Migne LXXI & LXXII.

Raymond Beazley.

2 vols in 1

£2 0 0

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM.

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (*ANN.* 1216) *PRO OCCIDENTALIBUS, ET AD PHOTII TEMPORA* (*ANN.* 863) *PRO ORIENTALIBUS, FLORUERUNT;*

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS.

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS LECTIONIBUSQUE VARIANTIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

INNUMERABILIBUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM AUTEM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR: CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO OPERIS DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRÆTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES SECUNDA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A GREGORIO MAGNO AD INNOCENTIUM III.

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXXII.

SANCTI ISIDORI HISPALENSIS.

TOMI III ET IV.

PARISIIS,

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1877

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA CONCILII TRIDENTINI (ANNO 1216) PRO LATINIS, ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT:

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA PRIOR.

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXXII

SANCTI ISIDORI HISPALENSIS

TOMI TERTIUS ET QUARTUS.

PARISIIS,

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA *AVENUE-DU-MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1878

SÆCULUM VII. ANNUS 636.

SANCTI ISIDORI,

HISPALENSIS EPISCOPI,

OPERA OMNIA,

ROMÆ ANNO DOMINI MDCCXCVII EXCUSA,

RECENSENTE FAUSTINO AREVALO,

QUI

ISIDORIANA PRÆMISIT; VARIORUM PRÆFATIONES, NOTAS, COLLATIONES, QUA ANTEA EDITAS, QUA TUNC PRIMUM EDENDAS, COLLEGIT; VETERES EDITIONES ET CODICES MSS. ROMANOS CONTULIT:

NOVA NUNC ET ACCURATIORI EDITIONE DONATA PRETIOSISSIMISQUE MONUMENTIS AUCTA:

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS TERTIUS.

VENIT SEPARATIM TOMUS TERTIUS 10 FRANCIS

—

PARISIIS,
APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,
IN VIA DICTA *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

—

1878

ELENCHUS RERUM

QUÆ IN SANCTI ISIDORI OPERUM TOMO TERTIO CONTINENTUR.

Col.

Dedicatio Philippo III. auctore J. Grialio 11

Ejusdem ad lectorem Præfatio 13

Vita S. Isidori. 19

Notitia historica in S. Isidorum 57

Testimonia de S. Isidoro. 65

S. Isidori Etymologiarum libri XX 73

CLICHY. — EX TYPIS PAULI DUPONT, 12, VIA DICTA BAC-D'ASNIERES. (475,—78)

PRÆFATIO.

Paucis te volo, lector benevole, sanctissimi Patris atque clarissimi Hispaniarum doctoris Isidori Opera omnia quotquot exstant, quæque eruditorum virorum sententia genuinus ejusdem sunt fœtus, tuæ ac publicæ omnium utilitati libens offero. Neque meam qualemcunque operam in hac editione adornanda cuivis ingratam futuram puto. Id quod vel inde mihi satis persuasum habeo, quoniam per duo fere sæcula, ab anno scilicet 1617, nullus, quod sciam, recudenda curarit. Exigebat sane Auctoris nobilissimi omnigena ac præclarissima doctrina, ut quemadmodum ab omnibus jure merito prædicatur, ita omnium manibus diu noctuque tereretur. Verum id qui fieri potest, nisi exemplaria abundent? Eapropter ipsorum desiderium, quod doctoris toto orbe celebratissimi magnum nomen augebat, ad novam quamdam, eamque accuratissimam, elaborandam editionem, eruditorum omnium, Hispanorum præsertim, animos sollicitabat, pertentabatque. Nec tamen propterea fuit, qui opera et industria sua publicis votis satisfaceret. Hæc autem omnia animadvertens ego, simulque verens ne inde Hispanorum genti dedecoris aliquid accederet, hanc editionem, quanta potui diligentia ac studio, et aggressus sum, et perficere curavi.

Et quidem vehementer amabam non solum Isidori opera jam olim excusa, denuo optimis characteribus, aliisque ornamentis quæ ad typographum spectant, prædita in medium producere; verum etiam, undique collatis veteribus manuscriptis, emendatiora, auctiora, illustrioraque publici juris facere. Sed animi vim repressit, tum rei magnitudo facultates meas superans, cum ejusdem mei conatus spes vel omnino jam expleta vel non nisi ægre nimis explenda. Nemo enim nescit, quanta cura et diligentia, accedente Philippi II Hispaniarum principis augustissimi speciali mandato, viri ex tota Hispania doctissimi, conquisitis hinc inde non per totam tantum Hispaniam, sed etiam per universam fere Italiam antiquis codicibus, singuli partes singulas ad trutinam revocantes, omnia tandem sancti Isidori scripta, quæ inveniri potuerunt, et emendarunt, et selectis annotationibus illustrarunt. Hinc prodiit anno 1599 editio regio nomine insignita, quam Joannes Grialius, vir clarissimus, aliorum perfunctus laboribus, adjectis quoque suis, Philippo III, jam tunc regnanti, nuncupatam in vulgus emisit. Regiam hanc editionem optimam quidem, atque aliis etiam posterioribus anteponendam asserunt eruditi; non tamen numeris omnibus absolutam arbitrantur. Certandum adhuc, et novo labore insudandum clamant, ut Isidorus, qua par est gloria et decore, procedat in publicum. At dicunt, non faciunt: Isidorus interim pene latet, atque in dies magis, magisque desideratur.

Igitur quod per me licet, quodque a me, et observantia in Isidorum, et publicæ utilitatis amor exigunt, id præsto; eamdem ipsam videlicet regiam editionem integram, illustriori forma digestam, elegantioribus characteribus, et nitida charta, id est, optimis typis (quæ typographi sunt partes) conspicuam iterum in medium profero. Neque tibi, lector benevole, aliud a me exquirendum putes. At fortassis, plura sunt, inquies, Isidori nomine inscripta opuscula, quæ frustra in Regia editione quæras. Ex his nonnulla sparsim ab aliquibus fuere in lucem edita; reliqua adhuc in ecclesiarum archiviis vel chartulariis delitescunt. Sunt plane; eademque tibi nunc exhibeo Appendicis loco. Qua in re conjecturæ meæ effectu ipso comprobatæ luculentum habes testimonium. Revera enim nec labori, nec sumptui peperci, ut omnia ea requirerem, quæ novam editionem uberiorem, locupletioremque redderent. Accepi itaque hinc inde apographa varia sancti Isidori nomine insignita. Sed ea a viris doctis in trutinam revocata, apocrypha inventa fuere fere omnia. Edidi nihilominus et in studiosorum gratiam, et in eruditorum exercitationem. Itaque singulorum seriem, addita brevi censura, contexam.

Primum obtinet locum *Liber quartus Sententiarum*, qui hactenus a nonnullis ob aliquorum codicum Isidori nomen præferentium fidem, tanquam ejusdem sancti Doctoris genuinum opus fuit habitus. At jam ut spurium habendum dubitabit nemo, qui libros quinque Sententiarum a Tajone Cæsaraugustano episcopo collectos, atque a continuatore Hispaniæ Sacræ, tom. 31, novissime in lucem editos attente legerit. Excerptus namque inde est quartus hic liber, ut cuique conferenti patebit. Atque ut id facili negotio perspici valeat, singulis capitibus annotatur quodnam ex quonam Tajonis libro, et capite sit desumptum. Observantur præterea lectiones variæ, et alicubi non perpetuæ Sententiarum series alioquin sibi utrinque cohærentes. Quæ omnia ad SS. Patrum Augustini et Gregorii opera, e quibus Tajo libros compilavit suos, illustranda plurimum conducent.

Sequuntur *Duo alia Sententiarum capitula*: quorum primum ex Divo Gregorio super Ezechielem ad verbum est depromptum; alterum ex Juliani Pomerii *de Vita contemplativa* lib. III, capitibus 3, 4, 9 et 10. (*Vide Patrol. t. XVI.*) Invenitur hocce opus inter sancti Prosperi Aquitanici scripta; eidemque longo tempore a permultis scriptoribus fuit assertum. Nunc ab omnibus Pomerio vindicatur. Videantur hac de re Isidorus noster de Viris illustribus cap. 25, et Cl. Ceillerius tom. XV *Histoire générale des Auteurs Ecclesiastiq.*, de Juliano Pomerio disserens.

Tertio loco subnexui opusculum hoc titulo, *Exhortatio humilitatis*, quod sancto Martino Braccarensi episcopo ascribitur, editumque est inter ejusdem opera tom. XV Hispaniæ Sacræ a doctiss. Florezio.

Abjudicandus similiter et Isidoro nostro Sermo, qui sequitur, *De Corpore et Sanguine Domini in Pascha*; cum idem sit omnino cum homil. 7 sancti Cæsarii Arelatensis, *De Paschate*. Vid. Biblioth. PP. tom. II, column. 277, edit. Paris. 1624.

Adduntur carmina quædam Bibliothecæ sancti Isidori appensa, quæ tom. IX Hispan. Sacr. edita fuerunt hac inscriptione : *Titulus Bibliothecæ a Domno Isidoro editus ;* nec non fragmenta nonnulla, quibus capita ibidem indigitata suppleantur.

Sexto loco edidi *Expositionem Missæ :* quæ etsi non indigna videatur Isidori ingenio, et eruditione, vel ex nomine ab ipso est ableganda, quod Isidori ætate alius Missæ ordo, ritusque vigebat in Ecclesia Hispana ab eo, qui ibidem exponitur, quique idem est omnino cum Romano hodierno.

Deinde subjunxi *Lectiones novem* in Festo Translationis sancti Isidori alias recitatas. Desumptæ sunt ad verbum ex Actis Translationis ejusdem tom. IX Hispan. Sacr. editis.

Postremo tandem loco supplendum curavi *Caput* XVII *Quæstionum in Leviticum* ex Albornoziano codice a D. Petro de Castro transcriptum ; cujus apographum in Biblioth. Floreziana conventus divi Philippi regalis Matritensis ordinis Sancti Augustini asservatur.

Lamentum pœnitentiæ duplici alphabeto editum, etc., cujus meminit V. Cl. Nicolaus Antonius tom. I Biblioth. Veter. lib. v, cap. 4, pag. 265, quodque ab eodem ipso Nicolao acceptum ediderunt AA. Actor. Sanctor. tom. I Aprilis ad diem IV, editioni huic non addidi, quod sero, ea nempe fere in finem perducta, admonitus sum.

Liber autem *De Ordine Creaturarum* a D. D'Acheri tom. I Spicilegii pag. 225 editus, et quæ abb. Constantinus Cajetanus evulgavit opuscula sub Isidori nomine, cum a viris doctis vel ut spuria, vel ut nimium suspecta traducantur, non talia visa sunt, quæ hic insererentur.

Habes igitur, candide lector, Isidori Opera, si non ea summa diligentia, quam non nisi homines doctissimi et eruditissimi præstare poterant, illustrata ac nativo nitori restituta ; aliquanto tamen defæcatiora, amplioraque, quam regia exhibuit editio. Ipsis itaque perfruere, ipsorum lectioni sedulo incumbe, meumque laborem, studium, conatum libenter amplectere. Vale.

PHILIPPO III, CATHOLICO REGI

J. GRIAL.

Sancti Isidori (cujus ipse a stirpe genus ducis) Opera ante annos jam plures, conquisitis undique tota ex Hispania Italiaque manuscriptis exemplaribus, pater tuus, Catholicorum Regum maximus, selectis quibusdam viris, quorum nonnullis nos, longe licet impares, successimus, emendanda tradiderat. Nam tametsi propter Auctoris præstantiam manserant, ferebanturque vulgo, qui nunc prodeunt, plerique omnes libri; tamen postulandum non fuit, in tot excellentibus scriptoribus, quibus temporis longinquitas fraudi fuisset, unus uti esset Isidorus eximius. Ergo contra potius accidit. Cum enim tererentur omnium manibus (neque enim fuit ullius, aut nomen in litteris per ea tempora clarius, aut auctoritas in rebus, vel Ecclesiasticis, vel civilibus gravior) factum est, et describentium vitio, et legentium sinistra diligentia, vix, ut ulli pro germanis, et sinceris aliena, atque adulterina, tam multa paulatim inolescerent. Ea vero tempora sunt consecuta, in quibus litterarum honos nullus, cultus nullus. Ut non tam queri debeamus, quod hæc deformarint, quam quod ad nos qualiacunque transmiserint, magna potius habenda sit gratia. Restituta porro hac nostra ætate re litteraria, cum lux rebus reddita videretur, tamen majus periculum adire cœperant sanctissimi Patris egregii labores, tum propter ea, quæ diximus, intertrimenta; tum vero propter præposteram quorumdam hominum elegantiam. Nam majorum disciplinarum studia, severioresque curæ, quæ, vel de Religione ab eo susceptæ sunt, vel in formandis, componendisque moribus versantur, ea, vel nomine ipso tanti pastoris, doctoris, legislatoris, satis tecta, munitaque videbantur. Quæ vero non tam vitam ipsam, quam vitæ cultum attingunt, et ornatum; ea, nisi rex potentissimus gentilis sui scripta, quasi subolem, manu asseruisset, verendum plane fuit, ne de statu dejecta, vix ullo in loco, exiguo certe cum honore consisterent. Fastidiebant enim hæc, et abnutabant delicati homines, quasi inventis frugibus, glandes ipsis objicerentur. Nunc vero non illa modo, quæ dignitatem suam per se tuebantur ipsa satis, illustriora, honoratoriaque officio isto reddentur, sed quæ criminationibus obnoxia, calumniisque obvia atque exposita videri poterant; ea posthac, et suis, et aliorum viribus fidere, et iniquorum voces contemnere assuescent. Nam quæ leviora, minutioraque censebantur, ea robur, pondusque auctoritatis ex antiquioribus scriptoribus bona ex parte recipient. Qua in re, cum nonnullorum, quibus hæc cura commissa fuerat, insignis opera exstiterit, illorum exemplo speramus, etiam fore; ut alii non nostri modo, sed externi etiam eruditione præstantes viri, in id jam nobiscum certatim conspirent ut laboriosissima Hispani doctoris excerpta studio suo pervestigare porro pergant, fortunasque nostras opibus ipsi suis constabiliant. Quod autem labor hic, qui, te necdum nato, susceptus est, ad exitum tamen perduci (cum id re-

ligiosissimus parens admodum expetiisset) ante regni tui initia minime potuerit ; nos hoc divino consilio factum putamus. Ut cui dies natalis in sancti Herminigildi, Hispaniæ regis, martyris, Isidorianique ex sorore nepotis natalem fuerat præstitutus ; iisdem omnino, eademque cœli de parte oblatis auspiciis, imperium inires, quibus primordia vitæ consecrasses. Atque, ut a nepote constituendæ exemplum, ita ab avunculo tuendæ, propagandæque religionis adjumenta acciperes, atque documenta ; eaque non a majoribus solum, vel etiam a tali parente tradita ; sed a te quoque ipso, nisi te tuimet meminisse pigeat, satis tibi insignite commendata.

AD LECTOREM
J. GRIAL.

Quibus emendatio librorum sancti Isidori Hispalitani (sic enim cum Gregorio Magno, ut et analogia exposcit, appellare malumus, quam Hispalensem) ante annos amplius viginti Majestatis Catholicæ jussu commissa fuerat ; ii ita rem gessere, ut quidam nihil prius habuerint, quam ut se totos statim huic labori addicerent ; alii ab suis se studiis et occupationibus ad hanc operam traduci permoleste ferrent ; nonnulli etymologiarum correctionem (spissum sane opus) exspectantes, ita rem distulerunt, ut partim re imperfecta, partim ne incepta quidem, e vita excesserint : ita ut alii pro aliis, neque id semel fuerint sufficiendi. Donec rege admonito, finem nullum fore, nisi quidquid plures refecissent, atque id insuper, quod sarciendum restaret, ad unum omne deferretur : ad id operis ego (cui ne abnuere quidem fas esset) maxime idoneus visus sum ; non quidem ingenii, doctrinæve facultate præ cæteris aliqua (qui essem infra omnium censum), sed cui fortasse tantum esset ab re mea otii mihi aliena, ut curarem ; sive adeo certe cum pluribus, ut conflictarer, ea lege atque omine, ut bene gestæ rei laus solida ad alios, noxarum omnium ad me unum summa summarum rediret. Quod ne accidat, hoc est, ne in me solum culpa omnis derivetur, ita mihi cautio erit : ut ne quis debito laboribus suis testimonio fraudetur, potior multo cura sit. Quod facturus fui aliquanto uberius : nisi is, qui editionem hanc a principio, usque pietate magna, sollicitudine assidua solus prope curarat Joannes Lopius Velascus, regius secretarius, probissimus vir, neque ab ullo litterarum genere alienus, sub ipsum hujus laboris finem nobis præreptus esset. Cujus obitu, neque de manuscriptorum exemplarium numero, neque de iis, a quibus missa fuissent, satis nobis constare potuit. Ergo in emendandi labore, quid quisque quantumque contulerit (quod sciero, poteroque) quam verissime referam.

Etymologiarum *emendatio Alvaro Gomezio Toletano, viro in primis erudito credita est, traditaque ipsi veterum codicum magna copia, quorum bona pars Gothicis (seu mavis Longobardicis), characteribus erat scripta. Quo ipse, varietate notata, ad Antonium Augustinum Tarraconensem archiepiscopum, et Petrum Chaeonem Romæ jam tunc commorantem singulis de rebus referret. Quorum utrique id etiam a rege fuerat injunctum : ut et ipsi, collatis suis exemplaribus, quid sensus sui esset ad eumdem Alvarum remitterent. Constat autem omnes triginta, aut eo pluribus manuscriptis libris in hoc opere emendando fuisse usos. Sed Antonium Augustinum sanctissimum antistitem, deque suis libris toto orbe notissimum, cum ad duodecimum librum perventum esset, hoc est, Opere prope in medio, mors occupavit. Petrus Chaeon (sic enim ipse se nostro, non Ciaconum, aut Ciaconium Italorum more, scribebat : ut qui Hispanum se, et Toletanum, id quod erat, quam Romanum, atque Sabinum haberi mallet), is igitur, quod multos annos in antiquis auctoribus emendandis versatus, de hoc opere restituendo in primis cogitarat ; dici vix potest, quantum opis attulerit, vir ingenio, industria, conjiciendi arte quadam singulari. Sed huic, quam dico, conjiciendi solertiæ nos perparum, minusque fortasse, quam æquum fuerat, tribuimus : libros veteres, quos ut antiquissimi quique erant, ita minus auctos, minusque corruptos invenimus, fontesque, e quibus hæc hausta, ab eodem bona ex parte indicatos, eos sumus secuti. Alvarus ergo, et duorum, quos diximus, egregia opera, et aliorum, in primisque Antonii Covarruviæ nostrorum omnium, quot sunt, quotque fuere undecunque doctissimi, atque elegantissimi viri communicatione adjutus, cum et pietate erga Isidorum eximia, et Majestati Catholicæ satisfaciendi studio plurimum duceretur, annotationum in omnes viginti libros magnæ molis corpore relicto, defunctus est. Quod cum gravissimi viri inspexissent, studium quidem diligentiamque, ut æquum fuit, valde probarunt, totius rei formam, modumque incudi reddenda censuere. Idque visum tum alias ob causas necessarium ; tum vero, quod cum enumeranda scripturarum, conjecturarumque varietate multus ubique esset, tamen contextum ipsum, cujus gratia labor omnis susceptus fuerat, in emendatum reliquerat. Huic latifundio (quoad genus hoc telluris ferret) perpurgando, conscrendoque ego sum colonus datus. Quando meo cum labore nihil attinet dicere. Nam et si talibus viris (ut par fuit) satis fidebam, tamen, quin veteres libros ipse quoque rursus evolverem, identidemque in singulis prope cunctarer, efficere non potui. Ut mittam interim conquisita meo (ut ait ille) dulcique reperta labore. Quæ, quamvis pauca admodum non sint, mihi tamen videri sane solent, quam paucissima : dum cogito, quam multa adhuc restent, quæ nova aliqua cultura indigeant. In notis consilium non fuit de quorumdam minime malorum hominum sententia quæstiones pertexere, aut e veterum scriptis in eumdem sensum plura congerere, aut eorum, quos nostra hæc ætas ingenio, et eruditione præstan-*

tes plurimos tulit, scrinia compilare. Nam quis modus futurus esset cunctarum artium disciplinarumque bibliothecas omnes exhauriendi? Ergo in veteribus, e quo desumptum aliquid comperimus, ei quin sua redderemus, vix aliquem prætermisimus. Alios vero non nisi cum necesse fuit, ac raro et perparce citavimus; placuitque non hoc fieri, itidem ut in comœdiis, omnes omnia ubi resciscunt. E recentioribus vix quemquam nominavimus, nisi si quis forte loci alicujus curationi medicam manum applicuerat.

Differentiarum *librum priorem P. Pantinus, regius capellanus, e duobus manuscriptis libris correxit, quæque essent e veteribus grammaticis accepta, vel cum iis consentirent, indicavit. Visum vero nobis est Parisiensis editionis addere differentias, partim quidem easdem, nonnunquam etiam diversas, nullo tamen ordine digestas, ut qua conditione Isidori scripta fuerint, vel ex eo libello appareat.*

Posteriorem librum, qui de Theologicis Differentiis est doctor Rolandus Wicelius, regius quoque capellanus, e duobus item manuscriptis libris emendavit.

Librum de Natura Rerum ad Sisebutum *scholiis bene longis ab eo cui fuerat commissus auctum offendimus. Quæ, quia emendationi parum serviebant, placuit iis qui hæc regio jussu curabant, illis procul rejectis, librum ex quatuor manuscriptis codicibus, inter quos erat ex Ovetensi Ecclesia Longobardicus pervetustus, per nos reformari, notasque, quæ ex usu essent, affigi : quod est, neque frustra factum.*

Chronicon *vir clarissimus Garsias Loaisa, serenissimi postea principis magister, Toletanæ nunc Ecclesiæ dignissimus antistes, præter emendationem, indicatosque fontes e quibus confluxit, multa insuper historiarum cognitione, variaque eruditione collocupletavit. Cui propterea lib.* V *Etymologiarum, ubi eadem omnino tempora resque aliquanto brevius describuntur ; locus integer, intactusque reservatus est. Illud mirari nemo debebit, sique temporum descriptio interdum discrepet ; ille enim suos codices, nos nostrorum consensum repræsentavimus.*

Idem illustrissimus antistes Sententiarum *libros tres e manuscriptis* XIII *condicibus (e quibus duo Longobardici) emendatos et notis illustratos, Taurinique antea cum Chronico non satis probe excusos, longe nunc emendatiores dedit, totamque hanc editionem favore, industria, beneficioque suo provexit.*

Librum de Viris Illustribus *Joannes Baptista Perezius, episcopus postea Segobricensis, e manuscriptis* VI *emendavit, locosque illius quosdam illustravit.*

Idem Gotthorum, Suevorum *et* Wandalorum Historiam *correxit. E quot manuscriptis libris, non liquet. In eo quod æra 464, anno imperii Justiniani 1, edidimus, non (ut gravissimis viris placere videmus,) anno Justini 9 secuti sumus, non tantum hujus Historiæ, sed etiam libri* V *Etymologiarum vetera exemplaria : quæ magno consensu Justino octo tantum annos assignant : utrovis autem modo Amalaricus (quod illi volunt) in eumdem annum incidit. Quod item verba de S. martyre Herminigildo æra* 606 : Herminigildum deinde filium imperiis suis tyrannizantem obsessum exsuperavit, *quosdam offendunt : nos quidem vocis* tyrannizan *insolentia nihil movemur : eadem namque est usus Rodericus Toleranus lib.* II, *cap.* 14 : Herminigildum deinde filium contra imperium tyrannizantem, obsessum Hispali dolo cepit : et quia nefandis ritibus noluit consentire, tormentis variis cruciavit. Demum securi percussum parricida impius dignum Deo martyrem consecravit. *Hujusmodi aliquid de martyrio in Isidoro deesse suspicamur. Nam quin nepoti idem cum Leandro fratre testimonium tribuerit, non fit verisimile. Atque eo magis, quod iisdem propemodum verbis in eadem re est usus Alphonsus Carthagena Anacephalæosis cap.*26. *Ut utrumque illa ex Isidoro descripsisse plane non dubitemus.*

Idem Epistolas *collegit atque correxit.*

Librum de Ortu et Obitu Patrum *Petrus Fontidonius, Salmanticensis canonicus, e veteribus* VIII *exemplaribus emendatum reliquit. Quod vero is liber gravissimis quibusdam viris suspectæ auctoritatis videtur : nobis, præter tot exemplarium nostrorum, externorum que consensum, sanctorum Ildephonsi et Braulionis cum Sigeberto auctoritas omnibus illorum argumentis potior esse debuit.*

Mysticorum Expositiones Sacramentorum *nullo certo titulo præscriptas accepimus : quod septem manuscriptorum librorum singuli singulas prorsus diversas, prorsusque ineptas præscriptiones præferebant, quarum nulla cum Parisiensi editione conveniebat. Notarat, selegeratque per totum hoc opus vir doctissimus lectionum varietates quasdam. Sed cui fucum fecerant tum codices quidam non satis attente considerati; tum Eucherii Lugdunensis editio fallax, e quo credidit bonam partem desumptam : cum contra potius deprehenderimus, ex Isidoro illa omnia ad Eucherium fuisse transfusa. Æquius, veriusque fuerat, eos Auctores, quibus hæc accepta refert Isidorus, Origenem, Victorinum, Hieronymum, Ambrosium, Augustinum, Cassianum, Gregorium evolvere : ni res esset laboris, tædiique multi, quæque hominem minus occupatum, quam ille plane fuerat, postularent. In ea re nos, quod quivimus, præstitimus. Atque in titulo restituendo, opus ipsum prope jam abalienatum auctori suo restituisse videmur. Quod ejus magna pars, Genesis scilicet tota, et libri Regum apud Eucherium leguntur : opus etiam universum Venerabilis Bedæ libris attextum sit. Sed Eucherio tam multa non Isidori modo, sed aliorum inserta, vel assuta potius sunt, ut pudeat illorum qui Romanæ editioni præfuerunt. Nam (Augustinum et Paulinum mitto, in quorum scripta an Eucherius inciderit, alii viderint) Gregorium et Cassiodorum non potuisse ab Eucherio nominari, cujus fuit negligentiæ (an stuporis potius dicam) non vidisse? Integer etiam de Templo Salomonis, sive Beda,*

sive alterius liber, in quo Cassiodorus citatur, in libri tertii Regum commentarium conjectus est. Sed Isidorum Eucherio adjungere illius fuisse videtur, qui historicum, mysticumque sensum simul habere voluit. Bedæ vero (si modo is Beda est) cum e diversis Auctoribus quæstiones in Vetus Testamentum concinnare propositum fuerit, neque id, nisi usque ad Exodi initium perduxerit; tamen per totam Genesim, cum aliquid ex hoc opere proponit, vel Isidorum disserte nominat, vel recapitulationem subtegmen hoc appellat. Quæstionum porro titulus in uno Olivensis cœnobii codice legitur, in quo singulis expositionibus suæ sunt percunctationes præpositæ. Neque tamen hujus codicis quæstiones easdem puto cum iis, quarum Ildephonsus meminit in libro de Viris Illustribus. Non enim ulla in re opus immutatum significat, nam neque id necesse fuit, ut Quæstionum liber Hieronymi et Augustini exemplo diceretur. Quapropter nec veriti sumus nos quoque Quæstionum etiam titulum retinere. Apparet etiam e Braulione has quæstiones in libros duos fuisse distinctas. Sic enim ille in prænotatione: Quæstionum libros duos, quos qui legit, veterum tractatorum supellectilem recognoscit. *Nam respexisse videtur ad verba ipsius Isidori in præfatione:* in quibus lector non nostra leget, sed veterum releget. *Fuerunt autem codices, quibus usi sumus; octo: Palentinus, Valentinus, Complutensis, Guadalup. Oxonienses duo, et cujus antea meminimus, Olivensis: nullo ita vetusto, ut Longobardicis litteris esset notatus.*

Allegorias *Cyprianus Suarez e Societate Jesu emendatas cum scholiis reliquit. Quot manuscriptis libris adjutus sit, non constat.*

Idem emendavit etiam libellum de Conflictu Vitiorum et Virtutum. *Neque item constare potuit, quot veteres Codices acceperit. Sed non advertit doctissimus vir, hunc tractatum cum Operibus sancti Ambrosii Romæ nuper editum, in quo tam multa a nostris discrepant, ut nos ea singillatim referenda non duxerimus. Tantum hæc nostra qualiacunque cum Augustiniana editione, propemodum congruentia, simul cum illis legi maluimus. Isidori autem esse opusculum (ut ipse scriptum reliquit) et codices illius nomen præferentes, et stylus (haud multum fortasse a synonymis abludens) et Sigeberti testimonium optimo viro persuaserant. Nos (ne quid dissimulemus) hoc fuisse opus illud credimus, quod Isidori ipsius ætate Joan. Chrysostomi nomine ferebatur. Sic enim ille de Chrysostomo in libro de Viris Illustribus:* Ad personam quoque cujusdam nobilissimæ matrona Gregoriæ reperitur opus ejus insigne de Conversatione Vitæ et Institutione Morum, sive de Compugnantia Virtutum et Vitiorum. *Ergo scripturarum varietates, tam multas interpretibus potius, quam librariis ascribemus. De Epilogo vero, qui apud Ambrosium brevior, in nostris aliquanto productior, apud Augustinum multo est longior, non est quod laboremus, nam constat esse alienum, haud minus quam inscriptionem ad Simplicianum in Ambrosiana editione. Neque ex additamento conjecturam de auctore facere Lovanienses theologi debuerunt.*

Idem Expositionem in Canticum Salomonis *in uno tantum manuscripto libro repertam correxit ex Bedæ Commentariis, quos ille ex hoc fonticulo exuberasse autumabat. Causamque addidit, cur Isidoro recte ascripta sit. Reperisse enim se in veteri quadam Braulionis Prænotatione Operum Isidori verba hæc, quæ vulgo desiderentur.* Moralium libros beati Gregorii papæ rogatu compendiose abbreviavit; Cantica Canticorum facunda expositione elucidavit; quartam editionem Psalterii edidit; super libros Moysi, et Psalterium, et quatuor Evangelia expositioni non minimo insudavit studio. In canonico quoque et Civili jure permaxima composuit instrumenta. *Sed ne hæc quidem verba brevissimæ expositioni satis conveniunt. Est enim multo brevior ea Justi Urgellitani expositione, quæ Isidoro ipsi valde brevis visa est. Quid si ex Beda excerpta? Hos duos libellos, quod de Auctore non satis liqueret, extremos fecimus.*

Contra Judæos *libros duos ex* VII *manuscriptis codicibus emendavit, annotationesque addidit Joannes Mariana e Societate Jesu; idem in* Prooemiorum *libro ex totidem manuscriptis; idem in* Synonymis *ex decem exemplaribus restituendis et illustrandis præstitit.*

De Ecclesiasticis Officiis *libros nos ex vetustissimo codice Albaildensi (quod concilia plura, aliaque nonnulla contineat), ab aliis jam nobilitato, probe, ut speramus, refecimus. Neque tamen optimus codex non sæpe juvandus nostro labore fuit, conquisitis auctorum locis, e quibus fuerat id opus concinnatum. Habuimus præterea exemplar aliud e collegio Complutensi.*

Regulam Monachorum, *in codice tantum uno prius repertam, admodum depravatam P. Chacon ex Smaragdo, et libro Sententiarum Patrum bona ex parte direxerat; cujus operam nos alterum codicem nacti, et quidem Longobardicum, sed et ipsum tamen mendis oppido deformem, permultum proveximus.*

Atque hæc de singulis libris. In universis vero id præ oculis habendum, excerpta esse pleraque. Id enim præ se tulit sanctissimus vir; cavit etiam aliquando, ne ad culpæ suæ titulum referrentur, de quibus testificatio adhiberetur auctorum. *Quæ testificatio, cum neque ab ipso tam sæpe, quam nunc esset necesse, neque a nobis fuerit adhibita, aut adhiberi etiam, ereptis auctoribus nonnullis, quibus ille est usus, ullo modo potuerit: cohibebit se (si me audiet lector) nec dum diligentissimum scriptorem negligentiæ alicujus arguit, audaciæ temeritatisque crimen incurrat, de quo, et ab aliis, et a se ipso fortasse non multo post sit ipse condemnandus. Nam sunt etiam, quæ proposuisse tantum, non etiam dijudicasse (neque id nullo, sed Hieronymi, atque aliorum exemplo) sit existimandus. Cujusmodi sunt in Historia, quæ de trium capitulorum defensoribus in Theodoro Mopsuesteno, in Facundo, in Justiniano imperatore, atque in Victore Tunnensi ex ipso Victore narravit. Qualia fortasse fuerint, quæ in libro de Ortu et Obitu Patrum a gravis-*

simis viris notata sunt, ut Isidoro indigna. Quorum auctor alius quærendus potius fuit quam liber abjiciendus, qui SS. Ildephonsi et Braulionis auctoritate niteretur. Quibus addas licet, me lubente, quæ de Osii Cordubensis exitu ex Marcellino refert. Neque id mirum videri debebit ei qui libro V *Etymologiarum cap. ultimo, ætate* IV, *sub David Carthaginem conditam, eamdemque multis post annis sub Amasia rursus conditam aspiciat. Qua tamen de re in Chronico sibi cavit. Subjecit enim in Amasia :* Carthaginem hoc tempore quidam asserunt conditam : alii vero superius.

Quo de genere sunt etiam alia quædam in Etymologiis: non illa quidem magni momenti, sed interdum etiam secum ipsa pugnantia : ut quod exsul *scribendum sit, non* exul ; *at contra* exultat, *non* exsultat. *Atqui illud e Terentio Scauro hoc e Velio Longo sumptum videri possit, quod satis esse debebit.*

Malitiose, et impie adjecta credimus, quæ de præfinitione extremæ diei cap. 6 *Expositionum in Genesim abesse prorsus a quibusdam exemplaribus, in aliis importune repeti admonuimus. Nisi hæc quoque non de suo, sed de aliorum sensu relata, propositaque eum doctissimo viro mavis. Sed hujusmodi vix aliud reperias : ut libros omnes inoffenso pede possis decurrere.*

Detracta etiam quædam suspicamur, ut quod paulo ante de sancti Herminigildi martyrio diximus.

Typographorum culpas omnes præstare vix ejus sit, qui ætatem in hoc uno labore contriverit, præloque affixus perpetuo hæserit. Nos hujus rei inexperti, aliisque difficultatibus impediti obniti tantum non potuimus. Quod superest, ne qua majoris negotii restent, in quibus labi aut hærere possis, quin de iis admonere, sedulo curavimus.

VITA SANCTI ISIDORI,

AUCTORE CANONICO REGULARI COENOBII LEGIONENSIS SANCTI ISIDORI,

Forte Luca, postea episcopo Tudensi

(Edicta in Actis Bolland., ex manuscripto Codice Toletano a viro clarissimo Nicolao Antonio submissa.)

PROLOGUS.

1. Præclara beatissimi doctoris Hispaniarum, Christi confessoris Isidori, archipræsulis Hispalensis, Hispaniæ primatis merita, fratres charissimi, sacrosancta per orbem Ecclesia dignis efferenda laudibus prædicat, et festivum per omnia virum celebris semper et ubique fama commendat. Verumtamen præter communem illam honorificentiæ gloriam, quam sibi meritorum magnalibus in omnium comparavit contuberniis fidelium, præcipuis in Hispania sustollitur præconiis, quem alterum in terris post apostolos suæ fidei meruit intercessorem. Hic est enim splendidissimus Solis justitiæ radius, per quem tibi præcipue, Iberia, lumen veritatis illuxit ; et quæ multis fueras Arianorum, Acephalorum, Mahometi et aliorum pseudoprophetarum seducta erroribus vel fallaciis, beati Isidori mediante doctrina dux effecta es æquitatis. Hic est insignis ille pastor tuus, egregiusque pontifex, qui te summis præficiendam sedibus, æternisque fecundandam divitiis, tam copiosis divinarum scripturarum [a] debriavit augmentis, ut [b] situ in successum transsumpto, jam non sis in regionibus ultimis ultima, sed in primis prima. Hic est qui post gloriosissimum apostolorum Jacobum hanc tibi contulit gratiæ excellentiam, ut populis (sis) fecunda, religione conspicua, triumphis clarissima. Sane ab Hispali civitate, sanctissimi Isidori sede, certissimo secuturi eventus præsagio [c] Hispania cognominata, ditior emines debriatione divina, quam felicitate terrena. Licet enim victoriosa trophæis, gratiosa deliciis, laudis tuæ titulos cunctarum nationum in fines extuleris ; multo tamen spectabilius multoque gloriosius est, quod te tam assiduis tamque officiosis obsequiis, tum nostri Salvatoris reverentia, tum gloriosissimi apostoli Jacobi præsentia, tum etiam rectissimi patris Isidori præsentia simul et clariflua doctrina, omnis te colit, omnis ad te confluit religio Christiana, quoniam (supra id) quod tibi fors obtulit aut vis indulsit naturæ, apostolicæ dignitas prærogativæ non immerito obtinuit, ut sicut singularis privilegio gratiæ, [d] alter Romæ Petro apostolo successit Gregorius ; ita non impar Gregorio alter in Hispania Jacobo succedat Isidorus. Semina namque Verbi Dei, quæ beatus Jacobus seminavit, quasi pervigil agricola Isidorus cœlestium imbrium prædicatione saluberrima irrigavit, et spinas, tri-

[a] Ita mox *debriatio* divina dicitur. Sic Beda in Vita sancti Cuthberti episcopi Lindisfarnensis, 20 Martii illustrata, num. 46, asserit sanctos Cuthbertum et Herebertum presbyterum sese alterutrum cœlestis sapientiæ poculis *debriare*. Galbertus in Vita beati Caroli Boni, 2 Martii, num. 47, dicit hujus occisores ira et furore *debriatos*. Similia passim alibi habentur ; unde apparet *debriare* accipi, pro *potare* seu *satiare*.

[b] Lucas Tudensis, in præfatione ad Chronicon mundi, ita habet : *Hispania, situ in successum transmisso, non est in ultimis regionibus ultima, sed in primis prima.*

[c] Nicolaus Antonius ista adnotat : *Ab urbe Hispali nomen integræ Hispaniæ inditum sensuit olim Antonius Nebrissensis, nec improbat Florianus de Campo lib.* I *Historiæ Hispanæ, cap.* 16, *et alii, quos laudat Rodericus Carus in Historia Hispalensis urbis, sive antiquitatum illius, lib.* 1, *cap* 4. *Hi autem sanctum Isidorum sunt secuti, qui ad Sisenandum regem Historiam Gothorum, hoc est librum* II *Chronici, dirigens, ita censet ; quamvis lib.* IV *Originum, cap.* 4, *Hispaniam ab Hispano rege, non ab Hispali cognominatam credat. Lucas vero Tudensis, in prologo sui Chronici, aliud prorsus etymon Hispaniæ, viro tali indignum prodit.*

[d] Constantinus Cajetanus de sancto Isidoro profert partem sermonis sancti Braulionis, in quo sequentia leguntur.

bulos, et [a] zizaniam pravorum dogmatum, ab inimicis hæreticis superseminatam, sarculo spiritus evellendo, ad fructus vitæ excolendos usque perduxit. Gregorium revera in beatissimi apostolum principis, loci simul et meriti principatu, universi orbis præfecit auctoritas; Isidorum autem Romanæ censura curiæ alterum profiteri Gregorium meritorum effecit paritas. Et quidem singula quæ non tantum cursu naturæ, verum etiam ea quæ divina Providentia miraculose, senescenti mundo, per eum mirabiliter, ad illuminationem Ecclesiæ, dignata est operari, debitis prosequi officiis, vires, ingenium, et scientiam nostram excedit. Verumtamen de sanctissimo peccator, de maximo parvus, de sapientissimo imperitus, de multis ejus mirabilibus paucula ad futurorum eruditionem (ne tanti Patris opera labentibus annorum curriculis a corde quoque fidelium dilabantur), brevitate qua potero, charitatis gratia, fidelis styli subnotatione perstringam. Tanta quippe tamque bona, de tanto tamque bono viro, bene dicere, non nisi bonitatis ejusdem viri ascribendum est meritis; quorum profecto tenus hoc (*id est*, hactenus) excrevit eminentiæ magnitudo, ut rerum fidei sermonis subsidat elegantia, et elegantiæ cultum veritatis commendet materia.

CAPUT PRIMUM.

Sancti Isidori prosapia illustris et sancta.—Institutio in litteris.

2. Igitur ut egregius confessor Isidorus egregiis vetustaretur exordiis, et insignem futurum insignis præsignaret origo, civitatis [b] Carthaginensis, et provinciæ Hispaniæ dux, Theodorici regis Gothorum proles, Severianus, pater (ejus fuit), mater vero, [c] Turtura vocitata : viri clarissimi, viri eruditissimi, viri etiam tam morum quam ingenii singularitate præditi confessores Christi, Leander archipræsul Hispalensis, et Fulgentius, qui fulgore sanctarum Scripturarum et operum universalem irradiavit Ecclesiam, almus doctor et præsul clarissimus, una cum sanctissima Virgine [d] Florentina, virginum præposita, fratres ac nutritii fuere. Horum [e] serenissimis instructus documentis, orationibus proficiens, morum gravitate venustus, patriam religione, patrem prudentia, disciplina fratres, cognatos cultu, pares gratia, affines præmio, proximos illustravit affectu. Gloriosissimus diligebat puerum doctor et archipræsul Leander, tanquam unicum, et specialius extra patriam eum habens solatium ; et quia non tantum fallacium divitiarum quantum felicium morum suorum successivum exoptabat hæredem, summopere vigilabat, ne illa ætas, quæ prona consuevit devenire in malum, locum reperiret quo in corruptionem laberetur peccati. Non parcebat virgæ, et [f] laudatus est in illo ; docuit eum et misit zelum in inimicum, et in medio amicorum gloriatus est in illo. In vita sua vidit et lætatus est, et in obitu suo non est contristatus coram inimicis. Reliquit enim similem sibi post se; defensorem domus contra inimicos, et amicis reddentem gratiam. O sanctissime Pater Leander, venerandus iste puer, quem diligis, quem nutris, quem doces, quem erudis, quem corrigis, quem custodis; cœlestis sponsi paranymphus est, sanctorum angelorum amicus, patriarcharum ac prophetarum compar, apostolorum civis, martyrum consors, præsulum splendor, et sanctorum omnium gradibus proportionaliter conferendus, quod eventus rei opportuno tempore declarabit.

3. Igitur cum esset infantulus, sicut de beato Ambrosio legitur, et a nutrice ad hortum duceretur, anus, capta oblivione, eum inter olera dimittens discessit. Post aliquot autem dies, lugens filium, solarium Severianus pater ascendit, atque sedens contra viridarium aspexit, viditque [g] innumeram apum multitudinem cum ingenti murmure super puerum certatim descendere, atque inde ad cœlos volare. Qui in stuporem versus, ad hortum concite descendit, vocatisque servientibus, festinavit, ut rei gestæ videret miraculum. Accedentes autem viderunt alias apum in os pueri intrantes et exeuntes, alias vero super faciem et totum corpus mellis et favi operimenta texentes. Patre vero filium cum clamore et lacrymis amplectente apes in tantam se altitudinem aeris extulerunt, ut oculis corporeis non possent videri. Hæc de multis, quæ cum eo taliter gesta sunt pauca proposui, ut prudens advertere possit, a quanta virtutum incœperit perfectione.

4. Cum igitur reverendus puer Isidorus fuisset studiis litterarum traditus, atque, ut sibi videbatur, ingenii minus existeret capacis, puerili permotus timore, verbera magistri metuens, divino nutu haud procul fugit ab Hispalensi civitate. Cumque ex itineris fatigatione juxta marginem cujusdam putei sitiens resedisset, [h] aspexit prægrande saxum tortuosis foraminibus perforatum. Quod diligenter inspiciens, cœpit volvere intra se quis istorum foraminum vel ad quid exstiterit operator. Similiter in ore putei erat quoddam

[a] Ita zizaniam dixit sanctus Ambrosius, lib. VII in Lucam: *Aliud est fermentum tritici, aliud zizaniæ.*

[b] Ms., *civitas Carthaginensis provinciæ Hispaniæ*, T. R. G. *proles, dux Severianus ;* quæ visum est, primi verbi correctione, et alterius transpositione, restitui sano sensu posse, conformiter ei quo Lucas Tudensis in citata præfatione Severianum Carthaginensem ducem nominat. An vero hic a Theoderico rege Gothorum prognatus, aut saltem frater ejus fuerit, disputent alii.

[c] *Theodora* dicitur Lucæ Tudensi loco citato. Quintanadvenas hanc Theodorici regis filiam facit, in Vita sancti Fulgentii fratris.

[d] In Martyrologio Romano, *Florentia;* colitur 20 Junii.

[e] Nicol. Antonius mallet legi *severissimis.*

[f] Paululum hæc varint Vulgata Editione.

[g] Adnotat Nic. Antonius ista : *Referunt ostensum hoc in Isidoro contigisse hi qui a sæculis duobus res ejus gestas in litteras retulerunt. Antonius, Morales lib.* XII, *cap.* 4; *Padilla, cent.* 7, *cap.* 22; *Vasæus, ad an.* 649 ; *Mariana, lib.* VI, *cap.* 7 ; *Marietta, lib.* V *de Sanctis Hispaniæ, cap.* 23 ; *omnes, ut suspicari possumus, hinc edocti.* Ita ille.

[h] Idem adnotat hujusce quoque rei auctores esse quos ante laudaverat, atque item Laurentium de Padilla in Vitis sanctorum Hispanorum.

lignum, continuis chordarum sectionibus in aquis hauriendis canalatum, et dum secum tacitus ageret, ad aquas hauriendas venit quædam mulier; quæ, super pulchritudine pueri admodum mirata, interrogavit quid hic ageret, aut cur tam parvus puer solus huc advenisset. Erat enim miræ pulchritudinis, splendidus facie, decorus forma, hilaris aspectu, lætus vultu, humilis visu, verecundiam semper in moribus prætendens. Ad quam puer humiliter conversus, inquit: O domina, ut mihi digneris disserere rogo quis, vel ad quid, lapidis hujus foramina vel istius ligni canales facti fuerunt. Cui mulier: *Lapis iste*, ait, *frequenti instillatione guttarum fuit perforatus, et lignum hoc frequenti chordarum ductu in aquis hauriendis exstitit canalatum.* Puer autem, divino repletus Spiritu, ad se reversus dixit: *Et si lapis durissimus mollis aquæ frequenti instillatione cavatur, et lignum chordarum sectionibus cedit secatum; quanto magis ego homo, Dei gratia præveniente, discendo quotidie parvissimis incrementis, valeo ad augmentum scientiæ pervenire!* O venerande Isidore, hujus evolutionis cogitatio non pueri est junioris, sed viri perfecti et sapientissimi senioris. Quis ille qui etiam ante litterarum disciplinam in teneris annis sic te docuit, nisi ille Spiritus veritatis, qui tibi suggerens omnia, etiam vas sanctificatum elegit, ut portes nomen filii Dei coram regibus et principibus et filiis Israel? Post hoc puer concito gressu revertitur Hispalim, seque magistrorum disciplinis subdidit cum humili devotione.

5. Tanta denique gratia cœlitus ei infusa, quidquid a magistris proponebatur ex Scripturis, sitibundo pectore avide retinebat; et non auditor obliviosus factus, armariolo memoriæ multis profuturum fidelibus reservabat; et ipsos doctores suos, quasi præscio intellectu, præveniebat; qua novitate miraculi tam magistri quam omnes qui aderant, stupore admirationis reddebantur attoniti. Sic namque divino inflammatus Spiritu, Latinis, Græcis et Hebraicis litteris instructus, omni locutionis genere formatus, [a] in trivii eruditione conspicuus, in quadrivii instigatione perfectus, in doctrinis philosophorum præclarus, divinis et humanis legibus eruditus, suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina pro temporis ætate in multorum admirationem exstitit clarissimus. Sic namque de virtute in virtutem proficiens, refulsit doctor ita eximius, ut

A secundum qualitatem sermonis omnibus, videlicet Latinis, Græcis et Hebræis, sapientibus ac minus intelligentibus, in eruditione existeret aptus, et incomparabili eloquentia strenuus. Cum igitur beatus Isidorus omnibus fere mortalium præfulgeret scientiis, quod nostris temporibus contigisse recolitur inauditum, non, ut illa juvenilis ætas assuevit, delectationem amplexus est mundi, sed totus in logicali contemplatione, vel actualium instigatione, aut divinarum theoriarum meditatione et studio insistebat. Denique in tantum hunc insignivit natura, gratia ditavit, extulere mores, studia provocarunt, ut Platonem ingenio, Aristotelem studio, eloquentia Tullium, copia [b] Chalcenterum, eruditione Origenem, gravitate Hieronymum, Augustinum doctrina,
B Gregorium sane prosequeretur exemplis. Qui cum eidem beato Gregorio, jussu fratris ac nutritii sui Leandri, epistolam quamdam de beatitudine, tam de philosophorum sententiis quam sanctarum Scripturarum floribus, miro studio decoratam, delegasset, ac beatus Gregorius perlegisset eamdem, tam de sermonum disertitudine quam de sententiarum connexione ac scientiarum exuberatione admirans, eumque in Spiritu, qualis futurus erat, intuens, fertur dixisse: *Ecce alter Daniel*; et quidam alius: *Ecce plus quam Salomon hic.*

CAPUT II.

Notitia cum sancto Gregorio Magno.—Liber Etymologiarum conscriptus.— Scientia sacra adversus hæreses, imprimis Arianam, exerta.

C 6. Ex tunc itaque beatus Gregorius, amore visendi beatum Isidorum delectatus, sanctissimo antistiti Leandro, charitatis vinculis sibi annexo, sui animi voluntatem certis indiciis declarabat. Harum amicitiarum causa exstiterat, [c] cum Arianæ hæresis fervorem tempore Leovegildi confutare Leander radicitus non posset, pro confirmandis sanctæ et immaculatæ Trinitatis capitulis, ad Constantinopolitanum præsulum [d] cœtum transmeavit. Ibi aderat Gregorius, tunc cardinalis, vicem Romani antistitis agens, cum quo ipse Leander amicitiæ fœdus pepigit, et ab eo postulavit ut Moralia Job sibi exponeret, quod postea in apostolatu ille devota mente complevit. Cum autem Gregorii desiderium venerabilis Isidorus comperisset (quod mirabile est auditu), nocte Nati-
D vitatis Domini, [e] ut fertur, in ecclesia Hispalensi

[a] De hoc trivio et quadrivio ista indicat Nic. Antonius: *Trivium olim dictæ tres artes, grammatica, rhetorica et logica, sicut quadrivium quatuor aliæ, arithmetica, geometria, astrologia et musica; quæ omnes chorum septem liberalium artium componunt, ut Vossius ait in lib.* I *de Vitiis sermonis, cap.* 26.

[b] Iterum ista observat Nic. Antonius: *Intelligit Dydimum Alexandrinum grammaticum, qui inter alia cognomina, teste Suida, dictus sit Chalcenterus, hoc est æreorum viscerum, ob studiorum et scribendi patientiam; eo enim nemo alius plures libros scripsit, ut ait Fab. Quintilianus lib.* I, *cap.* 8, *ipseque Isidorus, lib.* VI *Etymol., cap.* 7, *si pro* CALITERUS *(quod est in vulgatis Editionibus ante Matritensem),* CHALCENTERUS *legeris, de quo Hesichius, de Viris illustribus, Suidas et sanctus Hieronymus.* Hæc ille.

[c] Quæ sequuntur edidimus ad Vitam sancti Leandri 13 Martii, num. 3, et ex antiquis Breviariis desumpta et ex ipsius Isidori Chronico.

[d] Nullum tunc diximus Constantinopoli fuisse concilium, sed veram causam qua istic convenerunt Leander et Gregorius, ex nostri, non sui, temporis usu cardinalis hic dictus, contineri in ipsius sancti Gregorii epistola, expositioni libri Jobi præfixa. Plura lege in utraque Vita sancti Gregorii, ad diem 12 Martii elucidata.

[e] Nicolaus Antonius ista adnotat: *Miraculum hoc non facile probaverunt aliqui ex nostris: maxime Morales, lib.* XII, *cap.* 5; *Mariana, lib.* VI, *cap.* 7. *Alii nec referre id voluerunt, Vasæus, Garibajus, Marietta et Morgadus in Historia Hisp. lib.* I, *cap.* 9; *sed concessisse Romam, ut videret Gregorium et ab eo videre-*

prima lectione perlecta, extra ecclesiam egressus, nescio a quo ductus, in parvissimo temporis intervallo ad Romanam devenit urbem, atque beatum papam Gregorium in matutinis laudibus Deo psallentem invenit. Viso autem eo beatus Gregorius nimium lætus, protinus agnovit; et ideo gratias agens, amicissimum sibi Leandrum in Isidoro amplexatus est. Post evangelicam vero expletionem, vale faciens sancto, ab ecclesia egressus Hispalim in ipsa nocte rediit, et clericos quos dimiserat easdem matutinas laudes reperit celebrantes. Quod vero hoc sanctissimi Gregorii obtentu, vel Isidori meritis, aut aliquo alio modo factum fuerit, fateor me ambigere; melius est enim non eloqui magna, ubi sine mendacii periculo non erratur, quam contraria definire; sed firmiter teneo beatum juvenem scientiæ experientia plurima attentasse, et utilitati Ecclesiæ et fidelium commodis retulisse. Multimode namque pravorum dogmatum assertores hæreticos persequebatur, quia his temporibus plurimæ hæreses emerserunt, vineam hæreditatis Domini, scilicet sanctam demolientes Ecclesiam; et divina Providentia factum non ambigimus, quod talis tunc temporis fulgeret Isidorus, qui eorum proterviam non solum sanctarum Scripturarum testimoniis reprobaret, verum etiam philosophicis syllogismis et obtestationibus annularet.

7. Etenim tanto culmine scientiarum perfectus exstitit, quod nullus, ut reor, antiquorum philosophorum recti examinis judicio ei fuerit comparandus. Hoc ex cautelæ industria præterirem, si liceret, ne ethnicorum studia authenticis aut præferri aut comparari possent ullatenus documentis; cum sicut exaltantur cœli a terra, sic exaltatæ sunt viæ nostræ a viis eorum et cogitationes a cogitationibus eorum; et quantum excellit spiritus carnem, ratio sensum, fides opinionem, intelligentia fidem, pax Dei omnem sensum, postremo creator omnem creaturam, sic theologia omnem mundi sapientiam, sic philosophi omnem philosophorum gentilium transcenderunt doctrinam. Quia vero hoc multo magis Isidorus, qui et antiquorum philosophicis claruit perfectus, et modernorum theologicis emicuit summus : tamen (ut alia hujus illustris viri ad præsens omittam copiosissima, in quibus miro desudavit ingenio, volumina) ille Etymologiarum qui inscribitur, omnium admiratione plenus, omnium susceptione dignus liber, sollicitat, contestatur, exclamat, ne etiam hoc sanctissimi et eruditissimi viri desit laudibus, quo vel philosophorum primi ac peritissimi sunt elati, vel

A sapientissimus ille Salomon omnes illos tam scientia quam excellentia præcedere comprobatur; et sic omnibus filiis hominum scientiarum varietate post apostolos incomparabilis est creditus.

8. In hoc libro in trivii eruditione Isidorum præditum cernes eloquentia, hic in quadrivii investigatione perfectum admireris in matheseos disciplina, hic corporis salutem tueri, ac restaurare docendo theoricum practicumque reperies; hic methodicam, empiricam logicamque [a], discernendo Apollinem, Æsculapium et Hippocratem novissime perpendes; hic [b] Phoronei, Trismegisti, Solonis et Pompilii instituta retractando, juris invenies peritissimum; hic jura, leges edictis et decretis inferendo, instruxisse putabis Justiniannm; hic Ephemerides, epactas, Idus et Kalendaria, B Annales et Historias distinguendo [c] Pherecidem et Josephum ebibisse probabis; hic chronicam persequendo Eusebium, Hieronymum et Orosium lectitasse clamabis. Et quia de Salomone legitur disputasse de cedro quæ est in Libano, usque ad hyssopum qui nascitur in pariete, de beato Isidoro hic reperitur, de prima causa usque ad extremam fere creaturarum mirabiliter pertractasse; et negotia et officia singularum modosque discutiendo, postremo rerum omnium naturam et circumstantias describendo, non solum hausisse, verum etiam excessisse putabis Salomonem : hic ætheris, aeris, aquarum terræque discrimina, cunctorum viventium naturas et vocabula perscrutando consuluisse credes primum hominem; hic Rachelis amplexibus totum C stupebis delectatum, dum in antiquorum experientiis studio videris occupatum; hic [d] mali mandragorici fragrantia ad Liæ gremium gaudebis revocatum; dum supernorum delectatus amore in sacræ Scripturæ fecunditatem pie senseris implicatum; hic cum Maria vestigiis assidentem Dominicis partem optimam elegisse; hic cum Martha sollicitum frequenti in ministerio institisse; hic cum Paulo electionis Vase usque ad tertium cœlum raptum; hic cum eodem plus omnibus laborantem, ut omnes lucrifaceret, omnibus omnia factum; hic cum Paulo circumcisionem prædicanti Petro in faciem restitisse; hic cum Petro, enecto Simone, nec Neronem timuisse; hic hæreticorum omnium sigillatim expugnasse dogmata; hic sancta quatuor suscepisse ac D venerari concilia; hic [e] cum Chalcedonensi synodo Dioscorum enervat et Eutychem hæreticos; hic cum Ephesina prima Nestorii quassat impietatem; hic cum Constantinopolitana cum Eunomio confodit

tur, vero similius est. Tamajus Salazar, etsi allegat Lucam Tudensem et Breviarium Segobiense pervetustum, tamen merum arbitratur commentum, cum Quintanadvenas. Et haudquaquam, inquit, est credibile tam insigne facinus antiquiores, Brautium et Hildephonsum, reticere. Ideo auctor bene præfatur hac formula, UT FERTUR, *sub dubio rem, ut acceperat, narrans.*

[a] Explicat hæc Isidorus, lib. IV, cap. 4, et vocat tres hæreses medicorum.

[b] Idem, lib. V, cap. 1, agit de auctoribus legum, iisque interserit Lycurgum, hic omissum.

[c] Phærecidem Syrum, lib. I, cap. 37, dixit primum apud Græcos soluta oratione scripsisse; et cap. 41, addit claruisse iis temporibus quibus Esdras legem conscripsit. Vide Vossium de scriptoribus Græcis, lib. IV, cap. 4.

[d] Lib. XVII, cap. 9, de herbis aromaticis agens, vult mandragoram dictam, quod habeat mala suaveolentia.

[e] Referuntur retrogrado ordine concilia, de quibus recto ordine agit ipse lib. VI, cap. 15.

Macedonium; hic cum Nicena versutissimum ac (A) omni insania condemnat obcæcatum Arium.

9. Hic Arius fuit quidam presbyter Alexandrinus; qui diversas in Trinitate substantias mentiendo asseruit, et Christum non verum Deum, nec in Patre essentialiter permanentem, procaci falsitate astruxit. Sed qui tantum miser desipuit, et in sua assertione mendax fuit et perfidus; quia Christum verum Deum esse negavit, idcirco justo judicio Dei crepuit medius, et effusis omnibus visceribus ejus, cecidit in faciem prostratus, et quibus Christum negaverat fœda ora pollutus dignam pro impietate sua pœnam ab eodem Deo et homine etiam in hoc sæculo est consecutus; et in tartareo igne æternaliter cruciandus multos suos sequaces præcessit, suo nefario tam depravatos quam depravandos errore. Hujus etenim (B) inanitas sceleris cum fideles toto orbe, totius orbis persequeretur exsiliis; post conventuum, Athanasio suo expulso, subversionem; post Italiæ lugubres, exterminato Vercellensi episcopo Eusebio, planctus; post Galliarum damnosas, Hilario [a] proscripto, ruinas: [b] Leovegildus Hispaniarum rex, cum omnibus pene regni sui principibus, hujus hæresis errore seductus, in tantam venit dementiam, ut clarissimos quosque et in lege Dei eruditos Ecclesiarum prælatos ab Hispaniæ confinibus persequendo exsularet; atque plurimos eorum gladio cædendo, carcere detrudendo, fame cruciando, ac diversis pœnarum generibus afficiendo, non solum in Hispaniæ partibus, verum etiam in Gallia et aliis regionibus per feralem insaniam dignos Deo martyres consecravit: et quia (C) strenuus in armis fuit, multos populos suæ ditioni subjugatos impie oppressit, catholicis odio fidei persecutionem intulit, Ecclesiarum privilegia fregit, divites cupiditate cæcus damnavit, et in omnibus perniciosus exstitit. Inter omnia autem mala quæ gessit, sanctissimum [c] Masonam Emeritensem episcopum exsilio relegavit; atque clarissimum doctorem archipræsulem Hispalensem Leandrum, qui ad conversionem gentis Gothorum speciali contra nefarias hæreses cura infatigabiliter insistebat, multis affectum injuriis, ut oves sine pastore a seductoribus circumventæ luporum hiatibus facilius clauderentur, a regno Hispaniæ expulit, et se cum suis principibus Arianorum hæresi miserabiliter subjugavit, et Romano pontifici comminando, ad destructionem Ro- (D) manæ urbis et Ecclesiæ demolitionem venturum se sponsione juramenti firmavit.

10. Venerabilis autem adolescens Isidorus, cunctarum scientiarum disciplinis eruditus, fervore martyrii accensus, pro defensione Ecclesiæ mori pronus, armis fidei præmunitus, contra furentes Leovegildi regis ac principum ejus rabies athleta fortissimus, Christi comitante gratia, processit imperterritus. Ministri ergo multiformis seductoris modo blanditiis leniendo, modo terroribus propulsando, modo disputationibus agitando, modo munera offerendo, modo tormenta imponendo, modis quibuscunque poterant, a sancto proposito ipsum permutare satagebant. Magnum quippe suis dogmatibus credebant augeri cumulum, si Isidoro superato (qui tam scientiæ claritate quam generis nobilitate, corporis pulchritudine, morum gravitate et eloquii suavitate fulgebat), possent eum suis assensibus inclinare. Eia fortissime athleta Isidore, *ecce nunc tempus acceptabile*, in his ergo diebus thesaurum incomparabilem, quem in pueritia congregasti, ut audivimus, non tibi soli, sed et fidelibus reserandum, profer in medium; tempus est loquendi et divinarum sententiarum lapides spargendi, ut frontes obstinatæ inimicorum conterantur, et fides Ecclesiæ catholicæ roboretur. Ecce enim navicula Petri in medio quatientibus fluctibus undique agitatur, Ecclesia Christi demergitur, nisi divinæ succursionis manu ad portum optati littoris deducatur. Inter hæc robustissimus athleta Isidorus in tormentis lætabatur, et Deo gratias referebat, quia dignus est habitus pro nomine Domini Jesu contumeliam pati; et inter oblatrantes undique Arianorum frequentias nec minis terretur, nec blanditiis demulcetur; sed magis ac magis fervore charitatis succensus, inter gladios hæreticorum securus, tam de tonitruis divinarum sententiarum quam de coruscatione philosophicarum propositionum, fulmina divini oraculi ardentia emittebat intrepidus, quibus inimicorum sævientium obtenebrabat aspectus. Quasi unus de quatuor paradisi fluminibus, ex ore suo flumina gratiæ cum impetu emanabant, quibus fidelium aridam irrigando ad viriditatem fidei perducebat; et hæreticorum perfidiam, in garrulitatis ac loquacitatis audacia confidentem fluctibus eloquentiæ demergebat. Hebetescunt miseri, et obmutescunt; sæviunt et confunduntur, qui dum se putant adolescentem superare, ab eodem turpiter superantur; atque fidem Christi, quam putant penitus exstirpare, hujus juvenis instantia cœlestibus incrementis dolent quotidie pullulare.

CAPUT III.

Orthodoxa fides per sanctum Isidorum propagata.— Ejusdem cellula. — Clausi vita.

11. Audiens autem reverendus doctor Leander fortissimi juvenis Isidori constantiam, in Domino gavisus, orationibus continuis Dominum precabatur, ut ipse, quid in servi sui tenera juventute incœperat mirabiliter, cœlesti cum robore confortaret, atque per eum Ecclesiæ suæ optatum dignaretur, prostratis inimicis hæreticis, annuere benigne triumphum. Misit ei itaque epistolam in qua præmonet mortem pro fide catholica quidquam non esse timendum. Beatus vero juvenis, tam orationibus prælati et fratris, quam exhortationibus et epistolarum adminiculo

[a] Coluntur hi pugiles, Athanasius 2 Maii, Eusebius 1 Augusti, et Hilarius 13 Januarii.

[b] De Leovigildo seu Leuvigildo rege, consule Acta sancti Hermenigildi filii, ejus jussu martyrii coronam adepti 13 Aprilis.

[c] Paulus Diaconus Emeritensis, libro de Vita et miraculis Patrum Emeritensium, latissime deducit res gestas sancti Masonæ, qui inscriptus est Martyrol. Hispanico Tamaji ad Kalendas novembris.

confortatus, neque in adversis frangebatur neque levabatur in prosperis, sed in iis omnibus, ac si in epularum delectatione, lætus et hilaris apparebat. Debellata itaque Arianorum insania, unum et verum Deum Filium, cum Patre et Spiritu sancto in unitate essentiæ sempiternaliter permanentem, sanctarum scripturarum auctoritatibus, et septem liberalium artium rationibus, nec non philosophorum conventionibus, apertissime declarabat, et Romano pontifici, loco beati Petri a fidelibus substituto, ac universis Ecclesiarum prælatis ab eodem cœlesti institutore missis, divinæ paginæ testimoniis approbando, fidelibus populis obedire suadebat. Hic etiam prælati sui fratrisque Leandri sic est exsecutus vices, sic onera levigabat, sic vestigiis inhærebat constantiæ, ut carcere, minis, tormentis et gladio persecutorum spretis, serenissimi principis Recaredi, impiissimi regis Leovegildi filii, securus adiret præsentiam; et pocula verbi Dei assidue propinando, ab Ariana hæresi revocaret, et fidei catholicæ documentis redderet obsequentem. Formidolosi autem regis Leovegildi, qui se cunctis vitiis mancipaverat, et aures suas spinis diabolici erroris obturaverat, ne audiret bonum; non solum est nisus debellare protervianı; verum ad hoc usque, totius regni primates gladio spiritus exasperando commovit, ut eorum insistente perfidia, in necem piissimi ac serenissimi principis Hermenegildi filii sui, pro fide catholica vinculis mancipati, hujus Isidori amicissimi (quia eum beatus Leander a fæce Ariana erutum in fidem catholicam confirmaverat) impiissimus pater et tyrannus parricida insurgeret; et ad exsequias gloriosissimi regis et martyris, ministerio angelico celebratas, manifestæ perfidiæ culpam, exemplo Judæ proditoris, non pœnitens, sed pœnitentia ductus agnosceret. Veniens namque Toletum, cœlesti urgente judicio, atrocissima percussus infirmitate, inter torsiones et ejulatus simul cum ipsis interaneis miserabilem evomuit [a] animam, atrocissimis flammis et vermibus, ut credimus, æternaliter cruciandus; quo præcessit seductor suus nefandissimus Arius.

12. Mortuo igitur rege Leovegildo, factum est ut revertentem a Carthagine triumphatorem suum Leandrum læta susciperet Hispania, et substituto in regno catholico Recaredo, Hermenegildi regis et martyris fratre, fortis Isidori victoria redditur, nuntiata Ecclesiæ pace cum fidelium tripudio; exterminata a totius regni confinibus, cum debito dedecore, Ariana perfidia. Revocantur itaque exsulantes præsides, ecclesiæ adornantur, fideles devotissimi cum patribus gratulantur, omnipotentis Dei clementia magnifice collaudatur, qui tantæ virtutis constantia Isidorum roboravit. Beatus autem Leander, operibus charitatis et verbo prædicationis, Christianissimo regi Recaredo, qui loco patris eumdem Leandrum sibi præposuerat, gentibus Gothorum, quibus semper patrio inhæserat affectu, et populo Hispalensi, quorum curis invigilabat specialius, in sollicitudine, in charitate non ficta devotissime insistebat; et ut Patrem et Filium et Spiritum sanctum, *trinum* secundum personarum distinctionem, et *unum* secundum majestatis divinitatem, Deum esse crederent suadebat; quibus credentibus, prior instituit illis præcepta et [b] ecclesiastica officia. Ipso etiam tempore Suevi, unda baptismatis per [c] eum jam loti, Gallæciam obtinent. Cernens igitur Leander admirabilem Isidori constantiam tantis fulgurare virtutum augmentis, nescio si quo præventus præsagio, ne se dimisso, prædicationis causa aut ob aliud aliquid exteras peteret regiones; vel quia, ut credimus, se ab infantia mente et corpore virginem Domino consecraverat, ne saltem levi inter turbas posset famine maculari, aut ne qui exstiterat persecutionis tempore robustissimus, levis auræ humanæ favoris elatus jactantia, in tranquillitate positus, frangeretur; in cella, ut fertur, ab eodem Isidoro constructa, bonæ indolis adolescentem reclusit. Hoc autem factum tam piissimus rex Recaredus, quam plures Ecclesiarum prælati ægre ferentes, cum animi molestia sustinebant; injustum enim censebant tanti patris placitis contraire. Murmurabant clerici mussitando, obsistit populus conclamando, lucernam clarissimam Isidorum non debere sub modio cellulæ vel etiam unius civitatis poni, qui splendore scientiarum et coruscatione bonorum operum, ad totius orbis sufficeret illuminationem; et qui tanquam aurum in fornace, ab impiis pœnarum tunsionibus probatus exstiterat; non in cellula includendum, sed in multarum gentium lucem proferendum, querulis vocibus clamitabant.

13. Reverendus autem Pater Leander, ut gravitatis pondere pressus, non pio regi Recaredo, non Ecclesiarum prælatis, non regni principibus, non mussitationibus clericorum nec populorum vocibus cessit; Spiritus enim sancti gratia præventus ipse, sciebat quid esset facturus. Denique ei eruditissimos providit magistros, a quibus audiendo, cum quibus

[a] Nicolaus Antonius adnotat : *De morte Leovigildi consulendum Ambrosium Morales, lib.* XI, cap. 11, *et quæ congerit Bivarius ad Maximi Chronicon anno Christi* 587. Nos nonnulla attigimus ad Vitam sancti Hermenegildi 13 Aprilis.

[b] Idem *Leandrum primum auctorem* agnoscere videtur *Ecclesiastici officii, quo dehinc Gothi usi sunt, quod vulgo Isidoro tribui solet*. Porro, teste Mariana, lib. VI, cap. 5, in concilio quarto Toletano, decretum erat : *Missale et Breviarium unum esto in Hispania; ejus rei perficienda cura, quoniam Isidoro, qui primas partes in eo concilio tenuit, creditur esse demandata; usus obtinuit, ut Missale et Breviarium Mozarabum, hoc est ex antiquo Gothorum more conservatum, sacrorum precumque diurnarum et nocturnarum ritus Isidoro tribuantur, tametsi nonnulla Leander invenit, plura progressus temporis addidit.*

[c] Illustravimus ad diem 20 Martii acta sancti Martini Dumiensis, archiepiscopi Bracarensis; et ostendimus, auctoritate Gregorii Turonensis et sancti Isidori, Suevos in Gallæcia degentes cum rege Theodemiro ad fidem orthodoxam conversos. An aliquid eo contulerit sanctus Leander, alibi non legimus. Potuit tamen fecisse, quando regnum Suevorum deletum sub Leovigildo et in Gothos translatum, permansit sub Recaredo rege catholico.

etiam disputando, conferendo, quibus opponendo et respondendo, quosque interrogando, si quid minus didicerat, posset addiscere corrigendo. Mira res! omnis quippe, qui docturi eum de sua scientia præsumebant, ab eo mirabiliter docti, de incrementis doctrinæ copiosius gaudebant. Venerabilis vere rex Recaredus, juxta cellulam beati viri assidue assidebat; et a fontibus Salvatoris almo Isidoro effluente, sanctæ Trinitatis fidem piis hostibus per fenestram hauriebat; et non immemor auditorum, cupiens Filio Dei duplicatum reportare talentum, populis sibi subjectis pocula vitæ æternæ, quæ acceperat, fideliter effundebat. [a] Erat namque cultu religionis præditus, et paternis moribus longe dissimilis : nempe ille irreligiosus, et bello promptissimus; hic fide pius et pace præclarus; ille armorum artibus gentis imperium dilatans; hic gloriosus eamdem gentem fidei trophæo sublimans. In ipsis enim regni sui exordiis catholicam fidem adeptus, totius gentis populos, inoliti erroris labe detersa, ad cultum rectæ fidei revocavit. Synodum [b] deinde omnium episcoporum ad condemnationem Arianæ hæresis, de diversis Hispaniæ et Galliæ provinciis congregavit; cui concilio idem religiosissimus princeps interfuit, gestaque ejus præsentia sua et subscriptione firmavit. Hic virtutibus adornatus, omnes quos Deo charos faciebat, honoribus extollebat; quos vero superstitiosos, coram omnibus arguebat, ut cæteri timorem acciperent; qui non patrem perfidum, sed Christum Dominum sequens, horrebat et exsecrabatur Arianam insaniam, et a toto regno suo turpiter expellebat. Tantam in vultu gratiam habuit, tantam in animo gessit benignitatem, ut in omnium mentibus influens etiam malos ad affectum amoris sui attraheret; adeo liberalis exstitit, ut privilegia et Ecclesiarum prædia, quæ pater suus fisco associaverat, jure proprio restauraret; adeo clemens, ut populi tributa sæpe indulgentiæ largitione laxaret, opes suas in miseris et thesauros suos in egenis recondens, sciens ad hoc illi fuisse collatum regnum, ut eo salubriter frueretur. Hæc ad laudem Dei nostri et confessorum ejus Leandri et Isidori, qui talem a Domino discipulum obtinere meruerunt.

CAPUT IV.

S. Leandri episcopi Hispalensis obitus, et libri scripti. — Successio S. Isidori.

14. Videns itaque humani generis inimicus, se suosque a sanctis confessoribus, per Recaredum regem, quem ante subditum habuerat, persequi; duos comites inclytos opibus et nobiles genere, profanis A tamen mentibus et ignobiles moribus, Ganvistan, videlicet et Vulgernun, una cum Ariano episcopo [c] Athalco nomine, contra regem Recaredum concitavit : qui congregata multitudine Francorum, ob vindictam Arianæ vesaniæ, urbis Narbonæ circum adjacentes regiones devastantes, et innumerabilem clericorum, religiosorum et catholicorum trucidantes multitudinem, etiam piissimo regi Recaredo regnum præripere nitebantur. Contra quos gloriosissimus Recaredus, misso [d] Claudio Emeritensi duce, glorioso triumphavit eventu. Nam prostratis consternatisque de inimicis fere [e] sexaginta millibus, in Hispaniam cum gloria magna regressus est. Post hoc, remotis ab omni parte tempestatibus, desideratam Dominus populo suo largiri dignatus est pacem. Dum hæc ita se B gererent, et multa catholicæ Ecclesiæ, favente Domino, tranquillitas redderetur, et Arianæ hæresis calamitas ab omnium pene mentibus discuteretur, atque urbs Hispalensis una cum sanctissimis confessoribus pro tantæ tranquillitatis gratia congauderet, et Domino indesinenter gratias referret innumerabiles, eumdem venerabilem antistitem Leandrum, Domino vocante, contigit ægrotare. Cumque diem extremum sui felicissimi laboris in proximo venturum agnosceret, venerabilem fratrem suum Isidorum, solatii ac benedicendi gratia et ut se ejus orationibus commendaret, a cellula educit, et sibi præsentari precatur. Quod cum beato Isidoro retulissent, cujus jam tota mens cœlis inhærebat, et parvam cellulam omnibus temporalibus divitiis præponebat, repulit eos a se diC cens : Scitote, fratres, me ab hac cellula minime egressurum, quamdiu frater meus in hujus peregrinationis corpore superstes steterit : ipse enim hoc proposito sacramenti firmavit. Beatus autem Leander, pastoralibus jugiter curis expletis, post receptionem Dominici corporis et sanguinis, felicissime in Domino obdormivit. Hoc autem prætermittere jamdudum non existimo, quod hic clarissimus doctor Leander [f] fuit ab eodem patre Severiano, quo et Isidorus, genitus, professione monachus, et ex strenuissimo monacho, multo populorum conamine, ipso renuente, Hispalensis Ecclesiæ constitutus est episcopus. Vir hic suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina fulsit excellentissimus; ut etiam fide ejus atque industria, populi gentis HiD spanorum per eumdem beatum adolescentem fratrem suum Isidorum (ut superius scriptum est) ab Ariana insania ad fidem catholicam reverterentur. Hic namque in exsilii sui peregrinatione composuit duos ad-

[a] Sequentia ex Isidori Chronico transcripta sunt.

[b] Concilium Toletanum III æra 627, Recaredi anno 4, Christi 580 celebratum.

[c] Gregorius Turonensis lib. IX Hist. Franc., cap. 1°, appellat *Athalocum, Arianæ sectæ episcopum, qui, cum ad consentiendum ei paucorum faveret adulatio, commotus felle, ingressus in cellulam suam, inclinato super lectulum capite, nequam spiritum exhalavit.* Huic episcopo videntur adhæsisse *Ganvislan* et *Vulgernus*, licet alii eorum non meminerint, et ab illis excitati Franci in Narbonensem seu Gothicam provinciam irruisse.

[d] Joannes Biclarcensis *Claudium Lusitaniæ ducem* appellat. Isidorus, *Claudium ducem.*

[e] *Biclarcensis. Sexaginta millia ferme Francorum noscitur infugasse, et maximam eorum partem gladio trucidasse.* Isidorus tot advenisse ait; addens, *nullam unquam in Hispaniis victoriam Gothorum vel majorem vel similem exstitisse.*

[f] Hæc, paucis hinc inde additis aut mutatis, transcripta sunt ex elogio Isidori de S. Leandro, in libro de Scriptoribus Ecclesiasticis; ex quo nonnulla perperam hic scripta correximus. Ea autem ad S. Leandri Vitam illustravimus.

versus hæreticorum dogmata libros, eruditione sanctarum Scripturarum ditissimos, in quibus vehementi stylo Arianam impietatem confodit ac detegit; graviter ostendens scilicet, quid contra eos habeat catholica Ecclesia, vel quantum distet ab eis religione vel fidei sacramentis. Exstat et aliud laudabile ejus opusculum, adversus instituta Arianorum, in quo propositis eorum dictis suas responsiones opponit. Præterea edidit Florentinæ sorori suæ, de institutione virginum et contemptu mundi, libellum, titulorum distinctionibus prænotatum; siquidem et ecclesiasticis officiis idem non parvo laboravit studio: in toto autem psalterio duplici editione orationem conscripsit: in sacrificiis quoque, laudibus atque psalmis multa dulcisono carmine composuit. Scripsit etiam epistolas multas ad papam Gregorium, et de beatitudine unam, in quibus ab eo archiepiscopale pallium et libros de expositione beati Job librumque Pastoralis Regulæ poposcit; et ut pro ejus fieret ad Dominum intercessio, pro morbo podagrico, quo admodum vexabatur, frequentissime exoravit. Quæ omnia a beato papa Gregorio, qui eum tenerrime diligebat, impetravit. Alteram vero, ut in ante dictis prælibavimus, ad fratrem suum Isidorum direxit epistolam, in qua præmonet cuiquam mortem esse timendam. Ad cæteros quoque episcopos plurimas promulgavit familiares epistolas, et si non satis splendidas verbis, acutas tamen sententiis. Sub Recaredo rege catholico, Romani pontificis vicibus in Hispaniis fungens, floruit: cujus etiam tempore mortalis vitæ terminum clausit, [a] pridie Idus Martii.

15. Translato igitur inter angelos beato Leandro, Hispalensis metropolis tanto destituta patrono, die noctuque preces Domino effundebat, quatenus, populo suo misertus, eis pastorem fidelissimum provideret, qui non solum cathedrali dignitate, verum etiam morum sanctitate beato Leandro successor existeret. Huic vero petitioni eorum pius Dominus minime defuit, misericorditer eis annuens postulata. De tanti etiam patris decessu adjacentium [b] parochiarum episcopi admodum condolentes, convenerunt in unum, cum clericorum et religiosorum convocatione, ut secundum sanctorum Patrum instituta eidem Ecclesiæ idoneum præsulem eligendo providerent. Horum siquidem electioni confirmandæ rex serenissimus affuit Recaredus, una cum principibus et Hispaniarum nobilibus viris. Sed populus civitatis, quod conceperat animo non valens subticere, majorum vota præveniens, interim conclamabat, dignum Dei famulum episcopatu Isidorum, qui in juvenilibus annis pro lege catholica viriliter egit, et innumeras pro ejusdem fidei defensione ab impiis sustinuit pœnas. Regis autem et episcoporum et principum eadem erat voluntas, una concordia, eademque sententia, et Isi- A dorum episcopatu esse dignissimum, qui tam exemplo boni operis quam sermone sanctæ prædicationis totam erudiret Hispaniam, testabantur: et ad beatum Isidorum accedentes, cum humilitate et reverentia, communem omnium insinuant voluntatem; suadentes eum onus archipræsulatus, ad totius Hispaniæ salutem, subire; sed ille, qui omne sublime haud secus quam suum præcipitium declinabat, nulla ratione eorum desideriis præbebat assensum. Ad hoc reverendus princeps et almi pontifices, videntes se suasionibus nil posse proficere, non ferentes ultra, convocatis civibus uno spiritu, ad eumdem convenerunt Isidorum, pacati vim facere. Concurrentes itaque populi, concitato clamore beati viri cellulam diri- munt; atque, prout poterat, reluctantem in voce jubi- B lationis ad Ecclesiam perduxerunt. Clamabat eminus Dei servus, volens excusationis prætendere rationem: sed incassum, quia continentium aures suas populorum lætantium voces invalescebant.

16. Perpendens itaque Christi præco, se nulla posse ratione resistere, coactus cessit; atque in Hispalensem antistitem cum veneratione magnifica est electus, totus insignis, totus signatus, totus celeber, totus pulcher, totus amabilis, totus desiderabilis, insignis origine, honestate, honore et majestate; signatus natura, dignitate, gratia et disciplina; celeber doctrinis, eloquiis, præmiis et præconiis; pulcher habitu, aspectu, delectu et cultu; amabilis obsequio, alloquio, conciliis, patrocinio; desiderabilis specie, desiderabilis bonitate, innocentia vel justitia; C desiderabilis perfecta charitate. Talis eligitur, talis deligitur, talis cogitur, trahitur, adoptatur; talis infulatur. Diriguntur præterea nuntii ad gloriosissimum Gregorium venerandæ urbis romanæ papam, ut confirmata electione, de benedictione beati Petri apostoli pallium Isidoro sibi amicissimo archiepiscopale transmittere dignaretur. Sanctus vero Gregorius papa, de electione sibi dilecti Isidori admodum gavisus, Deo gratias egit, et nuntiis honorifice susceptis electionem confirmavit; [c] pallium cum postulatis dirigens, etiam ut primatiæ honorem in Hispaniis exsequeretur, concessit.

Decoratus igitur infula præsulari quantus vixerit, quantus exstiterit, quantum profecerit, quantaque fecerit, pontifex asserat, præsul affirmet, probet antistes, episcopus testetur: declaret virtus pontificem, D prodat scientia præsulem, doctrina fateatur antistitem, mores eloquantur episcopum. Erat enim semper prudens, semper constans, semper modestus, semper justus; prudens discernendo, prudens eligendo, prudens diligendo, prudens inhærendo: constans tolerando, constans resistendo, constans cædendo, constans persequendo; modestus appetendo, modestus inquirendo, modestus utendo, modestus parcendo; justus meditando, justus loquendo, justus operando,

[a] Imo *tertio Idus Martii*, ad quem diem Vitam dedimus.

[b] *Parochiam* pro *diœcesi* usurpari in Vitis Sanctorum et apud S. Hieronymum monuimus cap. 1. Ita præcipitur in Capitulis Caroli Magni, *ut nullus episcopus in alterius parochia ordinationes faciat.*

[c] Lectiones in Breviariis Hispanicis et Romano cardinalis Quignonii, *eique pallium misit in Hispaniam.*

justus perseverando; probus ubique, devotus ubique, utilis ubique, expertus ubique; promptus ad incipiendum, promptus ad obediendum, promptus ad agendum, promptus ad insistendum, devotus ad meditandum, devotus ad proloquendum, devotus ad orandum, devotus ad postulandum, devotus ad obediendum, devotus ad impetrandum; utilis ad persuadendum, ad dissuadendum, ad dispensandum, utilis ad compensandum; expertus ad evellendum et ædificandum, expertus ad plantandum, præ oculis semper habens passiones Filii Dei, non inani gloria elevabatur: nam, omnium se servum exhibens, plus amari appetens quam timeri, atque magis prodesse quam præesse, cunctis amabilem et benignum se præbebat; jejuniis, orationibus, et sanctarum Scripturarum meditationibus insistens; ex vilissimis cibis non ad cupiditatem, sed ad necessitatem parum sumens; sibi parcus, aliis largus nominabatur; eamdem morum gravitatem quam prius, eamdem sectabatur humilitatem. Idem enim constantissime perseverabat, qui prius fuerat; et, crescente dignitate, augebantur ei Spiritus sancti dona; atque ita plenus auctoritate et gratia, ubique laus sanctitatis ejus, et lucerna, indeficienti lumine accensa, jam non sub modio posita, sed super candelabrum constituta, ubique cunctorum laudibus ferebatur; ita ut etiam multorum doctorum præclarissimæ lucernæ, suo splendidissimo lumine de bono in melius magis ac magis accensæ, igne sancti Spiritus conglobato, splendiflue redderentur. Cunctorum etiam se debitorem astruens, præter alios hoc dono radiantes, inerat ei quasi proprie proprium, scilicet gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus: et miserorum ærumnas, compassione pia in se transumptas, potius ipse quam illi sentiebat; et eleemosynarium largiflua donatione pietatis studio detergebat. Tanta siquidem aderat illi copia largiendi, et continua hilaritas tribuendi, ut in multorum admiratione nullus valeret percipere, neque etiam ipsi familiares ejus, unde tantorum censuum sibi largitas proveniret. Quantum vero largus per omne vitæ suæ tempus exstiterit, soli Deo reservatum est nosse. Didicerat enim serenissimos mores, plus in tribuendo quam in accipiendo gaudere; sibi parcus et quodam modo avarus, cunctis vero affluens, ditabat munificentiis universos. In prosperis et adversis unus vultus ejus semper, clara hilaritate præventus cunctis lætior occurrebat. Non illum cunctis virtutibus inimica elatio asserebat; sed in omnibus placidam prætendens humilitatem, potentissimis et pauperibus charissimus habebatur in tanto etiam apostolatus culmine sublimatus, non ad cathedram, sed ad curam; non ad honorem, sed ad onus; non ad principandum, sed ad serviendum; non ad subditorum marsupia evacuanda, sed ad facinora exstirpanda; non ad quietem, sed ad laborem; non ad diversorum saporum fercula vel pocula exquirenda, sed ad divina præcepta populis demonstranda ac suadenda, et ad pauperibus Christi temporalia subsidia provide administranda, episcopi dignitate se vocatum, non minus operibus quam sermonibus fatebatur.

CAPUT V.

Cura in institutiones clericorum, monachorum, laicorum. — Iter Romanum. — Pluvia impetrata. — Mortua resuscitata.

17. Circa clericorum vero et scholarium curam ita sollicitus erat, ut ex ipsa vehementi invigilantiam singulorum patrem probarent. Parum enim sibi videbatur vicinis clericis scholaribus providere, quin etiam undique vocaret, ut magis haberet quibus sua impartiretur beneficia, quos per se ipsum in sanctarum Scripturarum paginis erudiret, et temporalibus alimoniis provideret. Concurrebant ergo clerici, tantum patrem, non solum audire, verum audire sitientes; qui benignissime patrio susceptos affectu hortabatur, ne ab eo prius discederent, quam in lege Dei edocti sibi et catholicæ Ecclesiæ profuturi clarescerent; et ut removeret ab eis materiam vacandi otio, extra Hispalensem civitatem miræ pulchritudinis exstruxit monasterium, a quo nulli scholari exeundi ante quadriennium licentia præbebatur. Quosdam autem eorum qui ditiores videbantur, et inesse recusabant ministerio, quos veritatis spiritu demonstrante, in Ecclesia Dei opere et sermone potentes futuros esse prævidebat; ne occasione comperta, vana quæque per gyrovagationem meditando, mentem a studio revocarent, ferreis astringebat compedibus. De quorum collegio sanctissimus quasi Lucifer emicuit [a] Ildefonsus, nec non et gloriosus Braulius Cæsar Augustanus episcopus. Et quia non semper personaliter, pluribus emergentibus curis, prout optabat, poterat eis continuare doctrinam, ubicumque in lege Dei sedulos, et ad bella spiritalis certaminis aptos speculabatur magistros, multis honoribus attollendo humiliter precabatur, ut sui optati laboris non immemores, in scholaribus docendis continuarent operam efficacem. Non enim sibi videbatur nefarias hæreses a vinea Domini radicitus posse evelli, nisi clerici et quique religiosi, fama sanctitatis et instantia prædicationis, populis insisterent. Fomes namque et occasio totius mali et hæresis, morum lapsus clericorum et religiosorum, et segnis contemptus scientiæ Scripturarum exstitit. Super religiosos quoque monachos, eremitas, atque secundum patrum regulas sæculo renuntiantes summo opere invigilabat, ne quis eorum inopia mergeretur, aut verbi Dei inedia deperiret, necessitate compulsi, per diversa quæritando, lapides sanctuarii dispergerentur; et color auri optimus, scilicet propositum sanctorum virorum, mutaretur, et pervagatione mediante sanctæ conversationis obliviscerentur; et concupiscentiis illecti et abstracti, sæcularibus curis implicarentur; et regularibus frenis laxatis, se diaboli subderent servituti. Sicut mater unicum amans filium, ita omnibus charitate annexus, pandebat unicuique eorum

[a] Coluntur S. Ildefonsus 23 Jan. et S. Braulius seu Braulio 18 Martii: ad quorum Vitas hæc latius indicantur.

benevolentiæ sinum. Sicut gallina congregat pullos suos sub alis, ita protegebat eos a facie malorum : ne adversis pulsi incursibus vel egestatis pressi angustiis, paterno sublato præsidio, extra quam norma poscit, affligerentur. Sicut aquila provocat ad volandum pullos suos, ita ad cœlestia desideria piis monitis animabat; ipse prius cœlestibus operibus inhærendo super eos volitans, illius sanctissimi apostoli Pauli exemplar secutus, ne forte, cum sine exageratione operum aliis prædicaret, judicio deprehensus evangelico, dicens et non faciens, reprobus efficeretur. Quis namque sanctarum congregationum frater, molestia animi vel corporis pressus, infirmabatur, ipso non ad sanitatis remedia succurrente? Quis inimici tentationibus scandalizatus urebatur, illo non studio pastorali aquam sanctæ prædicationis desuper effundente? Portabat onera subditorum, dignum ducens ipse solus in sollicitudinibus sæculi tribulari, ut sancti viri perturbatione submota, habentes victum et vestitum, soli Deo studerent placere; credens se eorum intercessionibus, si quid ei deerat, promereri. Quamvis, etiam suæ et aliorum consulendo saluti, mulierum pro posse vitaret præsentiam, quascunque tamen moniales vel religiosas in Dei laudibus cerneret permanentes, mira venerabatur affectione; et ne temporalium spiritualiumve sibi deesset copia, assiduis largitionibus providebat. Per Hispaniæ igitur regionem plurima nec non et pulchra ædificavit monasteria : in quibus utriusque sexus religiosorum turmas, ad laudem et gloriam divini nominis congregavit. Tradidit etiam eis [a] regulam, quam ipse secundum apostolorum instituta ediderat, quam pro loci varietate et Dei servorum viribus decentissime temperavit, docens unumquemque stare in gradu et gratia qua vocatus est; et in officio quo in sæculo fungebatur (dum modo sit honestum), in monasterio quoque, secundum præpositi sui imperium, si necesse fuerit, humiliter deservire.

18. Inde non contentus (prodesse) uni soli provinciæ, qui omnium fidelium utilitati se natum credebat; per civitates et regiones egressus, in sacris tubis novi et veteris Testamenti clangendo, ad cœlestia desideria animabat electos; vel contra mundi rectores tenebrarum harum, ad spiritalia (bella) hortabatur. Ubique tuba personat Evangelii, ubique annuntiatur Christus, ubique sanctæ Trinitatis laudes resonant, et non est qui se abscondat a calore ejus; quoniam in omnem terram confessoris sonus exivit. Nam quos præsentia sui corporis illustrare non valebat, missis epistolis et nuntiis roborabat. Quidquid indecorum, quidquid incompositum, quid- quid deforme, sed maxime legi Dei contrarium habuisset obvium, non parcebat oculus ejus; et ne crescendo augmentaretur sollicitus, quam celerrime principiis obsistendo, delere de populo Christiano et exstirpare nitebatur. Sed et Apostolicas sanctiones atque decreta sanctorum patrum, sanctæque Romanæ Ecclesiæ præcipue institutiones, in cunctis Hispaniarum ecclesiis instituebat. Tradebat cœlestia et humana jam strenuus legislator; leges dabat, modestiæ et honestati convenientes, præbens se ignem urentem, in consumendo nemora criminum; et aquam frigidissimam, in frigidando ardores tentationum. Denique quæ civitas, quæ solitudo, quæ [b] marka, quæ hujus doctoris non senserit beneficia? Peragrans itaque Dei servus, fidelium mentes verbi Dei pabulo reficiendo, pauperes Christi in eleemosynis recreando, hæreticorum dogmata sollicite persequendo, in universis Hispaniarum provinciis; ad inclytam pervenit urbem Romanam, summo pontifice id humiliter postulante; qui quanto honore et reverentia a romano antistite et cardinalibus fuerit receptus, non es tnostræ disserere valetudinis; sed ex officiis et dilectionis obtemperantiis erga eum exhibitis perfacile lector conjicere potest. Onere namque totius Ecclesiæ sibi imposito, omnes se ei quasi patri pio, salva apostolica excellentia, offerebant benigne, ut etiam, si liberet, genere nobilissimi, moribus famosi, dignitate præcipui, famulorum vices supplerent, et humilitate quæ poterant ministrarent : dignum ducentes prudentissimi viri, ut quia pro fide catholica et Ecclesiæ Romanæ honore ipsum, despectis tormentis principum, morti exposuerat, et multis scripturarum sententiis matrem Ecclesiarum omnium comprobaverat; ab eisdem Romanis condigno veneraretur honore : placuit etiam cunctis ut ecclesiæ prælati ad sanctam [c] synodum convenirent, ut si quid inhonestum reperiretur aut ambiguum, cum eodem sanctissimo corrigeretur Isidoro : quem summo desiderio in Romana curia ad sui decorem detinuissent, nisi in Ecclesiæ detrimento, ipso insinuante, hoc cessurum agnoscerent. Dimissa itaque synodo, quidquid voluit in romana curia ordinavit, et omnibus affectis mœrore dimissis, cum maximo honore et apostolicis muneribus in Hispaniam regressus est. Experti siquidem erant eum inter cæteras virtutes prophetiæ spiritu clarescere, et ita multa de futuris, tanquam essent historialiter acta, magis evangelizare quam prædicere videbatur. Revertente autem eo factum est gaudium magnum et tripudium in ecclesia Hispaniarum.

19. Cum autem sanctus doctor ad Galliarum fines

[a] *Regula* S. Isidori exstat inter opera ejus, et scorsim parte II Codicis Regularum a Luca Holstenio editi. Citant eum Benedictus Anianensis abbas, in Concordia Regularum et Smaragdus monachus, in commentario ad Regulam S. Benedicti.

[b] *Marcka*, seu *marcha* pro limite provinciæ, aut integra limitanea provincia, accipitur passim in actis sanctorum. Consule dicta 6 Februar. ad Vitam metricam S. Amandi per Milonem c. 2, litt. 6.

[c] Fuisse anno 601 Romæ duo concilia habita tradit in synopsi sua Conciliorum Labbæus, quorum aliud pro monachis constitutum edidit, aliud adversus Andream Græcum, sub monachali habitu impostorem. Quidni aliqua similis synodus præsente sancto Isidoro habita fuerit? Ejus mentio fit in breviariis Hispanicis. At publicum aut solemne illud concilium non fuisse, arbitramur, cum Ambrosio Morales, lib. XII, cap. 21; Mariana lib. VI, c. 7; Padillat, cent. VII, c. 22, et aliis.

appropinquaret, mire magnificavit Dominus agere cum sancto suo. Cum enim Galliarum et Hispaniarum provinciæ siccitate aeris nimia laborarent, et ex pluviæ defectu fruges, arbores atque herbæ arescerent, et homines ex ipsa intemperie gravem corporis sustinerent molestiam; sancti antistitis audientes adventum, læti et alacres, de solita Domini pietate confisi, qui in servo suo semper operabatur insignia, cum crucibus et lampadibus de singulis civitatibus ei obviam procedebant, postulantes ut pro eis ad Dominum preces fundere dignaretur. Narbonenses vero, prope eo veniente, clamabant dicentes : O pie Hispaniarum doctor Isidore, tuis sanctis orationibus fusis ad Dominum, ab imminentibus periculis erue nos : advenisti desideratus, per te ubique a Domino solita præstentur beneficia. Beatissimus vero doctor, ut erat compassione promptus, imperat silentium; et verbi Dei cibaria esurientibus apponit populis, admonens eos, ut una secum Domini invocantes misericordiam, sanctæ Trinitatis fide præambula et omni hæsitatione postposita, filii Dei poscerent beneficia. Inde vir sanctus, elevans manus ad cœlum, Dominum precabatur, quatenus ad gloriam sancti sui nominis, populo suorum peccatorum remissionem, corporis sanitatem, aeris temperiem, pluviarum largitionem, atque fructuum abundantiam dignaretur impertiri optatam. O mira virtus orationis sanctorum! Cum enim aeris serenitas nimia esset et solis ardore æstuarent universa, post tonitruorum repentinos mugitus ac fulguris contiguos ictus tanta subsecuta est aquarum inundantia, ut quis non vidit temporibus retro actis hujus pluviæ comparationem. Beatus vero confessor, ictibus fulguris undique agitatus, totus ardere videbatur. At omnes timore mortis exterriti, sancto relicto, ad ecclesias confugerunt. Qui autem ægroti humeris bajulantium subsidia beati patris expetentes advenerant, suæ immemores imbecillitatis etiam cæteros fugiendo præcurrebant cum merito : omnes enim B. Isidori obtentu pristinæ erant redditi sospitati. Cæteri vero, in infirmorum sanitate perpendentes a Deo factum miraculum, animati viribus ad sanctum accedere cupiebant; sed nullus erat, qui præ foribus auderet progredi, coruscatione simul et pluviarum inundantia prohibente. Supersedens itaque Christi præco usque quo imbres cessarent, concurrit ad eum universa multitudo, laudantes in sancto mirabilia nostri Salvatoris. Beatus vero pontifex eos blande exhortatur, dicens : Ecce, fratres, quantum obtinet sanctissimæ Trinitatis fides intemerata. In nomine individuæ Trinitatis petistis a tribus vel pluribus erui periculis, et tria vobis a Domino et etiam plura sunt collata beneficia; scilicet sanitas corporis, aeris temperies, et exuberans frugum ac fructuum abundantia : præterea, quod sanctius ac carius amplectendum, si illibatam fidem servabitis, peccatorum indulgentiam consequimini et bravium remuerationis æternæ. Nunc igitur, confirmate corda vestra in charitate Christi Filii Dei, et nullatenus circumveniamini a seductoribus, qui circuerunt mare et aridam ut faciant unum proselytum, æternis flammis horribiliter concremandum. Lupi sunt infausta edacitate voracissimi, qui non veniunt nisi ut mactent et perdant, exterminantes facies suas, ut appareant jejunantes hominibus, et per hoc facilior ejus decipiendi aditus reperiatur. Hæc et his consimilia perorans sanctus venit ad hospitium, ut defessa membra refoveret. Populus interim per vicos et plateas Dei nostri magnalia collaudante, maledicentes, detestantes eos, qui Dei et virginis Filium Dominum nostrum Jesum Christum, vel sola cogitatione Deum esse verum, cum Patre et Spiritu sancto permanentem in æternum, negarent [a].

20. Cum appropinquasset almus doctor ad Hispalensem civitatem, obviam ei processit utriusque sexus populorum multitudo, clericorum, scholarium, monachorum et laicorum : qui in hymnis et laudibus, in voce jubilationis et tripudii, eum susceperunt cum gaudio magno. Concurrentibus itaque omnibus, ut sancti Patris tangerent fimbrias, ex compressione turbarum, quædam mulier prægnans præfocata spiritum exhalavit. Quod Sanctus cernens, ut erat misericordiæ visceribus affluens, ubertim flevit, verba orationis ad Dominum tacitus fundens. Post aliquantulum vero spatium mulier surrexit, voce magna dicens : Benedictus tu, pater sancte Isidore, et benedictus sermo oris tui : sacris namque orationibus tuis ego, et quem gesto in utero, non solum præsenti vitæ redditi, verum etiam de manu sumus eruti inimici. Populus ad mulierem conversus, sciscitabantur qualiter evenisset ei. Ad quos illa : Egrediente, inquit, anima mea et filii mei, qui in utero est, de corpore, caterva dæmonum affuit, qui nexibus igneis nos ad pœnarum loca rapere parabant; et gloriosissimo patre nostro pro nobis orante, audita est vox dicens : Revertantur animæ horum in corpore suo, quoniam amicus Dei Isidorus orat pro illis. Quo audito, unus angelorum sanctorum qui semper sunt cum beatissimo doctore Isidoro, nos ad corpus reduxit. Elevans itaque omnis populus vocem in cœlum, laudes clarius Altissimo personando, eum in urbem dexerunt. Tantam siquidem pacem per eum Dominus contulit Ecclesiæ, atque tantum intulit terrorem universis superstitionis filiis, ut funditus ab Hispaniis omni exstir-

[a] Sequebantur nonnulla inserta de Mahometis prædicatione in Hispania, et quomodo a diabolo monitus sit recedere in Africam propter adventum S. Isidori : quæ falsa et adscititia censet Nicolaus Antonius. Disputat de iis Tamajus, qui *opinionem unam et sine apice veritatis adstructam clamitat cum Morales, Padilla, Mariana et aliis.* Quare nos ea ex hac Vità eliminamus, maxime quia compendium hic relatorum legi potest apud Lucam Tudensem lib. III Chronici sub Sisebuto rege et æra 674; item apud Maximum, in Chronico, ad annum 606; Luitprandum, ad annum 607; et similes auctores nuper excogitatos, quasi exinde Hispaniæ accederet aliqua gloria. Quidni tamen Mahometicæ pravitatis seminator aliquis, tempore Isidori ex Africa in Hispaniam trajecerit, matureque detectus, coactus sit sibi fuga consulere.

pata hæretica pravitate, nullus reperiretur qui vellet vel auderet hæresim nominare. Et ne aliquod misericordiæ opus vir sanctissimus inexpertum prætermitteret, si qua de puellis sæcularibus præ inopia infamem cogeretur ducere vitam, Dei minister celerrime præveniendo, miserabilia rescindebat vota, nuptui vel monasterio, pro ejus electione, tradendo. Si quem etiam de laicis in lege Domini voluntarium reperisset, nimia venerabatur dilectione, et inter suos secretarios amicabiliter annotabat. Innumerabiles fere squalore carceris maceratos vel etiam captivos, large datis muneribus, liberavit; et alieno ære illaqueatos, creditoribus data pecunia, utrosque gaudentes effecit. Reformandæ etiam pacis inter discordantes erat illi maxima cura; et nunc ecclesias construendo, nunc monasteria restaurando, nunc pontes innovando, veritatis operarius sollicitus permanebat; illud Salomonicum sæpius suis proponendo, multa mala docuit otiositas. Tanta erga eum reges et principes vincti tenebantur dilectione, propter apostolicam qua fungebatur auctoritatem, ut eum patrem humiliter venerarentur sanctissimum, et quæque ab eo sibi imperata perficerent cum summa devotione. Hinc in principibus florentem obedientiam cerneres monachorum, dum qui regis vel alicujus principis incurrisset offensam, et per alia ei reconciliari nequivisset, ad extremum refugium securus accedebat Isidorum. Quis unquam ad eum peccator mœstus, turbulentus, vel desperatione suffossus accessit, et non in verbis gratiæ, quæ mellifluo ejus ore effluebant, statim viribus resumptis, spe veniæ et gratiæ animatus, lætus et hilaris et ex animi contritione justus effectus, gratias agens, repletus bonis discedebat? Quicunque ad eum cujuscunque professionis accedebant, suæ assiduitate visionis et usu locutionis atque exemplo boni operis ab ambitione temporalium quiescebant, et veritatis lumine succensi, in desiderium æternæ lucis inardescebant. Quantæ autem exstiterit virtutis et miraculorum vibratione coruscus, si omnes humani corporis artus verterentur in linguam, proloqui non auderent. Præterea futurorum providens utilitati, innumerabilibus fere sententiis et verbis præclaros edidit libros, quos enumerare longum est, tamen eos beatus Braulius Cæsaraugustanus episcopus in parte enumerat. Scriptis postquam edidit alphabetum [a] papiæ judicum, alphabetum verbalium, alphabetum theologicarum distinctionum, atque alphabetum librorum; oratione finem faciens, orationis scripsit Alphabetum, futuros plangens Gothicæ gentis errores, simul eversionem, in quo quotidie Domino psallebat, quod in hoc opere duximus annotandum.

CAPUT VI.

Alphabetum Orationis ad tentamenta repellenda Adversarii et Dei gratiam promerendam.

Audi, Christe, etc. (*Vide infra inter Opera sancti Patris.*)

CAPUT VII.

Epistolæ ad varios.

Præterea epistolam quam ad S. Masonum Emeritensem archipræsulem de reparatione prælatorum post carnis lapsum, S. Masono cum instantia humili postulante scripsit in hoc opere ampliamus; eo quod sit perutilis, non solum episcopis et personis ecclesiasticis, verum etiam cunctis ad Deum per pœnitentiam redeuntibus.

§ 1. *Ad sanctum Masonum Emeritensem archiepiscopum.* (Vide infra ad epistolas S. Patris.)

Plures etiam multarum quæstionibus promulgavit epistolas, quas si non ad plenum, tamen ex parte duximus adnotandas, ut Sancti virtus et potestas in eis innotescat mundo et Christi fideles erudiantur.

§ 2. *Ad Braulium discipulum suum.* (Vide infra ad epistolas S. Patris.)

§ 3. *Braulius Cæsaraugustanus episcopus ad Isidorum.* (Ibid.)

§ 4. *Ad sanctum Braulium.* (Ibid.)

§ 5. *Ad sanctum Eugenium Toletanum archiepiscopum.* (Ibid.)

§ 6. *Ad Leodefredum Cordubensem antistitem.* (Ibid.)

CAPUT VIII.

Synodus Hispalensis. Hæreticus conversus, cæcus illuminatus. — Epistolæ ad varios.

27. Hæc de innumerabilibus fere sufficiat ad præsens: si enim cuncta quæ occurrunt de eo præstringere voluerimus scriptis, tempus nos facilius quam copia deseret. In his namque sanctis operibus omne vitæ suæ tempus exercitatus, fama scientiæ et virtutum ejus universas regiones complevit. Multi itaque nobiles et peritissimi, desideratum cupientes videre Isidorum, alterius audire sapientiam Salomonis a finibus terræ veniebant. Veniebant alii ut doctrinam ab eo salutarem perciperent; alii vero ut viderent mirabilia in nomine Domini facientem: veniebant infirmi ut sanarentur a languoribus suis, quia virtus Dei de illo exibat et sanabat omnes, alii autem tentantes accedebant erronei, de seipsis præsumentes, si forte possent eum capere in sermone. Quorum pravæ æmulationis tempore quo ad [b] synodum Hispalim conveniebant episcopi, advenit [c] Gregorius, re suo contrarius [d] nomini, hæresis Acephalorum antistes, verbis garrulus, lingua disertus; paralogicis syllogismis promptissimus, in disputationibus acutissimus, qui, quasi fluvius rapidissimus, multos sibi obsistentes fidelium, qui electi videbantur, ab sanctæ ecclesiæ horto evellebat, et in mortis exitium secum infallibiliter pertrahebat. Negabat enim in Christo

[a] An *patriæ?* Nicolaus Antonius annotat mendum hoc emendari non posse, quod indicati alphabeti nullus meminerit.

[b] Est ea *synodus Hispalensis* II apud Loyasam, habita anno regni 81, Sisebuti 9, Christi 619 aut sequente, cui profuit ipse S. Isidorus metropolitanus, interfuere septem episcopi suffraganei ejus.

[c] *Gregorius Syrus* natione et ipse episcopus, cujus factionis historia exstat in dicta synodo can. 12.

[d] *Gregorius* Græce *vigilem* aut *vigilantem* significat.

duas esse substantias, et non verum Deum ex Deo Patre ante tempora permanentem, sed purum tantum hominem asserebat. Hic ad B. Isidorum cum venisset, petebat ut in communi audientia sibi cum eo inire disputationis certamen audendi tribueretur facultas; sperans se, etsi eum non superare, tamen nec ab illo superari ullatenus posse; et hoc deveniret in multorum eversionem, si ita succederet, sicut hæreticus prænotaverat. Beatus autem confessor, prævidens hoc ad utilitatem catholicæ Ecclesiæ a Domino dispensari, ejus petitionibus benigne annuens, statuit diem. Convocat fideles, judices eliguntur, qui partibus auditis, contra succumbentem dignam pro obtinente ferrent sententiam. Quid plura? Initur certamen, et diversarum Scripturarum concurrentibus testimoniis, cedit hæreticus episcopo, quia non poterat resistere sapientiæ et Spiritui, qui loquebatur. Admirans ergo super doctrina domini, non exspectat ut sententia judicum proferatur, ipse proprio ore se acclamans victum.

28. Populis vero cum episcopis et clero pia devotione Deum laudantibus, eo quod prostratus sit Christianorum prædo, qui seducebat illos die ac nocte, cæcus quidam astitit, importunis vocibus conquerendo : Heu, inquit, alme doctor Isidore, diu est quod de tua sanctitate percepi famam; sed nunc assistens, bonitate tua privatus, te videre non mereor. Intuitus autem eum Gregorius, B. Isidorum dissimulantem precabatur ut pontificalem chirothecam, quam manu tenebat, sibi porrigeret. Qua impetrata, in conspectu omnium fidus surrexit; et cæci oculos ea tangens, clara voce dixit, Dominus Jesus Christus, qui per B. Isidorum oculos mei cordis illuminavit, sanctis ejus meritis oculos corporis tui ad confirmationem fidei dignetur illuminare. Quo dicto, de palpebris cæci sanguine erumpente, visum recepit, vociferantibus in laudis jubilo exinde populis. Beatus antistes, vix silentio impetrato, docuit Christum Jesum verum Deum et verum hominem esse colendum, atque in una ejusdem persona duas esse substantias, divinam scilicet et humanam : divinam, quia Deo Patri semper manet coæternum; humanam, quia ex intemerata matre virgine cœpit esse hodiernus.

§ 1. *Epistola beati Isidori ad Braulionem.* (Vide infra ad Epistolas S. Patris.)

§ 2. *Alia epistola ad eumdem.* (Vide ibid.)

§ 3. *Epistola Braulionis ad S. Isidorum.* (Vide ibid.)

§ 4. *Responsum S. Isidori.* (Vide ibid.)

CAPUT IX.

Synodus Toleti habita. — Præclara in morbo præparatio ad felicem obitum.

32. Cum igitur gloriosus doctor Isidorus diversis coruscaret miraculorum signis, et fama sanctitatis ejus per universum fere orbem diffunderetur, prophetiæ spiritu, quo clarissimus refulgebat, obitus sui diem longe ante discipulis præsignavit. Attollitur clamor scholarium, monachorum luctus substruitur, monialium singultus erumpit, atque populi gaudium convertitur in mœrorem. Beatus autem confessor eamdem, quam semper habuerat, de Ecclesiæ Dei grege sollicitudinem gerens, jussit omnes Hispaniæ episcopos, et abbates, et principes, ad Toletanum synodum convocari; exoptans summo opere, quatenus antequam migraret de corpore, clericalem ordinem in fraterna concordia, laicalem vero in perpetua dimitteret pace. Ad quam [a] synodum cum ventum fuisset, in primis ut in fide sanctæ Trinitatis permanerent exhortabatur, hanc de unitatis essentia ac personarum varietate proponens distinctionem, unum scilicet essentia et natura, indivisibilem, verum Deum, de quo Moyses dicit : audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est : qui nequaquam vel cogitatione a fidelibus est dividendus ut non in labyrintho erroris volvantur : qui ubique totus et integer est, per essentiam sive per præsentiam majestatis, quod idem est; intra omnia, sed non inclusus; extra omnia, sed non exclusus; nec localiter tamen : qui cum sit simplicissimus secundum majestatis divinitatem, est tamen trinus secundum personarum distinctionem; Pater ingenitus, semper omnipotens; Filius unigenitus de Patre, semper inseparabiliter natus; amborum autem Spiritus, inseparabiliter a Patre Filioque semper procedens; unde et unum sunt. Præterea in una Christi persona duas profitemur nativitates atque naturas; unam scilicet sempiternam ex Patre, secundum quam Deo Patri æqualis manens, est immortalis et impassibilis, alteram vero temporalem ex matre, cum anima assumptam, secundum quam pro nobis pati atque mori dignatus est; unde verus Deus et verus homo in una persona est. Quid autem sit gignere, nasci vel procedere, hoc si non capimus sinu mentis, capiamus sinu fidei et salvi erimus. Omnes nefarias hæreses, non minus quam suum præcipitium exhortans, enervavit et anathematizavit, maxime exsecrabilem et odibilem Arii sectam, necnon et Acephalitarum nefariam superstitionem : quas ipse a tota Hispania et Galliis vehementi invigilatione, fratris sui prædecessorisque Leandri, sanctitate et doctrina perspicui, fulciente studio, gladiis verbi Dei persequendo eliminavit, confudit ac penitus enervavit. Romano etiam pontifici, loco beati Petri apostoli substituto, eo quod sit Ecclesiæ Dei caput in his quæ ad Deum pertinent, a fidelibus omnibus debere obedire, clarissimis sanctarum Scripturarum testimoniis approbavit : [b] quibus etiam contestando prohibuit, ne unquam membra a suo capite sejungerentur; volentibus præsumere, maledictum intentans. Regibus et principibus leges instituit; Ecclesiæ Christi sacerdoti-

[a] *Hæc est quarta synodus, sub Sisenando rege celebrata, sub quo et ipse diem suum obiit Isidorus, ut Ildephonsus innuit. Sed nihil eorum quæ postea huic synodo tribuuntur, diserta scilicet fidei confessio in ea, nisi aliis verbis legitur. Quare auctoris licentia hæc fuerit non laudanda, suo potius quam synodi sermone pronuntiare maluisse.* Ita Nicolaus Antonius : sed in Toletana synodo strictius dicta, latius explicantur in synodo Hispalensi II, can. 13.

[b] Idem observat *nihil* tradi de Romano pontifice in dicta synodo Toletana IV.

bus catholicam fidei regulam tradidit; [a] officia et gradus cunctorum ordinum exposuit, sacrorum jura ostendit civibus, et cunctis domesticis fidei populis disciplinam Christianæ religionis insinuavit. Ad ultimum vero, cum omnia hæc essent ab universis approbata, alter Moyses atque nostris temporibus legislator, ore prophetico prosecutus est dicens : Cum in his traditionibus permanseritis puro corde, in præsente vita pace fruemini et bonis, et in ætern gloria congratulabimini laude perpetua; cum autem hæc præcepta dereliqueritis, apprehendent vos mira mala, et cadet gens Gothorum fame et gladio inimicorum et peste. Cum autem conversi ad Dominum Deum vestrum fueritis perquirentes ea, possidebit semen vestrum portas inimicorum suorum et erit vobis gloria major quam fuerit unquam. Post hæc accepta benedictione valefacientes Sancto, omnes ad propria sunt reversi.

33. Beatus autem Isidorus primas, per aliquot dies Toleti moram faciens, verbo sanctæ prædicationis infatigabilis persistebat. Et licet plura monasteria servis Dei construeret miro opere, dum esset Toleti, parvissima erat cella contentus. Inde regressus Hispalim, cum [b] fatigatum corpus ægritudine assidua animæ natura subtiliter provideret [c] (licet in multorum admirationem larga eleemosynarum distributione semper fuerit usus), tanta eleemosyna continuis diebus, per sex menses seu amplius, plusquam erat solitus, monachis, scholaribus et pauperibus ab eo est erogata, ut ab oriente sole usque ad vesperum in distribuendo pauperibus substantiam multam, maneret occupatus. Post hæc infirmitate ægritudinis fessus, dum febris in corpore convalesceret et cibum ejiceret debilitatus stomachus (ut suis exemplum relinqueret pœnitendi), ad pœnitentiam convaluit (ut quod suis semper docuerat verbis, opere quoque, palam cunctis expleret, et cum Apostolo diceret, Imitatores mei estote sicut et ego Christi. Convocato itaque clero et omni populo, fecit se a discipulis suis ad ecclesiam lecto deferri); atque reverendæ vitæ sanctum Joannem episcopum, et præclarum virum Epartium antistitem beatissimum (quos sibi vitæ sanctitas vinculo amicitiarum annexuerat) jussit statim ut essent præsentes. Et dum a cellula sua ad ecclesiam sancti Vincentii martyris adduceretur, cuncta agmina clericorum (scholarium, monachorum, sanctimonialium, quorum sanctus confessor doctor exstiterat et sustentator) cunctarumque illius civitatis plebium, cum clamoribus et magno ululatu, eum susceperunt (rumpentes capillos capitis, barbas, facies et vestes scindentes); ut si ferreum possideret quispiam pectus, solveretur mox in lacrymas et lamentum totus.

34. Et dum in prædicti martyris ecclesia juxta altaris cancellum, in medio poneretur choro, mulierum turbas longius stare præcepit; ut in accipiendo ipse pœnitentiam, virorum tantum, non mulierum, circa eum præsentia cerneretur. Et dum a prædictis suis episcopis qui cum cæteris; qui ad hoc triste, licet sanctum, convenerant spectaculum, insolabilibus resolvebantur lamentis, in cinere [d] involveretur et cilicio, expandens manus suas ad cœlum, ita exorsus est dicens (Tu Deus, qui nosti corda hominum, et publicano longe posito, dum pectus percuteret, dimittere peccata dignatus es, et Abrahæ patriarchæ sinu recipere voluisti, suscipe hanc confessionem meam; et peccata, quæ innumerabiliter contraxi, ab oculis differ tuis. Non reminiscaris mala, et juventutis delicta ne memineris) : Tu, Domine, non posuisti pœnitentiam justis, qui non peccaverunt tibi; sed mihi peccatori, qui peccavi super numerum arenæ maris. Non inveniat in me hostis antiquus quod puniat. Tu scis quia, postquam infelix ad onus istud potius quam ad honorem in hanc sanctam Ecclesiam indigne perveni, peccare nunquam finivi; sed ut prave agerem laboravi. Sed quia tu dixisti : In quacunqne hora peccator se a viis suis converterit, omnes iniquitates suas traderes oblivioni; hujus præcepti memor tui, clamo, utique cum spe et fiducia, ad te, cujus cœlum non sum dignus aspicere præ multitudine peccatorum quæ conversantur in me. Adesto et suscipe orationem meam, et mihi peccatori da veniam postulatam. Quod si cœli non sunt mundi in conspectu tuo, quanto magis ego homo, qui bibi iniquitates quasi aquas, et sumpsi claustra [e] peccati. His consummatis vivificum corporis et sanguinis Domini sacrificium, cum profundo gemitu cordis indignum se judicans, ab ipsis suscepit pontificibus.

35. Deinde eorumdem episcoporum et quicunque de clero erant, cunctarumque plebium (per omnia nobis, præbens humilitatis exemplum) veniam precabatur, dicens : Deprecor vos, sanctissimi domini mei

[a] Quædam de his habentur can. 39 et 40.

[b] Hinc transcribitur Redempti clerici (quem archidiaconum appellat S. Isidorus in epistola ipsi inscripta) de obitu S. Isidori relatio cum hoc exordio hic omisso : *Visum est mihi ut tuæ sanctitati brevi exponerem, quomodo bonæ recordationis dominus meus Isidorus, Hispalensis Ecclesiæ metropolitanus episcopus, pœnitentiam acceperit, suamque confessionem erga Deum vel homines habuerit; vel quomodo de hoc sæculo ad cœlum migravit, fidelis prænotationis meæ stylo tuæ dilectioni notescerem. Quæ res me primum compulit pro hac sollicitudine, quam ex amore in eum offertis, vestræ charitati gratias agere: deinde quia vera supprimere nequeo, et quod de eo pauca de multis colligere potuit, te orante dicere cogor. Dum finem suum, nescio qua sorte jam prospiceret, et fatigatum corpus,* etc.

[c] Parenthesi inclusa sunt addita, ut hinc inde nonnulla alia. Quæ () inclusimus, velut ab auctore Vitæ originariam relationem interpolante inserta.

[d] In editis, *ab uno cilicium, ab altero super se mitti exposceret cineres.* Fuerunt autem hi duo episcopi, *Joannes Ilipæ*, quæ hodie *Penna-flor;* et *Epartius Italicæ*, vulgo *Sevilla la Vieja;* ambo concilio Toletano IV subscripti; et post metropolitam Hispalensem primi, secundum ordinem sedium, apud Carolum a S. Martino in Geographia sacra enumeratarum.

[e] Idem, *ut colostra peccatum :* quod magis probarim ? est enim *colostrum* flos primi lactis : et sic continuata metaphora jungitur priori non absimili, qua se dicit Sanctus quasi aquas bibisse iniquitatem.

sacerdotes, sanctamque congregationem clericorum A et populi, ut pro me infelice et pleno sorde peccati, vestra ad Dominum dirigatur oratio; ut qui meritis non sum dignus, merear, vestro saltem intercessu, obtinere, impetrata clementia, meorum veniam delictorum. Dimitte mihi indigno quod in unumquemque vestrum commisi, si quem contempsi odio, si quem læsi irascendo. [a] (Vides virtutum exemplar, a quo omnium paterna sollicitudine necessitas dependebat, dum magistrum sic conspicis a sibi subjectis veniam postulare: quia hoc gratiosius est simplici amore, quibus prodest offensos aliqua timere occasione. Imitari labora pro viribus ad tanti doctoris humilitatem sectandum: est enim summa humilitatis species subjicere se minori; et castus Dei timor sive sanctus, qui permanet in sæculum sæculi, est, se non elato B corde præferre alicui. Deinde beatus confessor subjecit:) Dimittite, obsecro, nunc saltem, domini mei, mihi instanter petenti, imo et si quid deliqui, pœnitenti. Et dum omnes voce magna pro eo indulgentiam cum lacrymis postulassent (licet ab aliquibus objiceretur quod ille qui sanctitatis fulgebat culmine, non peccatorum precibus, sed e converso illi ejus juvarentur obtentu, qui mentis et corporis integritate ab ineunte ætate se Domino consecrarat. Dumque universi singulares viri virtutes narrant, circumstantes admonuit iterum, dicens: Sanctissimi domini episcopi et omnes qui adsunt, rogo et obsecro, ut charitatem invicem vobis exhibeatis, non reddentes malum pro malo, nec velitis esse susurrones in populo; ut dilectionis vinculo connexi, non reperiat C a vobis lupus rapax relictum quem auferat. Dum igitur unicuique debitorum vincula vel chirographa condonasset (quæ fere innumerabilia videbantur, quod etiam ad eximiæ bonitatis ejus excrevit indicium, cœpit, resumptis divina virtute viribus, tam profusis cœlestis pabuli insistere dapibus, tam copiosa divini mysterii populis apponere fercula, atque diem qua ad vitam nasceretur, qua cum Apostolo cupiebat dissolvi et esse cum Christo, cunctis lætus insinuare, ut indubitanter asseras cum spiritu æternis semper interfuisse conviviis: atque, quamvis gravi correptus morbo, sed quo magis infirmatus fortior et potens, verbo exemploque prædicare, tam constanter, tam prudenter, tam affluenter, ut ad cœlestia festinans ipse, assistentes quoque festinare D compellebat. His itaque gestis), residuam egenis et pauperibus mox dari jussit pecuniam. (Sed etiam hoc quam præcipue laudis illius clarificat titulum, quod dominicæ pacis præco latorque, ab omnibus studuit osculari, et pacem (accipere) quam ore prædicabat et moribus; dum eamdem osculo dato singulis circumstantibus imitator auctoris relinquit, dicens:) [b] Si ex toto corde dimiseritis ea quæ in vos adversa vel prava hactenus intuli, dimittit vobis Creator Omnipotens omnia delicta vestra, ita ut sacri fontis unda, quam hodie devotus populus est percepturus, sit vobis in remissionem peccatorum: et hoc osculum inter me et vos maneat in testimonium futurorum. Completis his omnibus, ad cellulam reversus est [c].

CAPUT X.

Sancti Isidori obitus, sepultura, epitaphium; varia encomia.

36. Aliis etiam continuis tribus diebus, similiter a clero et innumerabili plebium exercitu (qui quotidie numero augebatur, sancti Patris exitum sibi lamentabilem, cœlesti autem curiæ delectabilem, videre cupientes) similiter ad ecclesiam ducebatur, et sanctæ prædicationis verba sitientibus infundebat, et revertentem a nuptiis Dominum gaudens excipere gestiebat, quasi optata obviam Christo et cœlesti curiæ invitanti ad tam celebre epithalamium procedens, episcoporum, clericorum, principum et populorum caterva vallatus. Post diem autem confessionis vel pœnitentiæ quartum, in ecclesia stans, peracto sermone ad populum, expandens manus ad cœlum ac benedicens omnibus, Deo sibi hactenus traditum gregem commendans, sanctum Domino tradidit spiritum; nobis sui corporis pretiosissimam margaritam, digna veneratione amplectendam, relinquens. Pontificis autem animam, a corporis theca resolutam, populi ut cernunt, emittunt voces et ululatus ad cœlum, tanti Patris decessum amarissimis singultibus plangentes. Inundat civitas Hispalensis fletibus; episcopi pastorem, principes præceptorem, clerici doctorem, monachi et moniales rectorem et sustentatorem, pauperes patrem et defensorem, vultu lugubri cordis amaritudinem prætendentes, insolabiliter plangebant. Non multo post luctus convertitur in gaudium, amaritudo in dulcedinem, vox plangentium in laudem, desperatio in consolationem, eo quod Sanctus non fuerit passus adeo eos diu tristari: nam de corpore ejus tanta effluxit fragrantia, omnium aromatum vincens odorem, ut omnes qui aderant cœlesti viderentur perfrui beatitudine. Diversarum ægritudinum convenerunt infirmi, qui non solum sancti corporis tactu, verum etiam solo odoratu, pristinæ redduntur sospitati. Ad tam insignia singularis viri meritorum dona uberius cumulanda, ac cumulatius exaggeranda, quadragenarius accedit annorum numerus, multiplici sacramento dicatus; quorum in spatio functus ac defunctus, Dei in se plecuram et finem suum consummavit in pace, pridie Nonas Aprilis, luna XIX, æra DCLXXIV, hoc est anno Christi 636, quando Pascha agebatur pridie Kalendas Aprilis: adeo ut appareat hanc confessionem factam esse ipso sabbato sancto: quando celebrandus erat solennis catechumenorum baptismus, quod ipsum indicant verba immediate prægressa: et sic mortuus fuerit serie 4 Paschalis hebdomadæ.

[a] Hæc animadversio non habetur apud Redemptum, sicut etiam infra alia quædam puncta, quæ verosimiliter adjecta sunt ab auctore nostro, multa amplificatione ubique uso; nisi dicere quis malit ipsum Redemptum, abbreviatum duntaxat, a nobis haberi.

[b] Brevius apud Redemptum: *Interea se ab omnibus osculari studuit, dicens.*

[c] Additur apud Redemptum: *Et post diem confessionis vel pœnitentiæ quartum, pastoralem jugiter curam et finem suum consummavit in pace, pridie Nonas Aprilis, luna* XIX, *æra* DCLXXIV, hoc est anno Christi 636, quando Pascha agebatur pridie Kalendas Aprilis: adeo ut appareat hanc confessionem factam esse ipso sabbato sancto: quando celebrandus erat solennis catechumenorum baptismus, quod ipsum indicant verba immediate prægressa: et sic mortuus fuerit serie 4 Paschalis hebdomadæ.

nissime inhabitante et cooperante gratia evidenter **A** ostenderet, quod perfectionis sibi culmen mystici sacramentum numeri consignaret. Advertat, dilectissimi fratres, charitatis vestræ intuitus, attendat quantus fuerit in sanctis, quam admirabilis, quam laudabilis, quam magnificus, quamque gloriosus iste Sanctus. Alius namque sanctorum cæcos illuminat, alius leprosos mundat, alius mutis organa solvit, alius surdis auditum restituit, alius claudo gressum firmat, alius defunctum cadaver ad vitam revocat, alius a tactu haustuque lethifero conservat illæsos, alius quovis morbo sanat attritos : unicuique enim, sicut ait Apostolus, datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alii quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alii sermo scientiæ secundum eumdem spiritum, alteri fides in eodem spiritu, alii gratia sanitatum in **B** uno spiritu, alii operatio virtutum, alii prophetia, alii discretio spirituum, alii gratia linguarum, alii interpretatio sermonum : hæc autem omnia operatur unus atque idem spiritus : cujus dono, cujus munere, cujus gratia, cujus largitate, cujus instinctu, cujus inspiratione repletus electus Dei confessor Isidorus his omnibus gratiarum muneribus, his charismatum donis ita refulsit ad plenum, ut cum hæc enumerando Apostolus describeret, in Isidorum mentis conspectum direxisse videretur, in quem cunctorum præcedentium dona justorum confluerent, et a quo in sequentes derivata decrescerent.

37. Dormivit autem B. Isidorus [a] æra DCLX, anno ab incarnatione Domini DCXXII, sana doctrina sanoque consilio præstantior cunctis, et copiosus operibus **C** charitatis dierum bonorum senior : non caligaverunt ejus oculi, et dentes ejus non sunt moti de loco suo. Denique, ut sancti corpus cum honore debito sepeliretur, omnium fuit una voluntas, eadem vota, idemque desiderium. Et quia sanctissimus doctor Leander, antequam migraret ex corpore, fratrem suum hunc beatissimum juxta se sepeliri expetiebat, et gloriosa virgo Florentina, eorum soror, idem de se summo exoptaverat desiderio, sepulcrum sanctissimi corporis Isidori medium honorifice locaverunt, S. Leandri et S. Florentinæ sepulcro illud hinc inde jungentes, auroque et argento plurimo cælati operis decorantes. Interea plures fuere divino illuminati dono, qui viderunt Sancti animam in sublime ab angelorum multitudine, in voce laudis et jubilationis, deferri; et **D** Christum Dei Filium, cum innumerabili sanctorum caterva, obviam ei procedentem. Quidam etiam, cujus vitæ continentia satis imitabilis videbatur, qui eumdem confessorem super omnia diligebat, cum casu emergente, tristitia nimia consolari renuens anxiaretur, se raptum in exstasi testabatur, atque hunc egregium pastorem inter innocentium turbas, quos Herodes pro Christi nomine trucidavit cum martyrii palma; virginitatis aureola, confessionis corona, primatum tenere se vidisse fatebatur, dicentem sibi, Quia paratus sum, omnibus pro me Christi auxilium implorantibus, ferre subsidium. Qua visione lætus semper et hilaris videbatur, sed tamen quodammodo anxius semper, pro patris suspirans præsentia. Sed perfectissimi viri quid miracula notem, quid virtutes magnificem, quid scientiam prædicem, quid doctrinam commendem, quid mores extollam ? Nam in apostolico viro, imo post apostolos Christi apostolo, virtutum consonantiam quid quæras, cum in eo prudentiam Noe, fortitudinem Abrahæ, temperantiam Isaac, justitiam Jacob, patientiam Job evidenti ratione conspicias. Unde in Isidore scientiæ laudes eminentiam, cum in eo Moysi et Eliæ mireris præsentiam ? Quid doctrinæ præferas gratiam, in quo doctoris gentium veritatem exuberare, disciplinam spiritu fervere, zelum, scientiam abundare reperies ? Quid morum glorifices claritatem, in quo Stephani tormenta, cæterorumque Christi sequacium cernes principare constantiam ?

38. Sed quia in his non est supersedendum ad præsens, ne protracta lectio fastidium generet audienti, ad propositum redeamus. Fuere interea clerici et scholares peritissimi quamplures in versibus et carminibus, agnoscentes doctorem, de accepto ab eo munere pii Patris magnalia extollentes ; inter quos honor cleri B. Ildefonsus, archipræsul Toletanus inclytæ sanctitatis, qui de pectore magistri doctrinæ latices hauserat purissimos, ad magistri decorem in parte Ecclesiæ, qua sancti doctores quiescebant, eorum gesta miro facit opere depingi, et in cruce argentea, quæ sanctorum superjacebat monumentis, hoc carmen signavit.

[b] EPITAPHIUM.

Crux hæc alma gerit geminorum corpora fratrum,
Leandri, Isidori, pariumque ex ordine vatum.
Tertia Florentina soror, devota perennis,
O quam composita consors ! hic digna quiescit :
Isidorus medius disjungit membra duorum.
Hi quales fuerint, libris inquirito, lector :
Cognosces, et eos bene cuncta fuisse locutos,
Spe certos, plenosque fide, super omnia charos.
Dogmatibus cernas horum crevisse fideles,
Ac reddit Domino quod impia jura tenebeant.
Utque viros credas sublimes vivere semper,
Aspiciens sursum pictos contende videre.

ITEM ALIUD.

In laudem Ecclesiæ, Christo regi gloriæ
Concinamus jugiter :
Et virginis unico, carmine Davidico,
Canamus solemniter.
Gloriam Isidori, meritorum memori
Voce sonent cantici :
Crescat laudum cumulus, gratuletur populus,
Et chori angelici :
Nostris in temporibus præfulgens hic moribus,
In verbis Dominicis :

[a] Supra ex Redempto retulimus *æram* DLXXIV, et annum Christi 636, qui annus mox è regno Cintilani confirmatur.

[b] Hoc carmen edidit ad 21 Decemb. Tamajus Salazar.

Fidus fidem extulit, fide labem expulit
Erroris hæretici.
Natus de Carthagine, nihil ab origine
Puerile sapiens,
Per fines Hispaniæ fontem sapientiæ fudit,
Mira faciens.
Hispali dum præfuit primas, legem docuit,
Hispanus Hispaniam ;
In doctrina præmicans, crucifixum prædicans,
Fugans [a] idolatriam :
Stemmate prænobilis, perstitit immobilis
In Dei magnalibus ;
Affectans cœlestium gaudiorum præmium,
Spretis temporalibus.
Per fulgorem operum, exemplar fructiferum
Sese clero tribuit;
Nil a certo varians, totus cœlis inhians,
Vitia perdomuit;
Romanorum dogmata Cosmi hic per climata,
Reparavit largius;
Hesperus Hesperiam, lucifer Ecclesiam
Decoravit clarius.
Orthodoxus Arium, dirum adversarium,
Rationis calculo
Confundit hic malleus ; cessit hostis felleus,
Victus in propatulo.
Iberi devotio cleri, pleno gaudio,
Colat patrem patriæ.
Contemplando dogmata Cosmi laudent climata
Doctorem Ecclesiæ.
Decus archipræsulum, sacerdotum speculum,
Scripsit, docte modulans,
De fide catholica carmina mirifica,
Libros libris cumulans.
[b] Mahometi cæcitas, perdens gentes perditas,
Illius miracula
Nequiens refellere, mœsta fuit cedere,
Viro sine macula.
Ut sincere credidit, sincere sic edidit
Formam pœnitudinis ;
In discendis perspicax, in exemplis efficax,
Doctor multitudinis,
Quis ad plenum promere posset vel præscribere
De gestorum titulis ?
Lingua non sufficeret, dextera deficeret,
In scribendis singulis.
Exoremus igitur hunc, de cujus creditur
Sanctitate firmiter ;
Hostis ab insidiis ut nos et a vitiis
Defendat perenniter.
O depressor criminum, tua nobis Dominum
Prece reconcilies :
In spe nos confoveas, noxia submoveas
Sordes cunctas expies ;
Quem tecum excolimus, fratris tui poscimus
Leandri suffragia,
Preces nostras audiat, audiens suscipiat,
Æterna memoria :
Doctoris Fulgentii, horum fratrum socii,
Recordari volumus;
Quem per vitæ meritum, salutis sollicitum
Esse nostræ, quæsumus.
Virginem egregiam Florentinam sociam,
Cum fratribus petimus,
Ut adjutrix veniat, et offensas leniat
In quas nos cecidimus;
Et leniri Dominus velit nihilominus,
Amen clerus concinat.
Interventu Virginis, labe mundet criminis,
Quos peccatum inquinat.
Pro nobis tam celebris Virgo, pulsis tenebris
Vitiorum, advocet,
Ut qui regit omnia miranda potentia,
Nos in cœlis collocet.
Amen !

40. Obiit beatus professor [c] sub die Nonarum Aprilis, temporibus Christianissimi [d] Cintilani, Hispaniæ regis, et Heraclii [e] imperatoris Romanorum, illius videlicet Heraclii qui crucem Dominicam, quam impius rex Cosdroe asportaverat loco suo, Hierosolymis restituit atque exaltavit. Testamentum nullum concludit; quia, licet facultatibus abundans in Christo, tamen cum pauper spiritu esset, omnia quæ possidebat, priusquam de mundo migraret, distribuit pauperibus et egenis. Sed hoc quoque veram cunctorum erga patrem notavit dilectionem, quod duas lucernas fere perpetim ardentes et pene inexstinguibiles, quæ ab eodem naturali arte factæ feruntur, unam ad caput et unam ad pedes, in locis abditis posuerunt, unde corpus sanctissimum quasi continuo lumine frueretur.

41. Interea, fratres charissimi, dignum est ut hunc sanctissimum doctorem laudibus et præconiis veneretur omnis Ecclesia ; sed maxime Hispaniarum, quæ specialius præ cæteris saluberrima ejus refulsit doctrina. Quis enim extollat virum in infantia omni laude venerandum, in pueritia omnium veneratione laudandum, in adolescentia tot virtutibus plenum, in juventute tanta bonitate conspicuum, in episcopatu tot miraculis clarissimum, in senectute tam laudabili prædicatione perfunctum, in senio tam imitabili exitu perornatum, atque in fine tam mirifico transitu glorificatum? Quis hunc non prædicet æterni regis conspectibus acceptissimum, qui vita, et moribus præsulatus officium, virtutibus famam, signis gratiam, profectibus disciplinam, scientiam laudibus, dies incrementis, et finem tanta gloria decoravit? Nimirum cum adhuc vir beatissimus corporeæ molis tædio gravaretur, et sitiens ad fontem vivum spiritus, nil tribuitur.

[a] *Idolatriam* pro *idololatria* passim medii ævi scriptores habent.

[b] Rejecimus supra aliquorum sensum de Mahometis in Hispaniam adventu : quem dum hujus epitaphii auctor recipit ut indubitatum, satis indicat longe juniorem se esse S. Ildefonso, cui primum epitaphium

[c] *Imo pridie Nonarum.*

[d] *Cintila*, seu *Cintilanus* regnavit annos tres, menses octo, ab anno 636 usque 640.

[e] *Heraclius* imperavit ab anno 610 usque ad annum 641.

in cœlo, nil in terra præter ipsum desideraret; quantus in oculis divinæ majestatis fuerit, quam Deo charus, quam angelis acceptus, quam amabilis hominibus, quam miraculis clarus, quam virtutibus splendidus, quam signis magnificus, quam glorifica laude dignus, quanta meritorum apud Deum largitate munificus, quanta apud homines munerum magnificentia conspicuus, in exanimi corporis rediviva omnibusque stupenda sæculis virtutum gratia orbis expertus est universus. Quantum enim qualemque transeuntium genitrix altrixque terra, nihil tamen terrenum, nihil caducum sapientem, Isidorum produxerit, foverit, tenuerit, imo ut expressius loquar, mente et operatione jugiter in cœlis inhærentem detinuerit; ipsum testatur cælum, sensit terra, aer exclamat, aquarum probat utilitas, sanitates produnt, dum ad divini nutus imperia Isidori semper placata meritis, et precibus prompta, pie petentium votis et obsequiis favent, et commoditatibus obsequuntur ad eruditionem Ecclesiæ, et laudem Jesu Christi Domini nostri, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XI.

[a] *Abbreviatio Braulii Cæsaraugustani episcopi de vita sancti Isidori, Hispaniarum doctoris.*

42. Isidorus, vir egregius (natione Carthaginensis, a patre Severiano nobilissimo ejusdem patriæ duce genitus), Hispalensis Ecclesiæ archipræsul (Hispaniæ primas, sanctissimis episcopis et confessoribus Leandro et Fulgentio, ac sanctissimæ Florentinæ virgini præpositæ virginum, exstitit germanus) et sancto Leandro successor sanctissimus. Vir iste beatissimus a pueritia studiis litterarum traditus, Latinis, Græcis et Hebraicis litteris instructus, omnium locutionis genere formatus, in trivii eruditione conspicuus, in quadrivii instigatione perfectus, divinis et humanis legibus ad plenum eruditus; suavis eloquio, ingenio præstantissimus, vita quoque atque doctrina fuit clarissimus, et merito a cunctis Hispaniarum doctor nominatus. Sic namque de virtute in virtutem proficiens, refulsit doctor eximius, ut secundum qualitatem sermonis omnibus, videlicet Latinis, Græcis et Hebræis, sapientibus ac minus intelligentibus, in eruditione existeret aptus atque incomparabili eloquentia strenuus. Nam tantæ jucunditatis affluentem copiam in eloquendo promeruit, ut ubertas admiranda dicendi ex eo in stuporem verteret audientes; quod audita, is qui audisset, non repetita sæpius memoriæ commendaret.

43. Jam vero quantus sapientia fuerit, ex ejus diversis studiis et elaboratis opusculis perfacile prudens intelligere poterit. Denique de his quæ ad nostram notitiam venerunt, ista commemoravi. Edidit libros Differentiarum duos, in quibus subtili discretione, ea quæ confuse usu proferuntur, sensu discrevit; Procemiorum librum unum, in quo quid quisque liber sanctæ contineat Scripturæ, brevi subnotatione distinxit; de Ortu et Obitu Patrum librum unum in quo gesta, dignitatem quoque et mortem eorum atque sepulturam sententiali brevitate subnotavit; ad germanum suum Fulgentium episcopum, Officiorum libros duos, in quibus origines officiorum, cur unumquodque in Ecclesia Dei agatur, interprete stylo, non sine majorum auctoritate, elicuit; Synonymorum libros duos, quibus ad consolationem animæ, et ad spem percipiendæ veniæ, intercedente rationis ordine, exhortationem erexit; de Natura Rerum, ad Sisebutum regem, librum unum, in quo, tam de ecclesiasticorum doctorum, quam etiam de philosophorum indagine, obcura quædam de elementis absolvit; de Numeris librum unum, in quo arithmeticam propter numeros ecclesiasticis in Scripturis insertos, tetigit disciplinam; de Nominibus Legis et Evangeliorum librum unum, in quo ostendit quid memoratæ personæ mysterialiter significent; de Hæreticis et Hæresibus librum unum, in quo majorum secutus exempla, brevitate qua potuit, diffusa collegit; Sententiarum libros tres, quos floribus papæ Gregorii ex libris moralibus decoravit; Chronicorum a principio mundi usque ad tempus suum librum unum, nimia brevitate collegit; contra Judæos, postulante Florentina germana sua præposita virginum, libros duos, in quibus omnia quæ fides catholica credit, ex Legis et Prophetarum testimoniis approbavit; (de [b] Nativitate Christi sempiterna ex Patre et temporali ex matre, ex Isaiæ testimoniis, librum unum; moralium libros, B. Gregorii papæ rogatu, compendiose abbreviavit: Cantica canticorum secunda expositione elucidavit); de Viris Illustribus librum unum. Deinde nos istos suggessimus: Religiosorum Regulæ librum unum, quem pro patriæ usu et regularium viribus decentissime temperavit; de origine Gothorum et regno Suevorum et Vandalorum Historiæ librum unum; Quæstionum libros duos, quos qui legerit veterum tractatuum supellectilem recognoscit. (Bibliothecam compilavit. [c] Quartam Psalterii translationem edidit; super libros Moysi, et Psalterium, et quatuor Evangelia Expositionem non minimo insudavit studio; in canonico quoque et civili jure permaxima composuit instrumenta); Etymologiarum etiam codicem nimiæ magnitudinis, distinctum ab eo titulis, non libris;

[a] Exstat hæc S. Braulionis ante Opera S. Isidori et appellatur *prænotatio librorum* ejus apud Tamajum Salazar ad hunc diem et alios; sed nusquam illis exstat tam laxe deducta quam hic; ut non videatur *abbreviatio* dicenda, sed *paraphrastica elucidatio;* sicut supra etiam in Redempti clerici recensione de obitu Isidori observavimus: et uncis similiter includimus quæ videntur interpolando adjecta. Nam totum hoc principium ita breviter complexus est Braulio: Isidorus egregius, Hispalensis episcopus, Leandri episcopi successor et germanus, floruit a tempore Mauritii imperatoris et Recaredi regis: in quo quiddam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam sibi imaginavit: vir in omni locutionis genere formatus, ut imperito doctoque secundum qualitatem sermonis existeret aptus, congrua vero opportunitate loci incomparabili eloquentia clarus.

[b] Hujus opusculi et duorum sequentium non fit mentio in jam citatis editis.

[c] Aliquot sequentium non meminerunt libri editi-

quem quia rogatu meo fecit, quamvis imperfectum reliquerit, tamen in viginti libros divisi, quod opus omnimodæ philosophiæ conveniens quisquis crebra visitatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum merito erit. Ibi recluditur diversarum artium elegantia, et quæcunque fere sciri debent, restricte colliguntur. Sunt et alii sancti viri multi libri et in Ecclesia Dei multo cum ornamento inscripti, quibus eam liquide præmunivit; quem Deus, post tot defectus Hispaniæ novissimis temporibus suscitavit, credo, [a] ad restaurandam antiquorum sapientiam, quæ præ nimia antiquitate fere in humanis mentibus defecerat, ne diutius ignorantia aut rusticitate veterasceret populus Christianus. Temporum igitur series, et sæculi ætates nescienti populo aperuit, sacrorum jura ostendit, sacerdotibus ecclesiastica officia et gradus cunctorum ordinum exposuit, regibus et principibus leges instituit, judicibus avaritiam interdixit, civibus et cunctis domesticis fidei populis disciplinam Christianæ religionis insinuavit, spurcitiam Arianæ hæresis a tota Hispania gladiis verbi Dei persequendo eliminavit, malignam Acephalitarum hæresim confudit ac destruxit : Gregorio namque præfatæ hæresis antistite superato, et sanctorum testimoniis Scripturarumque auctoritate convicto, docuit duas in Christo esse naturas, divinam scilicet et humanam. Ad ultimum vero sedium, locorum, regionum, omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas, et quæque obscura atque ab humanis mentibus fere jam remota, scribendo patefecit. Tanta debriatione scientiarum claruit præditus, ut non solum nostris temporibus, verum etiam a tempore apostolorum vel ante, primo homine et Salomone exceptis, in scientiarum varietate, ut credimus, nemo exstitit illi primus. Floruit temporibus [b] Recaredi, Luibani, Witterichi, Gundemari, Sisebuti, Suintilliani et Sisinandi regum, quos ipse ab insania Ariana eruit, et in fide catholica confirmavit.

44. Fuit præterea spiritu prophetiæ clarus, in eleemosynis largus, hospitalitate præcipuus, corde severus, in sententia verax, in judicio justus, in prædicatione assiduus, in exhortatione lætus, in lucrandis Deo animabus studiosus, in expositione Scripturarum cautus, in consilio providus, in habitu humilis, in mensa sobrius, in oratione devotus, honestate præclarus, semper pro Ecclesia ac veritatis defensione mori pronus et omni bonitate conspicuus. Præterea pater exstitit clericorum, doctor et sustentator monachorum ac monialium, consolator mœrentium, tutamen pupillorum ac viduarum, levamen oppressorum, defensor civium, attritor superborum, persecutor et malleus hæreticorum; et quid plura? Speculum bonorum omnium factus est mundo, et ideo jam sine fine regnat cum Christo. Quo vero flumine eloquentiæ et quibus jaculis divinarum Scripturarum seu Patrum testimoniis omnium nefarias hæreses destruxerit et enervaverit, synodalia gesta coram eo Hispali vel Toleti acta declarant : in quibus et Romano pontifici a fidelibus, loco beati Petri apostoli substituto, debere obediri; et uni Deo in trinitate personarum serviri, clarissimis Scripturarum testimoniis approbavit. Obiit temporibus Heraclii imperatoris et Christianissimi Suintillani Hispaniæ regis, illius videlicet Heraclii qui crucem Dominicam, quam impius rex Cosdroe asportaverat, loco suo Hierosolymis restituit atque exaltavit. Dormivit autem beatus Isidorus cum patribus suis æra 660, sana doctrina sanoque consilio præstantior cunctis, et copiosus operibus charitatis, ac diversis refulgens miraculorum signis; in quo quædam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam et miracula imaginavit : cui quasi quadam apposita laude non immerito illud philosophicum a nobis aptatur : Nos, inquit, in nostra urbe extraneorum more tanquam hospites, tui libri quasi domum reduxerunt, ut possimus aliquando, qui et ubi essemus agnoscere. Tenuit episcopatum quadraginta annis, et sepultus est in senectute bona, angelorum sociatus choris. Afficitur tædio et mœroris inundatione civitas Hispalensis, dum tanto patre orbata in sortem voracissimi deducitur prædonis. Interea, fratres charissimi, dignum est ut hunc sanctissimum confessorem Isidorum omnis laudibus attollat Ecclesia, sed maxime Hispaniarum, quæ præ cæteris specialibus ejus saluberrima refulsit doctrina. Nam sicut Gregorius doctor Romæ successit Petro, ita B. Isidorus in Hispaniarum partibus doctrina Jacobo successit apostolo. Semina namque vitæ æternæ, quæ beatissimus Jacobus seminavit, hic beatissimus Isidorus verbo prædicationis, quasi unus ex quatuor paradisi fluminibus, sufficienter irrigavit, atque universam Hispaniam, tam exemplo boni operis quam fama sanctitatis, velut splendidissimus solis radius illuminavit. Igitur hunc sanctissimum confessorem attentius exoremus, quatenus pro nobis miseris peccatoribus, qui adhuc in periculis hujus vitæ constituti sumus, apud Deum intercessor assistat assiduus, ut qui ejus sacram doctrinam pio amore amplectimur, in præsenti ab instantibus periculis eruamur, et post hanc vitam ad societatem electorum Dei sacris ejus intercessionibus pervenire mereamur.

[a] In editis, *Ad restauranda antiquorum monumenta...quasi quamdam opposuit destinam*, id est *fulcrum* seu *columnam*, uti ea voce utuntur SS. Augustinus, Fulgentius, Beda cum Arnobio : quæ porro sequuntur, brevius et nervosius sic habentur in editis. *Cui non immerito istud philosophicum a nobis aptatur : Nos, inquit, in nostra urbe peregrinantes errantesque tanquam hospites, tui libri domum reduxerunt. Tu ætatem patriæ; tu descriptiones temporum; tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam publicamque disciplinam; tu sedium, regionum, locorum; tu omnium divinarum humanarumque rerum genera, officia, causas aperuisti. Quo vero flumine eloquentiæ et quot jaculis divinarum Scripturarum seu Patrum testimoniis Acephalitarum hæresim confoderit, synodalia gesta coram eo Hispali acta declarant, in quibus contra Gregorium, præfatæ hæresis antistitem, eam asseruit veritatem. Obiit temporibus Heraclii imperatoris et Christianissimi Chintilani regis, sana doctrina præstantior cunctis, et copiosior operibus charitatis.*

[b] Regnarunt hi septem ab anno 586.

NOTITIA HISTORICA IN S. ISIDORUM,

AUCTORE FABRICIO.

(Ex Bibliotheca med. et inf. ætatis.)

Isidorus Hispalensis, stirpe Gothica [a], Severiano patre Carthaginensis provinciæ genitus, vir egregius, et paucis superiorum sæculorum inferior, Hispalensis Ecclesiæ post Leandrum [b], germanum fratrem, A. C. 600 defunctum episcopus, *in omni locutionum genere formatus, incomparabili eloquio clarus, cujus ubertas admiranda*, ut verbis Hildefonsi utar, *in stuporem verteret audientes*; grammaticus necessarius judicio etiam eorum qui illi detrahunt [c], diem obiit A. 636. De quo ne plura dicam, faciunt quæ copiose de eo Lucas Tudensis aliique apud Mabillonium Sæc. II Benedictin. atque in Actis Sanctorum tom. I April., IV, pag. 327 seq. et 900 seq. De obitu sancti viri Redemptus Clericus in relatione id. pag. 349.

De scriptis Isidori, *S. Braulio* Augustanus in præfatione ad libros Isidori (quam repetiit auctor Vitæ tom. I Act. Sanctor. April., pag. 351, et suæ de iisdem dissertationi integram præmisit Oudinus tom. I, pag. 1583), S. Hildefonsus de Viris Illustribus cap. 9, Sigebertus cap. 55, Honorius III, 40; Anonymus Mellicensis cap. 26; Vincentius Bellov. Speculi Hist. lib. XXIII, 31; Trithemius cap. 232, et e recentioribus præter Labbeum eique laudatum Arnoldum Wionum tom. I Ligni Vitæ pag. 244 seq., aliosque, tum Caveum, Oudinum, consulendus imprimis Nicolaus Antonius tom. I Bibl. veteris Hispanæ, lib. V, cap. 4, pag. 250 seq. Videor autem mihi actum non acturus, si et ipse scripta ejus breviter retulero.

Editiones Operum Isidori hactenus exstant quatuor: una Margarini Bignæi, Paris. 1580; altera longe melior, Madritensis, Jo. Griali, 1599; tertia Jacobi Breulii, monachi S. Germani Parisiensis, Ord. Bened., Paris. 1601, in qua præfationes Madritensis editionis omissas ægre ferunt Colomesius et alii. Hæc recusa est Colon. 1617, cujus ordinem sequar in scriptis Isidori recensendis. Novam editionem quam exspectare jussit V. C. Jacobus Hommey, fata ejus præverterunt.

1. *Originum* sive *Etymologiarum libri XX*, præmissis tribus ad Braulionem episcopum Cæsaraugustanum Isidori epistolis, et duabus Braulionis ad Isidorum, quo defuncto deinde Braulio ultimam manum addidit operi, inque libros digessit utilissimum sane, in quo ex optimis scriptoribus, ecclesiasticis etiam non paucis, collegit breviterque exposuit de omni ferme argumento pleraque digna scitu, et multa bonæ notæ vix alibi reperiunda: lib. I, de Grammatica; II, de [d] Rhetorica et Dialectica; III, de quatuor Disciplinis mathematicis; IV, de [e] Medicina; V, de Legibus et temporibus, ubi breve Chronicon cap. ult. desinens in anno decimo Heraclii; VI, de Libris et Officiis Ecclesiasticis; VII, de Deo, Angelis et Fidelium Ordinibus; VIII, de Ecclesia et [f] Sectis diversis; IX, de Linguis, Societatibus et Cognatione; X, Vocabula ordine alphabeti, eorumque Origines; XI, de Homine et Portentis; XII, de Animalibus; XIII, de Mundo et Partibus; XIV, de Terra et Partibus; XV, de Ædificiis et Agris eorumque Mensuris; XVI, de Lapidibus et Metallis; XVII, de Rebus rusticis; XVIII, de Bello et ludis; XIX, de Navibus, Ædificiis, et Vestibus; XX, de Penu, Instrumentis rusticis et domesticis. Subjunguntur etiam, pag. 178, fragmenta tria de Ponderidus, de Mensuris, variisque Vocabulis. In notatione originis vocabulorum non semper rem tangit acu, uti nec Varro apud Latinos, neque apud Græcos Plato, vel Philo apud Judæos: unde acerbior Christoph. Becmanni censura, *nil nisi nugas agere et risum movere*, et Salmasii ad Hist. Augustam pag. 28: *Isidorum more suo ineptum in etymologiis tradendis* improbantis, quem tamen in multis defendendum, alii eruditi docuere. Vide Nic. Antonium tom. I, pag. 251 seq. Prodiit hoc opus Isidori in Italia [g] ex veteri editione sine loco et anno; tum Augustæ Vindel. 1472, per Gintherum Zainer ex Reutlingen, quæ exstat apud Venerandum nostrum Wolfium, et Venet. 1483, et Basil. 1489, Paris. 1509, 1520, nec non Haganoæ, apud Secerium, 1529, et cum Marciano Capella, ex emendatione Bonaventuræ Vulcanii, Basil. 1577, fol.; tum inter Isidori Opera, curante Margarino Bignæo, Paris. 1580, fol., atque ex Dionysii Gothofredi recensione inter scriptores Latinæ linguæ, Genev. 1595, 1602, 1622, 4°; denique cum notis præclaris Joannis Griali, qui observationibus Alvari Gomezii, Antonii Augustini et Petri Ciacconii usus est, in editione Operum Isidori Madritensi 1599, recusa Paris. 1601, et Col. 1617, fol. Eximii Codices antiqui Msti Lugd. Batavorum inter libros qui fuere Isaaci Vossii.

[a] Voss. de Hist. Lat. p. 263.

[b] Blondellus de Episc. p. 73.

[c] Vide Thomas Pope Blount Censuram Scriptorum p. 336.

[d] Inde Isidorus de Arte Rhetorica, in antiquis rhetoribus Franc. Pithœi p. 356, 358.

[e] Symphoriani Camperii commentarium in librum IV Isidori, de Re Medica, memorat Nic. Antonius t. I, p. 255.

[f] Catalogus hæresium ex Isidoro repetitur a Gratiano parte II Decreti, causa 24, qu. 3, editus etiam ab Hieronymo Gebwiler Argentor. 1523, 4°, cum S. Augustini de Fide atque operibus et S. Hieronymo contra Helvidium et Vigilantium: et sparatim a J. Quintino, jurisconsulto, Paris. 1560.

[g] Vide Gesneri Bibl. p. 568.

2. *De Differentiis sive Proprietate Verborum* [a] liber I, pag. 179, ex Agrætio [b] aliisque antiquis de hoc argumento scriptoribus, de quibus dixi in Bibl. Latina, IV, 6. Liber II, *de Differentiis spiritualibus* verborum sacri et moralis argumenti pag. 185. Auctores citat Lactantium et Fulgentium: Liber tertius, primo longe plenior, digestus ordine litterarum, atque notis eruditis illustratus ex edit. Madritensi 1599, fol., qui *Differentiarum sive de Proprietate Sermonum* inscribitur pag. 194, præmissa præfatione in qua Isidorus notat veteres subtilius verba et verba distinxisse, sed poetis necessitate metrica sermonum proprietates confundentibus, consuetudinem obtinuisse ut pleraque ab auctoribus indifferenter acciperentur. *De his*, inquit, *apud Latinos, Cato primus scripsit, ad cujus exemplum ipse paucissimas differentias, partim edidi, partim ex auctorum libris deprompsi, tibique, lector, pro delectatione subnotavi.* Non alius fuit liber quem Ms. habere se testatus, edere voluit Barthius XXXII, 1, Adversar. Adde XXXIX, 14. Citat Isidorus in hoc libro etiam grammaticos Melissum et Palæmonem.

3. *Synonymorum* sive *Soliloquiorum* libri duo pag. 216, præmissa epistola ad Braulionem archidiaconum. Meditationes et præceptiones morales sunt, quæ *soliloquia* vocantur, quia homo solus plangens secum, vel rationem suam in consilium vocans inducitur: synonyma vero, quia eadem res aliis aliisque verbis repetita inculcatur. Prodierant Antuerp. 1488, 4°. Atque Italicæ versionis a Josepho Alchaino compositæ, editæque Venetiis A. 1570, meminit Nic. Antonius tom. I, pag. 263.

4. *De contemptu Mundi* libellus pag. 227, quem ait se scripsisse imitatione libri Ciceronis, illius scilicet quo consolationem de obitu Tulliæ suæ fuit complexus. Lucem viderat Venet. 1523, 8°.

5. *De Norma vivendi*, pag. 230.

6. *Exhortatio pœnitendi, cum consolatione ex misericordia Dei, ad animam futura judicia formidantem*, pag. 233.

7. *Lamentum pœnitentiæ* rhythmis trochaicis, alphabeto duplici pag. 234. Incip.: *Audi, Christe, tristem fletum, amarumque canticum.* Confer Lucam Tudensem in Isidori Vita cap. 6 tom. I Act. Sanctor. April., III, pag. 340 seq.

8. *Oratio pro Correptione Vitæ, flenda semper peccata*, pag. 239; *Oratio contra Insidias Diaboli*, pag. 244.

9. Epistola ad *Massanum* sive *Massonem* Emeritensem episcopum *de Lapsu Sacerdotis et Reparatione* data A.C. 609, pag. 245. Edidit et Canisius t. I, part. II antiquar. Lect., pag. 300 (edit. novæ Basnagianæ tom. II, parte II, pag. 147), et Octavianus Cajetanus Rom. 1616, 4°. Exstat et in Actis Sanctor. tom. I April., pag. 342. Vide Nic. Antonium tom. I, pag. 263 seq. et 268. Hæc Epistola plane commenti-**A**tia videtur Joanni Morino lib. IV de Pœnitentia, cap. 15, § 6; quod pluribus probat Oudinus tom. I, pag. 1586 seq.

10. *De Natura Rerum* liber ad Sisebutum regem, pag. 246. Hic est *Liber Rotarum* in Chronico Fontanellensi; Trithemio cap. 232, *Cosmographia*; aliis, *de Mundo*, vel *Astronomicus* sive *de Astris* et in edit. Augustana 1472, fol., *de Responsione Mundi et Ordinatione Astrorum*. Vide Nic. Antonium tom. I Bibl. vet. Hispan., pag. 253. *Sane non contemnendum opusculum*, inquit Scriverius ad Vegetii V, 11. *et dignum viri docti censura. Multa indidem fragmenta Nigidii, Varronis, Suetonii Tranquilli et aliorum haurienda.*

11. *Chronicon* ab origine rerum usque ad annum quintum imp. Heraclii, et principis Sisebuti, cum **B** notis *Garciæ de Loaisa*, ex edit. Madritensi.

Præter rem hoc Chronicon alii ad *Isidorum Pacensem* auctorem retulere: hujus vero auctor Chronici perinde ut Isidorus Hispalensis V. ult. Etymologiar. profitetur se vestigiis insistere Julii Africani, Eusebii, Hieronymi et Victoris Tunnunensis. Prodierat A. 1477 sub tit. *de temporibus*; et cum Gerhardi Mercatoris et Matthæi Beroaldi *Chronologia*, Basil. 1577, 8°, per Thomam Guarinum. In Ms. Vossiano Bibl. Leidensis inscribitur *Chronica de sex Mundi ætatibus*; et in ipsis paginis, *Imago Mundi, Abbreviationem temporum* vocat Anonymus Mellicensis cap. 26.

12. *Historia sive Chronicon Gothorum*, [c] pag. 274, ab æra Hisp. 214 (A. C. 176) usque ad mortem Sise-**C**buti regis, æra 666 (A. C. 628), subjuncta appendice *de Vandalis*, quæ eadem fere legitur in limine historiæ Roderici Toletani, et *de Suevis* [c], p. 277. Prodiit in libro secundo Chronici Lucæ Tudensis tom. IV Hispaniæ illustratæ, et integrior cum Codice sive XII libris legum Wisigothorum ex Bibl. Petri Pithœi, Paris. 1579, fol. et in Hispania illustrata Andreæ Schotti t. III, pag. 847; et cum scholiis Garciæ de Loaisa, Taurini 1693, 4°; et cum Bonav. Vulcanii notis, subjunctum Jornandi pag. 201, Lugd. B. 1597, 8°; et cum Jornande ac Paulo Warnefrido Frid. Lindenbrogii, p. 181. Et Vulcanius p. 235, et Lindenbrogius Hamb. 1611, breve *Chronicon Regum Wisigothorum* adjunxere. Longe emendatior et auctior historia illa exstat in Hugonis Grotii collectione re-**D**rum Gothicarum, Amstelod. 1655, 8°, pag. 707; et in Philippi Labbei Bibliotheca nova Mstorum pag. 61 seq; et in Aguirrii Conciliis Hispaniæ tom. II, pag. 183 seq. Vide Nic. Antonium t. I, pag. 256 seq.

13. *Liber Proœmiorum de Libris* quos in Canone recipit Ecclesia Catholica, *Veteris* pag. 278, *et Novi Testamenti* pag. 282. Quæ fuerit eo tempore sententia Ecclesiæ Occidentalis de Canone librorum sacrorum, ex hoc aliisque Isidori scriptis bene potest intelligi, ut notavit Richardus Simon in Censura Bibl. Ecclesiasticæ Dupinianæ tom. I, pag. 252. seq., cap. 55.

[a] Vide Goldastum ad Valerianum de bono disciplinæ, inter parænetìcos veteres p. 54.

[b] Perperam *de proprietate rerum* apud Sigebertum

[c] Habet et Goldastus in scriptoribus rerum Suevicarum Francof. 1605, et Ulm. 1722, fol., p. 3.

qui etiam pag. 259 seq. notat Latinam versionem librorum Biblicorum non semper Hieronymianam sequi, sed aliam subinde, uti in Psalmis Romanum sive Italicum Psalterium, de quo vide Bonam II, 3, Rerum Liturgicar., et Nic. Antonium t. I, pag. 262.

14. *Commentaria* allegorica et vicina iis quæ inter Eucherii et Bedæ opera leguntur, sive *Quæstiones* et *mysticorum Expositiones Sacramentorum in Vetus Testamentum*; in quibus auctor ait se sumpsisse dicta *ab Origene, Victorino, Ambrosio, Hieronymo, Cassiano, Augustino, Fulgentio, ac nostris insigniter temporibus eloquenti Gregorio*. In Genesin pag. 283, Exodum pag. 305, Leviticum pag. 315, Numeros pag. 320, Deuteronomium p. 326, Josue p. 330, Judicum pag. 333, Ruth pag. 336, Regum librum pag. 337 (II, pag. 342; III, pag. 344; IV, pag. 345); In Esdram, et de Maccabæis pag. 347, ex edit. Colon. 1530, 8°. Expositio *in Canticum canticorum* pag. 503. Totum Vetus Testamentum simpliciter exponendo percurrisse Isidorum testatur Sigebertus cap. 55. Hoc est quod Isidorus ipse mysticam expositionem traditurus: *Et quia jam pridem juxta litteram a nobis sermo totus contextus est*. Sed illum hodie desideramus.

15. *Allegoriæ Veteris* pag. 248, *et Novi Testamenti* pag. 351, prodierant Haganoæ apud Jo. Secerium 1529, 4°. Notæ Cypriani Suarez sive Soarii in editione Madritensi Operum Isidori A. 1599. In codice Cotelerii inscribitur hic Isidori liber: *de Significationibus Veteris et Novi Testamenti*. Vide ad Patres Apostolicos tom. I, pag. 738, Braulioni *de Nominibus Legis et Evangeliorum*.

16. Liber *de Scriptoribus Ecclesiasticis* XXXIII, p. 355. Prodierat cum Hieronymi, Gennadii, Honorii, Sigeberti et Henrici Gandavensis scriptis similibus, editore Suffrido Petri, Coloniæ 1580, 8°; et in Conciliis Hispanicis Garsiæ Loaisæ A. 1593; et in Andræ Schotti Hispania illustrata t. I, Franc. 1603, fol.; et in Auberti Miræi Biblioth. Ecclesiastica, Antuerp. 1638, Hamb. 1718, fol.; et in Conciliis Hispanicis Loaisæ et Aguirrii t, III, p. 71. Non diversus hic *liber* a libro *de Viris illustribus* XLVI, qui p. 511, ex Garsiæ Loaisæ Conciliis Hispanicis, Madrit. 1593, fol., exhibetur, tantum addita [a] capita XIII: 1. de Sixto Papa, 2. de Macrobio Diacono, 3. Philastrio, 4. Theodoro Mopsuesteno, 5, de Ossio (primum est in libro de S. E.), 6 Rufino, 7. Vergundo sive Verecundo, 8. Victorino episcopo, 9. Idacio Chronici scriptore, 10. Eusebio episcopo Dorilætano, 11. Cereali, 12. Ferrando Afro, 13. Petro Ilerdensi, et 14. de Marcellino presbytero. Inde cap. 15, de Idacio. Priscillianistarum adversario, est caput secundum in libro de S. E., atque ita deinceps capita conspirant omnia ad extremum usque, quod utrobique est de Maximo Cæsaraugustano episcopo. Subjunctus ibidem p. 519. *Hildefonsi* Toletani libellus de Viris Illustribus duodecim, de cujus aliis editionibus dixi supra tom. III, p. 259.

17. *De Vita vel Obitu* Prophetarum et Apostolorum, sive *Sanctorum qui Deo placuerunt LXV Veteris*, p. 359, et *XXII Novi Test.*, p. 364. Prodierat in Orthodoxographis, Basil. 1569, fol., parte II, p. 1736, et ex veteri editione in 4°, sine loco et anno; tum Haganoæ 1529, apud Jo. Secerium, 4. Usserius allegat libellum de festis Apostolorum in Martyrologio Hieronymiano, ex quo ait Isidorum hausisse quæ de Sanctis N. T. scripsit.

18. Ad *Florentiam*, sororem suam, *de nativitate Domini, passione et resurrectione, Regno atque Judicio*. p. 367. Fragmentum insigne versionis antiquæ Theotiscæ ex Codice Colbertino, quem illustris Baluzius ei communicaverat, cum Tatiani harmonia vulgavit atque insigni glossario auxit et illustravit vir egregius Jo. Philippus Palthenius, Ghryphiswald. 1706, 4°. Repetitum etiam in celeb. D. Jo. Schilteri t. 1 Thesauri Antiquitatum Teutonicarum. Ulm., 1727, fol.

19. *De Gentium Vocatione*, ad eamdem Florentiam p. 379. Hoc cum superiore scripto absolvit libros duos *contra Judæos*, Venet. 1485, 4, sive *contra nequitiam Judæorum*, editos apud Jo. Secerium, Haganoæ 1529, 4° Venet. 1584, atque in Oceano Juris sive Tractatu tractatuum, tomo XIV, p. 23. Inscribitur etiam *de Fide Catholica ex veteri et Novo Testamento*, vel *testimonorium de Christo et Ecclesia*. Vide Nic. Antonium t. I, p. 262.

20. *De Ecclesiasticis Officiis* ad Fulgentium episcopum Astigitanum libri II, p. 391. Editi primum a Joanne Cochleo Lips. 1534. 4°; deinde ex Cochleo Parisiis apud Vivantium Gautherot 1542, forma minore, et 1564, 8°; et in Orthodoxographis, Basil. 1569, fol.; atque in Melch. Hittorpii sylloge scriptorum de Catholicis Ecclesiæ officiis, Colon. 1568., fol., ubi desunt duo postrema libri secundi capita *de suffragiis Ecclesiæ*, et *quorum suffragia prosunt*: atque eorum loco hæc legitur clausula p. 36: *Hæc sunt pauca ex multis, quæ probabilium virorum novimus percepisse doctrinis, quorumque eloquia perinde quibusdam in locis a nobis interesse noscuntur, ut sermo noster patenis sententiis firmetur*. Exstant hi libri etiam in sylloge scriptorum de Officiis Ecclesiasticis Romana 1591, fol., Paris. 1610. fol.; et in Bibliothecis Patrum Paris. 1644, tom. X; et in auctario A. 1624. Exstat et in Act. Sanctor. t. I April. p. 345. Ex hoc Isidori opere petita dicta in Anonymi tractatu de benedictione Dei ad Bathericum episc. ab A. 816 ad 842, Ratisbonensem edito a Stevartio p. 799 seq., et in edit. Sectionum Canisianarum Basnagiana t. II, p. 38, Isidori *exegesis in Missæ Canonem* Paris. 1548, 8°.

21 Ad *Ludifredum*, sive *Leofredum*, Cordubensem episcopum, quodnam episcopi et cæterorum sit officium in Ecclesia, p. 413, ex Ivone et Gratiano, ubi

[a] Illa XIII capita, appendicis more subjiciuntur Isidoro, Hildefonso, Juliano, ac Felici Toletano in editione Miræi, et apud Aguirrium t. III Concil. Hispan. p. 84.

deest pars postrema quæ ex Ms. offertur p. 486. *De Prælatis* fragmentum cum Goldasti notis editum 1601, 8°, cum Valeriani Cemeliensis sermone de bono disciplinæ.

22. *Sententiarum* Theologicarum libri III, ex Gregorii M. Moralibus magnam partem excerpti, p. 414, cum notis Garciæ Loaisæ p. 427, 452, 478, ex editione Taurinensi 1593, 4°. In illis erudita multa, illud vero prorsus destitutum naso critico quod p. 483 scribit Loaisa: *Nostris etiam exulceratissimis temporibus, Œcolampadii volumen adversus Sacramentum Eucharistiæ*, Bertramio *presbytero ad Carolum Magnum ascribitur: Carolostadii opus adversus imagines ipsi Caroli Magno: Calvini quidam liber Alcuino Caroli M. præceptori.* Isidori libri in antiquioribus editionibus inscribuntur *de summo bono*, quia incipiunt a verbis: *Summum bonum Deus est*, Lovanii 1486, 4°, per Joannem de Wesphalia, et Lipsiæ 1493, atque sine loco et anno, in 12. Vide Theophilii Sinceri *Nachrichten von alten und raren Büchern* p. 163. Prodiit et Paris. 1519, 12; 1538. Hic videtur esse *liber Ecclesiasticorum Dogmatum* Sigeberto cap. 55: nam qui in editione Bignæana Parisiensi, A. 1580, Isidoro hoc titulo tribuitur, auctorem habet Gennadium Massiliensem. Isidorus *in fide Catholica* laudatur ab Ænea Paris. contra Græcos; sed intelligit libros de quo supra n. 19. Ex libro primo Sententiarum cap. 7. 10 et 38 seq., petitus liber *de Conversis ad Monachos*, quem velut ineditum vulgavit Canisius tom. V, II, Antiq. Lect., p. 305 (tom. II, II, edit. novæ p. 153), ut Constantino Cajetano observatum.

23. *Epistolæ sex* p. 486, duæ ad Braulionem, archidiaconum una, altera jam episcopum, tertia ad Helladium aliosque episcopos, quarta ad Claudium ducem, quinta ad Redemptum archidiaconum, et sexta ad Eugenium episcopum Toletanum. Exstant et in Actis Sanctor. t. I, April. p. 343 seq. Ex his quintam de usu panis azymi in Occidentali Ecclesia, suspectam habent viri doctissimi. Vide Nic. Antonium t. I, p. 264. Quartam sextamque refutat Oudinus tom. I, p. 1592 seq. Dallæus III, II, de cultibus Latinor. religiosis p. 296. W. E. Tentzelius de Symbolo Athanas. p. 53 seq.

24. *Regula Monachorum* capita XXIII, ad Cœnobitas Honorianenses, p. 490. Eadem quæ in Codice Regularum Holsteniano Rom. 1661, 4°, p. 118, et Paris. 1663, 4°. Caput ultimum, *Sententia de Regula devotarum*, in Edmundi Martene tom. IX Monumentorum veterum p. 160.

25. *De Conflictu Vitiorum et Virtutum* liber p. 497, qui alieno loco lectus inter opera S. Ambrosii, Augustini, Leonis Magni. Vide Nic. Antonium tom. I, p. 265, qui malit tribuere *Ambrosio Autperto*, quod Oudino etiam placet tom. I, p. 1596.

Notæ virorum doctorum in Isidori opera per *Joannem Grialum* collectæ et auctæ p. 523, 618.

26. *Liber Glossarum* ex variis glossariis, quæ sub Isidori nomine circumferuntur collectus p. 618, 631. Prodiere et cum glossis Græco-latinis Philoxeni et A aliorum, ex recensione Bonav. Vulcanii, Lugd. B. 1600, fol.; atque inter scriptores Latinæ linguæ, recensitos a Dionysio Gothofredo, Genev. 1595, 1602, 1622, 4°; et cum annotationibus Joannis Ludovici de la Cerda, in ejus Adversariis sacris, Ludg. 1626, fol., capite 141, p. 317 seq.; et novissime illustratæ eruditis Jo. Georgii Grævii observationibus, et *Auctario Glossarum* atque collectaneis Theodori Janssonii ab Abmeloveen, una cum Lexico philologico tertium edito Matthiæ Martinii, Trajecti ad Rhen. 1698, fol. (exempla quædam referunt Amst. 1701).

Scripta quæ in novissima Operum Isidori editione desiderantur.

Chronicon breve Regum Wisigothorum. Vide supra n. 12. B

Sententia de regula Devotarum. Supra n. 24.

De Prælatis fragmentum, supra n. 21.

Exegesis in Missæ Canonem, supra n. 20.

Sermones plurimos diversis temporibus habitos, stylo egregio scriptos Isidorum transmisisse ad posteros, scribit Anonymus Mellicensis cap. 26. Sermonem *in natali S. Æmiliani*, episcopi Vercellensis, ms. in tabulario Ecclesiæ Vercellensis vidit Jo. Stephanus Ferrerius.

Sanctorum trium episcoporum, Religionis Benedictinæ luminum, Isidori Hisp., Ildephonsi Toletani et Gregorii R. E. cardinalis episc. Hostiensis Vita et actiones scholiis illustratæ. Accesserunt opuscula quædam ejusdem Isidori antea non edita, Rom. 1616, C 4°, curante Constantino Cajetano, Syracusano: nimirum *Sermo* brevis *in die Nativitatis Domini*, alius *de sanctis Angelis*. Fragmenta *commentariorum in Regulam S. Benedicti*, de quibus vide Nic. Antonium tom. I, p. 268. *De conversis ad Monachos*, supra n. 3. *Oratio* sive *Confessio*, quam iterum edidit Jo. Tamaius Salazar tom. II Martyrologii Hispani.

Hymnus duplex in laudem *S. Agathæ* exstat in Actis Sanctor. tom. I, Febr. v, p. 596. Unus incipit: *Adesto plebs fidissima.* Alter: *Festum insigne prodiit.*

Explanatio *Danielis* prophetæ, et *de Susanna* ms. in Bibl. Leidensi. Vide Catalogum p. 329. Commentarius *in Cantica canticorum* qui legitur inter Gregorii M. Opera, Isidoro in quibusdam Codd. tribuitur. Liber *de Ordine creaturarum*, ad Braulium episcopum D urbis Romæ (Cæsaraugustæ) editus a Dacherio t. I. Spicileg. p. 268 (edit. novæ tom. I, p. 225). Vide Nic. Antonium tom. I, p. 266, ubi disquirit quomodo Romæ potuerit nomine Cæsaraugusta venire.

Liber de Miraculis Christi, Nic. Antonius p. 267, ex Monastico Anglicano p. 223.

De S. Trinitate, Trithem.

De corpore et sanguine Domini, id.

De institutione jejunii Quadragesimalis fragmentum edere promisit Boxhornius notis ad Clodium Albinum Spartiani. Sed fortasse idem fuit cum lib. I, cap. 36, de Officiis Ecclesiast.

De partibus Orationis, Ms. in Bibl. Caroli de Mont-

chal; fortasse non diversum a capitibus quibusdam libri primi Originum. Similiter *de Numeris* quod Braulioni memoratur ex libro tertio, et *de Hæresibus* ex libro octavo. Etiam librum *de Nominibus Legis et Evangeliorum* et librum *de Mysteriis Salvatoris* puto latere in num. 13, 14, 15.

Librum Prophetiarum Isidori, pseudo-Luitprandus, p. 486, adversariorum ait se vidisse scriptum lingua Latina, Gothica; vulgari Hispana et Arabica.

Lucas Tudensis in Vita cap. 5, p. 340, nescio quod ejus *Alphabetum Papiæ Judicum* [a] memorat, et *alphabetum verbalium, Theologicarum distinctionum, alphabetum librorum, orationis.*

De *oratione Synodali* in synodo Hispalensi A. 636, paulo ante obitum habita, in qua Arii hæresin et Acephalitarum superstitionem condemnavit, mentionem facit Braulio, et scriptor Vitæ cap. 9, tom. I Act. Sanctorum April. p. 347.

Missale et *Breviarium* Hispanicis Ecclesiis præscriptum ab Isidoro non satis constat, atque dubitant viri eruditi Liturgiam *Mozarabicam* sive *Mixtarabicam* ad Isidorum auctorem referre. Confer W. E. Tenszelium de ritu Lectionum sacrarum § 54. *Legum* etiam *Wisigothicarum* libros XII, a Petro Pithœo, Paris. 1579, fol., et in Frid. Lindenbrogii Codice Legum antiquarum, atque in tomo tertio Hispaniæ illustratæ editos, post Isidorum demum collectos docent. Confer Nic. Antonium tom. I, p. 269, 270.

De *Collectione Canonum, Conciliorum* et *Epistolarum Decretalium* adhuc ut ferunt inedita, certe diversa ab illa Isidori Mercatoris, vide quæ notavi tom. XI Bibl. Græcæ p. 13 seq. et 66, et Nic. Antonium tom. I, p. 270 seq.

Interciderunt *commentarii allegorici* in plures libros Vet. Test. et *litterales* universi. Vide supra n. 14.

Veniam peto ab æquis lectoribus, si eorum sub oculis hic repræsentem omnium quotquot unquam audierim vel legerim, vetustissimum codicem Etymologiarum S. Isidori, quem servat Bibliotheca Malatestarum Cæsenatensis, librum, quem credo scriptum sæculo VII. Continet vero ille libros XXV, nempe V ultra numerum quem editi præferunt. Id vero discrimen non inde provenit, quod addita sint quædam supra edita, sed ex diversa tantummodo disponendi operis ratione. Ita ergo distribuitur. Quatuor priores libri sunt ut in editis excepto quod libri IV, cap. 13, de initio medicinæ deest. In lib. V variat nonnihil Chronicon Isidori, quod incipit in hoc codice : *Ordinem Temporum*. Reliqui dein libri usque ad cap. 26, lib. XVIII pari passu cum editis procedunt, sed initium capitis 27 in editis est in codice initium libri XIX. Tum caput 20 lib. XVIII in editis est ibi liber XX. Liber XXI incipit a cap. 52 lib. XVIII. Liber XXII est caput 60 libri XVIII. Liber XXIII exorditur a cap. 7 lib. XIX. Liber XXIV a cap. 20 libri XIX. Denique totus liber XXV libro XX editorum cohæret. Additamenta illa, quæ in edito Parisiensi 1601, p. 269, seorsum dantur hic etiam, sed non omnia comparent ad marginem descripta, ut *talentum*, etc., *mina*, etc., *obolus*, etc., *siclus*, etc. Sunt vero hæc addititia alterius et paulo recentioris manus, quam reliqua omnia. Variantes quædam occurrunt non contemnendæ, quas tamen ego majori diligentia annotare ex temporis angustia prohibitus sum. Unum hoc tantummodo non neglexi. Quo loco in edito lib. XIX, cap. 19, legitur *Canterium, Gallaia, Gavia;* ibi est *Cauteria Lingulina*. Denique in fine libri eadem ac cætera manu versus isti leguntur :

Ut est labor agricolis (*sic*) vomere proscindere terras
Est mihi arundineus (*sic*) calamus sulcare novales.
Ille etiam tostas congaudet cernere messes,
Sic et ego finem lecto concludere versum (*sic*).

Libros de officiis nactus sum in altero ms. codice Lucensi, sæculo VIII scripto, atque in illo postrema duo illa capita desiderari animadverti, quæ et in Hittorpii editione desunt ; sicut et ibi pariter iisdem verbis, quibus et editus Hittorpianus totum opus concluditur.

Denique prætereundum haudquaquam duco collectionem canonum Isidorianam evulgasse Romæ an. 1741 virum el. Cajetanum Cenni, qui et adductis in Præfatione argumentis sincerum illum Isidori Hispalensis fetum esse demonstrat.

[a] An *Patronymicorum?*

TESTIMONIA DE S. ISIDORO HISPALENSI

Sancti Braulionis, Cæsaraugust. episcopi, Prænotatio librorum D. Isidori.

Isidorus vir egregius, Hispalensis Ecclesiæ episcopus, Leandri episcopi successor et germanus, floruit a tempore Mauritii imperatoris, et Reccaredi regis; in quo quiddam sibi antiquitas vindicavit, imo nostrum tempus antiquitatis in eo scientiam imaginavit : vir in omni locutionis genere formatus, ut imperito doctoque secundum qualitatem sermonis existeret aptus, congrua vero opportunitate loci incomparabili eloquentia clarus. Jam vero quantus sapientia fuerit, ex ejus diversis studiis et elaboratis opusculis perfacile prudens lector intelligere poterit. Denique de iis quæ ad notitiam nostram venerunt, ista commemoravi. Edidit libros Differentiarum duos, in quibus subtili discretione ea quæ confuse usu proferuntur sensu discrevit; Proœmiorum librum unum, in quo, quid quisque liber sanctæ contineat Scripturæ, brevi subnotatione distinxit; de Ortu et Obitu Patrum librum unum, in quo eorum gesta, dignitatem quoque, et mortem eorum, atque sepulturam sententiali brevitate subnotavit; ad germanum suum

Fulgentium, episcopum Astigitanum, Officiorum libros duos, in quibus originem Officiorum, cur unumquodque in Ecclesia Dei agatur, interprete suo stylo non sine Majorum auctoritate elicuit; Synonymorum libros duos, quibus ad Consolationem animæ, et ad Spem percipiendæ veniæ, intercedente rationis exhortatione, erexit; de Natura Rerum ad Sisebutum regem librum unum, in quo tam de Ecclesiasticorum Doctorum quam etiam de Philosophorum indagine obscura quædam de elementis absolvit; de Numeris librum unum, in quo Arithmeticam propter Numeros Ecclesiasticis Scripturis insertos ex parte tetigit disciplinam; de Nominibus Legis et Evangeliorum librum unum, in quo ostendit quid memoratæ personæ mysterialiter significent; de Hæresibus librum unum, in quo Majorum secutus exempla, brevitate qua potuit, B diffusa collegit; Sententiarum libros tres, quos floribus ex libris papæ Gregorii Moralibus decoravit; Chronicorum, a principio Mundi usque ad tempus suum, librum unum nimia brevitate collectum; contra Judæos, postulante Florentina germana sua proposito virgine, libros duos in quibus omnia quæ Fides Catholica credit, ex Legis et Prophetarum testimoniis approbavit; de Viris Illustribus librum unum, cui nos ista subjunximus: Monasticæ Regulæ librum unum, quem pro Patriæ usu et invalidorum animis decentissime temperavit, de Origine Gotthorum, et Regno Suevorum, et etiam Wandalorum Historia, librum unum; Quæstionum libros duos, quos qui legit, veterum tractatorum multam supellectilem recognoscit; Etymologiarum codicem nimia magnitudine, distin- C ctum ab eo titulis, non libris, quem quia rogatu meo fecit, quamvis imperfectum ipse reliquerit, ego in viginti libros divisi: quod opus omnimodo philosophiæ conveniens quisquis crebra meditatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum scientia merito erit. Ibi redundans diversarum artium elegantia, ubi quæcunque fere sciri debentur, restricta collegit. Sunt et alia ejus viri multa opuscula, et in Ecclesia Dei multo cum ornamento inscripta. Quem Deus post tot defectus Hispaniæ novissimis temporibus suscitans (credo ad restauranda antiquorum monumenta, ne usquequaque rusticitate veterasceremus), quasi quamdam apposuit destinam. Cui non immerito illud philosophicum a nobis aptatur: Nos, inquit, in nostra urbe peregrinantes errantesque D tanquam hospites, tui libri, quasi domum reduxerunt: ut possimus aliquando qui et ubi essemus agnoscere. Tu ætatem patriæ, tu descriptiones temporum, tu sacrorum jura, tu sacerdotum, tu domesticam publicamque disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti. Quo vero flumine eloquentiæ, et quot jaculis divinarum Scripturarum, seu Patrum testimoniis Acephalitarum hæresim confoderit, synodalia gesta coram eo Hispali acta declarant. In qua contra Gregorium præfatæ hæresis antistitem eam asseruit veritatem. Obiit temporibus Heraclii imperatoris, et Christianissimi

A Chintilani regis, sana doctrina præstantior cunctis, et copiosior operibus charitatis.

Ex sancti Ildephonsi, Toletani episcopi, libro de Viris Illustribus.

Isidorus post Leandrum fratrem Hispalensis sedis provinciæ Bethicæ cathedram tenuit; vir decore simul et ingenio pollens: nam tantæ jucunditatis affluentem copiam in eloquendo promeruit, ut ubertas admiranda dicendi ex eo in stuporem verteret audientes, ex quo audita bis, qui audisset non nisi repetita sæpius commendaret. Scripsit Opera, et eximia, et non parva, id est librum de Ortu et Obitu Patrum; librum Lamentationis, quem ipse Synonymorum vocavit; libellos duos ad Florentinam sororem contra nequitiam Judæorum; librum de Natura B Rerum ad Sisebutum principem; librum Differentiarum; librum Sententiarum. Collegit etiam de diversis auctoribus, quod ipse cognominat, Secretorum Expositiones Sacramentorum, quibus in unum congestis, idem liber dicitur Quæstionum. Scripsit quoque in ultimo ad petitionem Braulionis Cæsaraugustani episcopi librum Etymologiarum, quem cum multis annis conaretur perficere, in ejus opere diem extremum visus est conclusisse. Floruit temporibus Reccaredi, Liuvanis, Witterici, Gundemari, Sisebutis, Suinthilani, et Sisenandi regum: annis fere quadraginta tenens pontificatus honorem, insignemque doctrinæ sanctæ gloriam pariter et decorem.

Ex Sigeberti Gemblacensis libro de Viris Illustribus.

Isidorus Junior, Hispalensis episcopus, multa scri- C psit. Scripsit ad Braulionem episcopum viginti libros Etymologiarum. Scripsit librum Procemiorum de libris Veteris et Novi Testamenti, quos in Canonem recepit Ecclesia catholica; de Ecclesiasticis Officiis, ad Fulgentium; de Ortu, Vita et Obitu sanctorum Patrum, qui in Scriptura laudibus efferuntur; ad Orosium, librum de Significationibus Nominum; ad Sisebutum, librum de Natura Rerum. Scripsit et librum de Differentiis Verborum; librum de Proprietate Rerum; librum Sermonum; librum Ecclesiasticorum Dogmatum. Scripsit Synonyma, ubi inducuntur duæ personæ: una hominis plangentis, altera rationis admonentis. Scripsit et Lamentum Pœnitentis, distinctum alphabeto, addita oratione. Scripsit de Conflictu Virtutum et Vitiorum librum unum; de D Mysteriis Salvatoris librum unum. Totum Vetus Testamentum simpliciter exponendo percurrit. Scripsit et alia sæculari litteraturæ competentia, quæ commemorare nihil ad nos.

Obitus beati Isidori a Redempto Clerico recensitus.

Visum est mihi, ut tuæ sanctitati breviter exponerem, qualiter bonæ recordationis dominus meus Isidorus Hispalensis Ecclesiæ metropolitanus episcopus pœnitentiam acceperit, suamque confessionem erga Deum, vel homines habuit; vel quomodo de hoc sæculo ad cœlum migrarit, fideli prænotationis meæ stylo, tuæ dilectioni notescerem. Quæ res me primum compulit pro hac sollicitudine, quam ex amore in eum offertis, vestræ charitati gratias

agere; deinde, quia vera supprimere nequeo, et quod de eo, pauca de multis colligere potui, te orante, dicere cogor. Dum finem suum, nescio qua sorte, jam prospiceret, et fatigatum corpus ægritudine assidua subtiliter animæ natura prævideret, tantam eleemosynam quotidianis diebus per sex pene menses, seu amplius, plusquam erat solitus pauperibus ab eo est erogata, ut oriente sole usque in vesperum multis illis in accipiendam maneret substantiam. Post hæc vulnere percussus est, ita ut dum febris in corpore convalesceret, et cibum rejiceret debilitatus stomachus. Ad pœnitentiam convaluit, atque suos coepiscopos, Joannem scilicet et Apartium beatissimos, mox adesse fecit præsentes. Et dum a cellula sua ad basilicam sancti Vincentii martyris adduceretur, cuncta agmina pauperum clericorum, religiosorum omnium, cunctarumque hujus civitatis plebium cum vocibus et magno ululatu eum susceperunt, ut si ferreum possideret quispiam pectus, solveretur mox in lacrymas, et lamentum totus. Et dum in prædicti martyris basilicam juxta altaris cancellum in medio poneretur choro, mulierum turbas longius stare præcepit, ut in accipiendo ipse pœnitentiam, virorum tantum, non illarum, circa eum cerneretur præsentia. Et dum a prædictis sacerdotibus ab uno cilicio, ab altero super se mitti..... exponere cinerem, expandens manum ad cœlum, ita exorsus est, dicens : Tu Deus, qui nosti corda hominum, et Publicano longe posito, dum pectus percuteret suum, dimitti peccata dignatus es; qui Lazarum dormientem de monumento post resolutionem carnis die quarta dignatus es resuscitare, et Abrahæ patriarchæ sinus cum recipere voluisti; suscipe in hac hora confessionem meam, et peccata, quæ innumerabiliter contraxi, ab oculis differ tuis : non reminiscaris mala mea, et juventutis delicta ne memineris. Tu, Domine, non posuisti pœnitentiam justis, qui non peccaverunt tibi; sed mihi peccatori, qui peccavi super numerum arenæ maris. Non inveniat in me hostis antiquus, quod puniat. Tu scis, quia postquam infelix ad onus istud, potius quam ad honorem, in hanc sanctam Ecclesiam indigne perveni, peccare nunquam sinivi; sed ut inique agerem, laboravi. Et quia tu dixisti : In quacunque hora peccator a viis suis reverterit, omnes iniquitates suas traderes oblivioni : hujus præcepti memor sum tui. Clamo utique cum spe et fiducia ad te, cujus cœlos aspicere non sum dignus præ multitudine peccatorum, quæ conversantur in me. Adesto et suscipe orationem meam, et mihi peccatori dona veniam postulatam. Quod si cœli non sunt mundi in

A conspectu tuo, quanto magis ego homo, qui bibi, quasi aquas, iniquitatem, et sumpsi, ut colostra, peccatum. His igitur consummatis, corpus et sanguinem Domini cum profundo gemitu cordis, indignum se judicans, ab ipsis suscepit pontificibus. Deinde eorumdem sacerdotum, et quicunque de clero erant, civium cunctarumque plebium veniam precabatur, dicens : Deprecor vos, sanctissimi Domini mei sacerdotes, sanctamque congregationem clericorum et populi, ut pro me infelici et pleno omni sorde peccati ad Dominum vestra porrigatur oratio : ut qui meo merito Dei non sum dignus impetrare clementiam, intercessu vestro merear consequi meorum veniam delictorum. Dimittite mihi obsecro, indigno, quod in unumquemque commisi

B vestrum : si quem contempsi odio, si quem rejeci impie charitatis consortio, si quem maculavi consilio, si quem læsi irascendo : dimittite nunc petenti, imo et pœnitenti. Et dum una voce omnes pro eo indulgentiam postulassent, et unicuique debiti sua vincula, vel chirographa condonassent, circumstantes iterum admonuit, dicens : Sanctissimi Domini mei episcopi, et omnes qui adsunt, rogo et obsecro ut charitatem invicem vobis exhibeatis, non reddentes malum pro malo, nec velitis esse susurro in populo, non inveniat in vobis hostis antiquus quod puniat, non reperiat a vobis relictum lupus rapax quem auferat, sed potius ereptam ab ore lupi ovem pastor suis humeris congaudens reportet ad hanc caulam. Igitur post hanc confessionem, vel oratio-

C nem, residuam egenis et pauperibus mox dari jussit pecuniam. Cui tamen fideli sit dubium, ut non statim, dimisso omni facinore, associaretur societatibus angelorum? Interea se ab omnibus osculari studuit, dicens : Si ex toto corde dimiseritis ea quæ in vos adversa vel prava usque hactenus intuli, dimittet vobis Creator Omnipotens omnia delicta vestra; ita ut sacri fontis unda, quam hodie devotus est populus percepturus, sit vobis in remissionem peccatorum, et hoc osculum inter me et vos maneat in testimonium futurorum. Completis his omnibus, ad cellulam reductus est, et post diem confessionis vel pœnitentiæ quartum pastoralem jugiter curam, et finem suum consummavit in pace. Amen. Sub die pridie Kalend. April., luna XIX, æra DCLXXIV.

D *Ex concilio Toletano* VIII, *cap.* 2.

Nostri quoque sæculi doctor egregius, Ecclesiæ catholicæ novissimum decus, præcedentibus ætate postremus, doctrinæ comparatione non infimus, et (quod majus est) in sæculorum fine doctissimus, atque cum reverentia nominandus, Isidorus.

J. GRIALIS AD ETYMOLOGIARUM LIBROS ADMONITIO.

Origines verborum qui tradunt, sive se intra grammaticorum fines contineant, sive philosophandi studio latius evagentur, sive utrumque (quod sanctus Isidorus fecit) sequantur; periculosæ tractant plenum opus aleæ. Id quod non modo Plato, et Varro, Stoicique (quos hujus rei perstudiosos fuisse e Cicerone novimus), sed gravissimi quique e nostris nimium experti sunt. Neque tamen ipsorum culpa, sed eorum vitio, qui quid illi spectarint, non sunt satis assecuti. Cujus rei caput illud est præcipuum, quod cum

uniuscujusque verbi (ut ait Varro) naturæ sint duæ, a qua re, et in qua re vocabulum sit impositum, illudque spectare grammatici, hoc magis sit philosophi : priorem illam rationem ingressis, huicque disciplinæ (quæ 'Ετυμολογική dicitur) insistentibus multi difficiles se et morosos identidem exhibent; dum ad syllabas et litteras omnia revocantes, si quid paululum deerrarit, id ut dissimulent, imperare sibi non possunt. At qui alterum genus (quod περὶ σημαινομένων idem Varro nominat) sibi proponunt; dum rebus ipsis edocendis, atque oculis subjiciendis intenti, occasionem tantum in vocibus captant, neque tam verbis, quam rebus lucem inferre student; ii vero, dum parum grammaticos videri se negligunt, in minus eruditorum opinionem incurrunt : cum sint maxima ex parte illis ipsis, qui artem hanc unam profitentur, ea in ipsa longe solertiores, modo animum ad eam rationem adhibeant, quam serio se nosse dissimulant. Quis enim credat, quæ res minutissimis grammaticis obviæ sint, eas doctrinarum omnium parentes, ac repertores usque adeo fugisse, ut se deridendos levissimis hominibus tam sæpe propinarint? An erit, qui Ciceroni tumultum timorem multum, Sulpitio testamentum mentis testationem, Tertulliano limum liquorem opimum fuisse, persuasum habeat? Aut qui Sylvestrum, et Romanæ synodi Patres Curiam a cruore dictam existimasse arbitretur? Nam ex Platone, Varrone, Hieronymo exempla congerere superfluum. Cum duo priores jam olim ea de re vulgo male audiant : Hieronymus vero culpam hanc (si modo culpa est) ita agnoscat, ut sibi ipse ignoscat; neque enim aliter toties illam in se admitteret, Græcis, et Latinis nominibus Hebraicas notationes (ut ipsius utar verbo) tam violenter assignans. Lusisse, inquies, gravissimos viros? Non nego. Illud aio assecutos, ut cum lusisse existimari voluerint, turpiter labi minus prudentibus hominibus videantur. Sed rursus eos, sive lusus, sive ineptias appellent; non carere fructu et utilitate dico. Nam, quin res, aut involutas explicent, aut obscuras in apertum producant, aut quæ notæ, manifestæque sint, acrius, ut sensus irritent, faciant, æquus harum rerum æstimator negabit nemo. Mantum (quod indumentum Hispanicum dicit esse Suidas) Isidorus, quod manus tegat tantum, nominatum vult. Qua notatione profusiore nos ea veste nunc uti ostendit, utpote quæ non manus solum, sed pedes quoque jam teget. Loricam noverat e Servio suo (neque enim librum alium tam legendo triverat) tegmen esse de loro factum. Loris carentem dixisse maluit; ut a lorica, quæ jam olim exolevisset ad circulis consertam ferreis Lectoris animum oculosque converteret. Sexcenta sunt hujusmodi. De definitionibus qui scripsere, cum unam, quæ rei naturam proxime attingat, veræ definitionis nomine dignentur, tamen reliquas ita non fastidiunt, ut earum plurima genera sedulo conquirant (nam quindecim, aut iis etiam plura Victorinus et Boethius prodidere) notationum, quæ verborum enodationes, descriptionesque sunt, conceptiones varias, cur tantopere aversentur, si quæras : causam quam afferant? Nisi forte, id se indignari, quod aberrationes hujusmodi in verborum, quam in rerum lusu magis appareant. At minori apparent cum periculo, non minori interdum cum fructu. Ut si qua in re, in hac plane verum sit, quod ait Flaccus : Ridiculum acri, fortius et melius magnas plerumque secat res. Sed ad Isidorum redeamus. Qui cum omne scriptorum genus diligentissime pervolutaret : optimum ratus, si parum eruditi sæculi hominibus brevem, facilemque viam ad disciplinas omnes aperiret : ut simul, et rerum, et verborum notitiam traderet, quaque liceret, in ipsis vocibus hærere omnia ostenderet; nihil aptius visum, quam si vocum enucleandis notionibus, et proprius earum usus ostenderetur, et rerum iisdem subjectarum, audito sono, obversaretur ante oculos, maneretque veluti spectrum quoddam, atque simulacrum. Quod cum faceret, plurimas quidem sive origines, sive explicationes e veteribus scriptoribus desumpsit; sed neque veritus est ipse illorum exemplo (quod bonum sibi esset, atque commodum) novas quoque proferre, consimilique ludo ludere. Eorum, inquam, exemplo, quorum æmulari exoptavit negligentiam, non admodum curans levium criticorum obscuram diligentiam. Qui, si quid in eo carperent, attendissent, minus sæpe, minusque audacter in illum sævirent. Ridiculi enim plane ipsi sunt, cum ea multoties rident, quæ illorum, quos ipsi venerantur, quosque hic noster auctores habuit, bona ex parte fuisse reperiuntur. Quos spero fore jam æquiores, cum multa, quæ quasi Isidoriana, cachinno excipiebant, vetustioribus auctoribus reddita videbunt. Quod si hoc opus, aut perfecisset D. Isidorus, aut non damnis auxissent maximis lectores : non diffideremus fortasse omni illum propemodum culpa liberare. Testatur enim ex veteris lectionis recordatione collectum : aliorum autem vitia præstare nolle se, diserte ipse profitetur. Nunc vero, cum auctoris summa abfuerit manus, interpolaritque hæc, et digesserit (ut quibusdam videtur) Braulio; lectores, quod in hoc volumine satis magnam, satisque lautam librorum supellectilem per id tempus sibi esse ducerent, quidquid aliunde possent, huc congererent; librarii, quidquid illitum chartarum margini cernerent, pro se quisque certatim in contextum inferrent; cujus audaciæ (an impietatis potius dicam?) tam multis aliorum delictis ad Isidori invidiam abuti? Sed ut quid in eo reprehendant, videamus, accusationis capita proposuisse fuerit operæ pretium. Vocibus (inquiunt) Latinis Græcas, Græcis Latinas origines tribuit. Quæ priora sunt, e posterioribus oriri vult. Ortographiæ rationem nullam ducit. Quæ verborum productiones sunt, in stirpibus, et radicibus numerat. Pro certis originibus origines alias, quæ significationibus subserviant, arbitrio suo supponit. Ad hanc opinor summam crimina omnia referri. Quæ nisi communia illi cum optimis auctoribus ostendero, non causam dico, quin, quod meritus est, ferat. Sed pluribus exemplis non utar : quod indicatis locis, facile sibi quisque ingentem sylvam comportare possit. Artem et oratorem Latinas esse voces ambigit nemo. At artem Donatus ἀρετὴν, oratorem ἀρητῆρα voluit esse Festus. Quam multa eodem modo Varro ex iis etiam, quæ in utroque agro (ut ait ille) non serpunt? Quid? Qui ex nostris Jesum ἴασιν, Cephas κεφαλὴν esse dixerunt, quorum nominum certas origines et interpretationes ex Evangelio noverant? At qui viri? Quatuor a figura quadrata deduxit Isidorus, cum quadratum e quatuor oriri rectum, simplexque videatur. Nonne jus eodem modo a justitia traxit Ulpianus? Orthographiæ rationem nullam ducit. Quid? Qui hortum ab oriendo, aut hederam ab edendo, aut ab hærendo dictam docet? At is est Festus Pompeius. Cui vero productiones pro stirpibus non sint, ut Sulpitio in testamento, Aquillio in postliminio; eorum, qui in hoc ludo se exercuerunt, arbitror omnino fuisse neminem. Quid illis facias, qui de originum suppositionibus, quo significationes magis appareant, quæruntur? Nisi grammaticorum inter jubeas plorare cathedras? Nam cum sinistrum, quantum ad auguria attinet, et senatorem, quantum ad agendi facultatem, utrumque a sinendo trahit Servius; nonne aliud veriloquium sciens, prudensque dissimulat? Quid? Quod nonnunquam ita fieri res ipsa cogit. Germanum negat esse Varro de eodem germine, sed de eadem genitrice manantem. Quid cum dignitati, vel honestati serviunt, aut melius aliquid innuunt; quam voces præ se ferant? Ignorabat idem Varro, culinam, quam in postica domus parte fuisse dixerat, a postica animalis parte dictam? A colendo ignem duxisse maluit. Obscurum Isidoro fuerat, medicinam a medendo oriri? A modo deflexit; ut ejus qualis usus esse deberet,

ostenderet. Sed instant clamoribus, atque urgent; etymologias, veriloquiaque, quæ neque etymologiæ, neque veriloquia sint, appellari nequaquam debuisse: itaque neque etymologiarum nomine libros fuisse præscribendos. Quasi non ἀλαὼν μάρτυς ἡ ἐτυμολογία a Galeno dicta sit? Sed laborasse plane videtur sanctissimus vir, ut opus longe utilissimum, et (ut illa ferebant tempora) immensi laboris, exigue admodum, et (ut ita dixerim) exiliter indicaret. Itaque rerum plurimarum doctrina refertos Commentarios, quasi nomina sola continerent, Etymologiarum libros appellari voluit, aut certe, cum longius progressus est, opus de quarumdam rerum origine ad Braulionem mittere se scribit. Qua præscriptione quid verecundius, aut modestius excogitari potuit? Ergo id ille consecutus est, ut posteri non quarumdam, sed omnium (prope dixerim) rerum, ac verborum ab his libris habere se cognitionem ad hæc usque tempora perpetuo agnoverint, et magna voce prædicaverint.

SANCTI ISIDORI
HISPALENSIS EPISCOPI
ETYMOLOGIARUM
LIBRI XX.

1 Præfatio.

Domino meo, et Dei servo, Braulioni episcopo, Isidorus. En tibi, sicut pollicitus sum, misi opus de origine quarumdam rerum, ex veteris lectionis recordatione collectum, atque ita in quibusdam locis adnotatum, sicut exstat conscriptum stylo majorum.

LIBER PRIMUS,
DE GRAMMATICA.

CAPUT PRIMUM.
De disciplina et arte.

1. [a] Disciplina a *discendo* nomen accepit; unde et scientia dici potest. Nam *scire* dictum a *discere*, quia nemo nostrum scit, nisi qui discit. Aliter dicta disciplina, [b] quia discitur plena.

2 2. Ars vero dicta est, [c] quod artis præceptis regulisque consistat. [d] Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, id est, *a virtute*, quam scientiam vocaverunt.

3. [e] Inter artem et disciplinam Plato et Aristoteles differentiam esse voluerunt, dicentes artem esse in iis quæ se et aliter habere possunt; disciplinam vero esse quæ de iis agit quæ aliter evenire non possunt. Nam quando veris disputationibus, aliquid disseritur, disciplina erit; quando aliquid verisimile atque opinabile tractatur, nomen artis habebit.

CAPUT II.
De septem liberalibus artibus.

1. Disciplinæ liberalium artium septem sunt. Pri- A ma, grammatica, id est, loquendi peritia. Secunda, rhetorica, quæ propter nitorem et copiam eloquentiæ suæ maxime in civilibus quæstionibus necessaria existimatur. Tertia, dialectica cognomento logica, quæ disputationibus subtilissimis vera secernit a falsis.

2. Quarta, arithmetica, quæ continet [f] numerorum causas, et divisiones. Quinta, musica, quæ in carminibus cantibusque consistit.

Sexta, **3** Geometria, quæ [g] mensuras dimensionesque complectitur. Septima, astronomia, quæ continet legem astrorum.

CAPUT III.
De litteris communibus.

1. Primordia grammaticæ artis litteræ communes existunt [h] quas librarii et calculatores sequuntur, B quorum disciplina velut quædam grammaticæ artis infantia est. Unde et eam Varro litterationem vocat. Litteræ autem sunt indices rerum, [i] signa verborum, quibus tanta vis est, ut nobis dicta absentium

Cap. I. — [a] *Disciplina a disc.* Verba sunt. D. August., Soliloq. cap. 2.

[b] *Quia discitur plen.* Pleni vis in disciplina nulla est, nam *plina* productio est sola verbi. Sed, ut hujusmodi notationum lusus etymologiarum vera, ac sincera appellatione commendari se minime postulant, ita qui hæc statim quasi inepta aut inania prorsus fastidiose respuat, nimium ipse durus sit præter æquumque et bonum.

[c] *Quod artis præcept.* Artis pro arctis antiquos scripsisse constat. Nam Valerius Probus artus pro angusto, et arctus pro membris inflexione sola distinguit. Festus: *Artifices quod apte opera inter se artent, qua ex causa etiam artes appellatæ sunt.*

[d] *Alii dicunt.* Donatus, in Andr.; et Serv., in artem secundam Donati. Varro, lib. IV: *Nonnulla* (inquit) *nomina in utraque lingua habent radices, ut arbores quæ in confinio natæ in utroque agro serpunt.*

[e] *Inter art. et disc.* Eodem modo distinguit artem a scientia Arist.

Cap. II. — [f] *Numerorum causas.* Ita Gothici recte, al., *casus.*

[g] *Mensuras.* Soli duo Tarraconenses habent *mensuras terræ*. A reliquis ea vox abest. Quod si non tam etymon, quam rem ipsam, quæ magis communis est, spectes, non incommode illam rejiciemus. *Est* (inquit) lib. II, c. 25, *Geometria mensura magnitudinis immobilis, atque formarum*, cum lib. III, c. 10, veram nominis rationem reddiderit.

Cap. III. — [h] *Quas librarii.* Aug., lib. II de Ord., cap. 12, cum de litteris egisset, hæc subdit: *Ergo utilitas numerandi magna necessitate animadversa est. Quibus duabus repertis nata est illa librariorum et calculonum professio, velut quædam grammaticæ infantia, quam Varro litterationem vocat.*

[i] *Signa verb.* Hieron., de Notis, epist 34: *et lin-*

sine voce loquantur. Verba [a] enim per oculos, non per aures, introducunt.

2. Usus litterarum repertus est propter memoriam rerum. Nam, ne oblivione fugiant, litteris alligantur. In tanta enim rerum varietate, nec disci audiendo poterant omnia, nec memoriâ contineri.

3. [b] Litteræ autem dictæ, quasi legiteræ, quod iter legentibus præstent, vel quod in legendo iterentur.

4. Litteræ Latinæ et Græcæ ab Hebræis videntur exortæ. **4** [c] Apud illos enim prius dictum est *aleph;* deinde ex simili enuntiatione apud Græcos tractum est *alpha;* idem apud Latinos *a.* Translator enim ex simili sono alterius linguæ litteram condidit ut nosse possimus, linguam Hebraicam omnium linguarum et litterarum esse matrem. Sed Hebræi viginti duobus elementis litterarum secundum Veteris Testamenti libros utuntur; Græci vero viginti quatuor; Latini, inter utramque linguam progredientes, viginti tria elementa habent.

5. [e] Hebræorum litteras a Lege cœpisse * per Moysen, Syrorum autem et Chaldæorum per Abraham. [f] Unde cum Hebræis, et numero, et sono concordant, solis characteribus discrepant. Ægyptiorum litteras Isis regina, [g] Inachi filia, de Græcia veniens in Ægyptum, reperit, et Ægyptiis tradidit. [h] Apud Æpyptios autem alias habuisse litteras sacerdotes dicunt, alias vulgus; sacerdotales ἱεράς, vulgares πανδήμους. Græcarum litterarum usum primi Phœnices invenerunt, unde et Lucanus :

Phœnices primi (famæ si creditur) ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris.

A 6. Hinc est quod et Phœniceo colore librorum capita scribuntur, **5** quia ab ipsis litteræ initium habuerunt. [i] Cadmus Agenoris filius Græcas litteras a Phœnice in Græciam septemdecim primus attulit : α, β, γ, δ, ε, ζ, ι, κ, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, φ. [j] His Palamedes Trojano bello tres adjecit : η, χ, ω. [k] Post quem Simonides Melicus tres alias adjecit :Θ, Ψ, Ξ.

7. [l] Υ litteram Pythagoras Samius ad exemplum vitæ humanæ primus formavit; cujus virgula subterior primam ætatem significat; incertam quippe et quæ adhuc se nec vitiis nec virtutibus dedit. Bivium autem, quod superest, ab adolescentia incipit; cujus dextera pars ardua est, sed ad beatam vitam tendens; sinistra facilior, sed ad labem, interitumque deducens. De qua sic Persius ait :

B Et tibi quæ Samios deduxit littera ramos,
Surgentem dextro monstravit limite callem.

8. Quinque autem esse apud Græcos mysticas litteras. Prima Υ, quæ humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda Θ, quæ mortem significat. Nam judices eamdem litteram *theta* apponebant ad eorum nomina quos supplicio afficiebant. Et dicitur *theta* ἀπὸ τοῦ θανάτου, id est, *a morte.* Unde, et habet per medium telum, id est, mortis signum. De qua quidam sic ait :

O multum ante alias infelix littera theta !

9. Tertia [m] *T*, figuram demonstrans Dominicæ crucis: unde, **6** et Hebraice SIGNUM interpretatur; de qua dictum est, in Ezechiele, angelo : *Transi per mediam Jerusalem, et signa thau* [n] *in frontes virorum gementium et dolentium.* [o] Reliquas vero duas, summam, **C** et ultimam sibi vindicat Christus. Ipse enim princi-

quæ celeritatem præcederent signa verborum. Et epist. 47 : *signa ac furta verborum.*

[a] *Verba... introducunt.* Absunt hæc a quibusdam Goth. libris.

[b] *Litteræ autem, quasi legiteræ.* Neque hoc legitur in ullo Goth. cod. Est tamen apud Priscianum et Sergium.

[c] *Apud illos... Aleph.* Ex Epiph. lib. de Ponderib.

[d] *Ut nosse... matrem.* Verba sunt Hier. ad Soph., c. 3.

[e] *Hebræorum litt.* Eadem traduntur de inventor. litterarum septenariis quibusdam, quos Crinitus refert lib. XVII de Honest. disciplin.

[f] *Unde cum Hebr.* Ex Hieron. prolog. Galeato.

[g] *Inachi filia.* Secutus est Isidorus Augustinum, XVIII de Civit., cap. 3; Augustinus Ovidium, Metamorph. I, quod etiam Græcorum aliquos sensisse Suidas in collectaneis testatur.

[h] *Apud Ægypt.* Nihil necesse est Græcarum litterarum monstra quæ in Gothicis Codicibus visuntur **D** huc proferri. Satis esse debebit ex iis Antonium, Aug. Petrum Chaconem et Vulcanium eodem modo conjecisse. Cum præsertim Herodoti verba. quæ subscribam, ex lib. II, dubitandi nullum relinquant locum: Αἰγύπτιοι διφασίοισι γράμμασι χρῶνται, καὶ τὰ μὲν αὐτῶν ἱερα, τὰ δὲ δημοτικὰ κελέουσι. Vid. Clem. Alex. στρομμ. 5.

[i] *Cadmus Agenoris.* Plinius, lib. VII, c. 56. Sed neque cum Plinio, neque cum Georgio Cedreno satis convenit Isidoro in hac litterarum assignatione.

[j] *His Palamedes adjecit tres* η, χ, ω. Malim e Servio, Æn. II, θ, φ, χ. Plinius quoque easdem tres huic assignat, quartam addens, ξ.

* Hic deesse videtur verbum aliquod in modo personali. Quam ellipsim non semel usurpavit Isidorus, ut legenti patebit. EDIT.

[k] *Post quem Simonides Melicus.* Quatuor item a Simonide Melico adjectas vult Plinius, e quo sunt hæc: ζ, η, ψ, ω. P. Chacon cum dissentire Isidorum a Plinio in numero videret, et in Codicib. Gothicis partim *miles* ** *tres*, partim *similiter tres* reperisset, itemque apud Suidam et Eustachium Simonidem διὰ τὸ ἡδύ Μελικέρτην appellatum, existimabat legendum SIMONIDES MELICERTES.

[l] Υ *littera.* E Ser., Æn. VI, in illud : *latet arbore opaca*, etc.

[m] T *Figuram demonstrans dominicæ crucis.* Recte doctissimi viri putant, propterea apud Latinos Missæ canonem ab hac littera incipere. Hieron., ad Ezech., c. IX: *Antiquis Hebræorum litteris, quibus hodie utuntur Samaritani, extrema* thau *littera crucis habet similitudinem.* Hæc Hieronymus; quod non perinde apparet in Samaritanorum alphabeto, quod circum- **D** fertur Ambros., lib. de Abrah., c. 2 : *Et cum trecentis decem et octo viris adeptus victoriam. Numeravit* (inquit) *trecentos decem et octo, ut scias non quantitatem numeri, sed meritum electionis expressum; eos enim asciscit quos dignos numero fidelium judicavit, qui in Domini nostri Jesu Cristi passionem crederent. Trecentos enim* T *littera Græca significat; decem et octo autem summam* IH *exprimit.* Vocem ipsam *thau* SIGNUM interpretati sunt LXX; CRUCEM Caninius, haud malus auctor, in Instit. ling. Syriacæ.

[n] *In frontes virorum.* Ita omnino legendum ex Gothicis, et ex LXX, qui ἐπὶ τὰ μέτωπα. Vulgat., super frontes.

[o] *Reliquas vero duas.* Ex Tertull. lib. de Monogam.

** Forte legendum : *Melic. tres*, ita ut *Melic.* sit pro *Melicus*: quidquid sit, sensus est, Chaconem, quatuor his vocibus elementa τοῦ *Melicertes* latitare fuisse suspicatum. EDIT.

pium, ipse finis, dicens : *Ego sum alpha et ω* : concurrentibus enim in se invicem alpha ad ω usque devolvitur, et rursus ω ad alpha replicatur : ut ostenderet in se Dominus, et initii decursum ad finem, et finis decursum ad initium.

10. Omnes autem litteræ apud Græcos et verba componunt et numeros faciunt. Nam *alpha* littera apud eos vocatur in numeris unum; ubi autem scribunt *beta*, vocantur duo; ubi scribunt *gamma*, vocantur in numeris ipsorum tria; ubi scribunt *delta*, vocantur quatuor, et sic omnes litteræ apud eos numeros habent.

11. Latini autem [a] numeros ad litteras non computant, [b] sed 7 sola verba componunt.

CAPUT IV.

De litteris Latinis.

1. Latinas litteras Carmentis nympha prima Italis tradidit [c]. Carmentis autem dicta, quia carminibus futura canebat. Cæterum proprie vocata Nicostrata.

2. Litteræ autem aut sunt [d] communes aut liberales. Communes dictæ, quia multi eis utuntur in communi, ut in scribendo et legendo. Liberales, quia eas tantum illi noverunt qui libros conscribunt recteque loquendi dictandique rationem noverunt.

3. Litterarum duplex modus est; dividuntur enim principaliter 8 in duas partes, in vocales et consonantes : [e] vocales sunt quæ directo hiatu faucium sine ulla collisione varie emittuntur. Et dictæ vocales, quod per se vocem impleant, et per se syllabam faciant, nulla adhærente *consonantes*. Consonantes sunt quæ diverso motu linguæ vel impressione labiorum efficiuntur. Et vocatæ consonantes, quia per se non sonant, sed junctis vocalibus consonant.

4. Hæ in duabus partibus dividuntur : in semivocalibus, et in mutis. [f] Semivocales dictæ, eo quod quiddam semis de vocalibus habeant. [g] Ab E quippe vocali incipiunt, et desinunt in naturalem sonum Mutæ autem dictæ, quia nisi subjectis sibi vocalibus nequaquam erumpunt. [h] Si enim eis extremum

[a] *Numeros ad litteras non computant.* Dubitandum non fuit de hac lectione Gothicorum omnium Codicum, mirumque in ea hæsisse viros eruditissimos.

[b] *Sed sola verba componunt.* Post hæc in plerisque libris subduntur ista : *Exceptis aliquibus, quæ numeros figura demonstrant ut* I, *pro uno;* C, *pro centum ;* D, *pro quingentis;* L, *pro quinquaginta;* M, *pro mille;* V, *pro quinque; et* X *littera, quæ et in figura crucem et in numero decem demonstrat.* Ex quibus tamen in Vet. Langobard. Garsiæ Loaisæ v. cl. et in Rom. Cod. tantum hæc leguntur : *Excepto* I, *quæ unum, et* X *littera, quæ et in figura crucem significat, et in numero decem demonstrat.* Quæ omnia aliena esse constat. Nostri enim libri, quin aucti sint ab aliquo qui notarum nullam prætermiserit quæ litteræ speciem præberet, haud dubium est. Primum, quia quæ nunc videntur, aut etiam litteræ jam sunt, eæ sine controversia litteræ olim non fuerunt, sed numerorum tantum notæ; factæque sunt ex numerorum notis litteræ, non contra ex litteris notæ. Deinde, quia quæ mille assignatur littera, si ea est T, ut Gothici omnes libri prætulerunt, ea Latini nunquam sunt usi. Sed CIX, sive 81. Scio tamen ipsum T Gothorum ex I Latina nota et linea imposita scribentium vitio conjunctis fluxisse, quod hac quoque nota I Romani mille significabant, idque Isidorum ignorasse non fit verisimile. Præterea cum paulo ante T figuram Dominicæ crucis demonstrare dixerit, nunc X soli id tribuere, cum T quoque meminisset, non oportuit. Et T quidem figuram crucis esse etiam Lucianus vult cum Σ in T invehi facit. De X nihil (quod sciam) ab ullo Latinorum proditum. Adde quod hæc eadem de X quæ in quibusdam Gothicis sequenti capite repetuntur, ab aliis atque ab impressis omnibus libris absunt. Postremo neque id esset numeros ad litteras computare. Id quod vidisse etiam videtur quisquis hunc locum tali accessione multavit. Non enim excepit litteras illas quod ad eas numeri computarentur, sed quod figura numeros demonstrarent. Alioqui quomodo unus ad I, aut centum ad C, aut quinque ad V, aut decem ad X, aut ulla omnino ex hic exceptis ad numeros computabitur?

[c] CAP. IV. — *Carmentis autem.* E Serv., Æn. VIII.

[d] *Communes aut liberales.* Hoc est : litteræ dicuntur tum notæ et signa vocum quæ scribuntur et leguntur, tum res ipsæ et disciplinæ quæ scriptura continentur. Ita sequenti capite grammaticam appellabit originem liberalium litterarum. Nam quod *artium* eo loco quidam habent Codices, interpretatio plane fuit *litterarum :* in plerisque enim et vetustioribus *litterarum* legitur. Itemque lib. XIV, c. 4; et lib. III de Summ. Bon., c. 13 : *Meliores sunt* (inquit) *communes litteræ, quia simpliciores et ad solam humilitatem legentium pertinentes.* Eodem etiam pertinere videtur quod infra, cap. 9, verba quædam grammaticorum esse dixit, alia rhetorum. Sic hodie Hispani loquimur, cum litteratos dicimus, non illos qui legendi scribendique periti sunt (quod antiqui scire litteras appellabant), sed eos potius qui majores disciplinas probe callent.

[e] *Vocales sunt.* Aug., lib. II de Ordine., c. 12 : *Animadvertit oris sonos alios esse, qui moderato varie hiatu, quasi enodati, ac simplices faucibus sine ulla collisione defluerent; alios diverso pressu, oris tenere tamen aliquem sonum; extremos autem, qui, nisi adjunctis sibi primis, erumpere non valerent; itaque has litteras hoc ordine quo positæ sunt Vocales, Semivocales et Mutas nominavit.*

[f] *Semivocales, quod quiddam semis de v. h.* Serg., in Art. primam Donati : *Quod semis quiddam habeant vocis.* Idem elegantibus versibus expressit Terentianus. Nobis vero valde probatur tota in re Priscianus. *Vocales dicuntur* (inquit) *quod per se voces perficiunt, vel sine quibus vox litteralis proferri non potest. Semivocales appellatæ, quod plenam vocem non habent, ut semideos, et semiviros dicimus, non qui dimidiam partem habent deorum, vel virorum, sed qui plene dei, vel viri non sunt. Mutæ ad comparationem bene sonantum sunt dictæ, velut informis dicitur, non qui caret forma, sed qui male est formatus; sic mutæ, non quod omnino carent voce, dicuntur, sed quod habent partem vocis exiguam.*

[g] *Ab e quippe vocali incip.* Id a mutis ipsas distinguit, quia (ut ait Priscianus) litteræ plus sonant cum eis vocalis præponitur, quam cum postponitur : præponitur autem semivocalibus, postponitur mutis.

[h] *Si enim eis extremum vocalis detraxeris sonum incl. litt. m. s.* Male quosdam hæc habuere verba; ita ut, vel delenda, vel alio, id est ad semivocales, transferenda censuerint. Si enim mutæ (inquiunt) dictæ, quia nisi subjectis vocalibus nequaquam erumpunt, quomodo illis detractis inclusum murmur sonabit? Quibus ita responsum sit : vix potuisse commodius loqui Isidorum; non enim editum aut prolatum, sed inclusum, ac ne sonum quidem, sed murmur dixit. Quod autem *sonabit* addidit, aut voce destitutus est, qua melius quod volebat enuntiaret; aut certe periculum non fuit ne non satis quod vellet ostenderet, cum non prolatum sed inclusum murmur id, quidquid est, appellasset. Esse autem id aliquid negari non potest, cum paulo post dicat mutas a suo sono

mum vocans detraxeris sonum, inclusum litteræ murmur sonabit. [a] Vocales autem, et semivocales, et mutæ, a veteribus sonæ, et semisonæ, et insonæ dictæ. A

5. [b] Inter vocales autem apud grammaticos *i* et *u*, [c] varias habent significationes.

9 6. Nam modo vocales, modo semivocales, modo mediæ sunt. Vocales ideo sunt, quia solæ positæ syllabas faciunt, et aliis consonantibus conjunguntur. [d] Consonantes habentur ideo, quia interdum habent post se vocales in eisdem syllabis constitutas, ut *Iuno, vates*, et habentur pro consonantibus.

7. Mediæ autem idcirco dicuntur, quoniam naturaliter solæ medium sonum habent, ut *illius, unius*. Conjunctæ aliis pinguius sonant, ut *Ianus, vanus*. Solæ enim aliter sonant, aliter junctæ. *I* vero propterea interdum duplex dicitur, quia quotiescunque inter duas B voeales invenitur, pro duabus consonantibus habetur, ut *Troia*. Geminatur enim ibi sonus ejus.

8. [e] *U* quoque littera proinde interdum est nihil, quia alicubi, nec consonans est, ut *quis*. Vocalis enim non est, quia *i* sequitur; consonans non est, quia *q* præcedit. Ideoque quando nec vocalis, nec consonans est, sine dubio nihil est. [f] Eadem et digamma a Græcis vocatur, quando sibimet aliisque vocalibus jungitur; quæ ideo digamma dicitur, quia duplex est instar *F* litteræ, quæ duplex gamma habet; ad cujus similitudinem conjunctas vocales digamma appellari grammatici voluerunt, ut *votum, virgo*.

9. Inter semivocales autem quædam liquidæ dicuntur, quia **10** interdum in una syllaba postpositæ aliis consonantibus [g] deficiunt, [h] et a metro excluduntur. Ex quibus duæ apud Latinos liquescunt, *l* et *r*, ut *fragor* et *flatus*. [i] Reliquæ *m* et *n* apud Græcos liquescunt, ut *Mnestheus*.

10. Decem et septem autem Latinis litteris vetus scriptura constabat. [j] Unde et legitimæ nominantur, illa [k] ratione scilicet, vel quod ab *e* vocali incipiunt, et in mutum sonum desinunt, ut sunt semivocales; vel quod a suo sono incipiunt, et in vocalem *e* desinunt, ut sunt mutæ.

11. *H* autem littera pro sola aspiratione adjecta est postea. [l] Unde et a plerisque aspiratio putatur esse, non littera : quæ proinde aspirationis nota dicitur, quia voeem elevat. Aspiratio enim est sonus uberius elatus, cui contraria est prosodia, sonus æqualiter flexus.

12. [m] *K* litteram Salvius ludimagister prius Latinis adjecit, ut in sono discrimen faceret duarum litterarum *c* et *q*; quæ ideo [n] supervacua dicitur, quia exceptis *kalendis* superflua judicatur : per *c* enim universa exprimimus.

13. [o] *Q* litteram nec Græci resonant, nec Hebræi; exceptis enim Latinis, hanc nulla alia lingua habet. Hæc prius non erat. Unde et ipsa supervacua est vocata, quia per *c* cuncta veteres scripserunt.

11 14. [p] *X* littera usque ad Augusti tempus nondum apud Latinos erat; sed pro ea *c* et *s* scribebant; unde

incipere, et in vocalem desinere; est igitur aliquid a quo incipiant antequam ad vocalem perveniant.

[a] *Sonæ, semisonæ, et insonæ*. Ex Victorini Grammatica. C

[b] *Inter vocales autem..... i et* u. Omnia ex Donato.

[c] *Varias habent significationes*. ASSIGNATIONES legebat Chacon.

[d] *Consonantes habentur*. Nigidius apud Agell., lib. XIX, c. ult. : *Si quis putat præire in his verbis*. Valerius, Vennonius, Volusius *aut iin his*, iampridem, iecur, iocum, iocundum, *errabit, quod hæ litteræ cum præeunt, ne vocales quidem sunt*.

[e] *U quoque littera*. E Sergio.

[f] *Eadem et digamm*. Cujus figuram quidam F rectum esse volunt (quæ nomini convenit), alii inversum Ⅎ, qualis in marmoribus etiam cernitur. Sed hanc inversam figuram a Claudio inductam opinor, cum digammon ipsum multo ante Claudium Varro usurpaverit. Videturque Claudius obtinere potuisse ut ætate sua ea figura in usu esset; at posterioribus sæculis antiqua restituta est. Quare apud Priscianum et Donatum perpetuo F rectum pro digammo scribitur. D

[g] *Deficiunt*. Id enim est liquescere. Græci ὑγρὰ γράμματα, et Terentianus idem exprimens, udas litteras nominat.

[h] *Et a metro excluduntur*. Nam cum tempus consonantes (ut ait Terentianus) dividant unum duæ, tamen liquida mutæ subdita partem temporis non ministrabit. Ut idem Terentianus elegantissime docet:

Si mediam vocalis habet, quam consona et uda
Excipiunt, nequeunt geminæ vexare priorem.

Causam reddit :

Nam mediam nil uda juvat, quæ subdita currit.

[i] *Reliquæ* M *et* N *apud Gr. liq*. Sic etiam pleriq. alii. Contra Sergius : *Si liquidæ* (inquit) *sibi præponantur, liquidarum jura deperdunt, ut* Mnestheus.

[j] *Unde et legitimæ*. Sic Gothici omnes libri ; sed vu atam lectionem *unde et Latinæ* retinebat Chacon ex Donati verbis : *Unde fit ut quidam putent Latinas litteras non plures esse quam* XVII.

[k] *Illa ratione scilic... quod ab* e *voc*. Recte rationem reddit Isidorus eur tantum XVII litteræ Latinæ, sive legitimæ sint, omissisque vocalibus de quibus controversia esse nulla poterat. Nam consonantes (inquit) aut ab *e* incipiunt, et in suum sonum desinunt, quales sunt omnino semivocales sex, *f, l, m, n, r, s*; aut contra a suo sono incipiunt, et in *e* desinunt, quales sunt mutæ totidem *b, c, d, g, p, t*. Vid. Donat., Artem primam, c. 2, et Serg., c. 6.

[l] *Unde et a plerisque aspiratio*... Ex Hier. in nominib. Heb. ex Deuter.

[m] K *Litteram Salvius ludimag*. Al. Sallustius. Salvii Rhetoris meminit Plinius in epistolis, et Suetonius in Vespasiano. Sed ante hunc Kaisones Fabii fuerunt, cujus prænominis nota K fuit, ut apparet, ex fastis. Item *Kalare*, et *Kalendæ* in omnib. veterib. libris.

[n] *Ideo supervacua*. Ita Hieronym., Donatus, Priscianus, et Terentianus. Sergius tamen : K, inquit, *et* Q, *quæ nonnullis superfluæ videntur, hanc habent rationem, ut* K *tunc præponatur, quando eam* A *sequitur*. Q *antiqui, quoties* V *sequebatur, præponebant*. Eadem fere Diomedes, nisi quod *K*, non nisi *A* brevi præponi vult.

[o] Q *Litteram nec Græci*. Ex Hieron., in nominib. ex Jesu nav.

[p] X *Littera*. Constat ante Augusti tempora *X* litteram in usu fuisse, ex antiquissimis nummis, et columna Rostrata Duilii ante MDCCC annos posita, et ex æneis legum tabulis Augusto longe superioribus, ac postremo ex Cicerone, qui in Oratore ad Brut. : *Quomodo* (inquit) *vestrum* axilla *ab* ala *factum est, nisi fuga litteræ vastioris ? Quam litteram etiam e* maxillis, taxillis, vexillo, paxillo *consuetudo elegans Latinis sermonis evellit*. Eamdem tamen Nigidium repudiasse, neque unquam ea in libris suis usum, sed antiquitatem secutum fuisse, refert Victorinus in Arte grammatica. Quæ hoc loco sequuntur : *Et digne hoc tempore, quo Christi nomen innotuit, quod per eam*

et duplex vocatur, quia pro *c* et *s* ponitur; unde et ex eisdem litteris compositum nomen habet.

15. A Græcis duas litteras mutuavit Latinitas, *y* et *z*, propter nomina, scilicet, Græca. Et hæ apud Romanos usque ad Augusti tempus non scribebantur; sed pro *z* duo *ss* ponebant, ut *hilarissat;* pro *y* vero *u* scribebant.

16. [a] Unicuique autem litteræ tria accidunt : nomen, quomodo vocetur; figura, quo charactere signetur; potestas, quæ vocalis, quæ consonans habeatur. A quibusdam et ordo adjicitur, quæ præcedat, quæ sequatur, ut *a* prior sit, sequens *b*. A autem in omnibus gentibus ideo prima est litterarum, pro eo quod ipsa prior nascentibus vocem aperiat.

17. Nomina autem litterarum gentes ex sono propriæ linguæ dederunt, [b] notatis oris sonis atque discretis. Nam postquam eas animadverterunt, et nomina illis et figuras imposuerunt : figuras autem partim ex placito, partim ex sono litterarum formaverunt, ut **12** puta *i*, et *o*, quarum uni sicut exilis sonus, ita tenuis virgula; alterius pinguis sonus, sicut et plena figura. [c] Potestatem autem natura, voluntas ordinem dedit.

18. Inter figuras litterarum et apicem veteres distinxerunt : apicem dictum pro eo quod longe sit a pedibus, et in cacumine litterarum apponitur. Est enim linea jacens super litteram æqualiter ducta. Figura autem, qua tota littera scribitur.

CAPUT V.

De grammatica.

1. Grammatica est scientia [d] recte loquendi, et origo et fundamentum [e] liberalium litterarum. Hæc in disciplinis post litteras communes inventa est, ut jam qui didicerunt litteras per eam recte loquendi rationem sciant. Grammatica autem a litteris nomen accepit : γράμματα enim Græci litteras vocant.

2. Ars vero dicta est, quod artis præceptis regulisque consistat. Alii dicunt a Græcis hoc tractum esse vocabulum ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, id est, *a virtute*, quam scientiam vocaverunt.

3. [f] Oratio dicta quasi *oris ratio;* [g] nam orare est loqui, et dicere. Est autem oratio contextus verborum cum sensu. Contextus autem sine sensu non est oratio, quia non est oris ratio. Oratio autem plena est, sensu, voce et littera.

4. Divisiones autem Grammaticæ artis a quibusdam triginta dinumerantur, id est : partes orationis

A octo, vox articulata, littera, syllaba, pedes, accentus, positurae, notæ, orthographia, analogia, etymologia, glossæ, differentiæ, barbarismi, solœcismi, vitia, metaplasmi, schemata, tropi, prosæ, metra, fabulæ, historiæ.

13 CAPUT VI.

De partibus orationis.

1. Partes orationis primus Aristoteles duas tradidit, nomen et verbum. Deinde Donatus octo definivit. Sed omnes ad illa duo principalia revertuntur, hoc est, ad nomen et verbum, quæ significant personam et actum. Reliquæ appendices sunt, et ex his originem trahunt.

2. Nam pronomen ex nomine nascitur, cujus officio fungitur, ut *orator ille*. Adverbium de nomine nascitur, ut *doctus*, *docte*. Participium de nomine,
B et verbo, ut *lego*, *legens*. Conjunctio vero, et præpositio, vel interjectio [h] in complexum istarum cadunt. Ideo, et nonnulli quinque partes definierunt, quia istæ superfluæ sunt.

CAPUT VII.

De nomine.

1. Nomen dictum [i] quasi notamen, quod nobis vocabulo suo res notas efficiat. Nisi enim nomen scieris, cognitio rerum perit. Propria nomina dicta, quia specialia sunt : unius enim tantum personam significant. Species propriorum nominum quatuor: prænomen, nomen, cognomen, agnomen. Prænomen dictum, eo quod nomini præponatur, ut *Lucius*, *Quintus*.

2. Nomen vocatum, quia notat genus, ut *Cor-*
C *nelius;* Cornelii enim omnes in eo genere. Cognomen, quia nomini conjungitur, ut *Scipio;* agnomen vero, quasi accidens nomen, ut *Metellus Creticus*, quia Cretam subegit. Extrinsecus enim venit agnomen ab aliqua ratione. Cognomentum autem vulgo dictum, eo quod nomini cognitionis causa superadjiciatur, sive quod cum nomine est.

3. Appellativa nomina inde vocantur, quia communia sunt, **14** et in multorum significatione consistunt. [j] Hæc in viginti octo species dividuntur, ex quibus corporalia dicta, quia vel videntur, vel tanguntur, ut *cœlum*, *terra*.

4. Incorporalia, quia carent corpore; unde nec videri nec tangi possunt, ut *veritas*, *justitia*.

5. Generalia, quia multarum rerum sunt, ut *ani-*
D *mal;* nam et homo, et equus, et avis animal sunt.

quæ crucis signum figurat scriptitatur, ea licet in Gothicis quibusdam leguntur, quia in melioribus Codicibus, et in Editis nulla sunt, et Isidori eruditione non sunt satis digna, minime recepimus.

[a] *Unicuique litteræ tria.* Ex Donat, et Sergio.

[b] *Notatis oris sonis.* Verba Augustini, II de Ord., c. 12.

[c] *Potestatem natura dedit.* Tot enim figuris ad notandos sonos opus fuit. Sed placebat Chaconi Toletanus Codex, in quo non sunt hæc verba. Quod mihi quoque valde probatur; nam neque in Goth. Ovet. collegii sunt, neque ubi sint collocanda consentiunt libri, sed alius alio ea rejicit.

Cap. V. — [d] *Recte loq.* In Editionibus veteribus additur, *scribendique ratio;* id non est in Gothicis; est vero apud Victorinum.

[e] *Liberalium litterarum.* Ita veteres Cod., non *artium.* Et supra litteras in communes et liberales divisit.

[f] *Oratio oris ratio.* Eod. modo luserunt in hac voce Hier., in epist. 139, ad Cyprian., Victorinus, et alii.

[g] *Nam orare est loqui.* Verba Servii, Æn. x.

Cap. VI. — [h] *In complexum istarum cadunt.* Vel eas conjungentes, vel præpositæ, vel interjectæ, unde et nomina acceperunt.

Cap. VII. — [i] *Nomen... quasi notamen.* Ita Boethius, et Priscianus. E Græco ὄνομα tractum putant alii. Nos ex NOSCIMEN *nomen* abcissum putamus, ut ex NOSCIBILIS *nobilis*.

[j] *Hæc in viginti octo.* XXVII, Sergius. Isidorus ipse XXVII percenset, ut deesse videatur aliquid.

6. Specialia, quia partem demonstrant, ut *homo*, species enim animalium homo.

7. [a] Principalia, quia primam positionem habent, nec aliunde nascuntur, ut *mons*, *fons*.

8. Derivativa, eo quod ex alio nomine deducuntur, ut a MONTE *montanus*.

9. [b] Diminutiva, quia minuunt sensum, ut *Græculus*, *scholasticulus*.

10. [c] Sono diminutiva, quia sic sonant sicut diminutiva, sed intellectu principalia sunt, ut *fabula*, *tabula*.

11. Tota Græca, quia ex toto Græce declinantur, ut *Callisto*. Sic enim et Græcus et Latinus dicit.

12. [d] Tota Latina, quia ex toto in Latinum vertuntur; Græcus dicit *Odysseus*, Latinus *Ulysses*.

13. Media dicta, quia ex parte Græca sunt, et ex parte Latina. Eadem, et notha, quia corrumpunt ultimas syllabas manentibus prioribus, ut apud Græcos, *Alexandros*, *Menandros*; apud nos vero *Alexander*, *Menander*. Dicta autem notha quemadmodum nothus dicitur quisquis de dispari genere nascitur.

14. Synonyma, hoc est, plurinomina, eo quod sit in pluribus nominibus significatio una, ut *terra*, *humus*, *tellus*. Idem enim sunt omnia.

15. Homonyma, hoc est, uninomina, eo quod sit in uno nomine, significatio plurima, ut *tumulus*, nunc mons brevis, nunc tumens tellus, nunc sepulcrum. Est enim in uno nomine significatio diversa.

15 16. Relativa dicta, eo quod ad aliam referantur personam, ut *magister*, *pater*, *dominus*.

17. Illa autem [e] quæ dicuntur ad aliquid aliqualiter se h[...]entia, a contraria significatione dicta sunt, ut *dexter*. Dici enim dexter non potest, nisi sinister fuerit.

18. Porro qualitatis nomina ex eo dicta, qui per ea qualis quisque sit ostenditur, ut *sapiens*, *formosus*, *dives*.

19. Quantitatis, quia mensura trahuntur, ut *longus*, *brevis*.

20. Patronymica dicuntur, eo quod trahuntur a patribus, ut *Tydides*, Tydei filius, *Æneades*, Æneæ filius; quamvis, et a matribus, et a majoribus ducantur.

21. Ctetita, id est, possessiva, a possessione, ut *Evandrius ensis*.

22. Epitheta, quæ Latine adjectiva, vel superposita appellantur, eo quod ad implendam sui significationem nominibus adjiciantur, ut *magnus*, *doctus*. Adjicis ea personis, ut *magnus Philosophus*, *doctus homo*, et plenus est sensus.

23. [f] Actualia ab actu descendunt, ut *rex*, *dux*, *cursor*, *nutrix*, *orator*.

Gentis a gente veniunt, ut *Græcus*, *Romanus*.

24. Patriæ a patria descendunt, ut *Atheniensis*, *Thebanus*.

[g] Loci a loco, ut *suburbanus*.

25. Verbalia dicuntur, quia de verbo nascuntur, ut *lector*.

Participalia, quæ sic sonant, sicut participia, ut *clemens*, *prudens*.

26. [h] Verbis similia, a verbi similitudine dicta, ut *contemplator*. Nam et verbum est imperativi modi, futuri temporis; et nomen, quia casum recipit. Hæ omnes species a nominum appellatione descendunt.

16 27. [i] Secunda pars, nominis comparatio. Comparatio dicta, quia ex alterius comparatione alterum præfert. Cujus gradus tres sunt : positivus, comparativus, et superlativus. Positivus dictus, quia primus ponitur in comparationis gradu, ut *doctus*. Comparativus ab eo, quod comparatus positivo, præfertur illi, ut *doctior* : plus enim novit quam doctus. Superlativus, eo quod comparativo superferatur, ut *doctissimus* : plus enim scit quam doctior.

28. Genera dicta sunt, eo quod generent, ut masculinum, femininum. Cætera non sunt genera, sed hoc hominum ratio et auctoritas voluit. Neutrum dictum, quia nec hoc est, nec illud, id est, nec masculinum, nec femininum. Commune dictum, quod duobus generibus nomen unum communicat, ut *hic* et *hæc canis*.

29. Cui contrarium est epicœnum, quia utrumque sexum sub uno genere enuntiat, ut *hic piscis*. Est enim incerti sexus, quod nec natura, nec oculis discernitur, [j] sed sensus tantum peritia. *Omne genus* dictum, quia cunctis generibus servit : masculino, et feminino, neutro, et communi, et omni.

[a] *Principalia q. primam pos.* Utroque nomine vocantur, et Principalia, et Primæ positionis.

[b] *Diminutiva... scholasticulus.* Eod. exemplo utuntur Donatus, et Charisius.

[c] *Sono dimin.* E Sergio.

[d] *Tota Latina.* Ex Donato.

[e] *Quæ dicuntur ad aliquid aliqualiter.* Ita legendum ex Sergio, conjungendaque manuscriptorum et impressorum librorum lectio : in illis enim *qualiter*, in his *aliter* legitur.

[f] *Actualia.* Hæc neque apud Donatum, neque apud Sergium leguntur.

[g] *Loci a loco.* Reliquit numeri et ordinis species : ita XXVIII species constabunt.

[h] *Verbis similis.* Aliquid hoc loco e Sergio desiderare possis. Sic namque ille Art. 2, c. 2 : « *Sunt etiam participiis similia, ut* demens. *Nam sic est* demens, *quasi* legens; *sed* demens *nomen est, quia recipit comparationem, id est* dementior; legens *vero participium, quia non recipit similiter comparationem. Sunt etiam verbo similia, ut* contemplator, *sed cum casum acceperint, nomina sunt, ut* contemplator *cum* contemplatoris *facit. Cum autem tempus habuerint, verba, ut Maro dixit :* Contemplator aquas dulces. » Ergo *casum ex* Sergio posuimus, ubi *comparationem* habebant libri omnes. Nam comparationem recipere de participialibus, non de verbo similibus, dixerat Sergius.

[i] *Secunda pars nom.* Quam primam dixerit, nisi appellativorum, nulla est; præcessit enim : *Hæ omnes species* a *nominum appellatione descendunt.*

[j] *Sed sensus tantum peritia.* Aut sensum pro intellectus arbitrio posuit, aut male libri omnes *sensus tantum peritia*. Nam si neque natura, neque oculis discernetur genus, quomodo sensus peritia discernetur? Itaque suspecta habebat hæc verba Chacon. Mirum ni *usus tantum peritia* Isidorus scripsit. Qui Servium legerit de hac scriptura non admodum dubitabit. Ejus verba sunt in art. 2, cap. 5 : *Inter*

30. Numerus vocatus, quia per eum, vel singularia, vel pluralia nomina ostenduntur.

Figura, quia, vel simplicia, vel composita sunt.

31. Casus a cadendo dicti; per eos enim inflexa nomina variantur, et cadunt. Nominativus casus dictus, quia per eum aliquid nominamus, ut *hic magister*. Genitivus, quia per eum genus cujuscunque quærimus, ut *hujus magistri filius ;* vel quod rem significamus, ut *hujus magistri liber*.

32. Dativus, quia per eum alicui aliquid nos dare demonstramus, ut **17** *da huic magistro*. Accusativus, quia per eum aliquem accusamus, ut *accuso hunc magistrum*. Vocativus, quia per eum aliquem vocamus, ut *o magister*. Ablativus, quia per eum nos auferre aliquid cuiquam significamus, ut *auferam a magistro*.

33. Hexaptota nomina dicta, quia per sex casus varietates habent, ut est *unus*. Pentaptota, quod tantum in quinque casibus variantur, ut *doctus*. Tetraptota, quod tantum in quatuor casibus declinantur, ut *latus*. Triptota, quod tantum in tribus, ut *templum*. [a] Diptota, quod tantum in duobus, ut *Jupiter*. [b] Monoptota, quod uno tantum casu utuntur, ut *frugi*.

CAPUT VIII.

De pronomine.

1. Pronomen dictum, quia pro [c] vice nominis ponitur, ne fastidium faciat nomen ipsum, dum iteratur. Nam cum dicimus : *Virgilius scripsit Bucolica*, addimus pronomen, *ipse scripsit et Georgica;* sic varietas significationis, et fastidium tollit, et ornatum inducit.

2. Pronomina autem aut finita sunt, aut infinita. [d] Finita pronomina dicta, eo quod definiunt certam personam, ut *ego*. Me enim statim intelligis. Infinita dicuntur, quia non sunt certæ personæ. De absentibus enim dicuntur et incertis, ut *quis, quæ, quod*. Minus quam finita appellantur, quia commemorationem faciunt notæ personæ, ut *ipse, iste*, certum est enim de quo dicitur.

18 3. Possessiva vocantur, eo quod nos aliquid possidere ostendunt; nam dum dico *meus, tuus*, definio aliquid meum esse, vel tuum. Relativa dicuntur, quia ad interrogationem referuntur, ut *quis est?* respondetur, *is est*. Demonstrativa, eo quod habent demonstrantis significationem. Aliquem enim præsentem his demonstramus, ut *hic*,

A *hæc*, *hoc*, [e] quæ tria et articuli nominantur.

4. Articuli autem dicti, quod nominibus arctantur, id est, colligantur, ut cum dicimus *hic orator*. Inter articulum autem, et pronomen hoc interest, quod articulus tunc est, cum nomini jungitur, ut *hic sapiens*. Cum vero non conjungitur, demonstrativum pronomen est, ut *hic*, et *hæc*, et *hoc*.

5. Omnia autem pronomina, aut primigenia, aut deductiva sunt. Primigenia dicta sunt, quia aliunde originem non trahunt. Hæc viginti unum sunt. Finita tria : *ego, tu, ille*. [f] Infinita septem : *quis, qualis, talis, quantus, tantus, quotus, totus*. Minus quam finita sex : *iste, ipse, hic, is, idem, sui*. Possessiva quinque : *meus, tuus, suus, noster, vester*. Reliqua autem deductiva dicuntur, quia ex illis deducta atque B composita existunt, ut *quispiam, aliquis*, etc.

CAPUT IX.

De verbo.

1. Verbum [g] dictum, eo quod verberato aere sonat, vel quod hæc pars frequenter in oratione versetur. Sunt autem verba mentis signa, quibus homines cogitationes suas invicem loquendo demonstrant. Sicut autem nomen significat personam, ita verbum, factum dictumque personæ. In persona verbi, agentis et patientis significatio est. Nam *scribo* agentis personæ factum est. Item *scribor* personæ factum indicat, sed ejus a quo patimur.

19 2. Verborum genera duo sunt, grammaticorum, atque rhetorum. Grammaticorum in tria cadunt tempora : præteritum, præsens et futurum, ut, *fecit*, C *facit, faciet*. Rhetorum autem universa oratio verba dicuntur, veluti, *verbis bonis nos cepit, verba bona habuit :* ubi non tantum verba quæ in tria cadunt tempora, sed universa oratio est. Verborum species sunt formæ, modi, conjugationes et genera.

3. Formæ verborum inde dictæ, eo quod nos ad unamquamque rem informent; per has enim ostendimus quid agamus. Nam Meditativa dicta a meditantis sensu, ut [h] *lecturio*, id est, *legere volo*. Inchoativa post meditationem ab inchoantis indicio, ut *calesco*. Frequentativa a sæpius agendo, ut *lectito, clamito*. Formæ enim sensum tenent, modi declinationem. Nam nescis quid sit declinatio, nisi prius didiceris quid sit sensus.

epicœnum, et commune hoc interest, quod in communi articulari secernimus sexum, ut, hic canis; *in epicœno vero unus articularis sumitur, et utrumque sexum intelligimus, ut,* hæc aquila; *eum autem sumemus articularem quem auctoritas dederit. Nam cum naturaliter non possumus in epicœnis sexum deprehendere, debemus auctoritate firmari.* Sexus peritia, quod in uno Rom. C. legitur, absurdum omnino videtur.

[a] *Diptota, ut* Jupiter. Duob. in casib. *Jupiter* dici etiam Charisius ait, et Sergius. Varietates duas habere nemo dixerit : nam ne accentum quidem variat *Jupiter* in vocativo, et nominativo. Ergo varietatem a casu cum Sergio distinxit.

[b] *Monoptota.* Hæc Sergius aptota appellari mavult.

Cap. VIII. — [c] *Pro vice nominis.* Sic infra, c. 36 : *Antonomasia pro vice nominis ponitur.* Donatus, Sergius et Beda, *Pro nomine ponitur*. Posset legi *pro* D *nomine*, id est, *vice nominis*, ut eod. c. 36 : *Antonomasia est pro nomine, id est, vice nominis posita.*

[d] *Finita, eo quod dif. c. p.* Servius ad Art. Donat.

[e] *Quæ tria, et articuli n.* Sergius. Hæc nonnulli etiam pronomina articularia vocant, eo quod more Græcor. cum nominibus declinantur.

[f] *Infinita septem.* Quæ nomina ab aliis dicuntur. Sed cum Isidoro faciunt Charisius, Diomed., Serv. et D. Augustinus.

Cap. IX. — [g] *Verbum... quod verberat.* E Serv. ad Art. Don. Sed improbat Quintil. lib. I, c. 5. Quæ de perfecta forma leguntur in impressis, a Longobardicis quibusdam recte aberant.

[h] Lecturio, *id est*, legere volo. Sic Longobard. et Servius : *Una meditativa forma est, quæ non agere nos aliquid, sed adhuc velle agere ostendit, ut est* lecturio; *significat enim non* lego, *sed* legere volo.

4. Modi dicti ab eo, quemadmodum sint in suis significationibus. Indicativus modus dicitur, quia significationem indicantis habet, ut *lego* Imperativus, quia sonum habe timperantis, ut *lege*. Optativus, quia per ipsum optamus aliquid agere, ut *utinam legerem!* [a] Conjunctivus, quia ei conjungitur aliquid ut locutio plena sit: nam quando dicis *cum clamem*, pendet sensus; quod si dicam *cum clamem, quare putas quod taceam*? Plenus est sensus.

5. Infinitus dicitur, eo quod tempora definiens personam verbi non definit, ut *clamare, clamasse*. Cui si adjungas personam: *clamare debeo, debes, debet*, fit quasi finitum. Impersonalis dicitur, quia indiget persona nominis, vel pronominis, ut *legitur*: addis personam, *a me, a te, ab illo*, et plene sentitur. Sed infinitus modus persona tantum verbi eget. Impersonalis vero, vel pronominis persona, vel nominis.

6. Conjugatio dicitur, eo quod per eam ad unum sonum multa conjungantur. Docet enim, in quam syllabam exeat futurum tempus, ne per imperitiam quis dicat *legebo*, pro *legam*. Harum prima et secunda mittunt futurum tempus in *bo*, et in *bor*, tertia in *am*, et in *ar*.

20 7. Genera verborum ideo dicta, quia gignunt. Nam activo adjicis *r*, et gignit passivum. Rursum passivo adimis *r*, et parit activum. Ipsa autem activa dicuntur, quia agunt, ut *verbero*; et passiva, quia patiuntur, ut *verberor*. Neutralia, quia nec agunt, nec patiuntur, ut *jaceo, sedeo*. His si *r* litteram adjicis, [b] non sonant Latine. Communia autem dicuntur, quia et agunt et patiuntur, ut *amplector*. Hæc similiter, deposita *r* littera, Latina non sunt. Deponentia vero dicuntur, [c] quia deponunt futuri temporis participium a significatione passiva, quod exit in *dus*, ut *gloriandus*.

CAPUT X.

De adverbio.

1. Adverbium [d] dictum est, eo quod verbis accidat, ut puta, *bene legi*. *Bene* adverbium est, *legi* verbum. Inde ergo dictum adverbium, quod semper verbo junctum adimpleatur. Verbum enim solum sensum implet, ut *scribo*. Adverbium autem sine verbo non habet A plenam significationem, ut *hodie*; adjicis illi verbum, *hodie scribo*, et juncto verbo implesti sensum.

21 CAPUT XI.

De participio.

1. Participium dictum, quod nominis et verbi capiat partes, quasi *particapium*. A nomine enim vindicat sibi genera, et casus; a verbo tempora, et significationes; ab utroque numerum et figuram.

CAPUT XII.

De conjunctione.

1. Conjunctio dicta, quod sensus sententiasque conjungat. Hæc enim per se nihil valet, sed in copulatione sermonum, quasi quoddam exhibet glutinum. Aut enim nomina sociat, ut *Augustinus et Hieronymus*, aut verba, ut *scribit et legit*. Una autem vis B omnium, sive copulent, sive disjungant.

2. Copulativæ autem conjunctiones dictæ, eo quod sensum vel personas conjungant, ut *ego et tu eamus ad forum*: ipsum *et* sensum conjunxit. Disjunctivæ dictæ, quia disjungunt res aut personas ut *ego aut tu faciamus*. [e] Subjunctivæ dicuntur, quia subjunguntur, ut *que*; dicimus enim, [f] *regique, hominique, Deoque*; non dicimus, *que regi, que homini*.

3. [g] Expletivæ dictæ, quia explent propositam rem, ut puta, *si hoc non vis, saltem illud fac*. Communes nominantur, quia ubivis ponuntur, et subjunguntur, ut, *igitur hoc faciam, hoc igitur faciam*.

4. [h] Causales dicuntur a causa, eo quod aliquid cogunt facere, ut puta, *occido illum quia habet aurum*: *Quia habet aurum* causa est. Rationales C dicuntur a ratione, **22** qua quisque utitur in faciendo, ut, *quomodo eum occidam, ne agnoscar: veneno? an ferro?*

CAPUT XIII.

De præpositionibus.

1. Præpositio dicta, quod nominibus præponatur, et verbis. [i] Accusativæ autem, et ablativæ præpositiones a casibus quibus serviunt dictæ. [j] Loquelares vero, quia loquelis, id est, verbis semper cohærent, nec aliquid valent solæ positæ, ut *di, dis*. Conjunctæ vero verbis figuram faciunt, ut *diduco, distraho*.

[a] *Conjunctivus*. Servius: *Ideo dictus conjunctivus, quia in loquendo, cum solus elocutionem implere non possit, conjungit sibi indicativum.*

[b] *Non sonant Latine. Latina*, Ms.; *non sunt Latina*, paulo post ex Donat.

[c] *Quia deponunt futuri temporis participium a passiva significatione*. DEPONENS (ait Charisius) *per antiphrasim dicitur, id est, e contrario, quod verbum r littera finitum deponere eam non potest*. Idem totidem verbis Diomedes. Ergo eodem modo hæc Isidori verba sunt accipienda, ut cum verbum deponens reliquas voces a passiva significatione deposuerit, hoc est, dejecerit, futurum in *dus* a patiendi significatione depellere nunquam queat. Nam *sequendus, utendus*, et si qua hujusmodi reperiuntur, passivam significationem retinent. Aut, DEPONUNT, id est *abjiciunt*, neque recipiant futurum in *dus* propter passivam significationem, ut *gloriandus*: nam *gloriandus* in usu plane non est. Comminianus apud eumdem Charisium: *Trahuntur participia a communi* (inquit) *quatuor, præsens, et præteritum, et duo futura*: VADANS, VADATUS; VADATURUS, VADANDUS. *A deponenti tria: præsens, præteritum, et futurum, ut* LUCTANS, LUCTATUS, LUCTATURUS.

CAP. X. — [d] Totum caput e Sergio.

D CAP. XII. — [e] *Subjunctivæ*. Ita appellat eas Donatus.

[f] *Regique, hominique, Deoque*. Hemistichium Juvenci de Magis.

[g] *Expletivæ*. Etiam Donatus, et Diomedes, saltem in expletivis numerant.

[h] *Causales, eo quod aliquid cogunt facere*. Recte emendavit Chacon, cum libri partim *cogitem*, partim *cogitent* haberent. Sergius: *Inter causales, et rationales hoc interest, quod tunc utimur causalibus, quando de causa loquimur; tunc rationalibus, quando de ratione. Causa est, quæ nos compellit* (al., *impingit*), *ad aliquid faciendum; ratio, qua utimur in faciendo.*

CAP. XIII. [i] *Accusativæ autem, et Ablativæ*. Ita appellantur a Serv. et Serg.

[j] *Loquelares*. Ita appellantur a Probo, Serv., Donat. Diomed., Charis., Festo, in Am., et Bed., de Arte Metr.

CAPUT XIV.

De interjectione.

1. Interjectio [a] vocata, quia sermonibus interjecta, id est, interposita, affectum commoti animi exprimit, sicut cum dicitur [b] ab exsultante *vah!* a dolente, *heu!* ab irascente *hem!* a timente *hei!* Quæ voces quarumcunque linguarum propriæ sunt, nec in aliam linguam facile transferuntur.

23 CAPUT XV.

De voce.

1. Vox est aer ictus sensibilis auditu, quantum in ipso est. [c] Omnis vox, aut est articulata, aut confusa. Articulata est hominum, confusa animalium. Articulata est quæ scribi potest, confusa quæ scribi non potest.

CAPUT XVI.

De syllaba.

1. Syllaba Græce, Latine *conceptio*, sive *complexio* dicitur. Nam syllaba dicta est [d] ἀπὸ τοῦ συλλαμβάνειν τὰ γράμματα, id est, *a conceptione litterarum* : συλλαμβάνειν enim dicitur concipere. Unde vere illa est syllaba, quæ ex pluribus nascitur litteris. [e] Nam unam vocalem pro syllaba abusive, non proprie, dicimus, quæ non tam syllaba dicenda est quam ratio temporum. Syllabæ autem, aut breves sunt, aut longæ, aut communes.

2. Breves vocatæ, quia nunquam produci possunt. Longæ, quia nunquam corripi possunt. Communes autem, quia pro scribentis arbitrio, cum necessitas cogit, et producuntur, et corripiuntur. Lege Donatum. Ideo autem syllabæ longæ, brevesque dicuntur, quia per varias vocum moras aut dupla aut simpla spatia temporis habere videntur. Diphthongæ syllabæ Græco nomine dictæ, quod in eis binæ vocales jungantur.

3. Ex his apud nos veras esse scimus quatuor : *æ, œ, au, eu. Ei* vero apud majores tantum celebrata fuit. Syllaba autem apud metricos ideo semipes nominatur, quod sit dimidius pes. Nam pes **24** duabus

A constat syllabis. Cum ergo syllaba una est, quasi dimidius pes est. [f] Dionysius Lintius syllabarum omnium singulas formas aptissimas fecit, et ob id statua honoratus est.

CAPUT XVII.

De pedibus.

1. Pedes [g] sunt qui certis syllabarum temporibus insistunt, nec a legitimo spatio unquam recedunt. Pedes dicti, eo quod per ipsos metra ambulent. Nam sicut nos pedibus incedimus, ita metra quasi pedibus gradiuntur. Pedes autem omnes centum viginti quatuor sunt : disyllabi quatuor, trisyllabi octo, tetrasyllabi sexdecim, pentasyllabi duo et triginta, hexasyllabi quatuor et sexaginta. Usque ad quatuor autem syllabas pedes dicuntur; reliquæ συζυγίαι vocantur.

B 2. Ipsi autem pedes habent speciales causas nominum quare ita vocentur. Pyrrhichius dictus est, quia hic assidue, vel in certamine, vel in ludo puerili sæpius [h] frequentabatur. [i] Spondeus dicitur, **25** quia tractim sonat. Nam spondeus tractus quidam dicitur, id est sonus qui fundebatur circa aures sacrificantium. Unde et ii qui tibiis canebant in sacris gentilium spondiales nominabantur.

3. Trochæus vero ab eo dictus est, quod celerem conversionem faciat cantilenæ, et quasi rota velociter currat in metris, τροχός enim Græce rota dicitur.

4. Iambus dictus est, quod ἰαμβίζειν Græci detrahere dixerunt. Hujusmodi enim carmine omnes invectiones, vel detractiones implere poetæ sunt soliti. Dictum autem nomen ab eo quod velut venenum

C quodammodo maledicti aut livoris infundat.

5. [j] Tribrachys, qui et chorius appellatur, dictus quia fit ex tribus brevibus.

6. Molossus dictus, a saltatione Molossorum, quam exercuerunt armati.

7. [a] Anapæstus, quia remissionibus et ludis hic pes dicatus est.

CAP. XIV. [a] *Interjectio.* Omnia fere verba Aug., lib. I de Serm. Domini in mont., c. 9.

[b] *Ab exsultante* VAH! Diomedes : *Exsultantem significat* EVAX! Item Donatus et Bed. : *Lætantis* EVAX! Augustinus tamen : *Cum delectamur,* VAH! (inquit) *dicimus.*

CAP. XV. [c] Omnia e Donato.

CAP. XVI. [d] ἀπὸ τοῦ συλλαμβ. Ita Serg., Diomed., Charis.

[e] *Nam unam vocalem pro syllaba abusive.* Donatum videtur notasse, qui vocalem longam syllabam dici proprie voluit. Ejus enim verba sunt : *Syllaba est comprehensio litterarum, vel unius vocalis enuntiatio temporum capax. Nam abusive etiam vocalem brevem syllabam vocamus.*

[f] *Dionysius Lintius.* Vel *Lindius* potius, cujus Strabo et Suidas meminere. Is Pompeii ætate grammaticam Romæ docuit.

CAP. XVII. [g] *Pedes sunt qui certis.* Elegantissime Terentianus :

Una longa non valebit edere ex sese pedem,
Ictibus quia fit duobus, non gemello tempore.

Sergius quoque : *Necesse est pedem unumquemque in se habere certum cum temporibus numerum syllabarum.*

[h] *Frequentabatur.* Postea in Romano Cod. hæc leguntur : *Sive Pyrrhichius dicitur,* ἀπὸ τοῦ πυρὸς, *id est, igne : celeri enim, sicut ignis, pes iste decurrit. Hinc est illud Virgilianum :* ARDENTES TYRII, *id est,* FESTINANTES. Eadem sunt in recentioribus Editionibus. Recta tamen prior etymologia. Terentianus :

Πυῤῥίχιος idem vocatur, quippe et aptus Pyrrhichæ.

[i] *Spondeus dictus, quia tractim.* Est enim σπονδεῖν lente moveri, unde spondeos stabiles dixit Horatius. Et Cicero : *Etsi enim hebetior est, et tardior, habet*

D *tamen stabilem quemdam, et non expertem dignitatis gradum.* Vel potius ἀπὸ τῆς σπονδῆς, id est, *libatione*, unde ἐπιβώμιος etiam dictus, quod eo sacerdotes ad aras progredientes uterentur, ut ejus pedis gravitas ominosis vocibus officeret, ne ad illorum aures pervenirent. Terentianus :

Qui, quod in templis canorus a sono vocis malæ
Auribus libantis obstat et favet, σπονδεῖος est.

Et qui tibiis longis in sacris canebant, spondiales dicebantur, quorum meminit Plutarchus.

[j] *Tribrachys, qui, et chorius.* Et trochæus dicitur. Quintilian., lib. IX, c. 4 : *Tres breves choreum, quem tribrachyn dici volunt.* Terentianus, cum de iambo egisset :

Nec minus currit trochæus lege versa temporum,
Syllaba longus priore, parcior novissima.
Χόριος idem nuncupatur a magistris plurimis.

8. Dactylus a digito dictus, quod a longiore nodo inchoans, in duos desinat breves. Sic, et iste pes [b] juncturam unam habet longam, et duas breves. Unde et manus oppansa palma dicitur, et pendentes digiti dactyli.

26 9. Amphibrachus, quod in utraque parte brevem habeat, longa in medio interjacente: βραχὺς enim brevis dicitur.

10 Amphimacrus dicitur, quod duæ hinc inde longæ habent in medio inclusam brevem: μακρὸς enim Græce longus dicitur.

11. Bacchius appellatus est, eo quod eo pede Bacchica, id est, Liberi sacra, celebrabantur.

12. [c] Antibacchius, vel palimbacchius dictus, quia contrarius, vel iteratus a Bacchio est.

13. Proceleumaticus, eo quod sit ad [d] celeuma canentium aptus.

14. Dispondeus autem, et ditrochæus, et diambus dictus, quod geminis constent iambis, spondeis vel trochæis.

15. Antispatus, quod sit ex contrariis syllabis, ex brevi et longa, ex longa et brevi.

16. Choriambus vero, quia ex hoc pede compositum carmen choris aptissimum sit.

17. Ionici sane propter numerorum inæqualem sonum dicti; habent enim binas longas syllabas, binasque correptas.

18. Pæones dicti ab inventore. Constant ipsi ex una longa et tribus brevibus; quæ longa juxta nomina eorum variatim est constituta.

19. Epitriti vocati, quod semper tres longas habeant syllabas, et unam brevem.

20. Syzygiæ autem sunt pentasyllabi, et hexasyllabi pedes. Et dictæ apud Græcos συζυγίαι, quasi quædam declinationes. [e] Sed hi non sunt pedes, sed appellantur pentasyllabi, et hexasyllabi, quia ultra quinque, et sex syllabas non procedunt; unde non oportet in carmine has syllabas quodlibet excedere nomen, ut *Carthaginiensium, Hierosolymitanorum*, et *Constantinopolitanorum*.

27 21. [f] Accidunt unicuique pedi arsis, et thesis, id est, elevatio, et positio vocis. Neque enim iter pedes dirigere poterunt, nisi alterna vice leventur, et ponantur: ut *arma*, *ar* elevatio est, *ma* positio. In his duobus per divisionem pedes legitimi colliguntur. Æqua divisio est, quoties arsis et thesis æquali temporum divisione cæduntur.

22. Dupla, quoties ex his unus alterum duplo vincit. Sescupla vero est, quoties unum alterum sescuplo superat. In simpla enim ejus parte unum plus invenitur, in dupla unum minus habetur. [g] Sescum enim dimidium dicitur. Triplum est, quando major pars ter continet totum minus, id est, tria, et unum. Epitritum est, quando minus continetur a majore, et ejus tertia pars. Cæduntur vero pedum membra, vel per æqualitatem, vel per duplum, vel per sescuplum, vel per triplum, vel epitritum.

23. [h] Partimur ergo in æqua hos:
Spondeum, ut *æstas;*
Pyrrhichium, ut *fuga;*
Dactylum, ut *Mænalus;*
Anapæstum, ut *Erato;*
Dispondeum, ut *oratores;*
Proceleumaticum, ut *avicula;*
Diiambum, ut *propinquitas;*
Ditrochæum, ut *cantilena;*
Antipastum, ut *Saloninus;*
Choriambum, ut *Armipotens.*

24. Item in dupla partimur hos pedes:
Trochæum, ut *meta;*
Iambum, ut *parens;*
Molossum, ut *Æneas;*
Tribrachyn, ut *macula;*
Ionicum majorem, ut *Junonius;*
Ionicum minorem, ut *Diomedes.*

28 25. Unus vero tantum est qui tripla partitione dividitur, quæ est maxima, atque ideo minime metris adest.

26. Tripla: — Amphibrachys, ut *carina.*

Idem:

Nam solet longam trochæus solvere in duas breves,
Unde et appellant trochæum quem vocamus τρίβραχυν.

[a] *Anapæstus.* Longobardicos secuti sumus, qui in hanc lectionem consentiunt. Altera etymologia, quæ in aliis libris manuscriptis et inditis legitur: *Anapæstus dicitur repercussus (Græci enim* ἀνάπαισιν REPERCUSSIONEM *dicunt; qui ideo dicitur repercussus, eo quod repercutiatur a dactylo, est enim illi contrarius).* E Diomede sumpta est. Quibus verbis illud etiam subjungitur in sex libris: *Illud autem mirandum est, in his duobus pedibus, quod anapæstus suscipit qualitatem nominis; nam ex contrarietate sequenti in contrarietatem ponitur, eo quod brevitas in se præcurrit; ille vero qui in contrario ponitur, non de eo sumit vocabulum, sed de qualitate syllabarum.* Non prorsus absurde (si cui Diomedes tanti sit), sic enim ordinat Terentianus pedes, ut ab anapæsto incipiat, et omnino breviores semper præponat. Sed quis non videt, hac etymologia recepta, ut anapæstus quasi repercussus dicatur, nihilominus hunc quam dactylum nomen sumere de qualitate syllabarum, non quod repercutiatur a dactylo, sed quod duæ syllabæ breves repercutiuntur, et obtunduntur a sequenti longa?

[b] *Juncturam unam.* Articulum juncturam dixit.

[c] *Antibacchius, vel palimbacchius, quia iteratus.* Romanus Codex cum Donato: *Quia contrarius.* Hi *antibacchium*, nostri *palimbacchium*, interpretati sunt.

[d] *Ad celeuma canentium.* CALCANTIUM volebat Chacon., ex Jerem. XXV: *Celeuma, quasi calcantium.* Et Hieronym., Is. XVI: *Nequaquam in vindemia lætus vindemiator celeuma cantabit.* Et Jerem. XLVIII et LI. *Canendum* alii edidere, haud male.

[e] *Sed hi non sunt pedes.* Cicero in Oratore: *Jam pæon, quod plures habeat syllabas, quam tres, numerus a quibusdam, non pes, habetur.* Sed quod συζυγίας *declinationes* dixit, *conjugationes* forte legendum.

[f] *Accidunt unicuique pedi arsis.* E Sergio. Vide Terentianum.

[g] *Sescum enim dimid.* Sic Longobard. libri. Cicero in Oratore: *Ut necesse sit partem pedis, aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui esse majorem; ita fit ut æqualis dactylus, duplex iambus, sesquiplex pæan.* Vid. Serg., art. 1, c. 5; et Quintil., lib. IX, c. 4.

[h] *Partimur ergo in æqua.* Omnia ex Donato usque ad *Fescenninus.*

Sescupli autem ii sunt :
Amphimacrus, ut *insulæes* (sic);
Bacchius, ut *Achat* (sic);
Antibacchius, ut *natura ;*
Pæon primus, ut *legitimus;*
Pæon secundus, ut *colonia;*
Pæon tertius, ut *Menedemus;*
Pæon quartus, ut *celeritas.*

27. Restant quos [a] epitrita partitione dividimus :
Epitritus primus, ut *sacerdotes;*
Epitritus secundus, ut *conditores;*
Epitritus tertius, ut *Demosthenes;*
Epitritus quartus, ut *Fescenninus.*

Sunt igitur æqui decem, dupli vero sex, triplus unus, sescupli septem, epitriti quatuor.

28. Numerus syllabarum in pedibus a duabus usque ad sex protenditur : ulterius enim non procedit, quia usque ad sex syllabas tenduntur pedes. Tempora in pedibus sunt, ut quanta unusquisque pes habeat. Resolutio est pedum, quando pro una longa duæ breves ponuntur, aut pro duabus longis quatuor breves, ut : *Sectaque intexunt abiete costas. Abiete* nunc resolutio est spondei in proceleumaticum, in qua resolutione semper [b] synalœpham sequitur Virgilius.

29. [c] Ex una autem longa duæ breves fiunt; ex duabus autem brevibus **29** longa nunquam fit. Findi enim solida possunt, solidari scissa non possunt. Figura est, cujus nota syllabæ agnoscuntur. Ubi enim circuli partem inferiorem bis positam aspicis, Pyrrhichius est, ᴗᴗ; ubi *i* geminum jacens, spondeus, - - . Nam nota brevis inferior semicirculus ᴗ, nota longa *i* jacens est - .

30. [d] Metra pedibus accidunt, ut a trochæo trochaicum, a dactylo dactilicum, a iambo iambicum, de quibus paulopost dicendum est.

CAPUT XVIII.

De accentibus.

1. Accentus, qui Græce prosodia dicitur, ex Græco nomen accepit. Nam Græce πρὸς, Latine *ad*, ᾠδὴ Græce, Latine *cantus* est. Hoc enim nomen de verbo ad verbum expressum est. Latini enim habent et alia nomina. Nam accentus et tonos et tenores dicunt, quia ibi sonus crescit et desinit.

2. Accentus autem dictus, quod juxta cantum sit, A sicut adverbium, quia juxta verbum est. Acutus accentus dictus, quod acuat et erigat syllabam. Gravis, quod deprimat, et deponat, est enim contrarius acuto. Circumflexus, quia de acuto et gravi constat : incipiens enim ab acuto in gravem desinit; atque ita, dum ascendit, et descendit, circumflexus efficitur.

3. Acutus autem et circumflexus similes sunt, nam uterque levat syllabam. Gravis contrarius videtur ambobus, nam semper deprimit syllabas, cum illi levent, ut : *Undè venit Titan, et nox ubi sidera condit. Undè* hic gravis est, minus enim sonat quam acutus, et circumflexus.

4. Monosyllaba autem pars orationis, si naturaliter brevis est, ut *vir*, **30** aut positione longa, ut *árs*, acutum accentum habebit. Si vero naturaliter longa, ut *rês*, B circumflexum. Dissyllaba pars orationis, si priorem naturaliter longam habet, et ultimam brevem, circumflectitur, ut *Musâ*, aliter acuitur. Trisyllaba pars orationis, si mediam brevem habet, ut *tibia*, tunc primam acuimus. Si vero naturaliter longam habet secundam, et ultimam brevem, ut [e] *Românus*, tunc mediam circumflectimus.

5. Tetrasyllaba autem, et pentasyllaba ratione trisyllaborum retinentur. [f] Gravis accentus cum uno accentu poni potest in dictione una, cum utrisque nunquam, ut *Catùllus*. In composita dictione unus accentus est, ut *armipotens*, *omnipotens*.

6. [g] Accentus autem reperti sunt, vel propter distinctionem, ut *viridìque in littore conspicitur sus*, ne dicas *ursus*, vel propter pronuntiationem, ne dicas C *mêta* breviter, et non producta *metâ*, vel discernendæ ambiguitatis causa, ut *ergò*. Nam cum producitur *go*, causam significat, cum corripitur, conjunctio est.

CAPUT XIX.

De figuris accentuum.

1. Figuræ [a] accentuum decem sunt, quæ a grammaticis pro verborum distinctionibus apponuntur. Ὀξεῖα, id est, acutus accentus, linea a sinistra parte in dexteram partem sursum ducta fit ita : ´.

2. Βαρεῖα, id est, gravis linea a summo sinistræ in dexteram deposita, fit ita : `.

31 3. Περισπωμένη, id est, circumflexus, linea de acuto et gravi facta exprimitur ita : ^ .

4. Μακρά, id est, longa, virgula jacens est, ita : -.

---

[a] *Epitrita partitione.* Augustinus *sesquitertiam* nominat, alii *supertertiam ; Epitritam* Diomedes, Donatus, et Terentianus.

[b] *Synalœpham sequitur Virgil.* Servius, Æn. v, ad illud: *Genua labant: Proceleumaticus* (inquit) *est quem sic semper ponit Virgilius, ut cogi possit in dactylum.* Quod alibi etiam repetit. Id fit si *i* et *u* consonantes fiant, sed in *rejice capellas*, Eclog. 3, etiam duo *ii*, in unum, idque consonans, contrahenda, cum tamen, *i*, in medio, nisi inter duas vocales, consonans esse non possit.

[c] *Ex una autem longa duæ breves..., ex duabus autem.* Terentianus :

Nam non ita est ut longa dissolubilis.
Breves vicissim contrahi in longam valent :
Quia solida findi magnitudo non vetat;
Divisa jungi rursum in unum non queunt.

[d] *Metra pedibus accidunt.* Donatus : *Accidunt unicuique pedi arsis et thesis, numerus syllabarum,* *tempus, resolutio, figura, metrum.* De quibus omnibus D jam egit Isidorus. Sergius: *Metrum. quod ex spondeo spondaicum, ex trochæo trochaicum, ex iambo iambicum nuncupatur.* Ac τὸ *nuncupatur* addendum putabat Isidoro Chacon, ita fore integra omnia.

Cap. XVIII. — [e] *Ut Românus.* Ita legendum ex Tarraconensibus libris, vel *Cethegus* ex Donat., ut congruat exemplum; non *Metellus*, ut est in reliquis libris. Nam distinxit paulo ante naturaliter longam a positione longa.

[f] *Gravis accentus..... cum utrisque nunquam.* Nunquam enim plus una acuta in eadem voce, ut ait Quintilianus, sed gravis poni in una dictione non solum cum acuto, sed etiam cum circumflexo potest.

[g] *Accentus autem reperti sunt.* Atqui Donatus, et Sergius, unde hæc sumpta sunt, conturbari et dissipari sæpe accentum legendi, vel distinguendi, vel pronuntiandi ratione, vel discernendæ ambiguitatis neces-

5. Βραχὺς, id est, brevis, pars est circuli inferior, jacens ita : ᴗ.

6. Ὑφὲν, id est, conjunctio, quia duo verba connectit, subjecta virgula versui circumflexa fit ita : ᴗ.

7. Diastole, id est, distinctio, quæ e contrario separat, dextera pars circuli supposita versui fit ita :).

8. Apostrophos, pars item circuli dextera, et ad summam litteram apposita, fit ita : ', qua nota deesse ostenditur in sermone ultima vocalis, ut *tribunal'*, pro *tribunali*.

9. Δασεῖα, quod interpretatur aspiratio, id est, ubi H littera poni debet, tali figura notatur : ⊢.

10. Ψιλὴ, quod interpretatur siccitas, sive purum, id est, ubi H littera esse non debet, tali nota ostenditur : ⊣.

11. [a] Quorum duorum accentuum figuram Latini ex ipsa littera aspirationis fecerunt. Unde, si conjungas has, facis eamdem aspirationis notam H. Rursum si medium ejus apicem scindis, δασεῖαν ⊢, et ψιλὴν ⊣ facis.

CAPUT XX.

De positura.

1. Positura est figura ad distinguendos sensus per cola et commata, et periodos, quæ dum ordine suo apponitur, sensum nobis **32** lectionis ostendit. Dictæ autem positurae, vel quia punctis positis annotantur, vel quia ibi vox pro intervallo distinctionis deponitur.

2. Has Græci θέσεις vocant, Latini *posituras*. Prima positura, subdistinctio dicitur, eadem et κόμμα. Media distinctio sequens est, ipsa et κῶλον. Ultima distinctio, quæ totam sententiam claudit, ipsa est περίοδος; cujus, ut diximus, partes sunt κῶλον et κόμμα, quarum diversitas punctis diverso loco positis demonstratur.

3. Ubi enim in initio pronuntiationis necdum plena pars sensus est, et [b] tamen respirare oportet, fit comma, id est, particula sensus, punctusque ad imam litteram ponitur, et vocatur subdistinctio ab eo quod punctum subtus, id est, ad imam litteram accipit.

4. Ubi autem in sequentibus jam sententia sensum præstat, sed adhuc aliquid superest de sententiæ plenitudine, fit colon, mediamque litteram puncto notamus, et mediam distinctionem vocamus, quia punctum ad mediam litteram ponimus.

5. Ubi vero jam per gradus pronuntiando plenam sententiæ clausulam facimus, fit periodus; punctumque ad caput litteræ ponimus, et vocatur distinctio, id est, disjunctio, quia integram separavit sententiam.

6. Hoc quidem apud oratores. Cæterum apud poetas ubi in versu post duos pedes syllaba remanet, comma est, quia ibi post scansionem præcisio verbi facta est. Ubi vero post duos pedes de parte orationis nihil superest, colon est. Totus autem versus periodus est.

33 CAPUT XXI.

De notis sententiarum.

1. Præterea quædam scripturarum notæ apud celeberrimos auctores fuerunt, quasque antiqui ad distinctionem scripturarum carminibus et historiis apposuerunt. Nota est figura propria in litteræ modum posita, ad demonstrandum unamquamque verbi, sententiarumque ac versuum rationem. Notæ autem versibus apponuntur numero viginti sex, quæ sunt nominibus infra scriptis.

2. [b] Asteriscus (*) apponitur in iis quæ omissa sunt, ut illucescant per eam notam, quæ deesse videntur. Stella enim ἀστὴρ Græco sermone dicitur, a quo asteriscus est derivatus.

3. [d] Obelus, (—) id est, virgula jacens, apponitur in verbis vel sententiis superflue iteratis, sive in iis locis ubi lectio aliqua falsitate notata est, ut quasi sagitta jugulet supervacua, atque falsa confodiat. Sagitta enim Græce ὀβελὸς dicitur.

4. Obelus (÷) superne adpunctus ponitur in iis, de quibus dubitatur utrum tolli debeant necne.

5. [e] Limniscus, (÷) id est, virgula inter geminos punctos jacens, **34** apponitur in iis locis quæ sacræ Scripturæ interpretes eodem sensu, sed diversis sermonibus, transtulerunt.

6. [f] Antigraphus (Y) cum puncto apponitur, ubi in translationibus diversus sensus habetur.

7. [g] Asteriscus (—⋇—>) cum obelo : hac proprie Aristarchus utebatur in iis versibus, qui non suo loco positi erant.

8. Paragraphus (⌐) ponitur ad separandas res

---

sitate, dicunt; et utrumque verum esse nemo negarit.

CAP. XIX.—[h]*Figuræ accentuum.* Omnia ex Donato.

[a] *Quorum duorum accentuum figuram Latini.* Ita quidem Donatus, et Sergius. Sed A. August. etiam Græcos prius littera ipsa H pro aspiratione usos dicit; habere enim se Græcos nummos in quibus scriptum sit H H P A K A.; idque etiam Athenæum, lib. IX, c 19, et Priscianum, in lib. de Ponderibus, testari. A quibus ne Capellæ quidem verba prorsus abhorrent : H *aspirationis notam Græci diviserunt.* Quod si vocem *Latini* tollas, quæ a Romano Codice abest, non minus commoda erit scriptura : *Quorum duorum accentuum figuram ex ipsa littera aspirationis fecerunt*, Græci scilicet.

CAP. XX. — [b] *Et tamen respirare oportet.* Hanc respirationem Donatus et Sergius mediæ distinctioni tribuunt.

CAP. XXI. —[c] *Asteriscus.* De Asterico et obelo August., XVIII de Civit., cap. 42, et Hieronym. in præfat. Paralipom. et in Job, et epist. 135, ad Suniam et Fretel. Reperiunturque adhuc in libris, et asterisci, et obeli

diversæ aliquantulum figuræ : asterisci, ⋇ ⋇ ⋇; obeli, —,—>

[d] *Obelus superne adpunctus.* Placet A. Augustino sic pingi, ut est in pandectis Florent. ——>

[e] Limniscus. De vocis notione vid. Veget. de Re veterinaria. Mirum vero hypolimniscum ab Isidoro prætermissum (nam prætermissum non dubito, cum omnes XXVI notas quas proposuit explicarit) cum constet quatuor omnino notis in Hexaplis, aut Octaplis usum fuisse Origenem, asterisco, obelo, limnisco, et hypolimnisco. Est vero hypolimniscus ex Epiphanio virgula jacens punctum subtus habens, quo indicatur ab altero tantum LXX pari sensum eisdem verbis redditum. Figura fuit : ⌙.

[f] *Antigraphus.* Duplici figura pingitur. In Gothicis hæc tantum : Y.

[g] *Asteriscus cum obelo.* Hunc A. August. ita pingi vult : ⋇—>

a rebus quæ in connexu concurrunt, quemadmodum in catalogo loca a locis, et regiones a regionibus, in agone præmia a præmiis, certamina a diversis certaminibus separantur.

9. [a] Positura ( ) est figura paragrapho contraria, ideo sic formata, quia sicut ille principia notat, ita ista fines a principiis separat.

10. Cryphia ( ), circuli pars inferior cum puncto, ponitur in iis locis ubi quæstio dura et obscura aperiri vel solvi non potest.

11. [b] Antisigma ( ) ponitur ad eos versus quorum ordo permutandus est, sic et in antiquis auctoribus positum invenitur.

12. [c] Antisigma ( ) cum puncto ponitur in iis locis ubi in eodem sensu duplices versus sunt, et dubitatur qui potius eligendus sit.

13. [d] Diple ( ) : hanc scriptores nostri apponunt in libris ecclesiasticorum virorum ad separanda, vel demonstranda testimonia sanctarum scripturarum.

14. [e] Diple περὶ στίχον, ( ) hanc primus Leogoras Syracusanus apposuit **35** Homericis versibus ad separationem olympi a cœlo.

15. [f] Diple περιεστιγμένη, ( ) id est, cum geminis punctis : hanc antiqui in iis apponebant [g] quæ Zenodotus Ephesius non recte adjecerat aut detraxerat, aut permutaverat; in iis et nostri ea usi sunt.

16. Diple ὠβελισμένη ( ) interponitur ad separandas in comœdiis vel tragœdiis periodos.

17. [h] Aversa ( ) [i] quoties strophe et antistrophe infertur.

18. Aversa cum obelo ( ) ad ea ponitur quæ ad aliquid respiciunt, ut :

[l] Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vetere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit?....

A 19. Diple ( ) superne obelata ponitur ad conditiones locorum, ac temporum, personarumque mutatas.

20. Diple recta et aversa superne obelata ( ) ponitur, finita loco suo monade significante similem sequentem quoque esse.

21. Ceraunium ( ) ponitur quoties multi versus improbantur, nec per singulos obelantur, ceraunus enim fulmen dicitur.

22. [k] Chresimon ( ). Hæc sola ex voluntate uniuscujusque ad aliquid notandum ponitur.

36 23. [l] Φ et ρ, (Φ), id est φροντίς. Hæc ubi aliquid obscuritatis est, ob sollicitudinem ponitur.

24. Anchora ( ) superior ponitur, ubi aliqua B res magna omnino est.

25. Anchora inferior ubi aliquid vilissime, vel inconvenientius denuntiatum est.

26. [m] Coronis ( ) nota tantum in fine libri apponitur.

27. [n] Alogus ( ) nota ad mendas adhibetur.

28. Fiunt et aliæ librorum notulæ pro agnoscendis iis quæ per extremitates paginarum exponuntur, ut ubi lector in liminari hujusmodi signum invenerit ad textum recurrens ejusdem sermonis vel versiculi, sciat esse expositionem cujus similem superjacentem notam invenerit.

CAPUT XXII.

De notis vulgaribus.

C 1. Vulgares [o] notas Ennius primus mille et centum invenit. **37** Notarum usus erat ut quidquid pro concione aut in judiciis diceretur librarii scriberent complures simul astantes, divisis inter se partibus, quot quisque verba, et quo ordine exciperet. [p] Romæ primus Tullius Tiro Ciceronis libertus commentatus est notas, sed tantum præpositionum.

[a] *Positura.* Cum reliqua omnia Græca sint; suspectum positurae nomen videri possit.

[b] *Antisigma.* Vid Laert. in Platone.

[c] *Antisigma cum puncto.* In Laertio A. Augustini hæc erat figura. Ɔ.

[d] *Diple.* Cicero lib. VIII Epist. ad Att., epist. 2 : *Vibulii res gestæ sunt adhuc maximæ; id ex Pompeii litteris cognosces, in quibus animadvertito illum locum, ubi erit* διπλῆ. De figura consentiunt omnia, præter Codicem Laertii A. August. in quo hæ cernuntur : ||, :||:, mendose, ut ipse etiam putabat.

[e] *Diple* περὶ στίχον >. Leogoræ meminit Suidas, sed nihil de eo præter nomen.

[f] *Diple* περιεστιγμένη. ·>·. Sic Anton. August. ex Cæsaraug. C., Gothic. CC.

[g] *Quæ Zenodotus.* Primus hic (ut ait Suidas) Homeri corrector fuit, bibliotheeis Alexandrinis præfectus, et filiorum Ptolomæi magister.

[h] *Diple aversa.* Placet Cæsaraug. libri figura > itemque aversa cum obelo, <—> et superne obelata.

[i] *Quoties Strophe.* De strophis, et antistrophis vide Pindari interpretem, ad Olymp. et Hephæstionis Enchiridion, et Fortunatianum, de Metris Horatianis. Qui ita ait : *In cantionibus lyricis legitime scriptis, hoc est monostrophis, hæc tria inveniri necesse est : strophen, antistrophen, epodon. Nam circuire aram dextra strophen vocabant; redire a sinistra, antistrophen; post cum in conspectu Dei consistentes cantici reliqua peragebant, epodon.*

[l] *Nosne tibi fluxas Phrygiæ res.* Quo loco Servius, D *Status* (inquit) *relativus est.*

[k] χρήσιμον. Quod usui est.

[l] Φ et ρ. Cum in veteribus libris *frontis* legeretur, non difficilis fuit conjectura φροντίς legendum, quæ vox curam significat, et sollicitudinem.

[m] *Coronis.* Varie in libris pingitur, a quibus diversa est Hephæstionis nota. Sed placet Carion apud Aristophanem : Γραμμή τίς ἐστι βραχεῖα καμπήν τινα ὑποκάτω ἔχουσα.

[n] *Alogus.* Varie pingitur :

Cap. XXII. — [o] *Vulgares notas Ennius primus.* Posteriorem intelligo, qui de litteris et syllabis duos libros scripsit, ut ait Sucton. in Prooem. lib. de Illustrib. Gramm.

[p] *Romæ primus Tull. Tiro.* Verba Hieronymi in Chronic. Euseb. Sed quonam modo primus, si Ennius quoque primus? Nundum hæc concinnarat Isidorus.

2. [a] Post eum Vipsanius Philargius, [b] et Aquila libertus Mæcenatis **38** alius alias addiderunt. Deinde Seneca, [c] contractu omnium, digestoque, et aucto numero, opus effecit in quinque millia. Notæ autem dictæ, eo quod verba vel syllabas præfixis characteribus notent, et ad notitiam legentium revocent, quas qui didicerunt proprie jam *notarii* appellantur.

CAPUT XXIII.

De notis juridicis.

1. Quædam autem litteræ in libris juris verborum suorum notæ sunt, quo scriptio celeris breviorque fiat. Scribebatur enim, verbi gratia, per B et F, *bonum factum;* per S et C, *senatusconsultum;* **39** per R et P, *respublica;* per P et R, *populus Romanus;* per D et T, *duntaxat;* [d] per supinam III litteram *mulier;* per P, secundum naturam, *pupillus;* [e] per Pγ, verso capite, *pupilla;* per unum K, *kaput;* per duo KK juncta, *kalumniæ kausa;* per I et E, *judex esto;* per D et M, *dolum malum.*

2. Cujus generis plurimæ consimiles notæ in libris antiquis inveniuntur. Has juris notas [f] novitii imperatores a Codicibus legum abolendas sanxerunt, quia multos per has callidi ingenio ignorantes decipiebant, atque ita jusserunt scribendas in legibus litteras, ut nullos errores, nullas ambages afferant, sed sequenda et vitanda aperte demonstrent.

CAPUT XXIV.

De notis militaribus.

1. In [g] breviculis quoque quibus militum nomina continebantur **40** propria nota erat apud veteres, qua inspiceretur quanti ex militibus superessent, quantique in bello cecidissent. [h] *T* nota in capite versiculi posita A *superstitem* designabat. Θ Vero ad uniuscujusque defuncti nomen apponebatur. Unde et habet per medium telum. Id est, mortis signum, de qua Persius ait :

Et potis est nigrum vitio præfigere theta.

2. [i] Cum autem impuritiam significare vellent lambda littera usi sunt; sicut mortem significabant cum ponebant theta ad caput. In stipendiorum quoque largitione propriæ erant notæ.

CAPUT XXV.

De notis litterarum.

1. Notas etiam litterarum inter se veteres faciebant, ut quidquid occulte invicem scriptura significare vellent, mutuo scriberent. **41** Testis est Brutus. qui iis litteris ea quæ acturus erat notabat, ignorantibus aliis quid sibi vellent eæ litteræ.

2. Cæsar quoque Augustus ad filium : *Cum,* inquit, B *innumerabilia incidunt assidue, quæ scribi ad alterutrum oportet, et esse secreta; habeamus ergo inter nos notas, si vis, tales, ut cum aliquid notis scribendum erit, pro unaquaque littera scribamus sequentem, hoc modo, pro* A, B; *pro* B, C, *et deinceps eadem ratione cæteras;* [j] *pro Z autem littera redeundum erit ad duplex.* AA. Quidam etiam versis verbis scribebant.

CAPUT XXVI.

De notis digitorum.

1. Sunt quædam et digitorum notæ, sunt et oculorum, quibus secum taciti proculque distantes colloquuntur, sicut mos est militaris, ut quoties consentit exercitus, quia voce non potest, manu promittat, alii quia voce non possunt, gladiorum [k] nutu salutant.

2. [l] Ennius de quadam impudica : *Quasi in choro* C *pila ludens* **42** *datatim dat sese et communem facit.*

[a] *Post eum Vipsanius.* Confirmavit conjecturam A. Augustini Codex Ovetensis collegii, in quo *Vipsanius* diserte scriptum est. Quod vero Agrippæ, qui ex Vipsania gente fuit, libertum hunc fuisse idem suspicabatur, non assentior. Neque enim arbitror liberto patronum id nomen dedisse, quod ipse respueret. Vid. Senec. in Declamat.

[b] *Et aquila libertus Mæcen.* Notas a Mæcenate ipso excogitatas, sed editas ab Aquila narrat Dion. lib. LV.

[c] *Contractu omnium.* Sueton de Valer. Prob. : *Multaque exemplaria contracta emendare, ac distinguere, et adnotare curavit.*

CAP. XXIII. [d] *Per supinam* III *litteram.* Cum plerique omnes libri M litteram haberent, probissime conjecit. A. Augustinus III scribendum, quo tertia littera significatur. Nam per C conversam in hunc modum Ↄ *cujam* significabant, eoque prænomine mulieres omnes utebantur. Plutarch., in Problem., et Boœth in Top. Quod autem per supinam III litteram dicit Isidorus, Romanus Codex hanc notam habet D Ψ quæ est etiam in Goth. Ov.

[e] *Per* Pγ *verso capite* PUPILLA. Ita Valerius Prob.

[f] *Novitii imperatores.* Justinianus, in præfat. quæ Pandectis et Codici præfixa est. Obierat autem Justinianus anno a Christo nato 565.

CAP. XXIV. — [g] *In breviculis.* Rufinus, invect. 2: *Si quis, accepto breviculo, in quo militum nomina continentur, nitatur inspicere quanti ex militibus supersint, quanti in bello ceciderint; et requirens qui inspicere missus est propriam notam,* etc.

[h] T *nota i. c. v.* superstitem *signif.* Ita apud P. Diaconum, quamvis *V* nota *vivum* solere significari sciamus. Nam quod *V* FERALE vocat Ausonius, alia ratio est, ut adnotavit eruditissimus vir.

[i] *Cum autem impuritiam.* Al., *pueritiam;* al *imperitiam.* Ergo ληρεῖν, λαλεῖν, aut etiam lallare, quæ puerorum et imperitorum sunt, per λ significari quidam suspicantur. Alii non λ, sed γ litteram Pythagoræ substituunt puerorum ætati convenientem. Qui impuritiam malunt λεσβιάζειν, aut aliud obscœnum verbum ex Aristophane in Concionatricibus intelligunt.

CAP. XXV. — [j] *Pro Z autem l. red. ad dupl.* AA. Suetonius, in August. : *Pro* X *autem ad duplex* AA : opinor, quia Augusti tempore extrema littera fuit *X*, Isidori vero Z, ut supra vidimus c. 3 et 4.

CAP. XXVI. — [k] *Nutu gladiorum.* Sic est in Longobard. libro Viri clariss. G. Loaisæ, cum in reliquis omnibus *motu* non perinde eleganter legatur.

[l] *Ennius de quad. impud.* NŒVIUM pro *Ennio* reponendum admonuit vir eruditus ex Festo. Sunt autem versus ex Tarentilla Nævii quos Gab. Faernus trochaicos quinque esse dicebat, sed duos mendose scriptos; illa verba *in choro* tollenda esse, vel potius ante scribenda, quasi dicta essent a poeta in choro :

Quasi pila ludens datatim dat se, et communem facit,
Alium tenet, alii nutat.....
Alibi manus est occupata, alii pervellit pedem,
Alii dat annulum spectandum a labris, alium invocat,
Cum alio cantat, attamen aliis dat (de digito litteras.

Libuit eidem secundum versum ex Festo in *adnictat* ita supplere : *Alii adnutat, alii adnictat, alium amat, alium tenet.* Sed operæ pretium erit eosdem senarios iactos ab alio audire.

Quasi in foro pila,
Ludens datatim dat se, et communem facit,

Alium tenet, alii adnudat, alibi manus est occupata, alii pervellit pedem, alii dat annulum spectandum a labris, alium invocat, cum alio cantat, attamen aliis dat digito litteras. Et Salomon : *Annuit oculo, terit pede, digito loquitur.*

CAPUT XXVII.

De orthographia.

1. Orthographia Græce, Latine Recta scriptura interpretatur; ὀρθὴ enim Græce *recta; γραφὴ scriptura* dicitur : hæc disciplina docet quemadmodum scribere debeamus. Nam sicut ars tractat de partium declinatione, ita orthographia de scribendi peritia, ut puta *ad*, cum est præpositio, *d* litteram ; cum est conjunctio : *t* litteram accipit.

2. *Haud*, quando adverbium est negandi, *d* littera terminatur, et aspiratur in capite ; quando autem conjunctio est, per *t* litteram sine aspiratione scribitur.

43 3. *Apud*, præpositio per *d* scribitur ; sicut *ad patrem*, quoniam veteres sæpe *ad* pro *apud* usi sunt duabus ex iis mediis litteris subtractis.

4. Interdum autem aliæ litteræ in locum aliarum rite ponuntur. *R* et *p* litteris quædam cognatio est ; nam pro *birro* dicimus *pirrum*. *C* et *g* quamdam cognationem habent ; nam cum dicimus *centum* et *trecentos*, postea dicimus *quadringentos*, *g* ponentes pro *c*. *C* et *q* similiter cognatio est; nam *hujusce* per *c*, *cujusque* per *q* scribimus. [a] *Cum* autem præpositio per *c* scribenda est, si autem abverbium fuerit, per *q*. Dicimus enim *quum* lego. *Deus* per *e* solam ; *dæmon* per *æ* diphthongum est notandus.

5. *Equus*, quod est animal, per *e* scribendus. *Æquus*, quod est justus, per *æ* diphthongon est scribendus. [b] *Exul* addita *s* debet scribi, quia *exul* dicitur qui extra solum est. [c] *Exultat* melius sine *s* littera scribitur. Nam cum ipsa *x* ex *c* et *s* constat, quomodo cum in ea sit *s*, rursus ei additur alia ?

6. *Æquor* per diphthongon scribendum, quia non ab aqua, sed ab æqualitate nomen est factum.

7. *Forsitan* per *n* in fine scribendum, quia integrum ejus est *si forte tandem*.

8. *Fedus*, quod est deformis, per *e* solam scribendum ; *fœdus*, quod est pactum, cum *œ* diphthongo scribendum.

9. [d] *Formosus* sine *n* scribitur quia a *forno*, id est, *calido;* calor namque sanguinis efficit pulchritudinem.

[e] *Gnatus*. **44** quod est filius, per *g* scribendum, quia facit *generatus*.

10. *H*, quæ aspirationis nota est, in Latino tantum vocalibus jungitur, ut *honor*, *homo*, *humus*. [f] Aspiratur autem et consonantibus, sed in Græcis, et Hebræis nominibus. *Heus* autem, et *heu* interjectiones per *h* scribendæ.

11. *I* litteram inter duas vocales constitutam bis scribi quidam existimabant [g] ut *Trojia*, *Majia*, sed hoc ratio non permittit. Nunquam enim tres vocales in una syllaba scribuntur. Sed *i* littera inter duas vocales constituta pro duplici habetur.

12. *Id*, pronomen neutri generis per *d* scribitur, ab eo quod est *is, ea, id*, quia facit *idem*.

Quod si verbum est tertiæ personæ per *t* notabitur, ad eo quod est *eo, is, it*, quia facit *itur*.

13. [h] *K* litteram antiqui præponebant quoties A sequebatur, ut *kaput*, *Kanna*, *Kalamus*. Nunc autem *Kartago*, et *Kalendæ* per eamdem tantum scribuntur. Omnia autem Græca nomina qualicunque sequente vocali per *k* sunt scribenda.

14. *Lætus* per *æ* diphthongum scribitur quia lætitia a latitudine vocata est, cui contraria est tristitia, quæ angustiam facit. *L* autem littera interdum pro *d* littera utimur, ut *latum* pro *datum*, et *calamitate* pro *cadamitate ;* a *cadendo* enim nomen sumpsit *calamitas*.

15. [i] *Maxumus* , an *maximus*, et si qua similia sunt, qualiter scribi debeant **45** quæsitum est. Varro tradidit Cæsarem per *i* hujusmodi verba enuntiare, et scribere solitum esse ; inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam ut *maximus*, *optimus*, *pessimus*, scribatur.

16. *Malo* per unum *l* scribendum , quia est *magis*

Alium tenet, alii adnictat alibi manus
Est occupata, ast alii percellit pedem,
Alii dat annulum spectandum de labris,
Alium invocat, cumque alio cantat, attamen
Aliis dat digito litteras

Vid. conjectanea in Varronem.

[a] Cap. XXVII.—*Cum autem præp.* Ex Velii Longi libello de Orthograph.

[b] Exul *additas*. Quia salvum esse dictionibus suum initium debet, ait Terentius Scaurus.

[c] *Exultat*. E margine hæc ascita putabat Chacon ; continent enim sententiam præcedenti contrariam, e Placidi glossis desumptam. Nos Isidoro id nihil obesse putamus : illius namque non tam his de rebus judicare quam pluribus e locis diversa corrogare studium fuit. Eadem fuit Velii Long. opinio in lib. de Orthographia. Porro in antiquissimis legum tabulis in æs incisis, *maxsumus*, *proxsumus*, *dixserint*, *faxsit*, *deduxsit*, *exsigatur* hujusmodique alia multa visuntur.

[d] Formosus *sine* N. Scaurus : *Non mediocriter peccant qui* formoso N *litteram adsumunt, non magis necessariam, quam* Glorioso. Quidam ex apicibus vocalibus longis impositis *n* contraxisse plurimas voces contendunt, ut *formosus*, *thesaurum*, *mesam*, *quotics*, *vicesimum*. A Augustinus antiquiorem censebat hanc scripturam quam usum apicum, exstare enim Genuæ æream tabulam ante Ciceronis ætatem incisam, in qua sit *vicensumum*. Idemque de *thensauro*, *thensa*, *mensa*, et reliquis existimabat. Apices addere vocalibus longis non ita antiquum fuisse, licet sit vetus Quintiliano teste. Nam antiquiores longas vocales duplicare solitos, ut *Feelix* pro *Felix*, *Vaala* pro *Vala*, quæ in nummis leguntur. Quod autem *formosus* a *formo* ducit, idem repetit lib. x et xix, c. 7 et xx, c. 13.

[e] Gnatus... *quia facit* generatus. Eodem modo loquitur paulopost : Sat. *per* T, quia integrum facit *satis*.

[f] *Aspiratur et consonantibus*. Cicer. in Orator. : *Quin ego ipse cum scirem majores ita locutos, ut nusquam nisi in vocalibus aspiratione uterentur, loquebar ita ut* pulcros, cetegos, Cartaginem *dicerem*.

[g] *Ut* Trojia, Majia. Ita Ciceronem solitum scribere tradit Velius. Quo respexisse videtur Terentianus : *Atque* i *geminum scribere nos jubent magistri.*

[h] *Quotics* A *sequebatur*. A breve, ut diximus ex Diomed. ad cap 4.

[i] Maxumus *an* Maximus. Velius Longus : *Ut jam in*

voto; malle per duo *l*, quia est *magis velle*; *nolo* quoque per unum *l*, *nolle* per duo. [a] NOLO enim, *ne volo* est; NOLLE, *ne velle*.

17. [b] *Os* si vultum aut ossum significat, per *o* solam scribendum est ; [c] si personam, *h* præponenda est.

18. *Ora* finium per *o*; *hora* dici, per *h* scribendum.

Onus, si de onere venit, per *o* solam scribendum, si de honore, cum *h* aspiratione.

19. *Præpositio* et *præterea* per diphthongum scribendum.

[d] *Pene* vero, quod est conjunctio, per *e*.

Pœna, quod est supplicium, per *œ*.

20. *Q* littera tunc recte ponitur, cum illam statim *u* littera sequitur, et alia quælibet una pluresve vocales junguntur, ita ut una syllaba fiat. Cætera per *c* scribuntur.

21. *Quæ* pronomen cum *a* scribendum; *que* conjunctio, sine *a*.

Quid, per *d* litteram scribitur cum pronomen est; per *t* cum verbum, cujus positio prima est *queo*, *quis*, *quit*; et in compositione *nequeo*, *nequis*, *nequit*.

46 22. *Quod*, quando pronomen est, per *d* scribendum; quando numerus, per *t*, quia *tot* item per *t* scribitur.

[e] *Quotidie* per *q* scribendum; non per *c*, ut sit *quot diebus*.

23. *R* littera, communionem habet cum *s* littera. Itaque apud antiquos *honos*, *labos*, *arbos*, dicebatur; nunc *honor*, *labor*, *arbor*.

24. *Sat* per *t* scribi oportet, quia integrum ejus facit *satis*.

Sed per *d* oportet scribi. Apud antiquos enim *sedum* dicebatur; nos finales duas litteras abscidimus.

A 25. [f] *Tamtus* sicut et *quamtus* in medio *m* habebunt. De *quam* enim et *tam* veniunt, unde et *quamtitas*, *quamtus*, et *tamtus*.

26. [g] *Væ* interjectio cum *a* scribenda, *ve* conjunctio, sine *a*.

27. *Xristus*, quia Græcum est per *x* scribendum. [h] Ita et *Xrisma*.

28. Y et *z* litteris sola Græca nomina scribuntur. Nam cum *justitia* *z* litteræ sonum exprimat, tamen, quia Latinum est, per *t* scribendum est. Sic *militia*, *malitia*, *nequitia*, et cætera similia.

29. In dubiis quoque verbis consuetudo veterum erat ut cum eadem **47** littera alium intellectum correpta, alium producta haberet, longæ syllabæ apicem apponebant, ut puta *populus* arborem significaret, an B hominum multitudinem, apice distinguebatur. Sic, et ubi litteræ consonantes geminabantur, [i] sicilicum superponebant, ut *sel'a*, *ser'a*, *as'cres*. Veteres enim non duplicabant litteras, sed supra sicilicos apponebant. Qua nota admonebatur lector geminandam esse litteram.

CAPUT XXVIII.

De analogia.

1. Analogia, Græce, Latine Similium comparatio, sive proportio nominatur. **48** [c] Cujus hæc vis est, ut quod dubium est, ad aliquod simile quod non est dubium referatur, ut incerta certis probentur. Octo autem modis comparatio analogiæ colligitur, id est, qualitate, comparatione, genere, numero, figura, casu, extremitatibus similium syllabarum, et similitudine temporum.

C 2. Si quid de iis unum defuerit, jam non est analogia, id est, similitudo; sed est anomalia, id est, extra regulam, ut *lupus*, et *lepus*, totum conve-

ambiguitatem cadat utrum per I *quædam debeant dici an per* U, *ut est* optumus, maxumus. *In quibus adnotandum antiquum sermonem plenioris sonus fuisse, et ut ait Cicero, rusticanum; atque illis placuisse per talia scribere, et enuntiare. Erravere autem grammatici qui putaverunt superlativa per* U *enuntiari; ut enim concedamus illis in* optimo, *in* maximo, *in* pulcherrimo, *in* justissimo, *quid facient in his nominibus in quibus æque manet eadem quæstio superlatione sublata:* manubiæ, *an* manibiæ; lubido, *an* libido? *Non vero postquam exilitas sermonis delectare cœpit, usque* I *littera castigavimus illam pinguetudinem, non tamen ut plene* I *litteram enuntiaremus. Et contendam quosdam alia nomina per* U *scribere, qui antiquorum voluntates sequuntur, nec tamen sic enuntient quomodo scribant.* Vide Quintil. lib. I c. 3; et Gn. Cornutii librum de Orthog., apud Cassiodor., unde hæc translata sunt.

[a] NOLO *enim* NE VOLO. *Ne* pro *non* dixisse antiquos probat Festus. Idque frequens apud Plautum. Terentius quoque *nisi tu ne vis*, dixit.

[b] Os *si vultum aut ossum significat*. Ita constanter vetustissimi Codices; nec mirum *ossum* dixisse hoc loco Isidorum, necessitate pene coactum, cum *osso* Agellium multo ante usum tradat Charisius. De loco vero Terentii in Eunucho credo ego Faerno, illud addens, si ossum apud Terentium legeretur, neque Varronem, neque Charisium, qui id non probant, fuisse dissimulaturos.

[c] *Si personam*. Ut sit accusativus pronominis articularis, *hos*.

[d] Pene *quod est conjunctio per* E. In Pandectis Florentinis per *æ* perpetuo scribi aiebat A. Augustinus.

[e] Quotidie *per* Q. Sed jam evanuisse dicit Quintilianus. Velius : *Per* Q quotidie *magis dicunt, quam per* C cotidie, *cum et dicatur melius et scribatur; non enim est* quotidie *a* quoto *dictum, sed a* continenti die COTIDIE *tractum*.

[f] TAMTUS, *et* QUAMTUS. Vide apud Cassiod. de Orthograph. Gn. Cornutum, et Cessellium.

[g] Væ *interjectio*. Eodem modo Agellius, lib. V, c. 12 : *Sed mirum* (inquit) *quod in compositione* A *deperditur, quoniam* ve *syllaba in illis brevis est, ut in* vetus, vecors.

[h] *Ita, et* XRISMA. Ita vetustissimi Codices. Si Latine placuit tunc *Xristum Xrisma* scribi, ob id opinor, ut retineretur crucis figura; qua de re supra, D c. 3 et 4.

[i] *Sicilicum superponeb.* Sic Victorinus in libro de Orthog. qui exstare id signum ætate sua multis in libris testatur. Fuit autem nota hujusmodi *ser'a*, *sel'a*. *Sicilicum dictum* (ait Festus) *quod semunciam secet*. Id nunc nullum apparere in antiquis marmoribus, aut libris miramur, cum in Duilii titulo *clases*, *numei*, in nummis *Pilipus*, sine alla sicilici nota visantur.

CAP. XXVIII. — I Omnia ex Quintil., lib. I, cap. 5, et Sergii Arte secunda, c, de Casibus, sed ita concinnata, ut neque interdum cohæreant, neque auctoribus e quibus sumpta sunt satis respondeant.

[k] *Analogia... Latine similium comparatio.* Ferri poterat, nisi apud Quintilianum similium comparatio alio sensu acciperetur. Est namque apud illum analogiæ pars, hic genus ipsum. Sergius melius *similium rationem* dixit.

[l] *Cujus hæc vis, ut quod dub.*, etc. Verba sunt Quintil.

nit; [a] sed dissentiunt casu; facit* enim *lupi*, *leporis*. Nam regulariter est dum quæris utrum *trames* masculinum sit an femininum, et erit masculinum.

3. Item *funis*, si incerti generis esse credis, similis est illi *panis* in declinatione, et erit masculinum. [b] Item ex comparatione positivorum, ut si dicas, *doctus*, *magnus*, positivi sunt, et sui similes. Fit, et per diminutionem, ut puta *funem* masculinum esse *funiculus* ostendit; sicut *marmor* neutri generis esse; *masculum* indicat.

4. Nam quod genus in principalitate est, id esse solet in diminutione. Sed hoc non semper, ut *pistrinum*, *pistrilla*. Sed quia scire debemus, [c] ex positione declinationem, et ex diminutione genus colligere.

49 CAPUT XXIX.

De etymologia.

1. Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur. Hanc Aristoteles σύμβολον, Cicero Notationem nominavit, quia nomina et verba rerum nota facit, ut puta *flumen*, quia fluendo crevit, a *fluendo* dictum.

2. Cujus cognitio sæpe usum necessarium habet in interpretatione sua. Nam cum videris unde ortum est nomen, citius vim ejus intelligis. Omnis enim rei inspectio, etymologia cognita, planior est. Non autem omnia nomina a veteribus secundum naturam imposita sunt, sed quædam, et secundum placitum, sicut et nos servis et possessionibus interdum secundum quod placet nostræ voluntati nomina damus.

3. Hinc est quod omnium nominum etymologiæ non reperiuntur, quia quædam non secundum qualitatem qua genita sunt, sed juxta arbitrium humanæ voluntatis vocabula acceperunt. Sunt autem etymologiæ nominum, aut ex causa datæ[d], ut *reges* a *regendo*, id est, a *recte agendo*; aut ex origine, ut *homo* quia sit ex *humo*; aut ex contrariis, ut a LAVANDO *lutum*, dum lutum non sit mundum, et *lucus*, quia umbra opacus, parum luceat.

4. Quædam etiam facta sunt ex nominum derivatione, ut a PRUDENTIA *prudens*. Quædam etiam ex vocibus, ut a GARRULITATE *graculus*. Quædam ex Græca etymologia orta, et declinata sunt in Latinum, ut *silva*, *domus*.

5. Alia quoque ex nominibus locorum, urbium, fluminum traxerunt vocabula. Multa etiam ex diversarum gentium sermone vocantur. Unde, et origo eorum vix cernitur. Sunt enim pleraque bar-

A bara nomina, et incognita Latinis et Græcis.

50 CAPUT XXX.

De glossis.

1. Glossa Græca interpretatione linguæ sortitur nomen. [e] Hanc philosophi adverbum dicunt, quia vocem illam de qua requiritur uno et singulari verbo designat. Quid enim illud sit in uno verbo positum declarat, ut *conticescere* est *tacere*.

2. Item : *latus haurit apertum*; HAURIT, *percutit*. Item cum *terminum* dicimus *finem*, aut *populatas* interpretamur esse *vastatas*, et omnino cum unius verbi rem uno verbo manifestamus.

CAPUT XXXI.

De differentiis.

1. Differentia [f] est species definitionis, quam scri-

B ptores artium de eodem et de altero nominant. Hæc enim duo quadam inter se communione confusa conjecta differentia, secernuntur, per quam quid sit utrumque cognoscitur, ut cum quæritur quid inter *regem* intersit et *tyrannum*, adjecta differentia quid uterque sit definitur, ut *rex modestus, et temperans*, *tyrannus* vero *crudelis*. Inter hæc enim duo differentia cum posita fuerit, quid sit utrumque cognoscitur. Sic et cætera.

51 CAPUT XXXII.

De barbarismo.

1. Barbarismus est verbum corrupta littera, vel sono enuntiatum : littera, ut *floriet*, dum *florebit* dicere oporteat; sono, si pro media syllaba prima producatur, ut, *letebræ*, *tenebræ*. Appellatus autem *bar-*

C *barismus* a *barbaris* gentibus, dum Latinæ orationis integritatem nescirent; [g] unaquæque enim gens facta Romanorum, cum suis opibus vitia quoque et verborum et morum Romam transmisit.

2. [h] Inter barbarismum autem, et barbarolexim hoc interest, quod barbarismus in verbo Latino fit, dum corrumpitur; quando autem barbara verba Latinis eloquiis inseruntur, barbarolexis dicitur. Item quando in prosa vitium fit sermonis, barbarismus vocatur; quando in metro, metaplasmus dicitur.

3. Barbarismus autem fit scripto, et pronuntiatione. Scripto quatuor modis : si quis in verbo litteram, vel syllabam adjiciat, mutet, transmutet, vel minuat. Pronuntiatione autem fit in temporibus, tonis, aspirationibus, et reliquis, quæ sequuntur.

D 4. Per tempora quippe fit barbarismus, si pro longa

[a] *Dissentiunt casu*. Non casu, sed genere differre voluit Sergius, quia non ut *lupus lupa*, ita *lepus lepa* faceret.

[b] *Item ex comparatione positivor*. Donat. in Art. secund. : *In his regulis analogia, vel ex collatione positivor, nominum, vel ex diminutione cognoscitur.*

[c] *Ex positione declinationem, et ex dim. g*. Consentiunt vetustissimi Codices in hanc scripturam.

CAP. XXIX. — [d] *Ut* REGES *a* RECTE AGENDO. Al., *a regendo*. Utrumque ex Codicibus, et ex aliis Isidori locis confirmari potest. Vide lib. III de Summ. Bon., c. 48; et Burchard., lib. XV, c. 38; et Ivon., part. XVI, c. 39; et infra, lib. XII. c. 3.

CAP. XXX. — [e] *Hanc philosophi adverbum*. Al., *adverbium*. Græci πρὸς ἔπος. Unde natum, Οὐδὲν πρὸς ἔπος. Glossas initio dictas ipsa verba, vel obscura, vel peregrina ex Aristotele, Galeno, Polluce, Suida, et Quintiliano novimus; posteriores interpretationes ipsis verbis additas eodem nomine vocarunt. Nimis tamen anguste loqui videtur Isidorus, cum unius verbi rem uno tantum verbo explanari præcipit, ut si pluribus verbis explicetur glossam fore neget. Quod etiam repetit lib. XXIV, cap. 30.

CAP. XXXI. — [f] *Differentia est*. Ex Victorin. et Boœth., lib. I, de Definit., c. 28, repetuntur ead. l. II, c. 30.

CAP. XXXII. — [g] *Unaquæque enim gens*. Eadem infra, lib. IX, c. 1.

[h] *Inter barbarismum, et barbarolexim*. BARBAROLEXIM quoque nominat Charisius, BARBARALEXIM Donatus et Diomedes.

* *Facit* ad nominativum *casus*, hic subintellectum, referendum est.

syllaba brevis ponatur, aut pro brevi longa. Per tonos, si accentus in aliam syllabam commutetur. Per aspirationem, si adjiciatur *h* littera ubi non debet, aut detrahatur ubi esse oportet.

5. Per hiatum, quoties in pronuntiatione scinditur versus antequam compleatur; sive quoties vocalis vocalem sequitur, ut *Musæ Aonides*. Fit barbarismus, et per metacismos, iotacismos, et lambdacismos.

6. Metacismus est quoties *m* litteram vocalis sequitur, ut, *bonum aurum, justum amicum*. Sed et hoc vitium aut suspensione *m* litteræ, aut detractione vitamus.

7. Iotacismus est quoties in iota littera duplicatur sonus, ut, *Troiia, Maiia*, ubi earum litterarum adeo exilis erit pronuntiatio, ut unum iota, non duo, sonare videatur.

8 [a] Lambdacismus est, si pro uno *l* duo pronuntientur, ut Afri **52** faciunt, sicut *colloquium* pro *conloquium*; vel quoties unum *l* exilius, duo largius proferimus. Quod contra est; [b] nam unum largius, duo exilius proferre debemus.

9 [c] Collisio est quoties novissimæ syllabæ finis in alterius principio est, ut *matertera*.

CAPUT XXXIII.

De Solœcismo.

1. Solœcismus est plurimorum verborum inter se inconveniens compositio, sicut barbarismus unius verbi corruptio. [d] Verba enim non recta lege conjuncta solœcismus est; ut si quis dicat, *inter nobis* pro *inter nos*; aut *dare veniam sceleratorum*, pro *sceleratis*.

2. Dictus autem solœcismus a [e] Cilicibus, qui ex urbe Solæ, quæ nunc Pompeiopolis appellatur, profecti, cum apud alios commorantes, suam et illorum linguam vitiose inconsequenterque confunderent, solœcismo nomen dederunt. Unde et similiter loquentes solœcismos facere dicuntur.

53 3. Solœcismus autem apud poetas *schema* dicitur, quoties inversus necessitate metri factus invenitur; cum autem non invenitur necessitas, permanet solœcismi culpa.

4. Solœcismus fit duobus modis : aut per partes orationis, aut per accidentia. Per partes orationis fit, si alteram partem pro altera ponamus, ut puta si [f] præpositiones adverbiis applicemus. Per accidentia fit, id est, per ea quæ accidunt partibus, ut puta per qualitates, genera, numeros, figuras, et casus. Per ista igitur omnia fiunt solœcismi, sicut Donatus exposuit.

5. Fiunt præterea et plurimis modis. Nam Lucilius centum genera solœcismorum dixit, quos omnes vitare potius quam sequi debet qui regulam recte loquendi tenere studet.

CAPUT XXXIV.

De vitiis.

1. Vitia apud grammaticos illa dicuntur, quæ in eloquio cavere debemus. Sunt autem hæc : barbarismus, solœcismus, acyrologia, cacephaton, et reliqua.

2. Barbarismus est corruptio verbi unius, ut si tertiam syllabam quis producat in *ignoscere*.

3. Solœcismus, compositio vitiosa verborum : ut si aliquis dicat, *inter hominibus* pro *inter homines*.

4. Acyrologia, non propria dictio : ut, *liceat sperare timenti*; proprium est autem timenti formidare, non sperare; [g] et, *gramineo in campo* : proprium est *graminosum* dicere campum, non *gramineum*.

5. [h] Cacephaton, dictio obscena, vel incomposite sonans. Obscœna, ut, **54** *his animum arrecti dictis*. Incomposita, ut, *juvat ire et Dorica castra*, [i] Mala enim compositio fit, ab ea syllaba incipere qua superior finierat.

6. Pleonasmos, adjectio unius verbi supervacua : ut, *Hactenus arvorum cultus et sidera cœli*. Neque enim alibi nisi in cœlo sunt sidera.

7. Perissologia, adjectio plurimorum verborum supervacua : ut, *Vivat Ruben, et non moriatur*, dum non sit aliud vivere quam non mori.

8. Macrologia, longiloquium, res non necessarias comprehendens, ut : *Legati, non impetrata pace, retro unde venerant domum reversi sunt*.

9. [j] Tautologia, idemloquium, ut : *Si fata virum servant, si vescitur aura, ætherea, neque adhuc crudelibus occubat umbris*. Totum enim quod repetitur una res est, sed crebro sermone annuntiata.

10. Eclipsis est defectus dictionis, in quo necessaria verba desunt, ut, *cui pharetra ex auro*; deest enim *erat*.

11. Tapinosis est humilitas statum magnæ rei dictis infirmans, ut :

[a] *Lambdacism.* Vide Martian. Capell.

[b] *Nam unum l largius, duo exilius.* Contra videbatur unum exilius, duo largius proferenda. Sed vetant libri omnes. Erit igitur (ut opinor) hujusmodi Isidori sententia : ut quemadmodum vocales duæ cum in diphthongum conveniunt, non plene singulæ proferuntur, sed ita coeunt, ut confuso sono aliquid unicuique depereat, neutraque illarum plene exaudiatur; ita duplex *ll* in media dictione exilius profertur, quam simplex. Neque id (si argutari licet) præter rationem accidit. Nam prius *l* obtunditur cum in sequens illiditur, quam plagam accipiens alteram vicissim sequenti infligit; nam cum eo coalescens aufert illi quod semivocalis erat proprium, at a vocali inciperet. Ita utrumque languescit, prius posteriore sui parte, priore posterius. Lambdacismos quoque nostri qui mollius loqui student sæpe admittunt. Neque Hebræi has delicias non agnovere, veluti cum in ההרוד et ביולד *daghes* decorum appingunt.

[c] *Collisio est.* Collisionis supra non meminerat, at meminuit Donatus.

CAP. XXXIII. — [d] *Verba non recte conjuncta.* Ex Aug. II de Doctrin. Christ., c. 13.

[e] *E Cilicib.* Ex Diomede.

[f] *Si propositiones adverbiis applicemus.* Ita vetustissimi Codices recte; ut si dicas *de longe*. Nonn.: *Omnes artem secuti negant adverbiis præpositionem addi oportere, sed auctoritas veterum præponi debet. De subito*, etc.

CAP. XXXIV. [g] *Gramineo in campo.* Quod advertit Serv. V Æn.

[h] *Cacephaton.* Quod Isidorus incomposite sonans, Servius Cacephaton in sermone, Donatus Cacephaton in composita dictione vocat.

[i] *Mala enim compositio.* Verba Servii ad : *Dorica castra*, Æneid. II.

[j] *Tautologia idemloquium.* Ita paulo ante : *Macrologia longiloquium*, etc. C. 36 allegoriam *alieniloquium* interpretatur.

Apparent rari nantes in gurgite vasto. Gurgitem posuit pro *mari*.

12. Cacosyntheton. Vitiosa compositio : ut, *versaque juvencum terga fatigamus hasta.*

13. [a] Amphibolia, Ambigua dictio; quæ fit, aut per casum accusativum, ut illud responsum Apollinis ad Pyrrhum :

Aio te, Æacida, Romanos vincere posse.

In quo non est certum quem in ipso versu monstraverit esse victorem.

14. Fit et per incertam distinctionem, ut, *bellum ingens geret Italia.* Incerta distinctio, utrum *bellum ingens*, an *ingens Italia*.

15. Fit et per commune verbum, *deprecatur Cato, calumniatur Cicero, præstolatur Brutus, dedignatur Antonius;* nec ostenditur in hac ambiguitate utrum B ipsi alios, an alii ipsos deprecati sunt, aut calumniati.

16. Fit et per homonymiam, quando uno nomine multa significantur, ut *acies*, et non addas, aut *ferri*, aut *oculorum*, aut *militum*.

55 CAPUT XXXV.

De metaplasmis.

1. Metaplasmus Græca lingua, Latine Transformatio dicitur, qui fit in uno verbo propter metri necessitatem, et licentiam poetarum. Cujus species istæ sunt :

2. Prothesis, appositio in principio verbi, ut *gnato* pro *nato*, et *tetulit* pro *tulit*. Epenthesis, appositio in medio, ut *relliquias* pro *reliquias*, *induperator* pro *imperator*.

3. [b] Paragoge, appositio in fine, ut *magis*, pro *mage*, et *potestur*, pro *potest*.

Aphæresis, abcissio de principio, ut *temno* pro *contemno*.

Syncope, abcissio de medio, ut *forsan* pro *forsitan*.

Apocope, abscissio de fine, ut *sat* pro *satis*.

4. Ectasis, productio contra naturam, ut, *Italiam fato*, cum *Italiam* correpte dici debeat.

Systole, correptio contra naturam, *aquosus Orion*, cum *Orion* producte dici debeat.

Diæresis, discissio unius syllabæ in duas, ut, *albai*, *longai*, pro *albæ*, *longæ*.

5. Episynalœphe, conglutinatio duarum in unam, ut *Phaeton*, pro *Phaeton*, *Nerei*, pro *Nerëi*, æripedem, pro *aeripedem*.

[c] Synalœphe, collisio vocalium adjunctarum vocalibus, ut, *atque ea diversa penitus, dum parte geruntur*. D

6. Ecthlipsis, collisio consonantium cum vocalibus, ut *multum ille, et terris*. A

Antithesis, contrapositio litteræ pro alia littera, ut *olli* pro *illi*.

Metathesis, transpositio litteræ, ut, *Evandre* pro *Evander*, *Timbre* pro *Timber*.

7. Inter barbarismum et lexin, hoc est Latinam et perfectam elocutionem, [d] metaplasmus est, qui in uno sermone ratione fit vitiosus. Item inter solœcismum et phrasin, id est perfectam connexionem sermonum, schema, **56** id est figura, est, quæ fit contextu sermonum ratione vitiosa. Ergo metaplasmi et schemata media sunt, et discernuntur peritia et imperitia. Fiunt autem ad ornatum.

CAPUT XXXVI.

De schematibus.

1. Schemata, ex Græco in Latinum eloquium Figuræ interpretantur, quæ fiunt in verbis, vel sententiis [e] per varias distinctionum formas propter eloquii ornatum. Hæc dum multa sint, [f] apud grammaticos ista inveniuntur.

2. Prolepsis est præsumptio, ubi ea quæ sequi debent anteponuntur, ut : *Interea reges ingenti mole : Latinus.* Debuit enim sic dicere : *Interea reges ingenti mole*, et statim adjicere quod sequitur : *Procedunt castris;* deinde dicere : *Latinus*, etc.; sed facta pro ornamento præsumptio rei, et qui sequi debuere reges interpositi sunt in septem versibus, et postea additum est : *Procedunt castris*, Inde præsumptio, quia anteposita sunt quæ sequi debuere.

3. Zeugma est clausula, cum plures sensus uno C verbo clauduntur, quæ fit tribus modis. Nam aut in primo, aut in postremo, aut in medio id verbum ponitur, quod sententias jungit. In primo, ut,

[g] VERTITUR *œnophoris fundus sententia nobis.*

In medio, ut,

Græcia Sulpicio sorti DATA, *Gallia Cottæ.*

In postremo, ut : *Namque hoc tempore obsequium amicos, veritas odium* PARIT.

4. Hypozeuxis est figura superiori contraria, ubi in singulis sensibus propria unicuique clausula est, ut,

Regem ADIT, *et regi* MEMORAT *nomenque, genusque.*

5. Syllepsis [h] est in dissimilibus clausulis, aut pluralis dictio singulari verbo finita, ut, *sociis et rege recepto*, aut singularis dictio plurali verbo expleta, ut :

Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis.

[a] *Amphibolia.* Ita vetustissimi Codices et ita a Charisio nominatur, rectius quam a Diomede, et Donato *amphibologia*.

CAP. XXXV. — [b] *Paragoge ut* MAGIS *pro* MAGE. Iisdem exemplis utitur Donatus; at Charisio apocopes exemplum est *mage*, pro *magis*.

[c] *Adjunctarum vocalibus.* Sat erat collisionem vocalium dicere. Sed si quid addendum fuit, tolerabilior Romani Codicis scriptura visa est in quo *adjunctarum*, quam nostrorum, ubi *juncta*, vel *adjuncta* legitur.

[d] *Metaplasmus est, qui in uno sermone.* Totus locus e Serv., Æn. v, ad illud :

Urbis opus, triplici pubes, quem, Dardana versu.

Utrobique tamen mendosus, quem restituit ex veteri Editione Chacon.

CAP. XXXVI. — [e] *Per varias distinctionum formas.* Ita plerique ex Longob. Male in aliis, *dictionum*. Nam *distinctionum*, et ad nomen schematis et ad rem ipsam de qua agitur multo est aptius.

[f] *Apud grammaticos ista inveniuntur.* NECESSARIA ex Donato et Charisio addebat Chacon.

[g] *Vertitur œnophoris fund.* Citatura Nonio in sententia ex Lucil. lib. III Satyr.

[h] *Syllepsis est in dissim. cl.* Donatus : *Item syllepsis est in dissimilibus clausulis, quando dictio singularis verbo plurali adjungitur.* Charisius : *Syllepsis est cum singularis dictio plurati verbo concluditur.*

57 Supra enim *sunt* dixit, hic debuit dicere : A *Est pressi copia lactis.*

6. Fit autem syllepsis non solum per partes orationis, sed et per accidentia partibus. Nam ubi et pro multis unus, et pro uno multi ponuntur, syllepsis est : pro multis unus, ut est illud : *uterumque armato milite complent*, cum non uno, sed multis militibus. Item pro uno multi, ut in Evangelio : *Latrones qui crucifixi erant cum eo improperabant ei;* ubi pro uno uterque inducitur blasphemasse.

7. Anadiplosis est, quando ab eodem verbo quo illud, prior versus finivit sequens versus incipit, ut est

Certent et cygnis ululæ, sit Tityrus Orpheus,
Orpheus in silvis, inter delphinas Arion.

8. Anaphora est repetio ejusdem verbi per principia versuum plurimorum, ut :

Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor.

9. Epanaphora est in uno versu per principia sensuum ejusdem verbi repetitio, ut

Te nemus Angitiæ, vitrea te Fucinus una,
Te liquidi flevere lacus.

10. Epizeusis in uno sensu congeminatio verbi, ut : *sic sic juvat ire sub umbras.*

11. Epanalepsis est sermonis in principio versus positi ejusdem in fine replicatio, ut est illud :

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

12. Paronomasia est in significatione diversa dictio pene ipsa, ut illud : *Abire an obire te convenit*, id est, *exsulem fieri, an mori?*

13. Schesis onomaton, multitudo nominum conjunctorum [a] quodam ambitu copulata, ut *nubila, nix grando, procellæ, fulmina, venti.*

14. Paromœon est multitudo verborum ex una littera inchoantium, quale est apud Ennium :

O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti.

Sed hoc bene temperat Virgilius, dum non toto versu utitur hac figura ut Ennius, sed nunc in principio versus tantum, ut est illud : *Sæva sedans super arma;* nunc in media, ut :

Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis;
Nunc autem in fine, ut :

Sola mihi tales casus Cassandra canebat.

58 15. Homœoptoton est, cum plurima nomina per unum casum denuntiantur, ut est illud :

Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemque, manus saxumque immane moventem. D

16. Homoteleuton est, cum uno modo verba plurima finiuntur : ut *abiit, abscessit, evasit, erupit.*

17. Polyptoton est, cum diversis casibus sententia variatur, ut

Ex nihilo nihilum, ad nihilum nil posse reverti.
[b] *Marcus Dama, papæ, Marco spondente, recusas,*
Credere tu nummos? Marco sub judice palles!
Marcus dixit. Ita est, assigna, Marce, tabellas.

18. Hirmos est sententia continuatæ orationis tenorem suum, usque ad ultimum servans, ut :

Est in secessu longo locus, insula portum,

et reliqua. Hinc enim in longum vadit sensus usque ad illud :

Horrentique atrum nemus imminet umbra.

19. Polysyntheton est dictio multis concatenata conjunctionibus, ut, *tectumque, laremque, armaque, amycleumque canem.*

20. Dialyton, vel asyntheton figura est, quæ e contrario sine conjunctionibus solute ac simpliciter effertur, ut, *venimus, vidimus, placuit.*

B 21. [c] Antitheton est ubi contraria contrariis opponuntur, et sententiæ pulchritudinem reddunt, ut illud :

Frigida pugnabant calidis, humentia siccis;
Mollia cum duris; sine pondere, habentia pondus.

22. Hypallage quotiescunque per contrarium verba intelliguntur, ut *dare classibus austros*, cum ventis naves demus, non navibus ventos.

CAPUT XXXVII.

De tropis.

1. Tropos Græco nomine Grammatici vocant, qui Latine modi locutionum interpretantur. Fiunt autem a propria significatione **59** [d] ad non propriam similitudinem. Quorum omnium nomina difficillimum est annotare, sed ex omnibus Donatus [e] tredecim usui, tradenda conscripsit.

C 2. Metaphora est verbi alicujus usurpata translatio, sicut cum dicimus, *fluctuare segetes, gemmare vites*, dum in iis rebus fluctus et gemmas non invenimus, in quibus hæc verba aliunde transferuntur, sed hæ atque aliæ tropicæ locutiones ad ea quæ intelligenda sunt propterea figuratis amictibus obteguntur, ut sensum legendis exerceant, et ne nuda atque in promptu posita vilescant.

3. Fiunt autem metaphoræ modis quatuor : ab animali ad animale, ut, *aligeros conscendit equos;* metaphorice loquens miscuit quadrupedi alas avis, et quo cursu deserta petiverit, miscuit volatili cursum quadrupedis. Ab inanimali ad inanimale, ut, *Pontum pinus arat; sulcum premit alta carina.* Miscuit usum terræ aquis, dum *arare* et *sulcum premere* ad terram pertineat, non ad mare.

4. Ab inanimali ad animale, ut *florida juventus;* miscuit flores inanimales juventuti quæ animam habet. Ab animali ad inanimale, ut :

[f] *Tu, Neptune pater, cui tempora cana crepanti*
Cincta salo resonant, magnus cui perpete mento
Profluit Oceanus, et flumina crinibus errant.

[a] *Quodam ambitu copulata.* Mendose, apud Donatum, *eodem habitu copulandi* legitur.

[b] *Marcus Dama.* E Pers. Satyr. v.

[c] *Antitheton.* Hæc usque ad finem capitis neque Donati sunt, neque Charisii, et in Rom. Codic. plures aliæ figuræ leguntur, ut hæ quoque alienæ videri possint.

Cap. XXXVII. — [d] *Ad non propriam similitudinem.* Ferri potest vulgata scriptura *similitudinem*, ut sit quod Charisius dixit, *propter similitudinem*. Nam ex eo videntur hæc. Sed cum idem Charisius metonymiam definiat : *Dictionem translatam a propria significatione ad aliam proximitatem*, utrovis modo legas licebit. Et Donatus : *Ad impropriam similitudinem.*

[e] *Tredecim usui trad.* Ita Beda. *Duodecim* Donatus et Charis.

[f] *Tu, Neptune pat.* Citatur ex Claudian. a D. Aug., lib. III de Doct. Chr. Varroni quidam Albinovam tribuebat A. Augustinus.

Mentum enim, et *tempora*, et *crines* non ad Oceanum pertinent, sed ad homines.

5. Sic et alia rerum nomina de alio genere in aliud genus decentissme decoris gratia transferuntur, ut oratio perornetur. Metaphora autem, aut partis unius est, ut, *fluctuare segetes:* non potes dicere *segetare fluctus;* aut antistropha est, id est, reciproca, ut *remigium alarum*. Nam et alæ navium, et alarum remigia dicuntur.

6. Catachresis, est alienæ rei nomen appositum : hæc eo a metaphora differt, quod illa vocabulum habenti largitur; hæc quia non habet proprium, alieno utitur, ut,

Faciemque simillima lauro ;

et,

.... Nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.

Dum *facies*, et *frons* tantum animalium et hominum sint. Quod nomen si poeta non apposuisset navi, quid proprium eidem parti diceret non haberet.

60 7. Metalepsis tropus a præcedente indicans quod sequitur :

[a] *Inque manus chartæ nodosaque venit arundo.*

Nam per *manum* verba, per *arundinem* litteræ significatæ sunt.

8. Metonymia est Transnominatio ab alia significatione ad aliam proximitatem translata. Fit autem multis modis : aut enim per id quod continet id quod continetur ostendit, ut *theatra plaudunt*, *prata mugiunt*, dum illic homines plaudant, hic boves mugiant; aut contra per id quod continetur id quod continet, ut *jam proximus ardet Ucalegon*, dum non ille, sed domus ejus arderet.

9. Item per inventorem id quod inventum est, ut, *sine Cerere et Libero friget Venus*, et *commistam Vulcanus (mittit) ad astra favillam*. Vult enim per Cererem frumenti inventricem intelligere *panem ;* per Liberum inventorem vitis, *vinum ;* per Venerem, *libidinem ;* per Vulcanum, *ignem*. At contra per inventum inventorem demonstrat, ut, [b] *Vinum precamur*, pro Libero, qui vinum apud Græcos invenit.

10. Item per efficientem, id quod efficitur, sicut, *pigrum frigus*, quod pigros homines faciat; et, *timor pallidus*, eo quod pallidos homines reddat. At contra per id quod efficitur, efficiens, ut :

Jungit equos auro genitor, spumantique addit
Frena feris.

Spumantia frena dixit, cum utique non ipsa faciant spumas, sed equus qui ea gerit spumis conspergat infusis.

11. [c] Antonomasia est pro nomine, id est vice nominis posita : ut *Maia genitus* pro *Mercurio ;* qui tropus fit tribus modis : ab animo, ut, *magnanimusque Anchisiades ;* a corpore, ut *ipse arduus ;* extrinsecus, ut :

A *Infelix puer, atque impar congressus Achilli.*

12. Epitheton, Supra nomen, præponitur enim proprio nomini, **61** ut *Alma Ceres, obscenique canes, importunæque volucres*. Inter antonomasiam autem et epitheton hoc differt, quod antonomasia, pro vice nominis ponitur; Epitheton autem nunquam sine nomine est. [d] Quibus duobus tropis, vel vituperamus aliquem, vel ostendimus, vel laudamus.

13. Synecdoche est Conceptio, cum a parte totum, vel a toto pars intelligitur. Eo enim et per speciem genus et per genus species demonstratur; sed species pars est, genus autem totum. A tota enim pars intelligitur, ut :

Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat.

B Non enim totus annus est frigidus, sed pars anni, id est, hiems. At contra a parte totum : ut, *flammas cum regia puppis extulerat*. Ubi non solum puppis, sed navis; et non navis, sed qui in ea; et non omnes, sed unus flammas extulit.

14. Onomatopæia, nomen fictum ad imitandum sonum vocis confusæ, ut *stridor* valvarum, *hinnitus* equorum, *mugitus* boum, *balatus* ovium.

15. Periphrasis est Circumloquium, dum res una plurimis verbis significatur, ut, *auras vitales carpit*. Significavit enim per copulationem verborum unam rem, hoc est, *vivit*. Hic autem tropus geminus est; nam aut veritatem splendide producit, aut fœditatem circuitu evitat. Veritatem splendide producit, sicut :

Et jam prima novo spargebat lumine terras,
Tithoni croceum linquens aurora cubile.

C Vult enim dicere, *jam lucescebat*, aut *dies ortus erat*. Fœditatem circuitu devitat, sicut :

placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.

Hoc enim circuitu evitat obscœnitatem, et decenter ostendit concubitum.

16. Hyperbaton est Transcensio, cum verbum aut sententia ordine commutatur. Hujus species quinque sunt : Anastrophe, hysteron proteron, parenthesis, tmesis, synchesis.

Anastrophe, verborum ordo præposterus, ut *littora circum*, pro *circum littora*.

17. Hysteron proteron, sententia ordine commutata, ut :

Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit.

D Ante enim ad æquora venit, et sic tetigit fluctus.

62 18. Parenthesis, ubi [e] interponimus sententiam, qua ex medio remota, integer sermo perdurat, ut,

Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achatem.

Est enim ordo : *Æneas rapidum præmittit Achatem*, nam illud in medio parenthesis est.

[a] *Inq. manus chartæ*. Pers., Satir. III. Quod vero sequitur : *Nam per manum verba*, etc., aut aliena sunt, ut aliis quoque visum est, aut forte legendum, *nam per manum, chartam, et arundinem litteræ significatæ sunt.*

[b] *Vinum precamur*. Serv., Æn. I, ad... *Crateras magnos*, etc.: *Tropus est synedoche, ut* cererem *pro frumento dicimus. Sic Plautus :*

Vinum precamur, nam hic Deus præsens adest.

[c] *Antonomasia*. Donatus : *Antonomasia est significatio vice nominis posita*, etc., usque ad *Achilli*.

[d] *Quibus duobus tropis*. Ex Donat. Charisius quoque Ἐπίθετον *est dictio vocabulo adjecta, aut ornandi aut destruendi, aut indicandi causa.*

[e] *Interponimus sententiam*. Donatus : *Interposita formatio diversæ sententiæ.*

19. Tmesis est sectio unius nominis per interpositionem verborum ut

... *Multo nebulæ circum Dea fudit amictu*,

pro *circumfudit*.

20. Synchesis est, ubi ex omni parte confusa sunt verba, ut illud : *Juvenes, fortissima frustra pectora, si vobis audentem extrema cupido est certa sequi, quæ sit rebus fortuna videtis. Excessere omnes, adytis arisque relictis, dii quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi incensæ; moriamur, et in media arma ruamus.* [a] Ordo talis est : *Juvenes fortissima pectora frustra succurritis urbi incensæ, quia excessere dii, quibus hoc imperium steterat. Unde si vobis cupido certa est me sequi audentem extrema, ruamus in media arma, et moriamur.*

21. Hyperbole est excelsitas fidem excedens ultra quam credendum est, ut, *sidera verberat unda*, et *terram inter fluctus aperit*. Hoc enim modo ultra fidem aliquid augetur, nec tamen a tramite significandæ veritatis erratur, quamvis verba quibus indicatur excedant, ut [b] voluntas loquentis non fallentis appareat; quo tropo non solum augetur aliquid, sed et minuitur. Augetur, ut, *velocior aura;* minuitur, ut, *mollior pluma, durior saxo*.

22. [c] Allegoria est alieniloquium, aliud enim sonat, aliud intelligitur ; ut, *tres littore cervos conspicit errantes :* ubi tres duces belli Punici, vel tria bella Punica significantur. Et in Bucolicis, *Aurea mala decem misi*, id est, ad Augustum decem eclogas pastorum. Hujus tropi plures sunt species, ex quibus eminent septem : ironia, antiphrasis, ænigma, charientismos, parœmia, sarcasmos, astysmos.

63 23. [d] Ironia est sententia per pronuntiationem contrarium habens intellectum. Hoc enim tropo callide, aut per accusationem, aut per insultationem aliquid dicitur, ut est illud :

. . . .

Vestras, Eure, domos, illa se jactet in aula
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.

Et quomodo aula, si carcer est? Solvitur enim pronuntiatione. Nam *carcer* pronuntiatio est; *jactet in aula*, ironia est; et totum per contrariam pronuntiationem enuntiatur, per ironiæ speciem, quæ laudando deridet.

24. [e] Antiphrasis est sermo e contrario intelligendus, ut *lucus*, quia caret luce per nimiam nemorum umbram : et *manes*, id est, *mites*, et *modesti*, cum sint terribiles et immanes; et *Parcæ* et *Eumenides Furiæ*, quod nulli parcant, vel benefaciant. Hoc tropo, et nani *Atlantes*, et cæci *videntes*, et vulgo Æthiopes *argentei* appellantur.

25. Inter ironiam autem, et antiphrasim hoc distat, quod ironia pronuntiatione sola indicat quod intelligi vult, sicut cum dicimus homini agenti male : *Bonum est quod facis*. Antiphrasis vero non voce pronuntiantis significat contrarium, sed suis tantum verbis, quorum origo contraria est.

26 Ænigma est quæstio obscura, quæ difficile intelligitur, nisi aperiatur, ut est illud : *De comedente exivit cibus, et de forti egressa est dulcedo*, significans ex ore leonis favum extractum. Inter allegoriam autem et ænigma hoc interest, quod allegoriæ vis gemina est, et sub re alia aliud figuraliter indicat. Ænigma vero tantum sensus obscurus est, et per quasdam imagines adumbratus.

27. [f] Charientismos est tropus quo dura dictu gratius proferuntur, uti cum interrogantibus nunquid nos quæsierit aliquis, respondetur : *Bona fortuna*. Unde intelligitur, neminem nos quæsisse.

28. [g] Parœmia est rebus et temporibus accommodatum proverbium. **64** Rebus, ut, *contra stimulum calces*, dum significatur adversis resistendum. Temporibus, ut, *Lupus est in fabula*. [h] Aiunt enim rustici vocem hominem perdere, si cum prior lupus viderit. Unde et subito tacenti dicitur istud proverbium, Lupus in fabula.

29. [i] Sarcasmos est hostilis irrisio, cum amaritudine, ut :

Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori. Illi mea tristia facta
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.

30. Huic contrarius est astysmus, id est, urbanitas sine iracundia, ut illud :

Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi,
Atque idem jungat vulpes, et mulgeat hircos,

id est : qui Bavium non odit, pro pœna ei contingat ut diligat Mævium. Fuerunt autem Mævius et Bavius poetæ pessimi, et inimici Virgilii. Qui hos ergo diligit, faciat quæ contra naturam sunt, id est, jungat vulpes, et mulgeat hircos.

31. Homœosis est quæ Latine interpretatur similitudo ; per quam minus notæ rei per similitudinem ejus quæ magis nota est panditur demonstratio. Hujus species sunt tres : [i] con, parabola, paradigma, id est, imago, comparatio, exemplum.

32. Icon est imago, cum figuram rei ex simili genere conamur exprimere, ut :

[a] *Ordo talis*, etc. Servii ad eum Virgilii locum.

[b] *Ut voluntas loq. non fall.* Quintil., lib. VIII : *Monere satis est, mentiri hyperbolen, neque ita, ut mendacio fallere velit.*

[c] *Allegoria*. Ambros., lib. de Abraham : *Allegoria est, cum aliud geritur, et aliud figuratur.* Cic. III de Orat : *Aliud dicitur, et aliud intelligendum est.*

[d] *Ironia*. Charisius : *Ironia est oratio pronuntiationis gravitate in contrarium deducens sensum verborum.*

[e] *Antiphrasis*. Hieronymus, Bonos. Epist. 100 : *An ideo tibi bellus videris quia fausto vocaris nomine, quasi non et lucus ideo dicatur, quod minime luceat, et Parcæ quod nequaquam parcant, et Eumenides Furiæ quod non sint benignæ, et vulgo Æthiopes vocentur argentei ?*

[f] *Charientism*. Ex Donat. et Charis.

[g] *Parœmia*. Ex Donat. Charisius : *Parœmia est vulgaris rei usurpatio cum aliqua diversitate, ut*, cocta numerabimus exta, *cum significet*, ex eventu sciemus. Et, contra stimulum calces *id est, rei contrariæ resistere.* Quæ sit sententia hujus proverbii in Actis Apost. et apud Terentium nemo nescit.

[h] *Aiunt enim rustici*. Non rusticos, sed physicos id confirmare scribit Servius, ad eclog. 9. Vid. Donat. in Adelph.

[i] *Sarcasmos*. E Servio, Æn. II, ad verba Pyrrhi : *Referes ergo hæc*, et eclog. 3, ad illud : *Qui Bavium non odit.*

Omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
Et crines flavos, et membra decora juventæ.

Congrua enim est similitudo de specie cujus persona inducitur.

33. Parabola est comparatio ex dissimilibus rebus, ut,

qualis in arvis
Æstiferæ Libyæ viso leo cominus hoste
Subsedit;

ubi leoni Cæsarem comparavit, non ex suo, sed ex alieno genere similitudinem faciens.

34. Paradigma est exemplum dicti, vel facti alicujus, aut ex simili, aut ex dissimili genere, conveniens ei quam proponimus rei; ita: [a] *Tam fortiter periit apud Hipponem Scipio, quam Uticæ Cato.*

65 35. Similitudo autem tribus modis fit: a pari, a majore, a minore. A pari:

Ac veluti magno in populo cum sæpe coorta est
B *Seditio.*

A majore ad minus:

Qualiter expressum ventis per nubila fulmen;

a minore ad majus:

Si potuit manes arcessere conjugis Orpheus
Threicia fretus cithara fidibusque canoris

quasi dicat, re perva et brevi, id est, si ille cithara fretus, ego pietate.

CAPUT XXXVIII.

De prosa.

1. Prosa est producta oratio, et a lege metri soluta. [b] Prosum enim antiqui productum dicebant, et rectum. Unde ait Varro apud Plautum *prosis lectis* significare *rectis;* unde etiam quæ non est perflexa numero, sed recta, prosa oratio dicitur, in rectum C producendo. Alii prosam aiunt dictam ab eo quod sit profusa, vel ab eo quod spatiosius proruat et excurrat, nullo sibi termino præfinito.

2. Præterea tam apud Græcos quam apud Latinos longe antiquiorem curam fuisse carminum, quam prosæ. Omnia enim prius versibus condebantur, prosæ autem studium sero viguit. Primus apud Græcos [c] Pherecydes Syrius soluta oratione scripsit, apud Romanos autem Appius Cæcus adversus Pyrrhum solutam orationem primus exercuit. Jam ex hinc, et cæteri prosæ eloquentia contenderunt.

CAPUT XXXIX.

De metris.

1. Metra vocata, quia certis pedum mensuris, atque spatiis terminantur, neque ultra dimensionem D

A emporum constitutam procedunt. Mensura enim Græce μέτρον dicitur.

2. **66** Versus dicti ab eo quod, pedibus in ordine suo dispositis, certo fine moderantur per articulos, qui *cæsa* et *membra* nominantur. [d] Qui ne longius provolverentur quam judicium posset sustinere, modum statuit ratio unde reverterentur, et ab eo ipso versum vocatum dicunt quod *revertatur.*

3. Huic adhæret rhythmus, qui non est certo fine moderatus, sed tamen rationabiliter ordinatis pedibus currit; qui Latine nihil aliud quam *numerus* dicitur. De quo est illud:

..... *Numeros memini, si verba tenerem.*

4. [e] Carmen vocatur quidquid pedibus continetur; cui datum nomen existimant, seu quod *carptim* pronuntiaretur [f] (unde hodie lanam quam purgantes discerpunt, *carminare* dicimus), seu quod qui illa canerent *carere* mente existimabantur.

5. Metra, vel a pedibus nuncupata, vel a rebus quæ scribuntur, vel ab inventoribus, vel a frequentatoribus, vel a numero syllabarum.

6. A pedibus metra vocata, ut dactylica, iambica, trochaica. A trocheo enim trochaicum metrum nascitur; a dactylo dactylicum, sic et alia a suis pedibus. A numero vero hexametrum, pentametrum, trimetrum. Nam senarios versus nos ex numero pedum vocamus; hos Græci [g] quia geminos feriunt, trimetros dicunt. Hexametros autem Latinos primum fecisse Ennius traditur, [h] eosque *longos* vocat.

7. Ab inventoribus metra appellata dicuntur, ut Anacreonticum, Saphicum, Archilochium. Nam Anacreontica metra Anacreon composuit, Saphica Sapho mulier edidit, Archilochia Archilochus quidam **67** scripsit, Colophonia Colophonius quidam exercuit; Sotadeorum quoque repertor est [i] Sotades genere Cretensis; Simonidia quoque metra Simonides poeta lyricus composuit.

8. A frequentatoribus, ut Asclepiadea. Non enim ea Asclepius invenit, sed proinde ita vocata sunt quod eis idem frequentissime et elegantissime usussit.

9. A rebus quæ scribuntur, ut heroicum, elegiacum, bucolicum. Heroicum enim carmen dictum, quod eo virorum fortium res et facta narrentur. Nam heroes appellantur viri quasi aerei, et cœlo digni propter sapientiam et fortitudinem; quod metrum auctoritate cætera metra præcedit, unum ex omni-

[a] *Tam fortiter periit apud Hipp. Scip.* Q. Metellum Scipionem, opinor, intelligit. Qui cum antea P. Cornelius Scipio diceretur, postea adoptione Q. Metelli Pii, dictus est Q. Cæcilius Metellus Scipio. Hic, ut refert Appianus, cum in classem Cæsaris incidisset, neque effugere posset, gladio perfossus in mare se præcipitavit.

CAP. XXXVIII.—[b] *Prorsum enim antiqui productum d. e. r.* Glossar.: *Prosa, pexa tunica,* πεκτονὶ μάτιον. Vid. Fest. *Prosum* autem, an *prorsum* dicas, nihil referre (nisi quod illud antiquius) recte advertit vir eruditiss.

[c] *Pherecydes Syrius.* Apuleius, lib. II Florid.: *Pherecydes Syro insula oriundus, qui primus, versuum nexu repudiato, conscribere ausus est passis verbis, soluto locutu, libera oratione.* Meminit hujus Plinius, lib. v. c. 29; et lib. VII, c. 56. Strab., lib. x, et Eustach. Οδυσς. ο, ad illud: Νῆσός τις Συρίη κεκλίσκεται, Ἐξ ῆς (inquit) Φερεκύδης. Quod vero sequitur apud eumd. Βάβιλονιος corruptum est ex Βάδου υἱος. Vid. Laert.

CAP. XXXIX. — [d] *Qui ne longius provolv.* etc. Usque ad *numerus dicitur.* Augustini sunt verba. II de Ordine, c. 14. Vidend. idem, III de Mus., c. 1.

[e] *Carmen vocatur.* E Serv., Æn. III.

[f] *Unde hodie carminare.* Utitur eo verbo non semel Plinius, ut lib IX, c. 38.

[g] *Quia geminos feriunt.* Terentian.: *Sed ter feritur hinc trimetros dicitur.*

[h] *Eosque longos.* Cicero, II de Legib.: *Heroicis versibus, quos* LONGOS *appellat Ennius.*

[i] *Sotades genere Cretensis.* De quo Suid. et Athenæus, lib XIV.

bus tam maximis operibus aptum quam parvis, suavitatis et dulcedinis æque capax.

10. Quibus virtutibus [a] nomen solum obtinuit, ut Heroicum vocaretur ad memorandas scilicet heroum res. Nam, et præ cæteris simplicissimum habetur, constatque duobus pedibus, dactylo et spondeo; ac sæpe pene, vel ex hoc, vel ex illo, nisi quod temperantius fit utriusque mistura, quam si instruatur a singulis.

11. Omnibus quoque metris prius est. Hoc primum Moyses in cantico Deuteronomii, [b] longe ante Pherecydem et Homerum cecinisse probat *. Unde et apparet antiquius fuisse apud Hebræos studium carminum quam apud gentiles. [c] Siquidem et Job, Moysi temporibus adæquatus, hexametro versu, dactylo spondeoque decurrit.

12. Hoc apud Græcos [d] Hecatæus Milesius fertur primus composuisse; vel, ut alii putant, Pherecydes Syrius, quod metrum ante Homerum Pythium dictum est, post Homerum Heroicum nominatum.

68 13. Pythium autem vocatum volunt, eo quod hoc genere metri oracula Apollinis sint edita. Nam cum in Parnasso monte Pythonem serpentem in vindictam matris sagittis insequeretur, accolæ Delphici hoc illum metro hortati sunt, ut ait Terentianus: ἰὴ Παιάν, ἰὴ Παιάν.

14. Elegiacum autem dictum, eo quod modulatio ejusdem carminis conveniat miseris. Terentianus:

Hos elegos dixere, solet quod clausula talis
Tristibus, ut tradunt, aptior esse modis.

15. Hoc autem vix omnino constat a quo sit inventum, nisi quia apud nos Ennius eo prior usus est. Nam apud Græcos sic adhuc lis grammaticorum pendet, ut sub judice [e] res relicta sit. Nam quidam eorum Colophonium quemdam, quidam Archilochium auctorem atque inventorem volunt.

16. Bucolicum, id est, pastorale carmen plerique Syracusis primum compositum a pastoribus opinantur, nonnulli Lacedæmone. Namque [f] transeunte in Græciam Xerxe rege Persarum, cum Spartanæ virgines, sub hostili metu, neque egredi urbem auderent, neque pompam [g] chorumque agrestem Dianæ de more exercerent, turba pastorum, ne religio præteriret, eumdem inconditis cantibus celebrarunt. Appellatur autem Bucolicum a bubus, de majore parte, quamvis opilionum caprariorumque sermones in iis et cantica inserantur.

17. Hymnos primum David propheta in laudem Dei composuisse **69** ac cecinisse manifestum est. Deinde apud gentiles [h] prima Mnemia Timothoe fecit in Apollinem et Musas, quæ fuit temporibus Ennii longe post David. Hymni autem ex Græco in Latinum *laudes* interpretantur.

18. Epithalamia sunt carmina nubentium, [i] quæ decantantur a scholasticis in honorem sponsi et sponsæ. Hæc primum Salomon edidit in laudem Ecclesiæ et Christi. Ex quo gentiles sibi epithalamium vindicarunt, et istius generis carmen assumptum est. Quod genus primum a gentilibus in scenis celebrabantur; postea tantum in nuptiis hæsit. Vocatur autem epithalamium, eo quod in thalamis decantetur.

19. Threnos, quod Latine *lamentum* vocamus, primus Jeremias versu composuit super Urbem Jerusalem quando subversa est, et populus Israel captivus ductus est. Post hunc apud Græcos Simonides poeta Lyricus. Adhibebantur autem funeribus atque lamentis; similiter et nunc.

20. Epitaphium Græce, Latine *supra tumulum*. Est enim titulus mortuorum, qui in dormitione eorum fit qui jam defuncti sunt. Scribuntur enim ibi vita, mores et ætas eorum.

21. Poesis dicitur Græco nomine opus multorum librorum; poema, unius. Idylion, paucorum versuum; distichon, duorum; monostichon, unius.

22. Epigramma est titulus quod in Latinum *superscriptio* interpretatur: **70** ἐπὶ enim *super*, γραμμὴ *littera* vel *scriptio* dicitur.

23. Epodon in poemate clausula brevis est. Dictum autem *epodon* quod accinatur ad speciem elegiaci, ubi præmisso uno longiori, alter brevior componitur, atque ita in singulis quibusque majoribus sequentes minores quasi clausulæ recinunt.

24. [j] Clausulas autem Lyrici appellant, quasi præcisos versus integris subjectos, ut est apud Horatium:

Beatus ille qui procul negotiis,
deinde sequitur præcisus:
Ut prisca gens mortalium.

Sic et deinceps alterni, quibus aliqua pars deest, et ipsi præcedentibus similes, sed minores.

25. [a] Centones apud grammaticos vocari solent, qui

[a] *Nomen solum obtin.* Quamvis Lyricis heroum quoque tacta canerentur.

[b] *Longe ante Pherecydem.* Duo fuere Pherecydæ. Atheniensi antiquiorem fuisse Syrium (de quo cap. 37) vult Strabo. Contra Suidas, nisi mendum in hoc hæret.

[c] *Siquidem Job.* Hieron., in Præfat. ad Job.

[d] *Hecatæus Milesius.* Strab., lib. I: Πρώτιστα γὰρ ἡ ποιητικὴ κατασκευὴ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον καὶ εὐδοκίμησεν. Εἶτα ἐκείνην μιμούμενοι λύσαντες τὸ μέτρον, τ' ἄλλα δὲ φυλάξαντες τὰ ποιητικὰ συνέγραψαν οἱ περὶ Κάδμον, καὶ Φερεκύδην καὶ Ἑκαταῖον, etc.

[e] *Res relicta sit.* Ita vet. Cod. Rom.; *relegata*, vel *religata*, nostri; nos duas voces, *res relicta*, alienas putamus. Horatius, in Art.:

Quis tamen exiguos elegos emiserit auctor,
Grammatici certant, et adhuc sub judice lis est.

Transeunte in Græciam Xerxe. E Serv. ad Eclog. 1.

* Nonne legendum *probatur?* Edit.

[g] *Chorumque agrestem Dianæ.* F. *Agresti*, vel, ut est in Rom. Cod. *Agrestæ*. Dianæ Agrestis meminit Pausan. lib. VII.

[h] *Prima Mnemia Timoth.* Ita plerique Cod. Al., *Memmia*, *Emmia*, aut *Inemia*, et *Cymothoe*. Qua de re amplius quærendum. Nam Timothoes vestigium nullum. Mnemia vero an pars nominis sit, an μνημεῖα, id est, *monumenta*, reliquerit, id quoque in medio relinquimus.

[i] *Quæ cantatur a scholasticis.* Aug., in Ps. XLIV: *Solent dici a scholasticis carmina quædam uxorem ducentibus, quæ vocantur* ephithalamia; *quidquid ibi cantatur, in honorem cantatur sponsi et sponsæ.* Quod autem ad *scholastici* nomen attinet, Hieronym. in Catalog. de Sarapione: *Sarapion qui ob elegantiam ingenii nomen Scholastici meruit.*

[j] *Clausulas autem Lyrici appellant.* Sic Terentian. paulo ante, pentametrum clausulam heroici dixit.

de carminibus Homeri, vel Virgilii, ad propria opera, more centonario, ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus, ad facultatem cujusque materiæ.

26. Denique [b] Proba, uxor Adelphi, centonem ex Virgilio, de Fabrica mundi et Evangeliis plenissime expressit, materia composita secundum versus, et versibus secundum materiam concinnatis. Sic quoque, et [c] quidam Pomponius ex eodem poeta inter cætera styli sui otia Tityrum in Christi honorem composuit; similiter et de Æneide.

71 CAPUT XL.

De fabula.

1. Fabulas poetæ a *fando* nominaverunt, quia non sunt res factæ, sed tantum loquendo fictæ. Quæ ideo sunt inductæ, ut ficto mutorum animalium inter se colloquio imago quædam vitæ hominum nosceretur. Has primus invenisse traditur [d] Alcmæon Crotoniensis, appellanturque Æsopicæ, quia is apud Phrygas in hac repolluit.

2. Sunt autem fabulæ, aut [e] Æsopicæ, aut Lybisticæ. Æsopicæ sunt, cum animalia muta inter se sermocinasse finguntur, vel quæ animam non habent, ut urbes, arbores, montes, petræ, flumina. Lybisticæ autem, dum hominum cum bestiis, aut bestiarum cum hominibus fingitur vocis esse commercium.

3. Fabulas poetæ quasdam delectandi causa finxerunt, quasdam ad naturam rerum, nonnullas ad mores hominum interpretati sunt. Delectandi causa fictæ, ut eæ quas vulgo dicunt, vel quales Plautus et Terentius composuerunt.

4. Ad naturam rerum fabulas fingunt, ut [f] Vulcanus claudus, quia per naturam nunquam rectus est ignis; ut illa triformis bestia, [g] prima leo, postrema draco, media ipsa chimera, id est, caprea, ætates hominum per eam volentes distinguere, quarum ferox et horrens prima adolescentia, ut leo, dimidium vitæ tempus lucidissimum, ut caprea, eo quod acutissime videat, tum fit senectus [h] casibus inflexis, draco.

5. Sic et Hippocentauri fabulam esse confictam, id est, hominem equo mistum, ad exprimendam humanæ vitæ velocitatem, quia equum constat esse velocissimum.

72 6. Ad mores, ut apud Horatium mus loquitur A muri, mustella vulpeculæ, ut per narrationem fictam ad id quod agitur verax significatio referatur. Unde et Æsopi tales fabulæ sunt ad morum finem relatæ; vel sicut in libro Judicum ligna sibi regem requirunt, et loquuntur ad oleam, et ad ficum, et ad vitem, et ad rubum : quod totum utique ad mores fingitur, ut ad rem quæ intenditur, ficta quidem narratione, sed veraci significatione, veniatur.

7. [i] Sic et Demosthenes orator fabula usus est adversus Philippum, qui cum ab Atheniensibus postularet ut sibi decem oratores darentur, et discederet, finxit ille fabulam, qua dissuaderet dicens : lupos aliquando pastoribus, quorum diligentiam decipere voluissent, suasisse ut in amicitiam convenirent, ea tamen conditione, si canes, in quibus B erat causa jurgiorum, jure illis traderentur; annuisse pastores, et in spem securitatis dedisse canes, quos ovium suarum vigilantissimos custodes habebant. Tunc lupi, adempta omni formidine, omne quod in gregibus illis erat, non pro satietate tantum, verum etiam pro libidine laceraverunt : Philippum quoque principes populi postulare, quo facilius posset opprimere spoliatam custodibus urbem.

CAPUT XLI.

De historia.

1. Historia est narratio rei gestæ, per quam ea quæ in præterito facta sunt dignoscuntur. Dicta autem Græce *historia*, [j] ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, id est à *videre*, vel *cognoscere*. Apud veteres enim nemo conscribebat historiam, nisi is qui interfuisset, et ea quæ conscribenda essent vidisset. Melius enim oculis quæ fiunt C deprehendimus, quam quæ auditione colligimus.

73 2. Quæ enim videntur sine mendacio proferuntur. [k] Hæc disciplina ad grammaticam pertinet, quia quidquid dignum memoria est, litteris mandatur. Historiæ autem ideo *monumenta* dicuntur, quod memoriam tribuunt rerum gestarum. *Series* autem dicta per translationem a *sertis* factorum invicem comprehensorum.

CAPUT XLII.

De primis auctoribus historiarum.

1. Historiam autem primus apud nos Moyses de initio mundi conscripsit. Apud gentiles vero primus

[a] *Centones.* Tertullianus, lib. de Præscriptionib. : ... *cum de sæcularibus quoque Scripturis exemplum præsto eit ejusmodi facilitatis. Quivis hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componit, materia secundum versus, versibus secundum materiam concinnatis. Denique Ossidius* [Al. *Hosidius*] *Geta Medeam tragœdiam ex Virgilio plenissime expressit. Meus quidam propinquus ex eodem poeta, inter cætera styli sui otia,* Pinacem *Cebetis explicuit. Homericentonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus.*

[b] *Proba uxor Adelphi.* Probat Falconia, cujus et Hieronymus meminit, et cento quidam circumfertur.

[c] *Et quidam Pomponius.* Al., *Pomponus.*

Cap. XL. — [d] *Alcmæon Clotoniens.*, Pythagoræ discipulus.

[e] *Aut Æsop., aut Lybisticæ.* Arist., Rhetor. II, de Exemplo : Τούτων δὲ ἓν μὲν παραβολὴ, ἓν δὲ λόγοι, οἷον οἱ Αἰσώπειοι, καὶ λυβικοί. Hesychius : Λιβικοὶ λόγοι. D Χαμαίλεον φησὶ λύβυν εὑρεῖν τοὺς λόγους τούτους. Vid. Theon. progymnasm.

[f] *Vulcan. claud.* E Serv., Æn. VIII.

[g] *Prima leo. postr. drac.* Lucretii versus, lib. V.

[h] *Casibus inflexis.* Qui Longobardicos characteres norint, vel *cruribus*, vel *cursibus* admittant, propter similitudinem, *a* et *u*, *r* et *s*, cum præsertim *casibus* sit in libro Salamant. in Romano vero : *casibus subjacens inflexis.*

[i] *Sic et Demosth.* In Olynthiacis.

Cap. XLI. — [j] Historia ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν. E Serv., Æn. I.

[k] *Hæc disciplina ad grammaticum pertinet.* Aug., lib. II de Ordin., cap 12 : *Quia grammatica ipso nomine profiteri se litteras clamat, unde etiam Latine* litteratura *dicitur, factum est ut quidquid dignum memoria litteris mandaretur, ad eam necessario pertineret.*

Dares Phrygius de Græcis et Trojanis historiam edidit, quam in foliis palmarum ab eo conscriptam esse ferunt.

2. [a] Post Daretem autem in Græcia Herodotus primus historicus habitus est. Post quem Pherecydes claruit iis temporibus quibus Esdras legem scripsit.

CAPUT XLIII.

De utilitate historiæ.

1. Historiæ [b] gentium non impediunt legentes in iis quæ utilia dixerunt. Multi enim sapientes præterita hominum gesta ad institutionem præsentium historiis indiderunt.

2. Si quidem et per historiam summa retro temporum annorumque supputatio comprehenditur, et per consulum regumque successum multa necessaria perscrutantur.

CAPUT XLIV.

74 *De generibus historiæ.*

1. Genus [c] Historiæ triplex est. Ephemeris namque appellatur unius diei gestio. Hoc apud nos *diarium* vocatur. [d] Nam quod Latini *diarium*, Græci *ephemerida* dicunt.

2. Kalendaria appellantur quæ in menses singulos digeruntur.

3. Annales sunt res singulorum annorum. Quæcunque enim digna memoriæ domi militiæque, mari ac terra, per annos in [e] commentariis acta sunt, ab anniversariis gestis annales nominaverunt.

4. Historia autem multorum annorum vel temporum est; **75** cujus diligentia annui commentarii in libris delati sunt. [f] Inter historiam autem et annales hoc interest, quod historia est eorum temporum quæ vidimus, annales vero sunt eorum annorum quos ætas nostra non novit. Unde Sallustius [g] ex historia; Livius, Eusebius et Hieronymus ex annalibus et historia constant.

B 5. [h] Inter historiam, et argumentum, et fabulam interest. Nam historiæ sunt res veræ, quæ factæ sunt. Argumenta sunt quæ, etsi facta non sunt, fieri tamen possunt. Fabulæ vero sunt quæ nec facta sunt, nec fieri possunt, quia contra naturam sunt.

CAP. XLII. — [a] *Primus historicus.—Primus in Historia* Roman. Cod., quam scripturam confirmare videtur Silen. Goth. mendum *historiam*. Sic Martial. : *Crispus Romana primus in historia.*

CAP. XLIII. — [b] *Historiæ gentium non imped. legent.*, etc. Vid. Aug., II de Doct. Christ., cap. 21.

CAP. XLIV. — [c] *Genus historiæ tripl.* Vid. Agelle lib. 5, cap. 18.

[d] *Nam quod Latini* diarium *Græci* ephemerid. — Agell. : *Id eorum est qui diarium scribunt, quam Græci* ephemerida *vocant.*

[e] *In commentariis acta sunt.* Conficiebantur ex actis primum commentarii, deinde ex commentariis annales, vel historia texebatur. C Isidorus ex actis commentarios, ex commentariis annales, ex annalibus historiam confici vult, ejusque dici historiam, cujus opera ex annalibus historia sit composita, aut certe annales plures in volumen unum redacti.

[f] *Inter historiam autem et annal.* Servius, Æn. I, ad verba : ET VACET ANNALES : *Historia ex eorum temporum quæ vel vidimus vel videre potuimus, dicta,* ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν, *id est, videre, Annales vero sunt eorum annorum et temporum quæ ætas nostra non novit, unde Livius ex annalibus et historia constat.*

[g] *Sallustius ex historia; Livius, Euseb.* Ita Goth. Ovet. colleg., pravissime, cum in reliquis omnibus *historialibus* legatur. Videntur apud Servium voces *Sallustius ex historia* deesse. Et plane in Sallust. ætatem inciderunt non modo reliquiæ historiæ, quas a M. Æmilio Lepido et Q. Lutatio Catulo Coss. orsus est, sed etiam Jugurthinum bellum, quod P. Scipionis Nasicæ consulatu cœpit. Hujus autem rei sit penes auctorem, hoc est Servium, fides; non enim probatur doctissimis viris hæc differentia. Vid. Beroaldi de Servii Commentariis censuram.

[h] *Inter historiam, argum. et fab.* E. Serv., Æn. I, ad verba: *Revocato a sanguine Teucri.* Qui locus emendari et suppleri ex hoc potest, pessime enim affectus est.

LIBER SECUNDUS,

DE RHETORICA ET DIALECTICA

76 CAPUT PRIMUM.

De rhetorica ejusque nomine.

1. Rhetorica [a] est bene dicendi scientia, in civilibus quæstionibus eloquentiæ copia ad persuadendum justa et bona [b]. Dicta autem *rhetorica* Græca appellatione ἀπὸ τοῦ ῥητορίζειν, id est, a *copia locutionis;* ῥῆσις enim apud Græcos *locutio* dicitur, ῥήτωρ *orator*.

2. Conjuncta est autem grammaticæ arti rhetorica. In grammatica enim scientiam recte loquendi discimus. In rhetorica vero percipimus qualiter, ea quæ didicimus, proferamus.

CAPUT II.

De inventoribus rhetoricæ artis.

D 1. Hæc autem disciplina a Græcis inventa est a [c] Gorgia, Aristotele, Hermagora, et translata in latinum a Tullio, videlicet, et [d] Quintiliano, sed ita copiose, ita varie, ut eam lectori admirari in promptu sit, comprehendere impossibile.

CAP. I. — [a] *Rhetorica est bene dicendi scientia.* Hæc tantum verba hujus loci propria esse duco. Quæ præterea leguntur in plerisque libris, *in civilibus quæstionibus necessaria ad persuadendum justa et bona eloquentiæ copia in rerum personarumque negotio*, neque eadem sunt in omnibus, et priora quidem importata huc sunt e capite 2 lib. I, postrema vero, *in rerum personarumque negotio*, a Goth. omnibus Cod. absunt. Adscripsimus ergo tantum quæ in melioribus libris leguntur.

Dicta autem ἀπὸ τοῦ ῥητορίζειν. Ita vet. Codices neque id abnuit interpretatio.

CAP. II. — [c] *A Gorgia, Aristot., Hermag.* Quoniam hi præcipue artem hanc excoluerunt, quamvis alii prima fundamenta jecerint, ut Empedocles, Tisias et Corax.

[d] *Quintiliano.— Et Titiano* addunt quidam libri, non tamen melioris notæ, recteque irrepsisse putabat Chacon ex ultimis syllabis *Quintiliani* librarior. vitio repetitis. De Titiano Hieronym. in Chronic. : *Titianus vir eloquens præfecturam prætorii apud Gallias administrat.* Et Serv., Æneid. X : *Titianus et Calvus, qui themata de Virgilio elicuerunt, et deformaverunt ad dicendi usum.*

2. [a] Nam membranis retentis, quasi adhærescit memoriæ series dictionis; ac mox repositis, recordatio omnis elabitur. Hujus disciplinæ perfecta cognitio oratorem facit.

CAPUT III.

De nomine oratoris et partibus rhetoricæ.

1. Orator est igitur vir bonus dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, artibus. Dicendi peritus consistit artificiosa eloquentia, quæ constat partibus quinque : inventione, dispositione, elocutione, memoria, pronuntiatione, et fine officii, quod est aliquid persuadere.

2. Ipsa autem peritia dicendi in tribus rebus consistit, natura, doctrina, usu; natura, ingenio; doctrina, scientia; usus, assiduitate. Hæc sunt enim
B quæ non solum in oratore, sed in unoquoque homine [b] artifice spectantur ut aliquid efficiat.

CAPUT IV.

De tribus generibus causarum.

1. Genera causarum tria sunt : deliberativum, demonstrativum, judiciale : deliberativum genus est in quo de quibuslibet utilitatibus vitæ, quid aut debeat aut non debeat fieri, tractatur; demonstrativum in quo laudabilis persona aut reprehensibilis ostenditur.

2. Judiciale in quo de ipsius personæ facto, aut pœnæ, aut præmii sententia datur. Dictum autem *judiciale*, eo quod *judicet* hominem, et sententia sua ostendat utrum laudabilis præmio dignus sit, aut certe reus condemnari [c] liberarique supplicio.

78 3. Deliberativum genus vocatur, eo quod de
C unaquaque re in eo *deliberatur*. Hujus genus duplex est, suasio et dissuasio, id est, de expetendo et fugiendo, de faciendo et non faciendo.

4. Suasoria autem in tribus locis dividitur : honesto, utili et possibili. Hæc differt aliquid a deliberativa, quia suasoria eget altera persona, deliberativa interdum et apud se agit. In suasoria autem duæ sunt quæ plus valent : spes et metus.

5. Demonstrativum dictum, quod unamquamque rem aut laudando aut vituperando *demonstrat;* quod genus duas habet species : laudem et vituperationem. Laudis ordo tribus temporibus distinguitur : ante ipsum, in ipsum, post ipsum.

6. Ante ipsum, ut :

Quæ te tam læta tulerunt sæcula.

In ipsum, ut :

O sola infandos Trojæ miserata labores.

Post ipsum, ut :

A *In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ*
Lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
Semper honos, nomenque tuum, laudesque manebunt.

7. Pari ordine, e contrario, et in vituperatione hominis hæc forma servanda est, ante hominem, in hominem, post hominem. Locus communis ad demonstrativum vituperationis genus pertinet, quod tamen ab eo in aliquo differt. Nam vituperatio, quæ contraria est laudi, specialiter in certam facientis personam adhibetur.

8. Communis vero locus generaliter in facti crimine præponitur; unde, et *communis locus* dicitur, quia absente persona non tam in hominem quam in ipsum crimen exponitur. Omne enim vitium non in uno tantum, sed etiam commune in plurimis invenitur.

CAPUT V.

De gemino statu causarum.

1. Status causarum apud rhetores dicitur ea res in qua causa consistit, id est, constitutio. [d] Græci autem statum, a contentione, στάσιν, dicunt. Latine autem non solum a pugna, per quam expugnent propositionem adversarii, sed quod in eo pars utraque consistat. Fit autem ex intentione et depulsione.

79 2. Status autem causarum duo sunt, rationalis et legalis. De rationali oriuntur conjectura, finis, qualitas, translatio. De fine juridicialis et negotialis. De juridiciali absoluta et assumptiva. De assumptiva, concessio, remotio criminis, [e] relatio criminis, comparatio. De concessione, purgatio et deprecatio.

3. Conjecturalis status est, cum factum quod alii objicitur ab alio pernegatur. Definitivus status est, cum id quod objicitur, non hoc esse contenditur, sed quid illud sit, adhibitis definitionibus, approbatur. [f] Qualitas est, dum qualis sit res quæritur; et quia de vi et genere negotii controversia agitur, constitutio *generalis* appellatur.

4. Translatio est, cum causa ex eo pendet, quod aut non is agere videtur quem oportet, aut non apud quos, quo tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oporteat. Translativa constitutio dicitur, quod actio translationis et commutationis indigere videtur.

5. Juridicialis est, in qua æqui et recti natura, et præmii aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid juris ex civili more et æquitate sit consideratur. [g] Assumptiva est, quæ ipsa ex se nihil dat firmi ad recusationem, foris autem aliquid defensionis assumit.

D 6. Concessio est, cum reus non id quod factum est, defendit, sed ut ignoscatur postulat, [h] quod nos ad pœnitentes probavimus pertinere. Remotio criminis

[a] *Nam membranis retentis, quasi adh.* Respexisse videtur ad Ciceronis verba Tusc. : *Sed nescio quomodo, dum lego, assentior; cum posui librum, assensio omnis elabitur.*

Cap. III. — [b] *Artifice spectantur.* Al., *expectantur,* forte *expetuntur.*

Cap. IV. — [c] *Liberarique.* Rejiciebat hæc Chacon. Sed frequens apud Isidorum conjunctionem disjunctionumque vicissitudo.

Cap. V. — [d] *Græci autem statum a content.* Ita Herodia et Hermagoras. Præferre videtur Isidorus nostram vocem Græcæ στασεως.

[e] *Relatio criminis, comparatio.* — *Compensatio* in plerisque libris, qua de re Capella: Comparatio (inquit) *quam* compensationem *novi a posterioribus perhiberi.* Sed *comparatio* est apud Ciceronem, unde hæc sunt. Et infra comparatio definitur, consentientibus omnibus libris.

[f] *Qualitas est.* Videntur abundare hæ voces ex Cic., I de Invent., legendumque : *Dum qualis sit res quæritur, quia de vi, et de genere negotii,* etc.

[g] *Assumptiva.* Post assumptivam videtur desiderari absoluta. Dixerat enim ex juridiciali assumptivam, et absolutam oriri. Quam Cicero definit : *Quæ ipsa in se juris et injuriæ continet quæstionem.*

[h] *Quod nos ad pœnit.* Vid. d. 50, c. *In capite* et seqq.

est, cum id crimen quod infertur, a se, et a sua culpa, vi et potestate in alium reus dimovere conatur.

7. Relatio criminis est, cum ideo jure factum dicitur, quod alius ante injuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod alterius factum honestum aut utile contenditur, quod ut fieret, illud quod arguitur, dicitur esse commissum.

80 8. Purgatio est, cum factum quidem conceditur, sed culpa removetur. Hæc partes habet tres : imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cum et peccasse se et consulto peccasse reus confitetur, et tamen ut ignoscatur postulat, quod genus perraro potest accidere.

9. Item ex legali statu hæc oriuntur, id est, scriptum et voluntas, leges contrariæ, ambiguitas, collectio, sive ratiocinatio et definitio legalis. Scriptum et voluntas est, quando verba ipsa videntur cum sententia scriptoris dissidere. Legis contrariæ status est, quando inter se duæ leges, aut plures discrepare noscuntur.

10. Ambiguitas est, cum id quod scriptum est duas aut plures res significare videtur. Collectio vel ratiocinatio est, quando ex eo quod scriptum est aliud quoque quod non scriptum est invenitur. Definitio legalis est, cum vis verbi, quasi in definitiva constitutione, in quo posita sit quæritur.

11. Status ergo tam rationales quam legales quibusdam certius decem et octo connumerati sunt; cæterum[a] secundum rhetoricos Tullii undeviginti reperiuntur, propterea quia translationem inter rationales principaliter affixit status. Inde se ipse etiam Cicero reprehendens, translationem legalibus statibus applicavit.

[b] CAPUT VI.

De tripartita controversia.

1. Tripartitia controversia, juxta Ciceronem, aut simplex est, aut conjuncta. Et si conjuncta erit, considerandum est utrum sit ex pluribus quæstionibus juncta, an ex aliqua comparatione. Controversia simplex est quæ absolutam continet unam quæstionem, hoc modo : *Corinthiis bellum indicamus, an non?*

2. Conjuncta, est ex pluribus quæstionibus, in qua plura quæruntur hoc pacto : *Utrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eo colonia deducatur?* Ex comparatione, in qua per contentionem utrum potius aut quid potissimum quæritur, ad hunc **81** modum : *Utrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittantur, qui sociis sit auxilio; an teneatur in Italia, ut quam maximæ contra Annibalem copiæ sint!*

CAPUT VII.

De quatuor partibus orationis.

1. Partes orationis in rhetorica arte quatuor sunt :
A exordium, narratio, argumentatio, conclusio. Harum prima auditoris animum provocat; secunda res gestas explicat; tertia fidem assertionibus facit; quarta finem totius orationis complectitur.

2. Inchoandum est itaque taliter, ut [c] benivolum, docilem, vel attentum auditorem faciamus : benivolum, precando; docilem, instruendo; attentum, excitando. Narrandum est ita, ut breviter atque aperte loquamur. Argumentandum ita, ut primum nostra firmemus, dehinc adversa confringamus. Concludendum ita, ut concitemus animum audientis implere quæ dicimus.

[d] CAPUT VIII.

De quinque modis causarum.

1. Species causarum sunt quinque : honestum,
B admirabile, humile, anceps, obscurum. Honestum causæ genus, est cui statim sine oratione nostra favet animus auditoris; admirabile, a quo est alienatus animus eorum qui audituri sunt; humile, est quod negligitur ab auditore.

2. Anceps, est in quo aut judicatio dubia est, aut causa honestatis et turpitudinis particeps, ut et benevolentiam pariat et offensionem; obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficilioribus ad cognoscendum negotiis causa cernitur implicata.

82 CAPUT IX.

De syllogismis.

1. Syllogismus Græce, Latine *argumentatio* appellatur. Argumentatio autem dicta est, quasi *argutæ mentis oratio*, qua inventum probabile exsequimur.
C Syllogismus igitur est propositionis, et assumptionis, [e] confirmationisque extrema conclusio, aut ex ambigentis incerto, aut ex fiducia comprobantis.

2. Constat enim tribus partibus : propositione, assumptione, conclusione. Propositione, ut puta : *Quod bonum est, turpem usum habere non potest.* Consentit audiens; assumit ille : *Pecunia turpem usum habet;* concluditur : *Ergo pecunia bonum non est.*

3. Syllogismis autem non solum rhetores, sed maxime dialectici utuntur, licet [f] Apostolus sæpe proponat, assumat, confirmet, atque concludat, quæ, ut diximus, propria artis dialecticæ, atque rhetoricæ sunt.

4. Syllogismorum apud rhetores principalia genera duo sunt : inductio, et ratiocinatio. Inductionis membra tria sunt : prima propositio, secunda illatio, quæ
D et assumptio dicitur, tertia conclusio.

5. Inductio est quæ rebus non dubiis captat assensionem ejus cui instituta est, sive inter philosophos, sive inter rhetores, sive [g] inter sermocinantes. Propositio inductionis est quæ similitudines concedendæ rei necessario unius inducit, aut plurium.

6. Illatio inductionis est, quæ et assumptio dicitur,

[a] *Secundum rhetoricos Tullii.* Libros de Inv.

[b] Cap. VI. — Omnia ex eodem lib. I de Invent.

[c] Cap. VII. — *Benivolum.* Ita scribi præcipit Isidorus ipse, lib. X, non *benevolum.*

[d] Cap. VIII. — Ex eodem Ciceronis loco.

[e] Cap. IX. — *Confirmationis extrema concl.* Confirmationem syllogismo addidit, Ciceronem secutus, exemplo tamen non nisi syllogismi simplicis est usus.

[f] *Licet Apostolus.* Verba sunt Hieronymi ad Paul. Urbicam, epist. 155; mutasse Isidorum vocem *Apostol.* in *Philosophum* credebat Chacon, rediisseque rursus, vel ex scribentium errore, utraque voce per compendium scripta; vel alicujus, qui eam ex Hieronymo accersivit, supervacua diligentia.

[g] *Sive inter sermocinantes.* Victorinus, *in quacumque contentione verbor.*

quæ rem de qua contenditur et cujus causa similitudines habitæ sunt introducit. Conclusio inductionis est quæ aut concessionem illationis **83** confirmat, aut quid ex ea conficiatur declarat. [a] Ratiocinatio est oratio qua id de quo est quæstio comprobatur.

7. Euthymema igitur Latine interpretatur *mentis conceptio*, quem *imperfectum syllogismum* solent [b] artigraphi nuncupare. Nam in duabus partibus ejus argumenti forma consistit, quando eo quod ad fidem pertinet faciendam utitur, syllogismorum lege prætenta, ut est illud : *Si tempestas vitanda est, non est igitur navigandum.* Ex sola enim propositione constat esse perfectum; unde magis rhetoribus quam dialecticis convenire judicatum est.

8. Ratiocinationis duo sunt modi. Primus enthymema, qui est imperfectus syllogismus, atque rhetoricus. Secundus epicherema, qui est in rhetoricis latior syllogismus.

9. [c] Enthymematis membra sunt quinque : primum convincibile, secundum ostentabile, tertium sententiale, quartum exemplabile, quintum collectivum.

10. Convincibile est quod evidenti ratione convincit, sicut fecit Cicero pro Milone : *Ejus igitur mortis sedetis ultores, cujus vitam, si putaretis per vos restitui posse, nolletis.*

11. Ostentabile est quod certa rei demonstratione constringit, sicut Cicero in Catilinam : *Hic tamen vivit, vivit, imo etiam in senatum venit.* Sententiale est quod sententia generalis addicit, ut apud Terentium : *Obsequium amicos, veritas odium parit.*

12. Exemplabile est quod alicujus exempli comparatione eventum similem comminatur, sicut [d] Cicero in Philippic. : *Te miror, Antoni, quarum exempla imitaris, eorum exitus non pertimescere.*

13. Collectivum est cum in unum quæ [e] argumentata sunt colliguntur, sicut ait Cicero pro Milone : *Quem igitur cum gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela. Quem jure, quem loco, quem tempore non est ausus, hunc injuria, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitavit occidere!*

14. Præterea secundum Victorinum enthymematis est altera **84** definitio ex sola propositione, sicut jam dictum est, quæ ita constat : *Si tempestas vitanda est, non est navigatio requirenda.* [f] Ex sola assumptione, ut est illud : *Sunt autem qui mundum dicunt sine divina administratione discurrere.*

15. Ex sola conclusione, ut est illud : *Vera est igitur divina sententia.* Ex propositione et assumptione, ut est illud : *Si inimicus est, occidit; inimicus autem est.* Et quia illi deest conclusio, enthymema vocatur.

16. [g] Sequitur epicherema, descendens de ratiocinatione, [h] latior et exsecutior rhetoricus syllogismus, latitudine distans, et productione sermonis a dialecticis syllogismus, propter quod rhetoribus datur. Hic autem constat modis tribus : primus modus tripartitus est, secundus quadripartitus, tertius quinquepartitus.

17. Tripartitus epichermaticus syllogismus est qui constat membris tribus, id est, propositione, assumptione, conclusione. Quadripartitus est qui constat ex membris quatuor : prima propositione, secunda assumptione, et una propositionis sive assumptionis conjuncta ; tertia probatione, et [i] quarta conclusione.

18. Quinquepartitus est qui constat ex membris quinque, id est : prima propositione, secunda ejus probatione, tertia assumptione, quarta ejus probatione, quinta conclusione. Hunc Cicero ita facit in Arte Rhetorica : *Si deliberatio et demonstratio genera sunt causarum, non possunt recte partes alicujus generis causæ putari ; eadem enim res, alii genus, alii pars esse potest : eidem genus et pars non potest*, et cætera, quousque syllogismi hujus membra claudantur.

85 CAPUT X.

De lege.

1. Lex [j] est constitutio populi, quam majores natu cum plebibus sanxerunt. Nam quod rex aut imperator edicit, *constitutio* val *edictum* vocatur. [k] Institutio æquitatis duplex est, nunc in legibus, nunc in moribus. Inter legem autem et mores hoc interest, quod lex scripta est ; mos vero est vetustate probata consuetudo, sive, lex non scripta ; nam lex a *legendo* vocata, quia scripta est.

2. Mos autem longa consuetudo est de moribus [l] tracta tantumdem. Consuetudo autem est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur cum deficit lex ; nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem [m] ratio commendat.

3. Porro si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constiterit, duntaxat quod religioni con-

[a] *Ratiocinatio.* Eodem modo Cassiodorus. Brevius Fortunatianus : *Ratiocinatio est qua aliquid approbamus.*

[b] *Artigraphi.* Eadem voce utuntur Donatus et Servius ad Artem Donati. Constatque ex D. August., epist. 59, hujusmodi Græcolatinas voces illa ætate usurpatas esse, quamvis Quintiliano invisas. Iidem ab Augustino et Fortunatiano technici dicuntur.

[c] *Enthymematum membra.* Fusius hæc Isidorus quam Fortunatianus.

[d] Cic., Philipp. 2 : *quorum exempla imitere, eorum exitus non perhorrescere.*

[e] *Quæ argumentata.* Ex Ovet. Colleg. Goth. reliqui, *quæ argumenta.*

[f] *Ex sola assumptione.* Supplevimus hic quædam ex Tarraconensibus libris et Cassiodoro, auctore Aut. Augustino.

[g] *Sequitur epicherem.* Ex lib. I, de Invent.

[h] *Latior et exsecutior rhetoricus syllogismus.* Sic paulo ante epicherema latiorem syllogismum dixit, *latior exsecutio* volebat A. Augustinus ex Fortunatiano.

[i] *Et quarta conclus.* Vox *quarta* ex Gothicis reposita est.

[j] C. X. *Lex est.* L. V, c. 10, et d. 1, c. 2. Repetuntur eadem, l. V, c. 3, 10, 19, et seq Vid. Grat. d. I.

[k] *Institutio æquit.* Omne autem jus legibus et moribus constat, lib. V, cap. 3, et d. 1, cap. 2.

[l] *De moribus tracta tantumdem.* Sic ovet. I. *Tantummodo* Grat.

[m] *Legem ratio commendat.* Tertul., lib. de Corona milit.: *Consuetudo etiam in civilibus rebus pro lege suscipitur cum deficit lex. Nec differt scriptura an ratione consistat, quando, et legem ratio commendet.*

gruat, quod disciplinæ conveniant, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

4. Omnis autem lex, aut permittit aliquid, ut vir fortis petat præmium; aut vetat, ut sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat; aut punit, ut qui cædem fecerit capite plectatur.

5. [a] Factæ sunt autem leges ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis formidato supplicio refrenetur nocendi facultas. Legis enim præmio aut pœna [b] vita moderatur humana.

6. Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, **86** secundum consuetudinem patriæ, loco temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem [c] in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

CAPUT XI.

De sententia.

1. Sententia est dictum impersonale, ut : *Obsequium amicos veritas odium parit.* Huic si persona fuerit adjecta, chria erit, ita : *Offendit Achilles Agamemnonem, vera dicendo; Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis obsequendo.*

2. Nam inter chriam et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona nunquam dicitur. Unde, si sententiæ persona adjiciatur, fit chria; si detrahatur, fit sententia.

CAPUT XII.

De catasceve et anasceve.

1. Catasceve est confirmatio propositæ rei, anasceve autem contraria superiori est; revincit enim non fuisse, aut non esse, quod natum, aut factum, aut dictum esse proponitur, ut si quis Chimeram neget fuisse, aut fuisse confirmet.

2. Inter has et tnesin hoc interest, quod tnesis quamvis et ipsa habeat disputationem in utramque partem, tamen incertæ rei, quasi quædam liberatio vel coarctatio est; catasceve autem et anasceve in his rebus quæ verisimiles non sunt, sed pro veris proponuntur, plerumque versantur.

3. Anasceves prima divisio est, in inconveniens, et mendacium. Inconvenientis species sunt : quod inhonestum est et quod inutile. Item inhonestum tractatur, aut in dictis, aut in factis. In dictis, ut si quis indecora et non respondentia auctoritati dixisse dicatur, velut si aliquis infamet Catonem illum Censorium juventutem ad nequitiam et luxuriam cohortatum.

4. **87** In factis, ut si quis abhorrens aliquid a sanA ctimonia et nomine suo fecisse dicatur, ut est fabula de adulterio Martis et Veneris. Mendacium autem tres habet species : incredibile, quod factum non esse credatur, ut adolescentem de Siculo littore [d] egredientes Africa classes videre.

5. Impossibile est : « ut Clodius insidias Miloni fecerit, et idem occisus sit a Milone. » Contrarium est : « Nam si insidias fecit, occidit. Occisus est, non fecit insidias. » Hæc distributio in contrarium reformata [e] catasceveæ proderit. Oportebit tamen principia sic ordinare, ut aut credendum esse veterum auctoritati, aut fabulis fidem non habendam esse dicamus.

6. Et ad id postremum in anasceve recurramus, ne quid aliud significare voluerint qui ista finxerunt, ut si Scyllam non marinam, sed maritimam feminam,
B nec succinctam canibus, sed rapacem aliquam et inhospitalem venientibus extitisse.

CAPUT XIII.

De Prosopopœia.

1. Prosopopœia [f] est cum inanimalium et persona et sermo fingitur. Cicero in Catilinam : *Etenim si mecum patria mea, quæ mihi vita mea multo est charior, loqueretur, dicens,* etc.

2. Sic et montes, et flumina, vel arbores loquentes inducimus, personam inponentes rei quæ non habet naturam loquendi, quod et in tragœdiis usitatum est et in orationibus frequentissime invenitur.

88 CAPUT XIV.

De ethopœia.

1. Ethopœiam vero illam vocamus in qua hominis
C personam fingimus, pro exprimendis affectibus, ætatis, studii, fortunæ, lætitiæ, sexus, mœroris, audaciæ. Nam cum piratæ persona suscipitur, audax, abrupta temeraria erit oratio; cum feminæ sermo simulatur, sexui convenire debet oratio; jam vero adolescentis, et senis, et militis, et imperatoris, et parasiti, et rustici, et philosophi, [g] diversa ratio ducenda est.

2. Aliter enim loquitur gaudio affectus, aliter vulneratus. In quo genere dictionis illa sunt maxime cogitanda : quis loquatur, et apud quem, et de quo, et ubi, et quo tempore; quid egerit, quid acturus sit, aut quid pati possit, si hæc consulta neglexerit.

CAPUT XV.

De generibus quæstionum.

1. Genera quæstionum duo sunt : quorum unum
D est finitum, alterum infinitum. Finitum *hypothesis* Græce, Latine *causa* dicitur, ubi cum certa persona controversia est.

2. Infinitum quod Græce *thesis*, Latine *propositum*

[a] *Factæ autem sunt leges.* Ex Aug. epist. 56.

[b] *Vita moderatur humana.*—Moderatur passive ut, l. xv; d. de Negot. gest. *Pro qualitate personarum, et actio formatur, et condemnatio moderatur.*

[c] *In captionem contineat.* Paul., lib. v, Sentent., cap. 33 : *Ne quis in captionem verborum in cavendo incidat.*

Cap. XII. — [d] *Egredientes Afric.* Ex Plin. et Solin. mendose libri omnes, *ingredientes.*

[e] *Catasceveæ proderit.* Post hæc verba adduntur in Gothicis aliquot : *Ut gradus omnes constituamus, honestum, utile, verisimile, possibile, consentaneum; vel ex diverso inhonestum, inutile, parum verisimile, impossibile, contrarium.* Quæ, quia neque satis cum superioribus cohærent, neque sunt in vetustioribus libris, recipienda non putavimus. Licet quibusdam probarentur.

Cap. XIII. —[f] *Prosopop.* Hæc et ethopœia majores visæ sunt quam ut cum figuris reliquis connumerandæ essent; propterea eas in progymnasmatis posuit.

Cap. XIV. — [g] *Diversa ratio ducenda.* Ex Goth. Ov. Al., *oratio dicenda.*

nominatur. Hoc personam non habet certam, nec [a] inest ei aliqua certa circumstantia, id est, nec locus, nec tempus. In causa vero certa omnia sunt, [b] unde quasi pars causæ est propositum.

CAPUT XVI.

De elocutione.

1. Jam vero in elocutionibus illa uti oportebit, ut res, locus, tempus, **89** persona audientis efflagitat, ne profana religiosis, ne inverecunda castis, ne levia gravibus, ne lasciva seriis, ne ridicula tristibus misceantur.

2. Latine autem et perspicue loquendum. Latine autem loquitur qui verba rerum vera et naturalia persequitur, nec a sermone atque cultu præsentis temporis discrepat. Huic non sit satis videre quid dicat, nisi id quoque aperte et suaviter dicere; ne id quidem tantum, [c] nisi id quod dicat et facete dicat.

CAPUT XVII.

De trimodo dicendi genere.

1. Dicenda sunt quoque submissa leviter, incitata graviter, inflexa moderate. Hoc est enim illud trimodum genus dicendi : humile, medium, grandiloquum. Cum enim magna dicimus, granditer proferenda sunt; cum parva, subtiliter; cum mediocria, temperate.

2. Nam in parvis causis nihil grande, nihil sublime dicendum est, sed leni ac pedestri more loquendum. In causis autem majoribus, ubi de Deo, vel hominum salute referimus, plus magnificentiæ et fulgoris est exhibendum.

3. In temperatis vero causis ubi nihil [d] agitur ut agat, sed tantummodo ut delectetur auditor, inter utrumque est moderate dicendum; sed et quamvis de magnis rebus quisque dicat, non tamen semper granditer dicere debet, sed submisse cum docet, temperate cum aliquid laudat vel vituperat, granditer cum ad conversionem aversos animos provocat. Utenda tamen verba in submisso genere sufficientia, in temperato splendentia, in grandi vehementia.

90 CAPUT XVIII.

De colo, commate et periodo.

1. Componitur autem, [e] instruiturque omnis oratio commate, colo et periodo. Comma particula est sententiæ; colon, membrum; periodus, ambitus vel circuitus. Fit autem ex conjunctione verborum comma, ex commate colon, ex colis periodus.

2. Comma est juncturæ finitio, ut puta, *et si vereor, judices*, ecce unum comma; sequitur et aliud comma, *ne turpe sit pro fortissimo viro dicere incipientem timere*; et factum est colon, id est, membrum, quod in- A tellectum sensui præstat, sed adhuc pendet oratio; sicque deinde ex pluribus membris fit periodus, id est, extrema sententiæ clausula, ita : *veterem judiciorum morem* [f] *requirunt*. Periodus autem longior esse non debet, quam ut uno spiritu proferatur.

CAPUT XIX.

De vitiis litterarum, et verborum, et sententiarum cavendis.

1. Præterea purum et honestum oratoris eloquium carere debet omnibus vitiis, tam in litteris quam in verbis, quam etiam in sententiis.

2. In litteris, ut junctura apta et conveniens sit, et sic observandum, ne præcedentis verbi extrema vocalis in eamdem vocalem primam incidat verbi sequentis, ut *feminæ Ægyptiæ*; [g] quæ structura melior B fit, si consonantes vocalibus applicantur; triumque consonantium, quæ in se incidentes stridere et quasi rixari videntur, vitanda junctura est, id est, *r*, *s*, *x*, ut : *Ars studiorum*, *Rex Xerxes*, **91** *Error Romuli*. Fugienda est et consonans *m*, illisa vocalibus : ut, *verum enim*.

CAPUT XX.

De juncturis verborum.

1. In verbis quoque cavenda sunt vitia, ut non impropria verba ponantur, quam Græci *acyrologiam* vocant. Amanda est ergo proprietas, sic tamen, ut aliquando propter humilitatem sordidi, aut spurci vocabuli, translatis nominibus sit utendum; non tamen longe accitis, sed ut veris proxima et cognata videantur.

C 2. Fugienda etiam hyperbata longiora, quæ fieri sine aliorum sensuum confusione non possunt. Ambiguitas quoque et vitium illud cavendum, cum quidam, jactatione eloquentiæ ducti, quod uno aut duobus verbis significare poterant, interpositis inanibus vocibus, longa et circumflexa ambage concludunt, quod vitium *perissologia* vocatur.

3. Cui contrarium vitium est, brevitatis studio, etiam necessaria verba furari. Fugienda sunt quoque sicut in litteris et verbis, quæ inter prima grammaticorum studia noscuntur, ita et in sententiis vitia.

4. Sunt autem cacophaton, tautologia, eclipsis, acyrologia, macrologia, perissologia, pleonasmos, et his similia. At contra orationem extollit et exornat energia, tum emphasis, quæ plus quiddam quam D dixerit intelligi facit, ut si dicas, *ad gloriam Scipionis ascendet*; et Virgilius, *demissum lapsi per funem*. Cum enim dicit *lapsi*, [h] altitudinem suggerit. Huic contraria virtus est verbis minuere quæ natura sua magna sunt.

Cap. XV. — [a] *Neque inest ei aliqua certa circumst.* Al., *Neque in thesi aliqua circumst.*, eodem sensu.

[b] *Unde quasi pars causæ*, e. p. Cic. in Top. : *Itaque propositum pars causæ est.*

Cap. XVI. — [c] *Nisi id quod dicat et facete dicat.* Rom. Cod. : *Nisi id quod dicat et fecerit.* F., *nisi id quod deceat fecerit.* Al. : *Nisi id quod dicat et facere dicat.* Quam scripturam, una mutata littera, recepimus.

Cap. XVII. — [d] *Nihil agitur ut agat.* Sic O. I., ac tales sunt causarum pleræque in demonstrativo genere.

Cap. XVIII. — [e] *Instruitur.* Prothesis in Gothica scriptura frequens, *instruitur* pro *struitur*, nec minus frequens aphæresis, *Spania* pro *Hispania*, *Spalensis* pro *Hispalensis*, *storia* pro *historia*.

[f] *Morem requirunt.* Eadem verba apud Fab. Nunc pro *requirunt*, in Miloniana *minime vident*, vulgo legimus, cum alii quoque *requirunt* in Ms. lib. legisse se affirment.

Cap. XIX. — [g] *Quæ structura.* Al., *instructura* ex usitata prothesi.

Cap. XX. — [h] *Altitudinem suggerit.* Sic Cod. Romanus; nostri omnes *altitudinem imaginis sugg.* sed sive *imaginis*, sive *imaginationi* potius legas, nobis probari neutrum potuit.

CAPUT XXI.

De figuris verborum et sententiarum.

1. Augetur et ornatur oratio, etiam figuris verborum ac sententiarum. **92** Nam quia directa, et perpetua oratio fatigationem atque fastidium tam dicendi quam audiendi creat, flectenda est, et in alias versanda formas, ut et dicentem reficiat et ornatior fiat, et judicem diverso vultu audituque deflectat. E quibus plurimæ superius a Donato in schematibus Artis Grammaticæ annotatæ sunt.

2. Unde tantum illa hic interponi oportuit, quæ in poemate, aut nunquam, aut difficulter fiunt, in oratione autem libere.

Anadiplosis est congeminatio verborum, ut, *hic tamen vivit! vivit! imo etiam in senatum venit.*

3. Climax est gradatio, cum ab eo verbo quo sensus superior terminatur inferior incipit, ac dehinc quasi per gradus dicendi ordo servatur, ut est illud Africani: *Ex innocentia nascitur dignitas, ex dignitate honor, ex honore imperium, ex imperio libertas.*

4. Hanc figuram nonnulli *catenam* appellant, propterea quod aliud in alio quasi nectitur nomine, atque ita res plures in geminatione verborum trahuntur. Fit autem hoc schema non solum in singulis verbis, sed etiam in contextione verborum, ut apud Gracchum: *Pueritia tua adolescentiæ tuæ inhonestamentum fuit, adolescentia senectuti dedecoramentum, senectus reipublicæ flagitium.*

5. Sic et apud Scipionem: [a] *Vi atque ingratiis coactus cum illo sponsionem feci, facta sponsione ad judicem adduxi, adductum primo cœtu damnavi, damnatum ex voluntate dimisi.*

6. Antitheta, quæ Latine *contraposita* appellantur, quæ dum ex adverso ponuntur sententiæ pulchritudinem faciunt, et in ornamento locutionis decentissima existunt, ut, Cicero: *Ex hac parte* **93** *pudor pugnat, illinc petulantia, hinc pudicitia; illic stuprum: hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor, hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; hinc denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia virtutes omnes cum vitiis omnibus certant: cum iniquitate luxuria; ignavia cum temeritate, postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia; bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit.*

7. Hujusmodi locutionis ornamento Liber Ecclesiasticus usus est, dicens: *Contra malum bonum, et contra mortem, vita; sic contra pium peccator, et sic intuere in omnia opera Altissimi,* [b] *bina, et bina unum contra unum.*

8. Synonymia est quoties in connexa oratione pluribus verbis unam rem significamus, ut ait Cicero: *Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas.* Item, *non feram, non patiar, non sinam.*

9. Epanodos, quam *regressionem* nostri vocant: [c] *Principum dignitas erat pene par, non par fortasse eorum qui sequebantur.*

10. Antapodosis, quoties media primis et ultimis conveniunt, ut. *Vestrum hic factum reprehenditur, patres conscripti, non meum, ac pulcherrimum quidem factum; verum, ut dixi, non meum, sed vestrum.*

11. Paradiastole est quoties id quod dicimus interpretatione discernimus, cum te pro astuto sapientem appellas, [d] pro inconsiderato fortem, pro inliberali diligentem.

12. [e] Antanaclasis est quæ eodem verbo contrarium exprimit sensum. [f] Querebatur quidam de filio, cum mortem suam exspectaret, **94** respondente: *Non exspecto: Imo peto,* inquit, *ut exspectes.*

13. Antimetabole est conversio verborum quæ ordine mutato contrarium efficit sensum: *Non ut edam vivo, sed, ut vivam edo.* Et illud: *Si consul Antonius, Brutus hostis; si conservator reipublicæ Brutus, hostis Antonius.*

14. [g] Exoche: * *Quis eos appellavit? Appius; quis produxit? Appius.*

15. Nunc figuras sententiarum quas operæ pretium est cognoscere persequamur.

16. [h] Sententia est dictum impersonale, ut: *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Huic si persona fuerit adjecta, chria erit, ita: *Offendit Achilles Agamemnonem vera dicendo. Metrophanes promeruit gratiam Mithridatis, obsequendo.* Nam inter chriam et sententiam hoc interest, quod sententia sine persona profertur, chria sine persona nunquam dicitur. Unde si sententiæ persona adjiciatur, fit chria; si detrahatur, fit sententia.

17. Sententiarum species multæ sunt: aliæ enim indicativæ, aliæ pronuntiativæ, ut:

Vade, age, nate, voca zephyros, et labere pennis.

Aliæ admirativæ, ut:

.... *Tantæ ne animis cœlestibus iræ!*

18. Aliæ comparativæ, ut:

CAP. XXI. — [a] *Vi, atque ingratiis coactus.* — *Coactus* τοῦ *ingratiis* interpretationem esse quis dubitet? ergo expungi sine fraude poterat.

[b] *Bina, et bina.* LXX δύο, δύο, ἓν κατέναντι τοῦ ἑνός. Et ita quidam vulg. edit. libri. Ms.: *duo, duo, unum contra unum.*

[c] *Principum dignitas,* etc. Ex oratione pro Ligario.

[d] *Pro inconsiderato fortem, pro illiberali dilig.* — *Proconfidente fortem, pro illiberali diligentem rei familiaris,* dixit Rutilius citans idem exemplum ex Hyperide. Eodem utitur Fabius, lib. IX, c. 3. Alterum autem paradiastoles exemplum apud Rutilium Fabius synœciosi aptavit, cum oppositæ figuræ videantur; illa enim res quæ videntur eædem disjungit; synœciosis contra diversa conjungit.

[e] *Antanaclasis.* Anaclasin vocat Rutilius, nisi mendum in eo. Quintilianus speciem esse dicit paronomasiæ.

[f] *Querebatur quidam.* Proculeium appellant hunc Fabius et Rutilius.

[g] *Exoche* * *Quis eos appellavit.* Videtur hoc loco deesse tum definitio exoches cum suo exemplo tum etiam alterius figuræ nomen cujus exemplum sit, quod e Milioniana affertur. Hanc A. Augustinus symplocem fuisse aiebat; utramque e Servio et Aquila Rom. supplere non erit difficile.

[h] *Sententia est dict. imp.* sup., cap. 11: *Quæ tamen, ne non intellecta.* Verba Servii *ad* v.: I, *sequere Italiam vent.* Æn. IV.

Si vinco, et pereo, quid ibi me vincere præstat? A
Aliæ superlativæ, quæ cum aliquo motu animi et indignatione promuntur :

... *Quid non mortalia pectora cogis*
Auri sacra fames?

19. Aliæ interrogativæ, ut :

Qui genus, unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
... *juvenes quæ causa subegit*
Ignotas tentare vias?

20. Aliæ responsivæ, ut *illinc*, *istinc*. Aliæ deprecativæ, ut, *eripe me his invicte malis*. Aliæ promissivæ, ut :

Parce metu, Cytherea, manent immota tuorum
Fata tibi.

Aliæ concessivæ, quæ cum impulsione prohibeant, ut :

I, sequere Italiam, ventis pete regna per undas; **95**

quæ tamen ne non intellecta sit persuasio, permista sunt aliqua, quæ vetant latenter, ut, *ventis per undas*. Aliæ demonstrativæ, ut, *en*, *ecce*. Aliæ optativæ, ut :

O mihi præteritos referat si Jupiter annos!

21. Aliæ [a] derogativæ, ut, *nequaquam*.

Aliæ, quæ cum exclamatione proferuntur, ut :

[b] *Quis furor, o cives, pacem convertit in arma?*

Et Cicero : *O dii immortales, ubinam gentium sumus?*

22. Aliæ exhortativæ, cum ad sententiam provocamus, ut : *Aude, hospes, contemnere opes.*

23. Aliæ dehortativæ, cum a contrario vitio peccato que reducimus. Sunt et affirmativæ, ut, *quidni*, *quippe*.

24. Præceptivæ, ut :

Nudus ara, sere nudus, [c] *habebis frigore messes.*

25. Vetativæ, ut :

Neve inter vites corylum sere, neve flagella
Summa pete.

26. Negativæ, ut, *non*, *minime*. Sunt et mirativæ, ut : [d] *Papæ! vivere non licet, et fornicari libet!*

27. Dolentis, ut :

Hei mihi quod nullis amor est [e] *sanabilis herbis!*

Flentis.....

Similitudinis sic :

[f] *Ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta.*

Admonentis.......
Irridentis.........
Gementis.........
Exhortativæ.....
Consolativæ.....
Commiserantis.....

Quorum quot sunt figuræ, tot et in pronuntiando voces.

28. [g] Sunt et amphidoxæ quarum pars honesta est, pars inhonesta, ut :

... *Non est tua tuta voluntas :*
Magna petis Phaeton.

29. Sunt, et aliæ, [h] procatalepses, cum id quod vobis objici poterat, ante præsumimus ad diluendum, ut : *Si quis vestrum, judices, aut eorum qui adsunt forte miratur.* Sunt, et aporiæ, dubitatio simulantis nescire se quæ scit, aut quomodo dicatur.

96 30. [i] Cœnonesis autem dicitur communicatio consilii cum judicibus, aut adversariis, ut si dicas : *Vos consulo, judices, aut, vos adversarii, quid me facere convenit, aut quid vos facturi fuissetis.*

31. Paradoxon est, cum dicimus inopinatum aliquid accidisse, ut pro Flacco Cicero : *Cujus laudis prædicator* B *esse debuerit, ejus periculi deprecatorem esse factum.*

32. Epitrope, id est permissio, cum aliqua ipsis judicibus, aut adversariis permittimus æstimanda, ut [j] Calvus in Vatinium : *Perfrica frontem, et dic te digniorem qui prætor fieres quam Catonem.*

33. Parrhesia est oratio libertatis et fiduciæ plena : [k] *Occidi, occidi non Spurium Melium*, etc. Qua figura caute utendum est, ut Cicero, præmisit enim rationem.

34. Ethopœia est cum sermonem ex aliena persona inducimus, ut, pro Cælio Tullius facit Appium cæcum cum Clodia loquentem. Energia est rerum gestarum aut quasi gestarum sub oculis inductio, de qua locuti jam sumus.

35. [l] Metathesis est quæ mittit animos judicum in res præteritas, aut futuras, hoc modo : *Revocate* C *mentes ad spectaculum expugnatæ miseræ civitatis, et videre vos credite incendia, cædes, rapinas, direptiones, liberorum corporum injurias, captivitates matronarum, trucidationes senum.* In futurum autem anticipatio eorum quæ dicturus est adversarius, ut Tullius pro Milone, cum mittit animos judicum in eum reipublicæ statum qui futurus esset, si, occiso Milone, Clodius viveret.

36. Aposiopesis est cum id quod dicturi videbamur silentio intercipimus :

Quos ego, sed motos præstat componere fluctus.

37. [m] Epanalepsis est digressio : *Tulit calor me dicendi, et dignitas rerum paulo longius quam volebam, sed redeo ad causam.*

97 38. Anamnesis est commemoratio ejus rei quam D oblitos fuisse nos fingimus.

Apætesis est cum id quod in animos judi-

---

[a] *Aliæ derogativæ. Al.*, denegativæ.

[b] *Quis furor.* Petron. in Satyr. :

Quis furor, exclamat, pacem convertit in arma?

[c] *Habebis frigore messes.* Febrim potius ex Serv. et Virgilii Vita. Sed hæc verba e margine inserta verissime judicabat Chacon.

[d] *Papæ! vivere non lic.*, etc. Verba sunt Hieronymi in epist. ad Rust. 4.

[e] *Sanabilis*, medicabilis apud Ovid.

[f] *Ut quondam Creta.* Ex Æn. v.

[g] *Sunt et amphidoxæ.* Vid. Aug. de Rhetor., cap. 10.

[h] *Procatalepses.* Prolepsin Fabius, et præsumptionem vocat.

[i] *Cænonesis.* Hanc Rufinianus Anacœnosin; Fabius communicationem nominat.

[j] *Calvus in Vatinium.* Constat a Calvo Vatinium accusatum; Catullus :

Risi nescio quem modo in corona,
Qui, cum mirifice Vatiniana
Meus crimina Calvus explicasset.

[k] *Occidi, occid.* Ex Milonian.

[l] Metathesis. Hypotyposin Rufinianus et reliqui vocant. P. Nunnesius recte nominatam ab Isid. Metathesin aiebat, quod per eam traducuntur judicum animi ab eo quod adest, ad præteritum, aut consequens.

[m] *Epanalepsis.* Cicero *reditum*, Quintilianus ἄφοδον vocat.

cum quasi deposueramus opportune reposcimus.

39. Ætiologia est cum proponimus aliquid ejusque causam et rationem reddimus.

40. [a] Characterismus est descriptio figuræ alicujus expressa, ut :

Omnia Mercurio similis, vocemque, coloremque,
Et crines flavos, et membra decora juventæ.

41. [b] Epitrochasmus, cum plures sensus breviter expeditos in unum locum coacervat; et cum quadam festinatione decurrit; ut Cicero : *Rempublicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, fortunas, conjuges, liberosque vestros*, etc.

42. Ironia est cum per simulationem diversum quam dicit intelligi cupit. Fit autem, aut cum laudamus eum quem vituperare volumus, aut vituperamus quem laudare volumus. Utriusque exemplum erit si dicas : *Amatorem reipublicæ Catilinam, hostem reipublicæ Scipionem.*

43. [c] Diasyrmos ea quæ magna sunt verbis minuit, aut minima extollit.

44. Epimone est quoties in eodem sensu diutius immoramur : *Cui tandem pepercit? Cujus amicitiæ fidem custodivit? Cui bono inimicus non fuit? Quando non aut accusavit aliquem, aut verberavit, aut prodidit?*

45. Epangelia est promissio qua judicem attentum facimus, pollicentes nos aliqua magna aut minima dicturos.

46. Prosopopœia est cum inanimalium et persona, et sermo fingitur. **98** Cicero in Catilinam : *Etenim, si mecum patria mea, quæ mihi vita mea multo est charior, loqueretur, dicens*, etc.

47. [d] Parathesis est cum quasi deponimus aliquid imperfectum apud memoriam judicum repetituros nos dicentes cum opportunum fuerit.

48. Pensis, id est soliloquium, cum ad interrogata ipsi nobis respondemus.

48. [e] Synchoresis est cum differimus aliquid pe-

A tentes, ut aliud interim nos permittant dicere.

CAPUT XXII.

De dialectica.

1. [f] Dialectica est disciplina [g] ad discernendas rerum causas inventa. Ipsa est philosophiæ species, quæ logica dicitur, id est, rationalis, definiendi, quærendi, et disserendi potens. Docet enim in pluribus generibus quæstionum quemadmodum disputando vera et falsa dijudicentur.

2. Hanc quidem primi philosophi [h] in suis dictionibus habuerunt, non tamen ad artis redegere peritiam. [i] Post hos Aristoteles ad regulas quasdam hujus doctrinæ argumenta perduxit, et [j] dialecticam nuncupavit pro eo quod in ea de dictis disputatur; nam λεκτὸν dictio dicitur. **99** Ideo autem post rhetoricam disciplinam

B dialectica sequitur, quia in multis utrique communia existunt.

CAPUT XXIII.

De differentia dialecticæ et rhetoricæ artis.

1. Dialecticam vero et rhetoricam Varro [k] in IX Disciplinarum libris tali similitudine definivit : *Dialectica et rhetorica est*[l] *quod in manu hominis pugnus astrictus, et palma distensa, illa verba contrahens, ista distendens.*

2. Dialectica siquidem ad disserendas res acutior; rhetorica ad illa quæ nititur docenda facundior. Illa ad scholas nonnunquam venit, ista jugiter procedit in forum. Illa requirit rarissimos studiosos, hæc [m] frequenter et populos.

3. Solent autem philosophi antequam ad isagogen

C veniant exponendam, definitionem philosophiæ ostendere, quo facilius ea quæ ad eam pertinent demonstrentur.

CAPUT XXIV.

De definitione philosophiæ.

1. Philosophia est rerum humanarum divinarumque cognitio, cum studio bene vivendi conjuncta. Hæc dua_

[a] *Characterismus.* Vid. Rutilius, apud quem mendose *chresterinus.*

[b] *Epitrochasmus cum plures sens.* Duas figuras videtur confundere, epitrochasmum et synathrœsmum. Nam coacervare plures sensus commune epitrochasmo cum synathrœsmo; cum quadam festinatione decurrere, epitrochasmi potius est. Exemplum ex III Catilinaria magis est synathrœsmi; non enim vita, bona, fortunæ, conjuges, liberi plurimum inter se distantia, quod erat epitrochasmi fortasse proprium. Volunt namque Aquila et Numenius esse πολυδιεστῶτα. Ergo cum in veteribus Editionibus epitrochasmus sit, litrismus, lintrismus et syntrismus in manuscriptis, utramque figuram ab Isidoro definitam putamus, non admodum dissimilibus verbis, unde unius definitionem, alterius exemplum utriusque tantum nomina librariorum inscitia reliquerit. Quomodo peccatum ab iisdem paulo ante advertit A. Augustinus in exoche et symploce. Vid. Rutil., Aquil., et Fab. lib. VIII. Vulcanius *Athræsmos* fecit (credo) ex *litrismos.*

[c] *Diasyrmos.* Cujus exempla plura apud Aquilam et Rufinian.

[d] *Parathesis.* Cui Apætesis (de qua paulo ante) spondet.

[e] *Synchoresis.* Discessimus aliquantulum a libris, nam in Excusis *synæresis* in Manusc, *synerosis*, quia invenimus συγχώρησιν, id est *permissionem*, ab Aristide Quintiliano, in Musicis, inter figuras rhetoricas numerari.

CAP. XXII. — [f] Hoc initium tertii libri in Tarrac. Cod.

[g] *Ad discernendas rerum c.* Al., *ad disserendas.* Sed discernendas legendum ostendunt verba sequentia : *Docet quemadmodum disputando vera et falsa dijudicentur.*

[h] *In suis dictionibus*, id est, *disputationibus.*

[i] *Post hos Arist.* Cassiodor. : *Qua quidem veteres sunt usi plurimum, tamen ad artis non redegere nor-*

D *mam. Primus fere Aristoteles eorum quidem qui in aliquo sunt pretio ad regulas quasdam hujus disciplinæ argumenta perduxit.*

[j] *Et dialecticam nuncupavit.* Non ille quidem totam artem, sed eam solam partem quæ probabiliter disserit, ut observatum est ab antiquis Peripateticis, Alexand., Bœth. et aliis.

CAP. XXIII. — [k] *In IX Discipli. lib.* Legitur totum hoc cap. apud Cassiod.; sed utrobique legendum *nono* advertit A. Aug.; citari namque ab Agellio, Acroneo et Non. Varronis tertium, quintum et octavum Disciplinarum lib., quamvis *novem disciplinarum libris* ferri quoque possit, si *novem* non ad disciplinas, sed ad libros referatur.

[l] *Quod in manu hom. pugn.* Id multo ante Varronem Zeno Stoicus dixerat, ut refert non uno in loco Cicero.

[m] *Frequenter et populos.* — *Frequentes et populos*, apud Cassiod.

bus ex rebus constare videtur, [a] scientia et opinatione. A

2. Scientia est cum res aliqua certa ratione percipitur; opinatio autem cum adhuc incerta res latet, et nulla ratione firma videtur, ut puta, sol utrumne tantus quantus videtur, an major sit quam omnis terra: **100** item, luna globosa sit, an concava; et stellæ utrumne adhæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur; cœlum ipsum, qua magnitudine, quave materia constat, utrum quietum sit et immobile, an incredibili celeritate volvatur; quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata, et suspensa permaneat.

3. Ipsum autem nomen Latine interpretatum, *amorem sapientiæ* profitetur. [b] Nam Græci φίλον *amorem*. σοφίαν *sapientiam* dicunt. Philosophiæ species tripartita est: una naturalis, quæ Græce *physica* appellatur, in qua de naturæ inquisitione disseritur; altera moralis, quæ Græce *ethica* dicitur, in qua de moribus agitur; tertia rationalis, quæ Græco vocabulo *logica* appellatur, in qua disputatur quemadmodum in rerum causis, vel vitæ moribus veritas ipsa quæratur.

4. In physica igitur causa quærendi; in ethica ordo vivendi; in logica ratio intelligendi versatur. Physicam apud Græcos primus perscrutatus est Thales Milesius, unus ex septem illis sapientibus. Hic enim ante alios cœli causas atque vim rerum naturalium, [c] contemplata ratione, suspexit, quam postmodum Plato in quatuor definitiones distribuit, id est, arithmeticam, geometriam, musicam et astronomiam.

5. Ethicam Socrates primus ad corrigendos componendosque mores instituit, atque omne studium ejus ad bene vivendi disputationem perduxit, dividens eam in quatuor virtutes animæ, id est, prudentiam, justitiam, fortitudinem et temperantiam.

6. Prudentia est in rebus, qua discernuntur a bonis mala. Fortitudo, qua adversa æquanimiter tolerantur. Temperantia, qua libido, concupiscentiaque rerum frenatur. Justitia, qua recte judicando sua cuique distribuuntur.

7. Logicam, quæ *rationalis* vocatur, Plato subjunxit, per quam, discussis rerum morumque causis, vim earum rationabiliter perscrutatus est, dividens eam in dialecticam et rhetoricam. Dicta autem *logica*, **101** id est rationalis, λόγος enim apud Græcos, et *sermonem* significat, et *rationem*.

8. In his quippe tribus generibus philosophiæ etiam eloquia divina consistunt. Nam, aut de natura disputare solent, ut in Genesi et Ecclesiaste; aut de moribus, ut in Proverbiis et in omnibus sparsim libris; aut de logica, [d] pro qua nostri theoricam sibi vindicant, ut in Cantico canticorum et Evangeliis.

9. Item aliqui doctorum philosophiam in nomine et partibus suis ita definierunt: *Philosophia est divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia.* Aliter: *Philosophia est ars artium, et disciplina disciplinarum.* Rursus: *Philosophia est meditatio mortis, quod magis convenit Christianis, qui, sæculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili, similitudine futuræ patriæ vivunt.*

10. Alii definierunt philosophiæ rationem in duabus consistere partibus, quarum prior inspectiva est, secunda actualis. Inspectiva dividitur in naturalem, doctrinalem et divinalem. Doctrinalis dividitur in quatuor partes, in arithmeticam, musicam, geometriam et astronomiam.

11. Actualis dividitur in moralem, dispensativam et civilem. Inspectiva dicitur, qua supergressi visibilia, de divinis aliquid et cœlestibus contemplamur, B [e] eaque corporeum mente solummodo inspicimus quoniam supergrediuntur obtutum.

12. Naturalis dicitur, ubi uniuscujusque rei natura discutitur, [f] quia nihil contra naturam generatur in vita; sed unumquodque iis usibus deputatur quibus a Creatore definitum est, nisi forte cum voluntate Dei aliquod miraculum provenire monstratur.

13. Divinalis dicitur, quando aut ineffabilem naturam Dei, aut spiritales creaturas ex aliqua parte profundissima qualitate disserimus.

102 14. Doctrinalis dicitur scientia quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas dicitur quam, intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, ut est par, impar, vel alia hujuscemodi, in sola ratiocinatione tractamus. Cujus C species sunt quatuor, arithmetica, geometria, musica, astronomia.

15. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis immobilis et formarum. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui ad aliquid sunt his qui inveniuntur in sonis. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderumque figuras contemplatur omnes, et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

16. Porro actualis dicitur quæ res propositas operationibus suis explicat, cujus partes sunt tres, moralis, dispensativa et civilis. Moralis dicitur, per quam vivendi mos honestus appetitur et instituta ad virtutem tendentia præparantur. Dispensativa dicitur, cum D domesticarum rerum sapienter ordo disponitur. Civilis dicitur per quam totius civitatis utilitas administratur.

CAPUT XXV.

De isagogis Porphyrii.

1. Post philosophiæ definitiones, in quibus generaliter omnia continentur, nunc isagogas Porphyrii expediamus. Isagoga quippe Græce, Latine *introductio* dicitur, eorum scilicet qui philosophiam inci-

CAP. XXIV. [a] *Scientia et opin.* Ex Lact., lib. III, c. 3.

[b] *Nam Græci* φίλον AMOREM. Forte, *amatorem*.

[c] *Contemplata ratione.* — *Contemplatus* volebat A. Aug.

[d] *Pro qua nostri theoricam.* Ex Hieron. epist ad Paulam Urbicam, vel ex Orig., homil. 1 in Cant.

[e] *Eaque... mente solummodo.* Ex ead. Orig. hom.

[f] *Quia nihil contra naturam generatur in vita.* Orig., hom. cit. in Cant.: *Naturalis dicitur ubi uniuscujusque natura discutitur, quia nihil contra naturam generetur in vita, sed unumquodque iis usibus deputatur in quos a creatore productum est.* Duæ voces *contra naturam* absunt a mss. libris, pro quibus *confusum* legitur in Excusis, et apud Cassiodor.

piunt, continens in se demonstrationem primarum rationum, de qualibet re quid sit, suaque certa ac substantiali definitione declaratur.

2. Nam posito primo genere, deinde species, et alia quæ vicina esse possunt subjungimus, ac discretis communionibus separamus, tandiu interponentes differentias, quousque ad proprium ejus de quo quærimus signata ejus expressione perveniamus, ut puta : *Homo est animal rationale, mortale, terrenum, bipes, risus capax.*

3. Genus *animal* cum dictum est, substantia hominis declarata est. **103** Est enim ad hominem genus animal, sed quia late patebat, adjecta est species, terrenum, et jam exclusum est id quod aut æthereum, aut humidum. Differentia vero, ut *bipes*, quæ propter animalia posita est quæ multis pedibus innituntur. Item *rationale*, propter illa quæ ratione egent; *mortale* autem propter id quod angelus non est.

4. Postea discretis atque seclusis communionibus adjectum est proprium in parte postrema, est enim solum hominis quod ridet; sic perfecta est omnis ex parte definitio ad hominem declarandum. Cujus disciplinæ definitionem plenam existimarunt Aristoteles et Tullius ex genere et differentiis consistere.

5. Quidam postea pleniores in docendo ejus perfectam substantialem definitionem in quinque partibus, velut in membris suis diviserunt. Quarum prima est de genere, secunda de specie, tertia de differentia, quarta de proprio, quinta de accidente.

6. Genus, ut *animal*. Est enim vocabulum generale et commune omnium animam habentium. Species, ut *homo*. Est enim specialitas, qua separatur a cæteris animantibus. Differentia, ut *rationale, mortale*. His enim duobus differt homo a cæteris.

7. Cum enim dicitur *rationale*, discernitur ab irrationabilibus mutis, quæ non habent rationem. Cum *mortale*, discernitur ab angelis, qui nesciunt mortem. Proprium, ut *risibile*. Homo est enim, qui ridet, et hoc præter hominem nullius animalis est. Accidens, ut color in corpore, doctrina in animo.

8. Hæc enim temporum varietate et accidunt et mutantur; et est ex omnibus his quinque partibus oratio plenæ sententiæ, ita : *Homo est animal rationale, mortale, risibile, boni malique capax*; sic etiam in omni oratione substantiali tandiu interponere debemus species et differentias, quandiu, seclusis omnibus quæ hoc idem possunt esse, ad id perveniatur, ut proprietas jam certa teneatur.

9. Isagogas autem ex Græco in Latinum transtulit [a] Victorinus orator, commentumque ejus quinque libris Boœthius edidit.

104 CAPUT XXVI.

[b] *De categoriis Aristotelis.*

1. Sequuntur Aristotelis categoriæ, quæ Latine
A *prædicamenta* dicuntur, quibus per varias significationes omnis sermo conclusus est.

2. Instrumenta categoriarum sunt tria, id est prima æquivoca, secunda univoca, tertia denominativa. Æquivoca sunt, quando multarum rerum nomen unum est, sed non eadem definitio, ut *leo*. Nam quantum ad nomen pertinet, et verus, et pictus, et cœlestis leo dicitur. Quantum ad definitionem pertinet, aliter verus definitur, aliter pictus, et aliter cœlestis.

3. Univoca sunt, quando duarum aut plurium rerum unum nomen est, et definitio, ut *vestis*; nam, et [c] birrus et tunica nomen vestis possunt accipere et ejus definitionem. Ergo hoc univocum in generibus esse intelligitur, quia et nomen, et definitionem dat formis suis.

4. Denominativa dicuntur, quæcunque ab aliquo
B solo differentiæ casu secundum nomen habent appellationem, ut a *bonitate bonus*, a *malitia malus*.

5. [d] Categoriarum autem species decem sunt, id est, substantia, quantitas, qualitas, relatio, situs, locus, tempus, habitus, agere et pati.

6. Substantia, quæ proprie et principaliter dicitur, est quæ neque de subjecto prædicatur, neque in subjecto est, ut *aliquis homo, aliquis equus*. Secundæ autem substantiæ dicuntur, in quibus speciebus illæ quæ principaliter substantiæ primo dictæ sunt insunt atque clauduntur, ut in homine *Cicero*.

7. Quantitas est mensura per quam aliquid vel magnum vel minus ostenditur, ut *longus, brevis*. Qualitas est, ut qualis sit *orator*, **105** aut *rusticus, niger*, aut *candidus*. Relatio est quæ refertur ad aliquid. Cum
C enim dicitur *filius*, demonstratur, et *pater*. Hæc relativa simul incipiunt; nam servus et dominus uno tempore exordium nominis sumunt, nec aliquando invenitur dominus prior servo, nec servus domino. Alter enim alteri præesse non potest.

8. Porro situs a positione dictus, ut quis, aut *stet*, aut *sedeat*, aut *jaceat*. Locus est ubi sit, *in foro, in platea*. Loci autem motus habet sex partes, dexteram et sinistram, ante et retro, sursum atque deorsum. Partes quoque istæ sex duo habent, longe et prope. Tempus, ut, *hodie, heri*.

9. Habitus ab habendo aliquid dictus, ut *habere scientiam in mente, virtutem in corpore* : circa corpus, vestimentum et cætera quæ ad habendi modum designato a doctoribus numero comprehenduntur.

D 10. Jam vero agere, et pati ab agentis et patientis significatione consistunt. Nam *scribo* vocis actum habet, quoniam facientis rem indicat. *Scribor* patientis est, quoniam pati se ostendit. In his enim novem generibus, quorum exempli gratia quædam posita sunt, vel in ipso substantiæ genere, quod est οὐσία, innumerabilia reperiuntur ; nam et ea quæ intellectu capimus, ea ad alterum horum decem prædicamentorum sermone vulgamus.

CAP. XXV. — [a] *Transtulit Victorin.* Boœt., Dialog. 1 : *Rogo ut mihi explices id quod Victorinus orator sui temporis fere doctissimus a Porphyrio per* ἐσαγωγήν, *id est per* introductionem *in Aristotelis categorias dicitur transtulisse.*

CAP. XXVI. — [b] Pleraque ex Arist. categoriis Boœt. interp.

[c] *Nam birrus et tunic.* Idem Capella, quod autem vestis genus birrus, vid. lib XIX, cap. 24 et in Cassian. annot.

[d] *Categoriar. species.* Cassiod.: *Quidquid loquimur aut cogitamus, in aliqua hor. specie invenitur.*

11. Plena enim sententia de his ita est : *Augustinus magnus orator, filius illius, stans in templo, hodie infulatus, disputando fatigatur.* Usiæ autem, id est substantiæ, proprium est, quod cæteris subjacet, reliqua novem accidentia sunt. Substantia autem dicitur ab eo quod omnis res ad seipsam subsistit. Corpus enim subsistit, et ideo substantia est.

12. Illa vero accidentia quæ in subsistente atque subjecto sunt, substantiæ non sunt, quia non subsistunt, sed mutantur, ut color, vel forma. De subjecto autem, et in subjecto quasi de ipso et in ipso. Ubi enim dicitur de subjecto, substantia est, quasi dicatur de substantia. Ubi autem dicitur in subjecto, accidentia sunt, id est quæ accidunt in substantia, ut quantitas, qualitas, vel figura.

13. De subjecto igitur genera, et species, in subjecto accidentia sunt. [a] Ex his novem accidentibus tria intra usiam sunt, quantitas, qualitas et situs. **106** Hæc enim sine usia esse non possunt. Extra usiam vero sunt locus, tempus et habitus; intra et extra usiam relatio, facere et pati.

14. Appellatas autem categorias constat, quia non possunt nisi ex subjectis agnosci. Quis enim quid sit homo possit agnoscere, nisi aliquem hominem sibi ponat ante oculos, quasi subjectum homini?

15. [b] Hoc opus Aristotelis intente legendum est, quoniam, sicut dictum est, quidquid homo loquitur, inter decem prædicamenta habetur. Proficiet etiam ad libros intelligendos, qui sive rhetoribus, sive dialecticis applicantur.

CAPUT XXVII.

[c] *De perihermeniis.*

1. Sequitur dehinc liber perihermenias subtilissimus nimis, et per varias formas iterationesque cautissimus, de quo dicitur : *Aristoteles quando perihermenias scriptitabat,*[d] *calamum in mente tingebat.*

Præfatio perihermeniarum.

2. Omnis quippe res quæ una est, et uno significatur sermone, aut per nomen significatur, aut per verbum, quæ duæ partes orationis interpretantur totum quidquid concepit mens ad eloquendum. Omnis enim elocutio conceptæ rei mentis interpres est.

3. Hanc Aristoteles vir in rerum expressione et faciendis sermonibus peritissimus, hermeniam nominat, quam interpretationem nos appellamus, scilicet quod res mente conceptas prolatis sermonibus interpretatur per cataphasin et apophasin, id est per affirmationem et negationem. Per affirmationem, ut *homo currit*; per negationem, ut *homo non eurrit.*

4. In his itaque perihermeniis supradictus philosophus de septem speciebus tractat, id est, de nomine, A de verbo, de oratione, de enuntiatione, de affirmatione, de negatione, de contradictione.

5. **107** Nomen est vox significativa secundum placitum, sine tempore, cujus nulla pars significativa separata, ut *Socrates.* Verbum est quod significat tempus, cujus pars nihil extra significat, sed semper eorum quæ de altero dicuntur nota est, ut *cogitat, disputat.* Oratio est vox significativa, cujus partium aliquid separatum significativum est, ut *Socrates disputat.* Enuntiativa oratio est vox significativa de eo quod est aliquid, vel non est, ut *Socrates est, Socrates non est.*

6. Affirmatio est enuntiatio alicujus de aliquo, ut *Socrates est*; negatio est alicujus ab aliquo, ut *Socrates non est.* Contradictio est affirmationis et negationis oppositio, ut *Socrates disputat, Socrates non disputat.*

B 7. [e] Hæc omnia in libro perihermeniarum minutissime divisa et subdivisa tractantur, quarum rerum definitiones hic breviter sufficiat intimasse, quando in ipso competens explanatio reperitur. Utilitas perihermeniarum hæc est, quod ex his interpretamentis syllogismi fiunt. Unde et analytica pertractantur.

CAPUT XXVIII.

De syllogismis dialecticis.

1. Sequuntur [f] dehinc dialectici syllogismi, ubi totius ejus artis utilitas et virtus ostenditur, quorum conclusio plurimum lectorem adjuvat ad veritatem investigandam, tantum ut absit ille error [g] decipiendi adversarium per sophismata falsarum conclusionum.

2. Formulæ categoricorum, id est, prædicativorum C syllogismorum sunt tres.

Primæ formulæ modi sunt novem.

3. Primus modus est [h] qui conducit, id est, qui colligit ex universalibus **108** dedicativis dedicativum universale directim, ut: *Omne justum honestum, omne honestum bonum, omne igitur justum bonum.*

4. Secundus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis et abdicativis abdicativum universale directim, ut : *Omne justum honestum; nullum honestum turpe, nullum igitur justum turpe.*

5. Tertius modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, ut : *Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur justum utile.*

6. Quartus modus est qui conducit ex particulari D dedicativa et universali abdicativa abdicativum particulare directim, ut : *Quoddam honestum justum, nullum honestum turpe, quoddam igitur justum non est turpe.*

7. Quintus modus est qui conducit ex universalibus dedicativis particulare dedicativum [i] per re-

[a] *Ex his novem accid.* Ex Aug., lib. de Categoriis.
[b] *Hoc opus... intente legend* Cic. in Hortens. apud Non.: *Magna animi contentio adhibenda est explicando Aristotelem si legeris.*
Cap. XXVII. — [c] *De perihermeniis.* Ita vet. Cod. et paulo post *Præfatio perihermeniarum.*
[d] *Calamum in mente ting.* De universis Aristotelis scriptis Suidas : Ἀριστοτέλης τῆς φύσεως γραμματεὺς ἦν, τὸν κάλαμον ἀποβρέχων εἰς νοῦν.
[e] *Hæc omnia... reperitur.* Addita sunt hæc ex Ms. quæ etiam sunt apud Cassiodorum nonnihil immutata.
Cap. XXVIII. — [f] Vid. Cassiod., Capell. et Apulei, de syllogism. categor., sive perihermenias.
[g] *Error decipiendi.* Al. *devincendi.* Al. *dejiciendi.*
[h] *Qui conducit.* Συνάγει. Quod autem in exemplis propositionis loco assumptio collocatur, neque id de syllogismi vi quidquam minuit, neque sine Græcorum et Arabum exemplo fit.
[i] *Per reflexionem,* ἀντιστροφὴν, vulgo *eonversioner*

flexionem, ut: *Omne justum honestum, omne honestum bonum, quoddam igitur bonum justum.*

8. Sextus modus est qui conducit ex universali dedicativa et universali abdicativa abdicativum universale per reflexionem, ut: *Omne justum honestum, nullum honestum turpe, nullum igitur turpe justum.*

9. Septimus modus est qui conducit ex particulari et universali dedicativis dedicativum particulare per reflexionem, ut: *Quoddam justum honestum, omne honestum utile, quoddam igitur utile justum.*

10. Octavus modus est qui conducit ex universalibus abdicativo et dedicativo particulare abdicativum per reflexionem, ut: *Nullum turpe honestum, omne honestum justum, quoddam igitur turpe non est justum.*

11. Nonus modus est qui conducit ex universali abdicativo et particulari dedicativo abdicativum particulare per reflexionem, ut: *Nullum turpe honestum, quoddam honestum justum, quoddam igitur justum non est turpe.*

12. *Formulæ secundæ modi sunt quatuor.*

Primus modus est qui conducit ex universalibus dedicativo et abdicativo abdicativum universale directim, ut: *Omne justum honestum, nullum turpe honestum, nullum igitur justum turpe.*

13. Secundus modus est qui conducit ex universalibus abdicativo **109** et dedicativo abdicativum universale directim, ut: *Nullum turpe honestum, omne justum honestum, nullum igitur turpe justum.*

14. Tertius modus est qui conducit ex particulari dedicativo et universali abdicativo particulare abdicativum directim, ut: *Quoddam justum honestum, nullum turpe honestum, quoddam igitur justum non est turpe.*

15. Quartus modus est qui conducit ex particulari abdicativo et universali dedicativo abdicativum particulare directim, ut: *Quoddam justum non est turpe, omne malum turpe, quoddam igitur justum non est malum.*

16. *Formulæ tertiæ modi sunt sex.*

Primus modus, qui conducit ex dedicativis universalibus dedicativum particulare, tam directim quam reflexim, ut: *Omne justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum*, vel sic, *quoddam igitur bonum honestum.*

17. Secundus modus est qui conducit ex dedicativis particulari et universali dedicativum particulare directim, ut: *Quoddam justum honestum, omne justum bonum, quoddam igitur honestum bonum.*

18. Tertius modus est qui conducit ex dedicativis universali et particulari dedicativum particulare directim, ut: *Omne justum honestum, quoddam justum bonum, quoddam igitur bonum honestum.*

19. Quartus modus est qui conducit ex universalibus dedicativa et abdicativa abdicativum particulare directim, ut: *Omne justum honestum, nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

20. Quintus modus est qui conducit ex dedicativo particulari et abdicativo universali abdicativum particulare directim, ut: *Quoddam justum honestum, nullum justum malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

21. Sextus modus est qui conducit ex dedicativo universali et abdicativo particulari abdicativum particulare directim, ut: *Omne justum honestum, quoddam justum non est malum, quoddam igitur honestum non est malum.*

22. Has formulas categoricorum syllogismorum qui plene nosse desiderat, librum legat qui inscribitur *Perihermenias Apuleii*, et quæ subtilius sunt tractata cognoscet. Distincta enim atque considerata **110** ad magnas intelligentiæ vias lectorem, præstante Domino, utiliter introducunt. Nunc ad hypotheticos syllogismos ordine sequenti veniamus.

23. Modi syllogismorum hypotheticorum, qui fiunt cum aliqua conclusione, sunt septem.

Primus modus est: *Si dies est, lucet; est autem dies, lucet igitur.*

Secundus modus est: *Si dies est, lucet; non autem lucet, non est igitur dies.*

Tertius modus est ita: *Non et dies est, et non lucet; atqui dies est, lucet igitur.*

24. Quartus modus est ita: *Aut dies est, aut nox; atqui dies est, nox igitur non est.*

Quintus modus est ita: *Aut dies est, aut nox; atqui nox non est, dies igitur est.*

Sextus modus est ita: *Non, et dies est, et nox; dies autem est, nox igitur non est.*

25. Septimus modus est ita: *Non est dies et nox; atqui nox non est, dies igitur est.* Modos autem syllogismorum hypotheticorum si quis plenius nosse desiderat, librum legat Marii Victorini, qui inscribitur *De syllogismis hypotheticis.*

26. [a] Hinc ad dialecticas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint jure dici orationum apertæ manifestationes, et quædam indicia dictionum.

CAPUT XXIX.

De divisione definitionum ex Marii Victorini libro abbreviata.

1. Definitio philosophorum est, quæ in rebus exprimendis explicat quid res ipsa sit, [b] non qualis sit, et quemadmodum membris suis constare debeat. Est enim oratio brevis uniuscujusque rei naturam a communione divisam propria significatione concludens. Divisio definitionum in partes quindecim habetur.

III 2. Prima species definitionis est οὐσιώδης, id est *substantialis*, quæ proprie et vere dicitur definitio,

[a] *Hinc ad dialecticas.* Cassiod.: *Hinc ad pulcherrimas definitionum species accedamus, quæ tanta dignitate præcellunt, ut possint jure dici ornamenta orationum, et quædam lumina.* Unde ex *judiciorum*, tria verba *jure dici orationum* non dubitavimus facere, cum præsertim in mss. Tarracon. libris multo hæc pejus affecta deprehendissemus. Sensus autem horum verborum hic erit, ut et illustrandis sententiis et enodandis dictionibus has definitiones dicat subservire.

CAP. XXIX. — [b] *Non qualis sit.* Deerat negatio in omnibus libris. Boeth., de Definit., cap. 4: *Ergo definitio, quæ est philosophorum propria in rebus exprimendis explicat quid sit, non quale sit; quemadmodum membris suis constare debeat, exponemus.*

ut : *Est homo animal rationale, mortale,* [a] *risus disciplinæque capax.* Hæc enim definitio per species et differentias descendens venit ad proprium, et designat plenissime quid sit homo.

3. Secunda species definitionis est quæ Græce ἐννοηματικὴ dicitur, Latine *notio* nuncupatur ; quam *notionem* communi, non proprio nomine, possumus dicere. Hæc isto modo semper efficitur : *Homo est, quod rationali conceptione. et exercitio præest animalibus cunctis.* Non hic dixit quid sit homo, sed dicendo quid agat, quasi quodam signo in notitiam devocat. In isto enim et in reliquis notitia rei profertur, non substantialis explicatio declaratur, quia illa substantialis definitionum omnium obtinet principatum.

4. Tertia species definitionis est quæ Græce ποιότης dicitur, Latine *qualitativa* vocatur, quia ex qualitate nomen accepit, pro eo quod quale sit id quod sit evidenter ostendit. Cujus exemplum tale est : *Homo est, qui ingenio valet, artibus pollet, et cognitione rerum, aut quid agere debeat eligit, aut animadversione quid inutile sit contemnit.* His enim qualitatibus expressus ac definitus est homo.

5. Quarta species definitionis est quæ Græce ὑπογραφικὴ, Latine a Tullio *descriptio* nuncupatur : quæ, adhibita circuitione dictorum factorumque, quid quæque res sit descriptione declarat. Quæritur enim quid sit avarus, quid crudelis, quid luxuriosus, et universa luxuriosi, avari et crudelis natura describitur ; ut si luxuriosum volumus definire, dicimus : *Luxuriosus est victus non necessarii, sed sumptuosi* [b] *et onerosi, appetens, in deliciis affluens, in libidinem pronus.* Hæc et alia definiunt luxuriosum, sed per descriptionem definiunt. Quæ species definitionis oratoribus magis apta est quam dialecticis, quia latitudines habet, quæ simili modo in bonis rebus ponitur et in malis.

6. Quinta species definitionis est [c] quam Græce κατ' ἀντίλεξιν, Latine *ad verbum* dicimus. Hæc vocem illam de cujus re quæritur alio sermone designat, uno, et singulari, et quodam modo, quid illud, **112** sit in uno verbo positum, uno verbo alio declarat, ut, *conticescere est tacere.* Item cum terminum dicimus finem aut populatas interpretamur esse vastatas.

7. Sexta species definitionis est quam Græci κατὰ διαφορὰν, nos *per differentiam* dicimus. Scriptores vero artium de eodem, et de altero nominant, ut cum quæritur quid intersit inter regem et tyrannum, adjecta differentia quid uterque sit definitur, id est : *Rex est modestus et temperans ; tyrannus vero impius et immitis.*

8. Septima species definitionis est quam Græci κατὰ μεταφορὰν, Latini per *translationem* dicunt, ut Cicero

A in Top. : *Littus est,* [d] *qua fluctus eludit.* Hæc varie tractari potest : modo enim ut moneat, modo ut designet, modo ut laudet ac vituperet. Ut moneat : *Nobilitas est virtus majorum apud posteros sarcina.* Ut designet : *Caput est ars corporis.* Ut laudet : *Adolescentia est flos ætatis.* Ut vituperet : *Divitiæ sunt brevis vitæ longum viaticum.*

9. Octava species definitionis est, quam Græci κατ' ἀφαίρεσιν τοῦ ἐναντίου, Latini *per privantiam contrarii ejus quod definitur,* dicunt : *Bonum est quod malum non est. Justum est quod injustum non est,* et his similia. Hoc autem genere definitionis uti debemus cum contrarium est notum, ut : *Si bonum est quod prodest cum honestate, id quod tale non est malum est.*

10. Nona species definitionis est quam Græci

B καθ' ὑποτύπωσιν, Latini *per quamdam imaginationem* dicunt, ut : *Æneas est Veneris et Anchisæ filius.* Hæc semper in individuis versatur quæ Græci ἄτομα appellant.

11. Decima species definitionis est quam Græci ὡς τύπος, Latini *exemplum* appellant, ut si quæratur quid sit animal, respondetur : *Ut homo.* Rem enim quæsitam prædictum declaravit exemplum. Hoc est autem proprium definitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

12. [e] Undecima species definitionis est quam Græci κατ' ἔλλειπὲς πλήρους ὁμοίου γένους, **113** Latini *per indigentiam pleni ex eodem genere* dicunt, [f] Ut si quæratur quid sit triens, respondeatur : *Cui bes deest ut sit assis.*

C 13. Duodecima species definitionis est quam Græci κατ' ἔπαινον vocant, id est *per laudem,* ut Tullius pro Cluentio : *Lex est mens, et consilium, et animus, et sententia civitatis ;* et aliter : *Pax est tranquilla libertas.* Fit et per vituperationem, quam Græci ψόγον vocant, ut : *Servitus est postremum omnium malorum, non modo bello sed morte quoque repellenda.*

14. Tertia decima species definitionis est quam Græci κατ' ἀναλογίαν, Latini *juxta rationem* dicunt. Sed hoc contingit cum majoris rei nomine res definitur inferior, ut est illud : *Homo minor mundus.* Cicero hac definitione sic usus est : *Edictum legem annuam dicunt esse.*

15. Quarta decima species definitionis est quam Græci κατὰ τὸ πρός τι, Latini *ad aliquid* vocant, ut

D est illud : *Pater est cui est filius, dominus est cui est servus.* Cicero in Rhetorica : *Genus est quod plures amplectitur partes. Item pars est quæ subest generi.*

16. [g] Quinta decima species definitionis est quam Græci κατ' αἰτιολόγιαν, Latini *secundum rei rationem*

[a] *Risus disciplinæque cap.* Male omn. lib., *sensu disciplinæque cap.*, cum supra, cap 26, *risus capx* sit Itemque apud Boœth.

[b] *Et onerosi... in libidinem pronus.* Ex Boœth.

[c] *Quam Græci* κατ' ἀντίλεξιν. Ex eodem, lib. III, in Top.

[d] *Qua fluctus eludit.* ELUDERE quoque legitur apud Cicer. Idque probat A. Augustinus, et Gothi Cod. confirmant. *Alludere* malunt Lambinus et Ursinus.

[e] *Undecima...* κατ' ἔλλειπὲς Boœth., κατ' ἔνδειαν. Porro quæ restant restituta sunt omnia ex Boœthio.

[f] *Ut si quæratur quid sit triens,* r. c. b. d. u. s. a. Probe A. Augustinus cum in plerisque Ms. legeretur. *Ut si quæratur quid sit thesis, respondeatur : Cui vis deest ut sit arsis,* quod exemplum e musica petitum ferri quoquomodo poterat. Sed non est ut Isidorus a Boœthio tam longe discesserit, cujus exemplum est, item uti apud Cassiodorum : *Ut si quæratur quid sit quadrans respondeatur : Cui dodrans deest ut sit assis* Assis autem recto casu non est, quod quemquam apud Isidorum offendat.

[g] *Quinta decima* κατ' αἰτιολογίαν. Boœthio, αἰτιωδῆς.

vocant, ut : *Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.* Scire autem debemus prædictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter quædam argumenta sunt posita, et nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc autem ad topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, et origines dictionum.

CAPUT XXX.

De topicis.

1. Topica est disciplina inveniendorum argumentorum. Divisio topicorum sive locorum ex quibus argumenta ducuntur triplex est. **114** Nam alia in eo ipso de quo agitur hærent; alia, quæ dicuntur *affecta*, quæ quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur; alia quæ assumuntur extrinsecus. Argumenta quæ in eo ipso de quo agitur hærent, in tribus divisa sunt. Prima, *a toto;* secunda, *a parte;* tertia, *a nota.*

2. Argumentum *a toto*, cum definitio adhibetur ad id quod quæritur, sicut ait Cicero:[a] *Gloria est laus recte factorum, magnorumque in rempublicam fama meritorum.*

3. [b] *A partibus* est argumentum, cum is qui se defendit, aut negat factum, aut factum esse jure defendit.

4. *A nota* est argumentum, cum ex vi nominis argumentum aliquod elicitur, ut Cicero : *Consulem*, inquit, *quærebam, quem*[c] *in isto majali invenire non poteram.*

5. *Affecta* argumenta sunt quæ quodammodo ex rebus aliis tracta noscuntur. Sunt autem numero quatuordecim, id est : primum *a conjugatis* argumentum est, cum declinatur a nomine, et fit verbum, ut Cicero Verrem dicit *everrisse* provinciam ; vel nomen a verbo, cum *latrocinari* dicitur latro. Nomen est a nomine ; Terentius : [d] *Inceptio est amentium, haud amantium*, dummodo distet unius appellationis postremitas in aliam vocis declinationem formata.

6. Secundum argumentum *a genere* est, cum de eodem genere sententia dicitur, ut Virgilius : *Varium et mutabile semper femina.*

7. Tertium *a specie* argumentum est, cum generali quæstioni fidem species facit, ut :

At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor.

A simili argumentum est, quando rebus aliquibus similia proferuntur :

Suggere tela mihi, non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Grajum Iliacis campis.

115 8. *A differentia* argumentum est quando per differentiam aliqua separantur, ut Virgilius :

Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis.

A contrariis argumentum ducitur, quando res discrepantes sibimet opponuntur, ut Virgilius :

Mortaline manu factæ immortale carinæ

A *Fas habeant, certusque incerta pericula lustret Æneas ?*

9. *A consequentibus* argumentum ducitur, quando positam rem aliquid in evitabiliter consequitur, ut Virgilius :

Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.

Ab antecedentibus argumentum est quando aliqua ex iis quæ prius gesta sunt comprobantur, ut Cicero pro Milone : *Cum non dubitaverit aperire quid cogitaverit, vos potestis dubitare quid fecerit?*

10. *A repugnantibus* argumentum est quando illud quod objicitur aliqua contrarietate destruitur, ut Cicero : [e] *Is igitur non modo de tali periculo liberatus, sed honore amplissimo ditatus domi te interficere voluisset ?*

B 11. *A conjunctis* argumentum est cum probabiliter ostenditur quid sit ex re quaque venturum, ut Virgilius:

.....Nos si pellant, nihil abfore credunt
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant.

12. *A causi* argumentum est, quando consuetudine communi res quæque tractatur, ut Terent. :

Ego nonnihil veritus sum dudum abs te, Dave,
Ne faceres quod vulgus servorum solet, dolis,
Ut me deluderes.

Ab effectis argumentum est cum ex iis quæ facta sunt aliquid approbatur, ut Virgilius :

Degeneres animos timor arguit.

13. *A comparatione* argumentum est quando per collationem personarum, sive causarum, sententiæ ratio sub imputatione formatur, ut Virg. :

Tu potes Æneam manibus subducere Grajum,
C *Nos aliquid contra Rutulos juvisse nefandum est?*

14. Item argumenta quæ ducuntur extrinsecus, quæ Græci ἄτεχνα, id est *artis expertia* vocant, ut est testimonium. Testimonium omne est quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem.

15. Hæc dividitur quinque modis, id est : primo ex persona; secundo ex naturæ auctoritate; tertio ex temporibus; quarto ex dictis factisque majorum; quinto ex tormentis. Persona non qualiscunque est, **116** quæ testimonii pondus habet ad faciendam fidem, sed morum probitate debet esse laudabilis.

16. Naturæ auctoritas est, quæ maxime in virtute consistit. Temporibus multa sunt quæ afferunt auctoritatem, id est, ingenium, opes, ætas, fortuna, ars, usus, necessitas, et concursio rerum fortuitarum. A D dictis factisque majorum petitur fides, cum priscorum dicta factaque memorantur. A tormentis fides præbetur, post quæ nemo creditur velle mentiri.

17. Ea vero quæ tractantur in tempore, quia suis nominibus plana sunt, definitione non indigent. Memoriæ quoque condendum est topica oratoribus, dialecticis, poetis et jurisperitis communiter

CAP. XXX. — [a] *Gloria est laus recte fact.* Ex Orat. Pro Marcello.

[b] *A partibus.* Consentiunt lib. omn. At Cassiod : *A partibus sic, ut puta :* Si oculus videt, non ideo totum corpus videt.

[c] *Quem in isto majali.* Ita legendum apud Cic. in Pisoniana, non ut vulgo *animali*, quod advertit etiam Lamb. Est vero *majalis* porcus castratus.

[d] *Nam inceptio est amentium, haud amant.* Indulsit hoc sibi, ut in etymologiis solet, ut amentem et amantem conjugata diceret. Idem exemplum apud Cassiodorum. Neque vero displicebat A. Augustino Gotichorum Cod. scriptura: *amentium, aut amantium.*

[e] *Is igitur non modo de tali.* Hæc paulo aliter apud Cic. pro Dejotar.

[f] *Sed quando aliquid specialiter prob.* Boet., lib. VI, in Top. Cic. ad locum de Caus. : *Communis quippe oratoribus ac philosophis locus hic esse perspi-*

quidem argumenta præstare; sed [f] quando aliquid specialiter probant, ad rhetores, poetas jurisperitosque pertinet; quando vero generaliter disputant, ad philosophos attinere manifestum est.

18. Mirabile plane genus operis, in unum potuisse colligi quidquid mobilitas ac varietas humanæ mentis in sensibus exquirendis per diversas causas poterat invenire : conclusum liberum ac voluntarium intellectum. Nam quocunque se verterit, quascunque cogitationes intraverit, in aliquid eorum quæ prædicta sunt necesse est cadat ingenium.

CAPUT XXXI.

De oppositis.

1. Contrariorum genera quatuor sunt, quæ Aristoteles ἀντικείμενα, id est *opposita* vocat, propterea quod sibi velut ex adverso videntur obsistere, ut contraria. Nec tamen omnia quæ sibi opponuntur contraria sunt, sed omnia contraria opposita sunt. Primum genus est *contrariorum*, [a] quod, juxta Ciceronem *adversum* vocatur, pro eo **117** quod tantum contrarie sibi opponuntur, ut non eorum sint quibus opponuntur, ut *sapientia*, *stultitia*.

2. Quod genus in tres species dividitur. Nam sunt quædam ex eis quæ medium habent; et sunt quædam quæ sine medio sunt; et quædam sunt quæ habent medium, et tamen sine nomine sunt, [b] nisi utrumque ei vocabulum creet. *Candidus* et *niger* medium habent, quia inter eos sæpe color pallidus vel fuscus invenitur.

3. Sine medio sunt quoties unum de duobus accidit, ut *sanitas* vel *infirmitas*. Horum nihil est medium. Ea autem quorum media sine nomine sunt, ut *felix*, *infelix*, medium habent *non felix*. Secundum genus est *relativorum*, quæ ita sibi opponuntur, ut ad se conferantur, sicut *duplum*, *simplum*.

4. Hoc solum oppositorum genus ad se refertur. Non enim est majus, nisi referatur ad minus, et simplum nisi ad duplum. Nam relativum relativo ita opponitur, A ut hoc ipsum quod opponitur, aut ejus sit cui opponitur, aut ad id quocunque modo referatur. Dimidium enim opponitur duplo, ejusque dupli medium est; sed ita illi opponitur, ut ejus sit cui opponitur.

5. Sic et parvum opponitur magno, ita, ut ipsum parvum ad magnum cui opponitur sit parvum. Nam superiora, quæ dicuntur *contraria*, ita sibi opponuntur ut eorum non sint quibus opponuntur, nec ad ea quocunque modo referantur. Siquidem iniquitas justitiæ ita contraria est, ut non ejusdem justitiæ iniquitas sit, aut ad illam sit iniquitas.

6. Tertium genus oppositorum est *habitus*, vel *orbatio*. Quod genus Cicero *privationem* vocat, quia ostendit aliquid quempiam habuisse unde privatus est. B Cujus species sunt tres, quarum prima est in re, secunda in loco, tertia in tempore congruo. In re, ut *cæcitas*, et *visio*. In loco, ut : « Cæcitatis et visionis in oculis locus est. » In tempore congruo, ut : Infantem non dicere sine dentibus eum **118** cui dentes ætas adhuc parva negavit; non enim est privatus dentibus quos nondum habuit.

7. « Quartum vero genu ex *affirmatione* et *negatione* opponitur, ut : *Socrates disputat, Socrates non disputat* Hæc a superioribus ideo differunt, quod illa singulatim dici possunt, hæc nisi connexe dici non possunt. Quod genus quartum apud dialecticos multum habet conflictum, et appellatur ab eis *valde oppositum*, siquidem et tertium non recipit.

C 8. Nam ex illis quædam habere tertium possunt, ut in contrariis *candidum* et *nigrum*; tertium ejus nec candidum nec nigrum, sed *fuscum*, vel *pallidum*. In relativis quoque, ut *multa*, et *pauca*, tertium ejus nec multa nec pauca, sed *mediocria*. In habitu, vel orbatione, ut *visio* et *cæcitas*; tertium ejus nec cæcitas nec visio, sed *lippitudo*. Hoc ergo : *legit*, *non legit*, tertium nihil habet.

citur, qui est a causis, his naturas rerum (quod est philosophiæ proprium) illis (quod oratoriæ facultatis est) facta probantibus.

CAP. XXXI. — [a] *Quod juxta Ciceronem* adversum *vocatur*. Mendose *diversum* in libris omnibus. Neque tamen dissimulandum quod Boœthius dicere est ausus, *Ciceronem non tam propriis nominibus quam notioribus usum fuisse. Nam quæ* CONTRARIA (inquit) *nominat*, OPPOSITA *verius dicentur; quæ* ADVERSA *dicuntur*, CONTRARIORUM *melius suscipiunt nomen.*

[b] *Nisi utrumque ei vocabulum creet.* Id est, nisi medium ex extremis nomen accipiat.

LIBER TERTIUS.

DE QUATUOR DISCIPLINIS MATHEMATICIS.

Præfatio.

1. *Mathematica Latine dicitur doctrinalis scientia, quæ abstractam considerat quantitatem. Abstracta enim quantitas est, quam intellectu a materia separantes, vel ab aliis accidentibus, ut est,* par, impar, *vel ab aliis hujusmodi, in sola ratiocinatione tractamus. Cujus species sunt quatuor, id est, arithmetica, geometria, musica et astronomia. Arithmetica est disciplina quantitatis numerabilis secundum se. Geometria est disciplina magnitudinis formarum. Musica est disciplina quæ de numeris loquitur qui inveniuntur in sonis. Astronomia est disciplina quæ cursus cœlestium siderum atque figuras contemplatur, atque omnes habitudines stellarum. Quas disciplinas deinceps paulo latius indicabimus, ut earum causæ competenter possint ostendi.*

119 CAPUT PRIMUM.

De vocabulo arithmeticæ disciplinæ.

1. Arithmetica est disciplina numerorum. Græci enim *numerum* ἀριθμὸν dicunt. Quam scriptores sæcularium D litterarum inter disciplinas mathematicas ideo primam esse voluerunt, quoniam ipsa, ut sit, nulla alia indiget disciplina.

2. Musica autem, et geometria, et astronomia,

quæ sequuntur, ut sint atque subsistant istius egent auxilio.

CAPUT II.

De auctoribus ejus.

1. [a] Numeri disciplinam apud Græcos primnm Pythagoram autumant conscripsisse, ac deinde a Nicomacho [b] diffusius esse dispositam, quam apud Latinos primus Apuleius, deinde Boœthius transtulerunt.

CAPUT III.

Quid sit numerus.

1. Numerus autem est multitudo ex unitatibus constituta; nam unum semen numeri esse, [c] non numerum. Numero *nummus* nomen dedit, **120** et a sui frequentatione vocabulum indidit. *Unus* ex Græco nomen trahit. Græci enim *unum* ἕνα dicunt: sic *duo*, *tria*, quos illi δύο et τρία appellant.

2. [d] *Quatuor* vero a figura quadrata nomen sumpserunt. *Quinque* autem non secundum naturam, sed secundum placitum voluntatis vocabulum acceperunt ab eo qui numeris nomina indidit. *Sex* autem et *septem* a Græco veniunt.

3. [e] In multis enim nominibus, quæ in Græco aspirationem habent, nos pro aspiratione *s* ponimus. Inde pro ἕξ sex, pro ἑπτά septem, sicut pro *herpillo* herba serpillum. *Octo* vero per translationem, sicut illi et nos: illi ἐννέα, nos *novem*; illi δέκα, nos *decem*.

4. Dicti autem *decem* a Græca etymologia, eo quod ligent et conjungant infra jacentes numeros. Nam δεσμεύειν, *conjungere*, vel *ligare* apud eos dicitur. Porro *viginti* dicti, quod sint *decem bis geniti*, *v*, pro *b* littera posita. *Triginta*, quod a ternario denario gignantur, sic usque ad *nonaginta*.

5. [f] *Centum* vero vocatia *cantho*, quod est circulus, *ducenti* a *duo*, et *centum*, sic et reliqui usque ad *mille*. *Mille* autem a *multitudine*, unde et *militia*, quasi *multitia*; inde et [g] *milia*, quæ Græci mutata littera μυρία vocant.

121 CAPUT IV.

Quid præstent numeri.

1. Ratio [h] numeri contemnenda non est; in multis enim sanctarum Scripturarum locis quantum mysterium habeant elucet. Non enim frustra in laudibus Dei dictum est: *Omnia in mensura, et numero, et pondere fecisti.*

A 2. Senarius namque, qui partibus suis perfectus est, perfectionem mundi quadam numeri sui significatione declarat. Similiter et quadraginta dies, quibus Moyses, et Elias, et ipse Dominus, jejunaverunt, sine numerorum cognitione non intelliguntur.

3. Sic et alii in Scripturis sacris numeri existunt quorum figuras non nisi [i] noti hujus artis scienter solvere possunt. Datum est etiam nobis ex magna parte sub numerorum consistere disciplina, quando horas per eam discimus, quando mensium curricula supputamus, quando anni spatium redeuntis agnoscimus. Per numerum siquidem, ne confundamur, instruimur. Tolle numerum rebus omnibus, et omnia pereunt. [j] Adime sæculo computum, et cuncta ignorantia cæca complectitur, [k] nec differri potest B a cæteris animalibus qui calculi nescit rationem.

122 CAPUT V.

De prima divisione parium et imparium.

1. Numerus dividitur in paribus et in imparibus. Par numerus dividitur in his: pariter par, et pariter impar, et [l] impariter par, et impariter impar. Impar numerus dividitur in iis: primum et simplicem, secundum et compositum, tertium mediocrem, qui quodammodo primus et incompositus; alio vero modo secundus et compositus est.

2. Par numerus est qui in duabus æquis partibus dividi potest ut II, IV, VIII. Impar vero numerus est qui dividi æquis partibus nequit, uno medio, vel deficiente, vel superante, ut III, V, VII, IX et reliqui.

3. Pariter par numerus est qui secundum parem C numerum pariter dividitur, quousque ad indivisibilem perveniat unitatem, ut puta LXIV habet medietatem XXXII, hic autem XVI: XVI vero VIII; VIII, IV; IV, II; II, I, qui singularis indivisibilis est.

4. Pariter impar est qui in partes æquas recipit sectionem, sed partes ejus mox indissecabiles permanent: ut VI, X, XVIII, XXX et L. Mox enim ut hunc numerum diviseris, incurris in numerum quem secare non possis.

5. Impariter par numerus est cujus partes etiam dividi possunt, sed usque ad unitatem non perveniunt, ut XXIV. Hi enim in medietatem divisi, faciunt XII,

CAP. II. — [a] *Numeri discipl.* Eod. modo apud Boœt.

[b] *Diffusius esse dispositam.* Ex Gothicis. Al., *compositam.*

CAP. III. — [c] *Non numerum.* Tò *volunt* additum in Excusis abest a Gothicis, et quidem hujusmodi præcisæ locutiones per infinita verba frequentes in hoc opere.

[d] *Quatuor a figura quadrata.* Imo figura quadrata a quatuor; quatuor vero a Græco τέτταρες. Mutant namque sæpe illi κ in τ, ut τεῖνος pro κεῖνος, et contra, quos nos quoque non raro imitamur.

[e] *In multis enim nominibus.* E Serv., ad Eclog. 2. Alia, *serpillumque*, etc.

[f] *Centum vero a cantho.* Canthus et circulus est oculorum, et ferrum quo lignorum rotunditas in rotis arctatur, et stringitur, ut ait Hieronym. Ad Ezech. cap. XX. *Canthos* namque eo loco legendum, non (ut habet Reatini Editio) *conthos*.

[g] *Milia quæ Græci mutata lit.* Quod in excusis libris additur: *i.* l. *p.* r., hoc est, *id est*, l pro r, in Manuscriptis non est, itaque licebit, vel a μυρία, vel a χίλια *milia* dicta putare.

CAP. IV. — [h] *Ratio numeri.* Augustini sunt verba D lib. XI de Civit., cap. 30

[i] *Noti hujus artis.* Id est *periti*, sic in vetustioribus lib. et apud Bed., qui caput hoc in librum suum de computo transtulit. Eodem modo Braulio in Vita Isidori: *Quod Opus* (id est Etymologiarum) *omnimodo philosophiæ conveniens quisquis crebra meditatione perlegerit, non ignotus divinarum humanarumque rerum scientia merito erit.*

[j] *Adime sæculo computum.* Al., *adime sæculo calculi comp.*, sed vocem *calculi* neque Beda, neque antiquiores libri agnoscunt.

[k] *Nec differri potest.* Ita nom. lib. man. ut *differri* sit *distingui*, nisi quod in quibusdam, numero multitudinis, *nec differri possunt a. c. q. c. nesciunt rationem.*

CAP. V. — [l] *Impariter impar.* Eadem divisione utitur Capella, quamvis hoc membrum Boœthius omiserit, neque sic hoc loco in Gothicis, nisi quod paulopost explicat Isidorus quid sit impariter impar

rursumque in aliam medietatem VI, deinde in aliam III; et ultra divisionem non recipit sectio illa, sed ante unitatem invenitur terminus quem secare non possis.

6. Impariter impar est qui ab impari numero impariter mensuratur : ut XXV, XLIX; qui dum sint impares numeri, ab imparibus etiam partibus dividuntur, ut septies septem, XLIX, et quinquies quini XXV. Imparium numerorum alii simplices sunt, alii compositi, alii mediocres.

123 7. Simplices sunt, qui nullam aliam partem habent nisi solam unitatem, ut ternarius solam tertiam, et quinarius solam quintam, et septenarius solam septimam. His enim una pars sola est. Compositi sunt, qui non solum unitate metiuntur, [a] sed etiam alieno numero procreantur, ut IX, XV, XXI et XXV. Dicimus enim ter terni IX, et septies terni XXI, ter quini XV, et quinquies quini XXV.

8. Mediocres numeri sunt qui quodam modo simplices et incompositi esse videntur, alio vero modo secundi et compositi. Verbi gratia, IX ad XXV, dum comparatus fuerit, primus est et incompositus, quia non habet communem numerum, nisi solum monadicum. Ad XV vero si comparatus fuerit, secundus est et compositus, quoniam inest illi communis numerus præter monadicum, id est ternarius numerus, quia novem mensurat ter terni, et quindecim ter quini.

9. Item parium numerorum alii sunt superflui, [b] alii diminuti, alii perfecti. Superflui sunt quorum partes simul ductæ plenitudinem suam excedunt, ut puta duodenarius; habet enim partes quinque : duodecimam, quod est unum; sextam, quod duo; quartam quod tria; tertiam, quod quatuor; dimidiam, quod sex; unum enim, et duo, et tria, et quatuor, et sex simul ducta faciunt XVI, et [c] longe a duodenario excedunt; sic et alii similes plurimi, ut duodevicesimus, et multi tales.

10. Diminuti numeri sunt qui partibus suis computati, minorem summam efficiunt, ut puta denarius, cujus partes sunt tres : decima, quod est unum; quinta, quod duo; dimidia, quod quinque. Unum enim, et duo, et quinque simul ductæ octonarium faciunt, **124** [d] longe a denario minorem. Similis est huic octonarius, vel alii plurimi, qui in [e] partes redacti infra consistunt.

11. Perfectus numerus est qui suis partibus adimpletur, ut senarius, habet enim tres partes, sextam, tertiam, et dimidiam; sexta enim ejus est unum, ter-
A tia duo, dimidia tres. Hæ partes in summam ductæ, id est, unum, et duo, et tria, simul eumdem consummant perficiuntque senarium. [f] Sunt autem perfecti numeri intra denarium VI, intra centenarum XXVIII, intra millenarium CCCCXCVI.

CAPUT VI.

[g] *De secunda divisione totius numeri.*

1. Omnis numerus, aut secundum se consideratur, aut ad aliquid. Iste dividitur sic : alii enim sunt æquales, alii inæquales. Iste dividitur sic : alii sunt majores, alii sunt minores. Majores dividuntur sic : in multiplices, superparticulares, superpartientes, multiplices superparticulares, multiplices superpartientes. Minores dividuntur sic : submultiplices, subsuperparticulares, subsuperpartientes, submultiplices subsuperparticulares, submultiplices subsuperpartientes.
B
2. Per se numerus est qui sine relatione aliqua elicitur, ut III, IV, V, VI, et cæteri similes. Ad aliquid est numerus qui relative ad alios comparatur : verbi gratia, quatuor ad II dum comparatus fuerit duplex dicitur et multiplex; sex ad III, octo ad IV, decem ad V, et iterum tres ad I triplex, sex ad II, novem ad III, etc.

3. Æquales numeri dicuntur, qui secundum quantitatem æquales sunt, **125** verbi gratia : II ad II, III ad III, X ad X, C ad C. Inæquales numeri sunt qui ad invicem comparati inæqualitatem demonstrant, ut III ad II, IV ad III, V ad IV, X ad VI, et universaliter major minori, aut minor majori, hujuscemodi dum comparatus fuerit inæqualis dicitur.

4. Major numerus est qui habet in se illum mino-
C rem numerum ad quem comparatur, et aliquid plus, ut, verbi gratia : quinarius numerus ternario numero fortior est, eo quod quinarius numerus habet in se ternarium, et alias partes ejus duas, et reliqui tales.

5. Minor numerus est qui continetur a majore ad quem comparatur cum aliqua parte sui, ut ternarius ad quinarium, continetur enim ab eo cum duabus partibus suis. Multiplex numerus est qui habet in se minorem numerum bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia : II ad unum dum comparati fuerint, duplex est; III ad unum, triplex; IV, quadruplex, et reliqui.

6. E contra, submultiplex numerus est qui intra multiplicem continetur bis, aut ter, aut quater, aut multipliciter, verbi gratia : unum a duobus bis con-
D tinetur, a tribus ter, a quatuor quater, et ab aliis multipliciter. Superparticularis numerus est dum fortior

[a] *Sed etiam alieno numero.* Alio numero Cod. Rom. et Boœt.

[b] *Alii diminuti.* Alii, *diminutivi.*

[c] *Et longe a duodenario numero excedunt.* Hoc est duodenarium longe excedunt, quomodo, et mox, et alias etiam loquitur.

[d] *Longe a denario minorem.* Serv., in Artem Donati : *Comparativus gradus tribus casibus jungitur : ablativo, septimo, et nominativo, interposita particula* quam *ablativo, ut* doctior ab illo. Quam loquendi rationem ipse etiam usurpat, ut Æn. I, ad verba, *dederatque abeuntibus heros. Heros* (ait) *vir fortis, semideus, plus ab homine habens,* et infr., cap. 47 : *Dum sol est superior a luna.*

[e] *In partes redacti.* Al., *reducti.*

[f] *Sunt autem perfecti,* etc. Omnia ex Boœt. lib. I de Arithm., cap. 20.

Cap. VI. — [g] Librariorum inscitia et nominum similitudine pleraque in hoc capite male accepta fuerant. Nam definitionum quædam transpositæ, aliæ omissæ, exempla mendosa. Quæ omnia, ut minimo negotio, ita nullo cum periculo restituta sunt. Quare illud unum adnotasse sufficiat : quos numeros Isidorus submultiplicem superparticularem, submultiplicem superpartientem, aut submultiplicem subsuperparticularem, submultiplicem subsuperpartientem vocat, iisdem quidem nominibus, lib. II Geomet., a Boœthio nominari, sed lib. I Arithm. cap. 22, multiplices subsuperparticulares, et multiplices subsuperpartientes ab eodem dici.

continet intra se inferiorem numerum circa quem comparatur, similiter et unam partem ejus.

7. Verbi gratia : III ad II dum comparati fuerint continent intra se duos et alium unum, qui media pars est duorum ; IV ad III dum comparati fuerint continent in se tres et alium unum, qui est tertia pars trium. Item V ad IV dum comparati fuerint habent in se quaternarium numerum, et alium unum, qui est quarta pars dicti quaternarii numeri, et cæteri tales.

8. Superpartiens numerus est qui in se inferiorem numerum totum continet, et super hoc alteras partes ejus duas, aut tertias, aut quartas, aut quintas, aut alias, verbi gratia : V ad III dum comparati fuerint, habent in se quinarius numerus ternarium, et super hoc alias partes ejus duas ; VII ad IV dum comparati fuerint, habent in se quatuor, et alias tres partes ejus ; IX ad V dum comparati fuerint habent in se quinque, et alias quatuor partes ejus.

9. Subsuperparticularis numerus est minor qui continetur in fortiori numero cum aliqua parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta, **126** verbi gratia : II ad III, III ad IV, IV ad V, et cæteri similes.

10. Subsuperpartiens numerus est qui continetur in numero superpartienti cum aliquibus partibus suis duabus, aut tribus, aut pluribus, verbi gratia : III continentur a V cum aliis duabus partibus suis ; V a IX cum quatuor partibus suis.

11. Multiplex superparticularis numerus est qui dum comparatus fuerit ad numerum sibi inferiorem, continet in se totum inferiorem numerum multipliciter, cum aliqua parte ejus, verbi gratia : V ad II dum comparati fuerint continent in se bis binos, et unam partem ejus ; IX ad IV dum comparati fuerint continent in se bis quaternos, et unam partem ejus.

12. Multiplex superpartiens numerus est qui dum comparatus ad inferiorem sibi numerum fuerit, continet eum multipliciter cum aliis partibus ejus, verbi gratia : VIII ad III dum comparati fuerint continent in se bis ternos, cum aliis duabus partibus ejus ; XIV ad VI dum comparati fuerint continent in se bis senos cum aliis duabus partibus ejus ; XVI ad VII dum comparati fuerint continent inter se bis septenos, cum aliis duabus partibus ejus ; XXI ad IX dum comparati fuerint continent intra se bis nonos, cum aliis tribus partibus ejus.

13. Submultiplex subsuperparticularis est qui dum ad fortiorem comparatus fuerit continetur ab eo multipliciter cum aliqua parte sua, ut III ad VII, et IV ad IX.

14. Submultiplex subsuperpartiens numerus est qui dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis, verbi

A gratia : III ad VIII continentur bis cum duabus partibus ejus, IV ad XI continentur bis cum tribus partibus suis.

CAPUT VII.

De tertia divisione totius numeri.

1. Numeri, aut discreti sunt, aut continentes. Iste dividitur sic, primus linealis, **127** [a] secundus superficialis, tertius solidus. Discretus numerus est [b] qui discretis monadibus continetur. Verbi gratia, III, IV, V, VI, et reliqui.

2. Continens numerus est qui conjunctis monadibus continetur, ut, verbi gratia, *ternarius* numerus, si in magnitudine intelligatur, [c] linea, aut spatio, aut solido dicitur continens. Similiter quaternarius et quinarius numeri.

3. Linealis numerus est qui inchoans a monade li-
B nealiter scribitur usque ad infinitum. Unde alpha ponitur pro designatione linearum, quoniam hæc littera unum significat apud Græcos.

4. Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut *trigonus*, *quadratus*, *quinquangulus*, vel circulares numeri, et cæteri qui semper in [d] plano pede, id est superficie, continentur.

5. Circularis dum sibimet multiplicatus fuerit, a se inchoans ad se convertitur. Verbi gratia : *quinquies quini vieics quinque*. [e] Solidus numerus est qui longitudine, latitudine et altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammæ consurgunt.

6. Cubus sunt tesseræ. Sphæræ quibus est æqualis undique rotunditas. Sphæricus autem numerus est qui circulato numero multiplicatus a se inchoat, et in se
C convertitur, ut *quinquies quini, viginti quinque*. Hic circulus dum seipso multiplicatus fuerit, facit sphæram, id est, quinquies XXV, CXXV.

CAPUT VIII.

De differentia arithmeticæ, geometriæ et musicæ.

1. Inter arithmeticam autem, et geometriam, et musicam hoc interest, ut media invenias. In arithmetica primo sic quæris. Conjungis extrema, et dividis, et facis medium, ut puta : fac extrema esse VI et XII, simul jungis, et faciunt XVIII ; partiris media, et facis IX, **128** quod est analogicum arithmeticæ, ut medius quod monadibus superat primum, iis superetur ab extremo. Superant enim IX VI, tribus monadibus, iis superantur a XII.

2. [f] Secundum vero geometriam ita quæris. Extrema
D multiplicata tantum faciunt quantum et media multiplicata, ut puta, VI et XII multiplicata facient LXXII ; media, VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

3 [g] Secundum musicam ita : qua parte superat medius primum, eadem parte superatur medius ab ex-

Cap. VII. — [a] *Secundus superficialis*. Ita etiam paulopost ; al., *superficiosus*.

[b] *Qui discretis monadibus*. Ita apud Cassiod.

[c] *Linea, aut spatio, aut solido, dicitur continens*. Eodem modo Cassiod., disjunctione pro conjunctione utens.

[d] *Plano pede, id est superficie*. Alio sensu dixit Vitruv., lib. VI, cap. 11, et lib. VII, cap. 1 et 4.

[e] *Solidus... qui long., lat. et altitud*. Vox *latitudine* abest a nostris libris. Est tamen inf., cap. 11, in definitione figuræ solidæ, et in Cod. Rom.

Cap. VIII. — [f] *Secund. Geomet*. Hæc, neque integra sunt, neque satis cum superioribus cohærent. Nam cum proposuisset differentiam inter arithm., geomet, et music. ex inventione medii, rationemque arithmetici medii inveniendi propositis extremis tradidisset, oportebat idem in geometrico medio persequi, quod neque hoc loco præstat, neque inferius, cap. 13, ubi eadem repetuntur.

[g] *Secundum musicam*. Neque hæc meliore sunt conditione, nisi, quod cap. 22, alieno loco, quæ hujus propria erant, explicantur. Nam hic non rationem musici medii inveniendi, sed definitionem proportionis musicæ assignat, eamque non integram

remo, ut puta VI a VIII duabus monadibus superantur, quæ duæ pars sunt tertia eademque media VIII superantur ab ultima, quæ est XII.

CAPUT IX.

Quod numeri infiniti existunt.

1. Numeros autem infinitos esse certissimum est, quoniam in quocunque numero finem faciendum putaveris, idem ipse non dico uno addito augeri, sed quamlibet sit magnus, et quamlibet ingentem multitudinem continens, in ipsa ratione, atque scientiam numerorum, non solum duplicari; verum etiam multiplicari potest.

2. Ita vero suis quisque numerus proprietatibus terminatur, ut nullus eorum par esse cuicunque alteri possit. Ergo, et dispares inter se **129** atque diversi sunt, et singuli quique finiti sunt, et omnes infiniti sunt.

DE GEOMETRIA.

CAPUT X.

De geometriæ inventoribus, et vocabulo ejus.

1. Geometriæ disciplina primum ab Ægyptiis reperta dicitur, quia inundante Nilo, et omnium possessionibus limo obductis, initium terræ dividendæ per lineas et mensuras nomen arti dedit. [a] Quæ deinde longius acumine sapientum provecta, et maris, et cœli, et aeris spatia metitur.

2. Nam provocati studiosi cœperunt post terræ dimensionem et cœli spatia quærere : quanto intervallo luna a terris, a luna sol ipse distaret, et usque ad verticem cœli quanta se mensura distenderet, sicque intervalla ipsa cœli orbisque ambitum per numerum stadiorum ratione probabili distinxerunt.

3. Sed quia ex terræ dimensione hæc disciplina cœpit, ex initio sui, et nomen servavit; nam geometria de *terra*, et de *mensura* nuncupata est. *Terra* enim Græce γῆ vocatur, μέτρον *mensura*. Hujus disciplinæ ars continet in se lineamenta, intervalla, magnitudines, et figuras, et in figuris dimensiones et numeros.

CAPUT XI.

De quadripartita divisione geometriæ.

1. Geometriæ quadripartita divisio est in figuras planas, in magnitudinem numerabilem, in magnitudinem rationalem, et in figuras solidas.

2. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine et latitudine continentur.

A Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmeticæ dividi potest.

130 3. Magnitudines rationales sunt quarum mensuram scire possumus, irrationales vero, quarum mensuræ quantitas cognita non habetur.

4. Figuræ solidæ sunt quæ longitudine et latitudine et altitudine continentur, [b] quæ sunt juxta Platonem numero quinque.

CAPUT XII.

De figuris geometriæ.

1. In plano figurarum prima circulus est, figura plana, et circumducta, cujus in medio punctus est, quo cuncta convergunt, quod centrum geometræ vocant, Latini punctum circuli nuncupant.

2. Quadrilatera figura est in plano, quæ sub qua-
B tuor lineis rectis jacet.

[c] Dianatheton grammon figura plana, etc.

Orthogonium triangulum est figura plana, quæ habet angulum rectum.

Isopleuros figura est plana, etc.

3. Sphæra est figura in rotundum formata partibus cunctis æqualis.

[d] Cubus est figura solida, quæ longitudine, et latitudine et altitudine continetur.

4. [e] Cylindrus est figura quadrata habens superius semicirculum insolidum.

131 5. Conon, figura solida, quæ ab amplo in angustum finit, sicut orthogonium.

6. Pyramis est figura solida, quæ in modum ignis ab amplo in acumen consurgit. Ignis enim apud Græ-
C cos πῦρ appellatur.

7. Sicut autem intra decem omnis est numerus, ita intra circulum omnium figurarum concluditur ambitus.

CAPUT XIII.

De principiis geometriæ.

1. [f] Principia hujus artis punctus est, cujus pars nulla est. Linea est præter latitudinem longitudo. Recta linea est quæ ex æquo in suis punctis jacet. Superficies vero, quæ longitudines et latitudines solas habet.

2. Superficiei vero fines lineæ sunt, quorum formæ ideo in superioribus figuris positæ non sunt, [g] quia intra eas inveniuntur.

Vid. Boœt., lib. II Arithm., cap. 34 et seq., et 50 et lib. II de Mus., cap. 12 et 16.

CAP. X. — [a] *Quæ deinde longius provecta.* Ex Plin., lib. II, cap. 23.

CAP. XI. — [b] *Quæ sunt juxta Plat.* Probe hæc quæ disjecta erant in sedes suas reduxit Chacon.

CAP. XII. — [c] *Dianatheton grammon.* Hæc meliorum librorum scriptura. Antonius Covarr. et doctrinarum omnium et elegantiarum admirabili quadam scientia præstantissimus, *diacatheton grammon* minima mutatione volebat, fieri enim a Vitruvio et aliis de cathetis lineis mentionem, nec male post quadratum subjici rectangulum altera parte longius per καθέτους, hoc est, perpendiculares lineas productum. Id P. Nunnesio nequaquam probabatur, quod commune esset pluribus figuris : nam, et in tetragono et trigono orthogonio esse lineas καθέτους. Ipse διὰ ἀντιθέτων γραμμάτων substituebat; esse namque in quibusdam libris hanc figuram quam duo Γ opposita conjunctaque redderent. A. Aug. Codicum scripturam retinens ἀναθέτων *suspensas* interpretabatur, suspensas namque videri ejus figuræ lineas
D quæ sit altera parte longior. Nobis propensior ad veritatem Covarrubiæ conjectura videbatur, quæ neque Chaconi displicebat. Nam *dianatheton* vocem geometrarum aures non agnoscunt, et P. Nunnesii nimis arguta sententia est.

[d] *Cubus.* Adde : quæ sex quadratris æqualibus continetur.

[e] *Cylindrus.* De cylindri definitione amplius deliberandum.

CAP. XIII. — [f] *Principia hujus artis.* Cic., Academic. IV : *Non quæro in his initia illa mathematicorum : punctum esse quod magnitudinem nullam habet; extremitatem, quasi libramentum, in quo nulla omnino sit crassitudo; lineamentum longitudinem latitudine carentem.*

[g] *Quia intra eas inveniuntur.* Est enim punctus in circulo, linea in figuris planis, superficies ejusque finis in solidis.

CAPUT XIV.

De numeris geometriæ.

1. [a] Numeros autem secundum geometriam ita quæris: extrema quippe ejus multiplicata, tantum faciunt quantum et media multiplicata, ut puta, VI et XII multiplicata faciunt LXXII; media VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

DE MUSICA.

132 CAPUT XV.

De musica et ejus nomine.

1. Musica est peritia modulationis sono cantuque consistens; et dicta musica per derivationem a *Musis*. Musæ autem appellatæ [b] ἀπὸ τοῦ μῶσθαι, id est *a quærendo*, quod per eas, sicut antiqui voluerunt, vis carminum et vocis modulatio quæreretur.

2. Quarum sonus quia sensibilis res est [c] præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ; inde a poetis Jovis et Memoriæ filias Musas esse confictum est. Nisi enim ab homine memoria teneantur soni, pereunt, quia scribi non possunt.

CAPUT XVI.

De inventoribus ejus.

1. Moyses dicit repertorem musicæ artis fuisse Jubal, qui fuit de stirpe Cain ante diluvium. [d] Græci vero Pythagoram dicunt hujus artis invenisse primordia, ex malleorum sonitu, et cordarum extensione percussa. Alii [e] Linum Thebæum, et [f] Zethum, et Amphiona in arte musica primos claruisse ferunt.

2. Post quos paulatim directa est præcipue hæc disciplina, et aucta multis modis; **133** eratque tam turpe musicam nescire quam litteras. Interponebatur autem non modo sacris, sed et omnibus solemnibus, omnibusque lætis, vel tristioribus rebus.

3. [g] Ut enim in veneratione divina hymni, ita in nuptiis hymenæi, [h] et in funeribus threni, et lamenta ad tibias canebantur. [i] In conviviis vero lyra, vel cithara circumferebatur, et accubantibus singulis ordinabatur conviviale genus canticorum.

CAPUT XVII.

Quid possit musica.

1. [j] Itaque sine musica nulla disciplina potest esse perfecta, nihil enim est sine illa. Nam et ipse mundus quadam harmonia sonorum fertur esse compositus, et cœlum ipsum sub harmoniæ modulatione revolvitur. Musica movet affectus, provocat in diversum habitum sensus.

2. In præliis quoque tubæ concentus pugnantes accendit; et quanto vehementior fuerit clangor, tanto fit fortior ad certamen animus. Siquidem et remiges cantus hortatur. Ad tolerandos quoque labores musica animum mulcet, et singulorum operum fatigationem modulatio vocis solatur.

3. Excitos quoque animos musica sedat, sicut legitur de David, qui a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Ipsas quoque bestias, **134** necnon et serpentes, volucres, atque delphinas, ad auditum suæ modulationis musica provocat. Sed et quidquid loquimur, vel intrinsecus venarum pulsibus commovemur, per musicos rhythmos harmoniæ virtutibus probatur esse sociatum.

CAPUT XVIII.

De tribus partibus musicæ.

1. Musicæ partes sunt tres, id est, harmonica, rhythmica, metrica. Harmonica est quæ discernit in sonis acutum et gravem. Rhythmica est [k] quæ requirit incursionem verborum, utrum bene sonus an male cohæreat.

2. Metrica est quæ mensuram diversorum metrorum probabili ratione cognoscit, ut, verbi gratia, heroicum, iambicum, elegiacum, etc.

135 CAPUT XIX.

De triformi musicæ divisione.

1. At omnem sonum, qui materies cantilenarum est, triformem constat esse natura. Prima est harmonica, quæ ex vocum cantibus constat. Secunda organica, quæ ex flatu consistit. Tertia rhythmica, quæ pulsu digitorum numeros recipit.

2. [l] Nam aut voce editur sonus, sicut per fauces; aut flatu, sicut per tubam, vel tibiam; aut pulsu, sicut per cytharam; aut per quodlibet aliud, quod percutiendo canorum est.

CAPUT XX.

De prima divisione musicæ, quæ harmonica dicitur.

1. Prima divisio musicæ, quæ harmonica dicitur, id est modulatio vocis, pertinet ad comœdos, tragœdos, vel choros, vel ad omnes qui voce propria canunt. Hæc ex animo et corpore motum facit, et ex motu sonum, ex quo colligitur musica, quæ in homine vox appellatur.

Cap. XIV. — [a] *Numeros autem.* Repetuntur hæc ex cap. 8, quia caput 11 numerabilem magnitudinem partem geometriæ fecerat.

Cap. XV. — [b] Ἀπὸ τοῦ μῶσθαι. In Cod. mira varietas, nos ex μῶσαι, quod proprius aberat, μῶσθαι fecimus, quod etymon Platoni placuit in Cratylo.

[c] *Præterfluit in præter.* Aug., lib. II Ordin., cap. 4: *Quoniam illud quod mens videt semper est præsens; sonus autem, quia sensibilis res est, præterfluit in præteritum tempus, imprimiturque memoriæ, rationabili mendacio jam poetis favente ratione, quærendum ne quid propagini similiter inesset, Jovis et Memoriæ Musas filias esse confictum est.*

Cap. XVI. — [d] *Græci vero Pythagor.* Macrob, lib. II in Somn Scip.

[e] *Linum Theb.* Ex Euseb., in Chron.

[f] *Zeth. et Amph.* Ex eodem, et Serv., in Corydone.

[g] *Ut enim in veneratione divin.* Horat.:

Divitum mensis, et amica templis.

[h] *Et in funeribus threni.* Hinc Siticinum modus in XII tabul., de quibus Agell., lib. II, cap. 2, et Non., in Siricinis. Servius, Æn. V: *Sciendum majoris ætatis funera ad tubam solere proferri, minoris vero ad tibias.* Vid. Fest. in Funebres tib. Hebræos quoque tibias in funeribus adhibuisse ostendunt Matthæi verba, cap. IX, *et vidisset tibicines, et turbam tumultuantem.*

[i] *In conviviis circumf.* Ex Quint., cap de Music.

Cap. XVII. — [j] *Itaque sine mus.* Ex eodem Quintil.

[k] *Quæ requirit incursionem verb.* Sic omnes libri Cassiod.: *Quæ in concursione verborum dijudicat.* Capell.: *Quæ ad melos pertinet, harmonica dicitur, quæ ad numeros rhythmica, quæ ad verba metrica.*

Cap. XIX. — [l] *Nam aut voce.* Ex August. in Psal. CL, et II de doctr. Christ., cap. 17, unde sumpta hæc omnia. *Quod percutiendo canorum est.* Ex eodem lib. II de Ord., cap. 14.

2. [a] Vox est aer spiritu verberatus, unde et verba sunt nuncupata. Proprie autem vox hominum est, seu irrationabilium animantium. Nam in aliis abusive non proprie sonitus vox vocatur, ut :

Vox tubæ infremuit, fractasque ad littora voces.

Nam proprium est ut littorei resonent scopuli, et :

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro.

Harmonia est modulatio vocis, et concordantia plurimorum sonorum, vel coaptatio.

3. Symphonia est modulationis temperamentum ex gravi et acuto concordantibus sonis, sive in voce, sive in flatu, sive in pulsu. Per hanc quippe voces acutiores gravioresque concordant, ita ut quisquis ab ea dissonuerit sensum auditus offendat. Cujus contraria est diaphonia, id est voces discrepantes, vel dissonæ.

4. Euphonia est suavitas vocis. Hæc et melos a suavitate, et melle dicta.

5. Diastema est vocis spatium, ex duobus vel pluribus sonis aptatum.

6. Diesis est spatia quædam, et deductiones modulandi, atque vergendi de uno in alterum sonum.

7. Tonus est acuta enuntiatio vocis; est enim harmoniæ differentia, et quantitas, quæ in vocis accentu vel tenore consistit; cujus genera in quindecim partibus musici diviserunt, ex quibus hyperlydius novissimus et acutissimus, hypodorius omnium gravissimus est.

136 8. Cantus est inflexio vocis, nam sonus directus est, præcedit autem sonus cantum.

9. Arsis est vocis elevatio, id est initium. Thesis vocis positio, hoc est finis.

10. Suaves voces sunt subtiles, et spissæ, claræ, atque acutæ. Perspicuæ voces sunt quæ longius protrahuntur, ita ut omnem impleant continuum locum, sicut clangor tubarum.

11. Subtiles voces sunt quibus non est spiritus, qualis est infantium, vel mulierum, vel ægrotantium, sicut in nervis. Quæ enim subtilissimæ chordæ sunt, subtiles ac tenues sonos emittunt.

12. Pingues sunt voces, quando spiritus multus simul egreditur, sicut virorum. Acuta vox est tenuis, et alta, sicut in chordis videmus. [b] Dura vox est, quæ violenter emittit sonos, sicut tonitruum,

A sicut incudis sonus, quoties in durum malleus percutitur ferrum.

13. Aspera vox est rauca, et quæ dispergitur per minutos et in dissimiles pulsus. Cæca vox est quæ mox ut emissa fuerit conticescit, atque suffocata nequaquam longius producitur, sicut est in fictilibus. [c] Vinnola vox, est mollis atque flexibilis. Et vinnola dicta a vinno, hoc est cincinno molliter flexo.

14. Perfecta autem vox est alta, suavis et clara. Alta, ut in sublimi sufficiat; clara, ut aures impleat; suavis, ut animis audientium blandiatur. Si ex his aliquid defuerit, vox perfecta non erit.

CAPUT XXI.

De secunda divisione, quæ organica dicitur.

1. Secunda divisio organica est in iis quæ, spiritu

B reflante completa, **137** in sonum vocis animantur, ut sunt tubæ, calami, fistulæ, organa, pandura, et iis similia instrumenta.

2. [d] Organum vocabulum est generale vasorum omnium musicorum. [e] Hoc autem cui folles adhibentur, alio Græci nomine appellant. Ut autem organum dicatur, magis ea vulgaris est consuetudo.

4. [f] Tuba primum a Tyrrhenis inventa, de quibus Virg. :

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Adhibebatur autem non solum in præliis, sed et in omnibus festis diebus propter laudes vel gaudii claritatem. Unde et in Psalterio dicitur : *Canite initio mensis tuba in die insigni solemnitatis vestræ.* Præceptum enim fuerat Judæis ut initio novæ lunæ

C tuba clangerent, quod etiam huc usque faciunt.

4. Tibias excogitatas in Phrygia ferunt, has quidem diu funeribus tantum adhibitas, mox et sacris gentilium. Tibias autem appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis cruribusque hinnulorum fierent ; deinde per abusionem ita cœptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusve essent ; hinc et tibicen, quasi tibiarum cantor.

5. [g] Calamus nomen est arboris proprium, a *calendo*, id est *fundendo voces*, vocatus.

138 6. Fistulam quidam putant a Mercurio inventam ; [h] alii a Fauno quem Græci vocant Pana. Nonnulli eam [i] ab Idi pastore Agrigentino ex Sicilia.

Cap. XX. [a] *Vox est aer sp. v.* Grammaticorum et philosophorum (ut ait Lactantius) definitio, sed quæ ipsi tamen minime probatur, lib. de Opif., cap. 15.

[b] *Dura...quoties in dur. m. percutitur f.* Al., *durum m. percutit ferrum.*

[c] *Vinnola.* Al. *vinnolata.* Festus : *Vinnulus molliter se gerens, et minime quid viriliter faciens.* Non : *Vinnolum, sensiloquum, illecebrum.* Plaut., in Asin. oratione, *vinnula, venustula,* Gloss., *vinnulus* Νωλεχὶς, ubi mendose *vinnicus* legitur.

Cap. XXI. — [d] *Organum vocab. est general.* Ex August. in Ps. CL.

[e] *Hoc autem cui folles adhibent.* Hydraulon appellari a Græcis putabat Chacon, de quo Vitruv., lib. X, cap. 13, et Tertull., lib. de Anima, c. de Animo. Plin. lib. VII, cap. 37, et Hieron., in pneumat. Alii Tyrrhenam tibiam appellari putant ex Polluce, lib. V, cap. 9. De Organis vulgaribus exstant pulcherrimi versus apud Claudian., in lib. de Manlii Theod. consulatu.

D [f] *Tuba primum... Tibias excogitat.* Clem. Alex., Strom. I, Etruscos tubam et Phrygas tibiam ait excogitasse.

[g] *Calamus n. est arb. prop.* Non valde mirum si arundinem arborem dixit, quisquis fuit, unde hæc sumpta sunt. Cur a *calendo*, id est, *fundendo voces* nomen deduxerit, id multo obscurius, nisi *calando*, hoc est, *vocando* legas. Nam *canendo*, quod est in plerisque Gothicis, mendosum putamus. Sed has origines, quæ, aut nimis alienæ, aut etiam absurdæ multis apud Isidorum videbantur, non negligendas esse, satis jam viri eruditi hac ætate sunt experti.

[h] *Alii a Fauno.* Plin., lib. VII, cap. 56.

[i] *Ab Idi pastore.* Rom. Cod., *ab uno pastore.* Quid si vox mutilata ex Daphnide, quem Diod., lib. VIII Bucolici carminis auctorem facit, quod A. Augustino non displicebat?

A [a] Fistula autem dicta, quod vocem emittat. Nam Græce PHOS *vox*, STOLA *missa* appellatur.

7. Sambuca in Musicis species est symphoniarum. Est enim genus ligni fragilis, unde et tibiæ componuntur.

8. [b] Pandura ab inventore vocata ; de qua Virg. ·

Pan primus calamos cera conjungere plures
Instituit, Pan curat oves, oviumque magistros.

Fuit enim apud gentiles deus pastoralis, qui primus dispares calamos ad cantum aptavit, et studiosa arte composuit.

139 CAPUT XXII.

De tertia divisione, quæ Rhythmica nuncupatur.

1. Tertia est divisio rhythmica pertinens ad nervos et pulsum, cui dantur species cithararum diversarum, tympanum, et cymbalum, sistrum, acitabula ænea, et argentea, vel alia, quæ metallico rigore percussa reddunt cum suavitate tinnitum, et cætera hujusmodi.

2. Citharæ ac Psalterii repertor Jubal, ut prædictum est, perhibetur. Juxta opinionem autem Græcorum [c] citharæ usus repertus fuisse ab Apolline creditur. Forma citharæ initio similis fuisse traditur pectori humano, quod uti vox de pectore, ita ex ipsa cantus ederetur, appellataque eadem de causa. Nam *pectus* Dorica lingua κιθάρα vocatur.

3. Paulatim autem plures ejus species exstiterunt, [d] ut psalteria, lyræ, barbiti, phœnices, et pectides, et quæ dicuntur indicæ, et feriuntur a duobus simul. Item aliæ, atque aliæ, et quadrata forma, et trigonali.

4. Chordarum etiam numerus multiplicatus est, et commutatum genus. Veteres autem citharam fidicalam vel fidem nominaverunt, quia tam concinunt inter se chordæ ejus, quam bene conveniunt inter quos fides sit. Antiqua autem cithara septem chordis erat : unde Virgilius : *Septem discrimina vocum.*

5. Discrimina autem ideo, quod nulla chorda vicinæ chordæ similem sonum reddat, sed ideo septem chordæ, vel quia totam vocem implent, vel quod septem motibus sonat cœlum.

140 6. Chordas autem dictas a corde, quia sicut pulsus est cordis in pectore, ita pulsus chordæ in cithara. Has primus Mercurius excogitavit ; idemque prior [e] nervos in sonum strinxit.

7. Psalterium, quod vulgo canticum dicitur, a psallendo nominatum, quod ad ejus vocem chorus consonando respondeat. Est autem similitudo citharæ barbaricæ [f] in modum Δ litteræ. [g] Sed psalterii et citharæ hæc est differentia, quod psalterium lignum illud concavum unde sonus redditur superius habet, et deorsum feruntur chordæ, et desuper sonant. Cithara vero concavitatem ligni inferius habet.

[h] Psalterio autem Hebræi decachordo usi sunt propter numerum decalogum legis.

8. Lyra dicta ἀπὸ τοῦ λυρεῖν, *a varietate vocum*, quod diversos sonos efficiat. Lyram primum a Mercurio dicunt inventam fuisse, hoc modo. [i] Cum regrediens Nilus in suos meatus varia in campis reliquisset animalia, relicta etiam testudo est, quæ cum B esset putrefacta, et nervi ejus remansissent extenti intra corium, percussa a Mercurio sonitum dedit, ad cujus speciem Mercurius lyram fecit, et Orpheo tradidit, qui erat hujus rei maxime studiosus.

9. Unde et æstimatur eadem arte non feras tantum, sed et saxa atque silvas cantus modulatione allicuisse. Hanc musici propter studii amorem, et carminis laudem, etiam inter sidera suarum fabularum commentis collocatam esse finxerunt.

10. Tympanum est pellis, vel corium ligno ex una parte extentum. **141** Est enim [j] pars media symphoniæ in similitudinem cribri. Tympanum autem dictum, quod medium est. Unde, et [k] *margaritum* medium tympanum dicitur, et ipsum ut symphonia ad virgulam percutitur.

C 11. [l] Cymbala acitabula quædam sunt, quæ percussa invicem se tangunt, et sonum faciunt. [m] Dicta autem cymbala, quia cum ballematia simul percutiuntur. Ita enim Græci dicunt cymbala ballematica.

12. Sistrum ab inventrice vocatum. Isis enim Ægyptiorum regina id genus invenisse probatur. Juvenalis :

Isis, et irato feriat mea lumina sistro.

Inde et hoc mulieres percutiunt, quia inventrix hujus generis mulier. [n] Unde, et apud Amazonas sistro ad bellum feminarum exercitus vocabatur.

142 13. Tintinnabulum de sono vocis nomen habet, sicut et plausus manuum, stridor valvarum.

D [a] *Nam Græcc* PHOS *vox*. Visum est Codicum simpliciorem scripturam sequi, si quid forte veri crepant. Nam idem aliquoties repetit Isidorus. φωνὴ non longe aberat.

[b] *Pandura*. Ab Assyriis inventam scribit Pollux, lib. IV. Varr. lib. VII : *Cur non a cithara, et Psalterio, et Pandura dicamus citharicen*, etc.

CAP. XXII. — [c] *Citharæ usus ab Apolline*. Bioni :
Ὡς εὗρε πλαγίαυλον ὁ Πὰν, ὡς αὐλὸν Ἀθανᾶ,
Ὡς χέλυν Ἑρμάων, κίθαριν δ' ὡς ἁδὺς Ἀπόλλων.

[d] *Ut psalter. barb.* Vid. Athen., lib. IV, et Polluc.

[e] *Nervos in sonum strinxit*. Mendose libri omnes *in nervos sonum strinxit*. Tertull., lib. de Coron. mil., cap. 8 : *Sed, et si nervos idem* (Mercurius) *in sonum strinxit, non negabo et hoc ingenium eum sanctis fecisse.*

[f] *In modum* Δ. Cassiod., in Prolog. in Ps. : *Psalterium est* (ut Hieronymus ait) *in modum Δ litteræ formati ligni sonora concavitas.*

[g] *Sed psalter, et cithar.* Ex August., in ps. LXXX.

[h] *Psalterio autem Hebræi decachord.* Nam apud alios novem tantum chordas habuisse ait Athenæus.

[i] *Cum regrediens Nilus... allicuisse.* Ex comment. Arat. in Lyr. et Hygin., lib. II.

[j] *Pars media symphoniæ*. Sic supra, cap. 20, sambuca species est symphoniæ.

[k] *Margaritum medium tymp.* Tympanium vocat Plin., lib. IX, cap. 35.

[l] *Cymbala, et acitabula*. Aug, in ps. CL : *Cymbala invicem se tangunt, ut bene sonent, ideo a quibusdam labiis nostris comparantur.*

[m] *Dicta autem cymbala, quia cum ballematia.* Interdicitur ballematior, usus in natalitiis sanctor. Concil. Tol. III, can. ultim. Ballematium vero ἀπὸ τοῦ βαλίζειν opinor ductum. Est autem βαλλίζειν, ut ait Suidas, τὰ κύμβαλα κτύπειν, καὶ πρὸς τὸν ἐκείνων ἦχον ὀρχεῖσθαι. Unde nostrum quoque *bailar*.

[n] *Unde apud Amazonas*. Quas ad calamos arma

14. [a] Symphoniam vulgo appellatur lignum cavum, ex utraque parte, pelle extenta, quam virgulis hinc et inde musici feriunt. Fitque in ea ex concordia gravis, et acuti suavissimus cantus.

CAPUT XXIII.

De musicis numeris.

1. Numeros autem secundum musicam ita quæris. Positis extremis,ut puta VI et XII,vides quot monadibus superetur VI a XII,et est VI monadibus ; ducis per quadratum: sexies seni faciunt XXXVI. Conjungis extrema illa prima VI ac XII, simul efficiunt XVIII. Partiris XXXVI per XVIII, efficitur dipondius. Hos jungis cum **143** summa minore,scilicet VI,erunt VIII, et erit medium inter VI et XII. Propterea quod VIII superant VI duabus monadibus, [b] id est, tertia de sex,et superantur VIII a XII quatuor monadibus, tertia portione. Qua parte ergo superat, eadem superatur.

2. Sed hæc ratio quemadmodum in mundo est, ex volubilitate circulorum, ita et in microcosmo in tantum præter vocem valet, ut sine ipsius perfectione etiam homo symphoniis carens non consistat. Ejusdem musicæ perfectione etiam metra consistunt, in arsi, et thesi, id est, elevatione et positione.

DE ASTRONOMIA.

CAPUT XXIV.

De astronomiæ nomine.

1. Astronomia [c] est astrorum lex, quæ cursus siderum, et figuras , et habitudines stellarum, circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.

CAPUT XXV.

De inventoribus ejus.

1. Astronomiam primi Ægyptii invenerunt. Astrologiam vero et nativitatis observantiam Chaldæi primi docuerunt. Abraham autem instituisse Ægyptios astrologiam Josephus auctor asseverat, Græci **144** autem dicunt hanc artem ab Atlante prius excogitatam ; ideoque dictus est sustinuisse cœlum.

2. Quisquis autem ille fuit, motu cœli et ratione animæ excitatus, per temporum vices, per astrorum ratos definitosque cursus , per intervallorum spatia moderata, consideravit dimensiones quasdam et numeros, quæ definiendo, ac secernendo in ordinem nectens astrologiam reperit.

CAPUT XVI.

De institutoribus.

1. In utraque autem lingua diversorum quidem

A sunt de astronomia scripta volumina, inter quos tamen Ptolemæus apud Græcos habetur præcipuus, hic etiam, et canones instituit, quibus cursus astrorum inveniantur.

CAPUT XXVII.

De differentia astronomiæ et astrologiæ.

1. Inter astronomiam et astrologiam aliquid differt. Nam astronomia conversionem cœli, ortus, obitus, motusque siderum continet, vel qua ex causa ita vocentur. Astrologia vero partim naturalis, partim superstitiosa est.

2. Naturalis, dum exsequitur solis et lunæ cursus, vel stellarum, certasque temporum stationes. Superstitiosa vero est illa quam mathematici sequuntur, qui in stellis augurantur, quique etiam duodecim si-
B gna per singula animæ vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mores prædicere conantur.

CAPUT XXVIII.

De astronomiæ ratione.

1. Astronomiæ ratio modis plurimis constat. Definit enim quid sit mundus, **145** quid cœlum,quid sphæræ situs, et cursus, et quid axis cœli et poli, quæ sint climata cœli, qui cursus solis et lunæ, atque astrorum, etc.

CAPUT XXIX.

De mundo et ejus nomine.

1. Mundus [d] est is qui constat ex cœlo et terra, mari cunctisque sideribus. Qui idcirco mundus est appellatus, [e] quia semper in motu est; nulla enim
C requies ejus elementis concessa est.

CAPUT XXX.

De forma mundi.

1. Formatio mundi ita demonstratur. [f] Nam quemadmodum erigitur mundus in septentrionalem plagam, ita declinatur in Australem. [g] Caput autem ejus , et quasi facies, orientalis regio est, ultima pars septentrionalis est.

146 CAPUT XXXI.

De cœlo et ejus nomine.

1. Cœlum philosophi rotundum, volubile, atque ardens esse dixerunt, [h] vocatumque hoc nomine, eo quod tanquam vas cœlatum impressa habeat signa stellarum.

2. Distinxit enim id Deus claris luminibus, et implevit solis scilicet et lunæ orbe fulgenti, et astro-
D rum micantium splendentibus signis adornavit. Hic

tractasse ait Capella, lib. IX, sed Isidor. magis videtur respexisse ad Virgilii carmen :

Regina in mediis patrio vocat agmina sistro. Æn. VIII.

[a] *Symphonia.* Hieronym.. ad Damas., epist. 146 : *Male quidam Latinorum symphoniam putant esse genus organi, cum concors in Dei laudib. concentus hoc vocabulo significetur. Symphonia quippe consonantia exprimitur in Latino.* Qui locus Hieronymi Isidorum procul dubio non fugit; invaluisse tamen consuetudinem ut pro organi, quodam genere illa ætate usurparetur apparet ex ejus verbis : *Symphonia vulgo appellatur.*

Cap. XXIII. — [b] *Id est, tertia de sex.* In scribendis numeris, Chaconi sumus assensi , ut rejiceremus adverbia quædam obsoleta, quæ in Excusis, et Mss. leguntur, quæ si quis malit, ejusmodi plura apud Volus. Mæcianum inveniet.

Cap. XXIV. — [c] *Astronom.* Eadem supra, lib. II, cap. 25.

Cap. XXIX. — [d] *Mundus est.* Hyginus (e quo multa Isidor.) Astron. cap. 1 : *Mundus appellatur is qui constat ex sole, et luna, et terra, et omnibus stellis.*

[e] *Quia semper in motu est.* Nempe quasi movendus. Vid. lib. XIII, cap. 1.

Cap. XXX.— [f] *Nam quemadmodum.* Virg. Georg. I.

Mundus, ut ad Scythiam, Riphæasque arduus arces,
Consurgit, præmitur Libyæ devexus in austros.

[g] *Caput autem.* Aristoteles tamen australem verticem caput facit, secutus, ut quibusdam videtur, Homerum. Sed philosophorum hac de re placita vid. apud Plutarch.

Cap. XXXI. — [h] *Vocatumque.* Ex Amb. II Hexam., cap. 4.

A autem Græce οὐρανὸς dicitur ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, à videndo, eo quod aer perspicuus sit, et [a] ad speculandum purior.

CAPUT XXXII.

De situ sphæræ cœlestis.

1. Sphæra [b] cœli est species quædam in rotundum formata, cujus centrum terra est ex omnibus partibus æqualiter conclusa. Hanc sphæram nec principium habere (dicunt), nec terminum, ideo quod in rotundum quasi circulus, unde incipiat, vel ubi desinat, non facile comprehenditur.

2. [c] Philosophi autem mundi septem cœlos, id est, planetas globorum consono motu introduxerunt, quorum orbibus connexa memorant omnia, quos sibi innexos et velut insertos versari retro et e contrario certis motibus ferri arbitrantur.

B **147** CAPUT XXXIII.

De motu ejusdem.

1. Sphæræ [d] motus duobus axibus volvitur quorum unus est septentrionalis, qui nunquam occidit [e] appellaturque Boreus; alter australis, qui nunquam videtur, et [f] Austronotius dicitur.

2. His duobus polis moveri sphæram cœli dicunt, et [g] cum motu ejus sidera in ea fixa ab Oriente, usque ad Occidentem circumire, Septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus.

CAPUT XXXIV.

De cursu ejusdem sphæræ.

1. Sphæra cœli ab Oriente in Occidentem semel in die, et nocte vertitur XXIV horarum spatiis, quibus sol cursum suum supra terras et sub terra sua volubilitate concludit.

CAPUT XXXV.

De celeritate cœli.

1. Tanta celeritate cœli sphæra dicitur currere, ut nisi adversus præcipitem ejus cursum astra currerent, quæ eam remorarentur, mundi ruinam facerent.

CAPUT XXXVI,

De axe cœli.

1. Axis [h] est septentrionalis linea recta, quæ per mediam pilam sphæræ tendit, et dictus [i] *axis,* quod in eo sphæra ut rota volvitur, vel quia ibi plaustrum est.

148 CAPUT XXXVII.

De cœlestibus polis.

1. Poli [j] sunt circuli qui currunt per axem. Horum alter est septentrionalis, qui nunquam occidit, appellaturque Boreus; alter australis, qui nunquam videtur, et Austronotius dicitur.

2. Et dicti *poli*, quod sint axium cycli ex usu plaustrorum, a *poliendo* scilicet nominati, sed polus Boreus semper videtur, Austronotius nunquam, quia dextra cœli altiora sunt, pressa Austri.

CAPUT XXXVIII.

De cardinibus cœli.

1. Cardines cœli extremæ partes sunt axis. Et dicti *cardines*, eo quod per eos vertitur cœlum, vel quia sicut cor volvuntur.

CAPUT XXXIX.

De convexis cœli.

1. Convexa autem cœli, extrema ejus sunt a *curvitate* dicta, unde est illud :

Convexum quoties claudit nox humida cœlum.

[k] *Convexum* enim *curvum* est, seu inclinatum, et in modum circuli flexum.

149 CAPUT XL.

De januis cœli.

1. Januæ [l] cœli duæ sunt, Oriens et Occasus. Nam una porta sol procedit, alia se recipit.

CAPUT XLI.

De gemina facie cœli.

1. Facies cœli, vel caput, orientalis regio ; [m] ultima septentrionalis. De qua Lucanus :

C Sic mundi pars ima jacet, quam zona nivalis,
Perpetuæque premunt hiemes.

CAPUT XLII.

De quatuor partibus cœli.

1. Climata [n] cœli, id est, plagæ, vel partes quatuor sunt ex quibus prima pars orientalis est, unde aliquæ stellæ oriuntur. Secunda occidentalis, ubi nobis aliquæ stellæ occidunt. Tertia septentrionalis, ubi sol pervenit in diebus majoribus. Quarta australis, ubi sol pervenit noctibus majoribus.

2. *Oriens* autem ab *oxortu* solis est nuncupatus. *Occidens*, quod diem faciat *occidere*, et interire. Abscondit enim lumen mundo, et tenebras superinducit, *Septen-*

[a] *Ad speculandum.* Ex eodem, lib. III, cap. 22.

CAP. XXXII. — [b] *Sphæra cœli est speci.* Hoc caput ex Hygin., Astron. cap. 1, et Ambros., I et II Hexam., et ex Somni. Scip., concinnatum est.

[c] *Philosophi autem... arbitrantur* Ex Ambros., II Hexam., cap. 2. Cicero : *Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia,* etc.

CAP. XXXIII. — [d] *Sphæræ motus duobus axib.* Id est, *polis,* quomodo alii quoque interdum loquuntur.

[e] *Appellaturque Boreus.* Sic etiam appellatur a Serv., Georg. I.

[f] *Et Austronotius.* Al., *Austronotus,* et Hygino *Notius,* sed in comment. in art. *Austronotus,* ut etiam inf., cap. 36, et lib. XIII, cap. 5.

[g] *Et cum motu ejus sidera in ea fix.* Aug., de Gen. ad lit., lib. II, cap. 10.

CAP. XXXVI. — [h] *Axis est septentrional.* Sic rursus lib. XIII, cap. 5 ; et Serv. II Æn. : *Axis est, aut plaustrum septentrionale, aut pars Septentrionis.* Delebat tamen vocem *septentrionalis* Chacon. a quo non dissentimus.

[i] *Et dictus axis.* Quoniam, cap. 32, axium, cardinum et polorum meminerat, eorum nunc etymologias reddit.

D CAP. XXXVII. — [j] *Poli sunt circuli.* Eadem inf., lib. XIII, cap. 5.

CAP. XXXIX. — [k] *Convexum.* E Serv., Eclog. 4; repetitur lib. XIII, cap. 5.

CAP. XL. — [l] *Januæ.* lib. XIII, cap. 1.

CAP. XLI. — [m] *Ultima septentrion.* Vocem Lucani IMA *ultimam* interpretatur Isidorus. Alioqui quomodo ima pars septentrionalis, si (ut cap. 29 dixit) mundus in sepentrionalem plagam erigitur. Itaque laborat ut Virgilium cum Lucano conciliet. Idem vidit Servius, qui ad Virgilii verba, *Mundus ut ad Scythiam:* *Jam,* inquit, *definitio est nostri climatis, id est, nostræ habitationis, quæ a Septentrione incipiens in australi plaga desinit.* Minus videt, qui bis in Isidoro *ima* pro *ultima* reponere conatus sit ad Lucanum solum respiciens.

CAP. XLII. — [n] *Climata cœli.* Ex Hieronym., in Ezech. cap. VI.

trio autem a *septem* stellis axis vocatur quæ in ipso revolutæ rotantur. Hic proprie et vertex dicitur, eo quod vertitur.

3. *Meridies* **150** autem vocatur, vel quod ibi sol facit *medium* diem, quasi *medidies*, vel quia tunc purius micat æther. *Merum* enim *purum* dicitur.

4. Sunt et alia septem climata cœli, quasi septem lineæ ab Oriente in Occidentem, sub quibus et mores hominum dispares, atque animalia specialiter diversa nascuntur; quæ vocata sunt a locis quibusdam famosis, quorum primus est Meroe, secundus Siene, [a] tertius Catachoras, id est, Aphrica, quartus Rhodus, quintus Hellespontus, sextus Mesopontus, septimus Boristhenes.

CAPUT XLIII.

De hemisphæriis.

1. Hemisphærium dimidia pars sphæræ est; hemisphærium supra terras, est ea pars cœli quæ a nobis tota videtur; hæmisphærium sub terra, est quæ videri non potest, quandiu sub terra fuerit.

151 CAPUT XLIV.

De quinque circulis cœli.

2. Zonæ cœli quinque sunt, quarum distinctionibus quædam partes temperie sua incoluntur, quædam immanitate frigoris aut caloris inhabitabiles existunt. Quæ ideo, et zonæ, vel circuli appellantur, eo quod in circumductione sphæræ existunt.

2. Quorum primus circulus ideo *Arcticus* appellatur, eo [b] quod intra eum *Arctorum* signa inclusa perspiciuntur. [c] Secundus circulus ex eo θερινὸς τροπικὸς dicitur, quia in eo circulo sol Aquilonis finibus æstatem faciens ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur, et inde *tropicus* appellatus.

3. Tertius circulus ἰσημερινὸς, qui a Latinis ideo æquinoctialis appellatur, eo quod sol cum ad eum orbem pervenerit, æquinoctium facit (ἰσημερινὸς enim Latine *dies* dicitur *æquinox*) quo circulo dimidia sphæ-
A ræ pars constituta perspicitur. Quartus circulus Antarcticus vocatur, eo quod contrarius sit circulo quem Arcticum nominamus.

4. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis *hiemalis*, **152** sive *brumalis* appelatur, ideo quia sol cum ad eum circulum pervenerit, hiemem iis qui ad Aquilonem sunt facit, æstatem autem iis qui in Austri partibus commorantur.

CAPUT XLV.

De circulo zodiaco.

1. Zodiacus [d] autem circulus est qui ex linearum quinque angulis et ex una linea constat.

CAPUT XLVI.

De candido circulo.

1. Lacteus circulus via est quæ in sphæra videtur,
B a *candore* dicta, quia alba est, [e] quam aliqui dicunt viam esse [f] qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

CAPUT XLVII.

De magnitudine solis.

1. Magnitudo solis [g] fortior est terra, unde, e eodem momento quo oritur, et Orienti simul, et Occidenti æqualiter apparet. Quia vero tanquam cubitalis nobis videtur, considerare oportet quantum sol distat a terris, quæ longitudo facit ut parvus videatur nobis.

153 CAPUT XLVIII.

De magnitudine lunæ.

1. Magnitudo quoque lunæ minor fertur esse quam solis. Nam dum sol [h] superior sit a luna, et
C tamen a nobis major quam luna videatur, jam si prope nos accessisset, multo major quam luna conspiceretur. Sicut autem fortior est sol terra, ita terra fortior luna per aliquam quantitatem.

CAPUT XLIX.

De natura solis.

1. Sol [i] dum igneus sit .præ nimio motu conver-

[a] *Tertius Catachoras.—Catagoras, cathocoras, cathagorius, et eatacorius* habent Ms.; et voces *id est Aphrica* absunt a Romano Cod., et forte a Cassiodoro huc allatæ; ille enim, *tertius Aphrica*. Capella, *tertius Dialexandrias*, quod ducitur per Cyrenas in Aphricam Carthagini ab Austro adjacentem, ex quo quidam, *tertius Cyrenæ in Africa* faciebat. Alius *catacaras, catamisocaras* interpretabatur, esse namque Misucaram portum in Mauritania. Chacon superioribus verbis annectebat, *a locis famosis*, κατὰ χώρας.

Cap. XLIV.— *Quod intra eum Arctor.* Sic omnes Goth. tum hic, tum lib. XIII, cap. 6. Hyginus, lib. III, cap. 1, de Polo Arctico, *quo utræque Arcti nixæ vehuntur Arctico circulo inclusæ.* Neque vero *Arcturi*, quod est in Excusis displicet. Nam idem Hyg., lib. I Astron. (unde hæc sumpta videntur): *Qui circulus* (inquit) Arcticus *appellatur, quod intra eum Arcturi simulacra ut inclusa perspiciuntur quæ signa a nobis ursarum specie ficta*, Septentriones *appellantur.* Et Arat. interp.: *Duo sunt Arcturi quorum majorem vocant Helicen*, et paulopost: *Arcturus minor*, etc.

[c] *Secundus circulus.* Verba Hygini, lib. I de Astron.: ἰσημερινὸς *namque Latine dicitur dies æquinox.* Quod si verbum ipsum redderemus, *æquidialis* potius nominaretur. Quo modo antiquos locutos tradit Festus his verbis: *Æquidiale apud antiquos dictum est, quod nunc dicimus* æquinoctiale, *quia nox diei potius quam nocti adnumerari debet. Græci quoque in hoc consentiunt* ἰσημερίαν, *id est*, æquidiale *dicentes.* Sed nos *æquinoctium* dicimus, non *æquidium*. Græci a die, nos a nocte nomen fecimus. Neque tamen dissimulabimus in omnibus libris legi, *Hemerinos* enim Latine dicitur *dies*, atque *nox* duobus exceptis Tarraconensibus, a quibus voces atque *nox* absunt. Chacon ita; ἡμέρα namque Latine dicitur *dies* atque *nox*; voluisse namque Isidorum ἡμέρας appellatione diem noctemque contineri, quomodo etiam edidit Vulcanius. Hygini lib. I: *Deinde ducitur circulus æquinoctialis*
D *Græcis* isemerinos *appellatus, ideo quod sol cum ad cum orbem pervenit, æquinoctium conficit. Hoc circulo facto dimidia sphæræ pars constituta perspicitur.*

Cap. XLV. — [d] *Zodiacus.* Ita omnes libri, quo sensu, non plane dixerim; aliter lib. XIII, cap. 6. Sed illa quoque, ut aliena a Gothicis absunt.

Cap. XLVI. — [e] *Quam aliqui dicunt.* Metrodorus, ut refert Plutarc.

[f] *Qua circuit sol. Currit*, R., ut lib. XIII, cap. 5.

Cap. XLVII. — [g] *Fortior est terra*, id est major, ut c. seq. et sup., cap. 6, fortiorem numerum non semel dixit.

Cap. XLVIII. — [h] *Superior sit a luna.* De hac constructione diximus in cap. 5. Locus autem ex Hygini lib. IV, c. de Luna.

Cap. XLIX. — [i] *Sol dum igneus sit.* Ex comment. Arat. in fin.

sionis suæ amplius incalescit. [a] Cujus ignem dicunt philosophi aqua nutriri, et e contrario elemento virtutem luminis et caloris accipere. Unde videmus eum sæpius madidum, atque rorantem.

CAPUT L.

De cursu solis.

1. Solem [b] per seipsum moveri, non cum mundo verti dicunt. **154** Nam si fixus cœlo maneret, omnes dies et noctes æquales existerent ; sed quoniam alio loco cras occasurum, alio occidisse hesterno videmus, apparet eum per seipsum moveri, non cum mundo verti. Spatiis enim inæqualibus orbes annuos conficit propter temporum mutationes.

2. Nam vadens longius ad meridiem, hiemem facit, ut hibernis humoribus, ac pruinis terra pinguescat. Accedens propius ad Septentrionem, æstatem reddit, ut fruges maturitate durentur, et quæ sunt in humidis incocta fervefacta mitescant.

CAPUT LI.

De effectu solis

2. Sol oriens diem facit, occidens noctem inducit; nam dies est sol super terras, nox est sol sub terris. [c] Ex ipso enim sunt horæ; ex ipso dies, cum ascenderit ; ex ipso etiam nox cum occiderit ; ex ipso menses, et anni numerantur ; ex ipso vicissitudines fiunt temporum.

2. Quando autem per meridiem currit, vicinior est terræ; quando vero juxta Septentrionem, [d] sublimis attollitur. Cui ideo Deus diversos cursus constituit, loca, et tempora, ne dum semper eisdem moraretur locis, quotidiano vapore ejus universa consumerentur, sicut Clemens ait : *Cursus diversos accipit, quibus aeris temperies pro ratione temporum dispensatur, et ordo vicissitudinum permutationumque servatur. Nam dum ad superiora conscenderit, ver temperat;* **155** *ubi autem ad summum cœli venerit, æstivos accendit calores; descendens rursus autumno temperiem reddit. Ubi vero ad inferiorem reddit circulum, ex glaciali compage cœli rigorem nobis hiberni frigoris derelinquit.*

CAPUT LII.

De itinere solis.

1. Sol oriens per meridiem iter habet, qui postquam ad occasum venerit, et Oceano se tinxerit,

A [e] per incognitas sub terra vias vadit, et rursus ad orientem recurrit.

CAPUT LIII.

De lumine lunæ.

1. Lunam [f] quidam philosophi dicunt proprium lumen habere, globique ejus unam partem esse lucifluam, aliam vero obscuram, et paulatim se vertendo diversas formas efficere. [g] Alii e contra aiunt lunam non suum lumen habere, sed solis radiis illuminari. Unde et eclipsim patitur, si inter ipsam et solem umbra terræ se interponat.

CAPUT LIV.

De formis lunæ.

1. Prima figura lunæ bicornis est, [h] secunda sectilis, tertia dimidia, quarta plena, quinta iterum dimi-
B dia ex majore, sexta iterum sectilis, septima bicornis.

2. Septima iterum semis et vicesima secunda semis in suo orbe mediæ sunt ; cæteræ proportionales sunt.

156 CAPUT LV.

De interlunio lunæ.

1. Interlunium lunæ est tempus illud inter deficientem et nascentem lunam. Est autem tricesima dies qua luna non lucet. Quæ ideo tunc videri non potest, quia soli conjuncta obscuratur; sed eodem momento renascens paulatim ab eo recedendo videtur.

CAPUT LVI.

De cursu lunæ.

1. Luna amissi ac recepti luminis vicibus menstrua spatia moderatur. [i] Quæ ideo obliquo et non recto incedit cursu ut sol, ne incidat in centrum terræ, et
C frequenter patiatur eclipsim. Vicinus est enim circulus ejus terræ. Crescens autem orientem cornibus spectat ; decrescens occidentem ; merito, quia occasura et amissura est lumen.

CAPUT LVII.

De vicinitate lunæ ad terras.

1. Luna terris vicinior est quam sol. Inde et breviori orbe celerius peragit cursum suum. Nam iter quod sol in diebus CCCLXV peragit, ista per triginta dies percurrit. Unde et antiqui menses in luna, annos autem in solis cursu posuerunt.

CAPUT LVIII.

De eclipsi solis.

1. Eclipsis [j] solis est quoties luna tricesima ad eamdem lineam **157** qua sol vehitur pervenit, eique

[a] *Cujus ignem dicunt philosophi.* Cleanthi eam opinionem tribuit Cicero, II de Nat. Deor. Et III : *Alii autem solem, lunam, reliqua astra aquis, alia dulcibus, alia marinis; Camque causam eleanthes affert, cur se sol referat, nec longius progrediatur solstitiali orbe, itemque brumali, ne longius discedat a cibo.* Lucretius quoque, de Sideribus lib. V :

Sive aliunde fluens alicunde extrinsecus aer
Versat agens ignes, sive ipsi serpere possunt,
Quo cujusque cibus vocat, atque invitat euntes,
Flammea per cœlum pascentes corpora passim.

Et solem ex ignibus ab humidis vaporibus collectis coagmentatum, nubemque quamdam ustulantem esse, Xenophanes aiebat. Vid. Plutarch., Plin. et Arat. Comment.

Cap. I. — [b] *Solem per seips.* Pleraq. ex Hygin. lib. IV, cap. de Sole.

D Cap. LI.—[c] *Ex ipso... temporum.* Verba Clem. VIII Recogn.

[d] *Sublimis attollitur.* Reliqua, quæ in excusis libris leguntur absunt a. Ms. et allata huc sunt e cap. 17 libri de Natura rer. ad Sisebuth.

Cap. LII.—[e] *Per incognitas sub terra vias.* Cognitas jam nostrorum hominum diligentia.

Cap. LIII.—[f] *Lunam quidam.* Ex Arat. comment.

[g] *Alii e contra.* Sensum quidem ex iisdem commentariis, sed verba ex Hyeronimo mutuatus est in Isaiæ cap. LXVI.

Cap. LIV.—[h] *Secunda sectilis... sexta iterum sectilis.* Al., *utrobiq. sextilis.*

Cap. LVI.—[i] *Quæ ideo... incid.* E Servio, Æn. I, ad verb. *Hic canit errantem lunam.*

Cap. LVIII.—[j] *Eclipsis.* Ex interprete Arat. prope fin.

se objiciens solem obscurat. Nam deficere nobis sol videtur, dum illi orbis lunæ opponitur.

CAPUT LIX.

De eclipsi lunæ.

1. Eclipsis lunæ est quoties in umbram terræ luna incurrit. Non enim suum lumen habere, sed a sole illuminari putatur, unde et defectum patitur, si inter ipsam et solem umbra terræ interveniat.

2. Patitur autem hoc decima quinta luna eousque quandiu centrum atque umbram obstantis terræ exeat, videatque solem, vel a sole videatur.

CAPUT LX.

De differentia stellarum, siderum et astrorum.

1. Stellæ et sidera, et astra inter se differunt. Nam stella est quælibet singularis. Sidera vero sunt stellis plurimis facta, ut Hyades, Pleiades.

2. Astra autem sunt stellæ grandes, ut Orion, Bootes. Sed hæc nomina scriptores confundunt, et astra pro stellis, et stellas pro sideribus ponunt.

CAPUT LXI.

De lumine stellarum.

1. Stellæ non habere proprium lumen, sed a sole illuminari dicuntur, sicut et luna.

158 CAPUT LXII.

De stellarum situ.

1. Stellæ immobiles sunt, et cum cœlo fixæ perpetuo motu feruntur, neque cadunt per diem, sed solis splendore obscurantur.

CAPUT LXIII.

De cursu stellarum.

1. Sidera, aut feruntur, aut moventur. *Feruntur* quæ cœlo fixa sunt, et cum cœlo volvuntur. *Moventur* vero quædam, sicut planetæ, id est, erraticæ, quæ cursus suos vagos certa tamen definitione conficiunt.

CAPUT LXIV.

De vario cursu stellarum.

1. Stellæ pro eo quod [a] per diversos orbes cœlestium planetarum feruntur, quædam celerius exortæ serius occidunt, quædam tardius exortæ citius ad occasum perveniunt.

2. Aliæ pariter oriuntur et non simul occidunt, omnes autem suo tempore ad cursum proprium revertuntur.

CAPUT LXV.

De intervallis stellarum.

1. Stellæ inter se diversis intervallis distant a terra, propterea dispari claritate magis, minusve nostris oculis apparent; nam multæ majores sunt iis quas videmus conspicuas, sed longius positæ parvæ videntur a nobis.

A **159** CAPUT LXVI.

De numero circulari stellarum.

1. Numerus circularis stellarum est, per quem cognosci dicitur in quanto tempore circulum suum unaquæque stella percurrat, sive per longitudinem, sive per latitudinem.

2. Nam luna octo annis fertur explere circulum suum, Mercurius annis viginti, Lucifer annis novem, sol annis decem et novem, [b] Pyrois quindecim, Phaeton duodecim, Saturnus triginta. Quibus peractis ad reversionem circuli sui iisdem signis et partibus revertuntur.

3. Quædam sidera radiis solis præpedita anomala fiunt, aut retrograda, aut stationaria, [c] juxta quod et poeta meminit dicens :

B Sol tempora dividit ævi ;
Mutat nocte diem, radiisque potentibus astra
Ire vetat, cursusque vagos statione moratur.

CAPUT LXVII.

De stellis planetis.

1. Quædam stellæ ideo planetæ dicuntur, id est, *errantes*, quia per totum mundum vario motu discurrunt. Unde pro eo quod errant *retrogradæ* dicuntur, vel *anomalæ* efficiuntur, id est, quando particulas addunt et detrahunt. Cæterum quando tantum detrahunt, *retrogradæ* dicuntur, stationem autem faciunt quando stant.

160 CAPUT LXVIII.

De præcedentia et antegradatione stellarum.

1. Præcedentia vel antegradatio stellarum est, dum stella motum suum consuetum agere videtur, et aliquid C præter consuetudinem præcedit.

CAPUT LXIX.

De remotione vel retrogradatione stellarum.

1. Remotio vel retrogradatio stellarum est, quando stella, dum motum suum agit, simul et retrorsum moveri videtur.

CAPUT LXX.

De statu stellarum.

1. Status stellarum est, quia dum stella semper movetur, tamen in aliquibus locis stare videtur.

CAPUT LXXI.

De nominibus stellarum, quibus ex causis nomina acceperunt.

1. Sed appellatus, eo quod solus appareat, obscuratis fulgore suo cunctis sideribus.

D 2. [d] Luna dicta quasi *Lucina*, ablata media syllaba, de qua Virg. : *Casta fave Lucina.* Sumpsit autem nomen per [e] derivationem a solis luce, **161** eo quod ab eo lumen accipiat, acceptumque reddat.

3. Stellæ dictæ a *stando*, quia semper fixæ stant in cœlo, nec cadunt. [f] Nam quod videmus de cœlo

[a] CAP. LXIV. *Per diversos orbes cœlestium planetarum.* Rom. Cod., *Cœlestium polorum*, ex quo *parallelorum* faciebat Chacon. Porro, quæ restant ex Hygini sunt præfatione.

[b] CAP. LXVI. *Pyrois.* Cum in omnibus libris esset *Vesper*, recte monuit Chacon permutandas esse litteras. Ita namque Martem vocari ab omnibus, etiam ab Isid., cap. 70. Unde etiam corrigendus lib. v, cap. 30. Vid. Cic., II de Nat. Deor., et Censor., cap. 13, de die Natal.

[c] *Juxta quod, et poeta.* Lucan., lib. X, apud quem non *ævi*, sed *anni* legimus.

[d] CAP. LXXI. *Luna dicta q. Lucina.* Cic. : *Luna a lucendo nominata, eademque est Lucina.*

[e] *Per derivationem a solis luce.* Cicer. in Somn. *Ex quibus illa, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena.*

[f] *Nam quod videmus e cœlo.* Serv., Georg. I. *Quod autem videmus e cœlo stellas quasi labi* ἀπόῤῥοιαι *sunt ignis ætherei, quæ fiunt*, etc.

stellas quasi labi, non sunt stellæ, sed igniculi ab æthere lapsi, qui fiunt dum ventus altiora petens æthereum ignem secum trahit, qui trecu suo imitatur stellas cadentes. Nam stellæ cadere non possunt; immobiles enim (ut prædictum est) sunt, et cum cœlo fixæ feruntur.

4 [a] Sidera dicta, quod ea navigantes *considerando* dirigunt ad cursum consilium, ne fallacibus undis aut ventis alio deducantur. Quædam autem stellæ idcirco *signa* dicuntur, quia eas nautæ observant in gubernandis remigiis, contemplantes aciem, fulgoremque earum, quibus rebus status cœli futurus ostenditur.

5. Sed et omnes homines ea intendunt ad prævidendas aeris qualitates per æstatem, et hiemem, vernalemque temperiem. Ortu enim vel occasu suo certis stationibus temporum qualitates significant.

6. Signorum primus Arctos, qui in axe fixus septem stellis in se revolutis rotatur. Nomen est Græcum, quod Latine *Ursa* dicitur; quæ quia in modum plaustri vertitur, nostri eam Septentrionem dixerunt.

7. Triones enim proprie sunt boves aratorii, dicti eo quod terram terant, quasi *teriones*. Septentriones autem non occidere axis vicinitas facit, quia in eo sunt.

8. Arctophylax dicitur, quod Arcton, id est, Helicem Ursam sequitur. Eumdem et Booten dixerunt, eo quod plaustro hæret : signum multis inspectabile stellis, inter quas [b] Arcturus est.

9. Arcturus est sidus post caudam majoris Ursæ positum in signo Bootæ. Unde et Arcturus dictus est, quasi ἄρκτου οὐρὰ, quia Bootæ præcordiis collocata est. Oritur autem autumnali tempore.

162 10. Orion astrum ante Tauri vestigia fulget; et dictus Orion ab *urina,* id est, ab inundatione aquarum. Tempore enim hiemis obortus, mare et terras aquis et tempestatibus turbat.

11. [c] Hunc Latini Jugulam vocant, quod sit armatus, [d] ut gladio, et stellarum luce terribilis, atque clarissimus ; in quo si effulgent omnia, serenitas portenditur; si obscuratur hic acies , tempestas cernitur imminere.

12. [e] Hyades dictæ ἀπὸ τοῦ ὕειν, id est, a *succo,* et *pluviis.* Nam pluvia Græce ὑετὸς dicitur. Ortu quippe suo efficiunt pluvias, unde et eas Latini *succulas* appellaverunt, quia quando nascuntur, pluviarum signa monstrantur, de quibus Virgilius: *Arcturum pluviasque Hyadas.* Sunt autem septem in fronte Tauri, et oriuntur tempore vernali.

13. [f] Pleiades a *pluralitate* dictæ, quia pluralitatem Græci πλειότητα appellant. Sunt autem stellæ septem ante genua Tauri, ex quibus sex videntur, nam latet una. Has Latini *Vergilias* dicunt, a temporis significatione, quod est *ver*, quando exoriuntur. Nam occasu suo **163** hiemem, ortu æstatem, primæque navigationis tempus ostenunt.

14. Canicula stella quæ et Sirius dicitur, æstivis mensibus in medio centro cœli est, et dum sol ad eam ascenderit, conjuncta cum sole, duplicatur calor ipsius, et dissolvuntur corpora, et vaporantur. Unde ex ipsa stella *dies caniculares* dicuntur, quando et molestæ sunt purgationes.

15. *Canis* autem vocatur propterea, quod corpora morbo afficiat. [g] *Sirius* propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præ cæteris lucere videatur. Itaque quo magis eam cognoscerent, Sirion appellasse.

16. Cometes stella dicta est, eo quod comas luminis fundat ex se. Quod genus sideris quando apparuerit, aut pestilentiam, aut famem, aut bella significat.

17. [h] *Cometæ* autem Latine *crinitæ* appellantur, quod in modum crinium flammas spargunt, quas Stoici dicunt esse ultra XXX, quarum nomina et effectus quidam astrologi scripserunt.

18. Lucifer dictus, eo quod inter omnia sidera plus lucem ferat; est autem unus ex planetis. Hic proprie et *jubar* dicitur, eo [i] quod *jubas* lucis effundat, sed et splendor solis et lunæ, ac stellarum, *jubas* vocatur, quod in modum *jubæ* radii ipsorum extendantur.

19. [j] Hesperus stella occidentalis, quam cognominatam perhibent ab Hespero Hispaniæ rege. Est autem, et ipsa ex quinque stellis planetis, noctem ducens, et solem sequens. Fertur autem quod hæc stella oriens quod ortu suo primæ navigationis tempus ostendant.

[a] *Sidera q. e. n. considerando.* At Varro : *Sidera quæ insidunt, atque ita significant aliquid in terris.*

[b] *Arcturus sidus,* E. Serv., Æn. I.

[c] *Hunc Latini jug.* Ex comm. Arat.

[d] *Ut gladio.* Aratus, ξίφεος ἶφι πεποιθώς. Cic. : *Et dextra retinens non casum luminis ensem.* Varro tamen non ad ensem refert *jugalæ* etymon. Sic namque scribit : *Citius Orion patefit, hujus signi caput dicitur e stellis tribus, quas infra duæ claræ, quas appellant humeros, inter quæ quod videtur jugulum, unde et* jugula *dicta.*

[e] *Hyadas dict.* Serv., Æn. I. Hyades dicta ἀπὸ τοῦ ὕειν. Latine *succulæ* a *succo*, et Georg. I : Hyades ἀπὸ τοῦ ὑετοῦ, e quo apparet esse quæ hoc loco confusa leguntur. Arati quoque interpres : *Hyades* (inquit) *appellantibus Græcis, quod nostri a similitudine cognominis vocabulum eis stellis propter succos impositum arbitrantur, imperiti appellavere* succidas. Cic. II de Nat. Deor. : *Has Græci Hyadas vocitare consueverunt a* pluendo, ὕειν *namque est* pluere, *nostri imperite* succulas, *quasi a suibus essent, non ab imbrib. nominatæ.*

[f] *Pleiadas a* PLURALIT. Ex Arat. comment. Nam Serv., Georg. I, ἀπὸ τοῦ πλέειν, id est navigando,

[g] *Sirius propter flammæ candorem.* Qui *sive* pro *Sirius* hoc loco legerunt (ut est in plerisque omnibus Manusc.) offecit eorum luminibus in *canicula* et *candore* vocis similitudo, neque adverterunt σειριαν *candere* esse et *splendere,* Isidorumque qui antea *Canicula quæ et Syrius* dixisset, nunc utriusque nominis rationem reddere. Cum præsertim in Arat. commentariis, unde sunt hæc ita scriptum sit : *Sirium autem stellam vocatam putant propter flammæ candorem.* Postremo Codicum varietas (nam in quibusdam *sive,* in aliis *aut* (in aliis *vel*) ipsos satis coarguit, est vero proprie Sirius (ut ait Serv., Æn. X) stella in ore canis.

[h] *Cometæ autem Latine crinitæ.* Serv., Æn. X : *Cometæ Latinæ crinitæ appellantur, et Stoici dicunt has stellas esse ultra* XXXII, *quarum nomina et effectus Avienus, qui iambicis scripsit Virgilii fabulas, memorat.* Sed Isid. forte ultra XXX scripsit, neglecto minori numero.

[i] *Quod jubas luc.* E Serv., Æn. IV. Ita portis jubare ex d. 1.

[j] *Hesperus* Serv., Æn. I et III.

Luciferum, occidens vesperum facit, de qua Statius :

...et alterno deperditur unus in ortu.

164 20. Planetæ stellæ sunt quæ non sunt fixæ in cœlo, ut reliquæ, [a] sed in aere feruntur. Dictæ autem *planetæ* ἀπὸ τῆς πλάνης, id est, *ab errore.* [b] Nam interdum in Austrum, interdum in Septentrionem, plerumque contra mundum, nonnunquam cum mundo feruntur. [c] Quarum nomina Græca sunt Phaeton, Phænon, Pyrois, Hesperus, Stilbon.

21. Hos Romani nominibus deorum suorum, id est, Jovis, Saturni, Martis, Veneris atque Mercurii, sacraverunt. [d] Decepti enim, et decipere volentes, in eorum adulationem qui sibi aliquid secundum amorem sæculi præstitissent, sidera ostendebant in cœlo, dicentes quod Jovis esset illud sidus, et illud Mercurii, et concepta est opinio vanitatis. Hanc opinionem erroris diabolus confirmavit, Christus evertit.

22. Jam vero illa quæ ab ipsis gentilibus *signa* dicuntur, in quibus et animantium imago de stellis formatur, ut Arctos, Aries, Taurus, Libra, et hujusmodi alia, ii qui sidera præviderunt in numerum stellarum, speciem corporis superstitiosa vanitate permoti, finxerunt, ex causis quibusdam deorum suorum et imagines et nomina conformantes.

23. Nam Arietem primum signum, cui, ut Libræ, mediam mundi lineam tradunt, propter Ammonem, Jovem ideo vocaverunt, in cujus capite qui simulacra faciunt Arietis cornua figunt.

24. Quod signum gentiles ideo inter signa primum constituerunt, quia in mense Martio, qui est anni principium, solem in signo illo cursum agere dicunt, [e] sed et Taurum inter sidera collocant, et ipsum in honorem Jovis, eo quod in bovem sit fabulose conversus, quando Europam transvexit.

165 25. [f] Castorem quoque et Pollucem post mortem inter notissima sidera constituerunt, quod signum Gemini dicunt.

26. Cancrum quoque inde dixerunt, eo quod ad id signum mense Junio sol dum venerit retrogradi tur in modum cancri, brevioresque facit dies ; hoc enim animal incertam habet primam partem, deni que ad utramque partem gressum dirigit, ita ut prior pars sit posterior, et posterior prior.

27. Leonem ingentem Hercules in Græcia occidit, et propter virtutem suam hunc inter duodecim signa constituit. Hoc signum sol cum attigerit, nimium calorem mundo reddit, et annuos flatus Etesias facit.

28. Virginis etiam signum idcirco intra astra collocaverunt, propter quod eisdem diebus in quibus sol per illud decurrit, terra exusta solis ardore nihil pa-

A riat, est enim hoc tempus canicularium dierum.

29. Libram autem vocaverunt ab æqualitate mensis ipsius, quia octavo Kal. Octobris sol per illud signum currens æquinoctium facit, Unde et Lucanus :
Ad juxtæ pondera Libræ.

30. Scorpium quoque et Sagittarium propter fulgura mensis ipsius appellaverunt. Sagittarius vir equinis cruribus deformatus, cui sagittam et arcum adjungunt, ut ex eo mensis ipsius fulmina demonstrentur. Unde et Sagittarius est vocatus.

31. Capricorni figuram ideo inter sidera finxerunt, propter capram Jovis nutricem, cujus posteriorem partem corporis in effigiem piscis [g] ideo formaverunt, ut pluvias ejusdem temporis designarent, quas solet idem mensis plerumque in extremis habere.

B 32. Porro Aquarium et Pisces, ab imbribus temporum vocaverunt, quod hieme, quando in his signis sol vertitur, majores pluviæ profunduntur. Et miranda gentilium dementia, qui non solum pisces, sed etiam arietes, et hircos, et tauros, ursas, et canes, cancros, et scorpiones in cœlum transtulerunt; nam et aquilam et cygnum propter Jovis fabulas inter cœli astra ejus memoriæ causa collocaverunt.

166 33. Perseum quoque, et uxorem ejus Andromedam, posteaquam sunt mortui incœlum receptos esse crediderunt, ita ut imagines eorum stellis designarent eorumque appellare nominibus non erubescerent.

34. [h] Aurigam, etiam Ericthonium, inter cœli astra collocaverunt, propter quod vidissent eum primum C quadrigas junxisse. Mirati sunt enim ingenium ejus ad imitationem solis accessisse, et propter hoc nomen ejus post mortem inter sidera posuerunt.

35. Sic Calisto, Lycaonis regis filia, dum a Jove compressa, et fabulose a Junone in ursæ fuisset speciem versa, quæ Græce ἄρκτος appellatur, post interfectionem ipsius nomen ejus Jovis [i] cum filio in stellis septentrionalibus transtulit, eamque Arcton, filium autem ejus Arctophylaca appellavit.

36. Sic lyra pro Mercurio in cœlum locata. Sic Centaurus Chiron, propter quod nutrierit Æsculapium et Achillem,inter astra dinumeratus est.

37. Sed quolibet modo superstitionis hæc ab hominibus nuncupentur, sunt tamen sidera, quæ Deus in mundi principio condidit, ac certo motu di-
D stinguere tempora ordinavit.

38. Horum igitur signorum observationes, vel geneses, vel cætera superstitiosa, quæ se ad cognitionem siderum conjungunt, id est, ad notitiam fatorum, et fidei nostræ sine dubitatione contraria sunt ;

[a] *Sed in aere fer.* Ut multis est visum. Vid. Plin., lib. II.

[b] *Nam interdum ad Aust.* Verba Serv., Georg. I, ad versum : *Quos ignis cœli Cyllen.*

[c] *Quorum nomina Græc.* Sive hæc ex Hygino, sive e Cicerone sumpta sint, illud certum est, Phaetonta Isidoro non esse Saturnum, ut sibi constet. Nam cap. 65, Phaetonta XII annis cursum explere dixit, Saturnum vero XXX. Itaque frustra in hoc doctissimus vir laboravit. Vide Plutarch., II de Plac., et Capell. VIII de Planet. Orb.

[d] *Decepti. e et decipere vol.* Ex Aug., in ps. XCIII.

[e] *Sed et Taurum.* Ex Arat. Comm.

[f] *Castorem.* Ex Hygini Astr. lib. II.

[g] *Ideo formaver.* Al., *finxerunt.*

[h] *Aurigam etiam Erichthon.* Hygini lib. II.

[i] *Jovis cum filio.* Jovis in recto casu etiam usus est Arati interpres, et Petronius; notus etiam de diis Ennianus versus :

Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

sic ignorari debent a Christianis ut nec scripta esse videantur.

39. Sed nonnulli, siderum pulchritudine et claritate pellecti, in lapsus stellarum cæcatis mentibus corruerunt, ita ut per supputationes noxias, **167** quæ *mathesis* dicitur, eventus rerum præscire posse conentur; quos non solum Christianæ religionis doctores, sed etiam gentilium, Plato, Aristoteles, atque alii, rerum veritate commoti, concordi sententia damnaverunt, dicentes confusionem rerum potius de tali persuasione generari.

40. Nam si (ut dicunt) genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premitur, cur, aut laudem mereantur boni, aut mali legum percipiant ultionem? Et quamvis ipsi non fuerint cœlesti sapientiæ dediti, veritatis tamen testimonio, errores eorum merito pertulerunt.

41. Ordo autem iste septem sæcularium disciplinarum ideo e philosophis usque ad astra perductus est, scilicet, ut animos sæculari sapientia implicatos a terrenis rebus abduceret, et in superna contemplatione collocaret.

LIBER QUARTUS.

DE MEDICINA.

CAPUT PRIMUM.

De medicina.

1. Medicina [a] est quæ corporis vel tuetur vel restaurat salutem, cujus materia versatur in morbis et vulneribus.

2. Ad hanc itaque pertinent, non ea tantum quæ ars eorum exhibet qui proprie medici nominantur, [b] sed etiam cibus, et potus, et tegumen; **168** defensio denique omnis, atque munitio, qua corpus nostrum adversus externos ictus casusque servatur.

CAPUT II.

De nomine ejus.

1. Nomen [c] autem medicinæ a *modo*, id est, temperamento impositum æstimatur, ut non satis, sed paulatim adhibeatur. Nam in multo contristatur natura, mediocri autem gaudet; unde et qui pigmenta et antidota satis vel assidue biberint, vexantur. Immoderatio enim omnis, non salutem, sed periculum affert.

CAPUT III.

De inventoribus medicinæ.

1. Medicinæ [d] autem artis auctor ac repertor apud Græcos perhibetur Apollo. Hanc filius ejus Æsculapius laude vel opere ampliavit.

2. Sed postquam fulminis ictu Æsculapius interiit, interdicta fertur **169** medendi cura, et ars simul cum auctore defecit, latuitque per annos pene quingentos, usque ad tempus Artaxerxis regis Persarum. Tunc eam [e] revocavit in lucem Hippocrates, [f] Asclepio patre genitus in insula Coo.

CAPUT IV.

De tribus hæresibus medicorum.

1. Hi itaque [g] tres veri totidem hæreses invenerunt. Prima, Methodica, inventa est ab Apolline, quæ remedia sectatur et carmina. Secunda, [h] Empirica, id est, experientissima, inventa est ab Æsculapio, quæ non indiciorum signis, sed solis constat experimentis. Tertia, Logica, id est rationalis, inventa ab Hippocrate.

2. Iste enim, discussis ætatum, regionum vel ægritudinum qualitatibus, artis curam rationabiliter perscrutatus est. Empirici enim experientiam solam sectantur; logici experientiæ rationem adjungunt; methodici, nec elementorum rationem observant, nec tempora, nec ætates, nec causas, sed solas morborum substantias.

170 CAPUT V.

De quatuor humoribus corporis.

1. Sanitas est integritas corporis, et temperantia naturæ ex calido et humido, quod est sanguis; unde et sanitas dicta est, quasi *sanguinis status*.

2. Morbi generali vocabulo omnes passiones corporis continentur, quod inde veteres morbum nominaverunt, ut ipsa appellatione mortis vim quæ ex eo nasceretur demonstrarent. Inter sanitatem autem et morbum media est curatio, quæ nisi morbo congruat, non perducit ad sanitatem.

3. Morbi autem omnes ex quatuor nascuntur humoribus, id est, ex sanguine, et felle, melancholia, et phlegmate. Sicut autem quatuor elementa, sic et quatuor humores, et unusquisque humor suum elementum imitatur: sanguis aerem, cholera ignem, melancholia terram, phlegma aquam. Et sunt quatuor humores, sicut quatuor elementa, quæ conservant corpora nostra.

4. [i] Sanguis ex Græca etymologia vocabulum

Cap. I. — [a] *Medicina.* Cœlium Aurelianum fere secutus est in hoc libro.

[b] *Cibus, et potus, et tegumen.* Al., *cibi, et potus tegmen, et tegumen.* Al., *regimen, et tegmen*, nos *regimen* ex varietate scripturæ *tegmen* et *tegumen* irrepsisse putamus.

Cap. II. — [c] *Nomen autem medicinæ* a modo. Non tam de veriloquio laborasse quam occasionem in voce quæsisse videtur, ut reliqua inferret. Id enim φιλοσοφώτερον, quod et Plato et Varro persæpe faciunt.

Cap. III. — [d] *Medicinæ autem artis.* Soranus, in præfat. Isagoges: *Medicinam quidem invenit Apollo, amplificavit Æsculapius, perfecit Hippocrates.*

[e] *Revocavit in lucem.* Plin., lib. IX, cap. 1: *Tum vero eam revocavit in lucem Hippocrates genitus in insula Coo imprimis clara, et valida, et Æsculapio dicata.*

[f] *Asclepio patre.* Qui fuit sanguinis fortasse auctor ultimus. Nam ab Æsculapio nonus, decimusve fuisse dicitur Hippocrates, filius vero Heraclidæ et Phenaretæ.

Cap. IV. — [g] *Itaque tres viri.* Vid. Celsi præfationem ad lib. de Re medic.

[h] *Empirica, id est, experientissima.* Potuit cum Plinio *experimentosam* dicere.

Cap. V. — [i] *Sanguis ex Græc. etymolog.* Ἀπὸ τοῦ ζᾶν, sive ζῆν, quod est vivere.

sumpsit, quod vegetet, et sustentet, et vivat. Choleram Græci vocaverunt, quod unius diei spatio terminetur, unde et cholera, id est, *fellicula* nominata est, [a] hoc est, fellis effusio; Græci enim fel χολὴν dicunt.

5. Melancholia dicta eo quod ex nigri sanguinis fece admista sit abundantia fellis. Græci enim μέλαν *nigrum* vocant, *fel* autem χολὴν appellant.

6. [b] Sanguis Latine vocatus, quod sit suavis; unde et hominis **171** quibus dominatur sanguis, dulces et blandi sunt.

7. [c] Phlegma autem dixerunt, quod sit frigidum. Græci enim *rigorem* φλέγμονα appellant. Ex his quatuor humoribus reguntur sani, ex his læduntur infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturæ creverint, ægritudines faciunt.

8. Ex sanguine autem et felle acutæ passiones nascuntur, quas Græci ὀξέα vocant. Ex phelgmate vero et melancholia veteres causæ procedunt, quas Græci χρόνια dicunt.

CAPUT VI.

De acutis morbis.

1. Oxea est acutus morbus, qui aut cito transit, aut celerius interficit, ut [d] pleurisis, phrenesis; ὀξὺ enim *acutum* apud Græcos, et *velocem* significat. Χρόνια est prolixus corporis morbus, qui multis temporibus remoratur, ut podagra, phthisis; χρόνος enim apud Græcos *tempus* dicitur. Quædam autem passiones ex propriis causis nomina acceperunt.

2. [e] Febris a *fervore* dicta est, est enim abundantia caloris.

3. Phrenesis appellata, sive ab impedimento mentis, quia Græci *mentem* φρένας vocant, seu quod dentibus infrendant, nam *frendere* est *dentes concutere*. [f] Est autem perturbatio cum exagitatione et dementia ex cholerica vi effecta.

4. [g] Cardiace vocabulum a *corde* sumpsit, dum ex aliquo timore, **172** aut dolore afficitur. *Cor* enim Græci καρδίαν vocant. Est enim cordis passio cum formidabili metu.

5. [h] Lethargia a somno vocata. Est enim oppressio cerebri, cum oblivione, et somno jugi, veluti stertentis.

6. [i] Synanche a continentia spiritus et præfocatione dicta. Græci enim συνάγχειν *continere* dicunt; qui enim hoc vitio laborant, dolore faucium præfocantur.

7. Phlegmone est fervor stomachi cum extensione et dolore. Nam cum cœperit fieri, inquietudo et febris consequitur. Unde et dicta est φλεγμονὴ ἀπὸ τοῦ φλέγειν, id est, *inflammare*; sic enim sentitur, et inde nomen accepit.

8. Pleurisis est dolor lateris acutus, cum febre et sputo sanguinolento. *Latus* enim Græce πλευρὸν dicitur, unde et pleuritica passio nomen accepit.

9. Peripneumonia est pulmonis vitium, cum dolore vehementi et suspirio; Græci enim *pulmonem* πνεύμονα vocant, unde et ægritudo dicta est.

10. [j] Apoplexia est subita effusio sanguinis, qua suffocati intereunt. Dicta autem apoplexia, quod ex lethali percussu repentinus casus fiat. Græci enim *percussionem* ἀπόπληξιν vocant.

11. Spasmus Latine contractio subita partium aut nervorum, cum dolore **173** vehementi. [k] Quam passionem a corde nominatam dixerunt, quod in nobis principatum vigoris habet. Fit autem duobus modis, aut ex repletione, aut ex inanitione.

12. Tetanus [l] majorum est contractio nervorum a cervice ad dorsum.

13. [m] Telum, lateris dolor est, dictum est autem ita a medicis, quod dolore corpus transverberet, quasi gladius.

14. Ileos, dolor intestinorum, unde et *ilia* dicta sunt; Græce enim εἰλεῖν *obvolvere* dicitur: quod se intestina præ dolore involvant. Hi et *torminosi* dicuntur ab intestinorum tormento.

15. [n] Hydrophobia, id est, aquæ metus; Græci enim ὕδωρ *aquam* vocant, φόβον *timorem* dicunt; unde et Latini hunc morbum ob aquæ metum *lymphaticum* vocant. Fit autem, vel ex canis rabidi morsu, [o] aut ex ejus spuma in terram projecta,

[a] *Hoc est effusio fellis*. Cœlius, lib. III Acutar., cap. 19: *Cholcram passionem aiunt quidam nominatam a fluore fellis, velut fellifluam passionem, nam* cholera fel *appellant*, rheam fluorem.

[b] *Sanguis Latine*. Hæc omnes libri habent, sed verisimile est tentasse quoque Latinam etymologiam reddere, quam etiam repetit lib. XI, cap. 1.

[c] *Phlegma autem, quod sit frigid*. Κατ' ἀντίφρασιν. Recte namque Cœlius, lib. III Trad. cap. 1: *Multa* (inquit) *medici contrariæ interpretationis vocabula sumpserunt, ut fella, quæ Græci* glyce *vocant, velut dulcia, cum sint amarissima*. Alioquin φλέγμα ab Homero καῦμα appellari, ait Pollux.; et cap. seq. Isidoro ipsi *phlegmon* INFLAMMANS est.

CAP. VI.—[d] *Pleurisis, phrenesis.—Pleuritis, phrenitis*, perpetuo apud Cœlium.

[e] *Febris a* FERVORE. Ita Varro apud Non.

[f] *Est autem perturbatio cum exag.* —Rom. Cod., *Perturbatio mentis cum agitatione*.

[g] *Cardiaca*. Cœl., lib II Acut., cap. 34.

[h] *Lethargia*. Idem. lib. II Acut., cap. 1: *Græci* lethen oblivionem *vocant*, argian vacationem, *quam corpori atque animæ ingerit vis supradictæ passionis*. Quæ verba non ab Isidoro, qui nationes captaret, sed a librariis omissa credebat Chacon.

[i] *Synanche*. Ex eod. lib. III, cap. 1.

[j] *Apoplexia*. Ex cap. 5.

[k] *Quam passionem a corde nominatam*, id est, ortam; oriuntur enim nervi a corde secundum Aristotelem.

[l] *Majorum contractio nervorum*. Cœl., lib. III, cap. 6: *Nervorum majorum, quos* τένοντας *vocant, levis tensio*. In nostris tamen libris, *major contractio*, mendose.

[m] *Telum*. Serenus: *Est et vis morbi quod* telum *commemoratur, cum subito furor insanus fuerit incitus ictu*.

[n] *Hydrophobia*. Cœl., lib. III, cap. 9.

[o] *Aut ex ejus spuma*. Cum *aeris spuma* legeretur in omnibus fere libris, Rodericus Fontejus, medicus doctissimus, ex Æliam., lib. IX de Hist. Anim., *ejus spuma* legendum admonuit, cujus conjecturam comprobarunt Mejoraden. liber, et Conchensis Hispano sermone conscriptus, in quo; *ó de la espuma de él caida en tierra*. Sed cum in reliquis omnibus libris *ex aeris spuma* legatur, Cœliusque, quem Isidorus plane sequitur, ex solius aspirationis odore, ex rabido cane adducto quosdam in hanc passionem

quam si homo, vel bestia tetigerit, aut dementia repletur, aut in rabiem vertitur.

16. Carbunculus dictus, quod in ortu suo rubens sit, ut ignis, postea niger, ut carbo exstinctus.

17. Pestilentia est contagium, quod dum unum apprehenderit, celeriter ad plures transit. Gignitur autem ex corrupto aere, et in visceribus penetrando innititur. Hæc etsi plerumque per aereas potestates fiat, tamen sine arbitrio Omnipotentis Dei omnino non fit.

174 18. Dicta autem *pestilentia*, quasi *pastulentia*, quod veluti incendium depascat, [a] *Et toto descendat corpore pestis*. Idem et contagium a *contingendo*, quia quemque tetigerit, polluit.

19. [b] Ipsa et *inguinaria* ab inguinum percussione. Eadem et lues a *labe*, et *luctu* vocata, [c] quæ tanto acuta est, ut non habeat spatium temporis, quo aut vita speretur, aut mors, sed repentinus languor simul cum morte venit.

CAPUT VII.

De chronicis morbis.

1. Chronia est prolixus morbus, qui multis temporibus remoratur, ut podagra, phthisis, χρόνος enim, apud Græcos *tempus* dicitur.

2. [d] Cephalea ex causa vocabulum habet, capitis enim passio est; Græci enim *caput* κεφαλὴν vocant.

3. [e] Scotoma ab accidenti nomen sumpsit, quod repentinas tenebras ingerat oculis, cum vertigine capitis. Vertigo autem est, quotiescunque ventus consurgit, et terram in circuitum mittit.

4. Sic et in vertice hominis arteriæ et venæ ventositatem ex resoluta humectatione gignunt, et in oculis gyrum faciunt, unde et *vertigo* nuncupata est.

5. Epilepsia vocabulum sumpsit, quod mentem apprehendens pariter, etiam corpus possideat; Græci enim *apprehensionem* ἐπιληψίαν appellant. Fit autem ex melancholico humore, quoties exuberavit et ad cerebrum conversus fuerit. Hæc passio et *caduca* vocatur, eo quod cadens æger spasmos patiatur.

6. Hos etiam vulgus *lunaticos* vocat, quod pro [f] lunæ cursu comitetur **175** eos insania; eadem *et larvatio*. Ipse [g] est et morbus *comitialis* idem major, [h] et *divinus*, quo caduci tenentur. Cujus tanta vis est, ut homo valens concidat spumetque.

7. *Comitialis* autem dictus, quod apud gentiles, cum comitiorum die cuiquam accidisset, comitia dimittebantur. Erat [i] autem apud Romanos comitiorum dies solemnis III Kal. Januar.

8. Mania ab insania vel furore vocata. [j] Nam Græcorum vetustas **176** *furorem* μαντικὴν appellabat, [k] sive ab *inanitate*, quam Græci μανίαν vocaverunt, sive a *divinatione*, quia *divinare* Græce μανεῖν dicitur.

9. Melancholia dicta est a nigro felle; Græci enim *nigrum* μέλαν vocant, *fel* autem χολὴν appellant. Epilepsia autem in phantasia fit, melancholia in ratione, mania in memoria.

10. [l] Typi sunt frigidæ febres, quia τύπος Latine *forma*, atque *status* dicitur; est enim accessionum vel recessionum revolutio per statuta temporum intervalla.

11. Rheuma Græce, Latine *eruptio*, sive fluor ap-

dicat devenisse, cum venenosus aer adducitur, et vitalibus inseritur partibus, aeris quoque mentionem ab Isidoro factam verisimile nobis fit. A. Augustinus, vel *oris*, vel *ejus* probabat.

[a] *Et toto descend. c. p.* Ex V. Æn.

[b] *Ipsa et inguinaria.* Vid. Paul Diacon., de Inguinaria nova Italiæ peste ante Justinianum.

[c] *Quæ tanto acuta est.* Gothicismus frequens, nec Isidori fortasse, sed librariorum.

CAP VII. [d] *Cephalea.* Cœl., lib. I Tard., cap. 1: *Cephalea a parte corporis quæ patitur passionem nomen accepit.*

[e] *Scotoma.* Ex cod., cap. 2.

[f] *Pro lunæ cursu comitetur eos insania.* Al.: *per lunæ cursum comitentur eos insidiæ dæmonum.* Utraque scriptura retineri possit, ut prior *lunationis* (ut ita dixerim), posterior *larvationis* notatio sit.

[g] *Ipse est morbus comitialis idem major.* Fest., in Prohibere comitia, et Cels., lib. III.

[h] *Et divinus.* — *Sacer* potius; cujus appellationis multas reddit causas Cœlius Aurel., I Trad., cap. 4. Pejus tamen in plerisque libris pro *divinus*, *diutinus* legitur. Nisi utrumque hoc subsequenti passioni, id est, *maniæ* aptemus. Ea enim et *divinus* morbus dicitur, et *diutinus*. Nam tardissima, ut Cœlius ait, passio est.

[i] *Erat autem apud Rom. comitiorum dies solemnis III Kal. Januar.* — *In Kal. Januar* omnes Cod. Itaque expungebat hæc, ut aliena, absurdaque Chacon. Non enim Kal. Januar. comitia haberi, cum is dies non comitialis, sed fastus esset. A. Augustinus *in Kal. Januar.* ante eas Kalend. quibus initium magistratus erat interpretabatur. Anton. Covarruvias vocem *in* ex nota III factam advertit. Idemque esse III *Kal. Januar*, quod *tertio Januarii die*, quo die (ut ait Caius in l. *Si caluitur*, D. de verb. signif.) pro salute principis vota suscipiebantur, eratque totius pop. Rom. conventus jam inde a Numa usque celeberrimus, eodemque modo dixisse Plutarchum, Ciceronem tertio die Kalendarum natum, quem Cicero ipse III Non. appellet. Is dies et nuncupatio votorum, et solemnia imperatorum, et præcise vota et solemnia dicebatur. Sueton. in Aug., Capitolin. in Pertinac., Tacit., IV et XV Ann., Tertull., in lib. de Coron. Comitia autem non ea solum dici quæ ad legendos magistratus fierent, sed pro conventu populi accipi solere, manifestum est.

[j] *Nam Græcor. vetustas.* Ex eod. Cœl. lib., cap 5, sed hæc confusa et perturbata sunt.

[k] *Sive ab* inanitate, *quam Græci* μανίαν. Ita interpretatur μάνον et μανίαν Eustach. ιλ. ψ, explicans vocem παρήορος. Ergo etiam apud Aurelian. *inanitate*, pro *iniquitate* reponendum videri possit, subjicit enim: *Quam appellant* maniam, *vel quod animum, sive mentem, ultra modum laxet*, manon *enim* dimissum, *sive* mollem *appellant*. Hispana quoque translatio: *O es dicha* ab inanitate; *esto es, de vaciamiento, ó de cosa vacia, que los Griegos llaman manie.* Adde quod Isid., lib. V, cap. 28: *Alii* (inquit) *putant* mane *vocari ab aere, quia* manus, *id est*, rarus *est, atque perspicuus*. In eo vero quod superius Græce μανειν *divinare* esse dixit, Gothicos libros sumus secuti.

[l] *Typi sunt frigidæ febres.* Ejecimus hinc illa (*quæ abusive appellantur ab herba quæ in aqua nascitur*), quamvis erant in omnibus libris, neque enim dubium quin huc nullo adducta sint consilio e libro XVII. Quod vero *forma* atque *status* e libris scripsimus, *statutum* mallebat Chacon; vocari enim *legem*, sive *pragmaticam* apud Justinianum τύπον, Novell. Græc. 165, 166, edictumque VII τύπον πραγματικὸν inscribi; easdem quoque leges *formas* Latine dici in l. *Decernimus*, c. de Sacros. Eccles. A statutis ergo temporibus, et ea lege quam periodicæ febres servant, τύπους appellatas.

pellatur. Catarrhus est fluor rheumæ jugis ex naribus quæ dum ad fauces venerit βράγχος vocatur, dum ad thoracem, vel pulmonem πτύσις, dicitur.

12. [a] Coryza est quoties influxio capitis [b] in ossa venerit narium, et [c] provocationem fecerit, cum sternutatione; unde, et coryza nomen accepit.

177 13. Branchos est præfocatio faucium a frigido humore. Græci enim *guttur* βράγχος dicunt, circa quod fauces sunt, quas nos corrupte branchias dicimus.

14. Raucedo, amputatio vocis. Hæc et arteriasis vocatur, eo quod vocem raucam et clausam reddat ab arteriarum injuria. Suspirium nomen sumpsit, quia inspirationis difficultas est, quam Græci δύσπνοιαν dicunt, id est, *præfocationem*.

15. [d] Peripneumonia a pulmonibus nomen accepit. Est enim pulmonis tumor, cum spumarum sanguinearum effusione.

16. Hæmoptois, emissio sanguinis per os, unde et nomen sumpsit, αἷμα enim *sanguis* dicitur.

17. Phthisis est ulceratio, et tumor in pulmonibus, qui juvenibus facilius evenire solet; φθίσις autem apud Græcos dicta, quod sit totius corporis consumptio.

18. [e] Tussis Græce ab *altitndine* vocatur, quod a profundo pectoris veniat, cujus contraria est superior in faucibus ubi uva distillat.

19. [f] Apostema a *collectione* nomen accepit; nam *collectiones* Græci apostemata vocant.

20. Empye dicta est apostema intrinsecus, vel in latere, vel in stomacho, cum dolore, et febribus, et tussi, et abundantibus sputis, et purulentiis.

21. Hepaticus morbus a jecoris passione nomen accepit, Græci enim *jecur* ἧπαρ vocant.

22. Lienosis a *splene* vocabulum sumpsit. Græci σπλὴν *lien* vocant.

23. [h] Hydrops nomen sumpsit ab aquoso humore cutis, nam Græci ὕδωρ *aquam* vocaverunt, est enim humor subcutaneus, cum inflatione turgente, et anhelitu fetido.

24. [i] Nephritis a renum languore nomen accepit, *Renes* enim Græci νεφροὺς dicunt.

178 25. [j] Paralysis dicta a corporis impensatione, A facta ex multa infrigidatione, aut in toto corpore, aut in parte.

26. [k] Cachexia nomen sumpsit a corporis malo habitu; καχεξίαν enim Græci *malam vexationem* vocaverunt. Fit autem hæc passio ex intemperantia ægrotantis, vel curatione mala medicantis, aut post ægritudinem tarda resumptione.

27. [l] Atrophia nomen accepit a diminutione corporis; nam Græci nutrimenti cessationem ἀτροφίαν dicunt. Est enim tenuitas corporis ex causis latentibus, et paulatim convalescentibus.

28. [m] Sarcia est superfluum carnis incrementum, quo ultra modum corpora saginantur; Græci enim *carnem* σάρκα vocant.

29. [n] Ischias, vocata a parte corporis quam vexat. B Nam vertebrorum ossa, quorum summitas iliorum initio terminatur, Græci ἰσχία vocant. Fit autem de phlegmate quoties descenderit in recta ossa, et efficitur ibi glutinatio.

30. [o] Podagram Græci a retentione pedum dicunt nominatam, vel a ferali dolore, siquidem omne quod immite fuerit abusive agreste vocamus.

31. Arthriticus morbus ab articulorum passione vocabulum sumpsit.

32. Calculus petra est quæ in vesica fit, unde et nomen accepit. Gignitur autem ex materia phlegmatica.

33. Stranguria dicta est, eo quod stringat urinarum difficultate.

179 34. Satyriasis, juge desiderium veneris cum C extensione naturalium locorum, dicta passio a Satyris.

35. [p] Diarrhœa, jugis ventris fluxus sine vomitu.

36. Dysenteria est divisio continuationis, id est, ulceratio intestini, Δὺς enim *divisio* est, ἔντερα *intestina*. [q] Fit autem antecedente fluore, quam Græci Διάῤῥοιαν vocant.

37. [r] Lienteria dicta, quod cibum tanquam per lævia intestina nullis obstantibus faciat prolabi.

38. Colica passio nomen sumpsit ab intestino quod Græci κῶλον appellant.

39. Ragades [*Al.* Ragadiæ] dicuntur, eo quod fissuræ sint rugis collectæ circa orificium. Hæ et hæmorroides a sanguinis fluore dictæ. Græci enim *sanguinem* αἷμα dicunt.

[a] *Coryza... quoties influxio.* E Cœl., lib. II, cap. 7.

[b] *In ossa ven.* — *In os ven n.* R. Cod.

[c] *Et provocationem.* Ita Goth. omnes alii *præfocationem.* Facilis lapsus ex digammo.

[d] *Perineupmonia.* Hanc superiori capite inter acutas posuit, alios fortasse secutus; hic Cœlium imitatur, qui eam in tardis numerat.

[e] *Tussis Græc.* Nempe βὴξ, quasi βὺξ, sive βύσσος, aut βύθος.

[f] *Apostema a collectione.* — *Collectionem* vocant recentiores quem Celsus *abcessum* nominat.

[g] *Empye.* Cœl. lib. II Tard., cap. 14: *Item empyica passio quod ex vomica collectionis interioris purulenta per tussiculam excludantur sputa.*

[h] *Hydrops.* Cœl., lib. III. cap. 8.

[i] *Nephritis.* Quæ etiam διαβήτης.

[j] *Paralysis dicta a corp. imp.* Ita omnes libri; neque D deest qui tueatur hanc lectionem, esse enim *pensare* ponderare. Laborare igitur suo pondere paralyticos, qui ægre suos artus (ut ait Seneca) moliantur. Nobis illud suspicari venit in mentem, ex librarior. compendiis natum esse vitium. Fuisse enim potuit: *dissolutio corporis impensationem*, id est, dissolutio corporis impediens actionem.

[k] *Cachexia.* Cœl., lib. III, cap. 6.

[l] *Atrophia.* Idem, lib. II, cap. 14, et lib. III, cap. 7.

[m] *Sarcia.* Ita lib. omnes. Cœl., *polysarcia.*

[n] *Ischias.* Idem, lib. V, cap. 1.

[o] *Podagra.* Ibid., cap. 2.

[p] *Diarrhœa.* Diarrhœa et satyriasis in acutis numerantur a Cœlio.

[q] *Fit autem anteced. f.*, etc. Verba sunt Cœlii, lib. IV, cap. 6.

[r] *Per lævia intestin.* Al., *lenia.*

CAPUT VIII.

De morbis qui in superficie corporis videntur.

1. Alopecia est capillorum fluor circumscriptis pilis fulvis [a] æris qualitatem habentibus : vocata hoc nomine a similitudine animalis vulpeculæ, quam Græci ἀλωπεκα vocant.

2. Parotides sunt duritiæ, vel collectiones, quæ ex febribus, **180** vel aliquo alio nascuntur in aurium vicinitate ; unde et παρωτίδες sunt appellatæ, ὦτα enim Græce *auriculæ* dicuntur.

3. Lentigo, vestigia macularum parvula in rotunditatem formata, a specie lenticulæ dicta.

4. [b] Erysipelas est quam Latini *sacrum ignem* appellant, id est, exsecrandum per antiphrasim. Siquidem in superficie rubore flammeo [c] cutis rubescit. Tunc moto rubore quasi ab igne vicina invaduntur loca, ita ut etiam febris excitetur.

5. Serpedo est rubor cutis cum pustularum exstantia, et nomen sumpsit a *serpendo*, eo quod serpat per membra.

6. Impetigo est sicca scabies, prominens a corpore, cum asperitate et rotunditate formæ. Hanc vulgus *sarnam* appellat.

7. Prurigo vocata a *perurendo* et ardendo.

8. Nyctalmus est passio qua per diem visus patentibus oculis denegatur, et nocturnis irruentibus tenebris redhibetur, aut, versa vice (ut plerique volunt), die redditur, nocte negatur.

9. [d] Verrucæ aliud sunt, satyriasis aliud. Verrucæ singulatim sunt, satyriasis vero una fortior, ac circa ipsam plures inveniuntur.

10. Scabies et lepra, utraque passio, asperitas cutis cum prurita, et squammatione ; sed scabies tenuis asperitas et squammatio est. **181** Hinc denique nomen accepit, quæ ita veluti purgamenta amittat. Nam scabies quasi *squammies*.

11. [e] Lepra vero cutis asperitas squammosa lepidi similis, unde et nomen sumpsit, cujus color nunc in nigredinem vertitur, nunc in alborem, nunc in ruborem. In corpore hominis ita lepra dignoscitur, si variatim inter sanas cutis partes color diversus appareat, aut si ita se ubique diffundat,

A ut omnia unius coloris quamvis adulterini faciat.

12. Elephantiacus morbus dicitur ex similitudine elephantis, cujus naturaliter dura et aspera pellis nomen morbo in hominibus dedit, quia corporis superficiem similem facit elephantorum cuti, sive quia ingens passio est, sicut animal ipsum, ex quo derivatum ducit nomen.

13. [f] Icteris Græce appellatur a cujus iam animalis nomine, quod sit coloris fellis. Hunc morbum Latini *arcuatum* appellant ad similitudinem cœlestis arcus. *Auruginem* vero Varro appellari ait a colore auri. [g] Regium autem morbum inde æstimant dictum, quod vino bono et regalibus cibis facilius curetur.

14. [h] Cancer a similitudine maritimi animalis vocatum vulnus (sicut medici dicunt) nullis medicamen-
B tis sanabile. Aut ergo præcidi solet a corpore membrum ubi nascitur, ut aliquanto diutius vivat, **182** tamen inde mortem quamlibet tardius affuturam.

15. Furunculus est tumor in acutum surgens, dictus quod ferveat, quasi *fervunculus ;* unde et Græce ἄνθραξ dicitur, quod sit ignitus.

16. [i] Ordeolus est parvissima, et purulenta collectio in capillis palpebrarum constituta, in medio lata, et ex utroque conducta, hordei granum similans ; unde et nomen accepit.

17. [j] Oscedo est qua infantum ora exulcerantur, dicta ex languore oscitantium.

18. Frenusculi ulcera circa rictum oris, similia his quæ fiunt jumentis asperitate frenorum.

19. Ulcus putredo ipsa, vulnus quod ferro fit quasi
C vi. Et ulcus, quod olet quasi olcus.

20. Pustula est in superficie corporis turgida, veluti collectio.

21. [k] Papula est parvissima cutis erectio, circumscripta cum rubore, et ideo papula dicta, quasi *pupula*. Sirimpio...

22. Sanies dicta, quia ex sanguine nascitur, excitato enim calore vulneris, sanguis in saniem vertitur. Nam sanies non fit in quocunque loco, nisi ubi sanguis advenerit, quia omne quod putrescit, nisi calidum, et humidum fuerit, quod est sanguis, putrefieri

Cap. VIII. [a] *Circumscriptis p. f. æris qualitatem habentibus.* Al., *aeris*. Sed rejiciebat hæc omnia, ut aliena, Chacon.

[b] *Erysipelas.* Ab ἐρὶ voce, *augendi*, et σύπεσθαι, *putrescere*, ἐρισήπελας vocari quidam volunt.

[c] *Cutis rubescit.* Al., *cutes rubescunt.*

[d] *Verrucæ aliud sunt, satyriasis.* Editio antiqua *phthiriasis*, Manuscripti omnes *satyriasis* habent. Morbus uterque a verrucoso valde diversus. Quamvis *satyriasis* nomine, alia quoque morborum genera ab eo de quo superiori capite dixit significantur. Ut *phthites*, aut *phthiriasis* velimus. Eustachius facit, qui Ιλ, 6, ad verba εἰ Μίλητον ἔχον, Φθιρῶν τ᾽ὄρος ἀκριτόφυλλον : Φθεὶρ (inquit) σημαίνει τὴν πίτυν, καὶ τοὺς κώνους τῆς πίτυος. Quod si verum est, magna similitudo φθερσί, sive, ut loquitur Didymus, φθείραις, cum verrucis. Si quis *satyriasis* magis probat, Gothicos Codices auctores habeat.

[e] *Lepidi similis.* Id est, squammæ. Cassius Felix : *Lepida species scabiei corticosa squammas in se ostendens Græce dictas lepidas, unde nomen a Græco lepra accepit.* Scribon., Larg. cap. 133 : *Squamma æris, quam Græci* λεπίδα *vocant.*

[f] *Icteris...a cujusd. animal.* Galen., *ab ictide mustella agresti.* Plinius, *ab ictero avicula.* Gloss. :
D *Aurugo*, ἴκτερίς. Hieronym., Amos. IV : ירקון *id est*, auruginem, *omnes* icteron *transtulerunt.*

[g] *Regium.* Plin., lib. XXII, cap. 4 : *Varro* regium *cognominatum morbum arquatum tradit quoniam mulso curetur.*

[h] *Cancer.* Locus sumptus ex Aug. lib XXII, de Civit., cap. 8 ; sed *ulcus* dicendus fuit potius quam *vulnus* cancer, si vere paulopost vulnus ab ulcere distinguit.

[i] *Ordeolus...ex utroque conduct.* Libri A. Aug. *ex utraque parte conducta*, id est, ut ipse interpretabatur, angusta, et quasi conclusa, vel circumducta.

[j] *Oscedo.* Duo morbi confundi videntur, oscedo et quas Græci ἄφθας vocant. Ergo hæc quidam ita distinguebat : Oscedo dicta ex languore *oscitantium.* Aphthæ, quibus infantium ora exulcerantur.

[k] *Papula*, *q.* PUPULA. Al., *quasi papilla.* Pupulas veteres puellas dicebant laneas.

non potest. [a] Sanies autem, et tabes sibi differunt. Fluere enim sanie vivorum est, tabe mortuorum.

23. Cicatrix est obductio vulneris, naturalem colorem partibus servans, dicta, quod obducat vulnera, atque obcæcet.

183 CAPUT IX.

De remediis et medicaminibus.

1. Medicinæ curatio spernenda non est. [b] Meminimus enim et Isaiam Ezechiæ languenti aliquid medicinale mandasse, et Paulus apostolus Timothæo modicum vinum prodesse dixit.

2. Curatio autem morborum tribus generibus constat: pharmacia, quam Latini *medicamina* vocant; chirurgia, quam Latini *manuum operationem* appellant, *manus* enim apud Græcos χεὶρ vocatur; diæta, quam Latini *regulam* nuncupant, est enim observatio legis et vitæ.

3. Sunt autem omnium curationum species tres: primum genus diæticum; secundum pharmaceuticum; tertium chirurgicum. [c] Diæta est observatio legis et vitæ. Pharmacia est medicamentorum curatio. Chirurgia est ferramentorum incisio; nam fero exciduntur quæ medicamentorum non senserint medicinam.

4. Antiquior autem medicina herbis tantum et succis erat. Talis namque medendi usus cœpit; deinde ferro et cæteris medicamentis.

5. Omnis autem curatio, aut ex contrariis, aut ex similibus adhibetur. Ex contrariis, ut frigidum calido, vel siccum humido, sicut et in homine superbia sanari non potest, nisi humilitatę sanetur.

6. Ex similibus vero, sicut ligamentum vel rotundo vulneri rotundum, vel oblongo oblongum apponitur. Ligatura enim ipsa non eadem membris et vulneribus omnibus, sed similis simili coaptatur, quæ duo etiam ipsa adjutoria nominibus suis significant.

7. *Nam antidotum* Græce, Latine *ex contrario datum* dicitur. Contraria enim contrariis medicinæ ratione curantur. At contra ex simili, **184** ut πικρὰ, quod interpretatur *amara*, quia gustus ejus amarus est. Ex convenienti enim nomen accepit, quia amaritudo morbi amaritudine solvi solet.

8. Omnia autem medicamenta ex propriis causis habent vocabula. Hiera enim dicta quasi *divina*. Arteriaca, quod apta sint gutturis meatui, et tumores faucium et *arteriarum* leniant. Theriaca est antidotum serpentinum, quo venena pelluntur, ut pestis peste sol- D

A vatur. Cathartica Græce, Latine *purgatoria* dicuntur.

9. [d] Catapotia, eo quod modicum potetur, seu inglutiatur. Diamoron a succo mori nomen sumpsit, ex quo conficitur; sicut diacodion, quia ἐκ τῆς κωδείας, id est, *ex papavere* fit; sicut diaspermaton, quia ex seminibus componitur.

10. [e] Electarium vocatum, eo quod molle sorbeatur. Trochiscus dictus, quia in modum rotulæ deformatur, τροχὸς enim Græce rota dicitur. [f] Collyria, Latine sonant, quod vitia oculorum detergant. Epithema, eo quod superponatur, aliis adjutoriis præcedentibus.

11. Cataplasma, eo quod inductio sola sit. Emplastrum, eo quod inducatur. Malagma, eo quod sine igne maceretur et comprehendatur. Enema Græce, B Latine *relaxatio* dicitur. [g] Pessaria dicta, quod intus injiciantur.

12. Medicinam jumentorum Chiron quidam Græcus invenit; inde pingitur dimidia parte homo, dimidia equus. Dictus autem Chiron ἀπὸ τοῦ χειρίζειν, quia chirurgus fuit.

13. Criticos dies medici vocant, quibus, credo, ex judicio infirmitatis illud nomen impositum est, quod quasi judicent hominem, et sententia sua, aut puniant, aut liberent.

185 CAPUT X.

De libris medicinalibus.

1. Aphorismus est sermo brevis, integrum sensum propositæ rei scribens.

2. Prognostica prævisio ægritudinum, a *prænoscendo* vocata. C Oportet enim medicum et præterita agnoscere, et præsentia scire, et futura prævidere.

3. [h] Dynamidia potestas herbarum, id est, vis et possibilitas. Nam in herbarum cura vis ipsa δύναμις dicitur. Unde et Dynamidia nuncupatur, ubi eorum medicinæ scribuntur.

4. Botanicum herbarium dicitur, quod ibi herbæ notentur.

CAPUT XI.

De instrumentis Medicorum.

1. Enchiridion dictum, quod manu astringatur, dum plurima contineat ferramenta. χεὶρ enim Græce *manus* vocatur.

2. Phlebotomum ab incisione vocatum. Nam *incisio* Græce τομὴ dicitur.

3 [i] Simile... Angistrum... Spatomele...

[a] *Sanies autem, et tabus.* E Serv. Æn. VIII, ad verb. *Tormenti genus.*

Cap. IX. — [b] *Meminimus enim et Isaiam.* Verba sunt Tertull., in lib. de Coron. Milit.

[c] *Diæta observatio legis et vitæ.* — *Legis* cur dixerit, haud ita obviam. Sic apud Demosth. δίαιταν ἐπιτρέψαι, et apud Thucydidem διαιτῶμαι idem esse quod πολιτεύομαι observarunt ante nos alii.

[d] *Catapotia.* Scrib., Larg. cap. 87: *Catapotium, id est, medicamentum quod non diluitur, sed ita ut est devoratur.*

[e] *Electarium.* Ita vocatur a Cœl., lib. III, Acut., cap. 4; *ectigma* a Plin., lib. XX, cap. 14 et 22; *quod sub lingua liquatur*, a Celso.

[f] *Collyria.* Ἀπὸ τοῦ κωλύειν τὸν ῥοῦν, id est, a prohibenda fluxione.

[g] *Pessaria.* Cels. lib. V, cap. 21 *Ut ea quæ feminis subjiciunt* πεσσοὺς *Græci vocant.* Inde πεσσάριον diminutionis vox. Isidorus vero *pessaria*, quod pessum eant, dicta videtur existimasse.

Cap. X. — [h] *Dynamidia.* Sic appellarunt recentiores medici Caleni libros de Simplicibus medicament., servatque hodie id nomen vetus eorum librorum interpretatio.

Cap. XI. — [i] *Simile... Angistrum... Spatomele.* Harum vocum interpretationes desunt. Σμίλης usus est in expurgandis vulneribus. Unde σμίλευμα vocat Aristoph. in Ranis, quod abraditur. Inde etiam σμιλάριον minuendi forma. *Angistrum* medici, nunc *uncinum* dicunt. Spatomele ad exploranda ulcera adhibetur; μίλης, etiam meminit Pollux ad idem opus.

4. [a] Guva, quæ a Latinis a similitudine *cucurbita*,[b] a suspirio *ventosa* vocatur. **186** Denique animata spiritu per igniculum, dehinc præciso corpori superposita, omne quod intra cutem vel altius æstuat, sive humorem, sive sanguinem evocat in superficiem. Cyster...

5. Pila a pinsendis seminibus, id est, terendis. Hinc et pigmenta, eo quod in pila et pilo aguntur, quasi pilagmenta. Est enim pila vas concavum, et medicorum aptum usui, in qua proprie ptisanæ fieri et pigmenta concidi solent.

6. Varro autem refert Pilumnum quemdam in Italia fuisse, [c] qui pinsendis præfuit arvis, unde et pilumni, et pistores. Ab hoc ergo pilum et pila inventa, quibus far pinsitur, et ex ejus nomine ita appellata. Pilum autem est unde contunditur quidquid in pilam mittitur.

7. Mortarium, quod ibi jam semina in pulverem redacta et mortua condiantur.

8. [d] Coticula est, in qua circumducta collyria resolvuntur, erit enim lenis. Nam aspera frangi potius quam resolvi collyrium facit.

187 CAPUT XII.

De odoribus et unguentis.

1. Odor vocatus ab aere.

2. Thymiama lingua Græca vocatur, quod sit odorabile. Nam thymus dicitur flos, qui odorem refert, de quo Virgilius :

....redolentque thymo fragrantia mella.

3. Incensum dictum, quia igne consumitur dum offertur.

4. Tetraidos, formulæ incensi in longitudinem porrectæ, quæ fiunt ex quatuor pigmentis. *Quatuor* enim Græce τέτταρα, *formula* εἶδος dicitur.

5. Stacte est incensum quod ex pressura manat, dictum a Græcis [e] ἀπὸ τοῦ στάζειν, quod est *manare*, et *distillare*.

A 6. Myrobalanum, quia fit ex glande adorata, de quo Horatius:

Et pressa tuis balanus capillis.

Oleum est purum, nullique rei admistum. Unguentum vero est omne quod ex communi oleo confectum, aliarum specierum commistione augetur, odoris jucunditatem sumens, et longius redolens.

7. Unguenta autem quædam dicuntur a locis, ut [f] Telinum, cujus Julius Cæsar meminit, dicens: *Corpusque suavi Telino unguimus.* Hoc conficiebatur in insula Telo, quæ est una ex Cycladibus.

188 8. Sunt et quædam ab inventorum nomine, ut Amaracinum. [g] Nam quidam tradunt regium quemdam puerum, Amaracum nomine, complura unguentorum genera ferentem casu prolapsum esse, et majorem ex B commistione odorem creasse. Unde nunc optima unguenta Amaracina dicuntur, sunt autem ex genere florum.

9. Item alia quæ a materiæ suæ qualitate dicuntur, ut rosaceum a rosa; Cyprinum a flore Cypri; unde et propriæ materiæ odorem referunt.

10. Ex his quædam simplicia unguenta sunt quæ ex una tantum specie existunt, unde et sui nominis referunt odoratum, ut Anethinum: est enim sincerum ex oleo et anetho tantum. Composita autem sunt, quæ pluribus admistis fiunt; unde et nominis sui odorem non habent; quia obtinentibus aliis quæ admiscentur, incertum odorem ducunt [h] .

11. Cerotum...

Chalasticum....

C Martiatum....

CAPUT XIII.

De initio medicinæ.

1. Quæritur a quibusdam, quare inter cæteras

---

[a] *Guva.* Ita meliores Cod. Alii cum Impress. antiq., *Guviæ.* Utramque lectionem defendunt viri doctissimi. Qui *Guvia* volunt, ex errore lectionis Græcæ vocis *Guvia* fluxisse dicunt. Græcis namque συκία, vel σικία *cucurbita*; permutari namque sæpe ι et υ, alteramque in alterius locum immigrare. Chacon, qui *Guva* mallebat ex *Cufa g* pro *c*, et *v* pro *f* digammo subeuntibus factum *Guva* existimabat. Vocari enim cucurbitas leves, quæ sine scarificatione adhibentur, a Græcis κούφας, et quidem non modo *u* pro *f* in Gothicis libris frequens, sed et lib. XIX, cap. 19, in Codice Oniensi pervetusto *Gufia* est, ubi in reliquis omnibus *Guvia* instrumentum fabror. De Cuphis porro sæpe D Cœlius, ut lib. IV, cap. 7 : *Cucurbitæ apponendæ leves, quas Græci cuphas vocant*; et cap. 8 : *appositio cucurbitæ levis, quam Græci cupham vocant.* Isidorum vero, qui cucurbitas omnes a Græcis cuphas vocari putaret, deceptum Cœlii lectione idem fatebatur.

[b] *A suspirio ventosa.* Satyricus :

Jam dudum caput hoc ventosa cucurbita quærit.

Et Theod. Priscianus, lib. II, cap. 6 : *His cucurbitæ ventosæ sunt imponendæ.* Celsus cucurbitas medicinales appellat.

[c] *Pinsendis præfuit arvis.* Ita Cod. omnes, *Herbis* tamen legit Hispanus interpres : *Varro dice, que Pilomino fue un hombre, en Italia que mejor molia yervas, y mejor las amasaba, que todos los otros.* Sed quia frumento pinsendo præfuisse ait Servius, initio libri IX, *arvis* ex libris retinuimus,, ut *arvis* pro *frumentis* ponatur, ut apud Horat.

Ne percuncteris fundus meus, optime Quincti,
Arvo pascat herum, an baccis opulentet olivæ,

etc.

[d] *Coticula.* Al., *citicula.* A. Augustinus, *Cotyla.* Plinius, lib. XXXI, cap. 9, de Salc: *Ad hæc Hispaniensis eligitur, contraque suffusiones oculorum cum lacte in coticulis teritur.*

Cap. XII. — [e] ἀπὸ τοῦ στάζειν. Vet Cod. παρὰ τὸ σταχὴν στάζειν, id est, obtritum. Al. id est, *optimum.*

[f] *Telinum, cujus Jul. Cæs.* Ad libros de Analog. hæc refert Fulvius Ursinus. Sed A. Augustinus non Cæsaris dictatoris, sed Strabonis Tragici verba putabat, cujus Cicero meminit in Bruto, et Festus in Prophetas, quod senarius ipse prope integer nobis quoque persuadet. Integer autem fortasse fuit : *Corpusque suavi Telini unguine unguimur.* Telini meminit etiam Tertull. in lib. de Pall. et Athenæus lib. XV, cap. 15.

[g] *Nam quidam tradunt regium quemd. puer.* E Serv., Æn. I.

[h] *Ut cerotum chalasticum* : Conjuncte hæc legebat Chacon ex Marcell., lib. de Medic., cap. 35 : *chalasticum Olympiacum cerotarium insigne*; et cap. 25: *descriptio ceroti chalastici.* Apud Priscianum vero, lib. II, cum chalastici fomenti, cataplasmatis, adjutorii, aquæ, clysteris mentio fit, in his omnibus chalastici, vox laxandi vim habet. Martiatum vero ab inventore dicunt appellatum, ut Marcelianum, de quo Martialis:

Cujus olet toto pinguis coma Marceliano,
Et splendent vulso brachia trita pilo.

liberales disciplinas medicinæ ars non contineatur. Propterea, quia illæ singulares continent causas, ista vero omnium. Nam et grammaticam medicus scire jubetur, ut intelligere vel exponere possit quæ legit.

2. Similiter et rhetoricam, ut veracibus argumentis valeat definire quæ tractat. Nec non et dialecticam propter infirmitatum causas ratione adhibita perscrutandas atque curandas. Sic et arithmeticam propter numerum horarum in accessionibus et periodis dierum.

3. Non aliter et geometriam propter qualitates regionum et locorum situs in quibus doceat quid quis observare debeat. Porro musica incognita illi non erit, nam multa sunt quæ in ægris hominibus **189** per hanc disciplinam facta leguntur, sicut de David legitur, quia a spiritu immundo Saulem arte modulationis eripuit. Asclepiades quoque medicus phreneticum quemdam per symphoniam pristinæ sanitati restituit.

4. Postremo et astronomiam notam habebit, per quam contempletur rationem astrorum, et mutationem temporum, nam sicut ait quidam medicorum, cum ipsorum qualitatibus et nostra corpora commutantur.

5. Hinc est quod medicina *secunda philosophia* dicitur. Utraque enim disciplina totum sibi hominem vindicat. Nam sicut per illam anima, ita per hanc corpus curatur.

LIBER QUINTUS.

DE LEGIBUS ET TEMPORIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De auctoribus legum.

1. Moyses [a] genti Hebraicæ primus omnium divinas leges sacris Litteris explicavit. [b] Phoroneus rex Græcis primus leges judiciaque constituit.

2. [c] Mercurius Trismegistus primus leges Ægyptiis tradidit. [d] Solon primus leges Atheniensibus dedit. [e] Lycurgus primus Lacedæmoniis jura ex Apollinis auctoritate confinxit.

190 3. [f] Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus leges Romanis edidit; deinde [g] cum populos seditiosos magistratus ferre non posset, decemviros legibus scribendis creavit, qui leges ex libris Solonis in Latinum sermonem translatas XII tabulis exposuerunt.

4. Fuerunt autem hi : Appius Claudius, T. Genutius, P. Sextius, Spur. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, [h] P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Hi [i] decemviri legum conscribendarum electi sunt.

5. [j] Leges autem redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit, obtrectatorum metu; [k] deinde Cæsar cœpit id facere, sed ante interfectus est.

6. Paulatim autem antiquæ leges vetustate atque incuria exoluerunt; quarum etsi nullus jam usus est, notitia tamen necessaria videtur.

7. [l] Novæ a Constantino Cæsare cœperunt, et reliquis succedentibus; **191** erantque permistæ, et inordinatæ. [m] Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriani et Hermogeniani Codicem factum constitutionum a Constantini temporibus, sub proprio cujusque imperatoris titulo, disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit.

CAPUT II.

De legibus divinis et humanis.

1. Omnes autem leges, aut divinæ sunt, aut humanæ. Divinæ natura, humanæ moribus constant; ideoque hæ discrepant, quoniam aliæ aliis gentibus placent.

2. [n] Fas lex divina est; jus lex humana. [o] Transire per alienum fas est, jus non est.

CAP. I. — [a] *Moyses genti Hebraicæ.* Ex Euseb. Chron.

[b] *Phoroneus rex Græcis.* Qui fuit Argivor. Rex II, ut ibid. tradidit Euseb.

[c] *Mercurius Trismeg.* Lact., lib. I, cap. 16.

[d] *Solon primus.* Ante Solonem scripserat leges Dracon. Sed populus Atheniensis uni Soloni reip. initia accepta ferre solitus est.

[e] *Lucurgus.* Aug., II de Civit., cap. 16 : *Quamvis Lycurgus Lacedæmoniis leges ex Appollinis auctoritate se instituisse confinxerit, quod prudenter Romani credere noluerunt; propterea non inde acceperunt.*

[f] *Numa Pompil*, Virgil. :

Nosco crines incanaque menta
Regis Romani primus qui legibus urbem
Fundabit.

Quamvis Romulum et Tatium suas ante leges condidisse dicant Festus in Plorare, et Pompon., cap. 2, d. de Orig. Jur.

[g] *Cum populos seditiosos magistr.* Ex lib. de Viris Illust. in Virginio, et *seditiosus* legebat Chacon ex veteribus quibusdam libris. Nondum enim fuisse seditiosos magistratus.

[h] *P. Curiatus.* Ex Livio et Cassiod. Al., *Curatius.*

[i] *Hi decemvir. leg. c. e. s.* At non hi XII tab. auctores, sed his suffecti, excepto App. Claudio. Gratianus, *legum scribendarum causa.*

[j] *Leges autem redigere.* Unde hoc sumpserit, incertum. A Cod. Tarracon. uno abest vox *Pompeius.* Unde suspicabatur A. Aug. *C.* primum scriptum fuisse, inde factum *Consul*, additumque ab aliquo *Pompeius* ex margine. Cum *C.* Ciceronem fortasse ostenderet, quem constat librum edidisse de jure civili in artem redigendo. Sed quod sequitur, *non perseverasse obtrectatorum metu*, nescio an satis in Ciceronis personam cadat, cadit autem optime in Pompeium, cujus potentia invidiosa et suspecta erat.

[k] *Deinde Cæs.* Suet. in Julio.

[l] *Novæ a Constantin. Cæs. cœp.* A. Aug. : *Propter Theodosianas*, inquit, *constitut.*, *quarum collectio ex Christianorum principum constitutionibus const., eoque volumine Hispania utebatur* (*non Justiniani Codice*) *sumpto ex tribus Codicibus, in quibus leges Paganorum et Christianorum continentur.*

[m] *Postea Theodos. min.* Sic etiam Ivo., part. IV, cap. 170, Decret. et lib. II, tit. 12, cap. 17, Panormiæ. Legitur etiam *junior*, in quibusdam Gratiani et Isidori libris.

CAP. II. — [n] *Fas lex divina.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Fas, et jura sinunt.*

[o] *Transire per alienum.* Ita Goth. Cod.; *agrum* addidit Gratianus.

CAPUT III.

Quid differant inter se jus, leges et mores.

1. Jus [a] generale nomen est, lex autem juris est species. Jus [b] autem dictum, quia justum. Omne autem jus legibus et moribus constat.

192 2. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. Nam lex a *legendo* vocata, quia scripta est.

3. Mos autem longa consuetudo est de moribus [c] tracta tantumdem. [d] Consuetudo autem est jus quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex. Nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat.

4. Porro [e] si ratione lex constat, lex erit omne jam quod ratione constiterit, duntaxat, quod religioni congruat, quod disciplinæ conveniat, quod saluti proficiat. Vocata autem consuetudo, quia in communi est usu.

CAPUT IV.

Quid sit jus naturale.

1. Jus, aut naturale est, aut civile, aut gentium. Jus naturale est commune omnium nationum, et quod ubique instinctu naturæ, non constitutione aliqua habeatur, ut : viri et feminæ conjunctio, [f] liberorum susceptio et educatio, communis omnium possessio, et omnium una libertas, acquisitio eorum quæ cœlo, terra marique capiuntur.

193 2. Item depositæ rei [g] vel commodatæ restitutio, violentiæ per vim repulsio. [h] Nam hoc, aut si quid huic simile est, nunquam injustum, sed naturale, æquumque habetur.

CAPUT V.

Quid sit jus civile.

1. Jus [i] civile est, quod quisque populus, [j] vel civitas sibi proprium, [k] humana divinaque causa constituit.

CAPUT VI.

Quid sit jus gentium.

1. Jus gentium est sedium occupatio, ædificatio, munitio, bella, captivitates, servitutes, postliminia, A [l] fœdera, paces, induciæ, legatorum non violandorum religio, connubia inter alienigenas prohibita; et inde jus gentium, quod eo jure omnes fere gentes utuntur.

CAPUT VII.

Quid sit jus militare.

1. Jus militare est belli inferendi solemnitas, fœderis faciendi nexus, signo dato egressio in hostem, vel pugnæ commissio. Item signo dato receptio; item flagitii militaris disciplina, si locus deseratur; item [m] stipendiorum modus, dignitatum gradus, præmiorum honor veluti cum corona vel torques donantur.

2. **194** Item prædæ decisio, et pro personarum qualitatibus et laboribus justa divisio, item principis portio.

B

CAPUT VIII.

Quid sit jus publicum.

1. Jus [n] publicum est in sacris, et sacerdotibus, et in magistratibus.

CAPUT IX.

Quid sit jus Quiritium.

1. Jus Quiritium est proprie Romanorum, [o] quo nulli tenentur nisi Quirites, id est, Romani, tanquam de legitimis hæreditatibus, [p] de cretionibus, de tutelis, de usucapionibus; quæ jura apud nullum alium populum reperiuntur, sed propria sunt Romanorum, et in eosdem solos constituta.

2. Constat autem jus Quiritium ex legibus, et plebiscitis, senatusconsultis, constitutionibus principum, et edictis, [q] sive prudentum responsis.

C

CAPUT X.

Quid lex.

1. Lex [r] est constitutio populi, qua majores natu simul cum plebibus aliquid sanxerunt.

CAPUT XI.

Quid scita plebium.

1. Scita [s] sunt quæ plebes tantum constituunt; et vocata scita, quod ea plebs sciat, [t] vel quod sciscit ita uti rogata fuit.

Cap. III. — [a] *Jus generale.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Jura dabat, legesque viris.*

[b] *Jus autem dictum, quia justum.* Ulp., cap. 1. de Just. et jur. : *Est autem jus a justitia appellatum;* et Paul., cap. 11 : *Jus autem pluribus modis dicitur,* etc.

[c] *Tracta tantumdem.* Ita plerique Cod; unus Tarracon., *tracta tantum.*

[d] *Consuetudo autem est i. q. m e.* Ex Juliano, cap. 32, de Legibus. Reliqua ex Tertull., lib. de Corona Milit.

[e] *Si ratione lex constat.* Ita apud Tertull. Al., *consistat,* ut lib. II, cap. 10, et apud Gratian.

Cap. IV. — [f] *Liberorum susceptio.* Ita meliores Cod., non *successio.* Male enim ante procreationem et educationem successio collocaretur.

[g] *Vel commodatæ restitutio.* Al., *commendatæ pecuniæ,* non perinde recte.

[h] *Nam hoc.* Paul., cap. 9, de Just. : *Jus pluribus modis dicitur, uno modo cum id, quod semper æquum, et bonum est jus dicitur, ut est naturale.*

Cap. V. — [i] *Jus civile.* Ex Caj., cap. 9, de Just. et Jur.

[j] *Vel civitas.* Ex c. *Omnis,* de Just. et Jur. D.

[k] *Humana divinaque causa. Divina humanaque,* Gratianus. Est autem posita conjunctio pro disjunctione, quod neque jurisconsultis insolens.

Cap. VI. — [l] *Fœdera paces.* Sallust., in Jugurth. : *Leges judicia, fœdera, atque paces.*

Cap. VII. — [m] *Stipendiorum modus.* Hinc duplicarii, quibus virtutis ergo stipendia duplicabantur; et ære diruti, quibus detrahebantur ignominiæ causa. Vid. Fest. et Cicer. in Verr.

Cap. VIII. — [n] Ex Ulp., cap. 1, de Just. et Jur.

D Cap. IX. — [o] *Quo nulli tenentur, nisi dives Rom.* Hæc Romanorum erant propria propter multas juris observationes, et solemnitates Quiritum proprias. Alioqui legitimæ hæreditates, et tutelæ, et usucapiones, etiam apud Græcos erant Græcorum legibus. Sed Romæ Græci peregrini erant, nisi qui cives Romani fuerunt, et hæredes fieri non poterant, neque ab intestate succedere ex jure Quirit., quo jure alii non tenentur nisi cives Romani.

[p] *De cretionibus.* De quibus inf., cap. 24, et Ulp., in fragm.

[q] *Sive prudentum resp.* Disjunctio pro conjunctione satis frequens in hoc opere.

Cap. X. — [r] *Lex est.* Sup., lib. II, cap. 10.

Cap. XI. — [s] *Scita sunt.* Plebiscita. Grat., d. 2, cap. 3.

[t] *Vel quod sciscit ita uti rogata fuit.* Vel *quod exsciscit ut et rogat, et fuit,* Salm. et compl. Codices vetustissimi, non longe a recta scriptura. Alii, *quod*

CAPUT XII.
Quid senatusconsultum.

1. Senatusconsultum, quod tantum senatores [a] populis consulendo decernunt.

CAPUT XIII.
Quid constitutio et edictum.

1. Constitutio, vel edictum, quod rex, vel imperator constituit, vel edicit.

196
CAPUT XIV.
Quid responsa prudentum.

1. Responsa sunt, quæ jurisconsulti respondere dicuntur consulentibus; unde [b] et responsa Pauli dicta. Fuerunt enim quidam prudentes, et arbitri æquitatis, qui [c] institutiones civilis juris compositas ediderunt, quibus dissidentium lites contentionesque sopirent.

CAPUT XV.
De legibus consularibus, et tribunitiis.

1. Quædam etiam leges dicuntur ab iis qui condiderunt, ut [d] consulares, tribunitiæ, Juliæ, Corneliæ. Nam et sub Octaviano Cæsare [e] suffecti consules Papius et Poppæus legem tulerunt, quæ a nominibus eorum appellatur Papia, Poppæa, continens patrum præmia pro suscipiendis liberis.

2. Sub eodem quoque imperatore [f] Falcidius tribunus plebis legem fecit, ne quis plus testamento legaret quam ut quarta pars superesset hæredibus. Ex cujus nomine lex Falcidia nuncupata est. **197** Aquilius quoque legem condidit, quæ hactenus Aquilia nuncupatur.

A
CAPUT XVI.
De lege satyra.

1. Satyra [g] vero lex est quæ de pluribus rebus simul eloquitur, dicta a copia rerum, et [h] quasi a *saturitate*; unde, [i] et satyram scribere est poemata varia condere, ut Horatii, Juvenalis et Persii.

CAPUT XVII.
De legibus Rhodiis.

1. Rhodiæ leges navalium commerciorum sunt, ab Insula Rhodo cognominatæ, in qua antiquitus mercatorum usus fuit.

198
CAPUT XVIII.
De privilegiis.

1. Privilegia autem sunt leges privatorum, quasi B privatæ leges. Nam privilegium inde dictum, [j] quod in privato feratur.

CAPUT XIX.
Quid possit lex.

1. [k] Omnis autem lex, aut permittit aliquid, ut vir fortis petat præmium; aut vetat, ut, Sacrarum virginum nuptias nulli petere liceat; aut punit, ut, Qui cædem fecerit capite plectatur, ejus enim præmio, aut pœna vita moderatur humana.

CAPUT XX.
Quare facta sit lex.

1. Factæ sunt leges ut earum metu humana coerceatur audacia, tutaque sit inter improbos innocentia, et in ipsis improbis, formidato supplicio, refrenetur nocendi facultas.

---

sciscitatur et rogat, mendose; non enim plebs rogabat, sed ipsa potius rogabatur illa formula: *Velitis, jubeatis, Quirites*, et in fine: *Hæc uti dixi, ita vos, Quirites, rogo*. Post rogationem plebs in suffragium vocabatur; binæ singulis tabellæ ministrabantur: alteri *A* littera erat inscripta, quæ *Antiquo*, id est, *antiqua probo*, significabat; alteri *V. R.*, id est, *uti rogas*. Est autem *scisco*, ut Festus interpretatur, *jubeo, sententiam dico*, vel *suffragium fero*. Quod si *sciscitatur et rogatur*, vel *sciscitur et rogatur* legas, ut est in aliis libris, posterius prioris erit interpretatio. Gloss., *sciscit*, πυνθάνεται.

Cap. XII. — [a] *Populis*. Ita omnes libri; sed *Populi Rom.* legebat Chacon. Natus error ex similitudine *s* et *r* Gothicorum characterum, quorum prius *s*, posterius *r* illis fuit.

Cap. XIV. — [b] *Responsa Pauli*. Qui XXIII libros Responsorum scripsit, ex quibus multa in Digestor. libris leguntur.

[c] *Institutiones juris civil.* A responsis ad institutiones venisse dicebat A. Augustinus propter Caii institutiones cum Pauli sententiis ab Alarico editas post Codicem Theodosianum.

Cap. XV. — [d] *Consulares, Tribunitiæ*. Consulares leges vocabantur quæ, consule populum rogante, latæ erant. Tribunitiæ quæ, tribuno; quamvis hæc *plebiscita* proprie appellarentur, sed sæpius *leges*, Cic., III de Legibus: *Leges sunt veteres, neque eæ consulares (si quid interesse arbitramini), sed tribunitiæ*. Vid. Angell., lib. X, cap. 20.

[e] *Suffecti consules*. Consules suffecti dicebantur qui non Kalendis Januariis, ut ordinarii, sed aliqua parte anni consolatum capiebant. Senec., lib. III de Ira, cap. 31: *Dedit mihi præturam, sed consulatum speraveram; dedit duodecim fasces, sed non fecit ordinarium consulem; a me numerari voluit annum, sed*

C *deest mihi ad sacerdotium*, etc. Ausonius, in Gratiar. actione: *Sed consulatus ille cujusmodi? Ordinario suffectus, bimestri spatio interpositus, in sexta anni parte consumptus*. Vid. Dion., lib. XLVIII.

[f] *Falcidius*. Locus ex Euseb. Chron.

Cap. XVI. — [g] *Satyra lex*. Nulla fuit lex quæ proprio nomine *satyra* vocaretur; sed leges omnes quæ multa eaque diversa continebant *satyræ* appellabantur, ducta similitudine, sive ab ea lance quæ diversis pomor. seu frugum generibus referta deorum templis inferebatur; sive a cibo variis rebus condito. Inde quas leges perpetuo valere et æternas esse volebant, in earum sanctionibus addebant, *neve per satyram abrogato, aut derogato*, hoc est, ne simul quis, cum aliis alterius legis capitibus de eis abrogandis ad pop. ferret. Cum enim turbulenti aut factiosi magistratus legem aliquam populo non injucundam abrogare cupiebant, legum capita quædam æquissima et D multitudini valde grata proponere, interque ea unnm de illa, alia lege abroganda inserebant, quo artificio circumventus populus utiles sæpe leges imprudens abrogabat. Unde plures translationes fluxere. Nam quidquid confuse non servato temporis aut rerum ordine fiebat, per satyram fieri dicebatur. Gloss., *Satyra*, νόμος πολλὰ περιέχων. Vid. Fest.

[h] *Et quasi saturitate.*— *Saturam* scilicet dicebant et scribebant Isidori ætate.

[i] *Unde et satyram scribere*. Hæc aliena censemus cum Chacone.

Cap. XVIII. — [j] *Quod in privato feratur*. More suo pro *in privatum*, nisi potius *in privatos* legendum. Cic. III de Legibus: *Majores nostri in privatos homines leges ferri noluerunt, id est enim privilegium.*

Cap. XIX. — [k] Repetuntur hæc capita ex lib. II, cap. 10.

CAPUT XXI.

Qualis debeat fieri lex.

1. Erit autem lex honesta, justa, possibilis, secundum naturam, secundum patriæ consuetudinem, loco, temporique conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem **199** contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta.

CAPUT XXII.

De causis.

1. Pragma Græcum est, quod Latine dicitur *causa*; unde et *pragmata* negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum *pragmaticus* nuncupatur.

CAPUT XXIII.

De testibus.

1. Testes quisque ante judicium, sibi [a] placitis alligat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se; unde et *alligati* appellantur.

2. Item *testes* dicti, quod *testamento* adhiberi solent, sicut *signatores*, quod testamenta *signant*.

CAPUT XXIV.

De instrumentis legalibus.

1. Voluntas generale nomen omnium legalium instrumentorum, quæ quia non vi, sed voluntate procedit, ideo tale nomen accepit.

2. Testamentum vocatum, quia nisi testator mortuus fuerit, **200** nec confirmari potest, nec sciri quod in eo scriptum sit, quia clausum et obsignatum est; et inde dictum *testamentum*, quia non valet nisi post testatoris *monumentum*; unde Apostolus: *Testamentum*, inquit, *in mortuis confirmatur.*

3. [b] Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet, nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum, *testamentum* vocabant; nam Laban et Jacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret. Et in Psalmis legitur: *Adversum te testamentum disposuerunt*, hoc est, pactum; et innumerabilia talia.

4. Tabulæ testamenti ideo appellatæ sunt, quia ante chartæ et membranarum usum in tabulis dolatis non solum testamentum, sed etiam epistolarum alloquia scribebantur; unde et portitores earum *tabellarii* vocantur.

5. Testamentum juris civilis est [c] quinque testium subscriptione firmatum.

6. Testamentum juris prætorii est septem testium signis signatum; sed illud apud cives fit inde civile, istud apud prætores, inde juris prætorii. Testamentum autem signare, *notare* est, ut *notum* sit quod scriptum est.

7. [d] Holographum testamentum est manu auctoris totum conscriptum, **201** atque subscriptum; unde et nomen accepit. Græci enim ὅλον *totum*, [e] γραφὴν *litteram* dicunt.

8. Irritum testamentum est, si is qui testatus est capite diminutus est, aut si non rite factum sit.

9. Inofficiosum testamentum est, quod, frustra liberis exhæredatis, sine officio naturalis pietatis in extraneas personas redactum est.

10. Ruptum testamentum, inde vocatur, eo quod nascente posthumo, neque exhæredato nominatim, neque hærede instituto, disrumpitur.

11. Suppressum testamentum, est quod in fraudem hæredum, vel legatariorum, seu libertorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si prædictis personis non proferatur, supprimi tamen videtur.

12. [f] Nuncupatio est cum in tabulis cerisque testator recitat, dicens: *Hæc, ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego; itaque vos, cives Romani, testimonium mihi præbetote*, et hoc dicitur *nuncupatio*; nuncupare enim est palam nominare, et confirmare.

13. [g] Jus liberorum est conjugum sine liberis invicem loco pignorum hæreditatis alterna conscriptio.

14. [h] Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, **202** qui hoc scripturæ genus instituit. Est autem scriptura nulla indigens solemnitate

Cap. XXIII. — [a] *Sibi placitis alligat..... unde et alligati.* An inde nos, *aliados*, et *alianza*, quasi alligatos et alligationem dicimus? An potius *sibi placitos* ex A. Augustini veteri libro recipimus, et *allegat* legimus, et *allegati*? Namque eosdem quoque non multum diversa significatione *allegados* hodie vocamus? Deflexisse enim significationes ab antiquis infinitis in vocibus passim cernimus; nam ad attestationem respicere non fit verisimile.

Cap. XXIV. — [b] *Testamentum sane.* Verba sunt Aug. in ps. LXXXII, et Hieronym., Habac. II.

[c] *Quinque testium subscriptione firmatum.* Tot enim testes in testamento per æs et libram adhibebantur. Justinianus vero ait jure civili signa testium necessaria non fuisse, sed jure tantum prætorio.

[d] *Holographum testam.* Amb., in Epist. ad Gal cap. VI: *Ubi holographa manus est, falsum dici non potest.* Idem hologrammon, sive hologrammaton testamentum apud Justinianum dicitur, de quo novell. 107, cap. 1: Βουλόμεθα, εἴ τις γράμματα ἐπιστάμενος μεταξύ τῶν αὐτοῦ παίδων βούλοιτο ποιήσασθαι διατύπωσιν, πρῶτον μὲν αὐτοῖς προγράφειν τὸν χρόνον, εἶτα καὶ τὰ τῶν παίδων ὀνόματα οἰκείᾳ χειρὶ, καὶ πρὸς γε τοὺς οὐγκιασμοὺς, εἰς οὓς γράφει κληρονόμους αὐτοὺς, μὴ τοῖς συμβόλοις τῶν ἀριθμῶν σημαινομένους, ἀλλὰ δι' ὅλων γραμμάτων δηλμένους.

[e] Γραφὴν *litteram.* — *Littera* pro *scriptura*, ut apud incertum poetam:

Littera rem gestam loquitur, res ipsa medullam.

[f] *Nuncupatio..... hæc, ut in his tabulis.* Ulpian., in Fragm., titul. XX: *Nuncupatur testamentum in hunc modum: Tabulas testamenti testator tenens ita dicet: « Hæc, ut in his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor; itaque vos, Quirites, testimonium præbetote.* » Sed, quod Ulpianus addit, *ita testor*, omissum ab Isidoro, nihil mirum. Ait enim Pomponius, cap. 120, de Verbor. signif., in XII tabul., *Legandi* verbo, etiam hæredis institutionem contineri.

[g] *Jus liberorum.* Conjuges quibus filii non essent, non poterant se invicem hæredes in universum instituere, nisi jus liberorum a principe impetrassent. Ulpian. tit. XVI. Quod confirmatur etiam verbis veteris interpretis novell. Theodos. et Valent. de Testament., quæ posita est in calce Codicis Theodosiani.

[h] *Codicillum.* Seneca, lib. de Brevit. vitæ: *Hoc quoque quærentibus remittamus: quis Romanis primus persuasit navem conscendere? Claudius is fuit*, Caudex *ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabellarum contextus* CAUDEX *apud antiquos vocabatur. Unde publicæ tabulæ* Codices *dicuntur, et naves nunc quoque,*

verborum, sed sola testatoris voluntate qualicunque scripturæ significatione expressa : cujus beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum solemnium ita ut qui titulum scribit ejusdem scripturæ, *codicillum* voc et; ieut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum.

15. [a] Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus hæres, aut addit hæreditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, [b] nec liberum est illi ultra capiendæ hæreditatis.

16. [c] Cretio autem appellata est quasi *decretio*, id est, decernere, vel constituere, ut puta : *Ille mihi hæres esto;* additurque : *Cernitoque intra dies tot.* Adeundarum autem hareditatum centesimus statutus erat dies, quibus non esset cretio addita.

17. [d] Fideicommissum dictum, ut fiat quod a defuncto committitur. **203** Nam fides dicta, eo quod *fiat :* quod tamen non directis verbis, sed precativis exposeitur.

18. [e] Pactum dicitur inter partes ex pace conveniens scriptura, legibus ac moribus comprobata; et dictum *paetum*, quasi ex *pace factum*, ab eo quod est *pango*, unde et *pepigit.*

19. Placitum quoque similiter ab eo quod *placet.* Alii dicunt Pactum esse quod volens quisque facit; ad Placitum vero etiam nolens compellitur, veluti quando quisque paratus sit in judicio ad respondendum; quod nemo potest dicere *pactum*, sed *placitum.*

20. Mandatum dictum, quod olim in commisso negotio alter alteri *manum dabat.*

21. Ratum vero quasi *rationabile* et rectum; unde, et qui pollieetur dicit : *Ratum esse profiteor,* hoc est, firmum atque perpetuum.

22. [f] Rite autem esse [F.est] non *recte*,sed,*ex more.* [g] Chirographum..... Cautio.....

23. Emptio et venditio est rerum commutatio, atque contractus ex convenientia veniens.

24. [h] Emptio autem dicta, quod *a me tibi* sit; venditio quasi *venundinatio,* id est, a nundinis.

A 25. Donatio est cujuslibet rei transactio. Dictam autem dicunt *donationem*, quasi *doni actionem;* et *dotem*, quasi *do item.* Præcedente enim in nuptiis donatione, dos sequitur.

204 26. [i] Nam antiquus nuptiarum erat ritus, quod se maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla, sicut habemus in jure. Inde est, quod præcedente donatione viri, sequitur dos uxoris.

27. Donatio usufructuaria ideo dicitur, quia donator ex ea usumfructum adhuc retinet, servato cui donatum est jure.

28. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et jure et usu statim transit in alterum, nec ultra inde altiquid ad jus donatoris retorquetur.

29. [j] Conditiones testium sunt proprie, et dictæ
B *conditiones* a *condicendo*, quasi *conditiones*, quia non ibi testis unus jurat, sed vel duo, vel plures. Non enim in unius ore, sed in duorum aut trium testium stat omne verbum. Item *conditiones*, quod inter se conveniat sermo testium, quasi *condictiones.*

30. Stipulatio est promissio, vel sponsio ; unde et promissores *stipulatores* vocantur ; dicta autem *stipulatio* a *stipula.* [k] Veteres enim quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant : **205** quam iterum jungentes, sponsiones suas agnoscebant. Sive quod *stipulum* [l] juxta Paulum juridicum *firmum* appellaverunt.

31. Sacramentum est pignus sponsionis, vocatum autem *sacramentum,* quia violare quod quisque promittit, perfidiæ est.

C

CAPUT XXV.

De rebus.

1. Hæreditas est res quæ morte alicujus ad quempiam pervenit, [m] nec legata testamento, nec possessione retenta. Dicta autem *hæreditas* a *rebus additis*, sive ab *ære*, quia qui possidet agrum, et censum solvit ; [n] inde *hæres.*

2. Res sunt quæ in nostro jure consistunt. [o] Jura autem sunt quæ a nobis juste possidentur, nee aliena sunt.

3. Dicta autem res a *recte* habendo, jus a *juste*

quæ ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatus subvehunt, caudieariæ *vocantur.* Hinc *codicilli*, qui ex tabulis cera illitis eonficiebantur, ut facile in sinu gestari possent. Itemque scriptura qua quis voluntatem suam sine ulla solemnitate testatur.

[a] *Cretio.* Vid. Ulp.. tit. XXII.

[b] *Neque liberum illi est. Jus*, sive *arbitrium* intellige.

[c] *Cretio appellata est.* Varr., lib. VI : CREVI *valet* CONSTITUI, *itaque hæres, eum constituit se hæredem esse, dicitur eernere; et eum id fecit, crevisse.*

[d] *Fideicommissum.* Ulp., tit. XXV : *Fideicommissum est quod non civilibus verbis, sed precativis relinquitur.*

[e] *Pactum dicitur.* Refert hæc verba Bernard., Papien., cap. 11, de Verb. sign., in I collect. Decretal., et Greg. IX, cap. 11, eo tit. Recte in vet. libris pacum a *pago*, non a *pango* ducitur.

[f] *Rite autem esse non recte.* Non dissentit a Servio, qui *rite* non *recte* solum, sed *recte seeundum ritum* interpretatur.

[g] *Chirographum....cautio.* Separatæ leguntur hæc voces in melioribus libris sine interpretatione; quæ sunt in Editis ipsa se satis produnt. Cod. Neap. *Chirographum, cautio, id est* MANUS INSCRIPTIO.

[h] *Emptio autem dicta.* Vel potius, quod *e meo*
D *tuum* fiat, nisi quod hæc notatio est mutui apud Justinianum.

[i] *Nam antiquus nuptiar.,..sicut habemus in jure.* Verba Servii initio lib. I Georg., ubi desunt fortasse hæc verba : *ne videretur uxor aneilla.*

[j] *Conditiones proprie testium.* Ita scriptum in Gothico, et ita procedit notatio.

[k] *Veteres... agnoseebant.* Expungebat hæc Chacon.

[l] *Juxta Paul. jurid.* Lib. v Sent., tit. 8. Vid. inf. lib. x, Stipul.

CAP. XXV.—[m] *Nec legata teetamento, aut possess. retenta.* Verba sunt Ciceronis in Topicis, quæ in uno tantum libro Ovet. Colleg. integra leguntur.

[n] *Inde, et hæres.* Al., *inde et res.*

[o] *Jura autem sunt.* Ex August., epist. 54; quæ referuntur a Greg., c. 12, de Verbor. signif., et 14., q. 4, c. *Quid dicam*, et a Bernard. Pap., in I collect.

possidendo. Hoc enim jure possidetur quod juste, hoc juste quod bene. Quod autem male possidetur alienum est. Male autem possidet, qui vel sua male utitur, vel aliena præsumit. Possidet autem juste, qui non irretitur cupiditate. Qui autem cupiditate tenetur, possessus est, non possessor.

4. Bona sunt honestorum, seu nobilium, quæ proinde bona **206** dicuntur, ut non habeant turpem usum, sed ea homines ad res bonas utantur.

5. Peculium proprie minorum est personarum, sive servorum. Nam peculium est, quod pater, vel dominus filium suum, vel servum pro suo tractare patitur. Peculium autem a *pecudibus* dictum, in quibus veterum constabat universa substantia.

6. Bonorum possessio est jus possessionis certo ordine, certoque titulo acquisita.

7. Intestata hæreditas est, quæ testamento scripta non est, aut si scripta sit, jure tamen nequaquam est addita.

8. Caduca inde dicitur, quia ejus hæredes ceciderunt.

9. Familia herciscunda est divisio hæreditatis inter hæredes. Herciscunda enim apud veteres *divisio* nuncupatur.

10. Communi dividendo, est inter eos quibus communis res est, quæ actio jubet postulantibus iis arbitrium dari, cujus arbitratu res dividatur.

11. Finium regundorum actio dicta, eo quod per eam regantur fines utrique, ne dissipentur, [a] dummodo non angustiore quinque pedum loco ea controversia sit.

12. Locatio est res ad usum data cum definitione mercedis.

13. Conductio est res in usum accepta, cum constituta mercede.

14. Res credita est quæ in obligationem ita deducta est, ut ex tempore quo contrahebatur certum sit eam deberi.

15. Usura est incrementum fenoris, ab *usu æris* crediti nuncupata.

16. [b] Commodatum est id quod nostri juris est, et ad alterum **207** temporaliter translatum est cum modo temporis, quandiu apud eum sit, unde et *commodatum* dictum est.

17. Precarium est, dum *prece* creditor rogatus permittit debitorem in possessione fundi sibi obligati demorari, et ex eo fructus capere. [d] Et dictum *precarium*, quia *prece* additur, quasi *prece adium*, *r* pro *d* litera commutata.

18. Mutuum appellatum est, quia id quod a me tibi datur ex *meo tuum* fit.

19. Depositum est pignus commendatum ad tem- A pus, quasi *diu positum*. Deponere autem quis videtur, cum aliquid metu furti, incendii, naufragii, apud alium custodiæ causa deponit.

20. Interest autem in loquendi usu inter pignus et arrham. Nam pignus est quod datur propter rem creditam, quæ dum redditur, statim pignus aufertur. Arrha vero est quæ primum pro re bonæ fidei contractu empta, ex parte datur, et postea completur.

21. Est enim arrha complenda, non auferenda, unde, qui habet arrham non reddet sicut pignus, sed desiderat plenitudinem, et [e] dicta *arrha* a *re* pro qua traditur. Item inter pignus et fiduciam, et hypothecam, hoc interest :

22. Pignus est enim quod propter rem creditam B obligatur, cujus rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor. Cæterum dominium penes debitorem est.

23. Fiducia est cum res aliqua sumendæ mutuæ pecuniæ gratia, vel mancipatur, [f] vel in jure ceditur.

24. Hypotheca est cum res commodatur sine depositione pignoris, pactione, vel cautione sola interveniente.

25. [g] Momentum dictum a temporis brevitate, ut quam cito, quam statim salvo negotio reformetur, nec in ullam moram produci **208** debeat, quod repetitur; sicut nec ullum spatium est momenti, cujus tam brevis est temporis punctus, ut in aliquam moram nullo modo producatur.

26. Instrumentum est unde aliquid construimus, C ut culter, calamus, ascia.

27. Instructum, quod per instrumentum efficitur, ut baculus, codex, tabula.

28. Usus, quo in re instructa utimur, ut *in baculo inniti, in Codice legere, in tabula ludere,* sed, et ipse fructus agrorum, quia eo utimur, *usus* vocatur. Hæc sunt illa tria....

29. Ususfructus autem vocatus, quia solo *usu* habetur ejus *fructus*, manente apud alium jure.

30. Usucapio est adeptio dominii per continuationem justæ possessionis, [h] vel biennii, vel alicujus temporis.

31. Mancipatio dicta est, quia res *manu capitur.* Unde oportet eum qui mancipio accipit comprehendere idipsum quod ei mancipio datur.

D 32. Cessio est propriæ rei concessio, sicut est illud : *Cedo jure propinquitatis. Cedere* enim dicimus, quasi *concedere*, id est, quæ propria sunt; nam aliena restituimus, non cedimus. Nam cedere proprie dicitur, qui contra veritatem alteri consentit, ut [i] Cicero : *Cessit,* inquit, *amplissimi viri auctoritati, vel potius paruit.*

[a] *Dummodo non angustiore quinq. ped.* Negationem tollit A. August. ad leg. XII tab., cap. 20.

[b] *Commodatum.* — *Commodum*, lib. omnes, mendose.

[c] *Cum modo temp.* Id est, cum præfinitione temporis. Al., *per commodum temp.*

[d] *D·ctum precarium q. p. a.* Productio verbi est *arium*, ut in *armario*. Sed σημαινόμενην ita commode explicari quis neget ?

[e] *Dicta autem arrha a re.* Imo ab *arrhabone* præcisa voce.

[f] *Vel in jure ceditur.* Quomodo juris cessio fiat, docet Ulpian., in Fragm., et Caius citatus à Boœthio in Top.

[g] *Momentum ut quam cito, quam statim.* Ita meliores libri.

[h] *Vel biennii. Anni, vel biennii.* Ulpianus plenius

[i] *Ut Cicero.* In Ligariana.

33. Interdictum est quod a judice non in perpetuum dicitur, salva propositione actionis ejus.

34. Pretium vocatum, eo quod prius illud damus, ut pro ejus vice rem quam appetimus possidere debeamus.

35. Commercium dictum a *mercibus*, quo nomine res venales appellamus. Unde et *mercatus* dicitur cœtus multorum hominum, qui res vendere vel emere solent.

36. Integri restitutio est causæ vel rei reparatio.

209 37. Causa redintegratur, quæ vi potestatis expleta non est. Res redintegratur, quæ vi potestatis ablata atque extorta est.

CAPUT XXVI.

De criminibus in lege conscriptis.

1 Crimen a *carendo* nominatur, ut furtum, falsitas, etc., quæ non occidunt, sed infamant.

2. Facinus dictum a *faciendo* malum, quod noceat alteri.

3. [a]Flagitium a *flagitando* corruptelam libidinis, qua noceat sibi. Hæc duo sunt genera omnium peccatornm.

4. Vis est virtus potestatis, per quam causa, sive res, vel aufertur, vel extorquetur.

5. [b]Vis privata est, si quisquam ante judicium armatis hominibus quemquam a suo dejecerit vel expugnaverit.

6. Vis publica est, si quis civem ante populum, vel judicem, vel regem appellantem necaverit, aut torserit, sive verberaverit, vel vinxerit.

7. [c] Dolus est mentis calliditas, ab eo quod deludat; aliud enim agit, et aliud simulat. Petronius aliter existimat dicens : *Quid est judices, dolus Nimirum ubi aliquid factum est quod legi dolet; habetis dolum, accipite nunc malum.*

8. [d] Calumnia est jurgium alienæ litis, a *calvando* id est, *decipiendo* dicta.

210 6. Falsitas, appellata a *fando* aliud quam verum est.

10. [e] Injuria est injustitia; hinc est apud Comicos *injurius* qui audet aliquid contra ordinem juris.

A 11. [f] Seditio dicitur dissensio civium, quod seorsum alii ad alios eunt. Nam hi maxime turbatione rerum et tumultu gaudent.

12 [g] Sacrilegium proprie est sacrarum rerum furtum; postea, et [h] in idolorum cultu hæsit hoc nomen.

13. [i] Adulterium est illusio alieni conjugii, quod quia *alter alterius* torum commaculavit, *adulterii* nomen accepit.

14. [j] Stuprum.....

15. [k] Raptus proprie est illicitus coitus, a *corrumpendo* dictus, unde Virgilius : *Rapto potitur*, id est, stupro fruitur.

16. Homicidii vocabulum compositum est ex *homine*, et *cæde*; qui enim cædem in hominem fecisse compertus erat, *homicidam* veteres appellabant.

B 17. Parricidii actio non solum in eum dabatur qui parentem, id est, qui patrem, vel matrem interemisset, sed et in eum qui fatrem occiderat, et dictum *parricidium*, quasi *parentis cædes.*

18. [l] Internecivi judicium in eum dabatur qui falsum testamentum **211** fecerat, et ob id hominem occiderat. Accusatorum ejus possessio bonorum sequebatur. *Internecivi* autem significatio est, quasi hominis quædam *enecatio;* nam præpositionem *inter* ponebant antiqui pro *i* Nævius : *Mare* INTER *bibere*. Et Plautus : INTER *luere mare*, id est *ebibere* et *eluere*.

19. Furtum est rei alienæ clandestina contrectatio, a *furvo*, id est *fusco* vocatum, quia in obscura fit. [m] Furtum autem capitale crimen apud majores fuit [n] ante pœnam quadrupli.

C 20. Pervasio est rei alienæ manifesta præsumptio. Furtum autem earum rerum fit, quæ de loco in locum transferri possunt, pervasio autem et earum quæ transferuntur, et earum quæ immobiles sunt.

21. Inficiatio est negatio debitæ rei cum a creditore deposcicur. Idem et abjuratio, id est, rei creditæ abnegatio.

22. Ambitus judicium in eum est, qui largitione honorem capit, et *ambit*, amissurus dignitatem quam munere invadit.

28. Peculatus judicium in eos datur, qui fraudem

CAP. XXVI. — [a] *Flagitium*. Non. : *Flagitium veteres vitium quod virgini inferatur dici voluerunt.*

[b] *Vis privata... Vis publica* Ex Paul., lib. v Sentent., tit. 26, ex quo legentum videbatur Chaconi antea *populum*, nunc *judicem*, vel *regem appellantem*, quod nobis quoque videtur, nisi *ante populum* Gothicismum esse mavis.

[c] *Dolus est mentis calliditas.* De dolo malo hæc Labeo et Aquilius. Nam est etiam dolus bonus, ut videatur deesse vox *malus*.

[d] *Calumnia a* CALVENDO, id est DECIPIENDO. Hinc in XII tabul. : *Si calvitur pedemve struit.*

[e] *Injuria est injust* Verba Servii, Æn. IX, ex verb. *Cum Turni injuria.*

[f] *Seditio.* Citantur hæc a Non., ex Cic., VI de Rep., in Seditio.

[g] *Sacrilegium.* Serv., Æ. IX. : LEGERE, *furari, unde et* SACRILEGI, *qui sacra furuntur.*

[h] *In idolor. cultu hæsit.* Ita interpretatur quidam illud Pauli ad Rom. II : *Qui abominatis idola, sacrilegium facis.*

[i] *Adulterium est illusio.* — *Abusio,* Ovent. et Neap. Fest. : Adulter *et* adultera *dicuntur, quia et ille* ad alteram *et hæc* ad alterum *se conferunt.*

[j] *Stuprum*...Lacuna est in melioribus libris; in aliis quæ de Raptu dicuntur pro interpretatione adhiben-D tur.

[k] *Raptus.* E Serv., Æn. IV.

[l] *Internecivi.* Sic in antiquissimis quibusque libris, Fest. : *Internecivum testamentum propter quod dominus ejus necatus est.* Neque aliorum librorum scripturas, in quibus *interniciei, internicii, internicidii* legitur, rejicimus. *Internicidi* etiam recipimus cum Jacob. Cujac. Nam et Agell. *internicium morbum* dixit.

[m] *Furtum capitale.* Legibus XII tab., ut ait Theophilus, lib. IV Inst., tit. XII. Draconis vero leges etiam minimæ rei furem capitis damnabant. Plutarch. et Agell.

[n] *Ante pœnam quadrupli.* At Cato, in præf. lib. de Re rust. : *Majores nostri sic habuerunt, et ita in legibus posuerunt furem dupli condemnari, fœneratorem quadrupli.* Vid. Agell., lib. XI, cap. 18, qui hanc litem componit.

ærario faciunt, pecuniamque publicam intervertunt ; nam a pecunia peculatus est dictus. Non autem sic judicatur furtum publicæ rei, sicut rei privatæ ; nam ille sic judicatur ut sacrilegus, quia fur est sacrorum.

24. Repetundarum accusatur, qui pecunias a sociis cœpit. In hoc **212** judicio reus si ante moriatur, in bona ejus judicium redditur.

25. Incesti judicium in virgines sacratas vel propinquas sanguine constitutum est ; qui enim talibus miscentur, incesti, id est, *incasti* habentur.

26. Majestatis reatu tenentur ii qui regiam majestatem læserunt, vel violaverunt, vel qui rempublicam prodiderunt, vel cum hostibus consenserunt.

27. Piaculum dictum, quod *expiari* potest ; Commissa sunt enim quæ erant quoquo ordine expianda.

CAPUT XXVII.

De pœnis in legibus constitutis.

1. Dupliciter malum appellatur : unum quod homo facit, alterum quod patitur. Quod facit, peccatum est, quod patitur pœna. [a] Malum autem tunc plenum est, cum et præteritum est, et impendet, ut sit et dolor et metus.

2. Pœna dicta quod *puniat.* [b] Est autem epithetum necessarium, et sine adjectione non habet plenum sensum, adjicis *pœna carceris, pœna exsilii, pœna mortis,* et imples sensum.

3. Supplicium proprie dicitur, non quo quis quoquo modo punitur, sed cum ita damnatur, ut bona ejus consecrentur, et in publico redigantur ; nam *supplicia* dicebantur supplicamenta. Et *supplicium* dicitur de cujus damnatione delibatur aliquid Deo, unde et *supplicare.*

4 [c] Octo genera pœnarum in legibus contineri Tullius scribit : **213** damnum, vincula, verbera, talionem, ignominium, exsilium, servitutem, et mortem ; his namque pœnis vindicatur omne perpetratum peccatum.

5. Damnum a *diminutione* rei vocatum.

6. Vincula a *vinciendo,* id est, *arctando* dicta, eo quod constringant, atque retineant, vel quia *vi ligant.*

7. Compedes dictæ, quia *continent pedes.*

8. Pedicæ sunt laquei quibus pedes illaqueantur, dictæ a *pedibus capiendis..*

9. Catenæ autem quod accipiendo *teneant* utraque vestigia, ne progrediantur. Item catenæ, quod se *capiendo teneant* plurimis nodis.

10. Manicæ sunt vincula quibus *manus capiuntur,* licet et manicæ tunicarum sint.

11. [d] Nervus.....

12. [e]Boia est torques damnatorum, quasi jugum in *bove ;* ex genere vinculorum est.

13. Carcer in quo custodiuntur noxii. Et dictus *carcer,* quod eo homines *coerceantur,* includantur que quasi *arcer,* ab *arcendo* scilicet. Locum autem in quo servantur noxii *carcerem* dicimus numero tantum singulari ; unde vera emittuntur quadrigæ *carceres* vocamus [f] numero tantum plurali.

14. Verbera dicta, quia cum agitantur, aerem *verberant.* Hinc **214** *flagra,* et *plagæ,* et *flagella,* quia cum *flatu,* et strepitu in corpore sonant. Nam *plagæ* quasi *flagæ ;* sed *plagæ* et *flagra* primæ positionis sunt ; *flagella* autem per diminutionem dicta.

15. [g] Anguilla est, qua coercentur in scholis pueri, quæ vulgo *scutica* dicitur.

16. Fustes sunt quibus pro criminibus juvenes feriuntur, appellati quod præfixi in *fossis stent,* quos *palos* rustici vocant.

17. [h] Vectes dicti, quod manibus *vectentur,* unde ostia saxaque velluntur, [i] sed hi ad pœnas legum non pertinent.

18. virgæ sunt summitates frondium arborumque dictæ, quod *virides* sunt, vel quod *vim* habeant *arguendi* : quæ si [j] lenis fuerit, virga est ; si certe nodosa, vel aculeata, scorpio rectissimo nomine, [k] quia arcuato vulnere in corpus infigitur.

19. Ictus proprie flagellorum sunt ab *agitando* vocati.

20. Ungulæ dictæ, quod effodiant ; hæc et [l] *fidiculæ,* quia iis in equuleo torquentur, ut *fides* inveniatur.

215 21. [m] Equuleus autem dictus, quod extendat

22. Tormenta vero, quod *torquendo mentem* inveniant.

23. Est et [n]latomia supplicii genus (.... ad verbe-

CAP. XXVII, [a] *Malum autem tunc plenum...et impendet.—Planum... et impedit* legit interpres Hispanus, qui ita reddidit : *El mal entónces es llano, quando es pasado, e embarga al que sea dolor, e miedo.*

[b] *Est autem epitheton necessarium.* Pro *necess.* NOMEN est in plerisque libris, error natus ex scripturæ compendio *nomen,* quod est in libro Salmant.

[c] *Octo genera pœnarum.* Ex August., 21 de Civit. cap. 11. Cic. lib. I de Orat. : *Vitia hominum atque fraudes, damnis, vinculis, ignominiis, verberibus, exsiliis, morte multantur.* Talionis tamen (quod sciam, non meminit Cicero ; meminit Aug.

[d] *Nervus...* In vet. Cod lacuna est. Aliorum interpretatio ex Festi epitome sumpta videri possit, sed aliquanto etiam verius Festus ipse.

[e] *Boja.* Fest. : *Boiæ genus vinculorum tam ligneæ, quam ferreæ dicuntur.*

[f] *Numero tantum plurali.* At Virgil. singulari dixit : *fluuntque effusi carcere currus.*

[g] *Anguilla.* Plin., lib. IX, cab. 23 : *Tenuissimum (murænis) tergus, contra anguillis crassius, eoque verberari solitos tradit Verrius prætextatos, et ob id dicit his multam non institutam.*

[h] *Vectes.... saxaque velluntur. Vehuntur.* — mallebat A. August., sed velli vehique saxa vectibus passim videmus.

[i] *Sed hi ad pœnas leg. n. p.* Cur igitur hic commemorati ? An quia martyres vectibus cruciatos sæpe legimus ?

[j] *Si lenis.* Al., *si lævis.*

[k] *Quia arcuato vulnere.* Verba sunt Hieronymi, sive Tertulliani potius. Vid. inf., lib. XII, cap. 5.

[l] *Et fidiculæ.... ut fides inveniatur.* Vel potius a fidium similitudine.

[m] *Equuleus.... quod extendat.* Al., *extendatur.*

[n] *Latumia.* Eused., in Chron. : *Tarquinius superbus excogitavit vincula, taurea, fustes, latumias, carceres, compedes, catenas, exsilia, metalla.* Nec tamen lautu-

randum [a] aptum) inventum a Tarquinio Superbo ad poenam sceleratorum. Iste enim prior latomias, tormenta, fustes, metalla, atque exsilia adinvenit, et ipse prior ex regibus exsilium meruit.

24. Talio est similitudo vindictæ, ut *taliter* quis patiatur ut fecit. Hoc enim et natura et lege est institutum, ut lædentem similis vindicta sequatur. Unde et illud est legis : *Oculum pro oculo, dentem pro dente.* Talio autem non solum ad injuriam referendam, sed etiam pro beneficio reddendo ponitur. Est enim communis sermo et injuriæ et beneficentiæ.

25. [b] Ignominium dictum, eo quod desinat habere honestatis **216** nomen is qui in aliquo crimine deprehenditur. Dictum autem *ignominium* quasi *sine nomine*, sicut IGNARUS *sine scientia*, *sicut* IGNOBILIS *sine nobilitate*.

B 26. Hoc quoque et *infamium*, quasi *sine bona fama*; *fama* autem dicta, quia *fando*, id est, *loquendo*, pervagatur per traduces linguarum et aurium serpens. Est autem nomen et bonarum rerum, et malarum. Nam fama felicitatis interdum est, [c] ut illud est : *Illustris fama*, quod laus est; malarum, ut Virgilius :

Fama malum, qua [d] non aliud velocius ullum.

27. [e] Famæ autem nomen certi locum non habet, quia plurimum mendax est, adjiciens multa, vel demutans de veritate; quæ tandiu vivit, quandiu non probatur. At ubi probaveris, esse cessat, et exinde res nominatur, non fama.

28. Exsilium dictum quasi *extra solum*. Nam *exsul* dicitur, qui *extra solum est*. (.... Unde [f] *postliminium* redeuntibus, hoc est de exsilio reducendis, qui sunt ejecti injuria extra limen patriæ.) Dividitur autem exsilium in relegatis et deportatis.

C 29. Relegatus est quem bona sua sequuntur ; deportatus, quem non sequuntur.

30. Proscriptio exsilii procul damnatio, quasi *porro scriptio*. Item *proscriptus*, quia *palam scriptus*.

31. [g] Metallum est ubi exsules deputantur ad eruendam venam marmoraque secanda in crustis.

217 32. [h] Servitus a *servando* vocata. Apud antiquos enim qui in bello a morte *servabantur*, SERVI vocabantur. [i] Hæc est sola malorum omnium postrema, quæ liberis omni supplicio gravior est, nam ubi libertas periit, una ibi perierunt et omnia.

D 33. Mortium vero diversi casus, ex quibus crux

A vel patibulum, in quo homines appensi cruciantur vel patiuntur, unde et nomina habent.

34. Patibulum enim vulgo *furca* dicitur, quasi *ferens caput*, suspensum enim et strangulatum ex eo exanimat; sed patibuli minor pœna quam crucis. Nam patibulum appensos statim exanimat, crux autem suffixos diu cruciat, unde et in Evangelio latronibus, ut morerentur, et de ligno ante Sabbatum deponerentur, crura confracta sunt, quia ligno suspensi cito mori non poterant.

33. In ipso [j] quoque genere necis differt. Crudelius est enim in aqua spiritum torquente extingui, ignibus uri, frigore, et fame necari, canibus, et bestiis exponi. Nam ferro mori ætas quoque major optavit. Gladius enim sine majori cruciatu compendiosa morte vitam finire novit.

36. Culleus est parricidale vasculum ab *occulendo*, id est, *claudendo* **218** dictum. Est autem uter ex corio factus, in quo parricidæ cum simia, et gallo, et serpente inclusi, in mare præcipitantur; omnium autem istarum mortium genus *animadversio* nominatur.

37. Animadversio enim est quando judex reum punit, et dicitur *animadvertere*, id est, *animum illuc advertere*, intendere utique ad puniendum reum, quia judex est.

38. Ideo autem Romani aqua et igni interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patet, et omnibus data sunt, ut illi non fruerentur, quod omnibus per naturam concessum est.

DE TEMPORIBUS.

CAPUT XXVIII.

De chronicæ vocabulo.

1. [1] Chronica Græce dicitur, quæ Latine *temporum series* appellatur, qualem apud Græcos Eusebius Cæsariensis episcopus edidit, et Hieronymus presbyter in Latinam linguam convertit : χρόνος enim Græce, Latine *tempus* interpretatur.

CAPUT XXIX.

De momentis et horis.

1. Tempora autem momentis, horis, diebus, mensibus, annis, lustris, sæculis, ætatibus dividuntur. Momentum est minimum atque angustissimum tempus, a *motu* siderum dictum.

2. Est enim extremitas horæ in brevibus intervallis, cum aliquid sibi cedit atque succedit. *Hora* Græcum est nomen, et tamen Latinum sonat. Hora enim

miæ dicendæ (ut quidam arbitrantur) quia Seneca lib. v Controvers, dicat : *Nec quemquam vestrum decipiat nomen ipsum latumiæ minime lauta res est* Vid. Fest. Ascon.

[a] *Ad verberandum aptum.* Aliena hæc censemus.

[b] *Ignominium.* Sic meliores libri, et statim *infamium*, quæ vox sæpe in consiliis Toletan. legitur.

[c] *Ut illud est : Illust. fam.* Ex Orat. pro Marcel.

[d] *Qua non aliud.* Sic in omnibus Gothicis non *quo*, ac, meo judicio, haud male.

[e] *Famæ autem nomen.* Totus locus ex Apolog. Tertull., cap. 8.

[f] *Unde postliminium.... patriæ.* Obelo hæc notavimus de A. Aug. et Chaconis sentent.

[g] *Metallum.... deputantur.* Neap *deportantur.*

[h] *Servitus.* Ex Aug. XIX de Civit., cap. 15.

[i] *Hæc est sola malorum.* Cic., Philipp. II : *Servitus malorum omnium postremum, non modo bello, sed morte etiam repellendum.*

[j] *In ipso quoque genere necis.* Ex Apologet. Tertull.

[k] *Et Serpente.* Juvenal., satir. 8 :

Cujus supplicio non debuit una parari
Simia, nec serpens unus, nec culleus unus.

Quæ de serpente, gallo et simia in quibusdam libris leguntur, in melioribus nulla sunt, præterquam in uno Salman. sane pervetusto, sed ibi quoque ad finem totius capitis rejecta, ut liquido appareat esse aliena. Hujusmodi accessionibus pessime multati sunt hi libri.

Cap. XXVIII. — [1] Quæ his XII capitibus de temporibus continentur, adhucta huc sunt e libro Isidori de Astris ad Sisebuthum regem, et ejusdem Chronic.

finis est temporis, sicut et horæ sunt fines maris, fluviorum et vestimentorum.

219 CAPUT XXX.

De diebus.

1. Dies est præsentia solis, sive sol supra terras, sicut nox sol sub terris: ut enim dies aut nox sit causa est, aut supra terram sol, aut sub terris. Dies legitimus viginti quatuor horarum est, usquedum dies, et nox spatia sui cursus ab Oriente usque ad alium Orientem solem cœli volubilitate concludat. Abusive autem dies unus est spatium ab Oriente sole usque ad Occidentem.

2. Sunt autem diei spatia duo: [a] interdianum atque nocturnum, et est dies quidem horarum viginti quatuor, spatium autem horarum duodecim.

3. [b] Vocatus autem *dies* a parte meliore; unde et in usu est ut sine commemoratione noctis numerum dicamus dierum, sicut et in lege divina scriptum est: *Factum est vespere et mane dies unus.*

4. Dies secundum Egyptios inchoat ab occasu solis; secundum Persas, **220** ab ortu solis; [c] secundum Athenienses, a sexta hora diei; secundum Romanos a media nocte. Unde et tunc *gallicinium* est, [d] id est *gallorum cantus*, [e] quorum vox diei ostendit præconium, [f] quando et mesonyctius afflatus fit.

5. Dies dicti a *diis*, quorum nomina Romani quibusdam sideribus sacraverunt, Primum enim diem a Sole appellaverunt, qui princeps est omnium sideum, sicut et idem dies caput est cunctorum dierum.

6. Secundum a Luna, quæ soli et splendore et magnitudine proxima est, et ex eo mutuat lumen. Tertium a stella [g] Martis, quæ Pyrois vocatur. Quartum tella Mercurii, [h] quem quidam Stilbonta dicunt.

7. Quintum a stella Jovis, quam Phaetontem aiunt; sextum a Veneris stella, quam Luciferum asserunt, quæ inter omnia sidera plus lucis habet; septimum a stella Saturni, quæ septimo cælo locata XXX annis fertur explere cursum suum.

A 8. Proinde autem ex his septem stellis nomina diebus gentiles dederunt, eo quod per easdem aliquid sibi effici existimarent, [i] dicentes habere a Sole spiritum, a Luna corpus, a Mercurio ingenium et linguam, a Venere voluptatem, a Marte sanguinem, a Jove temperantiam, **221** a Saturno humorem: talis quippe exstitit gentilium stultitia, qui sibi finxerunt tam ridiculosa figmenta.

9. Apud Hebæos autem dies prima *una Sabbati* dicitur, quæ apud nos *dies Dominicus* est, quem gentiles Soli dicaverunt; *secunda Sabbati*, secunda feria, quem sæculares *diem Lunæ* vocant; *tertia Sabbati* tertia feria, quem illi *diem Martis* vocant; *quarta Sabbati*, quarta feria, qui *Mercurii dies* dicitur a paganis.

B 10. *Quinta Sabbati*, quinta feria est, id est, quintus a die Dominico, qui apud gentiles *Jovis* vocatur; *sexta Sabbati*, sexta feria est, quæ apud eosdem paganos *Veneris* nuncupatur; *Sabbatum* autem septimus a Dominico die est, quem gentiles Saturno dicaverunt, [j] et *Saturni* nominaveruut. *Sabbatum* autem ex Hebræo in Latinum *requies* interpretatur, eo quod Deus in eo requievisset ad omnibus operibus suis.

11. [k] Melius autem in vocabulis dierum de ore Christiano ritus loquendi ecclesiasticus procedit: tamen si quem forte consuetudo traxerit, ut illud exeat ex ore, quod improbat corde, intelligat illos omnes, de quorum nominibus apellati sunt hi dies, homines fuisse et propter beneficia quædam mortalia, quia plurimum potuerunt, et eminuerunt in hoc sæculo, delati C sunt eis ad amatoribus suis divini honores et in diebus, et in sideribus, sed prius a nominibus hominum sidera nuncupata, et a sideribus dies suut appellati.

12. A *fando* autem *feriæ* nuucupatæ sunt, quod in eis nobis sit tempus dictionis, id est, in divino, vel humano officio fari; sed ex iis festi dies hominum,

Cap. XXX. — [a] *Interdianum.* Sic libri omnes.

[b] *Vocatus autem dies a part. mel.* E Serv., Æn. V, ad vers. *Torquet medios nox humida curs.*

[c] *Secundum Atheniens. a sexta hora diei.* Ex eod. Servii loco, qui Agellium citat, Agellius vero, lib III, cap. 2, ex Varrone diem apud Athenienses ab occasu solis dicit incipere. Quod affirmat etiam Macrob., lib. I, et Censorin., cap. 19. Ergo, vel Servium, vel Agellium emendari oportet. Isidorum secutus est Beda, cap. 2 de Ratione Temporum. Quid si e *supra* per compendium scripta *sexta* lectores fecerunt, cum *supremam* Isidorus intellexisset, vel potius pro SUPREMA *sexta* hora legerunt? Nam alio pacto quomodo hinc honeste habeamus nescio.

[d] *Id est, gallor. cantus.* Hæ voces additæ ex C. Neap. ut quod sequitur. *Quor. vox*, etc., procederet.

[e] *Quor. vox diei est. p* Ambros.: *Hoc excitatus Lucifer soluit polum caligine.*

[f] *Quando, et mesonyct. afflat.* Et quia noctis melior pars acta, solque ad nos jam flectitur, afflari radiis ejus orbis hic dicitur. *Afflari* autem magorum est verbum, qui, adventante sole, simulacra nocturna aufugere credebant. Unde Philostrat., lib. III de Vit. Appolonii negat Achillis simulacrum gallicinium exspectasse. Quo pertinet illud quoque Anchisæ:

Jamque vale, torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.

Eodemque modo interpretatur Servius illud Æn. VI;

Ecce autem primi sub lumina solis, et ortus,

ut lumina primi solis medium noctis intelligat.

[g] *Stella Martis, quæ Pyrois.* Chaconi assensi sumus hic, ut etiam supra, lib. III, cap. 70, cum in libris omnibus utrobique vesper pro Pyrois legatur.

[h] *Quem quidam Stilbonta.* Optime quoque conjecit idem Chacon, cum hic legatur: *Quem quidam candidum circulum dicunt, candidum* glossam fuisse τοῦ στίλβοντα, unde ab imperito lectore sublatum *Stilbonta* additum *circulum*, cum candidus circulus via D lactea Isidoro sit, lib. II. cap. 45; hujus rei magnum argumentum, vocem *circulum* etiamnum a quibusdam libris abesse.

[i] *Dicentes habere a sole spirit.* Serv., Æn. XI, ad vers. *Nil jam cœlestib. ullis debentem: Superis debemus omnia donec vivimus, ideo, quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a sole spiritum, a luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem.* Ubi quod ad Jovem attinet, Servius ex Isidoro videtur corrigendus. Cic., II de Nat. deor.: *His interjecta Jovis stella illustrat, et temperat.* Quem propterea in Somn. Scip. fulgorem salutarem appellat. Bed., cap. 4, a Saturno tarditatem.

[j] *Et Saturni nominaver.* Aug., XVIII cont. Faust. cap. 5: *Saturnum importare conamini, quia eum diem Saturni gentes appellaverunt.*

[k] *Melius autem in vocab.* Ex Aug. in ps. XCIII.

causa instituti sunt, feriati causa divinorum sacrorum.

13. [a] Partes diei tres sunt : mane, meridies et suprema.

14. Mane, lux matura et plena; nec jam crepusculum. [b] Et dictum *mane* a mano : *manum* enim antiqui bonum dicebant. Quid enim melius luce? Alii *mane* existimant vocari a [c] *manibus*, quorum conversatio a luna ad terram est. Alii putant ab aere, quia *manus*, id est, *rarus* est, atque perspicuus.

222 15. Meridies dictus quasi *medidies*, hoc est, *medius dies*, vel quia tunc purior dies est. *Merum* enim *purum* dicitur. In toto enim die nihil clarius meridie, quando sol e medio cœlo rutilat, et omnem orbem pari claritate illustrat.

16. [d] Suprema est postrama pars diei, quando sol cursum suum in Occasum vertit, dicta quod superest ad partem ultimam diei.

17. [e] Serum vocatum a clausis *seris*, quando jam nox venit, ut unusquisque somno tutior sit.

18. Hodie, quasi *hoc die*, et [f] *quotidie*, non *cotidie*, ut sit *quot diebus*.

19. [g] Cras, quod est postea.

20. Hesternum est pridie, et dictum *hesternum* ab eo quod jam dies ipse sit a nobis *extraneus*, et prætereundo alienus.

21. Pridie autem, quasi *prori die*.

22. Perendie, id est, *per ante diem*, vel in [h] antecessum, id est, prius.

CAPUT XXXI.

De nocte.

1. Nox [i] a *nocendo* dicta, eo quod oculis noceat. Quæ idcirco lunæ ac siderum lucem habet, ne indecora esset, et [j] ut consolaretur **223** omnes nocte operantes, et ut quibusdam animantibus quæ lucem solis ferre non possunt ad sufficientiam temperaretur.

2. Noctis autem et diei alternatio propter vicissitudinem dormiendi et vigilandi effecta est, et ut operis diurni laborem noctis requies temperaret.

3. [k] Noctem autem fieri, aut quia longo itinere lassatur sol, et cum ad ultimum cœli spatium pervenit clan- A guescit, ac labefactos efflat suos ignes; aut quia eadem vi sub terras cogitur, qua super terras pertulit lumen, et sic umbra terræ noctem facit. Unde et Virgilius :

Ruit Oceano nox,
Involvens umbra magna terramque polumque.

4. [l] Noctis partes septem sunt : vesper, crepusculum, conticinium, intempestum, gallicinium, matutinum, diluculum.

5. Vesper a stella occidentali vocatur, quæ solem occiduum sequitur, et tenebras sequentes præcedit. De qua Virgilius :

Ante diem clauso componet Vesper Olympo.

6. Tenebræ autem dictæ, quod *teneant umbras*.

7. Crepusculum est dubia lux. Nam [m] *creperum* dubium dicimus, hoc est inter lucem et tenebras.

B 8. Conticinium est, quando omnia silent. *Conticescere* enim *silere* est.

9. [n] Intempestum est medium et inactuosum noctis tempus, quando agi nihil potest, et omnia sopore quieta sunt. Nam tempus per se non intelligitur, nisi per actus humanos; medium autem noctis actu caret. **224** 10. Ergo *intempesta*, inactuosa, quasi *sine tempore*, hoc est *sine actu*, per quem dignoscitur tempus; unde est, *intempestive venisti*. Ergo *intempesta* dicitur, quia caret tempore, id est, actu.

11. Gallicinium propter *gallos* lucis prænuntios dictum.

12. Matutinum est inter abscessum tenebrarum et auroræ adventum; et dictum *matutinum*, quod hoc tempore inchoante *mane* sit.

C 13. Diluculum quasi jam incipiens parva *diei lux*. Hæc et aurora, quæ solem præcedit.

14. [o] Est autem aurora diei clarescentis exordium, et primus splendor aeris, qui Græce ἠώς dicitur, quam nos per derivationem *auroram* vocamus, quasi *eororam*. Unde est illud : *Lætus Eois Eurus equis*, et *Eoasque acies*.

CAPUT XXXII.

De hebdomada.

1. Hebdomada dicta a numero septem dierum

[a] *Partes diei.* E Serv., Æn. II.

[b] *Et dictum mane a* MANO. E Serv. Æn. I. ad vers. *Tenet ille immania saxa*. Varro, lib. V : MANE, *quod tunc* MANAT *dies ab Oriente, nisi potius, quod* BONUM *antiqui dicebant* MANUM. Vidend. item Serv., Æn. III, ad vers. *Stant manibus aræ*.

[c] A MANIBUS. Macrob., lib. I Saturn., cap. III : MANE *autem dictum, quod a locis inferioribus, id est, a* MANIBUS, *lucis exordium emergat*. Et in fin. lib. VIII, infr.

[d] *Suprema est post.* Varro SUPREMA, *summum diei, id a* SUPERRIMA. *Hoc tempus* XII *tabulæ dicunt occasum esse solis*.

[e] *Serum* Al., *Sero*.

[f] *Et* QUOTIDIE *non* COTIDIE. Vid. sup., lib. I, cap. 26,

[g] *Cras, quod est postea*. Deesse videtur aliquid, et *postera* fortasse legendum.

[h] *In antecessum, id est, prius.* Gloss. *in antecessum*, προχρείᾳ; et apud Senec., *in antecessum* solvere, hoc est, antequam dies debiti cedat.

CAP. XXXI. — [i] *Nox dicta.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Ponto nox incubat atra* Raba. lib. X, cap. 6 : *Nox dicta, quod* NOCEAT *aspectibus, vel negotiis* D *humanis, sive, quod in ea fures latronesque* NOCENDI *aliis occasionem nanciscantur*. Nisi potius a Græco νύξ, ut ait Varro.

[j] *Consolaretur homines.* Al., *omnes*.

[k] *Noctem autem fieri... lumen.* Lucret., lib. V :

At nox obruit ingenti caligine terras.
Aut ubi de longo cursu sol extima cœli,
Impulit, atque suos efflavit languidus ignes,
Concussos itere, et labefactos aere multo;
Aut quia sub terras cursum convertere cogit
Vis eadem supera, quæ terras pertulit orbem.

[l] *Noctis partes.* Serv., Æn. II : *Sunt autem solidæ noctis partes secundum Varronem hæ : vespera, conticinium, intempestum, gallicinium, lucifer*.

[m] *Creperum dubium.* Eleganter Ambros. *Lætus dies hic transeat; pudor sit ut diluculum, fides velut meridies; crepusculum mens nesciat*. Est autem *creperum* Sabinum verbum, ut ait Varro.

[n] *Intempestum... id est, actu.* Omnia sunt Servii, Æn. III, ad vers. *Nox intempesta tenebat*.

[o] *Est autem aurora.* Ex eodem, Æn. XI. Varro tamen, lib. VI : *Aurora dicitur ante solis ortum ab eo quod igne solis tum* AUREO *aer* AURESCIT.

quorum repetitione, et menses, et anni, et sæcula peraguntur; ἑπτὰ enim Græci *septem* dicunt. Hanc nos *septimanam* vocamus, quasi *septem luces*. Nam MANE *lux* est. Octavus autem dies, idem primus est, ad quem reditur, et a quo rursus habdomadis series orditur,

CAPUT XXXIII.

De mensibus.

1. Mensis nomen est Græcum de lunæ nomine tractum. *Luna* enim μήνη Græco sermone vocatur, unde et apud Hebræos menses **225** legitimi, non ex solis circulo, sed ex lunæ cursu enumerantur, qui est de nova ad novam.

2. Ægyptii autem primi propter lunæ velociorem cursum, et ne error computationis ejus velocitate accideret, ex solis cursu diem mensis adinvenerunt, quoniam tardior solis motus facilius poterat comprehendi.

3. [a] Januarius mensis a *Jano* dictus, cui fuit a gentilibus consecratus, vel quia limen et *janua* sit anni. Unde, et bifrons idem Janus pingitur ut introitus anni et exitus demonstretur.

4. Februarius nuncupatur a *Februo*, id est, Plutone cui eo mense sacrificabatur. Nam Januarium diis superis, Februarium diis Manibus Romani consecraverunt. Ergo [b] Februarius a *Februo,* id est, a Plutone, non a *febre,* id est, ægritudine, nominatus.

5. Martius appellatur propter *Martem*, Romanæ gentis auctorem, vel quod eo tempore cuncta animantia ad *marem* agantur, et ad concumbendi voluptatem.

6. [c] Idem appellatur et *mensis novorum,* quia anni initium mensis est Martius. Idem [d] et *novum ver,* ab indiciis, scilicet, germinum, quia in eo, viridantibus fructibus novis, transactorum probatur occasus.

7. [e] Aprilis pro Venere dicitur, quasi *Aphrodis.* Græce enim Ἀφροδίτη *Venus* dicitur, [f] vel quia hoc mense omnia aperiuntur in florem, quasi *aperilis.*

8. Maius dictus a *Maia,* matre Mercurii, vel a majoribus natu, qui erant principes reipublicæ. Nam hunc mensem majoribus, sequentem vero minoribus Romani consecraverunt.

9. Unde et Junius dicitur. Ante enim populus in centurias seniorum et juniorum divisus erat.

226 10. [g] Julius vero, et Augustus de honoribus hominum Julii et Augusti Cæsarum nuncupati sunt. A Nam prius Quintilis et Sextilis vocabantur: Quintilis, quia *quintus* erat a Martio, quem principem anni testantur esse Romani; Sextilis similiter, quod *sextus.*

11. September nomen habet a [h] numero, et imbre, quia *septimus* est a Martio, et *imbres* habet. Sic et October, November atque December ex numero et imbribus acceperunt vocabula: quem numerum decurrentem December finit, pro eo quod denarius numerus præcedentes numeros claudit.

12. Kalandas autem, Nonas et Idus propter festos dies Romani instituerunt, vel propter officia magistratuum. In iis enim diebus conveniebatur in urbibus.

13. Quidam autem Kalendas a *colendo* appellari existimant. Apud veteres enim omnium mensium principia colebantur, sicut et apud Hebræos. Idus autem B plerique Latinorum ab *edendo* dictas putant, quod ii dies apud veteres epularum essent.

14. Nonæ a *nundinis* vocatæ, nundinæ enim sunt publicæ conventiones, sive mercimonia.

CAPUT. XXXIV.

De solstitiis et æquinoctiis.

1. Solstitium dictum, quasi *solis statio,* quod tunc, sole stante, **227** crescant dies, vel noctes.

Æquinoctium appellatum, quod tunc dies et nox horarum [i] spatio æquali consistunt.

2. [j] Duo autem sunt solstitia: unum æstivum octavo Kalendarum Juliarum, de quo tempore remeare sol ad inferiores incipit circulos, aliud hiemale, octavo Kal. Januar., quo tempore sol altiores incipit circulos petere. Unde et hiemalis solstitii dies C minimus, sicut æstivi maximus invenitur.

3. Item duo sunt æquinoctia: unum vernale, et aliud autumnale, quæ Græci ἰσημερίας vocant. Sunt autem hæc æquinoctia die octava Kalend. April. et octavo Kalend. Octob., quia annus olim in duas partes tantum dividebatur, hoc est, in æstivum et in hiemale solstitium, et [k] in duo hemisphæria.

CAPUT XXXV.

De temporibus anni.

1. Tempora anni quatuor sunt: ver, æstas, autumnus et hiems; dicta sunt autem *tempora* [l] a communionis *temperamento,* quod invicem se humore, siccitate, calore et frigore temperent. [m] Hæc et *curricula* dicuntur, quia non stant, sed *currunt.*

CAP. XXXIII. — [a] *Januarius... vel quia limes et janua.* Hieronym., Ezech. XXVIII: *Januarius dicitur, eo quod apud Romanos anni sit* JANUA. Sed *limes* non *limen* in omnibus libris legi mirum.

[b] *Februarius a* FEBRUO. — *A die februato* Varro; *a Februo deo lustrationum* Macrobius; *a februo,* hoc est, purgamento, Censorinus. Servium, I Georg., et August., XVIII contra Faust., cap. 5, secutus est Isidorus.

[c] *Idem appell. mensis novor.* In sacris libris.

[d] *Idem novum ver ab indiciis.* Serv., Georg. I, ad verb. *Vere novo.* Al., *ab initiis.*

[e] *Aprilis... q.* APHRODIS. Macrob., lib. I, cap. 12: *Secundum mensem nominavit* Aprilem, *quasi* Aphrilem, *a* SPUMA, *quam Græci vocant* ἀφρὸν *unde Venus creditur orta.*

[f] *Vel q. h. m. omnia aperiuntur in florem.* Quod Varroni placuit.

D [g] *Julius vero et August.* Aug., II de Doct. Chr., cap. 21.

[h] *A numero et imbre.* A numero tantum Varro, Augustinus et Servius, a quo hæc procul dubio sumpsit Isidorus. Sed hæc omnia additamentis plena. Quamvis scio Cassiodorum ex imbribus quoque notationem confecisse.

CAP. XXXIV. — [i] *Spatio æquali consistunt.* Ita nostri omnes Cod. *Constant* Romani.

[j] *Duo autem sunt.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Humida solstitia.* At boni Latinitatis auctores æstivum solum solstitium agnoscunt, alterum non *solstitium*, sed *brumam* nominant.

[k] *Et in duo hemisphæria.* Sic omnes libri, *In duas* ἰσημερίας volebat A. Aug.

CAP. XXXV. — [l] *A communionis temperam. A communi temp.* Cod. Rom.

[m] *Hæc et curricula.* E Serv. Æn. VIII.

2. [a] Constat autem post factum mundum ex qualitate cursu solis tempora in ternos menses fuisse divisa. Quorum temporum talem veteres faciunt discretionem, ut primo mense ver *novum* dicatur, secundo *adultum*, tertio *præceps*.

3. Sic et æstas in suis tribus mensibus *nova, adulta* et *præceps;* sic et autumnus *novus, adultus* et *præceps;* item hiems *nova*, **228** *adulta* et *præceps*, sive extrema. Unde est illud : *Extremæ sub casum hiemis.* Ver autem dictum, quod *viret.* Tunc enim post hiemem vestitur tellus herbis, et in florem [b] cuncta rumpuntur.

4. [c] Æstas dicitur ab *æstu*, id est, calore ; et *æstas* quasi *usta*, id est, exusta et arida. Nam calor aridus est.

5. [d] Autumnus a tempestate vocatur, quando et folia arborum cadunt, et omnia maturescunt.

6. Hiemem autem ratio hemisphærii nuncupavit, quia tunc breviori sol volvitur circulo. Unde et hoc tempus [e] *bruma* dicitur, quasi βραχὺς ἡμέρα, id est, *brevis*, vel a cibo, quod major tunc sit vescendi appetitus. *Edacitas* enim Græce βρῶμα appellatur; [f] unde et *imbrumari* dicuntur [g] quibus fastidium est ciborum.

7. Hibernus autem inter hiemem et vernum est, [h] quasi *hiemevernus*, qui plerumque a parte totam hiemem significat. Hæc tempora singulis etiam cœli partibus ascribuntur.

8. Ver quippe Orienti datur, quia tunc ex terris omnia oriuntur; æstas vero Meridiano, eo quod pars ejus calore flagrantior sit; hiems Septentrioni, eo quod frigoribus et perpetuo gelu torpeat; autumnus Occiduo, eo quod graves morbos habet; unde et tunc folia arborum defluunt. Ut autem autumnus abundet morbis, facit **229** hoc confinium frigoris et caloris, et [i] compugnantia inter se contrariorum aerum.

CAPUT XXXVI.

De annis.

1. Annus [j] est solis anfractus, cum, peractis CCCLXV diebus ad eadem loca siderum redit. *Annus* autem dictus, quia mensibus in se recurrentibus volvitur. Unde et *annulus*, quasi *annuus*, id est, circulus, quod in se redeat. Virgilius :

Atque in sua per vestigia volvitur annus.

2. Sic enim et apud Ægyptios indicabatur ante inventas litteras, picto dracone caudam suam mordente, quia in se recurrit. Alii *annum* dicunt, ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι, id est, *ab innovatione*, renovatur enim semper.

3. Tria sunt autem genera annorum. Aut enim *lunaris* annus est triginta dierum, aut *solstitialis*, qui XII continet menses ; aut *magnus*, omnibus planetis in eumdem locum recurrentibus, qui fit post annos solstitiales plurimos.

4. [k] Æra singulorum annorum constituta est a Cæsare Augusto, **230** quando primum [l] censum exegit, ac Romanum orbem descripsit. Dicta autem *æra* ex eo quod omnis orbis *æs* reddere professus est reipublicæ.

CAPUT XXXVII.

De olympiadibus, et lustris, et jubileis.

1. Olympias apud Græcos constituta apud Elidem Græciæ civitatem. Eliis agentibus agonem, et [m] quinquennale certamen, quatuor mediis annis vacantibus ; et ob hoc Elidum certaminis tempus olympiadem vocaverunt, quadriennio in una olympiade supputato.

231 2. [n] Lustrum vero est πεντετηρὶς, id est, *quinquennium*, quod quinto anno dicitur condi propter olympiadas a Romanis ; adhuc enim consules, adhuc æra nondum erant. Est enim quinquennale tempus. Ideo vero sic vocatur eo quod censu per quinquennium in republica peracto, urbs Roma lustrabatur.

3. Jubilæus interpretatur *remissionis annus*. Est enim Hebraicus, et sermo, et [o] numerus, qui septenis annorum hebdomadibus, id est, quadraginta novem annis texitur, in quo clangebatur tubis, et

[a] *Constat autem post fact.* E duobus Servii locis, Georg. I, ad vers. *Vere novo*, et Georg., II, ad vers. *Non alios prima.*

[b] *Cuncta rumpuntur.* Al., *erumpunt*, al., *prorumpunt.*

[c] *Æstas ab æstu.* Serv., Æn. II, ad vers. *Propiusque æstus incend. volv. : Æstus* (inquit) *calor est, unde et æstas dicitur.* Vid. Varr., lib. V.

[d] *Autumnus a tempestate.* An tempestatem tempestivitatem intelligit? Ut sit AUTUMNUS *auctus annus*, detracta *c*, ut in *sartor, fartor, auctor.* Fest. : *Autumnum quidam dictum existimant, quod tum maxime augentur hominum opes.*

[e] *Bruma q.* βραχὺς. Varr., Fest., Serv. et Macrob.

[f] *Unde et* IMBRUMARI. Al., *imbrumati*, item *brumati*, et *brumatici*, quæ vox hodieque apud nos in usu est.

[g] *Quibus fastidium est.* Quibus studium est, unus Tarrac.

[h] *Quasi hiemevernus.* Ex Cod. Neap. et Ovet., al., *hibernus*, ut sit præceps hiems.

[i] *Ex compugnantia contrarior. aerum.* — *Contrariarum rerum* Servius, Georg. I, ad vers. *Quid tempestates Autumni.*

CAP. XXXVI. — [j] *Annus est.* Totum caput, usque ad *æra*, conflatum ex variis Servii locis, Æn. I, III, et V.

[k] *Æra singulor. annor.* Leguntur hæc in plerisque Eusebii Codicibus, sed negabat exstare in antiquissimis Chacon. Porro de æra multi hac ætate multa. Nos Nonio credimus ita scribenti : *Æra muneri nota. Lucil., lib.* XXIX : *Hæc est ratio, perversa æra, et summa, et subducta improbe.* M. Tullius, in Hortensio, apud eumdem Nom. : *Quid tu, inquam, soles, cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam quæ ex his confecta sit non probare?* Vid. inf., lib. VI, cap. 15.

[l] *Censum exegit.* Ita lib. III. Tarrac. Neap., *exagitato censu* ; et quidem apud Euseb. frequens : *Censu Romæ agitato, inventa sunt hominum millia*, etc.

CAP. XXXVII. — [m] *Et quinquennal. certam.* Euseb. in Chron. : *Elii agunt quinquennale certamen : quatuor annis in medio expletis, quam olympiadem Iphitus, filius Praxonidis, sive Hæmodi, primus constituit.*

[n] *Lustrum vero.* Serv., Æn. I, ad vers. *Vincit lustris lab. ætas : — Lustris quinquenniis et bene olympiadibus computat tempora, quia nondum, vel æra, vel consules.* LUSTRUM *autem dictum, quod post quinquennium unaquæque civitas lustrabatur.* Ergo verba illa, *adhuc n. consules, adhuc æra nondum erant*, quæ Virgilii interpretationi tantum serviunt, nihil Isidoro detracta oberunt. Nam Isidorus Servium legens non videtur Maronis verba considerasse; PROPTER OLYMPIADAS, *pro olympiadibus*, vel *loco olympiadum* interpreteris licet.

[o] *Et numerus, qui septennis..... Spiritus sancti.*

ad omnes revertebatur antiqua possessio, debita absolvebantur, confirmabantur libertates.

4. Hunc numerum etiam in diebus Pentecostes et ipsi celebramus post Domini Resurrectionem, remissa culpa, et totius debiti chirographo evacuato, ab omni nexu liberi suscipientes advenientem in nos gratiam Spiritus sancti.

CAPUT XXXVIII.

De sæculis et ætatibus.

1, Sæcula [a] generationibus constant, et inde *sæcula,* quod *sequantur.* Abeuntibus enim aliis alia succcedunt. [b] Hunc quidam quinquagesimum annum dicunt quem Hebræi *jubilæum* vocant.

2. Ob hanc causam, et ille Hebræus, qui, propter uxorem et liberos **232** amans dominum suum, aure pertusa, servitio subjugatur, servire jubetur in sæculum, hoc est, usque ad annum quinquagesimum.

3. [c] Ætas plerumque dicitur et pro uno anno, ut in annalibus; et pro septem, ut hominis; et pro centum, et pro quovis tempore. Unde et ætas tempus quod de multis sæculis instruitur. [d] Et dicta *ætas* quasi *ævitas,* id est, similitudo ævi.

4. Nam ævum est ætas perpetua, cujus neque initium neque extremum nascitur, quod Græci..... vocant; quod aliquando apud eos pro sæculo, aliquando pro æterno ponitur. Unde et apud Latinos est derivatum.

5. Ætas autem proprie duobus modis dicitur; aut enim hominis, sicut infantia, juventus, sedectus; aut mundi, cujus prima ætas est ab Adam usque ad Noe; secunda a Noe usque ad Abraham; tertia ab Abraham usque ad David; quarta a David usque ad transmigrationem Judæ in Babyloniam; quinta deinde usque ad adventum Salvatoris in carne; sexta, quæ nunc agitur, usque quo mundus iste finiatur.

6. [e] Quarum decursus per generationes et regna primus ex nostris Julius Africanus sub imperatore Marco Aurelio Antonino, simplicis historiæ stylo elicuit. Dehinc Eusebius episcopus Cæsariensis, atque sanctæ memoriæ Hieronymus presbyter, chronicorum canonum multiplicem ediderunt historiam regnis simul et temporibus ordinatam.

7. Dehinc alii atque alii inter quos præcipue [f] Victor Tununensis **233** Ecclesiæ episcopus, recensitis priorum historiis, gesta sequentium ætatum usque ad consulatum Justini junioris imperatoris explevit.

8. Horum nos temporum summam ab exordio mundi ad Augusti Heraclii imperatorem, vel Suinthilanis regis Gothorum, quanta potuimus brevitate, notavimus, adjacente e latere descendente linea temporum, cujus indicio summa præterita sæculi cognoscatur.

A

CAPUT XXXIX.

De discretione temporum.

1. Prima ætas continet in exordio sui creationem mundi. Primo enim die, Deus in lucis nomine condidit angelos; secundo, in firmamenti appellatione cœlos; tertio, in discretionis vocabulo speciem aquarum, et terræ; quarto, luminaria cœli; quinto, animantia ex aquis; sexto, animantia ex terra, et hominem, quem appellavit Adam.

2. Adam, anno CCXXX, genuit Seth, a quo filii Dei, CCXXX.
Seth, anno CCV, genuit Enos, qui cœpit invocare nomen Domini. CCCCXXXV.
Enos, an. CLXXXX, genuit Cainan, DCXXV.
Cainan, an. CLXX, genuit Malaleel, DCCXV.
B **234** 3. Malaleel, an. CLXV, genuit Jared, DCCCCLX.
Jared, an. CLXXII, genuit Enoch, qui translatus est M. CXXII.
Enoch, an. CLXV, genuit Mathusalem, M. CCLXXXVII.
4. Mathusalem, an. CLXVII, genuit Lamech, M. CCCCLIV.
Lamech, an. CLXXXVIII, genuit Noe. Arca ædificatur, M. DCXLIII.
Noe autem, an. DC, factum est diluvium, II M. CCXLII.

Secunda ætas.

5. Sem post diluvium, anno II, genuit Arphaxad, a quo Chaldæi, II M. CCXLIV.
Arphaxad, an. CXXXV, genuit Sala, a quo Samaritæ et Indi fuerunt. II M. CCCLXXIX.
C Sala, an. CXXX, genuit Heber, a quo Hebræi, II M. DIX.
6. Heber, ann. CXXXXIV, genuit Phaleg. Turris ædificatur, II M. DCXLIII.
Phaleg., an. CXXXX, genuit Ragau. Dii primum adorantur, II M. DCCLXXIII.
Ragau, an, CXXXII, genuit Seruch. Regnum inchoat Scytharum, II M. DCCCCV.
7. Seruch, an. CXXX, genuit Nachor. Regnum Ægyptiorum nascitur, III M. XXXV.
Nachor, an. LXXIX, genuit Tharam. Regnum Assyriorum et Sycioniorum exoritur, III M. CXIV.
Thara, an. LXX, genuit Abraham. Zoroastes magicam reperit. III M. CLXXXIV.

Tertia ætas.

D 8. Abrahum, anno C, genuit Isaac. Nam prius et Ismahel, a quo et Ismahelitæ, III M. CCLXXXIV.
Isaac, an. sexagesimo, genuit Jacob. Argivorum regnum inchoat, III M. CCCXLIV.
Jacob, an. XCI, genuit Joseph. Phoroneus Græciæ leges dedit, III M. CCCCXXXV.

Ex Hieron., ad Am., cap. 5; et Ambros., in Apolog. David, cap. 8.

CAP. XXXVIII. — [a] *Sæcula generationibus constant. Sæcula sex generationibus constant,* Cod. Neap., sed nullo (opinor) sensu.

[b] *Hunc quidam.* Ex Hieronym., ad Gal. II.

[c] *Ætas.* Serv., Georg. III: *Ætatem plerumque generaliter dicimus, pro anno, pro triginta, pro centum, pro quovis tempore.* Verba autem *ut in annalibus,* itemque *ut in homine* aliena cum Chacone censemus.

[d] *Et dicta ætas q.* ÆVITAS. Nam et ævitas olim eadem fuit.

[e] *Quarum decursus..... sæculi cognoscatur.* Hæc non sunt in vetustioribus, sumpta tamen sunt ex Isidori Chronico.

[f] *Victor Tununensis.* Ita legendum ex lib. de Vir. Illust., non (ut antea) *Turonensis.*

9. Joseph, an. CX vixit. Græcia segetes habere cœpit, IIIM.DXLV.
235. Hebræorum servitus in Ægypto an. CXLIV. Atlas astrologiam invenit, IIIM.DCLXXXIX.
Moyses, an. XL, rexit populum in eremo. Hebræi legem et litteras habere cœperunt, IIIM.DCCXXIX.
10. Josue, an. XXVII, Erichthonius in Græcia primus quadrigam junxit, IIIM.DCCLVI.
Othoniel, an. XL, Cadmus litteras Græcis dedit, IIIM.DCCXCVI.
Aoth, an. LXXX. Fabulæ fictæ sunt, IIIM.DCCCLXXVI.
Debbora. an. LX. Apollo medicinæ artem invenit, et citharam reperit, IIIM. DCCCCXVI.
11. Gedeon, an. XL. Mercurius lyram condidit, IIIM.DCCCLVI.
Abimelech, an. III. Chorus in Græcia inventus, IIIM.DCCCCLIX.
Thola, an. XXIII. Priamus regnavit in Troja, IIIM.DCCCCLXXXII.
Jair, an. XXII. Carmentis Latinas Litteras reperit, IVM.IV.
Jephte, an VI Hercules se flammis injecit, IVM.X.
Abesan, an. VII. Alexander Helenam rapuit, IVM.XVII.
12. Abdon, an. VIII. Troja capta est, IVM.XXV.
Samson, an. XX. Ascanius Albam condidit, IVM.XLV
Heli sacerdos, an. XL. Arca Testamenti capitur, IVM.LXXXV.
Samuel, an. XL. Homerus fuisse putatur. IVM.CXXV

Quarta ætas

13. David, annis XL. Carthago a Didone conditur. Gad, Nathan et Asaph prophetaverunt, VIM.CLXV.
Salomon, an. XL. Templum Hierosolymis ædificatur, IVM.CCV.
14. Roboam, an. XVII. Regnum Israel, et Juda dividitur, IVM.CCXXII.
Abia, an. III, sub quo Abimelech pontifex fuit, IVM.CCXXV.
Asa, an. XLI. Achias, Amos, Jehu, Johel, et Azarias prophetaverunt, IVM.CCLXVI.
15. Josaphat, an. XXV. Prophetavit Elias, Abdias et Michæas. IVM.CCXCI.
Joram, an. VIII. Prophetavit Elias et Eliseus, IVM.CCXCIX.
236 Ochozias, an. I. Elias rapitur, IVM.CCC.
Athalia, an. VII. Jonadab sacerdos claruit, IVM.CCCVII.
16. Joas, an. XL Eliseus moritur, IVM.CCCLVII.
Amasias, an XXIX. Carthago condita, IVM.CCCLXXVI.
Ozias, an. LII. Olypias a Græcis instituitur, IVM.CCCCXXVIII.
Joathan, an. XVI. Romulus nascitur, IVM.CCCCXLIV.
17. Achaz, an. XVI, Roma conditur, IVM.CCCCLX.
Ezechias, an, XXIX. Senatus Romæ fit, IVM.CCCLXXXIX.
Manansses, an LV. Sibylla Samia claruit, IVM. DXLIV.
Amon, an. XII. Census primum agitur. IVM.DLVI.
18. Josias, an. XXXII. Thales philosophus agnoscitur, IVM DLXXXVIII.
Joachim, on. XI Nabuchodonosor Judæam capit, IVM. DXCIX.
Seechias, an. XI. Templum Hierosolymis incensum. Sapho mulier diverso poemate claruit, IVM. DCX.

Quinta ætas.

19. Hebræorum captivitas, annis LXX. Judith historia scribitur, IVM. DCLXXX.
Darius, an. XXXIV. Judæorum captivitas solvitur, IVM. DCCXIV.
Xerxes, an. XX. Sophocles et Euripides tragœdi celebrantur, IVM. DCCXXXIV.
20. Artaxerxes, an. XL. Esdras incensam legem renovat, IVM. DCCLXXIV.
Darius, qui et Nothus an. XIX. Hæc ætas habuit Platonem et Gorgiam primum rhetorum, IVM. DCCXCIII,
Artaxerxes, an. XL. Hester historia expletur, IVM. DCCXXIII.
21. Artaxerxes (qui et Ochus), an. XXVI. Demosthenes et Aristoteles prædicantur, IVM. DCCCLIX.
Xerxes, an. IV. Xenocrates illustris habetur, IVM. DCCCLXIII.
Darius, an VI. Alexander Hierosolymam cœpit, IVM.DCCCLXIX,
22. Alexander Macedo, an. V. Asiam obtinuit, IVM.DCCCLXXIV.
Ptolemæus, an. XL. Machabæorum liber inchoat primus, IVM. DCCCCXIV.
237 Philadelphus, an. XXXVIII. Septuaginta interpretes agnoscuntur, IVM. DCCCCLII.
Evergetes, an. XVXI. Jesus Sapientiæ librum componit, IVM. DCCCCLXXVIII.
23. Philopator, an. XVII. Machabæorum, secundi libri historia componitur, IVM. DCCCCXCV.
Epiphanes, an. XXIV. Romani Græcos obtinuerunt. VM.XIX,
Philometor, an. XXXV. Scipio Africam vicit, VM. LIV.
24. Evergetes, an. XXIX. Brutus Hispaniam snbegit, VM. LXXXIII,
Soter, an. XVII. Thraces Romanis subjiciuntur, VM.C.
Alexander, an. X. Syria Romanis subjecta est, VM. CX.
25. Ptolemæus, an. VIII. Rhetoricæ ars Romæ cœpit VM. CXVIII.
Dionysius, an. XXX. Pompeius Judæam capit, YM. CXLVIII,
Cleopatra, an. II. Ægyptus Romanis subditur, VM. CL.
Julius Cæsar, an.. V. Hic primus monarchiam tenuit. VM. CLV.

Sexta ætas.

26. Octavianus, annis LVI. Christus nascitur, VM. CCXI.

Tiberius, an. xxiii. Christus crucifigitur, VM. CCXXXIV.
Caius Caligula, an. iv. Matthæus Evangelium scripsit, VM. CCXXXIII,
27. Claudius, an. xiv. Marcus Evangelium edidit, DM.CCLII.
Nero, an. xiv.Petrus et Paulus necantur, VM. CCLXVI.
Vespasianus, an. x. Herosolymia a Tito subvertitur. VL. CCLXXVI.
28. Titus, an. ii. Hic facundus et pius fuit, VM. CCLXXVIII.
Domitianus, an xvi. Joannes in Pathmos relegatur. VM. CCXCIV.
Nerva, an. i. Joannes Ephesum redit, VM. CCXCV,
Trajanus, an. xxiv. Joannes Apostolus requiescit, VM. CCCXIV.
29. Adrianus, an xxi. Aquila interpretes habetur, VM. CCCXXXV.
Antoninus Pius, an. xxii. Valentinus et Marcion agnoscuntur, VM. CCCLVII.
Antoninus, an. xix. Cataphrygarum hæresis oritur, VM. CCCLXXVI.
30. Commodus, an. xiii. Theodotion interpres habetur, VM. CCCLXXXIX.
238. Ælius Pertinax, an. i. Nihil habet historiæ, VM. CCCXC.
Severus, an. xviii. Symmachus interpres habetur, VM. CCCCVII.
31. Antonius Caracalla, an. vii. Quinta editio Hierosolymis invenitur, VM. CCCCXV.
Macrinus, an. i. Hujus brevitas vitæ nihil gestorum habet, VM. CCCCXVI.
Aurelius Antoninus, an. iv. Sabellii hæresis oritur, VM.CCCCXX.
32. Alexander, an. xiii. Origenes insignis habetur, VM.CCCCXXXIII.
Maximus, an. iii. Iste Germanos vicit, VM.CCCCXXXVI.
Gordianus, an. vii. Iste de Parthis et Persis triumphavit, VM.CCCCXLIII.
33. Philippus, an vii. Hic primus Christianus imperator fuit, VM.CCCCL.
Decius, an. i. Antonius monachus claruit, VM.CCCCLI.
Gallus, an. ii. Novatus heresim condit, VM.CCCCLIII.
Valerianus, an. xv. Cyprianus martyrio coronatur, VM.CCCCLXVIII.
34. Claudius, an. ii. Iste Gothos ab Illyrico expulit, VM.CCCCLXX.
Aurelianus, an. v. Iste Christianos persequitur, VM.CCCCLXXV.
Tacitus, an. i. Hujus brevitas vitæ prænotatione caret, VM.CCCCLXXVI.
35. Probus, an. vi. Manichæorum hæresis orta est, VM.CCCCLXXXII.
Carus. an. ii. Iste de Persis triumphavit, VM.CCCCLXXXIV.
Diocletianus, an. xx. Iste divinis libris adustis martyria fecit, VM.DIV.
Galerius, an. ii. Hujus brevitas vitæ nihil dignum historiæ contulit, VM.DVI.
36. Constantinus, an. xxx. Nicæna synodus congregatur, VM.DXXXVI.
Constantius, an. xxiv. Anthropomorphitarum hæresis oritur, VM.DLX.
Julianus, an. ii. Hic ex Christiano paganus effectus est, VM.DLXII.
37. Jovianus, an. i. Iste iterum Christianus effectus est, VM.DLXIII.
Valens, an. xiv. Gothi hæretici efficiuntur, VM.DLXXVII.
Gratianus, an. vi. Priscilianus agnoscitur, VM.DLXXXIII.
Valentinianus, an. vii. Hieronymus in Bethleem prædicatur, VM.DXC.
Theodosius, an iii. Joannes anachoreta claruit, VM.DXCIII.
38. Arcadius, an. xiii. Joannes Chrysostomus floruit. VM.DCVI.
239 Honorius, an. xvi. Augustinus episcopus claruit, VM.DCXXI.
Theodosius, an. xxvii. Nestorius hæresiarcha exstitit, VM.DCXLVIII.
39. Martianus, an. vi. Chalcedonensis synodus agitur, VM.DCLIV.
Leo major, an. xvi. Ægyptus errore Dioscori latrat, VM.DCLXX.
Zenon, an. xvii. Acephalorum hæresis orta est, VM.DCLXXXVII.
40. Anasthasius, an. xxvii. Fulgentius episcopus prædicatur, VM.DCCXIV.
Justinus, an. viii. Acephalorum hæresis abdicatur, VM.DCCXXII.
Justianus, an. xxxix. Vandali in Africa exstinguuntur, VM.DCCLXI.
Justinus, an. xi. Armenii fidem Christi suscipiunt, VM.DCCLXXII.
41. Tiberius, an. vii. Longobardi Italiam capiunt, VM.DCCLXXIX.
Mauritius, an. xxi. Gothi catholici effecti sunt, VM.DCCC.
Phocas, an viii. Romani cæduntur a Persis, VM.DCCCVIII.
42. Eraclius xvii nunc agit imperii annum; Judæi Hispania Christiani efficiuntur. Residuum sextæ in ætatis soli Deo est cognitum.

LIBER SEXTUS.

DE LIBRIS ET OFFICIIS ECCLESIASTICIS.

CAPUT PRIMUM.
De Veteri et Novo Testamento.

1. Vetus Testamentum ideo dicitur, quia veniente Novo cessavit, de quo Apostolus meminit, dicens : *Vetera transierunt et ecce facta sunt omnia nova.*

240 2. Testamentum autem Novum ideo nuncupatur, quia innovat. Non enim illud discunt nisi homines renovati ex vetustate per gratiam, et pertinentes jam ad Test. Nov., quod est regnum cœlorum.

3. [a] Hebræi autem Veteris Testamenti, Esdra auctore, juxta numerum litterarum suarum, viginti duos libros accipiunt, dividentes eos in tres ordines, Legis scilicet, et Prophetarum, et Hagiographorum.

4. Primus ordo Legis, in quinque libris accipitur, quorum primus est Beresith, quod est Genesis; secundus Veelle Semoth, quod est Exodus; tertius Vaicra, quod est Leviticus; quartus Vajedabber, quod est Numeri; quintus Elleaddebarim, quod est Deuteronomium.

5. Hi sunt quinque lib. Moysi, quos Hebræi *thora*, Latini *legem* appellant. Proprie autem Lex appellatur, quæ per Moysen data est.

6. Secundus ordo est Prophetarum, in quo continentur libri octo, quorum primus Josue Ben-Nun, qui Latine Jesu Nave dicitur : Secundus Sophtin, quod est Judicum; tertius Samuel, qui est Regum primus ; quartus Malachim, qui est Regum secundus ; quintus Isaias; sextus Jeremias; septimus Ezechiel; octavus Thereazar, qui dicitur Duodecim prophetarum; qui libri, quia sibi pro brevitate adjuncti sunt, pro uno accipiuntur.

7. Tertius est ordo Hagiographorum, id est, *sancta scribentium*, in quo sunt libri novem, quroum primus Job; secundus Psalterium; tertius Misse, quod est Proverbia Salomonis; quartus Coheleth, quod est Ecclesiastes ; quintus Sir hassirim , quod est Cantica canticorum; sextus Daniel ; septimus Dibrehajamim, quod est Verba dierum, [b] hoc est Paralipomenon ; octavus Esdras ; nonus Esther, qui simul omnes V, VIII et IX, fiunt XXII, sicut superius comprehensi sunt.

8. Quidam autem Ruth et Cinoth, quod Latine dicitur Lamentatio Jeremiæ, hagiographis adjiciunt, et XXIV volumina Testamenti Veteris **241** faciunt, juxta viginti quatuor seniores, qui ante conspectum Domini assistunt.

9. Quartus est apud nos ordo Veteris Testamenti eorum librorum qui in canone Hebraico non sunt. Quorum primus Sapientiæ liber est; secundus Ecclesiasticus; tertius Thobias ; quartus Judith ; quintus et sextus Machabæorum, quos licet Judæi inter apocrypha separent, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros, et honorat et prædicat.

10. In Novo autem Testamento duo sunt ordines: primus Evangelicus, in quo sunt Matthæus, Marcus, Lucas et Joannes ; secundus apostolicus, in quo sunt Paulus in quatuordecim Epistolis, Petrus in duabus, Joannes in tribus, Jacobus et Judas in singulis. Actus apostolorum et Apocalypsis Joannis.

11. Summa autem utriusque Testamenti trifarie distinguitur, id est, in historia, in moribus, in allegoria. Rursus ista tria multifario dividuntur, id est, quid a Deo, quid ab angelis, vel hominibus gestum dictumque sit, quid a prophetis prænuntiatum de Christo et corpore ejus ; quid de diabolo et membris ipsius ; quid de veteri et novo populo ; quid de præsenti sæculo, et futuro regno, atque judicio.

[c] CAPUT II.
De scriptoribus et vocabulis sanctorum librorum.

1. Veteris Testamenti secundum Hebræorum traditionem hi perhibentur auctores. Primus Moyses Divinæ Historiæ cosmographiam in quinque voluminibus edidit, quod Pentateuchum nominatur.

2. Pentateuchum autem a quinque voluminibus dicitur : πέντε Græce *quinque*, τεῦχος *volumen* vocatur.

3. Genesis liber inde appellatur, eo quod exordium mundi et *generatio* sæculi in eo contineatur.

242 4. Exodus vero exitum ab Ægypto vel egressum populi Israel digerit, et ex ea causa nomen accepit.

5. Leviticus appellatur, eo quod Levitarum ministeria et diversitatem victimarum exsequitur, totusque in eo ordo Leviticus annotatur.

6. Numerorum liber vocatur, eo quod in eo egressæ de Ægypto tribus dinumerantur, et quadraginta duarum per eremum mansionum in eo descriptio continetur.

7. Deuteronomium Græco sermone appellatur, quod Latine interpretatur *secunda lex*, id est, repetitio, et evangelicæ legis præfiguratio, quæ sic ea habet quæ priora sunt, ut tamen nova sint omnia quæ in eo replicantur.

8. Josue liber nomen accepit a Jesu filio Nave, cujus historiam continet, scriptorem vero ejus eumdem Josue Hebræi asseverant, in cujus textu post Jordanis transitum regna hostium subvertuntur, terra populo dividitur, et per singulas urbes, viculos, montes atque confinia Ecclesiæ cœlestisque Jerusalem, spiritualia regna præfigurantur.

9. Judicum nominatur a principibus populi, qui præfuerunt in Israel post Moysen et Josue, antequam David et cæteri reges existerent. [d] Hunc librum enim Chronicon is liber dictus est, quamvis id nomen aptissime illi conveniat, ut Hieron. ait.

CAP. I. — [a] *Hebræi autem* Ex Prolog. Galeato Hieronym., et præfatione in libros Reg., et Epiphan., lib. de Pond.

[b] *Hoc est Paralip.* Quæ post hæc verba adduntur in Excusis, in Ms. nulla sunt, neque esse debent. Non

CAP. II. — [c] Pleraque ex Hieron., epist. ad Paulum.

[d] *Hunc librum et Ruth.* Voces *et Ruth*, a plerisque

et Ruth edidisse creditur Samuel. Liber Samuel ejusdem Samuelis nativitatem, et sacerdotium, et gesta describit, idcirco et ab eo nomen accepit.

10. Et quamvis hic liber Saul et David historiam contineat, utrique tamen ad Samuel referuntur, quia ipse unxit Saul in regnum, ipse David in regem futurum. Cujus libri primam partem conscripsit idem Samuel, sequentia vero ejus usque ad calcem scripsit David.

11. Melachim proinde appellatur, eo quod reges Judæ et Israeliticæ gentis, gestaque eorum, per ordinem digerat temporum. Melachim enim Hebraice, Latine *regum* interpretatur. Hunc librum Jeremias primus in unum volumen coegit. Nam antea sparsus erat per singulorum regum historias.

12. Paralipomenon Græce dicitur, quod nos *prætermissorum,* vel *reliquorum* dicere possumus, quia ea quæ in lege vel in Regum libris, **243** vel omissa, vel non plene relata sunt, in isto summatim et breviter explicantur.

13. Librum Job quidam Moysen scripsisse arbitrantur ; alii unum ex prophetis ; nonnulli vero eumdem Job post plagam suæ passionis scriptorem fuisse existimant, arbitrantes ut qui certamina specialis pugnæ sustinuit, ipse narraret quas victorias expedivit.

14. [a] Principia autem et fines libri Job apud Hebræos prosa oratione contexta sunt ; media autem ipsius ab eo loco in quo ait : *Pereat dies in qua natus sum,* usque ad eum locum : *Id circo ego me reprehendo, et ago pœnitentiam,* omnia heroico metro discurrunt.

15. Psalmorum liber, Græce *psalterium,* Hebraice *nebel,* Latine *organum* dicitur. Vocatus autem Psalmorum quod uno propheta canente ad psalterium, chorus consonando responderet. [b] Titulus autem in Psalmis Hebraicus *Thehilim* quod interpretatur *Volumen hymnorum.*

16. [c] Auctores autem psalmorum sunt qui ponuntur in titulis : Moyses, scilicet, et David, et Salomon, Asaph, Ethan, Idithun, et filii Core Eman Ezraithæ, et reliquorum, quos Esdras uno volumine comprehendit.

17. Omnes autem psalmos apud Hebræos metrico carmine constat esse compositos. Nam [d] in morem Romani Flacci, et Græci Pindari, nunc alii iambo currunt, nunc Alcaico personant ; [e] nunc Saphico nitent, [f] trimetro, vel tetrametro pede incedentes.

18. [g] Salomon, filius David, rex Israel, juxta numerum vocabulorum suorum tria volumina edidit, A quorum primus est Hebraice *Misle,* quem Græci *Parabolas,* Latini *proverbiorum* nominant, eo quod in ipso sub comparativa similitudine figuras verborum et imagines veritatis ostenderit.

19. Ipsam autem veritatem ad intelligendum legentibus reservavit. **244** Secundum librum *Coheleth* vocavit, qui Græce *Ecclesiastes* dicitur, Latine *Concionator,* eo quod sermo ejus non specialiter ad unum sicut in Proverbiis, sed ad universos generaliter dirigatur, docens omnia quæ in mundo cernimus caduca esse et brevia, et ob hoc minime appetenda.

20. Tertium librum *Sir hassirim* prænotavit, qui in Latinam linguam vertitur *Canticum canticorum ;* [h] ubi per epithalamium carmen conjunctionem Christi et Ecclesiæ mystice canit. Dictum autem Canticum B canticorum, eo quod omnibus canticis præferatur, quæ in Scripturis sacris habentur, sicut quædam in lege dicuntur sancta, quibus majora sunt sancta sanctorum.

21. Horum autem trium librorum carmina hexametris ut pentametris versibus apud suos composita perhibentur, ut Josephus Hieronymusque scribunt.

22. Isaias, evangelista potius quam propheta, edidit librum suum, cujus omnis textus [i] eloquentia prosa incedit, Canticum vero hexametro, et pentametro versu discurrit.

23. Jeremias similiter edidit librum suum cum threnis ejus, [j] quos nos *lamenta* vocamus, eo quod in tristioribus rebus funeribusque adhibeantur, in quibus quadruplex diverso metro composuit alphabetum, quorum duo prima quasi Saphico metro scripta sunt, C quia tres versiculos, qui sibi nexi sunt, [k] et ab una tantum littera incipiunt, heroicum comma concludit.

24. Tertium alphabetum trimetro scriptum est, et a ternis litteris iidem versus terni incipiunt. Quartum alphabetum simile primo et secundo habetur.

245 25. [l] Ezechiel et Daniel a viris quibusdam sapientibus scripti esse perhibentur, quorum Ezechiel principia et fines multis habet obscuritatibus involuta. Daniel vero claro sermone regna orbis pronuntiat, et tempus adventus Christi manifestissima prædicatione adnotat.

26. Hi sunt quatuor prophetæ qui Majores vocantur, quia prolixa volumina condiderunt. Liber duodecim prophetarum auctorum suorum nominibus prænotatur, qui propterea dicuntur Minores, quia D sermones eorum breves sunt,

27. Unde et connexi sibimet invicem in uno volu-

aberant, sed rejiciendæ non fuerunt, cum idem dicat lib. I de Offic. Eccl., cap. 12.

[a] *Principia autem et fin.* Ex præf. Hier. ad lib. Job.

[b] *Titulus autem comprehendit.* Ex epist. ad Sophr.

[c] *Auctores autem.* Ex eadem epist.

[d] *In morem Romani. Flacc.* Ex præf. ad Chron. Euseb., et ad Job.

[e] *Nunc Saphico nitent. Tument* apud Hieron.; *tinent.* Segunt. Cod.; ex quo *tinniunt* quidam legebat.

[f] *Trimetro vel tetrametro.* Nihil de trimetro aut tetrametro Hieronymus : *Sed nunc semipede ingreditur.* Atque ita legi volebat Chacon, illud alterum glossema fuisse.

[g] *Salomon.* Ex Hieronym., ad cap. I Ecclesiastæ.

[h] *Ubi per epithalamium.* Vid. Orig., hom. I in Cant., Hieronymo interp.

[i] *Eloquentia prosa.* Ut supra, *prosa oratione.* Al., *eloquentiæ prosa.*

[j] *Quos nos lamenta v. eo quod tristioribus rebus funeribusque.* Canebantur fortasse, uti nunc Job verba, ita Isidori ætate, Jeremiæ Lamentationes in officio defunctorum,

[k] *Et ab una tantum.* Ex epist. ad Paul. Urbic.

[l] *Ezechiel et Daniel.* Idem refert de Eccles. Offic., ex Hebræorum sententia, qui hæc vaticinia, non ab ipsis vatibus scripta, sed ab aliis excepta somniarant. Sed de Ezechiele ne dubitatum quidem videtur Hieronymi ætate. Contra Danielis librum refert idem scripsisse Porphyrium, confutatumque ac Euseb. Apollinario et Methodio.

mine continentur, quorum nomina sunt : Osee, Joel, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias et Malachias.

28. Esdræ liber auctoris sui titulo prænotatur, in cujus textu ejusdem Esdræ, Nehemiæque sermones pariter continentur. Nec quemquam moveat quod unus Esdræ dicitur liber, [a] quia secundus, tertius et quartus non habentur apud Hebræos, sed inter apocryphos deputantur.

246 29. Esther librum Esdras creditur conscripsisse, in quo eadem regina sub figura Ecclesiæ Dei populum a servitute et morte eripuisse scribitur, atque, interfecto Aman, qui interpretatur *iniquitas*, diei celebritas in posteros mittitur.

30. [b] Liber Sapientiæ apud Hebræos nusquam est, unde et ipse stylus Græcam magis eloquentiam redolet. Hunc Judæi Philonis esse affirmant, qui proinde Sapientiæ nominatur, quia in eo Christi adventus, qui est sapientia Patris, et passio ejus evidenter exprimitur.

31. [c] Librum autem Ecclesiasticum certissime Jesus, filius Sirac, Hierosolymita, nepos Jesu sacerdotis magni, composuit, de quo meminit Zacharias; qui liber apud Latinos propter eloquii similitudinem Salomonis titulo prænotatur.

32. Dictus autem Ecclesiasticus, eo quod de totius Ecclesiæ disciplina religiosæ conversationis magna cura et ratione sit editus. Hic et apud Hebræos reperitur, sed inter apocryphos habetur.

33. Judith vero et Tobias, sive Machabæorum libri, quibus auctoribus scripti sint minime constat. Habent autem vocabula ex eorum nominibus quorum gesta scribuntur.

34. Quatuor libros Evangeliorum quatuor evangelistæ singulariter conscripserunt.

35. Primus Matthæus conscripsit Evangelium litteris Hebraicis, et sermonibus in Judæa, initians evangelizare ab humana Christi nativitate, dicens : *Liber generationis Jesu Christi filii David, filii Abraham,* significans descendisse corporaliter ex semine patriarcharum Christum, sicut promissum erat in prophetis per Spiritum sanctum.

247 36. Secundus Marcus plenus Spiritu sancto scripsit Evangelium Christi eloquio Græco, in Italia secutus Petrum, ut discipulus. Is initium a spiritu prophetali fecit, dicens : *Vox clamantis in deserto : Parate viam Domino*, ut ostenderet Christum post assumptionem carnis Evangelium prædicasse in mundo,

A Ipse enim Christus et propheta dictus est, sicut scriptum est : *Et* [d] *prophetam in gentibus posui te.*

37. Tertius Lucas, inter omnes evangelistas [e] Græci sermonis eruditissimus, quippe ut medicus in Græcia, Evangelium scripsit Theophilo episcopo, initians a sacerdotali spiritu, dicens : *Fuit in diebus Herodis regis Judææ sacerdos quidam nomine Zacharias*, ut manifestaret Christum, post nativitatem carnis et prædicationem Evangelii, hostiam fuisse effectum pro salute mundi.

38. Ipse est enim Sacerdos de quo dictum est in Psalmis : *Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* Ubi enim Christus advenit, sacerdotium Judæorum obmutuit, lex et prophetia cessavit.

B 39. Quartus Joannes scripsit Evangelium ultimus in Asia, incipiens a Verbo, ut ostenderet eumdem Salvatorem qui pro nobis dignatus est nasci et pati, ipsum ante sæcula Dei Verbum esse, ipsum a cœlo venisse, et post mortem ad cœlum iterum remeasse.

40. Hi sunt quatuor evangelistæ, quos per Ezechielem Spiritus sanctus significavit in quatuor animalibus. Propterea autem quatuor animalia, quia per quatuor mundi partes fides Christianæ religionis eorum prædicatione disseminata est.

41. Animalia autem dicta sunt quoniam propter animam hominis prædicatur Evangelium Christi. Nam et oculis plena erant intus, et foris, quoniam pervident quæ dicta sunt a prophetis, et [f] quæ promissa erant impleri.

C 42. [g] Crura autem eorum recta, quia nihil pravum in Evangeliis. Et alas senas tegentes crura, et facies suas, revelata sunt enim quæ tegebantur in adventu Christi.

248 43. Evangelium autem interpretatur bona annuntiatio. Græce enim εὖ *bene*, ἀγγελία dicitur *annuntiatio*. Unde, et angelus *nuntius* interpretatur.

44. [h] Paulus apostolus suas scripsit Epistolas quatuordecim, ex quibus novem septem Ecclesiis scripsit, reliquas discipulis suis Timotheo, Tito et Philemoni.

45 [i] Ad Hebræos autem Epistola a plerisque Latinis ejus esse incerta est propter dissonantiam sermonis, eamdemque alii Barnabam conscripsisse, alii a Clemente scriptam fuisse suspicantur.

46. Petrus scripsit duas nominis sui Epistolas, quæ D Catholicæ ideo nominantur, quia non uni tantum populo, vel civitati, sed universis gentibus generaliter scriptæ sunt.

[a] *Quia secundus, tertius et quartus non habentur apud Hebr.* Quia Esdræ Nehemiæque sermones in unum volumen (ut ait Hier.) coarctant, ita neque secundum agnoscunt; ut nobis Nehemias idem secundus Esdræ inscribitur.

[b] *Liber Sap.* Ex Hier. præf., cum in lib. Proœm. Jesu filio Sirach tribuat, Augustinum secutus, XVII de Civit.

[c] *Librum Ecclesiast..... qui liber apud Latin.* Non mirum, si Isidori ætate Salomonis titulum præferret, cum Hieron. ita de eo : *Quem Hebraicum* (inquit) *reperi, non Ecclesiasticum, ut apud Latinos sed* PARABOLAS *prænotatum. Cui juncti erant Ecclesiastes et Cantica canticorum, ut similitudinem Salomonis non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coæquaret.*

[d] *Et prophetam in Gen. posui te.* Ex LXX, τέθεικα σε. Vulg., *dedi te.*

[e] *Græci sermonis.* Ex Hieron., epist. ad Damasum 145; sed ibi Græcis Evangelium scripsisse dicitur, non in Græcia.

[f] *Et quæ promissa erant impleri.* Ex Neap. Cod. Al. *in priori.*

[g] *Crura autem eorum rect.* Ex LXX. Vulg., *Pedes eorum recti.*

[h] *Paulus apost.* Eadem lib. I de Offic., cap 12; et Rab. II de Instit. Cler., cap. 54.

[i] *Ad Heb.* Ex Hieronymi Catalog.

47. Jacobus, et Joannes, et Judas, suas scripserunt Epistolas.

48. Actus apostolorum primordia fidei Christianæ in gentibus, et nascentis Ecclesiæ historiam digerit. Actuum apostolorum scriptorem Lucam esse (constat) evangelistam; in quo opere nascentis Ecclesiæ infantia texitur, et apostolorum historia retinetur. Unde et Actus apostolorum dicitur.

49. Apocalypsim librum Joannes evangelista scripsit, eo tempore quod ob Evangelii prædicationem in insula Pathmos traditur relegatus. Apocalypsis autem ex Græco in Latinum *revelatio* interpretatur. Revelatio enim dicitur manifestatio eorum quæ abscondita erant, juxta quod et ipse Joannes dicit: *Apocalypsis Jesu Christi, quam dedit illi Deus palam facere servis suis.*

50. Hi sunt scriptores sacrorum librorum, qui, per Spiritum sanctum **249** loquentes ad eruditionem nostram, et præcepta vivendi et credendi regulam conscripserunt.

51. Præter hæc et alia volumina apocrypha nuncupantur. Apocrypha autem dicta, id est, *secreta*, quia in dubium veniunt. Est enim eorum occulta origo, nec patet Patribus, ex quibus usque ad nos auctoritas veracium scripturarum certissima et notissima successione pervenit. In iis apocryphis, etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa nulla est in eis canonica auctoritas, quæ recte a prudentibus judicantur non esse eorum credenda quibus ascribuntur.

52. Nam multa, et sub nominibus prophetarum, et recentiora sub nominibus apostolorum ab hæreticis proferuntur, quæ omnia sub nomine apocryphorum auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt.

CAPUT III.

De bibliothecis.

1. Bibliotheca a Græco nomen accepit, eo quod ibi recondantur libri. Nam βιϐλίων *librorum* θήκη *repositio* interpretatur.

2. [a] Bibliothecam Veteris Testamenti Esdras scriba post incensam legem a Chaldæis, dum Judæi regressi fuissent in Jerusalem, **250** divino afflatus Spiritu, reparavit; cunctaque legis ac prophetarum volumina quæ fuerant a gentibus corrupta, correxit, totumque A Vetus Testamentum in viginti duos libros constituit, ut tot libri essent in lege quot habebantur et litteræ.

3. [b] Apud Græcos autem bibliothecam primus instituisse Pisistratus, creditur Atheniensium tyrannus quam deinceps ab Atheniensibus auctam Xerxes, incensis Athenis, avexit in Persas, longoque post tempore Seleucus Nicanor rursus in Græciam retulit.

4. Hinc studium regibus urbibusque cæteris natum est comparandi volumina diversarum gratium, et per interpretes in Græcam linguam vertendi.

5. Dehinc magnus Alexander, vel successores ejus, instruendis omnium librorum bibliothecis animum intenderunt, maxime [c] Ptolemæus cognomento Philadelphus, omnis litteraturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarum Pisistratum æmularetur, non solum gen- B tium scripturas, sed etiam et divinas litteras in bibliothecam suam contulit. [d] Nam septuaginta millia librorum hujus temporibus Alexandriæ inventa sunt.

CAPUT IV.

De interpretibus.

1. Hic etiam, et [e] ab Eleazaro pontifice petens Scripturas Veteris Testamenti, in Græcam vocem ex Hebraica lingua per septuaginta interpretes transferre curavit, quas in Alexandrina bibliotheca habuit.

2. [f] Siquidem singuli in singulis cellulis separati, ita omnia per Spiritum sanctum interpretati sunt, ut nihil in alicujus eorum codice **251** inventum esset quod in cæteris, vel in verborum ordine, discreparet.

3. Fuerunt et alii interpretes, qui ex Hebræa lingua in Græcam sacra eloquia transtulerunt, sicut Aquila, Symmachus et Theodotion, sicut etiam et [g] vulgaris C illa interpretatio, cujus auctor non apparet, et ob hoc sine nomine interpretis. Quinta Editio nuncupatur.

4. Præterea sextam et septimam Editionem Origenes miro labore reperit, et eum cæteris Editionibus comparavit.

5. [i] Presbyter quoque Hieronymus, trium linguarum peritus, ex Hebræo in Latinum eloquium easdem Scripturas convertit, eloquenterque transfudit, [j] cujus interpretatio merito cæteris antefertur. Nam est, et verborum tenacior, et perspicuitate sententiæ clarior, [k] atque, utpote a Christiano interprete, verior.

CAPUT V.

De eo qui primum Romam libros advexit.

1. Romam primus librorum copiam advexit [a] Æmilius Paulus, Perse Macedonum rege devicto.

CAP. III. — [a] *Bibliothec. veteris Testam.* Libri sacri sæpe bibliotheca appellantur. Hieron. in Catalog.: *Eusebius in Scripturis divinis studiosissimus, et bibliothecæ divinæ cum Pamphilo martyre diligentissimus pervestigator.* Et in epist. ad Marcellam 141: *Beatus Pamphilus martyr., cum Demetrium Phaleræum et Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio vellet æquare.* Et Gratianus non semel Hieronymum in prologo Bibliothecæ citat.

[b] *Apud Græcos autem.* Totus locus ex Agellii lib. VI, cap. ult. Vid. Athen., et Cicer., III Orat. Eustachius Aristarcho et Zenodoto ad id usum Pisistratum dicit. Plato, in Hipparch., Pisistrati filium Hipparchum Homeri libros Athenas detulisse, eosque decantari in Panathenaicis ludis jussisse ait.

[c] *Ptolemæus... omnis litterat. sag.* Verba Tertull, in Apolog., cap. 18.

[d] *Septuaginta millia.* Sic omnes libri. *Septuaginta* D *millia*, Agell., et Marcell., lib. XXII.

CAP. IV. — [e] *Et ab Eleaz.* Ex Hieron., in Chron

[f] *Siquidem sing.* Idem refert Aug., lib. II de Doct Christ., et lib. XVIII de Civit., c. 42; et Epiph., lib de Ponder., qua de re nimis multa a nostris hoc tempore dicta sunt.

[g] *Et vulgaris.* Hæc verba non sunt Augustini.

[h] *Miro labore rep.* Ex Catalog. Hier. in Origen Reperit autem has Editiones (ut ait Epiph.) in doliis quintam vero in Actco littore, ait Hieronymus in præfat. ad homil. Origen. a se versas.

[i] *Presbyter quoque.* Aug. XVIII de Civit., cap. 43

[j] *Cujus interpretatio.* Ex eodem II de Doct. Christ. quæ tamen non de Hieronymi interpretatione, sed de Itala dicuntur ab Augustino.

[k] *Atque utpote a Ch. int. v.* Hæc quidam libri non habent, neque libro I de Offic. Eccles. leguntur sunt tamen in vetustioribus.

[b] deinde Lucullus e Pontica præda. **252** Post hos Cæsar dedit Marco Varroni negotium quam maximæ bibliothecæ construendæ.

2. [c] Primum autem Romæ bibliothecas publicavit Pollio, Græcas simul atque Latinas, additis auctorum imaginibus in atrio quod de manubiis magnificentissimum instruxerat.

CAPUT VI.

Qui apud nos bibliothecas instituerunt.

1. Apud [d] nos quoque Pamphilus martyr, cujus Vitam Eusebius Cæsariensis conscripsit, Pisistratum in sacræ bibliothecæ studio primus adæquare contendit. Hic enim in bibliotheca sua prope triginta voluminum millia habuit.

2. Hieronymus quoque atque Gennadius Ecclesiasticos scriptores toto orbe quærentes ordine persecuti sunt, eorumque studia in uno voluminis indiculo comprehenderunt.

253 CAPUT VII.

Qui multa scripserunt.

1. Marcus [e] Terentius Varro apud Latinos innumerabiles libros scripsit. Apud Græcos quoque Chalcenterus miris attollitur laudibus, quod tantos libros ediderit quantos quisque nostrum alienos scribere propria manu vix possit.

2. De nostris quoque apud Græcos Origenes, in Scripturarum labore, tam Græcos quam Latinos operum suorum numero superavit. Denique Hieronymus [f] sex millia librorum ejus selegisse fatetur.

3. Horum tamen omnium studia Augustinus ingenio vel scientia sua vicit. Nam tanta scripsit, ut diebus ac noctibus non solum scribere libros ejus quisquam, sed nec legere quidem occurrat.

CAPUT VIII.

De generibus opusculorum.

1. Opusculorum [g] genera sunt tria. Primum genus excerpta sunt, quæ Græce scholiam nuncupantur : in quibus ea quæ videntur obscura vel difficilia, summatim ac breviter præstringuntur.

2. Secundum genus homiliæ sunt, quas Latini verba

A appellant quæ proferuntur in populis. Tertium, tomi quos nos libros vel volumina nuncupamus. Homiliæ autem ad vulgus loquuntur ; tomi vero, id est libri majoris sunt disputationis. Dialogus est collatio **254** duorum, vel plurimorum, quam Latini sermonem dicunt. Nam quos Græci dialogos vocant nos sermones vocamus.

3. [h] Sermo autem dictus, quia inter utrumque seritur. Unde et in Virgilio :

Multa inter sese vario sermone serebant.

Tractatus est unius rei multiplex expositio, eo quod trahat sensum in multa. [i] sententiam contrectando secum.

4. Differt autem sermo, tractatus et verbum. Sermo enim altera eget persona, tractatus specialiter
B ad se ipsum est, verbum autem ad omnes. Unde et dicitur : *Verbum fecit ad populum.*

5. Commentaria dicta quasi *cum mente*. Sunt enim interpretationes, ut commenta juris, [j] commenta Evangelii.

6. [k] Apologeticum est excusatio, in quo solent quidam accusantibus respondere. In defensione enim aut negatione sola positum est, et est nomen Græcum.

7. [l] Panegyricum est licentiosum, et laciniosum genus dicendi in laudibus regum, in cujus compositione homines multis mendaciis adulantur. Quod malum a Græcis exortum est, quorum levitas instructa dicendi facultate et copia incredibili multas mendaciorum nebulas suscitavit.

8. [m] Fastorum libri sunt in quibus reges vel con-
C sules scribuntur, a *fascibus* dicti, id est, potestatibus. [n] Unde et ob id libri Fastorum dicuntur, quia de regibus et consulibus editi sunt.

9. Proœmium est initium dicendi. Sunt enim proœmia principia librorum, quæ ante causæ narrationem ad instruendas audientium aures **255** coaptantur. Cujus nomen plerique Latinitatis periti sine translatione posuerunt ; hoc autem vocabulum apud nos interpretatum *præfatio* nuncupatur, quasi *prælocutio*.

10. Præcepta sunt quæ aut quid faciendum, aut quid non faciendum sit, docent. Quid faciendum, ut:

CAP. V. — *Æmil. Paul.* [a] Videndum num ad hoc satis sit quod Plutarchus, Æmilii abstinentiam laudans, narrat, libros regis duntaxat filiis studia litterarum tractantibus concessisse, cum auri et argenti acervos, reliquamque prædam, ne aspicere quidem voluerit.

[b] *Deinde Lucull.* Cicer., in Lucull., et in de Finibus. Sed quod Lucullo Isidorus, Pompeio, qui Lucullo successit bellumque confecit, tribuit Plin. lib. VII, cap. 30.

[c] *Primum autem Rom.* Plin., lib. VII, cap. 30 : *Marci Varronis, in bibliotheca quæ prima in orbe ab Asinio Pollione de manubiis publicata Romæ est, unius viventis posita imago est.* Nam etsi reges illi multo ante Pollionem bibliothecas instruxerant, non tamen forasse publicarant, hoc est, publicas fecerant.

CAP. VI. — [d] *Apud nos.* Ex epist. 141, ad Marcellam.

CAP. VII. [e] *M. T. Varr. apud Græc.* Locus est ex Hieronymi libello qui non exstat, ejus tamen eam partem quæ ad hunc locum pertinet refert Ruffin., invect. his verbis: *M. Terentium Varronem miratur antiquitas quod apud Latinos tam innumerabiles libros scripserit. Græci Chalcenterum miris efferunt laudibus, quod tantos libros composuerit quantos quivis nostrum alienos sua manu describere non possit.* Id cognomen fuit Didymo Alexandrino grammatico, ut ait. Hesichius in lib. de iis qui in discipl. claruerunt. Vid. Suid.

[f] *Sex mill. lib.* Ita Ruffin. in Apolog., sed eum Hieronymus mendacii arguit, vixque tertiam partem ab
D Euseb. relatam affirmat. Idem tamen quod Ruffinus tradidit Epiphanius.

CAP. VIII. —[g] *Opusculorum* Ex Hieron., præf. in Homil. Orig. in Ezech., quæ repetit etiam Ruff. in Invect.

[h] *Sermo autem dicit.* E. Serv.

[i] *Sententiam contrectando secum.* Ita A. Aug., cum in omnibus libris *sentiendi* nullo sensu legeretur ; *seu a contrectando secum*, Chacon.

[j] *Commenta juris commenta Evang.—Commenta* pro *commentaria* præcise scriptum putabat A. Augustinus. Sed retinet idem verbum hodie abscissum vulgaris sermo, ut suspicari possimus eodem modo Isidori ætate usurpatum,

[k] *Apologeticum.* Ex Lact. v. cap. 4.

[l] *Panegyric.* Ex eodem, lib, I, cap, 15.

[m] *Fastor. lib... a* FASCIBUS *dicti.* Significatione etymon aptavit, ut consuevit, alioqui a *fando* dice non ignorans.

[n] *Unde et ob id.* Ex Cod. Neap. Mendose *reliqui* Ovid.

Dilige Deum tuum, et honora patren tuum, et matrem tuam. Quid non faciendum, ut : *Non mœchaberis; non furtum facies.*

11. Similiter et gentilium præcepta vel jubent vel vetant. Jubent faciendum, ut : *Nudus ara, sere nudus.* Vetant, ut:

Neve inter vites corylum sere, neve flagella
Summa pete.

12. Primus autem præcepta apud Hebræos Moyses scripsit, apud Latinos [a] Martius vates primus præcepta composuit. Ex quibus est illud : *Postremus dicas primus taceas.*

13. Parabolæ et problemata nominibus suis indicant altius se perscrutari oportere, Parabola quippe alicujus rei similitudinem per se gerit, quod licet sit vocabulum Græcum, jam tamen pro Latino usurpatur. Et notum est quod in parabolis, quæ dicuntur rerum similitudines, rebus de quibus agitur comparantur

14. Problemata autem, quæ Latine appellantur propositiones, quæstiones sunt habentes aliquid quod disputatione solvendum sit.

15. Quæstio autem est *quæsitio*, cum quæritur an sit, quid sit, quale sit.

16. Argumentum vero dictum quasi *argutum*, vel quasi *argute inventum*, ad comprobandas res.

17. Epistolam proprie Græci vocant quod interpretatur Latine *missa*.

18. Ante chartæ et membranarum usum [b] in dedolatis ex ligno codicillis epistolarum alloquia scribebantur. Unde et portitores earum tabellarios vocaverunt.

256 CAPUT IX.

De ceris.

2. Ceræ litterarum materies, parvulorum nutrices, ipsæ.

... Dant ingenium pueris primordia sensus,

quarum studium primi Græci tradidisse produntur, Græci autem et Thusci primum ferro in ceris scripserunt, postea Romani jusserunt ne graphium ferreum quis haberet.

2. Unde et apud scribas dicebatur : *Ceram ferro ne cædito.* Postea institutum est ut ceram ossibus scriberent, [d] sicut indicat Atta in satyra dicens :

Vertamus vomerem in ceram, mucroneque aremus
Osseo...

Graphium autem Græce, Latine scriptorium dicitur Nam γραφὴ *scriptura* est.

CAPUT X.

De chartis.

Chartarum [e] usum primum Ægyptus ministravit cœptum apud Memphiticam urbem; Memphis enim civitas Ægyptiorum est, ubi chartæ usus inventus est primum, sicut ait Lucanus :

Conficitur bibula Memphitis charta papyro.

Bibulam autem papyrum dixit, quod humorem bibat.

257 2. Charta autem dicta, quod carptim papyri tegmen decerptum glutinatur. Cujus genera quam plura sunt. Prima, et præcipua [f] Augustæa, regia, et majoris formæ, in honorem Octavii Augusti appellata.

3. Secunda Liviana ob honorem Liviæ; tertia hieratica dicta, eo quod ad sacros libros eligebatur, similis Augustææ, sed subcolorata.

4. Quarta Tæniotica, a loco Alexandriæ, qui ita vocatur, ubi fiebat; quinta Saitica ab oppido Sai.

5. [g] Sexta Corneliana, a Cornelio Gallo, præfecto Ægypti, primum confecta; septima emporetica, quod ea merces involvuntur, cum sit scripturis minus idonea.

CAPUT XI.

De pergamenis.

1. Pergameni [h] reges cum charta indigerent, membrana primi excogitaverunt. [i] Unde et pergamenarum nomen hucusque tradente sibi **258** posteritate servatum est. [j] Hæc membrana dicuntur, quia ex membris pecudum detrahuntur.

2. Fiebant autem primum coloris lutei, id est, crocei, postea vero Romæ candida membrana reperta sunt, quod apparuit inhabile esse, quod, et facile sordescant, aciemque legentium lædant. Cum peritiores architecti neque aurea lacunaria ponenda in bibliothecis putent, neque pavimenta alia quam e Carysteo marmore, quod auri fulgor hebetet, et Carysti viriditas reficiat oculos.

3, Nam et qui nummulariam discunt, denariorum formis myrteos pannos subjiciunt, et gemmarum sculptores scarabeorum terga, quibus nihil est viridius, subinde respiciunt, et pictores idem faciunt ut laborem visus eorum viriditate recreent.

4. Membrana autem aut candida, aut lutea, au purpurea sunt. Candida naturaliter existunt. Luteum membranum bicolor est, quod a confectore una tingitur parte, id est crocatur, de quo Persius :

Jam liber, et positis bicolor membrana capillis.

5. Purpurea [k] vero inficiuntur colore purpureo, in qu bus aurum et argentum liquescens pateseat in litteras

259 CAPUT XII.

De libris conficiendis.

1. Quædam genera librorum apud gentiles certi modulis conficiebantur. Breviore forma, carmin atque epistolæ. At vero historiæ majori modulo scr bebantur, et non solum in charta, vel membranis

[a] *Martius vates.* Vid. Lil. Gyrald. Dialog. 4. de Poet. latin.

[b] *In dedolat excl.c.* Ex Hieron. Epist. ad Niceam 32.

CAP. IX. — [c] *Ipsæ dant ingen.* Carmen est Dracontii, lib. II de Machin. Mundi :

Cera dat ingenium pueris primordia sensus.
Inde fit, ut præstet littera, vel noceat.

[d] *Sicut indicat Atta.* Cui cur Attæ cognomen hæserit Vid. Fest. in Atta.

CAP. X. [e] *Chartarum usus.* Plin., lib. XIII, cap. 12.

[f] *Augustæa regia.* —*Regia* glossam putabat Chacon.

[g] *Sexta Corneliana.* De Corneliana nihil Plinius. Constat vero ex Dione et aliis Cornelium Gallu Ægypto fuisse præfectum ab Augusto.

CAP. XI. — [h] *Pergameni reges.* Eumenes Pergan rex membranas primus excogitavit.

[i] *Unde et pergamenarum.* Verba sunt Hieronym in epist. ad Chromat. 43.

[j] *Hæc et membrana dic.* Et feminino et neutr genere. Gloss. : *Membranum* ὑμήν.

[k] *Purpurea vero.* Hieron. ad Eustoch., de Custod virg. : *Inficiuntur membranæ colore purpureo, au rum liquescit in litteras.* Unde *liquescit* hic repo nebat Chacon.

ed etiam, et [a] in omentis elephantinis, textilibusque ialvarum foliis, atque palmarum.

2. Cujus generis Cinna sic meminit :

Hæc tibi Aratæis multum invigilata lucernis
Carmina, queis ignes [b] novimus aerios,
Levis in aridulo malvæ descripta libello
Prusiaca vexi munera navicula.

3. Circumcidi libros Siciliæ primum increbuit. Nam iitio pumicabantur. Unde et ait Catullus : *Cui dono lepidum novum libellum Arido modo pumice expolitum ?*

CAPUT XIII.

260 *De librorum vocabulis.*

1. Codex multorum librorum est, liber unius voıminis. Et dictus Codex per translationem a caudiibus arborum, seu vitium, quasi *caudex,* quod in se nultitudinem librorum quasi ramorum contineat.

B

2. Volumen liber est a *volvendo* dictus, sicut apud Hebræos volumen legis, volumina prophetarum.

3. Liber est interior tunica corticis quæ ligno ohæret. De quo Virgilius : *Alta liberaret in ulmo.* Jnde et liber dicitur in quo scribimus, quia [c] ante isum chartæ vel membranorum de libris arborum olumine fiebant, id est, compaginabantur. Unde t scriptores a libris arborum librarios vocaverunt.

CAPUT XIV.

De librariis, et eorum instrumentis.

1. Librarios (constat) ante bibliopolas dictos. *Lirum* enim Græci βίβλον vocant. Librarii autem idem t antiquarii vocantur ; sed **261** librarii sunt qui et iova et vetera scribunt, antiquarii qui tantummodo etera, unde et nomen sumpserunt.

C

2. A *scribendo* autem *scriba* nomen accepit, offiium exprimens vocabuli qualitate.

3. Instrumenta scribæ calamus et penna. Ex his nim verba paginis infiguntur, sed calamus arboris st, penna avis, cujus acumen in duo dividitur, in oto corpore unitate servata (credo) propter mysteium, ut in duobus apicibus Vetus et Novum Testanentum signaretur, quibus exprimitur verbi sacranentum sanguine passionis effusum.

4. Dictus autem calamus quod liquorem ponat. Unde et apud nautas CALARE *ponere* dicitur.

5. Penna autem a *pendendo* vocata, id est, volando. Est enim, ut diximus, avium.

262 6. Folia autem librorum appellata, sive ex si- A militudine foliorum arborum, seu quia ex follibus fiunt, id est, ex pellibus quæ de occisis pecudibus detrahi solent, cujus partes paginæ dicuntur, eo quod sibi invicem compingantur.

7. Versus autem vulgo, vocati [e] quia scribebant antiqui sicut aratur terra. A sinistra enim ad dexteram primum deducebant stylum ; deinde convertebantur [f] ad inferiora et rursum ad dexteram versus, quos hodieque rustici versus vocant.

8. [g] Scheda est, quod adhuc emendatur, et necdum in libris redactum est, et est nomen Græcum, sicut et *tomus.*

CAPUT XV.

De canonibus Evangeliorum.

1. Canones Evangeliorum [h] Ammonius, Alexandriæ episcopus, primus excogitavit, quem postea Eusebius Cæsariensis secutus, plenius **263** composuit. Qui ideo facti sunt, ut per eos invenire et scire possimus qui reliquorum Evangelistarum similia aut propria dixerunt.

2. Sunt autem numero decem, quorum primus continet numeros in quibus quatuor eadem dixerunt : Matthæus, Marcus, Lucas, et Joannes ; secundus, in quibus tres, Matthæus, Mercus, Lucas ; tertius, in quibus tres, Matthæus, Lucas, Joannes ; quartus, in quibus tres, Matthæus, Marcus, Joannes.

3. Quintus, in quibus duo, Matthæus, Lucas ; sextus, in quibus duo, Matthæus, Marcus ; septimus, in quibus duo, Matthæus, Joannes ; octavus, in quibus duo, Marcus, Lucas ; nonus, in quibus duo, Lucas, Joannes.

4. Decimus, in quibus singuli eorum propria quædam dixerunt, quorum expositio hæc est. Per singulos enim evangelistas numerus quidam capitulis affixus adjacet, quibus numeris [i] subdita est æra quædam minio notata, quæ indicat in quoto canone positus sit numerus cui subjecta est æra.

5. Verbi gratia : si est æra prima, in primo canone ; si secunda, in secundo ; si tertia, in tertio, et sic per ordinem usque ad decimum perveniens.

6. Si igitur, aperto quolibet Evangelio, placuerit scire qui reliquorum evangelistarum similia dixerunt, assumes adjacentem numerum capituli, et requires ipsum numerum in suo canone quem indicat, ibique invenies quot et qui dixerint, et ita demum in corpore inquisita loca quæ ex ipsis numeris indicantur per singula Evangelia de iisdem dixisse invenies.

D

CAP. XII. — [a] *In omentis eleph.* Hinc elephantini ibri, nisi mavis Codices eboreos, aut tabulas eboreas significari, de quibus meminere Ulp., de Leg. I, cap. 52. et Pompon., cap. 2 de Orig. jur.

[b] *Novimus aerios.* Sic Goth. omnes Basil. Zanchus *ætherios* legit. *Aerios* ex illorum opinione qui sidera non in orbibus fixa, sed per aera ferri existimarunt.

CAP. XIII. — [c] *Ante usum chartæ.* Ex Hieronym. ad Nicæam.

CAP. XIV. — [d] *Unde apud nautas* CALARE. Quo verbo nostri quoque Trasones utuntur, cum *calar el sombrero, calar la visera,* atque alia hujusmodi efficiunt ; inde etiam dies intercalares dictos vult, quasi interpositos, inf., cap. 17.

[e] *Quia sic scribebant antiqui sicut arat. terr.* Id Græci (ut ait Pausan., lib. I ἠλιακῶν) βουστροφηδὸν γράφειν dixere. Versum autem vocabant rustici, cum, sulco ad finem perducto, iterum eo redditur unde arationis initium est, quod est *versum peragere* Plinio, lib. XVIII, cap. 19.

[f] *Ad inferiora.* Al., *ad inferiorem.*

[g] *Scheda.* Charis., lib. I : SCIDA *charta sine aspiratione,* a SCINDENDO *dicta est, sed etiam alii cum aspiratione,* SCHEDAM *ex Græco* ἀπὸ τοῦ σχίζειν *dictam putant.*

Cap. XV. — [h] *Ammonius.* Ex Hieronymi Catalogo, et præc. in Evang., et præc. Euseb. ad canones Ammonii.

[i] *Subdita est æra quæd.* Vel ex hoc loco apparet æram nihil esse aliud quam numeri notam. Nam quam Isidorus *æram,* Hieronymus *numerum* dixit, et Victor Capuanus, in præf. ad Harmoniam evangelicam Tatiani eadem de re : *Memoratos numeros prius curiosus lector, si velit, inspiciens, facile ex nota numeri reperta comprobet lectione.* Vid. supra lib. V, c. 34.

CAPUT XVI.

De canonibus conciliorum.

1. Canon [a] autem Græce, Latine *regula* nuncupatur. Regula autem **264** dicta, quod recte ducit, nec aliquando aliorsum trahit. Alii dixerunt regulam dictam vel quod regat, vel quod normam recte vivendi præbeat, vel quod distortum pravumque quid corrigat.

2. [b] Canones autem generalium conciliorum a temporibus Constantini cœperunt. In præcedentibus namque annis, persecutione fervente, docendarum plebium minime dabatur facultas.

3. Inde Christianitas in diversas hæreses est scissa, quia non erat licentia episcopis in unum convenire, nisi tempore supradicti imperatoris. Ipse namque dedit facultatem Christianis libere congregari.

4. Sub hoc etiam sancti Patres in concilio Nicæno de omni orbe terrarum convenientes, juxta fidem evangelicam et apostolicam, secundum post apostolos symbolum tradiderunt.

5. Inter cætera autem concilia quatuor esse (scimus) venerabiles synodos, quæ totam principaliter fidem complectuntur, quasi quatuor Evangelia, vel totidem paradisi flumina.

6. Harum prima Nicæna synodus trecentorum octodecim episcoporum Constantino Augusto imperante peracta est. In qua Arianæ perfidiæ damnata blasphemia, quam de inæqualitate sanctæ Trinitatis idem Arius asserebat; consubstantialem Deo Patri, **265** [c] Deum Filium eadem sancta synodus per symbolum definivit.

7. Secunda synodus centum quinquaginta Patrum sub Theodosio seniore [d] Constantinopoli congregata est, quæ Macedonium, Spiritum Sanctum Deum esse negantem, condemnans, consubstantialem Patri et Filio sanctum Spiritum demonstravit, dans symboli A formam, quam tota Græcorum et Latinorum confessio in Ecclesiis prædicat.

8. [e] Tertia synodus Ephesina prima, ducentorum episcoporum sub juniore Theodosio Augusto edita, quæ Nestorium duas personas in Christo asserentem justo anathemate condemnavit, [f] ostendens manere in duabus naturis unam Domini Jesu Christi personam.

9. [g] Quarta synodus Chalcedenensis sexcentorum triginta sacerdotum sub Martiano principe habita est, in qua Euthychem Constantinopolitanum abbatem Verbi Dei et carnis unam naturam pronuntiantem, et ejus defensorem Dioscorum quemdam Alexandrinum episcopum, et ipsum rursum Nestorium cum reliquis hæreticis una Patrum sententia prædamnavit, prædicans eadem synodus [h] Christum Dominum B de Virgine sic natum, ut in eo subtantiam et divinæ et humanæ [i] confiteamur naturæ.

10. Quatuor hæc sunt synodi principales, fidei doctrinam plenissime **266** prædicantes; sed et si qua sunt concilia quæ sancti Patres spiritu Dei pleni sanxerunt, post istorum quatuor auctoritatem omni manent stabilita vigore, [j] quorum gesta in hoc corpore condita continentur.

11. Synodus autem ex Græco interpretatur *comitatus*, vel *cœtus*.

12. [k] Concilii vero nomen tractum est ex more Romano. Tempore enim quo causæ agebantur, conveniebant omnes in unum, communique intentione tractabant. Unde et concilium a communi intentione dictum [l] quasi *communicilium*. Nam cilia oculorum C sunt. Unde, et CONSIDIUM, *concilium*, *d* in *l* litteram transeunte.

267 13. Cœtus vero conventus est, vel congregatio, a *coeundo*, id est, conveniendo in unum. Unde et conventus est nuncupatus; sicut conventus

CAP. XVI. — [a] *Canon autem*, hoc caput ex alio Isidori volumine a Braulione, qui hoc opus interpolavit, in librosque digessit, accersitum videtur. Nam et concilior. Acta hoc opere condita contineri inferius dicitur, et multa hujus loci verba in ea præf. quæ inscribitur *origo conciliorum* reperiuntur.

[b] *Canones autem gen.* Citantur hæc a Grat., disc. 15 cap. 1, et Ivone, lib. II, tit. XI, cap. 16, Panorm. ex 18 cap. lib. VI Etymolog. Eademque in Rabani margine ex 17.

[c] *Deum Filium.* — *Dei Filium*, Gratian.

[d] *Constantinopoli* Al., *Constantinopolim.*

[e] *Tertia synod.* Ante hæc verba Ivo, cap. 20: *Hæc synodus acta est temporibus Damasi papæ Romani, Cyrilli Hierosolymitani episcopi, Nectarii Constantinopolitan.* Sic namque legendum, non *Nestorii.*

[f] *Ostendens manere.* Gennad.: *Sixtus Urbis Rom. episcopus decretum synodi adversum Nestorium a se habitum volumine describens ad Orientis et Occidentis Ecclesias dedit, confirmans, duabus in Christo manentibus perfecte naturis, unam Filii Dei credendam esse personam*; et rursus eadem fere in Leporio.

[g] *Quarta synod.* Ante hæc verba Ivo, cap. 21: *Hæc synodus acta est temporibus Cœlestini papæ Romani, Juvenalis Constantinopol. episcopi.* Ubi pro *Constantinopolitani*, HIEROSOLYMITANI legendum admonuit A. Augustin.

[h] *Christum Dominum.* — *Christum Deum* alii libri, et Grat., Ivo, Raban.

[i] *Confiteamur naturæ.* Addit post hæc verba solus Ivo: *Hæc synodus acta est temporibus Leonis papæ Rom. et Juvenalis Hierosolymitani episcopi, Anatolii Constantinopolitani.* Sic namque legendum, non *Athanasii.*

[j] *Quorum gesta in hoc opere.* Hæc omissa oportuit.

[k] *Concilii nom. t. e. m. Rom.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Nec vero h. s. s. d.* Quid autem esset concilium ostendunt Lælii Felicis verba apud Agell., lib. V, cap. 27: *Qui non universum populum, sed partem aliquam adesse jubet, non comitia, sed concilium edicere debet.* Sic enim legendum docuit A. August. ex Cicerone, et Livio.

[l] *Quasi* COMMUNICILIUM. Ita Rabanus; *quasi consilium* veteres libri; unus Salment., ante DCCCLX annos D scriptus, *quasi* conscilium, quod ad hunc quidem locum attinet, mendose, rem totam attentius si spectes, haud prorsus absurde. Nam *conscilium* Isidori ætate solere scribi, mihi certe non fit dubium, nam et paulo post idem Codex habet: *Vel conscilium a societate*, etc. E qua scriptura duas ipse notationes confeci, ut *conscilium* sit (neglecto *s*) *concilium*, et hoc quasi *communicilium*, vel sit (neglecto *c*) *consilium*; et hoc quasi *considium*, *d* in *l* litteram transeunte, qua de re Festus. *Conscilium*, *vel a* CONSULENDO, *vel quod in unam rem plurium mentes* CONSIDERANT. Fuisse autem hanc *concilii* scripturam in usu testatur Pierius Valerianus lib., IX Æn., ad vers. *Consilium summis r. d. r. h.* Hoc Gratiani correctores non viderunt, nulla tamen re illorum sensus æque adjuvatur. Nos antiquorum Codicum scripturam repræsentavimus, quæ, hoc animadverso, et emendari, et suppleri facile possit, ut nihil sit jam amplius quod desideretur.

cœtus, vel concilium a societate multorum in unum. A

CAPUT XVII.

De cyclo paschali.

1. Paschalem [a] cyclum Hippolytus episcopus temporibus Alexandri imperatoris primus conscripsit. Post quem probatissimi auctores Eusebius **268** Cæsariensis, [b] Theophilus Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus, atque [c] Victorius, amplificatis ejusdem festivitatis rationibus, multiplices circulos ediderunt.

2. Cujus quidem rationem beatissimus Cyrillus. Alexandrinæ urbis episcopus in XCV annos [d] per quinquies decem novies calculans, [e] quoto Kalendas, vel luna debeat paschalis solemnitas celebrari, summa brevitate notavit.

B 3. Cyclus autem vocatus, eo quod in orbem digestus sit, et quasi in circulo dispositum ordinem complectatur annorum sine varietate et sine ulla arte.

4. Unde factum est ut cujusque materiæ carmina [f] simplici formitate facta cyclica vocarentur. [g] Hinc et laterculum dictum, quod ordinem habeat [h] stratum annorum.

269 5. *Primus siclus decemnovenalis.*

		Lunæ.
B. Com. an. II Idus	April.	XX
C. VI Kal.	April.	XVI
Em. XVI Kal.	Maii	XVII
C. VI Idus.	April.	XX
B. C. IX Kal.	April.	XV
E. II Idus.	April.	XVI
C. II Non.	April.	XIX C
E VIII Kal.	Maii.	XX
B. C. V Idus	April.	XV
C. II Kal.	April.	XVIII
E. XII Kal.	Maii	XIX
C. Non.	April	XV
B. C. V Kal.	April.	XVII
E. XVI Kal.	Maii	XVIII
C. VI Idus	April.	XXI
C. IX Kal.	April.	XVII
B. E. XI Idus	April.	XVII

A

		Lunæ.
C. II Non.	April.	XX
E. VIII Kal.	Maii	XXI

6. *Secundus cyclus lunæ.*

C. V Idus.	April.	XVIII
B. C. II Kal.	April.	XX
270 E. XII. Kal.	Maii	XXI
C. Non.	April.	XVII
C. V Kal.	April.	XX
B. E. XVI Kal.	Maii	XX
C. Kal.	April.	XVI
E. XI Kal.	Maii	XVII
C. Idus	April.	XX
B. C. V Kal.	April.	XV
E. XV Kal.	Maii	XVI
B C. V Idus	April.	XIX
C. VIII Kal.	April.	XV
B. E. Idus	April.	XV
C. Non.	April.	XVIII
C. V Kal.	April.	XXI
E. IV Idus	April.	XV
B. C. Kal.	April.	XVII
E. XI Kal.	Maii	XVIII

7. *Tertius Cyclus lunæ.*

C. VIII Idus	April.	XV
C. IV Kal.	April.	XVIII
B. E. XV Kal.	Maii	XVIII
C. V Idus	April.	XXI
C. VIII Kal.	April.	XVII
E. XVIII Kal.	Maii	XVIII
C B. C. Non.	April.	XX
E. VII Kal.	Maii	XVI
C. IV Idus.	April.	XXII
C. VI Nov.	April.	XX
B. E. XI Kal.	Maii	XX
C. VIII Idus	April.	XVI
C. IV Kal.	April.	XIX
E. XIV Kal.	Maii	XX
B. C. IV Non.	April.	XV
C. VIII Kal.	April.	XVIII
E. XVIII Kal.	Maii	XVIII

CAP. XVII. — [a] *Paschalem cyclum Hyppolitus episcopus.* Post vocem *episcopus* lacuna est in Cod. Neap. Hieronymus, in catalogo, negat se reperire potuisse cujus urbis episcopus fuerit, Galasius papa metropolis Arabum episcopum facit (Bostræ fortasse), ejus enim urbis subscriptio in conciliis nonnunquam D legitur. Zonaras et Nicephorus Portus Romæ episcopum fuisse tradunt. Reperta Romæ est ante annos XX illius marmorea statua sedentis, legiturque cyclus hic paschalis in lateribus sedis cum catalogo operum illius, non tamen integro, quia lapis ea parte fractus.

[b] *Theophilus.* Ex catalogo Gennadii.

[c] *Victorius.* Ita omnino legendum ex Bed., lib. VI de Ratione tem., cap. 48, et ex Gennadio; cujus verba sunt : *Victorius homo Aquitanicus, invitatus a sancto Hylario urbis Romæ episcopo composuit paschalem cursum* (Al *recursum*) *indagatione cautissima, post quatuor priores, qui composuerant, id est, Hyppolitum, Eusebium, Theophilum, Prosperum. Victorius* quoque legitur in vetustiss, libris Salmant. et Complut.

[d] *Per quenquies decem novies.* — *Per quinquies decies novies,* Neap.

[e] *Quoto Kal. vel luna.* Concil. Bracar. II, cap. 9: *Quoto Kalendar, die, vel quota luna.*

[f] *Carmina simplici formitate facta cyclica* Alii *cyclia* cum Rabano, sive id carminis genus arte quadam fieret, ut Aristophanis interpres in Avibus. Nam et Κίκλου poematis quidam Homerum auctorem fuisse voluerunt, ut ait Philopon. ad lib. I Ἀναλ., sive inscitia potius fieret, ut vult Acron ad carmen Horat : *Nec sic incipies ut scriptor cyclicus olim.* Unde cyclicia plerisque Græcis triviales et circumforanei poetæ dicuntur.

[g] *Hinc et laterculum dictum.* Sic in melioribus libris, et recte. Concilium Tolet. IV, cui Isidorus interfuit, cap. 4 : *Solet in Hispaniis de solemnitate paschali varietas existere prædicationis, diversa enim observantia laterculor. Paschalis festivitatis errorem interdum parturit.* Et Cedrenus : Ἡ παρ' Ἕλλησιν ὀπτὴ πλίνθος λατέρκουλον παρὰ Ῥωμαίοις λέγεται, etc. Et Hieronym., in Ezech. cap. IV : *Pro* LATERE *qui Græc dicitur genere feminino* ἡ πλινθος *Symmachus manifestius interpretatus est* πλινθεῖον, *quem nos* LATERCULUM, *et* ABACUM *appellare possumus.*

[h] *Stratum annorum.* Tertull., de Resurrect. carn. : *Ordo temporum* STERNITUR.

8.	*Quartus cyclus lunæ.*		*Lunæ.*
271	C. III Kal.	April.	XIX
B.	E. XIV Kal.	Maii	XV
	C. II Idus.	April.	XIX
	C. VII Kal.	April.	XV
	E. XVII Kal.	Maii	XVI
B.	C. VIII Idus	April.	XVIII
	C. IV Kal.	April.	XXI
	E. III Idus	April.	XV
	C. III Non.	April.	XVIII
B.	E. X Kal	Maii	XVIII
	C. XVIII Kal.	Maii	XXI
	C. III Kal.	April.	XVII
	E. XIII Kal.	Maii	XVIII
B.	C. IV Idus	April.	XX
	C. VII Kal.	April.	XVI
	E. XVII Kal.	Maii	XVI
	C. VII Idus	April.	XX
B.	C. XI Kal.	April.	XV
	E. III Idus	April.	XVI
	C. III Non.	April.	XIX
	E. IX Kal.	Maii	XX
9.	*Quintus cyclus lunæ.*		
B.	C. VII Idus	April.	XVI
	C. III Kal.	April.	XIX
	E. XIII Kal.	Maii	XX
	C. II Non.	April.	XVI
B.	C. VII Kal.	April.	XVII
	E. XVIII Kal.	Maii	XIX
	C. II Kal.	April.	XV
	E. XII Kal.	Maii	XVI
B.	C. III Idus	April.	XVIII
	C. III Non.	April.	XXI
272	E. XVI Kal.	Maii	XV
	C. VI Idus.	April.	XVIII
B.	C. III Kal.	April.	XX
	E. XIII Kal.	Maii	XXI
	C. II Non.	April.	XVII
	C. VI Kal.	April.	XX
B.	E. XVII Kal.	Maii	XX
	C. II Kal.	April.	XVI
	E. XII Kal.	Maii	XVI

10. [a] Post cujus expletionem ad primum exordium recurrendum. Antiquitus Ecclesia Pascha decima quarta luna eum Judæis celebrabat, quocunque die occurerret : quem ritum saneti Patres in Nicæna synodo prohibuerunt, constituentes non solum lunam paschalem et mensem inquirere, sed etiam et diem Resurrectionis dominicæ observare, et ob hoc Pascha a quarta decima luna usque ad vigesimam primam extenderunt, ut dies Dominieus non omitteretur.

11. [b] Paschæ autem vocabulum non Græcum, sed A Hebræum est; nec a passione, quoniam πασχειν Græce dicitur *pati*, sed a *transitu* Hebræo verbo Pascha appellatum est, eo [c] quod tunc populus Dei **273** ex Ægypto transierit. Unde et in Evangelio : *Cum vidisset*, inquit, *Jesus, quia venit hora ut transiret de mundo ad Patrem.*

12. [d] Cujus nox ideo pervigil ducitur, propter adventum Regis ac Dei nostri, ut tempus resurrectionis ejus nos non dormientes, sed vigilantes inveniat. Cujus noctis duplex ratio est, sive quod in ea vitam tunc recepit cum passus est ; sive quod postea eadem hora qua rèsurrexit ad judicandum venturus est.

13. Eo autem modo agimus Pascha, ut non solum mortem et resurrectionem Christi in memoriam revocemus, sed etiam cætera ([e] quæ circa eum attestan- B tur) ad sacramentorum significationem inspiciamus.

14. Propter initium enim novæ vitæ, et propter novum hominem, quem jubemur induere, et exuere veterem, expurgantes vetus fermentum, ut simus nova conspersio, quoniam Pascha nostrum immolatus est Christus; propter hane ergo vitæ novitate primus [f] mensis in anni mensibus celebrationi paschali mystiee attributus est.

15. Quod vero tertiæ hebdomadæ die Pascha celebratur, id est qui dies occurrit a quarta decima in vicesimam primam, hoc significat quia in toto tempore sæculi, quod septenario dierum numero agitur, nunc tertium tempus hoc sacramentum aperuit.

16. Primum enim tempus est ante legem, secundum sub lege, tertium sub gratia. Ubi jam manifes- C tum est sacramentum prius occultum in prophetico ænigmate, ideo et propter hæc tria sæculi tempora resurreetio Domini triduana est.

17. Quod vero a quarta decima luna usque ad vigesimam primam **274** per dies septem paschalis dies quæritur, hoc fit propter ipsum numerum septenarium, quo universitatis significatio sæpe figuratur, qui etiam ipsi Ecclesiæ tribuitur propter instar universitatis, unde et Joannes apostolus, in Apoc., ad septem scribit Ecclesias.

18. Eeclesia vero in ista adhuc mortalitate carnis constituta, propter ipsam mutabilitatem, lunæ nomine in Scripturis significatur.

19 Varia autem observantia opinionum paschalis festivitatis interdum errorem gignit. Latini namque D a tertio Nonas Martii, usque in tertium Nonas Aprilis primi mensis lunam inquirunt, et si quarta decima luna die Dominico provenerit, in alio die Dominico Pascha protrahunt.

20. Græci primi mensis lunam ab octavo Idus Martias usque in diem Non. April. observant, et si quinta decima luna die Dominico incurrerit, sanctum

[a] *Post cujus expletionem*. Quæ ante hæc in Impressis sunt, *A conditione mundi, usque ad hunc novissimum cycli annum computantur anni* DXCXII, a Manuscriptis vetustioribus absunt, neque in reliquis idem numerus, legitur, sed, vel MMMMMCM vel MMMMMCMXI vel MMMMMCMXXI.

[b] *Paschæ autem vocab.* Ex August., epist. ad Januar. 119. Vid. Hieron., ad Matth. XXVI.

[c] *Eo quod populus de Ægypt.* Imo, quod angelus percutiens postes agni sanguine illitos cæde abstinens prætergressus sit. Ut Hieronym., loco citat., Phil., sed hæc Augustimi sunt.

[d] *Cujus nox ideo pervigil dicitur.* Ex Lact., lib. VII, cap. 19.

[e] *Quæ circa eum attest.* Absunt hæc ab optimo Cod. Tolet.

[f] *Primus mensis.* Expunximus τὸ *novorum,* nam neque apud Aug. est, neque esse debet. Vid. Exod. XII.

Pascha celebrant. Hujusmodi igitur dissensio inter utrosque Paschalem regulam turbat.

21. Communis annus dicitur qui [a] duodecim tantum lunas, hoc, est, dies CCCLIV habet. Dictus autem communis, quia sæpe duo ita conjuncti incedunt, ut invicem se in Paschali solemnitate sequantur; nam embolismus annus semper solus est.

22. Embolismus annus est qui tredecim menses lunares, id est, CCCLXXXIV dies habere monstratur. Ipse est annus sancto Moysi divinitus revelatus, in quo jubentur ii qui longius habitabant in secundo mense Pascha celebrare.

23. Embolismus autem nomen Græcum est, quod interpretatur Latine *superaugmentum,* eo quod expleat numerum annorum communium, quibus undecim lunares dies deesse cernuntur.

24. Embolismi autem anni et communes sic inveniuntur. Si enim a quarta decima luna Paschæ præcedentis, usque ad quartam decimam sequentis CCCLXXXIV dies fuerint, embolismalis annus est; si CCCLIV, communis.

25. Bissextus est post annos quatuor unus dies adjectus. Crescit enim per singulos annos quarta pars assis. At ubi quarto anno assem compleverit, bissextum unum facit.

26. Dictus autem bissextus, [b] quia *bis sexies* ductus assem **275** facit, quod est unus dies; sicut *quadrantem* propter *quater ductum,* quod est bissextus, quem super dierum cursum in anno [c] sol facit; sive quod nequeat [d] annus subintroduci, nisi bissexto Kal. Mart. computaveris, hoc est, et prima die sexta Kal. Martias, et addito bissexto alio die sexto Kal. Martias iteraveris.

27. A sexto autem Kal. Martias usque in diem pridie Kalendas Januarias, in lunæ cursu bissextus apponitur, atque inde detrahitur.

28. Intercalares autem dies idcirco vocantur, quia interponuntur, ut ratio lunæ solisque conveniant. *Calare* enim *ponere* dicitur; *intercalare*, *interponere.*

29. Epactas Græci vocant, Latini adjectiones annuas lunares, quæ per undenarium numerum usque ad tricenarium in se revolvuntur. Quas ideo Ægyptii adjiciunt, ut lunaris emensio rationi solis æquetur.

30. Luna enim juxta cursum viginti novem semis dies lucere dignoscitur, et fiunt in annum lunarem dies CCCLIV. Remanent ad cursum anni solaris dies undecim, quos Ægyptii adjiciunt.

31. Unde et adjectiones vocantur : absque his non invenies lunam quota sit in quolibet anno, et mense, et die. Istæ epactæ semper XI Kal. April. reperiuntur in eadem luna quæ fuerit eo die.

32. Continentur autem circulo decemnovenali : sed cum ad XXIX Epactas pervenerit, qui est circulus decemnovenalis, jam sequenti anno non addes super viginti novem, undecim, ut decem annunties detractis triginta, sed inde reverteris, ut undecim pronunties.

CAPUT XVIII.

De reliquis festivitatibus.

1. Festivitas dicta a festis diebus, quasi *festiditas,* eo quod in eis **276** sola res divina fit. Quibus contrarii sunt fasti, in quibus jus fatur, id est, dicitur. Solemnitas a sacris dicitur, ita suscepta, ut mutari ob religionem non debeat [e] a *solo*, id, est, firmo, atque solido nominata.

2. Celebritas autem nominatur, quod non ibi terrena, sed cœlestia tantum agantur.

3. [f] Pascha festivitatum omnium prima est, de cujus vocabulo jam superius dictum est.

4. Pentecoste sicut et Pascha apud Hebræos celebris dies erat, quæ post quinque decadas Paschæ celebratur; unde et vocabulum sumpsit. Πέντε enim Græce *quinque,* in quo die secundum legem panes propositionis de novis frugibus offerebantur.

5. Cujus figuram annus jubilæus in Testamento veteri gessit; quæ nunc iterum per figuram repromissionis æternam requiem præfigurat.

6. [g] Epiphania Græce, Latine *apparitio,* sive *manifestatio* vocatur. Eo enim die Christus sideris indicio magis apparuit adorandus. Quod fuit figura primitiæ credentium gentium.

7. Quo die et dominici baptismatis sacramentum, et permutatæ in vinum aquæ, factorum per Dominum signorum principia exstiterunt.

8. Duæ sunt autem Epiphaniæ : prima in qua natus Christus pastoribus Hebræorum angelo nuntiante apparuit; secunda, ex qua in gentium populis stella indice præsepis cunabula magis adoraturis exhibuit.

277 9. Scenopegia solemnitas Hebræorum, de Græco in Latinum, tabernaculorum dedicatio interpretatur, quæ celebrabatur a Judæis in memoriam expeditionis, cum ab Ægypto promoti, in tabernaculis agebant, et ex eo Scenopegia : σκήνη enim Græce *tabernaculum* dicitur. Quæ solemnitas apud Hebræos Septembri mense celebrabatur.

10. [h] Neomenia, apud nos Kalendæ; apud Hebræos autem (quia secundum lunarem cursum menses supputantur), et Græce μήνη *luna* appellatur; inde *Neomenia*, id est, *nova luna.*

11. Erant enim apud Hebræos ipsi dies Kalenda-

[a] *Qui* XII *tantum lunas.* Al., *lunationes.*

[b] *Qui bis sexies.* Ita scribi placuit A. Augustino, ut sexies semissem significaret, quod voluit Isidorus. Atqui certum est bissextum appellari, quod bis sexto Kal. Mart. dicamus, quod ipse statim subdit.

[c] *Sol facit.* Quæ post hæc leguntur in quibusdam Ms. etiam Gothicis, ut in Oniensi, et Cæsaraug., recipienda non putavimus; ea sunt : *Quia tres dies sine auctore sole transierunt initio conditionis dierum. Inde quarta pars assis per annum crescit, et quarto anno diem integrum reddit. Inde Ægyptii inventores hujus artis, ob exaltationes siderum auctore sole diei in quarta feria condito, unum diem in quartum annum adjecerunt in honorem solis et lunæ.*

[d] *Quod nequeat annus subintroduci.* Al., *annum subintroducere.*

CAP. XVIII. — [e] *Al.* SOLIO, *id est, firmo.* Vid. Fest.

[f] *Pascha fest.* De his tribus festivitatibus. Vid. Hieron., ad Zach., c. 1.

[g] *Epiph.* Qui dies a Græcis baptismo Christi dicatus est, sed quid potissimum hoc die sit factum (ait sanctus Maximus) noverit ille qui fecit.

[h] *Neomen.* Ex Hieron., epist. ad Sunnian.

rum ex legali institutione solemnes, de quibus dicitur in psalmo : *Canite initio mensis tuba, in die insigni solemnitatis vestræ.*

12. [a] Encænia autem est nova templi dedicatio. Græce enim καινὸν dicitur *novum*. Quando enim aliquid novum dedicatur, encænia dicitur. Hanc dedicationis templi solemnitatem Judæi Octobri mense celebrant.

13. Dies Palmarum ideo dicitur, quia in eo Dominus et Salvator noster, sicut propheta cecinit, Jerusalem tendens asellum sedisse perhibetur. Tunc gradiens cum ramis palmarum multitudo plebium obviam ei clamaverunt : *Osanna, benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel.*

14. Vulgus autem ideo eum diem [b] Capitilavium vocant, quia tunc moris est lavandi capita infantium, qui ungendi sunt, ne observatione quadragesimæ sordidata ad unctionem accederent.

278 15. [c] Hoc autem die symbolum competentibus traditur propter confinem dominicæ Paschæ solemnitatem : ut qui jam ad Dei gratiam percipiendam festinant fidem, quam confiteantur agnoscant.

16. Cœna dominica dicta est, eo quod in illo die Salvator Pascha cum discipulis suis fecerit; quod hodie, sicut est traditum, celebratur, sanctamque in eo chrisma conficitur, [d] atque initium novi, et veteris cessatio Testamenti declaratur.

17. Sabbatum ab Hebræis ex interpretatione vocabuli sui requies nominatur, quod Deus in ipso, perfecto mundo, requievisset.

18. Siquidem et eo die requievit in sepulcro Dominus, ut quietis illius mysterium confirmaret, quod Judæis observandum in umbra futuri præceptum est. Sed postquam Christus in sepultura sua ejus figuram adimplevit, observatio ejus quievit.

19. Dominicus dies proinde vocatur, quia in eo resurrectionis Domini nostri gaudium celebratur, [e] Qui dies non Judæis, sed Christianis in resurrectionem Domini declaratus est, et ex illo habere cœpit festivitatem suam.

20. Illis enim solum celebrandum Sabbatum traditum est, quia erat ante requies mortuorum; [f] resurrectio autem nullius erat qui resurgens a mortuis non moreretur.

21. Postquam autem facta est talis resurrectio in corpore Domini ut præiret in capite Ecclesiæ quod corpus Ecclesiæ speraret in fine, jam dies Dominicus, id est, octavus, qui et primus, celebrari cœpit.

279 CAPUT XIX.

De officiis.

1. Officiorum plurima sunt genera, sed præcipuum illud quod in sacris divinisque rebus habetur. [g] Officium autem ab *efficiendo* dictum, quasi *efficium* propter decorem sermonis una mutata littera, vel certe ut quisque illa agat quæ nulli officiant, sed prosint omnibus.

2. Vespertinum officium est in noctis initio vocatum, [h] a stella Vespere, quæ surgit oriente nocte.

3. Matutinum vero officium est in lucis initio, a stella Lucifero appellatum, quæ inchoante mane oritur. Quorum duorum temporum significatione ostenditur ut die ac nocte semper Deus laudetur.

4. [i] Missa, tempore sacrificii, et quando catechumeni foras mittuntur, clamante levita : *Si quis catechumenus remansit, exeat foras*, et inde missa, quia sacramentis altaris interesse non possunt qui nondum regenerati noscuntur.

280 5. Chorus est multitudo in sacris collecta, et dictus chorus, quod initio in modum *coronæ* circum aras starent, et ita psallerent. [j] Alii chorum dixerunt a *concordia*, quæ in charitate consistit, quia si charitatem non habeat, respondere convenienter non potest.

6. Cum autem unus canit, Græce monodia, [k] Latine sincinnium dicitur; cum vero duo canunt, bicinium appellatur : cum multi, chorus. Nam chorea ludicrum cantilenæ, [l] vel saltationes classium sunt.

7. Antiphona ex Græco interpretatur vox reciproca, duobus scilicet choris alternatim psallentibus ordine commutato, sive de uno ad unum, quod genus psallendi Græci invenisse traduntur.

8. [m] Responsorios Itali tradiderunt, quod inde responsorios cantus vocant, quod alio desinente, id alter respondeat. Inter responsorios autem et antiphonas hoc differt, quod in responsoriis unus versum dicit, in antiphonis autem versibus alternant chori.

9. Lectio dicitur, quia non cantatur, ut psalmus, vel hymnus, sed legitur tantum. Illic enim modulatio, hic sola pronuntiatio quæritur.

10. [n] Canticum est vox cantantis in lætitiam.

11. [o] Psalmus autem dicitur qui cantatur ad psalte-

[a] *Encæn.* Ex August., tract. 18 in Joann.

[b] *Capitilavium.* Vid. lib. I de Off., cap. 27, et Rab., lib. II, cap. 35.

[c] *Hoc autem die Symb. comp.* Qui dicantur competentes, inf., lib. VII, cap. ultim.

[d] *Atque in n. e. v. c. t. d.* Addita sunt hæc ex veteribus libris, quæ in Editis non erant; in quibus autem Manuscriptis deerant, lacuna tantumdem patebat.

[e] *Qui dies non Jud. suam.* Verba Aug., epist. 119, cap. 13.

[f] *Resurrectio autem.* Ibid.

Cap. XIX. — [g] *Officium autem ab eff.* Ex Amb. I Off. cap. 8.

[h] *A Stella vespere.* Virg. : *Denique quid vesper serus vehat*, et alias sæpe.

[i] *Missa.* Ambrosium, Leonem, aliosque Patres sequitur. De Missæ etymol. multa Claut. Sanct., in præf. ad Liturg.

[j] *Alii chorum a* CONCORD. E Aug. in ps. LXXXVII.

[k] *Latine sincinniam.* Fest. : *Sincinnium cantionem solitariam.* Agellius, lib. XX, cap. 2 : *Qui rectius locuti sunt*, SINCINNISTAS *littera n gemina dixerunt. Sincinnium namque genus veteris cantionis fuit.* Et paulo post : *Accius poeta* SINCINNISTAS *appellari ait nebuloso nomine, quod* SINCINNIUM *cur diceretur ei obscurum esset.* Sed quoniam *assam* vocem Asconius et Nonius *solam* interpretantur *assicinium*, ut *assipondium*, dictum suspicabatur Chacon. *Sicinnium* apud Rabanum.

[l] *Vel saltationes classium.* Ita vetustiores libri; al. *saltationes plausuum.* Neap., *Ludicrum cantilenæ*, vel *plausuum* sine voce *saltationes.*

[m] *Responsorios.* Vel responsoria, utroque namque modo loquitur in lib. de Off. et in Regul. monach., c. de Off.

[n] *Canticum et vox.* Ex Hilar., in prolog. Ps.

[o] *Psalmus autem.* Ex Aug., in ps. IV.

rium, quo **281** usum esse David prophetam in magno mysterio prodit historia. Hæc autem duo in quibusdam psalmorum titulis juxta musicam artem alternatim sibi apponuntur. A

12. [a] Nam canticum psalmi est cum id quod organum modulatur vox postea cantantis eloquitur. Psalmus vero cantici cum quod humana vox præloquitur ars organi modulantis imitatur. Psalmus autem a psalterio dicitur, unde nec mos est ex alio opere eum componi.

13. Tres autem gradus sunt in cantando : [b] primus succentoris, secundus incentoris, tertius accentoris.

14. [c] Diapsalma Hebræum verbum quidam esse volunt, quo significatur *semper*, id est, quod illa quibus hoc interponitur sempiterna esse confirment.

15. [d] Quidam vero Græcum verbum existimant, quo significatur intervallum psallendi, ut psalma sit B quod psallitur; diapsalma vero interpositum in psallendo silentium, ut quemadmodum sympsalma dicitur vocum copulatio in cantando, ita diapsalma disjunctio earum, ubi quædam requies disjunctæ continuationis ostenditur.

16. Unde illud probabile est non conjungendas sententias in psallendo, ubi diapsalma interpositum fuerit, quia ideo interponitur, ut **282** conversio sensuum vel personarum esse noscatur.

17. Hymnus est [e] canticum laudantium, quod de Græco in Latinum laus interpretatur, pro eo quod sit carmen lætitiæ et laudis. [f] Proprie autem hymni sunt cantus continentes laudem Dei. Si ergo sit laus, et non sit Dei, non est hymnus; si sit et laus, et Dei laus, et non cantetur, non est hymnus. Si ergo et in C laudem, et Dei, et cantatur, tunc est hymnus.

18. Cui contrarius est threnus, quod est lamenti carmen et funeris.

19. [g] Alleluia duorum verborum interpretatio est, hoc est, *laus Dei*, et est Hebræum. Ia enim unum est de decem nominibus quibus apud Hebræos Deus vocatur.

20. Amen significat *vere* sive *fideliter*, quod et ipsum Hebræum est. Quæ duo verba *amen* et *alleluia*, nec Græcis, nec Latinis, nec barbaris, licet in suam linguam omnino transferre, vel alia lingua enuntiare. Nam quamvis interpretari possint, propter sanctiorem tamen auctoritatem servata est ab apostolis in iis propriæ linguæ antiquitas.

21. Tanto enim sacra sunt nomina, ut etiam Joannes in Apocalypsi referat se, Spiritu revelante, vi- D disse et audivisse vocem cœlestis exercitus tanquam vocem aquarum multarum, et tonitruum validorum dicentium *amen* et *alleluia;* ac per hoc sic oportet in terris utraque dici sicut in cœlo resonant.

22. [h] Osianna in alterius linguæ interpretationem in toto transire **283** non potest. *Osi* enim *salvifica* interpretatur; *anna* interjectio est, motum animi significans sub deprecantis affectu.

23. Integre autem dicitur *osianna*, quod nos, corrupta media vocabuli littera, et elisa, dicimus *osanna*, sicut fit in versibus cum scandimus. Littera enim prima verbi sequentis extremam prioris verbi veniens excludit, et dicitur Hebraice *osianna*, quod interpretatur *salvifica*, subaudiendo vel *populum tuum*, vel *totum mundum*.

24. Offertorium tali ex causa sumpsit vocabulum. [i] *Fertum* enim dicitur oblatio quæ altari offertur et sacrificatur a pontificibus, a quo offertorium nominatur, quasi *propter fertum.*

25. Oblatio vocatur, quia offertur.

26. [j] Dona proprie divina dicuntur, munera hominum.

27. Nam munera dicuntur obsequia quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt; itaque munus homini datur, donum Deo; unde etiam in templis donaria dicimus. Munera autem vocantur, quia *manibus* vel accipiuntur, vel dantur.

28. Duo autem sunt quæ offeruntur : donum et sacrificium.

29. Donum dicitur quidquid auro argentoque, aut qualibet alia specie, efficitur.

30. Sacrificium autem est victima, et quæcumque cremantur in ara, seu ponuntur. Omne autem quod Deo datur, aut dedicatur, aut consecratur. Quod dedicatur, *dicendo* datur, unde et appellatur. Unde errant qui dedicationem consecrationem putant significare.

284 31. [k] Immolatio ab antiquis dicta eo quod in *mole* altaris posita victima cæderetur, unde et mactatio post immolationem est. Nunc autem immolatio pani et calici convenit, libatio autem tantum modo calicis oblatio est.

32. Hinc est illud : [l] *Et libavit de sanguine uvæ* sic et sæcularium [m] quidam poetarum : *Nunc pateras libate Jovi... Libare* enim proprie *fundere* est, sumptumque nomen de Libero quodam, qui in Græcia usum reperit vitis.

33. [n] Hostiæ apud veteres dicebantur sacrifi-

[a] *Nam canticum psal.* Ex eodem Hilario, vel Ruff.

[b] *Primus succentoris.* Permutari volebat hæc Chacon, ut esset primus incentoris locus, ex Varr. I de Re rust., cap. 2 : *Ut dextra tibia alia quam sinistra, ita tamen ut sit quodammodo conjuncta, quod est altera ejusdem carminis modorum incentiva, altera succentiva. Et quidem licet adjicias (inquam) pastorum vitam esse incentivam, agricolarum succentivam.* Sed Ecclesiarum morem secutum Isidorum, in quibus qui cantum incipit succentor dicitur, verisimilius est. Cod. Neap., *infimus succentoris.*

[c] *Diapsalma quidam Hebræum esse volunt.* Neque hoc (opinor) quisquam ante Isidorum, neque Isidorus ipse profecto dixit, qui toties apud Hieronymum legerat quod in Hebræo est סלה *sela*, id LXX, Theodotionum et Aquilam διάψαλμα, quintam vero Editionem *semper* reddidisse. Vid. epist. ad Marcell. 138.

[d] *Quidam vero.* Ex Aug., in ps. IV.

[e] *Canticum laudantium.* — *Canticum laudis,* Aug. ps. XXXIX.

[f] *Proprie autem hymnus.* Ex eodem, in ps. LXXII.

[g] *Alleluia..... laus Dei.* Ex Amb., in ps. CXVIII. Nam Hieronymus *laudate Deum* interpretatur, ut vocis ratio exposcit, epist. 137.

[h] *Osianna.* Ex Hier., epist. ad Damas. 145.

[i] *Fertum.* Fest. FERCTUM [*al.*, FERTUM] *genus libi dictum, quod crebrius ad sacra* FEREBATUR. Glossæ quædam Latinæ bibliothecæ Vaticanæ ; *Fertores ferto libantes*

[j] *Dona proprie divina.* Sic Goth. al., *Dei.*

[k] *Immolatio..... quod in* MOLE. A. Aug., *in mola.*

[l] *Et libavit de sanguine uvæ.* Ecclesiastici, L.

[m] *Sicut et quidam poetar.* Virg., Æn. VII.

[n] *Hostiæ apud vet.* E Serv., Æn. I.

cia, quæ fiebant antequam ad hostem pergerent.

34. Victimæ vero sacrificia quæ post victoriam, de victis hostibus, immolabantur; et erant victimæ majora sacrificia quam hostiæ. Alii victimam dictam putaverunt, quia *ictu* percussa cadebat, vel quia *vincta* ad aras ducebatur.

35. [a] Holocaustum illud est ubi totum igne consumitur quod offertur. Antiqui enim cum maxima sacrificia administrarent, solebant totas hostias in sacrorum consumere flamma, et ipsa erant holocaustomata. [b] Ὅλον enim Græce *totum* dicitur, καῦσις *incensio* et holocaustum *totum incensum*.

36. [c] Ceremoniæ apud Latinos dicuntur sacra omnia quæ apud Græcos orgia vocantur. Proprie autem visum est doctoribus a **285** *carendo* appellari ceremonias, quasi *carimonias*, eo quod iis quæ in sacris divinis offeruntur, in suo usu est *carerent* homines; quod etiam nomen in usu est litterarum sanctarum.

37. Alii ceremonias proprie in observationibus Judæorum credunt : abstinentiam scilicet quarumdam escarum secundum veterem legem, eo quod observantes careant his rebus quibus se abstinuerint.

38. Sacrificium dictum, quasi *sacrum factum*, quia prece mystica consecratur in memoriam pro nobis dominicæ passionis; unde hoc eo jubente corpus Christi et sanguinem dicimus, quod; dum sit ex fructibus terræ, sanctificatur, et fit sacramentum, operante visibiliter Spiritu Dei, cujus panis et calicis sacramentum Græci Eucharistiam dicunt, quod Latine *bona gratia* interpretatur. Et quid melius corpore et sanguine Christi ?

39. [d] Sacramentum est in aliqua celebratione, cum res gesta ita fit ut aliquid significare intelligatur, quod sancte accipiendum est. Sunt autem sacramenta baptismus et chrisma, corpus et sanguis.

40. Quæ ob id sacramenta dicuntur, quia sub tegumento corporalium rerum virtus divina secretius salutem eorumdem **286** sacramentorum operatur unde et a *secretis* virtutis, vel a *sacris* sacramenta dicuntur.

41. Quæ ideo fructuose penes Ecclesiam fiunt, quia sanctus in ea manens Spiritus eumdem sacramentorum latenter operatur effectum.

42. Unde seu per bonos seu per malos ministros intra Dei Ecclesiam dispensentur, tamen qui Spiritus Sanctus mystice illa vivificat, qui quondam apostolico in tempore visibilibus apparebat operibus, nec bonorum meritis dispensatorum amplificantur hæc dona, nec malorum attenuantur, quia *neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus ;* unde et Græce mysterium dicitur A quod secretam et reconditam habeat dispositionem.

43. [e] Baptismus Græce, Latine *tinctio* interpretatur, quæ idcirco tinctio dicitur, quia ibi homo spiritu gratiæ in melius immutatur, et longe aliud quam erat efficitur.

44. Prius enim deformitate peccatorum fœdi eramus, in ipsa tinctione reddimur pulchri dealbatione virtutum, unde in Canticis scribitur canticorum : [f] *Quæ est ista quæ ascendit dealbata?*

4. Cujus mysterium non aliter nisi sub Trinitatis designatione, id est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti [g] cognominatione completur, dicente Domino ad apostolos : *Ite, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti.*

46. Sicut enim in tribus testibus stat omne verB bum, ita hoc sacramentum confirmat ternarius numerus nominum divinorum.

287 47. Quod autem per aquam baptismus datur, hæc ratio est. Voluit enim Dominus ut res illa invisibilis, per congruens, sed profecto contrectabile et visibile, impenderetur elementum, super quod etiam in principio ferebatur Spiritus sanctus.

48. Nam sicut aqua purgatur exterius corpus, ita latenter ejus mysterio per Spiritum sanctum purificatur et animus. Cujus sanctificatio ita est.

49.[h] Invocato enim Deo descendit Spiritus sanctus de cœlis, et medicatis aquis, sanctificat eas de se metipso; et accipiunt vim purgationis, ut in eis, ut caro, et anima delictis inquinata mundetur.

50. [i] Chrisma Græce, Latine *unctio* nominatur, C ex cujus nomine, et Christus dicitur, et homo post lavacrum sanctificatur.

51. Nam sicut in baptismo peccatorum remissio datur, ita per unctionem sanctificatio spiritus adhibetur, et hoc de pristina disciplina, qua ungi in sacerdotium et in regnum solebant, ex quo et Aaron a Moyses unctus est.

52. Quæ dum carnaliter fit, spiritualiter proficit; quomodo et in ipsa baptismi gratia visibilis actus est quod in aqua mergimur, sed spiritalis effectus quod delictis mundamur.

53. Hoc significat illud unguentum quod peccatrix mulier **288** super pedes, et [j] ea quæ dicitur non fuisse peccatrix super caput Jesu fudisse scribuntur.

54. Manus impositio ideo fit, ut per benedictioD nem advocatus invitetur Spiritus sanctus. [k] Tunc enim ille Paracletus, post mundata et benedicta corpora, libens a Patre descendit, et quasi super baptismi aquam, tanquam super pristinam, sedem recognoscens, quiescit. Nam legitur quod in principio aquis superferebatur Spiritus sanctus

[a] *Holocaustum.* Ex Hieron., in Ezech. cap. XLV.
[b] Ὅλον *enim Græc.* Ex Aug. in ps. LXIV.
[c] *Cæremoniæ* Serv. Æn. IV : *Sane sciendum orgia apud Græcos dici omnia sacra, sicut apud Latinos cæremoniæ dicuntur.* De Etym., vid. Fest.
[d] *Sacramentum est in aliqua celebrat.* Ex Aug., epist 119, in principio.
[e] *Baptismus Græc.* Vid. Tertull., lib. de Baptism.
[f] *Quæ ascendit dealbata.* Ita LXX λελευκανθισμένη et Amb., serm, 19, in ps. CXVIII. Vulg., *quæ ascendit de deserto deliciis affluens.*
[g] *Cognominatione.* F.. *connominatione;* pejus apud Rabanum, *cognitione.*
[h] *Invocato e Deo.* Ex eodem.
[i] *Chrisma.* Ex Tertull.
[j] *Et ea quæ non dicitur fuisse peccatrix.* Sic omnes libri. Sed non videtur legisse hæc Rabanus.
[k] *Tunc enim ille Paracl.* Verba sunt Tertull.

55. Exorcismus Græce, Latine *conjuratio*, sive sermo increpationis est adversus diabolum, ut discedat, sicut est in Zacharia : *Et ostendit mihi Jesum sacerdotem magnum stantem coram angelo Domini, et Satan stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei, et dixit Dominus ad Satan : Increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem.*

56. Hoc est exorcismus, increpare et conjurare adversus diabolum; unde sciendum quod non creatura Dei in infantibus exorcizatur, aut exsufflatur, sed ille sub quo sunt omnes qui cum peccato nascuntur. Est enim princeps peccatorum.

57. [a] Symbolum per linguam Græcam *signum*, vel *collatio* interpretatur. Discessuri enim apostoli ad evangelizandum in gentibus, hoc sibi prædicationis signum, vel indicium posuerunt.

58. Continet autem confessionem Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ, et omne Christiani dogmatis sacramentum. Quod symbolum fidei et spei nostræ non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.

289 59. Oratio petitio dicitur. Nam[b] *orare* est *petere*, sicut EXORARE *impetrare*. Constat autem oratio loco et tempore. Loco, quia non ubique, cum prohibeamur a Christo orare in publico, sed ubi opportunitas dederit, aut necessitas importaverit. Neque enim contra præceptum reputatur ab apostolis factum, qui in carcere audientibus custodibus orabant, et canebant Deo.

60. De tempore vero dictum est : *Sine intermissione orate*, sed hoc singularibus. Nam est observatio quarumdam horarum communium, quæ dici inter spatia signant, tertia, sexta, et nona; similiter et noctis.

61. Sed ideo orandi hæ horæ divisæ sunt, ut si forte aliquo fuerimus opere detenti, ipsum nos ad officium tempus admoneat, quæ tempora in Scripturis inveniuntur.

62. Primum enim sanctus Spiritus, congregatis discipulis, hora tertia infusus est. Petrus, qua die visionem communicationis in illo vasculo expertus est, sexta hora orandi gratia ascenderat. Idem etiam cum Joanne hora nona templum adiit quando paralyticum sanitati reformavit.

63. Sed et Danielem legimus hæc tempora in oratione observasse, et utique ex Israelis disciplina, ut ne minus quam ter **290** die adoremus. Debitores enim sumus trium personarum, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, exceptis utique et aliis legitimis orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur in ingressu lucis ac noctis, sive vigiliarum; sed et cibum non prius sumere quam [c] interposita oratione.

A 64. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria, quia priora cœlestia quam terrena. Qui autem vult orationem suam volare ad Dominum, faciat illi duas alas, jejunium et eleemosynam, et [d] ascendet celeriter, et exaudietur.

65. Jejunium est parcimonia victus, abstinentiaque ciborum, cui nomen est inditum ex quadam parte viscerum tenui semper et vacua, quod vulgo *jejunum* vocatur. Unde jejunii nomen creditur derivatum, quod sui inedia viscera vacua et exinanita existunt.

66. [e] Jejunium autem et statio dicitur. [f] Statio autem de militari exemplo nomen accepit, pro eo quod nulla lætitia, sive tristitia, obveniens castris stationem militum rescindat. Nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrat disciplinam;[g] unde et milites nunB quam immemores sacramenti magis stationibus parent.

67. Discernunt autem quidam inter jejunium et stationem. **291** Nam jejunium est indifferenter cujuslibet diei abstinentia, non secundum legem, sed secundum propriam voluntatem, statio autem est observatio statutorum dierum, vel temporum.

68. Dierum, ut quartæ feriæ et sextæ jejunium ex veteri lege præceptum, de qua statione in Evangelio dixit ille : *Jejuno bis in Sabbato,* id est, quarta et sexta Sabbati.

69. Temporum autem, quæ legalibus ac propheticis institutionibus terminatis temporibus statuta sunt [h] ut jejunium quarti, quinti, septimi et decimi; vel, sicut in Evangelio, dies illi in quibus ablatus est sponsus; vel sicut observatio quadragesimæ, quæ in uniC verso orbe institutione apostolica observatur circa confinium dominicæ passionis.

70. His tertium genus quidam adjiciunt, [i] quam *xerophagiam* dicunt, abstinentiam scilicet humentium ciborum. Unde, et nomen hoc datum, eo quod *siccis* quidam escis utantur.

71. Pœnitentia appellata, [j] quasi *punitentia,* eo quod ipse homo in se puniat pœnitendo quod male admisit; nam nihil aliud agunt, quos veraciter pœnitet, nisi ut id quod male fecerunt impunitum esse non sinant. Eo quippe modo sibi non parcentibus ille parcit, cujus altum justumque judicium nullus contemptor evadit.

72. Perfecta est autem pænitentia, præterita deflere, et futura non admittere. Hæc secunda in similitudinem fontis purgatio est, ut si forte, impugnante diabolo, aliD quod peccatum irrepserit, hujus satisfactione purgetur.

292 73. Satisfactio autem est causas peccatorum, et suggestiones excludere, et ultra peccatum non iterare.

74. Reconciliatio vero est quæ post complementum pœnitentiæ adhibitur; nam sicut conciliamur Deo

[a] *Symbolum.* Ex Ruff. Symbol.

[b] *Orare est petere.* Ex Serv., Æn. III.

[c] *Interposita orat.* — *Anteposita* Chaconis Codex.

[d] *Ascendet celeriter.* Locus ex Aug. in Ps.

[e] *Jejunium autem et statio.* Sic Cass., lib. V de Instit. Cœnob., cap. 24 : *Per Ægypti monasteria tanta cordis alacritate suscipiebamur, ut, absque legitimis jejuniis quartæ et sextæ feriæ, quocunque pergebamus, quotidiana statio solveretur.*

[f] *Statio de militari exemplo.* Tertull., in lib. de Orat., in fin.: *Si statio de militari exemplo nomen accepit (nam et militia Dei sumus), utique nulla lætitia, sive tristitia obveniens, castris stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.*

[g] *Unde et milites.* Ex eodem, in lib. de Jejun.

[h] *Ut jejunium quarti.* Verba Zachariæ, cap. VIII Vid. Hieron., ibid., et Isid., I Off., cap. 37.

[i] *Quam xerophag.* Qua voce sæpe utuntur Tertull., Hieronym. et Cassian.

[j] *Quasi punitentia.* Al., *quasi punientia.* Idem. II de Off., cap. 16. *Pœnitentia nomen sumpsit a* POENA

quando primum a gentilitate convertimur, ita reconciliamur, quando post peccatum pœnitendo regredimur. A

75. Exomologesis Græco vocabulo dicitur, quod Latine *confessio* interpretatur, cujus nominis duplex significatio est. Aut enim in laude intelligitur confessio, sicut est : *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli, et terræ.* Aut dum quisque confitetur sua peccata ab eo indulgenda, cujus indeficiens est misericordia.

76. Ex hoc [a] igitur Græco vocabulo exprimitur et frequentatur exomologesis, qua delictum nostrum Domino confitemur, non quidem ut ignaro, cujus cognitioni nihil occultum est, sed confessio est rei, scilicet, ejus quæ ignorantur professa cognitio.

77. Utile enim sibi ac jucundum quisquam esse existimaverat, rapere, adulterari, furari; sed ubi hæc æternæ damnationi obnoxia esse cognovit, cognitis B iis, confitetur errorem.

78. Confessio autem erroris professio est desinendi; desinendum ergo a peccatis, dum confessio est. Confessio autem antecedit, remissio sequitur; cæterum extra veniam est qui peccatum cognoscit, nec cognitum confitetur.

79. b Itaque exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, habitu atque victu, sacco et cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare.

80. Litaniæ autem Græco nomine appellantur, quæ Latine **293** dicuntur *rogationes*. Inter litaniam vero et exomologesin hoc differt, quod exomologeses pro sola confessione peccatorum aguntur; litaniæ vero indicuntur propter rogandum Dominum, et impetrandum in aliquo misericordiam ejus.

81. [c] Sed nunc jam utrumque vocabulum sub una designatione habetur, nec distat vulgo utrum litaniæ an exomologeses dicantur. Supplicationis autem nomen quodammodo nunc ex gentilitate retinetur.

82. [d] Nam feriæ, aut legitimæ erant apud eos, aut indictæ. Indictæ autem, quia paupertas antiqua Romanorum ex collatione sacrificabat, aut certe de bonis damnatorum. Unde supplicia dicuntur supplicationes, quæ fiebant de bonis passorum supplicia. Sacræ enim res de rebus exsecrandorum fiebant.

[a] *Ex hoc ergo Græco vocab.* Tertull., lib. de Pœnit. : *Is actus, qui Græco vocabulo magis exprimitur, et frequentatur, exomologesis est, qua delictum Domino nostro confitemur, non quidem ut ignaro, sed quatenus satisfactio confessioni disponitur, confessionis pœnitentia Deus mitigatur.*

[b] *Itaque exomolog. postern. et humilif. h. d. est.* Verba Tertull. ibid.

[c] *Sed nunc jam utrumque vocab.* Id unde natum sit ex Concil. Agathen. const. Sic in Concil. Tolet. 17. cap. 6 cum titulus sit de diebus litaniarum per totos XII menses celebrandis in canone tamen dicitur, ut exomologesis votis gliscentibus celebretur.

[d] *Nam feriæ aut legitimæ.* Verba sunt Servii, Æn. I. ad vers. *Templis indicit honorem.*

LIBER SEPTIMUS.

DE DEO, ANGELIS, ET FIDELIUM ORDINIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De Deo.

1. Beatissimus Hieronymus, vir eruditissimus et linguarum multarum peritus, Hebræorum nominum interpretationem primus in **294** Latinam linguam convertit. Ex quibus, pro brevitate, prætermissis multis, quædam huic operi, adjectis interpretationibus, interponenda studui.

2. Vocabulorum enim expositio satis indicat quid velint intelligi. Habent enim quædam ex propriis causis nominum rationem. In principio autem decem nomina ponimus, quibus apud Hebræos Deus vocatur.

3. [a] Primum apud Hebræos Dei nomen אר *Et* dicitur, quod alii Deum, alii etymologiam ejus exprimentes, ἰσχυρὸν, id est, *fortem*, interpretati sunt, ideo quod nulla infirmitate [b] opprimitur, sed fortis est, et sufficiens ad omnia perpetranda.

4. Secundum nomen אלהים *Eloïm.*

5. Tertium אלהי *Eloe*, quod utrumque in Latinum Deus dicitur. Est autem nomen in Latinum ex Græca appellatione translatum. Nam *Deus* Græce Θεὸς di- C citur, [c] quasi δέος, id est, *timor;* unde tractum est nomen *Deus*, quod eum colentibus sit timori.

6. [d] Deus autem proprie nomen est Trinitatis pertinens ad Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, Ad quam Trinitatem etiam reliqua quæ in Deo infra sunt posita vocabula referuntur.

7. Quartum nomen Dei dicitur צבאוה *Sabaoth*, quod vertitur in Latinum, *exercituum*, sive *virtutum*, de quo in psalmo ab angelis dicitur : *Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum.*

8. Sunt enim in hujusmodi ordinatione virtutes multæ, ut angeli, archangeli, principatus et potestates cunctique cœlestis militiæ ordines, quorum tamen ille Dominus est. Omnes enim sub ipso sunt, ejusque dominatui subjacent. D

9. [e] Quintum צליוז *Elion*, quod interpretatur in Latinum *excelsus*, **295** quia supra cœlo est, sicut scriptum est de eo : *Excelsus Dominus, supra cœlos gloria ejus.* Excelsus autem dictus, pro *valde celsus*. Ex enim pro *valde* ponitur, sicut *eximius*, quasi *valde eminens*.

Cap. I. — [a] Primum apud Heb. Ex Hieron. ep. 136.

[b] *Opprimitur.* Al., *premitur.*

[c] *Quasi* δέος. E Serv., Æn. XII, ad vers. *Diva deam.*

[d] *Deus autem prop. e. n. T.* Ex Hieron., epist. ad Amand. 147.

[e] *Quintum* HELION. Unde quidam Græcos ἥλιον fecisse putant.

10. Sextum nomen אהיה *Eie*, id est, *qui est*. Deus enim solus, quia æternus est, hoc est, quia exordium non habet, essentiæ nomen vere tenet. [a] Hoc enim nomen ad sanctum Moysen per angelum est delatum.

11. Quærenti enim quod esset nomen ejus qui eum pergere præcipiebat ad populum ex Ægypto liberandum, respondit : *Ego sum qui sum, et dices filiis Israel : Qui est misit me ad vos;* tanquam in ejus comparatione, qui vere est, quia incommutabilis est, ea quæ mutabilia facta sunt quasi non sint.

12. [b] Quod enim dicitur *fuit*, non est : et quod dicitur *erit*, nondum est. [c] Deus autem esse tantum novit, fuisse et futurum esse non novit.

13. [d] Solus enim Pater cum Filio et Spiritu sancto veraciter est, cujus essentiæ comparatum esse nostrum non esse est. Unde et in communi eloquio dicimus : [e] *Vivit Deus*, quia essentia vita vivit, quam mors non habet.

14. Septimum שדוני *Adonai*, quod generaliter Dominus interpretatur, quod dominetur creaturæ cunctæ, vel quod creatura omnis dominatui ejus deserviat. Dominus ergo et Deus, vel quod dominetur omnibus, vel quod timeatur a cunctis.

296 15. [f] Octavum יה *Ia*, quod in Deo tantum ponitur, quod etiam in *alleluia* in novissima syllaba sonat.

16 [g] Nonum *Tetragrammaton*, hoc est, *quatuor litterarum*, quod proprie apud Hebræos in Deo ponitur, יהוה id est, duabus יה יה *ia, ia,* quæ duplicata ineffabile illud et gloriosum nomen Dei efficiunt; dicitur autem ineffabilis, non quia dici non potest, sed quia finiri sensu et intellectu humano nullatenus potest, et ideo quia de eo nihil digne dici potest, ineffabilis est.

17. Decimum *Saddai*, אהי id est, *Omnipotens*. Vocatus autem Omnipotens eo quod omnia potest, sed a faciendo quod vult, non a patiendo quod non vult. Quod si ei accideret, nequaquam esset Omnipotens; facit enim quidquit vult, et inde Omnipotens.

18. Item Omnipotens, quia ipsius sunt omnia quæ ubique sunt. Solus enim totius mundi habet imperium. Dicuntur autem et alia quædam in Deum substantialiter nomina, ut *Immortalis, Incorruptibilis, Incommutabilis, Æternus*. Unde et merito cunctæ præponitur creaturæ.

19. Immortalis, sicut de eo scriptum est : *Qui solus habet immortalitatem*, quia in ejus natura nulla est commutatio. [h] Nam omnis mutabilitas non inconvenienter mortalitas dicitur, secundum quam et **A** anima mori dicitur, non quia in corpus, vel in aliquam alteram subtantiam mutatur et vertitur, sed in ipsa sua substantia quidquid alio modo nunc est aut fuit, secundum id quod destitit esse quod erat, mortalis utique deprehenditur, ac per hoc solus Deus dicitur Immortalis, quia solus incommutabilis.

20. Incorruptibilis appellatur, quia corrumpi et dissolvi non posset, nec dividi. Quidquid enim capit divisionem, et interitum capit. Ille nec dividi potest, nec interire ; inde incorruptibilis est.

297 21. Incommutabilis est, quia semper manet, et mutari nescit ; nec proficit, quia perfectus est ; nec deficit, quia æternus est.

22. Æternus est, quia sine tempore est. Non enim habet initium, neque finem. Hinc et sempiternus, **B** eo quod sit semper æternus. A quibusdam autem Æternus ab æthere creditur dictus, quoniam cœlum sedes ejus habetur : unde est illud : *Cœlum cœli Domino* ; et hæc ista quatuor unum significant, nam una eademque res dicitur, sive dicatur æternus Deus, sive immortalis, sive incorruptibilis, sive immutabilis.

23. Invisibilis, quia nunquam per substantiam suam apparuit oculis mortalium Trinitas, nisi per speciem subjectæ creaturæ, ejusdemque corporeæ; nam nemo potest ipsam manifestationem essentiæ Dei videre, et vivere, sicut et dictum est Moysi. Unde et Joannes in Epistola sua dicit : *Deum nemo vidit unquam*. Res est enim invisibilis, ideoque non oculo, sed corde quærendus est.

24. Impassibilis est, quia nullis perturbationi- **C** bus afficitur quibus fragilitas humana succumbit. Non enim attingunt eum ullæ passiones, ut libido, iracundia, cupiditas, timor, mœror, invidia, et cætera quibus humana mens turbatur.

25. Sed cum dicitur Deum irasci, aut zelare, aut dolere, nostro usu dicitur. Apud Deum enim perturbatio nulla est, apud quem tranquillitas summa est.

26. Simplex autem dicitur, sive non amittendo quod habet, seu quia non aliud est ipse, et aliud quod in ipso est [i] sicut in homine, cujus aliud est esse, aliud sapere.

27. Nam et esse potest, et sapiens non esse; Deus autem habet essentiam, habet et sapientiam ; sed quod habet, hoc et est, et omnia unus est; ac proinde simplex est, quia non in eo aliquid accidentis est, **D** sed et quod est, et quod in ipso est, essentialiter est, [j] excepto quod relative ad quamcumque personam est.

28. Summe bonus, quia incommutabilis est. Creatura vero bonum, sed non summum est, quia muta-

[a] *Hoc nomen mors... non habet.* Falso citatur hic locus a Magistr. Sent., lib. I, d. 8, cap. 1, ex Hiero. epist. ad Damasum, cum sit potius conflatas ex Augustini et Greg. variis locis : prima pars, usque ad *non sint*, ex Aug., VIII de Civit., cap. 11.

[b] *Quod enim dicitur* FUIT. Ex eodem, in lib. de Symbol., cap. 4, et in ps. CI, ex quo τὸ *dicitur* deleri bis hoc loco sine fraude posset.

[c] *Deus autem esse tantum nov.* Ex Greg. IV Moral., cap. 27, al 32.

[d] *Solus enim.* Ex eod., 18 Mor., c. 27, al. 32.

[e] *Vivit Deus, quia essent.* Ex eod. lib., c. 3, al. 1.

[f] *Octavum* יה. Ex Hieron., epist., 136.

[g] *Nonum.* Ex eadem epist., et 142. Et in Quæst., in cap. XVII Gen. : *Nec mirandum* (inquit) *quare cum apud Græcos, et nos* a *littera videatur addita, nos* ה *litteram additam dixerimus, idioma namque linguæ illius est per* ה *quidem scribere, seu per* a *legere, sicut e contrario* a *litteram sæpe per e pronuntiant.*

[h] *Nam omnis mutabil.* Ex Greg., XII Moral., cap 17. E quo sunt fere hujus cap. repliqua.

[i] *Sicut in homine.....* Ex XVIII Mor., c. 27, al. 34.

[j] *Excepto hoc, quod relati.* Ex Aug., XI de Civit., c. 10.

bilis est. Et dum sit quidem bonum, non tamen esse potest et summum.

29. Incorporeus autem, vel incorporalis ideo dicitur Deus, ut **298** spiritus credatur, vel intelligatur esse non corpus. Nam dum dicitur spiritus, ejus significatur substantia.

30. Immensus, quia cuncta concludit, ipse a nullo concluditur, sed omnia intra ejus omnipotentiam coarctantur.

31. Perfectus dicitur, quia nihil ei possit adjici. Attamen de consummatione alicujus facti perfectio dicitur. Deus autem, qui non est factus, quomodo est perfectus? Sed hoc vocabulum de usu nostro sumpsit humana inopia, sicut et reliqua verba quatenus id quod ineffabile est utcumque dici possit, quoniam de Deo nihil digne humanus sermo dicit, sicut sunt et alia.

32. Creator dictus pro totus mundi rebus ab ipso creatis; nihil enim est quod non originem a Deo traxerit. Ipse et unus, quia dividi non potest, vel quia nihil esse aliud potest, quod tantumdem capiat potestatis.

33. Hæc igitur, quæ de Deo dicta sunt, ad totam pertinent Trinitatem, propter unam et coæternam substantiam, sive in Patre, sive in Filio ejus Unigenito in forma Dei, sive in Spiritu sancto, qui unus est spiritus Dei Patris, et Filii ejus Unigeniti.

34. Sunt et quædam vocabula ex usu nostro ad Deum sumpta, de membris nostris, sive de inferioribus, et quia in propria natura invisibilis, et incorporeus est, pro efficientiis tamen causarum in ipso rerum species ascribuntur, ut more locutionis nostræ facilius seipsum insinuet, ut quia omnia videt, dicatur *oculus*; propter quod audit omnia, dicatur *auris*; pro eo autem quod avertitur, *ambulat*; pro eo quod spectat; stat.

36. Sic, et in cæteris horum similibus [a] ab humanis mentibus trahitur similitudo ad Deum, sicut et *obliviscens*, et *memorans*. Hinc est quod et propheta dicit? *Juravit Dominus exercituum per animam suam*; non quod Deus animam habeat, sed hoc nostro narrat affectu.

37. [b] Nam et *facies* Dei in Scripturis sanctis non caro, sed divina cognitio intelligitur eadem ratione qua per faciem conspectam **299** quisque cognoscitur. Hoc enim in oratione dicitur Deo : *Ostende nobis faciem tuam*, ac si dicitur : *Da nobis cognitionem tuam.*

38. Sic et vestigia Dei dicuntur, quia nunc Deus per speculum agnoscitur; ac perfectum vero Omnipotens reperietur, dum in futurum facie ad faciem quibusque electis præsentabitur, ut ipsam speciem contemplentur, cujus nunc vestigia comprehendere conantur, hoc est, quem videre per speculum dicuntur.

A 39. Nam, et situs, et habitus, et locus, et tempus in Deum non proprie, sed per similitudinem translate dicuntur, quippe *sedere super cherubim* dicitur, quod est ad situm; et *abyssus, tanquam vestimentum, amictus ejus,* quod est ad habitum; et, *Anni tui non deficient,* quod ad tempus pertinet; et, *Si ascendero in cœlum, tu ibi es,* quod ad locum.

40 [c] Nam et in propheta, plaustri portantis fenum species ad Deum dicitur. Et hæc omnia per figuram Deus, quia nihil est horum ad proprietatem substantiæ ejus.

CAPUT II.

De Filio Dei.

1. Multis etiam modis Christus appellari in Scripturis invenitur divinis. Nam ipse Dei Patris Unigeni- B tus Filius, dum esset æqualis Patri, propter salutem nostram formam servi accepit. Proinde quædam nomina in illo ex divinitatis substantia, quædam ex dispensatione susceptæ humanitatis assumpta sunt.

2. *Christus* namque a *chrismate* est appellatus, hoc est, *unctus.* **300** [d] Præceptum enim fuerat Judæis ut sacrum conficerent unguentum quo perungi possent ii qui vocabantur ad sacerdotium, vel ad regnum; et [e] sicut nunc regibus indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis, sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiam conferebat, et inde *christi* dicti a *chrismate*, quod est unctio.

3. Nam *chrisma* Græce, Latine *unctio* nuncupatur, quæ etiam Domino nomen accommodavit facta spiritualis, quia spiritu unctus est a Deo Patre, sicut C dicitur in Actibus apostolorum : *Collecti sunt enim in hac civitate, adversus sanctum Filium tuum, quem unxisti*; non utique oleo visibili, sed gratiæ dono quod visibili significatur unguento.

4 [f] Non est autem Salvatoris proprium nomen *Christus*, sed communis nuncupatio potestatis; [g] dum enim dicitur Christus, commune dignitatis nomen est; dum Jesus Christus, proprium est vocabulum Salvatoris.

5. Christi autem nomen nusquam alibi omnino, nec in aliqua gente fuit, nisi tantum in illo regno ubi Christus prophetabatur, et unde venturus erat.

6. *Messias* autem Hebraice dicitur, Græce *Christus*, Latina autem locutione *unctus*.

7. *Jesus* Hebraice, Græce Σωτήρ, [h] Latine autem *Salutaris*, sive *Salvator* interpretatur, pro eo quod D cunctis gentibus salutifer venit.

8. [i] Etymologiam enim nominis hujus etiam evangelista significat, dicens : *Vocabis nomen ejus Jesum, quia ipse salvum faciet populum suum.* Sicut enim *Christus* significat *Regem*, ita *Jesus* significat *Salvatorem.*

9. Non itaque nos salvos facit quicunque rex, sed rex Salvator **301** Quod verbum Latina lin-

[a] *Ab humanis mentibus.* Ex Greg. 32, cap, 5. *al* 6.
[b] *Nam et facies Dei.* Ex eodem, in lib. I, Reg. x.
[c] *Nam et in proph.* Amos. II.
[d] Cap. II. *Præceptum enim fuerat Jud.* Ex Lact., lib. 4. cap. 7. Gothor. quoque reges a pontificib. Toletanis inungi solitos tradunt historiæ.
[e] *Et sicut nunc regibus indum. puerp.* Hinc *purpura regem* apud Virg. et *purpurei tyranni* apud Hor.
[f] *Non est autem Salvatoris.* Lact., ibid. : *Nam* Christus *non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis, et regni.*
[g] *Dum enim dicitur Christus.* Ex Hier. in Matth. 16.
[h] *Latine autem Salvat.* Ex Lact., IV, cap. 12.
[i] *Etymologiam.* Ex Hieron. in Matth. 1.

gua antea non habebat, sed habere poterat, sicut potuit, quando voluit.

10. *Emmanuel* ex Hebræo in Latinum significat *nobiscum Deus*, scilicet quia per Virginem natus Deus hominibus in carne mortali apparuit, ut terrenis viam salutis ad cœlum aperiret. Ad divinitatis substantiam quæ pertinent ista sunt *Deus, Dominus.*

11. Deus autem dictus, propter unicam cum Patre substantiam.

Dominus, propter servientem creaturam.

12. Deus autem et homo, quia verbum et caro. Unde, et *bis genitus* dicitur, sive quia Pater eum genuit sine Matre in æternitate, sive quia Mater sine Patre in tempore.

13. *Unigenitus* autem vocatur secundum divinitatis excellentiam, quia sine fratribus; *Primogenitus* secundum susceptionem hominis, in qua per adoptionem gratiæ fratres habere dignatus est, quibus esset primogenitus.

14. *Homousios* Patri ab unitate substantiæ appellatur. *Substantia* enim, vel *essentia* Græce οὐσία dicitur, ὁμὸς *unum*. Utrumque igitur conjuctum sonat *una substantia*. Hoc enim vocatur *homousion*, quod est: *Ego et Pater unum sumus*, hoc est, ejusdem cum Patre substantiæ.

15. Quod nomen, etsi scriptum in sanctis Litteris non inveniatur, in assertione tamen totius Trinitatis defenditur, quia datur ratio, unde recte dici ostendatur: sicut et Pater in illis libris nusquam *Ingenitus* legitur, **302** sed tamen dicendus esse atque credendus non dubitatur.

16. *Omœusios* similis substantiæ quia qualis Deus, talis est et imago ejus. Invisibilis Deus, et imago invisibilis.

17. *Principium*, eo quod ab ipso sint omnia, et quia ante eum nihil.

18. *Finis*, vel quia dignatus est in fine temporum humiliter in carne nasci, et mori, et judicium novissimum ipse suscipere, vel quia quidquid agimus ad illum referimus; et cum ad eum pervenerimus, ultra quod quæramus non habemus.

19. *Os* Dei est, quia Verbum ejus est. Nam sicut pro verbis, quæ per linguam fiunt, sæpe dicimus, *illa, et illa lingua*, ita, et pro Dei verbo *os* ponitur, quia mos est ut ore verba formentur.

20. [b] *Verbum* autem ideo dicitur, quia per eum Pater omnia condidit, sive jussit.

21. *Veritas*, quia non fallit, sed tribuit, quod promisit.

Vita, quia creavit.

Imago dicitur propter parem similitudinem Patris.

22. *Figura* est, quia suscipiens formam servi, operum virtutumque similitudine Patris in se imaginem atque immensam magnitudinem designavit.

23. *Manus* Dei est, quod omnia per ipsum facta sunt. Hinc et dextera propter effectum operis totius creaturæ, quæ per ipsum formata est.

Brachium, quia ab ipso omnia continentur.

24. *Virtus*, pro eo quod omnem potestatem Patris in semetipso habeat; et omnem cœli terræque creaturam gubernet, contineat atque regat.

25. *Sapientia*, pro eo quod ipse revelet mysteria scientiæ et arcana sapientiæ. Sed tamen cum sit Pater, et Spiritus sanctus sapientia, et virtus, et lumen, et lux, proprie tamen iis nominibus Filius nuncupatur.

26. *Splendor* autem appellatur, propter quod manifestat. *Lumen*, quia illuminat. *Lux*, quia ad veritatem contemplandam cordis oculos reserat. *Sol*, quia illuminator.

27. *Oriens*, quia luminis fons, et illustrator est rerum, et quod oriri nos faciat ad vitam æternam.

303 28. *Fons*, quia rerum origo est, vel quod satiat sitientes. Ipse quoque A et Ω; alpha enim litteram nulla præcedit; prima est enim litterarum, sicut et Filius Dei; ipse enim se principium Judæis interrogantibus esse respondit. Unde et Joannes, in Apocalypsi, proprie ipsam litteram ponens ait: *Ego sum A et Ω, primus et novissimus* (*Apoc.* XXII, 13). Primus, quia ante eum nihil est: novissimus, quia judicium novissimum ipse suscipiet.

29. [c] Mediator, quia inter Deum et hominem medius constitutus est, ut hominem ad Deum perduceret, unde et illum Græci μεσίτην vocant.

30. *Paracletus*, id est, *advocatus*, quia pro nobis intercedit apud Patrem; sicut et de eo dicit Joannes: *Advocatum habemus apud Patrem Jesum Christum Justum* (*I Joan.* II, 1).

31. Paracletus autem Græcum est, quod Latine dicitur *advocatus*. Quod nomen et Filio, et Spiritui sancto ascribitur, juxta quod et Dominus in Evangelio ait: *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis* (*Joan.* XIV, 16).

32. *Intercessor* autem idem vocatur, quia pro culpa nostra removenda curam gerit, et pro abluendis nostris criminibus curam impendit.

33. *Sponsus*, quia descendens e cœlo, adhæsit Ecclesiæ, ut pace Novi Testamenti essent duo in carne una.

34. [d] *Angelus* dicitur propter annuntiationem paternæ, ac suæ voluntatis. Unde, et apud prophetam *magni consilii angelus* legitur, dum sit Deus, et Dominus angelorum.

35. *Missus* dicitur, eo quod apparuit huic mundo Verbum caro factum, unde et idem dicit: *Ego a Patre exivi, et veni in hunc mundum* (*Joan.* XVI, 26).

36. *Homo* autem dicitur, quia natus est.

Propheta, quia futura revelavit.

Sacerdos, quia pro nobis se hostiam obtulit.

Pastor, quia custos.

304 *Magister*, quia ostensor.

Nazaræus, vero a loco.

Nazaræus a merito, id est, *Sanctus*, sive *mundus*, quia peccatum non fecit.

[a] *Quod verbum Latina ling. ante non hab.* Qui enim Σωτῆρα *servatoris* voce satis se expressisse credunt, valde errant. Cic. act. 11 in Verr.: *Itaque eum non solum patronum istius insulæ, sed etiam* SOTERA *inscriptum vidi Syracusis Hoc quantum est? Ita manum, ut Latine verbo exprimi non possit. Is est nimirum* SOTER *qui salutem dedit.*

[b] *Verbum autem.* Vid. lib. de Patris et Filii unitate inter Hilarii opera, e cujus fine istorum quædam desumpta.

[c] *Mediator.* Ex Lact., ibid.

[d] *Angelus.* Ex Tertull., lib. de Trinitat.

37. Siquidem et de aliis inferioribus rebus nominum species ad se trahit Christus, ut facilius intelligatur.

38. Dicitur enim *Panis*, quia caro.

Vitis, quia sanguine ipsius redempti sumus.

Flos, quia electus.

Via, quia per ipsum ad Deum imus.

Ostium, quia per ipsum ad Deum ingredimur.

Mons, quia fortis.

Petra, quia firmitas est credentium.

39. *Lapis angularis*, vel quia duos parietes e diverso, id est, de circumcisione et præputio venientes in unam fabricam Ecclesiæ jungit; vel quod pacem in se angelis et hominibus facit.

40. *Lapis offensionis*, [a] quia veniens humilis, offenderunt in eum increduli homines; et factus est petra scandali, sicut dicit Apostolus: *Judæis quidem* B *scandalum*.

41. *Fundamentum* autem ideo vocatur, quia fides in eo firmissima est, vel quia super eum catholica Ecclesia constructa est.

42. Nam et Christus *Agnus* pro innocentia.

Ovis, propter patientiam.

Aries, propter principatum.

Hædus, propter similitudinem carnis peccati.

43. *Vitulus*, pro eo quod pro nobis est immolatus.

Leo, pro regno et fortitudine.

[b] *Serpens*, pro morte et sapientia.

[c] Idem et *vermis*, quia resurrexit.

44. *Aquila*, propter quod post resurrectionem ad astra remeavit. Nec mirum si vilibus significationibus figuretur, qui usque ad nostrarum **305** passionum, C seu carnis contumelias descendisse cognoscitur.

45. Qui cum sit coæternus Dei Patris ante sæcula Filius, postquam venit plenitudo temporis, propter salutem nostram formam servi accepit, et factus est hominis filius.

46. Inde quædam de illo in Scripturis secundum formam Dei, quædam secundum formam servi dicuntur. Quorum, exempli gratia, duo quædam commemorantur, ut singula ad singula referantur. Secundum formam enim Dei de seipso dixit: *Ego et Pater unum sumus*; secundum formam servi: *Quoniam Pater major me est*.

47. Homines autem minus intelligentes quid pro quo dicatur, ea quæ propter formam servi dicta sunt volunt transferre ad formam Dei: et rursus ea quæ D dicta sunt ut ad se invicem personæ referantur, volunt nomina esse naturæ atque substantiæ, et faciunt errorem in fide.

48. Sic autem Dei Filio conjuncta est humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona. Solus igitur homo pertulit crucem, sed propter unitatem personæ et Deus dicitur pertulisse.

49. Hinc est quod scribitur: *Si enim cognovissent*, A *nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* (*I Cor.* II, 8). Filium ergo Dei crucifixum fatemur, non ex virtute divinitatis, sed ex infirmitate humanitatis; non ex suæ naturæ permansione, sed ex nostræ susceptione.

CAPUT III.

De spiritu sancto.

1. Spiritus sanctus ideo prædicatur *Deus*, quia ex Patre Filioque procedit, **306** et substantiam eorum habet. Neque enim aliud de Patre procedere potuit, quam quod ipse est Pater.

2. Spiritus autem dictus secundum id quod ad aliquid refertur; et *spirans* utique spiritu inspirans est, et ex eo appellatus Spiritus est. Proprio autem modo quodam dicitur Spiritus sanctus secundum quod refertur ad Patrem, et Filium, quod eorum Spiritus sit.

3. Nam et hoc nomen, quod Spiritus dicitur, non semper secundum id quod refertur ad aliquid, sed secundum id quod aliquam naturam significat.

4. Omnis enim incorporea natura *spiritus* in Scripturis sacris appellatur. Unde non tantum Patri et Filio et Spiritui sancto, sed omni rationali creaturæ, et animæ hoc vocabulum congruit.

5. Ideo igitur spiritus Dei *sanctus* vocatur, quia Patris et Filii sanctitas est. Nam cum sit et Pater Spiritus, et Filius spiritus et Pater sanctus, et Filius sanctus, proprie tamen ipse vocatur Spiritus sanctus, tanquam sanctitas coessentialis et consubstantialis amborum.

6. Spiritus sanctus ideo non dicitur *genitus*, ne duo in Trinitate Filii suspicentur. Ideo non prædicatur *ingenitus*, ne duo Patres in ipsa Trinitate credantur.

7. *Procedens* autem dicitur, testimonio Domini dicentis: *Multa adhuc habeo quæ vobis loquar, sed non potestis illa modo audire. Veniet autem Spiritus veritatis, quia Patre procedit, et de meo accipiet*, **307** *ille vobis indicabit omnia* (*Joan.* XVI, 12, 13). Hic autem non solum natura procedit, sed semper ad peragenda Trinitatis opera indesinenter procedit.

8. Hoc autem interest inter nascentem Filium et procedentem Spiritum sanctum, quod Filius ex uno nascitur; Spiritus sanctus ex utroque procedit, et ideo dicit Apostolus: *Qui autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus* (*Ad Rom.* VIII, 9).

9. Spiritus sanctus ex opere etiam et *angelus* intelligitur; dictum est enim de illo: *Et quæ ventura sunt annuntiabit vobis* (*Joan* XVI, 13); et utique angelus Græce, Latine *nuntius* interpretatur. Unde et duo angeli apparuerunt Loth, in quibus Dominus singulariter appellatur, quos intelligimus Filium et Spiritum sanctum; nam Pater nunquam legitur missus.

10. Spiritus sanctus, quod dicitur *Paracletus*, [a] consolatione dicitur; παράκλησις enim Græce, Latine *consolatio* appellatur. Christus enim eum apostolis lugentibus misit, postquam ab eorum oculis ipse in cœlum ascendit.

[a] *Quia veniens humilis*. Nominativus absolutus, quem (si quid id ad nostra hæc) etiam apud Ciceronem reperiri notavit Budæus, in comment. ling. Græcæ.

[b] *Serpens*. Vid. Greg. Nyss., in Vita Moys.

[c] *Idem et vermis*. Propter vermem, qui e cineribus Phœnicis existit; de quo Clem. Rom., in Const. lib. v. cap. 6, et carmen quod *Phœnicis* titulo cum Lactantii operibus circumfertur, et Epiph., in Anchoratu. Nam quod bombycem intellexerit, quamvis eo verme et notior et fortasse verior resurrectionis species constet, tamen non fit verisimile.

CAP. III.—[a] *De unita ejus plenitud*. Al., *unitatis*.

11. Consolator enim tristibus mittitur, secundum illam ejusdem Domini sententiam : *Beati lugentes, quoniam ipsi consolabuntur* (*Matth.* v, 5), ipse etiam dixit: *Tunc lugebunt filii sponsi, cum ablatus ab eis fuerit sponsus* (*Id.* ix, 15).

12. Item Paracletus pro eo quod consolationem præstet animabus quæ gaudium temporale amittunt. Alii Paracletum Latine *oratorem*, vel *advocatum* interpretantur. Ipse enim Spiritus sanctus dicit, ipse docet, per ipsum datur sermo sapientiæ, ab ipso sancta Scriptura inspirata est.

13. Spiritus sanctus ideo *septiformis* nuncupatur propter dona, quæ de [a] unita ejus plenitudine particulatim quique, ut digni sunt, consequi promerentur. Ipse enim Spiritus Sapientiæ et intellectus, **308** Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus scientiæ et pietatis, Spiritus timoris Domini.

14. Spiritus autem *principalis* in psalmo quinquagesimo legitur, ubi quia tertio Spiritus repetitur, nonnulli Trinitatem intellexerunt, ideo quia scriptum est : *Deus Spiritus est.* Quod enim non est corpus, et tamen est, videtur restare ut spiritus sit. Intelligunt ergo ibi nonnulli Trinitatem significari : in Spiritu *principali* Patrem, in Spiritu *recto* Filium, in Spiritu *sancto* Spiritum sanctum.

15. Spiritus sanctus ideo *donum* dicitur, eo quod *datur.* A *dando* enim *donum* est nuncupatum. Notissimum est enim Dominum Jesum Christum, cum post resurrectionem a mortuis ascendisset in cœlum, dedisse Spiritum sanctum, quo credentes impleti, linguis omnium gentium loquebantur.

16. In tantum autem donum Dei est, in quantum datur eis qui per eum diligunt Deum. Apud se autem Deus est, apud nos autem donum est, sed sempiterne Spiritus sanctus donum est, distribuens singulis gratiarum dona, prout vult.

17. Nam et prophetias quibus vult impertit, et peccata quibus vult dimittit. Nam peccata sine Spiritu sancto non donantur.

18. Spiritus sanctus inde proprie *charitas* nuncupatur, vel quia naturaliter eos a quibus procedit conjungit, et se unum cum eis esse ostendit, vel quia in nobis id agit, ut in Deo maneamus, et ipse in nobis.

19 Unde, et in donis Dei nihil majus est charitate, et nullum majus est donum Dei quam Spiritus sanctus.

20. Ipse est et *gratia*, quæ, quia non meritis nostris, sed voluntate divina **309** *gratis* datur, inde *gratia* nuncupatur. Sicut autem unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine *Sapientiæ,* eum sit universaliter et Spiritus sanctus et Pater ipse sapientia, ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo *Charitatis*, eum sit et Pater, et Fillius universaliter charitas.

21. Spiritus sanctus *Digitus Dei* esse in libris Evangelii apertissime declaratur. [b] Cum enim unus evan-A gelista dixisset: *In digito Dei ejicio dæmonia,* [c] alius hoc idem ita dixit : *In Spiritu Dei ejicio dæmonia.* Unde et digito Dei scripta lex est, data die quinquagesimo ab occisione agni ; et die quinquagesimo a passione Domini Jesu Christi venit Spiritus sanctus.

22. Ideo autem *Digitus Dei* dicitur, ut ejus operatoria virtus cum Patre et Filio significetur. Unde et Paulus ait : *Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, dividens singulis prout vult* (*I Cor.* xii, 11). Sicut autem per baptismum in Christo morimur, et renascimur, ita spiritu signamur, qui est *Digitus Dei* et spirituale signaculum.

Spiritus sanctus idcirco in *Columbæ* specie venisse scribitur, [d] ut natura ejus per avem simplicitatis et innocentiæ declaretur. Unde, et Dominus :
B *Estote,* inquit, *simplices sicut columbæ* (*Matth.* x, 16). Hæc enim avis corporaliter ipso felle caret, habens tantum innocentiam et amorem.

23. Spiritus sanctus inde nomine *Ignis* appellatur, propter quod in Actibus apostolorum per divisionem linguarum, ut ignis apparuit, qui, et insedit super unumquemque eorum.

24. Propterea autem diversarum linguarum gratiam apostolis dedit, ut idonei efficerentur fidelium eruditioni populorum.

25. Quod vero supra singulos sedisse memoratur, id causæ est, ut intelligatur per plures non fuisse divisus, sed mansisse in singulis totus, sicut fere ignibus mos est.

310 26. Hanc enim naturam habet ignis accen-
C sus, ut quanti ad eum, [e] quanti ad crinem purpurei splendoris aspexerint, tantis visum suæ lucis impertiat, tantis ministerium sui muneris tribuat, et ipse nihilominus in sui integritate permaneat.

27. Spiritus sanctus nomine *Aquæ* appellatur in Evangelio, Domino clamante et dicente : *Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. Qui credit in me, flumina aquæ vivæ fluent de ventre ejus.* Evangelista autem exposuit unde diceret. Secutus enim ait : *Hoc autem dicebat de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum* (*Joan.* vii, 39)

28. Sed aliud est aqua sacramenti, aliud aqua, quæ significat Spiritum Dei. Aqua enim sacramenti visibilis est ; aqua Spiritus invisibilis est. Ista abluit corpus, et significat quod fit in anima ; per illum autem
D Spiritum sanctum ipsa anima mundatur et saginatur.

29. Spiritus sanctus ideo *unctio* dicitur, Joanne testante apostolo, quia sicut oleum naturali pondere superfertur omni liquori, ita in principio superferebatur Spiritus sanctus aquis. Unde et Dominus oleo exsultationis, hoc est, Spiritu sancto fuisse legitur unctus.

30. Sed et Joannes apostolus Spiritum sanctum unctionem vocat, dicens : *Et vos*, inquit, *unctionem, quam accepistis ab eo, permaneat in vobis; et ne-*

[b] *Cum enim unus evangelista.* Luc., xi.

[c] *Alius.* Matth., xii,

[d] *Ut natura...ipso felle caret.* Verba sunt Tertull. in lib. de Baptism., et ita etiam cum plerisque loquitur divus Th. iii p., q. 39, artic. 6, non quod felle prorsus careat, sed quia fellis quam minimum habeat, ut ait Arist. lib, iii de Part.

[e] *Quanti ad crinem purp. coloris. Purpureum capillum* et *purpuream comam* Virgilius et Tibullus dixere, et Salom., eant. 7 : *Comæ capitis tui, sicut purpura regis juncta canalibus.* Sed eur hoc loco crinis mentio sit injecta, alii dixerint?

esse non, habetis ut aliquis doceat vos, sed sicut A *unctio ejus docet vos de omni re* (*I Joan.* II, 27). Ipse enim Spiritus sanctus unctio est invisibilis.

311 CAPUT IV.

De eadem Trinitate.

1. Trinitas appellata, quod fiat totum unum ex quibusdam tribus, quasi *Triunitas*, ut memoria, intelligentia et voluntas, in quibus mens habet in se quamdam imaginem divinæ Trinitatis. Nam dum tria sint, unum sunt, quia et singula in se manent, et omnia in omnibus.

2. Pater igitur, et Filius, et Spiritus sanctus, Trinitas et unitas. Idem enim unum, idem et tria. In natura unum, in personis tria. Unum propter Majestatis communionem, tria propter personarum proprietatem.

3. Nam alius Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus; sed [a] *alius* quidem, non *aliud*, quia pariter simplex, pariterque incommutabile bonum et coæternum. B

4. Pater solus, non est de alio, ideo solus appellatur ingenitus. Filius solus de Patre est natus, ideo solus dicitur genitus. Spiritus sanctus solus de Patre et Filio procedit, ideo solus amborum nuncupatur Spiritus.

5. In hac Trinitate, alia appellativa nomina, alia propria sunt. Propria sunt essentialia, ut *Deus*, *Dominus*, *Omnipotens*, *Immutabilis*, *Immortalis*. Et inde propria, quia ipsam substantiam significant, qua unum sunt.

6. Appellativa vero *Pater*, et *Filius*, et *Spiritus sanctus*, *Ingenitus*, et *Genitus*, et *Procedens*. Eadem et relativa, quia ad se invicem referuntur. Cum enim dicitur Deus, essentia est, quia ad seipsum dicitur. Cum vero dicitur Pater, et Filius, et Spiritus sanctus C relative dicuntur, quia ad se invicem referuntur.

7. Nam Pater non ad seipsum, sed ad Filium relative dicitur, quia est ei Filius; **312** sic et Filius relative dicitur, quia est ei Pater; sic et Spiritus sanctus, quia est Patris Filiique Spiritus.

8. His enim appellationibus hoc significatur, quod ad se invicem referuntur, non ipsa substantia, qua unum sunt. Proinde Trinitas in relativis personarum nominibus est; deitas non triplicatur, sed in singularitate est; quia si triplicatur, deorum inducimus pluralitatem.

9. Nomen autem *deorum* in angelis et sanctis hominibus ideo pluraliter dicitur, propter quod non sint æquales.

10. De quibus psalmus: *Ego dixi: Dii estis*. De Patre autem, et Filio, et Spiritu sancto, propter D unam et æqualem divinitatem non nomen *Deorum*, sed *Dei* esse ostenditur, sicut ait Apostolus: *Nobis tamen unus Deus*, vel sicut voce divina dicitur: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est*, scilicet, ut, et Trinitas sit, et unus Dominus Deus sit.

11. Fides apud Græcos de Trinitate hoc modo est: una οὐσία, ac si dicatur *una natura*, aut *una essentia*; *tres hypostases*, quod resonat in Latinum, vel *tres personas*, vel *tres substantias*.

12. Nam Latinitas proprie non dicit de Deo, nisi *essentiam*; *substantiam* substantiam vero non proprie dicit, sed abusive, quoniam vere *substantia* apud Græcos persona intelligitur, non natura.

CAPUT V.

De angelis.

1. Angeli Græce vocantur, Hebraice dicuntur *melachim* מלכים: **313** Latine vero *nuntii* interpretantur, ab eo quod Domini voluntatem populis nuntient.

2. [b] Angelorum autem vocabulum officii nomen est, non naturæ; semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli.

3. [c] Quibus ideo pictorum licentia pennas facit, ut celerem eorum in cuncta discursum significent, sicut et juxta fabulas poetarum venti pennas habere dicuntur, propter velocitatem, scilicet. Unde Scriptura sacra dicit: *Qui ambulat super pennas ventorum* (*Ps.* CIII, 3).

4. [d] Novem autem ordines esse angelorum sacræ Scripturæ testantur, id est, *angeli*, *archangeli*, *throni*, *dominationes*, *virtutes*, *principatus*, *potestates*, *cherubim* et *seraphim*: quorum officiorum vocabula, cur ita dicta sint interpretando exsequemur.

5. *Angeli* vocantur, propter quod de cœlis ad annuntiandum hominibus mittuntur; *angelus* enim Græce, Latine *nuntius* dicitur.

6. *Archangeli* Græca lingua, Latina *summi nuntii* interpretantur; qui enim parva vel minima annuntiant, *angeli*; qui vero summa, *archangeli* nuncupantur, archangeli dicti, quod primatum teneant inter angelos; ἀρχὸς enim Græce, Latine *princeps* interpretatur. Sunt enim duces et principes, sub quorum ordine unicuique angelorum officia deputata sunt.

7. [e] Nam quia archangeli angelis præsunt, Zacharias propheta testatur, dicens: *Et ecce angelus, qui loquebatur in me egrediebatur, et angelus alius egrediebatur in occursum ejus, et dixit ad eum: Curre et loquere ad puerum istum, dicens: Absque muro habitabitur Jerusalem* (*Zac.* II, 3).

8. Si enim in ipsis officiis angelorum nequaquam potestates superiores inferiores disponerent, nullo modo hoc, quod homini diceret angelus, ab angelo cognovisset.

9. [f] Quidam autem archangelorum privatis nominibus appellantur, **314** ut per vocabula ipsa in opere suo, quid valeant designetur.

10. [g] *Gabriel* Hebraice in linguam nostram vertitur *fortitudo Dei*. Ubi enim potentia divina vel fortitudo manifestatur, Gabriel mittitur.

11. Unde et eo tempore quo erat Dominus nasciturus, et triumphaturus de mundo, Gabriel venit ad Mariam, ut illum annuntiaret, qui ad debellandas aereas potestates humilis venire dignatus est.

12. *Michael* interpretatur *quis ut Deus?* Quando enim aliquid in mundo miræ virtutis fit, hic archan-

CAP. IV. — [a] *Sed alius quidem non aliud*. Ex Aug., XI de Civit., cap. 10.

CAP. V. — [b] *Angelorum autem vocab*. Ex Greg., hom. 34 in Evang.

[c] *Quibus ideo pictorum*. Ex Hieron. Is. VI.

[d] *Novem autem ordines*. Ex Greg., ead. hom.

[e] *Nam quai arch... cognovisset*. Ex IV Mor., cap. 27

[f] *Quidam autem archang*. Ex ead. hom.

[g] *Gabriel..., Michael...* Ex Greg. et Hieronym., in Daniel, VIII.

gelus mittitur. Et ex ipso opere nomen est ejus, quia nemo valet facere quod facere prævalet Deus.

13. *Raphael* interpretatur *curatio*, vel *medicina Dei;* ubicunque enim curandi et medendi opus necessarium est, hic archangelus a Deo mittitur, et inde *medicina Dei* vocatur.

14. Unde et ad Tobiam idem archangelus missus oculis ejus curationem adhibuit, et cæcitate detersa visum restituit; nominis enim interpretatione et angeli officium designatur.

15. *Uriel* interpretatur *Ignis Dei*, sicut legimus apparuisse ignem in rubo. Legimus etiam ignem missum desuper, et implesse quod præceptum est.

16. *Throni* autem, et *dominationes*, et *principatus*, et *potestates*, et *virtutes*, quibus universam cœlestem societatem Apostolus complectitur, ordines angelorum et dignitates intelliguntur, et pro hac ipsa distributione officiorum allii *throni*, alii *dominationes*, alii *principatus*, allii *potestates* dicuntur, pro certis dignitatibus quibus invicem distinguuntur.

17. *Virtutes* angelica quædam ministeria perhibentur, per quæ signa et miracula in mundo fiunt, propter quod et *virtutes* dicuntur.

18. [a] *Potestates* sunt quibus virtutes adversæ subjectæ sunt, et inde **315** *potestatum* nomine nuncupantur, quia maligni spiritus eorum potestate coerceantur, ne tantum mundo noceant quantum cupiunt.

19. *Principatus* sunt hi qui angelorum agminibus præsunt. Qui pro eo quod subditos angelos ad explendum ministerium divinum disponunt, *principatus* vocabulum acceperunt. Nam alii sunt qui administrant, alii qui assistunt, sicut per Danielem dicitur: *Millia millium ministrabant ei, et decies millies centena millia assistebant ei* (*Dan.* VII, 10).

20. *Dominationes* sunt ii qui etiam *virtutibus et principatibus* præeminent, qui pro eo quod cæteris angelorum agminibus dominantur, *dominationes* vocantur.

21. *Throni* sunt agmina angelorum qui latino eloquio *sedes* dicuntur; et vocati *throni*, quia illis conditor præsidet, et per eos judicia sua disponit.

22. *Cherubim* autem, et ipsæ sublimes cœlorum potestates et angelica ministeria perhibentur: qui ex Hebræo in linguam nostram interpretantur *scientiæ multitudo.* Sunt enim sublimiora agmina angelorum, qui pro eo quod vicinius positi divina scientia cæteris amplius pleni sunt, *cherubim*, hoc est, *plenitudo scientiæ* appellantur.

23. Ipsa sunt duo illa animalia super propitiatorium arcæ ficta ex metallo, propter significandam angelorum præsentiam, in quorum medio ostenditur Deus.

24. *Seraphim* quoque similiter multitudo est angelorum qui ex Hebræo [b] in Latinum *ardentes*, vel *incendentes* interpretantur, qui idcirco *ardentes* vocantur, quia inter eos et Deum nulli angeli consistunt et ideo quanto vicinius coram eo consistunt, tanto magis claritate divini luminis inflammantur.

25. Unde et ipsi velant faciem et pedes sedentis in throno Dei, et idcirco cætera angelorum turba videre Dei essentiam plene non valet quoniam *seraphim* eam tegit.

26. Hæc igitur vocabula agminum angelorum ita sunt specialia ordinum singulorum, ut tamen sint ex parte communia omnium. Nam dum *throni* sedes Dei in quorumdam angelorum ordine specialiter **316** designentur, tamen per Psalmistam, *Qui sedes super cherubim* (Ps. LXXIX, 2), dicitur.

27. Sed ideo isti ordines angelorum privatis nominibus appellantur, quia hoc ipsum officium in proprio ordine plenius acceperunt. Et cum sint omnibus communia, propria tamen hæc nomina suis ordinibus deputantur.

28. Unicuique enim, sicut prædictum est, propria officia sunt injuncta, quæ promeruisse eos in mundi constat exordio. [c] Nam quia angeli et locis et hominibus præsunt, per prophetam testatur angelus dicens: *Princeps regni Persarum restitit mihi* (*Dan.* X, 13).

29. Unde apparet nullum esse locum cui angeli non præsint. [d] Præsunt enim et auspiciis operum omnium.

30. Hic est ordo vel distinctio angelorum, qui post lapsum malorum in cœlesti vigore steterunt. Nam post quam apostatæ angeli ceciderunt, hi in perseverantia æternæ beatitudinis solidati sunt. Unde et post cœli creationem in principio repetitur: *Fiat firmamentum, et vocatum est firmamentum cœlum Gen.* I, 6 et 8).

31. Nimirum ostendens, quod post ruinam angelorum malorum, hi qui permanserunt, firmitarem æternæ perseverantiæ consecuti sunt, nullo jam lapsu aversi, nulla superbia cadentes, sed firmiter in Dei amore et contemplatione manentes, nihil aliud dulce habent, nisi eum a quo creati sunt.

32. Quod autem duo seraphim in Isaia leguntur, figuraliter [e] veteris, et novi Testamenti significationem ostendunt. Quod vero faciem et pedes Dei operiunt, quia præterita ante mundum, et futura post mundum scire non possumus, sed media tantum, [f] eorum testimonio contemplamur.

33. Singuli senas alas habent, [g] quia de fabrica tantum mundi, quæ in sex diebus facta sunt, in præsenti sæculo novimus. Quod clamant ter Sanctus alter ad alterum, Trinitatis in una divinitate demonstrant mysterium.

317 CAPUT VI.

De hominibus, qui quodam præsagio nomen acceperunt.

1. Plerique [h] primorum hominum ex propriis causis originem nominum habent. Quibus ita prophetice

[a] *Potestates.* Ex Gregor., ibid.

[b]. *In Latinum* ARD. Ita Gregorius, *comburentes* Hieronymus.

[c] *Nam quia angeli et locis.* Ex Gregor. IV Mor., c. 27.

[d] *Præsunt enim et auspiciis operum omnium. ominum.* Neap. Cod., *præsunt enim ut aspiciant opera hominum.*

[e] *Veteris et nov. Testam.* Hieron., Isai. VI, et Orig., hom. 1 in Is.

[f] *Eorum testimonio.* Has voces rejiciebat Chacon quod apud Hieronym. non essent.

[g] *Quia de fab.* Hieron., ibid.

CAP. VI. — [h] *Plerique.* Omnia fere ex Hieronymo.

indita sunt vocabula, ut aut futuris, aut præcedentibus eorum causis conveniant.

2. In quibus tamen manente spirituali sacramento, nunc tantum ad litteram intellectum historiæ persequemur. Ubi autem etymologiæ interpretationem non attigimus, solam ipsam etymologiam in Latinum posuimus.

2. Quod autem unum nomen Hebraicum aliter, atque aliter interpretatur, hoc secundum accentuum et litterarum evenit diversitatem, ut in variis significationibus nomina commutentur.

4. *Adam*, sicut beatus Hieronymus tradidit, *homo*, sive *terrenus*, sive *terra rubra* interpretatur. Ex terra enim facta est caro, et humus hominis faciendi materies fuit.

5. *Heva* interpretatur *vita*, sive *calamitas*, sive, *væ*: *Vita*, quia origo fuit nascendi; *calamitas* et *væ*, quia per prævaricationem causa exstitit moriendi. [a] A *cadendo* enim nomen sumpsit calamitas.

6. Alii autem dicunt ob hoc etiam Hevam *vitam* et *calamitatem* appellatam, quia sæpe mulier viro causa salutis est, sæpe calamitatis, et mortis, quod est, væ.

7. CAIN *possessio* interpretatur; [b] unde etymologiam ipsius exprimens pater ejus ait: *Cain*, id est, *possedi hominem per Deum*. [c] Idem et *lamentatio*, eo quod pro interfecto Abel interfectus sit, et pœnam sui sceleris dederit.

318 8. ABEL *luctus* interpretatur, quo nomine præfigurabatur occidendus. Idem et *vanitas*, quia cito solutus est, atque subtractus.

9. *Seth* interpretatur *resurrectio*, eo quod post fratris interfectionem natus sit, quasi resurrectionem fratris ex mortuis suscitaret. Idem, et *positio*, quia posuit eum Deus pro Abel.

10. *Enos* juxta propriæ linguæ varietatem, *homo*, vel *vir* dicitur. Et congrue hoc vocabulum habuit. De eo enim scriptum est: *Tunc initium fuit invocandi nomen Domini*. Licet plerique Hebræorum arbitrentur quod tunc primum in nomine Domini et similitudine ejus fabricata sunt idola.

11. ENOCH *dedicatio*. In ipsius enim nomine civitatem postea ædificavit Cain.

12. CAINAM *lamentatio*, vel *possessio eorum*; sicut enim CAIN *possessio*, ita derivatum nomen, quod est *Cainam*, facit *possessio eorum*.

13. *Mathusalem* interpretatur *mortuus est*. Evidens etymologia nominis. [d] Quidam enim cum patre translatum fuisse, et diluvium præteriisse putaverunt. Ob hoc signanter transfertur *mortuus est*, ut ostenderetur non vixisse eum post diluvium, sed in eodem cataclysmo fuisse defunctum. Soli enim octo homines in Arca diluvium evaserunt.

14. LAMECH *percutiens*. Iste enim percussit et in- A terfecit Cain; quod etiam ipse postea perpetrasse uxoribus confitetur.

15. NOE *requies* interpretatur, pro eo, quod sub illo omnia retro opera quieverunt per diluvium. Unde et pater ejus vocans nomen ejus **319** *Noe*, dixit: *Iste requiescere nos faciet ab omnibus operibus nostris* (*Gen*. V, 29).

16. *Sem* dicitur *nominatus*, quod nomen ex præsagio posteritatis accepit. Ex ipso enim patriarchæ et prophetæ, et apostoli, et populus Dei, ex ejus quoque stirpe et Christus, cujus ab ortu solis, usque ad occasum magnum est nomen in gentibus.

17. CHAM, *calidus*, et ipse ex præsagio futuri cognominatus est. Posteritas enim ejus eam terræ partem possedit, quæ vicino sole calentior est. Unde et Ægyp-
B tus usque hodie [e] Ægyptiorum lingua *Cham* dicitur.

18. JAPHETH *latitudo*. Ex eo enim populus gentium nascitur, et quia lata est ex gentibus multitudo credentium ab eadem latitudine, *Japheth* dictus est.

19. *Chanaan*, filius Cham, interpretatur *motus eorum*. Quod quid est aliud, nisi *opus eorum*? Pro motu enim patris, id est, pro opere ejus, maledictus est.

20. ARFAXAT *sanans depopulationem*.

21. *Chus* Hebraice *Æthiops* interpretatur, a posteritate sui generis nomen sortitus. Ab ipso enim sunt progeniti Æthiopes.

22. *Nembrod* interpretatur *tyrannus*. Iste enim prior arripuit insuetam in populos tyrannidem, et ipse aggressus est adversus Deum impietatis ædificare turrem.

23. HEBER *transitus*. Etymologia ejus mystica est,
C quod ab ejus stirpe transiret Deus, nec perseveraret in eis translata in gentibus gratia. Ex ipso enim sunt exorti Hebræi.

24. PHALEG *divisio*, cui pater propterea tale nomen imposuit, quia tunc natus est, quando per linguas terra divisa est.

[f] THARA *Exploratio ascensionis*.

25. MELCHISEDECH *rex justus*. Rex, quia ipse postea imperavit Salem; justus, pro eo quod discernens sacramenta Legis et Evangelii, non pecudum victimas, sed oblationem panis et calicis in sacrificium obtulit.

320 26. LOTH *declinans*. Factis enim Sodomorum non consensit, sed eorum illicita carnis incendia declinavit.

D 27. MOAB *ex patre*, et totum nomen etymologiam habet. Concepit enim eum primogenita filia de patre.

28. *Ammon*, cujus causa nominis redditur *filius populi mei*, sic derivatur, ut ex parte sensus nominis, ex parte ipse sit sermo. *Ammi* enim, a quo dicti sunt Ammonitæ, vocatur *populus meus*.

29. *Sarai* interpretatur *princeps mea*, eo quod es

[a] A CADENDO *enim non. sumps.* CALAMIT. Victorin., lib. de Orthog. et Ter. Scaurus. CALAMITAS *antea dicebatur* CADAMITAS.

[b] *Unde etymolog.* Ex Hieron. Quæst. in Gen., cap. 4.

[c] *Idem et* LAMENTATIO. Hieronymus: CAIN *possessio*, vel *acquisitio*. CAINAM *lamentatio*, vel *possessio eorum*. Ut mirum non sit si quemadmodum CAINAM *possessio*, e converso CAIN *lamentatio* sit Isidoro

[d] *Quidam enim eum cum patre*. Ex Quæst. in c. 5

[e] *Ægyptiorum lingua* CHAM. Vel *Ham*, ex Quæst ad cap. 9.

[f] THARA *exploratio Ascensionis*. In Nominibus e Gen.: THARA *exploratio odoris, sive* EXPLORATI ASCENSIONIS, *vel* PASTIO.

set unius tantummodo domus materfamilias. Postea causa nominis immutata, ablata de fine *i* littera, dicitur *Sara*, id est, *princeps*. Omnium quippe gentium futura princeps erat, sicut et Dominus pollicitus fuerat Abraham : *Dabo tibi ex Sara, filium, et benedicam ei, et erit in gentes ; sed et reges populorum erunt ex ea* (*Gen.* XVII, 16).

30. AGAR *advena*, vel *conversa*. Fuit enim Ægyptia, complexui Abrahæ advena causa generandi data, quæ post contemptum, angelo increpante, conversa est ad Saram.

31. [a] CETURA *thymiama*.

32. *Ismael* interpretatur *auditio Dei;* sic enim scriptum est : *Et vocavit nomen ejus Ismael, quia exaudivit eum Deus* (*Gen.* XVI, 11).

33. [b] *Esau* trinomius est, et ex propriis causis varie nuncupatur. Dicitur enim *Esau*, id est, *rufus*, ob coctionem rufæ lentis ita appellatus, cujus edulio primogenita perdidit. *Edom* autem ob ruborem corporis dictus est, quod Latine *sanguineus* dicitur. *Seir* vero, quod fuerit hispidus et pilosus; quando enim natus est, totus, sicut pellis, pilosus erat.

34. Atque ideo tribus nominibus appellatur, ESAU, id est, *rufus*; EDOM, id, est, *sanguineus* ; SEIR, id est, *pilosus*, quia non habuit lenitatem.

35. REBECCA *patientia* sive *quæ multum acceperit*.

36. LIA *laboriosa*, utique generando. Plurimos enim dolores quam Rachel fecunditate pariendi experta est.

321 37. *Rachel* interpretatur *ovis*, pro ea enim Jacob pavit oves Laban.

38. [c] ZELPHA *os hians*.

BALA *inveterata*. *Dina* transfertur in *causam*, jurgii enim in Sichimis causa exstitit.

39. THAMAR *amaritudo pro viris mortuis*. Eadem, et *commutans*. Mutavit enim se in habitum meretricis, quando cum socero suo concubuit.

40. PHARES *divisio*, ab eo quod diviserit membranulam secundinarum, *divisionis*, id est, *Phares* sortitus est nomen. Unde et Pharisæi, qui se quasi justos a populo separabant, divisi appellabantur.

41. *Zara* frater ejus, in cujus manu erat coccinum, interpretatur *oriens :* sive quia primus apparuit, sive quod plurimi ex eo justi nati sunt, ut in Libro Paralipomenon continetur, *Zara*, id est, *oriens*, appellatus est.

42. *Job* in Latinum vertitur *dolens*, et recte, propter percussionem carnis et passiones dolorum. Calamitates enim suas nominis etymologia præfiguravit.

43. [d] *Pharao* nomen est non hominis, sed honoris ; sic enim et apud nos Augusti appellantur reges cum propriis nominibus censeantur. Exprimitur autem in Latinum [e] PHARAO *denudans eum*, utique Deum, sive *dissipator ejus*, populi enim Dei fuit afflictor.

44. JANNES *marinus*, sive *ubi est signum*. Cessit et defecit signum ejus coram signis Moysi : unde, et dixerunt magi : *Hic digitus Dei est.*

45. [f] MAMBRES, *mare pelliceum* sive *mare in capite*.

46. *Moyses* interpretatur *sumptus ex aqua*. Invenit enim eum ad ripam fluminis expositum filia Pharaonis, quem colligens **322** adoptavit sibi; vocavitque nomen ejus *Moyses*, eo quod de aqua sumpsisset eum.

47. AARON *mons fortitudinis* interpretatur, propter quod thuribulum accipiens in medio superstitum et interemptorum obviam stetit, et ruinam mortis quasi quidam mons fortis exclusit.

48. ELEAZAR, *Dei adjutorium*.

BALAC, *præcipitans*, sive *devorans*.

BALAAM, *vanus populus*.

49. PHINEES, *ori parcens*, tranfixit enim pugione Zambri, cum scorto Madianitide, et Domini furorem placavit, ut paceret.

50. ZAMBRI, *iste lacessens*, vel *amaricans*. Proprie enim nomen ab *amaritudine* præfiguratum, quod peccando *amaricaverit* populum.

51. RAAB, *latitudo*, vel *fames*, sive *impetus*.

Josue interpretatur *salvator*. Ipse enim in figura Christi populum a deserto salvavit, et in terram repromissionis induxit.

52. CALEB *quasi cor*, aut *canis*.

[g] OTHONIEL, *tempus ejus Deus*, vel *responsio Dei*.

[h] AOTH, *gloriosus*.

BARACH, *fulgurans*.

53. DEBBORA, *apis*, vel *loquax*. Apis, quia fuit ad bellum promptissima, dimicans adversus Sisaram ; quo perempto, cecinit canticum, inde *loquax*.

JAHEL, *ascensio*.

54. GEDEON, *experimentum iniquitatis eorum*. Frequentibus enim documentis informatus est quali præsagio contra hostes futuram victoriam expediret, ex quo futuro *experimento* etymologiam nominis sumpsit.

55. ABIMELECH, *pater meus rex*.

THOLAH *vermiculus*, vel *coccinum*.

JAIR, *illuminans*.

JEHPTE, *aperiens*, vel *apertus*.

[i] HESEBON, *cogitatio*, sive *vinculum mœroris*.

ABDO, *servus ejus*.

56. SAMSON *sol eorum*, vel *solis fortitudo*. Fuit enim virtute clarus, et liberavit Israel de hostibus.

[a] CETURA *thymiama*. Hieron. : CETURA *thymiama offerens*, vel COPULATA, ut JUNCTA.

[b] *Esau trinom*. Idem, in Abd.

[c] ZELPHA *os hians* Hieron., *os fluens*.

[d] PHARAO *nomen est non hom*. Ex eodem, Isai. XXX.

[e] PHARAO, *denudans eum*. In Nominibus ex Act. : PHARAO *denudans eum, sive* DISSIPATOR EJUS. Idem in nom. Epist, ad Heb.

[f] MAMBRES *mare pelliceum*. Sic omnes libri, et apud Hieron. Sed cum idem Hieronymus MAMBRE *perspicuum* interpretetur. JAMBRES *mare pellucidum*, recta fortasse scriptura fuerit, ut et *maris* et *perspicui* ratio constet aliqua. Nam et apud Paul., II Timoth. III, Ἰαμβρῆς legitur ; et ita appellatur a Palladio in Vita Macarii Alexand., et Euseb., lib IX de Præp. cap. 3,

[g] *Othoniel*. In Nom. ex Jesu Nav. : OTHONIEL *responsio Dei*, vel REVELATIO DEI, *vel* TEMPUS MEI DEI, *vel* SIGNUM DEI.

[h] *Aoth*. In Nom. ex eodem.

[i] *Hesebon*. In Nom. ex Num. : COGITATIO, *sive* CINGULUM MŒRORIS.

Dalila, *paupercula*, vel *situla*.

Booz, *in fortitudine*, sive *in quo robur*.

57. [a] *Noemi*, quam interpretari possumus *consolatam*, eo quod, marito et liberis peregre mortuis, nurum Moabitidem in consolationem suam tenuit.

58. *Ruth*, interpretatur *festinans*. Alienigena enim erat ex populo gentili, **323** quæ relicta patria festinavit transire in terram Israel, dicens socrui suæ : *Quocunque perrexeris pergam*.

59. Anna *gratia ejus* interpretatur, quia dum esset prius sterilis natura, postremo Dei gratia fecundata est.

Heli, *Deus meus*.

60. Ophni, *discalciatus*. Filius enim fuit Heli electus in ministerium sacerdotii, cujus amissionem suo expressit vocabulo. Apostolus enim ait : *Calciati pedes in præparationem Evangelii pacis*.

61. Et propheta : *Quam speciosi pedes qui annuntiant pacem*. Iste ergo *discalciatus* interpretatur, ut ejus nomine veteris Testamenti sacerdotium a veteri populo significaretur ablatum.

62. *Phinees*, frater Ophni, *os mutum* interpretatur, quo significatur sacerdotii veteris et doctrinæ silentium.

Samuel, *nomen ejus Deus*.

Jessai, *insulæ sacrificium*, vel *incensum*.

63. Saul *petitio* interpretatur ; notum est enim quomodo Hebræorum populus eum sibi regem petierit, et accepit non secundum Deum, sed secundum suam voluntatem.

64. David, *fortis manu*, utique, quia fortissimus in præliis fuit. Ipse et *desiderabilis*, in stirpe scilicet sua, de qua prædixerat propheta : *Veniet Desideratus cunctis gentibus*.

65. [b] *Salomon* trinomius fuisse perhibetur. Primum vocabulum ejus *Salomon* dicitur, id est, *pacificus*, eo quod in regno ejus pax fuerit. Secundum nomen *Idida*, eo quod fuerit dilectus, et amabilis Domino. Tertium vocabulum ejus *Cohelet*, quod Græce appellatur *ecclesiastes*, Latine *concionator*, quod ad populum loqueretur.

66. Jonathas, *columbæ donum*.

67. [c] Absalom, *patris pax* per antiphrasin, eo A quod bellum adversus patrem gessisset, sive quod in ipso bello David placatus **324** fuisse legitur filio, adeo ut etiam magno cum dolore exstinctum plangeret.

68. Roboam, *latitudo populi*, et ipsum per antiphrasin, quod decem tribubus ab eo separatis, duæ tantum ei relictæ sint.

69. Abia, *pater dominus*, vel *pater fuit*.

Asa, *tollens*, sive *sustollens*.

Josaphat, *Domini judicium*.

Joram, *qui est excelsus*.

[d] Achazias, *apprehendens Dominum*.

70. Athalia, *tempus Domini*.

[e] Joas, *spirans*, vel *Domini robur*.

Amasias, *populum tollens*.

Ozias, *fortitudo Domini*.

B Azarias, *auxilium Domini*.

71. [f] *Ozias*, autem ipse est qui et *Azarias*, duplici nomine.

[g] Ipse est qui illicitum sibi sacerdotium vendicare conatus, lepra in fronte percussus est.

72. *Joatham* est *perfectus*. Pulchram etymologiam nominis habet; fecit enim rectum in conspectu Domini, et portam templi ædificavit excelsam.

73. Achaz, *apprehendens*.

Ezechias, *fortis dominus*.

Manasses, *obliviosus*. Per multa enim scelera et sacrilegia reliquerat et oblitus fuerat Dei, sive quod oblitus est Deus peccatorum illius.

74. [h] Amon, *fidelis* vel *onustus*.

[i] Josias, *ubi est incensum Domini*, propria etymologia nominis. Iste est enim qui simulacra combussit.

C 75. Joachaz, *robustus*.

Joachim, *ubi est præparatio*.

Eliachim, *Dei resurrectio*.

Jechonias, *præparatio Domini*.

Sedechias, *justus Domini*.

76. [k] Jeroboam, *judicatio*, sive *causa populi*, vel, ut quidam aiunt, **325** *divisio* interpretatur, pro eo quod in regno ejus divisus sit populus Israel, et præcisus a regno stirpis David. Divisionis enim populi causa iste exstitit.

77. Zambri, *Psalmus*, vel *Canticum meum*.

Omri, *crispans meus*.

Achab, *frater patris*.

[a] *Noemi*. Ex epist. ad Furiam, non longe a fine.

[b] *Tribus nominibus*. Ex comm. Eccles. cap. I.

[c] Absalon *patris pax*. Non ex Hieronymo, qui *patrem pacis* interpretatur, sed ex Greg. in Prolog. psalm. VII pœnit. (si modo id opus Gregorii esse credimus) sic namque : Absalon patris pax *interpretatur, non quod ei pax ulla cum patre fuerit, sed quia quantæ pacis et patientiæ exstitit, in ejus perversitate pater ostendit*.

[d] *Ochozias*. In Nom. ex Matth.

[e] Joas, *spirans*. Ita Ms. omnes. Quod vero apud Hieronymum legitur in nom. ex lib. Judic.: Joas sperans, *sive* temporalis *vel* Domini robur. *Spirans* eo loco reponendum putamus. Una est enim etymologia *spirans*, sive *temporalis* ducta a verbo יאש *desperavit*, quæ in spirantem aut temporalem optime cadit. Quod vero *Domini robur* additur, alia ratio est, יה enim *dominus*, et עז *fortis*, sive עוז *fortitudo*. Isque mos nomina Hebræa confundendi, sive quod D aliter olim scripta, sive quod Latina scriptura et pronuntiatione eadem fiunt, non infrequens Hieronymo : cum tamen diversæ interpretationis rationem nonnunquam reddat, sæpe etiam reddere negligat, quod ipse fatetur in præf. ad lib. de Nom. Heb., et initio hujus capitis advertit Isidorus.

[f] *Ozias autem ipse est qui*. Verba Hier. in Isa. I.

[g] *Ipse est qui illicit*. Idem, in Amos I, apud quem, *indebitum* sibi sacerd.

[h] *Amon*. In Nominibus ex Matth. Amon, fidelis *vel* nutritius, *si tamen ab* א *littera exordium habet, quod si ex* ע *scribitur*, onustus *interpretatur*.

[i] *Josias*. In nominibus ex Matth.

Sedechias. In Nom. ex lib. III Reg. et in Ez. II.

[k] *Jeroboam*. In Am. I : Jeroboam, judicatio, *sive* causa poupuli δικασμὸς λαοῦ, *licet quidam per* χ *Græcam litteram legentes*, divisionem populi *suspicentur*.

78. [a] JEZABEL, *fluxus sanguinis*, vel *fluens sanguinem*, sed melius, *ubi est sterquilinium*. Præcipitata enim deorsum, comederunt carnes ejus canes, sicut prædixerat Elias : *Et erunt*, inquit, *carnes Jezabel sicut stercus super faciem terræ*.

79. OCHOZIAS, *apprehendens Deum*.

[b] JEHU, *ipse*, vel *est*.

[c] JOATHA, *robustus*.

SELLA, *umbra ejus*, vel *petitio*.

MANAHEN *consolans*.

PHACEAS, *aperiens*.

80. NABUCHODONOSOR, *prophetia lagunculæ angustæ*, sive prophetans istiusmodi signum, per somnium scilicet futurorum, quod vidisse narratur, et Daniel interpretatus est; sive, *sessio in agnitione angustiæ* pro iis qui in captivitatem ab eo ducti sunt.

81. [d] *Zorobabel*, apud Hebræos ex tribus integris nominibus traditur esse compositus. Zo, *iste ;* RO, *magister;* BABEL proprie *Babylonium* sonat; et efficitur nomen ZOROBABEL, *iste magister de Babylone*, in Babylone enim ortus est, ubi et princeps gentis Judææ exstitit.

CAPUT VII.

De patrarchis.

1. Quorumdam [e] patriarcharum etymologiæ notandæ sunt, ut sciamus quid in suo vocabulo resonent. Nam plerique eorum ex causis propriis nomina acceperunt. *Patriarcha* interpretatur *patrum princeps*. Ἄρχος enim Græce *princeps* est.

2. [f] *Abram* primum vocatus est *pater videns populum*, propter **326** Israel, scilicet, tantum; [g] postea appellatus *Abraham*, quod transfertur *pater multarum gentium*, quod erat adhuc per fidem futurum. *Gentium* autem non habetur in nomine, sed subauditur, juxta illud : *Erit nomen tuum Abraham, quia patrem multarum gentium posui te*.

3. *Isaac*, ex *risu* nomen accepit. Riserat enim pater quando ei promissus est, admirans in gaudio. Risit et mater, quando per illos tres viros promissus est, dubitans in gaudio. Ex hac ergo causa nomen accepit Isaac, interpretatur enim *risus*.

4 [h] Sciendum autem quod quatuor in veteri Testamento absque ullo velamine nominibus suis, antequam nascerentur, vocati sunt; *Ismael, Isaac, Salomon* et *Josias*. Lege Scripturas.

5. JACOB, *supplantator* interpretatur, sive quod in ortu plantam nascentis fratris apprehenderit, sive quod postea fratrem arte deceperit. Unde et Esau dixit : *Juste vocatum est nomen ejus Jacob, supplantavit enim me ecce secundo*.

6. [i] ISRAEL, *vir videns Deum*. Tunc enim hoc nomen accepit, quando tota nocte luctatus vicit in certamine angelum, et oriente lucifero benedictus est. Inde propter visionem Dei *Israel* appellatus est, sicut et ipse ait : *Vidi Dominum et salva facta est anima mea*.

7. [j] *Ruben*, interpretatur *visionis filius*. Sic enim quando eum peperit Lia vocavit nomen ejus *Ruben* dicens : *Quia vidit Deus humilitatem meam*.

8. [k] *Simeon*, interpretatur *auditio*. Sic enim dixit Lia quando peperit eum : *Quia exaudivit me Deus*.

9. LEVI, *additus*. Dixit enim Lia quando peperit eum, non **327** ambigens de amore viri :*Nunc meeum erit vir meus, quia peperi ei tres filios*.

10. JUDAS *confessio* dicitur. Quando enim peperit eum Lia, laudem Domino retulit dicens : *Nunc super hoc confitebor Domino ;* et ob id vocatus est *Judas*. A confessione itaque nomen ejus est dictum, quod est gratiarum actio.

11. [l] *Issachar* interpretatur, *est merces*. IE quippe dicitur *est*, SACHAR *merces*. Hoc autem ideo, quia mandragoris filii Ruben introitum viri, qui Racheli debebatur, ad se emerat Lia. Unde et dum natus est, dixit Lia : *Dedit Deus mercedem meam*.

12. ZABULON interpretatur *habitaculum*. Sextum enim hunc filium genuerat Lia ; propterea jam secura dixit : *Habitavit meeum vir meus*. Unde, et filius ejus vocatus est *habitaculum*.

13. [m] Nephthalim de *conversione*,sive *comparatione* causa nominis ejus est. Unde et dixit Rachel,cum eum peperisset ancilla ejus Bala : *Habitare me fecit Deus habitationem cum sorore mea*.

14. *Dan* interpretatur *judicium*. Bala enim dum eum peperisset, dixit Rachel domina ejus :*Judicavit me Dominus, et exaudiens dedit mihi filium*. Causam nominis expressit, ut ab eo quod judicasset se Dominus, filio ancillæ *judicii* nomen imponeret.

15 *Gad ab eventu*, sive *procinctu* vocatus est. Quando enim peperit eum Zelpha, dixit domina ejus Lia : *In fortuna*, id est quod dicitur, *in procinctu*, vel *eventu*.

16. ASER *beatus* dicitur, dum enim peperisset eum Zelpha, dixit Lia : *Beata ego, et beatificant me mulieres ;* et ab eo quod beata dicatur, ex etymologia nominis *Beatum* vocavit.

17. *Joseph*, ab eo quod sibi alium addi mater optaverat, vocavit *augmentum*. Hunc [n] Pharao *Zapha-*

[a] *Jezabel*. In Nom. ex Apoc.

[b] *Jehu*. In Nom. ex III Regum.

[c] JOATHA *robustus*. Rom. Cod. : JATHAR, *ambustus*. Hieronymus, ETHAM *robustus*. Joatham vero et Joachaz (qui in nonnullis Codicibus leguntur) interpretationes paulo ante positæ, ut tota de re amplius quærendum videatur.

[d] *Zorobabel*. In Agg. I.

CAP. VII. — [e] *Quorumdam*. Omnia fere ex quæstionibus in Gen.

[f] ABRAM *pater vid*. Ex Nominibus apud Matth.

[g] *Postea appellatus est* ABRAHAM. Ex Quæst., ad cap. 17.

[h] *Sciendum autem*. Ad cap. 17. Falso autem pro SALOMONE *Samuelem* quidam substituunt. Vide Paralip. I, XXII.

[i] ISRAEL, *vir videns Deum*. Ita quidem in Nominibus, et in Is. I. Sed eam interpretationem improbat in Quæst., cap. 32, ubi *princeps cum Deo* interpretatur. Idemque rursus in comment. in Joel, εὐθύτατον Θεοῦ, id est, RECTISSIMUM DEI.

[j] *Ruben*. Ad cap. 29.

[k] *Simeon*. Ibid.

[l] *Issachar*. Ad cap. 30.

[m] *Nephthalim*. Ibid.

[n] *Hunc Pharao*. Ad cap. 41.

nathPhaaneca appellavit, **328** quod Hebraice *absconditorum repertorem* sonat, pro eo quod obscura somnia revelavit, et sterilitatem prædixit.

18. Tamen, quia hoc nomen ab Ægyptio ponitur, ipsius linguæ debet habere rationem. Interpretatur ergo *Zaphanath Phaaneca* Ægyptio sermone *Salvator mundi*, eo quod orbem terræ ab imminente famis excidio liberarit.

19. [a] *Benjamin* interpretatur *filius dextræ*, quod est *virtutis*. *Dextra* enim appellatur *Jamin*. Mater quippe ejus moriens vocaverat nomen ejus *Benoni*, id est, *filius doloris mei*. Pater hoc mutavit, *filium dextræ* nominans.

20. [b] *Manasses* dictus ab eo quod sit pater ejus oblitus laborum suorum. Ita enim Hebraice vocatur *oblivio*.

21. *Ephraim*, eo quod auxerit eum Deus, et ex hoc vocabulo in linguam nostram transfertur *augmentum*.

CAPUT VIII.

De prophetis.

1. Quos gentilitas *vates* appellat, hos nostri *prophetas* vocant, quasi præfatores, quia porro fantur, et de futuris vera prædicunt. Qui autem a nobis [c] prophetæ, in veteri Testamento *videntes* appellabantur, quia videbant ea quæ cæteri non videbant, et præspiciebant ea quæ in mysterio abscondita erant.

2. Hinc est quod scriptum est in Samuele : *Eamus ad videntem*. Hinc Isaias : *Vidi*, inquit, *Dominum sedentem super solium excelsum, et elevatum*. Et Ezechiel : *Aperti sunt cœli, et vidi visiones Dei*.

3. Quorumdam autem prophetarum nominum etymologiæ annotandæ sunt. Vocabula enim eorum satis ostendunt quid in futurum factis dictisque suis prænuntiassent.

4. *Elias* interpretatur *Dominus Deus*. Ex futuri igitur præsagio sic vocatur. Nam dum altercaretur in sacrificio cum quadragintis **329** sacerdotibus Baal, invocato nomine Domini, descendit de cœlo ignis super holocaustum. *Quod cum vidisset omnis populus, cecidit in faciem suam, et ait : Dominus ipse est Deus* (*III Reg.* XVIII, 30).

5. Ex hac igitur causa tale prius nomen accepit pro eo quod per eum postea cognoverit populus Dominum Deum. [d] Idem et *fortis Domini* interpretatur, vel propter quod interfecit eosdem sacerdotes, vel propter quod Achab adversitatem toleravit.

6. Elisæus *Domini salus* interpretatur, vocabulum autem idem ex futuri præsagio accepit. Denique et multas virtutes fecit, et famem pellens populum a morte salvavit.

7. [e] Nathan, *dedit*, sive *dantis*.

[f] *Isaias* interpretatur [g] *Salvator Domini*. Et merito ; Salvatorem enim universarum gentium, ejusque sacramenta amplius quam cæteri prædicat.

8. Jeremias *excelsus Domini*, pro eo quod dictum est ei : *Constitui te super gentes et regna* (*Jer.* I, 10).

9. Ezechiel, *fortitudo Dei*.

Daniel, *judicium Dei*, sive quia in presbyterorum judicio sententiam divinæ examinationis exhibuit, dum, reperta eorum falsitate Susannam ab interitu liberavit ; sive quod visiones et somnia, quibus per signa (forte *sigla*) quædam et ænigmata futura monstrabantur, sagaci mente discernens aperuit. [h] Hic, et *desideriorum vir* appellatus est, quia panem desiderii non manducavit, et vinum concupiscentiæ non bibit.

10. Osee, *salvator*, aut *salvans*. Dum enim iram Dei in populum Israel ob crimen idololatriæ prophetasset, domui Judæ salutem prænuntiavit. Propter quod Ezechias rex Juda, sublatis idolis quæ præcedentes reges consecraverant, templum Domini purgasse ac purificasse monstratur.

11. [i] Joel, *Dominus Deus*, sive *incipiens Deo*, vel *fuit Dei*. Hæc enim ejus vocabulum resonat etymologia incerta.

330 12. [j] Amos, *populus avulsus*. Prophetia enim ejus ad populum fuit Israel, quia jam *avulsus* erat a Domino, et aureis vitulis serviebat, sive *avulsus* a regno stirpis David.

13. [k] Nahum, *gemens*, sive *consolator*. Increpat enim civitatem sanguinum, et post eversionem illius consolatur Sion dicens : *Ecce super montes pedes evangelizantis et annuntiantis pacem* (*Isa.* XLII, 7).

14. [l] Habacuc, *amplexans*, quia, vel ex eo quod amabilis Domini fuit, vocatur *amplexatio*, vel quod in certamen cum Deo congreditur, *amplexantis*, id est, *luctantis* sortitus est nomen. Nullus enim tam audaci voce ausus est Deum ad disceptationem justitiæ provocare, cur in rebus humanis, et mundi istius πολιτεία tanta rerum versatur iniquitas.

15. [m] Micheas, *quis hic*, vel *quis iste?* Comminatur enim Samariæ ob causam simulacrorum illo modo, quo de Eliu dicitur : *Quis est iste involvens sententias* (*Job*, XXXVIII, 2)?

16. [n] Sophonias, *specula*, vel *arcanum Domini* interpretatur, utrumque ad prophetam convenit. Ipsi enim sciunt mysteria Dei. Unde ad Ezechielem dicitur : *Speculatorem te posuit domui Israel* (*Ezec.* III, 17). Et alibi : *Non faciet Dominus quidquam nisi revelaverit servis suis prophetis* (*Amos*, III, 7).

17. [o] Abdias, *servus Domini*. Sicut enim Moyses

[a] *Benjamin*. Ad cap. 35.

[b] *Manasses... Ephraim*. Ad cap. 41.

Cap. VIII. — [c] *Prophetæ in Vet. Test.* Ex prolog. Biblioth.

[d] *Idem et* fort. Ex epist. 61, ad Pammach.

[e] *Nathan*. In Nom. ex Luc.

[f] Isaias. *Salus Domini* in Nominibus ex Act. *Salutare Domini*, in Nom. ex Epist. ad Rom. *Salvator Domini*, in cap. I Isai. ex sua sententia.

[g] *Salvator est enim*. Ex præf. in eumd. Isai.

[h] *Hic, et desider*. Ex epist. ad Eusthoc. de custod. Virg.

[i] *Joel*. in præf. Malach. : Joel, *qui interpretatur* Dominus Deus. In Nominibus : Joel, incipiens, *vel* est Deus, *vel* Dei. In præf. in Joelem : *Joel* ἀρχόμενος, *id est*, incipiens.

[j] *Amos... quia jam avuls*. Ex comm. in cap. I.

[k] Nahum *gemens*. Ita legendum apud Hieron. in Nom. ex Epist. Barnab., non *germen*. ex Cod. Toletan., nam reliqui, mendose, *germen*.

[l] *Habacuc*. Ex prolog. commentarior.

[m] *Micheas... quo de Eliu dicitur*. Job XXXVIII.

[n] *Sophon*. In cap. I.

[o] *Abdias*. In cap. I.

famulus Domini, et apostolus servus Christi, ita iste legatus ad gentes missus 331 videt, et prædicat, quæ prophetali digna sunt ministerio, et servitute, inde *servus Domini*.

18. [a] *Jonas* interpretatur *columba*, sive, *dolens*. *Columba* pro gemitu, quando in ventre ceti triduo fuit. *Dolens* autem, vel propter tristitiam, quam habuit de salute Ninivitarum, vel propter hederam subito arescentem, cujus umbraculo tegebatur contra solis ardorem.

19. Ipse est, et *Amathi* Sareptanæ viduæ filius, ut Judæi affirmant, quem resuscitavit Elias, matre postea ad eum dicente: *Nunc cognovi quoniam vir Dei es tu, et verbum Dei in ore tuo verum est* (*III Reg.* XVII, 24). Ob hanc causam ipsum puerum *Amathi* vocitatum. *Amathi* enim ex Hebræo in Latinam linguam *veritas* dicitur, et ex eo quod verum Elias locutus est, ille, qui suscitatus est, *filius* nuncupatus est *veritatis*.

20. ZACHARIAS, *memoria Domini*. Septuagesimo enim anno desolationis templi completo, Zacharia prædicante, memoratus est Dominus populi sui; jussuque Darii reversus est Dei populus, et reædificata est, et Urbs, et templum.

21. [b] *Aggeus* in Latinum *festivus* et *lætus* resonat. Destructum enim templum ædificandum prophetat, et post luctum captivitatis regressionis lætitiam prædicat.

22. *Malachias* interpretatur *angelus Domini*, id est, *nuntius;* quidquid enim loquebatur, quasi a Domino essent mandata, ita credebantur, et inde ita nomen ejus Septuaginta transtulerunt, dicentes: *Assumptio Verbi Domini super Israel in manu angeli ejus* (*Malach* I, 1).

23. ESDRAS, *adjutor*.

NEHEMIAS, *consolator a Domino*. Quodam enim præsagio futurorum nomina ista sortiti sunt. Fuerunt enim in adjutorium et consolationem omni illi populo redeunti ad patriam. Nam et templum Domini idem reædificaverunt, et murorum ac turrium opus ipsi restauraverunt.

24. [c] ANANIAS, *gratia Dei*. Idem, et *Sidrac* lingua Chaldæa, quod interpretatur *decorus meus*.

332 25. AZARIAS, *auxilium Domini;* Idem et *Abdenago*, quod in Latinum vertitur *serviens taceo*.

26. [d] MISAEL, *quæ palus Domini;* ipse, et [e] *Misach*, quod interpretatur *risus*, vel *gaudium*.

27, AHIA, *frater ejus*.

SEMEIA, *audiens Dominum*.

ASAPH, *congregans*.

[f] ETHAN, *robustus*, sive accensus.

28. IDITHUM, *transiliens eos*, sive *saliens eos*.

[g] Quosdam enim inhærentes humo, curvatos in terram, et ea quæ in imo sunt cogitantes, et in A rebus transeuntibus spem ponentes transilivit canendo iste qui vocatur *transiliens*,

29. EMAN, *accipiens*, vel *formido eorum*.

BARACHIA, *benedictus Dominus*, vel *benedictus Domini*. [h] OLDA, *distritio*, sive *diverticulum*. JUDITH, *laudans*, vel *confitens*. ESTHER, *absconsa*.

30. ZACHARIAS, *memoria Domini*, ob hoc, quia canit:..... *Memorari testamenti sui Sancti* (*Luc.* I, 72).

31. JOANNES BAPTISTA, *Domini gratia*, eo quod sit limes prophetiæ, prænuntius gratiæ, sive initium baptismatis, per quod gratia ministratur.

32. Hi sunt prophetæ Veteris, Novique Testamenti, quorum finis Christus, cui dicitur a Patre: *Et prophetam in gentibus posui te* (*Jer.* I, 5).

33. Prophetiæ autem genera septem sunt: Primum B genus, *Ecstasis*, quod est mentis excessus, sicut vidit Petrus vas illud submissum de cœlo in stupore mentis cum variis animalibus.

34. Secundum genus, *visio* sicut apud Isaiam dicentem: *Vidi Dominum sedentem super solium excelsum* (*Isa.* VI, 1). Tertium genus, *somnium*, sicut Jacob subnixam in cœlo scalam dormiens vidit. Quartum genus, *per nubem*, sicut ad Moysen, et ad Job post plagam loquitur Deus.

333 35. Quintum genus, *vox de cœlo*, sicut ad Abraham sonuit dicens: *Ne injicias manum tuam in puerum*, Gen. XXII, 12). Et da Saulum in via: *Saule, Saule, quid me persequeris* (Act IX, 4)?

36. Sextum genus, *accepta parabola*, sicut apud Salomonem in Proverbiis, et apud Balaam, cum evo- C caretur a Balac. Septimum genus, *repletio sancti Spiritus*, sicut pene apud omnes prophetas.

37. [i] Alii tria genera visionum esse dixerunt. Unum secundum oculos corporis, sicut vidit Abraham tres viros sub ilice Mambre, et Moyses ignem in rubo, et discipuli transfiguratum Dominum in monte inter Moysen, et Eliam, et cætera hujusmodi.

38. Alterum secundum spiritum, quod imaginamur ea quæ per corpus sentimus, sicut vidit Petrus, discum illum submitti de cœlo cum variis animalibus, et sicut Isaias Dominum in sede altissima non corporaliter, sed spiritualiter vidit.

39. Non enim Deum forma corporea circumterminat, sed quemadmodum figurate, non proprie multa dicuntur, ita etiam figurate multa monstrantur.

D 40. Tertium autem genus visionis est, quod neque corporeis sensibus, neque illa parte animæ, qua corporalium rerum imagines capiuntur, sed per intuitum mentis, quo intellecta conspicitur veritas, sicut Daniel hoc præditus mente vidit, quod Balthasar viderat corpore, sine quo genere illa duo, vel infructuosa sunt, vel etiam in errorem mittunt. Omnia tamen hæc genera Spiritus sanctus moderatur.

[a] JONAS... *ipse est* AMATHI, etc. Ex præf. in Jon.
[b] *Aggæus*. Ex prolog. biblioth.
[c] *Ananias*. Ex Nom. ex Jerem. et Daniele.
[d] MISAEL, *quæ* PALUS DOMINI. Ex Nom, ex Daniele. Mendose ergo Cod. omnes, *qui populus Domini*... In Nomin. ex Exod.: MISAEL, TACTUS DEI, *sive* QUIS INTERROGAVIT?

[e] *Misach.*, ibid.
[f] ETHAN ROB., *sive* ASCENSUS. Ita etiam apud Hieronym. accensus malebat A. August.
[g] *Quosd. enim inhærentes*. Ex Aug. in ps. XXXVIII.
[h] *Olda*. Ex Nom. III Reg.
[i] *Alii tria gen... moderatur*. Omnia ex Aug. contra Adimant., cap. ultim.

11. Habere autem Prophetiam. non solum bonus, sed etiam malus potest; nam invenimus Saulem regem prophetasse. Persequebatur enim sanctum David, et impletus Spiritu prophetare cœpit.

CAPUT IX.

De apostolis.

1. Apostoli *missi* interpretantur : hoc enim eorum nomen indicat. Nam sicut Græce ἄγγελοι, Latine *nuntii* vocantur, ita Græce apostoli, Latine *missi* appellantur. Ipsos enim misit Christus evangelizare per universum mundum, ita ut quidam Persas, Indosque penetrarent, docentes gentes, et facientes in nomine Christi magna et incredibilia miracula, ut, attestantibus signis et prodigiis crederetur illis in iis quæ dicebant et viderant. Habent autem plerique ex iis causas suorum vocabulorum.

2. *Petrus* a *petra* nomen accepit, hoc est, a Christo super quem est fundata Ecclesia. Non enim a Petro petra, sed Petrus a petra nomen sortitus est, sicut non Christus a Christiano, sed Christianus a Christo vocatur, ideoque ait Dominus : *Tu es Petrus, et super hanc petram*, etc., quia dixerat Petrus: *Tu es Christus Filius Dei vivi;* deinde ei Dominus : *Super hanc*, inquit, *petram*, quam confessus es, *ædificabo Ecclesiam meam*. Petra enim erat Christus, super quod fundamentum etiam ipse ædificatus est Petrus.

3. [a] *Cephas* dictus, eo quod in *capite* sit constitutus apostolorum; **335** κεφαλὴ enim Græce *caput* dicitur, [b] et ipsum nomen in Petro Syrum est.

4. *Simon Barjona* in linguam nostram sonat *filius columbæ*, et est nomen Syrum pariter et Hebræum. Bar quippe Syra lingua *filius*, Jona *columba*, utroque sermone, dicitur.

5. Alii simpliciter accipiunt, quod Simon, id est, Petrus filius sit Joannis, juxta illam interrogationem : *Simon Joannis, diligis me?* et volunt Scriptorum vitio depravatum, ut pro *Barjoanna*, hoc est, *filius Joannis*, *Barjona* scriptum sit, una detracta syllaba. *Joanna* autem interpretatur *Domini gratia*.

6. Et fuisse constat Petrum trinomium : *Petrum*, *Cepham*, et *Simonem Barjona;* [c] *Simon* autem Hebraice interpretatur *obediens*.

7. *Saulus* Hebraico sermone *tentatio* dictus, eo quod prius in tentatione Ecclesiæ sit versatus. Persecutor enim erat, et inde nomen habebat istud, quando persequebatur Christianos.

8. Postea, mutato nomine, de Saulo factus est *Paulus*, quod interpretatur *mirabilis*, sive *electus*. Mirabilis, vel quia multa signa fecit, vel quia ab Oriente usque ad Occasum Evangelium Christi in omnibus gentibus prædicavit.

9. Electus, sicut in Actibus apostolorum Spiritus sanctus dicit : *Segregate mihi Barnabam, et Saulum ad opus, ad quod elegi eos* (*Act.* XIII, 12.) Latino autem sermone *Paulus* a *modico* dictus; unde et ipse ait : *Ego sum minimus apostolorum omnium* (*I Cor.* XV, 9). Quando enim *Saulus*, superbus, elatus ; quando *Paulus*, humilis et modicus.

10. Ideo sic loquimur: *Paulo post videbo te*, id est, *post modicum*. Nam quia modicus factus est, ipse dicit : *Ego enim sum novissimus apostolorum;* et : *Mihi minimo omnium sanctorum* (*Eph.* III, 8). *Cephas* autem et *Saulus* ideo mutato nomine sunt vocati, ut essent etiam ipso nomine novi, sicut Abraham et Sara.

11. *Andræas*, frater Petri carne, et cohæres gratiæ, secundum Hebræam etymologiam, interpretatur *decorus*, sive *respondens*, sermone [d] autem Græco a viro *virilis* appellatur.

336 12, *Joannes*, quodam vaticinio ex merito nomen accepit ; interpretatur enim *in quo est gratia*, vel *Domini gratia*. Amplius enim cum cæteris apostolis dilexit Jesus.

13. [e] *Jacobus Zebedæi* a patre cognominatur, quem relinquens, cum Joanne verum Patrem secuti sunt. Hi sunt filii tonitrui, qui etiam [f] *Boanerges* ex firmitate et magnitudine fidei nominati sunt. Hic est Jacobus filius Zebedæi, frater Joannis, qui post Ascensionem Domini ab Herode manifestatur occisus.

14. *Jacobus Alphæi* ob distinctionem prioris cognominatus qui dicitur filius Zebedæi sicut iste filius Alphæi : cognomentum igitur ambo a patre sumpserunt.

15. Iste est *Jacobus minor*, qui in Evangelio frater Domini nominatur, [g] quia Maria uxor Alphæi, soror fuit Matris Domini, quam Mariam Cleophæ Joannes evangelista cognominat, a patre, sive a gentilitate familiæ, aut quacunque alia causa ei nomen imponens. *Alphæus* autem Hebræo sermone in Latinum exprimitur, *millesimus*, sive *doctus*.

16. [h] Philippus, *os lampadarum* vel *os manuum*.

Thomas, *abyssus*, vel *geminus*, unde Græce *Didymus* appellatur.

Bartholomæus. *filius suspendentis aquas*, vel *filius suspendentis me*. Syrum est, non Hebræum.

17. *Matthæus*, in Hebræo *donatus* exprimitur. Idem et appellatus *Levi* ex tribu a qua ortus fuit. In Latino autem ex opere *Publicani* nomen accepit, quia ex Publicanis fuit electus, et in apostolatum translatus.

18. [i] *Simon Cananæus*. ad distinctionem Simonis Petri, de vico Galilææ Cana ; ubi aquas Dominus mutavit in vinum : ipse est qui in alio evangelista scribitur *Zelotes*, Cana quippe *zelus* interpretatur.

19. *Judas Jacobi*, qui alibi appellatur *Lebbæus*, fi-

Cap. IX. — [a] *Cephas... quod in capite.* Græcam etymologiam Anacleti III, Dionysii Areopag. et Optati Milevitani exemplo reddidit, cum Syrum verbum esse constet, idque statim idem testetur. Cujus rei exempla alia rationemque non inelegantem. Vid. apud Turrian., lib. II contr. Magdeburg., cap. 3.

[b] *Et ipsum nomen in Petro Syr.* Vid. Hieron. Matth. VI, et in Nomin. ex eodem.

[c] Simon... *obediens*. Hieron, : Simon... *quippe* obediens *dicitur*.

[d] *Sermone autem Græc.* In Nom. ex Act.

[e] *Jacobus*. In cap. Math. x.

[f] *Boanerges*. Ibid. Sed in Dan. I : *Filii Zebedæi appellati sunt filii tonitrui quod non (ut plerique putant)* Boanerges, *sed emendatius legitur* Beneraham, et in Is. LXII. Et in Nom. ex Joann.

[g] *Quia Maria uxor Alph.* Ex eodem advers. Elvid.

[h] Philipp. *os lampadar.* In Nom. ex Act., *lampadar.* In Nom. ex Luc., os lampadis, vel os manuum.

[i] *Simon Can... Judas...* In Matth. x.

guratum nomen **337** habet a *corde*, quod nos diminutive *corculum* possumus appellare : ipse in alio evangelista *Thaddæus* scribitur, [a] quem ecclesiastica tradit Historia missum Edessam ad Abagarum regem.

20. *Judas Iscariotes*, vel a vico, in quo ortus est, vel ex tribu Issachar vocabulum sumpsit, quodam præsagio futuri in condemnationem sui. *Issachar* enim interpretatur *merces*, ut significaretur pretium proditoris, quo vendidit Dominum, sicut scriptum est: *Et acceperunt mercedem meam, triginta argenteos, pretium quo appretiatus sum ab eis Matth.* XXVII, 9).

1. *Matthias*, qui inter apostolos sine cognomine solus habetur, interpretatur *donatus*, ut subaudiatur pro Juda ; iste enim in locum ejus electus est ab apostolis, cum pro duobus sors mitteretur.

22. [b] MARCUS *excelsus mandato*, utique propter Evangelium Altissimi, quod prædicavit.

23. LUCAS, *ipse consurgens* sine *ipse elevans*, eo quod elevaverit prædicationem Evangelii post alios.

4. BARNABAS, *filius Prophetæ*, vel *filius consolationis*.

CAPUT X.

De reliquis in Evangelio nominibus.

1. MARIA, [c] *illuminatrix*, sive *stella maris* ; genuit enim Lumen mundi. Sermone autem Syro MARIA *Domina* nuncupatur, et pulchre, quia Dominum genuit.

2. ELISABETH, *Dei mei saturitas*, vel *Dei mei juramentum*.

3. MAGDALENA, *turris*. MARTHA, *irritans*, aut *provocans ;* sermone autem Syro interpretatur *dominans*.

338 4. NATHANAEL, *donum Dei*, quia dolus, id est, simulatio, dono Dei, in eo non fuit.

5 ZEBEDÆUS, *donatus*, sive *fluens iste*.

ZACCHÆUS, *justus*, sive *justificatus*, sive *justificandus :* Syrum est nomen, Hebræum.

6. LAZARUS, *adjutus*, eo quod sit a morte resuscitatus.

HERODES, *pelliceus*, *gloriosus*, clara etymologia.

7. CAIPHAS, *investigator*, aut *sagax*, aut *vomens ore ;* iniquo enim ore suo justum condemnavit, quamvis hoc mysterio prophetali annuntiasset.

8. [d] PONTIUS, *declinans consilium*, utique Judæorum ; accepta enim aqua lavit manus suas, dicens : *Innocens ego sum a sanguine hujus Justi* (*Matth.* XVII, 24).

9. PILATUS, *os malleatoris*, quia dum Christum A ore suo, et justificat, et condemnat, more malleatoris utraque ferit.

10. BARRABA, *filius magistri*, eorum absque dubio Judæorum magistri, qui est diabolus, homicidiorum auctor, qui usque hodie regnat in eis.

CAPUT XI.

De martyribus.

1. *Martyres* Græca lingua Latine *testes* dicuntur, unde, et *testimonia* Græce *martyria* nuncupantur. *Testes* autem ideo vocati sunt, quia propter testimonium Christi passiones sustinuerunt, et usque ad mortem pro veritate certaverunt.

2. Quod vero non *testes* (quod Latine utique possemus), sed Græce *martyres* appellamus, familiarius B Ecclesiæ auribus hoc Græcum verbum sonat, sicut multa Græca nomina, quæ pro Latinis utimur.

3. Martyrum primus in Novo Testamento *Stephanus* fuit qui sermone Hebræo interpretatur *norma*, quod prior fuerit in martyrio **339** ad imitationem fidelium : idem autem ex Græco sermone in Latinum vertitur *coronatus*, et hoc prophetice, ut quod sequeretur in re, vaticinio quodam futuri prius in vocabulo resonaret; passus est enim, et quod vocabatur accepit. *Stephanus* enim *corona* dicitur, humiliter lapidatus, sed sublimiter coronatus.

4. [e] Duo autem sunt martyrii genera, unum in aperta passione, alterum in occulta animi virtute. Nam multi hostis insidias tolerantes, et cunctis carnalibus desideriis resistentes, per hoc quod se Om- C nipotenti Deo in corde mactaverunt, etiam pacis tempore martyres facti sunt, qui etiam, si persecutionis tempore existerent, martyres esse potuerunt.

CAPUT XII.

De clericis.

1. Cleros [f] et clericos hinc appellatos (credimus) quia Matthias sorte electus est, quem primum per apostolos legimus ordinatum, κλῆρος enim Græce, *sors*, vel *hæreditas* dicitur.

2. Propterea ergo dicti *clerici*, quod de *sorte* sunt Domini, [g] vel quia Dominum partem habent. Generaliter autem *clerici* nuncupantur omnes qui in Ecclesia Christi deserviunt, quorum gradus et nomina hæc sunt :

3. *Ostiarius*, [h] *psalmista, lector, exorcista, acoly-* D *thus, subdiaconus, diaconus, presbyter et episcopus.*

340 4. [i] Ordo episcoporum quadripertitus est, id

[a] *Quem ecclesiast.* Ibid. Est autem historia Euseb., lib. I, cap. ultim.

[b] MARCUS *excels. mand.* Sæpe hoc repetit Hieronymus. Sed in Nom. Epist. ad Colos. : MARCUS, SUBLIMIS MANDATO, *sive* AMARUS, *vel certe* ATTRITUS, *atque* LIMATUS.

Cap. X. — [c] MARIA. *illumin.* In Nom. ex Matth. : MARIAM *plerique æstimant interpretari* ILLUMINANT ME ISTI, *vel* ILLUMINATRIX, *vel* SMYRNA MARIS. *Sed mihi nequaquam videtur : Melius est autem ut dicamus sonare eam* STELLAM MARIS, *sive* AMARUM MARE. *Sciendum quoque quod* MARIA *sermone Syro* DOMINA *nuncupatur.*

[d] *Pontius declinans consilium.* Ita Goth. Cod., et apud Hieronym.; *Concilium,* Impressi. Reliqua hujus cap. ex eodem Hieron.

CAP. XI. — [e] *Duo sunt autem martyrii gen.* Ex Greg. III Dialog., cap. 26.

CAP. XII. — [f] *Cleros et cleric.* Ex Augustin., in ps. LXVII.

[g] *Vel quia Dominum partem.* Al., *Domini partem.* Utrumque retulit in lib. Off.

[h] *Psalmist., lect. Psalmista, sive lector,* Rab., lib. I, cap. 4. Non est autem *psalmista* ordinis aut gradus proprium nomen. Sed ordinis nomine aliquando censeri fatetur D. Th. in Addit., q. 37, art. 2.

[i] *Ordo episcop. quadrip.* Sic Rab., Grat. et veteres libri, sed idem Rab., lib. I, cap. 5 : *Tripertitus est, id est, in* PATRIARCHIS, ARCHIEPISCOPIS, *qui et metropolitani sunt, et in* EPISCOPIS.

est, in *patriarchis, archiepiscopis, metropolitis* atque *episcopis*.

5. *Patriarcha* Græca lingua *summus Patrum* interpretatur, [a] quia primum, id est, apostolicum retinet locum, et ideo quia summo honore fungitur, tali nomine censetur, sicut Romanus, Antiochenus et Alexandrinus.

6. *Archiepiscopus* Græco vocabulo, quod sit *summus episcoporum*, tenet enim vicem apostolicam, et præsidet, tam metropolitanis quam episcopis cæteris. ([b] *Metropolitani* autem a *mensura civitatum* vocati.)

7. Singulis enim provinciis præeminent, quorum auctoritati et doctrinæ cæteri sacerdotes subjecti sunt, sine quibus nihil reliquos episcopos agere licet, sollicitudo enim totius provinciæ ipsis commissa est.

8. Omnes autem superius designati ordines uno eodemque vocabulo *episcopi* nominantur, sed ideo privato nomine quidam utuntur propter distinctionem potestatis, quam singulariter acceperunt.

9. Patriarcha, *patrum princeps;* Ἄρχος enim *princeps*.

10. Archiepiscopus, *princeps episcoporum*, sicut *metropolitanus* a *mensura civitatum*.

341 11. [c] *Episcopatus* autem vocabulum inde ductum, quod ille qui superefficitur *superintendat*, curam scilicet subditorum gerens, σκοπεῖν enim Græce, Latine *intendere* dicitur.

12. *Episcopi* autem Græce, Latine *speculatores* interpretantur; nam speculator est præpositus in Ecclesia, dictus, eo quod *speculetur*, atque prospiciat populorum infra se positorum mores et vitam.

13. Pontifex, *princeps sacerdotum* est, quasi via sequentium, ipse et *summus sacerdos*, ipse et pontifex maximus nuncupatur; ipse enim efficit sacerdotes atque levitas, ipse omnes ordines ecclesiasticos disponit, ipse quid unusquisque facere debeat ostendit.

14. Antea autem pontifices et reges erant; [d] nam majorum hæc erat consuetudo, ut rex esset etiam sacerdos et pontifex. Unde et romani imperatores pontifices dicebantur.

15. [e] *Vates* a *vi mentis* appellatus, cujus significatio multiplex est; nam modo *sacerdotem*, modo *prophetam* significat, modo *poetam*.

16. Antistes *sacerdos* dictus, ab eo quod *ante stat*, primus est enim in ordine Ecclesiæ, et supra se nullum habet.

17. *Sacerdos* autem nomen habet compositum ex

A Græco et Latino, quasi *sacrum dans*, sicut enim *rex* a *regendo*, ita *sacerdos*, **342** [f] *sanctificando* vocatus est; consecrat enim, et sanctificat.

18. Sacerdotes autem gentilium *flamines* dicebantur. Hi in capite habebant pileum, in quo erat brevis virga desuper, habens lanæ aliquid. Quod cum per æstum ferre non possent, filo tantum capita religare cœperunt.

19. Nam nudis penitus eos capitibus incedere nefas erat: unde a *filo*, quo utebantur, [g] *lamines* dicti sunt, quasi *flamines*. Verum festis diebus filo deposito, pileum imponebant pro sacerdotii eminentia.

20. *Presbyter* Græce, Latine *senior* interpretatur non modo pro ætate, vel decrepita senectute, sed propter honorem et dignitatem, quam acceperunt, *presbyteri* nominantur: [h] unde et apud veteres idem
B *episcopi* et *presbyteri* fuerunt, quia illud nomen dignitatis est, hoc ætatis.

21. Ideo autem et presbyteri *sacerdotes* vocantur quia *sacrum dant*, sicut et *episcopi*; [i] qui licet sint sacerdotes, tamen pontificatus apicem non habent, quia nec chrismate frontem signant, nec Paracletum Spiritum dant, quod solis deberi episcopis lectio Actuum apostolorum demonstrat.

22. *Levitæ* ex nomine auctoris vocati; de *Levi* enim *Levitæ* exorti sunt, a quibus in templo Dei mystici sacramenti ministeria explebantur. Hi Græce *diaconi*, Latine *ministri* dicuntur, quia [j] sicut in sacerdote consecratio, ita in diacono mysterii dispensatio habetur.

23 *Hypodiaconi* Græce, quos nos *subdiaconos* dicimus, qui ideo sic appellantur, quia subjacent præcep-
C tis et officiis levitarum. **343** Oblationes enim in templo Dei a fidelibus ipsi suscipiunt, et levitis superponendas altaribus deferunt: hi [k] apud Hebræos *Nathinæi* vocantur.

24. *Lectores* a *legendo* psalmistæ, a *psalmis* canendis vocati; illi enim prædicant populis quid sequantur; isti canunt ut excitent ad conpunctionem animos audientium, licet et quidam lectores ita miseranter pronuntient, ut quosdam ad luctum lamentationemque compellant.

25. Iidem etiam *pronuntiatores* vocantur, quod porro *annuntient*; tanta enim, et tam clara erit eorum vox, ut quamvis longe positorum aures adimpleant.

26. *Cantor* autem vocatus, quia vocem modulatur in *cantu*. Hujus[l] duo genera dicuntur in arte musi-
D ca, sicut ea docti homines Latine dicere potuerunt, *præcentor*, et *succentor*.

27. *Præcentor*, qui vocem *præmittit in cantu*.

[a] *Quia primum, id est apostol.* Sic Rab. et vetus Gratiani lib. cum Gothicis libris.

[b] *Metropolitani autem.* Hæc parenthesi inclusimus, vel quia aliena fortasse sunt, ut censebat Chacon, cum veriorem interpretationem Rabanus retineat, qui omnia hæc ex Isidoro sumpsit, vel ut quæ sequuntur: *Singulis e. provinciis*, etc., archiepiscopis aptentur ex sententia Antonii Augustini. Cui duo veteres libri favent, in quibus post hæc omnia *metropolitani* etymon hoc qualecunque est collocatum. Sic etiam erit episcoporum tripertitus ordo.

[c] *Episcop. vocab.* Ex Aug., XIX de Civit., cap. 19.

[d] *Nam majorum.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Rex Anius.*

[e] Vates, *a vi ment.—A viendis versibus*, Varr. lib. VI.

[f] *Sanctificando.* Eodem modo, lib. IX, cap. 3.

[g] *Flaminis.* E Serv., Æn. VIII. Vid. Fest. et Varr.

[h] *Unde et apud vet. idem episcopi.* Ex Hier., epist. 83, ad Ocean.

[i] *Qui licet sint sacerd.* Ex Innoc. I, epist. 1, cap. 3.

[j] *Sicut in sacerdote consec.* Ex epist. ad Rustic. Narb., de sept. gradibus Eccles. quæ cum Hieronymi operibus circumfertur.

[k] *Hi apud Heb.* Nathinæi. Al., *Nathanæi.* Vid. II Off. Eccl., cap. 10, Raban.

[l] *Duo genera... respondit.* Ex Aug. in ps. LXXXVII.

Succentor autem, qui *subsequenter canendo respondet*.

28. *Concentor* autem dicitur, quia *consonat*; qui autem non consonat, nec concinit, nec concentor erit.

29. *Acolythi* Græce, Latine *ceroferarii* dicuntur, a *deportandis cereis* [a] quando legendum Evangelium est, aut sacrificium offerendum.

30. Tunc enim accenduntur luminaria ab eis, et deportantur, non ad effugandas tenebras, dum sol eodem tempore rutilet, sed ad signum lætitiæ demonstrandum, ut sub typo luminis corporalis illa lux ostendatur de qua in Evangelio legitur: *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.*

31. *Exorcistæ* ex Græco in Latinum *adjurantes*, sive *increpantes* vocantur. Invocant enim super [b] energumenos, vel super eos qui habent spiritum immundum, nomen Domini Jesu, *adjurantes* per eum ut egrediatur ab eis.

314 32. *Ostiarii*, iidem et *janitores*, qui in veteri Testamento electi sunt ad custodiam templi, ut non ingrederetur illud immundus in omni re: dicti autem *ostiarii*, quod præsint *ostiis* templi. [c] Ipsi enim tenentes clavem, omnia intus extraque custodiunt, atque inter bonos et malos habentes judicium, fideles recipiunt, respuunt infideles.

CAPUT XIII.

De monachis.

1. *Monachus* Græca etymologia vocatus, eo quod sit *singularis*; μονάς enim Græce *singularitas* dicitur. Ergo si *solitarius* interpretatur vocabulum *monachi*, quid facit in turba qui solus est? [d] Plura sunt autem genera monachorum.

2. *Cœnobitæ*, quos nos *in commune viventes* possumus appellare. [e] Cœnobium enim plurimorum est.

3. *Anachoritæ* sunt qui post cœnobialem vitam deserta petunt, et soli habitant per deserta; et ab eo quod procul ab hominibus recesserunt, tali nomine nuncupantur; sed anachoritæ Eliam et Joannem, cœnobitæ apostolos imitantur.

4. *Eremitæ* ii sunt qui et *anacharitæ*, ab hominum conspectu remoti, eremum et desertas solitudines appetentes. Nam *eremum* dicitur quasi *remotum*.

5. *Abba* autem Syrum nomen, significat in Latinum *pater*, quod Paulus Romanis scribens exposuit, dicens: *In quo clamamus: Abba, pater*, in uno nomine duabus usus linguis. Dicit enim *abba* Syro nomine *patrem*, et rursus Latine nominat itidem patrem.

315 CAPUT XIV.

De cæteris fidelibus.

1. *Christianus*, quantum interpretatio ostendit, de *unctione* deducitur, sive de nomine Auctoris et Creatoris. A *Christo* enim *Christiani* sunt cognominati, sicut a JUDA *Judæi*. De Magistri quippe nomine cognomen sectatoribus datum est.

2. Christiani autem olim a Judæis, quasi opprobrio, *Nazaræi* vocabantur, pro eo quod Dominus noster atque Salvator a vico quodam Galilææ *Nazaræus* sit appellatus.

3. Non se autem glorietur Christianum, qui nomen habet, et facta non habet. Ubi autem nomen secutum fuerit opus, certissime ille est Christianus, quia se factis ostendit Christianum, ambulans sicut et ille ambulavit, a quo et nomen traxit.

4. CATHOLICUS *universalis*, sive *generalis* interpretatur; nam Græci *universale* καθολικὸν vocant.

5. *Orthodoxus* est *recte credens*, et *ut credit vivens*; ὀρθῶς enim Græce *recte* dicitur [f] δόξα *gloria*: hoc est, *vir rectæ gloriæ*. Quo nomine non potest vocari qui aliter vivit quam credit.

6. *Neophytus* Græce, Latine *novellus*, et *rudis*, *fidelis*, vel *nuper renatus* interpretari potest.

7. *Catechumenus* dictus pro eo quod adhuc doctrinam fidei *audit*, nec dum tamen baptismum percepit, nam κατηχούμενος Græce *auditor* dicitur.

8. [g] *Competens* vocatur qui post instructionem fidei *competit* **316** gratiam Christi, inde et a petendo *competentes* vocati.

9. LAICUS, *popularis*; λαὸς enim Græce *populus* dicitur.

10. *Proselytus*, id est, *advena*, et *circumcisus*, qui miscebatur populo Dei, Græcum est.

[a] *Quando Evang.* Ex Hier., epist. advers. Vigilant.
[b] *Super energ.* Vid. II Off. Eccl., c. 13, et d. 23, cap. 27.
[c] *Ipsi enim tenent cl.* Ex d. epist. ad Rust. Narb.
CAP. XIII. — [d] *Plura autem sunt gen. Monach.* Ex Hieron. ep. ad Eustoch. 22.
[e] *Cœnob. enim.* Ex Cassian., collat. 18, cap. 10, et cap. 4 et seq.

CAP. XIV. — [f] DOXA, *gloria*, Opinio potius, ut reliqua conveniant.
[g] *Competens vocatur.* Ex Aug., serm. ad competentes. Hieronymus, ad Pammach., epist. 61: *An non tu potius scindis Ecclesiam, qui præcepisti Bethleem presbyteris, ne* competentibus *nostris in Pascha baptismum traderent?*

LIBER OCTAVUS.

DE ECCLESIA ET SECTIS DIVERSIS.

CAPUT PRIMUM.

De Ecclesia et Synagoga.

1. *Ecclesia* Græcum est, quod in Latinum vertitur *convocatio*, propter quod omnes ad se *vocet*. CATHOLICA, *universalis* ἀπὸ τοῦ καθ' ὅλον, id est, *secundum totum*; non enim, sicut conventicula hæreticorum, in aliquibus regionum partibus coarctatur, sed per totum orbem terrarum dilatata diffunditur.

2. Quod etiam Apostolus approbat ad Romanum dicens: *Gratias ago Deo meo pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in universo mundo* (*Epist. ad Rom.* I, 8): hinc, et *universitas* ab *uno* cogno-

minata est, propter quod in *unitatem* colligitur. Unde Dominus in Evangelio : *Qui mecum non colligit, spargit* (*Luc.* XI, 23).

3. Cur autem Ecclesia, cum una sit, a Joanne septem scribuntur, nisi ut una catholica septiformi plena Spiritu designetur? Sicut et de Domino novimus dixisse Salomonem : *Sapientia ædificavit sibi domum, et excidit columnas septem* (*Prov.* IX, 1), quæ tamen septem una esse non ambigitur, dicente Apostolo : *Ecclesia Dei vivi, quæ est columna et firmamentum veritatis* (*I Tim.* III, 15).

347 4. Inchoavit autem Ecclesia a loco, ubi venit de cœlo Spiritus sanctus, et implevit uno loco sedentes.

5. Pro peregrinatione autem præsenti Ecclesia *Sion* dicitur, eo quod ab hujus peregrinationis longitudine promissionem rerum cœlestium speculatur; et idcirco *Sion*, id est, *speculatio* nomen accepit.

6. Pro futura vero patriæ pace *Jerusalem* vocatur, nam JERUSALEM *visio pacis* interpretatur. Ibi enim absorpta omni adversitate, pacem, quæ est Christus, præsenti possidebit obtutu.

7. [a] *Synagoga* Græce *congregatio* dicitur, quod proprium nomen Judæorum populus tenuit. Ipsorum enim proprie *Synagoga* dici solet, quamvis et *Ecclesia* dicta sit.

8. Nostram vero apostoli numquan *Synagogam* dixerunt, sed semper *Ecclesiam* : sive discernendi causa, sive quod inter *congregationem*, unde, *Synagoga*, et *convocationem*, unde *Ecclesia* nomen accepit, distet aliquid, quod, scilicet, congregari et pecora solent, quorum et *greges* proprie dicimus : convocari autem magis est utentium ratione, sicut sunt homines.

CAPUT II.

De religione et fide.

1. *Dogma* [b] a *putando* philosophi nominaverunt, id est, *hoc puto esse bonum, hoc puto esse verum.*

2. [c] *Religio* appellata, quod per eam uni Deo *religamus* animas nostras **348** ad cultum divinum vinculo serviendi. Quod verbum compositum est a *religendo*, id est, *eligendo*, ut ita Latinum videatur *religo*, sicut *eligo*.

3. Tria sunt autem quæ in religionis cultu ad colendum Deum in hominibus perquiruntur, id est, *fides*, *spes*, *charitas*. In fide quid credendum, in spe quid sperandum, in charitate quid sit amandum.

4. *Fides* est, qua veraciter credimus id quod nequaquam videre valemus. Nam credere jam non possumus quod videmus. Proprie autem nomen *fidei* inde est dictum, [d] si omnino fiat quod dictum est aut promissum. Et inde *fides* vocata ab eo quod sit illud quod inter utrosque placitum est, quasi inter Deum et hominem, hinc et fœdus.

5. *Spes* vocata, [e] quod sit *pes* progrediendi, quas *est pes*. Unde e contrario DESPERATIO, *deest* enim ibi *pes*, nullaque progrediendi facultas est, quia dum quisque peccatum amat, futuram gloriam non sperat.

6. *Charitas* Græce, Latine *dilectio* interpretatur, quod duos in se *illiget*. Nam dilectio a duobus incipit, quod est amor Dei et proximi, de qua Apostolus : *Plenitudo*, inquit, *legis dilectio* (*Ad Rom.* XIII, 10).

7. Major est autem hæc omnibus, quia qui diligit, et credit, et sperat. Qui autem non diligit, quamvis multa bona faciat, frustra laborat. [f] Omnis autem dilectio carnalis, non dilectio, sed magis amor dici solet. Dilectionis autem nomen tantum in melioribus rebus accipi solet.

349 CAPUT III.

De hæresi et schismate.

1. Hæresis [g] Græce ab *electione* vocatur, quod scilicet, unusquisque id sibi eligat quod melius sibi esse videtur, ut philosophi Peripatetici, Academici, Epicurei, et Stoici, vel sicut alii, qui, perversum dogma cogitantes, arbitrio suo de Ecclesia recesserunt.

2. [h] Inde ergo *hæresis* dicta Græca voce, ex interpretatione *electionis*, qua quisque arbitrio suo ad instituenda, sive ad suscipienda quælibet ipse sibi eligit. Nobis vero nihil nostro ex arbitrio inducere licet, sed nec eligere quod aliquis de arbitrio suo induxerit.

3. Apostolos Dei habemus auctores, qui nec ipsi quidquam ex suo arbitrio, quod inducerent elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus assignaverunt. Itaque etiam si angelus de cœlis aliter evangelizaverit, anathema vocabitur.

4. *Secta* a *sequendo*, et *tenendo* nominata. Nam sectas dicimus habitus animorum ac instituta circa

CAP. I. — [a] *Synagoga*. Ex aug. in ps. LXXXI.

CAP. II. — [b] *Dogma a putando*. Nempe ἀπὸ τοῦ δοκεῖν.

[c] *Religio*. Aug., lib. I Retract, cap. 13 : *Ad unum Deum tendentes, et ei uni religantes animas nostras, unde* RELIGIO *dicta creditur. In his verbis meis ratio, quæ reddita est, unde sit dicta religio, plus mihi placuit. Nam non me fugit aliam hujus nominis originem exposuisse Latini sermonis auctores, quod inde sit appelata* RELIGIO, *quod* RELIGATUR, *quod verbum compositum est, a* LEGENDO, id est ELIGENDO, *ut ita Latinum* videatur RELIGO, *sicut* ELIGO. Sed postrema Augustini verba rejicienda putamus, ut male cohærentia, et adjecta ab aliquo qui integrum locum descripserit, non animadvertens id etymon secutum fuisse Isidorum quod maxime probaretur Aug. et Lactantio l. IV, c. 28, qui etiam adversus Cic. notationem pluribus verbis disputat, quamvis hoc altero etiam utatur Aug., lib. X de Civ., c. 4 : *Ipse namque fons nostræ beatitudinis, ipse omnis appetitionis est finis, hunc eligentes, vel potius religentes* (*amiseramus namque negligentes*); *hunc ergo religentes, unde* RELIGIO *dicta perhibetur, ad eum dilectione tendamus.* Restat tertia notatio ex Cic., II, de Nat. Deor. : *Qui omnia quæ ad cultum deorum pertinerent diligenter pertractarent, et tanquam relegerent, sunt dicti* RELIGIOSI, *ex* RELEGENDO, *ut* ELEGANTES *ex* ELIGENDO. Ut religio sit, vel a *religando*, vel *religendo*, vel *relegendo*.

[d] *Si omnino fiat, quod dic.* Ex Cic., I de Offic.

[e] *Quod sit pes.* Recte de spe, quæ virtus sit. Nam spem subdolam qui respexere, SPEM, quasi *sine pede* interpretantur, unde in nummis veteribus non fixa, sed in altitudinem erectis pedibus fingitur. Aliis *spes* ἐλπίς est.

[f] *Omnis autem dilect.* Aug., XIV de Civitat., cap. 7.

CAP. III. — [g] *Hæresis Græc.* Ex Hieron., ad Gal. V, et ad Tit. III.

[h] *Inde ergo hær... vocabitur.* Ex Tertull., in Præscript., apud quem pro INDULGERE, *inducere*, ex hoc loco reponas licet. Nam ea voce paulo post, alibique sæpius utitur.

disciplinam, vel propositum, quod tenendo sequuntur, longe alia in religionis cultu opinantes quam cæteri.

5. *Schisma* a *scissura* animorum vocatum. Eodem enim cultu, eodemque ritu credit, ut cæteri, solo congregationis delectatur dissidio. Fit autem schisma cum dicunt homines : *Nos justi sumus, nos sanctificamus immundos*, et cætera similia.

6. [a] Superstitio dicta, eo quod sit superflua, aut *superinstituta* observatio. Alii dicunt a *senibus*, quia multis annis *superstites* per ætatem delirant, et errant *superstitione* quadam, nescientes quæ vetera colant aut quæ veterum ignari asciscant

350 7. Lucretius autem *superstitionem* dicit *superstantium* rerum, id est, cœlestium et divinarum, quæ *super* nos *stant*, sed male dicit. Hæreticorum autem dogmata, ut facile possint agnosci, causas eorum vel nomina demonstrare oportuit.

CAPUT IV.

De hæresibus Judæorum.

1. Judæi [b] *confessores* interpretantur. Multos enim ex iis sequitur *confessio*, quos antea perfidia possidebat.

2. Hebræi *transitores* dicuntur, quo nomine admonentur ut de pejoribus ad meliora transeant, et pristinos errores relinquant.

3. [c] *Pharisæi*, et *Sadducæi* inter se contrarii sunt nam *Pharisæi* ex Hebræo in Latinum interpretantur *divisi*, eo quod traditionum et observationum, quas illi δευτερώσεις vocant, justitiam præferunt. Unde et *divisi* vocantur a populo, quasi per justitiam.

4. *Sadducæi* interpretantur *justi*; vindicant enim sibi quod non sunt, corporis resurrectionem negant, et animam interire cum corpore prædicant. Hi quinque tantum libros legis recipiunt, prophetarum vaticinia respuunt.

351 5. [d] *Esseni* dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos omnem abstinentiam.

6. [e] *Masbothæi* dicunt ipsum esse Christum qui docuit illos in omni re sabbatizare.

7. *Genistæi* dicti, eo quod de *genere* Abrahæ esse se gloriantur; nam cum in Babyloniam venisset populus Dei, plerique, relinquentes uxores suas,

A Babylonicis mulieribus adhæserunt; quidam autem Israeliticis tantum conjugiis contenti, vel ex eis geniti, dum reversi essent de Babylonia, diviserunt se ab omni populo, et assumpserunt sibi hoc nomen jactantiæ.

8. [f] *Meristæi* appellati, eo quod separant scripturas, non credentes omnibus prophetis, dicentes aliis et aliis spiritibus illos prophetasse; μέρος enim Græce, Latine *pars* dicitur.

9. *Samaritæ* dicti, quod legem solam custodiunt, nam prophetas non recipiunt.

10. [g] *Hemerobaptistæ*, eo quod quotidie vestimenta sua et corpora lavent.

CAPUT V.

De hæresibus Christianorum.

B 1. Quidam [h] etiam hæretici de Ecclesia recesserunt, et ex nomine auctorum suorum nuncupantur; quidam vero ex causis quas eligentes instituerunt.

352 2. *Simoniani* dicti a *Simone* magicæ disciplinæ perito, cui Petrus in Actibus apostolorum maledixit, pro eo quod ab apostolis Spiritus sancti gratiam pecunia emere voluisset : hi dicunt creaturam non a Deo, sed a virtute quadam superna creatam.

3. *Menandriani* a *Menandro* mago discipulo Simonis nuncupati, qui mundum non a Deo, sed ab angelis factum esse asseruit.

4. *Basilidiani* a *Basilide* appellati, qui, inter reliquas blasphemias, passum Jesum abnegavit.

5. [i] *Nicolaitæ* dicti a *Nicolao*, diacono Ecclesiæ Hierosolymorum, qui cum Stephano et cæteris con-
C stitutus est a Petro; qui propter pulchritudinem relinquens uxorem, ut qui vellet ea uteretur, versa est in stuprum talis consuetudo, ut invicem conjugia commutarentur : quos Joannes in Apocalypsi improbat, dicens : *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum.*

6. *Gnostici* propter excellentiam scientiæ se ita appellare voluerunt. Animam naturam Dei esse dicunt, bonum et malum Deum suis dogmatibus fingunt.

7. *Carpocratiani* a *Carpocrate* quodam vocantur, qui dixit Christum hominem fuisse tantum, et de utroque sexu progenitum.

[a] *Superstit.* Verba Servii, Æn. VIII, ad vers. *Vana superstitio*, etc.; est vero Lucretii locus ad quem respexit, lib. I :

Humana ante oculos fœde cum vita jaceret
In terris oppressa gravi sub relligione.
Quæ caput a cœli regionibus ostendebat.
Horibili super aspectu mortalibus instans.

Melius Balbus apud Cic., II de Nat. Deor.

Cap. IV. — [b] *Judæi.* Euseb., lib. IV Hist. Eccl., cap. 21, ex Hegesippo septem fuisse refert Hebræorum sectas, quarum nomina hæc sunt : *Essæi, Galilæi Hemerobaptistæ, Masbothæi, Samaritæ, Sadducæi, Pharisæi.* Justin., contra Triph. : Ὥσπερ οὔδε Ἰουδαίους ἄν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι τοὺς Σαδδουκαίους, ἢ τάς ὁμοίας αἱρέσεις γενιστῶν, καὶ μεριστῶν καὶ γαλιλαίων, ἑλληνιακῶν, καὶ φαρισαίων, βαπτιστῶν, etc.

[c] *Pharisæi... Sadducæi.* Ex Hieronym., Matth. XXII, et Isid., XIX.

[d] *Esseni.* Vel *Essæi.* ex Euseb. Convenit autem quod Hieronymus; lib. II advers. jovin. ex Josepho de his refert, quod ab uxoribus, vino et carnibus abstinerent, et quotidianum jejunium verterent in naturam.

[e] *Masbothæi.* Hoc eorum proprium fuisse nomen,
D præter Eusebii verba quæ indicavimus, hæresis ipsa Sabbatizandi, iis præsertim qui Hebræas litteras attigerunt, satis ostendet.

[f] *Meristæi. Meristæ*, Cod. Rom. De Essenis Epiph. in prolog. Ἐχρῶντο γραφαῖς ἑτέραις μετὰ τὸν νόμον, τοὺς δὲ πλείους τῶν μετέπειτα προφητῶν ἀπεβάλλοντο.

[g] *Hemerobaptist.* Epiph., lib.... cap. 17. Retinent hunc morem interiorum vestium identidem lavandarum Fessani Mauri.

Cap. V. — [h] *Quidam.* Ex Aug., de Hæres., ad Quodvultd., et Gennadii catalogo pleraque. Vid. 24, q. 3.

[i] *Nicolaitæ.* Aug. *Qui cum de zelo pulcherrimæ conjugis culparetur, velut purgandi se causa, permisisse fertur ut qui vellet ea uteretur, quod ejus factum in sectam turpissimam versum est, qua placet usus indifferens feminar.*

8. *Cerinthiani* a *Cerintho* quodam nuncupati. Hi A inter cætera circumcisionem observant, mille annos post resurrectionem in voluptate carnis futuros prædicant: unde et Græce *Chiliastæ*, Latine *Millenarii* sunt appellati.

9. Nazaræi dicti, qui dum Christum, qui a vico Nazaræus est appellatus, Filium Dei confiteantur, omnia tamen veteris Legis custodiunt.

353 10. [a] *Ophitæ* a *colubro* nominati sunt. *Coluber* enim Græce ὄφις dicitur. Colunt enim serpentem, dicentes ipsum in paradisum induxisse virtutis cognitionem.

11. [b] *Valentiniani* a *Valentino* quodam Platonicæ sectatore vocati, qui αἰῶνας, ib est, *sæcula* quædam in originem Dei Creatoris induxit: Christum quoque de Virgine nihil corporis assumpsisse, sed per eam B quasi per fistulam transisse asseruit.

12. [c] *Apellitæ*, quorum *Apelles* princeps fuit, qui creatorem angelum nescio quem gloriosum superioris Dei faciens Deum legis et Israelis, illum igneum affirmans, dixit Christum non Deum in veritate, [d] sed hominem in phantasia apparuisse.

13. [e] *Archontiaci* a *principibus* appellantur, qui universitatem quam Deus condidit opera esse archangelorum defendunt.

14. *Adamiani* vocati, quod *Adæ* imitentur nuditatem; unde et nudi orant, et nudi inter se mares feminæque conveniunt.

15. [f] *Cainani* proinde sic appellati, quoniam *Cain* adorant.

16. *Sethiani* nomen acceperunt a filio Adam, C qui vocatus est *Seth*, dicentes eumdem esse Christum.

17. *Melchisedechiani* vocati pro eo quod *Melchisedech* sacerdotem Dei, non hominem fuisse, sed virtutem Dei esse arbitrantur.

18. [g] *Angelici* vocati, quia *angelos* colunt.

354 19. *Apostolici* hoc sibi nomen ideo præsumpserunt, quod nihil possidentes proprium, nequaquam recipiant eos qui aliquid in hoc mundo utuntur.

20. *Cerdoniani* a *Cerdone* quodam nominati, qui duo contraria principia asseruit.

21. [h] *Marcionistæ* a *Marcione* stoico philosopho appellati, qui, Cerdonis dogma secutus, alterum bonum, alterum justum Deum asseruit, tanquam duo principia creationis et bonitatis.

22. *Artotyritæ* ab oblatione vocati. Panem enim et caseum offerunt, dicentes primis hominibus oblationem a fructibus terræ et a fructibus ovium fuisse celebratam.

23. *Aquarii* appellati, eo quod *aquam* solam offerunt in calice sacramenti.

24 *Severiani* a *Severo* exorti, vinum non bibunt, Vetus Testamentum et resurrectionem non recipiunt.

25. [i] *Tatiani* a *Tatiano* quodam vocati, qui et *Encratitæ* dicti, quia carnes abominantur.

26. *Alogii* vocantur tanquam *sine Verbo*; λόγος enim Græce *Verbum* dicitur. Deum enim Verbum non credunt, respuentes Joannis Evangelium et Apocalypsim.

27. *Cataphrygiis* nomen provincia *Phrygia* dedit, quia ibi exstiterunt auctores earum Montanus, Prisca et Maximilla : hi adventum Spiritus sancti non in apostolis, sed in se traditum asserunt.

28. [j] *Cathari* propter munditiam ita se nominaverunt. Gloriantes enim suis meritis, negant pœnitentibus veniam peccatorum : viduas si nupserint, tanquam adulteras damnant; mundiores se cæteris prædicant. Qui nomen suum si cognoscere vellent, mundanos se potius quam mundos vocarent.

29. *Pauliani* a *Paulo Samosateno* exorti sunt, qui dixit non semper fuisse Christum, sed a Maria sumpsisse initium.

355 30. [k] *Hermogeniani* ab *Hermogene* quodam vocati, qui materiam non natam introducens, Deo non noto eam comparavit, matremque elementorum et deam asseruit; quos Apostolus improbat, elementis servientes.

31. [l] *Manichæi* a quodam Persa exstiterunt, qui vocatus est *Manes*. Hic duas naturas et substantias introduxit, id est, bonam et malam, et animas ex Deo quasi ex aliquo fonte manare asseruit. Testamentum Vetus respuunt, Novum ex] parte recipiunt.

[a] *Ophitæ*. Ex Tertull. Præscript., a quo nonnihil discrepat Isidorus, quod ille serpentem ait fuisse virtutem quæ generi humano scientiam bonorum et D malorum contribuit; quare vocem *virtutis* rejiciebat Chacon. Vid. Epiph., Philastr., August.

[b] *Valentiniani.... Platonicæ sectatore*. Ita Cod. Neap., recte. Tertull. : *Ubi nunc Marcion Stoicæ studiosus? Ubi Valentinus Platonicæ sectator?*

[c] *Apellitæ*. Ex eodem. Vid. Epiph. et Irenæ.

[d] *Sed hominem in phantasia apparuisse*. At Tertull. ita de Apelle : *Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis ut Evangelium docet*. Et in lib. de Carne Christi, et in lib. de Resurr. separatim profitetur se disputare adversus Marcionem, qui veritatem carnis Christo tollebat, vanitatem phantasmatis inducens; et contra Apellem, qui solidum corpus et carnem recipiebat, non tamen natam, sed de sideribus et substantiis superioribus tractam. Itaque negaba hunc locum integrum esse Chacon, cui assentimur.

[e] *Archontiaci.. opera archangelorum*, — *Archonton* legebat Chacon. Nam et Augustinus *principis* interpretatur.

[f] *Cainani*. Vid. not. in Grat.

[g] *Angelici*. Vid. Epiph., August. et Theod., ad Coloss. II. et concil. Laodic., cap. 35.

[h] *Marcionistæ... a quo duo princip.* Augustinum sequitur. Nam Epiphanius tria principia ab his inducta refert.

[i] *Tatiani..... qui est Encratitæ*. Ita legend. ex Aug Epiph. et veteribus lib non. *Encreatitæ*. Nam quamvis Isid. carnium tantum meminerit, constat eos vino carne et nuptiis abstinuisse.

[j] *Cathari... viduas si nup.* Verba Aug., in lib de Agon. Chr. cap. 31.

[k] *Hermog... quos apost. improb.* Ex Tert. Præscr.

[l] *Manich... qui vocatus est* MANES. Al., *Manis*; apud Aug. *Manin*.

32. [a] *Anthropomorphitæ* dicti pro eo quod, simplicitate rustica, Deum habere humana membra quæ in divinis libris scripta sunt, arbitrantur. Ἄνθρωπος enim Græce, Latine *homo* interpretatur, ignorantes vocem Domini, qui ait: *Spiritus est Deus;* incorporeus est enim, nec membris distinguitur, nec corporis mole censetur.

33. [b] *Hieracitæ* ab *Hieracha* auctore exorti: monachos tantum recipiunt, conjugia respuunt, regna cælorum parvulos habere non credunt.

34. [c] *Novatiani* a *Novatiano* Romæ urbis presbytero exorti, qui adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, hæresim instituit, nolens apostatas suscipere, et rebaptizans baptizatos.

35. *Montani* hæretici dicti, quod tempore persecutionis in *montibus* latuerunt, qua occasione se a catholicæ Ecclesiæ corpore diviserunt.

36. [d] *Ebionitæ* ab *Ebione* dicti, sive a *paupertate;* Christum enim, **356** per profectum solum, virum justum putant effectum. Unde competenter *Ebionitæ* pro *paupertate* intelligentiæ compellati sunt. [e] Hi semijudæi sunt, [f] et ita tenent Evangelium, ut Legem carnaliter servent, [g] adversus quos Apostolus ad Galatas scribens invehitur.

37. [h] *Photiniani* a *Photino* Gallogræciæ Sirmiæ episcopo nuncupati, qui Ebionitarum hæresim suscitans, asseruit Christum a Maria per Joseph nuptiali coitu fuisse conceptum.

38. *Aeriani* ab *Aerio*, quodam nuncupati sunt: hi offerre sacrificium pro defunctis spernunt.

39. [i] *Ætiani* ab *Ætio* sunt vocati, iidemque *Eunomiani*, ab *Eunomio* quodam dialectico Ætii discipulo, ex cujus nomine magis innotuerunt, dissimilem Patri asserentes Filium, et Filio Spiritum sanctum. Dicunt etiam nullum imputari peccatum in fide manentium.

40. [j] *Origeniani* ab *Origene* auctore exorti sunt, dicentes quod non possit Filius videre Patrem, nec Spiritus sanctus Filium. Animas quoque in mundi principio dicunt peccasse, et, pro diversitate peccatorum, a cœlis usque ad terras diversa corpora, quasi vincula, meruisse, eaque causa factum fuisse mundum.

41. *Noetiani* a quodam *Noeto* vocati, qui dicebat Christum eumdem esse, et Patrem, et Spiritum sanctum; ipsamque Trinitatem in officiorum nominibus non in personis accipiunt. Unde et *Patripassiani* vocantur, quia Patrem passum dicunt.

42. *Sabelliani* ab eodem Noeto pullulasse dicuntur, cujus discipulum perhibent fuisse *Sabellium*, ex cujus nomine maxime innotuerunt; unde, et *Sabelliani* vocati sunt. Hi unam personam Patris, et Filii, et Spiritus sancti astruunt.

43. *Ariani* ab *Ario* Alexandrino presbytero orti sunt, qui coæternum **357** Patri Filium non agnoscens, diversas in Trinitate substantias asseruit, contra illud quod ait Dominus: *Ego et Pater unum sumus.*

44. *Macedoniani* a *Macedonio* Constantinoplitano episcopo dicti sunt, negantes Deum esse Spiritum sanctum.

45. *Apollinaristæ* ab *Apollinare* vocati sunt, dicentes Christum corpus tantummodo sine anima suscepisse.

46. [k] *Antidicomaritæ* appellati sunt, pro eo quod Mariæ virginitati contradicunt, asserentes eam post Christum natum viro suo fuisse commistam.

47. *Metangismonitæ*, ideo tale nomen acceperunt, quia ἄγγος Græce vas dicitur. Asserunt enim sic esse in Patre Filium, tanquam vas minus, intra vas majus.

48. *Patritiani* a quodam *Patritio* nuncupati sunt, qui substantiam humanæ carnis a diabolo conditam dicunt.

49. *Coluthiani* a quodam *Colutho* nominati, qui dicunt Deum non facere mala, contra illud quod scriptum est: *Ego Dominus creans mala.*

50. *Floriani* a *Florino*, qui e contrario dicunt Deum creasse mala, contra id quod scriptum est: *Fecit Deus omnia bona.*

51. [l] *Donatistæ* a *Donato* quodam Afro nuncupati, qui de Numidia veniens totam pene Africam sua persuasione decepit, asserens minorem Patre Filium, et minorem Filio Spiritum sanctum, et rebaptizans Catholicos.

52. [m] *Bonosiaci* a *Bonoso* quodam episcopo exorti produntur, qui Christum **358** Filium Dei adoptivum, non proprium asserunt.

53. [n] *Circumcelliones* dicti, eo quod *agrestes* sunt, quos *Cotopitas* vocant, supradictæ hæresis habentes

[a] *Anthropomorph.* Ex Hier., advers. errores Joann. Hierosolymitan.

[b] *Hierachitæ.* Etiam Hilarius Hieracham auctorem appellat lib. VI de Trin.

[c] NOVATIANI *a* NOVATIANO. Ita legendum ex Hier. catalogo, non *Novata*, quamvis hic primus auctor sectæ fuerit. Hos cum Catharis (de quibus paulo ante) non est necesse eosdem fuisse. Sed aliquid commune habuisse.

[d] *Ebionitæ.* Eusebius, lib. III Hist., cap. 27, Ruffino interprete: *Ebionæi solum esse hominem putant, et per profectum vitæ ac virtutis virum justum effectum.* Et paulo post: *Unde competenter* EBIONITÆ *pro* PAUPERTATE *intelligentiæ appellati sunt.* Horum meminit sæpe Hieronym., et Tertull. in Præscript.

[e] *Hi semijudæi.* Ita appellat Ebionem ad Gal. III Hieronym.

[f] *Et ita tenent Evang.* Ex eodem, in Is. I.

[g] *Adversus quos ad Gal.* Ex Tertull. Præscript. ita aucissima verba trib. ex locis contexta.

[h] *Photiniani* Hieron., de Vir. Illust., et Niceph., lib. IX, cap. 31; mendose apud Damascenum *Smirnensis* pro *Sirmien.* legitur.

[i] *Ætiani..... dicunt nullum imputari peccatum in fide manentium.* Quorum errorem revocavit Lutherus.

[j] *Origeniani...* usque ad *filium.* Ex Hieronymi Apolog. Reliqua ex Aug., IX de Civit., cap. 23.

[k] *Antidicomaritæ.* Qui et *Antidicomarianitæ* ab Epiphanio et Augustino dicuntur.

[l] *Donatistæ... decepit.* Verba Hier. in Catalogo.

[m] *Bonosiaci.* Hi apud Aug. non sunt, et fortasse ab aliquo huc inducti; cujus rei magnum argumentum, quod ante Circumcelliones leguntur, eosque à Donatistis contra Isidori verba mentemque, separant. Nam Circumcelliones Donatistas esse, non Bonosiacos, manifestum est. Bonosiacos vero Photinianis adnumerat Innoc. I, in epist. ad Laurent. Senen.

[n] *Circumcelliones.* Hi (ut ait Aug. in ps. LXXXII) Agonistrios se nominabant, quod pro Christo cum

doctrinam. Hi amore martyrii semetipsos perimunt, ut violenter de hac vita discedentes martyres nominentur.

54. *Priscillianistæ* a *Priscilliano* vocati, qui in Hispania ex errore Gnosticorum et Manichæorum permistum dogma composuit.

55.[a] *Luciferiani* a *Lucifero* Sardiniæ episcopo orti, qui episcopos catholicos qui, Constantii persecutione, perfidiæ Arianorum consentientes erant, et postea correcti redire in catholicam delegerunt, damnantes sive quod crediderant, sive quod se credidisse simulaverant, quos Ecclesia catholica materno recepit sinu, tanquam Petrum post fictum negationis, hanc illi Matris charitatem superbe accipientes, eosque recipere nolentes, ab Ecclesiæ communione recesserunt, et cum ipso Lucifero auctore suo, qui mane oriebatur, cadere meruerunt.

56. *Jovinianistæ* a *Joviniano*, quodam monacho dicti, asserentes **359** nullam nuptiarum et virginum esse distantiam, nullumque inter abstinentes et simpliciter epulantes esse discrimen.

57. *Elvidiani* ab *Elvidio* nominati, qui dicunt post natum Christum, alios Mariam filios de viro Joseph peperisse.

58. *Paterniani* a *Paterno* quodam exordi; inferiores corporis partes a diabolo factas opinantur.

59. *Arabici* nuncupati, eo quod in *Arabia* exorti sunt, dicentes animam cum corpore mori, atque in novissimo utrumque resurgere.

60. *Tertullianistæ* dicti a *Tertulliano* presbytero Africanæ provinciæ, civitatis Carthaginensis, animam immortalem esse, sed corpoream prædicantes, et animas hominum peccatorum post mortem in dæmones verti putantes.

61. *Tessares Cædecatitæ* dicti, quod, quarta decima luna, Pascha cum Judæis observandum contendunt; nam τέσσαρες *quatuor*, δέκα *decem* significat.

62. [b] *Nyctages* a *somno* nuncupati, quod vigilias noctis respuant, superstitionem esse dicentes jura temerari divina, qui noctem ad requiem tribuit.

63. *Pelagiani* a *Pelagio* monacho exorti: hi libe- A rum arbitrium divinæ gratiæ anteponunt, dicentes sufficere voluntatem ad implenda jussa divina.

64. *Nestoriani* a *Nestorio* Constantinopolitano episcopo nuncupati, qui beatam virginem Mariam, non Dei, sed hominis tantummodo asseruit Genitricem, ut aliam personam carnis, aliam faceret Deitatis; neque unum Christum in verbo Dei, et Carne credidit, sed separatim, atque sejunctim alterum Filium Dei, alterum hominis prædicavit.

65. *Eutychiani* dicti ab *Eutyche* Constantinopolitano abbate, qui Christum post humanam assumptionem negavit existere de duabus naturis, sed solam in eo divinam asseruit esse naturam.

360 66.[c] *Acephali* dicti, id est, *sine capite;* nullus enim eorum reperitur auctor, a quo exorti sint. Hi B trium Chalcedonensium capitulorum impugnatores, duarum in Christo substantiarum proprietatem negant, et unam in ejus persona naturam prædicant.

67. [d] *Theodosiani* et *Gaianitæ* appellati, a *Theodosio* et *Gaiano*, qui, temporibus Justiniani principis, in Alexandria populi perversi electione uno die sunt ordinati episcopi. Hi, errores Eutychetis et Dioscori sequentes, Chalcedonense concilium respuunt, ex duabus unam in Christo naturam asserunt, quam Theodosiani corruptam, Gaianitæ incorruptam contendunt.

68. [e] *Agnoitæ* et *Trithcitæ* a Theodosianis exorti sunt, ex quibus *Agnoitæ* ab *ignorantia* dicti, quia perversitati a qua exorti sunt, id adjiciunt, quod Christi divinitas ignoret futura quæ sunt scripta de die et hora novissima, non recordantes Christi personam C in Isaia loquentis: *Dies judicii in corde meo.* Tritheitæ vero vocati, quod sicut tres personas in Trinitate, ita quoque *tres* astruunt *deos* esse, contra illud, quod scriptum est: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus est.*

69. Sunt et aliæ hæreses sine auctore et sine nominibus: ex quibus aliæ triformem putant Deum esse, [f] aliæ Christi divinitatem passibilem dicunt, aliæ Christi de Patre nativitati initium temporis dant. **361** aliæ [g] liberatione omnium apud inferos factam Christi descensione credunt, aliæ animam imaginem

dæmonio certarent. Et vere *circumcelliones* dicti, qui circum cellas vagarentur, nulloque in loco consistentes sedes quotidie mutarent. In Ovet., Goth., Tarac. et Rom., *Circiliones*, Eosdem Aug. *Montenses*, Philast. *circuitores* appellat. Sed pro *Cotopitæ*, *Coropitæ*, *Catropitæ*, *Catotopisci* (Tot namque aut pluribus modis hoc nomen in libris vet. legitur), *Catoptæ* A. Aug. probabatur. Illorum enim fuit, non tantum se ipsos vario genere mortis interimere, sed aliis quoque in desertis locis insidiari, ut quos possent in eumdem furorem incitarent, sibi, ut mortem afferrent. Id ni effecissent, ipsi in illos sæviebant, necatosque pro martyribus colebant. *Biothanati* dicuntur a Philastro.

[a] *Luciferiani.* Prima verba Aug. sunt in lib. de Hæresibus, reliqua ex lib. de Agon. Chr., cap. 30. Sed voces illæ *auctore suo*, quæ August. non sunt, rejici poterant. Fuit autem Lucifer Caralitan. episc., Caralis vero Sardiniæ urbs nobilis. Hujus stat adhuc liber. Vid. Hieron., lib. de Vir. Illust., et Niceph., lib x, cap. 17.

[b] *Nyctages.* Sive *Nystages*, vel *Nystazontes* a *dormitando*. Vid. lib. de Off., c. de noctur. Vig.

[c] *Aceph... Hi trium Chalcedon. capitulorum.* Cur hæc tria capitula Chalcedonensia appellet, cum sint in quinta synodo tractata; cur item eorumdem capitulorum D. Isidorus, aut debeat, aut non debeat defensor videri, vide Annot. Segobricen. antistitis, ad cap. 4 lib. de Vir. Illustrib.

D [d] *Theodosiani* et *Gaianitæ.* Illi *corrupticolæ*, hi *phantasiastæ* dicuntur in Breviario Liberati, quarum appellationum rationes explicat D. Thom. quodlib. 4. Vid. notat. in Gratian., et Evagr., et Anasthasium Bibliothecarium, quorum dicta sumpta sunt ex Petri Theophanis libro qui in Vatican. asservatur.

[e] *Agnoitæ* et *Tritheitæ.* Greg., lib. Regist. VIII, epist. 35 et 42, et Niceph., lib. XVIII, cap. 49, qui Agnoitarum Themistium sub Valente, Tritheitarum Joann. Philoponum sub Phoca, nobiles Peripateticos duces extitisse refert.

[f] *Aliæ Christi divinitatem.* Quos Græci θεοπασχῖται vocant.

[g] *Aliæ liberationem omnium.* Ita omnino legendum ex tribus Codicibus Tolet., Salm. et Rom., et ex Aug. indice præfixo ad lib. de Hæresib. et opere ipso. Sic enim in indic.: *Liberationem omnium apud inferos factam Christi descensione credentes.* In opere

Dei negant, aliæ animas converti in dæmones et in quæcunque animalia existimant, aliæ de mundi statu dissentiunt, aliæ innumerabiles mundos opinantur, aliæ aquam Deo coæternam faciunt, aliæ [a] nudis pedibus ambulant, aliæ cum hominibus non manducant.

70. Hæ sunt hæreses adversus catholicam fidem exortæ, et ab apostolis et sanctis Patribus, vel conciliis prædamnatæ : quæ dum in se, multis erroribus divisæ, invicem sibi dissentiunt, communi tamen nomine adversus Ecclesiam Dei conspirant. Sed et quicunque aliter Scripturam sanctam intelligit, quam sensus Spiritus sancti flagitat, a quo conscripta est, licet de Ecclesia non recesserit, tamen hæreticus appellari potest.

CAPUT VI.

De philosophis gentium.

1. *Philosophi* Græca appellatione vocantur, qui Latine *amatores sapientiæ* interpretantur. Est enim philosophus qui divinarum et humanarum rerum scientiam habet, et omnem bene vivendi tramitem tenet.

2. [b] Nomen philosophorum primum a Pythagora fertur exortum. Nam dum antea Græci veteres *sophistas*, id est, *sapientes*, aut *doctores sapientiæ* semetipsos jactantius nominarent, iste interrogatus, quid profiteretur? verecundo nomine *philosophum*, id est, *amatorem sapientiæ* se esse respondit, quoniam sapientem profiteri arrogantissimum videbatur.

3. Ita deinceps posteris placuit ut quantalibet de rebus ad sapientiam pertinentibus doctrina quisque, vel sibi, vel aliis videretur excellere, non nisi *philosophus* vocaretur. [c] Iidem autem philosophi triplice genere dividuntur : nam aut *physici* sunt, aut *ethici*, aut *logici*.

4. *Physici* dicti, quia de naturis tractant. *Natura* quippe φύσις Græce vocatur.

362 5. *Ethici*, quia de moribus disputant. *Mos* enim ἦθος apud Græcos appellatur.

6. *Logici* autem quia in naturis et moribus rationem adjungunt. *Ratio* enim Græce λόγος dicitur. Divisi sunt autem et hi in hæresibus suis, [d] habentes quidam nomina ex auctoribus, ut *Platonici, Epicurei, Pythagorici;* alii a locis conventiculorum, et stationum suarum, ut *Peripathetici, Stoici, Academici.*

7. *Platonici* a *Platone* philosopho dicti. Hi animarum creatorem esse Deum, corporum angelos asserunt, post multos annorum circulos in diversa corpora redire animas dicunt.

8. *Stoici* a loco dicti. Porticus enim fuit Athenis, [e] quam *Pisianactiam* et *Pœcilenstoam* appellabant, in qua picta erant gesta sapientium atque virorum fortium historiæ. In hac porticu sapientes philosophabantur, ex qua et *Stoici* dicti sunt. Græce enim *porticus* στοὰ dicitur. Hanc sectam primus Zeno instituit.

9. Hi negant sine virtute effici quemquam beatum. Omne peccatum uniforme esse asserunt, dicentes : *Sic ille nocens erit qui paleas furatus fuerit quam qui aurum; qui mergum occiderit quam qui equum; non enim animal crimen, sed animus facit.*

10. Hi etiam animam cum corpore perire dicunt. Amant quoque virtutem continentiæ, affectant gloriam æternam, cum se fateantur non esse æternos.

11. *Academici* appellati a villa Platonis *Academia* Athenarum, ubidem Plato docebat. Hi omnia incerta opinantur; sed sicut fatendum est multa incerta et oculta esse quæ voluit Deus excedere intelligentiam hominis, sic tamen plurima esse quæ possint et sensibus capi, et rationi comprehendi.

12 Hanc sectam [f] Arcesilaus Cyrenaicus philosophus reperit; **363** [g] cujus sectator fuit Democritus, qui dixit tanquam in puteo alto, ita ut fundus nullus sit, ita in occulto jacere veritatem.

13. *Peripatetici* a *deambulatione* dicti, eo quod Aristoteles auctor eorum deambulans disputare solitus esset. Hi dicunt quamdam particulam animæ esse æternam, de reliquo magna ex parte mortalem.

14. *Cynici* ab immunditia impudentiæ nuncupati. Contra humanam enim verecundiam in propatulo coire cum conjugibus eis mos erat : censentes licitum honestumque esse palam cum uxore concumbere, quia conjugium justum est, publice id prædicantes agendum, ut canes in vicis, vel plateis. Unde et a *canibus*, quarum vitam imitabantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt.

15. *Epicurei* dicti ab *Epicuro*, quodam philosopho amatore vanitatis, non sapientiæ, quem etiam ipsi philosophi *porcum* nominaverunt, [i] quia se volutans in cœno carnali, voluptatem corporis summum bo-

vero : *Alia, descendente ad inferos Christo, credidisse incredulos, et omnes inde existimat liberatos.*

[a] *Aliæ nudis pedibus.* Non quod id nefas sit, sed quia ipsi nefas aliter ambulare putent.

CAP. VI. — [b] *Nomen philosoph.* Ex Aug., VIII de Civit., cap. 2; et Cic., Tuscul. V.

[c] *Iidem autem phil. tripl.* Aug., ibid.

[d] *Habentes quidam nomina...* ACADEMICI. Verba Tertull. in Apologet.

[e] *Quam Pœcilenstoan.* Ita veteres libri; *Pisianaction*, Impressi. Et quidem utroque modo constat eam porticum appellatam. Laert. in Zenon. : Ἀνακάμπτων δὲ ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ, τῇ καὶ πεισιανακτείῳ καλουμένῃ, ἀπὸ δὲ τῆς γραφῆς τῆς Πολιγνότου ποικίλῃ, etc. Nisi πλησιανακτείῳ, ex Plut., in Cimone, mavis, cujus verba sunt : Καὶ διὰ τοῦτό φασιν ἐν πλησιανακτείῳ τότε καλουμένῃ, ποικίλη δὲ ἦν στοὰ, etc.

[f] *Arcesilaus Cyrenaicus.* Vel quod voluptati deditus, vel quod Cryenen navigarit, ibique Demetrium adolescentem perdite adamarit. Nam constat Prytaneum fuisse. Vid. Laert.

[g] *Cujus sectator fuit Democritus* Non Arcesilai, quem constat Democrito longe posteriorem fuisse, sed sectæ, vel opinionis. Ergo τὸ FUIT, *fuerat* interpretare.

[h] *Cynici ab immunditia impudentiæ. Impudenti*, Anton. Augustinus.

[i] *Quia se volutans.* Aug. in Ps. LXXIII. In excusis Venetiis, anno 1493: *Et forte qui dicit*: CUM MORTUUS FUERO, NIHIL ERO, *et litteras didicit, et ab Epicuro didicit, hoc nescio quo deliro philosopho, vel potius amatore vanitatis, non sapientiæ, quem ipsi etiam philosophi porcum nominaverunt, quia voluptatem corporis summum bonum dixit.* Horatius :

Cum ridere volens Epicuri de grege porcum.

num asseruit, qui etiam dixit nulla providentia divina instructum esse aut regi mundum.

16. Sed originem rerum atomis, id est, insecabilibus ac solidis corporibus assignavit, quorum fortuitis concursionibus universa nascantur et nata sint. Asseruit autem Deum nihil agere, omnia constare corporibus, animam nihil aliud esse quam corpus. Unde et dixit : *Non ero postea quam mortuus fuero.*

17. *Gymnosophistæ* nudi per opacas Indiæ solitudines perhibentur philosophari, adhibentes tantum genitalibus termina ; [a] *gymnasium* enim eo dictum est, quod juvenes nudi exercentur in campo, ubi pudenda sola tantum operiunt, hi et a generando se cohibent.

18. *Theologi* autem idem sunt, qui et *Physici* : dicti autem *Theologi*, quoniam in scriptis suis de Deo dixerunt ; quorum varia constat opinio, quid Deus esset, dum quærerent. Quidam enim corporeo sensu hunc mundum visibilem ex quatuor elementis Deum esse dixerunt, **364** ut Dionysius Stoicus. Alii vero spiritualiter intellexerunt mentem esse Deum, ut Thales Milesius.

19. Quidam animum in omnibus commeantem, et [b] lucidum, ut Pythagoras. Quidam Deum sine tempore incommutabilem, ut Plato. Quidam mentem solutam, ut Cicero. Quidam, et spiritum, et mentem ut Maro. [c] Inventum enim solummodo Deum non, ut invenerunt, exposuerunt, quia evanuerunt in cogitationibus suis ; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.

20. Platonici quidem Deum curatorem, et arbitrum, et judicem asserunt. Epicurei otiosum et [d] inexercitatum. De mundo autem Platonici affirmant incorporalem, Stoici corporalem, Epicurus ex atomis, Pythagoras ex numeris, Heraclitus ex igne.

21. Unde et Varro ignem mundi animum dicit, proinde quod in mundo ignis omnia gubernet, sicut animus in nobis. Quam vanissime : *Qui cum est*, inquit, *in nobis, ipsi sumus; cum exit, emorimur.* Ergo et [e] ignis cum de mundo per fulgura proficiscitur, mundus emoritur.

22. Hi [f] philosophorum errores etiam apud Ecclesiam induxerunt hæreses. Inde αἰῶνες, et formæ, nescio quæ, inde apud Arium Trinitas nominis, et apud Valentinum [g] Platonicus furor.

365 23. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, a Stoicis enim venerat ; et ut anima interire dicatur, Epicurus observatur; et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur; et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est; et ubi quid de igneo Deo legitur, Heraclitus intervenit. Eadem materia apud hæreticos et philosophos volutatur, iidem retractatus implicantur.

CAPUT VII.

De poetis.

1. Poetæ unde sint dicti, sic ait Tranquillus : « Cum primum homines, exuta feritate, rationem vitæ habere cœpissent, seque ac Deos suos nosse, cultum modicum ac sermonem necessarium commenti sibi utriusque magnificentiam ad religionem deorum suorum excogitaverunt.

2. Igitur, ut templa illis domibus pulchriora, et simulacra corporibus ampliora faciebant, ita eloquio, etiam quasi augustiore honorandos putaverunt, laudesque eorum, et verbis illustrioribus, et jucundioribus numeris extulerunt. » Id genus, quia forma quadam efficitur, quæ *poesis* dicitur, *poema* vocitatum est, ejusque fictores *poetæ*.

366 3. *Vates* a *vi mentis* appellatos, Varro auctor est; vel a *viendis carminibus*, id est, *flectendis*, hoc est, *modulandis*; et proinde *poetæ* Latine vates olim, et scripta eorum *vaticinia* dicebantur, quod vi quadam et quasi vesania in scribendo commoverentur, vel quod modis verba connecterent; *viere* enim antiquis pro *vincire* ponebant. Etiam per furorem divini eodem erant nomine, quia et ipsi quoque pleraque versibus efferebant.

4. *Lyrici* poetæ ἀπὸ τοῦ λυρεῖν, id est a *varietate carminum*. Unde, et lyra dicta.

5. *Tragici* dicti, quod initio canentibus præmium erat *hircus*, quem Græci τράγον vocant. Unde et Horatius :

Carmine, qui tragico vilem certavit ob hircum.

Jam dehinc sequentes tragici multum honorem adepti sunt, excellentes in argumentis fabularum ad veritatis imaginem fictis.

6. *Comici* appellati, sive a loco, quia circum pagos agebant, quos Græci κώμας vocant, sive a comessatione. Solebant enim post cibum homines ad eos audiendos venire. Sed comici privatorum hominum prædicant acta, Tragici vero res publicas, et regum historias; item tragicorum argumenta ex rebus luctuosis sunt, comicorum ex rebus lætis.

[a] *Gymnasium.* Idem, inf., lib. VIII, cap. 17.

[b] *Commeantem et lucidum.* Cic., I de Nat. deor. *Nam Pythagoras qui censuit Deum animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeantem.* Et Minutius in Octavio; *Pythagoræ Deus est animus per universam naturam rerum commeans et intentus.* LUCIDUM fortasse appellavit, quia apud Ciceronem non *intentum*, sed *nitentem* legerat.

[c] *Inventum enim solummodo.* Tertull., in Apologet. : *Inventum enim solummodo Deum non ut invenerunt, disputaverunt.* Isid., *exposuerunt.* Vulg., *glorificaverunt*, δόξα enim et gloria est et opinio.

[d] *Et inexercitatum.* Tertull., *inexercitum.*

[e] *Ignis cum de mundo.* Id est, *cælo*, ut sup. lib. III, cap. 63.

[f] *Hi philosophorum errores.* Omnia, usque ad finem, ex Tertull. Præscript. ex quo aliqua correximus, non repugnantibus libris Ms.

[g] *Platonicus furor.* Non discessimus a veteribus lib. quorum magnus hoc loco consensus. Chacon ita ex Tertull. : *Inde Æon. e. f. n. q. et trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat.* Nos vero *nominis* retinuimus. Nam quamvis utrumque in Valentinum cadat, quia tria hominum genera induxit, πνευματικὸν, ψυχικόν, καὶ σαρκικὸν, ut est in lib. contra Valentinianos, tamen si Arium cum Valentino copulavit Isidorus, Æonem primum trinomium fuisse suspicemur. Ita namque eod. in libro Præscript. : *Sed et eum genealogias indeterminatas nominat, Valentinus agnoscitur, apud quem Æon ille nescio qui, novi et non unius nominis, generat e sua charitate sensum et veritatem*, etc.

7. [a] Duo sunt autem genera comicorum, id est, veteres et novi. **367** *Veteres*, qui et joco ridiculares exstiterunt, ut Plautus, Actius, Terentius. *Novi*, qui et *Satyrici* a quibus generaliter vitia carpuntur, ut Flaccus, Persius, Juvenalis, et alii; hi enim universorum delicta corripiunt; nec vetabatur eis pessimum quemque describere, nec cujuslibet peccata moresque reprehendere. Unde et nudi pinguntur, eo quod per eos vitia singula denudentur.

8. [b] *Satyrici* autem dicti, sive quod pleni sint omni facundia, sive a *saturitate*, et *copia*, de pluribus enim simul rebus loquuntur; seu ab illa lance quæ referta diversis frugum vel pomorum generibus ad templa gentilium solebat deferri, aut a *Satyris* nomen tractum, qui inulta habent ea quæ per vinolentiam dicuntur.

9. [c] Quidam autem poetæ *theologi* dicti sunt, quoniam de diis carmina faciebant.

10. [d] Officium autem poetæ in eo est, ut ea quæ vere gesta sunt in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa transducat. [e] Unde et Lucanus ideo in numero poetarum non ponitur, quia videtur historiam composuisse, non poema.

11. [f] Apud poetas autem tres characteres sunt dicendi: unus in quo tantum poeta loquitur, ut est in libris Virgilii Georgicorum. Alius dramaticus, in quo nusquam poeta loquitur, ut est in comœdiis et tragœdiis. Tertius mistus, ut est in Æneide. Nam poeta illic et introductæ personæ loquuntur.

CAPUT VIII.

De sibyllis.

1. *Sibyllæ* generaliter dicuntur omnes feminæ vates lingua Græca. Nam [g] Σιὸς Æolico sermone *Deus*, βουλὴν Græci *mentem* nuncupant, **368** quasi *Dei mentem*. Proinde igitur, quia divinam voluntatem hominibus interpretari solebant, *Sibyllæ* nominatæ sunt.

2. Sicut enim omnis vir prophetans, vel *vates* dicitur, vel *propheta* ita omnis femina prophetans *Sibylla* vocatur. Quod nomen ex officio, non ex proprietate vocabuli est.

3. Decem autem Sybillæ a doctissimis auctoribus traduntur fuisse. Quarum prima de Persis fuit. Secunda Lybissa. Tertia Delphica in templo Delphici Apollinis genita, [h] quæ ante Trojana bella vaticinata est, cujus plurimos versus operi suo Homerus inseruit.

4. Quarta Cimmeria in Italia. Quinta Erythræa nomine [i] Herophyla in Babylone orta, quæ Græcis Ilium petentibus vaticinata est perituram esse Trojam, et Homerum mendacia scripturum. Dicta autem Erythræa, quia in eadem Insula ejus inventa sunt carmina. [j] Sexta Samia, quæ Phemonoe dicta est a Samo Insula, unde fuit cognominata.

5. Septima Cumana nomine Amalthæa, quæ novem libros attulit Tarquinio Prisco, [k] in quibus erant decreta Romana conscripta. Ipsa est et Cumæa, de qua Virgilius:

Ultima Cumæi venit jam carminis ætas.

369 Dicta autem Cumana a civitate Cumis, quæ est in Campania, cujus sepulchrum in Sicilia adhuc manet.

6. Octava Hellespontia in agro Trojano nata, quæ scribitur Solonis, et Cyri fuisse temporibus. Nona gria, quæ vaticinata est Ancyræ. Decima Tyburtina Phynomine Albunea.

7. Quarum omnium carmina efferuntur, in quibus de Deo et de Christo, et gentibus multa scripsisse manifestissime comprobantur, celebrior autem inter cæteras ac nobilior Erythræa perhibetur.

CAPUT IX.

De magis.

1. Magorum [l] primus Zoroastes rex Bactrianorum, quem Ninus rex Assyriorum prælio interfecit, de [m] quo Aristoteles scribit quod vicies centum millia versuum ab ipso condita indiciis voluminum ejus declarentur.

2. Hanc artem multa post sæcula Democritus ampliavit, quando et Hyppocrates medicinæ disciplina effloruit. Apud Assyrios autem magicæ artes copiosæ sunt, testante Lucano:

....quis noscere fibra
Fata queat, quis prodat aves, quis fulgura cœli
Servet et Assyria scrutetur sidera cura.

3. Itaque hæc vanitas magicarum artium [n] ex tradi-

Cap. VII.—[a] *Duo sunt autem genera comicor.* Successisse poetas satyricos in locum veteris comœdiæ, cujus licentia lege compressa sit, notum ex Horatio; sed aut hos novos comicos, aut Plautum et Terentium veteres dictos, aut Attium, vel Actium comicum fuisse, quis credat? Neque mihi dubium quin aut hæc aliena, aut valde depravata sint.

[b] *Satyrici autem dict.* Vid. quæ sub., lib. v, de Leg. Satyr.

[c] *Quidam autem poetæ.* Aug., lib. xviii de Civit., cap. 14.

[d] *Officium autem poetæ.* Verba Lact., lib. i, c. 11.

[e] *Unde et Lucan.* E Serv., Æn. v, ad vers. *Matre dea monstr. viam.*

[f] *Apud poetas.* Ex eodem, Eclog. iii.

Cap. VIII.—[g] Σιὸς. Ex Lact., lib. i, cap. 6, et Serv., Æn. iii.

[h] *Quæ ante Troj.* E Solin., cap. 8.

[i] *Herophyla.* Vel Heriphile. Sed magna omnino in Sibyllar nominibus confusio. Nam Demophilen., Amaltheam, Cumanamque easdem cum Herophila facit, ex Varrone, Lactantius. Vid. Suid. et Viu. ad lib. de Civit.

[j] *Samia quæ Phemonoe.* Samia a Suida, ex Eratosthene, Phyto vocatur. Phemonoe vero Delphica fuisse videtur. Pausan., in Phocaic., de Delphico oraculo. Μεγίστη δὲ παρὰ πλείστων εἰς Φημονόην δόξα ἐστὶ ὡς πρόμαντις γένοιτο ἡ Φημονόη τοῦ θεοῦ, πρώτη τὸ ἑξάμετρον ᾖσε. Et Strab. lib. ix: Πρώτην δὲ Φημονόην φασὶ γενέσθαι πυθίαν. Lucamus quoque Phemonoen Delphis facit Appio responsa dantem.

[k] *In quibus erant decreta.* E Serv., Æn. vi ad vers. *Hic ego namque tuas sortes.* Sed *remedia*, non *decreta*, apud Serv. *Secreta* volebat Chacon.

Cap. IX.—[l] *Magor primus.* August. de Civit., cap. 14.

[m] *De quo arist.* Ex Plin., lib. xxx, cap. 1. Sed Plinius Hermippum, non Aristotelem, citare videtur. Lapsus in eo quod Plinii verba de Aristotele non præcedentibus (ut debuit,) sed subsequentibus, attexuit Isidorus.

[n] *Ex traditione angelorum malorum* Ex Lact., lib. ii, cap. 16. Et Tertull., in Apolog.: *Eadem officia dependunt, et qui astrologos, et auspices, et augures, et magos de Cæsarum capite consultant, quas artes, ut ab angelis desertoribus proditas, et a Deo interdictas, ne causis quidem suis adhibent Christiani.*

tione angelorum malorum in toto terrarum orbe plurimis sæculis valuit, per quamdam scientiam futurorum, et infernorum evocationes. Eorum inventa sunt aruspicia, augurationes, et ipsa quæ dicuntur oracula, et necromantia.

4. Nec mirum de magorum præstigiis, quorum in tantum prodiere maleficiorum artes, ut etiam Moysi simillimis signis resisterent, vertentes virgas in dracones, aquas in sanguinem.

370 5. [a] Fertur et quædam maga famosissima Circe, quæ socios Ulyssis mutavit in bestias. Legitur et de sacrificio, quod Arcades deo suo Lycæo immolabant, ex quo quicumque sumerent, in bestiarum formas convertebantur.

6. Hinc apparet, non esse in totum dubium quod [b] nobilis ille poeta scripsit de quadam femina quæ magicis artibus excellebat :

Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas ;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet manes, mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.

7. Quid plura, si [c] credere fas est, de Pythonissa, ut prophetæ Samuelis animam de inferni abditis evocaret, et vivorum præsentaret conspectibus, si tamen animam prophetæ fuisse credamus, et non aliquam phantasmaticam illusionem Satanæ fallacia factam ?

8. [d] Prudentius quoque de Mercurio sic ait :

Traditur exstinctas, sumptæ moderamine virgæ,
In lucem revocasse animas...
Ast alias damnasse neci...

Et post paululum adjecit :

Murmure nam magico tenues excire figuras,
Atque sepulcrales scite incantare favillas.
Vita itidem spoliare alios ars noxia novit.

9. [e] *Magi* sunt qui vulgo *malefici* ob facinorum magnitudinem nuncupantur. Hi et elementa concutiunt, turbant mentes hominum, ac sine ullo veneni haustu violentia tantum carminis interimunt.

10. Unde et Lucanus :

Mens hausti nulla sanie polluta veneni
[f] Incantata perit.

Dæmonibus enim accitis, [g] audent ventilare, ut quisque suos perimat malis artibus inimicos. Hi [h] etiam sanguine utuntur, et victimis, et sæpe contingunt, corpora mortuorum.

371 11. *Necromantii* sunt, quorum præcantationibus videntur resuscitati mortui divinare, et ad interrogata respondere. Νεκρός enim Græce *mortuus*, μαντεία *divinatio* nuncupatur, [i] ad quos sciscitandos cadaveri sanguis adjicitur ; nam amare dæmones sanguinem dicunt ; ideoque, quoties necromantia fit, cruor aqua miscetur, ut colore sanguinis facilius provocentur.

12. *Hydromantii* ab *aqua* dicti.[j] Est enim hydromantia in aquæ inspectione umbras dæmonum evocare, et imagines vel ludificationes eorum videre, ibique ab eis aliqua audire, ubi adhibito sanguine [k] etiam inferos perhibentur sciscitari.

13. Quod genus divinationis a [l] Persis dicitur allatum. Varro dicit divinationis quatuor esse genera, terram, aquam, aerem, ignem. Hinc geomantiam, hydromantiam, aeromantiam, pyromantiam.

14. *Divini* dicti, quasi *Deo pleni ;* divinitate enim se plenos assimilant, et astutia quadam fraudulenta hominibus futura conjectant.

Duo sunt autem genera divinationis, ars et furor.

15. [m] *Incantatores* dicti sunt qui artem verbis peragunt.

16. *Arioli* vocati, propter quod circa aras idolorum nefarias preces emittunt, **372** et funesta sacrificia offerunt, iisque celebritatibus dæmonum responsa accipiunt.

17. [n] *Aruspices* nuncupati, quasi horarum inspectores (dies enim, et horas in agendis negotiis operibusque custodiunt, et quid per singula tempora observare debeat homo intendunt). Hi etiam exta pecudum inspiciunt, et ex eis futura prædicunt.

18. *Augures* sunt qui volatus avium et voces intendunt, aliaque signa rerum vel observationes improvisas hominibus occurrentes ; iidem et *auspices*. [o] Nam auspicia sunt, quæ iter facientes observant.

19. Dicta sunt autem *auspicia ;* quasi *avium aspicia ;* et *auguria*, quasi *avium garria*, hoc est, avium voces et linguæ, Item [p] *augurium*, quasi *avigerium*, quod aves gerunt.

20. Duo sunt autem genera auspiciorum : unum

[a] *Fertur et quæd.... converteb.* Ex Augustin., XVIII de Civit., cap. 17.

[b] *Nobilis ille poeta.* Ejusdem.

[c] *Si credere fas est.* Problema a nostris theologis multum vexatum. Vid. Hieron., Is. VII; Cyrill., lib. VI de Adorat.; Aug., ad Simplician. et D. Thom., non uno in loco.

[d] *Prudentius quoque.* Lib. contra Symmach.

[e] *Magi sunt, qui vulgo malef.* Verba Hieronymi, Daniel II. Eadem Augustin., XXI de Civit., cap. 9, et Lact., lib. II, cap. 17.

[f] *Incantata perit. — Excantata* apud Lucan. Horatius quoque :

Quæ sidera excantata voce Thessala, Lunamque
Cœlo deripit.

[g] *Audent ventilare.* Etiam Quintilianus præstigiatores ventilatores vocat.

[h] *Hi etiam sang.... mortuorum.* Ex Hieron., Dan.

[i] *Ad quos suscitand.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Præterea jacet exan.*

[j] *Est enim hydrom.* Ex Aug. VII de Civit., cap. ultim.

[k] *Etiam inferos perhib. sciscit.* Ex eodem.

[l] *A Persis allatum. Varro dicit divinationis,* etc. Secuti sumus Augustinum, non veteres libros, quorum hæc scriptura : *A Persis fertur allatum. Varro dicit divinationis,* etc. Illud enim ex Augustino constat, hoc de Varrone non audemus affirmare. Forma autem per infinita verba loquendi frequens Isidoro, ut antea annotavimus.

[m] *Incantatores.* Ex Hieron., Dan. II

[n] *Aruspices.* Donat. in Phorm. : *Aruspices harugarum inspectores*, id est, *hostiar.* Ergo verba illa, *Dies enim et horas intendunt*, e margine ascita credimus. Cum Isidorus scripsisset : *Aruspices harugarum* (vel *haruigarum*, ex Festo) *inspectores. Hi exta inspic.*, etc.

[o] *Nam auspicia sunt, quæ inter facientes observ.* Horat. :

....cui si vitiosa libido
Fecerit auspicium, cras ferramenta Theanum
Tolletis fabri....

Sed exemplor. plena sunt omnia.

[p] AUGURIUM q. AVIGERIUM. Serv., Æn. V.

ad oculos, alterum ad aures pertinens. Ad oculos, scilicet, volatus; ad aures, vox avium.

21. [a] *Pythones* a *Pythio* Apolline dicti, quod is auctor fuerit divinandi.

22. *Astrologi* dicti, eo quod in as tris augurantur.

23. [b] *Genethliaci* appellati propter *natalium considerationes* dierum. Geneses enim hominum per duodecim cœli signa describunt, siderumque cursu nascentium mores, actus et ventus prædicere conantur, id est, quis quali signo fuerit natus, aut quem effectum habeat vitæ, qui nascitur.

24. Hi sunt qui vulgo *mathematici* vocantur; cujus superstitionis genus **373** *constellationes* Latini vocant, id est, notationes siderum, quomodo se habeant cum quisque nascitur.

25. Primum autem [c] iidem stellarum interpretes *magi* nuncupabantur, sicut de his legitur qui in Evangelio natum Christum annuntiaverunt; postea hoc nomine soli *mathematici*.

26 [d] Cujus artis scientia usque ad Evangelium fuit concessa, ut Christo edito nemo exinde nativitatem alicujus de cœlo interpretaretur.

27. *Horoscopi* dicti, quod horas nativitatis hominum speculantur dissimili, et diverso fato.

28. *Sortilegi* sunt qui sub nomine fictæ religionis per quasdam, quas sanctorum sortes vocant, divinationis scientiam profitentur, aut quarumcumque scripturarum inspectione futura promittunt.

29. [e] *Salisatores* vocati sunt, quia dum eis membrorum quæcunque partes salierint, aliquid sibi exinde prosperum seu triste significare prædicunt.

30. [f] Ad hæc omnia pertinent et ligaturæ exsecrabilium remediorum quæ ars medicorum condemnat, [g] sive in præcantationibus, sive in characteribus, vel in quibuscunque rebus suspendendis atque ligandis.

374 31. In quibus omnibus ars dæmonum est ex quadam pestifera societate hominum, et angelorum malorum exorta. Unde cuncta vitanda sunt a Christiano, et omni penitus exsecratione repudianda atque damnanda.

32. *Auguria* autem avium Phryges primi invenerunt

33. *Præstigium* vero Mercurius primus dicitur invenisse. Dictum autem *præstigium*, quod *præstingat* aciem oculorum.

34. *Aruspicinæ* artem primus Etruscis tradidisse dicitur [h] quidam Tages. Hic ex [i] oris aruspicinam dictavit, et postea non apparuit.

35. Nam dicitur fabulose, arante quodam rustico, subito hunc ex glebis exsiluisse, et aruspicinam dictasse, qua die et mortuus est. Quos libros Romani ex Etrusca lingua in propriam mutaverunt.

CAPUT X.

De paganis.

1. *Pagani* [j] ex *pagis* Atheniensium dicti ubi exorti sunt. Ibi enim in locis agrestibus **375** et pagis gentiles lucos idolaque statuerunt, et a tali initio vocabulum *pagani* sortiti sunt.

2. *Gentiles* sunt qui sine lege sunt, et nondum crediderunt. Dicti autem *gentiles*, quia ita sunt ut fuerunt *geniti*, id est, sicut in carne descenderunt sub peccato, scilicet, idolis servientes, et necdum regenerati.

3. Proinde *gentiles* primitus nuncupantur: ipsi dicuntur Græce *ethnici*; ETHNICI enim ex Græco in Latinum interpretantur *gentiles* ἔθνος enim Græce *gens* dicitur.

4. Post fidem autem non debent vocari *gentes*, sive *gentiles*, hi qui ex gentibus credunt; sicut post fidem dici jam non potest Judæus, testante Paulo apostolo, et dicente jam Christianis: *Quoniam cum gentes essetis*, hoc est, infideles.

5. *Apostatæ* dicuntur qui, post baptismum Christi susceptum ad idolorum, cultum et sacrificiorum contaminationes revertuntur. Est autem nomen Græcum.

CAPUT XI.

De diis gentium.

1. Quos pagani deos asserunt, homines olim fuisse produntur, et pro uniuscujusque vita vel meritis, coli apud suos post mortem cœperunt, **376** ut [k] apud Ægyptum Isis, apud Cretam Jovis, [l] apud Mauros Juba, apud Latinos Faunus, apud Romanos Quirinus.

2. Eodem quoque modo, apud Athenas Minerva, apud Samum Juno, apud Paphos Venus, apud Lemnos Vulcanus, apud Naxos Liber, apud Delphos Apollo; in quorum etiam laudibus accesserunt poetæ, et, compositis carminibus, in cœlum eos sustulerunt.

3. Nam quarumdam adinventiones artium cultum peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. [m] Ab actibus autem vocantur, ut *Mercurius* quod *mercibus* præest; *Liber* a *libertate*.

4. Fuerunt etiam et quidam viri fortes, aut urbium conditores, quibus mortuis, homines qui eos dilexerunt [n] simulacra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium, sed paulatim hunc errorem, persuadentibus dæmonibus, ita in posteris constat irrepsisse, ut quos illi pro sola nominis memoria honoraverunt successores deos existimarent, atque colerent.

[a] *Pythones*. Al., *Pythonissæ*.

[b] *Genethliaci*. Aug. II de Doctr. Chr., cap. 21, et Hier., Dan. II.

[c] *Iidem stellar. interp.* Ex Tertull., de Idololat.

[d] *Cujus artis scient.* Ex eodem.

[e] *Salisatores*. Al., *Salitores*. Gloss., *Salisatio*, παλμός. Exstat libellus Melampodis Ægyptii περὶ παλμῶν. Vid. Justin, Martyr., in Respons. ad Orthodox., interrog. 19. Male Cœlius et vives *Saliatores* vocant.

[f] *Ad hæc omnia pertinent*. Ex Augustin., II de Doctr. Christ., cap. 20.

[g] *Sive in præcant., sive in char.* Vid. D. Thom. III cont. Gent., cap. 105.

[h] *Quidam Tages*. Ex Cic., II, de Divin. Columel:

Hinc caput Arcadici nudum cute fertur aselli.
Tyrrhenus fixisse Tages in limite ruris.

[i] *Ex oris*. Forte, *exarans*, vel *ex arvis*.

Cap. X. — [j] *Pagani dicti*. Athenas in pagos divisas ostendunt pagorum ipsor, nomina, Areopagus, Cronapagus et alia. Sed melius Festus: Pagani *dicti* a Pagis, pagi *dici a* fontibus, *quod eadem aqua utentur, nam* παγαὶ *lingua Dorica* fontes.

Cap. XI. — [k] *Apud Ægypt. Is.* Ex Lact., I, cap, 15.

[l] *Apud Mauros Juba*. Qui in captivitate ex Barbaro doctissimus factus scripsit historiam. Minutius Fel.. in Octav. Appian. et Plutarch.

[m] *Ab actibus*. Serv. Æn. IV, advers. *Sacra Jovi Stig.*

[n] *Simulacra finx.* Ex Lact.

5. Simulacrorum usus exortus est cum ex desiderio mortuorum constituerentur imagines, vel effigies, tanquam in cœlum receptis, pro quibus se in terris dæmones colendos supposuerunt, et sibi sacrificari a deceptis, et perditis persuaserunt.

6. Simulacra autem a *similitudine* nuncupata, eo quod manu artificis ex lapide aliave materia eorum vultus imitantur in quorum honorem finguntur. Ergo simulacra, vel pro eo, quod sunt *similia*, vel pro eo, quod *simulata*, atque conficta, unde et falsa sunt.

7. **377** Et notandum quod [a] Latinus sermo sit in Hebræis. Apud eos enim IDOLUM, sive SIMULACRUM *selem* dicitur. Judæi dicunt, quod Ismael primus simulacrum luto fecerit.

8. Gentiles autem primum [b] Prometheum simulacra hominum de luto finxisse perhibent, ab eoque natam esse artem simulacra et statuas fingendi. Unde, et poetæ ab eo homines primum factos esse confingunt figurate propter effigies.

9. Apud Græcos autem [c] Cecrops sub quo primum in arce oliva orta est, et Atheniensium urbs [d] ex Minervæ appellatione nomen sortita est.

10. Hic primus omnium Jovem appellavit, simulacra reperit, aras statuit, victimas immolavit, nequaquam istius modi rebus in Græcia unquam visis.

11. IDOLOLATRIA *idolorum servitus*, sive *cultura* interpretatur. Nam λατρεία Græce, Latine *servitus* dicitur, [e] quæ quantum ad veram religionem attinet, non nisi uni et soli Deo debetur.

12. Hanc sicut impia superbia, sive hominum, sive dæmonum, sibi exhiberi, vel jubet, vel cupit, ita pia humilitas, vel hominum, vel angelorum sanctorum, sibi oblatam recusat, et cui debetur ostendit.

13. Idolum autem est simulacrum quod humana effigie factum **378** et consecratum est, juxta vocabuli interpretationem, [f] εἶδος enim Græce *formam* sonat, ab eo per diminutionem *idolum* deductum, æque apud nos *formulam* facit.

14. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria omnis circa idolum famulatus et servitus. Quidam vero Latini ignorantes Græce imperite dicunt idolum ex *dolo* sumpsisse nomen, quod diabolus-creaturæ cultum divini nominis invexit.

15. [g] *Dæmonas* a Græcis dictos, aiunt, quasi δαήμονας, id est, *peritos* ac *rerum scios*. Præsciunt enim futura multa, unde et solent responsa aliqua dare.

16. [h] Inest enim illis cognitio rerum plusquam infirmitati humanæ, partim subtilioris sensus acumine, partim experientia longissimæ vitæ, partim per Dei jussum, angelica revelatione, hi corporum aereorum natura vigent.

A

17. [i] Ante transgressionem quidem cœlestia corpora gerebant. Lapsi vero in aeream qualitatem conversi sunt, nec aeris illius puriora spatia, sed ista caliginosa tenere permissi sunt, qui eis quasi carcer est, usque ad tempus judicii. Hi sunt prævaricatores angeli, quorum princeps diabolus est.

18. [j] *Diabolus* Hebraice dicitur *deorsum fluens*, quia quietus in cœli culmine stare contempsit, sed superbiæ pondere deorsum corruens cecidit, Græce vero DIABOLUS *criminator* vocatur, vel quod crimina in quæ ipse inlicit ad Deum referat, vel quia electorum innocentiam criminibus fictis accuset; unde et in Apocalypsi voce angelica dicitur : *Projectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos in conspectu Dei nostri die, ac nocte.*

B

19. SATANAS in Latinum sonat *adversarius*, sive *transgressor;* **379** ipse enim est adversarius, qui est veritatis inimicus, et semper sanctorum virtutibus contraire nititur; ipse et transgressor, quia prævaricator effectus in veritate qua conditus est non stetit; idem, et tentator, quia tentandam justorum innocentiam postulat, sicut in Job scribitur.

20. *Antichristus* appellatur, quia *contra Christum* venturus est. Non quomodo quidam simplices intelligunt, *Antichristum* ideo dictum, quod *ante Christum* venturus sit, id est, post eum veniat Christus; non sic, sed Antichristus Græce dicitur, quod est Latine contrarius Christo; ἀντὶ enim Græce in Latinum *contra* significat.

C

21. Christum enim se mentietur, dum venerit, et contra eum dimicabit, et adversabitur sacramentis Christi, ut veritatis ejus Evangelium solvat.

22. Nam et templum Hierosolymis reparare, et omnes veteris legis cæremonias restaurare tentabit; [k] sed et ille Antichristus est qui negat esse Deum Christum, contrarius enim Christo est; omnes enim qui exeunt de Ecclesia, et ab unitate fidei præciduntur, et ipsi Antichristi sunt.

23. *Bel*, idolum Babylonium est, quod interpretatur *vetus;* fuit enim hic Belus pater Nini primus rex Assyriorum, quem quidam *Saturnum* appellant, [l] quod nomen et apud Assyrios, et apud Afros postea cultum est, [m] unde et lingua Punica *Bal* DEUS dicitur.

D

380 Apud Assyrios autem *Bel* vocatur, quadam sacrorum suorum ratione, et *Saturnus*, et *Sol.*

24. *Beelphegor* interpretatur simulacrum ignominiæ; idolum [n] enim fuit Moab, cognomento Baal, super

[a] *Latinus sermo sit in Heb.* Est צלם *zelem*, imago, vel simulacrum.

[b] *Prometheus simul.* Ex Lact., lib. II, cap. 10.

[c] *Cecrops sub quo.* Integer locus ex Euseb. Chron.

[d] *Ex Minervæ appell.* Nam Minerva, Ἀθήνη.

[e] *Quæ quantum ad relig.* Alioquin in λατρείᾳ et λατρεύειν latior serviendi significatio.

[f] Εἶδος *enim Græc.* Ex Tertull., de Idol.

[g] *Dæmones.* Ex Lact., II, cap. 14, et Serv., Æn. III.

[h] *Inest enim illis cognit.* Ex August., II de Gen. ad litt., cap. 17.

[i] *Ante transg.* Ex eodem lib. III, cap. 10.

[j] *Diabol. Hebrai.* Καταῤῥέων. Ex Hieronym., ad Ephes. VI.

[k] *Sed et ille Antichrist.* Ex Tertull. Præscript.

[l] *Quod nomen apud Assyr.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Qua Belus, et omnes a Belo.*

[m] *Unde et ling. Pun.* Ex Hieronym., in Ezech. XXIII : *Idolum* BAAL, *sive* BEL, *et ut apertius dicam* BELIS. *Assyriorum religio est consecrata a Nino, Belis filio, in honorem patris, quem cum Saturno eumdem facit.* Is. XLVI.

[n] *Idolum fuit Moabitar.* Ex eodem lib. de locis Hebr., in voce *Fogor*, et Os. IX; et Serv., Georg. IV, ad vers. *Hellespontiaci serv. tut. P.*

montem Phegor, quem Latini Priapum vocant, deum hortorum.

25. Fuit enim de Lampsaeo civitate Hellesponti, de qua pulsus est, et propter virilis membri magnitudinem in numerum deorum suorum eum Græci transtulerunt, et in numen sacraverunt hortorum, unde et dicitur præesse hortis propter eorum fecunditatem.

26. [a] *Beelzebub* idolum fuit Accaron, quod interpretatur *vir muscarum;* ZEBUB enim *musca* vocatur. Spurcissimum igitur idolum ideo vir muscarum vocatur, propter sordes idololatriæ, sive propter immunditiam.

Belial...

27. [b] *Behemoth* ex Hebræa voce in Latinam linguam *animal* sonat, propter quod de excelsis ad terrena cecidit, et pro merito suo ut animal brutum effectus sit. Ipse est et *Leviathan*, id est, serpens de aquis, quia in hujus sæculi mari volubili versatur astutia.

28. [c] *Leviathan* autem interpretatur *additamentum eorum*, quorum, scilicet, **381** nisi hominum, quibus in paradiso semel culpam prævaricationis intulit, et hanc usque ad æternam mortem quotidie persuadendo adjicit, vel extendit.

29. [d] Quædam autem nomina deorum suorum gentiles per vanas fabulas ad rationes physicas conantur traducere, eaque in causis elementorum composita esse interpretantur, sed hoc a poetis totum fictum est, ut deos suos ornarent aliquibus figuris, quos perditos ac decoris infamia plenos fuisse historiæ confitentur; omnino enim fingendi locus vacat, ubi veritas cessat.

30. *Saturnus* origo deorum, et totius posteritatis a paganis designatur, [e] hunc Latini a *satu* appellatum ferunt, quasi ad ipsum *satio* omnium pertineat rerum, vel a temporis longitudine, quod *saturetur* annis.

31. [f] Unde eum Græci Κρόνος nomen habere dicunt, quasi Χρόνος, id est, *tempus*, quod filios suos fertur devorasse, hoc est, annos quos tempus produxerit in se revolvit, [g] vel eo quod semina unde oriuntur iterum redeunt.

32. Hunc Cœli patris abscidisse genitalia dicunt quia nihil in cœlo de seminibus nascitur. Falcem tenet, inquiunt, propter agriculturam significandam, vel propter annos et tempora quod in se redeant, vel propter sapientiam quod intus acuta sit.

33. In aliquibus autem civitatibus Saturno liberos suos gentiles immolabant, quod Saturnum poetæ liberos suos devorasse solitum tradiderunt.

A **382** 34. *Jovis* fertur a *juvando* dictus, et *Jupiter* quasi *juvans pater*, hoc est, omnibus præstans. Hunc et privato titulo *Jovem optimum* dixerunt, dum fuisset incestus in suis, impudicus in extraneis.

35. Quem modo taurum fingunt propter Europæ raptum, fuit enim in navi cujus insigne erat taurus; [h] modo Danaes per imbrem aureum appetiisse concubitum, ubi intelligitur pudicitiam mulieris ab auro fuisse corruptam; modo in similitudinem aquilæ, propter quod puerum ad stuprum rapuerit; modo serpentem, quia reptaverit, et cygnum, quia cantaverit.

36. Et ideo non figuræ istæ sunt, sed plane de veritate scelera, unde turpe erat tales deos credi, quales homines esse non debeant.

B 37. [i] *Janum* dicunt, quasi mundi, vel cœli, vel mensium *januam*: duas Jani facies faciunt, propter Orientem et Occidentem. Cum vero faciunt eum quadrifrontem, et Janum geminum appellant, ad quatuor mundi partes hoc referunt, vel ad quatuor elementa, sive tempora. Sed dum hoc fingunt, monstrum non deum faciunt.

38. [j] *Neptunum* aquas mundi prædicant, et dictus ab eis *Neptunus*, quasi *nube tonans*.

39. *Vulcanum* volunt ignem, et [k] dictus *Vulcanus* quasi *volans candor*, vel quasi *volicanus*, quod per aerem volet, ignis enim de nubibus nascitur.

40. [l] Unde etiam Homerus dicit eum præcipitatum de aere in terras, **383** quod omne fulmen de aere cadit. [m] Idcirco autem Vulcanus de femore Junonis fingitur natus, quod fulmina de imo aere nascuntur.

C 41. Claudus autem dicitur Vulcanus, quia per naturam nunquàm est rectus ignis, [n] sed quasi claudus ejusmodi speciem motumque habet. Ideo autem in fabrorum fornace eumdem Vulcanum auctorem dicunt, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendique potest.

42. [o] *Pluton* Græce, Latine *Diespiter*, [p] vel *Ditis pater* [q] quem alii *Orcum* vocant, quasi receptorem mortium. Unde et *orca* nuncupatur vas quod recipit aquas. Ipse et Græce *Charon*.

43. [r] *Liberum* a *liberamento* appellatum volunt, quod quasi mares in coeundo per ejus beneficium emissis seminibus liberentur. Quod idem Liber muliebri et delicato corpore pingitur; dicunt enim mulieres ei attributas, et vinum propter excitandam libidinem.

44. Unde et frons ejus pampino cingitur; sed ideo D coronam viteam et cornu habet, quia cum grate et moderate vinum bibitur, lætitiam præstat; cum ultra

[a] *Beelzebub*. Hieron., Eccles. x, et Matth. x. Idem Græcis ἀπόμυιος, id est, muscarum *depulsor*, quod muscas ab Olympo abegerit trans Alphæum, sive is Juppiter, ut Pausanias velle videtur, sive Hercules fuerit.

[b] *Behemoth*. Verba Greg., XXXII Mor., cap. 10.

[c] *Leviath*. Ex Greg., XXXIII, cap. 13.

[d] *Quædam autem nomina deor*. Cic., de Natura deor.

[e] *Hunc Latini a Satur*. Ex Aug., VII de Civit., cap. 19.

[f] *Unde et eum Græc*. E Serv., Æn. III.

[g] *Vel eo quod semen*. Ex Aug., VII de Civit., cap 19.

[h] *Modo Danaes per imb*. Ex eod., XVIII, cap. 13.

[i] *Janum dicunt*. Ex VII de Civit., cap. 8.

[j] *Neptun*. E cap. 16.

[k] *Et dict. Vulc*. E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Haud secus igni potens*.

[l] *Unde etiam Homer*. Ιλ, α, et ibi Eustach.

[m] *Idcirco autem*. Ex eodem Servii loco.

[n] *Sed quasi claudus*. Aug., XX contra Faust.

[o] PLUTON *Latine* DIESPITER. E Lact., I, cap. 14.

[p] *Sive* DITIS PATER. — *Ditis* recto casu etiam alii usi. Petron.:

Has inter sedes Ditis pater extulit ora.

[q] *Quem alii* ORCUM, *quasi receptorem mort*. Aug., VII de Civit., cap. 3: *Quid de veritate? Quid de felicitate? Quas cum deas haberent, nullum eis locum inter selectos deos dare voluerunt, ubi dederunt Marti, et Orco, uni effectori mortium, alteri receptori.*

[r] LIBERUM a LIBERAMENTO. Ibid., cap. 2.

81. *Pan* [a] dicunt Græci, Latini *Silvanum* : deum rusticorum, quem in naturæ similitudinem formaverunt; unde et *Pan* dictus est, id est, *omne*. Fingunt enim eum ex universali elementorum specie.

82. Habet enim cornua in similitudinem radiorum Solis et Lunæ. Distinctam maculis habet pellem, propter cœli sidera. Rubet ejus facies ad similitudinem ætheris. Fistulam septem calamorum gestat, propter harmoniam cœli, in qua septem sunt soni, et septem discrimina vocum.

83. [b] Villosus est, quia tellus est convestita, et agitata ventis. **391** Pars ejus inferior fœda est, propter arbores, et feras, et pecudes. Caprinas ungulas habet, ut soliditatem terræ ostendat, quem volunt rerum et totius naturæ Deum; unde *Pan*, quasi *omnia* dicunt.

84. [c] *Isis* lingua Ægyptiorum *terra* appellatur, quam Isim volunt esse. Fuit autem Isis regina Ægyptiorum, Inachi regis filia, quæ de Græcia veniens Ægyptios litteras docuit, et terras colere instituit, propter quod et terram ejus nomine appellaverunt.

85. [d] *Serapis* omnium maximus Ægyptiorum deus. Ipse est *Apis* rex Argivorum, qui navibus transvectus in Ægyptum, cum ibidem mortuus fuisset, *Serapis* appellatus est; propterea, quia arca in qua mortuus ponitur, quam sarcophagum vocant, σορὸς dicitur Græce, et ibi eum venerari sepultum cœperunt, priusquam templum ejus esset instructum; velut σορὸς *Apis* : Sorapis primo, deinde, et littera commutata, *Serapis* dictus est.

86. Apis fuit apud Ægyptios taurus Serapi consecratus, et ab eo ita cognominatus, quem Ægyptus instar numinis colebat, eo quod de futuris daret quædam manifesta signa; apparebat enim in Memphi. [e] Quem centum antistites prosequebantur, et repente velut lymphatici præcinebant: hujus capitis imaginem [f] sibi in eremo Judæi fecerunt.

87. *Fauni* a *fando*, velut [g] ἀπὸ τῆς φωνῆς dicti, quod voce non signis ostendere viderentur futura; in lucis enim consulebantur a paganis, et responsa illis non signis, sed vocibus dabant.

88. [h] *Genium* autem dicunt, quod quasi vim habeat omnium rerum gignendarum, seu a gignendis liberis; unde et *geniales* lecti dicebantur a gentibus, qui novo marito sternebantur.

89. Hæc et alia sunt gentilium fabulosa figmenta, quæ interpretata sic habent, ut ea non intellecta damnabiliter tamen adorentur.

90. *Fatum* autem dicunt esse quidquid dii fantur; quidquid Jupiter fatur : **392** [i] a *fando* igitur *fatum* dicunt, id est, a *loquendo*. [j] Quod nisi hoc nomen jam in alia re soleret intelligi, quo corda hominum nolumus inclinare, rationabiliter possemus a *fando* FATUM appellare.

91. Non enim abnuere possumus esse scriptum in litteris sanctis : *Semel locutus est Deus, duo hæc audivi*, etc. Quod enim dictum est, *semel locutus est*, intelligitur *immobiliter*, hoc est, *incommutabiliter est locutus*, sicut novit incommutabiliter omnia, quæ futura sunt, et quæ ipse facturus est.

92. [k] Tria autem fata fingunt in colo, et fuso, digitisque fila ex lana torquentibus, propter tria tempora : præteritum, quod in fuso jam netum atque involutum est; præsens, quod inter digitos [l] neentis trajicitur; futurum, in lana, quæ colo implicata est, et quod adhuc per digitos neentis ad fusum, tanquam præsens ad præteritum trajiciendum est.

93. [m] *Parcas* dicunt κατ' ἀντίφρασιν appellatas, quod minime parcant. Quas tres esse voluerunt, unam, quæ vitam hominis ordiatur : alteram, quæ contexat; tertiam, quæ rumpat. Incipimus enim cum nascimur; sumus, cum vivimus; desinimus, cum interimus.

94. *Fortunam* a *fortuitis* nomen habere dicunt, [n] quasi deam quamdam res humanas variis casibus et fortuitis illudentem, [o] unde et *cæcam* appellant, eo quod passim in quolibet incurrens sine ullo examine meritorum, et ad bonos, et ad malos venit. *Fatum* autem a *Fortuna* separant, et *Fortunam*, quasi sit in his quæ fortuitu veniunt, nulla palam causa; *Fatum* vero appositum singulis et statutum aiunt.

95. Aiunt et tres Furias feminas crinitas serpentibus, propter tres affectus, **393** qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, et interdum cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum habere permittant. Ira, quæ vindictam cupit; cupiditas, quæ desiderat opes; libido, quæ appetit voluptates. Quæ ideo Furiæ appellantur, quod stimulis suis mentem *feriant*, quietam esse non sinant.

96. *Nymphas* deas aquarum putant dictas a *nubibus*; nam ex nubibus aquæ, unde derivatum est; nymphas aquarum deas, quasi numina lympharum. [p] Ipsas autem dicunt et *Musas*, quas et nymphas, nec immerito, nam aquæ motus musicem efficit.

[a] Pan *dicunt*. E Serv., Eclog. 2.

[b] *Villosus est, quia tellus convestita est, et agitata ventis*. Horum nihil apud Servium (e quo sunt reliqua), et varie leguntur in Ms.; quare suspecta ea habebat Chacon.

[c] Isis, *ling. Ægypt*. E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Regina in mediis p. v. a. s.*

[d] *Serap*. Verba Aug., XVIII de Civit., cap. 5.

[e] *Quem centum antist*. E Solin., 35.

[f] *Sibi in eremo Jud*. Lact., lib. IV, cap. 10.

[g] *Velut* ἀπὸ τῆς φωνῆς. E Serv., Æn. VII.

[h] *Genium*. Ex Aug., VII de Civit., cap. 13.

[i] *A fando igitur fat*. Ex eod., V de Civit., cap. 9, et Serv., Eclog. 4.

[j] *Quod nisi hoc nomen*. Ex eodem Aug.

[k] *Tria autem fat*. Ex XX contra Faust., cap. 9.

[l] *Neentis*. Ita constanter Gothici libri hic; et paulo post, servata analogia, non *neentis*, sive secundæ sit conjugationis, sive tertiæ, ut apud Tibull. :

Stamina, quæ ducunt, quæque futura neunt.

[m] *Parcas*. E Serv., Eclog. 4.

[n] *Quasi deam quamd*. Ex Lact., lib. III, cap 27.

[o] *Unde et cæcæ*. Ex IV de Civit., cap 18.

[p] *Ipsas autem dicunt*. Mus. E Serv., Eclog. 8.

97. Nympharum apud gentiles varia sunt vocabula, [a] *Nymphas* quippe montium *Oreades* dicunt, silvarum *Dryades*, [b] camporum *Hamadryades*, fontium *Naiades*, maris *Nereides*.

98. [c] *Heroas* dicunt a Junone traxisse nomen, Græce enim *Juno* ἥρη appellatur, et ideo nescio quis, filius ejus, secundum Græcorum fabulam, Ἥρως fuit nuncupatus? Hoc videlicet, velut mysticum significante fabula, quod aer Junoni deputetur, ubi volunt Heroas habitare. Quo nomine appellant alicujus meriti animas defunctorum, quasi ἀήρῶας, id est, *viros aerios*, et cœlo dignos propter sapientiam et fortitudinem.

99. [d] *Penates* gentiles dicebant omnes deos quos domi colebant. [e] Et *penates* dicti, quod essent in *penetralibus*, id est, *in secretis*. Hi dii qui vocabantur, vel quæ nomina habuerint, ignoratur.

100. [f] *Manes* dicunt deos mortuorum, quorum potestatem inter lunam **393** et terram asserunt : a quibus et *mane* dictum existimant, quos putant ab aere, qui *manus*, id est *rarus* est, *Manes* dictos, sive quia late manant per auras; sive quia mites sunt immanibus, contrario nomine hoc appellantur. [g] Apuleius autem ait eos κατ' ἀντίφρασιν dici *Manes* (hoc est, *mites*, ac *modestos*, cum sint terribiles, et immanes), ut Parcas et Eumenides.

101. *Larvas* ex hominibus factos dæmones aiunt, qui meriti mali fuerint. [h] Quarum natura esse dicitur terrere parvulos, et in angulis garrire tenebrosis.

102. *Lamias*, quas fabulæ tradunt infantes corripere, ac laniare solitas, a *laniando* specialiter dictas.

103. [i] *Pilosi*, qui Græce *Panitæ*, Latine *Incubi* appellantur; sive [j] *Invi* ab ineundo passim cum animalibus : *unde*, et *Incubi* dicuntur ab *incumbendo*, **395** hoc est, *stuprando*. [k] Sæpe enim improbi existunt, etiam mulieribus, et earum peragunt concubitum, quos dæmones Galli *Dusios* nuncupant, quia assidue hanc peragunt immunditiam.

104. Quem autem vulgo *Incubonem* vocant, [l] hunc Romani *Faunum Ficarium* dicunt, ad quem Horacius dicit :

> Faune Nympharum fugientum amator,
> Per meos fines, et aprica rura
> Lenis incedas.

[a] *Nymphas quippe mont.* Ex eodem. Æn. I, ad vers. *Hinc, atque hinc glomerantur Oreades*, et Eclog. 10.

[b] *Campor.* HAMADRYAD. Serv. : *Quæ cum silvis nascuntur Hamadryades.*

[c] *Heroas defunctor.* Ex Aug., x de Civit., cap. 21.

[d] *Penates... colebant.* E Serv., Æn. II.

[e] *Penates dicti.* Arnob., lib. III : *Varro qui sunt introsus atque in intimis penetralibus deos (Penates) esse censet.*

[f] *Manes.* E Serv., Æn. III, ad vers. *Stant manibus aræ.*

[g] *Apuleius autem ait.* Non est integer locus. Nam cum cætera ex Apuleio sint (qui etiam ab Augustino citatur, IX de Civit., cap. 9, in lib. de Deo Socrat.), tamen hoc ex Servio est potius, ut Manes κατ' ἀντίφρασιν dictos scribat.

[h] *Quarum natura.* Ex Hier., in præf. Heb. Quæst.

[i] PILOSI *qui Græce* PANITÆ, Gregor., VII Moral., cap. 15 : *Quinam alii* PILOSI *appellatione figurantur, nisi hi quos Græci* PANAS. *Latini* INCUBOS *vocant?* Ita enim emendatiores Gregorii libri, non *Faunos*, cum tamen utrumque sit verum, et *Panas* et *Faunos* dictos. Sed *Panisci* hoc loco putamus legendum, non *Panitæ*.

[j] INVI *ab* INEUNDO. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Pometium Castrumque Invi.*

[k] *Sæpe enim improbi.* Verba Augustin., XV de Civit., cap. 23.

[l] *Hunc Romani* FAUNUM FICARIUM, Hieron., Is. XIII : *Pilosi, vel Incubones, vel Satyros, Sylvestres, quosdam homines, quos nonnulli Faunos Ficarios vocant.* Item Eutrop., lib. XII : *Sylvestres homines, quos nonnulli Faunos Ficarios vocant.* Idem *Fatuus Fatuelis* videtur cum *Fauno Ficario*, quantum e Servii loco citato conjicere licet.

LIBER NONUS.

DE LINGUIS, GENTIBUS, REGNIS, MILITIA, CIVIBUS, AFFINITATIBUS.

CAPUT PRIMUM.

De linguis gentium.

1. Linguarum diversitas exorta est in ædificatione turris post diluvium ; **396** nam prius quam superbia turris illius in diversos signorum sonos humanam divideret societatem, [a] una omnium nationum lingua fuit, quæ *Hebræa* vocatur, qua patriarchæ et prophetæ usi sunt, non solum in sermonibus suis, verum etiam in litteris sacris : initio autem quot gentes, tot linguæ fuerunt, deinde plures gentes quam linguæ, quia ex una lingua multæ gentes sunt exortæ.

2. Linguæ autem dictæ in hoc loco pro verbis quæ per linguam fiunt, genere locutionis illo quo is qui efficit per id quod efficitur nominatur : sicut os dici solet pro verbis, sicut manus pro litteris.

3. Tres autem sunt linguæ sacræ : Hebræa, Græca, Latina, quæ toto orbe maxime excellunt. His namque tribus linguis super crucem Domini a Pilato fuit causa ejus scripta. Unde et propter obscuritatem sanctarum Scripturarum harum trium linguarum cognitio necessaria est, ut ad alteram recurratur, si quam dubitationem nominis, vel interpretationis sermo unius linguæ attulerit.

4. Græca autem lingua inter cæteras gentium clarior habetur. Est enim et Latinis et omnibus linguis sonantior, cujus varietas in quinque partibus discernitur : quarum prima dicitur κοινή, id est, mista, sive communis, qua omnes utuntur.

5. Secunda Attica, videlicet, Atheniensis, [b] quasi

CAP. I. — [a] *Una omnium nation... in litteris sacris.* Ex Aug., XVI de Civit., cap. 11.

[b] *Qua usi sunt omnes Græciæ auctores.* Vel certe elegantiores, vel Græciam pro Hellade accepit, de

32. Filii Gomer nepotes Japhet. [a] *Aschanaz*, a quo *Sarmatæ*, quos Græci *Reginos* vocant.

33. *Riphath*, a quo sunt *Paphlagones*.

Thogorma, a quo sunt *Phryges*.

34. [b] Filii Javan *Elisa*, a quibus Græci *Elisæi*, qui vocantur *Æolides*, unde et lingua quinta Græciæ *Æolis* appellatur.

35. *Tharsis*, a quo *Cilices*, ut Josephus arbitratur; unde metropolis civitas eorum *Tharsus* dicitur.

36. *Cethim*, a quo *Citii*, id est, *Cyprii*, a quibus hodieque urbs *Citium* nominatur.

Dodanim, a quo *Rhodii*.

37. Hæ sunt gentes de stirpe Japhet, quæ a Tauro monte ad Aquilonem mediam partem Asiæ et omnem Europam, [c] usque ad Oceanum Britannicum possident, nomina et locis et gentibus relinquentes, de quibus postea immutata sunt plurima, cætera permanent ut fuerunt.

38. [d] Nam multarum gentium vocabula partim manserunt, ita ut hodieque appareat unde fuerant derivata, sicut ex Assur *Assyrii*, ex Heber *Hebræi*; **404** partim vero temporis vetustate ita mutata sunt, ut vix homines doctissimi antiquissimas historias perscrutantes, nec omnium, sed aliquarum ex istis origines gentium potuerint reperire.

39. Nam quod ex filio Cham, qui vocabatur Mesraim, Ægyptii sunt exorti, nulla hoc resonat origo vocabuli, sicut nec Æthiopum, qui dicuntur ad eum filium Cham pertinere qui Chus appellatus est. Et si omnia considerentur, plura tamen gentium mutata quam manentia vocabula apparent: quibus postea nomina diversa, diversa dedit ratio. Namque *Indi* ab *Indo* flumine dicti sunt, qui ab Occidentali parte eos includit.

40. *Seres* a proprio oppido nomen sortiti sunt, gens ad Orientem sita, apud quos de arboribus lana contexitur, de quibus est illud:

Ignoti facie, sed non et vellere Seres.

41. [e] *Gangaridæ* populi sunt inter Assyrios, Indosque inhabitantes circa *Gangem* fluvium; unde etiam *Gangaridæ* nuncupati sunt.

42. *Hyrcani* dicti sunt a silva *Hyrcana*, ubi sunt plurimæ tigres.

43. *Bactriani* Scythæ fuerunt, qui suorum factione a sedibus suis pulsi juxta *Bactron* Orientis fluvium A consederunt, ex cujus vocabulo et nomen sortiti sunt. Hujus gentis rex fuit Zoroastes inventor magicæ artis.

44. *Parthi* quoque, et ipsi a Scythis originem trahunt. [f] Fuerunt enim eorum exsules, quod etiam eorum vocabulo manifestatur; nam Scythico sermone EXSULES *Parthi* dicuntur. Hi similiter, ut Bactriani, domesticis seditionibus, Scythia pulsi, solitudines juxta Hyrcaniam primum furtim occupaverunt, deinde pleraque finium, etiam virtute obtinuerunt.

45. [g] *Assyrii* ab *Assur* filio Sem vocati, gens potentissima, quæ ab Euphrate usque ad Indorum fines omnem in medio tenuit regionem.

405 46. *Medi* a rege suo cognominati putantur, namque [h] Jason, Peliaci regis frater, a Peliæ filiis Thessalia pulsus est, cum Medea uxore sua, [i] cujus fuit B privignus Medus rex Atheniensium, qui post mortem Jasonis Orientis plagam perdomuit, [j] ibique Mediam urbem condidit, gentemque Medorum nomine suo appellavit. [k] Sed invenimus in Genesi quod *Madai* auctor gentis *Medorum* fuit, a quo et cognominati, ut superius dictum est.

47. [l] *Persæ* a *Perseo* rege sunt vocati, qui, e Græcia in Asiam transiens, ibi barbaras gentes gravi diuturnoque bello perdomuit: novissime victor nomen subjectæ genti dedit. Persæ autem ante Cyrum ignobiles fuerunt, et nullius inter gentes loci habebantur. Medi semper potentissimi fuerunt.

48. *Chasdim*, qui nunc *Chaldæi* vocantur, a *Chased* filio Nachor fratris Abrahæ cognominati sunt.

49. [m] *Sabæi* dicti ἀπὸ τοῦ σέβεσθαι, quod est *supplicare*, et *venerari*, quia divinitatem per ipsorum C thura veneramur: ipsi sunt et *Arabes*, qui in montibus Arabiæ sunt, qui vocantur Libanus et Antilibanus, ubi thura colliguntur.

50. *Syri* ab *Assurim* vocati perhibentur, qui fuit nepos Abraham ex Cethura, [n] quos autem veteres *Assyrios*, nunc nos vocamus *Syros*, a parte totum appellantes.

51. [o] *Hebræi* vocati sunt ab *Heber*, qui pronepos fuit Sem.

406 52. *Israelitæ* vero ab *Israel* filio Isaac. [p] Nam patriarcham Hebræorum constat fuisse *Israel*, a quo duodecim tribus Judæorum *Israelis* vocabulum sortitæ sunt. [q] *Judæis* autem scissura decem tribuum

[a] *Aschanaz, a quo Sarmatæ*. Supplendæ videntur apud Hieronym. voces, *a quo Sarmatæ*, et legendum ex Joseph.: *A Chanaxas Aschanaz, quos Græci Rheginos vocant*.

[b] *Filii Javan*. Hier. quæst. in cap. 10: *De Ionib., id est, de Græcis nascuntur Elisæi, qui nominantur Æolides*.

[c] *Usque ad Oceanum Britan*. Quod Hieron, *usque ad Gadira* dixit.

[d] *Nam multarum gene... appareat*. Verba Aug., XVI de Civit., cap. 11.

[e] *Gangaridæ... Hyrcani*. E Serv., Georg. III, et Æn. VII.

[f] *Fuerunt enim eor. exsul... obtinuerunt*. Justini verba, lib. XLI.

[g] *Assyr. ab Assur*. Ex Hier., Is. XIX.

[h] *Namque Jason*. Ex Just., lib. XLII.

[i] *Cujus fuit privign*. Ex eod.

D [j] *Ibique Mediam*. Justinus, *Medeam*, lib. XLII; sic namque: *Postmodum Jasonis Medus æmulus virtutis ejus in honorem matris Medeam urbem condidit*.

[k] *Sed invenimus in Gen*. Minime quidem in Genesi sed apud Hieronym., in Gen., ut pro *invenimus* HIERONYMUS cum Chacone legendum credamus.

[l] *Persæ autem*. Ex Hieronym., ad Is. XXI.

[m] *Sabæi dicti*. E Serv., Æn. I, ad verba: *Centumque Sabæo thure*. At supra, a *Saba*, filio Chus, *Sabæos* deduxerat.

[n] *Quos autem veteres Assyr*. E. Hier. in Is. XIX.

[o] *Hebræi vocati ab Heber*. Ita Hier., Gen. X. Ab Abraham deduci enixe contendit ad cap. 3 Epist. ad Philip. Ambrosius.

[p] *Nam patriarch. Heb*. Ex Euseb. Chronic.

[q] *Judæis autem sciss*. Hieron., Jon. I, et aliis in locis.

nomen imposuit. Nam antea Hebræi, sive Israelitæ nuncupabantur.

53. Ex quo autem in duo regna Dei populus divisus est, tunc duæ tribus, quæ de stirpe *Juda* reges habebant, *Judæorum* nomen sortitæ sunt. Reliqua pars decem tribuum, quæ in Samaria sibi regem constituit, ob populi magnitudinem, pristinum nomen retinuit *Israel*.

54. [a] *Samaritanorum* gens sumpsit exordium ab Assyriis, qui transmigrati habitaverunt in *Samaria*, qui Latine interpretantur *custodes*, eo quod, captivato Israel, isti in terra regionis eorum ad custodiam collocati sunt.

55. *Phœnix*, Cadmi frater, de Thebis Ægyptiorum in Syriam profectus, apud Sidonem regnavit, eosque populos ex suo nomine *Phœnices*, eamque Provinciam *Phœniciam* nuncupavit.

56. *Sidones* autem a civitate quæ vocatur *Sidon* traxisse vocabulum perhibentur.

57. *Saraceni* dicti, vel quia ex *Sara* genitos se prædicent; vel, sicut gentiles aiunt, quod ex origine *Syrorum* sint, quasi *Syrigenæ*. Hi [b] peramplam habitant solitudinem. Ipsi sunt et *Ismaelitæ*, ut liber Geneseos docet, quod sint ex *Ismaele*. Ipsi *Cedar* a filio Ismaelis. Ipsi *Agaræni* ab *Agar*, qui, ut diximus, perverso nomine *Saraceni* vocantur, quia ex *Sara* se genitos gloriantur.

58. [c] *Philistæi* ipsi sunt *Palæstini*, quia *p* litteram sermo Hebræus non habet; sed pro eo φ Græco utuntur. Inde *Philistæi* pro *Palæstinis* dicuntur a civitate utique sua. Iidem et *Allophyli*, id est, *alienigenæ*, ob hoc, quia semper fuerunt inimici Israel, et longe ab eorum genere et societate separati.

507 59. *Chananæi* appellati de *Chanaam* filio Cham, quorum terram Judæi possederunt. Ex cujus origine fuit *Emor* pater Sichem, a quo *Amorrhæi* sunt nuncupati.

60. [d] *Ægyptii* ab *Ægypto* quodam suo rege vocati sunt. Nam antea *Ærii* dicebantur. Interpretantur autem lingua Hebraica ÆGYPTII *affligentes*, eo quod afflixerint Dei populum, priusquam divino auxilio liberaretur.

61. [e] *Armenius* ex Thessalia unus de numero ducum Jasonis qui ad Colchos profecti sunt : recollecta multitudine, quæ amisso rege Jasone passim vagabatur, *Armeniam* condidit, gentique ex suo vocabulo nomen dedit.

62. [f] Limes est Persicus qui *Scythas* ab eis divi-A dit, *Scytha* cognominatus, a quo limite *Scythæ* a quibusdam perhibentur vocati, [g] gens antiquissima semper habita. Hi Parthos Bactrianosque, feminæ autem eorum Amazonum regna condiderunt.

63. *Massagetæ* ex Scytharum origine sunt. Et dicti *Massagetæ*, quasi *graves*, id est, *fortes Getæ*. [h] Nam sic Livius argentum grave dicit, id est, *massas*. Hi sunt qui inter Scythas atque Albanos septentrionalibus jugis inhabitant.

64. *Amazones* dictæ sunt, seu quod simul viverent sine viris, quasi ἅμα ζῶσαι, sive quod adustis dexterioribus mammis essent, ne sagittarum jactus impediretur, quasi ἄνευ μαζοῦ. Nudabant enim quam adusserant mammam. [i] Has Titianus *unimammas* dicit. Nam hoc est *Amazon*, quasi ἄνευ μαζοῦ, id est, *sine* B *mamma*. Has jam non esse constat, quod earum partim ab Hercule, partim ab Achille, vel ab Alexandro usque ad internecionem deletæ sunt.

65. [j] In parte Asiaticæ Scythiæ gentes quæ posteros se Jasonis credunt albo crine nascuntur ab assiduis nivibus, et ipsius capilli color genti nomen dedit, et inde dicuntur *Albani*. Horum glauca oculis, **408** id est, picta inest pupilla, adeo ut nocte plusquam die cernant. Albani autem vicinæ Amazonibus fuerunt.

66. *Ugnos* antea *Hunnos* vocatos, postremo a rege suo *Abares* appellatos dicunt, qui prius in ultima Mæotide inter glacialem Tanaim et Massagetarum immanes populos habitaverunt. [k] Deinde pernicibus equis Caucasi rupibus, ubi feras gentes Alexandri claustra cohibent, eruperunt, et Orientem C viginti annis tenuerunt captivum, et ab Ægyptiis atque Æthiopibus annuum vectigal exegerunt.

67. *Trojanorum* gens antea *Dardana*, a *Dardano* nominata. Nam Dardanus et Jasius fratres e Græcia profecti : ex iis Jasius ad Thraciam, [l] Dardanus ad Phrygiam pervenit, ibique primus regnavit. Post quem filius ejus Ericthonius, deinde nepos ejus *Tros*, a quo *Trojani* nuncupati sunt.

68. GALATÆ *Galli* esse noscuntur, qui, in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo [m] parta victoria diviserunt; sicque deinde Græcis admisti, primum *Gallogræci*, nunc ex antiquo Gallorum nomine *Galatæ* nuncupantur.

69. *Græci* ante *Thessali* a *Thessalo*, postea a *Græco* rege *Græci* sunt nuncupati. [n] Nam *Græci* D proprie *Thessali* sunt.

[a] *Samaritanorum gens... item Phœnix Cadm.* Ex Euseb. Chron.

[b] *Hi peramplam hab.* Hieron., ad Isai. XXI.

[c] *Philistæi ipsi sunt.* Ex Hieron., ad Ezech, XXV, apud quem *a gente sua*, quod hic *a civitate sua*.

[d] *Ægyptii ab Ægypt.* Ex Euseb. Chron.

[e] *Armenius ex Thessal.* Justin., lib. XLII.

[f] *Limes est Pers.* Plin. et Solin., cap. 52.

[g] *Gens antiquiss.* Ex Justin., lib. II, in princip.

[h] *Nam sic Livius arg.* Serv., Æn. VI, ad vers. *Egregium forma juvenem : Pro quo ære gravi donatus est, id est, massis. Nam sic et Livius argentum grave dicit, id est, massas.*

[i] *Has Titianus... deletæ sunt.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Ducit Amazonidum*, etc. et Æn. XI. ad vers. *At medias inter.*

[j] *In parte Asiaticæ.* Verba illa *ab assiduis nivib.* itemque, *id est, picta*, aliena ducebat Chacon, neque enim sunt apud Solin., e quo sunt reliqua.

[k] *Deinde percinibus eq.* Verba sunt Hieron., epist. 30.

[l] *Dardanus et Jasius.* Serv., Æn. V, ad vers. *Dardanus Idæas.* Et Euseb., in Chron.

[m] *Parta victoria.* Al., *peracta.* Ex Justin., lib. XXV, et Hieron., In Epist. ad Gal., quæ repetuntur lib. XIV, cap. 3.

[n] *Nam Græci proprie Thessali.* E Serv., Æn. II, ad vers. *Eruerint Danai.* Plin., lib. VII, cap. IV. *Hellas eadem Thessalia, et Dryopis semper a regibus cognominata. Ibi genitus rex nomine Græcus; a quo Græcia; ibi Hellen, a quo Hellenes,* ibi (fortasse) Thessalus, a quo Thessalia, ne Isidori fidei derogemus

70. *Lapithas* autem gentem Thessaliæ fuisse aiunt, circa Peneum amnem olim inhabitantem, a *Lapitha* Apollinis filia, nuncupatos.

71. *Sicyonii* Græci sunt nuncupati, a *Sicyonio* rege. Hi primum *Ægiatæi* vocabantur, a [a] rege *Ægialeo*, qui primus Sicyoniis imperavit, a quo, et *Ægialæa* nuncupata est, quæ nunc *Peloponesus* a *Pelope* rege suo vocatur. Ipsi sunt et *Arcades* ab *Arcade* rege, Jovis et Calystonis filio, dicti.

409 72. *Danai* a *Danao* rege vocati. Iidem et *Argivi* ab *Argo* conditore cognominati. Postquam autem Græcorum rex Apis mortuus est, huic filius Argus successit in regnum, et ex eo *Argivi* appellati sunt, qui etiam ab eis post obitum ut deus haberi cœpit, templo et sacrificio honoratus.

73. *Achæi,* qui et *Achivi* ab *Achæo,* Jovis filio, dicti.

74. *Pelasgi* nominati quia cum velis passis verno tempore advenisse Italiam [b] vlsi sunt, ut aves. [c] Primos enim eos Varro Italiam appulisse commemorat. Græci vero *Pelasgos* a *Pelasgo,* Jovis et Larissæ filio, perhibent dictos.

75. [d] *Myrmidones* fuerunt Achillis socii; *Dolopes* Pyrrhi, dicti autem *Myrmidones* propter astutiam, quasi μύρμηκες, id est, *formicæ.* Eratosthenes autem dicit dictos *Myrmidones* a *Myrmidone* duce, Jovis et Eurimedusæ, filio.

76. Cecropi Atheniensium regi [e] successit Cranaus, cujus filia *Atthis* nomen et regioni et genti dedit. Et ex ea *Attici* cognominati, qui sunt *Athenienses.*

77. [f] *Ion*, vir fortis, ex suo nomine eosdem Athenienses vocavit *Iones.*

78. *Macedones* a nomine *Emathionis* regis antea *Emathii* nuncupati sunt; postea *Macedones* dicti a Macedone rege, Deucalionis materno nepote.

79. [g] *Epirotæ a Pyrrho* Achillis filio prius *Pyrrhidæ*, postea vero a Pyrrho rege ad Italiam transire præsumpserunt.

80. *Dorus* Neptuni et [h] Ellepis filius fuit, unde *Dori* et originem et nomen ducunt. Sunt autem pars Græciæ gentis, ex quibus **410** etiam cognominata est tertia lingua Græcorum, quæ *Dorica* appellatur.

81. *Lacedæmones* a *Lacedæmone*, Semelæ filio, dicti. [i] Hi diu perseverantes in bello contra Messenios, veriti ne diuturnitate prælii spem prolis amitterent, præceperunt ut virgines eorum cum juvenibus domi relictis concumberent, sicque ex promiscuo virginum et maritorum concubitu juvenes de incertis parentibus nati sunt, et ex nota materni pudoris *Parthenii* vocati sunt. Nam ipsos esse *Spartanos* quos et *Lacedæmones.* [j] *Spartanos* vero propter repentinos adversus Cadmum quasi de terra contractus, et ex omnia parte conflictus, ita vocatos.

82. *Thraces* ex filio Japhet, qui vocatus est *Thiras*, et orti et cognominati, ut superius dictum est, perhibentur, licet gentiles eos ex moribus ita dictos existiment, quod sint *truces.* Sævissimi enim omnium gentium fuerunt; unde et multa de eis fabulosa memorantur : quod captivos diis suis litarent, et humanum sanguinem in ossibus capitum essent soliti potare. De quibus Virgilius :

Heu fuge crudeles terras, fuge littus avarum,

quasi crudelium et avarorum.

83. [k] *Istrorum* gens originem a Colchis ducit, qui missi ad Argonautas persequendos; ut a Ponto intraverunt *Istrum* fluvium, a vocabulo amnis, quo a mari concesserant, appellati sunt.

411 84. [l] *Romani* a *Romuli* nomine nuncupati, qui urbem Romam condidit, gentique et civitati nomen dedit. Hi ante a *Saturno* SATURNII, a *Latino* LATINI vocati sunt. Nam Latinus Italiæ rex fuit, qui ex suo nomine *Latinos* appellavit, qui postea *Romani* nuncupati sunt. Hi et *Quirites* dicti, quia *Quirinus* dictus est Romulus, quod semper *hasta* utebatur, quæ Sabinorum lingua *Quiris* dicitur.

85. *Italus* quoque, et *Sabinus*, et *Sicanus* fratres fuerunt, et quibus nomina populis imposita et regionibus sunt. Nam ab *Italo* ITALI, a *Sabino* SABINI, a *Sicano* SICANI, qui et *Siculi* cognominati sunt, idem et *Sicilienses.*

86. *Thusci* Italiæ gens est a frequentia sacrorum et thuris vocata, id est, ἀπὸ τοῦ θύειν.

87. [m] *Umbri* Italiæ gens est, sed Gallorum veterum propago, qui Apenuinum montem incolunt. De quibus historiæ perhibent quod tempore aquosæ cladis *imbribus* superfuerint, et ob hoc ὀμβρίους Græce nominatos.

88. *Marsi*, gens Italiæ dicta [n] a comite Liberi

[a] *A Rege Ægialæo.* Euseb., in Chron.

[b] *Visi sunt ut aves.* Ergo Pelasgi, quasi πέλαργοί, id est, *ciconiæ.*

[c] *Primos enim eos Varro.* Serv., Æn. VIII : *Hi primi Italiam tenuisse perhibentur.*

[d] *Myrmidones fuer.* E Serv., Æn. II, *ad vers. Myrmidonum Dolopumve.*

[e] *Successit Cranaus.* Ex Euseb. Chron.

[f] *Ion vir fortis.* Ex eod.

[g] *Epirotæ a Pyrrho.* Justin., lib. XVII et XVIII.

[h] *Et Ellepis filius*, Serv., Æn. II, ad illud : *Dorica castra : Sane Dorus Neptuni filius fuit, unde Dori originem duxerunt*, neque Ellipes aut Ellopis meminit.

[i] *Hi diu perseverantes in bello.* Refert hoc ex Ephoro Strabo, lib. VI, cujus etiam meminit Lactantius, lib. I, cap. 20 : *Sic juvenes ante dimissi, cum virginibus, ex quibus sunt Parthenii nati.* Eusebius, Chronico, *Parthenitas.* Ephorus, *Parthenias.* Serv., Æn. III, et Georg. IV, *Partheniatas* vocat. Male ergo in plerisque Codicibus *Sparthini.* Propius a vera scriptura Goth. Ovet. colleg., *Sparthenii.*

[j] *Sparthanos vero.* Euseb., in Chron. : *Ea quæ de Spartha memorantur, quos Palephatus scribit, cum proximarum essent regionum, adversum Cadmum constitisse, et propter repentinos quasi de terra contractus ex omni parte confluentes, Sparthos vocatos.* Vid. Agell., lib. XVII; cap, 3, et Isid., infra, de Phalanto Parthenior. duce.

[k] *Istror... qui missi.* Ab Aretha rege. Justin., lib. XXXII.

[l] *Rom... Quirites... Thusci.* E Servii diversis locis.

[m] *Umbri... tempore aquosæ clad.* Solin., cap. 8; Plin., lib. III cap. 14.

[n] *Dicta a comite Liberi a Marsya.* Silius, lib. VIII.

Sed populus nomen posuit metuentior hospes.
Cum fugeret Phrygios trans æquora, Marsya Crenos.

Marsya, qui usum illis vitium ostendit, et ob hoc illi statuam fecerunt, quam postea Romani victis Marsis tulerunt. [a] Marsos autem Græci *Uscos* vocant, quasi ὀφιούχους, quod multos serpentes habeant, et ὄφις *serpens* dicatur; illæsos autem esse carminum maleficiis; inhabitant autem plagam Apennini montis simul cum Umbris.

412 89. *Gothi* a *Magog* filio Japhet nominati putantur, de similitudine ultimæ syllabæ, quos veteres magis *Getas* quam *Gothos* vocaverunt, gens fortis et potentissima, corporum mole ardua, armorum genere terribilis, de quibus Lucanus :

Hinc Dacus premat, inde Getes occurrat. Iberis.

90. [b] *Daci* autem Getarum suboles fuerunt, et dictos putant *Dacos*, quasi *Dagos*, quia de Gothorum stirpe creati sunt. De quibus ille : *Ibis Arctoos procul, usque Dacos.*

91. *Bessi* barbari fuerunt, qui a multitudine *boum* sic vocati creduntur. De [c] quibus quidam : *Qui colit terræ medio, vel ille divitis multo bove pileatus accola ripæ.*

92. *Gipedes* pedestri prælio magis, quam equestri sunt usi, et ex hac causa ita vocati.

93. *Sarmatæ* patentibus campis armati inequitabant, priusquam eos Lentulus Danubio prohiberet, atque inde ob studium armorum Sarmatæ nuncupati existimantur.

94. *Lanus* fluvius fertur ultra Danubium, a quo *Alani* dicti sunt, [d] sicut et populi inhabitantes juxta *Lemannum* fluvium *Alemani* vocantur. De quibus Lucanus :

Deseruere cavo tentoria fixa Lemanno.

95. *Longobardos* vulgo ferunt, nominatos a prolixa barba et nunquam tonsa.

96. *Vindilicus* amnis ab extremis Galliæ erumpens, juxta quem fluvium habitasse et ex eo traxisse nomen *Vandali* perhibentur.

413 97. *Germaniæ* gentes dictæ, quod sint immania corpora, immanesque nationes sævissimis duratæ frigoribus; qui mores ex ipso cœli rigore traxerunt, ferocis animi et semper indomiti, raptu venatuque viventes. Horum plurimæ gentes variæ armis, discolores habitu, linguis dissonæ, et origine vocabulorum incertæ; [e] ut *Tolosates, Angrivari, Quadi, Tungrii,* A *Marcomani, Bructeri, Chamavi, Wangiones, Tubantes,* quorum immanitas barbariæ etiam in ipsis vocabulis horrorem quemdam significat.

98. *Suevi* pars Germanorum fuerunt in fine Septentrionis, de quibus Lucanus :

Fundit ab extremo flavos Aquilone Suevos

Quorum fuisse centum pagos et populos multi prodiderunt. Dicti autem *Suevi* putantur a monte *Suevo*, qui ab ortu initium Germaniæ facit, cujus loca incoluerunt.

99. *Burgundiones* quondam, a Romanis subacta interiore Germania, per castrorum limites positi a Tiberio Cæsare, in magnam coaluerunt gentem, **414** atque ita nomen ex locis sumpserunt : quia crebra per limites habitacula constituta *Burgos* vulgo vocant. Hi postea rebelles Romanis effecti, plusquam octo- B ginta millia armatorum ripæ Rheni fluminis insederunt, et nomen gentis obtinuerunt.

100. *Saxonum* gens in Oceani littoribus et paludibus inviis sita, virtute atque agilitate habilis. Unde et appellata, quod sit durum et validissimum genus hominum, et præstans cæteris piraticis.

101. *Franci* a quodam proprio duce vocati putantur. Alii eos a feritate morum nuncupatos existimant. Sunt enim in illis mores inconditi, naturalis ferocitas animorum.

102. *Britones* quidam Latine nominatos suspicantur, eo quod *bruti* sint, gens inter Oceanum, interfuso mari, quasi extra orbem posita. De quibus Virgilius: *Toto divisos orbe Britannos.*

103. *Scoti* propria lingua nomen habent a picto C corpore, eo quod aculeis ferreis cum atramento variarum figurarum stigmate annotentur.

104. [f] *Galli* a candore corporis nuncupati sunt, γάλα enim Græce *lac* dicitur. Unde et Virgilius sic eos appellat, cum ait de iis : *Tum lactea colla Auro innectuntur.*

105. Secundum diversitatem enim cœli et facies hominum, et colores, et corporum quantitates, et animorum diversitates existunt. **415** Inde Romanos graves, Græcos leves, Afros versipelles, [g] Gallos natura feroces atque acriores ingenio pervidemus, quod natura climatum facit.

106. Galli autem *Senones* antiquitus *Xenones* dicebantur, quod Liberum hospitio recepissent, postea *x* in *s* litteram commutata est.

Plinius tamen, lib. VII, cap. 2, a Marsa Circes filia.

[a] *Marsos autem Græci.* Serv., Æn. VII, ad vers. *Oscorumque manus*, ita scribit : *Capuenses dicit qui antea Osci appellati sunt, quod illic plurimi abundarent serpentes.* Sed, cur hos cum Umbris postea habitare dicat Isid., cum a Capuensibus longissime distent, quærendum.

[b] *Daci autem Goth.* Verba sunt Justini, lib. XXXIII. Carmen vero sancti Paulini.

[c] *De quibus quidam.* Idem Paulin.

[d] *Sicut et populi hab. j. Lem.* Serv., Georg. VI, ad verba, *Prope flumina Mellæ.*

[e] *Ut Tolosates.* Mira varietas in libris, dum singula nomina multimodis scribuntur, ut Tolerates, Tolorates, Dolerates, Olarates, Coloniates. Item Amsivari, Samsi, Vari, Amisi, Vari Anismani. Item Quadi, Quadivi. Item Tungrii, Turingii, Ungari, Mungrii. Item Bruteri, Bruteni, Brutei, Bructeri. Item Camasi, Clamassi, Chasuasi, Chamavi. Item Blangiani, Blanciani. D Item Tubantes, Abantes. Nobis Tolosates, cum Rhenan., lib. I German. rer. placent. Itemque Angrivari, Quadi, Tungrii. Marcomani, Bructeri, Chamavi, Wangiones, Tubantes, ex Tacito. Quamvis pro Chamavis Clamosi, in panegyrico Nazarii ad Constantin., Aug. mendose (ut credo) legantur. Eadem Antonio Aug. probabantur, nisi quod pro Tolosatibus Tencteros, longius a scriptura discedens, ex Tacito substituebat.

[f] *Galli a candore.* Hier., in proœm. lib. II, in epist. ad Gal., ex Lactantio, e cujus verbis *Sibylla* pro *Virgilii* nomine in quosdam nostros Codices irrepsit.

[g] *Gallos natura feroces atque acriores.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Principio cœlum ac terras,* quo tamen loco non acrioris, sed pigrioris ingenii legitur. Et Julius Firmic., lib. I, cap. 1, et Hilar. (ut refert loco citato Hieronymus) *Gallos stolidos vocant.*

107. [a] *Vacca* oppidum fuit juxta Pyrenæum, a quo sunt cognominati *Vaccæi*, de quibus creditur dixisse poeta : *Lateque vagantes Vaccæi.* Hi Pyrenæi jugis peramplam montis habitant solitudinem. Idem et Vascones, quasi *Vaccones*, *c* in *s* litteram demutata.

A

108. [b] Quos Cn. Pompeius, edomita Hispania, et ad triumphum redire festinans, de Pyrenæi jugis deposuit, et in unum oppidum congregavit. Unde et *Convenarum* urbs nomen accepit.

109. *Hispani* ab *Ibero* amne primum *Iberi*, postea [c] ab *Hispalo* HISPANI cognominati sunt.

110. [d] *Galleci* a candore dicti, unde et *Galli*. Reliquis enim **416** Hispaniæ populis candidiores existunt. Hi Græcam sibi originem asserunt. Unde et naturali ingenio callent.

111. Siquidem post finem Trojani belli, Teucrum morte Ajacis fratris invisum patri Telamoni, cum non reciperetur in Regnum, Cyprum concessisse, ibique urbem nomine antiquæ patriæ Salaminam condidisse (ferunt), [e] inde ad Galleciam profectum, et positis sedibus ex loco genti nomen dedisse.

B

112. *Astures*, gens Hispaniæ, vocati eo quod circa *Asturam* flumen septi montibus silvisque crebris inhabitent.

113. [f] *Cantabri*, gens Hispaniæ, a vocabulo urbis et Iberi amnis cui insidunt appellati. Horum animus pertinax, et magis ad latrocinandum et ad bellandum, vel ad perpetiendum verbera semper parati.

114. *Celtiberi* ex Gallis Celticis fuerunt, quorum ex nomine appellata est regio *Celtiberia*. Nam ex flumine Hispaniæ *Ibero*, ubi consederant, et ex Gallis, qui *Celtici* dicebantur, misto utroque vocabulo *Celtiberi* nuncupati sunt.

C

115. [g] *Afri* appellati ab uno ex posteris Abrahæ, qui vocabatur *Afer* : qui dicitur duxisse adversus Libyam exercitum, et ibi victis hostibus consedisse, **417** ejusque posteros ex nomine Atavi et *Afres* et *Africam* nuncupasse.

116. [h] *Pœni* autem Carthaginenses sunt a *Phœnicibus* nuncupati, qui cum Didone profecti sunt.

117. *Tyrii* vero a *Tyria* urbe Phœnicum nominati, de qua profecti sunt, et in Africæ littus venerunt.

118. GETULI *Getæ* dicuntur fuisse, qui ingenti agmine a locis suis navibus conscendentes, loca Syrtium in Libya occupaverunt; et quia ex *Getis* venerant, derivato nomine *Getuli* cognominati sunt. Unde ea opinio est apud Gothos, ab antiqua cognatione Mauros consanguinitate propinquos sibi vocare.

119. [i] Africam autem initio habuere Libyes, deinde Afri, post hæc Getuli, postremum Mauri et Numidæ.

120. *Mauri* et *Numidæ*, ut Afri putant, sic sumpserunt exordium et vocabulum. Nam postquam in Hispania Hercules interiit, et exercitus ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce, passim sibi sedes quærebant, ex eo numero Medi, et Persæ, et Armeni navibus in Africam transvecti proxima maris loca occupavere.

121. Sed Persæ, dum materiam in agris pro construendis domiciliis non invenirent, et ignara lingu[a] commercium prohiberet, per patentes agros, [et] diversas solitudines vagabantur, et a pabulationibus vagabundis semetipsos propria lingua *Numida[s]* appellaverunt, id est, sine oppido vagos et errantes.

122. Medi autem cum Libyis se miscuerunt, qu[i] proxime Hispaniam inhabitabant, quorum nomen pau[-] latim *Libycs* corruperunt, barbara lingua *Mauros* pr[o] *Medis* appellantes, licet *Mauri* ob colorem a Græci[s] vocentur. Græci enim *nigram* μαυρὸν vocant, æstifer[o] quippe calore afflati atri coloris speciem ducunt.

123. [j] *Massylia* civitas Africæ est, non longe a[b] Atlante, et hortis Hesperidum; a qua civitate *Massy[-] lii* vocati sunt, quos nos corrupte *Massulos* vocamus, de quibus Virgilius :

Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos.

418 124. *Gaulalum* gentes sunt a meridie usqu[e] Oceanum Hesperium pervagantes. [k] His nome[n] *Gauloe* insula dedit, quæ est juxta Æthiopiam, u[bi] nec serpens nascitur, nec vivit.

125. *Garamantes* populi Africæ prope Cyrenas in[-] habitantes a *Garamante* rege, Appollinis filio, nom[i-] nati qui ibi ex suo nomine *Garama* oppidum con[-] didit. Sunt autem proximi gentibus Æthiopum, d[e] quibus Virgilius *extremi Garamantes.* [l] Extremi au[-] tem, quia sævi, et a consortio humanitatis remoti.

126. *Hesperii* vero sunt qui circa Hispaniam com[-] morantur. Nam *Hispania* HESPERIA.

127. *Æthiopes* dicti a filio Cham, qui vocatus e[st] *Chus*, a quo originem trahunt. [m] *Chus* enim He[-] braica *Æthiops* interpretatur.

128. Hi [n] quondam, ab Indo flumine consurgente[s]

D

[a] *Vacca opidum juxta Pyren.* A. Augustinus *Jacca* legendum existimabat. Nam et Strabo, lib. III, de Gentibus inter Pyreneum et Idubedam montes Jaccetanor agens, Jaccetanam nobilissimam prædicat, ubi nunc Jacca urbs. Itaque delebat idem quæ sequuntur verba, ut aliena, abesse namque a duobus Cod. Carmen vero e Virgilii Æneid., lib. IV, *Lateque vagantes Vaccæi*, mendosum, sed eodem modo legitur apud Hier. in epist. ad Dardan.

[b] *Quos Cn. Pompei... nomen accep.* Ex Hieron., advers. Vigilant. ; hodieque Comange dicitur.

[c] *Ab Hispalo Hispani. Ab Hispano Hispani*, Justin., lib. XLIV, et C. Neap.

[d] *Galleci.* Ex eodem Justin. Sed illa apud eum non sunt : *Unde et naturali ingenio callent.*

[e] *Inde Galleciam profectus.* Multa omissa sunt non ab Isidoro, ut Chacon quidem censebat, sed a librario, quæ petes e Justino.

[f] *Cantabri... a vocabulo urbis.* Cujus et annal[es] nostri sæpe meminere, et ruinæ hodie visuntur.

[g] *Afri appellati.* Omnia et Hieron. quæst. [in] Gen. XXV.

[h] *Phœni... a Phœnicibus.* Serv., Æn. I : *Pœ[ni]* ἀντίστοιχον, *est, quasi Phœni.*

[i] *Africam... habuere Libyes.* Ex Sallust., in Jugurt[h].

[j] *Massyla.* Vid. Serv., ibidem.

[k] *His nomen Gauloe*, E Solin. Sed cur Æthiop[ia] proxima? An quia Solinus statim de Æthiopia?

[l] *Extremi, quia sævi.* E Serv., ad eclog. 8, *qua[si] sævi.*

[m] *Chus enim ling. Heb.* Ex Hieron., in lib. de N[o-] minib. Heb.

[n] *Hi quondam*, etc. Verba Hier., in lib. de Lo[cis] Hebraic.

juxta Ægyptum, inter Nilum et Oceanum, in meridie sub ipsa solis vicinate insederunt, quorum tres sunt populi : Hesperii Garamantes et Indi : Hesperii sunt Occidentis, Garamantes Tripolis, Indi Orientis.

129. [a] *Troglodytæ* gens Æthiopum; ideo nuncupati, quod tanta celeritate pollent, ut feras cursu pedum assequantur.

130. [b] *Pamphagi*, et hi in Æthiopia sunt : quibus esca est quidquid mandi potest, et omnia fortuitu gignentia, unde et appellati.

131. [c] *Ichthyophagi*, quod venando in mari valeant, et piscibus tantum alantur. **419** Hi post Indos montanas regiones tenent, quos subactos Alexander Magnus piscibus vesci prohibuit.

132. [d] *Anthropophagi* gens asperrima sub regione Serum sita. Cui quia humanis carnibus vescuntur, ideo *Anthropophagi* nominantur. Itaque sicut his, ita et cæteris gentibus per sæcula, aut a regibus, aut a locis, aut a moribus, aut ex quibuslibet aliis causis immutata vocabula sunt, ita ut prima origo nominis eorum temporum vetustate non pateat.

133. Jam vero hi qui [e] *Antipodes* dicuntur, eo quod contrarii esse vestigiis nostris putantur, ut quasi sub terris positi adversa pedibus nostris calcent vestigia, nulla ratione credendum est, quia nec soliditas patitur, nec centrum terræ; sed neque hoc ulla historiæ cognitione firmatur, sed hoc poetæ, quasi ratiocinando, conjectant.

134. [f] *Titanas* autem quosdam in Græcia ferunt fuisse robustos et excellentes viribus populos, [g] quos ferunt fabulæ ab irata contra deos terra ad ejus ultionem creatos.

135. Unde et *Titanes* dicti sunt ἀπὸ τῆς τίσεως, id est, ab *ultione*, quod quasi ulciscendæ matris terræ causa in deos armati exstiterint; quos fabulæ a Jove bello fuisse superatos atque exstinctos fingunt, propter quod e cœlo jactis fulminibus interierunt.

CAPUT III.

De regnis et militiæ vocabulis.

1. *Regnum* a *regibus* dictum, nam sicut *reges* a *regendo* vocati, ita *regnum* a *regibus*.

2. Regnum universæ nationes suis quæque temporibus habuere, ut Assyrii, Medi, Persæ, Ægyptii, Græci, quorum vices sors temporum ita volutavit ut alterum ab altero solveretur. Inter omnia autem regna terrarum duo regna cæteris gloriosiora traduntur, Assyriorum primo, **420** deinde Romanorum, ut temporibus et locis inter se ordinata atque distincta.

3. Nam sicut illud prius, et hoc posterius, ita illud in Occidente exortum est; [h] denique in illius fine hujus initium confestim fuit. Regna cætera cæterique reges velut appendices istorum habentur.

4. [i] *Reges* a *regendo* vocati, [j] sicut enim *sacerdos* a *sanctificando*, ita et *rex* a *regendo* ; non autem regit, qui non corrigit. Recte igitur faciendo regis nomen tenetur, peccando amittitur. Unde et apud veteres tale erat proverbium. [k] *Rex eris si recte facies, si non facias, non eris.*

5. Regiæ virtutes præcipuæ duæ, justitia et pietas ; plus autem in regibus laudatur pietas ; nam justitia per se severa est.

6. *Consules* appellati a *consulendo*, sicut *reges* a *regendo*, et sicut *leges* a *legendo*; [l] nam cum Romani regum superbam dominationem non ferrent, annua imperia binosque consules sibi fecerunt, nam fastus regius non benevolentia consulentis, sed superbia dominantis erat : hinc igitur *consules* appellati, vel a *consulendo* civibus, vel a regendo cuncta *consilio*.

7. Quos tamen ideo mutandos per annos singulos instituerunt, ut nec insolens diu maneret, et moderatior cito succurreret. Inde autem duo pares, quia unus rem civilem, alter rem militarem administrabat. [m] Regnaverunt autem annis CCCCLXIIII.

421 8. Proconsules subjecti erant consulibus, et dicti *proconsules*, eo quod vicem consulis fungerentur, [n] sicut procurator curatoris, id est, actoris.

9. *Exconsules* autem dicti, quod jam a consulatu exierint, sive discesserint, peracto vicis suæ anno.

10. [o] *Dictatores* nono anno post reges expulsos Romani sibi creaverunt, dum gener Tarquinii, ad injuriam soceri vindicandam, ingentem adversus Romam collegisset exercitum.

[a] *Troglodítæ gens.* Ἀπὸ τῆς τρώγλης, id est, caverna, quod in speluncis habitent. Solin., cap. 34. Sed Isidori notatio magis *Trogoditis* respondet, id est, viæ voratoribus. Plinius quoque lib. VI, cap. 29 : *Gentes Troglo̊ditarum idem Juba tradit Therothoas a venatu dictos miræ velocitatis.* Neque tamen propterea *Trogloditas* ab Isid. nominatos putarim, cum præsertim Troglodítæ in omnibus Cod. legatur, sed lusisse in voce, ut solet, liberius.

[b] *Pamphag.* Verba Solin., cap. 33.

[c] *Ichthyophag.* Ex eod. cap. 57.

[d] *Antropophag.* Ex eod. cap. 53.

[e] *Antipodes.* Ex. Aug. XVI de Civit., cap. 9, qui Lactantium secutus est, quædam etiam verba e Servio, Æn. VI ad illud : *Noctes atque dies p. a. i. D.* Hos omnes ætas nostra coarguit ad Antipodas ipsos penetrans. Sed Servius non de Antipodibus, sed de inferis ac terræ centro loquitur.

[f] *Tinatas.* Ex Lactantium, lib. V, cap. 6.

[g] *Quos ferunt fabul.* E Serv., Æn. VI : *Hic genus antiquum Trojæ.*

Cap. III. — [h] *Denique in illius fine hujus initium fuit.* Nam quo tempore Sardanapalus ultimus Assyriorum rex ab Arbace Medo victus igni se tradidit, Romulus et Remus nati sunt, quantum ex Eusebio colligere licet.

[i] *Reges a regendo.* Ex Aug., ad ps. XLIV.

[j] *Sicut enim sacerdos a sanctificando.* Ex eodem, ut etiam sup., lib. VII. cap. 12.

[k] *Rex eris, si recte facies.* Horatius.

[l] *Nam cum Romani regum superbum dominationem.* Ex Aug., XV de Civit., cap. 12. Qui hæc ex Sallust. Catilin., apud quem etiam *superbam dominationem* (non ut vulgo *in superbiam dominationemque*) in antiquiss. libro legi aiabat Chacon.

[m] *Regnaverunt autem annis* CCCCLXIV. Totidem numerat Hieronymus in præf., ad Aggæum, et Euseb. in Chron. Mendose libri nostri CCCCLXVII, facili librariorum lapsu.

[n] *Sicut procurator curatoris.* Vid. cap. seq.

[o] *Dictatores nono anno.* Euseb. (sive Hieronymus potius), in Chron. : *Nono* (inquit) *anno post exactu*

11. [a] Hi quinquenii temporis imperiis utebantur; plus enim erant honore, quam consules, quia annuas potestates tenebant. [b] Et dicti *dictatores*, quasi *principes*, et *præceptores*; unde et *magistri populi* nominabantur. Unde et *dicta* dicuntur.

12. [c] *Cæsarum* nomen a Julio cœpit, qui bello civili commoto primus Romanorum singularem obtinuit principatum. *Cæsar* autem dictus, [d] quod *cæso* mortuæ matris utero prolatus eductusque fuerit; vel quod cum *cæsarie* natus sit, a quo et imperatores sequentes **422** *Cæsares* dicti (eo quod comati essent). Qui enim ex secto utero eximebantur, *Cæsones* et *Cæsares* appellabantur.

13. *Julius* autem dictus, quia ab Iulo Æneæ filio, originem duxit, ut confirmat Virgilius:

Julius a magno demissum nomen Iulo.

14. *Imperatorum* autem nomen apud Romanos eorum tantum fuit prius apud quos summa rei militaris consisteret, et ideo *imperatores* dicti ab *imperando* exercitui; sed dum diu duces titulis imperatoriis fungerentur, senatus censuit ut Augusti Cæsaris hoc tantum nomen esset, eo quod is distingueretur a cæteris gentium regibus, quod et sequentas Cæsares hactenus usurpaverunt.

15 [f] Solet enim fieri ut primi regis nomen etiam reliqui possideant, sicut apud Albanos, ex *Silvii* nomine, omnes reges Albanorum *Silvii* appellati sunt; sicut et apud Persas *Arsacidæ;* apud Ægyptios *Ptolomæi;* apud Athenienses *Cecropidæ*.

16. [g] *Augustus* ideo apud romanos nomen imperii est, eo quod olim *augerent* rempublicam amplificando. Quod nomen primo senatus Octaviano Cæsar tradidit, ut quia *auxerat* terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

17. Dum autem idem Octavianus jam Cæsar et imperator appellaretur, vel Augustus, [h] postea vero dum ludos spectaret, et pronuntiatum esset

A illi a populo ut vocaretur et *Dominus*, statim manu vultuque averso, indecoras adulationes repressit, et *Domini* appellationem, ut omen, [i] declinavit, atque insequenti die omnem populum gravissimo edicto corripuit, *Dominumque* se post hæc appellari, ne a liberis quidem suis permisit. Fuit enim filius Attiæ, quæ nata est de sorore Julii Cæsaris.

423 18. *Reges* autem ob hanc causam apud Græcos βασιλεῖς vocantur, quod tanquam *bases* populum sustinent; unde et bases coronas habent. Quanto enim quisque magis præponitur, tanto amplius pondere laborum gravatur.

19. *Tyranni* Græce dicuntur, iidem Latine et *reges;* [j] nam apud veteres inter regem et tyrannum nulla discretio erat, ut:

B Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Fortes enim reges tyranni vocabantur; nam TIRO *fortis*, de quibus Dominus loquitur: *Per me reges regnant, et tyranni per me tenent terram.*

20. Jam postea in usum accidit tyrannos vocari pessimos atque improbos reges, luxuriosæ dominationis cupiditatem, et crudelissimam dominationem in populis exercentes.

21. [k] *Princeps* et dignitatis modo significatur, et ordinis, sicut est illud Virgilianum

Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,

pro *primus.*

[l] Dictus autem *princeps* a capiendi significatione, quod *primum capiat*, sicut *municeps* ab eo quo *munia capiat.*

C 22. [m] *Dux* dictus, eo quod sit *ductor* exercitus; sed non statim quicunque principes, vel duces sunt, etiam reges dici possunt. In bello autem melius ducem nominari quam regem; nam hoc nomen exprimit in prœlio ducentem; unde Virg.: *Ducis Evandri*, Sallust.: *Quo cupidius in ore Ducis sese quisque bonum.* Non dixit *in ore Consulis.*

reges nova dignitas est creata, Dictatura, scilicet. In quo Livium secutus videtur. Cassiodorus *octavo anno post exactos reges*, de qua discordia. Fasti inspiciendi; Ant. August. non nisi *duodecimo.* Nostri omnes libri magno consensu *quinto anno* retinent, error fortasse natus ex nota IIX, vel XII.

[a] *Hi quinquennii... tenebant.* Hæc censoribus aptanda videntur, de quibus cap. seq. Nam dictatura semestris fuit.

[b] *Et dicti dictat*, Varr., lib. V: *Hinc in manipulis castrensibus* dicta *ducibus. Hinc* dictata *in ludo, Hinc* dictator *magister populi.* Cic., III de Legibus: *Ast quando duellum gravius discordiæ civium poscunt,* dictatur *esto, ne amplios sex menses, si senatus creverit, idemque juris, quod duo consules teneto. Isque avi sinistra* dictus *populi magister esto.* Dictus vero *dictator*, quod a consule diceretur.

D [c] *Cæsarum autem.* Imperatorum, alioqui ante Cæsarem dictatorem Cæsar Juliorum cognomen fuit. Euseb. in Chron.: *C. Julius Cæsar Primus apud Romanos singulare obtinuit imperium a quo* Cæsares *Romani principes appellati.*

[d] *Quod cæso matris.* E. Serv., Æn. I, vers. *Nascetur p. t, o. Cæsar.* Quam verum (cum vixerit Aurelia Cæsaris mater diu vivo Cæsare), Servius viderit.

[e] *Qui enim ex secto.* Plin., lib. VII; *Auspicatius enecta parente gignuntur, sicut Scipio Africanus prior natus, primusque Cæsarum a cæso matris utero dictus, qua de causa cæsones appellati.* Vid. Fest. Verba vero, *eo quod comati essent,* aliena cum Chacone ducimus.

[f] *Solet enim fieri.* E Serv., Æn. XII, ad vers. *Murranum hic atavos.*

[g] *Augustus... eo quod augerent.* Suetonius ab *auctu*, vel ab *avium gestu, gustuve.* Ovidius utrumque indicavit Fast. III:

Hujus et augurium dependet origine verbi;
Et quodcumque sua Jupiter auget ope.

[h] *Postea vero dum lud. spect.* Sueton., cap. 53.

[i] *Ut omen declinavit.* Verissime restituit hunc locum A. Covarruvias cum in libris, *ut homo* legeretur. Neque Isidoriano Codici, a quo hæ voces absunt, tantum credo, quantum huic emendationi. Sueton.: DOMINI *appellationem, ut maledictum et opprobrium semper exhorruit* Quod autem sequitur, *quæ nata est de sorore Julii Cæsaris*, verba sunt Servii, initio Æneid.

[j] *Nam apud veteres.* E Serv., Æn. IV et VII, et August., V de Civit., cap. 19: *Sed ne tyranni non pessimi atque improbi reges, sed veteri nomine fortes dicti existimentur. Unde ait Virgil.:*

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

[k] *Princeps et dignitatis mod.* Serv., Æn. ad vers *Cum princeps medioque Gyas*, etc.

[l] *Dictus autem princeps* Ex Aug., lib. de Grammat.

[m] *Dux dictus*, Ex XVIII de Civit., cap. 45.

23. *Monarchæ* sunt qui singularem possident principatum, qualis fuit Alexander apud Græcos, et Julius apud Romanos. Hinc et *monarchia* dicitur Μονὰς quippe *singularitas* Græco nomine. ἀρχή *principatus* est.

24. *Tetrarchæ* sunt quartam partem regni tenentes. Nam τέτταρα *quatuor* sunt, qualis fuit apud Judæam Philippus.

424 25. [a] *Patricii* inde vocati sunt, pro eo quod sicut *patres* filiis, ita provideant reipublicæ.

26. [b] *Præfecti* dicit, quod prætoria potestate præsint.

27. [c] *Prætores* iidem qui et præfecti, quasi *præpositores.*

28. [d] *Præsides* vero dicti, quia alicujus loci tutelam præsidialiter tenent.

29. *Tribuni* vocati, quod militibus, sive plebibus jura *tribuunt.*

30. [e] *Chiliarchæ* sunt qui *mille* præsunt, quos nos *millenarios* nuncupamus, et est nomen Græcum.

31. *Centuriones* dicti, eo quod *centum* præsunt militibus, sicut *quinquagenarii*, qui in capite sunt *quinquaginta* militum, sicut *decani* ab eo quod militibus *decem* præferuntur.

32. [f] *Miles* dictus, quia *mille* erant ante in numero uno, vel quia unus est ex *mille* electus. Romulus autem [g] primus ex populo milites sumpsit, et appellavit. Liber vero primus militiæ ordinem docuit.

33. Miles, aut ordinarius dicitur, aut extraordinarius. Ordinarius est **425** qui per ordinem militat, nec adhuc aliquem consecutus est gradum honoris est enim gregarius, id est humilis militiæ. Extraordinarius vero, qui ob virtutem promovetur ex ordine.

34. *Emeriti* dicuntur veterani solutique militia, qui jam in usu prælii non sunt, qui MERERI *militare* dicitur, a stipendiis, scilicet, quæ merentur. Iidem et *veterani* dicuntur quia jam in usu prælii non sunt, sed post multos militiæ labores quietis suffragium consequuntur.

35. *Equestres* milites dicti eo quod *equo* sedeant. Item militat ille in equestri ordine.

36. *Tirones* dicuntur fortes pueri, qui ad militiam deliguntur, atque armis gerendis habiles existunt. Hic enim non ex sola professione nativitatis, sed ex aspectu et valitudine corporis existimantur. Unde et *tirones* dicti, qui antequam sacramento rogati sint, milites non sunt.

37. [h] Romanæ autem militiæ mos fuit puberes primo exerceri armis. Nam decimo sexto anno tirones militabant, quo etiam solo sub custodibus agebant, de quibus Virgilius: *Et primævo flore juventus.*

38. [i] Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Annibalis tempore, cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuissent Romani, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas.

39. [j] *Desertores* vocati, eo quod, *desertis* militaribus officiis, evagantur. Hi in alios numeros militiæ nomen dare prohibentur, sed si non magni temporis culpam contraxerint, cæsi numeris suis restituuntur. Sed et qui deserunt exercitum ad hostes transeuntes, et ipsi *desertores* vocantur.

426 40. *Conscripti* milites dicuntur, quia in tabulis conferuntur ab eo qui eos ducturus est; sicut *transcrispti* vocantur, cum de alia in aliam legionem transeunt, et inde *transcripti*, quia nomina dunt ut *transcribantur*

41. [k] *Optiones* dicti, quod sint electi. Nam OPTARE *eligere* est, sicut est illud: *Optavitque locum regno*, id est *elegit.*

42. *Excubitores* dicuntur, pro eo quod *excubias* semper agunt. Sunt enim ex numero militum, et in porticibus *excubant* propter regalem custodiam. [l] Excubiæ autem diurnæ sunt vigiliæ nocturnæ, unde et *vigiles.*

43. *Velites* erant apud Romanos genus militiæ, a *volitando* vocati. Lecti enim agilitate juvenes, cum armis suis post terga equitum considebant, et mox cum ad hostes ventum esset, equis desiliebant, et continuo pedites ipsi ex alia parte, equitibus per quos advecti fuerant dimicantibus, hostem perturbabant. Ab his ergo *velitibus* elephanti quondam Annibalis retro acti, cum regi jam a suis non possent, fabrili scalpro inter aures adacto, necabantur.

44. *Castra* sunt ubi miles steterit; [m] dicta autem *castra*, quasi *casta*, eo quod illic castraretur libido. Nam nunquam iis intererat mulier.

45. *Militia* autem a *milibus* dicta, aut a *multis* quasi *multitia*, quasi negotium multorum, aut a *mole*. [n] rerum, quasi *moletia*.

46. *Legio* sex millium armatorum est a *delectu* vocata, quasi *lecti*, **427** id est, *armis electi.* Proprie

[a] *Patricii inde vocati.* De novo patriciorum genere, quod erat Justiniani tempore, A. Augustinus.

[b] *Præfecti.* De præfectis præforio.

[c] *Prætores iidem qui et præfecti.* Veteres prætores intellige, hoc est magistratus, qua ratione prætores consules dicebantur, et prætorium, et porta prætoria. Quod vero *quasi præpositores,* melius cum Varrone, *quasi præitores* dixisset.

[d] *Præsides.* Glossar., *præses*, ἡγεμών.

[e] *Chiliarchæ.* Ex Hieronym., Isai. II.

[f] *Miles..... quia mille erat ante in numero uno.* Cohortes *numeros* apellari solitas a Latinis tradit Sozomen., tripart. Hist. lib I. cap. 7. Varro tamen, lib. IV. *Milites, quod trium millium legio primo fiebat, ie, singulæ tribus Tat. Ramn. Lucer, millia singula niltebant.*

[g] *Ex populo.* Ex plebe.

[h] *Romana autem militiæ.* E Serv., Æn. VII, ad vers. *Ante Urbem pueri,* etc.

[i] *Servos sane nunquam militasse.* Ex eodem, Æn. IX, vers. *Vetitisque ad Trojam miserat armis.*

[j] *Desertores.* Vid. l. *Desertorum,* § 3, d. de Re milit... et Quintil., lib. VII, cap. 7.

[k] *Optiones.... nam optare elig.* E Serv. Fest. *Optio qui nunc dicitur, antea appellabatur* accensus *is adjutor dabatur centurioni a tribuno milit., ut quem vellet* eligeret, *unde et nomen sortitus est.*

[l] *Excubiæ autem diurn.* Ex eodem Æn. IX.

[m] *Dicta autem castra* Ex eod., Æn. III, ad vers.: *Nos castra movemus.*

[n] *Quasi moletia.* Al., *molestia,* quibus favet Conchen. vernaculus, *la mollitia,* et Rabanus, Festus, quo-

autem Macedonum [a] *phalanx* [b] Gallorum *caterva*, nostra *legio* dicitur.

47. [c] Legio habet sexaginta centurias, manipulos triginta, cohortes duodecim, turmas ducentas.

48. *Centuria* est pars exercitus in centenos milites divisa. Unde et qui iis præsunt *centuriones* dicunt.

49. *Succenturiati* sunt, non qui in prima, sed qui in secunda centuria sunt, quasi *sub* prima centuria, tamen stricti etiam ipsi, et in speculis positi in bello sunt, ut si prima defecerit, isti. quos sub se diximus, laborantibus primis subveniant. Unde ad insidiandum ponitur succenturiatus, quasi armis dolosis instructus.

50. *Manipulus* ducentorum est militum; *manipuli* autem dicti sunt milites, sive quia bellum primo *manu* incipiebant, sive quod antequam signa essent *manipulos* sibi, id est, *fasciculos* stipulæ, vel herbæ alicujus, pro signis faciebant, a quo signo *manipulares* milites cognominati sunt. De quibus Lucanus:

Convocat armatos extemplo ad signa maniplos.

51. [d] *Turma* triginta equites sunt. Romani enim equites in una tribu trecenti fuerunt. De singulis enim centuriis decem dabantur, et fiebat turma.

Cohors quingentos milites habet.

428 52. Tria sunt militiæ genera, sacramentum, evocatio, conjuratio.

53. *Sacramentum*, in quo post electionem jurat unusquisque miles se non recedere a militia, nisi post completa stipendia, id est, militiæ tempora, et hi sunt qui habent plenam militiam. Nam viginti quinque annis tenentur.

54. *Evocatio*, dum ad subitum bellum non solum milites, sed et cæteri evocantur. Unde etiam consul solebat dicere: *Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur*.

55. *Conjuratio*, quæ fit tumultu, quando vicinum urbis periculum singulos jurare non patitur sed repente colligitur multitudo, et tumultuosa in ira conflatur. Hæc et *tumultuatio* dicitur.

56. In acie autem istæ fere formæ sunt: Exercitus, classis, nodus, cuneus, alæ, cornua, agmen,

A quæ formas et nomina ab ipsis rebus de quibus translata sunt mutuantur.

57. *Acies* dicta, quod ferro armata sit, et *acumine* gladiorum.

58. *Exercitus*, multitudo ex uno genere, ab *exercitatione* belli vocata.

59. *Classes* dictæ propter divisionem exercitus, qui postea manipuli dicti sunt. Unde et Virgilius:

Classibus hic locus, hic acies certare solebant.

Jam postea et *classis navium* dicta.

60. [e] *Nodus* proprie est densa peditum multitudo, sicut turma equitum. *Nodus* autem dictus, pro difficultate, quod vix possit resolvi.

61. *Cuneus* est collecta in unum militum multitudo. Unde propter quod in unum coit, [f] ipsa coitio
B in unum *cuneus* nominatus est, quasi *couneus*, eo quod in unum omnes coguntur.

429 63. *Alæ* in exercitu triginta equites esse dicuntur; [g] *Alæ* autem equites ob hoc dicti, quia tegunt pedites *alarum* vice.

63. *Cornua* vocantur extremitas exercitus, quod intorta sit.

64. [h] *Agmen* dicitur cum exercitus iter facit, ab *agendo* vocatum, id est, *eundo* Plautus. : *Quo te agis ipse?* Est enim exercitus ambulans. Nam agmen dicitur quod in longitudine directum est, quale solet esse cum exercitus portis procedit; quidquid fuerit aliud, abusive dicitur.

CAPUT VI.

De civibus.

C 1. De imperiis militiæque vocabulis ex parte dictum, est, deinceps civium nomina summatim subjungimus.

2. *Cives* vocati, quod in unum *coeuntes* vivant, ut vita communis et ornatior fiat et tutior.

3. *Domus* unius familiæ habitaculum est, sicut urbs unius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani. Est autem domus genus, familia, sive conjunctio viri et uxoris. Incipit autem a duobus, et est nomen Græcum. Nam δώματα Græci *tecta* vocant.

que: *Militem. Meius a mollitia per antiphrasin dictum putat, eo quod nihil molle, sed asperum quid reddat.*

[a] *Macedonum phalanx*. E Ser., Æn. II. *Et jam Argiva phalanx*.

[b] *Gallorum caterva*. Veget., lib. II, cap. 2.

[c] *Legio autem habet* LX. Serv., Æn. XI, ad vers. *Volscor. edice maniplis. Signiferi*, inquit, *quia secundum antiquum morem in legione erant triginta. Legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias*. Putamus autem apud Serv. vitiose VII pro XII scriptum. Nam apud Isidor. omnia constant, qui paulo post cohortem quingentis militibus constare dicit. Licet (ut ait ibidem Servius) *in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam*. Agell., lib XVI, cap. 4: *In legione sunt centuriæ* LX, *manipuli* XXX. *cohortes* X. Vegetius quoque, lib. II, cap. 6: *Sciendum est autem in una legione decem cohortes esse debere. Sed prima cohors reliquas et numero militum et dignitati præcedit*.

[d] *Turma... et fiebat turma*. Concinnasse videtur hæc (quæ nunc integra non esse nemo non videt) e Servio et Varrone, ita ut utrinsque aliquid restet. Ergo scripturam quæ in libris omnibus erat relinquentes, amborum verba proponemus: Serv., Æn. IX: *Trecentum scutati omnes. Romani, inquit, equites primo trecenti fuerunt, de singulis enim curiis deni dabantur, quas triginta fuisse diximus.* Varro lib. IV: *Turma, terma, e in u abiit, quod terdeni equites ex tribus tribubus Tatiensium, Ramnens. et Lucer. fiebant; itaque primi singularum decuriarum decuriones dicti*. Chacon, reliquis rejectis, hæc tantum ex
D Servio retineri volebat: *Romani equites primo trecenti fuerunt, de singulis enim curiis decem dabantur. Cohors*, etc.

[e] *Nodus proprie est densa*, E Serv., Æn. x, ad illud:

....abantem

Oppositum interimit pugnæ nodumque moramque.

Quod autem sequitur, *Nodus autem dictus pro difficultate*, alia verbi apud Servium notio est, non ratio prioris, ut videtur existimasse Isidorus, qui Servii commentaria sine Virgilii carminibus fortasse inspiciebat.

[f] *Et ipsa coitio in unum*. Verba Aug. in lib. de Ordin., cap. 18.

[g] *Alæ autem equites*. Veget., lib. II, cap. 1, et Agell., XVI, cap. 4.

[h] *Agmen*. Serv., Æn. , I et IX: *Agmen proprie est exercitus ambulans, quidquid fuerit aliud, abusive dicitur*.

Familia est liberi ex liberis legibus suscepti a *femore*. A

4. *Genus* autem a *gignendo* et *progenerando* dictum, aut a definitione certorum prognatorum, ut nationes, quæ propriis cognationibus terminatæ, gentes appellantur.

5. [a] *Populus* est cœtus humanæ multitudinis, juris consensu et concordi communione sociatus. *Populus* autem eo distat a *plebibus*, quod *populus* **430** universi cives sunt, connumeratis senioribus civitatis; *plebs* autem reliquum vulgus sine senioribus civitatis.

6. *Populus* ergo tota civitas; vulgus vero *plebs* est. *Plebs* autem dicta a *pluralitate;* major est enim numerus minorum quam seniorum. [b] *Populus* vero συχνὸς δῆμος dicitur, id est, Κοιτὸς πολὺς. Unde et *populus* dictus est. [c] Græce autem *populus* dicitur λαὸς a *lapidibus*. *Vulgus* est passim inhabitans multitudo, quasi quisque quo vult. B

7. *Tribus* dicuntur tanquam curiæ et congregationes distinctæ populorum, et vocatæ *tribus* ab eo quod in principio, Romani *trifarie* fuerunt a Romulo dispertiti [d] in senatoribus, militibus et plebibus. [e] Quæ tamen tribus nunc multiplicatæ nomen pristinum retinent.

8. *Senatui* nomen ætas dedit, quod *seniores* essent. [f] Alii a *sinendo* dictos accipiunt *senatores;* ipsi enim agendi facultatem dabant.

9. *Senatusconsultus* a *consulendo*, tractando est dictus, quod sic fit, ut *consulat*, et nocere non possit.

10. [g] *Patres* autem, ut dicit Sallustius, a curæ similitudine vocati sunt. Nam sicut patres filios suos, ita illi [h] rempublicam habebant.

11. [i] *Patres conscripti*, quia dum Romulus decem C curias senatorum elegisset **431** nomina eorum, præsente populo, in tabulas aureas contulit, atque inde *Patres conscripti* vocati.

12. Primi ordines senatorum dicuntur *illustres*, secundi *spectabiles*, tertii *clarissimi*. Jam inferius quartum aliquod genus non est. Quamvis autem senatoria quisque origine esset, usque ad legitimos annos eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem senatoriæ dignitatis.

13. *Censores* apud veteres Romanos erant. Est enim nomen *censoris* dignitas judicialis. *Censere* enim *judicare* est. Item *censores* sunt patrimoniorum judices, a *censu* æris appellati.

14. [k] *Judices* dicti, quasi *jus dicentes* populo, sive quod *jure* disceptent. Jure autem disceptare est juste judicare. Non est autem Judex, si non in eo est justitia.

15. *Præsides* rectores sunt provinciæ, dicti eo quod *præsunt*.

16. *Prætores* autem, quasi *præceptores* civitatis, et principes, iidem, et *quæstores*, quasi *quæsitores*, eo quod *quæstionibus* præsunt, consilium enim et causa apud eos est.

17. [l] *Proceres* sunt principes civitatis, quasi *procedes*, quod ante omnes honore præcedant. Unde et capita trabium, quæ eminent extra parietes, *proceres* dicuntur, eo quod primo *procedant*. Hinc autem ad primores facta translatio, quod a cætera multitudine præeminent.

18. [m] *Tribuni* dicti, quod plebi jura, vel opem *tribuunt*. Constituti sunt autem **432** decimo sexto anno post reges exactos. Dum enim plebs a senatu et consulibus premeretur, tunc ipsa sibi tribunos, quasi proprios judices et defensores creavit, qui eorum libertatem tuerentur, et eos adversus injuriam nobilitatis defenderent, unde et *defensores* dicti, eo quod sibi plebem commissam contra insolentiam improborum *defendant*. [n] At contra nunc quidam eversores, non defensores existunt.

19. [o] *Numerarii* vocati sunt qui publicum nummum ærariis inferunt.

20. *Functi*, ab eo quod *fungantur* honore et officio aliquo dicti. Hinc et *defunctos* mortuos dicimus, qui compleverunt vitæ officia, nihil enim jam faciunt.

21. *Municipes* sunt in eodem municipio nati, ab officio munerum dicti, eo quod publica *munia* accipiunt. Munia enim officia sunt; unde et *immunes* dicuntur, qui nullum gerunt officium.

22. *Municipales* originales cives, et in locum officium gerentes.

Cap. IV. — [a] *Populus est cœtus*. Aberat a libris vox *cœtus*, quam restituimus ex August., XIX de Civ., c. 21 et 24, qui hæc verba e libris Cic. de Rep. citat.

[b] *Populus vero*. Quot hic monstra e Græcis characteribus? Sed proxime accedit ad lectionem quam posuimus, Ovet. colleg. Goth. Vide nunquid ad hæc τὸ « πολὺς συμμικτὸς » Hieronymi, Nahum III, ad D illud: *Bruchus expansus est*.

[c] *Græce autem populus*. E Serv., Georg. I, ad vers.: *Unde homines nati durum gen*.

[d] *In senatoribus mil. et pleb.* Aliena hæc ducimus.

[e] *Quæ tamen tribus nunc multip*. Varr., lib. IV. *Centuria primo a* centum *jugeribus dicta, post duplicata retinuit nomen, ut* tribus *multiplicatæ idem tenent nomen*. Ead. ex eod. Varrone refert Columella, lib. V, cap. 1, a quo verius fortasse sit Isidorum sumpsisse. Nam Varronis libros de Ling. Latin. non putabat ab Isidoro lectos Chacon.

[f] *Alii a sinendo*. Verba sunt Servii, Æn. V, ad vers. *Et patribus dat jura vocatis*. Sed quis hæc, obsecro, in Isidoro, non risit? At in Servio, *suspiciunt iidem*.

[g] *Patres autem*. Serv., ibid.

[h] *Remp. habebant*. Ita Goth. Cod.; alii, *alebant*.

[i] *Patres conscripti*. Hæc unde sint, quærendum. Dionys.: Οἵ δὲ μετέχοντες πατέρες ἔγγραφοι προσηγορεύθησαν, καὶ μέχρις ἐμοῦ ταύτης ἐτύγχανον τῆς προσηγορίας, ἑλληνικὸν δὲ τοῦτο ἔθος ἦν. Neque tamen sic satis placere possunt, neque si ex aureis æreas tabulas facias, adducemur, ut hæc non adulterina sint.

[j] *Primi ordinis*. E Placidi glossis, e quo *senatorum* vocem delebat Chacon.

[k] *Judices dicti*. Infra, lib. XVIII, cap. 15, et Grat., 23, q. 2, cap. 1, et Greg., cap. 10 de verb. Signif.

[l] *Proceres... unde, et capit. trab*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Post alii proceres*.

[m] *Tribuni... decimo sexto*. Mendose omnes libri, *sexto*. Ascon., in Corneliana: *Tanta in illis virtus fuit, ut anno* 16 *post reges exactos, propter nimiam dominationem potentium secederent, leges sacratas ipsi restituerent, duos tribunos crearent*. Et Pompon., cap. 2 de Origin. Jur.: *Anno fere* 17 *post reges exactos pop. Rom. tribunos sibi in monte Sacro creavit*.

[n] *At contra nunc quidam*. Oportet hæc alicujus antiqui Scriptoris verba fuisse, nam Isidori ætate tribuni non erant.

[o] *Numerarii*. Exstat edictum Egicæ regis in concil. Tolet. XVI, ubi numerarii muneris mentio fit.

23. *Decuriones* dicti, quod sint *de ordine curiæ*. Officium enim curiæ administrant. Unde non est decurio, [a] qui summam non intulit, vel curiam non participavit.

24. *Curiales* autem iidem et *decuriones*. Et dicti *curiales*, quia civilia munera procurant et exsequuntur.

433 25. *Principales magistratus* et *duumvirales* curialium officiorum ordinis sunt. *Principales* dicti quod *primi* sint magistratibus.

26. *Magistratus* vero, quod majores sint reliquis officiis.

[b] *Duumvirales....*

27. *Tabellio* vocatus, eo quod sit portitor *tabellarum*. Idem *exceptor*, idem et *scriba* publicus, quia ea tantum quæ gestis publicantur *scribit*.

28. *Burgarii* a *burgis* dicti, quia crebra per limites habitacula constituta *burgos* vulgo vocant. Unde et *Burgundionum* genti nomen inhæsit, quos quondam, subacta Germania, Romani per castra disposuerunt, atque ita ex locis nomen sumpserunt.

29. [c] *Collegiati* dicuntur, quod ex eorum collegio custodiisque deputentur **434** qui facinus aliquod commiserunt. Est enim sordidissimum genus hominum patre incerto progenitum.

30. *Privati* sunt extranei ab officiis publicis. Est enim nomen magistratum habenti contrarium; et dicti *privati*, quod sint ab officiis curiæ absoluti.

31. *Mercenarii* sunt qui serviunt accepta *mercede*: iidem et *barones* Græco nomine, quod sint fortes in laboribus; Βαρὺς enim dicitur *gravis*, quod sit *fortis*. Cui contrarius est *levis*, id est, *infirmus*.

32. *Publicani* appellantur conductores vectigalium fisci, vel rerum *publicarum*, sive qui vectigalia *publica* exigunt, vel qui per negotia sæculi lucra sectantur. Unde et cognominati sunt.

33. [d] *Villicus* proprie *villæ* gubernator est. Unde et a *villa* VILLICUS nomen accepit. Interdum autem villicus non gubernationem villæ, sed dispensationem universæ domus, Tullio interpretante, significat, quod est universarum possessionum et villarum dispensatorem.

34. [e] *Actores* iidem et *curatores* ab *agendo*, et *curando* vocati.

35. *Procuratores* vero, eo quod vicem curatoris, A funguntur. [f] quasi *propter curatores*, sicut PROCONSUL *pro consule*.

435 36. *Coloni* sunt cultores advenæ dicti a cultura agri. Sunt enim aliunde venientes, atque alienum agrum locatum colentes, ac debentes conditionem genitali solo propter agriculturam sub dominio possessoris, pro eo quod iis locatus est fundus. Coloni autem quatuor modis dicuntur. Nam coloni, aut Romani sunt, aut coloni Latini, aut coloni auxiliares, aut coloni ruris privati.

37. *Inquilini* vocati, quasi *incolentes aliena*, non enim habent propriam sedem, sed in terra aliena inhabitant.

38. Differt autem inter inquilinum, et advenam. *Inquilini* enim sunt, qui emigrant, et non perpetuo B permanent. *Advenæ* autem, vel incolæ adventitii perhibentur, sed permanentes; et inde *incolæ*, quia jam habitatores sunt, ab *incolendo*.

39. *Indigenæ* sunt *inde geniti*, et in eodem loco nati, ubi inhabitant.

40. *Incola* autem non indigenam, sed advenam indicat.

41. *Peregrini* dicti, eo quod ignorantur eorum parentes, quibus orti existunt; sunt enim de longinqua regione.

42. *Urbani* vocabantur, qui Romæ habitabant, qui vero in cæteris locis *oppidani*. [g] Nam sola *urbs* Roma, cætera *oppida*.

43. *Famuli* sunt ex propria servorum *familia* orti. [h] *Servi* autem **436** vocabulum inde traxerunt, quod hi qui jure belli possent occidi a victoribus, conservabantur, et servi fiebant, a *servando*, scilicet *servi* appellati. C

44. *Ancillæ* a sustentaculo vocatæ, ἀγκὼν enim Græce *cubitus* dicitur, unde, et *anconem* dicimus.

45. *Mancipium* est quidquid *manu capi*, subdique potest, ut homo, equus, ovis. Hæc enim animalia statim, ut nata sunt, mancipium esse putantur; nam et ea quæ in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi, sive domari cœperint.

46. *Ingenui* dicti, qui in genere habent libertatem, non in facto, sicut liberti. Unde et eos Græci εὐγενεῖς vocant, quod sint *boni generis*.

47. *Libertus* autem vocatus, quasi *liberatus*. Erat enim prius jugo servitutis addictus. [i] Libertorum

[a] *Qui summam non intulit, vel curiam non particip.* Qua de re ita Chacon: *Qui decurio fiebat, is pro introitu præstitutam summam inferebat, neque, antequam eam inferret curialis erat; ubi vero de more nihil inferebatur, non antea curialis dicebatur, quam cum aliis curiam ingressus de rebus publicis consultaret.* Vid. Plin., lib. x, epist. 333. Ant. Augustinus: *Duplex*, aiebat, *decurionum genus ostendi: alterum honorianorum, qui pecunia data honorem assequuntur, sed munere abstinent; alterum ordinariorum, qui decurionum munus exercent, id enim esse curiam participare.*

[b] *Duumvirales.* August., in lib. de Gram.: *Duumvirales, quasi duorum hominum vir.* Male vero explent quidam libri lacunam quæ est in Gothicis omnibus.

[c] *Collegiati.* De collegiis dicuntur aliqua in titul. de Jure Immun., lib. L Digest., sed quæ ad hunc locum illustrandum non sint satis.

[d] *Villicus... significat.* Hieronymi verba, in q. 6, ad Algas. Unde pro œconomo villicum et dispensatorem reddidisse videtur Cicero in Œconomic. Xenoph. Nam et in Hortens. (ut refert Non.) dispen- D satoris voce est usus: *Quid tu, inquam, soles cum rationem a dispensatore accipis, si æra singula probasti, summam quæ ex his confecta sit nonprobare?*

[e] *Actores... procuratores.* Jurisconsulti actorem præsentis esse dicunt, procuratorem absentis, tutorem procuratorem constituere non posse, actorem posse.

[f] *Quasi propter curatores.* Hæc aliena existimamus.

[g] *Nam sola urbs Roma, cætera oppid.* Si quando vero Romani historici oppidi mentionem faciunt, nihil præterea addentes, oppidum Palatinum intelligunt, ubi primum fuit Roma condita, quam Ennius quadratam vocavit:

Et quibus exstiterat Romæ regnare quadratæ.

[h] *Servi...quod hi qui.* Verba Aug., XIX de Civ., c. 15.

[i] *Libertorum filii apud antiq.* Suet., in Claud., cap. 24: *Appium Cæcum censorem generis sui productorem libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus temporibus Appii, et deinceps aliquandiu li-*

autem filii apud antiquos *libertini* appellabantur, quasi de *libertis nati*, nunc vero libertinus, aut a liberto factus, aut possessus.

48. *Manumissus* dicitur, quasi *manu emissus*. Apud veteres enim **437** quoties manu mittebant, [a] alapa percussos circumagebant, et liberos confirmabant; unde et *manumissi* dicti, eo quod manu emitterentur.

49. *Dedititii* primum a *deditione* sunt nuncupati. Deditio enim dicitur quando se vincti aut vinciendi hostes victoribus tradunt, quibus hæc origo nominis fuit. Deum quondam adversus populum Romanum servi armis sumptis dimicassent, vincti se dederunt, comprehensique varia turpitudine affecti sunt.

50. [b] Ex his quidam postea a dominis manumissi propter suppliciorum notas, quas manifeste perpessi sunt ad dignitatem civium Romanorum non pervenerunt.

51. [c] *Latini liberti* (ante Romam conditam apud Latinos fiebant) nunquam per testamentum, sed per epistolam libertatem sumentes. **438** Inde quia per testamentum non fiebant, nec ex testamento aliquid capere, nec suos hæredes facere poterant, cives Romani postea sub consulibus per testamenta in urbe Romana effecti sunt.

52. Dicti autem cives Romani, quia testamento liberi effecti in numerum Romanorum civium rediguntur. His primum aditus erat in urbe Roma commorari, [d] cæteris autem libertis prohibebatur, ne vel in urbe Roma, vel intra septimum ab urbe milliarium commanerent.

CAPUT V.

De affinitatibus et gradibus.

1. Hæredis nomen imposuit census æris, [e] solvit enim tributum auctoris. In hoc enim vocabulo prima successio est hæreditatis et generis, ut sunt *filii* et *nepotes*.

2. *Prohæres* est qui loco hæredis fungitur, quasi *pro hærede*; est enim, aut institutus, aut substitutus.

A 3. *Pater* est a quo nascitur initium generis; itaque is *pater familias* vocatur. **439** *Pater* autem dictus, eo quod *patratione* peracta, filium procreet. [f] Patratio enim est rei venereæ consummatio. [g] Lucret.: *Et bene parta patrant.*

4. *Genitores* autem a *gignendo*, et *parentes*, quasi *parientes*.

5. Iidem et *creatores*. [h] Crementum enim est semen masculi, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc *creatores* parentes dicuntur.

6. *Mater* dicitur, quod exinde efficiatur aliquid; [i] mater enim quasi *materia*, nam causa pater est.

7. *Paterfamilias* autem dictus, quod omnibus in familia sua positis servis, tanquam pater filiis, patria dilectione consulit, servorumque conditionem a B filiorum affectu non discernit, sed quasi unum membrum amplectitur; hinc enim exhortum est nomen *Patrisfamilias*. Qui autem inique dominantur in servis, hoc se nomine nequaquam reputent appellari.

8. [j] *Materfamilias* inde vocatur, quia per quamdam juris solemnitatem in familiam transit mariti. Tabulæ enim matrimoniales instrumenta emptionis suæ sunt **440** Alias sicut [k] matrona est mater primi pueri, id est quasi mater nati; ita materfamilias illa est quæ plures enixa est. Nam familia ex duobus esse incipit.

9. *Avus* patris pater est, ab *ævo* dictus, id est, ab antiquitate. Proavus avi pater est, quasi *prope avum*. *Abavus* proavi pater, jam longe *ab avo*. *Atavus* abavi pater.

10. *Tritavus* atavi pater, quasi *tetravus* id est, C quartus supra avum. Sed tritavus ultimum cognationis nomen est. Familia enim oritur a patre, terminatur in tritavo.

11. [l] *Filius* et *filia* a familia dicti, ipsi enim primi in ordine nascentium existunt; unde et Cornelia familia stirps ipsa omnis a Cornelio orta.

bertinos dictos, non ipsos qui manumitterentur, sed ingennos ex his procreatos.

[a] *Alapa percussos circumageb.* Nam vindicta servi caput percutere, faciemque palma, tergumve festuca verberare mos fuit. Vertebantur quoque et circumagebantur a dominis. Hinc Persius:

.....Heu steriles veri, quibus una Quiritem
Vertigo facit.

[b] *Ex quis quidam postea a dominis manumiss*, Aug., in Epist. ad Gal.: *Stigmata dicuntur notæ quædam pœnarum servilium, ut si quis, verbi gratia servus in compedibus fuerit propter naxiam, id est, propter culpam, vel hujusmodi aliquid passus fuerit, stigmata habere dicatur, et ideo in jure manumissionis inferioris est ordinis.*

[c] *Latini liberti* (*ante Rom. cond.* De Latinis libertis ex lege Julia Norbana, ex Ulpiani Titulis, Caiique et Justiniani institutionibus satis constat. Cum quibus hæc nequaquam congruunt. Itaque negligebat ista A. Augustinus, et aversabatur. Nam quid illud: *Ante Rom. cond, apud Latinos fiebant?* Quid postremum: *His primum aditus erat in urbe Rom. commorari?* etc. Sed quia veri aliquid interjicitur, ut quod per epistolam fierent, quod testamenti factionem non haberent, suspicari se dicebat Chacon Latinos libertos ab Isidoro dictos qui eo jure essent quo liberti facti quondam a Latinis populis ante Rom. conditam. Quod quidem ad Latinorum libertorum etymon aliquid conferre nemo negarit. Sed quomodo tam longe Isidorus respexit? Ergo amplius quærendum.

[d] *Cæteris autem libertis prohib.* Hoc (inquit) A Augúst. nemo unquam dixit. Expellebantur tamen urbe nonnunquam Latini cives, si comitia impedirent.

CAP. V. — [e] *Solvit enim tributum auctoris.* Id est ejus qui illum hæredem instituit.

[f] *Patratio enim rei ven. consumm.* Patrare obscenum verbum fuisse ostendit. Quintil., lib. VIII, cap. 3: *Ductare* (inquit) *exercitum, et patrare bellum, apud Sallustium dicta sancte et antique, ridentur a nobis.* Et Gloss., *patrat.*, μασσᾶται κακεμφάτως, ὡς ἐτ' αἰσχρῶς, atque hoc tritum antiquis Scriptorib. Catullo, D Persio et aliis.

[g] *Lucretius, et bene parta patrant.* Optime restituit Lucretio simul et Isidoro sua verba ex paululum deformata scriptura nostrorum Codicum Antonius Covarruvias.

[h] *Crementum sem.* Idem repetit lib. XI, cap. 1. Placid. glos.: *Excrementum, quod expuimus, vel excreamus habetur. Item semen virite, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc creatores parentes dicuntur.*

[i] *Mater enim quasi materia.* Non vocis, quam Græcam esse non ignorabat, sed συμαινομένου notatio.

[j] *Materfam. inde voc.* E Serv., Æn. XI, ad vers. *Tyrrhena per oppida matres.* Vid. Boeth., ad Topic. Cic.

[k] *Matrona... mater nati.* Vel nascituri, etiam ex Agellio, et ex ipso Isidoro, qui infra, cap. 7: *Quasi mater nati, vel quia jam mater fieri potest..*

[l] *Filius... Filia.* Quasi *familius*, ne hæc quidem rejicienda.

12. *Familia* autem a *femore*. [a] Femore enim genus et stirps ostenditur. Nam familia pro servis abusive, non proprie dicitur.

13. *Stirps* ex longa generis significatione vocatur. *Gnatus* dictus, quia generatus. Unde et per *g* scribitur. [b] *Suboles* eo quod substitutio sit generis.

14. Quadripertitus est autem ordo filiorum, ita : Unigenitus, primogenitus, medius, novissimus. *Unigenitus* post quem nullus. *Primogenitus* ante quem nullus. *Medius*, inter omnes. *Novissimus*, post omnes. [c] Idem et *minimus* a *monade*. NOVISSIMUS autem propter quod *novus*, quia cæteri præcedendo antiquiores existunt.

15. [d] Quatuor etiam modis filii appellantur, *natura, imitatione, adoptione, doctrina* **441** *Natura* veluti cum dicuntur filii Abrahæ Judæi. *Imitatione*, ut ipsius Abrahæ fidem imitantes ex gentibus, dicente Evangelio : *Potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ*, vel sicut eosdem Judæos Dominus filios esse dicit diaboli, a quo non nati, sed quem fuerant imitati.

16. *Adoptione* quoque, quod humana consuetudine nulli licet nescire, vel sicut nos Deo non natura, sed adoptione dicimus : *Pater noster, qui es in Cœlis*. *Doctrina*, sicut Apostolus filios suos appellat eos quibus Evangelium prædicavit.

17. Filii autem ideo in legibus *liberi* appellantur, ut isto vocabulo secernantur a servis quia sicut servus in potestate est domini, sic filius in potestate est patris. Inde etiam filio fit emancipatio, ut sit liber a patre, sicut fit servo manumissio, ut sit liberatus a domino.

18. Item *liberi* dicti, quia ex libero sunt matrimonio orti. Nam filii ex libero et ancilla servilis conditionis sunt. Semper enim qui nascitur deteriorem parentis statum sumit.

19. *Naturales* autem dicuntur ingenuarum concubinarum filii, quos sola natura genuit, non honestas conjugii. Iidem et *pueri*, a *pube*.

20. *Adoptivus* filius est, qui aut a patre justo, aut avo, aut proavo, in cujus potestate est, per emancipationem est traditus in alienam potestatem, qui utriusque fert nomen, [e] ut *Fabius Æmilius Scripto Paulus*.

21. *Gemini* sunt, non duo tantum simul nati, sed

A etiam plures. De geminis autem, uno aborto, alter qui legitime natus fuerit *vopiscus* nominatur.

22. [f] *Posthumus* vocatur, eo quod *post humationem* patris nascitur, id est, post obitum. Iste et *defuncti* nomen accipit; sic enim lex voluit ut qui de defuncto nascitur defuncti nomine appelletur.

442 23. [g] *Nothus* dicitur qui de patre nobili et matre ignobili gignitur, sicut ex concubina. Est autem hoc nomen Græcum, et in Latinitate deficit.

24. Huic contrarius est *spurius*, qui de matre nobili, et patre ignobili nascitur. Item spurius patre incerto, matre vidua genitus, velut tantum *spurii filius*, [h] quia muliebrem naturam veteres σπόριον vocabant, velut ἀπὸ τοῦ σπόρου, hoc est, *seminis*, non patris nomine.

B 25. [i] Eosdem et *favonios* appellabant, quia quædam animalia, favonio spiritu hausto, concipere existimantur. Unde et ii qui non sunt de legitimo matrimonio, matrem potius quam patrem sequuntur. Latine autem *spurii*, quasi extra puritatem, id est, quasi immundi.

26. *Nepos* est, qui ex filio natus est. Dictus autem nepos, quasi *natus post*. Primum enim filius nascitur, deinde nepos. Gradus enim substitutionis est. Hinc et posteritas, quasi *postera ætas*. [j] Nepos autem utriusque sexus est. Nam, ut *neptis* dicamus in jure est propter discretionem successionis admissum.

27. *Pronepos* est qui ex nepote conceptus natusque est. Et dictus *pronepos*, quasi *natus porro post*. Ex hoc quoque gradu incipit vocari et *progenies*, quasi *porro post geniti*. Nam filii et nepotes **443** non

C sunt progenies, quia non est in eis longa posteritas.

28. Sicut autem inferius longe editi *progenies* dicuntur, ita superius proavi, atavique *progenitores* appellantur, quasi *porro generantes*. PRONEPOS dictus, quia *prope nepotem*.

29. *Abnepos*, quia sejungitur a nepote. Est enim inter illum et nepotem pronepos. *Adnepos*, abnepotis filius.

30. *Trinepos*, adnepotis filius, quia post nepotem quartus in ordine est, quasi *tetranepos*.

31. [k] *Minores* autem non dicimus, nisi quoties graduum deficit nomen, ut puta filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos. Ubi isti gradus defece-

[a] *Femore enim genus*. Silan. Goth., *femor enim*, haud dubium quin *e* cum alterum sequeretur, omnissum sit a librario. Legendum ergo *femure*, vel *femore* quando utroque modo constat veteres locutos.

D [b] *Suboles eo quod sit substit*. Ergo *suboles*, non *soboles*, ex hac quoque notatione scribendum apparet.

[c] *Idem et minimus, a monade*. Vid. lib. seq., titt. M.

[d] *Quatuor modis* Ex Aug., lib. contra Adimant., cap. 5, et I Retract., cap. 22.

[e] *Ut Fabius Æmilius vel Scipio Paulus*. Vel Fabius Æmìlianus, Scipio Paulinus.

[f] *Posthumus eo quod post humat*. E. Serv., Æn. VI, ad vers. *Tua posthuma proles*; sed A. August. et Jacob. Cujacius *posthumus* scribi volunt, ut sit sola productio verbi *post.*, ut in *postremus* quorum sententiam adjuvant antiqui nummi.

[g] *Nothus*. Serv., Æn. VII, ad v. *Supposta de matre nothos. Nothos*, inquit, *materno ignobiles genere*. Est autem nomen Græcum, nam Latine quemodo dicatur non est.

[h] *Quia mulierem naturam veteres* σπορ Plutarch. in Problem. : Λεκτέον δὲ καὶ τὸν ἕτερον λόγον· ἐστὶ δὲ ἀτοπώτερος, τοὺς γὰρ Σαβίνους φασὶ τρ γυναικὸς αἰδοιον ὀνομάζειν σπόριον.

[i] *Eosd. et Favonios*. Varr., II de Re rust.: *In fetura res incredibilis est in Hispania, sed est vera. Quod in Lusitania ad Oceanum, in ea regione ubi est oppidum Olysippo, in monte Tagro, quædam e vento concipiunt certo tempore equæ, ut hic gallinæ quoque solent, quorum ova* ὑπηνέμια *appellant*. Ut igitur ova ὑπηνέμια, ita equos favonios, nam favonio flante concipiebant equæ, ut ait Plin., lib. IV, cap. 22.

[j] *Nepos autem utriusque sex.. admissum*. E Serv., Æn, XII ad vers. *Pauperque domus*.

[k] *Minores autem... vocabulum*. Ex cod., Æn. VIII. Hoc loco adjectus erat in quibusdam libris titulus integer de gradibus cognat. ex Institut. Justiniani. Sed quoniam in antiquioribus libris non erat, et alia Isidori nomine eadem de re a Burchardo referuntur, lib. VII, c. 28, et ab Ivone, lib. VII, tit. 12, Panormiæ, et parte IX, c. 64, Decret., et a Gratiano, 35, q. 5, c. 6, quæ etiam leguntur in Legib. Gothor. et apud Jul. Paul. lib. IV Sent., tit. 11, de Gradib., nec illa Justiniani admisimus, et hæc (siquidem Isi habuimus dori sunt) quibus ex locis peti possint, indicare sat habuimus.

rint, merito jam dicimus *minores*, sicut et *majores* dicimus post patris, avi, proavi, abavi, atavi, tritavique vocabulum.

CAPUT VI.

De agnis et cognatis.

1. *Agnati* dicti, eo quod accedant pro natis, dum desunt filii. Qui ideo prius in gente agnoscuntur quia veniunt per virilis sexus personas, veluti frater eodem patre natus, vel fratris filius, nepos ve ex eo, item patruus.

2. *Cognati* dicti, quia sunt et ipsi propinquitate cognationis conjuncti. Qui inde post agnatos habentur, quia per feminini sexus personas veniunt, nec sunt agnati, sed alias naturali jure cognati.

3. *Proximus* propter proximitatem sanguinis appellatus.

444 4. *Consanguinei* vocati, eo quod ex uno sanguine, id est, ex uno patris semine nati sunt; nam semen viri spuma est sanguinis, ad instar aquæ in scopulos collisæ, quæ spumam candidam facit, vel sicut vinum nigrum, quod in calice agitatum spumam albentem reddit.

5. [a] *Fratres* dicti, eo quod sunt ex eodem fructu, id est, ex eodem semine nati.

6. [b] *Germani* vero de eadem genitrice manantes; non, ut multi dicunt, de eodem germine, qui tantum fratres vocantur. Ergo fratres ex eodem fructu, germani ex eadem genitrice manantes.

7. *Uterini* vocati, eo quod sint ex diversis patribus, et uno utero editi; [c] nam uterus tantum mulieris est.

8. [d] Quatuor autem modis fratres dicuntur in divinis Scripturis : *natura, gente, cognatione, affectu. Natura*, ut Esau et Jacob. Andreas et Petrus, Jacobus et Joannes. *Gente*, ut omnes Judæi fratres inter se vocantur, ut in Deuteronomio : *Si autem emeris fratrem, qui est Hebræus* (*Deut.* XV, 12). Et Apostolus : *Optabam*, inquit, *ego anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem qui sunt israelitæ* (*Rom.* IX, 3).

9. Porro *cognatione* fratres vocantur qui sunt de una familia, id est, patria, quas Latini paternitates interprefantur, cum ex una radice multa **445** generis

A turba diffunditur, ut in Genesi dixit Abraham ad Loth : *Non sit rixa inter me, et te, et inter pastores tuos, et pastores meos, quia omnes fratres nos sumus* (*Gen.* XIII, 8). Et certe Loth non erat frater Abrahæ, sed filius fratris ejus Aram.

10. Quarto modo *affectu* fratres dicti, qui in duo scinduntur ; spiritale et commune. Spiritale, quo omnes Christiani fratres vocantur, ut : *Ecce quam bonum, et quam jucundum habitare fratres in unum* (*Psal.* CXXXII, 1). Commune, cum omnes homines ex uno patre nati pari inter nos germanitate conjungimur, Scriptura loquente : *Dicite iis qui oderunt vos. Fratres nostri vos estis.*

11. *Germana* ita intelligitur, ut germanus, eadem genitrice manans.

B 12. [e] *Soror* autem, ut frater ; nam soror est ex eodem semine dicta, quod sola cum fratribus in sorte agnationis habeatur.

13. *Fratres patrueles* dicti, eo quod patres eorum germani fratres inter se fuerunt.

14. [f] *Consubrini* vero vocati, qui, aut ex sorore, et fratre, aut ex duabus sororibus sunt nati, quasi *consororini.*

15. *Fratrueles* autem materteræ filii sunt. *Subrini* consubrinorum filii. [g] *Thius* Græcum nomen est.

446 16. *Patruus* frater patris est, quasi pater alius ; unde, et decedente patre, pupillum prior patruus suscipit, et quasi filium lege tuetur.

17. *Avunculus* est matris frater, cujus nomen formam diminutivi habere videtur, quia ab avo venire

C monstratur.

18. *Amita* est soror patris, quasi alia mater. *Matertera* est soror matris, quasi altera mater. *Socer* est, qui filiam dedit.

19. [h] *Gener* est qui filiam duxit; gener autem dictus, quod asciscatur ad augendum genus. *Socer* autem et *socrus*, quod generum vel nurum sibi associavit.

20. *Vitricus* autem qui uxorem ex alio viro filium aut filiam habentem duxit; et dictus *vitricus*, quasi *novitricus*, quod a matre superducatur novus.

21. [i] *Privignus* est qui ex alio patre natus est, et *privignus* dici putatur, quasi *privigenus*, vel quasi

CAP. VI.— [a] *Fratres dicti.* Fest. : *Frater a Græco dictus est* φρήτωρ, *vel quod sit fere alter.*

[b] *Germani d. e. g. m. non. u. m. d., de eod. germine.* Vides a vocis veriloquio significationem deerrare : ut aliud fuerit τοῦ συμαινομένου ἔτυμον comminisci necesse. Saltem, ut res magis patefieret, fraterque a germano distingueretur. Sunt autem Servii verba, Æn. V, ad vers. *Hæc germanus Eryx. Germanus est secundum Varronem, in libris de Gradibus, de eadem genitrice manans, non (ut multi dicunt) de eodem germine, quos ille tantum fratres vocat, secundum quem bene nunc Erycen Butæ et Veneris filium Æneæ dicit fuisse germanum.* At Corn. Fronto : *Frater aut ex alia matre, aut ex alio patre potest esse; germanus ex iisd. parentibus sit necesse est.* Justinianus vero, lib. III Instit., cap. 2 : *Itaque eodem patre nati fratres gnati sibi sunt qui et consanguinei vocantur ; nec requiritur an etiam eamdem matrem habuerint.* Sed hos quoque germanos vocari advertit Cujac.

[c] *Nam uterus tantum mulieris.* E Serv. Æn. II, ad vers. *Uterumque a. m. c.*

[d] *Quatuor autem modis fratres.* Ex Hier. advers. Elv.

[e] *Soror, quod sola, cum frat.* Antistius Labeo apud

D Agellium : *Soror, quod quasi seorsim nascitur, separaturque ab ea domo in qua nata est, et in aliam familiam transgreditur.*

[f] *Consubrini.* Et subrini et consubrini per *u* perpetuo leguntur in antiquissimis libris.

[g] *Thius.* Gloss. : Θεῖος πρὸς πατρὸς *patruus*, θεῖος πρὸς μητρὸς *avunculus*. Cujus nominis non inelegantem rationem reddidit Simplic. in Epictet. quod cum liberis parentes, quasi θέοι, id est, dii sint eosque deos nominare numinis metu vereantur, ejus tamen honoris et pietatis signum aliquod in thiis remanserit. Vid. Stob., cap. 42 et 77.

[h] *Gener... ad augendum genus.* E Serv., Æn. XI, ad vers. *Generumque asciverit Urbi.*

[i] *Privignus.* Duæ notationes, vel quod *privo*, hoc est, proprio patre, vel quod *prius genitus*, de posteriore Paulus apud Festum : *Privignus dictus, quod antequam mater secundo nuberet est progenitus*, PRO

prius genitus; unde et vulgo *antenatus.*

22. Vocabula autem a gente hæc videntur declinata: genitor, genitrix; agnati, agnatæ; cognati, cognatæ; progenitores, progenitrices; germani, germanæ.

Item de prædictis affinitatibus.

23. Auctor mei generis pater mihi est, ego illi filius, aut filia. Patris mei pater mihi avus est, ego illi nepos, aut neptis. Patris mei avus mihi proavus est, ego illi pronepos; aut proneptis. Patris mei proavus mihi abavus est, ego illi abnepos, aut abneptis. Patris mei abavus mihi atavus est, ego ille adnepos, aut adneptis. Patris mei atavus mihi tritavus est, ego illi trinepos, aut trineptis.

447 *De patruis.*

24. Patris mei frater mihi patruus est, ego illi fratris filius, aut filia. Patrui mei pater mihi pater magnus est, ego illi filii fratris filius, aut filia. Patrui mei avus mihi propatruus est, ego illi filii, aut filiæ nepos, aut neptis. Patrui mei proavus, mihi adpatruus est, ego illi nepotis, aut neptis filius, aut filia.

De amitis.

25. Patris mei soror mihi amita est, ego illi fratris filius, aut filia. Amitæ meæ mater mihi amita magna est, ego illi filiæ fratris filius, aut filia. Amitæ meæ avia mihi proamita est, ego illi neptis filius, aut filia. Amitæ meæ proavia mihi ab amita est, ego illi nepotis, aut neptis filius, aut filia.

De avunculis.

26. Matris meæ frater mihi avunculus est, ego illi sororis filius, aut filia. Avunculi mei pater mihi avunculus magnus est, ego illi filii sororis filius, aut filia. Avunculi mei avus mihi proavunculus est, ego illi filii nepos, aut neptis. Avunculi mei proavus mihi abavunculus est, ego illi neptis filius, aut filia.

De materteris.

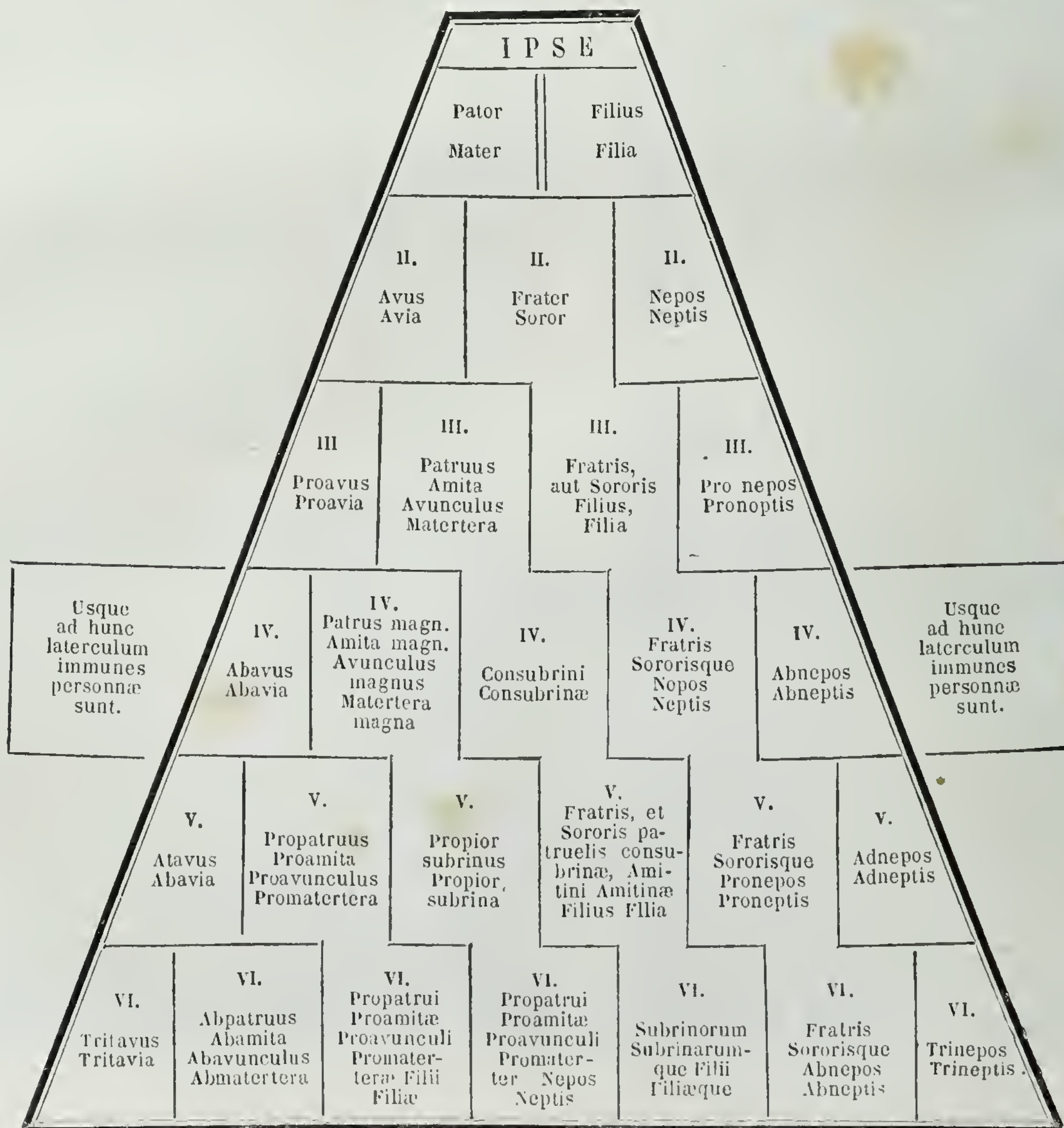
27. Matris meæ soror mihi matertera est, ego illi sororis filius, aut filia. **448** Materteræ meæ soror mihi matertera magna est, ego illi sororis nepos, aut neptis. Aviæ meæ soror mihi abmatertera est, ego illi pronepos sororis, aut proneptis. Proaviæ meæ soror mihi promatertera est, ego illi neptis filius, aut filia.

449 28.[a] Stemmata dicuntur ramusculi, quos advocati faciunt in genere, cum gradus cognationum partiuntur, ut puta : ille filius, ille pater, ille avus, ille agnatus, et cognatus, et cæteri, quorum figuræ hæ sunt.

enim antiqui pro PRÆ *dixerunt.* Vulgo *antenado.*

[a] *Stemmata dicuntur —L. Stemmata. D. de gradibus.* Sunt autem in antiquissimis quibusque libris duo hæc tantum stemmata descripta.

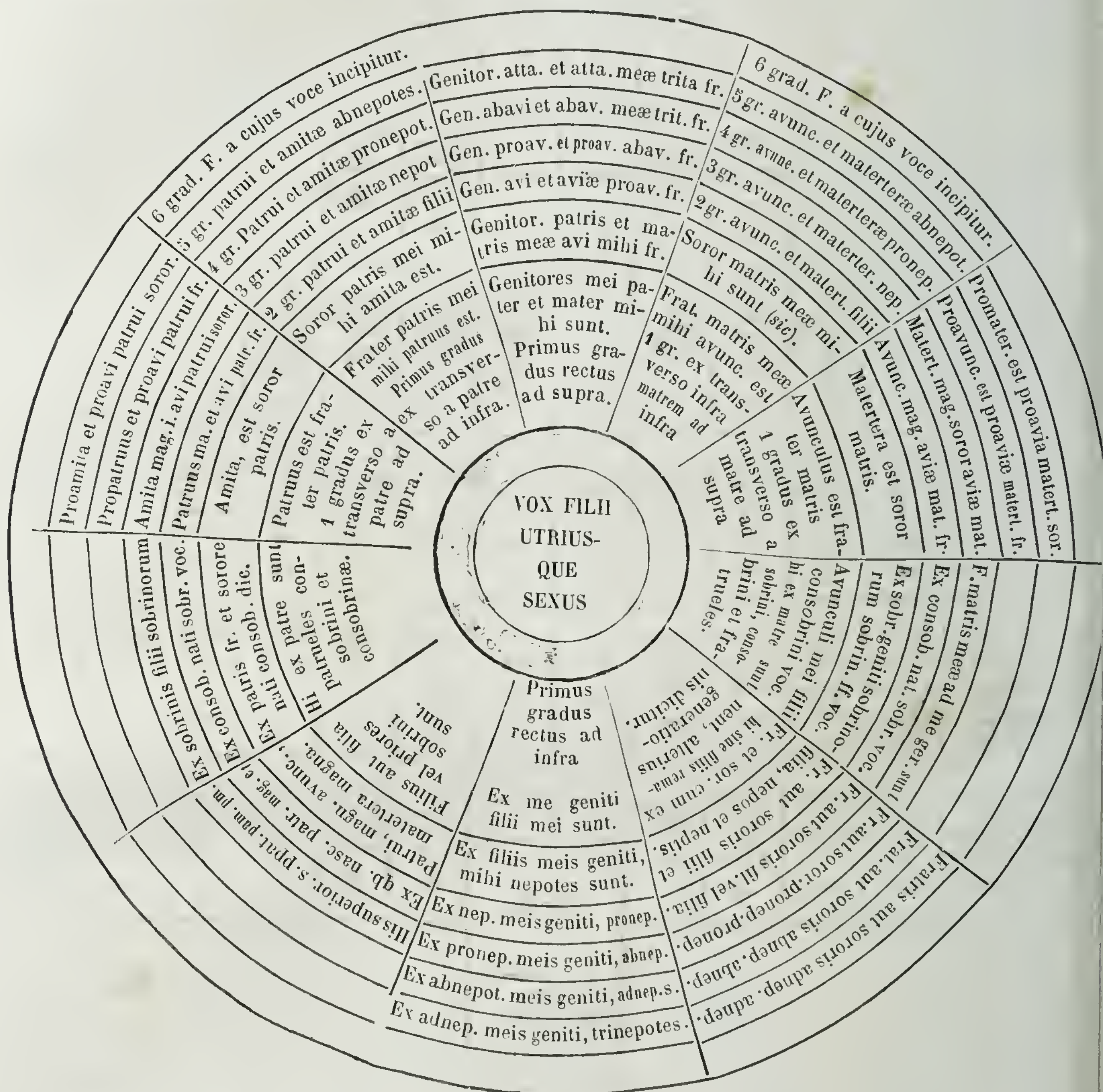
ARBOR JURIS.

						Tritavi Pater. Tritavi Mater. VII.	Tritaviæ Pater. Tritaviæ Mater. VII.						
					Tripatruus. Triamita. VII.	Tritavus. VI.	Tritavia. VI.	Tritavunculus. Trimatertera. VII.					
				Adpatrui, Abamitæ Filii VII.	Adpatruus. Adamita. VI.	Atavus V.	Atavia V.	Adavunculus. Admatertera. VI.	Adavunculi, Admaterteræ Filii VII.				
			Abpatrui. Abamitæ Nepotes VII.	Abpatrui, Abamitæ Filii. VI.	Abpatruus. Abamita V.	Abavus. IV.	Atavia. IV.	Abavunculus. Abmatertera. V.	Abavunculi, Abmaterteræ Filii VI.	Abavunculi, Abmaterteræ Nepotes. VII.			
		Propatrui, Proamitæ Pronepotes. VII.	Propatrui, Proamitæ Nepotes. VI.	Propatrui. Proamitæ Filii. V.	Propatruus. Proamita. IV.	Proavus. III.	Proavia. III.	Proavunculus. Promatertera IV.	Proavunculi, Promaterteræ Filii. V.	Proavunculi, Promaterteræ Nepotes. VI.	Proavunculi, Promaterteræ Pronep. VII		
	Propatruelium, Proamitinorum Propepot. VII.	Propatruelium, Proamitinorum Nepotes. VI.	Propatruelium. Proamitinorum Filii. V.	Propatruelis. Proamitinus. IV.	Patruus magnus. Amita magna. III.	Avus. II.	Avia. II.	Avunculus magnus. Matertera magna. III.	Proior subrinus. Propior subrina. IV.	Prop. subrini, Prop. subrinæ Filii. V.	Prop. subrini Prop. subrinæ Nepotes. VI.	Prop. subrini, Prop. subrinæ Pronep. VII	
Patruelis, Amitini Abnepotes. VII.	Patruelis, Amitini Pronep. VI.	Patruelis, Amitini Nepotes. V.	Patruelis, Amitini Filii. IV.	Frater, Soror Patruelis, Amiti. III.	Patruus Amita. II.	Pater.	Mater.	Avunculus, Matertera. II.	Consubrinus, Consubrina. III.	Consubrini, Consubrinæ Filii. IV.	Consubrini, Consubrinæ Nepotes. V.	Consubrini, Consubrinæ Pronep. VI.	Consubrini, Consubrinæ Abnep. VII.
						IPSE.							
						Filius.	Filia.						
						Nepos.	Neptis.						
						Pronepos.	Proneptis.						
						Abnepos.	Abneptis.						
						Adnepos.	Adneptis.						
						Trinepos.	Trineptis.						
						Trinepotis Filii.	Trineptis Filii.						

STEMMATA STIRPIS HUMANÆ.

451 29. Hæc consanguinitas dum se paulatim propaginum ordinibus dirimens, usque ad ultimum gradum subtraxerit, et propinquitas esse desierit, eam rursus lex hæc matrimonii vinculo repetit, et quodam modo revocat, fugientem (*Ex* XV *de Civit.*, *cap.* 16). Ideo autem usque ad sextum generis gradum consanguinitas constituta est (*Vid. Rabani epist. ad Humbert. episc.*), ut sicut sex ætatibus mundi generatio, et hominis status finitur, ita propinquitas generis tot gradibus terminaretur.

452 CAPUT VII.

De conjugiis.

1. *Vir* sexum significat, non conjugium, nisi adjeceris *vir ejus*.

2. *Maritus* vero etiam sine adjectione conjugem sonat,[a] et a *mare* MARITUS, quasi *mas*. Est enim nomen primæ positionis, quod facit in diminutione *masculus*, in derivatione *maritus*.

3. *Sponsus* a *spondendo* vocatus. Nam ante usum tabellarum matrimonii cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant se invicem consen- D tire in jura matrimonii, et fidejussores dabant.

4. Unde et admissum est ut *sponsum* dicamus virum, a *spondendo*, et *sponsam* similiter. [b] Cæterum proprie SPONDERE *velle* est. Ergo *sponsus* non quia promittitur, sed quia spondet et sponsores dat.

5. *Arrabo* dicta, quasi *arrha bona*. Quod enim datur pro conjugio, bene datur, quia conjugium bonum est. Quod vero causa fornicationis, aut adulterii malum est, idcirco *arrabo* non est.

6. Dicta autem *arrha* a *re* pro qua traditur. Est autem *arrha*, non solum sponsio conjugalis, sed etiam pro qualibet promissa re data, ut compleatur.

CAP. VII. — [a] *Et a mare maritus.* — *Et a marte marit.* Gothici mendose, ut videtur.

[b] *Cæterum spondere prop. velle est.* Unde *sponte*. Vid. Varr., lib. V, et Agell., lib. IV, cap. 4.

7. [a] *Proci*, nuptiarum petitores, a *procando*, id est, *petendo* dicti.

8. [b] *Pronuba* dicta, eo quod nubentibus præest, quæque nubentem viro conjungit : ipsa est et *paranympha*, nam nympha sponsa in nuptiis, et nympha pro lavationis officio, quod ad nomen nubentis alludit.

9. [c] *Conjuges* appellati propter jugum quod imponitur matrimonio **453** conjungendis. Jugo enim nubentes subjici solent, propter futuram concordiam, ne separentur. Conjuges autem verius appellantur a prima desponsationis fide, quamvis adhuc inter eos ignoretur conjugalis concubitus, sicut Maria Joseph *conjux* vocatur, inter quos nec fuerat, nec futura erat carnis ulla commistio.

10. [d] *Nuptæ* dictæ, quod vultus suos velent : translatum nomen a *nubibus* quibus tegitur cœlum. Unde, et *nuptiæ* dicuntur, quod ibi primum nubentium capita velantur. Obnubere enim cooperire est.

11. Cui contraria *Innuba*, hoc est, innupta, quæ adhuc vultum suum non velat.

12. [e] *Uxores* vocatæ, quasi *unxores*. Moris enim erat antiquitus ut nubentes puellæ simul venirent ad limen mariti, et postes antequam ingrederentur ornarent laneis vittis, et oleo ungerent. Et inde *uxores* dictæ, quasi *unxores*, [f] quæ ideo vetabantur limina calcare, quod illic januæ et cocant et separentur.

13. [g] *Matrona* est quæ jam nupsit, et dicta *matrona*, quasi *mater nati*, **454** vel quia jam mater fieri potest, unde et *matrimonium* dictum. Distinguitur autem inter matronam matrem, et matremfamilias. Nam *matronæ*, quia jam in matrimonium convenerunt; *matres*, quia genuerunt; *matresfamiliæ*, quia jam per quamdam juris solemnitatem in familiam mariti transierunt.

14. *Monogamus* dictus, quia uni tantum nupsit. Μόνον enim apud Græcos *unum* dicitur, γάμος *nuptiæ* interpretantur.

15. *Bigamus* autem, *trigamus* a numero uxorum vocatus, quasi *duabus*, vel *tribus* maritus.

16. [h] *Vidua* vocata, quod cum *viro duo* fuerint, nec circa consortium alterius viri post mortem primi conjugis, adhæserit. Nam quæ alteri post mortem prioris viri nupserint, viduæ non dicuntur. [i] Item *vidua* dicta, quod sola sit, nec circa consortium viri conjugalia jura custodiat.

17. [j] Fratris uxor *fratrissa* vocatur. Mariti frater [k] *levir* dicitur. Duorum inter se fratrum uxores *janitrices* vocantur, quasi eamdem *januam* terentes, **455** vel per eamdem januam iter habentes. Viri soror *glos* appellatur.

18. Sororis vir speciale nomen non habet, nec uxoris frater.

19. [l] *Matrimonium* est nobilium justa conventio et conditio.

20. *Conjugium* est legitimarum personarum inter se coeundi et copulandi nuptiæ. *Conjugium* dictum, quia *conjuncti* sunt, vel a *jugo*, quo in nuptiis copulantur, nec resolvi, aut separari possint.

21. *Connubium* autem non a *nupta*, sed a *nubendo* formatum. Dicitur autem *connubium*, cum æquales in nuptias coeunt, ut puta cives Romani, pari utique dignitate. Connubium autem non est, cum civis Romanus cum Latina jungitur. Quoties autem connubium non est, filii patrem non sequuntur.

22. *Hymenæus* dicitur a quodam *Hymenæo*, qui primus prospere usus est nuptiis, [m] vel ἀπὸ τοῦ ὑμένος, quod membranæ virginitatis est claustrum.

23. *Contubernium* est ad tempus coeundi conventio; unde et *tabernaculum*, quod modo huc, modo illuc præfigitur.

24. *Repudium* est quod sub testimonio testium, vel præsenti, vel absenti mittitur.

25. *Divortium* est quoties, dissoluto matrimonio, alter eorum alteras nuptias sequitur.

[n] *Divortium* autem dictum a flexu viarum, hoc est, viæ in *diversa tendentes*.

26. [o] *Frivolum* est cum eo animo separantur, ut rursum ad se invicem revertantur. Nam *frivolum* est

[a] *Proci a procando*. E Serv.

[b] *Pronuba dicta, quod nubentibus præest*. E Serv., ad vers. *Pronuba Juno*, Æn. IV. Festus : *Pronubæ adhibentur nuptis, quæ semel nupserunt matrimonii perpetuitatem auspicantes*.

[c] *Conjuges*, etc. Omnia ex Aug., lib. I de Nupt. et concup., cap. 11.

[d] *Nuptæ*. Ead., lib. II de Off., cap. 19.

[e] *Uxores quasi unxores. Moris enim erat*. E. Serv., Æn. IV, ad vers. *Conjugis antiq. m. q. h. c.*

[f] *Quæ ideo vetabantur limina calcare*. Elegans ratio. Servius vero ex Varrone : *Ideo ait nuptas limen non tangere, ne a sacrilegio inchoarent, si deposituræ virginitatem calcent rem Vestæ consecratam*, ad Eclog. 8.

[g] *Matrona*. Sup., cap. 5.

[h] *Vidua vocata, quod cum viro duo fuerint*. Quasi dicat, *nunc una sit*; ita enim videtur retineri posse veterum librorum scriptura. Quidam ex Rabano ita legebat : *quod cum a viro divisa fuerit, circa consortium alterius viri non adhæserit*.

[i] *Item vidua dicta quod sola sit*. Quasi *sine duitate* ut enim Labeo ait : *Vidua sic dicta quasi vecors, vesanus, qui sine corde, aut sanitate est*. Aut verius forasse quasi *valde divisa* : nam *ve* augere solet, ut in vehemens, vescus, *iduare* autem *dividere*, aut *findere*, quo videtur respexisse Horatius :

..... Idus tibi sunt agendæ.
Qui dies mensem Veneris marinæ
Findit Aprilem.

[j] *Fratris uxor fratrissa*. Festus : *Fratria uxor fratis*. Non.: *Fratriæ appellantur fratrum inter se uxores*.

[k] *Levir... glos... Janitrices*. Modestin., in l. *Non facile*, D. de Gradibus : *Viri frater* levir. *Is apud Græcos* δαὴρ *appellatur. Viri soror* glos. *dicitur, apud Græcos* γάλως. *Duorum fratrum uxores* janitrices *dicuntur, apud Græcos* εἰνατέρες. Gloss., *Janitrices* δύω ἀδελφῶν γυναῖκες.

[l] *Matrimonium est nobilium*. A. August. Cur nobilium? An quia civium tantum erat Romanorum? Vel quia auspicato fiebat, et plebeiorum nulla erant antiqua auspicia, ut est apud Livium?

[m] *Vel* ἀπὸ τοῦ ὑμένος. Donat. in Adelph. ad vers. *Missa hæc face, Hymenæum*, etc. *Alii quod* ὕμην *dicatur membrana quædam, qua est munita Virginitas*.

[n] *Divortium... a flex. viar*. Serv., Æn. IX, ad vers :

Objiciunt equites sese ad divortia nota.

Divortia inquit, *diverticula viæ militaris*.

[o] *Frivolum est*. Ulpian., l. *Cum hic Status*, § *Divortium*, D. de Don. inter vir. et ux : *Quod si*

velut quassæ mentis, **456** et effluxæ, nec stabilis. [a] Proprie autem *frivola* vocantur fictilia vasa inutilia. A

27. Tres autem ob causas ducitur uxor : prima est causa prolis, de qua legitur in Genesi : *Et benedixit eis, dicens : Crescite, et multiplicamini* (*Gen.* I, 28); secunda causa adjutorii, de qua ibi in Genesi dicitur : *Non est bonum esse hominem solum, faciamus ei adjutorium simile* (*Id* II, 18); tertia causa incontinentiæ; unde dicit Apostolus ut qui se non continet, nubat.

28. [b] In eligendo marito quatuor spectari solent : virtus, genus, pulchritudo, sapientia. Ex his sapientia potentior est ad amoris affectum. Refert hæc quatuor Virgilius de Ænea, quod his Dido impulsa est in amorem ejus. Pulchritudine : *Quem sese ore ferens.* Virtute : *Quam forti pectore, et armis.* Oratione :

..... Heu ! quibus ille
Jactatus fatis, quæ bella exhausta canebat !

Genere :

Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum.

29. [c] Item in eligenda uxore, quatuor res impellunt hominem ad amorem : pulchritudo, genus, divitiæ, mores. Melius tamen est, si in ea mores quærantur quam pulchritudo. Nunc autem illæ quæruntur, quas, aut divitiæ, aut forma, non quas probitas morum commendat.

457 30. Ideo autem feminæ sub viri potestate B consistunt, quia levitate animi plerumque decipiuntur. Unde et æquum erat eas viri auctoritate reprimi. Proinde et veteres voluerunt feminas innuptas, quamvis perfectæ ætatis essent, propter ipsam animi levitatem in tutela consistere.

divortium, inquit, *non intercesserit, sed frivusculum, profecto valebit donatio, si frivusculum quievit.*

[a] *Proprie enim frivola.* Fest. : *Frivola sunt proprie vasa fictilia quassa, unde dicta sunt verba frivola, quæ minus sunt fide subnixa.*

[b] *In eligendo marito.* Ead. lib. II de Offic., cap. 6. Nisi quod pro sapientia orationem illic posuit, ut hic quoque in enumeratione.

[c] *Item in eligenda uxore quatuor.* In Officiis vero : *In feminis tria spectabantur, si generosa, si bene morata esset, si pulchra.* E Donat., in Phorm., actor. I, scen. 2 : *Quatuor sunt quæ in sponsis quæruntur : forma, probitas, dos, nobilitas.* Sed quid in officiis secutus sit, cum dotem sive divitias omisit (si modo omisit), non est obscurum.

LIBER DECIMUS.

VOCUM CERTARUM ALPHABETUM.

1. Licet [a] origo nominum unde veniat a philosophis, C eam teneat rationem, ut HOMO ab *humanitate,* SAPIENS a *sapientia* nominetur, quia prius sapientia, deinde sapiens, tamen claret alia specialis in origine quorumdam nominum causa, sicut *homo* ab *humo*, unde proprie *homo* est appellatus. Ex quibus exempli gratia quædam in hoc opere posuimus.

A

2. *Æros,* vir fortis et sapiens.

Auctor ab *augendo* dictus.

[b] Auctorem autem feminino genere dici non posse existimant. Nam quædam **458** sunt quæ in feminino flecti non possunt, ut *cursor.*

Actor ab *agendo.*

3. [c] *Alumnus,* ab *alendo* vocatus : licet et qui alit et qui alitur, alumnus dici potest, id est, et qui nutrit, et qui nutritur; sed melius tamen qui nutrit.

4. *Amicus* per derivationem quasi *animi custos;* dictus autem proprie amicus ab *hamo,* id est, catena charitatis; unde et *hami*, quod teneant. D

5. *Amator* turpitudinis, quia amore torquentur libidinis. *Amabilis* autem, quod sit amore dignus.

[d] *Amasius,* eo quod sit pronus ad amorem.

6. *Astutus* ab *astu* vocatus, quod est callidi et cauti hominis, qui possit sine periculo fortiter aliquid facere.

Argutus, quia argumentum cito invenit in loquendo.

Acer, in unamquamque formam vegetus ac nimius.

Alacer, a velocitate, et cursu, quasi diceret *aliger.*

Armiger, quod arma gerat.

Alacris, lætus, alacriter gestiens, **459** et nullius rei novitate turbatus.

Agilis, ab *agendo* aliquid celeriter, sicut *docilis.*

7. [e] *Æmulus,* ejusdem rei studiosus, quasi imitator et amabilis; alias inimicus invenitur.

Æquus, est secundum naturam justus dictus, ab *æqualitate,* hoc est ab eo quod sit æqualis; unde et [f] *æquitas* appellata ab *æquilitate* quadam scilicet.

Æquævus, ab eo quod sit alteri *æqualis ævo,* id est, coætaneus. *Arrogans,* eo quod multum rogetur, et ille fastidiosus sit. *Audax,* proprie pro arrogante ponitur. *Animosus,* quod sit animis et viribus plenus. *Animatus,* quasi *animo auctus*, et quasi animo firmatus.

[a] *Licet origo.* Ante hæc verba in omnibus libris editis leguntur ista : *Origo quorumdam nominum, id est, unde veniant, non pene omnibus patet; proinde quædam noscendi gratia operi interjecimus;* quæ in manuscriptis quibusdam non sunt; in aliis (ut in Salm. et Silien. Goth.) tum diverso charactere, tum etiam interjecto hoc titulo (*De quibusdam vocabulis hominum*) ab hoc initio separantur.

[b] *Auctorem feminino genere dici non posse.* Charisius : *Auctor siquidem propterea dicitur, quod augeret, et generaret; et auctricem dicemus, quod pariter augere possit, cum vero ad auctoritatem referatur, pro communi accipiendum.* Eadem Serv. Æn. XXXIX ad vers. *Auctor ego audendi.* Sed hic locus non est integer. Nam in *cursore* alia ratio est.

[c] *Alumnus... sed melius tamen, qui nutrit.* Ita veteres libri. Et ita fortasse visum Nonio consuetudine repugnante; sic namque ille : *Alumnos, quos alas vel educes, vel eos, qui aluntur consuetudo dici vult.* Quasi aliud ratio exposceret.

[d] *Amas, eo quod sit pronus ad amorem.* Julianus Rhetor, apud Angelium, lib. X, cap. 9 : *Audite, ac discite nostros quoque antiquiores, quos nominastis poetas, amasios ac Venerios fuisse.*

[e] *Æmulus.* E Serv. Æn. v. 6. Quod autem *et amabilis* additur ab Isid., idem dixerat Hesiodus : Οὐκ ἄρα μοῦνον ἔην ἐρίδων γένος, ἀλλὰ ἐπὶ γαῖαν — Εἰσὶ δύω · τὴν μὲν κὲν ἐπαινήσειε νοήσας.

[f] *Æquitas ab æqualitate.* Ex August., de Quant. anim., cap. 9.

A 8. *Elatus*, pro eo quod seipsum super mensuram suam elevet, dum magnus sibi videtur de his quæ agit.

Attollens, quod se elevet et erigat.

Ambitiosus, quod honores ambiat.

9. *Avidus* dictus ab *avendo*, *avere* enim *cupere* est. Hinc et *avarus*. Nam quid est avarum esse? progredi ultra quam sufficit. [a] *Avarus* ex eo dictus, quod sit *avidus auri*, et numquam opibus expleatur, et quantum plus habuerit, tantum plus cupiat, Flacci super hoc concordante sententia, qui ait : *Semper avarus eget...*, et Sallustii : *Quod avaritia neque copia, neque inopia minuitur.*

10. *Amarus*, a sapore translatum nomen habet. Est enim insuavis, nec novit quemquam ad consortium suum aliqua invitare dulcedine.

B *Adulter*, violator maritalis pudoris, eo quod *alterius* thorum polluat.

11. [b] *Anceps*, huc illucque fluctuans, ac dubius, istud *an* illud *capiat*, et in quam partem declinet anxius. *Atrox*, quod sit tetris moribus. *Abstemius*, a *temeto*, id est, *vino*, quasi *abstinens a vino*. *Ablactatus*, quod sit a *lacte ablatus*.

12. *Æger*, quod *agatur* infirmitate, vel tristitia ad tempus. *Ægrotus*, quod sit *æger* frequentius, sicut *iratus* et *iracundus*. **460** *Ærumnosus* a *rumine* dictus, quod per inopiam miser factus, esurit et sitit.

13. *Auspex*, eo quod *avium auspicia* intendat, sicut *auceps*, quod *aves capiat*.

[c] *Astrosus*, ab *astro* dictus, quasi malo sidere natus.

14. *Enormis*, eo quod normam et mensuram excedat.

C *Abactor*, est fur jumentorum et pecorum, quem vulgo *abigeum* vocant, ab *abigendo* scilicet.

15. [d] *Atratus*, et *albatus* : ille a veste nigra, iste ab alba. [e] *Advena*, eo quod aliunde adveniat. *Alienigena*, qui ex *alia gente genitus* est, et non ex ea ubi est. Idem *alienigena* quod *alienæ regionis* sit, et non ejus ubi est.

16. *Accola*, eo quod adveniens terram colat.

Agricola, a *colendo agro*, sicut *silvicola*.

Assecla, eo quod *sequatur* aliquem lucri causa.

17 [f] *Assiduus* dicebatur apud antiquos, qui *assibus* ad ærarii expensam conferendis erat, et in negotiis quoque publicis frequens; unde, et per *s*, non per *d* scribendus est.

18. *Apparitor* nominatus, quod *appareat*, et videatur, et præsto sit ad obsequium.

Attentus, ut aliquid audiens *teneat*.

19. [g] *Attonitus*, veluti furore quodam instinctus, atque stupefactus; dictus **461** autem *attonitus* a *tonitrui* strepitu, quasi *tonitruo stupefactus*, et vicino fulgori, aut tactu proximus.

20. *Allectus*, quod sit palam electus. [h] *Abactus*, quod sit *ab actu* remotus. *Abortivus*, eo quod non oriatur, sed *aboriatur*, et excidat. *Adoptivus*, quia est palam *optatus* in filium.

21. *Ambo* ab eo quod est ἄμφω, nomen de Græco Latinum factum, littera tertia demutata. [i] *Alius* de multis dicitur, *alter* vero de duobus. *Æquimanus* appellatus qui utraque manu gladio incunctanter utitur.

B

22. *Beatus* [j] dictus, quasi *bene auctus*, scilicet ab habendo quod velit, et nihil patiendo quod nolit. Ille autem vere beatus est, qui et habet omnia quæ vult bona, [k] et nihil vult male. Ex his enim duobus beatus homo efficitur.

23. *Bonus* a venustate corporis creditur dictus, postea et ad animum translatum nomen. Eum autem dicimus bonum, cui non prævalet malum; [l] eumque optimum, qui peccat minimum.

24. *Benignus* est vir sponte ad benefaciendum paratus, et dulcis alloquio; non autem multum distat benignus a bono, quia et ipse ad benefaciendum videtur expositus. Sed in eo differt, quia potest bonus esse, et tristior, et bene quidem facere, et præstare quod poscitur, non tamen suavis esse novit consortio. Benignus autem sua cunctos novit invitare dulcedine.

25. *Beneficus* a *benefaciendo* alteri dictus; unde et *beneficentia* vocatur, quæ proximo prodest.

462 26. *Benivolus*, quia *bene vult*. Non tamen dicimus *benevolus*, sicut nec *malevolus*. Sæpe enim ex duabus partibus compositum nomen, aut priorem, aut sequentem litteram corrumpit; [m] nam *benevolentia* absurdum sonat.

27. *Blandus*, dulcis et invitans ad familiaritatem sui.

28. *Brutus*, quasi *obrutus*, quia sensu caret. Est enim sine ratione, sine prudentia. Unde et ille Junius Brutus ex sorore Tarquinii superbi genitus, cum

[a] *Avarus*. Hieronymi verba, Eccles. v.

[b] *Anceps*. Aug., lib. de Gramm.

[c] *Astrosus*. Retinet vulgaris lingua eamd. vocem.

[d] *Atratus*. — *Atamus*, vet. Cod.

[e] *Advena*. Ambros., in psalm. XXXVIII : *Advena, qui aliunde venit; accola, qui ad tempus colit.*

[f] *Assiduus*. Charis. : *Adsiduus quidam per scribunt, quasi sit a* sedendo *figuratum, sed errant. Nam cum a Serv. Tullio populus esset in quinque classes divisus, ut tributim prout quisque possideret inferret, ditiores qui asses dabant,* assidui *dicti sunt. Et quoniam soli negotiis publicis frequentes aderant, eos qui frequenter adsunt* assiduos *ab assibus dixerunt.* Hinc Agellius *assiduum*, in XII tab., et pro locuplete et facile munus faciente, dictum ait ab *assibus*. Caper. ab *adsidendo* deducitur. Legimus autem *ad ærarii expensam* ex Cod. Rom. Nam reliqui *ad ærarium expensum* nullo sensu, nisi ærariam expensam mavis.

[g] *Attonitus*, Serv. Æn. III : *Attonitus*, stupefactus. *Nam proprie* attonitus *dicitur cui casus vicini fulminis et* sonitus *dant stuporem.*

[h] *Abactus q. s. a. a. r.* Festus : Abacti *magistratus* D *dicebantur qui coacti deposuerunt imperium.*

[i] *Alius de mult.* E Serv., Æn. XI.

[j] *Beatus quasi bene auctus*. Cassiod. in Psalm. I : *Beatus, sicut nobis majorum tradidit auctoritas, dicitur quasi* bene aptus, *cui omnia desiderata succedunt.*

[k] *Et nihil vult male*. Ita Goth. libri, et August., XIII de Trinit., non male.

[l] *Eumque optimum, qui peccat minimum*. Hor. :
Nam vitiis nemo sine nascitur, optimus ille est
Qui minimis urgetur.

[m] *Nam benevolentia absurdum sonat*. Et quia minus coalescunt partes altera manente integra, et *volentia* per se absurda vox Latinis auribus, et quia minor vox *i*, quam *e*, ut ait Hallicarnasseus, cui rei in componendis dictionibus studemus, ut minus gravis sit plurium dictionum conjunctio. At ætas hæc *benevolentiam* usurpavit.

eumdem casum timeret quem frater inciderat, qui A ob divitias et prudentiam ab avunculo fuerat occisus, utilem temporis simulavit stultitiam. Unde etiam Brutus est cognominatus, dum vocaretur Junius.

29. *Balbus*, a *balando* potius quam loquendo dictus; verba enim non explicat. Inde et *blesus*, quia verba frangit.

30. [a] *Bucco*, garrulus, quod cæteros oris loquacitate, non sensu, exsuperet.

Biliosus, quod semper sit tristis, ab humore nigro, qui *bilis* vocatur.

31. [b] *Baburrus*, stultus, ineptus.

[c] *Biothanatus*, quod est vi mortuus; θάνατος enim Græco sermone *mors* dicitur.

C

32. *Clarus* a *cœlo*, quod splendeat; unde et *clara* B *dies*, pro splendore cœli. *Celsus* a *cœlo* dictus, quod sit sublimis, et altus, quasi *cœlestis*.

463 33. *Castus*, primum a *castratione* nuncupatus; postea placuit veteribus etiam eos sic nominari qui perpetuam libidinis abstinentiam pollicebantur.

34. [d] *Cœles* dictus, quia iter sibi facit ad cœlum.

[e] *Cœlebs*, connubii expers, [f] qualia sunt numina in cœlo, quæ absque conjugiis sunt. Et *cœlebs* dicitur, [g] quasi *cœlo beatus*.

Cœlicola, eo quod *cœlum colat*, est enim angelus.

35. *Continens*, non solum in castitate dicitur, sed et in cibo et potu; in ira quoque, et vexatione mentis, et detrahendi libidine. Et *continens*, quod se a multis malis abstineat.

36. *Clemens*, misericors ab eo quod *cluat*, id est, C protegat, et tueatur, sicut solet patronus clientem.

37. *Concors* a conjunctione cordis appellatus; nam sicut *consors* dicitur qui sortem jungit, ita ille *concors* dicitur qui corde jungitur.

38. *Concionator*, multitudinis allocutor.

Consolator, unius allocutor; et inde dictus *consolator*, quod soli se applicat cui loquitur, et solitudinem levat alloquio suo : hinc et *solatium*.

39. [h] *Consultus* est qui *consulitur*, cui contrarius est *inconsultus*, qui non accipit consilium.

40. *Constans* dictus, quod undique stat, nec in aliquam partem declinari potest.

Confidens, quod sit in cunctis fiducia plenus. Unde et Cæcilius : *Si confidentiam habes, confide omnia.*

41. *Cautus* a *cavendo* dictus.

Callidus, fraudulentus, quia celare novit, et male peritus. [i] *Callidum* autem veteres non pro astuto tantum, **464** sed etiam pro astute docto ponebant. Hunc, et *versutum*, ab eo quod animum cito vertat.

42. *Cupidus* a *capiendo* multum, id est, accipiendo vocatus. *Clamosus*, quasi *calamosus* a *calamo*, scilicet, quod sonet. [j] *Calumniator*, falsi criminis accusator a *caluendo*, id est, frustrando et decipiendo, dictus.

43. *Calculator*, a *calculis*, id est, lapillis minutis, quos antiqui in manu tenentes numeros componebant.

44. [k] *Compilator*, qui aliena dicta suis permiscet, sicut solent pigmentarii in pila diversa mista contundere. Hoc scelere quondam accusabatur Mantuanus ille vates, cum quosdam versus Homeri transferens suis permiscuisset, et cum compilator veterum ab æmulis diceretur, ille respondit : *Magnarum esse virium clavam Herculi extorquere de manu.*

45. *Contumax*, ab eo quod *contemnat*.

Chromaticus, quia non confunditur, nec colorem mutat; Græce enim χρῶμα *color* vocatur.

46. *Contumeliosus*, quia velox est et *tumet* in verbis injuriæ.

Contentiosus, ab *intentione* vocatus, qui non ratione aliquid, sed sola pertinacia vindicat.

47. *Contemptibilis*, vel quia *contemptui habilis*, vel quia *contemptus*, et *vilis*, id est, sine honore.

48. *Crudelis*, hoc est, *crudus*, quem Græci ὠμὸν appellant per translationem, quasi non coctus, nec esui habilis; est enim asper et durus.

49. [l] *Carnifex*, quod carnem efficiat.

[m] *Cruciarius*, eo quod sit cruce dignus.

Collega, a *colligatione* societatis et amicitiæ complexu dictus. *Coætaneus*, quasi compar ætatis.

465 50. *Complex*, qui uno peccato, vel crimine alteri est *applicatus* ad malum; ad bonum vero nunquam dicimus complicem.

51. *Consors*, eo quod ad eum pars pertinet bonorum; nam *sortem* veteres pro *parte* ponebant. *Consors* ergo, quod sit communis sorte, [n] sicut *dissors* dissimilis sortis.

[a] *Bucco* Gloss. : *Buccones*, παράσιτοι, βουκκίωνες. Apulei., Apolog. 2 : *Macie prorsus ut buccones videbuntur.*

[b] *Baburrus*. Gloss., *Baburra* ἄρων, ἀνόητος, μάταιος.

[c] *Biothanat.* Serv., Æn. IV, ad vers. *Omnibus umbra locis adero: Dicunt physici biothanatorum animas non recipi in originem suam.* Vox frequens Julio Firmico, Cassiano, Tertull.

[d] *Cœles*. Aug., lib. de Gramm. : *Præses, dives, hæres, cœles, cœlites, qui iter sibi faciunt ad cœlum.* —*Cœlite* quoque in singulari usus Ovid., l. V, de Ponto:

Quod tamen potui de cœlite, Brute, recenti,
Vestra procul positus carmen in ora dedi.

[e] *Cœlebs*. Quintil., lib. I, cap. 5, *Ingeniose Caius visus est dicere cœlibes, veluti cœlites, quod onere gravissimo carent.* Et Hieronym., II contra Jovin. : *Cœlibes quod cœlo digni sunt, inditum nomen.*

[f] *Qualia sunt numina in cœlo*. Verba Aug., loco cit.

[g] *Quasi cœlo beatus*. Al., *cœlo aptus*.

[h] *Consultus*. E Serv.. Æn. III, ad vers. *Inconsulti* D abeunt.

[i] *Callidum... pro astute docto*. Hor. :

Callidus huic signo ponebam millia centum.

[j] *Calumniator... a caluendo*. Caius cap. 233, de Verb. sign. : *Si caluitur, et moretur, et frustretur. Inde et calumniatores appellati, quia per fraudem et vexationem alios vexarent litibus. Inde et cavillatio dicta est.*

[k] *Compilator*. Fest. : *Compilare est cogere in unum, et condere* [f. *contundere*]. Idem tamen : *Pilare et compilare sunt, qui Græca originis... Græci namque fures* πειράτας.

[l] *Carnifex*. Donat in Hecyr. : *Caro proprie dicitur mortuorum, unde* carnifices *dicti, quod carnes ex homine faciant.*

[m] *Cruciarius*. Petronius : *Itaque cruciarii illius parentes, ut viderunt custodiam laxatam, detraxere nocte pendentem.*

[n] *Sicut dissors*. Aug., lib. de Gramm. : *Dissors dicitur, dissimilis sortis.*

52. *Celer* appellatus a *celeritate*, quia quod usus A exigit velocius facit.

Confinalis, ab eo quod sit genere vel loco affinis.

Colonus a *colonia*, vel ab agro colendo dictus.

53. *Curator*, quod curam ferat pueris, qui adhuc ejus ætatis sunt ut negotia sua satis administrare non possint.

Cognitor, a *cognoscendo* causam dictus.

[a] *Clientes*, prius *colentes* dicebantur, a *colendis* patronis.

54. *Captus*.....

Captivus dicitur quasi *capite diminutus*, ingenuitatis enim fortuna ab eo excidit, unde, et a jurisperitis *capite diminutus* dicitur.

55. [b] *Colomis*, a *columna* vocatus, eo quod erectus et firmissimus sit. B

56. *Comptus*, a *coma* dictus, quod sit formosus capillis, vel quia comam nutrit.

57. *Calamistratus* a *calamistro*, id est, acu ferreo in calami similitudine facto, in quo crines obtorquentur, ut crispi sint, quem in cinere calefacere solent qui capillos crispant, ut calamistrati sint.

58. *Corpulentus*, quod sit corpore validus, et lentis carnibus.

Crassus a sagina corporis, a *creando* carnes.

Comessor, a *comedendo satis*. **466** Est enim gulæ ac ventri immoderate deditus.

[c] *Caupo* pessimus, de vino aquam faciens.

59. *Candidus* : *canus* dictus a *candore*, et *candidus* quasi *candor datus;* studio enim accedit candor. Nam *album* vocari, naturæ est. C

60. [d] *Clodus*... *Curvus*... *Crispus*....

Cæcus appellatus, quod careat visu. Est enim luminibus amissis. Cæcus est, qui utroque oculo non videt.

61. *Caducus* a *cadendo* dictus, idem *lunaticus*, eo quod certo lunæ tempore patiatur. *Confusus*, a *confusione* sceleris appellatus, inde et *confusio*.

62. *Convulsus* dicitur, cui sua, vi aliqua adimuntur. Unde et *convulsa navis*, cujus eminentia vi tempestatis adimuntur; unde et Virgilius : *Vix septem convulsæ undis*, quasi *mutilatæ*.

63. *Consumptus*, totus sumptus, et devoratus.

Conciliatrix, ob societatem flagitiosæ consensionis dicta, eo quod intercurrat, alienumque nundinet corpus. Hanc etiam et *lænam* vocant.

64. *Circumforanus*, qui advocationum causa *circumfora* et conventus vagatur. [e] *Collegiatus*.... *Carpentarius*.... D

65. *Dominus* per derivationem dictus, quod *domui* præsit.

Disertus, doctus, a *disscrendo* dictus, disposite enim disserit.

66. *Doctos* a *docendo*, inde et *doctor*.

Docilis, non quod sit doctus, sed quia doceri potest; est enim ingeniosus, et ad discendum aptus.

Discipulus a *disciplina* dictus, *disciplina* autem a *discendo* vocata.

67. *Dispensator* vocatur, cui creditur administratio pecuniarum. **467** Et ideo *dispensator*, quia prius qui dabant pecuniam, non numerabant eam, sed *appendebant*.

68. [f] *Dives* ab *ære* vocatus. [g] *Decorus*, perfectus, a *decem*. *Dulcis*.... *Decens*, compositus, a numero *decem* dictus. Hinc et *decorus*, et *decibilis*.

69. *Directus*, eo quod in rectum vadit.

Dilectus a *diligentia*. Hæc sunt enim signa diligendi.

70. [h] *Delibutus*, de oleo unctus, ut athletæ solent, vel in ceromate pueri. Hinc, et *delibutum gaudio*, id est, perfusum, vel plenum.

Delicatus, quod sit *deliciis pastus*, vivens in epulis, et nitore corporis.

71. *Defessus*, semper infirmus, quasi *diu fessus*.

Debilis, quod per bilem factus sit fragilis. Bilis enim humor est afficiens corpus.

Decolor, quod desit illi color.

72. *Desperatus*, vulgo vocatur malus, ac perditus, nec jam ullius prosperæ spei. Dicitur autem per similitudinem ægrorum, qui affecti et sine spe deponuntur. Consuetudo autem erat apud veteres ut [i] desperati ante januas suas collocarentur, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laboraverant morbo.

73. *Degener*, aut ignobilis, aut quod sit impari genere, aut si dum sit optimo genere natus, inhoneste tamen vivit.

74. *Decrepitus*, quod morti sit propior, et quasi ad mortis tenebras vertat, sicut *crepusculum* tempus noctis. Alii dicunt *decrepitum*, non qui **468** senectute avulsus est, sed qui jam *crepare* desierit, id est, loqui cessaverit.

75. [j] *Depretiatus*, ab eo quod sit vilis, nec aliquo pretio dignus.

[k] *Dirus*, præparcus, et teter, quasi *divina ira* in

[a] *Clientes*. E Serv., Æn. VI, ad vers. *Pulsatusve parens, a. f. i. clienti*.

[b] *Colomis*. Unde *incolumis*, a *columna*, vel *columine*. Donat. in Phorm.: *Columen, culmen, an columen columna?* Vitruv., lib. IV, cap. 20 : *Columen in summo fastigio culminis, unde et columnæ dicuntur.*

[c] *Caupo pessimus*, Hieron., Is. I: *Hæretici quoque evangelicam veritatem corrumpunt prava intelligentia, et sunt caupones pessimi facientes de vino aquam.*

[d] *Clodus... Curvus... Crispus*. Aliqui libri recentiores has lacunas explent. Sed ita, ut referre non sit operæ pretium.

[e] *Collegiatus*. De collegiatis titulus est lib. XI Cod.

[f] *Dives ab ære*. Aliqui Goth., *ab habere*.

[g] *Decorus... a decem*. Seg., *a decendo*.

[h] *Delibutus*. Ex Don. in Phorm., ad illud: *Si te delibutum gaudio reddo*.

[i] *Desperati... consuetudo autem erat*. Servii sunt hæc, non *Desperati*, sed *Depositi* vocem interpretantis. Æn. 12, ad vers. *Ille, ut depositi p. f. p.* Quæ si non satis apta sunt, minus mirum, cum Isidorus Servii commentariis sine Virgilii carminibus usus sit, ut Chacon optime conjecit, et ex aliis hujus operis locis manifeste apparet.

[j] *Depretiatus*. Utuntur hac voce antiquus Bibliorum interpres, Tertull. et alii ecclesiastici scriptores.

[k] *Dirus præparcus, et teter*. Haud absurde; oppo-

id actus. Nam *dirum* dicitur quod divina infertur ira. Alias DIRUS, *magnus*.

76. [a] *Dehiscens*, valde hiscens. Hic enim *de* augentis est, ut *de*amare, *de*sidere.

Despiciens, eo quod *deorsum aspiciat*, vel contemptui habeat.

Dolosus, insidiosus, vel malignus, ab eo quod *deludat*. Ut enim decipiat, occultam malitiam blandis sermonibus ornat.

77. *Dubius*, incertus, quasi *duarum viarum*.

Delator dictus, eo quod *detegat* quod *latebat*.

Dilator, quia differt ad proferendum.

Desidiosus, tardus, piger, a *desidendo* vocatus, id est, valde sedendo (idem et *reses*, a *residendo*); *de* enim hic augentis est.

78. [b] *Delirus* mente defectus per ætatem, ἀπὸ τοῦ ληρεῖν, vel quod a recto ordine et quasi a lira aberret. Lira enim est arationis genus cum agricolæ facta semente dirigunt sulcos, in quos omnis seges decurrit.

79. *Demens*, idem qui amens, id est, sine mente, vel quod diminutionem habeat mentis. *Desipiens*, eo quod minus sapere incipit quam solebat.

80. *Damnatus*, et *damnabilis*, quorum prior jam addictus est, sequens potest addici.

[c] *Degulator*, quod gula sit deditus.

469 E.

81. *Elatus* pro eo quod seipsum supra mensuram suam elevet, dum magnus sibi videtur de his quæ agit.

[d] *Enormis*, eo quod normam, et mensuram excedat.

82. *Eloquens*, profusus eloquio.

Exertus, in loquendo expeditus. *Exerere* enim proferre vel expedire est.

[e] *Eruditus*, quia non rudis, sed jam doctus.

83. *Expertus*, multum peritus; *ex* enim hic pro *valde* ponitur.

Expers vero, qui est extra peritiam et intellectum.

Exornatus, valde ornatus; *ex* enim pro *valde* ponitur, sicut *excelsus*, quasi *valde celsus*.

84. *Eximius*, quasi *valde minens*.

Efficax dictus, quia nullam difficultatem habet in qualibet refacienda; hinc, et *efficiens* a *faciendo* dictus.

Exspes, quod sine spe.

Expers, quia extra partem, caruit enim parte.

Exsors, quia extra sortem est.

85. [f] *Exsul*, quia extra solum suum est, quasi trans solum missus, aut extra solum vagus. [g] Nam exsulare dicuntur qui extra solum eunt.

86. [h] *Extorris*, quia extra terram suam est, quasi *ex terris*. Sed proprie *extorris*, cum vi expulsus, et cum terrore solo patrio ejectus; et *extorris*, ex terra sua pulsus.

87. *Extorris*, extra terram: aut extra terminos suos, quia *exterretur*.

88. [i] *Exterminator*, non ille, qui vulgo dicitur ἀφανὴς εἶναι, sed qui dejicit **470** et expellit a terminis civitatis.

Exterminatus, ab eo quod sit extra terminos suos ejectus; sic et *externus*, eo quod sit alienæ terræ.

89. *Egens*, et *egenus*, sine gente, et sine genere, indigens.

Exiguus, multum egens. *Ex* enim pro *valde* ponitur.

[j] *Exilis*, tenuis, quod possit quamvis per angustum exire (sive sine illis).

90. *Exesus*, quasi *percomesus*. Est enim aridus, tenuis et exilis.

Exhaustus, quia consumptus est, et inanis effectus.

Exsanguis, quod sit extra sanguinem.

91. [k] *Exanimis*, est mortuus. *Exanimis* autem et *exanimus* dicimus, sicut *unanimus*, et *unanimis*, *inermus*, *inermis*, et hoc nostro arbitrio subjacet.

92. *Exustus* dicitur, de quo nihil superest, quasi *valde ustus*. *Ex* enim pro *valde* ponitur.

Exosus ab odio dictus; [l] nam antiqui, et *odi* dicebant, et *osus sum*; hinc est *exosus*, quo utimur, licet jam *osus* non dicamus.

93. *Effractor*, quod sit expugnator claustrorum.

Exitiosus, eo quod multis exitio sit.

Exsecutor, ab *exsequendo*; idem et *exactor*.

Efferatus, mente ferina effectus, et ultra humanum modum excedens.

Effrenatus, ab eo quod sit præceps, et pronus, et sine freno rationis.

94. *Eunuchus*, Græcum nomen est, quod est *spado*. Horum quidam coeunt, sed tamen virtus in semine nulla est. Liquorem enim habent, et emittunt, sed ad gignendum inanem atque invalidum.

95. [m] *Effeta* ab eo quod sit frequenti fetu exhausta; partus enim eam assiduus debilem reddidit.

nitur enim DIRO *comis*. Cicero, in Caton. Mai: *Quanta in uno comitas, in altero diritas?* Reliqua e Serv., Æn. II, VI.

[a] *Dehiscens*. Ex eodem, Æn. I, ad illud: *his unda dehiscens*.

[b] *Delirus... dirigunt sulcos in quos omnis seges decurrit.* — *Sulcos* pro porcis posuit, vel liris; nam in sulcos non seges decurrit, sed aqua ex liris. Vid. Varron. et Columell.

[c] *Degulator*. Apulei., apolog. 2: *Quæ tamen omnia in paucis annis ita hic degulator studiose in ventrem condidit*, etc. Idem *degulo* dicitur ab Aug., in lib. de Gramm.

[d] *Enormis*. — *Anormis* quibusdam placuerat, quod in Goth. *ænormis*; in aliquo etiam *anormis*; sed non convenit interpretatio. *Anormis* namque, qui sine norm. Hor.:

Rusticus anormis sapiens, crassaque Minerva.

Enormis, extra normam. Illud absurdius, quod supra in *A*: Enormis, et Helatus, et Heros, quia in libris Æros, Ænormis, Ælatus.

[e] *Eruditus*. Vid. Cassiod., in ps. II.

[f] *Exsul*. E Serv. Æn. III.

[g] *Nam exsulare dicitur*. Ex eod., Æn. XI.

[h] *Extorris*. Ex eodem, Æn. IV, ad vers. *Finibus extorris*.

[i] *Exterminator*. Non una hic species Græcorum characterum; sed ἐξορίστου Manuscripti nihil habent, ἀφανίστου aliquid omnes. Ergo quod præferre libri videbantur, ἀφανὴς εἶναι scripsimus: neque ἀφανιστὴς, quod A. Augustino probabatur, rejicimus.

[j] *Exilis.. sive sine illis*. Vid. Fest., vel Serv. potius.

[k] *Exanimis*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Exanimumque auro*.

[l] *Nam antiqui diceb*. Ex eodem, Æn. V, ad vers. *Si nondum exosus ad unum*.

[m] *Effeta*. Ex eodem, Æn. V, ad vers. *Frigentque effetæ in corp. vires*.

471 F.

96. *Faeundus* dietus, quia facile fari possit.

Facetus, qui joeos et lusus gestis et factis commendat, a *faciendo* dictus.

Frugalis a *fruge* nominatus, id est, a fruetu, vel pareimonia, sive, ut alii volunt, a modestia et temperantia.

97. [a] *Fenerator,* qui pecuniam deponit apud debitorem, quasi *fenoris actor ;* nam *fenus* peeunia est. *Fenerator* autem Latine dieitur et qui dat mutuum, et qui aecipit.

Flamines, pontifiees idolorum.

98. [b] *Felix* dieitur qui felieitatem dat; felix qui accipit; et felix, per quem datur felieitas, ut *felix tempus, felix locus.*

99. *Fidelis*, pro eo quod fit ab eo id quod dieit, B vel quod promittit bonum.

Facilis, a *faciendo*, nee tardus.

Firmus, unde et *formosus.*

Fortis, quia fert adversa, vel quæcumque aeeiderint; sive a ferro, quod sit durus, nee molliatur.

100. [c] *Formosus* a *formo* dietus. *Formum* enim veteres *calidum* et *fervens* dixerunt. Fervor enim sanguinem movet, sanguis pulchritudinem.

101. [d] *Fœdus* nomen habet ab hireo, et *hœdo, f* littera addita. [e] Hunc veteres in gravi significatione ponebant, ut :

Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat ignes.

472 *Fragilis* dietus, eo quod faeile frangi possit.

102. *Fessus*, quasi *fissus*, nee jam integer salute : est autem generale. Dicimus enim fessus animo, ut *ter fessus valle resedit;* et fessus eorpore, quod C magis est proprium; et fessus rerum a casu venientium.

Fatigatus, quasi *fatis agitatus.*

103. *Formidolosus* a *formo*, id est, sanguine dietus, eum se a eute ad præeordia fugiens contrahit sanguis; nam timor sanguinem gelat, qui coaetus gignit formidinem, unde est illud : *Gelidusque coit formidine sanguis.*

[f] *Formidolosus* autem cum sit *timidus*, et *timendum* signifieat.

104. [g] *Fatuus* ideo existimatur dictus, quia neque quod fatur ipse, neque quod alii dicunt, intelligit. *Fatuus* originem dueere quidam putant a miratoribus *Fatuæ* Fauni uxoris fatidieæ, eosque primum *fatuos* D

A appellatos,quod præter modum obstupefaeti sunt vaticiniis illius, usque ad amentiam.

105. *Fautor*, ab eo quod faveat et eonsentiat.

[h] *Fictor*,appellatus a *fingendo*, et eomponendo aliquid, sieut qui capillos mulierum lenit et pertractat, ungit et nitidat.

Fallax, quod *fando*, id est, loquendo deeipiat.

473 106. *Fervidus,* iraeundus, ira enim inflammat.

Frendens, quod minando *frangat dentes*, et eomprimat.

Fremens...

Ferox, ab eo quod feritatem exerceat, ut bestia.

107. [i] *Fur* a *furvo* dictus est, id est, a fuseo; nam noctis utitur tempore.

Factiosus, inter opprobria, eum seditiosum aeeipi volumus; eum vero gratiosum, ac potentem, quasi *magnæ factionis.*

108. *Faeinorosus*, a faeti commisso nominatus; facit enim quod alteri noceat.

[k] *Femellarius*, *feminis* deditus, quem antiqui *mulierarium* appellabant.

Flagitiosus, eo quod frequentius flagitet atque appetat libidinem.

109. [l] *Furcifer* dieebatur olim, qui ob leve delictum eogebatur a dominis, ignominiæ magis, quam supplieii eausa, furcam eirca viam ferre, prædieans peeeatum suum, et monere eæteros, ne quid simile peeearent.

110. *Futilis*, vanus, superfluus, loquax, et est metaphora a vasis fictilibus, quæ quassa et rimosa non tenent quæ injeeeris.

111. *Fornicarius.....*

Fornicatrix est eujus eorpus publieum et vulgare est. Hæ sub areuatis postabant, quæ loea fornieces dieuntur; unde et *fornicariæ*. Virgilius : *Atque adverso fornice.*

112 *Fecunda*, a *fetu* dieta, quasi *fetu abundans :* est enim partu frequens.

Feta.....

Flens, quasi laerymis *fluens.*

Fugitivus nemo reete dieitur, nisi qui dominum fugit; nam si parvulus puer a nutrice, vel a sehola dieesserit, fugitivus non est.

G

113. *Gloriosus* a frequentia claritatis dictus, *g* pro *c*

[a] *Fenerator autem Latin.* Ex Aug., in ps. XXXVI.

[b] *Felix.* Serv., Æn. I : *Felix dicitur, et qui habet felicitatem, et facit esse felicem.*

[c] *Formosus... Formum enim veteres calidum.* Ita legendum inf., lib. XIX, eap. 7, in *Forcipes*, et apud Serv. (cujus hæc sunt verba, Æn. VIII), non *forvum*, et apud Non., in *Fauno*. Vid. Fest., in *Forcipes..... Forma...* et *Formucalis*, et Donat., in Phorm., aet. I, se. 2, ad verba *Hæc formam exstinguerent.*

[d] *Fœdus.* Fest. : FOEDUM *antiqui dicebant pro* HOEDO, FOLUS *pro* HOLERE, FOSTEM *pro* HOSTE, FOSTIAM *pro* HOSTIA.

[e] *Hunc veteres in gravi signif.* Serv., Æn. II : Fœdum *tam apud Virgilium, quam apud Sallustium non* turpe *significat, sed* erudele.

[f] *Formidolosus, cum si timid.* E Serv., Æn. IV.

[g] *Fatuus.* Ex eod., Æn. VII, ad vers. *Hunc Fauno, et nimph.* At Justin., lib. XLIII : *Fauno fuit uxor nomine Fatua, quæ, assiduo divino spiritu impleta, velut per furorem futura præmonebat. Unde adhuc qui inspirari solent* fatui *dicuntur.* Ipse quoque Faunus *Fatuus Fatuelis* dicebatur.

[h] *Fictor... lenit.* Al., *linit.*

[i] *Fur.* Vid. Agell., lib. I, eap. 8.

Factiosus... cum vero gratiosum, ac pot. Gloss., *factio*, τάγμα. Sueton., in Nerone : *Quinque millia juvenum elegit, qui divisi in factiones plausuum genera condiscerent.* Et Plaut., in Aulul. : *Istas magnas factiones, dotes dapsiles nihil moror.* Inde *factiosi*, potentes et *gratiosi in factionibus.*

[k] *Femelliarius.* Aberat hæe vox a plerisque Goth. Erat in Ovet.

[l] *Furcifer.* Ex Donat. Vid. Gloss., in *Fureifer*, σταυροκόμιστος, etc.

littera commutata. Gloriosus a laurea dictus, quæ datur victoribus.

Gnarus, sciens, cui contrarius; *ignarus*, nesciens.

Gravis, venerabilis; unde **474** et contemptibiles *leves* dicimus. Gravis pro consilio et constantia dictus, quia non levi motu dissilit, sed fixa constantiæ gravitate consistit.

114. *Grandis*..... *Gracilis*..... *Grandævus*, quod si *grandis ævo*. *Gratus*, gratiam servans; sed gratus tantum animo, gratissimus et animo et corpore dicitur.

Gratificus, ab eo quod gratis faciat bonum. [a] *Gratiosus*, qui plus unicuique quam meretur tribuit.

115. *Garrulus* proprie dicitur, qui vulgo verbosus appellatus, accedente lætitia, nec valens, nec volens tacere. Sumptum nomen a graculis avibus, qui importuna loquacitate semper strepunt, nec unquam quiescunt.

[b] *Ganeo*, luxuriosus, et tanquam in occultis locis, et subterraneis, quæ *ganea* Græci vocant.

[c] *Glutto*, a gula, id est, gulosus.

H

116. *Heros* [d] vir sapiens, et fortis.

Humilis, [e] quasi humo acclinis.

Honorabilis, quasi *honori habilis*, hoc est, aptus.

117. [f] *Honestus*, quod nihil habeat turpitudinis; nam quid honestas, nisi honor perpetuus, id est, quasi *honoris status*?

Humanus, quod habeat circa homines amorem et miserationis affectum; unde et *humanitas*, qua nos invicem tuemur.

475 118. *Habilis*, quod sit ad habendum commodus, atque aptus. *Honorosus*, plus est quam *honoratus*, sicut *scelerosus*, quam *sceleratus*.

Hirsutus, ab eo quod sit hirtus, et pilis horridus.

119. [g] *Hypocrita*, e Græco sermone in Latinum *simulator* interpretatur. Qui dum intus malus sit, bonum se palam ostendit; ὑπὸ enim *falsum*, κρίσις *judicium* interpretatur.

120. Nomen autem hypocritæ tractum est a specie eorum qui in spectaculis contecta facie incedunt, distinguentes vultum ceruleo minioque colore, et cæteris pigmentis, habentes simulacra oris lintea gypsata, et vario colore distincta, nonnunquam, et colla, et manus creta perungentes, ut ad personæ colorem pervenirent, et populum, dum in laudis agerent, fallerent, modo in specie viri, modo in feminæ, modo tonsi, modo criniti, anili, et virginali, cæteraque specie, ætate, sexuque diverso, ut fallant populum, dum in ludis agunt.

121. Quæ species argumenti translata est in iis qui falso vultu incedunt, at simulant quod non sunt; nam hypocritæ dici non possunt ex quo foras exierint.

122. *Humatus*, quod sit humo tectus, id est, sepultus.

Hilaris, Græcum est nomen.

I

123. *Ingeniosus*, quod intus vim habeat gignendi quamlibet artem.

Inventor dictus quod *in* ea quæ quærit *venit*; unde et ipsa quæ appellatur *inventio*, si verbi originem retractemus, quid aliud resonat, nisi quia *invenire* est in id venire quod quæritur?

124. [h] *Interpres*, quod *inter partes* medius sit duarum linguarum **476** dum transfert. Sed et qui inter Deum, quem interpretatur, et homines, quibus divina indicat mysteria, interpres vocatur.

125. *Juridicus*, quia legum *jura dicit*.

Indoles, proprie est imago quædam futuræ virtutis.

Justus dictus, quia jura custodit, et secundum legem vivit.

126. [i] *Innox*, quod non noceat.

Innocuus, cui nocitum non sit, sed apud veteres utrumque indifferens est.

Jocundus, eo quod si semper jocis aptus, et hilaritati, a frequentia, sicut *iracundus*.

Jocosus, *jocis usus*.

127. *Inclytus*, Græcum nomen est. Nam κλυτόν Græci *gloriosum* vocant.

Illustris, nomen notitiæ est, quod clareat multis, splendore generis, vel sapientiæ, vel virtutis, cui contrarius est *obscure natus*. *Idoneus*...

128. *Incolumis*, a *columna* nomen habet, quasi erectus, fortis et stabilis.

Immarcescibilis, incorruptus, et sempiternus, quod sit sine marcore et languore.

Intemeratus incorruptus et nulla temeritate violatus.

129. *Infirmus*, quia sine formo, id est, sine calore.

Imbecillis, quasi *sine baculo*, fragilis, et inconstans.

Inanis, levis.

130. *Inconstans*, quia non est stabilis, sed quod placet ei rursus displicet.

Jactans, vel arrogans est, qui majorum institutis non acquiescit, sed propriam quamdam viam justitiæ et sanctitatis inquirit.

[j] *Iracundus* dictus, qui accenso sanguine in furorem

[a] *Gratiosus*. Agell., lib. IX, cap. 12: *Gratiosus, et qui adhibet gratiam, et qui admittit.*

[b] *Ganeo... tanquam in occult. et subterr.* Fest.: *Ganeum locum abditum ac velut sub terra dixerunt.* Donat., in Adelph.: *Veteres ganeum meretricum tabernam dixerunt, ἀπὸ τῆς γᾶς, τοῦτό ἐστι τῆς γῆς, quod ipsa sit in terra, non ut cœnacula superius, unde, et taberna, quasi trabenaa validioribus dicta trabibus, quibus superiora suspensa sunt.*

[c] *Glutto*. Aug., in lib. de Gramm.: *Heluo, qui et glutto.* Fest.: *Ingluvies a gula dicta; hinc et ingluviosus, et glutto, et gulo.*

[d] *Heros*. Idem sup., cap. 1. I, 39: *Heroes appellantur viri, quasi aeri, et cœlo digni, propter sapientiam et fortitudinem.* Vid. Serv., Æn. I, et Aug., 10 de Civit., cap. 21, a quibus longe diversus it Socrates, in Cratylo. *Æros* in libris vet. in A scribitur.

[e] *Humilis... humo acclinis.* Ita Gothici omnes.

[f] *Honestus q.... honoris status.* Al., *q. honor. stans.*

[g] *Hypocrita*. Ex Aug., serm. 1 in fer. 6 post Quinquag.

[h] *Interpres*. Serv., Æn. X, ad vers. *Tertius ille h. divumque interp.* — Interpres, *medium est, nam et Deorum interpretator, et hominum, qui divinas indicat mentes* interpres *vocatur.*

[i] *Innox*. Gloss., *Innox*, ἀβλαβής.

Iracund... Ut enim flamma. Sæpe hoc repetit. Hebraice אור *lux*.

compellitur, ut enim flamma dicitur, et ira inflammat.

131. *Incentor*, ab eo quod incendat, atque inflammet.

[a] *Incentor*, quia prava suggestione ad vitia cor aliorum succendit, et persuadendo inflammat.

132. *Inexpiabilis*, quod nunquam expietur, nunquam purgetur.

477 [b] *Inlaudabilis*, non quia laudatus non sit, sed quia laudari non meruerit.

Iratus, *ira actus*.

133. *Impius*, quia sine pietate religionis est.

Iniquus proprie dictus, quia non est æquus, sed inæqualis. [c] Inter impium autem et iniquum hoc distare nonnunquam solet, quia omnis impius iniquus, non tamen omnis iniquus est impius. Impius namque pro infideli ponitur; et dictus impius, quod sit a pietate religionis alienus. Iniquus vero dicitur, pro eo quod non est æquus, sed pravis operibus maculatur, vel si Christianitatis nomine censeatur.

134. *Inimicus*, quia non amicus, sed adversarius. Duæ autem res inimicos faciunt : fraus et terror. Terror, quod timent; fraus, mali quod passi sunt.

135. *Invidus*, dictus ab intuendo felicitatem alterius.

[d] *Invidiosus* est, quia ab alio patitur invidiam.

Invisus, odiosus, ab invidia et zelo dictus.

136. *Intestabilis*, cujus testimonium non valet, et quod dixerit irritum improbatumque sit.

Infamis, non bonæ famæ.

Improbus dictus, quod instat etiam prohibenti.

137. *Importunus*, inquietus, quia non habet portum, id est, quietem. Unde et importuni, quia in naufragium cito feruntur.

Infrenis est qui frenis non regitur, ut *Numidæ infreni*.

138. *Infrendens*, proprie est inter se comprimens dentes. [e] Nam et *frendere* significat *dentibus frangere*; unde *nefrendes* infantes, qui necdum dentes habent.

Ingluviosus, a gula et voracitate dictus.

139. [f] *Inglorius*, quod sit sine gloria, id est sine triumphis. Item inglorius, immemor gloriæ.

Informis, ingens, non quod non habeat formam, sed quod ultra formam magnitudinem habeat.

478 140. [g] *Inveterator*, eo quod sit multi veterisque usus in malitia.

[h] *Immanis*, quia non bonus, sed crudelis, et terribilis. *Manum* enim *bonum* dicitur. Unde κατ' ἀντίφρασιν dii manes, minime boni.

141. [i] *Immunis*, minime munificus, ut est in proverbio veteri : *Immunem cives odere sui*. Item immunis, qui non facit munia, id est officio non fungitur, est enim omni privilegio vacuus.

142. *Indemnis*, eo quod sine damno vivat, et sine ulla culpa, atque periculo.

Iners, sine arte, et ob hoc ne operi quidem ulli aptus.

Inermis, vel sine armis, vel sine viribus. Nam semper arma pro viribus.

143. *Ignavus*, ignarus viæ, id est rationis et vitæ.

Ignarus, non gnarus, id est, inscius, vel sine naribus. [j] *Olfecisse* enim veteres, *scisse* dicebant.

[k] *Ignarus* autem duo significat, vel qui ignorat vel qui ignoratur.

144. *Immemor*, qui oblitus est, perdidit enim memoriam.

Inscius, quia sine scientia est.

Idiota, imperitus. Græcum est.

Imperitus, sine peritia.

145. [l] *Inconsultus*, ab eo quod non accipiat consilium. Item *inconsultus*, quia est sine consilio, et inscius rerum, atque ignarus.

Ineptus, apto contrarius est quasi *inaptus*.

146. [m] *Inops*, qui sine terra est; *opem* enim terram intelligimus, quia opem fert fructificando. Alii inopem intelligunt, non sepultum, inhumatum, cui nec inanis absenti surrexit tumulus.

147. *Ignobilis*, eo quod sit ignotus, et vilis, et obscuri generis, **479** cujus ne nomen quidem scitur.

Ircosus, quia sudore corporis fetido putet.

Ignotus, ignobilis, vel ex improviso veniens.

148. *Improvisus* dictus, eo quod subito sit, et non porro ante visus.

Index, proditor, ab *indicando*.

[n] *Indigena*, vocatus, quod inde genitus sit, id est in eodem loco natus.

149. *Impudens*, eo quod ab eo pudor, et pudicitia procul abest.

Impudicus, a *pædore* vocatus. Pædorem enim fetorem dicunt.

Incestus, propter illicitam commistionem vocatus, quasi *incastus*, sicut qui virginem sacram vel affinitati suæ proximam stupraverit.

150. [o] *Internicida* est qui falsum testamentum fecit et ob id hominem occidit.

[a] *Incentor, quia prava.* — *Succentor, quia prava*, etc., Neap. Cod., cui scripturæ magis convenit interpretatio *suggerendi*, et *succedendi*.

[b] *Illaudabilis.* E Serv., Georg. III. Sed hæc interpretatio non *illaudabilem*, sed *illaudatum* respicit. Id unde tam sæpe nascatur, antea admonuimus.

[c] *Inter impium autem et iniquum.* Hieron., contra Pelag. : *Omnis impius iniquus est, et peccator, nec reciprocatur*, etc.

[d] *Invidiosus est q. a. a. p. i.* Agell., lib. IX, cap. 12.

[e] *Nam, et frendere.* Fest.

[f] *Inglorius.* Serv., Æn. X : *Inglorius sine triumphis, immemor gloriæ.*

[g] *Inveterator.* Ita vet. omnes. Danielis tamen XIII, *Inveterate dierum malorum.*

[h] *Immanis.* Fest., IMMANIS, FERUS *sive* MAGNUS. Gloss., *Immanis*, μέγιστοι, ἄγριος. Vid. Serv. et Non.

[i] *Immunis.* Gloss., *Immunes*, ἀτελεῖς, ἀνέπαφοι, ἀλειτούργητοι.

[j] *Olfecisse enim veteres.* Idem inf., lib. XI, cap. 1 Terent. : *An non sex totis mensibus prius olfecissem, quam ille quidquam cœperet?*

[k] *Ignarus autem duo.* E Serv., Æn. I, VI.

[l] *Inconsultus.* Vid., sup., *consultus.*

[m] *Inops.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Inops, inhumataque turba est.*

[n] *Indigena.* Ex eod., Æn. VIII.

[o] *Internicida.* Fest. in *Internicivum testamentum*, et *internectio.* Vid. Cujac. observ.

Inficiator, negator, quia non fatetur, sed contra veritatem mendacio innititur. A

Impostor.....

151. *Interceptus*, proprie dicitur, qui inter duos de medio tollitur.

152. *Insidiosus*, quod insideat; nam proprie *insidere* est dolose aliquem exspectare. Unde et *insidiæ* nominatæ sunt.

[a] *Incincta*, id est, sine cinctu, quia præcingi fortiter uterus non permittit.

153. [b] *Investis*, id est, sine veste, nondum enim habet stolam, quod est signum maritalis dignitatis.

Iscurra vocatur, quia causa escæ quemlibet consectatur.

480 K

154. *Katholicus*, universalis, Græcum est.

Karu, Græcum nomen est; sicut, et *karitas*; unde et *karistia*, *karismata* gratiæ. B

L

155. *Luculentus* ab eo quod sit lingua clarus, et sermone splendidus.

Lector, dicitur a *legendo*, id est, percurrendo. Unde et navis dicitur legere quidquid transit. Nam legit, transit, præterit, ut :..... *Crebris legimus freta concita terris*. Item *lector*, a *colligendo* animo quæ legit, quasi *collector*, sicut illud : *Qui legitis flores*.

156. *Loquax*, non est eloquens.

[c] *Lætus*, a *latitudine*.

[d] *Locuples*, quasi *locis plenus*, et possessionum plurimarum possessor, quemadmodum docet Tullius in libro II, de Republica : « Multaque ditione ovium et boum, quod tunc res erat in pecore, et in locorum possessionibus; ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur. » C

157. *Liberalis* dictus ab eo quod *libenter* donet, nec murmuret.

Largus...

Longus a *linea* dictus, propter quod sit porrectus.

Longævus, quasi *longi ævi* et longi temporis.

158. *Longanimis*, sive *magnanimus*, eo quod nullis passionibus perturbatur, sed ad universa sustinenda patiens est. Cui contrarius **481** est [e] *pusillanimis*, angustus, et in nulla tribulatione subsistens, de quo scribitur : *Pusillanimis vehementer insipiens*.

159. *Levis*, ob inconstantiam vagationis appellatur, quia levi motu mentis nunc ista, nunc illa desiderat. D

Lubricus, ab eo quod labitur.

[f] *Labens*, interdum velox, ut : *Labere nympha polo* et *labere pennis*. Cursu enim lapsus celerior est.

160. [g] *Latro*, insessor est viarum, a *Latendo* dictus. Ælius autem : *Latro est*, inquit, *latero, ab latere, insidiator viæ*.

Lanista, gladiator, id est, carnifex Tusca lingua appellatus, a *laniando*, scilicet corpora.

161. *Lacessitor*, per translationem dictus a canibus, vel a feris, quæ solent *lacerando* provocare.

Leno, conciliator stupri, eo quod mentes miserorum blandiat, et *deliniendo* seducat.

Libidinosus, ab eo quod facit quodlibet.

Libidinosus, a Libero, qui puellari corpore pingitur.

Luxuriosus, quasi solutus in voluptates; unde et membra loco mota *luxa* dicuntur.

Lascivus, quod sit laxus, id est, solutus et vanus.

162. *Lymphaticus*, quod aquam timeat, quem Græci ὑδροφόβον vocant. Lymphaticus proprie dicitur qui vitium ex aqua contrahit, cujus vitium est huc atque illuc currere, a fluore aquæ sumpto vitio. Sed poetæ jam hoc genus nominis pro furiosis usurpant.

163. *Languidus.....*

[h] *Luridus*, quod sit pallidus a *loro* dictus, quod hujusmodi habeat cutem.

Leprosus, a *pruritu* nimio ipsius scabiei dictus : unde per *p* scribi debet.

164. *Luscus* quod *lucem* ex parte sciat; sicut [i] *luscitiosus*, qui vespere **482** nihil videt. [j] Luscos *coclites* dixerunt antiqui; unde et Cyclopas *coclites* legimus dictos, qui unum oculum habuisse perhibentur.

Lotus, lavatus, id est, mundus.

Lupa, meretrix, a rapacitate vocata, quod ad se rapiat miseros, et apprehendat.

M.

165. *Misericors* [k], a compatiendo alienæ miseriæ vocabulum sortitus est; et hinc appellata *misericordia*, quod *miserum* cor faciat dolentis alienam miseriam. Non autem occurrit ubique hæc etymologia; nam est in Deo misericordia sine ulla cordis miseria.

166. [l] *Mactus*, magis auctus gloria, et est nomen tractum a sacris. Quoties enim thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant : *Mactus est taurus vino*, vel *thure*, hoc est, cumulata est hostia, et magis aucta.

167. *Munificus* dictus, vel quia alicui munera multa dat, vel quia munus suum, id est, officium quod debet adimplet; sic et *munifex*, quia numera fert.

[a] *Incincta*. Eamdem vocem nostri usurpant.

[b] *Investis, id est, sine veste*. Hactenus recte, hoc est, *sine pube* : auctoribus Serv., Macrob., Non. Quod sequitur non admodum cohæret, *nondum enim habet stolam, quod est signum maritalis dignitatis*. Itaque hoc addititium, ejusque qui illud *sine veste* non intellexerat, auxeratque damno interpretationem, accersens hæc verba e lib. XIX, cap. 29.

[c] *Lætus a latitudine*. Varr., lib. V : *lætari ab eo quod latius gaudium propter magni boni opinionem diffusum*.

[d] *Locuples*. Vid. Non. in *Pecuniosus*.

[e] *Pusillanimis vehementer insip*. Ex LXX editione, pro quo Vulg. : *Qui autem impatiens exaltat stultitiam suam*. Prov. XIV.

[f] *Labens, interdum velox*. E Serv., Æn. II ad vers. *Tot jam lab. ann.*

[g] *Latro*. Vid Varr., lib. VI.

[h] *Luridus, a loro*. Recte Varr. : *Lorica a loris, quod de loro crudo pectoralia faciebant. Luridi autem hujusmodi coloris sunt*. Festus : *Luridi supra modum pallidi*.

[i] *Luscitiosus, qui vesp. nihil vid*. At Festus contra : *Luscitio vitium oculorum, quod clarius vesperi quam mane cernit*. Vid. Fulg. Plac.

[j] *Luscos coclites*. E Serv., Æn. VIII.

[k] *Misericors*. Ex Gregor., Moral. lib. XX, cap. 23, al. 24.

[l] *Mactus magis auct*. Ex Serv., Æn. IX.

168. *Magnus*.....

Magnanimus, ab eo quod sit *magni animi*, et magnæ virtutis. Cui contrarius pusillanimis.

Magnificus, a *magna faciendo* vocabulum traxit.

169. [a] *Mansuetus*, mitis, vel domitus, quasi *manu assuetus*.

[b] *Modestus*, a *modo* dictus, et temperie, nec plus quidquam, nec minus agens.

Mitis, lenis, et mansuetus, et cedens improbitatibus, et ad sustinendam injuriam tacens, quasi *mutus*.

170. [c] *Mutus*, quia vox ejus non est sermo, nisi *mugitus*; vocalem **483** enim spiritum per nares quasi mugiens emittit.

Memor, vel qui memoriam tenet, vel qui memoria tenetur.

171. [d] *Magister, major in statione*, nam στερρὸν Græce *statio* dicitur.

Minister, minor in statione, sive quia officium debitum *manibus* exsequitur.

172. *Major*.....

Minor.....

Minimus, a numero monadis, quod post eum non sit alter.

Maximus, aut meritis, aut ætate, aut honore, aut facundia, aut virtute, aut omnibus magis eximius.

173. *Modicus*, parvus, sed abusive, cæterum rationabilis.

Moderatus, a *modo* scilicet, et temperamento.

Mediocris, quod modicum illi sufficiat.

174. [e] *Miser* proprie, eo quod omnem felicitatem *amiserit*. Secundum autem Ciceronem, proprie *mortuus*, qui in Tusculanis *miseros* mortuos vocat, propter quod jam amiserunt vitam.

Miserabilis, quod sit *miseriæ habilis*.

175. [f] *Mæstus*, naturaliter tristis, non casu. Est enim a natura mentis et animi; [g] unde, et *mæstus*.

176. *Mendicus* dictus, quia minus habet unde vitam degat, sive quia mos erat apud antiquos os claudere egenum, et manum extendere, quasi *manu dicere*.

Mendax, quod mentem alterius fallat.

177. *Malignus*, quia malitiæ votum, vel opus peragit.

A *Malus*, appellatus a nigro felle, quod Græci μέλαν dicunt, unde et *melancholici* appellantur homines, qui et conservationem humanam refugiunt, [h] et amicorum charorum suspecti sunt.

Malitiosus, deterior malo, **484** quia frequenter malus. [i] A malo autem pejor dicitur, a bono deterior.

178. *Melior* dictus, quia *mollior*, non durus, aut ferreus, nam *melius*, quasi *molius*.

Minax, a facie oculorum, [j] quando furiose ardescunt, ut amplius videns pertimescat.

Minator est monitor, sed monitor dicitur cum prænuntiat bona, minator cum prænuntiat adversa.

179. [k] *Mulcator*, eo quod blandis verbis *mulceat*

B ad declinandum animum : translatio a *mulso*, id est, quod acceptum lenire solet fauces dolentis, aut oppletum sordibus stomachum.

180. *Metatores* appellantur, qui castra designant, a *metiendo*, scilicet Lucanus :

Hesperios audax veniat metator in agros.

Mollis, quod vigorem sexus enervato corpore dedecoret, et quasi mulier emolliatur.

181. *Macer* a *Macie*; et *macies* a *mæchia*, eo quod immoderata libido *macros* faciat, sive a *maceratione*.

[l] *Mancus*, *manu ancus*.

182. [m] *Moribundus*, morienti similis sicut, *vitabundus*, vitanti similis. Quando enim dicimus, *moriturus est*, vere moriturus est; moribundus autem non vere,

C sed verisimilis morientis est.

183. *Meretrix* dicta, eo quod pretium libidinis *mercatur*. Inde et *meritoriæ tabernæ*; nam et milites cum stipendia accipiunt, *mereri* dicuntur.

184. *Morio*, a *morte* vocatus, eo quod non vigeat intellectu.

Mulio, dictus a *mulis*, eo quod præsit eisdem vehiculis.

Manifestum dicitur, quod in *manu* est promptum.

485 N.

183. *Nobilis*, NON VILIS, cujus, et nomen, et genus scitur.

Nubilis, ad nubendum habilis.

D [n] *Nemo* ab *homine* tractum est, id est, *ne homo*, quod est pro nullo.

Nullus autem, quasi *ne ullus*.

[a] *Mansuetus*. Vid. Cassiod., in ps. XXIV.

[b] *Modestus*. Ex Ambros., lib. I Off., cap. 18.

[c] *Mutus... vocalem enim sp*. Ex Lact., lib de Opif., cap. 11.

[d] *Magister... nam.* στεῤῥὸν *Græc. statio*. Gloss., Στεῤῥὸς, *robustus*, *gravis*, *stabilis*. Στάσις ἡ καταμονὴ, *statio*. Vid. Fest. in *Magisterare* et *Magisteria*.

[e] *Miser... secundum Cic*. E. Serv., Æn. IV, ad vers. *Miseri post fata Sichæi*.

[f] *Mæstus naturaliter tristis*. E Serv., ad vers. *Mæstum mittit Onyten* : Æn. XII, *Mæstum*, *naturaliter tristem*, *severum*, *quem Græci* ἀγέλαστον *dicunt*.

[g] *Unde et mæstus. f. metus*. Vid. Serv., Æn. I, ad *Mæstumque timorem*.

[h] *Amicor. charor. suspecti sunt*. Ita libri omnes. Gothicismus.

[i] *A malo autem pejor, a bono det*. E Serv., Georg. IV, ad vers. *Deterior qui visus*.

[j] *Quando furiose*. Al., *furore*.

[k] *Mulcator*. Donat., in Hecy., sc. 1 : *Nam proprie Mulciber dictus est, quod omnia mulceat, id est, molliat*, et in Adelph., scen. 2 : *Ipsum dominum atque omnem familiam mulcavit*. Ita enim legi in veteribus libris admonuit Gab. Faernus. Quæ autem de mulso, Plinii videntur, lib. II, cap. 94.

[l] *Mancus... manu ancus*. Festus : *Ancus appellatur, qui aduncum brachium habet ut porrigi non possit*. Gloss., *Ancus*, *mancus*, κυλλὸς, πηρός.

[m] *Moribundus... morienti similis*. E. Serv., Æn. X.

[n] *Nemo, id est ne homo*. Vel *nec homo*, Serv. et Fest.

186. [a] *Nihili*, compositum est ex *ne* et *hilo*. Hilum autem Varro ait significare medullam ejus ferulæ quam Græci asphodelon vocant; et sic dici apud nos *nihilum ;* quomodo apud Græcos οὐδὲ γρῦ.

187. [b] *Nequam* a malo plerique distinguunt, alium perniciosum, alium nugam existimantes, [c] ut ait Monatius: *Hic adolescens nequam, non malus*, id est, nugas, non perniciosus. Alii confundunt, quasi utrumque unum idemque significet.

188. *Nequaquam*, eo quod *nec quidquam* sit, id est, ex eo quod nihil sit, veteres esse dictum voluerunt.

Neuter, neque iste, neque ille, quasi dicat, nec uterque.

189. [d] *Nefarius, non* dignus *farre,* quo primo cibi genere vita hominum sustinebatur. Alias *nefarius.*

Nefandus, id est, ne nominandus quidam.

Nutritor, quasi *nutu erudito*r.

190 [e] *Nuntius* est qui nuntiat, et quod nuntiatur, id est, ἄγγελος καὶ ἀγγελία; **486** sed nuntius ipse homo genere masculino; id vero, quod nuntiat genere neutro, ut *hoc nuntium*, et *hæc nuntia.*

191. *Nazaræus,* id est, *sanctus Dei.* Nazaræus olim dicebatur qui sanctam comam nutriebat, et nihil contaminatum accipiebat, abstinens se a vino, omnique sicera, quæ mentem ab integra sanitate pervertit.

192. [f] *Nugas* autem Hebræum nomen est. Ita enim in prophetis est expositum, ubi dicit Sophonias : *Nugas qui a lege recesserunt*, ut nosse possimus linguam Hebraicam omnium linguarum esse matrem.

193. *Nugigerulus*, appellatus ab eo quod sit turpis nuntius. Negligens, quasi *nec legens.*

194. [g] *Nepos*, dictus a genere quodam scorpionum, qui natos suos consumit, excepto eo qui dorso ejus insederit; nam rursus ipse qui servatus fuerit consumit patrem ; unde homines qui bona parentum per luxuriam consumunt *nepotes* dicuntur. Hinc quoque *nepotatio* pro luxuria ponitur, qua certe quæque res consumuntur.

195. *Niger*, quasi *nubiger*, quia non serenus, sed fusco opertus est. Unde et *nubilum* diem tetrum dicimus.

O

196. *Orthodoxus*, rectæ gloriæ.

Orator, [h] ab *ore* vocatus, a *perorando* nominatus, id est, dicendo; nam ORARE *dicere* est.

107. *Obaudiens*, ab *aure*, eo quod audiat imperantem.

[i] *Ospes*, quod inferat ostio pedem.

Ospes, facilis, apertus, et *ostio patens;* unde et *ospitalis* homo dicitur.

487 198. *Osor*. inimicus, ab *odio* dictus; sicut *amator* ab *amore*, et est generis communis.

Odibilis, odio habilis.

Obsitus, obsessus, id est, undique *insidiis* convallatus.

199. [j] *Obscenus*, impuræ libidinis, a vitio obscuro dictus. [k] *Obtunsus*, hebetior, et obclusior, quasi *ex omni parte tunsus.*

Obnixus, contra nisus, et conabundus.

Obnoxius, quia obligatus est nexibus culpæ.

200. [l] *Oblectator*, quasi cum lacte, et fraude, ut Terentius : *Nisi me lactasses amantem ;* unde et *oblectare* dictum est.

[m] *Obtrectator*, malignus, et qui obstringillando officiendoque non sinat quempiam progredi et augescere.

201. *Orbus*, quod liberos non habeat, quasi oculis amissis.

Opifex, quod opus faciat aliquod.

Opilio, ovium pastor, *ovilio.*

P.

202. *Prudens*, quasi *porro videns ;* perspicax enim est, et incertorum prævidet casus.

[n] *Patiens*, dictus a *paviendo*, *pavire* enim *ferire* est; percutitur enim, et tolerat.

203. [o] *Perfectus*, cui jam nihil adjici potest. Huic nomini apud grammaticos comparatio non adjicitur, quia si dixeris : *Ille perfectior est,* iste perfectus non erit.

204. *Pulcher* a specie cutis dictus, quod est (rubens

[a] *Nihili.* Festus ; *Hilum putant esse quod grano fabæ adhæret, ex quo* nihil *et* nihilum.

[b] *Nequam... Al. nequitiam.* Vid. Varr. in extremo libro nono, et Agell., lib. VII, cap. 11.

[c] *Ut ait Monatius.* Forte *Munatius*, vel *Matius* potius, cujus Mimoiambi laudatur a Terentiano. *Numatius* in Cod. Tarracon.

[d] *Nefarius, non dignus farre.* Non. : *Nefarii proprietatem*, lib. I de Vita pop. Rom., *Varro patefecit, a farre, quod adoreum est, quo scelerati uti non debeant.* Ascon. : *Nefarium quod sacra polluit farre pio solita celebrari; ergo nefariis, sacrilegi.*

[e] *Nuntius.* Serv., Æn. VI, ad vers. *Verus mihi nuntius ergo : — Sane qui nuntiat genere tantum dicitur masculino ; quod autem nuntiatur, licet neutro dicatur, tamen invenitur etiam masculino.*

[f] *Nugas autem Heb.* Ex Hieron., Sophon. III. Est autem vox Hebræa נוּגֵי. Charis., lib. I :*Nugas licet indeclinabile sit, tamen commune trium generum, hic, et hæc, et hoc nugas*, et paulo post : *Neutralia indeclinabilia sunt, ut nugas, quod est commune trium generum.*

[g] *Nepos a genere quodam scorp.* Gloss.: *Nepa*, σκόρπ. Non. : *Nam vere nepa scorpius dicitur.* Aliter Festus de *nepotis* etymo, et Isidorus ipse, lib. XI.

[h] *Orator.* At Festus : *Oratores ex Græco, quasi* ἀρατῆρες, *dicti quod missi ad reges nationesque, deos solerent* ἀρᾶσθαι ἀρατῆρες, *id est testari.*

[i] *Ospes.* Hospes. Recte abest a quatuor Tarr. cod. hæc vox.

Obscenus. Varr., lib. VI : *Obscenum, turpe, quod nisi in scena palam dici non debet.*

[k] *Obtunsus.* L. *Obtusus... obclusior.* Al., *obdurior.* Utroque enim modo legi admittunt caracteres Gothici.

l *Oblectator.* Fest., in verbo *Lacit.*

[m] *Obtrectator... obstringillando.* Vel *obstrigillando* potius, ut apud Varr., de Re Rust., cap. 20.

[n] *Patiens dictus a paviendo.* Festus : *Obpuviat, verberat, a* paviendo, *id est feriendo. Unde* pueri, *quod puniendo coercentur, unde et* pavimenta. Nimirum, quod Græcis παίειν ferire et pulsare. Nam et *paimenta* pro *pavimenta* legi in antiqua inscriptione affirmat vir eruditissimus.

[o] *Perfectus.* Servius, Æn. XI, ad vers. *O fama ingens ingentior arm.—Alia illa nomina sunt, in quibus est dubitatio, utrum comparentur, ut est* perfectus; *quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus.*

pellis; **488** postea transiit hoc nomen in genus. Nam pulchritudo hominis, aut in vultu est, ut : *Os, humerosque Deo similis* ; aut in capillis, ut : *Namque ipsa decoram cæsariem* ; aut in oculis, ut: *Lætos oculis afflarat honores;* aut in candore, ut : *Quale manus addunt ebori decus* ; aut in lineamentis, ut: *Te multo plus figura et lineamenta hospitis delectabunt;* aut in proceritate, ut Turnus :

Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.

205. *Pellax* a *pelliciendo*.

Perspicax, splendidus, eo quod perluceat.

Perpetuus.....

Perennis, ab eo quod sit *perpetuus annis.*

206. [a] *Præsul* vocatus quia *præest sollicitudine.*

Præpositus appellatus, eo quod sit subjectorum ac famulantium ordinator, vel rector.

Patroni a *patribus* dicti sunt, quod hujusmodi affectum clientibus exhibeant, ut quasi patres illos regant.

207. [b] *Pædagogus* est qui parvulis assignatur. Græcum nomen est, et est compositum ab eo quod pueros agat, id est, ducat, et lascivientem refrenet ætatem.

208. *Præsens* dictus, quod sit *præ sensibus*, id est, coram oculis, qui sensus sunt corporis.

Prior, quod primus sit ordine; et primus, quasi præeminens.

Primus.....

Postremus.....

209. *Potens,* rebus late *patens;* unde et *potestas,* quod *pateat* illi quaqua velit, et nemo intercludat, nullus obsistere valeat.

Præopimus, præ cæteris opibus copiosus.

210. [c] *Pecuniosos* Tullius primum eos dictos refert, qui plurimam habuissent pecuniam, id est, pecora. Ita enim antiqui eos appellabant. Paulatim autem per abusionem nomen in aliud devolutum est.

211. [d] *Pervicax* proprie dicitur qui in proposito suo ad victoriam perseverat. **489** [e] Antiqui enim *viciam* dicebant, quam nos *victoriam;* credo quod inde dicatur herba *vicia*, id est, *victorialis*.

212. [f] *Pernix* a *pernitendo* tractum est, id est, in conatibus perseverando. [g] Alii pernicem velocem intelligunt pedibus; [h] nam pernicitas pedum est, ut : *Pernicibus ignea plantis* ; sicut celeritas pennarum est, ut : *Celerique fuga sub sidera lapsæ.*

213. *Piger,* quasi *pedibus æger*. Est enim tardus ad

A incedendum, quod nomen per usum transiit et ad animum.

Pernox, pervigilans nocte. *Perseverans.....*

[i] *Pertinax,* impudenter tenens, quasi *pertinens.*

214. *Petulans,* nunc quidem pro audace et improbo ponitur; olim autem acerbi flagitatores, et proprie argentariorum coactorum pueri, quod pretia rerum crebrius et asperius exigebant, a *petendo* PETULANTES vocati.

215. [j] *Procax,* proprie idem quod *petax*. Nam *procare* est *petere;* unde et nuptiarum petitores *proci* dicuntur.

216. *Prodigus,* sumptuosus, atque consumptor, qui omnia *porro agit*, et quasi *projicit.*

Profugus proprie dicitur qui procul a sedibus suis

B vagatur, quasi *porro fugatus.*

Peregrinus longe a patria positus, sicut alienigena.

217. *Projectus*, quasi longe et *procul jactatus*, sicut et *produxit,* quasi *porro* illum *duxit,* et *provocavit,* quasi *porro* illum *vocavit.*

Projectus, quasi *porro ejectus*, ac *projactatus;* unde *Projectaque saxa Pachyni,* id est, *porro jactata.*

218. *Proscriptus;* cujus bona palam et aperte scribuntur.

[k] *Præscriptus,* **490** ordinem significat, sicut et præscriptiones apud jurisconsultos.

219. [l] *Procinctus,* expeditus et armatus; unde : *Et in procinctu*, id est, cum belli causa arma sumebant.

[m] *Præcinctus,* eo quod ante se ponat aliquid, quo præcingitur. Unde et de Domino dictum est: *Præ-*

C *cinctus linteo, lavit pedes discipulorum suorum.*

220. [n] *Prædo* est qui populando alienam invadit provinciam. *Prædo* ab abigendo prædas dictus, et *prædo* qui prædam habet.

Prædator est cui de præda debetur aliquid.

221. *Plagiator*, ἀπὸ τοῦ πλαγίου, id est obliquo, quod non certa via gradiatur, sed pelliciendo dolis.

[o] *Piratæ*, sunt prædones maritimi ab incendio navium transeuntium quas capiebant dicti. Nam Πῦρ *ignis* est.

222. *Pugillator*, qui de manu in manum nummorum aliquid subtrahit.

Peculator, pro eo quod sit pecuniæ publicæ defraudator.

Proditor, pro eo quod detegit. Item proditor, per-

D ditor, ut : *Unius ob iram prodimur.*

[a] *Præsul...quia præest sollicitud.* Paul., ad Rom. XII: *Qui præest in sollicitudine.* Dictus autem *præsul* a *præsiliendo* (ut ait Phocas), sic enim inter Salios primus appellabatur, quod tripudium auspicaretur, inde Lucilius :

Præsul, ut antruat, inde, et volgus redantruat olli.

Hic est præsultor, quem Glossarium vetus τὸν ἐν τοῖς ἱεροῖς προορχούμενον interpretatur.

[b] *Pædagog. qui parvulis assign.* Ex Hieron., ad Gal. III.

[c] *Pecuniosos.* Ex eod., Eccles. V.

[d] *Pervicax.* Donat., in Hecyr. : *Pervicax, perseverans cum quadam vi*, et paul. post : *Pervicax, per vim agens.*

[e] *Antiqui enim viciam.* Ovet., *vicam.* Vitiose, opinor.

[f] *Pernix a pernitendo.* E. Serv., Georg. III.

[g] *Alii pernicem velocem.* Ex eod., Æn. XI.

[h] *Nam pernicitas ped.* Ex eod., Æn. IV.

[i] *Pertinax, q. pertinens. Quasi pertendens,* Varro, lib. IV.

[j] *Procax.* E Serv., Æn. I.

[k] *Præscript. ordinem signific.* Præscriptiones appellant jurisconsulti exceptiones, illas præsertim quæ longi temporis objectione actiones excludunt. Cujus nominis origo fortasse, quod earum formula præscripta esset, aut in edictis prætorum, aut in actionum formulis. Sic etiam *præscriptis verbis actio.*

[l] *Procinctus.* Vid. Fest.

[m] *Præcinctus.* Ex August., in ps. XCII.

[n] *Prædo.* E Serv., Æn. X.

[o] *Piratæ ab incendio.* At Græcis πειρατὴς, non πυρατὴς Hesich. : πειρατὴς, κακοῦργός.

223. *Perfidus*, quia fraudulentus est, et sine fide, quasi *perdens fidem*.

[a] *Perjurus*, quia *perpere jurat*, id est, male jurat. *Perjurus* autem in verbo *r* non habet. Nam *pejero* et *dejero* dicimus.

224. [b] *Prævaricator*, malæ fidei advocatus, et qui, vel in accusando nocitura, vel in defendendo profutura prætereat, aut inutiliter **491** dubieque ponat, mercedis gratia, scilicet corruptus. Cicero : *Quid enim tam prævarum?* id, est valde varum.

225. *Pellax*, dolosus, et fallax, a *pelle*, id est vultu. Foris enim ut fallat arridet, sed nequitiam intus gerit.

Profanus, quasi *porro a fano*. Sacris enim illi non licet interesse.

226. [c] *Parracida*, proprie dicitur interfector parentis, quamvis quidam veteres hunc *parenticidam* dixerint, quoniam parricidium et homicidium in quocunque intelligi possit, cum sint homines hominibus pares.

227. *Persecutor* non semper pro malo intelligitur, unde *persecutus*, perfecte secutus.

[d] *Publicanus* est qui vectigalia publica exigit, vel qui per publica negotia sæculi lucra sectatur; unde et cognominatus est.

228. *Peccator*, a *pellice*, id est, meretrice vocatus, quasi *Pellicator*, quod nomen apud antiquos tantum flagitiosum significabat, postea transiit hoc vocabulum in appellationem omnium iniquorum.

229. *Prostitutæ* meretrices, a *prosedendo* in meritoriis, vel in fornicibus.

[e] *Pellex*, apud Græcos, proprie dicitur a Latinis *concuba*. Dicta autem a fallacia, id est, versutia, sub dolositate vel mendacio.

230. *Procurvus*, quasi *per longum curvus*.

[f] *Pavidus* est quem vexat trepidatio mentis (habet enim cordis pulsationem, cordis motum); nam PAVIRE *ferire* est, unde et *pavimentum*.

231. *Petræ* autem et *rupes* a duritia saxorum nominantur.

492 *Pusillanimis*, pusillo animo.

[g] *Petulcus*, dictus ab *appetendo*, unde etiam et meretrices *petulcas* vocamus.

Pisinus a pusione.

Productus, quasi *porro ductus*.

Q

232. *Quæstor*, a *quærendo* dictus, quasi *quæsitor*. *Quæstuosus*, querimoniosus.

233. *Querulus*, quia querelam infert. *Quietus*, quod sit ipse sibi animo securus, neminem tangens.

R

234. *Religiosus*, [h] ait Cicero, a *relegendo* appellatur, qui retractat, et tanquam relegit ea quæ ad cultum divinum pertineant. Hi sunt dicti *religiosi* ex *religendo*, tanquam ex ELIGENDO *eligentes*, ex DILIGENDO *diligentes*, ex INTELLIGENDO *intelligentes*.

235. [i] *Rationator* dictus, [j] vir magnus, quia de omnibus rebus quas esse mirabiles constat possit reddere rationem.

Retractator, repetitor, [k] nam *retractare*, est *repetere* quod omiseras.

236. *Resipiscens*, eo quod mentem quasi post insaniam recipit, aut quia resipit qui sapere desierat. Castigat enim seipsum dementiæ, et confirmat animum suum ad rectius vivendum, cavens ne iterum corruat.

237. *Repentinus*, a *repente*. [l] *Repens* autem et adverbium et nomen potest esse.

Robustus, fortis, validus, a fortitudine roboreæ arboris appellatus.

Rapidus, velox pedibus.

Raptor, eo quod *corruptor*. Inde et *rapta*, eo quod *corrupta* est.

238. [m] *Reus* a *re* de qua obnoxius est, et *reatus* a *reo* est nuncupatus.

493 *Reus majestatis*, primum dictus qui adversus rempublicam aliquid egisset, aut quicunque hostibus consensisset. Dictus autem *reus majestatis*, quia *majus* est lædere patriam quam civem unum. Postea autem et hi *rei majestatis* dicti sunt qui adversus majestatem principis egisse viderentur, vel qui leges inutiles reipublicæ detulerant, vel utiles abrogaverant.

239. *Rixosus*, a *rictu* canino dictus. Semper enim ad contradicendum paratus est, et jurgio delectatur et provocat contendentem.

Rusticus, dictus quod rus operetur, id est terram.

S

240. *Sapiens*, dictus a *sapore*, quia sicut gustus aptus est ad discretionem saporis ciborum, sic sapiens ad dinoscentiam rerum atque causarum, quod unum quodque dignoscat, atque sensu veritatem discernat.

[a] *Perjurus in verb. r. non habet*. Imo et nomen ipsum in vetustiss. Cod. Salm., *pejurus*, bis sine *r* scribitur. Sunt autem hæc Serv., Æn. II.

[b] *Prævaricator*. Plin., lib. VIII, cap. 19 : *Arator nisi incurvus prævaricatur. Inde translatum hoc crimen in forum. Ibi itaque caveatur ubi inventum est*. Quod autem a *vario* deduxisse Cicero videtur in Partitionibus, cum dicit : *Prævaricationis nomen significat eum qui in contrariis causis, quasi varie esse positus videatur*, non prorsus diversa notatio est; nam et *varium* a *varo* fortasse descendit. Quanquam id exigere iniquum est, cum præsertim *Quid enim tam prævarium* in quibusdam libris legatur.

[c] *Parracida*. Ita Gothici libr., non *Parricida*.

[d] *Publicanus*. Caius, cap. 16 de verb. Sign. : *Eum qui vectigal pop. Rom. conductum habet publicanum appellamus*.

[e] *Pellex apud Græc*. Vid. Fest. Agell., et Paul., cap. 144, d. de verb. Sign.

[f] *Pavidus... habet enim cordis puls*. Respexisse videtur ad Virgilii verba : *Corda pavor pulsans*.

[g] *Petulcus*. E serv., Georg. IV, ad vers. *Hædique petulci*.

[h] *Religiosus ait Cic*. II de Nat. deor.

[i] *Rationator*. Sic in Goth. omnibus, eaque scriptura Chaconi placebat. Nam *ratiocinator* alius est.

[j] *Vir magnus*. Magus volebat A. Augustinus.

[k] *Nam retractare*. E Serv., Æn. VII, ad vers. *Mos erat Hesperio in Latio*.

[l] *Repens autem*. Ex eod., Æn. XII.

[m] *Reus*, a re *de qua obnoxius*. Cic., II de Orat. : Reos *autem appello non eos modo qui arguuntur, sed omnes quorum de re disceptatur*.

Cui contrarius est *insipiens*, quod sit *sine sapore*, nec alicujus discretionis, vel sensus.

241. *Studiosus*, quasi *studii curiosus*.

[a] *Sanctus*, veteri consuetudine appellatus, eo quod hi qui purificari volebant sanguine hostiæ tangebantur, et ex hoc *sancti* nomen acceperunt.

242. [b] *Sincerus*, quasi *sine corruptione*, cui contr..rius est *insincerus*, vitiatus, corruptus.

Supremus, summus, ab eo quod *supereemineat*. Unde et *supreme Pater* dicimus.

Sublimis, ab altitudine vocatus honoris: nam proprie sublime dicitur quod in alto est, ut: *Sublimemque feres ad sidera cœli*.

243. [c] *Speciosus*, a *specie*, vel aspectu, sicut *formosus* a *forma*.

[d] *Solers*, quod sit *sollicitus in arte*, et utilis. Solers enim apud antiquos dicebatur, qui erat omni bona arte instructus. Terentius: *Adolescentem solertem dabo*.

244. [e] *Superstitiosos* ait Cicero appellatos qui totos dies precabantur, **494** et immolabant, ut sibi sui liberi *superstites* essent.

Sollicitus, quia *solers*, et *citus*, atque irrequietus.

Sedulus, familiare verbum Terentii, hoc est *sine dolo*, alias assiduus.

245. [f] *Sodales* dicuntur, qui ad symbolum convenire consueverunt, quasi *sua edentes*, alias quasi *sedales*, quod simul sedeant. [g] *Socii* dicuntur propter periculi et operis societatem, quasi in unam caligam et uno vestigio manentes.

246. *Stultus*, hebetior corde, sicut quidam ait: *Ego me esse stultum existimo, fatuum esse non opinor*, id est, obtusis quidem sensibus, non tamen nullis. Stultus est qui per stuporem non movetur injuria: sævitiam enim perfert, nec ultus est, nec ullo ignominiæ commovetur dolore.

247. [i] *Segnis*, id est, *sine igne*, ingenio carens (*se* autem *sine* significat, ut *se*dulus, *sine* dolo, *se*curus, quasi *sine* cura), id est, frigidus, per quod inutiles accipimus.

248. *Stupidus*, sæpius stupens.

Superbus dictus, quia *super* vult videri quam est; qui enim vult supergredi quod est, superbus est.

A 249. *Susurro*, de sono locutionis appellatus, quia non in facie alicujus, sed in aure loquitur de altero detrahendo.

250. *Seditiosus*, qui dissensionem animorum facit, et discordias gignit: quam Græci διάστασιν dicunt.

Severus quasi *sævus verus*, tenet enim sine pietate justitiam.

251. *Simulator*, dicitur a *simulacro*. Gestat enim similitudinem ejus **495** quod non est ipse.

[j] *Suasor*, decipiens, id est, in *suam sortem* trahens. *Studiosus...*

252. [k] *Scrupulosus*, animi minuti, et asperi. *Scrupus* enim est arena durior.

[l] *Sacrilegus*, dicitur ab eo quod *sacra legit*, id est,
B furatur.

Sicarius vocatur, qui ad perpetrandum scelus telis armatus est. *Sica* enim gladius est a *secando* vocatus.

253. [m] *Scævus*, sinister atque perversus, ἀπὸ τοῦ σκαιοῦ. Est enim pessimi et crudelis animi. *Scenicus*, qui in theatro agit. Theatrum enim scena est.

[n] *Scorta*, quæ a Cræcis quoque σκυτεα vocabantur, quo defricantur pelles, quibus corruptela fit.

254. *Spurcus*, quod sit impurus.

[o] *Scelerosus*, sceleribus plenus, ut lapidosus locus, et arenosus. Plus est autem scelerosus quam sceleratus.

255. *Sator*, seminator, vel pater, a *semine*.

[p] *Scurra*, qui sectari solet quempiam cibi gratia. A
C *sequendo* igitur, inde *scurra* appellatus. Idem *assecla*, a *sequendo*.

Satelles, quod adhæreat alteri, sive a lateris custodia.

256. *Suffectus*, in loco alterius suppositus, quasi *suffactus*. Unde et *consulem suffectum* dicimus eum qui pro alio substituitur.

257. *Secundus*, quia *secus pedes*, et tractus est sermo a sequentibus servis pedisequis. Unde et *secunda fortuna* dicitur, quod secundum nos est, id est, prope nos. Inde et *res secundæ*, id est, prosperæ. *Secundæ* autem a *sequendo* sunt dictæ.

258. [q] *Stipulator*, promissor. *Stipulare* enim *pro-*

[a] *Sanctus*. Vid. Serv., Æn. XII, ad vers. *Qui fœdera fulmine sancit*, aut ad verba Pauli potius respexit: *et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio*.

[b] *Sincerus*. E Serv., Georg. IV.

[c] *Speciosus*. E Serv., Æn. I. Quamvis alias *formosum* non a *forma*, sed a *formo* ducat Isidorus.

[d] *Solers*. Donat., in Eunuch.

[e] *Superstitiosos ait Cic*. Lib. II de Nat. deor.

[f] *Sodales*. Tres *etymologiæ* indicantur a Festo, ut sodales sint, vel *ex suo edentes*, vel *una sedentes*, quasi *sedales*; vel *suadentes*, quarum duas priores posuit Isidorus.

[g] *Socii*. Quasi in eod. *socco* insistentes.

[h] *Stultus est, qui per stupor*, E Serv. Æn. XI, ad vers. *Quis metus?*

[i] *Segnis, id est, sine igne*. E Serv. Æn. I. Hunc locum dispunctione sola restituimus.

D *Suasor d. i. i. s. s. trahens*. Al.: *Suasor, a suadendo quem vult decipere*. Utraque scriptura Gothicorum librorum.

[k] *Scrupulosus*. E Serv., Æn. VI.

[l] *Sacrilegus*. Ex eod., Eclog. 8.

[m] *Scævus*. Ex eod., Æn. III, ad vers. *Scævæque amplector limina portæ*. Gloss. σκαιὸς, *scævus*, et *Scæva*, ἀριστερὰ χείρ; et Non. in *Obscæcavit*.

[n] *Scorta*. Vid. Fest. et Epitom.

[o] *Scelerosus... Plus est autem scelerosus*. Donat., in Eunuch.: SCELEROSUS *proprie auctor est scelerum*; SCELERATUS *in quo scelus sit constitutum, vel commissum*.

[p] *Scurra*. Vid. Fest. et Scalig.

[q] *Stipulat... stipular. enim promittere*. Recte, Goth. omnes Gloss. ἐπερωτῶμαι, *promitto, spondeo, stipulor*. Item ἐπερωτῶ *consulto, interrogo, stipulo*, seu mavis *stipulorum*. Nam stipulor commune, ut ait Pris-

mittere est, ex verbis **496** jurisperitorum, qui etiam stipulum firmum appellaverunt.

259. *Sanus*, a sanguine, quia sine pallore est.

Sospes...

[a] *Salus*, a *sale* nomen accepisse putatur.

Subtilis, ab extenuatione dictus.

260. [b] *Sequester* dicitur, qui certantibus medius intervenit, qui apud Græcos ὁ μέσος dicitur, apud quem pignora deponi solent. Quod vocabulum a *sequendo* factum est, quod ejus qui electus sit utraque pars fidem sequatur.

261. *Sessilis*, quod non videtur stare, sed *sedere*.

Surdus, a *sordibus* humoris aure conceptis; et quamvis multis casibus accidat, nomen tamen æger ex prædicto vitio retinet.

262. *Siccus*, quod sit exsuccatus, sive, per antiphrasin, quod sit sine *succo*.

[c] *Sepultus* dictus, eo quod sit sine palpatione, vel *sine pulsu*, id est, sine motu.

263. [d] *Sajo*, ab exigendo dictus.

Sutor, a *suendis* pellibus nominatur.

Subulcus, porcorum pastor, sicut *bubulcus* a cura boum.

T. **497**

264. *Tutor*, qui pupillum *tuetur*, hoc est, intuetur, de quo in consuetudine vulgari dicitur: *Quid me mones? Et tutorem, et pædagogum olim obrui.*

265. [e] *Testes* dicti, quod *testamento* adhiberi solent, sicut *signatores*, quod testamentum *signent*.

266. [f] *Tetricus*, mons in Sabinis asperrimus. Unde et tristes homines *tetricos* dicimus.

Taciturnus, in *tacendo diuturnus*.

267. *Trutinator*, examinator, ex judicii libra perpendens; recta translatione a *trutina*, quæ est gemina ponderum lanx.

268. *Tristis*...

A *Tenax*, nummi cupidior, quod teneat. [g] Interdum, et *pertinax*. *Truculentus* ..

269. [h] *Torvus*, terribilis, eo quod sit *torto vultu*, et turbulento aspectu, ut: *Torva leæna*; et:

Cernimus astantes nequidquam lumine torvo.

270. [i] *Turbidus*...

Terribilis...

Teter, ab obscura tenebrosaque vita. *Teterrimus* pro fero nimium. Tetrum enim veteres pro Fero dixerunt, ut Ennius: *Tetrosque elephantos.*

Terribilis, quia timorem habet, et timetur.

271. *Tergiversator*, quod animum quasi *tergum vertat* huc et illuc, nec facile qualis sit intelligitur.

Temulentus, a *temeto*, id est, vino, dictus.

272. [j] *Timidus*, quod *timeat diu*, id est, a sanguine, B nam timor sanguinem gelat, qui coactus gignit timorem.

273. *Turpis*, quod sit informis, et *torpeat*.

V **498**

274. *Vir*, [k] a *virtute*.

Utilis, ab *utendo* bene sua, vel quod bene quid uti possit, sicut, *docilis* quod *doceri* possit.

275. *Verus*, a *veritate*, hinc et *verax*. Major est veritas quam verus, quia non veritas a vero, sed verus a veritate descendit.

Veridicus, quia *verum dicit*, et veritatis assertor est.

Verecundus, quia *verum* factum erubescit.

276. [l] *Viridis*, vi et succo plenus, quasi *vi rudis*.

Venustus, pulcher, a *venis*, id est, sanguine.

C *Vivens*.....

Vivus.....

277. *Varius*, quasi non unius viæ, sed incertæ mistæque sententiæ.

Versutus, eo quod ejus mens in quolibet actu ad quamlibet fraudem facile *vertitur*, unde et *versuti* dicitur contorta sententia. Plautus: *Versutior quam rota figularis.*

cianus, lib. v, citans ad id Suetonium, lib. VIII Prætorum. Festus, in *Stipe*: *Stipem esse nummum signatum, testimonio est et id quod datur stipendium militi; et cum spondetur pecunia, quod stipulari dicitur*; vel (ut edidit Ful. Ursinus): *Stipem dicebant pecuniam signatam, quod stiparetur; ideo stipulari dicitur is qui interrogatus spondet.* Ergo cum stipulari commune sit, interrogationemque et sponsionem contineat, recte quoque ead. Gloss.: Ἐπερώτησις, *interrogatio, stipulatio*; et *Stipulatio*, ἱκανοδοσία; itemque: ἱκανοδοσία, *satisdatio*. Satisdatio autem et ἱκανοδοσία promittentis sunt, non interrogantis. Hæc propterea pluribus, quia A. August. STIPULARI *rogare* esse volebat, non *promittere*, et *stipulatorem* eum qui rogaret, nullo modo qui promitteret.

[a] *Salus, a sale.* Quod corruptionem prohibeat.

[b] *Sequester.* Serv., Æn. XI, ad vers. *Pace sequestra*: *Media* (inquit), *nam sequester est medius inter duos altercantes apud quem aliquid ad tempus seponitur.* Gloss., *sequester*, μεσίτης, ἔντριτος, συνθηκοφύλαξ. Vid. Agell., lib. XX, cap. 10, et jurisconsultor. libros.

[c] *Sepultus.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Custode sepulto.*

[d] *Sajo.* Gothorum vox, quam et nos retinemus, et sæpe legitur in Gothicis legibus et membranis, et apud Cassiodorum. In concilio vero Emeritensi, c. 8, mendose *Salomonem*, pro *Sajonem* habent aliqui Codices. Illud adnotandum, *i* consonans eo modo prolatum a Gothis, quo a nobis *gi* et *ge*. Idque non modo scriptura ipsa *sagio*, quæ in quibusdam libris est, et Germanus *sager* eadem significatione, sed notatio quoque Isidori satis demonstrat.

[e] *Testes.* Sup., lib. V., cap. 21.

[f] *Tetricus.* E Serv., Æn. VII, ad vers. *Qui Tetric[æ] horr. cautes.*

D [g] *Interdum, et pertinax.* Eleganter utramque conjunxit Plautus: *Quid ais, tenaxne ejus pater?* PH. *immo ædepol pertinax.*

[h] *Torvus, terribilis.* E Serv., Æn. X, ad vers. *Un[a] torvus Abas.* Eosdem nos *rostrituertos* dicimus.

[i] *Turbidus.* E Serv., Æn. IV.

[j] *Timidus... id est a sanguine.* Hoc est: Fit propt[er] sanguinem; *nam timor sangui.*, etc. Quæ sunt Ser[vii] verba, Æn. III.

[k] *Vir a virtute.* Physica, non grammatica, hoc e[st] non vocis, sed rei ipsius origo, qua de re in præ[fa]tione hujus libri. Nam *virtus* potius a *viro*, *vir* a [vi], quod major in eo vis quam in femina, nominatus, [ut] ait Lactantius in lib. de Opif., cap. 12. Eamdem [nota]tionem sequitur paulo post in *vero* et *veritate*.

[l] *Viridis, vi, et succ. pl. q. vi rudis.* Varro, *Viri[dis] a vi quadam humoris, quæ si exaruit, moritur.*

278. [a] *Villis* a *villa*, nullius enim urbanitatis est. *Versipellis*, eo quod in diversa vultum et mentem vertat. Inde, et *versutus*, et *callidus*.

Violentus, quia *vim* infert.

279. [b] *Vecors*, mali *cordis*, et malæ conscientiæ. *Vagus*, quia sine via.

Venus, a *Venere* etymologiam trahit. Item *vanus* inanis, falsus, eo quod sine memoria evanescat.

280. *Vesanus* non probe *sanus*.

Vinolentus, qui et satis bibit, et difficile inebriatur.

A [c] *Vexatus*, id est, *portatus*, ab eo quod est *veho vexo, vecto*, ut *vexasse* sit *portasse*.

281. *Veneficus*, eo quod venenum mortis causa paravit, aut præstitit, aut vendidit.

[d] *Vector*, quasi *vehitor*. Est autem vector et qui vehit, et qui vehitur.

282. *Venator*, quasi *venabulator*, a *venabulo*, scilicet, quo bestias premit. [e] Quatuor autem sunt venatorum officia : vestigatores, indagatores, alatores, pressores.

[a] *Villis a villa*, etc. Hæc non leguntur in vetustioribus libris.

[b] *Vecors*. Festus : *Vecors, turbati ac mali cordis*. At Labeo : *Vecors* sine corde ; *Vesanus* sine sanitate.

[c] *Vexatus*, E. Serv., Eclog. 6.

[d] *Vector*. Ex eod., Æn. IV, ad vers. *Nescius illa fuga*, etc.

[e] *Quatuor sunt venatorum officia*. Vestigatorum munus vox ipsa ostendit satis. Alia duo expressit Virgilius uno versu :

Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt.

Pressorum officium ex eleganti verbi premendi significatione constabit. Significat enim interdum fugientem insequi, atque ita urgere, ut prope prendas ; nos *ir al alcance* dicimus :

B Hanc fugerent Graji, premeret Trojana juventus.

Æn. I. Et 2 :

.....Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jamjamque manu tenet, et premit hasta.

Hic incipit Editionis Arevali tomus IV.

LIBER UNDECIMUS.

DE HOMINE ET PORTENTIS.

1 CAPUT PRIMUM.

De homine et partibus ejus.

1. *Natura* [a] dicta ab eo quod *nasci* aliquid faciat. Gignendi enim et faciendi potens est. [b] Hanc quidam Deum esse dixerunt, a quo omnia creata sunt et existunt.

2. *Genus* a *gignendo* dictum, cui derivatum nomen a terra, ex qua omnia gignuntur, γῆ enim Græce terra dicitur.

3. *Vita* dicta propter *vigorem*, vel quod *vim teneat* nascendi, atque crescendi. Unde et arbores vitam habere dicuntur, quia gignuntur et crescunt.

4. *Homo* dictus, quia ex *humo* factus est, sicut dicitur in Genesi : *Et creavit Deus* [c] *hominem de humo terræ*. Abusive autem pronuntiatur ex utraque substantia totus homo, id est, ex societate animæ et corporis.

5. [d] Nam proprie *homo* ab *humo*. [e] Græci autem hominem ἄνθρωπον appellaverunt, 2 eo quod sursum spectet, sublevatus ab humo ad contemplationem artificis sui. Quod Ovidius poeta designat, cum dicit :

Pronaque cum spectent animalia cætera terram,
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, et erectos ad sidera tollere vultus.

Qui ideo erectus cœlum aspicit, ut Deum quærat, non ut terram intendat, [f] veluti pecora, quæ natura prona et ventri obedientia finxit.

6. [g] Duplex est autem homo, interior et exterior. Interior homo, anima; exterior homo, corpus.]

7. [h] *Anima* autem gentilibus nomen accepit, eo quod ventus sit. Unde et *ventus* Græce ἄνεμος dicitur, quod ore trahentes aerem vivere videamur. Sed apertissime falsum est, quia multo prius gignitur anima quam concipi ore aer possit, quia jam in genitricis utero vivit.

C 8. Non est igitur aer anima, quod quidam putaverunt, qui non potuerunt incorpoream ejus cogitare naturam.

9. *Spiritum* idem esse quod animam [i] evangelista pronuntiat dicens : *Potestatem habeo ponendi animam meam, et rursus potestatem habeo, sumendi eam*. De hac quoque ipsa Domini anima passionis tempore memoratus evangelista ita protulit, dicens : *Et inclinato capite* [j] *emisit spiritum*.

10. Quid est enim emittere spiritum, nisi animam ponere? Sed anima dicta propter quod vivit; spiritus autem, vel pro spirituali natura, [k] vel pro eo quod

D inspiret in corpore.

11. Item [l] animum idem esse quod animam. [m] Sed

[a] *Natura dicta est*. Verba sunt Servii, Georg. II, ad verba : *Quippe solo natura subest*.

[b] *Hanc quidem*. Ex Lact., lib. II, cap. 1.

[c] *Hominem de humo terræ*. Ita vetustissimi quique libri, secutusque est (ut solet) LXX interp.

[d] *Nam proprie homo ab hum*. Hieron., Joel. II.

[e] *Græci autem* ἄνθρωπ. Ex eod, Lact. loco.

[f] *Veluti pecora*. E Sallustio in Catilin.

[g] *Duplex est autem homo*. Ex Hieron., Ezech. XIV.

[h] *Anima autem gentilibus*. Ita Goth. Col. Vid. Lact., de Opif., cap. 17.

[i] *Evangelista pronuntiat*. Joann. X.

[j] *Emisit sp*. Joan. XVII, *tradidit sp.*; Matthæus, *emisit*. Sed eod. modo auctor libri de Sp. et Anim.

[k] *Vel pro eo quod spiret*. Ead. in lib. de Spiritu et Anim., c., 34. Quod opus non esse Hugonis de Sancto Vict. hæc atque alia in Codicibus nostris Hugone antiquioribus satis ostendunt.

[l] *Animum idem esse quod animam*. Ex Lact., de Opif., cap. 18.

[m] *Sed anima vitæ, animus consilii*. E Serv., Æn. X, ad vers. *Sanguisque animusque seq.* Suntque in eod. lib. de Spir. et Anim.

anima vitæ est, animus consilii. Unde dicunt philosophi etiam sine animo vitam manere, et sine mente animam durare; unde et *amentes;* nam *mentem* vocari, ut sciat; *animum*, ut velit.

12. *Mens* autem vocata, quod *emineat* in anima, vel quod *meminit*, **3** unde et immemores amentes. Quapropter non anima, sed quod excellit in anima *mens* vocatur, tanquam caput ejus, vel oculus. Unde et ipse homo secundum mentem imago Dei dicitur. Ita autem hæc omnia adjuncta sunt animæ, ut una res sit. Pro efficientiis enim causarum diversa nomina sortita est anima.

13. Nam et memoria mens est, unde et immemores amentes; [a] dum ergo vivificat corpus, *anima* est; dum vult, *animus* est; dum scit, *mens* est; dum recolit, *memoria* est; dum rectum judicat, *ratio* est; B dum spirat, *spiritus* est; dum aliquid sentit, *sensus* est. Nam inde animus *sensus* dicitur pro iis quæ sentit, unde et *sententia* nomen accepit.

14. *Corpus* dictum, eo quod corruptum perit. Solubile enim atque mortale est, et aliquando solvendum.

Caro autem a *creando* est appellata.

15. [b] *Crementum* enim semen est masculi, unde animalium et hominum corpora concipiuntur. Hinc, et parentes *creatores* vocantur.

16. [c] *Caro* autem ex quatuor elementis compacta est. [d] Nam *terra* in carne est, *aer* in halitu, *humor* in sanguine, *ignis* in calore vitali. Habent enim in nobis elementa suam quæque partem, quibus quid debetur compage resoluta.

17. [e] *Caro* autem et *corpus* diversa significant. In carne semper corpus est, non semper in corpore caro; nam caro est quæ vivit, idem et corpus. Corpus, quod non vivit, idem non caro. **4** Nam corpus dicitur, aut quod post vitam mortuum est, aut sine vita est conditum. Interdum et cum vita corpus, et non caro, ut herba et lignum.

18. *Sensus* corporis quinque sunt: visus, auditus, odoratus, gustus et tactus. Ex quibus duo aperiuntur, et clauduntur, duo semper patentes sunt.

A 19. [f] *Sensus* dicti quia per eos anima subtilissime totum corpus agitat vigore sentiendi.

[g] Unde et *præsentia* nuncupantur, quod sint præ sensibus, sicut præ oculis, quæ præsto sunt oculis.

20. *Visus* est qui a philosophis humor vitreus appellatur. [h] Visum autem fieri quidam asseverant, aut externa ætherea luce, aut interno spiritu lucido [i] per tenues vias a cerebro venientes, atque penetratis tunicis in aerem exeuntes, et tunc commistione similis materiæ visum dantes.

21. [j] Visus dictus quod vivacior sit cæteris sensibus, ac præstantior, sive velocior, ampliusque vigeat, quantum memoria inter cætera mentis officia. Vicinior est enim cerebro, unde omnia manant, ex quo fit ut ea quæ ad alios pertinent sensus videre dicamus, velu ticum dicimus: *Vide quomodo sonat, vide quomodo sapit*, sic et cætera.

22. *Auditus* appellatus, [k] quod voces hauriat, hoc est aere verberato suscipiat sonos.

Odoratus, quasi aeris *odore attactus*. Tacto enim aere sentitur, sic et *olfactus*, quod odoribus afficiatur.

Gustus, a *gutture* dictus.

5 23. *Tactus*, eo quod pertractet, et tangat, et per omnia membra vigorem sensus aspergat. [l] Nam tactu probamus quidquid cæteris sensibus judicare non possumus. Duo autem tactus genera sunt: nam aut extrinsecus venit, quod feriat, aut intus in ipso corpore oritur.

24. Unicuique autem sensui propria natura data C est. Nam quod videndum est oculis capitur, quod audiendum auribus, mollia et dura tactu æstimantur, sapor gustu, odor naribus ducitur.

25. [m] Prima pars corporis *caput*, datumque illi hoc nomen, eo quod sensus omnes et nervi inde initium capiant, [n] atque ex eo omnis vigendi causa oriatur. Ibi enim omnes sensus apparent. Unde ipsius animæ, quæ consulit corpori, quodammodo personam gerit.

26. *Vertex* est ea pars qua capilli capitis colliguntur, et in qua cæsaries vertitur, unde et nuncupatur

[a] *Dum orgo vivif... accep.* In eod. lib. de Sp., cap. 34.

[b] *Crementum.* E Placidi glossis, ut sup., lib. IX cap. 5.

[c] *Caro autem ex quatuor elem.* Ita Cod. omnes. *Corpus* scribebat Chacon, ex Lact. et Hieron., non recte, nisi *corpora nostra*, ex Lact., vel *corpora humana*, ex Hier., scribas, siquidem carnis nomine statim dicturus est vitam contineri, corporis non item. Neque obstat quod carnem et totum et partem videtur facere, dum subdit, *nam terra in carne est;* id enim ita dicitur, ut quasi manifestum et evidens ponatur, quo cæteris elementis minus aliquanto notas sedes assignare pergat.

[d] *Nam terra in carn.* Lact., lib. II, cap. 12.

[e] *Caro autem, et corp.* Ex Hieron., epist. ad Pammach. advers. error. Joann. Hierosolymitan.

[f] *Sensus dict.* Eod. lib. de Spirit.

[g] *Unde et præsenti.* Sup., lib. X., litt. *P.*

[h] *Visum autem fieri quid.* Prioris opinionis auctor Aristoteles; alterius Empedocles et Plato, quos Galenus secutus est.

[i] *Per tenues vias.* Al., *venas.*

[j] *Visus dictus, quod vivacior.* Itaque Græci, cum D aliorum sensuum verbis gignendi casum tribuant, videndi verbo, quod efficientiæ plus habeat, accusativum dedere, quo Platonis opinio adjuvari putatur.

[k] *Quod voces hauriat.* Ex Lact., cap. 8 lib. de Opif.

[l] *Nam tactu probamus.* Ambros., VI Hexam. cap. 9 : *Plerumque enim tactu probamus quæ oculis probare non possumus.*

[m] *Prima pars corp. cap. datumq. illi hoc nom.* Lact., de Opif., cap. 5 : *In summo vero caput collocavit, datumque illi hoc nomen, ut quidem Varroa Ciceronem scribit, quod hinc capiant initium sensus ac nervi.*

[n] *Atque ex eo omnis vigendi causa oriatur.* Ambros., ibid. : *Viciniores oculi sunt cerebro, unde omnis manat usus vigendi.*

27. *Calvaria*, ab ossibus calvis dicta, [a] per defectionem, [b] et neutraliter pronuntiatur.

Occipitium, capitis pars posterior, quasi contra capitium, vel quod sit capiti retrorsum.

28. [c] *Capilli* vocati, quasi *capitis pili*, facti ut et decorem præstent, et cerebrum adversus frigus muniant, atque a sole defendant.

Pili autem dicti a *pelle*, e qua prodeunt, [d] sicut et *pilum* dicitur a *pila*, ubi pigmentum contunditur.

29. [e] *Cæsaries*, a *cædendo* vocata, ideoque tantum virornm est. [f] Virum enim tonsum decet, mulierem non decet.

6 30. [g] *Comæ* sunt propriè non cæsi capilli, et est Græcus sermo. [h] Nam *comas* Græci *caimos* a *secando* nominant, unde,et κείρειν tondere dicunt. Unde et *cirri* vocantur, quod etiam iidem [i] Græci μαλλὸν vocant.

31. *Crines*, proprie mulierum sunt. Dicti autem crines, eo quod vittis discernantur. Unde et *discriminalia* dicuntur, quibus divisi religantur.

32. *Tempora* sunt quæ calvariæ dextra lævaque subjacent. Quæ ideo sic nuncupantur, quia moventur, ipsaque mobilitate, quasi tempora, quibusdam intervallis mutantur.

33. [j] *Facies* dicta ab *effigie*. Ibi est enim tota figura hominis, et uniuscujusque personæ cognitio.

34. *Vultus* vero dictus, eo quod per eum animi voluntas ostenditur; secundum voluntatem enim in varios motus mutatur. Unde et differunt sibi utraque; nam *facies* simpliciter accipitur de uniuscujusque naturali aspectu, *vultus* autem animorum qualitates significat.

35. [k] *Frons*, ab oculorum *foraminibus* nominata est. Hæc imago quædam animi, mentis motum specie sua exprimit, dum, vel læta, vel tristis est.

36. [l] *Oculi* vocati, sive quia eos ciliorum tegmina *occulunt*, ne qua incidentis injuriæ offensione lædantur, sive quia occultum lumen habent, id est, secretum, vel intus positum Hi inter omnes sensus viciniores animæ existunt; in oculis enim omne mentis indicium est, unde et animi perturbatio vel hilaritas in oculis apparet. **7** Oculi autem iidem et *lumina*. Et dicta

A *lumina* quod ex eis *lumen* manat, vel quod initio sui clausam teneant lucem, aut extrinsecus acceptam visui proponendam refundant.

37. *Pupilla* est medius punctus oculi, in quo vis est videndi, ubi, quia parvæ imagines nobis videntur, propterea pupillæ appellantur. Nam parvuli *pupilli* dicuntur. Hanc plerique *pupulam* vocant; vocatur autem *pupilla*, quod sit pura, atque impolluta, ut sunt puellæ. [m] Physici dicunt easdem pupillas, quas videmus in oculis, morituros ante triduum non habere, quibus non visis certa est desperatio.

38. Circulus vero quo a pupilla partes albæ oculi separantur discreta nigredine, *corona* dicitur, quod rotunditate sui ornent ambitum pupillæ.

[n] *Volvos* autem quidam appellant ipsos vertices **B** oculorum ex similitudine bolborum.

39. [o] *Palpebræ* sunt sinus oculorum, a *palpitatione* dictæ, quia semper moventur. Concurrunt enim invicem, ut assiduo motu reficiant obtutum. [p] Munitæ sunt autem vallo capillorum, ut et apertis oculis si quid inciderit repellatur, et somno conniventibus tanquam involuti quiescant latentes.

40. In summitate autem pelpebrarum, locis quibus se utræque clausæ contingunt, exstant adnati ordine servato pili, tutelam oculis ministrantes, ne irruentes facile injurias excipiant, et ex eo noceantur, ut pulveris, vel cujuscunque crassioris materiæ arceant contactum, aut ipsum quoque aerem concidendo mitificent, quo tenuem atque serenum faciant visum.

41. *Lacrymas*, quidam a laceratione mentis putant **C** dictas, alii existimant ideo quod Græci δάκρυα vocant.

42. *Cilia*, sunt tegmina quibus cooperiuntur oculi, et dicta *cilia*, **8** quod *celent* oculos, tegantque tuta custodia.

[q] *Supercilia* dicta, quia superposita sunt ciliis, quæ idcirco pilis vestita sunt, ut oculis munimenta prætendant, [r] et sudorem a capite defluentem depellant.

Intercilium vero est medium illud inter supercilia, quod sine pilis est.

43. *Genæ* sunt inferiores oculorum partes, unde

[a] *Per defectionem*. Nempe a *calvendo*, ut calumnia et cavillatio, teste Caio, cap. 233, de Verb. signif. Gloss., *Calvor* ἐξαπατῶ.

[b] *Et neutraliter pronuntiatur*. Id est, non tantum feminino genere, Gloss., *Calvarium*, κράνιον. Item *calvaria*. κράνιον.

[c] *Capilli q. capitis pili*. Aug., Dialect., cap. 6.

[d] *Sicut et pilum d. a. pila*. Varro a *pinsendo*, Servius a *pilumno* ducit.

[e] *Cæsaries... virorum est*. Verba Servii, Æn. VIII, ad vers. *Namque ipsam decoram cæsariem*.

[f] *Virum enim tonsum*. Ambros., de Cæsarie : *Alium sexum crinita, alium tonsa decet*.

[g] *Comæ*. Verba sunt Servii, Æn. V, ad vers. *Tonsa coma pressa corona*

[h] *Nam comas Græci caimos*. Ita plerique omnes Gothici libri. Nam *culmos* Salmaticensis eodem referri potest ex characterum affinitate. Aliorum librorum monstra, qualia fere occurrunt quoties *e* sermone Græco aliquid petitur, non est operæ pretium proferre.

[i] Græci, μαλλὸν. Gloss. : Μαλλὸς, *cirra, villus*.

[j] *Facies*, etc. Ambros., ibid. : *Quid sine capite est homo? Cum totus in capite sit, cum caput videris*, **D** *hominem agnoscis*.

[k] *Frons*. Ex Lact., cap. 8, et Ambros., loco cit.

[l] *Oculi voc*. Ex eod. Lact.

[m] *Physici dicunt*. Verba Servii, Æn. IV, ad vers. *Dat somnos adimitque*, etc.

[n] *Volvos autem quidam*. Lib. XVII, cap. 10 : *Volvi appellati, quod sint volubiles, et rotundi, ab aliis* βολβοὶ, et *bulbi*; ab Isidoro perpetuo *volvi*, consentientibus omnibus libris. Al., *a similitudine valvar*. Addit. Tarr. Cod. *Valvuli, folliculi fabæ*.

[o] *Palpebræ*. E Serv., Æn. IV, ad vers. *Sinum lacrymis impl. obortis*. Et Lact., cap. 10 de Opif.

[p] *Munitæ sunt autem*. Ex Cic., II de Natur. deor., vel ex Ambros., loco cit.

[q] *Supercilia*. Ambros. : *Frontem geminæ rupes superciliorum sequuntur, quæ oculis munimenta prætendant*.

[r] *Et sudorem a c.d. depell*. Ciceronis sunt verba.

barbæ inchoant; nam Græce γένειον *barbæ*. Hinc et **A** genæ, quod inde incipiant gigni barbæ.

44. *Malæ* sunt eminentes sub oculis partes ad protectionem eorum suppositæ. Vocatæ autem malæ, sive quod infra oculos promineant in rotunditatem, quæ Græci μῆλα appellant, sive quod sint super maxillas.

45. *Maxillæ*, per diminutionem a malis, sicut paxillus a palo, taxillus a talo.

Mandibulæ sunt maxillarum partes, ex quo et nomen factum.

Barbam veteres vocaverunt, quod virorum sit, non mulierum.

46. *Aurium* inditum nomen a vocibus hauriendis, unde et Virg.: *Vocemque his auribus hausi*. Aut quia vocem ipsam Græci αὐδὴν vocant, ab auditu. Per **B** immutationem enim litteræ *aures*, quasi *audes*, nuncupatæ sunt. [a] Vox enim repercussa per anfractus earum sonum facit, quo sensum excipiant audiendi. [b] *Pinnula*, summa pars auris, ab acumine dicta. [c] *Pinnum* enim antiqui *acutum* dicebant; unde et *bipennis* et *pinna*.

47. [d] *Nares* idcirco nominantur, quia per eas, vel odor, vel spiritus *nare* non desinit; sive [e] quia nos odore admonent, ut *norimus* aliquid, **9** et sciamus; unde e contra inscii ac rudes ignari dicuntur. *Olfecisse* enim, veteres *scisse* dicebant. Terentius: *Ac non totis sex mensibus prius olfecissent, quam ille quidquam cœperet.*

48. Narium recta pars, propter quod æqualiter sit in longitudine et rotunditate porrecta, *columna* vocatur; extremitas ejus [f] *pirula*, a formula pomi pyri. Quæ vero dextra lævaque sunt, *pinnulæ*, ab alarum similitudine, medium autem, *interfinium*.

49. *Os* dictum, quod per ipsum, quasi per ostium, et cibos intus mittimus, et sputum foras projicimus; [g] vel quia inde ingrediuntur cibi, inde egrediuntur sermones.

50. *Labia* a *lambendo* nominata. Quod autem superius est, *labium* dicimus, quod inferius, eo quod grossius sit, *labrum*. [h] Alii virorum *labra*, mulierum *labia* dicunt.

51. *Linguæ* a [i] *ligando* cibum putat Varro nomen impositum. Alii quod per articulatos sonos verba ligat. [j] Sicut enim plectrum cordis, ita lingua illiditur dentibus, et vocalem efficit sonum.

52. *Dentes* Græci ὀδόντας vocant, et inde Latinum nomen trahere videntur. Horum primi *Præcisores* dicuntur, quia omne quod accipitur ipsi prius incidunt. Sequentes *canini* vocantur, quorum duo in dextra maxilla, et duo in sinistra sunt. Et dicti canini, quia ad similitudinem caninorum existunt, et canis ex ipsis ossa frangit, **10** sicut et homo, et quod non possunt priores præcidere, illis tradunt, ut confringant. Hos vulgus, pro longitudine et rotunditate, [k] *colomellos* vocant. Ultimi sunt *molares*, qui concisa a prioribus atque confracta subigunt et molunt, atque immassant, unde et molares vocati sunt.

53. [l] Dentium autem numerum discernit qualitas sexus. Nam in viris plures, in feminis pauciores existunt.

54. [m] *Gingivæ* a *gignendis* dentibus nominatæ. Factæ autem sunt, etiam ad decorem dentium, ne nudi horrori potius quam ornamento existerent.

55. [n] *Palatum* nostrum, sicut cœlum, est positum, et inde *palatum* a *polo* per derivationem. Sed et Græci similiter palatum οὐρανὸν appellant, eo quod pro sui concavitate cœli similitudinem habeat.

56. *Fauces*, a *fundendis* vocibus nominatæ, vel quod per eas *famur* voces.

[o] *Arteriæ* vocatæ, sive quod per eas a pulmone aer, hoc est, spiritus fertur; seu quod arctis **C** et angustis meatibus spiritum vitalem retineant, unde vocis sonos emittunt, qui soni uno modo sonarent, nisi linguæ motus distantias vocis efficeret.

57. [p] *Tolles* Gallica lingua dicuntur, quas vulgo per diminutionem *tusillas* vocant, quæ in faucibus turgescere solent.

Mentum dictum, quod inde mandibulæ oriantur, vel quod ibi jungantur.

58. [q] *Gurgulio*, a gutture nomen trahit, cujus meatus ad os et nares pertendit, habens viam, qua vox ad linguam transmittitur, **11** ut possit verba collidere, unde et *garrire* dicimus.

[a] *Vox enim repercussa*. Ambros., ibid.

[b] *Pinnula summa pars*. Gloss., *Summa auricula*, πτερίγιον.

[c] *Pinnum enim*. Sic lib. XVII, c. 7, et lib. XIX, c. 19.

[d] *Nares... nare non desinit*, Ita Cod. R., et Lact., cap. 11. Nostri, mendose, *manare*.

[e] *Quia nos odore admon*. Ex Don., in Adelph.

[f] *Pirula*. Hanc σφαίριον Græci, *pinnulas* πτεριγια, *interfinium* ἰσθμὸν appellant. Hoc idem interfinium *imbricem* vocabit Arnobius. *Septum* voluisse videtur Lactantius, cum dixit: *Velut paricte per medium ducto intersepsit, atque divisit*. Theophil., lib. III. Περὶ τῆς κατασκ. Παρὰ τοῖς ἰατροῖς διαφραγμα, παρὰ δὲ τοῖς ποηταῖς κίονα καὶ στύλην.

[g] *Vel quia inde ingred*. Sic in Evang.: *quia inde erat transiturus*. Sed *illuc*, vel *illac* ex libris Tarr. legere etiam licet.

[h] *Alii viror. labra*. Quos reprehendit Serv. in Corydone.

[i] *A ligando cib. put. Varro*, Lact.: *Itaque Varro a ligando cibo putat linguæ nomen impositum*.

[j] *Sicut enim plectrum*. Ex Hieronymo, in epitaph. Paulæ.

[k] *Colomellos*. Et Varr., de Re Rust., *columella-* **D** *res* appellari dicit.

[l] *Dentium autem num*. Solini verba, cap. 4.

[m] *Gingivæ*. Lact., cap. 10.

[n] *Palatum nostrum sicut cœlum*. Cic., de Epicuro: *Sed dum palato quid sit optimum judicat, cœli palatium, ut ait Ennius, non suspexit*.

[o] *Arteriæ*. Confundit asperam arteriam cum reliquis, quæ per corpus diffusæ vitalem spiritum continent, aptatque Græcæ voci Latinam notationem jure suo.

[p] *Tolles Gallica ling*. Idem scribit Festus. Gloss., *tolæ, tolia*, παρίσθμια, *et tusillæ* παρίσθμια; *tosillas*, non *tonsillas* legi in Corn. Celsi manuscriptis libris, lib. VI, cap. 10, aiebat Chacon, et tonsilla Festo palus dolatus est.

[q] *Gurgulio a gutture*. Vid. Lact. et Serv., Georg. I.

59. [a] *Rumen*, proximum gurgulioni, quo cibus et potio devoratur. Hinc bestiæ quæ cibum revocant ac remandunt, *ruminare* dicuntur.

[b] *Sublinguium*, operculum gurgulionis, quasi parva lingua, quæ foramen linguæ recludit operitve.

60. *Collum* dictum, quod sit [c] rigidum et teres, ut *columna* bajulans caput, et sustentans, [d] quasi capitolium, cujus anterior pars *gula* vocatur, posterior *cervix*.

61. *Cervix* autem vocata, quod per eam partem cerebrum ad medullam spinæ dirigitur, quasi *cerebri via*. Veteres autem plurali tantum numero *cervices* dicebant; [e] primus Hortensius cervicem singulariter dixit. Cervix autem numero singulari membrum ipsum significat ([f] nam pluraliter contumaciam sæpe demonstrat). Cic. in Verr.: *Prætorem tu accuses, frange cervicem.*

62. *Humeri* dicti, quasi *armi* ad distinctionem nominis a pecudibus mutis, ut hi *humeros*, illi *armos* habere dicantur, nam proprie *armi* quadrupedum sunt.

[g] *Ola*, summi humeri pars posterior.

63. *Brachia* a fortitudine nominata, βαρὺ enim Græce *grave* et *forte* significat. [h] In brachiis enim tori lacertorum sunt, et insigne musculorum robur existit. Hi sunt tori, id est, musculi, [i] et dicti *tori*, quod illic viscera *torta* videantur.

64. [j] *Cubitus* dictus, quo ad cibos sumendos in ipso cubamus.

12 [k] *Ulna*, secundum quosdam utriusque manus extensio est, secundum alios cubitus, quod magis verum est, quia Græce ὠλένη *cubitus* dicitur.

65. [l] *Alæ* subbrachia sunt appellatæ, eo quod ex eis in modum alarum motus brachiorum inchoet, quas quidam ascillas vocant, quod ex his brachia *cilluntur*, id est, moventur, unde, et [m] *oscilla* dicta ab eo quod *cillantur*, id est, moveantur, *ora*. Nam

A *cillere* est *movere*. Has quidam *subhircos* vocant, propter quod in plerisque hominibus hircorum fetorem reddant.

66. [n] *Manus* dicta, quod sit totius corporis *munus*. Ipsa enim cibum ori ministrat, ipsa operatur omnia, atque dispensat, per eam accipimus et damus. Abusive autem *manus* etiam ars, vel artifex, [o] unde et *manupretium* dicimus.

67. *Dextra* vocatur a *dando*, ipsa enim pignus pacis datur, ipsa [p] fidei testis atque salutis adhibetur, et hoc est illud apud Tullium: *Fidem publicam jussu senatus dedi*, id est, dextram. Unde et Apostolus: *Dextras dederunt, mihi et Barnabæ, societatis.*

68. *Læva*, quod aptior sit ad levandum. Sinistra autem vocata, quasi *sine dextra*, [q] sive quod rem B fieri sinat. A *sinendo* enim *sinistra* est nuncupata.

69. *Palma* est manus expansis digitis, sicut contractis, *pugnus*.

Pugnus autem a *pugillo* dictus, sicut *palma* ab expansis *palmæ* ramis.

70. [r] *Digiti* nuncupati, vel quod decem sunt, vel quia decenter juncti existunt. Nam habent in se et numerum perfectum, et ordinem decentissimum. Primus *pollex* vocatus, eo quod inter cæteros polleat virtute et potestate. [s] Secundus *salutaris*, seu *demonstratorius*, **13** quia eo fere salutamus, atque ostendimus.

71. Tertius *impudicus*, quod plerumque per eum probari insectatio exprimitur. Quartus *annularis*, eo quod in ipso annulus geritur; [t] idem et *medicinalis*, C quod eo trita collyria a medicis colliguntur. Quintus *auricularis*, pro eo quod eo aurem scalpimus.

72. *Ungula* ex Græco vocamus; illi enim has ὄνυχας dicunt.

Truncus, media pars corporis a collo ad inguina. [u] De quo Nigidius: *Caput collo vehitur, truncus sustinetur, coxis, et genibus, cruribusque.*

73. *Thorax*, a Græcis dicitur anterior pars trunci

[a] *Rumen*. Et Fest.

[b] *Sublinguium*. Gloss., sublingua, ὑπόγλωσσον.

[c] *Rigidum et teres*. Lactantii verba.

[d] *Quasi capitolium*. F. *capitulum*, vel (ut Isidorus loquitur) *capitellum*. Idem namque collo caput quod columnæ capitulum.

[e] *Primus Hortens*. Ex Quintil., lib. VIII, cap. 3. Quamvis et Varro idem referat, lib. VII et IX. Quo allusit Cic., act. 5 in Verr.: *Tamenne putamus patronum tuum in hoc crimine cerviculam jactaturum?*

[f] *Nam pluraliter contum*. Interpunctione sola factum est, ne sibi ipse adversaretur hoc loco Isidorus.

[g] *Ola*. Al., *aula*.

[h] *In brachiis enim tori lacert*. Ex Lact. Ambrosius quoque: *Succedunt brachia, et validi lacertor. tori.*

[i] *Et dicti tori*. Quia torum Servius a tortis herbis dictum scribit, Isidorus brachiorum toros a tortis visceribus dictos voluit.

[j] *Cubitus*. Horat.:

Languidus in cubitum sese conviva reponat.

[k] *Ulna*. E Serv., Georg. III.

[l] *Alæ, subbrachia*. Nos quoque *sobacos* dicimus.

[m] *Oscilla... movere*. E Serv., Georg. II. Vid. Fest., Macrob., Hygin., Arati interp., Ovid. in Fast.

[n] *Manus*. Ex Ambros., loco cit.

[o] *Unde manupretium*. Al. *manuspretium*. Ut apud Ulp., cap. 13, de verb. Signif.

[p] *Fidei testis*. Serv. Æn. III, ad vers. *Dixerat, et genua amplexus. Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas partes corporis, aurem Memoriæ, frontem Genio, dexteram Fidei.*

[q] *Sive quod fieri sinat*. E Serv., Æn. II. Vid. Fest., in *Sinistræ aves*, et *Sinistrum*.

D [r] *Digiti*. Ex Lact.

[s] *Secundus salutaris*. Ita vocatur a Sueton. in Aug., hodieque Romæ, cum se matronæ salutant, indicem ori admovent. Idemque faciunt in publicis precibus viri, cum Christum salutant.

[t] *Idem et medicinalis*. Macrob. et Agell., quod ab eo sinistræ manus digito nervus quidam tenuissimus ad cor usque pertineat; ergo is erit potius medicinalis, quam dexter.

[u] *De quo Nigidius*: *caput collo vehitur*, etc. Non in *Coxendibus*, *Coxendicas coxas*. Lucil., *caput collo sustentatur, truncus sustinetur a coxendicibus*. Quare totum hoc *coxis, et genibusque, cruribusque*, ex una voce *coxendicibus* non intellecta factum suspicamur. Septenarius autem sive Lucii, sive Nigidii sic sustentari posset: *Caput a collo sustentatur, truncus a coxendicibus*, si in coxendice penultimam producas. Aut, ut senarius ex Isidoro fiat: *Caput*

a collo, usque ad stomachum, quam nos dicimus *arcam*, eo quod ibi arcanum sit, id est, secretum, quo cæteri arcentur. Unde, et *arca*, et *ara* dicta, quasi *res secretæ*, cujus eminentes pulpæ *mamillæ*. Inter quas pars illa ossea *pectus* dicitur, dextra autem lævaque *costæ*.

74. *Pectus* vocatum, quod sit *pexum* inter eminentes mamillarum partes, unde et *pectinem* dicimus, quod pexos capillos faciat.

Mamillæ vocatæ, quia rotundæ sunt, quasi *malæ*, per diminutionem scilicet.

75. *Papillæ* capita mammarum sunt, quas sugentes comprehendunt. Et dictæ *papillæ*, quod eas infantes quasi *pappant*, dum lac sugunt. [a] Proinde mamilla est omnis eminentia uberis, papilla vero breve illud unde lac trahitur.

76. *Ubera* dicta, vel [b] quia lacte uberta, vel quia uvida, humore scilicet lactis in morem uvarum plena.

77. [c] *Lac* vim nominis a colore trahit, quod sit albus liquor, λευκος enim Græce *album* dicunt, cujus natura ex sanguine commutatur ; nam post partum si quid sanguinis nondum fuerit uteri nutrimento **14** consumptum, naturali meatu fluit in mammas, et earum virtute albescens lactis accipit qualitatem.

78. *Cutis* est quæ in corpore prima est appellata, quod ipsa corpori superposita incisionem prima patitur, [d] κοπτὴ enim Græce incisio dicitur. Eadem et *pellis*, quod externas injurias corporis tegendo *pellat*, pluviasque et ventos solisque ardores perferat.

79. Pellis autem mox detracta, subacta jam *corium* dicitur.

Corium autem per derivationem *caro* appellavit, quod eo tegatur ; sed hoc in brutis animalibus proprium est.

80. *Pori* corporis Græco nomine appellantur, qui Latine proprie *spiramenta* dicuntur, eo quod per eos vivificus spiritus exterius ministretur.

81. [e] *Arvina* est pinguedo cuti adhærens.

Pulpa est caro sine pinguedine, dicta quod palpitet, resilit enim sæpe. Hanc plerique et *viscum* vocant, propter quod glutinosa sit.

A 82. *Membra* sunt partes corporis.

Artus, quibus colligantur membra, ab *arctando* dicti.

83. *Nervi*, Græca derivatione appellati, quos illi νεῦρα vocant. Alii Latine vocatos nervos putant, eo quod artuum conjunctiones invicem his inhærcant; id est, ab *inhærendo*. Maximam autem virium substantiam nervos facere certissimum est : nam quanto fuerint densiores, tanto propensius augescere firmitatem.

84. *Artus* dicti, quod colligati invicem nervis arctentur, id est, stringantur, quorum diminutiva sunt *articuli*. Nam *artus* dicimus membra majora, ut brachia ; *articulos* minora membra, ut digitos.

15 85. [f] *Compago*, capita sunt ossium, dicta, eo quod sibi compacta nervis, velut glutino quodam B adhæreant.

86. *Ossa* sunt corporis solidamenta. In his enim positio omnis roburque subsistit. *Ossa* autem ab *usto* dicta, propter quod cremarentur ab antiquis, sive, ut alii putant, ab *ore*, quod ibi pateant, nam ubique cute visceribusque obtecta celantur.

87. *Medullæ* appellatæ, quod madefaciant ossa, irrigant enim, et confortant.

[g] *Vertibula* sunt summæ ossium partes nodis crassioribus conglobatæ ; dicta ita, eo quod ad inflexionem membrorum illa vertantur.

88. *Cartilagines*, ossa mollia, et sine medulla, quod genus auriculæ, et narium discrimen, et costarum extremitates habent, sive opercula ossium, quæ moventur. Et dictæ *cartilagines*, quod leni attritu ca- C rent dolore, dum flectuntur.

89. *Costas* appellari quidam putant, quod ab ipsis interiora custodiantur, ut tota mollities ventris vallata salvetur.

90. *Latus* quia jacentibus nobis *latet*. [h] Est enim læva pars corporis, [i] dextro autem lateri habilior motus est, lævo fortior, et oneri ferendo accommodatior. Unde et læva nuncupata, quod aptior sit ad levandum aliquid, et portandum. Ipsa enim gestat clypeum, ensem, **16** pharetram, et reliqua onera, ut expedita sit dextera ad agendum.

collo vehitur, *truncus coxendicis*, vel *coxendicibus*.

[a] *Proinde mamilla est*. E Serv., Æn. XI. Et Fest., in voce *Papillæ*.

[b] *Quia lacte uberta*. Eadem voce usus Agell., lib. VIII, cap. 14.

[c] *Lac vim nom. a col.* Idem repetit lib. XX, cap. 2.

[d] Κοπτὴ *enim Græce*. Ita A. Aug., cum in omnibus libris *cutis enim Græce* nullo sensu legeretur. At Festo cutis est ἀπὸ τοῦ σκύτους, quomodo libenter hoc loco legeremus, nisi incisionem interpretaretur Isidorus.

[e] *Arvina*. Serv., Æn. VII : *Secundum Suetonium arvina est durum pingue, quod est inter cutem et viscus.*

[f] *Compago*. Ita plerique Goth. Al., *compagia*.

[g] *Vertibula... cartilagines*. Lact., cap. 5, de Ossib. : *Summas eorum partes crassioribus nodis conglobavit, ut et substringi nervis facilius, et verti possent, unde sunt vertibula nominata; eos nodos firmiter solidatos levi quodam operculo texit, quod dicitur cartilago, scilicet, ut sine attritu, et sensu doloris aliquo flecterentur.*

[h] *Est enim læva pars corp.* Hinc *interior* sinistra a Servio dicitur. Is namque Æn. V, ad vers. *Dum proram ad saxa suburget Interior.* : « INTERIOR, *id est*, SINISTERIOR, » interpretatur. Item, Æn. V, ad vers. D *Urbem designat aratro : « Quem Cato, in Originibus, morem dicit fuisse. Condituri enim civitates taurum in dextra, vaccam intrinsecus jungebant.* » Atque ita interpretatur etiam Asconius jocum apud Ciceronem de Aspendio citharista omnia *intus* canente. Unde illustratur etiam Catulli locus :

Marrucine, Asini manu sinistra
Non belle uteris in joco atque vino,
Tollis lintea negligentiorum.

Ergo, et latus tegere sinistrum ire significat, ejusque est, qui lævum possit latus fodere, quod de nomenclatore dixit Horatius. Scimus quid tota de re viro eruditissimo placeat, de quo illud dicam : Servio cur hac de re tantopere sæviret, non fuisse, cum Catoni et Asconio eadem opera succensere posset.

[i] *Dextro lateri habil... accommodatior*. Verba Solini extremo cap. 5.

91. [a] *Dorsum* est a cervice usque ad renes; dictum autem *dorsum*, quod sit superficies durior corporis, in modum saxi, fortis, et ad portandum, et ad perpetiendum.

92. [b] *Terga*, quia in ea supini jacemus in terra: quod solus homo potest, nam muta animalia tantum, aut in ventre, aut in latere jacent; unde in animalibus terga abusive dicuntur.

93. *Scapula.....*

[c] *Interscaplium*, spatium quod inter scapulas est, unde et nominatum.

94. *Palæ*, sunt dorsi dextra lævaque eminentia membra, dicta quod in luctando eas premimus, quod Græci παλαίειν dicunt.

95. *Spina*, junctura dorsi, dicta eo quod habeat radiolos acutos, cujus juncturæ *spondilia* appellantur, propter partem cerebri, quæ fertur per eos longo tractu ad cæteras corporis partes.

96. [d] *Sacra spina* est ima perpetuæ spinæ, quam Græci ἱερὸν ὀστοῦν vocant, quoniam primum infante concepto nascitur. [e] Ideoque ex hostia id primum a gentilibus diis suis dabatur, unde et *sacra spina* dicitur.

97. [f] *Renes*, ait Varro, dictos, quod rivi ab his obsceni humoris nascantur. Nam venæ et medullæ tenuem liquorem desudant in renibus, qui liquor rursus a renibus calore venereo resolutus decurrit.

98. [g] *Lumbi*, ob libidinis lasciviam dicti, quia in viris causa corporeæ voluptatis in ipsis est, sicut in umbilico feminis, unde, et ad Job **17** in exordio sermonis dictum est: *Accinge sicut vir lumbos tuos*, ut in iis esset resistendi præparatio, in quibus libidinis est usitata dominandi occasio.

99. *Umbilicus* est medius locus corporis, dictus quod sit *umbo iliorum*; unde et *umbo* appellatur locus in medio clypei, a quo pendet. [h] Ex eo enim infans in utero pendet, ex eo etiam et nutritur.

100. *Ilium* Græco sermone appellatum, quod ibi nos obvolvamus; Græce enim εἰλύειν *obvolvere* dicitur.

101. *Clunes* vocatæ, quod sint juxta colum, [i] quod est longao.

[j] *Nates*, quod in ipsis innitimur dum sedemus; unde et conglobata est in eis caro, ne prementis corporis mole ussa dolerent.

102. *Genitalia* corporis partes (ut nomen ipsum docet), gignendæ sobolis acceperunt vocabulum, quod his procreatur et gignitur. Hæc et *pudenda* pro verecundia, sive a *pube*, unde et indumento operiuntur. Dicuntur autem ista et *inhonesta*, quia non habent eam speciem decoris, sicut membra, quæ in promptu locata sunt.

103. Idem et *veretrum*, quia *viri* est tantum, sive, quod ex eo *virus* emittitur; nam *virus* proprie dicitur humor fluens a natura viri.

104. *Testiculi*, per diminutionem a *testibus* dicti, quorum numerus incipit a duobus. Hi semen calamo ministrant quod a spinæ medulla et renibus et lumbis suscipiunt ad gratiam procreandi.

[k] *Viscus* est pellis in qua testiculi sunt.

105. *Posteriora* vero vocata, quod retro sunt et a vultu aversa, ne dum alvum purgamus, inquinaremus aspectum.

Meatus, inde appellatus, quia per eum meant, id est, egeruntur stercora.

106. *Femora* dicta sunt, quod ea parte a femina sexus viri discrepet, **18** sunt autem ab inguinibus usque ad genua.

Femina autem, per derivationem femorum, partes sunt, quibus in equitando tergis equorum adhæremus; unde et præliatores olim *sub feminibus equos admisisse* dicebantur.

107. *Coxæ*, quasi, conjunctæ axes; in ipsis enim femora moventur, quorum concava *vertebra* vocantur, quia in eis capita femorum vertuntur.

Suffragines, quia subtus franguntur, id est, flectuntur, non supra, sicut in brachiis.

108. *Genua*, sunt commissiones femorum et crurum; et dicta *genua*, eo quod in utero sint genis opposita. Cohærent enim ibi sibi, et cognata sunt oculis lacrymarum indicibus et misericordiæ: [l] nam a genis *genua* dicuntur.

109. Denique complicatum gigni formarique hominem (dicunt) ita ut genua sursum sint, quibus oculi formantur, ut cavi, ac reconditi fiant. Ennius: *Atque genua comprimit artagena*. Inde est quod homines, dum ad genua se prosternunt, statim lacrymantur. Voluit enim eos natura uterum maternum rememorari, ubi quasi in tenebris considebant, antequam venirent ad lucem.

110. *Crura* dicta, quia iis currimus, et gressum facimus. Sunt autem sub genibus usque ad suras.

Tibiæ vocatæ, quasi *tubæ*; sunt enim et longitudine et specie similes.

[a] *Dorsum*. Nempe quasi *durum sursum*. At Fest.: *Dorsum dictum, quod ea pars corporis devexa sit deorsum.*

[b] *Terga*. Ex Lact., cap. 10.

[c] *Interscaplium*. Al., *interscapulum*, aut *interscapilium*. *Interscaplium* apud Cæl., lib. III, cap. 2, atque ita reponendum in gloss., ubi legitur *interscapulum*, μετάφρενον.

[d] *Sacra spina*. Hieron. in Eccles. XII: *Florem amygdali, quem nos pro canis posuimus, quidam sacram spinam interpretantur, quod decrescentibus natium carnibus, spina crescat et floreat.* Cæl. 4, tard. cap. 3: *Spina sacra dicitur os sacrum, quod Græci quoque vocant* ἱερὸν ὀστέον.

[e] *Ideoque ex hostia*. Menander: Οἱ δὲ τῆς ὀσφὺν ἄκραν θύσαντες.

[f] *Renes*. Ex Lact., cap. 14.

[g] *Lumbi*. Ex Greg. verbis, homil. 13, notationem qualemcunque confecit.

[h] *Ex eo enim inf.* Ex Lact., cap. 10.

[i] *Quod est longao*. Gloss.: *Longao*, κωλέντερον. Apud Cælium tum *longao*, tum *longano*; apud Arnobii et Varr. manuscriptos libros, *longano*; apud Veget., lib. I, cap. 42, de Veterinaria, *longanon intestinum*.

[j] *Nates*. Ex Lact., cap. 13.

[k] *Viscus est pellis*. Goth. *Fiscus*, per Digammon.

[l] *Nam a genis genua*. Ead. repetit in libro Differ. et in Cantic. expositione.

111. *Talus* dictus a *tolo;* nam tolus est eminens rotunditas, unde et fastigium templi rotundi *tolus* vocatur. Talus autem sub crure est, sub talo *calcanei.*

112. *Pedes,* ex Græca etymologia nomen sortiti sunt; hos enim Græci πόδας dicunt, [a] qui alternis motibus solo fixi incedunt.

113. [b] *Plantæ,* a planitie nuncupatæ, quia non rotundæ, ut in quadrupedibus, ne stare non possit bipes homo, sed planæ atque longiores formatæ sunt, ut stabile corpus efficerent. Sunt autem plantæ anteriores partes, quæ etiam ex multis ossibus constant.

19 114. [c] *Calcis,* prima pars plantæ; a *callo* illi nomen impositum, quo terram calcamus : hinc, et *calcaneus.*

115. [d] *Solum,* inferior pars pedis, dictum quia eo terræ vestigia imprimimus, sed et *solum* dicitur omne quod aliquid sustinet, quasi *solidum,* unde et terra *solum,* quod cuncta sustineat, et *solum* pedis, quod totam corporis molem portat.

116. [e] *Viscera,* non tantum intestina dicimus, sed quidquid sub corio est, [f] a visco, quod est inter cutem, et carnem. Item *viscera,* vitalia, id est, circumfusa cordis loca, quasi *viscora,* eo quod ibi vita, id est, anima contineatur.

117. Item viscera, capita nervorum ex sanguine et nervis copulata. Eadem *lacerti,* sive *mures,* quia sic in singulis membris cordis loco sunt, ut sit in media parte totius corporis cor; appellanturque a nomine similium animalium sub terra delitescentium. Nam inde *musculi* a murium similitudine. Iidem etiam, et *tori,* quod illic viscera toria videantur.

118. *Cor,* a Græca appellatione derivatum, quod illi καρδίαν dicunt, sive a *cura.* In eo enim omnis sollicitudo et scientiæ causa manet.

[g] Quod ideo pulmoni vicinum est, ut cum ira accenditur, pulmonis humore temperetur. Hujus duæ arteriæ sunt, e quibus [h] sinistra plus sanguinem habet, dextra plus spiritum; unde et in dextro brachio pulsum inspicimus.

119. [i] *Præcordia* vero sunt loca cordi vicina, [j] quibus sensus percipitur; et dicta *præcordia,* eo quod ibi sit principium cordis et cogitationis.

A **20** 120. *Pulsus* vocatus, quod palpitet, cujus indicio, aut infirmitatem intelligimus, aut salutem. Hujus duplex est motus. Simplex est, qui ex uno saltu constat. Compositus est, qui ex pluribus motibus inordinatus et inæqualis existit. Qui motus certa habent spatia : dactylicum percussum, quandiu sine vitio sunt; si quando vero citatiores sunt, ut δορκαδάζοντες, aut leniores, ut μυρμίζοντές, mortis signa sunt.

121. *Venæ* dictæ, eo quod viæ sint natantis sanguinis, [k] atque rivi per corpus omne divisi, quibus universa membra irrigantur.

122. [l] *Sanguis,* ex Græca etymologia nomen duxit, quod vegetetur, et sustentetur, et vivat. Sanguis autem est, dum in corpore est, effusus vero *cruor* dicitur. Nam *cruor* vocatus, eo quod effusus decurrit,
B vel ab eo quod currendo corruat. Alii autem *cruorem* interpretantur *sanguinem corruptum,* qui emittitur. Alii aiunt vocatum sanguinem, quod suavis sit.

123. [m] Sanguis autem non est integer, nisi in juvenibus. Nam dicunt physici minui sanguinem per ætatem, unde in senibus tremor est. Proprie autem sanguis animæ possessio est; [n] inde genas lacerare in luctu mulieres solent, unde et purpureæ vestes, et flores purpurei mortuis præbentur.

124. *Pulmo,* ex Græco trahit vocabulum. [o] Græci enim *pulmonem* πλεύμονα vocant, eo quod [p] cordis flabellum sit, in quo πνεῦμα, id est, spiritus inest, per quod, et agitantur, et moventur, unde et *pulmones* vocati sunt. Nam Græce πνεῦμα spiritus dicitur, qui flando et agitando aerem admittit et rejicit, a quo
C moventur pulmones, et palpitant, et aperiendo se, ut flatum capiant, et stringendo, ut ejiciant. Est enim organum corporis.

125. [q] *Jecur,* nomen habet eo quod ignis ibi habeat sedem, **21** qui in cerebro subvolat. Inde ad oculos cæterosque sensus et membra diffunditur, et calore suo ad se succum ex cibo tractum vertit in sanguinem, quem ad usum pascendi nutriendique singulis membris præbet. In jecore autem consistit voluptas, et concupiscentia, juxta eos qui de physicis disputant.

126. [r] *Fibræ,* jecoris sunt extremitates [s] sicut extremæ partes foliorum in intybis, sive quasi lin-

[a] *Qui alternis motib.* Lactantii verba nonnihil detorta.

[b] *Plantæ.* Lact., ibid.

[c] *Calcis prima p. plantæ.* Calcis rectus, ut lancis, l. xx, c. 4; sed utrumque librariorum putamus erratum.

[d] *Solum dicitur.* Serv. verba, Æn. vii, ad vers. *Et Certale solum.*

[e] *Viscera.* Ex eod., Æn. i.

[f] *A visco quod est inter cut. et carn.* Serv., Æn. vi, ubi *inter ossa et carnem.*

[g] *Quod ideo pulm.* Ex Ambros., vi, cap. 9.

[h] *Sinistra plus sanguinem.* Ita optimi quique libri, recte opinor, quamvis paulo insolentior constructio videri possit.

[i] *Præcordia.* E Serv. Æn. vii, ad vers. *Huic dea cæruleum.*

[j] *Quibus sensus percipitur.* Ex Aristotelis sententia. Nam cerebro id tribuunt medici.

[k] *Atque rivi.* Ex Lact., cap. 7.

[l] *Sanguis.* Sup. lib. iv. cap. 3.

[m] *Sanguis non est integer.* E Serv. Æn. ii, ad vers. *Vos o quibus integer ævi sanguis.*

[n] *Inde genas lacerare.* Pleniora hæc apud Serv. Æn. xii, ad vers. *Roseas laniata genas,* et Æn. vi, ad
D vers. *Purpureas sup. vest.* et ad vers. *Purpureos spargam flores.* Cautum tamen lege xii tab. *Mulier faciem ne carpito.*

[o] *Græci enim pulmonem* πλεύμονα *vocant.* Πλεύμων est Atticis, aliis πνεύμων. Alcæus, apud Plutarch., Τέγγε πλεύμωνας οἴνω.

[p] *Cordis flabellum.* Ventilabrum cordis dixit auctor lib. de Spir. et anim. cap, 33.

[q] *Jecur... eo quod ignis.* Ut sit, quasi *jacens ur,* nam *ur* Isidoro ignis non uno in loco.

[r] *Fibræ jecoris sunt.* E Serv , Æn. x, ad vers. *Cui pecudum fibræ.*

[s] *Sicut extremæ partes foliorum in intyb.* Serv. Georg. i, ad vers. *Amaris intyba fibris : — Fibris autem abusive quod radices intyborum hac atque illac decurrunt ut fibræ per jecur, id est, venæ quædam, et nervi.* Unde hæc male affecta sunt. *Filorum,* legebat Chacon. Sed quid simile cum linguis eminentibus?

guæ eminentes. Dictæ autem fibræ, quod apud gentiles in sacris ad Phœbi aras ferebantur ab ariolis, quibus oblatis atque succensis, responsa acciperent.

127. *Splen* dictus a supplemento ex contraria parte jecoris, ne vacua existeret, quem quidam etiam risus causa factum existimant; [a] nam splene ridemus, felle irascimur, corde sapimus, jecore amamus. Quibus quatuor elementis constantibus, integrum est animal.

128. *Fel* appellatum quod sit folliculus gestans humorem, qui vocatur *bilis*.

Stomachus, Græce *os* vocatur, eo quod ostium ventris sit, et cibum excipiat, atque in intestina transmittat.

129. *Intestina* dicuntur, eo quod corporis interiore parte cohibentur, quæ idcirco longis nexibus in circulorum ordinata sunt modum, ut susceptas escas paulatim egerant, et superadditis cibis non impediantur.

130. [b] *Omentum*, membranum quod continet intestinorum majorem partem, quod ἐπίπλουν Græci vocant.

Disseptum intestinum, quod discernit ventrem, et cætera intestina a pulmonibus et a corde.

131. *Cæcum* intestinum, quod sit sine foramine, et exitu, quod Græci, [c] τυφλὸν ἔντερον dicunt.

Jejunum, tenue intestinum, unde et *jejunum* dicitur.

22 132. [d] *Venter* autem, et *alvus*, et *uterus* inter se differunt. Venter est, qui acceptos cibos digerit, et apparet extrinsecus, pertinetque a pectore ad inguina. Et dictus *venter*, quod per totum corpus vitæ alimenta transmittat.

133. *Alvus* est, quæ cibum recipit, et purgari solet. Sallustius : *Simulans sibi alvum purgari*. Et vocatur *alvus*, quod abluatur, id est, purgetur. Ex ipsa enim sordes stercorum defluunt.

134. *Uterum* solæ mulieres habent, in quo concipiunt, ad similitudinem caliculi. Tamen auctores uterum pro utriuslibet sexus ventre plerumque ponunt, nec poetæ tantummodo, sed et cæteri.

135. Vocatus autem *uterus*, quod duplex sit, et [e] ab utraque in duas se dividat partes, quæ in diversum diffusæ ac replexæ circumplicantur in modum cornuum arietis, vel quod interius impleatur fetu. Hinc et *uter*, quod aliquid intrinsecus habuerit, ut membra et viscera.

136. [f] *Aqualiculus* autem proprie porci est, hinc ad ventrem translatio.

Matrix dicitur, quod fetus in ea generetur, [g] semen enim receptum confovet, confotum corporat, corporatum in membra distinguit.

A 137. *Vulva* vocata, quasi *valva*, id est, janua ventris, vel quod semen recipiat, vel quod ex ea fetus procedat.

Vesica dicta, quia sicut vas aqua, ita de renibus urina collecta completur, et humore distenditur, cujus usus in volucribus non habetur.

138. *Urina* autem dicta, sive quod urat, sive quod ex renibus egeritur; cujus indicio, et salus, et ægritudo futura monstratur. Qui humor vulgo *lotium* dicitur, quod eo lota, id est, munda vestimenta efficiantur.

23 139. *Semen* est quod jactum sumitur, aut a terra, aut ab utero ad gignendum, vel fructus, vel fetus. Est enim liquor ex cibi et corporis decoctione factus, ac diffusus per venas atque medullas, qui inde desudatus in modum sentinæ concrescit in renibus,
B ejectusque per coitum, et in utero mulieris susceptus, calore quodammodo viscerum et menstruali sanguinis irrigatione formatur in corpus.

140. *Menstrua*, supervacuus mulierum sanguis. Dicta autem *menstrua* a circuitu lunaris luminis, quo solet hoc venire profluvium. Luna enim Græce μήνη dicitur, hæc et *muliebria* nuncupantur; nam mulier solum animal menstruale est.

141. Cujus cruoris contactu fruges non germinant, acescunt musta, moriuntur herbæ, amittunt arbores fetus, [h] ferrum rubigo corripit, nigrescunt æra. Si qui canes inde ederint in rabiem efferantur. Glutinum asphalti, quod nec ferro, nec aquis dissolvitur, cruore ipso pollutum sponte dispergitur.

142. Post plurimos autem dies menstruos ideo
C semen non est [i] germinabile, quia jam non est menstrualis sanguis a quo perfusum irrigetur. Tenue semen locis muliebribus non adhæret, labitur enim, nec habet vim adhærendi. Similiter et crassum vim non habet gignendi, quia muliebri sanguini miscere se non potest propter nimiam sui spissitudinem. Hinc et steriles mares et feminas (dicunt) fieri, vel per nimiam seminis, vel sanguinis crassitudinem, vel propter nimiam raritatem.

143. [j] Primum autem aiunt cor hominis fingi, quod in eo sit, et vita hominis, et sapientia; deinde quadragesimo die totum opus expleri, quod ex abortionibus, ut fertur, collectum est. [k] Alii fetus a capite sumere dicunt exordium; unde et in avium fetibus primum oculos fingi in ovis videmus.

D 144. *Fetus* autem nominatus, quod adhuc in utero foveatur. Cujus *secundæ* dicuntur folliculus qui simul cum infante nascitur, continetque eum; dictus ita, quia eum, cum editur, sequitur.

145. [l] Nasci autem patribus similes aiunt, si

a *Nam splene ridemus*. Ex eod. Æn. VIII, ad vers. *Exarserat atro felle dolor*.

b *Omentum membranum*. Gloss. : *Omentum*, ἐπίπλους *membranum*, ὑμήν.

c Τυφλὸν ἔντερον. *Fundulum* vocat Varro, et *jejunum hilum*.

d *Venter*. E Serv., Æn. II, ad vers. *Uterumque a. m. c.*

e *Ab utraque in duas*. Ex Lact. 12.

f *Aqualiculus autem proprie porci est, h. a. v. transl.* Referuntur eadem hæc verba a veteri Persii interprete.

g *Semen receptum*, etc. Verba sunt Hieronymi in epist. ad Pammach. cont. errores Joan. Hierosolymit.

h *Ferrum rubigo*. E Solin., cap. 4. Plin., lib. VII, cap. 15.

i *Germinabile. Generabile*. Goth. omnes et Rab.

j *Primum autem aiunt cor*. Ex Lact., cap. 12.

k *Alii fetus*. Ex eod., cap. 11.

l *Nasci autem*, cap. 12.

paternum semen validius sit; **24** matribus, si matris; A hac ratione similes exprimi vultus. Qui autem utriusque parentis figuram reddunt, æqualiter misto paterno maternoque semine concipiuntur; avorum proavorumque similes fieri, quia sicut in terra multa semina occulta, sic et in nobis semina celantur, figuras parentum reddituras. Ex paterno autem semine puellas nasci, et ex materno pueros, quia omnis partus constat duplici semine, cujus pars major cum invaluit, occupat similitudinem sexus.

146. In corpore nostro quædam tantum utilitatis causa facta sunt, ut viscera; quædam, et utilitatis, et decoris, ut sensus in facie, et in corpore manus, ac pedes, quorum membrorum et utilitas magna est, et species decentissima.

147. [a] Quædam tantum decoris, ut mamillæ in B viris, et in utroque sexu umbilicus. Quædam discretionis, ut in viris genitalia, barba promissa, pectus amplum; in mulieribus leves genæ, et angustum pectus, ad concipiendos autem et portandos fetus renes, et latera dilatata. Quod ad hominem, et ad partes attinet corporis, ex parte dictum est, nunc ætates ejus subjungam.

CAPUT II.

De ætatibus hominis.

1. Gradus [b] ætatis sex sunt, infantia, pueritia, adolescentia, juventus, gravitas, atque senectus.

2. Prima ætas, *infantia,* est pueri nascentis ad lucem, quæ porrigitur in septem annis.

3. Secunda ætas, *pueritia,* id est, *pura*, et necdum ad generandum apta, tendens usque ad decimum C quartum annum.

4. Tertia, *adolescentia,*[c] ad gignendum adulta, quæ porrigitur usque ad vigesimum octavum annum.

25 5. Quarta, *juventus,* firmissima ætatum omnium, finiens in quinquagesimo anno.

6. [d] Quinta ætas, senioris, id est, *gravitas*, quæ est declinatio a juventute in senectutem, nondum senectus, sed jam non juventus, quia senioris ætas est [e] quam Græci πρεσβύτην vocant. Nam senex apud Græcos non *presbyter*, sed γέρων dicitur. Quæ ætas quinquagesimo anno incipiens, septuagesimo terminatur.

7. Sexta ætas, est *senectus*, quæ nullo annorum tempore finitur, sed post quinque illas ætates quantumcunque vitæ est, senectuti deputatur.

8. *Senium* autem pars est ultima senectutis, dicta quod sit terminus sextæ ætatis. In his igitur sex spatiis philosophi vitam descripserunt humanam, in quibus mutatur, et currit, et ad mortis terminum pervenit. Pergamus ergo breviter per prædictos gradus ætatum etymologias earum in homine demonstrantes.

9. *Infans* dicitur homo primæ ætatis; dictus autem *infans* quia adhuc fari nescit, id est, loqui non potest; nondum enim bene ordinatis dentibus, minor est sermonis expressio.

10. [f] *Puer* a *puritate* vocatus, quia purus est, et necdum lanuginem floremque genarum habens. [g] Hi sunt ephebi, id est, a Phœbo dicti, necdum viri, [h] sed adolescentuli leves.

11. *Puer* autem tribus modis dicitur, pro nativitate, ut Esaias: *Puer natus est nobis.* Pro ætate, ut octennis, decennis. Unde est illud:

26 Jam puerile jugum tenera cervice gerebat.

Pro obsequio et fidei puritate, ut Dominus ad prophetam: *Puer meus es tu, noli timere*, dum jam Jeremias longe pueritiæ excessisset annos.

12. [i] *Puella* est parvula, quasi *pulla;* unde et *pupillos,* non pro conditione, sed pro ætate puerili vocamus. *Pupilli* autem dicti, quasi, sine oculis, hoc est, a parentibus orbi. [j] Hi autem vere pupilli dicuntur quorum patres ante discesserunt quam ab eis nomen acciperent. Cæteri orbi vocantur *orphani,* iidem qui et pupilli; illud enim nomen Græcum est, hoc Latinum. Nam et in psalmo ubi legitur *Pupillo tu eris adjutor,* Græcus habet ὀρφανῷ.

13. *Puberes* a *pube,* id est, a pudendis corporis nuncupati, quod hæc loca tunc primum lanuginem ducunt. Quidam autem ex annis pubertatem existimant, id est, eum puberem esse qui quatuordecim annos expleverit, quamvis tardissime pubescat. Certissimum autem puberem esse, qui et ex habitu corporis pubertatem ostendat, et generare jam possit.

14. *Puerperæ* sunt quæ annis puerilibus pariunt. Unde et Horat.:

Laudantur simili prole puerperæ.

[a] *Quædam decoris,* cap. 10.

CAP. II. — [b] *Gradus a tot.* Vid. Serv., Æn. v.; Ambros., epist. 49. Philon., de mundi Opific.

[c] *Ad gignendum adulta.* Non sunt hæc in quibusdam Codicibus.

[d] *Quinta ætas, senioris, nondum senectus.* Serv., Æn. v., ad vers. *Tum senior tales:* — *Secundum Varronem, junior et senior comparativi sunt per diminutionem,* etc. Item Æn. vi, ad vers. *Jam senior:* — *Aut pro positivo posuit, aut senior est virens senex, ut junior intra juvenem est, quam rem a Varrone tractatam confirmat etiam Plinius.* Ita vero distinguit seniores a senibus Varro apud Censorinum de die natali, ut seniores vocari dicat a 45 usque ad 60 annum, quod tum primum senescere incipiat corpus, post sexagesimum vero senio jam laboret.

[e] *Quam Græci* πρεσβύτην. Ex Aug., de Gen., contra Manich., lib. I, cap. 23.

[f] *Puer a puritate.* Varro apud Censorin.: *Pueri, quod sint puri, id est, impuberes.*

[g] *Hi sunt ephebi, id est, a Phœbo.* Imo ab Hebe.

[h] *Adolescentuli leves.* Al., *lenes.*

D [i] *Puella est parvula, q. pulla.* Fest.: *Pullus Jovis dicebatur Q. Fabius, cui cognomen Eburno fuit, propter candorem, quod ejus natis fulmine icta erat. Antiqui autem puerum quem amabant, pullum ejus dicebant.*

[j] *Hi autem vere pupilli... quam ab eis nomen acciperent.* Prænomen (intellige) quod ante pubertatem non accipiebatur. Nam gentis vel familiæ nomen lustrico die accipiebatur, auctoribus Fest., Macrob. et Plutarch., in Problem. Et Julius Paris (seu Probus), in Epitom. lib. x Val. Max.: *Pueris, non priusquam togam virilem sumerent, puellis, non antequam nuberent, prænomina imponi, Q. Scævola auctor est.* Et postea: *Publii, qui prius pupilli facti erant, quam prænomina haberent. Alii nominis causa ex pube.* Vid. A. August., in not. 1 Collect. decretal., cap. 7, de Despons. impub., et cap. 3, eo tit., Greg. IX.

[a] Et dictæ *puerperæ*, vel quod primo partu gravantur, vel quod primum pueros pariunt.

15. *Adolescens* dictus, eo quod sit ad gignendum adultus, sive a crescere et augeri.

16. *Juvenis* vocatus, quod *juvare* posse incipiat, ut in bubus juvenci, **27** cum a vitulis discesserint. Est enim juvenis in ipso ætatis incremento positus, et ad auxilium præparatus. Nam juvare hominis est opus aliquod conferentis. Sicut autem triginta perfectæ ætatis est annus in hominibus, ita in pecudibus ac jumentis tertius robustissimus.

17. [b] *Vir* nuncupatus, quod major in eo vis est, quam in femina. Unde et virtus nomen accepit, sive quod vi agat feminam.

18. *Mulier* vero, a *mollitie*, tanquam *mollier*, detracta littera, vel mutata, appellata est *mulier*.

19. Utrique enim fortitudine et imbecillitate corporum separantur. Sed ideo virtus maxima viri, mulieris minor, ut patiens viro esset, scilicet, ne, feminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, aut in alium sexum proruere.

20. Dicitur igitur mulier secundum femineum sexum, hoc ex non secundum corruptionem integritatis, ex lingua sacræ Scripturæ. Nam Eva statim facta de latere viri sui, nondum contacta a viro, mulier appellata est, dicente Scriptura : *Et formavit eam in mulierem.*

21. [c] *Virgo* a viridiore ætate dicta est, sicut *virga* et *vitula*. Alias ab incorruptione, quasi *virago*, quod ignoret femineam passionem.

22. [d] *Virago* vocata, quia virum agit, hoc est, opera virilia facit, et masculini vigoris est. Antiqui enim fortes feminas ita vocabant. Virgo autem non recte *virago* dicitur, si non viri officio fungatur. Mulier vero si virilia opera facit, recte *virago* dicitur, ut Amazon.

23. Quæ vero nunc femina, antiquitus *vira* vocabatur, sicut a servo *serva*, sicut a famulo *famula*, ita a viro vira. Hinc et virginis nomen quidam putant.

24. *Femina* vero a partibus femorum dicta, ubi sexus species a viro distinguitur. **28** Alii [e] Græca etymologia *feminam* ab ignea vi dictam putant, quia vehementer concupiscit. Libidinosiores enim viris feminæ sunt, tam in mulieribus quam in animalibus. Unde nimius amor apud antiquos *femineus* vocabatur.

25. *Senior* est adhuc viridior. [*] Ovidius in VI lib. :

A *Senior,... inter juvenemque, senemque.* Ter. : *Quo jure sum usus adolescentior.*

26. *Adolescentior* non utique magis adolescens, sed minus; ut senior minus senex; ubi comparativus gradus [f] minus significat a positivo. Ergo senior non satis senex, sicut junior intra juvenem, sicut pauperior intra pauperem.

27. *Senes* autem dictos quidam putant a sensus diminutione, eo quod jam præ vetustate desipiant. [g] Nam physici dicunt homines stultos esse frigidioris sanguinis, prudentes calidi. Unde et senes in quibus jam friget, et pueri in quibus necdum calet, minus sapiunt; inde est quod convenit sibi infantum ætas et senum.

28. Senes enim per nimiam ætatem delirant, pueri
B per lasciviam et infantiam ignorant quid agant. Senex autem tantum masculini generis est, sicut anus feminini; nam anus dicitur sola mulier. *Anus* autem appellata a multis annis, quasi *annosa*. [h] Nam si commune esset nomen, cur diceret Terentius senem mulierem? Hinc et *vetula*, quia vetusta. Sicut autem a sene senectus, ita ab anu anilitas nominata est.

29 29. *Canities* autem vocata a candore, quasi *ties*. Unde est illud :

Florida juventus, lactea canities,

prout diceret, *candida*.

30. [i] Senectus autem multa secum et bona affert et mala. Bona, quia nos ab impotentissimis dominis liberat, voluptatibus imponit modum, libidinis frangit impetus, auget sapientiam, dat maturiora consi-
C lia. Mala autem, quia senium miserrimum est, debilitate et odio. Subeunt enim morbi, tristisque senectus. [j] Nam duo sunt, quibus minuuntur corporis vires : senectus et morbus.

31. *Mors* dicta, quod sit amara, vel a Marte, qui est effector mortium.

32. Tria sunt autem genera mortis : acerba, immatura, naturalis. **30** Acerba infantium, immatura juvenum, matura, id est, naturalis senum.

33. *Mortuus* autem ex qua parte orationis declinetur incertum est. Nam, sicut ait Cæsar, ab eo quod est *morior* in participio præteriti temporis in *tus* exire debuit, per unum, scilicet, *u*, non per duo. Nam ubi geminata est littera, nomen est, non participium, ut *fatuus, arduus*. Convenienter itaque factum ut

D
[a] *Et dictæ puerperæ*. Hieronym., in Jerem. IV : *Puerpera interpretatur, quæ primos parit fetus.* At Donatus in And. : *Omnis quæ peperit, puerpera; quæ primum*, προτότοκος. Paulus, cap. 163, de verb. Sign. : *Puerperas appellant recentes ex partu.*

[b] *Vir*. Ex Lact., cap. 12.

[c] *Virgo a viridiore æt.* E Serv. eclog. 3, ad vers. *Bis venit ad mulctram.*

[d] *Virago*. Ex eod., Æn. XII, ad vers. *Juturna virago.*

[e] *Alii Græca etymologia.* An quasi ἐφιεμένη ?

[f] *Minus significat a positivo.* Verba sunt Donati in Prolog. Hecyr.

[g] *Nam physici dicunt.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Frigidus obstiterit circum præc. s.*

[h] *Nam si commune esset nomen, cur Terentius diceret senem mulierem?* Assentior Chaconi, qui hæc putabat aliena, ejusque cui Isidori sententia displiceret, itaque objiceret : *Nisi commune esset nomen*, etc. Sed frustra laborat Donatus (quem Isidorus sequitur) ut *senem* neget nomen esse commune. Papinius, sive Pomponius, apud Varronem, lib. VI :

Ridiculum est, cum te cascam tua dicit amica,
Fili Potoni, sesquisenex puerum.
Dic tu illam pusam, sic fiet Mutua muli :
Nam vere pusus tu, tua amica senex.

Et Tibullus :

Hanc animo gaudente vident juvenesque, senesque.
Commemorant merito tot mala ferre senem.

[i] *Senectus autem.* Ex Hieron., præf. ad lib. II in Amos.

[j] *Nam duo sunt.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Subeunt morbi tristisque senectus.*

quemadmodum id quod significat non potest agendo, A ita et ipsum nomen non possit loquendo declinari. Omnis autem mortuus, aut funus est, aut cadaver.

34. [a] *Funus* est, si sepeliatur. Et dictum *funus* a *funibus* accensis, quos ante feretrum papyris cera circumdatis ferebant.

35. [b] *Cadaver* autem est, si insepultum jacet. Nam *cadaver* nominatum a *cadendo*, quia jam stare non potest. [c] Quod dum portatur, *exsequias* dicimus; crematum, *reliquias;* conditum jam, *sepultum*. CORPUS autem consuetudine dicitur, ut illud : *Tum corpora luce carentum*.

36. *Defunctus* vocatus, quia complevit vitæ officium. Nam dicimus *defunctus officio*, qui officia debita compleverunt, unde et honoribus functos. Hinc ergo *defunctus*, quod ab officio sit vitæ depositus, B sive quod sit diem functus.

37. [d] *Sepultus* autem dictus, eo quod jam *sine pulsu*, et palpitatione est, id est, sine motu. Sepelire autem est condere corpus. Nam humare obruere dicimus, hoc est humum injicere.

31 CAPUT III.

De portentis.

1. *Portenta* [e] esse ait Varro, quæ contra naturam nata videntur; sed non sunt contra naturam, quia divina voluntate fiunt, cum voluntas Creatoris cujusque conditæ rei natura sit. Unde et ipsi gentiles Deum modo Naturam, modo Deum appellant.

2. Portentum ergo fit non contra naturam, sed contra quam est nota natura. *Portenta* autem, et C *ostenta, monstra,* atque *prodigia,* ideo nuncupantur, quod portendere, atque ostendere, monstrare, atque prædicere aliqua futura videntur.

3. [f] Nam *portenta* dicta perhibentur a *portendendo*, id est, præostendendo. *Ostenta* autem quod *ostendere* quidquam futurum videantur. *Prodigia* quod *porro dicant*, id est, futura prædicant. *Monstra* vero a *monitu* dicta, quod aliquid significandum demonstrent, sive quod statim monstrent quid appareat, et hoc proprietatis est; abusione tamen scriptorum plerumque corrumpitur.

4. Quædam autem portentorum creationes in significationibus futuris constitutæ videntur. Vult enim Deus interdum ventura significare per aliqua nascentium noxia, sicut et per somnos, et per oracula, D quibus præmoneat et significet quibusdam vel gentibus, vel hominibus futuram cladem, quod plurimis etiam experimentis probatum est.

5. [g] Xerxi quippe lepus ex equa creata dissolvi regnum portendit. Alexandro ex muliere monstrum creatum est, quod superiores corporis partes hominis, sed mortuas habuerit, inferiores diversarum bestiarum, sed viventes, significasse repentinam regis interfectionem : supervixerant enim deteriora melioribus. Sed hæc monstra, 32 quæ in significationibus dantur, non diu vivunt, sed continuo, ut nata fuerint, occidunt.

6. Inter portentum et portentosum differt. Nam portenta sunt quæ transfigurantur, sicut fertur in Umbria mulierem peperisse serpentem. Unde Lucanus : *Matremque suus conterruit infans.* Portentosa vero levem sumunt mutationem.

7. Exempli causa, cum ex digitis nati. Portenta igitur, vel portentosa, existunt, alia magnitudine totius corporis ultra communem hominum modum, [h] quantus fuit Tityon in novem jugeribus jacens, [i] Homero testante; alia, parvitate totius corporis, ut nani, vel quos Græci pygmæos vocant, eo quod sint statura cubitales; alii magnitudine partium, veluti capite informi, aut superfluis membrorum partibus, ut bicipites, et trimani, [j] vel cynodontes, quibus gemini procedunt dentes.

8. Alii a defectu partium, in quibus altera pars plurimum deficit ab altera, ut manus a manu, vel pes a pede. Alii a discissione, ut sine manu aut capite generata, quos Græci *steresios* vocant. [k] Alia privimeria, quando solum caput, aut crus nascitur. Alia quæ in parte transfigurantur, sicut qui leonis habent vultum vel canis, vel taurinum caput, aut corpus, ut *ex Pasiphae* memorant genitum Minotaurum, quod Græci ἑτερομορφίαν vocant.

9. Alia, quæ ex omni parte transfigurantur in alienæ creationis portentum, ut ex muliere vitulum dicit historia generatum. Alia, quæ sine transfiguratione mutationem habent locorum, ut oculos in pectore, vel in fronte, aures supra tempora, vel sicut Aristoteles tradidit, quemdam in sinistra parte jecur, in dextera splenem habuisse.

10. Alia secundum connaturationem, ut in alia manu digiti plures connaturati et cohærentes reperiuntur, in alia minus, sive in pedibus. Alia secundum immaturam et intemperatam creationem, sicut ii qui dentati nascuntur, sive barbati, vel cani. Alia complexu 33 plurimarum differentiarum, sicut illud quod prædiximus in Alexandro multiforme portentum.

11. Alia commistione generis : ut ἀνδρόγυνοι, qui et ἑρμαφροδῖται vocantur. [l] *Hermaphroditæ* autem

[a] *Funus.* Ex eod., Æn. I, ad vers. *Noctem flammis funalia.* Vide ead. lib. XX, cap. 10.

[b] *Cadaver.* Ex eod., Æn. VI, ad vers. *Belloque caduci.*

[c] *Quod dum portatur.* Ex eod., Æn. II, ad vers. *Patrios fœdasti s. v.*

[d] *Sepultus.* Ex eod., Æn. III, ad vers. *Parce sepulto.*

CAP. III.—[e] *Portenta.* Ex Aug., XXI de Civ., cap. 8.

[f] *Nam portenta.* Cic., II de Divin. : *Quia enim ostendunt, portendunt, monstrant, prædicunt; ostenta, monstra, prodigia dicuntur.*

[g] *Xerxi quippe lepus.* LEPUS scripsimus ex Herodoto in Polyhymnia, et Valer. Max., de Prodig., cum *vulpes* inversis litteris in omnibus Cod. legeretur.

[h] *Quantus fuit Tityon. Cui tota novem per jugera corpus Porrigitur.* Æn. VI.

[i] *Homero testante.* Ὀδυσσ.

[j] *Vel cynodontes.* E. Solon., IV.

[k] *Alia privimeria.* Ita Rabanus, neque compositio Latinæ vocis suspecta esse debet, quando neque *epitogium* respuit Quintilianus. Hos μονομέρους vocat Agell., lib. IX, cap. 4.

[l] *Hermaphroditæ.* Mirum *Hermaphroditæ*, non *Hermaphroditi* in omnibus libris legi, cum dicat Aug., XVI de Civit., cap. 8, Consuetudinem loquendi prævaluisse, ut a meliore, hoc est, a masculino sexu ap-

nuncupati, eo quod eis uterque sexus appareat. Ἑρμῆς quippe apud Græcos Mercurius est; ἀφροδίτη Venus nuncupatur : [a] hi dextram mamillam virilem, sinistram muliebrem habentes vicissim coeundo, et gignunt, et pariunt.

12. Sicut autem in singulis gentibus quædam monstra sunt hominum, ita in universo genere humano quædam monstra sunt gentium, ut Gigantes, Cynocephali, Cyclopes, etc.

13. [b] *Gigantes* dicti juxta Græci sermonis etymologiam, qui eos γηγενεῖς existimant, id est, *terrigenas*, eo quod eos fabulose parens terra immensa mole et similes sibi genuerit; γῆ enim *terra* appellatur; γένος *genus*, licet et *terræ filios* vulgus vocet, quorum genus incertum est.

14. [c] Falso autem opinantur quidam imperiti de Scripturis sanctis, prævaricatores angelos cum filiabus hominum ante diluvium concubuisse, et exinde natos Gigantes, id est, nimium grandes et fortes viros, de quibus terra completa est.

15. [d] *Cynocephali* appellantur eo quod canina capita habeant, quosque ipse latratus magis bestias quam homines confitetur : hi in India nascuntur.

16. *Cyclopes* quoque eadem India gignit, et dicti *Cyclopes*, eo quod unum oculum in fronte media habere perhibentur. [e] Hi et ἀγριοφαγῖται dicuntur, propter quod solas ferarum carnes edunt.

34 17. [f] *Blemmyas* in Libya credunt truncos sine capite nasci, et os et oculos habere in pectore. [g] Alios sine cervicibus gigni, oculos habentes in humeris.

18. [h] In ultimo autem Orientis monstrosæ gentium facies scribuntur. Aliæ sine naribus, æquali totius oris planitie, informes habentes vultus. Aliæ labro subteriori adeo prominenti, ut solis ardoribus totam ex eo faciem contegant dormientes. Aliis concreta ora esse, modico tantum foramine calamis avenarum pastus haurientes. Nonnulli sine linguis esse dicuntur, in vicem sermonis utentes nutu, sive motu.

19. *Panotios* apud Scythiam esse ferunt, tam diffusa aurium magnitudine, ut omne corpus ex eis contegant; πᾶν enim Græco sermone *omne*, ὦτα *aures* dicuntur.

20. [i] *Artabatitæ* in Æthiopia, proni, ut pecora, ambulare dicuntur. Quadragesimum ævi annum nullus supergreditur.

21. [j] *Satyri*, homunciones sunt aduncis naribus, cornua in frontibus (habent), et caprarum pedibus similes, qualem in solitudine Antonius sanctus vidit. Qui etiam interrogatus, Dei servo respondisse fertur, dicens : *Mortalis ego sum unus ex accolis eremi, quos vario delusa errore gentilitas Faunos Satyrosque colit.*

22. [k] Dicuntur quidam et silvestres homines, quos nonnulli [l] *Faunos ficarios* vocant.

23. *Sciopodum* gens fertur esse in Æthiopia, singulis cruribus, et celeritate mirabili; [m] quos inde σκιόποδας Græci vocant, eo quod per æstum in terra resupini jacentes, pedum suorum magnitudine adumbrentur.

35 24. [n] *Antipodes*, in Libya plantas versas habent post crura, et octenos digitos in plantis.

25. *Hippopodes* in Scythia sunt, humanam formam et equinos pedes habentes.

26. In India ferunt esse gentem, [o] quæ Μακρόβιοι nuncupantur, octo pedum staturam habentes. Est et gens ibi statura cubitalis, [p] quos Græci a cubito *Pygmæos* vocant, de qua supra diximus. Hi montana Indiæ tenent, quibus est vicinus Oceanus.

27. Perhibent et in eadem India esse gentem feminarum, quæ quinquennes concipiunt, et octavum vitæ annum non excedunt.

28. Dicuntur autem et alia hominum fabulosa portenta, quæ non sunt, sed ficta; et in causis rerum interpretantur, ut Geryonem Hispaniæ regem [q] triplici forma proditum. Fuerunt enim tres fratres tantæ concordiæ, ut in tribus corporibus quasi una anima esset.

29. [r] *Gorgones* quoque meretrices crinitas serpentibus ferunt, quæ aspicientes convertebant in lapides, habentes unum oculum quo invicem utebantur.

pellarentur. *Nam nemo* (inquit) *unquam aut Androgynas, aut Hermaphroditas nuncupavit.* Equas tamen Hermaphroditas dixit Plin. XI, cap. 49.

[a] *Hi dextram mamillam.* E Plin., VIII, cap. 2.

[b] *Gigantes... qui eos terrigenas.* Sic Callimach., in lavacro Pallad. Et Gloss. : *Terrigenæ*, γηγενεῖς.

[c] *Falso autem opinantur.* Sumpta sunt hæc ex III de Civit., cap. 4. Fuit vero opinio, quæ hic exploditur, gravissimorum auctorum, Clementis Alexandrini, Justini Martyris, Cypriani, Ambrosii, Lactantii. Augustinus quæstionem proposuit, quid ipse sentiret non pronuntiavit.

[d] *Cynocephali.* Augustini verba sunt, XVI de Civit., cap. 8. Vid. Ælian. et Plin.

[e] *Hi et agriophagitæ.* Plin., VI, cap. 36. Solinus *agriophagos* vocat.

[f] *Blemmyas.* Plin. V, cap. 8. Solin., cap. 34.

[g] *Alios sine cervicibus.* Ex Plin., VII, cap. 2. Vid. Aug., XVI de Civit., cap. 8., et Agell., lib. IX, cap. 4.

[h] *In ultim. autem Orient.* Ex Solin., cap. 32.

[i] *Artabatitæ.* Ita in Plinii emendatioribus libris; apud Solinum, *Arthabathitæ.*

[j] *Satyri.* Ex Hieronym. In Vita Pauli Eremitæ.

[k] *Dicuntur, et quidam silvestres.* Vid. lib. VIII, cap. ultim.

[l] *Faunos ficarios. Fatuos ficarios* Cod. card. Sirleti, et complur. Goth. Et Jerem. L, Hieronymus, *cum fatuis ficariis.*

[m] *Quos inde Sciopodas* Plin., lib. VII, cap. 2. Aug., XVI de Civit., cap. 8. Agell., IX, cap. 4.

[n] *Antipodes in lib. — Androphagi in Scythia* legebat Chacon, ex Plin. VII, cap. 2.

[o] *Quæ macrobii nuncupantur octo ped.* Optime restituit hunc locum Chacon, cum XII legatur in omnibus libris, deprehendit librariorum fuisse erratum, qui XII pro IIX scripsissent. Nam horum corpora cubitorum quinorum, et binorum palmorum facit Plinius, ex Onesicrito. Porro quinos cubitos, qui singuli sesquipedibus constent, et binos palmos, qui semipedem conficiant, octo esse pedes, non duodecim.

[p] *Quos pygmæos.* Ex XVI de Civit., cap. 8.

[q] *Triplici forma proditum.* Al., *præditum.* Sed *proditum* retinuimus ex Justino, lib. XLIV : *Porro Gerionem ipsum non triplicis naturæ, ut fabulis proditur fuisse.*

[r] *Gorgones quoque.* E Serv., Æn. VI.

Fuerunt autem tres sorores unius pulchritudinis, quasi unius oculi, quæ ita spectatores suos stupescere faciebant, ut vertere eos putarentur in lapides.

30. [a] *Sirenas* tres fingunt fuisse ex parte virgines, ex parte volucres, habentes alas, et ungulas; quarum una voce, altera tibiis, tertia lyra canebat. Quæ illectos navigantes suo cantu in naufragia trahebant.

31. [Secundum veritatem autem meretrices fuerunt, quæ transeuntes quoniam ad egestatem deducebant, iis fictæ sunt inferre naufragia. **36** Alas autem habuisse, et ungulas, quia amor et volat et vulnerat. Quæ inde in fluctibus commorasse dicuntur, quia fluctus Venerem creaverunt.

32. [b] *Scyllam* quoque ferunt feminam capitibus succinctam caninis, cum latratibus magnis, propter fretum Siculi maris, in quo navigantes verticibus in se concurrentium undarum exterriti, latrare existimant undas, quas sorbentis æstus vorago collidit.

33. Fingunt et monstra quædam irrationalium animantium, ut *Cerberum* inferorum canem tria capita habentem, significantes per eum tres ætates per quas mors hominem devorat, id est, infantiam, juventutem, et senectutem. [c] Quem quidam ideo dictum *Cerberum* putant, quasi sit κρεοβόρος, id est, *carnem vorans*.

34. Dicunt et *Hydram* serpentem, cum novem capitibus, [d] quæ Latine *Excetra* dicitur, quod uno cæso, tria capita excrescebant. Sed constat Hydram locum fuisse evomentem aquas, vastantem vicinam civitatem, in quo uno clauso meatu, multi erumpebant. Quod Hercules videns, loca ipsa exussit, et sic aquæ clausit meatus.

35. Nam *hydra* ab aqua dicta est. [e] Hujus mentionem facit Ambrosius in similitudinem hæresium, dicens : *Hæresis enim, velut quædam hydra fabularum, vulneribus suis crevit; et dum sæpe reciditur, pullulat, igni debita, incendioque peritura.*

36. [f] Fingunt et *Chimæram* triformem bestiam : ore leonem, postremis partibus draconem, media capream. Quam quidam physiologi non animal, sed

[a] *Sirenes*. Ex eod., Æn. v.
[b] *Scyllam quoque*. Locus adumbratus ex Justini lib. iv.
[c] *Quem quidam ideo dictum Cerber*. E Serv., Æn. vi, ad vers. *Custodem in v. p.*
[d] *Quæ Latine excetra*. Ex eod. Æn. vi, ad v., *Bellua Lernæ*.
[e] *Hujus mentionem facit Ambrosius*, i de Fid., c. 4.

A cap. 4. Lyciæ montem esse aiunt, quibusdam locis leones et capreas nutrientem, quibusdam ardentem, quibusdam plenum serpentibus. Hunc Bellerophontes habitabilem fecit, unde Chimæram dicitur occidisse.

37. *Centauris* autem, id est, hominibus equo mistis, species vocabulum dedit, quos quidam fuisse equites Thessalorum dicunt; **37** sed quod discurrentes in bello, velut unum corpus equorum et hominum viderentur, inde Centauros fictos asseruerunt.

38. Porro *Minotaurum* nomen sumpisse ex tauro et homine, qualem bestiam dicunt fabulose in Labyrintho inclusam fuisse. De qua Ovidius :

Semibovemque virum, semivirumque bovem.

39. [g] *Onocentaurus* autem vocatur, eo quod media

B hominis species, media asini esse dicatur, sicut et *Hippocentauri*, quod equorum hominumque in eis natura conjuncta fuisse putatur.

CAPUT IV.

De transformatis.

1. Scribuntur autem et quædam monstrosæ hominum transformationes et commutationes in bestias, sicut de illa maga famosissima Circe, [quæ socios quoque Ulyssis mutasse fertur in bestias, et de Arcadibus, qui, sorte ducti, transnatabant quoddam stagnum, atque ibi convertebantur in lupos.

2. Nam et Diomedis socios in volucres fuisse conversos, non fabuloso mendacio, sed historica affirmatione confirmant. Sed et quidam asserunt strigas ex

C hominibus fieri. Ad multa enim latrocinia figuræ sceleratorum mutantur, [h] et sive magicis cantibus, sive herbarum beneficio, totis corporibus in feras transeunt.

3. Siquidem et per naturam pleraque mutationem recipiunt, et corrupta in diversas species transformantur, sicut de vitulorum carnibus putridis apes, sicut de equis scarabei, de mulis locustæ, de cancris scorpiones. Ovidius :

Concava littorei si demas brachia cancri,
Scorpius exibit, caudaque minabitur unca.

[f] *Fingunt, et Chim.* eod. Servii loco.
[g] *Onocentaur.* Hier., Is. xiv : *Porro Centauri* [Legend. *onocentauri*] *nomen ex asinis centaurisque compositum.* At Isidorus *hominis* pro *Centauri* videtur scripsisse.
Cap. IV. — [h] *Et sive magicis artibus.* Omnia fere ex Aug., xviii de Civitate, cap. 16 et sequentibus.

LIBER DUODECIMUS.

DE ANIMALIBUS.

38 CAPUT PRIMUM.

De pecoribus et jumentis.

1. Omnibus [a] animantibus Adam primum vocabula indidit, appellans unicuique nomen ex præsenti institutione, juxta conditionem naturæ cui serviret.

Cap. I. — [a] *Omnibus animantibus Adam.* Ex Tertull., lib. de Virg. veland.

D 2 Gentes autem unicuique animalium ex propria lingua dederunt vocabula. Non autem secundum Latinam linguam, atque Græcam, aut quarumlibet gentium barbararum nomina illa imposuit Adam, [b] sed illa lingua quæ ante diluvium omnium una fuit, quæ Hebræa nuncupatur.

[b] *Sed illa lingua quæ ante diluv.* Sup., lib. ix, cap. 1.

3. Latine autem *animalia*, sive *animantia* dicta, quod animentur vita, et moveantur spiritu.

4. [a] *Quadrupedia* vocata, quia quatuor pedibus gradiuntur, quæ dum sint similia pecoribus, tamen sub cura humana non sunt, ut cervi, damæ, onagri, etc. Sed neque bestiæ sunt, ut leones; neque jumenta, ut usus hominum juvare possint.

5. [b] *Pecus* dicimus omne, quod humana lingua et effigie caret. [c] Proprie autem *pecorum* nomen iis animalibus accommodari solet quæ sunt, aut ad vescendum apta, ut oves et aves, aut in usu hominum commoda, ut equi et boves.

6. Differt autem inter pecora et pecudes; nam veteres communiter in significatione omnium animalium *pecora* dixerunt; *pecudes* autem tantum illa animalia, quæ eduntur, quasi *pecuedes*. Generaliter autem **39** omne animal *pecus* a *pascendo* vocatur.

7. *Jumenta* nomina inde traxerunt, quod nostrum laborem, vel onus suo adjutorio subvectando, vel arando, juvent. [d] Nam bos carpenta trahit, et durissimas terræ glebas vomere vertit. Equus et asinus portant onera, et hominum in gradiendo laborem temperant. Unde et *jumenta* appellantur ab eo quod *juvent* homines, sunt enim magnarum virium animalia.

8. Eadem quoque *armenta*, vel [e] quod sint *apta armis*, id est, bello, vel quod his in armis utimur. [f] Alii *armenta* tantum boves intelligunt, ab *arando*, quasi *aramenta*, vel quod sint cornibus *armata*. Discretio est autem inter armenta et greges; nam armenta equorum et boum sunt, *greges* vero caprarum et ovium.

9. [g] *Ovis*, molle pecus lanis, corpore inerme, animo placidum, ab *oblatione* dictum, eo quod apud veteres in initio non tauri, sed oves in sacrificio mactarentur. [h] Ex iis quasdam *bidentes* vocant, eo quod inter octo dentes duos altiores habent, quas maxime gentiles in sacrificium offerebant.

10. [i] *Vervex*, vel a *viribus* dictus, quod cæteris **A** ovibus sit fortior, vel quod sit *vir*, id est, masculus, vel quod *vermem* in capite habeant; quorum excitati pruritu, invicem se concutiunt, et pugnantes cum magno impetu feriunt.

11. [j] *Aries*, vel ἀπὸ τοῦ ἄρεος, id est, a *Marte* vocatus, unde apud nos in gregibus masculi *mares* dicuntur, sive quod hoc pecus a gentilibus primum aris est immolatum. *Aries* quod *aris* imponeretur. Unde est illud : *Aries mactatur ad aram.*

40 12. [k] *Agnum*, quanquam et Græci vocent ἀπὸ τοῦ ἄγνου, quasi *pium*, Latini tamen ideo hoc nomen habere putant, eo quod præ cæteris animantibus matrem *agnoscat;* adeo [l] ut etiamsi in magno grege erraverit, statim balatu recognoscat vocem parentis.

13. [m] *Hædi* ab *edendo* vocati, parvi enim pinguis-**B**simi sunt, et saporis jucundi; unde et *edere*, inde et *edulium* vocatur.

14. *Hircus*, lascivum animal, et petulcum, et fervens semper ad coitum, cujus oculi ob libidinem in transversum aspiciunt, unde et nomen traxit. [n] Nam *hirqui* sunt oculorum anguli secundum Suetonium, cujus natura adeo calidissima est, ut adamantem lapidem, quem nec ignis, nec ferri domare valet materia, solus hujus cruor dissolvat. [o] Majores hirci *Ciniphii* dicuntur a fluvio *Ciniphe* in Libya, ubi grandes nascuntur.

15. *Capros*, et *capras* a *carpendis* virgultis quidam dixerunt. **41** Alii, quod captent aspera. Nonnulli a *crepitu* crurum, [p] unde eas *crepas* vocitatas, quæ sunt capræ agrestes, [q] quas Græci, pro eo quod acutissime **C** videant, ἀπὸ τοῦ ὀξὺ δερκέσθαι *dorcadas* appellaverunt.

16. Morantur enim in excelsis montibus, et quamvis de longinquo, vident tamen omnes qui veniunt. Eædem autem et *capreæ;* eædem *Ibices*, quasi *avices*, eo quod ad instar avium ardua et excelsa teneant, et in sublimi inhabitent, ita ut de sublimitato vix humanis obtutibus pateant.

[a] *Quadrupedia vocata.* Ex Aug., III de Gen. ad l. cap. 11.

[b] *Pecus.* E Serv., ad vers. *Ignavum fucos pecus.* Æn. I.

[c] *Proprie autem pecorum*, etc. Ex. August., III de Gen. ad lit.

[d] *Nam bos carpenta.* Ex Hieronym., in Is. I.

[e] *Quod sint apta armis.* E Serv., ad vers. *Bellum æc arm. min.* Æn. III. Itemque Georg. III.... *Seu uis Olympiacæ.*

[f] *Alii armenta tantum.* E Serv., loco proxime cit.

[g] *Ovis ab oblatione.* Cur non ab ὄϊς? Sæpe gaudet l rerum vel naturas, vel usus, magis quam ad voes respicere, quod non semel monuimus.

[h] *Ex iis quasdam bidentes.* Vid. Serv. ad vers. *actant lectas de more bidentes.* Æn. IV. Et Agel., b. XVI, et Fest., in *bidental.*

[i] *Vervex, vel a viribus. A natura versa.* Varro.

[j] *Aries, vel* ἀπὸ τοῦ ἄρεος, *id est, a Marte.* Varro : *ries, quod eum dicebant* ares *veteres, nostri* arviga.

[k] *Agn*, ἀπὸ τοῦ ἄγνου, *quasi pium.*—*Purum* fortasse, x Festo. Glossar. : *Agnus* ἀρνειόν, *sive* ἀρνειός, et : Ἁγνὸς, καθαρὸς, *et castus.* Varro tamen, quod pecori vili agnatus sit, Latina origine *agnum* dictum vult.

[l] *Ut si in magno grege erraver.* Ex Ambros., Heum. VI, cap. 4.

[m] *Hædi ab edendo.*— *Fædum* pro *hædo* dixisse antiquos, tradit Festus ; atqui digammon pro *v*, et contra Gothos consuevisse scribere ex Isidori Codicibus satis constat. Nam et paulo post *Cynyvi* pro *Cynyphii*, et *Tragelavi* pro *Tragelaphi* scribitur in omnibus nostris. Erit ergo *hædus*, vel *fædus*, quasi *vedus* vel *vescus* (licet enim nobis his de rebus cum gravissimis auctoribus interdum argutari), idque secutum fuisse Isidorum, ratio quam subjicit satis videtur ostendere; ea est : *parvi enim pinguissimi sunt, et saporis jucundi.* Vo-**D**ces quoque illas, *unde et edere*, quas alii expungendas censuerant, nos (cum in omnibus libris legantur) libenter retinemus, scribimusque, *unde et ederæ;* Festus namque *hederam*, vel quod *hæreat*, vel quod *edat*, vel quod *edita* petat, dictam existimat.

[n] *Nam hirqui sunt oculorum anguli.* E Serv., ad Eclog. 3. *Hirquos* autem, an *hircos* pro eodem scribas, nihil refert, ut recte monet Pierius Valerianus.

[o] *Majores... a fluvio Cyniphe in Libya.* Unde Theocrit., id. l. 3 : Τὸν λιβυκὸν κνάκωνα φυλάσσεο μή τυ κορύψῃ.

[p] *Unde eas crepas.* Festus : *Capræ dictæ, vel quod omne virgultum carpant, sive a crepitu crurum, unde et crepas eas prisci dixerunt.*

[q] *Quas Græci pro eo, quod acutissime videant.* Origen., homil. 2 in Cant., interprete Hieronymo. *Caprea* (inquit), *id est, dorcas, acutissime videt.*

17. [a] Unde et meridiana pars *Ibices* aves vocat, quæ A Nili fluentis inhabitant. Hæc itaque animalia, ut diximus, in petris altissimis commorantur, et si quando ferarum vel hominum adversitatem persenserint, de altissimis saxorum cacuminibus sese præcipitantes in suis se cornibus illæsa suscipiunt.

18. [b] *Cervi* dicti ἀπὸ τῶν κεράτων, id est, *a cornibus*. Κέρατα enim Græce *cornua* dicuntur. [c] Hi serpentium inimici, cum se gravatos in infirmitate persenserint, spiritu narium eos extrahunt de cavernis, et, superacta pernicie veneni, eorum pabulo reparantur. [d] Dictamnum herbam ipsi prodiderunt. Nam ea pasti excutiunt acceptas sagittas.

19. Mirantur autem sibilum fistularum. Erectis auribus acute audiunt, submissis nihil. [e] Si quando immensa flumina, vel maria transnatant, capita clunibus B præcedentium superponunt, sibique invicem succedentes nullum laborem ponderis sentiunt.

20. [f] *Tragelaphi* a Græcis nominati; quid dum eadem specie sint, ut cervi, villosos tamen habent armos, ut hirci, et menta promissis hirta barbis, qui non alibi sunt quam circa Phasidem.

21. [g] *Innuli* filii sunt cervorum, ab *innuere* dicti, quia ad nutum matris absconduntur.

42. 22. *Damula* vocata, quod de manu effugiat : timidum animal et imbelle; de quo Martialis :

Dente timetur aper, defendunt cornua cervum.
Imbelles damæ, quid nisi præda sumus?

23. [h] *Lepus*, quasi *levipes*, quia velociter currit. [i] Unde et Græce pro cursu λαγὼς dicitur; velox est enim animal, et satis timidum.

24. *Cuniculi*, genus agrestium animalium, dicti, quasi *caniculi*, eo quod canum indagine capiantur, vel excludantur a speluncis.

25. [k] *Sus* dicta, quod pascua *subigat*, id est terra subacta, escas inquirat.

43 *Verres*, quod grandes habeat *vires*.

[l] *Porcus*, quasi *spurcus*. Ingurgitat enim se cœno, luto immergit, limo illinit. Horatius : *Et amica luto sus;* hinc etiam *spurcitia*, vel *spurcus*, nuncupatur.

26. Porcorum pilos *sectas* vocamus, et *setas* a *sue* dictas, a quibus et *sutores* vocantur, quod ex setis suant, id est, consuant pelles.

27. [m] *Aper*, a *feritate* vocatus, ablata *f* littera, et subrogata *p*. Unde, et apud Græcos σύαγρος, id est, *ferus* dicitur. Omne enim quod ferum est et immite, abusive agreste vocamus.

28. [n] *Juvencus* dictus, eo quod *juvare* incipiat hominum usus in excolenda terra, [o] vel quia apud gentiles *Jovi* semper ubique juvencus immolabatur, nunquam taurus. Nam in victimis etiam ætas considerabatur.

29. *Taurus*, Græcum nomen est, sicut et bos. [p] Indicis tauris color fulvus est, volucris pernicitas, pilis in contrarium versis, caput circumflectunt flexibilitate, qua volunt, tergi duritia omne telum respuunt immiti feritate.

30. *Bovem* Græci βοῦν dicunt. [q] Hunc Latini *trionem* vocant, eo quod *terram terat*, quasi *terionem* Nævius : *Trionum hic moderator rusticus.* Cujus latitudo pellium a mento ad crura, *palearia* dicuntur, a pelle ipsa, quasi *pellearia*, quod est generositatis in bove signum. [r] Boum in sociis eximia pietas. Nam C alter alterum inquirit cum quo ducere collo aratra consuevit, et frequenti mugitu pium testatur affectum si forte defecerit.

44 31. [s] *Vacca* dicta, quasi *boacca*. Est enim ex

[a] *Unde et meridiana pars*. Ex Gregor., XXX Moral., cap. 9, al, 16.

[b] *Cervi dicti*. E Serv., ad vers, *Tres littore cervos* Æn. I.

[c] *Hi serpentum inimici*. Ex Orig., homil. 2 in Cant. et Serv., ad eclog. 8, et Plin., lib. VIII, cap. 32.

[d] *Dictamnum*. Sive *dictamum* (utraque enim scriptura suos auctores habet), e Solin., cap. 22.

[e] *Si quando immensa flumina*. E Gregor., XXX Moral. 10, al. 9.

[f] *Tragelaphi*. Solin., c. 22, et Plin., l. VIII, c. 33.

[g] *Innuli*. Ita scriptum in Gothicis, et in Codicibus Horatianis, lib. I, od. 23 : *Vitas inuleo me similis Chloe*. Quos secuti sunt Canterus, Lambin., et Hartung. Ergo aliter fortasse scribendus Innulus νεβρὸς, quam Hinnulus ὁ ἐξ ἵππου, καὶ ὄνου.

[h] *Lepus quasi levip*. Varr. III de Re rust., cap. 12 : *Lucius Ælius putabat dictum leporem a celeritudine, quod* LEVIPES *esset; ego arbitror a Græco vocabulo antiquo, quod eum Æoles Bœthii* λέποριν *appellabant*. Vid. Agell., et Quintil., lib. I, cap. 6.

[i] *Unde et Græci pro cursu* λαγώς. Ut si ἀπὸ τοῦ λα ἄγειν; etenim λα intensionis particula. Alii ἀπὸ τοῦ λᾶν, id est, *cernendo*, quod patentibus oculis dormiat.

Cuniculi... quasi caniculi. Græcis id magis in promptu fuit ἀπὸ τῶν κυνῶν τοὺς κυνίκλους ducere; ita enim Polyb., lib. XII, et Ælian., de Hist. Animal. lib. XIII, cap. 15, eos appellant, nisi quod uterque, Hispanam vocem esse dicit. At Varro, lib. III de Re rust., cap. 12 : *Tertii* (inquit) *generis est, quod in Hispania nascitur, simile nostro lepori, sed humile, quem cuniculum appellant. Cuniculi dicti ab eo quod sub terra cuniculos ipsi facere soleant, ubi lateant in agris*. Varronem sequitur Plin., lib. VIII, cap. 55. Videre licet in Adriani numismate Hispaniam ramum ilicis manu tenentem, ad cujus pedes cuniculus.

[k] *Sus... quod pascua subig*. Non ineleganter, si rem spectes, sed Græca est vox, ὗς.

[l] *Porcus, q. spurcus*. Nisi Græcum esse mavis cum Varrone.

[m] *Aper a feritate*. Varro : *Apri a locis asperis, nisi a Græcis, quod his* κάπρος.

[n] *Juvencus*. Ex Varr., lib. IV.

[o] *Vel qua apud gentiles*. E Serv., ad vers. *Cælicolum regi mactabam*. Æn. III; et Æn. IX, ad vers. *Statuam ante aras*. Vid. Macrob., de Virgilii versu *Taurum Neptuno*. D

[p] *Indicis tauris*. Plin., VIII, cap. 21, et Solin.

[q] *Hunc Latini trionem*. Varro, lib. VI, et Agell. lib. II, cap. 21.

[r] *Boum in sociis eximia pietas*. Ambrosii verba sunt in Orat. de morte Syri fratris : *Bos bovem requirit, seque non totum putat, et frequenti mugitu pium testatur affectum, si forte defecerit cum quo ducere colla aratra consueverat*. Basil., in Orat. in martyr. Julit. Καὶ ποτε εἶδον ἐγὼ βοῦν ἐπὶ φάτνης δακρύοντα τοῦ συννόμου, καὶ ὁμοζύγου τελευτήσαντος. Virg. :

..... it tristis arator
Mœrentem abjungens fraterna morte juvencum.

[s] *Vacca... ex qualitate mobil. nom*. Donatus, in Arte secund. : *Sunt* (inquit) *genera nominum fixa, sunt mobilia : fixa sunt quæ in alterum genus flec-*

qualitate mobilium nominum, sicut leo leæna, draco dracæna.

32. [a] *Vitulus*, et *vitula*, a *viriditate* vocata sunt, id est, ætate viridi, sicut *virgo*. Vitula ergo parva est nondum enixa. Nam enixa, juvenca est, aut vacca.

33. [b] *Bubali* vocati per derivationem, quod sint similes boum; adeo indomiti, ut præ feritate jugum cervicibus non recipiant. Hos Africa procreat.

34. *Uri*, agrestes boves sunt in Germania, habentes cornua in tantum protensa, ut regiis mensis insigni capacitate [c] ex eis gerulæ fiant, dici *uri* ἀπὸ τῶν ὀρῶν.

35. *Camelis* causa nomen dedit, sive quod quando onerantur, ut breviores, et humiles fiant, accubant, quia [d] Græci χαμαὶ *humile*, et *breve* dicunt; sive quia curvus est dorso. [e] *Camur* enim verbum Græcum *curvum* significat. Hos licet et aliæ regiones mittant, sed Arabia plurimos. Differunt autem sibi. [f] Nam Arabici bina tubera in dorso habent, reliquarum regionum singula.

36. [g] *Dromeda*, genus est camelorum, minoris quidem staturæ, **45** sed velocioris. Unde et nomen habet. Nam δρόμος Græce cursus velocitas appellatur. [h] Centum enim et amplius millia uno die pergere solet. Quod animal, sicut bos, et ovis, et camelus ruminat.

37. [i] *Ruminatio* autem dicta est a *ruma*, eminente gutturis parte, per quam dimissus cibus a certis animalibus revocatur.

38. *Asinus* et *asellus* a *sedendo* dictus, quasi *assedus*; sed hoc nomen, quod magis equis conveniebat, ideo hoc animal sumpsit, quia priusquam equos caperent homines, huic præsidere cœperunt. Animal quippe tardum, et nulla ratione renitens, statim ut voluit sibi homo substravit.

39. *Onager* interpretatur *asinus ferus*, ὄνον quippe Græci *asinum* vocant, ἄγριον *ferum*. Hoc Africa habet magnos et indomitos, et [j] in deserto vagantes. Singuli autem feminarum gregibus præsunt. [k] Nascentibus masculis, zelant, et testiculos eorum morsu detruncant, quod tamen caventes matres eos in secretis locis occultant.

40. *Asini Arcadici* dicti, quod ab *Arcadia* primum vecti sint magni et alti. [l] Minor autem asellus agro plus necessarius est, quia et laborem tolerat, et negligentiam propemodum non recusat.

41. *Equi* dicti, eo quod quando quadrigis jungebantur, *æquabantur*, paresque forma et similes cursu copulabantur.

42. [m] *Caballus* a *cavando* dictus, propter quod gradiens ungula impressa terram concavet, quod reliqua animalia non habent; inde et *sonipes* quod pedibus sonat.

49 43. Vivacitas equorum multa; exsultant enim in campis, odorantur bellum, excitantur sono tubæ ad prælium, [n] voce accensi ad cursum provocantur, dolent cum victi fuerint, exsultant cum vicerint. Quidam hostes in bello sentiunt, adeo ut adversarios morsu petant. [o] Aliqui etiam proprios dominos recognoscunt, obliti mansuetudinis, si mutentur; aliqui præter dominum nullum dorso recipiunt. [p] Interfectis, vel morientibus dominis multi lacrymas effundunt. Solius equi est propter hominem lacrymari, et doloris affectum sentire. Unde et in centauris, equorum et hominum natura permista est.

44. Solent etiam ex equorum mœstitia, vel alacritate eventum futurum dimicaturi colligere. Ætas longæva equis Persicis, Hunnicis, Epiroticis, ac Siculis, in annis ultra quinquaginta; brevior autem Hispanis, ac Numidis, et Gallicis, frequens opinio est.

45. [r] In generosis equis, ut aiunt veteres, quatuor spectantur: forma, pulchritudo, meritum, atque color. Forma, ut sit validum corpus, et solidum, robori conveniens altitudo, latitudo, latus longum,

non possunt, ut pater, mater, soror. *Mobilia autem, aut propria sunt, et duo genera ex se faciunt, ut*: Caius, Caia, Marcus, Marcia; *aut appellativa, et tria genera faciunt, ut* bonus, bona, bonum, etc.

[a] *Vitulus*. E Serv., Eclog. III.

[b] *Bubali adeo indomit*. Ex Hieron., ad Am. VI, et Solin., cap. 23.

[c] *Ex eis gerulæ fiant*. E Solin., 23. Vid. Cæsar., VI, de Bell. Gall.; Plin. lib. VIII, cap. 15; et Serv., ad vers. *Silvestres uri assid*. Georg. II.

[d] *Græci* χαμαὶ. Etymologicum Græcum: Κάμηλος τὸ ζῶον, ὅτι χαμαὶ καθημένη αἄρει τὸ φορτίον, ὡσεὶ χάμηλος, ἐτυμολαγεῖται δὲ παρὰ τὸ κάμπτειν τοὺς μηροὺς ἐν τῷ καθεσθαι σκάμηρος τὶς οὖσα. Sed melius Varro, lib. IV: *Camelus cum suo nomine Syriaco in Latium venit*. Est namque Syris *gemal* Hebræis *gamal*.

[e] *Camur enim*. E Serv., Georg. III, *camuris, curvis*; at Fest.: *Camera, et camuri boves a Græco* καμπή.

[f] *Nam Arabici*. E Solin., cap. 52. Sed Bactrianis hoc tribuit Plin., lib. VIII, cap. 18.

[g] *Dromeda*. Vel *dromedarii*. Nam dromeda... præcise credo scriptum in Gothicis, pro *dromedarii*.

[h] *Centum enim et amplius mill*. Ex Hier., in Isidor., cap. 21.

[i] *Ruminatio dicta est a ruma*. E. Serv., ad Eclog. VI. vel a *rumine*, ut legunt Editi: *Rumen est pars colli qua esca devoratur*. Varroni, Nonio et Glossar., *Ruma est mamma*.

[j] *In deserto vagantes*. Solin., et Plin., lib. VIII, cap. 3.

[k] *Nascentibus masculis zelant*. Eodem modo loquitur Orosius, in Hist. Præfat.: *Non eos quos insectantur oderunt, sed his quos amant zelant*.

[l] *Minor autem asellus agro*. Pessime in Editis quibusdam, *onagro* Sunt enim Palladii verba, lib. IV, cap. 14. Idem Columell., lib. VIII, cap. 1.

[m] *Caballus*. Respexit ad Virgilium:

At duplex agitur per lumbos spina cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.

[n] *Voce accensi ad cursum provocantur*. Verior hæc lectio, quam quæ apud Solinum est: *Nonnulli etiam accensis facibus ad cursum provocantur*.

[o] *Aliqui etiam proprios*. Solin.: *Aliqui inventi sunt qui non nisi primos dominos recognoscerent, obliti mansuetudinis, si quando mutassent consueta servitia*.

[p] *Interfectis, vel morientibus domin*. Nota sunt Homeri et Virgilii de Achillis et Pallantis equis carmina.

Solent etiam event. Plin., lib. VIII, cap. 42.

[r] *In generos. eq. quatuor*. Pallad., lib. IV, cap. 13: *In admissario quatuor spectantur: forma, color, meritum, pulchritudo*.

[a] venter substrictus, maximæ et rotundæ clunes, **A** pectus late patens, corpus omne musculorum densitate nodosum, pes siccus, et eornu coneavo solidatus.

46. Pulehritudo, ut sit exiguum eaput, et sieeum, pelle prope ossibus adhærente, aures breves, et argutæ oeuli magni, [b] nares patulæ, ereeta eervix, coma densa, et eauda, [c] ungularum soliditate fixa rotunditas.

47 47. Meritum, ut sit animo audax, pedibus alaeer, trementibus membris, quod est fortitudinis indieium, quique ex summa quiete faeile eoneitetur, vel excitata festinatione non diffieile teneatur. [d] Motus autem equi in auribus intelligitur, virtus in membris trementibus.

48. [e] Color hic præcipue speetandus : badius, aureus, roseus, myrteus, eervinus, gilvus, glaueus, seutulatus, canus, candidus, albus, guttatus, niger. Sequenti autem ordine, varius ex nigro, badioque distinetus; reliquus varius eolor, vel eineereus deterrimus. **B**

49. *Badium* autem antiqui *vadium* dicebant, quod inter eætera animalia fortius vadat. [f] Ipse est et *spadix*, quem *phœnicatum* vocant, et dictus *spadix* a eolore palmæ, quam Sieuli *spadieam* voeant.

50. [g] *Glaueus* vero est, veluti pictos oeulos habens, et quodam splendore perfusos; [h] nam *glaueum* veteres dieebant *album*.

[i] *Gilvus* autem, mellinus color est subalbidus.

Guttatus, albus nigris intervenientibus punetis.

51. *Candidus* autem, et *albus* invieem sibi differunt. Nam *albus* cum quodam pallore est, *eandidus* vero, niveus, et pura luee perfusus.

[j] *Canus* dietus, quia ex candido eolore et nigro est. *Seutulatus* vocatus propter orbes, quos habet candidos inter purpuras.

48 52. *Varius*, quod vias habeat eolorum imparium. Qui autem albos tantum pedes habent, [k] *petili* appellantur; [l] qui frontem albam, *callidi*.

53. *Cervinus* est, quem vulgo [m] *gauranem* dieunt. *Æranem* idem vulgus vocat, quod in modum *ærei* sit eoloris.

[n] *Myrteus* autem est pressus in purpura.

54. [o] *Dossinus* autem dietus, quod sit color ejus de asino, idem, et *cinereus*. Sunt autem hi de agresti genere orti, quos *equiferos* dicimus, et proinde ad urbanam dignitatem transire non possunt.

55. *Mauros* niger est. *Nigrum* enim Græei μαῦρον vocant.

Mannus vero, equus brevior est, [p] quem vulgo *Burieum* voeant.

[q] *Veredos* antiqui dixerunt, quod veherent rhedas, id est, dueerent, vel **49** quod vias publieas currant per quas et rhedas ire solitum erat.

56. Equorum tria sunt genera, unum generosum [r] præliis, et oneribus aptum; alterum vulgare, atque gregarium ad vehendum, non ad equitandum aptum; tertium ex permistione diversi generis ortum, quod etiam *bigenerum* dicitur, quia ex diversis naseitur, ut mulus.

57. [s] *Mulus* autem a Græco traetum voeabulum habet, quod jugo pistorum sebaetus, tardas molendo

[a] *Venter substrietus.* Vox *venter* nulla erat in libris, sed eum eonstanter *substrietus*, non *substrictum* in Gothieis omnibus legeretur, non dubitavimus quin hæe esset vera seriptura, quam indicavit Chacon, ex Columell., lib. VI, cap. 29. Palladii vero loeum mendosum cum eod. Chacone credimus, et ex Isidoro supplendum. **C**

[b] *Nares patulæ.* Quæ si angustæ sint, diseindi solent ne longo eursu incaleseentes suffocentur, ut ait Theophil., lib. IV, de Homin. fabric.

[c] *Ungular. soliditate fixa rot.* Pallad.: *Ungularum solida et fixa rotunditas.*

[d] *Motus autem equi in auribus intellig.* Solin. cap. 30: *Motus equi in auribus intelligitur, animos leonum frons, et cauda indicat.*

[e] *Color hic præcipue speet.* Ex Pallad., lib. IV. Varro, apud Non. : *Equi colore dispares, ita nati; hic badius, iste gilvus, ille murinus.* Vid. Agell., l. II, c. 26, et l. III, c. 9, et Alciat., l. II, Parerg., c. 1.

[f] *Ipse est spadix.* E Serv. Georg. III. Quos *Bayos* et *datilados* Hispani dicimus. **D**

[g] *Glaucus est veluti pictos ocul.* Serv. ; *Glauei felineis oculis, id est, splendore perfusis.*

[h] *Nam veteres glaueum alb.* Nam glaucum albo cæruleum diluit. Unde et Virg. *Populus et glauca canentia fronde salicta.* Sed idem de glauco paulo aliter, lib. XIX, cap. 28. Est tamen in tribus Gothicis laeuna : *Nam glaucum.... veteres dieunt.*

[i] *Gilvus mellinus color.* E Serv.

[j] *Canus dictus, qui ex candido et nigro.* Tilesius, in lib. de Coloribus: *Nascitur equus nonnunquam canus, atque albineus, non idem qui et candidus, aut albus, sed hujus non expers,* hos nostri *tordillos* dicunt.

[k] *Petili appellantur.* Festus: *Petilam suram ungulam equi albam diei ait Scævola.* In glossario quoque, ubi *perfilis* μακροσκελὴς legitur, *petilis* μικροσκελὴς puto legendum : citat ex Plauto Nonius hunc versum, in *Petilis*, et in *Fronte* : *Nam coloratam frontem habet petilis.* Atque ipse *tenuem* et *exilem* ex sua libidine, ut solet, interpretatur.

[l] *Qui frontem albam calidi.* Gloss. : *Callidus,* λευκομέτωπος. Habent tamen plerique libri *ealidi.* Sed *eallidus* probabat A. August.

[m] *Gauranem dicunt.* Retinent eamdem voeem Itali, una littera mutata, nam *sauro* dicunt.

[n] *Myrteus est pressus in purpura.* Pressum quoque in eoloribus equorum numerat Palladius, sed quid apud eum *pressus*, apud Serv. *professus murteum*, hoc loeo *pressus in purpura* valeat, nondum satis constitui. Opinor tamen *pressi* voce significari densiorem (ut ita dixerim) colorem, ducta similitudine ab uvis, quæ quo magis pedibus vel prelo premuntur, minus liquida, et vel ex albis rutila, vel ex rubris subnigra vina reddant.

[o] *Dossinus.* An quia Varro *dossuarios* vocat asinos oneribus ferendis aptos? et Gloss. *dorsuaria*, νωτοφόρα. Hunc eolorem murinum dicunt Pallad. et Columella.

[p] *Quem vulgo buricum.* Hieronym., in Eeeles. X: *Dignitate prælati vias publicas mannis terunt, quos vulgo* buricos *voeant;* et ad Pammachium : *Ferventes* buricos mannos. Paulin., ad Senec. : *Macro et viliore asellis* burico *sedentem.* Et Gloss. : *Mannis,* βουρίχοις. At Porphyrio : *Manni,* ait, *equi dieuntur pusilli, quos vulgo* burdos *vocant;* et Acro : *Mannus burdo;* illi minores equos, nos hodie exiguos asellos *burricos* dicimus.

[q] *Veredos.* Verba sunt Festi, in quo ex Isidoro restituenda vox *veredos.* Procop., lib. II de Bello Persic. : Ὁ δὲ ἵπποις τοῖς δημοσίοις ὀχούμενος, οὓς δὴ βερέδους καλεῖν νενομίκασιν. Julian. Antecessor., in Epitom. Novell. Justiniani, novell. 139, quod Græce est, τῶν δημοσίων ἵππων δρόμον, *veredorum eursum* reddidit.

[r] *Præliis et onerib.* — *Honoribus* quidam libri.

[s] *Mulus.* Μύλον, *pistrinum;* et μύλη, *mola;* ergo

ducat in gyrum molas. [a] Judæi asserunt quod Ana abnepos Esau equarum greges ab asinis in deserto ipse fecerit primus ascendi, ut mulorum inde nova contra naturam animalia nascerentur. Onagros quoque admissos esse ob hoc ad asinas; et ipsum istiusmodi reperisse concubitum, ut velocissimi ex his asini nascerentur.

58. Industria quippe humana diversum animal in coitum coegit; sicque adulterina commistio ne genus aliud reperit; sicut, et Jacob contra naturam colorum similitudines procuravit. [b] Nam tales fetus oves illius concipiebant, quales umbras arietum desuper ascendentium in aquarum speculo contemplabantur.

59. Denique et hoc ipsum in equarum gregibus fieri fertur, ut generosos objiciant equos visibus concipientium, quo eorum similes concipere et creare possint. Nam et columbarum dilectores depictas ponunt pulcherrimas columbas eisdem locis quibus illæ versantur, quo, rapiente visu, similes generent.

50 60. Inde est quod quidam gravidas mulieres jubent nullos intueri turpissimos animalium vultus, ut cynocephalos, et simios, ne visibus occurrentes similes fetus pariant. [c] Hanc enim feminarum esse naturam, ut quales prospexerint, sive mente conceperint in extremo voluptatis æstu dum concipiunt, talem et sobolem procreent. Etenim anima in usu Venerio formas extrinsecus intus transmittit, eorumque satiata typis, rapit species eorum in propriam qualitatem.

61. In animantibus *bigenera* dicuntur, quæ ex diversis nascuntur, ut mulus ex equa et asino; [d] burdo ex equo et asina, [e] hybridæ ex apris et porcis, [f] tityrus ex ove et hirco, [g] musmo ex capra et ariete; est autem dux gregis.

CAPUT II.

De bestiis.

1. *Bestiarum* [h] vocabulum proprie convenit leonibus, pardis, tigribus, lupis, et vulpibus, canibusque et simiis, ac cæteris, quæ vel ore, **51** vel unguibus

A sæviunt, exceptis serpentibus. *Bestiæ* autem dicti a vi qua sæviunt.

2. [i] *Feræ* appellatæ, eo quod naturali utantur libertate, et pro desiderio suo *ferantur*. Sunt enim liberæ earum voluntates, et huc atque illuc vagantur et quo animus duxerit, eo feruntur.

3. *Leonis* vocabulum ex Græca origine inflexum est in Latinum. Græce enim λέων vocatur, et est nomen nothum, quia ex parte eorruptum. [j] *Leæna* vero totum Græcum est, sicut, et *dracæna*. [k] Ut autem leæna *lea* dicatur usurpatum est a poetis. [l] Leo autem Græce, Latine *rex* interpretatur, eo quod princeps sit omnium bestiarum.

4. Cujus genus trifarium dicitur. E quibus breves, et juba crispa, imbelles sunt; longi, et coma

B simplici, acres. [m] Animos eorum frons et cauda indicat. Virtus eorum in pectore, firmitas in capite. Septi a venatoribus terram contuentur, quo minus conspectis venabulis terreantur. Rotarum timent strepitus, sed ignes magis.

5. Cum dormierint, vigilant oculi; cum ambulant, cauda sua cooperiunt vestigia sua, ne eos venator inveniat. [n] Cum genuerint catulum, tribus diebus et tribus noctibus catulus dormire fertur; tunc deinde patris fremitu, vel rugitu veluti tremefactus cubilis locus, suscitare dicitur catulum dormientem.

6. [o] Circa hominem leonum natura est benigna, ut nisi læsi nequeant irasci. Patet enim eorum misericordia exemplis assiduis. Prostratis enim parcunt; [p] captivos obvios repatriare permittunt; hominem **52**

C non nisi in magna fame interimunt. De quibus Lucretius : *Scymnique leonum*, etc.

7. [q] *Tigris* vocata propter volucrem fugam. Ita enim nominant Persæ et Medi sagittam. Est enim bestia variis distincta maculis, virtute et velocitate mirabilis, ex cujus nomine flumen *Tigris* appellatur, quod is rapidissimus sit omnium fluviorum. Has erctius : magis Hyrcania gignit.

Editorum scripturam retinuimus; nam mendose Gothici omnes : *Mulus a. a. G. t. v. h. Græcum enim hoc, vel quod jugo*, etc. Nisi Isidorus *mulum* vocem esse Græcam putavit, *molam* tantum Latinam. Sed quærendus auctor non inelegantis senarii, quem nemo olfecit : *Tardas molendo ducat in gyrum molas.*

[a] *Judæi asserunt, quod Ana abnep.* Ex Hieron. Quæst. in Gen., cap. 36. Id Paphlagonibus tribuit Homerus, Ἰλ., 6.

[b] *Nam tales fetus.* Ex cod. lib., in cap. XXX Gen.

[c] *Hanc enim feminarum dicunt esse naturam.* Verba Hieronymi, ibid.

[d] *Burdo ex eq. et as.* Varro, II de Re rust., cap. 8 : *Ex equa et asino fit mulus; contra, ex equo et asina, hinnus.* Glossar. : Ἡμίονος ἐξ ἵππου θηλείας καὶ ὄνου, *mulus. Burdo* ἡμίονος ἐξ ἵππου καὶ ὄνου θηλείας.

[e] *Hybridæ ex apris et porcis.* Plin., lib. VIII, cap. 53. Acron tamen, ad Satyr. 7. lib. I : *Tractum* (inquit) *ab aquila, quæ ex aquila et vulture nascitur, sive a canibus, qui nascuntur ex venatico et gregario.*

[f] *Tityrus.* Serv. Eclog. 1 : *Laconum lingua, tityrus dicitur aries major, qui gregem anteire consuevit.*

[g] *Musmo.* Ex Gothicis; et *musmones* dicuntur a Strabone, lib. V. *Musomones* e Serv., Georg. III, ad vers. *Undisque aries in gurgite vill.* Nonius : *Musimones asini, muli, aut equi breves.*

Cap. II. — [h] *Bestiar... serpentibus.* Ex Aug., III de Gen. ad lit., cap. 11.

[i] *Feræ appellatæ.* E Serv., ad vers. *Pinguisque ferinæ.* Æn. I.

[j] *Leæna.* Ex cod., ad vers. *Catulor, oblita leæna.* Georg. III.

[k] *Ut autem leæna dicatur.* Ex cod., Æn. XII. Lucretius :

D Irritata leæ jaciebant corpora saltu.

[l] *Leo autem Græce, Latine rex.* De hoc loco Ant. August. : *In veteri* (inquit) *libro Græco post Orionis etymologicon est :* Λέων, διὰ τὸ λεαίνειν, ἤγουν νικᾶν.

[m] *Animos eorum frons, et cauda.* Solin., cap. 30.

[n] *Cum genuerint.* Verba sunt Origenis, homil. 17 in Gen.

[o] *Circa hominem leonum naturam.* Serv,,ad vers. *Tum demum movet arma leo.* Æn. XII : *Hæc enim leonum natura est, ut nisi lacessiti, irasci nequeant.*

[p] *Captivos obvios repatriare.* Solin. : *Cum multi captivorum aliquot leonibus obviis intacti repatriaverint.*

[q] *Tigris.* Ex Plin., lib. VIII, cap. 18, et Solin. Etiam apud Armenios *tigrim* sagittam significare ait Varro.

8. *Panther* dictus, [a] sive quod omnium animalium amicus sit, excepto dracone; sive quia et sui generis societate gaudet, et ad eamdem similitudinem quidquid accipit reddit. [b] Πᾶν enim Græce *omne* dicitur. Bestia [c] minutis orbiculis superpicta, ita ut oculatis ex fulvo circulis, nigra, vel alba distinguatur varietate.

9. Hæc semel omnino parturit, cujus causæ ratio manifesta est. Nam cum in utero matris coaluere catuli, maturisque ad nascendum viribus pollent, oderunt temporum moras. Itaque oneratam fetibus vulvam tanquam obstantem partui unguibus lacerant, effundit illa partum, seu potius dimittit, dolore cogente. Ita postea corruptis et cicatricosis sedibus genitale semen infusum non hæret acceptum, sed irritum resilit. [d] Nam Plinius dicit animalia cum acutis unguibus frequenter parere non posse. Vitiantur enim intrinsecus se moventibus catulis.

10. [e] *Pardus*, secundus post pantherem est, genus varium, et velocissimum, et præceps ad sanguinem. Saltu enim ad mortem ruit.

11. *Leopardus* ex adulterio leænæ et pardi nascitur, et tertiam originem efficit, sicut et Plinius in naturali historia dicit leonem cum parda, aut pardum cum leæna concumbere, et ex utroque coitu degeneres partus creari, [f] ut mulus et burdo.

53 12. *Rhinoceros* a Græcis vocatus, Latine interpretatur *in nare cornu*. [g] Idem et *monoceros*, id est, *unicornis*, eo quod unum cornu in media fronte habeat [h] pedum quatuor, ita acutum, et validum, ut quidquid impetierit, aut ventilet, aut perforet. Nam et cum elephante sæpe certamen habet, et in ventre vulneratum prosternit.

13. Tantæ autem est fortitudinis, ut nulla venantium virtute capiatur; sed, sicut asserunt qui naturas animalium scripserunt, virgo puella pro- A ponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille, omni ferocitate deposita, caput ponit, sicque soporatus, velut inermis capitur.

14. *Elephantem* Græci a magnitudine corporis vocatum putant. **54** quod formam montis præferat. [i] Græce enim *mons* λόφος dicitur. Apud Indos autem a voce *barrus* vocatur. Unde, et vox ejus *barritus* dicitur, et dentes *ebur*. [j] Rostrum autem *promuscis* dicitur, quo ille pabulum ori admovet, et est [k] angui similis, vallo munitus eburno.

15. [l] Hos *boves lucas* dictos ab antiquis Romanis: *boves*, quia nullum animal grandius videbant; *lucas*, quia in Lucania illos primus Pyrrhus in prælio objecit Romanis. Nam hoc genus animantis in rebus bellicis aptum est. In eis enim Persæ, et Indi, ligneis turribus B collocatis, tanquam de muro jaculis dimicant. Intellectu autem, et memoria multa vigent.

16. [m] Gregatim incedunt, [n] motu quo valent salutant, murem fugiunt, aversi coeunt, quando autem parturiunt, in aquis, vel insulis dimittunt fetus propter dracones, quia inimici sunt, et ab eis implicati necantur. Biennio autem portant fetus, nec amplius, quam semel gignunt, nec plures, sed tantum unum.

55 [o] Vivunt annos trecentos. Apud solam Africam et Indiam elephanti prius nascebantur; nunc sola eos India gignit.

17. [p] *Gryphes* vocantur, quod sit animal pennatum, et quadrupes. Hoc genus ferarum in Hyperboreis montibus nascitur. Omni parte corporis leones sunt; C alis et facie Aquilis similes, et equis vehementer infesti. Nam et homines visos discerpunt.

18. [q] *Cameleon* non habet unum colorem, sed diversa varietate conspersus, ut pardus, Dictus autem ita (eo quod cameli similitudinem habet et leonis)

[a] *Sive quod omnium animalium amicus.* Huic etymo favent, quæ Plin. VIII, cap. 17; et Ælian., VI de Hist. animal., referunt. Vulgo *panthera*, quod tota fera sit, dicta putatur.

[b] Πᾶν *enim* OMNE *dicitur*. Aut aliquid deest (quod visum est A. Aug.), aut hoc potius superfluum inepti alicujus, qui id solum nosset, interpretis glossema.

[c] *Minutis orbiculis*, Solin., cap. 21 : *Minutis orbiculis superpictæ, ita ut oculatis ex fulvo circulis, vel cærula, vel alba distinguatur tergi supellex.*

[d] *Nam Plin. dicit.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Sæva leonum semina.* Locus vero Plin., lib. VIII, cap. 16.

[e] *Pardus secundum post pantheram.* E Solin., ibid.

[f] *Ut mulus et burdo.* Ex tribus Codicibus A. August.

[g] *Idem et monoceros.* Ex Greg., lib. XXXI Moral., cap. 10, al. 13. Plinius alium a monocerote rhinocerotem esse vult., lib. VIII, cap. 20 et 21. Hunc Romæ sæpe visum, illum negat vivum posse capi. Idem refert Solinus. *Vivus*, inquit, *non venit in hominum potestatem*, et in Balearico Codice, additur hoc loco : *Fertur tantam habere ferocitatem, ut captus statim moriatur.*

[h] *Pedum quatuor.* Sic etiam Solin.; sed Plin., *cubitorum duorum; cubiti unius*, Ctesias in Indicis apud Photium; *sesquicubiti*, Ælian., lib. IV, cap. 52. De asinis Indicis. Est etiam in ejus cornu coloris magna varietas apud eosdem. Videtur autem Plinius eumdem monocerotem existimasse cum asino Indico; negat enim lib. XI, cap. 46, aliud esse animal unicorne præter asinum Indicum et orygem. Sumpsitque id ex Arist., lib. II, cap. 1, de Hist. animal. De certamine rhinocerotis cum elephante, vid. Plin., Solin., Ælian. Diodor., Strab., Agatharchid., in lib. de Mari Rubro.

[i] *Græcis enim mons* λόφος. In Gothicis, *clepho*, nulla sententia, ut fere in Græcis vocibus accidit. A. Aug. secuti sumus conjecturam non admodum dubiam. Alias ex aliis origines aut notationes elephantis afferre nihil attinet.

[j] *Rostrum autem promuscis.* Ex Ambros., IX, Hex., cap. 5.

D [k] *Et est angui similis.* Lucretius :

... Anguimanos elephantos India, quorum
Millibus e multis vallo munitur eburno.

[l] *Hos boves Lucas.* Varr., lib. VI, et Plin., VIII, cap. 6. Lucret., lib. V :

Inde boves lucas turrito corpore tetros...
Anguimanos belli docuerunt vulnera Pœni
Sufferre.....

[m] *Gregatim incedunt.* Ex Plin., VIII, cap. 5. Solin.: *Oberrant agminatim.*

[n] *Motu quo valent salutant.* Solin.: *Solis exortus motib., quibus possunt, salutant.*

[o] *Vivunt ann.* CCC. — Est in Græco etymologic. ea de re hemistichium.

[p] *Gryphes vocatur quod sit.* Non etymon reddit, ut neque Servius, e quo sunt hæc, in Eclog. 3.

[q] *Cameleon... dictus autem.* Post hæc verba lacuna est in Gothicis.

hujus cameleonis corpusculum ad colores quos videt facillima conversione variatur, quod aliorum animalium non est ita ad conversionem facilis corpulentia.

19. [a] *Cameleopardus* dictus, quod dum sit, ut pardus, albis maculis superaspersus, collo equo similis, pedibus bubulis, capite tamen camelo est similis. Hunc Æthiopia gignit.

20. [b] *Lynx* dictus, quia in luporum genere numeratur : bestia maculis terga distincta, ut pardus, sed similis lupo. Unde ille λύκος, iste *lynx*. Hujus urinam converti in duritiam pretiosi lapidis dicunt, qui [c] *lincurius* appellatur, quod et ipsos lynces sentire hoc documento probatur; nam egestum liquorem arenis, in quantum potuerint, contegunt, invidia quadam naturæ, ne talis egestio **56** transeat in usum humanum. [d] Lynces dicit Plinius secundus extra unum non admittere.

21. [e] *Castores* a *castrando* dicti sunt. Nam testiculi eorum apti sunt medicaminibus, propter quod cum præsenserint venatorem, ipsi se castrant, et morsibus vires suas amputant. De quibus Cicero in Scauriana : *Redimunt se ea parte corporis propter quam maxime expetuntur*. Juvenalis :

. . . . qui se
Eunuchum ipse facit cupiens evadere damno
Testiculi.

Ipsi sunt et *fibri*, qui etiam *pontici canes* vocantur.

22. [f] *Ursus* fertur dictus, quod ore suo formet fetus, quasi *orsus*. Nam aiunt eos informes generare partus, et carnem quamdam nasci, quam mater lambendo in membra componit. [g] Unde est illud :

Sic format lingua fetum, cum protulit ursa.

Sed hoc immaturitas partus facit ; denique tricesimo die generat. Unde evenit ut præcipitata fecunditas informes procreet. Ursorum caput invalidum; vis maxima in brachiis, et in lumbis; unde interdum erecti insistunt.

23. *Lupus* Græca derivatione in linguam nostram transfertur. Lupos enim illi λύκους dicunt, [h] λύκος autem Græce a morsibus appellatur, quod rabie rapacitatis quæque invenerit trucidet. Alii lupos vocatos aiunt, quasi *leopos*, quod quasi leoni, ita sit illi virtus in pedibus, unde quidquid pede presserit, non vivit.

24. Rapax autem bestia, et cruoris appetens, de [i] quo rustici aiunt **57** vocem hominem perdere, si eum prior lupus viderit. Unde et subito tacenti dicitur : *Lupus est in fabula*. Certe si se prævisum senserit, deponit feritatis audaciam. [j] Lupi toto anno non amplius quam dies duodecim coeunt, famem diu portant, et post longa jejunia multum devorant. [k] Lupos Æthiopia mittit cervice jubatos, et tantum varios, ut nullum colorem illis dicant abesse.

25. *Canis* nomen Latinum Græcam etymologiam videtur habere. Græce enim κύων dicitur ; licet eum [l] quidam a *canore* latratus appellatum æstiment, eo quod insonet, unde et *canere*. Nihil autem sagacius canibus, plus enim sensus cæteris animalibus habent.

26. Namque [m] soli sua nomina recognoscunt, dominos suos diligunt; dominorum tecta defendunt; pro dominis suis se morti objiciunt; voluntarie cum domino suo ad prædam currunt; corpus domini sui etiam mortuum non relinquunt. Quorum postremo natura est, extra homines esse non posse. In canibus duo sunt (spectanda) aut fortitudo, aut velocitas.

27. [n] *Catuli* abusive dicuntur quarumlibet bestiarum filii; nam catuli proprie canum sunt, per diminutionem dicti.

28. [o] *Lycisci* autem dicuntur, ut ait Plinius, canes nati ex lupis et canibus, cum inter se forte miscentur. [p] Solent et Indæ feminæ canes noctu in silvis alligatæ admitti ad bestias tigres, a quibus insiliri, et nasci ex eodem fetu canes adeo acerrimos, **58** et fortes, ut in complexu leones prosternant.

29. [q] *Vulpes* dicta, quasi *volupes*. Est enim volubilis pedibus, et [r] nunquam rectis itineribus, sed tortuosis anfractibus currit, fraudulentum animal, insidiisque decipiens. Nam dum non habuerit escam,

[a] *Camelopardus*. — *Camelopardalis* dicitur a Plinio et Solin. Vid. Varr., lib. IV.

[b] *Lynx dictus*. Goth. *lyncis*, ut supra, lib. XI, *Calcis* pro *calx*.

[c] Λυγγούριον. Dioscorid., Plin., Solin., Ælianus.

[d] *Lynces dicit Plin*. E Serv., ad vers. *Degere more feræ*. Æn. IV.

[e] *Castores a castrand*. E Serv., ad vers. *Virosaque Ponti Castorea*. Georg. I.

[f] *Ursus, q. orsus*, Varro : *Ursi Lucana origo*.

[g] *Unde est illud : Sic format ling*. Carmen Dracontii, de quo paulo post.

[h] λύκος *Græce*. Est enim λύσσα, *rabies* et λυσσᾷν, *rabie furere*. Vetus Orionis liber : Λύκος διὰ τὸ κακῶς λιὰν λύειν τὴν ποίμνην.

[i] *De quo rustici*. Idem supra, lib. I, cap. 36. Vid. Plin., VIII, cap. 28; Solin. in cap. de Ital.; Ambros., VI Hexam., cap. 4.

[j] *Lupi... diebus* XII *coeunt*. E Solin., cap. 8, aut Plin., lib. VIII, cap. 22. Arist. non coire, sed parere omnes diebus anni duodecim refert, quod ipse fabulosum putat, lib. VI, cap. 35, de Hist. animal. Duodecim dies parturire Ælianus ait, lib. IV, cap. 4. de Animalibus, his verbis : Οὐ ῥαδίως οἱ λύκοι τὴν ὠδῖνα ἀπολύουσιν, ἀλλὰ ἐν ἡμέραις δώδεκα, καὶ νυξ τοσαύταις. Ἐπεὶ τοσούτῳ τὴν Λητῶ εἰς Δῆλον ἐξ Ὑπερβορέων ἐλθεῖν Δήλιοί φασιν. Theodori Gazæ interpretatio confirmatur verbis Antigoni, mirabilium Narrationum cap. 61 : Φησὶν γὰρ αὐτοὺς ἅπαντας ἐν ιβ′ τοῦ ἐνιαυτοῦ τίκτειν. Sed est qui putet XII dies tantum in utero ferre, cui opinioni occasionem præbuit vetus quædam Aristotelis κατὰ πόδα interpretatio. Lege Pier. Valerian., lib. XI Hieroglyph., in Lupo et Properantia.

[k] *Lupos Æthiop*. Sol. Cod. de Æthiop. : *Æthiopia mittit Lycaonem : lupus est cervice jubatus, et tot modis varius, ut nullum illi colorem dicant abesse*.

[l] *Quidam a canore latratus*. Varr., lib. IV : Catulus *a sagaci sensu, et acuto. Hinc* canis, *nisi quod tuba et cornu signum cum dant*, canel *dicitur, quod hic item et nocticulus in custodia, et venandi signum voce dat*, canis *dictus*. Ubi pro *nocticulus*, *neictaculus* quidam legunt.

[m] *Soli nomina sua recognosc*. Ex Plin. et Solin.

[n] *Catuli abusive*. E Serv., Georg. III.

[o] *Lycisci*. E. Serv., Eclog. 3.

[p] *Solent et Indæ*. Ex Plin., VIII, cap. 4, et Solin.

[q] *Vulpes dicta*. Varro : VOLPES, *ut Ælius dicebat quod* volat *pedibus*.

[r] *Et nunquam rectis itinerib*. Ex. Gregor., XIX Moral., cap. 1.

fingit mortem, sicque descendentes, quasi ad cadaver, aves rapit et devorat.

30. [a] *Simiæ* Græcum est nomen, id est, pressis naribus. Unde et *Simias* dicimus, quod suppressis naribus sint, et facie fœda, [b] rugis turpiter follicantibus, licet et capellarum sit pressum habere nasum. Alii simias Latino arbitrantur sermone vocatas, [c] eo quod multa in eis *similitudo* rationis humanæ sentitur, sed falsum est.

31. Hæ elementum sagaces, [d] nova Luna exsultant, media et cava tristantur. Fetus quos amant ante se gestant, neglecti circa matrem hærent. Harum genera quinque sunt, ex quibus *cercopitheci* caudas habent. Simia enim cum cauda est[e] quam quidam οὐρὰν vocant.

32. [f] *Sphinges*, villosæ sunt comis, mammis prominentibus, dociles ad feritatis oblivionem.

Cynocephali, et ipsi similes simiis, sed facie ad modum canis, unde et nuncupati.

33. *Satyri*, facie admodum grata, et gesticulatis motibus inquieti.

Callitriches, toto pene aspectu a cæteris distant; sunt enim in facie producta barba, et lata cauda.

59 34. *Leontophonos*, bestia modica, et ex eo ita vocata, quia capta exuritur; ejusque cinere aspersæ carnes, et positæ per compita semitarum leones necant, si quantulumcunque ex illis sumpserint.

35. [g] *Histrix*, animal in Africa erinacii simile, vocatum a stridore spinarum, quas tergo laxatas emittit, ut canes vulneret insequentes.

36. [h] *Enhydros* bestiola ex eo nuncupata, quod in aquis versetur, et maxime in Nilo. Quæ si invenerit dormientem Crocodilum, volutat se in lutum primum, et intrat per os ejus in ventrem, et carpens omnia interanea ejus, [i] exit viva de visceribus crocodili, ipso mortuo.

A 37. [j] *Ichneumon* Græce vocatus, eo quod odore suo et salubria **60** ciborum et venenosa prodantur. [k] De quo Dracontius ait : *Prædicit suillus vim cujuscunque veneni.* Suillus autem a setis est nuncupatus. Hic etiam serpentes insequitur, qui cum [l] adversus aspidem pugnat, caudam erigit, quam aspis maxime incipit observare, quasi minantem, ad quam cum vim suam transfert, decepta corripitur.

38. *Musio* appelatus, quod muribus infestus sit. Hunc vulgus *catum* a *captura* vocant. [m] Alii dicunt quod catat, id est videt. Nam tanto acute cernit, ut fulgore luminis noctis tenebras superet. [n] Unde et a Græco venit *catus*, id est, ingeniosus, ἀπὸ τοῦ καίεσθαι.

39. [o] *Furo* a *furvo* dictus, unde et *fur*. Tenebrosos enim et occultos cuniculos effodit, et ejicit prædam **B** quam invenerit.

40. [p] *Melo*, quod sit rotundissimo membro, vel quod favos petat, et assidue *mella* captet.

CAPUT III.

De minutis animantibus.

1. *Mus* pusillum animal, Græcum illi nomen est; quidquid vero **61** ex eo trahitur Latinum fit. Alii dicunt *mures*, quod ex humore terræ nascuntur. [r] Nam MUS *terra*, unde et *humus*. [s] His in plenilunio jecur crescit, sicut quædam maritima augentur, quæ rursus minuente luna deficiunt.

2. *Sorex*, Latinum est, eo quod rodat, et in modum *serræ* præcidat. [t] Antiqui autem SORICEN *sauricen* dicebant, sicut et CLODUM *claudum*.

C 3. [u] *Mustella* dicta, quasi *mus longus*; nam *telum* a longitudine dictum. Hæc ingenio subdola, in domibus, ubi nutrit catulos suos, transfert mutatque sedem. Serpentes etiam et mures persequitur : duo autem sunt genera mustellarum. Alterum enim sil-

[a] *Simiæ.* E. Serv.. Eclog. 10.

Rugis turpiter follicantib. Usus est eadem voce Apulei., lib. IX : *Quales illi muli senis, vel cantherii debiles circa præsepium capita demersi, contruncabant moles palearum cervice cariosa, vulnerum putredine follicantes nares languidulas.* Et Hieron., in ep. ad Eust., de Cust. Virg : *Si pes laxa pelle non folleat*, et paulo post, *laxæ manicæ, caligæ follicantes.*

[c] *Quod multa in eis similitud.* Enn. :

Simia quam similis turpissima bestia nobis.

[d] *Nova luna.* E. Solin. vid. Arist. et Plin.

[e] *Quam quidam* οὐρὰν. Chaconis conjectura, ut ad *caudam*, non ad *simiam* referatur. Ad lectiones Vulcanii addas licet ex nostris alias non minus ineptas, **D** *cluram, cram, diuram, cuuram.*

[f] *Sphinges... callitriches, leontophonos.* Ex Solin.

[g] *Histrix animal in Africa.* Ita Plin. VIII, cap. 35; at Solin., *in Æthiopia*, cap. 33.

[h] *Enhydros.* Solin., Plin., Amm. Marcellin., lib. XXII Hist., Diodor. Sicul., et Plutarch., in lib. *Utrum terrestria aquatilib. prudentiora.*

[i] *Exit viva de visceribus crocodili, ipso mortuo.* Pro his verbis in veteribus libris sola hæc leguntur, *et sic moritur.* Vid. Plin. et Solin.

[j] *Ichneumon, quod odore* Ἰχνευτὴν, hoc est, *vestigatorem*, sive *indagatorem* interpretantur Herodot., Nicander et Hesychius.

[k] *De quo Dracontius... prædicit.* Al. *præcidit.* Dracontius opus sex dierum carmine composuit. Athanagildo regnante, quod poema Eugenius III, Tolet. antistes, sub Cindasuintho et Reccensuintho, et emendavit, et septimi diei versibus auxit. Hunc librum Gothicis characteribus scriptum bibliotheca Martini Roderici Azagræ nunc servat.

[l] *Adversus aspidem pugnat.* Plin., VIII, cap. 24.

[m] *Alii dicunt quod catat, id est, acute videt.* Varro, lib. VI : *Cata, acuta; hoc enim verbo Sabini dicunt; quare Catus Ælius Sextus non, ut aiunt, sapiens, sed acutus; simul* CATA DICTA, *accipienda* ACUTE DICTA.

[n] *Unde, et a Græcis venit catus.* E Serv., ad vers. *Instant ardentes Tyrii.* Æn. I.

[o] *Furo a furvo.* Hodie a nobis *huron*, idem cum Plinii (ut opinor *viverra*).

[p] *Melo.* Quem Georg. Agricola, in lib. de Subterran. animalibus, et (nisi fallor, Plin., lib. VIII, cap. 38) *melem* appellant. Sive, ut scriptum est in Varrone, edito a P. Victorio, *mælem.* Georg. Alexand., in Priscar, vocum enarratione, quæ in libris veterum de Re rustica sunt : *Meles* (inquit), *animal avibus inimicum, puto esse id quod vulgus* fovinum *et* maturelum *appellant, alii* taxum *dicunt.*

CAP. III. — [q] *Quidquid vero ex eo trahitur.* Voces quæ a *mure* ducuntur.

[r] *Nam mus terra.* Idem repetit lib. XX, cap. 3.

[s] *His in plenilunio.* Cic., in lib. de Divinat. : *Musculorum jecuscula bruma dicuntur augeri.* Item Plin., lib. XI, cap. 37 : *Murium jecusculis fibræ ad numerum lunæ in mense congruere dicuntur.*

[t] *Antiqui soricen.* E. Serv., Georg. II, III.

[u] *Mustella dicta.* E Serv., in illud : *At non hoc le-*

vestre, est distans magnitudine, quod Græci ἰκτίδας vocant; [a] alterum in domibus oberrans. Falso autem opiniantur qui dicunt mustellam [b] ore concipere, aure effundere partum.

4. [c] *Musaraneus.*

Aranea.

[d] Est in Sardinia animal perexiguum, araneæ forma, quæ *solifuga* dicitur, quod diem fugiat. In metallis argentariis plurima est, occulto reptans, et per imprudentiam supersedentibus pestem facit.

62 5. [e] *Talpa* dicta, quod sit damnata cæcitate perpetua, et tenebris. Est etenim absque oculis, semper terram fodit, et humum egerit, atque radices subter frugibus comedit, quam Græci ἀσφάλακα vocant.

6. *Glires* dicti sunt, quia pingues eos efficit somnus. [f] Nam *gliscere* dicimus *crescere*. Hieme enim tota dormiunt, et immobiles, quasi mortui jacent, tempore æstivo [g] reviviscunt.

7. [h] *Hericius* animal spinis coopertum, quod exinde dicitur nominatum, eo quod subrigit se, quando spinis suis clauditur, quibus undique protectus est contra insidias. Nam statim ut aliquid præsenserit, primum se subrigit atque in globum conversus in sua se arma recolligit. Hujus prudentia quædam est. Nam dum absciderit uvam de vite, supinus sese volutat super eam, et sic eam, exhibet natis suis.

8. *Grillus* nomen a sono vocis habet. [i] Hic retro ambulat, terram terebrat, stridet noctibus; venatur eum formica circumligata capillo in cavernam ejus conjecta, afflato prius pulvere, ne se abscondat, ita formicæ complexibus trahitur.

9. [j] *Formica* dicta, eo quod *ferat micas* farris, cujus solertia multa. Providet enim in futurum, et præparat æstate quod hieme comedat. In messe autem elegit triticum, hordeum non tangit. **63** [k] Dum pluit ei semper frumentum, totum ejicit. [l] Dicuntur in Æthiopia esse formicæ ad canis formam, quæ arenas aureas pedibus eruunt, quas custodiunt ne quis auferat, captantesque ad necem persequuntur.

A 10. [m] *Formicoleon*, ob hoc vocatus, quia est, vel formicarum leo, vel certe formica pariter, et leo. Est enim animal parvum, formicis satis infestum, quod se in pulvere abscondit, et formicas frumenta portantes interficit. Proinde autem *leo* et *formica* vocatur, quia aliis animalibus ut formica est, formicis autem ut leo est.

CAPUT IV.

De serpentibus.

1. *Anguis* vocabulum omnium serpentium genus, quod plicari et contorqueri potest. Et inde *anguis*, quod *angulosus* sit, et nunquam rectus. Angues autem apud gentiles [n] pro geniis locorum erant habiti semper, unde et Persius:

Pinge duos angues, pueri, sacer est locus...

B 2. *Coluber*, ab eo dictus, quod *colat umbras*, [o] vel quod in *lubricos* tractus flexibus sinuosis labatur. Nam *lubricum* dicitur quidquid labitur dum tenetur, ut piscis, et serpens.

3. *Serpens* autem nomen accepit, quia occultis accessibus *serpit;* non enim apertis passibus, sed squammarum minutissimis nisibus repit. Illa autem quæ quatuor pedibus nituntur, sicut lacerti, et stelliones, non serpentes, sed *reptilia* nominantur. Serpentes autem *reptilia* sunt, quia ventre, et pectore reptant; quorum tot [p] venena, quot genera; tot pernicies, quot species; tot dolores, quot colores habentur.

64 4. *Draco* major cunctorum serpentium, sive omnium animantium super terram. Hunc Græci δράκοντα vocant. Unde et derivatum est in Latinum C ut diceretur *Draco;* [q] qui sæpe a speluncis abstractus fertur in aerem, concitaturque propter eum aer. Est autem cristatus, ore parvo, et arctis fistulis, per quas trahit spiritum, [r] et linguam exerit. Vim autem non in dentibus, sed in cauda habet, et verbere potius quam rictu nocet.

5. Innoxius autem est a venenis, sed ideo huic ad mortem faciendam venena non esse necessaria, quia si quem ligaverit, occidit. [s] A quo nec elephas tutus

lum. Æn. IX. Vide Fest., in *Arma* et *Tela.* Et Cai. cap. 233 de verb. Signific.

[a] *Alterum in domib. oberrans.* Quam Græci ἁπλῶς γαλῆν, illam αγρίαν γαλῆν dicunt.

[b] *Ore concipere. aure effund.* Contra, duo Cod. Tarrac.: *Aure concipere, ore effundere,* quod magis probat A. August.

[c] *Musaraneus.* Duæ hic lacunæ in Gothicis, uno Ovetensi excepto, in quo: *Musaraneus cujus m.a.p.*; in aliis, vel *intcrimitur*, vel *moritur*, ut suspecta prorsus mihi sit interpretatio. Μυογαλῆ dicitur a Dioscoride. Glossar.: Μυογαλῆ, *musaraneus.* Salm. Cod., *Musaraneus, vel musaranca.*

[d] *Est in Sardin.* E Solin., 10.

[e] *Talpa...quam Græci.* Ex Hier., in Is. II. Glossar.: *Talpa,* ἀσφάλξ. Gothici ἀσαφάλακα (non ἀσπάλακα, ut Hieronymus) habent.

[f] *Glires crescere.* Verba Serv., Æn. XII, in princip.

[g] *Reviviscunt.* Post hæc verba ascriptum est in Balearico: *De quo quidam:*

Tota mihi dormitur hiems, et pinguior illo
Tempore sum, quo me nil nisi somnus alit.

[h] *Hericius.* Ex Ambros., Hexam. VI.

[i] *Hic retro ambulat.* Plin., Verb. lib. XIX, cap. ult.

[j] *Formica dicta.* E Serv., Æn. IV: *Sane* (inquit) *Formica dicta est ab eo, quod ore ferat micas.* Vox *farris* nihil ad etymon, sed hallucinatus est Isidorus, qui commentaria Servii sine versibus poetæ habuerit. Vid. Serv.

[k] *Dum pluit ei.* Al., *Dum pluit super ejus frumentum... totum ejicit,* hoc est, *exponit soli.*

[l] *Dicuntur in Æthiopia.* Ex Sol., cap. 43.

D [m] *Formicoleon.* E Greg. V Moral., cap. 16, nisi quod apud eum *myrmicoleon.*

Cap. IV. — [n] *Pro Geniis locorum.* E. Serv., Æn V.

[o] *Vel quod in lubricos t. s.* Ex Lact., cap. 8 de Opif.

[p] *Tot venena quot genera.* Verba Tertull., in lib. Advers. Gnostic., nisi quod illic, *ingenia,* hic *genera.*

[q] *Qui sæpe ab speluncis.* Ex Aug., in ps. CXLVIII.

[r] *Ore parv... et linguam exerit.* Vid. Solin., cap. 33. de Æthiop. Dictus autem *draco* ἀπὸ τοῦ δέρκειν, id est, *videndo.* Cernit namque acutissime. Macrob., I Saturn; et Fest., in *Dracones.*

[s] *Nec elephas tutus est.* Lucan., lib. IX: *Nec tutus spatio est elephas.* Sunt namque dracones quoque ipsi ingentes. Diodor., lib. IV: *Tradunt quidam in desertis, ac feris locis, serpentes, qui cum elephantis propter aquas pugnant, magnitudine numeroque admirabiles esse,* etc. Et Plin., VIII, cap. 11.

est sui corporis magnitudine. Nam circa semitas delitescens, per quas elephanti solito gradiuntur, crura eorum nodis illigat, ac suffocatos perimit. Gignitur autem in Æthiopia, et India in ipso incendio jugis æstus.

6. [a] *Basiliscus* Græce, Latine interpretatur *regulus*, eo quod rex serpentium sit, adeo ut eum videntes fugiant, quia olfactu suo eos necat, nam et hominem, vel si aspiciat, interimit. Siquidem ad ejus aspectum nulla avis volans illæsa transit, sed quamvis procul sit, ejus ore combusta devoratur.

65 7. A mustellis tamen vincitur, quas illic homines inferunt cavernis in quibus delitescit. Itaque ea visa fugit, quem illa persequitur, et occidit. Nihil enim parens ille rerum sine remedio constituit. Est autem longitudine semipedalis, albis maculis lineatus.

8. [b] *Reguli* autem, sicut scorpiones, arentia quæque sectantur, et postquam ad aquas venerint, ὑδροφόβους et lymphaticos faciunt.

9. [c] *Sibilus* idem est qui et Regulus. Sibilo enim occidit, antequam mordeat, vel exurat.

10. [d] *Vipera* dicta, quod *vi pariat*. Nam cum venter ejus ad partum [e] ingemuerit, catuli non exspectantes naturæ maturam solutionem, corrosis ejus lateribus, vi erumpunt cum matris interitu. Lucanus :

Viperei coeunt abrupto corpore nodi.

11. [f] Fertur autem quod masculus, ore inserto viperæ, semen exspuat. Illa autem, ex voluptate libidinis, in rabiem versa, caput maris ore receptum præcidat; ita fit ut parens uterque pereat, masculus dum coit, femina dum parturit. Ex vipera autem *pastilli* fiunt, qui θηριακοὶ vocantur a Græcis.

12. *Aspis* vocata, quod morsu venena immittat et spargat; ἰὸς enim Græci *venenum* dicunt, et inde aspis, quod morsu venenato interimat. Hujus diversa genera, et species, et dispares effectus ad nocendum : [g] fertur autem aspis, cum cœperit pati incantatorem, qui eam quibusdam carminibus propriis evocat, ut eam de caverna **66** educat, illa cum exire noluerit, unam aurem ad terram premit, alteram cauda obturat et operit; atque ita voces illas magicas non audiens, non exit ad incantantem.

A 13. [h] *Dipsas*, genus aspidis, quæ Latine *situla* dicitur, quia, quem momorderit, siti perit.

14. [i] *Hypnalis*, genus aspidis dicta ; quod somno necat : hanc sibi Cleopatra apposuit, et ita morte quasi somno soluta est.

15. [j] *Hæmorrhois*, ASPIS nuncupatur, quod sanguinem sudet, qui ab eo morsus fuerit, ita ut, dissolutis venis, quidquid vitæ est per sanguinem evocet. Græce enim *sanguis* αἷμα dicitur.

16. *Præster*, aspis semper ore patenti et vaporante currit. Cujus poeta sic meminit :

Oraque distendens avidus fumantia præstet.

Hic quem percusserit distenditur, enormique corpulentia necatur; [k] extuberatum enim putredo sequitur.

17. [l] *Seps*, tabificus aspis, qui dum momorderit B hominem, statim eum consumit, ita ut liquefiat totus in ore serpentis.

18. [m] *Cerastes* serpens dictus, eo quod in capite cornua habeat **67** similia arietum, κέρατα enim Græci *cornua* vocant : sunt autem illi quadrigemina cornicula, quorum ostentatione, veluti esca illice, sollicitata animalia perimit. Totum enim corpus arenis tegit, nec ullum indicium sui præbet, nisi ex ea parte, qua invitatas aves vel animalia capit. Est autem flexuosus, plus quam alii serpentes, ita ut spinam non habere videatur.

19. [n] *Scytale* serpens vocatus, eo quod tanta præfulget tergi varietate, ut notarum gratia aspicientes retardet, et quia reptando pigrior est, quos assequi non valet, miraculo sui stupentes capit. Tanti autem C fervoris est, ut etiam hiemis tempore exuvias corporis ferventis exponat. De quo Lucanus :

Et scytale sparsis etiam nunc sola pruinis
Exuvias positura suas.

20. *Amphisbæna* dicta, eo quod duo capita habeat, unum in loco suo, alterum in cauda, currens ex utroque capite, tractu corporis circulato. Hæc sola serpentium frigori se committit, prima omnium procedens. De qua idem Lucanus [d] :

[o] Et gravis in geminum vergens caput Amphisbæna.

Cujus oculi lucent veluti lucernæ.

[a] *Basiliscus*. Ex Hieron., in Is. XIV, et epist. 83, ad Ocean. Quædam tamen ex Plin., VIII, et Solin.

[b] *Reguli... hydrophobos faciunt*. Verba sunt Hieron., epist., cit. ad Ocean.

[c] *Sibilus idem qui et regul*. Idem esse animal sibilum, regulum et basiliscum suspicor. De regulo aperte in Glossario, Βασιλικὸς ὁ ὄφις, *regulus*..., et postea : Βασίλισκος, *regulus*. De sibilo basilisci, Plinius, Solinus et Lucanus. D

[d] *Vipera*. E Serv... *aut mala tactum vipera delituit*. Georg., III. Idem Greg., XV Moral., cap. IX. Sed quam commode citetur a Servio Lucani carmen, Isidorus non examinavit. Dicta est tamen *vipera*, quasi *vivipara*, quod non ova, sed animal vivum pariat. Vid. Arist., lib. I de Hist. animal.

[e] *Ingemuerit*. Ita habent Gothici, non *intumuerit*.

[f] *Fertur autem quod masculus*. Herodot., Nicand., Plin.

[g] *Fertur autem aspis*. Ex Aug., in ps. LVII.

[h] *Dipsas quæ Latine situla*. — *Siticula* malim Glossar. : *Siticula*, δίψας. De dipsade Solin., cap. 30; et Ælian., lib. VI, c. 50.

[i] *Hypnalis*. Vide Solin.

[j] Hæmorrhois. Lucan., lib. IX :

Dentibus impressit Hæmorrhois aspera Tullo
Magnanimo juveni, miratorique Catonis.
Utque solet pariter totis se effundere signis
Corycii pressura croci, sic omnia membra
Emisere simul rutilum pro sanguine virus.

Vide Solin., et Dioscor.

[k] *Extuberatum*. E Solin., 30. Ex quo loco (quoniam neque ipse est integer) nihil hic mutamus.

[l] *Seps tabificus*. Respexit ad Lucani carmen, l. IX :

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

Vid. Nicand., Schol., et Dioscorid., lib. II, cap. 70.

[m] *Cerastes*. E Solin., 30. E quo *sollicitata animalia* AVES intelligas oportet.

[n] *Scytale*. Ex cod. c. Videtur autem Isidorus ἀπὸ τοῦ στάζειν ducere, cum alii ἀπὸ τῆς σκυτάλης, hoc est, *tereti virga*. Nota fuit scytale Laconica, qua Spartæ utebatur resp., ne interceptæ litteræ intelligerentur. Dioscorid., lib. VII, *Amphisbænam scytalem* vocat, interpres *Cæciliam*.

[o] *Et gravis in geminum vergens*. Etiam legitur

21. [a] *Enhydris*, coluber in aqua vivens. Græci enim ὕδωρ *aquam* vocant.

22. [b] *Hydros*, aquatilis serpens, a quo icti obturgescunt, cujus quidam morbum *Boam* dicunt, [c] eo quod fimo *bovis* remedietur.

23. *Hydra*, draco multorum capitum, qualis fuit in [d] Lerna palude provinciæ Arcadiæ; hæc Latine *excetra* dicitur, quod, uno cæso, **68** tria capita excrescebant, sed hoc fabulosum est. Nam constat *hydram* locum fuisse evomentem aquas vastantes vicinam civitatem, in quo, uno meatu clauso, multi erumpebant. Quod Hercules videns, loca ipsa exussit, et sic aquæ clausit meatus. Nam *hydra* ab *aqua* dicta est.

24. [e] *Chelydros* serpens, qui et *chersydros* dicitur, quia et in aquis et in terris moratur. Nam χέρσον dicunt Græci *terram*, ὕδωρ *aquam*. Hic per quam labitur terram fumare facit, quem sic Macer describit :

Seu terga expirant spumantia virus ;
Seu terræ fumant, qua teter labitur anguis.

Et Lucanus :

Tractique via fumante chelydri.

25. [f] *Natrix*, serpens aquam veneno inficiens. In quocunque enim fonte fuerit, eum veneno immiscet, de quo Lucanus : *Et Natrix violator aquæ*.

26. [g] *Cenchris*, serpens inflexuosus, qui semper iter rectum efficit. De quo Lucanus :

Et semper recto lapsurus limite cenchris.

Semper enim directus ambulat. Nam si se torserit dum currit, statim crepat.

27. [h] *Parias*, serpens, qui semper in cauda ambulat, et sulcum facere videtur. De quo idem Lucanus :

Et contentus iter cauda sulcare parias.

28. [i] *Boas*, anguis Italiæ immensa mole : persequitur greges armentorum, et bubulos; et plurimo lacte irriguis uberibus se innectit, et sugens interimit, atque inde a *boum* depopulatione *boas* nomen accepit.

A 29. [j] *Jaculus* serpens volans, de quo Lucanus. : *Jaculique volucres*. Exsiliunt enim in arboribus, et dum aliquod animal obvium fuerit, **69** *jactant* se super illud, et perimunt; unde et *jaculi* dicti sunt. In Arabia autem serpentes sunt cum alis, quæ [k] *sirenæ* vocantur, quæ plus currunt ab equis, sed etiam et volare dicuntur, quorum tantum virus est, ut morsum ante mors insequatur quam dolor.

30. [l] *Ammodytes* dicta, quod colorem arenæ habeat. De qua poeta :

Quam parvis pictus maculis Thebanus Ophites
Concolor exustis, atque indiscretus arenis
Ammodytes.

31. [m] *Seps*, exigua serpens, quæ non solum corpus, sed, et ossa veneno consumit. Cujus poeta sic
B meminit :

Ossaque dissolvens cum corpore tabificus seps.

32. *Dipsas*, serpens tantæ exiguitatis fertur, ut cum calcatur non videatur. Cujus venenum ante exstinguit, quam sentiatur, ut facies præventa morte, nec tristitiam induat morituri. De quo poeta :

Signiferum juvenem Tyrrheni sanguinis Aulum
Torta caput retro Dipsas calcata momordit.
Vix dolor, aut sensus dentis fuit.

33. [n] *Solpunga*, serpens est quæ non videtur.

[o] *Cæcula*, dicta, eo quod parva sit, et non habeat oculos.

Centupeda, a multitudine pedum dicta.

34. *Lacertus*, reptilis genus est, vocatus ita, quod brachia habeat. **70** Genera lacertorum plura, ut bo-
C trax, salamandra, saura, stellio.

35. *Botrax* dicta, quod ranæ habeat faciem; nam Græci *ranam* βότραχον vocant.

36. [p] *Salamandra* vocata, quod contra incendia valeat; cujus inter omnia venena vis maxima est. Cætera enim singulos feriunt : hæc plurimos pariter interimit; nam si arbori irrepserit, omnia poma inficit veneno, et eos qui ederint occidit, quin etiam

surgens apud Lucan., quomodo legisse videtur Solinus, qui *consurgere in geminum caput* dixit. Vid. Nicand., in *Theriac*.

[a] *Enhydris*. Ex Plin., XXXI, cap. 7.

[b] *Hydros aquatil*. Verba Festi, ex *Boa*.

[c] *Eo quod fimo bovis*. Plin., lib. XXVIII, cap. 18. Boas sanat fimum bubulum, unde et nomen traxere.

[d] *In Lerna palude*. E Servio, ad vers. *Bellua Lernæ*. Æn. VI.

[e] *Chelydros*. Verba sunt Servii, ad vers. *Galbaneoque agitare*. Georg. 3. Quæ autem in omnibus libris sequebantur post hæc Lucani verba : *Semper namque directus*, etc., cenchri ut aptaremus, auctor nobis fuit A. Aug. Id, quin rectum sit, dubitaturum credo neminem.

[f] *Natrix*. Male in omnibus libris *rinatrix*, etaim in Lucani versu. Hunc, quod anguillæ simillimus sit, edentibus exitio sæpe fuisse ferunt.

[g] *Cenchris*. Ita dictus, quod ejus maculæ milio, quod Græci κέγχρον dicunt, similes sint.

[h] *Parias*. Παρὰ τὸ πεφυσιωμένας ἔχειν τὰς παρειὰς (ait Græcus etymologist.), hoc est, ab inflatis maxillis. Hunc Æsculapii anguem vult esse Ælian., lib. III, c. 11.

[i] *Boas*. E Solin., cap. 8.

[j] *Jaculus*. Ex eod., cap. 30.

[k] *Sirenæ*. Plin., lib. x, cap. 49.

[l] *Ammodytes*. Ita procul dubio legendum, dictusque *ammodytes* ἀπὸ τοῦ δύειν τὸν ἄμμον. Ut autem hic *ophites* pro *ammodyte* subiret, carmen Lucani fecit, in quo vox utraque corrupta erat, sed *ammodytes* magis, nam in *admotus* mutatus, serpentis speciem prorsus exuerat. Gloss.: *Harenarius, ammodytes*.

[m] *Seps exigua*. Hæc cur repetenda fuerint, non video.

[n] *Solpunga*. Mira varietas in hac voce tum in Co-
D dicibus Isidori, tum apud alios etiam auctores. Nam est *salpiga*, *salpuga*, *solipuga*, *salpinga*, *scalpiga*, *scalpia*, apud Solin. *solifuga*, in Gloss. *solipaga*, ἡλιοκεντρίς μυίας εἶδος. Plin., lib. XXIX : *Est et genus formicarum venenatum, non fere in Italia; solipugas Cicero appellat, salpugas Bœtica*. Ut non mirum sit *salpygæ* nomen retinuisse plerosq. libros Gothicos. Festus : *Solipunga genus bestiolæ maleficæ, quod acrius, concitatiusque fit fervore solis, unde etiam nomen traxit*. Lacanus vero :

Quis calcare tuas metuat, salpuga, tenebras?

Al., *solpuga latebras*.

[o] *Cæcula*. Glossarium, *Cæca*. Columella, lib. VI, cap. 17, *Cæcilia*.

[p] *Salamandra vocata, quod contra incendia*. — *Id* (Plinius) inquit *si verum esset, jam esset experta Roma*. Sed nunquam ego credam de etymologia cogitasse Isidorum in his verbis.

si vel in puteum cadat, vis veneni ejus potantes interficit. Ista contra incendia repugnans, ignes sola animalium exstinguit. Vivit enim in mediis flammis sine dolore et consumptione, et non solum, quia non uritur, sed exstinguit incendium.

37. *Saura*, lacertus, qui quando senescit, cæcantur oculi ejus, et intrat in foramen parietis aspicientis contra Orientem, et orto sole intendit, et illuminatur.

38. *Stellio*, de colore inditum nomen habet. Est enim tergore pictus lucentibus guttis in modum *stellarum*. De quo Ovidius :

..... aptumque colori
Nomen habet, variis stellatus corpora guttis.

[a] Hic autem scorpionibus adeo contrarius traditur, ut viso eo pavorem iis afferat, et torporem.

39.[b] Sunt, et alia serpentium genera, ut *ammodytæ, et phantiæ, chamædracontes*. Postremo quantus nominum, tantus mortium numerus. Omnes autem serpentes natura sua frigidæ sunt, nec percutiunt, nisi quando calescunt; nam quando sunt frigidæ, nullum tangunt.

71 40. Unde et venena eorum plus die quam nocte nocent. Torpent enim noctis algore, et merito, quia frigidi sunt nocturno rore. In se enim adducunt vaporem gelidæ pestes et natura frigidæ. Unde et hieme in nodos torpent, æstate solvuntur.

41. Inde est quod dum quicumque serpentium veneno percutitur, primum obstupescit ; et postea ubi in illo calefactum ipsum virus exarserit, statim et hominem exstinguit. [c] Venenum autem dictum, eo quod per venas vadit. Infusa enim pestis ejus per venas vegetatione corporis aucta discurrit, et [d] animam exigit.

42. Unde non potest venenum nocere, nisi hominis tetigerit sanguinem. Lucanus :

Noxia serpentum est admisto sanguine pestis.

Omne autem venenum frigidum est, et ideo anima, quæ ignea est, fugit venenum frigidum. In naturalibus bonis, quæ nobis et irrationabilibus animantibus videmus esse communia, vivacitate quadam sensus serpens excellit.

43. Unde et legitur in Genesi : *Serpens autem erat sapientior omnibus pecoribus terræ.*[e] Dicit autem Plinius (si creditur) quod serpentis caput, etiam si cum duobus evaserit digitis, nihilominus vivit. [f] Unde et totum corpus objicit pro capite ferientibus.

44. [g] Anguibus universis hebes visus est. Raro in adversum contuentur, nec frustra, cum oculos non in fronte habeant, sed in temporibus, adeo ut citius audiant quam aspiciant. [h] Nullum autem animal in

A tanta celeritate linguam movet ut serpens, adeo ut triplicem linguam habere videatur, cum una sit.

45. [i] Serpentium uda sunt corpora, adeo, ut quacunque eunt, viam humore designent. Vestigia serpentium talia sunt, ut cum pedibus carere videantur, costis tamen, et squammarum nisibus repant, quas a summo gutture usque ad imam alvum parili modo dispositas habent. Squammis enim, quasi unguibus, costis, quasi cruribus innituntur.

72 46. Unde si in qualibet corporis parte, ab alvo usque ad caput, ictu caput aliquo collidatur, debilis reddita cursum habere non possit, quia ubicunque ictus ille inciderit, spinam solvit, per quam costarum pedes et motus corporis agebantur. Serpentes autem diu vivere dicuntur, adeo ut, deposita
B vetere tunica, senectutem deponere atque in juventam redire perhibeantur.

47. Tunicæ serpentum *exuviæ* nuncupantur, eo quod iis quando senescunt, sese exuunt, quibus exuti in juventam redeunt. Dicuntur autem *exuviæ* et *induviæ*, quia *exuuntur* et *induuntur*.

48. [j] Pythagoras dicit de medulla hominis mortui, quæ in spina est, serpentem creari, quod etiam Ovidius in Metamorphosis libris commemorat, dicens :

Sunt qui cum clauso putrefacta est spina sepulcro,
Mutari credant humanas angue medullas.

Quod si creditur, merito evenit ut sicut per serpentem mors hominis, ita per hominis mortem serpens. [k] Fertur autem quod serpens hominem nudum non sit ausus contingere.

C

CAPUT V.

De vermibus.

1. *Vermis* [l] est animal, quod plerumque de carne, vil de ligno, vel de quacunque re terrena sine ullo concubitu gignitur, licet, nonnunquam et de ovis nascantur, ut scorpio. Sunt autem vermes, aut terræ, aut aquæ, aut aeris, aut carnium, aut frondium, aut lignorum, aut vestimentorum.

2. *Aranea*, vermis aeris, ab aeris nutrimento cognominata, **73** quæ exiguo corpore longa fila deducit, et telæ semper intenta nunquam desinit laborare, perpetuum sustinens [m] in sua arte suspendium.

3. *Sanguisuga*, vermis aquatilis, dicta, quia sanguinem sugit. Potantibus enim insidiatur, cumque illabitur faucibus, vel ibi uspiam adhæreseit, sangui-
D nem haurit ; et cum nimio cruore maduerit, id evomit quod hausit, ut recentiorem denuo sugat.

4. [n] *Scorpio*, vermis terrenus, qui potius vermibus ascribitur, non serpentibus : animal armatum acu-

[a] *Hic autem scorpionib.* E Plin. XXIX, cap. 4.

[b] *Sunt et alia genera.* Ex Solino. Sed ammodytes prætermitti potuit, nam de eo jam dixerat. At hæc in adversariis ferri possunt.

[c] *Venenum autem.* E S. Æn. I, ad v. *Fallasq. veneno.*

[d] *Animam exigit.* Cod. 4 Tarracon. et Raban.

[e] *Dicit autem Plin.* Ex eod., ad vers. *Tumidum caput abdidit alte.* Georg. III.

[f] *Unde et totum corpus.* Ex Aug., in ps. LVII.

[g] *Anguib. universis.* E Solin., 30.

[h] *Nullum autem anim.* E Serv., ad vers. *Linguis vibrantib.* Æn. II.

[i] *Serpentum uda.* E Serv., ad vers. *Udo sublapso veneno.* Æn. VII.

[j] *Pythagoras dicit.* Ex eod., Æ. V, ad vers. *Geniumne loci, famulumne p.* Æn. V. Vid. Plin., X, cap. 66 ; Plutarch., in Clement. ; et Ælian., lib. I, cap. 53 ; et Ovid., XV Metam.

[k] *Fertur autem quod serpens homin. nud.* Ex epist. ad Præsidium, de Cerco paschali, apud Hieron., t. IX.

CAP. V. — [l] *Vermis est anim.* Aug., in ps. XXI : *Vermis de carne sine concubitu nascitur.*

[m] *In sua arte.* Ita Gothici, Al., *in suo labore.*

[n] *Scorpio. vermib. non serpentib.* E. Solin..., 30.

leo, et ex eo Græce vocatum, quod cauda figat, et [a] arcuato vulnere venena diffundat. [b] Proprium autem est scorpioni, quod manus palmam non feriat.

5. *Cantharis*, vermis terrenus, qui humano corpori statim ut fuerit applicatus, sui adustione vesicas efficit plenas humore.

6. [c] *Multipes*, vermis terrenus, ex multitudine pedum vocatus, qui contactus, in globulum complicatur Nascitur sub petris ex humore et terra.

7. *Limax*, vermis limi dictus, quod in limo, vel de limo nascatur, unde et sordidus semper et immundus habetur.

8. *Bombyx*, frondium vermis, ex cujus textura bombycinum conficitur. Appellatur autem hoc nomine, ab eo quod evacuetur, dum fila generat, et aer solus in eo remaneat.

9. *Eruca* frondium vermis, in oleribus, vel pampino involuta, ab *erodendo* dicta, de qua meminit [d] Plautus: *Imitatus nequam bestiam et maleficam involutam in pampino.* Implicat se eadem, [e] nec advolat, ut locusta, ut huc illucque discurrens, semipasta dimittat ; sed permanet perituris frugibus, et tardo lapsu pigrisque morsibus universa consumit.

74 10. *Teredonas* Græci vocant lignorum vermes, quod *terendo* edant. [f] Hos nos *termites* dicimus. Ita enim apud Latinos ligni vermes vocantur, quos tempore importuno cæsæ arbores gignunt.

11. *Tinea*, vestimentorum vermis, dicta, quod *teneat*, et eousque insideat, quoad erodat. Inde pertinax eo quod in eamdem rem identidem urgeat.

12. *Vermes carnium*, hemicranius, lumbricus, ascaridæ, costi, pediculi, pulices, lendes, tarmus, ricinus, usia, cimex.

13. [g] *Hemicranius*, vermis capitis vocatur.

Lumbricus, vermis intestinorum, dictus, quasi *lubricus*, quia labitur, vel quod in lumbis sit.

[h] *Ascaridæ....*

[i] *Costi....*

14. *Pediculi*, vermes cutis, a *pedibus* dicti. Unde et *pediculos* dicuntur, quibus pediculi in corpore effervescunt.

A 15. *Pulices* vero vocati sunt, quod ex *pulvere* magis nutriantur.

Lendes...

[j] *Tarmus*, vermis est lardi.

[k] *Ricinus*, vermis canis, vocatus eo quod hæret in auribus canum, κύων enim Græce *canis* est.

16. [l] *Usia*, vermis est porci, appellata quia *urit*. Nam ubi momorderit, adeo locus ardet, ut statim ibi vesicæ fiant.

17. [m] *Cimex*, de similitudine cujusdam herbæ vocatus, cujus fetorem habet.

18. Proprie autem vermis in carne putri nascitur, tinea in vestimentis, **75** eruca in olere, teredo, in ligno, tarmus in lardo.

19. *Vermis*, non, ut serpens, apertis passibus, vel B squammarum nisibus repit, quia non est illi spinæ rigor, ut colubro, sed in directum corpusculi sui partes gradatim porrigendo contractas, contrahendo porrectas motum explicat, sicque agitatus perlabitur.

CAPUT VI.

De piscibus.

1. *Pisces* dicti, unde et pecus a *pascendo*, scilicet.

2. [n] *Reptilia* ideo dicuntur hæc quæ natant, eo quod reptandi habeant speciem et naturam ; quamvis se in profundum immergant, tamen in natando repunt. Unde et ait David : *Hoc mare magnum et* [o] *spatiosum ; illic reptilia, quorum non est numerus.*

3. *Amphibia* sunt quædam genera piscium, dicta eo quod ambulandi in terris usum et natandi in aquis C officium habeant. Ἀμφὶ etiam Græce *utrumque* dicitur, id est, quia in aquis, et in terris vivunt, ut phocæ, crocodili, hippopotami, hoc est, equi fluviales.

4. Pecoribus autem et bestiis, et volatilibus ante homines nomina imposuerunt, quam piscibus quia prius visa sunt et cognita. [p] Piscium vero postea paulatim, cognitis generibus, nomina instituta sunt, aut ex similitudine terrestrium animalium, aut ex specie propria, sive moribus, seu colore, vel figura, aut sexu.

5. Ex similitudine terrestrium, ut ranæ, leones,

[a] *Arcuato vulnere*, Hieron., advers. Vigilant.: *Scripsit Tertullianus scorpiacum rectissimo nomine, quia arcuato vulnere in Ecclesiæ corpus venena diffudit.* Itemque in prolog. Josue.

[b] *Proprium autem.* Plin., XXIX. cap. 4.

[c] *Multipes.* Ὀνίσκος vocatur a Græcis. Vid. Galen. lib. XI de Simp. medicam. facult.

[d] *Plautus.* In Cistellar.: *Imitatur nequam bestiam et damnificam. Phi. Quamnam, amabo? La... Involvolum quæ in pampini folio intorta implicat se.*

[e] *Nec advolat ut locusta.* E Hieron., ad Am. IV.

[f] *Hos nos termites dicimus.* Serv. ad illud.: *Aut tempestivam silvis : — Nam tempore importuno cæsæ arbores* termites *faciunt, ita enim ligni vermes vocantur.*

[g] *Hemicranius..* Chacon.: *Cum Marcellus* (inquit), *lib.* II *de Medicam., ita scribat : « Hemicranium statim curant vermes terreni, pari numero sinistra lecti, » vercor ne Isidorus hemicranium vermem inde eduxerit, quamvis eod. nomine morbum et medicinam vocari nihil prohibet.*

[h] *Ascaridæ.* — *Tipulas* reddit pro *ascaridis* Gaza. Hesychius: Ἀσκαρίδες εἶδος σκωλήκων. De his medicor. libri consulendi.

[i] *Costi.* Vid. Fest. et Plin., de Cossis.

[j] *Tarmus.* Fest.: *Tarmes genus vermiculi carnem exedens.* Sed pro *termine* quoque accipi ostendunt D exempla quæ ad hunc Festi locum affert Scalig.

[k] *Ricinus.* Glossar.: *Riginus*, κρότων, et postea Κρότων φθείρ, *ricinus.* Utitur hac voce Columella in Morbis canum, lib. VII, cap. 13.

[l] *Usia.* Quoniam *s* ab *r* vix distinguitur in Gothicis characterib., *uriam* quam *usiam* magis probabat A. Aug.

[m] *Cimex de similitudine cujusdam herbæ.* An hyperici, quando nomen κόρις commune utrique?

CAP. VI.—[n] *Reptilia.* Ex Ambros., Hexam. v, cap. 1.

[o] *Et spatiosum.* Vox *manib.*, quæ est in editis, abest a Gothicis, ut etiam a LXX, quos Isidorus sequitur, ut dubium non sit quin ex Hieronymo manarit in editionem Vulgatam. Nos vocem Hebræam exprimimus, eum *brazos de mar* dicimus. LXX satis habuerunt εὐρύχωρον dicere.

[p] *Piscium vero postea.* Ambros., v Hexam., cap. 2.

et vituli, et [a] nigri merulæ, et pavi diverso colore, collo et dorso picti, et [b] turdi **77** albovarii, et cætera quæ sibi juxta species terrestrium animalium nomina vindicarunt. Ex moribus terrestrium, ut canes in mari a terrenis canibus nuncupati, quod mordeant. Et lupi, quod improba voracitate alios persequantur.

6. [c] A colore, ut umbræ, quia colore umbræ sunt; et [d] auratæ, quia in capite auri colorem habent; et varii a varietate, quos vulgo tructas vocat. [e] A figura, ut orbis, quia rotundus est, totusque in capite constat, ut solea, quod sit instar calciamentorum soliis. A sexu, ut [f] musculus, quod sit balenæ masculus, ejus enim coitu concipere hæc bellua perhibetur. [g] Hinc, et musculi cochlearum, quorum lacte concipiunt ostreæ.

7. *Balenæ* autem sunt immensæ magnitudinis bestiæ, ab emittendo, et fundendo aquas vocatæ. Cæteris enim bestiis maris altius jaciunt undas: βάλλειν enim Græce *emittere* dicitur.

8. [h] *Cete* dicta, τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη, hoc est, ob immanitatem. **77** Sunt enim ingentia genera belluarum, et æqualia montium corpora, qualis cetus excepit Jonam, cujus alvus tantæ magnitudinis fuit, ut instar obtineret inferni, dicente propheta: *Exaudivit me de ventre inferni.*

9. *Equi marini*, quod prima parte equi sunt, postrema solvuntur in piscem.

[i] *Phocas*, dicunt esse boves marinos, quasi *boacas*.

10. *Cæruli* a colere appellati; nam cæruleum est viride cum nigro, ut est mare.

11. [j] *Delphines* certum habent vocabulum, quod voces hominum sequantur, vel quod ad symphoniam gregatim conveniant: nihil in mari velocius istis, nam plerumque salientes naves transvolant. Quando autem præludunt in fluctibus, et undarum se molibus saltu præcipiti feriunt, tempestates significare videntur: hi proprie *Simones* nominantur. [k] Est et Delphinum genus in Nilo dorso serrato, qui crocodilos, tenera ventrium secantes, interimunt.

12. [l] *Porci marini*, qui vulgo vocantur *suilli*, qui dum escam quærunt, more suis terram sub aquis fodiunt. Circa guttur enim habent oris officium, et nisi rostrum arenis immergant, pastum non colligunt.

13. *Corvi* a *cordis voce* dicti, quia grunniunt pectore, suaque voce proditi capiuntur.

78 14. [m] *Thynni* nomen Græcum habent. Hi ingrediuntur veris tempore: intrant dextro latere, lævo exeunt. Hoc inde creduntur facere, quod [n] dextris oculis acutius videant, quam sinistris.

15. [o] *Gladius* dicitur, eo quod rostro mucronato sit et ob hoc naves perfossas mergit.

16. *Serra* nuncupata, quia serratam cristam habet, et subternatans navem secat.

17. *Scorpio* dictus, quia lædit, dum manu tollitur. [p] Tradunt decem cancris cum ocimi manipulo alligatis, omnes qui ibi sunt scorpiones ad eum locum congregari.

18. [q] *Aranea*, genus piscis, dictus quod aure feriat, habet enim stimulos, quibus percutit.

19. [r] *Crocodilus*, a *croceo* colore dictus, gignitur in Nilo, [s] animal quadrupes in terra, et in aquis valens, [t] longitudine plerumque viginti cubitorum, dentium, et unguium immanitate armatum, tantaque cutis duritia [u] ut quamvis fortium ictus lapidum tergo repercussus non sentiat.

[a] *Nigri meruli.* Negat Varro *merulum* dici, sed ter legitur in Glossar.

[b] *Et turdi albovarii.* *Alvovari* quoque legitur in aliquib. Isidori et Ambrosii libris. De turdorum colorib. Aristoteles, Athenæus, et Massarius in iis quæ de Piscib. ad Plin.

[c] *A colore, ut umbræ.* Hujus piscis Varro meminit lib. IV, et Græci σκίαιναν vocant. Plin., XXXII, cap. 11, et Ovid. in Halicutico. Glossar., σκιὸς ἰχθὺς.

[d] *Et auratæ.* — *Chrysophrys*, Ovidio.

[e] *A figura, ut orbis.* — *Orchis*, apud Plin., XXXII, cap. 2, cujus hæc sunt: utrum verius, alii judicent.

[f] *Musculus, quod sit balenæ masculus.* Rei potius quam vocis etymon, *magnum namque amicitiæ exemplum balena, et musculus.* Ait Plin., lib. IX, cap ult.

[g] *Hinc, et musculi cochlearum.* Plin., IX, cap. 35.

[h] *Cete dicta.* Τὸ κῆτος, καὶ τὰ κήτη. E Serv., Æn. V, sed usum Isidorum Servii commentariis sine Virgilii verbis hic quoque locus indicat Nam quod sequitur, *hoc est, ob immanitatem*, e Serv. se putavit describere, quasi ille CETE *immania* interpretatus esset, cum *immania cete* verba sint Virgilii. Neque in hac *ceti* etymologia defendenda laborandum censeo, quamvis alias quoque res, ut naves, propter magnitudinem *cete* dici non ignoro. Reliqua sunt ex Amb., V Hexam, cap. 9.

[i] *Phocas.* Quod *bocas* Manuscripti quidam habent, e digammo fluxit.

[j] *Delphines.* Non *delphin*, sed *simon*, vel (ut in aliis libris) *sinomon*, ex Solin., cap. 18.

[k] *Est et Delphin. gen. in Nilo.* Solin., cap. 35, de Ægypto: *Hi Delphines crocodilos studio alliciunt ad natandum, demersisque astu fraudulento tenera ventrium subternatantes secant, et interimunt.*

[l] *Porci marini qui vulgo vocantur suilli.* Et nos *sollos* vulgo dicimus. Lubenterque assentimur iis qui *siluros* eosdem esse existimant.

[m] *Thynni... hi ingrediuntur.* Pontum intellige, e Solin., cap. 18, apud quem *ingrediuntur* legitur in Manusc., non *illabuntur*. Vid. Arist., VIII de Hist. anim., cap. 13, et Plin., IX, cap. 15.

[n] *Quod dextris oculis acutius.* Ita Aristot., Plinius et Solinus. Contra Plutarch., in libro Utra prudentiora animal. terrest. an aquatil., acutius thynnos oculo sinistro cernere existimat.

[o] *Gladius.* E Plin. XXXII, cap. 2.

[p] *Tradunt decem cancris.* Ex eod. cap. 5.

[q] *Aranea.* Plin., lib. IX. cap. 48: *Pestiferum* (inquit) *in aquis animal araneus, spinæ in dorso aculeo noxius;* etymologia e re utcunque voci aptata, nam de feriendo (quod ad vocem attinet) ne cogitasse quidem Isidorum credimus.

[r] *Crocodilus a croceo colore.* Recte, si verum est, quod P. Martyr, in lib. III de Legatione ad Sultanum narrat, comperisse se e nautis flavos esse crocodilos. Sed Eustach. et etymologic. Græcum. quod *crocum* fugiat; unde in apiariis crocum spargitur; sed hoc de terrestri: de marino, quod τὰς κρόκας, hoc est *littora* timeat.

[s] *Animal quadrupes*, E Solin., cap. 35.

[t] *Longitudine plerumque* XX *cubitor.* XVIII, Plin. et Herodot.

[u] *Ut quamvis fortium ictus lap.* Solin.: *Ut ictus quovis tormento adactos tergore repercutiat.* Vid. Arist., Herod., Plin.

A 20. Nocte in aquis, die humi quiescit; ova in terra ovet; masculus et femina vices servant. Hunc, pisces quidam serratam **79** habentes, cristam tenera ventrium desecantes, interimunt. Solus ex animalibus superiorem maxillam movere dicitur.

21. [a] *Hippopotamus* vocatus, quod sit equo similis dorso, juba et hinnitu, rostro resupinato, aprinis dentibus, cauda tortuosa (ungulis bifidis). Die in aquis commoratur; nocte segetes depascitur, et hunc Nilus gignit.

22.[b] *Pagrum*, quem Græci φαγρον, ideo nuncupant, quod duros dentes habeat, ita ut ostreis in mari alatur.

23. [c] *Dentix*, pro multitudine, et granditate dentium dictus.

[d] *Lepus*, a similitudine capitis nuncupatus.

B 24. *Lupum*, ut dictum est, aviditas appellavit, piscem in captura ingeniosum; [e] denique reti circumdatus fertur arenas arare cauda, atque ita conditus transire rete.

25. [f] *Mullus* vocatus, quod *mollis* sit, atque tenerrimus, cujus cibo tradunt [g] libidinem inhiberi, [h] oculorum autem aciem hebetari; homines vero, a quibus sæpe pastus est, [i] piscem olent. [j] *Mullus* in vino
80 necatus iis qui inde biberint tædium vini affert.

26. *Mugilis* nomen habet, quod sit *multum agilis*; nam ubi dispositas senserit piscatorum insidias, confestim retrorsum rediens ita transilit rete, ut volare piscem videas.

27. *Melanurus*, eo quod nigram caudam habeat, et nigras pennas, et in corpore lineas nigras; μελαν enim Græci *nigrum* vocant. C

28. *Glaucus* a colore dictus, eo quod albus sit [k] Græci enim *album* λευκόν dicunt. Hic æstate raro apparet, nisi tantum in nubilo.

29. [l] *Thymallus* ex flore nomen accepit. Thymus quippe flos appellatur, nam dum sit specie gratus, et sapore jucundus, tamen sicut flos fragrat, et corpore odores aspirat.

30. [m] *Scarus* dictus, eo quod solus escam ruminare perhibetur, denique alii pisces non ruminant. Tradunt autem hunc ingeniosum esse. Namque inclusum nassis, non fronte erumpere, nec infestis viminibus caput inserere, [n] sed aversum caudæ ictibus crebris laxare fores, atque ita retrorsum redire; quem luctatum ejus si forte alius scarus extrinsecus videat, apprehensa mordicus cauda, adjuvare nisus erumpentis.

31. *Sparus* a lancea missili traxit nomen, quod ejusdem figuræ sit. Terrestria enim prius inventa sunt quam marina; [o] nam *sparus* est telum rusticanum missile, a *spargendo* dictum.

32. [p] *Australis piseis*, sive quia aquarum undam suo ore suscipit, sive quia tunc hic piscis oritur, quo tempore tendere in occasum pleiades cœperint.

81 33. [q] *Hamio*, saxatilis, dextra sinistraque lateribus virgis puniceis perpetuis, aliisque discoloribus, designatur : dictus *hamio*, quia non capitur nisi *hamo*.

34. [r] *Echencis*, parvus et semipedalis pisciculus nomen sumpsit, quod navem adhærendo retineat. Ruant licet venti, et sæviant procellæ, navis tamen, quasi radicata in mari stare videtur, nec moveri, non retinendo, sed tantummodo adhærendo. Hunc Latini *remorum* appellaverunt, eo quod cogat stare navigia.

35. [s] *Uranoscopus* vocatur ab oculo quem in capite habet, a quo semper supra intendit.

36. [t] *Milvago* nominatus, quia evolat super

[a] *Hippopotam*. E Solin., ibid

[b] *Pagrum*. Strabo, lib. XVII : Φαγρὸριος ὂν καὶ φάγρον καλουσι. Gloss. : Φάγρος, ἰχθὺς *dentatus*.

[c] *Dentix*. Sive *dentex*. *Dentices pisces*., Colum., VIII, cap. 18.

[d] *Lepus a similitudine cap*. Ælian., lib. XVI, cap. 19, Magni maris leporem omni parte ad terreni similitudinem accedere præter pilos, ait. At Plin., IX, cap. 48: *Lepus in nostro mari offa informis, colore tantum lepori similit*. Quare *a similitudine coloris* legebat Chacon.

[e] *Deniq. reti circumdatus*. Ex Plin.

[f] *Mullus quod mollis*. An quod Plin. ait mullum, D si lepore vescatur, tenerescere, et ingratiorem vilioremque fieri? Non defendo, si quidem hæc Isidori sunt; de etymolog. vide Plin., IX, cap. 17, et inf., XIX, cap. ultim.

[g] *Libidinem inhibeat*. Quod echineidi tribuit Plin., lib. XXXII, cap. 10.

[h] *Oculor. autem aciem hebetari*. Sic Plin., eod. lib., cap. 7.

[i] *Piscem olent*, Compl. Goth., *horrent*; hoc si attentius inspicias, lepori, non mullo, tribuit Plinius, lib. XXXII, cap. 1, sed aliter : *Homines* (inquit) *quib. impactus est, piscem olent*.

[j] *Mullus in vino... affert*. Ex eod. lib. cap. 10.

[k] *Cræci enim album* λευκὸν. Secuti sumus Vulcan. et Ant. Aug., quamvis γλευκὸν pro γλαυκὸν, quod in Gothicis est, non rejiciamus. Virg. :

... populus, et glauca canentia fronde salicta.

[l] *Thymallus*. Amb., V Hex., cap. 2, elegantissimus locus.

[m] *Scarus*. Ex eodem : neque necesse est *escarum* scripsisse Isidorum, ut etymon conveniat; illud multo durius quod ait Plinius, adeo littoribus Italiæ ignotum, ut nec nomen Latinum habeat; raros certe satis indicat Horatii versus :

Non me Lucrina juverint conchylia,
Magisve rhombus, aut scari,
Si quos eois infonata fluctibus
Hiems ad hoc vertat mare.

[n] *Sed aversum caudæ ictib*. Plin. XXXII, cap. 2.

[o] *Nam sparus telum*. E Serv. ad vers. *Agrestis armat sparus*. Æn. XI.

[p] *Australis piscis*. Sæpe monuimus non contulisse Isidorum Servii commentaria cum Virgilii verbis, ideoque declinasse interdum a Servii mente. Hoc igitur loco, cum pisces marinos captaret, cœlestes inscius in eodem rete conclusit. Ergo deleri hæc jubebat Chacon. Locus Servii ad carmen *Aut eadem sidus fugiens*, Georg. IV.

[q] *Hamia*. Ita scribendum ex Plutarch., lib. Utra prudentior. animal., qui ab ἅμα dici vult, id est, *simul*, quod gregatim hi pisces incedant.

[r] *Echeneis*. Plin., XXXII, cap. 1.

[s] *Uranoscopus*. Qui anthias, callyonymusque a quibusdam putatur. Plin., XXXII, cap. 7.

[t] *Milvago... tempestates mutari*. Plin., ibid., *tempestates mutari*, cap. 7. Trebius Niger auctor est. Est autem in libris veterib. *milago*, non *milvago*.

quam; quoties autem cernitur extra aquam volitans, tempestates mutari (designat).

37. [a] *Squatus* dictus, quod sit *squammis* acutis; unde et ejus cute lignum politur.

38. [b] Civitas Syriæ, quæ nunc Tyrus dicitur, olim *Sarra* vocabatur a pisce quodam, qui illic abundat, quem lingua sua *sar* appellant; ex quo derivatum est hujus similitudinis pisciculos [c] *sardas sardinas*que vocari.

39. *Halec*, pisciculus ad liquorem salsamentorum idoneus, unde et nuncupatus.

40. [d] *Aphorus*, pisciculus, qui propter exiguitatem hamo capi non potest.

82 41. *Anguillæ* similitudo anguis dedit nomen, origo ejus ex limo. Unde et quando capitur adeo lenis est, ut quanto fortius presseris, tanto citius elabatur. [e] Ferunt autem Orientis fluvium Gangem anguillas tricenis pedibus gignere. [f] Anguilla vino necata, qui ex eo biberint, tædium vini habent.

42. [g] *Draco marinus* aculeos in branchiis habet ad caudam spectantes, qui dum percusserit, quaqua ferit venenum fundit, unde et vocatus.

43. [h] *Murænam* Græci μύραιναν vocant, eo quod complicet se in circulos. [i] Hanc feminini tantum sexus esse tradunt, et concipere a serpente, ob id a piscatoribus tanquam a serpente sibilo evocatur et capitur. Ictu autem fustis difficulter interimitur, ferula protinus; animam in cauda habere certum est. Nam capite percusso vix eam interimi, cauda statim exanimari.

44. *Congrus*...

Polypus, id est, multipes; plurimos enim nexus habet. Iste ingeniosus hamum appetens brachiis complectitur, non morsu; nec prius dimittit quam escam circumroserit.

45. *Torpedo* vocata, eo quod corpus *torpescere* faciat, si eam quisquam viventem tangat. [j] Narrat Plinius Secundus, « ex Indico mari torpedo etiam procul, et e longinquo, vel si hasta virgaque attingatur, quamvis prævalidos lacertos torpescere, quamlibet ad cursum veloces pedes alligari. » Tanta enim vis ejus est, ut etiam aura corporis sui afficiat membra.

83 46. *Sepia* dicitur, quia [k] sepibus interclusa facilius capitur. In coeundo obscenum genus, ore enim concipit, sicut vipera. Cujus atramenti tanta vis est, ut lucernæ addito [l] Æthiopes videri, ablato priori lumine, quidam tradant.

47. [m] *Lulligo*, tradunt in Oceano Mauritaniæ non procul a Lixo flumine tantam multitudinem lulliginum evolare ex aqua, ut etiam naves demergere possint.

48. [n] *conchæ*, et *cochleæ* hac ex causa vocatæ, quia deficiente luna cavantur, id est, evacuantur. [o] Omnium enim clausorum maris animalium atque concharum incremento lunæ membra turgescunt, defectu evacuantur. Luna enim cum in augmento fuerit, auget humorem; cum vero in defectum venerit, humores minuuntur; hoc enim physici dicunt. *Conchæ* autem primæ positionis nomen, *cochleæ* vero per diminutionem, quasi *conchulæ*.

49. *Concharum* multa genera sunt, [p] inter quas, et *margaritiferæ*, [q] quæ *Celoe* dicuntur, [r] in quarum carne pretiosus calculus solidatur. De quibus tradunt ii qui de animantium scripsere naturis, quod nocturno tempore littora appetunt, et ex cœlesti rore **84** margaritum concipiunt, unde et *Celoe* nominantur.

50. [s] *Murex*, cochlea est maris, dicta ab acumine et asperitate, quæ alio nomine [t] *conchylium* nominatur, propter quod circumcisa ferro lachrymas coloris purpurei emittat, ex quibus purpura

[a] *Squatus*. Plin., XXXII, cap. 11; et cap. ultim. : *Rhina, quem* squatum *vocamus*, licet lib. IX eumd. *squatinam* vocet. Glossar., *squatus*, ῥίνα εἶδος ἰχθύος. Angli quoque hodie *scate* appellant.

[b] *Civitas Syriæ, quæ nunc Tyr.* E Serv., ad vers. *Sarrano dormiat ostro*. Georg. II. Fest.: *Sarra Tyros insula, quæ nunc Epiros*, id est, *continens*.

[c] *Sardas, sardinas*. Veteres Cod. *sarras*, fortasse non male; solet namque ex duplici *r* alterum in *d* non raro mutari; sed *sardæ* hodie nomen etiam in vulgari lingua retinent.

[d] *Aphorus*. Ita scripsisse Isidorum etymologia indicat, sed *aphros* rectum erat, ex Arist., lib. IV de Hist., cap. 15. Athenæus quoque, lib. VII : τὸν θαλάττιον γόνον, ὃν ἡμεῖς μὲν ἀφύην, ἄλλοι δὲ ἀφρύην ὀνομάζουσιν οἱ δὲ ἄφρον.

[e] *Ferunt autem*. E Plin., IX, cap. 3.

[f] *Anguilla vin*. Ex eod., lib. XXXII, cap. 10.

[g] *Draco marinus*. Eumdem hunc videtur cum scorpione facere. Vid. Plin., lib. II, cap. ultim.

[h] *Muræna eo quod complicat se in circulos*. Num ad murænulas aureas, quæ sunt in Salomonis canticis respexit, quas priores pisce *muræna* esse voluit, eadem ratione, qua *sparum* telum pisce quoque *sparo* priorem antea dixerat? Porro μύραινα, sive σύραινα (nam utroq. modo effertur) a verbo μύρω, id est, *fluo*, dicta est, ut Eustachius putat.

[i] *Hanc feminino genere*. Ex Plin., XXXII, cap. 2.

[j] *Narrat Plin., ex Indico mari*. Lib. XXXII, cap. 1, sed *Antico*, sive *Antiaco* pro *Indico* legendum credo; nam de eo loquitur illic Plinius. Nisi deleri hæc mavis, de Ant. August. sententia.

[k] *Sepibus interclusa... concipit*. Verba Plin., lib. IX, cap. 51.

[l] *Æthiopes videri*. Ex Plin., XXXIII, cap. 10.

[m] *Lulligo... evolare ex aqua*. Varro : *Loligo, quod subvolat, littera, commutata, primo, voligo*.

[n] *Conchæ et concleæ*. Al., *cochlæ*.

[o] *Omnium enim clausorum maris animal*. Verba Palladii, lib. ult., cap. 6.

[p] *Inter quas margaritiferæ*. Plin., XXXII, cap. ultim.

[q] *Quæ eeloe*... et inf. *unde, et celoe*. Etiam *eceloe, oeceloc, ocoele, et cocleæ* legitur. *Ocelli*, vel *ocellati* placebat A. Aug. (sed etymon *cœli* non convenit). Varro in Marcipor. apud Nonium : *Altera exorat patrem libram ocellatorum, altera virum semodium margaritarum*. Suet. in Aug. : *Ocellatis nucibusque ludit*. Etymon autem ocellatorum ex oculorum similitudine. Nam et Athenæus, lib. LXXXIII, cap. 8, margaritas bis oculis piscium magnis comparat.

[r] *In quar. carne pretiosus calculus solidatur*. Ambros., V Hex., cap. 11 : *Unde etiam ostreis pretiosissimam margaritam natura infixerit, quomodo eam maris aqua in tam molli carne solidaverit*.

[s] *Murex*. E. Serv., ad vers. *Concussæ cautes*, Æn. V.

[t] *Conchyl*. E Vitruv., lib. VII, cap. 13. Ead. repetuntur lib. XIX, cap. 28.

tingitur, et inde *ostrum* appellatum, quod hæc tinctura ex testæ humore elicitur.

51. *Cancri* vocantur, quia conchæ sunt crura habentes, [a] inimica ostreis animalia; eorum enim carnibus vivunt miro ingenio. Nam quia valida testa ejus aperiri non potest, explorat quando ostrea claustra testarum aperiat; tunc cancer latenter lapillum injicit, atque impedita conclusione ostreæ carnes erodit. Tradunt quidam decem cancris cum ocimi manipulo alligatis, omnes qui ibi sunt scorpiones ad eum locum coituros. Duo autem sunt genera cancrorum, fluviatiles et marini.

52. *Ostrea*, dicta est a *testa*, quibus mollities interior carnis munitur. Græci enim *testam* ὄστρακα vocant. [b] Ostrea autem neutro, carnes ejus feminino dicuntur genere.

53. *Musculi* sunt, ut prædiximus, cochleæ, a [c] quorum lacte concipiunt ostreæ, et dicti *musculi*, quasi *masculi*.

54. *Pelorides*, a *Peloro* promontorio Siciliæ, ubi abundant, cognominatæ sunt. (Unde Virgilius dicit:)

Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori.

55. [d] *Ungues*, a similitudine humanorum unguium dicti.

56. [e] *Testudo* dictus, eo quod tegmine testæ sit adopertus in cameræ modum. **85** Sunt autem quatuor genera, terrestres, maritimæ, lutariæ, id est, in cœno et paludibus viventes. Quartum genus fluviatiles, quæ in duci aqua vivunt. Tradunt quidam, quod incredibile est, tardius ire navigia testudinis pedem dextrum vehentia.

57. [f] *Echinus*, a terrestri echino nomen traxit, quem vulgus *hericium* vocat. Hujus testula duplex, spinis aculeata in modum castanearum, quando adhuc opertæ de arboribus cadunt. Caro ejus mollis, et

A minio similis. Et is tribus modis dicitur, ut *testudo*, ac *peloris* et *conclea*; nam et quod edimus, et ubi caro inest, utrumque dicitur peloris.

58. *Ranæ*, a garrulitate vocatæ, eo quod [g] circa genitales strepunt paludes, [h] et sonos vocis importunis clamoribus reddunt. Ex iis quædam aquaticæ dicuntur, quædam palustres, [i] quædam rubetæ, ob id, quia in vepribus vivunt grandiores cunctarum. [j] Aliæ calamitæ vocantur, quoniam inter arundines, fruticesque vivunt, minimæ omnium, et viridissimæ, [k] mutæ, et sine voce sunt.

59. [l] *Agredulæ*, ranæ parvæ in sicco vel agris morantes, unde et nuncupatæ. Negant quidam canes latrare, quibus in offa rana viva fuerit data.

60. [m] *Sfungia*, a *fingere*, id est, nitidare et extergere dicta, Afranius: **86** *Accedo ad te, ut tibi cervicem fingam linteo*, id est, extergam. Cicero: *Effingebatur fungiis sanguis*, id est, extergebatur. [n] Animal autem esse docetur cruore inhærente petris. Unde, et dum abscinditur, sanguinem remittit.

61 Nam alia sunt viventia in aquis, et discurrunt, ut pisces, [o] alia stant fixa, ut ostreæ, echini, sfungiæ. Ex his alias mares dici, eo quod tenui sunt fistula, spissioresque; alias feminas, quæ majoribus fistulis sunt, ac perpetuis: alias duriores, quas Græci appellant τράγους, et nos hircosas dicere possumus ob asperitatem sui.

62. [p]. Mollissimum genus earum *pennicilli* vocantur, eo quod aptæ sint ad oculorum tumores, et ad extergendas lippitudines utiles. Candidæ sfungiæ cura fiunt; per æstatem enim ad solem sternuntur, et, sicut cera Punica, candorem bibunt.

63. [q] Animalium omnium in aquis viventium nomina CXLIV, Plinius ait, divisa in generibus belluarum, serpentium communium terræ, et aquæ, cancrorum, concharum, locustarum, peloridum, polypo-

[a] *Inimica ostreis*. Plutarch., dicto jam lib., et Ambros., v Hex., cap. 8. De polypo hæc eadem Plin., IX, cap. 30.

[b] *Ostrea autem neutro*. Vide Serv., ad vers. *Ostriferi fauces tentantur Abydi*, Georg. I, et Non. Sed ex iis locis, quos citant contra potius existimare liceat promiscue utroque genere usurpasse Latinos.

[c] *Quorum lacte concipiunt ostreæ*. Ita Goth. omnes *Ostrea* tamen, si sibi constare, aut Servium sequi vellet, dixisse debuit. Plin., IX, cap. 51: *Nuper compertum est in ostreariis humorem in iis fetificum modo lactis effluere.*

[d] *Ungues*. E Plin.

[e] *Testudo..... Sunt autem quatuor gen.* Item e Plin.

[f] *Echinus*. Ambros., VI Hex., cap. 4: *Echinus iste terrenus, quem vulgo* hericium *vocant*. Gloss., *Ercius*, ἐχῖνος, *erinacius.*

[g] *Circa genitales*. Ex Ambros., v Hex., cap. 10.

[h] *Et sonos vocis importun*. Ex Origen., hom. 4 in Exod.

[i] *Quædam Rubetæ*. Plin., XXXII, cap. 5.

[j] *Aliæ calamitæ*. Idem, cap. 10.

[k] *Mutæ, et sine voce*. Plin., XXXII, cap. 6.

[l] *Agredulæ*. Ex Goth. alii *agridulæ*.

[m] *Sfungia, a fingere.—Sphingiam* pro *spongia* scripsisse aliquos indicat Charisius. *Spongia* (inquit) *sine h dicenda est. Nam Græce* φιλῶς *dicitur* σπόγγος. Quin etiam Græci; vel ἀπὸ τοῦ σπᾶν τὰ ὑγρὰ, vel ἀπὸ τοῦ σφίγγειν κατὰ τὰς ἐκθλίψεις, hoc est, vel ab attrahendo vel exprimendo humore deducunt. Notum illud Suet. in Vespas., procuratoribus illum suis pro spongiis uti, quod quasi siccos madefaceret et exprimeret humentes. Ut autem ab *effingendo* traheret Isidorus Servius fecit qui FINGERE *tergere* interpretatur. Æn. VIII, adducto ad id Ciceronis loco e Sextian. Quæ de generib. spongiarum referuntur, ex Arist. sumpta videntur, lib. v de Hist., cap. 16, et Plin. IX, cap. 45.

[n] *Animal autem esse docetur*. Plin., XXXI, cap.
D ultim.

[o] *Alia, quæ stant fixa*. Arist., lib. IV de Histor., cap. 6.

[p] *Mollissimum genus earum pennicilli*. Verba sunt Plinii. Sed in Codice vetustissimo Plinii Eccles. Toletanæ non *pennicelli*, sed *pennicillis* legitur hoc modo: *Mollissimum genus earum pennicillis oculorum tumores levat*. Ita fortasse nullum spongiarum genus *pennicellus* a Plinio dictum fuerit; scio tamen Festum ita scribere: *Penniculi spongiæ longæ, propter similitudinem caudarum appellatæ.*

[q] *Animalium omnium in aq. viv. nom.* CXLIV. Idem numerus in Codice Plin. Eccl. Tolet.; in vulgatis CLXXVI. Hieronymus, in Ezech. XLVII, ex Oppiano et aliis, qui ἁλιευτικὰ scripsere, refert CLIII esse piscium genera, eaque omnia capta fuisse vult ab apostolis Joann. XXI.

rum, solearum, lacertorum, et loliginum, et hissimilia, ex quibus multa, quodam naturæ intellectu, temporum suorum ordinem agnoscunt, **87** quædam vero in suis locis sine mutatione vagantur.

64. In piscibus autem feminis, aliæ commistione masculi concipiunt, et pariunt catulos; aliæ ponunt ova sine [a] masculi commistione suscepta, [b] quæ idem insequens sui seminis jactu perfundit; et quæ hoc munere fuerint afflata, fiunt generabilia; quæ vero perfusa non fuerint, sterilia perseverant, aut putrescunt.

CAPUT VII.

De avibus.

1. Unum [c] nomen avium, sed genus diversum. Nam sicut specie sibi differunt, ita et naturæ diversitate; nam aliæ simplices sunt, ut columbæ; aliæ astutæ, ut perdix; aliæ ad manum se subjiciunt, ut B accipiter; aliæ reformidant, [d] ut garamantes; aliæ hominum conversatione delectantur, ut hirundo; aliæ in desertis secretam vitam diligunt, ut turtur: aliæ solo semine reperto pascuntur, ut anser; aliæ carnes edunt, et rapinis intendunt, ut milvus; [e] aliæ enchoriæ, quæ manent in locis semper, ut struthio; aliæ adventitiæ, quæ propriis temporibus revertuntur, ut ciconiæ, et hirundines; aliæ congregæ, id est gregatim volantes, ut sturni, et coturnices; aliæ solivagæ, id est, solitariæ propter insidias deprædandi, ut aquila, accipiter, et quæcunque ita sunt; aliæ vocibus strepunt, ut hirundo; aliæ cantus edunt dulcissimos, ut cygnus, et merula, aliæ verba et voces hominum imitantur, ut psittacus et pica.

88 2. Sed et alia, sicut genere, ita et moribus innumerabilia. Nam volucrum quot genera sint, invenire quisquam non potest. [f] Neque enim omnis Indiæ, et Æthiopiæ, aut Scythiæ, deserta quis penetrare potuit, qui earum genus vel differentias nosset.

3. *Aves* dictæ, eo quod vias certas non habeant, sed per *avia* quæque discurrant.

Alites, quod alis alta intendant, et ad sublimia remigio alarum conscendant.

4. *Volucres* a *volando;* [g] nam unde volare, inde et ambulare dicimus. *Vola* enim dicitur media pars pedis, sive manus, et in avibus *vola* pars media alarum, quarum motu pennæ agitantur, inde et volucres.

5. *Pulli*, dicuntur omnium avium nati, sed, et animalium quadrupedum nati *pulli* dicuntur, et [h] homo parvus *pullus*. Recentes igitur nati *pulli* dicuntur, eo D quod *polluti* sunt; unde, et vestis nigra *pulla* dicta est.

6. *Alæ* sunt, in quibus pennæ per ordinem fixæ volandi exhibent usum. Vocatæ autem alæ, quod iis aves complexos *alant* et foveant pullos.

7. *Penna* a *pendendo*, id est, a volando, dicta, unde et *pendere;* volucres enim pennarum auxilio moventur, quando se aeri mandant.

8. *Pluma*, quasi *piluma;* nam sicut pili in quadrupedum corpore, ita pluma in avibus.

9. Avium nomina multa a sono vocis constat esse composita, ut grus, corvus, cygnus, pavo, milvus, ulula, cuculus, graculus, etc.; varietas enim vocis eorum docuit homines quid nominarentur.

10. *Aquila*, ab acumine oculorum vocata. [i] Tanti enim contuitus esse dicitur, ut cum super maria immobili penna feratur, nec humanis pateat obtutibus, de tanta sublimitate pisciculos natare videat, **89** ac tormenti instar descendens raptam prædam pennis ad littus pertrahat.

11. [j] Nam et contra radium solis fertur obtutum non flectere, unde et pullos suos ungue suspensos radiis solis objicit, et quos viderit immobilem tenere aciem, ut dignos genere conservat, si quos vero inflectere obtutum, quasi degeneres abjicit.

12. *Vultur*, a volatu tardo nominata putatur. Magnitudine quippe corporis præpetes volatus non habet: [k] harum quasdam dicunt concubitu non misceri, et sine copula concipere, et generare, natosque earum pene usque ad centum annos procedere. [l] Vultures autem, sicut et aquilæ, etiam ultra maria cadavera sentiunt; altius quippe volantes multa quæ montium obscuritate celantur ex alto illæ conspiciunt.

13. [m] *Bradypus* apud Græcos vocatur, *avis* apud nos *tarda*, eo quod gravi volatu detenta, nequaquam, ut cæteræ volucres, attollitur velocitate pennarum.

14. *Grues* vero nomen de propria voce sumpserunt, tali enim sono susurrant. Hæ autem dum properant, unam sequuntur [n] ordine litterato. De quibus Lucanus:

Et turbata perit dispersis littera pennis.

Excelsa autem petunt, quo facilius videant quas petant terras.

15. Castigat autem voce quæ cogit agmen. At ubi raucescit, succedit alia; nocte autem excubias dividunt, et ordinem vigiliarum per vices faciunt, tenentes lapillos suspensis digitis, quibus somnos ar-

[a] *Masculi commistione suscepta*, Al., *susceptione concepta.*

[b] *Quæ idem insquens.* Arist. VI de Hist. anim,, cap. 13, de Ovis piscium, Gaza interprete: *Nec vero hæc omnia fecunda sunt, sed ea quibus editis mas semen asperserit genitale. Sub partu enim mas insequens semen ovis aspergit, et quæ eo afflantur, iis pisciculi enascuntur.*

CAP. VII. — [c] *Unum nomen avium... psittacus.* Omnia ex Ambros., V. Hex., cap. 14. Præter exempla quæ ab Isidoro quoque omissa putabat Chacon.

[d] *Ut Garamantes.* De quibus Nicephorus lib. IX.

[e] *Aliæ enchoriæ.* Ex voce *encuriæ*, aut *encoriæ*, *incolæ* librarii, non omnino absurde fecerant. Basilius, a quo Ambrosius ἐγχώρια.

[f] *Neque enim omnis Indiæ.* E. Plin, XXXIII, cap. 11.

[g] *Nam unde volare, inde et ambulare.* E Serv., ad vers. *Pascentes illæ tantum.* Æn. VI.

[h] *Et homo parvus, pullus.* Ut supra ex Festo ostendimus,

[i] *Tanti enim contuitus.* Ex Hier., in Abd. I.

[j] *Nam et contra radios.* Ex Ambros., V Hex., cap. 18, et in ps. CXVIII.

[k] *Harum quasd. dicunt.* Ambros., cap. 20.

[l] *Vultures autem.* Idem, in oratione de Obit. Theodos.

[m] *Bradypus apud Græcos.* Facilis fuit lapsus ex hac voce in *gradipes*, quæ in plerisque Cod. legitur. Plin. X, cap. 22: *Proximæ sunt quas Hispania aves tardas appellat, Græcia otidas.*

[n] *Ordine litterato.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Cæli cinxere polum.* Reliqua e Solin. Cod., de Thracia.

guant, quod cavendum erit clamor indicat. Ætatem in illis color prodit, nam senectute nigrescunt.

16. *Ciconiæ* vocatæ a sono quo crepitant, quasi *cicaniæ*, [a]quem sonum oris potius esse (constat) quam vocis, quia eum quatiente **90** rostro faciunt. Hæ veris nuntiæ, [b] societatis comites, serpentium hostes, maria transvolant, in Asiam collecto agmine pergunt. Cornices duces eas præcedunt, et ipsæ, quasi exercitus, prosequuntur.

17. Eximia illis circa filios pietas; nam adeo nidos impensius fovent, ut assiduo incubitu plumas exuant. Quantum autem tempus impenderint in fetibus educandis, tantum et ipsæ invicem a pullis suis aluntur.

18. *Olor*, avis est quam Græci κύκνον appellant. [c] Olor autem dictus, quod sit totus plumis albus; nullus enim meminit cygnum nigrum; ὅλον enim Græce *totum* dicitur.

[d] *Cygnus* autem a canendo est appellatus, eo quod carminis dulcedinem modulatis vocibus fundit. Ideo autem suaviter eum canere (dicunt), quia collum longum et inflexum habet, et necesse est eluctantem vocem per longum et flexuosum iter varias reddere modulationes.

19. Ferunt in Hyperboreis partibus, præcinentibus cytharœdis, olores plurimos advolare, apteque admodum concinere. [e] Olores autem Latinum nomen est; nam Græce *cygni* dicuntur. [f] Nautæ vero sibi hunc bonam prognosin facere dicunt, sicut ait [g] Æmilius:

Cygnus in auspiciis semper lætissimus ales.
Hunc optant nautæ, quia se non mergit in undas.

91 20. [h] *Struthio* Græco nomine dicitur, quod animal in similitudine avis pennas habere videtur, tamen de terra altius non elevatur. Ova sua fovere negligit, sed projecta tantummodo, fotu pulveris animantur.

21. *Ardea* vocata, quasi *ardua*, id est, propter altos volatus. Lucanus: [i] *Quodque causa volare Ardea.* [j] Formidat enim imbres, et super nubes evolat, ut procellas nubium sentire non possit; cum autem altius volaverit, significat tempestatem. Hanc multi [k] *tantalum* nominant.

A 22. [l] *Phœnix*, Arabiæ avis, dicta, quod colorem Phœniceum habeat, vel quod sit toto orbe singularis, et unica. Nam Arabes singularem, et unicam *Phœnicem* vocant. Hæc quingentis et ultra annis vivens, dum se viderit senuisse, collectis aromatum virgulis, rogum sibi instruit, et conversa ad radium solis alarum plausu voluntarium sibi incendium nutrit, sicque iterum de cineribus suis resurgit.

23. [m] *Cinnamolgus*, et ipsa Arabiæ avis, proinde ita vocata, quod in excelsis nemoribus texit nidos ex fruticibus cinnami, et quoniam non possunt ibi homines conscendere propter ramorum altitudinem et fragilitatem, eosdem nidos plumbatis appetunt jaculis, ac sic cinnama illa deponunt, et pretiis amplioribus vendunt, eo quod cinnamum illud magis quam alia mercatores probent.

B **92** 24. [n] Psittacus, in Indiæ littoribus gignitur, colore viridi, torque puniceo, grandi lingua, et cæteris avibus latiore. Unde, et articulata verba exprimit ita ut si eam non videris, hominem loqui putes. Ex natura autem salutat dicens, *ave* vel, Χαῖρε, cætera nomina institutione discit. Hinc est illud:

Psittacus a vobis aliorum nomina discam;
Hoc didici per me dicere: Cæsar ave.

25. [o] *Halcyon*, pelagi volucris dicta, quasi *alecyanea*, eo quod hieme in stagnis Oceani nidos facit, pullosque educit. Qua excubante fertur extento æquore pelagus silentibus ventis continua septem dierum tranquillitate mitescere, et ejus fetibus educandis obsequium ipsam rerum naturam præbere.

C 26. [p] *Pellicanus*, avis Ægyptia, habitans in solitudine Nili fluminis, unde et nomen sumpsit: [q] nam *Canopus* Ægyptus dicitur. Fertur, si verum est, eam occidere natos suos, eosque per triduum lugere, deinde seipsam vulnerare, et aspersione sui sanguinis vivificare filios.

27. [r] *Stymphalidæ*, aves a *Stymphadibus* insulis appellatæ, ubi plurimum abundant, **93** adversus quas Hercules sagittis est usus; sunt enim pelagi volucres in insulis habitantes.

[a] *Quem sonum oris potius.* E. Solin., 35, et Ambros., v Hex., cap. 16.

[b] *Societatis comites.* Sic paulo post columbam *castitatis comitem* dicet.

[c] *Olor autem dictus.* Olorem Latinam vocem statim faciet, sed e Græca duci, nihil vetat, nisi aliena hæc esse cum Chacone mavis.

[d] *Cygnus.* Aliquanto durior notatio.

[e] *Olores autem Latine.* E Serv., ad vers. *Strymoniamque gruem.* Æn. XI.

[f] *Nautæ bonam prognosin.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Aspicebis senos læt.*

[g] *Sicut Æmilius ait.* Æmilius Macer, in Ornithogonia; et ita legendum censebat Chacon, apud Nonium. in *Prosecta*, non *Licinius*. Nam quamvis utriusque Plinius meminerit, tamen cum de avibus agit, Æmilium citat, qui citatur etiam a Non. in *Luculentus*. Ita Serv., Æn. I, ad vers. *Ignavum fucos pecus.*

[h] *Struthio.* Ex Gregor., XXXI Moral., ad Job. XXXIX.

[i] *Quodque ausa volare ardea.* E. Lucan. v. Locus vero e Serv., Georg. I, et Æn. VII.

[j] *Formidat.* Ex Ambros., Hexam. v, cap. 13.

[k] *Tantalum vocant.* Videndum num potius *Taurum*; nam ardeam stellarem ita appellat Aristoteles: quod bovis mugitum voce imitetur, cujus meminit etiam Plin., lib. X, cap. 42.

[l] *Phœnix avis dicta.* Plin., lib. XIII, cap. 4, *a phœnice*, id est, *palma*.

[m] *Cinnamulgus.* Plin., X, cap. 33, et Sol., cap. 46.

D Idem est cum cinnamomo. Sed *cinnamomum* unico *n* scribunt Græci, atque ita scribi præcipit apud Latinos Nestor antiquus gramm.

[n] *Psittacus.* E Solin., cap. 55.

[o] *Halcyon... quasi avis Oceanea.* Gothici, *Cyanea.*

[p] *Pellicanus... fluminis.* Verba Aug. in ps. CI.

[q] *Nam canopus Ægyptus dicitur.* — *Nam Pellæus Canopus* mallem, ut magis etymon responderet. Virgil. Georg. IV:

Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi.

Et tamen, lib. XIX, cap. 5: *Nam Canopæa Ægyptus est.*

[r] *Stymphalides aves a Stymphadibus insulis.* Cod. Goth.: *Stromphalidæ aves ab Strophadibus insulis.* Vitiosum utrumque. Nam neque *Stymphades* insulæ ullæ (ut opinor) dicuntur; neque stromphalidæ aves. Est autem *Stymphalus* Arcadiæ palus, itemque in Epiro

28. [a] *Diomedeas* aves a sociis *Diomedis* appellatas, quos ferunt fabulæ in easdem volucres fuisse conversos, forma fulicæ similes, magnitudine cygnorum, colore candido, duris et grandibus rostris. Sunt autem circa Apuliam in insula Diomedea inter scopulos littorum, et saxa volitantes, judicant inter suos et advenas.

29. Nam si Græcus est proprius accedunt, et blandiuntur, si alienigena, morsu impugnant, et vulnerant, lacrymosis quasi vocibus dolentes, vel suam mutationem, vel regis interitum. Nam Diomedes ab Illyris interemptus est. Hæ aves *diomedeæ* vocantur, Græci eas ἡρωδίους dicunt.

30 [b] *Memnonides*, aves Ægyptiæ, appellatæ a loco, ubi *Memnon* periit. Nam catervatim advolare dicuntur ex Ægypto ad Ilium juxta *Memnonias* sepulcrum, et proinde eas Ilienses Memnonias vocant. Quinto autem anno ad Ilium veniunt, et cum biduo circumvolaverint, tertia die meuntes pugnam vicissim se unguibus, rostrisque dilacerant.

31. [c] *Hercyniæ* aves dictæ ab *Hercynio* saltu Germaniæ ubi nascuntur, quarum pennæ adeo per obscurum emicant, ut [d] quamvis nox obtenta densis tenebris sit, ad præsidium itineris dirigendi præjactæ interluceant, cursusque viæ pateat indicio plumarum fulgentium.

94 32. [e] *Onocrotalon* Græci vocant rostro longo. Quorum duo genera sunt : aliud aquatile, aliud solitudinis.

33. [f] *Ibis*, avis Nili fluminis, quæ semetipsam purgat, rostro in anum aqua fundens. [g] Hæc serpentium ovis vescitur, ex eis escam gratissimam nidis suis deportans.

34. [h] *Meropes*, eosdem, et *Gaulos*, qui parentes suos recondere atque alere dicuntur.

Coredulus, genus volatile, quasi *cor edens*.

35. *Monedula*, quasi *monetula*, quæ cum aurum invenit, aufert et occultat. Cic., pro Valer Flac. : *Non plus aurum tibi*, [i] *quam monedulæ committendum*.

36. [j] *Vespertilio*, pro tempore nomen accepit; eo quod, lucem fugiens, crepusculo vespertino circumvolat, præcipiti motu acta, et tenuissimis brachiotum membranis suspensa : [k] animal murium simile, non tam voce resonans, quam stridore; specie quoque volatilis, simul et quadrupes, quod in aliis avibus reperiri non solet.

37. [l] *Luscinia* avis inde nomen sumpsit, quod cantu suo significare solet diei surgentis exortum, quasi *lucinia*. Eadem et *acredula*, de qua Cicer., in Prognosticis :

[m] Et matutinos exercet acredula cantus.

95 38. [n] *Ulula* avis, ἀπὸ τοῦ ὀλολύζειν, id est, a *planctu* et *luctu* nominata; [o] cum enim clamat, aut fletu mimitatur, aut gemitum; unde et apud augures, si lamentatur, tristitiam; tacens, ostendere fertur prosperitatem.

39. *Bubo*, a sono vocis compositum nomen habet, avis feralis, onusta quidem plumis, sed gravi semper detenta pigritie; in sepulcris die noctuque versatur, et semper commorans in cavernis; de qua Ovidius :

Fœdaque fit volucris venturi nuntia luctus,
Ignavus bubo dirum mortalibus omen.

Denique apud augures malum portendere fertur; nam cum in urbe visa fuerit, solitudinem significari dicunt.

40. *Noctua* dicitur, pro eo quod nocte circumvolat, et per diem non possit videre, [p] Nam exorto splendore solis visus illius hebetatur. Hanc autem [q] insula Cretensis non habet, et si veniat aliunde statim moritur. [r] Noctua autem non est bubo, nam bubo major est.

41. [s] *Nycticorax*, ipsa est noctua, [t] quia noctem

Strophades insulæ, et utrobique aves, quarum illas confixisse sagittis Hercules, has abegisse Zethus et Calais Boreæ filii memorantur; de illis Lucret., v :

. . . . . uncisque timendæ,
Unguibus Arcadiæ volucres Stymphala colentes.

De his Virg., III. Æn. :

...Strophades Graio stant nomine dictæ
Insulæ Ionio in magno, quas dira Celeno,
Harpyæque.....

[a] *Diomedeas aves*. Locus pluribus ex auctoribus concinnatus, e Serv., ad vers. *Nunc etiam horribili visu*, Æn. XI; Aug., XVIII de Civit., cap. 16; Solin., cap. 9, Plin. et Ovidio.

[b] *Memnonides*. Plin., X, cap. 26; Solin., cap. 43; Albert. Mag., XXIII de Animal. Ovid., XIII Metam. :

Terque rogum lustrant, et consonus exit in auras
Ter plangor.

[c] *Hercyniæ aves*. E Solin., XXXII.

[d] *Quamvis nox obtenta densis tenebris*. Virg., George. I :

Semper, et obtenta densantur nocte tenebræ.

[e] *Onocrotalon... quorum duo genera*. Ex Hieron., in Soph. II. Est avis hæc voracissima, propterea Martial. :

Turpe Ravennatis guttur Onocrotali.

Vid. Nebriss., in lib. de L. Locis.

[f] *Ibis avis Nili*. Plin., VIII, cap. 27; Ælian., II, cap. 35.

[g] *Hæc serpentium ovis*. E Solin., cap. 45.

[h] *Meropis... eos et gaulos*. Sic vocant Itali, nos ave jarucos.

[i] *Quam monedulæ committend.* — *Committebant*, legitur apud Cicer. Vid. Plin., lib. X, cap. 29.

[j] *Vespertilio*. Ex Ambros., Hexam. V, cap. 24.

[k] *Animal murium simile*. Verba Hieronym., in Is. II.

[l] *Luscinia*. Ex Ambros., Hexam. V, cap. 11. Diversa tamen origo placuit Varroni. *Lusciola aut luscinia* (inquit), *quod luctuose canere existimatur, atque esse ex Attica Progne in luctu facta avis*.

[m] *Et mat. e. a. c.*

Et matutinis Acredula vocibus instat.
Vocibus instat, et assiduas jacit ore querelas.

De Divinatione, ex iisd. Prognost. Quinctus frater.

[n] *Ulula avis*. E Serv., Eclog. 8.

[o] *Cum enim clamat*. Servius hæc de bubone, non de ulula. Æn. IV.

[p] *Nam exorto splendore*. Ambros., V Hex., cap. 24.

[q] *Hanc autem insula Cretens*. E Solin., cap. 16.

[r] *Noctua autem non est bub*. E Serv., Æn. XII.

[s] *Nycticorax ipsa est noctua*. Hieronym., epist. 135, ad Sunniam.

[t] *Quia noctem amat*. Aug., in ps. CI.

amat; [a] est enim avis lucifuga, [b] et solem videre non patitur.

42. [c] *Strix* nocturna avis habens nomen de sono vocis: quando enim clamat, stridet; de quo Lucanus:

Quod trepidus bubo, quod Strix nocturna queruntur.

96 Hæc avis vulgo *amma* dicitur, ab *amando* parvulos, unde, et lac præbere fertur nascentibus.

43. [d] *Corvus* sive *corax* nomen a sono gutturis habet quod voce coracinet. Fertur hæc avis, quod editis pullis escam plene non præbeat, priusquam in eis per pennarum nigredinem similitudinem proprii coloris agnoscat. Postquam vero eos tetros plumis aspexerit, in toto agnitos abundantius pascit. Hic prior in cadaveribus [e] oculum petit.

44. Cornix, annosa avis, apud Latinos Græco nomine appellatur, quam aiunt augures hominum curas [f] significationibus augere, insidiarum vias monstrare, futura prædicere. Magnum nefas hæc credere, ut Deus consilia sua cornicibus mandet. Huic inter multa auspicia tribuunt etiam pluvias portendere vocibus, unde est illud:

Tunc cornix plena pluviam vocat improba voce.

45. *Graculus*, a garrulitate nuncupatus, non, ut quidam voluit, pro eo quod gregatim volent, cum sit manifestum ex voce eum nuncupari. Est enim loquacissimum genus et vocibus importunum.

46. [g] *Picæ*, quasi *poetricæ* quod verba in discrimine vocis exprimant ut homo. **97** Per ramos enim arborum pendulæ importuna garrulitate sonantes, etsi linguas in sermone nequeunt explicare, sonum tamen humanæ vocis imitantur, de qua congrue quidam ait:

[h] Pica loquax certa dominum te voce saluto.
Si me non videas, esse negabis avem.

47. *Picus*, a *Pico* Saturni filio nomen sumpsit, eo quod ea in auspiciis utebatur. Nam ferunt hanc avem quidam habere divinum, illo indicio, quod in [i] quacumque arbore nidificaverit, clavus, vel quidquid aliud fixum fuerit, diu hærere non possit, quin sta- A tim excidat ubi ea insederit. [j] Iste est *picus Martius* nam alia est pica.

48. [k] *Pavo*, nomen de sono vocis habet, cujus caro tam dura est, ut putredinem vix sentiat, nec facile coquatur; [l] de quo quidam sic ait:

Miraris quoties gemmantes explicat alas,
Et potest hunc sævo tradere, dure, coco.

49. *Phasianus*, a [m] Phaside insula Græciæ, unde primum asportatus est, appellatur. Testatur id vetus distichon illud:

Argiva primo sum transportata carina.
Ante mihi notum, nil nisi Phasis erat.

50. *Gallus* a castratione vocatus. Inter cæteras enim aves huic soli testiculi adimuntur. Veteres enim *abscisos* gallos vocabant; sicut autem a leone leæna, B et a dracone dracæna, ita a gallo gallina. Cujus membra, ferunt quidam, si auro liquescenti misceantur, [n] consumi.

51. *Anas*, ab assiduitate natandi aptum nomen accepit. Ex quo genere quœdam *germanæ* dicuntur, quod plus cæteris nutriant.

98 52. *Anseri* nomen anas dedit per derivationem, vel a similitudine, vel quod et ipse natandi frequentiam habeat. [o] Iste vigilias noctis assiduitate clangoris testatur. [p] Nullum autem animal ita odorem hominis sentit, ut anser, unde et clangore ejus Gallorum ascensus in Capitolio deprehensus est.

53. [q] *Fulica* dicta, quod caro ejus leporinam sapiat. *Lagos* enim *lepus* dicitur, unde et apud Græcos *lagois* dicitur. [r] Est enim avis stagnensis, habens nidum in C medio aquæ, vel in petris, quas aquæ circumdant, [s] maritimoque semper delectatur profundo. Quæ dum tempestatem persenserit, fugiens in vado ludit.

54. [t] *Mergis* ab assiduitate mergendi nomen hoc hæsit. Sæpe autem demisso in profundum capite aurarum signa sub fluctibus colligunt, et prævidentes æquoris tempestatem cum clamore ad littora tendunt. Nam in pelago jam gravissimam esse tempestatem (constat), cum ad littora mergi confugerint.

55, *Accipiter*, avis animo plus armata, quam unguis, virtutem majorem in minore corpore gestans. Hic

[a] *Est enim avis lucifuga.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Nequidquam seros exercet noct.*

[b] *Et solem videre non pat.* De vespertilione dixit Hieronym., Is. II.

[c] *Strix.* Vid. Fest. Sed quod vulgo *ammas* dici refert hinc quidam nutrices *amas* a nostris vocari putant. Alii vero non Latinam vocem, sed e Germania a Gothis advectam existimant. Sed, qui Hebræam dixerit, minus, credo, fallet.

[d] *Corvus... fertur hæc avis* E. Greg. XXX Moral., cap. 9, al. 15.

[e] *Oculum petit.* Catull., de Cominio:
Non equidem dubito, quin primum inimica bonorum
Lingua execta avido sit data vulturio,
Effossos oculos voret atro gutture corvus,
Intestina canes, cætera membra lupi.

[f] *Significationibus augere.* Ita solus Vulcan.; reliqui *agere.*

[g] *Picæ, q. Poetricæ.* Vel ad Persium respexit... *Corvos poetas et poetridas picas...* aut ad fabulam de Pieridibus in picas mutatis.

[h] *Pica loquax.* Carmen Martialis.

[i] *In quacunque arbore nidificaver.* Ex Plin. X, cap. 18.

[j] *Iste est picus Martius.* E Serv., ad vers. *Aurea percus. virga.* Æn. VII.

[k] *Pavo... ut putridem vix sentiat.* Ex. Aug., XXI D de Civit., cap, 4.

[l] *De quo quidam,* Martialis.

[m] *A Phaside insula Græciæ.* Fluvio potius, aut urbe.

[n] *Consumi.* Aurum scilicet. Plin., XXIX, cap. 4: *Si auro liquescenti gallinar. membra misceantur, consumunt id in se, ita hoc venenum auri est.*

[o] *Iste vigilias noctis.* Ex Ambros., Hexam. V, cap. 13.

[p] *Nullum animal.* E. Serv., Æn. VIII.

[q] *Fulica dicta, eo quod caro ejus leporem sapiat. Fuliginem,* credo, aut *uliginem* sapit; sed quorsum illud: *lagos enim lepus dicitur?* mirum, ni glossema est.

[r] *Est enim avis stagnens.* Ex August., in ps. CIII.

[s] *Maritimoq. s. d. p.* Ex Ambros., cap. 13.

[t] *Mergis ab assid.* Ita est in Goth. et apud Ambros. Reliqua ex Virg., Georg. I.

ab *accipiendo*, id est, a *capiendo* nomen sumpsit. Est enim avis rapiendis aliis avibus avida, ideoque vocatur *accipiter*, hoc est, raptor; unde et Paulus Apostolus : *Sustinctis enim si quis* [a] *vos accipit*, ut enim diceret *si quis rapit*, dixit *si quis accipit*.

99 56. [b] Fertur autem accipitres circa pullos suos impios esse. Nam dum viderint eos posse tentare volatus, nullas eis præbent escas, sed verberant pennis, et a nido præcipitant, atque a tenero compellunt ad prædam, ne forte adulti pigrescant,

57. [c] *Capys* Itala lingua dicitur a *capiendo*. Hunc nostri *falconem* vocant, eo quod incurvis digitis sit.

58. *Milvus*, mollis viribus et volatu, quasi *mollis avis*, unde et nuncupatur, [d] rapacissimus tamen, et semper domesticis avibus insidiatur.

59. *Ossifragus* vulgo appellatur avis quæ ossa ab alto dimittit, et frangit. Unde et a *frangendo ossa* nomen accepit.

60. [e] *Turtur* de voce vocatur, avis pudica et semper in montium jugis, et in desertis solitudinibus commorans. Tecta enim hominum, et conversationem fugit, et commoratur in silvis. Quæ etiam hieme deplumata in truncis arborum concavis habitare perhibetur. Cujus e contrario columba hospitia humana diligit semper domorum blanda habitatrix.

61. *Columbæ* dictæ, quod earum colla ad singulas conversiones colores mutent, aves mansuetæ, et in hominum multitudine conversantes, ac [f] sine felle quas antiqui *venerias* nuncupabant, eo quod nidos frequentent, et osculo amorem concipiant.

62. *Palumbes*, eo quod sint fartæ a pabulo, [g] quas vulgus *titos* vocant, **100** avis casta ex moribus appellatur, quod comes sit castitatis. Nam dicitur quod amisso corporali consortio solitaria incedat, nec carnalem copulam ultra requirat.

63. [h] *Perdix*, de voce nomen habet, avis dolosa atque immunda. Nam masculus in masculum insurgit, et obliviscitur sexum libido præceps. [i] Adeo autem fraudulenta, ut alteri ova diripiens foveat, sed fraus fructum non habet; denique dum pulli propriæ vocem genitricis audierint, naturali quodam instinctu hanc quæ fovit relinquunt, et ad eamdem quæ genuit revertuntur.

A 64. *Coturnices*, a sono vocis dictæ, quas Græci ὄρτυγας vocant, eo quod primum visæ fuerint in Ortygia insula. Hæ adveniendi habent tempora. Nam æstate depulsa, maria transmeant.

65. [j] *Ortygometra* dicitur, quæ gregem ducit, eam terræ propinquantem accipiter videns rapit, ac propterea cura est universis ducem sollicitare externi generis, per quam caveant prima discrimina. Cibos gratissimos habent semina venenorum, quam ob causam iis veteres vesci interdixerunt. Solum enim hoc animal, sicut, et homo, caducum patitur morbum.

66. [k] *Upupam* Græci appellant, eo quod stercora humana consideret, et fetenti pascatur fimo, avis spurcissima, cristis exstantibus galeata, semper in sepulcris et humano stercore commorans. Cujus san- B guine quisquis se inunxerit, dormitum pergens dæmones suffocantes se videbit.

67. [l] *Tucos*, quos Hispani *cuculos* vocant, a propria voce constat nominatos. Hi veniendi tempus habent, milvorum scapulis suscepti, **101** propter breves et parvos volatus, ne per longa aeris spatia fatigati deficiant. Horum salivæ cicadas gignunt, ova passeris nido reperta comedit et sua objicit quæ ille suscepta et fovet et nutrit.

68. *Passeres* vero sunt minuta volatilia, a parvitate vocata, unde, et pusilli et parvi.

69. [m] *Merula* antiquitus *medula* vocabatur, eo quod moduletur. Alii merulam vocata aiunt, quia sola volat, quasi *mera volans*. [n] Hæc cum in omnibus locis nigra sit, in Achaia candida est.

C 70. *Hirundo* dicta, quod cibos non sumat residens, sed in aere capiat escas, et edat, garrula avis, et per tortuosos orbes et flexuosos circuitus per volans, et in nidis construendis educandisque fetibus solertissima, habens etiam quiddam præscium, quod lapsura deserat nec appetat culmina, [o] a diris quoque avibus non impetitur, nec unquam præda est maria transvolat, ibique hieme commoratur.

71. *Turdi* a tarditate dicti, [p] hiemis enim confinio se referunt.

Turdela, quasi major turdus, cujus stercore viscum generari putatur. Unde, et proverbium apud antiquos erat : *Malum sibi avem cacare.*

[a] *Si quis vos accipit.* Ex Greh., XXXIII Moral., cap. 11. al. 16.

[b] *Fertur autem accipiter.* Ex Ambros., cap. 8.

[c] *Capys.* Serv., ad carmen. *Et capys hinc nomen. Constat* (inquit) *Capuam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua* capys *dicitur.* Et Fest., in *Capuam.*

[d] *Rapacissimus*, etc. Verba Hieronymi. ad Zachar. cap. V.

[e] *Turtur avis pudica.* Hieron., I contra Jovinian. : *Turtur avis pudicissima*, et Orig., hom. 2 in Cant., Hier. interprete : *Turtur semper in montium jugis et arborum verticibus commoratur.*

[f] *Ac sine felle.* Quod minimum fellis habeat, ut diximus supra. Vid. Arist., II de Hist. anim., cap. 15.

[g] *Quas vulgo Titos.* Serv., Eclog. 1 : *Columbæ, quas vulgus* tetas *vocat.*

[h] *Perdix de voce nomen habet.* Est enim πέρδεσθαι flagitium (ut ait Plautus) crepando facere honeste. Statius :

Quique refert jungens iterata vocabula perdix.

D Hieron tamen (oratorie credo, at causæ serviret) a *perdendo* perdicem nominatam dixit. Epist. 48.

[i] *Adeo autem fraudulenta.* Ex Ambros., VI, cap. 3, et Hieronym,, ad Jerem. XVII, et epis. 48.

[j] *Ortygometra.* E Solin.

[k] *Upupa.* Ex Hier., in Zach. XXV, usque ad *commorans.*

[l] *Tucos, quos Hispani cuculos.* Inverso ordine in libris omnibus legrim cum Chacone : *Cuculos quos Hispani cucos.*

[m] *Merula... q. mera volans.* Sic Varro et Festus, sed improbat Quintilian., lib. I, cap. 5.

[n] *Hæc cum in omnibus locis nig.* E Solin.

[o] *A diris quoque avibus.* Ita est in Gothicis recte. Solin. : *Minime certe a diris avibus impetuntur, neque unquam prædæ sunt, ut sacræ.*

[p] *Hiemis enim confin.* Ambros., V Hex., cap. 14.

72. [a] *Furfurio* vocatus, quod prius farre in farinam redacto pasceretur.

102 73. *Ficedulæ* dictæ, quod ficos magis edant. Quod panditur versiculo veteri illo :

Cum me ficus alat, cum pascar dulcibus uvis :
Cur potius nomen non dedit uva mihi?

74. [b] *Carduelis*, quod spinis, et carduis pascitur, unde etiam apud Græcos ἀκανθὶς dicta est ab ἀκανθαις, id est, spinis quibus alitur.

75. *Augures* autem dicunt, et in gestu, et in motu, et in volatu, et in voce avium signa esse constituta.

76. [c] *Oscines*, aves vocant, quæ ore cantuque auspicium faciunt, ut corvus, cornix, picus.

77. *Alites*, quæ volatu ostendere futura videntur : [d] quæ si adversæ sunt, *inebræ* dicuntur, quod inhibeant, id est, vetent; si prosperæ, [e] *præpetes ;* et ideo *præpetes*, quia omnes aves priora petunt volantes.

78. Tertiam faciunt speciem auguriorum in avibus, quam *communem* vocant, ex utroque permistam, id est, cum aves ex ore et volatu [f] augurianlur, [g] sed fidem non habet.

79. [h] Omnium autem genera volucrum bis nascuntur. Primum enim ova gignuntur, inde calore materni corporis formantur et animantur.

80. *Ova* autem dicta, ab eo, quod sint *uvida.*[i] Unde et *uva* eo quod intrinsecus humore sit plena. Nam humidum est quod exterius humorem habet, uvidum quod interius. Quidam autem putant **103** ovum Græcam habere originem nominis. Isti autem dicunt ὤα, *v* littera ablata.

81. Ova autem quædam inani vento concipiuntur, sed non sunt generabilia, nisi quæ fuerint concubitu masculino concepta, et seminali spiritu penetrata. [j] Ovorum vim tantam dicunt, ut lignum perfusum ovo non ardeat, ac ne vestis quidem contacta aduratur. Admista quoque calce glutinare fertur vitri fragmenta.

CAPUT VIII.

De minutis volatilibus.

1. *Apes* [k] dictæ, vel quod se pedibus invicem alli-
A gent, vel pro eo quod sine pedibus nascantur.[l] Nam postea, et pedes, et pennas accipiunt. Hæ solertes in [m] generandi mellis officio, assignatas incolunt sedes, domicilia inenarrabili arte componunt, ex variis floribus favum condunt, textisque ceris innumera prole castra replent, exercitum, et reges habent, prælia movent, fumum fugiunt, tumultu exasperantur.

2. Has plerique experti sunt nasci de boum cadaveribus. [n] Nam pro his creandis, vitulorum occisorum carnes verberantur, ut ex putrefacto cruore vermes creentur, qui postea efficiuntur apes. [o] Proprie autem apes vocantur ortæ de bobus, sicut crabrones de equis, fuci de mulis, vespæ de asinis.

3. [p] *Costros* Græci appellant, qui in extremis partibus favorum majores creantur, quos aliqui reges
B putant (dicti quod *castra* ducant). **104**

[q] *Fucus* est major ape, crabrone minor. Dictus autem fucus, quod alienos labores edat, quasi fagus. Depascitur enim quod non laboravit; de quo Virgilius :

Ignavum fucos pecus a præsepibus arcent.

4. *Vespæ...*

Crabrones vocati a *cabo*, id est, *caballo*, quod ex his creentur, sicut autem crabrones nascuntur de equorum carnibus putridis, ita ex eis iterum sæpe nascuntur scarabæi, unde et cognominati sunt.

5. [r] *Tauri* vocantur scarabæi terrestres ricino similes.

[s] *Buprestis*, animal est in Italia parvum, simillimum scarabæo, longipedi. Fallit inter herbas bo-
C vem maxime, unde et nomen habet, devoratumque tacto felle ita inflammat, ut rumpat.

6. *Cicendela*, scarabæorum genus est, eo quod gradiens, vel volans, lucet.

7. *Blattæ*, a colore nuncupatæ, siquidem et comprehensæ manum tingunt, unde et *blatteum* colorem dicunt. Hoc autem animal lucem videre non patitur, contrarium muscæ; nam musca lucipeta, et blatta lucifuga est, per noctem enim tantum ambulat.

[a] *Furfurio.* Sive *farfario*, utramque enim lectionem admittunt et Gothici characteres et ipsa notatio Varr. III de Re rust. : *Diebus* XX *antequam quis tollere vult turdos, largius dat cibum, quod plus ponit, et farre subtiliore incipit alere.*

[b] *Carduelis.* E Serv., Georg. III, ad vers. *Littoraque Halcyonem resonant.*

[c] *Oscines.* Ex Festo.

[d] *Quæ si adversæ sunt inebræ.* Fest. : *Inebræ aves quæ in auguriis aliquid fieri prohibent, et prorsus omnia* inebra *appellantur quæ tardant vel morantur agentem.* Gloss., *enibra* ἐναντία; *inebra*, ὄρνεον μαντευτικὸν ; *ember picus*, ὄρνις πονηρὰ ; *enibrum*, πράγματος ἐπιβλαβὲς.

[e] *Præpetes.* Vid. Serv., ad vers. *Præpetis omina pennæ.* Æn. III. Agell., lib. VI, cap. 6, et Fest.

[f] *Augurianlur.* Ita Varr., cap. 1, auguria faciunt.

Sed fidem non habet. Hoc est, ea auguria certa et rata non sunt; mendose omnes libri, *sed fides hoc*, vel *hæc non habet ;* Rabanus, *sed fides Christi hoc non habet*, quasi minus superiora fides Christi damnet.

[h] *Omnium autem genera volucr.* Ex Lact., de Opif., cap. 3.

[i] *Unde et uva.* E Serv., Eclog. 10.

[j] *Ovorum vim.* Ex Plin., XXIX, cap. 3

CAP. VIII.— [k] *Apes dictæ.* E Serv., Georg. IV, ad earemn *Aut illæ pedibus connexæ.*

[l] *Nam postea et ped.* Ex eod., ad vers. *Trunca pedum primo.*

[m] *Generandi mellis officium.* Ex Lact., l. III, c. 10.

[n] *Nam pro his creandis.* Serv., ad vers. *Cæsisque juvencis.*

D [o] *Proprie tamen apes.* Ex eodem, ad vers. *Ignavum fucos.* Æn. I.

[p] *Costros Græci appellant. Castros* impressi libri; Chacon *æstros* legebat, cum *costros* in libris omnibus sit, alienasque [putabat] esse illas voces *dicti, quod castra ducant.* Cur enim Græcæ voci Latinum etymon aptaret, quod perversissimum esse Servius et Charisius dicunt. Sumpta enim esse hæc e Palladio, lib. VI, cap. 10 : *Hoc mense incipiunt augeri examina. et in extremis favorum partibus majores creantur apiculæ, quas aliqui reges putant, sed Græci* οἴστρους *appellant, et necari jubent.* Eadem propre Columella, lib. VI, cap. 10. Sed cum rursus paulo post de œstris sermo sit, *costros* hoc loco movere religio fuit.

[q] *Fucus ape maj., crabr. min.* Verba Æmilii Macri apud Serv., loco cit.

[r] *Tauri vocantur scarab.* Ex Plin., XXX, cap. 5.

[s] *Buprestis.* Ex eod. lib., cap. 4.

8. *Papillones*, aviculæ sunt, quæ maxime abundant florentibus malvis, quique vermiculos stercore suo faciunt nasci.

9. *Locusta*, quod pedibus sit longis, veluti hasta, unde et eam Græci, **105** tam maritimam, quam terrestrem, *astacon* appellant.

10. *Cicadæ*, ex cuculorum nascuntur sputo, [a] hæ in Italia apud Rheginos multæ sunt, nec usquam alibi.

11. *Musca* ex Græco venit et mus : hæ, sicut et apes, necatæ in aqua, aliquoties post unius horæ spatium reviviscunt.

12. *Cynomyia* Græce vocatur, id est, *musca canina*. Nam κύων Græce *canis* vocatur.

13. [b] *Culex* ab aculeo dictus, quod sanguinem sugat ; habet enim in ore fistulam in modum stimuli, qua carnem terebrat, ut sanguinem bibat.

14. [c] *Cyniphes*, muscæ minutissimæ sunt, sed aculeis permolestæ; qua tertia plaga superbus populus Ægyptiorum cæsus est.

15. [d] *Œstrus*, animal armentis aculeis permolestum. Œstrum autem Græcum est, quod Latine *asillus*, vulgo, *tabanus* vocatur.

16. [e] *Bibiones* sunt qui in vino nascuntur, quos vulgo *mustiones* a *musto* appellant, unde et Afranius : *Ad me cum spectas, fabularique incipis, ex ore in oculos tuos bibiones involant.*

17. [f] *Gurgulio* dicitur, quia pene nihil aliud est, nisi *guttur*.

[a] *Hæ in Italia apud Rhegin.* E Solin., cap. 8.

[b] *Culex ab aculeo.* Non dubito quin ex Aug., in ps. CXLVIII : *Quis dedit aculeum culici, ut sanguinem sugat ? Quam tenuis fistula est, qua sorbet!*

[c] *Cyniphes.* Aug. III de Trinit., cap. 7 : *Cyniphes musculæ sunt brevissimæ, quia tertia plaga superbus populus Ægyptiorum cædebatur.* A Græcis σκνίφες, κνίπες, et κνίφες ab Aetio dicuntur.

[d] *Œstrum autem Græcum.* Verba Servii, Georg. III, ad vers. *Œstrum Graii vertere vocantes*.

[e] *Bibiones.* Al., *bibones.* Afranii senariis nihil elegantius.

[f] *Gurgul.* E Serv. Georg. I.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

DE MUNDO ET PARTIBUS

106 Præfatio.

In hoc libello, quasi in quadam brevi tabella, quasdam cœli causas, situsque terrarum, et maris spatia annotavimus, ut in modico lector ea percurrat, et compendiosa brevitate etymologias eorum causasque cognoscat.

CAPUT PRIMUM.

De mundo.

1. *Mundus* [a] est cœlum, terra, mare, et quæ in eis opera Dei, de quo dicitur : *Et mundus per eum factus est. Mundus* Latine a philosophis dicitur, [b] quod in sempiterno *motu* sit, ut cœlum, sol, luna, aer, maria. Nulla enim requies ejus elementis concessa est, ideoque semper in motu est.

2. Unde et animalia Varroni, videntur elementa, quoniam per semetipsa, inquit, moventur. Græci vero nomen mundo de ornamento accomodaverunt propter diversitatem elementorum, et pulchritudinem siderum. Appellatur enim apud eos κόσμος, quod significat *ornamentum*. [c] Nihil enim mundo pulchrius oculis carnis aspicimus.

107 3. [d] Quatuor autem esse (constat) climata mundi, id est, plagas : Orientem, Occidentem, Septentrionem et Meridiem.

4. *Oriens*, ab exortu solis est nuncupatus. *Occidens*, quod diem faciat occidere, atque interire. Abscondit enim lumen mundo, et tenebras superinducit.

5. *Septentrio* autem a septem stellis axis vocatur, quæ in ipso revolutæ rotantur. Hic proprie et *vertex* dicitur, eo quod *vertitur*, sicut poeta ait : *Vertitur interea cœlum.*

6. [e] *Meridies*, vel quia ibi sol faciat medium diem, quasi *medidies*, vel quia tunc purius micat æther. *Merum* enim *purum* dicitur.

7. *Januæ cœli* duæ sunt, Oriens et Occasus; nam una porta sol procedit, alia se recipit.

8. [f] *Cardines* autem mundi duo, Septentrio et Meridies, in ipsis enim volvitur cœlum.

CAPUT II.

De atomis.

1. *Atomos* [g] philosophi vocant quasdam in mundo corporum partes tam minutissimas, ut nec visui pa-

CAP. I. — [a] *Mundus est cœlum et terra.* Ex Aug., tract. II in Joann.

[b] *Quod in sempiterno motu.* Idem etymon secutus videtur Festus cum dixit : MUNDUS *appellatur cœlum, et terra, mare, et aer. Mundus etiam dicitur ornatus muliebris, quia non est alius quam quod moveri potest.* Varro vero et Plinius ab absoluta perfectaque elegantia mundum ex Græcor, imitatione dictum volunt, et Cicer., de Univ. : *Ut hunc varietate distinctum bene Græci* κόσμον, *nos lucentem mundum nominaremus.*

[c] *Nihil enim mundo pulchrius o. c. a.* Verba Hier., in Jon. I.

[d] *Quatuor autem esse constat clim.* Eod. modo loquitur Hieronymus, in Nom. Heb., ex Exod., et in Quæst. in Genes., cap. 13 : *Quatuor* (inquit) *climata mundi posuit, Orientem, et Occidentem. Septentrionem, et Meridiem.* Vid. Serv., Georg. I, ad vers. *Mundus, ut ad Scythiam.*

[e] *Meridies.* Eodem modo supra, lib. III, cap. 41. et lib. V, cap. 31.

[f] *Cardines mundi.* Supra, lib. III, cap. 37.

CAP. II. — [g] *Atomos philosophi*, Vid. Plutarch., de Placit. philos., cap. 3, et Stob., Eclog. 1, Phys. cap. 17, et Serv., in Sileno.

reant, nec τομὴν, id est, *sectionem* recipiant, unde et ἄτομοι dicti sunt. Hi per inane totius mundi irrequietis motibus volitare, et huc atque illuc ferri dicuntur, sicut tenuissimi pulveres, qui infusis per fenestras radiis solis videntur, ex iis arbores, et herbas, et fruges omnes oriri, et ex iis ignem, et aquam, et universa gigni, atque constare quidam philosophi gentium putaverunt.

2. Sunt autem atomi, aut in corpore, aut in tempore, aut in numero (aut in littera). In corpore, ut lapis. Dividis eum in partes, et partes, ipsas dividis in grana, veluti sunt arenæ, rursumque ipsa arenæ **108** grana divide in minutissimum pulverem, donec, si possis, pervenias ad aliquam minutiam, quæ jam non sit, quæ dividi vel secari possit. Hæc est atomus in corporibus.

3. In tempore vero, sic intelligitur atomus : annum, verbi gratia, dividis in menses, menses in dies, dies in horas; adhuc partes horarum admittunt divisionem, quousque venias ad tantum temporis punctum, et quamdam momenti stillam, ut per nullam morulam produci possit, et ideo jam dividi non potest. Hæc est atomus temporis.

4. In numeris, ut puta octo dividuntur in quatuor, rursum quatuor in duo, deinde duo in unum. Unus autem atomus est, quia insecabilis est. [a] Sic et in littera; nam orationem dividis in verba, verba autem in syllabas, syllabam autem in litteras. Littera pars minima atomus est, nec dividi potest. Atomus ergo est, quod dividi non potest, ut punctus in Geometria. Nam τομὴ Græce *sectio* dicitur ἄτομος *indivisio*.

CAPUT III.

De elementis.

1. *Hylen* [b] Græci rerum quamdam primam materiam dicunt, nullo prorsus modo formatam, sed omnium corporalium formarum capacem, ex qua visibilia hæc elementa formata sunt; unde, et [c] ex ejus derivatione vocabulum acceperunt. [d] Hanc hylen Latini *materiam* appellaverunt, ideo quia omne in forme, unde aliquid faciendum est, semper materia nuncupatur. Proinde et eam poetæ *silvam* nominaverunt. Nec incongrue, quia materiæ silvarum sunt.

109 2. Græci autem *elementa* στοιχεῖα nuncupant (eo quod sibi societatis concordia et communione quadam conveniant, nam sic ea inter se naturali quadam ratione juncta dicuntur), modo originem ab igne repetentes usque ad terram, modo a terra usque ad ignem, ut ignis quidem in aera desinat, aer in aquam densetur, aqua in terram crassescat, rursusque terra diluatur in aquam, aqua rarescat in aerem, aer in ignem extenuetur.

3. Quapropter omnia elementa omnibus inesse, sed unumquodque eorum ex eo quod amplius habet accepisse vocabulum. Sunt autem divina Providentia propriis animantibus distributa, nam cœlum angelis; aerem volucribus, mare piscibus, terram hominibus, cæterisque animantibus Creator ipse implevit.

CAPUT IV.

De cœlo.

1. *Cœlum* [f] vocatum, eo quod tanquam cælatum vas impressa lumina habeat stellarum veluti signa. Nam cælatum dicitur vas quod signis eminentioribus refulget. Distinxit enim cœlum Deus claris luminibus, et implevit, solis scilicet, et lunæ orbe fulgenti, et astrorum micantium splendentibus signis adornavit. [g] Alias autem a superiora *celando.*

2. [h] Hoc autem Græce οὐρανὸς ἀπὸ τοῦ ὁρᾶσθαι, id est, *a videndo*, eo quod aer perspicuus sit, et ad speculandum purior. Cœlum autem in Scripturis sanctis ideo *firmamentum* vocatur, quod sit cursu siderum, et ratis legibus, fixisque *firmatum*.

110. 3 Interdum et cœlum pro aere accipitur, ubi venti et nubes, procellæ et turbines fiunt. [i] Lucretius : *Cœlo, qui dicitur aer.* Et psalmus *volucres cœli* appellat, cum manifestum sit aves in aere volare; [j] et nos in consuetudine hunc aerem *cœlum* appellamus; nam cum de sereno vel nubilo quærimus, aliquando dicimus : *Qualis est aer?* Aliquando : *Quale est cœlum?*

CAPUT V.

De partibus cœli.

1. *Æther* [k] locus est in quo sidera sunt, et significat eum ignem qui a toto mundo in altum separatus est. [l] Sane æther est ipsum elementum; æthra vero splendor ætheris, et est sermo Græcus.

2. *Sphæra* cœli dicta, eo quod species ejus in rotundum formata est, sed et quidquid tale est, a volubilitate sphæra a Græcis dicitur, sicut et pilæ, quibus ludunt infantes. Nam philosophi dicunt cœlum in *sphæra* figuram undique esse convexum, omnibus partibus æquale, concludens terram in media mundi mole libratam. Hoc moveri dicunt, et cum mora ejus sidera in eo fixa ab Oriente usque ad Occidentem circuire, Septentrionibus breviores gyros juxta cardinem peragentibus.

[a] *Sic et in littera.* E Serg., in Art. Donati.

Cap. III. — [b] *Hylen.* Ex Aug., XC contra Faust., c. 14.

[c] *Ex ejus derivatione vocabulum accep.* Nempe, ut elementa sint quasi *hylementa.*

[d] *Hanc hylen Græci.* Serv., Æn. VIII, *ad vers, Arvor. pecorisque Deo.*

[e] *Græci autem elem.* στοιχεῖα Ambros., Hex. III, cap. 4; *Unde, et Græce* στοιχεῖα *dicuntur, quod sibi conveniant et concinant.*

Cap. IV. — [f] *Cœlum vocatum.* Ex Ambros., II Hex., cap. 4. aliis *cœlum,* quasi κοῖλον, id est, *cavum.*

[g] *Alias autem a superiora celando.* Absunt hæc a Cod. Rom.

[h] *Hoc autem Græce* οὐρεινός. Ex Ambros., V Hex., cap. 22. Auctor vero libri de Mundo ad Alexand., quod super τὰ οὔρεα, id est, *montes* sit.

[i] *Lucretius.* Lib. IV : *Sunt etiam, quæ sponte sua gignuntur, et ipsa constituuntur in hoc cœlo, qui dicitur aer.*

[j] *Et nos in consuetudinem.* Ex Aug., de Agone Christ., cap. 3.

Cap. V. — [k] *Æther.* Repetitur hoc caput ex lib. III, cap. 32, 36, 38 et 45.

[l] *Sane æther est.* Verba Servii ad vers. : *Lucidus æthra.* Æn. II.

3. *Axis* est Septentrionis linea recta, quæ per mediam pilam sphæræ tendit, et dictus axis, quod in ea sphæra, ut rota volvitur, vel quia ibi plaustrum est.

4. *Cardines*, extremæ partes sunt axis, et dicti cardines, eo quod per eos vertitur cœlum.

111 5. *Poli* sunt circuli qui currunt per axem. [a] Horum alter est septentrionalis, qui nunquam occidit, appellaturque *Boreus;* alter australis, qui nunquam videtur, et *Austronotius* dicitur. Et dicti *poli*, quod sint axium cycli ex usu plaustrorum, a *poliendo*, scilicet nominati, sed polus Boreus semper videtur, Austronotius nunquam, quia dextra cœli altiora sunt, pressa Austri.

6. *Convexa*, extrema cœli sunt, a *curvitate* dicta; nam convexum *curvum* est, et inclinatum, et in modum circuli flexum.

7. *Lacteus circulus*, via est quæ in sphæra videtur, a candore dicta, quia alba est, quam aliqui dicunt viam esse qua circuit sol, et ex splendoris ipsius transitu ita lucere.

CAPUT VI.

de circulis cœli.

1. Habitatio ista cœli circulorum distincta zonis, quasdam partes temperie sua incolere permisit, quasdam negavit, enormitate frigoris, aut caloris. Zonæ autem ipsæ quinque sunt : quæ ideo *zonæ*, vel *circuli* appellantur, quod in circumductione sphæræ existunt.

2. Quorum primus circulus ideo *Arcticus* appellatur, [b] eo quod intra eum *Arctorum* signa inclusa perspiciuntur, quæ a nostris, in ursarum speciem ficta, Septentriones appellantur.

3. Secundus circulus ex eo τροπικὸς θερινὸς dicitur, quia in eo circulo sol Aquilonis finibus æstatem faciens, ultra eum circulum non transit, sed statim revertitur, et inde *Tropicus* appellatur.

4. Tertius circulus ἰσημερινὸς, qui a Latinis ideo *Æquinoctialis* appellatur, eo quod sol cum ad eum orbem pervenerit, *æquinoctium* facit, **112** ἰσημερινὸς enim Latine *dies* dicitur *æquinox*, quo circulo dimidia sphæræ pars constituta perspicitur.

5. Quartus circulus *Antarcticus* vocatur, eo quod contrarius sit circulo quem *Arcticum* nominamus.

A 6. Quintus circulus χειμερινὸς τροπικὸς, qui a Latinis *Hiemalis,* sive *Brumalis* appellatur, ideo quia sol, cum ad eum circulum pervenit, hiemem iis qui ad Aquilonem sunt facit, æstatem autem iis qui in Austri partibus commorantur.

7. [c] *Zodiacus* autem circulus est (qui duodecim continet signa, ἀπὸ τῶν ζώων, id est, *animalibus*, ita dictus.

CAPUT VII.

De aere et nube.

1. *Aer* est inanitas plurimum habens admistum raritatis, [d] quam cætera elementa. De quo Virgilius : [e] *Longum per inane secutus. Aer* dictus ἀπὸ τοῦ αἴρειν, ab eo quod ferat terram, vel ab eo quod feratur. Hic autem partim ad cœlestem, partim ad terrenam **B** materiam pertinet ; nam ille subtilis, ubi ventosi ac procellosi motus non possunt existere, ad cœlestem pertinet partem; iste vero turbulentior, qui exhalationibus humidis corporescit, terræ deputatur, quique ex se multas species reddit : [f] nam commotus ventos facit; vehementius concitatus, ignes et tonitrua; contractus, nubila; conspissatus, pluviam; congelantibus nubilis, nivem; turbulentius congelantibus densioribus nubilis, grandinem; distentus serenum efficit; **113** nam aerem densum nubem esse constat, nubem rarefactam et solutam aerem.

2. [g] *Nubes* dictæ, ab *obnubendo*, id est, operiendo cœlum, unde, et *nuptæ*, quod vultus suos velent, [h] unde, et *Neptunus*, quod nubat, id est, mare terram tegat. [i] Nubes autem aeris densitas facit. Venti **C** enim aerem conglobant, nubemque faciunt, unde est illud : Atque in nubem cogitur aer.

CAPUT VIII.

De tonitruo.

1. *Tonitruum* dictum, quod *sonus* ejus *terreat*, [j] nam TONUS, *sonus*. Qui ideo interdum tam graviter concutit omnia, ita [k] ut cœlum discidisse videatur, quia cum procella vehementissimi venti nubibus se repente immiserit, turbine invalescente, exitumque quærente, nubem quam excavavit impetu magno perscindit, ac sic cum horrendo fragore defertur ad aures.

[a] *Horum alter est septentriona.* Ex commentariis Arati in fine.

Cap. VI.— [b] *Eo quod intra ipsum Arctorum signa.* Hæc quoque ex lib. III, cap. 43. *Arcturi,* quod est in **D** Editis non displicet (quamvis *Arctorum* sit in Gothicis); sunt namque verba Hygini, lib. I Astronom., ut illic notavimus.

[c] *Zodiacus circulus est.* Lacuna est in Gothicis quibusdam post hæc verba, est hic, et in lib. III, quam impleri nolim, cum utrobique dissideant inter se Codices qui eam explent.

Cap. VII. — [d] *Quam cætera elementa.* Assentior Chaconi, cui adulterinæ videntur hæ voces.

[e] *Longum per inane secutus.* Non sunt hæc apud Maronem. Ergo legas licebit, vel ex Sileno : *Magnum per inane coacta*, vel ex XII Æn. : *Vacuum per inane volutus.*

[f] *Nam commotus ventos*, etc. Verba sunt Aug., III, de Genes. ad lit., cap. 10.

[g] *Nubes dictæ.* Et Serv., ad vers. *Arsurasque comas obnubit amictu.*

[h] *Unde et neptunus.* Arnob. III advers. Gent. *Quod aqua nubat terram.* Putabat Chacon Isidorum scripsisse : *Unde et Neptunus, quod nubat terram;* et *mare* Neptunus *tegat ;* τοῦ *nubat* glossas fuisse alienas.

[i] *Nubes autem aeris densitas.* Ex eod., Æn. V : *Atque in nubem cogitur aer.*

Cap. VIII. — [j] *Nam tonus, sonus.* Tonitruum a Cæcina *tonum* dictum refert Seneca, lib. II Natural. Quæst.; et a priscis quidem *tonitruum*, ætate sua non nisi *tonitrua* pluraliter efferri.

[k] *Ita, ut cœlum discidisse.— Discessisse* quoque et *decidisse* legitur, quarum, ego scripturarum ut nullam prorsus rejicio, ita *discidisse* libentius amplector, ut *se discidisse* intelligas, ut sæpe alias; nam et *discindi* legit Romanus Codex, et *discisse* alii mendose, et *præscindit* vel *perscindit* potius, quod sequitur, ter usurpavit eadem in re Lucretius, quem imitatur hoc loco Isidorus, et exemplum de vesicula displosa magis *discidisse* videtur postulare. Quod vero ad *discessisse* attinet, non semel in libris de Divinatione *discessus cœli* legitur.

2. [a] Quod mirari quis non debet, cum vesicula, quamvis parva, magnum tamen sonitum displosa emittat. Cum tonitruo autem simul et fulgura exprimit, sed illud celerius videtur, quia clarum est, hoc autem ad aures tardius pervenit. Lux autem quæ apparet ante tonitruum, [b] *fulgetra* vocatur. Quæ, ut diximus, ideo ante videtur, **114** quia clarum est lumen, tonitruum autem ad aures tardius pervenit.

CAPUT IX.

De fulminibus.

1. *Fulgur*, et *fulmen*, ictus cœlestis jaculi, a *feriendo* dicti; [c] *fulgere* enim *ferire* est, ac percutere. [d] Fulmina autem collisa nubila faciunt; [e] nam omnium rerum collisio ignem creat, ut in lapidibus cernimus, vel attritu rotarum, vel in silvis arborum. Simili modo in nubibus ignis; unde et prius nubila sunt, deinde ignes.

2. Ex vento autem et igne fulmina (certum est) in nubibus fieri, et impulsu ventorum emitti; ideo autem fulminis ignem vim habere majorem ad penetrandum, [f] quia subtilioribus elementis factus est, quam noster, id est, qui nobis in usu est. Tria sunt autem ejus nomina, *fulgur*, *fulgor*, et *fulmen*. Fulgur, quia tangit; fulgor, quia incendit et urit; fulmen, quia findit; ideo et cum ternis radiis finguntur.

CAPUT X.

De arcu et nubium effectibus.

1. *Arcus cœlestis* dictus a similitudine curvati arcus. *Iris* huic proprium nomen est. Et dicitur *Iris*, [g] quasi *aeris*, id est, quod per aerem ad terras descendit. **115** Hic autem a sole resplendet, dum cavæ nubes [h] ex adverso radium solis accipiunt, et arcus speciem fingunt, cui varios colores illa dat res, quia aqua tenuis, aer lucidus, et nubes caligans irradiata, ista varios creant colores.

2. *Pluviæ* dictæ, quod fluant, quasi *fluviæ*. [i] Nascuntur enim de terræ et maris anhelitu, quæ cum altius elevatæ fuerint, aut solis calore resolutæ, aut vi ventorum compressæ stillantur in terris.

A 3. *Nimbus* est densitas nubis intempesta et obscura, et inde *nimbus* a *nube*. [j] Sunt autem nimbi repentinæ et præcipites pluviæ; nam pluvias vocamus lentas, et juges, quasi fluvias, vel quasi fluentes.

4. *Imbres* autem, et ad nubes, et ad pluvias pertinent, [k] dicti a Græco vocabulo, quod terram *inebrient* ad germinandum. Ex his enim cuncta creantur, [l] unde, et Lucretius :

> Ex igni terra, atque anima nascuntur et imbri.

Est autem nomen Græcum.

5. *Grando* appellata, quod forma ejus granorum similitudinem habeat. Hæc autem ventorum rigore durantur in nube, ac solidantur in nivem, ruptoque aere solvuntur.

6. *Nix*, a *nube* unde venit.

B *Glacies*, a *gelu*, et *equa*, quasi *gelaquies*, id est *gelata aqua*.

7. *Gelu* autem quod eo stringatur tellus, γῆ quippe *terra* dicitur. Tunc autem majori gelu stringitur terra, cum fuerit nox serena.

8. *Pruina*, est matutini temporis frigus; quod inde pruinæ nomen accepit, **116** quia sicut ignis urit; πῦρ enim *ignis*, [m] urere vero et ad solem et ad frigus pertinet. Nam uno sermone duo diversa significantur, pro eo quod unum effectum habent. Similis enim vis est caloris et frigoris, unde et utraque saxa rumpunt. Nam calor urit, ut est : *Uritur infelix Dido*. Item frigus urit, ut est : *aut Boreæ penetrabile frigus adurat*.

9. *Ros*, Græcum est, quod illi δρόσος, dicunt. Alii
C ros putant dictum, quia rarus est, non spissus, ut pluvia.

10. *Nebula* inde dicta unde et *nubila*, ab *obnubendo* scilicet, hoc est, operiendo terram, sive quod nubes volans faciat. Exhalant enim valles humidæ nebulas, et fiunt nubes, inde *nubilum*, *nives*. Nebulæ autem ima petuant cum serenitas est, summa cum nubilum.

11. *Caligo*, umbra est de spissitudine aeris effecta. Et dicta *caligo*, quod maxime aeris calore gignatur.

[a] *Quod mirari quis non debet, cum vesicula*. Lucret., lib. VI :

> Nec mirum, cum plena animæ vesicula parva,
> Sæpe, ita dat pariter sonitum displosa repente.

[b] *Fulgetra vocatur*. Al., *fulgetrum*. Sed *fulgetra* omnino legendum ex Serv., Æn. VIII, ad *fulgores nunc terrificos*. Vulcanius, *fulgor* edidit.

CAP. IX. — [c] *Fulgere enim ferire*. Fest. : *Fulgere prisci pro* ferire *dicebant, unde fulgur dictum est*.

[d] *Fulmina autem*. E. Serv., ad vers. *Jaculata e nubibus ignem*. Æn. I.

[e] *Nam omnium rerum col... arborum*. Verba Servii, Æn. I, ad illud : *Unde imber et ignes*.

[f] *Quia subtilioribus elementis*. Respexit ad Lucretii carmina, lib. II :

> Quare fulmineus multo penetralior ignis
> Quam noster fluat e tædis terrestribus ortus.
> Dicere enim possis cœlestis fulminis ignem
> Subtilem magis e parvis constare figuris.

CAP. X. — [g] *Dictus Iris q. aeris*. Græci ab εἴρειν id est, *dicere*, quod sit deor. nuntia. Servius irin, quasi ἔριν interpretatur, quod ut Mercurius ad concordiam, ita Iris ad discordiam plerumque mittatur.

[h] *Ex adverso radium solis accip*. E Serv., ad vers. *Mille trah, v. a. s. c*. Æn. IV.

[i] *Nascuntur enim de terræ et maris anhel*. Verba sunt Servii, Æn. I, ad vers. *Unde imber et ignes*.
D Lucretii vero locus, qui a Servio citatur, ex lib. VI : *Consimili ratione ex omnibus amnibus humor*, etc.

[j] *Sunt autem nimbi*. E Serv., ad vers. *Nimbor in patriam*. Æn. I.

[k] *Dicti a Græco vocabulo*, ὄμβρος.

[l] *Unde et Lucretius*. Eod. modo legitur Lucretii versus apud Servium, e quo sunt hæc, paulo aliter in Lucretianis libris :

> Et qui quatuor ex rebus posse omnia rentur,
> Ex igni terra, atque anima procrescere, et imbri.

[m] *Urere vero et ad frigus*. Vid. Serv., ad *penetrabile frigus adurat*. Georg. I. Recte advertit Chacon, Servium ab Isidoro sine Virgilii carminibus lectum hoc loco, ut sæpe alias, illi fraudi fuisse. Nam uno sermone duo (inquit Servius) diversa conclusit, quia verbum *adurat* et ad potentiam solis, et ad frigus Maro retulit.

12. *Tenebræ* dicuntur, quod teneant umbras. [a] Nihil autem sunt tenebræ, sed ipsa lucis absentia *tenebræ* dicuntur; sicut silentium non aliqua res est, sed ubi sonus non est silentium dicitur; sic tenebræ non aliquid sunt, sed ubi lux non est *tenebræ* dicuntur.

13. *Umbra* est aer carens sole, dicta autem, quod fiat cum solis objicimur radiis. Est autem mobilis, et incerta, et ex solis circuitu, et [b] ex motu ventorum. Namque quoties movetur in sole, nobiscum moveri videtur, quia [c] ubi quoquo loco a radiis solis obstitimus, perinde illi lumen auferimus; sicque ingredi nobiscum umbra, et gestus nostros videtur imitari.

14. *Lux*, ipsa substantia; *lumen*, quod a luce manat, id est, candor lucis. Sed hoc confundunt auctores.

117 CAPUT XI.

De ventis.

1. *Ventus* [d] est aer commotus et agitatus, et pro diversis partibus cœli nomina diversa sortitur; dicitur autem ventus quod sit vehemens, et violentus. Vis enim ejus tanta est, ut non solum saxa et arbores evallat, sed etiam cœlum terramque conturbet, maria commoveat.

2. Ventorum quatuor principales spiritus sunt. Quorum primus ab Oriente *Subsolanus*, a Meridie *Auster*, ab Occidente *Favonius*, a Septentrione ejusdem nominis ventus aspirat, habentes geminos hinc inde ventorum spiritus.

3. Subsolanus a latere dextro *Vulturnum* habet, a lævo *Eurum*; Auster a dextris *Euroaustrum*, a sinistris *Austroafricum*; Favonius a parte dextra *Africum*, a læva *Corum*. Porro Septentrio a dextris *Circium*, a sinistris *Aquilonem*. Hi duodecim venti mundi globum flatibus circumagunt.

4. Quorum nomina propriis ex causis signata sunt. Nam *Subsolanus* vocatus, eo quod *sub ortu solis* nascatur. *Eurus*, eo quod ab *Eoo* flat, id est, ab Oriente. Est enim conjunctus Subsolano.

5. *Vulturnus*, quod alte tonat; de quo Lucretius:

Altitonans Vulturnus, et Auster fulmine pollens.

6. *Auster*, ab *hauriendo* aquas vocatus, unde et crassum aerem facit **118** et nubila nutrit. Hic Græce νότος appellatur, propter quod [e] interdum corrumpat

A aerem. Nam pestilentiam quæ ex corrupto aere nascitur, Auster flans in reliquas regiones transmittit; sed sicut Auster pestilentiam gignit, sic Aquilo repellit. Euroauster dictus, quod ex una parte habeat Eurum ex altera Austrum.

7. *Austroafricus*, quod junctus sit hinc inde Austro et Africo. Ipse, et [f] Libonotus, quod sit ei Libs hinc, et inde Notus.

8. *Zephyrus*, Græco nomine appellatus, eo quod flores, et germina ejus flatu vivificentur. Hic Latine *Favonius* dicitur, propter quod *foveat* quæ nascuntur. Austro autem flores solvuntur, Zephyro fiunt.

9. *Africus*, a propria regione vocatus. In Africa enim initium flandi sumit.

10. *Corus* est, qui ab Occidente æstivo flat, et vocatus B *Corus*, quod ipse ventorum circulum claudat, et quasi chorum faciat. Hic antea [g] *Caurus* dictus, quem plerique *Argesten* dicunt, non ut imprudens vulgus *Agrestem*.

11. *Septentrio* dictus, eo quod a circulo *septem* stellarum consurgit, quæ vertente se mundo resupinato capite ferri videntur.

12. [h] *Circius* dictus, eo quod *Coro* sit junctus. Hunc Hispani *Galleeum* vocant, propter quod eis a parte *Galleciæ* flat.

119 13. *Aquilo* dictus, eo quod *aquas* stringat et nubes dissipet. Est enim gelidus ventus, et siccus. Idem et *Boreas*, quia ab Hyperboreis montibus flat. Inde enim origo ejusdem venti est, unde et frigidus est. Natura namque omnium septentrionalium ventorum frigida et sicca est, australium humida et calida.

C 14. Ex omnibus autem ventis duo cardinales sunt: *Septentrio*, et *Auster*.

15. [i] *Etesiæ* autem, flabra Aquilonis sunt, quibus nomen inditum est, quod certo anni tempore flatus agere incipiunt, [j] ἐνιαυτὸς enim Græce, *annus* Latine dicitur. Hæ autem cursum rectum a Borea in Ægyptum ferunt, quibus Auster contrarius est.

16. Duo sunt autem extra hos ubique spiritus magis quam venti, Aura et Altanus.

17. *Aura* ab *aere* dicta, quasi *aerea*, quod lenis sit motus aeris. Agitatus enim aer auram facit, unde et [k] Lucretius: *Aereas auras*.

18. [l] *Altanus*, qui in pelago est per derivationem ab

[a] *Nihil autem sunt tenebræ... dicuntur.* Verba August., in I de Genes. cont. Manich., cap. 4.

[b] *Et ex motu ventorum.* Serv., Eclog. v, ad vers. *nive sub incertas.*

[c] *Ubi quoquo loco.* Ita Salm. vetustissimus; *ubique quo loco*, Complut.

Cap. XI. — [d] *Ventus.* De Ventorum nominibus. Agell., lib. II, cap. 22.

[e] *Notus quod interdum corrumpat.* Est enim νοθέυειν corrumpere, unde Horatius, de illegitimis filiis:

Fecunda culpæ sæcula nuptias
Primum inquinavere, et genus, et domos.

[f] *Ipse est Libonotus.* Seneca: *A Meridiano axe Euronotus est, deinde Notus, Latine Auster, deinde Libonotus, qui apud nos sine nomine est.*

[g] *Caurus, quem plerique Argesten.* Idem, III Natur. Quæst.: *A solstitiali Occidente Corus venit, qui apud quosdam* Argestes *dicitur. Mihi non videtur, quia Cori violenta vis, et in unam partem rapax. Argestes vero mollis est, et tam euntibus communis, quam redeuntibus.*

D [h] *Circius... hunc Hispani Galleeum.* Al., *Gallicum*, et a parte Galliæ, sed mendose, nam *Galleci* nomen nos hodie retinemus.

[i] *Etesiæ autem flabra Aquilonis.* Lucret., lib. VI: *Etesia flabra Aquilonum... Nubila conjiciunt.*

[j] Ἐνιαυτὸς. Propius aberat ἔτος, et ἐτήσιος, sed Hyginum secutus est, in cujus veteribus libris ἐνιαυτὸς legebatur, ut apparet ex Joan. Baptista Pio ad Lucretii verba, lib. V: *Inde loci sequitur calor aridus*, nunc melius ἔτος.

[k] *Unde et Lucret.: aerias auras.* Lib. I: *Et aerias auras, roremque liquorum*, et lib. IV:

Aeriis quoniam vicinum tangitur auris.

[l] *Altanus.* Servius, ad *Cum venti posuere. Flatus omnis* (inquit) *et qui ripæ est, et qui pelagi, qui Altanus vocatur.* Et Plin., lib. II, cap. 43: *Namque e fluminibus, ac nivibus, et e mari videmus, et quidem tran-*

alto, id est mari, vocatus. Nam alter est flatus in ripis, quem diximus *Auram*. Nam Aura terræ est.

19. *Turbo* est volubilitas ventorum, et turbo dictus a terra quoties ventus consurgit, et terram in circuitum mittit.

20. *Tempestas* autem pro *tempore* dicitur, sicut ubique historiographi solent, dum dicunt *ea tempestate;* aut ab statu cœli, [a] quia magnitudine sua multis diebus oritur. [b] Verno autem, et autumnali tempore, **120** quam maximæ fiunt tempestates, quando nec plena est æstas, nec plena hiems, unde medium et confine utriusque temporis ex conjunctione aerum contrariorum efficiunt tempestates.

21. [c] *Fragor*, a *fractarum* rerum nominatus est sonitu, quem sicca quæque et arida cum franguntur faciunt.

22. [d] *Procella*, ab eo quod *percellat*, id est, percutiat, et evellat. Est enim vis ventorum cum pluvia. [e] Procellæ enim aut de fulminibus, aut de ventis fiunt. Nihil autem velocius ventis, unde et propter celeritatem, tam ventos quam fulmina alata fingunt poetæ, [f] ut : *alitis Austri.*

CAPUT XII

De aquis.

1. *Aqua* dicta, quod superficies ejus *æqualis* sit. Hinc, et *æquor* appellatum, quia *æqualiter* sursum est.

2. Duo autem (sunt) validissima vitæ humanæ elementa, ignis et aqua, unde graviter damnantur, quibus ignis et aqua interdicitur.

3. [g] Aquarum elementum cæteris omnibus imperat. Aquæ enim cœlum temperant, terram fecundant, ærem exhalationibus suis incorporant, scandunt in sublime, et cœlum sibi vendicant; quid enim mirabilius aquis in cœlo stantibus?

4. Parum sit in tantam pervenisse altitudinem, rapiunt eo secum piscium examina; effusæ, omnium in terra nascentium causa fiunt. Fruges gignunt, arbo-

A res frutices, herbasque producunt, sordes detergunt, [h] peccata abluunt, potum cunctis animantibus tribuunt.

122 CAPUT XIII.

De diversitate aquarum.

1. Aquarum naturæ multa est diversitas; aliæ enim salis, aliæ nitri, aliæ aluminis, aliæ sulphuris, aliæ bituminis, aliæ curam morborum adhibentes; nam juxta Romam [i] *Albulæ* aquæ vulneribus medentur.

2. [j] In Italia fons *Ciceronis* oculorum vulnera curat. In Æthiopia lacus est quo perfusa corpora [k] velut oleo nitescunt [l] *Zamæ* fons in Africa canoras voces facit. Ex *Clitorio* lacu Italiæ, qui biberint, vini tædium habent.

3. [m] In Chio insula fontem esse, (dicunt) quo hebetes fiunt. In Bœotia duo fontes : alter memoriam, alter oblivionem affert. *Cyzici* fons amorem B Veneris tollit.

4. Bœotiæ lacus furialis est, de quo qui biberit, ardore libidinis exardescit. In Campania sunt aquæ, quæ sterilitatem feminarum, et virorum insaniam abolere dicuntur. In Æthiopiæ fonte rubro, qui biberit, lymphaticus fit.

5. [n] *Linus*, fons Arcadiæ abortus fieri non patitur. [o] In Sicilia fontes sunt duo, quorum unus sterilem fecundat, alter fecundam sterilem facit. [p] In Thessalia duo sunt flumina : ex uno bibentes oves **122** nigras fieri ferunt; ex altero albas, ex utroque varias.

6. [q] *Clitumnus*, lacus in Umbria, maximos boves gignit. [r] *Reatinis* paludibus jumentorum ungulas indurari dicunt. [s] In *Asphaltide* lacu Judææ nihil mergi C potest, quidquid animam habet.

7. [t] In Indiis *Siden* vocatur stagnum, in quo nihil innatat, sed omnia merguntur. At contra in Africæ lacu [u] *Apuscidamo* omnia fluitant, nihil mergitur. *Marsidæ* fons in Phrygia saxa egerit. In Achaia aqua profluit saxis, *Styx* appellata, quod illico potata interficit.

---

quillo, et alios quos vocant Altanos *e terra consurgere, qui quidem cum e mari redeunt Tropæi vocantur, si pergunt, Apogæi.*

[a] *Quia magnitudine sua multis oritur diebus.* Quomodo hæc verba, quæ sunt e Serv., ad vers. *Nimbosus Orion*, Æn. I, huic loco aptentur, amplius quærendum.

[b] *Verno autem et autumno.* Ex eod., ad I Georg. : *Quid tempestates autumni.*

[c] *Fragor a fractar.* Ex eod., ad *Aridus fragor.*

[d] *Procella.* Ex eod., Æn. I, ad illud : *Creberque* D *procellis.*

[e] *Procellæ, aut de fluminibus.* Ex eod., Æn. V, ad verba *Tres Erici vitul.*

[f] *Alitis Austri.* Virg., Æneid. VIII : *Rutuli tres ignes, et alitis Austri.*

CAP. XII. — [g] *Aquarum elementum.* Ex Plin., XXXI, cap. 1. Ex quo legendum videtur. *Et ceu parum sit i. t. p. a. rapiunt eos.*

[h] *Peccata abluunt.* Ambros., III Hexam., cap. 5. Reliqua e Plin., lib. XIV, cap. 22.

CAP. XIII. — [i] *Albulæ aquæ.* Plin., XXXI, cap. 2.

[j] *In Italia fons Cicer.* Ibid.

[k] *Velut oleo nitescunt.* E Solin., cap. 43.

[l] *Zamæ.* Vid. Vitruv., lib. VIII, cap. 3. Item de Clitorio, ex quo *Arcadiæ* pro *Italiæ* fortasse legendum.

[m] *In Chio.* Ex Plin., ibid.

[n] *Linus fons Arcad.* — *Linus* scripsimus ex Plin. Nam Codices non uno modo, sed *lechnus*, *lecinus*, *lethinus*, *lethnus*. Etiam Plinii vetustus liber Ecclesiæ Tolet. *Levius* habet.

[o] *In Sicilia fontes duæ.* E Solin., cap. 11.

[p] *In Thessalia.— In Bœotia.* Solin., cap. 12. Ex Varrone. Plin., *in Hestiæotide*, quæ pars est Thessaliæ.

[q] *Clitumnus*...qui *maximos boves*, Virg., Georg. II :

Hinc albi Clitumne greges, et maxima taurus
Victima.....

Silius, lib. VIII :

Et lavat ingentem perfundens flumine sacro
Clitumnus taurum.

Ergo, et albos, et maximos Clitumnus tauros generat.

[r] *Reatinis paludibus.* Verba Plinii, lib. XXXI, cap. 2.

[s] *In Asphaltide.* Josephus, V de Bello Judaic., cap. 5; Hegesipp., lib. 4. cap. 18; Plin., V, cap. 16; Solin., cap. 48, *Nihil in eo mergi posse*, quod, et Plin. dixerat lib. II, cap. 103.

[t] *In Indiis Siden.* — *Siderin* Codex Tolet. De Silia id prodidit. Strab., lib. XV : Ἐν δὲ τῇ ὀρεινῇ σιλίαν ποταμὸν εἶναι, ἐν ᾧ μηδὲν ἐπιπλεῖ. Nunnensius Σόλαν legit ex Antigoni Historia, et Epitome Strabonis, nos *Siden* ex Gothicis libris, et Plin. XXXI, cap. 2.

[u] *Apuscedamo... Marsyæ fons in Achaia.* Ex eodem. Plin.

8. [a] *Gelonium* stagnum Siciliæ tetro odore abigit proximantes. [b] Fons est in Africa circa templum Ammonis, qui humoris nexibus humum stringit. Favillas etiam in cespitem solidat. Fons *Job* in Idumæa, quater in anno colorem mutare dicitur, id est pulverulentum, sanguineum, viridem, et limpidum, ternis mensibus in anno tenens ex his unum colorem.

9. [c] In Troglodytis lacus est, ter in die fit amarus, et deinde toties dulcis. Fons *Siloa* ad radicem montis Sion, non jugibus aquis sed in certis horis, diebusque ebullit. In Judæa quondam rivus Sabbatis omnibus siccabatur.

10. In Sardinia fontes calidi [d] oculis medentur, fures arguunt, nam cæcitate detegitur eorum facinus, [e] In Epiro esse (ferunt) fontem, in quo faces exstinguuntur accensæ, et accenduntur exstinctæ. **123** [f] Apud Garamantas fontem esse, (aiunt) ita algentem die, ut non bibatur; ita ardentem nocte, ut non tangatur.

11. Jam vero in multis locis aquæ manant perpetim ferventes, tanta vi, ut balnea calefaciant. Quædam enim terræ sunt, quæ multum sulphuris et aluminis habent; itaque [g] cum per venas calentes aqua frigida venit, vicino sulphuris calore contacta excandescit; nec talis ab origine effluit, sed permutatur dum vemit. Sulphur enim, alumenque secum ferunt aquæ, utramque materiam igne plenam, minimisque motibus incalescentem.

CAPUT XIV.

De mari.

1. *Mare* est aquarum generalis collectio. [h] Omnis enim congregatio aquarum, sive salsæ sint, sive dulces, abusive *maria* nuncupantur, juxta illud : *Et congregationes aquarum vocavit maria.* Proprie autem *mare* appellatum, eo quod aquæ ejus *amaræ* sint.

2. *Æquor* autem vocatum, quia *æqualiter* sursum est, et quamvis aquæ fluctuantes velut montes erigantur, sedatis rursus tempestatibus adæquantur. Altitudo enim maris diversa est, indiscreta tamen dorsi ejus *æqualitas*.

3. [i] Ideo autem mare incrementum non capere, cum omnia flumina, et omnes fontes recipiat, hæc causa est : partim, quod influentes undas ipsa magnitudo ejus non sentiat; deinde, quod amara aqua dulce fluentum consumat, vel quod ipsæ nubes multum aquarum ad se attrahant, sive quod illam partim venti auferant, partim sol exsiccet, postremum, quod per occulta quædam terræ foramina percolatur, et ad caput amnium, fontesque revolutum recurrat.

4. [j] Maris autem certum non esse colorem, sed pro qualitate ventorum mutari; **124** nam modo flavum est, modo luculentum, modo atrum.

CAPUT XV.

De oceano.

1. *Oceanum*, et Græci, et Latini ideo nominant, quod in circuli modo ambiat orbem : [k] sive a celeritate, eo quod *ocius* currat; item quia, ut cœlum, purpureo colore nitet. *Oceanus* quasi κυάνεος : iste est qui oras terrarum amplectitur, alternisque æstibus accedit, atque recedit. Respirantibus enim in profundum ventis, aut removet maria, aut resorbet.

2. Quique a proximis regionibus diversa vocabula sumpsit; ut *Gallicus, Germanicus, Scythicus, Caspius, Hyrcanus, Atlanticus, Gaditanus.* Nam *Gaditanum* fretum a *Gadibus* dictum, ubi primo ab Oceano maris Magni limen aperitur. Unde, et Hercules cum *Gadibus* pervenisset, columnas ibi posuit, sperans illic esse orbis terrarum finem.

CAPUT XVI.

De Mediterraneo mari.

1. Mare [l] Magnum est, quod ab Occasu ex Oceano fluit, et in Meridiem vergit, deinde ad Septentrionem tendit. Quod inde *Magnum* appellatur, quia cætera maria in comparatione ejus minora sunt. Istud est, et *Mediterraneum*, quia per *mediam terram* usque ad Orientem perfunditur, Europam, et Africam, Asiamque disterminans.

125 2. Cujus primæ partis sinus, [m] qui in Hispaniis perfunditur, *Ibericus*, et *Balearicus* appellatur. Deinde *Gallicus*, qui Narbonensem provinciam alluit. Mox *Ligusticus*, qui juxta Genuam urbem est proximus. Post hæc *Tyrrhenus*, qui Italiam attingit, quem Græci *Ionium*, Itali *Inferum* vocant. Inde *Siculus*, qui a *Sicilia* usque ad Cretam vadit. Deinde *Creticus*, qui in Pamphyliam et Ægyptum pertendit.

3. Inde *Hellespontus*, qui in Septentrionem retorquens, anfractibus magnis juxta Græcias, et Illyricum in angustias septem stadiorum stringitur, quo Xerxes, ponte navibus facto, in Græciam commeavit, ibi est Abydos. Inde diffusus æquore patente, rursus stringitur, et facit *Propontidem*, qui mox in quingentos passus coarctatur, fitque *Bosphorus Thracius*, quo Darius copias transportavit.

4. Inde *Ponticus* sinus amplissimus a tergo Mæotidis paludis, [a] quod mare ex multitudine fluminum dulcius quam cætera, [b] nebulosumque, et brevius, est,

[a] *Gelonium Stagnum.* E Sol., cap. 11.
[b] *Fons est in Africa.* E Solin., 40.
[c] *In Troglod.* Ex Plin.
[d] *Oculis medentur.* Ex Sol., 10.
[e] *In Epiro.* Plin., II, cap. 103, et Solin., cap. 12.
[f] *Apud Garamant.* Plin., ibid., et Solin., cap. 42.
[g] *Cum per venas calentes.* Vid. Vitruv., lib. VIII, cap. 3.

CAP. XIV. — [h] *Omnis enim congregatio.* Ex Aug. I, de Genes. contra Manich., cap. 12.

[i] *Ideo autem mare incrementum non capere.* Totus locus expressus e Lucret. VI :

Nunc ratio reddenda, augmen cur nesciat æquor.

[j] *Maris autem certum non esse colorem.* E Servio ad vers. *Fluctusque atros Aquilone secabat.* Æn. V. *Luculentum* vero ex Servio, et uno Rom. codice, quam *luculentum* e nostris Gothicis maluimus, ut *luculentum* a luce sit. Vid. Agell., lib. II, cap. ultim.

CAP. XV. — [k] *Sive a celeritate.* E Solin., cap. 26, de Hispan.

CAP. XVI. — [l] *Mare Magnum.* Non Oceanus, sed mare Mediterraneum, ut sæpe in sacris Libris, ut in Num., a cap. XXVI, et in lib. Josue.

[m] *Qui in Hispaniis perfunditur.* — *Hispanias perfundit.* Solinus.

[c] unde et *Ponticum* vocatur, quod sit brevius, atque præter phocas, et thynnos, atque delphinos, [d] alias belluas majores non patitur.

5. [e] Sicut autem terra, dum una sit, pro diversis locis variis appellatur vocabulis, ita et pro regionibus hoc mare magnum diversis nominibus nuncupatur : [f] nam *Ibericum* et *Asiaticum* a provinciis dictum : ab insulis, *Balearicum, Siculum, Creticum, Cyprium, Ægeum, Carpathium :* **126** [g] nam inter Tenedum, et Chium, saxum est in mari potius quam insula, quod visentibus procul capræ simile creditur, quam αἶγα nuucupant, unde, et *Ægeum* mare est dictum, [h] sic et *Carpathium* mare inter Ægyptum, et Rhodum ab insula *Carpatho* illic posita.

6. A gentibus, *Gallicum, Ausonium, Dalmaticum, Ligusticum.* Ab oppidis, *Argolicum, Corinthium, Tyrium, Adriaticum.* Nam Adria quædam civitas Illyrico mari proxima fuit, quæ Adriatico mari nomen dedit.

7. A positione cœli, ut *Superum*, et *Inferum*, quod sit Oriens superior, Occidens inferior, est autem *Thuscum*, et *Adriaticum*. A memoria regis, ut *Ionium*. [i] Ion quippe rex fuit Græciæ, unde Iones Athenienses. Hoc mare, et *Tyrrhenum* dictum; sive quod Thusciam alluit, id est *Tyrrheniam*, sive a *Tyrrhenis* nautis, qui se in hoc mare præcipitaverunt. [j] Et sciendum *Ionium* sinum esse immensum, ab *Ionia* usque ad Siciliam, et hujus partes esse *Adriaticum, Achaicum* et *Epiroticum*. [k] A moribus accolarum *Euxinus*, AXENOS antea appellatus.

8. A casibus hominum qui ceciderunt in mare, ut *Hellesponticum, Icarium, Myrtoum :* [l] nam *Myrtoum* mare dictum a *Myrtili* lapsu, quod illic ab Œnomao præcipitatus sit. *Icarus* vero Cretensis, ut fabulæ ferunt, altiora petens, pennis solis calore solutis, mari, in quo cecidit, nomen imposuit. *Phrixus* quoque cum *Helle* sorore sua fugiens insidias novercales, conscendit navem signum arietis habentem, qua liberatus est. *Helles* autem soror ejus perpessa naufragium decidit in mari, et mortua *Hellesponto* mari dedit nomen.

9. Ab ordine fluenti, *Propontis :* nam dicta *Propon-*
A *tis*, quia pontum prævenit. Item et a transitu, vel angustis meatibus boum, *Bosphorus*. [m] *Ægyptium* autem pelagus Asiæ datur, *Gallicum* Europæ, **127** *Africum* Libyæ; his, ut quæque proxima sunt, [n] venerunt in partes partium.

10. *Pelagus* autem est latitudo, mare sine littore, et portu. Græco nomine ἀπὸ τοῦ πλαγίου, hoc est a *latitudine* dictum, [o] unde et *plagia*, eo quod sint importuosa.

CAPUT XVII.

De sinibus maris.

1. *Sinus* dicuntur majores recessus maris, ut in mari Magno *Junius*, in Oceano, *Caspius, Indicus, Persicus, Arabicus*, qui et mare Rubrum, [p] qui Oceano ascribitur.

B 2. [q] *Rubrum* autem mare vocatum, eo quod sit roseis undis infectum, non tamen talem naturam habet, qualem videtur ostendere, sed vicinis littoribus vitiatur gurges, atque inficitur, quia omnis terra quæ [r] circumstat pelago, rubra est, et sanguineo colori proxima; ideoque inde [s] minium acutissimum excernitur, et alii colores, quibus pictura variatur.

3. Ergo cum terra hanc habeat naturam, fluctibus subinde diluitur, et quidquid [t] adesum est, in colorem cadit; ob hoc etiam in iis littoribus gemmæ rubræ inveniuntur. Lapillus enim hujusmodi humo involutus, cum inter arenas attritus est, et terræ colorem habet et maris.

128 4. Hoc mare in duos scinditur sinus : ex iis, qui ab Oriente est, *Persicus* appellatur, quia oram
C illius *Persæ* inhabitant. Alter vero *Arabicus* dicitur, quod sit circa *Arabiam*.

CAPUT XVIII.

De æstibus, et fretis.

1. *Æstus* ad Oceanum pertinet, *Fretum* ad utrumque mare; nam *Æstus* est maris accessus, vel recessus, id est, inquietudo, unde et *æstuaria*, per quæ mare vicissim tam accedit quam recedit.

2. *Fretum* autem appellatum, quod ibi semper mare ferveat; nam fretum est augustum, et quasi fervens mare, ab undarum fervore nominatum, ut *Gaditanum, Carpathium, Libycumque Serv. Æn.* v.

[a] *Quod mare ex multitudine flumin.* Refert hoc a Sallustio, Serv., Æn. XI. Atque ita esse facile credet, qui apud Plinium leget Danubium 70 amnibus, quorum dimidia pars sit navigabilis, receptis Illyricum alluere, deinde in Pontum influere, adjunctis sex aliis vastis fluminibus, quamvis idem Plin., lib. VI, cap. 17, Caspio mari id tribuat.

[b] *Nebulosumque, et brevius.* E. Mela, lib. I. cap. 19.

[c] *Unde et Ponticum.* Vel a Pontone brevi navigio, vel ἀπὸ τοῦ πόντου, id est, *angusto æstu.*

[d] *Alias belluas majores non patitur.* E Solino.

[e] *Sicut autem terra, dum una sit.* Ex Ambros. III Hex., cap. 3.

[f] *Nam Ibericum, et Asiaticum.* Solinus : *Causas nominum non uniformis dedit ratio, nam Ibericum, et Aiasticum,* etc.

[g] *Nam inter Tenedum et Chium.* Ex Solin., c. 4, 17, vel legendum ex Plinii emendatioribus libris *Tenem*, et *Cium*, lib. IV, cap. 11, nam hæ in Cycladibus numerantur ab ipso et Strabone.

[h] *Sic et Carpathium... posita.* E Serv., ad vers. *Carpathium, Libycumque Serv. Æn.* v.

[i] *Ion quippe dux fuit* Euseb. in Chron. : *Ion vir fortis ex suo nomine Athenienses Iones vocavit.*

[j] *Et sciendum Ionicum sinum.* E Serv., ad... *In-*
D *sulæ Ionio in magno.* Æn. III.

[k] *A moribus accolarum.* E Solin.

[l] *Nam Myrt. mare.* E Serv., Georg. III, in princip.

[m] *Ægyptium autem pelagus Asiæ datur.* Ita Solinus et Mella; at Ptolomæus de Asia : Ea (inquit) *Ægypti pars, quæ ultra Nilum est, ad Asiam pertinere omnes affirmant.*

[n] *Venerunt in part.* Sol., *venerunt in partes partium.*

[o] *Unde et plagia quod sit importuosa.* Servius ad *Statio male...* Statio (inquit) *est quam plagiam dicunt,* et nos *playa* vocamus.

CAP. XVII. — [p] *Qui Oceano.* — *Qui* ad sinum refertur, non ad mare.

[q] *Rubrum autem mare vocatur.* Vid. Solin.

[r] *Circumstat pelago.* Sic omnes libri.

[s] *Minium acutissimum.* Forte, *acceptissimum.*

[t] *Adesum est.* Ita Goth.; al., *adhesum est.*

vel *Siculum;* nam *freta* dicta Varro ait, quasi *fervida,* id est, ferventia, et motum fervoris habentia.

3. [a] Fretum Siciliæ, quod *Rhegium* dicitur, Sallustius ex tali causa vocari scribit, dicens Italiæ olim Siciliam conjunctam fuisse, et dum esset una tellus, medium spatium, aut per humilitatem abruptum est aquis, aut per angustiam scissum. Et inde ῥήγιον nominatum, quia Græce *abruptum* hoc nomine nuncupatur. Est autem arctissimum, trium millium spatio Siciliam ab Italia dividens, fabulosis infame monstris, quibus hinc inde Scylla et Charybdis ostenditur.

4. [b] *Scyllam,* accolæ saxum mari imminens appellant simile celebratæ formæ procul visentibus. Unde et monstrosam speciem fabulæ illi dederunt, quasi formam hominis capitibus succinctam caninis, quia collisi ibi fluctus latratus videntur exprimere.

5. *Charybdis* dicta quod gurgitibus occultis naves absorbeat. Est enim mare verticosum, [c] et inde ibi laniata naufragia profundo emergunt. **129** Ter autem in die [d] erigit fluctus,, et ter absorbet; nam accipit aquas, ut vomat; vomit, ut rursus accipiat.

6. [e] *Syrtes* autem sunt arenosa in mari loca. Syrtes autem [f] Sallustius a *tractu* vocari dicit, quod omnia ad se trahant, [g] et appropinquanti vadoso mari hæreant. Hæ autem ad mare Ægyptium vicinæ sunt, et pariter admiscentur. [h] *Vada* vero sunt, per quæ in mari, vel in fluminibus homines, vel animalia pedibus *vadunt;* quæ Virgilius *brevia* appellat, Græci βραχεῖα.

CAPUT XIX.

De lacis et stagnis.

1. Sunt et quædam maria, quæ non miscentur Oceani fluctibus, aut mari Magno, et dicuntur lacus et stagna.

2. *Lacus* est receptaculum in quo aqua retinetur, nec miscetur fluctibus, ut lacus Asphalti, lacus Benacus, et Larius, et cæteri quos Græci λιμένας, id est, *stagna* vocant. Nam fontes labuntur in fluviis, flumina in freta discurrunt. Lacus stat in loco, nec profluit; et dictus *lacus,* quasi *aquæ locus.*

3. [i] Lacus *Asphalti* idem et *mare Mortuum* vocatum, propter quod nihil gignit vivum, nihil recipit ex genere viventium. Nam neque pisces habet, neque assuetas aquis et lætas mergendi usu patitur aves; sed et quæcunque viventia mergenda tentaveris, quacumque **130** arte demersa statim resiliunt, et quamvis vehementer illisa confestim excutiuntur; sed neque ventis movetur, resistente turbinibus bitumine, quo aqua omnis stagnatur; neque navigationis patiens est, quia omnia vita carentia in profundum merguntur, nec materiam ullam sustinet, [j] nisi quæ bitumine illustratur.

4. [k] Lucernam accensam ferunt supernatare, extincto lumine demergi. [l] Hoc et *mare Salinarum* dicitur, sive *lacus Asphalti,* id est, *bituminis;* et est in Judæa inter Jericho et Zoaran. [m] Longitudo ejus, usque ad Zoaras Arabiæ, dirigitur stadiis quingentis octoginta; latitudo stadiis centum quinquaginta, usque ad vicina Sodomorum...

5. Lacus *Tiberiadis* ab oppido *Tiberiade* vocatus, quod quondam Herodes in honorem Tiberii Cæsaris condidit. Est autem in Judæa omnibus lacis salubrior, et ad sanitatem corporum quodammodo efficacior. Circuit stadia...

6. [n] *Genesar,* lacus amplissimus in Judæa longitudine centum quadraginta extenditur stadiis; latitudine quadraginta diffunditur, crispantibus aquis, [o] auram non ventis, sed de seipso sibi excreans. Unde et *Genesar* dicitur Græco vocabulo, quasi *generans* sibi auram; denique per diffusiora spatia lacus frequentibus auris spirantibus agitatur; **131** unde et purior haustus ejus, et ad potandum dulcis et habilis.

7. [p] *Benacus,* lacus Italiæ in Venetia, de quo fluvius nascitur Mincius, qui lacus magnitudine sua tempestates imitatur marinas.

8. *Lucrinus,* et *Avernus* lacus Campaniæ sunt. Lucrinus autem dictus, quia olim propter copiam pis-

CAP. XVIII. — [a] *Fretum Siciliæ.* E Serv., Æn. III: *Hæc loca vi quondam vast.,* etc.

[b] *Scyllam accolæ.* Citat hæc e Sallustio Servius ad vers. : *Dextrum Scylla latus.* Æn. III.

[c] *Ubi laniata naufragia, p. c.* Affert hæc eadem verba Frontio antiquus grammaticus probans *emergere se* dixisse Sallustium.

[d] *Erigit fluctus.* Respexit ad Virgilii verba, Æn. III: *Sorbet in abruptum fluctus.*

[e] *Syrtes autem sunt arenosa.* E Serv., ad vers. *Sævisque vadis immittite Syrtis.* Æn. X.

[f] *Syrtes autem Sallust.* in Jugurth.

[g] *Et appropinquanti vadoso mari hæreant.* — *Omnia,* scilicet. Gothicos secuti sumus, nam Editi *appropinquantes* habent, *appropinquantia,* fortasse rectum erat.

[h] *Vada vero.* E Serv., Æn. I, in *brevia Syrtes.*

CAP. XIX — [i] *Lacus Asphalti.* Hegesipp., lib. IV, cap. 18, et Joseph., IV de Bell. Jud.

[j] *Nisi quæ bitumine illustratur.* Justin., lib. XXXVI: *Neque materia ullam sustinet, nisi quæ alumine illinitur.* Euseb., in Chron., *bitumine illita...* sed cum *illustratur* sit in Gothicis omnibus, suspicor Isidorum *incrustatur* scripsises.

[k] *Lucernam accensam.* Verba Hieronymi in epist. ad Dardan.

[l] *Hoc et mare salinarum.* Vere, lib. de Locis Heb.

[m] *Longitudo... stadiis quingentis octoginta.* Hegesippum potius e quo sunt hæc, et Josephum secuti sumus, unde hausit Hegesippus, quam Isidorianos libros, in quibus *septingentis octoginta* constanter legitur.

[n] *Genesar.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 26. Sed uti tres lacus in Judæa constitueret, Solinus fecit. Nam reliqui eumdem Genasar, vel Genesareth, cum Tiberiade faciunt. Hieron. ad Dardan. : *Lacum Genesareth quæ, nunc Tiberias appellatur.* Beda, ad lac., cap. 5 : *Stagnum Genesareth idem dicunt esse quod mare Galileæ, vel mare Tiberiadis.* Neque Josephus nisi lacuum duorum meminit.

[o] *Auram non vent. s. d. s. s. excreans.* Non putavi τὸ *excreans* rejiciendum, quamvis *excitans* apud Hegesippum et Bed. legatur.

[p] *Benacus... tempestates imitatur marinas.* Virg. Georg. II :

. . . . . teque
Fluctibus, et fremitu assurgens Benace marino.

Quo loco vid. Serv.

cium vectigalia magna præstabat. [a] *Avernus* autem lacus vocatus, quia aves ibi supervolare non possent. Nam antea silvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalantis inde per angustias aquæ sulphureæ fetor gravissimus, supervolantes aves halitu suo necaret. Quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis silvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.

9. Lacus autem, idem et stagnum, ubi immensa aqua convenit; nam dictum est *stagnum* ab eo quod illic aqua *stet*, nec decurrat.

CAPUT XX.

De abysso.

1. *Abyssus*, [b] profunditas aquarum impenetrabilis: sive speluncæ aquarum latentium, e quibus fontes et flumina procedunt; vel quæ occulte subter eunt, unde et *Abyssus* dictus. [c] Nam omnes aquæ, sive torrentes per occultas venas ad matricem abyssum revertuntur.

2. *Fluctus* dicti, quod flatibus fiant. Ventorum enim impulsu agitatæ **132** aquæ fluctuant.

Aqua est stativa, et sine motu æqualis.

3. *Unda* vero, eminens liquor, qui semper in motu est. Lucretius : [d] *Aerias undas*, id est, motus, et corpus illud quod refluctuat. Nam nec unda per se aqua est, sed aqua in motu quodam et agitatione, quasi ab eundo, et redeundo *unda* vocata.

4. [e] *Latex*, proprie liquor fontis est. Et dictus *latex*, quod in venis terræ lateat.

5. [f] *Gutta* est quæ stat, *stilla*, quæ cadit. [g] Hinc et *stillicidium*, quasi *stilla cadens; Stiria* enim Græcum est, id est, *gutta ;* inde fit diminutivum, ut dicamus *stilla;* dum autem stat, aut pendet de tectis, vel arboribus, quasi glutinosa, *gutta* est; dum ceciderit, *stilla* est.

6. *Spuma* dicta, eo quod *spuatur,* sordes enim sunt undarum; unde et mustum et ea quæ coquuntur spuma purgantur. Hinc et *sputum*.

CAPUT XXI.

De fluminibus.

1. *Fluvius* est perennis aquarum decursus, a *fluen-* A *do* perpetim dictus. Proprie autem *flumen* ipsa aqua, *fluvius* cursus aquæ. Prius autem flumen quam fluvius, id est, prior aqua quam decursus. Duo sunt fluminum genera : unum torrens, alterum vivum, de quo Virgilius : *Donec me flumine vivo, ablucro.*

2. [h] *Torrens* est aqua veniens cum impetu. Dictus autem *torrens,* **133** quia pluvia crescit, siccitate *torrescit*, id est, arescit. [i] De quo Pacuvius : *Flammeo vapore torrens terræ fetum exusserit.* Cui Græci ab hieme nomen dederunt, nos ab æstate; illi a tempore quo succressit, nos a tempore quo siccatur.

3. *Amnis,* fluvius est nemore ac frondibus redimitus, et ex ipsa *amœnitate* AMNIS vocatur.

4. *Decursus,* proprie *finis cursus,* sive aquarum sit seu quarumlibet rerum.

B *Rivi* dicti, quod *deriventur* ad irrigandum, id est inducendum aquas in agros. Nam irrigare inducere est.

Gurges, proprie locus altus in flumine.

5. *Puteus* est locus defossus, ex quo hauritura aqua a *potatione* dictus.

Fons, caput aquæ est nascentis, quasi *fundens* aquas.

6. Quidam autem fluviorum propriis ex causis nomina acceperunt, ex quibus nonnulli notandi sunt, qui in historiis celebres memorantur.

7. *Geon,* fluvius de paradiso exiens, atque universam Æthiopiam cingens, vocatus hoc nomine, quod incremento suæ inundationis terram Ægypti irriget : γῆ enim Græce, Latine *terram* significat. **134** Hic apud Ægyptios Nilus vocatur propter limum quem C trahit, qui efficit fecunditatem. [j] Unde et *Nilus* dictus est, quasi νέαν ὕλην trahens. [k] Nam antea Nilus Latine *Melo* dicebatur. Apparet autem in *Nilide* lacu, [l] de quo in Meridiem versus excipitur Ægypto, ubi Aquilonis flatibus repercussus aquis retroluctantibus intumescit, et inundationem Ægypti facit.

8. *Ganges* fluvius, quem [m] *Phison* Scriptura sacra cognominat, exiens de paradiso pergit ad Indiæ regiones. Dictus autem *Phison* id est, *caterva,* [n] quia

[a] *Avernus autem lacus.* E Serv., ad... *Divinosque lacus.* Æn. III.

CAP. XX.—[b] *Abyssus, profund.* Ex Aug., in ps. XII.

[c] *Nam omnes aquæ... ad matricem abyssum.* Ex Hieronym., in Eccles. I. Hanc matricem abyssum *Tartarum* vocat Plato in Phædone.

[d] *Aerias undas, id est, motus.* Ne minimum quidem dubitandum de hac lectione ; elegantissime undæ rationem explicat Isidorus. Virg. : *Qua plurimus undam fumus agit.* Æn. VIII. Et alio loco :

Et juvat undantem buxo exspectare Cythorum.

[e] *Latex, proprie liquor.* E Serv., ad vers. *Laticemque Lyæum.* Æn. I. Sed vox *fontis* apud illum non est.

[f] *Gutta est quæ stat.* Hieron., in Chron., ann. Domini 50; *Palæmon* (inquit) *insignis grammaticus quondam interrogatus quid inter guttam et stillam interesset : Gutta* (inquit) *stat, stilla cadit.*

[g] *Hinc et stillicidium.* E Serv., ad... *Stiriaque impexis ind. horr. b.* Sed *Stiriam* Græcam esse vocem Servius non dicit. Quare τὸ *Græcum est* expungi jubebat Chacon. Glossarium : *Stiria,* ὁ τοῦ ὕδατος κρεμώμενος κρύσταλλος.

CAP. XXI. — [h] *Torrens.* E Serv. ad... *Montano flumine torrens.* Æn. II.

[i] *De quo Pacuvius.* Recte Chacon delet voces *de quo;* non enim de torrente Pacuvius, sed de sole ; cujus versus ideo adducitur, ut ostendatur *torrere* esse idem, quod *arescere.* Integer Pacuvii versus legitur apud Festum in voce *Torrens : flammeo vapore torrens terræ fetum exusserit,* quod de sole dictum esse D constat ex Varrone, I de Re rust. Sed sive Varro Pacuvii verba referre voluit, sive sensum tantum, placet nobis Chacon, cui adjectæ videntur in Varrone voces illæ, *aut nox, aut frigore.*

[j] *Unde et Nilus dictus.* E Serv., ad vers. *Pingui flumine Nilus.* Æn. IX.

[k] *Nam antea Nilus Melo.* Ex eod. Æn. IV, ad vers. *Nubila, jamque volans apicem.*

[l] *De quo in Meridiem versus.* E Solin., cap. de Ægypto; ex quo pro *Ægypto,* ÆGYPTIO MARI, et pro *retro luctantibus,* IN ARCTO LUCTANTIBUS, videri possit in Isidoro reponendum.

[m] *Phison, id est, caterva.* Ex Hieron., de Locis Heb.

[n] *Quia quindecim fluminibus.* Totidem numerantur ab Arian., lib. V, de Alexand., undeviginti vero a Plinio, lib. VI, cap. 18. Libri omnes, *quia decem,* sed plane repetitæ syllabæ similitudo librarios decepit.

quindecim fluminibus magnis sibi adjunctis impletur, et efficitur unus. *Ganges* autem vocatus a *Gange* [a] rege Indiæ. Fertur autem Nili modo [b] exaltari, et super Orientis terras erumpere.

9. *Tigris* fluvius Mesopotamiæ, de paradiso exsurgens, et pergens contra Assyrios, et post multos circuitus in mare Mortuum influens. **135** Vocatur autem hoc nomine propter velocitatem, instar bestiæ nimia pernicitate currentis.

10. *Euphrates* fluvius Mesopotamiæ, de paradiso exoriens, copiosissimus gemmis, qui per mediam Babyloniam influit; hic a *frugibus*, vel ab ubertate nomen accepit. [c] Nam Hebraice EPHRATA *fertilitas* interpretatur; Mesopotamiam enim in quibusdam locis ita irrigat, sicut Nilus Alexandriam. [d] Sallustius autem auctor certissimus asserit Tigrim et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividuntur, spatio medio relicto multorum millium, quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. Ex quo Hieronymus animadvertit aliter de paradisi fluminibus intelligendum.

11. *Indus*, fluvius Orientis, qui Rubro mari accipitur.

12. *Hydaspes* fuit Medorum rex antiquissimus, ex quo amnis Orientis nomen accepit, qui nunc *Hydaspes* dicitur, de quo Lucanus:

Vastis Indus aquis mistum non sentit Hydaspen.

Et,

qua Medus Hydaspes
136 Accedit Pelago, Phœbi surgentis ab igne.

[e] Qui dum sit fluvius Persarum, dicitur tamen contra Orientem decurrere.

13. [f] *Araris* fluvius Germaniæ. De quo Virgilius:

Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim.

14. *Bactrus* fluvius Orientis, a rege [g] *Bactro* vocatus fertur, a quo et *Bactriani*, et urbs eorum.

15. *Choaspis* Persarum fluvius, vocatus eorum lingua, quod miram aquæ dulcedinem habeat, [h] adeo

A ut Persici reges, quandiu inter ripas Persidis fluit, sibi ex eo pocula vendicarint. Ex hoc amne quidam *Cydnum* Ciliciæ fluvium derivari existimant.

16. *Araxis* amnis Armeniæ, qui ab uno monte cum Euphrate diversa specie oritur, dictus quod rapacitate cuncta prosternat. [i] Unde et cum Alexander eum transgredi vellet, ponte fabricato, tanta vi inundavit, ut pontem dirueret. Hic brevibus intervallis ab Euphratis ortu caput tollit, ac deinde Caspium fertur in mare.

17. Fluvius Syriæ, [k] qui vocatur *Orontes*, juxta Antiochiæ muros decurrens, qui a solis ortu oriens non longe ab urbe mari conditur, quem de originis suæ tractu *Orontem* veteres Latine appellaverunt, cujus fluentis ex ipso impetu frigidioribus, et Zephyris

B assidue **137** ibi spirantibus, tota civitas momentis prope omnibus refrigeratur.

18. [l] *Jordanis* Judææ fluvius, a duobus fontibus nominatus, quorum alter vocatur *Jor*, alter *Dan*. His igitur procul a se distantibus in unum alveum fœderatis, *Jordanis* deinceps appellatur. Nascitur autem sub Libano monte, et dividit Judæam et Arabiam, qui per multos circuitus juxta Jericho in mare Mortuum influit.

19. [m] *Phasis* Caucaseis montibus fusus, cum pluribus aliis in Euxinum se præcipitat mare. [n] Unde et nuncupatur.

20. [o] *Cydnus* amnis Ciliciæ, a Tauro monte progrediens, miram aquarum habens suavitatem, et quidquid candidum est *cydnum* gentili lingua Syri

C dicunt. Unde amni huic nomen datum, quia tumet æstate quando nives solvuntur; reliquis anni temporibus tenuis est, et quietus.

21. [p] *Hylas* fluvius Asiæ.

Pactolus fluvius Asiæ, arenas aureas trahens. De quo Virgilius: *Pactolusque irrigat auro*: quem pro aurato fluore alii *Chrysorhoam* vocant.

22. [q] *Hermus* fluvius Asiæ, qui Smyrneos seca

[a] *A rege Gange*. Gangem quoque regem appellant Suidas et Plutarch., in lib. de Fluminibus. Male libri omnes, *Rege Gangaro*.

[b] *Exaltari*. Etiam in Manuscripto Solino *exaltari*, non *exundare*, ut in Excuso legitur.

[c] *Nam Hebraice Ephrata, fertilitas*. Ita scribo ex Hier., non *Euphrata* quæ vox apud Hebræos nulla est sed פרח *perath*, id est, Euphrates. פרי *peri*, hoc est, fructu.

[d] *Sallustius autem... certissimus*. Hieronym., in lib. de Locis heb.: *Porro Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris quam Euphratis, in Armenia fontes demonstrari*. Ergo aliter legit Isidorus eum Hieronymi locum. Vid. Vibii Sequest. librum de Flum., et quidem diversos utriusque fontes prodidit Strabo.

[e] *Qui dum sit fluvius Persarum, dicitur tamen contra Or*. Hoc de Gange, non de Hydaspe cecinit Lucanus, lib. III:

Movet et Eoos bellorum fama recessus,
Qua colitur Ganges, qui toto solus in orbe.
Ostia nascenti contraria solvere Phœbo,
Audet, et ad versum fluctus impellit in Eurum.

Quæ leguntur in impressis libris Lucani carmina, in Gothicis nulla sunt.

[f] *Araris fluvius German*. E Serv., Eclog. 1. Quod autem in Editis, et quibusd. Manusc. est: *Currit namque per Parthiam, et Assyriam*, expungi maluimus (deerant enim in plerisque Manuscriptis), quam Tigri aptare, quod fecit Vulcanius.

[g] *A Rege Bactro*. Josephus non Bactrum, sed Ce trum, filium Aram, Bactrianorum primum auctorem facit.

[h] *Adeo ut reges*. E Solin., cap. de Cilicia.

[i] *Unde et cum Alexander*. Meminit pontis Curtius lib. v, inundationis non meminit. Idem tentatum Xerxe refert Servius, ad: *Pontem indignatus Araxis*. Æn. VIII.

D

[j] *Hic brevibus intervallis..... mare*. E Solin. cap. 25.

[k] *Qui vocatur Orontes*. Sic est in Gothicis Hege sipp., lib. III, cap. 5.

[l] *Jordanis Judææ fluv*. Hier., in lib. de Locis Heb.

[m] *Phasis*. Verba sunt Ambrosii, II, Hexam., cap 3. Erat autem in omnibus libris *Eusis*, ni restituisset Chacon, indicato Ambrosii loco.

[n] *Unde et nuncupatur*. Delemus hæc cum Chacone.

[o] *Cydnus*. E Solin.

[p] *Hylas fluvius Asiæ*. Vid. Solin., cap. de Bithynia, et Plin., lib. v, cap. 32.

[q] *Hermus*. Plin., lib. v, cap. 29: *A Smyrna Hermus amnis campos facit, et nomini suo adoptat*. Sed hæc e Solino potius.

campos, et ipse fluctibus aureis et arenis plenus, [a] a quo Smyrna vocata est.

23. *Mæander* amnis Asiæ flexuosus, qui, recurrentibus ripis **138** inter Cariam et Ioniam, præcipitatur in sinum qui Miletum dividit et Prieneu. *Mæander* autem vocatus, quod sit flexuosus et nunquam currat rectus. De quo Ovidius:

Quique recurvatus ludit Mæander in undis.

24. *Tanus* fuit rex Scytharum primus, a quo *Tanais* fertur fluvius nuncupatus, qui ex Riphæis silvis veniens, dirimit Europam ab Asia, inter duas mundi partes medius currens, atque in Pontum fluens.

25. [b] *Inachus* Achaiæ amnis, Argolicus irrigans campos, quem rex *Inachus* a se nominavit, qui exordium Argivæ genti primus dedit. Ibi est et *Erimanthus* ab *Erimantho* monte demissus.

26. *Padus* Italiæ fluvius, a jugis Alpium fusus, ex tribus fontibus oritur, ex quibus uni vocabulum est *Padus*, qui diffusus in modum stagni, [c] amnem sinu dirigit, a quo et *Padus* est nuncupatus. Hic a Græcis *Eridanus* cognominatur, ab *Eridano* Solis filio, quem Phaetontem dicunt, qui fulmine percussus, in eodem fluvio dejectus est, et exstinctus. [d] Augetur autem exortu Canis, liquescentibus nivibus, et cum accessione triginta fluminum circa Ravennam in Adriaticum mare defertur.

27. *Tiberis* Italiæ fluvius, a *Tiberino* rege Albanorum dicitur appellatus, qui in hunc fluvium cecidit, et de exitu suo nomen dedit. Nam antea *Albula* antiquum nomen a colore habuit, [e] quod nivibus *albus* sit. [f] Ipse est autem *Tibris*, qui et *Tiberis*, sed *Tiberis* in quotidiano sermone, *Tibris* in versu dicitur.

28. [g] *Danubius* Germaniæ fluvius, vocari fertur a nivium copia, **139** quibus magis augetur. Iste est, qui in Europa plus omnibus habet famam. Idem et *Ister*, quia dum per innumeras vadit gentes, mutat et nomen, et majores sibi ambiendo colligit vires. Oritur a Germanicis jugis, et [h] occidentalibus partibus Barbarorum, pergens contra Orientem, sexaginta in se fluvios recipit, septem ostiis in Pontum influit.

29. *Rhodanus* Galliæ fluvius ab oppido *Rhodo* cognominatus, quem coloni Rhodiorum locaverunt, A [i] qui rapido concitus cursu, Thyrrheni æquoris freta scindens, non modicum sæpe navigantium facit periculum, dum inter se maris fluctus et amnis fluenta decertant.

30. *Rhenus* a *Rhodani* societate fertur vocatus, quoniam cum eodem ex una provincia oritur. Est autem Germaniæ fluvius, inter tres Europæ maximos fluvios computatus, [j] qui a jugo Alpium usque in Oceani profunda cursus suos dirigit.

31. *Iberus* amnis, quis quondam toti Hispaniæ nomen dedit.

32. *Minius* fluvius Galliciæ nomen a colore pigmenti sumpsit, qui in eo plurimus invenitur.

33. [k] *Durius* a Græcis, quasi *Doricus*.

[l] *Tagum* fluvium Carthago Hispaniæ nuncupa- B vit, ex qua ortus procedit, fluvius arenis auriferis copiosus, et ob hoc cæteris fluviis Hispaniarum prælatus.

34. *Bætis* fluvius, qui et *Bæticæ* provinciæ nomen dedit, de quo Martialis: **140**

Bætis olivifera crinem redimite corona
Aurea, quid nitidis vellera tingis aquis

[m] eo quod ibi lanæ pulchro colore tinguntur. *Bætis* autem dictus, eo quod *humili* solo decurrat. βαθὺ [n] enim Græci *humile*, vel mersum vocant.

35. Quædam autem flumina in diluvio soluta, mole terrarum præclusa sunt; quædam vero, quæ non erant, abyssi tunc ruptis meatibus eruperunt.

CAPUT XXII.

De diluviis.

C 1. *Diluvium* dictum, quod aquarum clade omnia quæ inundaverit deleat.

2. Primum diluvium exstitit sub Noe, quando hominum sceleribus offensus Omnipotens, [o] toto orbe contecto, deletis cunctis, unum spatium cœli fuit, ac pelagi; cujus hactenus indicium videmus in lapidibus, quos, in remotis montibus, conchis et ostreis [p] concretos, sæpe etiam cavatos aquis, visere solemus.

3. [q] Secundum diluvium fuit in Achaia, Jacob patriarchæ et Ogygi temporibus, qui Eleusinæ conditor et rex fuit, nomenque loco et tempori dedit.

4. [r] Tertium diluvium in Thessalia, Moysi, vel Amphictyonis temporibus, qui tertius [s] post Cecropem

[a] *A quo Smyrna vocata est*. An quia Plinius: *Et nomini* (inquit) *suo adoptat?* At idem Plinius, ex Herodoto a *Smyrna* Amazone Smyrnam urbem appellatam dicit.

[b] *Inachus... dedit*. Verba sunt Solinii, cap. de Græcia.

[c] *Amnem sinu dirigit*. *Digerit*. vet. Cod. Unus Rom. *Arinem sinum*.

[d] *Augetur autem..... defertur*. E Solin. Cod. de Italia.

[e] *Quod nivibus albus sit*. Aliena videntur Chaconi.

[f] *Ipse autem est Tibris*. E Serv., ad vers. *Tuque o Tibri*. Æn. VIII.

[g] *Danubius anubium copia*. De Danubii etymo vid. Steph. qui prius ματόαν, hoc est, αἴσιον, felicem, deinde δάνουβιν aut δάνουσιν ab adversa fortuna appellatum a Scythis refert.

[h] *Et occidentalibus partibus Barbar*. Paulo aliter Ambros., II Hexam., cap. 3: *Danubius de occidenta-* D *libus partibus Barbarorum, atque Romanos intersecans populos, donec Ponto ipse condatur.*

[i] *Qui rapido concit. curs*. Ex Ambros., nisi quod apud illum *non mediocre fertur navigantium periculum.*

[j] *Qui a jugo Alpium*. Ex eod.

[k] *Durius*. — *Dorius*, quidam libri.

[l] *Tagum... Carthago Hisp. nuncup*. Quod a *Tago* rege ex ficto Beroso dictus fertur, nihilo certius duco.

[m] *Eo quod ibi lanæ*. Plin., lib. VIII, cap. 48.

[n] *Græci enim βαθὺ*. Vel βυθὸν Gothic. *bytin*.

Cap. XXII. — [o] *Toto orbe contecto*. Pleraque hujus capitis ex Orosii lib. I. Hæc ex cap. 3,

[p] *Concretos sæpe, et cav*. Oros.: *Scabros sæpe, et cavatos*.

[q] *Secundum diluv*. Oros., cap. 7.

[r] *Tertium*. Idem, cap. 9, qui ex Justin., lib. II. desumpsit.

[s] *Qui...post Cecropem regnavit*. *Athenis* addit Oros.

regnavit. Cujus temporibus aquarum ingluvies majorem partem populorum Thessaliæ absumpsit, paucis per refugia montium liberatis, maxime in monte Parnaso, in cujus circuitu Deucalion tunc regno potiebatur; qui tunc **141** ad se ratibus confugientes susceptos per gemina Parnasi juga fovit et aluit. A quo propterea genus humanum Græcorum fabulæ ex lapidibus repara- A tum ferunt, propter hominum insitam cordis duritiam.

5. Sed et flumina cum insolitis aucta imbribus ultra consuetudinem, vel diuturnitatem, vel magnitudinem redundant, multaque prosternunt, et ipsa diluvium dicuntur. Sciendum autem flumina, cum supramodum crescunt, non tantum ad præsens inferre damna, sed etiam et aliqua significare futura.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

DE TERRA ET PARTIBUS

CAPUT PRIMUM

De terra.

1. Terra [a] est in media mundi regione posita, omnibus partibus cœli in modum centri æquali intervallo consistens; [b] quæ singulari numero totum orbem significat; plurali vero singulas partes; cujus nomina diversa dat ratio: nam *terra* dicta a superiori parte, qua *teritur; humus* ab inferiore, velut *humida*, ut sub mari; *tellus* autem, quia fructus ejus *tollimus:* hæc, et *ops* dicta, eo quod *opem* fert frugibus. [c] Eadem et *arva*, ab *arando*, et colendo vocata.

2. [d] Proprie autem terra, ad distinctionem aquæ, *arida* nuncupatur, sicut **142** Scriptura ait quod vocaverit Deus terram *aridam*. Naturalis enim proprietas siccitas est terræ; nam ut humida sit, hoc aquarum affinitate sortitur. [e] Cujus motum alii dicunt ventum esse in concavis ejus, qui motus eam movet. Sallustius: *Venti per cava terræ præcipitati rupti aliquot montes tumulique sedere.*

3. Alii aquam dicunt genitalem in terris moveri, et [f] eas simul concutere, sicut vas, ut dicit Lucretius. Alii σφογγοειδῆ terram volunt, cujus plerumque latentes ruinæ superposita cuncta concutiunt. [g] Terræ quoque hiatus, aut motu aquæ inferioris fit, aut crebris tonitruis, aut de concavis terræ erumpentibus ventis.

CAPUT II.

De orbe.

1. *Orbis* a *rotunditate* circuli dictus, qui sicut rota est; unde brevis etiam rotella *orbiculus* appellatur. Undique enim Oceanus circumfluens ejus in circulo ambit fines. Divisus est autem trifarie: ex quibus una pars Asia, altera Europa, tertia Africa nuncupatur.

2. Quas tres partes orbis veteres non æqualiter diviserunt; nam Asia a Meridie per Orientem usque ad Septentrionem pervenit. Europa vero a Septen- B trione usque ad Occidentem, atque inde Africa ab Occidente usque ad Meridiem.

3. Unde evidenter orbem dimidium duæ tenent Europa et Africa, **143** alium vero dimidium sola Asia. Sed ideo istæ duæ partes factæ sunt, [h] quia inter utramque ab Oceano mare Magnum ingreditur, quod eas intersecat. Quapropter, si in duas partes Orientis et Occidentis orbem dividas, Asia erit in una, in altera vero Europa et Africa.

CAPUT III.

De Asia.

1. *Asia* ex nomine cujusdam mulieris est appellata, quæ apud antiquos imperium tenuit Orientis. Hæc in tertia orbis parte disposita, ab Oriente ortu solis, a Meridie Oceano, ab occiduo nostro mari finitur, a Septentrione Mæotide lacu et Tanai fluvio terminatur. Habet autem provincias multas et regiones, quaC rum breviter nomina, et situs expediam, sumpto initio a Paradiso.

2. *Paradisus* est locus in Orientis partibus constitutus, cujus vocabulum ex Græco in Latinum vertitur *hortus;* porro Hebraice *Eden* dicitur, quod in nostra lingua *deliciæ* interpretatur. Quod utrumque junctum facit *hortum deliciarum;* est enim omni genere ligni et pomiferarum arborum consitus, habens etiam lignum vitæ: non ibi frigus, non æstus, sed perpetua veris temperies.

3. E cujus medio fons prorumpens totum nemus irrigat, dividiturque in quatuor nascentia flumina, cujus loci post peccatum homini aditus interclusus est. Septus est enim undique romphæa flamma, id est, muro igneo accinctus, ita ut ejus cum cœlo [i] pene jungatur incendium.

D **144** 4. Cherubin quoque, id est, angelorum præsidium arcendis spiritibus malis super romphææ flagrantiam ordinatum est, ut homines flammæ, angelos

Cap. I. — [a] *Terra est in medio.* Hyginus, lib. I de Astron., cap. ultim.: *Terra media mundi regione collocata, omnibus partibus æquali dissidens intervallo, centrum obtinet sphæræ.*

[b] *Quæ singulari numero totum orb.* E Serv., Æn. VI, ad vers. *Medioque ex hoste recepi.* Itemque ad vers. *Tot maria intravi.*

[c] *Eadem et arua* Varr. lib. 4: *Aruum et arationes ab arando.*

[d] *Proprie autem terra.* Ex Ambros., lib. III Hexam., cap. 4, apud quem vox *aquæ* non legitur.

[e] *Cujus motum alii dicunt*, etc., usque ad *concutiunt.* E. Serv., Georg. II, ad vers. *Qua vi maria alta tumescant.* Sed quod Sallustius hic a Servio etiam citatur, mihi non fit verisimile hemistichium cum integro hexametro a Sallustio scriptum. Itaque Auctor alius quærendus eorum verborum. Pro *genitalem* vero *generalem* habebant Isidoriani omnes libri.

[f] *Et eas concutere sicut vas, ut dicit Lucretius* lib. VI:

Ut vas in terra non quit constare, nisi humor,
Destitit in dubio fluctu jactarier intus.

[g] *Terræ quoque hiatus*, usque ad fin. E Serv. Æn. VIII, ad vers. *Non secus, ac si qua penitus vi terra.*

Cap. II. — [h] *Quia inter utramque ab Oceano Mare magnum ingreditur.* Aperte hic *Mare magnum* Mediterraneum dicitur.

Cap. III. — [i] *Pene jungatur.* — *Jungat*, Gothici

A vero malos angeli (boni) submoveant, ne cui carni, vel spiritui transgressionis aditus Paradisi pateat.

5. *India* vocata ab *Indo* flumine, quo ex parte occidentali clauditur : [a] hæc a Meridiano mari porrecta usque ad ortum solis, et a Septentrione usque ad montem Caucasum pervenit, habens gentes multas, et oppida, insulam quoque *Taprobanam* elephantis refertam, *Chrysen* et *Argyram* auro, argentoque fecundas, [b] *Tylen* quoque arborum foliis nunquam carentem.

6. [c] Habet et fluvios *Gangen*, et *Indum*, et *Hypasin* illustrantes Indos. Terra Indiæ Favonii spiritu saluberrima, in anno bis metit fruges ; vice hiemis [d] Etesiis potitur. Gignit autem tincti coloris homines, elephantes ingentes, monoceron bestiam, psittacum avem, ebenum quoque lignum, et cinnamum, et piper, et calamum aromaticum.

B 7. Mittit et ebur, lapides quoque pretiosos, berrillos, chrysoprasos, et adamantem, carbunculos, lychnites, margaritas, et uniones, quibus nobilium feminarum ardet ambitio. Ibi sunt et montes aurei, quos adire propter dracones, et gryphas, et immensorum hominum monstra impossibile est.

8. *Parthia* ab Indiæ finibus usque ad Mesopotamiam generaliter nominatur. **145** Propter invictam enim virtutem Parthorum et Assyria et reliquæ proximæ regiones in ejus nomen transierunt. [e] Sunt enim in ea *Arachosia*, *Parthia*, *Assyria*, *Media* et *Persia* : quæ regiones invicem sibi conjunctæ initium ab Indo flumine sumunt, Tigri clauduntur, locis montuosis et asperioribus sitæ, habentes fluvios *Hydaspen*, et *Arbem*; sunt enim inter se finibus suis

C discretæ, nomina a propriis auctoribus ita trahentes.

9. *Arachosia* ab oppido suo nuncupata.

Parthiam Parthi a Scythia venientes occupaverunt, eamque ex suo nomine vocaverunt. [f] Hujus a Meridie Rubrum mare est, a Septentrione Hyrcanum salum, ab occidua solis plaga Media. Regna in ea octodecim sunt, porrecta a Caspio littore usque ad terras Scytharum.

10. *Assyria* vocata ab *Assur* filio Sem, qui eam regionem post diluvium primus incoluit : hæc ab Ortu Indiam, a Meridie Mediam tangit, ab Occiduo Tigrim, a Septentrione montem Caucasum, ubi portæ Caspiæ sunt. In hac regione primus inventus est usus purpuræ, inde primum crinium, et corporum

D unguenta venerunt, ac odores quibus Romanorum atque Græcorum effluxit luxuria.

11. *Media*, et *Persis*, a regibus *Medo* et *Perso* cognominatæ, qui easdem provincias bellando aggressi sunt. [g] Ex quibus Media ab Occasu transversa Parthia regna amplectitur ; a septentrione Armenia circumdatur, ab Ortu Caspios videt, a Meridie Persiam. Hujus terra medicam arborem gignit, quam alia regio minime parturit. Sunt autem Mediæ duæ major et minor.

146 12. *Persis* tendens ab Ortu usque ad Indos ; ab Occasu Rubrum mare habet, ab Aquilone vero Mediam tangit, ab Austro Carmaniam, quæ Persidi annectitur, quibus est Susa oppidum nobilissimum. In Persia primum orta est ars magica, ad quam Nemroth Gigas post confusionem linguarum abiit, ibique Persas ignem colere docuit ; nam omnes in illis partibus *Solem* colunt, [h] qui ipsorum lingua *El* dicitur.

13. *Mesopotamia* Græcam etymologiam possidet, quod duobus fluviis ambiatur. Nam ab Oriente Tigrim habet, ab Occiduo Euphratem ; [i] incipit autem a Septentrione inter montem Taurum et Caucasum, cujus a Meridie sequitur Babylonia, deinde Chaldea, novissime Arabia εὐδαίμων.

14. *Babyloniæ* regionis caput *Babylon* urbs est, a qua nuncupata, tam nobilis, ut Chaldæa, et Assyria, et Mesopotamia in ejus nomen aliquando transierint.

15. *Arabia* appellata, id est, *sacra*. [j] Hoc enim significare interpretatur, eo quod sit regio thurifera, odores creans. Hinc eam Græci εὐδαίμονα, nostri *beatam* nominaverunt, in cujus saltibus et myrrha et cynnamum provenit ; ibi nascitur avis phœnix ; sardonix gemma, iris, malochites, et pæderotes ibi inveniuntur. [k] Ipsa est, et *Saba* appellata, a filio Chus, qui nuncupatus est Saba. [l] Hæc autem angusto terræ tractu ad Orientem versus Persicum sinum extenditur, cujus Septentrionalia Chaldæa claudit, Occasum sinus Arabicus.

147 16. *Syriam* Syrus quidam perhibetur indigena a suo vocabulo nuncupasse. [m] Hæc ab Oriente, fluvio Euphrate ; ab Occasu, mari nostro et Ægypto terminatur : tangens a septentrione Armeniam et Cappadociam, a Meridie sinum Arabicum. Situs ejus porrectus in immensam longitudinem, in lato angustior.

17. Habet autem in se provincias *Commagenam*, *Phœniciam*, et *Palæstinam*, cujus pars est Judæa absque Sarracenis, et Nabathæis. *Commagena* prima provincia Syriæ [n] a vocabulo *Commagenæ* urbis nuncupata, quæ quondam ibi metropolis habebatur.

[a] *Hæc a Meridiano mari porrecta*. Ex Solin., cap. 55.

[b] *Tylen quoque*. De qua inf., cap. 6. Vid. Theophrast., Plin., Solin.

[c] *Habet et fluvios*. Ex eod. Sol., e quo *Indum* pro *Nidum*, et *Hypasyn* pro *Hypanim* posuimus.

[d] *Etesiis potitur*. Solini verba.

[e] *Sunt in ea Arachos... Arbem*. Ex Orosii lib. I, c. 2.

[f] *A Septentrione Hircan. salum*. Ex Solin., cap. 59, de Parthia. Ita namque legit Camertes; et ita est in Manuscriptis Eccl. Toletan., nisi *Hircanii saltus* mavis, cujus non semel meminit Solinus. Hircaniæ sylvæ meminit Isid., sup., lib. IX, cap. 2.

[g] *Ex quibus Media*. Ex Solin., ibid.

[h] *Qui ipsorum lingua El dic*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Per tot ducta viros*, etc.

[i] *Incipit a Septent*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[j] *Hoc e significare interp*. Ex Solin., cap. 36.

[k] *Ipsa est et Sabb*. Joseph., lib. I, Antiq.

[l] *Hæc autem angusto... Arabicus*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *Hæc ab Orient. Nabathæis*. Ex eod. cap.

[n] *A vocabulo Commagenæ urbis*. Vetus Cod. Roman., *a vocabulo, quo urbs nuncupata, quæ quondam*, etc. Ergo *Commagena* ea urbs, non *Commage* vocabatur. In Ethici quoque cosmographia inter famosa (sic namque appellat ipse) Orientalis Oceani oppida *Commagena* numeratur.

Hujus est a [a] Septentrione Armenia, ab ortu Mesopotamia, a Meridie Syria, ab Occasu mare Magnum.

18. [b] Phœnix Cadmi frater de Thebis Ægyptiorum in Syriam profectus, apud Sidonem regnavit, eamque provinciam ex nomine suo Phœniciam appellavit. Ipsa est ubi Tyrus est, ad quam Isaias loquitur. Habet autem ad Orientem Arabiam, a Meridie mare Rubrum.

19. *Palæstina* provincia Philistin urbem metropolim habuit, quæ nunc dicitur Ascalon, ex qua civitate omnis circa eam regio *Palæstina* est nuncupata. Hujus ab Oriente mare Rubrum occurrit, a Meridiano latere Judæa excipitur, a septentrionali plaga Tyriorum finibus clauditur, ab Occasu Ægypto limite terminatur.

20. *Judæa* regio Palæstinæ ex nomine Judæ appellata, ex cujus tribu reges habuit. Hæc prius *Chanaan* dicta, a filio Cham, sive a decem Chananæorum gentibus, quibus expulsis, eamdem terram Judæi possederunt. [c] Initium longitudinis ejus a vico Arfa usque ad vicum Juliadem porrigitur, in quo Judæorum pariter, et Tyriorum communis habitatio est. Latitudo autem ejus a monte Libani **148** usque ad Tiberiadis lacum extenditur.

21. In medio autem Judææ civitas Hierosolyma est, quasi umbilicus regionis totius. Terra variarum opum dives, frugibus fertilis, aquis illustris, opima balsamis. [d] Unde secundum elementorum gratiam existimaverunt Judæi eam promissam patribus, terram fluentem lacte et melle, cum hinc illis Deus resurrectionis prærogativam polliceretur.

22. [e] *Samaria* regio Palæstinæ ab oppido quodam nomen accepit, quod vocabatur *Samaria*, civitas quondam regalis in Israel, quæ nunc ab Augusti nomine *Sebastia* nuncupatur. Hæc regio inter Judæam, et Galilæam media jacet, incipiens [f] a vico, cui nomen est *Eleas*, deficiens in terra *Agrabat*. Situs ejus natura consimili, nec ullo differens a Judæa.

23. [g] *Galilæa* regio Palæstinæ vocata, quod gignat candidiores homines quam Palæstina. [h] Hæc autem duplex est, superior et inferior, sibi tamen connexæ, Syriæ et Phœniciæ adhærentes. Terra earum opima, et ferax, et fructibus satis fecunda.

24. *Pentapolis* regio in confinio Arabiæ et Palæstinæ sita. Dicta a quinque civitatibus impiorum, quæ cælesti igne consumptæ sunt : terra amplius A olim a Hierosolymis [i] uberrima, nunc autem deserta atque exusta. **149** Nam pro scelere incolarum de cœlo descendit ignis, qui regionem illam in cineres æternos dissolvit.

25. Cujus umbra quædam, et species in favillis, et arboribus ipsis etiam adhuc videtur. Nascuntur enim ibi poma virentia sub tanta specie maturitatis, ut edendi desiderium gignant. Si carpas, fatiscunt, ac resolvuntur in cinerem, fumumque exhalant, quasi adhuc ardeant.

26. [j] *Nabathæa* regio, a Nabath filio Ismael nuncupata. Jacet autem inter Judæam et Arabiam, et surgens ab Euphrate in mare Rubrum porrigitur, et est pars Arabiæ.

27. [k] *Ægyptus*, quæ prius Æria dicebatur, ab B Ægypto Danai fratre, postea ibi regnante, nomen accepit. [l] Hæc ab Oriente Syriæ, ac Rubro mari conjuncta, ab Occasu Libyam habet, a Septentrione mare Magnum, [m] a Meridie vero introrsus recedit, pertendens usque ad Æthiopes; regio cœli imbribus insueta, et pluviarum ignara.

28. Nilus solus eam circumfluens irrigat, et inundatione sua fecundat, [n] unde et ferax frugibus, multam partem terrarum frumento alit, cæterorum quoque negotiorum adeo copiosa, ut impleat necessariis mercibus etiam orbem terrarum. Finis Ægypti *Canopæa* a *Canope* Menelai gubernatore sepulto in ea insula, quæ Libyæ principium et ostium Nili facit.

150 29. *Seres* oppidum Orientis, a quo, et genus C Sericum, et regio nuncupata est. [o] Hæc a Scythico Oceano, et mari Caspio ad Oceanum Orientalem inflectitur; nobilibus fertilis frondibus, a quibus vellera decerpuntur, quæ cæterarum gentium commercia abnuentes Seres, ad usum vestium vendunt.

30. *Bactriæ* regioni proprius amnis Bactrus vocabulum dedit. [p] Partes ejus quæ pone sunt, Paropamisi jugis ambiuntur; quæ adversæ sunt, Indi fluvii fontibus terminantur. Reliqua includit Ochus fluvius. Mittit Bactria fortissimos Camelos nunquam atterentes pedes.

31. *Scythia* sicut et *Gothia* a Magog filio Japhet fertur cognominata; cujus terra olim ingens fuit, nam ab Oriente India, a Septentrione per paludes Mœotides inter Danubium, et Oceanum, usque ad D Germaniæ fines porrigebatur. Postea vero minor

[a] *A Septentrione Armenia.* Sic veteres lib., non *Cappadocia*, idque et Ptolomæus, tabul. 6, Asiæ confirmat, et Juvenal. satyr. 6, Armenios et Commagenos aruspices conjungens.

[b] *Phœnix Cadmi frater.* Sup., lib. IX, cap. 2, ex Euseb. Chron.

[c] *Initium longitudinis... Regiones totius.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 6. *Aquis illustris.* Ex Solin., cap. 33.

[d] *Unde secundum elem... polliceretur.* Hæc Hegesipp. dicto cap. 6, de Samaria.

[e] *Samaria.* Ex Hieron. in Os. cap. XIV.

[f] *A vico cui nomen est Eleas.* Hegesipp., ibid.

[g] *Galilæa... quod gignunt candidiores.* Etymon Græcum, cum vox sit Hebræa.

[h] *Hæc autem dup... fecunda.* Ibid., Hegesipp.

[i] *Uberrima nunc autem des.* Ex Hegesipp., lib. IV, cap. 18; Solin., cap. 35, et August., lib. XXI de Civit., cap. 5.

[j] *Nabathæa.* Sup., lib. IX, cap. 2, et Hieron. in Quæst. Heb. ad Genes., cap. 25.

[k] *Ægyptus... accepit.* Sup., lib. IX., cap. 2, et Euseb. In Chron.

[l] *Hæc ab Oriente.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *A meridie.* Solin., cap. 33.

[n] Unde et ferax... terrarum. Ex Heg., lib. IV, c. 27.

[o] *Hæc a Scythico Oc.* Totus locus ex Solin., cap. 33, e quo voces duas *commercia abnuentes* supplevimus, cum *cæterarum gentium* legatur in vet. Cod. non *cæteris gentibus*, ut quidam edidere.

[p] *Partes ejus, quæ pone.* Al., *pronæ.* Al., *planæ* Vid. Solin. et Plin., lib VI, cap. 16.

effecta, [a] a dextra Orientis parte, qua oceanus Sericus tenditur usque ad mare Caspium, quod est ad Occasum; dehinc a Meridie usque ad Caucasi jugum deducta est; cui subjacet Hyrcania, ab Occasu habens pariter gentes multas propter terrarum infecunditatem late vagantes.

32. Ex quibus quædam agros incolunt, quædam portentosæ ac truces carnibus humanis et eorum sanguine vivunt. [b] Scythiæ plures terræ sunt locupletes; inhabitabiles tamen plures, nam dum in plerisque locis auro et gemmis affluant, gryphorum immanitate accessus **151** hominum rarus est. Smaragdis autem optimis hæc patria est. Cyaneus quoque lapis et crystallus purissimus Scythiæ est. Habet et flumina magna *Moschorum*, [c] *Phasiden*, atque *Araxen*.

33. [d] *Hyrcania* dicta a silva *Hircana*, quæ Scythiæ subjacet, habens ab Oriente mare Caspium, a Meridie Armeniam, a Septentrione Albaniam, ab Occasu Iberiam. [e] Est autem silvis aspera, copiosa immanibus feris, tigribus, pantherisque, ac pardis; de qua Virgil. : *Hyrcanæque admorunt ubera tigres.*

34. [f] *Albania* a colore populi nuncupata, eo quod *albo* crine nascantur : [g] hæc ab Oriente sub mare Caspium surgens, per oram oceani Septentrionalis [h] usque ad Mæotides paludes per deserta et inculta extenditur. Huic terræ canes ingentes sunt, tantæque feritatis, [i] ut tauros premant, leones perimant.

35. [j] *Armenia* nuncupata ab *Armeno*, Jasonis Thessali comite, qui amisso rege Jasone, collecta multitudine ejus, quæ passim vagabatur, Armeniam condidit, et ex suo nomine nuncupavit. Sita est inter Taurum et Caucasum, a Cappadocia usque ad Caspium mare protensa, habens a Septentrione Ceraunios montes, ex cujus collibus **152** *Tigris* fluvius nascitur; et in cujus montibus arca post diluvium sedisse perhibetur. Duplex est autem Armenia, superior et inferior, sicut duæ Pannoniæ.

36. *Hiberia* regio Asiæ est, prope Pontum Armeniæ juncta; in hac herbæ tincturæ utiles nascuntur.

A 37. *Cappadociam* urbs propria nominavit. [k] Hæc in capite Syriæ sita : ab Oriente Armeniam tangit, ab Occasu Asiam minorem, ab Aquilone mare Cimmericum, et Themiscirios campos, quos habuere Amazones, a Meridie vero Taurum montem, cui subjacet Cilicia et Isauria usque ad Cilicum sinum, qui spectat contra insulam Cyprum. [l] Terra ejus ante alias nutrix equorum. *Halys* amnis per eam fluit, qui quondam Lydiæ regna disjunxit a Persis.

38. [m] *Asia minor* ab Oriente Cappadocia attingitur, ab aliis partibus, undique mari circumdatur. Nam a Septentrione Pontum Euxinum habet, ab Occasu Propontidem, a Meridie Ægyptium mare. Habet provincias *Bithyniam, Phrygiam, Galatiam, Lydiam, Cariam, Pamphiliam, Isauriam, Lyciam*, atque B *Ciliciam*.

39. Prima Asiæ minoris *Bithynia* in Ponti exordio ad solis orientis partem, adversa Thraciæ jacet, multis antea nominibus appellata. [n] Nam prius *Bebrycia* dicta, deinde *Mygdonia*, mox a *Bithyno* rege *Bithynia* nuncupata, ipsa est et *major Phrygia*. [o] *Nicomedia* urbs in ea est, **153** ubi [p] Annibal fugiens veneni haustu animam expiravit.

40. [q] *Galatia* dicta a priscis *Gallorum* gentibus, a quibus exstitit occupata. [r] Nam Galli in auxilium a rege Bithyniæ evocati, regnum cum eo, pacta victoria, diviserunt; sicque deinde Græcis admisti, primum *Gallo-græci*, nunc ex antiquo *Gallorum* nomine *Galatæ* dicuntur, et eorum regio *Galatia* nuncupatur.

41. [s] *Phrygia* dicta a *Phrygia* Æsopi filia. [t] Hæc C *Dardania* a *Dardano* Jovis filio dicta. De [u] quo Homerus ait :

Quem primum genuit cœlesti Jupiter arce.

[v] Hic enim profectus de Corito civitate primus venit in Phrygiam. Est autem regio [x] Troadi superjecta ab Aquilonis parte Galatiæ, a Meridiana vicina est Lycaoniæ, ab Oriente Lydiæ adhæret, ab Occidente Hellesponto mari terminatur. [y] Hujus regio *Troja* est, quam ex suo nomine appellavit *Tros*, Trojanorum rex, Ganymedis pater. Duæ sunt autem

[a] *A dextra Orient... vagantes.* Ex Oros. l. I, c. 2.

[b] *Scythiæ plures... rarus est.* Ex Solin., cap. 20.

[c] *Moschorum, Phasiden Arax...* Solin : *Heniochorum montes Araxen, Moschorum, Phasiden, fundunt.* Isid. lib. omnes Oscorum.

[d] *Hircania dicta a silv. Hyr.* Idem, sup., lib. IX, cap. 2, ex Serv., Æn. VII.

[e] *Est autem sylv. asp.* Solin., cap. 21.

[f] *Albania a colore populi.* Forte *capilli.*

[g] *Hæc ab Orient.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[h] *Usque ad Mæotides paludes.* Oros., *Usque ad Tanaim fluvium et Mæotides.*

[i] *Ut Tauros premant, leones per.* Solin., cap. 25 : *Apud Albanos nati canes feris omnibus anteponuntur; frangunt tauros, leones perimunt;* ex quo *frangant* malebat Chacon.

[j] *Armenia nuncupata.* Supra, lib. IX, cap. 2; et Justinus, lib. XLII.

[k] *Hæc in c. Syr... Cyprum.* Ex Oros., lib. I, cap. 2. Orosius ex Sallustio, quem citat Serv., Æn. XI, ad vers. *Quales Threiciæ.*

[l] *Terra ejus a. a. n. equor.* Ex Solin., cap. 57.

[m] *Asia minor... mare.* Ex Oros., lib. I, cap. 2, apud quem *Cappadocia attingitur* non *cingitur* ut in Isidorianis lib.

[n] *Nam prius Bebrycia.* Solin., cap. 44.

D [o] *Ipsa est et major Phrygia.* Ex Serv., Æn. V, ad vers. *Bebrycia ven.*, apud quem Sallust. : *Igitur introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata, ipsa est, et major Phrygia.*

[p] *Annibal... animam expiravit.* — *Expulit*, Sol., cap. 44; *exhalavit*, Margarin. Virgil., lib. XI.

[p] *Galatia.* E Solin., cap. 43, aut ex Hieron., in loc. Heb., ex Actib.

[r] *Nam Galli.* Ex Justin., lib. XXV, et lib. de Locis Heb., ex Act. apost., inter Hieron. Opera.

[s] *Phrygia... Esopi f.* Sic veteres lib. et Messalla Corvin., in lib. de Progenie August.

[t] *Hæc et Dardaniæ.* E Serv., Æn. II.

[u] *De quo Homerus ait*, etc. Verba Eusebii, in Chronic.

[v] *Hic enim profectus de Corito.* E Serv., Æn. III, ad versum 170 : *Coritum terrasque req.* Et Virg., Æn. VII, de Dardano : *Hinc illum Coriti.*

[x] *Troadi superjecta.* E. Solin., c. 43, de Asia Minore.

[y] *Hujus regio Troja.* E Serv., Georg. III, ad *Trosque parens.*

Phrygiæ, major et minor. Major Phrygia *Smyrnam* habet; [a] Minor vero *Ilium*.

42. *Lycaonia*...

[b] *Cariam* Hermus fluvius discernit a Phrygia.

43. *Lydia* sedes antiqua regum, quam Pactoli unda extulit in divitias, torrentibus aureis: hæc antea *Mæonia* dicebatur, quæ dum pro brevitate duos fratres reges Lydum et Tyrrhenum ferre non posset, **154** ex sorte Tyrrhenus cum ingenti multitudine profectus, loca [c] Italiæ occupavit, et *Thyrreniam* nuncupavit. *Lydia* autem a *Lydo* [d] regis fratre, qui in provincia remanserat, cognominata est. Conjungitur ab Occidente minori Phrygiæ, ab Ortu Smyrnam urbem habet, quam [e] Meles fluvius cingit, cujus campos *Pactolus* et *Hermus* circumfluunt, arenis aureis ditissimi.

44. *Pamphylia*.

Isauria ex situ loci perhibetur cognominata, quod undique *aurarum* aperta flatibus pateat. Metropolim urbem *Seleuciam* habet.

45. [f] *Cilicia* a *Cilice* quodam nomen traxit, quem ortum Phœnice dicunt, et antiquiorem Jove fuisse asserunt. Plurima jacet campis, recipiens ab Occiduo Lyciam, a Meridie mare Issicum, a tergo montis Tauri juga. Hanc *Cydnus* amnis intersecat, [g] matrem urbium habet *Tarsum*. In ea et *Coryeus* oppidum est, unde crocum plurimum et optimum venit, spiramine fragrantius, et colore plus aureo.

46. *Lycia* nuncupata, quod ab Oriente adjuncta *Ciliciæ* sit. Nam habet ab Ortu Ciliciam, ab Occasu et Meridie mare, a Septentrione Cariam. [h] Ibi est mons *Chimæra*, qui nocturnis æstibus ignem exhalat, sicut in Sicilia Ætna, et Vesuvius in Campania.

CAPUT IV.

155 *De Europa.*

1. Post Asiam ad *Europam* stylum vertimus. *Europa* quippe Agenoris regis Libyæ filia fuit [i] quam Jovis ab Africa raptam Cretam advexit, et tertiam

A partem orbis ex ejus nomine appellavit. [j] Iste autem est Agenor Libyæ filius, ex qua, et Libya, id est Africa fertur cognominata. Unde apparet prius Libyam accepisse vocabulum, postea Europam.

2. Europa autem in tertiam partem orbis divisa, incipit a flumine Tanai, descendens ad Occasum per Septentrionalem oceanum usque ad fines Hispaniæ, cujus pars Orientalis et Meridiana a Ponto consurgens, tota [k] mari Magno conjungitur, et in insula Gadibus finitur.

3. [l] Prima Europæ regio *Scythia* inferior, quæ a Mæotidis paludibus incipiens, inter Danubium et oceanum Septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur; quæ terra generaliter propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, *Barbaria* dicitur. Hujus pars

B prima *Alania* est, quæ ad Mæotidas paludes pertingit. Post hanc *Dacia*, ubi et *Gothia;* deinde *Germania*, ubi plurimam partem Suevi incoluerunt.

4. *Germania*, post Scythiam inferiorem a Danubio inter Rhenum fluvium, Oceanumque conclusa, cingitur a Septentrione et Occasu Oceano, ab Ortu vero Danubio, a Meridie Rheno flumine dirimitur; [m] terra dives virorum ac populis numerosis, [n] et immanibus frequens. **156** Unde et propter fecunditatem gignendorum populorum *Germania* dicta est; [o] gignit aves Hercynia sylva quarum pennæ noctu perlucent. [p] Bisontes quoque feras, et uros atque alces parturit. Mittit et gemmas, crystallum et succinum. [q] Callaicum quoque viridem, et ceraunium candidum. Duæ sunt autem Germaniæ, Superior juxta septentrionalem oceanum,

C inferior circa Rhenum.

5. [r] Provinciarum autem, quas Danubius a Barbarico ad Mediterraneum mare seclusit, [s] prima est *Mœsia*, a *messium* proventu vocata. Unde eam veteres Cereris horreum nuncupabant. [t] Hæc autem ab Oriente ostiis Danubii jungitur; ab Euro vero Thraciæ, a Meridie Macedoniæ, ab Occasu Histriæ copulatur. Post Mœsiam autem *Pannonia* est. Inde

[a] *Minor vero Ilium.* Ex dicto lib. de Locis Heb., Act.

[b] *Cariam.* E Solin., cap, 43.

[c] *Loca Italiæ occup.* E Serv., et impres. veteres lib. omnes, *Galliæ.*

[d] *A Lydo regis Fratre.* Vocem *regis* delebat Chacon. Videntur autem hæc e Servio sumpta, Æn. VIII, ad *Urbis Ægyllinæ sedes.*

[e] *Meles fluv.* Sic vet. lib., de quo, superiori lib., vid. Plin., lib. v, cap. 29.

[f] *Ciliciam a Cilic.* E solin., cap. de Cilic.

[g] *Matrem urb. h. Tarson, hanc Cydn.*, etc. Ex Solino. Nam inverso ordine hæc leguntur in Codicib. Isid., et in dictis lib. de Locis Heb., ex Act. apost.

[h] *Ibi est mons Chimæra.* Ex Solin., cap. 42, de Lycia. Ex quo *Vesuvius* hic legendum fuit, non *Vesulus*, ut est in manuscriptis. Vid. Serv. Æn. XI, ad *Multos Vesulus quem*, et Georg. II, ad vers.:

Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo.

Cap. IV. — [i] *Jovis.* Ita omnes Goth. ut ante quoque annotavimus.

[j] *Iste autem est Agenor Libyæ fil.* Apollodorus de Agenore: Λιβύης δὲ καὶ ποσειδῶνος γίγνονται παῖδες δίδυμοι Ἄγενωρ, καὶ Βῆλος.

[k] *Mari Magno conjungitur.* — *Contingitur* Chac.

[l] *Prima Europæ Reg.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[m] *Terra dives viror.* Al., *Viriam virorum.* Solin., cap. 23.

[n] *Et immanibus frequens.* — *Frequens* ex Solin. reposuimus.

[o] *Gignit aves.* Ex Solin., ibid.

[p] *Bizontas quoque feras, et uros, atque Alces.* Solin., ibid., Plin., lib. VIII, cap. 15; Cæsar, lib. VI, de Bell. Gall.; Serv. Georg. II.

[q] *Callaicum quoque.* — *Callaim* Plin., l. XXXVII, c. 8.

D [r] *Provinciarum autem.* Ex Oros., ibid.

[s] *Prima est Mœsia.* — *Mœsia*, an *Mysia* verior scriptura sit, nondum satis constitui. Nam Isidori et Solini, cujus hæc sunt, Codices variant; apud Orosium *Mœsia* perpetuo. Serv. Georg. I, ad *Nullo tantum se Mœsia cultu*: *Mœsia*, inquit, *Civitas Phrygiæ. Mysia Provincia est.* Verum rem ipsam si spectes, *Mysiam* minore periculo scripseris. Constat enim Mysiam a geographis, et in Asia, et in Europa collocari. Quin etiam apud Virgilium (si Pierio credimus), ut *Mæsia* legatur, invitis manuscriptis libris. Servii auctoritas fecit. Sed origo a *messibus* tracta Mœsiam, sive Mesiam potius ab Isidoro dictam arguit, quod Chaconi quoque magis placebat. Nam quod μῦσος, aut μύσην apud Lydos, auctoribus Eustachio ad Dionys. Afrum, et Hesychio, significat, nihil ad Isidorum.

[t] *Hæc autem ab Oriente ostiis Danub.* Ex Oros., lib. I, cap. 2.

Noricus ager frigidus, et parcius fructuosus. Post quæ *Rheticus* ferax frugibus, qui excipit *Galliam Belgicam*.

6. *Thraciæ* Thiras Japhet filius veniens nomen dedisse perhibetur. Alii a sævitia incolarum Thraciam appellatam dixerunt. [a] Huic ab Oriente Propontis, et urbs Constantinopolis opposita est, a Septentrione vero Ister obtenditur, a Meridie vero Ægæo mari adhæret, ab Occasu Macedonia illi subjacet. Cujus regionem olim *Bessorum* populus, **157** *Massagetæ Sarmatæ, Scythæ*, et aliæ plurimæ nationes incoluerunt. Ampla est enim, ideoque plurimas continuit gentes, Hebrum fluvium Thracia fundit, qui etiam gentes barbarorum plurimas tangit.

7. *Græcia* a Græco rege vocata, qui cunctam eam regionem regno incoluit. Sunt autem provinciæ Græciæ septem : quarum prima ab Occidente *Dalmatia* inde *Epirus*, inde *Hellas*, inde *Thessalia*, inde *Macedonia*, inde *Achaia*, et duæ in mari, *Creta* et *Cyclades*. *Illyricum* autem generaliter omnis Græcia est.

8. *Dalmatiam* a *Delmi* maxima ejusdem provinciæ civitate, traxisse nomen existimatur. Adhæret [b] ab Oriente Macedoniæ, a Septentrione Mœsiæ, ab Occasu Istria terminatur, a Meridie vero Adriatico sinu clauditur.

9. [c] *Epirus* a *Pyrrho* Achillis filio cognominata, cujus pars *Chaonia*, quæ ante *Molossia* dicta est, a *Molosso* filio Pyrrhi, quem de Andromacha habuit. Sed postquam occisus est Pyrrhus Orestis insidiis, Andromacham Helenus suscepit, tenuitque regnum privigni, **158** qui successerat patri, a quo *Molossia* dicta pars Epiri, quam Helenus postea a fratre *Chaone*, quem in venatu per ignorantiam dicitur occidisse, *Chaoniam* nominavit, quasi ad solatium fratris exstincti.

10. [d] *Hellas* dicta a rege *Hellene*, Deucalionis et Pyrrhæ filio, a quo et prius Græci *Hellenes* nuncupati sunt. Ipsa est, et *Attica* terra, *Acte*, prius dicta. [e] Nam Cranaus quidam Græciæ indigena fuit, ex cujus filia *Attis* nomine *Attica* terra vocata est. Hæc inter Macedoniam, et Achaiam media jacet, Arcadiæ à Septentrionali parte conjuncta. [f] Ipsa est et vera Græcia, ubi fuit *Athenæ* civitas [g] mater liberalium litterarum, et philosophorum nutrix, qua nihil habuit Græcia clarius atque nobilius. In ea est et *Marathonius* campus opinione quondam prælii cruentissimus.

11. Helladis autem duæ sunt provinciæ, *Bœotia et Peloponnesus*.

Bœotia autem dicta hac ex causa. Dum Cadmus Agenoris filius **159** Europam sororem a Jove raptam ex præcepto genitoris quæreret, nec reperiret, patris iram formidans, confirmato animo, elegit exsilium. Nam bovis forte conspectæ secutus vestigia, amplexus est sedem ubi illa recubuerat, sicque locum de nomine *bovis* BOEOTIAM nominavit : ubi et *Thebas* urbem construxit, in quam olim civilia bella detonuerunt, et [h] ubi nati sunt Apollo et Hercules major ille Thebanus. Eadem est [i] *Aonia* vocata, a fonte quodam
B Apollini et Musis consecrato, qui in eadem Bœotia est.

Peloponnesus secunda pars Helladis, a *Pelope* regnata atque vocata.

12. *Thessalia* a *Thessalo* rege cognominata, quæ a meridiana plaga Macedoniæ conjuncta est, [j] cujus a tergo Pieria est. Multa in Thessalia flumina, et oppida, inter quæ præcipue *Thessalonica*, et *Thebæ*. Ibi est mons *Parnassus* quondam Apollini consecratus **160** Thessalia patria Achillis, et origo Lapitharum fuit, de quibus [k] fertur quod hi primo equos frenis domuerint; unde et *Centauri* dicti sunt. In Thessalia primum solidi aurei facti sunt, domandorum quoque equorum usus primum repertus est.

13. *Macedoniæ* in exordio ab *Emutio* rege *Ema-*
C *thiæ* nomen erat, sed [l] *Macedo* Deucalionis maternus nepos, postquam ibi accepit principatum, mutavit vocabulum, *Macedoniamque* a suo nomine dixit. [m] Est autem confinis ab Oriente Ægæo mari, a Meridie Achaiæ, ab Occasu Dalmatiæ, a Septentrione Mœsiæ. Patria Alexandri Magni, et [n] regio aureis venis argenteisque opima. Lapidem quem pæantidem vocant ista gignit. Mons *Olympus* in eo est, [o] qui excellenti vertice tantus attollitur, ut in cacumine ejus, nec nubes, nec venti sentiantur.

14. [p] *Achaia* ab *Achæo* rege, et urbs et provincia appellata. Hæc pene insula est. Nam absque Septentrionali parte, qua Macedoniæ jungitur, undique septa est mari. Ab Oriente enim habet Myrteum

[a] *Huic ab Oriente Propontis*. Ex Oros., ibid.

[b] *Adhæret autem ab Oriente...clauditur*. Ex eod. Post hæc verba leguntur in quibusdam Gothicis ista : *Illyrica regio juxta Adriaticum mare, in qua Dardani sedes habent, ipsa est et Dardania a Dardano rege cognominata, homines ex Trojana prosapia in mores barbaros efferati;* quæ fortasse rejicienda non sunt. Vide Plinium, lib. IV, cap. 8.

[c] *Epirus a Pyrrho... exstincti*. E Serv. pleraque Æn. III, ad vers. *Patrio Andromachen ;* apud quem in lib. impressis a Rob. Step. : *Positam a fratre Chaone*, legitur. De qua lectione alii judicabunt.

[d] *Hellas dicta a Rege*. Ex Eusebii Chron., et Serv., Eclog. II, ad *Actœo Aracyntho*.

[e] *Nam Cranaus indigena*, etc. Verba sunt Eusebii.

[f] *Ipsa est et vera Græcia*. Hæc omnia carptim sumpta e Solin., cap. de Græcia.

[g] *Mater liberal... nobilius*. Ex Aug. XVIII, de Civit., cap. 9.

D [h] *Ubi nati sunt Apol. et Herc.* At Solin., cap. 13, de Thebis : *Urbs ista numinibus apud se ortis gloriatur, ut perhibent qui sacris carminibus Herculem et Liberum celebrant;* e quo pro *Appoline Liberum* substituebat Chacon invitis omnibus lib.

[i] *Eadem est et Aonia*. E Serv., Eclog. 10, ad vers. *Aonia Aganippe*.

[j] *Cujus a tergo Pieria est*. Ita. Solin., cap. de Thessalia, sed paulo aliter Plinius, lib. IV, cap. 8.

[k] *De quibus fertur quod hi prim.* Virg., Geog. II : *Frena Peletronii Lapythæ*. E Serv.

[l] *Macedo deucal.* E Sol., cap. de Macedonia.

[m] *Est autem confin. Mysiæ*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[n] *Et regio*. E Solin.

[o] *Qui excellenti vertice tantus*. Ex eod., cap. de Thessalia.

[p] *Achia ab Ach.* Ex Chron. Eusebii.

mare, ab Euro Creticum, a Meridie Ionium : ab Africa et Occasu [a] Cephaloniam, et Cassiopam insulas, a sola Septentrionali parte Macedoniæ, vel Atticæ terræ adjungitur, hujus caput est urbs *Corinthus* Græciæ decus. *Inachus* est Achaiæ fluvius.

161 15. [b] *Arcadia* sinus Achaiæ est, ut platani folium, inter Ionium et Ægæum mare exposita, [c] quam *Arcas* Jovis et Calistæ filius, Pelasgis in ditionem redactis, ex suo nomine *Arcadiam* nuncupavit. Ipsa est et *Cicyonia* a *Sicyone* rege, a quo et regnum *Sicyoniorum* est dictum. Habet autem Arcadia fluvium magnum *Erimanthum;* asbeston quoque lapidem, qui semel accensus nunquam exstinguitur. Candidissimæ etiam merulæ ibi nascuntur.

16. *Lacedemonia.*

[d] *Pannonia* ab Alpibus *Pœninis* est nuncupata, quibus ab Italia secernitur : regio [e] viro fortis, et solo læta, duobus satis acribus fluviis *Drabo*, *Saboque* vallata. Conjungitur autem cum Norico et Rhetia, habens ab Oriente Mœsiam, [f] ab Euro Istriam, ab Africo vero Alpes Appenninas, ab Occasu Galliam Belgicam, a Septentrione Danubii fontem, vel limitem, qui Germaniam, Galliamque secernit.

17. *Istriam* Ister amnis vocavit, qui ejus terram influit, ipse est *Danubius*. Habet autem Istria a Septentrione Pannoniam.

18. *Italia* olim a Græcis populis occupata, [g] *magna Græcia* appellata est; deinde a regis nomine *Saturnia*, mox et *Latium* dicta, eo quod, idem Saturnus, a Jove sedibus suis pulsus, ibi *latuerit;* postremo ab *Italo*, **162** Siculorum rege, ibi regnante, *Italia* nuncupata est. [h] Cujus situs longitudine amplius quam latitudine [i] a Circio in Eurum extenditur, a Meridie Tyrrheno mari, ab Aquilone Adriatico clauditur, ab Occiduo Alpium jugis finitur : terra in rebus omnibus pulcherrima, Soli fertilitate, pabuli ubertate gratissima.

19. Habet lacus *Benacum, Avernum*, atque *Lucrinum ;* fluvios *Eridanum*, et *Tiberim*, et tenentes fontibus *Baias*. Gignit gemmas syrtitem, lyncurium, et corallium ; boam quoque serpentem, lyncem feram, et Diomedeas aves. *Italia* autem et *Hispania* idcirco *Hesperiæ* dictæ, quod Græci *Hespero* stella navigent, et in Italia et in Hispania, [j] quæ hac ratione discernuntur ; aut enim *Hesperiam* solam dicis

A et significas *Italiam :* aut addis *ultimam*, et significas *Hispaniam*, quia in Occidentis est fine,

20. *Tuscia* pars Italiæ, [k] *Umbria* vero pars Tusciæ *Tuscia* autem a frequentia sacrorum et *thuris* vocata ἀπὸ τοῦ θύειν

21. *Umbriam* vero historiæ narrant, eo quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerit, ob hoc *Umbriam* Græce cognominatam. Est enim in jugis Appennini montis sita, in parte Italiæ juxta Meridiem.

22. [l] *Etruria* pars Italiæ dicta, quod ejus fines tendebantur usque ad ripam Tiberis, quasi ἕτερος ὅρος. Nam ἕτερος *alter*, ὅρος *finis* vocatur. **163** Romæ enim fines antea unam tantum Tiberis ripam tenebant. Alii Etruriam ab Etrusco principe putant.
B Item et *Tyrrhenia* a *Tyrrheno* Lydii fratre, qui ex sorte cum populi parte de Mæonia venit ad Italiam. Hæc est et Tuscia, sed *Tusciam* dicere non debemus, quia nusquam legimus. *Tuscia* autem, a frequentia sacrificii et thuris, dicta est ἀπὸ τοῦ θύειν : illic et aruspicinam dicunt esse repertam.

23. [m] *Apulia*, ubi *Brundisium* situm est, quam Ætoli secuti Diomedem ducem condiderunt.

24. *Campania* habet terras hyeme atque æstate vernantes. Sol ibi mitis, grata temperies, aer purus et blandus.

25. *Gallia* a candore populi nuncupata est, γάλα enim Græce lac dicitur. Montes enim et rigor cœli ab ea parte solis ardorem excludunt, quo fit ut candor corporum non coloretur. Hanc ab Oriente *Alpium*
C juga tuentur, ab Occasu Oceanus includit, a Meridie prærupta *Pyrenæi*, a Septentrione Rheni fluenta, atque Germania, cujus initium Belgica, finis Aquitania est; regio gleba uberi, ac pabulosa ad usum animantium apta, fluminibus quoque, et fontibus irrigua, perfusa duobus magnis Rheno, et Rhodano fluviis.

26. [n] *Belgis* autem civitas est Galliæ, a qua *Belgica* provincia dicta est.

Cisalpina, quia citra Alpes.

Transalpina, id est trans Alpes, contra Septentrionem.

Rhetia vero, quod sint juxta Rhenum.

27. [o] *Aquitania* autem ab obliquis aquis *Ligeri*

[a] *Cassiopam Cephaloniam et insulas.* Oros., ib., cap. 2 : *Ab Africo et Occasu Cephaloniam et Cassiopam Insulas, a Septentrione sinum Corinthium, ab Aquilone angustum terræ dorsum, quo Macedoniæ conjungitur, vel potius Atticæ, qui locus Isthmos vocatur, ubi est Corinthus.*

[b] *Arcadia sinus...ut platani folium.* Confusa sunt hæc Arcadia in sinu est Peloponnesi, id est, in medio ipsius. Peloponnesus vero, ut platani folium extenditur.

[c] *Quam Arcas Jov.*, etc. Ex Chron. Euseb.

[d] *Pannonia.* Ex Oros., ibid.

[e] *Viro fortis.* Ita veter. lib. et Solin., cap. de Gallia.

[f] *Ab Euro Istriam. — A Meridie* mallemus.

[g] *Italia... magna Græcia.* Serv., Æn. I, ad vers. *Seu vos Hesperiam magnam*, etc. Μεγάλη Ἕλλας *ap-*

D *pellata est, quia a Tarento usque ad Cumas omnes civitates Græci condiderunt.* Vid. Justin., lib, XX.

[h] *Cujus situs longitudine ampl.* E Solin., cap. de Italia : *Procerilate amplior, quam latitudine.*

[i] *A circio in Eurum...finitur.* Ex Oros.

[j] *Quæ hac ratione discernuntur*, etc. E Serv., Æn. I, ad vers. *Est locus Hesperiam.* Et lib, III : *Ab Hespero* (inquit) *Hispaniæ rege vel a stella, quam intuentur petentes Italiam.*

[k] *Umbria vero pars Tusciæ.* Ex eod., Æn XII. *Umbria vero dicitur, ut hist.* E Solin., cap. 8.

[l] *Etruria pars Italiæ.* E Serv. Æn. XI. *Etruscique duces ;* et II : *Ad terram Hesp. venies.*

[m] *Apulia ubi Brundus..... quam Æoli.* Verba sunt Justin., lib. XII.

[n] *Belgis.* Belgium dicitur a Cæsare.

[o] *Aquitania.* Ex Oros.

fluminis appellata, quia ex plurima parte terminus ejus est, eamque pene in orbem cingit.

28. [a] *Hispania* prius ab *Ibero* amne *Iberia* nuncupata. Postea ab *Hispalo* HISPANIA cognominata est. [b] Ipsa est, et vere *Hesperia*, ab *Hespero* **164** stella Occidentali dicta. Sita est autem inter Africam, et Galliam, a Septentrione Pyrenæis montibus clausa, a reliquis partibus undique mari conclusa salubritate cœli æqualis, omnium frugum generibus fecunda, gemmarum metallorumque copiis ditissima.

29. Interfluunt eam flumina magna *Bætis*, *Minius*, *Iberus* et *Tagus* aurum trahens, ut *Pactolus*. Habet provincias sex : *Tarraconensem*, *Carthaginensem*, *Lusitaniam*, *Galleciam*, *Bæticam*, et transfreta in regione Africæ *Tingitaniam*.

30. [c] Duæ sunt autem Hispaniæ, *Citerior*, quæ in Septentrionis plaga a Pyrenæo usque ad Carthaginem porrigitur : *Ulterior*, quæ in Meridiem a Celtiberis usque ad Gaditanum fretum extenditur. *Citerior* autem et *ulterior* dicta, quasi *citra* et *ultra*; sed *citra*, quasi *circa* terras, et *ultra*, vel quod *ultima*, vel quod non sit post hanc ulla, hoc est, alia terra.

CAPUT V.

De Lybia.

1. *Libya* dicta, [d] quod inde *Libs* flat, hoc est, Africus. [e] Alii aiunt Epaphum Jovis filium, qui Memphim in Ægypto condidit, ex Cassiopa uxore procreasse filiam *Lybiam*, quæ postea in Africa regnum possedit, cujus ex nomine terra *Lybia* est appellata.

2. *Africam* autem nominatam quidam inde existimant quasi *apricam*, quod sit aperta cœlo, vel soli, et sine horrore frigoris. **165** [f] Alii dicunt *Africam* appellari ab uno ex posteris Abrahæ de Cethura, qui vocatus est *Afer*, [g] de quo supra meminimus.

3. Incipit autem a finibus Ægypti, pergens juxta Meridiem per Æthiopiam usque ad *Atlantem* montem. A Septentrionali vero parte, Mediterraneo mari conjuncta clauditur, et in Gaditano freto finitur, habens provincias *Libyam Cyrenensem*, *Pentapolim*, *Tripolim*, [h] *Bizacium*, *Carthaginem*, *Numidiam*, [i] *Mauritaniam*

A *Sitifensem*, *Mauritaniam*, *Tingitanam*, et circa solis ardorem *Æthiopiam*.

4. [j] *Lybia Cirenensis* in parte Africæ prima est, a *Cyrene* urbe metropoli, quæ est in ejus finibus, nuncupata. Huic ab Oriente Ægyptus est, ab Occasu Syrtes majores, et Troglodytæ, a Septentrione mare Libycum : a Meridie Æthiopia, et barbarorum variæ nationes, et solitudines inaccessibiles, quæ etiam basiliscos serpentes creant.

5 *Pentapolis* Græca lingua a quinque urbibus nuncupata, id est, *Cyrene*, *Berenice*, [k] *Theuchira*, *Apollonia*, *Ptolemaide*. Ex quibus *Ptolemais* et *Berenice* a regibus nominatæ sunt. Est autem Pentapolis Libyæ Cirenensi adjuncta, et in ejus finibus deputata.

6. *Tripolitanam* quoque provinciam Græci lingua
B sua signant de numero trium magnarum urbium : [l] *Oca* : *Sabratæ*, *Leptis magnæ* ; hæc habet ab Oriente Syrtes majores, et Troglodytas, a Septentrione **166** mare Adriaticum, ab Occasu Bizantium, a Meridie Getulos et Garamantes usque ad Oceanum Æthiopicum pertendentes.

7. Byzacena regio ex duobus nobilissimis oppidis nomen sortita est, ex quibus unum *Adrumetus* vocatur (alterum *Byzacium*). Hæc sub Tripoli est, [m] patens passuum ducenta, vel amplius millia, fecunda oleis, et glebis ita præpinguis, ut jacta ibi semina, incremento pene centesimo frugis renascantur.

8. [n] *Zeugis*, ubi *Carthago* magna, ipsa est et vera Africa inter Byzacium, et Numidiam sita, a Septentrione mari Siculo juncta, et a Meridie usque ad Ge-
C tulorum regionem porrecta, cujus proxima quæque frugifera sunt, ulteriora autem bestiis et serpentibus plena, atque onagris magnis in deserto vagantibus. *Getulia* autem Africæ pars mediterranea est.

9. [o] Numidia ab incolis passim vagantibus sic vocata, quod nullam certam haberent sedem. Nam lingua eorum incertæ sedes et vagæ *Numidia* dicuntur. Incipit autem a flumine *Ampsaga*, in Zeugitanum limitem desinit, [a] habens ab Ortu Syrtes minores, a Septentrione mare quod intendit Sardiniam, ab Oc-

[a] *Hispania*. Ex Justin. lib. XLIV.

[b] *Ipsa est, et vera Hesperia*. E Serv., Æn. I. ad vers. *Est locus Hesp*.

[c] *Duæ sunt Hispan*. Ex Oros.

CAP. V. — [d] *Libya, quod inde Libs flat*. E Serv., Æn. I, ad *Venturum excid. Libyæ*.

[e] *Alii aiunt Epaphum*. Hyginus in Fabulis, cap. 149, et Placidus ad Thebaid. IV.

[f] *Alii dicunt Africam*, Hieronym., in Quæst. in Genes., ad cap. 25.

[g] *De quo supra*. Lib. IX, cap. 2.

[h] *Byzacium*.— *Byzancium* legitur in antiquissimis libris, et marmoribus, et apud Stephanum. Veram tamen scripturam *Byzatium* existimabat Chacon ex vetustis Varronis Codicibus, lib. I, de Re rust., cap. 44, et Plin., lib, V, cap. 4 et lib. XVII. cap. 5, et lib. XVIII, cap. 10, et Aug. in Ps. XXXVI, concione 2. Quam etiam vulgati Isidori libri, et plerique ex Gothicis retinent.

[i] *Mauritaniam Sitifensem Mauritan. Ting*. Quod *Cæsariensem* addunt quidam libri, tresque Mauritanias videntur ex Orosio facere, nihil est quod moreriensem et Sitifensem, vel etiam Sitifensem et Tingitanam ex Concil. Carthag. VII. constat esse conjunctas, ut Cæsariensis alterutrius, quasi appendix sit ; ita tamen ut pro Tingitana in Conciliis sæpe ponatur.

D [j] *Lybia Cyren... pertendentes*. Ex Oros., lib. I, cap. 2.

[k] *Theuchira*. Mendose olim legebatur Ceutria. Vid. Ptolemæi tabul. 4.

[l] *Oea, Sabratæ, Leptis mag*. Solin., cap. 30. *Achæi Tripolim lingua sua signant de trium Urbium numero Taphræ, Abratani, Leptis magnæ*. Nostri Codices partim *Oetabrate*, partim *Oea Tabrace*, partim *Oea Sabrete*. Sil., lib. III :

Sabrata, tum Tyrium vulgus, Sarranique Leptis
Æaque Trinacrios Afris permista colonos.

Ubi *Oeaque* ex Isidoro libentius legerim.

[m] *Patens passuum duc*. E Solin., cap. 30.

[n] *Zeugis ubi Carthago magna*. Verba sunt Oros.

[o] *Numidia ab incolis passim vag*. Sallust. in Jugurth.: *Et quia sæpe tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant, semet ipsi* Numidas *appellavere*. Idem Plin., lib. V, cap. 3 ; paulo tamen aliter Festus.

casu Mauritaniam Sitifensem, a Meridie Æthiopum A gentes, regio campis præpinguis. Ubi autem sylvestris est, feras educat; ubi jugis ardua, equos et onagros procreat; **167** eximio etiam marmore prædicatur, quod *Numidicum* dicitur. Habet autem urbes præcipuas [b] *Hipponem, Rhegium, et Rusicadam.*

10. *Mauritania* vocata a colore populorum. Græci enim nigrum μαῦρον vocant. Sicut enim Gallia a candore populi, ita Mauritania a nigredine nomen sortita est. Cujus prima provincia *Mauritania Sitifensis* est, quæ *Sitifi* habet oppidum, a quo et vocabulum traxisse regio perhibetur.

11. *Mauritania* vero *Cæsariensis Colonia, Cæsaria* civitas fuit, et nomen provinciæ ex ea datum, [c] Utræque igitur sibi conjunctæ ab Oriente Numidiam habent, a septentrione mare Magnum, ab Occasu flumen Malvam, a Meridie montem *Astrixim*, [d] qui discernit inter fecundam terram, et arenas jacentes usque ad Oceanum.

12. *Mauritania Tingitana* a *Tingi* metropolitana hujus provinciæ civitate vocata. [e] Hæc ultima Africæ exsurgit a montibus septem, habens ab Oriente flumen Malvam: [f] a Septentrione fretum Gaditanum, ab Occiduo oceanum Atlanticum, a [g] Meridie Gaulalum gentes usque ad oceanum Hesperium pererrantes. Regio gignens feras, simias, dracones, et struthiones, olim etiam, et elephantis plena fuit, quos sola nunc India parturit.

168 13. [h] *Garamantis* regionis caput *Garamma* oppidum fuit. Est autem inter Cyrenensem et Æthiopiam, ubi est fons [i] qui riget calore diei, et calet C frigore noctis.

14. *Æthiopia* dicta a colore populorum, quos solis vicinitas torret. [j] Denique vim sideris prodit hominum color, est enim ibi jugis æstus. [k] Nam quidquid ejus est, sub Meridiano cardine est. Circa Occiduum autem montuosa est, arenosa in medio, ad Orientalem vero plagam deserta; cujus situs ab Occiduo *Atlantis* montis ad Orientem usque in Ægyptii fines porrigitur; a Meridie Oceano, a Septentrione *Nilo* flumine clauditur, plurimas habens gentes, diverso vultu, et monstrosa specie horribiles.

15. Ferarum quoque, et serpentium referta est multitudine. Illic quippe Rhinoceros bestia, et camelopardalis, basiliscus, dracones ingentes, ex quorum cerebro gemmæ extrahuntur, hiacynthus quoque, et crysoprasus ibi reperiuntur. Cinnamonum ibi colligitur. D

16. Duæ sunt autem *Æthiopiæ*, una circa solis Ortum, altera circa Occasum in Mauritania.

17. Extra tres autem partes orbis, quarta pars trans Oceanum interior est in Meridie, quæ solis ardore nobis incognita est, in cujus finibus [l] Antipodes fabulose inhabitare produntur. Proxima autem Hispaniæ *Mauritania* est, deinde *Numidia*, inde regio *Carthaginensis*, post quæ *Getuliam* accepimus, postea *Æthiopiam*, inde loca exusta solis ardoribus.

18. Sciendum sane, quod quædam provinciæ primum de nomine auctoris appellatæ sunt, postea a provincia gentis nomen est factum; nam ab *Italo* ITALIA, et rursus ab *Italia* ITALUS, et sic utimur ipso nomine gentis, quomodo fuit ipsum nomen auctoris, unde derivatum est nomen provinciæ. Ex quo acci- B dit ex uno homine **169** nominari, et civitatem, et regionem, et gentem.

19. Provinciæ autem ex causa vocabulum acceperunt. Principatus namque gentium, qui ad reges alios pertinebant, cum in jus suum Romani vincendo redigerent, procul positas regiones *provincias* appellaverunt. *Patria* autem vocata, quod communis sit omnium qui in ea nati sunt.

20. [m] *Terram* autem significare prædiximus elementum; *terras* vero singulas partes, ut *Africa*, *Italia*; eadem et *loca*. Nam loca et terræ spatia in orbe terrarum, multas in se continent provincias, sicut in corpore locus est, pars una multa in se continens membra, sicut et domus multa in se habens cubicula; sic *terræ* et *loca* dicuntur terrarum spatia, quorum partes sunt provinciæ; sicut in Asia, *Phrgyia*, in Gallia, *Rhetia*, in Hispana, *Bætica*.

21. Nam Asia locus est, provincia Asiæ *Phrygia*, *Troja* regio *Phrygiæ*, *Ilium* civitas *Trojæ*. Item regiones partes sunt provinciarum quas vulgus *conventus* vocat; sicut in *Phrygia Troja*, sicut in *Gallicia Cantabria, Asturia*. A rectoribus autem *regio* nuncupata est, cujus partes territoria sunt.

22. [n] *Territorium* autem vocatum, quasi *tauritorium*, tritum bobus, et aratro. Antiqui enim sulco ducto, et possessionum, et territorium limites designabant.

170 CAPUT VI.

De insulis.

1. *Insulæ* dictæ, quod in *salo* sint, id est, in mari. Ex iis quoque notissimæ et maximæ, quas plurimi veterum solerti studio indagaverunt, notandæ sunt.

[a] *Habens ab Ortu Syrt. min.* Oros., ibid.

[b] *Hipponem, Rheg. et Rusiccem.* Idem, Oros.

[c] *Utræque igitur.* Oros.

[d] *Qui discernit inter fecund. terram.* Oros.: *Qui dividit inter vivam terram, et jacentes arenas usque ad Oceanum.*

[e] *Hæc ultima Africæ... pererrantes.* Ex Orosio, illa tamen: *Exsurgit a montibus septem.* Solini sunt cap. de Mauritania.

[f] *A Septentrione fretum Gaditanum.* Orosius: *A septentrione mare nostrum, et fretum Gaditanum.*

[g] *A Meridie Gaulalum gentes.* Orosius: *A Meridie Autololum gentes, quas nunc* Gaulales *vocant.*

[h] *Garam. Reg.* E. Solin.

[i] *Qui riget cal.* Ita Gothici, *friget* Solinus.

[j] *Denique vim sideris prodit hominum color.* Verba sunt Solini, cap. de India.

[k] *Nam quidquid ejus est sub Merid. card.* E Solin., cap. de *Æthiop.*

[l] *Antipodes fab.* Sequitur Lactantium et Augustinum.

[m] *Terram autem significare prædixim.* Sup., cap. I, ex Serv., Æn. VI.

[n] *Territorium vocatum.* Serv., Æn. V. ad *Urbem designat aratro. Unde et territorium dictum, quasi terribovium, tritum bobus, et aratro.* Sed *tauritorium* retinuimus ex Goth. lib., nisi *territerium*, mavis ex Vulcani editione, aut *territaurium*.

2. [a] *Britannia*, Oceani insula, interfuso mari toto A orbe divisa, a vocabulo suæ gentis cognominata. [b] Hæc in aversa Galliarum parte ad prospectum Hispaniæ sita est; [c] circuitus ejus quadragies octies septuaginta quinque millia; multa et magna flumina in ea, fontes calidi, metallorum larga et varia copia. Gagates lapis ibi plurimus, et margaritæ.

3. [d] *Thanatos*, insula Oceani, freto Gallico [e] a Britannia æstuario tenui separata, frumentariis campis, et gleba uberi. Dicta autem *Thanatos* a morte serpentum, quos dum ipsa nesciat, asportata inde terra quoquo gentium vecta sit, angues illico perimit.

4. [f] *Thyle* ultima insula Oceani inter septentrionalem, et occidentalem plagam ultra Britanniam, a sole nomen habens, quia in ea æstivum **171** solstitium B sol facit, et nullus ultra eam dies est; unde et pigrum, et concretum est ejus mare.

5. *Orchades*, insulæ Oceani, ultra Britanniam positæ numero triginta tres, [g] quarum viginti desertæ sunt, tredecim coluntur.

6. [h] *Scotia*, eadem et *Hibernia* proxima Britanniæ insula, spatio terrarum angustior, sed situ fecundior; hæc ab Africo in Boream porrigitur, cujus partes priores Iberiam, et Cantabricum oceanum intendunt. Unde et *Hibernia* dicta. *Scotia* autem, quod a *Scotorum* gentibus colitur, appellata. [i] Illic nullus anguis, avis rara, apis nulla; adeo ut advectos inde pulveres, seu lapillos, si quis alibi sparserit inter alvearia, examina favos deserant.

7. *Gades*, insula in fine Bæticæ provinciæ sita, quæ C dirimit Europam ab Africa, [j] in qua Herculis columnæ visuntur, et unde Tyrrheni maris faucibus Oceani æstus immittitur. Est autem [k] a continenti terra centum viginti passibus divisa. Quam Tyrii a rubro profecti mare occupantes, [h] lingua sua *Gadir*, id est, *sepem*, nominaverunt, **172** pro eo quod circumsepta sit mari. Nascitur in ea arbor similis palmæ, cujus gummi infectum vitrum Ceraunium gemmam reddit.

8. [m] *Fortunatæ* insulæ vocabulo suo significant omnia ferre bona, quasi felices, et beatæ fructuum ubertate. Suapte enim natura pretiosarum poma silvarum parturiunt. Fortuitis vitibus juga collium vestiuntur, ad herbarum vicem messis et olus vulgo est; unde gentilium error, et sæcularium carmina poetarum, propter soli fæcunditatem, easdem esse Paradisum putaverunt. [b] Sitæ sunt autem in Oceano contra lævam Mauritaniæ, Occiduo proximæ, et inter se interjecto mari discretæ.

9. [o] *Gorgades*, insulæ Oceani, obversæ promontorio quod vocatur *Hesperuceras*, quas incoluerunt *Gorgones* feminæ aliti pernicitate, hirsuto et aspero corpore; ex iis insulæ cognominatæ; distant autem a continenti terra bidui navigatione.

10. *Hesperidum* insulæ vocatæ a civitate *Hesperide*, quæ fuit in fine Mauritaniæ; sunt enim ultra Gorgadas sitæ sub Atlanteum littus in intimis maris sinibus, in quarum hortis fingunt fabulæ draconem pervigilem aurea mala servantem. Fertur ibi esse maris æstuarium **173** adeo sinuosis lateribus tortuosum, ut visentibus procul lapsus angueos imitetur.

11. [p] *Chryse* et *Argyre* insulæ in Indico Oceano sitæ, adeo fecundæ copia metallorum, ut plerique eas auream superficiem et argenteam habere prodiderint, unde et vocabula sortitæ sunt.

12. *Taprobana* insula Indiæ subjacens ad Eurum, ex qua oceanus Indicus incipit, patens in longitudine octingentis septuaginta quinque millibus passuum, in latitudine [q] sexcentis viginti quinque millibus. Scinditur amne interfluo, tota margaritis repleta et gemmis. Pars ejus bestiis et Elephantis repleta est, partem vero homines tenent. In hac insula dicunt in uno anno duas esse æstates, et duas hiemes, et bis locum vernare floribus.

Cap. VI. — [a] *Britannia Oceani insula*, etc. Hegesipp., lib. v, cap. 15 : *Quid attexam Britannias interfuso mari, toto orbe divisas?* Et Oros., lib. I, cap. 2 : *Britannia Oceani insula.*

[b] *Hæc in aversa Gall.* Oros., ibid. : *Et quoniam Oceanus habet insulas, quas Britanniam, et Hiberniam vocant, quæ in adversa Galliarum parte ad prospectum Hispaniæ sitæ sunt.*

[c] *Circuitus ejus...plurimus.* Ex Sol., c. de Britannia.

[d] *Thanatos.* Solin., *Athanatis.*

[e] *A Britannia æstuario tenui sep.* E Sol., ib., e quo restitutus est hic locus, mendosus in omnibus libris.

[f] *Thyle ultima insula Oceani.* Locus e Serv., Georg. I, ad vers. *Tibi serviat ult. Thule*, et e Solin., cap. de Britannia, sumptus. Horum verba apponemus, ex his, qui volet, medicinam faciet. *Thule* (ait Serv.) *insula est Oceani inter septentrionalem et occidentalem plagam ultra Britanniam et Hiberniam et Orchadas. Est autem insula in Oceano ultima, in qua, cum sol in Cancro est, perpetui dies sine noctibus esse dicuntur.* Solinus : *Multæ, et aliæ circum Britanniam insulæ, e quibus Thule ultima, in qua æstivo solstitio, sole de Cancri sidere faciente transitum, nox pene nulla; brumali solstitio, perinde nullus dies, ut ortus junctus sit Occasui. Ultra Thulem accepimus pigrum esse, et concretum mare.* Chacon ita legebat : *Inter sep. et occ. plagam, in qua cum brumale solstitium sol facit, nullus dies est, unde pigrum et concretum est ultra mare.* Sed a sole Thulen nomen habere dicit, non ut *Thule* (opinor), sed ut *ultima*, propter causam a Servio et Solino relatam, dicatur.

[g] *Quarum vig. des.* Ex Oros., ibid.

[h] *Scotia eadem, et Hibern.* Ex eod., quamvis non prorsus eadem.

[i] *Illic nullus anguis.* Ex Solin V. Bed., in Angl. Hist.

D [j] *In qua Herculis columm... immittitur.* Ex Oros.

[k] *A Continenti terra* CXX *passus.* CXL emendarat Chacon, ex Solini manuscriptis libris, ubi *septingentis pedibus* legitur, non *passibus*, ut in Vulgatis. Sed vetant Codices, resque ipsa Isidoro Gadibus ipsis vicino, ut par fuit, satis explorata.

[l] *In lingua sua Gadit.* Est quoque גדר *ghadar* Hebræis *sepire*, ex Solin., cap. de Hispania.

[m] *Fortunatæ... easd. esse Paradisum.* Serv., Æn. v, ad *Elysiumque colo. Secundum philosophos Elysium est insulæ Fortunatæ.*

[n] *Sitæ sunt autem.* E Solin., cap. ult.

[o] *Gorgades.* Ita vet. libri, et Plinii et Solini Manuscripti.

[p] *Chryse et Argyr.* Solin., Plin. et Mela.

[q] *Sexcentis viginti quinque millibus.* Vocem *stadiorum* ex Solino, Plinio et Chacone auctoribus expunximus.

13. [a] *Tylos* insula est Indiæ, ferens omni tempore folia; hucusque insulæ Oceani.

14. Item insulæ, quæ ab Hellesponto usque ad Gades in mari magno sunt constitutæ.

Cyprus insula a civitate *Cypro*, quæ in ea est, nomen accepit. Ipsa [b] est et *Paphos* Veneri consecrata in Carpathio mari, vicina Austro, famosa quondam divitiis, et maxime æris; [c] ibi enim prima hujus metalli inventio et utilitas fuit.

15. *Creta* Græciæ pars est ingens contra Peloponnesum : [d] hæc primum a temperie cœli *Macaronesum* appellata est, deinde *Creta* dicta a *Crete* quodam indigena, quem aiunt unum Curetum fuisse, a **147** quibus Jupiter ibi absconditus est, et enutritus. Est autem insula Græciæ inter Ortum, et Occasum longissimo tractu porrecta, a Septentrione Græciæ æstibus, ab Austro Ægyptiis undis perfusa. Fuit autem quondam centum urbibus nobilis, unde et *Hecatompolis* dicta est.

16. [e] Prima etiam remis et sagittis claruit, prima litteris [f] jura fixit, equestres turmas prima docuit. Studium musicum ab Idæis dactylis in ea cœptum; capris copiosa, [g] cervis eget, lupos et vulpes, aliaque ferarum noxia, nusquam gignit, serpens ibi nullus, noctua nulla, et si invehatur, statim moritur. Larga est autem vitibus et arboribus. Dictamnus herba in Creta nascitur, et alimus, quæ admorsa diurnam famem prohibet; [h] Phalangos autem venenatos gignit, et lapidem, qui *Idæus dactylus* dicitur.

17. [i] *Abydos* insula in Europa super Hellespontum posita, angusto et periculoso mari separata, et ἄβυδος Græce dicta, quod sit introitus Hellesponti maris, in quo Xerxes pontem ex navibus fecit, et in Græciam transiit.

18. [j] *Coos* insula adjacens provinciæ Atticæ, in qua *Hippocrates* medicus natus est, quæ, ut Varro testis est, arte lanificii prima in ornamentum feminarum inclaruit.

175 19. [k] *Cyclades* insulæ antiquitus Græciæ fuerunt, quas inde *Cycladas* autumant dictas, quod licet spatiis longioribus a *Delo* projectæ, in orbem tamen circa *Delum* sitæ sint. Nam orbem κύκλον Graii loquuntur. [l] Quidam vero non quod in orbem digestæ, sed propter scopulos qui circa eamdem sunt, dictas putant *Cyclades*.

20. Hæ in Hellesponto inter Ægæum, et Maleum mare constitutæ circumdantur etiam pelago Myrtoo, [m] Sunt autem omnes numero quinquaginta tres, [n] tenentes a Septentrione in Meridiem millia quingenta : ab Oriente in Occasum millia ducenta : metropolis earum *Rhodus*.

21. *Delos* insula, in medio *Cycladum* sita. Et dicta *Delos* fertur, quod post diluvium quod Ogygii temporibus notatur, cum orbem multis mensibus continua nox inumbrasset, ante omnes terras radiis solis illuminata est, sortitaque ex eo nomen, quod prima manifestata fuisset visibus. [o] Nam δῆλον Græci manifestum dicunt. [p] Ipsa est et *Ortygia*, eo quod primum ibi visæ sunt *coturnices* aves, quas **176** Græci ὄρτυγας vocant. [q] In hac insula *Latona* enixa est *Apollinem*, et *Dianam*. *Delos* autem, et civitas dicitur, et insula.

22. [r] *Rhodos Cycladum* prima ab Oriente, in qua [s] rosæ capitulum dicitur esse inventum, dum ibi civitas conderetur, ex quo et urbs, et insula *Rhodos* est appellata. In hac urbe solis colossus fuit aereus septuaginta cubitorum altitudine. Fuerunt et alii centum numero in eadem insula colossi minores.

23. [t] Tenedos una ex *Cycladibus* ad Septentrionem sita, in qua olim civitas a *Tene* quodam condita est. Unde nomen urbis illius, vel potius insulæ fuit. [u] Nam *Tenes* iste infamatus, quod cum noverca sua concubuisset, fugiens hanc insulam vacuam cultoribus obtinuit; unde et *Tenedos* insula dicta est;

[a] *Tylos...ferens omni tempore fol.* Al., *virans o. t. f.*

[b] *Ipsa est et Paphos.* Hoc non referri ad Cyprum insulam, sed ad urbem in eo, quæ olim *Cypros* dicebatur, et *Paphos* aiebat Chacon.

[c] *Ibi enim prima hujus metall. inv.* Plin., lib. VIII, cap. 56, et lib. XXXIV, cap. 2.

[d] *Hæc primum a temperie cœli.* E Solin., cap. 17.

[e] *Prima etiam rem.* Ex eod.

[f] *Jura fixit.* Solinus, *jura junxit.* Vid. Platon. in Minoe.

[g] *Cervis eget.* Ex Solin.. Plin., lib. VIII, cap. LVIII : *Mirabilius in ead. insula (Creta) cervos, præterquam in Cydoniatarum Regione, non esse.*

[h] *Phalangos autem.* Sic vero legit Solinus : *Phalangium aranei genus est, si nisum quæras, nulla vis est, si potestatem, ictum hominem veneno interficit.*

[i] *Abydos insula.* Abydos neque insula, neque in Europa est, sed ut ait Solinus, de Hellesponto loquens : *Abydos Asiæ est, et Sestos Europæ.* Serv. ad vers. *Fauces tentantur Abydi.* Georg. I. *Sestos et Abydos civitates sunt Hellesponti, quæ angusto et periculoso mari segregantur.* Nos hæc aliis concinnanda relinquimus.

Coos. Solinus : *Multæ quidem insulæ objacent Atticæ continenti, sed suburbanæ ferme sunt Salamis, Sunium, Cos, Ceos,* etc., *quæ ut Varro testis est, subtilioris vestis amicula arte lanificæ scientiæ prima in ornatum feminarum dedit.* In Solin. Ms. Ecclesiæ Tolet. libro, *Ceos, Cos* legitur, et quidem jampridem questus est Hermolæus Barb. harum vocum affinitate sæpe peccatum a librariis in bonis auctoribus. Ita ut jam prope usucapta sint a Coo, quæ Ceos erant fortasse propria; sed lanificium fuerit, Plinio auctore, utrique commune. Hippocrates tamen communis esse non potuit, quem fuisse constat Coum. Sed Coos Hippocratis patria non objacet Atticæ in mari Ægeo, sed Rhodo in Icario pelago.

[k] *Cyclades... quas inde Cycl. aut.* E Solin.

[l] *Quidam vero non quod in orb.* Vid. Serv., Æn. III ad *Cycladas, et creb...*

[m] *Sunt autem omnes num.* Ex Oros.

[n] *Tenentes.* Ita Goth. omnes *Tendentes* non displicet. ex Vulc.

[o] *Nam δῆλον Græci.* Verba sunt Serv., Æn. III.

[p] *Ipsa est et Ortygia.* E Solin., cap. 17.

[q] *In hac insula Latona.* Verba Serv., Æn, III, ad vers. *Sacra mari colitur.*

[r] *Rodos Cycladum prim.* Ex Oros.

[s] *Rosæ capitulum.* Al. capitolium, al. capulum, al. capulum, forte cohivum, vel coivum. Gloss. *coivum* κάλυξ ῥοδοῦ μεμυκότος.

[t] *Tenedos* Ex Oros.

[u] *Nam Tenes iste... dicta est.* E Serv., Æn, II., ad vers. *Tenedos notissima fama.*

[a] sic Cicero: *Tenen ipsum, cujus ex nomine Tenedos nominatur.*

24. [b] *Carpathos* una ex *Cycladibus* a Meridie posita [c] contra Ægyptum, a **177** qua *Carpathium* mare appellatum est, vocata propter celerem fructuum maturitatem. [d] Est enim inter Ægyptum et Rhodum. Ex hac insula dicuntur et *Carpasiæ* naves magnæ et spatiosæ.

25. [e] *Cythera* insula una ex *Cycladibus* a parte Occidua sita, cujus *Porphyris* antea nomen fuit. *Cythera* autem vocata, quod ibi *Venus* sit orta.

26. [f] *Icaria* insula una de Cycladibus, quæ *Icario* mari nomen dedit. Hæc inter Samun, et Myconum procurrentibus saxis inhospitalis est, et nullis sinibus portuosa. Dicitur autem *Icarum* Cretensem ibi naufragio interiisse, et de exitu hominis impositum nomen loco.

27. [g] *Naxos* insula ante *Dionysias* dicta, quasi *Dionaxos*, quod fertilitate vitium vincat cæteras; est autem a Delo XVIII millia passuum separata, ex qua olim Jovis fertur adversus Titanas fuisse profectus.

28. [h] *Melos* ex numero *Cycladum*, una omnium insularum rotundissima, unde et nuncupata.

178 29. Historia dicit ex Jasone natum fuisse Philomelum et Plutum; ex Philomelo *Pareantum* genitum, qui de suo nomine *Paron* insulam et oppidum appellavit, prius autem *Minoia*, deinde *Paros* dicta. [i] De qua Virgilius: *Niveamque Paron.* Gignit enim marmor candidissimum, quod *Parium* dicunt. Mittit et sardan lapidem, marmoribus quidem præstantiorem, sed inter gemmas vilissimum.

30. *Chios* insula Syra lingua appellatur, eo quod ibi mastix gignitur. [j] Syri enim *Masticem* Chio vocant.

31. *Samos* insula est mari Ægæo, ubi nata est Juno; ex qua fuit sibylla Samia, et Pythagoras Samius, a quo philosophiæ nomen inventum est. In hac insula reperta prius fictilia vasa traduntur. Unde et vasa *Samia* appellata sunt.

32. *Sicilia* a *Sicano* rege *Sicania* cognominata est, deinde a *Siculo* Itali fratre *Sicilia*. Prius autem *Trinacria* dicta propter tria ἄκρα, id est, promontoria, *Pelorum*, *Pachynum*, et *Lilybæum*. [k] Trinacria enim Græcum est, quod Latine *triquetra* dicitur, quasi in tres quadras divisa. [l] Hæc ab Italia exiguo freto discreta, Africum mare prospectans, terris frugifera, auro abundans, cavernis tamen, et fistulis penetrabilis, ventisque, et sulphure plena. Unde et ibi Ætnæ montis exstant incendia: in cujus freto *Scylla* est, et *Charybdis*, quibus navigia aut absorbentur, aut colliduntur.

179 33. Fuit autem [m] quondam patria *Cyclopum*, et postea nutrix tyrannorum, frugum fertilis, ac primum terris omnibus commissis seminibus aratro proscissa. Principem urbium *Syracusas* habet: fontem *Arethusam*, et *Alphæum* fluvium magnorum generatorem equorum. In ea insula [n] primum est inventa comœdia.

34. Achaten lapidem ipsa primum ex Achate flumine dedit. Parturit et mare ejus coralium; [o] gignit et sales Agrigentinos in igne solubiles, crepitantes in aquis. Omnis ambitus ejus clauditur stadiorum tribus millibus. Sallustius autem dicit Italiæ conjunctam fuisse Siciliam, sed medium spatium impetu maris divisum, et [p] per angustiam scissum.

35. *Tapsus* insula stadiis decem a Sicilia remota jacens, et planior, unde et nuncupata. De qua Virgilius: [q] *Tapsumque jacentem.*

36. *Æoliæ* insulæ Siciliæ appellatæ ab [r] *Æolo* Hippotæ filio, quem poetæ finxerunt regem fuisse ventorum, sed, ut Varro dicit, rector fuit istarum insularum, et quia ex earum nebulis et fumo futuros prædicebat flatus ventorum, ab imperitis visus est ventos sua potestate retinuisse. Eædem insulæ et *Vulcaniæ* vocantur, quod et ipsæ, sicut Ætna ardeant.

37. Sunt autem novem habentes propria nomina, quarum primam *Lyparus* quidam *Lyparen* vocavit, qui eam ante Æolum rexit. Altera [s] *Hiera* vocatur, quod sit collibus eminentissimis; reliquæ vero, id est, *Strongyle*, *Didyme*, *Ericusa*, [t] *Hephæstias*, *Phænicusa*, *Evonimos*, *Ericodes*, *Phænicodes*; quæ quo-

[a] *Sic Cicero.* Varr. III.

[b] *Carpathos.* Ex Oros.

[c] *Contra Ægyptum, a qua carpathium mare.* Acro in Hor.

[d] *Est enim inter Ægyptum, et Rhod.* E. Serv., Æn, III.

[e] *Cythera.* Ex Oros. et Solin., licebit etiam *Cythercam* appellare. Stephanus, λέγεται καὶ ἡ νῆσος, καὶ ἡ γονὴ Κυθεραία. Serv., Æn. I, ad illud.: *At Cytherea novas artes. Cytherea ab insula*, inquit, *quæ plurali tantum numero dictur, ut sunt alta Cythera.* Æn. X.

[f] *Icaria una de Cycladibus.* Sol.: *De Sporadibus est Icaros.* Sed Cycladas quoque Sporadas fecisse videtur Virgilius, cum dixit: *Sparsasque per æquor Cycladas.*

[g] *Naxos insula ante Dionysias dicta.* Solinus. *Naxos Dionysias prius, quam Naxos dicta; vel quod hospita libero Patri, vel quod fertilitate vitium vincat cæteras.* Quare autem *Naxos* dicta sit, Diod. Sicul. lib. IV Illud vero, *quasi Dionaxon*, adulterinum duco.

[h] *Melos.* E Solin.

De qua Virg. Niveamque Paron, Æn. III.

[j] *Syri enim Mastichen.* Ead. leguntur in libell. de Locis Heb. ex Act. apost., inter Hieronymi Opera.

[k] *Trinacria... quod Latine Triquetra.* Plinius et Solin., *triquetra*; sed *triquadram* scripsisse Isidorum verisimile est ex etymologia, et ex Quintiliano qui lib. I, cap. 5. *Etymologia* inquit *nonnunquam barbara ab emendatis conatur discernere, ut cum Triquetram dici Siciliam, an Triquadram oporteat*, etc.

[l] *Hæc ab Italiæ exig. fret.* Ex Justin, lib. IV, in princip.

[m] *Fuit autem quondam Patria.* Ex Oros., l. II, c. 4.

[n] *Primum est inventa Comœdia.* Ex Solin.

[o] *Gignit et sales Agreg.* Ex eod. Idem, inf., lib. XVI, cap. 2.

[p] *Et per angustiam scissum.* Id., sup., l. XIII, c. 18.

[q] *Virg.: Tapsumque jacentem.* Ubi Serv.: *Insula non longe a Syracusis fluctibus pene par.*

[r] *Æolo Hippotæ fil.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Æoliam venit.*

[s] *Hiera quod sit collibus emin.* Sive quod ἱερὸν, hoc est, *sacrum* pro *magno* usurpant, ita uti nos Græci, sive, ut ait Solinus, quod sit Vulcano præcipue sacra.

[t] *Hephæstias.* Hæc in Editione Margarini non est, et quidem sine ea numerus constat. Solinus et Plinius septem tantum esse dicunt.

niam nocte ardent *Æoliæ*, **180** sive *Vulcaniæ* dicuntur, ex iis quædam ab initio non fuerunt, postea mari editæ usque nunc permanent.

38. *Stœchades* insulæ Massiliensium sexaginta millium spatio a Continenti in fronte [a] Narbonensis provinciæ, qua Rhodanus fluvius in mare exit. Dictæ autem Græce *Stœchades*, quasi opere in ordinem sint positæ.

39. *Sardus*, Hercule procreatus, cum magna multitudine a Libya profectus *Sardiniam* occupavit, et ex suo vocabulo insulæ nomen dedit. Hæc in Africo mari facie vestigii humani, [b] in Orientem quam in Occidentem latior prominet, ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem et Septentrionem vertunt, ex quo ante commercium a navigantibus Græcorum ἴχνος appellata est.

40. Terra patet in longitudine millia CXL, latitudine XL. In ea neque serpens gignitur, neque lupus, sed [c] solifuga tantum animal exiguum hominibus perniciosum. Venenum quoque ibi non nascitur, [d] nisi herba per scriptores plurimos, et poetas memorata, apiastro similis, quæ hominibus rictus contrahit, et quasi ridentes interimit. [e] Fontes habet Sardinia calidos, infirmis medelam præbentes, furibus cæcitatem, si sacramento dato oculos aquis tetigerint.

41. *Corsicæ* insulæ exordium incolæ Ligures dederunt, appellantes **181** eam ex nomine ducis. Nam quædam *Corsa* nomine [f] Ligur mulier, cum Taurum ex grege, quem prope littora regebat transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a cæteris digredientem usque ad insulam navigio prosecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus ibi profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris, et ducis appellaverunt.

42. Hæc autem insula Græce κύρνη dicitur, a Cyrno Herculis filio habitata. De qua Virgilius: *Cyrnæas taxos.* [g] Dividitur autem a Sardinia XX millium freto, cincta Ligustici æquoris sinu ad prospectum Italiæ. Est autem multis promontoriis angulosa, gignens lætissima pabula, et lapidem quem *eathochiten* Græci vocant.

43. [h] *Ebosus* insula Hispaniæ dicta, quod a Zanio non procul sit, quasi *ebozos*. Nam LXX stadiis ab ea distat, cujus terram serpentes fugiunt. Huic contraria est Colubraria, quæ referta est anguibus.

44. [i] *Baleares* insulæ Hispaniæ, duæ sunt, Aphrosiade et Gymnasie, et major et minor. Unde et eas vulgus *majoricam* et *minoricam* nuncupat. **182** In iis primum insulis inventa est funda, qua lapides emittuntur, unde et *Baleares*: dictæ: [j] βάλλειν enim Græce mittere dicitur; [k] unde et *ballista*, quasi *missa* et *fundibalum*. Virgilius: *Balearis verbere fundæ.*

CAPUT VII.

De promontoriis.

1. Commune est insulis, ut *promineant*; inde et loca earum *promontoria* dicuntur. Sic [l] Sallustius de Sardinia: *In Orientem latior prominet quam in Occidentem.*

2. [m] *Sigæum* promontorium Asiæ, ubi Hellespontus apertius dilatatur. Dictum autem Sigæum propter Herculis taciturnitatem, quia prohibitus hospitio a Laomedonte Trojanorum rege, simulavit abscessum, et inde contra Trojam cum silentio venit, quod dicitur σιγή.

3. *Maleum* promontorium Græciæ, quod intrat mare, et per millia quinquaginta protenditur, ubi unda ita sæva est, [n] ut persequi navigantes videatur. Hoc autem promontorium a *Maleo* rege Argivorum nomen accepit.

183 4. [o] *Pelorum* promontorium Siciliæ respiciens ad Aquilonem, secundum Sallustium dictum a gubernatore Annibalis illic sepulto.

5. [p] *Pachynum* promontorium Siciliæ, Austrum spectans, ab aeris crassitudine dictum. Nam παχὺς est pinguis, et crassus, Austro enim perflatur.

[a] *In fronte Narbon. Prov.* Oros., lib. I, cap. 2.

[b] *In Orientem, quam in Occidentem latior.* Locus est ex lib. II Histor. Sallustii citatus ab Agell., lib. XII, cap. 28. Cui ex Isidoro addi hæc possunt: *Ferme paribus lateribus, quæ in Meridiem, et Septentrionem vertunt.* Corrigendus idem apud Non. in *Facies*. Voces autem *ante commercium* Chaconi suspectæ erant.

[c] *Sed solifug.* Sup., lib. XII, cap. 3.

[d] *Nisi herba.* Ex Isidoro emendandus Servii locus, Eclog. 8 Unde sunt hæc.

[e] *Fontes habet.* Ex Solin.

[f] *Ligur mulier.* Citat hæc Priscian., lib. VI, ex Sallustii lib. II Histor.: *Sed ipsi ferunt, Taurum ex grege quem prope littora regebat Corsa nomine Ligur mulier*, ex quo intelligitur totum hunc locum esse Sallustii.

[g] *Dividitur autem a Sardin.* Oros., ibid.

[h] *Ebosus* Oros., ibidi Cæterum de Etymol. *Quod non procul a Zanio*, amplius quærendum, Sive *Zanio*, sive *Dianio* legas.

[i] *Baleares Insulæ duæ. Aprosiades, et Gymnasides.* Forte, *Aphrodisiadæ*, sic dictæ quod (ut ait Arist. lib. περὶ θαυμασ. ἀκουσμάτων) apud hos majori in pretio feminæ sint quam viri. De Gymnasiis, Plin., lib. III. cap. 5: *Baleares funda bellicosus Græci Gymnasias dixere.* Diodor. Siculus, lib. VI, cap. 1, Gymnasias dictas ait, quod æstate nudi, quasi palestritæ incedant.

[j] βάλλειν *enim Græc.* Eod. mod., inf., lib. XVIII, cap. 10.

[k] *Unde ballista, quasi miss. et fundibalum.* Ita veteres lib., hic et lib. XVIII, cap. 10, et apud Aug., in ps. LIV. Et Veget., lib. I, cap. 16: *Teretes lapides de funda, vel de fustibalo*; et lib. II, cap. 15: *Funditores, qui ad fundas, vel fustibalos*; et lib. III, cap. 4: *Fustibalus fustis est longus.* Quare *fundibalum* omnino legendum, non *fundibulum*.

CAP. VII. — [l] *Sic Sallustius de Sardin.* Qui citatur (ut superiori capite diximus) ab Agellio, et Non., ex lib. II Hist.

[m] *Sigæum prom...* σιγή. E Serv., Æ. II, ad illud: *Sigæa igni freta lata reluc.* Ubi codex Servi Vaticanus: *q. d.*, σιγή.

[n] *Ut persequi navig.* Servius, Æn. 5, ad illud: *Maleæque sequacibus undis: sequaces* inquit, *id est, persecutrices.*

[o] *Pelorum prom.* Ex cod., Æn. III, ad illud: *Rarescent claustra Pelori.* Illud tamen, *respiciens Aquilonem*, Oros. est. lib. I, cap. 2.

[p] *Pachynum.* Item et Serv., Æn. III, ad vers. *Projectaque saxa Pachini*, et voces *pinguis* et alienæ videbantur Chaconi, neque immerito.

6. [a] *Lilybæum* promontorium Siciliæ, solis Occasum intendens, vocatum ab ejusdem nominis civitate, quæ ibi est sita.

7. [b] *Borion* promontorium Numidiæ vocatum, eo quod Aquilonem intendat. Hoc *Hipponem Rhegium* postea dictum, pro eo quod sit æquore interruptum.

8. *Calpe* Hispaniæ promontorium.

184 CAPUT VIII.

De montibus, cæterisque terræ vocabulis.

1. Montes sunt tumores terrarum altissimi dicti, quod sint eminentes. Quidam autem propriis ex causis vocati sunt, ex quibus notandi sunt, qui opinione maximi celebrantur.

2. Mons *Caucasus* ab India usque ad Taurum porrectus, pro gentium ac linguarum varietate, quoquoversum vadit, diversis nominibus nuncupatur. Ubi autem ad Orientem in excelsiorem consurgit sublimitatem, propter nivium candorem *Caucasus* nuncupatur. Nam Orientali lingua *Caucasum* significat *candidum*, id est, nivibus densissimis *candicantem*. Unde et eum Scythæ, qui eidem monti junguntur [c] *Croacasin* vocaverunt. *Casim* enim apud eos *candor*, sive *nix* dicitur.

3. Mons *Taurus* a plerisque idem vocatur qui et *Caucasus*.

4. [d] *Libanus* mons Phœnicum altissimus, cujus meminerunt prophetæ : dictus a *thure*, quia ibi colligitur ; cujus ea pars, quæ est super eum ad Orientalem plagam respiciens, *Antilibanus* appellatur, id est, *contra Libanum*.

5. [e] *Ararath* mons Armeniæ, in quo arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Unde et usque hodie ibidem lignorum ejus videntur vestigia.

185 6. [f] *Acroceraunii* montes propter altitudinem, et fulminum jactus vocati sunt. Græce enim fulmen κέραυνος dicitur. Sunt autem inter Armeniam et Iberiam, incipientes a portis Caspiis usque ad fontem Tigridis fluvii.

7. *Hyperborei* montes Scythiæ dicti, quod *supra*, id est, *ultra* eos flat *Boreas*.

8. [g] *Riphæi* montes in capite Germaniæ sunt a perpetuo ventorum flatu nominati. Nam ῥιφὴ Græce impetus et ὁρμὴ dicitur, ἀπὸ τοῦ ῥίπτειν.

9. *Olympus* mons Macedoniæ nimium præcelsus, ita ut sub illo nubes esse dicantur ([h] De quo Virgilius : A *Nubes excessit Olympus*). Dictus autem [i] *Olympus*, quasi *Ololampus* (id est, [j] quasi *cœlum*). Hic mons Macedoniam dividit a Thracia.

10. [k] *Athos* mons Macedoniæ, et ipse altior nubibus, tantoque sublimis, ut in Lemnum umbra ejus pertendat, quæ ab eo LXXVI millibus separatur.

11. [l] *Parnassus* mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, qui gemino vertice est erectus in cœlum. Hic in duo finditur juga, *Cyrrham* **186** et *Nissam*, unde et nuncupatus, eo quod in singulis jugis colebantur Apollo, et Liber. Hæc juga a duobus fratribus *Citheron*, et *Helicon* appellantur. Nam *Helicon* dictus ab *Helicone* fratre *Citheronis*.

12. Item *Ceraunii* sunt montes Epiri, a crebris dicti fulminibus. Græce enim fulmen κέραυνος dicitur.

B 13. *Apenninus* mons appellatus, quasi *Alpes Pœninæ*, quia Hannibal veniens ad Italiam easdem Alpes aperuit, unde et Virgilius : *Alpes immittet apertas*. Has enim Hannibal [m] post bella Hispaniæ aceto rupit. Juvenalis: *Et montem rupit aceto*. Et inde loca ipsa quæ rupit *Pœninæ Alpes* vocantur.

14. Mons *Ætna* ex igne, et sulphure dictus; [n] unde et *Gehenna*. Constat autem hunc ab ea parte qua Eurus, et Africus flat, habere speluncas plenas sulphuris, et usque ad mare deductas; quæ speluncæ recipientes in se fluctus ventum creant, qui agitatus ignem gignit ex sulphure, unde fit quod videtur incendium.

15. *Pyrenæus* et ipse a crebris fulminum ignibus nuncupatus, Græce enim ignis πῦρ vocatur. Iste est, C qui inter Galliam atque Hispaniam, quasi de industria, munimentum interjacet.

16. [o] *Solorius* a singularitate dicitur, quod omnibus Hispaniæ montibus solus altior videatur, sive quod, oriente sole, ante radius ejus in eo quam ipse cernatur.

17. *Calpe* mons in ultimis finibus Oceani, qui dirimit Europam ab Africa, quem Atlantis finem esse dicunt. [p] De quo Lucanus ;

Hesperiam Calpen, summumque implevit Atlantem.

Atlas Promethei **187** frater fuit, et rex Africæ, a quo astrologiæ artem prius dicunt excogitatam, ideoque dictus est sustinuisse cœlum. Ob eruditionem igitur ejus disciplinæ et scientiam cœli, nomen ejus in montem Africæ derivatum est, qui nunc *Atlas* cognomi-

[a] *Lilybæum*. Ex Oros., ibid.

[b] *Borion prom*. Solin., cap. 30 : *Borion promontorium, quod Aquilone cæditur, Græci advenæ sic vocaverunt*. Quæ vero sequuntur de Hippone, Rhegio postea dicto, sunt quidem ex eod. Solino, sed non erant hujus loci, tantum abest, ut superioribus fuerint annectenda.

[c] CAP. VIII. *Croacasin*. Al., *Graucasum*. Vid. Plin., lib., VI, cap. 18, et Solin., cap. 52.

[d] *Libanus... dictus a thure*. Est enim Hebræis לבונה lebona, thus.

[e] *Ararath*. Ex Hieron., de Locis Hebraic, Gen., cap. 8.

[f] *Acroceraunii*. E Serv., Æn. II, ad vers. : *Vicina Ceraunia juxta*; et Georg. I, ad vers. : *Alta Ceraunia telo dejicit*.

[g] *Riphæi montes*. E Serv. Georg. III, ad illud : *Gens* D *effrena virum Riphæo*.

[h] *De quo Virgilius* : *Nubes excessit Olympus*. Apud Maronem hæc nusquam sunt.

[i] *Olympus, quasi ololamp*. Ex eod., Æn. IV, ad illud : *Ipse Deum tibi*.

[j] *Quasi cœlum*. Hoc Isidori profecto non est.

[k] *Athos... qui ab eo* LXXVI. *mill*. Ita Solin., cap. 21.

[l] *Parnassus*. Serv., Æn. X. *Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bœotiam, qui in duo finditur juga, Cithæronem Liberi, et Heliconem Apollinis, et Musarum*. Itemque lib. VII; *Cyrra autem, et Nysa urbes sunt sub eisdem jugis sitæ*.

[m] *Post bella Hispaniæ*. E Serv., Æn. X, ad vers. *Exitium magn*.

[n] *Unde et gehenna*. Hoc quam vim habeat nescio.

[o] *Solorius*. Vid. Plin., lib. III, cap. I.

[p] *De quo Lucanus*. Lib. I.

natur, qui propter altitudinem suam, quasi cœli machinam atque astra sustentare videtur.

18. *Alpes* autem proprie montes Galliæ sunt, de quibus Virgilius : *Aerias Alpes.* Et dicendo *aerias ;* verbum expressit a verbo. Nam [a] Gallorum lingua Alpes *montes alti* vocantur. Hæ sunt enim quæ Italiæ murorum exhibent vicem.

19. *Colles* sunt præminentiora juga montium, quasi *colla.*

20. *Juga* autem montium ex eo appellata sunt quod propinquitate sui *jungantur.*

21. *Tumulus* est mons brevis, quasi *tumens tellus.* Item [b] tumulus, terra congesta, ubi nulla memoria est.

22. *Valles* sunt humilia loca quasi *vulsa.* Hinc et *convalles*, depressa loca terrarum inter montes.

188 23. *Campus* est terrarum planities. Dictus autem *campus,* quod brevis sit pedibus, nec erectus ut montes, sed patens, et spatio suo porrectus, et jacens; unde et Græce πεδίον dicitur. Sumpsit autem nomen ex Græca etymologia ; [c] χαμαὶ enim Græci *breve* dicunt.

24. [d] *Solum* est omne, quod sustinet, a soliditate dictum scilicet, unde et de mari Virgilius ait : *Subtrahiturque solum.*

25. *Saltus* sunt vasta et silvestria loca, ubi arbores exsiliunt in altum.

26. [e] *Fauces* sunt angustorum locorum aditus inter duos montes, loca angusta, et pervia, dicta a *faucium* similitudine, quasi foces.

27. [f] *Confrages*, loca in quæ undique venti currunt, ac sese frangunt, ut Nævius ait : *In montes ubi venti frangebant locum.*

28. [g] *Scabra* sunt loca situ aspera, unde et *scabies* dicitur, a corporis asperitate.

29. [h] *Lustra* obscura latibula ferarum et luporum cubilia sunt, unde et lupanaria *lustra* dicuntur, per contrarium videlicet, quia parum illustrantur.

30. [i] *Lucus* est locus densis arboribus septus, solo lucem detrahens. Potest et a *collucendo* crebris luminibus dici, quæ ibi propter religionem gentilium cultumque fiebant.

189 31. *Deserta* vocata, quia non seruntur, et ideo quasi deseruntur, ut sunt loca silvarum et montium, contraria uberrimarum terrarum, quæ sunt uberrimæ glebæ.

32. *Devia* sunt loca secreta et abdita, quasi extra viam; ipsa sunt et *invia.* Inde et [j] *Aviaria* secreta loca et a via remota, aut tantum adibilia avibus ; unde est illud : *Inculta rubent aviaria baccis.*

33. [k] *Amœna* loca Verrius Flaccus dicta ait, eo quod solum amorem præstent, et ad se amanda alliciant. Varro, quod sine munere sunt, nec quidquam in his officii, quasi amunia, hoc est, sine fructu, unde et nullus fructus exsolvitur. Inde etiam nihil præstantes *immunes* vocantur.

34. [l] *Aprica* loca, quæ sole gaudent, quasi ἄνευ φρίκης, id est, *sine frigore*, sive quod sint aperto cœlo.

35. *Opaca* vero *loca*, quasi operta cœlo, aprico contraria.

36. [m] *Lubricum* dici (constat) locum, ab eo quod ibi quis labitur; et lubricum dicitur, non quod labitur, sed in quo labitur.

37. [n] *Æstiva* sunt loca umbrosa, in quibus per æstatem vitant pecora solis ardorem. Statius :

Et umbrosi patuere æstiva Lycæi.

38. [o] *Navalia* sunt loca ubi naves fabricantur. Hoc et [p] *textrinum* vocatur.

190 39. [q] *Statio* est ubi ad tempus stant naves.

[a] *Nam Gallorum lingua Alpes m. a.* E Serv., Æn. v, ad illud : *Alpini Boreæ.* At Festus..... *Album quod nos dicimus, a Græco, quod est ἀλφὸν, est appellatum... Sabini tamen* Alpum *dixerunt. Unde credi potest nomen Alpium a candore nivium vocitatum.*

[b] *Item tumulus terra congesta.* Deesse videtur aliquid. Serv. Æn. III, ad vers. : *Forte fuit juxta tumulus*, etc. *Hoc sermone*, (inquit) *et collem, et sepulcrum fuisse significat.*

[c] χαμαὶ *enim.* Vid. sup., lib. XII, in voce *Camel.*, inf. lib. XX, cap. 11, in *Cama.*

[d] *Solum est... quod sustinet.* E Serv., Æn. VII, ad vers. *Cereale solum.* Locus vero ab Isidoro citatus, Æn. v.

[e] *Fauces sunt.* E Serv. *Ut bivias armato obsidam.* Æn. XI.

[f] *Confrages.* Festus : *Conflages loca dicuntur in quæ undique confluunt venti.* Nonius : *Confluges loca, in quæ diversi confluunt rivi.*

[g] *Scabra sunt loca s. a.* E Serv. ad vers. *Scabra rubigine*, Georg. I. Sed vox *loca* apud eum non legitur.

[h] *Lustra.* Idem, Æn. I, ad vers. *Lustrabunt convexa. — Lustra, et ferarum cubilia, et lupanaria per contrarium dicimus, quia parum illustrantur.*

[i] *Lucus.* Idem, ad vers. *Lucus in Urbe fuit summ.* Æn. I : *Lucus autem dicitur, quod non luceat, non quod sint ibi lumina causa religionis.*

[j] *Aviaria.* Idem, Georg. II : *Aviaria secreta nemora, quæ aves frequentant.*

[k] *Amœna loca Varro.* Hic Verrius et Varro alter alterius sedem occupaverat, ut constat ex Festo, et Serv., Æn. IV, ad vers. *Amœna vireta*, et Æn. V ad *Tartara habent.*

[l] *Aprica loca.* E S. Æn. VI : *Trans pontum fugat.*

[m] *Et lubricum dicitur non quod labitur.* Quod quidem ad locum attinet; alioqui *lubricum* dicitur et quod labitur, et in quo labimur. Serv., Æn. II : *Lubricum dicitur quod labitur, dum tenetur, ut piscis, et in quo labimur, ut :*

... Sese opposuit Salio per lubrica surgens.

Et Isidorus ipse, lib. X : *Lubricus, ab eo quod labitur.* Quare nihil hic opus ulla correctione, consentientibus præsertim libris omnibus, tantum qua de re sit sermo attendisse oportuit.

[n] *Æstiva.* E Serv. Georg. 3.

[o] *Navalia.* Ex eodem, Æn. XI.

[p] *Hoc et textrinum.* Serv., Æn. II, ad vers. *Ædificant, sectaque intex. — Translatio* (inquit) *a navibus, ut Cicero : Navem tibi ædificatam esse Messanæ. Item intexunt, ut :*

Bisdenas Italo texamus robore naves.

Ad hanc videtur textrini notionem respexisse Cicero, lib. IV, act. 2, in Verrem dicens : *Insula, judices, Melita est satis lato a Sicilia mari periculoso que disjuncta, in qua est eodem nomine oppidum, quo iste nunquam accessit, quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit.* Ludens, scilicet, in voce ambigua.

[q] *Statio est.* E Serv., Æn. II.

Portus ubi hiemant; [a] *importunum* autem ubi nullum refugium, quasi nullus portus.

40. [b] *Portus* autem locus est ab accessu ventorum remotus, ubi hiberna opponere solent. Et *portus* dictus a *deportandis* commerciis; hunc veteres a [c] *bajulandis* mercibus *baias* vocabant, illa declinatione a *baia baias*, ut a *familia familias*.

41. [d] *Littus* est terra aquæ et mari vicina. Et dictum *littus*, [e] quia fluctu *eliditur*, [f] vel quod aqua *alluitur*. [g] Cicero in Top.: *Littus est qua fluctus eludit.*

42. *Circumluvium*, locus quem aqua circumluit, *Alluvium* consumptio riparum ex aquis.

Margo est pars cujus libet loci, ut puta maris, unde et nomen accepit.

Maritima, quasi *maris intima*.

43. *Ostia* ab ingressu et exitu fluminis dicta in mari.

Continens, perpetua terra, nec ullo mari discreta, quam Græci ἤπειρον vocant.

191 CAPUT IX.

De inferioribus terræ.

1. *Specus* est fossa sub terra, [h] quæ perspici potest; [i] σπήλαιον Græce, *spelunca* Latine.

2. *Spiracula* appellata omnia loca pestiferi spiritus, quæ Græci χαρωνεῖα appellant, vel *Acherontea*. Etiam Varro *spiraculum* dicit hujuscemodi locum, et spiracula ex eo dicuntur loca qua terra spiritum edit.

3. *Hiatus* præruptio terræ profunda, quasi itus; proprie autem hiatus est omnis oris apertio, translata a feris, quarum aviditas oris adapertione monstratur.

4. [k] *Profundum* proprie, quasi cujus porro sit fundus; abusive autem profundum, vel sursum vel deorsum dicitur, ut :

[l] ... Maria ac terras, Cœlumque profundum.

A 5. [m] *Barathrum* nimiæ altitudinis nomen est, et dictum *barathrum*, quasi vorago atra, scilicet, a profunditate.

6. [n] *Erebus*, inferorum profunditas atque recessus, [o] *Styx* ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ, id est, a tristitia dicta, eo quod tristes faciat, vel quod tristitiam gignat.

7. [p] *Cocytus*, locus inferi. Cocytus autem nomen accepit, Græca interpretatione, a luctu et gemitu.

8. [q] *Tartarus*, vel quia omnia illic turbata sunt, ἀπὸ τῆς ταραχῆς, vel, quod est verius, ἀπὸ τοῦ ταρταρίζειν, id est, a tremore frigoris, **192** quod est algere, et rigere, scilicet, quia luce, soleque caret. Nam neque illic vapores sunt, qui ex solis luce gignuntur, neque flatus, qui ejusdem motibus incitantur, sed perpetuus stupor : ταρταρίζειν enim horrere, et tre-
B mere apud Græcos legitur. *Hic enim fletus et stridor dentium.*

9. [r] *Gehenna* est locus ignis, et sulphuris, quem appellari putant a valle idolis consecrata, quæ est juxta murum Hierusalem, repleta olim cadaveribus mortuorum. Ibi enim Hebræi filios suos immolabant dæmonibus, et appellabatur locus ipse *Gehennon*. Futuri ergo supplicii locus ubi peccatores cruciandi sunt, hujus loci vocabulo designatur. Duplicem autem esse gehennam, et ignis, et frigoris (in Job legimus).

10. [s] *Inferus* appellatur, eo quod *infra* sit. Sicut autem, secundum corpus, si ponderis sui ordinem teneant, inferiora sunt omnia graviora, ita, secundum spiritum, inferiora sunt omnia tristiora. [t] Unde et in
C Græca lingua origo nominis, quo appellatur *inferus*, ex eo quod nihil suave habeat, resonare perhibetur.

11. [u] Sicut autem cor animalis in medio est, [v] ita et *infernus* in medio terræ esse perhibetur. Unde et in Evangelio legimus : *In corde terræ*. Philosophi autem dicunt quod *inferi* pro eo dicantur, quod animæ hinc ibi *ferantur*.

[a] *Importunum est.* Serv., Æn XI : *Importunum autem est, quod caret portu, id est, quiete, ubi nullus est portus.*

[b] *Portus autem locus ab acc. v. r.* Hæc ex margine assumpta credo. Sunt autem Virgilii verb., Æn. III :

Portus ab accessu ventorum immotus...

Nec minus illa quæ sequuntur, quæ sunt ex III Georg. :

Et stabula a ventis hiberno opponere soli.

[c] *A bajulandis mercibus Baias.* — *Baiarum* vero quæ prope Cumas alia est ratio, dicta namque a Baio Ulyssis socio illic sepulto, ut ait Serv., Æn. III, ad vers. *Huc ubi delatus Cumæam.* Silius :

..... docet ille tepentes
Unde ferant nomen Baiæ, comitemque dedisse
Dulichiæ puppis stagno sua nomina monstrat.

[d] *Littus est terr. a. c. m. v.* Et quidem Servius modo littus definit terram aquæ vicinam, modo terram mari vicinam, quod utrumque inclusit Isidorus.

[e] *Quia fluctu eliditur.* Al., *eluditur.*

[f] *Vel quod aqua alluitur.* Al., *alliditur.*

[g] *Cic... qua fluctus eludit.* Al., *elidit*, de quo l. II, c. 30. Non est autem Ciceronis definitio, sed Aquilii.

Cap. IX. — [h] *Specus... quæ perspici p.* Nempe ab *aspiciendo* dicitur. De genere et declinatione hujus nominis, vide Serv. ad verba Virg. Æn. VI : *Hic specus horrendum*, et Priscian., lib. VI.

[i] Σπήλαιον *Græc. spelunc. lat.* E Serv., Eclog. 10.

[j] *Qua Græci* χαρωνεῖα Galenus : Πολλάκις δὲ ἀπὸ τοῦ πνεύματος μονον κατὰ τὴν εἰσπνοὴν ἡ βλαβὴ γίνεται, καθάπερ ἐν τοῖς χαρωνείοις ὠνομασμένοις χωρίοις.

[k] *Profundum proprie.* E Serv., Æn. II.

[l] *Maria ac terras, cœlumque profund.* Verba Virg.,
D Æn. I.

[m] *Barathrum nim. a. n.* E Serv., Æn. III : *Obsidet, atque imo Barathri*, etc.

[n] *Erebus.* Ex eod., Æn. IV.

[o] *Styx.* ἀπὸ τοῦ στυγεροῦ. Ex Serv., Æn. VI.

[p] *Cocytus.* Serv., Æn. VI. *Cocytus fluvius inferorum dictus* ἀπὸ τοῦ κωκύειν, *id est, lugere.*

Tartarus. Ex eodem Æn. VI ad illud : *Tum Tartarus ipse Bis patet*, etc.

[r] *Gehenna.* Ex Hieron. in Matth., cap. 10.

[s] *Infernus... perhibetur.* Ex Aug., lib XII, de Genes. ad litt., cap. 34.

[t] *Unde et in Græca ling... orig... quod nihil suave.* Nempe ἄδης, quasi ἀηδής.

[u] *Sicut autem cor animal.* Ex Hieron. in Jon., cap. 2. Qui locus restituendus ex hoc loco.

[v] *Ita infernus in medio terræ.* Serv. ad vers... *Telluris petras subire.* Æn. VI.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

DE ÆDIFICIIS ET AGRIS.

193 CAPUT PRIMUM.

De civitatibus.

1. De [a] auctoribus conditarum urbium plerumque dissensio invenitur, adeo ut ne urbis quidem Romæ origo possit diligenter agnosci. Nam Sallustius dicit : *Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere, atque habuere initio Trojani, et cum iis Aborigines.* Alii dicunt ab Evandro, secundum quod Virgilius :

Tunc rex Evandrus Romanæ conditor arcis.

Alii a Romulo, ut :

En hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma.

2. Si igitur tantæ civitatis certa ratio non apparet, non mirum si in aliarum opinione dubitatur. Unde nec historicos, nec commentatores varia dicentes imperitiæ condemnare debemus, quia antiquitas ipsa creavit errorem. Sane quasdam, de quibus aut sanctæ Scripturæ, aut historiæ gentium certam originem referunt, paucis admodum verbis retexere oportet.

3. Primus ante diluvium Cain civitatem *Enoch* ex nomine filii sui in [b] Naid condidit ; quam urbem sola multitudine suæ posteritatis implevit.

4. [c] Primus post diluvium Nemrod gigas *Babylonem* urbem Mesopotamiæ **194** fundavit. Hanc Semiramis regina Assyriorum ampliavit, murumque urbis bitumine, et cocto latere fecit. Vocabulum autem sumpsit a confusione, eo quod ibi confusæ sint atque permistæ linguæ ædificantium turrim.

5. [d] Judæi asserunt Sem filium Noe, quem dicunt Melchisedech, primum, post diluvium, in Syria condidisse urbem *Salem*, in qua regnum fuit ejusdem Melchisedech. Hanc postea tenuerunt *Jebusæi*, ex quibus, et sortita est vocabulum *Jebus*, sicque duobus nominibus copulatis, *Jebus* et *Salem* vocatus est *Hierusalem*, [e] quæ postea a Salomone *Hierosolyma*, quasi *Hierosolomonia* dicta est. Hæc et corrupte a poetis *Solyma* nuncupata est, et postmodum ab Ælio Adriano *Ælia*, vocitata est. Ipsa est *Sion*, [f] quæ Hebraice *speculatio* interpretatur, eo quod in sublimi constructa sit, et de longe venientia contempletur. *Hierusalem* autem pacifica in nostro sermone transfertur.

Oppida nobilia qui, vel quæ constituerunt.

6. [g] Dionysius qui et Liber pater, cum Indiam victor perambulasset, *Nysam* urbem ex suo nomine juxta Indum fluvium condidit, et quinquaginta millibus hominum adimplevit.

7. [h] *Medus* autem Ægæi filius *Mediam* construxit, unde et regio ejus *Mediæ* nomen sortita est.

8. *Persepolim* urbem caput Persici regni [i] *Perseus* Danaes **195** filius condidit famosissimam, confertissimamque opibus, [j] a quo et *Persida* dicta est.

9. [k] *Ctesiphontem* quoque *Parthi* apud *Parthiam* condiderunt, in æmulationem Babyloniæ urbis.

10. [l] *Susis* oppidum Persidæ aiunt Memnonis patrem constituisse. Dictum autem *Susis*, quod immineat *Susæ* fluvio. Ibi est regia Cyri lapide candido et vario cum columnis aureis, et lacunaribus gemmisque distincta, continens etiam simulacrum cœli, stellis micantibus præsignatum, et cætera humanis mentibus incredibilia.

11. *Bactrum* oppidum *Bactriani* condiderunt, ex proprio amne eum cognominantes, qui *Bactrus* vocatur.

12. [m] *Carra* civitas Mesopotamiæ trans Edessam condita a Parthis, ubi quondam Romanus est cæsus exercitus, et Crassus dux captus.

13. *Edessam* urbem Mesopotamiæ condidit Nembroth, filius Chus, **196** postquam de Babylone migravit, in qua, et regnavit, quæ ante *Arach* cognominata est. [n] Ipse construxit, et *Chalannen*, quæ postea verso nomine a *Seleuco* rege dicta est *Seleucia*. [o]*Philadelphiam* urbem Arabiæ condidit Raphaim, gens antiquissima, quam interfecerunt filii Loth.

14. Seleucus unus ex pueris Alexandri, post mortem ejusdem Alexandri, occupato regno Orientis, urbem in Syria condidit, eamque ex *Antiochi* patris sui nomine *Antiochiam* nuncupavit, et Syriæ caput instituit. [p] Ipse

---

[a] Cap. I. *De auctoribus... errorem.* E Serv., Æn. VII, ad illud :

Nec prænestinæ fundator defuit urbis.

[b] *In Naid condidit.* In omnibus libris, permutatis litteris, ex *Naid* INDIA evaserat. LXX : Ἐξῆλθε καὶ Κάϊν ἀπὸ τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναΐδ κατέναντι τοῦ Ἐδέμ. Et Joseph. lib. I Antiq. cap. 4 : Πολλὴν καὶ ἐπελθὼν γῆν ἱδρύεται μετὰ τῆς γυναικὸς Κάϊν Ναΐδα τόπον οὕτω καλούμενον. Quod autem eo loco Hieronymus, non aliter interpretetur, nihil ad Isidorum, qui LXX, ut solet, secutus est. Adde quod idem Hieronymus in lib. de Locis Heb. : *Naid, terra* (inquit) *in qua habitavit Cain.* Nisi *Edem* pro *India* cum Chachone mavis.

[c] *Primus post dil.* Ex Oros., lib. II, cap. 6.

[d] *Judæi Asser.* Ex Hieron., lib. de Locis Heb.

[e] *Quæ postea a Salomone Hierosolym.* Idem dixit Euseb., lib. IX, de Præp. Evang.

[f] *Quæ Heb. speculatio.* Sic omnes libri. *Speculam*, Hieronymus.

[g] *Dionys..... condidit.* Ex Eusebii Chron.

[h] *Medus autem Egæi filius.* — *Et Medeæ*, ut ait Diodor., lib. V.

[i] *Perseus Danaes.* Cum libri *Athei*, *Athe*, *Audiæ*, *et Andiæ*, haberent, cur ipse sibi Isidorus non auxiliaretur, qui paulopost Tarsum Ciliciæ a Perseo Danaes prole ædificatam dicit ? Vid. Hygin., Fabul. 275.

[j] *A quo et Persida.* Ruffinus in translatione Josephi *Susan* Persidæ metropolim vocat.

[k] *Ctesiphontem.* Plin., lib. VI, cap. 26.

[l] *Susis Oppidum.* Hæc urbs, et Susis, et Susa, et Susæ a Hieronymo dicitur, Daniel, cap. VIII et IX, de qua Plin. lib. VI, cap. 27. — *Menonis Patrem* habent Gothici quos vidimus, non *fratrem*, ut impressi.

[m] *Carra.* Ex Hier. de Locis Heb.

[n] *Ipse construxit et Chalannen.* Quam eamdem esse, cum *Ctesiphonte* ait Hieronym. in Quæst. in Genes., et in Am., cap. 6. Vidend. idem in Locis Hebraicis.

[o] *Philadelph.* Ex eod. lib.

[p] *Ipse quoque Laodiciam.* Euseb. in Chron. : *Seleucus Antiochiam, Seleuciam, Laodiciam, Apamiam, Edissam, Beræam, et Pellam urbes condidit.*

quoque *Laodiciam*, et *Seleuciam*, ipse *Apamiam*, et A *Edessam* urbes construxit.

15. [a] *Damascus* Syriæ, condita et nuncupata a *Damasco* dispensatoris Abrahæ filio. Hæc antea in omni Syria tenuit principatum. Necdum enim florebant ibi Antiochia, Laodicia, et Apamia, quas urbes post Alexandrum constructas esse cognoscimus. Hic est *Damascus*, quem Abraham futurum sibi hæredem dixerat, antequam esset illi promissus Isaac.

16. [b] *Gazam* oppidum Palæstinæ condiderunt Hevæi, in qua habitaverunt Cappadoces pristinis cultoribus interfectis. Vocata autem *Gaza*, eo quod ibi Cambyses rex Persarum thesauros suos posuit, cum bellum Ægyptiis intulisset. Persarum enim lingua thesaurus *Gaza* nominatur.

197 17. *Philistim* urbem condiderunt Allophyli; B ipsa est *Ascalon*, de qua superius memoravimus, nuncupata ex nomine Cesloim, qui fuit nepos Cham, et filius Mesraim.

18. [c] *Dor* urbs fuit quondam potentissima, et, versa vice, *Stratonis turris*, postea ab Herode rege Judææ in honorem *Cæsaris* Augusti *Cæsarea* nuncupata. In qua Cornelii domum Christi vidit Ecclesia, et Philippi ædiculas, et cubiculum quatuor virginum prophetarum.

19. *Joppe* oppidum Palestinæ maritimum, iidem Palæstini ædificaverunt, [d] ubi saxum ostenditur, quod vinculorum Andromedæ adhuc vestigia retinet, cujus belluæ forma eminentior elephantis fuit.

20. [e] *Jericho* a Jebusæis condita traditur, a quibus et nomen traxisse perhibetur; hanc subvertit Jesus. C Pro qua exstruxit aliam Ozam de Bethel ex tribu Ephraim. Sed et hæc eo tempore, quo Hierusalem oppugnabatur a Romanis, propter perfidiam civium capta atque destructa est, pro qua tertia ædificata est urbs, quæ hodie usque permanet.

21. *Sichem* Samariæ urbem, quæ Latine et Græce *Sichima* vocatur, ædificavit Emor, appellavitque eam nomine *Sichem* filii sui. [f] **198** Ipsa est nunc Neapolis, civitas Samaritanorum.

22. *Bethel* urbem Samariæ condiderunt Jebusæi, quæ prius vocabatur *Luza*; sed postquam dormiens ibi Jacob vidit scalam innitentem cœlo, et dixit : *Vere hic domus Dei est, et porta cœli*; hac ex causa nomen locus accepit [g] *Bethel*, id est, domus Dei. Quando autem ibi ad Jeroboam vituli aurei fabricati D sunt vocata est *Bethaven*, id est, domus idoli, quæ antea vocabatur domus Dei.

23. [h] *Bethlehem* Juda, civitas David, quæ mundi genuit Salvatorem, a Jebusæis condita fertur, et vocata primum *Ephrata*. Quando autem Jacob ibi pecora sua pavit, eidem loco *Bethlehem* nomen, quodam vaticinio futuri, imposuit, quod *domus panis* interpretatur, propter eum panem qui ibi de cœlo descendit.

24. [i] *Chebron* civitas Judææ, quæ quondam vocabatur *Arbe*, condita est a gigantibus ante septem annos quam ab eis *Tanis* urbs Ægypti conderetur. Ipsa est *Arbe* a numero ita vocata, quod ibi tres patriarchæ sepulti sunt, et quartus Adam. Ipsa est [j] et Mambre vocata ex uno amico Abrahæ.

25. [k] *Samariam*, a qua omnis regio quæ circa eam fuit nomen accepit, Sennacherib rex Assyriorum construxit, vocavitque **199** *Samariam*, id est, custodiam, quia quando Israel transtulit, Medos ibi custodes constituit. Hanc obsidione captam Antiochus solo coæquavit. Quam postea Herodes a fundamentis instaurans, in honorem Augusti, *Augustam*, id est, *Sebastiam* Græco sermone vocavit. Ibi siti sunt Elisæus et Abdias prophetæ, et quo major inter natos mulierum non fuit, Baptista Joannes.

26. *Tiberiadem* vero Herodes alius in Judæa, in nomine *Tiberii* Cæsaris condidit.

27. [l] *Tyrus* urbs Phœnicum condita a Phœnicibus fuit. Hæc est civitas ex qua aurum regi Salomoni deferebatur, in qua optima purpura tingitur. Unde et Tyria dicitur *nobilis purpura*.

28. [m] Phœnices a Rubro profecti mari, *Sidonem* urbem opulentissimam condiderunt; [n] quam, a piscium copia, *Sidon* appellaverunt. Nam piscem Phœnices *sidon* vocant. Ipsi etiam *Tyrum* in Syria; ipsi *Uticam* in Africa, *Hipponem*, *Leptim*; aliasque urbes in ora maritima condiderunt.

29. Ipsi *Thebas* in Bœotia, duce Cadmo; ipsi postremo in ultima orbis tendentes, urbem in Oceano construxerunt, eamque lingua sua *Gades* nominaverunt. Nam mos erat antiquus Phœnicum gentis, multos simul, mercandi causa, a domo proficisci, et cum incolarum animos commercio rerum iis ante incognitarum, sibi conciliassent, loca, quæ condendis urbibus idonea videbantur, capere.

30. Ex iis profecta et Dido in littus Africæ urbem condidit, et [o] *Carthadam* nominavit, quod Phœnicia

[a] *Damascus*. Ex Hieron., in Quæst. in Genes.

[b] *Gazam*. Ex eodem in Locis Heb., et in Ezech., cap. 40.

[c] *Dor*. Ex Hieronym. in Epitaph. Paulæ. Sed locum Hieronymi in Palimpsesto relictum ab Isid. Braulio non expolivit.

[d] *Ubi saxum ostenditur*. Ex Solin., cap. 47. Ex quo restitutus est hic locus.

[e] *Jericho*. Ex Hier. de Locis Heb.

[f] *Sichem, ipsa est nunc Neap*. Hier., ibid., et in Epitah. Paulæ.

[g] *Beth*. Ex lib. de Locis Heb.

[h] *Bethlehem*, etc. Hier. in Prol. in Am. : *Sex millibus abest a sancta Bethlehem, quæ mundi genuit Salvatorem*. Et in Epitaph. Paulæ : *Salve, Bethlehem, domus panis, in qua natus est ille panis, qui de cœlo descendit*.

[i] *Chebron*. Quo modo etiam scribit Hieronym. Al., *Hebron*.

[j] *Ipsa est et Mambre*. Ex Quæst. in Gen., cap. 35.

[k] *Samariam*, etc. Vid. Hieronym. in Isai., cap. 36.

[l] *Tyrus*. Idem, in cap. 33.

[m] *Phœnices*. Ex Justin., lib. XVIII.

[n] *Quam a piscium copia*. Vidi ego nummos Gadibus, quæ Phœnicum colonia fuit, repertos, quorum una in parte Herculis Sidoniorum deus, in altera duo pisces incrant.

[o] *Carthadam nominavit*. E Solin., cap. 40. Et Carthaginem a *Cartha* dictam ait etiam Serv., Æn. IV, ad illud : *Carthago, aut antiqua Tyros*.

lingua exprimit *civitatem novam;* **200** mox sermone verso *Carthago* est dicta : hanc Scipio delevit. Quæ autem nunc est, postea a Romanis condita est. [a] Carthago autem antea *Byrsa*, post *Tyrus* dicta est, deinde *Carthago*.

31. [b] *Memphim* civitatem Ægypti ædificavit Epaphus Jovis filius, cum in secunda Ægypto regnaret. Hæc est urbs ubi charta nascitur, ubi etiam optimi mathematici fuerunt. [c] Nam hanc urbem magicis artibus deditam pristini usque ad præsens tempus vestigia erroris ostendunt.

32. [d] *Tanis* metropolis Ægypti, ubi Pharao fuit, et Moyses cuncta signa fecit quæ in Exodo scribuntur. Hanc construxisse perhibentur *Titanes*, id est, Gigantes, et ex suo nomine nuncupaverunt

33. [e] *Heliopolis* urbs Ægypti, quæ Latine interpretatur *solis civitas*, [f] sicut LXX interpretes arbitrantur. Ædificata est autem a filiis Israel; in qua [g] Petephres sacerdos fuit, cujus meminit Ezechiel.

34. [h] Urbem *Alexandriam* condidit Alexander Magnus, cujus et nomen detinet. Hanc enim idem in terminis Africæ et Ægypti constituit, et caput esse regionis Ægypti jussit. Interjacet autem **201** inter Ægyptum et mare, quasi claustrum, importuosa. [i] Hæc est urbs Ægypti *Noo*, postea versa in *Alexandriam*.

35. *Thebas Ægyptias* condidit Cadmus, [j] quæ inter Ægyptias urbes numero portarum nobiliores habentur, ad quas commercia Arabes undique subvehunt. Hinc regio Ægypti *Thebais* dicta est. Thebæ autem et Bœotiæ sunt et Ægyptiæ, uno tamen auctore conditæ.

36. *Ptolemais*, et *Berenice* a regibus Ægyptiis nominatæ, a quibus et ædificatæ fuerunt.

37. [k] *Cæsaream* Cappadociæ...

Tarsum Ciliciæ Danaes proles Perseus ædificavit. De qua civitate fuit Paulus apostolus : *Natus*, inquit, *Tharso Ciliciæ*. [l] Quidam etiam locus Indiæ *Tharsis* vocatur.

A 38. *Seleuciam* Isauriæ condidit *Seleucus*, qui et *Antiochiam*.

Ilus autem Apollinis filius in Phrygia *Ilium* condidit.

[m] Amazones *Ephesum* in Asia construxerunt.

39. Theseus vero *Smyrnam* construxit, quæ Homero poetæ patria exstitit, et [n] *Smyrna* vocata, quod ejus campos Hermus fluvius secat.

40. *Dioscoriam* Colchorum urbem [o] Amphytus et Tilchius aurigæ Castoris et Pollucis fabricaverunt, ex eorum nomine eam cognominantes. Nam Castor et Pollux Græce διόσκουροι appellantur.

41. [p] *Nicomedia*, a *Nicomede* rege Bithyniæ ædificata est.

202 [q] *Bithynia* condita a Phœnice, quæ primum B *Mariandyna* vocabatur.

42 [r] *Constantinopolim* urbem Thraciæ *Constantinus* ex nomine suo instituit, solam Romæ meritis et potentia adæquatam. Hæc [s] condita primum a Pausania rege Spartanorum, et vocata *Bizantium*, [t] vel quod tantum pateat inter Adriaticum mare et Propontidem, vel [u] quod sit receptaculum terræ marisque copiis. Unde et eam Contantinus aptissimam condere judicavit, ut receptaculum sibi terra marique fieret. Unde et nunc Romani imperii sedes, et totius caput est Orientis, sicut Roma Occidentis.

43. *Epirus* Thraciæ condita est a *Pyrrho* et cognominata.

44. *Athenas* in Hellade *Cecrops* condidit, et ex suo nomine *Cecropiam* nominavit. [v] Hanc Amphy- C ction, qui in Græcia tertius post Cecropem regnavit, Minervæ sacravit, et nomen civitati *Athenas* dedit. Nam *Minerva* Græce Ἀθήνη dicitur; unde et Minervam Græci inventricem multarum artium asserunt, [x] quia et litteræ, et artes diversorum studiorum, et ipsa philosophia veluti templum Athenas habuerunt.

45. *Corinthum* in Achaia [y] condidit *Corinthus*

[a] *Carthago autem antea Byrsa*. E Serv., ibid Virgilius, Æn. I. *Mercatique solum*.

[b] *Memphim.... regnaret*. Verba sunt Eusebii, in Chronico,

[c] *Nam hanc urbem*. Ex Hieron , in Isai. XIX.

[d] *Tanis*. Ex eod., in Is. III.

Heliopolis. Ex eod. in lib. de Locis Heb. in On.

Sicut LXX Interpretes. Sic namque illi Exod. I : Καὶ ᾠκοδόμησαν (filii Israel) πόλεις ὀχυρὰς τῷ Φαραῶ, τήντε Πειθῶ, καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὢν, ἥ ἔστιν Ἡλιούπολις. Sed verba hæc καί Ὢν, ἥ ἐστιν Ἡλιούπολις neque D in Hebræis, neque in Latinis libris leguntur.

[g] *Petephres*. Sic etiam Hieronymus. Vulgat., *Putiphares*. Quam varietatem Hebraica scriptura vocabulis destituta sæpe creat.

[h] *Urbem Alexan*. Ex Hegesipp., lib. IV. cap. 27. Vid. Strab., lib. XVII.

[i] *Hæc est urbs Ægypti*, etc. Hieronym., in Epitaph, Paulæ: *Et urbem Noo, quæ postea versa est in Alexandriam*.

[j] *Quæ inter Ægyptias urbes num port*. Ex Solin., cap. de Ægypt., 45.

[k] *Cæsaream Cappadociæ*. Post hæc verba lacuna est in melioribus lib. ineptissime a recentioribus expleta.

[l] *Quidam locus Indiæ Tharsis vocatur*. Ita procul dubio legendum, non *Tarsus*. Hieron., Is. LXVI : *Tharsis lingua Hebræa mare appellatur, et ut aiunt, Indiæ regio est, licet Josephus littera commutata Tarsum putet nuncupari pro Tharsis, urbem Ciliciæ, ad quam Jonas de Joppe fugiens ire cupiebat*. Rursusque epist. 133, reprehendit Josephum, quod Tarsum et Tharsin eamd. esse putet.

[m] *Amazones Ephesum*, E Solin.

[n] *Smyrna vocata*. Idem sup., lib. XIII, cap. 21.

[o] *Amphytus et Tilchius*. Plin., lib. VI, cap. 5. Ammian., lib. XXII; et Solin. *Circius* vero qui in plerisque libris est, ex *Tilcius*, quod etiam in Codice Plinii Ecclesiæ Toletanæ legitur, fluxit.

[d] *Nicomedia a Nicomede*. Euseb., in Chron. : *Nicomedes rex Bithyniæ Asracum urbem amplians* Nicomediam *nuncupavit*.

[q] *Bithynia cond*. Idem Euseb : *Bithynia condita a Phœnice, quæ prius Mariandyna vocabatur*.

[r] *Constantinopolim*. Ex Oros., lib. VII, cap. 28. totidem fere verbis.

[s] *Condita primum a Pausania*. Ex Justin., lib. IX.

[t] *Vel quod tantum pateat*. Vid. Plin., lib. IV, cap. 11; Solin. et Cappel. Neque tamen adhuc de etymologia liquebit.

[u] *Vel quod sit receptaculum*, etc. Ex Justin., l. IX.

[v] *Hanc Amphyction..... dedit*. Ex eod., lib. II.

[x] *Quia et litteræ..... habuerunt*. Ex eod.

[y] *Condidit Corinthus Orestis filius*. Strabo conditam est a Sysipho, et *Corcyram* primo vocatam, deinde

Orestis filius. Hanc Græci *Corintheam* vocant, hoc est, administrationem reipublicæ.

46. *Thebas* Bœotiæ Cadmus veniens a Phœnicibus condidit, Thebis Ægyptiis prius ab eo constructis.

203 47. *Mycenas...*

Lacedæmonia condita a *Lacedæmone* Semeles filio.

Sparta a Sparto filio Phoronei vocata, qui fuit filius Inachi. [a] Ipsam autem esse Spartam quam et *Lacedæmoniam* civitatem, atque inde Læcedæmonios *Spartanos* dici.

48. [b] *Achaia* ab *Achæo* constructa.

[c] *Pelops*, qui apud Argos regnavit, *Peloponnensem* urbem condidit.

[d] Cecrops in insula *Rhodo* RHODUM ædificavit.

[e] *Carpathus Coum.*

Æos Typhonis filius *Paphum.*

Angæus Lycurgi filius *Samum.*

[f] *Dardanus* autem condidit *Dardaniam.*

[g] *Thessalonicam Thessalus*, Græci filius, ædificavit, in qua etiam regnavit.

49. [h] *Brundisium* construxerunt Græci. *Brundisium* autem dictum est Græce, quod *brunda* caput cervi dicatur : sic est enim, ut et cornua videantur, et caput, et lingua in positione ipsius civitatis.

50. [i] In Italia autem a *Jano Janiculum*, a *Saturno Saturnia*, atque *Latium* conditum, et quod ibi fugiens latuisset, cognominatum.

204 51. [j] Ab Hercule in Campania *Pompeia*, qui victor ex Hispania *pompam* boum duxerat.

52. Æneas autem post excidium Trojæ in eamdem Italiam veniens, ab uxoris nomine *Lavinium* condidit.

53. Ascanius vero relicto Laviniæ novercæ suæ regno, *Albam Longam* ædificavit. *Alba* autem vocata propter colorem suis: *Longa*, quia longum oppidum est juxta prolixitatem collis in quo sita est. Ex hæc etiam urbe reges *Albanorum* appellari cœperunt.

54. [k] *Capuam* Capus Sylvius rex Albanorum con- A struxit, appellatam nomine conditoris, licet et sint qui dicant a *Capacitate* eam *Capuam* dictam, quod ejus terra omnem vitæ fructum capiat; alii a locis campestribus in quibus sita est. Est autem caput urbium Campaniæ, inter tres maximas Romam, Carthaginemque numerata, ex qua et provincia Italiæ *Campania* dicta est.

55. Romulus cum interfecto apud Albam Amulio, avum Numitorem in regnum restituisset, in eum locum, ubi nunc *Roma* est, devenit, ibique sedes posuit, mœnia construxit, urbemque ex nomine suo *Romam* vocavit. Hanc autem ante Evander dicitur condidisse, unde est illud :

Tunc Pater Evandrus Romanæ conditor arcis.

56. Ancus Martius ex filia Numæ Pompilii natus
B hic urbem in exitu Tiberis condidit, quæ et peregrinas merces exciperet, et hostem moraretur, quam ab ipso situ *Ostiam* appellavit.

57. [l] Galli quidam intestina discordia, et assiduis dissensionibus **205** suorum permoti, sedes novas quærentes Italiam profecti sunt, sedibusque propriis Tuscis expulsis, *Mediolanum*, atque alias urbes condiderunt. [m] Vocatum autem *Mediolanum*, ab eo quod ibi sus *medio lanea* perhibetur inventa.

58. Historiis placet a *Messappo* Græco *Messappiæ* datam originem versa postmodum in nomen Calabriæ, quam in exordio Oenotri frater *Peucetius Peucetiam* nominaverat.

59. [n] *Manto* Tiresiæ filia post interitum Thebanorum dicitur delata in Italiam *Mantuam* condidisse.
C Est autem in Venetia, quæ *Gallia Cisalpina* dicitur. [o] Et *Mantua* dicta, quod inanes tuetur.

60. *Parthenopia* a *Parthenope* virgine quadam illic sepulta, *Parthenopea* appellata, quod oppidum postea Augustus *Neapolim* esse maluit.

61. Ad promontorium Leucaten, in quo *Actii* Apollinis templum fuit, bellum Augustus contra An-

Ephyreu, ab *Ephyre* Oceani filia, postremo eversam et instauratam a Corintho Orestis filio.

[a] *Ipsum autem esse Spartam*, etc. Ex Oros., lib. I. cap. ultim.

[b] *Achaia* ab *Achæo*. Ex Euseb. Chronic.

[c] *Pelops qui a. A. r. Peloponnensem*. Euseb. : *Pelops apud Argos regnavit annos* LIII, *a quo Peloponnesus vocata.*

[d] *Cecrops*. Sic omnes libri. Sed *Cercapus* malim, cujus filii Lindum, Talyson et Camiron condidere.
D Λίνδος autem (ait Stephan.) πολις ἐν ῥόδῳ κερκάφου τοῦ ἡλίου, καὶ κυδίππης τῆς ὀργίμου θυγατρὸς. Vid. Strab., lib. XIV, et Diodor., lib. XI.

[e] *Carpathus Coum*. Hæc integra non sunt, suppleri autem ex Diodoro et Stephano possent ita *Carpathum Joclus, Merops Coum.*

[f] *Dardanus... Dardaniam*. Ex Euseb. Chron.

[g] *Thessalonicam Thessalus*. Thessaliam velim, nam Thessalonicam a Cassandro conditam ait Stephanus.

[h] *Brundisium*. βρένδον, ἔλαφον, hoc est, cervum, significare auctor Hesychius. Et βρέηδιον, ut ait Stephanus, sive βρεντέσιον, ut est apud Strabonem, *caput cervi* a Messapiis dicebatur.

[i] *In Italia autem a Jano Janicul.* E Solin., cap. de Italia.

[j] *Ab Hercule in Campania Pompeia. — Pompeii* apud Solin., ibid. *Pompeia* apud Strabon., lib. V.

[k] *Capuam Capys*. Servius, Æn. X, ad illud.

Et Capys, hinc nomen Campanæ ducitur Urbi.

Iste quidem dicit a Capy dictam esse Campaniam, sed Livius vult à locis campestribus dictam, in quibus sita est.

[l] *Galli quidam intestina discordia*, Ex Livii lib. V.

[m] *Vocatum autem Mediol... ab eo quod ibi sus.* Claudianus de Nuptiis Honorii :

Jam Ligurum terris spumanti pectore triton
Appulerat, lassosque fretis extenderat orbes,
Continuo sublime volans ad mœnia Gallis
Condita, lanigeræ suis ostentantia pellem
Pervenit :

Visitur etiam nunc sus marmorea in Mediolanensi curia. Al., *media lanea.*

[n] *Manta Tiresiæ filia*. E Serv., Æn. X, ad illud : *Fatidicæ Mantus.*

[o] *Et Mantua dicta, quod inanes* tuetur. Sic veteres lib. et recte fortasse. Nam lib. IV, Maniam morbum ab inanitate dictam dixit, *quam Græci* μανίαν vocant, et *manc*, quasi μανόν, id est, rarum, et vacuum. Id autem pulchre convenit cum historia de Mantone fatidica eo confugiente. *Manes* si quis malit, molesti non erimus.

tonium gessit. Quo victo, urbem in *Actiaco* sinu condidit, quam a victoria *Nicopolim* appellavit.

62. [a] Phalantus *Partheniorum* dux *Parthenios* constituit.

Taras Neptuni filius fuit, a quo *Tarentum* civitas, et condita et appellata est.

206 63. [b] Cum Cyrus maritimas urbes Græciæ occuparet, et Phocenses ab eo expugnati omnibus angustiis premerentur, juraverunt, ut profugerent quam longissime ab imperio Persarum, ubi ne nomen quidem eorum audirent, [c] atque ita in ultimos Galliæ sinus navibus profecti, armisque se adversus Gallicam feritatem tuentes. *Massiliam* condiderunt, et ex nomine ducis nuncupaverunt. Hos [d] Varro trilingues esse ait, quod et Græce loquantur, et Latine, et Gallice.

64. *Narbonam*, et Arelatum, et Pictavium coloni proprii condiderunt.

Burdegalim appellatam ferunt, quod *Burgos* Gallos primum colonos habuerit, quibus antea cultoribus adimpleta est.

65. *Tarraconam* in Hispania Scipiones construxerunt, ideo caput est *Tarraconensis* provinciæ.

66. [e] *Cæsaraugusta Tarraconensis* Hispaniæ oppidum a Cæsare Augusto et situm et nominatum, loci amœnitate, et deliciis præstantius civitatibus Hispaniæ cunctis, atque illustrius, florens sanctorum martyrum sepulturis.

67. Afri sub Hannibale maritima Hispaniæ occupantes, *Carthaginem* **207** *Spartariam* construxerunt, quæ mox a Romanis capta et colonia facta, nomen etiam provinciæ dedit. Nunc autem a Gothis subversa, atque in desolationem redacta est.

68. [f] *Saguntum* Græci ex insula Zacyntho profecti in Hispaniam condiderunt, quam Afri postea bello impetitam deleverunt.

69. [g] *Emeritam* Cæsar Augustus ædificavit, postquam Lusitaniam, et quasdam Oceani insulas cepit, dans ei nomen ab eo quod ibi milites veteranos constituisset. Nam *emeriti* dicunt veterani, solutique militia.

70. *Olyssipona*, ab *Ulysse* est condita et nuncupata : [h] quo loco, sicut historiographi dicunt, cœlum a terra, et maria distinguuntur a terris.

71. *Hispalim* Cæsar Julius condidit, quam ex suo nomine, et Romæ urbis vocabulo *Juliam Romulam* nuncupavit. [i] *Hispalis* autem a situ cognominata est, eo quod in solo palustri suffixis in profundo *palis* locata sit, ne lubrico atque instabili fundamento cederet.

72. *Gades* oppidum a Pœnis conditum, qui etiam Carthaginem Spartariam condiderunt.

73. [j] *Septa* oppidum a montibus *septem*, qui, a similitudine, *Fratres* vocati, Gaditano imminent freto.

208 74. *Tingis* civitatis [k] et *Lixis* Antheus auctor est, quem Hercules fertur luctæ certamine superatum interfecisse. *Lix* autem a *Lixo* flumine Mauritaniæ nuncupata, ubi Anthæi regia fuit, et *Sala* quod immineat *Salæ* flumini.

75. *Cæsaream* Mauritaniæ oppidum Juba rex Maurorum in honorem *Cæsaris* Augusti condidit, quam ex ejus nomine *Cæsaream* appellavit, sicut Herodes aliam Cæsaream in Palæstina, quæ nunc urbs est clarissima.

76. [l] *Icosium* Cæsariensis Mauritaniæ oppidum, Hercule illic transeunte, viginti a comitatu ejus discedentes construxerunt, ac ne quis imposito a se nomine privatim gloriaretur, de condentium numero urbi *Icosio* nomen est datum.

77. [m] *Cyrene* regina fuit Libyæ, quæ ex suo nomine civitatem *Cyrenem* condidit, a qua et *Libyam Cyrenensem* vocavit.

CAPUT II.

De ædificiis publicis.

1. *Civitas* [n] est hominum multitudo societatis vinculo adunata, dicta a *civibus*, id est, ab ipsis incolis urbis, pro eo quod plurimorum consciscat, et contineat vitas. Nam *urbs* ipsa mœnia sunt, *civitas* autem non saxa, sed habitatores vocantur.

2. Tres autem sunt societates : familiarum, urbium, gentium.

3. *Urbs* vocata ab orbe, quod antiquitus civitates in orbem fiebant, [o] vel ab *urbo* parte aratri, quo muri designabantur unde **209** est illud [p] :

Optavitque locum regno, et concludere sulco.

Locus enim futuræ civitatis sulco designabatur, id est aratro. [q] Cato : *Qui urbem, inquit, novam condet, tauro et vacca aret, ubi araverit, murum fa-*

[a] *Phalantus... Taras.* Vid. Serv., Æn. III.
Hic genus Herculei si vera est fama Tarenti.

[b] *Cum Cyrus.* Eamdem Ammian. Marcell. lib. XV.

[c] *Atque in ultimos condid...* Ex Justin. lib. XLIII.

[d] *Hos Varro triling. e. a.* Ex Hier. Prolog. lib. II. in Epist. ad Galat.

[e] *Cæsaraugusta... sepulturis.* Abest totum hoc a libro Card. Sirleti, et uno ex Toletanis.

[f] *Saguntum* Ex Hieronym. lib. II in Ep. ad Galat.

[g] *Emeritam Cæsar August.* Dion., lib. LIII.

[h] *Quo loco sicut historiog.* Plin., lib. IV, cap. 21 : *Excurrit deinde in altum vasto cornu promontorium, quod alii Artabrum appellavere, alii Magnum, multi Olyssiponense, ab oppido terras, maria, cœlum disterminans.* Eadem prope Solinus, et Capella qua nimis arctavit Isidorus.

[i] *Hispalis... eo quod in solo palust.* Nihilo certiora proferunt alii.

[j] *Septa Oppid...* Septem montium Fratrum meminere Plin., lib. V. cap. 2, et Capella... Ptolemæus quoque ἑπτάδελφους eos vocat.

[k] *Et Lixis.* Hæc a Solino quoque *Lix*, a Plinio *Lixos*, ab aliis *Lixa* dicitur.

[l] *Icosium.* E Solin., cap. de Mauritania.

[m] *Cyrene regina f. Lib.* Serv., Æn. IV : *Cyrene et Barce reginæ fuerunt, quæ singulis dederunt civitatibus nomina.*

[n] Cap. II. *Civitas est.* Aug. XV de Civit., cap. 8 : *Civitas nihil aliud est, quam hominum multitudo aliquo societatis vinculo colligata.*

[o] *Vel ab urbo.* Varr., lib. IV.

[p] *Optavitque locum.* Virg., Æn. I : *Pars optare locum lecto.* Idem, lib. III : *Optavitque locum regno.* Hæc conjunxit Isid.

[q] *Cato, qui urbem.* Hunc locum innuere videtur Servius, lib. V Æn. Ad illud : *Urbem designat aratro.* Vidend. Varr., lib. IV de Ling. Lat.

ciat, ubi portam vult esse, aratrum sustollat, et portet, et portam vocet.

4. Ideo autem urbs aratro circumdabatur dispari sexu juvencorum propter commistionem familiarum, et imaginem serentis, fructumque reddentis. [a] Urbs autem aratro conditur, aratro evertitur. Unde Horatius :

Imprimeretque maris hostile aratrum.

5. *Oppidum* quidam ab *oppositione* murorum dixerunt : alii ab *opibus* recondendis, eo quod sit munitum, alii quod sibi in eo conventus habitantium *opem* det mutuam contra hostem. Nam primum homines tanquam nudi et inermes, nec contra belluas præsidia habebant, nec receptacula frigoris et caloris, nec ipsi inter se homines ab hominibus satis erant tuti.

6. Tandem naturali solertia speluncis, silvestribusque tegumentis tuguria sibi et casas virgultis arundinibusque contexuerunt, quo esset vita tutior, ne iis qui nocere possent, aditus esset. Hæc est origo oppidorum, quæ quod *opem* darent, idcirco oppida nominata dixerunt. Oppidum autem magnitudine ut mœnibus discrepat a vico, et castello, et pago.

7. Civitates autem, aut coloniæ, aut municipia, aut vici, aut castella, aut pagi appellantur.

8. *Civitas* proprie dicitur quam non advenæ, sed eodem innati solo condiderunt. Ideoque urbes a propriis civibus conditæ *civitates*, non coloniæ, nuncupantur.

9. *Colonia* vero est quæ defectu indigenarum novis cultoribus adimpletur. Unde et *colonia* a *cultu* agri est dicta.

210 10. *Municipium* est quod, manente statu civitatis, jus aliquod minoris aut majoris officii a principe impetrat. Dictum autem *municipium* a *muniis*, id est, *officiis*, quod tantum *munia*, id est, *tributa debita*, vel *munera* reddant. Nam liberales et famosissimæ causæ, et quæ ex principe proficiscuntur, ibi non aguntur. Hæc enim ad dignitatem civitatum pertinent.

11. *Vici*, et *castella*, et *pagi*, ii sunt quæ nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur, et propter parvitatem sui majoribus civitatibus attribuuntur.

12. [b] *Vicus* autem dictus a *vicinis* tantum habitatoribus, vel quod vias habeat tantum sine muris. Est autem sine munitione murorum; licet et vici dicantur ipsæ habitationes urbis. Dictus autem *vicus*, eo quod sit *vice* civitatis, vel quod *vias* habeat tantum sine muris.

13. *Castrum* antiqui dicebant oppidum loco altissimo situm, quasi *casam altam*, cujus pluralis numerus *castra*, diminutivum *castellum* est, sive quod

A castrabatur licentia inibi habitantium, ne passim vaga hosti pateret.

14. *Pagi* sunt apta ædificiis loca, inter agros habitantibus. Hæc et *conciliabula* dicta a conventu et societate multorum in unum.

15. *Compita* sunt ubi usus est conventus fieri rusticorum, et dicta *compita*, quia multa loca in agris eodem *competunt*, et quo convenitur a rusticis.

16. *Suburbana* sunt circumjecta civitatis ædificia, quasi sub urbe.

17. *Mœnia* sunt muri civitatis, dicta ab eo quod *muniant* civitatem, quasi *munimenta* civitatis, id est, *tutamenta*.

18. *Munium* autem dictum, quasi *manu factum*; sic et *muri* a *munitione* dicti, quasi *muniti*, quod *muniant* B et tueantur interiora urbis. Mœnia autem duplicem habent significationem. Nam **211** interdum *mœnia* abusive dici (solent) omnia ædificia publica civitatis, ut :

Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis.

Proprie autem mœnia sunt tantum muri.

19. *Murus* autem turribus, propugnaculisque ornatur.

Turres vocatæ, quod *teretes* sint, et longæ.

Teres enim est aliquid [c] rotundum cum proceritate, ut columna. [d] Nam quamvis quadratæ, aut latæ construantur, procul tamen videntibus rotundæ existimantur; ideo quia omne cujusque anguli simulacrum per longum aeris spatium evanescit, atque consumitur, et rotundum videtur.

20. *Propugnacula* pinnæ murorum sunt, dicta quia C ex his *propugnatur*.

21. *Promurale* vero, eo quod sit pro munitione muri. Est enim muro proximum, id est, ante murum.

22. [e] *Porta* dicitur, qua potest vel importari vel exportari aliquid. Proprie autem *porta*, aut urbis, aut castrorum vocatur, sicut superius dictum est. Vicus, ut prædictum est, ipsæ habitationes urbis sunt, unde et *vicini* dicti. Viæ, ipsa spatia angusta, quæ inter vicos sunt.

23. [f] *Plateæ*, perpetuæ ac latiores civitatum viæ sunt, juxta proprietatem linguæ Græcæ a latitudine nuncupatæ; πλάτος enim Græci latum dicunt.

24. *Quintana* pars plateæ quinta est, qua carpentum progredi potest.

25. *Cloacæ* dictæ, quod iis percolantur aquæ. Has primum Romæ fecisse dicunt Tarquinium Priscum, D ut quotiens pluviarum inundatio existeret, per eas aquæ extra civitatem omitterentur, ne maximis, perpetuisque tempestatibus planitiem, vel fundamenta urbium strages aquarum subverteret.

112 26. [g] *Imboli*, vel quia subvolamina sunt, vel

[a] *Urbs autem aratro cond. aratro evert.* Acron ad locum Hor. : *Condendis, atque evertendis civitatibus hæc consuetudo fuit, ut aratro fierent.* Et Caius, tit. de Usufruct.: *Carthagini eversæ aratrum impressum ait.*

[b] *Vicus a vicinis t. h.* Ita Imp. *Ab ipsis tantum habitationibus.* Goth. Placuit editorum scriptura, quia paulo post, ipsas habitationes *vicos* dici affirmat.

[c] *Teres est aliquid rotund.* Serv. Æn. VI. *Teres est rotundum aliquid cum proceritate.* Et Eclog. VIII. *Teres est oblongum, et rotundum, ut columna.*

[d] *Nam quamvis quadratæ.* Locus ex Lucret., lib. IV:

Quadratasque procul turres cum cernimus Urbis,
Propterea fit uti videntur sæpe rotundæ
Angulus obtusus, etc

[e] *Porta dicitur, qua potest*, etc. Serv., Æn. I. *Omnis exitus porta dicitur, quasi qua potest, vel importari vel exportari aliquid.*

[f] *Plateæ.* Aug. in Ps. CCXVIII, serm. 10.

[g] *Imboli.* Sic Vet. libri; puto legendum *emboli*, et *subvolamina*... significarique illa, quæ Asconius in divinat., *provolantia tabulata* dixit. Notum qui ἔμβολον sit apud Græcos.

quia sub iis ambulant : sunt enim porticus hinc inde platearum.

27. [a] *Forus* est exercendarum litium locus, a *fando* dictus, sive a *Phoroneo* rege, qui primus Græcis leges dedit. Hæc loca, et [b] *prorostris* vocantur, ideo quod ex bello Punico, captis navibus Carthaginensium, rostra ablata sunt, et in foro Romano præfixa, ut esset hujus insigne victoriæ.

28. *Curia* dicitur, eo quod ibi *cura* per senatum de cunctis administretur.

29. *Prætorium*, eo quod ibi *prætor* [c] sedeat ad discutiendum.

30. *Gymnasium* generalis est exercitiorum locus; tamen apud Athenas locus erat ubi discebatur philosophia, et sapientiæ exercebatur studium. Nam γυμνάσιον Græce vocatur, quod Latine exercitium dicitur, **213** hoc est meditatio. Sed et balnea, et loca cursorum, et athletarum gymnasia sunt, eo quod illic omnes in suæ artis studio exercitentur.

31. *Capitolium* Romæ vocatum, eo quod fuerit Romanæ urbis, et religionis caput summum. Alii aiunt : cum Tarquinius Priscus Capitolii fundamenta Romæ aperiret, in loco fundamenti caput hominis litteris Tuscis notatum invenit, et proinde *Capitolium* appellavit.

32. *Arces* sunt partes urbis excelsæ, atque munitæ : [d] nam quæcunque tutissima urbium sunt, ab arcendo hostem *arces* vocantur; unde et arcus, et arca.

33. [e] *Circum* Romani dictum putant a *circuitu* equorum, eo quod ibi circum metas equi currant.

34. [f] *Theatrum* autem a spectaculo nominatum, ἀπὸ τῆς θεωρίας, quod in eo populus stans desuper, atque spectans, ludos scenicos contemplaretur.

35. *Amphitheatrum* vero vocatum, quod ex duobus sit theatris compositum; nam *amphitheatrum* rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatri est, semicirculi figuram habens.

36. [g] *Labyrinthus* est perplexis parietibus ædificium, qualis est apud Cretam a Dædalo factus, ubi fuit minotaurus inclusus, in quo si quis introierit sine glomere lini, exitum invenire non valet; cujus ædificii talis est situs, ut aperientibus fores tonitruum intus terribile audiatur. Descenditur centenis ultra gradibus, intus simulacra et monstrificæ effigies, in partes diversas transitus innumeri per tenebras, et cætera ad errorem ingredientium facta, ita ut de tenebris ejus ad lucem venire impossibile videatur. Quatuor sunt autem labyrinthi : Primus Ægyptius, secundus Creticus, tertius in Lemno, quartus in Italia, omnes ita constructi, ut dissolvere eos nec sæcula quidem possint.

37. [h] *Pharus* turris est maxima, quam Græci, et Latini in commune **214** ex ipsius rei usu *pharum* appellaverunt, eo quod flammarum indicio longe videatur a navigantibus, qualem Ptolemæus juxta Alexandriam construxisse octingentis talentis traditur. Usus ejus est nocturno navium cursui ignes ostendere, ad prænuntianda vada, portusque introitus, ne decepti tenebris navigantes in scopulos incidant; [i] nam Alexandria fallacibus vadis insidiosos accessus habet. Hinc igitur in portibus machinas ad prælucendi ministerium fabricatas, *pharos* dicunt; nam φῶς lux est, ὅρασις visio dicitur; unde et Lucifer Græce φωσφόρος appellatur.

38. *Cochleæ* sunt altæ, et rotundæ turres, et dictæ *cochleæ*, quasi *cyclcæ*, quod in eis tanquam per circulum orbemque conscendatur, qualis est [j] Romæ CLXXV ped.

39. *Thermæ* appellatæ, quod caleant, Græci enim θερμὸν calorem vocant.

40. [k] *Balneis* vero nomen inditum a levatione mœroris : nam Græci βαλανεῖον dixerunt, quod anxietatem animi tollat. Hæc et *gymnasia* dicuntur, quia ibi Athletæ uncto corpore, et perfricato manibus exercitantur; nam γυμνάσιον Græce, Latine *exercitium* dicitur, γυμνὸς enim *nudus*.

41. *Apodyterium*, ubi lavantium vestimenta ponuntur, ab exuendo dictum; ἀποδύειν enim Græce *exuere* dicitur.

215 42. *Popina* Græcus sermo est, qui apud nos corrupte *propina* dicitur. Est autem locus juxta balnea publica, ubi post lavacrum a fame, et siti reficiuntur, unde et *propina*, et propinare dicitur; πεῖνα enim Græce famem significat, eo quod hic locus famen tollat.

43. *Tabernæ* olim vocabantur, ædiculæ plebeiorum parvæ, et simplices in vicis, [l] asseribus et tabulis

[a] *Forus est exercendarum litium locus.* Qui Isidorum de genere hujus nominis audacter accusarunt, ipsi se deridendos præbuerunt. Charisius lib. I : *Forum neutro genere dicimus locum rebus agendis destinatum, aut cum commercium significamus: Lucil.*, cum illa fora itant. *Masculine autem tabulata navium, et semper pluraliter, quamvis Gellius* fora navium *neutraliter dixerit, et Lucilius* negotiorum forum *masculine extulerit;* lib. III. Forus olim ornatus lucernis. Et Victorin., in lib. de Orthog. *Forus status, tam in foro, quam in navi, et torculari.* Quod vero ad etymol. attinet, quoniam semel toto hoc de genere diximus, tantum monebo, ne has quidem contemnendas videri; nam cur non *forum* a *fando*, sive ἀπὸ τοῦ φῶ, cum ἀγορὰ ἀπὸ τοῦ ἀγορεύειν? In *Phoronei* vero mentione diligens quædam negligentia est communis Isidoro cum aliis gravissimis auctoribus.

[b] *Rostra vocantur.* Ita etiam lib. XVIII, cap. 15..

[c] *Sedeat ad discutiendum.* Al., *Ad disputandum*, forte *ad disceptandum.* Ut lib. IX. cap. 4, et lib. XVIII, cap. 15; *Judex dictus, quod jure disceptet.*

[d] *Nam quæcunque tutissima.* Varro lib. IV. *Arx ab arcendo, quod is locus munitissimus urbis, a quo facillime posset hostis prohiberi.*

[e] *Circum Roman.* Repetuntur hæc lib. XVIII. cap. 28.

[f] *Theatrum*, ἀπὸ τῆς θεωρίας. E Serv. Æn. V. Ad illud : *Mediaque in valle theatri.*

[g] *Labyrinthus.* E Serv., Æn. V. Ad illud : *Ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta.* Vid. Plin., lib. XXXVI, cap. 13.

[h] *Pharus.* Ex Hegesipp. lib. IV, cap. 27, et Plin. XXXVI, cap. 12, et Solin, cap. 45.

[i] *Nam Alexandria fall.* etc. E Solin. cap. 35, al. 35.

[j] *Romæ* CLXXV. Apparet hanc esse columnam Antonini, quam CLXXVI pedes altam affirmant Philander ad Vitruv., lib. IX. cap. 2.

[k] *Balneis tollat.* Ex August. lib. IX. Confess., c. 12.

[l] *Asseribus, et tab.* Al., *Axibus.*

clausæ, unde et *tabernariæ*, quod ibi solebant considere : dictæ autem tabernæ quod ex tabulis lignisque erant constructæ; quæ nunc, etsi non speciem, nomen tamen pristinum retinent.

44. *Macellum* dictum, quod ibi mactentur pecora, quæ mercantibus venundantur.

45. *Mercatum* autem a commercio nominatum; ibi enim res vendere, vel emere solitum est, sicut et *Telonium* dicitur, [a] ubi merces navium, et nautarum emolumenta redduntur. Ibi enim vectigalis exactor sedet, pretium rebus impositurus, et voce a mercatoribus flagitans.

46. [b] *Carcer* est a quo prohibemur exire, et dictus *carcer* a *coercendo*. Hinc Fronto : *Ut pergræcari potius amœnis locis, quam coerceri carcere viderentur.*

216 CAPUT III.

De habitaculis.

1. *Habitatio* [c] ab *habendo* vocata, ut habitare casas. *Domus* ex Græca appellatione vocata, [d] nam δώματα Græci *tecta* dicunt. Est autem domus unius familiæ habitatio, sicut urbs unius populi, sicut orbis domicilium totius generis humani.

2. Omne ædificium antiqui *ædem* appellaverunt. Alii *ædem* ab *edendo* quidem sumpsisse nomen existimant, dantes exemplum de Plauto :

Si vocassem vos in ædem ad prandium.

Hinc et *ædificium*, eo quod fuerit prius ad edendum factum.

3. [e] *Aula* domus est regia, sive spatiosum habitaculum porticibus quatuor conclusum.

4. [f] *Atrium* magna ædes est, sive amplior et spatiosa domus. Et dictum est *atrium*, [g] eo quod addantur ei *tres* porticus extrinsecus. [h] Alii atrium quasi ab igne et lychno *atrum* dixerunt, atrum enim fit ex fumo.

217 5. *Palatium* a *Pallante* principe Arcadum dictum, in cujus honore Arcades *Pallanteum* oppidum construxerunt, et regiam in ipsius nomine conditam *Palatium* vocaverunt.

6. *Thalamum* hac ex causa vocatum ferunt. [i] Cum enim raptæ fuissent a Romanis Sabinæ, ex quibus cum una ante alias specie nobilis cum magna omnium admiratione raperetur, *Talassioni* duci eam oracu'o responsum est dari, et quoniam hæ nuptiæ feliciter cesserant, institutum est ut in omnibus nuptiis *thalassii* nomen iteretur. Ægyptii quoque lingua sua loca in quibus nubentes succedunt et incubant *thalamum* nominant.

7. *Cœnaculum* dictum a communione vescendi, unde et *cœnobium* congregatio. Antiqui enim publice et in commune vescebantur, nec ullius convivium singulare erat, ne in occulto deliciæ luxuriam gignerent.

8. [j] *Triclinium* est cœnaculum a *tribus lectulis* discumbentium dictum; apud veteres enim in loco ubi convivii apparatus exponebatur, **218** tres lectuli strati erant, in quibus discumbentes epulabantur; κλίνη enim Græce *lectus*, vel *accubitus* dicitur, ex quo confectum est ut *triclinium* diceretur.

9. [k] *Cella* dicta, quod nos occultet et *celet*.

Cubiculum vero, quod eo *cubemus*, ibique dormientes requiescamus.

Cubile autem cubandi locus est.

Secessus, quod sit locus secretus, id est, sine accessu.

10. *Diversorium* dictum, eo quod ex diversis viis ibi conveniatur.

[l] *Hospitium* sermo Græcus est ubi quis ad tempus hospitali jure inhabitat, et iterum inde trans-

[a] *Ubi merces navium.* Respexisse ad Ambrosii verba in Luc. V; ostendunt illa verba *nautarum emolumenta.*

[b] *Carcer a quo prohibemur exire.* Servius, Æn. I: *Carcer est undecunque prohibemur exire, dictus quasi arcer ab arcendo.* Sed libro III Georg., ad illud: *Ruuntque effusi carcere currus,* ubi in Vulgatis legitur, *qui ab arcendo dicti sunt,* vaticanus Codex habet, *qui a coercendo d. s.* Ut emendandus videatur Serv. ex Isid. Varro quoque, lib. IV : *Carcer a coercendo, quod exire prohibentur.*

CAP. III—[c] *Habitatio ab hab.* E Serv., Eclog. 2, nisi quod more suo aliquid mutavit.

[d] *Nam* δώματα *Græci tecta d.* Verba sunt Hieronymi in cap. VI Daniel. Vid. et epist. ad Sun. et Fret.

[e] *Aula domus regia.* Aug., in Quæst. sup. Exod., prope fin.: *Quam Græci vocant* αὐλήν, *nostri aulam vocaverunt. Sed jam non atrium isto nomine, sed domus regia significatur in lingua Latina* : et in Græca, ut ait Athenæus, lib. V, Menandrum, et Diphilum citans.

[f] *Atrium magna æd. sive amplior., et spatiosa dom.* Aug., in ps. CXXXIII : *Atria, ampliora spatia domus intelliguntur.*

[g] *Atrium... eo quod addantur ei tres porticus.* Aug., in Quæst. in Exod. : *Ibi erat illa tanquam triporticus, quæ concludebat spatium atrii.* Et in ps. CXXXIII : *Habebat atrium decem columnas, non tamen recto ordine dispositas, sed sicut ostendimus, tanquam triporticum.*

[h] *Alii atrum quasi ab igne,* etc. E Serv., Æn. I, ad illud : *Vocemque per ampla volutant atria.* LICHNO autem scripsimus ex Cod. Rom. Al., *ligno,* al., *lignis.*

[i] *Cum enim raptæ fuissent a Rom. Sab.* Vid. Liv., lib. I, et Fest., in *Talassio,* sed cum *Talamoni* in nostris libris legeretur, *Talassioni* e Servio reposuimus, nam et *Talassium* et *Talassionem* illum vocat.

[j] *Triclinium est cœnaculum.* Recte Isidorus. Non recte, Æn. I, ad illud: *Aurea composuit sponda,* Servius, qui errare eos dicat qui *triclinium* vocant ipsum basilicam aut cœnationem. Cicero, II de Orat. Serv. : *Galba, cum judici L. Scribonio Liboni tribuno pleb. ferret familiares suos, et dixisset Libo : Quando tandem, Galba, de triclinio tuo exibis? cum tu* (inquit) *de cubiculo alieno.* Et ad Att. lib. XIII, epist. 50: *Cum secundis Saturnalibus ad Philippum vesperi venisset, villa ita completa militibus est, ut vix triclinium, ubi cœnaturus ipse Cæsar esset, vacaret.* Et Vitruvius, lib. VI, cap. 5. *Tricliniorum quanta latitudo fuerit, bis tanta longitudo fieri debet.* Et Sueton., in Tiberio : *Ac Miseni cinis e favilla, et carbonibus ad calefaciendum triclinium illatus.*

[k] *Cella dicta q. n. o.* Serv. Æ. I, ad illud : *Distendunt nectare cellas : Vel a celando* (inquit) *unde cellas appellaverunt.*

[l] *Hospitium sermo Græcus est.* An quia σπίθι pro domo usurpant? Unde illud : Καλὴ ἡμέρα εἰς καλοῦ κομπάρου σπίθι. (*Sic.*)

iens migrat; [a] inde et *metatum*, quia *mutatur*. Unde A et legitur, *et castra metati sunt*, pro *mutaverunt*. Non enim illic permanet exercitus, sed pertransit.

11. [b] Mænius collega Crassi in foro projecit materies, ut essent loca in quibus spectantes insisterent, quæ ex nomine ejus *Mæniana* appellata. Hæc et *solaria* quia patent *soli* : post hæc alii lapide, alii materia ædificavere portibus Mæniana, et foribus et domibus adjecerunt.

219 12. *Tabulata* olim ligneæ domus fiebant, inde nomen permanet *Tabulatorum*.

Hypogæum est constructum sub terris ædificium, quod nos *antrum* vel *speluncam* dicimus.

Solarium, quod *soli*, et *auris* pateat, qualis fuit locus in quo David Bethsabee lavantem aspexit, et adamavit. B

[c] 13. Cum Hierosolymam Antiochus obsideret, Hyrcanus princeps Judæorum, reserato David sepulcro, tria millia auri talenta inde abstraxit, ex quibus CCC Antiocho dedit, ut obsidionem relinqueret, atque ut facti invidiam demeret, fertur ex reliqua pecunia instituisse primus xenodochia, quibus adventum susciperet pauperum peregrinorum, unde et vocabulum sumpsit. Nam ex Græco in Latinum ξενοδοχεῖον peregrinorum susceptio nuncupatur. [d] Ubi autem ægrotantes de plateis colliguntur, νοσοκομεῖον Græce dicitur, in quo consumpta languoribns, atque inedia miserorum membra foventur.

CAPUT IV.

De ædificiis sacris.

1. *Sacra* sunt loca divinis cultibus instituta, utpote ea in quibus altaria litantibus de more pontificibus consecrantur.

Sancta juxta veteres exteriora templi sunt.

2. *Sancta* autem *sanctorum*, locus templi secretior, ad quem nulli erat accessus, nisi tantum sacerdoti. Dicta autem Sancta sanctorum, quia exteriori oraculo sanctiora sunt, vel [e] quia sanctorum comparatione sanctiora sunt, sicut Cantica canticorum, quia cantica universa præcellunt. Sanctum autem a sanguine hostiæ nuncupatum; nihil enim sanctum apud veteres dicebatur, **220** nisi quod hostiæ sanguine esset consecratum, aut conspersum. Item sanctum, quod exstat esse sancitum. Sancire autem est confirmare, et irrogatione pœnæ ab injuria defendere, [f] sic et leges sanctæ, et muri sancti esse dicuntur.

3. *Propitiatorium*, quasi *propitiationis oratorium*; propitiatio enim placatio est.

Oracula dicta, eo quod inde responsa redduntur, et *oraculo* ab *ore*.

4. [g] *Penetralia* secreta sunt oraculorum, et *penetralia* dicta, ab eo quod est *penitus*, hoc est, *pene intus*.

[h] *Oratorium* orationi tantum est consecratum, in quo nemo aliquid agere debet, nisi ad quod est factum, unde nomen accepit.

5. Monasterium, unius monachi habitatio. *Monos* namque apud Græcos solus, *sterium*, statio, id est solitarii habitatio.

6. *Cœnobium* ex Græco, et Latino videtur esse compositum. Est enim habitaculum plurimorum in commune viventium; κοινὸν enim Græce commune dicitur.

7. *Templi* nomen generale, pro locis enim quibuscumque magnis antiqui templa dicebant. Et *templa* dicta, quasi *tecta ampla*. [i] Sed et locus designatus ad Orientem a contemplatione *templum* dicebatur. Cujus partes quatuor erant, antica ad Ortum, postica ad Occasum, sinistra ad Septentrionem, dextra ad Meridiem spectans. [j] Unde et quando C templum construebant, Orientem spectabant Æquinoctialem, **221** ita ut lineæ ab Ortu ad Occidentem missæ, fierent partes cœli dextra, atque sinistra æquales, ut qui consuleret, ac deprecaretur, rectum aspiceret Orientem.

8. *Fana* dicta a *Faunis*, quibus templa error gentilium construebat, unde consulentes dæmonum responsa audirent.

9. [k] *Delubra* veteres dicebant templa fontes habentia, quibus ante ingressum diluebantur, et appellantur *delubra* a *diluendo*. Ipsa nunc sunt ædes cum

[a] *Inde et metatum*. Vegetius, lib. II cap. 7, Metatores ait dictos qui diversoriorum et hospitiorum designant loca.

[b] *Mænius colleg. Crassi*. Festus : *Mænianæ ædificia a Mæno sunt appellata. Is enim primus ultra columnas extendit ligna, quo ampliarentur superiora.* Et Asconius in Divinat. de Columna Menia : *Menius cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ, super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis*. Ergo vocem *tabulata* hoc loco superioribus annectendam censebat Chacon.

[c] *Cum Hierosolymam..... peregrinorum*. ex Hegesipp., lib. I, cap. 6. Vid. Joseph., I de Bell. Jud., cap. 2, et lib. XIII Antiq., cap. 15.

[d] *Ubi autem ægrotantes*, etc. Hieron. in ep. ad Oceanum, de Fabiola. *Prima* (inquit) *omnium* νοσοκομεῖον *instituit, in quo ægrotantes colligeret de plateis, et consumpta languoribus et media misericord. membra foveret.*

[e] Cap. IV. *Quia sanctor. compar... præcellunt*. Ex Hier., in Ep. ad Galat., cap. 1.

[f] *Sic. leges sanctæ et muri*. Sic Gothici libri, recte; cap. 1. D. de Rer. divisione : *Sanctæ quoque res veluti muri, et portæ*, et in c. *Sanctum* eodem tit. *In municipiis quoque muros esse sanctos, Sabinum recte respondisse Cassius refert*. Et Zonar. tom. II, D σάγκτα γὰρ παρὰ Ῥωμαίοις τὰ τείχη.

[g] *Penetralia*. Serv., Æn. VI : *Penetralia secreta templorum*.

[h] *Oratorium*... accepit. Ex Aug., ep. 109, ad Monach.

[i] *Sed et locus designatus ad Orientem*. Sic omnes libri. *Designatus augurio*, vel *ad augurium* legebat Chacon. Festus: *Tesca loca augurio designata*. Varro, lib. VI: *In terris dictum templum locus augurii, aut auspicii causa quibusdam verbis finitus*, etc. Vid. Serv., Eclog. VIII, et Liv. I de Numæ Inauguratione.

[j] *Unde et quando Templum construeb*. Ex Vitruv. lib. IV, cap. 5.

[k] *Delubra veteres dic*. Serv., Æn. II : *Alii dicunt delubrum esse locum ante Templum, ubi aqua currit, a diluendo* et lib IV. *Delubrum dictum, propter lacum, in quo manus abluuntur*.

sacris fontibus, in quibus fideles regenerati purificantur, et bene quodam præsagio delubra sunt appellata; sunt enim in ablutionem peccatorum. A

10. [a] *Fons* autem in delubris locus regeneratorum est in quo septem gradus in Spiritus sancti mysterio formantur, tres in descensu, et tres in ascensu. Septimus vero is est, qui et [b] quartus, similis Filio hominis : exstinguens fornacem ignis, stabilimentum pedum, fundamentum aquæ, in quo omnis plenitudo Divinitatis habitat corporaliter.

222 11. *Basilicæ* prius vocabantur regum habitacula, unde et nomen habent; nam βασιλεύς rex, et *basilicæ* regiæ habitationes. Nunc autem ideo divini templa *basilicæ* nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, et sacrificia offeruntur.

12. *Martyrium* locus martyrum Græca derivatione, B eo quod in memoriam martyris sit constructum, vel quod sepulcra sanctorum ibi sint martyrum.

13. *Aram* quidem vocatam dixerunt, quod ibi incensæ victimæ ardeant. [c] Alii *aras* dicunt a precationibus, id est, quas Græci ἀρὰς vocant, unde contra imprecatio κατάρα dicitur. Alii volunt ab altitudine *aras*, sed male.

14. *Altare* autem ab *altitudine* constat esse nominatum, quasi *alta ara*.

15. *Pulpitum*, quod in eo lector, vel psalmista positus in publico conspici a populo possit, quo liberius audiatur.

16. *Tribunal*, eo quod inde a sacerdote tribuantur præcepta vivendi. Est enim locus in sublimi constitutus, unde universi exaudire possint. Alias *tribunal* a *tribubus* denominatum, quod ad illum *tribus* convocentur.

223 17. [d] *Analogium* dictum, quod sermo inde prædicetur; nam λόγος Græce sermo dicitur, quod et ipsum altius situm est.

CAPUT V.

De repositoriis.

1. *Sacrarium* [e] proprie est locus templi, in quo *sacra* reponuntur, sicut donarium est in quo collocantur oblata, sicut *lectisternia* dicuntur, ubi homines sedere consueverunt; ab inferendis igitur et deportandis *sacris*, *sacrarium* nuncupatur.

2. [f] *Donaria* vero, eo quod ibi dona reponantur, quæ in templis offerri consueverunt.

3. *Ærarium* vocatum, quia prius æs signatum ibi recondebatur. Hoc enim olim in usu erat auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis, quamvis postea facta fuisset pecunia, nomen tamen *ærarii* permansit ab eo metallo unde pecunia initium sumpsit.

4. *Armarium* locus est ubi quarumcunque artium instrumenta ponuntur. *Armamentarium* vero ubi tantum tela armorum. Unde Juvenalis :

Quidquid habent telorum armamentaria cœli.

Dicta autem utraque ab armis, id est, brachiis quibus exercentur.

224 5. *Bibliotheca* est locus ubi reponuntur libri, βίβλος enim Græce *liber*, θήκη *repositorium* dicitur.

6. *Promptuarium* dictum, eo quod inde necessaria victui *promuntur*, id est proferuntur.

7. *Cellarium*, quod in eo colligantur ministeria mensarum, vel quæ necessaria victui supersunt.

[g] Inter promptuarium autem et cellarium hoc interest, quod cellarium est paucorum dierum, promptuarium vero temporis longi.

8. *Apotheca* autem, vel *horrea*, a Græco, verbum ex verbo, repositoria vel reconditoria dici possunt, eo quod in iis homines elaboratas fruges reponunt. [h] Unde et *enthecam* Græco sermone repositam rei copiosam substantiam appellamus.

CAPUT VI.

De operariis.

1. *Ergasterium* [i] locus est, ubi opus aliquod fit. Græco enim sermone *erga* opera *sterion* statio, id C est, *operaria statio*.

2. *Ergastula* quoque et ipsa Græco vocabulo nuncupantur, ubi deputantur noxii ad aliquod opus faciendum, ut solent gladiatores **225** et exsules, qui marmora secant, et tamen vinculorum custodiis alligati sunt.

3. *Gynæceum* Græce dictum, eo quod ibi conventus feminarum ad opus lanificii exercendum conveniat. *Mulier* enim Græce γυνή nuncupatur.

4. *Pistrinum*, quasi *pilistrinum*, quia *pilo* antea tundebant granum. [j] Unde et apud veteres non *molitores*, sed *pistores* dicti sunt, quasi *pinsores*, [k] a *pinsendis* granis frumenti, molæ enim nondum usus erat, sed granum *pilo pinsebant*. Unde Virgilius :

Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.

[a] *Fons autem in delub... corporaliter.* Omnia repetuntur lib. Offic. II, cap. 24.

[b] *Quartus similis Filio hominis.* Tertull., lib. IV contra Marcionem : *Hic erit visus Babylonio Regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam Filius hominis.* Et rursus : *Prospice igitur, et tu cum Rege Babylonio fornacem ejus ardentem, et invenies illic tanquam Filium hominis :* Ut suspicari liceat, totum locum e Tertull. libro aliquo, qui non exstet, desumptum.

[c] *Alii aras dicunt a precat.* Servius, Æn. II, ad illud : *Nequidquam altaria circum.*

[d] *Analogium.* In regula sancti Benedicti, cap. 9 : *Super* analogium *legantur tres lectiones.*

[e] Cap. V. — *Sacrarium... consueverunt.* Verba Servii, Æn. XII ad illud : *Et diri sacraria ditis.*

[f] *Donaria.* Ex eod., Georg. III, ad illud :... *Alta ad* D *donaria currus.*

[g] *Inter promptuar... longe.* Ex eodem, Æn. I, ad... *cura penum struere.*

[h] *Unde enthecam.* Utuntur hac voce sæpe Scriptores ecclesiastici. Cassian., lib. de Instit. monach., cap. 4 : *Cumque totam enthecam cœnobii suam esse credat substantiam.* Gelas., XII quæst., 2 cap. : *Vobis enim si quis forte sub annua remanebit expensa, electo idoneo ab utraque parte custode credatur enthecis.*

[i] Cap. VI. *Ergastula... ubi deputantur noxii.* Vid. Lips., Elect. cap. 15.

[j] *Unde et apud veteres... saxo.* E Serv., Æn. I, ad illud... *Et torrere.*

[k] *A pinsendis granis. A findendis granis.* Gotth. omnes. Et mox *findebant* pro *pinsebant*, sed Servium et Editionem veterem sumus secuti.

5. *Clivanus* a *clivo* dictus, ab eo quod in erectione sit collectus. [a] *Clivum* enim ascensum dicimus, sive *flexuosum*.

6. [b] *Furnus* per derivationem a *farre* dictus, quoniam panis ex eo factus ibi coquitur.

7. *Torcular* dictum, eo quod ibi uvæ calcentur, atque extortæ exprimantur.

8. [c] *Forus* est locus, ubi uva calcatur, dictus quod ibi *feratur* uva, vel propter quod ibi pedibus feriatur. Unde et *calcatorium* dicitur, sed hoc nomen multa significat. Prima species fori locus est in civitate ad exercendas nundinas relictus ; secunda, ubi magistratus judicare solet ; tertia, quam supra diximus, quam *calcatorium* **226** nominamus ; quarta, spatia plana in navibus. De quibus Virgilius : *Laxatque foros*. *Lacus* dictus, quia ibi decurrit frugum liquor.

CAPUT VII.

De aditibus.

1. *Aditus* [d] ab *adeundo* dictus, per quem ingredimur et admittimur.

2. [e] *Vestibulum* est, vel aditus domus privatæ, vel spatium adjacens ædibus publicis. Et *vestibulum* dictum, eo quod *vestiuntur* fores, aut quod aditum tecto *vestiat*, aut a *stando*.

3. *Porticus*, quod transitus sit magis quam ubi standum sit, quasi *porta*, et *porticus*, eo quod sit aperta.

4. [f] *Janua* a *Jano* quodam appellatur, cui gentiles omnem introitum, vel exitum sacraverunt. Unde [g] Lucanus :

Ferrea belligeri compescat limina Jani.

Est autem primus domus ingressus, [h] cætera intra januam *ostia* vocantur generaliter. [i] *Ostium* est, per quod ab aliquo arcemur ingressu, ab *obstando* dictum, sive *ostium*, quia *ostendit* aliquid intus. Alii aiunt *ostium* appellari quia *hostem* moratur. Ibi A enim nos adversariis objicimus, hinc et *Ostia Tiberina*, **227** quia hostibus sunt opposita. *Fores* et *Valvæ* claustra sunt ; [j] sed *fores* dicuntur quæ *foras*, valvæ quæ intus *revolvuntur*, et duplices complicabilesque sunt. Sed generaliter usus vocabula ista corrupit.

5. *Claustra*, ab eo quod *claudantur* dicta.

6. [k] *Fenestræ* sunt quibus pars exterior angusta, et interior diffusa est, quales in horreis videmus, dictæ, eo quod lucem *fenerent*. *Lux* enim Græce φῶς dicitur, vel quia per eas intus positus homo foras videt. Alii fenestram putant dictam eo quod domui lucem ministrat, compositum nomen ex Græco Latinoque sermone, φῶς enim Græce *lux* est.

7. [l] *Cardo* est locus in quo ostium vertitur et semper movetur, dictus ἀπὸ τῆς καρδίας, quod quasi cor B hominem totum, ita ille cuneus januam regat, ac moveat. Unde et proverbiale est : *In cardine rem esse*.

8. *Limina* ostiorum dicta, eo quod transversa sint, ut *limes* ; et per ea sicut in agro, aut introeatur, aut foras eatur.

9. [m] *Postes*, et *Antæ*, quasi *post*, et *ante*. Et *Antæ*, quia *ante* stant, vel quia *antea* ad eas accedimus, priusquam domum ingrediamur. *Postes*, eo quod *post* ostium *stent*.

228 CAPUT VIII.

De partibus ædificiorum.

1. *Fundamentum* dictum, quod *fundus* sit domui. Idem et [n] *cæmentum* a *cædendo* dictum, quod crasso lapide surgat.

2. *Paries* nuncupatus, quia semper duo sunt pares, C vel a fronte, vel a latere. Sive enim tetragonum, sive hexagonum sit, qui se conspiciunt, ex pari erunt. Aliter enim structura facta deformis est.

3. *Parietinas* dicimus, quasi *parietum ruinas*. Sunt enim *parietes* stantes sine tecto, sine habitantibus.

[a] *Clivum enim ascensum dicim.* Festus : *Clivia auspicia dicebant, quæ aliquid fieri prohibebant, omnia namque difficilia* clivia *vocabant, unde et* clivi *loca ardua.*

[b] *Furnus a farre.* A *furvo*, Porphyr.

[c] *Forus est locus, ubi uva.* Victorinus in fine lib. de Orthograph. : *Forus autem status, tam in foro, quam in navi, et torculari.* Columell., lib. XII, cap. 18: *Tum lacus vinarii, et torcularia, et fora, omniaque vasa, si vicinum est mare, aqua marina, sin minus, dulci eluenda sunt.* De reliquis *fori* significationibus. Vid. Fest.

[d] CAP. VII. *Aditus ab adeund.* Serv., Æn. VI, ad illud : *Quod lati dicunt aditus.* — *Cum ab aliquo arcemur ingressu, id* ostium *dicitur* ab *obstando ; cum ingredimur, aditus* ab *adeundo*.

[e] *Vestibulum.* Serv., Æn. VI, ad :... *Vestibulum ante ipsum. Vestibulum* (inquit), *ut Varro dicit, etymologiæ non habet proprietatem, sed fit pro captu ingenii. Nam vestibulum, ut supra diximus, dictum ab eo, quod januam* vestiat. *Alii dicunt a* Vesta *dictum per imminutionem. Nam Vestæ limen est consecratum. Alii dicunt ab eo quod nullus illic stet. In limine enim solus est transitus, quomodo vesanus dicitur non sanus, sic vestibulum, quasi non stabulum.*

[f] *A Jano cui Gentiles omnem introit.* Ipse, apud Ovid., lib. I Fast. :

Præsideo foribus cœli cum mitibus horis.
Et redit officio Juppiter ipse meo.

[g] *Unde Lucanus.* Lib. I.

[h] *Cætera intra januam.* Serv., Æn. I, ad illud : *Foribus cardo stridebat ahenis : Janua* (inquit) *est primus domus ingressus, dicta, quia Jano consecratum est omne principium. Cætera intra januam ostia vocantur generaliter, sive valvæ sint, sive fores, quamvis usus ista corruperit.*

[i] *Ostium.... ab obstando.* E Serv.. Æn. VI, ad illud, *Quo lati ducunt adit.*

[j] *Sed fores dicuntur.* Serv., Æn. I loco citato. *Fores* (inquit) *proprie dicuntur, quæ foras aperiuntur, sicut apud veteres fuit. Valvæ autem sunt, ut dicit* D *Varro quæ revolvuntur, et se velant.*

[k] *Fenestræ.* E Serv., Georg. IV, ad illud :

Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.

Sed Servius non *fenestras* tantum, *sed obliqua luce fenestras*, interpretatus est, quod non advertit Isidorus, qui commentaria Servii sine Virgilii versibus, ut sæpe diximus, legebat.

[l] *Cardo* Serv., Æn. I, loco cit. : *Cardo dictus, quasi cor januæ, quo movetur*... Et eodem lib., ad illud :...*Haud tanto cessabit cardine. Ut sit*, inquit, *de proverbio tractum : Res in cardine est.*

[m] *Postes, et Antæ.* Festus : *Antes sunt extremi ordinis vinearum, unde etiam nomen trahunt antæ, quæ sunt latera ostiorum.* Vid. Serv., Georg. II. : ad illud:

Jam canit extremos effœtus vinitor antes.

[n] CAP. VIII. *Cæmentum... quod crasso lap.* Sic omnes libri *Quod cæso lap.* Malim.

4. *Angulus*, quod duos parietes in unum conjungat.

[a] *Culmina* dicta sunt quia apud antiquos tecta *culmo* tegebantur, ut nunc rustica. Hinc tecti summitas *culmen* dicitur.

5. *Cameræ* sunt volumina introrsum respicientia, appellatæ a curvo, καμπύλον enim Græce curvum est.

6. [b] *Laquearia* sunt, quæ cameram subtegunt, et ornant, quæ et *lacuniara* dicuntur. [c] Principaliter autem *lacus* dicitur, ut Lucilius : *resultant ædesque, lacusque*. Cujus diminutio *lacunar* facit, ut Horatius :

..... Neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.

Inde fit alia diminutio *lacunarium*, et per ἀντίστιχον *laquearium*.

7. *Absida* Græco sermone, Latine interpretatur *lucida*, eo quod **229** *lumine* accepto per arcum resplendeat. Sed utrum *absidam* an *absidem* dicere debeamus, hoc verbi genus ambiguum quidam doctorum existimant.

8. [d] *Testudo* est camera templi obliqua. Nam in modum *testudinis* veteres templorum tecta faciebant, quæ ideo sic fiebant, ut cœli imaginem redderet, quod constat esse convexum. Alii *testudinem* volunt esse locum in partem atrii adversum venientibus.

9. *Arcus* dicti, quod sint *arcta* conclusione curvati, [e] ipsi et fornices.

10 [f] *Pavimenta* originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ (lithostrota parvulis crustis, ac tessellis tinctis in varios **230** colores). [g] Vocata autem *pavimenta* eo quod *paviantur*, id est, cædantur. Unde et pavor, quia *cædit cor*.

11. *Ostraeus* est pavimentum testaceum, eo quod fractis testis calce admista feriatur. *Testam* enim Græci ὄστρακον dicunt.

12. *Compluvium* dictum, quia aquæ partes, quæ circa sunt ea conveniant.

Tessellæ sunt, e quibus domicilia sternuntur, a *Tesseris* nominata, id est, quadratis lapillis per diminutionem.

13. *Bases* fulturæ sunt columnarum, quæ a fundamento consurgunt, et superpositæ fabricæ sustinent pondus. [h] *Bases* autem nomen petræ est fortissimæ Syro sermone.

14. [i] *Columnæ* pro longitudine, et rotunditate vocatæ, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. Antiqua ratio columnarum erat altitudinis, [j] tertia pars latitudinis (delubri). Genera rotundarum quatuor : Doricæ, Ionicæ, Tuscanicæ, Corinthcæ, mensura crassitudinis, et altitudinis inter se distantes. Quintum genus est earum, quæ vocantur Atticæ, quaternis angulis [k] aut amplius, paribus laterum intervallis.

15. [l] *Capitella* dicta, quod sint columnarum *capita*, sicut super *collum caput*.

B *Epistylia* sunt, quæ super capitella columnarum ponuntur, et est Græcum, id est, *super missa*.

Tegulæ, quod *tegant* ædes, et imbrices, quod accipiant *imbres*.

16. *Lateres*, et *lateculi*, quod lati formentur, circumactis undique quator tabulis.

Canalis, ab eo quod cava sit in modum *cannæ*. **231** [m] Sane canalem melius genere feminino, quam masculino, proferimus.

17. *Fistulæ* aquarum sunt dictæ, quod aquas fundant, et mittant. Nam στέλλειν Græce mittere est. Formæ earum pro magnitudine aquæ et capacitatis, modo fiunt.

CAPUT IX.

De munitionibus.

C 1. *Munitum, vel munimentum* dictum, quia *manu* est factum.

Cors vocata, vel quod coarctet cuncta, quæ interius sunt, id est, concludat : vel quod coerceat objectu suo extraneos, et adire prohibeat.

2. *Vallum* est, quod mole terræ erigitur, ut custodia prætendatur : dictum autem *vallum* a *vallis*. [n] Nam *valli* fustes sunt, quibus *vallum* munitur. Et *valli* dicti, quod figantur et vellantur. Intervalla spatia sunt inter capita vallorum, id est, stipitum, quibus,

[a] *Culmina*. E Serv., Eclog. I.

[b] *Laquearia sunt*. Repetitur totus hic locus; auctior etiam aliquanto quam hic, in optimis libris legitur, intra lib. XIX cap. 12.

[c] *Principaliter autem..... laquearium*. Verba sunt Servii ad vers. *Pendent lychni laquearibus aureis*. Æn. I.

[d] *Testudo est camera... convexum*. Serv., Æn. I. ad vers. *Mediaque testudine Templi*

[e] *Ipsi et fornices*. Idem, Æn. VI, ad illud, *Atque adverso fornice portas. Fornice* (inquit) *arcu*. Cicero : *Vidit ad ipsum fornicem Fabianum*.

[f] *Pavimenta originem... colores*. Plin., lib. XXXVI, c. 25. *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam. Celeberrimus fuit in hoc genere Sosus, qui Pergami stravit, quam vocant Asarotonæcon, quoniam purgamenta cœnæ in pavimento, quæque everri solent, veluti relicta fecerat parvis e testulis tinctis in varios colores*.

[g] *Vocata autem pavim... quod paviantur, id est, cæd*. Videtur respicere ad Virgilii verba, *corda pavor pulsans*, Æn. V, Vid. sup., lib. X, in voce *Patiens*. Repetitur totus hic locus inf. lib. XIX. 10.

[h] *Bases autem nomen petræ est f*. Forte *Basaltes*, aut *Basanites*. Nam Plin., lib. XXXVI, cap. 7. *Invenit eadem Ægyptus in Æthiopia, quem vocant Basaltem* D *ferrei coloris, atque duritiæ.*. Quem locum sumens Isidorus, lib. XIV, cap. 5, *Basanitem* scribit, non *Basaltem*. Plinius quoque eodem lib., cap 22. Medici (inquit) *ad mortaria prætulere Basanitem, hic enim lapis nihil ex sese remittit*.

[i] *Columnæ*. Ead. inf., lib. XIX, cap. 10.

[j] *Tertia pars altitudinis*. Adde *templi*, vel *delubri* ex Vitruv., lib. IV. cap 7, et Plin., lib. XXXVI, cap. 23.

[k] *Aut amplius*. Haud quidem Plinio auctore. Propterea deleri has voces volebat Chacon.

[l] *Capitella*. Utitur hac voce divus August., et alii.

[m] *Sane canalem melius genere femin*. Verba sunt Servii, Georg. III, quæ etiam repetuntur inf., lib. XIX. cap. 10. Vid. Non. Marcell.

[n] CAP IX. *Nam valli f. s. q. v. m*. Verba Servii sunt ad vers. *Ferro quis scindere vallum*. Æn. IX.

vallum fit, unde et cætera quoque *spatia* dicuntur, a *stipitibus scilicet.*

3. [a] *Agger* est cujuslibet rei acervatio, unde fossæ, aut valles possunt repleri ab *aggregando.* [b] *Agger* proprie dicitur terra *aggesta*, quæ vallo facto propius ponitur. Sed abusive et muros, et munimenta omnia *aggerem* dicimus.

4. *Maceriæ* sunt parietes longi, [c] quibus vineæ aliaque clauduntur. *Longum* enim Græci μακρὸν dicunt.

232 5. [d] *Formatum*, sive *formatium* in Africa, vel Hispania parietes de terra appellant, quoniam in *forma* circumdatis duabus utrinque tabulis inferciuntur verius quam struuntur. Ævis durant incorrupti, ventis, ignibus, omni cæmento fortiores.

6. *Sæpes* munimenta satarum sunt, unde et appellatæ.

[e] *Caulæ* munimenta ovium, vel sepimenta ovilium. Est autem Græcum nomen, [e] detracta. Nam Græci αὐλὰς vocant animalium receptacula.

CAPUT X.

De tentoriis.

1. *Tabernacula* tentoria sunt militum, quibus in itinere solis ardores tempestatesque imbrium, frigorisque injurias vitant. Dicta autem *tabernacula*, quod cortinæ distentæ funibus, tabulis interstantibus appenderentur, quæ tentoria sustinerent.

2. *Tentorium* vocatum quod *tendatur* funibus atque palis. Unde et hodie *prætendere* dicitur.

3. *Papiliones* vocantur a similitudine parvuli animalis volantis, quod maxime abundat florentibus malvis. Hæ sunt avicula quæ lumine accenso conveniunt, et circa volitantes ab igne proximo interire coguntur.

233 CAPUT XI.

De sepulcris.

1. *Sepulcrum* a *sepulto* dictum. [f] Prius autem quisque in domo sua sepeliebatur. [g] Postea vetitum est legibus, ne fetore ipso corpora viventium contacta inficerentur, [h] *Monumentum* ideo nuncupatur, eo quod *mentem moneat* ad defuncti memoriam. Cum A enim non videris monumentum, illud est quod scriptum est : *Excidit tanquam mortuus a corde.* Cum autem videris, monet mentem, et ad memoriam te reducit, ut mortuum recorderis. Monumenta itaque et memoriæ pro mentis admonitione dictæ.

2. *Tumulus* dictus, quasi *tumens tellus.*

Sarcophagus Græcum nomen est, eo quod ibi corpora absumantur, σὰρξ enim Græce *caro*, φάγειν *comedere* dicitur.

3. *Mausolæa* sunt sepulcra, seu monumenta regum, a *Mausolæo* rege Cariæ dicta. Nam eo defuncto [i] uxor ejus miræ magnitudinis et pulchritudinis sepulcrum exstruxit in tantum, ut usque hodie omnia monumenta pretiosa ex nomine ejus *Mausolæa* nuncupentur.

B **234** 4. [j] *Pyramis* genus sepulcrorum quadratum, et fastigiatum ultra omnem excelsitatem quæ fieri manu possit, unde et mensuram umbrarum egressæ nullam habere umbram dicuntur. [k] Tali autem ædificio surgunt, ut a lato incipiant, et in angustum finiantur, sicut ignis. Πῦρ enim dicitur *ignis.* Has Ægyptus habet. [l] Apud majores enim potentes, aut sub montibus, aut in domibus sepeliebantur. Inde tractum est, ut super cadavera, aut pyramides fierent, aut ingentes columnæ collocarentur.

CAPUT XII.

De ædificiis rusticis.

1. *Casa* est agresta habitaculum palis atque virgultis arundinibusque contextum, [m] quibus possint homines tueri a vi frigoris, vel caloris, injuria.

C 2. *Tugurium* casula est, quam faciunt sibi custodes vinearum ad tegimen sui, quasi *tegurium*, sive propter ardorem solis et radios declinandos, sive ut inde, vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari, solent natis frugibus, abigant. [n] Hanc rustici *capannam* vocant, quod unum tantum *capiat.*

235 3. [o] *Tesqua* quidam putant esse tuguria, [p] quidam loca prærupta et aspera.

4. [q] *Magalia* ædificia Numidarum agrestium oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ

[a] *Agger est.* Ejusdem ad vers. *Fossas aggere complent.* Æn. IX.

[b] Agger prop... dicimus. Ejusdem, Æn. X. ad. vers. *Aggeribus murorum.*

[c] *Quibus vineæ aliquæ clauduntur.* Idem, Georg. II, ad vers. *Jamcanit extremos effetus vinitor. Antes* (inquit) *alii extremos vinearum ordines accipiunt, alii macerias, quibus vineta clauduntur.*

[d] *Formatum, sive formatium.* E lib. XXXV, cap. 14. Plinii, qui emendandus est ex hoc loco Isidori. Retinemus nos hodie nomen, nam formatium Hispani *Hormigon* dicimus.

[e] *Caulæ*, etc. E Servio, Æn. IX, ad illud vers. *Cum fremit ad caulas.*

[f] CAP. XI. *Prius quisque in dom. s. s.* Verba sunt Serv., ad vers. *Sedibus hunc refert ante suis.* Æn. VI.

[g] *Postea vetitum est legibus.* Idem, Æn. XI, ad illud : *Urbique remittunt. Ante,* inquit, *homines in civitate sepeliebantur, quod postea, Duillio consule, senatus prohibuit, et lege cavit ne quis in Urbe sepeliretur.*

[h] *Monumentum.* Ex eodem in extremo lib. XII.

[i] *Uxor ejus*, etc. Locus expressus ex Hieronym., lib. I, advers. Jovin.

[j] *Pyramis.* E. Solin., cap 35. al., 45. Non ergo Isidoro obesse debent qua de umbris dicuntur.

[k] *Tali autem ædif.* Vid. Amm. Marcell., lib. XXII.

D [l] *Apud majores enim potent.* Servius, Æn. XI, ad illud : *Fuit ingens monte sub alto ; Apud majores* (inquit) *nobiles, aut sub montibus, aut in domibus sepeliebatur. Unde natum est ut super cadavera, aut Pyramides fierent aut ingentes locarentur columnæ.*

[m] CAP XII. *Quibus possint homines tueri.* — *Tueri*, dixit passive, ut Vitruvius et alii.

[n] *Hanc rustici capannam.* Ita, hodie Itali, et nostri *cabana.*

[o] *Tesqua quidam putant esse tuguria.* Sic omnes libri Sabinum verbum ait esse Acron.

[p] *Quidam loca prærupta*, etc. Glossar., *tesqua, sive tesca*, κατάκρημνοι καὶ ῥαγίαι καὶ ἔρημοι τόποι.

[q] *Magalia ædif. Num.*, etc. Verba sunt Sallustii in Jugurth. de mapalib, quæ idem sunt, quod magalia, ut ait Servius.

sint, sive rotunda in modum furnorum. Et [a] *Magalia* dicta, quasi *magaria*, quia *Magar* Punici *novam villam* dicunt, una littera commutata *l* pro *r*, magaria, tuguria.

CAPUT XIII.

De agris.

1. [b] *Ager* Latine appellari dicitur, eo quod in eo *agatur* aliquid. Alii *agrum* ex Græco nominari manifestius credunt. Unde et villa Græce *choragros* dicitur.

2. *Villa* a *vallo*, id est, aggere terræ nuncupata, quod pro limite constitui solet.

3. [c] *Possessiones* sunt agri late patentes publici, privatique, quos initio non mancipatione, sed quisque, ut potuit, occupavit, atque possedit, unde et *nuncupati.*

236 4. [d] *Fundus* dictus, quod eo *fundatur*, vel stabiliatur patrimonium. Fundus autem et urbanum ædificium et rusticum intelligendum est.

5. *Prædium*, quod ex omnibus patrifamilias maxime prævidetur, id est, apparet, quasi *prævidium*, vel quod antiqui agros, quos bello ceperant, ut prædæ nomine habebant.

6. [e] Omnis autem ager, ut Varro docet, quadrifariam dividitur. Aut enim *arvus* est ager, id est, sationalis; aut *consitus*, id est, aptus arboribus; aut *pascuus*, qui herbis tantum et animalibus vacat, aut *florcus*, in quo sunt horti apibus congruentes et floribus. Quod etiam Virgilius in IV lib. Georg. secutus est.

7. *Rura* veteres incultos agros dicebant, id est, sylvas et pascua, agrum vero qui colebatur. Nam *rus* est, quo mel, quo lac, quo pecus haberi potest. Unde et rusticus nominatur : hæc agrestium prima et otiosa felicitas.

8. [f] *Seges* ager est in quo *seritur*, unde et Virgilius :

> Illa seges demum votis respondet avari
> Agricolæ.

A 9. *Compascuus ager* dictus, qui a divisoribus agrorum relictus est ad pascendum communiter vicinis.

10. *Alluvius ager* est, quem paulatim fluvius in agrum reddit.

11. [g] *Arcifinius ager* dictus est, quia certis linearum mensuris non continetur, sed arcentur fines ejus objectu fluminum, montium, arborum, unde et in iis agris nihil subsecivorum intervenit.

12. [h] *Novalis ager* est, primum proscissus, sive qui alternis annis **237** vacat, *novandarum* sibi virium causa. *Novalia* enim semel cum fructu erant et semel vacua.

13. *Squalidus ager*, quasi *excolidus*, eo quod jam a cultura exierit, sicut exconsul, quod a consulatu discesserit.

B 14. [i] *Uliginosus ager* est semper *uvidus*. Nam humidus dicitur, qui aliquando siccatur. *Uligo* enim humor terræ naturalis est, ab ea nunquam recedens.

15. *Subseciva* sunt proprie, quæ de materia præcidens sutor, quasi supervacua abjicit. [j] Inde et *subsecivi* agri, quos in pertica divisos recusant, quasi steriles, vel palustres. Item *subseciva* quæ in divisura agri non efficiunt centuriam, id est, jugera CC.

16. *Area* dicitur tabularum æqualitas. Dicta autem *area* a planitie, **238** atque æqualitate, unde et *ara*. Alibi *aream* vocatam dicunt, quod pro triturandis frugibus *eradatur*, vel quod non triturentur in ea, nisi *arida*.

17. [k] *Pratum* est cujus fœni copia armenta tuentur, cui veteres Romani nomen indiderunt ab eo quod protinus sit paratum, nec magnum laborem culturæ

C desideret. *Prata* autem sunt, quæ secari possunt.

18. [l] *Paludes* dictæ a *Pale* pastorali dea, quod *paleam*, id est, pabula nutriat jumentorum.

CAPUT XIV.

De finibus agrorum.

1. *Fines* [m] dicti, eo quod agri funiculis sunt divisi. Mensurarum enim lineæ in terrarum partitione tenduntur, ut dimensionis æquitas teneatur.

[a] *Et magalia dicta, q. magaria*, etc. E Serv., Æn. I, ad illud : *Miratur... magalia quondam. Novam* addidit Isidorus, fortasse linguæ Punicæ magis sciens.

[b] CAP. XIII. *Ager Latine*, etc. Ita Varro, lib. VI. Sed reprehenditur a Quintiliano.

[c] *Possessiones*, etc. Omnia e Fest. in *Possessiones*.

[d] *Fundus dictus.* Serv., Georg. II : *Fundus dictus ab eo quod sit rerum omnium fundamentum.*

[e] *Omnis ager.* Serv., in princip. Georg., ex Varron.

[f] *Seges est.* Servius ibidem.

[g] *Arcifinius ager*, etc. Frontinus de agrorum qualitate. *Ager est arcifinius, qui nulla mensura continetur : finitur secundum antiquam observationem fluminibus, fossis, montibus, viis, arboribus, antemissis aquarum divortiis*, etc. Ergo pro voce *unde, viarum* fortasse legendum hoc loco.

[h] *Novalis ager.* Verba sunt Servii, Georg. I.

[i] *Uliginosus.* Ejusdem ad illud : *Dulcique uligine læta.* Georg. I.

[j] *Inde et subsecivi... et item subseciva.* Vidend. Siculus Flacc. et Frontinus cap. de Qualitate agrorum; quod vero attinet ad *centuriæ* nomen, melius omnino Varro, qui a *centum jugeribus* dictam ait, quam Flaccus, qui a *centum hominibus;* utriusque verba apponemus, sed Varronis ita uti emendata sunt a Chacone:

D *Sylvis igitur cum Romani* (inquit) *agrum ex hoste captum victori populo per bina jugera partiti sunt, centenis hominibus ducenta jugera dederunt, et ex hoc facto centuria juste appellata.* Varr. I de Re Rust., c. 10: *Jugeri pars minima dicitur scrupulum, id est, decem pedes in longitudinem, et latitudinem quadratum. Ab hoc principio mensores nonnunquam dicunt, in subsecivum esse unciam agri, aut sextantem, aut quid aliud, cum ad jugerum pervenerunt, id habet scrupula* CCLXXVIII *quantum as antiquus noster ante bellum Punicum pendebat. Bina jugera, quæ a Romulo primum divisa dicebantur viritim quod hæredem sequerentur, hæredium appellarunt, hæc postea a* CENTUM *centuria dicta.* Ac ne quid in ratione vocis requiras. Idem, lib. V, de Ling. Latin. : *Centuria primo a* CENTUM JUGERIBUS *dicta, post duplicata retinuit nomen, ut tribus multiplicatæ idem tenent nomen.* Festus quoque : *Centuria in agris ducena jugera significat.* Vid. Not. ad Varr. a Fulv. Ursin. editas.

[k] *Pratum... ab eo quod sit protinus parat.* Ita Varro : *Prata dicta ab eo quod sine opere parata.*

[l] *Paludes dictæ a Pale.* Varr. : *Palus paululum aquæ in altitudinem, et palam latius diffusæ.*

[m] CAP. XIV. *Fines dicti eo q. a. funiculis.* Diximus sæpe de hoc genere notationum.

2. [a] *Limites* appellati antiquo verbo transversi. Nam transversa omnia antiqui *lima* dicebant, a quo et *limina* ostiorum per quæ foras, et intro itur : et *limites*, quod per eos foras in agros eatur. **239** Hinc et *limus* vocabulum accepit, cingulum, quo servi publici cingebantur obliqua purpura.

3. *Termini* dicti, quod terræ mensuras distinguunt, atque declarant. His enim testimonia finium intelliguntur, et [b] agrorum intentio, et certamen aufertur.

4. *Limites* maximi in agris sunt duo : cardo, et decumanus. Cardo [c] quia Septentrio directus a cardine cœli est, nam sine dubio cœlum vertitur in Septentrionali orbe. Decumanus est, qui ab Oriente in Occidentem per transversum dirigitur, qui pro eo quod formam X faciat, decumanus est appellatus. Ager enim bis divisus figuram denarii numeri efficit.

5. [d] *Area* ab arcendo vocata. Fines enim agri custodit, eosque adire prohibet.

Trifinium dictum, eo quod trium possessionum fines astringit. Hinc et *Quadrifinium*, quod quatuor. Reliqui limites angustiores, et inter se distant imparibus intervallis, et nominibus designatis.

CAPUT XV.

De mensuris agrorum.

1. *Mensura* [e] est quidquid pondere, capacitate, longitudine, altitudine, animoque finitur. Majores itaque [f] orbem in partes, partes in provincias, provincias in regiones, regiones in loca, loca in territoria, territoria in agros, agros in centurias, centurias in jugera, jugera in **240** climata, deinde climata in actus, perticas, passus, gradus, cubitos, pedes, palmos, uncias et digitos diviserunt : tanta enim fuit eorum solertia.

2. [g] *Digitus* est pars minima agrestium mensurarum. Inde [h] uncia habens digitum, et trientem. [i] Palmus autem quatuor habet digitos, pes sedecim, pas- **A** sus pedes quinque, pertica passus duos, id est, decem pedes.

3. *Pertica* autem a portando dicta, quasi portica. Omnes enim præcedentes mensuræ in corpore sunt, ut palmus, pes, passus, et reliqua, sola pertica portatur. Est enim decem pedum, ad instar calami in Ezechiele templum mensurantis.

4. *Actus* minimus est, latitudine pedum quatuor, longitudine centum viginti.

Climata quoque undique versum habent pedes sexaginta.

Actus quadratus undique finitur pedibus centum viginti. [k] Hunc Bætici *Arapennem* dicunt, ab *arando* scilicet.

241 5. Actus duplicatus *jugerum* facit, ab eo **B** quod est *junctum*, *jugeri* nomen accepit.

Jugerum autem constat longitudine pedum ducentorum quadraginta, latitudine centum viginti.

Actum provinciæ Bæticæ rustici [l] *Agnam* vocant.

6. *Porcam* iidem Bætici triginta pedum latitudine, centum octoginta longitudine definiunt. Sed porca est, quod in arando exstat. Quod defossum est lira. Galli *candetum* appellant in areis urbanis spatium centum pedum, quasi *centetum*. [m] In agrestibus autem pedum CL quadratorum candetum vocant. Porro stadialis ager habet passus CXXV, id est, pedes DCXXV, cujus mensura octies computata *milliarium* facit, quod constat quinque millibus pedum.

7. *Centuria* autem ager est ducentorum jugerum qui apud antiquos a centum jugeribus vocabatur ; sed **C** postea duplicata est, nomenque pristinum retinuit. In numero enim centuriæ multiplicatæ sunt, nomen mutare non potuerunt.

CAPUT XVI.

De itineribus.

1. Mensuras viarum [n] nos *milliaria* dicimus. Græci

[a] *Limites appellati a. v. transversi.* Hyginus de Limitibus constituend. *Limites appellati a limo, id est, antiquo verbo transversi. Nam et limum dictum, eo quod purpuram transversam habet.* Item limina ostiorum, Serv., Æn. XII, ad illud : *Velati limo* (sic etiam legit eo loco Servius) *et verbena tempora vincti : Limus vestis est qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda poparum. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam. Unde et nomen accepit. Nam limum, obliquum dicimus.*

[b] *Et agr. intentio.* Sic vers. cc. *Intentio*, productio.

[c] *Quia Septentrio.* Ita Salmant. vetustissimus.

[d] *Area... Trifinium.* Vid. Hygin. de Limitibus agror. Et Sicul. Flacc. de Condit. agr. Glossar. *Arcæ*, ἄκρα κτημάτων.

[e] Cap. XV. *Mensura... finitur.* Verba sunt Boethii in Geometricis cap. 1.

[f] *Orbem in partes.* Goth. cc. *In partibus*, ut apud Boethium.

[g] *Digitus est pars min. agr. mens.* Ex Frontino.

[h] *Inde uncia habens digitum, et trientem.* Ita emendavit Chacon optime, eum in omnibus libris esset, *uncia habens digitos tres.* Frontinus lib. I, de Aquæductibus. *Est*, inquit, *digitus, ut convenit, sexta decima pars pedis, uncia duodecima*, et paulo post : *unciæ ergo modulus habet diametri digitum unum, et trientem digiti.*

[i] *Palmus autem quatuor dig.* Non videtur hic locus integer, nam proposuit omnes, quæ in hominis corpore reperiuntur, mensuras : palmos, pedes, cubitos gradus, passus, neque tamen omnes explicat. Expleri hæc ita possent. *Palmus autem quatuor digitos habet, pes sexdecim, cubitus sesquipedem, gradus duos pedes, et semipedem, passus pedes quinque.*

[j] *Actus minimus*, etc. Quæ restant omnia, usque ad finem capitis, e Columellæ sunt lib. V, cap. 1.

[k] *Hunc Bætici Arapennem.* Sic fortasse legit Isi- **D** dorus, qui ab arando nomen deducit; sed apud Columellam, etiam in manuscriptis libris, *Arepennem*; in legibus Gothicis, lib. VIII, cap. 4, l. 25, et lib. III, l. : *Si inter Aripennem* Glossarium vero, *Arpendia*, πλέθρα. *Arvipendium*, σχοῖνος γεωμετρικός.

[l] *Agnam-vocant. Acnuam* se reperisse in veteribus Columellæ et Varronis libris testatur Victorius ad Varr., lib. I de Re rust., cap. 10, et Colum , lib. V. cap. 1. *Acnam* utrobique etiam in vet. Cod. legit Chacon. *g.* in *c* ἀρχαϊκῶς mutato, quare *agnam* ex Cod. Goth. retinere visum est.

[m] *In agrestibus a. p.* CL *quadratorum candetum vocant.* Columella : *In agrestibus autem pedum* CL. *quod aratores candetum nominant.* Sed *candetum* habent Isidoriani omnes Codices.

[n] Cap. XVI. *Nos milliaria, Galli leucas*, etc. Hieron., in Joel. III : *Nec mirum, si unaquæque gens certa viarum spatia suis appellet nominibus, cum et*

stadia. Galli *leucas,* **242** Ægyptii *schœnos.* Persæ *parasangas.* Sunt autem proprio quæque spatio.

2. *Milliarium* mille passibus terminatur, et dictum *milliarium,* quasi *mille adium,* habens pedum quinque millia.

3. *Leuca* finitur passibus mille quingentis.

Stadium octava pars milliarii est constans passibus cxxv. Hoc primum Herculem statuisse dicunt, eumque eo spatio determinasse, quod ipse sub uno spiritu confecisset, ac proinde *stadium* appellasse quod in fine respirasset, simulque *stetisset.*

4. *Via* est qua potest ire vehiculum, et *via* dicta a [a] vehiculorum incursu. [b] Nam duos actus capit propter euntium et venientium vehiculorum occursum.

B

5. [c] Omnis autem via, aut publica est, aut privata. Publica est quæ in solo publico est, qua iter actus populo patet. Hæc aut ad mare, aut ad oppida pertinet. Privata est, quæ vicino municipio data est.

6. *Strata* dicta, quasi vulgi pedibus trita. Lucretius:

Strataque jam vulgi pedibus detrita viarum.

Ipsa est et delapidata, id est, lapidibus strata. Primi autem Pœni dicuntur lapidibus vias stravisse, **243** postea Romani eas per omnem pene orbem disposuerunt propter rectitudinem itinerum, et ne plebs esset otiosa.

C

7. [d] *Agger* est media stratæ eminentia coaggeratis lapidibus strata, ab aggere, id est, coacervatione dicta, [e] quam historici viam militarem dicunt, ut:

A

Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens.

8. [f] *Iter* vel *itus* est via qua iri ab homine quaqua versum potest.

Iter autem et *itiner* diversam significationem habent. *Iter* enim locus est transitu facilis, unde appellamus et *itum. Itiner* autem est itus longæ viæ, et ipse labor ambulandi, ut quo velis pervenias.

9. [g] *Semita* itineris dimidium est, a *semi itu* dicta. Semita autem hominum est, callis ferarum et pecudum.

10. [h] *Callis* est iter pecudum inter montes angustum et tritum, a *callo* pedum vocatum, sive callo pecudum præduratum.

Tramites sunt transversa in agris itinera, sive recta via, dicti quod *transmittant.*

11. *Divortia* sunt flexus viarum, hoc est, viæ in diversa tendentes. [i] Eadem *diverticula* sunt, hoc est, diversæ ac divisæ viæ, **244** sive semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ.

12. *Bivium,* quia duplex est via.

[j] *Compita,* quia plures in ea competunt viæ quasi triviæ, quatriviæ.

[k] *Ambitus* inter vicinorum ædificia locus, duorum pedum et semipedis, ad circumeundi facultatem relictus, et ab *ambulando* dictus.

13. *Orbita* vestigium carri, ab *orbe* rotæ dicta.

Porro *actus* quo pecus *agi* solet.

Clivosum, iter flexuosum.

[l] *Vestigia* sunt pedum signa primis plantis expressa, vocata quod iis viæ præcurrentium *investigentur,* id est, cognoscantur.

Latini mille passus vocent, et Galli leucas, et Persæ parasangas, et restes universa Germania, atque in singulis nominibus diversa mensura sit. Et paulo post *Ægyptii* σχοίνους.

[a] *A vehiculor. incursu. Impulsu* Complut. Goth.

[b] *Nam duos actus capit. Duo,* ad vehicula referendum. Servius, Æn. IV, ad illud: *Convectant calle angusto: Via est, actus dimidium qua potest ire vehiculum. Nam actus duo carpenta capit propter euntium et venientium vehiculorum occursum.*

[c] *Omnis autem via, aut pub.* Ex Ulp., c. *Prætor.* § *via,* d. *Nequid in loco publico.*

[d] *Agger est media.,* E Serv., Æn. V, ad illud: *Qualis sæp. viæ.*

D

[e] *Quam historici viam militarem dicunt.* Ex eod., Æn. XII, ad illud: *Vidit ab adverso venientes.*

[f] *Iter est via.* Vid. c. 1. d. de Servit. rustic. præd.

[g] *Semita itineris dimid.* Servius, Æn. IV, ad illud: *Convectant calle angusto: Semita est semis via, unde et semita dicta;* et Varro, lib. IV: *Qua ibant, ab itu iter appellarunt; qua anguste semita, ut semi iter dictum.*

[h] *Callis.* Serv., ibid.: *Callis semita, est tenuior callo pecudum prædurata.*

[i] *Eadem diverticula... latere viæ.* Serv., Æn., IX, ad illud: *Objiciunt alii sese ad divortia: Diverticula sunt semitæ transversæ, quæ sunt a latere viæ militaris.* Male ergo libri omnes, *alteræ viæ.*

[j] *Compita.* Idem, Georg. II, ad: *Pagos et compita circum: Id est, per quadrivia, quæ compita appellantur ab eo quod multæ viæ in unam confluant.*

[k] *Ambitus i. v. æ. l.* Festi sunt verba. Varro, lib. IV: *Ambitus circumitus ab eoque* XII *tabularum interpretes ambitum parietes circumitum esse describunt.* Puto autem legem his verbis fuisse conceptam. Ambitus parietis sestertius pes esto. Volusius Metianus, lib. de Ponderibus: *Lex etiam* (inquit) XII *tabul. argumento est, in qua duo pedes, et semis sestertius pes vocatur.*

[l] *Vestigia:* Serv., Æn. XI, ad illud: *Vestigia plantis institerat: Signa pedum primis plantis expresserat; nam hæc sunt vestigia imagines pedum.* Illud autem *primis* non advertit Isidorus Virgilii esse, non Servii. Delevisset plane, nihil enim ad verbi interpretationem.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

DE LAPIDIBUS ET METALLIS.

245 CAPUT PRIMUM.

De pulveribus, et glebis terræ.

1. *Pulvis* [a] dictus, quod vi venti pellatur. Tollitur enim ejus flatu, nec resistit, nec stare novit, sicut ait Propheta: *Tanquam pulvis, quem projicit ventus a facie terræ.*

2. [b] *Limus* vocatus, quod lenis sit.

Cœnum est vorago luti.

Cinis ex incendio dicitur; ab eo enim fit.

Favilla, quod per ignem effecta sit. Nam φῶς ignis est.

3. *Gleba*, quod *glovus* sit. Pulveris enim collectione compingitur, et in uno glomere adunatur. Terra autem ligata, *gleba* est soluta, pulvis.

4. *Labina*, eo quod ambulantibus lapsum inferat, dicta per derivationem a *labe*.

Lutum vocatum quidam per antiphrasin putant, quod non sit mundum, nam omne *lotum* mundum est.

5. *Volutabra* appellata, quod ibi apri *volutentur*.

[c] *Uligo* sordes **246** limi, vel aquæ sunt.

Sabulum levissimum terræ genus.

6. [d] *Argilla* ab *Argis* vocata, apud quos primum ex ea vasa confecta sunt.

Creta ab insula *Creta* ubi melior est.

[e] *Creta eimolia* candida est, a *Cimœa* Italiæ insula dicta, quarum altera vestimentorum pretiosos colores emollit, et constristatos sulphure quodam nitore exhilarat, altera gemmis nitorem præstat.

Creta argentaria, et ipsa candida appellata, eo quod nitorem argento reddat.

7. [f] *Terra Samia* a *Samo* insula dicta, candida, et levis, et linguæ glutinosa, medicamentis et vasculis necessaria.

8. [g] *Pulvis Puteolanus* in *Puteolanis* Italiæ colligitur collibus, opponiturque ad sustinenda maria, fluctusque frangendos. Nam mersus aquis protinus lapis fit, undisque quotidie fortior effectus in saxum mutatur, [h] sicut argilla igne in lapidem vertitur.

A 9. *Sulphur* vocatum, quia igne accenditur : [i] *Ur* enim ignis est. Nam vis ejus in aquis ferventibus sentitur, nec alia res facilius accenditur. Nascitur in insulis Æoliis inter Siciliam et Italiam, quas ardere dicunt. Invenitur et in aliis locis effossum. [j] Hujus **247** genera quatuor. Vivum quod foditur, translucetque et viret, quo solo ex omnibus generibus medici utuntur. Alterum quod appellant glebam, usibus tantum fullonum familiare. Tertium liquor est, usus ejus ad lanas suffiendas, quia candorem, mollitiemque præstat. Quartum ad elychnia conficienda maxime aptum. Sulphuris tanta vis est, ut morbos comitiales deprehendat nidore suo impositus ignibus. Anaxilaus calicem vini, prunaque subdita circumferens exardescentis repercussu pallorem dirum, velut defun-
B ctorum convivis offudit.

CAPUT II.

De glebis ex aqua.

1. *Bitumen* [k] in Judææ lacu Asphaltite emergit, cujus glebas supernatantes nautæ scaphis appropinquantes colligunt. [l] In Syria autem limus est passim a terra exæstuans. Spissantur autem utraque, et densitate coeunt, et utraque [m] Græci πισάσφαλτον appellant. [n] Natura ejus ardens, et igni cognata, et [o] nequaquam ferro rumpitur, nisi solis muliebribus inquinamentis, utilis ad compages navium,

2. *Alumen* vocatum a *lumine*, quod lumen coloribus
C præstat tinguendis. Est autem [p] salsugo terræ, efficiturque hyeme ex aqua, **248** et limo, et æstivis solibus maturatur. Hujus species duæ sunt, liquidum et spissum.

3. *Sal* quidem dictum putant, quod in igne exsiliat. [q] Fugit enim ignem, dum sit igneus, sed naturam sequitur, quia ignis et aqua semper inter se inimica sunt. Alii *sal* a *salo*, et *sole* vocatum existimant [r] nam ex aquis maris sponte gignitur, spuma in extremis littoribus, vel scopulis derelicta, et sole decocta. Sunt et lacus, et flumina, et putei, e quibus hauri-

---

[a] Cap. I. *Pulvis... quod v. v. pellatur.* Al. *pulsetur.* Sed videndum, quid voluerit Plinius, cum lib. xxxv, cap. 13, dixit: *Quis namque satis meretur pessimam* (*terræ*) *partem, ideoque pulverem appellatum.*

D [b] *Limus vocatus, quod levis sit.* Mirum fugisse Isidorum verba Tertulliani in lib. de Anima : *Quid aliud limus, quam liquor opimus?* Illud vero magis mirum, cum tam multa hujusmodi apud gravissimos auctores legantur, quosdam, qui sibi videntur cati, in solum Isidorum sævire.

[c] *Uligo.* Vid. præced. lib., cap. 13.

[d] *Argilla ab Argis.* Hesych. et Suid., ἄργιλλον, γῆν λευκὴν, καὶ καθαρὰν interpretantur.

[e] *Creta eimolia.* Ex Plin., lib. xxxv, cap 17. Vid. Strab. lib. x.

[f] *Terra Samia.* Ex eodem lib., cap. 16, et cap. 22.

[g] *Pulvis Puteolan.* Ex eod. cap. 13.

[h] *Sicut argilla igne in lap. vert.* Respexit ad Historiam de Dibutade Sicyonio apud Plin.

[i] *Ur enim ignis est.* Ita Hier. in Quæst in Gen. c. 11. *Ur Chasdem, id est, in igne Chaldæorum.*

[j] *Hujus genera quatuor.* E Plin., lib. xxxv, cap. 15. Ex quo quædam sunt a nobis restituta.

[k] Cap. II. *Bitumen in Judœa.* Locus ex Hegesipp. lib. iv, cap. 18.

[l] *In Syria autem limus est.* Plinius : *Et bituminis vieina natura est, alibi limus, alibi terra ; limus e Judææ laeu, ut diximus emergens, terra in Syria eirea Sidonem oppidum maritimum. Spissantur utraque, et in densitatem eocunt.*

[m] *Græci Pissasphalton*, vel *Asphaltopissam* ; ut quidem legitur apud LXX. Exod. ii, in manusc. Vatic.: Καὶ κατέχρισεν αὐτὸν ἀσφαλτοπίσσῃ.

[n] *Natura ejus ardens, e. i. e.* Hæc non de bitumine, sed de naphtha Plinius, et fortasse aliena sunt.

[o] *Et nequaquam ferro rump.* Hegesipp. *Hærere sibi fertur bitumen, ut ferro haudquaquam, vel aliqua præaeuta metalli speeie reeidatur*, etc.

[p] *Est autem salsugo terræ.* Plin., xxxv, cap. 15.

[q] *Fugit en. ignem.* Ex eod., lib. xxxi, cap. 9.

[r] *Nam ex aq. mar .* Ex cap. 7.

tur. Dehinc in salinis ingestus sole siccatur, sed et flumina, densantur in salem, amne reliquo sub gelu fluente. Alibi quoque detractis arenis colligitur, crescens cum luna noctibus : nam in Cyrenæa ammoniacus sub arenis invenitur. [a] Sunt et montes nativi salis, in quibus ferro cæditur, ut lapis renascens, tantæ alicubi duritiæ, ut muros domosque massis salis faciant, sicut in Arabia.

4. In natura quoque salis differentiæ sunt. Nam alibi suavis, alibi salsissimus ; commune sal in igne crepitat. Tragasæum nec crepitat igne nec exsilit. Agrigentinum Siciliæ flammæ patiens in aqua exsilit, in igne fluit contra naturam.

5. Sunt et colorum differentiæ. Memphiticus rufus est, in parte quadam Siciliæ [b] purpureus, ubi Ætna mons est. Item in eadem Sicilia in Pachyno adeo splendidus et lucidus, ut imagines reddat. In Cappadocia crocinus effoditur.

6. Salis natura necessaria est ad omnem escam. Pulmentis enim saporem dat, excitat aviditatem, et appetitum in omnibus cibis facit. Ex eo quippe omnis victus delectatio et summa hilaritas. Hinc et *salus* nomen accepisse putatur. [c] Nihil enim utilius sale et sole. Denique cornea videmus corpora nauticorum. Quin etiam pecudes, armenta et jumenta sale maxime provocantur ad pastum, [d] multo largiores lacte, multoque gratiores casei dote. Corpora etiam **249** sal astringit, siccat et alligat. Defuncta etiam a putrescendi labe vindicat, ut durent.

7. [e] *Nitrum* a loco sumpsit vocabulum. Nascitur enim in oppido, vel regione Ægypti *Nitria*, ex quo et medicinæ fiunt, et sordes corporum vestiumque lavantur. Hujus natura non multum a sale distat. Habet enim virtutem salis, et similiter oritur canescentibus siccitate littoribus.

8. *Aphronitrum* Græce, Latine spuma nitri est, [f] de quo quidam ait :

Rusticus es, nescis quid Græco nomine dicar.
Spuma vocor nitri Græcus es aphronitrum.

Colligitur autem in Asia, in speluncis distillans, dehinc siccatur sole. Optimum putatur, si minime fuerit ponderosum, et maxime friabile, colore pene purpureo.

9. *Chalcantum* dictum, quia *Chalcitidis* est thymum, id est, flos, unde et apud Latinos *æris flos* appellatur. Fit autem nunc multis in regionibus ; [g] olim in Hispaniæ puteis, vel stagnis id genus aquæ habentibus, quam decoquebant, et in piscinas ligneas fundebant, appendentes super eas restes, lapillis extentas, quibus limus in similitudinem [h] vitrei acini adhærebat, sicque ejectum siccabatur diebus xxx.

250 10. Fit autem nunc alibi in speluncis, quod liquide collectum, dehinc diffusum in quosdam botros solidatur : fit et in scrobibus cavatis, quarum de lateribus decidentes guttæ coalescunt ; fit et salis modo ex flagrantissimo sole. Adeo autem constrictæ virtutis est, ut in leonum et ursorum ora sparsum [i] tantam vim habeat ad stringendum, ut non valeant mordere.

CAPUT III.

De lapidibus vulgaribus.

1. *Lapis* a terra tanquam densior, etiam vulgo discernitur. *Lapis* autem dictus, quod *lædat pedem*. [j] Lapis mobilis est, et sparsus.

Saxa hærent et a montibus exciduntur.

Petra Græcum est.

Silex est durus lapis, eo quod exsiliat ignis, ab eo dictus.

2. [k] *Scopulus* a saxo eminenti, quasi a *speculando* dictus, sive a tegumento navium ἀπὸ τοῦ σκέπειν.

Spelæa Græce, [l] *spelunca* Latine. Est autem rupis cavata.

3. [m] *Crepido* extremitas saxi abrupti, unde et *crepido* vocata, quod sit abrupti saxi altitudo.

Cautes aspera saxa in mari, dictæ a *cavendo*, quasi *cautæ*.

Murices petræ in littore, [n] similes muricibus vivis acutissimæ, et navibus perniciosæ.

251 4. [o] *Echo* saxum est quod, humanæ vocis sonum captans, etiam verba loquentium imitatur. Echo [p] autem Græce, Latine *imago* vocatur, eo quod

[a] *Sunt et montes nativi.* Ex eodem cap. Sustulimus hinc vocem *majus*, quæ sola ex integra Plinii sententia de vectigalibus, vel remanserat, vel irrepserat.

[b] *Purpureus.* Solin., cap. de Sicil. : *Purpureum salem Ætna mittit.*

[c] *Nihil e. utilius*, etc. Ex cap. 9.

[d] *Multo larg. l. multoque grat.* Ex cap. 7, Virgil., Georg. III :

Hinc et amant fluvios, magis et magis ubera tendunt :
Et salis occultum referunt in lacte saporem.

[e] *Nitrum.* E cap. 10 Sozomen., lib. VI Eccles. Hist. cap. 30, de Scythi regione Ægypti : *Istum locum appellant Nitriam, propterea quod est pagus finitimus, in quo nitrum colligunt.* Meminit quoque Nitriæ Cassian., collat. 6, cap. 1, et Hieron., Prov. XXV.

[f] *De quo quidam.* Martial., apud quem : *Dicor et aphr.*

[g] *Olim in Hispania e put.* Ex Plin., lib. XXXIV, cap. 12.

[h] *In similitudinem vitrei acini.* Ex eod.

[i] *Tantam autem vim.* Verba sunt Plinii, ibid.

[j] Cap. III. *Lapis mobilis est.* Ita procul dubio legendum, repugnantibus omnibus libris, non *mollis* ; sequitur enim *Saxa hærent.*

[k] *Scopulus a saxo enim*, etc. Verba sunt Servii, Æn. I, ad illud : *Scopuloque infixit acuto.*

[l] *Spelunca Latine, est autem rupis cav.* Idem, ad illud : *Sub rupe cavata : Periphrasis est* (inquit) *speluncæ.*

[m] *Crepido... quod sit abrupti saxi altitudo.* Verba sunt Servii, Æn. X, ad illud : *Forte ratis celsi conjuncta crepidine.* Quæ præterea sequuntur in Editis, non Isidori sunt, sed ejus qui plura quam oporteret, e Servio descripsit.

[n] *Similis muricibus vivis.* Serv., Æn. V, ad vers. : *Acuto murice remi : Murex saxi acumen eminens per tranquillitatem.* Et Nonius.

[o] *Echo saxum est.* Fit quidem in saxis sæpius echo, sed saxum ipsam dictam nollem.

[p] *Echo autem Græce, Latine imago.* Non quod ἠχὼ Græca vox, Latine sit imago, si verbum verbo reddas, sed quia Latini imaginem vocis appellant, quam Græci vocant ἠχὼ. Virg., Georg. III :

Aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.

ad vocem respondens alieni efficitur imago sermonis, licet hoc quidem, et locorum natura eveniat, ac plerumque convallium.

5. [a] *Calculus* est lapillus terræ admistus, rotundus, atque durissimus, et [b] omni puritate lenissimus. Dictus autem *calculus*, quod sine molestia brevitate sui *calcetur;* [c] cui contrarius est *scrupus*, lapillus minutus, et asper, qui si inciderit in calciamentum, nocet, et molestia est animo; unde ei animi molestiam dicimus *scrupulum*, hinc et *scrupea saxa*, id est, aspera.

6. [d] *Cos* nomen accepit, quod ferrum ad incidendum acuat; *cotis* enim Græco sermone *incisio* nominatur. Ex [e] his aliæ aquariæ sunt, aliæ oleo indigent in acuendo, sed oleum lenem, aquæ aciem acerrimam reddunt.

7. [f] *Pumex* vocatur, eo quod spumæ densitate concretus fiat, et est aridus, candore parvus, tantamque naturam refrigerandi habens, ut in vase missus, musta fervere desinant.

8. [g] *Rudos* artifices appellant, lapides contusos, et calci admistos, **252** quos in pavimentis faciendis superfundunt, unde et *rudera* dicuntur.

9. *Gypsum* cognatum calci est, et est Græcum nomen; plura ejus genera. [h] Omnium autem optimum lapis specularis. Est enim signis ædificiorum, et coronis gratissimus.

10. [i] *Calx* viva dicta, quia dum sit tactu frigida, intus occultum continet ignem. Unde et perfusa aqua statim latens ignis erumpit. Natura ejus mirum aliquid facit. Postquam enim arserit, aquis incenditur, quibus solet ignis exstingui; oleo exstinguitur, quo

A solet ignis accendi. Usus ejus structuris fabricæ necessarius. [j] Nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce conjunctus. [k] Calx e lapide albo, et duro melior structuræ, ex molli, utilis tectoriis.

11. [l] *Arena* ab *ariditate* dicta, non ab *adhærendo* in fabricis, ut volunt quidam. [m] Hujus probatio, si manu impressa stridat, aut si in vestem candidam sparsa, nihil sordis relinquat.

253 CAPUT IV.

De lapidibus insignioribus.

1. *Magnes* [n] lapis Indicus ab inventore vocatus. Fuit autem in India ita primum repertus: clavis crepidarum, baculique cuspidi hærens, cum armenta

B idem *Magnes* pasceret, postea et passim inventus. Est autem colore ferrugineus, sed probatur cum ferro adjunctus ejus fecerit raptum. [o] Nam adeo apprehendit ferrum, ut catenam faciat annulorum. Unde et cum vulgus ferrum, vivum appellat.—2. Liquorem quoque vitri, ut ferrum, trahere creditur, cujus tanta vis est ([p] ut refert beatissimus Augustinus) quod quidam eumdem *magnetem* lapidem tenuerit sub vase argenteo, ferrumque super argentum posuerit, deinde subtermovente manu cum lapide ferrum cursim desuper movebatur. [q] Unde factum est, ut in quodam **254** templo simulacrum ex ferro pendere in aere videretur. [r] Est quippe alius in Æthiopia magnes, qui ferrum omne abigit, respuitque. [s] Omnis autem *magnes* tanto melior est, quanto

C magis cæruleus.

3. [t] *Gagates* lapis primum inventus est in Cilicia,

Horatius:

Redderet laudes tibi Vaticani montis imago.

Et alibi:

.....Cujus recinit jocosa nomen imago.

Ergo non recte quidam εἰκὼν edidere.

[a] *Calculus est.* Serv., ad vers.: *Dumosis calculus arvis*, Georg. II: — *Calculus est lapis brevis terræ admistus. Dictus calculus, quod sine molestia sui brevitate calcetur.*

[b] *Et omni puritate lenissimus.* F. *Et omni parte lævissimus.* Idem, inf., lib. XVIII, cap. 62: *Calculi vocati, quod leves sint, et rotundi.*

[c] *Cui contrarius scrupul.* Vid. Serv., ad: *Scrupea tuta lacu*, Æn. VI.

[d] *Cos.* Vid. sup.

[e] *Ex his aliæ aq.*, etc. Ex Plin., lib. XXXVI, cap. 2.

[f] *Pumex.* Ex eod., cap. 21.

[g] *Rudos.* Ead., lib. XIX, cap. 10. Vid. Vitruv., lib. VII, cap. 1, et Pallad., lib. I, cap. 6.

[h] *Omnium autem opt. lap. specul.* E Plin., lib. XXXIX, cap. 24.

[i] *Calx viva.* Hæc et quæ restant omnia repetuntur lib. IX, cap. 10.

[j] *Nam lapis lapidi non potest adhærere conjunctus.* Ex Aug., lib. V, de Civit., cap. 27.

[k] *Calx e lapide albo.* Plin., lib. XXXVI, cap. 23; Pallad., lib. I, cap. 10; Vitruv., lib. II, cap. 5.

[l] *Arena ab arid.* Serv., Æn. I, ad vers.: *Potiuntur Troes arena:* — *Quæritur*, inquit, *habeatne hoc nomen aspirationem, et Varro sic definit: Si ab ariditate dicitur, non habet; si ab hærendo, ut in fabricis videmus, habet; melior tamen est superior etymologia.* Contra Charisius: *Harena dicitur, quod hæreat; et arena, quod areat, gratius tamen cum aspiratione sonat.*

[m] *Hujus probatio, si manu comp.* E Pall., l. I, c. 10.

[n] CAP. IV. *Magnes lapis Indicus.* Plin., lib. XXXVI, cap. 16: *Magnes appellatus est ab inventore, ut auctor est Nicander, in Ida repertus*, etc. Quæ lectio si vera est, et vox *Indicus* expungenda erit, et *Ida*, non *India*, deinde scribere oportebit. Sed quoniam illa de magnete Nicandri carmina non exstant, et varietas etiam in Plinii Codicibus est, ut Hermolaus advertit, nihil mutandum duximus: non quin *Ida* magis probemus (nam et fabulæ pastorali aptior est *Ida*), sed quia *India* legisse Isidorum apud Plinium credimus. Quod vera Serapion Arabs, et Marbodæus poeta Gallus Indicum lapidem magnetem vocent, haud

D magni refert. Lucretio etiam, quam Nicandro de Etymologia magis assentior ita scribenti:

Magneta vocant patrio de nomine Graii;

Magnetum; quia sit patriis in finibus ortus.

[o] *Nam adeo apprehendit ferrum, ut catenam.* Ex Aug. XXI, de Civit., cap. 4, et Plin., lib. XXXIV, cap. 14.

[p] *Ut refert beatiss. Aug.* Ibid.

[q] *Unde factum est, ut in templo q.* Idem, cap. 6, et Ruffin., Eccles. Hist. lib. XI, et Plin. ibid., et Suid, in Μάγνης.

[r] *Est quippe alius in Æthiop.* Ex Plin. XXXVI, c. 16.

[s] *Omnis autem magnes.* Ex Dioscor., l. V, c. 148.

[t] *Gagates... in Cilicia.* Diosc., lib. V, cap. 146: Γεννᾶται δέ ἐν Κιλικίᾳ κατά τινα ποταμοῦ εἴσρυσιν εἰς θάλασσαν ἐκχεομένου. Ἐστὶ δὲ πλησίον τῆς λεγομένης πλαγίου πόλεος. Καλεῖται δὲ ὁ τόπος, ἢ ὁ ποταμὸς Γάγας. Plinius tamen lib. XXXVI, cap. 19. *Gagates lapis nomen habet loci, et amnis Gagis Lyciæ.*

Gagatis fluminis fluore rejectus. Unde et nominatus, licet in Britannia sit plurimus. Est autem [a] niger, planus, lenis, et ardens igni admotus. [b] Fictilia ex eo scripta non delentur, incensus serpentes fugat, dæmoniacos prodit, virginitatem deprehendit : mirum quia accenditur aqua, oleo restinguitur.

4. [c] *Asbestos* Arcadiæ lapis, ferrei coloris, ab igne nomen sortitus, eo quod accensus semel nunquam exstinguitur. De quo lapide mechanicum aliquid ars humana molita est, quod gentiles capti sacrilegio mirarentur. Denique in templo quodam fuisse Veneris fanum (dicunt), ibique candelabrum, et in eo lucernam sub dio sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber exstingueret.

5. [d] *Pyrites* Persicus lapis, fulvus, aeris simulans qualitatem, cujus plurimus ignis : siquidem facile scintillas emittit; hic tenentis manum, **255** si vehementius prematur, adurit, propter quod ab igne nomen accepit. [e] Est alius *pyrites* vulgaris, quem vivum lapidem appellant, qui ferro, vel lapide percussus scintillas emittit, quæ excipiuntur sulphure, vel aridis fungis, vel foliis, et dicto celerius præbet ignem. Hunc vulgus *focarem petram* vocat.

6. [f] *Selenites* Latine lunaris interpretatur, eo quod interiorem ejus candorem cum luna crescere, atque deficere aiunt. Gignitur in Perside.

7. [g] *Dionysias* lapis fuscus, et rubentibus notis sparsus. Vocatur autem ita, quia si aquæ mistus conteratur, vinum flagrat, et quod in illo ardore mirum est, ebrietati resistit.

8. [h] *Thracius* niger, et sonorus, nascitur in flumine, cujus nomen est Pontus in Equitia.

9. [i] *Phrygius* lapis, ex loco traxit vocabulum. Nascitur enim in Phrygia, colore pallidus, mediocriter gravis. Est autem gleba pumicosa. Uritur antea, vino perfusus, flatusque follibus donec rubescat, ac

A rursus dulci vino exstinguitur, trinis vicibus, tingendis tantum vestibus utilis.

10. [j] *Syrius* lapis a *Syria*, ubi reperitur, appellatur; hic integer fluctuari traditur, comminutus mergi.

256 11. [k] *Arabicus* similis est ebori sine ulla macula. Hic defricatus ad cotem, succum dimittit croco similem.

12. [l] *Judaicus* lapis albus est, atque in schemate glandis scripturis sub invicem modulatus, quas Græci γραμμὰς appellant.

13. [m] *Samius* a *Samo* insula, ubi reperitur, vocatus et est gravis, et candidus, poliendo utilis.

14. [n] *Memphitis* vocatus a loco Ægypti, et est gemmantis naturæ. Hic tritus, atque in iis, quæ urenda, et secanda sunt ex aceto illitus, ita obstupescere facit corpus, ut non sentiat cruciatum.

B 15. [o] *Sarcophagus* lapis dictus, eo quod corpora defunctorum condita in eo infra quadraginta dies absumuntur, σὰρξ enim Græce *caro* dicitur, φάγειν *comedere*. [p] Nascitur autem in Troade, fissilique vena scinditur. Sunt et ejusdem generis in Oriente saxa, quæ etiam viventibus alligata erodunt corpora.

257 16. *Hæmatites* appellatus, eo quod cote resolutus, in colorem veniat sanguinis. Est autem admodum lividus. Est et ferrugineus. Nascitur in ultima Ægypto, Babylonia et Hispania.

17. [r] *Androdamas* colore niger, pondere, et duritia insignis, unde et nomen traxit, præcipuus reperitur in Africa. Trahere autem in se argentum, vel æs dicitur, quique attritus, ut Hæmathites in colorem re-

C digitur sanguinis.

18. [s] *Schistos* invenitur in ultima Hispania, croco similis, cum levi fulgore, facile friabilis.

19. [t] *Amiantos* appellatus a veteribus, eo quod [u] si ex ipso vestis fuerit contexta contra ignem resistat, et igni imposita non ardeat, sed splendore accepto

[a] *Niger planus.* Πλακώδης videtur legisse Plinius apud Dioscoridem, nunc πλατώδης (*sic*) legitur, id est, crustaceus.

[b] *Fictilia*, etc. Ex Plin., ibid.

[c] *Asbestos.* Ex Aug. lib. XXI, cap. 5 et 6.

[d] *Pyrites.* Ex eod., cap. 5.

[e] *Est et alius pyrites vulgar.* Ex Pl. XXXVI, c. 16.

[f] *Selenites.* Ex August., ibid.

[g] Dionysios. Ead. inf. cap. 11; ex Solin. cap. 50; et Plin. XXXVII, cap. 9.

[h] *Thracius... in Equitia.* Sic omnes libri sed *Scythia* credo legendum : ita namque de eo Dioscorides, lib. V : Γεννᾶται μὲν ἐν Σκυθίᾳ ἐν ποταμῷ λεγομένῳ Πόντῳ. Nam quod Equitia ἱππόβοτος sit, de qua Strab., lib. XI, non satis placet.

[i] *Phrygius lapis.* Ex Plin., XXXVI, cap. 19.

[j] *Syrius lapis.* E Plin. XXXVI, c. 17. Sed quod apud eum *e Scyro insula* vulgo legitur, advertendum, *Syro* quoque in manuscript. Plinianis Codicibus reperiri.

[k] *Arabicus similis est ebori sin. ull. mac.* E Dioscorid., lib. V, 149. Sed verba sumpta sunt e Plin., qui lib. XXXVI, cap. 21 : *Arabus* (inquit) *lapis ebori similis.* Et cap. 20, de Hæmatite : *Tertium genus Arabici facit, simili duritie vix reddentis succum ad cotem aquariam aliquando croco similem.* Et posterior hæc pars addita, ex margine videbatur Chaconi, tam hoc loco, quam sequenti capite.

[l] *Judaicus lapis.* Dioscorides, lib. V, cap. 155 : Ὁ δὲ ἰουδαϊκὸς λίθος γεννᾶται μὲν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τῷ σχήματι βαλανοειδής, λευκὸς, εὔρυθμος ἱκανῶς, ἔσχων καὶ γραμμὰς παραλλήλους ὡς ἀπὸ τόρνου. Verba autem Isidori e veteri illius interprete sunt, apud quem pro *scripturis*, *scriptulis* legebat Chacon, sic enim γράμμας interpretabantur antiqui, quod vero *modulatis* idem vertit ὡς ἀπὸ τόνου legisse videtur.

[m] *Samius.* Ex Plin. XXXVI, c. 21, et Dioscorid. c. 173.

D [n] *Memphitis*, Ex Plin., lib. XXXVI, cap. 7. et Diosc. cap. 158.

[o] *Sarcophagus.* Plin., XXXVI, cap. 17.

[p] *Nascitur autem in Troad.* Ex Plin., ibid. Quæ autem post vocem *corpora* in plerisque omnibus libris sequuntur, *mitiores autem servandis corporibus, nec absumendis*, recte expunxit Vulcanius, sunt namque Plinii verba non jam de sarcophago, sed de chernite loquentis.

[q] *Hæmatites.* Ex eodem cap. 20, et Dioscorid. Vidend. etiam Georg. Agricol., lib. V, de Natura fossilium.

[r] *Androdamas.* Ex Plin., XXXVI, cap. 20.

[s] *Schistos.* E Dioscorid., lib. V, cap. 145.

[t] *Amiantos*, Ex eod., cap. 156.

[u] *Si vestis ex eo fuerit contexta.* Al. *contacta* : sed *contexta* legendum ex Dioscorid., lib. V, cap. 93.

nitescat, et est scissi aluminis similis, veneficiis resistens omnibus, specialiter magorum.

20. [a] *Ostracites* similis est testæ laminosus scissibilis.

[b] *Gallactites* colore cinereus, gustu suavis, sed ideo sic vocatus, quod quidam de se lacteum attritus dimittat.

21. [c] *Obsidius* lapis niger, translucidus, et vitri habens similitudinem. Ponitur in speculis parietum propter imaginum umbras **258** reddendas. Gemmas multi ex eo faciunt, nascitur in India, et in Samnio Italiæ.

[d] *Mitridax* lapis Euphratis, sole repercussus coloribus micat variis.

22. [e] *Æthitæ* lapides reperiuntur in nidis aquilarum; aiunt binos inveniri, marem et fœminam, nec sine iis parere aquilas. Horum masculus, durus, similis gallæ, subrutilus : femineus vero pusillus, ac mollis. [f] Alligati partus celeritatem faciunt, etiam aliquid vulvæ excidunt, nisi cito parturientibus auferantur.

23. [g] *Phengites* Cappadociæ lapis, duritia marmoris candidus, atque translucens, ex quo quodam templum constructum est a quodam rege foribus aureis quibus clausis claritas intus diurna erat.

24. [h] *Chernites* eboris similis, in quo Darium conditum erunt, Parioque similis candor, et duritia, minus tamen ponderosus, qui *porus* vocatur.

25. [i] *Ostracites* vocatus, quod similitudinem testæ habeat usus ejus est pro pumice.

26. [j] *Melitites* lapis dictus, eo quod *melleum*, et dulcem succum emittat.

27. [k] *Smyris* lapis asper, et indomitus, et omnia atterens, ex quo gemmæ teruntur.

259 28. [l] *Chrysites* colore similis ochræ invenitur in Ægypto.

29. [m] *Hammites* similis nitro, sed durior, gignitur in Ægypto et Arabia.

A 30. [n] *Thyites* nascitur in Æthiopia velut viridis, sed lacteus, cum resolvitur remordens vehementer.

31. [o] *Coranus* albus est, duriorque Pario.

32. [p] *Molotius* veluti viridis, et grandis invenitur in Ægypto.

33. [q] *Tusculanus* a loco Italiæ dictus, dissilire igne traditur.

34. [r] *Sabinus* fuscus, addito oleo, etiam lucere fertur. [s] Est et quidam viridis lapsis vehementer igni resistens.

35. *Siphinius* mollis, et candidus, excalefactus oleo nigrescit, atque durescit.

36. [t] Lapides, quoque medicinalium mortariorum et pigmentorum **260** usibus apti. *Ephesius* præcipuus, et inde *Chalazius*.

B *Thebaicus* quoque, et basanites lapides nihil ex sese remittentes.

37. *Specularis* lapis vocatus est, quod vitri more transluceat, repertus primum in Hispania citeriore, et circa Segobricam urbem. Invenitur enim sub terra, et effossus exciditur, atque finditur in quamlibet tenues crustas.

CAPUT V.

De marmoribus.

1. Post lapidum [u] genera veniamus ad marmora. Nam inter lapides et marmora differentia est. Nam marmora dicuntur eximii lapides, qui maculis et coloribus commendantur. Marmor sermo Græcus est a viriditate vocatus, et quamvis postea, et alii colores inveniantur nomen tamen pristinum a viriditate re-

C tinuerunt.

2. [v] Marmorum colores, et genera innumerabilia sunt. Non tamen omnia e rupibus exciduntur, sed multa sub terra sparsa sunt, et pretiosissimi generis : sicut Lacedæmonium viride, cunctis hilarius, repertum prius apud Lacedæmones, unde et vocabulum traxit.

[a] *Ostracites s, e. t. l. s.* Verba sunt Dioscorides, lib. v, cap. 156 : Ὀστρακίτης ὅμοιός ἐστιν ὀστράκῳ, πλακώδης, καὶ εὔσχιστος. Quod autem paulo post de ostracite agit ex Plinio, mirum ni mendoso Dioscorides Codice usus *Batrachites* hoc loco legit; qui autem *Bostrychitem* hic legi volunt, nugas agunt.

[b] *Gallactites.* E. Dioscorid., cap. 50.

[c] *Obsidius.* E. Plin. XXXVI, cap. 26.

[d] *Mitridax.* E Solin., cap 50. Idem a Plinio *mitrax* dicitur lib. XXXVII, cap. 10. Collocatur autem ab Isidoro inf. cap. 10, inter gemmas.

[e] *Æthites.* Ex Plin., XXXVI, cap. 21.

[f] *Alligati partus celeritatem.* Plinii verba referemus, si quis hæc forte ex illo sarciat ; ea sunt : *Æthitæ gravidis adalligati mulieribus vel quedrupedibus in pelliculis sacrificatorum animalium, continent partus; non nisi parturiant, removendi, alioqui vulvæ excidunt. Sed nisi parturientibus auferantur, omnino non pariunt.* Nos Goth. Codicum scripturam repræsentavimus.

[g] *Phengites.* Ex eod., cap 22.

[h] *Chernites.* Ex eod., cap. 17. Vid. Theoph., lib. de Lapidibus.

[i] *Ostracites.* Ex eod., cap. 19.

[j] *Melitites.* Ex eod., cap. 19, et Diosc., cap. 151.

[k] *Smyris.... gemmæ teruntur. Tunduntur* Goth.

[l] *Chrysites colore similis ochræ.* Ita legendum etiam apud Plin., XXXVII, cap. 10. Porro ochræ Atticæ meminit Dioscorides, lib. v, cap. 62.

[m] *Hammites.* Ex eod. Plin., lib. XXVII, cap. 10.

[n] *Thyites gignitur in Æthiop.* Præclare hunc locum restituit Chacon ex Diosc. lib. v. cap. 154; cujus verba apposuisse sufficiet : Λίθος ὁ καλούμενος θυίτης γεννᾶται μὲν ἐν τῇ Αἰθιοπίᾳ· ἔστι δὲ ἀπόχλωρος, ἰασπίζων, ἐν δὲ τῷ ἀνίεσθαι γαλακτώδης φαινόμενος, ἀναδάκνων σφοδρῶς. Gothicorum autem librorum scriptura hæc est : *Vi gignitur in Æth.*

[o] *Coranus albus est, duriorque Pario.* Pl., lib. XXXVI,

D cap. 18 : *E diverso albos Coranos, durioresque Pario.* Ita namque legendum Plinii locum, et meliores Codices ostendunt, et hæc Isidori verba satis confirmant.

[p] *Molotius.* Ita vet. Cod. Sed *Morochthius* puto scribendum ex Diosc.

[q] *Tusculanus.* E Plin. XXXVI, cap. 18.

[r] *Sabinus.* Ex Plin., ibid. Neque est cur corrector quisquam Gabinum hic pro Sabino e Tacito substituat propter sequentia verba, quæ sumpta quoque sunt e Plinio, neque de Gabino, aut etiam Sabino lapide dicta.

[s] *Est et quidam virid. lap.* Ex eod. cap. 22.

[t] *Lapides quoque medicinal, mortarior. Ephes. Chalazius.....* Thebaicus... Basanites... Specularis. Omnia ex eod. cap. carptim sumpta.

[g] CAP. V. *Post lapidum col.* Ex Plinii lib. XXXVI, a cap. 5 usque ad 8.

[v] *Marmorum colores, et gen.* Ex cap. 7.

3. *Ophites* serpentium maculis simile est, nude et vocabulum sumpsit; duo ejus genera, molle candidum, nigrum durum.

4. *Augustæum*, et *Tiberium* in Ægypto *Augusti*, et *Tiberii* primum principatu reperta sunt. Differentia eorum est ab ophite, cum illud, ut prædiximus, serpentium maculis sit simile. Hæc maculas diverso modo colligunt; nam *Augustæum* undatim est crispum in vertices, *Tiberium* sparsa, non convoluta canitie.

261 5. *Porphyrites* ex Ægypto est, rubens candidis intervenientibus punctis. Nominis ejus causa, quod rubeat, ut purpura.

6. [a] *Basaltes* ferrei coloris, sive duritiæ. Unde et nomen ei datum est, inventus in Ægypto et Æthiopia.

7. [b] *Alabastrites* lapis candidus, interstinctus variis coloribus, ex quo evangelici illius unguenti vasculum fuit. Cavant enim hunc ad vasa unguentaria, quoniam optime servare incorrupta dicitur. Nascitur circa Thebas Ægyptias et Damascum Syriæ cæteris candidior, probatissimus vero in India.

8. [c] *Parius* candoris eximii, *Lychnites* cognomento: hic apud Paron insulam nascitur, unde et *Parius* nuncupatus. [d] *Lygdinus* magnitudine quæ lances craterasque non excedat, unguentis et ipse aptus.

9. [e] *Coraliticus* in Asia repertus, mensura non ultra cubitos binos, candore proximo ebori quadam similitudine. E diverso niger *Alabandicus* terræ suæ nomine nuncupatus, purpuræ aspectu similis. Iste in Oriente igni liquatur, atque ad usum vitri funditur.

10. [f] *Thebaicus* interstinctus aureis guttis invenitur in parte Africæ **262** Ægypto ascripta, coticulis ad terenda collyria quadam utilitate naturali conveniens.

11. *Syenites* circa *Syenem*, vel Thebas nascitur; trabes ex eo fecere reges.

12. Marmora autem, quæ in officinis sunt, rupibus gignuntur, [g] ex quibus *Thasius* diversis coloris maculis distinctus est, cujus primum usum insulæ Cyclades dederunt.

13. [h] *Lesbius* lividior est paulo hoc, sed et ipse diversi coloris maculas habens.

14. *Corinthæus*, Ammoniacæ guttæ similis cum va-

A rietate diversorum colorum, Corintho primum repertus: ex eo columnæ ingentes, liminaque fiunt, ac trabes.

15. *Carystium* viride, optimum nomen ab aspectu habens, eo quod gratum sit iis qui gemmas sculpunt; ejus enim viriditas reficit oculos.

16. [i] *Numidicum* marmor Numidia mittit, ad cotem succum dimittit, **263** croco similem, unde et nomen accepit, [j] non crustis, sed in massam et liminum usum aptum.

17. [k] *Lucullæum* marmor nascitur in Chio insula, cui Lucullus consul nomen dedit, qui delectatus illo primum Romam invexit, solumque pene hoc marmor ab amatore nomen accepit.

18. [l] Est et *Lunensis*...

Tephria appellatur a colore cineris, cujus lapidis B alligatio contra serpentes laudatur.

19. [m] *Ebur* a *barro*, id est, elephante dictum. Horatius:

Quid tibi vis, mulier, nigris dignissima barris?

CAPUT VI.

De gemmis.

1. Post marmorum genera gemmæ sequuntur, quæ multum auro decorem tribuunt venustate colorum. [n] Primordia earum a rupe Caucasi. Fabula ferunt Prometheum primum fragmentum saxi ejus inclusisse ferro, ac digito circumdedisse iisque cœpisse annulum atque gemmas.

2. Genera gemmarum innumerabilia esse traduntur, e quibus **264** nos ea tantum quæ principalia sunt, sive notissima, annotabimus.

C 3. *Gemmæ* vocatæ, quod instar *gumi* transluceant.

4. Pretiosi lapides ideo dicti sunt, quia care valent, sive ut a vilibus discerni possint, seu quod rari sint. [o] Omne enim quod rarum est, magnum et pretiosum vocatur, sicut et in Samuelis volumine legitur: *Et sermo Domini pretiosus erat in Israel, hoc est, rarus.*

CAPUT VII.

De viridioribus gemmis.

1. Omnium [p] gemmarum virentium *Smaragdus* principatum habet, [q] cui veteres tertiam post margaritas et uniones tribuunt dignitatem. Smaragdus a

[a] *Basaltes. Basantes* libri omnes; sed *Basaltes* apud Plin., cujus sunt hæc verba. De basanite superiori capite egit.

[b] *Alabastrites.* E cap. 8.

[c] *Parius c. e. Lychnites cognom.* E cap. 5.

[d] *Lygdinus.* E cap. 8. Nec male hunc locum a nobis restitutum putamus. Similitudo vocum *lychnit* et *lygdin* suspectam utramque reddiderat. Ita alterutra tantum in Isidorianis libris remanserat, cum ambæ sint necessariæ.

[e] *Coraliticus.* Ex eod. cap.

[f] *Thebaic.* Ex eod. Vocem *Africæ* addimus prorsus necessariam.

[g] *Ex quibus Thasius.* Hanc lectionem veteres quoque libri confirmant, nam in plerisque *Itasius*, in aliis aperte legitur *Thasius*. Vid. Plin., cap. 6, qui locus medicina quoque eget.

[h] *Lesbius livid. paul.* Philostratus, in lib. de Vitis Sophist., de Lesbio lapide: Κατηφὴς (inquit) ὁ λίθος, καὶ μέλας.

[i] *Numidicum... adcotem succ. dimitt. croc.* Expungebat hæc Chacon, item ut capite superiori.

[j] *Non crustis (tantum), sed in massam, et lim. usum apt.* Vox *tantum*, quæ desiderabatur ex Plinio, ineptam sententiam reddebat, *aptatum* etiam quam *aptum* malim.

[k] *Lucul... nascitur in Chio insula. In Nili insula*, D Plinius.

[l] *Est et Lunensis...* Lacuna est in melioribus lib. deinde *Thephria* diversum genus marmoris.

[m] *Ebur a barro.* E Serv. Æn. I, vers. *Quale manus addunt ebori decus.*

[n] Cap. VI. *Primord. ear. a rup. Caucas.* Ex præfatione Plinii, in lib. XXXVII.

[o] *Omne enim quod rar.*, etc. Ex Hieronym. in Is. XIII.

[p] Cap. VII. *Omnium gemmar.* Pleraque ex Plin., XXXVII.

[q] *Cui veteres tertiam tribuunt dignitatem.* Quin verba illa, quæ in omnib. libris leguntur *post margaritas et uniones* aliena sint, nemo dubitabit, qui quartum et quintum caput Plinii inspexerit, unde hæc sunt; quid autem illum quisquis fuit, in errorem impulerit, haud obscurum est. Legerat videlicet cap. 35 lib. IX, apud Plinium, hæc verba: *Principium*

nimia viriditate vocatur. Omne enim [a] satis viride amarum dicitur. [b] Nullis enim gemmis, vel herbis major quam huic austeritas est. Nam herbas virentes frondesque exsuperat, inficiens circa se viriditate repercussum aerem. Scalpentibus quoque gemmas nulla gratior oculorum refectio est. Cujus corpus si extentum **265** fuerit, sicut speculum, ita imagines reddit. Quippe Nero Cæsar gladiatorum pugnas in smaragdo spectabat. Genera ejus duodecim, sed nobiliores *Scythici*, qui in Scythica gente reperiuntur. Secundum locum tenent *Bactriani*. [c] Colliguntur enim in commissuris saxorum flante Aquilone, tunc enim tellure deoperta intermicant, quia iis ventis arenæ maxime moventur. Tertium *Ægyptii* habent. Reliqui in metallis ærariis inveniuntur, sed vitiosi. Nam aut ære, aut plumbo, aut capillamentis, vel salis similes notas habent.

2. Smaragdi autem mero et viridi proficiunt oleo, [d] quamvis natura imbuantur.

3. *Chalcosmaragdus* dicta, quod viridis sit, et turbida æris venis. Hæc in Ægypto, vel Cypro insula nascitur.

4. *Prasius* pro viridanti colore dictus, sed vilis. Cujus alterum genus [e] sanguineis punctis obhorret. Tertium distinctum virgulis tribus candidis.

5. *Berillus* in India gignitur, gentis suæ lingua nomen habens, viriditate similis smaragdo, sed cum pallore. Politur autem ab Indis in sexangulas formas, ut hebetudo coloris repercussu angulorum excitetur. Aliter politus non habet fulgorem. Genera ejus novem.

6. *Chrysoberyllus* dictus, eo quod pallida ejus viriditas in aureum colorem resplendeat, et hunc India mittit.

7. [f] *Chrysoprasius* Indicus est, colore porri succum referens, aureis **266** intervenientibus guttis, unde et nomen accepit, [g] quem quidam beryllorum generi dicaverunt.

8. *Iaspis* de Græco in Latinum viridis gemma interpretatur. [h] *Ias* quippe viride, *pina* gemma dicitur. Est autem smaragdo subsimilis, sed crassi coloris. Species ejus XVII.

[i] Volunt autem quidam Iaspidem gemmam, et gratiæ, et tutelæ esse gestantibus, quod credere non fidei, sed superstitionis est.

9. *Topazion* ex virenti genere est, omnique colore resplendens, inventa primum in Arabiæ insula, in qua Troglodytæ prædones fame, et tempestate fessi, cum herbarum radices effoderent, eruerunt. Quæ insula post ea quæsita, nebulis cooperta, tandem a navigantibus inventa est. Sed ob hoc locus, et gemma nomen ex causa accepit. Nam τοπάζειν Troglodytarum lingua significationem habet quærendi. Est autem amplissima gemmarum, eadem sola nobilium limam sentit. Genera ejus duo.

10 [j] *Callaica* colore viridis, sed pallens, et nimis crassa, [k] nihil jucundius **267** aurum decet, [l] unde et appellata. Nascitur in India, vel [m] Germania, in rupibus gelidis, oculi modo extuberans.

11. [n] *Malochites* spissius virens, et crassius quam smaragdus, a colore malvæ nomen accepit, in reddendis laudata signis. Nascitur in Arabia.

12. [o] *Heliotropium* viridi colore et nubilo, stellis puniceis supersparsa cum sanguineis venis. Causa nominis de effectu lapidis est. Nam dejecta in labris æneis radios solis mutat sanguineo repercussu. Extra aquam autem speculi modo solem accipit, deprehenditque defectus ejus, subeuntem lunam ostendens. Magorum impudentiæ manifestissimum in hoc quoque exemplum est, quod admista herba Heliotropio quibusdam additis precationibus, gerentem conspici negent. Gignitur in Cypro et Africa, sed melior in Æthiopia.

13. [p] *Sagda* gemma prasini coloris apud Chaldæos. Cujus tanta vis est, ut permeantes naves e profundo petat, et carinis ita tenaciter adhæreat, ut nisi abrasa parte ligni, vix separetur.

14. [q] *Myrrhites* dicta est, quod in eo myrrhæ co-

culmenque omnium rerum pretii margaritæ tenent. In quibus uniones numerantur, locum unde hæc Isidorus hausit, ille non consideraret; ita enim Plinius, cap. 4 : *Maximum in reb. humanis, non solum inter gemmas, pretium habet Adamas;* et in fine : *Proximum apud nos Indicis Arabicisque margaritis pretium est,* et initio, cap. 5 : *Tertia auctoritas Smaragdis perhibetur.*

[a] *Satis viride amarum.* Ita Gothici libri; al., *Smaragdum.*

[b] *Nullis enim gemmis, vel herbis major quam huic austeritas. Gemmis, vel herbis,* abest ab omnibus Romanis libris. Porro sumi a coloribus et saporibus mutuo nomina satis constat, et Plin., lib. XXXIII, cap. 6, in floridos et austeros colores dividit, nos quoque nostrum *amarillo* ab *amaro*, non alia ratione, duximus.

[c] *Colliguntur enim in commissuris saxorum. In commissuras* legas oportet, si Plinium defensum vis, qui ex Theophrasti lib. de Lapidibus hæc vertit, Διὸ καὶ εἰς τὰ λιθοκόλλητα χρῶνται. Quid autem λιθοκόλλητα sint, non est obscurum. Sed *commissuris* legit plane Solinus, qui : *Alii* (inquit) *minus nobiles in commissuris saxorum, vel in metallis ærariis apparent.*

[d] *Quamvis natura imbuantur.* Verba sunt Solin., cap. 25. Eadem apertius Plin. : *Qui non omnino virides nascuntur, vino et oleo meliores fiunt.* Est itaque imbui *infici* Apud Hor. :

Quo semel est imbuta recens servabit odorem.
Testa diu.

Et Virgilius :

Illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

[e] *Sanguineis punctis obhorret.* Ex Plin., cap. 8.

[f] *Chrysoprasius.* Ex eod. eap.

[g] *Quemquidam beryllor. g. d.* Ex cap. 5.

[h] *Ias quippe viride, pina gemma dicitur.* Hæc Vulcanius non habuit; nobis retinuisse satis est. Scio πίναν Græcis esse gemmam. De *Ias* quærendum.

[i] *Volunt autem quidam.* Vid. Plin., cap. 9.

[j] *Callaica. Callais.* Plin. et Solin.

[k] *Nihil jucundius aurum decet.* E Solin. 33.

[l] *Unde et appellata.* Quia καλὸν pulchrum.

[m] *Germania.* Ita Solin. *Carmania,* Plinius.

[n] *Malochites.* Ex Plin., cap. 8, et Solin., cap. 35.

[o] *Heliotrop.* Ex cap. 10.

[p] *Sagda.* Ex eod. cap., et Solin. 50.

[q] *Myrrhites.* Ex Solin. cap. 40 et Plin., ibid.

lor est. Compressus autem usque ad calorem, nardi spirat suavitatem. [a] Aromatites reperitur in Arabia, vel Ægypto myrrhæ coloris, et odoris, unde et nomen habet.

268 15. [b] *Melichloros*, bicolor ex una parte viridis, ex altera melli similis.

16. [c] *Choaspites* a flumine Persarum dicta est ex viridi fulgoris aurei.

CAPUT VIII.

De rubris gemmis.

1. *Corallium* [d] gignitur in mari, forma ramosum, colore viride, et maxime rubens; [e] venæ ejus candidæ sub aqua et molles, detractæ confestim durantur et rubescunt, tactuque protinus lapidescunt. Itaque occupari, evellique retibus solet, aut acri ferramento præcidi, qua de causa corallium vocitatur. Quantum autem apud nos margaritum Indicum pretiosum est, tantum apud Indos corallium. [f] Hunc magi fulminibus resistere affirmant, si creditur.

2. [g] *Sardius* dicta, eo quod primum reperta sit a Sardibus; hæc rubrum habet colorem marmoribus præstans, sed inter gemmas vilissima. Genera ejus quinque.

3. [h] *Onyx* appellata, quod habet in se permistum candorem in similitudinem unguis humani. Græci enim unguem ὄνυχα dicunt. Hanc India, vel Arabia gignit; distant autem invicem: nam indica igniculos habet albis cingentibus zonis; Arabica autem nigra est cum candidis zonis; genera ejus quinque.

269 4. *Sardonyx* ex duorum nominum societate vocata est. Est enim ex *onychis* candore *Sardo*. Constat autem tribus coloribus, subterius nigro, medio candida, superius mineo. Hæc sola in signando nihil ceræ evellit. Reperitur autem apud Indos et Arabes, detecta torrentibus. Genera ejus quinque.

5. [i] *Hæmatites* rubore sanguineus, ac propterea *hæmatites* vocatur, αἷμα quippe sanguis est. Gignitur in Æthiopia quidem principalis, sed et in Arabia, et in Africa invenitur. De qua promittunt magi quiddam ad coarguendas barbarorum insidias.

6. [j] *Succinus*, quem appellant Græci *electrum*, fulvi cereique coloris, fertur arboris succus esse, et ob id *succinum* appellari. *Electrum* autem vocari fabulosa argumentatio dedit. Namque Phaetonte fulminis ictu interempto, sorores ejus luctu mutatas in arbores populos, lacrymis *electrum* omnibus annis

A fundere juxta Eridanum amnem, et *electrum* appellatum, [k] quoniam sol vocitatus sit *elector*, ut plurimi poetæ dixerunt. Constat autem eum non esse succum populi, sed pinæ arboris. Nam accensus tedæ nidore fragrat. — 7. Nascitur autem in insulis Oceani Septentrionalis, sicut gummi, densaturque ut crystallum [l] rigore, vel tepore. Ex ea fiunt decoris gratia agrestium feminarum monilia, vocari autem a quibusdam *harpaga*, eo quod attritu digitorum, accepta caloris anima, folia, paleasque, et vestium fimbrias rapiat, sicut magnes ferrum. [m] Quocunque autem modo libeat, tinguitur. Nam anchusæ radice conchylioque inficitur.

270 8. [n] *Lincurius* vocatus, quod fiat ex urina *lyncis* bestiæ tempore indurata. Est autem, sicut et B succinum, fulva, attrahens spiritu folia propinquantia.

CAPUT IX.

De purpureis.

1. Inter purpureas gemmas principatum *Amethystus* Indicus tenet. [o] Amethystus purpureus et permisto violaceo colore, et quasi rosæ nitore, leniter quasdam flammulas fundens. Alterum ejus genus descendit ad Hyacinthos. Causam nominis ejus afferunt, quia sit quidam in purpura illius non ex toto igneum, sed vini colorem habens. Est autem scalpturis facilis, genera ejus quinque.

2. *Saphirus* cæruleus est cum purpura, habens pulveres aureos sparsos, apud Medos optimus, nusquam tamen perlucidus.

3. [p] *Hyacinthus* ex nominis sui flore vocatur. Hic C in Æthiopia invenitur, cæruleum colorem habens. Optimus qui nec rarus est, nec densitate obtusus, sed ex utroque temperamento luce purpuraque refulgens. Hic autem non rutilat æqualiter, sereno enim perspicuus est atque gratus, nubilo coram oculis evanescit atque marcescit, in os missus frigidus est, in scalpturis durissimus, nec tamen invitus nam adamante scribitur, et signatur.

4. *Hyacinthizon* Indicus est Hyacinthum prope referens. [q] Quidam autem eorum crystallis similes, capillamentis intercurrentibus obscurantur, ex quo etiam vitio nomen illorum est.

271 5. *Amethystizon* appellatur, quia ejus extremus igniculus, in Amethysti violam exit.

6. [r] *Chelidonia* ex hirundinum colore vocata, et D duorum est generum, quarum una ex altera parte pur-

[a] *Aromatites rep.* Ex cod. Plin. cap.
[b] *Melichoros.* Ex cap. 11.
[c] *Choaspites.* Ex cap. 10.
[d] Cap. VIII. *Corallium... vocitatur. Curalium* perpetuo apud Plinium, ut etiam apud Theop. Sunt autem hæc ex lib. XXXII, cap. 2.
[e] *Venæ ejus candidæ.* Sic veteres libri, al. *Baccæ*, ut Plin.
[f] *Hunc magi fulminibus.* Repetuntur hæc cap. 14; Plin., XXXVIII, cap. 10. *Gorgonia nihil aliud est, quam curalium, nominis causa, quod in duritiam lapidis mutatur, emollit maria fulminibus, et Typhoni resistere affirmant.*
[g] *Sardias dict.* Ex XXXVII, cap. 7.
[h] *Onyx.* Ex cap. 16.
[i] *Hæmatites.* Ex cap. 10.
[j] *Succinus.* Ex cap. 2.
[k] *Quoniam sol vocitatus sit Elector.* Homerus Ιλ. Ζ.
Ὣς υἱὸς Πριάμοιο Πάρις κατὰ Περγάμου ἄκρης
Τεύχεσι παμφαίνων, ὥστ' ἠλέκτωρ, ἐβεβήκει.
[l] *Rigore, vel tepore.* Plinius, *tepore autumnali.* Eodem modo legendum apud Solinum, non *tempore autumnali* contendit Hermolaus Barbarus.
[m] *Quocunque autem modo libeat tingitur,* etc. Ex cap. 3.
[n] *Lyncurius.* Ex cap. 2, et Solin., cap 8.
[o] Cap. IX. *Amethystus.* Ex Plin., XXXVII, cap. 4.
[p] *Hyacinthus* Solin., cap. 53.
[q] *Quidam autem eorum.* Ex cap. 53.
[r] *Chelidonia.* Ex Plin., cap. 10.

purea pura, et altera purpurea nigris intervenientibus maculis.

7 [a] *Cyanea* Scythiæ gemma, cæruleo coruscans nitore, pura interdum, et punctulis intermicantibus auratis pulvisculis varians.

8. *Rhodites* rosea est, et ex eo nomen accepit.

CAPUT X.

De candidis.

1. *Margarita*, [b] prima candidarum gemmarum, quam inde margaritam aiunt vocatam, quod in conchulis maris hoc genus lapidum inveniatur. Inest enim in carne cochleæ calculus natus, sicut in cerebro piscis lapillus. Gignitur autem de cœlesti rore, quem certo anni tempore cochleæ hauriunt. Ex quibus margaritis quædam uniones vocantur: aptum nomen habentes, quod tantum unus, nunquam duo, vel plures simul reperiantur. Meliores autem candidæ margaritæ quam quæ flavescunt. Illas enim aut juventus aut matutini roris conceptio reddit candidas, has senectus vel vespertinus aer gignit obscuras.

2. *Pæderos*, secunda post margaritam candidarum gemmarum, de qua quæritur in quo colore numerari debeat, toties jactati per alienas pulchritudines nominis, adeo ut decoris prærogativa vocabulo facta sit.

3. *Asterites* candida est, inclusam lucem continens, veluti stellam **272** intus ambulantem, redditque solis candicantis radios, unde et nomen invenit.

4. *Galactites* lactea est, quæ attrita reddit succum album ad lactis saporem, feminis nutrientibus illigata fecundat ubera. Infantium quoque collo suspensa salivam facere fertur, in ore autem liquescere, et memoriam adimere. Mittunt eam Nilus, et Achelous amnes. Sunt qui smaragdum albis venis circumligatum galactiten vocant.

5. *Chalazias* grandinis et candorem præfert et figuram, duritie quoque invicta, ut adamas; etiam in igne positæ manet suum frigus.

6. *Solis* gemma candida est, traxitque nomen, quod ad speciem solis in orbem fulgentes spargit radios.

7. *Selenites* translucet candido melleoque fulgore, continens lunæ imaginem, quam juxta cursum astri ipsius perhibent in dies singulos minui, atque augeri. [c] Nascitur in Perside.

8. *Cynædia* invenitur in cerebro piscis ejusdem nominis, candida et oblonga. Præsagire iis A ferunt magi signa tranquillitatis vel tempestatis.

9. *Belioculus* albicans pupillam cingit nigram medio aureo fulgore lucentem. Hæc propter speciem Assyriorum regi *Belo* dicata, unde et appellata.

273 10. *Epimelas* dicitur, cum in candida gemma superne nigricat color, unde et nomen habet.

11. *Exhebenus* speciosa et candida, qua aurifices aurum poliunt.

CAPUT XI.

De nigris.

1. *Achates* [d] reperta primum in Sicilia juxta flumen ejusdem nominis, postea [e] plurimis in terris. Est autem nigra, habens in medio circulos nigros, et albos junctos, et variatos, similis hæmatiti. Magi suffitu earum, si creditur, tempestates avertunt, flu-
B mina sistunt.

2. *Apsyctos* nigra, et ponderosa, distincta venis rubentibus. Hæc excalefacta igni septem diebus calorem tenet.

3. [f] *Ægyptilla* nigra est radice, cærulea facie, ex Ægypto ubi invenitur vocata.

274 4. *Medea* nigra est, a *Medea* illa fabulosa inventa. [g] Habet venas aerii coloris, sudorem reddit croci, saporem vini.

5. *Veientana* Italica gemma est a *Veiis* reperta, nigra facie, albis intermicantibus notis.

Barontis nigra est cum sanguineis et albis notis.

6. *Mesomelas* nigra, vena quemlibet colorem secante per medium.

Veneris crinis, nigerrimi nitoris, continens in se
C speciem rufi crinis.

7. *Trichrus* ex Africa nigra est, sed tres succos reddit, a radice nigrum, medio sanguineum, [h] e summo ochræ.

8. [i] *Dionysias* nigra mistis rubentibus notis, ex aqua trita vinum flagrat, et odore suo ebrietati resistere putatur.

Pyrites nigra quidem, sed attritu digitos adurit.

CAPUT XII.

De variis.

1. *Panchrus* varius ex omnibus pene coloribus constans, unde et nominatur.

[j] *Orca* barbari nominis ex fulvo et nigro, viridique et candido est.

D

[a] *Cyanea*. Ex Solin., cap. 20, et Plin., cap. 9.

[b] Cap. X. *Margarita*. Ex Plinio, lib. IX, cap. 35, et lib. XXXVII, cap. 9, 10, 11, et Solin., cap. 50.

[c] *Nascitur in Perside*. Plin. vero cap. 10. Nascique putatur in Arabia.

[d] Cap. XI. *Achates*. Ex Plin., XXXVII, cap 10, 11, et Solin., cap. 50.

[e] *Plurimis in locis*. Quam multa Isidoro accessserint ex posteris vel præposteris potius auctoribus hic locus satis ostendit. Cum enim ea quæ in omnibus libris post hæc verba sequuntur: *Est autem nigra, habens in medio circulos nigros et albos, junctos et variatos similis hæmatiti*, neque apud Plinium, neque apud Solinum reperiremus, neque achati plane convenirent, incidit tandem Chacon in veteres quasdam glossas non admodum sane bellas, in quibus ita erat: *Achates, dicit Isidorus etymolog.* XVI, *gemma est reperta primum in Sicilia juxta flumen ejusdem nominis, postea plurimis in terris. Et Pappias addit, quod habet in medio circulos nigros et albos junctos, et variatos. Et Hugutio dicit quod reddit homines gratiosos.*

[f] *Ægyptilla nig. rad. cærul. fac.* Plin.: *Ægyptillam lachus intelligit per albam sarda nigraque vena transeunte, vulgus autem in nigra radice cæruleam facit.* Considerandum uter ex altero restituendus.

[g] *Habet venas aerii color. Ærei* Goth. omnes; *aurei* legitur apud Plin.

[h] *E summo ochræ*. Al., *summo cereum*. Al., *summo croceum*.

[i] *Dionysias*. Ex Solin., 50.

[j] Cap. XII. *Orca*. *Orca*, vel *Olea* Gothici libri.

2. *Mitrydax*, sole percussa, coloribus micat variis. Gignitur in Perside.

275 *Droselytus* varius, nominis causa, quia si ad ignem applicetur, velut sudorem mittit.

3. *Opalus* distinctus diversarum colore gemmarum. Est enim in eo carbunculi tenuior ignis, amethysti fulgens purpura, smaragdi nitens viriditas, et cuncta pariter sub quadam varietate lucentia. [a] Nomen habet ex patria. Solam enim cum parturit India.

4. *Ponticæ* a *Ponto* dicuntur, genere diverso [b] nunc auratis guttis micantes, aliæ habentes stellas, aliæ longis colorum ductibus lineatæ,

5. *Hexecontalithus* in parva magnitudine multicolor, unde et hoc nomen sibi adoptavit. Tam diversis enim notis sparsus est, ut sexaginta gemmarum colores in parvo ejus orbiculo deprehendantur. Nascitur autem in Libya apud Troglodytas.

6. *Murrina* apud Parthos gignitur, sed præcipua in [c] Germania, humorem sub terra putant calore densatum [d] unde et nomen sumpsit. Varietas ejus in purpuram candoremque et ignem cum quodam colorum repercussu, qualis in cœlesti arcu spectantur. Cujus contraria causa crystallum facit gelu vehementiore concreto.

276 CAPUT XIII.

De crystallis.

1. *Crystallus* resplendens, et aquosus colore traditur, [e] quod nix sit glacie durata per annos. Unde et nomen ei Græci dederunt. Gignitur autem in Asia et Cypro, maxime in septentrionum Alpibus, ubi nec æstate sol ferventissimus invenitur. Ideo ipsa nudatur, et annosa duritia reddit hanc speciem quæ crystallus dicitur. Hic oppositus radiis solis adeo rapit flammam, ut aridis fungis, vel foliis ignem præbeat. Usus ejus etiam ad pocula destinatur. Nihil autem aliud quam frigidum pati potest.

2. *Adamas* Indicus lapis parvus, et indecorus, ferrugineum habens colorem, et splendorem crystalli. Nunquam autem ultra magnitudinem nuclei avellani repertus. Hinc nulli cedit materiæ, ne ferro quidem, nec igni, nec unquam incalescit, unde et nomen interpretatione Græca indomita vis accepit. Sed dum sit invictus ferri, ignisque contemptor, hircino rumpitur sanguine recenti et calido maceratus, sicque multis ictibus ferri perfringitur. Cujus fragmentis scalptores pro gemmis insigniendis perforandisque utuntur.

A 3. [f] Hic autem dissidet cum magnete lapide in tantum, ut juxta positus ferrum non patiatur abstrahi, magneti autem si admotus, magnes **277** comprehenderit, rapiat atque auferat. Fertur quoque in electri similitudine venena deprehendere, metus vanos expellere, maleficis resistere artibus. Genera ejus sex.

4. *Chalazias* grandinum, et candorem, et figuram adamantinæ duritiæ. Etiam in igne positæ manet suum frigus.

5. *Cerauniorum* duo genera sunt: [g] Unum quod Germania mittit crystalli similem, splendet tamen cæruleo; et si sub divo positus fuerit, fulgorem rapit siderum. [h] *Ceraunium* alterum Hispania in Lusitanis littoribus gignit, cui color e pyropo rubenti, et qualitas ut ignis. B Hæc adversus vim fulgurum opitulari fertur, si credimus. Dicta autem Ceraunia, quoniam alibi non inveniuntur quam in loco fulminis ictui proximo. Græce enim *fulmen* κέραυνος dicitur.

6. [i] *Iris* apud Arabiam in mari Rubro nascitur coloris crystallini, sexangulata, dicta ex argumento *Iris*. Nam sub tecto percussa sole species et colores arcus cœlestis [j] in proximos parietes emittit.

7. *Astrios* ex India est, crystallo propinqua, in cujus centro stella lucet fulgore lunæ plenæ, sumpsit autem nomen quod, *astris* opposita, fulgorem rapit ac regerit.

8. [k] *Alectria*, quasi *alectoria*. In ventriculis enim gallinaceis invenitur, crystallina specie, magnitudine fabæ. Hac in certaminibus invictos fieri magi volunt, si credimus.

C 9. **278** *Enhydros* ab aqua vocata. Exsudat enim aquam, ita ut clausam in ea putes fontaneam scaturiginem.

CAPUT XIV.

De ignitis.

1. Omnium [l] ardentium gemmarum principatum *carbunculus* habet. *Carbunculus* autem dictus, quod sit ignitus, ut *carbo*, cujus fulgor nec nocte vincitur. Lucet enim in tenebris, adeo ut flammas ad oculos vibret. Genera ejus XII; sed præstantiores, qui videntur fulgere, et velut ignem effundere. Carbunculus autem Græce ἄνθραξ dicitur. Gignitur in Libya apud Troglodytas.

2. *Anthracites* vocatus, quod sit et ipse coloris ignei, ut carbunculus; sed candida vena præcinctus, D cujus proprium est, quod, jactatus in ignem, velut

[a] *Nomen habet ex patria*. Adjecta hæc putamus.

[b] *Nunc auratis*. *Atris*, Plin.

[c] *In Germania*. *Carmania*, Plin.

[d] *Unde et nomen sumpsit*. Hæc quoque aliena putabat Chacon.

[e] CAP. XIII. *Quod sit nix glacie durata*. Ita Plin., cap. 2, et August., in ps. CXLVII. Solinus vero, cap. 25: *Putant* (inquit) *glaciem coire, et in crystallum corporari, sed frustra; nam si ita foret, neque Alabanda Asiæ, neque Cyprus insula hanc materiam procrearet, quibus regionibus incitatissimus calor est*. Sed nostrum non est has lites componere.

[f] *Hic autem dissidet cum magn*. E Solin., cap. de India.

[g] *Unum quod Germania mittit*. Al., *Carmania*. Vid. Plin., lib. XXXVI, c. 9, et Sol., cap. 33, de Scandinavia. Utrum horum secutus sit Isidorus, non liquet.

[h] *Ceraunium alterum Hisp*. Solin., cap. de Hisp.: *Lusitanum littus pollet gemma ceraunio plurimum, quod etiam Indicis præferunt; hujus color est e pyropo, qualitas igni probatur, quem si sine detrimento sui perferat, adversus vim fulgurum creditur opitulari*. Ex quo loco quidam legebat *qualitas videtur igni, ut videri* sit quod Solinus dixit, *probari*.

[i] *Iris*. Hæc partim e Solino, partim e Plin. *Quod in Arabia et sexangulato*, e Solino; reliqua ex Plinio.

[j] *In proximos parietes immittit*. Mendose libri omnes *immittatur*. Plinius, *ejaculatur*.

[k] *Alectria*. Ex Plin., XXXVII, cap. 10.

[l] CAP. XIV. *Omnium*. Ex Plin., XXXVII, et Solin.

intermortuus exstinguitur, at contra aquis perfusus exardescit. A

3. *Sandasirus* nascitur in India loco ejusdem nominis. Species ejus, quod veluti in translucido igne intus fulgent aureæ guttæ. Constat autem inter omnes [a] quantum numero stillarum accedit, tantum et pretio accedere.

4. [b] *Lychnites* ex eodem genere ardentium est, appellata a lucernarum flagrantia. Gignitur in multis locis, sed probatissima apud Indos. Quidam eam remissiorem carbunculum esse dixerunt. Hujus duplex facies : una quæ purpura radiat ; altera quæ cocci rubore. **279** A sole excalefacta, aut digitorum attritu paleas et chartarum fila ad se rapere dicitur. Scalpturis resistit, ac si quando scalpta fuerit, dum signa imprimit, quasi quodam animali morsu partem ceræ retentat. Genera ejus quatuor. B

5. *Carchedonia* hoc quod et Lychnites facere dicitur, quanquam multo vilior prædictis. Nascitur apud Nasamonas imbre, ut ferunt, divino. Invenitur ad repercussum lunæ plenæ. Omnia autem genera scalpturæ resistunt.

6. *Alabandina* dicta ab *Alabanda* Asiæ regione, cujus color ad carchedoniam vadit, sed rarus.

7. *Dracontites* ex cerebro draconis eruitur, quæ nisi viventi abscissa fuerit, non [c] ingemmescit ; unde et eam magi dormientibus draconibus amputant. Audaces enim viri explorant draconum specus, et spargunt ibi gramina medicata ad incitandum draconum soporem, atque ita somno sopitis capita desecant, et gemmas detrahunt. Sunt autem candore translucido. Usu earum Orientis reges præcipue gloriantur. C

8. [d] *Chrysoprasus* Æthiopicus est, quem lapidem lux celat, prodit obscuritas. Nocte enim igneus est, die aureus.

9. [e] *Phlogites* ex Persida est, ostentans intra se quasi flammas æstuantas, quæ non exeant.

280 10. [f] *Syrtites* vocata, quoniam in littore *Syrtium* inventa primum est in parte Lucaniæ. Color ejus croceus, intus stellas continens elanguidas, sub nubilo renitentes.

11. *Hormesion* inter gratissimas aspicitur, et igneo colore radians auro portante secum in extremitatibus candidam lucem.

CAPUT XV.

De aureis.

1. Sunt quædam gemmarum genera ex specie metallorum, vel lapidum cognominata.

2. [g] *Chrysopis* aurum tantum videtur esse.

[h] *Chrysotythus* auro similis est cum marini coloris similitudine, hunc Æthiopia gignit.

3. *Chryselectrus* similis auro, sed in colorem electri vergens, matutino tantum aspectu jucundus, rapacissimus ignium, et si juxta fuerit celerrime ardescens.

4. [i] *Chrysolampis* ex auro et igne vocata. Aurea est enim die, et noctu ignea : hanc Æthiopia gignit.

5. [j] *Ammochrysus* arenis auro intermistis, nunc bractearum, nunc pulveris habet quadrulas. Gignitur in Perside.

6. *Leucochrysus* colore aureo, interveniente candida vena.

281 [k] *Melichrysus* dicta, quod veluti per aurum sincerum mel, sic hæc gemma transluceat.

7. *Chrysocolla* gignitur in India, ubi formicæ eruunt aurum. Est autem auro similis, et habet naturam magnetis, [l] nisi quod augere aurum traditur, unde et nuncupatur.

[m] *Argyrites* similis argento, habens stigmata aurea.

8. *Androdamas* argenti nitorem habet, et pene adamas, [n] quadrata semper tesseris. Magi putant nomen impositum ab eo quod animorum impetus vel iracundias domare et refrenare dicatur, si credimus. Gignitur in mari Rubro.

9. *Calcites* ærei coloris est.

Chalcophonos nigra est, sed lapidi illisa æris tinnitum reddit.

10. *Balanitæ* duo sunt genera : subvirides et Corinthii æris similitudine, mediam secante flammea vena.

11. [o] *Sideritis* a contemplatione ferri nihil dissonat ; verum maleficus, quoquo inferatur, discordias excitat.

12. *Idæus dactylus*, ex insula Creta, est ferrei coloris ; causa nominis ejus, quia pollicem humanum exprimit.

13. *Æthiopicus* ferrei coloris est, qui dum teritur, nigrum succum emittit.

D

[a] *Quantum numero stillarum. Stellarum* apud Plin.

[b] *Lychnites.* E Solin., cap. 65.

[c] *Non ingemmescit.* Sic vet. Cod. Plinius, *gemmescit.*

[d] *Chrysoprasus.* In Solini manuscript. exemplar., cap. de Æthiop., sic legitur : *Ubi hyacinthus, ibi et chrysoprasus apparet, quem lapidem lux celat, produnt tenebræ ; hæc enim in eo diversitas, ut nocte igneus sit, die pallidus.* Quæ omnia chrysolampi tribuunt Plin. et Isidorus, cap. seq., et Solini edita exemplaria. Ergo deleri hæc tuto poterant.

[e] *Phlogites.* Ita dicitur a Solino, a Plinio *phlegontis.*

[f] *Syrtites.* Ex Plin., c. 10, aut potius ex Sol., c. 8.

[g] Cap. XV. *Chrysopis.* Sic etiam dicitur ab aliis. *Chrysophis* a Plinio.

[h] *Chrysolithus cum marini coloris similitudine.* Non dubito quin ad Hieronym. Isidorus respexerit ; ille enim, Daniel. x : *Pro chrysolitho* (inquit), *qui unus est ex* XII *lapidibus qui ponuntur in logiopontificis, LXX Interpretes marc appellaverunt.*

[i] *Chrysolampis.* Al., *Chrysolampsis.*

[j] *Ammochrysus.* Ex Solin.

[k] *Melichrysis.* Plin. cap. 9 : *Sunt et melichrysi, veluti per aurum sincero melle translucente.*

[l] *Nisi quod augere aurum traditur.*-*Agere aurum* legebat A. Covarruvias, ut *agere* sit quod Plinius dixit *trahere*, vel *jungere.*

[m] *Argyrites habens stigmata.* Stemmata Gothici.

[n] *Quadrata semper tesseris.* Plin., *quadrata semper tesselis similis.*

[o] *Sideritis.* E Solin. Plinius quoque, cap. 10 : *Sideritis ferro similis, litigio illata discordias facit.*

14. [a] *Zmilaces* in Euphratis alveo legitur Proconesio marmori similis, medio **282** colore glauco, veluti oculi pupilla internitens.

Arabica ex patria dicta, aspectu eburnea est.

15. *Hephæstistes* speculi naturam habet, in reddendis imaginibus, quanquam rutilet; experimentum ejus si ferventi aquæ addita statim refrigeret, aut si soli opposita aridam materiam accendat. Nascitur in Coryco.

16. *Ostracites* lapidosus, colore testaceo, durior. Altera achati similis, nisi quod achates politura pinguescit. Duriori tanta inest vis, ut aliæ gemmæ scalpantur fragmentis ejus.

17. [b] *Glossopetra* similis est linguæ humanæ, unde et nomen sumpsit. Fertur autem, deficiente luna, e cœlo cadere, cui non modicam magi tribuunt potestatem. Nam ex eo lunares motus excitari putant.

18. Sunt et quædam gemmarum genera cognominata ab animalibus.

Echites vipereas maculas exprimit.

Carcinias marini cancri coloris est.

19. *Scorpitis* scorpionem et colore et effigie refert.

Myrmicites formicæ reptantis effigiem imitatur.

Taos pavoni est similis.

Hieracites accipitris coloris.

[c] *Ætites* aquilæ.

Ægopthalmos caprino oculo similis.

20. [d] *Lycopthalmus* quatuor colorum, ex rutilo sanguinea, in medio nigrum candido cingit, ut luporum oculus.

Meconites papaver exprimit.

21. Sunt et quædam gemmæ quibus gentiles in superstitionibus quibusdam utuntur.

22. *Liparia* suffita omnes bestias evocari tradunt.

283 [e] *Ananchitide* in hydromantia dæmonum imagines evocari dicunt.

Synocitide umbras inferorum evocatas teneri aiunt.

23. [f] *Chenolites* oculus est Indicæ testudinis, varius, et purpureus. Per hunc magi impositum linguæ futura prænuntiari fingunt.

24. [g] *Brontia* a capite testudinum cum tonitruis cadere putatur, et restinguere fulminis ictus.

25. *Hyænia* lapis in oculis Hyænæ bestiæ invenitur, qui si sub lingua hominis subditus fuerit, futura eum præcinere dicunt.

Sed et *corallium* tempestati et grandini resistere fertur.

26. [h] *Pontica* est gemma quædam livore perlucida, habens stellas rubeas, interdum et aureas. [i] Dicunt per eam interrogari dæmones, et fugari.

27. [j] In quibusdam gemmarum generibus veras a falsis discernere magna difficultas est, quippe cum inventum sit ex vero genere alterius in alia falsa transducere, ut sardonices, [k] quæ ternis glutinantur gemmis, ita ut deprehendi non possint. Fingunt enim eas ex diverso genere, nigro, candido minioque colore. Nam et pro lapide pretiosissimo smaragdo quidam vitrum arte inficiunt, et fallit oculos subdole quædam falsa viriditas, quoadusque non est qui probet simulatum et arguat; sic et alia alio atque alio **284** modo. Neque est sine fraude ulla vita mortalium.

28. Omnes autem non translucidas gemmas *cæcas* appellant, eo quod densitate sua obscurentur.

CAPUT XVI.

De vitro.

1. Vitrum [l] dictum, quod visui perspicuitate transluceat. In aliis enim metallis quidquid intrinsecus continetur absconditur; in vitro vero quilibet liquor, vel species, qualis est interius, talis exterius declaratur, et quodammodo clausus patet. Cujus origo hæc fuit. In parte Syriæ, quæ Phœnice vocatur, finitima Judææ, circa radicem montis Carmeli, palus est ex qua nascitur Belus amnis, quinque millium passuum spatio in mare fluens juxta Ptolemaidem, [m] cujus arenæ de torrente fluctu sordibus eluuntur.

2. Hic fama est, appulsa nave mercatorum nitri, cum sparsim per littus epulas pararent, nec essent pro attollendis vasis lapides, glebas nitri ex nave subdidisse, quibus accensis, permista arena littoris, translucentes [n] novi liquoris fluxisse rivos, et hanc fuisse originem vitri.

3. Mox, ut est ingeniosa solertia, non fuit contenta solo nitro, [o] sed et aliis misturis hanc artem studuit. Levibus enim aridisque lignis coquitur, adjecto cyprio ac nitro, continuisque fornacibus, ut æs liquatur, massæque fiunt. Postea ex massis rursus funditur in officinis, et aliud flatu figuratur, aliud torno teritur, aliud argenti modo cælatur. Tinguitur etiam multis modis, ita ut hyacinthos, sapphirosque, et virides imitetur et onyches, vel aliarum gemmarum colores; neque est alia

[a] *Zmilaces.* Ex Plinio et Solin.

[b] *Glossopet.* Diversa ab his tradit Plinius. Verum hæc e Solino sunt.

[c] *Ætites aquilæ.* Plinius : *Ætites a colore aquilæ candicante cauda.*

[d] *Licophtalmus.* Ex Plin., cap. 11.

[e] *Ananchitide.* Plin. : *Ananchitide hydromantia dicunt evocari imagines deorum.*

[f] *Chenolites.* De Chelonia hæc prodit Plinius.

[g] *Brontia.* Plinius, cap. 10 : *Brontia capitibus testudinum similis, et cum tonituris cadens, ut putant fulmine icta restinguit.* Idem voluit Isidorus.

[h] *Pontica...stillas aureas. Stellas aureas,* Solinus; *Stellas atras,* Plin.

[i] *Dicunt per eas interrogari d. e. et fug.* Hæc unde sint, non constat.

[j] *In quibusdam gemmarum gener. veras a falsis disc.* Ex Plin., cap. 12.

[k] *Quæ ternis glutinantur gemmis.* Ex Plin., ibid.

[l] Cap. XVI. *Vitrum.* Vid. Plin., l. XXXVI, c. 26.

[m] *Cujus arenæ de torrente fluctu sordibus eluuntur.* Aperta sententia. Hoc est cujus arenas torrens fluctus sordibus eluit. Nec est cur in ea ingeniosi videamur, quamvis paulo aliter eadem enuntiaverit Plinius.

[n] *Novi liquoris.* Al., *Nobilis liquoris.*

[o] *Sed et aliis misturis hanc art. stud.* Assentior Chaconi, qui adulterina ista censebat.

a speculis aptior materia, vel picturæ accommodatior.

4. Maximus tamen honor in candido vitro, proximoque **285** in crystalli similitudine. Unde et ad potandum argenti metalla et auri pepulit vitrum. Olim fiebat et in Italia; et per Gallias et Hispaniam arena alba mollissima pila molaque terebatur. Dehinc miscebatur tribus partibus nitri pondere, vel mensura, ac liquata in alias fornaces transfundebatur, quæ massa vocabatur *ammonitrum*, atque hæc recocta fiebat vitrum purum et candidum.

5. In genere vitri et *obsidianus* lapis annumeratur. Est autem urens interdum, et niger aliquando, et translucidus crassiore visu, et speculis parietum pro imagine umbras reddente: gemmas ex eo multi faciunt. Hunc lapidem et India et in Italia, et ad Oceanum in Hispania nasci tradunt.

6. [b] Ferunt autem sub Tiberio Cæsare quemdam artificem excogitasse vitri temperamentum, ut flexibile esset, et ductile, qui dum admissus fuisset ad Cæsarem, porrexit phialam Cæsari, quam ille indignatus in pavimentum projecit. Artifex autem sustulit phialam de pavimento, quæ complicaverat se tanquam vas æneum; [c] deinde marculum de sinu protulit, et phialam correxit. Hoc facto, Cæsar dixit artifici: Nunquid alius scit hanc condituram vitrorum? Postquam ille jurans negavit alterum hoc scire, jussit illum Cæsar decollari, ne dum hoc cognitum fieret, aurum pro luto haberetur, et omnium metallorum pretia abstraherentur. Et re vera, quia si vasa vitrea non frangerentur, meliora essent, quam aurum et argentum.

CAPUT XVII.

De metallis.

1. *Metallum* dictum Græce ἀπὸ τοῦ μεταλλᾶν quod natura ejus ea sit, ut ubi una vena apparuerit, ibi spes sit alterius inquirendi. Septem autem sunt genera metallorum: aurum, argentum, æs, electrum, stagnum, plumbum, et quod domat omnia, ferrum.

286 CAPUT XVIII.

De auro.

1. *Aurum* [d] ab *aura* dictum, id est, a splendore, A quod repercusso aere plus fulgeat. Unde et Virgilius:

Discolor inde auri per ramos aura refulsit,

hoc est, splendor auri. Naturale enim est ut metallorum splendor plus fulgeat luce alia repercussus. [e] Hinc et *aurarii* dicti, quorum fulgor splendidos reddit.

2. [f] *Obryzum* aurum dictum, quod *obradiet* splendore; est enim coloris optimi, quod Hebræi *ophax*, [g] Græci κιῤῥὸν vocant.

3. [h]*Bractea* dicitur tenuissima lamina, ἀπὸ τοῦ βράχειν, quod est ἠχεῖν, id est, a *crepitando*.

4. *Pecunia* prius de *pecudibus* et proprietatem habebat et nomen. [i] De corio enim pecudum nummi incidebantur et signabantur. Postea a Saturno **287** æreus nummus inventus; ipse enim signari nummos B et inscribi constituit; propterea et ærarium Saturno a gentilibus consecratum est. Alii, ut superius *pecuniam* a *pecudibus* appellaverunt, sicut a *juvando jumenta* dicta sunt. [j] Omne enim patrimonium apud antiquos *peculium* dicebatur a *pecudibus*, in quibus eorum constabat universa substantia, unde et *peeuarius* vocabatur, qui erat dives, [k] modo vero *peeuniosus*.

5. Antiquissimi, nondum auro argentoque invento, ære utebantur. Nam prius ærea pecunia in usu fuit, post argentea, deinde aurea subsecuta, sed ab ea qua cœpit nomen retinuit. Unde et *ærarium* dictum, quia prius *æs* tantum in usu fuit, et ipsum solum recondebatur, auro argentoque nondum signato, ex quorum metallis, quamvis postea fuisset facta pecunia, nomen tamen *ærarii* permansit ab eo matello unde C initium sumpsit.

6. *Thesaurus* juxta Græcam proprietatem ἀπὸ τῆς θέσεως *a positione*, hoc est, *a reposito*, nominatur. Nam θέσις *positio* dicitur, et est nomen ex Græco Latinoque sermone compositum. Nam θὲ; Græci *repositum* dicunt, Latini *aurum*, quod junctum sonat *repositum aurum*.

Auraria nomen habet ab auro.

7. [l] *Tributa* vero, eo quod antea per tribus singulas exigebantur, sicut nunc per singula territoria. [m] Sic autem in tres partes divisum fuisse Romanum populum constat, ut qui præerant in singulis

[a] *Speculis aptior*. Plinius, *sequacior*.

[b] *Ferunt autem sub Tib.* Vid. Plin. et Dio., lib. LVII.

[c] *Deinde marculum*. Al. martulum.

[d] CAP. XVIII. *Aurum ab aura*. E Serv., Æn. VI ad illud: *Discolor und auri*. *Inde* tamen habent constanter Goth. in versu Maronis.

[e] *Hinc et aurarii dicti, q. f. sp. r.* Verba sunt Servii ibidem, nisi quod apud illum *aurati et favor* legitur, sed idem Servius, eodem lib., ad illud: *Gaudens popularibus auris, Auris* (inquit) *favoribus, unde et aurarii dicuntur fautores.*

[f] *Obryzum aurum dictum quod obrad.* De hoc notationum genere semel monuisse fuit satis. Sed occasionem fortasse sumpsit ex verbis Hieron. ad Jer. X: *Septem* (inquit) *nominibus apud Hebræos appellatur aurum. Quorum unum ophaz dicitur, quod nos dicere possumus obryzum,* ut splendeat in superficie idolorum. Et in epist. ad Principiam: *Ophir genus auri a loco Indiæ, vel a colore, nomine indito.*

[g] *Græci* κιῤῥόν. Ut de hac scriptura minus dubitari possit. *Ciaron* Latinis litteris scriptum est in Goth. Ovet. colleg. et in Silin. Est autem κιῤῥον, *fulvum*.

D [h] *Bractea*... ἀπὸ τοῦ βρέμεσθαι, *quæ est*, ὀνοματοποΐα *crepitandi*; ἤ ἀπὸ τοῦ βράσσειν *quod est* ἠχεῖν. Ne de hac quidem lectione, quantumvis in Codicibus deformata dubitare licet.

[i] *De coria enim pceud. n. i.* Cassiod., lib. VII Variar. *Pecunia enim a pecudis tergo nominata. Gallis auctoribus, sine aliquo adhuc signo, ad metalla translata est.* Vid. Suid., in Ἀσσάρια.

[j] *Omne e patrimon. ap. antiq.* E Serv., eclog. 1, ad illud. *Nec cura peculi.*

[k] *Modo vero pecuniosos.* Hieron., Ecclesiast.: *Porro Tullius pecuniosos primitus dictos refert, qui plura habuisse peculia, id est, pecora designantur, ita namque antiquitas appellabant: paulatim autem per abusionem nomen ad aliud devolutum est.*

[l] *Tributa*. Ita Varro, lib. IV.

[m] *Sie autem nominarunt.* Verba Servii, Æn. V, ad illud: *Tres equitum numero turmæ*, etc.

partibus *tribuni* dicerentur. Unde etiam sumptus quos dabant populi *tributa* nominaverunt.

8. *Vectigalia* sunt tributa, a *vehendo* dicta.

Stipendium a *stipe pendenda* nominatum. Antiqui enim appendere pecuniam soliti erant magis quam annumerare.

Moneta appellata est quia *monet*, ne qua fraus in metallo vel pondere fiat.

288 9. *Nomisma* est solidus aureus, vel argenteus, sive æreus, qui ideo nomisma dicitur [a] quia *nominibus* principum effigiisque signabatur. Primus nummus ἄργυρος nuncupabatur, quia quam plurimum ex argento percutiebatur.

10. [b] *Nummi* autem a *Numa* Romanorum rege vocati sunt, qui eos primum apud Latinos imaginibus notavit, et titulo nominis sui præscripsit.

11. *Folles* dicuntur a sacculo quo conduntur, a continente id quod continetur appellatum.

12. In nomismate tria quæruntur: metallum, figura et pondus. Si ex iis aliquid defuerit, nomisma non erit.

13. Tria autem sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est quod in nummis est; factum est, quod in vasis et signis; infectum, quod in massis, [c] quod et grave dicitur, id est, massa. In notitiam autem formarum metalla ita venerunt. [d] Dum enim quacunque ex causa ardentes silvæ excoquerent terram, excalefactis venis fudit rivos [e] cujuscunque stricturæ. **289** 14. Sive igitur æs illud fuerat, sive aurum, cum in loca terræ depressiora decurreret, sumpsit figuram, in quam illud, vel profluens rivus, vel excipiens lacuna formaverat. Quarum rerum splendore capti homines, cum ligatas attollerent massas, viderunt in eis terræ vestigia figurata, hincque excogitaverunt liquefactas ad omnem formam posse deduci.

CAPUT XIX.

De argento.

1. *Argentum* non longe a Græca appellatione distat. Hoc enim illi ἄργυρον vocant. [f] Cui mirum in modum illud inest, ut, dum candidum sit, impressum corpori lineas nigras reddat.

2. *Argentum vivum* dictum, quod excidat materias in quibus injicitur: hoc et liquidum, quia percurrit. A Invenitur specialiter in metallis, sive in argentariis fornacibus guttarum concretione tectis inhærens; sæpe etiam et in stercore vetustissimo cloacarum, vel puteorum limo. Fit etiam et ex minio imposito conchulæ ferreæ, patinea testea superposita; tum circumlito vasculo circumdantur carbones, sicque argentum vivum ex minio distillat: [g] sine hoc neque argentum, neque æs inaurari potest.

3. Tantæ autem virtutis est, ut si super sextarium argenti vivi centenarium saxum superponas, oneri statim resistat. Sin vero auri scrupulum, levitatem ejus raptim sinu recipit, ex quo intelligitur, non pondus, sed naturam esse cui cedit. Servatur autem melius in vitreis vasculis, nam cæteras materias perforat. [h] Potui autem datum, interficit ponderis causa.

B 4. Argenti purgamenta λιθάργυρος, quam nos spumam argenti appellamus. Fit enim ex argento et plumbo.

290 CAPUT XX.

De ære.

1. *Æs* a splendore *aeris* vocatum, sicut aurum et argentum. [i] Apud antiquos autem prius æris quam ferri cognitus usus. Ære quippe prius proscindebant terram, ære certamina belli gerebant, eratque in pretio magis æs; aurum vero et argentum propter inutilitatem rejiciebantur. Nunc versa vice jacet æs, aurum in summum cessit honorem; sic volvenda ætas commutat tempora rerum. Et quod fuit in pretio, fit nullo denique honore. [j] Usus æris postea transiit in simulacris, in vasis, in ædificiorum structuris, maxime et ad perpetuitatem monimentorum etiam pu- C blicæ in eis constitutiones scriptæ sunt.

2. [k] *Cyprium æs* in Cypro insula prius repertum, unde et vocatum: factum ex lapide croso, quam *Cadmiam* vocant, et est ductile; huic si addatur plumbum, colore purpureo fit.

3. [l] *Aurichalcum* dictum, quod et splendorem auri et duritiam æris possideat. Est autem nomen compositum ex lingua Latina et Græca. *Æs* enim sermone Græcorum χάλκος vocatur. [m] Fit autem ex ære et igne multo, ac medicaminibus perducitur ad aureum colorem.

4. *Corinthium* est commistio omnium metallorum, quod casus primum miscuit *Corintho*, cum caperetur incensa. [n] Nam dum hanc civitatem Annibal cepis-

[a] *Quia nominibus princip.* Repetuntur hæc inf., cap. 24.

[b] *Nummi autem a Numa.* Ex Epiphan., lib. de Ponderibus, idem refert Suid. in voce Ἀσσάρια, ex Tranquillo.

[c] *Quod et grave dicitur id est massa.* Æn. VI, ad illud: *Egregium forma juvenem*, etc.

[d] *Dum enim quacunque ex causa ardent silvæ*, etc., usque ad finem cap. Totus locus adumbratus ex Lucretii lib. V: *Quidquid, id est, quacumque ex causa flammeus ardor horribili son.*, etc.,

[e] *Cujuscunque stricturæ.* Sic. Virg., Æn. VII, *Stricturas chalybum* dixit. Est autem strictura, ut ait eo loco Servius, *terra ferri in massam coacta.*

[f] CAP. XIX. *Cui mirum in modum illud inest*, hujus rei meminere Plinius et Augustinus, lib. XXI de Civit., cap. 7.

[g] *Sine hoc neque argentum, neque.* Vitruvius, lib. D VII, cap. 8.

[h] *Potui autem datum interf. p. c.* E Dioscorid.

[i] CAP. XX. *Apud antiquos autem prior æris.* Lucretius, lib. V:

Et prior æris erat quam ferri cognitus usus.

Ex quo sunt omnia usque ad: *Nullo denique honore.* Reliqua hujus capitis e Plinii lib. III.

[j] *Usus æris.* E Plin., cap. 3 et seqq., usque ad 9, e quo extremo sunt pleraque hujus loci verba.

[k] *Cyprium æs.* Ex cap. 2, 4, 10.

[l] *Aurichalcum, quod et splendorem aur. et dur. ær. poss.* Verba sunt Servii, Æn. XII, ad illud: *Ipse dehinc auro.* De etymolog. vid. Fest.

[m] *Fit autem ex ære*, etc. Quærendus hujus medicaminis auctor, neque enim hæc ex Plin.

[n] *Nam dum hanc civitatem Annibal*, Μνημονικὸν ἁμάρτημα. Non enim Corinthum Annibal, sed C. Mummius consul cepit, ann. ab Urb. cond. 608.

set, omnes statuas æreas, **291** et aureas, et argenteas in unum rogum congessit, et eas incendit. Ita ex hac commistione fabri sustulerunt, et fecerunt paropsides. Sic Corinthia nata sunt ex omnibus in unum, nec hoc, nec illud. Unde et usque in hodiernum diem, sive ex ipso, sive ex imitatione ejus, *æs Corinthium,* vel *Corinthia vasa* dicuntur. Hujus tria genera : unum candidum, ad argenti nitorem accedens; alterum, in quod ipsius auri fulva natura est; tertium, in quo æqualis cunctorum temperies. A

5. [a] *Coronarium* ex ductili ære tenuatur in laminas, taurorumque felle tinctum speciem auri in *coronis* histrionum præbet, unde et appellatum.

6. *Pyropum* igneus color vocavit. Namque in singulas uncias æris, additis auri scrupulis senis, prætenui bractea ignescit, flammasque imitatur, unde et pyropum dicitur. B

7. *Regulare æs* dicitur, quod ab aliis *ductile* appellatur, quale omne *Cyprium* est.

8. *Ductile* autem dicitur, eo quod malleo *producatur*, sicut contra *fusile,* quod tantum funditur. Hoc et *caldarium*, quod tantum funditur. Nam malleis fragile est. Siquidem omne æs, diligentius purgatis igne vitiis excoctisque, regulare efficitur.

9. *Campanum* quoque inter genera æris vocatur a *Campania* provincia, quæ est in Italiæ partibus, utensilibus et vasis omnibus probatissimum.

10. [b] Æs omne frigore magno melius funditur. [c] Æs rubiginem celerius trahit, nisi oleo perungatur; servari autem id optime in liquida pice tradunt.

292 11. Inter omnia metalla æs vocalissimum est, et maximæ potestatis; ideo et *ænea limina*, unde et Virgilius : *Foribus cardo stridebat ahenis*. Purgamenta æris *cadmia*, et *chalcitis*. Cadmia ærugo æris, chalcitis æris flos. C

12. *Cadmia* gignitur in metallorum æris atque argenti fornacibus, insidente nidore. Namque ut ipse lapis ex quo fit æs cadmia vocatur, sic rursus in fornacibus existit, et nominis sui originem recipit.

13. *Æris flos* fit, seu gignitur, conflationibus, resoluto atque reliquato ære, superfusa frigida. Repentina enim densatione, tanquam de sputo, reparatur flos.

14. [d] *Æruginem* æs quoque creat. Nam laminæ æreæ super vas aceti asperrimi sarmentis superpositæ, [e] atque ita distillantibus, quod ex eo cecidit in ipsum acetum, teritur et cribratur. D

CAPUT XXI.

De ferro.

1. *Ferrum* dictum, quod *farra*, id est, semina frugum, terræ condat. Idem et *chalybs* a *Chalybe* flumine, ubi ferrum optima acie temperatur. [f] Unde et abusive dicitur chalybs ipsa materies, ut : *Vulnificusque chalybs*.

2. [g] Ferri usus post alia metalla repertus est. Cujus postea versa in opprobrium species. Nam unde prius tellus tractabatur, inde **293** modo cruor effunditur. Nullum autem corpus tam densis inter se cohærentibus et implicitis elementis quam ferrum; unde inest illi duritia cum frigore. [h] Ferri autem metallum pene ubique reperitur, sed ex omnibus generibus palma Serico ferro datur. Seres enim hoc cum vestibus suis pellibusque mittunt. Secunda Parthico, neque alia genera ferri ex mera acie temperantur. [i] Cæteris enim admiscetur mollior complexus.

3. Differentia ferri plurima juxta terræ genus. Nam aliud molle, plumboque vicinum, rotarum et clavorum usibus aptum; aliud fragile, et ærosum, [j] culturæ terræ conveniens; aliud brevitate sola placet, clavisque caligariis; aliud rubiginem celerius sentit. *Stricturæ* vocantur hæ omnes, quod non in aliis metallis, a [k] *stringendo* apte vocabulo imposito. Aquarum verro summa differentia est quibus ferrum candens immergitur, quo utilius fiat, [l] sicut Bilbili in Hispania et Tirasone, Comi in Italia.

4. In acuendo ferro [m] oleo delectatior fit acies, unde et tenuiora ferramenta oleo restingui mos est, ne aqua in fragilitatem durentur. [n] A ferro sanguis humanus sese ulciscitur. Contactum namque celerius rubiginem trahit. Cum ferro magnes lapis concordiam habet. Sola enim hæc materia vim ab hoc lapide accipit, retinetque longo tempore. Ex eodem lapide architectus quidam Alexandriæ templum concameravit, ut in eo simulacrum ferro in aere pendere videretur. [o] Ferrum accensum igni, nisi duretur ictibus, corrumpitur. Rubens non est habile ad tundendum, neque antequam albescere incipiat. Aceto, vel alumine illitum ferrum fit æris simile.

5. **294** Purgamenta ferri rubigo et scoria.

Rubigo est vitium rodens ferrum ipsum, vel segetes, quasi *rodigo* mutata una littera : hæc et ærugo ab *erodendo*. Nam ærugo vitium est ferri, ab *erodendo* dicta, non ab æramento.

[a] *Coronarium Regulare.... Pyropum.... Campanum.* E cap. 8.

[b] *Æs omne frigore mel.* E cap. 9.

[c] *Æs rubiginem celerius trahit.* Plinius : *Æra extersa rubiginem celerius trahunt quam neglecta, nisi oleo perungantur*, etc. Ergo deesse hic videtur aliquid.

[d] *Æruginem quoque creat. Nam laminæ æreæ.* Hoc de cerussa Plin., cap. 18.

[e] *Atque ita distillantibus.* Al., *distillantes.*

[f] Cap. XXI. *Unde et abusive,* etc. E Serv., Georg., I, ad illud : *At chalybes nudi ferrum.*

[g] *Ferri usus post alia metall. rep.* Lucretius :

Inde minutatim processit ferreus ensis,
Versaque in opprobrium species est falcis ahenæ.

[h] *Ferri autem metall. ubique rep.* E Plin. XXXIV, cap. 14, a quo sunt fere quæ restant.

[i] *Cæteris enim admiscetur mollior complexus.* Sic etiam interpungendus locus Plinii.

[j] *Culturæ terræ conveniens.* Hæc utrum Plinio Isidorus, an Isidoro alius adjecerit, non dixerim.

[k] *Astringendo apte vocabulo imposito.* Sic omnes libri. *Ab stringenda acie v. imp.*, Plinius. Uter ex altero restituendus, alii viderint. Mihi Isidorianorum Cod. lectio non displicet. Serv., Æn. VIII : *Strictura est terra ferri in massam coacta.* Nihil de acie.

[l] *Sicut Bilb.* Aliquid deesse videtur. Vid. Plin.

[m] *Oleo delectatior.* Sic omnes l. *Delicatior* apud Plin.

[n] *A ferro sanguis hum. s. u.* Verba sunt Plinii.

[o] *Ferrum accensum.* Ex cap. 15.

6. [a] *Scoria* vero purgamenta et sordes sunt, quæ igne excoquuntur. Et dicta scoria, quia de ferro excutitur.

7. [b] Rubigine autem caret ferrum, si cerussa et gypso et liquida pice perungitur. Item rubigo ferramenta non vitiat, si eadem medulla cervina vel cerussa mista rosaceo ungatur.

CAPUT XXII.

De plumbo.

1. *Plumbum* dictum, quod ex eo primum pilis factis maris altitudo tentata est. [c] Hujus vero genera duo sunt, *nigrum* et *candidum;* sed melius candidum, quod prius in insulis Atlantici maris inventum est. Siquidem et in Lusitania, et in Gallecia gignitur summa terra arenosa, et coloris nigri, et ponderis gravis : interveniunt et minuti calculi, maxime torrentibus siccatis, lavant eas arenas, et quod subsidit, coquunt in fornacibus. Inveniuntur et in aurariis metallis aqua missa calculi nigri et graves, et dum aurum colligitur cum eo remanent, postea separati conflantur, et in *plumbum album* resolvuntur. Inde et eadem gravitas plumbi quæ auri.

2. *Nigrum plumbum* circa Cantabriam abundat, cujus origo duplex est. Aut enim solum ex sua vena prodit, aut cum **295** argento nascitur, mistisque venis conflatur. Hujus primus in fornacibus liquor stannum est; secundus, argentum; quod remanet superaddita vena, rursusque conflata, fit nigrum plumbum.

3. [d] India neque plumbum neque æs habet, gemmis tantum et margaritis hæc permutat. Nigro plumbo ad fistulas laminasque utimur. Laboriosius in Hispania et Gallia eruitur plumbum. Nam in Britannia summo terræ corio.

CAPUT XXIII.

De stanno.

1. *Stanni* [e] etymologia ἀποχωρίζων, id est, *separans, et secernens.* Mista enim et adulterata inter se per ignem metalla dissociat, et ab auro et argento æs plumbumque secernit; alia quoque metalla ab igne defendit, et cum sit natura æris ferrique durissima, si absque stanno fuerit, uritur et crematur.

2. [f] Stannum illitum æreis vasis saporem facit gratiorem, et compescit virus æruginis. Specula etiam ex A eo temperantur. Cerussa quoque ex eo, sicut et ex plumbo, conficitur.

CAPUT XXIV.

De electro.

1. *Electrum* vocatum, quod ad radium solis clarius auro argentoque **296** reluceat. [g] *Sol* enim a poetis *electer* vocatur. [h] Defæcatius est enim hoc metallum omnibus metallis. 2. [i] Hujus tria genera. Unum, quod ex pini arboribus fluit, quod *succinum* dicitur; alterum metallum, quod naturaliter invenitur, et in pretio habetur; tertium, quod fit de tribus partibus auri et argenti una. Quas partes, etiam si naturale solvas, invenies. Unde nihil interest natum sit, an factum; utrumque enim ejusdem naturæ est. 3. [j] Electrum, quod est naturale, ejusmodi naturæ est, ut in convivio, B et ad lumina clarius cunctis metallis fulgeat, et venenum prodat. Nam si eo infundas venenum, stridorem edit, et colores varios in modum arcus cœlestis emittit.

CAPUT XXV.

De ponderibus.

1. Ponderum [k] ac mensurarum juvat cognoscere modum. Nam omnia corporalia, [l] sicut scriptum est, a summis usque ad ima, in mensura, et numero, et pondere disposita sunt, atque formata. [m] Cunctis enim corporeis rebus pondus natura dedit. Suum quoque regit omnia pondus.

297 2. Primus Moyses, qui omnes antecedit gentilium philosophos tempore, nobis et mensuras, et numeros, et pondus, diversis in Scripturæ suæ locis narC ravit. [n] Primus Phidon Argivus ponderum rationem in Græcia constituit, et licet alii antiquiores exstiterint, sed iste hac arte experientior fuit.

3. *Pondus* dictum, eo quod in statera libratum *pendeat,* hinc et *pensum.* Abusive autem pondus libra una est. Unde etiam *dipondium* dictum, quasi *duo pondera,* quod nomen adhuc in usu retinetur.

4. *Trutina* est gemina ponderum lances æquali examine pendens, facta propter talenta [o] et centenaria appendenda, sicut *momentana* pro parva modicaque pecunia. Hæc et *moneta* vocata. Eadem et *statera* nomen ex numero habens, quod duabus lancibus et uno in medio stylo librata æqualiter *stet.*

[a] *Scoria.* Ex Hieronym., in Ezech. XXII,

[b] *Rubigine autem car. f.* Ex Plin., ibid.

[c] CAP. XXII. *Hujus genera sunt nig.* E Plin. 34, cap. 16.

[d] *India neque plumbum.* E cap. 17.

[e] CAP. XXIII. *Stanni etymologia... crematur.* Totus locus concinnatus ex verbis Hieronymi in Zachar. IV, ex quibus, quæ ad etymologiam attinet retulisse sufficiet. *Lapis* (inquit), *id est, massa, qui apud Hebræos* הבדיל *scribitur, id est, stanneus,* ἐτυμολογεῖται ἀποχωρίζων, *id est, separans et secernens, ut quomodo stannum mista et adulterata,* etc.

[f] *Stannum illitum... conficitur.* Ex Plin., XXXIV, cap. 17.

[g] CAP. XXIV. *Sol enim a poetis electer.* E Plinio, XXXVII, c. 2.

[h] *Defæcatius est enim hoc metall.* E Serv., Georg. III, ad illud : *Purior electro.*

[i] *Hujus tria genera.* Ex eod., Æn. VII, ad carmen : *Quod fieri.* Et Servii verba examinanda aliis relinquimus.

D [j] *Electrum, quod est naturale,* etc. Ex Plin., XXXIII, cap. 4.

[k] CAP. XXV. *Ponderum ac mensurarum juvat.* Rhemm. Palemon :

Pondera Pæoniis veterum memorata libellis.
Nosse juvat.

[l] *Sicut scriptum est.* Sapient. XI.

[m] *Cunctis corporeis rebus pond.* Palemon :

Pondus rebus natura locavit
Corporeis, elementa suum regit omnia pondus.

[n] *Primus Phidon.* Ex Euseb., Chron. Strabo quoque a Phidone signari cœptum argentum ex Ephoro refert.

[o] *Et centenaria pondera.* Utuntur hac voce Vitruv., lib. VII, cap. 8 : *Si super id lapidis centenarii pondus imponatur;* et Plin., lib. VII, cap. 20 : *Fusius Salvius duo centenaria pondera pedibus, totidem manibus*

5. [a] *Examen* est filum medium, quo trutinæ statera regitur, et lances æquantur. Unde et in lanceis amentum dicitur.

6. [b] *Campana* a regione Italiæ nomen accepit, ubi primum ejus usus repertus est. Hæc duas lances non habet; sed virga est signata libris et unciis, et vago pondere mensurata.

298 7. Unicuique autem ponderi certus est modus, nominibus propriis designatus.

8. [c] *Chalcus* minima pars ponderis, quarta pars oboli est, constans lentis geminis granis. Appellatur autem *chalcus*, quod sit parvulus, sicut et lapis calcus, qui adeo minimus est ut sine molestia sui calcetur.

9. *Siliqua* vigesima quarta pars solidi est, ab arboris semine vocabulum tenens.

10. *Ceratum* oboli pars media est siliquam habens unam, et semis. Hunc latinitas *semiobolum* vocat. *Ceratum* autem Græce, Latine *cornuum*, interpretatur.

11. *Obolus* siliquis tribus appenditur, habens ceratia duo, chalcos quatuor. Fiebat enim olim ex ære ad instar sagittæ. Unde et nomen a Græcis accepit, hoc est, *sagitta*.

12. [d] *Scripulus* sex siliquarum pondere constat. Hic apud Græcos *gramma* vocatur. *Scripulus* autem dictus per diminutionem a lapillo brevi, qui *scrupus* vocatur.

13. [e] *Drachma* octava pars unciæ est, et denarii, pondus argenti **299** tribus constans scripulis, id est, XVIII siliquis. *Denarius* autem a *dando* dictus, quia pro decem nummis imputatur.

14. *Solidus* nuncupatur, quia nihil illi deesse videtur. *Solidum* enim veteres *integrum* dicebant et *totum*. Ipse quoque *nomisma* vocatur, pro eo quod *nominibus* principum effigiisque signetur. [f] Ab initio vero unum nomisma unus argenteus erat. Hoc enim ab Assyriis cœpit. Dicunt enim Judæi quod Abraham in terram Chanaan primus hanc advexit formam. Solidus apud Latinos alio nomine [g] *Sextula* dicitur, quod iis *sex* uncia compleatur. Hunc, ut diximus, [h] vulgus *aureum solidum* vocat, cujus tertiam partem ideo dixerunt *tremissem*, eo quod solidum faciat *ter missus*.

15. [i] *Sextula* bis assumpta *duellam* facit, ter posita *staterem* reddit.

16. *Stater* autem medietas unciæ est, appendens aureos tres, unde et vocatur *stater*, quod *tribus* solidis *stet*. Hic et *semiuncia*, quia *semis* habet de *uncia*. Hic est *semissis*, quia ponderis semis est, quasi *semis assis*.

17. *Quadrantem* Hebræi [j] similiter *codrantem* vocant, et [k] vocatur *quadrans*, quod unciæ *quartam* partem appendat.

18. [l] *Sicel*, qui Latino sermone *siclus* corrupte appellatur, Hebræum **300** nomen est, habens apud eos unciæ pondus. [m] Apud Latinos autem et Græcos quarta pars unciæ est, et stateris medietas, drachmas appendens duas. Unde cum in litteris divinis legitur *siclus* uncia est; cum vero in gentilium, quarta pars unciæ est.

19. *Uncia* dicta quod universitatem minorum ponderum sua unitate vinciat, id est, complectatur. [n] Constat autem drachmis VIII, id est, scripulis XXIV. Quod proinde legitimum pondus habetur, quia numerus scripulorum ejus horas diei noctisque metitur, vel quia libram efficit duodecies computatus.

20. *Libra* XII unciis perficitur, et inde habetur perfecti ponderis genus, quia tot constat unciis quot mensibus annus. Dicta autem *libra*, quod sit *li*

et ducenaria duo humeris contra scalas ferebat. Exstant Romæ centenarii hujusmodi lapides multi e durissima silice, nonnulli etiam antiquissimis litteris inscripti. Id centumpondium vocat de Re rust., cap. 13, his verbis : *Centumpondium incertum unum, et pondera certa*, nisi *incretum et creta* cum Chacone mavis legere, ut *incretum* sit ex Festo *indivisum*.

[a] *Examen est filum.* E Serv., Æn. XII : *Jupiter ipse duas æquato examine.*

[b] *Campana.* Eadem apud nos Romana dicitur.

[c] *Chalcus minima pars ponderis.* Octava pars oboli Pollucei, lib. IX, et Cleopatra in fragmento quod exstat; decima, Plinio, lib. XXI, cap. ultim. Diodoro apud Suidam sexta; Dioscoridi tertia; ut fuisse appareat diversi ponderis chalcos.

[d] *Scripulus.* Sic meliores libri; *scripulum, scriptulum*, et *scribulum* legitur in aliorum auctorum vetustissimis cod., ut a scribendo ducta vox videatur ad similitudinem Græci nominis γράμμα.

[e] *Drachma... tribus constans scripulis.* Fannius :
In scripulis tribus drachmam, quo pondere doctis
Argenti facilis signatur nummus Athenis.

[f] *Ab initio vero formam.* Ex Epiphan., lib. de Pond. et Mens.

[g] *Sextula... quod his sex u. c.* Fannius :
Sextula quæ fertur, nam sex his uncia constat.

[h] *Vulgus aureum solidum.* Non solum vulgus, sed Apuleius etiam, lib. X : *Centumque solidos aureos offerens pretium.*

[i] *Sextula bis assumpta duellam.* Fannius :
Sextula cum dupla est, veteres dixere duellam.

[j] *Quadrantem similiter Hebræi codrantem.* Ita quidem velle videtur Hieronymus in nominibus Hebraic. ex Matth.; sed Hieronymus sæpe, quod scit nesci in eo libro, ut etiam Isidorus in hoc. Nam Græcas e Latinas voces quasi Hebrææ essent interpretatus est

[k] *Et vocata quadrans, quod unciæ quart. p.* Epiph. lib. de Pond. et Mens. : *Siclus, qui et quadrans dicitur, quarta pars est unciæ, dimidium stateris haben drachmas duas.* Sed deceptus est in Latina voce Græcus homo, Isidorumque ibidem labi fecit. Non enim quadrans unciæ, sed assis est quarta pars. Neque e confugere potest Isidorus ut dicat asses unciales fa ctos. Nam Plinio teste semunciales facti, deinceps i eo statu manserunt, ut etiam in iis qui nunc infinit numero exstant videmus.

[l] *Sicel... unciæ pondus.* Verba quidem sunt Hie renymi in Quæst. in Genes., cap. 23. Verum præte Josephum (qui lib. III Antiq., cap. 9, tradit siclu pendere quatuor drachmas Atticas, hoc est, semun ciam) ipse Hieronymus, sui oblitus, in Ezechiel. IV *Siclus* (inquit), *id est, stater, quatuor drachmas ha bet, drachmæ autem octo Latinam unciam faciun* Hoc Isidorum non vidisse mirum est.

[m] *Apud Latinos autem et Græcos.* Ex Epiphani

[n] *Constat autem drachmis* VIII... mensibus annu Fannius :
Uncia fit drachmis bis quatuor, unde putandum
Grammata dicta, quod hæc viginti quattuor in s
Uncia habet, tot enim formis vox nostra notatu
Horis quot mundus peragit noctemque diemque
Unciaque in libra pars est, quæ mensis in ann

bera, et cuncta intra se pondera prædicta concludat.

A 21. *Mna* in ponderibus centum drachmis appenditur, et est nomen Græcum, [a] quæ sunt siliquæ DCCCC, tremisses CCXXV, solidi LXXV, stateres XXV.

22. [b] *Talentum* autem summum esse pondus perhibetur in Græcis **301** nam nihil est chalco minus, nihil talento majus.[c] Cujus varium apud diversas gentes pondus habetur. Apud Romanos enim talentum est LXXII librarum, sicut Plautus ostendit, qui ait duo talenta esse CXLIV libras. Est autem triplex, id est, minus, medium, summum. Minus L, [d] medium LXXII libris, [e] summum CXX constat.

23. *Centenarium* numeri nomen est, eo quod centum librarum ponderis sit. Quod pondus propter perfectionem centenarii numeri Romani instituerunt.

302 CAPUT XXVI.

De mensuris.

1. *Mensura* est res aliqua modo suo, vel tempore circumscripta. Hæc aut corporis est, aut temporis. Corporis est, ut hominum, lignorum, et columnarum longitudo, et brevitas. Sed et solem istum propriam sui orbis habere mensuram, quod geometrici perscrutari audent. Temporis, ut horarum, dierum et annorum.[f] Unde et metiri pedes horarum dicimus, hoc est, mensurare.

2. Proprie autem mensura vocata, quod ea fruges metiuntur, atque frumentum, id est, humida et sicca, ut modius, artabo, urna et amphora.

3. Mensurarum pars minima *cochlear*, quod est dimidia pars drachmæ, appendens siliquas novem, quod triplicatum chonculam facit.

Choncula drachma una, et dimidia adimpletur.

4. *Cyathi* pondus decem drachmis appenditur, [g] qui etiam a quibusdam *cuatus* dicitur.

Oxybaphus fit, si V drachmæ adduntur ad X.

5. [h] *Acetabulum* quarta pars heminæ est, XII drachmas appendens.

303 [i] *Cotula* hemina est habens cyathos sex; quæ idcirco *cotula* vocatur, quia Græco sermone *cote incisio* dicitur, et [j] hemina sextarii in duo æqua inciditur, et cotulam facit.

Hemina autem appendit libram unam, quæ geminata sextarium facit.

6. *Sextarius* duarum librarum est, qui bis assumptus nominatur *bilibris:* assumptus quater, fit Græco nomine *chœnix;* [k] quinquies complicatus *quinarem*, sive *gomor* facit. Adjice sextum, *congium* reddit. **304** [l] Nam congius sex metitur sextariis, a [m] quo, et *sextario* nomen dederunt.

B 7. *Congius* autem a *congiendo*, id est per augmentum crescendo vocatur. Unde postea pecunia beneficii gratia dari cœpta *congiarium* appellatum est. Unusquisque enim sui temporis imperator favorem populi captans adjiciebat, ut largior videretur in donis.

8. [n] *Congiarium* autem specialiter mensura est liquidorum, cujus et rem simul et nomen a Romanis impositum invenimus.

9. *Metreta* est mensura liquidorum. Hæc a *mensura* accepit nomen, μέτρον enim *mensuram* dicunt Græci, et inde appellata *metreta :* licet et urna, et amphora, et reliqua hujusmodi nomina mensurarum sint, tamen ista hoc nomen a denarii numeri perfectione accepit.

Metrum ad omnem mensuram pertinet, μέτρον

C enim Græce, Latine *mensura* dicitur. Nam et cyathus mensura est, et amphora mensura est, et quidquid plus minusve capit, mensura est. Sed ideo hoc

[a] *Quod sint siliquæ*, etc. Ita plerique Goth., ut tamen a quibusdam absit hæc summa.

[b] *Talentum summum esse pond. perh.* Idem in Talento.

Quod summum doctis perhibetur pondus Athenis ;
Nam nihil his obolove minus, majusve talento.

[c] *Cujus varium apud diversas gentes.* Servius, Æn. V. ad illud : *Argenti, aurique talenta. Talentum* (inquit) *secundum varias gentes, varium pondus est , sed apud Romanos talentum est* LXX *libræ, sicut Plautus ostendit in Mostellaria, qui ait duo talenta esse* CXL *libras.* Sed recte meo judicio Chacon : « Si talentum, ait, sex millia drachmarum continet, ut Fannius affirmat, libra vero drachmas XCVI, efficitur profecto ut talentum libras Romanas LXII tantum appendat, non LXX, ut apud Servium legitur, neque Plauti locus aliud suadet. « Quare cum Isidori Codices LXII *libræ* et CXLIV *libras* constanter habeant, dubito quin LXII et CXXIV de doctissimi viri sententia hoc loco legendum sit, atque ita Servium scripsisse, cum eodem existimamus ut pro LX et XX, librariorum vitio, LXX et XL irrepserint.

[d] *Medium* LXXII. Scribo LXII.

[e] *Summum* CXX. De quo Vitruvius loquitur, lib. X, c. 21, cum ait : *Habentem pondus talentum quatuor millium quod fit quadringenta octoginta millia pondo.*

[f] CAP XXVI. *Unde et metiri pedes horar.* Vide Pallad. in fine singulor., mensium.

[g] *Qui etiam quibusdam cuatus.* Al., *casatus* ; al., *caulacus* ; al., *causatus.* Cuatum quidem Arabes hanc mensuram vocant. Sed non placet Chacon, qui cuatum probat, sed ex margine hæc ascita existimat ; Rabanum nihil moror.

[h] *Acetabulum.*, XV *drachmas append.* Ita Plinius Isidoriani libri : XII *drach. app.* Error ex similitudine notarum ʮ et η. Rhemn., de cyato :

Bisquinque hunc faciunt drachmæ, si appendere tentes,
Oxybaphus fiet, si quinque addantur ad illas.

[i] *Cotyla... habens cyathos sex.* Rhemn. ;
At cotyle cyathos bis ternos una receptat.

[j] *Et hemina sextarii.* Idem.
At cotylas, quas si placet, dixisse licebit
Heminas, recipit geminas sextarius unus :
Qui quater assumptus fit Graio nomine chœnix.

D Et Epiphan. *Cotyla dimidium sextarii est, appellata est Cotyla ab eo quod sextarius in duas partes secetur.*

[k] *Quinquies complicatus quinarem, sive gomor facit.* Cum paulo post Gomor dicatur esse modiorum XV, modius vero sextarios XVI, aut secundum Isidorum, hoc capite, XXII contineat, quomodo sibi Isidorus constet non video. Sed abfuisse his libris summam manum scimus, et aliena illis infinita prope accessisse, tertio quoque verbo cernimus.

[l] *Nam congius sex metitur sextariis.* Sic infr. : *eo quod quinque modiis metiatur*, passive dixit et Jurisconsult., cap. 35, § penult., *d.* de Contrah. empt., et cap. 36 *d. locati.*

[m] *A quo et sextarii nomen ded.* Rhemn. :
A quo sextarii nomen fecisse priores
Crediderim.

[n] *Congiarium autem spec.* Ex Epiph., apud quem mendose legitur *apud Hebræos.*

nomen specialiter sibi assumpsit, quod sit mensura perfecti numeri, id est, denarii.

10. [a] *Modius* dictus ab eo quod sit suo modo perfectus. Est autem mensura librarum XLIV, id est, sextariorum XXII. Cujus numeri causa inde tracta est, eo quodi n principio Deus XXII opera fecerit. Nam prima die septem opera fecit, id est, materiam informem, angelos, lucem, cœlos superiores, terram, aquam atque aerem. **305** Secunda die firmamentum solum. Tertia die quatuor : maria, semina, sationes, atque plantaria. Quarta die tria : solem, et lunam, et stellas : quinta die tria : pisces, et reptilia aquarum, et volatilia. Sexta die quatuor : bestias, pecudes, reptilia terræ, et hominem. Et facta sunt omnia XXII genera in diebus sex. Et XXII generationes sunt ab Adam usque ad Jacob, ex cujus semine nascitur omnis gens Israel. Et XXII libri Veteris Testamenti usque ad Esther. Et XXII litterarum sunt elementa, quibus constat divinæ legis doctrina. His igitur exemplis modius XXII sextariorum a Moyse, secundum sacræ legis mensuram effectus est. Et quamvis diversæ gentes huic mensuræ pondus, vel adjiciant ignoranter, vel detrahant, apud Hebræos constitutione divina tali ratione servatur. *Modius* enim a *modo* dictus. Hinc et modica, id est, moderata. *Modicis* enim *modius* nomen imposuit. Nam *modica* pro parvis abusive, non proprie, dicimus.

11. [b] *Satum* genus est mensuræ juxta morem provinciæ Palestinæ unum et dimidium modium capiens. [c] Cujus nomen ex Hebræo sermone tractum est. *Satum* enim apud eos nominatur *sumptio*, sive *levatio*, eo quod qui metitur eamdem mensuram sumat ac levet. Est et aliud satum mensura sextariorum XXII capax, quasi modius.

12. *Bathus* vocatur Hebraica lingua ab olaria mola, quæ *bath* apud eos, vel *batha* nominatur, capiens quinquaginta sextarios, quæ mensura una molæ vice proteritur.

13. *Amphora* vocata, quod hinc et inde levetur. Hæc Græce **306** a figura sui dicta dicitur, quod ejus ansæ geminatæ videantur aures imitari. Recipit autem vini, vel aquæ pedem quadratum, frumenti vero modios italicos tres.

Cadus Græca amphora est continens urnas tres.

14. *Urna* mensura est, quam quidam *quartarium* dicunt. Proprie autem urna vas est quod pro condendis defunctorum cineribus adhiberi solet, de quo poeta :.

Cœlo tegitur, qui non habet urnam.

15. *Medimna* est mensura quinque modiorum. Medimna autem Latina lingua vocatur, id est, *dimidia*, A eo quod quinque modiis metiatur, qui est dimidius numerus a perfecto denario.

16. *Artaba* mensura est apud Ægyptios sextariorum LXXII : compositus numerus, propter LXXII gentes, vel linguas, quæ orbem impleverunt.

17. *Gomor* XV modiorum onus appendit.

Corus XXX modiis impletur. Hic ex Hebraico sermone descendit, qui vocatur *cora* a similitudine *collis*. *Cora* enim Hebraice *colles* appellantur. Coacervati enim modii XXX instar collis videntur, et onus cameli efficiunt.

307 CAPUT XXVII.

De signis.

1. Ponderis [d] signa plerisque ignota sunt, et inde errorem legentibus faciunt. Quapropter formas eo- B rum et characteres, ut a veteribus signata sunt, subjiciamus.

2. Z littera significat *dimidium obolum*.

— Virgula æqualiter jacens, et porrecta simpliciter, significat *obolum*.

= Geminata virgula, *duo oboli* sunt.

T. Latinum significat *obolos tres*.

F Latinum significat *obolos quatuor*.

E Latinum demonstrat *obolos quinque*.

3. Oboli vero sex propterea characterem non habent, quod in una drachma sex veniant, quod est pondus denarii argentei.

H littera significat *siliquas* VIII, id est, *tremissem*.

N Latinum significat *nomisma* Græcum, id est, *solidum*.

C IB. Iota adjuncta beta significat *dimidium solidum*.

4. ∢ Virgulæ duæ ex uno angulo a læva in dextram se dividentes significant *drachmam*, quam etiam *holcen* appellant.

N Γ. *N* Latinum adjunctum gamma Græco sisignificat *semiunciam*.

Γο Ꞁ [e] Gamma autem Græcæ litteræ *o* Latinum in fine adjunctum significat *unciam*.

Λ Lambda græcum per medium sui, *i* Latino adjecto, significat *libram*.

5. Kυ Kappa Græcum circa finem cornuum adjuncto υ Græco significet *cyathum*.

308 K°. Si *o* Latinum habuerit adjunctum *heminam* demonstrat, quam Græci *cotylen* vocant.

D Ꝫε. X[1] Græcum si acceperit junctum *e* Latinum significat *sextarium*.

6. [f] Ꝫ ° Sio Latinum adjunctum indicat *acetabulum*, quod Græci *oxybaphon* vocant.

ꟽ Græcum, superposito *n* Latino, significat *mnam*.

Fannius :

Hæc de mensuris, quarum si signa requiris,
Ex ipsis veterum poteris cognoscere chartis.

Vid. Galen. Dioscorid., Paul.

[a] *Modius.... servatur.* Omnia ex Epiphan.

[b] *Satum genus est mens... capiens.* Ex Hieronym. in Matth. XIII.

[c] *Cujus nomen ex Heb.*, etc. Hæc et quæ restant usque ad finem cap. ex Epiphanio sunt, in quibus si quid vitii est, id nos non præstamus, sed Isidorum satis tectum tanto auctore ducimus.

[d] CAP. XXVII. *Ponderis signa... ut a veterib.*

[e] *Gammæ autem.* Non displicet nota Neapolitani Codicis.

[f] *Si o Latinum.* Paulus, non *o*, sed υ adjungit.

[a] ҬT Latinum in fine habens lambda Græcum significat *talentum*.

A

[b] X° Græcum in dextro brachio superiori *o* littera conjuncta, *chœnix* est.

[a] *T Latinum in fine lambd. hab.* Hujus notæ figura et definitio facit ut unciæ notam quæ est in Neapol. Cod. magis probemus.

b X° *Græc.* Seu potius Xv Græcum. Sic enim chœnix notari solet.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

DE REBUS RUSTICIS.

CAPUT PRIMUM.

De auctoribus rerum rusticarum.

1. Rerum [a] rusticarum scribendi solertiam apud Græcos primus *Hesiodus Bœotius* humanis studiis contulit; deinde *Democritus*, [b] *Mago* quoque Carthaginensis in XXVIII voluminibus studium agricolationis conscripsit. Apud Romanos autem de agricultura primus *Cato* instituit, quam deinde *Marcus Terentius* expolivit, mox *Virgilius* laude carminum extulit. [c] Nec minus studium habuerunt postmodum *Cornelius Celsus*, et [d] *Julius Atticus*, [e] *Æmilianus*, [f] sive **309** *Columella* insignis orator, qui totum corpus ejusdem disciplinæ complexus est.

2. [g] Primum ad aratrum boves junxisse ferunt quemdam privatum hominem et fulminatum, nomine *Homogirum*. [h] Quidam autem *Osirim* dicunt esse artis hujus inventorem. Quidam *Triptolemum*. [i] Et hic quæstio est quomodo prima *Ceres* ferro in Græcia vertere terram instituit; sed ferro qualicunque, non specialiter vomere, aut aratro.

3. Stercorandi agri rationem primus induxit [j] quidam nomine *Stercutius*, in Italia. [k] Cujus ara a Pico dedicata est. Hic plura instrumenta agriculturæ reperit, primusque agros fimavit. Eumdem quidam *Saturnum* putaverunt, ut majorem illi nobilitatem facerent hoc nomine, quo splendide sonaret, et dignitatem tituli compararet.

310 CAPUT II.

De cultura agrorum.

1. *Cultura* est qua frumenta vel vina magno labore quæruntur, ab *incolendo* vocata. Divitiæ enim antiquorum in iis duobus erant, bene pascere et bene arare. [l] Cultura agri, cinis, aratio, intermissio, incensio stipularum, stercoratio, occatio, runcatio.

2. *Cinis* est incendium, [m] per quod ager inutilem humorem exsudat.

Aratio dicta, quia de *ære* prius terræ culturam exercebant, antequam ferri fuisset usus repertus. [n] Duplex est autem aratio : vernalis et autumnalis.

Intermissio est qua alternis annis vacuus ager vires recipit.

3. *Stercoratio* est lætaminis aspersio. *Stercus* autem vocatum vel quia *sternitur* in agris, vel quia

B

extergi oporteat quidquid sordium in civitate redundat, sive, quod verius est, a *Sterce*, qui et *Stercutus* dictus. Idem et *fimus* est, qui per agros jacitur. [o] Et dictus *fimus* quod *fiat mus*, id est, *stercus*, quod vulgo *lætamen* vocatur, eo quod suo nutrimento *læta* faciat germina, reddatque pinguia arva et fecunda.

4. *Occatio* est cum rustici, satione facta, bubus dimissis, **311** [p] grandes glebas cædunt, ac ligonibus frangunt; et dicta *occatio*, quasi *obcæcatio*, quod operiat. *Occare* igitur est *operire* terra semina, vites, vel arbores.

5. *Runcatio* est a terra herbas evellere. Nam *rus* terra est.

C

Sulcus a *sole* vocatus, quod proscissus *solem capiat*.

Veruactum dicitur, quasi *vere actum*, id est, *verno aratum*.

Proscissio est aratio prima, cum adhuc durus est ager.

[a] CAP. I. *Rerum rusticarum... complexus est.* Hæc fere ex Columell., lib. I, cap. 1.

[b] *Mago quoque Carthaginens. in* XXVIII. Ita Varr., lib. I de Re rust., cap. 1.

[c] *Nec minus studium habuer.* Columell. : *Nec minorem laudem meruerunt.*

[d] *Julius Atticus.* Qui de vitibus tantum scripsit. De quo Plin., in India, lib. XV et XVII.

[e] *Æmilianus.* Palladius Rutilius Taurus Æmilianus, vir illustris.

[f] *Sive Columella.* Disjunctionem pro conjunctione more suo posuit.

[g] *Primum ad aratr. b. junxisse fer.* Ex August., XVIII de Civit., cap. 6.

[h] *Quidam autem Osirim. q. Tript.* E Serv., Georg. I : *Uncique puer monstrator aratri.*

[i] *Et hic quæstio est.* Ex eodem ad illud : *Prima Ceres ferr.*

[j] *Quidam nomine Stercutius.* Ex Lact, lib. I, cap. 20. Idem *Sterces*, et *Stercutus* vocatur apud Aug., XVIII de Civit. cap, 15. Sterculies apud Macrob. lib. I Saturn.

[k] *Cujus ara a Pico.* Macrobius, *a Jano, Pici patre.*

[l] CAP. II. *Cultura agri, cin., ar., interm.* Serv., ad Georg. initium : *Pingues autem efficit terras cinis, intermissio arandi, incensio stipularum, stercoratio, unde etiam lætas ait. Nam fimus qui per agros jacitur vulgo lætamen vocatur.*

[m] *Per quod ager inutilem hum. exsud.* Virg. : *Atque exsudat inutilis humor.*

[n] *Duplex autem est aratio.* E Serv., ad vers. *Vere novo*, Georg. I.

D

[o] *Et dictus fimus, quod f. mus, id est, stercus.* Mus terram interpretatus est supra, lib. II, cap. 3. Sed hæc aliena putabat Chacon, et recte; nam et verba Servii, quæ retulimus, ab Isidoro fideliter descripta credo, et fimi etymologiæ Rabanus non meminit, dicitur etiam hodie ab Italis stercus *lætame.*

[p] *Grandes glebas.* Festus : *Occare et occatorem Verrius putat dictum ab occædendo, quod cædat grandes globos terræ, cum Cicero venustissime dicat ab occæcando fruges satas.* Ubi *glebas*, non *globos*, est hoc loco legendum, sed priori etymologia usus est Varro, lib. I de Re rust., cap. 31 : *Vineas novellas fodere, aut arare, et postea occare, id est, comminuere, ne sit gleba.* Gloss., *occat*, βωλοκοπεῖ.

6. *Satio* dicta, quasi *seminis actio*, vel quasi *satorum actio*. *Serere* autem vocatum, quia hoc cœlo *sereno* faciendum est, non per imbres. Hinc est et illud *Virgilianum* : *Nudus ara, sere nudus. Messis a metendo*, id est, *recidendo*, dicta.

7. *Seges* autem de *semine* dicta, quod jacimus, sive a *sectione*.

CAPUT III.

De frumentis.

1. Prima [a] Ceres cœpit uti frugibus in Græcia, et habere segetes, translatis aliunde seminibus. Hujus meminit Ovidius dicens :

Prima Ceres unco glebam dimovit aratro;
Prima dedit fruges, alimentaque mitia terris.

2. [b] *Frumenta* sunt proprie quæ aristas habent; [c] *Fruges* autem reliqua. Frumenta autem, vel *fruges*, a *frumendo*, hoc est, **312** a *vescendo*, dictæ. [p] Nam [d] *frumen* dicitur summa pars gulæ.

3. *Primitiæ* proprie sunt quæ de frugibus præcerpuntur.

4. *Triticum*, vel a *tritura* dictum, quod purissimum horreo condatur, vel quia granum ejus commolitur et teritur.

5. *Far* dicitur, eo quod initio *frangeretur*.

[e] Apud antiquos enim molarum usus nondum erat, sed frumentum in pila missum frangebant, et hoc erat genus molendi.

6. [f] *Adoreum* tritici genus, [g] quod idem vulgo *semen* dicitur. *Ador* quondam appellatum ab *edendo*, quia primo eo usi sunt homines, sive quia in sacrificio ipsius generis panis ad aras offerebatur. Unde *adorea* sacrificia dicuntur.

7. *Siligo* genus tritici a *selecto* dictum. Nam in pane species ejus præcipua est.

8. *Trimestre* triticum ideo nuncupatum, quia satum post *tres menses* colligitur; [h] nam ubi propter aquam, aliamve causam, matura satio omissa est, præsidium ab hoc petitur.

A 6. [i] *Alica*, Græcum nomen est.

[j] *Alicastrum* simile est alicæ, pondere et bonitate præcipuum.

10. **313** *Hordeum* dictum, quod præ cæteris generibus frumenti aridum ante fiat, vel quod spica ejus ordines habeat [k] Horum tria genera. Primum *hexaticum* vocatur, eo quod spica ejus *sex* ordines habeat, quod quidam *cantherinum* appellant, quoniam animalia melius quam triticum pascit, et homines salubrius quam malum triticum. Alterum *distichon*, eo quod duos ordines habet hoc plerique *galaticum* vocant. Tertium *trimestre*, quia dum cogit necessitas, verno seminatur, et celeriter colligitur.

11. [l] *Scandula*, a divisione vocata. Duplex enim est, *scanditurque*, id est, *dividitur*.

B 12. [m] *Centenum* appellatum, eo quod in plerisque locis jactus seminis ejus in incrementum frugis *centesimum* renascatur.

Hinc et *millium* a multitudine fructus vocatum.

13. *Panicium* dictum, quod multis in regionibus ex eo panis vice homines sustententur, quasi *panificium*.

Pistum a *pasto*.

Sesamum, Græcum nomen est.

14. *Farrago* dicta a *farre*. Est enim herba hordeacea adhuc viridis, necdum granis ad maturitatem turgentibus.

15. [n] *Spicam* de maturis frugibus abusive dicimus. Nam proprie spica est cum per culmi folliculum, id est, extremum tumorem aristæ, adhuc tenues in modum *spiculi* eminent.

C 16. [o] *Arista* appellata, quod prius ips a *areseat*.

[p] *Culmus* est ipse *calamus* spicæ, qui a radicibus nascitur. Et dictus *culmus*, quasi *calamus*.

17. *Folliculus* est theca frumenti, in qua granum servatur interius. **314** [q] Hæc super spicam vallo instructa, munimea, prætendit, ne avium minorum, morsibus spica suis fructibus exuatur, aut vestigiis proteratur.

[a] CAP. III. *Prima Ceres cœpit uti frugibus in Græcia.*, Aug., XVIII de Civit., cap. 6 : *Regnante autem Argo, suis uti cœpit frugibus Græcia, et habere segetes in agricultura delatis aliunde seminibus.*

[b] *Frumenta sunt prop. q. arist. hab.* E. Serv., Georg. I, ad vers. *Siliqua quass. legumen.*

[c] *Fruges autem reliqua.* At Serv., Æn. I, ad vers. *Frugesque recept.* — *Errant* (inquit) *qui discernunt frumenta a frugibus.*

[d] *Nam frumen dicitur summa pars gulæ.* Servius utrobique.

[e] *Apud antiq... molendi.* E Serv., Æn. II, ad illud : *Et torrere.*

[f] *Adoreum tritici genus.* Festus : *Ador farris genus, edor quondam appellatum, ab edendo; vel quod aduratur, ut fiat tostum, unde in sacrificio mola salsa efficitur.*

[g] *Quod idem vulgo semen dicitur.* Plinius. de Zea, lib. XVIII, cap. 8 : *Est et hæc Italiæ in Campania maximeque semen appellatur.*

[h] *Nam ubi propter aquæ, aliamve caus.* E. Columell, lib. II, cap. 6.

[i] *Alica Græcum nomen est.* Latinum putat Festus : *Alica* (inquit) *dicitur, quod alit corpus.* Charisius vero, lib. I : *Alicam sine aspiratione dictam Verrius tradit, et sic multi dixerunt; Lucilius*, XV : *Nemo est halicarius posterior te, cum aspiratione dixit.* Ergo sub judice lis est.

[j] *Alicastrum simile est alicæ.* Columell., ibid. : *Semen trimestre, quod dicitur alicastrum, idque pondere et bonitate est præcipuum.*

[k] *Horum tria gener.* Ex eod., cap. 9, nisi quod ad D duo genera species omnes hordei retulit.

[l] *Scandula.* Al., *scandalia*. F., *scandia*. Sic enim apud nos appellatur.

[m] *Centenum.* Quod a Plinio *secale* dicitur l. XVIII, c. 16.

[n] *Spicam de mat... eminent.* E Serv.. Georg. II, ad illud : *Spicea jam campis.* etc.

[o] *Arista appel.* Ex eod., Æn. VII, ad illud : *Cursu læsisset aristas.*

[p] *Culmus.* Idem, Georg. I, ad vers, *Culmumque lev. stipulasque: Culmus dicitur ipse calamus, stipulæ vero folia quæ ambiunt culmum.*

[q] *Hæc super spicam*, etc. Ambros., lib. Hexam. III, cap. 8 : *Tum super ipsam spicam vallum struitur, ut quasi quadam in arce prætendat, ne avium minorum morsibus spica suis exuatur fructibus, aut vestigiis proteratur.* Expressit autem Ambros. locum Cicer. ex lib. de Senect.

18. [a] *Stipulæ* sunt folia, seu vaginæ, quibus culmus ambitur, atque fulcitur, ne pondere frugis curvetur, quæ ambiunt culmum. Et dicta *stipula*, quasi *usta*, et quasi *ustipula*. *Stipula* dicta ab *usto;* collecta enim messe uritur propter culturam agri. Item *stipula*, vel quia pars ejus uritur, pars interdum pro palea præciditur.

19. *Palea* a quibusdam vocari dicitur, quod *pala* ventiletur, ut frumenta purgentur. Gentiles autem *paleam* a quadam *Pale* frugum inventrice nominaverunt, quam *Cererem* esse volunt. De qua Virgilius. Te quoque, magna Pales, et te memorande, canemus. Item alii a *pabulo* nuncupatam dicunt *paleam*, quod ea primum sola in pascendis animalibus præbebatur. [b] Cujus natura ex contrario tantum est frigida, ut obrutas nives fluere non sinat; adeo calida, ut maturescere poma compellat.

CAPUT IV.

De leguminibus.

1. *Legumina* [c] a *legendo* dicta, quasi electa. Veteres enim meliora quæque legebant, [d] sive quod manu legantur, neque sectionem requirant.

2. Leguminnm plurima genera, ex quibus faba, lenticula, pisum, faselus, cicer, lupinus gratiora in usum hominum videntur.

3. *Faba* Græca etymologia a vescendo vocabulum sumpsit, **315** quasi *faga*, φάγειν enim Græce comedere dicitur. [e] Primum enim homines hoc legumine usi sunt. Hujus species duæ, quarum altera communis, altera Ægyptia.

4. Faba *fresa* dicta, eo quod eam homines *frendant*, id est, *frangant*, et molendo comminuant.

5. *Lens* vocata, quod humida et *lenta* est, [f] vel quod adhæret humi.

A 6. [g] *Faselus* autem, et *cicer* Græca nomina sunt, [h] sed faselus vile genus leguminis, quia omne quod abundat vile est, hoc autem semen abundanter invenitur.

7. [i] *Lupinus* Græcum et ipsum nomen est. De quo Virgilius : *Tristisque lupini*, quia vultum gustantis amaritudine contristat; unde eos præ amaritudine, nec vermis, nec ullum animal comedit.

8. *Medica*, *vicia*, *ervum*, pabulorum optima sunt.

9. *Medica* dicta, quia Medis translata est in Græciam, tempore [j] quo eam Xerxes rex Persarum invasit.

[k] Hæc semel seritur, et decem annis permanet, ita ut quater vel sexies possit per annum recidi.

10. [l] *Vicia* dicta, quod *vix* ad triplicem perveniat B fructum, **316** cum alia legumina proventum habeant fertilem. Unde et Virgilius : *Aut tenues fetus viciæ.*

11. *Pisa*, quod ea pensabatur aliquid auri minutum. [m] Nam *pis aurum* dicitur.

12. Ervum a Græco trahit vocabulum. Hoc enim illi ὄροβον dicunt, quod dum sit quibusdam pecoribus infestum, [n] tauros tamen pingues efficit.

CAPUT V.

De vitibus.

1. Vitis plantationem *Noe* primus instituit rudi adhuc sæculo. Apud Græcos autem inventorem vitis *Liberum* appellant. Unde et eum gentiles post mortem deum esse voluerunt.

2. [o] *Vitis* dicta, quod vim habeat citius radicandi. Alii putant *vites* dictas, quod invicem se *vittis* in- C nectant, vicinisque arboribus reptando religentur. [p] Est enim earum natura flexilis, quia, quasi brachiis quibusdam, quidquid comprehenderint stringunt.

3. [q] *Labrusca* est vitis agrestis, quæ in terræ

[a] *Stipulæ sunt folia.* E Serv. et Ambros., ibid.

[b] *Cujus natura ex contrar. tantum est frigid.*, etc. Aug., lib. XXI de Civit., cap. 7 : *De palea sic frigente, ut fluescere nivem non sinat; sic calente, ut maturescere poma compellat.*

[c] CAP. IV. *Legumina a legendo... veteres enim meliora quæq. leg.* Serv., Georg. I, ad illud : *Maxima quæque manu legeret : Hinc*, inquit, *quidam volunt dictum legumen.*

[d] *Sive quod m. leg. n. s. r.* Ex eod., ad vers. *Siliqua quassante legumen.* Varro. lib. I, de Re rust., cap. 23, de cicere : *Hoc enim quoque legumen, ut cætera quæ velluntur e terra, non subsecantur, quæ quod ita leguntur, legumina dicta.*

[e] *Primum e. homin. hoc leg. usi sunt.* Plin., lib. VIII, cap. 12 : *Sequitur natura leguminum, inter quæ maximus honor fabæ, quippe ex qua tentatus sit etiam panis.*

[f] *Vel quod adhæret humi.* Al., *Humida...* Alii lentem, quasi lenem dictam volunt, ex verbis Plinii : *Invenio apud auctores æquanimitatem fieri vescentibus ea.*

[g] *Sed faselus et cicer Græc.* Cur cicer Græcum nomen dixerit, quærendum.

[h] *Sed faselus vile genus. Vilemque faselum* dixit Virg. Reliqua Serv., ibidem,

[i] *Lupinus, Græcum et ipsum.* Ἀπὸ τῆς λύπης dictus lupinus, eoque etiam videtur respexisse Virgilius.

[j] *Quo eam Xerxes rex Pers.* Serv., Georg. I, ad illud: *Tunc te quoque, medica, putres accipiunt sulci:* *Hæc autem herba a Medis translata est in Græciam, quo tempore eam invaserunt.* Plin., lib. XVIII, cap. 16: *A Medis advecta per bella Persarum, quæ Darius intulit.* Sed cur Xerxem pro Dario substituerit Isidorus, id anxie pervestigandum non putavimus.

[k] *Hæc semel seritur... recidi.* Ex Colum., l. II, c. 11.

[l] *Vicia dicta.* Servius, ad verba Virgilii ab Isidoro citata: *Mire* TENUES *ait. Nam vicia vix ad triplicem pervenit fructum, cum alii leg. p. h. felicissimum et fertilem.* Ex his verbis Isidorus notationem qualemcunque confecit. Sed placet Varronis nobis etymologia, lib. I, cap. 31 : *Vicia dicta a vinciendo, quod item capreolos habet, ut vitis, quibuscum sursum* D *vorsum serpit ad scapum lupini, aliumve quem, ut hæreat, id solet vincire.*

[m] *Nam pis aurum dicitur.* F.: *Nam inde Pisaurum dicitur.* Serv., Æn. VI, ad illud. *Aspice Torq. et referentem : — Nam Pisaurum* (inquit) *dicitur quod illic aurum pensatum est.* Sed rejiciebat hæc Chacon, ut adulterina.

[n] *Tauros tamen pingues eff.* Virg., eclog. 3 :
Eheu! quam pingui macer est mihi taurus in ervo!

[o] CAP. V. *Vitis d. q. vim habeat citius radicandi.* A vita scilicet, vel vi.

[p] *Est enim earum natura flex... string.* Ambros., Hexam. cap. 12, de Vite : *Deinde quia natura flexibilis* (sive, ut est in veteri libro, *fluxilis*) *et caduca est, quasi brachiis quibusdam, ita claviculis quidquid comprehenderit, stringit.*

[q] *Labrusca... terræ.* E Serv., eclog. 5.

marginibus nascitur. Unde et *labrusca* dicta a *labris* et extremitatibus terræ.

4. [a] *Codex* dictus, quasi *caudex*. Sic enim et veteres *clodum* pro *claudo* dicebant.

5. **317** *Sarmentum* a *serendo*, quasi *serimentum*.

[b] *Malleolus* est novellus palmes innatus prioris anni flagello, cognominatusque ob similitudinem rei: quod in ea parte quæ deciditur ex veteri sarmento prominens, utrinque mallei speciem præbet.

6. [c] *Spadones* sunt surculi fruge carentes, ex ipsa appellatione, quod sint inhabiles fructui, et sterilitate affecti.

7. [d] *Sagittam* rustici vocant novissimam partem surculi, sive quia longius recessit a matre, et quasi prosilit, seu quia acuminis tenuitate teli speciem præfert.

8. [e] Summitates vitium et fruticum *flagella* nuncupantur, eo quod *flatu agitentur*.

9. [f] *Palmes* vitis materia mollis, qui per novella brachia emissus fructum affert. Nam ideo rustici partem vitis palmitem dicunt. *Palmes* enim derivativum nomen est, quod nomen paragogum dicitur, quod a *palma* derivetur. Palma enim habet nomen [g] prototypum, quod dicitur principale, ab eo quod ex se derivatum faciat.

10. [h] *Pampinus* est folium, cujus subsidio vitis a frigore, vel ardore defenditur, atque adversus omnem injuriam munitur. Qui ideo alicubi intercisus est, ut et solem ad maturitatem fructus admittat, et umbram faciat. Et dictus *pampinus*, quod de *palmite pendeat*.

11. [i] *Capreoli* dicti, quod capiant arbores, sunt enim cincinni, **318** sive uncinoli, quibus se innectere vites et suspendere solent arboribus, quo adminiculo freti palmites [j] ventos ac turbines contemnere queant

A et [k] sine lapsu periculorum fructus suos sustineant ac sese vaga proceritate diffundant.

12. [l] *Corymbi* sunt annuli qui proxima quæque ligant, et comprehendunt, ne longius laxati palmites ventorum flatibus dissipentur.

13. *Uvæ* dictæ, quod intrinsecus humore sunt plenæ, [m] succique et pinguedinis. [n] Nam humidum est quod exterius humorem habet, uvidum quod interius.

14 *Acina*...

Botrus...

[o] *Racemus* est botrionis pars, et botrio Græcum est.

15. [p] *Suburbanæ* uvæ quædam dicuntur, quia fructus earum ad escam velut pomum in urbibus venditur. Commendat enim eas et species et saporis jucunditas, ex quibus sunt præcoquæ, duracinæ, purB pureæ, dactyli, Rhodiæ, Lybicæ, ceranniæ, stephanitæ, tripedaniæ, unciariæ, cidonitæ. Durabiles autem per totam hiemem Venuculæ et Numisianæ.

16. [q] *Præcoquæ* vocatæ, quod cito maturescant, et ante omnes sole coquantur. Has [r] *lageos* dicunt, quod currant ad maturitatem velociter, ut lepus.

319 17. Purpureæ, a colore dicuntur.

[s] Dactyli, a longitudine.

Rhodiæ, et Lybicæ, a regionibus nuncupatæ sunt.

Ceranniæ vero, quod rubeant, velut ignis.

[t] Stephanitæ, a rotunditate.

Unciariæ, a magnitudine.

18. Genera autem uvarum quæ vino deserviunt plurima. Ex quibus [u] *aminea* dicta, quasi sine minio id est, sine rubore. Album enim vinum reddit, C quæ cum sit unius nominis, non unam speciem reddit. Amineæ duæ geminæ, ab eo dictæ quod duplices uvas mittant.

[a] *Codex d. q. caudex.* Serv., Georg. 2: *Quin et caudicibus sectis*: CAUDICIBUS *posuit pro* CODICIBUS, *sicut* CAULEM *pro* COLEM, SAURICEM *pro* SORICE *dicimus.*

[b] *Malleolus... præbeat.* E Columell., lib. III, cap. 6.

[c] *Spadones.* Ex eodem lib., cap. 10.

[d] *Sagittam... præfert.* E cap. 17.

[e] *Summitates vitium.* Ita Serv., Georg. II, ad *Neve flagella summa pete.* Et Varro, lib. I, cap. 31.

[f] *Palmes*, etc. *Quod nomen* παράγωγον *dicitur.* Charisius, lib, III: *Sunt quædam verba, quæ* παράγωγα *appellantur, quæ a primitivi verbi declinatione et mutationem et adjectionem capiunt.*

[g] *Prototypum, quod dicitur principale.* Idem, lib. I, cap. de Analogia: *Nomina quædam sunt principalia, quæ Plinius secundus, eodem libro,* FACIENDI *appellat, ut* AQUA; *ex quibus possessiva nascuntur, quæ* PATIENDI *vocat, ut* AQUALIS.

[h] *Pampinus est folium*, etc. Ex Ambros., lib. III Hexam., cap. 12.

[i] *Capreoli quod capiant arbores.* Varr. lib. I, cap. 51: *Ex altera parte caprea dicta, quod pariat capreolum. Is est coliculus viteus, intortus, ut cincinnus; is enim vites utteneat, serpit ad locum capiendum. Ex quo a capiendo capreolus dictus.* Verius tamen capreolum a nobis propter teneritudinem dictum, ita uti a Græcis μόσχοι, id est, vituli, dicuntur rami novelli.

[j] *Ventos ac turbines contemnere.* Ita omnino legendum ex veteribus libb. Respexitque ad Virgilii verba, Georg. II, ejusmodi de re:

Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant.

[k] *Et sine lapsu periculor.* — *Lapsu periculorum* libb. omnes; *pediculorum* quidam reponunt, quod pediculi et fructum et foliorum dicantur. Quibus Plinius repugnat lib. XV, cap. 28: *Dependent* (inquit) *alia pediculis ut pira, alia racemis ut uvæ, et palma, alia et pediculis, et racemis ut ederæ, sambuci.* Quid si *lapsu periculorum*, dixit Isidorus (ut Catullus *casus alios periculor.*)? *sine lapsus periculo* volebat Chacon.

[l] *Corymbi sunt annuli.* Item inf., cap. 9. *Corymbis, quos annulos vocamus*, nisi forte *corynni* legendum. Hesych.: Κορύμνα κόσμος τὶς γυναικεῖος περιτραχήλιος. Nam quod masculino genere enuntiavit Isido-D rus, haud magni referre arbitror.

[m] *Succique et pinguedinis.* Al., *succique pinguedine.*

[n] *Nam humidum est, quod extrius.* E. S., ecl. 10.

[o] *Racemus est botrionis pars.* Ex eod., Georg. II, ad illud: *Et turpes avibus prædam fert uva racemos.*

[p] *Suburbanæ uvæ.* E. Columell., lib. III, cap. 2. Vid. etiam Plin., lib. XIV, cap. 3.

[q] *Præcoquæ.* Serv.: *Præciæ, quasi præcoquæ, quod ante alias sole coquantur.*

[r] *Lageos.* Serv., ad *Tenuisque lageos*: *Lageos est quæ Latine leporaria dicitur.*

[s] *Dactyli. Dactylides.*

[t] *Stephanitæ.* Idem: *Et coronatio naturæ lusu stephanites acinos foliis intercursantibus.*

[u] *Aminea q. sine minio.* E. Serv., ad illud: *Sunt et Amineæ vit.*, Georg. II, ubi multa Pierius de voce et de vini genere.

[a] *Aminea lanata*, quia plus omnibus *lanescit* lanugine.

Rubeliana dicta, quia ejus materia *rubet*.

19. *Fæcinia* minuti acini et duræ cutis uvas habet, [b] nobilitate amineam sequitur, fecunditate præcedit. Quam proinde *fæciniam* vocat, quod plus quam cæteræ *fæcis* afferat.

20. [c] *Apianæ* vinum dulce faciunt, quasi nisi cito legas, pluviis, et ventis, et maxime *apibus* infestantur, quarum deprædatione *Apianæ* cognominatæ sunt.

320 21. *Balanitæ* a magnitudine nomen sumpserunt, βάλανον enim Græci *glandem* vocant.

22. *Bituriea* a regione nomen sortita est, turbines et pluvias, et calores fortissime sustinens, nec in macra terra deficiens, hujus meriti et *basilisca* est.

23. [d] *Argitis* Græcula vitis, generis albi, fertilis. *Visula* materiam et brevem, et latum folium mittens, cujus fructum nisi primo tempore colligas, aut ad terram decidet, aut humore putrescet.

24. [e] *Inertieula* nigra est, quam Græci *amethyston* vocant, boni vini, et lenis, a quo etiam nomen traxit, quod *iners* in tentandis nervis habeatur, quamvis gustui non sit hebes.

25. [f] *Mareoticæ* a regione Ægypti *Mareotis* dictæ, unde prius venerunt; sunt enim et albæ et nigræ.

26. [g] *Helvolæ*, quas quidam varias appellant, neque purpureæ, **321** neque nigræ; ab *helvo* colore ita dictæ, subalbi tamen musti. *Helvum* enim est nigrum candidumque colore. Nam helvum, nec album, nec nigrum est.

27. [h] Tertius locus vitium quæ sola fecunditate commendantur, abundantia copiosa, multumque vini fluens.

28. [i] *Vitiseionia* uvas grandes magis quam multas habet; nomen autem inde hoc sumens, quod multum vini fluat.

[j] *Syriaca*, vel quia de *Syria* allata, vel quia nigra est.

29. Multa autem genera vitium sunt, quæ tamen mutatione loci et qualitatem et nomen amittunt.

30. Vitibus inter cætera magis ista conveniunt, oblaqueatio, putatio, propaginatio, fossio.

31. [k] *Oblaqueare* est circa codicem terram aperire, et velut lacus efficere. Hoc aliqui *exeodicare* appellant.

32. *Putare* est virgam ex vite supervacuam resecare, cujus flagellis luxuriat. *Putare* enim dicitur *purgare*, id est, *amputare*.

33. Traducere, *transducere*. Propaginare vero flagellum vitis terræ submersum sternere, et quasi *porro pangere*. Hic [l] *propagines* **322** a *propagare*, id est, *protendere*, dicuntur.

Fodere vero est foveam facere, quasi *fovere*

CAPUT VI.

De arboribus.

1. *Arborum* nomen, sive herbarum, ab *arvis* inflexum creditur, eo quod terris, fixis radicibus, adhærent. Utraque autem ideo sibi pene similia sunt, quia ex uno alterum gignitur. Nam dum sementem in terram jeceris, herba prius oritur, dehinc confota surgit in arborem, et infra parvum tempus, quam herbam videras, arbustum suspicis.

2. *Arbustum* arbor novella, et tenera, in qua insertio fieri potest, et dicta *arbusta*, quasi *arboris hasta*. Alii [m] arbustum locum, in quo arbores sunt, volunt accipere, sicut salictum. Sic et virectum, ubi virgulæ, et virentes.

3. *Arbor* autem et fructifera, et sterilis; *arbos* autem non nisi fructifera. Genere autem feminino *arbores* dicimus, *poma* vero neutro.

4. *Frutex* brevis est appellatus, quod terram fronde tegat, cujus plurale nomen *fruteta;* arbor alta est.

5. *Silva* vero spissum nemus, et breve. [n] *Silva* dicta, quasi *xilva*, quod ibi ligna cædantur. Nam Græci ξύλον *lignum* dicunt. Multa enim Latina nomina Græcam plerumque etymologiam recipiunt.

6. *Nemus* a *numinibus* nuncupatum, quia pagani ibi idola constituebant. **323** Sunt enim nemora arbores majores, umbrosæ frondibus.

[a] *Aminea lanata*. Ita dicitur a Columella et Plinio.

[b] *Nobilitate amineam sequitur*. Hæc de momentanis Columella, quas tamen cum rubellianis et fœcenis ipse et Plin. conjungunt.

[c] *Apianæ*, etc. E Columell.

[d] *Argitis... Visula materiam brevem*. E Columella, e quo *visulam* suum in locum restituimus, quæ hic nulla erat. Nisi si quis vulgatam lectionem secutus *vastam* pro *visula* malit legere, ut hæc omnia de argite dicantur; sed accidisse hic credo quod in inerticula, quæ statim sequitur, quod cum sive in Isidoro, sive apud Columellam, vox *materiis* in argite præcederet, in visula *materiam brevem* sequeretur, librarii sequentia verba describerent, quæ de argite interponenda fuerant, cum nomine ipso visulæ omitterent Itaque sic fortasse locus integer legendus : *Argitis Græcula vitis generis albi*, *fertilis vastis materiis et uvis exuberat. Visulæ brevem materiam et latum folium*, etc.

[e] *Inertieula....hebes*. Ex Columell., ibid., e quo *amethyston* reposuimus invitis omnibus libris. Nam vocem *amaraeion*, quæ hic vulgo legitur, ex helvinaceis uvis, de quibus agit statim Columella, huc compulsam, aiebat Chacon.

[f] *Mareoticæ*. E Serv., ad vers. *Sunt et Mareotides albæ*, Georg. II.

[g] *Helvolæ*. — *Helvenacas* vocat Plinius, nos vulgo *hebenes*.

[h] *Tertius locus... fluens*. Huic tertio loco locus hic nullus est. Itaque expungendum censeo.

[i] *Vitiscionia*, etc. Vitiscioniæ nomen ignotum. De spionia Columella : *At spionia dapsilis musto et amplitudine magis uvarum quam numero fertilis*.

[j] *Syriaca*. Plin. : *Est et nigra aminæa, cui Syriacæ nomen imponunt*.

[k] *Oblaqueare... appellant*. Ex Pallad., lib. II, cap. 1. Video *ablaqueare* apud Auctores de Re rust. passim scribi. Sed cur Goth. libror. scriptura displiceat, in quibus omnibus *oblaqueare*, si *oblaqueare* est *lacus circum facere?*

[l] *Propagines a propagare, id est protend*. Serv., Æn. IV, ad illud : *Genus alto a sanguine Teucri : — Proderet, modo* (inquit) *protenderet, id est propagaret*.

[m] Cap. VI. *Arbustum locum... salictum*. Verba sunt Servii, eclog. 3.

[n] *Silva dicta, p. xilva. F., xyla*, dicta autem silva ἀπὸ τῆς ὕλης. *s*. pro aspiratione succedente.

7. *Lucus* est densitas arborum solo lucem detrahens, tropo antiphrasi, eo quod non luceat, sive a *luce*, quod in eo lucebant funalia, vel cerei, propter nemorum tenebras.

8. *Saltus* est densitas arborum alta, vocata hoc nomine, eo quod exiliat in altum, et in sublime consurgat.

9. [a] *Aviaria* secreta nemora dicta, quod ea *aves* frequentant.

10. [b] *Recidiva* arborum sunt quæ, aliis sectis, repullulant. Alii recidiva a cadendo dicunt, quia post casum nascuntur. Alii a *recidendo*, et repullulando dixerunt; ergo recidivum, ubi mors, aut casus.

11. [c] *Insitio* dicitur, cum fisso trunco surculus fecundæ arboris sterili inseritur; aut *oculorum impositio*, cum, inciso cortice, libro alienæ arboris germen immittitur.

12. [d] *Plantæ* sunt de arboribus; *Plantaria* vero quæ ex seminibus nata sunt cum radicibus, et a terra propria transferuntur.

13. *Cespites* frutices sunt, quasi *cuspites*, vel quasi *circa pedes*.

Frondes, quod ferant virgulta, vel umbras, sunt autem causa umbrarum.

Oculi nodi sunt, ex quibus frondes exeunt.

14. *Radix* appellatur, quod quasi *radiis* quibusdam fixa terris, in profunda dimergitur.

[e] Nam physici dicunt parem esse altitudinem radicum et arborum. Alii *radicem* a similitudine *radiorum* dictam putant, vel quia si eradatur, non repullulat.

15. *Truncus* est statura arboris insistens radici.

[f] *Corticem* veteres *corucem* vocabant. Dictus autem *cortex*, quod *corio* lignum tegat.

324 16. [g] *Liber* est corticis pars interior, dictus a *liberato* cortice, id est, ablato. Est enim medium quoddam inter lignum et corticem.

17. *Rami* sunt qui de trunco manant, sicut a ramusculis cætera.

Surculi a præcisione *serræ* nuncupati.

18. [h] *Virgulum* est quod de radice pullulat; *ramus* qui de ipso robore arboris; *virga*, quæ de ramis. Proprie autem *virgultum* appellatur, quod ad radicem

A arboris nascitur, et quasi inutile ab agricolis amputatur. Et hinc dictum *virgultum*, quia ex *virga* tollitur. *Virga*, vel a *virtute* dicitur, quod vim in se multam habeat, vel a *viriditate*, vel quia pacis indicium est, quod *vim* regat. Unde hac utuntur magi ad placandos inter se serpentes, [i] et idcirco in ea hos sustinent illigatos. Hac etiam philosophi, et [j] reges, ac magistri, et nuntii, et legati utuntur.

19. [k] *Flagella* dicuntur, ut prædiximus, summæ arborum partes, ab eo quod crebros ventorum sustinent *flatus*.

20. [l] *Cymas* vocatas (dicunt) quasi *comas*.

Folia Græce φύλλα dicuntur, inde est ad nos hoc nomen per derivationem translatum.

21. *Flores* nominati quod cito defluant de arbori-
B bus, quasi *fluores*, quod cito solvantur. In his duplex gratia: coloris et odoris. Austro enim flores solvuntur, Zephiro fiunt.

22. *Germen* dicimus surculum prægnantem, a *gerendo*; unde et *germinatio*.

23. *Fructus* nomen accepit [m] a *frumine*, id est eminente gutturis parte, qua vescimur. Inde et *fruges*. Fructus autem proprie dicuntur agrorum, et arborum, quibus utique utimur. In animalibus vero abusive et translative vocamus fructum.

24. *Poma* dicta ab *opimo*, id est, a copiæ ubertate. *Matura* **325** dicuntur, quia apta sunt ad *mandendum*; sic et *immatura*, quia priusquam matura fiant, dura sunt ad mandendum.

25. *Ligna* dicta, quia incensa convertuntur in *lu-*
C *men*. [n] Unde et *lychnum* dicitur, quod lumen det.

26. *Hastula* a *tollendo* nuncupata, quasi *abstula*. [o] *Fomes* est hastula quæ ab arboribus excutitur recisione, aut hastulæ ambustæ, aut ligna cavata, a fungis nomine accepto, quod ita capiat ignem. De quo Virgilius: *Rapuitque in fomite flammam.*

27. [p] *Torris* lignum adustum, quem vulgus *titionem* appellat, extractum ex foco, semiustum et exstinctum.

28. [q] *Quisquiliæ*, stipulæ immistæ surculis et foliis aridis. Sunt autem purgamenta terrarum.

Caries putredo lignorum; dicta hoc nomine, quod eveniat lignis virtute carentibus.

[a] *Aviaria*. E. Serv., Georg. 2, ad illud: *Rubent aviaria baccis.*

[b] *Recidiva*. E duob. Servii locis, Æn. IV, ad... *Recidiva manu*; et Æn. X, ad illud: *Dum Latium Teucri.*

[c] *Insitio d. cum fisso trunco... immittitur*. Ex eod., Georg. II, ad illud: *Arbutus horrida*. Ubi *fisso*, non *in fixo*, ex hoc loco et Manuscript. Servii lib., legendum est.

[d] *Plantæ... Plantaria... transfer*. Ex eod., ibid.

[e] *Nam physici dicunt*, etc. Ex eod., Æn. IV.

[f] *Corticem veteres corucem*. — *Corium* lubenter, legerim ex vestigiis, quantumvis lubricis, Tarraconens. Codicis: *Truncus est statura arboris insistens radice, veteres quorum voce vocabatur.*

[g] *Liber*. E Serv., eclog. 10.

[h] *Virgultum*, *quia ex virga*. Al., *quia hæc virga*.

[i] *Et idcirco in ea hos sustinent illigatos*. Ut in Mercurii caduceo videmus.

D [j] *Reges ac magistri*. Magistri vel puerorum, vel magistratus; sic namque alibi Isidorus usurpat.

[k] *Flagella dicuntur*. E Serv., ubi sup., cap. 5.

[l] *Cymas... q. comas*. Item inf., cap. 19, *cyma, quasi coma*.

[m] *A frumine, i. eminent. g. p.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Frugesque receptas*.

[n] *Unde et lucinium*. F., *lychnus*, vel *ellychnium*.

[o] *Fomes est hastula*. Dicitur a nobis hodie vulgo astilla. Sed Festus: *Fomites sunt hastulæ ex arboribus dum cæduntur excussæ. Opilius adustas jam vites vocari existimat fomites.*

[p] *Torris lignum adustum*. Hieronym., in Zachar. III: *Cur quasi torrem quem vulgo titionem vocant, Jesum conaris obruere, qui de Babylonica captivitate quasi semiustus evasit?*

[q] *Quisquiliæ*. Festus: *Quisquiliæ, putant dici, quidquid ex arboribus minutis surculorum cadit, velut quidquid cadit.*

326 CAPUT VII.

De propriis nominibus arborum.

1. *Palma* [a] dicta, quia manus victricis ornatus est, vel quod oppansis est ramis, in modum palmæ hominis. Est enim arbor insigne victoriæ, proceroque ac decoro virgulto, diuturnisque frondibus vestita, et folia sua sine ulla successione conservans. Hanc Græci *Phœnicem* dicunt, quod diu duret, [b] ex nomine avis illius Arabiæ, quæ multis annis vivere perhibetur. Quæ dum in multis locis nascatur, non in omnibus fructus perficit maturitatem. Frequenter autem in Ægypto et Syria. Fructus autem ejus *dactyli*, a digitorum similitudine nuncupati sunt, quorum etiam et nomina variantur. Nam alii appellantur *palmulæ* similes myrobelani. Alii *Thebaici*, [c] qui et *Nicolai*. Alii [d] *nucales*, quos Græci *caryotas* vocant.

2. *Laurus* a verbo *laudis* dicta. Hac enim cum laudibus victorum capita coronabantur. Apud antiquos autem *laudea* nominabatur, postea *d* littera sublata, et subrogata *r*, dicta est *laurus*, ut in *auriculis*, quæ initio *audiculæ* dictæ sunt, et *medidies*, qui nunc *meridies* dicitur.[e] Hanc arborem Græci δάφνην vocant, **327** quod nunquam deponat viriditatem, inde illa potius victores coronantur. [f] Sola quoque arbor hæc vulgo fulminari minime creditur.

3. [g] *Malum* a Græcis dictum, quod sit fructus ejus pomorum omnium rotundissimus. Unde et hæc sunt vera mala quæ vehementer rotunda sunt. [h] *Malum Matianum* a loco vocatum unde prius advectum est. Nam multæ arbores nomina ex provinciis et civitatibus de quibus allatæ sunt acceperunt. Virgilius amantibus quid ex malo quæri soleat ostendit.

4. *Mala Cydonia* nomen sumpserunt ex oppido, quod est in insula Creta, de qua dicere solent Græci urbium Cretensium matrem Cydoniam, ex cujus A pomo [i] cydonitum conficitur. [j] Fit quoque ex ea et vinum, quo languentium desideria falluntur. Nam specie, et gustu, et odore cujuslibet vini veteris imaginem repræsentat.

5. [k] *Melimelum* a dulcedine appellatum, quod fructus ejus *mellis* saporem habeat, vel quod in melle servetur, [l] unde et quidam :

Si tibi Cecropio saturata Cydonia melle
Ponentur dicas: hæc melimela placent.

6. *Malum Punicum* dicitur, eo quod ex Punica regione sit genus ejus **328** translatum. [m] Idem et *malogranatum* eo [n] quod inter corticis rotunditatem granorum contineat multitudinem. Arbor autem malogranata est generis feminini, pomum vero generis neutri. [o] Flores malorum a Græcis appellati sunt B κύτινοι; [p] Latini *caducum* vocant. [q] Agrestium autem malorum flores Græci βαλαύστια appellaverunt, quorum alii albi, alii purpurei, alii rosei reperiuntur, similes floribus mali Punici. [r] Negant medici mali Punici cibo corpora nostra nutriri; sed eo sic opinantur utendum, ut medicari potius, non alere, videatur.

7. *Malum Persicum* cui brevis admodum vita concessa est, [s] trium generum esse fertur : Duracinum, Armenicum, et Persicum. *Duracinum* nuncupatur, eo quod pomum ejus in gustu *acorem* referat. *Armeniacum* dicitur, quod primum genus ab *Armenia* sit advectum. *Persicum* vocatum, [t] quod eam arborem primus in Ægypto severit *Perseus*, a quo se oriundos Ptolemæi ferebant. Hæc in Perside fructum generat C interfectorium, apud nos autem jucundum, ac suavem. [u] Horum aliud præcox, aliud vocatur æstivum.

8. [v] *Medica* arbor cujus nomen etiam in carminibis Mantuanis inclaruit, asportata primum a *Medis*, unde et vocabulum sumpsit. [x] Hanc Græci κεδρόμηλον,

[a] CAP. VII. *Palma dicta, quia man. vict.* Ambros., III Hexam., cap. 13: *Laurus et palma ad insigne victoriæ; lauro victorum capita coronantur, palma manus victricis ornatus est.*

[b] *Ex nomine avis illius.* Contra Plinius, lib. XIII, cap. 3. Ex arbore nomen avi inditum putari ait.

[c] *Qui et Nicolai.* A Nicolao Peripatetico, cujus consuetudine delectabatur Augustus, sed causam non uno modo referunt Plinius, Plutarchus, Athenæus et Suidas.

[d] *Alii nucales, quos Græci caryotas.* Sic Plin. Καριώτιδας vocat Diosc., lib. I, cap. 149.

[e] *Hanc arborem* δάφνην *G. v. q.n. d. viriditatem.* Respexisse quidam putabat ad Hegesippum, qui lib. III, cap. 5, prope Antiochiam lucum esse ait, qui, quod semper vireat, Daphne sit appellatus.

[f] *Sola quoque hæc arbor fulm.* Plin., lib. XIV, cap. ultim. : *Fulmine sola non icitur.*

[g] *Malum a Græcis dictum.* Sic sup., lib. XII, cap, 1 : *Melo, quod sit rotundissimo membro.*

[h] *Malum Matianum a loco.* Aliter Plin., lib. XV, cap. 14. Sed idem Plinius Matii quoque oppidi meminit lib. VI, cap. 4.

[i] *Cydonitum conficitur.* Vid. Pallad., in Octob.

[j] *Fit quoque ex ea vinum.* De quo Diosc., l. V, c. 28.

[k] *Melimelum.* Plin., lib. XV. cap. 14 : *Mustea a celeritate mitescendi, quæ nunc melimela dicuntur a sapore melleo.*

[l] *Unde et quidam.* Martial., lib. XIII, epig 24.

[m] *Idem et malogranatum.* Plin. XIII, cap. 19: *Aliqui granatum appellant.*

[n] *Quod intra corticis rotunditatem granorum contineat mult.* Ex Hieronym. Agg., ult.

[o] *Flores malorum a Græc. app.* κύτινοι. E Dioscorid., lib. I, cap. 153.

[p] *Latini caducum.* Aurelian., lib. V. Tard., cap. 2: *Mali Punici caduco, quod Latini ampullacium vocant.* Sic namque legendum existimo apud Aurelia- D num a forma ampullæ. Nam idem, lib. IV, cap. 3, ampullagium vocari scribit. Ego utrobique ampullacium cum Chacone malo. Mallem quoque dixisset Isidorus mali Punici caducum ampullacium a Latinis vocari.

[q] *Agrestium autem malorum flores Græci balaustium*, etc. E Dioscorid., cap. 155, περὶ βαλαυστίων. Balaustii meminit Plin. XXVI, cap. 3, et Arnob., lib. VI. Advers. gent.

[r] *Negant Medici.* Id uno verbo complexus est Dioscorides ἄτροφον dicens.

[s] *Trium generum.* Pallad., lib. ult., c. 6 : *Genera eorum hæc: Duracina, præcoqua, Persica, Armenica.*

[t] *Quod eam arborem primus in Ægypto*, etc. Vid. Plin., lib. XV, cap, 13.

[u] *Horum aliud præcox.* Quod a nobis *atbercoque*, voce non prorsus immutata, dicitur,

[v] *Medica*, etc. Verba sunt Solin., cap. de Media.

[x] *Hanc Græci* κεδρόμηλον. Ita dicitur a Diosc.,

Latini *citriam* vocant, quod pomum ejus ac folia *cedri* odorem referant. Malum ejus inimicum venenis, et **329** hoc est, quod idem poeta intelligi voluit cum tradat ex illa foveri animam. [a] Hæc arbor omni pene tempore plena est pomis, quæ in ea partim acerba, partim matura, partim adhuc in flore sunt posita, quod in cæteris arboribus rarum est.

9. *Mella*, quam Græci *loton* appellant, [b] quæ vulgo propter formam et colorem *faba Syriaca* dicitur. Arbor est enim magna, fructum ferens comestibilem, [c] majorem pipere, gustu suavem, unde et mella vocata est.

10 *Coccimela*, quam Latini ob colorem prunum vocant, alii [d] a multitudine *enixi* fructus *nixam* appellant. Cujus generis *Damascena* melior, a *Damasco* oppido, unde prius asportata est, dicta; cujus solum pomum stomacho mederi probatur, nam cætera noxia perhibentur. [e] Hæc sola arbor gummi glutinosum, et compactivum distillat, [f] quo et medici et scriptores utuntur.

11. [g] *Elæomeli* nascitur in Palmyra Syriæ civitate, ex eo ita appellata, **330** quod ex trunco oleum defluat in crassitudine melis, saporis suavis.

12. [h] *Epimelis* sorbo similis, mediocris arbor, et flore candidulo, dicta, quod dulcedine sit ejus fructus, et acuto sapore commistus. Hæc arbor ætate durat exigua.

13. [i] *Melopos* arbor in Africa Punica lingua vocata, ex qua profluit lentus succus, quia a loco Ammoniacus nominatur,

14. [j] *Mespilus* arbor spinosa, fructu similis malorum, sed paulo breviore, unde et appellata, quod pilulæ formam habeant ejus poma.

15. [k] *Pyrus* vocata videtur, quod in ignis speciem deformata est, nam hoc genus pomi ab amplo inci-

A pit, et in angustum finit, sicut ignis. Pyrus autem arbor, fructus ejus *pyrum* est: cujus multæ species, ex quibus [l] *Crustumia* sunt pyra ex parte rubentia, ab oppido *Crustumio* nominata. [m] Poma pyri jumentis imposita, vel si pauca, vehementer onerosa dicuntur esse.

16. [n] *Cerasus* a *Ceraso* urbe Ponti vocata. Nam Lucullus, cum Cerasum civitatem Ponti delesset, hoc genus pomi inde avexit, et a civitate *Cerasum* appellavit. Arbor autem Cerasus, pomum *cerasum* dicitur. Hoc etiam et ante Lucullum erat in Italia, sed durum, unde et *Cornum* appellatum est. Est autem arbor apta hastilibus, unde et Virgilius: *Bona bello cornus.*

331 17. *Ficus* Latine a *fecunditate* vocatur. Feracior enim est arboribus cæteris. Nam ter quaterque per
B singulos annos generat fructum, atque altero maturescente, alter oboritur. [o] Hinc et *caricæ* a copia nominatæ. Ficus Ægyptia fecundior fertur, cujus lignum in aqua missum illico mergitur, et cum in limo aliquandiu jacuerit, deinde in superficiem sustollitur, versa vice naturæ, quando madefactum debuit humoris pondere residere. Antea athletæ ficis alebantur, [p] priusquam eos Pythagoras exercitator ad carnis usum, qui fortior cibus est, transtulisset. A senibus in cibo sæpius sumptæ ficus, rugas eorum feruntur distendere. Tauros quoque ferocissimos ad fici arborem colligatos repente mansuescere dicunt.

18. *Caprificus* appellata, eo quod parietes quibus innascitur *carpit*. Rumpit enim, et prodit ex lateri-
C bus quibus concepta est. Alii putant caprificum dictam quod ficus arbor ejus remedio fecundetur.

19. *Morus* a Græcis vocata, quam Latini *rubum* appellant, eo quod [r] fructus ejus velut virgulti *ru-*

lib. I, cap. 167. Quamvis scio suspectam quibusdam hanc vocem, qui κετριόμηλον malunt. Illud vero sciendum a Nicandri interprete νεράντζιον dici, quod a nobis *naranja*.

[a] *Hæc arbor omni fer... posita*. E Serv., Georg. II.

[b] *Quæ vulgo... faba Syriaca*. E Serv. Sed lotos a Plinio faba Græca, ab Athenæo faba Ægyptiaca vocatur. De Mella nihil comperui.

[c] *Majorem pipere*. Ita Dioscorides.

[d] *Alii a multitudine enixi fruct. nixam*. In margine Codic. Rom. sancti Petri hæc addita reperisse se, sed eadem manu aiebat Chacon: *Hanc arborem Romani vocant prunum, Hispani nixum, Vandali, et Gothi, et Suevi, et Celtiberi cerulcam*. Retinent hodie vestigia hujus vocis Lusitani et Galleci, qui pruna omnia, amexas, sive ameixas, dicunt; et apud Aurelian., lib. IV Tard., cap. 8: *Pro decoctione nixarum, aut glycirrhizæ*. Nixarum ego legerim; quod autem myxa pro nixa legendum quidam contendunt, ex Paulo Ægin., lib. VII: Μύξα δένδρου καρπός ἐστι μικρότερος μὲν τῶν κοκκυμήλων, δυνάμει δὲ παραπλήσιος. Confirmat, quod de Galecis diximus. Nam *m* in locum *n* aut etiam contra in multis vocibus successisse, passim videmus.

[e] *Hæc arbor sola gummi*. Ex Diosc., lib. I, cap. 175.

[f] *Quo et medici, et scriptores*. Plin., lib. XIII, cap. 11: *Utilissimum pictoribus et medicis*, sed nihil muto.

[g] *Elæomeli suavis*. Verba sunt Diosc., lib. I cap. 57. Sed. de oleo, non de arbore. Plinius, lib. XVI, cap. 7: *Sponte nascitur in Syriæ maritimis, quod elæomeli vocant, manat ex arboribus pingue, crassius melle, resina tenuius, sapore dulce*. Et lib. XXIII, cap. 4: *Elæomeli, quod in Syria ex ipsis oleis manare diximus;* et arbor fortasse eodem nomine appellata est.

[h] *Epimelis*. Genus mespili, ut ait Diosc., lib. I, cap. 171. Vid. Macrob., lib. III, cap. 19.

[i] *Melosos*. Solin., cap. 40: *Et arbor est melops* (Al., *melopos*) *ex qua profluit lentus humor, quem ammoniacum nominamus*. A Plinio metopium dicitur; a Diosc., lib. V, cap. 98, agasyllis.

[j] *Mespila... quod pilulæ*. Al., *pirulæ*.

[k] *Pyrus q. in ign. sp. deformata*. Sic Goth. Cod.; alii. *formata*.

D [l] *Crustumia sunt pyr... nominata*. E Serv., Georg. II.

[m] *Poma pyri jument*. Ex Plin., lib. XXIII, cap. 7.

[n] *Cerasus... appellatum est*. E Serv., Georg. II.

[o] *Hinc et caricæ a copia nomen*. Est Caria ficuum fertilissima, auctore Strabone; sed hæc adjecta credo ab aliquo cui *carica* sarcinam significaret, quod Hispani ex ea voce *carga*, Itali *carico* fecissent.

[p] *Priusquam eos Pythagoras exercit*. Ex Plin., lib. XXIII. cap. 7. Sed hoc Dromio cuidam tribuit Pausanias in Heliac. posterioribus, cui Pythagoras Rheginus fictor statuam fecit, et quidem id a Laertio omissum, qui Pythagoræ pugilis meminit, valde miror, ut Plin. deceptus videri possit.

[q] *Tauros quoque ferocissimos*. Ita Plutharch., lib. XI, συμποσίακ. Id non nisi de caprifico refert Plinius.

[r] *Fructus ejus velut virgulti*. Ex Cod. Rom., sed arbusti, quam virgulti mallemus.

bent. [a] Est enim morus silvestris fructus afferens, quibus in deserto pastorum fames ac penuria confovetur. [b] Hujus folia superjacta serpenti feruntur interimere eum.

332 20. *Sycomorus*, sicut et morus Græca nomina sunt. Dicta autem sycomorus, quod sit foliis similis moro. Hanc Latini *celsam* appellant ab altitudine, quia non est brevis, ut morus.

21. *Nux* appellata, quod umbra vel stillicidium foliorum ejus proximis arboribus *noceat*. Hanc alio nomine Latini [c] *Juglandem* vocant, quasi *Jovis glandem*. Fuit enim hæc arbor consecrata Jovi, cujus pomum tantam vim habet, ut missa inter suspectos herbarum vel fungorum cibos, quidquid in eis virulentum est, exsudet, rapiat atque exstinguat.

22. [d] *Nuces* autem generaliter dicuntur omnia tecta corio duriori, ut pineæ, avellanæ, juglandes, castaneæ, amigdalæ. Hinc et *nuclei* dicti, quod sint duro corio tecti. At contra poma, omnia mollia, *mala* dicta, sed cum adjectione terrarum in quibus antea nata sunt, ut Persica, Punica, Matiana, Cydonia, etc.

23. *Amygdala* nomen Græcum est, [e] quæ Latine *nux longa* vocatur. [f] Hanc alii *nuciclam* vocant, quasi minorem nucem. De qua Virgilius : *Cum se nux plurima silvis induet in florem.* Cunctis enim arboribus prior se flore vestit, et ad ferenda poma arbusta sequentia prævenit.

24. [g] *Avellanæ* ab Avellano Campaniæ oppido, ubi abundant, cognominatæ sunt. [h] Hæ a Græcis *Ponticæ* appellantur, eo quod circa *Ponticum* mare abundent.

25. *Castaneam* Latini a Græco appellant vocabulo. Hanc enim Græci κάστανον vocant, propter [i] quod fructus ejus gemini in modum testiculorum intra folliculum reconditi sunt, qui dum ejiciuntur, 333 quasi *castrantur*. Hæc arbor, [j] simul ut excisa fuerit, tanquam silvam ex sese expullulare consuevit.

26. *Ilex* ab *electo* vocata. Hujus enim arboris fruc- A tum homines primum ad victum sibi elegerunt, unde poeta :

Mortales primi ructabant gutture glandem.

Prius enim quam frumenti usus esset, antiqui homines glande vixerunt.

27. [k] *Suberies* arbor, ex qua validissimus cortex natatorius extrahitur. Et ideo appellata *suberies*, eo quod fructus ejus *sues edunt ;* porcorum enim sunt alimenta, non hominum, et dicta *suberies,* [l] quasi *subedies.*

28. *Fagus* et *æsculus* arbores glandiferæ ideo vocatæ creduntur, quod harum fructibus olim homines vixerint, cibumque sumpserint, escamque habuerint. Nam [m] *æsculus* ab *esca* dicta, [n] *fagus* vero a Græco vocabulum traxit ; φάγειν enim Græce *comedere* dicitur.

B 29. [o] *Xyliglycon*, quam Latini corrupte *siliquam* vocant, ideo a Græcis tale nomen accepit, eo quod ligni ejus fructus dulcis, ξύλον quippe dicunt *lignum* γλυκὺ *dulce.* [p] Hujus arboris pomo succus expressus *acatia* a Græcis dicitur.

30. [q] *Pistacia*, quod cortex pomi ejus nardi *pistici* odorem referat.

334 31. *Pinus* arbor picea ab acumine foliorum vocata. [r] *Pinum* enim antiqui *acutum* nominabant. Pinum autem aliam *pitin*, aliam [s] Græci πεύκην vocant, quam nos *piceam* dicimus, eo quod desudet picem. Nam et specie sibi differunt. In Germaniæ autem insulis hujus arboris lacryma electrum gignit. Gutta enim defluens rigore vel tepore in soliditatem durescit, e C gemmam facit de qualitate sua nomen accipiens, id est, *succinum*, eo quo *succus* sit arboris. [t] Pinus creditur prodesse cunctis quæ sub ea seruntur, sicut nux nocere omnibus.

32. *Abies* dicta, quod præ cæteris arboribus longe eat, et in excelsum promineat. [u] Cujus natura expers est terreni humoris, ac proinde habilis atque levis

[a] *Est enim morus silvestris fructus afferens.* Hieronym., Am. VII, ad illud : *Vellicans sycomoros,* etc. *Nobis autem, quia solitudo in qua morabatur Amos nullam hujuscemodi gignit arborem, magis videtur rubos dicere, qui afferunt mera, ac pastorum famem et penuriam consolantur.*

[b] *Hujus folia superjacta scrip.* Verba sunt Ambros., lib. V Hexam., cap. 8.

[c] *Juglandem vocant, q. Jovis gland.* E Serv., eclog. 8

[d] *Nuces autem generaliter dicunt.* E Serv., eclog. 2.

[e] *Quæ Latine nux long.* Serv., ad illud : *Cum se nux plurima : Plurima* (inquit), *id est, longa.*

[f] *Hanc alii nuciclam.* Al., *nucellam, nucedam, nuculam.*

[g] *Avellanæ, ab Avellano, Camp. opp... cognom.* E Serv., Georg. II, ad illud : Plantis et duræ coryli, etc.

[h] *Hæ a Græcis Pontic.* Sic Macrob., lib III, cap. 18. Sed Athenæus, lib. II : *Castaneam nucem Ponticam vocat.*

[i] *Quod fructus ejus gemin.*, etc. Cum Græcam vocem dixisset, tutum putavit in etymologia ludere. Nisi hæc aliena esse mavis. Nam Castoris, id est, fibri meminisse (quod quidam credidit) ego minime puto.

[j] *Simul ut excisa fuer. t. s. e. s. exp. c.* Verba sunt Ambrosii, Hexam. lib. III, cap. 13.

[k] *Suberies.* Legitur hæc vox apud Fest. in *Stura.*

[l] *Quasi subedies.* F., *suedies.*

[m] *Æsculus ab esca.* Serv., ad... *Æsculus imprimis,* Georg. II : *Æsculus arbor est glandifera, quæ licet ab esu dicta sit, tamen per æ scribitur. Sicut cælatum, licet a* cœlo cœlas *habeat derivationem.*

[n] *Fagus.* Ex. eod., eclog. 1.

[o] *Xyliglycon.* Eamdem alii vel ξυλόκερας, vel κεράτιον vocant.

[p] *Hujus arboris pomo succ. exp. acatia.* De acatia D Diosc., lib. I, cap. 124. Sed apud illum arbor est, sive spina potius instar arboris, e cujus siliquis succus exprimitur. Et apud Plinium nihil commune siliquis cum acatia. Ergo deesse hic credo aliquid.

[q] *Pistacia.* Vid. Dioscorid., lib. I, cap. 178, et Plin., XXV, cap. 22.

[r] *Pinum enim antiqui acutum nom.* Idem., sup., lib. X, cap. 1. et lib. XIX, cap. 19.

[s] *Græci* πεύκην. Ex Ambros., Hexam. III, cap. 3.

[t] *Pinus creditur prodesse cunct.*, etc. Ex Pallad. in Novemb. Vid. Theoph., lib. III, de Caus. Plaut., cap. 15, cum Plinius contra existimasse videatur lib. XVII, cap. 12.

[u] *Cujus natura expers est terreni humoris.* Vitruv., lib. II. cap. 9 : *Abies plurimum habens aeris, et ignis, minimumque humoris, et terrenis levioribus naturæ partibus comparata, non est ponderosa.*

habetur. De qua Virgilius : *Et casus abies visura marinos*, quia ex ea naves fiunt. Hanc quidam *Gallicam* vocant propter candorem. Est autem sine nodo.

33. *Cedrus*, quam Græci κέδρον vocant : quasi [a] καιομένης δρυὸς ὑγρὸν, id est, *arboris humor ardentis*, cujus folia ad cypressi similitudinem respondent. Lignum vero jucundi odoris est, et diu durans, nec a tinea unquam exterminatur. De qua Persius : *Et cedro digna locutus*. Scilicet propter durabilem perpetuitatem. [b] Unde et in Templis propter diuturnitatem ex hoc ligno lacunaria fiunt. [c] Hujus ligni resina *cedrea* dicitur, quæ in conservandis libris adeo est utilis, **335** ut perliti ex ea, nec tineas patiantur, nec tempore consenescant. Nascitur in Creta, Africa, atque Syria.

34. [d] *Cyparissus* Græce dicitur, quod caput ejus a rotunditate in acumen erigitur, unde et κωνοειδὴς vocatur, id est, *alta rotunditas*. Hinc et fructus ejus *conus*, quia rotunditas ejus talis est, ut *conum* imitetur. Unde et coniferæ cyparissi dicuntur. Hujus lignum cedro pene proximam habet virtutem. Templorum quoque trabibus aptum, impenetrabili soliditate nunquam oneri cedit, sed ea qua in principio fuerit firmitate perseverat. [e] Antiqui cypressi ramos prope rogum constituere solebant, ut odorem cadaverum, dum urerentur, opprimerent jucunditate odoris sui.

35. [f] *Juniperus* Græce dicta, sive quod ab amplo in angustam finiat, ut ignis sive quod conceptum diu teneat ignem ; [g] adeo ut si prunæ ex ejus cinere fuerint opertæ, usque ad annum perveniant ; πῦρ enim apud Græcos *ignis* dicitur. [h] Jupinerus autem alia parva, alia magna est.

36. [i] *Ebenus* in India et Æthiopia nascitur, quæ cæsa durescit in lapidem. Cujus lignum nigrum est, et cortex levis, ut lauri, sed [j] Indicum maculosum est in parvulis distinctionibus albis ac fulvis. Æthiopicum vero, quod præstantius accipitur, in nullo est **336** maculatum, sed est nigrum, leve et corneum. [k] Est autem Mareotica palus in India, unde *ebenus* venit. [l] Lucanus : *Ebenus Mareotica*, inquit. Ebenus autem crepundiis illigatur, ut infantem visu nigra non terreant.

37. *Platanus*, a latitudine foliorum dicta, vel quod ipsa arbor patula sit, et ampla. Nam πλάτος Græci *latum* vocant. Expressit hujus arboris Scriptura et nomen, et formam, dicens : *Quasi platanus dilatata sum juxta aquam in plateis*. Est autem tenerrimis foliis, ac mollibus, et vitium similis.

38. *Quercus*, sive *quernus* dicta, quod ea soliti erant dii gentium quærentibus præcinere; arbor multum annosa, [m] sicut legitur de quercu Mambre, sub qua habitavit Abraham, quæ fertur usque ad Constantis regis imperium per multa sæcula perdurasse. [n] Hujus fructus *galla* appellatur. E quibus una agrestis ὀμφακίτης dicta, parva forma, sed firmo corpore, atque nodoso, quæ medicaminibus et in caustis adhibetur. Altera βάλανος levis, ac lenis, ac nimium perforata, [o] lucernarum tantum usibus necessaria.

39. *Fraxinus* vocari fertur, quod magis in asperis locis montanisque *fragis* nascatur. Hinc per derivationem *fraxinus*, sicut a *monte montanas*. De quo Ovidius : *Et fraxinus utilis hastis*.

40. [p] *Taxus* venenata arbor unde et toxica venena exprimuntur. Ex hac arcus Parthi et aliæ gentes faciunt. Unde et poeta : *Ityreos taxi torquentur in arcus*, [q] Ityreos autem dicit Parthicos.

337 41. *Acer*, coloribus impar.

[r] *Robur* autem generaliter dicitur ex omni materia quidquid est firmissimum.

42. *Alnus* vocatur, quod *alatur amne*. Proxima enim aquæ nascitur, nec facile extra undas vivit. Hinc et tenera, et mollis, quia in humecto loco nutritur.

43. *Ulmus* nomen accepit, quod uliginosis locis et humidis melius proficit. Nam in montanis et asperis minus læta est.

44. [s] *Larix*, cui hoc nomen a Castello *Laricino* inditum est, [t] ex qua tabulæ tegulis affixæ flammam repellunt, neque ex se carbonem ambustæ efficiunt.

45. *Populus* dicta, quod ex ejus calce multitudo nascatur. Cujus genus duplex est. Nam altera est

[a] *Quasi* καιομένης δρυὸς ὑγρὸν, etc : E Serv., ad vers. *Procumbunt piceæ*, Æn. VI, ex quo hæc cedriæ melius aptarentur, de qua statim.

[b] *Unde in templis propter diut.* Ex Ambros., III Hexam., cap. 13, et in fin. ps. CXVIII.

[c] *Hujus ligni resina cedrea.* Vid. Vitruv., lib. II, cap. 9.

[d] *Cyparissus Græc. dicitur, quod cap. ejus.* Serv., Æn. III, ad vers. *Acriæ quercus* : — *Conus dicitur fructus cupressi, et ipsa* κωνοειδής *est. Nam a rotunditate in acumen levatur.*

[e] *Antiqui cypressi ramos.* Ex eod., Æn. VI, ad vers. *Ferales ante cupressos.*

[f] *Juniperus Græc.* — *Juniperus* Latina est vox. Nam Græce ἄρκευθος dicitur.

[g] *Adeo ut si prunæ ejus*, etc. Ex Hier., epist. ad Fabiolam 126, mansione 16.

[h] *Juniperus autem alia parv.*, etc. Ita Diosc., lib. I, cap. 104.

[i] *Ebenus in Ind. et Æthiop.* E Serv., ad vers. *Sola India nigrum fert ebenum*, Georg. II.

[j] *Sed Indicum maculos... fulvis* E Dioscorid., lib. I, cap. 130.

[k] *Est autem Mareotica palus in India.* Serv., ad vers. *Mareotid. alb.*, Georg. II : *Ægyptiæ* (inquit) *Mareotis enim Ægypti pars est ;* et ad *Sola India nigrum fert ebenum* : *Atqui in Ægypto nascitur, sed Indiam, omnem plagam Æthiopiæ accepimus.*

[l] *Lucanus.* Lib. X.

[m] *Sicut legitur de querc. Mamb.* etc. Hieron., in Loc. Hebraic. *Quercus Abraham, quæ est Mambre, usque ad Constantii* (Al., *Constantis*) *regis imperium monstrabatur, et mausoleum ejus in præsentiarum cernitur.*

[n] *Hujus fructus galla.* E Dioscorid., lib. I, cap. 127.

[o] *Lucernarum tantum usibus necessaria.* Ex Plin., lib. XVI, cap. 7.

[p] *Taxus venenata arb.* E Serv., eclog. 9.

[q] *Ityreos autem dicit Parthicos.* Verba sunt Servii eo loco.

[r] *Robur autem general.* Servius, Æn XII, ad vers. *In medioque focos* : — *Robur, omne lignum, cum sit, et species.*

[s] *Larix cui hoc cognom.* Ex Vitruv., lib. II, cap. 9.

[t] *Ex qua tabulæ tegulis affix.* Ex Pallad., in Novemb., tit. 15.

alba, altera nigra. Alba autem populus dicta, quia folia ejus una parte sunt alba, altera viridia. Hæc igitur bicolor habens quasi noctis et diei notas, quæ tempora ortu solis occasuque constant. [a] Generat etiam resinam circa Eridanum fluvium, vel, ut alii memorant, in finibus Syriæ.

46. *Tiliam* dicunt vocatam, eo quod utilis sit ad usum *telorum* nitore et levitate jaculandi. Est enim genus materiæ levissimæ.

47. [b] *Salix* dicta, quod celeriter *saliat*, hoc est, velociter crescat, [c] arbor lenta, vitibus habilis vinciendis. Cujus seminis hanc dicunt esse naturam, [d] ut si quis illud in poculo hauserit, liberis careat, [e] sed et feminas infecundas efficit.

[f] *Populus* autem, et salix, et tilia, mollis materiæ sunt, et ad sculpturam aptæ.

48. [g] *Vimen* vocatur, eo quod *vim* habeat *multam* viroris. [h] Natura enim **338** ejus talis est, ut etiam si arefacta alluatur, virescat; deinde excisa, atque in humo fixa, radicibus sese ipsa demergat.

49. *Myricæ*, quam Latini *tamoricem* vocant, ex amaritudine nominata. Gustus enim ejus nimis amarus est. [i] Hæc arbor in solitudine et saxosa humo nascitur, ex qua etiam arbore maleficis artibus μισήθρα id est, *odia* concitari dicuntur.

50. *Myrtus* a mari dicta, eo quod magis littorea arbor sit. Unde et Virgilius: *Littora myrtetis lætissima*; et: *Amantes littora myrtos*. Hinc est, quod a Græcis μυρίνη dicitur. [j] Medicorum autem libri hanc arborem aptam scribunt mulierum necessitatibus plurimis.

51. *Lentiscus*, quod cuspis ipsius lenta sit, et mollis. Nam lentum dicimus quidquid flexibile est, unde et lentum vimen, et vites, Virgilius: *Et lentæ vites*, pro *flexibiles*. [k] Hujus fructus oleum desudat, cortex resinam, quæ *mastix* appellatur, cujus plurima et melior in Chio insula gignitur.

52. [l] *Terebinthus* arbor Græcum nomen, generans resinam omnium resinarum præstantiorem.

53. *Buxus* Græcum est nomen a Latinis ex parte corruptum, πύξος enim appellatur apud eos, arbor semper virens, [m] et lævitate materiæ elementorum

A apicibus apta. Unde et Scriptura: *Scribe in buxo*.

54. [n] *Rhododendron*, quod corrupta vulgo *Lorandrum* vocatur, quod sit folii *lauri* similibus, flore ut *rosa*. Arbor venenata **339** interficit enim animalia, et medetur serpentium vexationes.

55. *Herbitum* vocaverunt pastores, eo quod vice herbæ præbeatur pecoribus, ubi desunt pascua.

56. [o] *Turbiscus* quod de uno cespite ejus multa virgulta surgant, quasi *turba*.

Stipa vocata propter quod ex eo *stipentur* tecta. Hinc et stipula per diminutionem.

57. *Arundo* dicta, quod cito *arescat*. Hanc veteres *cannam* vocaverunt, *arundinem* vero postea Varro dixit. Sane sciendum, quod Latinum *canna* de lingua Hebræa sumptum est. Apud eos enim calamus *canna* dicitur.

B [p] *Cicuta* autem est, quod est inter cannarum nodos, [q] dicta, quod lateat.

58. In indicis stagnis nasci arundines calamique dicuntur, ex quorum radicibus expressum suavissimum succum bibunt, unde et Varro ait:

Indica non magnum in arbore crescit arundo.
Illius et lentis primitur radicibus humor.
Dulcia cui nequeant succo concidere mella.

59. [r] Sambucus mollis et pervia arbor.

Rhamnus genus est rubi **340** quam vulgo *senticem ursinam* appellant asperum nimis, et spinosum.

60. [s] *Sentix* dicta a *situ*, quod est terra inculta, in quæ sentices spinæque nascuntur. Majores autem nostri omnem arborem spinosam *veprem* dicebant quod *vi prendat*.

61. *Oleaster* dictus, quod sit foliis olivæ similibus, sed latioribus: arbor inculta, atque silvestris amara atque infructuosa, cui insertus olivæ ramus vim mutat radicis, et vertit eam in propriam qualitatem. [t] Lacryma oleastri arboris, duplex est. Alia enim gummi simulat sine ullus qualitatis morsu, alia ammonici guttam ex stillatione collectam ac remordentem.

62. *Oliva* Græce ἔλαιος dicitur ex quo in Latinum tractum est ut *oliva* dicatur. [u] *Olea* autem ipsa arbor est fructus *oliva*, succus *oleum*. Est autem arbor pacis insigne, cujus fructus diversis nominibus appellatur.

[a] *Generat etiam resinam.* — *Electrum* vocat Dioscorid., lib. I, cap. 114.

[b] *Salix dicta.* E Serv., eclog. 1.

[c] *Arbor lent. vit. hab. v.* Ex Ambros., lib. Hexam. III, cap. 13.

[d] *Ut si quis illud in poculo hauserit, lib. careat.* Ex Hieron., Isai. v. Vid. Plin., XVI, cap. 26.

[e] *Sed et femin. infec. facit.* Ex Diosc., lib. I, cap. 137. At Plinius sterilitatis medicamen feminis esse ait.

[f] *Populus autem, salix et til.* Ex Vitruv., lib. II, cap. 9, et Pallad., in Novembri, tit. 15.

[g] *Vimen... quod vim habeat.* Imo quasi *vincimen*.

[h] *Natura enim ejus talis est... demergat.* Ex Hilario in ps. CXXXVI.

[i] *Hæc arbor... odia concitari.* Ex Hieronym., Is. XVII. Dicuntur autem hæc de silvestri myrica, non de sativa; nam duo sunt genera. Vid. Plin., Theoph., Ambros.

[j] *Medicorum autem libri*, etc. E Serv., Georg. II, ad vers. *Solido. Paph. de robore myrtus.*

[k] *Hujus fructus... gignitur.* Ex Dioscorid., lib. I, cap. 90 et 91.

[l] *Terebinthus.* Ex eod. cap. sequenti.

D [m] *Et lævitate materiæ Scribe in buxo.* Ex Ambros. I. Hexam. III, c. 3. Locus autem Scripturæ Isai., c. XXX.

[n] *Rhododendron.* Diosc., lib. IV, cap. 8: *Nerium aliqui rododaphnem; alii rhododendron vocant.* Vid. Plin., lib. XVI, cap. 2. A nobis *Adelfa* dicitur.

[o] *Turbiscus.* Græci *Thymelea*.

[p] *Cicuta autem est...nodos.* E. Serv., eclog. 2.

[q] *Dicta quod lateat.* Inf., cap. 9: *Cicuta propter quod in Thyrso geniculato nodos habeat occultos, ut canna, sicut dicitur fossa cæca quæ occulta est.*

[r] *Sambucus* Goth. libri, *sabucus*.

[s] *Sentix dicta a situ.* Lusit verbis Virgilii: *Per loca senta situ.* Æn. VI.

[t] *Lacryma oleastri.* Ex Dioscorid.

[u] *Olea autem ipsa arb. fruct. oliv.*, etc. E. Serv.: *Sed truncis oleæ melius.* Georg. II.

63. [a] *Orchades*, olivæ Græca etymologia a similitudine testiculorum vocatæ, quos Græci ὄρχεις vocant.

[e] 64. *Radiolæ*, pro eo quod oblongæ sunt in modum *radiorum*.

Paphiæ a *Papho* insula dictæ, unde prius allatæ sunt.

65. [c] *Lyciniæ*, eo quod optimum dent lumen. Nam λύχνος *lumen* est. Unde et *lychnum* nomen accepit. quia aptum est flammis et luminibus.

66. *Pausia* quam corrupte rustici *pusiam* vocant viridi oleo est suavi apta. [d] Et dicta *pausia*, quod *paviatur*, id est, *tundatur*, unde et *pavimentum*.

341 67. *Syria* dicta pro eo quod de *Syria* est allata, sive quia nigra est.

[e] *Crustumia* eadem et *volemis* dicta, eo quod *volam* complet magnitudine, hoc est, mediam manum, unde et *involare* dicimus. Quidam autem volemum Gallica lingua *bonum* et *magnum* intelligunt.

[f] *Colymbades* appellatæ...

68. *Oleum* autem ab *olea* nominatur. Nam, ut diximus [g] olea est arbor, unde derivatum fit *oleum*. [h] Sed quod ex albis fuerit olivis expressum vocatur *Hispanum*, a Græcis ὀμφάκιον appellatum. Quod autem ex fulvis et nondum mitibus fuerit expressum, *viride* appellatur. Quod vero ex nimium maturis, *commune* dicitur. Ex iis ad usum vitæ primum est Hispanum secundum viride, tertium commune.

69. [i] *Amurca* olei pars aquosa, ab *emergendo* dicta, id est, quod ab oleo se emergat, et fæx ejus sit. Hanc Græci *amorgen* vocant ex Latina lingua trahentes vocabulum.

342 70. *Gumen* Græcum nomen est, hoc enim κόμμι dicunt.

71. *Resinam* Græci ῥητίνην vocant, ῥέον enim Græce dicitur quidquid manat. Est enim lacryma sudore exhalata cignorum, ut cerasi, lentisci, balsami, vel reliquarum arborum, sive virgultorum, quæ sudare produntur, sicut et odorata Orientis ligna, sicut gutta balsami, ac ferularum, vel succinorum, cujus lacryma durescit in gemmam. [j] Prima est resina *terebinthina* omnium præstantior. Affertur autem ex Arabia Petræa, atque Judæa, et Syria, Cypro, et Africa, ex insulis quoque Cycladibus. Secunda est *lentiscina*, quæ *mastix* vocatur : hæc ex Chio insula deportatur. Tertia *pinalis*. Quarum alia πιτυΐνη, alia πευκίνη, alia liquida, alia arida, et afferuntur ex Tyrrhena Colophonia. Unde etiam nomen *Colophonia* resina sumpsit.

72. *Pix* Græcum nomen est, quam illi πίσσαν vocant. Alii volunt ex pino *picem* vocari; [k] hæc a Græcis appellatur *clonia* : nos *ramalem* dicere possumus, cujus [l] probabilis splendens, lævis et munda.

73. [m] Creandarum arborum naturaliter tria sunt genera; aut enim sua sponte nascuntur, aut ex seminibus fortuitu jacentibus surgunt, aut ex radicibus pullulant. Nam cætera usus invenit, favente natura.

74. [n] Omnia poma Latine neutri generis esse dicuntur; arbores autem feminini sunt generis, exceptis paucis, ut *hic oleaster*, *hoc siler*, ut Virgilius : *Molle siler*. Item *hoc buxum*, licet et *hæc buxus* dicatur. Nam superfluam quidam volunt facere discretionem, ut *hæc buxus* de arbore dicamus, *buxum* vero de ligno composito.

343 CAPUT VIII.

De arboribus aromaticis.

1. [o] *Aromata* sunt quæque fragrantis odoris, quæ India, vel Arabia mittit, sive aliæ regiones. Nomen autem *aromata* traxisse videntur, sive quod aris imposita divinis invocationibus apta videantur, seu quod sese aeri inserere ac miscere probantur. Nam qui est odor, nisi aer contactus?

2. *Thus* arbor Arabiæ, immensa atque ramosa, lenissimi corticis, [p] ramis ad aceris qualitatem; amigdalæ modo succum aromaticum fundens album, et masticatione velut in pulverem resolutum, et [q] cum frangitur, intus pingue est, et igni appositum facile ardescens. [r] Et appellatur apud nos *masculum*, eo quod sit natura rotundum in modum testiculorum. Reliquum planum, et pene scabrosum, minus optimum. [s]

[a] *Orchades.* Orchades etiam legi in vetustis Virgilii libris, non ut vulgo, *orchites*, admonuit Pierius.

[b] *Radiolæ.* Virg. :

Orchites et radii, et amara pausia bacca.

Radiolum vocat Colum., lib. XII, cap. 47, ut distingat (credo) a radio majore. De quo Cato, cap. 6. *In agro crasso et caldo oleam conditivam, radium majorem salentinam, orchitem.*

Liciniæ Liciniæ meminit Plin., lib. XV, cap. 2.

[d] *Et dicta pausia.* E Serv.

[e] *Crustumia item, et volema.* Pyrorum genera hæc sunt propterea inter oleas posita, quod Isidorus (ut diximus) Servii commentariis sine Virgilii carminibus est usus, id illi fraudi sæpe fuit. Qui Servii locum inspexerit, id ita esse facile comperiet.

[f] *Colymbades appellatæ.* E. Plin., Columell., Athen., lacunam facte expleas.

Olea est arbor unde derivatio est oleum. Verba sunt Servii.

[h] *Sed quod est alb. f. o. e. v. Hispanum a Græcis* ὀμφάκιον etc. Plin., lib., XII cap. 7 : *Omphacion ex olea adhuc alba expressa, deterius ex drupa, ita vocatur priusquam cibo matura sit, jam tum colorem mutans; differentia, quod hoc viride est illud candidum.* Porro de Hispano Galenus. lib, VI de Simpl. Medicam. : *Si oleum* (inquit) *gustatum stricti quidpiam præferat, frigidum censetur, quale est quod ab Iberia advehitur, quod Spanum, hoc est, Hispanicum, nominant.* Meminit quoque Hispani olei Aurelianus sæpe, ut lib. III Tard., cap. 2.

[i] *Amurca... ab emergendo.* Serv. : *Amurca per e cribitur, et per g pronuntiatur.*

[j] *Prima est resina terebinth.*, etc. E Dioscorid., lib. I, cap. 91, 92, et 95.

[k] *Hæc a Græcis appellatur clonia.* Mendose ergo apud Dioscoridem, cap. 95 : Πίσσα ἡ μὲν ὑγρὰ, ἣν ἔνιοι κῶνον καλοῦσι, cum legendum sit κλῶνον.

[l] *Probabilis splendens, lenis et munda.* Dioscorid.: Ἔστι δὲ καλὴ ἡ στίλβουσα, καὶ λεῖα, καὶ καθαρά.

[m] *Creandarum arborum... natura.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Princip. arboribus.*

[n] *Omnia poma... ligno composito.* Ex eodem, Æn. II, ad vers. *Foliis oleaster amaris.* In eo quædam emendanda ex Isid.

[o] CAP. VIII. *Aromata sunt quæque f. od. q. India.* — *Quæque*, id est, *quæcunque.*

[p] *Ramis ad aceris qualitatem*, etc. E Solin, cap. 46.

[q] *Cum frangitur intus pingue.* E. Diosc., lib. I, cap. 82

[r] *Et appellatur apud nos mascul.* Ex Plin., l. XII, c. 14.

[s] *Adulteratur autem admist.* E Dioscorid., ibid.

Adulteratur autem admista resina, sive gummi, sed dignoscitur sua proprietate. Nam thus igni impositum ardescit, resina fumescit, gummi vero liquescit calefactum.

3. [a] *Thus* autem a *tundendo* dicitur, quia dum gummi guttæ ex arbore cadunt in glebis miscentur; dum vero glebæ in pulverem rediguntur, thus carpitur, et virgulis tunditur, et sic inde manibus tollitur. Hoc et *Libanum* vocatum a monte Arabiæ, ubi Sabæi sunt. Nam mons eorum *Libanus* dicitur, ubi thura colliguntur,

4. [b] *Myrrha* Arabiæ arbor altitudinis quinque cubitorum, [c] similis **344** spinæ quam ἄκαντον dicunt, cujus gutta viridis atque amara, [d] unde et nomen accepit myrrha. [e] Gutta ejus sponte manans pretiosior est, elicita corticis vulnere vilior judicatur. Sarmenta ejus Arabes ignibus fovent, quorum fumo satis noxio, nisi ad odorem storacis occurrant, plerumque insanabiles morbos contrahunt. [f] Myrrha autem Troglodítica ab insula Arabiæ dicta, ubi melior colligitur, et purior.

5. [g] *Storax* arbor Arabiæ, [h] similis malo Cydonio, cujus virgulæ inter Caniculæ ortum cavernatim lacrymam fluunt. Distillatio ejus in terram cadens munda non est, sed cum proprii corticis scrobe servatur. Illa autem quæ virgis et calamis inhæserit, munda est, et albida; dehinc fulva fit solis causa, et ipsa storax calamites pinguis, resinosa, odoris jucundi, humecta, et veluti mellosum liquorem emittens. *Storax* autem dicta, quod sit gutta arboris profluens, et congelata. Nam Græci *stiriam* guttam dicunt, Græce autem στύραξ Latine *storax* dicitur.

6. [i] *Bdellium* Indiæ et Arabiæ arbor, cujus lacryma melior Arabica. Est enim lucida, subalbida, levis, pinguis, [j] æqualiter cerea, **345** et quæ facile molliatur, neque ligno, vel terræ commista, amara, odoris boni. Nam ex India sordida est, et nigra, et majori gleba. Adulteratur autem admisto gummi, qui non ita amarificat gustum.

7. [k] *Mastix* arboris lentisci gutta est. Hæc *granomastix* dicta est, quia in modum *granorum* est. Melior autem in Chio insula gignitur, odoris boni, [l] candoris ceræ Punicæ. Unde et splendorem cutis pulchrificat. Adulteratur autem interdum resina, vel thure.

8. [m] *Piperis* arbor nascitur in India, et in latere **A** montis Caucasi, quod soli obversum est, foliis ad juniperi similitudinem. Cujus silvas serpentes custodiunt, sed incolæ regionis illius, cum maturæ fuerint, incendunt. Et serpentes igne fugantur, et inde ex flamma nigrum piper efficitur. Nam natura piperis alba est, [n] cujus quidem diversus est fructus. Nam quod immaturum est, *piper longum* vocatur; quod incorruptum ab igne, *piper album;* quod vero cute rugosa et horrida fuerit, ex calore ignis trahit et colorem et nomen. Piper si leve est, vetustum; si grave, novellum : vitanda est autem mercatorum fraus. Solent enim vetustissimo piperi humecto argenti spumam aspergere, aut plumbum, ut ponderosum fiat.

9. *Aloa* in India atque Arabia gignitur, arbor odo- **B** ris suavissimi, ac summi. Denique lignum ipsius, vice thymiamatum altaribus adoletur, [o] unde et nomen traxisse creditur.

10. *Cinnamomum* dictum, quod cortex ejus in modum cannæ sit rotundus, et gracilis. Gignitur autem in Indiæ et Æthiopiæ regionibus, frutice brevi duorum tantum cubitorum, colore subnigro, vel cinereo, tenuissimarum virgarum. Nam [p] quod in crassitudinem **346** extenditur, despectui est; quod vero gracilius provenerit, eximium. Quod cum frangitur, visibile spiramentum emittit ad imaginem nebulæ, seu pulveris.

11. *Amomum* vocatum, quod veluti odorem cinnamomi referat. Nascitur in Syria et Armenia : [q] frutex ejus botrosum semen reddens sibi connexum, **C** flore albo veluti violæ, foliis similibus brioniæ, odore etiam bono, somnos suavificat.

12. [r] *Casia* nascitur in Arabia, virga robusti corticis, et purpureis foliis, ut piperis, Est autem virtutis cinnamomi similis, sed potentia inferior; unde pro cinnamomi vice duplex ejus pondus in medicamentis admiscetur.

13. [s] *Calamus aromaticus* a similitudine calami usualis vocatur. Gignitur in India multis nodis geniculatus fulvus, fragrans spiritus suavitate. Qui cum frangitur, in multas fit partes scissilis, simulans gustu casiam cum levi acrimonia remordente.

14. [t] *Balsami* arbor in Judæa intra terminos tantum XX jugerum erat. Posteaquam eamdem regionem

[a] *Thus autem sine asp.* E Serv., ad vers. *Molles sua thura Sab.* Georg. II.

[b] *Myrrha Arab. arb. alt. q. c.* E Solin.

[c] *Similis spinæ quam ἄκανθον vocant.* Serv., Georg. II : *Acanthus arbor est in Ægypto semper frondens. Ἄκανθος dicta, quia spinis plena est.*

[d] *Unde et nomen accepit* Nam myrrha e voce Hebræa fluxit, ut item cinnamomum, nardus, crocus; agallochus, sive aloe, auctore Hieronymo.

[e] *Gutta ejus sponte man.* E Solin.

[f] *Myrrha autem Troglodítica.* E Dioscorid. lib., cap. 180; sed *sinu* fortasse legendum pro *insula.*

[g] *Storax arbor Arab.* Donatus, in Adelph., sc. 1 : *Storax* (inquit) *ab odore.* Eadem vox legitur apud Solinum. *Styrax* apud Plin. et alios.

[h] *Similis malo Cydonio.* E Dioscorid., cap. 80; Plinius 12, cap. 25 : *cotoneo malo similem.*

[i] *Bdellium.* Vid. Diosc., cap. 81.

[j] *Æqualiter cerea.* Id est, undique cerca, Plinius : **D** *Esse autem debet translucidum simile ceræ.*

[k] *Mastix.* E Dioscorid., cap. 91.

[l] *Candoris ceræ Punicæ.*— *Tyrrhenæ ceræ,* Diosc. Sed hoc fortasse e Plinio, qui ceram Punicam candidissimam fieri dicit.

[m] *Piperis... similitudinem.* E. Solin., cap. de India.

[n] *Cujus quidem diversus est fructus.* Ex eod.

[o] *Unde et nomen traxisse creditur.* An quia, cum Græcis ἅλως sit *area, ara* pro *area* in glossis legit sive Isidorus, sive, quod magis credo, qui hæc illi adjecit.

[p] *Nam quod in crass... eximium.* E Solin., cap. 43. Vid. Theophr., lib. IX de Hist. Plant., cap. 5.

[q] *Frutex ejus botrosum sem.* E Diosc., lib. I, cap. 14.

[r] *Casia.* Ex eod., cap. 12.

[s] *Calamus aromatic.* E cap. 17.

[t] *Balsami arbor.* E Solin., cap. 48.

Romani potiti sunt etiam latissimis collibus propagata est, stirpe similis viti, **347** [a] foliis similis rutæ, sed albidioribus, semperque manentibus. [b] Arbor autem *balsamum*, lignum ejus *xylobalsamum* dicitur; fructus, sive semen, *carpobalsamum;* succus [c] *opobalsamum.* Quod ideo cum adjectione significatur, [d] eo quod percussus ferreis ungulis cortex ligni per cavernas eximii odoris guttam distillat; *caverna* enim Græco sermone ὀπὴ dicitur. Cujus guttam adulterant admisto Cyprino oleo, vel melle. Sed sincera probatur a melle, si cum lacte coagulaverit; ab oleo, si instillata aqua, aut admista, facile fuerit resoluta, præterea si laneæ vestes ex ipsa pollutæ non maculantur. Adulteratum quidem, neque lacte coagulat, et ut oleum in aqua supernatat, et vestem maculat. [e] Balsama autem si pura fuerint, tantam vim habent ut, si sol excanduerit, sustineri manu non possint.

CAPUT IX.

De herbis aromaticis, sive communibus.

1. Exstant et quarumdam herbarum nomina, quæ ex aliqua sui causa resonant, habentes nominum explanationem. Non tamen omnium herbarum etymologiam invenies : nam pro locis mutantur etiam nomina.

2. [f] *Folium* dictum, quod sine ulla radice innatans in Indiæ littoribus colligitur. Quod lino perforatum, siccant Indi, atque reponunt. Fertur autem Paradisi esse herba gustu nardum referens.

348 3. [g] *Nardus* herba est spicosa, unde et a Græcis ναρδοστάχυς appellata, quarum alia Indica, alia Syriaca vocatur, non quod in Syria nascatur, sed quod mons in quo invenitur alio latere Indiam spectat, alio Syriam. Est autem Indica multiformis, sed melior Syriaca, levis, fulva, comosa, spica parva, odoratissima, cyperum simulans. Quod si multum in ore tardaverit, linguam siccat. *Nardus Celtica* a regione Galliæ nomen traxit. Nascitur enim sæpius in Liguriæ Alpibus, [h] et in Syria, frutice parvo, radicibus in manipulo collectis ligamentis. Flos ejus tantum propter odorem bonus. Thyrsi ejus atque radiculæ utiles probantur usibus nostris.

A 4. [i] *Costum* radix herbæ est nascentis in India, Arabia, et Syria, sed melius Arabicum; est enim album, et leve, suave, jucundi odoris ; Indicum colore atro, et leve, ut ferula; Syriacum vero pondere grave, colore buxeo, odore acri, summum tamen album, leve, aridum, gustum incendens.

5. [j] *Crocum* dictum ab oppido Ciliciæ quod vocatur *Coricium*, quanquam et alibi nascatur, sed non tantum, vel tale, quale in Cilicia. Unde et a potiore parte nomen accepit. Nam multæ res nomina sumpserunt a locis ubi plus provenit et melius aliquid. [k] Optimum est autem, quod fuerit recens, odoris boni, albedine parva, porrectæ longitudinis, integrum, et neque in fragmenta comminutum, inspiratione bona, [l] et cum carpitur, manus inficiens, et
B leviter acre. Quod si ejusmodi non fuerit, aut vetustum, [m] aut infusum agnoscitur. Adulteratur autem admisto crocomagmate. Augendi quoque ponderis causa spuma argenti contrita adjicitur, et proditur, si pulverulentum reperitur, [n] atque decoctum ab odore proprio fuerit lapsum.

349 6. [o] *Crocomagma,* expressis aromatibus crocini unguenti, atque informato sedimine in pannusculos fit, et ideo sic appellatur.

7. [p] *Asarum* nascitur in umbrosis montibus, [q] foliis casiæ similibus, inter quæ flos juxta radicem purpureus, in quo semen continetur uvarum simile, radicibus pluribus, atque tenuissimis, et bene redolentibus, et est virtute similis nardo.

[r] *Phu* nascitur in Ponto, foliis oleastro similibus.

C 8. *Cyperus* a Græcis vocatur, quod habeat virtutem ferventem. [s] Radix ejus est junci trianguli, foliis porri similibus, radicibus nigris, sive contiguis, in similitudinem olivarum odoratissimis, atque acerrimis. Nascitur in paludibus, [t] atque vacuis locis. Traditur etiam alia species cyperi quæ in India nascitur, et appellatur lingua eorum *gingiber*.

9. [u] *Iris* Illyrica a similitudine *Iris* cœlestis nomen accepit. Unde et Latinis *arcumen* dicitur, quod flos ejus coloris varietate eumdem arcum cœlestem imitetur. Illyrica autem dicitur, quia in Illyrico pluri-

[a] *Foliis similis rutæ s. a. s. q. m.* E Dioscor., c. 18.

[b] *Arbor autem balsamum.* E Serv., Georg. II.

[c] *Opobalsamum. Quod ideo cum adjectione signif.*, etc. Ex Hegesipp., lib. 4, cap. 17.

[d] *Eo quod percussus ferreis ung.* Ita quidem Diosc. et Theophrastus. Melius Plinius : *Ferro lædi vitalia odit.* Et Tacit. v Hist.: *Si vim ferri adhibeas, pavent venæ.* Hegesipp., lib. I : *Virgultisque innascitur, quæ acutis lapidibus incidunt pueri agricolar.*

[e] *Balsama autem, si pura fuerint.* E Serv., Georg. ., α ἰ illud : *Quid tibi odorato referam?*

[f] CAP. IX. *Folium dictum,* etc. E Dioscorid., lib. I, cap. 11.

[g] *Nardus.* Ex eod., cap. 6.

[h] *Et in Syria.—Istria* legerim, ex Dioscorid., cap. 7.

[i] *Costum.* Ex cap. 15.

[j] *Crocum dictum ab oppid.* E Serv., Georg. I, ad vers. *Croceos ut Tmolus odores.*

[k] *Optimum autem,* etc. E Dioscorid.

[l] *Et cum carpitur manus inficiens.* Dioscorid,,: Βάπτων ἐν πιέσει τὰς χεῖρας, hoc est, *tingens humectatione manus.*

[m] *Aut infusum.* Dioscorid., βεβρεγμένος, id est, *dilutum.*

[n] *Atque decoctum.* Id est, *defrutum.* Dioscorid. : Καὶ τὸ τὴν ὀσμὴν ἐψηματώδη τυγχάνειν. Qui *decoctum* hic
D substituunt, quid decoquere sit non satis vident.

[o] *Crocomagma.* Dioscorid., cap. 26, et Plin., lib. XXI, cap. 20.

[p] *Asarum.* E Dioscorid., cap. 9.

[q] *Foliis casiæ similibus.* Imo hederæ similibus Dioscor. Φύλλα ἔχων κισσῷ ὅμοια. Et Plinius. lib. XII, cap. 13, *hederæ foliis.* Ergo κασσίᾳ pro κισσῷ legisse videtur vetus Dioscoridis interpres, quo est usus Isidorus.

[r] *Phu.* E Dioscor., cap. 10. Plinius lib. XII, cap. 11.

[s] *Radix est junci trianguli.* Hoc cauli tribuit Diosc. : Καυλὸν γωνιώδη.

[t] *Atque vacuis locis.* Contra Dioscor. : Ἐν τόποις ἐργασίμοις, id est, *cultis;* error ergo interpretis, qui ἀργοῖς fortasse legit, aut ἀργοσίμοις.

[u] *Iris Illyrica.* E Dioscor., cap. 1.

ma, et violentissima est : species ejus foliis gladioli similibus, radice aromatica, odoris boni. A

10. [a] *Acorum* foliis Iridis similibus, radicibus saporis [b] acerrimi, sed odoris jucundi, propter quod et aromatica est.

[c] *Meu...*

[d] *Cardamomum...*

350 11. [e] *Squinum*, melius quod in Euphrate nascitur quam quod in Arabia, fulvum, multiflorum, purpureum, tenue odoris rosei, cum manu fricatur, gustu multum incendit linguam, atque mordet. Hujus [f] flos σχίνανθος dicitur. Ἄνθος enim Græce *flos* nuncupatur.

12. *Thymum* appellatum, quod flos ejus odorem refert. De quo Virgilius : *Redolentque thymo fragrantia mella.*

13. [g] *Epithymum* Græcum nomen, quod Latine dicitur *flos thymi*. Nam flos Græce *thymum* vocatur. Est autem flos tymbræ similis. B

14. [h] *Sampsuchus* est, quem Latini *amaracum* vocant. Cujus nominis usum Virgilius etiam ad Venerem referens ait :

Ubi mollis amaracus illum
Floribus, et dulci aspirans complectitur umbra.

Apta est autem hæc herba unguentis. [i] Unde et nomen traxit amaracus a puero cujusdam regis, qui casu lapsus dum ferret unguenta, novum et gratissimum ex confusione odorem creavit.

15. [j] *Hyacinthus* herba est habens florem purpureum. Traxit autem nomen a puero quodam nobili qui in saltibus inter purpureos flores repertus est interfectus, deditque nomen herbæ **351** puerilis funeris casus. [k] Est autem radice et flore bulbi similis, pueros a pubertate retinens. C

16. [l] *Narcissus* herba fabulose impositum nomen habet, a quodam puero cujus membra in hunc florem transierunt, qui et nomen Narcissi in appellatione custodit, et decus pulchritudinis [m] in candore retinet foliorum.

17. *Rosa* a specie floris nuncupata, quod rutilante colore *rubeat.*

18. *Lilia* lactei, floris herba, unde et nuncupata, [n] quasi *liclia*, [o] cujus, dum candor sit in foliis, auri tamen species intus effulget.

19. [p] *Viola* propter vim odoris nomen accepit. [q] Hujus genera sunt tria, *purpureum, album, melinum.*

20. [r] *Acanthus* herba Ægyptia semper frondens, spinis plena, flexili virgulto.

21. In cujus imitatione arte vestis ornatur, quæ *acanthina* dicitur, et *acanthis* dicta.

22. [s] *Hedera* dicta, quod arboribus reptando *adhæreat.* De qua Virgilius :

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

Alii hederam **352** aiunt vocatam, [t] quod *hædis* supra lactis abundantiam in escam a veteribus præbebatur.

23. [u] Hederæ frigidæ terræ indices sunt secundum physicos. Nam antipharmacum ebrietatis est, si quis potus hedera coronetur.

24. *Elleborum* memorant in Græcia circa *Elleborum* quemdam fluvium plurimum gigni, atque inde a Græcis appellari. Hoc Romani alio nomine *veratrum* dicunt, pro eo quod sumptum, motam mentem in sanitatem reducit. Duo sunt autem genera, [v] album et nigrum.

25. *Acone* portus est Bithyniæ, qui proventu malorum graminum usque adeo celebris est, ut noxias herbas *aconita* illinc nominemus. [y] Nam *toxica*

[a] *Acorum.* Ex cap. 2.

[b] *Acerrimi saporis, sed odoris jucundi.* Vox *saporis* deerat in omnibus libris, quam e Dioscor. reposuimus; ille enim : Δρυμίας τῇ γεύσει, καὶ τῇ ὀσμῇ οὐκ ἀηδύς. Plinius quoque, *Gustu acres, odore non ingratas.*

[c] *Meu...* Vid. Dioscorid., cap. 3.

[d] *Cardamomum...* Idem, cap. 5, et lib. II, cap. 185.

[e] *Schœnus melior.* Vid. Dioscorid., cap. 6. Qui primam laudem Nabathæo Schœno, secundam Arabico tribuit, Libycum inutilem esse ait. Cætera conveniunt.

[f] *Flos schœnantos.* — *Squinantos*, apud Pallad., in Octob., tit. 14. Apud Aurelianum non semel, mendose, sed ita fortasse tunc et proferebant et scribebant.

[g] *Epithymum.* Dioscorid., lib. IV, cap. 179, ἐπίθυμον θύμον ἐστὶν ἄνθος. Vid. Plin., lib. XXVI, cap. 8.

[h] *Sampsuchus.* Ita quoque ab Aureliano et Hesychio; ab aliis *sampsuchum* effertur.

[i] *Unde et nomen amaracus.* E Serv., Æn. I, *Ubi mollis amaracus illum.*

[j] *Hyacinth.* Serv., eclog. 3, et Ovid. lib, X.

[k] *Est autem radice, et flore bulbi.* Vid. Dioscorid., lib. IV, cap. 63.

[l] *Narciss.* Ovid., lib. III.

[m] *In candore retinet folior.* — *Florum* potius, nisi *folia florum* intelligas, ut mox de liliis, ex Ambros., *cujus dum candor sit in foliis.* Diosc., ἄνθος λευκόν.

[n] *Quasi liclia.* Al., *quasi liglia.*

[o] *Cujus dum candor sit in fol... effulget.* Verba sunt Ambros., Hexam. III. cap. 8.

[p] *Viola propter vim odoris.* — *Doloris* libri omnes, præter Rom., mendose, ut apparet, Ambros. : *In quibus nescias, speciesne amplius florum, an vis odora delectet.*

[q] *Hugus genera sunt tria.* Quatuor retulit Dioscorid. : λευκὸν, μήλινον, κυανοῦν, πορφυροῦν. Tria Plinius : *Purpureæ, luteæ, albæ.*

[r] *Acanthus.* Locus conflatus ex tribus Servii locis, Georg., II, Æn. I, et eclog. 4.

[s] *Hedera*, Festus : *Hedera dicta, quod hæreat, sive quod edita petat, vel quia id cui adhæserit edat.*

[t] *Quod hædis supra lactis abund.*, etc. Columell., lib. VII, cap. 6, de Hædis : *Qui ubi editi sunt eodem modo, quo agni, educantur, nisi quod magis hædor, lascivia compescenda, et arctius cohibenda est; tum super lactis abundantiam samera, vel cythisus, aut hedera præbenda.* D

[u] *Hederæ frigidæ terræ indices.* E Servio, Georg. II : *Hederæ pandunt vestigia nigræ.*

[v] *Album et nigrum.* Quæ post hæc leguntur in quibusdam Editis absunt ab omnibus Manusc. Sunt vero Ambrosii verba, lib. III Hexam., cap. 9. Quæ propterea hic ascribemus : « Hanc autem periti loquuntur escam esse et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitant..., » etc., usque ad *salutem.*

[x] *Acone portus est Bithyniæ, qui proventu malor. gr.* E Solin., cap. 55.

[y] *Nam toxica venena ex eo dict.* Plin., lib. XVI, cap. 10 : *Sunt et qui taxica hinc appellata dicant venena, quæ nunc toxica dicimus.*

venena ex eo dicta, quod ex arboribus *taxeis* exprimantur, maxime apud Cantabriam.

26. [a] *Euphorbium* dictum, quod ejus succus oculorum acuat visum. Cujus vis tanta est, ut duris carnibus superadjecta citius coqui compellat. Nascitur in multis locis, sed plurima in Mauritania.

27. [b] *Laser* herba nascitur in monte Oscobagi, ubi et Ganges fluvius oritur, [c] cujus succus dictus primum *lacsir*, quoniam manat in modum lactis, deinde usu derivante, *laser* nominatum est. Hoc **353** est, a quibusdam *opium Cyrenaicum* appellatum quoniam et apud Cyrenas nascitur.

28. [d] *Aloe* herba amarissimi succi.

[e] *Panace* herba fragrantis odoris, thyrso ferulæ similis, ex qua profluit succus, qui *opopanace* dicitur, crocens et pinguis, odore gravis, et amarissimus.

Galbanum succus est ferulæ.

29. *Dycta* est mons Cretæ, ex quo *dyctamnum* herba nomen accepit, propter quam apud Virgilium cerva vulnerata saltus peragrat Dyctæos. Tantæ enim potentiæ est, ut ferrum a corpore expellat, sagittas excutiat; unde et ejus pabulo feræ percussæ sagittas a corpore inhærentes ejiciunt. [f] Hanc quidam Latinorum *poleium Martis* dicunt propter belli tela excutienda.

30. [g] *Mandragora* dicta, quod habeat mala suave olentia in magnitudinem mali Matiani. [h] Unde et eam Latini *malum terræ* vocant. [i] Hanc poetæ ἀνθρωπόμορφον appellant, quod habeat radicem formam hominis simulantem. [j] Cujus cortex vino mistus **354** ad bibendum datur iis quorum corpus propter curam secandum est, ut soporati dolorem non sentiant. Hujus species duæ : femina, foliis lactucæ similibus, [k] mala generans in similitudinem prunorum. Masculus vero, foliis betæ similibus.

31. [l] *Papaver* herba somnifera. De qua Virgilius *Lethæo perfusa papavera somno*. Soporem enim languentibus facit. Ejus alia est usualis, alia agrestis, ex qua fluit [m] succus, quem *opium* appellant.

A 32. *Colocynthis* cucurbita agrestis, et vehementer amara, quæ similiter, ut cucurbita flagella, per terram tendit. [n] Dicta autem colocynthis, quod sit fructu rotundo, atque foliis, ut cucumis usualis.

33. [o] *Centauream* Græci vocant, quoniam a Chirone *Centauro* fertur reperta. Eadem et λιμνήσιος, quia locis humectis nascitur. Eadem et *fel terræ* propter amaritudinem.

34. *Glycyrrhiza* Græce ex eo dicta, quod dulcem radicem habeat, γλυκὺ enim *dulce* Græci dicunt. Eadem ἄδιψος, quia sitientibus sitim sedat.

35. [p] *Dracontea* vocata, quod hasta ejus varia sit in modum colubri, similitudinemque draconis imitetur, vel quod eam herbam vipera timeat.

36. [q] *Chelidonia* ideo dicitur, vel quod adventu hi-
B rundinum **355** videtur erumpere, vel quod pullis hirundinum si oculi auferantur, matres eorum illis ex hac herba mederi dicuntur.

37. [r] *Heliotropium* nomen accepit primo, quod æstivo solstitio floreat, vel quod solis motibus folia circumacta convertat. Unde et a Latinis *solisequia* nuncupatur. Nam et sole oriente flores suos aperit; idem se recludit, cum sol occubuerit. Ipsa est quam Latini *intubum silvaticum* vocant. [s] Hæc et *verrucaria*, quod extinguat *verrucas* ex aqua pota, vel in cataplasmate posita abstergat.

38. [t] *Pentaphyllon* a numero foliorum dicta, unde eam Latini *quinque folium* vocant : herba adeo munda, ut purificationi et templis adhiberi a gentilibus solita esset.

C 39. [u] *Hyssopus* herba purgandis pulmonibus apta. Unde et in Veteri Testamento per hyssopi fasciculos aspergebatur agni sanguine, qui mundari volebat. Nascitur in petris hærens saxo radicibus.

40. [s] *Reubarbarum*, sive *reuponticum* : illud, quod trans Danubium in solo barbarico; istud, quod circa Pontum colligitur, nominatum est. *Reu* autem *radix* dicitur. *Reubarbarum* ergo, quasi *radix barbara*. *Reuponticum*, quasi *radix pontica*.

---

[a] *Euphorbium dict.* Etymologiæ, opinor, meminisse Isidorus noluit, et hic, ut sæpe alias, aliquid a Braulione, vel potius a posteris additum. Plinius ab Euphorbo, Jubæ regis medico, nomen duxisse putat.

[b] *Laser herb. n. in monte Oscobagi.* Al., *Osabagi.* Quis vero hic mons, nos ad conjecturam evadere nunquam quivimus.

[c] *Cujus succus dictus primum lacsir.* Solin., cap. 40 : *Dictum primum lac sirpicum, quoniam manat in modum lacteum; deinde, usu derivante, laser nominatum.* Columella vero, lib. 6 : *Radix, quam silphion Græci vocant, vulgus nostra consuetudine laserpitium appellant.* Et diversum fuisse laserpitium, a sirpe videtur. Plautus in Rudente :

Teque oro, et quæso, si speras
Tibi hoc anno multum futurum sirpe, et laserpitium.

Vid. Plin., lib. XIX, cap. 3.

[d] *Aloe herb. a. s.* Dioscor., lib. III. cap. 25.

[e] *Panaces.* E Dioscor., lib. III. cap. 55.

[f] *Hanc quidam latinorum pulegium.* Plin., lib. XX, cap. 14.

[g] *Mandragora dicta, quod.* Ne hic quidem de veriloquio cogitavit.

[h] *Unde et eam Latini malum terræ.* Dioscorid. : Ῥωμαῖος Μάλα κανίνα, οἱ δὲ Μάλα τεῤῥέστρια.

[i] *Hanc poetæ anthropomorphon.* Quos imitatus est Columella :

Quamvis semihominis vesano gramine feta
Mandragoræ pariat flores, mœstamque cicutam.

[j] *Cujus cortex vino mist.* E Dioscor., l. IV, cap. 76.

D [k] *Mala generans in similitudinem prunorum.* Dioscor. : Μῆλα οὔοις ἐμφερῆ, id est, *sorborum.*

[l] *Papaver.* Dioscor., lib. IV, cap. 65.

[m] *Succus quem opium vocant.* Sic Plinius, lib. XX, cap. 18. Dioscor., τὸν ὀπόν.

[n] *Dicta autem collocynthis quod s. f. r.* Neque hic est, quod in etymologia moreris. Dioscor. : Καρπὸς περιφερὴς, ὅμοιος σφαίρα μέση, πικρὸς ἰσχυρῶς.

[o] *Centauream.* E. Diosc., III. c. 9, et Plin. 25, c. 6.

[p] *Dracontea.* Ex eod., lib. II, cap. 196.

[q] *Chelidonia.* Ex eod., lib. II. cap. 211.

[r] *Heliotrop.* Vid. Dioscor., lib. IV, cap. 193, et Plin., lib. XXII, cap. 21.

[s] *Hæc et verrucaria.* Vid. Plin.

[t] *Pentaphyllon.* E Dioscor, lib. IV, cap. 42.

[u] *Hyssopus herba purgand. pulm.*, etc. Ex August., in ps. L.

[v] *Reubarbarum.* Vid. Dioscor., lib. III, cap. 2.

41. *Hyoscyamos* a Græcis, a Latinis herba calicularis, quod calculi ejus in figuram cantharorum nascantur, ut est mali Punici,[a] quorum ora serata sunt, habentia intrinsecus semina papaveris **356** similia. Hæc herba et insana vocatur, quia ejus usus periculosus est. Denique si bibatur, vel edatur, insaniam facit, vel somni imaginem torpidam. Hanc vulgus *milimindrum* dicit, propter quod alienationem mentis inducis.

42. *Saxifraga* vocata, quod semen ejus petras in vesica frangat, atque comminuat.

Gentiana nomen sumpsit, ut medici memorant, ab inventore, radicibus aristolochiæ similibus. Nascitur sub Alpibus, atque Galatia Asiæ.

Satureia calida, et prope ignita. Unde illi et nomen inditum credunt, quod pronos facit in Venerem.

43. *Satyrion* dicta a Satyris, propter incendium libidinis, [b] quam vulgus *stingum* vocat, Venerem enim suscitat. Eadem et *orchis*, quod radix ejus in modum testiculorum sit, quos Græci ὄρχει vocant, Item et *leporina*, propter quod caulem mollem emittat.

44. *Urtica* vocatu, quod tactus ejus corpus adurat. Est enim igneæ omnino naturæ, et tactu perurit unde et pruriginem facit.

45. [c] *Artemisia* herba Dianæ a gentilibus consecrata est, unde et nuncupata, Græce enim *Diana* ἄρτεμις dicitur.

46. [d] *Chamæmelos* Græce dicta, quod mali Matiani odorem habeat, sitque brevis, terræque vicina.

47. *Chamædrys* a Græcis appellatur, quod sit brevis, et per terram stata, et minuta foliis parvissimis.

48. [e] Pæon quidam medicus fuit, a quo *Pæonia* herba perhibetur inventa, ut Homerus dicit. Hanc quidam *glycysiden* vocant, quod dulcis saporis sit, vel *pentorobon* a numero granorum, vel, ut alii *dactylosam* a digitorum similitudine. Nascitur in silvis.

49. *Buglossos* a Græcis dicta, eo quod folia asperrima ad modum **357** *linguæ bovis* habeat. [f] Quæ mirum in modum ob sapientiam nutriendam vino infundenda a veteribus memoratur. Convivii quoque hilaritatem præbere fertur. Pro olere etiam sumitur.

50. [g] *Arnoglossos*, id est, *agni lingua*, quæ a Romanis *plantago* dicitur, quod planta ejus cito
A adhæreat terræ. Hac multi pro olere vescuntur.

51. [h] *Herpyllus*, quæ apud nos *serpillus* vocatur, pro eo quod radices ejus longe *serpant*. Eadem et *matrisanimula*, propter quod menstrua moveat.

52. [i] *Aristolochia* dicitur, quod mulieribus fetis optima sit. Nam supersessa post partum, matricem beneficio vaporis expurgat. Hujus herbæ genera sunt duo : quarum una *aristolochia rotunda* dicitur, propter quod rotundam radicem habeat; altera *aristolochia longa*, quia longam radicem habet, cum ramis et foliis longioribus, quam etiam et *dactylitem* vocant, quod sit radice robore digitali, et longa.

53. [j] *Erigeron* nomen a Græcis dicitur, quod vere primo senescat. Unde et eam Latini *senecionem* vo-
B cant. Nascitur per macerias.

54. [k] *Psyllios* dicta, quod semen pulicis simile habeat. Unde eam Latini *herbam pulicarem* vocant.

55. [l] *Hierabotane*, ideo a Græcis hoc nomen accepit, quod [m] remediis ac ligamentis hominum, et purificationibus sacerdotum, **358** [a] gentilibus probaretur apta. Unde et eam pontifices *sagmen* appellabant, quasi *sancimen*, hæc *verbena*, quia pura.

56 [n] *Paliurus* herba asperrima, et spinosa.

[o] *Struthios*, quam quidam herbam lanariam vocant, eo quod plerique lanam ex ea lavent. Nascitur in locis cultis.

Splenos dicta, quod *splenem* auferat.

57 *Cimicia* propter similitudinem cimicis. Unde et eam Græci κορίον vocaverunt. Nascitur in locis
C asperis atque cultis.

58. *Marrubium*, quod Græci *prasium* dicunt, vocatum propter amaritudinem. Nascitur in campis.

59. [p] *Pulegium* apud Indos pipere pretiosius est. [q] Habet autem vim thermanticam, calefacit, et deducit, extenuat, et purgat, et digerit.

60 [r] *Absinthium* Græcum nomen, cujus probabilius est quod in Ponti regione nascitur, unde et *absinthium Ponticum* nominatur.

61. [s] *Symphyton* Græce dictum, eo quod tantam in radice virtutem habeat, ut frusta carnis aspersa in cacabo coagulet.

62. [t] *Polypodium*, herba cujus radix hirta, atque crinita, ut est *polypus*, ex quo derivatum, ut *polypodion* diceretur. [u] Nascitur in teneris petrarum ter-
D ris, sive quercubus vicinis.

[a] *Quorum ora serata*. Dioscor. Vid. alii.

[b] *Quam vulgus stingum*. F., *scind cum*. Vid. Dioscor., lib. III, cap. 135, et Plin., lib. XXVIII, cap. 28.

[c] *Artemisia*. Plin., lib, XXV. cap. 7.

[d] *Chamæmelos*. Dioscor, III, cap, 154.

[e] *Pæon*. Idem, cap. 157, et Plin., XXV, cap. 4.

[f] *Quæ mirum in modum ob sap.*, etc. *Ob lætitiam*; ita enim reddidit Plinius (εὐφροσύνην) quæ est apud Dioscor.

[g] *Arnoglossos*. Dioscor., II, cap. 153.

[h] *Herpyllus*. Vid. Serv., eclog. 2.

[i] *Aristoloch*. Plin., XXV, cap. 8, et Dioscor, III. cap. 4 et 5.

[j] *Erigeron*. E Diosc., IV, cap. 97.

[k] *Psyllios*. Ex Diosc. et Plin.

[l] *Hierabotane* Vid. Plin., XXV, cap. 9, et XXII, cap. 2, et Diosc.

[m] *Remediis ac legationibus*.—*Ligamentis* libri omnes male. Plin., lib. XXII, cap. 2 : *Quoniam non aliunde sagmina in remediis publicis fuere, et in sacris legationibus verbenæ*.

[n] *Paliurus*. E Serv., eclog. 5.

[o] *Struthios*. E Dioscorid. et Plin.

[p] *Pulegium apud Ind. p. pretiosius*. Verna sunt Hieronym., epist. 83, ad Evagrium.

[q] *Habet autem virtutem therm.*, etc. Ex Dioscor., lib. III, cap. 36. Sed absunt hæc a veteribus lib.

[r] *Absinthium*. E Dioscorid.

[s] *Symphyton*. Ex eod.

[t] *Polypodium*. Ex eod.

[u] *Nascitur in teneris petrarum terris*. Id est, in muscosis petris. Si ita licet interpretari verba Diosc.

63. [a] *Poliona* Græcis, a Latinis *omnimorbia*, quod multis morbis subveniat. Nascitur in montibus et duris locis.

359 64. [b] *Scammonia,* quam latini *acridium* vocant, herba succi plena, quæ colligitur sub cavata radice. Denique terram rotunda cavitate fodiunt; tum suppositis, aut cochleis, aut nucis foliis excipitur succus, atque siccatus aufertur. Venit autem sæpius probabilior ex Mysia Asiæ. Huic contrarius, atque falsus ex Syria, atque Judæa.

65. [c] *Daucus* foliis feniculi similis, thyrso bipalmis. *Citocatia* dicta, quod ventrem cito depurget, quam vulgus corrupte *citocatiam* vocat.

66. [d] *Lappa* dicta, quod habeat caulem ingentem per terram disposita. Hæc herba a Græcis φιλάνθρωπος vocatur, quod vestibus hominum inhærcat ob asperitatem sui. Nascitur juxta muros.

67. *Capillus Veneris* vocatus, sive quod delapsos post alopeciam capillos recreat, vel quod capillorum fluores coercet, vel quod sit virgulis nigris lenibus cum splendore, quasi capilli. Nascitur in aquosis locis.

68. [e] *Rubia* dicta, quod radix ejus sit *rubra,* unde et colorare lanas perhibetur.

360 69. [f] *Anchusa*, cujus radix contrita digitos inficit. Est enim colore sanguineo, unde etiam pictoribus ad purpuram effingendam usui est.

70. *Chamæleon*, quæ Latine *Viscarago* vocatur, eo quod *viscum* gignat, in quo hærent aves, quæ propria voluntate descendunt ad escam.

71. *Cicuta* propter quod in thyrso geniculato nodos habeat occultos, ut canna; sic dicitur *fossa cæca,* quæ occulta est. Hæc potui data interficit. Hanc in carcere Socrates bibit, et expiravit. Persius:

Dicere, sorbitio tollit quem dira cicutæ.

A Hæc dum hominibus venenum sit, capellas efficit pingues.

72. [g] *Trifolium* est, quod Græci τρίφυλλον vocant, quod sit *foliis trinis* per singulas adnationes.

73. *Phlomos*, quam Latini *herbam lacernarem* vocant, ab eo quod ad lychnia proficiat. Eadem et *lucubros*, quod lucem præbeat umbris.

74. *Pyretron*, Græce dicta, quod habeat radicem incendiosam, atque coacervantem.

75. [h] *Althea*, malva agrestis, sive malvæ viscus, sed *althea*, quod in *altum* surgit, et viscus, quia glutinosa est.

76, [i] *Origanum*, quod Latine *colena* interpretatur, propter quod infusum coloret vinum,

461 77. [j] *Tithymallum* vocabulum sumpsit quod
B foliorum comam ad radium solis circumacta convertat. Nam Græci *solem* τιτᾶνα vocant, μαλλὸν *comam*, ex quo confectum est, ut *Tithymallum* diceretur. Hujus species septem diversis locis nascentes.

78. [k] *Strychnos*, quæ Latine *herba salutaris* vocatur, propter quod dolorem capitis et stomachi incendium mitigat. Eadem et *uva lupina* propter semen ejus uvæ simile.

79. [l] *Polygonus*, quam Latini *herbam sanguinariam* vocant, quod missa in naribus sanguinem moveat.

80. *Ambrosia*, quam Latini *Apium sylvaticum* vocant. De qua Virgilius:

Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere....

Apiago, quod flores ejus apes maxime appetunt
C *Portulaca*....

81. [m] *Ros marinus,* quam Latini ab effectu *herbam salutarem* vocant, cujus folia feniculi sunt similia, atque aspera, et rotatim terræ prostrata.

Φύεται ἐν πέτραις βρύα ἐχούσαις. Sed malim ego cum Chacone legere: *Nascitur in teneris petrar., sive in terris quercub. vicinis.*

[a] *Polion.* E Dioscor. Multa hic in Editis, quæ absunt a Manuscr. Gothicis.

[b] *Scammonia.* Ex eod.

[c] *Daucus f. f. s. thyrso bibalmis.* Dioscor., lib. III, cap. 76, τὸ δὲ μῆκος σπιθαμῆς. Quod autem σπιθαμαῖον *bipalmen* verterit vetus ejus interpres, mirari desinet, qui idem fecisse Plinium animadverterit, lib. XXVII, cap. 4. Nam quod Dioscorides de agerato dixit: Θάμνος ἐστὶ φρυγανώδης, σπιθαμώδης, ipse reddidit: *Ageraton ferulacea est duorum palmorum altitudine.* Scio eamdem Plinium σπιθαμὴν varie interpretari, aliquando *palmum*, ut lib. XII, cap. 19, et lib. XXII, cap. 21, et lib. XXVI, cap. 7 et 8, ex Dioscorid. et Theophrasto; nonnunquam etiam *semipedem*, ut lib. XXXIV, cap. 4, ex Theophrasto, lib. de Hist. Plant. II, cap. 8, et lib. XX, cap. 8, et lib. XXVII, cap. ultim. Interdum vero *cubitum*, ut lib. XXII, cap. 8, et lib. XXVI, cap. 8, de hyperico oleraceo frutice, tenui, cubitali. Aliis autem locis recte vertit *dodrantem*, ut lib, VII, cap. 2. Aut *duodecim digitos*, ut. lib. VIII, cap. 21. Nisi forte hi omnes loci corrupti apud Plinium, notis haud multum distantibus, et pro *bipalmem* TRIPALMEM, pro IV *digitos* XII DIGITOS, pro *tenui cubitali* SEMICUBITALI, et pro *semipede* SEMICUBITUM, apud illum legas.

[d] *Lappa dicta quod habeat caulem ingentem.* An ἀπὸ τοῦ λαπίζειν, quod est, insolenter se gerere? Vid. Plin., lib. XXVII, cap. 5,

[e] *Rubia.* ἐρυθρόδανον. Diosc., lib. III, cap. 160.

[f] *Anchusa.* Idem. lib. IV, cap. 25.

Trifolium per singulas adnationes.—Adnata vocat Plinius. lib. XXVIII, cap. 11. Quas Dioscorid. παραφυάδας Al., *adnotationes.*

[h] *Althea.* Diocorid., lib. III. cap. 163: Ἀλθαῖα, ἔνιοι δὲ ἰβίσκον καλοῦσι, μαλάχης ἐστὶν ἀγίας εἶδος. Pallad., in Octob., tit, 14: *Althæ, hoc est, hibisci folia.* Dicitur hodie a nostris *malvavisco.*

Origanum quod Latine colina. Al. *colerina;* al., *colena,* fortasse *conyla* (quæ, auctore Dioscoride, origani sylvestris est species) scribendum fuit; sed neque vox est Latina, neque etymologia colorandi convenit, sed mendis et additamentis scatent omnia.

[j] *Tithymalum.* Hoc quartum genus tithymali apud Plin., lib. XXVI, cap. 8. Quod *helioscopon* appellari ait. Etymologiam aptavit helioscopi significationi suo more Isidorus.

[k] *Strychnos quæ Latine herba salutaris.* Plin., lib. XXII, cap. 13: *Et nihil esse corporis malorum, cui non salutare sit strychnos, Zenocrates prædicat.* Vid. Diosc., lib. IV, cap. 69.

[l] *Polygonos.* Diosc., lib IV, cap. 4. Plin., XXVI, cap. ult.: *Polygonus pota menses ciet.* Alii vero sanguinem sistere tradidere.

[m] *Ros marinus.* E Dioscorid., lib. III, cap. 87. Sed quod aspera dixit folia τραχύτερα legisse videtur interpres, non παχύτερα, ut vulgo legitur.

Colocasia.....

82. *Mentha agrestis*, [a] quam Græci καλαμίνθην, nostri vulgo *nepetam*, vocaverunt, majoris virtutis, et vehemens in calore.

362 83. [b] *Genicularis* herba substernitur ob scorpionum vim repellendam.

Gladiolus, quod sit foliis gladii similibus, thyrso cubitali, floribus purpureis.

84. *Verbascum.....*

[c] *Agaricum* radix vitis albæ.

Calomites.....

Lappa.....

Lapago.....

Lapella.....

Beneola.....

Orcibeta.....

Mirobalanum...

85. [d] *Asphodelus*, quam Latini a colore *Albutium* vocant.

[e] *Scylla*. quod nocens sit, [f] de qua superstitio gentilium dicit, quod si integra ad limen suspendatur, omnia mala fugat.

86. *Chamæpitys* a Græcis dicta, quod terræ adhæreat, et odorem pini habeat. Hanc Latini *cucurbitularem* vocant, quod ex parte odorem *cucurbitæ* referat.

87. [g] *Staphysagria* nascitur in locis amœnis.

[h] *Asplenos* dicta, quod *splenem* auferat, sive *scolopendrios*, eo quod folia ipsius *scolopendro* animali sunt similia. [i] Nascitur in humidis petris.

88. [j] *Volvus* appellatus, quod radix ejus volubilis sit, et rotunda.

363 [k] *Stæchas* in insulis *Stæchadibus* nascitur, unde et nuncupatur.

89. *Cyclaminus* Græce dicta a quodam, qui Κύκλος vocatus est, qui primus virtutem hujus herbæ invenit, sive quod habeat radicem rotundam. Græci enim κύκλον *rotundum* vocant. [l] Cujus radix, aut succus, si vino fuerit admistus, ebrios facit. Nascitur in silvosis locis, et agris.

A 90. [m] *Ampelos* leuce, sive *byronia*, quam Latini *vitem albam* vocant, vel a qualitate coloris, vel quod ejus radix contrita, et corpori infricata teneriorem et candidiorem cutem reddat. Nam et succus baccarum ejus lac uberibus siccis reddit.

91. [n] *Ampelos melæna*, id est, *vitis nigra*, eademque *labrusca*, habens folia hederæ similia, in omnibus major quam vitis alba, baccas similiter habens, quæ in maturitate nigrescunt, unde et vocabulum sumpsit.

92. *Viticella* herba a Latinis appellata, quod sicut *vitis* quidquid proximum habuerit, apprehendat corymbis, quos annulos appellamus.

93. [o] *Buphthalmos* florem habet croceum oculo similem. Unde a Græcis nomen accepit. Est autem

B caule molle, [p] foliis coriandri similibus. Nascitur juxta muros civitatum.

94. [q] *Phlomos*, quam Latini *verbascum* vocant, quarum altera est masculus, albidioribus foliis, atque angustioribus : altera femina foliis latioribus, atque nigris.

95. [r] *Ferula* vocata a medulla. Nam illam Varro tradit esse ferulæ medullam, quam ἀπόδερον Græci vocant. Nonnulli a *feriendo* **364** ferulam dicunt. Hac enim pueri et puellæ vapulare solent : [s] hujus succus galbanum est.

96. [t] *Papyrus* dictus, quod igni et cereis est aptum, πῦρ enim Græci *ignem* dicunt.

Juncus dicitur, eo quod *junctis* radicibus hæ-

C reat.

97. [u] *Scirpus*, a quo tegetes texuntur sine nodo, de quo Ennius :

Quærunt in scirpo soliti quod dicere nodum.

Et in proverbio : *Qui inimicus est, etiam in scirpo nodum quærit.*

98. [v] *Fucus* genus herbæ est, de qua tingitur vestis : [x] dicta quia mentitur alienum colorem ; unde et Virgilius : *Discet mentiri lana colores.*

[a] *Quam Græci calaminthàm.* Vid. Dioscorid., lib. III, cap. 42 et 43.

[b] *Genicularis h. s. ob scorpion.* Id mentastro tribuit Plin., lib. XX, cap. 14, iisdem verbis, neque de polygonato (quod sciam) quisquam id prodidit. Ac neque Isidorus quidem, nisi valde fallor.

[c] *Agaricum radix.* Ita quidem Galenus atque alii existimavere, sed compertum est truncis adnasci fungi instar. Hic vasta lacuna in Gothicis.

[d] *Asphodelos albucum.* Al., *albutium.* Gloss., *albucinum.* Dioscorid. : Λευκόν ἀσφόδελον τέμνεσθαι κατὰ τὴν ἰσημερίαν ἐν ἔαρι χρή.

[e] *Scylla quod nocens sit.* Est namque σκύλλειν *vexare*, quo respexit fortasse Virgilius, eum de Scylla dixit eclog. 6 : *Dulichias vexasse rates.*

[f] *De qua superstitio gentilium.* Ex Dioscor., lib. II, et Plin., XXI, cap. 17.

[g] *Staphysagria... in locis amœnis.* Hæc tantum verba leguntur in Gothicis Cod. Quæ præterea leguntur, in Editis addita sunt ab aliquo Æsculapii filio, ex Dioscorid., Avicenna, et Averroe.

[h] *Asplenos.* Vid. Dioscorid., III, cap. 151, et Plin., XXVII, cap. 5.

[i] *Nascitur in humidis petris.* Quæ post hæc leguntur in Editis non sunt in Manusc. ; addita tamen sunt e Diosc. et Plin.

[j] *Volvus.* Apta scripturæ etymologia. Plinius et alii *bulvum*, Græci βόλβον dicunt.

[k] *Stæchas.* Ex Dioscorid., III, cap. 31.

[l] *Cujus radix, aut succus si vino*, etc. E Dioscorid., II, cap. 194 ; Plin., XXV, cap. 9 : *Narrant ebrietatem*

D *repræsentari addita in vinum.*

[m] *Ampelos leuce, sive bryonia.* Ex eod., lib. IV, cap. 151.

[n] *Ampelos melæna.* Ex. eod., cap. 185.

[o] *Buphthalmos.* Ex eod., lib. III, cap. 156.

[p] *Foliis coriandri. Feniculi*, Plinius et Dioscorides.

[q] *Phlomos.* De qua paulo ante. Vid. Diosc., IV, c. 104.

[r] *Ferula vocata a medulla.* Nempe quasi *ferens hilum.*

[s] *Hujus succus galvanum est.* Non cujuslibet, sed νάρθηκος ἐν Συρίᾳ γεννωμένου, ut ait Dioscorides, id est, *ferulæ cujusdam, quæ in Syria nascitur.*

[t] *Papyrus.* Vid. Plin. et Dioscor.

[u] *Scirpus a quo tegetes texuntur.* Plin., XXI, cap. 18, et Festus in *Scirpus.*

[v] *Fucus.* E Serv., Georg. IV.

[x] *Dicta, quia mentitur alienum colorem.* More fuci illius qui apem simulat.

99. *Alga* nascitur in aquis stantibus. Ita denique nomen sumpsit ab algore aquæ, vel quod alliget pedes, quia crassa est foliis aquam ex parte superantibus.

100. *Ulva*, et *typus* herbæ quæ circa fontes et paludes stagnaque nascuntur. Ex quibus *ulva*, id est, *alga mollis*, et quodammodo *fungus*, dicta ab *uligine*.

101. *Typhe* vero quæ se ab aqua inflat. Unde etiam ambitiosorum et sibi placentium hominum tumor *typhus* dicitur.

102. [a] *Carex* acuta herba et durissima, sparto similis, de qua Virgilius : *Et carice pastus acuta.*

103. [b] *Spartus*, frutex virgosus, sine foliis, ab asperitate vocatus. Volumina enim funium quæ ex eo fiunt aspera sunt.

104. *Gramen* a situ potius dictum, quod plurimorum agrorum sit. **365** [c] Unde illud Græci ἄγρωστιν vacaverunt ; [d] licet omnis herba *gramen* vocetur, ab eo quod *germinetur* ; sicut robur omne lignum, licet sit species, ab eo quod firmissima.

105. [e] *Filix*, a singularitate folii dicta. Denique ex una virgula altitudine cubitali una scissa folia gignitur replicata, velut pinna.

Avena...

Lolium...

106. *Zizania*, quod poetæ semper *infelix lolium* dicuut, quod sit inutile, et infecundum.

Fenum dictum, quod eo flamma nutritur, φῶς enim *flamma* est.

Manipulum dicimus fascem feni. Et dictus manipulus quod manum impleat.

CAPUT X.

De oleribus.

1. [f] *Hortus* nominatur, quod semper ibi aliquid *oriatur*. [g] Nam cum alia terra semel in anno aliquid creet, hortus nunquam sine fructu est.

2. *Olus* ab *alendo* dictum, eo quod primum homines ab oleribus alerentur, antequam fruges et carnes ederent. Tantum enim pomis arborum et oleribus alebantur, sicut animalia herbis.

3. *Caulis* est generaliter herbarum vel olerum A medius frutex, qui vulgo *thyrsus* dicitur, quod a terra sursum conscendat ; ex quo derivatum est, ut specialiter [h] quoddam genus olerum *caulis* diceretur, quia thyrsus ipsius amplius cæteris oleribus coalescit, **366** id est, crescit. Est autem generale nomen. Omnis enim frutex *caulis*.

4. [i] *Cyma* dicitur, quasi *coma*. Est enim summitas olerum, vel arborum, in qua vigens virtus naturalis est.

5. [j] *Malva* ex parte Græco vocabulo appellatur ἀπὸ τοῦ μαλάσσειν, eo quod molliendi alvum solvendique naturam habeat. [k] Cujus succo si quis se oleo misto perunxerit, ab apibus negatur feriri. Folia ejus ex oleo trita et imposita scorpionibus, [l] creduntur afferre torporem.

6. *Pastinaca* vocata, quod radix ejus præcipuus B *pastus* sit hominis. Est enim odoratu jucunda, cibo delectabilis.

7. [m] *Rapa* dicta a *rapiendo*, id est, comprehendendo. Est autem radice amplior napo, sapore dulcior, et folio tenui.

8. *Napus* a similitudine rapæ vocatus, nisi quod foliis latior, et radicis gustu subacrior est. Nominis autem affinitas in utrisque inde pene communis, quia utrumque semen in alterum vicissim mutatur. [n] Nam rapa in alio solo, ut Æmilianus ait, per biennium mutatur in napum, alio vero napus transit in rapam.

9. *Napocaulis* ex duobus oleribus compositum nomen habet, quia dum sit sapore napo similis, non in radice, sed in thyrsum conscendit, ut caulis.

Sinapis appellatur, quod folii sit similis napis.

C 10. *Raphanum* Græci, nos *radicem* vocamus, [o] eo quod **367** deorsum totus nititur, dum reliqua olera in summa magis prosiliant; [p] cujus semine macerato quisquis suas manus infecerit, serpentes impune tractabit. [q] Siquidem ex ipsius radice etiam ebur albescit. In cibo quoque venenis obsistit. [r] Nam contra venena hujus radices, nuces, lupini, citrium, apium prosunt, sed contra futurum, non contra acceptum venenum. Unde et apud veteres ante alias epulas hæc solebant mensis apponi.

[a] *Carex.* E Serv., eclog. 3.

[b] *Spartum... ab asperitate.* Etymologiam nihil moror.

[c] *Unde illud Græci* ἄγρωστιν. Ita interpretatur ἄγρωστιν Hieronym. epist. 19.

D [d] *Licet omnis herba gramen... cum sit, et species.* Verba Servii, Æn. XII.

[e] *Filix... una scissa folia gignitur.* Diosc., lib. IV, cap. 188, et Plin., XXVII, cap. 9. Notandus vero Gothicismus, nam *folia* singulari numero non semel utitur. Sed hæc librariorum vitio magis putamus accidisse quam Isidori.

[f] CAP. X. *Hortus nom. q. s. i. a. o.* Festus *Hortus apud antiquos omnis villa dicebatur, quod ibi qui arma capere possent, orirentur.* Vel Longus : *Hortus quoque non desiderabat aspirationem, quod ibi herbæ oriantur, id est, nascantur, sed tamen a consuetudine accepit.*

[g] *Nam cum alia terra*, etc. E Servio, Georg. IV, adverb. Hellespontiaci.

[h] *Quoddam genus olerum caulis.* — *Brassica* Pallad., in Febr., tit. 24.

[i] *Gyma d. quasi coma.* Imo quasi κύημα, hoc est, *fetus*, auctoribus Theophr., lib. VII de Hist. Plant., et Galeno, II de Facult. Elem., cap. 58. Utuntur hac voce Celsus, Columell. et Plin.

[j] *Malva.....eo quod molliendi.* Plin., lib. XX, cap. 21.

[k] *Cujus succo.* Ex cod., et Diosc., lib. II.

[l] *Scorpionibus creduntur afferre t.* E Plin., lib. XX, cap. 4.

[m] *Rapa d. a rapiendo.* Imo a Græca voce ῥάφυς, sive ῥάπυς, *rapum* neutro genere enuntiat Columella.

[n] *Nam rapa in alio solo.* Ut Palladius inquit lib. VIII, cap. 2 ; et Columell. lib. II, cap. 10.

[o] *Eo quod deorsum totus nititur.* Ex eodem Palladio, in Januario, tit. 14

[p] *Cujus semine macer.*, etc. Ex Plin., XX, cap. 4.

[q] *Siquidem ex ipsius radice etiam ebur albescit.* Hæc si tollas, melius cohærebunt cætera, sed aliquid deesse credo. Plinius, IX, cap. 5, de Raphanis: *Utilissimi in cibis hiberno tempore existimantur, iidemque dentibus semper inimici, quoniam atterant, ebora certa poliunt.*

[r] *Nam contra venena radices... apponi.* E Servio,

11. [a] *Lactuca* dicta est, quod abundantia *lactis* exuberet, [b] seu quia lacte nutrientes feminas implet. [c] Hæc et in viris Veneris usum, coercet.

Lactuca agrestis est [d] quam *sarraliam* nominamus, eo quod dorsum ejus in modum serræ est.

12. [e] *Intubus* Græcum nomen est. Et *intubus*, quod *intus* sit *tophus*.

Cepa vocatur, quia non aliud est, nisi tantum *caput*.

13. [f] *Ascalonia* nuncupata ex una urbium Palæstinæ, quæ *Ascalon* dicitur, unde prius advecta est.

14. [g] *Allium* dictum quod *oleat*.

[h] *Ulpicum* appellatum, quod allii odorem habeat.

[i] *Phaselus* vocari aiunt, a *Phaselo* insula Græciæ, ubi non procul mons Olympus est.

15. *Porrum*, cujus duo genera sunt, capitatum et sectile. Capitatum majus, sectile parvulum.

368 *Beta* apud nos oleris genus, apud Græcos littera est.

Blitum genus oleris, saporis evanidi, quasi vilis beta.

16. *Cucumeres*, quod sint interdum amari, [j] qui dulces nasci perhibentur, si lacte mellito eorum semen infundatur.

17. *Cucurbita.....*

Apopores.....

Pepo.....

Melipepo.....

Ocymum.....

Olus molle.....

Atriplex.....

Brassica.....

Olisatrum.....

[k] *Nasturtium* sapor appellavit, quod acrimonia sui nasum torqueat.

18. *Fungi*, quod aridi ignem acceptum concipiant, ὥς enim *ignis* est, [l] unde et esca vulgo dicitur, quod sit fomes ignis et nutrimentum. Alii dicunt fungos vocatos, quod sint ex eorum genere quidam interemptorii, unde et *defuncti*.

A 19. *Tubera* tumor terræ prodit, eaque causa nomen illi dedit.

Bulbi appellati, quod sint volubiles, et rotundi.

Asparagus, quod sit spinosus, et asper frutex ejus, ex quo gignitur.

20. *Capparis* a Græcis nomen sumpsisse videtur, quod habeat rotunda in summitatibus seminum *capitella*.

[m] *Armoracia*, hoc est, *lapsana*.

Lapistus.....

Lapathum. Hæc in cibo sumpta stomachum confortat, Venerem reprimit.

[n] *Carduus.....*

21. *Eruca*, quasi *uruca*, quod ignitæ sit virtutis, et in cibo **369** sæpe sumpta Veneris incendium moveat. Hujus species duæ : quarum altera usualis, B altera agrestis acrioris virtutis, utraque tamen Veneris commovens usum.

CAPUT XI.

De odoratis oleribus.

1. *Apium* dictum, quod ex eo *apex*, id est, *caput* antiquorum triumphantium coronabatur. Hercules autem hanc herbam primus capiti circumtulit. Nam nunc populum capite præferebat, nunc oleastrum, nunc apium. [o] Cujus radices efficaciter pugnant contra insidias venenorum. Ejus generis sunt *petroselinon*, *hipposclinon*, et *oleoselinon*.

2. *Petroselinon* vocatum, quod sit simile apio, et nascatur in petris montibusque præruptis, quod nos *petrapium* dicere possumus, Σέλινον enim Græce *apium* dicitur, sed est summum, ac probabile Mace- C donicum, gustu suave, et odore aromatico.

3. *Hipposelinon*, quod sit durum et austerum.

[p] *Oleoselinon*, quod mollius folio, et cauletenerum.

4. [q] *Feniculum* Latini vocant, quod ejus thyrsi seu radicis succus acuat visum, [r] cujus virtus traditur, ut serpentes annuam senectutem ejus gustu deponant. Hoc olus Græci μάραθρον vocant.

5. [s] *Ligusticum* a regione nomen accepit. Nascitur enim plurimum in *Liguria*, odore aromatico, et gustu acre.

Georg. II, ad illud : *Auxilium venit, ac membris...*

[a] *Lactuca... exuberet.* Verba sunt Pallad., in Jan., tit. 14.

[b] *Seu quia lacte nutrient. fem.* Vid. Diosc., lib. II.

[c] *Hæc in viris Ven. us.* Ita quoddam lactucæ genus eunuchium dictum refert Plinius. lib. XIX, cap. 8.

[d] *Quam sarraliam.* Nos *cerraja* dicimus.

[e] *Intubus Græcum nomen est.* Romanum esse testantur Dioscorides et Galenus.

[f] *Ascalonia nuncup. ex una urb. Pal.* Ita Plin., XIX, cap. 6.

[g] *Allium dictum quod oleat.* Vel quod halet, ut alii volunt.

[h] *Ulpicum.* Vid. Colum., lib. XI, et Plin., XIX, cap. 6. De etymologia non liquet.

[i] *Phaselus.* Cicero, in Verr. : *Phaselis illa, quam cepit P. Servilius, non fuerat urbs antea Cilicum, atque prædonum. Lycii illam Græci homines incolebant.*

[j] *Qui dulces nasci perhibentur si lacte mellito.* — *Si lacte et mulso*, Pallad., lib. IV, cap. 9.

[k] *Nasturtium sapor. app.*, etc. Plin. XIX, cap. 8 : *Nasturtium nomen accepit a narium tormento.*

[l] *Unde et esca vulgo dicitur.* A nobis *yesca*.

[m] *Armoraca.* Pallad., lib. XI, cap. 11 : *Armoracam seremus, nam hæc agrestis est raphanus.* Non est D vero armoracia eadem cum lapsana; de illa Dioscorid., lib. II, cap. 138; de hac, cap. 142; foliis tamen similes esse ait.

[n] *Carduus, succus ejus alopecias curat.* Plin., XXI, cap. 23 : *Antequam floreat contusus, atque expressus illito succo alopecias replet.*

[o] CAP. XI. *Cujus radices.* E Dioscorid., lib. III.

[p] *Oleoselinon.* — *Oreoselinon* malim ex Plinio, aut etiam *helioselinon*, quod palustre est, aut certe *elæoselinon*.

[q] *Feniculum quod acuat vis.* Quasi *phenoculum* e Græca et Latina voce.

[r] *Cujus virtus trad.* E Plin., XX, cap. 23.

[s] *Ligusticum.* Ex eodem, lib. XIX, cap. 8, et Dioscor., lib. III.

6. *Aneson*, ut Græci dicunt, sive, ut Latini, *anesum*, herba **370** omnibus cognita, acerrime fervens mictualis.

Anethum.....

Cuminum.....

7. *Coriandrum* ex Græco nomine sumptum, quod illi κόριν vocant, [a] cujus semen in dulci vino datum proniores reddit in Venerem; si supra modum dederis, amentiam nutrit.

[b] Canos etiam ex coriandro infici traditum est.

Abrotanum.....

Cerœfolium.....

8. [c] *Ruta* dicta, quod sit ferventissima. Cujus altera agrestis, atque virtute acrior, sed utraque ferventissima comprobatur. [d] Hanc venenis repugnare mustelæ docent, quæ dum cum serpente dimicaverint, cibo ejus armantur.

9. *Salvia...*

[e] *Invula*, quam rustici *alam* vocant, radice aromatica, odoris summi cum levi acrimonia.

Menta. Hujus genera sex.

[a] *Cujus semen... nutrit.* E Dioscor., lib. III, cap. 71.

[b] *Canos etiam ex coriandro infici.* Id non nisi de hyperico prodidit Plinius, lib. XXVI, cap. 15. Quod etiam *corion* (ut ipse ait) vocatur, sed Dioscorides id hyperici genus κόριν nominat.

[c] *Ruta dicta quod sit ferv.* An a ruendo, an potius a sono, quem fervens humor reddere solet? Non opinor, neque de etymologia cogitavit, sed ad Plinium et Dioscoridem respexit, quorum uterque ferventem rutæ naturam tribuit.

[d] *Hanc venenis repugnare mustellæ.* E Plin., XX, cap. 13.

[e] *Inula, quam rustici alam.* Quod nomen Hispani retinemus; de inula vid. Plin., lib. XIX, cap. 5.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

DE BELLO ET LUDIS.

371 CAPUT PRIMUM.

De bellis.

1. [a] Primus *bella* intulit Ninus Assyriorum rex. Ipse enim finibus suis nequaquam contentus, humanæ societatis fœdus irrumpens, exercitus ducere, aliena vastare, liberos populos aut trucidare, aut subjicere cœpit, universamque Asiam usque ad Libyæ fines nova servitute perdomuit. Hinc jam studuit orbis in mutuo sanguine alterna grassari cæde.

2. Quatuor autem sunt genera bellorum, id est, justum, injustum, civile, et plusquam civile. Justum bellum est, quod ex prædicto geritur de rebus repetitis, aut propulsandorum hostium causa. Injustum bellum est, quod de furore, non de legitima ratione initur. De quo in Republica dicit Cicero : *Illa injusta bella sunt, quæ sunt sine causa suscepta.*

3. Nam extra ulciscendi, aut propulsandorum hostium causam, bellum justum geri nullum potest. Et hoc idem Tullius paucis interjectis subdidit : *Nullum bellum justum habetur, nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus.* Civile bellum est inter cives orta seditio, et concitatio tumultus, sicut inter Syllam et Marium, qui bellum civile invicem in una gente gesserunt.

4. Plusquam civile bellum est, ubi non solum cives certant, sed et cognati : quale actum est inter Cæsarem et Pompeium, quando gener et socer invicem dimicaverunt. Siquidem in hac pugna frater cum fratre dimicavit, et pater adversus filium arma portavit. **372** Lucanus : *In fratrem ceciderunt præmia fratris.* Item : *Cui cervix cæsa parentis cederet.*

5. Bella itaque dicuntur interna, externa, servilia, socialia, piratica. Nam piratica bella sunt sparsa latronum manus per maria myoparonibus levibus, et fugacibus, [b] non solum navium commeatus intercipientibus, sed etiam insulas provinciasque vastantibus, quos primum Cnæus Pompeius post multam vastationem, quam terra marique egerant, mira celeritate compressit, ac superavit.

6. Sicut autem bellum vocatur, quod contra hostes agitur, ita *tumultus* qui civili seditione concitatur. [c] Nam *seditio* est dissensio civium, dicta quod *seorsum* alii ad alios *eant*. Alii æstimant dissensionem animorum *seditionem* vocari, quam Græci διάστασιν vocant.

7. Quo autem differat utrumque, [d] Cicero docet : *Potest enim*, inquit, *esse bellum, ut tumultus non sit.* [e] *Tumultus autem esse sine bello non potest.* Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut major timor oriatur? Unde etiam dictus *tumultus*, quasi *timor multus*. Gravior autem est tumultus quam bellum. Nam in bello vocationes valent, in tumultus non valent.

8. Differt autem bellum, pugna et prælium. Nam bellum universum dicitur, ut Punicum. Hujus partes sunt pugnæ, [f] ut Cannensis, Trebiensis. Rursum in una pugna sunt multa prælia. Aliud enim in cornibus, aliud in media, aliud in extrema acie geritur. Bellum igitur est totum, pugna unius diei, prælium pars pugnæ est.

9. Bellum antea *duellum* vocatum, eo quod *duæ* sint partes dimicantium, vel quod alterum faciat victorem, alterum victum. Postea, mutata et detracta littera, dictum est bellum. Alii [g] per antiphrasin pu-

[a] CAP. I. *Primus bella intulit Ninus.* Ex Justino, aut fortasse etiam e Trogo, aliquanto enim hæc ampliora, quam apud Justinum, neque ejusmodi, ut ab Isidoro aucta videantur.

[b] *Non solum navium commeatus... vastantibus.* Verba sunt Orosii, lib. VI, cap. 4.

[c] *Nam seditio.* Eadem, sup., lib. X, in S.

[d] *Cicero docet.* Philippica 8.

[e] *Tumultus, quasi timor multus.* E Serv., Æn. II, ad vers. *Gemitu miseroque tumultu.*

[f] *Ut Cannensis, Trebiensis, Termensis*, Cod. omnes mendose.

[g] *Alii per antiphrasin.* E Serv., ibid.

tant dictum, **373** quod si horridum, unde illud, *horrida bella*, cum bellum contra sit pessimum.

10. *Prælia* dicuntur a *premendo*, hostis hostem. [a] Unde et *prela* ligna quibus uva premitur.

Pugna vocata, eo quod initio usus fuisset in bello *pugnis* contendere, vel quia primo bellum pugnis incipiebant. Unde etiam pugna duorum est aliquando sine ferro.

11. Quatuor autem in bello geruntur : pugna, fuga, victoria, pax. *Pacis* vocabulum videtur a *pacto* sumptum. Posterius autem pax accipitur, fœdus primum initur. *Fœdus* est pax, quæ fit inter dimicantes, vel a *fide*, vel a *fæcialibus*, id est, sacerdotibus dictum. Per ipsos enim fiebant fœdera, sicut per sæculares bella. [b] Alii fœdera dicta putant a porca fæde et crudeliter occisa, cujus mors optabatur ei qui a pace resilisset. Virgilius : *Et cæsa jungebant fœdera porca.* Fœderis partes induciæ. Et dictæ *induciæ*, quasi in *dies ocia*,

CAPUT II.

De triumphis.

1. Omne regnum sæculi hujus bellis quæritur, victoriis propagatur. *Victoria* dicta, quod *vi*, id est, virtute, adipiscatur. Hoc est enim jus gentium, vim vi repellere. Nam turpis est dolo quæsita victoria. Certa autem victoria est, vel occisio hostis, vel exspoliatio, vel utrumque. [c] Non est autem jucunda victoria, **374** quæ per immensa detrimenta contingit. Est hoc est, quod laudat Sallustius duces victoriam in cruento exercitu reportasse.

2. *Pompa* dicta est Græca significatione, ἀπὸ τοῦ πομπεύειν, hoc est, *publice ostentari*. [d] Præcedit autem victoria pompam, ideo quod ituris ad hoc certamen primum est victoriæ votum.

3. [e] *Trophæum* dictum ἀπὸ τῆς τροπῆς, id est, *conversione* hostium et fuga. Nam ab eo quod hostem quis fugasset, merebatur trophæum ; qui occidisset triumphum : qui dictus est ἀπὸ τῆς τριάμβης, id est, ab *exultatione*. Plenæ enim victoriæ triumphus debetur ; semiplenæ trophæum, quia nondum plenam est victoriam consecutus. Non enim obtinuit, sed fugavit exercitum. Hæc tamen nomina Scriptores confundunt. Tranquillus autem *triumphum* Latine dicit potius appellatum, quod is qui triumphans urbem **A** ingrederetur, *tripertito* judicio honoraretur. Nam primum de triumpho duci concedendo exercitum judicare solitum erat ; secundo senatum, tertio populum.

4. Erat autem apud Romanos mos ut triumphantes quadrigis veherentur, ex illo quod soliti sint priores duces hoc habitu bella inire. Quicunque autem in conflictu vicisset, palma aurea coronabatur, quia palma stimulos habet. Qui vero sine conflictu fugientem prostrasset, laurea, eo quod hæc arbor sine spinis est.

5. [f] Namque et purpuream et palmatam togam triumphantes induebantur, et scipionem cum sceptro in manu gerebant ad imitationem victoriæ Scipionis, licet et *scipio* baculus sit, quo homines innituntur. Unde et ille primus Cornelius *Scipio* appellatus est, quia **B** in foro pater ejus cæcus innixus eo ambulabat. **375** Super scipionem autem aquila sedebat, ob indicium quod per victoriam quasi ad supernam magnitudinem accederent.

6. [g] Inde et colore rufo perlinicbantur, quasi imitarentur divini ignis effigiem. [h] Quod vero a carnifice contingebantur, id erat indicio, ut ad tantum fastigium evecti mediocritatis humanæ commonerentur.

7. Duobus autem generibus deletur exercitus, aut internecione, aut dispersione. Sallustius : *Hostes*, inquit, *aut oppressi aut dilapsi forent*. Sic et utrumque Virgilius : internecione, ut : *Submersasque obrue puppes;* dispersione, ut :

Aut age diversos, et disjice corpora ponto.

8. Spolia hostium : præda, manubiæ, exuviæ, **C** partes. *Præda* a *prædando* vocata. *Manubiæ*, eo quod *manibus* detrahuntur. Hæ et *exuviæ* ab *exuendo* dictæ, quia exuuntur. Hæ et *partes* a *pari* divisione ([i] pro personarum qualitate, et laborum justa divisione). [j] *Spolia* autem a palliis, quasi *ex pallia*, victis enim detrahuntur.

376 CAPUT III.

De signis.

1. *Signa* bellorum dicuntur, quod ex iis exercitus, et pugnandi, et victoriæ, et receptus accipit symbolum. Nam aut per vocem tubæ, aut per symbolon admonetur exercitus. Legionum principalia signa aquilæ, dracones, et pilæ.

2. *Aquilæ* ideo, quod eadem avis Jovis in armis

[a] *Unde et prela....premitur.* Ex eodem, Georg. II.

[b] *Alii fœdera....porca.* Ex eod., Æn. IX.

[c] CAP. II. *Non est autem jucunda victoria.... reportasse.* E Serv., Æn. XI, ad illud : *Sin et Trojanis cum multo gloria*, nisi quod apud illum *judicanda victoria* legitur.

[d] *Præcedit autem victoria.* Id est, Victoriæ statua curru invecta.

[e] *Trophæum... ab exultatione* E Serv., Æn. X : *Ipsum te, Lause trophæum.*

[f] *Namque et purpuream, et palmatam togam.* Diversa purpurea a palmata. Festus : *Picta, quæ nunc toga dicitur, purpurea antea vocitata est, eratque sine pictura :* et ibidem : *Tunica autem palmata a latitudine clavorum dicebantur, quæ nunc a genere picturæ appellatur.* Livius, lib. XXX : *Masinissa toga picta, et palmata tunica donatus;* et lib. XXXI : *Massinissæ dona missa, vasa aurea toga purpurea.*

D [g] *Inde et colore rufo perlin.* Serv., eclog. 10 : *Pan facie rubea pingitur propter ætheris similitudinem. Æther autem est Jupiter, unde etiam triumphantes habent omnia Jovis insignia, sceptrum, palmatam togam, faciem quoque de rubrica illinunt instar coloris ætherei.*

[h] *Quod vero a carnifice contingebantur.* Non temere carnificem dixit, quem alii servum publicum. Nam eodem respexisse Plinium puto, lib. XXVIII, cap. 4 : *Similis medicina linguæ, ut sit exorata a tergo fortuna, gloriæ carnifex.* Ab eo servo suggerebatur triumphanti (ut ait Tertullianus in Apologetico, cap. 33) : *Respice post te, hominem esse te memento.*

[i] *Pro peronarum qualit.*, etc. Sup., lib. V, cap. 7. Sed hoc loco ab antiquioribus Gothicis absunt hæc.

[j] *Spolia autem a palliis.* In quibusdam Gothicis perpetuo legitur *exspolia*, ita melius procedit notatio, in vetustioribus tamen *spolia*.

auspicio fuerit. [a] Nam dum idem Jovis adversus Titanas proficisceretur, aquilam ei in auspicio apparuisse ferunt, quam ille pro indicio victoriæ acceptam tutelæ suæ auspicatus eam legioni signum dedit, quo factum est ut deinceps militum signa comitaretur. Cujus meminit Lucanus dicens :

Signa pares aquilas, et pila minantia pilis

3. *Draconum* signa ab Apolline morte Pythonis serpentis inchoata sunt. Dehinc a Græcis et Romanis in bello gestari cœperunt.

4. *Pilam* in signo constituisse fertur Augustus, propter nationes sibi in cuncto orbe subjectas, ut melius figuram orbis ostenderet.

5. [b] *Vexillum*, et ipsum signum bellicum tractum nomen habens a **377** veli diminutione, quasi *velillum*. [c] Sub Romulo autem fasciculos feni, pro vexillis, milites habuerunt. Hinc et *manipuli* appellantur. *Manipulos* enim dicimus fasces feni, quod *manum* impleant. Cætera signa diversis prælata imaginibus secundum militarem consuetudinem existunt, per quæ se exercitus in permistione præliorum agnoscit.

CAPUT IV.
De buccinis.

1. *Buccina* est qua signum datur in hostem, dicta a *voce*, quasi *vocina*. Nam pagani agrestesque ad omnem usum buccina ad compita convocabantur. Proprie ergo hoc agrestibus signum fuit. De qua Propertius :

Buccina jam priscos cogebat ad arma Quirites.

[d] Hujus clangor *buccinum* dicitur.

2. [e] *Tubam* Tyrrheni primum invenerunt, unde Virgilius :

Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.

Hanc enim a Tyrrhenis prædonibus excogitatam (dicunt), cum dispersi circa maritimas oras non facile ad quamque prædæ occasionem voce aut buccina convocarentur, vento plerumque obstrepente.

3. Hinc postea bellicis certaminibus adhibita est ad denuntianda signa bellorum, ut ubi exaudiri præco præ tumultu non poterat, sonitus tubæ clangentis attingeret. [f] *Tuba* autem dicta, quasi *tofa*, id est, *cava*. Item *tuba*, quasi *tibia*.

4. Inter tubam autem et buccinam veteres discernebant. [g] **378** Nam buccina insonans sollicitudinem ad bella denuntiabat. Virgilius: *Qua buccina signum Dira dedit*. Tuba autem prælium indicabat, ut :

At tuba terribilem sonitum dedit ære canoro.

Cujus [h] sonitus varius est. Nam interdum canit, ut bella committantur; interdum ut insequantur eos qui fugiunt, interdum receptui. [i] Nam receptus dicitur, quo se exercitus recepit, unde et signa receptui canere dicuntur.

5. [j] *Classica* sunt cornua, quæ convocandi causa erant facta, et a *calando* classica dicebantur. De quibus Virgilius . *Classica jamque sonant*. [k] Apud Amazonas autem non tuba sicut a regibus, sed a regina sistro vocabatur feminarum exercitus.

CAPUT V.
De armis.

1. [l] Arma generaliter omnium rerum instrumenta sunt, unde et ubi reponuntur *armaria* dicta sunt. Item arma et tela omnium generum, sed arma sunt quibus ipsi tuemur tela quæ emittimus. Nam arma duplicia sunt, id est, vel quibus percutimus, vel quibus tegimur.

2. *Arma* autem proprie dicta sunt eo quod *armos* tegunt. Nam *arma*, vel ab *armis* dicuntur, id est, *humeris*, ut : *Latos huic hasta per armos acta tremit;* vel ἀπὸ τοῦ ἄρεος, id est, a *Marte*.

379 CAPUT VI.
De gladiis.

1. *Gladius* generaliter dicitur ensis in prælio, sed ensis ferrum tantum, gladius vero totus. Proprie autem appellatus *gladius*, quod *gulam* dividit, id est, cervicem secat. Ad hoc enim primum est factus; nam cætera membra securibus magis cæduntur, collum gladio tantum.

2. *Acies* autem gladii ab *acumine* dicta. *Capulus* vocatur, vel quia *caput* est gladii, vel quia ibi *capitur* ut teneatur. Nam alias acies ferri non sinit. [n] *Mucro* non tantum gladii est, sed et cujuslibet veli acumen; dictus a *longitudine*. Nam μακρον Græci *longum* dicunt, hinc et *machæra*.

[o] *Machæra* autem est gladius longus, ab una parte acutus.

3. *Framea* vero gladius ex utraque porte acutus,

---

[a] CAP. III. *Nam dum idem Jovis... comitaretur*. E. Serv. Æn. IX, ad illud : *Pedibus Jovis armiger uncis*.

[b] *Vexillum... diminutione*. Ex eod., initio lib. VIII.

[c] *Sub Romulo autem*. Idem, Æn, XI, ad v. *Disjectique,...manipli: Manipli autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus hastis feni manipulos alligabant et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit*.

[d] CAP. IV. *Hujus clangor buccinum dicitur*. Est fortasse hoc aliquid (*sic*). Plinius, de Apil., lib. XI, cap, 10 : *Noctu quies in matutinum, donec una excit, et gemino, aut triplici bombo, ut buccino aliquo*. Hieronymus quoque *buccino oris sui*, eodem sensu dixisse videri possit. Quamvis *buccinum* pro *buccina* etiam usurpetur.

[e] *Tubam Tyrrheni p. inven*. E Serv., lib. VIII, ad locum ab. Isid. citatum.

[f] *Tuba autem dicta q. tofa*. Al., *tova*. Inde nos genus quoddam lapidis *tovas*, et quod fungosum est *fofo* dicimus. Digamma namque frequens in Gothicis pro *b* et *v*.

[g] *Nam buccina insonans sonitum* E Serv., Æn. XI : *Bello dat sig... buccina*.

[h] *Cujus sonitus varius...receptui*. Ex eod. Æn. IX, ad vers. *Signa sequentum*.

[i] *Nam receptus... dicuntur*. Ex eod., Æn. XI, ad vers. *Planities...tutique receptus*.

[j] *Classica sunt cornua*. Idem, Æn. VII : *Classicum dicimus, et tubam ipsam, et sonum*, et eod. libro, ad *Hortinæ classes : Hortini equites, qui et classes dicuntur, unde et eorum tubas classica dicimus*, etc.

[k] *Apud Amazonas*, etc. E Serv., Æn. VIII, ad... *Regina in sistro*.

[l] CAP. V. *Arma generalit.*, etc. E Serv., Æn. I, ad, vers. *Arma virum, tabulæque : Arma dicuntur cunctarum artium instrumenta*.

[m] *Arma autem propric dicta s. eo quod arm*. Ex eod., Æn. IV : *Erigi et arma viri*, etc.

[n] CAP. VI. *Mucro non tantum gladii est*. E Serv., Æn. XI, ad vers. *Alto stat velnere mucro*.

[p] *Machæra...framea...spatha*. Aug., in ps. CXLIX.

quam vulgo *spathan* vocant. Ipsa est et *romphæa*. Framea autem dicta quia *ferrea* est. Nam sicut *ferramentum* sic *framea* dicitur, ac proinde omnis gladius *framea*.

4. *Spatha* a *passione* dicitur verbo Græco, quoniam παθεῖν Græce **380** dicitur *pati*, unde et *patior*, et *patitur* dicimus. Alii *spatham* Latine autumant dictam eo quod *spatiosa* sit, id est, lata et ampla. Unde et *spatula* in pectoribus.

5. *Semispathium* gladius est a *media* longitudine spathæ appellatus, non ut imprudens vulgus dicit, *sine spatio*, dum sagitta velocior sit.

6. *Pugio* a *pungendo* et transfigendo vocatur. Est enim gladius parvus, bis acutus, lateri adhærens. [a] Item et *clunabulum* dictum, quod religetur ad *clunem*.

7. *Chelidoniacus* gladius ferrum est latum, cujus duplex mucro, ac bifurcus in modum caudæ hirundineæ formatur, unde et *chelidoniacus* dicitur.

8. *Sica* a *secando* dicta est. Est enim gladius brevis, quo maxime utuntur qui apud Italos latrocinia exercent, a quo et *sicarii* dicti sunt. Tranquillus autem dicit : *Dum cujusdam gladiatoris in ludum emissi gladius curvatus fuisset ex acie recta, procucurrit unus ad eum corrigendum, tumque a pugnante responsum est : Sic hac pugnabo*. Inde *sicæ* nomen ductum.

9. *Secures* signa sunt quæ ante consules ferebantur, ne aut usum perderent belli, aut vacantes otio aspectum amitterent gladiorum. **381** Quas et Hispani ab usu Francorum per derivationem *Franciscas* vocant.

CAPUT VII.

De hastis.

1. *Hasta* est contus cum ferro, cujus diminutivum facit *hastile*. Nomen autem *hasta* ab *astu* sumpsit, unde et *astutia*.

2. *Contus* ferrum non habet, sed tantum cuspide acuta est. Virgilius :

Ferratasque [b] trudes, et acuta cuspide contos.

Contus autem, quasi *conitus*. Est enim conus acuta rotunditas.

3. *Trudes* hastæ sunt cum lunato ferro, quæ Græcis *aplustria* dicuntur. *Trudes* autem dicuntur ab eo quod *trudunt*, et *detrudunt*. Virgilius: *Ferratasque trudes*.

4. [c] *Venabula* dicta, quasi *venatui habilia;* vel quia *venientem* excipiunt, quasi *excipiabilia*. Excipiunt enim apros, exspectantque leones, intrant ursos, sit tantum firma manus.

5. [d] *Lancea* est hasta amentum habens in medio ; dicta autem **382** *lancea*, quia æqua *lance*, id est, æquali amento ponderata vibratur.

6. [e] *Amentum* vinculum est jaculorum hastilium, quod mediis hastis aptatur. Et inde *amentum*, quo media hasta religatur et jacitur.

7. [f] *Clava* est, qualis fuit Herculis dicta, quod sit *clavis* ferreis invicem religata, [g] et est cubito semis facta in longitudine. [h] Hæc et *cateja*, quam Lucilius *calam* dicit. Est enim genus Gallici teli ex materia quam maxime lenta, quæ jacta quidem non longe propter gravitatem evolat ; sed quo pervenit, vi nimia pertringit : quod si ab artifice mittatur, rursum redit ad eum qui misit. Hujus meminit Virgilius, dicens :

Teutonico ritu soliti torquere catejas

Unde et eos [i] Hispani et Galli *Teutonos* vocant.

8. [j] *Phalarica* est telum ingens torno factum, habens ferrum **383** cubitale, et rotunditatem de plumbo in modum sphæræ in ipsa summitate. Dicitur etiam et ignem habere affixum. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Juvenalis :

Consulit ante phalas, delphinorumque columnas.

A *phalis* igitur dicta est *phalarica*, sicut a *muro muralis*. Sane phalaricam Lucanus dicit nervis mitti tortilibus, et quadam machina, ut :

Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis.

Virgilius vero ait Turnum manu phalaricam jaculari potuisse.

9. [k] *Pila* sunt arma jaculorum atque telorum, a torquendo, vel emittendo vocata. De quibus Lucanus :

Signa pares aquilas, et pila minantia pilis.

Cujus singulare pilum dicitur.

Frameaappellatur, quam vulgo spatham dicunt. Sunt enim gladii ex una parte acuti, ipsi sunt machæræ, ipsæ frameæ etiam spathæ appellantur. Sed legendum fortasse apud Augustinum *ex utraque parte*, non *ex una*.

[a] *Item et clunabulum*. Festus : *Clunaclum cultrum sanguinarium dictum, vel quia clunes hostiarum dividat, vel quia ad clunes dependeat*.

[b] Cap. VII. *Virgil. ferratasque trudes*. Sic omnes libri. *Trudes* etiam legi in antiquis quibusdam Cod. apud Virgilium admonuit Pierius.

[c] *Venabula dicta quasi... excipiabilia*. Serv., Æn. IV : *Retia... venabula :* Forsan *venabula ob hoc dicta, quod sint apta venatui, quasi expiabula*. Puto tamen Servium ita scripsisse : *Venabula ob hoc dicta quod sint apta venatui, vel quia venientem excipiunt, unde et excipia* (vel *excipula*) *quasi excipiabilia, aut excipiabula, aut excipere habilia*. Gloss., *excipulum*, ἐκδοχεῖον. Item ἐκδοχεῖον *exceptorium*. *Excipulum*, κρεάγρα. Κρεάγρα, *exemplum* (leg., *excipulum*), *arpago*.

[d] *Lancea*. Hispaniensis vox, auctore Varrone, apud Agell., lib. XV. cap. 30.

[e] *Amentum*. E Serv., Æn. IX, ad vers. *Amentaque torquent*.

[f] *Clava est qualis fuit Herculis*. Festus : *Clava teli genus, quo Hercules utebatur*.

[g] *Et est cubito semis facta in longitudine*. Servius, Æn. VII, ad vers. *Teretes sunt aclides illis tela :* — *Aclides sunt tela quædam antiqua adeo ut neque usquam commemorentur in bello. Legitur tamen quod sint clavæ cubito semis factæ, eminentibus hinc, et hinc acuminibus*, etc.

[h] *Hæc et cateja, quam Lucilius calam*. Pro *Lucilio* Horatius erat in omnibus libris, mendose. Servius, initio VI Æneid. : *Vallum autem dicebant calas*. — *Sic Lucilius : Scinde calam, ut caleas, id est : O puer, frange fustes. et fac focum*.

[i] *Hispani et Galli Teutonos*. Ii fortasse quos vulgo *chuzones* dicimus.

[j] *Phalarica telum ingens... jaculari potuisse*. E Serv., Æn. IX, ad vers. *Contorta phalarica*.

[k] *Pila*. Servius, Æn. VII, ad vers. *Pila manuscript... Pilum proprie est hasta Romana, ut gessa Gallorum sarissæ Macedonum*.

10. [a] *Telum* vocatur secundum Græcam etymologiam, ἀπὸ τοῦ τηλόθεν, quidquid longe jaci potest, [b] quanquam abusive dicatur et gladius, ut est illud :

At non hoc telum mea quod vi dextera versat.

Proprie autem telum a longitudine dicitur. Unde et mustela dicitur, quod longior sit quam mus.

11. *Cuspis* hastile amentatum, a *cespite* dicta, quod est virgultum. Virgilius :

Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

[c] Proprie autem cuspis, posterior pars hastæ est.

384 CAPUT VIII.

De sagittis.

1. *Sagitta* a sagaci jactu, id est, veloci ictu vocata. Pennis enim fertur, quasi avis, ut celeriter mors percurrat ad hominem. His primum Cretenses usi sunt, quibus pennæ ideo, ut diximus, agglutinantur, ut leves sint et pervolent.

2. *Scaptos*...

3. *Spicula* sunt sagittæ, vel lanceæ breves, a *spicarum* specie nuncupatæ.

4. [d] *Scorpio* est sagitta venenata arcu, vel tormentis excussa. Quæ dum ad hominem venerit,[e] virus, qua figit, infundit; unde et *scorpio* nomen accepit.

CAPUT IX.

De pharetris.

1. [f] *Pharetra* sagittarum thecæ, a *ferendo* jacula dicta, sicut et *feretrum*, **385** ubi funus defertur, quæ ideo etymologiam communem habent, quia pharetra mortem, feretrum mortuum portat.

2. *Coriti* proprie sunt arcuum thecæ sicut sagittarum pharetræ.

Vagina appellatur, eo quod in ea mucro, vel gladius bajuletur.

3. *Theca*, ab eo quod aliquid receptum tegat, littera pro *g* posita. Alii Græco nomine thecam vocari asserunt, quod ibi reponatur aliquid. Inde et *bibliotheca* librorum *repositio* dicitur.

4. [g] *Dolones* sunt vaginæ ligneæ, intra quas latet pugio sub baculi specie. *Dolones* autem a *dolo* dicti

A sunt, quod fallant, et decipiant ferro, cum speciem præferant ligni. Hos vulgus Græco nomine *oxos* vocat, id est, *acutos*. Unde et apud medicos [h] acutus morbus ὀξεῖα vocatur.

5. *Arcus* vocatur, eo quod *arceat* adversarium. Inde et arces dicuntur, a quibus arceantur hostes. Item arcus ob speciem, quod sint curvati arcitus.

CAPUT X.

De fundis.

1. *Funda* dicta, eo quod ex ea *fundantur* lapides, id est, [i] emittantur.

2. *Ballista* genus tormenti, ab *emittendo* jacula dicta. βάλλειν enim Græce *mittere* dicitur. Torquetur enim verbere nervorum, **386** et magna vi jacit, aut hastas, aut saxa. [j] Inde et *fundibalus*, quasi *fundens*,
B et emittens. [k] Contra ballistam testudo valet. Series enim fit armorum umbonibus inter se colligatis.

CAPUT XI.

De ariete.

1. [l] *Arieti* nomen species dedit, eo quod cum impetu impingit murum in modum *arietum* pugnantium. Validæ enim ac nodosæ arboris caput ferro vestitur, eaque suspensa funibus multorum manu ad murum impellitur ; deinde retrorsum ducta majore impetu destinatur, sicque crebris ictibus concussum muri latus cedit, cavatumque irrupturis fenestram facit.

2, Contra impulsum arietis remedium est saccus paleis plenus, et in eum locum demissus quem aries percutit. Laxo enim saccorum sinu ictus arietis illisus mollitur. Duriora enim mollioribus facilius cedunt.

C 3. *Plutei* sunt crates corio crudo intectæ, quæ in opere faciendo hosti objiciuntur.

4. [m] *Musculus* cuniculo similis fit, quo *murus* perfoditur, ex quo et appellatur, quasi *murusculus*.

CAPUT XII.

De clypeis.

1. *Clypeus* [n] est scutum majus dictus ab eo quod *clepet*, id **387** est, celet corpus, periculisque subducat [o] ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. Oppositus enim sua defensione ab

[a] *Telum... potest.* E Serv., Æn. VIII, ad vers. *Desuper Alcides telis premit.*

[b] *Quanquam abusive dicatur et gladius.* Serv., Æn. IX : *At non hoc telum : — Hoc loco telum gladium dixit a longitudine, unde et mustella dicitur, quasi mus longus.* Vid. I. *Si caluitur*, de Verb. Signif.

[c] *Proprie autem cuspis, posterior pars hastæ.* Servius, Æn. X, ad vers. *Vibranti cuspis medium : Sane cuspidem abusive pro hastæ mucrone posuit.*

[d] CAP. VIII. *Scorpio* Vegetius, lib. IV, cap. 22 : *Scorpiones dicebantur, quas nunc manuballistas vocant, ideo sic nuncupati quod parvis subtilibusque spiculis inferant mortem.*

[e] *Virus, qua, figit infundit.* Tertull., advers. Gnostic.: *Unde et bellicam machinam retractu tela vegetantem de scorpio nominant. Id spiculum et fistula est, patula tenuitate in vulnus, et virus qua figit effundit.*

[f] CAP. IX. *Pharetra sagittar. thec et Coriti prop.* Serv., Æn. X, ad vers. *Coritique leves : Coriti proprie sunt arcuum thecæ, dicuntur etiam sagittarum, quas et pharetras vocamus.*

[g] *Dolones... præferant ligni.* Ex eod., Æn. VII, ad vers. *Sævosque... dolones.*

[h] *Acutus morbus* ὀξεῖα. Sic supra, lib. IV, cap. 6.

[i] CAP. X. *Emittantur.* Quæ post hæc verba in Editis quibusdam leguntur, usque ad *ballistam*, in Manuscriptis nulla sunt; sunt tamen sup., lib. XIV, cap. 6. E. Serv., Georg, I.

[j] *Inde et fundibalus.* Vid. cap. 6 lib. IV.

[k] *Contra ballistam testudo valet, series e. fit arm.*
D Serv., lib. IX, ad vers. *Accelerant acta... testudine : — Testudo est scutorum connexio curvata in testudinis modum.*

[l] CAP. XI. *Arieti... facile cedunt.* Ex Hegesipp., lib. III, cap. 11.

[m] *Musculus...quasi murusculus.* Musculos a marinis belluis, quæ balenis auxilio sunt, dictos putat Vegetius, lib. IV, cap. 15.

[n] CAP. XII. *Clypeus est scutum majus.* Serv., non semel.

* Ἀπὸ τοῦ κλέπτειν. Ex cod., Æn. VII, ad vers. *Nec clypei currusve sonant.* Sed verius ἀπὸ τοῦ γλύφειν, id est, a *sculpendo* dictum. Causam reddit Plin., XXXV, cap. 3 : *Scutis enim qualibus ad Trojam pugnatum est, continebantur imagines. Unde et nomen habuere clypeorum, non ut perversa grammaticorum subtilitas voluit a* cluendo. *Origo plena virtutis, faciem reddi in scuto, cujusque qui fuerit usus illo*, etc.

hastis et jaculis corpus munit. [a] Clypeus autem peditum est, scutum equitum.

2. *Scutum* appellatum, eo quod a se *excutiat* telorum ictum. Ut enim telis resistatur, clypeus antefertur.

Umbo scuti pars media est, quasi *umbilicus*.

3. [b] *Ancile vocatur* scutum breve et rotundum. De quo Virgilius : *Lævaque ancile gerebat.* Et *Ancile* dictum ab *ancisione*, quod sit ab omni parte veluti ancisum et rotundum. Ovidius :

Idque ancile vocant, quod ab omni parte recisum.
Quaque notes oculis, angulus omnis abest.

4. [c] *Pelta* scutum brevissimum in modum lunæ mediæ. Cujus meminit liber Regum : *Fecit rex Salomon ducenta scuta de auro puro, et trecentas peltas ex auro probato.*

5. [d] *Cetra* scutum loreum sine ligno, quo utuntur Afri, et Mauri, de quo poeta : *Lævas cetra tegit.*

6. [e] *Parma*, levia arma, quasi *parva*, non clypeus. Dicitur autem et *testudo* scutum. Nam in modum testudinis fit clypeus. **388** [f] Est et testudo scutorum connexio curvata in testudinis modum. Namque in armorum generibus, milites etiam ab animalibus nomina sumunt, ut aries. Et Sallustius : *In modum*, inquit, *hericii militaris.*

CAPUT XIII.

De loricis.

1. *Lorica* [g] vocatur, eo quod *loris* careat, solis enim circulis ferreis contexta est.

2. [h] *Squama* est lorica ferrea ex laminis ferreis, aut æreis concatenata in modum squamæ piscis, et ex ipso splendore squamarum, et similitudine nuncupata est. [i] De ciliciis autem et poliuntur, et teguntur loricæ.

CAPUT XIV.

De galeis.

1. *Cassis* de lamina est, *galea* de corio. Nam *galerus corium* dicitur. Cassidem autem a Thuscis nominatam (dicunt). Illi enim galeam *cassim* nominant, credo a *capite*.

389 2. [j] *Apex* est, quod in summa galea eminet, quo figitur crista, quam Græci κῶνον vocant. Nam conus est curvatura quæ in galea prominet et supra quam cristæ sunt.

A

CAPUT XV.

De foro.

1. *Forus* [k] exercendarum litium locus, a *fando* dictus. Qui locus et *prorostra* vocatur, ideo quod ex bello Punico captis navibus Carthaginensium rostra ablata sunt, et in foro Romano præfixa, ut essent hujus insigne victoriæ. Constat autem Forus causa, lege, et judice.

2. *Causa* vocatur a *casu*, quo evenit. Est enim materia et origo negotii, necdum discussionis examine patefacta, quæ dum præponitur *causa* est, dum discutitur *judicium* est, dum finitur *justitia* : vocatum autem *judicium*, quasi *jurisdictio*, et *justitia*, quasi *juris status*. Judicium autem prius *inquisitio* vocabatur. Unde et *actores* judiciorum, et *præpositos*, *quæstores*, vel *quæsitores* vocamus.

B

3. *Negotium* multa significat, modo actum rei alicujus, cui contrarium est *otium;* modo actionem causæ, quod est jurgium litis. Et dictum *negotium*, quasi *nec otium*, id est, sine otio. *Negotium* autem in causis, *negotiatio* in commerciis dicitur; ubi aliquid datur, ut majora lucrentur.

4. *Jurgium* dictum, quasi *juris garrium*, eo quod ii qui causam dicunt **390** jure disceptent.

Lis a contentione limitis prius nomen sumpsit. De quo Virgilius :

Limes erat positus, litem ut [l] discerneret agri.

5. Causa aut argumento, aut probatione constat.

Argumentum nunquam testibus, nunquam tabulis dat probationem, sed sola investigatione invenit veritatem, unde et dictum *argumentum*, id est, *argutum inventum*.

C

Probatio autem testibus et fide tabularum constat.

6. In omni autem judicio sex personæ quæruntur judex, accusator, reus, et tres testes.

[m] *Judex* dictus, quasi *jus dicens* populo, sive quod *jure disceptet*. Jure autem disceptare est juste judicare. Non est autem judex, si non est in eo justitia.

7. *Accusator* vocatus, quasi *adcausator*, quia ad causam vocat eum quem appellat.

Reus a *re* quam petitur nuncupatus, quia quamvis

[a] *Clypeus autem peditum.* E Serv., ad vers. *Tercentum scutati omnes.* Æn. IX.

[b] *Ancile... ab omni parte recisum.* Ita etiam Varro : *Aut quasi* ἀμφίχειλον (addit Serv., Æn. VIII), *id est, undique labrum habens.* Vid. Plutarch., in Num.

[c] *Pelta.* E Serv., Æn. I, ad *Lunatis agmina peltis.*

[d] *Cetra... Hispani.* Ex. eod., Æn. VII.

[e] *Parma, levia arma.* Servius, Æn. X, ad illud : *Transiit et parmam mucro : Parmam, id est, levia arma, non clypeum.*

[f] *Est et testudo scutorum connex.* Vid. sup., c. 10.

[g] CAP. XIII. *Lorica... quod loris careat, solis enim circulis ferreis.* Non dubito quin Isidorus apud Servium legerit, Æn. lib. X, *loricam esse proprie tegmen de loro factum, quo majores in bello uti consueverant.* Sed loricis posterioribus notationem aptavit quæ conserta sunt hamis, ut ait Virgilius. Varro lib IV : *Lorica a loris, quod de corio crudo pectoralia fa*

D

ciebant : postea succuderunt Galli e ferro sub id vocabulum ex annulis ferream tunicam.

[h] *Squama est lorica ferrea*, etc. Serv., Æn. IX : *Nec duplici squama lorica : Squama sunt loricarum catenæ, in modum squamæ compositæ. Sane et squama splendorem significat, si a piscibus veniat, et sordes si a squalore.*

[i] *De ciliciis autem poliuntur loricæ.* E Serv., Georg. III, ad illud :

Usum in castrorum et miseris velamina nautis.

[j] CAP. XIV. *Apex est q. in sum. gal.*, etc. Servius, Æn. XII, ad vers. *Apicem tamen : Galeæ eminentiam, quam Græci conum vocant, in qua eminent cristæ;* et lib. X : *Apex, coni altitudo.*

[k] CAP. XV. *Forus.* Poterat duci cœna sine istis, sed Braulioni aliter visum. Vid., sup., lib. XV, cap. 2.

[l] *Discerneret agri. Arvis* vulgo apud Virgil.

[m] *Judex dictus.* Ead. sup. lib., IX, cap. 4.

sceleris conscius non sit, reus tamen dicitur, quandiu in judicio pro re aliqua petitur.

8. [a] *Testes* antiquitus *superstites* dicebantur, eo quod super statum causæ proferebantur. Nunc, parte ablata nominis, *testes* vocantur.

9. Testis autem consideratur : conditione, natura et vita. Conditione, si liber, non servus. Nam sæpe servus metu dominantis testimonium supprimit veritatis. Natura, si vir, non femina. Nam varium et mutabile semper femina. Vita, si innocens, et integer actu. Nam si vita bona defuerit, fide carebit. Non enim potest justitia cum scelerato habere societatem.

391 10. Duo sunt autem genera testium : aut dicendo id quod viderunt, aut proferendo id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquunt, cum aut falsa promunt, aut vera silentio obtegunt.

CAPUT XVI.

De spectaculis.

1. *Spectacula*, ut opinor, generaliter nominantur voluptates, [b] quæ non per semetipsa inquinant, sed per ea quæ illic geruntur. Dicta autem *spectacula*, eo quod hominibus publica ibi præbeatur *inspectio*. Hæc et *ludicra* nuncupata, quod in ludis gerantur, aut in scenis.

2. Ludorum origo sic traditur : [c] Lydii ex Asia transvenæ in Etruria consederunt, duce Tyrrheno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Etruria inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerunt. Inde Romani accersitos artifices mutuati sunt, et inde *ludi* a *Lydis* vocati sunt. Varro autem dicit *ludos* a *lusu* vocatos, quod juvenes per dies festos solebant ludi exsultatione delectare populum. Unde et eum lusum juvenum, et diebus festis, et templis, et religionibus reputat.

3. Nihil jam de causa vocabuli, dum rei causa idololatria sit. Unde et promiscue ludi *Liberalia* vocabantur, ob honorem *Liberi* Patris. Ob hoc respicienda est [d] originis macula, ne bonum æstimes **392** quod initium a malo accepit. Ludus autem gymnicus est, aut circensis, aut gladiatorius, aut scenicus.

CAPUT XVII.

De ludo gymnico.

1. *Gymnicus* ludus est velocitatis ac virium gloria. Cujus locus *gymnasium* dicitur, ubi exercentur athletæ, et cursorum velocitas comprobatur. Hinc accidit ut omnium prope artium exercitia *gymnasia* dicantur.

2. Antea enim in jocis certantes cincti erant, ne nudarentur : post, relaxato cingulo, repente prostratus et exanimatus est quidam cursor. Quare [e] ex consilii decreto tunc archon Hippomenes ut nudi deinceps omnes exercitarentur permisit. Ex illo *gymnasium* dictum, quod juvenes nudi exercentur in campo, ubi sola tantum verenda operiuntur.

CAPUT XVIII.

De generibus gymnicorum.

1. Genera gymnicorum quinque : saltus, cursus, jactus, virtus, atque luctatio. Unde ferunt quemdam regem tot filios adolescentes habentem, totidem generibus de regno jussisse contendere.

CAPUT XIX.

De saltu.

1. *Saltus* dictus, quasi exsilire in altum. Est enim saltus altius exsilire, vel longius.

393 CAPUT XX.

De cursu.

1. *Cursus* a velocitate crurum vocatur. Est enim cursus celeritas pedum.

CAPUT XXI.

De jactu.

1. *Jactus* dictus a *jaciendo*. Unde et piscatorium rete *jaculum* dicitur. Huic arti usus est, [f] arrepto lapide procul ferire, hastas pondere librato jacere, sagittas arcu emittere.

CAPUT XXII.

De virtute.

1. *Virtus* est immensitas virium in labore et pondere corporis.

CAPUT XXIII.

De luctatione.

1. *Luctatio* a laterum complexu vocatur, quibus [g] cominus certantes innitent, qui Græca appellatione *athletæ* vocantur. Locus autem luctationis *palæstra* dicitur.

394 CAPUT XXIV.

De palæstra.

1. *Palæstram* [h] autem, vel ἀπὸ τῆς πάλης, id est, a luctatione, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est, a motu ruinæ

[a] *Testes antiquitus superstites dicebantur.* Melius omnino Isidorus quam Servius, qui, Æn. III, ad illud : *Superatne, et vescitur aura?* — *Superstes* (inquit) *præsentem significat.* Festus : *Superstites testes præsentes significat, cujus rei testimonium est, quod superstitibus præsentibus ii inter quos controversia est vindicias sumere jubentur. Plautus in Artemone :*

Nunc mihi licet quidvis loqui, nemo hic adest su-[perstes.

Quem locum ita legebat Chacon : *Superstites præsentes testes præsentes significat.* Quam lectionem, et Plauti verba, et hic Isidori locus satis confirmant; Ciceronis vero verba, in Muren. ita emendabat : *Carmen compositum est, cum cæteris rebus absurdum, tum vero nullo usu utrisque superstitibus præsentibus (sumite vindicias) ite viam.* Et *utrisque* ACTORE ET REO interpretabatur; *sumite vindicias* e Festo supplebat.

[b] CAP. XVI. *Quæ non per semetipsa inquinant.* Tertullianus, lib. de Spectaculis, cap. ult. : *Retulimus supra de locorum conditione, quod non per semetipsa nos inquinent, sed per ea quæ illic geruntur.*

[c] *Lydii ex Asia transvenæ... Liberi patris.* E Tertull., ibid. cap. 2.

[d] *Originis macula... accepit.* Ex eod. loco.

[e] CAP. XVII. *Ex consilii decreto tunc archon Hippomenes.* Auctor quærendus.

[f] CAP. XXI. *Arrepto lapide procul ferire.* Al., *arreptos lapides procul ferre.*

[g] CAP. XXIII. *Cominus certantes innitent.* Ita Vet. Cod. Goth. Unus Rom. *Innituntur.*

[h] CAP. XXIV. *Palæstram autem... sortis.* Serv., ad vers. *Corporaque... prædura palæstra*, Georg. II : — *Palæstra autem dicta est, vel ἀπὸ τῆς πάλης, id est, a luctatione, vel ἀπὸ τοῦ πάλλειν, hoc est, a motu urnæ, nam ducti sorte luctabantur.* Hic locus pessime affectus erat in omnibus Isidorianis libris.

fortis nominatam dicunt, scilicet quod in luctando cum medios arripiant, ferc quatiunt, idque apud Græcos πάλλειν vocatur. Quidam opinantur artem luctandi ursorum contentione monstratam. Namque inter cæteras feras eos solos, et erigi congressos, et subsidere celeriter, ac reverti, et modo manibus tentare invicem, modo complexua bigere sese more luctantium.

CAPUT XXV.

De agone.

1. Quæ Latini *certamina*, Græci ἀγῶνας vocant, a frequentia qua celebrabantur. Siquidem et omnem cœtum atque conventum *agona* dici; alii quod in circulis, et *quasi agonis*, id est, *sine angulo* locis, ederentur, nuncupatos *agonas* putant.

CAPUT XXVI.

De generibus agonum.

1. A*gonum* genera fuere, immensitas virium, cursus celeritas, sagittandi peritia, standi patientia; ad citharam quoque, vel tibias incedendi gestus; de moribus quoque, de forma, de cantandi modulatione, terrestris quoque belli, et navalis prælii, perpetiendorumque suppliciorum certamina.

395 CAPUT XXVII.

De ludis circensibus.

1. Ludi *circenses* sacrorum causa, ac deorum gentilium celebrationibus instituti sunt. Unde et qui eos spectant dæmonum cultibus inservire videntur. [a] Nam res equestris antea simplex agebatur, et utique communis usus reatus non erat, sed cum ad ludos coactus est naturalis usus, ad dæmoniorum cultum translatus est.

2. Itaque et Castori et Polluci deputantur hæ species, quibus equos a Mercurio distributos Stesichorus docet; sed et Neptunus equestris est, quem Græci Hippion appellant; sed et Marti et Jovi in ludis equi sunt consecrati, et ipsi quadrigis præsunt.

3. [b] *Circenses* autem ludi ideo dicti, vel a *circumeundo*, vel quod ubi nunc metæ sunt, olim gladii ponebantur quos quadrigæ *circuibant*, et inde dicti *circenses*, ab ensibus circa quos currebant. Siquidem in littore circa ripas fluminum currus agitantes, gladios in ordine in ripæ littore ponebant, et erat artis equum

A circa pericula torquere. Inde et *circenses* dicti putantur, quasi *circum enses*.

CAPUT XXVIII.

De circo.

1. *Circus* [c] Soli principaliter consecratus est a paganis, cujus ædes medio spatio et effigies de fastigio ædis emicat, quod non putaverint sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Est autem circus omne illud spatium quod circuire equo solent.

396 2. [d] Hunc Romani dictum putant a *circuitu* equorum, eo quod ibi circum metas equi currant. Græci [e] vero a *Circe* Solis filia, quæ Patri suo hoc genus certaminis instituit, asserunt nuncupatum, et ab ea *circi* appellationem argumentantur. Fuit autem maga, et venefica, et sacerdos dæmonum, in cujus

B loci habitu et opere magicæ artes, et cultus idololatriæ recognoscitur.

CAPUT XXIX.

De ornamentis.

1. *Ornamenta* circi: ova, meta, obeliscus, carceres. [f] Ova, honori Castoris et Pollucis ascribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Jove non erubescunt.

2. Fingunt autem circensia Romani [g] ad causas mundi referri, ut sub hac specie superstitiones vanitatum suarum excusent.

397 CAPUT XXX.

De metis.

1. *Metarum* quippe appellatione proprie terminum ac finem mundi designari volunt, ab eo quod alicui emensus finis est, sive ad testimonium orientis oc-

C cidentisque Solis.

CAPUT XXXI.

De obeliseo.

1. *Obeliscum* [h] Mespres rex Ægypti primus fecisse fertur tali ex causa. Cum quodam tempore Nilus violenta inundatione Ægypto nocuisset, indignatus rex tanquam pœnas a flumine exigeret, sagittam in undas misit. Non multo post gravi valetudine correptus, lumen amisit, qui post cæcitatem visu recepto duos obeliscos Soli sacravit. Obeliscus enim sagitta dicitur, qui ideo in medio circo ponitur, quia per medium mundum sol currit.

2. Medio autem spatio ab utraque meta constitu-

[a] Cap. XXVII. *Nam res equestris... Hippion voeant.* E Tertull., cap. 6. de Circo.

[b] *Circenses autem ludi*, etc. E Serv., initio III Georg., et Æn. VIII, ad vers. *Magnis circensibus actis.*

[c] Cap. XXVIII. *Circus Soli... in aperto habent.* E Tertull., cap. v, de Loco.

[d] *Hunc Romani dictum put.* Sup., lib. xv, cap. 2.

[e] *Græci vero*, etc. E Tertull., ibidem.

[f] Cap. XXIX. *Ova honori Castoris... erubescunt.* Tertull., ibidem.

[g] *Ad causas mundi referri.* Servius, ad vers. *Centum quadrijugos... currus : — Id est, unius* (inquit) *diei exhibebo circenses. Quia, ut Varro dicit in libris de Gent. pop. Romani, olim* XXV *missus fiebant, quorum quatuor et viginti pro numero horarum erant, sed vigesimus quintus ærarius dicebatur, eo quod de collatione populi exhibebatur.* Adde duodecim hostias, quæ XII cœli signa, et septem metas, quæ planetas VII referebant. Fiebant autem circenses hoc ordine : Quadrigæ, bigæ, aut trigæ, quatuor sorte

D ductæ e quatuor factionibus, prasina, rosea, alba et veneta, in carceribus constituebantur. Deinde mappa, a magistratu qui ludis præsidebat, missa, hoc est, signo dato, quadrigæ carceribus emissæ septem spatia, sive curricula circa metas conficiebant, victoreque coronato, missus unus peractus erat. Idem in reliquis viginti quatuor missibus fiebat; cum autem in singulis quadrigæ quatuor currerent, recte Virgilius :

Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus.

Vid. Sueton., in Domit., Senec., lib. epist. IV, epist. XXX; Ovid., in Halieutic.; Arnob., VII contra gentes. Agell., lib. III, cap. 3.

[h] Cap. XXXI. *Obeliscum Mespres. Messcres* et *Mefferes* habent Manuscript. Plinii Manusc. libri, *Mestres*, et *Mestires*. Excusi, *Mesphcem*. Euseb., in Chronico, *Mephres*. Josephus, *Mephes*. De Pherone Sesostridis filio narrat hæc Herodotus, lib. II.

A tus obeliscus, fastigium summitatemque cœli significat, cum sol ab utroque spatio medio horarum discrimine transcendit. Summo obelisco superpositum est quoddam auratum in modum flammæ formatum, quoniam sol plurimum in se caloris atque ignis habet.

CAPUT XXXII.

De carceribus.

1. In [a] circo unde emittuntur equi *careeres* dixerunt ab ea re **398** qua et ille carcer qui est in civitate, quod ut ibi homines damnati, atque inclusi, ita hic equi coercentur, ne exeant, antequam signum mittatur.

CAPUT XXXIII.

De aurigis.

B 1. Ars circi auriga et currus, equites, sive pedites. *Auriga* proprie dictus, quod currum agat, et regat, sive quod feriat junctos equos. [b] Nam *haurit*, FERIT, ut : *Latus haurit apertum.*

2. Ipse est, et [c] *agitator*, id est, *verberator* ab *agendo* dictus. Aurigæ autem duobus coloribus sunt, quibus speciem idololatriæ vestiunt. [d] Nam prasinus terræ, venetus cœlo et mari a paganis dicatus est.

CAPUT XXXIV.

De quadrigis.

1. [e] Ericthonius autem, qui regnavit Athenis, primus quatuor equos junxisse fertur, sicut Virgilius auctor est dicens.

Primus Ericthonius currus, et quatuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.

C 2. Fuit autem Minervæ et Vulcani filius de caduca in terram libidine, ut fabulæ ferunt, procreatus, portentum dæmonicum, imo diabolus, qui primo Junoni currum dedicavit. Tali auctore *quadrigæ* productæ sunt.

399 CAPUT XXXV.

De curru.

1. *Currus* a *cursu* dictus, vel quia rotas videtur habere, unde et [f] *earrum*, quasi *curvum*. Quadrigarum vero currus duplici temone olim erant, perpetuoque, et qui omnibus equis injiceretur jugo.

2. [g] Primus Clysthenes Sicyonius tantum medios jugavit, eosque singulos ex utraque parte simplici vinculo applicuit, quos Græci σειραφόρους [h] Latini *funarios* vocant, a genere vinculi quo prius alligabantur.

CAPUT XXXVI.

De equis quibus currunt.

1. Quadrigæ et bigæ, trigæ et sejugæ ab equorum numero **400** et jugo dictæ. Ex quibus quadrigas soli, bigas lunæ, et trigas inferis, sejugas Jovi, desultores Lucifero, [i] et Hespero sacraverunt. Quadrigas ideo soli jungunt, quia per quatuor tempora annus vertitur, ver et æstatem, autumnum et hyemem.

2. Bigas lunæ, quoniam gemino cursu cum sole contendit, sive quia et nocte videtur, et die. Jungunt enim unum equum nigrum, alterum candidum. Trigas diis inferis, quia hi per tres ætates homines ad se rapiunt, id est, per infantiam, juventutem, atque senectam. Sejuga maximus currus currit Jovi, propter quod maximum deorum suorum esse eum credunt.

3. Ideo autem rotis quadrigas currere dicunt, sive quia mundus iste circuli sui celeritate transcurrit, sive propter solem, quia volubili ambitu rotat, sicut ait Ennius :

Inde patefecit radiis rota candida cœlum.

CAPUT XXXVII.

De septem spatiis.

1. *Septem spatia* quadrigæ currunt, referentes hoc ad cursum septem stellarum, quibus mundum regi dicunt, sive ad cursum septem dierum præsentium, quibus peractis vitæ terminus consummatur, [k] quorum finis est creta, id est, judicium.

401 CAPUT XXXVIII.

De equitibus.

1. Porro *equites* singulares ideo currere dicunt, quia singulariter unusquisque cursum vitæ hujus peragit, atque transit, alius alio tempore sequens alium, per unam tamen viam mortalitatis usque ad propriam metam mortis.

CAPUT XXXIX.

De desultoribus.

1. *Desultores* [l] nominati, quod olim prout quisque ad finem cursus venerat, *desiliebat*, sive quod de equo in equum transiliebat.

CAPUT XL.

De peditibus.

1. *Pedites* autem aiunt propterea pede currere, quia pedibus curritur mortalitati. Ob hoc a superiore parte currunt ad inferiora, id est, ab Oriente ad Occidentem, quia mortales oriuntur, et occidunt,

D

[a] CAP. XXXII. *In circo.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Vinclis et carcere frenat.*

[b] CAP. XXXIII. *Nam haurit, ferit, ut Lat. h. a.* Verba sunt Serv., Georg. III, ad vers. *Exsultantiaque haurit corda pavor pulsans.*

[c] *Agitator. i. v. a. agendo.* Ex eod., ad vers. *Tardi costas agitator asell.*, Georg. I.

[d] *Nam prasinus terræ,* etc. E Tertull., cap. 6 de Arte circi.

[e] CAP. XXXIV. Ex eod. Tertull. loco.

[f] CAP. XXXV. *Carrum, quasi curvum;* al., *q. cursum*, al., *q. currum.*

[g] *Primus Clysthenes. Sicyon.* Pausan., in Phocaicis.

[h] *Latini funar.* Funales vocat Suetonius in Tiberio.

[i] CAP. XXXVI. *Et Hespero.* Absunt hæ duæ voces ab antiquioribus Goth.

[j] *Inde patefecit r. r. c. e.* Citatur hic versus a quibusdam ex Sidonio.

[k] CAP. XXXVII. *Quorum finis est creta.* Sic est in optimis libris Neap. et Gothicis quibusdam. Rectissime Seneca, lib. 19, epist. 109 : *Deinde transit ad ea quæ consuetudo sæculi mutavit, tanquam, quod ait Cicero, quoniam sumus ab ipsa calce ejus interpellatione revocati; hanc, quam nunc in circo cretam vocamus, calcem antiqui dicebant.* Gloss. *Creta,* λευκή. *Candida calcis* dixit Lucretius :

Tu mihi currenti præscripta ad candida calcis.

[l] CAP. XXXIX. *Desultores.* Hygin., fabul. 80 : *Unde et Romani servant institutum, cum desultorem mittunt, unus duos equos habet, pileum in capite* * *equo in equum transilit, quod ille sua et fratris vice fungatur.* Cassiod., lib. III Var. : *Equi desultatorii, per quos circensium ministri missus denuntiant exituros, luciferi præcursoris velocitates imitantur.*

Nudi currunt, quia et homini in sæculo nullæ reliquiæ sunt. Recto spatio currunt, quia inter vitam et mortem nihil distat. Sed hæc propterea fingunt, ut vanitates suas et sacrilegia excusare conentur.

CAPUT XLI.

De coloribus equorum.

1. Circa [a] causas quoque elementorum iidem gentiles etiam colores equorum **402** junxerunt, roseos soli, id est, igni; albos aeri, prasinos terræ; venetos mari assimilantes. Item roseos æstati currere voluerunt, quod ignei coloris sint, et cuncta tunc flavescant. Albos hiemi, quod sit glacialis, et frigoribus universa canescant; veri prasinos viridi colore, quia tunc pampinus densatur.

2. Item roseos Marti sacraverunt, a quo Romani exoriuntur, et quia vexilla Romanorum cocco decorantur, sive quod Mars gaudet sanguine. Albos zephyris et serenis tempestatibus, prasinos flori et terræ, venetos aquis, vel aeri, quia ceruleo sunt colore; luteos, id est, croceos, igni et soli; purpureos Iri sacraverunt, quem arcum dicimus, quod Iris plurimos colores habeat.

3. Sicque dum hac spectatione deorum cultibus atque elementis mundialibus profanantur, eosdem deos atque eadem elementa procul dubio colere noscuntur. Unde animadvertere debes, Christiane, quot circum nomina immunda possideant. Quapropter alienus erit tibi locus, quem plurimi Satanæ spiritus occupaverunt. [b] Totum enim illum diabolus et angeli ejus repleverunt.

CAPUT XLII.

De theatro.

1. *Theatrum* [c] est quo scena includitur, semicirculi figuram habens, in quo stantes omnes inspiciunt. Cujus forma primum rotunda erat, sicut et amphitheatri, postea ex medio amphitheatro theatrum factum est. *Theatrum* autem a *spectaculo* nominatum **403** [d] ἀπὸ τῆς θεωρίας, quod in eo populus stans desuper atque spectans ludos contemplaretur.

2. Idem vero *theatrum*, [e] idem et *prostibulum*, eo quod post ludos exactos meretrices ibi prostarent. [f] Idem et *lupanar* vocatum, ab eisdem meretricibus quæ [g] propter vulgati corporis vilitatem *lupæ* nuncupabantur. Nam lupæ meretrices sunt a rapacitate vocatæ, quod ad se rapiant miseros, et apprehendant. Lupanaria enim a paganis constituta sunt ut

A pudor mulierum infelicium ibi publicaretur, et ludibrio haberentur tam ii qui facerent quam quæ paterentur.

CAPUT XLIII.

De scena.

1. *Scena* autem erat locus infra theatrum in modum domus instructa cum pulpito, [h] quod pulpitum *orchestra* vocabatur, ubi cantabant comici, tragici, atque saltabant histriones et mimi. [i] Dicta autem *scena* Græca appellatione, eo quod in speciem domus erat instructa. Unde et apud Hebræos tabernaculorum dedicatio a similitudine domiciliorum *Scenopegia* appellabatur.

406 CAPUT XLIV.

De orchestra

B 1. *Orchestra* autem pulpitum erat scenæ, ubi saltator agere posset, aut duo inter se disputare. Ibi enim poetæ comœdi et tragœdi ad certamen conscendebant, iisque canentibus, alii gestus edebant. Officia scenica : tragœdi, comœdi, thmelici, histriones, mimi, et saltatores.

CAPUT XLV.

De tragœdis.

1. *Tragœdi* sunt qui antiqua gesta atque facinora sceleratorum regum luctuoso carmine, spectante populo, concinebant.

CAPUT XLVI.

De comœdis.

1. *Comœdi* sunt qui privatorum hominum acta dictis atque gestu cantabant, atque stupra virginum et C amores meretricum in suis fabulis exprimebant.

CAPUT XLVII.

De thymelicis.

1. *Thymelici* autem erant musici scenici, qui in organis, et lyris, et citharis, præcinebant. Et dicti *thymelici*, quod olim in orchestra stantes cantabant super pulpitum quod *thymele* vocabatur.

305 CAPUT XLVIII.

De histrionibus.

1. *Histriones* sunt qui muliebri indumento gestus impudicarum feminarum exprimebant : ii autem saltando etiam historias et res gestas demonstrabant. Dicti autem *histriones*, sive quod ab *Istria* id genus sit adductum, sive quod perplexas historiis fabulas D exprimerent, quasi *historiones*.

[a] Cap. XLI. *Circa caus.* Vid. Tertull., cap. 6 de Arte circi.

[b] *Totum enim ill. diab. et angeli ejus repleverunt.* Tertull., cap. de Loco : *Totum sæculum Satanas et angeli ejus repleverunt.*

[c] Cap. XLII. *Theatrum.* De Theatro, sup., lib. xv, cap. 2.

[d] Ἀπὸ τῆς θεωρίας. E Serv., Æn. i, ad vers. *Mediaque in valle theatri.*

[e] *Idem et prostibulum.* Vid. Tertull., cap. de Theatro.

[f] *Idem et lupanar.* Ex Aug., xviii de Civit., cap. 21, et Lact.

[g] *Propter vulgati corporis vilitatem.* Lact., lib. i, cap. 20 : *Fuit enim Faustuli uxor, et propter vulgati corporis vilitatem lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est, unde etiam lupanar dicitur.*

[h] Cap. XLIII. *Quod pulpitum orchestra vocabatur.* Improprie. Nam aperte distinguit orchestram a pulpito Vitruvius, lib. v, cap. 6, et scena pulpito, pulpitum altius erat orchestra; et apud Romanos senatoribus et honoratioribus viris loca erant in orchestra designata, in pulpito non item. Sed orchestræ nomine pulpitum quoque continetur, non contra. Græci autem pulpitum θυμέλην dicebant, de qua mox Isidorus.

[i] *Dicta autem scena.* Servius ad vers. *Sylvis scena coruscis : Scena, inumbratio; dicta scena ἀπὸ τῆς σκιᾶς, id est, umbra. Nam apud antiquos theatralis scena parietem non habuit, sed de frondibus umbracula quærebant; postea tabulata componere cœperunt in modum parietis.*

CAPUT XLIX.

De mimis.

1. *Mimi* sunt dicti Græca appellatione, quod rerum humanarum sint imitatores. [a] Nam habebant suum auctorem, qui antequam mimum agerent, fabulam pronuntiaret. Nam fabulæ ita componebantur a poetis, ut aptissimæ essent motui corporis.

CAPUT L.

De saltatoribus.

1. *Saltatores* [b] autem nominatos Varro dicit ab Arcade Salio, quem Æneas in Italiam secum adduxit, quique primo docuit Romanos adolescentes nobiles saltare.

406 CAPUT LI.

Quid quo patrono agatur.

1. Est [c] plane in artibus scenicis Liberi et Veneris patrocinium, quæ privata et propria sunt scenæ de gestu et corporis flexu. Nam mollitiem Libero et Veneri immolabant, illi per sexum, illi per flexum, dissolutis.

2. Quæ vero ibi vocibus, et modis, et organis, et lyris transiguntur, Apollines et Musas, et Minervas, et Mercurios patronos habent. Quod spectaculum odisse debes, Christiane, quorum odisti auctores.

CAPUT LII.

De amphitheatro.

1. *Amphitheatrum* locus est spectaculi ubi pugnaut gladiatores. Et inde ludus gladiatorius dictus, quod in eo juvenes usum armorum diverso motu condiscant, et modo inter se aut gladiis aut pugnis certantes, modo contra bestias incedentes, ubi non odio, sed præmio illecti subeunt ferale certamen.

2. *Amphitheatrum* dictum, quod ex duobus theatris sit factum. Nam amphitheatrum rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatro est, semicirculi figuram habens.

407 CAPUT LIII.

De ludo equestri.

1. Genera gladiatorum plura, quorum primum ludus *equestrium.* Duo enim equites, præcedentibus prius signis militaribus, unus a porta Orientis, alter ab Occidentis, procedebant in equis albis cum aureis galeis, minoribus et habilioribus armis, sicque atroci perseverantia pro virtute sua inibant pugnam, dimicantes, quousque alter in alterius mortem prosiliret, ut haberet qui caderet casum, gloriam qui perimeret. Quæ armatura pugnabat Marti duelli causa.

CAPUT LIV.

De retiariis.

1. *Retiarius* ab armaturæ genere, in gladiatorio A ludo contra alterum pugnantem occulte [d] ferebat rete (quod jaculum appellatur), ut adversarium [e] cuspide insequente operiret, implicitumque viribus superaret. Quæ armatura pugnabat Neptuno tridentis causa.

CAPUT LV.

De secutoribus.

1. *Secutor* ab *insequendo* retiarium dictus. Gestabat enim **408** cuspidem, et massam plumbeam, quæ adversarii jaculum impediret, ut antequam ille feriret reti, iste exsuperaret. Hæc armatura sacrata erat Vulcano. Ignis enim semper aquam insequitur, ideoque cum retiario componebatur, quia ignis et aqua semper inter se inimica sunt.

B

CAPUT LVI.

De laqueariis.

1. *Laqueariorum* pugna erat fugientes in ludo homines injecto laqueo impeditos, consecutosque prosternere amictos umbone pelliceo.

CAPUT LVII.

De velitibus.

1. *Velitum* pugna erat, ut ultro citroque tela objectarent. Erat autem eorum varia pugna, et spectantibus gratior quam reliqua. [f] *Velites* autem nuncupati, sive a *volitatione,* [g] sive a civitate Etruscorum, quæ *Veles* vocabatur.

CAPUT LVIII.

De ferali certamine.

C

1. *Ferarum* pugna erat emissas bestias juvenes excipere, et pugnare adversus eas, ultroneo funere certare, non crimine, sed furore.

409 CAPUT LIX.

De horum exsecratione.

1. Hæc quippe spectacula crudelitatis, et inspectio vanitatum non solum hominum vitiis, sed de dæmonum jussis instituta sunt. Proinde nihil esse debet Christiano cum circensi insania, cum impudicitia theatri, cum amphiteatri crudelitate, cum atrocitate arenæ, cum luxuria ludi. Deum enim negat, qui talia præsumit, fidei Christianæ prævaricator effectus, qui id denuo appetit quod in lavacro jam pridem renuntiavit, id est, diabolo, pompis et operibus ejus.

D

CAPUT LX.

De alea.

1. *Alea,* id est, ludus tabulæ, inventa a Græcis in otio Trojani belli, a [h] quodam milite nomine *Alea*, a quo et ars nomen accepit. Tabula luditur pyrgo, calculis, tesserisque.

[a] Cap. XLIX. *Nam habebant suum auctorem.* F., *actorem.*

[b] Cap. L. *Saltatores.* E Festo in *Salios*, nisi quod ille non Varronem, sed Polemonem citat auctorem.

[c] Cap. LI. *Est plane.* Omnia e Tertull., cap. de Artibus scenicis; sed *lyris* retinuimus ex nostris Codicibus, ubi apud Tertull. *litteris* legitur.

[d] Cap. LIV. *Ferebat rete, quod jaculum appellabatur* Et uno verbo *retejaculum;* sed de retiario, secutore et aliis gladiatorum generibus scripsit nuper eruditissimus vir. Vid. Fest., in *Retiario.*

[e] *Cuspide insequente.* Ita Manusc. omnes, *insequentem* volebat Chacon, *insistentem* alii.

[f] Cap. LVII. *Vetites autem... sive a volitatione.* Fest., in *Advolitatio : Velites dicuntur expediti milites, quasi volites, id est, volantes.*

[g] *Sive a civitate Etruscor. quæ Veles.* Sic. Goth. Cod., alii *Veletes.*

[h] Cap. LX. *A quodam milite nomine Alea.* Auctor quærendus.

CAPUT LXI.

De pyrgis.

1. *Pyrgus* [a] dictus, quod per eum tesseræ *pergant,* sive quod turris speciem habeat. Nam Græci *turrim* πύργον vocant.

410 CAPUT LXII.

De calculis.

1. *Calculi* vocati, quod leves sint et rotundi. Unde et *calculus* dicitur lapis brevis [b] qui sine molestia sui brevitate calcatur. Item calculi, quod per vias ordinales, quasi per calculas eant.

CAPUT LXIII.

De tesseris.

1. *Tesseræ* vocatæ, quia quadræ sunt ex partibus omnibus. Has alii *lepusculos* vocant, eo quod exsiliendo discurrunt. Olim autem tesseræ *jacula* appellabantur a *jaciendo.*

411 CAPUT LXIV.

De figuris aleæ.

1. Quidam [c] autem aleatores sibi videntur physiologice per allegoriam hanc artem exercere, et sub quadam rerum similitudine fingere. Nam tribus tesseris ludere perhibent propter tria sæculi tempora, præterita, præsentia et futura, quia non stant, sed decurrunt. C Sed et ipsas vias senariis locis distinctas propter ætates hominum ternariis lineis propter tempora argumentantur. Inde et tabulam ternis descriptam dicunt lineis.

CAPUT LXV.

De vocabulis tesserarum.

1. Jactus quisque apud lusores veteres a numero vocabatur, ut *unio, binio, trio, quatrio, quinio, senio.* Postea appellatio singulorum **412** mutata est, et *unionem* CANEM, [d] *trionem* SUPPUM, [e] *quatrionem* PLANUM vocabant.

A CAPUT LXVI.

De jactu tesserarum.

1. Jactus tesserarum ita a peritis aleatoribus componitur, ut afferat quod voluerit, [f] ut puta senionem, qui eis jactu bonum affert. Vitant autem canem, quia damnosus est, unum enim significat.

CAPUT LXVII.

De calculorum motu.

1. *Calculi* partim ordine moventur, partim vage. Ideo alios *ordinarios,* alios *vagos* appellant. At vero qui moveri omnino non possunt **413** *incitos* dicunt.
B [g] Unde et egentes homines *inciti* vocantur, quibus spes ultra procedendi nulla restat.

CAPUT LXVIII.

De interdictione aleæ.

1. Ab hac arte fraus, et mendacium, atque perjurium, nunquam abest, postremo et odium, et damna rerum, unde et aliquando, propter hæc scelera, interdicta legibus fuit.

CAPUT LXIX.

De pila.

1. *Pila* proprie dicitur quod sit *pilis* plena. Hæc et *sphæra* a *ferendo,* vel *feriendo* dicta, de quarum genere et pondere Dorcatius sic tradit :

> Neu tu parce pilos vivacis condere cervi,
> Uncia donec erit geminæ superaddita libræ.

2. Inter species pilarum sunt trigonaria et arenata. [h] *Trigonaria* est, qua inter tres luditur. *Arenata,* qua in grege dum ex circulo astantium spectantiumque emissa, ultra justum spatium pilam excipere lusumque inire consueverunt. *Cubitalem* lusum appellant cum duo cominus ex proximo, ac pene conjunctis cubitis, pilam feriunt. [i] *Suram* dicitur dare, qui pilam, crure prolato, feriendam collusoribus præbet.

[a] CAP. LXI. *Pyrgus.* Vasculum in turriculæ figuram conformatum, ex quo tali in alveum conjiciebantur, ne quis dolus in jaciendis manu subesse D posset. *Turriculam* vocat Martialis.

[b] CAP. LXII. *Quia sine molestia sui brevitat calcetur.* Sup., lib. XVI. cap. 6, e Serv., Georg. II.

[c] CAP. LXIV. *Quidam autem... physiologice per allegor.* Vid. Eustach., Iliad. a, ad illud : Πεσσοῖσι προπάροιθε θυράων θυμὸν ἔτερπον.

[d] CAP. LXV. *Trionem suppum.* Græce ὕπτιον. Vid. Fest.

[e] *Quatrionem planum.* Imo *pronum* opinor, qui et Aristoteli πρηνής. Supino enim pronus opponitur, non planus.

[f] CAP. LXVI. *Ut puta senionem.* Qui et *Venus,* et *Cous,* dicebatur, quoties ita quatuor tale cadebant, ut nullus cum alio congrueret. Arist., lib. II, de Cœl. : Ἔστι δὲ κατορθοῦν χαλεπὸν ἢ τὸ πολλὰ, ἢ τὸ πολλάκις, οἷον πολλοὺς ἀστραγάλους κώους βάλλειν ἀμήχανον, ἀλλὰ ἕνα, ἢ δύω, ῥᾶον.

[g] CAP. LXVII. *Unde et egentes homines inciti dicuntur.* Nonius : *Incitas egestas dicitur.*

[h] CAP. LXIX. *Trigonaria.* Martialis, lib. XIV, epig. 46 : *Pila trigonalis* :

> Si me nobilibus sci expulsare sinistris,
> Sum tua; si nescis, rustice redde pilam.

[i] *Suram dicitur dare.* Plutarch., in Cicerone, de Cornel. Lentulo, Catilinæ socio, cognomento Sura : Προελθὼν ὀλιγώρως πάνυ, καὶ καταφρονητικῶς, λόγον μὲν οὐκ ἔφη διδόναι, παρέχειν δὲ τὴν κνήμην, ὥσπερ πάνυ εἰώθεισαν οἱ παῖδες, ὅταν ἐν τῷ σφαιρίζειν ἁμάρτωσιν.

LIBER DECIMUS NONUS

DE NAVIBUS, ÆDIFICIIS ET VESTIBUS.

414 CAPUT PRIMUM.

De navibus.

1. Artium quarumdam vocabula, quibus aliquid fabricatur, vel instrumenta artificum, vel quæ ministerium exhibent, atque aliquid hujuscemodi, deinceps ex parte notanda studui.

2. *Artifex* generaliter vocatus, quod *artem* faciat, sicut *aurifex*, qui *aurum*. *Faxo* enim antiqui pro *facio* dicebant.

3. [b] *Nauclerus*, dominus navis est appellatus, ita quod navis in sorte ejus sit, κλῆρος enim Græce *sors* dicitur. Cæteri autem in navi in [c] contributione sunt.

4. [d] *Gubernio*, qui et *gubernator*, quasi *cohibernator*, quod *cohibeat* **415** prudentia sua *hiberna*, id est, tempestates maris.

5. *Nauta* a *nave* dictus per derivationem. [e] *Navita* autem pro *nauta* poetice dicitur, sicut *Mavors* pro *Mars*. Nam rectum est *nauta*.

6. *Remex* vocatur, quod *remum* gerit, sic autem *remex*, [f] quomodo *tubex* dicitur nominativo casu.

7. [g] *Epibata* Græco sermone appellatur qui Latine dicitur *superveniens*. Hic nihil habet negotii, sed naulo dato, in alias terras transire disponit.

8. *Navim* quidam perhibent dictam, eo [h] quod *gnavum* rectorem quærat, id est, peritum, sapientem, strenuum, qui continere et gubernare novit propter maritima pericula, et casus, unde est illud Salomonis : *Intelligens gubernacula possidebit.* [i] Lydii autem primum navim fabricaverunt, pelagique incerta petentes pervium mare usibus humanis fecerunt.

9. [j] *Rates* primum et antiquissimum genus navigii, e rudibus tignis asseribusque consertum. Ad cujus similitudinem **416** fabricatæ naves [k] *ratariæ* dictæ. Nunc jam [l] *rates* abusive *naves*. Nam proprie rates sunt connexæ invicem trabes.

10. *Trieris* navis magna, quam Græci [m] *durconem* vocant, de qua in Isaia dicitur : *Non transivit per eam trieris magna.*

11. *Carpasia* navis a *Carpatho* insula nominata, sicut a *Rhodo Rhodia*, sicut ab *Alexandria Alexandrina*.

12. [n] *Liburnæ* dictæ a *Libyis;* naves enim sunt negotiatorum. De quibus Horatius :

Ibis liburnis inter alta navium.

13. *Rostratæ* naves dictæ ab eo quod in fronte *rostra* ærea habeant [o] propter scopulos, ne feriantur et collidantur.

14. *Longæ* naves sunt quas *dromones* vocamus; dictæ eo quod longiores sint cæteris, quibus contrarius *musculus*, curtum navigium. *Dromo* autem a *decurrendo* dicitur. *Cursum* enim Græci δρόμον vocant.

15. [p] *Classis* dicta est a Græco vocabulo ἀπὸ τῶν καλων, id est, *lignis*, **417** unde et *calones*, qui ligna militibus portant.

16. *Ancyromagus* dictus, pro eo quod celeritate sui anchoris et instrumentis reliquis navium vehendis sit aptus.

17. *Phaselus* est navigium quod nos corrupte *baselum* dicimus. De quo Virgilius : *Putisque phaselis.*

18. [q] *Scapha*, quæ κατάσκοπος, navigium quod Latine *speculatorium* dicitur, σκοπεῖν enim Latine *intendere* dicitur.

19. *Barca* est, quæ cuncta navis commercia ad littus portat. Hanc navis in pelago propter nimias undas suo suscipit gremio. Ubi autem appropinquaverit portui, reddit vicem barca navi quam accepit in pelago.

20. [r] *Paro* navigium *piratarum* aptum, et ex iis ita vocatum, Cicero :

Tunc se fluctigero tradit, mandatque paroni.

Et alibi : *Paruncülis ad littus ludit celeribus.*

[a] Cap. I. *Artifex gener. nom.* Ut Græcis τέκτων.

[b] *Nauclerus.* Qui et navicularius et magister navis a jureconsultis dicitur, qui navem habet propriam, vel conductam, cujus obventiones et redditus omnes accipit. At Isidoro, inf., cap. 19, navicularius navium est fabricator, sicut carpentarius carpenti.

[c] *In contributione sunt.* Contributionis vox apud jureconsultos frequens, ut tit. de Leg. Rhod. de Jact.

[d] *Gubernio, qui et gubernat,* Gloss., *Guber.* (mutila credo voce), κυβερνήτης. Gubernium pro gubernatore dixisse Laberium in Ana Peranna ait Agellius, lib. xxi, cap. 7. Legitur quoque archigubernius, sive etiam archigubernus, lib. xxxvi. Dig., tit. 1, cap. 46. Item guberna pro gubernaculis dixit Lucretius :

Disjectare solet magnum mare, transtra, guberna ;

et Lucilius, apud Non. :

Proras despoliate, et detundite guberna.

[e] *Navita pro naut.* E Serv., Georg. i, et Æn. vi. Sic Græci ναύτην et ναυάτην.

[f] *Quomodo tubex.* F., *quomodo et obex*, de cujus genere vid. Serv.

[g] *Epibata.* Inde ἐπιβατηγοὶ, naves vectoriæ. Dicuntur etiam epibatæ, qui tutelæ causa assumuntur. Vid. Poll.

[h] *Eo quod gnavum rect.* Ita libri Goth., recte. Assignat autem navo suam etiam etymologiam (ut navus sit qui novit) quam probam, nihil moror. Interpretantur quidem Glossaria eodem modo navum : *Navus* εἰδήμων; *navus*, ἔμπρακτος, εὐστραφὴς, εὐκίνητος.

[i] *Lydii primum navem.* Sumptum videtur ex Histro Græco scriptore, quem Latinum ab Hieronymo factum quidam existimant.

[j] *Rates prim.* Plin., lib. vii, cap. 56 : *Navi primus in Græciam ex Ægypto Danaus advenit, ante ratibus navigabatur inventis in mari Rubro.*

[k] *Rotariæ.* De quibus Agell. meminit, lib. x, cap. 25. Sed Ratiarias appellari quidam malunt.

[l] *Rates abusiv... invicem trab.* E Serv., Æn. i, ad illud : *Disjecitque rat.*

[m] *Quam Græci durcon.* Al., *durchonem.* Recte fortasse hæc absunt a Segunt. libro. Sed amplius quærendum. Est namque is Codex sæpe alias mutilus.

[n] *Liburnæ.* Videntur hæc quoque ex Histro. Sed ut apud illum *Liburnia* pro *Libya*, ita hic *Liburniis* pro *Libyis* substituerim. Vid. Appian., in Bell. Illyr., Lucian., ἐν τοῖς ἔρωσι, et Veget., lib. iv.

[o] *Propter scopulos ne feriantur.* Hister.: *Nam ipsæ rostratæ in altum erectæ, quasi cacumen syrteum eminentiorem a puppi, in fronte rostra habent propter scopulos, ne forte, cum tantam vim discurrentium et properantium habeant, aut feriantur, aut collidantur.*

[p] *Classis dicta... portant.* E. Serv., Æn. i. *Pallasne exurere class.*

[q] *Scapha, quæ et catascop.* Vid. Veget., lib. iv, cap. 37, et Agell., lib. x, cap. 25, apud quem catascopium forma diminutionis. Catascopus apud Hirtium, lib. de Bell. Afric.

[r] *Paro navigium piratar. aptum.* Id est, instructum, et quasi paratum, captat enim hujusmodi notationes. Nisi mavis *aptum* Gothico compendio pro *apertum* scriptum fuisse. Id enim, et *fluctigeri* ἐπίθελον in Ciceronis versu comprobat : et aperta, quæ a Græcis ἄφρακτα dicuntur, navigia tectis opponuntur. Livius, lib. xxxvi : *C. Livius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta navibus tectis profectus a Roma Nea-*

418 21. *Myoparo*, quasi *minimus Paro*. Est enim scapha ex vimine facta, quæ contexta crudo corio genus navigii præbet, qualibus utuntur Germanorum piratæ in Oceani littoribus, vel paludibus, ob agilitatem. De quibus Historia : *Gens*, inquit, *Saxonum myoparonibus, non viribus nituntur, fugæ potius, quam bello parati.*

22. *Celoces*, [a] quas Græci κέλητας vocant, id est, veloces biremes, vel triremes agiles, et ad ministerium classis aptæ. Ennius :

Labitur uncta carina per æquora cana celocis.

23. *Biremes* autem naves sunt habentes remorum ordinem geminum.

Triremes, et *quatriremes*, trium et quator ordinum; sic et *penteres* et *hexeres*, quinos vel senos ordines habentes.

24. [b] *Actuariæ* naves sunt, quæ velis simul et remis aguntur.

[c] *Hippagogus*, in quo equos transvehere solitum est.

[d] *Pontonium*, navigium fluminale, tardum et grave, quod non nisi remigio progredi potest.

[e] Hinc et *trajectus*, id est, extentus. Est enim latus, unde et *transenna* dicitur extentus funis.

25. *Lembus* navicula brevis, quæ alia appellatione dicitur et *cymba* **419** et [f] *Caupilus*, sicut et *linter*, id est, *carabus*, quo in Pado, paludibusque utuntur.

26. *Carabus*, parva scapha ex vimine facta, quæ contecta crudo corio genus navigii præbet.

[g] *Portemia*, navicula Syriaci generis, lata, et sine carina, a *portando* vocata. Utuntur iis in Pannonia.

27. [h] *Trabariæ*, amnicæ naves, quæ ex singulis trabibus cavantur, quæ alio nomine *littorariæ* dicuntur. [i] Hæ et *caudicæ* ex uno ligno cavato factæ, et inde *caudicæ*, quia a quatuor usque ad decem homines capiant.

A CAPUT II.

De partibus navium, et armamentis.

1. *Puppis* posterior pars navis est, quasi *post*. *Prora* anterior, quasi *priora*.

[j] *Cumba* locus imus navis, quod aquis incumbat. *Carina* a *currendo* dicta, quasi *currina*.

420 2. [k] *Fori* navium latera concava a *ferendo* onere dicta, sive tabulata navium, quæ sternuntur. Dicta, ab eo quod incessus *ferant*, vel *foris* emineant. De quibus Virgilius : *Laxatque foros.*

3. [l] *Columbaria*, in summis lateribus navium loca concava, per quæ eminent remi, dicta, credo, quod sint similia latibulis columbarum, in quibus nidificant.

4. [m] *Agea*, viæ sunt, vel loca, in navi, per quæ ad B remiges hortator accedit. De qua Ennius :

Multa foro ponet, et Agea longa repletur.

5. *Transtra* sunt tabulæ ubi sedent remiges, quod in transverso sint, dicta, [n] quæ Virgilius *juga* appellat.

6. [o] *Tonsæ* remi a removendis et decutiendis fluctibus dicti, sicut *tonsores* a *tondendis* et decutiendis capillis.

7. [p] *Palmula* est extrema latitudo remi, a *palma* dicta, qua mare impellitur.

[q] *Antennæ* autem dictæ, quod *ante amnem* sint positæ. **421** Præterfluit enim eas amnis. [r] *Cornua* extremæ partes antennarum sunt, dicta per tropum.

8. [s] *Malus* est arbor navis, qua vela sustinentur. *Malus* autem dictus, quia habet instar *mali* in summitate, vel quia, quasi quibusdam *malleolis* ligneis C cingitur, quorum volubilitate vela facilius elevantur.

9. *Modius* est cui arbor insistit, ob similitudinem mensuralis vasis dictus.

Carchesia sunt in acumine arboris. [t] Cinna :

Lucida confulgent alti carchesia mali.

10. [u] *Trochleæ*, quasi φ littera, per quas funes

polim, quo a sociis ejus orcæ convenire jusserat, apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, etc.

[a] *Quas Græci celetes*. Suid. : Κέλης, ὁ μόνος ἵππος καὶ ὁ ἐπὶ τούτου φερόμενος : et paulo post, Κέλης εἶδος πλοιαρίου μικροῦ : et Thucydidis interpres, Μικρόν πλοιάριον ὑφ' ἑνὸς ἐρεττόμενον, ἀπὸ μεταφορᾶς τοῦ κέλητος ἵππου, ᾧ εἷς ἀνὴρ ἐπικάθηται.

[b] *Actuariæ dictæ, quod cito agi possint*, ait Nonius.

[c] *Hippagogus*. Hippaginem Latine appellari tradit Festus.

[d] *Pontonium*. Vox diminutionis. Nam pontones principaliter dicuntur.

[e] *Hinc et trajectus*. Serv., Æn. v. *Trajecto in fune columbam : Trajecto* (inquit) *extento, unde transenna dicitur extentus funis*. Quæ, quomodo huic loco aptari possint, non queo satis dispicere.

[f] *Et caupilus*. Al., *caupolus*. Agellio, lib. x, cap. 25, *capulica*.

[g] *Portemia*. Sic omnes libri et ita Isidorum scripsisse arguit etymologia. Est tamen vox Græca, eademque Diodoro Siculo nunc πορθμεῖα, nunc πορεῖα dicuntur.

[h] *Trabariæ*, Festus : *Trabica navis, quod si trabibus confixa.*

[i] *Hæ et caudicæ*. Et *caudicariæ*, vel *codicariæ*. Non. Fest., Agell. Nam ut trabs proprie duo ligna compacta, teste Festo, ita caudex plurium tabularum contextus, ut ait Senec., lib. de Brevitat. vit.

[j] CAP. II. *Cumba*. Vulgo *gomba*.

[k] *Fori*. Hæc utcunque contexta e Serv. nonnihil etiam aucta. At Charis. Fori sunt in navibus, quibus nautæ sedentes remigant, ἑδώλια.

[l] *Columbaria*. Vid. Philand., in Vitruv., l. IV, c. 2.

[m] *Agea viæ sunt*. Fest. : *Agea via in navi est, dicta quod in ea maxima quæque res agi soleat.*

[n] *Quæ Virgilius juga app.* Æn. VI :

Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant.

Ubi Serv. : *Juga Græce dixit*, ζύγα *enim dicunt quæ transtra nominamus.*

D [o] *Tonsæ remi*. E Serv., Æn. VII :

.....In lento luctantur marmore tonsæ.

[p] *Palmula*. Vid. Fest. et Serv., Æn. v. Eadem ratione Græci ταρσὸν, et palmam manus, et remorum latitudinem dixere, ut ait Ælius Dionysius, apud Eustach., Ὀδυσσ. I, ad illud : Ταρσοὶ μὲν τυρῶν, etc.

[q] *Antennæ autem dictæ*, etc. E. Serv., Æn. VII. Idem prope Festus in voce *Amnenses*. Sed illi non de navium parte, sed de urbibus prope amnem sitis loquuntur.

[r] *Cornua*. Ex eod., Æn. III, ad illud : *Cornua velatarum obv. antenn.*

[s] *Malus arb.* Ex eod., Æn. v, nisi quod *malis* apud illum, non *malleolis* legitur.

[t] *Cinna : Lucida*. Quod Catullo hic versus tribuitur ex Nonio potuit esse communis.

[u] *Trochleæ, quasi Φ littera.— Quasi Θ littera* le-

trahuntur. Trochleæ autem vocatæ, quod rotulas habeant, τροχὸς enim Græce *rota* dicitur.

11. *Parastatæ* stipites sunt pares stantes, quibus arbor sustinetur. Cato : *Malum deligatum, parastatæ vinctæ.*

12. [a] *Clavus* est quo regitur gubernaculum. De quo Ennius :

Ut clavum rectum teneam, navimque gubernem.

13. [b] *Porticulus* malleus in manu portatus, quo modus signumque datur remigantibus. De quo Plautus :

Ad loquendum, atque ad tacendum tute habeas [porticulum.

A *portando* igitur *porticulus*.

422 14. *Tonsilla* uncinus ferreus, vel ligneus, ad quem in littore defixum funes navium illigantur. De quo Ennius :

Tonsillas rapiunt, configunt littus aduncas.

15. *Anchora*, dens ferreus, ex Græca etymologia nomen ducit, quod quasi hominis manus comprehendat, vel scopulos, vel arenas. Nam *manus* Græce χεὶρ dicitur. [c] Apud Græcos autem aspirationem non habet. Nam ἄγκυρα dicitur, unde et apud majores sine aspiratione proferebatur.

16. *Pulvini* sunt machinæ quibus naves deducuntur et subducuntur in portum.

[d] *Pons* scala navium.

CAPUT III.

De velis.

1. *Vela* [e] Græci ἄρμενα dicunt, proinde quod aere moventur. Apud Latinos autem *vela* a *volatu* dicta. Unde est illud : *Velorum pandimus alas.*

2. [f] Genera velorum Acation, Epidromos, Dolon, Artemon, Siparum, Mendicum. Ex quibus *Acation* velum maximum, et in media navi constitutum.

3. *Epidromos* secundæ amplitudinis, sed ad puppim.

Dolon minimum velum, et ad proram defixum.

[g] *Artemon* dirigendæ potius navis causa commentatum, quam celeritatis.

423 4. *Siparum* genus veli, unum pedem habens, quo juvari navigia solent in navigatione, quoties vis venti languescit. De quo Lucanus :

Summaque tendens
Sipara, velorum perituras colligit auras,

quod ex separatione existimant nominatum. [h] *Pes* extremus angulus veli, quem sic nautæ loquuntur.

CAPUT IV.

De funibus.

1. *Funes* [i] dicti, quod antea in usum luminis fuerint circumdati cera, unde et *funalia*.

Restes, sive quod *rates* contineant, seu quod in iis *retes* tendautur.

[j] *Rudentes* sunt funes navium ex nimio stridore ita dicti.

2. *Spiræ* funes, quibus in tempestatibus utuntur, quas nautici suo more [k] *cucurbas* vocant. [l] *Spiræ* autem a *sparto* vocatæ.

424 3. *Propes* funis quo pes veli alligatur, quasi *prope pedes*. De quo Turpilius : *Quasi cum ventus fert navim in mare secundus, si quis propedem misit, si veli* [m] *sinistrum.*

4. *Tormentum* funis in navibus longus, quo prora ad puppim extenditur, quo magis constringantur; tormenta autem a *tortu* dicta, restes, funesque.

5. *Saphon*, funis in prora positus. De quo Cæcilius :

Venerio cursu veni prolato pede usque ad saphonem.

6. *Opisphora*, funes, qui cornibus antennæ dextra sinistraque tenduntur, et retroverso.

Prymnesium, funis quo navis in littore religatur ad palum.

Mitra funis quo navis media vincitur.

7. *Anquina*, quod ad malum antenna constringitur. De qua Cinna :

Atque anquina regat stabilem fortissima cursum.

8. [n] *Remulcum*, funis quo deligata navis trahitur vice remi. De quo Valgius :

---

git Philander apud Vitruv. Trochleas etiam Athenæus in navium armamentis numeravit in Hieronis nave. Gloss., *trochleæ*, ἐπιδρόμιδες.

[a] *Clavus*. Clavum, fustem gubernaculi interpretatur Servius, Æn. v.

[b] *Porticulus*. Sic etiam Fest. et Non., nisi quod apud hos *portisculus* dicitur. Isidoro favent Gloss. in quibus : *Porticulus*, κελευστής.

[c] *Apud Græcos aspirationem non habet*. E Serv., Æn. I, ad illud.

.....Unco non alligat anchora morsu.

[d] *Pons scal.* Ex eod., Æn. x : *Pontibus exponit.*

[e] Cap. III. *Vela Græci* ἄρμενα. Homerum (ut ait Eustachius) secuti, nam vox ipsa multo est latior, ita ut instrumenta omnia, neque nautica solum, sed quævis alia complectatur dicta (ut ait Etymologistes) παρὰ τὸ ἄρω, τὸ ἁρμόζω, ἀραρήμενον, καὶ κατὰ συγκοπὴν, ἄρμενον.

[f] *Genera velor.* V. d., Poll., Hesych. Suid., qui tamen artemonis non meminere.

[g] *Artemon dirig. pot. navis*. Recte. Vid. Chrysostom., Act. XXVII.

[h] *Pes extremus angulus veli.* At Servius, Æn. v, ad illud : *Una omnes fecere pedem : — Podiam* (inquit) *id est, funem, quo tenditur velum.* Interpretes quoque Apollonii, lib. II, funes, quibus vela, aut vertuntur, aut laxantur πόδας vocat. Unde apud Lucan., lib. v : *Obliquat lævo pede carbasa*, id est, sinistro fune. Porro de mendico Festus : *Mendicum dici putant velum, quod in prora ponitur.*

[i] Cap. IV. *Funes dicti q. a. in usum lum.* Ergo ἀπὸ τοῦ φαίνειν ductum funem vult? Non opinor, sed locum Servii, unde hæc sunt, non satis animadversum.

j *Rudentes*. Serv., Æn. I : *stridorque rudentum.— Proprie* (inquit), *nam stridor in funibus est.*

[k] *Cucurbas*. Sic plerique Goth.; al., *curcubas*. Vid. Fest., in *Spira*.

[l] *Spiræ autem a sparto.* Mirum ni notationi causam præbuit Pacuvii versus :

Quid cessatis socii ejicere spiras sparteas,

cum potius spira ab σπειράομαι, hoc est in orbem convolvo, ducatur.

[m] *Si veli sinistrum. — In veli sinistrum* legit Lilius Girald.

[n] *Remulcum* Vid. Fest. in *Remulco*, et *Promulco*.

Hic mea me longo succedens prora remulco,
Lætantem gratis sistit in hospitiis.

9. [a] *Struppi*, vincula loro vel lino facta, quibus remi ad scalmos alligantur. De quibus Livius: *Tuncque remos jussit deligare struppis.*

10. [b] *Catapirates* linea cum massa plumbea, qua maris altitudo tentatur. **425** Lucilius :

Hunc catapiratem puer eodem deferat unctum
Plumbi pauxillum rodus, linique mataxam.

CAPUT V.

De retibus.

1. *Retes* [c] vocatæ, sive a *retinendis* piscibus, sive a *restibus* quibus tenduntur.

Minus autem rete *simplagium* dicitur a *plagis.* [d] Nam plagas proprie dicimus funes illos quibus retia tenduntur circa imam et summam partem.

2. *Funda* genus est piscatoriæ retis, dicta ab eo quod in *fundum* mittatur. [e] Eadem etiam a jactando *jaculum* dicitur. Plautus :

Probus quidem antea jaculator eras.

3. [f] *Tragum* genus retis ab eo quod trahatur, nuncupatum, ipsum est et *Verriculum. Verrere* enim trahere est.

Nassa.....

Cassis genus venatoriæ retis, quod *capiat.* [g] Hinc est quod et *incassum* dicimus, id est, sine causa, quasi *sine cassibus*, sine quibus venatio inanis est.

4. *Conopeum*, retes qua culices excluduntur in modum tentorii, quo magis Alexandrini utuntur, quia ibi ex Nilo culices copiosi **426** nascuntur; unde et *conopeum* dicitur; nam *Canopea* Ægyptus est.

CAPUT VI.

De fabrorum fornacibus.

1. *Faber* [h] a *faciendo* ferro impositum nomen habet. Hinc derivatum est nomen ad alias artium materias *fabros* vel *fabricas* dicere, sed cum adjectione, ut *faber lignarius*, et reliqua [i] propter operis, scilicet, firmitatem.

A 2. [j] In fabrorum autem fornace gentiles Vulcanum auctorem dicunt figuraliter, per Vulcanum ignem significantes, sine quo nullum metalli genus fundi, extendique potest. Nihil est enim pene, quod igne non efficiatur. Alibi enim vitrum, alibi argentum, alibi plumbum, alibi minium, alibi pigmenta, alibi medicamenta efficit. Igne lapides in æra solvuntur, igne ferrum gignitur, ac domatur, igne aurum perficitur, igne cremato lapide cæmenta et parietes ligantur.

3. [k] Lapides nigros ignis coquendo candificat, ligna candida urendo offuscat, carbones ex pruna fulgida nigros facit ; de lignis duris fragiles, de putrilibus imputribiles reddit, stricta solvit, soluta restringit, dura mollit, mollia dura reddit. Habet et medicami- B nis usum. [l] Nam sæpe uri prodest. Pestilentiæ quoque, quæ **427** obscuratione solis contrahitur, auxiliari certum est. In opere quoque aliud gignitur primis ignibus, aliud secundis, aliud tertiis.

4. [m] Habet quoque et aliam in se diversitatem ignis. Nam alius est ignis qui usui humano, alius qui judicio paret divino, sive qui de Cœlo fulmen astringit, sive qui de terra per vertices montium eructat.

5. *Ignis* autem dictus, quod nihil gigni potest ex eo. Est enim inviolabile elementum, absumens cuncta quæ rapit.

Fabrica duabus rebus constat : ventis, et flamma.

6. *Flamma* vero proprie fornacis est dicta, quod flatu folium excitetur.

C *Fornax* vero ab igne vocata : φῶς enim *ignis* est.

[n] *Caminus* est fornax, et est Græcum derivatum a *cauma.*

Favilla est deserta igne scintilla.

7. [o] *Pruna* est quandiu ardet; cum autem exstincta fuerit, carbo nominatur. *Pruna* autem a *per-*

[a] *Struppi vincula...quibus remi ad scalmos alligantur.* Vitruv., lib. X : *Etiam remi circa scalmos strophis religati*, ubi *struppis* legunt eruditiores; sed multo perversius *stuppis* pro *struppis* apud Agell., lib. X, 3, legitur. Vocabantur etiam *struppi*, teste Festo, *in pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro deorum capitibus ponebantur.*

[b] *Catapirates.* Sic lego ex Codicibus vetustissimis Rom., Compl., Salm. et On. Ita etiam postulante tentandi interpretatione. Alios, qui *cataproraten* volunt, magis audiendos, quam auscultandos censeo. Vid. Fest. in *Rodus.*

[c] Cap. V. *Retes vocatæ.* Sic omn. manus. Charisius quoque retes vocat, et Gloss. *retes augurales.*

[d] *Nam proprie plagas... partem...* E Serv., Æn. IV, ad illud : *Retia rara plagæ.*

[e] *Eadem et jaculum, retejaeulum.* Serv. Et ita hoc loco legit Turnebus, Adversar. lib. XVIII, cap. 26. Sed nihil muto. Nam Isidorus, sup., lib. XVIII, cap. 54 : *Retiarius* (inquit) *ab armaturæ genere in gladiatorio ludo contra alterum pugnantem occulte ferebat rete, quod jaculum dicitur.*

[f] *Tragum.* Sic omnes libri. *Trahum* malim, ut etymologia postulat, et *traha* plaustri genus est apud Virgil.

[g] *Hinc est, quod in eassum.* E Serv., Georg. III.

[h] Cap. VI. *Faber a faciendo ferrum.* Hoc idem secutus in regula monachorum, fabrum ferrarium dixit fuisse Joseph, ad sensus fortasse Leandro fratri, in lib. de Institut. Virgin., cap. 33. Nec mirum cum Hilarius et Beda idem existimarint. Ambrosius vero, et ferrarium, et lignarium fabrum illum fecisse videtur ; sic enim scribit lib. III in Luc. : *Pater Christi igne operatur, et spiritu, et tanquam* D *bonus animæ faber vitia nostra circumdolat, cito seeurim admovens arboribus infecundis*, etc. *Rigida mentium spiritus igne mollire.*

[i] *Propter operis scilicet firmitatem.* Ferrarius fabri sibi generale nomen proprium fecit.

[j] *In fabrorum autem forn.* Eadem supra, lib. VIII, cap. 11.

[k] *Lapides nig... candif.* Ex Aug., l. de Civ., c. 7.

[l] *Sæpe uri prodest.* Ex Plin., lib. XXXVI, cap. ult.

[m] *Habet quoque et aliam in se diversitatem ignis eructat.* Tertull., Apolog., cap. 48 : *Noverunt et Philosophi diversitatem arcani, et publici ignis ; ita longe alius est qui usui humano, alius qui judicio Dei apparet, sive de cælo fulmina stringens, sive de terra per vertices montium eructans.*

[n] *Caminus est fornax.* E. Serv., Æn. III.

[o] *Pruna.* Ex eod., Æn. XI.

urendo dicta est, carbo vero, quod flammacret. [a] Qui dum interiisse creditur, majoris fit virtutis. Nam iterum incensus fortiore luce calescit. Cujus tanta vis est etiam, et sine igne firmitas, ut nullo humore corrumpatur, nulla vetustate vincatur. Exstinctus enim tantum incorruptibiliter durat, **428** ut ii qui limites figunt, eos infossos terra substernant, et lapides desuper figant, ad convincendum litigatorem, ut post quantalibet sæcula fixumque lapidem limitem esse cognoscant.

CAPUT VII.

De instrumentis fabrorum.

1. *Incus* est, in quo ferrum tunditur, a [b] *cudendo* dictus, eo quod illic aliquid cudamus, id est, feriendo producamus. *Cudere* enim *cædere* et *ferire* est. Veteres autem non *incudem* vocabant, sed *intudem*, eo quod in ea metallum *tundatur*, hoc est, *tendatur*, [c] unde et *tudes* malleus, a *tundendo*, id est, *tendendo* dictus.

2. *Malleus* vocatur, quia dum quid calet et molle est, cædit et producit.

Marcus malleus major, et dictus *marcus*, quod major sit ad cædendum, et fortior. [d] *Martellus*, mediocris *Marculus*, malleus pusillus. Lucilius : *Et velut in fabricam fervens cum marculus ferrum multorum magnis ictibus tundit.*

3. *Forcipes*, quasi *ferricipes*, eo quod ferrum candens capiant, teneantque, sive quod ab iis aliquid *forvum* capimus, et tenemus, quasi *forvicapes*. [e] Nam *forvum* est *calidum*, unde et *fervidum*, unde et *formosos* dicimus quibus calor sanguinis ex rubore pulchritudinem creat.

4. *Lima* dicta, eo quod lene faciat. Nam *limum lene* est.

429 [f] *Cælum* est unde operantur argentarii, a quo et *cælata* vasa dicuntur.

CAPUT VIII.

De fabricis parietum.

1. In fabricis parietum atque tectorum Græci inventorem Dædalum asserunt. Iste enim primus didicisse fabricam a Minerva dicitur. *Fabros* autem sive *artifices* Græci τέκτονας vocant, id est, *structores*. *Architecti* autem cæmentarii sunt qui disponunt in fundamentis. Unde et Apostolus de semetipso : *Quasi sapiens*, inquit, *architectus fundamentum posui.*

2. [g] *Machiones* dicti a *machinis*, in quibus insistunt propter altitudinem parietum.

430 CAPUT IX.

De dispositione.

1. Ædificiorum partes sunt tres : dispositio, constructio, venustas.

Dispositio est areæ, vel soli et fundamentorum descriptio.

CAPUT X.

De constructione.

1. *Constructio* est laterum et altitudinis ædificatio. *Constructio* autem, vel *structio* vocata, eo quod instringat et cohærere faciat, ut lapides luto, et ligna et lapides invicem sibi. [h] Nam et intinctio ferri in aqua strictura est. Nisi enim candens tingatur, stringi et cohærere non potest ferrum. Item constructio a multitudine lapidum et lignorum dicta, unde et *strues*. Aliud est enim ædificatio, aliud instauratio. Nam *ædificatio* nova constructio est. *Instauratio* [i] vera quod reparatur ad instar prioris. Nam *instar* Veteres pro similitudine ponebant. Inde et *instaurare* dicebant.

2. Constat autem constructio fundamento, lapidibus, calce, arena, et lignis.

Fundamentum dictum, quod fundus sit ædificii. Idem et *cæmentum*, a *cedendo* dictum, quod cæca crasso lapide surgat.

3. [j] *Lapides* in structuris apti : albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis, sfungia, rubrus, et reliqui.

4. *Albus* lapis, alius durus, alius mollis. Mollis dentata serra secatur. **431** Tractabilis in opere est, ita ut in eo, quasi in ligno, litteræ scribantur.

5. *Tiburtinus*, a loco Italiæ dictus, qui dum sit ad fabricam fortis, [k] vapore tamen dissilit.

[a] *Qui dum interiisse cred.* E. Plin., lib. XXXVI, cap. ult., et lib. XXXIII, cap. 5.

[b] CAP. VII. *A cudendo dict.* Sic. Serv., Æn. VI, et Non. in *Stricturis.*

[c] *Unde et tudes... dictus.* Non sunt hæc in Rom. C.

[d] *Martellus.* Recentiores libri *Marcellus.* Vid. Capr. Grammat.

[e] *Nam forvum... creta.* E Serv., Æn. VIII, ad illud, *Versantque tenaci forcipe massam.* Vid., supr., lib. X. in *formosus.*

[f] *Cælum.* Serv., Æn. I. *Cælataque in auro...* — *Cælata* (inquit) *insculpta. Nam Cælum dicitur ferrum ipsum, unde operantur argentarii.* Et Isidorus, inf., lib. XX, cap. 4 : *Cælata vasa a cælo vocata, quod est genus ferramenti, quod vulgo cilionem appellant.* Ergo *cilum* ex *cilione* vulgari voce in nostros Codices irrepsit. Idem ferramentum celte dicitur Job XIX. Et in pervetusta et facetissima Sertii parasiti, apud Salonem Dalmatiæ urbem inscriptione, quam non pigebit ascribere: *Juvat vobiscum loqui, ac ore meo pendulos detinere. Saxum hoc vos vocat... Quid inquam? Vivus assuevi prudens, imprudens, mortuus item vos fallo. Nam non vos vocat, quod vacat ore ; verum is cujus cinis hic latet. Olim quum potuit, nunc huc vos vocari voluit, valuitque hoc. Hæc olim sua voluntas volentes vos legere hoc scriptum, Vah! Quid loquor? imo sculptum. Quam ægre veritas adhuc se mecum conciliat! Nam neque hic atramentum, vel papyrus, aut membrana ulla adhuc, sed malleolo et celte litteratus silex.*

[g] CAP. VIII. *Machiones a machinis.* Machinæ dicuntur hoc loco tabulata quibus insistunt qui opus faciunt. Plin., lib. XXXV, cap. X de Amulio Pictore : *Paucis horis pingebat, idque cum gravitate, quod semper togatus, quanquam in machinis.*

[h] CAP. X. *Nam intinctio ferri in aqua strictura est.* Mendose vet. Cod., *instructura.* Mos enim frequens librarior. Gothicorum in iis quæ ab *s*, incipiunt, vel addere, vel detrahere etiam *i*, ut *instoria*, pro *historia*, *Spania* pro *Hispania*. Hæc vero eo pertinent omnia, ut constructio sit quasi *constrictio*, et *instructio*, quasi *instrictio*, seu potius *structura*, quasi *strictura*, de qua supra, lib. XVI, cap. 21.

[i] *Instauratio vero quod rep.* E Serv., Æn. II ad vers. *Instar mont. eq.*

[j] *Lapides in structuris apti.* E Pallad., lib. I, cap. X. Quo de genere lapidum Plin., lib. XXXVI, cap. 22. Sed videndum an Isidoro cum illo satis conveniat.

[k] *Vapore tamen dissilit.* Ex Plin. Plinius ex eod.

6. [a] *Tophus* ædificiis inutilis est (fundamentis aptus) mortalitate, et mollitie. Ex æstu enim et halitu maris [b] feritur, et verberatur imbribus.

7. *Arenatius*, lapis concretus maris arenis, hic et *bibulus* dicitur. Servat enim humorem acceptum. Idem et in Bætica *Gaditanus*, ab insula Oceani ubi plurimus exciditur.

8. [c] *Piperinus*, subalbidus cum punctis nigris, durus, atque fortissimus.

Conchleatius, cochleis, lapillisque et arena concretus, asperrimus, et interdum fistulosus.

9. *Columbinus* a colore avis nuncupatus, natura vicinus gypso, et mollitie simillimus.

10. [d] *Molaris*, in parietibus utilis, quia est quædam natura ejus pinguior, duraque et aspera, ex quo etiam et molæ fiunt, unde et nomen traxit. Hujus quatuor genera: albus, niger, permistus, ac fistulosus.

11. [e] *Sphungia* [f] lapis creatus ex aqua, levis, ac fistulosus, et cameris aptus.

432 12. *Silex*, durus lapis, ex cujus genere nigri silices optimi, quibusdam in locis et rubentes.

[g] *Albi* silices contra vetustatem incorrupti. Iidem et in monumentis scalpti, et incorrupti permanent, quibus nec ignis quidem nocet. Nam [h] ex iis etiam formæ fiunt, in quibus [i] æra funduntur.

Viridis silex, vehementer et ipse igni resistens, sed nusquam copiosus, et ubi invenitur, lapis, non saxum est.

Pallidus in cæmento raro utilis.

13. [j] *Globus* contra injurias fortis, et in structura infidus, nisi fuerit multa suffrenatione devinctus.

14. *Fluviatilis* silex semper veluti madens est. [k] Hunc æstate exhiberi oportet, nec ante biennium inserere in structuris domorum. [l] Fictilium operum ad parietes, et fundamenta coctilibus laterculis ad tecta imbricibus tegulisque aptantur.

15. *Tegulæ* vocatæ, quod *tegant* ædes, et *imbrices*, quod accipiant *imbres*. Tegulæ autem primæ positionis nomen, cujus diminutivum *tigillum*.

16. *Laterculi* vero vocati, quod *lati* formentur circumactis undique quatuor tabulis.

A Lateres autem crudi sunt, qui et ipsi inde nominati, quod *lati* ligneis formis efficiuntur.

17. Quorum *crates* dicuntur, in quibus lutum pro eisdem lateribus crudis portare solent. Sunt enim connexiones cannarum, dicti ἀπὸ τοῦ κρατεῖν, id est, quod se invicem teneant.

18. *Lutum* autem vocatum quidam per antiphrasin putant, quod non sit mundum. Nam omne *lotum* mundum est.

433 19. [m] *Calx viva* dicta, quia dum sit tactu frigida, intus occultum continet ignem; unde perfusa aqua statim latens ignis erumpit. Natura ejus mirum aliquid facit. Postquam enim arserit, aquis incenditur, quibus solet ignis exstingui; oleo exstinguitur, quo solet ignis accendi. Usus ejus in B structuris fabricæ necessarius. Nam lapis lapidi non potest adhærere fortius, nisi calce conjunctus.

20. [n] *Gypsum* cognatum calci est, et est Græcum nomen. Plura ejus genera. Omnium autem optimum e lapide speculari. [o] Est enim in signis ædificiorum et coronis gratissimus.

21. [p] *Arena* ab ariditate dicta, non ab adhærendo in fabricis, ut quidam volunt. [q] Hujus probatio si manu impressa stridet, aut si in vestem candidam sparsa, nihil sordis relinquat.

22. *Columnæ* pro longitudine et rotunditate vocatæ, in quibus totius fabricæ pondus erigitur. [r] Antiqua ratio erat columnarum altitudinis tertia pars latitudinum. Genera rotundarum quatuor: *Doricæ*, *Ionicæ*, *Tuscanicæ*, *Corinthiæ*, mensura crassitudi- C nis et altitudinis inter se distantes. Quintum genus est earum quæ vocantur *Atticæ*, quaternis angulis, aut amplius, paribus laterum intervallis.

23. [s] *Bases*, fulturæ sunt columnarum, quæ a fundamento consurgunt, et superpositæ fabricæ sustinent pondus. *Bases* autem nomen petræ est fortissimæ Syro sermone.

24. [t] *Capitella*, dicta quod sint columnarum *capita*, quasi super collum caput.

Epistylia sunt, quæ super capitella columnarum ponuntur, et est Græcum.

Vitruvio, qui, lib. II, cap. 7: *Tiburtina* (inquit) *omnia sufferunt, sed ab igne non possunt esse tuta, simulque sunt ab eo tacta dissiliunt.*

[a] *Tophus ædificiis inutilis.* Hæc quoque descripsit Plinius ex eod. Vitruvii loco. Sed is locus in vulgatis Plinii libris valde depravatus est; in Ecclesiæ Tolet. Codice sic legitur: *In reliqua multitudine lapidum tophus ædificiis inutilis est.* Quod vero sequitur in eo, *mortalitate*, *mollitie*, malo, ex Isid., *mortalitate et mollitie.* Postremo pro *exercetur* halitu maris, *exestur* mavult A. Covarr. Sed *ex æstu* ferri potest ex Isidoro.

[b] *Feritur.* Plin., *fricatur vento et verberatur imbri.* Salom., On., Compl. vetutiss. *feritur.* Valentinus, *friatur* consentitque cum Vitruvio.

[c] *Piperinus... durus, atque fortissimus.* Haud ita durus Romæ. Sed durissimus, atque fortissimus Toleti, ubi multæ ex eo columnæ, atque arcus in arce et aliis ædificiis visuntur.

[d] *Molaris parietibus utilis.* Plin., lib. XXXVI, cap. 23, de Calce: *Utilior molari, quia est quædam pinguior natura ejus.*

[e] *Sphungia.* De hac voce vid. sup., lib. 12, cap. 6.

[f] *Lapis creatus.* Al., *concretus.* Concrescit nunc Tiburi ex Anienis aqua.

[g] *Albi contra vetust.* E Plin.

[h] *Ex iis formæ fiunt in quibus æ. f.* Ex Plin. et D Vitruv.

[i] *Æra funduntur.* Ex Vitruv., lib. II, cap. 7. Mendose Goth., *arena funduntur.*

[j] *Globus.* Globosus legerim ex Plin.

[k] *Hunc æstate exhiberi.* Sic libri nostri constanter legunt, *eximi* ex Plinio et Vitruvio malim.

[l] *Fictilium oper. pariet.* etc. Hæc adumbrata ex Plin., lib. XXXV, cap. 12. Sed quomodo in hunc locum venerint alius conjecerit.

[m] *Calx viv.* Ead. sup., lib. XVI, cap. 3.

[n] *Gypsum cognatum calci.* E Plin., XXXVI, cap. 3.

[o] *Est enim insignis... gratissimus.* Ex eod. cap. 24.

[p] *Arena.* Vid. sup., lib. XVI, cap. 3.

[q] *Hujus probatio.* E Pallad., lib. I, cap. 10.

[r] *Antiqua ratio erat col.* Totus locus e Plin. et Vitr.

[s] *Bases.* Vid. sup. lib. XV, cap. 8.

[t] *Capitella.* — *Capitula*, Vitruvius. Utramque vocem usurpat Plinius.

25. *Pavimenta* originem operis a Græcis habent : vocata autem *pavimenta*, eo quod *paviantur*, id est, cædantur, unde et *pavor*, quia cædit cor.

26. [a] *Ostracus* est pavimentum testaceum, eo quod fractis testis calce admista feriatur. Testam enim Græci ὄστρακα dicunt.

434 27. [b] *Rudos* artifices appellant lapides contusos, et calce admistos, quos in pavimentis faciendis superfundunt, unde et *rudera* dicuntur.

28. *Canalis*, ab eo quod cava sit in modum *cannæ*. [c] Sane canalem melius genere feminino quam masculino proferimus.

29. *Fistulæ* aquarum sunt dictæ, quod aquas fundant et mittant. Nam Græce στέλλειν *mittere* est. Formæ earum pro magnitudine aquæ et capacitate fiunt, per quas aquæ per certos modulos dividuntur. [d] E quibus est uncia, et quinaria, digitus quadratus, digitus rotundus, et [e] cæteri modi quique.

CAPUT XI.

De venustate.

1. Hucusque partes constructionis, sequitur de venustate ædificiorum. Venustas est quidquid illud ornamenti, et decoris causa ædificiis additur, ut tectorum auro distincta laquearia, et pretiosi marmoris crustæ, et colorum picturæ.

CAPUT XII.

De laqueariis.

1. *Laquearia* [f] sunt quæ cameram subtegunt et ornant, quæ et *lacunaria* dicuntur, quod *lacus* quosdam quadratos, vel rotundos, ligno, vel gypso, vel coloribus, habeant pictos, cum signis intermicantibus. Principaliter autem lacus dicitur, ut Lucilius : *Resultant ædesque, lacusque*. Cujus diminutio *lacunar* facit, ut Horatius :

Neque aureum
Mea renidet in domo lacunar.

Inde fit alia diminutio *lacunarium*, et per antistichon *laquearium:*

435 CAPUT XIII.

De crustis.

1. *Crustæ* sunt tabulæ marmoris. Unde et marmorati parietes *crustati* dicuntur. Quis [g] autem marmora secandi in crustas rationem excogitaverit, non constat. Fiunt autem arena, et ferro, serraque in prætenui linea premente arenas, tractuque ipso secante, sed crassior arena plus erodet marmoris. Nam tenuis fabricis et polituris accommodata est.

CAPUT XIV.

De lithostrotis.

1. *Lithostrota* sunt [h] elaborata arte picturæ parvulis crustis, ac tessellis tinctis in varios colores. *Tesselli* autem a tesseris nominati, id est, quadratis lapillis per diminutionem.

CAPUT XV.

De plastis.

1. *Plastice* est parietum ex gypso effigies signaque exprimere, pingereque coloribus ; πλάττειν autem dictum Græce, quod Latine est pingere terra, vel gypso, similitudines. Nam impressa argilla formam aliquam facere plastæ est. Unde et *protoplastus* est dictus homo, qui ex limo primus est conditus.

436 CAPUT XVI.

De pictura.

1. *Pictura* autem est imago exprimens speciem alicujus rei, quæ dum visa fuerit, ad recordationem mentem reducit. *Pictura* autem dicta, quasi *fictura*. Est enim imago ficta, non veritas. Hinc et *fucata*, id est, ficto quodam colore illita, nihil fidei et veritatis habentia. Unde et sunt quædam picturæ quæ corpora veritatis studio coloris excedunt, et fidem dum augere contendunt, ad mendacium provehunt, sicut qui Chimæram tricipitem pingunt, vel Scyllam hominem sursum, caninis autem capitibus cinctam deorsum.

2. [i] Picturam autem Ægyptii excogitaverunt primum umbra hominis lineis circumducta. Itaque initio talis, secunda singulis coloribus, postea diversis; sicque paulatim sese ars ipsa distinxit, et invenit lumen, atque umbras, differentiasque colorum, unde et nunc pictores prius umbras quasdam et lineas futuræ imaginis ducunt, deinde coloribus complent, tenentes ordinem inventæ artis.

CAPUT XVII.

De coloribus.

1. *Colores* [j] autem dicti sunt, quod *calore* ignis, vel sole perficiuntur, sive quod in initio *colabantur*, ut summæ subtilitatis existerent.

2. Colores autem, aut nascuntur, aut fiunt. Nascuntur, ut sinopis, rubrica, paretonium, melinum, eretria, auripigmentum. Cæteri finguntur, aut arte, aut permistione.

3. *Sinopis* inventa primum in Ponto est. Inde nomen *a Sinope* urbe accepit. Species ejus tres : rubra, et minus rubens, et inter has media.

4. *Rubrica* vocata, quod sit *rubra*, et sanguineo proxima. Hæc plurimis locis gignitur, sed optima Ponto, unde et *Pontica* dicitur.

437 5. *Syricum* rubri coloris pigmentum, ex quo et librorum capita scribuntur. Ipsum est et *Phœni-*

[a] *Ostracus*. Ostraceum malim ex Plin., cap. 25, et Vitruv., lib. VI, cap. 4.

[b] *Rudos*. Sup., lib. XVI, cap. 3.

[c] *Sane canalem*. Sup., lib. XV, cap. 8.

[d] *Quibus est uncia, et quinaria*. Vid. Plin., XXXI, c. 6, et Vitr. 8, c. 6, et Frontin., de Aquæ ductibus.

[e] *Et cæteri modi quique*. Al., *cujusque*. Al., *et cæteri modi cuique causæ*. Chacon, *et cæteri quique moduli*, vel *et cæteri modi usque ad centum*. Persequitur enim Frontinus modulos a quinaria, usque ad centenariam.

[f] Cap. XII. *Laquearia*. Legitur integrum cap., sup., lib. LI, cap. 8.

[g] Cap. XIII. *Quis autem marmora secand.* E Plin., lib. XXXVI. At nunc serra non e ferro, sed ex ære fit. Laudaturque in primis ad id opus Toletana arena.

[h] Cap. XIV. *Elaborata arte pict.* Ead. sup., lib. XV, cap. 8.

[i] Cap. XVI. *Picturam autem Ægypt.* E Plin. XXXV, cap. 6.

[j] Cap. XVII. *Colores aut nasc.* Ex cod.

ceum, appellatum ita, eo quod in Syria colligatur in littoribus Rubri maris, ubi Phœnices inhabitant.

6. Aliud est autem Sericum, aliud Syricum. Nam *Sericum* lana est, quam Seres mittunt; *Syricum* vero pigmentum, quod Syri Phœnices in Rubri maris littoribus colligunt. Est autem et inter factitios. Nam sæpe fit, aut [a] sinopide, aut sandyce mistus.

7. [b] *Minium* primi Græci in Ephesiorum solo invenisse traduntur. [c] Cujus pigmenti Hispania cæteris regionibus plus abundat, unde etiam nomen proprio flumini dedit. [d] Hujus distillatio argentum liquidum gignit. Minium autem hoc quidam dicunt esse *cinnabarim*.

8. [e] Cinnabaris a dracone et barro, id est, elephanto cognominatum. Aiunt enim draconum esse sanguinem, dum implicant elephantos. Ruunt enim belluæ, et dracones obruuntur, quorum fusus cruor terram inficit, fitque pigmentum quidquid solo tinxerit. Est autem pulvis coloris rubri.

9. *Prasina*, id est, creta viridis, etsi in aliquibus terris promiscue generetur, [f] optima tamen in Libya Cyrenensi.

438 10. [g] *Chrysocolla* colore prasino est, dicta, quod vena ejus aurum habere traditur. Hæc et in Armenia nascitur, sed ex Macedonia probabilis venit. Foditur autem ex metallis æris, cujus inventio argentum atque Indicum prodit. Nam venæ ejus cum iis habent naturæ societatem.

Cypria ab insula *Cypro*, ubi plurima reperitur.

11. [h] *Sandaracha* in insula Rubri maris Topazo nascitur, colore cinnabari, odore sulphureo. Invenitur autem in aurariis et argentariis metallis, melior quo magis rufa, quoque magis virus redolet: Quanquam et cerussa, si torreatur in fornace, sandaracham facit, unde et color est flammeus. Quod si torreatur, æqua parte rubrica admista, sandycem reddit.

12. [i] *Arsenicum*, quod Latini ob colorem *auripigmentum* vocant, colligitur in Ponto ex auraria materia, ubi etiam sandaracha. Optimum est quod in auri colorem transit, purum, et fissile, gracili venarum discursu. Quod vero pallidius, aut sandarachæ simile est, deterius judicatur. Est et tertium genus squamosum, quo miscetur aureus color. Vis eorum, ut sandarachæ, sed acrior.

13. [j] *Ochra* et ipsa in insula maris Rubri Topazo gignitur, ubi et sandaracha. [k] Fit quoque et ochra, exusta rubrica, in ollis novis luto circumlitis, quæ quanto magis in camino arserit, tanto melior fit. *Venetum...*

14. [l] *Cæruleum* temperare primum Alexandria reperit. [m] In Italia ex arenæ pulvere et nitri flore idem faciunt. Sed si Cyprium in fornace adustum huic permistioni addes, [n] Vestoriani similitudo erit.

439 15. [o] *Purpurissum* ex creta argentaria cum purpuris pariter tingitur, bibitque eum colorem celerius lanis. Præcipuum est tamen quod [p] adhuc vase rudibus medicamentis inebriatur. Proximum est, egesto eo, addita creta in jus idem, et quoties id factum est, elevatur bonitas pretiosissimæ purpuræ. Causa est quod hysgino maxime inficitur rubeaque.

16. [q] *Indicum* in indicis invenitur calamis, spuma adhærente limo. Est autem coloris cyanei, misturam purpuræ, cærulique mirabilem reddens. Est alterum genus in purpurariis officinis, spuma in æreis cortinis innatans, quam infectores detrahentes siccant.

17. *Atramentum* dictum, quod sit *atrum*, cujus species et picturæ, et quotidiano usui necessaria est, istud inter factitios est. Fit enim, et fuligine plurimis modis super ardentes tædas resina adjecta, [r] lacusculo ædificata, quæ fumum retineat. [s] Huic pictores cum aqua admiscent gluten, ut illustrius resplendeat.

18. Ad festinationem autem operis etiam sarmentorum veterum carbones cum glutino triti in-

[a] *Sinopide, aut sandyce.* Disjunctio pro conjunctione. Vid. Plin.

[b] *Minium primi.* Plin., XXXIII, c. 7, et Vitr., VII, c. 8.

[c] *Cujus pigmenti Hispan.* Just., lib. XLIII: *Gallecciæ portio Amphilochi dicuntur, regio cum æris et plumbi uberrima, tum minio, quod etiam vicino flumini nomen dedit.*

[d] *Hujus distillatio argent. liq. gign.* E Plin., XXXIII, cap. 8.

[e] *Cinnabaris a drac. et barr.* Sup., lib. VIII, cap. 11; Plin., XXXIII, cap. 7. Solin., cap. 38.

[f] *Optima autem in Lib. Cirenen.* At Vitruv., VII, cap. 7: *Creta viridis pluribus in locis nascitur, sed optima Smyrnæ.* Ergo quærendum, unde hæc sint.

[g] *Chrysocolla.* E Plin., lib. XXXIII, cap. 5; et Dioscorid., lib. V, cap. 4.

[h] *Sandaracha.* E Plin., XXXV, cap. 5.

[i] *Arsenicum.* Ex cod., XXXIII, cap. 4 et 8; et Dioscorid., lib. V, cap. 55.

[j] *Ochra et ipsa.* Omnia e Plin., XXXV, cap. 6.

[k] *Fit quoque ex Ochra exusta rub.* Sic legitur Plinii locus in Tolet. Cod.: *Nascitur autem in ferrariis metallis Ochra; ex ea fit exusta rubrica.* Quam lectionem confirmat hic Isidori locus, et Dioscorid., de Fabrili Rubrica: Τίνεται τῆς ὄχρας, καιομένης. Et Theophr., lib. de Lapidibus: Γίνεται ἐκ τῆς ὄχρας ἀλλὰ χείρων, apud quem mendose paulo post λενὰς pro Καινας, et πολὺν pro πῆλον legitur.

[l] *Cærulcum temperare.* In Cod. Seg. continenter legitur: *Venctum cæruleo temperare*, quod ferri poterat ex Vitruv., lib. VII, cap. 11. Sed meliores libri *Venetum* habent sine interpretatione.

[m] *In Italia ex arena.* Puteolis, ut Vitruv. et Plin. tradidere.

[n] *Vestoriani.* Sic Vitruv., lib. VII, cap. 11. Male vulgo apud Plin. *Nestoriani.* Nam et in Codice Plin. Toletano *Vestoriani* diserte scriptum est.

[o] *Purpurissum.* Ex Plin., lib. XXXV, cap. 6, e quo, si quid deesse videatur, supplendum est.

[p] *Adhuc in vase. Aheno* in vase legebat A Covarruv., ex Plin.

[q] *Indicum.* Ex cod., lib. III, cap. 6.

[r] *Lacusculo ædificata.* Plin.: *Propter quod officinas etiam ædificavere.* Vitruv., lib. VI, cap. 10: *Ædificatur locus, uti Laconicum, et ejus præfurnium magna diligentia comprimitur, ne flamma extra dissipetur.* Porro lacusculi voce etiam Columella est usus, lib. XII, cap. 50.

[s] *Huic pictores.* Ita Plinius. Tectores Vitruvius, lib. VII, cap. 10.

ducendis parietibus atramenti speciem reddunt. [a] Sunt et qui vini fæcem siccatam excoquant, affirmentque, si ex bono vino fæx fuerit, indici speciem id atramentum præbere. Sed [b] et sarmentum uvæ nigræ, vino optimo tinctum, posteaquam siccitate aruerit, si exuras, et conteras, adjecto glutino, nitorem indici reddet.

19. [c] *Usta*, quæ plurimum necessaria est, nullo negotio provenit. [d] Nam si glebam silis boni igne excoquas, et aceto acerrimo **446** superfusam exstinguas, madefacta sfungia colorem purpureum reddit. Eam ubi contriveris, usta erit. Omne autem atramentum sole perficitur.

20. Omnes colores calcis admistione corrumpuntur.

21 [e] *Melinum* dictum, quod ejus metalli ferax sit una ex Cycladibus insula *Melos* nomine. Est enim candidum, nec utuntur eo pictores propter nimiam pinguedinem.

22. [f] *Annulare*, quod vocant candidum, est quo muliebres picturæ illuminantur. Fit et ipsum ex creta admistis vitreis gemmis.

23. [g] *Cerussa* fit hoc modo : In vase enim aceto acerrimo impleto sarmenta aminea in eodem vasculo collocabis, ac super sarmenta tabulas plumbi tenuissimas pones, deinde vas diligentissime claudes, illinesque, ne aliquid inde spiraminis exeat. Post dies autem XXX vas aperitur, et ex distillatione tabularum innata cerussa invenitur, Quod ablatum et arefactum teritur, atque iterum aceto admisto in pastilis dividitur, et in sole siccatur. [i] Hac observantia, si laminas æreas sarmentis superponas, æruginem creant.

[j] *Chalcantum*...

441 CAPUT XVIII.

De instrumentis ædificiorum.

1. Instructuram autem parietum ad normam fieri, et ad perpendiculum respondere oportet.

[k] *Norma* dicta Græco vocabulo, extra quam nihil rectum fieri potest. Componitur [l] autem ex tribus regulis, ita ut duæ sint binum pedum, tertia habeat pedes duos, uncias decem, quas æquali crassitudine politas extremis [m] acuminibus sibi jungit, ut schema trigoni faciant. Id erit norma.

2. *Regula* dicta, quod sit recta, quasi *rectula*, e impedimentum non habeat.

[n] *Perpendiculum* est, quod semper appenditur.

[o] Denique in fabrica nisi omnia ad perpendiculum, et certam regulam fiant, necesse est, ut cuncta mendosa instruantur, ut aliqua prava sint, aliqua cubantia, prona nonnulla, alia supina, et propter hoc universa ruunt constructa.

3. *Linea* genere suo appellata, quia ex lino fit.

Trullæ nomen factum, eo quod *trudit*, id est, includit calce vel luto lapides.

[p] *Martellus*.....

Machina....

4. *Scalæ* a *scandendo* vocatæ, [q] hærent enim parietibus. Scalæ autem dicuntur, quæ aut unæ sunt, aut plures, [r] quia numeri tantum pluralis est nomen, ut litteræ, quæ epistolam significant.

CAPUT XIX.

De lignariis.

1 *Lignarius* generaliter ligni opifex appellatur.

2. *Carpentarius* speciale nomen est. Carpentum enim solum facit, sicut *navicularius* quia tantum navium est fabricator et artifex.

3. [s] *Sarcitector* dictus, quod ex multis hinc inde conjunctis tabulis unum tecti sarciat corpus.

4. Idem et *tignarius*, quia tectoria lignis inducit.

---

[a] *Sunt qui vini fæcem.* E Plin., XXXV. cap, 3.

[b] *Sed et sarmentum.* E Vitruv.

[c] *Usta.* E Plin., XXXV. cap. 6.

[d] *Nam et si glebam silis boni.* E Plin., mendose namque in libris omnibus *silicis boni* hoc loco legitur

[e] *Melinum dictum.* E Vitr., VII, c. 8, et Pl. XXXV, c. 6.

[f] *Annulare... Vitreis gemmis. Ex vulgi* (addit Plinius) *annulis, unde et annulare dictum.* Quæ verba nunquam profecto Isidorus omisisset, etymologias tractans, nisi huic operi summa ab fuisset manus.

[g] *Cerussa.* Ex eod., XXXVI, c. ult., et Vitr., VII, c. 12.

[h] *Post dies autem* XXX.—*Per dies.* X, Plinius.

[i] *Hæc observantia.* E Vitruv., VII, cap. 12. Vid. Plin., XXXIV, cap. 11, et Dioscorid., V, cap. 47.

[j] *Chalcanthum.* Nulla est interpretatio in optimæ notæ libris. In uno tantum Ovet. Colleg. Gothico leguntur eadem fere verba quæ in Editis, quæ (si cui tanti fuerint) *chalcus* pro *calcis*, sive, ut est in Gothico, *chalcitis*, et *anthos* pro *thymum* legat; quamvis thymum florem etiam interpretetur Isid. sup. lib. XVII, cap. 9. Sed quid chalcantho cum thymo ? Sed neque cum ærugine, nisi sola apud Græcos (ut ait Plin.) cognatio nominis.

[k] CAP. XVIII. *Norma a Græco vocab.* γνώμων.

[l] *Componitur autem...id erit.norma.* Sumpta videntur e Vitruv., lib. IX, cap. 2. At exemplum hic non perinde exactum, quamvis non longe distet. Nam si pedes duos, hoc est, latus unum in uncias redigas easque quadres, efficient uncias DLXXVI. Rursusque altero simili addito, conficient ambo uncias quadratas MCLII. Quadratum vero tertii lateris, quod est duorum pedum, et dextantis, hoc est, unciarum XXXIV, continebit uncias quadratas MCLVI. Superabit ergo duo quadrata reliquorum laterum unciis quatuor.

[m] *Cacuminibus.* Ita Onien. Valent. cum Vitruvio. Reliqui *acuminibus*.

[n] *Perpendiculum. Perpendiculum* (ait Asc.) *linea laterum æqualitatem a summo ad imum latitudine probans.*

[o] *Denique in fab... ruunt const.* Totus locus expressus ex elegantissimis Lucretii versibus, lib. IV :

Denique ut in fabrica si prava est regula prima
Normaque.....

[p] *Martellus.* Sic Goth. omnes. Gloss : *Martellus*, σφύρα; al., *marcellus.* Item Gloss., *marculum*, σφύριον σιδήρου ; et *marculus*, *malleolus*, *et malleus*, Σφύρα σιδηρα καὶ κοπανον.

[q] *Hærent namque parietibus scalæ.* Verba sunt Virgilii, astruendæ etymologiæ non satis apta, sed immigrasse puto e margine.

[r] *Quia numeri tant. plur.* E serv., Æn. II. At jurisconsultus singulari est usus, cap. *Sit prius*, d. de Furt. et Hieron. in Quæst. in Genes.

[s] CAP. XIX. *Sarcitector.* Sic plerique omnes libri, et congruere videtur etymologia, neque eam vocem non probat vir gravissimus Jacobus Cujacius. Unus tantum Codex Salmantic., inprimis vetustus, *arcitector* habet, sed de *architecto* dixerat cap. 8.

3. [a] *Lignum* vocatur Græca etymologia, quia incensum in lumen convertitur, et in flammam. Unde et *lychnium* dicitur, quod lumen det.

4. *Materia* inde dicitur omne lignum, quod ex ea aliquid efficiatur; vel si ad januam referas, vel ad statuam, materia erit. Ad aliquid enim seper materia accipienda est, sicut elementa materiam rerum esse dicimus, quia inde ea quæ sunt facta videmus, et *materia*, quasi *mater*, dicta.

5. *Trabes* vocatæ, quod in transverso positæ utrosque parietes contineant.

Aliud autem sunt tigna, aliud trabes. [b] Tigna enim **443** juncta trabem faciunt. [c] Trabes autem sunt, cum sunt dolatæ.

6. [d] *Tholus* proprie est veluti scutum breve, quod in medio tecto est, in quo trabes coeunt.

[e] *Cuplæ* vocatæ, quod copulent in se luctantes.

Luctantes dicuntur, quod erecti invicem se teneant more luctantium.

[f] *Agrantes*...

7. [g] *Asseres*, ab *asse* dicti, quia soli ponuntur, neque conjuncti.

[h] *Scindulæ*, eo quod scindantur, id est, dividantur.

[i] *Epigri* clavi sunt, quibus lignum ligno adhæret.

Clavi autem dicti, quasi *chalybi*, quia ex chalybe fiunt, id est, ferro. *Chalybs* enim *ferrum* est.

8. *Tabulæ* a veteribus *tagulæ* vocabantur, a *tegendo*, scilicet, unde et *tegulæ*.

Commissura dicitur tabularum conjunctio.

444 *Sectio* autem dicta a *sequendo* ea quæ
A cœperit. [j] Nam *secare*, *sectari* et *sequi* est.

9. *Serræ* autem nomen de sono factum est, id est, a stridore.

Serræ, *circinique* usum [k] Perdices quidam adolescens invenit, quem puerum Dædalus frater matris suæ, studiis perdocendum acceperat. Cujus pueri tantum ingenium fertur, ut dum materiæ dividendæ compendium quæreret, spinam piscis imitatus de ferro laminam exasperans dentium mordacitate armaverit, quam *serram* artifices nuncupant. Pro cujus artis inventione Dædalus magister ejus, invidiæ livore permotus, præcipitem puerum ex arce dejecit. Dehinc [l] exsulatus Cretam abiit, ibique aliquandiu fuit, ut fabulæ ferunt. Ex Creta pennis volavit, et in Ciliciam venit.

B 10. [m] *Circinus* dictus, quod vergendo efficiat *circulum*. Hujus modus duplicata linea fit, quæ simplex per latitudinem extensa fuerat. Punctus autem in medio circini, centrum a Græcis dicitur, in cujus medium cuncta convergunt.

11. *Securis* vocatur, eo quod ea arbores succidantur, quasi *succuris*. [n] Item securis, quasi *semicuris*. Ex una enim parte acuta est, ex altera fossoria. Hæc et apud veteres *penna* vocabatur, utramque autem habens aciem, [o] *bipennis*. Nam *bipennis* dicitur, quod ex utraque parte habeat acutam aciem, quasi *duas pennas*. *Pennum* autem antiqui *acutum* dicebant. [p] Unde et avium pennæ, quia acutæ. [q] Et ecce nomen quod reservavit antiquitatem, quia veteres dicebant **445** *pennas*, non *pinnas*. Hæc et *dolabra*,
C quod habeat *duo labra* : nam securis simplex est.

[a] *Lignum Græca etymolog.* At Varro : *Ab* LEGENDO (inquit) ligna, *quod ea caduca legebantur in agro, quibus in focum uterentur.*

[b] *Tigna namque juncta.* Festus : *Trabs proprie dicitur, duo ligna compacta.*

[c] *Trabes autem sunt cum sunt dolatæ.* E Serv., Æn. IX, ad vers. : *Has ego Dard.* : — *Sane notandum trabes, nisi jam cæsæ sint et compositæ, non dici.*

[d] *Tholus.* Ex eod., Æn. item IX, *suspendive tholo.* Gloss., *tholus*, τριπτὴρ.

[e] *Cuplæ.* Al., *coplæ.* Cupolam vocant hodie Itali dimidiam testudinis partem, Vitruvius hemisphærium.

[f] *Agrantes*... Al., *agentes*, Al., *conantes*, sed ita, ut hæ voces superiori sententiæ annectantur, *luctantium more agentes*, vel *conantes*. *Atlantes* esse legendum, deinde lacunam relinquendam, existimabat Chacon. Vitruvius enim, lib. VI, cap. 10 : *Si qua* (inquit) *virili figura signa mutulos, aut coronas sustinent, nostri telamones appellant, cujus rationis, quid ita aut quare, ex historiis non inveniuntur, Græci vero eos Atlantes vocant. Atlas namque historice formatur sustinens mundum.* Hæc ille, ejus vero rei rationem ita reddit Servius, Æn. I : *Ennius dicit Nilum Melonem vocari, Atlantem vero Telamonem.* Priscos enim illos Romanos, qui Græca verba emendate enuntiare non possent, pro *Atlas mons* proferre solitos *Telamon*. Nam in glossar. sic legitur, ἄγλαστὸ ὄρος, ubi forte scribendum ἄτλας τὸ ὄρος.

[g] *Asseres ab asse dict.* — *Ab asso* legerim, est *namque* Nonio *assa* vox sola vox humana, nullo præterea admisto sono. Festus aliter : *Asseres quod assideant parieti, trabibusque.* Alii *asseres* quasi *axeres* dictos putant antiqua declinatione *axer axeris*, ut *pulver pulveris*.

[h] *Scindulæ.* Ita quoque apud Rabanum. Easdem apud alios auctores scandulas videmus nominari. Manserit fortasse incorrupta apud Isidorum vox.

[i] *Epigri clavi sunt. Epiri* dicuntur apud August., lib. XV de Civit., cap. 27. Unde hæc sumpta puto. *Nisi forte* (inquit), etc., *lignum vero ligno per subscudines, epiros, clavos, et gluten bituminis non potest adhærere, ut fabricaretur arca;* et fortasse vox *clavos* glossa est τοῦ *epiros*, sive *epigros* malis legere.

[j] *Nam secare sectari et sequi.* Serv., Æn. X : *Quam quisque secat spem* : — *Secat* (inquit), *sequitur.*

[k] *Perdices quidam.* E Serv., Georg. I. Vid. Ovid., Metam. VIII.

[l] *Exsulatus abiit.* Eodem modo Victor., lib. II de Persec. Vandal. : *Fratrem vero Theodoricum nudum, atque destitutum similiter exsulavit.*

[m] *Circinus dictus.* Elegantissime descripsit Ovi-
D dius circinum :

Primus et ex uno duo ferrea brachia nodo,
Junxit, ut æquali spatio distantibus illis,
Altera pars staret, pars altera duceret orbem.

[n] *Item securis q. semicuris.* E Serv., Æn. 1, ad illud, *Remo cum f. Quir.*

[o] *Bipennis dicitur, quod ex utraque part.* Ita Non., in *Bipenni.*

[p] *Unde et avium pennæ, quia acut.* Quintil., lib. I, cap. 6 : *Ne miretur cur ex scamno fiat scabellum, aut a penna, quod est acutum securis, securis utrinque habens aciem bipennis; illorum sequatur errorem, qui, quia a pennis* (Al., *pinnis*) *duabus hoc esse nomen existimant, pinnas* (Al., *pennas*) *avium dici volunt.*

[q] *Et ecce nomen quod servavit antiq.* Serv., Æn. II, *Correpta dura bipenni* : *Hoc* (inquit) *nomen servavi antiquitatem, quia veteres* PENNAS *dicebant, non* PINNAS.

a *Dextralis*, dexteræ habilis.

12. *Ascia* ab *hastulis* dicta, quas a ligno eximit, cujus diminutivum nomen est *asciola*. Est autem manubrio brevi b ex aversa parte referens, vel simplicem malleum, aut cavatum, vel bicorne rastrum.

13. *Scalprus* dictum, quod *scalpturis* et foraminibus sit aptus, quasi *scalforus*. Cujus diminutivum *scalpellus*.

14. *Terebra* vocata a verme c ligni qui nuncupatur *terebra*, quem Græci τερηδόνα vocant. Hinc *terebra* dicta, quod ut vermis *terendo* forat, quasi *terefora*, vel quasi *transforans*.

15. d *Taratrum*, quasi *teratrum; scofina* dicta, quod hærendo *scophen* faciat.

e *Cantherium*....

f *Galla*....

g *Guvia*....

446 CAPUT XX.

De inventione lanificii.

1. Minervam h quamdam gentiles multis ingeniis prædicant. i Hanc enim primam lanificii usum monstrasse, hanc etiam telam ordisse et colorasse lanas perhibent.

2. j Olivæ quoque hanc dicunt inventricem, et fabricæ, multarumque artium repertricem. Ideoque illi vulgo opifices supplicant. Sed et hoc poetice fingitur. k Non enim Minerva istarum artium princeps est, sed quia sapientia in capite esse dicitur hominis, et Minerva de capite Jovis nata fingitur, hoc est, ingenium, ideoque sensus sapientis, qui invenit omnia, in capite est. Ideo et dea artium Minerva dicitur, quia nihil excellentius est ingenio, quo reguntur universa.

CAPUT XXI.

De veste sacerdotali in lege.

1. Octo l sunt in lege genera sacerdotalium vestimentorum.

m *Poderis* est sacerdotalis linea, corpori astricta usque ad pedes descendens, unde et nuncupatur. Hæc vulgo *camisia* vocatur.

2. *Abaneth* cingulum sacerdotale rotundum polymita arte ex cocco, purpura, hyacinthoque contextum, ita ut flores, atque gemmæ in eo viderentur esse distinctæ.

A 447 3. n *Pileum* est ex bysso rotundum, quasi sphæra media, caput tegens sacerdotale, et in occipitio vitta constrictum. Hoc Græci, et nostri *tiaram*, vel o *galeriam* vocant.

4. *Mahil*, quod est tunica talaris, tota hyacinthina, habens ad pedes LXXII tintinnabula, totidemque intermista ac dependentia punica mala.

5. *Ephod*, quod Latine interpretatur p *superindumentum*. Erat enim pallium superhumerale, ex quatuor coloribus, et auro contextum, habens in utroque humero lapides duos smaragdinos, auro conclusos, in quibus sculpta erant nomina patriarcharum.

6. q *Logion*, quod Latine dicitur *rationale*, pannus duplex, auro, et quatuor textus coloribus, habens magnitudinem palmi per quadrum, cui intexti erant B XII pretiosissimi lapides. Hic pannus superhumerali contra pectus pontificis annectebatur.

7. r *Petalum*, aurea lamina in fronte pontificis, quæ nomen Dei Tetragrammaton Hebraicis litteris habebat scriptum.

8. s *Badim*, sive *feminalia*, id est, bracæ lineæ usque ad genua pertingentes, quibus verecunda sacerdotis velabantur.

CAPUT XXII.

De nominibus vestium cæterarum.

1. Diversitas vestimentorum, tegmen, tegumen, indumentum, vestimentum, et reliqua.

Tegmen dictum, eo quod tegat membra, sicut tegumen, tecta, quæ tegunt corpora.

Indumentum, quod intus ad corpus induitur, quasi C *intumentum*.

448 2. *Vestimentum* vero est, quod usque ad vestigium protenditur, quasi *vestigimentum*, ut est tunica talaris. Sed et hæc consuetudo sermonis auctorum confundit.

Amictus.....

3. Discernitur autem vestitus a cultu; quoniam lautior intelligitur cultus. Item cultus ab habitu. Nam habitus ad naturam pertinet, cultus ad homines.

4. Pleræque autem vestium, aut a tempore quo maxime in usu sunt appellantur, aut a locis ubi vel primum confectæ, vel maxime venditantur, aut a genere coloris, aut a nomine repertorum.

5. Vestis antiquissima hominum fuit t *Perizoma*,

a *Dextralis*. Utitur hac voce Victor., lib. I de Persec. Vandal.: *Ubi forte venerabilis aulæ clausas repererant portas, certatim ictibus dextralium aditum reserabant.*

b *Ex aversa part*. Ex Pallad., lib. I, cap. ultim

c *A verme ligni, qui vocatur terebra*. Termitem vocavit supra lib. XII, cap. 5.

d *Taratrum*. Vulgo *taladro*.

e *Cantherium*. Gloss. *cantherius*, καβάλλης μηχανικός.

f *Galla*... A plerisque libris abest. Fuerit fortasse terebra Gallica, quæ *bibrequi* dicitur.

g *Guvia*.... Retinet idem nomen hodie apud nos.

h Cap. XX. *Minervam quand*. Al., *quidam*.

i *Hanc primam lanif*. Serv., Æn. VII: *Bellatrix non Minervæ*: — *Et armorum* (inquit) *dea est, et lanificii.*

j *Olivæ quoque*. Virg., Georg: I. *Oleæque Minerva inventrix.*

k *Non enim Minerva istar..... universa*. E Serv., eclog. 2.

l Cap. XXI. *Octo*. Totum hoc caput sumptum ex Hieronymi epist. ad Fabiolam 128, de Veste sacerdotali. Octo quidem vestimenta sacerdotalia numerantur bis in Exodo; at in Lev. septem (omittuntur namque femoralia), cujus rei causam reddit Hieron.

m *Poderis*. Hebraice כתנת *Chethoneth*.

n *Pileum*. Heb. מצנפת *Miznepheth*.

o *Galeriam voc*. Hieron., *galerum*.

p *Ephod*... *superindumentum, erat enim*. Absunt hæc ab Ovet. colleg. Gothico.

q *Logion*. Heb. השן *chosen*.

r *Petalum*. Heb. ציץ זהב *Ziz zaab*.

s *Badim*. בדים et magis proprio nomine, סמנכי *michnesi*.

t Cap. XXII. *Perizoma, id est, succinctorium*. Id quale fuerit vid. apud August., lib. V contra Julian.

l est, succinctorium, quo tantum genitalia contegun-ur. Hoc primum primi mortales e foliis arborum ibi fecerunt, quando post prævaricationem erubescentes pudenda velarunt. Cujus usum quædam barbaræ entes, dum sint nudæ usque hodie tenent. [a] Hæc et ampestria nuncupantur, pro eo quod eisdem juvenes ui nudi exercentur in campo, pudenda operiunt.

6. *Tunica* vestis antiquissima appellata, quia in notu incedentis *sonum* facit. *Tonus* enim *sonus* est. 'rimum autem fuere pelliceæ tunicæ, quibus post ffensam et ejectionem de paradiso Adam et Eva in-uti sunt.

7. [b] *Talaris* tunica dicta, eo quod ad *talos* usque escendat, et ad pedes defluat, [c] sicut *pectoralis* quia pud antiquos brevis erat, ut tantum pectus operi-et, licet nunc profusior sit.

8. [d] *Manicleata* tunica, id est, *manicata*, eo quod abeat manicas, [e] quam χειριδωτὸν Græci vocant.

449 9. *Dalmatica* vestis primum in Dalmatia pro-incia Græciæ texta est, tunica [f] sacerdotalis can-ida cum clavis ex purpura.

10. [g] *Russata*, quam Græci *phœniceam* vocant, nos *occineam*, [h] reperta a Lacedæmoniis ad celandum oloris similitudine sanguinem, quoties quis in acie 'ulneraretur, ne contemplanti adversario animus ugesceret. Hac sub consulibus Romani usi sunt nilites, unde etiam russati vocabantur. [i] Solebant tiam pridie quam dimicandum esset ante principia roponi, quasi admonitio et indicium futuræ pugnæ.

11. *Laculata* est quæ lacus quadratos quosdam cum ictura habet intextos, aut additos acu.

[j] *Hyacinthina* vestis est, aerio colore resplendens.

12. [k] *Molochinia*, quæ malvarum stamine confici-ur, quam alii *molocinam*, alii *malvellam* vocant.

13. *Bombycina* est a *bombice* vermiculo, qui lon- A gissima ex se fila generat, quorum textura *bombycinum* dicitur, conficiturque in insula Coo.

Apocalama...

450 14. *Serica* a *serico* dicta, vel quod eam *Seres* primi miserunt.

Holoserica, tota serica, ὅλον enim *totum*.

Tramoserica stamine lineo, trama ex serico.

[l] *Holoporphyra* tota ex purpura.

15. [m] *Byssina* candida confecta ex quodam genere lini grossioris. Sunt et qui genus quoddam lini byssum esse existiment.

16. *Fibrina* tramam de fibri lana habens.

Aprina...

Masticina...

[n] *Mena...*

B *Linea*, quæ ex solo lino fit.

17. *Linostema* vestis est ex lana linoque contexta. Et dicta *linostema*, quia in stamine *linum*, in trama *lanam* habet.

18. [o] *Recta* dicitur vestis, quam sursum versum stantesque texunt.

[p] *Segmentata* zonis quibusdam et quasi præcisamentis ornata. Nam et particulas cuicunque materiæ abscissas *præsegmina* vocant.

19. [q] *Lèvidènsis*, quod raro filo sit, leviterque densata.

Pavitènsis contraria levidensi dicta, quod graviter pressa atque calcata sit.

451 20. [r] *Citrosa*, quasi concrispa ad similitudinem *citri*. [s] Nævius:

... Pulchramque ex auro, vestemque citrosam.

C 21. [t] *Velensis* tunica est quæ affertur ex insulis.

[u] *Exotica* vestis est peregrina de foris veniens, ut in Hispaniam a Græcis.

[v] *Polymina*, multi coloris. Polymitus enim textus multorum colorum est.

---

[a] *Hæc et campest... operiunt.* Verba sunt August., xiv de Civit., cap. 17. Horatius :

Penula solstitio, campestre nivalibus auris

[b] *Talaris tunic.* E Hieron., ad Ezech. ix.

[c] *Sicut pectoralis.* Græce ἐξωμὶς, quod (ut ait Agell., lib. xii) substricta et brevis esset, ac citra numerum desineret.

[d] *Manicleata.* Sic omnes libri. Rabanus, *manucleata.* Ego *manuleata* lego, sic enim dicitur, apud Plaut. in Pseud. et Sueton., in Caligul. *Manicatis tunicis* dixit Cicer. in ii Catilin. Gloss., *manulea*, χειρίς.

[e] *Quam Chirodoton.* Ita Agell., lib. vii, cap. 12. Quod χειρῖδας, hoc est, manicas longas habeat. Easdem macrocheras vestes a Lampridio in Alexandro appellari puto.

[f] *Dalmatica tunica.* Eam Romanis in usu fuisse constat ex Lamprid. in Heliogabalo, quem ait dalmaticatum in publico post cœnam sæpe visum; ut autem diaconorum inter sacrificandum vestis esset, nstituit Sylvester.

[g] *Russata.* Russus si Thylesio credimus, Latina quidem vox, sed aratorum magis quam oratorum.

[h] *Repertam a Laced.* Ita Philostrat., in epistolis.

[i] *Solebant enim prid.* Plutarch., in Fabio, Bruto et Pompeio.

[j] *Hyacinthina vest. aer. col.* Hier., ad Fab. : *Hyacintus aeri tribuitur propter coloris similitudinem.*

[k] *Molochinia, quæ malv. stamin.* Melius, credo, Nonius : *Molochinum a Græco, color est flori similis malvæ.*

[l] *Holoporphyr.* Primum trabeæ genus ex tribus, de quibus Serv., Æn. vii : *Ipsi Quirinali trab.*

[m] *Byssina ex quodam genere lini.* Al., *ligni.* Male, quamvis non desit qui eam lectionem, veram esse contendat, ex verbis Philostrati, lib. ii de Vit. Apol. *Byssum autem ex arbore nasci ferunt, quæ altitudine populos æquet, foliis autem salici similis est;* nam idcirco verum est e ligno grossiori vestes confici? Rursus de bysso infra, cap. 27.

D [n] *Mena... Masticina...* Vid. inf.. cap. 28.

[o] *Recta.* Ex Festo, in *Recta*, et *Regillis.*

[p] *Segmentata.* Vid. Serv., Æn. i, ad vers. : *Colloq. monile.*

[q] *Levidensis.* Nihil moror varias aliorum apud Cicer. epist., 12, lib. ix, sive scripturas, sive conjecturas.

[r] *Citrosa.* Festus: *Citrosa vestis a similitudine citri.*

[s] *Nævius pulchramque ex a. v. q. c.* Vid. Macrob., Saturn. iii, cap. 19.

[t] *Velensis.* Al., *Velenensis.* Quid si *Melensis* a melo una ex Cycladibus? aut *Melitensis* cujus meminit Cicer. lib. ii in Verr. : *Dico te maximum pondus auri, argenti, eboris, purpuræ plurimam vestem, Melitensem plurimam, stragulam,* etc.

[u] *Exotica.* Nonius: *Exoticum adventitium* Pl. Most.:

Non omnes possunt olere unguenta exotica.

[v] *Polymita multicol.* Plin. : *Plurimis vero liciis texere quæ polymina appellant Alexandria instituit.*

22. *Acupicta* vestis, acu textilis, vel acu ornata. [a] Eadem et *Phrygia*. Hujus enim artis periti Phrygii omnes dicuntur ; sive quia in *Phrygia* inventa est. Unde et artifices, qui id faciunt, *Phrygiones* dicuntur. Virgilius : *Phrygiam Ascanio chlamydem.*

23. [b] *Trilicis* a *tribus liciis*, quia est simplex, [c] et bilex.

[d] *Ralla,* quæ vulgo *rasilis* dicitur.

[e] *Interpola* vestis illa vocatur quæ dum sit vetus ad novam speciem recuratur.

22. [f] *Pannutia* nuncupata, quod sit diversis pannis obsita.

[g] *Colobium* dictum, quia longum est, et sine manicis. Antiqui enim magis hoc utebantur.

452 [h] *Lebitonarium* est colobium sine manicis, quali monachi Ægyptii utuntur.

25. [i] *Lumbare* vocatur, quod *lumbis* religetur, vel quod lumbis hæreat. Hoc in Ægypto et in Syria non tantum feminæ, sed et viri utuntur. Unde et Jeremias trans Euphratem tulit lumbare suum, ibique illud in foramine petræ abscondit, et postea, scissum reperit. Hoc a quibusdam et *renale* dicitur, quia *renibus* alligatur.

25. [j] *Limus* est vestis quæ ab umbilico usque ad pedes producitur. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam. Unde et nomen accepit. Nam *limum obliquum* dicimus.

27. *Licinum* vocatum, quod textura ejus ligata sit in totum, quasi diceret *liginum*, *c* pro *g* littera commutata.

28. [k] *Armetausa* vulgo vocata, quod ante et retro divisa atque aperta est, in armos tantum clausa, quasi *armiclausa*, *c* littera ablata.

29. *Camisas* vocamus, quod in his dorminus in *camis*, id est, in *stratis* nostris.

Femoralia appellata, eo quod *femora* tegant. Ipsa et *brachæ*, quod sint breves, et verecunda corporis iis velentur.

30. [l] *Tubrucos* vocatos (dicunt) quod tibias brachasque tegant.

[m] *Tubraci*, quod a brachis ad tibias usque perveniant.

453 CAPUT XXIII.

De proprio quarumdam gentium habitu.

1. Quibusdam autem nationibus sua cuique propria vestis est, [n] ut Parthis sarabara, [o] Gallis lenæ, [p] Germanis rhenones, Hispanis stringes, Sardis mastrucæ.

2. *Sarabara* sunt fluxa ac sinuosa vestimenta, de quibus legitur in Daniele : *Et sarabara eorum non sunt immutata.* Et Publius : *Ut quid ergo in ventre tuo Parthi sarabara suspenderunt?* Apud quosdam autem sarabara quædam capitum tegmina nuncupantur, qualia videmus in capite magorum picta.

3. *Lenæ*, saga quadra et mollia sunt. De quibus Plautus :

Lena cooperta est textrina Gallia.

4. *Rhenones* sunt velamina humerorum et pectoris usque **454** ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant, quos vulgo *reptos* vocant, eo quod longitudo villorum, quasi *reptat*. De quibus Sallustius : *Germani intectum rhenonibus corpus tegunt.* Dicti autem [q] *rhenones* a Rheno Germaniæ flumine, ubi iis frequenter utuntur.

5. [r] *Mastruca,* vestis Sarda ex pelliculis ferarum, de qua Cicero pro Scauro : *Quem purpura regalis non commovit, eum Sardorum mastruca mutavit.* Mastruca autem dicta, quasi monstruosa, eo quod qui ea induuntur; quasi in ferarum habitum transformentur.

6. [s] Dignoscuntur et gentes ita habitu sicut et lingua discordes. Persæ [t] brachia et crura linamentis, caput tiara tegunt. Eminent apicibus fastigiatis

[a] *Eadem et Phryg.* E Serv., Æn. III, vel Plin., lib. VIII, cap. 48.

[b] *Trilicis.* Sic omnes libri. *Trilex*, aut *Trilix* malim. Sed frequens in hoc opere hujusmodi obliquus pro recto, ut *calcis* pro *calx*.

[c] *Et bilex.* Virgil., Æn. XII : *Rumpitque infixa bilicem loricam.* Gloss., *bilex*, δίπτυκτον δίμιτον (sic).

[d] *Ralla, quæ vulgo rasil.* At Nonius : *Ralla vestis, dicta a raritate.* Plaut., Epid. : *Tunicam rallam, tunicam spissam.*

[e] *Interpola.* Martianus, cap. 45. d. de Contrah. empt. : *Labeo, libro Posteriorum scribit : si vestimenta interpola quis pro novis emerit, Trebatio placere, ita emptori præstandum quod interest, si ignorans interpola emerit.*

[f] *Pannutia.* Sic anum Baucidem Persius *pannutiam* dixit.

[g] *Colobium... utebantur.* E Serv., Æn. IX : *Et tunicæ manic.* Vid. Annot. in Cassian.

[h] *Lebitonarium.* Hieron., in præfat. ad Regul. sancti Pachomii : *Nihil habent monachi in cellulis, præter psiathium, et duo lebitonaria, quod Ægyptiis monachis genus est vestimenti sine manicis.* Suid., λεβήτογάρ χιτὼν μο γανικός.

[i] *Lumbare.* Vid. Hieron., ad Jerem. XIII, et in Proœm., comm. in Ose.

[j] *Limus est vestis.* E Serv., Æn. XII : *Velati lino* (al., *limo*) *et verb. t. c.*

[k] *Armelausa.* Utitur hac voce Paulinus.

[l] *Tubrucos*, Al., *tubricos*; al., *tubraicos*.

[m] *Tubraci... perveniant.* Absunt hæc a Valent. et omitti sine fraude poterant.

[n] Cap. XXIII. *Ut Parthis sarabara.* Sic communis Editio Græcorum (quam sequi solet Isid.), Dan. III : Καὶ τὰ σαραβάρα αὐτῶν οὐκ ἠλλοιώθη. Aquila vero, Theodos. et Hieron.. *saraballa*, melius. Syriace enim סרבל *sarbal.*

[o] *Gallis lenæ.* Ita Strab., lib. IV, de Helvetior. et Arvenor. vestitu.

[p] *Germanis rhenones.* Cæsar., lib. IV de Bell. Gall.

[q] *Rhenones a Rheno G. f.* Alii ἀπὸ τῶν ῥηνῶν, id est, ovibus. Serv., Georg. III : *Ut Sallustius dicit in historiis, vestes de pellibus Rhenones vocantur.*

[r] *Mastruca, vestis Sarda.* Ita Tarrac., Simanc. Hispal., Mejorad. Plures tamen e Gothicis : *Mastruga vestis Germanica;* quæ lectio (nisi obstaret locus e Cicerone citatus) ferri poterat. Prudentius :

Tentavit Geticus nuper delere tyrannus
Italiam patrio veniens juratus ab Istro,
Has arces æquare solo, tecta aurea flammis
Solvere, mastrucis proceres vestire togatos.

[s] *Dignoscuntur gentes ita habit. et ling.* Respexisse videtur ad Virgilii verba :

... Incedunt victæ longo ordine gentes.
Quam variæ linguis, habitu tam vestis, et armis.

[t] *Brach. et crur. linament.* Al., *liniamentis.* Usurpat eam vocem Plinius.

Alani; [a] horrent et male tecti cum latratoribus linguis Scoti; sagati sunt Alemanni; linteati Indi; gemmati Persæ; sericati Seres; pharetrati Armenii.

7. Nonnullæ etiam gentes non solum in vestibus, sed et in corpore [b] aliqua sibi propria quasi insignia vindicant, ut videmus **455** cirros Germanorum, granos et cinnabar Gothorum, stigmata Britonum. Circumcidunt Judæi præputia; pertundunt Arabes aures; flavent capitibus intectis Getæ, nitent Albani albentibus crinibus. Mauros habet tetra nox corporum, Gallos candida cutis, sine equis inertes exstant Alani, nec abest genti Pictorum nomen a corpore, quod minutis opifex acus punctis, et expressus nativi graminis succus illudit, ut has ad sui specimen cicatrices ferat, pictis artubus maculosa nobilitas.

8. Habet et sexus institutam speciem habitus, ut [c] in viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crinium: quod maxime virginibus insigne est, quarum et ornatus ipse proprie sic est, ut concumulatus in verticem ipsam capitis sui arcem ambitus crinium contegat.

CAPUT XXIV.

De palliis virorum.

1. *Pallium* est quo ministrantium scapulæ conteguntur, ut dum ministrant expediti discurrant. Plautus:

Si quid facturus es, appende in humeris pallium.
Et pergat, quantum valet, tuorum pedum pernicitas.

Dictum autem *pallium* a *pellibus*, quia prius super indumenta *pellicia* veteres utebantur, quasi *pellea*, sive a *palla* per derivationem.

456 2. *Chlamys* est quæ ex una parte induitur, neque consuitur, sed fibula infrenatur. Hinc et Græce nomen accepit.

3. *Toga* dicta, quod velamento sui corpus tegat, atque operiat. [d] Est autem pallium purum forma rotunda effusiore, et quasi inundante sinu, et sub dextro veniens supra humerum sinistrum ponitur, cujus similitudinem in operimentis simulacrorum, vel A picturarum aspicimus, easque statuas togatas vocamus.

4. Toga autem Romani in pace utebantur, belli autem tempore paludamentis. [e] Mensura togæ justa, si sex ulnas habeat.

5. [f] *Toga palmata* dicebatur quam merebantur ii qui reportabant de hostibus palmas. [g] Ipsa vocabatur et *toga picta*, eo quod victorias cum palmis intextas haberet.

6. *Toga candida*, eademque *cretata*, in qua candidati, id est, magistratum petentes ambiebant, addita creta, quo candidior, insigniorque esset. Cicero orationem, quam habuit contra competitores *in toga candida* inscripsit.

7. [h] *Cinctus Gabinus* est, cum ita imponitur toga, ut togæ lacinia, quæ postsecus rejicitur, attrahitur B ad pectus, ita ut ex utroque latere ex humeris picturæ pendeant, ut sacerdotes gentilium faciebant, [i] aut cingebantur prætores.

8. [j] *Trabea* erat togæ species ex purpura et cocco, qua operti **457** Romanorum reges initio procedebant. [k] Hanc primum Romulus adinvenisse perhibetur, ad discretionem regii habitus. Trabea autem dicta, quod in majori gloria hominem [l] transbearet, hoc est, ultra et in posterum ampliori dignitate honoris beatum faceret.

9. *Paludamentum* erat insigne pallium imperatorum cocco, purpuraque et auro distinctum. De quo Sallustius: *Togam*, inquit, *paludamento mutavit*. Erat enim pallium bellicum, dictum, ut quibusdam videtur, quod eo indutus palam faceret imperator bellum C futurum.

10. *Circumtextum* est quod Græce κύκλας dicitur, de quo Virgilius.

[m] Et circumtextum croceo velamen acantho.

Circumtextum autem dictum, quia est rotundum pallium.

11. [n] *Diplois*, Græcum nomen, ab eo quod sit duplex amictus. Horatius:

Quod autem *postsecus* dixit, sic in Gloss. *Postsecus*, ὄπισθεν, et ἔμπροσθεν *antisecus*.

[a] *Horrent et male tecti.* — *Heteromalis tecti* legit quidam, lib. 1. Rer. German., id est, vestimentis altera parte villosis; recte, opinor.

[b] *Aliqua sibi propria q. insig. vend.* Tertull., libro de Veland. Virg.: *Debebant et ipsi aliqua sibi insignia defendere; aut pennas Garamantum, aut strobulos barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum, aut stigmata Britonum.*

[c] *In viris tonsi capilli.* — *Vir si comam nutriat ignominia est illi.* I Cor.

[d] Cap. XXIV. *Est autem pallium purum.* Toga pura dicebatur, quæ sine purpura erat, *purum pallium* qui dixerit non video. Itaque τὸ *purum* delebat Chacon. Nam pura vestimenta alio sensu dicuntur a Festo, et a Serv. in Fragmentis.

[e] *Mensura tog. just. si sex uln.* Horat. in Epod.
Videsne sacram metiente te viam
Cum bis ter ulnarum toga,
Ut ora vertat huc et huc.....

[f] *Toga autem palm.* Serv., eclog. 10: *Sanguineis ebuli bacc.: Palmata toga, qua utebantur illi qui palmam merebantur.*

[g] *Ipsa vocatur et toga pict.* Vid. Fest., in *Picta*.

[h] *Cinctus Gabin.* Vid. Serv., Æn. VII:
Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino;

[i] *Aut cingebantur prætores.* Consules voluit dicere.

[j] *Trabea erat tog. sp.*, etc. Serv., Æn. VII: *Trabea toga est augurum de cocco et purpura.*

[k] *Hanc primum Romul.* Plinius, lib. IX, cap. 39: *Purpuræ usum Romæ semper fuisse video, sed Romulo in trabea.*

D [l] *Transbearet.* Ita Goth. Cod.; alii, *transveheret*.

[m] *Et circumtextum.* Servius: *Velamen* (circumtextum intellige) *cycladem significat.* Non ut velamen appositio sit τοῦ *circumtextum* (quod putavit quidam), sed ut velamen sit circumtextum croceo acantho. Nam *circumtextum* participium est nihilo minus quam *pictum*, cum idem versus paulo post apud Maronem nonnihil mutatus repetitur:
Pallamque et pictum croceo velamen acantho.
Quamvis etiam *circumtextum* substantive, vel vestis genus sit, vel potius vestimenti pars. Varro, lib. IV: *Amictus est dictum amjectum, id est, circumjectum, a quo etiam quod vestes se involvunt, circumjectum appellant, et quod amictui habent purpuram circum, vocant circumtextum.*

[n] *Diplois.* Serv., Æn. V: *Hæc fatus duplicem...: Id est, abollam, quæ duplex est, sicut chlamys. Hor.:*
Contra quem duplici panno sapientia velat.

Contra quem duplici panno patientia velat.

12. [a] Est autem vestis militaris, cujus usus Gallicis primum expeditionibus cœpit e præda hostili. De quo vox illa senatus : [b] *Togis depositis, Quirites,* (ite) *ad saga.*

458 13. *Sagum* autem Gallicum nomen est; dictum autem sagum quadrum, eo quod apud eos primum quadratus, vel quadruplex esset.

14. [c] *Pænula* est pallium cum fimbriis longis.

[d] *Lacerna* pallium fimbriatum, quo olim soli milites utebantur. Unde et in distinguenda castrensi urbanaque turba hos togatos, illos lacernatos vocabant. [e] Inde autem lacernæ, quasi amputatis capitibus fimbriarum, neque ita laxis, ut sunt pænularum.

15. [f] *Mantum* Hispani vocant, quod manus tegat tantum. Est enim breve amictum.

16. [g] *Prætexta* puerile pallium est, quo usque ad sedecim annos pueri nobiles sub disciplinæ cultu utebantur. Unde et prætextati pueri appellati sunt. Dicta autem *prætexta*, quia *prætexebatur* ei latior purpura.

17. *Casula* est vestis cucullata, dicta per diminutionem a *casa*, quod totum hominem tegat, quasi *minor casa*. Unde et *cucullа*, quasi *minor cella*; sic et Græci [h] Planetas dictos volunt, quia oris **459** errantibus evagantur. Unde et stellæ *planetæ*, id est, vagæ, eo quod vago sui errore motuque discurrunt.

18. *Birrus* a Græco vocabulum trahit; illi enim birrum *bibrum*, dicunt.

19. *Melotes*, quæ etiam *pera* vocatur, pellis est caprina, a collo pendens, præcincta usque ad lumbos. Est autem habitus proprie necessarius ad operis exercitium. Fiebat autem prius, ut quidam æstimant, de [i] pelliculis *melonum*. Unde et *melotæ* vocatæ sunt.

20. *Fimbriæ* vocatæ.....

Oræ vestimentorum, hoc est, *fines*, ex Græco vocabulum trahentes. Græci enim *terminum* ὅρον vocant.

CAPUT XXV.

De palliis feminarum.

1. *Regillum* [j] est prælautum *reginarum* amiculum, unde et appellatum. **460** [k] *Peplum* matronale pallium ex purpura signatum, cujus fimbriæ aurei staminis summitate resplendent.

2. [l] *Palla* est quadrum pallium muliebris vestis deductum usque ad vestigia, affixis in ordinem gemmis. [m] Et *palla* dicta, ἀπὸ τοῦ πάλλειν, id est a mobilitate quæ est circa finem hujusmodi indumenti, sive quod rugis vibrantibus sinuata crispetur.

3. *Stola*, matronale operimentum, quod cooperto capite et scapula a dextro latere in lævum humerum mittitur. Stola autem Græce vocatur, quod supermittatur.

4. [n] Eadem et *ricinium* Latino nomine appellatum, eo quod dimidia ejus pars retro ejicitur, quod vulgo *mavortem* dicunt. Vocatum autem dicunt *mavortem*, quasi *Martem*. Signum enim maritalis dignitatis et potestatis in eo est. Caput enim mulieris vir est, inde et super caput mulieris est.

5. *Amiculum* est meretricum pallium lineum. Hoc apud veteres **461** matronæ in adulterio deprehensæ induebantur, ut in tali amiculo potius quam in stola polluerent pudicitiam. Erat enim [o] hoc apud veteres signum meretriciæ vestis, nunc in Hispania honestatis.

6. [p] *Theristrum*, palliolum muliebre, dictum, quod ἐν θέρει, id est, in æstu et caumate corpora mulierum protegat, quo usque hodie Arabiæ et Mesopotamiæ

[a] *Est autem vestis militaris.* Perverse hæc diploidi in omnibus libris tribui, quis non videat ?

[b] *Togis depositis, Quirites, ad saga.* Additur in quibusdam *ierunt;* in aliis, vel *fuerunt*, vel *fugerunt*, vel *conversi fuerunt.* Nempe adulterina omnia. Ergo solemnia verba illa fuere in tumultu : *Togis depositis, Quirites, ad saga.* Vel etiam *Togis depositis, Quirites, ite ad saga*, quod potius reor. Nam illud *ite* quod post *Quirites* sequebatur a librariis, eamdem syllabam (ut fit) non repetentibus, omissum. Frequens apud Ciceronem *ire* et *redire ad saga.* Itemque *saga sumere*, et *togas deponere.* Vid. Philipp. 5, 6, 8, 14.

Pænula est pallium cum fimb. long. Satis id confirmant Ciceron. verba in Miloniana : *Quid minus promptum ad pugnam, cum pænula irretitus, rheda impeditus, uxore pene constrictus esset?* Quin et pænula quoque ipsa stricta, et angusta fuit, et grammaticorum et rhetorum. Tacit., de Causis corrupt. eloq. : *Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse pænulas istas, quibus astricti et velut inclusi cum judicibus fabulamur ?*

[d] *Lacerna... quo olim soli milit.* Propert. :

Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.

[e] *Inde autem lacernæ, quasi amput. cap.* Fest., in *Lacerare : Lacerna quod minor capitio sit.*

[f] *Mantum Hispan.* Pollux : Μαντύη, ἱμάτιόν τι τῷ καλουμένῳ φαινολῃ ὅμοιον. Ergo fusiorem agnovit hanc vestem Pollux, quam Isidorus, si notationem recipimus.

[g] *Prætexta puerile pall.* Recte, sed fuit etiam prætexta magistratuum. Vid. Fest. et Bayf.

[h] *Planeta... birrus.., Melotes.* Vid. Annot. in Cassian. Quod autem in omnibus libris legitur, *birrum bibrum dicunt,* mendum puto. Nam βίῤῥον apud Suidam dicitur, et in Gloss. βιῤῥος, *birrus.*

[i] *De pelliculis melonum.* Imo μήλων, id est, *ovium,* quamvis melonis animalis supra meminerit, lib. XII, cap. 1.

[j] CAP. XXV. *Regillum.* Vid. Fest. et Non.

[k] *Peplum.* Serv., Æn. I : *Peplum proprie est palla picta feminea Minervæ consecrata. Hodie tamen abutuntur hoc nomine.*

[l] *Palla est quadrum pall.* Fortasse e Tertulliano, qui quadrangulum describit pallium. Nisi aliena hæc esse dicamus. Nam Servius e quo sunt reliqua, Æn. XI : *Palla* (inquit) *proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia.* Tibull. :

Fusa sed ad teneros lutea palla pedes.

[m] *Et palla dicta* ἀπὸ τοῦ πάλλειν. Idem, Æn. I : *Ferre jubet pallam...Significat tunicæ pallium, quod secundum Varronem palla dicta est ab irrugatione, et mobilitate, quæ est circa finem hujusmodi vestium.* At idem Varro in libris de Ling. Latin. : *Palla* (inquit) *quod palam sit; quemadmodum intusium quod intus.*

[n] *Eadem et ricinium.* Serv., Æn. I, ad illud : *Gentemque tog. : Ricinius dicitur ab eo quod post tergum rejicitur, quod vulgo Mavorte dicitur.* De Mavorte vid. Non. in *Ricinio.* Isidor., II Offic., et Annot. in Cassian.

[o] *Hoc apud Veter.* Apud Romanos toga meretricum et deprehensarum vestis fuit. Vid. Horat. interp., I sermon., satyr. 2. De Amiculo amplius quærendum.

[p] *Theristrum.* Totus locus ex Hieronym., Is. III. Qui mutilus est in Gothicis.

mulieres velantur, quibus in æstu tutissimo teguntur umbraculo. De quo in Isaia.

A

7. [a] *Anaboladium* amictorium lineum feminarum, quo humeri operiuntur, quod Græci et Latini *sindonem* vocant.

CAPUT XXVI.

De stratu et reliquis quæ in usu habentur.

1. *Stragulum* [b] vestis est discolor, quod manu artificis diversa varietate distinguitur. Dictum autem, quod in stratu et in amictu aptum sit. De quo Salomon : *Stragulatam vestem fecit sibi.*

2. [c] *Ludices* a *ludis*, id est, theatris, vocatas quidam existimant. **462** Cum enim egrediebantur de ludi prostibulo juvenes horum velamento tegebant caput et faciem, quia solet erubescere qui lupanar intraverit.

B

[d] *Galnapes...*

3. [e] *Fulcra* sunt ornamenta lectorum, dicta quod in iis fulcimur, id est, sustinemur, vel quod toros fulciat, sive caput, quæ *reclinatoria* vulgus appellat.

4. *Cervicalia* autem, eo quod ponantur sub *cervice*, vel cubito.

Pulvillus dictus a pulvinari, qui est divitum lectus.

[f] *Culcitræ* vocatæ, quod calcentur, id est, farciantur pluma, sive tomento, quo molliores calidioresque sint.

5. *Tapeta* dicta, quod pedibus primum sternerentur, quasi *tapedia.*

[g] *Sipla*, tapeta ex una parte villosa quasi *simpla.*

Amphitapa, ex utraque parte villosa tapeta. Lucilius :

C

Siplæ, atque amphitapæ villis ingentibus molles.

463 6. [h] *Mantelia* nunc pro operiendis mensis sunt, quæ, ut nomen ipsum indicat, olim tergendis manibus præbebantur.

[i] *Mappæ* convivii et epularum appositarum sunt, quasi *manupæ*, atque ob id nominatæ, cujus diminutivum mapella est.

Toralia longæ perpetuæque mappæ, a *toro* dictæ.

7. [j] *Sabanum* Græcum est.

Facitergium, et *manitergium* a *tergendo faciem*, vel *manus* vocatur.

Vela dicta, quod objectu suo interiora domorum *velent.*

8. [k] *Aulæa*, vela picta, et grandia, quæ [l] ideo *aulæa* dicta sunt, quod primum in *aula* Attali regis Asiæ, cui successit populus Romanus, inventa sunt.

9. [m] *Cortinæ* sunt aulæa, id est, vela de pellibus, qualia **464** in Exodo leguntur, a quibus tabernaculum extrinsecus tegebatur. Dictæ autem *cortinæ* a *coriis*, eo quod prius ex pellibus fuissent factæ. Unde et in eodem tabernaculo legis jubetur cortinas fieri ex pellibus arietum rubris, et ex pellibus hyacinthinis.

10. [n] *Cilicia* Arabes nuncupant, velamenta pilis caprarum contexta, ex quibus sibi tentoria faciunt.

CAPUT XXVII.

De lanis.

1. *Lana* a *laniendo*, id est, *vellendo* dicta. Hinc et *vellus* dictum, quod prius lanæ *vellerentur*, non tonderentur.

Linum ex terra oritur, deflexumque nomen ejus a Græco. Nam *linum* [o] Græci λινάριον dicunt, sive quod sit molle, et lene.

---

[a] *Anaboladium.* Ex eodem; Ambros, quoque libro de Bened. patriarch., cap. 4. Id quod, Gen. XLIX, apud LXX, est περιβολή, *anaboladium* legit : *Et sanguinem uvæ anaboladium suum.*

[b] Cap. XXVI. *Stragulam vest.* Sic Gothici omnes, non *stragulatam.*

[c] *Ludices. Lodices* apud Martial., in Apophoret. Vid. sup., lib. XVIII, cap. 42, de Prostibulis theatri.

[d] *Galnapis...* Isidorus in Regul., cap. de Stratu monach. : *Monachi stratus erit storia, et storagulum, pelles delanatæ, galnapis quoque, et facistergium, geminusque ad caput pulvillus.* Videndum etiam, num Varronis *gaunacuma*, sive (ut alii volunt) *gaunace*, huc pertineat. Nam γαυνάκην in γαλνάπην abiisse, non admodum mirer. Sunt autem γαυνάκαι (ut ait Hesychius) στρώματα, ἢ περιβολαῖα ἑτερομαλλα.

[e] *Fulcra sunt : Fulcra, spondæ lectorum, quibus fulcimur*, ait Serv., Æn. VI.

[f] *Culcitæ... quod calcentur.* Ita Varr., lib. IV.

[g] *Sipla tapeta.* Sic omnes libri; atque ut ita legamus, suadet notatio, *quasi simpla :* Sed *psila* malim, et quia amphitapis psila opponuntur, et qui apud Non. Lucilii versus ita legitur :

Psilæ, atque amphitapæ villis ingentibus molles.

Nisi si quis sibi persuadeat Lucilium quoque permutasse litteras, dum Romanis auribus tantisper servit quod nihil necesse est.

[h] *Mantelia... olim terg. man.* Serv., Georg. IV : Mantelia quibus manus terguntur. Varro : *Mantelium, quasi manuterium.* Festus : *Mantelia, quod manu tractentur.*

[i] *Mappæ quasi manuppæ.* Sic Gothici libri. Unus ex aliis, *manupiæ.* Rabanus, *manubiæ.* Quam scripturam doctissimi quidam viri ita amplectebantur, ut quovis pignore veram esse contenderent. Respexisse enim in notatione Isidorum ad Sanctræ manubias (sic enim ab eo appellari volunt), sordidas illas a conviviis prædas, quas ridet faceto carmine Martialis :

Dulci placenta sordidam lingit mappam.
Illic et uvæ collocantur ollares...

Mihi quidem ob multa non fit verisimile. Atqui ipsis commentum placebat.

D

[j] *Sabanum.* Utitur hac voce sæpius Theodorus Priscianus medicus, et Victor., lib. III : *Ea sabana bajulabat quibus eum dudum suscipiens de fonte texerat.*

[k] *Aulæa vela pict.* Serv., Æn, I : *Cum venit aulæis... — Aulæis* (inquit), *velis pictis.*

[l] *Ideo... aulæa... inventa sunt.* Ex eod., Georg. III : *Purpurea... aulæa...*

[m] *Cortinæ sunt aulæa de pellibus.* Mirum discessisse a Servio, qui Æn. III : *Cortina* (inquit) *locus unde oraculum exit, vel quia Apollinis tripus corio Pythonis textus est, vel quia ibi sunt certa responsa, quasi certina ; vel quod est verius quia ibi cor vatis tenetur.* Additque lib. VI : *Aut certe secundum Græcam etymologiam* ὅτι την κόρην τείνει, etc. Sed illa ex alio genere.

[n] *Cilicia.* Solin., cap. 46 : *Ipsa autem tentoria cilicia sunt : ita nuncupant velamenta de caprarum pilis texta.*

[o] Cap. XXVII. *Græci* λινάριον. Imo λινον potius λινάρια, retia in Pamphilia, Eustach., οδ., 6.

2. *Stuppa* vero cannabi est sive lini. [a] Hæc secundum antiquam orthographiam *stippa* dicitur, quod ex ea rimæ navium *stippentur*.

[b] Unde et *stippatores* dicuntur, [c] qui in navibus eam componunt.

3. [d] *Tomentum* appellatum quod aut in filo, aut in tela *tumeat*, nec subtilitatem habeat.

Cannabum a similitudine cannæ vocatum, sive a Græca etymologia. Nam illi cannabum κάναβιν vocant.

4. [e] *Byssum*, genus est quoddam lini nimium candidi et mollissimi, [f] quod Græci *papatem* vocant.

[g] *Fibrinum* lana est animalium, quæ fibros vocant, ipsos et castores existimant, quos dum venatores **465** sequuntur, ipsi sibi testiculos adimunt.

[h] *Aranea* vocata, eo quod aeris infusione in frondi- B bus nutriatur.

5. [i] *Sericum* dictum, quia id *Seres* primi miserunt. Vermiculi enim ibi nasci perhibentur, a quibus hæc circum arbores fila ducuntur. Vermes autem ipsi Græce βόμβυκες nominantur.

[j] *Placium* est stupa, et quasi [k] crassedo serici, et est Græcum nomen.

CAPUT XXVIII.

De coloribus vestium.

1. *Tinctura* vocata, quia *tingitur*, et in aliam fucatam speciem nitoris gratia coloratur. [l] Κόκκον Græci, nos *rubrum*, seu *vermiculum* dicimus. Est enim vermiculus ex silvestribus frondibus.

2. [m] *Conchylium* dictum eo quod ex *conchulis* marinis color ejus colligitur. Idem et *ostrum* vocatur. C

3. *Ostrum*, quod pro colore purpuræ temperatur, plurimis quidem in locis, sed optimum in insula Cypro gignitur, sive in iis quos propius solis cursus illuminat.

4. *Conchylia* autem sunt maris, quæ circumcisa ferro lacrymas purpurei coloris emittunt. His collectis color purpureus temperatur; **466** et ostrum exinde A appellatum dicunt, quod ex testæ humore elicitur.

5. [n] *Purpura* apud Latinos a puritate lucis vocata. Apud Græcos autem πορφύρα dicitur cum aspiratione; apud nos *purpura* sine aspiratione.

6. [o] *Ferrugo* est color purpuræ subnigræ, quæ fit in Hispania, ut : *Ferrugine clarus Ibera.* Dicta autem *ferrugo*, quod omnis purpura prima tinctura hujusmodi coloris existat.

7. [p] *Glaucus* color est ferrugineus, subniger.

[q] *Elbidum* ab *elbo* colore vocatum. Elbum enim est medius color inter album et nigrum, et *elbum ab albo* derivatum.

8. [r] *Luteus* color rubicundus, quod est croceus; nam crocus lutei coloris est, ut : *Croceo mutabit vellera luto.*

B [s] *Menum*, quod sit colore nigro. Græci enim μελὰν *nigrum* dicunt.

Masticinum, quod colorem masticis habeat.

Blatteum... Blavum... Mesticium...

9. *Ostieium*, quia ex usto est. Fit enim ex dependenti fuligine tectorum egesta assiduis ignibus, unde et color ejusdem tincturæ flammeus est.

467 CAPUT XXIX.

De instrumentis vestium.

1. *Tela* [t] pro longitudine staminum dicta, cujus derivativum est *telaria*.

[u] *Insubuli*, quia infra supra sunt, vel quia *insubulantur*.

Radii dicti, quia *radendo* fiunt.

C *Pectines*, quod *pexa* fila reddant, et imprimant.

2. *Colus*, quod sit in longitudine, et rotunditate, quasi *columna*.

Fusus, quod per ipsum fundatur quod netum est.

[v] *Alibrum*, quod in eo *librantur* fila, id est, volvuntur.

3. *Calathus*, leve gestamen ex ligno, vel canna, aut ex junco factum, in quo vel pensa ponuntur, vel

[a] *Hæc secundum antiq. orthog.* E Serv., Æn. v.

[b] *Unde stippatores... componunt.* Ex eod., Æn. III: *Stippantque carinis.*

[c] *Qui in navibus.* Al., *vallibus;* F., *navalibus.*

[d] *Tomentum.* Al., *tumentum.*

[e] *Byssum... papatem vocant.* Absunt hæc a Gothico Toletan.

[f] *Quod Græci papatem.* Est namque πάππος ἀκάνθης λευκὸν ἐξάνθημα, ut ait Eustach. Festus quoque : D *Pappi, carduorum flores.*

[g] *Fibrinum.* Sup., cap. 22.

[h] *Aranea.* Sup., lib. XII, cap. 5.

[i] *Sericum.* E Serv., Georg. II, ad vers. *Velleraque ut foliis... Seres.*

[j] *Placium.* Vel *plathium* potius, ut sit ἀπὸ τοῦ πλήθω, quod est *impleo*, et *stippo.*

[k] *Et quasi crassedo.* Vulgo, *seda cadarca.*

[l] CAP. XXVIII. *Coccum Græci.* Frequentius apud LXX κόκκινον quam κόκκος, ubi Hieronymus nunc *vermiculum* reddit, nunc *coccum*, vel *coccinum* relinquit; φοινικοῦν vero *rubrum* interpretari solet.

[m] *Conchylium... elicitur.* Ex Vitruv., lib. VII, cap. 13.

[n] *Purpura... a puritate luc.* Respexit fortasse ad Virgilii verba, Æn. I : *Lumenque juventæ Purpureum.* Nam purpura πορφύρα quin sit, ne ipse quidem videtur ambigere.

[o] *Ferrugo est color... in Hispan.* Serv., Georg. I : *Cum caput... Ferrugine : — Ferrugo est purpura nigrior Hispana; alibi,* « *Et ferrugine clarus Ibera;* » ubi *Hispana* gloss. fuit vocis *Ibera.* Ipse namque Servius in loco a se ex Æn. IX citato Hiberam ferruginem, non Hispanam, sed Ponticam intelligi vult. Fuerunt ergo Isidori ætate quædam (ut nunc sunt omnia) Servii exemplaria corrupta.

[p] *Glaucus est color ferrug.* Sup., in equor. coloribus, lib. XII, cap. 1.

[q] *Elbum.* Sup. lib. XII, cap. 5.

[r] *Luteus.* E. Serv., eclog. 4.

[s] *Menum.* Al., *melum* Al., *melium;* forte *melinum*, de quo alibi.

[t] CAP. XXIX. *Tela pro longitudine*, ἀπὸ τοῦ τηλόθεν scilicet.

[u] *Insula.* Gloss., *insubula* ἀντίον, καὶ ἀντία, et alibi ἀντίον ἔνθα ὑφαίνουσιν αἱ γυναῖκες. Lucretius, lib. V :

Insilia, ac fusi, radii, scapique sonantes,

ubi *insubula* quidam legunt, nec syllabæ productionem curant. Hieronymus *litiatorium* vocat, Paral. I.

[v] *Alibrum q. i. e. librantur.* Gothici *liberantur*, id est, *solvuntur.*

leguntur flores, [a] κᾶλον enim Græce *lignum* est, a quo derivatus est *calathus*. [b] Nam Latine *quasillum* dicitur. Cicero in Philippicis : *At vero hujus domi inter quasilla pendebatur aurum.*

4. *Pensum* mulierum, a *pendendo* dictum, unde *pensa* et *impensa*.

Netum....

5. *Fila* dicta, vel quia ex pilis animalium sunt, vel quia lanificium filis tenuibus constat in modum pilorum, id est, quasi filorum.

6. [c] *Mataxa*, quasi *metaxa*, a circuitu, scilicet, filorum. Nam **468** meta circuitus dicitur , vel quod transferatur.

[d] *Gubellum*, corrupte a *globo* dictum per diminutionem, quasi *globellum*.

7. [e] *Panuliæ* (vel panuclæ), quod ex eis *panni* texantur. Ipsæ enim discurrunt per telam.

Stamen dictum, quia rectum stat.

Trama, quod via recta transmittatur per telam. Est enim filum intra stamen currens.

Licia sunt quibus stamina ligantur, quasi *ligia*.

Ordiri....

Texere.....

CAPUT XXX.

De ornamentis.

1. Hactenus de veste, dehinc ad cæterum cultum veniamus.

Ornamenta dicta, quod eorum cultu ora vultusque decorentur. Primum ornamentum *corona* insigne victoriæ, sive regii honoris signum, quæ in capite regum ponitur, ad significandum circumfusos in orbe populos, quibus accinctus, quasi caput suum coronatur. Hæc a Lucilio *corolla*, ab Homero στεφάνη dicta est. [f] Hujus principium a Libero quodam Gentiles existimant, quod is in potando mota vino capita vincire fasciolis instituerit , idcirco A olim linei, et lanci generis corona fuit : [g] sicut erat in sacerdotibus gentilium.

2. [h] Nomen coronæ hac ex causa vocatum, quod initio circum aras curreretur, atque ad imaginem circuitus vel chori est formata, et nominata corona.

469 3. [i] Imperatores Romani et reges quidam gentium aureis coronis utuntur. Persæ tiaras gerunt, [j] sed reges rectas, satrapæ incurvas. Reperta autem tiara a Semiramide Assyriorum regina. Quod genus ornamenti exinde usque hodie gens ipsa retinet. [k] Athenienses autem cicadas aureas gerebant, partim in verticem, nonnulli in fronte. Non enim eadem sunt insignia omnium regnorum. Gentilium vates infula, apice, pileo, sive galero utebantur.

4. [l] *Infula* est fasciola sacerdotalis capitis, alba, B in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent, quæ infulam vinciunt. Unde et vittæ sunt, quod vinciant, infula autem plerumque tortilis de albo et cocco.

5. [m] *Apex* est pileum sutile, quo sacerdotes gentiles utebantur, appellatus ab *apiendo*, id est, a ligando. [n] Nam virgula quæ in pileo erat, connectebatur filo, quod fiebat ex lana hostiæ. [o] *Gàlerum*, pileum ex pelle cæsæ hostiæ factum. *Pileum* autem dictum a *pelle* hostiæ, unde fiebant.

6. [p] *Cydaris* et ipsa sacerdotum erat, quæ a plerisque *mitra* vocatur.

470 CAPUT XXXI.

De ornamentis càpitis feminàrum.

1. Ornamenta capitis feminarum diadema, nimbus, C capitulum et mitra.

[q] *Diadema* est ornamantum capitis matronarum ex auro et gemmis contextum, quod in se circumactis extremitatibus retro astringitur, et exinde dictum Græce, quod præligetur.

2. *Nimbus* est fasciola transversa ex auro assuta

[a] *Calon enim Græci lign.* Ita Serv., non semel. Vid. Æn., VI initium. Et Festus : *Calones calcei ex ligno facti.*

[b] *Nam Latine quasill.... aurum.* Verba sunt Serv., eclog. 4.

[c] *Mataxa.* Vulgo. *madexa.* Gloss., *mataxa*, σειρὰ, et *mataxa* ἤνια. Utitur ea voce Vitruvius, lib. VII, cap. 3, et Martianus, lib. XXXIX, dd. de Pign. et Hypothec. Unde *mataxarii* apud Justin., lib. VIII C., cod. tit.

[d] *Gubellum.* Al., *lubellum.* Al., *jubellum.* Al., *globiellum.* Hispane *ovillo*, atque etiam apud quosdam D *Jovillo.*

[e] *Panuliæ, vel panuclæ.* Absunt a Gothicis duo posteriora verba. Vid. Eruditorum virorum notas ad Varronis verba lib. IV: *Pannus Græcum, panuclum dictum a panno, et volvendo filo.*

[f] Cap. XXX. *Hujus principium a Libero.* Vid. Athen., lib. XV, cap. 5.

[g] *Sicut erat in sacerd. gentilibus.* Ut in flaminibus. Nam *flamines* dicti quasi *filamines*, ut ait Festus. Et in legatis. Livius, lib. I : *Legatus, ubi ad fines eorum venit unde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) : Audi, Jupiter*, etc. Quod autem lineas etiam coronas ait fuisse ex Virgilii versu, Æn XII :

Vetati lino et verbena tempora vincti,

invitis id Servio, Capro et Hyginio facit, qui *limo* legi eo loco malunt.

[h] *Nomen coronæ.* Fest. : *Corona, cum videatur a choro dici, caret tamen aspiratione.*

[i] *Imperatores Romani, et reg.* Vid. Plin., Agell., et Tertull. de Coron. Milit.

[j] *Sed reges rectas.* Xenoph., lib. VIII Παιδ. : Ὁ Κύρος ἐφ' ἅρματος ὄρθην ἔχων τὴν τιάραν. Et Hesych. : Τιάρα ἡ λέγομένη κυρβασία, ταύτῃ δὲ οἱ Πέρσαι βασιλεῖς μόνῃ ἐχρῶντο ὄρθῃ, οἱ δὲ στρατηγοὶ ὑποκεκλιμένῃ.

[k] *Athenienses cicadas.* Dicti propterea τέττιγοφόροι.

[l] *Infula.* E Serv., Æn. X. Vid. Fest.

[m] *Apex.* Ex Fest.

[n] *Nam. virgul* Serv., Æ. II : *Fundere lumen apex.*

[o] *Galerum.* Idem, Æn. VII : *Galerus genus est pilei, quod Fronto genere neutro dicit* : HOC GALERUM. Al., *galcrium.* Al., *galearium.* Fest. : *Galearia a galearum similitudine dicta.*

[p] *Cydaris.* Ex Hieron., ad Zachar. III, et Ezech. XII.

[q] Cap. XXXI. *Diadema.* Citantur a Festo ex Catone hæc verba in Rusco : *Mulieres opertas auro, purpuraque ars * inhæret diadema, coronas aureas*, etc. Sed quia Hieronymus, ad Ezech. XII, et alii, diadema non matronarum, sed regii capitis insigne esse dicunt, *anadema* hic legebat vir doctissimus, ex Lucretio, lib. V : *Fiunt anademata, mitræ ;* cujus poetæ perstudiosum fuisse Isidorum constat ex pluribus hujus operis locis.

in linteo, quod est in fronte feminarum. Plautus : A

Quo magis eam aspicio, tam magis nimbata est.

[a] Nam et lumen quod circa angelorum capita pingitur nimbus vocatur, licet et nimbus sit densitas nubis.

3. [b] *Capitulum* est quod vulgo *capitulare* dicunt. Idem et *cappa*, vel quod duos apices, ut cappa littera habeat. vel quia capitis ornamentum est.

471 4. [c] *Mitra* est pileum Phrygium caput protegens, quale est ornamentum capitis devotarum. [d] Sed pileum virorum est, mitræ autem feminarum.

5. *Redimicula* autem sunt quibus mitra alligatur. Pileum autem, ut prædiximus, a pelle erat. Nam mitra ex lana est.

[e] *Ricula* est mitra virginalis capitis.

6. *Vittæ* sunt quæ crinibus innectuntur, quibus fluentes religantur capilli, et *vittæ* dictæ, quod *vinciant*. B

[f] *Tænia* autem est vittarum extremitas dependens diversorum colorum.

Item vitta est qua corona vincitur; tænia vero extrema pars vittæ, quæ dependet coronæ.

7. [g] *Retiolum* est quod colligit comas, dictum ab eo quod retinet crines, ne effundantur.

472 8. [h] *Discriminalia* capitis mulierum sunt vocata, ex eo quod caput auro discernant. [i] *Nam discriminare dividere* dicitur.

[j] *Antiæ* sunt cincinni dependentes prope auriculas, Græco vocabulo ab auribus.

9. [k] *Acus* sunt quibus in feminis ornandorum crinium compago retinetur, ne laxius fluant, et sparsi dissipentur capilli. C

10. *Inaures*, ab aurium foraminibus nuncupatæ, [l] quibus pretiosa grana lapidum dependent. [m] Harum usus in Græcia, puellæ utraque aure [n] pueri tantum dextra gerebant.

11. *Torques* sunt circuli aurei a collo ad pectus usque pendentes. Torques autem et bullæ a viris geruntur, a feminis vero monilia et catellæ. Dictæ autem torques, quod sint tortæ ; et bullæ, quod sint similes rotunditate bullis, quæ in aqua vento inflantur.

473 12. [o] *Monile* ornamentum ex gemmis est, quod solet ex feminarum pendere collo, dictum a *munere*. [p] Hoc etiam et *serpentum* dicitur, quia constat ex amphorulis quibusdam aureis, gemmisque variis in modum facturæ serpentis. [q] Nonnulli hoc et *segmentum* dicunt, ut Juvenalis : *Segmenta, et longos habitus ;* licet et segmentatas vestes dicamus, ut ipse :

Et segmentatis dormisset parvula cunis.

13. [r] Plerumque autem et per monile omnia ornamenta matronarum significantur, quidquid illis munere datur.

14. [s] *Muræna* vulgo vocatur, quod scilicet auri metallo in virgulas lentescente quædam ordinis flexuosi catena contexitur, in similitudinem murænæ serpentis, quæ ad collum ornandum aptatur. [t] Hæc interdum auri atque argenti texitur virgulis. Unde et dicitur in Canticis canticorum . *Murænulas aureas faciemus tibi vermiculatas argento.*

15. *Catellæ* sunt catenulæ colli invicem se comprehendentes in modum catenæ , unde et appellatæ.

16. [u]*Dextras* communes esse virorum ac feminarum, **474** quia utriusque sexus dextra sunt.

[v] *Armillæ* autem proprie virorum sunt, collatæ victoriæ causa militibus ob armorum virtutem.

Unde et quondam vulgo [x] *viriolæ* dicebantur. Ab

[a] *Nam et lumen quod circa angelorum capita.* Servius, Æn. x : *Hæc ubi dicta... Misit agens hiemem nimbo succincta...:—Nimbo succincta; nubibus* (inquit), *quia præmisit agens hiemem, quod nisi esset, splendorem acciperemus qui est circa corpus deorum.*

[b] *Capitulum.—Capital* lego. Varro, libro vi : *Item texta fasciola, qua capillum in capite colligarent; dictum* capital *a* capite, *quod sacerdotulæ etiam nunc in capite solent habere.* Et Festus : *Capital, linteum quoddam, quo in sacrificiis utebantur.*

[c] *Mitra est pileum.* Serv., Æn. vi : *Mitra incurvum pileum, de quo pendebat et baccarum tegmen.*

[d] *Sed pileum vir... fem.* E Serv., Æn. ix.

[e] *Ricula est mitra Virg. cap.* Vid. Varr., Fest., Non.

[f] *Tænia vittarum extrem.* E Serv., Æn. vii : *Fit longæ tænia vittæ.*

[g] *Retiolum... retineat crines.* Reticulum dicit Varro, lib. iv.

[h] *Discriminalia.* Discriminale dicit Hieronym., Isai. iii, quod Varroni et Nonio est *discerniculum*, id est, acus quæ capillos a media fronte (ut ait (Nonius) disseparat. Quod in glossariis *discrimen* dici existimo, est enim inter ornamenta : *discrimen*, διάκριμα.

[i] *Nam discriminare dividere est.* Virgil., Æn. xi : *Et late discriminat agros.*

[j] *Antiæ sunt cincinni.* Festus : *Antiæ mulierbres capilli demissi in frontem appellati ex Græco videntur, quod enim nos* CONTRA, illi ἀντὶ dicunt. Cur ab aurib. ducat Isidorus, non video. Utitur hac voce Tertull. in lib. de Pall.

[k] *Acus dissipentur capilli.* Verba Hieronymi, Isai. iii.

[l] *Quibus pretiosa grana lapidum dependent.* Sic Tertull., lib. de Cultu feminar. : *ut ex illis ad ferrum nati corporis grana nescio quæ penderent.*

[m] *Inaurium usus in Græcia.* Al., *Harum usus.* Utrumque (ut puto) e margine.

[n] *Pueri tantum dextra.* Tertull., in Pallio, de Achile : *Aurem quoque foratu effeminatus.*

[o] *Monile ornatum ex gemmis.* Ex Hieronymo, Ezech. xvi.

[p] *Hoc etiam serpentum.* Sic Goth. et Pollux, lib. vi, ὄφεις inter ornamenta feminarum numerat. Al., *serpetum* ; et Græci quoque ἑρπετόν ; et Festus, *Serpula serpserit* (ait idem), *Messalla serpens irrepserit.*

D [q] *Nonnulli hoc et segment.* E. Serv., Æn. i: *Colloque monile baccatum.*

[r] *Plerumque autem et per monile omn. ornam.* Ex Hieron., Isai. iii.

[s] *Muræna... contexitur.* Ex eod., epist. 15, ad Marcell., de Laud. Asellæ.

[t] *Hæc interd... virgulis.* Ex eod., Isai. iii.

[u] *Dextræ communes.* Lego *dextralia communia.* Quod enim LXX περιδέξια, Hieronymus *dextralia* vertit, quæ Ambrosius itemque Jul. Capitolin. in Maximino, *dextrocheria* vocant.

[v] *Armillæ autem prop. viror.* Vid.

[x] *Viriolæ diceb.* Leguntur in Pandectis sæpe viriolæ ; et in Gloss. *Viriolæ*, ψέλλια. Est autem *viriola* diminutivum a *viria*, qua voce utitur Ambrosius, lib. de Abrah. patriarch., cap. 9 : *Has* (inquit) *in aures habebat, quæ non gravarent aures ; has virias quæ manum non materiali auro ornarent, sed spiritali*

intellectu autem circuli armilla non discrepat, quia ipsa quoque hoc ubi ponitur ambiendo constringit. Sed armilla latius extenditur, circulus rotundus fit.

17. [a] *Fibulæ* sunt quibus pectus feminarum ornatur, vel pallium tenetur a viris in humeris, seu cingulum in lumbis.

[b] *Lunulæ* sunt ornamenta mulierum in similitudinem lunæ bullulæ aureæ dependentes.

18 [c] *Specula* dicuntur, in quibus feminæ vultus suos intuentur. Dictum autem speculum, vel quod ex splendore reddatur, vel quod ibi feminæ intuentes considerent speciem sui vultus, et quidquid ornamenti deesse viderint adjiciant.

19. *Periscelides* apud feminas, crurum ornamenta, quibus gressus earum ornantur.

Olfactoriola vascula sunt muliebria, quibus odoramenta gestantur.

475 CAPUT XXXII.

De annulis.

1. Primus [d] Prometheus fertur circulum ferreum, incluso lapide, digito [e] circumdedisse.

[f] Qua consuetudine homines usi, annulos habere cœperunt. [g] *Annuli* autem per diminutionem dicti a circulis et *anis* qui sunt circa brachia, et circum crura. Unde et *signa* eorum per diminutionem *sigilla*. Nam signa majora sunt, sigilla vero quasi minora signa.

2. Annulos primum homines gestare cœperunt quarto a pollice digito, quod eo vena quædam usque ad cor pertingat, quam notandam, ornandamque aliquo insigni veteres putaverunt.

3. [h] Apud Romanos annuli de publico dabantur, et non sine 476 discrimine. [i] Nam dignitate præcipuis viris gemmati dabantur, cæteris solidi. Annulum aureum neque servus, neque libertinus gestabat in publico, sed [j] annulo aureo liberi utebantur, libertini argenteo, servi ferreo, licet et multi honestissimi annulo ferreo utebantur.

4. Apud veteres ultra unum annulum uti infame habitum viro. Gracchus in Mænium : *Considerate, Quirites, sinistram ejus, cujus auctoritatem sequimini, qui propter mulierum cupiditatem, ut mulier est ornatus.* Crassus, qui apud Parthos periit, in senectute duos habuit annulos, causam præferens, quod pecunia ei immensa crevisset. Multi etiam Romanorum pro gravitate annulum gestare in digito abstinuerunt. Feminæ non usæ annulis, nisi quos virgini sponsus miserat, neque amplius quam binos annulos aureos in digitis habere solebant. [k] At nunc præ auro nullum feminis læve est atque immune membrum.

5. Inter genera annulorum sunt : ungulus, samothracius, thynnius.

[l] *Ungulus* est gemmatus, vocatusque hoc nomine, quia sicut ungula carni, ita gemma annuli auro accingitur.

[m] *Samothracius* aureus est quidem, sed capitulo ferreo, a loco ita vocatus.

6. *Thynnius* purus est, primum in Bithynia fabricatus, [n] quam 477 olim *Thynnam* vocabant. [o] Flaccus : *Lugente mea vita, nec smaragdos, berillosque mihi, Flacce, nec nitentes percandida margarita quæro. Nec quos Thynnica lima perpolivit annulos, neque jaspios lapillos.*

CAPUT XXXIII.

De cingulis.

1. *Cinctus* [p] est lata zona, et minus lata semicinctium, et utrisque 478 minima *cingulum*. Nam a *cinctu* per diminutionem *cingulum* nominatur. Cinctu [q] autem juvenes in exercitatione campestri verecunda velabant, unde et campestre dicebatur.

2. [r] *Balteus* cingulum militare est, dictus, propter quod ex eo signa dependent, ad demonstrandam le-

actu levarent. Et Tertull., de Pall. : *Utique sicut vectigia cæstuum viria occupavit.*

[a] *Fibulæ.* De his inf., cap. 32.

[b] *Lunulæ.* Ex Hieronym., Isai. III. Vox etiam Plauto nota.

[c] *Specula... Periscelides.* Ex cod.

[d] Cap. XXXII. *Primus Prometh.* Plin., in proœmio lib. XXXVII. Sed idem, lib. XXXIII, cap. 1, fabulosa hæc indicaverat.

[e] *Circumdedisse.* Vet. Cod., *circumdasse.*

[f] *Qua consuetudine homines.* Ex Hygin., lib. II, c. de Sagitt.

[g] *Annuli autem per dim.* Varr., lib. V : *Tempus a bruma ad brumam dum sol redit, vocatur annus, quod ut parvuli circuli annuli, sic magni circites dicebantur anni. Sunt autem circites* (ut ait Festus) *circuli ex ære facti.*

[h] *Apud Romanos annuli de publ.* Iis tantum qui legati ad exteras gentes ituri essent, ait Plin., lib. XXXIII, cap. 1.

[i] *Nam dignitate præcip.* Hæc unde sint, quærendum.

[j] *Annulo aureo lib. uteb. arg. libert. servi ferreo.* Aureo tamen non (opinor) liberi omnes, nisi senatores, aut equites neque ferreo servi soli, sed etiam milites.

[k] *At nunc præ auro... læve est membrum.* Verba sunt Tertull., in Apologetico.

[l] *Ungulus est gemmat.* Plin. : *Quanquam et de nomine ipso ambigi video, Græci a digitis appellavere. Apud nos prisci ungulum vocabant.*

[m] *Samothracius aut. sed. c. ferr.* Plinius : *Nec non et servitia jam ferrum auro cingunt, alia per sese mero auro decorant, cujus licentiæ origo nomine ipso in Samothrace id institutum declarat.*

[n] *Quam olim Thynnam vocabant.* Ita Acr., od. 3, l. III.

[o] *Flaccus lugente.* Versus Flacci, ut erant in Goth. libris, inemendatos reliquimus, quos licebit, vel ex Alciato ita legere : *Lugentes mea vita, nec smaragdos berillos mihi nec... nitentes, nec prœcand.*, etc. Vel integros potius minimo periculo, commodissimo sensu. Ant. Covarr. auctore, ita : *Lugenti, mea vita, nec smaragdos, berillos mihi mitte nec nitentes. Non mi candida*, etc. Nam post vocem *mihi*, omisisse librarios *mitte*, propter similitudinem, quæ aliquanto etiam est major in Gothicis characteribus, mihi sane fit valde verisimile. Et τo *Flacce* alienum esse quis non videat? Vetat autem sibi pretiosos lapides lugenti mitti, quod eorum (ut alter Flaccus ait) usus dolentem non queat delinire.

[p] Cap. XXXIII. *Cinctus est lata zona.* Varro : *Cinctus et cingulum a cingendo, alterum viris, alterum mulieribus attributum.*

[q] *Cincto autem juvenes*, etc. Ead. sup., de Perizomate, cap. 22.

[r] *Balteus.* Varro : *Balteum, quod cingulum e corio habebant bullatum balteum dictum.*

A gionis militaris summam, id est, sex millium sexcentorum, ex quo numero et ipsi consistunt. [a] Unde et balteus dicitur non tantum quod cingitur, sed etiam a quo arma dependent.

3. *Zona* Græcum est, quam illi ζωνάριον, nos *cingulum* nuncupamus.

Strophium est cingulum aureum cum gemmis, de [b] quo ait Cinna : *Strophio* [c] *lactentes cincta papillas.* [d] Et Prudentius : *Nomen hoc gemmæ strophio illigatum est.*

4. [e] *Limus* est cinctus quem publici habebant servi. Et dictus limus, quia transversas habet purpuras, id est, limas.

[f] *Caltulum*, cinguli **479** genus a coacto loro dictum.

B [g] *Fibula* Græcum est, quam illi φιβλὴν dicunt, quod ligat.

[h] *Suffibulum*, subligaculum.

5. [i] *Redimiculum* est quod *succinctorium*, sive *brachile* nuncupamus, quod descendens per cervicem, et a lateribus colli divisum, utrarumque alarum sinus ambit, atque hinc inde succingit, ut constringens latitudinem, vestes ad corpus contrahat, atque conjungendo componat. Hoc vulgo *brachile*, quasi *brachiale* dicunt, [j] quamvis nunc non brachiorum, sed renum sit cingulum. *Succinctorium* autem vocatum, quod, ut dictum est, sub brachiis ductum alarum sinum ambit, atque hinc inde *succingit.*

6. [k] *Fascia* est qua tegitur pectus et papillæ comprimuntur, **480** atque crispante cingulo angustius C pectus arctatur. Et dicta *fascia*, quod in modum *fasciculi* corpus alligat. Hinc et *fasciolæ*, quibus vulnera colligantur.

7. *Vitta* dicta quod ea pectus *vincitur* instar *vitis* ligantis.

[l] *Limbus* est quem nos *ornaturam* dicimus.

8. *Fasciola* est quæ ambit extremitatem vestium, aut ex filis, aut ex auro contexta, assutaque extrinsecus in extrema parte vestimenti, vel chlamydis. De qua Virgilius :

Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo.

CAPUT XXXIV.

De calceamentis.

1. *Sutores* nuncupati sunt, quod insertis filo porcorum setis suant, id est, consuant, quasi *setores.*

2. *Caligarius* vero, non a callo pedum, sed a *calo*, id est, ligno, vocatus, sine quo consui calceamenta non possunt, [m] quas Græci καλόποδας dicunt. Fiebant autem prius ex salice tantum; hinc et *calceamenta* dicta, quod in *calo*, id est, in ligno fiant, vel quod *calcentur.*

3. [n] *Crepidas* Græci ante repartas usi sunt. Est autem genus singulari forma, et idem utrique aptum pedi, vel dextro, vel sinistro. *Crepidæ* autem dictæ, quod cum sono stringantur, sive a pedum *crepitu* in ambulando.

4. [o] *Calceis* reges utebantur, et cæsares.

Forma eorum.

481 *Patritios* calceos Romulus reperit quatuor corrigiarum, assutaque luna. Iis soli patritii utebantur. Luna autem in eis non sideris formam, sed notam centenarii numeri significabat, quod initio patritii senatores centum fuerint.

5. [p] *Ocreæ*, tibialia calceamenta sunt, dicta quod crura tegant.

[q] *Cothurni* sunt, quibus calciabantur tragœdi, qui

[a] *Unde et balteus... dependent.* E Serv., Æn. v.

[b] *De quo ait Cinna.* Sic omnes libri. Id hemistichium apud Catullum legimus in Nuptiis Pelei, sed fuisse illi commune cum Cinna, ut sunt nonnulla Maroni cum Catullo et Lucretio, quid vetat?

[c] *Lactentes.* Al., *luctantes.*

[d] *Et Prudentius : Nomen hoc gemm.* Περὶ στεφάνων hymm. 4. Et Tertull. strophium pro capitis ornamento posuit in extremo lib. de Coron. milit. : *Quid caput strophiolo aut dracontario damnas diademati destinatum.*

[e] *Limus.* Sup. cap. 22.

[f] *Caltulum.* Ita omnes Gothici, præter unum Salmanticens, in quo *catulum.* Neutrum rejicimus. Plautus in Epidic. :

Indusiatam, patagiatam caltulam, aut crocotulam.

Quæ verba eadem citantur a Varr., l. iv. At de catulo Fest.: *Catulus genus quoddam vinculi, qui interdum canis appellatur.* Et Plaut.; *Catulo ut accubes ferreo.*

[g] *Fibula Græcum.* Pro θλίβειν Æoles φλίβειν dicebant,

[h] *Suffibulum. Subligabulum.* Hæc separatim sine interpretatione legi malim, ut in quibusdam libris ponuntur, quam ut alterum alterius sit glossa, quod fieri potuisse audent quidam suspicari ex verbis Varronis, lib. v : *Eo præter virgines vestales, et sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, suffibulum haud habeat. Scriptum id dicitur, ut a suffiendo, subligaculum.* Vid. Fest.

[i] *Redimiculum.* Totus locus expressus est ex Joann. Cassian., lib. de Instit. monach., cap. 6.

[j] *Quamvis nunc non brach. sed ren.* Gestant hodie has duplices resticulas laneas monachi, qui sancti Bernardi instituta sectantur.

[k] *Fascia est... arctatur.* Ex Hieron., epist. 47, de Vitand. susp. contub.

[l] *Limbus.* E Serv., Æn. iv.

[m] Cap. XXXIV. *Quas Græci* καλοπόδια. Al., *quos Græci calopodion.* Utrumque recte. Latini *formas.* Horat. *Si scalpra, et formas non sutor.* Ubi Acron etiam *formas* Græco vocabulo καλυπόδια interpretatur.

[n] *Crepidas Græci.* Et vox ipsa Græca. Agell., lib. xiii, cap. 21 : *Omnia ferme id genus, quibus plantarum calces tantum infime teguntur, cætera prope nuda, et teretibus habenis juncta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca* crepidulas.

D [o] *Calceis reges utebantur.* Deest fortasse auratis, vel gemmatis. Nam hujusmodi calceis et Gothorum reges, et imperatorum quosdam usos scimus. Plinius, lib. xxxvii, cap. 2, de Caligula : *Super omnia muliebria soccos induebat e margaritis.* Et Lamprid., de Heliogab. : *Habuit in calceamentis gemmas, et quidem scalptas, quod risum omnibus movit, quasi possent scalpturæ nobilium artificum videri in gemmis quæ pedibus adhærebant.*

[p] *Ocreæ quod crur.* Varro : *Ocrea quod opponebatur ob crus.* Longe aliter Festus ex Atcio Philologo. Ocrim montem confragosum a veteribus dictum, inde ocreas dictas, quod sint inæqualiter tuberatæ.

[q] *Cothurnus.* Est etiam cothurnus (ut ait Serv., Æn. i) calcei species venatorii, quo etiam sura vincitur, et aptus utrique pedi, propterea singulari numero dixisse Maronem :

Purpureoque alte suras vincire cothurno.

in theatro dicturi erant, et alta, intonantique voce carmina cantaturi. Est enim calceamentum in modum crepidarum, quo Heroes utebantur, sed tale est, ut dextro et lævo conveniat pedi.

6. [a] *Baxeæ* calceamentum comœdorum erat, sicut tragœdorum cothurni. Quos quidam etiam *calones* appellant, eo quod ex salice fierent. Nam Græci, ut diximus, *lignum* κᾶλον vocabant.

7. *Talares* calcei socci sunt, qui inde nominati videntur, quod ea figura sint, ut contingant *talum*, sicut [b] *subtolares*, quod *sub talo* sunt, quasi *subtalares*.

8. [c] *Obstrigilli* sunt qui per plantas consuti sunt, et ex superiore parte **482** corrigia trahitur, ut constringantur, unde et nominantur.

9. *Ossas* puto ab *osse* primum factas, et quamvis nunc ex alio genere, tamen nomen pristinum retinent.

10. [d] *Mullei* similes sunt cothurnorum solo alto; superiore autem parte cum osseis, vel æneis malleolis, ad quos lora deligabantur. [e] Dicti autem sunt a rubro, qualis est *mulli* piscis.

A

11. [f] *Soleæ* sunt, quibus tantum pedum plantæ teguntur, dictæ a *solo* pedum. Item [g] *soleæ materiales* ex *materia* corio intecta.

12. *Socci*, cujus diminutivum socelli, appellati inde, quod *saccum* habeant, in quo pars plantæ injicitur.

Caliculæ...

[h] *Caligæ*, vel a *callo* pedum dictæ, vel quia *ligantur*. Nam socci non ligantur, sed tantum intromittuntur.

13. [i] *Cernui* socci sunt sine solo.

Lingulati [j] quos nos *foliatos* vocamus.

B

Clavati, quasi *chalybati*, eo quod minutis clavis, id est, acutis [k] sola caligis vinciantur.

[l] *Perones*, et [m] *sculponeæ* rustica calceamenta sunt.

Baxeæ, calceamenta mulierum sunt.

Corrigiæ a *coriis* vocantur, vel a *colligatione*, quasi *colligiæ*.

[a] *Baxeæ calciamenta comœd.* Tertull. : *Si philosophus in purpura, cur non et in baxea* (Al., *baxa*) *Tyria calciare, nisi aurum minime Græcatos decet.* Et Apuleius, lib. II de Asin. : *Palmeis baxeis indutum.*

[b] *Sicut subtolares q. s. t. s.* Sic Onien., Ovet., Salm., Silien. Gothici. Al., *subtulares*.

[c] *Obstrigilli. Obstragula* vocat Plinius calceorum vincula, lib. IX, cap. 35, de Margaritis : *Quin et pedibus, nec crepidarum tantum obstragulis, sed et totis socculis addunt.*

[d] *Mullei.* Vid. Fest.

[e] *Dicti autem a colore rubro, qualis est mulli piscis.* Nisi potius pisces de calceis nominati. Plin., lib. IX, cap. 17: *Nomen his Fenestella a colore mulleorum calceamentorum datum putat.*

[f] *Soleæ.* Vid. Agellii verba dudum ad *Crepidas* citata.

[g] *Soleæ materiales.* — *Materiarias* dixisset Plinius, ut lib. VII, cap. 56.

[h] *Caligulæ*... Al., *Galigulæ*.

[i] *Cernui.* Festus : *Cernuus calciamenti genus.* Et fortasse huc referri posset versus Lucilii a Nonio citatus :

Cernuus extemplo plantas convestit honestas

Quanquam et pro inclinato intelligi possit, ut vult Nonius.

C

[j] *Quos nos folleatos.* Hieronym. in epist. ad Eustach. : *Apud hos affectata sunt omnia. Laxæ manicæ, caligæ follicantes, vestis crassior.* Et paulo ante : *Omnis his cura de vestibus, si bene oleant, si pes laxa pelle non folleat.*

[k] *Sola caligis.* Sic Manusc. o. Meminit clavorum caligarium. Plin., lib. IX, cap. 17.

[l] *Perones.* Serv., Æn. VIII : *Perones rusticum calceamentum.* Vid. Fest., *Mulleos*.

[m] *Sculponeæ.* Cato de Re Rust. : *Sculponeas bonas alternis annis dare oportet.* Vid. etiam Non.

LIBER VIGESIMUS.

DE PENU ET INSTRUMENTIS DOMESTICIS ET RUSTICIS.

483 CAPUT PRIMUM.

De mensis.

1. Primus Dædalus mensam et sellam fecit. [a] Coquinæ apparatum Apicius quidam primus composuit, qui in eo absumptis bonis morte voluntaria periit, et merito, quia is qui gulæ atque edacitati servit, et animam et corpus interficit. Ab esu et comesu mensæ factum vocabulum. Nullum enim alium habet usum.

2. [b] *Torus* dicitur a *tortis* herbis, quæ accumbentium humeris supponuntur.

484 [c] *Stibadium* a *stipitibus* dictum, quasi *stipadium;* sic enim prius cœptum est. *Accubitum* a *cibo* vocatum, [d] quasi *ad cibatum* epularum.

3. [e] *Convivium* apud Græcos a *compotatione* συμπόσιον. Apud nos vero a convictu rectius appellatur, quia vitæ collocutionem habet. Item convivium a multitudine *convescentium;* nam privata mensa victus est, convivium non est. Convivii triplex est modus : discumbendi, edendi, et bibendi. Discumbendi, ut : *Toris jussi discumbere pictis.* Edendi et bibendi, ut :

D

Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,
Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

CAPUT II.

De escis.

1. *Cibus* dictus, quia *capitur ore;* sicuti *esca*, quia eam *os capit.*

Victus proprie vocatur, quia *vitam retinet*, unde et ad cibum vocare, *invitare* dicitur.

2. *Alimonia* dicitur, eo quod ejus sumptu corpus

[a] CAP. I. *Coquinæ apparatum Apicius.* De quo Senec. ad Albinam matrem, cap. 10.

[b] *Torus a tortis herb.* E Serv., Æn. II.

[c] *Stibadium a stipitibus dictum.* Quibus vel adclinati edebant. *Stipibus* tamen habent libri de meliore nota.

[d] *Quasi ad cibitum.* Al., *ad cubitum*. Chacon, *ad cibatum*.

[e] *Convivium apud Græcos.* E Hieronym., in Isai, I.

alatur. Hanc juvenes accipiunt ad incrementum, senes ad perseverantiam. Neque enim subsistere poterit caro, nisi confortetur alimentis. *Alimentum* enim est quo alimur, [a] *alimonium* alendi cura.

3. *Affluentia* nuncupata, quasi rei nimium exuberantis effusio, ultra quam satis est, modusque non est.

4. *Opulentia* ab *ope* dicta est, quam si discutias, invenies eam tenere modum. Nam quomodo opitulatur quod nimium est, cum incommodius sit sæpe quam parum?

5. *Epulæ* ab *opulentia* rerum dictæ. Epulæ autem simplices in duo necessaria dividuntur, panem et vinum, et in duo superflua, quæ terra et mari vescendi causa exquiruntur.

485 6. [b] *Dapes* autem regum sunt, *epulæ* privatorum.

Deliciæ nuncupatæ, quod iis *delectentur* homines, easque suaviter appetant.

7. *Pulmentum* vocatur a *pulte*, sive enim sola pultis, sive quid aliud ejus permistione sumatur, pulmentum proprie dicitur.

8. *Satietas* autem et [c] *saturitas* sibi differunt. Nam *satietas* ex uno cibo dici potest, pro eo quod *satis* sit; *saturitas* autem a *satura* nomen accepit, quod est vario alimentorum apparatu compositum.

9. *Crapula* est immoderata voracitas, quasi *cruda epula*, cujus cruditate gravatur cor, et stomachus indigestus efficitur. Immoderata enim voracitas vitium est, sed tantum id salutis est, quantum sustentationi naturæque sufficiat.

10. [d] *Jantaculum* est primus cibus quo *jejunium* solvitur, unde et nuncupatum. Nigidius: *Nos ipsi jejunia jantaculis levibus polluimus.*

11. *Prandium* ab apparatu edendi dictum; proprie autem veteres prandium vocabant omnium militum cibum ante pugnam, [e] unde est illud ducis alloquium: *Prandeamus, tanquam ad inferos cœnaturi.*

12. [f] *Merenda* est cibus qui declinante die sumitur, quasi *post meridiem* **486** *edenda*, et proxima cœnæ. Unde et *antecœnia* a quibusdam vocantur. [g] Item *merendare*, quasi *meridie edere*.

13. [h] *Annona*, tractum est a tempore quo Romani veteres ad cibos advocabantur, sic Martialis:

Imperat excelsos frangere nona toros,

quod et usque hodie Persæ faciunt.

14. *Cœna* vocatur a communione vescentium, κοινὸν quippe Græci *commune* dicunt. Unde et *communicantes*, quod *communiter*, id est, pariter *conveniant*. [i] Apud veteres enim solitum erat in propatulo vesci, et communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Est autem cœna vespertinus cibus, quam [j] *vespernam* antiqui dicebant. [k] In usu enim non erant prandia.

B 15. *Panis* dictus, quod cum cibo apponatur, vel quod *omne* animal eum appetat; πᾶν enim Græce *omne* dicitur. *Cibarius* est qui ad cibum servis datur, nec delicatus. [l] *Fermentatius* fermentis confectus. *Azymus* non fermentatus. Nam ἄζυμος est *sine fermento*, sincerus. *Acrozymus*, leviter fermentatus, quasi *acroazymus*. — *Siligineus* panis a frumenti genere nuncupatur. *Siligo* enim genus est tritici; [m] *Rubidus*, recoctus, et rubefactus. *Subcineritius*, cinere coctus, **487** et reversatus. [n] Ipse est et *focatius*. *Clibanitius* in testa coctus.

16. [o] *Spongia*, panis aqua diu malaxatus, similam modicam accipit, et fermentum modicum, et habet humectationis plusquam omnis panis. Unde et *spongiæ* nomen accepit.

C 17. *Placentæ* sunt quæ fiunt de farre, quas alii *liba* dicunt, eo quod *libeant*, et placeant.

Laganum est latus et tenuis panis, qui primum in aqua, postea in oleo frigitur.

18. [p] *Dulcia* sunt genera pistorii operis, a sapore dicta. Melle enim asperso sumuntur.

[q] *Crusta* est superficies panis, Ipsa et *fragmenta*, quia dividitur, ut fracta.

---

[a] CAP. II. *Alimonium alendi cura*. Varro, I de Re Rust., cap. 8: *Ubi natura humida ibi altius vitis attollenda quod in partu et alimonio vinum non ut in calice quærit aquam, sed solem.*

[b] *Dapes regum sunt*. E Serv., Æn. I, ad vers. *Qui dapibus*.

[c] *Saturitas a satura*. Vid. Fest. in *Satura*.

[d] *Jantaculum*. Ita meliores libri, et apud Festum in *Silatum*. Itemque in Abbreviatoris Pauli manuscripto libro, non ut in vulgatis *jentaculum*.

[e] *Unde est illud ducis*. Leonidæ Spartanorum ducis, apud Justin. et Cicer., Tuscul. I.

[f] *Merenda cib. q. d. sum.* Non.: *Merenda cibus qui post meridiem datur*. Gloss., *merenda*, ἄριστον δειλινόν. Calpurnius: *Seræ cum venerit hora merendæ.*

[g] *Item merendare, quasi meridie edere*. Ne hoc quidem auctore caret. Fest.: *Merendam antiqui dicebant pro prandio, quod, scilicet, medio die caperetur.* Tamen adhuc eadem de re aliter cap. sequent. Isidorus.

[h] *Annona tractum*, etc. Nihilo melius Suid. in voce Νόνναι: Δοκοῦσι καὶ παρ' αὐτὰς γενέσθαι αἱ ἀννόναι, ὡς οἷον ἀνὰ τὰς νόννας διδομεναι.

[i] *Apud Veteres enim solitum erat in propatulo*. Valer., lib. II, cap. 1, et Macrob., lib. III, cap. 17.

[j] *Quam vespernam antiqui dicebant*. Fest.: *Cœna apud antiquos dicebatur, quod nunc est prandium; Vesperna, quam nunc cœnam appellamus.* Item in *Vesperna*: *Vesperna apud Plautum cœna intelligitur.*

[k] *In usu enim non erant prandia*. E Serv., Æn. IV, ad vers.

Nunc eadem labente die convivia quærit.

[l] *Fermentatius*. Ita plerique Goth., ut *clibanitius*, et *focatius*.

D [m] *Rubidus, recoctus, et rubefactus*. Festus: *Rubidus apud Plautum panis vocatur parum coctus*, sed locus e Casina ab eo citatus Isidoro potius favet.

[n] *Ipse est et focatius*. Vulgo, *hogaza*.

[o] *Spongia panis aqua diutius malaxatus*. Ita meliores libri, et malaxandi vox citatur a Zanch. ex Varrone.

[p] *Dulcia* Al., *dulciamina*, haud male. Hieronymus, in Vita sancti Pachomii: *Qui ante fores convivii egredientibus fratribus erogat dulciamina, in tribuendo meditetur aliquid de Scripturis.* Hinc *dulciarii*. Glossar. γλυκεροπράκτης, *dulciarius*. Et πλακουντάριος *placentarius, dulciarius*.

[q] *Crusta est superf. p.* De crusto et crusta, vid. Serv., Georg. III, Æn. VII, et Varro, lib. IV. Hoc autem loco tantum retinuimus quæ in vetustioribus libris invenimus.

Simila...

19. *Amolum* flos farinæ tenuissimum præ levitate de *mola* egestum, unde et appellatum, quasi *a mola*.

Farina et *furfures* a *farre* dictæ, cujus sunt purgamenta.

Pollis...

Fermentum a *fervore* nuncupatum, quod plus una hora non potest contineri. Crescendo enim excedit.

20. *Carnes* dictæ, quia *charæ* sunt, sive a *creando*, unde et **488** a Græcis κρέας vocatur.

[a] *Crudum*, quod sit *cruentum*, est enim cum sanguine.

21. *Coctum*, quasi *coactum*, id est ab igne et aqua violenti modo actum, usuique comestionis aptum. [b] Sed et multi temporis aliquid *coctum* vocatur.

22. [c] *Assum*, quod *ardeat*, quasi *arsum*.

[d] *Elixum*, eo quod in aqua sola decoquitur. *Lixa* enim *aqua* dicitur, ab eo quod sit soluta, unde et solutio libidinis *luxus*, et membra loco mota *luxa* dicuntur.

23. *Frixum* a sono dictum, quando in oleo ardet.

Salsum, quasi *sale* asper*sum*, demptis e medio syllabis tribus.

Rancidum, ex vitio nuncupatum, quod *raucos* efficiat.

24. *Succidia*, carnes in usum repositæ, a *succidendo* dictæ.

[e] *Lardum*, eo quod in *domo* repositum conservatur. Nam antiqui domos *lares* dicebant.

[f] *Taxea* lardum est gallice dictum. Unde Afranius in Rosa:

Gallum sagatum, pingui pastum taxea.

25. *Axungia*, ab *unctione* vocata.

Sebum, a *sue* dictum, quasi *suebum*, quod plus pinguedinis hoc animal habeat.

26. [g] *Offa* est proprie frustum dentium, cujus diminutivum *ofellam* facit. Unde et *offarii coci*, quia particulatim, id est, offatim excoquunt. [h] Nunc *offa latrantium*, quia si in os canis jacitur, satiatus illico compescitur, et silescit.

489 27. *Frustum* vocatum, quod capiatur a *frumine*. Est enim *frumen* summa pars gulæ.

[i] *Pulpa* dicta, quod cum *pulte* olim mista vescebatur, unde et *pulmentum*, et *pulmentarium* dicitur. [j] Pulpa autem est caro sine pinguedine, dicta, quia *palpitet*, resilit enim sæpe. Hanc plerique *viscum* vocant, eo quod glutinosa sit.

28. *Lucanicæ* dictæ, quod prius in *Lucania* factæ sunt.

Farcimen, caro concisa, et minuta, quod eo intestinum farciatur, hoc est, impleatur, cum aliarum rerum commistione.

29. [k] *Minutal* vocatum, quod fiat de piscibus, et isiciis, oleribusque minutatim concisis.

[l] *Afratum*, quod Latine *spumeum* vocatur, ἄφρος enim Græce *spuma* dicitur.

[m] *Martisia* in *mortario* ex piscc fiunt, unde et nominata.

30. [n] *Isocen* piscem quemdam vocant, ex quo primum *isicia* facta sunt, et quamvis ex alio genere piscium fiant, initium tamen piscis vocabulum dedit.

31. *Galaticæ* a colore *lacteo* nominatæ. Græci enim γάλα *lac* dicunt.

490 *Sphæra* a rotunditate Græco vocabulo appellatur. Quidquid enim in rotundum formatur σφαῖρα a Græcis dicitur.

32. *Jus* coquinæ magistri a *jure* nuncupaverunt, quia ea lex condimenti ejus. Hoc Græci ζωμὸν vocant.

33. *Caseus* vocatur, quod *careat sero*, quasi *careum*. Nam serum ei omne deducitur, [o] ut ponderibus arguatur.

[p] *Colostrum*, lac novum, quod neutri generis est.

34. *Lac* a Græco sermone derivatum est pro *candore*. Græci enim *album* λευκὸν dicunt, lac vero et sanguis quod nutrit et quod nutritur. Nam lacte: [q] nutrimur, vivimus sanguine.

[a] *Crudum quod sit cruent.* Serv., Æn. x: *Crudum per costas exigat ensem: — Crudelem, cruentum.*

[b] *Sed et multi temporis coctum.* E Serv., Æn. xi, ad vers. *Solitum nodis, et robore cocto.*

[c] *Assum, q. arsum.* Recte, quamvis Varroni, *Assum, quod ab igni assudescat*, dictum placeat.

[d] *Elixum... lixa enim aqua.* Nonius: *Elixum quidquid ex aqua mollitur, nam lixam aquam veteres dixerunt.*

[e] *Lardum, eo quod in dom. rep.* At Macrob., lib. vii, cap. 8. *Lardum, quasi longe aridum, opinor, vocamus.*

[f] *Taxea.* Hinc fortasse apud nos *tocino*, atque etiam *tassaio*.

[g] *Offa... cujus diminutiv. ofella.* Serv., Æn. vi:
Melle soporatam, et medicatis frugibus offam.
Hinc est diminutio ofella, *sed f non geminat. in diminutione enim multa mutatur.*

[h] *Nunc offa est latrantium.* In Placidi glossis, *Offa latrantium est; diminutivum* offellam *facit, quæ si in os cani jaciatur, satiatus illico compescitur, et silescit.*

[i] *Pulpa dicta quia cum pulte. Nam pulte* (ait Plinius, lib. xvii, cap. 8), *non pane vixisse longo tempore, Romanos manifestum est, quoniam inde pulmentaria hodieque dicuntur.*

[j] *Pulpa est caro sine pinguedine... glutinosa.* Eadem, sup., lib. xi, cap. 1.

[k] *Minutal.* Juven., satyr. 14:
Hesternum solitus medio servare minutal
Septembri.

[l] *Afratum.* Al. *Afrotum. Africia* etiam apud Arnob., lib. vii. Genus libi esse videtur, aut certe pultis.

[m] *Martisia.* Ex hoc loco, opinor, *Martifrium* retulit in lexicon suum Alphonsus quidam Palentinus (cui quantum tribuendum sit, alii viderint). Illud constat, multa eum ex Isidoro descripsisse. Is ergo: *Martifrium genus* (inquit) *condimenti ex piscibus.* Ut videri alicui posset *Martyphrium* Græca vox, est enim ἀφρύη *pisciculus*, de quo Athenæus, lib. vii.

[n] *Isocen... Isicia.* Arnob., lib. vii: *Quid sibi hæc volunt, apexabo, Isicia, silicernium, longano? Quæ sunt nomina, et farciminum genera, hirquino alia de sanguine, commistis alia inculcata pulmonibus.*

[o] *Ut ponderibus arguatur.* Seri nihil remanere.

[p] *Colostrum lac novum.* Serv., eclog. 2: *Hoc vero laudabile est, quod quis habeat lac novum, id est, colostrum, quod neutri generis est.*

[q] *Lacte nutrimur, vivimus sang.* Idem, Æn. iii: *Animamque sepulcro condimus: Lacte corpus nutritur post animæ conjunctionem, et anima sine sanguine nunquam est.*

35. *Quactum*, quasi *coactum*, et quas *coagulatum*. Accepta enim secum alia specie coagulat.

36. *Mel* Græcæ appellationis est, quod ab *apibus* nomen habere probatur. Nam *apis* Græce μέλισσα dicitur. [a] Antea autem mella de rore erant, inveniebanturque in arundinum foliis, unde Virgilius :

Protinus aerii mellis cœlestia dona.

[b] Siquidem hucusque **491** in India et Arabia colligatum reperitur, ramis inhærens in similitudinem salis. Omne autem mel dulce dicitur. [c] Sardum, amarum est absinthii causa, cujus copia ejus regionis apes nutriuntur.

37. *Favus* vocatur, quia comeditur magis quam bibitur : φαγεῖν enim Græci *comedere* appellant. [d] Aiunt autem medici, et qui de humanorum corporum scripsere naturis, præcipueque Galenus, in B libris quorum titulus est περὶ ὑγίας, puerorum et juvenum, ac perfectæ ætatis virorum mulierumque corpora insito calore fervere, et noxios esse iis ætatibus cibos qui colorem augeant, sanitatique conducere frigida quæque in esum sumere, sicut contrario senibus, qui pituita laborant et frigore, calidos cibos et vina vetera prodesse.

CAPUT III.

De potu.

1. *Potio* a Græca derivatione vocatur. Hanc enim illi πότον dicunt.

[e] *Aqua* generaliter vocata, quod superficies ejus *æqualis* sit, hinc et *æquora;* quam inde recentem dicimus, quia non est utilis vetusta, ut vinum, sed statim sublata de flumine, fonte, vel puteo : fetescit C enim vetusta.

2. *Vinum* inde dictum, quod ejus potus *venas* sanguine cito repleat. Hoc alii, quod nos cura solvat, *Lyæum* appellant. Veteres vinum *venenum* vocabant. Sed postquam inventum est virus lethiferi succi, hoc *vinum* vocatum, illud *venenum*. Unde et Hieronymus in libro quem de Virginitate conservanda scripsit, adolescentulas dixit ita vinum debere fugere, ut venenum, ne pro ætatis calore ferventi **492** bibant, et pereant. Inde est, quod [f] apud veteres Romanos feminæ non utebantur vino, nisi sacrorum causa certis diebus.

3. *Merum* dicimus, cum vinum *purum* significamus. Nam *merum* dicimus quidquid *purum* atque A *sincerum* est, sicut et aquam meram, nulli utique rei mistam. Hinc et *merenda*, quod antiquitus id temporis pueris operariis cibus panis merus dabatur, aut quod meridient eodem tempore, id est, soli, ac separatim, non ut in prandio, aut in cœna ad unam mensam. Inde credimus etiam illud tempus, quod post medium diem est, [g] *meridiem* appellari, quod *purum* sit.

4. *Mustum* est vinum e lacu statim sublatum. Dictum autem creditur *mustum*, quod in se limum et terram habeat mistam. [h] Nam *mus* terra, unde et *humus*. Cujus tanta vis fervoris est, ut vasa, quamvis grandia, ex eo plena, absque spiramine relicta, illico disrumpat.

5. [i] *Roseum* vinum, id est, cum rubore. Rosa enim rubet.

[j] *Amineum* vero, quasi sine minio, id est, sine rubore, nam album est.

Succinatium succinæ gemmæ simile est, id est, fulvi coloris,

6. *Limpidum* vinum, id est, perspicuum, ab *aquæ* specie dictum, quasi *lymphidum*. *Lympha* enim *aqua* est.

Turbidum, quasi *terbidum*, id est, terra commistum, quod est fæce.

Falernum vinum vocatum a *Falerna* regione Campaniæ, ubi optima vina nascuntur.

493 7. [k] *Colatum*, vas proprium nuncupant in quo deportatur.

[l] *Gazetum* vero a regione, unde defertur. *Gaza* enim oppidum est Palæstinæ.

[m] *Infertum* vinum dicitur, quod altario libatur, atque *offertur*.

[n] *Spurcum*, quod offerri non licet, aut cui aqua admista est, quasi *spurium*, hoc est, immundum.

8 [o] *Honorarium* vinum, quod regibus et potentibus honoris gratia offertur. Cato, de innocentia sua: *Cum essem in provincia legatus, complures ad prætores et consules vinum honorarium dabant, nunquam accepi, ne privatus quidem.*

9. [p] *Crucium* vinum est insuave, quod servi potant.

Acetum, vel quia *acutum*, vel quia *aquatum*. Vinum enim aqua mistum cito in hunc saporem redigitur. Unde et [q] *acidum*, quasi *aquidum*.

[r] *Conditum* vocatum, quod non sit simplex, sed

[a] *Antea mella de rore erant.* Ex cod., initio Georg. IV.

[b] *Siquidem hucusque in Ind.* E Dioscor., lib. II.

[c] *Sardum autem amar.* Ex cod.

[d] *Aiunt Medici... prodesse.* Ex Hieron., epist. X. Ad Furiam, de Viduitate servanda.

[e] CAP. III. *Aqua... quod superficies ejus æqualis.* Ita Varro : *Aqua, quod æqua summa.*

[f] *Apud Veteres Rom... diebus.* E Serv., Æn. I, ad vers.

Primaque, libato, summo tenus attigit ore.

[g] *Meridiem appellari... quod purum.* Idem, sup., lib. III, cap. 41, et V, cap. 30, et XIII, cap. 1.

[h] *Nam mus terra est.* Ita etiam lib. XII, cap. 3.

[i] *Roseum.* — *Rosete* vocant nostri.

[j] *Amineum...album est.* E Serv., Georg. II, ad vers.:

D *Sunt et Amineæ vites.*

[k] *Colatum vas prop.* Serv., Georg. II, ad vers.: *Tu spisso vimine qualos, Colaq. prelor.* : — *Quales per quos vinum defluit, quiet ipsi a colando dicti sunt.*

[l] *Gazetum.* Sidon. Apollinar. : *Vina mihi non sunt Gazetica, Chia, Falerna.*

[m] *Infertum.* Sic omnes libri. Sed *inferium* legebat vir doctissimus, cujus meminere Festus, et Arnob., lib. VII, et Cato, cap. 34. De *fereto*, vel *ferto*, vid. sup.. lib. VI, cap. 19.

[n] *Spurcum quod offerri non licet.* E Fest.

[o] *Honorarium.* Frumenti quoque honorarii meminit Cicero in Pisoniana.

[p] *Crucium vinum.* Festus : *Crucium, quod cruciat, unde Lucilius vinum insuave crucium dixit.*

[q] *Et acidum, q. aquidum.* Quæ post hæc legun-

tur in commistione pigmentorum compositum.

10. [a] *Lactatum*, est potio e *lacte*.

Mulsum ex melle mistum, Est enim potio ex aqua et melle, quod Græci μελίκρατον vocant.

11. [b] *Œnomelum*, mustum melle admistum, vehementerque agitatum atque commotum.

Hydromelum, quod fiat ex aqua et malis **494** Matianis.

[c] *Saccatum*, liquor est aquæ fæci vini admistus, et sacco expressus.

[d] *Lorca*.....

12. *Oxymeli* appellatum, quod aceti et mellis permista conficitur materia, unde et dulcedinem retinet et acorem.

Rhodomeli dicitur, eo quod in succo rosæ mel admisceatur.

Melicratum, vinum melle mistum.

13. *Medus*, quasi *melus*, quia ex melle fit, sicut calamitas pro *cadamitas*.

[e] *Fæcula*, uva pinguis, decocta usque ad crassitudinem mellis, ac refrigerata utilis stomacho.

14. [f] *Passum*, quidquid ex uva passa compressum effluxerit. Dicitur autem *passum* a *patiendo*. Nam percutitur uva siccior, et decoquitur, et inde fit passum.

[g] *Defrutum* dictum est, quod defraudetur, et quasi fraudem patiatur.

15. *Carenum*, eo quod fervendo parte careat. Tertia enim **495** parte musti amissa, quod remanserit carenum est, cui contraria *sapa* est, quæ fervendo ad tertiam redacta descenderit.

16. [h] *Sicera* est omnis potio quæ extra vinum inebriare potest. Cujus licet nomen Hebræum sit, tamen Latinum sonat pro eo quod ex succo frumenti vel pomorum conficiatur, aut palmarum fructus in liquorem exprimantur, coctisque frugibus [i] aqua pinguior, quasi succus colatur, et ipsa potio sicera nuncupatur.

17. [j] *Cervisia* a *Cerere*, id est, fruge vocata. Est enim potio ex seminibus frumenti vario modo confecta.

18. *Cælia*, a *calefaciendo* appellata. Est enim potio ex succo tritici per artem confecta. Suscitatur enim ignea illa vis germinis madefactæ frugis, ac deinde siccatur, et post in farinam redacta molli succo admiscetur, quo fermentato, sapor austeritatis et calor ebrietatis adjicitur. Quæ fit in iis partibus Hispaniæ, cujus ferax vini locus non est.

Fæx dicta, quod sese vasis emergendo affigat.

19. *Garum* est liquor piscium salsus, qui olim conficiebatur ex pisce quem Græci γαρον vocabant, et quamvis nunc ex infinito **496** genere piscium fiat, nomen tamen pristinum retinet, a quo initium sumpsit.

20. *Liquamen* dictum, eo quod soluti in salsamento pisciculi eumdem humorem liquant, cujus liquor appellatur *salsugo*, vel *muria*.

Proprie autem *muria* dicitur aqua sale commista, effectaque gustu in modum maris.

21. *Succi* dicti, quod *sacco* exprimuntur, ut ptisanæ.

Ptisanæ, zema, opozema, Græca vocabula sunt.

CAPUT IV.

De vasis escariis.

1. *Vas* dictum a *vescendo*, quod in eo escæ apponantur. Cujus diminutivum *vasculum*, quasi *vesculum*.

2. *Fictilia* dicta, quod *fiant*, et *fingantur* ex terra. *Fingere* enim est *facere*, et *formare*, et *plasmare*; unde et *figuli* dicuntur. Et *vas fictile* dicitur, non fictum illud quod mendacium est, sed quod formatur ut sit, et habeat aliquam formam, unde et Apostolus dicit: *Nunquid dicit figmentum ei qui se fingit: Quare me sic fecisti?*

3. [k] Fictilia vasa in *Samo* insula prius inventa traduntur, facta ex creta, et indurata igne, unde et *Samia* vasa. [l] Postea inventum est rubricam addere, et ex rubra creta fingere. [m] Antiquiorem autem fuisse (dicunt) usum fictilium vasorum, quam fundendi æris, **497** aut argenti. [n] Apud Veteres enim, nec aurea, nec argentea, sed fictilia vasa habebantur, sicut ad vina doliis excogitatis, ad [o] aquas amphoris, hydriis ad

---

ditis, interpretationem loreæ, quæ paulo post nuda dicta est, putabat Chacon, cui assensi sumus.

[a] *Lactatum est potio e lacte.* Plin., lib. XXXIII, cap. Murænas *lactatu* pinguescere dixit.

[b] *Œnomelum.* Vid. Pallad. in Octob.

[c] *Saccatum liq. est aq. f. v. a, sacco expressus.* Non deest qui duo vini genera hoc loco confusa putet, atque legat: *Saccatum sacco expressum. Fæcatum liquor est aquæ, fæci vini admistus.* Nam saccato nequaquam admisceri, et fæcati meminere Cato et Plinius.

[d] *Lorea.* Est vilis potus servis aptus, quia aqua lavantur uvæ in torculari post expressum vinum. His enim verbis aliunde evocatis expleri hanc lacunam placebat Chaconi.

[e] *Fæcula ... utilis stomacho.* Horat., lib. II, satir. 8:

Qualia lassum
Pervellunt stomachum, siser, halec, fæcula Coa...

[f] *Passum.* Ex Pallad., in Octob., cap. 19.

[g] *Defrutum, carenum, sapa.* Ex eodem, cap. 18. Illud quem a *defraudando*, non a *defervendo* legisse videtur Isidorus.

[h] *Sicera est omnis pot.* Ex Hieron., epist. 2, ad Nepotian. Itaque non inscite apud Tertullanum pro שכר ebriamen legitur.

[i] *Aqua pinguior, quasi succus colatur.* Hieronym.: *Aqua pinguior coloratur.*

[j] *Cervisia... Cælia.* Hispaniensis vox. Plinius, lib. XXII, cap. ult.: *Ex iisdem fiunt et potus zethum in Ægypto, cælia, et ceria in Hispania, cervisia, et plura genera in Gallia.*

[k] Cap. IV. *Fictilia vasa in Samo insula.* Ex Plin., lib. XXXV, cap. 12.

[l] *Postea inventum et rubricam addere.* Plinius: *Dibutadis inventum est rubricam addere, aut ex rubrica cretam fingere.*

[m] *Antiquiorem autem fuisse.* Ex eod.

[n] *Apud Veteres... sicut ad vina.* Plin.: *Etiam fictilibus vasis ad vina excogitatis, et ad aquas.*

[o] *Ad aquas amphoris.* Ita Pollux, lib. X, cap. 5, et Hesych.; unde etiam interpres vulgat. Edit., κεράμιον, amphoram aquæ reddidit. Amphoris vina quoque servari, nihil notius. Horat:

Parcis deripere horreo
Cessantem Bibuli consulis amphoram.

balnea, ac reliquis, quæ in usibus hominum aut rota fiunt aut manu aptantur.

4. Argilla autem excocta *textæ* vocabulum suscipit, quia dum mollis esset, efficitur testa, nec communicat cum vocabulo pristini generis, quia quod fuit non est.

5. [a] *Aretina* vasa, ex *Aretio* municipio Italiæ dicuntur, ubi fiunt; sunt enim rubra. De quibus Sedulius :

Rubra quod appositum testa ministrat olus.

6. *Samia* vasa quidam putant ab oppido Samo Græciæ habere nomen. Alii dicunt cretam esse Italiæ, quæ non longe a Roma nascitur, [b] quæ *samia* appellatur.

7. *Cælata* vasa argentea, vel aurea sunt, signis eminentioribus intus, extrave expressa : a *cælo* vocata, quod est genus ferramenti, quem vulgo [c] *cilionem* vocant.

8. [d] *Chrysendeta* vasa deaurata, Græcum est.

[e] *Anaglypha*, quod superius sint sculpta, Græci enim ἄνω *sursum*, γλυφὴν *sculpturam* dicunt, id est, *sursum sculpta*.

9. *Discus*, antea *iscus* vocabatur a specie *scuti*; [f] unde et *scutella*. Postea *discus* vocatus, quod det escas, id est, apponat. A quo et *discumbentes* dicti, sive ἀπὸ τοῦ δίκειν, id est, quod jaciant.

10. [g] *Messorium* vocatum a *mensa* per derivationem quasi *mensorium*.

498 *Parapsis*, quadrangulum, et quadrilaterum vas, id est, paribus absidis.

Patina, quod dispansis patentibusque oris sit lancis.

11. [h] *Gabata*, quasi *cavata*, *g* pro *c* littera posita. Hinc et *concha*, sed illa cavata, ista concava; sic et Græci hæc nuncupant.

Scutella, a *scuto* per diminutionem : est enim ejusdem similis.

12. [i] *Apophoreta* a Græcis a ferendo poma, vel aliquid, nominata, est enim plana.

Salinum, vas aptum talibus. [j] Idem et *sulzica*, quasi *salzica*.

Acetabulum, quasi *acetaferum*, quod *acetum* ferat.

13. *Colchlear*, ab usu prius *cochlearum* dictum. Et :

Amphoræ fumum bibere institutæ,
Consule Tullo.

Hinc est illud [k] veterum distichon :

Sum cochleis habilis, et nec minus utilis ovis.
Nunquid scis, potius cur cochlare vocor?

14. [l] *Trisceles* Græce Latine *tripedes*. Qui autem quatuor pedibus insistunt, abusive dicuntur.

15. In vasculis autem tria quæruntur quæ placeant: manus artificis, pondus argenti, splendor metalli.

499 CAPUT V.

De vasis potoriis.

1. *Poculum* a *potando* nominatum. Est enim omne vas in quo bibendi est consuetudo.

Phialæ dictæ, quod ex vitro fiant. Vitrum enim Græce ὕαλον dicitur.

2. *Pateræ*, phialæ sunt dictæ, vel quod in ipsis potare solemus, vel quod patentes sunt dispansisque labris.

3. *Cratera*, calix est duas habens ansas, et est Græcum nomen : declinatur autem apud eos, *hic crater*. [m] Nam Latine *hæc cratera* dicitur. Unde Persius : *S... tibi crateras argenti*... Virgilius :

Crateras magnos statuunt, et vina coronant.

[n] Fiebant autem primum a connexionibus virgultorum, unde et dictæ crateræ ἀπὸ τοῦ κρατεῖν, id est, quod invicem se teneant.

4. *Cyathi* quoque, et *scyphi*, [o] *cymbia* et ipsa poculorum sunt genera. Ex quibus *cymbia* pocula dicta sunt ex similitudine *cymbæ* navis.

[p] *Amystis* species poculi, qua ductim, id est, uno spiritu, bibitur.

[q] *Baccea* primum a *Baccho*, quod est vinum, nominata, postea in usibus aquariis transiit.

5. [r] *Calices*, et *calathi*, et [s] *scalæ* poculorum genera antea ex ligno facta, inde et vocata. Græci enim omne lignum κᾶλον dicebant.

500 *Ampulla*, quasi *ampla bulla*; similis est enim rotunditate bullis, quæ ex spumis aquarum fiunt, atque ita inflantur vento.

CAPUT VI.

De vasis vinariis et aquariis.

1. *Œnophorus*, vas ferens vinum; οἶνος enim *vinum* est, de quo illud est :

[t] Vertitur œnophoris fundus, sententia nobis,

---

[a] *Aretina vasa*. De quibus Martial., l. XIV, ep. 98.

[b] *Quæ samia appellatur*. Quoniam de Samiis paulo ante dixerat, *Samnia* hic quidam reponebat. Samnites enim non longe a Roma.

[c] *Quem vulgo cilionem*. Al., *cilicionem*. — *Sinzel* a nobis dicitur.

[d] *Chrysendeta*. Vasa argentea aureis crustis illigata, ait Baytius.

[e] *Anaglypha*. Serv., Æn. V : *Atque aspera signis*: — *id est, sculpta* (inquit) *anaglypha*.

[f] *Unde et scutella*. Et *scutula* Martialis :

Et leves scutulas, cavasque lances.

[g] *Messorium*. *Missorium*. Cod. Ovet. colleg.

[h] *Gabata*. Martial.

Transcurrunt gabatæ, volantque lances.

[i] *Apophoreta*. Ut videantur non tantum munera, aut reliquiæ, quæ e conviviis tollerentur, sed vasa quoque apophoreta nominata.

[j] *Idem et sulzica*. Cujus vocis vestigium alibi nullum vidimus.

[k] *Veterum distichon*. Mart., lib. III, epig. 121.

[l] *Trisceles* Τρισκελεῖς.

[m] CAP. V. *Nam Latine hæc cratera... argenti.* Serv., Æn. I.

[n] *Fiebant autem a primum connexionibus virgultor*. Quæ fortasse crateræ dicebantur, de quibus Nonnius.

[o] *Cymbia... navis*. E Serv. Æn. V.

[p] *Amystis*. Inde ἀμυστὶ πίνειν dicunt Græci uno haustu labris non clausis bibere. Horat.

Neu multi Damalis meri
Bassum Threicia vincat amystide.

[q] *Baccea*. Al., *Bacchia*. Vulgo *bazia*.

[r] *Calathi*. Virgil., eclog. V :

Vina novum fundam calatius Arvisia nectar.

[s] *Scalæ*. Quibus (credo) quasi per gradus aqua crepitans desiliret, qualia multa hodie fictilia, et vitrea vasa fiunt.

[t] CAP. VI. *Vertitur œnophor. fund.* Diximus, lib.

2. [a] *Phlascæ* a Græco vocabulo dictæ. Hæ provehendis, ac recondendis phialis primum factæ sunt, unde et nuncupatæ sunt. Postea in usum vini transierunt, manente Græco vocabulo, unde et sumpserunt initium.

3. *Lagena* et [b] *sicula*, Græca nomina sunt, inflexa ex parte, ut fierent Latina. Illi enim λάγηνος nos *lagenam*, illi *sicile*, nos *siculam* dicimus.

Cantharus.....

4. *Hydria* vasis genus aquatilis per derivationem vocata, ὕδωρ enim Græci *aquam* dicunt.

[c] *Situla*, quod *sitientibus* apta sit ad bibendum quod vas [d] Græci *cadum* vocant.

5. [e] *Catinum* vas fictile, quod melius neutro genere dicitur **501** quam masculino, sicut et *salinum* dicitur vas aptum *salibus*.

[f] *Orca* est amphoræ species, cujus minore vocabulo *urceus*, diminutivo urceolus est.

[g] *Scyphus* in quo manus lavamus.

6. *Seriola* est orcarum ordo directus, vel vas fictile vini, apud Syriam primum excogitatum, sicut [h] *cilicises* a *Cilicia* nuncupatæ, unde primum advectæ sunt.

Dolium.....

7. *Cupos*, et *cupas*, a *capiendo*, id est, *accipiendo* aquas, vel vinum, vocatas volunt, unde et *caupones*.

Utres ab *utero*.

[i] *Mulgarium*, vas, in quod mulgentur pecora. Idem et *mulctrum*, quod in eo *mulgeatur* lac.

8. *Labrum* vocatum, eo quod in eo lavationem solitum est fieri infantum, cujus diminutivum *labellum* idem et *alveum*, quod in eo ablutionem fieri solitum sit.

[j] *Pelves* vocatæ, quod *pedes* ibi laventur.

9 *Siphon* vas appellatum, quod aquas sufflando fundat, utuntur **502** enim hoc Orientales. Nam ubi senserint domum ardere, currunt cum siphonibus plenis aquis, et exstinguunt incendia, sed [k] et camaras expressis ad superiora aquis emundant.

CAPUT VII.

De vasis oleariis.

1. [l] *Hemicadium*, vas olearium.

[m] *Scortea*, vas olearium, eo quod sit ex *corio*, dictum.

2. *Alabastrum*, vas unguentarium a lapide sui generis cognominatum, quem *alabastritem* vocant, qui incorrupta unguenta conservat.

3. *Pyxides*, vascula unguentaria ex buxo facta. Nam quod nos *buxum*, Græci πύξον vocant.

4. [n] *Lenticula* vasculum olearium ex ære aut argento factum a liniendo dictum. His enim reges et sacerdotes liniebantur.

CAPUT VIII.

De vasis coquinariis.

1. Omnia vasa coquendi causa parata [o] *cocula* dicuntur. Plautus :

Æneis oculis mihi excocta est omnis misericordia.

2. *Olla* dicta, pro eo quod ebulliat in ea aqua, igne subjecto, **503** ut altius vapor emittatur. Unde et bulla dicitur, quæ in aqua venti intus spiritu sustentatur.

Patella, quasi *patula*. Est enim olla oris patentioribus.

3. *Cacabus*, et *Cucuma* a sono fervoris cognominantur. Hæc in Græcis et Latinis communia nomina habent, sed utrum Latini a Græcis, an Græci a Latinis hæc vocabula mutuarint, incertum est.

4. [p] *Lebetes* ænei sunt Græco sermone vocati, sunt enim ollæ minores in usum coquendi paratæ.

5. *Sartago* a strepitu soni vocata, quando in ea ardent oleum.

Tripedes appellatæ, quod tribus pedibus constent, has Græci *tripodas* vocant.

6. [q] *Mola* a rotunditate sui vocata, ut *mala* pomorum, sic et Græci.

, citari hunc versum a Nonio in *Sententia*, ex Lucil. ib. III *Satir*.

[a] *Phlascæ a Græco vocab*. An quasi φιάλων ἄσκοι, ioc est, *phialarum culci*. Nos vulgo *frascos* dicimus.

[b] *Sicula*. Mira hic in libris varietas, *sicula, scicula, ingula, sigula*. Item paulo post, illi *sicile*, illi *scicile*. *Sicula* tamen et *sicile* in plerisque libris.

[c] *Situla*. Festus : *Nanum Græci vas aquarium icunt humile, et concavum, quod vulgo vocant siulum barbatum. Unde nani pumiliones appellanur*, etc.

[d] *Græci cadum*. Non enim cadus unius generis vas.

[e] *Catinum vas fictile*. Vid. Varr., lib. IV et lib. I e Re Rust.. cap. 43.

[f] *Orca est amphor*. Vocem esse Hispaniensem inuit Varro, I, de Re Rust., cap. 13 : *Orcæ in Hispaia fervore musti ruptæ, necnon et dolia in Italia*.

[g] *Scyphus in quo manus lavamus*. Plutarch., in nton. Παιδαρίῳ δὲ εἰς ἀργυροῦν σκύφον ὕδωρ ἐμβάλλοντι μίσαι, etc. Potorium quoque fuisse vas, nemo norat.

[h] *Sicut cilicises*. Al. *silicisses, silicenses, cilises, licienses*.

[i] *Mulgarium vas*. Quod *mulctra*, et *mulctrale*, l *mulctrare*. Sed Georg. III :

More patrum nivea implebunt mulgaria vaccæ,

Codicibus antiquissimis legi admonuit Pierius, et dem voce usum ante Valgium :

Sed nos ante casam tepidi mulgaria lactis.

[j] *Pelvis*. Varr. lib. IV : *Pelvis a pedum lavatione, ut pedelvis*.

[k] *Et camaras expressis ad superiora aquis emundant*. Erant enim cameræ, signis albario opere aliquantum eminentibus ornatæ, aut lacunaribus distinctæ, eæ cum sordidatæ erant, siphonibus emundabantur, quia propter altitudinem adiri alio pacto non poterant.

[l] CAP. VII. *Hemicadium*. Pollux, lib. X, cap. 20.

[m] *Scortea*. Festus, sive Paulus in voce *Scorta*. *Omnia namque ex pellibus facta scorta appellantur*.

[n] *Lenticula*. Hieron., Habacuc. III : *Lenticula vas fictile sic vocatur, id est*, φακὸς; et lenticulam a lentis forma dictam indicat Apuleius, lib. II, Florid. : *Ampullam oleariam, quam gestabat lenticulari forma, tereti ambitu, pressula rotunditate*. Aquarium quoque vas utrumque fuisse videtur. Nam Reg. I, cap. 26, ubi David e Saulis tabernaculo hastam, et φακὸν ὕδατος antiqua translatio (quam citat Lucifer Caralitanus, lib. I Pro Athanasio) *lentem aquæ* reddit.

[o] CAP. VIII. *Cocula*. Fest. : *Cocula vasa ænea coctionibus apta. Alii dicunt ligna minuta, quibus facile decoquantur obsonia*.

[p] *Lebetes ærei sunt*. Serv., Æn. III, ad. vers. *Dodonæosque lebetes : Ollas æreas dixit*.

[q] *Mola ut mala pomor*. Nempe μῆλον et μύλον confundit.

Cribrum, quod ibi currat frumentum, quasi *currifrum*.

[a] *Rotabulum* dictum a proruendo stercora, sive ignem, panis coquendi gratia.

CAPUT IX.

De vasis repositoriis.

1. *Gazophylacium* [b] arca est ubi colliguntur in templo ea quæ ad indigentiam pauperum mittuntur. Compositum est autem nomen ex lingua Persica et Græca.

[c] Gaza enim lingua Persarum *thesaurus*, φυλακή Græce *custodia* interpretatur.

2. [d] *Arca* dicta, quod *arceat* visum, atque prohibeat. [e] Hinc et **504** *arcivum* : hinc et *arcanum*, id est, *secretum* unde et cæteri *arcentur*.

3. *Cibutum*, Græcum nomen est, quod nos arcam dicimus.

Loculus ad aliquid ponendum in terra factus locus, seu ad vestes, vel pecuniam custodiendam, unde et per diminutionem dicitur.

4. *Mozicia*, quasi *modicia*; unde et *modecum*, *z* pro *d*, sicut solent Itali dicere *ozie* pro *hodie*.

Scrinia...

5. *Saccus* a *saggo* dictus, quod eo consuto efficiatur quasi *sagus*.

Marsupium, sacculus nummorum, quem Græci μάρσυπον appellant. Quædam enim Græca nomina in Latinum paulo inflectuntur propter Romanum eloquium.

6. [f] *Sitarciæ* nautarum sunt, ab eo quod *sutæ* sunt.

Involucrum dictum, quod aliquid in se teneat involutum.

7. [g] *Fiscus*, sacculus est publicus, unde *fiscellæ*, et *fiscinæ* dicuntur : hunc habent exactores, et in eo mittunt debitum publicum, quod redditur regibus. *Fiscus* autem primæ positionis est, derivativum *fiscina*, diminutivum *fiscella*.

8. [h] *Canistrum* fiscis canis contexitur, unde et nuncupatur, alii Græcum asserunt.

Cistella, a *costis* ex canna, vel ligno, quibus contexitur, nominata.

9. [i] *Cophinus*, vas ex virgulis aptum mundare stercora, et terram portare. **505** De quo dicit Psalmista pro Israel : *Manus ejus in cophino servierunt*. [j] Dictus autem cophinus, quasi *covus*, quasi *cavus*.

10. [k] *Corbes* dictæ, quia curvatis virgis contexuntur.

[l] *Sporta*, vel quod ex *sparto* fieri solet, vel quod *exportet* aliquid. (*Sporta* a *sparto* dicta, non ab *exportando* sicut quidam volunt. Prius enim de *sparto* fiebant.)

CAPUT X.

De vasis luminariorum.

1. [m] Ab igne colendo culinam antiqui appellaverunt focum. *Focus*, quia φῶς Græce, Latine *ignis* est, unde juxta philosophos quosdam cuncta procreantur. Et revera sine calore nihil nascitur, adeo, ut de Septentrione poeta dicat [n] sterili non quidquam frigore gigni. **506** Varro [o] autem *focos* ait dictos, quod *foveant* ignes, nam ignis ipsa flamma est; quidquid autem ignem fovet, focus vocatur, seu ara sit, sive quid aliud, in quo ignis fovetur.

2. [p] *Lucerna* a *lychno* dicta est, unde et brevis est *lu*, ut Juvenalis :

Dispositæ pinguem nebulam vomuere lucernæ.

Si enim a *luce* diceretur, non staret versus. *Lychnus* autem, quasi *lucinius*. Est enim cicendela lucernæ.

[a] *Rotabulum*, sic omnes libri. Festus : *Rutabulum est, quo rustici in proruendo igne panis coquendi gratia utuntur.* Sed quod ad etymologiam attinet, nihil refert *rotabulum*, an *rutabulum* scribas, cum inf., cap. 12, rotam a ruendo trahat. Gloss., *Rotabulum*, ἐνοχάλης (*sic.*)

[b] Cap. IX. *Gazophilacium... mittuntur.* Verba Augus., in ps. LXIII.

[c] *Gaza enim lingua Pers.* E Serv., Æn. I et V.

[d] *Arca ab arcend.* Varro : *Arca quod arceantur fures ab ea clausa.*

[e] *Hinc et arcivum.* Ἀρχεῖον vocant Græci, Vid. Suid.

[f] *Sitarciæ nautar. sunt.* Apuleius, lib. II de Asin. : *Hac enim sitarcia navigium Veneris indiget sola.* Sed extenditur ad alios, ut Reg. I, cap. 9 : *Panes defecerunt de sitarciis nostris.*

[g] *Fiscus sacculus dicuntur.* Ex Augustin. in psalm. CXLVI.

[h] *Canistrum... alii Græcum asserunt* Non male. Nam κάναστρον, aut etiam κάνιστρον auctore Polluce, dicitur.

[i] *Cophinus vas ex virgulis.* Al., virgultis.

[j] *Dictum autem cophinus, q. covus.* Notatio nata ex scriptura *Covinus* per digammon.

[k] *Corbes... quia curvatis virg.* Nisi ἀπὸ τοῦ κορμοῦ mavis, de quo Pollux lib. X, cap. 24.

[l] *Sporta, vel quod ex sparto.* Secunda interpretatio, quæ priorem reformat, abest a quibusdam veteribus libris. Alia vero, quæ in Editis leguntur de fructice sparto, allata huc sunt, e lib. XVII, cap. 9.

[m] Cap. X. *Ab igni colendo culinam. antiq. appel. focum.* Mendose Codices omnes : *Ab igni colendo, et ligna.* Varro, apud Nonium, lib. I de Vita pop. Rom. : *Qua fine sit antica, et postica : in postica parte erat culina, dicta ab eo quod ibi colebant ignem.* Neque dubium quin Nonii verba hæc sint : *Colinam veteres coquinam dixerunt, non ut nunc vulgus putat, culinam*, scilicet. Nihil enim aliud propositum illi quam ut testimoniis evincat *colinam* dixisse veteres, non *culinam*. Erat item *culigna* (ut ait Festus) *vas potorium*. Sed cur per *gn* culigna vas potorium potius quam culina focus scribitur, si Varronis etymologiæ credimus? Ego ita existimo *culinam* verum priscumque nomen exstitisse, dictamque culinam eamdem domus partem (quia, ut ait Varro, postica esset) a posteriore parte animalis, sed mutasse priorem vocalem veteres honestati servientes; idque Varronem ipsum vidisse, serioque dissimulasse, texisse etiam eleganti notatione eam fœditatem, quæ verecundiores aures posset offendere, alioque mentes abduxisse, functum ea in re magis philosophi quam grammatici officio. Quod Isidorus quoque persæpe facit. Ita verum quoque reperietur, quod voluit Nonius, *colinam* dixisse veteres. Illud magis reconditum quod culinam vocari (ait Festus) locum, in quo epulæ in funere comburuntur.

[n] *Sterili non quidquam frigore gigni.* E Lucan., IV.

[o] *Varro autem... quod foveant.* Et Festus et Ovidius, Fast. VI :

At Focus a flammis, et quod *fovet* omnia, dictus.

[p] *Lucerna a lychno... non staret versus.* E Serv., Æn. I, ad vers. *Dependent lichni laq. aur.*

3. *Candelabrum* a *candelis* dictum, quasi *candelaferum*, quod *candelam ferat.*

Cereus per derivationem a *cera* nomen habet ex qua formatur, [a] de quo quidam :

Hic tibi nocturnos præstabo cereus ignes.
Subducta luce altera lux tibi sum.

4. [b] *Candela* a *candendo* dicitur, eo quod candendo *deleatur.*

Lacunaria pendentia sunt lumina, quasi *lucanaria*, id est, in aere lucentia.

5. [c] *Funalia* sunt, quæ intra ceram sunt, dicta a *funibus*, quos **507** ante usum papyri cera circumdatos habuere majores, unde et *funera* dicuntur. Funalia autem Græci *scolaces* dicunt, [d] quod sint *scoliæ*, hoc est, intorti. Hos Romani *funes* et *funalia* nominabant. [e] Funalia candelabra apud veteres, quibus funiculi cera **B** vel hujusmodi alimento luminis obliti figebantur. Idem itaque et stimuli præacuti funalia dicebantur.

6. [f] *Lampas* flamma est in vertice lucens, dicta, quod *lambentis* motum ostendere videatur.

Fax dicta, quod *foccos* faciat, cujus diminutivum *facula.*

7. *Laterna* inde vocata, quod lucem interius habeat clausam. Fit enim ex vitro, intus recluso lumine, ut venti flatus adire non possit, et ad præbendum lumen facile ubique circumferatur.

8. *Lucubrum* vocatum, quod luceat in umbra. Est enim modicus ignis, qui solet ex tenui stupa ceraque formari.

9. [g] *Pyra* est quæ in modum aræ ex lignis construi solet, ut ardeat, πῦρ enim *ignis* dicitur. [h] Sed **C** *pyra* est ipsa lignorum congeries, cum nondum ardet; *rogus* est cum ardere cœperit; *bustum* vero jam exustum vocatur.

10. [i] *Pharus* est turris maxima, quam Græci et Latini in commune ex ipsius rei usu *pharum* appellaverunt, eo quod flammarum indicio longe videatur a navigantibus, sicut supra diximus, qualem Ptolo- **A** mæus juxta Alexandriam construxisse octingentis talentis traditur. Usus ejus est, nocturno navium cursui ignes ostendere ad pronuntianda vada, portusque introitus, ne decepti tenebris navigantes in scopulos incident; nam Alexandria fallacibus vadis insidiosos accessus habet. Hinc igitur in portibus machinas ad prælucendi **508** ministerium fabricatas *pharos* dicunt. Nam φῶς *lux* est [j] ὅρος *visio* dicitur, unde et *lucifer* Græce φωσφόρος appellatur.

CAPUT XI.

De lectis et sellis.

1. [k] *Lecticæ* a *lectis* herbis vocatæ.

Stratus a *sternendo* dictus, quasi *storiatus*. In iis solis antiqui ad dormiendum accubabant, nondum laneis stramentis repertis.

Storia quod sit terra *strata.*

2. *Cama* est brevis, et circa terram. [l] Græci enim χαμαὶ *breve* dicunt.

Cubile est cubandi locus.

[m] *Grabatum* Græcum est.

Bajonola est lectus, qui in itinere bajulatur a *bajulando* id est, deportando.

3. *Pulvinar* lectus divitum est, inde et *pulvillus*,

[n] *Spingæ* sunt, in quibus sunt *spingatæ* effigies, quos nos *gryphos* dicimus.

[o] *Punicani* lecti, parvi et humiles, primum a Carthagine advecti, et inde nomina.

509 4. *Lecticæ*, sive *plutei*, lecti, de quibus Rutilius [p] Rufus, de Vita Scipionis : *Primum*, inquit, *contra consuetudinem imperatorum ipse pro lectis lecticis utebantur.*

5. [q] *Sponda* autem exterior pars lecti, *pluteus* interior.

[r] *Geniales* lecti proprie sunt, qui sternuntur puellis nubentibus, dicti a generandis liberis.

6. [s] *Cunabula* sunt lectuli, in quibus infantes jacere consueverunt, dicta quod partui adhibeantur, quasi *cynabula* : nam κύειν est Græce *eniti.*

7 [t] *Pheretrum* dicitur, quod in eo mortui defe-

[a] *De quo quidam.* Martial., XIV. epig. 42 :
Hic tibi nocturnos præstabit cereus ignes :
Subducta est puero namque lucerna tuo.
Neque tamen Isidorianorum Codicum consensio mutare nos quidquam sinit, cum hæc quoque ferri possint.

[b] *Candela... lacunaria.* Leguntur hæc in aliquibus Gothicis, sed absunt a melioribus.

[c] *Funalia... funera dicuntur.* E. Serv., ibid.

[d] *Quod sint* σκολιαὶ, *hoc est, intorti.* Unde vulgo, **D** *antorchas.*

[e] *Funalia c. a, v. Funus* (ait Don. in And.) *a funalibus dictum est, et cunis, vel cuneis candelabrorum quibus delibuti funes, aut cerei fomites infiguntur.*

[f] *Lampas... quod lambentis motum.* Respexit (credo) ad Virgili verba *lambere flamma comas*, cum alioqui vocem esse Græcam constaret.

[g] *Pyra... solet.* E Serv., Æn. VI : *Aramque sepulcri.*

[h] *Sed pyra est ipsa lignorum cong... exustum vocant.* Ex eod., Æn. XI, ad vers. *Constituere pyras.*

[i] *Pharus est turris*, etc. Ead., sup., lib. XV, cap. 2, ex Hegesipp., Plin. et Solin.

[j] Ὅρος *visio.* Ὅρασις potius.

[k] CAP. XI. *Lecticæ a lectis herb. Lectica quod legebant, unde eam facerent stramenta, atque herbas*, ait Varro, Festus : *Lectus dictus, vel a collectis foliis. Ad cubitandum*, etc.

[l] *Græci enim* χαμαὶ *breve dicunt.* Idem, lib. XII, c. I. *Camelis causa nomen dedit, seu quod quando onerantur, ut breviores, et humiliores fiant, accubant, quia Græci* χαμαὶ *humile et breve dicunt.*

[m] *Grabatum Græcum.* Κράββατον.

[n] *Spingæ in quibus sunt spingatæ.—Spingæ. spingatæ* legebat Chacon. Videndum an a sphingis, de quibus lib. XII cap. 2 : *Sphingæ villosæ sunt comis.*

[o] *Punicani lecti.* De quibus Cic., pro Muræn. et Valer., lib. IX, cap. 3, et Senec., epist. 96.

[p] *Rutilius Rufus de Vita Scip.* Cujus Appianus meminit in lib. de Bell. Hisp. : Ὁ δὲ Ῥουτίλιον Ῥοῦφον συγγραφέα τῶνδε τῶν ἔργων τότε χιλιαρχοῦντα. Cic., in Bruto : *Memoria teneo Smyrnæ ex P. Rutilio Rufo audivisse, cum diceret adole centulo se accidisse, ut ex s. c. P. Scipio et D. Brutus (ut opinor) cos. de re atroci magnaque quærerent*, etc.

[q] *Sponda autem exterior pars lecti.* Recte Nam quod Cæsar a Dolabella (ut ait Sueton. in Julio) interior sponda regiæ lecticæ dictus sit, maledictum vehementius facit.

[r] *Geniales lecti.* Ead. sup., lib. VIII. cap. últim.

[s] *Cunabula... eniti.* E Serv., eclog. 4.

[t] *Pheretrum... vicinus capulo.* Ex eod., Æn. XI.

rantur, et est Græcum nomen. Nam φέρετρον dicitur, ἀπὸ τοῦ φέρειν, id est, a *ferendo* ; nam Latine *capulus* dicitur, quod super *capita* hominum feratur, sic Plautus : *Capularis senex*, id est, vicinus capulo.

8. [a] *Scamna* sunt quæ altoribus lectis apponuntur, dicta a *scandendo*. **510** Hinc et *scabelli*, qui lectis parvis vel sellis ob ascensum apponuntur, *scabellum* autem et *suppedaneum* dicitur. Nam quod Græci dicunt ὑποπόδιον, dixerunt Latini *scabellum*, et alii dixerunt *suppedaneum*, quod *sub pedibus* sit.

[b] *Scansilia* gradus, sunt, ubi honorati in sedibus hærent.

9. *Sedes* dictæ, quod apud veteres Romanos non erat usus accubendi, unde et considere dicebantur, Postea, ut Varro ait de Vita populi Romani : [c] *Viri discumbere cœperunt, mulieres sedere, quia turpis visus est in muliere accubitus*. Sedes singulari numero proprie regni est, qui Græce θρόνος dicitur. *Subsellia* vero cæterorum, [d] *cathedræ* doctorum.

10. [e] *Solium*, in quo rex sedet propter tutelam corporis sui, secundum quosdam a soliditate dictum, quasi *solidum*; secundum alios per antistichon, quasi *sodium*, a *sedendo*. Unde et *sella*, quasi *seda* dicta est, et *subsellia*, quasi *subsedia*.

11. *Sellæ curules* erant in quibus magistratus sedentes jura reddebant, Dictæ autem *curules*, quia apud veteres prætores et consules propter itineris longinquitatem curru ad forum provehebantur ; sellæ autem quæ post eos vehebantur, quibus sedentes dicere jura solebant, a *curru curules* sellæ sunt nominatæ.

12 [f] *Tripodes*, scamnelli sunt, habentes tres pedes, sed et candelabra tripoda sunt, quia similiter habent tres pedes.

511 CAPUT XII.
De vehiculis.

1. *Carum* a *cardine* rotarum dictum, unde et *currus* dicti, quod rotas habere videntur.

Rota autem dicta, quod *ruat*, et *rotundum* a *rota* vocatum.

2. *Rheda*, genus vehiculi quatuor rotarum. Has antiqui retas dicebant propterea quod haberent rotas.

3. [g] *Carpentum*, pompaticum vehiculi genus, quasi *carrum pompaticum*.

[h] *Plaustrum*, vehiculum duarum rotarum, quibus onera deferuntur. Et dictum plaustrum, quia volvitur, quasi diceres *pilastrum*.

512 [i] *Caracutium*, vehiculum altissimarum rotarum, quasi *carrum acutum*.

[j] *Capsus*, carruca undique contecta, quasi *capsa*.

4. [k] *Pilentum*, vel *petoritum*, contexta quatuor rotarum vehicula, quibus matronæ olim utebantur. Virgilius : *Pilentis matres in mollibus*. Horatius : *Plures calones atque caballi Pascendi, ducenda petorrita*. Erant autem antea pilentia veneti coloris, non ut nunc sunt russati, quibus nisi castæ matronæ uti non poterant, sicut nec vittis.

5. [l] Basterna, vehiculum itineris, quasi *viæ sternax*, mollibus stramentis composita, a duobus animalibus deportata.

CAPUT XIII.
De reliquis quæ in usu habentur.

1. *Baculus*, a *Baccho* repertore vitis fertur inventus, quo homines moti vino inniterentur. Sicut autem a *Baccho baculus*, ita a *bacilo, bacilus* per diminutionem.

2. [m] *Fustes*, quod præfixi in terram *stent*, quos rustici *palos* vocant, quibus juvenes pro criminibus feriuntur.

[n] *Vectes* dicti, quod manibus *vectentur*, unde ostia saxaque velluntur.

3. [o] *Forfices*, secundum etymologiam si a filo dicuntur *f* ponitur, ut **513** *forfices*, quæ sunt sartorum; si a pilo per *p*, ut *forpiceps*, quæ sunt tonsorum; si ab accipiendo, per *c*, ut *forcipes*, eo quod formum capiant, quæ sunt fabrorum. *Formum* enim dixerunt antiqui *calidum*; unde et *formosus*.

4. *Novacula*, eo quod *innovat* faciem.

Pecten dictus, eo quod *pexos* capillos faciat, atque compositos.

Quare illud *quod super capita hominum feratur*. aliena ducebat Chacon, neque id mihi dubium, cum præsertim addat Servius : *Et dictus capulus, quod corpus capiat*. Fest. quoque : *Capulum a capiendo*.

[a] *Scamna... scabell.* Varro, lib. IV : *Quo simplici scansione scandebant in lectum non altum, scabellum ; in altiorem, scamnum*.

[b] *Scansilia... in sedibus hærent*. Al., *in ædibus hærent*.

[c] *Viri discumbere cœper... mulieres sedere*. Valer. Max., lib. II, cap. 1 : *Feminæ cum viris cubantibus sedentes cœnitabant*.

[d] *Cathedræ doctorum*. Cassiod., in ps. I : *Cathedra proprie doctoribus datur*.

[e] *Solium... dicta est*. E duob. Servii locis. Æn. I et VII.

[f] *Tripodes scamnelli*. Sic apud Vitruv., lib. III, cap. 3, et lib. V, cap. 9. In vulgatis tamen exemplaribus *scamilli*, qui in aliis *scabelli*, et *scamnuli*.

[g] Cap. XII. *Carpentum... q. carrum pompatic.* Ovid. :

Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant.
Hæc quoque ab Evandri dicta parente reor.

Ut sit *carpentum*, quasi *carmentum*, a *Carmenta* Evandri matre.

[h] *Plaustrum, q. pilastrum*. Varro : *Plaustrum quod ex omni parte palam est vel potius a palando, hoc est, extendendo*.

[i] *Caracutium*. Goth. Ov. colleg., *carrucium*, idem a nostris *carricoche* dicitur.

[j] *Capsum*. Utitur hac voce Festus in Ploxemo. Gloss., *capsum*, κλίνθιον.

[k] *Pilentum*. E Serv., Æn. VIII.

[l] *Basterna*. Meminit hujus etiam Hieronym., Is. LXVI.

[m] Cap. XIII. *Fustes dicti. q. stent*. Sup., lib. V, cap. 27 : *Fustes quod præfixi in fossis stent*.

[n] *Vectes*. Eadem lib. V, cap. 27.

[o] *Forfices secundum etymolog*. Vel. Longus, in libro de Orthograph. : *Sed quæstio est in loquendo, ut forcipes, et forpices; et arcesso, et accerso. His enim minimum erit dignoscere quomodo dicantur. Proinde ac dixero, scribes mihi, quibus tamen adnotavimus veteres per transmutationem syllabæ forcipes dixisse. Nam et Virgilius : Versantque tenaci forcipe massam. Forcipes dicimus ab eo quod formum capiant, id est calidum*.

[a] *Calamistrum* est acus quæ calefacta et adhibita calefacit, et intorquet capillos. Unde et *calamistrati* appellantur qui comam torquent.

5. *Clavis* dicta quod *claudat*, et aperiat. [b] *Catenatum*, quod capiendo teneat.

Horologium, quod ibi *horas legamus*, id est, colligamus. Est enim in solariis positum, ubi a clavo per lineas currit umbra, ut quamcunque diei horam ostendat.

CAPUT XIV.

De instrumentis rusticis.

1. [c] *Vomer* dictus, quod vi humum eruat, seu ab evomendo terram. De quo Lucretius :

Uncus aratri
Ferreus, occulto decrescit vomer in arvis.

[d] Sumitque per detrimenta fulgorem.

2. *Aratrum* ab *arando* terram vocatum, quasi *araterrium*.

514 [e] *Buris* est curvamentum aratri, dictum quasi βοὸς οὐρὰ, quod fit in similitudinem caudæ bovis.

[f] *Dentale* est aratri pars prima, in quo vomer inducitur, quasi *dens*.

3 *Cultelli*, a *cultura* dicti, eo quod ex ipsis putatione veteres in arbore utebantur, et vite, priusquam falces essent repertæ.

4. [g] *Falx* est qua arbores putantur et vites. Dictæ autem sunt *falces* [h] quod his primum milites herbam *filicem* solebant abscindere. [i] Unde est illud :

Pax me certa ducis placidos curvavit in usus.
Agricolæ nunc sum, militis ante fui.

5. *Falcastrum*, a similitudine *falcis* vocatum. Est autem ferramentum curvum cum manubrio longo, ad densitatem veprium succidendam. [j] Hi et *runcones* dicti, quibus vepres secantur, a *runcando* dicti.

6. *Serrula* est prætenuis lamina ferri, dentium mordacitate resecans arbores, seu ramos.

[k] *Rastra* quoque aut a *radendo* terram, aut a *raritate* dentium dicta.

Ligones, quod terram levent, quasi *levones*.

7. [l] *Scudicia* dicta, eo quod circa caudicem terram aperiat, et quamvis ejus usus in reliquis operibus habeatur, nomen tamen ex candice retinet. Hanc alii generaliter *fossorium* vocant, quod foveam faciat, quasi *fovessorium*.

515 8. [m] *Sarculi* sunt, vel simplices vel bicornes.

[n] *Pastinum* vocant agricolæ ferramentum bifurcum, quo semina panguntur. Unde etiam *repastinari* dictæ sunt vineæ veteres, quæ refodiuntur.

9. [o] *Cylindrus*, lapis est teres in modum columnæ, qui a volubilitate nomen accepit, de quo Virgilius :

Area cum primis ingenti æquanda cylindro,
Et vertenda manu.

10. [p] *Tribula*, genus vehiculi, unde teruntur frumenta, et ob hoc ita vocatur.

[q] *Pala*, quæ ventilabrum vulgo dicitur, a ventilandis *paleis* nominata.

11. [r] *Furcillæ* dictæ, eo quod iis frumenta cilluntur id est, moventur. Unde et *oscilla* dicta ab eo quod *cillantur*, hoc est, moveantur *ora*. Nam *cillere* est *movere*.

12. [s] *Tesseræ* sunt quibus frumentorum numerus designatur.

[t] *Trapetum*, mola olivaria.

[u] *Prelum*, trabes quo uva calcata premitur, a *premendo* vocatum, quasi *pressorium*.

Prelum, quo premitur oleum.

Lacus, quo liquatum profluit, et quo ab uvis vel olivis torquendo oleum vinumque exigitur.

13. *Verennes* a *vehere*, id est, exportare nominatæ.

516 [v] *Qualus*, per quem mustum fluit, a *colando* dictus.

[x] *Fiselum* quasi *fisculam*, a *colando* oleum dictum, vel quasi *fiscella* olei.

CAPUT XV.

De instrumentis hortorum.

1. *Rota* [y] dicta, quod quasi *ruat*. Est enim machina de qua a flumine aqua extrahitur. Lucretius :

Ut fluvios versare rotas, atque haustra videmus.

[z] *Haustra* autem, id est, *rota*, ab *hauriendo* aquas dicta.

---

[a] *Calamistrum*. E Serv., Æn. XII, ad vers. *Crines vibratos calido ferro*.

[b] *Catenatum*. Quod nos *candado*.

[c] CAP. XIV. *Vomer... seu ab evomendo terr.* Varro : *Aratrum, quod aravit terram, ejus ferrum vomer, quod vomit eo plus terram*.

[d] *Sumitque per detrimenta fulgorem*. Forte nitorem. Respexit fortasse ad Virgilii verba : *Et sulco attritus splendescere vomer*.

[e] *Buris... cauda bovis*. E Serv., Georg. I.

[f] *Dentale*. Ex cod., nisi quod illic *inducitur*, non *includitur*.

[g] *Falx est*. Pallad., lib. I, cap. ult. : *Falces putatorias quibus in arbore utuntur et vite*.

[h] *Quod hac primum milites*. Vocem *milites* rejiciebat Chacon tanquam e Martialis versu acceptam, cum Palladius, cujus hæc sunt, militum non meminerit. ille namque: *Item* (inquit) *falciculas brevissimas, quibus filicem solemus abscindere*. Falcis vero vocem e Syriaca Palca fluxisse eruditissimus vir existimat.

[i] *Unde est illud : Pax me certa*. Mart., in apophor.

[j] *Hi et runcones*. Pallad., ibid. : *Runcones quibus vepreta persequimur*.

[k] *Rastra*. E Serv., Georg. I.

[l] *Scudicia*. Quam nos fortasse *escoda* vocamus.

[m] *Sarculi vel simpl. vel bicorn*. Ex Pallad., ibid.

[n] *Pastinum... refodiuntur*. E Colum., l, III, c. 18.

[o] *Cylindrus lap*. E Serv.

[p] *Tribula*. Ex eodem.

[q] *Pala*. Utuntur hac voce Tertull., Cypr., Hieron. et August.

[r] *Furcillæ*. E Serv., Georg. II.

[s] *Tesseræ sunt quibus frum. num. design*. Serv., Georg. I : *Aut numeros impressit acervis, id est, aut characteres facit, quibus pecora signantur, aut tesseras quibus frumentorum numerus designatur. Nam numeros pro litteris posuit, quibus numeri continentur*.

[t] *Trapetum, mola olear*. Ex eod., Georg. II.

[u] *Prelum*. Ex cod.

[v] *Qualus*. Ex cod.

[x] *Fiselum*. Aut hic *fiscellum*, aut apud Columell., lib. XII, cap. 38, *fisclum*, legas.

[y] CAP. XV. *Rota*. Vid. Vitruv., lib. X, cap. 11.

[z] *Haustra*. Non. : *Haustra proprie rotarum dicuntur, sicuti Græce ἀντλήματα*.

2. *Girgillus*, quod in *gyrum* vertatur. Est enim lignum in [a] transversa pertica mobile, ex quo funis cum situla vel utre in puteum demittitur hauriendæ aquæ causa.

3. [b] *Telonem* hortulani vocant lignum longum, quo hauriunt aquas. Et dictus *telon* a *longitudine*, τέλον enim Græce dicitur quidquid *longum* est. [c] Unde et *mustela* vocata, quasi *mus longus*. Hoc instrumentum Hispani *ciconiam* dicunt, quod imitetur ejusdem **517** nominis avem, levantem ac deponentem rostrum, dum clangit.

[d] Hama...

4. *Lupus* qui est *canicula*, ferreus harpax, quia si quid in puteum decidit, rapit et extrahit, unde et nomen accepit. *Harpax* enim dictus quia *arripit*, ἁρπάζειν enim Græce *rapere* est.

CAPUT XVI.

De instrumentis equorum.

1. *Phaleræ*, [e] ornamenta equorum sunt, et est sermo Græcus.

Frena dicta, quod equos *fremere* cogant, vel quod hæc equi *frendant*, id est, imprimant dentibus, et obmordeant. Unde et *nefrendes* dicti, adhuc lactentes porculi, quod nondum aliquid frendant, id est, comminuant dentibus. [f] Hinc et faba *fresa* quæ molita est.

2. [g] *Lupata* sunt freni asperrimi. Dicti autem *lupata* a *lupinis* dentibus, qui inæquales sunt; unde etiam eorum morsus vehementer obest.

Chamus...

A 3. *Habenæ*, ab *habendo* dictæ, quod iis equos habeamus, hoc est, teneamus, unde et equi *habiles* dicti.

[h] Hæc et *retinacula* a *retinendo*.

Lora.....

4. *Capistrum*, a *capite* jumentorum dictum.

Sella a sedendo, **518** quasi *sedda*.

[i] *Antella*, quasi *ante sellam*, sicut et *postella*, quasi *post sellam*.

[j] *Cingulum* hominum generis neutri est, nam animalium genere feminino dicimus *has cingulas*.

5. *Sagma*, quæ corrupte vulgo dicitur *salma*, a B stratu sagorum vocatur. Unde et [k] caballus *sagmarius*, multa *sagmaria*.

Capulum, funis, a *capiendo*, quod eo indomita jumenta comprehendantur.

6. *Calcaria* dicta, quia in *calce* hominis ligantur, id est, in pedis posteriore parte, ad stimulandos equos, quibus aut pugnandum est, aut currendum, propter pigritiam animalium, aut timorem. Nam ex timore *stimuli* nuncupati, licet sint et libidinis stimuli.

7. *Strigiles* nuncupati a *tergendo*, quod iis equi C tergantur.

Character est ferrum caloratum, quo notæ pecudibus inuruntur. χαρακτὴρ autem Græce, Latine *forma* dicitur.

8. *Cauterium* dictum, quasi *cauturium*, quod urat, et provida sit in eum severaque cautio, ut dum videtur cujus sit, avaritia refrenetur. Quod interdum pro signo, interdum pro cura adhibetur, ut vis morbi ignis ardore siccetur.

[a] *In transversa pertica*. Al., *parte*.

[b] *Telonem hortulani vocant*. Ita scripsisse Isidorum arguit etymologia, sed *Tollenonem* dixisse debuit. Festus: *Tolleno genus machinæ, qua trahitur aqua, alteram partem prægravante pondere, dictus a tollendo*. Utuntur hac voce Livius, Plin. Vegetius.

[c] *Unde et mustella, q. mus longa*. Verba sunt Serv.

[d] *Hama*... Ferramentum aduncum ad coercenda incendia. Plin., epist. 250: *Et alioqui nullus usquam in publico sipo, nulla hama, nullum denique instrumentum ad incendia compescenda*. Et Paul., cap. 3, d. de Off. præf. vig.: *Sciendum est autem præfectum vigilum per totam noctem vigilare debere, et coerrare calciatum cum hamis et dolabris*. Et Ulp., de Fund. inst.

[e] Cap. XVI. *Phaler. Græcus serm*. E Serv., Æn. IX.

D [f] *Hinc et faba fressa*. Fest.: *Frendere est frangere, unde est faba fressa, unde et dentibus dicimus frendere*. Gloss, *Faba frensa*.

[g] *Lupata*. E Serv., Georg. III.

[h] *Hæc et retinacula*. Respexit ad Maronis verba: *Et frustra retinacula tendens*, Georg. I.

[i] *Antella... Postella*. Lege *antillena*, et *postillena*, invitis libris omnibus. Nam vitium procul dubio natum ex notationibus. Gloss., *antillena*, εἰστέτηρ (Sic). *Postillena* vero etiam legitur in Casina Plauti.

[j] *Cingulum hom..... cingulis*. E Serv., Æn. IX.

[k] *Caballus sagmarius..... mula sagmaria*. Eod. modo legendum apud Serv., Æn. I, ad illud: *Sertisque recentibus halant*, non *saginarius*. Vid. Suid., in Σάγμα.

AD S. ISIDORI ETYMOLOGIARUM LIBROS APPENDICES.

Pars prima,

AD DECEM LIBROS PRIMOS IN AREVALI VOLUMINE TERTIO CONTENTOS.

500 APPENDIX PRIMA.

Ad Etymologiarum prologum.

VERSUS PRÆMISSI ETYMOLOGIIS,

In Codice Regiovaticano 1953.

Sancta Dei genitrix, post partum virgo perennis,
Stella maris, nati imperio mundi dominatrix,
Num totus si rite loquax sermonibus orbis
Ederet innumeris sub conditionibus aptas
Natura potiore * nitens humano more loquelas,
Te, summis quam non penetrant in sedibus astra,
Igneus et rapidis sudans sol ipse quadrigis
Quam spectare nequit, submittens ora decora,
Vel minimos digne poterit tibi ponere cultus,
Aut aliquo fari perceptas ordine palmas,
Quas tulit omnipotens factor, mox Filius ipse,
Dignam te matrem sublimans jure perenni,
Teque vehens hodie cœlestes Patris ad arces.
Angelicas inter decrevit scandere turmas :
Assurgit lætata polis, comitantur et astra,
Reginamque sui divina laude tuentur,
O quæ porta manes, nostræ quoque causa salutis,
Virgineum decus, et matrum castissima virtus,
Plena omnis, quæ semper adest tibi gratia nati,
Jam nimium protende reis pia dona solutis,
Et miserum benedicta dolentem compede vinctum.
Ac fetens cura miserans de pectore vulnus,
Liventes totum plagæ ne serpere corpus
Commaculante queant tetro putredinis haustu.
Te dominam, dominam fateor; miseraris alumno :
Quam magna es, fer opem potius, tandemque [remotis
501 Roscida, te gradiente, sequi per gramina [vinclis
Præcipe, longa nimis quanquam vestigia ducam.
Splendida nempe velut surgens aurora tenebras
Effugat, immensum tua dat sic semita lumen.
Hinc proprium nihil esse ferunt sol, luna nitorem;
Mille per effusos vincis quos luminis orbes.

A APPENDIX II.

Ad lib. 1 Etymologiarum, cap. 17.

INVENTICULA DE PEDIBUS.

1. Compositio est pedum, de quibus aliquam jam mentionem fecimus. Sunt igitur alii pedes disyllabi, alii trisyllabi, alii tetrasyllabi, quorum unde et nomina deducta sunt, docebimus, et quot habent schemata. Ex disyllabis geminatis pedes tetrasyllabi sunt, quorum et nomina et schemata subjungemus. Sunt ex disyllabis et trium syllabarum pedibus copulati pedes syllabarum quinque; suntque ex duplicatis trisyllabis pedes senarum syllabarum, de quibus nunc arbitror esse necessarium diligenter laborare.

2. Disyllabi ergo pedes sunt quatuor, trisyllabi B octo, duplices sedecim, quoniam una syllaba duo schemata habet, aut longa est, aut brevis. Duæ syllabæ quatuor schemata habent: nam aut ambæ breves sunt, aut ambæ longæ, excepta una syllaba brevi, et una longa, aut una longa, et una brevi. Pedibus accidunt arsis, et thesis, id est, elevatio, et positio gravi sono syllabarum, ut *asserimus*, duæ longæ, duæ breves ponuntur. Tempus, quo producuntur et corripiuntur. Resolutio a pede in syllabam, a syllaba in litteram. Littera enim atomos est, id est, indivisibilis, vel insectio. Secundum pedum cunctorum mensuram docebimus.

3. Pyrrhichium dictum esse alii dicunt a Pyrrho, Achillis filio, quem primum aiunt in tumulo patris sui armatum honoris gratia saltavisse. **502** Aristo- C teles autem Achillem ait hujus ludi inventorem fuisse. Quibusdam placet ab ardore, id est, ab ipsa velocitate sui soni nomen accepisse hunc pedem, ἀπὸ τοῦ πυρὸς, id est, ab hac flammæ velocitate. Cognatio enim ardoris et velocitatis est; unde *Instant ardentes Tyrii*, id est, *festinantes*. Pyrrhichius a Pyrrhiche ludi genere, nomen accepit, quia hoc sono milites usi sub armis præludunt. Ipsa tamen a pyrrhiacha dicta, id est, lusione, vel Pyrrhichia filia, vel a Pyrrhicho, qui primus Cretenses sub armis saltare in hujus pedis sonum constituit. Spondeus tamen nomen ac-

VERS. 1. Codicem Regiovaticanum, in quo hi versiculi Etymologiis præponuntur, qui signatus est num. 1953, descripsi in Isidorianis, cap. 32, n. 101. Conjectura nonnulla est, hujusmodi carmen sancti Ildefonsi esse.

5. Corruptus est hic versus, ut multi alii, et uno pede longior est.

9. Reposui *poterit* pro *poteris*, quod erat in Ms.

11. In Codice erat *que* pro *quas*, et *dignatæ matri* pro *dignam te matrem*.

15. Erat *polus*; fortasse legendum :*Assurgunt lætata polis, comitantur et astra.*

17. In Ms : *O vitæ quæ porta manes*, *nostræ quoque causa salutis*. Sunt septem pedes.

18. Fortasse, *Castissima virgo*.

19. Fortasse, *Plena omni*.

27. Erat *Rosea* pro *Roseida*.

APP. II, n. 1. Isidoro hoc opusculum tribuitur in Codice Regiovaticano 112, quem in Isidorianis, cap. 99, n. 9, recensui. Initium indicat fragmentum esse ex uberiori aliquo opere excerptum.

D 2. In *asserimus* prima est longa, duæ sequentes breves, ultima longa, si vox sequens e consonanti incipiat, et brevis, si a vocali.

3. Erat in Ms. *Exstuant ardentes*; rescripsi *Instant ardentes*, ex Virgilio, lib. I Æn., v. 427. Et in Ms. quidem pro *Tyrii* potius videbatur *Troes* positum. De *pyrrhichio*, et *pyrrhicha*, ejusque origine, vide Quintilianum, lib. IX, cap. 4; Diomedem, lib. III, p. 471. Putschii; Plinium, lib. VII, cap. 57; Solinum, cap. 11, al. 16, De Creta. In Codice erat *primus tetensium* pro *primus Cretensium*, aut, ut edidi, *primus Cretenses*. Spondeus in libationibus adhibebatur; inde *spondeus* dictus a Græco σπονδὴ, *libatio*. Confer Diomedem, lib. III, pag. 472, Putschii.

cepit a sacrificio, quia *spondeon* Græce sacrificium nuncupatur, quo sono hymnos, id est, laudes diis immortalibus decantabant; unde et Homerus ait: *Sponde tua Crete.*

4. Iambus a Iamba, Celei filia, nuncupatus est, quæ cavillationes jocosas hujus pedis sono dicens, amorem sibi gratissimum commovebat, unde dicitur etiam (quod) hujus pedis metrum comœdis, hoc est, rei lætissimæ commodaverit.

5. Trochæus dictus est a velocitate rotæ, quam suo sono imitatur. Alii *chorium* appellant, quia chorus aptam modulationis continet rationem; unde etiam pes, qui ex hoc trochæo et iambo constat, choriambus nominatur.

6. Tribrachys suarum syllabarum qualitate nuncupatur, quia tribus brevibus constat, quæ Græce *brachyæ* nuncupantur; nam in eo servavit disciplinam, et in tribus syllabis cœpit.

7. Molossus dictus, quia a Molossis oræ Cretensium repertus est; hunc quidam et *Creticum* dixerunt, inter quos et Aristophanes fuit. Anapæstus dictus est dactylo contrarius; ideo nomen accepit, quod ei rejiciatur, id est, repercutiatur, quod Græci *anapæstin* dicunt.

8. Dactylus dictus est a digito, cujus articulis figuratur, incipiens a longa, desinens in duas breves; *digitus* enim Græce *dactylus* nuncupatur. Amphibrachys dicitur, quia ex utraque parte brevitatem accipiat, quam Græci *brachyn* dicunt.

9. Amphimacrus dicitur, sicut antipastus, nomen accepit, quia ex utraque parte longam, quam Græci *macron* dicunt, accipiat. Dictus tamen est his pes *Creticus*, quia in Cretica insula Corybantes, ut vagitum Jovis Saturno celarent, sic sonuerunt graviter, breviter, graviterque.

10. Bacchius dictus est, quia a Baccho, id est, Libero Patre accepta modulatio hujus pedis pro sono componebatur. Antibacchius, vel palimbacchius dicitur, quia bacchio contrarius est. Proceleumaticus est, quia **503** Corybantes choros concitantes, ut celerius saltationem celebrarent, inter se hortabantur, quia Græce hortatio *procelcosis* nuncupatur.

11. Dispondeus dictus est, quia ex duobus spondeis constat. Diiambus dictus est, quia ex duobus iambis componitur. Ditrochæus, quia ex duobus trochæis figuratur. Antipastus dictus est, eo quod ex utraque parte relevetur, quod Græce *antesponi* dicitur, id est, *relevatio*.

12. Choriambus dicitur, quia ex chorio et iambo constat. Ionici dicti sunt duo, id est, major et minor, ab Ionio inventore, qui his pedibus metra lyrica ionica fecit.

13. Pæones a Pæone poeta nomen insitum posse- (A) derunt. Epitriti quatuor hoc nomine nuncupati sunt, quia ex tribus longis et una brevi paribus vocibus continentur.

APPENDIX III.

Ad lib. I *Etymologiarum, cap.* 27.

INCIPIT SECUNDA ORTHOGRAPHIA.

Ex Codice Albanio.

1. *Ara* per *a* solam scribitur, harena per *h*, et *a*. *Aurit* per *a* et *u*, id est, aquam levat; *haurire* autem, quod est videre, per *h* scribitur. *Æscas* (forte *æstas*) per *a* et *e* scribitur. *Ærat, æquitas, ædes. Æneas, Æsculapius* per diphthongum. *Alite* per *a* solam. *Halitus* per *h*. *At*, quod verum significat, per *a*, et *t*; *ad* præpositio per *a* et *d*, ut *ad amicum vado.*

2. *Assiduus, assecutus* per duo *ss*. *Accumulatus* per duo *cc*. *Aggeruus* (forte *aggeratus*) per duo *gg*. *Apparet* per duo *pp*; *adponit* vero per *d* scribitur; *ad* præpositio verbo conjuncta est. *Ammonitus* per duo *mm*. *Annuit, annuntiat* per duo *nn*. *Ademptus* per (B) *m* et *p*.

504 3. *Apud* per *p* et *d*. *Austus* (forte *auctus*) per diphthongum, *austio* (*auctio*) vero, quod est venditio (forte deest aliquid). *Birtus, boluntas, bita*, vel his similia, quæ Afri scribendo vitiant, omnino rejicienda sunt, et non per *b*, sed per *v* scribenda.

4. *Cedo* per *c* scribitur, quod valet (obscure) *consentio*; *cædes* vero per *a* et *e*, *cæsaries, cælum* (forte *cesaries, celum*), *centenarius, ceterum, cere*, quod *ave* dicimus, *celeritas* per *e*. *Commentarius* per duo *mm*. *Competit* (forte deest aliquid). *Clangor* per *c*, non per *g*. *Cælebs* per *b* scribitur; inde *cælibem* dicimus. *Coire* sine *h* scribitur. *Cymbalum* per *y* scribitur. *Corax* per *c*, non per *g*.

5. *Commentatio* per *c*. *Cætus*, id est, multitudo per diphthongum *a* (forte *æ*). *Cete* vero, quod est marina bellua, per *e*. *Commercium*, quod est negotium, per duo *mm*. *Clanculum* per duo *cc*. *Cum* præpositio per *c*, si autem adverbium fuerit, per *q*; dicimus (C) enim *quum lego.*

6. *Deus* per *e* solam. *Dæmon* per diphthongum. *Dilabitur, disterminat*, per *i*. *Dogma* per *g*, non per *c*. *Delubra* per *e*, non per *i*. *Dictatus* per *i*, non per *e*. *Erus*, quod est dominus, per *e* solam. *Externa*, quod est *extranea*, per *e* et *x*; si de die loquatur, per *h*. *Effecta*, et *effigi* (forte *effingi*), *effudit, efficit, effluit* per duo *ff*. *Erebus* per *e*.

7. *Fabor* per *b*. *Flagra* duo (forte *quod*) sunt verbera, per *f* et *l*; nam *fragra*, quod est odor, per *f* et *r*. *Fero*, quod est *tolero*, per *e* solam. *Gerosus* (forte *generosus*) per *e*. *Gæometres* per *a* et *e*. *Gnarus*, quod est sciens, per *g* et *n*. *gnatus* similiter, *Grassator*, quod est servus (forte *sævus*) per *g*. *Glaber*, quod est lenis facie, per *b*.

4. Iambe, quæ *iambum* reperit, ab aliis dicitur Celei famula, ac diverso modo res ipsa narratur. Pro *jocosas* erat in Codice *lieosas*.

6. Obscurum est *in eo.*

7. Quod Græci *anapæstin*, rescribi poterit ἀναπαίειν. Isodorus in Etymologiis diversas fere sequitur de pedibus explicationes, cum his conferendas.

10. De pede proceleumatico, seu proceleusmatico diversa originatio exponitur in Etymologiis et notis. *Procelosis*, et hujusmodi verba Græca, quæ proferri solent, omnino corrupta sunt. Quæ magis necessaria videri possunt, jam lib. 1 Etymologiarum explicata sunt.

App. III, n. 1. De Codice bibliothecæ excellentissimæ Familiæ Albani dixi in Isidorianis. cap. 107, ubi, num. 27, de hoc additamento ad Etymologias verba feci. De insolitis quibusdam scribendi rationibus, quæ exponuntur, non valde laborandum est: eas autem præ oculis habere oportet, ut quænam fuerit medio ævo hoc in genere licentia, intelligatur, et ad veram scripturam in membranis antiquis dignoscendam facilius deveniri possit.

(D) 2. Nulla ratio est, ut *apparet* per duo *pp* scribatur, *adponit* vero per *d* et *p*. Utrumque utrolibet modo scribi potest. An autem parum sibi constent, qui modo *adparet* scribunt, modo *apparet*, in dubium revocari potest. Minime ego damnare ausim eos qui hanc libertatem sibi permittunt, ut verba, quæ a probatis auctoribus varie proferuntur, ut *seculum, sæculum, litera, littera*, aliquando per unam, aliquando per aliam scribendi rationem usurpant, non aliter ac quia utrolibet modo dici potest *amarunt*, et *amaverunt*, non peccat, si quis modo *amarunt* dicat, modo *amaverunt*.

3 Vitium scribendi *b* per *v*, uti etiam contra *v* per *b*, medio ævo apud multas nationes invaluit, et etiam num nonnullis Hispanis commune est, ut promiscuo *b* et *v* usurpent et proferant, quamvis in arte Hispanalatina Antonii Nebrissensis discrimen adhibendum opportune præscribatur.

8. *Hæc* pronomen per *h* et diphthongum *a*, et omnia pronomina per *h*, exceptis possessivis, subjunctivis, et relativis ; nam quoties conjunctivam syllabam ponimus *ae*, per *a* scribimus, ut conjunctio a præpositione differre possit. *Hic* vero pronomen, ut adverbium loci, scribitur : sed ea re ab invicem distant, quod adverbium loci, producta (scribitur *productum*) syllaba pronuntiamus, pronomen correpta. *Hiat, honor* per *h*, *onus* per *o*. *Haud*, quod est *non*, per *h* et *d*, *aut* conjunctio per *t* mutam. *Hausit*, quod est *bibit*, per *h*. *Hisco*, quod est oris apertio, per *h*. *Heremus, hispidus, hereos* (forte *heros*) per *h* scribuntur, et si qua similia sunt, quæ aspiratione indigent.

9. *Impedit, impius, immanitas, immemor, imperator* per duo *mm* (forte aliquid deest) ; idem *inmaculatus, inmortalis* per *i* et *n*, quia *in* præpositione addita, aut complet, aut vacuat. *Irritum* per duo *rr*. *Inquit* *t* in fine ponenda est, nam si *d* habuerit, interrogatio est, tanquam si dicas : *In quid mittit? Id* pronomen per *d* scribitur.

505 10. *Karitas, Kalendæ*, et si qua nomina similia *a* et *e* (sic) sequuntur, per *k* scribenda sunt. *Lætus* per *æ* diphthongum; *læthalis* vero, quod mortalis dicitur, per *æ*. *Levare*, quod est adjuvare, per *e*. *Lixa*, quod est vilis, vel luxuriosus, per *i* et *x* scribitur. *Mecum*, id est, ego et tu, per *e* solam, *mœchum* virum, quod est adulterum, et *mœnia*, per *o* et *e*. *Mussitas* per duo *ss*. *Mos* et *mors* similiter scribenda sunt. *Mysterium* per *y* Græcum scribitur.

11. *Nexæ*, id est, *collatæ* (lege *colligatæ*) per *x* scribitur, quando vero dicimus *nec fecerit*, per *c* scribitur. *Nanctus* per *n* et *c* in medio scribitur. *Nænia* per *a* et *e*. *Nomenculator*, quod est nominis vocator, per *c* et *u*. *Notus* per *t* solam, *nothus*, quod est auster, per *h* scribitur.

12. Ostium, quod aperitur et clauditur, per *o*, *hostia* vero per *h*. *Occipitium*, quod est capitis pars posterior, per duo *cc*. *Occulum* (forte *occulunt*) quod est *occultum*, per *cc*. *Obpilat* per *b* et *p*. *Offendit, offulsit, officiat, officium* per duo *ff*. *Occursa* per *cc*. *Oppulit, opperior* per duo *pp*. *Osores*, id est, odium exercentes, per *o*. *Olympum* per *y* Græcum.

13. *Pœnis* per *œ* diphthongum, *pœna*, et *pœnitudo* per *o* et *e*. *Peculatus*, quod est furtum peculii, per *e* solum. *Penum*, quod est cellaria, per *e*. *Precator, presum*, quod est comes, *pretestant* per *e*. *Præcipuus. prævius* per *a* et *e*. *Quum* per *q*. quia non præpositio casus ablativi, sed adverbium. *Quæ* præpositiva, vel pronomen generis feminei per diphthongum scribitur ; *que* vero conjunctiva, ut est, *fecitque*, per *e* solam. *Quærit* per *æ* diphthongum ; *quæque* vero

A ex priori diphthongo, et novissima per *e* solam. *Quod* pronomen neutrum per *d* scribitur, nam si ad numerum, per *t;* dicimus enim, *quot panes*, vel *quot pisces*. *Quassat* per *ss*. *Revehit* per *h*.

14. *Reus* per *e* solam, *ræda* vero per *a* et *e* scribitur, *seminat*, vero per *e* solam. Similia *y* carent. *Studet* per *i* et *s* scribitur. *Suppetit* per *pp*, sicuti *succedit* per *cc*. *Sosyma* (*sophysma*) per *y* Græcum. *Scapham* per *p* et *h*. *Scropulam* per *p*, non per *b*. *Suggerit* per duo *gg*. *Succumbit* per *cc*. *Syrtes* per *y*. *Suggestus* per duo *gg*. sicut *successus* per *cc*. *Severitas* per *e* solam. *Tædet* per *a* et *e* scribitur. *Thema*, quod est materia, per *t* et *h* scribitur. *Væ* monosyllabum per diphthongum scribitur, ut est *væ misero mihi*. Subjunctiva per *e* solam scribitur. *Volumptas* per *m* et *p* scribitur.

15. *Xerras, Xenophontes, Xenium* per *x* scribenda sunt. *Ylion, Ydros, Yterius*, etc., per *y* scribuntur (vel *scribenda*). *Z* littera propter peregrina nomina
B admissa est, per quam scribendum est *Zelans, Zabulon, Zoticus, Zenon*, et reliqua.

506 GLOSSEMATA DE DISTANTIA VERBORUM.

Ex Codice Vaticano 6018.

16. *Aerocius* per *e* et *o*, non per *y*, ut quidam putant. *Ad illum vado, ad me venit*, per *d* scribendum est. *Assiduus, assecutus* per duas *s* scripsit (forte *scribitur*), ne præpositione nomini conjungatur (forte *ne præpositio nomini conjungatur*). *Accommodus* per duas *c*. *Aggestus* per duas *g* scripsit. Sic et similia. *Ammonitus* per duas *m* *Annuit* per duas *n*. *Atque* per *t*, non per *d*. *Ademtus* sine *p*, qui *m* litteram putant posse sufficere. Sic et reliqua. *Æquus*, si de æquitate, per *a*, *equus*, si de animalibus, sine *a* scripsit.

17. *Apostolus* si necesse est syllabam dividi, non *d* et *s*, sed *s* et *t* conjunctum esse debet. Sic et *constans*, et reliqua, quando ante *t* litteram venit (forte *littera s venit*). *Apud* per *d* scripsit. *Aras*
C per *a* scripsit. *Harena, hauri* de aqua levandum (forte *levanda halitus*, hæc omnia per *h*. *Aures* de auditu sine *h*. *Aræm* (forte *æra*), *æseas* (forte *æstas*), *æquor, ætas, æsus* (forte *æstus*), *ædis, Æneas*, hæc omnia per *a* et *e* scripsit.

507 18. *At*, quod *vero* significat, per *a* et *t* scripsit. *Ad* præpositio casus accusativi, *ad amicum vado*. *Aliter* (forte *alitus*, vel *alitur*) per *a* solam. *Accumulatus* per duas *c*. *Apparet* per duas *p*. *Adpomo* vero (forte *adpono vero*) per *d*, quia *ad* præpositio verbo conjuncta est. *Ammonuit, ammonitus* per duas *m* scripsit. *Annuit, annustra* (sic) per duas *n* scripsit. *Ademptus* per *m* et *p* scripsit. *Auctio*

9. Non desunt qui adhuc probent hanc scribendi rationem, *immaculatus, immortalis*, etc.

11. Etiam *notus*, quod est auster, sine *h* scribitur; *nothus* vero id est, spurius per *h*.

13. Nescio, quid lateat in verbis *presum, prestant*. Confer. num. 27.

14. Pro *studet* legendum *istud*. Vide num. 30. Alia passim occurrunt, quæ correctione indigent.

16. In Isidorianis, cap. 56, num. 21. de hoc opere disserui, ubi docui videri legendum *Agræcius per* O, *et* E, *non per* Y, *ut quidam putant*. Illa etiam mea conjectura erat num. 25, sermonem esse de *Agroico* comœdia Plauti : ex quo vocabulo fortasse natum, quod *Agræcius* sive *Agrœtius* aliquis confictus fuerit auctor hujus operis.

17. *Non* d *et* s, *sed*, etc. Fortasse legendum *non* o *et* s, *sed*, etc. Codex est Vaticanus 6018, non Regio-vaticanus, ut in not, ad num. 29, cap. 27. Etymol., editum fuerat. Pertinet ad sæculum x, circiter. Initio est glossarium. quod aliquis credidit Isidorianum ; sed Lucas Holstenius notat esse plane diversum ab Isidoriano. incipit : *Abstrusa, abscondita*, etc. Sequitur aliud opus de re grammatica : *Audivimus multos*, etc. A *littera*, etc. Tum *De littera ex libro Domni Donati : Littera est elementorum vocis*, etc. Post alia glossaria et epactam cum figuris succe-
D dit opus quod nunc edo. In prima pagina pingitur crux magna, apposita hæc inscriptione ex utroque latere : *In nomine Dei summi incipit liber glossemate* (sic pro *glossemata*) *sancti Hisidori episcopi De distantia verborum. Hoc vexillum crucis in cœlo fulgit* (sic); *nunc autem nos salvat per stipitem erectum*. Incipit : *Aerocius per* c. etc. Sequitur aliud opusculnm inscriptum : *Incipit distantia verborum synonyma Ciceronis : Tenebo, possidebo, obtinebo*, etc. Desinit : *Emissarius, prædo. Explicit synonyma Ciceronis, amen feliciter*. Et illico : *Incipit liber Chronicorum sancti Hisidori episcopi : Brevem temporum*, etc. Ut ego puto, hæc quoque distantia verborum, quasi ex Ciceronis operibus collecta, a scriba Isidoro nostro tribuebatur. In eodem Codice sunt alia fragmenta, et opuscula sanctorum Damasi, Hieronymi et Augustini.

vero, quod est veditio, *c* adhibendum est. *Aggestus* per duas *g*, quod est (forte deest aliquid) *avidus.*

19. *Cedo*, quod est concessio, *cementarius, ceterum, cere, celcritas, celebs* per *b* (forte per *c* scribuntur). *Cæsaries, cœlum, cætus,* id est, multitudo, ista per *a* et *e* scribuntur. *Cete* vero, quod est marina bellua, hæc omnia per *a* et *e* scribit. *Cepit* similiter de capiendo per *e, cæpit* de incipiendo per *o* (forte per *o* et *e*) scribitur. *Commentarium* per duas *m*. *Commestio* (forte *commercium*), quod negotium, per duas *m* scribendum. *Clangor* per *c*. *Competens,* per *m*. *Coire* sine *h Cymbalum, cymbala,* per *y* scribitur Græcum. *Commercium* et *caput* per *c* scripsit. *Clanculus* per duas *c*. *Cum* præpositio ablativi casus per *e* scripsit (vel *scripserunt*); si autem adverbium fuerit, per *q*; dicimus enim *Quum lego*, quod est negotium.

20. *Deus* per *e* solam scribitur, *dæmon* per *a* et *e* scribitur. *Dogma* per *g*, non per *c* scribitur. *Dilabitur, disterminat* per *i* scribitur. *Delubra* per *e* non per *i* scribitur. *Dixistis* per tres *i*. *Erus*, qui est dominus, per *e* solam scribitur. *Externa,* quod est, quæ est extranea, per *e* et *x*; si de die loquamur, *hesterna* per *h* (forte per *h* et *s*) scribitur. *Effectus* per duos *f*. *Exemptus* per *m* et *p* scribitur. *Essentia* per duas *s*. *Effosa, effecit, effodit, effugi, effuit,* per duas *f*.

21. *Fedus,* quod est deforme, per *e* solam, *fœdus* vero, quod est pacis judicium, per *o* et *e* scripsit. *Fabor* per *f* scripsit; unde et *faber* Deus. *Fabis* (sic) per *v*, id est, poma, *Flagra,* quæ sunt verbera, per *f*, et *l*, *fragra*, quæ sunt odora, per *f* et *r* scripsit. *Fero*, quod est *tolero*, per *f* solam.

22. *Gerolus* per *e* solam scripsit, *Gnarus*, quod est sciens, per *g* et *n* scripsit. *Gnatus*, quod est filius, per *g* et *n* scripsit. *Grassator*, quod est latro, per *g* scripsit, *Glaber*, quod est lenis facie, per *b*. *Gryphes*, non *gryphi*. *Hæc* prænomen per *h*, *a* et *e* scribitur, nam ad omnia prænomina *h* scribitur, exceptis possessivis, subjunctivis, et relativis. Nam quoties conjunctivam syllabam ponimus, quod est *ac*, per *a* solam scribitur, ut conjunctio a præpositione (forte a prænomine) differre possit. *Hic* vero prænomen, ut adverbium loci scribitur; sed ea re ab invicem distant, quia adverbium loci, producta syllaba, pronuntiamus, prænomen correpta. *Hiat, honos* per *h*, *onus*, per *o Haud*, quod est non, per *h* et *d*, muta novissime posita. *Hausit*, quod est *bibit*, per *h* scribitur. *Hisco*, quod est *os aperio*, per *h* scribitur. *Heremus* per *h*. *Hispidus* **508** per *h*. *Heroes* per *h* scribitur. Et si qua similia sunt, quæ aspiratione indigent. *Hactenus* per *h* et *e* scribitur.

23. *Impedit, impius, immemor, imperator, impendit, implet, immanitas,* hæc omnia per *m* scripsit. *Inmaculatus, inmortalis, innocens,* hæc per *n* scripsit. *Inquit t* in fine ponenda est; nam si *d* habuerit, interrogatio est, tanquam si dicas, *In quid mittit? Id* prænomen est, per *d* scripsit. *It* verbum est, per *t* scripsit. *Ideo* (deest aliquid), *Irritum* per duas *r*. *Karitas, Kaput, Kalendæ,* et si qua nomina *a* et *c* (forte *a* post *c*) sequuntur (forte *sequitur*), per *k* scribuntur.

24. *Lætus, læsus, lætitia, læva,* quod est sinistra, hæc omnia per *a* et *e* scribuntur. *Lethalis* vero, quod
A et mortalis dicitur, per *e* solam scribitur. *Levare*, quod est adjuvare, per *e* solam; quod est vilis (deest nomen aliquod, nempe *lixa*), vel luxuriosus, per *i* et *x* scribitur. Mecum per *e* et *c* scribitur. *Mœchum*, quod est adulterium, (forte adulter) per *o* et *e* scribitur. *Mos* et *mors* simpliciter scribenda sunt. *Mysterium* per *y* Græcam.

25. *Nexæ*, id est, colligatæ per *x* scribitur. *Nanctus* per *n* et *c*. *Nænia* per *a* et *e* scribitur. *Nomenculator*, quod (deest aliquid). *Nubo, nubit,* per *b*. *Nupsit* per *p*. Nominis *vocativus* per *c* et *v*. *Notus*, quod est cognitus per, *t* scribitur, *nothus* quod est auster, per *t* et *h*.

26. *Ostium* vero, quod aperitur et clauditur, per *o* solam scribitur; *hostium* de adversantibus per *h* et *o* scribitur, *hostia* vero de sacrificio, per *h* et *o* scribitur. *Occipitium*, quod capitis pars posterior, per duas *c*. *Olympus* per *y* Græcam. *Obpilat* per *b* et *p*. *Offendit, officium, offulsit, officit* per duas *f* scri-
B bitur. *Occultum* per duas *c*. *Opplet* per duas *p*. *Occurrat* per duas *c*. *Opperior* per duas *p*. *Osores*, id est, odium exercentes, per *o* puram scripsit.

27. *Pœnes, pænitudo* per *a* et *e* scribitur. *Pœna*, per *o* et *c*. *Peculatus*, quod est furtum peculii, per *e*. *Penum*, quod est cellarium, per *e* puram. *Præcipuus, præcisus præmium,* hæc omnia per *a* et *e* scribuntur. *Precatur, presum,* quod est comesum, *prestat, presbyter*, et ista omnia sine *a* scribuntur.

28. *Qur* per *q* scripsit. *Quum* per *q* scripsit, quia non est præpositio casus ablativi, sed adverbium. *Quæ* præpositiva, vel prænomen generis feminini per diphthongum scribitur. *Quæque* vero per *a* et *e*, novissima sola *c* scribitur. *Quod* prænomen generis neutrius per *d* scripsit, nam si ad numerum, neutrius generis (forte *refcratur*), per *t* hæc syllaba per *e* solam (forte abundant hæc verba *hæc syllaba per e solam*). Dicimus enim *Quod scrinium quod nomen,* per *d*
C scripsit *Quot petens,* **509** ut *quot pisces*. Ista enim ad numerum, illa ad genus pertinent neutrum, illa per *d*, ista per *t*, *Quassat* per duas *s*.

29. *Religio* dicitur eo quod *religit* (forte *religat*) animas ad cultum divinum. *Reus* per *e* solam scribitur. *Reda* (forte *rhæda*) vero per *a* et *e* scripsit.

30 *Sævit, sæpe, særies,* ista per *a* et *e* scribuntur. *Semel, semina severitas,* hæc per *e* solam scribuntur. *Spissa, scena, stimulus,* et cætera similia *y* carent. *Istud* vero per *i* et *s* scribitur, et in fine *d*. *Suppetit* per duas *p*. *Succedit, succubuit, successus* per duas *c* scribitur. *Sophysma, Sophysta* per *y* Græcum scribitur. *Suggerit* per duas *g Scapha* per *p* et *h*. *Stupulum* per *p*, non per *b*. *Syrtes* per *y* scripsit. *Suffectus* per duas *f*. *Successus* per duas *c* *Severitas* (forte *serenitas*) per *e* solam. *Særites* per *a* et *c*.

31. *Tædet* per *a* et *e*, *Thema* quod est materia, per *t* et *h*. *Væ* de dolore, ut *Væ misero mihi*, *a* et *c* Subjunctivum per *e* solam, *Casusve, deusve. Vafrum*
D scribe, non *fabrum* (forte *bafrum* *Vultus* per duas *u*, *Volunt* per *v*, non per *u* *Volumptas* per *m* et *p*.

32. *Xerxes, Xenophontes, Xenium* per *x* scribitur. Z propter obscura peregrina nomina (scribitur *peregrinis nominibus*) admissa est, per quam scribendum est *zona, zelus*, et similia; est enim *z* Græca littera duplex.

19. Videtur alieno loco esse *quod est negotium* post *quum lego;* neque satis tamen clarum est an legendum sit *quod est negotium.*

25. In hoc opusculo et in præcedenti multa sunt communia, etiam ipsi errores, ut quod de *noto* et *notho* dicitur, de quo supre num. 11.

26. Scriptum erat in membranis *de adversantium... de sacrificium.*

27. Legi posset *pressum* pro *presum:* sed explicatio *quod est comesum* innuit *presum*, esse pro *perc*sum, veluti per syncopen. Pro *prestat* juverit legere *prensat*, vel *prester, pressat.*

30. Pro *scena* fortasse auctor hujus opusculi scripsit *scina;* nam *e* in *i* olim facile convertebatur. Non video tamen cur *istud* hoc loco referatur, cum initium vocis sit *i* non *s;* nisi fortasse aliqui tunc scribebant *stud* pro *istud*. A *sophismate* et *sophista* rejiciendum *y* Græcum, quod in hoc opusculo, uti in præcedenti præscribitur. Pro *stupulum* in præcedenti opusculo est *scropulam*, ac fortasse legendum *scrupulus*.

Ex Codice Albano fragmentum.

33. *Somnio* dicendum, non *somnior*, et *somniavi* non *somniatus sum*. *Illud scamnum* dicendum, nec *ipsud*, sed *ipsum*. *Pauper vir*, et *mulier pauper*, non *paupera*; *baculum hoc*, non *hunc*. *Balnea*, et *Balneas*, non *balneum*. *Clunes hæ*, non *hi*.

34. *Ficidulæ*, non *ficedulæ*, id est (forte *inde*) quod ficus edant : sic et *querquedulæ* a *quercu* (forte a *querquerus*). *Cotturnices*, non *coturnices*. *Arbor* omne lignum, dicitur, *arbos* non nisi fructifera.

35. *Hora* dierum est, *ora* finium. *Pignera* rerum sunt, *pignora* filiorum. *Columbæ*, quæ mansuetæ fieri possunt, et domibus assuescere; *palumbes* feræ, et saxis silvisque inhabitantes. *Rubor* coloris est, *robur* virtutis, **510** *Veniunt*, quasi vendunt, *veneunt*, quasi *venduntur* (obscure utrumque *quasi*, et pro *veneunt* exaratum est *veniunt*). *Dilectum* a *diligendo*, *electum* ab *eligendo*, *delictum* a peccando (fortasse a *delinquendo*, hoc est, peccando).

36. *Pinnas* murorum, *pennas* avium dicimus. Omne animal *pecus*, excepto homine (Sequuntur sex verba corrupta) modo dixerunt. *Hic culleus, hic plutens, latens* (forte *lacus*,) *cuneus, laqueus, postis, margo, veper*, vel *vepris* masculina sunt.

37. *Hic carbo, hic axis, modius, sextarius, hic congius hic orbis, hic gladius*) *sanguis, venter, aqualiculus, hic restis, hic flos, pons* (Sequuntur quædam verba corrupta), *hic radius*, non *hoc radium*.

APPENDIX IV.

Ad lib. III, *cap.* 9, *Etymologiarum, ex Codice Ottoboniano* 6.

ITEM DE NUMERO ISIDORI.

1. Cardinales sunt numeri, ut *unus, duo, tres, quatuor, quinque, sex, septem*, et cæteri in ordine. 2. Ordinales vero, ut *primus, secundus, tertius, quartus*. 3. Adverbiales, ut *semel, bis, ter, quater, quinquies, sexies*. 4. Dispartivi (obscure) ut *singuli, bini, terni, quaterni, quini, seni, septeni*. 5. Ponderales, ut *simplum, duplum, triplum, quadruplum*. 6. Denuntiativi, ut *solus, alter*, vel *alius*. 7. Item sunt numeri multiplicativi, ut *simplex, duplex, triplex*, etc.; sed hæc nomina trium generum esse noscuntur. 8. Sunt item adverbalia ex his nascentia, ut *simpliciter, dupliciter, tripliciter*.

APPENDIX V.

Ad lib. IV *Etymolog., cap.* 4.

SPECIMEN INTERPOLATIONIS

Ex Codice Chisiano.

1. *Logici rationem prædicti et causas particulares adjungunt. Epistola de Asclepio. Asclepius, seu Æsculapius puer factus Apollinis filius ex Coronia, filia Flaviæ, Ceroni Centauro traditus est ad medicinalem scientiam* **511** *comprehendendam*, etc. Sequitur *epistola de Hippocrate. Hippocratis genus ex Asclepio, ex patre autem natus Heraclide*, etc.

2. Sequitur caput inscriptum : *Quod non omnis* A *hominis natura ad percipiendam doctrinam sit apta.* Item *qualem oportebat esse discipulum medicinæ.* Item *de ingressu medici ad infirmum.* Item *qualiter medicus infirmum visitet.* Item *de nominibus philosophorum qui libros medicinales scripserunt.*

3. Sequitur de libris medicinalibus, seu, caput 10 ex Editis. Sequitur : *Quare medicina non contineatur inter artes liberales*, seu caput 13.

4. Sequitur epistola Galieni de natura humani corporis. Epistola 2 Galieni de effectibus pigmentorum, et de esinamidiis eorumdem. Sequitur : *Quod omnis qualitas et potentia elementorum quatuor modis probatur.* Sequitur de odoribus et unguentis, seu caput 12, tum de ferramentis medicorum, seu caput 11. Sequitur : *Unde dictus sit Criticus. Dicitur Criticus dies*, etc. Sequitur caput 9.

5. Sequitur caput 5, sed plane immutatum, tum de quatuor temporibus anni, de quadrifaria divisione humani corporis, de ætatibus, de quatuor angulis B capitis, et de opibus corporis humani, de componentibus oculum, de infirmitatibus oculorum, de cataractis, de sanitate et morbo, et ex quibus fluant, nempe caput 5 ab illis verbis, *sanitas*, usque *phlegmate*, quibus hæc adduntur, *et ex his reguntur sani, et ex ipsis redduntur infirmi; reguntur sani, si secundum cursum naturæ permanserint; dum amplius extra cursum naturæ evenerit, ægritudines faciunt.*

6. Sequitur de quatuor humoribus et causis denominationum ipsorum, seu idem caput 5, ab illis verbis, *sive autem quatuor*, usque ad capitis finem. Sequitur c. 6, tum c. 7 et 8, sub uno titulo : *De chronicis morbis.* Sequitur epistola Vindiciani Pentadio nepoti suo de natura uniuscujusque corporis. Item epistola de ratione ventris et viscerum, liber Galieni de pulsibus; ejusdem liber de urinis Liber signorum Hippocratis, et epistola Galieni de Phlebotomia.

APPENDIX VI.

Ad lib. V, *cap.* 36, *Etymologiarum.*

DE INDICTIONE.

Ex Codice Albanio.

C 1. Indictio dicta est, quasi *valdedictio*. Octavianus enim Augustus, postquam **512** totum orbem terrarum subjugavit, divisit in partes tres, id est, Europam, Asiam et Africam. Tunc præcepit ut omnis homo per totum orbem terræ, et per tres plagas mundi redderent censum ad supplementum reipublicæ.

2. Hæc dictio prima facta est, ut omne caput exsolveret tributum Cæsari; ab infante VII annorum usque ad senem canum omne caput nummum Cæsari in honorem reipublicæ exsolvebat, quæ dictio prima in Europa quinque annis præcepta est, et quinque annis tributum ducebatur in Roma (*forte* Romam), et urbs Roma illustrabatur lampadibus.

3. Et ille annus *lustrum* dicebatur, de quo Isidorus dicit : *Lustrum quinque annorum tempus dicitur apud Romanos, quia censum per quinquennium rei-*

33. Hoc quoque fragmentum, quod in laudato Codice Albanio reperitur, ad idem argumentum orthographicum referri potest, quamvis magna ex parte grammaticas alias controversias comprehendat, in quibus tamen auctoris sententiam non temere sequi debemus.

34. Fortasse legendum *ficedulæ, non ficidulæ*, et mox *coturnices, non cotturnices*. Et prima quidem in *coturnix* sæpius corripitur. Querquedula gelido et hiberno tempore maxime apparet; idcirco a *querquero*, hoc est, frigido, dictam nonnulli opinantur.

37. Quædam alia adduntur de discrimine inter *hoc sol, has, sales, hos sales*, sed ita corrupta, ut ea omnino omittenda esse censuerim.

App. IV, n. 1. Codicem Ottobonian. 6, ex quo pauca hæc de numeris Isidoro tribuuntur, descripsi in Isidorianis, cap. 105, num. 2 et 3. Nihil præ- D terea occurrit quod magnopere notandum videatur.

App. V, n. 1. In specimen interpolationis Codicis Chisiani hæc quæ de medicina peculiari modo exponuntur indicare voluit. In eo Codice post ultima verba capitis 4 lib. VI Etymologiarum sequitur : *Logici rationem*, etc.

4. *De esinamidiis*. Mendosus locus hic videtur. Pro *creticus* reposui *criticus*.

6. Epistola Vindiciani ad Pentadium in aliis quoque veteribus Codicibus mss. occurrit.

App. VI, n. 1. Quamvis in Codice Albanio hoc fragmentum de indictione post cap. 34 lib. I inseratur, locus tamen proprius est ad lib. V, cap. 36. Hæc exarata sunt charactere ejusdem manus ac libri Etymologiarum, aut etiam paulo antiquiori. De indictione alii diverso modo sentiunt, qui tantam antiquitatem illi non tribuunt. Confer Ducangium, verb. *Indictio*.

publicæ reddebat(forte *reddebatur*).*Unde postperactum censum urbs Roma illustrabatur.*Sexto vero exigebatur census de Africa, per spatium scilicet quinque annorum, et iterum quinto anno tributum in Roma reddebatur, et *lustrum* nominabatur ille annus.

4. Undecimo anno ibat edictio in Asiam, et per quinque annorum spatia exigebatur census Cæsari, et completis quinque annis, iterum quindecimo anno effundebatur census in arca custodiæ Capitolii, et dicebatur ille annus indictio, quia per ter quinque annos ex tribus partibus mundi census exigebatur. Ob hanc causam super quindecim annis indictio non graditur, et completis quindecim annis, alia indictio incipit, de quo Macrobius dicit : *Indictio dicta est reipublicæ exactio*; id est, census totius orbis terrarum in urbe Roma complebatur, et tunc septenis diebus, completis quindecim annis, urbs Roma illustrabatur.

APPENDIX VII.

Ad librum V *Etymologiarum, cap.* 39.

CONTINUATIO CHRONICI ISIDORIANI,

ex Codice Chisiano.

1. Theodosius, ann. IV. Theotonia gratiam baptismi suscepit. Leo, ann. XVI. **513** Istius tempore corona Græciæ cadit in Italia. Langobardi eam tenebant. Carolus Martellus Gallos expugnavit. Filius ejus Pipinus sedebat cum patre; qui ad petitionem papæ Stephani venit in Italiam, et liberando Ecclesiam, et Romanos a jugo Aistulphi regis Langobardorum, factus est patricius Romanorum.

2. Carolus Magnus, ann. XLVI. Hic ad petitionem papæ Adriani venit in Italiam, et expugnavit Langobardos, et cepit Desiderium regem eorum, et recepit coronam imperii super altare sancti Petri. Deinde cum exercitu copioso properavit in Græciam, ut jus obtineret coronæ; tunc Constantinopolitanus imperator timens eum, pactum cum eo movit, et fecit ut uterque vocaretur frater, et communiter haberent imperium.

3. Ludovicus I, ann. XXXVII. Hic multum honoravit Ecclesiam. Lotarius, ann. XV. Tunc Heroldus Danorum rex baptisma suscepit. Gallia sibi regem constituit. Ludovicus II, ann. XVII. Hic terram tenuit usque **514** Tharum, Carolus II, ann. II. Carolus III, ann. IV. Carolus IV, ann. II. Isti tres nihil memoriæ dignum gesserunt.

4. Aniubous, ann. II, Arnulphus regnavit ann. VII. Deinde Gendebubous, filius Arnulphi, non legitimus, regnavit ann. I; sed imperii coronam non tulit. Hic legitur percussisse præsulem Agrippinum, seu Coloniensem, fuste. Ludovicus puer. ann. III, frater de patre ipsius Cendebuboi, et iste fuit ultimus de germine Carolorum.

5. Conradus I regnavit ann. XVI. Hic mare Illyricum et Italicos subjugavit. Henricus I, ann. XVII. Hic voluit ferre coronam imperii. Otho I, ann. XLVI. Hic cum in die sanctæ Paschæ judicasset quemdam militem debere interfici sine prævia ratione, miles condemnatus insiluit super eum, et prosternendo ad terram, suffocasset ipsum, nisi milites regem recollegissent, qui postea militi illi indulsit, et confessus est, quod quia justitiam ei negaverat, juste a Domino hujusmodi contemptionem suscepit.

6. Otho II, ann. XXVI. Hic, dum Italici pacem, quam eis imposuerat, frangerent, et ad invicem bella moverent, reversus est in Italiam cum furore, et convocatis apud Romam magnatibus et comitibus Italiæ, capita eorum inter fercula sibi jussit exponi. Otho III, imperator, ann. XIX. Henricus, II, ann. XVII. Hic dicitur virgo mansisse, et quod mille construxit ecclesias.

7. Conradus II, ann. VIII. Henricus III, ann. XVII, Henricus IV. ann. L. Natus in loco qui dicitur *Gucbeligner*, et est cognomen omnium Henricorum. Hic, dum Italicos et Germanos nimia feritate urgerent, et

3. *Isidorus dicit.* Scilicet, cap. 6 libri De natura rerum, sed non iisdem verbis. « Lustrum, ait Isidorus, quinquennii tempus est apud Romanos. Dictum autem lustrum, quia census per quinquennium in republicâ agebatur. Deinde post peractum censum, sacrificio facto, *urbs Roma lustrabatur.* »

4. In Ms. erat *per tot quinque annis*; reposui *per ter quinque annos.* Nec semel in hoc fragmento usus ablativi pro accusativo observatur. Quo loco Macrobius de indictione verba quæ illi tribuuntur protulerit, mihi non occurrit. Antiquiores Latini, ut videtur, *indictionem* vocabant, cum quidpiam extra ordinem ac de novo solvendum publice indicebatur.

APP. VII. n. 1. Chronicon Isidori, lib. VI Etymologiarum insertum, nonnunquam in mss. Codicibus reperitur continuatum post illius tempora, ut in specimine apparet quod ex Codice Christiano profero. In Codice Ottoboniano interpolatum est Chronicon versus finem. *Eraclius* XIV *imperii sui anno subegit Judæam. Hispani Christiani efficiuntur,* etc. Plura adduntur de restitutione crucis tempore Eraclii, Continuatur et desinit: *Anastasius, qui et Arthemius, ann.* II. *Theodosius anno uno. Residuum sextæ ætatis tempus soli Deo cognitum est. Explicit septimus* (liber). *Incipit octavus de Veteri et Novo Testamento.* Scilicet alius ordo librorum servatur, ab Editis diversus. In Codice Ottob. 477 interpolatum quoque est Chronicon, ut: *Diocletianus anno* XX. *Iste... facit; et primus gemmas vestibus misit. Hujus tempore legio Thebæa interempta est... Christianos in toto orbe persequitur; omnia templa ecclesiarum ad solum destrui præcipit.* Postea, *Benedictus doctor monachorum claruit... Eraclius ann.* XVII *agit. Hujus* (quinto) *et quarto religiosissimi principis Sisebuti Judæi in Hispania Christiani efficiuntur, et Persæ a Romanis vincuntur.* V. DCCCLXVI. *Item Eraclius cum matre sua,* Continuatur usque ad : *Leubrandus rex Langobardorum ossa sancti Augustini in Sardinia transtulit in Ticino, et cum magno honore condidit* V. DCCCCXLIX. *Residuum sextæ ætatis tempus Deo soli cognitum est.* Chronicon Regiovatic. 112 desinit : D. DCCCIV. *Focas, ann.* 7. *Romani cæduntur a Persis.* V. DCCCXXXI. *Eraclius, ann.* XXVII... *Hujus quinto, et quarto religiosissimi principis Sisebuti Judæi in Hispania Christiani efficiuntur. Residuum sextæ ætatis tempus,* etc., *ad præsentem gloriosi Recesuinthi principis annum* X, *qui est æra* DCLXVI, (anni) V. DCCCLVII. Codex Regiovat. 1953, in quo litteris Romanis majusculis exaratum est Chronicon, ita habet : *Focas,* VII. V. DCCCVII. *Romani cæduntur a Persis. Eraclius,* VII, *Decimum agit annum* V. DCCCXXIIII. *Judæi in Hispania,* etc. *Recesuinthi annus* X, *qui est æra* DCLXVI, *anni* V. DCCCLVII. Cod. Vat. 624 : V. DCCCV. *Focas, ann.* VIII. *Romani cæduntur a Persis... Eraclius, ann.* XXVI. *Hujus quinto,* etc., *in præsentem decimum annum gloriosi Recesuinthi principis qui est æra* DCXCVI, *anni* V DCCCXXXII. Palatinus 281 : *Focas, ann.* VIII *Romani cæduntur a Persis* V. DCCCVI... *Eraclius ann.* XXXII. *Hujus quinto,* etc. Nihil aliud habet peculiare. Palat. 282 : *Eraclius, ann.* XXVII, etc., *usque in annum decimum gloriosi Recesuinthi, qui est æra* DCXCVI, *anni* V. DCCCLI. Palat. 283. ut Reg. 112, sed *æra* DCLXVI, *anni simul* V. DCCCCVIII. Urbinas 100 : *Focas, ann.* VII. *Romani cæduntur a Persis* DCCCI (sic). *Gregorius Romanæ urbis pontifex, cujus famæ fulgor totum terrarum orbem penetravit,* etc. Multa interseruntur de Britannorum conversione, Desinit : *A paganæ pravitatis consortio* DCCCXXII (sic). *Eralius, ann.* XXVII... VDCCCXXII. Urbinas 474 : *Focas anni* VIII... V. DCCCVIII. *Eraclius, ann.* XXVII *agit. Judæi,* etc., V. DCCCXXXIII... *in præsentem annum, qui est æra* DCXCVI, *anni* V. DCCCLVII. Ita lego. In codice. *Qui est æra annis* 5857696.

ecclesias spoliarent, et venderent, a Gregorio papa VII anathematizatus est, contra quem expugnandum Rodulphus Saxonicus constitutus est imperator, corona imperii sibi transmissa, in qua hic versus fuit inscriptus:

Petra dedit Petro, Petrus diadema Rodulpho,

qui in guerra quam movit occisus est, et sic victor dictus Henricus excommunicatus remansit.

8. Henricus V, filius sup. dicti, ann. XVIII. Hic, dum gestaret in Urbe coronam, Rubertus Viscardus, qui tempore turbationis factæ imperio contra Henricum patrem istius cum suis fratribus regnum Siciliæ occupaverat, ausus est incendere portam Laterani. Iste Henricus cepit Paschalem papam, qui postea refecit ecclesiam sanctorum quatuor a Ruberto Viscardo destructam.

9. Lotarius de gente Saxonum, qui non fuit de progenie Carolorum, imperat ann. XII. Tunc uit schisma in Ecclesia et imperio; facti sunt duo papæ, Innocentius et Anacletus, et Conradus de semine imperatoris pugnabat contra Lotarium. Rex Rogerius tunc fuit coronatus. Conradus III, de semine Carolorum, patruus Federici imperatoris, ann. XII.

10. Federicus I, imperator, ann. XXXVI, qui destruxit Mediolanum, **515** et discordiam habuit cum Alexandro papa, et mortuus est ultra mare. Henricus VI, ann. XI. Hic recuperavit regnum Siciliæ. Otho IV. ann. VII. Hic depositus fuit per Innocentium, et assumptus est Fredericus II, qui nunc imperat.

APPENDIX VIII.

Ad lib. VI, *cap.* 17. *Etymol.*

SYNODUS CÆSARIENSIS DE PASCHATE.

1. Post Resurrectionem vel Ascensionem Domini Salvatoris apostoli, quomodo Pascha debeat observari, nihil ordinare potuerunt, quia dispersi per universum mundum fuerant occupati. Cum omnes apostoli ex hoc mundo transissent, per universum orbem diversa erant jejunia, et omnis Gallia unum diem anni, id est, VIII Kal. Aprilis Pascha tenebant, dicentes: *Quid nobis est ad lunæ computum cum Judæis facere Pascha?*

2. Sed sicut Domini Natale quocunque die venerit, VIII Kal. Januarii, ita et VIII Kal. Aprilis, quando resurrectio traditur Christi, debemus Pascha tenere. Orientales vero, sicut historia Eusebii Cæsariensis narrat, quocunque die mensis Martii XIV luna venisset, Pascha celebrabant.

3. In Italia autem alii plenos XL dies jejunabant, alii XX (diversa scriptura marginis XXX), alii dicebant VIII diebus, in quibus mundus conditus dicitur, sibi sufficere jejunare. Alii, quia Dominus XL dies jejunasset, illi XL horas abstinere deberent.

4. Cum hæ tales observationes per singulas pro- A vincias tenerentur, id (obscure) Romæ mœror erat sacerdotibus, ut ubi erat una fides, **516** dissonarent jejunia. Tunc papa Victor Romanæ urbis episcopus direxit, ut daret auctoritatem, ad Theophilum Cæsareæ Palæstinæ episcopum, quia tunc in Jerosolyma Cæsarea metropolis dicebatur, ut inde paschalis ordinatio proveniret, ubi Christus in corpore fuisset versatus.

5. Accepta itaque auctoritate Theophilus tantum sibi opus fuisse injunctum, quod in mundi observatione transmitteretur, non solum suæ patriæ, sed et de vicinis provinciis omnes episcopos et sapientes viros ad concilium evocavit. Cumque grandis illa multitudo sacerdotum vel sapientum virorum in omnibus Scripturis erudita, in unum fuisset collecta, tunc protulit Theophilus episcopus auctoritatem ad se directam papæ Victoris, et quid sibi operis esset injunctum patefecit.

6. Tunc pariter omnes dixerunt episcopi: *Primum nobis inquirendum est quomodo in principio mun-* B *dus fuerit conditus, et cum hoc diligentius fuerit investigatum, tunc poterit ex eo paschalis ordinatio salubriter provenire.* Dixerunt ergo Episcopi: *Quem diem primum credimus creatum in mundo?* Edicunt: *Dominicum.*

7. Theophilus episcopus dixit: *Quomodo potestis probare quod prius Dominicus dies fuerit factus?* responderunt episcopi: *Secundum auctoritatem divinæ Scripturæ:* ET FACTUM EST VESPERE, ET MANE DIES PRIMUS. *Deinde secundus, deinde tertius, deinde quartus, quintus, sextus, septimus, in quo requievit Deus ab omnibus operibus suis, quem diem Sabbatum appellavit. Cum ergo novissimus sit Sabbatum, quis potest esse prior, nisi Dominicus?* Dicunt: *Sic est, et aliter non est.*

8. Theophilus episcopus dixit: *Ecce de die Dominico, quod primus sit, probastis. De tempore quid vobis videtur? Quatuor autem mundi tempora in* C *anno accipiuntur, Ver, æstas, autumnus, et hiems. Quod ergo tempus credimus primum factum?* Episcopi responderunt: *Vernum.*

9. Theophilus episcopus dixit. *Probate quod dicitis,* Et illi responderunt: *Dicente Scriptura:* GERMINET TERRA HERBAM FENI SECUNDUM GENUS SUUM, ET LIGNUM FRUCTIFERUM, FACIENS IN SE FRUCTUM. *Hæc enim verno tempore videmus fieri.* Dixerunt: *Verum est.*

10. Theophilus episcopus dixit: *Cum tribus mensibus vernum tempus accipitur* (forte *accipiatur*), *quo loco mundi caput esse creditur? in principio, an in medio loco, an in fine?* Episcopi responderunt: *In æquinoctio, id est, octavo Kal. Aprilis,* Theophilus dixit: *Probate quod dicitis.* Et illi responderunt: *Dicente Scriptura:* ET FECIT DEUS LUCEM, ET LUCEM

10. Fredericus II electus fuit imperator anno 1212. Vide apud Petavium in Rational. tempor. variam fortunam successionis imperii occidentalis.

APP. VIII, n. 1. Ann. Christi 198, aut circiter, concilium Palæstinum, seu Cæsariense habitum fuit, quod auctoritate Victoris Romani pontificis Theophilus Cæsariensis metropolitanus coegit. Ejus fragmentum *vere aureum*, ut ait Labbeus, exstat apud Bedam de æquinoctio vernali, et inde apud Barouium, et laudatum Labbeum. tom. I Concilior., col. 596. Acta ejusdem concilii non parum diversa ab iis quæ Beda exhibet, conservata sunt in multis antiquissimis exemplaribus Etymologiarum, fortasse ab ipso Isidoro inserta, scilicet in Codice Albanio, in Malatestio recentiori, in Codice 1 archivii Vaticani, et in Ottoboniano 122. Muratorius quoque, tom. III Anecdotor. opus de computo edidit, in quo eadem acta reperiuntur. In Codice 1 archivii Vaticani omittitur prologus. Codex recentior Malatestius, cum Alb. incipit: *Post resurrectionem,* etc. Codex Ottobonianas incipit a verbis: *Cum omnes apostoli.* In Alb. erat *quod bene esset.* In Malat., *quod bene est.*

2. In Alb., *sicut* omisso *sed.* Ottob. omittit *venisset* post XIV *luna.*

D 3. In Alb. erat *celebrabant* pro *jejunabant.* In Ott. *concluditur* pro *conditus dicitur*, quanquam hoc ipsum obscurum est in Alb. Cum Ottob. fere facit Malat.

4. Ott.: *Cum ergo talis et tam diversa esset observatio, mœror erat sacerdotum, ut ubi,* etc. [illegible] x *jejunia. Hoc elegit tunc Victor Romanæ urbis e[illegible]copus, ut.*

5. Ott. addit *spiritualibus* post *Scripturis.*

6. Ottob., *responderunt,* pro *edicunt.*

7. Pro *Theophilus episcopus dixit* Ottob.: *At illi dixerunt.*

8. Ottob.: *De temporibus quid dicitur?* Et postea: *Quod tempus creditis primum factum.*

9. Ottob.: *at illi responderunt: Scriptum est.* Verba Scripturæ sic refert idem Ottob.: *Germinet terra herbam pabuli secundum genus suum, et lignum fructiferum secundum genus ferens fructum.*

10. Ottob.: *Scriptum est,* pro: *Dicente Scriptura.* Ita fere alibi.

VOCAVIT DIEM. ET FECIT DEUS TENEBRAS, **517** ET TENEBRAS VOCAVIT NOCTEM. ET DIVISIT DEUS INTER LUCEM, ET TENEBRAS ÆQUAS PARTES. Dicunt : *sic est verum.*

11. Theophilus episcopus dixit : *Ecce de die, vel tempore probastis. De luna quid vobis videtur? Quando dicimus fuisse creatam? Crescentem a principio, an plenam, an minuentem?* Episcopi responderunt : *Plenam.*

12. At ille dixit: *Probate quod dicitis.* Episcopi responderunt: *scriptura divina dicente* ET FECIT DEUS DUO LUMINARIA MAGNA, ET POSUIT EA IN FIRMAMENTO COELI UT LUCEANT SUPER TERRAM. *Ergo ab inchoatione noctis quæ tota nocte lucet super terram, non potuit fuisse aliter, nisi plena dicatur. Sic est verum.*

13. *Ergo modo quomodo mundum creatum fuisse invenimus* ? Responderunt : *Die Dominico verni temporis æquinoctium, quod est octavo Kal. aprilis, et plenam lunam.* Dixerunt: *Sicut in principio mundus creatus est, et clementa surgunt, ita per resurrectionem dominicam redemptus est a peccato. Surrexit itaque Dominus noster Jesus Christus die Dominico verno tempore in æquinoctio, luna plena per ipsum tantummodo tempus clementa consurgunt.*

14. Dixerunt : *Ecce investigavimus quomodo factus est mundus, vel a peccato redemptus est. Nunc et de observatione Paschæ agendum est. De die Dominico quid vobis videtur?* Episcopi dicunt : *Nunquid potest dies Dominicus præteriri, ut in eo Pascha minime celebretur, qui tot et talibus benedictionibus sit sanctificatus.*

15. Theophilus episcopus dixit : *Quibus aut quantis benedictionibus, apertius dicite, sanctificationibus ejus, asseritis, ut scire possimus.* Episcopi dixerunt : *Prima illi benedictio est quod in ipso tenebræ remotæ sunt, et lux apparuit.*

16. *Secunda illi est benedictio, quod populus Israel ex Ægypto tenebrarum velut per baptismum fontis per mare Rubrum de duro servitio liberatus est. Tertia benedictio est illi, quia in eodem die e cœlesti cibo manna hominibus datum est.*

518 17. *Quarta benedictio est, quia mandat Moyses ad populum, et dicit:* OBSERVATUS VOBIS SIT PRIMUS ET NOVISSIMUS DIES, *hoc est, Dominicus, et sabbatum.*

18. *Quinta illi benedictio est quia* CXVII *psalmus de resurrectione cantatur, et de passione. Dicit enim :* CIRCUMDANTES CIRCUMDEDERUNT ME ET IN NOMINE DOMINI VINDICABOR IN EIS. CIRCUMDEDERUNT ME, SICUT APES, ET EXARSERUNT, SICUT IGNIS IN SPINIS. *Et interjectis versibus :* LAPIDEM QUEM REPROBAVERUNT ÆDIFICANTES, HIC FACTUS EST IN CAPUT ANGULI. *Hæc de passione, de resurrectione vero dicit :* HÆC EST DIES QUAM FECIT DOMINUS, EXSULTEMUS, ET JUCUNDEMUR IN EA. *Et interjectis versibus :* CONSTITUITE DIEM FESTUM IN CONFREQUENTATIONE USQUE AD CORNU ALTARIS.

19. *Sexta illi benedictio est, quod in ipsa Dominus resurrexit. Vides ergo, quia dies resurrectionis Dominicus singulariter in Pascha teneri præcipitur.*

20. Theophilus dixit : *Potest dies et tempus intelligi?* Responderunt episcopi dicentes : *Poterat de tempore intelligi, si non alibi de tempore divina Scriptura præfinisset, dicente Moyse :* HIC MENSIS VOBIS ERIT INITIUM MENSIUM, PASCHA FACITE IN EO. *Non dixit* IN PRIMA DIE MENSIS, AUT DECIMA, AUT ALIA, *sed totos* XXX *dies in pascha sanctificavit.*

21. Theophilus dicit : *Qui sunt hi* XXX *dies?* Episcopi responderunt : *Jam ante diximus, principium mundi esse æquinoctium* VIII *Kal. Aprilis. Ergo a* VIII *Kal. Aprilis usque ad* VIII *Kal. Maii hi sunt* XXX *dies in Pascha sanctificati.*

22. Theophilus episcopus dixit : *Et impium non est ut illi tres dies passionis dominicæ foras terminum excludantur? undecimo enim Kal. Aprilis, feria 5, quod Cœnam Domini vocamus, dum cum discipulis suis discubuisset, quando et Judæ prædixit quod ab ipso esset traditurus* (pro *tradendus*), *quod etiam constat fuisse impletum. Quomodo ergo hi tres dies foras terminum excluduntur?*

23. Episcopi dixerunt : *Nulla ratione fieri debet ut tantum sacramentum foras limitem passionis mittatur, sed introducantur hi tres dies in ordine* **519** *paschali, et de novissimo reducantur.* Et ita statutum est in illo concilio, ut nec ante XI Kal. Aprilis, nec post VII Kal. Maii fieri debeat Pascha. De die, vel tempore statutum est.

24. *De luna quid vobis videtur?* Responderunt similiter: *Et de luna præceptum divinum servetur, dicente Moyse :* SIT VOBIS OBSERVATUM XXI *a* XIV *usque ad* XXI *Has ergo septem lunas in Pascha fuisse consecratas.*

25. *Quando ergo intra illum terminum statutum dies Dominicus ex una luna, et his septem convenerit, Pascha nobis visum est celebrare ab* XI *Kal. Aprilis, usque ad* VII *Kal. Maii. In istos dies 34 sic debet sanctum*

11. Ott.: *Utrum crescens, an plena, aut* (forte *an*) *imminuta fuisset creata?* Episcopi dixerunt, *Plena.*

12. Verba Scripturæ in Ottob. hæc sunt : *Fecit Deus luminare majus in illuminatione diei, luminare minus in inchoatione noctis.* In Malat. : *Et fecit Deus duo luminaria magna, et posuit ea in firmamento cœli, ut luceant super terram, luminare majus in inchoatione diei, et luminare minus in inchoatione noctis, ut luceant super terram.*

13. *Ergo modo*, etc. Pro his Ottob. : *Nunc ergo investigabimus quomodo in principio factus fuerit mundus, id est, die Dominico, verno tempore in æquinoctio, quod est octavo Kal. aprilis, plena luna. Ergo nunc constat quomodo factum fuisse in principio mundum, sic per resurrectionem Domini a peccato redemptum.*

14. *Dixerunt*, etc. Ott.: brevius: *Theophilus dixit : Nunc agendum est de ordinatione, quomodo debeamus Pascha tenere. Episcopi dixerunt : Nunquid.* etc.

15. Ott. : *Dixit : Dicite ergo quibus et qualibus benedictionibus eum fuisse sanctificatum, ut scire possimus.* Et mox *Prima illa*, et ita deinceps pro *illi.*

16. Ottob. : *Quod de terra Ægypti velut de tenebris peccatorum per fontem baptismatis per mare Rubrum fuerit populus liberatus. Tertia*, etc.

17. Ott. : *Moyses mandavit ad populum : sit vobis observatus dies primus, et novissimus.*

18. Ottob. : *Psalmus totus de passione dicit : Circumdederunt me... sicut apes favum*, etc. Alia etiam e sacris litteris addit Ottob.

20. *Sed totos* XXX Ottob. : *Omnes ergo* XXX *dies a Domino in Pascha tenenda constat fuisse consecrati* (*consecratos*). *Responderunt episcopi : Jam superius dedimus responsum principium mundi*, etc.

21. *Ergo ab* VIII. Ottob. : *Inde usque* VIII *Kal. Maii omnes dies Paschæ legimus consecratos.*

22. Ottob. : *Ut passio dominica et tanti mysterium sacramenti foras limitem excludatur? Passus enim est Dominus noster ab* XI *Kal. Aprilis, qua nocte a Juda est traditus, et* VIII *resurrexit. Quomodo ergo*, etc.

23. Ottob. : *Omnes episcopi... passionis excludatur; sed hi tres dies inducantur intra terminum, et desuper, et de subtus retrahantur.* Constitutum ergo est in illa synodo, ut ab XI Kal. Aprilis usque in VII Kal. Maii Pascha deberet observari, et nec ante, nec postea cuicunque limitem transgrediendi sit facultas.

24. *Fuisse consecratas.* Supplendum *constat*, aut simile aliquid, ut in aliis antiquis monumentis passim accidit. In Malat. expressum est *constat.*

25. Ott. : *Intra illum limitem ab* XI *Kal. Aprilis usque* VII *Kal. Maii dies Dominicus, et una luna ex his* VIII *sanctificatis convenerit, Pascha nobis jussum est observare in Christo Jesu Domino nostro, qui vivit et regnat in sæcula sæculorum.* AMEN. Hactenus Codex Ottoboniensis exhibet.

Pascha requirere, et invenire a quarto Nonas Martii, in quarto Nonas Aprilis.

26. *In istos dies* XXVIII *luna nasci, in qua lunatione sanctum Pascha celebretur a* XII *luna usque* XXI. *De ista lunatione debet invenire* (obscure), *quod in sancto Pascha primo die computetur.*

APPENDIX IX.

Ad lib. VI, cap. 19.

DE VARIIS VOCABULIS.

1. *Alleluia* in Latinum sonat *laudate Dominum; Ia* enim unum est de decem nominibus Dei, quæ apud Hebræos habentur. *Amen, vere,* sive *fideliter. Diapsalma, semper,* id est, quod illa quibus adnectitur sempiterna comprimet, adeo non commutationem metri significat, ut quidam existimant, vel spiritus prophetici refectionem. Sunt etiam qui diapsalma ideo inseri putant, ut ex hoc sive personarum, sive sensuum intelligatur esse conversio. *Osanna, salvifica,* sive *salvum fac. Osia* enim *salvifica* interpretatur, *anna* interjectio est deprecantis; ergo integre dicitur *osianna*, sed dum corripitur, corruptum sonat. *Osanna* est sensus *salvum fac*, ut subaudiatur, vel populum Israel, vel totum mundum.

2. *Rama, excelsa.* In Evangelio : *Vox in Rama audita est*, id est, *in* **520** *excelsis ;* est tamen et civitas quæ Rama appellatur. *Racha vanus,* aut *inanis. Rabbi, magister meus,* quod est, *Abba Pater*, et hoc Syrum est. *Man, quid ; manna, quid est hoc? Anathema, proditio. Maranatha, Dominus noster venit;* Syrum est. *Anathema maranatha*, sicut quidam dicunt, *proditio in adventum Domini. Mammona, divitiæ.*

3. *Theraphim, figuræ,* vel *imagines,* melius quam *incendia. Seraphim,* vel *Ceruphim, ardentes,* vel *incendentes,* juxta illud : *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem urentem.* Ergo seraphim virtutes in cœlis esse confirmant, quæ Dominum laudant, et in ministeria diversa mittuntur. *Cherubim, scientiæ multitudo ;* cæterum, cherubim ipsum in sancta sanctorum duo tantum significantur animalia. Aliis vero locis, ubi hoc nomen legitur, aut picturam aliquam indicat, aut varietatem.

APPENDIX X.

Ad lib. VIII. cap. 5.

In hac Appendice continebatur Indiculus hæresum, cui sequentem fidei professionem subjunxit Arevalus. Huic Indiculo locum opportuniorem inter *Isidoriana*, cap. 86, num. 29 assignavimus, siquidem ibi Muccioli atque Hugonis Menardi præmonitionibus attexitur. *Vide Patrologiæ tom. LXXXI,* col. 636.

* PROFESSIO FIDEI.

Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, et in unum Dominum **535** *nostrum Jesum Christum, Filium Dei, et in Spiritum sanctum Deum. Non tres deos, sed Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unum Deum colimus, et confitemur; non sic unum Deum, quasi solitarium, nec eumdem qui ipse sibi Pater sit, ipse et Filius. Sed Patrem esse qui genuit, Filium esse qui genitus est, Spiritum vero sanctum non genitum, neque ingenitum, non creatum, neque factum, sed de Patre et Filio procedentem, Patri, et Filio coæternum, et coæqualem, et cooperatorem. Quia scriptum est:* ET SPIRITU ORIS EJUS OMNIS VIRTUS EORUM. *Et alibi:* EMITTE SPIRITUM TUUM, ET CREABUNTUR, ET RENOVABIS FACIEM TERRÆ. *Ideoque in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti unum confitemur Deum. Quia nomen est potestatis Deus, non proprietatis. Proprium nomen est Patri Pater, et proprium nomen est Filio Filius, et proprium nomen est Spiritui Spiritus sanctus. Et in hac Trinitate unum Deum credimus. Qui ex uno Patre, eo quod est unius cum Patre naturæ, est uniusque substantiæ, et unius potestatis. Pater genuit Filium, non voluntate, nec necessitate, sed natura. Filius ultimo tempore ad nos salvandos, et implendas Scripturas descendit a Patre. Et conceptus est de Spiritu sancto, et natus ex Maria virgine carne, anima, et sensu ; hoc est, perfectum suscepit hominem. Non amisit quod erat, sed cœpit esse quod non erat. Non Deum mutabilem, sed Deum permanentem, ita tamen ut perfectus in suis sit, et verus in hominis. Nam quod Deus erat, homo natus operatur ut Deus, ut homo moritur, ut Deus resurgit. Qui, devicto imperio diaboli, cum ea carne qua natus est, et passus, et mortuus fuerat, et resurrexit, ascendit ad Patrem, sedetque ad dexteram ejus in gloriam. Qui semper habuit quod habet. In cujus morte et sanguine credimus emundatos nos ab eo, resuscitandosque die novissima in hac carne qua nunc vivimus et habemus; consecuturos ab ipso aut vitam æternam, præmium boni meriti, aut pœnam pro peccatis æterni supplicii recepturos. Hæc lege, hæc retine, huic fidei animam subjuga, Christo Domino; et vitam consequeris, et præmium.*

APPENDIX XI.

Ad lib. IX, *cap.* 5.

FRAGMENTUM EX VETERI EDITIONE.

1. Hoc loco necessarium est exponere quemadmodum gradus cognationis numerentur. Qua in re in primis admonendi sumus quæ cognationum aliæ supra numerantur, aliæ infra, aliæ ex transverso, quæ etiam a latere dicuntur. Superior cognationes parentum, inferior liberorum. Ex transverso fratrum, sororumve, eorumque qui ex his progenerantur, **536** et consequenter patrui, amitæ, avunculi, materteræ, et superior quidem, et inferior cognatio a primo gradu incipit, at ea quæ ex transverso numerantur, a secundo; primo gradu est supra pater; infra, filius, filia.

2. Secundo supra avus, avia; infra nepos, neptis; ex transverso frater et soror. Tertio supra proavus, proavia; infra, pronepos, proneptis; ex transverso fratris sororisque filius, filia; et consequenter patruus, amita, avunculus, matertera. Patruus est patris frater, quod Græce Πάτρως vocatur. Avunculus est matris frater, quod apud Græcos proprie μήτρως appellatur, et promiscue θεῖος dicitur. Amita est patris soror, matertera vero est matris soror; utraque θεία, vel apud quosdam τηθίς appellatur.

3. Quarto gradu supra abavus, abavia; infra, abnepos, abneptis; ex transverso fratris sororisque nepos, neptis; et consequenter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror; item avunculus magnus, et matertera magna, id est, aviæ frater et soror. Consobrinus, consobrina, id est, qui,

26. Post verba *primo die computetur* sequitur in Codicibus Etymologiarum : *Pascha autem vocabulum*, etc., ut in Excusis.

App. IX, n. 1. Hoc fragmentum Bignæus initio suæ Editionis Isidorianæ ex Codice ms. bibliothecæ sancti Dionysii Francorum protulit, quod, ut ait, ad libros Etymologiarum Isidori videtur pertinere. Opportunior autem locus illi assignari non potest, quam caput 19 libri VI. De acclamatione *Hosanna* exstat dissertatio Gallica in Trivultianorum Ephemeridibus, anno 1706, mense Februario.

A. X.—* In professione fidei, quam catalogo hæresum adjungo, nonnulla fortasse correctione indigent, ut, *eo quod est unius cum Patre naturæ, est uniusque substantiæ;* et infra : *Ut perfectus in suis sit, et verus in hominis.* Pro *secuturos*, quod Ms. exhibebat, reposui *consecuturos*. Post verba ultima et *præmium* in Ms. additur: *Explicit lib.* VIII. *Incipiunt capitula lib.* IX.

App. XI, n. 1. In veteri Editione, sine loco et anno, post verba, *atavi, tritavique vocabulum*, additur fragmentum. *Hoc loco*, etc., quod in plerisque aliis deest. Exstat etiam in Codice Ottobon. 336, ubi animadvertitur sumptum id esse ex libro Institutionum Justiniani.

2. Nomina Græca corrupta erant, quæ propterea ad

quævc ex fratribus aut sororibus progenerantur, sed quidam recte consobrinos eos proprie putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi *consororinos*. Eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie *patrueles* vocari. Si autem ex duobus fratribus sorores nascantur, *sorores patrueles* vocantur. At eos qui ex fratre et sorore progenerantur, *amitinos* proprie dici. Amitæ tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

4. Quinto gradu supra atavus, atavia; infra, atnepos, atneptis; ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis; et consequenter propatruus, proamita, id est, proavi frater et soror; proavunculus, promatertera, id est, proaviæ frater et soror; item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini et consobrinæ, amitini et amitinæ filius, filia; propior sobrinus, sobrina. Hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia.

5. Sexto gradu sunt supra tritavus, tritavia; infra, trinepos, trineptis; ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis; et consequenter abpatruus, abamita, id est, abavi frater et soror; abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater et soror. Item sobrini sobrinæque, id est, qui, quævc, ex fratribus, vel sororibus, patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur.

6. Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerantur; namque ex his palam est intelligere quemadmodum ulterius quosque gradus numerare debemus. Quippe semper narrata quæque persona gradum adjiciat, vel longe facilius sit respondere quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemque denotare. Agnationis gradus eodem modo numerantur; sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigatur, ideo necessarium duximus

A post narrationem graduum et eos in præsenti libro inscribi, quatenus possint **537** et ex auribus, et ex oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

APPENDIX XII.

Ad lib. IX *Etymologiarum, cap.* 5.

VERSUS DE AFFINITATE XXI.

Ex Codice Palatino 282.

Sunt fratres primo, sunt cognatique secundo.
538 Tertius agnati gradus est, si jure colati.
Natorum nati sunt in quarto reputati.
Mater cognatos, pater agnatos tibi monstrat.
A patre sit proavus, sit avunculus a genitrice.
Amita sit patris, soror est matertera matris.
Hi consobrini sunt, quos genuere sorores.
Hi sunt cognati, quos fratres progenuere.
Ille sororius est, cuicunque soror mea nubit.
Ille tibi gener est, cui filia nupsit, at ille,
Cujus habet natam, socer est; fraterque mariti
B Levir; nam levir se notat esse virum.
Sponsa, tuus genitor meus est socer, et tua mater
Socrus, sum gener his, tuque mihi nurus es.
Sum socer, ille gener, cujus mea filia conjux.
Cujus habes filiam, tibi scito socrum esse vocatum.
Cui sociatus erit frater tuus, hæc tua glos est
Mater ait nato: Nurus est mihi nunc tua conjux.
Sponsa viro dixit: Frater tuus est mihi levir.
Est avus, est proavus, abavus, atavus, tritavusque.
Et sic meus nepos PRO, AB, AT, TRI suscipit
hæc vox.

ALII VERSUS.

Ex Codice Palatino 283, *et Ottoboniano* 427

Qui frater patris est dictus, patruus tuus hic est.
Qui matris frater, dicendus avunculus hic est.
Quæ patris soror est, amitæ nomen liquet hæc est.
Hic socer est, natam duxisti cujus habendam.

veram lectionem redegi. Ex θεῖος nonnulli Latine efferunt *Thios*; inde Hispani dicunt *Thio*.

6. In Edito erat *denotari*, et *numerentur*, et *infigitur*.

App. XII, n. 1. De Cod. Pal. 282, ex quo hi versiculi producti sunt, confer Isidoriana, c. 102, n. 43 et 44. Variant exemplaria mss. Etym. in c. 6 lib. IX referendo, et figuris, sive stemmatibus consanguinitatis collocandis. Codex Regiovatic. 112, c. 6, omittit verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Mox profert: *Stemma dicuntur ramusculi*, etc. Et post locum figuris destinatum (nam figuræ prætermissæ sunt), inserit verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Illico rubrica: *De conjugiis*. Cod. Regiovat. 1953, post finem cap. 6, 30 in hoc Cod. scilicet post verba *germani, germanæ*, est pagina vacua, his solum versiculis ascriptis:

Esse duum voces rerum sibi contrahit omnes,
Ex quibus est primum substantia nomine scitum,
Cujus morte suum mox occidit esse secundum.
Quod si forte cadit, subjecti formula stabit.

Sequitur rubrica: *Item de prædictis affinitatibus: Auctor mei generis*, etc., cum figuris quadratis. Sequitur: *Stemmata dicuntur ramusculi*, etc., subjecta figura, cui succedunt verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur. De conjugiis*, etc.

In Cod. Vat. 624, post verba, *germani, germanæ*, continuatur: *Auctor mei generis... filius*, aut *filia. Stemmata dicuntur*, etc., *ille agnatus*, etc. Sequitur arbor consanguinitatis per circulos distincta, et aliud stemma magno circulo comprehensum. Deinde: *Hoc loco necessarium est exponere*, etc., ut in append. XI. Inde caput VII: *Vir sexum significat*, etc. In Cod. Pal. 281, post verba *germani, germanæ*, titulus: *Item de prædictis: Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*. Sed indicatur id delendum. Sequitur: *Auctor mei generis*, etc., *filius, aut filia. Stemmata dicuntur... agnatus*, et cætera. Subjungitur stemma in

C formam crucis cum titulo: *Quorum figura hæc*. Figuræ subjiciuntur verba: *Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur*.

In Cod. Palat. 282: *Germani, germanæ*, rubrica: *De prædictis affinitatibus. Auctor mei generis... aut filia*. Sequuntur 21 versiculi, quos in hac appendice profero, et subinde stemma in formam crucis, subjectis verbis: *Stemmata dicuntur... ille agnatus et cæteri, quorum figuræ hæ sunt*. Succedit aliud stemma alia forma, et verba: *Hæc consanguinitas*, etc. Cod. Palat. 283: *Germani, germanæ*, etc. Quædam diverso ordine collocat, et desinit: *Ego illi sororis trinepos, aut trineptis*. Illico stemma, et pag. seq. verba: *Stemmata dicuntur... agnatus, et cæteri, quorum figuræ hæ sunt*. Adduntur in contextu versus iidem, atque in Ottob. 427, in hac appendice producti; quibus succedunt verba: *Hæc consanguinitas*, etc.

In Urb. 100: *Germani, germanæ. Hæc consanguinitas... gradibus terminaretur. Auctor mei generis...*
D *aut filia. Stemmata dicuntur... Ille avus, ille atavus, et cætera, quorum figuræ hæ esse debent*. Desunt figuræ. In Urb. 479: *Germani, germanæ. De prædictis affinitatibus: Auctor mei generis... aut filia*. Arbor consanguinitatis. Aliud stemma, subjectis verbis: *Hæc consanguinitas*, etc. Sed notatur hæc verba pertinere ad tertium stemma, quod additur in formam circuli.

2. Mendum fortasse est *colati*.

9. Deerat *est*.

13. Addidi *et*, quod desiderabatur post *socer*.

21. Ut ex *avus* fit *abavus, proavus*, etc., sic ex *nepos* fit *pronepos, abnepos*, etc. Sed quo pacto versus sit reformandus, non video.

Alii versus. 1. De Codice Palatino 283, dixi in Isidorianis, c. 102, n. 45, et de Ottoboniano, c. 105, n. 30.

2. In utroque Codice erat *est* pro *frater*, quod expuli, ut metro consulerem.

4. In Mss. erat. *Hic sacrum*.

Cujus habes natam, socrum tibi scito vocatam.
Hic gener huic, natam cui sponsam tradit habendam.
Mater ait nato : Nurus est mea, quæ tua conjux.
Hic tuus est levir, tua cui dicit soror : Heus vir.
Cui sociatus adest frater tuus, hæc tua glos est.
Est tibi fratruelis, peperit quem femina fratris.
Quem vero genuit patruus tuus, est patruelis.

539 APPENDIX XIII.

Ad lib. IX, *Etymolog.*, *cap.* 6.

ISIDORUS DE VII GRADIBUS CONSANGUINITATIS.

Ex Cod. Ottoboniano 1968.

1. Primo gradu superiori linea continentur pater, mater; inferiori filius, filia, quibus nullæ aliæ personæ junguntur.

2. Secundo gradu continentur superiori linea avus, avia; inferiori nepos, neptis; in transversa frater, soror; quæ personæ duplicantur. Avus enim, et avia tam ex patre quam ex matre accipiuntur; quæ personæ sequentibus quoque gradibus similiter pro substantia earum quæ in secundo gradu subsistunt ipso ordine duplicantur.

3. Istæ personæ in secundo gradu ideo duplices appellantur, quia duo avi et paterni, et materni sunt. Item duo genera nepotum sunt, sive ex filio, sive ex filia procreati. Frater, soror ex transverso veniunt, id est, aut frater patris, aut frater matris, qui aut avunculus, aut patruus nominatur. Qui et ipsi hoc ordine duplicantur.

4. Tertio gradu veniunt supra proavus, proavia : infra, pronepos, proneptis. Ex obliquo fratris sororisque filius, vel filia, patruus, amita, id est, patris frater et soror. Avunculus, matertera, id est, matris frater et soror.

5. Quarto gradu veniunt supra abavus, abavia; infra, abnepos, abneptis; ex obliquo fratris et sororis nepos, neptis, frater patruelis, soror patruelis, id est, patrui filius, vel filia.

6. Consobrinus et consobrina, id est, avunculi et materteræ filius, aut filia. Amitinus, amitina, id est, amitæ filius, vel filia. Avunculus magnus, matertera magna, id est, aviæ tam paternæ, quam maternæ frater et soror. Itemque consobrini, qui ex duabus sororibus nascuntur, quibus accrescunt patruus magnus, amita magna, id est, aviæ tam paternæ quam maternæ.

7. Quinto gradu veniunt supra quidem atavus, atavia, infra adnepos, adneptis; ex obliquo fratris et sororis pronepos, proneptis, fratres patrueles, sorores patrueles, amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ filius **540** vel filia, proconsobrinus, proconsobrina, id est, patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, vel filia, quibus accrescunt propatruus, proamita, proamitini (obscure) maternique frater et soror, proavunculus, promatertera : hi sunt proaviæ paternæ maternæque frater et soror. Hæc species nec aliis gradibus quam scripta est, nec aliis vocabulis declarari potest.

A 8. Sexto gradu veniunt supra tritavus, tritavia; infra, trinepos, trineptis; ex obliquo fratris et sororis, abnepos, abneptis, fratris patruelis, et sororis matruelis (sic), amitini, amitinæ, consobrini, consobrinæ, patrui magni, amitæ magnæ; avunculi magni, materteræ magnæ nepos, neptis, propioris consobrini filius, vel filia, qui consobrini filius, vel filia appellantur.

9. Quibus ex latere accrescunt propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius, vel filia; adpatruus, adamita : hi sunt avi paterni frater et soror. Abavunculus, abmatertera : hi sunt abaviæ paternæ maternæque frater et soror, abavique materni. Hi quoque explanari amplius non possunt quam ipse auctor disseruit.

10. Septimo gradu qui sunt cognati recta linea, supra infraque, propriis nominibus non appellantur; sed ex transversa linea continentur fratris sororis adnepos, adneptis, consobrini filii filiæque. Successionis idcirco gradus VII constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam nec nomina inveniri, nec vita succedentibus B prorogari potest. In his VII gradibus omnia propinquitatum nomina continentur, ultra quos affinitas inveniri non potest, nec successio amplius propagari.

APPENDIX XIV.

Fragmenta ex Codicibus Toletanis, et aliis.

PRIMUM FRAGMENTUM.

Ex Gothicis Toletanis Codicibus, et veteribus Editionibus, lib. II *Etymologiarum, cap.* 29 *a nostra editione diversum.*

1. Decima species ipsius definitionis est quam Græci κατ' ἐλλειπὲς πλήρους ὁμοίου γένους, Latini *per indigentiam pleni ex eodem genere* dicunt, ut si quæratur : **541** *Quid sit thesis?* respondeatur : *Cui vis deest ut sit arsis.* Undecima species definitionis est, quam Græci κατ' ἀναλογίαν Latini *juxta rationem* [Al., *proportionem*] dicunt, ut si quæratur : *Quid sit animal?* respondeatur : *ut homo.* Rem enim quæsitam prædictum declaravit exemplum. Hoc est autem proprium definitionis, quid sit illud quod quæritur declarare.

C 2. Duodecima species definitionis est quam Græci κατ' ἔπαινον vocant, id est, *per laudem*, ut Tullius pro Cluentio : *Lex est mens, et consilium, et animus, et sententia civitatis.* Et alter : *Pax est tranquilla libertas.* Fit et per vituperationem, quam græci ψόγον vocant, ut *servitus est postremum omnium malorum, non modo bello, sed morte quoque repellenda.* Tertia decima species definitionis est, quam Græci κατὰ τὸ πρός τι, Latini *ad aliquid* vocant, ut est illud : *Pater est cui est filius. Dominus est cui est servus.* Quarta decima species definitionis est κατὰ τὸν ὅρον, Latine *generalis.* Cicero in Rhetoricis : *Genus est quod plures amplectitur partes. Item pars est quæ subest generi.*

3. Quinta decima species definitionis est quam Græci κατ' αἰτιολογίαν, Latini *secundum rei rationem* vocant : *Dies est sol supra terras, nox est sol sub terris.* Scire autem debemus prædictas species definitionum topicis merito esse sociatas, quoniam inter

---

7. Verba hujus versus male collocata erant.

App. XIII, n. 1. Apud Gratianum, caus. 35, quæst. 5, can. 6, hæc relata sunt ex Isidoro. In notis observatur desumpta esse ex lib. IX, cap. 5, Etymolog., ex sententiis Julii Pauli, lib. IV, tit. 11, de gradib.; ex Hugone de sancto Victore, p. 11, lib. II, cap. 14; ex Burchardo, lib. VII, c, 28; ex Ivone, p. 9, cap. 64; Panorm., lib. VII, cap. 89; et ex Aniano interprete Pauli. Pleraque certe sunt apud Isidorum, loc. cit.

3. Apud Gratianum : *Quia duo avi sunt, paternus, et maternus. Item*, etc.

6. *Avunculus magnus, matertera*, etc. Transposita hæc sunt apud Gratianum.

7. In Decreto Gratiani *propior consobrinus, propior consobrina*, pro *proconsobrinus, proconsobrina.* Et mox : *propatruus, proamita. Hi sunt proavi paterni, frater et soror*, etc.

D 9 Ibid. : *Hæc quoque explanari amplius non potest, quam ut auctor (Anianus) ipse disseruit.*

10. Gratianus addidit : *De gradibus consanguinitatis, vel affinitatis, quot sint, quomodo computandi, quibus etiam appellentur nominibus, auctoritate Isidori atque Gregorii, et Alexandri, sufficienter monstratum est.*

App. XIV, n. 1. Hæc decima quarta Appendix ex additionibus potissimum constat, quæ in Toletanis antiquis exemplaribus immistæ, sive interpolatæ sunt; nisi credere malis ejusmodi quædam fragmenta ex Isidori manu esse, qui plurimos Etymologiarum titulos seorsum edidit, ac fortasse nonnihil diversos ab eis qui in plerisque Etymologiarum exemplaribus reperiuntur. Primum fragmentum exhibetur ut diversus ordo definitionum ab eo quem Grialius prætulit præ oculis haberi possit.

quædam argumenta sunt positæ, et nonnullis locis commemorantur in topicis. Nunc autem ad Topica veniamus, quæ sunt argumentorum sedes, fontes sensuum, et origines dictionum.

SECUNDUM FRAGMENTUM.

Ex vetustissimo Codice Toletano, cap. 6 *libri* III *Etymologiarum.*

4. Omnis numerus *primus*, aut *o*, secundum se consideratur. *Secundus* aut ad aliquid I. Iste dividitur sic. I. Alii sunt æquales, alii inæquales III. Sed dividitur sic. A quatuor quater, a quinque quinquies, et ab aliis... Et alium unum, qui quarta pars esse dicitur quaternarii numeri, et cæteri tales. Subsuperparticularis numerus est minor, qui continetur in fortiori numero cum alia una parte sua, aut media, aut tertia, aut quarta, aut quinta, ut, verbi gratia, II ad III, III ad IIII, ad IIIII, et cæteri. Superpartiens numerus.

5. Et alias partes ejus quatuor. Superpartiens numerus est, qui... Multiplex superparticularis... ut, verbi gratia, quinque ad tres, dum comparati fuerint, continent in se bis bini quatuor, et unam partem ejus... bis quaterni octo, et unam partem ejus. Submultiplex subsuperparticularis numerus est, qui dum ad fortiorem sibi numerum comparatus fuerit, continet cum **512** multipliciter cum alia una parte sua, ut, verbi gratia, duo ad quinque dum comparati fuerint, continentur ab eo bis cum una parte sui. Multiplex superpartionalis numerus est... duabus partibus ejus, XIIII ad XVI, dum comparati fuerint... sedecim ad quatuor, dum comparati fuerint, continent eum bis cum aliis duabus partibus ejus. XXII ad VII, dum comparati fuerint, intra se bis octo cum aliis tribus partibus.

6. Tribus partibus ejus submultiplex subsuperpartionalis numerus est, qui dum ad fortiorem sibi comparatus fuerit, continetur ab eo multipliciter cum aliquibus partibus suis; ut, verbi gratia, tres ad octo continentur bis cum duabus partibus suis, quatuor ad XI continentur bis cum tribus partibus suis.

TERTIUM FRAGMENTUM.

Ex secundo Codice Gothico Toletano, cap. 7 *lib.* III *Etymologiarum.*

7. Superficialis numerus est qui non solum longitudine, sed et latitudine continetur, ut trigonus, quadratus, quinqueangularis, vel circulatus numeri, et cæteri, qui semper in plano pede, id est, superficie continentur. Trigonius numerus ita. Quadratus numerus ita. Quinqueangularis ita. Circularis numerus est ita, qui dum simili multiplicatus fuerit a se inchoans, ad se convertitur, ut, verbi gratia, *quinquies, quini, sexies, quinquies*, et ita; et ita.

8. Solidus numerus est qui longitudine et altitudine continetur, ut sunt pyramides, qui in modum flammæ consurgunt, ita. Cubus, ut sunt tesseræ, ita Sphæræ, quibus est æqualis undique rotunditas, ita Sphæricus autem numerus est, qui, a circulato numero multiplicatus, a se inchoat, et in se convertitur. *Quinquies quini, bisquinquies.* Hic circulus, dum in se ipsum multiplicatus fuerit, facit sphæram, id est, quinquies XXV, CXXV.

9. Inter arithmeticam autem et geometricam, et musicam, hoc interest. Ut medium invenias in arithmeticam, primo sic quæris : conjungis extrema, et dividis, et facis medium, ut puta, fac extrema esse VI et XII; simul jungis, et faciunt X et VIII; partiris media, et facis IX, quod est analogicum arithmeticæ, ut medium quot monadibus superat primum, his superetur ab extremo. Superant enim novem sex tribus monadibus, his superatur a duodecim. Secundum geometriam vero ita quæris, extrema multiplicata tantum faciunt quantum et media duplicata, ut puta sex et duodecim multiplicata faciunt septuagies dipondios, media VIII et IX multiplicata tantumdem faciunt.

10. Secundum musicam ita : quot partes superat medium primum, eadem parte **513** superatur medium ab extremo, ut puta, VI et VIII duabus partibus superant, quæ duæ partes tertia media octus (sic) superatur ab ultima nona figuras solidas. Planæ figuræ sunt, quæ longitudine et latitudine continentur. Quæ sunt juxta Platonem numero quinque. Numerabilis magnitudo est quæ numeris arithmeticæ dividi potest. Magnitudines rationales sunt quorum mensuræ quantitas cognita non habetur.

De figuris.

11. Figuræ solidæ sunt quæ longitudine, latitudine et altitudine continentur, ut est cubus. Hujus species quinque in plano, quarum prima *circulus* est figura plana, quæ vocatur circumducta, cujus in medio punctus est, quo cuncta convergunt, quod centrum geometriæ vocatur. Latini circuli punctum nuncupant.

12. *Quadrilatera figura* est in plano, quadrata figura est in plano quadrata, quæ subter quatuor rectis lineis jacet plano pede. *Danathcton grammon* figura plana plano pede. *Orthogonium*, id est, rectianguli figura plana, est enim triangulum rectum.

13. *Isopleros* figura plana recta, et subter constituta plano pede. *Sphæra* est figura in rotundum formata, partibus cunctis æqualis in solidum. *Cubus* est figura solida quæ longitudine et latitudine continetur in solidum.

14. *Cylindrus* est figura quadrata habens superius semicirculum. *Conon* figura quæ ab amplo in angustum finit, sicut orthogonium. *Pyramis* est figura quæ in modum ignis ab amplo in acumen surgit. Ignis enim apud Græcos *pyr* appellatur.

15. Sicut autem infra decem omnis est numerus, ita et intra hunc circulum omnium figurarum concluditur ambitus.

4. Magna est varietas in divisione numeri repræsentanda, cum alia exemplaria alio modo referant. Specimen hujus discrepantiæ ex primo Codice Toletano, qui antiquissimus est, sisto; eidem ferme concinit alter Codex. Toletanus Gothicus etiam, quamvis non ita antiquus. Uterque Codex eodem modo habet, *aut o secundum se*, etc., quod non facile est assequi. Ubi autem Codices cum Editione Grialiana ac nostra consentiunt, series sermonis non continuatur. Neque in mendis, aut locis obscuris corrigendis immorari vacat.

7. Figuræ numerorum paulo aliter in Codice secundo Toletano explicatæ sunt, ac in nostra Editione. Figuræ ipsæ ex Codice in ære incisæ exhibentur ad pag. 130. *Trigonius* numerus est fig. 1. *Quadratus* fig. 2. *Quinqueangularis* fig. 3; sed non videtur recte in Ms. expressus. *Circularis* numeri figura prætermissa est in Ms.; sed in explicatione additur alia figura diversa notata num. 5. *Solidus* numerus fig. 5. *Cubus*, qui in Ms. dicitur *cibus*, fig. 6. *Sphæra* fig. 7.

9. Hæc pertinent ad caput 8 ejusdem libri III Etymologiarum.

11. Hæc respondent capiti 12 libri III, quod est de figuris geometriæ. *Circulus*, ut in Codice pingitur, in tabula est num. 8, in cujus medio Codex notat, *id est circulus*, quod simili quoque modo tabula repræsentat, ut in sequentibus figuris.

12. *Quadrilatera figura* num. 9. *Danathetongrammon*, sive ut alii scribunt, *Dianatheton* n. 10. *Orthogonium* n. 11. In Ms. erat *rectianguli figura plena.*

13. *Isopleros*, sive, ut alii habent, *Isopleuros* num. 12. *Sphæra* num. 13. *Cubus* num. 14 In. Codice legitur, *continetur in solibum in solidum*; sed fortasse *in solidum* correctio est præcedentis *in solibum*. In Excusis *in solidum* tribuitur cylindro; de cujus definitione dubitabat Grialius. Confer notam.

14. *Cylindrum* n. 15. *Conon*. n. 16. *Pyramis* n. 17.

15. *Hunc circulum*, sc. qui n. 18 exprim.; sed verba *ambitus omnium figurarum*, in fig. Cod. non sunt

16. Prima autem figura hujus artis *punctus* est, cujus pars nulla est. Secunda *linea* præter latitudinem longitudo. *Recta linea* est quæ per ex æquo in suis punctis jacet. *Superficies* vero quod longitudines et latitudines solas habet. Superficies vero fines lineæ sunt. Quorum formæ ideo in superioribus decem figuris positæ non sunt, quia inter eas inveniantur.

544 17. Numeros autem secundum geometriam ita quæris. Extrema quippe ejus multiplicata tantum faciunt quantum et media duplicata, ut puta VI et XII multiplicata septuagies faciunt dipondios; media octo et novem multiplicata tantumdem faciunt.

Expositio figurarum. Ex duobus Codicibus Toletanis.

18. Alia ratio in motu stellarum similiter octo figuris colligitur; aut quod diametra sint, aut quadrata, aut trigona, aut hexagona, aut asyndeta, aut simul, aut circumferens, id est, sufferens, aut circumfertur.

19. *Diametra* sunt quando quinque signa intersunt. *Tetragona*, quando duo. *Hexagona*, quando unum. *Asyndeton*, quando nullum; *simul*, quando in eadem particula sunt. *Superferens*, quando supervenit, aut actum facit. *Superfertur*, quando antecedit. *Trigona*, quando tria media. Item secundum rationem aliam sunt octo differentiæ, id est, *signum*, *partes*, *fines*, *conventu*, *retrogradus*, an *recto itinere*, *latitudo et longitudo*.

Ratio interioris formæ.

20. Posset hujus loci talis quæstio nasci, cum in ordine numeri prius VIII sint, hinc prius novem posuit, cum in ratione arithmeticæ, vel geometriæ, plus sunt VIII quam IX; VIII enim vicibus est, vel solidum, id est, corpus, quod (al. *quo*) plus invenire non potest, IX vero superficies sunt, id est, res quæ plena non est, sed indigeat perfectione. Hic duo cubi, id est, duæ soliditates, hoc modo inveniuntur.

21. Senarius primus perfectus est, dividitur enim paribus numeris sic. **545** Sexta per has in tertia per dipondios ter bini sex. In dimidium, id est, bis tertiis sex. Aliud quod ita dividas per pares numeros, non invenies, quod proposito conveniens sit inter primum ordinem, id est, X. Quapropter primum perfectum numerum cum primo versu multiplicans sexies IX, LIV, IX, novies seni LIV. Facitque materia, tot partes habuisse cognoscitur, non immerito duobus, quibus habet unum in tali ordine: I, II, III, IV, IX, IX, VIII, alius simul XXII.

QUARTUM FRAGMENTUM.

Ex Codice vetustiore Cæsenate ad lib. V. *Etymologiarum, cap.* 6.

22. Lib. XV. Constitutionum, tit. 2, cap. 12. Imperatores Valens et Martianus Augusti Palladio P. P. privilegia, quæ gentilibus constitutionibus universis sacro sanctis ecclesiis orthodoxæ religionis, quæ Petro principes profitentur, firma et illibata in perpetuum decernimus custodiri. Dato pridie Idus novembris.

23. Lib. II ejusdem constitutionis 43, cap. 12. Imperatores Honorius, et Theodosius Augusti, etc. Colonos nunquam fiscalium nomine debitorum ullius exactoris pulset intentio; quos ita glebis inhærere percipimus, ut ne puncto quidem temporis debeant amoveri.

Ad caput 14 ejusdem libri.

24. Omnes tam masculi, quam feminæ decedentes, si unum habeant filium; tertiam partem ei relinquant falcidiæ nomine. Eodem jure tenente, si, duos, vel tres, vel quatuor habeant.

Ad caput 24 ejusdem libri.

25. Præjudicium possessioni invito vel inscio domino imponi non posse, et jure, et legum auctoritatibus decantatur. Si coloni, quos bona fide quisque possederit, ad alios fugæ vitio transeuntes, necessitatem conditionis propriam declinare tentaverint, bonæ fidei possessori primum oportet celeri reformatione succurri, et tunc causa originis et proprietatis agitari; originarios colonos nullis privilegiis, nulla dignitate, nulla **546** census auctoritate excusari præcipimus, sed amputatis omnibus quæ aliquoties per gratiam sunt elicita, domino, vel fundo, esse reddendos.

QUINTUM FRAGMENTUM.

Ex Codice 1 *Toletano. Additio ad cap.* 18 *lib.* VI. *Etymologiarum. De Festis diebus.*

In veteri lege isti sunt.

26. Beatissimus Hieronymus in commentariis Zachariæ ita sic dicit: *Festi autem dies in veteri lege isti sunt: Dies Azymorum phase quarta: decima die mensis primi est, quando luna plenissima ab ejecto fermento agnus immolatur.*

27. *Dies Pentecosten est, in quo verticem montis Sina lex data est Moysi, et in qua de frugibus primis panes offerebant propositionis.*

28. *Dies Sabbatorum est, in quo otium celebratur in*

16. Confer caput. 13, cit. lib. III. In Editis est *in superioribus figuris*, omisso *decem*. Superiores decem figuræ sunt circulus, et sequentes. Ambitus omnium figurarum comprehendit has decem, sed extra earum numerum est.

17. Pro *septuagies dipondios* in Editis est LXXII.

18. Hæc omnino absunt ab Editis. Inscriptio in Mss. est: *Expositio figurarum infrascriptarum*, vel mendose *infrascripturarum*. Fortasse legendum, *id est, aut super ferens, aut circumfertur.*

19. Pro *particula* alia lectio est *partiuncula*. In Codice ita collocatæ sunt figuræ, ut primo loco sit *tetragona*, secundo *hexagona*, tertio *asyndeton*, quarto *trigona*, quinto *diametra*. In tabula ærea hæ figuræ suis nominibus distinctæ sunt, ut in Cod. ms., scilicet n. 19, 20, 21, 22, 23. Sequuntur aliæ septem figuræ sine certis nominibus, quæ expressæ sunt in tabula num. 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30. Post figuram n. 27 hæc est nota: *Secundum Porphyrium et Platonem ita hæc formula exponitur*; et subjicitur figura, in nostra tabula num. 30 distincta. Post hanc figuram 30 alia subjungitur nota: *In plano pede sic medium, et extrema jungantur ad numerum* XXVII. Sed in figura expressus est numerus XXVI, ut in nostra tabula; sed verior videtur num. XXVII.

20. Post quinque figuras modo dictas, scilicet, 24, 25, 26, 27, 30 (nam hoc ordine sunt in Cod.), sequitur titulus: *Ratio interioris formæ. Posset*, etc. Pro *hinc prius*, al. *hic* prius. Pro *vicibus*, al. *cubus* forte *bicubus*.

21. In Ms., *bis ternis sexis*; forte, *sexies*. Ibid., *non invenies*; al. omitt. *non* Ibid., *quod a proposito*; prætermisi *a*. Pro *facitque* conjectura Burrielii, seu Bayeri, est *fac itaque*. Ibid., *duobus*, etc. Al., *duos, quibus unum ordine primum*. Post verba, *alius simul* XXVII, sunt duæ figuræ, quas tabula nostra exhibet n. 28 et 29. Sequitur in Codice Toletano antiquiori *I. C.* figura, quæ paginam implet, et ad caput sequens 15 de musica pertinet. Initio paginæ leguntur hæc verba: *Secundum aliquos, qui hanc rationem per labdo idem exponunt*. Exhibuimus hanc figuram pag. 135. In Codice recentiori Toletano, qui cæteras figuras simili fere modo refert, prætermissa fuit hæc magna figura de re musica, sed locus vacuus pro ea relictus fuit; et nota hæc apponitur, ad idem argumentum spectans: *Per rationem musicam ita fit, ut aut septem mensuum nati, aut novem vivere possint*, VIII *nunquam, quoniam in* VII, *vel* IX, *omnes inveniuntur symphoniæ, quibus integris firmæ stabilitatis res sunt. Quinquies cum senario multiplicatus et septimanum facit, et novem mensuum. Ita quinquies seni* XXX. *Hoc septies ducens facis septimanum, et novies facis novem mensium.*

Num. 23. Hæc adjuncta sunt vetustissimo Codici Cæsenati ad cit. loc. Etymologiarum. Sed multa aut legi in Codice non poterant, aut ab amanuensi intellecta non sunt.

lege, et in quo manna in deserto non licebat colligere. A

29. *Dies Neomeniarum celebratione novæ lunæ. Semper enim Judæi in mensium principio, hoc est, prima luna, diem festum agebant, sed idcirco in principio mensis hoc faciebant, quia, deficiente luna, tempus finitur, et iterum nascente incipitur.*

30. *Dies Tubarum, septimi mensis principium est, quando Judæi solemnitatem agentes, ad quam tuba canebant, et plurima offerebant sacrificia, quam per singulos menses.*

31. *Dies Scenopegiæ est mense septimo quintodecima die mensis, in quo tabernaculorum solemnitatem veteres celebrabant. Scenopegia enim tabernacula interpretantur.*

32. *Dies Jejuniorum quarto mense Julio est, septimo decimo ejusdem mensis die, quando Moyses, descendens de monte, tabulas legis confregit, et in eo etiam die et Nabuchodonosor urbis Jerusalem muros primus destruxit.* B

33. *Dies Jejuniorum quinto in mense Augusto est, quando propter* (sic) *speculatoribus ad terram sanctam missis seditio in castris Hebræorum exorta est. Factum est ut per desertum quadraginta annis laboriose discurrerent, et in eremo omnes perirent. Siquidem et in eo mense a Nabuchodonosor, et multo post tempore a Cæsare Tito templum eversum est, atque succensum, et in opprobrium gentis perditæ exaratum.*

34. *Dies Jejuniorum septimi in mense octavo est, qui appellatur October, in quo occisus est Godolias, et reliqui, qui erant in Jerusalem interfecti sunt, juxta quod loquitur Jeremias. Dies Jejuniorum decimi est mense decimo, qui apud nos Januarius vocatur, quando cognoverunt cuncti in Babylone capti, in quinto mense templum fuisse eversum, et fecerunt planctum, atque jejunium.* Hæc beatus Hieronymus in commentariis Zachariæ.

Num. 26. Antiquissimus Codex toletanus hæc addit libro VI, quæ a nobis omnino omitti non debuerunt.

Num. 32. In Ms. *quarti mense.*

Num. 33. In Ms. *jejunium quinti.*

Pars secunda.

AD ETYMOLOGIARUM DECEM POSTERIORES LIBROS IN AREVALI VOLUMINE QUARTO CONTENTOS.

520 APPENDIX XV.

Ad lib. Etymologiarum, cap. 1 Ex Codice Regiovaticano 1850.

CAPUT II.

De situ et habitu corporis humani.

1. *Stare*, homines in fide consistere significat, ut in Apostolo : *State in fide* (*I Cor.* XVI, 13). *Ambulare*, ad Dominum tendere, ut in Psalmis : *Et ambulabam in latitudine* (*Psalm.* CXVIII, 45). *Sedere*, in Deo humiliter requiescere, ut in Evangelio : *Vos autem sedete in civitate* (*Luc.* XXIV, 49), et in (libris) Regum de Davide : *Seditque coram Domino* (*II Reg.* VII, 18). *Jacere* autem, vitiis ac tentationibus succumbere; unde legitur in Evangelio : *Et invenit eam jacentem in lecto* (*Marc.* VII, 30). *Currere*, in operibus bonis præparari; in Apostolo : *Sic currite, ut comprehendatis* (*I Cor.* IX, 24). Et in malam partem : *Pedes eorum ad malum currunt* (*Proverb.* I, 16).

2. *Ascensus*, profectus in Dominum; in Psalmis : *Ascensus in corde suo disposuit* (*Psalm.* LXXXIII, 6). Et in Exodo : *Ad mare ascenderunt filii Israel de Ægypto* (*Exod.* XIII, 18). Item in malam partem, *ascensus*, superbiæ præsumptio; in Evangelio : *Qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est, et latro* (*Joan.* X, 1). *Descensus*, defectus a Deo : in Evangelio : *Homo quidam descendebat a Jerusalem in Jericho* (*Luc.* X, 30). Et in Isaia : *Væ qui ascendistis equos, ut descendatis in Ægyptum* (*Isai.* XXX, 2).

CAPUT III.

Quomodo humana membra ascribuntur diabolo.

3. Sciendum vero est quod membra hominis et humani actus diabolo ascribuntur, non secundum historiam, sed secundum allegoriam accipienda sunt, quia in multis locis sacræ Scripturæ hujusmodi species inveniuntur. Nam caput omnium malorum diabolus est; unde legitur in Habacuc : *Percussisti caput de domo impii* (*Habac.* III, 13). *Cor vero diaboli* reprobi homines; unde de Behemoth legitur in libro beati Job : *Cor ejus sicut scuta fusilia* (*Job.* XLI, 6). Dentes ejus vel dementes hæretici, sicut pravi omnes doctores, **521** ut in prædicto libro scriptum est : *Oculi ejus, sicut palpebræ diluculi. Per gyrum dentium ejus formido* (*Ibid.*, 5, 9).

4. Nares diaboli, inspirationes illius pravæ : *Et de* C *naribus ejus fumus procedit* (*Ibid.*, 11). Os diaboli sermones ejus, quibus corda hominum occultis cogitationibus alloquitur, ut est id Job : *De ore ejus flamma procedit* (*Ibid.*, 10). Lingua diaboli sapientia hujus sæculi, vel hæreticorum dogma, ut est id Job : *Et tunc ligabis linguam ejus* (*Job.* XL, 20).

5. Ossa diaboli potentes quique et fortes in malitia, sicut hæretici, ut est id Job : *Ossa ejus fistula ejus* (*Ibid.*, 13). Cartilago ejus minus potentes quam hi qui ossa nominantur, ut est id in Job : *Cartilago ejus sicut lamina ferrea* (*Ibid.*) Halitus diaboli inspiratio ejus occulta per corda hominum, vel peccatorum amore carnali eamdem faciat.

6. Facies diaboli Antichristi adventus, vel aperta ejus malitia, ut est id in Job : *Faciem ejus præcedit egestas* (*Job.* XLI, 13). Carnes diaboli infirmi quique in corde ejus, et minus valentes peccatis, ut est id in Job : *Membra carnium ejus cohærentia sunt* (*Ibid.*, 14). Testiculi diaboli vel hæretici, vel pravæ cogitationes subtiliter vinculis peccatorum obligantes, ut D est id in Job : *Nervi testiculorum perplexi* (*Job* XL, 12). Cauda diaboli Antichristus est, vel consuetudo peccandi, ut est id : *Stringit caudam suam, quasi cedrum* (*Ibid.*). Dormire diaboli est in corde reproborum requiescere, ut est id in Job : *Sub umbra dormit in secreto calami* (*Ibid.*, 16). Pascere diaboli est in peccatis impiorum delectari, ut est id in Job : *Huic montes herbas ferunt* (*Ibid.*, 15).

App. XV, n. 1. De Codice Regiovaticano 1850, conferri possunt quæ dixi in Isidorianis, cap. 101, num. 29. In specimen allegoricarum expositionum quæ sub titulo Etymologiarum sancti Isidori in eo codice continentur, hæc duo capita exhibeo, quæ post caput 1 libri XI, in eo Codice libri VI, collocantur. In Vulgata : *Invenit puellam jacentem supra lectum.*

2. In Vulgata : *Filii Israel de terra Ægypti.* Et in Isaia : *Væ... qui ambulatis, ut descendatis in Ægyptum.*

3. Verba Vulgatæ sunt : *Corpus illius quasi scuta fusilia, compactum squamis se prementibus.* Et mox : *De ore ejus lampades procedunt.*

5. Vulgata : *Ossa ejus velut fistulæ æris, cartilago illius, sicut laminæ ferreæ.* Obscurum est in Ms., et fortasse mendosum *eamdem faciat.*

6. [*Linea* 5.] In Vulgata : *cohærentia sibi.*

APPENDIX XVI.

Additio Codicis vetustissimi Toletani ad cap. 2 *lib.* XII *Etymologiarum*, *num.* 3 *et seqq.*

1. Leo enim Græce, Latine vero rex dicitur. Tres naturas habet, id est, cum ambulat, et iter facit per arenam odor venantium, et cauda sua operit vestigia, ut non possint eum venatores sequi.

2. Ita et Salvator noster de tribu Juda, missus a Patre operit vestigia sua, id est, deitatem, ut appareret omnibus dum... cum Patre descendens in uterum Virginis, ut salvaret, quod perierat, et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis. Et hoc ignorantes homines, dum descenderet de cœlo, et ascenderet, dicebant : *Quis est iste rex gloriæ?*

522 3. Secunda natura; dum dormierit, oculi ejus vigilant, aperti enim sunt. In Cantica Canticorum de eo dicitur : *Ego dormio, et cor meum vigilat* (*Cantic.* v, 2). Non enim dormit, neque obdormitat, qui custodit Israel.

4. Tertia; cum genuerit catulum suum, mortuum eum generat, et leæna filium custodit, donec veniat pater ejus tertia die, et insufflat in faciem ejus cum ingenti rugitu, et suscitat eum.

5. Sic omnipotens Pater suscitavit tertia die Unigenitum suum; unde per Jacob dicitur Catulus Leonis Juda.

Additio ejusdem Codicis Toletani ad caput 7 *libri* XII *Etymologiarum.*

6. Charadrius natura sua totus albus nascitur, nullam habens nigredinem; et in Deuteronomio de eo scriptum est, et interiora ejus infirma curant, quorum oculi caligant.

7. In atriis regum invenitur, et si quis infirmus est, ab eo cognoscitur si vivat aut moriatur. Si est ad mortem, avertit faciem suam, si ad vitam, aspicit ad infirmum, et infirmus ad illum.

8. Et cum volat sursum contra radios solis, et comburit infirmitatem, et spargit, et infirmus salvabitur : personam Christi gerens, qui totus est niveus, et mundus, nullam habens nigredinem, desursum a Patre veniens, et sui eum non receperunt.

9. Et a Judæis avertit faciem suam, gentes autem sua deitate aspexit, tollens infirmitatem peccatorum, et languores nostros ipse portavit, ut exaltaretur super lignum : ascendens in altum, captivam duxit captivitatem.

10. Sed dicis : Charadrius immundus est ad escam. Quomodo potest portare figuram Christi? Et serpens immundus est. Audi Joannem evangelistam : *Sicut exaltavit Moyses serpentem in deserto, ita oportet exaltari Filium hominis* (*Joan.* III, 14). Nam et filii Israel, quando aspiciebant æneum serpentem, sani efficiebantur.

523 APPENDIX XVII.

Ad lib. XII *Etymologiarum*, *c.* 7, *ex Cod. Pal.* 281.

DE SONITU AVIUM.

Aquilas clangere. Accipitres plipiare. Vultures A pulpare. Corvos crocitare. Milvos lupire, vel lugere. Olores densare. Grues gruuere. Ciconias protollare. Ausercs gliceire, vel sclingire. Pavones paupolare. Gallos cucurrire, vel cantare. Anates tegunnitare. Turtures gemere. Palumbes paucitare. Leones fremere. Tigres rancare. Pardos felire. Pantheras chaurire. Ursos uncare, vel sevire. Apros frendere. Lynces urcare. Lupos ululare. Serpentes sibilare. Elephantes barrire. Onagros mugilare. Cervos rugire. Tauros mugire. Equos hinnire. Perdices caccabare. Graculos frinculire. Noctuas cubire. Merulas frendere, vel zinziare. Turdos trucilare. Sturdos pardare. Hirundines minurrire. Passeres tiziare. Apes bovire, vel bombilare. Cicadas fritinnire.

APPENDIX XVIII.

Ad lib. XVI, *cap.* 2, *num.* 7.

Fragmentum de nitro.

Ex Cod. ms. apud Vulcanium.

Nam sicut salem littore maris fervor conficit B solis, durando in petram aquas marinas, quas major vis ventorum, vel ipsius maris fervor in littora ulteriora projecerit; ita in Nitria, ubi æstate pluviæ prolixiores tellurem infundunt, adurit sideris ardor tantus, qui ipsas pluviales per latitudinem arenarum concoquat in petram, sali quidem vel glaciei aspectu simillimam, sed nihil rigidi rigoris, nil salsi saporis habentem, quæ tamen juxta naturam salis in caumate durare, atque nubiloso aere fluere ac liquefieri solet. Hanc indigenæ sumentes servant, et ubi opus fuerit, pro lumento utuntur. Unde Judææ peccanti dicit propheta : *Si laveris te nitro, et multiplicaveris tibi herbam borith, maculata es in iniquitate tua, dicit Dominus* (*Jerem.* II, 22). Crepitat autem in aqua, quomodo calx viva, et ipsa quidem disperit, sed aquam lavationi aptam reddit.

524 APPENDIX XIX.

Ad lib. XVI *Etymologiarum cap.* 20, *num.* 9 *ex* C *Codice Vaticano* 1343.

DE CAMPANIS ET NOLIS.

De vasis fusilibus, vel etiam perductilibus, quæ simpliciter *signa* vocantur, quia eorum sonoritate quibusdam pulsibus excitata significantur horæ, quibus in domo Dei statuta celebrantur officia, de his, inquam, hoc dicendum videtur, quod eorum usus non adeo apud antiquos habitus producitur, quia nec tam multiplex apud eos conventuum assiduitas, ut modo est, habebatur. Apud alios etiam devotio sola cogebat ad statutas horas concurrere : alii pronuntiationibus publicis invitabantur, et in una solemnitate proxime futuras discebant. Apud quosdam tabulis, apud nonnullos cornibus horæ prodebantur. Vasorum autem de quibus sermo est usum primum apud Italos affirmant inventum. Unde et a Campania, quæ est Italiæ provincia, eadem vasa majora quidem *campanæ* dicuntur, minora vero, quæ a sono *tintinnabula* vocantur, *nolas* appellant ab ejusdem Campaniæ D civitate, ubi eadem vasa primo sunt commutata.

APP. XVI, n. 1. Hæc additio, sive nota charactere quidem Gothico exarata est, sed non a prima manu. Verba *per arenam* obscura sunt in Ms., ac fortasse mendosa, quæ illico sequuntur, *odor venantium.*

2. Obscurum est in Ms. *noster*, ac fortasse præstiterit legere : *Ita et Salvator leo de tribu Juda.*

3. Melius esset *in Canticis Canticorum*; sed fortasse auctor additionis scripsit ut est in ms.; nam medio ævo procedente eo fere modo tituli librorum allegabantur.

6. Non indicatur in Codice, quem ad locum hæc additio in margine in transversum exarata pertineat, sed ab hoc capite, cui adjacet, non est semovenda. In Deuteronomio de charadrio mentio fit cap. 14, v. 18. Quæ hic de ea ave narrantur, aliquatenus comprobari possunt ex Ornithologia Aldrourandi, lib. XX, c. 27, ubi Albertus, et Ælianus auctores laudantur. In Ms. Toletano scriptum est *Curadrius*, vel, ut ego magis puto, *Caradrius.* Fortasse legendum, *infirmos curant*, *quorum*, etc.

APP. XVII. De Codice Palatino 281, ex quo hæc excerpsi, vide Isidoriana, cap. 102, num. 40 et seq. Post librum vigesimum et ultimum hæc de sonitu *avium*, imo *animalium*, addita fuerant : quæ potius ad caput 7 libri XII pertinent. Conferenda hæc sunt cum iis quæ de vario sonitu animalium Isidorus explicat in lib. I Different., lit. V, num. 607, et cum Becmano, verb. *Murmur*, præter notum carmen de Philomela. De tigribus alii dicunt *rancare*, aut *raucare.*

APP. XVIII. In Vulcanii Editione ad finem capitis II lib. XVI notatur quod *in Codice* quodam ms., *ante vocabulum* APHRONITRUM *habentur hæc : Nam sicut salem*, etc. Quæ a nobis prætermittenda non fuerunt.

APPENDIX XX.

Ad lib. XVI *Etymologiarum cap.* 25, *n.* 11.

FRAGMENTUM SANCTI ISIDORI DE PONDERIBUS.

Ex. ms. Codice apud Bignæum.

Talentum est pondo LXIII, quod faciunt LXXX libræ Atticæ. Mina est libra una, et semiuncia. Talentum minas habet LX. Mina Græce, Latine *mna* dicitur. Drachma habet scrupula III, didrachma drachmæ duæ ; unde *mina,* quomodo in libro Hebraicarum quæstionum semuncia scribitur. Stater enim, ut quidam affirmant, unciam unam, id est, aureos sex, ut alii putant, tres. In Evangelio nomen duorum didrachmæ stater datur. Secel, cum Latina lingua corrupte siclus dicitur, ut in Quæstionibus supradictis indicatur, unciæ pondus habet, ut alibi scriptum reperi, scrupula sex, quod et ipse arbitror : nam siclus ipse de secle de propinquitate ponderis, quasi sicilicus sonat. Obolus enim scrupulum dimidium, quod facit siliquas tres. In Ezechiele siclus XX obolos habet.

A 525 APPENDIX XXI.

Ad libr. XVI *Etymologiarum, cap.* 26, *num.* 17.

FRAGMENTUM DE MENSURIS.

Ex ms. Codice apud Bignæum.

Corus modii XXX. Batus amphora una, id est, modii tres. Cadus Græca amphora est. Ephi id mensuræ habet in aridis, quod in liquidis batus; metreta una, ut quidam dicunt, habet sextarios centum. Mensura Græce *metron* dicitur, unde et *metreta* appellatur. Notandum vero, quod mensura Hebræum nomen est. In Isaia Ægyptiorum mensuræ, quæ tres faciunt modios, x sata idem sunt quod ephi, id est, modii tres. Gomor mensura est Attica, habens, ut quidam opinantur, concios tres, id est, sextarios XII, XIII. Gomor dicunt paulo minus a sextariis v, quod etiam ipse sequor, eo quod sit decima pars ephi. Gomor quidam putant modios III in sextarios est liquide inspici. Cotyla mina est in Ezechiele : *Decem,* inquit,
B *cotylæ sunt gomor.*

APP. XIX. Hæc, quæ de campanis in Codice Vaticano 1343 reperi, adjicienda hic censui, ut de ratione convocandi olim fideles ad ecclesiam nonnulla hinc notitia eruatur ; quo in argumento explicando recentiores multi versati sunt.

APP. XX. Hoc fragmentum Bignæus protulit initio Editionis suæ ex ms. Codice monasterii sancti Dionysii, uti etiam fragmentum appendicis sequentis quæ tamen Isidori esse, ut titulus indicat, non credo.

APP. XXI. Corrupta sunt hæc duo fragmenta, et omnino reformanda ex Isidori doctrina cit. lib. XVI, ut de mensuris et ponderibus vera sententia possit colligi. Bignæus ita ea produxit ut a nobis edita sunt.

AD ETYMOLOGIAS VARIÆ LECTIONES

Ex multis veteribus exemplaribus mss. et editis selectæ, intermistis brevioribus nonnullis fragmentis nondum editis.

Ingentem variantium lectionum silvam cum ex antiquissimis Codicibus mss. prope innumeris et veteribus primis editionibus collectam jam in promptu haberem, satis visum fuit ; ne opus in immensum cresceret, eas tantum seligere quæ majori in pretio haberi possint, cæteris prætermissis, quæ aliquando fortasse utiles sint futuræ iis qui, earum exemplar nacti, Etymologias sancti Isidori seorsum a reliquis ejus operibus plenius illustrare voluerint. In iis vero variis lectionibus indicandis eum ordinem tenebo, ut textum meæ Editionis, quæ cum Grialiana fere consentit, præmittam ; tunc discrepantiam ex aliis, tacito plerumque nomine, annotabo. Inter exemplaria autem quæ collata sunt peculiarem locum obtinent Editio princeps Etymologiarum sine loco, et anno, Editio Veneta anni 1483, Editio Vulcanii, cui Editiones Bignæi, Breulii et Gothofredi concinunt, duo Codices mss. archivii Vaticani, Codex Excellentissimæ familiæ Albaniæ, duo Codices Cæsenates Malatestii, Codex Lucanus, Codex Florentinus sancti Marci, Codex Mutinensis a libro tertio, duo Codices Gothici Toletani, plures alii Vaticani, ut Vat. 624, Palat. 281, 282, 283, Ottob. 336, 343, 345, 352, 404, 427, 477, Urb. 100, 479 Regiovat. 102, 1953, etc.

LIBER I.

CAP. I. Num. 1, qui discit. al., *quod discit ;* al., *qui didicit.* N. 2, consistat. Al., *constat.* N. 3, voluerunt. Al., *dixerunt.* Ibid., disciplinam vero esse. Al., *disciplina vero est.*

CAP. II. Num. 2, *causas et divisiones.* Al.. *casus et divisiones.* Ibid., mensuras dimensionesque. Al., *mensuras terræ dimensionesque.* Atque ita legitur ex correctione veteri in Cod. Palat. 281.

CAP. III. N. 1, *sequuntur ; quorum.* Al., secuti *sunt; quarum.* Ibid., verba... introducunt. Alii omittunt hæc. Num. 2, contineri. Al., *retineri.* N. 3, quod in legendo. Al. om., *in.* N. 4, inde apud. Al., *idem apud.* N. 5, sacerdotes dicunt. Alii omittunt *dicunt.* N. 6, hinc est. Alii præmittunt, *Phœnices dicti a rubro mari quod profluit in Syriam, qui Sidonem urbem ibi* *condiderunt. Hinc est.* Ibid., capita scribuntur. Al., *c. describuntur.* N. 8, mortem significat. Al. om., *mortem.* Ibid., quidam sic ait. Al. om., *sic ait.* N. 9, angelo. Al., *per angelum.* Ibid., per mediam. Al. per
C medium. Ibid., in frontes. Al., *in fronte,* al. *in frontibus.* N. 10, apud eos. Al., *apud Græcos.* Ibid., scribunt. Al., *scribitur.* Ibid., vocantur. Al., *vocatur.*

CAP. IV. N. 1, proprie. Al., *proprio cognomine.* N, 2, multi eis utuntur, etc. Al., *multi eas in communi utuntur, ut est scribere, et legere.* Ibid., rationem noverunt. Al., *r. sciunt.* Ita Cod. Taurin. in Catalogo Codd. mss., t. II, pag. 12. N. 3, varie. Al., *vocis* N. 4, sonum. Mutæ Al., *sonum, ut* f, l, m, *et cæteræ Mutæ.* Ibid., sonabit. Vocales. Al., *sonabit, ut* b. c, d, *et cæteræ.* Et mutæ, etc. Al., *et mutas a veteribus sonas, et semisonas, et insonas dictas.* Ita sæpe occurrit in Mss. Isidori infinitivus sine verbo a quo regatur. N. 5, autem apud. Al., *autem* i, *et* v, *apud.* N. 6, modo vocales. Al., *vocales sunt, modo.* Ibid., Juno, vanus. Al., *Juno, vates;* al., *Janus vates.* N.
D 7, quotiescunque inter. Al., *quotiescunque in metro inter.* N. 8, alicubi nec consonans est. Al., *alicubi nec vocalis, nec consonans est.* Ibid., digamma, Al., *digammon.* Ibid., duplex gamma. Al., *duplicem gammam.* N. 9, dicuntur quia. Al., *d. propterea quia.* N. 10, ut sunt semivocales. Al., *ut sunt consonantes.* Ibid., ut sunt mutæ. Al., *ut sunt consonantes.* Alii addunt, *ut sunt mutæ. Et sunt* a b c d e f g h i l m n o p r s t, *et* v. N. 11, elatus cui Al., *elevatus, cujus.* N. 13, resonant. Al., *sonant.* Ibid., supervacua. Al., *superflua.* Num. 14, tempus. Al., *tempora.* Ibid., vocatur. Al., *est vocata.* N. 15, *v* scribebant. Al., i *scribebant.* Al., h, *et* a *scribebant.* N. 16, nomen quomodo. Al., *n. quo.* Ibid., habeatur. A quibusdam. Al., *habeatur. Potestatem autem natura dedit voluntas ordinem. A quibusdam.* Ibid., ordo adjicitur. Al., *ordo dicitur.* Ibid., prima est litterarum. Al., *prior est littera.* N. 17, quarum uni. Al., *q. unius.* Ibid., tenuis virgula. Al., *tenuis figura.* Ibid., ordinem dedit. Al., *dedit or-*

dinem, et apicem. N. 18, pro eo quod. Al., *propter quod.* Ibid., figura... scribitur. Alii hæc omittunt.

Cap. v. Num. 1, loquendi. Al., *loquendi scribendique,* Ibid., litterarum. Al., *artium.* Ibid., inventa est. Al., *inventa primum est.* Ibid., didicerunt. Al., *didicerant.* N. 4, triginta dinumerantur. Al., *t. partes d.;* al., XXVIII; al., *viginti septem;* al., XXIX *partes d.* Ibid., notæ. Al., om. Ibid., vitia. Al., *cætera vitia.*

Cap. vi. Num. 1, nomen. Al., *id est, nomen.* Ibid., revertuntur. Al., *referuntur.* N. 2, in complexum. Gothici et alii, *in complexu.*

Cap. vii. N. 1, dictum quasi. Al., *dictum est quasi.* Atque ista sæpe verbum substantivum in nonnullis exemplaribus omittitur, in aliis exprimitur. Ibid., quod. Al., *eo quod.* Hæc quoque varietas similiter passim occurrit. N. 2, quasi accidens. Al., *quasi accedens.* Ibid., superadjiciatur. Al., *superadditur.* N. 4, quia. Al., *quæ,* et sic in seqq. N. 6, species... homo. Al., omittunt hæc. N. 9, minuunt sensum. Al., *minuuntur sensu.* Ibid., scholasticulus Al., addunt *a scholastica.* N. 11, Callisto, Al., *Calypso.* N. 13, Menandros. Al., om. Ibid., apud nos; al., *apud latinos.* N. 14, plurinomina. Al., *plurinomia.* N. 15, uninomina. Al., *uninomia.* Ibid., sit.. significatio. Alii omittunt hæc; al., *sint significationes plurimæ.* N. 17, aliqualiter. Al., *qualiter;* al., *aliter;* al., *æqualiter.* N. 20, Æneades. Al., *Æneius.* N. 21, a possessione. Al., *a possessione dicuntur.* N. 22, adjicis. Al., *adjice.* N. 23, ab actu descendunt. Al., om. Ibid., dux, rex. Al. om. Ibid., gentis. Al., *gentilia.* N. 24, patria. Al., *patriæ.* Ibid., suburbanus. Cod. Albanius add.: *Temporis, quæ tempus ostendunt, ut dies, mensis, annus, diurnus, nocturnus.* N. 25, participalia. Al., *participialia.* Ibid., prudens. Al. om. N. 26, verbis similia. Al., *verbi similia.* Ibid., quia casum. Al., *quia comparationem;* al., *quia declinationem.* N. 27, alterum præfert. Al., *alterum alteri præfert.* Ibid., plus enim novit. Al., *p. e. n. hic;* Al.. *plus enim doctior novit.* Et ita varia lectio, seu correctio in Palat. 281. Ibid., plus enim scit. Al., *plus enim novit.* N. 28, cætera non sunt. Al., *cætera nomina non sunt.* Ibid., communicat. Al., *significat.* N. 29, *cui.* Al., *cujus.* Ibid., incerti sexus. Al., *incerti generis;* al., *incertus sexus.* Ibid., sensus tantum. Al., *sensus tamen,* Ibid., et omni. Al., om. N. 30. singularia, vel pluralia. Al., *singula,* vel *plura,* N. 31, quia per eum genus. Al., *quia per genus eum.* Ibid., vel quod rem. Al., *vel quam rem.* N. 32, dare demonstramus. Al., *d. alicui d.* N. 33, quia per. Al., *eo quod per.* Ib., diptota. Al., *biptota.*

Cap. viii. Num. 1, sic varietas. Al., *sicque veritas;* al., *sicque varietas.* Ibid., ornatum. Al., *ornatum sermonem.* Ibid., inducit. Al., *producit.* N. 2, aut infinita. Al. add. *aut minus, quam finita.* N. 3, demonstrantis. Al., *demonstrationis.* N. 4, arctantur. Al. *coarctantur.* Ibid., jungitur. Al., *conjungitur.* N. 5, primigenia. Al., *primogenia.*

Cap. ix. N. 1, nam scribo, etc. Al., *nam scribo personæ factum est. Item scribo personæ factum indicat sed ejus a quo patitur.* N. 2, præteritum, præsens. Al., *præteritum instans.* Ibid., et genera. Al., *et tempora.* N. 3, agamus. Alii addunt: *Perfecta forma dicitur a perficiendo, ut lego; tunc enim dicendum est, quando in præsenti tempore legimus.* Ibid. volo. Al., *cogito.* Ibid., inchoantis indicio. Al., *i. judicio.* N. 4, significationem indicantis. Al., *s. indicandi.* Ibid., imperantis. Al., *imperandi.* N. 5, in Gothicis, *indigeo,* et *egeo* cum accusativo *eget personam,* etc. N. 7, parit activum. Al., *paritur activum.* Ibid., non sonant Latine. Al., *n. s. Latina.* In nonnullis adjiciuntur quidam tituli. *De generibus. Genera verborum,* etc. *De communibus. Communia,* etc. *De deponentibus. Deponentia,* etc.

A Cap. xi. N. 1, *capiat partes.* Al., *c. partem.* Ibid., ab utroque. Al., *ab utrisque.*

Cap. xii. N. 1, copulatione sermonum. Al., *copulatione verborum.* N. 2, que homini. Alii addunt *que Deo.* N. 3, saltem illud. Antiquissimus gothicus Toletanus, *vel illud;* quod fortasse verum est. Ibid., ponuntur. Al., *præponuntur.* Ibid., et subjunguntur. Alii omittunt. N. 4, causa est. Alii omittunt. Ibid., an ferro? Al., *aut ferro; itaque veneno occidam.*

Cap. xiv. N. 1, ab exsultante. Al., *ab exsultatione.* Ibid., vah. Al., *eya;* al., *va.* Ibid., hem. Al., *he.* Post hoc cap. in Gothicis est aliud. *De litteris apud grammaticos. Quod sint articulatæ vocis. Et dicta littera... iteretur.* Ut supra, cap. 3, n. 3, nisi quod ibi sermo est in plurali de litteris, et dicitur *præstent* pro *præbeant,* aut *præbeat.*

Cap. xvi. N. 1, complexio. Al., *comprehensio.* Ibid., dicimus. Al., *dici.* N. 2, quia nunquam. Al., *quia semper producuntur, et nunquam.* Ibid., binæ vocales.
B Al., *binæ voces.* N. 3, esse scimus. In Gothicis deest verbum *scimus,* ut sæpe alias. Ibid., aptissimas. Al., *apertissimas.*

Cap. xvii. N. 1, insistunt. Al. *consistunt.* Ibid., reliquæ. Al., *reliqui.* N. 2, frequentabatur. Alii addunt: *Sive ab igne appellatur, qui Græce* πῦρ *dicitur, quia veluti ignis celeriter labitur.* Ibid., tibiis canebant. Al., *tubis.* Gothici, *tibias canebant.* N. 4, invectiones. Al., *inventiones;* al., *intentiones.* Ibid., aut livoris. Al., *aliquo modo languoris.* N. 7, pes dicatus. Al., *pes magis dicatus.* Alii pro verbis *anapæstus... dicatus est,* sic referunt: *Anapæstus Græce dicitur repercussus. Græci enim* anapæstin *repercussionem dicunt; qui ideo dicitur repercussus, eo quod repercutiatur a dactylo. Est enim illi contrarius.* Al., *anapæstus dictus a repercussione, a contrarietate appellatus, quia remissionibus,* etc. N. 10, habent. Al., *habeant.* N. 11, Bacchica. Al., *Bacchia,* quod fortasse melius est, atque ita Julianus Toletanus excripsit. Ibid., celebrabantur. Al., *celebrabant.* N. 12, quia contrarius, vel iteratus. Al., om., *contrarius vel;* al. om., *vel iteratus;* al., *tractus* pro *iteratus.* N. 14, diiambus dictus. Multi, *d. dicti.* N. 17, correptas. Al., *breves.* N. 18, ab inventore. Al., *a Pæne poeta suo.* Ibid., constant... constituta. Alii hæc omittunt. N. 19, alii addunt: *Quatuor ex divisione sua nomina acceperunt, et ideo epitriti.* N. 20, pedes. Et dictæ. Al., *pedes; dicti.* Ibid., quædam declinationes. Al., *quædam conjugationes.* N. 21, positio. Al., *depositio.* Ibid., ponantur. Al., *deponantur.* Ibid., colliguntur. Alii addunt: *Ut duo a duo.* Ibid., cæduntur. Alii addunt: *Ut quatuor a quatuor.* N. 22, ex his unus. Al., *ex his unum.* Ibid., superat. Al. add.: *Dimidietate numeri, ut tria ad duo.* Ibid., unum minus. Al., *unus minus.* Ibid., sescum. Al., *sescuplum.* Ibid., dimidium dicitur. Al., *dupli dicitur.* Ibid., et ejus. Al. om., *et.* Ibid., vel epitritum. Al., *vel per epitritum;*
D al. add.: *Vel epitritum longa est syllaba temporum non minus decem. Brevis non minus uno longa tota sic est brevis.* N. 23, in æqua. Al., *in æquales.* Ibid., æstas. Nonnulli addunt *æqua;* et sic post *fuga,* et deinceps; et infra post *meta dupla,* etc. In aliis pro exemplis sunt figuræ brevium, et longarum; figura longæ est aut *i* jacens, aut *i* rectum. N. 25, unus... adest. Lucanus Codex id omittit. N. 27, triplus unus. Alii addunt: *Unus vero tantum est, quia tripla partitione dividitur.* Ibid., epitriti quatuor. Gothici add. *quatuor. Unus vero tantum est, qui tripla partitione dividitur, quæ est maxima, atque ideo minimis* (forte *minime*) *metris adest.* Cæsenas Codex antiquissimus: *Epitriti* IIII. *Fiunt* XXVIII. N. 28, protenditur... procedit. Al., *protenduntur... procedunt.* Ibid., breves ut. Al., *b. ponuntur, ut.* Ibid., synaloepham. Al., *episynaloepham.* N. 29, geminum jacens. Al., *geminatum j.;* al., *geminam jacentem.*

CAP. XVIII. N. 1. ex Græco nomen accepit. Al., omittunt hæc. N. 4, ut ars. In Pal. 281 varia lectio, *ut res*. Ibid., ut Romanus. Al., *ut Metellus*. Ibid., et ultimam brevem. Al., *et obliquam brevem*. N. 5, trisyllaborum retinentur. Al., trisyllabarum retinetur. Ib., est, ut armipotens, omnipotens. Al., *est, ut malesanus; al., est, ut malesanus, ut armipotens*. N. 6, producta me. Al., *producta*. Ibid., conjunctio est. Al., *conjunctionem significat* : Al., *in conjunctionem transit*.

CAP. XIX. N. 2, a summo sinistræ in dexteram. Al., *a summo dexteræ in sinistram*. N. 6, connectit. Al., *conjungit*. Ib., versui. Al., *verui*; al., *verbi*. N. 7, versui. Al., *verui*. N. 8, ultima vocalis. Al., *ultimas vocales*. N. 11, si conjungas has, facis. Al., *si jungas has, fecisti*.

CAP. XX. N. 2, prima positura. Al., *prima positu- ris*. N. 3, enim in initio. Al., *enim initio*. Ibid., pars sensus est., Al., *pars sensui est*. Ibid., respirare oportet. Al., *respiramus*. Ibid., ad imam. Al., *ad unam*. N. 4, puncto notamus. Al., *punctum n.*; al., *punctum*. Ibid., fit colon. Al., *fit cola*. N. 5, separavit. Al., *separat*. N. 6, quia... facta est. Al., om.

CAP. XXI. N. 1, scripturarum notæ. Al., *sententiarum notæ*. Ibid., ad demonstrandum. Al., *ad demonstrandam*. N. 2, omissa sunt. Al., *amissa sunt*. Ibid. asteriscus est. Al., *asteriscus (stellula) est*. N. 4, appunctus. Al., *punctus*; al., *punctatus*; al., *appunctatus*. Ibid. necne. Al., *necne apponi*. Toletanus antiquissimus: *Necne apponi falsitate notatum est*. N. 5, sed diversis. Al., *et diversis*. N. 7, hac proprie. Gothici *hanc*, vel *hunc*, ut alibi *utor* cum accusativo. N. 9, sicut ille. Al., *sicut illa*. N. 10, quæstio dura. Al., *quæstio dubia*. Ibid. solvi non potest. Al., *solvi non potuit*; al., *solvi non poterit*; al., *solvi potuit*. N. 11, sic et in. Al., *sicut et in*. N. 14, apposuit. Al., *posuit*. N. 15, aut permutaverat. Al. om. N. 17, aversa quoties. Al., *versa obelismene quoties*. N. 18, aversa cum obelo. Al., *adversa cum obelo*. N. 20, quoque esse. Al. om. N. 23, Phi et Rho, id est, Φροντις. Al., *Phictro, id est fortis*, vel *frontes*. N. 24, omnino est. Al., *omnino non est*. N. 26, nota. Al. om. N. 27, nota ad. Al., *Nota, quæ ad*. N. 28, fiunt et aliæ librorum notulæ. Al., *fuerunt et a. l. notæ*.

CAP XXII. N. 1, pro concione. Al., *pro contentione*. Al., *per contentionem*. Al. om., *proconcione*. Ibid., in judiciis. Al., *apud judices*. N. 2, Vipsanius. Al., *Vipsannius*; al., *Tertius Persanius*. Ibid., Philargius. Al., *Philargyrus*. Ibid. Mæcenatis, alius alias. Al., *Mæcenatis alias*, omisso *alius*.

CAP. XXIII. N. 1, celeris, breviorque. Al., *celeris brevisque*; al., *celebris brevior*. Ibid., per *b* et *f*. Al., *per* b. *et per* f, et ita infra. Ibid., per supinam III litteram. Plerique *per supinam litteram*. Alter e duobus Gothicis Toletanis, *per supinam a litteram*. Ottob. 427, *me litteram*, sed supra, eadem manu, III *litteram*, satis clare. Ibid., verso capite. Al., *averso capite*. N. 2, plurimæ... inveniuntur. Al., *plurimas..... invenimus*. Per has. Al., *per hæc*. Ibid., in legibus litteras. Al., *in apicibus litterarum*. Ibid., demonstrent. Al., *demonstrarunt*.

CAP. XXIV. N. 1, bello cecidissent. Al., *in bello occisi sunt*, aut *essent*. Ibid. *t* nota. Al., *tau nota*. Ibid., in capite versiculi. Al., *incipiente versiculo*. Ibid., posita. Al. om. Ibid., Θ vero. Al., *theta vero*. N. 2, impuritiam. Al., *in pueritia*; al., *impueritiam*; al., *pueritiam*; al., *peritias*; al., *imperitiam*. Ibid., lambda littera. Al. om., *littera*.

CAP. XXV. N. 1, Scriptura. Al., *in scripturis*. Ibid., mutuo. Al., *mutue*. Ibid., ususiis litteris. Al., *in his litteris*, omisso *usus*. N. 2, incidunt. Al., *accidunt*. Ibid., scribi ad alterutrum oportet. Al., *scribi alterutrum oporteat*. Ibid., ergo. Al., om. Ibid., scribebant. Al., *scribunt*.

CAP. XXVI. N. 1, consentiat. Multi optimi, *consentit*. N. 2, quasi in choro, etc. Fere omnes Codd. in his versibus referendis dissentiunt. Adverbium

A *datatim* in multis reperitur, in nonnullis ex correctione Ibid., quasi. Al. *quæ*. Ibid., alii adnutat. Al. *alii nutat*. Al., *alium admittit*; al., *alii innuit*; al. *alii annuit*; *alii* al. *adnotat*; al., *alii adnictat*. Ibid., alibi manus. Al., *alibi manibus*, seu *manu*. Ibid., annulum spectandum. Al., *annulum exspectandum*; al., *aspectandum*. Ibid., et a labris. Al. om. *et*. Ib., Salomon. Al. *Salomon ait*.

CAP. XXVII. N. 1, est conjunctio. Al., *est conjunctiva*. N. 2, aspiratur in capite. Al., *aspirationem habet in capite*. N. 3, sicut, ad. Al., om. ibid, apud pro ad. Al., *ad pro apud*. N. 4, pro Pirrho dicimus Birrhum. Ita legitur in nonnullis exemplaribus Grialii; in aliis : *Pro Birro dicimus Pirrum*. Scribendum videtur : *Pro Pyrrho dicimus Birrhum*, vel, ut edidi, *pro pirrho dicimus birrhum*. Vide Facciolatum, v. *Birrus*, *Byrrhus* et *Burrus*, quod est a Græco πυρρός, Alii corrigunt :

B *Pro burro dicimus pyrrum*. Ibid. porro inter *c*, et *q*. Al. om., *inter*. N. 5, per *e*. Al., *per* e *solam* Ibid. est scribendus. Al. om. N. 6, quia non..... est factum. Al., *quia ab aqua est nomen factum*. Quod mendosum videtur. N. 9, quia a forma vocatur. Ita Grialius in nonnullis exemplaribus cum Vulcanio. In aliis, *quia a formo, id est, calido; calor enim sanguinis efficit pulchritudinem*. Mss. variant : Al., *quod a forma vocatur*: al., *quia forma vocatur, sive etiam a formo, id est calido; color enim*, etc. Ibid. facit generatus. Al., *facit agnatus*. Num. 10, nota. Al. *littera*. Ibid., humus. Al., add. *humus, humilitas*. N. 11, Troiia, Maiia. In nonnullis Mss. scribitur unum tantum *I* majus ut *Troia*, *Maia*. Ibid pro dupla. Al., *pro duplici*. N. 13, omnia..... sunt scribenda. Al. om. N. 14, cui contraria. Goth., *cujus e contrario*. Ibid nomen assumpsit. Al., *sumit nomen*. N. 15, tradidit, Cæsarem. Cod. Lucanus, *tradidit ad Cæ-*

C *sarem*; quod notandum. N. 16, per unum. Al., *per unam* l. Per duo *ll*. Al., *per duas* ll. N. 17, aut ossum. Al., *aut ossa*. N. 19, per *e*. Al., *per* e *solam*. N. 20, præponitur. Al., *ponitur*. Ibid., sequitur. Al., *subsequitur*. N. 21, cum *a* Al., *per* æ. Ibidem, sine *a*. Al., *per* e. N. 23, communionem. Al., *communem*. N. 24, sedum. Al., *sed sedum*. N. 25, tamtus. In medio *m*. Al., *tantus..... in medio* n. Sed repugnat subjuncta ratio. N. 26, cum *a*. Al., *per* æ. Ibid., sine *a* Al., *per* e. N. 28, sicut militia. Al., *sic militia*. N. 29. supra sicilicos. Al., *supra sicilicum*.

CAP. XXVIII. N. 1, ut incerta. Gothici, quibus Lucanus, ut alibi sæpe concinit, *et incerta*. N. 2, si quidem. Lucanus Cod., *si quid*, quod verum videtur Ibid., casu. Al., *casus*. N. 4, id esse. Al., *idem esse*. Pistrilla. Al., *pistrella*. Apud Grialium mendum erat *pristinum* pro *pistrinum*. Ibid., ex positione... colligere. Al., *Expositione, id est, primitiva decli-*

D *natione, et ex diminutione genus colligere*; al. : *id est, primitivo declinationem, et*, etc.

CAP. XXIX. N. 1, exemplo proposito. Grialius ita in quibusdam exemplaribus edidit, in aliis omisit *exemplo proposito*. Al., habent *posito* pro *proposito*. Ibid., quia fluendo crevit. Al., *quod fluit, crevit*, N. 3, reges a recte agendo. Hic quoque variant exemplaria Grialii; nam alia ita habent, alia addunt : *Reges a regendo, id est, a recte agendo*. Mss. nonnulli : *Reges a regendo, et recte agendo*; alii : *Reges recte agendo*. Ib., a lavando lutum. Al., *a lavando lotus*. N. 4, graculus. Al., *garrulus*. Ib., in Latinum. Al., *in Latino*. Ib., Græce. Al., om. N. 5, ex diversarum. Al., *de d*. Ib., nomina incognita. Al. *n. et incognita*.

CAP. XXX. N. 1, ad verbum. Al., *adverbium*. Ibid., de qua requiritur. Al., *de cujus requiritur*; al., *de cujus re quæritur*; al., *de cujus qualitate requiritur*. N. 2, item : Latus. Al., *item Virgilius Latus*.

Cap. xxxi. N. 1. Inter regem sit. Al., *inter regem intersit.* Ibid., sit utrumque. Al., *sit inter utrumque.* Ibid., sic et cætera. Al. om.

Cap. xxxii. N. 1, vel sono. Al., *vel numero.* Ibid., facta Romanorum cum suis opibus. Al., *facta Romanis subdita cum opibus suis.* Nonnulli, *cum suis operibus.* N. 2, item quando. Al., *iterum q.* N. 3, aspirationibus. Al., *adnuntiationibus.* N. 4, in aliam syllabam. Al., *in alia syllaba.* N. 5, metacismos. Al., *motacismos;* al., *miotacismos.* N. 6, sed et hoc. Al., *sed hoc.* N. 7, duplicatur sonus, ut Troiia, Maiia. Al., *duplicatur, ut Troia, Maia.* N. 8, si... pronuntientur. Al., *quoties... pronuntiantur.* Ibid., quod contra est. Al., *quod contrarium est.* N. 9, mater terra. Al., *mater terra est;* al. *matertera.*

Cap. xxxiii. N. 1, dare veniam. Al., *date veniam.* N. 2, a cilicibus. Al., *a civibus cilicibus.* Ibid., apud alios. Al., *apud Italos.* Ibid., inconsequenter. Al., *inconvenienterque.* N. 4, aut per partes. In Grialio mendum, *aut per per partes.* Ibid., per accidentia. Al. add. *p. a, partium orationis.* Ibid., orationis fit. Al. om., *fit.* Ibid., accidunt. Gothici, *acciduntur.* Ibid., partibus ut. Al., *p. orationis, ut,* Ibid., figuras. Al., *figuram.* N. 5, Lucilius. Al., *Lucius.* Ibid., debet... studet. Al., *debent... student.*

Cap. xxxiv. N. 1, cacephaton. Al., *cacephaton, pleonasmos...* N. 2, ut si... in ignoscere. Al om. hæc. N. 3, ut si... inter homines. Al., om. hæc. N. 5, Dorica castra. Al., *Dorica castra videre. Virgil.* Ibid., fit. Al., *fuit.* Ibid., finierat. Al. add. : *f. Sed et si alio modo quolibet incomposita dictio proferatur, cacephaton dicitur.* N. 6, ut Hactenus. Al., *ut in Virgilio : Hactenus.* N. 7, dum non sit. Al., *cum non sit.* Sic alibi *dum* et *quum* in Mss. variant. Ibid., non mori. Alii addunt : « n. m. Et in Isaia, *Aure audistis,* Et apud Joannem : *Quod vidimus oculis nostris.* Dum non aliter videmus, nisi oculis. Et *Locutus sum lingua mea.* » Num. 9, idem loquium. Al., *idem eloquium iteratum.* N. 10, erat. Lucanus addit : *erat. His adjiciuntur hypallage, onesis, anacolaton, id est, incomparabilis, pathos, id est, passio, ecphonesis prima exclamatio ; energia, id est, exclamatio erat.* Cod. Florent. sancti Marci om. *pathos, id est, passio,* et add. *exclamatio* secunda *erat.* N. 11, humilitas, etc. Al., *humilitas, rei magnæ enuntiatio vilis, ut.* Ibid., vasto. Al. add. *Virgilius.* Ita etiam in aliis exemplis. N. 13, amphibolia. Al., *amphibologia.* Ibid., fit aut per casum. Al. om. *aut.* Ibid., in ipso. Al., *in illo.* N. 14, fit et per. Al., *fit et amphibologia per.* Ibid., distinctionem. Al., *definitionem.* N. 15, verbum. Deprecatur. Al., *verbum, ut Deprecatur;* al., *verbum, ut si quis dicat, Criminatur.* Ibid., calumniatur Cicero. Al., *vadatur Cicero.* Ibid., nec ostenditur... calumniati. Al. : « Nec addat quem, vel a quo. Cato enim philosophus aliorum crimina reprehendebat. Cicero defensor causarum erat ; vades enim dicuntur, qui legaliter causas agunt. Sed in hac ambiguitate non ostendit quem criminetur Cato, pro quo agat Cicero. Vadat enim, id est, causam agit, et non dicit cujus. » Alii nobiscum faciunt, sed paulo aliter : *Utrum ipsi alios, an ipsi ab aliis deprecati sint,* etc. N. 16, per homonymia, quando. Al., *per homonyma, quo.*

Cap. xxxv. N. 1, Latine. Al., *Latina.* Ibid., qui fit. Al., *quæ fit.* N. 2, verbi. Al. add, *v. dictionis, litteræ, aut syllabæ.* Ibid., et tetulit pro tulit. Al. om. Ibid., ut reliquias... imperator. Al. om. ; al. add. : *Et maneant in religione nepotes, pro religione.* N. 3, ut magis pro mage. Al., *ut admittier pro admitti.* N. 4, productio. al., præjunctio. Ibid., ut... debeat, al. add. *facto profugus. Virgilius. Et : Exercet Diana choros.* Ibid., aquosus Orion. Al., *ut cum dicimus Orion;* al. om. *aquosus Orion;* al. add. *urbemque Fidenam.* Ibid., producte dici. Al., *produci.* Ibid., discissio unius. Al. om. *unius.* Ibid., Albai, longai. Alii exempla afferunt in *pictai, aulai.* N. 5, ut Phaeton, etc. In aliis exempl. sunt *janua pro janua, genua pro genua, parjete pro pariete.* Ibid., adjunctarum. Al. *adjuncta;* al., *juncta.* N. 6, apud Grialium mendum erat *collisio vacalium.* Ibid. et terris. Alii add. *jactatus et alto.* Ibid., contrapositio. Al., *prima positio.* Ibid., pro alia littera. Al. om. Sic etiam alii omittunt exempla *Olli, Evandre,* etc. N. 7, lexin. Al., *figuras.* Ibid., metaplasmus est. Al., *metaplasmum esse;* al. *metaplasmum esse dicunt.* Ibid., ratione fit. Al. *oratione fit.* Ibid., phrasin. Al., *schema.* Ibid., ratione vitiosa. Al., *oratione v.*

Cap. xxxvi. N. 1, ornatum. Al., *ornamentum.* Ibid., dum multa sint. Al., *cum m. sint;* al., *dum m. sunt.* Alii : *Sententiis per utriusque dictionis formas et fastidium auferunt, et eloquium ornant. Sunt autem apud grammaticos istæ species.* N. 2, sequi debent. Al., *sequi dicunt.* Ibid., ornamento. Al., *ornamento carminis.* Ibid., et postea. Al., *et post.* Ib., inde. Al., *et deinde.* N. 3, œnophoris. Al., *œnophori.* N. 5, expleta. Al., *expletur;* al., *finita.* Ibid., Castaneæ molles. Al., om. Ibid., supra... lactis. Al., om. N. 6, partibus. Al., *partibus orationis.* N. 13, quodam ambitu. Al., om. Ibid., nubila. Al., *nebula.* N. 14. Sed hoc bene. Multi Mss.. *sed bene hoc ;* al., *sed bene hæc.* Ib., nunc in medio...dumis. Multi hæc omittunt. N. 15, tollentemve manu. Al., *tollentemque manus.* Sic alii apud Virgilium legunt. N. 17, ad nihilum. Al., *in nihilum.* N. 18, illud. Al., *illud : Desuper.*

Cap. xxxvii. N. 1, Latine modi. Al., *Latine vel mores, vel modi.* Ibid., tradenda. Al., *tradendo;* al., *tradendos.* N. 2, sicut cum. Al. om. *cum.* Ibid., posita. Al. om. N. 3, petiverit. Al., *petivit.* N. 6, hæc eo a. Al., *hæc et a.* Ibid., largitur. Al., *largitur aliud* Ibid., et : Nunc. Al., *et : Centaurus. Nunc.* Ibid. tantum. Gothici, *tantumdem.* N. 7, a præcedente indicans, quod sequitur. Inque. Al., *a præcedente quod sequitur, ut : Inque.* N. 8, proximitatem. Al., *proximitate.* N. 9, commistam, etc. Prima editio : *Mistam Vulcanus committit ad astra favillam.* N. 12, nomen, præponitur. Al., *nomen positum : proponitur.* Ibid., vel ostendimus. Al., *vel offendimus ;* al. om. N. 13, sed species pars est, genus autem totum. Al., sed species est genus suum totum; al., om. N. 15, per membra soporem. Gothici omittunt. Ibid., evitat. Al., *devitat.* N. 16, ordine. Al. om. Ibid., synchesis. Ita Grialius et plerique. Al., *synthesis ;* al., *synchrisis.* Sed melius est *synchisis,* ut n. 20 reposui. N. 17, Hysteron proteron. Al., *proteron, vel hysterologia.* N. 18, sententiam. Al., *sententiam nostram.* Ibid., est enim... Achatem. Al., om. N. 20, dii, quibus imperium hoc steterat. Unde. Al.. *dii. Unde,* omissis aliis. N. 21, quibus indicatur. Al., *quæ indicantur.* N. 22, Punici, vel tria bella Punica significantur. Al., *Punici significantur, vel tria bella Punica.* N. 23, enuntiatur. Al., *dicendum.* N. 24, per nimiam. Al., *propter nimiam.* Ibid., et Manes, etc. Al., *et Manes, id est, mites, cum sint immites; et modesti, cum sint terribiles et immanes.* N. 25, significat. Al., *vocat.* N. 26, allegoriæ vis gemina est. Al., *allegoria bis geminata est.* Ibid., sub re alia. Al., *sub res alias.* Ibid., sensus obscurus... adumbratus. Al., *sensu obscurum... adumbrat.* Alii post *adumbratus* addunt : *Ut : Quædam filia mater matris, et mater filiarum filiæ suæ.* N. 27, uti cum interrogantibus respondetur. Al., *vetuti c. i. nobis r.* Ibid., fortuna. Al. om. N. 28, prior lupus. Al., *lupus prius.* Ib., istud., Al., *illud.* N. 30, ut illud. Al., *ut id.* N. 31, rei per similitudinem ejus. Al., *rei similitudo ejus.* Ib., panditur. Al., *ponitur.* N. 33, subsedit. Gothici cum antiquis Editionibus *consedit,* uti etiam legitur in Arte sancti Juliani Toletani. Ib., ex alieno genere similitudinem. Al., *ex alio genere comparationem.* N. 34, conveniens ei. Gothici, *conveniens ejus.*

CAP. XXXVIII. N. 1, significare. Al., *significari*. Ib., proruat. Al., *prodeat*. N. 2, præterea tam. Al., *propterea sciendum tam*. Ib., Syrius. Al., *Syrus*. Ib., soluta oratione scripsit. Al., *solutam orationem scripsit*. Ib., exhinc et cæteri prosæ eloquentia contenderunt. Al., *exhinc prosam orationem condiderunt*.

CAP. XXXIX. N. 1, quia. Al., *quæ*. Ibid., constitutam. Al., *constituta*. N. 2, dispositis. Al., *dispositi*. Ibid., qui... nominantur. Al., *quos nominant*. Ibid., posset. Al., *possit*. Ibid., reverterentur. Al., *revertere-tur*. Ibid., ipso, etc. Al., *ipsum versum vocatum, quod revertitur*, omisso *dicunt*. N. 3, sed tamen. Al., *sed tantum*. N. 4, existimant, seu quod. Al., *existimant, quod*. Ibid., pronuntiaretur. Al., *pronuntiatur*. Ibid., discerpunt. Al., *discernunt*. N. 6, a numero vero. Al., *a numero ut*. Ibid., quia geminos feriunt. Al., *qui geminos ferunt*; al., *q. g. faciunt*. Ibid., autem Latinos primum. Al., *autem apud Latinos primus*. N. 7, appellata. Al., *vocata*. Ibid., Anacreon. Al., Anacreon Teius. Ibid., Archilochia... Colophonia. Al., *Archilochium... Colophonium*. N. 8, vocata sunt, quod eis. Al., *vocata, quod ea*, scilicet *ntor* cum accusativo, ut alibi. Ibid. Idem frequentissime et. Al., om. N. 9, narrentur. Al., *narrantur*. N. 10, heroum res. Al., *eorum res*; al., *heroum res, hoc est, fortium*. Ibid., temperantius fit. Al., *temperatissima sit*; al., *temperatissime sit*; al., temperantissime fuit; al., *temperatissimus fit*. N. 11, prius est. Al., *prior est*. Ibid., Deuteronomii. Al., *Deuteronomium*. N. 12, Hecatæus. Al., *Achatesius*; al., *Anacatesius*; al., *Acates*; al., *Achates*. Ibid., Milesius. Al., *Milens*. Ibid., Syrius. Al. *Syrus*. Num. 13, volunt. Al., *voluit*; al. om. Ibid., eo quod. Al., *vel quod*. Ibid., sint edita. Al. *e. sunt*. Ibid., monte. Al. om. Ibid., in vindictam. Al., *in victoriam*. Ibid., sunt, ut ait. Al., *sunt dicentes, ut ait*. N. 14, elegiacum autem dictum. Al., *elegiacus a. dictus*. N. 15, hoc... inventum... eo. Al., *hic.., inventus... eum*. Ibid., lis grammaticorum pendet. Al., *grammaticorum lites pendent*. Ibid., relicta. Al., *relegata*; al., *religata*. Num. 16, in Græciam, Al., *in Thraciam*. Ibid., de more. Al., *pro more*. Ibid.. exercerent. Al., *exercere possent*. Ibid., auderent, Al., om. Ibid., chorumque. Al., *quorumcunque*. Ibid.. præteriret. Al., *periret*. Ibid., eumdem. Al., *idem*. Ibid., a bubus. Al. om. N. 17, prophetam. Plerique Mss., *propheta*. Ibid., Mnemia Timothœ. Al., *Emmia Timolo*, vel *Timothe*. N. 18, quæ decantantur. Al., *quæ cantantur*. Ibid., assumptum est. Al., *a. hæsit*. Ibid., vocatur. Al., *vocatum*. Ibid., decantetur. Al., *cantetur*. N. 19, versu. Al. om. Ibid., et populus Israel captivus. Al., *et populum, quando captivus*. Al., *et populus Israel subversus; et captivus*. Ibid., adhibebantur. Al., *adhibebant*. Num. 20, supra. Al., *super*. Ib., scribuntur. Al., *scribitur*. Ib., et mores. Al., *et mors*. Ib., eorum. Al. om. N. 22, in Latinum. Al., *Latina lingua*. Ib., dicitur. Al., nominatur. N. 23, *acсinatur*. Al., *assimilatur*. Al., *assimilat*; al., *adunatur*; al., *adjiciatur*. Ib., ita. At. om. N. 25, sarciunt. Al., *sarciuntur*. Ib., materiæ. Al., *magisterii*. N. 26, sic quoque. Al., *sic quasi*. Ib., ex eodem poeta. Al., *ex eo demum poemate*. Ib., et de Æneide. Al., *Æneidos*.

CAP. XL. Num. 1, loquendo. Al., *fando*. Ibid., ut ficto. Al., *ut fictorum*. Ibid., apud Phrygas. Al., *apud Phrygiam*. Ibid., polluit. Al., *pollebat*. N. 3, ad naturam. Al., *ad naturas*; al., *ex natura*. Ibid., fictæ. Al, om.; al., *fictas*. Ibid., ut eæ. Al., *ut eas*. Ibid., quas vulgo. Al., *quales vulgo*. N. 4. fabulas fingunt. Al., *fabulæ finguntur*; Ibid., tum fit., Al., *tum sit*. N. 6. ad oleam. Al., *ad olivam*. Ibid., ficta quidem narratione. Al., *ficta quadam ratione*; al., *f. quidem ratione*. N. 7, et discederet. Al., *ut discederet*; quod plausibile est. Ibid., si canes. Al., *ut canes*; al., *ut si canes*. Ibid., formidine. Al., *fortitudine*. Ib., quoque. Al. *hoc quoque*. Ib., posset. Al., *possit*.

CAP. XLI. N. 1. In præterito. Al., *in præteritum*. Ibid., conscribenda essent. Al., *scribenda erant*. N. 2, historiæ autem. Al., *historia autem*. Ibid., tribuunt. Al., *tribuant*.

CAP. XLII. N. 2, historicus. Al., *historiographus*. Ibid., scripsit. Al., *conscripsit*.

CAP. XLIII. N. 1, legentes. Al., *legentibus*. Ibid., historiis. Al., *in historiis*. Ibid., indiderunt. Al., *tradiderunt*.

CAP. XLIV. N. 1, Latini diarium. Multi, *Latini diurnum*. N. 4, inter. Al., *item inter*. Ibid., interest. Al., *interesse*, sine alio verbo. Ibid., novit. Al., *vidit*. Ibid., historia constant. Al., *historiam condunt*. N. 5, interest. Al., *interesse*. Ibid., nec facta sunt. Al., *nec factæ sunt*.

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I. N. 1, eloquentiæ copia. Al. omit.; al., *eloquentia copia*. Ib., et bona. Al. add. *in rerum personarumque negotio, et causa, atque*. N. 2, proferamus. Al., *proferemus*. Ita etiam Palat. 281. ad marg.

CAP. II. N. 1, et translata, etc. Al., *quin translata in Latinum a Tullio, videlicet, et Ticiano, et Quintiliano*. Ibid., ita varie, ut eam. Al., *ita varie vel pro scientia, vel pro loquacitate verborum, ut eam*. N. 2, adhærescit. Al., *accrescit*.

CAP. III. N. 1, moribus, artibus. Al., *m., vita, a.* N. 2, spectantur. Al., *exspectantur*. Ibid., efficiat. Al., *efficiant*.

CAP. IV. N. 1, genera causarum tria. Al., *modi e. tres*. N. 2, reus. Al., om., al., *reus sit*. Ibid., liberarique supplicio. Al., *liberarive supplicio debeat*. Al., *deliberarique supplicio*. N. 3, de expetendo, Al., *de exspectando*. Ibid., et fugiendo, de faciendo. Al., *et fugiendo, id est, de faciendo*. Al., *de fugiendo, et non faciendo*. N. 4, altera persona. Gothici, *alteram personam*. N. 7, post hominem. Al. add. : *Locus communis locus rhetoricus nullus est alius, nisi argumenti sedes. Hæc vero communitas ad inquisitionem pertinet, ut : Nunquam mundicavi commune, etiam immundum. Locus communis ad demonstrativum*, etc. Ibid., in certam. Al., *ad certam*; al., *ad incertam*. N. 8, crimine. Al., *crimen*. Ibid., tam... quam. Al., *tantum... quantum...* Ibid., in plurimis. Al., *in pluribus*, et ita Pal. 281, ad marg.

CAP. V. Num. 2. causarum. Al. om. Ibid., juridicialis. Al., *judicialis*; et ita mox. Ibid., comparatio. Al., *compensatio*. N. 3, cum id... contenditur. Al., *cum id objicitur non hoc esse quod dicitur*. Ibid., et quia de. Al., *et quæ de*. N. 4, quod aut non. Al., *quod non aut*. Ibid., constitutio dicitur. Al., *c. est*. N. 5, foris a. a. d. assumit. Al. om. N. 6, reus non. Al., *reus omnis non*. Ibid., probavimus. Al., *probamus*. N. 7, quod alius. Al., *quod aliquis*. Ibid., lacessierit. Al., *lacessitus sit*, vel *lacessitus est*. N. 8, peccasse se. Al. om. *se*. Ibid., consulto. Al., *consulta*. N. 9, noscuntur. Al., *videntur*. N. 10, vis verbi. Al. om. *verbi*. Ibid., in quo. Al., *in qua*. N. 11, rhetoricos. Al., *rhetoricos libros*. Ibid., applicavit. Al., *applicuit*.

CAP. VI. Num. 1, conjuncta. Et, si conjuncta. Al., *juncta. Et, si juncta*. Ibid., indicamus. Al., *indicimus*. N. 2, conjuncta. Al., *juncta*. Ibid., ex comparatione, in qua per contentionem. Al. om. *in qua*; al. om *in qua per contentionem*. Ibid, quam maxime. Al. om. *quam*. Ib., copiæ sint. Al., *positæ copiæ sint*.

CAP. VII. N. 1, sunt : Exordium. Al., *sunt, id est : E*. N. 2, benevolum. Al., *benivolum*. Ib., precando. Al. *prædicando*. Ib., ita ut. Al., *ita quod*. Ib. argumentandum ita. Al., *a. est ita*. Ib., animum Al., *animos*.

CAP. VIII. N. 1, quinque, honestum. Al., *q., id est, h.* Ibid., a quo. Al., *quo* sine *a*. Ibid., est alienatus, Al., *q. attentus fit*. Ibid., ab auditore. Al., *ab auditoribus*. Al. add. : *Et non magnopere attendendum videtur*. N. 2, ut et benevolentiam pariat, et offensionem. Al., *ut benevolentia pariat offensionem*.

Pro *offensionem* alii habent *offensam*. Ibid., in quo aut. Al., *aut in quo*. Ibid., difficilioribus ad cognoscendum negotiis. Al., *d. ad c. negotium*; al,, *d. quæstionibus ad c. negotium*.

Cap. ix. N. 1, argutæ mentis oratio. Al., *argumenti ratio*. N. 2, consentit. Al., *consensit*. Ibid., assumit. Al., *assumpsit*. N. 3, syllogismis, gothici, *syllogismos*. N. 4, principalia. Al., *principaliter*. Ibid., propositio. Al., *positio*. N. 5, cui. Al., *cum quo*. Ibid., plurium. Al., *plurimorum*; al., *unam inducit, aut plurimas*. N. 6, conficiatur. Al., *conficitur*. N. 7, quem. Al., *quam*. Ibid., quando eo quod. Al., *quando id quo*; al., *quando in id quo*; Al., *quoniam idem quod*. Ibid., ad fidem. Al., *ad finem*. N. 8, in rhetoricis latior. Al., *in rhetoricus et Latinus*. N. 10, convincit. Al., *convincitur*. Ibid., putaretis... nolletis. Al *putetis... nolitis*. N. 11, addicit. Al., *adjicit*.

Num. 13, argumentata ita sunt. Al., *quæ argumentati sunt*; al., *quæ argumenta ita sunt*. Et ita Grialius habet in textu; sed in nota videtur præferre *argumentata*; dubium autem reliquit an voluerit *argumentata ita*, an solum *argumentata*. Hoc melius censeo, Ibid., periculo. Al., *piaculo*. N. 14, prætcrea, Al., *propterea*. Ibid., et n. 15, sunt autem... et assumptione. Al. om. N. 16, rhetoricus syllogismus. Al. *rhetoricis syllogismis*. Ibid., tripertitus. Al., *tripartitus*; et sic infra. N. 17, quarta. Al. om. N. 18 tertia. Al. add. *tertia ei*. Ibid., alii. Al., *aliis*. Ibid., pars non. Al.. *pars esse non*. Ibid., et cætera. Al., *vel cætera*. Ibid., claudantur. Al. *clauduntur*.

Cap. x. N. 1, quod... edicit. Al., *quid... edicunt*. Ibid., quia scripta. Al., *quæ scripta*. N. 2, tracta tantumdem. Al., *tractans tantum*; al., *tractans unde*. Ibid., quando et. Al., *quoniam et*. N. 3, lex constat. Al., *lex consistat*. N. 4, ut vir. Al., *ut est illud vir*. N. 6, manifesta quoque. Al., *manifestaque*.

Cap. xi. N. 1, huic. Al., *hinc*. Ibid., fuerit, Al., *fuerat*. Ibid., adjecta. Al. add. *adjecta, id est, judicium, chria erit*. Et pro *chria*, al., *crisis*.

Cap. xii. N. 1, catasceve... propositæ... anasceve. Al., *catasceva... positæ... anasceva*. N. 2, inter has. Al., *inter hæc*. Ibid., partem, tamen. Al., *partem scilicet negandi, et confirmandi, tamen*. Ibid., coarctatio. Al., *cohortatio*. Ibid., proponuntur. Al., *ponuntur*. N. 3, juventutem ad nequitiam et luxuriam cohortatum. Al., *jubentem illum ad n. et l. coarctatum*; al., *juventutem illam et n. et l. coarctatum*; al., *juventute illa ad n. et l. cohortatum*. Al. add. *esse cohortatum*. N. 4, adolescentem de Siculo littore, etc. Al., *ad. qui de... ingredientes Africam classes videret*, aut *viderit*. N. 5, in contrarium reformata. Al. add. : *In contrarium, ut Clodius insidias fecit Miloni, et occidit, confirmatio est reformata*. Ibid., proderit. Duo Gothici Toletani addunt : *Ut gradus omnes*, etc., ut apud Grialium in nota. Ibid. ordinare. Al., *ordinari*. N. 6, ad id postremum. Al. om. *id*. Ibid., recurramus. Al., *requiramus*. Ibid., ut si. Al. om. *si*. Ibid., rapacem. Al., *severam*.

Cap. xiii. N. 1, inanimalium. Al., *animalium rerum*; al., *inanimalium rerum*. Ibid., fingitur. Cicero. Al., *f. sicut Cicero*. N. 2, et in tragœdiis. Al., *et tragœdiis*; al., *et tragœdis*.

Cap. xiv. N. 1, adolescentis. Al., *a. improvida*. Ibid., et senis. Al., *et senis debilis*. Ibid., et militis. Al., *et m. fortis*. Ibid., et imperatoris. Al., *et i. gravis*. Ibid. et parasiti. Al., *et parasiti suasibilis*. Ita *et rustici inculta*, et *philosophi perornata*. Ibid., diversa ratio ducenda est. Al., *diversa oratio dicenda est*; al., *diversa est ratio dicendi*.

Cap. xv. N. 2, certam, nec inest ei aliqua. Al., *tertiam, nec inest in aliqua*. Ibid., unde quasi pars Al., *undique si pars*.

Cap. xvi. N. 1, illa uti. Al., *illud uti*; al., *illo uti*. Ibid., religiosis. Al., *religioni*, N. 2, huic non sit. Al., *hinc*, etc. Ibid., quid dicat. Al., *quod dicat*. Ibid., tantum, nisi. Al., *tantum dicere, nisi*. Ibid., quod dicat. Al., *quod dicit*. Ibid., et facete dicat. Al., *et facere* sine *dicat*; al., *et facere*; al., *et fecerit*.

Cap. xvii. N. 1, parva. Al., add. *parva dicimus*. N, 3, dicere debet. Al., *docere debet*. Ibid., laudat, Al., *vel laudat*. Ibid., ad conversionem. Al., *ad conversationem*. Ibid., aversos animos provocat. Al., *adversos a. p.*; al., *animas p.*, omisso *aversas*.

Cap. xviii. N. 1, instruitur. Al., *istruitur*. Ibid., oratio commate. Al., *o. verbis, commate*. N. 2, esse non debet, Al. om. *non*.

Cap. xix. N. 2, quæ structura. Al., *quæ instructura*; al., *quæ istructura*. Ibid., applicantur. Al., *applicentur*. Ibid., triumque. Al., *trium quoque*. Ibid., quæ in se. Al., *quæ se*, omisso *in*. Ibid., ut verum enim. Al. add. : *Præterea carere debet oratio omnibus vitiis quæ inter prima grammaticorum studia cognoscuntur*. Vide cap. seq., n. 3.

Cap. xx. N. 1, ut non. Al., *et non*. Ibid., ut aliquando, etc. *ut non aliquando p, h. sordidis, aut spurcis vocabulis*. Ibid., cognata. Al., *cognita*. N. 2. jactatione. Al., *jactantia*. Ibid., vocibus. Al., *verbis*. N. 3. vitium. Al., *criminis vitium*. Ibid., furari. Al., *furare*. Ibid., quæ inter.... cognoscuntur. Al. om., al., *verbis ita et in sententiis vitia, quæ inter.... cognoscuntur*. C. 1 Vat. Arch., *vilunda* pro *vitia*. N. 4, tum emphasis. Al., *cum emphasi*. Ib., plus quidam. Al., *plus quidem*. Ib., dixerit. Al., *dixerat*. Ib., altitudinem. Plerique addunt, *altitudinem imaginis*. Cod. 1 Vat. Arch. *dicit lapsi per funem imaginis suggerit*.

Cap. xxi. N. 1, augetur. Al. add. : *Sunt autem et quædam figuræ verborum in præceptis eloquentiæ quibus augetur, et ornatur*, etc. N. 2, libere. Al., *libere fiunt*; al., *libera fiant*. N. 3, ab eo verbo. Al. om. *verbo*. N. 4, propterea quod. Al., *propter quod*. Ibid., in contextione. Al., *in contextu*; al., *in contexione*. N. 5, ingratiis. Al., *gratis*. N. 6. sententiæ pulchritudinem faciunt. Al. om. N. 7., hujusmodi locutionis. Al., *hujusmodi certamine, ac prælio hujusmodi locutionis*. Al., *in hujusmodi certamine*, etc.; al *in hoc certamine, ac publico hujusmodi locutionis*.

Num. 8, synonymia. Al., *synonyma*. N. 12, cur mortem. Al., *cum mortem*. N. 15, est. Al., *sit*. N. 18. ut si vinco. Al., *ut est, si vinco*. Similis varietas in exemplis passim occurrit. N. 20, quæ cum impulsione. Al., *quæ impulsione*. Ibid., quæ vetant. Al., *quæ vetent*. N. 21, derogativæ. Al., *negativo*. Ibid., aliæ, quæ. Al., om. *quæ*. N. 26, mirativæ. Gothici, *miserativæ*. N. 28, amphidoxæ. Al., *amphidoxæ*. N. 30, convenit... fuissetis. Al., *convenerit... fueritis*. N. 32, aliqua ipsis. Al., *aliquid ipsis*. N. 33, rationem Gothici, *factionem*. N. 35, statum, qui futurus esset, si. Gothici, *statum, futurus est etiam si*. N. 36, intercipimus. Al. add. *i. ita*. N. 44, immoramur. Al., *remoramur*. N. 46, inanimalium et persona. Al. om. *et*. N. 49, ut. Al. om. Ibid., nos permittant. Al. *nos non p*. Ibid., dicere. Al. add. *dicere inter figuras sententiarum*; quod nihil ad rem. Cod. Taurinensis addit ; *Sic quoque...pervenire non possunt*, ut, c. 201. II contra Judæos, quod inde hoc translatum auctores Catal. Cod. mss. Taurin.. non observarunt.

Cap. xxii. N. 1, ad discernendas. Al., *ad dissercendas*; al., *ad discernendum*. Ibid., disserendi. Al. *discernendi*. N. 2, primi. Al., *primum*. Ib., habuerunt. Al., *habuerint*. Ib., hujus. Al. om. Ib., perduxit. Al., *produxit*. Ib., quod in ea. Al., *quod eadem*. Ib., nam... dicitur. Al. om. Ibid., utrique Al., *utraque*.

Cap. xxiii. N. 1, in ix disciplinarum lib. Al., *in novem disciplinarum libris*. Ibid., illa verba... distendens. Al. om. N. 2, siquidem. Al., *quidem*. Ibid., acutior. Al., *argutior*, Ibid., docenda. Al., *docendo* N. 3, philosophi. Al., *philosophici*.

Cap. xxiv. N. 1, bene vivendi. Al., om. N. 2, fir-

ma. Al., *firmata*. Ibid., quave. Al., *qua*. Ibid. constat. Al., *constet*. N. 3, nomen Latine. Al., *n, philosophiæ L.* Ibid., sapientiæ. Al., *scientiæ*. Ibid., amorem. Al., *amicum*. Ibid., in rerum causis. Al., *in naturalibus causis*. N. 4, illis. Al, om. Ibid., rerum. Al. om. Ibid., contemplata ratione. Al., *contemplatione*. Ibid. id est. Al., *scilicet*. N. 5, animæ Al. Om. N. 6, rerum. Al. om. Ibid., cuique distribuuntur. Al., *quisque distribuit*. N. 7, morumque. Al., *morumque omnium*. N. 8, theoricam. Al., *theologicam*; al., *theologiam*. N. 9, Nonnulli hoc loco caput aliud distinguunt sub titulo: *Quid sit philosophia*. N. 10, Alii definierunt. In aliis præmittitur: *Philosophia dividitur in duas partes, prima inspectiva, secunda actualis. Alii definierunt.* Al *partes, in inspectivam, et actualem*; al., *partes: prima in inspectivam, secunda in actualem*. Ibid., quarum prior. Al., *quarum prima*. Ib., secunda. Al., *altera*. Ib., inspectiva, Al., *inspectativa*; et sic alibi. Ib., dividitur in, etc. Al., *Dividitur in tribus modis, id est, prima in naturalem, secunda in doctrinalem, tertia in divinalem* (al., *in divinam*). *Doctrinalis dividitur in quatuor, id est prima in*, etc. Ita *secunda, tertia, quarta*.

Num. 11, in moralem. Al., *in tres partes*; al., *in tribus, prima in moralem*, etc.; *secunda. tertia*, ut supra, ibid. Ibid., visibilia. Al., *vilia*. N 12, contra naturam. Al., om.; al., *sine causa*. Ibid., generatur. Al., *agitur*. Ibid., in vita. Al., add. *in vita confusum* Ibid., aliquod miraculum. Al., *aliquid miraculorum*. Ibid., monstratur. Al., *monstretur*. N. 14, vel alia hujuscemodi. Al., *vel ab hujuscemodi*. Ibid., quatuor. Al., add. *scilicet*. N. 15, immobilis et formarum. Al., *immobilisque et formarum*; al., *immobiliumque formarum*. Ibid., siderumque. Al., *siderum, atque*, N. 16, explicat. Al., *explicare contenditur*; forte, *contendit*. Ibid., utilitas. Al., *cura utiliter*.

Cap. xxv. Num. 2, posito. Al., *præposito*. Ibid., communionibus. Al., *communibus*. Ibid., ejus. Al., om. Ibid. risus. Al., *risusque*. N. 3, genus animal cum dictum est. Al., om. *eum*; al., *genus quod dictum animal*; al *genus cum dictum est animal*. Ibid., humidum. Al., add. *est*, al., *suspicabatur*. Ibid., egent. Al., *egeant*. Ibid., angelus non est. Al., om. *est*; al. *non angelus est*. N. 4, discretis. Al., add. *omnibus* Ibid., seclusis. Al., *disclusis*; al., *exclusis*. Ibid., communionibus. Al., om. Ibid., postrema. Al., add. *risus capax*. Ibid., omni. Al., *omnis*. Ibid., existimarunt. Al., *existimaverunt*. N. 6, est enim, etc. Al. *est enim animal commune, et generale omnium*. N. 7, mutis. Al., *et mutis*. Ibid., cum mortale. Al., *cum dicitur mortale*. N. 8, accidunt. Al., *accedunt*. Ibid., plena sententiæ. Al., *plena sententia*. Ibid., et differentias. Al., *et doctrinas*. Ib., quæ hoc id. Al., *quæ communia*. N. 9. commentumque. Al., *commentaque*.

Cap. xxvi. N. 2, id est. Al., *scilicet*. N. 3, plurium Al., *plurimarum*. Ibid., dat. Al., *dant*. N. 4, denominativa. Al., add. *id est, derivativa*; Al., *et derivativa*. N. 5, id est. Al., *scilicet*. N. 6, principaliter. Al., add. *substare*. Ibid., speciebus. Al. om. N. 7, aut., aut. Al., *an..an*. Ibid., nec servus. Al., add. *prior*. Ibid., alterum. Al., *alter*. N. 8, porro.... jaceat. Hæc om. Ib., in foro. Al., *ut in foro*. Ib., duo habent. Al., add.: *Duo habent, situm, et tempus. Situm, ut longe, et prope. Tempus, ut hodie, et heri. Porro situs*, etc., *jaceat*, ut initio numeri hujus. Al., *porro situs a positione dictus, ut quid agit iste? Aut sedet, aut jacet.*

Num. 9, aliquid. Al., *aliunde*. N. 10, quoniam... quoniam. Al., *eum... cum*. N. 11, orator. Al, *prædicator*. Ibid., disputando. Al., *prædicando*. Ibid., usiæ... cæteris. Al., *usia autem substantia est, id est proprium, quod cæteris*; al., *id est, substantiæ proprium, q. c.* N. 13, tria. Al. om. Ibid., sunt, quantitas. Al., *sunt, scilicet, q.* N. 14, ex subjectis, Al., *ex substantiis*. Ibid., homini. Al., *nomini*. N. 15, intente legendum est, quoniam. Al., *intelligendum est, quando*, vel *sic quando*. Ibid., decem. Al., *decem ista*. Ibid., applicantur. Al., *apponuntur*.

Cap. xxvii. N. 1, iterationesque cautissimus. Al., *rationesque acutissimus*. Ibid., scriptitabat. Al., *scriptitavit*. Ibid., tingebat. Al., *tenebat*. Ibid., præfatio perihermeniarum. Al. om. N. 2, uno significatur. Al., *uno significat*. Ibid., interpretantur totum. Al *interpretantur, his enim utitur, totum*. Ibid., mentis interpres. Al., *mente interpretata*. N. 3, et faciendis sermonibus. Al., om. Ibid., hermeniam... appellamus. Al., *facundissimo sermone monstravit*. Al., *perihermeniam* pro *hermeniam*. Ibid., prolatis. Al., *probatis*. Ibid., cataphasin, et apophasin. Al., *cataphrasin, et apophrasin*. N. 5, eorum, quæ... cogitat. Al., *eorum aliquid, quæ de altero dicuntur notata, ut cogitat*. Al., *dicuntur, ut notat, cogitat*. Ibid., significativa. Al., add. *ad placitum*. N. 7: Hæc omnia... explanatio reperitur. Al. om. Ibid. utilitas perihermeniarum hæc est. Al., *perihermeniarum ratio hæc est*; al., *intentio* pro *ratio*.

Cap. xxviii. N. 1, ejus artis. Al., *dialecticæ artis*. Ibid., plurimum. Al., *primum*. Ibid., absit ille. Al., *absit illi*. N. 2. id est. Al. om. Ita alibi alii addunt, alii omittunt *id est*. N. 3. directim. Al., *directum*, et ita infra. N. 4, dedicativis. Al., *dedicativo, et abdicativo*. Ibid., nullum igitur. Al., *ergo nullum*; similis infra varietas. N. 6, dedicativa, et universali abdicativa abdicativum. Al., *dedicativo, et universali abdicativo dedicativum*. Infra etiam *dedicativa* pro *dedicativo*, aut contra. N. 9, dedicativis. Al., *dedicativo*. Et similiter alibi. N. 12, formulæ secundæ modi. Al., *f. secundi m.* N. 15, abdicativum. Al., *dedicativum*. N. 16, formulæ tertiæ. Al., *formulæ tertii*. N. 19, ex universalibus. Al., *ex universali*. N- 22, plene posse. Al., *plane nosse*. Ibid., et quæ subtilius sunt tractata. Cognoscet. Al., *subtiliusque tractata cognoscet*. N. 26, ut possint, etc. Al. *Ut possint indiciorum aperte manifestationes et quædam indicia dictionum ostendere*; al., *judiciorum* pro *indiciorum*.

Cap. xxix. N. 1, non qualis. Al. om. *non*. Ibid., rei naturam. Al. om. *rei*. ibid., in partes quindecim. Al., *in partes* xiv. N. 2, risus. Al. *sensus*. N. 3, conceptione, et. Al. om. *et* Ibid., non hic dixit. Al., *non enim dixit*. Ibid., dicendo. Al. om. Ibid., devocat. Al., *devotato*. Ibid., in isto enim, et in reliquis. Al., *ista enim, et reliquis*. Ibid., quia. Al., *et quia*; al., *sed quia*. Ibid., substantialis. Al. add. *est*. N. 4, qualitativa. Al., *qualitas*. Ibid., quod quale sit. Al., *quid quale sit*. Ibid., id quod sit. Al., *id quod quæritur*. Ibid. debeat. Al., *debet*. N. 5, nuncupatur. Al. *nominatur*. Ibid., quid quæque res sit. Al., *rem quæ sit*. Ibid., universa. Al., *universi*. Ibid., et onerosi. Al., *et honoris*. Ibid., in libidinem pronus. Al., *in libidine promptus*. Ibid., hæc, et alia. Al. *hæc, et talia*; al., *hæc talia*. Ibid., latitudines. Al. *latitudinem*. Ibid., simili modo. Al., *similitudo*. N. 6, ad verbum. Al., *adverbium*. Ibid., de cujus re. Al. om. *re*; al., *de qua*; al., *de cujus ratione*. Ibid., quæritur. Al., *requiritur*. Ibid., alio declarat. Al., *aliud declarat*. N. 8, est qua fluctus eludit. Al., *est quia f. elidit*. Ibid., ut moneat. Al., *ut moveat*. Ibid., ac vituperet. Al., *aut v.* Ibid., virtus. Al., *virtutibus*; al., *virtutis*. Ibid., majorum. Al., *modorum*. Ibid., caput est. Al., *apex est*. N. 11, Græci ὡς' τύπος, Latini exemplum, etc. Al., Græci κατ'ἐλλειπές, etc., ut num. seq.; nam ea, quæ nobis undecima species, aliis est decima. N. 12, Latini per. Al., *Latini juxta rationem dicunt, id est, per indigentiam*, etc. Ibid., cui bes deest. Cod. Alb., *cui dodrans deest*. N. 14, juxta rationem dicunt. Al., *ad aliquid vocant*. Ibid., sed hoc contingit, etc. Hic alii collocant sequentem speciem *ad aliquid*, etc. Sic hæc omnia inter se confusa sunt. N. 16, sub terris. Al., *subtus terris*.

Cap. xxx. N. 1, dicuntur affecta, quæ. Al., *d. effecta quæ.* Al., om. *quæ.* N. 4, elicitur. Al., *eligitur;* al *dicitur.* Ibid., inquit. Al., *inquam.* N.5, affecta. Al., *effecta.* Ibid., in aliam vocis declinationem. Al., *in alia vocis declinatione.*N. 7, suggere; Al., *ut suggerere.* N. 8, ducitur. Al., *dicitur.* N. 9, aperire. Al., *vel aperire.* N. 11, a conjunctis. Al., *a conjugatis.*Ibid.,cum probabiliter. Al.,*cum contra p.* N. 13, imputatione.Al., *impugnatione.* N.14, Græci. Al., *Græce.* Ibid. testimonium omne... quinque modis.Al.,*testimonium vero constat re,et dividitur quinque modis.* N. 15, ex tormentis. Persona.Al., add. : « ex tormentis. Tertius *ergo superior modus, qui est ex temporibus,in octo* species derivatur : I, ingenio; II, opibus; III, ætate; IV, fortuna; V, arte ; VI, usu ; VII, necessitate; VIII, concursione (al. *concussione*) fortuitorum. Testimonium omne est quod ab aliqua externa re sumitur ad faciendam fidem. *Persona,* etc. » Ita gothici, et veteres editiones. N. 16, maxime in virtute. Al., *maxima virtute.* Ibid.,temporibus. Al.,testimonia; al., *testimonia ex temporibus.* Ibid., afferunt. Al., *afferant.* N.17,in tempore. Al., *cum t.* Ibid. pertinet. Al., *pertinent.* Ibid. attinere. Al., *pertinere.* N. 18, mobilitas.Al.,*nobilitas.* Ib.,conclusum.Al., conclusit.Ib., cadat. Al.,*ut cadat.*

Cap. xxxi.N.1,propterea quod. Al.,*propter quod.* Ibid., quæ sibi. Al. om. *sibi.* Ibid.,omnia contraria. Al., *omnia a contrario.* Ibid.,adversum. Al., *diversum;*al., *diversim.* Ibid.,tantum contrarie. Al.,*tantum contraria.* N. 2, quædam ex eis. Al., *quædam ejus;* al., *quædam ejusmodi;* al. om. *quædam;* al. om. *ex eis,* aut *ejus,* aut *ejusmodi.* Ibid., utrumque. Al. add.*utrumque contrariorum.*Ibid. creet.Al., *credit;* al., *credat;*al., *tradat;* al.,*careat.* Ibid., candidus, et niger. Al., *candidum, et nigrum.* Ibid., habent. Al., *habet.* N. 3, habent non felix. Secundum. Al., *habent, videlicet, neque a toto felix,neque in toto infelix. Secundum.* N. 4. hoc solum. Al.,*horum solum.* Ibid., est majus. Al., *inest majus.* Ibid., referatur. Al., *refertur.* Ibid., ad duplum. Al. add. *aut ejus, cui opponitur.*Ibid., relativo. Al.,*ipsi relativo;* al., *vel relativo.* Ibid., quod opponitur . Al., *quod opponitur, quocunque modo opponatur.*Ibid.,aut ejus sit, cui opponitur. Al., om. N. 5, ut eorum non sint... Siquidem. Al., *ut eorum non sint, quæ opponuntur. Siquidem;* al. : *Iterum non sint, quibus opponuntur. Siquidem.* N. 6, quia ostendit. Al.,*qua ostendit.* Ibid. visio. In loco. Al., *visio in oculis. In loco.* N. 7, ideo differunt. Gothici, *id differt;* pro quo malim *id differunt*, nam *id* pro *in eo* cum *differre* proprium est Isidoriani ævi. Ibid., singulatim. Al., *sigillatim.* N. 8, tertium ejus. Al. om. *ejus.*

LIBER TERTIUS.

Præfatio. Separantes. Al., *separamus.* Ibid.,geometria, musica. Gothici, et veteres Editiones, *musica, et geometria;* et mox prius musicam explicant, quam geometriam. Ib., numerabilis. Al., *numeralis.* Ib.,magnitudinis formarum.Al.,*magnitudinis,et formarum.*Ib., indicabimus.Al.,*indicamus.*Ib.,causæ... possint. Al.,*causa... possit.* Ib.,ostendi. Al., *agnosci.*

Cap. i. Num. 1, quoniam ipsa, ut sit. Al., *quia ipsa, ut sic;* Al., *quo ipsa ut sit.*

Cap. ii. N. 1, numeri. Al., *numeros, vel numeri.* Autumant. Al., *nuncupant;* al.,*aucupant.* Ibid., dispositam. Al., *compositam.*

Cap. ii. N. 1, non numerum. Al. add. *volunt. Unde numeri dicti? Numero numus,* etc. N. 3, in multis. Al., *multis,* omisso *in.* N. 5, inde et milia quæ. Al., *inde et milia, quasi milatia.* Ibid., quæ Græci. Al., om. *quæ.* Ibid., littera μυρία. Al., *littera, scilicet* r *pro* l *myriades vocant.* Nota ms. in veteri Editione Bignæna hæc est : *Verius fuerit* χιλίαν; *nam* μυρίαδα, *dena milia significare certum est.*

Cap. iv. N. 1, sanctarum. Al., *sacrarum.* N. 3, noti hujus artis scienter. Al., hujus artis scientia,

A omisso *noti;* al.,*scientiæ* pro *scienter;* al., *gnari* pro *noti.* Ibid., possunt. Al., *possumus.* Ibid., ex magna. Al., *ex aliqua.* Ib., mensium curricula supputamus. Al., *de mensium curriculo disputamus.* N. 4, rebus. Al., *in rebus.* Ib., adime. Al., *adimis.* Ib., seculo. Al., *computo;*al., computum; al., *calculi computum.* Ibid., qui calculi nescit. Al., *quæ calculi nesciunt.*

Cap. v. N. 1, par numerus... tertium mediocrem. Al., *par,* etc., *pariter impar, et impariter par. Impar numerus dividitur in his primum simplum, secundum compositum, tertium,* etc.; al., *mediocre* pro *mediocrem,* Ibid., incompositus. Al., *compositus.* N. 2, et reliqui. Al., *et sic de aliis.* N. 3, medietatem. Al., *medium* N. 4, indissecabiles. Al., *insecabiles.* Ibid., VI, X, XVIII. Al. om. X; al. om. VI, X; alii alio modo. N. 5, in medietatem. Al., *in medietate.* N. 7, unitate metiuntur. Al., *unitatem mentiuntur;* al., *unitatem sentiunt.* Ibid., alieno numero; al., *ab alio*

B *numero.* Ibid., et XXI, etc. Al., *et viginti et uno. Dicimus enim ter terni, et septies terni; ter quini, et quinquies quini. Mediocres,* etc.N. 8, modo secundi et. Al. om. *secundi et.* N. 9, alii diminuti. Al., *diminutivi.* Ibid., quod duo. Al., *quod est duo.* Et similiter infra. N. 10, simul ductæ. Al., *simul junctæ;* al., *simul ducta.* Ibid., in partes redacti infra consistunt. Al., *minore in summa consistunt.* N. 11, tertiam, et dimidiam. Al., *tertiam dimidiam.* Ibid., tria simul. Al., *et tres simul.* Ibid. intra denarium. Al., *inter denarium.* Et sic infra *inter* pro *intra.*

Cap. vi. N. 1. et seqq., magna varietas scripturæ in hoc, et seqq. capp. occurrit, quæ observari poterit in fragmentis Codicum Gothicorum inter appendices. Sed in hoc primo numero id notandum, quod alii legunt, *aut ad aliquid refertur. Iste, qui est secundum se, dividitur sic... Iste, qui refertur ad aliquid, dividitur sic;* *alii sunt majores,* etc.

Cap. viii. N. 1, superficialis III. Al., *superficiosi,*

C *ut tres. Solidi.* Ibid. solidus. Discretus. Al. intersérunt *solidus. Ternarius enim primus latitudinem pandit : solidi, ut octo. Is enim est primus cubus. Discretus.* N. 2, si in. Al. om. *in.* Ibid., intelligatur, linea, aut spatio, aut solido. Al., *intelligitur, id est, linea* (aut *in linea*), *aut spatium, aut solidum.* Ibid., similiter. Al., *similiter ut.* N. 3, usque ad. Al. om. *usque.* Ibid., pro designatione. Al., *pro signatione.* Ibid., apud Græcos. Al. add. *apud Græcos; ista est figura linealis.* AAA N. 4, sed et. Al. om. *et.* Ibid., continentur. Al. ad. *Trigonus numerus est ita,* etc., fere, ut in Codice Toletano T A, cujus fragmentum inter appendices relatum fuit. N. 5, dum sibimet. Al., *dum similiter.* Ibid., quinque. Solidus. Al., *quinquies. Ita. Solidus.* Ita indicatur addendam esse figuram.

Cap. viii. N. 1, analogicum. Al., *analogium.* N. 2, et media multiplicata. Al. *et media duplicata.* Ibid., faciant LXXII. Al., *faciant septuagies dipondius.* N. 3,

D ita. Al. add, : *Partes superat medius. Primum eadem parte superatur medius ab extremo, ut puta, sex et* VIII, *duabus partibus superant; quæ duæ pars sunt tertia.* Ibid., ut puta, etc. Al., *ut puta sex, octo,* XII. *Primus enim, id est, sex tertia sui parte, id est, ubi superatur a medio, id est,* VIII, *quem medius* XII *extremi tertia sui parte, id est, quaternario vincunt,* Ibid., ab ultima. Al. add. *decima secunda : Arithmetica medietas* VI, IX, XII, *Musica medietas* V, VIII, XI. *Geometrica medietas* VI, VIII, IX, XII.

Cap. ix. N. 1, idem ipse non dico. Al., *id est, posse non dico.* Al., *id est, ipse non dico.* Ibid. quamlibet sit magnus. Al. om. Ibid., numerorum. Al., *numerus.*

Cap. x. N. 1. Geometriæ disciplina. Al., *geometria d.* Ibid., quia inundante. Al., *quod undante.* Ibid., et omnium possessionibus limo. Al., *et omnibus possessionibus ejus limo.* Ibid., sapientum provecta. Al., *sapientium profecta; al., s. producta;* al., *s. perfecta.* N. 2, studiosi. Al., *Stadio sic.* Ibid.. distenderet.

Al., *distenderit*. N. 3, nuncupata est. Al., *nuncupatur*.

CAP. XI. N. 1, in figuras planas. Al., *in planum*. Ibid., numerabilem. Al., *numeralem*. Ibid., in magnitudinem rationalem. Al., om., al., *in m. rationabilem*. N. 2, sunt quæ. Al., *sicut geometræ* (al., *geometriei*) *vocant, quæ*. Ibid., continentur. Al., add. : *Quæ sunt juxta Platonem numero quinque. Trigonus, tetragonus, pentagonus, hexagonus, heptagonus. Jam octonarius in cubum, id est, in solidam pergit figuram. Numerabilis*. N. 4, figuræ... quinque. Al. om.

CAP. XII. N. 1. In plano, etc. Al., *figuræ solidæ sunt*, etc., ut in Codice Toletano, cui in hoc capite Albanius, et multi alii consentiunt, expressis etiam figuris.

CAP. XIII. N. 1, principia hujus artis. Al., *prima autem figura hujus artis*. Ibid., linea. Al., *secunda est linea*. Ibid., jacet. Al., *jacet*... N. 2, formæ. Al., *formulæ*. Ibid., figuris. Al., *decem figuris*.

CAP. XIV. N. 1, media multiplicata. Al., *m. duplicata*. Ibid. LXXII. Al., *septuagies dipondius*.

CAP. XV. N. 2, est. Al., *est, et*. Ibid., in præteritum tempus. Al., *præterito tempore*. Ibid., Memoriæ. Al., *Minervæ*; al., *Junonis*.

CAP. XVI. N. 1, Jubal. Al., *Tubal*. Ibid., extensione percussa. Al., *extensarum percussura*.

CAP. XVII. N. 1, revolvitur. Al., *revolvi* sine alio verbo, ut alibi. N. 2, solatur. Al., *solidat*. N. 3, excitos. Al., *excitatos*. Ibid., delphinas... musica provocat. Al., *delphinos... musica provocavit*. Ibid., commovemur. Al., *commovemus*.

CAP. XVIII, partes. Al. om. Ib., discern. Al., *decernit*.

CAP. XIX. N. 1, sonum. Al., *musicæ sonum*. Ibid., pulsu. Al., *impulsu*. N. 2, per tubam, Al., *per tubula*. Ib., pulsu. Al., *impulsu*. Ib., canorum. Al., *sonorum*.

CAP. XX. N. 1, harmonica. Al., *harmonia*. N. 2, spiritu. Al., *per spiritum*. Ibid., propriæ, etc. Al., *propriæ autem voces hominum sunt rationabilium, vel animalium*. Ibid., sonitus vox vocatur. Al., *sonum vocem vocari*, sine alio verbo. Ibid., harmonia. Al., *harmonica*. Hoc loco Codices mss. alios titulos addunt, ut *De secunda divisione musicæ, quæ harmonica dicitur*; aut, *Vocis species multæ*. N. 3, sensum auditus. Al., *sensum auditoris*. N. 6, vergendi de uno in alterum sonum. Al., *vergentes de uno in altero sono*. N. 7, ex quibus. Al., *ex quibus primus*. N. 8, sonus cantum. Al., *s. canticum*. N. 9, positio. Al., *depositio*. N. 10, continuum. Al., *continuo*. N. 12, quando. Al., *cum*. Ibid., emittit sonos. Al., *e. sonum*. Ibid., percutitur. Al., *percutit*. N. 13, aspera vox est rauca. Gothici, *a. v. e. pauca*. Ibid., vinnola. Al., *vinnolata*. Ibid., vox est mollis. Al., *vox est, vox levis, vox mollis*. N. 14, impleat. Al., *adimpleat*. Ibid., animis... blandiatur. Al., *animos... blandiat*.

CAP. XXI. N. 1, reflante. Al., *flante*. Ibid., pandura. Al., *pandoria*. N. 2, est consuetudo. Al., *est græcorum consuetudo*. N. 3, laudes. Al., *laudis*. Ibid., insigni. Al., *insignis*. Ibid., initio. Al., *in initio*. N. 4, deinde per. Al., *unde per*. Ibid., cantor. Al., *cantus est*. N. 5, a calendo. Gothici, *a canendo*. Ibid., vocatus. Al., *vocatum*. N. 6, ab. Idi. Al., *ab Ide*. Cod. Pal. 281, ad marg., *ab uno*. Ibid., phos vox. Al., *phos, Latine vox*. N. 8, Pandura, etc. Al., *Pandorius... vocatus de quo*. Ibid., primus. Al., *primum:*

CAP. XXII. N. 1, et pulsum. Al., *et pulsus*. Ibid., percussa. Al., *repercussa*. Ibid., hujusmodi. Al., *hujuscemodi*. N. 2, Jubal. Al., *Tubal*. Ibid., traditur. Al., *creditur*. Cod. Mutinensis addit : « Creditur. Sed et gentilium Plato, Aristoteles, atque alii rerum veritate commoti concordi sententia damnaverunt, dicentes, confusionem rerum potius de tali persuasione generari. Nam sicut genus humanum ad varios actus nascendi necessitate premeretur, cum aut laudem mereantur boni aut mali legum percipiant ultionem, et quamvis læsi non fuerint cælesti sapientiæ dediti, veritatis tamen testimonio errores eorum merito perculerunt. » Quæ ab hoc loco aliena sunt. N. 3, barbiti. Al., *barbitæ*; al., *barbita*;

A Ibid., pectides. Al., *pectines*. N. 4, vel fidem. Al., *vel fidicem*. Ibid., conveniunt. Al., *convenit*. N. 5, sonum reddat. Al., *vocem reddat*. Ibid., vel quia. Al., *quia*; al., *et quia*. N. 6, nervos in sonum strinxit. Al., *in nervos* (vel *in nervis*) *sonum instituit*. N. 7, concavitatem. Al., *e contra concavitatem*. Ibid. Psalterio, etc. Al., *Psalterium... decachordon usi sunt*. Ibid., decalogum. Al., *decalogi*. N. 8, intra corium. Al., *inter corium*. N. 9, æstimatur. Al., *existimatur*. Ibid., allicuisse. Al., *applicuisse*. N. 10, extentum. Al., *extensum*. N. 11, ita enim. Gothici, *cum enim*; nescio quid sibi velint. N. 12, mulier. Al., *mulier exstitit*. N. 14, extenta. Al., *extensa*.

CAP. XXIII. N. 1, quæris. Al., *quæres*. Ibid., et XII. Al., *et decies dipondius*. Al., *et decas dipondius*. Ibid, ducis. Al., *ductis*. Ibid., conjungis. Al., *conjunges*. Ibid. XXXVI. Al., *tricies sexies*. Ibid., efficitur. Al., *efficit*. Ibid., scilicet VI. Al., *id est, sexies*. Ita alibi sexies pro *sex*, et similia adverbia pro nominibus numeralibus. N. 2, non consistat. Al., *non constet*.
B Ibid., consistunt. Al., *constant*.

CAP. XXV. 1, auctor. Al. om. Ibid., asseverat. Al., *edisserit*. N. 2, animæ. Al., *animi*. Ibid., ratos. Al., *rotatus*. Ibid., quæ definiendo. Al., *et definiendo*.

CAP. XXVI. N. 1, Ptolemæus. Al., add. *rex Alexandriæ*. Ibid., inveniantur. Al., *inveniatur*.

CAP XXVII. N. 2, stellarum, certasque temporum. Al., *stellarum certas temporumque*. Ibid., signa. Al., *cœli signa*. Ibid., prædicere. Al., *prædicare*.

CAP. XXVIII. N. 1, axis cœli. Al., *axes cœli*.

CAP. XXIX. N. 1, est is qui. Al., *est qui*. Ibid., et terra, et mari. Al., *terra, mari*; al., *ex terra, ex mari*. Ibid., idcirco. Al., *ideo*.

CAP. XXX. N. 1, formatio. Al., *forma*. Ibid., demonstratur. Al. *monstratur*.

CAP. XXXI. N. 1, volubile, atque ardens. Gothici *volubilem, atque ardentem*; et sic num. seq. *eum* pro *id*. Ibid., impressa habet signa. Al., *impressas habeat*
C *figuras*. N. 2, id. Al., *ipsum*; al., *eum*. Ibid., solis. Al., *sole*. Ibid., hic autem. Al *hoc autem*.

CAP. XXXII. N. 1, comprehenditur. Al., *comprehendatur*. N. 2, quorum orbibus. Al., *q. ordinibus*. Ibid., certis motibus. Al., *cæteris motibus suis*.

CAP. XXXIII. N. 1, boreus Al., *boreas*; *borealis*. Ibid., austronotius. Al., *austronotus*.

CAP. XXXIV. N. 1, in occidentem. Al., *in occidente*. Ibid., cursum suum. Al., om. *suum*. Ibid., sub terra. Al., *sub terras*.

CAP. XXXV. N. 1, currere.. Al., *volui*. Ibid., quæ eam. Al., *quæ eum*. Ibid., remorarentur. Al., *remorarent*. Ibid., facerent. Al., *faceret*.

CAP. XXXVI. N. 1, dictus axis, quod in eo. Al., *dicta axis, quod in ea*.

CAP. XXXVII, N. 2, *axium cycli*. Al., *a cœli*.

CAP. XXXVIII. N. 1, sicut cor. Al., *sicut cardo*.

CAP. XXXIX. N. 1, unde est. Al., *ut est*. Ibid., curvum est, seu inclinatum. Al., *curvum est, quasi convexum*,
D *seu i*. Ibid., circuli flexum. Al.. *circumflexum*.

CAP. XLII. N. 2, vocatur. Al. *vocatus*. N. 3, vel quod. Al., *vel quia*. N. 4, Meroe, etc. De his, vide notas.

CAP. XLIII. N. 1, hemisphærium., Al., *hemisphærion*. Ibid., sub terra. Al., *subtus terra*.

CAP. XLIV. N. 2, arctorum signa. Al., *arcturi signa*. Ibid., prespiciuntur. Al., *prospiciuntur*. Ibid., ex eo. Al., *qui et*. Ibid., in eo circulo. Al., *in eo circuiens*. N. 3, æquinox. Al., *atque nox*. Ibid., perspicitur. Al., *prospicitur*. Ibid., vocatur. Al., *vocatus*. N. 4, qui a Latinis. Al., *qui Latinis*.

CAP. XLVI. Qua circuit. Al. *quam circuit*.

CAP. XLVII. N. 1, fortior est terra. Al., *fortior est terræ*. Ibid., nobis, Al., *a nobis*.

CAP. XLVIII. N. 1, sol terra, etc. Al., *sol terræ, ita terra fortior lunæ*.

CAP. XLIX. N. 1, aqua nutriri. Al., *aquam nutrire* Ibid., videmus. Al., *dicimus*.

Cap. i. N. 1, verti dicunt. Gothici om. *dicunt*. Ib., sed quoniam. Al., *sed cum*. Ib., videmus Al., *quidem* Ib., mutationes. Al. add. : *Oriens diem facit, occidens noctem inducit*. N. 2, nam vadens longius. Al., *nam vadendo longe*. Ib., mitescant. Al., *maturescant*; quæ videtur glossa.

Cap. li. N. 1, sub terris. Al., *sub terra*; al., *sub terras*. N. 2, quando vero. Al., *cum vero*. Ib. : Cui ideo Deus.... hiberni frigoris derelinquit. Gothici om. Ib., *eisdem*. Al., *in iisdem*. Ib., universa consumerentur. Al., *terra consumeretur*; al., *consumeret omnia*. Ib., sicut. Al., *sed ut*. Ib., accipit. Al., *accepit*, Ib., quibus aeris. Al., *cujus aeris*. Ib., dispensatur. Al., *dispensetur*; al., *dispensator*. Ib., permutationumque servatur. Al. *p. servetur*; al. *mutationum motus accipit*; al., *accepit*. Ib., summum cœli. Al. om. *cœli*. Ib., descendens. Al., *decedens*. Ib., autumno. Al. om. Ib., redit; mendose in Grialii Editione, *reddit*. In libro de Natura rer., c. 17, est *redierit*. Ib., hiberni frigoris. Al., *hiemis, et frigoris*.

Cap. lii. N. 1, tinxerit. Al., *intinxerit*; al., *junxerint*.

Cap. liii. N. 2, se interponat. Al., *interveniat*. Sol enim longe ipsa superior est. Hinc evenit ut quando sub illo est, parte superiore luceat, inferiore vero, quam habet ad terras, parte obscura sit.

Cap. liv. N. 1, sectilis. Al., *sextilis*. Et ita rursus. N. 2, in suo orbe. Al., *in suo ordine*. Ib., prop. rationales. Al., *portionales*.

Cap. lv. N. 1, tricesima dies. Al., *trigesimus dies*. Ib., qua luna. Al., *quo l*. Ib., ideo tunc. Al. om. *tunc*.

Cap. lvi. N. 1, menstrua. Al. add. *m. in centro s*. Ib., quæ ideo obliquo, etc. Al., *quæ ideo obliquo incedit cursu, et non recto, ut se licet sol ne*. N. 2, spectat. Al., *respectat*.

Cap. lvii. N. 1, in diebus ccclxv. Gothici., *in diebus trecentis sexaginta*.

Cap. lviii. N. 1, solem obsc. Al. om. *solem*.

Cap. lix. N. 1, sed a sole illuminari. Al. om. N. 2, eousque, quandiu. Al., *et quandiu*. Ib., umbram. Al., *umbra*.

Cap. lxii. N. 1, sed solis. Al., *sed a solis*.

Cap. lxiii. N. 1, et cum cœlo. Al. om. *cum*.

Cap. lxiv. N. 1, stellæ pro eo, Al., *stellæ dicuntur pro eo*. Ib., orbes. Al., *ordines*. Ib., serius. Al., *tardius*.

Cap. lxvi. N. 1, cognosci dicitur. Al., *cognoscitur*. Ib., per latitudinem Al. add. : *latitudo cognoscitur per signiferum, longitudo per proprium excursum*.

Cap. lxvii. N. 1, retrogradæ dicuntur. Gothici, *retrogradantur*.

Cap. lxviii. N. 1, præcedit. Al., *procedit*.

Cap. lxix. N. 1, quando. Al., *in quo*. Ib., dum. Al. om. Ib., agit. Al., *agat*. Ib., videtur. Al. add. : *Ista omnia in absidis colliguntur*.

Cap. lxx. N. 1, quia. Al. om. Ib., movetur. Al. *moveri videtur*.

Cap. lxxi. N. 3, de cœlo. Al., *e cœlo*. Ib., ut prædictum. Al., *ut supradictum*. N. 4, dirigunt, etc. Al., *iter dirigunt ad cursus consilium*. Ib., alio. Al., *alibi*. Ib., fulgoremque earum. Al., *fulgoremque eorum*. N. 5, ad prævidendas. Al., *ad prævidendum*. N. 6, quæ quia. Al., *quæ quod*. N. 7, quasi teriones. Al., *q. teriones*. Ib., in eo sunt. Al., *in eo fixæ sunt*. N. 8, eumdem. Al., *unde*. Ib., dixerunt. Al., *dixerant*. N. 9, Arcturus est. Al. om. Ib., collocata. Al., *socia collocata*. N. 10, Orion. Al., *Urion*. Ib., astrum. Al., *ad austrum*. N. 11, ut gladio. Al., *ut gladius*. Ib., si effulgent. Al., *si hæc fulgeant*. Ib., his acies. Al., *hujus acies*. N. 12, nam pluvia... dicitur. Al., *nam pluviæ... dicuntur*. Ib., quia quando. Al., *quia cum*. Ib., Hyadas. Sunt. Al., *Hyadas, geminosque triones. Sunt*. N. 13, quia... appellant. Al. om. Ib., quod est ver, quando. Al., *quod vere*; al., *quod est ver, cum*. N. 14, caniculares dicuntur. Al. om. *caniculares*. N. 15, afficiat : Sirius. Al., *afficiat, sive*; al., *a. aut*. N. 16, quando. Lucensis, sive Lucanus Codex fere semper *quum* pro *quando*; et in Mss. nexus litterarum pro *quum* et *quando* ambiguus esse solet. N. 17. cometæ. Al., *cometes*. Ib., latine... quia. Al., *Latini crinitos appellant, quod*. Hæc etiam varietas satis communis *quod* pro *quia*, aut contra. N. 18, ferat : est. Al., *ferat. Lucifer enim est*. Ib., unus ex. Al., *una ex*. Ib., hic proprie. Al., *hoc proprie*. Ib., jubas lucis. Al., *jubar lucis*. Ib., effundat. Al., *ex se fundat*. Ib., in modum jubæ. Gothici, *in modum jubar*; al., *in modum jubarum*. Ib., extendantur. Al., *extenduntur*. N. 19, Hesperus... Hespero. Al., *Vesperus... Vespero*. Ib., deperditur unus. Al., *dependitur humor*. N. 20. Quarum... Stilbon. Al. om.; alii, *quorum* pro *quarum*. Ipsa Græca nomina depravata in plerisque exemplaribus inveniuntur. N. 21, hos romani. Al., *has R*. Ib., Jovis, etc. Al., *Saturni, Lunæ, Jovis, Martis et Mercurii*. Ib., adulationem, qui sibi aliquid. Al., *adulatione, qui in aliquid*. Ib., sæculi. Al. om. N. 22. conformantes. Al., *confirmantes*. N. 23, Jovem ideo. Al., *id est, Jovem*; al., *Jovis ideo*. Ib., in cujus capite. Al., *quia in ejus capite*. Ib., figunt. Al., *fingunt*. N. 24, cursum agere. Al., *cursum suum peragere*. N. 27, flatus etesias facit. Al., *Flatus et æstus facit majores quam in toto reliquo anno*. N. 28, intra astra. Al., *inter astra*. Hæc quoque discrepantia passim occurrit *intra* pro *inter*. N. 31, ideo formaverunt. Al., *i. finxerunt*. Ib., ejusdem temporis. Al., *ejusdem mensis*. N. 32, et pisces. Al., *et piscem*. Ib., in cœlum. Al. om. N. 34, inter cœli astra. Al., *in cœli astra*; al., *in astra*. Ib., quadrigas. Al., *quadrigam*. N. 35, regis. Al. om. Ib., versa. Al., *conversa*. Ib., arctophylaca. Al., *arctophylax*. N. 36, in cœlum. Al., *in cœlo*. Ib., nutrierit. Al., *nutrierat*. N. 37, superstitionis hæc. Al., *superstitiones hæ*, quod plausibile est. N. 38, et fidei. Al., *quæ fidei*. N. 39, in lapsus. Al., *in lapsu*. Ib., præscire posse : Al. om. *posse*. Ib., rerum, veritate. Al. om. *rerum*. Ibid., persuasione. Al., *suasione*. N. 40, ut dicunt. Al. om. Ibid., premitur. Al. *permeretur*., N. 41, abduceret. Al., *adduceret*. In Cod. Alb. et aliis sequitur liber *De legibus*.

LIBER QUARTUS.

Cap. i. N. 2. potus et tegumen. Al., *potus, tegimen et tegumen*; al., *potus, tegmen et tegumen*; al., *potus regimen et tegmen*; al., *potus tegmen et regimen*. Ib., qua corpus. Al., *qua sanum corpus*. Ib., ictus. Al., *ductus*.

Cap. ii. N. 1. temperamento. Al., *temperamentis*. Ib., æstimatur, Al., *existimatur*. Ib., mediocri. Al., *mediocriter*. Ib., omnis. Al. om.

Cap. iii. N. 1, hanc. Al., *ac*. Ib., vel opere. Al., *et opere*. N. 2, pene. Al. om.; al., *fere*. Ib., ad tempus. Al., *ad tempora*; al., *ad annos*. Ibid., in lucem, Al., *ad lucem*.

Cap. iv. N. 1, Hi. Al., om. Ib., rationalis. Al., *rationabilis*. N. 2, perscrutatus est. Empirici. Al., *perscrutatus est; infirmitatum per quam causas ratione adhibita perscrutetur, curam rationabiliter perscrutatus est. Empirici*. Ib., Empirici enim. Al., *E. ergo* Ib., nec causas. Al. om.

Cap. v. N. 2, ex eo. Al., *ex ea*. Ib., demonstrarent. Al., *demonstrent*. Ib., perducit. Al., *producit*. N. 3, sicut autem quatuor elementa, sic et. Al., *s. a. q. sunt o., sic quatuor*. Alii præmittunt : *phlegmate. Ex ipsis enim reguntur sani, ex ipsis læduntur infirmi. Dum enim amplius extra cursum naturæ creverint, ægritudines faciunt. Sicut autem quatuor sunt elementa*, etc. N. 4, quod vegetet et sustentet. Al., *quod vegetetur et sustentetur*; al., *quod ex eo corpus vegetetur et sustenletur*. N. 6, vocatus. Al., *vocatur*, N. 7, sit frigidum. Al., *sit frigida*. Ib., rigorem. Al., *frigus*; al. om., *Græci... appellant*. Ib. : Ex his quatuor... infirmi. Al. om. Ib., ex his læduntur. Al., *ex ipsis l*. Ib., extra cursum. Al., *excursum*.

Cap. vi. N. 1, ut pleuritis. Al., *ut pleurisis*; al., *ut pleuresis*. Ib., remoratur. Al., *memoratur*. Ib., dicitur. Gothici et Lucensis interserunt : « Phlegmon est inquietum cum rubore, et dolore, et tensione, et duritia, et vastitate. Nam cum cœperit fieri phlegmone et inquietudo febris consequitur. Unde et dicta est phlegmone ἀπὸ τοῦ φλέγειν, id est, inflammare. Sic enim sentitur, et inde nomen accepit. Febris a fervore, etc. » Hi Codices omittunt *Quædam autem.... acceperunt*. De phlegmone Editi infra, num. 7. Luc. pro *est inquietum* exhibet, *est morbus inquietus*. N. 3, infrendant. Al., *frendant*; al., *frendent*. Ib., perturbatio. Al. add. *perturbatio mentis*. N. 4, cardiace. Al., *cardia*. Grialius, in textu, *cardiace*; in not., *cardiaca*; quod quia mendum videtur, in *cardiace* mutavi. Ib., afficitur. Al., *efficitur*. N. 5, lethargia. Al., *lethargus*. N. 7. phlegmone. Al., *phlegmon*. Ib., et dolore. Nam cum cœperit. Al., add.: *Et dolore : sive phlegmon est inquietudo cum rubore, et dolore, et extensione, et duritia, et vastitate; quæ cum cœperit*. Al. : *Atque dolore; qui cum cœperit fieri, febris consequitur*. N. 8, febre, etc. Alb. Cod., *cum febre, et tusse, et sputo sanguinolento, et sanioso. De his vero signis si unum defuerit, pleuritica dici non potest*. N. 9, unde et. Al., *inde et*. N. 11, vehementi. Al., *nimio*. N. 12, majorum. Al., *major*. N. 14, ab intestinorum tormento. Al., *ob intestinorum tormenta*. N. 15, unde et... vocant. Al. om. Ib., ex ejus. Al., *ex acris*. N. 17, hæc etsi. Al., *hoc etsi*, N. 18, quemque. Al., *quem*; al., *quæcunque*. N. 19, inguinaria. Al., *inguinia*, Ib., quæ tanto. Al., *quæ tantopere*.

Cap. vii. N. 1, chronia. Al., *chronica*. Ib., remoratur. Al., *renovatur*. Ib., phthisis. Al., *tussis*, hic, et infra, pro *phthisis*. N. 2, ex causa. Al., *ex capite*. Ib., Græci enim. Al., *et Græci*, N. 3, ab accidenti. Al., *ab accidendo*. Ibid., ingerat. Al., *ingerit*. Ib., in circuitum mittit. Al., *in circuitu movet*. N. 5, apprehendens. Al , *appendens*. Ib., appellant. Al., *vocant*. Ib., exuberaverit. Al., *abundaverit*. Ib., conversus. Al., *adversus*. Ib., spasmos. Al., *spasmum*; Al., *spumas*, quasi pro correctione. N. 6, pro lunæ cursu. Al., *per hunc cursum*. Ib., comitetur eos insania. Al., *comitentur eos insidiæ dæmonum*; al., *comitetur eos insania dæmonum. Idem et larvatio*. Ib., idem major, et divinus. Al., *id est, major, et diutinus*. Ib., cujus. Al., *cui*. N. 7, III Kal. Jan. Al., *in Kalendis Januariis*; Al., *in Kalendas Januarias*. N. 8, ab inanitate. Al., *ab iniquitate*; al., *ab antiquitate*. Ib., vocaverunt. Al., *vocant*; al. om., *sive ab inanitate... vocaverunt*. N. 10, febres. Al. add., *quæ abusive*, etc.; quæ a Grialio in nota allata sunt, et rejecta, tanquam nullo consilio huc adducta. Sed non ita facile ego asseram ab Isidoro ipso adducta non fuisse. In Codicibus certe antiquissimis ea ipsa verba exstant. Ib., vel recessionum. Al. om. N. 11, quæ dum. Al., *qui dum*. N. 12, influxio. Al., *infusio*. Ib., provocationem. Al., *præfocationem*; al., *perfocationem*. N. 13, a frigido. Al., *cum frigido*. Ib., circa quod. Al., *circa quem*. Ibid., branchias. Al., *branchia*; al., *brancias*. N. 14, ab arteriarum injuria. Al. om.; al., *ab a. injuriis*. Ib., præfocationem. Al., *suffocationem*. N. 15, a pulmonibus. Al., *a pulmone*. N. 16, sumpsit. Al., *accepit*. N. 17, qui juvenibus.. Al., *qui in j*. Ibid., evenire. Al., *venire*. Ibid., consumptio. Al., *consummatio*. N. 18, uva distillat. Al., *uva titillat*. Retinendum est *distillat*. Martialis, lib. x epigr. 56 :

Non secat et tollit stillantem Fannius uvam;

hoc est, unculam in fine palati, circa fauces pendentem, quæ, dum homo hiat, conspicitur. N. 19, apostemata. Al., *apostemas*. N. 20, sputis, et purulentis. Al., *spumis, et purulentis*. N. 22. vocant. Al. *dicunt*. N. 23, hydrops. Al., *hydropis*. Ib., cum inflatione. Al., *cum inflammatione*. N. 23, nephritis. Al., *nefresis*. Ib., a renum. Al., *a renium*. N. 24, paralysis, etc. Cod. Alb., *Paralysis dicta est a corporis morbi abundantia, facta*, etc. N. 26, malo habitu. Al., *injuria*; al., *malo habitu, vel injuria*; al., *injuria, vel a lambitu*. Ib., ex. Al. om. Ib., mala medicantis. Al., *mala. medicaminis*; al., *mali medicaminis*; al. om. *mala*. Ib., resumptione. Al., *resumptio*. N. 28, sarcia. Al., *sarcian*; al., *sarcina*; al., *sarcoma*. Ib., quo. Al., *quod*. N. 29 inschias. Al., *ischiasis*; al., *sciasis*. Ib., vertebrorum. Al., *vertibulorum*. Ib., quorum. Al., *qua*. Ib., iliorum. Al., *illorum*. Ib., fit autem de phlegmate. Al. om. *de phlegmate*; al., *fit inde phlegma*. Ib., descenderit. Al., *descendit*. N. 31, arthriticus. Al., *arthirtis*. N. 32, petra est. Al., *lapis est*. N. 33, stringat. Al., *distringat*. Ib., difficultate. Al., *difficultatem*. N. 34, à Satyris. Gothici addunt : « Alexander historiographus ait : Vulscos (Al., *Vulsos*) quidam appellatos aiunt a Vulsco Antiphatele Strigonis filio. Fabius quoque Sicolicis (Al., *sic colicis*) profectos corrupto nomine Vulscos ait dictos. *Diarrhoæ*, etc. » Sermo videtur esse de vulsis, aut volsis, qui sunt convulsi ex morbo, de quibus Plin. l. xxi, c. 19, et l. xxiii, c. 1. N. 36, Δύς enim divisio est. Al., *Δύς enim difficultatem significat*. Ib., quem. Al., *quam*. N. 37, per lævia intestina. Al., *per lenia intestini*, al., *per lineam intestini*. Ibid., faciat. Al., *facit*. N. 39, ragades., Al., *ragadiæ*, aut *rhagadinæ*; al., *ragadia*. Ib., fissuræ. Al., *seissuræ*. Ib., hæ et hæmorrhoides. Al., *hæc et hæmorrhoidæ*.

Cap. viii. N. 1. circumscriptis pilis. Al., *circumseptis pilis fulvi*. N. 2, parotides. Al., *parotidæ*. Ib., duritiæ. Al., *durities*. Ib., vel aliquo. Al., *aut ex aliquo*. Ib., vicinitate. Al. , *vicinitates*. Ib., Græce auriculæ dicuntur. Al., *Græci auriculam dicunt*; al. *Græce auricula dicitur*. N. 4, rubore flammeo cutis rubescit. Al., *rubor flammeus, cutes rubescunt*. Ib., moto rubore. Al., *multo rubore*, al., *mutuo rubore*. N. 7, ardendo. Al., *pruriendo* pro correctione, vel glossa. N. 8, redhibetur. Al., *redditur*. N. 9, satyriasis. Al., *phthiriasis*. Ib., singulatim. Al., *singillatim*. Ib., una fortior. Al., *alia fortior*. Ib., plures inveniuntur. Al., *pruritus ex squammatione*. N. 10, scabies, et lepra, etc. Al,, *sed scabies, et lepra tenuis asperitas, et squammatio est*. Ib., quæ ita. Al., *quod velociter*. N. 11, lepidi similis. Al., *alepidæ herbæ similis*; al., *alapidi herbæ similis*; al., *lepidæ herbæ similis*; Ib., in nigredinem. Al., *in nigritudinem*. Ib., in alborem, nunc in ruborem. Al., *in albore, nunc in rubore*. Ib., adulterini. Al., *adulteri*. N. 12, elephantis. Al... *elephanti*. N. 13, fellis. Al., *fellei*; al., *fellei, id est, nigri*. Ib., Latini. Al., *Latine*. Ib., appellant. Al., *dicunt*. Ib., ad similitudinem. Al., *a similitudine*. Ib., facilius. Al., *citius*. N. 14, sicut medici. Al., *sic medici*. Ib., aut. Al., om. Ib., aliquanto. Al., *aliquantulum*; al., *aliquantum*. Ib., diutius. Al. om. N. 15, furnuculus, etc. Alii præmittunt *Hordeolus*, etc., ut n. seq. Ib., ignitus. Al., *ignes*. N. 10, in capillis. Al., *in pilis*. Ib., palpebrarum. Al., *palpebribus*. Pal. 281, pro var. lect. *palpebrium*. Ib. , granum similans. Al., *grano similis*. N. 17, qua. Al., *in qua*. N. 19, vi. Et ulcus. Al., *vi, ulcus. Et ulcus*, Ib., quod olet, quasi olcus. Al., *quod dolet, quasi ulcus*. Ib , quasi olcus. Al., add. *unde et ulcera*. N. 20, turgida. Al., *turgens*. N. 21, quasi pupula. Al., *quasi pupilla*. Ib., strimpio. Al. om. N. 23, obcæcet. Al., *obcæcat*.

Cap. ix. N. 2, generibus. Al. om. Ib., quam Latini. Al., *quæ Latini*, Ib., medicamina. Al., *medicamen*. Ib., nuncupant. Al., *vocant*. Ib., legis. Al., *mortis* pro correctione. N. 3, omnium curationum. Al., *omnis curationis*; al., *omni curationi*. Ib., exciduntur... medicinam. Al., *exciditur, quod non senserit medicinam*. N. 4, antiquior. Al., *antiquiorum*; al., *antiquiorum*. N, 6, apponitur. Al., *opponitur*. N. 7, antidotum Græce, Latine. Al., *antidotum Latine*; al., *antidotum, quod Latine*. Ib., quod. Al., *quæ*. Ib., morb. Al. om. N. 8, hiera... divina. Al., *genera enim di-*

cta, *quasi diurna*. Ib., serpentinum. Al., *serpentium*. Ib., purgatoria dicuntur. Al., *purgatoriam dicunt*. N. 10, electarium. Al., *electuarium*. Ib., colyria, plerique scribunt *collyria*. Al., *coluria*; al., *collirie*. N. 11, pessaria. Al., *pressaria*. N. 12, chirurgus fuit. Al., *chirurgicus fuit appellatus*. Al., *chirurgus fuisse dicitur; unde appellatus*; al., *chirurgus fuit, et idem sic appellatur*, vel *appellatus*. N. 13, impositum est. Al., *impositum esse*.

Cap. x. N. 3, potestas. Al., *potentia*. Ib., id est, vis. Al., *et vis*. N. 4, notentur. Al., *notæ sint*.

Cap. xi. N. 3, incisio Græce. Al., *incisio Latine, Græce*. N. 3, simile. Al., *similaria*; al., *similiaria*. N. 4, guva. Al., *guvia*; al., *guna*. Ib., evocat. Al., *vocat*. Ib., clyster... Cod. A b., ad marg.: *Clyster est instrumentum, per quod enema injicitur*. N. 5, Pila, etc. Al., *Pisa a pinsedis seminibus, et terendis*; al., *hærendis* pro *terendis*. Ib., pilagmenta. Al., *piligmenta*. Ib., fieri. Al., *feriri*; al. om. *Hinc et pigmenta* usque ad *conceidi solent*. N. 6, Pilumnum. Al., *Pilumnium*. Ib., pinsendis præfuit arvis. Luc. Cod., pro correctione, *pinsendi præbuit artem*, quod exhibet etiam Florent. Cod. sancti Marci, cum Lucano sæpe consentiens. Ib., pinsitur. Al., *pinsetur*. Ib., appellata. Al., *appellatur*. Ib., in pilam. Al., *in pila*. N. 8, coticula. Al., *citicula*.

Cap. xii. N. 1, vocatus. Al., *vocatur*. N. 5, quod est manare. Al., *quod est optimum manare*, Al., *a græcis* ΠΑΡΑ ΤΟ ΣΤΑΖΕΙΝ ΣΤΑΚΑΝ (Al., ΣΤΑΚΤΗ), *id est, oltritum, Myrobalanum*. Ita Codices Gothici... N. 6, oleum... admistum. Al., om. N. 7, telino. Al., *telinio*, ex quo male Vulcanius conjiciebat *delinio*. Ib., unguimus. Al., *ungimur*. Ib., Telo. Al., *Delo*. Ib., est una. Al., om. *una*. N. 9, alia. Al. om. Ib., cypri; unde et proprie. Al., *Cypri, quæ proinde, et proprie*; al., *Cypri; unde et proprie*. N. 10, unde et... adoratum. Al. om. Ib., ducunt. Al., *inducunt*. N. 11, chalasticum, *caleasticum*; al., *calesticum*. Ib., martiatum. Al., *mareiaeum*; al., *marciatum*.

Cap. xiii. N. 1, liberales disciplinas. Al., *artes liberales*. Ib., contineatur. Al., *teneatur*. N. 2, propter numerum horarum. Al., *numerorum*, omissis *propter... horarum*. N. 3. propter qualitates. Al., *propter numerum qualitates*; al., *propter qualitatem*. Ib., quid quis. Al., *quid quisque*; al., *quid quemque observare oporteat*. Ib., in ægris. Al., *in Græcis*. Ib., de David legitur. Al., *habetur de David*. Ib., quia a. al., *qui a*. N. 4, mutationem. Al. *mutationes*. Ib., nam sicut... ipsorum. Al., om.

LIBER QUINTUS.

Cap. i. N. 1, genti Hebraicæ. Al., *gentis Hebrææ*. Ib., sacris litteris. Al., *sacras litteras*; al., *scriptis litteris*. N. 2, jura. Al., *jura legum*. N. 3, in regnum. Al., *in regno*. Ib., creavit. Al., *decrevit*. Ib., Solonis. In Gothicis mendum est *Salomonis*. Ib., exposuerunt. Al., *ediderunt*. N, 4. Appius, etc. Al. om. prænomina, et sexto loco referunt *Sextium*, qui nobis est in tertio loco. N. 5, instituere. Al., *statuere*. N. 7, novæ. Al., *leges novæ*. Ib., erantque. Al., *erant quippe*.

Cap. ii. N. 1, hæ. Al., *hæc*. N. 2, per alienum. Al., *per agrum alienum*; al., *per aliena*.

Cap. iii. N. 3, tracta tantumdem. Al., *tantummodo tracta*; al., *tracta tantum*. Isidorianum puto *tantumdem* pro *tantum*; similiter *tantumdem* usurpant alii ejus æquales. Ib., quando et legem. Al., *quando vel etiam lege*. N. 4, omne jam, quod, al., *o. id, q.*

Cap. iv. N. 1, habeatur. Al., *habetur*. Ib., susceptio. Al., *successio*.

Cap. v. N. 1, vel civitas. Al., *vel quæque civitas*.

Cap. vi. N. 1, servitutes. Al. om. Ib., fœdera. Al., om. Ib., violandorum. Al., *violentorum*.

Cap. vii. N. 1, signo dato. Al. om. Ib., egressio. Al., *congressio*. Ib., pugnæ. Al. om. N. 2, decisio. Al., *divisio*. Ib., et laboribus. Al., *et laboris*. Ib., item. Al., *ac*.

Cap. viii. N. 1, et sacerdotibus Al., *et in s.*

Cap. ix. N. 1, Quiritium. Al., *Quiritum*. Ib., quo nulli tenentur. Al., *quod nulli tenent*. Ib., tanquam de. Al., *quod de*; al., *in quo agitur de*. Ib., de usucapionibus. Al., *de usucapione*. Ib., in eosdem solos. Al., *eisdem solis*. N. 2, senatusconsultis. Al., om.

Cap. xi. N. 1, scita. Al., *plebiscita* constituunt; al., *constituere*. Ib., vocata scita. Al., *vocata sunt ita*. Ib., sciscit. Al., *sciscitatur*; al., *sciscitat*; al., *exciscitat*. Ib., uti rogata fuit. Al., *et rogat, ut fiat*. Al., *et rogat, ut fiant*; al., *et rogat, ut faciat*.

Cap. xii. Populis consulendo decernunt, Al., *populi consulendo dedicarunt*.

Cap. xiii. N. 1. edicit. Al., *edit*.

Cap. xiv. N. 2, æquitatis. Al., *veritatis*. Civilis. Al., *civiles*. Ib., contentionesque. Al., om. Ib., sopirent. Al., *sopirentur*.

Cap. xv. Quædam etiam leges. Al., *quædam esse leges*. Ib., tulerunt. Al., *contulerunt*. Ib., patrum. Al., *primum*. N. 2, plus testamento legaret. Al., *plus in extraneis testamento legaret*; al., *plus extraneis in testamento legaret*. Ib., nuncupata est. Al., *nuncupatur*. Ib., nuncupatur. Al., *vocatur*. Ib., Aquillius. . nuncupatur. Al. om.

Cap. xvi. N. 1, eloquitur. Al., *loquitur*. Ib., a saturitate. Al., *a satietate*. Ib., et satyram scribere. Al., *et saturam s.* Ib., Persii. Gothici et Cæsenas vetustior addunt *Lex novella*.

Cap. xix. Ejus enim. Editiones veteres *aut enim*, quod clariorem sensum reddit., al; *ejus enim præmio et pœna*.

Cap. xx. Coerceatur. Al. *coerceretur*.

Cap. xxi. N. 1, secundum patriæ consuetudinem. Al., *per consuetudinem patriæ*. Ib., in captionem. Al., *in captione*. Ib., contineat. Al. *obtineat*.

Cap. xxii. N. 1, pragmata. Al., *pragmatica*. Ib., et actor. Al., *et auctor*.

Cap. xxiii. N. 1, Testes. Al., *Hos*; al., *Testes sunt, a quibus veritas quæritur in judicio; quos quisque*. Ib., aut dissimulare. Al., *aut insimulare*. N. 2. quod testamenta. Al., *qui testamenta*; al., *quia testamentum*.

Cap. xxiv. N. 2, nec confirmari. Al., *nec firmari*. Ib., quod in eo. Al., *quid in eo*. N. 3, vocabant. Al., *vocatur*. Ib., fecerunt. Al., *disposuerunt*. Ib., legitur. Al. om. Ib., adversum. Al. *adversus*. N. 4. ideo. Al., *inde*. Ib., testamentum, Al., *testamenta*. Ib., alloquia. Al., *eloquia*. Ib., tabellarii. Al., *tabularii*. Ib., vocantur. Al. *vocabantur*. n. 5, subscriptione. Al., *signis subscriptione*; al., *signis signatum, subscriptione firmatum*. N. 6, signatum. Al., *firmatum*. Ib., quod scriptum est. Al. *quia præscriptum est*. N. 7, atque subscriptum. Al. om. Al., *atque scriptum*. N. 10. neque exhæredato. Al., *neque exhæreditato*. Al., *neque ex hæreditate*. N. 11, fraudem. Al., *fraude*. N. 12, cum, Al., *quam*. Ib., ita do, ita lego. Al., *ita videtur, ita dico, ita lego*. Ib., præbitote. Al., *perhibete*. Ib., palam. Al., *in palam*. N. 13, loco. Al., *pro loco*. N. 14, instituit. Al., *constituit*. Ib., ut qui titulum scribit. Al., *ita et t. scribet*. Ib., Scripturæ. Al. om. N. 15, adit. Al., *accipit*. Ib., excluditur. Al., *secluditur*. Ib., capiendæ hæreditatis. Al., *capiendi hæreditates*. N. 16, mihi. Al. om. Ib., intra dies. Al., *infra dies*. Ib., esset. Al., *est*. Ib., addita. Al., *adjecta*. N. 17, non directis. Al., *non in directis*. N. 18, pago. Al., *pango*; al., *paco*. Ib., pepigit. Al. add. *pepigit fœdus*. N. 19, quod placet. Al., *quod placeat*. Ib., pactum esse. Al., *factum esse*. Ib., quisque facit. Al., *quis facit*. Ib., ad placitum. Al., om. ad. Ib., etiam nolens. Al., *quo quisquam nolens*, omisso *etiam*. N. 21, ratum esse. al., *ratum me esse*. Ib., non recte. Al., *non certe*. N. 22, chirographum... cautio... Al., add. *chirographum, cautio, vel scriptio duarum instar chartarum. Græce enim manuscriptum Latine dicitur cautio*. Pro *scriptio*; al., *prescriptio*, aut *conscriptio*. N. 24,

venundinatio. Al., *venundatio*. N. 26, sequitur. Al., *sequetur*. N. 27, usufructuaria. Al., *usufructifera*; al., *usus fructuaria*. Ib., donatum. Al., *donatæ*, N. 29, proprio. Al. om. Ib., conveniat. Al., *convenit*. N. 30, promissio. Al., *quasi promissio*. Ib., sponsiones suas. Al., *sponsionem suam*. Ib., sive quod... appellaverunt. Al. om.

Cap. xxv. N. 1, nec legata testamento, nec possessione retenta. Al., *vel legato, testamento, vel possessione retenta*; al., *redempta* pro *retenta*. N. 3, quod juste; hoc juste, quod bene. Al., *quod recte; hoc recte, quod bene*. Al., *quod recte, vel juste; hoc juste, vel recte, quod bene*. Ib., irretitur. Al., *irritatur*; al., *retinetur*. N. 4, ut non. Al., *quia non*. N. 5, pro suo. Al., *pro suo jure*. N. 6, certoque titulo. Al., *certoque tempore, et titulo*. N. 7, adita. Al., *edita*. N. 8, dicuntur. Al., *dicitur*. Ib., hæredes ceciderunt. Al., *hæreditas ceciderit*. N. 9, familia herciscunda. Al., *familiæ hærciscundæ*. N. 10, communi dividundo. Al., *communis divisio*; al., *communi dividendo*. Ib., dividatur. Al., *dividantur*. N. 11, regundorum. Al., *regendorum*. Ib., utrique. Al., *utriusque*. N. 14, obligationem. Al., *obligatione*. Ib., ex tempore. Al., *ex omni tempore*. Ib., quo. Al., *quo res*. Ib., eam. Al., *eas*. Ib., deberi. Al., *defferri*; al., *differre*. N. 16, ad alterum. Al., *ad alios*. Ib., cum modo. Al., *commodo*. N. 17, ex eo. Al., *ex ea*. Ib., commutata. Al., *commodata*. N. 20, est, quæ primum. Al., *est primum, quod*. Ib., contractu. Al., *contracta*. N. 23, ceditur. Al., *creditur*. N. 24, res. Al., *res aliqua*. Ib., pignoris. Al., *pecuniæ, vel pignoris*. Ib., pactione. Al., *pacto*. N. 25, ut quam cito. Al., *ut tam cito*. Ib., salvo negotio. Al., *solo negotio*. N. 26, ut culter. Al. om. N. 28, eo. Al., *ex eo*. N. 29, vocatus. Al., *vocatur*. N. 30, adeptio. Al., *ademptio*. N. 31, qui mancipio. Al., *qui mancipium*. Ib., quod ei. Al., *quod de*. N. 32, nam aliena. Al., *nam si aliena*. Ib., alteri. Al., *alicui*. N. 33, est, quod. Al., *est, quia*. Ib., sed pro reformando. Pal. 281 pro var. lect., aut corr., *sed proprie formando*. N. 34, vocatum. Al., om. N. 35, cœtus. Al., *coitus*; al., *quo itus*. Ib., vel emere, Al., *et emere*.

Cap. xxvi. N. 1, nominatur. Al., *nomen habet*; al., *nomen accepit*. N. 6, aut torserit. Al. om. N. 7, existimat. Al., *æstimat*. N. 10, hinc est apud comicos injurius, qui. Al., *Hinc est illud Virgilii: cum Turni injuria matrem-Admonuit. Injuria est, quæ*. N. 11, eunt. Al., *sæviunt*. N. 12, in idolorum cultu. Al., *idolorum cultui*. N. 13, illusio. Al., *abusio*: forte, *invasio*. Ib., alter. Al. om. N. 14, stuprum Al., *stuprum... lenocinium... raptus*; Al., stuprum raptus proprie; al., *stuprum, id est, raptus proprie*. N. 15. Unde Virgilius, etc. Al., *unde et qui rapto politur, stupro fruitur*. N. 17, parentis N. cædes. Al., *parentis cædium*; al., *parentis cidium*. 18, internecivi. Al., *interneciei*; al., *internetium*. Ib., testamentum. Al., *testimonium*. Ib., bonorum. Al., *bonorum operum*. Ib., enecatio. Al., *necatio*; al., *innecatio*. Ib., ponebant. Al., *proponebant*. N. 19, contrectatio. Al., *contractio*. N. 20, pervasio. Al., *persuasio*. Ib., earum. Al., *earumdem*. Ib., immobiles. Al., *immobilia*. N. 22, qui largitione honorum. Al., *qui largiorem honorem*. N. 23, peculatus est dictus. Al., *peculatum dictum est judicium*. Al., *peculatum est dictum*. N. 25, vel propinquas. Al., *sive in propinquas*. N. 26, majestatem læserunt. Al., *potestatem deseruerunt*. Ib., prodiderunt. Al., *perdiderunt*. N. 27, quod. Al., *pro eo quod*.

Cap. xxvii. N. 1, appellatur. Al., *appellatum est*. Ib., impendet. Al. *impendit*. Al., *impetit, et impendet*. N. 2, necessarium nostri Codd. *nomen*. Ib., pœna mortis. Al., *pœnam mortis*. N. 3, dicitur. Al., *dictum*. Ib., quo quis. Al., om. *Quis*. Ib., sed cum, Al., om. *cum*. Al., *sed qui*. Ib., in publico. Al., *in publicum*. Ib., Deo. Al., *Domino*. Al., *de eo*. N. 4, scribit. Al., *scripsit*. Ib., 10, sint. Al., *sunt*. N. 11, nervus... boia. Al. add. N. 9, accipiendo teneant. Al., *capiendo tenent*. N. ignominium. Al., *ignominiam*. N. 7, dietæ. Al., *dicti. nervus est ferreum vinculum, quo pedes, vel etiam cervices impediuntur*. N. 12, jugum in bove. Al., *jugum boum*. N. 13, quod eo. Al., *quo in eo*. Ib., quasi arcer. Al., *quasi arcens*. N. 14, per diminutionem. Al., *per derivationem*. N. 16, præfixi. Al., *infixi*. Ib., stent. Al., *stant*. N. 17, vectentur. Al., *vectantur*. Ib., velluntur. Al., *evellantur*. N. 18, virides sunt. Al., *v. sint*. Ib., si certe nodosa. Al., *si hæc nodosa*. Ib., nomine, quia. Al., *nomine vocatur, quia*. N. 21, extendat. Al., *extendatur*. N. 23, latomia. Al., *lautumnum*; al., *lautumum*. N. 25, dictum. Al. om. N. 26, quia fando, id est, loquendo. Al., *quæ fando, et loquendo*. Ib., quo non aliud. Al., *qua non aliud*. N. 27, certi. Al., *certum*. Ib., probatur. Al., *probat*. Ib., probaveris. Al. *probabilis*. Ib., esse cessat. Al., *esse fama cessat*. N. 28, unde post liminium. Plerique nostri, etiam Gothici, *unde postliminio*. Ib., ejecti injuria extra. Al., *ejecti in injuria, id est, extra*. N. 30, quasi porro scriptio. Gothici om. N. 31, ad eruendam venam. Al., *ad cruenda mœnia*. N. 32, servi vocabantur. Al. om. N. 34, ex eo exanimat. Al., *hæc exanimat*. N. 35, torquente. Al., *torquentes*. Al., *torquentis*. Ib., canibus et bestiis opponi. Al. om. Ib., gladius. Al. hic add. *canibus et bestiis opponi*. Ib., majori. Al., *graviori*. N. 36, culleus est. Al., *culleum est*. Ib., cum simia. Al., *cum simio*. N. 37, advertere. Al., *vertere*. N. 38, aqua, et igni. Al., *aquam, et ignem*.

Cap. xxviii. In nonnullis Codicibus hoc loco habetur liber de Medicina, quem consequitur liber vii. De temporibus, qui nobis est pars libri v.

Cap. xxix. N. 1, tempus, a motu. Al., *tempus quod a motu*. N. 2, cum aliquid. Al. *cum sol aliquid*: et ita Pal. 281 ad marg.

Cap. xxx. N. 4, id est, gallorum cantus. Al. om. Ib., ostendit. Al., *ostenditur*., Ib., mesonyctius afflatussit. Al., *mesonyctius, id est, medinoticus afflatus fit*. N. 5, dierum. Al. om. N. 6, Pyrois. Al., *vesper*. Ibid., quem quidam. Al., *quam quidam*. Ib., S ilbonta dicunt. Al., *candidum circulum dicunt*: sic etiam Gothici, et cod. 1, Vatic. Archivii. N. 7, quam Phaetontem. Al., *quam quidam Phaetontem*. Ib., quæ inter. Al., *quia inter*. Ib., septimo cœlo. Al., *sexto cœlo*. N. 8, dederunt. Al., *ediderunt*. Ib., per easdem. Al., *per eosdem*. Ib., existimarent. Ad., *æstimarent*. Ib., finxerunt. Al., *finxerant*. N. 9, quæ, apud. Al., *qui apud*. Ib., dicaverunt. Al., *dedicaverunt*. Ib., a paganis. Al., *apud paganos*. N. 10, feria est. Al., *feria dicitur*. Ib., qui apud. Al., *quæ apud*. Ib., dicaverunt. Al., *dedicaverunt*. Ib., et Saturni nominaverunt. Al. omn.; al. *et Saturnum nominaverunt*. N. 11, mortalia. Al., *mortalium*. Ib., eminuerunt. Al., *evanuerunt*. Al., *invenerunt*. Ib., sed prius. Al., *sed primum*. Ib., appellati. Al., *nuncupati*. N. 12, festi dies, etc. Al., *festos dies hominum causa institutos, feriatos divinorum sacrorum*: ita Gothici, et Cod. Cæsenas i. N. 13, diei. Al., *dierum*. N. 14, mane a mano. Al., *mane a manu*. Ib., dicebant. Al., *dixerunt*. Ib., a manibus. Al., *a diis Manibus*. Al., *a Manibus, id est, a diis*. Ib., rarus est. Al., *clarus est*. N. 15, dictus. Al., *dicta*. Ib., e medio. Al., *in medio*. Ib., orbem. Al., *terram*. N. 22, per ante diem. Al., *pro ante diem*. Al., *per ante die*. Ib., antecessum. Al., *antecessu*. Ib., id est prius. Al., *et prius*. Cap. xxxi, N. 1, ne indecora esset. Al., *ne inde contra esset*. Ib., consolaretur. Al., *consolarentur*; al., *solarentur*: scilicet passive, quod ex Isidori manu esse facile crediderim. Ib., omnes. Al. *homines*. N. 2, temperaret. Al., *temperet*. N. 3, fieri. Al., *fieri dicunt*. Al., *fieri dicimus*. Ib., pervenit. Al., *pervenerit*. Ib., labefactos. Al., *tabefactos*; al., *tabefactus*. Ib., cogitur. Al., *cogit*. Ib., super terras pertulit. Al., *sub terras protulit*. N. 4, diluculum. Hic alii interserunt, *Cre-*

pusculum... et tenebras, ut paulo post. N. 5, vesper... vocatur. Al., *vesperum... vocatum*. Ita codex Toletanus vetustior, cum his notis charactere Gothico cursivo. « *Vesper* dictus, dum sol, aut luna ferruginibus quacunque diei, aut noctis hora tegitur, et hoc nomen facit *vesperis*. *Vespera* vero ab hora nona sole descensum inchoante; sed hoc nomen declinationem non habet. *Vesperus* est, dum sole occidente, dies deficit, et sic declinabitur, *vesperus, vesperi, vespero*, et reliqua. *Vespera* (in ms. *vespere*) est, cum lucis oriente aurora nox finitur, et sic declinabitur *vespera, vesperæ, vesperæ*. » N. 6, tenebræ autem dictæ. Al., *tenebras autem dictas*. N. 8, omnia. Al., *omnes*. N. 12, hoc tempore inchoante. Al., *hoc tempus inchoante*. Al., *hoc tempus inchoantes*. N. 13, hæc et aurora. Al., *hæc est aurora*. N. 14, quasi eororam. Al., *quasi euroram*; Al., *quasi eorora, id est, parva lux*. Ib., et Eoasque. Al., *et iterum, Eoasque*. C. XXXII. N. 1, dicunt. Al., *dicuntur*. Ib., idem primus. Al., *id est, primus*. Al., om. *idem* aut *id est*. Ib., reditur. Al., *redditur*. C. XXXIII. N. 1, de lunæ nomine tractum. Al. om. Ib., qui est. Al., *quod est*. N. 2, facilius. Al., *facilis*. N. 3, limen. Al., *limes*. N. 4, a Februo. Al. *a Februa*. Ib., nominatus. Al., *nominatur*. N. 5, agantur. Al., *aguntur*. N. 6, viridantibus. Al., *virescentibus*; al., *viridescentibus*. N. 10, de honoribus. Al. *de nominibus*: ita etiam Pal. 281. ad marg. n. 11. præced. n. Al. om. *præcedentes*. Ali exhibent, *præcedentem numerum*. N. 12, conveniebatur. Al., *conjungebantur*. N. 13, dictas. Al., *dictum*. N. 14, nonæ a nundinis vocatæ. Al., *nonas autem a nundinis vocatas*.

Cap. XXXIV. N. 1, solis statio. Al., *solis statium*. Ib., æquali, Al., *æquales*. N. 2, octavo Kalendarum Juliarum. Al., *octavo Kalendas Julias*: et sic infra. C. XXXV. N. 1, a communionis. Al., *a communi*. N. 3, sic et autumnus novus, adultus, et præceps. Al. om. Ib., est illud. Al. add. *est illud Virgilii*. Ib., quod viret. Al., *quod vireat*. Ib., rumpuntur. Al., *prorumpunt*; al., *prorumpuntur*. N. 4, calore. Al., *a calore*. Ib., id est, exusta. Al. om. N. 5, vocatur. Al., *vocatus*. N. 6, volvitur. Al., *solvitur*. Ib., brevis, vel. Al., *brevis dies, vel*. Ib., imbrumari. Al., *imbrumati*. N. 8, pars ejus. Al., *pars ejus æstatis*. Ib., torpeat. Al., *torpet*. Ib., habet. Al., *habeat*. Ib., tunc folia. Al., *tunc omnia folia*. Al., *tunc omnis folia*, et mox *defluit* pro *defluunt*, ut sit *folia, foliæ*. Ib., inter se contrariorum aerum. Al., *inter se contraria elementa*; al., *inter se elementorum genera*. Al., post *aerum* add. *hiems septentrioni torpeat*: quod jam in aliis præcessit. C. XXXVI. N. 3, genera. Al., *tempora*. N. 4, censum exegit, ac Romanum, Al., *censu excogitato Romanum*. C. XXXVII. N. 1, vacantibus. Al., *vocantibus*. N. 2, nondum erant. Al., *nondum erat*. Ib., vocatur. Al., *vocatum*. N. 3, clangebatur tubis. Gothici, et Cæs. 1, *clangebantur tubæ*: ita etiam Cod. 1 Arch. Vatic. C. XXXVIII. N. 1, quod sequantur. Al., *quod se sequantur*. Al., *quod semper sequantur*. N. 2, amans. Al., *amat*. Ib., aure pertusa. Al., *aure perforata*. Ib., subjugatur. Al., *subjugatus*. N. 4, extremum. Al., *extremitas*. Al., *finis extremus*. Ib., noscitur. Al., *nascitur*. N. 5, Judæ. Al., *Juda*. Ib., Babyloniam. Al., *Babylonem*. Ib., usque ad. Al., om. *usque*. Ib., in carne. Al., *a carne*. Al., *in carnem*. N. 6, et regna. Al., *et regna ita inspicitur*: et om. *Primus ex nostris... sæculi cognoscatur*. Ib., Julius. Al., *Julianus*. Ib., canonum. Al., *canonem*. N. 8, præteriti. Al. *præterita*. Ib., cognoscatur. Al. add., *Quarum decursus per generationes, et regna ita inspicitur*. C. XXXIX. N. 1, in lucis. Al. om. *in*. N. 2, Adam anno. Al. om. *anno*. Al., *annis*: et ita deinde. Ib., Seth... 205. Al. 202. Ib., qui cœpit. Al., *qui primus cœpit*. Ib., Domini 435. Al., *Domini* 432... Ib., Malaleel .. 715. Al. *Malalael*... 815; al., 795. Isidorus fere sequitur LXX interpretes. Vulgata minorem nume-

A rum exhibet. N. 3, Iared... 172. Al. 162, al. 166. N. 5. Sem... secundo anno. Al., *anno* 102. Ibid., Arphaxad... 125. Al., 235. Ibid., a quo Samaritæ, et Indi fuerunt. Al., *a qua antiqui Samaritæ, et Indi*, omisso *fuerunt*. N. 6, regnum inchoat Scytharum. Al., om. Ib., turris. Al., *tunc turris*. Cod. Mutin. « Hoc tempore divisæ sunt linguæ, et per orbem terrarum facta est dispersio in ædificatione turris. » Num. 7, Seruch... 79. Al., 89. Ibid., magicam. Al., *magicam artem*. Ib. 3184. Al., 3183. N. 3, Isaac. Nam prius et Ismahel. Al., *Isaac, et Ismael, a quo*. Al., *Isaac ex Sara libera. Nam prius et Ismael*. Ib., Jacob... 91. Al., 40. Ibid., Phoroneus... 3435. Al., 2434. N. 9, Joseph... 110. Al., 105. Ib., Hebræorum servitus in Ægypto. Al. om. *in Ægypto*. Ib., invenit 3689. Al. 3758; al., *hoc tempore inventa est astrologia*. Ib., rexit populum in eremo. Al. om. Ib., cœperunt 3729. Al., 3728, et sic deinceps. N. 10, in Græcia. Al., *in Troja*. Ib., primus.

B Al. om. Ib., medicinæ artem invenit. Al. om. Ib., reperit. 3916. Al. 3923. N. 11, lyram condidit. Al., *lyram reperit, et Orpheo tradidit*. Et pro 3956, al. 3906, al, 3933, al. 3955, et hoc fere ordine discrepantia est in annis. N. 12, capta est. Al., add. et *Æneas in Italiam venit*: pro anno 4025. Al. 4024. Ib., condidit. Al., *condidit civitatem, a qua Albani*. Ib. Heli sacerdos, Al. om. *sacerdos*. Ib., Samuel. Al., *Samuel, et Saul*. Ibid., putatur. Al., *reputatur*: et pro anno 4125, al. 4128. N. 13. Gad... prophetaverunt. Al., om. N. 14, Asa... Achias, Amos, Jehu, Johel, et Azarias prophetaverunt. Al. *Asa... Esaias, Amos, Naum, Johel prophetaverunt*. Ib., Elias, Abdias. Al., *Elias, et Heliseus, Abdias*. N. 15, Athalia, Al., *Gotholias*. Ib., Jonadab sacerdos. Al., *Jonadab filius Rechab sacerdos*, Ib., claruit. Al., *claruit, et Joiada pontifex*. Num. 16. Eliseus, Al., præmittunt: *Zacharias propheta oc-*

C *ciditur inter templum, et altare. Eliseus*. Ib., Carthago condita. Al., *Carthaginem quidam hoc tempore asserunt conditam, alii non, supra*. Ib., instituitur. Al. add., *Assyriorumque regnum in Medos transfertur*. Ib., Romulus nascitur. Al., *Remus et Romulus nascuntur*. N. 17, Roma conditur. Al., *Senatus Romæ fit*. Ib. census primum agitur IVMDLVI. Pro hoc anno alii habent 4555, al., 4552. N. 18, Sapho... clarui. Al. om. Num. 19, scribitur. Al., *conscribitur*. Ib., solvitur. Al., *resolvitur*. Ib. celebrantur. Al., *celebrantur insignes*. N. 20, renovat. Al., *revocat*. Ib., qui et Nothus. Al. om. Ib., Platonem, et Gorgiam primum rhetorem. Al. omitt., *et Gorgiam primum rhetorem*; alii exhibent, *et Platonem primum rhetorem*; al., *Platonem, et Gorgiam*, omisso *primum rhetorem*. Ib. expletur. Al., *scribitur*. N. 22, Alexander Macedo. Al. om. *Macedo*; et pro anno 4874, al. 4873, al. 4884. In Cod. 1 Toletano nota additur: *Dehinc Alexandriæ reges in-*

D *cipiunt*. Ib., agnoscuntur. Al., *habentur*. N. 23. Machabæorum secundi libri historia componitur (Al., *scribitur*). Al. om. hæc verba, et eorum loco referunt, *ab isto Judæi, prælio victi*, XL *millia corruerunt armatorum*. Deinde verba illa, *Machabæorum... componitur*, referuntur ante *Romani Græcos*, etc. Ib., vicit: Al., *vincit*. Num. 24, subegit. Al., *subjecit*. N. 25, capit. Al., *cepit*. Ib. Cæsar... Al. om. Ib., primus. Al., *prior*; et pro anno 5155, al. 5154, al. 5064, al. 5160. N. 26, nascitur VMCCXI. Alii annum exhibent 5210, al. 5220, al. 5215. Similis exinde varietas. N. 28, in Trajano pro annis XIX, al. XIV, al. XVIII. Ib., requiescit. Al., *requievit*. N. 29, Antoninus Pius ann. Al., *Antoninus Verus Pius*. Ib., Antoninus. Al., *Antoninus Pius*. N. 30, Theodotion interpres. Al., *Th. tertius i*. Ib., Symmachus interpres. Al., *S. i quartus*. N. 31, Caracalla. Al. om. Ib., gestorum habet. Al., *g. habetur*. Al., *habet historiæ*. Ib., Aurelius Antoninus. Al. om. *Antoninus*. Ib., Sabellii hæresis. Al., *Sabellius*. N. 32, Orige-

nes. Al., *Origenes Alexandriæ*. N. 33, Gallus. Al., Gallerius. Ib., condit. Al., *condidit*. N. 34, hujus brevitas vitæ prænotatione caret. Al., *h. b. v. nihil habet historiæ*; al., *nihil memorabile egit*; al. om. N. 35, orta est. Al., *exorta est*. Ib., hujus... contulit. Al. om.; al., *nihil dignum historiæ contulit*, omissis aliis. N. 37, Valentinianus ann. VIII. Al., *ann.* IX; al., *ann.* XIX. N. 38, hæresiarcha. Al., *hæresiarches*. N. 39, orta est. Al. add. *Corpus Barnabæ apostoli, et Evangelium Matthæi repertum est*. N. 40, exstinguuntur. Al., *a Belisario exstinguuntur*. N. 41, effecti sunt. Al., *efficiuntur*. Ib., a Persis. Codex Lucanus addit: « Gregorius Romanæ urbis pontifex, cujus famæ fulgor totum terrarum orbem penetravit, Anglorum gentem, id est, Saxonum, per duodenis (sic) a se misso ad Britanniam auris (sic) quam nunc ipsi Saxones Sectis (sic) de illa insula imo et verius dicam, de minore ad majorem orbem divisio Brittonibus pene cunctis sub sua potestate redactum redeunt ad Christi fidem a paganæ divortio. « Cod. Ottob. 345. Mauritius ann. XXI. Gregorius PP. exstitit. Angli convertuntur ad fidem. Gothi catholici efficiuntur. Focas, etc. » N. 42, Eraclius XXVII; al., *decimum*. Ibid., nunc agit, etc. Al., *hujus quinto et quarto religiosissimi principis Sisebuti, in Hispania Judæi baptizantur, Christiani efficiuntur*. Ib., residuum sextæ ætatis, etc. Al., residuum sextæ ætatis tempus Deo soli est cognitum. Vulcanius addit: Colligitur omne tempus ab exordio mundi usque in præsentem annum decimum gloriosissimi principis, qui est Eraclius, VMDCCCLVII. Sed, ut ex hoc annorum numero constat, sermo esse non potest de Eraclio; sed id intelligendum de Reccesuinto rege Hispaniæ, qui in multis antiquis Codicibus hoc loco nominatur. Additum id certe post Isidori obitum ab Ildefonso, ut puto, qui decimo anno Reccesuinti sedem Toletanam obtinebat. In Cod. Ottob. 352, post *cognitum est* additur. Colligitur omne tempus ab exordio mundi in præsentem Reccesuinti principis ann. X, qui est æra 666 vDCCCLVI. Ita Cod. Ottobon. 404, sed addit *usque in præsentem generationem*, et mox *anni simul* vDCCCLVII. Cod. Ott. 336, *æra* 665 anni vDCCCLVII. Cod. Ottob. 343, æra 646, anni vDCCCLIII.

LIBER SEXTUS.

CAP. I. N. 1, omnia. Al. om. N. 3, Veteris Testamenti... viginti duos, Al., *Vetus Testamentum in viginti duos*, aut *in viginti duobus*, aut *viginti duobus*, omisso *in*. N. 4, quod est Numeri. Al., *quod est Numerus*, N. 5, lex appellatur. Al., *legem appellant*. N. 6, secundus est. Al., *secundus ordo est*. Ibid., quia sibi. Al., *quasi*. Al., *quia*, omisso *sibi*. Ib., pro brevitate. Al., *pro brevitatibus*. Num. 7, Psalterium. Al. add. *quod quinque incisionibus dividitur*.. Ib., Paralipomenon. Octavus. Al., Paralipomenon, quod est cristonicon, qui in duos libros dividitur apud Græcos et Latinos. Octavus. Id alii addunt post *Octavus Esdras*. Pro *quod est cristonicon* alii habent *qui et chronicon*. Ib., fiunt XXII. Al., faciunt XXII. N. 8, conspectum Domini. Al., *conspectum Dei*. Num. 9, Hebraico. Al., *Hebræorum*. Ib., quos licet. Al., *quos scilicet*. Ibid., Judæi. Al., *Hebræi*. Ib., separent. Al., *separant*; Al., *reputant*. N. 11, vel hominibus. Al., *vel ab hominibus*; Al., *quia ab hominibus*. Ib. prænuntiatum. Al., *nuntiatum*.

CAP. II. N. 1, traditionem. Al., *traditiones*. N. 2. Pentateuchum. Al., *Pentateuchus*. N. 3, continenatur. Al., *continetur*. N. 6, de Ægypto. Al., *ex Ægypto*. Ib., duarum mansionum, etc. Al., *duas mansiones in eo descriptas continet*. N. 7, repetitio. Al., *reparatio*. Ib., quæ priora. Al., *quæ propria*. N. 8, asseverant. Al., *asserunt*. Ibid., populo. Al., *victori populo*. N. 9, hunc librum... Samuel. Al., om. Al., *hunc librum edidisse creditur Samuel*, omisso *et Ruth*. N. 10, ad Samuel, Al. om. Ib., in regnum. Al., *in regem*. Ib., David in regem. Al. om. *in regem*. N. 11, Melachim. Al., *Melachim liber*. Ib., digerat. Al., *digerit*. Ib. Latine regum. Al., *Latine regnum*. Ib., per singulorum. Al., *per singulas*. N. 13, spiritualis pugnæ. Grial, *specialis pugnæ*; sed Cod. 1 Gothic. Tol., et Lucan., clare, *spiritualis*; alii Mss. et editi in compendio litterarum indicant etiam *spiritualis*. N. 14, prosa oratione contexta. Al. *prosaica o. texta*; Al., *contexit* pro *contexa sunt*. Ib., in quo. Al. om. N. 15, nebel. Al., *nablum*; Al., *nabla*; et ad marg. Codicis 1 Tolet., *Safartallim* (verius, *Sepher tehillim*), *id est, liber laudum*. Al. om. *Hebraice nabel*. Ib., vocatus Al., *vocatur*. Ib., Psalmorum. Al., *liber psalmorum*. Ib., canente ad. Al. om. *ad*. Ib., responderet. Al., *responderit*. Ib., Hebraicus. Al., *Hebraicis*. N. 16, sunt. Al. om. Ib., ponuntur. Al., *proponuntur*. Ib., in titulis. Al., *in titulo*. Ib., Ezraithæ. Al. om. Ib., reliquorum. Al., *reliqui*. N. 17, omnes autem psalmos, etc. Gothici, et alii, *omnes autem psalmi constat esse compositi*. Ib., in morem. Al., *in more*. Ib., alcaico. Al., *elegiaco*. Ib., personant. Al., *personant metro*. N. 18, rex Israel. Al., *regis Israelis*. Ib., comparativa. Al., *comparative*. N. 19, reservavit. Al., *reseravit*. Ib., dirigatur. Al., *dirigitur*. Ib., cernimus. Al., *sunt*. N. 20, in Latinam linguam. Al., *in Latina lingua*. Ib., canticum. Al., *cantica*. Ib., canticorum, eo. Al., *cantici, eo*. N. 22, omnis textus eloquentia. Al. om. textum eloquentiæ; al., *omnem textum vel eloquentiæ*. N. 23, cum threnis ejus. Al., *cum threnis suis*. Ib., quadruplex. Al., *quadruplicem*. Ib., concludit. Al., *concludunt*. N. 24, scriptum. Al., *conscriptum*. Ib., iisdem. Al., *id est*. Ib., simile primo. Al., *simili modo*. N. 25, et fines. Al., *et finis* Ib., orbis. Al., *mundi*; Al. *orbesque*. N. 27, invicem. Al., *pariter*. Ib., quorum nomina sunt. Al om. N. 28, apocryphos. Al., *apocrypha*. N. 29 Aman. Al., *hoste Aman*. Ib., iniquitas. Al., *nequitia* N. 30, stilus. Al., *titulus*. N. 31, de quo. Al. *cujus* N. 32, hic et apud. Al., *hic liber apud*. N. 36, Domino, ut. Al., *Domini et reliqua, ut*. N. 37, initians Al., *initians Evangelium*. Ib., Judææ. Al., *Jude* Ib., quidam. Al. om. Ib., Christum. Al., *Christum Jesum*. N. 41, propter animam. Al., *p. animum*. Ib. prædicatur. Al., *per eos prædicatur*. Ib., pervident quæ dicta. Al., *prævidentur ea evangelia, quæ dicta* Ib., promissa erant impleri. Al., *promiserant i priori tempore*; Al., *præmiserant in p. t.*; Al. *præmiserit in priori*, omisso *tempore*. N. 42, revelata. Al., *velata*. N. 43, eu bene. Al., *eu bonum* Ib., interpretatur. Al., *dicitur*. N. 45, suas. Al. om. Al., *suas reliquas epistolas*; Al., *reliquas*, omiss *suas epistolas*. Ib., septem Al. om. N. 44, scriptam Al., *conscriptam*. Ib., suspicantur. Al., *testantur* N. 46, catholicæ. Al., *canonicæ*; Al. om. *epistolas quæ... scriptæ sunt* (quod additur mox post *scrip serunt epistolas* n. seq.). N. 48, constat. Al. om. al. *novimus*; al., *constabat*; al., *affirmant*. Ib retinetur. Al., *continetur*. N. 49, scripsit. Al., *con scripsit*. Ib., traditur. Al., *creditur*. Ib., Apocalypsis. Al., *Apocalypsin*.

CAP. III. N. 1, a Græco. Al., *a Græco sermone* Ib., librorum. Al., *librum*. Ib., repositio. Al., *repositionem*. N. 2, Hierusalem. Al., *Hierosolymam*. Ib fuerant. Al., *fuerunt*. N. 3, deinceps. Al., addunt *deinceps Demosthenes*, quod non cohæret. Ib., avexit. Al., *evexit*. N. 5, gentium. Al. om. Ib., septuaginta millia. Al., *septuaginta duo millia*.

CAP. IV. N. 1, hic etiam. Al., *hinc etiam*. Ib Hebraica. Al., *Hebræa*. Ib., transferre. Al., *refer re*; al., *ferre*. Ib., curavit. Al., *procuravit*. Ib., i Alexandrina. Al. *in Alexandria*. N. 2, singuli, A om. Ib., separati. Al., *separatim*. Ib., in ceteris. Al., *in veteris*. Ib., discreparet. Cod. 1 Tolet notat, vel addit: « Sanctissimus Hieronymus de LXX interpretibus dicit (forte *disserit*), et eos fuisse neg divisos, et multa addidisse, vel ademisse refert

N. 3, in Græcam. Al., *in Græcum*. N. 4, reperit. Al., *in unum reperit*. Ib., editionibus. Al., om. N. 5, peritus. Al., *peritissimus*. Ib., a Christiano interprete. Al., *Christiana interpretatio*; al., *a Christiano interpretatio*; al. om. *atque utpote... verior*.

Cap. v. N. 1, Romam. Al., *Romæ*; ita Gothici. Ib., Lucullus, Al., *Lucillus*. Ib., negotium quam maxime. Al., *n. causa maxime*; al., *n, cum causa maxime*, al., *negotium etiam cum maxime*. N. 2, Græcas simul. Al., *hinc Græcas*. Ib., de manubiis. Al., add. *id est, de donis*.

Cap. vi. N. 2, persecuti sunt. Al., *prosecuti sunt*.

Cap. vii. N. 2, Chalcenterus. Al., *Casssiterus*. Ib., ediderit. Al., *edidit*. Ib., nostrum, etc. Al., *nostrum aliena, et scribere*. Pro *aliena*, al., *nullatenus*. N. 2, Denique. Al., *deinde*. Ib., se Al. om. *se*; alii omittunt *Denique... fatetur*. N. 3, occurrat. Al., *possit*.

Cap. viii. N. 1, verba. Al., *verbum*. Ib., quam Latini. Al., *quem L*. N. 3, sententiam contrectando secum. Al., *sentiendi contractando secum*; al., *sentiendo c. s*. N. 5, commenta Evangelii. Al., add. *Nam quidquid breviter componitur, commentarium dicitur; quod vero eleganter expositio nominatur*. N. 6, accusantibus. Al., *causantibus*. N. 7, laciniosum. Gothici, Cæs. 1 et vet. Ed., *lasciviosum*, quod non displiceret. N. 8, scribuntur. Al., *scribantur* Ib., et ob id libri. Al., *et Ovidii libri*, quod non ita abhorret. N. 9, ad instruendas. Al., *ad instruendum*. N. 10, Deum. Al., *Dominum*; al., *Deum Dominum*. N. 12, vates primus. Al., om. *primus*. N. 13, altius se. Al., *acutius se*. Ib., per se. Al., *præ se*. Ib., rerum. Al., *per rerum*. Ib., comparantur. Al., *comparant*. N. 15, quæsitio. Al. om. N. 16, quasi argutum, vel quasi inventum. Al., *quasi argutum inventum*. N. 17, missa. Gothici et alii add. *stola enim, sive stoli, missa, vel missi :* N. 18, dedolatis. Al., *dolatis*. Ib., alloquia. Al., *eloquia*; al., *colloquia*.

Cap. ix. N. 2, ut ceram ossibus. Al., *ut in cera ossibus*. Ib., scriptura est. Al., *s. dicitur*.

Cap. x. N. 1, Memphiticam. Al., *Memphiacam*. Ib., dixit. Al., *dixerunt*. N. 2, Octavii. Al., *Octaviani*. N. 4, Saitica... Sai. Al., *Saltica... Salo*. N. 5, scripturis. Al., *scriptori*.

Cap. xi. N. 1, charta indigerent. Al., *chartulis i*. Ib., membrana primi. Al., *membranas primi*. Ib., pergamenarum. Al., *pergamenorum*. Ib., sibi. Al. om. N. 2, hebetet. Al., *hebetat*. N. 3, ut laborem... recreent. Al. om. N. 4, crocatur. Al., *croceatur*. Ib., N. 5 litteras. Al., *in litteris*.

Cap. xii. N. 1, genera. Al., *nomina*. Ib., in omentis elephantinis; Editi veteres, *in momentis elephantis*; sed Vulcanius jam conjecerat, *in omentis*, cum in omnibus exemplaribus reperisset *momentis*. N. 2, Arateis. Al., *Aretcis*. Ib., queis ignes. Al., *quæ ignes*; al., *quæ signis*. Ib., Prusiaca. Al., *Persica*; Al., *Pruxaica*. N. 3, increbuit. Al., *increpuit*; al., *increbuit*.

Cap. xiii. N. 1, a caudicibus. Al., *a corticibus*. N. 2, volumen legis. Al., *volumina l*. N. 3, cohæret. Al., add. *in qua antiqui scribebant*. Ib., membranorum. Al., *membranarum*.

Cap. xiv. Librarios. Al., *scriptores librorum*. Ib., constat. Al. om. N. 3, scribæ. Al., *sunt scribendi*. Ib., in duo; Codd. veteres *indiade*. Ib., signaretur. Al., *significaretur*. N. 4, ponat. Al., *deponat*. Ib., ponere. Al., *deponere*. N. 6, compingantur. Al., *compaginantur*. N. 6, convertantur ad inferiora. Al., *c. ab inferiore*; al., *c. ad inferiorem*. Ib., versus vocant. Al., *vorsus v*.

Cap. xv. N. 1, episcopus primus. Al., *primum*. omisso *episcopus*. Ib., possimus. Al., *possemus*. N. 4, era. Al., *area*; al., *acra*. N. 6, quot, et qui dixerint. Al., *qui, et quid dixerunt*.

Cap. xvi. N. 1, qui corrigat. Al. om. *quid*. N. 5, scimus. Al. om. Ib., quatuor evangelia. Al., *quatuor animalia*. N. 6, prima Nicæna. Al., *prior N*. Ib., damnata. Al., *condemnata*. Ib., Deum Filium. Al., *Dei Filium*. Ib., eadem. Al., *esse* N. 7, Constantinopoli. Cod. Alb., et 1 Vat. Arch., *Constantinopolin*; qui accusativus in nominibus urbium simili modo alibi occurrit. N. 8, episcoporum. Al., add. *eodem conveniendo*. Ib., Domini. Al., *Domini nostri*. N. 9, quemdam. Al., *quondam*. Ib., Christum Dominum. Al., *Christum Deum*. N. 10, principales. Al., *principalem*. Ib., plenissime. Al., *doctissime*. Cod. Regiovat. 1824 omittit *Quatuor... continentur*. Sed in hoc Cod. multa alia desunt. Ib., in hoc corpore. Al., *in hoc opere*. N. 11. Synodus, etc. Al., *Synodum autem ex Græco interpretari comitatum vel cœtum* ; ita antiquissima exemplaria, subintellecto *constat*, aut simili quopiam verbo. N. 12, agebantur. Al., *gerebantur*. Ib., quasi communicilium. Al., om.; al. *quasi concilium*; al., *quasi consilium*. Ib., considium consilium. Al., *considum, id est, consilium*. N. 13, sicut conventus. Al., *sicut a conventu*. Ib., vel concilium. Al., *ita et concilium*.

Cap. xvii. N. 1. Victorius. Al., *Victorinus*. N. 2, calculans. Al., *calculatis*. N. 3, in orbem. Al., *in orbe*. Ib., complectatur. Al., *complectitur*. Ib., sine varietate. Al., *in veritate*. N. 4, hinc et laterculum dictum. Al., *hinc et Latine cyclum dictum* ; al., *hinc et Latine circulum dictum*; al., *hinc et late cyclum dictum*. Ib., ordinem. Al., *ordine*. Ib., habeat. Al., *habeant*. N. 5 seqq., in primo cyclo decemnovenali hæc est varietas inter nostram Editionem, et vetustissimum Codicem Toletanum. Editio. B. com. ann., ii Idus April., xx (lunæ). Cod., *Com*. iii *Id Apr., L*. xx. Ita inseritur *L* pro luna. Ed., *C*., vi *Kal. April*., xvi. Cod., *B. com*., vi *Kal. Ap*., xvi. Ed., *BC*., ix *Kal Ap*., xv. Cod., *B. com*., x *Kal. Ap*., xvi. Ed., *BC*., v *Id Ap*., xv. Cod., *B com*, vii *Id*., etc. Ed., *BC*., v *Kal. Ap*., xvii. Cod., *B. com*., vi. Ed., *E*., xvi *Kal. Maii*, xviii. Cod. *E*., xiv *Kal. Maii*, xiii. Ed., *C*., ix, *Kal. Ap*., xvii. Cod., *E*., ix *Kal. Ap*., xviii. Ed. *BE*., xi *Id. Apr*., xvii. Cod., *B. com*., ii. *Id. Apr*., xii. Ed., *C*., *Non. Apr*., xx. Cod., *com*, ii *Non. Apr*., xx. Ed., *E*., viii *Kal. Maii*, xxi. Cod., *E*., viii *Kal. Apr*., xxi. *Secundus cyclus lunæ*. Omnia consentiunt, excepto quod in Editione est, *E* iv *Id. Apr*. xv, et in Codice *C*., iv, etc. *Tertius cyclus lunæ*. Editio, *C*. iv, *Non. Apr*., xx. Cod. *C*., iii *Non*., etc. Reliqua consentiunt.

Quartus cyclus lunæ. Edito *C*., iii *Id. Apr*. xix. Cod. C., iv *Id. Apr*., etc. Nulla alia varietas neque in hoc, neque in sequenti cyclo. Similes alias discrepantias inter Editionem nostram, et alia exemplaria mss. aut edita annotare nihil juverit. Sed notandum, quod in Ottob. 345, primus cyclus incipit : *Communis annus* ii *Id. Apr*., *luna* xxi quem annum xxi præferendum aliqui putant; et consentiunt alii Codices. Palat. 283, Regiovat. 112, Urb. 479. Num. 10. Post cujus. Alii, præmittunt: *A conditione mundi usque ad hunc novissimum cycli annum computantur anni* vmdcccxx. Al., *a constitutione mundi* ; et *cyclum* pro *cycli annum*. Ib., antiquitus Ecclesia. Al., *antiquitas Ecclesiæ*. Ib., celebrabat. Al., *celebrabatur*. N. 11, Hebræum. Al., *Hebraicum*. Ib., quia venit hora. Al., *quod venit hora ejus*. N, 12, pervigil dicitur. Al., *pervigilia dicitur*. Ib., ac Dei. Al., *ac Domini*. Ib., ejus. Al., om. Ib., resurrexit. Al., *resurrexerit*. N. 14, expurgantes. Al., *expurgemus*. Ib, vitæ. Al. om. Ib., primus mensis. Al. add. *primus mensis novorum*. N. 15. A quarta decima in. Al., *a quinta decima usque in*. Ib., nunc tertium. Al., *nunc in tertium*. Ib., aperuit. Al., *apparuit*. N. 16, manifestatum. Al., *manifestum*. Ib., tria sæculi tempora. Al., *tertio sæculi tempore*. N. 17, hoc fit. Al. om. Ib., qui. Al., *quæ*. Ib. ad septem scribit Ecclesias. Al., *septem scribit Ecclesiis*; al., *scripsit* pro *scribit*. N. 19, in tertium Nonas. Al., *in tertio Nonas*. Ib., quarta decima. Al., *quinta decima*. Ib., provenerit. Al., *incurrerit*. Ib., protrahunt. Al., *pertra-*

hunt. N. 20, quinta decima. Al., *decima quarta*. N. 21, lunas. Al., *lunationes*. Ib., tantum. Al. om. Ib., ita. Al. om. Ib., semper. Al. om. N. 22, lunares. Al., om. Ib., CCCLXXXIV. Al., CCCLXIV. Et ita infra. Ib., habitabant. Al., *habitant*. N. 24, sequentis. Al., *sequentem*. Ib., embolismalis. Al., *embolismus*. N. 25, post annos. Al., *per annos*. Ib., pars assis. Al. add. *id est, duodecim horæ*. Ib., quarto anno. Al., *quadrienno*. Ib., bissextum unum, Al., *bissextilem annum*. N. 26, sexies. Al., om. al., *sex dies*. Ib., in anno. Al., *in annum*. Ib., Kal. Mart. Al., *Nonas Martias*, et ita infra. Ib., computaveris. Al., *computabis*. Ib., iteraveris. Al., *iterabis;* al. om. N. 27, Kal. Mart. Al., *Nonas Martius*. Ib., pridie. Al., om. Ib., in lunæ cursu. Al., *lunæ cursui*. Ib., apponitur. Al., *apponetur*. N. 29, revolvuntur. Al., *resolvuntur*. Ib., ut lunaris. Al., *quod lunaris*. Ib., æquetur. Al., *æquatur*. N. 30, lunarem. Al., *lunares*. N. 32, pervenerit. Al., *pervenient*. Ib., circulus decemnovenalis. Al., *cyclus decimus nonus*. Ib., viginti novem. Al., *viginti quatuor*. Ib., ut decem. Al., *ut viginti novem*.

CAP. XVIII. N. 1, a sollo. Al., *a solido;* al., *a soluto;* al., *absoluto;* al., *ab absoluto*. Ib., nominata. Al., add. *vel ex eo quod solcat fieri in anno*. Ita Gothici. N. 2, nominatur. Al., *vocatur*. N. 4, erat. Al., *est*. Ib., celebratur. Al., *celebatur*. N. 5, quæ nunc. Al., *qui nunc*. Ib., per figuram. Al., *per futuram;* al., *profuturam* obscure. Ib. præfigurat. Al., *præfiguratur*. N. 6, sive manifestatio. Al., om. N. 8, natus Christus pastoribus. Al., *natus est Christus, et pastoribus*. Ib., populis. Al., *populo*. Ib., magis adoraturis. Al., *magos adoraturos;* al., *magis adoraturus;* quod a sequiori tempore non abhorret, ut futurum in *rus* pro passivo in *dus* adhibeatur. N. 9, celebrabatur. Al., *celebratur*, et ita paulo post. Ib., Græce. Al., add. *Græce, Latine*. N. 11, in psalmo. Al., *in Psalterio*. Ib., canite. Al., *cantate*. Ib., initio. Al., *in initio*. Ib., insigni. Al., *insignis*. N. 12, dedicatio. Al., *ædificatio;* ita Gothici. Ib., colebant. Al., *celebrabant*. N. 13, Hierusalem. Al., *Hierosolymam*. Ib., asellum. Al., *asello*. N. 14, vocant. Al., *vocat*. Ib., quia tunc moris est. Al., *quia in eo tunc mos est;* al., *quia in eo mos est*. Ib., observatione. Al., *ob observationem*. Num. 15, competentibus. Al., *confitentibus*. Ib., confiteantur. Al., *confitentur*. N. 16, quod et hodie. Al., *quod hodieque;* al., *quod et usque hodie*. Ib., atque initium... declaratur. Al. om. N. 17, Sabbatum. Al., *sanctumque Sabbatum*. N. 18, futuri. Al., *futuri temporis*. N. 19, nostri. Al., *nostri Jesu Christi*. Ib., in resurrectionem. Al., *in resurrectione*. N. 20, quia erat. Al., *qui erat*. Ib., nullius. Al., *illius*. Ib., non. Al., *jam non*. N. 21, speraret in fine. Al., *speraret finem*.

CAP. XIX. N. 2, oriente. Al., *occurrente*. N. 5, collecta. Al., *collectis;* al., *collectus*. Ib., circum aras. Al., *circa aras*, N. 6, sincinium. Al., *sicinium;* al., *succinium*. Ib., classium., Al., *plausuum*. N. 8, responsorios. Al., *responsoria*. Ib., quod inde. Al., *quos inde;* al., *quod carmen*. N. 10, in lætitiam. Al., *in lætitia*. N. 12, est, cum id. Al. om. *cum*. Ib., quod organum. Al., *quod cum organum*. Ib., cum quod. Al. om. *cum*. Ib., a psalterio. Al. om. *a*. Ib., nec mos. Al. om. *nec*. N. 13, primus. Al., *infimus*. Conjecturam Chaconis, de qua in not., confirmat. Cod. Mutin., ubi legitur, *primus incentoris, secundus succentoris*. N. 14, confirment. Al., *confirmet*. N. 15, vocum. Al., *vocis*. Ib., cantando. Al., om. Ib., earum. Al., *eorum*. Ib., disjunctæ continuationis. Al., *distincta continuationis;* al., *distincta continuatione;* al., *distinctæ continuationis*. N. 16, conjungendas. Al., *contingendas*. Ib., interpositum. Al., *interposita*. N. 17, laus. Al. om. Ib., sunt cantus. Al., om. *cantus*. Ib., si ergo et in laudem, et Dei, et cantatur, tunc. Al., *si ergo et in laudem Dei dicitur, et cantatur*. N. 19, duorum. Al., *duum*. Ib., et Hebræum. Al., *et verbum Hebræum*. N. 20, enuntiare. Al., *annuntiare*. N. 21, sacra. Al., *sacrata*. N. 23, vocabuli littera. Gothici et alii, *vocali littera*, quod præferendum censerem. N. 24, altari. Al., *in altari;* al., *altario;* al., *altari*. Ib., nominatur. Al., *nominatum*. N. 26, divina. Al., *Dei*. Ib., n. 27, munerum. Al., *muneris*. N. 30, dedicationem. Al. om. Ib., significare. Al., *significari;* al., *consecrationem dedicatione significari*. N. 31, pani et calici. Al., *panis et calicis;* ita Gothici. N. 32, nunc pateras. Al., *nunc, inquit, pateras*. N. 34, immolabantur. Al., *immolabant*. N. 36, carerent. Al., *his carerent*. Lectio communis sustinetur, quia *careo* in Mss. reperitur cum accusativo. N. 37, abstinuerit. Al., *abstinuerunt*. N. 38, dum sit. Al., *dum fit*. Ib., sanctificatur. Al., *sacrificatur*. Ib., operante. In Pal. 281, supra, est *cognominative*. N. 39, baptismus, et chrisma. Al., *baptisma, chrisma;* al., *baptismum, chrisma*. Cod. Vat. 623 interpolatus : *communio, baptismus, chrisma, corpus, et cætera, quæ ob id sacramenta dicuntur*, etc. Ib., sanguis. Quæ. Al., *sanguis Christi. Quæ*. N. 40, sub tegumento. Al., *sub tegumentum*. N. 41, eumdem. Al., *eorumdem*. N. 42, dispensentur. Al., *dispensetur*. Ib., qui quondam. Al., *quæ quondam*. Ib., visibilibus. Al., *visibiliter*. Ib., dispositionem. Al., *dispensationem*. N. 43, in melius. Al. om. Ib., longe aliud. Al., *longe aliter*. N. 44, tinctione. Al., *intinctione*. N. 45, cognominatione. Al., *cognatione*. N. 47, baptismus datur. Al., *baptismum datur*. Ib., per congruens... contrectabile, et visibile... super quod. Al., *per congruentem... contrectabilem, visibilem... super quem;* al., *contrectabilem rem visibile*. N. 48, sanctum. Al. om. Ib., et animus. Al., *anima*, omisso *et*. N. 49, eas. Al., *cos*. Ib., ut caro. Al., *et caro*. N. 51, in baptismo. Al., *in baptismum*. Ib., per unctionem sanctificatio spiritus. Al., *per tinctionem, sanctificatio spiritualis*. Ib., de pristina disciplina. Al., *ad pristinam disciplinam*. N. 52, spiritualiter. Al., *spiritaliter*. Ib., in ipsa baptismi. Al., *in baptismo*. Ib., actus est. Al, om. Ib., mergimur. Al., *merguntur*. N. 53, scribuntur. Al., *describitur*. N. 54, super. Al., *per*. Ib., recognoscens. Al., *se cognoscens*. Ib., quiescit. Al., *requievit*. N. 55, mihi. Al., *mihi Dominus*. N. 56, exorcismus. Al., *in exorcismum*. Ib., cum peccato. Al., *sub p.;* al., *in p.* N. 57, Collatio. Al., *cognitio*. N. 58, Trinitatis, et unitatem Ecclesiæ. Al., *Trinitatis, et unitatis, et unitatem Ecclesiæ*. N. 59, in publico. Al., *in publicum*. Ib., reputatur. Al., *computatur*. Ib., qui in carcere. Al., *quia in c.;* al., *cum in c.* N. 60, sed hoc singularibus. Al., *sed in hoc s.;* al., *sed hoc in s.* N. 62, id. etiam. Al., *ita etiam*. Ib., paralyticum. Al., *claudum*. Ib., sanitati. Al., *sanitate*. N. 63, et utique ex Israelis disciplina. *Ut utique Israelis disciplinam*. Ib., ter dic. Al., *ter in die*. Ib., personarum, Al. om. Ib., oratione. Al., add. *oratione debemus*. N. 65, parcimonia. Al., *parcimoniæ*. Ib., jejunum. Al., *jejunium*. Ib., existunt. Al., *existant*. N. 66, sive tristitia. Al., om. Ib., rescindat. Al., *rescindit*. N. 67, statutorum. Al., *istorum*. Forte *statorum*. N. 69, decimi. Al., *decimi mensis*. N. 71, punitentia. Al., *punientia*. Ib., puniat. Al., *punit*. Ib., evadit. Al., *evadet*. N. 72, in similitudinem. Al., *in similitudine*. Ib., purgatio. Al., om. N. 74, nam sicut... regredimur. Al., om. N. 75, interpretatur. Al., om. N. 77, sibi. Al. om. N. 79, humilificandi. Al., *humiliandi*. Ib., incubare. Al., *incurbare*. Ib., mœroribus. Al., *erroribus*. N. 80, exomologeses .. peccatorum aguntur. Al., *exomologesis p... agitur*. Ib., indicuntur. Al., *dicuntur;* Al., *inde dicuntur;* al., *quæ indicuntur*. Ib., Dominum. Al., *Deum*. N. 81, nunc jam utrumque. Al., *nunc jam distat vulgo utrumque*. Al., ita omisso *jam*. Ib., designatione. Al., *significatione*. Ib., dicantur. Al., *indicantur*. Ib., nunc. Al., om. N. 82, fiebant. Anti-

quissimus Codex Toletanus alia addit, quæ inter fragmenta in appendice exhibita sunt.

LIBER SEPTIMUS

Cap. i. N. 2, velint. Al., *vellent.* N. 3, opprimitur. Al., *premitur.* N. 5, in Latinum. Al., om. Ib., quasi δέος timor. Al., *quasi φόβος timor.* Ib., sit timori. Al., *sit timor.* N. 7, in psalmo. Al., *in psalmis.* N. 8, ordinatione. Al., *ordine.* N. 9, quintum. Al., *quintum nomen.* Ibid., supra cœlos. Al., *supra omnes cœlos.* N. 10, qui est Deus. Al., *qui est Deus. Deus,* Ib., est, hoc est. Al., *est, et ob hoc est.* Ib., essentiæ nomen. Al., *essentiale nomen.* N. 11, mutabilia. Al., *commutabilia,* Al., *incommutabilia.* N. 13, in communi eloquio. Al. *in conloquio,* aut *in colloquio.* Ib., essentia. Al., *essentiæ.* N. 15, ponitur, etc. Al., *ponitur Iod He, id est, duabus Ia, quæ duplicata pro qualitate ineffabile,* etc. Ib., ideo. Al. om. N. 18, item omnipotens... imperium. Al. om. N. 19, incommutabilis, æternus. Al., *inconsummabilis, æternus.* N. 19, mortalitas. Al., *mortalis.* N. 23. manifestationem. Al., *majestatem.* Ib. Joannes in Epistola sua dicit. Al., *Dominus in Evangelio dixit.* Al., *Dominus in Evangelio, et Joannes in Epistola sua dicit.* N. 24, timor, mœror. Al., *dolor, mœror,* Al., *timor, memoria.* N. 25, zelare. Al., *zelari.* Ib. nostro usu. Al., *de nostro usu.* N. 27, esse potest. Al., *e. quis potest.* Ib., sed quod habet. Al., *sed quæ habet.* Ib., omnia unus est. Al., *omnia unum esse.* N. 28, quidem bonum. Al., *quidam b.,* forte *quiddam.* Ib., summum. Al., *summum bonum.* N. 33, Deo. Al., *ab eo.* N. 35, pro efficientiis. Al., *pro efficiendis.* Ib., causarum. Al., *causis.* Ib., spectat. Al., *exspectat.* N. 36, et obliviscens. Al., *est obliviscens.* N. 38, reperietur. Al., *reperitur.* Ib., in futurum. Al., *in futuro.* N. 39. Deum. Al., *in Deo.* Ib., translate. Al., *translative;* al., *tranlata.* Ib., amictus ejus. Al. om. *ejus.* Ibid., ad locum. Al. add. *ad locum manet.*

Cap. ii. N. 3, spiritualis. Al., *spiritalis;* et sic alibi. Ib., sicut dicitur in Actibus apostolorum collecti. Al., *sicut in Actibus collecti;* al. *sicut in Actibus apostolorum ascribitur collecti.* N. 4, dum Jesus. Al., *dum dicitur Jesus.* N. 8, vocabis nomen ejus Jesum. Al., *vocabis n. e. Salvator;* al., *vocabitur n. e. Jesus, id est, Salvator.* Ib., populum suum. Al. add., *a peccatis eorum.* N. 10, Deus Dominus. Al., *Dominus, et Deus.* N. 11, unicam. Al., *unitam.* N. 13, vocatur. Al., *vocatus.* Ib., adoptionem gratiæ. Al., *per adoptionis gratiam.* N. 14, omousios. Al., *omousion.* Ib., appellatur. Al., *appellatus.* N. 15, inveniatur. Al., *invenitur.* Ib., in assertione. Al., *in sermone.* N. 16, et imago ejus. Al., *et imago,* sine *ejus.* N. 18, habemus. Al., *habebimus.* N. 19, verbum ejus. Al., *verbum Dei.* N. 20, Pater. Al. om. N. 21. promisit. Al., *promittit.* Ib., imago dicitur. Al., *imago Dei,* omisso *dicitur.* N. 22, similitudine. Al., *similitudinem.* N. 25, revelet. Al., *revelat.* Ib., Pater, et Spiritus. Al., *Pater et Filius, et Spiritus.* Ib., et lumen. Al. om. N. 26, splendor autem. Al., *splendor Deus.* Ib., reserat. Al., *referat.* Ib., illuminator. Oriens. Al., *illuminat omnes. Oriens.* N. 27, fons. Al., *ortum fert.* Ib., nos. Al. om. N. 28, rerum. Al., *rerum omnium.* Ib., sitientes. Al., *sitientem.* Ib., suscipiet. Al., *suscepit.* N. 30, sicut et de eo. Al., *sicut ipse quoque de eo.* N. 32, idem. Al., *ideo.* N. 34. legitur. Al., *dicitur.* Ib., magni consilii. Al. om. N. 36, obtulit. Al., *tulit.* N. 37, intelligatur. Al., *intelligat.* N. 38, ad Deum. Al., *ad Dominum,* Ib., ingredimur. Al., *ingredimus.* N. 39, id est. Al. om. N. 42, ovis, Al., *et ovis.* Ita infra *et aries,* etc. N. 43, idem et. Al. om. N 44, propter quod. Al., *quod,* omisso *propter.* Ib., resurrectionem. Al., *resurrectionem suam.* Ib., nec mirum. Al., *nimirum.* Ib., descendisse. Al., *descendere.* N. 45, cum sit. Al., *dum sit.* Ib., hominis Filius. Al., *Filius Dei, hominis Filius.* N. 46, Scripturis Al., *Scripturis, sanctis.* Ib., Deis. Al. om. Ib., de seipso. Al. *de ipso.* Ib., dixit, Al., *dicit.* N. 48, Dei Filio Al., om. *Dei.* N. 49, hinc est, quod scribitur. Al., *hinc Scriptura.* Ib , nostræ. Al., *nostra.*

Cap. iii. N. 1, eorum. Al., *ejus.* N. 2, Spiritus. Al., *Spiritus sanctus.* Ib., id, Al., om. Ib., refertur, et spirans utique. Al., *refertur, spirans utique;* al., *refertur spirans, et spirans utique;* al., *refertur spiratus, et spirans utique.* Ib., spiritus est. Al., om. Ib., proprio. Al., *propric.* Ib., dicitur. Al. om. N. 3, non semper secundum id, quod. Al., *non secundum quod.* Ib., refertur ad aliquid, sed secundum id, quod aliquam. Al., *refertur aliquid secundum id quod aliquam;* al., *refertur ad aliquid, sed secundum id, quod ad aliquam.* Ib., significat. Al. add. *significat, intelligitur.* N. 7, Trinitatis. Al., *Divinitatis.* Ib., indesinenter. Al., *indeficienter.* N. 9, quos. Al., *quod.* N. 10, Græce. Al. om. In Codice vetustissimo Toletano nota est ad hunc locum : *Non naturaliter apparuerunt, sed per subjectam creaturam figurate.* N. 10, Græce. Al. om. N. 13, unita. Al. *unitatis.* Ib., quique. Al., *recipientes quique.* N. 14, ideo. Al., *in Deo.* Ib., intelligunt. Al., *ita agunt.* N. 16, sempiterne. Al., *sempiternæ salutis.* N. 17, impertit. Al., *impartit.* N. 20, sapientia. Al., *sapientiæ.* N. 21, Evangelii. Al., *Evangeliorum.* Ib. hoc idem ita. Al., *hoc identidem.* Ib., Jesu Christi. Al., om. N. 22, declaretur, etc. Al., *declararetur. Unde et Dominus : Estote, inquit, prudentes sicut serpentes, et simplices,* etc. N. 25, ignibus mos est. Al., *ignis mos est.* N. 28, Spiritus. Al., *Spiritus sancti.* N. 30, ab eo. Al., *a Deo.* Ib., et necesse non habetis. Al., *et non necesse habetis.*

Cap. iv, N. 1, appellata. Al., *appellatur.* N. 4, appellatur Ingenitus, etc. Al., *appellatur. Unigenitus Filius solus de Patre est natus Spiritus sanctus de Patre.*

Cap. v. N. 1, dicuntur. Al., om.; al., *dicitur.* Ib., Melachim. Al., *Malaoth.* Ib., nuntient. Al., *nuntiant.* N. 3, significent. Al., *significet.* Ib., sacra. Al., om. N. 4, interpretando exsequemur. Al., *interpretatione exsequimur.* N. 6, Latina. Al. om. Ib., qui vero. Al. add., *qui vero annuntiant.* Ib., princeps. Al., *principatus.* Ib., interpretatur. Al., *nuncupatur.* N. 7, testatur. Al., *testatus est.* Ib., et ecce. Al., om., *et;* al., om., *ecce.* Ib., curre, et. Al., om., *et* Ib., habitabitur. Al., *habitatur.* N. 8, homini diceret. Al., *homini dicerent.* N. 9, privatis Al., *sub privatis.* N. 10, Gabriel, etc. Alii primum exhibent, *Michael interpretatur,* etc. Ib., manifestatur. Al., *manifestabitur.* N. 11, venit ad Mariam. Al., *mittitur ad Mariam.* N. 12, interpretatur. Al., *vertitur.* Ib., valet facere, quod. Al., *valet quod,* Ib., prævalet. Al., *potest.* N. 14, visum restituit. Al., visum *ei r.;* Al., *v. ejus r.* N. 16, ordines. Al., *ordinationes.* N. 19, angelica. Al., *angelicæ.* Ib., per quæ. Al., *per quos.* N. 18, maligni. Al., *magni.* Ib., mundo. Al., *modo.* N. 19, et decies millies. Al., om., *millies.* N. 21, disponit. Al., *decernit, vel disponit.* N. 22, et ipsi, Al., *et ipsæ.* Ib., sublimiora. Al., *sublimiorum.* Ib., hoc est. Al., om. N. 24, nulli. Al., *nulli alii.* Ib., coram eo. Al., *coram Deo.* N. 25, quoniam Seraphim. Al., *q. Cherubim.* N. 26, ordine. Al., *ordines.* N. 28, quæ promeruisse eos. Al., *quia meruisse eos.* N. 29, præsint. Al., *præsunt.* N. 30, in perseverantia. Al., om. *in.* Ib., et post cœli creationem. Al. om. N. 31, ostendens. Al., *ostendentes.* Ib., in Dei amore. Al., *mundi amore;* forte, *mundo amore.* N. 32, quod vero faciem. Al., *faciem vero,* omisso *quod.* Ib., pedes Dei. Al., om. *Dei.* Ib., testimonio. Al., *testimonia.* N. 33, de fabrica. Al., *fabricam.* Ib., facta sunt. Al., *facta est.* Ib., clamant. Al., *clamat.* Ib., Trinitatis in una divinitate demonstrant. Al., *Trinitas unum divinitatis monstrat.*

Cap. vi. N. 2, spirituali. Al., *speciali.* Ib., persequemur. Al., *persequimur.* Ib., attigimus. Al., *attingimus.* Ib., posuimus. Al., *ponimus.* N. 3, commutentur. Al., *computentur.* N. 6, Eva in vitam, et

calamitatem appellatam. Al., *Eva vita, et calamitas appellata*, al. om. *vitam, et*. N, 9, ex mortuis, Al., *a mortuis*. Ib., suscitaret. Al., *resuscitaret*. N. 10, invocandi. Al., *vocandi*. Ib., et similitudine. Al., *et in similitudinem*. N. 12, derivatum. Al., *derivativum*. N. 12, enim eum. Al., *enim cum*. Ib., præteriisse. Al., *pertransisse*. N. 16, quod. Al., *eo quod*. Ib., et prophetæ. Al. om. Ib., et populus. Al., *et populi*. Ib., Christus. Al., add. *Christus secundum carnem*. Ib., nomen. Al., *nomen ejus*. N. 17, calidus. Al., *callidus*. Ib., et ipse. Al., *quia ipse*. N. 18, ex eo. Al., *ex ea*. N. 21, progeniti. Al., *propagati*. N. 25, ipse. Al. om. N. 28, nominis. Al., *nomen*. N. 29, immutata. Al., *immutati*. Ib., Abraham. Al., *ad Abraham*. Ib., ex eo. Al., *ex eo*. N. 30, Ægyptia. Al. om. Ib., complexui... ad Saram. Al. om. N. 31, thymiama. Al., *thymiama interpretatur*. N. 33, *rufæ*. Al., *scilicet rufæ*. Ib., quando enim. Al., *quoniam enim*. N, 34, atque ideo. Al., *atque idem*. N. 35, accepit. Al., *accepit*. N. 38, os hians. Al., *oriens*. N. 39, et commutans. Al., *commota*. N. 40, secundinarum, divisionis. Al., *secundarum, diversoris*; al., *secundarum, divisores, inde Phares*; al., *membranula secundarum, divisionis, id est, Phares*. N. 42, recte. Al., *recte dolens*. N. 43; nomen est. Al., *nomen est dignitatis, non hominis*. Ib., sic enim. Al., *sicut enim*. Ib., denudans. Al., *denegans*. N. 44, signum. Al., *signum ejus. Cessit enim et defecit*. N. 45, pelliceum. Al., *pelliciorum*. Ib., in capite. Al., *in capite denique*. N. 46, adoptavit. Al., *adoptavit filium*. N. 50, præfiguratum. Al., *vocatum*. N. 51, in figura. Al., *figuram*. N. 52, Othoniel. Al., *Gothoniel*. N. 54, quali præsagio. Al., *quasi præsagio*. Ib., nominis. Al. om. N. 56, hostibus. Al., *hostibus earum*; al., *h. eorum*. N. 57, in consolationem suam. Al., *in consolatione sua*. N. 59, esset. Al., *essent*. Ib., postremo, etc. Al., *postea gratia Dei fœcunda*, omisso *est*. N. 60, sacerdotii. Al., *sacerdotis*. N. 61, populo. Al., *testamento*. N. 62, mutum. Al., *mutuum*. Ib., insulæ. Al., *in sole*. N. 63, accepit. Al., *accepit nomen*. N. 64, fortis manu utique quia. Al., *fortissimum utique quia*; al., *fortimanu utique quia*; al., *manu fortis interpretatur utique quia*; al., om. *utique*. Ib., de qua prædixerat. Al., de *quo dixerat*. N. 65, trinominis. Al., *tribus nominibus*. N. 67, placatus. Al., *placatum*. N. 73, Dei. Al., *Deum*; al., *Domini*. N. 74, onustus. Al., *honestus*. N. 76, judicatio. Al., *judicatio Domini*, N. 77, meum. Al., *mecum, vel hymnum*; al., *novum* pro *meum*. N. 78, sanguinem. Al., *sanguine*. Ib., præcipitata. Al., *præcipitatas*. N. 79, ipse vel est. Al., *ipse vero est*. Ib., consolans. Al., *consulens*. N. 80, lagunculæ angustæ, sive. Al., *nabunculæ angustæ, sive sanctæ, sive*. Ib., per somnium. Al., *pro somnio*. Ib., sessio. Al., *cessio*. Ib., agnitione. Al., *cognitione*. N. 81, ro, magister. Al., *robur magister*.

Cap. vii. N. 1, quid. Al., *quomodo*. Ib., ex causis propriis. Al., *ex causa propria*. Ib., princeps. Al., *principatus*. N. 2, propter Israel. Al., *propter Israelitas*. N. 3, riserat. Al., *risit*. Ib., admirans. Al., *admiratus*. N. 4, et Josias. Al., *et Ozias*. N. 5, decepérit. Al., *decepit*. N. 6, Dominum. Al., *Dominum facie ad faciem*. N. 7, Filius. Al., *Filius sive videns Filium*. N. 8, auditio. Al., *auditio Dei*. N. 9, dixit enim. Al., *sic enim dixit*. Ib., ambigens. Al., *ambiens*. Ib., vir meus. Al., *maritus meus*. N. 10, Judas. Al., *Juda*. N. 11, *Ic* quippe... merces. Al., om. Ib., mandragoris. Al., *mandragoras*. N. 12, habitavit. Al., *habitabit*. N. 13, de conversione. Al., *de conversatione*. N. 14, dum eum. Al., *cum eum*. Ib., se. Al. om. N. 16, ex etymologia. Al. om. *ex*. N. 17, alium, Al., *alium filium*. Ib., Phaaneca. Al. om. Ib., absconditorum repertorem. Al., *absconditor repertorum*; al., *absconditum repertorum*. N. 18, debet. Al., *deberet*. Ib., Phaaneca. Al., om. Ib., liberarit. Al., *liberaret*; al., *ipse liberaret*. N. 19, dextræ. Al., *dexteræ*, et sic inf. Ib., appellatur. Al., *interpretatur*.

Cap. viii. N. 1, gentilitas vates appellat. Al. *gentiles vates appellant*. Ib., præspiciebant. Al., *prospiciebant*; al., *præsciebant*. Ib., mysterio. Al., *ministerio*. N. 2, super solium. Al., *super thronum*. N. 3, in futurum. Al., *in futuris*. N. 5, fortis Domini. Al., *fortis Dominus*. N. 6, accepit. Al., *suscepit*. N. 7, Salvatorem enim. Al., *Salvator est enim*. Ib., prædicat. Al., *prædicavit*; al., *prædicant*. N. 8, constitui. Al., *ecce constitui*. N. 9, visiones. Al., *Dei visiones*. Ib., signa quædam. Al., *singula et quædam*. Al., *singula quædam*. Vera lectio videtur *sigla*, quæ erant notæ singulariæ et compendiariæ, dictæ primum singula, inde *singla*, postremo *sigla*. Ib., panem. Al., *panes*. N. 10, salvans, dum. Al., *salvans interpretatur, dum*. N. 11, resonat. Al., *resonatur*. N. 13, gemens. Al., *germen*. Ib., evangelizantis, etc. Al., *evangelizantis pacem, et annuntiantis bona*. N. 14, Domini. Al., *Domino*. Ib. πολιτεία. Al. om. N. 15, quo de Al., *de quo*. Ib., quis est... sententias? Al. om. N. 16, specula. Al., *speculum*. Ib., ad prophetam. Al., *ad prophetas*; al., *ad profectum*. Ib., domui Israel. Al., om. N. 17, famulus. Al., *servus*. Ib., videt. Al., *videtur*. Ib., ministerio. Al., *mysterio*. N. 19, ipse est et Amathi. Al., *ipsum puerum Amathi*; al., *ipsum Amathi*. Ib., verbum Dei. Al., *verbum Domini*. Ib., verum est. Al., *veritas est*; al., *veritatis est*. Ib., ipsum puerum Amathi vocitatum. Al., *ipsum Amathi vocatum*. N. 20, memoria. Al., *memor*. Ib., populi sui. Al., *populum suum*; al., *populo suo*. N. 21, regressionis. Al., *regionis*. N. 23, futurorum. Al., *futuri*. Ib., illi populo redeunti. Al., *illius populo redeunti*. Al., *illius populi redeuntis*. Ib., ad patriam. Al., *ad patriam suam*. N. 24, gratia Dei. Al. add. *interpretatur*. N. 26, quæ palus Domini. Al., *qui populus Domini*. N. 27, frater ejus. Al., *frater meus*. Ib., Ethan... ascensus. Al. om.; al., *accensus* pro *ascensus*. N. 29, eorum. Al., add. *Emam robustus*; al., *Ethan robustus*. Ib., confitens. Al., *confidens*; al., *confitens Domino*. N. 30, memorari. Al., *memoriale*; al., *memorare*; al. omitt., *ob hoc... sui sancti*. N. 31, Baptista. Al. om. Ib., per quod gratia ministratur. Al. om. N. 34, in cœlo. Al., *in cœlum*. N. 35, in puerum. Al., *supra puerum*. Ib., Saulum. Al., *apud Saulum*. N. 38, Dominum. Al., *Deum*. N. 39, Deum. Al., *Dominum*. N. 40, neque illa. Al., *neque ulla*. Ib., Daniel hoc præditus. Al., *Daniel prædictus*. N. 41, invenimus. Al., *legimus*. Ib., Spiritu. Al., *sancto Spiritu*. Ib., prophetare cœpit. Codex antiquissimus Toletanus addit: « Invenitur siquidem spiritus prophetiæ in Anna sacerdote pro Christo dixisse: *Expedit unum mori, quam ut tota gens pereat*. Et in uxore Pilati: *Multa passa sum hac nocte pro viro*. Licet in alia compareretur parte, id est, in diaboli astutiis, ut Christum subtraheret a mortis patibulo. »

Cap. ix. N. 2, petram, etc. Al. add. *petram ædificabo Ecclesiam meam*. N. 4, Syra. Al., *in Syra*. Ib., Jona. Al., *Jona Hebraice*. Ib., dicitur. Al., *dicitur Barjona*. N. 5, filius Joannis. Al., *filio Joannis*. N. 6, constat. Al. om. Ib., Simonem. Al., *Simon*. Ib., obediens. Al., *audiens*. N. 7, Hebraico. Al., *Hebræo*. Ib., istud. Al., *illud*. N. 9, et Saulum. Al., *et Paulum*. N. 10, Sanctorum. Al. add. *data est gratia*. Ib., ipso. Al., *isti*. N. 11, gratiæ. Al., *gratia*. Ib., Hebræam. Al., *Hebraicam*. N. 13, ascensionem. Al., *passionem*. N. 15, exprimitur. Al., *exponitur*. N. 16, lampadarum. Al., *lampadorum*. N. 17, ex publicanis. Al., *ex eis*. N. 18, Evangelista. Al., *Evangelio*. N. 19, appellatur. Al., *vocatur*. Ib., Evangelista. Al., *Evangelio*. N. 20, in condemnationem. Al., *in condemnatione*. Ib., pretium quo... ab eis. Al. om.; al., *pretium quod*. N. 23, prædicationem Evangelii. Al., *per prædicationem Evangelium*; al. om., *eo quod... post alios*. N. 24, vel filius consolationis. Al., *vel consolationis*.

Cap. x. N. 2, Dei mei. Al., *Domini mei*; al., *Dei*

Domini mei. N. 4, quia dolus... non fuit. Al. om. N. 5, donatus. Al., *dominatus.* N. 6, eo quod sit a morte resuscitatus. Al. om. Ib., pelliceus gloriosus. Al., *pellieeus, vel gloriosus.* Ib, clara etymologia. Al. om. N. 7, investigator. Al., *investigatus.* Ibid., annuntiasset. Al., *annuntiaret.* N. 8, consilium. Al., *concilium.* Ib., justi. Al., add., *vos videritis.* N. 9, quia dum... ferit. Al. om. Ib., malleatoris. Al., *malleatorio.* Ib., utraque. Al., *utrique.*

Cap. xi. N. 2, quod vero. Al., *quia vero.* Ib., non testes. Al., *nos non testes.* Ib., possemus. Al., *possumus dicere.* Ib., quæ pro. Al., *quibus pro.* N. 4, tempore existerent. Al., *tempus existeret.* Ib., potuerunt. Al., *potuissent.*

Cap. xii. N. 1, Cleros, et clericos hinc apellatos credimus. Al. om. *credimus;* alii exhibent, *Cleros* (pro *clerus*) *et clericus hinc apellatur.* Ib., dicitur. Al., *Latine dicitur.* N. 2. Dominum partem. Al., *Domini patrem.* N. 4, metropolitis. Al., *metropolitanis.* N. 5, Græca lingua. Al., *Latina lingua.* Ib., summus patrum. Al., *summus pater.* N. 6, Græco vocabulo, quod sit summus. Al., *Græce dicitur summus.* Ib., vocati. Al., *vocantur;* Al., om., *metropolitani a mensura civitatum vocati.* Cod. Alb. *Metropolitanus...vocatur.* N. 7, et doctrinæ. Al., *et doctrinæ, et potestati.* Ib., totius provinciæ. Al., *in tota provincia.* Ib., ipsis. Al., *ipsis episcopis.* N. 8, potestatis. Al., *potestatum.* N. 9, patrum princeps. Al., *princeps patrum.* N. 10, a mensura civitatum. Al., om. N. 11, ductum. Al., *dictum.* Ib. Græce. Al. om. N. 14, sacerdos et pontifex. Al., *sacerdos, vel pontifex.* N. 15, vates... appellatus. Al., *vates... appellatos.* N. 17, a sanctificando. Al., *a sacrificando.* N. 18, per æstum. Al., *pro æstu.* N. 20, non modo pro ætate. Al., *non autem pro ætate.* Ib., presbyteri. Al., *presbyteres.* Ibid., nominantur. Al., *vocantur.* Ib., dignitatis est, hoc ætatis. Al., *dignitatis est, non ætatis.* Alii id afferunt n. seq. post *demonstrat.* N. 21, quod solis. Al., *quod solum.* N. 22, ministeria. Al., *mysteria.* Ib., diaconi. Al., *diacones;* al., *hypodiacones.* Ib., mysterii. Al., *ministerii.* N. 23, hypodiaconi. Al., *hypodiacones.* Ib., levitarum. Al. add. *qui in Esdra Nathinæi* (Al., *Nathanæi,* aut *Natanei*) *appellantur, id est, in humilitate Domino servientes. Oblationes.* N. 25, annutient. Al., *annuntiant.* Ibid., erit. Al., *erat.* N. 28, nec concentor. Al., *nec cantor, nec concentor;* al., *nec cantor nec succentor.* N. 30, omnem... mundum. Al., om. N. 31, Exorcistæ ex Græco. Cæsenas 1, *Exorcistæ, qui in Esdra auctores templi dicuntur servorum Salomonis filii, ex Græco.* Ib., adjurantes. Al., *adjuratores.* Ib., energumenos. Al., *catechumenos.* N. 32, janitores. Al., add. *qui in Esdra custodes templi dicuntur servorum Salomonis filii.* Sed notat Vulcanius hæc in ms. Codice non reperiri. N. 33, tabentes. Al., *tenentes.*

Cap. xiii. N. 5, itidem. Al., *idem.*

Cap. xiv. N. 1, deducitur. Al., *dicitur.* N. 2, opprobrio. Al., *ob opprobrium.* N. 4, universale catholicon vocant. Al., *universalem catholicon vocavit.* N. 5, vivens. Al., *recte vivens.* N. 7, percepit. Al., *recepit.* Ib., dicitur. Al., *interpretatur.* N. 8, qui post. Al., *quia post.* Ib., competentes vocati. Al., *competens vocatur.*

LIBER OCTAVUS.

Cap. i. N. 1, vocet. Al., *convocet.* N. 2, mundo. Al. add.: *Sive quod unitate cunctos conjungit credentes.* N. 3, catholica. Al., *in catholicam.* N. 5, longitudine. Al., *longitudine posita.* N. 7, congregatio. Al., *latine congregatio.* Ib., et Ecclesia. Al., *et de Ecclesia.*

Cap. ii. N. 1, a putando. Al., *a disputando.* N. 2, videatur. Al., *videbatur.* Ib., religo, sicut eligo. Al., *religio, sicut eligio.* N. 4, valemus Al., *valeamus.* Ib., fiat, quod. Al., *fiat id quod.* Ib., inde est dictum. Al., *inde est ductum.* N. 5, e contrario. Al., *contrarium.* Ib., futuram gloriam. Al., *futura gaudia.* Ib., non sperat. Al., *non superat.* N. 6, duos. Al., *duo;* al., *nos.* Ib., illiget. Al., *liget;* al., *ligant.*

Cap. iii. N. 1, melius sibi. Al., *melius illi.* N. 2, sive ad suscipienda. Al. om. Ib., aliquis. Al., *aliqui.* Ib., induxerit. Al., *induxerint.* N. 3, etiamsi. Al., *si etiam.* N. 4, a sequendo. Al., *a sectando.* Ib., quod tenendo. Al., *quem tenendo.* N. 5, animorum vocatum. Al., *animorum vocata;* al., *animorum nomen accepit.* Ib., dissidio. Al., *discidio.* N. 6, superinstituta. Al., *superstatuta;* al., *insuper instituta.* Ib., asciscant. Al., *asciscunt.* N. 7, superstantium. Al., *superstantiam.* Ib., oportuit. Al., *oportet.*

Cap. iv. N. 1 et 2, Judæi confessores... errores relinquant. Alii hæc omittunt. N. 3, observationum. Al. add. *suarum.* num. 4, libros legis. Al., *libros Moysi.* Hoc loco in multis Codicibus inseritur: *Indiculus Hieronymi de hæresibus Judæorum. Prima: Efnei dicunt,* etc., *et supellectilem lavant. Explicit indiculus Hieronymi. Item unde supra Isidori.* Num. 5, Esseni. Al., *Efnei.* Ita passim ejusmodi nomina alio atque alio modo efferuntur, quod semel notasse sufficiat. N. 8, gloriantur. Al., *glorientur.* Ib., conjugiis. Al., *conjugibus.* N. 8, separant. Al., *separent.* Ib., pars. Al., *separatio.* N. 9, custodiunt. Al., *custodiant.*

Cap. v. N. 2, voluisset, Lucanus Codex addit: « Hic in tempore Neronis fuit, et in anno 23 post crucem Christi mortuus est. » Hi dicunt. Ib., sed a virtute. Al., *sed sola virtute;* al.: *Hi creaturam non a Deo, sed ab angelis factam asserunt.* Ita Codex Episcopii Pistoriensis, in quo exstat collectio canonum, et in fine catalogus hæreticorum ex Isidoro, a v. c. Zaccario collatus. N. 3, mago. Al. om., al., *magno.* Ib., esse. Al. om. Ib., asseruit. Al., *asserunt.* N. 4, appellati. Al., *vocati.* Ib., abnegavit. Al., *abnegant.* N. 5, cum Stephano. Al., *cum sancto Stephano.* Ib., a Petro. Al., *a Petro diaconus.* Ib., uxorem. Al. add. *dixerat.* Ib., commutarentur. Al., *mutarentur.* Ib., habes. Al., *habes bonum.* Ib., quia odisti. Al., *quod odisti.* N. 6, appellare. Al., *appellari.* Ib., voluerunt. Al., *voluerunt: qui.* Ib., Deum. Al., *Deum creasse.* N. 8, observant. Al., *observantes.* In voluptate carnis. Al., *carnis in voluptate.* Ib., Millenarii. Al., *Miliasti;* al., *Miliastæ.* N. 11, Platonicæ. Al., *Platonis;* al., *Platonico.* Ib., asseruit. Al., *asserunt.* Et sic alibi in plurali. N. 12, Apellitæ, quorum Apelles. Al., *Appellitæ, auctor Apelles.* Ib., legis, et Israelis. Al. *legis Israel.* Ib., affirmans dixit. Al., *affirmans auctor Apelles, qui dixit.* Ib., sed hominem. Al., om. N. 13, qui. Al. *quia.* N. 14, quod Adæ imitentur. Al., *quia Adæ imitantur.* Ib. orant. Al., *erant.* N. 15, quoniam Cain. Al., *quia Cain.* N. 20, asseruit, Al., *asserunt.* N. 21, creationis. Al., *Creatoris.* N. 23, appellati. Al., *vocati.* N. 27, Maximilla. Al., add. *Maximilla fuerunt.* Ib., adventum Spiritus. Al., *adventum Dei, et Spiritus.* N. 30, eam comparavit. Al., *deam comparavit.* Ib., et deam. Pal. 281, pro var. lect., *Ideam.* N. 31, Hic duas. Al., *hic Manes duas.* Ib., manare. Al., *emanare.* Ib., respuunt. Al., *respuit.* Ib., recipiunt. Al., *recepit;* al. *recipit;* al., add. *Anomiani, id est Latine sine lege dicuntur.* N. 33, Hierachitæ ab Hieracha auctore. Al., *Heraclietæ Heraclio auctore;* al., *Heraclitæ Heraclio auctore.* N. 34, a Novatiano. Al., *a Novato.* Ib., sacerdotalem. Al., *pontificalem.* Ib., suscipere. Al., *recipere.* N. 36, profectum. Al., *provectum;* Al., *prophetam.* Ib., virum. Al., *verum.* Ib., compellati. Al., *appellati.* Ib., invehitur. Al., *invenitur.* N. 39, Spiritum sanctum. Al. om. *sanctum.* N. 40, ab Origene. Al., *Origene,* omisso *ab.* Ib., ad terras diversa. Al., *ad terras divisa;* al., *ad terras lapsas divisa.* N. 41, Noetiani. Al., *Noetani.* Ib, Noeto, al. *Noetio.* Ib., dicebat. Al., *dicebant.* Ib., dicunt. Al., *aiunt.* N. 43, Dominus. Al., *Dominus dicens.* N. 46, contradicunt. Al., *contradicti sunt.* Ib., fuisse. Al. om. N. 47, Græce. Al. om. Ib., sic. Al. om. N. 49, mala. Al., *malum;* al., *male.* N. 51, nuncupati. Al., *appellati.* N. 53 sunt. Al., *sint.* N. 55, Sardiniæ. Al., *Syrmiæ;* al., *Syrmio;*

al., *Syrmis*. Ib., orti. Al., *exorti*. Ib., Constantii persecutione. Al., *Constantio persequente*. Ib., correcti. Al., *correpti*. Ib., delegerunt. Al., *elegerunt*. Ib., recepit. Al., *recipit*. Ib., post fletum negationis. Al., *flentem post negationem*. Ib., ad Ecclesiæ communione. Al. om. *Ecclesiæ*. N. 56. Joviniauistæ a Joviniano. Al., *Jovianistæ a Joviano*. Ib., epulantes esse. Al. om. *esse*. N. 57, filios. Al. om. N. 58, exorti. Al., *exorti, qui*. Ib., opinantur. Al., *arbitrantur*. N. 59, atque in novissimo. Al., *atque in novissimum*. Al., *atque in novissimo die*. N. 61, dicti quod. Al. om., *dicti;* al. om., *quod*. Ib., observandum. Al., *celebrandum*. N. 64, sejunctim. Al., *sejunctum*. N. 65, negavit. Al., *negabat*. Ib., existere. Al., *assistere*. N. 66, sine capite. Al. add. *sine capite, quem sequuntur hæretici*. Ib., reperitur. Al., *invenitur*. N. 67, naturam asserunt. Al., *dicunt naturam;* N. 68, loquentis. Al., *loquentem*. Ib., astruunt. Al., *asserunt*. N. 69, ex quibus aliæ. Al., *ex quibus alii;* et sic infra *alii* pro *aliæ*. Ib., Christi de Patre nativitati initium. Al., *Christi divinitati de Patre initium*. Ib., liberationem omnium. Al., *l. hominum*. Ib., descensione. Al., *descensionem*. Ib., credunt. Al., *non credunt*. Ib., aliæ animam imaginem Dei negant. Al. om. N. 70, conscripta. Al., *scripta*.

Cap. vi. N. 5, mos enim. Gothici, *mores enim*. N. 8, et Pœcilen Stoam. Al. om. Ib., ex qua. Al., *quo*, omisso *ex*. N. 9, furatus fuerit. Gothici et alii *furaverit*. N. 10, amant quoque. Al., *animam quoque*. Al., *animum quoque*. Ib., affectant. Al., *esse affectant;* al., *esse negant, affectant*. N. 11, academia. Al., *et academia*. Ib., sic tamen. Al., *sic tam*. Ib., et sensibus capi, et ratione comprehendi. Gothici Toletani, *et sensibus pie traditione comprehendi;* al., *et sensus penetratione comprehendi*. N. 13, esse... Mortalem. Al. om. *esse*. N. 14, cum uxore. Al., *cum uxoribus*. Ib., agendum. Al., *agendum esse*. N. 15, quia se. Al., *quasi*. Ib., volutas. Al., *volutantem*. Ib., asseruit. Al., *asserens*. N. 16, asseruit. Al., *asserunt*. N. 17, gymnasium enim. Al., *gymno enim*. N. 18, in scriptis. Al., *in Scripturis*. Ib., ut Dionysius Stoicus. Al. om. N. 19, commeantem. Al., *commanentem*. Ib., ut Maro. Al., *ut Varro*. N. 20, judicem asserunt. Al., *i. dixerunt*. Ib., ex atomis. Al. om. *ex*. N. 21, gubernet. Al., *gubernat*. Ib., qui eum est. Al., *quicunque est*. Ib., cum exit, emorimur. Al., *cum exiit, et moritur*. N. 22, trinitas hominis. Al., *trinitas nominis, id est, paradisus, et terra, et infernus; et apud Valentinum*, etc. Vide notas ad hunc locum. N. 23, restitutio. Al., *resurrectio*. Ib., de una. Al., *de vana*. Ib., idem retractatus implicantur. Al., *idem retractatus implicatur*. Alii mendosi hoc loco sunt.

Cap. vii. N. 1, unde sint dicti, sic ait. Al., *inde sunt dicti, sicut ait*. Ib., commenti sibi utriusque. Al., *commentis sibi utrisque*. N. 3, connecterent. Al., *connecterentur*. Ib., ponebant. Al., *ponentibus*. N. 5, tragici. Al., *tragœdi*. N. 6, comici. Al., *comœdi*. Ib., historias. Al., *historiam*. N. 7, vetabatur. Al., *vitabatur*. Ib., nec cujuslibet. Al., *nec cuilibet*. N. 8, referta. Al. om.; al., *plena* pro *referta*. Ib., nomen tractum. Al., *nomen dictum*. Ib., per vinolentiam. Al., *præ vinolentia;* al., *præ violentia*. Ib., dicuntur. Al., *distribuere dicuntur*. N. 10, transducat. Al., *transducant*. N. 11, sunt dicendi, unus, etc. Al., *esse dicendi, unum... alium dramaticum... tertium mistum*.

C. viii. N. 1, Deus. Al., *Deum*. N. 3, cujus. Al., *ejusque*. N. 5, conscripta. Al., *scripta*. Ib., a civitate Cumis. Al., *a civitate Cumas;* vide not. N. 7, omnium Al., *omnia*. Ib., comprobantur. Al., *comprobatur*.

Cap. ix. N. 1, Zoroastes. Al., *Zoroastres*. Al., *exstitit Zoroastes*. Ib., Bactrianorum. Al., *Bactrianorum exstitit*. N. 3, evocationes. Al., *et invocationes*. N. 6, scripsit. Al., *scribit*. N. 7, de inferni abditis. Al., *de inferni adytis*. Ib., præsentaret. Al., *præstaret*. Ib., phantasmaticam illusionem Satanæ fallacia factam. Al., *phantasmatica illusione Satanæ fallaciam factam*. N. 9, violentia. Al., *virulentia*. N. 11, necromantii. Al., *necromantici*. Ib., præcantationibus. Al., *percantationibus*. Ibid., suscitandos. Al., *sciscitandos*. Ibid., amare dæmones sanguinem. Al., *animare dæmones sanguineum*. Ib., dicunt. Al., *dicitur*. Ib., aqua miscetur. Al., *aquæ miscetur*. N. 12, ibique ab eis aliqua audire, Al. om. N. 13, a Persis. Al., *a Persis dicitur*. Gothici, *a Persis fertur*. Vide not. ad hunc locum. Ib., pyromantiam. Al., add. *dictam constat*. N. 14, assimulant. Al., *simulant*. N. 15, artem verbis. Al., *rem verbis*. Num. 17, horarum. Al., *orarum;* al., *ararum*. Ib., inspectores. Al., *inspectatores*. Ib., prædicunt. Al., *prædicant*. N. 18, hominibus. Al., *homines*. Ib., et auspices. Al., *et aruspices*. N. 19, et linguæ. Al., *et linguas*. N. 21, dicti. Al., *dictæ*. N. 23, hominum. Al. om. Ib., et eventus. Al., *et eventa*. Ib., prædicere. Al., *prædicare*. N. 24, se habeant. Al., *se habeat*. N. 25, qui Evangelio. Al., *qui in Evangelio*. N. 26. Christo edito. Gothici, *Christo edita*, fortasse *artis scientia*. N. 27, diverso fato. Al., *diverso facto;* al., *diverso fatu*. Al., *diverso factum*. N. 29, prædicunt. Al., *prædicant*. N. 30, condemnat, sive. Al., *condemnat, et refutat, sive*. Ib., ligandis. Al., *alligandis*. N. 31, repudianda. Al., *respuenda*. N. 32, primi. Al., *primum*. N. 33, præstringat. Al., *perstringat*. N. 34, Tages. Al., *Sages*, aut alio modo, sed mendose. Ib., ex oris. Al., *ex horis;* al., *exortus;* al., *ex aris;* al., *exoris*. N. 35, Hetrusca. Al., *Tusca*.

Cap. xi. N. 3, nuncupantur. Al., *nuncupabantur*. N. 4, non debent. Al., *non debere*. Ib., hi. Al., *eos*. N. 5, contaminationes. Al., *contaminationem*.

Cap. xii. N. 2, apud Paphos. Al., *apud Paphum*. Ibid., *apud Delphos*. Gothici et alii, *apud Delos*. N. 3, quarumdam adinventiones artium cultum. Al., *quorumdam et inventiones artium cultu*. N. 4, persuadentibus dæmonibus. Al., *persuadentes hominibus;* al., *persuadentibus hominibus*. Ib., constat. Al. om. N. 5, receptis. Al., *receptos;* al., *receptæ*. Ib., colendos. Al., *colendi;* al., *colendis*, quod pro futuro in *rus, culturis*, ab Isidoro alienum non arbitror. Cod. 1 Tolet., *colendis* exhibet. N. 6, honorem. Al., *honore*. N. 7, sermo sit in Hebræis. Al., *sermo sit et non Hebræus;* al., *est* pro *sit*. Ib., Selem. Al., *Semel;* al., *Ismael*. N. 9, in arce. Gothici, *in are;* forte, in *area*. N. 12, oblatam. Al., *oblatum*. N. 13, æque apud nos. Al., *quod apud nos;* al., *ea quæ apud nos*. N. 14, circa idolum. Al., *circa omne idolum;* al., *omnem* pro *omne*. Ib., Latini. Al., *Latine*. N. 15, dæmonas. Al., *dæmones*. Ib., scios. Al., *præscios*. N. 17, permissi sunt. Al., *perpessi sunt;* al., *persistunt*. Ib., hi sunt... diabolus est. Al. om. N. 18, vel quod. Al., *quod vel*. Ib., crimina, in quæ. Al. om. *in;* al. omittunt a verbis *quia quietus* usque ad *die ac nocte*. N. 19, in Latinum. Al., *Latine*. Ib. contraire nititur. Al., *contrarie nititur*. Num. 21, dimicabit. Gothici, *dimicabitur*. N. 22, Deum Christum. Al., *Dominum Christum*. N. 23, primus rex. Al. om. *primus*. N. 24, fuit Moab cognomento Baal. Al., *fuit dictum a cognomento Baal*, omisso *Moab*. N. 25, in numen. Al., *in nomine*. N. 26, musca vocatur. Al. *m. interpretatur*. Ib., Belial. Al. add. *Betial sine jugo, Beliat Hebraice Bel dicitur, idolum Ninivitarum*. Lucanus codex, qui plura in hoc cap. omittit, alia addit, sic supplet: *Betia interpretatur cæca angustia, sive cæcum tumen, vel filius prævaricationis*. Ita etiam Cod. Alb. N. 28, adjicit. Al., *adducit*. N. 29, dedecoris. Grial, *decoris;* sed alii Editi *dedecoris*, et ita reperitur in Gothicis.

N. 30, a satu. Al., *a statu*. Ib., satio. Al., *statio*. N. 31, revolvit, vel eo quod. Al., *revolvit, vel quod eo*. N. 32, dicunt. Al., *gentiles dicunt*. N. 33, in aliquibus. Al., *in aliquot*. Ib., gentiles. Gothici, *apud gentiles*. N. 34, a juvando dictus. Al., *a juvando; in Creta fuit insula*, omisso *dictus*. Ib., Jupiter quasi.

Al., *Jupiter dictus quasi.* Ib., incestus. Al., *incestor.* N. 35, aquilæ propter quod puerum. Al., *aquilæ, Ganymedem quod puerum.* Ib., quia... quia... Al., *quod... quod...* N. 36, sed plane. Al., *sed plana...* N. 37, vel cœli, vel mensium. Al., *vel cœli mensium.* N. 38, aquas mundi prædicant. Al., *aquarum mundi prædicant Deum.* N. 40, Homerus. Al., *poeta Homerus.* N. 41, sed quasi... extendique potest. Lucanus Codex, his omissis, tantum habet : *ei apud Lemnos fuisse deus testatur.* N. 42. Pluton. Al., *Pluto.* Ib., vel Ditis pater. Al., *vel Dis pater.* Ib. receptorem mortium. Al., *receptorem orceum.* N. 43, pingitur. Dicunt. Al., *pingitur, et apud Nexso* (sic) *fuisse testatur. Dicunt.* Num. 44, viteam. Al., *vitteam.* Ib., dat. Al., *dans.* Ib. λύειν, quod. Al. add. : *id est, ab hac dissolutione.* N. 45, Mercurium sermonem interpretantur. Al., *Mercurius sermo interpretatur.* Cod. 1 Vat. Arch., *Mercurium sermonem interpretaverunt.* Ib., quasi medius. Al., *quasi mediens.* N. 47, hunc furti. Al. om. *hunc.* N. 48, indicebantur. Al., *inducebantur.* N. 49, Trismegistus, id est, ter maximus. Al., *Trimegistus, ter maximus;* al., *Trismegistus t. m.* N. 50, ut sit Mars maris ars. Al., *ut sit Mars, quasi mas;* al., *ut sit Mars mas.* Ib., sint. Al., *sunt.* N. 51, hunc et adulterum. Al., *unde et adulterum.* N. 52, apud Thracas. Al., *apud Græcos;* sed male, et Vulcanius supervacua hæc verba putabat. N. 53, non fecit. Al.. *bellum non fecit.* N. 54, oriatur. Al., *oritur.* N. 54, nascatur. Pythium. Al., *nascitur. Apollo autem apud Delos esse dicitur. Pythium.* N. 55, ob insigne. Al., *ob hoc insigne.* N. 56, germanam. Al., *sororem.* Ib., virginem volunt. Al., *virginem eam volunt.* Ib., ambo sagittas habere fingunt. Al., *ambos sagittas habere fingunt.* Ib., quod ipsa. Al. om. *ipsa.* Ib., emittant. Al., *emittunt.* Ib., Dianam autem vocatam quasi Duanam. Al., *Diana autem vocata quasi Duana.* N. 57, asseverant. Al., *asserunt.* Ib., Triviam quod tribus fingatur figuris. Al., *Triviam eo quod tribus fungatur figuris.* N. 58, Latoniæ fuerit. Al., *Latonis fuerit;* al., *Laconæ fuerit.* N. 60, Proserpinam. Al., *Dicunt et Proserpinam.* N. 61, et Gallis. Al., *et Gallo.* N. 62, vere aperitur. Al., *verno aperitur.* Ib., significari. Al., *significare.* N. 63, vehi dicitur. Al., *vehitur dicitur.* Ib., in aere. Al., *in aera.* Ib., volubilis. Al., *mobilis.* Ib., esse terræ. Al., om. *terræ.* N. 64, ostendit. Al., *ostendunt;* al., *ostenditur.* Ib., quas insignitas. Al., *quasi insignitas.* Ib., constat. Al., *constare.* N. 65, in eo. Al., *in ea.* Ib., reperiri. Al., *reperire.* N. 66, præcipitur. Al., *præcipitantur.* Ib., in colendis agris. Al., *in colendo agros.* N. 67, absumat. Al., *assumat.* N. 68, nulla vides. Al., *nuda vides.* N. 69, et quod. Al., *eo quod.* Ib., portas matrum natis, et naturas pandat nubentium maritis. Al., *portas matrum natorum pandat n. m.;* al., *p. matrum naturas p. n. m.;* al., *portas matronarum pandat, et naturas nubentium maritis;* al., *portas matrum natorum pandat, id est, nubentium maritis.* Isidorus fortasse scripsit : *Portas naturarum natis pandat, et nubentium maritis.* N. 70, quod commista concordat; unde. Gothici, *cordat* pro *concordat;* al., *quod mista concordat. Unde;* al., *quod commista corda tundit. Unde.* Ib., descendit. Al. add., *quæ apud Janum fuit.* N. 71, Minervam vocatam, quasi deam. Al., *Minerva vocata, quasi dea.* N. 73, comprobat. Al., *improbat.* N. 76, sine vi. Al., *sine viro.* N. 77, fingunt Saturnum. Al., *fingunt Jovem Saturno.* Ib., Cœlo. Al., *Cœlio.* Ib., in mare. Al., *in mari.* Ib., et quod. Al., *atque;* al., *atque eo.* Ib., ex spuma. Al., *ea spuma.* Ib., maris. Al., om. Ib., quia coitus. Al., *quod coitus.* N. 79, nam quod. Al. om. *quod.* Ib., creatur. Lucanus Cod. add., *hæc apud pavos* (sic) *fuisse dicitur.* N. 80, vocatum. Al., *vocatam.* N. 81, ex universali. Al., *ex universa.* N. 83, et agitata. Al., *et agitur;* uterque Codex Tolet. ita : *est agit ventibus.* N. 85, et littera. Al., *una littera.* N. 86, Ægyptus. Al., *Ægyptius;* al., *Ægyptii.* Ib., instar. Al., *ad instar.* Ib., colebat. Al., *colebant.* Ib., in Memphi. Al., *in Memphis.* Ib., hujus capitis. Al., *hujus Apidis.* Ib., Judæi. Al., *videri.* N. 87, velut. Al., *vel.* Ib., quod voce. Al., *quod a voce.* Ib., dabant. Lucanus Codd. add. : *Hi apud Latinos fuisse dicuntur. Apud Mauros Juba deus fuit, apud Romanos Quirinus adorabatur.* N. 88, geniales lecti. Al., *genitales lecti.* N. 89, gentilium. Al., *gentium.* Ib., sic habent. Al., *sic habentur.* Ib., adorentur. Al., *adorent.* N. 90, nolumus. Al., *volumus.* Ib., possemus. Al., *possumus.* N. 91, locutus est. Al., *locutus est Deus.* Ib., hoc est... omnia. Al., om. N. 92, necentis trajicitur. Al., *necentis trahitur.* N. 93, dicunt. Al. om. N. 94, in quoslibet incurrens. Ita Gothici, et veteres Editi. Grialius ediderat, *in quolibet incurrens.* Ib., separant. Al., *separatur.* N. 95, affectus. Al., *effectus.* N. 96, numina. Al., *nomina.* Ib., quas et Nymphas. Al., *quasi et Nymphas.* N. 97, camporum Hamadryades, fontium Naiades, maris Nereides. Al., *fontium Hamadriades, camporum Naiades,* etc. Gothici, *camporum Maides, maris Naides.* N. 98, quod aer Junoni deputetur. Al., *quod aerium deputetur.* Ib., quasi ἀηρῶας; al., *quos heroas.* Ib., aerios. Al., *aereos.* N. 99, dicebant. Al., *dixerunt.* Ib., in penetralibus. Al., *in penetrabilibus.* Ib., qui vocabantur. Al., *quomodo vocabantur.* N. 100, appellantur. Al., *appellatos.* N. 103, sive Invi. Al., *sive Inivi.* Ib., ab incumbendo. Al., *ab incubando.* Ib., quos dæmones. Al., *quas dæmones.* N. 104, incedas. Nonnulli addunt : *Hunc alii satyrum vocant.* In Cæsenate 2 : *Explicit liber* X. *Incipit liber* XI.

LIBER NONUS.

Cap. i. N. 1, exorta. Al., *orta.* Ib., quæ Hebræa. Al. *quæ Hebraica.* Ib., vocatur. Al., *vocabatur.* N. 2, quæ per linguam. Al., *quod per linguam.* N. 3, Hebræa. Al., *hebraica.* Ib., si quam. Al., *dum si quam.* N. 5, Attica, videlicet Atheniensis, qua usi sunt. Al., *Attica, qua videlicet Athenienses usi sunt.* Ib., et Siculi. Al., *et Syri;* al., *et Siri;* al., *et Persæ.* Ib., qua sunt Æoles locuti. Al., *qua se Æolisti locutos dixerunt;* al., *qua se Æolos* (vel *Æolistas*) *locutos dixerunt.* N. 6, vetustissimi. Al., *vetusti.* Ib., et regibus Tusciæ cæteri in Latio Al., *et regibus Tusci, et cæteri in Latino.* N. 7, cœpta est. Al., *gesta est.* Ib., et Cato. Al., om. Ib., cæteri sua scripta effuderunt. Al., *cæteri effuderunt;* al., *cæteri effulserunt.* N. 8, in palato. Al., *in palatum.* N. 9, Hebræam. Al. om. Ib., non noverant. Grialius cum nonnullis Mss. om. *non;* vide notam. N. 10, legendo ex præceptore. Al., *legendo aut ex præceptore.* Ib., animalibus brutis deterior. Al., *animalium brutorum deterior,* quod cum Mss. Gothicis et antiquis Editionibus tuto quis amplecti potest. N. 11, sonuit. Al., *insonuit.* Ib., una. Al. om. Ib., qua ipsi homines utuntur. Al. om. N. 12, loquar. Al., *loquerer.* Ib., aliquæ sint. Al., *aliquæ sunt.*

Cap. ii. N. 1, propter generationes. Al., *propter generationem.* N. 2, terra, LXXIII, quindecim de. Al., *terra, quindecim sunt de.* Ib., quindecim de Japhet, triginta, etc. Al., *quindecim sunt : de Japhet triginta et una, de Cham viginti et septem* (Al., *viginti sex*), *de Sem quinque, quæ fiunt per septuaginta tres... totidemque linguæ, quæ per terras... quæque crescendo.* N. 3, quinque. Al., om. Ib., procrearunt. Al., *procreaverunt.* Ib., pullulavit. Al., *appellavit.* N. 4, *in terra Hus nomine Job.* Al., *In terra Us et reliqua;* al., *in terra Us,* omissis aliis. N. 5, Heber nepos. Al., *Heber filius.* N. 6, nomine. Al., *sermone.* N. 7, in mare Rubrum habitant. Al., *in mari Rubro inhabitant.* N. 8, a quibus. Gothici, *a quo.* N. 9, descendunt. Al., *descenderunt.* N. 13, filii Chus nepotes Cham sex. Filii Chus Saba Hevila... Regma Sabathaca. Al., *filii Chus Saba, et Evila... Regma Saba, Cuza.* N. 14, Sabæis Hevila. Al., *Sabæis. Hi sunt et arabes Hevila.* N. 15, eremo. Al. om. N. 16, Assabari nomi-

nantur. Al. *Castabali nuncupantur.* N. 17. Sabathaca. Al., *Saba et Cuza.* Ib., pro veteribus. Al., *a veteribus.* N. 19, a quo Libyes. Al., *a quibus Libyi.* N. 20, vocamus. Al., *appellamus.* N. 21, cæteræ. Al., *de Allophylis cæteræ.* Ib., quia bello. Al., *quæ bello.* N. 22, undecim. Al., *decem.* N. 23, Gabaonitæ. Grialius, *Gaboanitæ*, fortasse errore typographico. N. 25, a quo Edessa Syriæ... quæ vocatur Cœles. Al., *a quo Syriæ... quæ vocatur Cœlis*, omisso *Edessa.* N. 26, filii Japhet, Gothici et alii præmittunt : *Item tribus filiorum Japhet. Filii igitur Japhet*, etc. N. 27, quidam. Al. om. N. 29, Iberi, qui et Hispani. Al., *Iberi et Hispani.* Ib., Italos. Al., *Italicos.* N. 30, sunt. Al. om. Ib., Mazaca, Al., *Malcca.* N. 34, Græciæ. Al., *Græce.* N. 35, metropolis civitas eorum Tharsus. Al., *metropolis eorum civitas Tarsis.* N. 36, Citium. Al., *Cithium*; al., *Scithia.* N. 38, hodieque. Al., *hodie.* Ib., nec omnium. Al., *non omnium.* Ib., sed aliquarum. Al., *sed nec aliquarum.* N. 39, nam quod ex filio. Al., *nam et ex filio.* Ib., vocabatur. Al., *vocatur.* Ib., sunt exorti. Al., *sint exorti.* Ib., plura tamen. Al., *plurima tamen.* Ib., diversa, diversa dedit ratio. Al., *diversa, dedit ratio*, omisso secundo *diversa.* N. 40, sed non et vellere. Ita Grialius edidit; Gothici et veteres Excusi, *sed noti vellere.* N. 41, nuncupati sunt. Al., *dicuntur.* N. 42, Hyrcana. Al., *Hyrcania.* N. 43, Zoroastes; Al., Zoroaster; al. *Zoroastres.* N. 44, ut Bactriani. Al., *ac Bactriani.* Ib., solitudines. Al., *solitudinem.* N. 47, in Asiam. Al. om. *in.* Ib., perdomuit. Al., *domuit.* N. 48, fratris Abrahæ. Al. om. N. 52, constat. Al. om. Ib., nomen. Al., *nomina.* Ib., sive Israelitæ. Al., *sive Israel.* N. 53, habebant. Al., *habuerunt.* N. 57, vel sicut... solitudinem. Al. om. Ib., ut liber... Ismaele. Al. om. Ib., a filio Ismaelis. Al., *a Cedar, filio Ismaelis.* Ib., gloriantur. Al. hic add. : *Gentiles aiunt quod ex origine Syrorum sint, quasi Syrigenæ.* N. 58, Hebræus. Al., *Hebraicus.* Ib., utuntur. Al., *utitur.* N. 60, suo. Al. om. Ib., a fflixerint. Al., *afflixerunt.* N. 62, Scytha cognominatus. Al., *Scythia cognominata.* Ib., a quo limite. Al., *a quodam limite.* Ib., a quibusdam. Al., *a quo.* N. 64, constat. Al. om. Ib., earum partim. Al., *earum gentes partim.* N. 65, Asiaticæ. Al. om. Ib., posteros. Al., *posteras.* Ib., inest. Al. om. N. 66, vocatos. Al., *vocamus.* Ib., dicunt. Al. om. Ib., ubi. Al. om. Ib., *cohibent.* Al., *cohibentes*; al., *cohibentia*; al., *cohibente*; fortasse, *claustro cohibente*, omisso *ubi.* Ib., captivum. Al. om. N. 67, a Dardano. Al., *a Dardano rege.* Ib., fratres. Al., *frater ejus.* N. 68, parta. Al., *peracta*; al., *pacta.* N. 69, sunt. Al., *dicti sunt.* N. 71, Ægialæa. Al., *Ægialæa civitas.* Alii scribunt *Agialea*, et regem vocant *Agialium*, aut *Ægialum.* Ib., Peloponnesus. Al., *Peloponnensis.* N. 72, appellati sunt. Al., *vocati sunt.* N. 74, passis. Al., *pansis*; al., *sparsis*; al., *pelagi.* Ib., Italiam appulisse. Al., *Italia expulsos esse.* Ib., a Pelasgo Jovis. Al., *a Jovis*, omisso *Pelasgo.* N. 78, a Macedone... materno nepote. Al. om. N. 81, Semelæ filio. Al., *Semelæ, ac Jovis filio.* Ib., amitterent. Al., *perderent.* Ib., et maritorum. Al. om. Ib., Parthenii. Multi Mss. *Spartani.* Ib., contractus. Al., *contractos.* Ib., conflictus. Al., *conflictos*; al. om. *Spartanos vero... ita vocatos.* N. 82, et cognominati. Al., *et cognominati sunt Thraces*, omissis seqq., *ut superius... sint truces.* Ib., potare. Uterque Cod. Tolet., et alii, *portare*, sed recipiendum id non est. Ib., et avarorum. Al., *et barbarorum.* N. 83, a Colchis. Al., *a locis.* Ib., ut a Ponto. Al., *ut ad Pontum.* Ib., quo a mari concesserant. Al., *qua mari concesserant*; al., *quo amari recesserant*; al., *quo a mari secesserant.* N. 84, hi ante. Al., *qui ante.* N. 85, *qui et Siculi.* Al., om. Al., *cognominati sunt; qui et Siculi, id est, Sicilienses.* N. 87, gens est. Al., *genus est.* Ib., qui Apenninum. Al., *qua Apenninum.* Ib., perhibent quod. Al., *perhibent eo quod.* N. 89, a Magog. Al., *gens a Magog.* N. 80, Getarum soboles. Al., *Gothorum soboles.* N. 95, Langobardus vulgo ferunt nominatos. Al., *Langobardos*, vel *Languebardos vulgo fertur nominasse.* Ib., a prolixa. Al., *prolixa*, omisso *a.* N. 96, Vindilicus amnis. Al., *Vandelicus*, vel *Vandalicus amnis.* Ib. habitasse. Al., *inhabitasse.* N. 97, Germaniæ gentes. Al., *Germanicæ gentes.* Ib. duratæ. Al., *durare.* Ib. ferocis animi. Al., *feroces animi.* Ib., horrorem. Al., *errorem.* N. 98, prodiderunt. Al., *tradiderunt.* N. 99, coaluerunt. Al., *convaluerunt*; al., *creverunt*; al., *coluerunt.* Ibid. burgos. Al., *purgos.* N. 100, Oceani. Al., *oceani maris.* Ib., inviis sita. Al., *inusitata.* Ib. virtute. Al., *a virtute.* Ib., cæteris piraticis. In margine Lucani Codicis charactere satis antiquo additur : « Qui prius Sicambri dicti a civitate Sicambria, quam condiderunt juxta Mæotides paludes; fuerunt enim de Troja exsules post excidium ejus. » N. 102. Britones. Al., *Britannos.* Ib. inter Oceanum. Al., *intra Oceanum.* N. 104, Virgilius. Al., *Sibylla.* N. 106. Senones. Al., *Zonones.* Ib., *x* in *s* litteram. Al., *z in s littera.* N. 107, solitudinem. Ad marginem Codicis 1 Toletani notatur : *Vaccæos invictos, a nulla gente victos.* Ib., litteram. Al., *littera.* N. 108, Quos Cneus Pompeius. Al., *Quod genus Pompeius.* Ib., redire. Al., *venire.* N. 109, ab Hispalo. Al., *ab Hispano.* Cod. 1 Vat. Arch., *ab Spania*, et ex correct. rec. *ab Hispali.* N. 110, Gallæci. Al., *Galleci*; al., *Gallici.* N. 111, ferunt. Al., *traditur*; al. om. Ibid. ad Gallæciam. Al. *ad. Galliciam*; al. om. *ad.* Ib., profectum, et positis. Al., *profectus expositis.* Num., 112, gens. Al., *gentes.* Ib., septi montibus. Al., *septem montibus.* N. 114, consederant. Al., *consederunt.* N. 117, Tyri... nominati. Al., *Tyrios... nominatos*, vel *cognominatos*, vel *nuncupatos.* N. 118, venerant. Al., *veniunt.* Ib., vocare. Al., *vocari.* N. 119, et Numidæ. Al., *et Numides.* N. 120, quærebant. Al., *quærebat*; al. *quæreret.* Ib., proxima maris. Al., *proxima mari.* N. 121, prohiberet. Al., *perhiberet.* Ib, semetipsos propria lingua Numidas appellaverunt. Al., *vocabulum dedisset, et ipsos lingua Medos appellaverunt.* N. 122 se miscuerunt. Al., *se miscuerant.* Ib., proxime Hispaniam inhabitabant. Al., *proxima Hispaniæ habitabant.* Ib., quorum. Al., *loca quorum.* Ib., corruperunt. Al., *corrupere.* Ib., pro Medis. Al., *propter Medos.* Ib., vocentur. Al., *vocarentur*; al., *nominentur.* N. 123, vocati sunt. Al., *exorti sunt.* N. 124, Masilæ gentis. Al., *Massiliæ gentis.* Ib. usque. Al., *usque ad.* Ib., Gauloc. Al. *Gaulonem*; al., *Gaulotem*; al., *Gaulocn*; al., *Gauleon*; Vulcanius rectius putat *Gaulo.* N. 125, condidit. Al., *dedit.* Ib., proximi gentibus. Al., *proximæ gentes.* N. 126 Hesperia. Al. add. *dicitur*; al., *Hesperia, et Indi* (al., *Indi*) *Hesperi occidentis Garamantes.* N. 127 Hebraica lingua. Al., *Hebraice.* N. 128, insederunt Al., *consederunt.* Ib. et Indi... Garamantes. Al., om. N. 129, gens. Al., *gentes.* N. 131, tantum. Al. om. N. 132 Serum. Al. *Syrtium*; al., *Siricum.* Ib., aliis causis Al., *talibus causis.* N. 133, antipodes. Al., *antipoda.* N. 135, dicti. Al., *a Græco dicti.* Ib., exstiterint Al., *existerent.* Ib., interierunt. Al., *interierunt*

Cap. iii. N. 2, Græci, quorum. Al., *Græci, vel Romani, quorum.* Ib., cæteris gloriosiora. Al., *cæteris gloriosa*; ita uterque Cod. Tolet. Ib., distincta. Al., *distincta sunt.* N. 3, denique... fuit. Al. om. N. 4, a regendo vocati. Al. om. *vocati.* Ib., facies Al., *facia*; al., *facis.* N. 5, severa. Al., *severitas.* N. 6, sicut leges. Al., *sicut lex.* N. 7, instituerunt. Al. *elegerunt.* Ib., et moderatio. Al., *et moderatio.* Ib. annis CCCCLXIV. Al., *annis quadragentis sexaginta septem.* N. 8, subjecti. Al., *suffecti.* Ib., vicem. Al. *vice.* N. 10, nono anno. Al., *quinto anno.* N. 1[illegible] honore. Al., *in honore.* Ib., tenebant. Al., *habebant.* Ib., et dicta. Al., *et edicta.* N. 12, matri

Al., *matris suæ*. Ib. exsecto. Al., *cxecto*. N. 14, imperatorum. Al., *imperator*. Ib., exercitui. Al., *exercitibus*. N. 15, etiam reliqui. Al., *etiam Cæsaris reliqui*. Ib., apud Persas Arsacidæ. Al., *apud Pertas Artaxerxes*. N. 16, primo. Al., *primitus*. N. 17, indecoras. Al., *inde decoras*; in 1 Cod. Tolet., ad marg., nota est : *fictas blanditiones*. Ib., ut omen. Al., *ut homo*. Ib., edicto. Al., *dicto*. Ib., fuit autem. Ita Gothici et alii. Grialius edidit *fuit enim*. N. 18, tanquam bases; nota in 1 Codice Tolet. est : *bases fulturæ sunt columnarum*. Ib., populum. Al., *populorum*. Ib., coronas habent. Al., *coronabant*, N. 19, de quibus Dominus loquitur. Per me. Al., *de qualibus Dominus loquitur dicens : Per me*. N. 20, luxuriosæ, etc. Al., *luxuriosos dominationem cupiditate crudelissima exercentes*. N. 21, princeps et dignitatis. Al., *princeps et dignitas*. Ib., dictus autem. Al., *aut dictus*. Ib., quo primum. Al., *quod prius*. N. 22, nominari. Al., *nominari convenit*. Ib., in prælio. Al., *in prælium*. Ib., sese. Al., *esse*. N. 28, quia alicujus. Al., *quasi alicujus*. N. 30, præsunt. Al., *præsunt militibus*. Ib., nuncupamus. Al., *appellamus*. N. 35, dicti. Al., *dicuntur*. Ib., sedeant. Al., *insideant*. Ib., militat ille. Al., *militant illi*. N. 36 deliguntur. Al., *delegantur*; al., *deligantur*. Ib., dicti qui. Al., *dicti quique*. Ib., rogati sint. Al., *probati sint*, vel *sunt*, vel *fuerint*. N. 39, contraxerint. Al., *construxerint*. N. 44, miles steterit. Al., *milites steterint*. N. 45, a milibus. Al., *a militibus*. Ib., a moletia. Al., *a moleatia*. N. 46, a delectu. Al., *ab clecto*. Ib., Macedonum. Al., *lingua Macedonum*. N. 49, strioti. Al., *structi*. Ib., sub sc. Al., *sub secunda*. N. 31, triginta equites. Al., *ter centum equites*. Ib., et fiebat. Al., *et fiebant*. N. 55, fit tumultu. Al., *fit in tumultu*. Ib., et tumultuosa in ira. Al., *et tumultuosa militia*. N. 56, mutuantur. Al., *imitantur*. N. 58, vocata. Al., *vocatur*. Hic multi Mss. vet. inser.: *Cuneus est collecta*, etc., ut n. 61, inf. N. 59, et classis. Al., *et classica*. N. 64, in longitudine. Al., *in longitudinem*.

Cap. iv. N. 2, vivant. Al., *vivunt*. N. 3, genus familia. Al., *genus familiæ*, quod edidit Vulcanius, sed in not. ad marg. advertit, magis sibi probari *genus, familia*; nam *domus* et pro genere, et pro familia accipitur. Ib., viri, et uxoris. Al., *viri et mulieris*. Ib., nam δώματα Græci tecta vocant. Al., om.; al., *dicunt* pro *vocant*. N. 4, genus autem. Al., *genus aut*. Ib., a definitione. Al., *a divinatione*. Ib., certorum. Al., *cæterorum*. Ib., ut nationes. Al., *aut nationes*. N. 5, cœtus. Al., om. Ib., civitatis. Al., om. N. 6, populus vero, etc. Vulcanius ex conjectura : *populus vero a Græco dicitur* πολίτον ἀθροισμὸς, *id est civium cœtus*. N. 7, dispertiti. Al., *dispartiti*. N. 10, habebant. Al., *alebant*. N. 13, nomen censoris dignitas judicialis. Al., *censor nomen dignitatis judicialis*. N. 14, disceptare. Al., *disputare*. N. 17, principes civitatis. Al., *principes civium*, *vel civitatis*. Ib., præcedant. Al., *procedant*. Ib., parietes proceres. Al., *parietes proces*. Ib., a cætera multitudine præminent. Al., *a cætera multitudine prominent*; al., *ad cæteram multitudinem præminent*. N. 18, quod plebi jura. Al., *quod vel plebi jura*; al., *quod plebi vel jura*. Ib., tribuunt. Al., *tribuant*. Ib., tunc ipsa sibi tribunos. Al., *tunc ipsi tribunos*. N. 22, et in locum. Al., *et in loca*. N. 25, ordinis sunt. Al., *ordines sunt*. Ib., quod primi sint. Al., *quod præsint*. N. 26, magistratus. Al., *magistrati*. Ib., Duumvirales... Al., add. *Duumvirales autem*, *qui super duos viros habent potestatem*. N. 27, portitor. Al., *portator*. Ib., quia ea. Al., *qui ea*. N. 28, genti nomen. Al., *gentis nomen*. N. 31, id est, infirmus. Al., *et infirmus*. N. 32, qui... qui. Al., *quia... quia*. N. 33, gubernationem. Al., *gubernatorem*. Ib., dispensationem. Al., *dispensatorem*. Ib., villarum dispensatorem. Al., *v. dispensator*; al., *v. dispensatorum*. N. 35, vicem. Al., *vice*. N. 36, colentes. Al., *tenentes*. Ib., debentes. Al., *defendentes*. Ib., auxiliares. Al., *auxiliatores*. N. 38, emigrant. Al., *migrant*. N. 40, indicat. Al., *indicant*. N. 42, vocabantur. Al., *vocantur*. Ib., sola urbs Roma. Al., *sola Roma urbs*. Ib., cætera oppida. Al., *cæteræ oppida*. N. 43, possent. Al., *possint*. N. 45, mancipium esse putantur. Al., *mancipia esse dicuntur*, N. 46, qui in genere. Al., *qui a genere*. N. 47, libertorum. Al., *liberorum*. N. 48, quoties manumittebant. Al., *quando manu emitterentur*. Al., *de manu mitterentur*, N. 49, dicitur. Al., *est*. N. 52, quia testamento. Al., *quia per testamentum*. Ib., aditus erat. Al., *additus erat*. Ib., commorari. Al., *commorati*.

Cap. v. N. 7, reputent. Al., *putent*. N. 8, materfamilias inde vocatur. Al., *matrem familias inde vocari*. N. 10, supra avum. Al., *supra abavum*. N. 11, dicti. Al., *dicti sunt*. N. 12, femore enim. Al., *femur enim*. Ib., genus et stirps. Al., *genus esse stirpis*. N. 13, dictus. Al., *dicitur*. Ib., quia generatus. Al., *quasi generatus*. N. 14, quadripertitus. Al., *quadripartitus*. Ib., unigenitus, post quem nullus. Al., om.; al., *quod sit unicus, nec ante, nec post ullus*. N. 15, cum dicuntur. Al. om. *cum*. Ib., non nati. Al., *non nominati vel non nati*. N. 16, humana consuetudine. Al., *humanam consuetudinem*. N. 17, inde etiam fit. Al., *inter etiam filios*. N. 18, nam filii. Al., *nam libertini*. Ib., servilis conditionis sunt. Al., *serviles conditione sunt*. N. 20, cujus. Al., *in cujus*. Ib., per emancipationem. Al., *per mancipationem*; al., *per mancipationes*. Ib., utriusque. Al., *quia utriusque*. Ib., Fabius. Al., *Flavius*. Ib., Paulus. Plerique Mss. antiqui, *Paulinus*. N. 21, uno aborto. Al., *uno abortivo*. N. 22, accipit. Al., *accepit*. Ib., de defuncto. Al., *post defunctum*. Ib., appelletur. Al., *appellatur*; al., *appellaretur*. N. 23, sicut ex concubina. Al., *sive ex concubina*. N. 24, patre incerto. Al., *et de patre incesto*. N. 25, hausto. Olim erat *austro*, aut *haustro*; Vulcanius reposuit *hausto*. Ib., existimantur. Al., *existimabantur*. Ib., Latine autem. Al., *Latini autem*. N. 26, ut neptis dicamus. Al., *ut nepotis dicamus*. Ib., admissum. Al., *admissam*. N. 17, ex nepote. Al., *ex nepte*. N. 28, atavique progenitores. Al., *atavi qui et progenitores*.

Cap. vi. N. 1, patruus. Cognati. Al., *patruus propinquitate cognationis. Cognati*. N. 4, ad instar. Al., *atque instar*. N. 5, sunt. Al., *sint*. N. 6, manantes. Al., *nascendo manantes*. N. 7, et uno utero. Al., *ex uno utero*. N. 8, fratrem. Al., *fratrem tuum*. N. 9, quas Latini. Al., *quas Latine*. Ib., inter pastores tuos, et pastores meos. Al., *inter pastores meos, et pastores tuos*. Ib., quia omnes fratres nos sumus. Al., *quia fratres sumus*, omisso *omnes nos*. N. 10, spiritale. Al., *speciale*, quod *communi* bis opponitur. Ib., vocantur. Al., *vocamur*. Ib., commune, cum omnes. Al., *in commune, quod et omnes*; al., *in commune, cum et omnes*; al., *item commune*, etc. Ib., germanitate. Al., *congermanitate*. N. 13, fratres patrueles dicti. Al., *fratrum filii patrueles dicti*. N. 14, ex sorore et fratre. Al., *ex sorore aut fratre*. N. 15, thius Græcum. Vulcanius scribit *tius* et ad marg. annot.: Θεῖος *enim patruum significat*. N. 16, et decedente patre. Al., *et discedente patre*; al., *et moriente patre*. N. 20, novitricus. Al., *novitricius*. In 1 Cod. Tolet. hæc est nota : *Vitricus est filius propriæ uxoris, non alius*. N. 21, privignus, vel quasi. Al., *privigenus quia*. Post hæc verba, aut paulo post in cod. Tolet. Cod. est hæc annotatio, sive additio : *Oppieteres, id est, hi qui, avo vivente, patre mortuo, nascuntur*. N. 22, germani, germanæ. In nonnullis exemplaribus adjicitur : *Hæc consanguinitas... tot gradibus terminaretur*, ut infra, n. 20 et 30. N. 23, patris mei atavus... aut trineptis. Al. om. N. 29, hæc consanguinitas, etc.; alii hæc verba afferunt post num. 22, hoc fere modo : *hæc est consanguinitas; dum se*, etc., *dirimens, ad ultimum*, etc., Grialius, qui duas tantum tabulas produxit, primam, quæ inscribitur *Arbor juris*, alteram *De gradibus generis humani*, in

hac secunda ad inferiorem crucis partem annexuit verba : *Hæc consanguinitas*, etc. In Cod. Ottob.336, inseritur : *Item de libro Institutionum Justiniani Tertii capitulo sexto : De gradibus cognationis. Hoc loco necessarium est... graduum doctrinam adipisci :* quod ex veteri Editione inter appendices relatum fuit.

Cap. vii. N. 5, datur, quia conjugium. Al., *datur et conjugium*. N. 7, a precando, id est, petendo. Al., *a precando et prætendendo;* al., *a precando et petendo;* al. *a procando et petendo.* N. 8, quod ad nomen nubentis alludit. Al., *quod et ad nomen nubentis alluditur.* N. 12, quasi unxores. Al., *quasi uxiores;* al., *quasi junxiores.* Ib., ungerent. Al., *ungerentur.* N. 13, quia jam. Al. om. *jam.* Ib., transierunt. Al., *transierunt. Jus unum dicitur.* N. 14, uni duo Mss. Tolet., *unius.* N. 15, bigamus. Al., *digamus.* Ib., duabus, vel tribus. Al., *duarum, vel trium ;* al., *a duabus, vel tribus mulieribus*, omisso *maritus.* N. 16, cum viro duo fuerint. Al., *cum viro duo non fuerint;* al., *cum viro uno fuerit;* al., *cum viro secundo non fuerit.* Cod. Alb., *cum viro dudum fuerit.* Ib., consortium viri. Al., *consortium alterius viri.* N. 20, quo in nuptiis. Al., *quo nuptiis.* N. 22, qui primus. Al., *qui prius;* al., *quia primus.* Ib., quod membranæ. Al., *quæ membrana.* N. 25, quoties. Al., *quotiescunque.* Ib., hoc est viæ. Al., *hoc est vias;* al., *hoc est via.* N. 26, trivolum. Al., *fribolum.* Ib., effluxæ. Al., *fluxæ.* N. 27, benedixit eis. Al., *benedixit eos.* Ib., simile. Al., *simile sibi;* al. *simile sui.* N. 28, affectum. Al., *effectum.* N. 29, melius tamen est, etc. Al., *melius tamen, si in ea mores quam pulchritudo quæratur.* N. 30, ideo autem... in tutela consistere. Nonnulli id omittunt.

LIBER DECIMUS.

A. N. 1. Titulus in nonnullis exemplaribus est : *Incipit de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis.* Multi Codices veteres præmittunt : « Origo quorumdam nominum, id est, unde veniant, non pene (*Forte* bene) omnibus patet; proinde quædam noscendi gratia huic operi interjecimus. De quibusdam vocabulis nominum (*Al.*, hominum). Licet origo, etc. » Ib., unde veniat. Al., *unde veniant;* al., *unde veniunt.* Ib., ut homo. Al., *ut per denominationem homo.* Ib., proprie homo. Al., om. *homo.* N. 2, non posse existimant. Al., om. *existimant;* al., *non potest*, pro *non posse existimant.* Ib., in feminino. Al., *in feminino genere.* Ib., actor ab agendo. Al., om. N. 3, vocatus. Al., *vocatur.* Ib., tamen qui nutrit. Al., *tamen qui nutritur.* N. 4, animi. Al., *amicitiæ;* al., *animæ.* Ib., proprie amicus ab hamo, etc. Cod. 1, Tolet. ita digerit : *proprie amator turpitudinis, quia amore torquetur libidinis. Amicus ab hamo, id est, a catena*, etc. N. 5, amasius... ad amorem. Al., om. Ita in hoc libro quædam nominum originationes a nonnullis Mss. absunt, aliæ alio loco interseruntur. N. 6, quod est. Al., *qui est.* Ib., hominis. Al., *nominis.* N. 8, æqualitate. Al., *æquitate.* Ib., fastidiosus. Al., *multum fastidiosus.* Ib., animosus quod. Al., *animosus, eo quod.* N. 8, elatus. Nonnulli scribunt *ælatus*, ut ratione diphthongi hoc loco esse possit ; Vulcanius ad marg. advertit potius referendum esse *elatus* ad litteram *E.* Ib., seipsum super. Al., *ipse se supra.* Ib., mensaram suam. Al., omittit *suam.* N. 9, dictus. Al., *vocatus.* Ib., nam quid est avarum esse ? Al., *nam quidam avarum esse dixerunt.* Ib , avaritia neque copia. Al., *neque avaritia copia;* al., *neque avaritiæ copia.* Ib., minuitur. Al., *minuatur.* N. 10, polluat. Al., *polluit.* N. 11, huc illucque. Al., *huc et illuc.* Ib., in quam partem. Al., *in qua parte.* N. 14, enormis. Al., *ænormis*, ut supra *ælatus.* N. 15, atrati sed albatus. Al., *atramus et albatus.* Duo Tolet. Mss., *atramiste albatus.* Ib., item alienigena... ubi est. Al., om.; al., *item alienigena quod alieni generis sit, et non ejus ubi est;* *al., i. a, eo quod alienæ regionis sit, et non ejus, ubi est.* N. 16, aliquem. Al., *aliqua.* N. 17, erat. Al.,

A *præerat*, al., *aderat.* Ib., scribendus est. Al., *scribendum est.* N. 18, teneat. Al., *teneatur.* N. 19, stupefactus. Al., *obstupefactus.* Ib., fulgori, aut tactu. Al., *fulgore, et a tactu.* Fortasse, *fulgori, et tactui.* N. 20, est palam optatus. Al., *est palam adoptatus;* al., *est exortatus;* al., *est ortatus*, sine *palam ;* sed mendum utrobique in *exortatus*, et *ortatus.* N. 21, demutata. Al., *immutata.* Ib., de duobus. Al., *e duobus vocatur ;* al., *a duobus vocatur.* Ib., appellatus. Al., *appellatur.* Ib., utitur. Al., *utatur.*

B. N. 22, nihil vult male. Al., *n. v. mali.* N. 23, quem frater. Al., *in quem frater.* Ib., Junius. Cod. 1 Tol. add. *Burrus ruber, et niger.*

C. N. 34, numina. Al., *nomina.* Ib., conjugiis. Al., *conjugibus.* Ib., dicitur. Al., *dictus est.* N. 35, et continens, quod. Al., *et continens dicitur, quod.* Ib., malis abstineat. Al., *male obstineat.* N. 36, quod cluat. Al., *quod eluat.* N. 37, concors a conjunctione. Al., *consors a conjugatione.* Ib., qui

B corde jungitur. Al., *quia corde jungitur;* al., *qui cor jungit.* N. 38, applicat. Al., *applicet.* N. 40, dictus. Al., *dicitur.* Ib., declinari. Al., *declinaret.* Ib., habes. Al., *adhibens.* N. 44, permiscuisset. Al., *permiscuit.* Ib., et cum compilator. Al., *et compilator.* N. 46, tumet in verbis. Al., *tumet verbis.* Ib., aliquid. Al., *aliqua.* N. 47, vel quia. Al., *vel qui.* N. 49, efficiat. Al., *afficiat.* N. 50, qui uno. Al., *quia uno.* N. 51, sortis. Al., *sorte.* N. 52, confinalis. Al., *confinialis.* N. 53, curator... cognitor, etc. In nonnullis Mss. hæc, et quædam alia transposita sunt. N. 54, ab eo excidit. Al., om. *ab eo.* Ib., a juris peritis. Al., *a viris peritis.* N. 57, sint. Al., *sunt.* N. 58, a sagina corporis. Al., *a signato corpore.* N. 59, candidus, etc. Al., *candidus, bonus, candens. Canus dictus a candido, et candidus, quasi candor.* N. 60, clodus... Al., *clodus, id est, clopus. Curvus, id est gibberosus.* Ib., crispus... Al., *scrispus, acalamistratus capillos tortos habens.* Ib., ap-

C pellatus. Al., *appellatur.* N. 61, a confusione. Al., *a confessione;* quod ad rem videtur esse. N. 62, convulsæ navis. Al., *convulsæ naves.* Ib., cujus eminentia. Al., *cui eminentia.* Ib., adimuntur. Al., *adimitur.* Ib., unde et Virgilius. Al., *ut Virgilius.* N. 63, corpus. Al., om. Ib., lenam. Al., *læuonem.* N. 64, collegiatus. Al., *colligatus;* al., conjungunt : *Collegiatus, carpentarius.*

D. N. 65, præsit. Al., add., *præsit, et cuncta familiæ dominetur.* N. 66, doctus a docendo, inde et doctor. Al., *doctus a docendo dictus*, omisso *inde et doctor;* al., *doctor a dicendo, inde et dictor.* Ib., a discendo vocata. Al., *a discendo vocatur.* N. 67, dispensator quia prius qui. Al., *dispensator pecuniarum prius qui.* N. 68, ab aere. Al., *ab habere.* Ib., vocatus. Al., add., *vocatus vel diu vescens.* Ib., a decem. Al., *a decem dicitur.* Ib., dictus. Al., *dicitur.* In Cod. 1 Tol. hæc est in inferiori margine additio : *Dapsilis vel munificus, nec non et egregius*

D *aut generosus.* N. 70, ceromate. Al., *certamine.* Ib., perfusum. Al., *superfusum.* N. 73, degener, aut ignobilis. Al., *degener autem, quod sit ignobilis.* N. 74, quod morti. Al., *quod mortis.* Ib., vertat. Al., *crepat.* N. 75, in id. Al., *inductus in id.* N. 76, de hiscens valde hiscens. Duo Tolet. Mss., *desciens, valde sciens.* Ib., deamare, desidere. Al., *deamare, desiderare.* N. 77, detegat. Al., *deteget.* Ib., reses. Al., *resides;* al. *residens.* N. 78, in quos omnis seges decurrit. Al., *in quos omni sulco seges decurrit ;* al., *in quo sulco omnis s. d.* N. 79, quam solebat. Al., *quam quod solebat.*

E. N. 81, 82. Elatus... Enormis. Al., om., quia dictum jam in littera A, scilicet in *ælatus, ænormis.* N. 85, quasi trans solum. Al., *quia trans solum.* N. 86, expulsus, et cum terrore. Al., *expulsus sit et terrore.* Ib., ex terra sua pulsus. Al., *ex terra sua expulsus;* al., *extra terram suam pulsus.* N. 88, a terminis. Al., *extra terminos.* N. 89, indigens. Al., *indigens, et egenus.* N. 90, quasi percomesus. Al., *quia percomesus.* N. 95, reddidit. Al., *reddit.*

F. Num. 96, a modestia et temperantia. Al., *a modestiæ temperantia.* N. 97, post *Fcnerator,* etc.; in Cod. 1 Goth. Tolet. est hæc additio ad imam paginam : *Femellarius feminis deditus, quem antiqui mulierarium appellabant.* N. 98, qui felicitatem. Al., *quæ felicitatem.* N. 99, facilis. Al., *facibilis.* N. 100, a formo. Al., *a forma.* N. 101, frangi possit. Al., *frangi potest.* N. 102, resedit. Al., *recessit.* N. 103, ad præcordia. Al., *vel a præcordio.* Al., *vel a præcordia,* fortasse, *a cute, vel a præcordiis.* N. 105, lenit. Al., *Knit.* N. 106, fremens. Al., *fremens, perstrepens, irascens;* al., *fremens, id est, cum furore vociferans.* N. 107, fur a furvo. Al. *fur a furendo, vel furvo.* Ib., noctis. Al., nocturno. Ib., factiosus. Al., *factiosum,* Ib., cum seditiosum. Al., *cum seditioso.* Ibid., gratiosum, ac potentem, quasi. Al., *gratiosum, potentem, et quasi.* N. 109, a dominis, ignominiæ. Al., *adnominis ignominiam.* N. 111, fornicarius... fornicatrix. Al., *fornicarius, et fornicatrix.* Ibid., hæ sub arcuatis prostabant. Al., *hæc sub arcuatis prostrabantur;* al., *prosternebantur.* N. 112, quasi fetu abundans. Gothici et alii, *quasi fetunda.* Et in 1 Tolet. Cod. hæc est nota ad marg. : *Feta aliquoties plena aliquoties liberatrix.* Ib., feta... flens. Al., *feta, prægnans; flens.* Ibid., lacrymis. Al., *lacrymas.* Ib., vel a schola. Al., *aut a scholis.* Ib., discesserit. Al., *discessit.* G. N. 113, sed fixa. Al., *sed fida.* N. 114, gracilis... Al., om. Cod. 1 Tolet., *gracilis, fragilis, tenuis;* Al., omnino omittunt verba, *grandis, gracilis.* Ibid., quod sit. Al., *quasi sit.* Ibid., qui plus, Al., *quod plus.* N. 115, appellatus. Al., *appellatur.* Ibid., nec valens, nec volens. Al., *nec valentes, nec volentes.* Ibid., et tanquam. Al., *et quanquam.*

H. N. 116, heros... fortis. Al., om. Ib., acclinis. Al., *acclivis.* Ib., honori. Al., *honore.* N. 117, humanitas, qua. Al., *humanitas dicta, quæ.* N. 118, honorosus plus est quam honoratus. Gothici et alii *honcrosus plus est quam honcratus,* scilicet pro *oncrosus* et *oneratus,* addito *h,* ut ille ævo fieri solebat. N. 119, e Græco. Al., *Græco* sine *e.* N. 120, simulacra. Al., *simulacrum.* Ibid., oris. Al., *foris.* Ibid., et colla. Al., *et collum.* N. 121, argumenti. Al., *ab argumentis.*

I. N. 123, ingeniosus. Al., *ingeniosus dictus.* N. 124, vocatur. Al. addunt *quia inter eam, quam transfert, judicat.* N. 125, indoles. Al., *indolis.* N. 126, cui nocitum. Al., *cui nocivum.* N. 127, vocant. Al., *dicunt.* Ib., illustris, Al., *illuster.* Ibid., contrarius. Al., *contrarium.* Ib., idoneus. Al., add. *idoneus, quasi duplum habens donum.* N. 128, sine marcore. Al., *sine maceratione.* N. 129, sine formo, id est, sine calore. Al., *sine forma, id est, sine colore.* N. 130, et ira. Al., *et in ira.* N. 134, fraus mali. Al., *fraudis malum;* al., *fraudis mali.* N. 135, ab intuendo. Al., *ab invidendo.* N. 136, sit. Al., *quærit.* N. 138, nefrendes. Al., *frendes.* N. 139, inglorius. Al., *ingloriosus.* N. 140, inveterator. Al., *inveteratus.* N. 142, ne operi quidem ulli aptus. Al., *ne operis quidem ullius,* omisso *aptus.* Ibid., pro viribus. Al., *pro viribus accipiuntur.* N. 143, vel sine naribus. Al., *hoc est, sine naribus.* N. 144, perdidit. Al., *perdit.* N. 146, cui nec inanis absenti surrexit tumulus. Al., *cui nec animam mane habenti surrexit tumulus;* al., *cui nec absenti surrexit tumulus.* Vulcanius arbitratur legendum, *cui nec animam debenti suppetit tumulus.* N. 148, subito sit. Al., *subito fit.* Ib., indigena vocatus. Al. *indigens vocatus.* N. 149, a pædore. Al., *a pudice;* al., *a putore;* al., *a podice.* Ib., pædorem. Al., *fetorem;* al., *putorem;* al., *pudorem.* Ib., dicunt. Al., *dicit.* N. 150, internecida. Al., *internicida.* Ib., mendacio innititur. Al., *mendacium innititur.* Ib., impostor... Al., *impostor, mendax, commentator.* N. 152, insideat. Al., *insidiatur.* Ib., insidere. Al., *insidire.* Ib., non permittit. Al. om. *non,* sed male. N. 153, dignitatis. Al., *virginitatis.*

K. N. 154, inde et karistia, karismata gratiæ. Al., *unde et Eucharistia, sacrificium, id est, bona gratia.*

L. N. 156, lætus. Al., *locus.* Ib., multaque ditione. Al., *multaque editione;* al., *multa quæ editione.* N. 157, largus... Al., *largus, munificus, humanus;* al., *largus, abundans, affluens.* Ibid., et longi temporis. Al. om. *longi.* N. 158, magnanimus. Al., *magnanimis.* N. 160. Ælius autem, latro est, inquit, latero. Al., *melius autem, latro est quasi latero;* al., *alii autem,* etc. Ib., insidiator. Al., *insidiatur.* Ib., laniando. Al., *laniendo.* N. 151, conciliator. Al., *consiliator.* Ib., blandiat. Al., *blandiatur.* Ibid., facit. Al., *faciat.* Ibid., puellari. Al., *puellarum.* Ibid., luxuriosos quasi. Al. om. *quasi.* Ib.. lascivus, quod. Al., *lascisvus dictus, quod.* Ib. laxus. Al., *luxus.* N. 162, currere. Al., *cursus.* Ib., a fluore. Al., *aut a furore.* N. 163, habeat. Al., *habeant.* Ib., debet. Al., *dicitur.* N. 164, luscitiosus. Al., *lusciosus;* al., *luscilosus;* al., *lusciliosus.* Ib., qui unum. Al., *quod unum.*

M. N. 165, hinc appellata misericordia. Al., *hinc appellatam miscricordiam.* N. 167, dictus. Al., *dicitur.* N. 168, magnanimus. Al., *magnanimis.* N. 169, dictus. Al. om. Ib., et ad sustinendam. Al., *sed ad s.* N. 170, qui memoriam tenet. Al., *qui memoria tenet;* al., *quia memoria tenet.* N. 171, Græce statio. Al., *Græce Latine statio.* N. 172, magis eximius. Al., *majus eximius;* al., *magis, et maximus.* N. 176, manu dicere. Al., *manum dare.* N. 177, conversationem. Al., *ad conversationem.* Ib., a bono deterior. Al., *a bono melior.* N. 178, quia mollior. Al., *quasi mollior.* Ib., est monitor. Al., *et monitor.* Ib., bona. Al., *pœnam.* Num. 179, mulcator. Al., *mulctator.* N. 180, Lucanus. Al., *ut Lucanus.* Ib., *veniat.* Al., *veniam.* Ib., enervato corpore dedecoret. Al., *enervati corporis dedecore.* N. 181, a mœchia. Al., *a macia.* Ib., sive a maceratione. Al. om. Ib., manu ancus. Al., *manu ancus, vel manu cassus.* N. 182, vitabundus, vitanti similis. Al., *vitavundus, viventi similis.* Ib., verisimilis morientis. Al., *vere similis morienti.* N. 184, morio. Al., *morior;* al., *morrio;* al., *murrio.* Ib., præsit. Al., *præsidet.*

N. N. 185, quasi ne ullus. Al., *quasi sine ullus.* N. 186, nihili. Al., *nihil.* Ib., ex ne, et hilo. Al., *ex nil, et hilo.* N. 187, nugam. Al., *nugas;* al., *nugacem.* Ib., id est, nugas non perniciosus. Al. *id est, nugax, perniciosus;* al., *id est, fugax, perniciosus;* al., *id est, fugax, non perniciosus.* N. 188, nequaquam. Al., *nequitiam;* al., *nequidquam;* al., *nequam.* Ib., quasi dicat. Al., *quasi diceret.* N. 189, alias nefarius... Al., *alias nefarius, nec dicendus.* Ib., ne nominandus quidem. Al., add. *ne dicendus,* N. 190, qui nuntiat. Al., *et qui nuntiat.* Ib., quod nuntiatur. Al., *quod nuntiat.* N. 191, accipiebat. Al., *conspiciebat.* N. 192, recesserunt. Al., *recesserant.* N. 193, sit turpis. Al., *sit garrulus turpis.* Ibid., nec legens. Gothici, *nec eligens,* deleto *nec legens.* In 1 Cod. Tolet., n. 194, consumit. Al., *consumunt.* Ib., excepto eo, Gothici, *excepto eum.* N. 195, opertus. Al., *coopertus.*

O. Num. 196, rectæ gloriæ. Al., *Rectæ gloriæ Græcum est.* N. 197, ostio pedem. Al., *ostiis pedes.* Ib., apertus. Al., *aptus.* N. 198, habilis. Al., *habitus.* N. 199, dictus. Al., *victus.* Ibid., obtunsus. Al., *obtusus.* Ib., obclusior. Al., *obtusior;* al., *obscurior.* Ib., conabundus. Al., *conabundus dicitur.* Ib., obnoxius. Al., *obnixus.* N. 200, oblectator. Al., *oblactator.* N. 201, quod liberos. A.l, *qui liberos.* Ibid., habeat. Al., *habet.* Ib., ovium pastor ovilio. Al., *ovium pastor, quasi ovilio;* al., *custos ovium, quasi ovilio.*

P. N. 202, incertorum. Al., *incertos.* Ib., a paviendo; pavire enim. Al., *a pavendo; pavere enim.* N. 207, qui parvulis assignatur. Al., *cui parvuli assignantur.* Ib., ductet. Al., *doceat.* N. 208, primus... postremus. Al., *primus... posterior... postremus.* N. 210, nomen in aliud. Al, *in nomen aliud;* al., *nomen ad aliud;* al., *nomen aliud,* omisso *in,*

et *divulgatum est* pro *devolutum est*. N. 213, perseverans.... Al. add. *perseverans, ardens, strenuus, laboriosus*. N. 215, nam procare. Al., *nam procari*. N. 217, et procul jactatus. Al., *et procul jactus;* al., *ac projactatus;* al., *et projectatus*. Num. 218, scribuntur. Al., *describuntur, bonisone fisci agglomerantur*. N. 219, præcinctus linteo lavit. Al., *præcinctus est linteo, et lavit*. N. 220, et prædo. Al., *et prædio*. N. 221, id est. Al., *hoc est*. Ib., capiebant. Al., *cupiebant*. N. 223, quasi perdens. Al., *quia perdens*. Ibid., et dejero. Al. om. N. 224, advocatus. Al., *advocator*. Ib., mercedis. Al., *mercede*. Ibid., scilicet. Al., *licet*. Ib., valde. Al., *valide*. N. 225, fallat. Al., *fallax*. Ib., gerit. Al., *tegit*. N. 226, parricida... parricidium. Al., *parracida... parracidium;* al., *parrecidum, et homicidum*. Ibid., dixerint, quoniam. Al., *dixerint, qui hominem occiderat, quoniam*. N. 227, persecutus, perfecte secutus. Al., *persecutor, perfecte secutor;* al. om. *persecutor non semper... perfecte secutus*. N. 228, hoc vocabulum. Al., *hoc nomen*. Ib., omnium iniquorum. Al., *hominum iniquorum*. Ib., *post iniquorum* alii addunt : *Peccator item a pectoris caterva* (An *caverna*?) *cognominatus pro eo quod inibi occulta delictorum conduntur*. N. 229, a prosedendo. Al., *a prosiciendo*. Ib., concuba. Al., *concuba, vel concubina*. N. 230, nam pavire. Al., *nam pavere*. N. 231, petræ. Al., *petra*. Ibid., pusillo. Al., *a pusillo*. Ib., a puslone. Al. add. *a pusione dictus. Pelicanus, vir sanctus solitudini deditus*.

R. N. 234, religiosus... appellatur. Al., *religiosos... appellatos*. Et mox *retractant... relegunt*. Al., *religiosus... appellatus*. Ib., ex religendo. Al., *ex relegendo*. N. 235, rationator. Al., *ratiocinator*. N. 236, recipit. Al., *recipiat*. Ibid., resipit. Al., *resapit;* al., *recipit*. Ibid., desierat. Al., *desiderat*. Ib., animum suum. Al., *cor suum*. N. 237, repens autem. Al., *repente autem*. Ib., roboreæ, Al., *roboris*. N: 238, et reatus a reo nuncupatus. Al., *et reatum a reo nuncupatum*.

S. Num. 240, quod unumquodque. Al., *quo unumquodque*. Ib., sensu veritatem. Al., *sensu veritatis;* al., *sensus veritatis*. N. 241, quasi studiis. Al., *quasi in studiis*. Ibid., sanctus veteri. Al., *sanctus a veteri*. Ibid., purificari. Al., *purificare*. Ib., tangebantur. Al., *tingebantur*. Ib., sancti nomen. Al., *sanctionem*. N. 242, supreme pater. Al., *supremas partes;* al., *supremæ partes*. N. 243, sicut formosus. Al., *sic formosus*. Ibid., Terentius... dabo. Al. om. N. 244, superstitiosus, etc. Al., *superstitiosus... appellatus... precabatur, et immolabat*. Ib., superstites essent. Al., *superstitissent*. Ib., quia solers. Al., *quasi solers*. N. 245, sua edentes. Al., *suadentes*. Ib., alias sedales, quod simul sedeant. Socii. Al., *alias sodales. Socii;* al., *alias quasi sedales, ipsi et socii;* al. om. *alias... sedeant*. Ib., periculi. Al., *periculum*. Ib., in unam caligam. Al., *in una caliga*. N. 246, me esse. Al., *meipsum esse*. Ibid., nec ullo ignominiæ commovetur dolore. Al., *nec ulla ignominia commovetur ad dolorem*. N. 247, frigidus. Al., *frigus*. Ib., per quod. Al., *per quos*. N. 248, super vult videri. Al., *vult superviderí;* al., *super vult videre*. N. 249, detrahendo. Gothici, *detrahendum*. N. 250; quasi sævus. Al., *quasi satis*. N. 251, quod non. Al., *quæ non*. Ib., suasor... trahens. Al., *suasor a suadendo, quem vult decipere;* al., *suasor decipiens, id est, in suam sortem trahens. Suasor a suadendo, quem vult decipere;* forte, *qui vult*. N. 252, scrupus enim. Al., *scrupo enim*. N. 253, σκαιοῦ. Al. add. *id est, a perversitate*. Ib., scorta quæ. Al., *scorta quod*. Post *scorta*, etc., Cod. 1 Tolet. inseruit : *Scurra, qui sectari*, etc.; quod alii afferunt in *I* scilicet *iscurra*, alii infra post *sator*. N. 255, scurra appellatus. Al., *scurras appellatos;* al., *scurras constat appellatos*. N. 258, jurisperitorum. Al. om. sequentia : *qui etiam. s. f. appellaverunt*. N. 259, sospes... Al., *sospes, salutis, hospes*. N. 260, a sequendo. Al., *obsequendo;* al., *ab obsequendo*. N. 261, accidat. Al., *accedat*. N. 262, exsuccatus. Al., *exsiccatus*. Ib., quod sit. Al. om. *sit*, et post *pulsu* add. *est*. N. 263, saio. Al., *sagio*. Ib., a suendis. Al., *ab esuendis;* al., *ab struendis*.

T. N. 264, tuetur. Al., *tueatur*. Ib., mones. Al., *montes*. N. 266, diuturnus. Al., *diurnus*. N. 267, lanx. Al., *lances;* al., *lancis*. N. 268, truculentus... Cod. 1 Tolet., *truculentus, crudelis, immanis, sævus*. N. 269, torto vultu. Al., *torvo vuttu*. N. 270, timorem habet. Al., *terrorem habet*. N. 272, diu, id est. Al. om. *id est*. Ib., qui coactus. Al., *quia coactus*.

V. N. 274, uti possit. Gothici, *utere possit*. Ib., quod doceri. Al., *qui doceri*. N. 276, viridis... vi rudis. Al. om. N. 279, quia sine via. Al., *quasi sine via*. Ib., sine memoria evanescat. Al., *sine mora evanescat;* al., *memoria evanescat*, omisso *sine*. N. 280, vesanus non probe sanus. Al., *vesanus porro sanus*. N. 282, a venabulo. Al., *a venatione*. In Cod. Tolet. 2, post *pressores* subjungitur : *Explicit liber* X *partis primæ feliciter. Liber* XI *Etymologiarum partis secundæ*. Simili modo Cod. 1 Tolet.: *Item pars secunda liber* XI. Scilicet veteres, ut jam in Isidorianis, c. 48 n. 16, adverti, Etymologias in duas partes distribuebant, quarum *prima* priores decem libros, *altera* posteriores decem complectebatur. Secundam igitur Etymologiarum partem ad sequens volumen reservamus.

LIBER UNDECIMUS.

Cap. I. N. 1, dicta ab eo. Al., *dicta est ab eo*. Ib., hanc quidam. Al., *hanc quidem*. N. 2, derivatum. Al., *derivativum*. N. 4, de humo terræ. Al., *de limo terræ*. N. 7, gentilibus. Al., *a ventis*. N. 8, quod quidam, etc. Al., *quod putaverunt incorpoream*, etc., al., *potuerant* pro *potuerunt*. N. 10, nisi animam. Gothici et alii, *nisi quod animam*. Ib., propter quod. Al., *pro eo quod*. Ib., inspiret. Al., *spiret*. Num. 11, vocari ut. Al., *vocari volunt ut*. N. 12, amentes. Al., *amentes dicuntur*. Ib., non anima. Al., *non omnia*. N. 13, dum vult, etc. Al., *dum scit, mens est, dum vult, animus est;* al., *dum sit, mens est*, etc. Ib., unde et sententia. Al., **unde essentia**. N. 16, quatuor elementis compacta est. Al., *quatuor, id est, terra, aere, humore, igne; nam terra*, etc. Ib., quibus quid debetur. Al., *quibus cujus debetur;* al., *cujus quid debetur*. N. 17, caro est, quæ vivit. Al., *caro est semper, qui vivit*. Ib., idem non caro. Al., *id est, non caro*. Ib., corpus dicitur. Al., *corpus dici* sine alio verbo. N. 18, sunt, visus. Al., *sunt, ut visus*. N. 20, aut externa ætherea luce. Al., *ut externa ætheria luce;* al., *aut externa, et ætherea luce*. Ib., per tenues vias. Al., *per tenues venas*. N. 21, quod vivacior. Al., *quod viator*. Ib., præstantior, sive velocior. Al., *præstantior, velocior*. Ib., sensus, videre dicamus. Al., *sensui dedicamus;* al., *sensus unde dicamus*. N. 22, odore. Gothici, *odoris*. Ib., attactus. Al., *attractus*. N. 23, et per omnia... aspergat. Al. omitt. Ib., genera sunt. Al., *genera esse*, sine verbo. Ib., oritur. Al. add. *oritur quod sentiatur*.

Num. 24, propria natura data est. Al., *propriam naturam datam esse*. Ib., audiendum. Al., *audiendum est*. N. 25, vigendi causa. Al., *vivendi causa*. N. 26, vertex est ea pars. Al., *vertix est pars*. N. 27, occipitium. Al., *occipitium*. Ib., capiti retrorsum. Al., *capitis retrorsum*. N. 28, pili autem dicti. Al., *pilos autem dictos*. Ib., a pelle, e qua. Al., *a pelle, qua;* al., *a pelle, de qua*. Ib., pilum dicitur a pila. Al., *pilo dicitur et pila;* al., *pilo dicitur a pila*. N. 29, tonsum decet. Al., *tonsum esse decet*. N. 30, tondere. Al., *tonderi;* al., *tundere*. N. 31, quibus, Al., *a quibus*. N. 33, tota. Al., *facta tota*. N. 34, qualitates significat. Al., *qualitatem significat*. Num. 35, mentis motum. Al., *mentisque motum*. N. 36, occulunt. Al., *occultant*. Ibid., mentis indicium. Al., *mentis judicium*. Ib., initio. Al., *ex initio*. Ib., acceptam. Al., *accepta*. Ib., proponendo. Al., *præponendo*. N.

37, nobis. Al., *a nobis*. Ib., plerique pupulam. Al., *plerique pupillam*. Al., *propterea papulam*. N. 38, ornent. Al., *ornet*. Ib., volvos...bolborum. Al. om.; al., *valvarum* pro *bolborum*. N. 39, ut...reficiant.Al., *aut...reficiunt*. Ib., conniventibus. Al., *cohibentibus*. N. 40, utræque clausæ. Al., *utraque clausa*. Ib., adnati. Al., *admoti*. Ib., pili. Al., *capilli*. Ib., ne irruentes. Al., *ne irruente sorde*. Ib., facile. Al., *facie*. Ib., cujuscunque. Al., *cujusquam*. Ib., contactum. Al., *tactum*. Ib., quo tenuem. Al., *quod tenuem*. N. 42, tuta. Al. om. N. 44, promineant. Al., *promineant*. Ib., in rotunditatem. Al. *in rotunditate*. Ib., quæ Græci, Al., *quam Græci*. N. 46, aurium. Al., *auribus*. Ib., inditum nomen. Al., *inde nomen*. Ib., pinnula. Al., *pennula*; et sic mox *pennum*, et *penna* pro *pinnum*, et *pinna*. N. 47, nare. Al., *manare*. Ib., ut norimus. Al., ut *noverimus*; al., *ut odoremus*. Ib., ac non totis. Al., *ac non notis*. Ib., cœperet. Al., *cœperit*. N. 49, et sputum. Al., *et spiritum*. Ib., *foras*. Al., foris. Ib., projicimus. Al., *mittimus*. Ib., quia inde. Al., *quia ibi*. Ib., cibi inde. Al., *cibi et inde*; al., *cibi unde*. N. 51, a ligando. Al., *a lingendo*. N. 52, inde Latinum. Al., *inde in Latinum*. Ib., colomellos vocant. Al., *colomellos vocat*. Ib., qui concisa. Al., *quia concissa*. Ib., atque confracta. Al., *jam fracta*. N. 54, a gignendis dentibus. Al., *a cingendis dentibus*. N. 55, cœlum est. Al., *cœlum sursum est*. N. 56, nisi linguæ motus, etc. Al., *nisi linguæ distantias vocis efficerent*. N. 59, quæ cibum. Al., *quæ cibos*. Ib., quæ foramen. Al., *quod foramen*. Ib., operitve. Al., *operitque*. N. 60, et teres. Al., *et rotundum*. N. 61, primus. Al., *prius*. Ib., tu accuses frange cervicem. Al., *tu accusas frangere cervices*. N. 62, quadrupedum. Al., *quadrupedi*. Ib., ola. Al., *ala*. N. 63, nominata. Al., *nominata sunt*. Ib., hi sunt. Al., *in his sunt*. Ib., quod illic. Al., *quod illi*. N. 64, cubitus dictus. Al., *cubitum dictum*. N. 65, sunt appellatæ. Al., *sunt sic appellatæ*. Ib., ascillas. Al., *ascellas*. Ib., et oscilla dicta. Al., *et ascilla dicta*; al., *et scilla dicta*. Ib., cillantur. Al., *cillentur*; al., *cilluntur*; al., *celluntur*; al., *scillantur*; al., *cilleantur*; al., *ascillantur*. Ib., moveantur. Al., *moveatur*; al., *moventur*. Ib., has quidam. Al., *hos quidam*. Ib., hircorum. Al., *hircosum*. N. 66, manupretium. Al., *manus pretium*; al., *et minus pretium damus*. N. 67, Apostolus : Dextras, Al., *Apostolus dicit; Jacobus et Joannes dextras*; al. om. *dicit*. N. 68, quod rem fieri. Al., *quod fieri*, omisso *rem*. N. 70, existunt. Al., *existant*. Ib., secundus salutaris. Al., *secundus index, et salutaris*; al., *secundus salutatorius*. Ib., atque ostendimus. Al., *vel aliquid demonstramus*. N. 71, probri. Al., *probra*. N. 72, ad inguina, de quo. Al., *ad inguinem, de qua*. Ib., sustinetur. Al., *sustentatur*. N. 73, a collo usque ad. Al., *a collo ad*. Ib., mamillæ inter. Al., *mamillæ dicuntur inter*. N. 74, dicimus. Al., *dici*. N. 75, quas sugentes. Al., *quas infantes sugentes*. Ib., breve illud. Al., *præbet illud*. N. 77, meatu. Al., *motu*. N. 79, appellavit. Al., *appellatur*. N. 81, sit. Al., *fit*. N. 83, quod artuum. Al., *quod per artuum*. Ib., id est ab inhærendo. Al., om. N. 84, ut digitos. Al., *ut digiti*. N. 85, compago. Al., *compagia*. N. 87, medullæ appellatæ. Al., *medulla appellata*. Ib., vertibula. Al., *vertibulæ*. Ib., conglobatæ, dicta. Al., *conglobata, dictæ*. N. 88, attritu. Al., *tactu*. Ib., flectuntur. Al., *plectuntur*. Ib., salvetur. Al., *servetur*. N. 89, ut tota. Al., *et tota*. N. 90, dextro autem lateri. Al., *dextra autem lateris*. Ib., lævo. Al., *læva*. N. 93, scapula...Al. add. *scapula a scandendo dicitur*. N. 96, sacra spina. Al., *spina sancta*. N. 98, feminis. Al., *mulieribus*. N. 99, sit umbo. Al., *sit ibi umbo*; al., *sit umbus*. N. 101, prementis. Al., *prementi*, N. 102, partes. Al., *partes sunt*. Ib., gignendæ sobolis. Al., *a gignenda sobole*. Ib., quod his. Al., *quod in his*. N. 108, et crurum. Al., *et crurium*. N. 109, dicunt. Al. om. Ib., Ennius. Al., *Ennius ait*. Ib., voluit. Al., *cogit*. Ib., venirent. Al., *pervenirent*. N. 110, quia iis. Al., *quia in his*. N. 111, rotundi. Al., *rotundum*. N. 113, stabile. Al., *subtilius*. N. 116, sub corio est. Al. om. Ib., circumfusa. Al., circumflua. Ib., contineatur. Al., *continctur*. N. 117, eadem lacerti. Al., *item lacerti*; al., *idem lacerti*. Ib., ut sit. Al. om. *sit*. N. 118, plus sanguinem. Al., *plus sanguinis*. Ib., plus spiritum. Al., *plus spiritus*. N. 119, cordi vicina. Al., *cordis vicina*. N. 120, motus. Simplex. Al., *motus aut simplex, aut compositus. Simplex*. Ib., saltu. Al., *motu*. Ib., leniores. Al., *leviores*. A. 122, aiunt. Al. om. N. 123, unde et. Al., *inde et*. N. 124, agitando. Al., *exagitando*. Ib., admittit et rejicit. Al., *emittit, et recipit*. Ib., aperiendo. Al., *adaperiendo*. N. 125, in cerebro subvolat. Al., *cerebrum subvolat*. Ib., ex cibo tractum. Cl., *et cibos tractos*. Ib., consistit. Al., *persistit*. N. 126, dictæ autem fibræ. Al., *dictas autem fibras*. Ibid., acciperent. Al., *acceperunt*. N. 127, dictus a supplemento. Al., *dictus supplementum*; al., *dictus duplementum*. N. 128, folliculus. Al., *folliculum*. Ib., et cibum. Al., *et ipse cibum*. N. 129, egerant. Al., *digerant*. N. 130, membranum. Al., *membrana, quæ membranum*. Ibid., a pulmonibus et. Al., *a pulmone vel*. N. 131, jejunium. Al., *jejuna*. N. 132, ad inguina. Al., *usque ad inguinem*. N. 133, ex ipsa. Al., *ex ipso*. N. 134, calyculi. Al., *cauliculi*. Ib., utriuslibet. Al., *utriusque*. N. 135, ab utraque. Al., *ab utroque*. Ib., dividat. Al., *dividit*. Ib., replexæ. Al., *reflexæ*. Ibid., cornuum. Al., *cornu*. Ib., intrinsecus. Al., *extrinsecus*. N. 136, generetur. Al., *generatur*. N. 137, valva, etc. Al., *valva ventris, id est, janua, vel*. Ib., dicta quia. Al., *dicta quasi vas aquæ quia*. N. 138, egeritur. Al., *egreditur*. Ib., futura. Al. om. Ib., dicitur. Al., *vocatur*. N. 139, jactum. Al., *jactu*. Ib., irrigatione. Al., *infusione*. Ib., in corpus. Al., *in corpore*. N. 140, a circuitu. Al., *propter circuitum*. Ib., venire. Al., *evenire*. N. 141, fetus. Al., *fructus*. Ib., corripit. Al., *corrumpit*. Ib., aera. Al., *aeramenta*. Ib. efferantur. Al. *efferuntur*. Ib., nec aquis., Al., *nec aliquo*. N. 142, non est. Al., *non esse*. Ib., non adhæret. Al., *non hæreret*; al., *non potest adhærere*. Ib., miscere se. Al., misceri. Ib., hinc et Al., *hinc est et*. N. 143, totum opus. Al., *totum corpus*. N. 144, folliculus... nascitur. Al., *folliculi... nascuntur*. Ib., continetque. Al., *continentque*. Ib., dictus ita quia. Al., *dictus autem folliculus quia*. Ib., quia cum cum. Al., *quia et cum*. Ib., editur. Al., *egreditur*. N. 145, sic et in nobis. Al., *sic et in hominibus*. Ib., invaluit. Al., *invaluerit*. N. 147, promissa. Al., *prolixa*. Ib., subjungam. Al., *subjungamus*.

Cap. II. N. 2, annis. Al., *annos*. N. 4, adulta. Al., *apta*. Ib., ad vigesimum octavum annum. Al., *ad viginti octo annos*. N. 6, declinatio. Al., *inclinatio*. Ib., senioris. Al., *senilis*. N. 8, ætatum. Al., *ætatis*. N. 10, leves. Al., *lenes*. N. 11, gerebat. Al., *regebat*. N. 12, quasi pulla. Al., *quasi pupilla*. Ib., sine oculis. Gothici *in oculis*. Ib., patres. Al., *parentes*. Ib., quam ab... acciperent. Al. om. Ib., nomen. Al. om. N. 13, ostendat. Al. *ostendit*. N. 14, pariunt. Al., *pariant*. N. 16, incipiat. Al., *incipit*. Ib., præparatus. Al., *paratus*. Ib., *tricesimus*. Gothici et alii ita pro *triginta* apud Grialium. Ib., pecudibus. Al., *pecoribus*. N. 17, vis. Al., *virtus*. Ib., in femina. Al., *in feminis*. N. 19, corporum. Al., *animorum, vel corporum*. Ib., aliud. Al., *aliquid*. Ib., aut in alium. Al., *aut animalium*. N. 20, corruptionem. Al., *correptionem*. Ib., sacræ. Al., *sanctæ*. N. 22, virum agit. Al., *ut vir agit*. Ib., fungatur. Al., *fungitur*. Ib., virilia opera facit. Al., *virilia faciat*. Ib., ut Amazon. Al., *ut Amazones*. N. 24, sexus species. Al. om. *species*. Ib., feminæ sunt. Al., *feminas esse*. N. 26, minus senex. Al., *minus est sene*. Ib., sicut junior intra juvenem. Al., *sicut juvenior inter juvenem et senem*. Ib., intra pauperem. Al., *inter ditem*

et pauperem. N. 27, præ vetustate. Al., *per vetustatem.* Ib., calet minus. Al., *calet in minus.* N. 28, feminini. Al., *feminei.* Ibid., cur diceret. Al., *cur non diceret.* Ibid., senem mulierem. Al., *anum mulierem.* N. 30, impotentissimis. Al., *potentissimis.* Ib., liberat. Al., *liberet.* Num. 31, mortium. Al., add. : « Sive mors a morsu primi hominis, qui vetitæ arboris pomum mordens mortem incurrit, quo ille esu pomi mortem meruit. » Duo Goth. Tol. om. *quo ille... meruit.* N. 33, Cæsar. al. add. : « Non potest mortuus aliquid facere post mortem suam, ita homo non potest scire ejus originem, id est, mortuus ab eo, quod, etc. » N. 35, nominatum. Al., *nominatur.* N. 36, vocatus. Al., *vocatur.* Ib., defunctos. Al., *functos;* al., *defuncto.* Ib., unde et honoribus functos. Al., *unde est et honoribus functus.* Ib., diem functus. Al., *die functus.*

Cap. III. N. 1, gentiles Deum modo naturam. Al., *gentiles qui dicuntur, modo naturam.* N. 2, prædicere. Al., *prædicare.* N. 3, perhibentur. Al., *perhibent.* Ib., quidquam. Al., *quidquid.* Ib., prædicant. Al., *prædicent.* Ib., demonstrent. Al., *demonstrant.* N. 4, creationes. Al., *creatione.* Ib., constitutæ. Al., *constituta.* Ib., probatum est. Xerxi quippe. Al., *probatum est, ut in temporibus Xerxis regis. Tunc quippe.* N. 5, lepus ex equa. Al., *vulpes ex equa.* Ib., dissolvi. Al., *solvi.* Ib., hominis, sed mortuas. Al., *hominis emortuas.* N. 6, portentosum. Al., *portentuosum.* Ib., sumunt. Al., *consumunt.* N. 7, cynodontes. Vulcanius, ex conjectura, σχιζοδόντες. Ib., procedunt. Al., *ordine procedunt.* N. 8, deficit. Al., *defecit.* Ib., generata. Al. om. Ib., steresios. Vulcanius, ex conjectura, στερητικοὺς. N. 9, splenem. Al., *splen.* N. 10, reperiuntur. Al., *reperiantur.* N. 11, Mercurius. Al., *masculus.* Ib., Venus. Al., *femina.* N. 13, dicti. Al., *dictos.* Ibid., parens. Al., *pariens.* Ib. vocet. Al., *vocat.* N. 14, falso. Al., *falsa.* Ib., sanctis. Al., *sacris.* N. 15, ipse. Al. om. N. 16, et dicti. Al., *et dictos.* Ib., edunt. Al., *comedunt.* N. 18, monstrosæ. Al., *monstruosæ.* Ib., subteriori. Al., *subteriore.* Ib., avenarum pastus. Al., *venarum potum.* Ib. in vicem sermonis. Al., *invicem pro sermone.* N. 19, Panotios... ferunt. Al., *Panotiosi... feruntur.* N. 20, ævi. Al., *enim.* N. 21, Dei servo. Al., *a Dei servo.* Ibid., satyros. Al., *satyrosque incubos.* N. 22, Faunos. Al., *Fatuos.* N. 23, fertur. Al. om. N. 26, octo pedum. Al., *duodecim pedum.* Ib., statura. Al., *staturæ.* Ibid., indiæ. Al., *in die.* N. 29, ferunt. Al., *fertur;* al. om. Ib., aspicientes. Al., *aspicientes se.* Ib., quo invicem utebantur. Luc. Cod., *quem*, et ita semper n verbo *utor* accusativum pro ablativo adhibet. Ib., spectatores. Al., *inspectores.* Ib., stupescere faciebant. Al., *stupefaciebant.* N. 30, tibiis. Al., *tibia*, ib., suo cantu. Al., *sub cantu.* N. 31, naufragia. Al., *naufragium.* N. 32, vorticibus. Al., *verticibus.* Ib., existimant. Al., *existiment.* N. 33. Irrationalium. Al., *Irrationabilium.* N. 34, serpentem. Al., *esse serpentem.* Ib., cum novem. Al., *cum octo*, Cæsen. Cod. I, *cum quinquaginta.* Ib., evomentem. Al. *vomentem.* N. 35, in similitudinem hæresium. Al., *in similitudine hæresum.* Ib. pullulat igni debita. Al., *pullulavit igni debito.* N. 36, leonem... draconem... capream. Al., *leo... draco... caprea.* Ib., physiologi. Al. *philosophi.* N. 37, dedit. Al., *indidit.* Ib., sed quod. Al., *sed pro eo quod.* N. 39, onocentaurus autem vocatur. Al., *onocentaurum autem vocari.*

Cap. IV. N. 2, fabuloso mendacio, sed historica. Al., *non in fabuloso mendacio, sed in historica.* Ibid., figuræ sceleratorum. Al., *figuræ falsa sceleratorum.* N. 3, Cæs. 1, post *unca* addit : *Expliciunt capitula libri undecimi.*

LIBER DUODECIMUS.

Cap. I. N. 1, primum. Al., *primus.* Ibid., conditionem. Al., *constitutionem.* Cæs. 1, om. *juxta conditionem.* Ib., serviret. Al., *inserviret.* N. 4, gradiuntur. Al., *gradiantur.* N. 5, aut in usu. Al., *aut usui.*

A N. 6, significatione. Al., *significationem.* Ib., animalium. Al., *animantium.* Ib., vocatur. Al., *vocatum.* N. 7, nomina. Al., *nomen.* Ib., nostrum laborem. Al., *nos in labore.* Ib., subvectando. Al., *subjectando.* Ib., vomere. Al., *suo vomere.* Ib., temperant. Al., *portant.* N. 8, vel quod.... armata. Al. om. N. 9, eo quod. Al., *eas quæ.* Ib., habent. Al., *vocant.* Ib., in sacrificium. Al., *sacrificio.* N. 10, vir. Al., *virilis.* Ib., habeant. Al., *habeat.* N. 11, a Marte. Al., *a mare.* Ib., aries quod. Al., *aut aries* quod. Ib., imponeretur. Al., *poneretur.* N. 12, vocent. Al., *vocant.* Ib., animantibus. Al., *animalibus.* N. 14, ob libidinem. Al., *ad libidinem.* N. 15, crepas. Al., *creas;* Al., *capreas.* Ib., dorcadas. Al., *dorcas.* N. 16, eædem autem. Al., *idem autem.* Ib., quod ad instar. Al., *quod instar.* Ib., in sublimi inhabitent. Al., *in sublimibus inhabitent.* N. 17, fluentis. Al., *fluenta.* Ib., et si. Al., *ut si.* Ib., illæsa suscipiunt. Al., *illæsa suscipiant;* quod eodem modo retineri potest, ac

B *præcipitantes.* N. 18, in infirmitate. Al., *in firmitate;* al., *infirmitate*, omissa præpositione *in.* Ib., persenserint. Al., *perspexerint.* Ib., nam ea. Al., *nam eo.* N. 19, erectis. Al., *rectis.* N. 20, promissis. Al., *portentis.* N. 22, imbelle. Al., *imbecille.* N. 52, quasi spurcus. Al., *quasi sporcus.* Ib., hinc etiam, etc. Al., *hinc etiam spurcitiam, vel spurios nuncupatos.* N. 28, in excolenda terra. Al., *in colendo terram.* N. 30, trionum. Al., *trionem.* N. 32, vocata. Al., *vocati.* Ib., vitula ergo parva est nondum enixa. Nam. Al., *vitulam ergo parvam esse, et nondum enixam. Nam* N. 33, quod sint. Al., *quod sunt.* N. 34, gerulæ. Al., *regulæ.* N. 35, humiles. Aliter *humiliores.* Ib., accubant. Al., *accumbant.* Ib., verbum græcum. Al., *verbo græco.* N. 36, velocioris. Al., *velocioris cursus.* Ib., cursus velocitas. Al., *cursus et velocitas.* Ib., millia. Al., *milliaria.* N. 37, a ruma. Al., *a rumine.* Ib., eminente. Al., *eminentiæ.* N. 38, dictus. Al., *dicitur.* Ib., hoc sumpsit. Al., *hoc ab antiquis anima*

C *sumpsit.* Ib., cœperunt. Al., *cœperant.* N. 39, magnos, et indomitos. Al., *magnos, id est, indomitos.* Ib., zelant. Al., *celant.* Ib., morsu. Al., *morsibus.* Ib., quod tamen... occultant. Al. om. N. 40, asini, etc. Al., *asinos Arcadicos dictos, quod.* Ib., agro. Al. *onagro.* N. 41, quando. Al., *cum.* N. 43, sono. Al. *sonitu.* Ib., vel morientibus. Al., *vel mortuis.* Ib., effundunt. Al., *fundunt.* Ib., solius enim equi est propter. Al., *solum enim equum propter.* Quæ loquendi ratio sæpe in Mss. Isidori, nonnunquam etiam et in Impressis occurrit. N. 45, spectantur. Al., *exspectantur.* Ib., robori, Al., *robore.* Ib., solidatus. Al. *consolidatus.* N. 46, et argutæ. Al., *et acutæ.* Ib., soliditate. Al., *soliditatis.* N. 47, ex citata. Al., *excitata.* Ib., in auribus. Al., *in naribus.* N. 48, spectandus. Al., *exspectandus.* Ib., cinereus. Al., *cinericius.* N. 51, purpuras. Al., *purpureos;* al., *puras.* N. 52, petili. Al., *petuli;* al., *petelli.* Ib., callidi. Al., *ca-*

D *lidi;* al., *candidi.* N. 55, vulgo. Al., *vulgus.* Ib., puricum. Al., *brunicium.* Cæs. 1, om. *Mannus...vocant.* N. 57, habet. Quod. Al., *habet eo scilicet quod.* Al., *habet, Græce est enim hoc velut quod;* al., *habet. Græcum est enim hoc vel quod.* N. 58, in coitum. Al., *in coitu.* N. 59, gregibus. Al., *grege.* N. 60, et simios. Al., *et simias.* Ib., talem et sobolem. Al., *talem sobolem.* Ib., etenim anima. Al., *etenim animal.* Ib., extrinsecus. Al., *extrinseceas.* N. 61, ex apris. Al., *ex capris.*

Cap. II. N. 1, dicti. Al., *dictæ.* Ib., a vi qua. Al., *a vi quia.* N. 2, et pro desiderio. Al. om. *pro.* Ib., voluntates. Al., *voluptates.* N. 4, acres. Al., *acriores.* Ib., sed ignes. Al., *sed ignis.* N. 6, benigna. Al. om. N. 7, volucrem. Al., *velocem;* al., *celerem et velocem.* N. 8, accipit. Al., *accepit.* Ib., Græce. Al. om. N. 9, resilit. Al., *insilit.* N. 10, secundus. Al., *secundum.* N. 11, ut mulus et. Al., *ut mulus ex equa et asino, et.* N. 12, elephante. Al., *elephantis.* N. 13, proponitur. Al., *præponitur.* N. 14, barrus

Al., *barro*. Ib., quo ille. Al., *quoniam illo*. Ib., eburno. Al., *eburneo*. N. 15. Lucas. Al., *Lucanos*. Ib., dictos ab antiquis Romanis. Al., *vocabant antiqui Romani*. N. 16, salutant. Al., *homines salutant*. Ib., vel insulis. Al., *vel in insulis*. N. 17, aquilis. Al., *aquilæ*. Ib., visos. Al., *vivos*. N. 18, chamæleonis. Al., *chamæleontis*. N. 20, lynx. Al., *lyncis*. Ib., in duritiam. Al., *in duritiem*. Ib., Plinius secundus extra unum non admittere. Al., *Plinius extra fetum unum non admittere*; al., *Plinius secundus extra unum non admittere fetum*. N. 21, præsenserint. Al., *persenserint*. N. 22, informes procreet. Ursorum. Al., *informis procreetur ursorum*. Al., *informes procreet partus ursorum*. N. 23, derivatione. Al., *determinatione*. Ib., a morsibus. Al., *a moribus*. Ib., invenerit. Al., *inveniret*. N. 24, lupus est. Al. om. *est*. Ib., se prævisum. Al., *se prius visum*. Ib., dies duodecim. Al., *diebus duodecim*. Ib., longa jejunia. Al., *longa illa jejunia*. Ib., tantum varios. Al., *tanto varios*. N. 25, æstiment. Al., *existiment*. Ib., sensus. Gothici, *sensui*. N. 26, pro dominis suis. Al., *pro domino suo*. Ib., spectanda. Al., *exspectanda*. N. 27, dicti. Al., *distincti*. N. 29, aves. Al., *volucres*. N. 31, harum. Al., *horum*. N. 35, ut canes vulneret. Al., *et canes vulnerat*. N. 36, carpens. Al., *carpit*. Ib., interanea. Al., *interiora*. Ib., exit... mortuo. Al., om. N. 37, incipit observare. Al., *observat*. Ib., corripitur. Al., *corrumpitur*. N. 38, catum. Al., *captum*, al., *cattum*. Ib., vocant. Al., *vocat*. Ib., catat. Al., *captat*. Ib., a Græco. Al., *a Græcis*.

Cap. iii. N. 1, trahitur. Al., *trahit*. Ib., nascuntur. Al., *nascantur*. Ib., minuente. Al., *decrescente*. N. 2, rodat. Al., *rodant*. Ib., præcidat. Al., *præcidant*. N. 4, mus araneus... Al., *musaraneum*, *cujus morsu aranea moritur*. Ib., aranea... Al., *araneæ forma, quæ*; al., *araneæ forma, cujus morsu præciduntur tecta, quæ*. Ib., araneæ forma. Al., *aranei forma*. Ib., occulto. Al., *occulta*. N. 5, dicta. Al., *eo dicta*. Ib., radices subter frugibus. Al., *radices frugum subter*. N. 7, protectus. Al., *prætectus*. N. 8, afflato. Al., *afflata*. Ib., traditur. Al., *trahit*. N. 9, super. Al., *super ejus*. Ib., totum ejicit. Al., *totum foris ad siccandum ejiciunt*. N. 10, portantes. Al., *gestantes*.

Cap. iv. N. 1, gentiles. Al., *antiquos*. N. 2, coluber ab eo dictus. Al., *colubrum ab eo dictum*. Ib., labatur. Al., *labitur*. N. 3, lacerti. Al., *lacertæ*. N. 4, in Latinum. Al., *in Latino*. Ib., exerit. Al., *exerat*. Ib., vim. Al., *morsum*. Ib., et verbere potius, quam rictu nocet. Al., *et verberat, et flatu, tractuque nocet*. N. 5, solito. Al., *soliti*. N. 6, aspiciat. Al., *aspexerit*. Ib., ad ejus. Al., *et ejus*. N. 7, delitescit. Al., *delitescunt*. N. 8, venerint. Al. add. *venerint, ibique aliquem momorderint*. N. 10, ingemuerit. Al., *intumuerit*. Ib., corpori nodi. Al., *corpore nati*. N. 11, præcidat. Al., *præcidit*. N. 12, vocata. Al., *vocatur*. Ib., venena. Al., *venenum*. Ib., spargat. Al., *aspergat*. Ib., fertur autem aspis. Al., *fertur autem genus aspidis*. Ib., educat. Al., *producat*. Ib., ad terram. Al., *in terram*. Ib., ad incantantem. Al., *incantatorem*. N. 13, genus aspidis. Al., *genus aspidum*. Ib., quæ Latine. Al., *qui latine*. N. 15, nuncupatur. Al., *nuncupatus*. Ib., sudet. Al., *sudat*. N. 16, patenti. Al., *patens*. Ib., extuberatum. Al., *exvulneratum*. N. 18, esca illice. Al., *escam illiciens*; al., *esca illiciens*. Ib., sollicitata. Al., *sollicita*. Ib., totum enim corpus. Al., *totumque ejus corpus*. Ib., non habere videatur. Al., *habere non videatur*. N. 19, vocatus. Al., *vocata*. Ib., pigrior est. Al., *tardior est*. Ibid., capit. Al., *excæcat*. Ib., exponat. Al., *deponat*. N. 23, locum fuisse. Al., *lacum fuisse*. Ib., vastantes. Al., *vastantem*. N. 24, in terris. Al., *in terra*. N. 26, inflexuosus qui. Al., *inflexuosa quæ*. Ib., de quo. Al., *de qua*. N. 27, qui semper. Al., *quæ semper*. N. 28, irriguis. Al., *riguis*. Ib., depopulatione. Al., *populatione*. N. 29, quæ plus. Al., *quæ non solum plus*. N. 32, induat. Al., *inducat*. N. 33, eo quod. Al., *propter quod*. Ib., pedum dicta. Al., add. *Bruchus est, cujus pene totum corpus in ventre colligitur*. N. 34, reptilis genus. Al., *reptile genus*. N. 36, qui ederint. Al., *qui eos ederint*. Ib., consumptione. Al., *consummatione*. N. 39, frigidæ. Al., *frigidi*. Et sic infra. N. 40, frigidi sunt. Al., *frigidæ sunt*; al., *frigidescunt*. Ib., vaporem. Al., *vaporem corporis*. Ib., natura frigidæ. Al., *naturæ frigidæ*. Ib., torpent. Al., *torquentur*. N. 41, quicunque. Al., *quisquam*. Ib., corporis. Al. om. Ib., exigit. Al., *eximit*; al., *exstinguit*. N. 42, non potest. Al., *non posse*. Ib., serpentum. Al., *serpentium*. N. 45, uda. Al., *humida*; al., *uvida*. Ib., quacunque. Al., *quaque*. N. 46, ad caput ictu aliquo collidatur. In Editione Grialiana et aliis, *ad caput ictu caput aliquo collidatur*. Delevi secundum *caput*. Ib., juventam. Al., *juventutem*. N. 47, juventam. Al., *juventutem*. N. 48, per hominis mortem. Al., *in hominis morte*.

Cap. v. N. 2, in sua arte. Al., *in suo labore*. N. 3, vel ibi uspiam adhærescit. Al., *vel ubi uspiam adhæserit*, quod fortasse melius est. N. 4, cauda figat. Al., *caudam figat*. Ib. scorpioni. Al., *scorpionis*. N. 5, qui humano corpori statim ut fuerit. Al., *qui dum humano corpori tactu fuerit*. N. 6, qui contactus. Al., *qui contra ictum contractus*. Ib., in globulum, Al., *in globum*. N. 9, in oleribus. Al., *in olus*. Ib., vel pampino. Al., *vel pampinis*. Ib., de qua. Al., *cujus*. N. 10, importuno, Al., *in opportuno*. N. 11, pertinax. Al., *pertinax dicitur*. N. 13, costi. Al., *costæ*. N. 18, putri. Al., *putrefacta*. N. 19, ut colubro. Al., *ut colubri*.

Cap. vi. N. 2, spatiosum. Al., *spatiosum manibus*. N. 3, etiam. Al., *enim*, quod melius videtur. N. 4, prius visa sunt et cognita. Al., *prius et cognita sunt visa*. Ib., paulatim. Al. om. N. 5, merulæ. Al., *meruli*. Ib., albovarii. Al., *albo varii*. N. 6, ut umbræ. Al., *ut umbri*. Ib., colore. Al., *coloratæ*. Ib., ut musculus. Al., *ut masculus*. Ib., et musculi. Al., *et masculi*. N. 7, dicitur. Al. om. N. 8, ob immanitatem. Al., *ab immanitate*. N. 9, esse. Al., *etiam*. N. 11, salientes. Al., *saliendo*. Ib., transvolant. Al., *transiliunt*. Ib., molibus. Al., *motibus*. Ib., feriunt. Al., *feruntur*; al., *ferunt*. Ib., serrato. Al., *serratum*. N. 15, mucronato sit. Al., *majori nata sit*. N. 18, quibus. Al., *de quibus*. N. 19, ictus lapidum. Al. add. *repercutiat tergore*. Ib., repercussus. Al., *repercussus sit*. N. 20, humi. Al., *in humo*. Ib., masculus. Al., *mascula*. N. 21, bifidis. Al., *binis*. N. 23, dictus. Al., *dicitur*. Ib., nuncupatus. Al., *nuncupatur*. N. 20, reti. Al., *rete*. N. 25, inhiberi. Al., *minui*. Ib., a quibus sæpe pastus est. Al., *qui his sæpe pasti sunt*; al., *a quibus sæpe pasti sunt*. Ib., affert. Al., *habent*. N. 29, thymus. Al., *thymum*. N. 30, ingeniosum esse. Al., *ingeniosum etiam*. Ib., nassis. Al., *vasis*. Ib., viminibus. Al., *luminibus*. Ib., aversum. Al., *adversum*. N. 31, traxit. Al., *accepit*. N. 32, suo. Al. om. N. 33, virgis. Al., *virgulis*. N. 34, echeneis. Al., *echinus*. Ib., venti et. Al., *venti licet*. Ib., remotam. Al., *moram*. N. 36, nominatus. Al., *nominatur*. N. 37, squatus dictus. Al., *squamatus dictus*. N. 38, sardinasque. Al., *sardia que*. N. 41, elabatur. Al., *elabitur*. Ib., anguilla vino necata, qui. Al., *anguillæ vino necatæ qui*. Scilicet nominativus pro ablativo absoluto. N. 44, congrus. Al. add. : « Congrus anguillæ similis, sed grandis, moratur in cavernis petrarum sub aqua. » Ib., brachiis. Al., *branchiis*. N. 45, alligari. Al., *alligare*. N. 46, atramenti. Al., *atramento*. Ib. addito. Al., *additum*. Ib. Æthiopias. Al., *Æthiopum*. Ib., tradant. Al., *tradunt*. N. 47, tradunt. Al., *tradunt quidam*. Ib., evolare Al., *evolari*. Ib., demergere. Al., *dimergere*. N. 50, appellatum. Al., *appellatur*. Ib., ex testæ. Al., *ex testeo*. N. 51, cancri vocantur. Al., *cancros vocari*. Ib., fluviatiles. Al., *flu-*

viales. N. 53, a quorum. Al., *a quarum*. Ib., concipiunt. Al., *concipiuntur*. N. 55, humanorum. Al., *humanarum*. N. 56, dictus... adopertus. Al., *dicta... adoperta*. Ib., fluviatiles. Al., *fluviales*. N. 57, testula. Al., *testa*. Ib., ac peloris. Al., *ae pelorus*. Ita mox *pelorus*. Ib., cochlea. Al., *conchilia*. N. 58, reddunt. Al., *reddant*. Ib., dicuntur. Al., *vocantur*. N. 60, cruore. Al., *crure*. Ib., remittit. Al., *emittit*. N. 61, tenui sunt fistula. Al., *tenues sunt fistulæ*. N. 62, aptæ. Al., *apertæ*. N. 63, agnoscunt. Al., *cognoscunt*; al., *agnoscant*. Ib., sine. Al. om. N. 64, aliæ commistione. Al., *aliæ commistionem*. Ib., masculi commistione suscepta. Al., *masculi susceptione concepta*. Ib., idem insequens. Al., *item in consequens*; al., *idem in sequenti*. Ibid., perfundit. Al., *perfundunt*; al., *perfunduntur*.

Cap. vii. N. 1, reformidant. Al., *formidant*. Ib., enchoriæ. Al., *incolæ*; al.. *incuriæ*. Ib., et merula. Al., *et merura*. N. 2, sicut genere. In Editione Grialii est *sicut genera*, quod fortasse mendum est. Ib., quisquam non potest. Al., *quemquam non posse*. Ib., potuit. Al., *potuisset*. Ib., vel differentias. Al., *vel doctrinas*. N. 3, alta intendant. Al., *ad alta tendant*. N. 4, pars media alarum. Al., *pars mediæ alarum*; quod in Grialii Editione erat, sed non placet. N. 5, et homo. Al., *ut homo*. Ib., dicuntur eo quod. Al. om. *dicuntur*. N. 9, constat. Al., *constant*. Ib., quid. Al., *quomodo*. N. 11, inflectere. Al., *flectere*. N. 12, corporis. Al. om. Ibid., ex alto illæ. Al., *ex alto illi*. N. 15, cogit agmen. Al., *cogit ad agmen*. Ib., arguant. Al., *arceant*, quod fortasse magis probandum. N. 16, constat. Al. om. N. 19, sibi hunc. Al., *sibi hos*; al., *sibi hanc*; al. om. *nautæ vero... facere dicunt*. N. 21, Tantalum. Al., *Tentalum*. N. 22, sit toto. Al., *sit in toto*. Ib., virgulis. Al., *virgultis*. Ib., voluntarium. Al., *voluntarie*. N. 23, ex fructicibus. Al., *ex fructibus*. Ib., cinnami. Al., *cinnamomi*. N. 25, ipsam rerum naturam. Al., *ipsa rerum natura*. N. 26, est. Al., *sit*. Ib., filios. Al., *filios suos*. N. 27, Stymphadibus. Al., *strophadibus*. N. 18. Diomedeas. Al., *Diomedias*. Et sic infra. N. 29, vocantur. Al., *dicuntur*. N. 30, advolare. Al., *convolare*. N. 31, Hercyniæ. Al., *Hercynæ*. Ib., per obscurum, Al., *per obscura*. Ib., præjactæ. Al., *jactæ*; al., *projectæ*. Ib., interluceant. Al., *late interluceant*. N. 33, ovis. Al., *ova*. N. 34, Meropes, eosdem et Gaulos. Forte *Meropes iidem et Gauli*. Vel supplendum *dicunt*. Ib., genus volatile. Al., *genus volatilis est*. N. 35, Monedula. Al., *Monedula avis*. Ib., invenit. Al., *invenerit*. N. 36, membranis. Al., *membris*. N. 37, avis. Al., om. N. 38, lamentatur. Al., *lamentetur*. N. 39, gravi. Al., *gravis*. Pigritie. Al., *pigritia*. Ib., versatur et semper commorans. Al., *versatur et semper commoratur*; al., *commoratur et semper versans*. Ib., significari. Al., *significare*. N. 40, videre. Al., *videri*. N. 42, fertur. Al., *dicitur*. N. 43, oculum petit. Al., *oculorum petit loca*. N. 44, augere. Al., *agere*. Ib., vas. Al., *vices*. Ib., huic inter. Al., *hujus inter*. N. 45, Graculus a garrulitate nuncupatus. Al., *Graculos a garrulitate nuncupatos*. Ib., voluit. Al., *volunt*. Ib., volent. Al., *volet*. Ib., eum. Al., *eos*. N. 46, quasi poetricæ. Al., *quasi poeticæ*. N. 47, indicio. Al., *judicio*. Ib., clavus. Al., *clavum*. Ib., fuerit. Al. om. Ib., hærere. Al., *habere*. Ib., possit. Al., *potest*, N. 50, ferunt. Al., *ut ferunt*. Ib., consumi. Al., *consumit*. N. 52, anseri. Al., *anseris*. Ib., ipse. Al., *ipsa*. N. 53, dicitur. Al., *vacatur*. Ib., nidum. Al., *nidos*. Ibid., persenserit; fort., *præsenserit*. N. 54, Mergis... nomen hoc hæsit. Al., *Mergus... nomen habet...* Al., *Mergis... nomen hoc est*. Ib., constat. Al. om. N. 55, hic. Al., *hæc*; al., *hinc*. Ib., rapiendis. Al., *in rapiendis*. Ib., Apostolus. Al., add., *dicit*; al., *ait*. N. 56, posse. Al., *post se posse*. N. 57, Capys. Al., *Capus*. N. 59, ossifragus. Al., *ossifrangus*. N. 60, blanda habitatrix. Al., *semper blanda inhabitatrix*.

A N. 61, venerias. Al., *venereas*. N. 63, insurgit. Al., *consurgit*; al., *surgit*. Ib., quæ fovit. Al., *quæ eos fovit*. Num. 64, dictæ. Al., *dictas*. N. 65, dicitur. Al., *dicitur avis*. Ib., semina venenorum. Al., *semina venenata*. Ib., iis veteres. Al., *eas veteres*. N. 66, upupam. Al., *opopam*. Ib., consideret. Al., *considet*. Ib., quisquis se. Al., *si se quisquam*. N. 67, constat. Al. om. N. 69, merula. Al., *merura*. Ib., moduletur. Al., *modulet*. N. 70, a diris. Al., *aliis*. N.71, turdi a tarditate dicti. Al., *turdos a tarditate dictos*. Ib., quasi major. Al., *quasi minor*. N. 77, inebræ. Al., *inhibæ*. N. 78, communem. Al., *communionem*. Ib., permistam. Al., *commistam*. Ib., augurientur. Al., *auguria faciunt*. Ib., sed fidem. Al., *sed fides*. Goth. Mss. Tolet., *auguriat, sed fides inhabitat*. N. 81, ovo. Al., *ex eo*; al. *co*. Ib., contacta. Al., *contra*.

Cap. viii. N. 1, nascantur. Al., *nascuntur*. Ib., et pennas accipiunt. Al., *et pennæ nascuntur*. Ib.,
B solertes. Al., *solerter*. N. 2, verberantur. Al., *verberant*. Ib., creentur. Al., *nascantur*; al., *nascerentur*. N. 3, costros. Al., *castros*; al., *costras*. N. 5, longipedi. Al., *longipedum*. N. 10, multæ sunt. Al., *mutæ sunt*. N. 13, quod sanguinem sugat. Al., *quo sanguinem sugit*. N. 14, qua. Al., *quibus*. N. 15, œstrum autem. Al., *œstrus autem*. Ib., vocatur. Al., *vocatus*. N. 16, bibiones. Al., *bibones*, Ib., mustiones. Al., *musciones*. Ib., ad me cum spectas, fabularique incipis. Al., *cum ad me spectas*, etc.; al., *cum me exspectares fabulare incipis*. Ib., in oculos tuos. Al., *in oculis tuis*. Ib., bibiones involant. Al., *bibones volant*.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Præfat., in hoc libello. Al., *in hoc vero brevi libello*. Ib., tabella. Al., *tabula*.

Cap. i. N. 1, dicitur. Al., *dictus*. N. 2, ornamentum. Al., *ornamenta*. N. 3, constat. Al. om. N. 5, dicitur. Al. om. N. 7, porta. Al., *parte*; al. om. *Nam
C una... se recipit*.

Cap. ii. N. 1, nec visui. Al., *nec usui*. Ib., irrequietis. Al., *inquietis*. N. 2, dividis. Al., *divides*. Sic infra. N. 3, menses in dies. Al., *menses in hebdomadas, hebdomadas in dies*. Ib., venias. Al., *pervenias*. Ib., hæc est atomus. Al., *hoc est atomus*. N. 4, atomus indivisio. Al., *atomus quod secari nequit*. 1 id. Græce sectio. Al., *Græce divisio*.

Cap. iii. N. 1, formata. Al. om. N. 2, in aquam. Al., *in aqua*. Ib., in terram. Al., *in terra*. Ib., in aerem. Al., *in aera*. N. 3, inesse. Al., *constat inesse*.

Cap. iv. N. 1, cœlum Deus. Al., *eum Deus*. Ib., solis. Al., *sole*. Ib., a superiora. Al., *a superiori*. Cæs. 1 om. *alias... celando*. N. 2, Hoc autem Græce οὐρανὸς. Al., *hic autem Græce οὐρανὸς dicitur*.

Cap. v. N. 1, æther locus. Al., *æthera locus*. Ib., æthra. Al., *æthera*. N. 2, est. Al., sit. Ib., æquale concludens. Al., *æqualem concludentem*. Ib., hoc
D moveri. Al., *eum moveri*. Ib., et cum motu. Al., *et motu*. N. 5, austronotius. Al., *austronotus*. Ib., axium cycli. Al., *axium circuli*. N. 6, circuli flexum. Al., *circumflexum*. N. 7, ex splendoris ipsius transitu. Al., *ex splendore illius transitu*.

Cap. vi. N. 2, intra eum. Al., *inter eum*. Ib., arctorum. Al., *arcturi*. Ib., perspiciuntur. Al., *conspiciuntur*. Ib., a nostris. Al., *a nobis*. Ib., speciem. Al., *specie*. N. 4, Latine dies. Al., *Græce, Latine dies*. Ib., perspicitur. Al., *prospicitur*. N. 5, articum. Al., *articon*.

Cap vii. N. 1, ad cœlestem pertinent partem. In Editione Grialiana sic erat, sed legendum *ad cœlestem pertinet partem*. Ib., nubilis. Al. *nubibus*.

Cap. viii. N. 1, discidisse. Al., *discessisse*. Ib., excavavit. Al., *concavavit*. Ib., perscindit. Al., *præscindit*; al., *proscindit*.

Cap. ix. N. 1, fulmina autem. Al., *fulmen autem*. Ib., deinde ignes. Al., *deinde ignis*. N. 2, certum est. Al. om. Ib., fulgor, etc. Al., *fulgus, ful-*

gur, et fulmen. Fulgus, quia tangit, fulgur, quia incendit, etc. Ib., ternis. Al., *trinis*. Ib., finguntur. Al., *pinguntur*.

CAP. X. N. 1, et dicitur Iris. Al., *et dietus Iris*. Ibid., per aerem. Al., *per acra*. Ib., descendit. Al., *descendat*. Ib., ex adverso. Al., *ex diverso*. Ib., nubes caligans. Al. *nubes caligantes*; al., *caliginantes*. N. 2, anhelitu. Al., *halitu*. N. 3, intempesta. Al., *in tempestate*. N. 4, a Græco. Al. om. N. 5, appellata quod. Al., *appellata, est autem nomen Græcum, quod*. N. 6, gelaquies. Al., *gelacies*. N. 8, quod inde. Al., *et inde*. N. 10, scilicet. Al. om. N. 13, dicta autem. Al., *dietum autem*. Ib., et incerta. Al., *et certa*. Ib., ventorum. Al., *locorum*. Ib., ubi quoquo. Al., *ubicumque*. Ib., obstitimus. Al., *obsistimus*. N. 14, sed hoc. Al., *sed hæc*.

CAP. XI. N. 1, dicitur. Al., *dietus*. N. 2, habentes. Al., *habens*. N. 5, quod alte. Al., *quod ab alto*. N. 7, quod junctus. Al., *quod conjunctus*. N. 8, nascuntur. Al. add. *nascuntur unde est illud :*

..... et zephyro putris se gleba resolvit.

N. 12, Gallæcum. Al., *Gallicum*. Ib. Gallæciæ. Al., *Gallitiæ*. Al., *Galliæ*. N. 13, quia ab. Al., *qui ab*. N. 18, alter est. Al., *altus est*. Ib., aura terræ est. Al., *auræ terra est*. N. 20, efficiunt. Al., *efficiuntur*. N. 21, quem... faciunt. Al., *quia sicca quæque, et arida facile frangit*. N. 22, vis ventorum. Al., *vis venti*.

CAP. XIII. N. 5, Linus. Al., *Lechnus*; al., *Lethnus*. Ib., abortus. Al. *aborsus*. Ib., ferunt. Al. om. N. 6, Reatinis paludibus. Al., *Reatinæ paludis aquis*. Ib., dicunt. Al. om. N. 7, in Indiis Al., *in India*; al., *in Sidia*. Ib., vocatur. Al., *vocari*. Ib., egerit. Al., *generat*; al., *gerit*; al., *tenet*. Ib., quod illico. Al., *quæ illico*. N. 8, circa templum. Al., *juxta templum*. Ib., qui humoris nexibus humum. Al., *qui humores noxios in humum*. Ib., stringit. Al., *stringit, et jungit*. Ib., ternis. Al., *trinis*. N. 10, oculis. Al., *oculos*. Ib. aiunt., Al. om. N. 11, excandescit. Al., *candescit*. Ib., sed permutatur, dum venit. Al., *dum permutatur, venit*, omisso *sed*. Ib., minimisque. Al., *mirisque*.

CAP. XIV. N. 1, nuncupantur. Al., *nuncupatur*. Ib., vocavit. Al., *appellavit*. N. 3, percolatur. Al., *percolatus*. Ib., ad caput amnium. Al., *ad caput omnium*. N. 4, certum non esse. Al., *certum esse*. Ib., luculentum. Al., *lutulentum*.

CAP. XV. N. 1, purpureo. Al., *purpureum*. N. 2, primo. Al., *primum*.

CAP. XVI. N. 2, alluit. Al., *abluit*. Ib., Genuam. Al., *Januam*. Ib., inde Al., *deinde*. N. 3, septem stadiorum. Al., *septem stadiis*. Ib., diffusus æquore. Al., *diffusus ab æquore*. N. 4, vocatur. Al., *vocatum*. N. 5, dum una. Al., *cum una*. Ib., visentibus. Al., *videntibus*. Ib., quam αἶγα. Al., *quam Græci* αἶγα. N. 6, Dalmaticum. Al., *Dalmatium*. Ib., Ligusticum. Al., *Lybisticum*. N. 7, regis. Al., *ducis*. Ib., Ion. Al., *Iones*. Ib., dictum. Al., *dicitur*. Ib., rex. Al., *dux*. Ib., in hoc mare. Al., *in hoc mari*. Ibid., accolarum Euxinus. Al., *accolarum alibi Euxinus*. N. 8, ceciderunt. Al., *deciderunt*. Ib., in mare. Al., *in mari*. N. 9, fluenti Propontis. Al., *fluenta Propontidis*. Ibid., dicta Propontis. Al., *dictum Propontidem*; al., *dietum Propontum*. Ib., item et. Al., *idem et*. Ib., vel angustis. Al., *perangustis*. Ibid., Ægyptium... Gallicum... Africum. Al., *Ægyptius... Gallicus... Africus*. Ib., ut quæque. Al., *utique quæ*. Ib., partium. Al. om. N. 10, latitudo, mare. Al., *latitudo maris*. Ib. dictum... Al., *dictus*.

CAP. XVII. N. 2, excerpitur. Al., *excerpitur*. N. 4, hoc mare in. Al., *hoc in*, omisso *mare*. Ib., oram. Al., *ora*.

CAP. XVIII. N. 2, Varro. Al., *ut Varro*. N. 3, scribit. Al., *scripsit*. Ib., humilitatem. Al., *humiditatem*. Ib., abruptum. Al., *obruptum*; al., *obrutum*. Ib., quibus hinc. Al., *cujus hinc*. N. 4, monstrosam. Al., *monstruosam*. N. 5, ubi laniata. Al., *ibi laniata*. Ib., absorbet. Al., *obsorbet*. Ibid., ut rursus. Al., *rursus ut*. N. 6, trahant et appropinquanti. Al., *trahant appropinquantes*.

CAP. XIX. N. 2, stagna vocant. Al., *stagnos vocant*. N. 3, lacus Asphalti. Al., *lacus asphaltites*. Ib., demersa. Al., *dimersa*. N. 4, quingentis octoginta. Al., *septingentis octoginta*. Ib., ad vicina. Al., *ad vicinia*. N. 7, magnitudine sui. Al., *magnitudinis vi*. N. 8, supervolare non possent. Al., *supervolitare non possint*. Ib., fetor. Al., *odor*. Ib., amœna reddidit loca. Al., *amœnum reddidit locum*.

CAP. XX. N. 3, aerias. Al., *aereas*. N. 5, ut dicamus. Al., *ut dicimus*.

CAP. XXI. N. 2, succrescit. Al., *arescit*. N. 4, in agros. Al., *in agris*. Ib., locus altus. Al., *lacus altus*. N. 6, notandi. Al., *nominandi*. N. 7, inundationis. Al., *exundationis*. N. 8, Scriptura sacra. Al., *sancta Scriptura*. Ib., cognominat. Al., *nominat*. Ib., quia quindecim. Al., *quia decem*. Ib., a Gange rege. Al., *a Gangaro rege*. N. 9, exsurgens. Al., *exoriens*. Ib., in mare Rubrum. Al., *in mare Mortuum*. Ib., hoc nomine. Al., *Tigris*. Ib., bestiæ. Al., *bestiæ tigridis*. N. 10, exoriens. Al., *exsurgens*. Ib., relicto. Al., *derelicto*. Ib., millium. Al., *milliarum*. N. 12, ab igne. Qui. Al., *ab igne jam propior cum Persis eram. Qui*. N. 13, Germaniæ. Al., *Orientis*. Ib., Tigrim. Al., *Tigrim. Currit enim per Parthiam et Assyriam*. N. 15, fluit. Al., *fuerunt*; al., *fuerint*. N. 17, Orontem. Al., *Orientem*. Ib., appellaverunt. Al., *appellavere*. N. 18, nominatus. Al., *nominabatur*. Ib., vocatur. Al., *vocabatur*. N. 19, Phasis. Al., *Eusis*. N. 20, et quidquid. Al., *et quia*. Ib., quia tumet, etc. Al., *quia autumno, et æstate, quando nives solvuntur, tumescit*. N. 21, alii. Al., *aliter*. N. 23, inter Cariam et Ioniam. Al., *inter Asiam et Ionium*. N. 25, Argivæ genti. Al., *argivis gentibus*; Al., *Argivæ gentis*. Ib., demissus. Al., *dimissus*. N. 26, dirigit. Al., *digerit*. Ib., fluvio. Al., *flumine*. N. 27, albus sit. Al., *albus fit*. N. 28, ambiendo. Al., *ambigendo*. Ib., Pontum influit. Al., *in Pontum fluit*. N. 29, locaverunt. Al., *vocaverunt*. N. 31, toti. Al., *totius*. N. 33, quasi Doricus. Al., *quasi Doricus cognominatus*. Ib., fluvius. Al., *fulvis*. Ib., auriferis. Al., *aureis*. N. 35, ruptis. Al., *præruptis*.

CAP. XXII. N. 2, visere. Al., *videre*. N. 4, humanum. Al., *hominum*. Ib., ferunt. Al., *ferunt ab eo*. Et sic duo Mss. Goth. Tolet.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

CAP. I. N. 1, cujus nomina. Al., *cui nomina*. Ib., velut humida ut. Al., *vel humida terra ut*. N. 2, nuncupatur. Al., *nuncupata*. Ib., vocaverit. Al., *vocavit*. Ib., siccitas. Al., *siccitatis*. Ib., est terræ. Al., *est terris*. Ib., venti per cava terræ. Al., *venti per concava terræ*; al., *ventis per eava terræ citatis*. Ib., tumulique. Al., *tumidique*. N. 3, genitalem. Al., *generalem*. Ib., volunt. Al., *vocant*. Ib., plerumque. Al., *pleræque*. Ib., erumpentibus ventis. Al., *erumpentibus venis*.

CAP. II. N. 1, Africa nuncupatur. Al., *Africa, quæ et Libya nuncupatur*. N. 2, non æqualiter. Al., *nostri æqualiter*. N. 3, istæ duæ. Al., *sic duæ*.

CAP. III. Num. 2, non æstus. Al., *non æstas*. Ib., veris. Al., *aeris*. N. 3, homini. Al., *hominis*. Ib., flamma. Al., *flammea*. N. 4, flagrantiam. Al., *flagrantia*. Ibid., homines flammæ. Al., *homines flamma*. N. 5, elephantis. Al., *gemmis et elephantis*. Ib., foliis. Al., *folia*, femin. gen., ut alibi. N. 6, bis metit. Al., *bis mittit*. Ibid., vice hiemis Etesiis potitur. Al., *vice hiemis et æstatis Etesius patitur*. N. 7, et adamantem. Al., *et adamantes*. Ib., ibi sunt. Al., *ubi sunt*; al., *ibique sunt*. N. 8, et Assyria. Al., *et Asia*. Ib., id ejus nomen transierunt. Al., *ejus nomen traxerunt*. Ib., sunt enim ea. Al., *sunt enim in ea*. N. 9, Hyrcanum salum. Al., *Hyrcanum saltum*. N. 11, et Persis. Al., *et Persida*, et sic alibi *Persida* pro *Persis*. Ib., easdem provincias. Al., *eas provincias*; al., *scilicet easdem*. Ib., Persiam. Al., *Persidam*. N. 12,

tendens. Al. *est tendens.* Ib., Mediam tangit. Al., *Meridiem tangit.* Ibid., Carmaniam. Al., *Armeniam.* N. 13, quod duobus. Al., *et duobus.* Ib., ambiatur. Al., *ambitur.* Ibid., cujus. Al., *cui.* N. 14, a qua. Al., *a quo.* Ib., transierint. Al., *transierunt,* N. 15, hinc eam. Al., *hanc enim.* Ib., et cinnamum. Al., *et cinnamomum.* Ib., inveniuntur. Al., *invenitur.* Ib., terræ. Al., om. N. 16, tangens. Al., *habens.* N. 17, absque Sarracenis et Nabathæis. Al., *atque Saracenos et Nabathæos.* Ib. Armenia. Al., *Cappadocia.* N. 19, Philistin urbem. Al., *Philistinam urbem.* Ib., quæ nunc dicitur. Al. om. *nunc.* Ib., hujus. Al., *huic.* N. 20, gentibus. Al., *regibus.* N. 21, lacte et melle. Al., *lac et mel.* Ib., cum hinc. Al., *cum hic.* N. 23, Phœniciæ. Al., *Phœnici.* Ib., opima. Al., *optima.* N. 25, fatiscunt. Al., *fatescunt.* N. 27, aeria. Al., *aerea.* Ib., ad Æthiopes. Al., *ad Æthiopiam.* N. 28, alit. Al., *alit necessariis muneribus.* Ib., necessariis mercibus etiam orbem. Al., *necessariis muneribus omnem etiam orbem.* N. 29, et genus. Al., *et gens.* Ib., cæterarum gentium abnuentes commercia. Al., *cæteris gentibus, abnuentes commercia.* N. 30, quæ pone sunt, Paropamisi jugis ambiuntur. Al., *quæ plenæ sunt propaginis jugis ambiuntur;* al., *quæ plenæ sunt,propansis ignis ambiuntur.* N. 31, Sericus. Al., *Syricus;* al., *Sirius.* Ibid., habens. Al., *habet.* N. 32, portentosæ. Al., *portentuosæ.* Ib., sanguine vivunt. Al., *sanguinem bibunt.* Ib., Moschorum. Al., *Oschorum.* N. 33, silva Hyrcana. Al., *silva Hyrcania.* Ibid., silvis. Al., *silva.* N. 34, nascantur. Al., *nascuntur.* Ibid., sub mare Caspium. Al., *sub mari Caspio.* Ib., huic terræ. Al., *hujus terræ.* Ib., feritatis. Al., *ferocitas.* N. 35. Armeno. Al., *Armeo.* Ib., condidit. Al., *cœpit.* Ib., Tigris fluvius. Al. om. *fluvius.* Ib., sedisse. Al., *resedisse.* N. 36, in hac herbæ. Al., *in hac Hiberia.* N. 37, Armeniam tangit. Al., *Armenia tangitur.* Ib., Asiam minorem. Al., *Asia minore.* Ib., Cilicium. Al., *Ciliciaunm.* N. 38, attingitur. Al., *cingitur.* Ib., Lydiam. Al., *Lycaoniam.* N. 39, antea. Al., *ante.* Ib., Bebrycia. Al., *Beritia;* al., *Librieia.* Ib., expiravit. Al., *exhalavit.* N. 40, pacta. Al., *parata;* al, *parta.* N. 41, Æsopi. Al., *Cecropis;* al., *Europis.* Ib., primum genuit. Al., *primus genuit.* Ib., de Corito. Al., *de Corintho.* Ib., Troadi. Al., *Troiadis.* Ib., superjecta. Al., *subjecta.* Ib., a meridiana. Al., *a meridiano.* N. 42, Lycaonia... Cariam. Al., *Lycaoniam, Cariam.* N. 43, antiqua regum. Al., *antiqua regnorum.* Ib., posset, ex. Al., *posset hinc ex.* Ib., ex sorte. Al., *exortæ diseordiæ.* Ib., loca Italiæ. Al., *loca Galliæ;* al., *loca Gallieiæ.* Ib., nuncupavit. Al., *nominavit.* Ib., Meles. Al., *Melas;* al., *Helles.* N. 45, asserunt. Al., *dicunt.* Mare Issicum. Al., *mare Persicum.* Ib., Cydnus. Al., *Cygnus.* Ib., Corycus. Al., *Coriscos.* Ib., fragrantius. Al., *flagrantior.* Ib., plus. Al., *pulchrius;* al., *pulchrior.* N. 46, sit. Al., *est.* Ib., Vesuvius Al., *Vesevus;* al., *Vesulus.*

Cap. iv. N. 1, stylum vertimus. Al., *stylus vertendus est.* Ib., raptam Creta advexit. Al., *raptam Cretam advexit;* al., *rapuit,Creta advexit.* N. 2, flumine Tanai. Al., *flumine Tanais.* Ib., ad occasum. Al., *ab occasu.* Ib., insula Gadibus. Al., *insulis Gadibus;* al., *insula Gades.* (Vide n. 10.) N. 3, Barbaria. Al., *Barbarica.* Ib., Mæotidis. Al., *Mæotibus.* N. 4, dives virorum. Al., *dives virium.* Ib., et uros. Al., *et ursos.* Ib., atque alces. Al., *atque alices.* Ib., callaicum. Al., *callainum;* al., *callacium.* Ib., ceraunium. Al., *ceraunum.* Ib., circa Rhenum. Al., *juxta Rhenum.* N. 5, Provinciarum autem. Al., *Provineias autem.* Ib., seclusit. Al., *secludit.* Ib., Mœsia. Al., *Mysia.* Ib., post quæ. Al., *post quem;* al., *post quam.* Num. 6, obtenditur. Al., *obtendit.* Ib., plurimas. Al., *plures.* N. 7, Illyricum. Al., *Illyricus.* N. 8, Dalmatiam. Al., *Dalmatia.* Ib., existimatur. Al., *existimat;* al., *perhibetur.* N. 10, Hellene. Al., *Helline;* al., *Hellenæ.* Ib., Cranaus. Al.,

A *Granus;* al. *Graius.* Ib., septentrionali. Al., *Septentrionis.* Ib., Athenæ civitas. Al., *Atheniensis civitas;* al., *Athenas civitas.* Ut *Athenas* sit indeclinabili modo positum. N. 11, ubi illa recubuerat. Al., *ubi recubaverat,* omisso *illa.* Ib., Aonia. Al., *Ionia.* N. 12, domuerint. Al., *domuerunt.* N. 13. Macedoniæ. Al., *Macedonia.* Ib., nomen erat. Al., *nominata est.* Ib., et regio. Al., *et regia.* Ib., argenteisque. Al., *argentique;* al., *argentoque.* Ib., tantus. Al., *tantum.* N. 14, Myrteum. Al. *Myrtoum.* Ib., Creticum. Al., *Græeum.* N. 16, et solo læta. Al., *et solida.* Ib., Alpes Apenninas. Al., *Alpes Apenninos.* N. 18, dicta. Al., *dietam.* N. 19, Lyncurium. Al., *Ligurium.* Ib., Diomedeas. Al., *Diomedias.* N. 21, Umbriam vero historiæ. Al., *Umbria vero dicitur, ut historiæ.* Ib., Umbriam Græce cognominatam. Al., *Umbria Græce cognominata.* Num. 22, ἕτερος, Alter. Al., *ἕτερος significat alter.* Ib., fines antea. Al., *finis antea.* Ib., tenebant. Al., *tenebat.* Ib., Etruriam. B Al., *Etruriam dictam.* Ib., item et. Al., *eadem et.* Ib., illic et. Al., *scilicet et.* Ib., haruspicinam dicunt esse repertam. Al., *haruspicia dicuntur esse reperta.* N. 23, Brundisium. Al., *Brundusium.* Nonnulli Mss. omittunt. N. 23 et 24, indicatis solum nominibus, *Apulia, Campania.* N. 24, hieme. Al., *hieme anni.* N. 25, ad usum. Al., *et ad usum.* N. 26, quia citra. Al., *quæ citra.* N. 27, in orbem. Al., *in orbe.* N. 28, Hispalo. Al., *Hispano;* al., *Hispanio.* Ib., ab Hespero. Al., *ab Hesperia.* Ib., clausa a reliquis. Al., *clausa reliquis.* Ib., conclusa. Al., *clausa.* Ib., fecunda. Al., *opulenta, et fecunda.* N. 29, Gallæciam. Al., *Galleeiam;* al., *Galliciam;* al., *Galletiam.* N. 30, in Septentrionis. Al., *in septentrionali.* Ib., circa terras. Al., *cirea terram.* Ib., quod ultima. Al., *quod sit ultima.*

Cap. v. N. 2, aperta. Al., *aperto.* Ib., vel soli. Al., *vel sole.* Ib., frigoris. Luc. Cod. addit: *Alii ab Afro uno de nepotibus Cham; alii dicunt,* etc. C N. 3, a septentrionali. Al., *a Septentrionis.* Ib., Sitifensem. Al., *Cæsariensem.* N. 4, in parte. Al., *in partibus.* Ib., huic. Al., *hinc.* N. 6, signant. Al., *designant.* N. 7, ex duobus nobilissimis oppidis. Al., *ex duabus nobilissimis urbibus.* Ib., oleis. Al., *oleribus.* Ib., jacta ibi semina. Al., *jacto ibi semine.* Ib., centesimo. Al., *centesimæ.* Isidorus fortasse scripsit, *ut jacta ibi semina, i. p. centesimo fruges renascantur;* scilicet ut nominativus absolutus sit pro ablativo. N. 9, Numidia dicuntur. Al., *Numidiæ dicuntur.* Ib., desinit. Al., *deficit.* N. 10, habet oppidum. Al , *habuit oppidum.* N. 11, Cæsaria civitas. Al., *Cæsariæ eivitas;* al., *Cæsareæ civitatis.* Ib., utræque igitur. Al., *utræque igitur provinciæ.* Et sic Goth. Tolet. Mss. N. 12, ab occiduo. Al. *occasum.* Ib., usque ad. Al., *ad.* N. 13, qui riget. Al., *qui friget.* N. 14, monstrosa. Al., *monstruosa.* N. 15, illic quippe. Al., *ibi quippe.* Ib., extrahuntur. Al., *tra-* D *huntur.* N. 17, extra tres autem partes orbis. Al., *ex tribus autem partibus orbis.* Ib., antipodes. Al., *antipodas.* Ib., post quæ. Al., *post quam.* Ib., accepimus. Al., *accipimus.* N. 18, nomen est. Al., *nomen sit.* Ib., homine. Al., *nomine.* N 20, significare prædiximus. Al., *significari, ut prædiximus.* Ib., habens. Al., *continens.* N. 22, tauritorium. Al., *quasi tauriterium.*

Cap. vi. N. 1, ex iis quoque. Al., *ex iis quæque;* quæ fortasse genuina est lectio. N. 2, hæc in aversa. Al., *hæc adversa.* Ib., quinque millia. Al., *quinque milliarium.* N. 4, occidentalem. Al., *oceidentem.* Ib., nomen habens, quia. Al., *nomen habens Salonichil, quia.* N. 5, ultra Britanniam. Al., *intra Britanniam.* Ib., triginta tres. Al., *octoginta tres.* Ib., quarum viginti. Al., *quarum duodecim.* N. 6, gentibus. Al., *gente.* Ib., avis rara. Al., *avis raro.* N. 7, continenti terra centum viginti. Al., *a continentibus terram gentibus eentum viginti.* Ib , lingua sua Gadir. Al., *lingua sua Gades.* Ib., sepem. Al., *septam.* N. 8, Fortunatæ. Al., *Fortunatarum.* Ib., ferre. Al., *fere.*

Ib., suapte enim. Al., *sua enim apte*. Ib., sæcularium. Al., *sæcularia*. N. 9, aliti. Al., *alite*. N. 10. in fine Al.,*in finibus*. Ib., in intimis maris sinibus. Al.. *intimos maris sinus*. Ib.,lapsus angueos. Al., *lapsos angues*. N. 12, ex qua. Al., *ex quo*. Ib., sexcentis viginti quinque millibus scinditur. Al.,*sexcenta viginti quinque millia stadiorum scinditur*; al., DC. *millia stadiorum*. N. 13, ferens. Al., *bina ferens*. N. 15, Creta. Al., *Creta insula*. Ib., Macaronesum. Al.,*Macaronesum, sive Peloponnesum*. Ib., Curetum fuisse. Al.,*Cretarum*. N. 16, etiam remis. Al., *etiam hæc insula remis*. Ib., fixit. Al., *finxit*. Ib., prima. Al. om. Ib., invehatur. Al., *inveniatur*. Ib., moritur. Al., *emoritur*. Ib., et Alimus. Al., *et Alimos*. N. 17, angusto. Al., *angustior*. N. 18, in ornamentum. Al., *in ornamento*. N. 19, sitæ sint. Al., *sitæ sunt*. N. 20, Myrtoo. Al.,*Myrteo*. Ib., tenentes. Al., *tendentes*. Ib., *millia... millia*. Al., *milliaria... milliaria*. Ib., millia quingenta. Al., *millia quinquaginta*. Ib., earum. Al., *de eadem*. N. 21, fuisset visibus. Al., *sit visibus humanis*. N. 22, capitulum. Al., *capitolium*. N. 23, hanc.Al., *in hanc*. N. 25, Cythera. Al., *Cytherea*. N. 26, sinibus. Al., *finibus*. N. 27, ante Dionysias dicta. Al., *a Dionysio dicta*. Ib., XVIII millia passuum. Al., *novemdecim millia passuum*. N. 29, et Sardam. Al., *et Sardium*. N. 30, insula Syra. Al., *insula quæ Syra*. Ib., Chio vocant. Al., *Chion vocant*. N. 31, est mari. Al.,*est in mari*. N. 32, triquetra. Al., *triquadra*. N. 34, dedit. Al., *edidit*. Ib., tribus millibus. Al.,*trium millium*. N. 37, Lyparus. Al., *Lyparis*. Ib., quæ quoniam. Al., *quæ quod*. Ib., fuerunt postea. Al., *fuerunt quædam postea*. N. 38, millium spatio. Al., *milliarium spatio*. N. 39, Sardus Hercule. Al., *Sardis Hercule*. Ib., in Orientem, quam in Occidentem. Al., *in Oriente, quam in Occidente*; al., *Oriente, quam Occidente*, omisso *in*. N. 40, millia CXL. Al., *milliaria centum*. Ib., aquis. Al., *aquis ejus*. N. 41, Ligur mulier. Al., *Ligus mulier*. Ib., per intervalla. Al., *per intervallum*. N. 42, millium. Al., *milliarium*. N. 44, mittere. Al., *emittere*. Ib., fundibalum. Al., *fundibulum*. Ib., *verbera*. Vulgati, *verbere*.

CAP. VII. N. 1, in Orientem... In Occidentem. Al., *in Oriente... in Occidente*. Al., om. duo. *in*. N. 3. millia. Al, *milliaria*. Et sic alibi. N. 4, respiciens ad aquilonem. Al. om. *ad*. N. 7, eo quod. Al., *ita quod*. Ib., Hipponem Rhegium. Al., *Hipponeregium*. N. 8, Calpe. Al., *Calpis*.

CAP. VIII. N. 1, maximi. Al., *maxima*. N. 2, nivium. Al., *nimium*. Ib., propter nivium candorem. Al., *pro nivium candore*. Ib., candicantem. Al., *candidantem*. N. 5, historiæ. Al., *historici*. Ib., rescedisse. Al., *sedisse*. N. 6, propter altitudinem. Al., *propter latitudinem*. N. 10, pertendat. Al., *pertendatur*. Ib., LXXVI millibus. Al., LXXXVI *milliaribus*. N. 13, pæninæ. Al., *Pænicæ*. N. 14, unde fit. Al., *unde est*. N. 16, in eo. Al., *in eo sit*. N. 17, Calpe. Al., *Calpes*. Ib., prius. Al., *primum*. N. 18, aerias. Al., *aereas*. N. 23, erectus. Al., *rectus*. Ib., Græci breve dicunt. Al., *Græce breve dicitur*; Al., *Græci humi dicunt*. N. 26, duos. Al., *arduos*. Ib., et pervia. Al., *et brevia*. N. 27, ac sese frangunt. Al., *ac saxa frangunt*. N. 30, solo. Al., *soli*. N. 31, non seruntur. Al., *non serventur*. N. 33, Verrius Flaccus dicta. Al., *Varro dicta*. Ib., Varro, quod. Al., *Verrius Flaccus, quod*. Ib., sunt. Al., *sint*. N. 36, constat. Al. om. N. 41, est qua. Al., *est quod*; al., *est aqua qua*. Ib., eludit. Al., *elidit*; al., *allidit*.

CAP. IX. N. 1, terra quæ. Grialius in nota ediderat *qua*, nescio an de industria. Ib., perspici. Al., *prospici*. N. 3, itus. Al., *jactus*. Ib., omnis oris. Al., *hominis oris*. N. 6, recessus. Al., *processus*. N. 7, locus inferi. Al. add., *De quo Job ita loquitur: Dulcis fuit glareis Cocyti*. N. 8, tremore. Al., *timore*. Ib., illic enim fletus. Al., *illic erit fletus*. N. 9, quem appellari putant a valle. Al., *quem putant ita nominatum a* A *valle*. Ib., et frigoris. Al., *et sulphuris*. N. 10, inferus. Al., *infernus*. Ib., teneant. Al., *teneat*. Ib., appellatur. Al., *appellabatur*. Ib., suave habeat. Al., *suave ab eo*. N. 11, in medio est. Al., *in medio ejus est*. Ib., hinc ibi ferantur. Al., *hinc ibi inferantur*; al., *hic ibi inferantur*.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

CAP. I. N. 1, habuere. Al., *habitavere*. Ib., initio. Al., *in initio*. N. 2, creavit. Al., *creat*. N. 3, Cain. Al., *Cham*. Ib., in Naid. Al., *in India*. N. 4, ædificantium turrim. Al. add.: « Hujus turris altitudo quinque millium centum septuaginta quatuor passuum fuit. » N. 5, Solyma. Al., *modo Solyma*. Ib., et postmodum. Al., *et postea*. Ib., ipsa est. Al., *in ipsa est*. N. 6. quinquaginta millibus. Al., *quingenta millia*. Ib., adimplevit. Al., *implevit*. N. 8, Danaes. Al., *Andiæ*; al., *Adiæ*. Ib., Persida. Al., *Persidia*. N. 10, patrem. Al., *fratrem*. N. 12, Edessam. Al., *Edissam*. N. 13, ante Arach. Al., *antea lare*. Ib., Chalannem. B Al., *Calamie*; al., *Calamos*. N. 14, nuncupavit. Al., *nominavit*. N. 15, Syriæ. Al., *urbs Syriæ*. Ib., dixerat. Al., *prædixerat*. N. 18, Judææ. Al., *Judæorum*. Ib., domum Christi vidit Ecclesia. Al., *domus Christi est Ecclesia*. Ib., ædiculas. Al., *ædiculæ*. N. 20, pro qua exstruxit. Al., *postquam instruxit*. Ib., Hierusalem. Al., *Hierosolyma*. Ib., pro qua tertia. Al., *postquam tertia*; al., *propter tertiam*. N. 22, vere hic. Al., *vere hæc*. Ib., a Jeroboam. Al., *a rege Jeroboam*. N. 23. Bethlehem Juda. Al., *Bethlehem Judæ*. Ib., vocata. Al., *vocabatur*. N. 24, sepulti sunt. Al., *sepulti sint*. N. 25, siti sunt. Al., *sepulti sunt*. N. 28, mari. Al., *mare*. N. 29, mos erat antiquus. Al., *mos erat antiquæ*; al., *moris erat antiquos*. Ib., multos simul. Al., *cum multis simul*. Ib., capere. Al., *cepere*. N. 30, in littus. Al., *in littore*. Ib., Phœnicia. Al., *Phœnicea*; al., *Phœnica*. N. 31, ubi charta. Al., *in qua charta*. Ib., ubi etiam. Al., *ibi etiam*. N. 34, Alexandriam. Al., *Alexandrinam*. Ib., C detinet; fort., *retinet*. Ib., Africæ. Al., *regionis Africæ*. Ib., quasi claustrum. Al., *quasi claustra*. N. 35, Thebais. Al., *Thebaica*; al., *Thebaida*. N. 37, Cappadociæ. Al. add.: *Philippus in honorem Cæsaris ædificavit Tarsum*. Ib., Tharsis. Al., *Tarsus*. N. 42, Hæc condita primum. Al., *hanc conditam primum*. Ib., et vocata. Al., *et vocatam*. N. 43. Thraciæ. Al., *civitas Thraciæ*. N. 44, dedit. Al., *dixit*. N. 45, Corintheam. Al., *Corinthiam*. N. 47, Mycenas... Cod. 1. Goth. Tolet., *Mycenas civitates Græciæ*. Ib., Sparta. Luc. Cod., *Sparta avis*. Nescio quid id esse possit. N. 49, Brundisium. Al., *Brundusium*. Ib., cornua videantur. Al., *cerva videatur*. N. 50, et quod ibi. Al., *eo quod ibi*. N. 51, qui victor. Al., *quia victor*. N. 52, Lavinium. Al., *Laviniam*. N. 53, in quo sita est. Al., *in quo positum est*. N. 54, appellatam. Al., *appelata*. N. 55, restituisset. Al., *constituisset*. N. 57, permoti. Al., *promoti*. Ib., Italiam. D Al., *in Italiam*. Ib., medio. Al., *in medio*; al., *media*. N. 59, tuetur. Al., *tueatur*. N. 60, Parthenopea, Al., *Parthenope*; al., *Parthenopia*. N. 63, nuncupaverunt. Al., *nuncuparunt*. Ib., trilingues esse ait. Al., *trilingues dicit*. N. 64, adimpleta. Al., *impleta*. N. 66, Cæsaraugusta, etc. Cæs. 1 om. totum n. 66, ut nonnulli alii Codices. N. 68, in Hispaniam. Al., *in Hispania*. N. 70, distinguuntur. Al., *disjunguntur*. N. 71, cederet. Al., *caderet*. N. 73, septa oppidum Al., *septem oppida*. N. 74, et Lixis. Al., *et Lixis civitatis*. N. 76, illic. Al., *illuc*. Ib., Icosio nomen. Al., *Icosium nomen*. N. 77, a qua. Al., *ex qua*.

CAP. II. N. 1, incolis urbis... contineat vitas. Cæs. 1 om. N. 3, in orbem. Al., *in orbe*. Ib., condet. Al., *condit*. N. 4, evertitur. Al., *vertitur*. N. 5, quod sibi in eo conventus habitantium opem. Al., *quod sit conventus in eo habitantium, et opem*. Ib., belluas præsidia. Al., *bella hæc præsidia*. N. 6, discrepat. Al., *discrepare*. N. 8, eodem innati. Al., *in eodem nati*. N. 10, quod manente statu. Al., *quo manente statuum*.

Ib., impetrat. Al., *impetrant*. N. 11, quæ nulla. Al., *qui nulla*. N. 12, a vicinis. Al., *ab ipsis vicinis*. Ib., habitatoribus. Al., *habitationibus*. N. 13, vaga hosti pateret. Al., *vagantes hosti paterent*. Cæs. 1 om. *sive quod... pateret*. N. 15, compita. Al., *competa*. Ib., competunt. Al., *competant*. N. 17, civitatis. Al., *urbis*. N. 19, murus... ornatur. Al., *muri... ornantur*. Ib., aliquid. Al., *aliud*. Ib., omne. Al., *omnis*; al., *unius*. N. 20, propugnatur. Al., *propugnantur*. N. 21, muro proximum, id est, ante taurum. Al., *muro proximus ante murum*. N. 22, vocatur. Al., *vocitatur*. N. 24, quintana. Al., *quintanæ*. N. 25, dicunt. Al., om. Ib., subverteret. Al., *subverterent*. N. 26, imboli. Al., *imbulia*. Ib., subvolamina. Al., *subvolumina*; al., *subvelamina*. Ib., sunt enim porticus. Al., *sunt enim portici*. N. 27, sive... dedit. Al. om. Ib., pro rostris. Al., *prorostra*. Ib., præfixa. Al., *affixa*. N. 29, sedeat. Al., *resideat*. N. 30, illic omnes. Al., *homines illic*. Ib., studio. Al., *studia*. N. 33, circum metas. Al., *circa metas*. N. 36, ubi fuit. Al., *ubi fuerit*. Ibi inclusus in quo. Al., *inclusus quo*. Ib., si quis introierit. Al., *si qui introiret*. Ib., monstrificæ. Al., *monstriferæ*. Ib., ad errorem. Al., *ad terrorem*. Ib., videatur. Al., *esse videatur*. Ib., nec sæcula quidem. Al., *ne ulla sæcula quidem*. N. 37, in commune. Al., *communiter*. Ib., ex ipsius. Al., *ab ipsius*. Ib., appellaverunt. Al., *appellaverint*. Ib., construxisse. Al., *construxit*. Ib., navium cursui. Al., *navigantium cursui*. Ib., prænuntianda. Al., *pronuntianda*. Ib., in portibus. Al., *in portubus*; al., *in porticibus*. Ib., visio dicitur. Al., *videre*, omisso *dicitur*. N. 39, Thermæ appellatæ. Al., *thermas appellatas*. N. 40, a levatione. Al., *a lavatione*. N. 43, asseribus. Al., *axibus*. Ib., quod ibi solebant considere. Al., *quod soleant considere*. Ib., tabernæ. Al., *tabernariæ*. N. 45, telonium. Al., *teloneum*. N. 46, viderentur. Al., *videretur*. Cæs. 1 om. *Hinc Fronto... viderentur*.

Cap. III. N. 1, ab habendo. Al., *ab habitando*. N. 4, et lychno. Al., *et ligno*. N. 6, Talassioni. Al., *Thalamoni*. Ib., Talassii nomen. Al., *Thalami nomen*; al., *Thalasio nomen*. Ib., et incubant. Al., *et incumbunt*. N. 8, Græce lectus. Al., *Græce lectulus*. N. 9, occultet et celet. Al., *ocultat et celat*. Ib., quod eo cubemus. Al., *quod in eo cubamus*. Ib., requiescamus. Al., *requiescimus*. N. 11, Mænius. Al. præmittunt: *Mæniana dicta, quod maneamus. Mænius*, etc. Ib., projecit. Al., *projicit*. Ib., materies. Al., *macertos*. N. 13, pauperum peregrinorum. Al., *pauperum et peregrinorum*. Ib., atque inedia. Al., *atque inediis*.

Cap. IV. N. 1, institua. Al., *instructa*. N. 2, sacerdoti. Al., *sacerdotibus*. Ib., vel quia... sanctiora sunt. Cæs. 1 om. Ib., sanctum, quod exstat. Al., *sanctum, quia exstat*. Ib., muri sancti. Al., *mores sancti*. N. 3, propitiatorium quasi. Al., *propitiatorium oraculum inter duo cherubim, et dictum propitiatorium quasi*. Ib., propitiationis oratorium. Al., *propitiationis stratorium*. N. 4, penetralia. Al., *dicta penetralia*. Ib., dicta ab eo. Al., *dicta sunt ab eo*. Ib., aliquid agere. Al., *aliud agere*. N. 6, et Latino. Al. om. N. 9, appellantur. Al., *appellari*. N. 10, mysterio. Al., *ministerio*. N. 12, martyrum. Al., *martyris*. N. 13, id est. Al. om. N. 15, conspici. Al., *ut conspici*. N. 16, universi exaudire. Al., *universa exaudiri*. Ib., convocentur. Al., *convocetur*. N. 17, situm est. Al. add.: *Situm est, ut in eo psalmista positus conspici a populo possit, quo liberius audiatur*.

Cap. V. N. 2, consueverunt. Al., *consueverant*. N. 4, quarumcunque. Al., *quarumque*. N. 7, cellarium quod. Al., *cellarium dictum quod*. Ib., colligantur. Al., *colliguntur*. N. 8, a Græco verbum. Al., *Græcum verbum*; al., *a Græco per verbum*.

Cap. VI. N. 1, operaria. Al., *operarii*. N. 2, Græco. Al., *a Græco*. N. 4, quasi pinsores. Al., *quasi pensores*; al., *quasi finsores*. Ib., pinsendis. Al., *findendis*. Ib., pinsebant. Al., *tundebant*; al., *findebant*. N. 5, Clibanus a clivo. Al., *clibanus fornax a clivo*.

A N. 8, feratur... feriatur. Al., *feriatur... tundatur*.

Cap. VII. N. 1, ab adeundo. Al., *ab eundo*. N. 2, eo quod vestiuntur. Al., *eo quod eo vestiuntur*. Ib., a stando. Al., *ab stando*. N. 3, porticus quod. Al., *porticus dicta quod*. Ib., quam ubi. Al., *quam ibi*. Ib., standum sit. Al., *standum sita sit*. N. 4, est autem primus. Al., *est autem janua primus*. Ib., intra januam. Al., *inter januam*. Ib., corrupit. Al., *corrumpit*. N. 5, tenerent. Al., *fenerentur*. Ib., ministrat. Al., *ministret*. N. 7, foras. Al., *foris*. N. 8, postes, et antæ. Al., *postes, et antes*. Ib., post et ante. Al., *post, et ante stantes*.

Cap. VIII. N. 1, sit domui. Al., *sit domus*. Ib., crasso. Al., *grosso*. N. 6, dicuntur. Al. add.: « Quod lacus quosdam quadratos, vel rotundos ligno, vel gypso, vel coloribus habeant depictos cum signis intermicantibus. » Ib., laquearium. Al., *laquearium facit*. N. 8, in parte. Al., *in partem*. N. 9, arcus dicti. Al., *arcus, ædificiorum dicti*. N. 10, tessellis. Al., *testellis*. N. 11, admista. Al., *admisto*. N. 12, conve-

B niant. Al., *conveniunt*. N. 13, superpositæ. Al., *suppositæ*. N. 14, latitudinis. Al., *latitudinum*. Ib., Corinthiæ. Al., *Corintheæ*. Ib., crassitudinis. Al., *grossitudinis*; al., *magnitudinis*. N. 15, capitella. Al., *capitolia*. N. 16, canalis ab eo. Al., *canalis dicta ab eo*. N. 17, mittant. Al., *emittant*.

Cap. IX. N. 1, cors. Al., *cohors*. Ib., coarctet. Al., *coerceat*. N. 2, vellantur. Al., *evellantur*. N. 3, *proprius*. Grialius, *proprius*, mendose, ut puto. N. 4, Græci. Al., *Græce*. Ib., dicunt. Al., *dicitur*. N. 5, inferciuntur verius quam struuntur. Al., *inferuntur magis quam instruuntur*. Ib., ævis. Al., *ejusmodi*.

Cap. X. N. 1, interstantibus. Al., *in terra stantibus*; al., *in terris stantibus*. N. 3, ab igne proximo. Al., *ab igne proxime*.

Cap. XI. N. 1, monumentum illud est. Al., *monumentum, oblivisceris mortuum, hoc est*. N. 3, Cariæ dicta. Al., *Ægyptiorum dicta*. N. 4, pyramis genus.

C Al., *pyramides est genus*; al., *pyra est genus*. Ibid., excelsitatem. Al., *celsitudinem*. Ib., tali autem ædificio. Al., *talia autem ædificia*. Ibid., in angustum. Al., *in angusto*. Ib., in domibus. Al., *in montibus*.

Cap. XIII. N. 3, nuncupati. Al., *nuncupatio*. N. 5, prædium quod. Al., *prædium dictum quod*. Ib., prævidetur. Al., *providetur*. N. 6, floreus in quo sunt. Al., *flores quod sunt*. N. 10, reddit. Al., *reddidit*. N. 11, fluminum. Al., *fluminis*. N. 12, erant. Al., *erunt*. N. 14, humidus. Al., *uvidus*. N. 15, abjicit. Al., *abjecit*. N. 18, quod paleam. Al., *quod paleas*. Ibid., id est, pabula. Al., *in pabula*.

Cap. XIV. N. 1, sunt divisi. Al., *sint divisi*. Ib., æquitas. Al., *æqualitas*. N. 3, intentio. Al., *contentio*. N. 4, cardo quia. Al., *cardo qui*. Ib., Septentrio. Al., *a Septentrione*. Ib., appellatus. Al., *vocatus*. Ibid., efficit. Al., *efficiat*.

Cap. XV. N. 1, longitudine, altitudine, animoque. Al., *longitudine, altitudine, latitudine, animo-*

D *que*. Ib., in partes. Al., *in partibus*. Ib., in provincias. Al., *in provinciis*. Et ita quæ sequuntur. Ibid., passus gradus. Al., *passus gressus*. N. 2, digitum et trientem. Al., *digitos tres*. N. 3, pedum ad instar. Al., *pedum instar*. Ib., mensurantis. Al., *mensurantis ita*. Et additur figura, ac simili modo in sequentibus. N. 4, longitudine centum viginti. Al., *longitudine centum quadraginta*. Al., *longitudine centum sexaginta*. N. 6, centum octoginta. Al., *et octoginta*, omisso *centum*. Ib., candetum vocant. Al., *justum candetum vocant*. Ib., milliarium. Al., *milliare*. Ib., quinque millibus pedum. Al., *quinque millia pedum*. N. 7, duplicata est, nomenque pristinum. Al., *duplicata est mensura, nomenque primum*. Ib., nomen mutare non potuerunt. Al., *nomen tamen non perdiderunt*.

Cap. XVI. N. 1, proprio quæque spatio. Al., *propria quæque spatia*. N. 5, patet. Al., *patent*. N. 6, delapidata. Al., *dilapidata*. Ib., primi. Al., *primum*. N. 7, congeratis. Al., *coacervatis*. Ib., coacerva-

ione. Al., *eoaggeratione*. N. 8, locus est transitu.
l., *locus transitus*. Ib., appellamus et itum. Al.,
t appellamus aditum. N. 10, pedum. Al., *pecudum*.
b., præduratum. Al., *perduratum*. N. 11, eadem
iverticula. Al., *idem diverticula*. Ib., a latere viæ.
l., *alteræ viæ*. N. 12, triviæ, quatriviæ. Al., *triviæ*
uadrivia. N. 13, carri. Al., *currus*, Ib., investigentur.
l., *instigentur*. Ib., cognoscantur. Al., *agnoseantur*.

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Cap. I. N. 1, vi venti pellatur. Al., *vi pulsetur*
enti. N. 6, contristatos. Al., *confricalo*; al., *con-*
rito. N. 7, candida et levis et linguæ glutinosa. Al.,
lutinosa, eandida, et linguæ lenis. N. 9, ferventi-
ns. Al., *fluentibus*. N. 10, suffiendas. Al., *suffi-*
iendas; al., *suffundendas*. Cæs. 1 et Goth. 1 Tolet.,
ulphurandas. Ib., nidore. Al., *nitore*. Ib., imposi-
is. Al., *impositis*. Ib., exardescentis repercussu.
l., *exardescentibus repereusso*. Ib., convivis. Al. om.

Cap. II. N. 1, spissantur. Al., *spissatura*. Ib., et
gni. Al., *et ignium*. Ib., cognata. Al., *cognita*. Ib.,
t nequaquam ferro. Al., *et neque aqua, neque ferro*.
. 3, in salem. Al., *in sale*. Ib., cum luna noctibus.
l., *eum lunæ noctibus*. Ib., renascens, tantæ. Al.,
enascens majus tantæ. N. 4, differentiæ sunt. Al.,
ifferentia est. Ib., crepitat igne. Al., *crepitat in*
ne. Ib., flammæ patiens. Al., *flammis patiens*.
. 7, virtutem salis. Al., *virtutes salis*. N. 8, fria-
ile. Al., *frieabile*. N. 9, in Hispania e puteis. Al.,
i Hispania de puteis. In textu Grialii erat *in Hispa-*
iæ puteis; sed in nota *in Hispania e puteis*, quod
Plinii textu præferendum. Ib., vitrei acini. Al., *vi-*
isacinis. Ib., ejectum. Al., *electum*; al., *ejectus*.

Cap. III. N. 1, mobilis. Al., *mollis*. N. 3, abrupti.
l., *abrupta*. Ib., altitudo. Al. add. : *Sicut hæret*
ede pes densus, densusque, unde et vocatur. Ita
oth. Tol., sed omisso *densusque*. Ib., a cavendo.
l., *a eavando*. Ib., quasi cautæ. Al., *quasi cavatæ*.
., muricibus. Al., *murieis*. N. 6, cotis enim. Al.,
s enim. Ib., lenem aquæ. Al., *lenem aquariæ*. N. 7,
vase. Al., *in vas*. Ib., fervere. Al., *defervere*. N.
e lapide speculari. Al., *lapis specularis*. N. 10,
lx viva. Al., *calcis viva*. Ib., continet. Al., *gerat*.
., calx e lapide. Al., *ealcis e lapide*. Ib., structuræ.
l., *stricturæ*. N. 11, ab adhærendo. Al., *ab hæ-*
endo. Ib., stridat. Al., *stridet*.

Cap. IV. N. 2, super argentum. Al., *super argento*.
., ferrum omne abigit, respuitque. Al., *ferrum*
on ambit, sed respuit; al., *qui ferrum non ambigit,*
spuitque. N. 3, in Cilicia. Al., *in Sicilia*. Ib., re-
ctus. Al., *relictus*. Ib., lenis. Al., *levis*. Ib., scri-
a. Al., *sculpta*. Ib., prodit. Al., *perdit*. Ib., mi-
m quia accenditur. Al., *mirum cum aeccnditur*;
., *verum cum accenditur*. N. 4, sub divo. Al., *sub*
o. N. 5, simulans qualitatem, cujus plurimus ignis.
l., *similans qualitatem, ita est dictus, quoniam plu-*
mus illi sit ignis. Ib., vel aridis. Al., *vel aliis*. N.
, Latine. Al., *qui latine*. N. 7, dionysias lapis. Al.,
onysius lapis. Ib., flagrat. Al., *fragrat*. Ib., ar-
re. Al. om. N. 9, exstinguitur. Al., *intinguitur*.
., trinis. Al., *ternis*. N. 10, appellatur. Al., *ap-*
ellatus. Ib., traditur. Al., *creditur*. N. 11, ad co-
m. Al., *ad cutem*. N. 13, poliendo utilis. Al., *po-*
endo aurum utilis. N. 14, illitus. Al., *illinitus*. N.
, erodunt corpora. Al. add. : *Mitiores autem ser-*
ndis corporibus, nec absumendis. N. 18, friabilis.
l., *fricabilis*. N. 19, contexta. Al., *contraeta*. N. 20,
milis. Al., *lapis similis*. Ib., laminosus. Al., *lami-*
sæ; al., *luminosæ*. Ib., scissibilis. Al., *sed scissi-*
lis. Ib., lacteum. Al., *lacte*. N. 22, horum masculus.
l., *harum masculus*. Ib., etiam aliquid. Al., *etiam*
iquibus; al., *etiam a quibus*. N. 23, diurna. Al.,
iuturna. N. 24, eboris similis. Al., *lapis eboris similis*.
., ferunt. Al., *fertur*. Ib., porus vocatur. Al., *purus*
catur. N. 27, ex quo gemmæ. Al., *ex quo lapide*
mmæ; al., *ex quo lapides gemmæ*. N. 34, fuscus.
l., *lapis fuscus*. N. 35, candidus excalefactus. Al.,

A *candidus sed calefactus*. N. 36, remittentes. Al., *re-*
nitentes. N. 37, in quamlibet. Al., *in quaslibet*.

Cap. V. N. 1, veniamus. Al., *veniemus*. N. 2,
repertum prius. Al., *repertum primum*. Ibid., apud
Lacedæmones. Al., *apud Laecdæmonios*. N. 4, in
vertices. Al., *in vertice*. N. 5, porphyrites. Al., *pur-*
purites. N. 6, balsates. Al., *basanites*. N. 7, inter-
stinctus. Al., *intertinctus*; al., *interdistinctus*; al.,
intercxstinctus. N. 8, et parius nuncupatus. Lygdi-
nus magnitudine quæ. Al., *et parius nuncupatus.*
Magnitudo ejus quæ. N. 9, cubitos binos. Al., *cubita*
bina. Ibid., ebori quadam similitudine. Al., *eboris ad*
quamdam similitudinem. Ib., aspectu similis. Al.,
aspectui similis. N. 10, interstinctus. Al., *inter-*
tinctus. Ib., in parte Africæ Ægypto ascripta coti-
culis. Al., *in parte Ægyptia scripta coticulis*; al.,
in parte Ægypti scriptus coneolis. N. 11, fecere. Al.,
fecisse. Ib., reges. Al., *reges perhibentur*. N. 12,
marmora, etc. Al., *marmora autem in officinis sunt,*
rupibusque gignuntur. N. 15, Carystium. Al., *cha-*
risteum. N. 16, ad cotem. Al., *ad cutem*; al., om. *ad*
B *cotem... similem*. N. 17, *in Chio*. Al., *in Choo*. N. 18,
lunensis. Al., *limensis*; al., *luniensis*. Ib., appellatur.
Al., *appellatus*. N. 19, elephante. Al., *elephanto*.

Cap. VI. N. 1, auro decorem. Al., *aureo decore*.
Ibid., fragmentum. Al., *fragmenta*. Ib., saxi ejus.
Al., *saxi ejusdem*. Ib., circumdedisse. Al., *circum-*
dasse. Ib., atque gemmas. Al., *atque gemmam*.

Cap. VII. Num. 1, vocatur. Al., *dicitur*. Ib., ma-
jor quam huic. Al., *major hoc*. Ib., scalpentibus.
Al., *sculpentibus*. Ib., extentum. Al., *extensum*,
Ib., speculum. Al., *specula*. N. 2, capillamentis. Al.,
lapillamentis. Post *capillamentis* videtur aliquid
deesse. N. 3, æris venis. Al., *æreis venis*; al., *hæ-*
rens venis. N. 4, dictus. Al., *dicitur*. Ib., obhorret.
Al., *abhorret*. N. 5, repercussu. Al., *repercussione*.
N. 7, accepit. Al., *habet*. Ib., generi dicaverunt.
Al., *generis judicaverunt*. N. 8, pina. Al., *pinnasin*.
Ib., sed crassi. Al., *et crassi*. N. 9, quærendi. Al.,
C *quærentis*. N. 10, callaica. Al., *callarica*. Ibid., sed
pallens. Al., *et pallens*. Ibid., decet. Al., *decens*.
Ib. Germania. Al., *Carmania*. N. 11, et crassius.
Al., *et crassior*. N. 12, heliotropium. Al., *heliotropia*.
Ibid., accipit. Al., *excipit*. Ibid., precationibus. Al.,
præcantationibus. Ib., negent. Al., *negant*. N. 14,
ad calorem. Al., *ad odorem*. Ib., habet. Al., *accepit*.
N. 16, ex viridi. Al., *ex viriditate*.

Cap. VIII. N. 1, corallium. Al., *corallius*. Ibid.,
in mari forma. Al., *in mari Rubro forma*. Ib., ra-
mosum colore viride. Al., *ramosus colore viridis*.
Ibid., venæ ejus candidæ. Al., *baccæ ejus, vel viæ*
candidæ; al., *baccæ ejus, vel uvæ candidæ*. N. 2,
sardius dicta. Al., *sardus dictus*. Ib., a Sardibus,
Al., *a Sardis*. N. 3, candorem. Al., *colorem*. Ibid.,
unguis humani. Al., *unguis humanæ*. Ib., invicem.
Al., *ad invicem*. N. 4, ex duorum. Al., *ex duum*. Ib.,
medio candida. Al., *media candido*. Ibid., mineo.
Al., *minio*. Ib., evellit. Al., *avellit*. N. 5, principa-
D palis sed et in Arabia. Al., *sed principalis in Arabia*.
N. 6, Græci electrum. Al., *Græci electron*. Ib., ce-
reique. Al., *certique*. Ib., mutatas. Al., *commutatas*.
Ib., dixerunt. Al., *dixere*. N. 8, tempore. Al., *te-*
pore. Ib., spiritu. Al., *attritu*.

Cap. IX. N. 1, nitore leniter. Al., *nitor et leniter*.
Ib. ad hyacinthos. Al., *ab hyacinthis*. Cæs. 1, *ad*
lacum intus. Ib., afferunt. Al., *asserunt*; al., *causa*
nominis ejus affertur. Ib., quia sit. Al., *quasi sit*.
Ib., scalpturis. Al., *sculpturis*. N. 3, obtusus. Al.,
obtunsus. Ib., luce. Al., *lucens*. Ib., æqualiter, se-
reno. Al., *æqualiter, sed cum facie cœli mutatur,*
sereno. Ibid., scalpturis. Al., *sculpturis*. N. 6, et
duorum. Al., *et duum*. Ib., quarum una. Al., *qua-*
rum unum. Ib., altera purpurea. Al., *alia purpurea*.
N. 7, pura. Al., *purpura*.

Cap. X. Num. 1, maris. Al., *marinis*. Ibid., natus
sicut. Al. add. : *Natus sicut in carne ostreæ pretio-*

sissima margarita reperiri dicatur, vel sicut in cerebro, etc. Ib., cochleæ. Al., *conchulæ*. Ib., nunquam. Al., *nusquam*. N. 2, post margaritam. Al., *post margaritum*. Ib., vocabulo. Al., *in vocabulo*. N. 3. candida. Al., *gemma candida*. Ib. candicantis. Al., *candicantes*. Ibid., invenit. Al., *accepit*, N. 4, ad lactis. Al., *ad lacteum*. N. 5, duritie. Al., *duritia*. Ib., positæ. Al., *possita*. N. 6, Perside. Al., *Persida*. N. 9, medio. Al., *e medio*. N. 10, superne nigricat. Al., *supernigricat*.

Cap. xi. N. 4, aerei. Al., *aerii*. N. 5, Italica. Al., *Italiæ*. Ib., Veiis. Al., *a Veientibus*. N. 6, sceante. Al., *sceans*. N. 7, ochreæ. Al., *croceum*. N. 8, nigra. Al., *nigris*; al., *nigro*. Ib., flagrat. Al., *fragrat*. Ib., sed attritu. Al., *sed attrita*.

Cap. xii. Num. 1, Panchrus. Al., *Pangrus*; al., *Sangrus*. Ib., orca. Al., *olca*; al , *olea*. N. 2, mitrydax. Al., *mitrax*. Ibid., Perside. Al., *Persida*, ut alibi etiam *Persida* pro *Perside*. N. 6, in Germania. Al., *in Carmania*. Ib., cum quodam colorum repercussu. Al., *cum quibusdam colorum repercussionibus*. Ib., vehementiore concreto. Al., *vehementiori concretum*.

Cap. xiii. N. 2, avellani. Al., *avellanæ*. Ibid., scalptores. Al., *sculptores*. N. 3, abstrahi, magneti. Al., *abstrahere magnetem*. Ib., autem si. Al., *aut si*. N. 4, positæ. Al., *positus*; al., *positi*. Ib., manet suum frigus. Al., *manere suum frigus*; al., *manere frigus perhibetur*. N. 5, quod Germania. Al., *quem Carmania*. Ib., crystalli. Al., *crystallo*; al., *crystallini*. Ib., simile. Al., *similem*. Atque ita Grialius habet, sed rectius est *simile*, si præcedat *quod*. Ib., sub divo. Al., *sub dio*. Ib., siderum. Al., *sidereum*. Ib., cui color e pyropo rubenti. Grialius edidit, *cui colore pyropo rubenti*. Fortasse scribere voluit *cui color e pyropo rubenti*. N. 6, coloris. Al., *similis coloris*. Ib., emittit. Al., *imitatur*; al., *ejaculat*. N. 7, astrios. Al., *astrion*. Ibid., regerit. Al., *egerit*; al., *regit*. N. 8, alectria, quasi alectoria. Al., *electria, quasi electriora*. N. 9, exudat. Al., *exundat*. Ib., fontaneam scaturiginem. Al., *fontaneam scaturire*.

Cap. xiv. N. 2, vocatus. Al., *vocatur*. Ib., intermortuus. Al., *inter mortuos*. N. 3, in India. Al., *in Indiis*. Ib., in translucido igne. Al., *intra lucidum ignem*. Ib., quanto numero stellarum. Al., *quantus numerus stillarum*. Ib., tantum et pretio accedere. Al., *tanto et pretium accedere*. N. 4, scalpturis. Al., *sculpturis*; al., *scalpturæ*. Ib., quando scalpta. Al., *quando sculpta*. Ib., retentat. Al., *tentat*. N. 5, genera scalpturæ. Al., *genera sua sculpturæ*. N. 6, Alabandina. Al., *Alabandica*. N. 7, dracontites. Al., *dracontides*; al; *draconites*. Ibid., ingemmescit. Al., *ignescit*. N. 9, non exeant. Al., *non eant*. N. 11, gratissimas. Al., *gratissimas gemmas*. Ibid., et igneo colore. Al., *et ex igneo colore*. Ib., portante. Al., *portans*.

Cap. xv. N. 3, jucundus. Al., *jucundior*. Ibid., et si juxta fuerit. Al., *et si juxta se aliquid habuerit*. N. 4, et noctu. Al. *et nocte*. N. 5, quadrulas. Al., *quatrulas*. N. 6, mel. Al., om. *mel*; al. om. *sincerum mel*. N. 9, aerei. Al. *aerii*. N. 11, verum maleficus. Al., *in maleficiis*. Ib., quoquo inferatur. Al., *quoquo modo si inferatur*. Ib., excitat. Al., *generat*. N. 13, nigrum. Al. om. N. 15, rutilet. Al., *rutila*. Ib., si ferventi aquæ. Al., *si ferventem aquam*. N. 16, scalpantur. Al., *sculpantur*. N. 18, carcinias. Al., *carciniæ*; al., *carcinæ*. N. 20, sanguinea. Al., *sanguineum*; al., *sanguineo*. Ib., candido. Al., *candidus*. Ibid., cingit. Al., *cingitur*. N. 22, evocari. Al., *evocare*. Ib., in hydromantia. Al., *in necromantia*. Ibid., evocari dicunt. Al., *evocare, dicuntur*. Ibid., aiunt. Al., *pagani aiunt*. N. 23, per hunc... prænuntiari. Al., *hunc prænuntiare*. N. 24, cum tonitruis. Al., *e tonitruis*. Ibid., cadere. Al., *cadi*. N. 26, stellas. Al., *stillas*. Ib., interrogari. Al., *interrogare*. Ibid., fugari. Al., *effugare*. N. 27, sit ex vero, etc. Al., *sit ex veris gemmis in alterius generis falsas traducere*. Ib., transducere. Al., *translucere*. Ib. ternis. Al., *trinis*; al., *e tritis*. Ib., subdole. Al., *sub dolo*. N. 28, appellant. Al., *appellari*.

Cap. xvi. N. 1, palus est. Al., *partem*. Ib., de torrente fluctu. Al., *decurrente fluctu*; al., *decurrentis fluctu*; al., *decurrentes fluctus*. Ib., eluuntur. Al., *effluuntur*. N. 2, appulsa. Al., *pulsa*. Ib., subdidisse. Al., *subdiderunt*. N. 3, hanc artem studuit. Vulcanii conjectura est deesse *perficere*, aut aliquid hujusmodi; quod minime est necesse. Ib., coquitur. Al., *percoquitur*; al *conquiritur*. Ib., Cyprio. Al., *Cupro*. Ib., alia speculis. Al., *alia sequacio speculis*. N. 4, proximoque. Al., *proximo*; al. *quam proxima*. Ib., pepulit. Al., *repulit*. Ib., alba mollissima. Al., *alba, et mollissima*. Ib., vel mensura. Al., *et mensura*. N. 5, obsidianus. Al., *obsianus*. Ib., et speculis. Al., *et in speculis*. N. 6, ferunt. Al., *fertur*. Ib., marculum. Al. *malleum*. Ib., meliora. Al., *melius*.

Cap. xvii. N. 1, apud Grialium erat *stagnum* pro *stannum*.

Cap. xviii. N. 3, a crepitando pecunia. Al., *a crepitando lamina pecunia*. N. 4, vocabatur. Al., *dicebatur*. N. 5, in usu fuit. Al., *in usu hominum fuit*. Ib., post. Al., *postea*. Ib., in usu fuit. Al., *usum fuit*. N. 7, nominaverunt. Al., *nominarunt*. N. 8, nominatum. Al., *nominatur*. Ib., vel pondere. Al., *vel in pondere*. N. 9, nomisma. Al., *numisma*. Ib., effigiisque. Al., *effigiebus*. Ib., primus. Al., *prius*. N. 11, folles. Al., *solidi*. N. 13, quacunque ex causa. Al., *quocunque casu*. Ib., ardentes. Al., *ardentis*. Ib., excalefactis. Al., *quæ excalefactis*. Ib., stricturæ. Al., *structuræ*. N. 14, decurreret. Al., *decurrerit*.

Cap. xix. N. 1, cui mirum. Al., *cum mirum*. Ib., illud inest ut dum. Al. om. Ib., reddat. Al., *reddit*. N. 2, excidat. Al., *excindat*. Vulcanius conjicit *exedat*, quia Plinius ait *exest, et perrumpit vasa*. Ib., patina. Al., *patena*. Ib., tum. Al., *cum*. Ib., distillat. Al., *stillat*; Grialius, *destillat*, sed alibi *distillat*, quod perinde est. N. 3, scrupulum. Al., *scripulum*. Ib., vasculis. Al., *vasis*. N. 4, et plumbo. Al. *e plumbo mista*; Luc., *et plumbo ita*.

Cap. xx. N. 1, prius. Al., *primi*. Ib., proscindebant. Al., *scindebant*. Ib., rejiciebantur. Al., *rejiciebatur*. Ib., in summum cessit honorem. Al., *summo cessit honore*; al., *summo cessit honori*. Ib., monimentorum. Al., *monumentorum*. N. 2, quam. Al., *quem*. N. 4, Corinthium. Al., *Corintheum*. Et sic infra. N. 6, scrupulis. Al., *scripulis*. N. 8, hoc e caldarium. Al., *nam et caldareum*. Ib., nam malleis. Al., *quam malleis*. N. [IX, inter genera. Al., *inter omnia genera*. Ib., Campania provincia. Al., *Campania scilicet provincia*. N. 10, optime in liquida. Al., *optime etiam in liquida*. N. 11, vocalissimum. Al., *vilissimum*. N. 12, insidente. Al., *desinente*. Ib., nidore, Al., *nitore*. N. 13, reliquato. Al., *liquato*. Ib., frigida. Al., *frigida aqua*. Ib., densatione. Al., *densitate*. Ib., de sputo. Al., *de succo*. N. 14, asperrimi. Al., *acerrimi*.

Cap. xxi. N. 2, prius tellus. Al., *per idem tellus*. Ib., suis. Al. om. N. 3, omnes quod. Al., *omnes a stringenda acie quod*. Ib., vocabulo impositum. Al., *vocabulum impositum*. N. 4, delectatior. Al., *delicatior*. Ib., restingui. Al., *restringi*. Ib., concameravit. Al., *concameraverat*. N. 7, perungitur. Al., *perungatur*. Ib., ferramenta. Al., *ferramentum*. Ib., ungatur. Al., *ungitur*.

Cap. xxii. N. 1, Gallæcia. Al. *Gallecia*; al., *Galicia*. Ib., summa terra. Al., *sumpta terra*. Ib., nigri et ponderis gravis. Al., *nigra, et pondere gravis*. Ib., torrentibus. Al., *de torrentibus*. Ib., subsidit. Al. *subsedit*. Ib., separati. Al., *separatim*. N. 2, mistisque venis. Al., *mistæque venæ*. N. 3, a fistulas laminasque. Al., *fistulis laminisque*.

Cap. xxiii. N. 1, separans et [Al., *separans dicitur et*. N. 2, vasis. Al., *vasibus*.

CAP. XXIV. N. 2, argenti una. Al., *argenti et ærum.* Ib., naturale. Al., *naturam*; al., *natura.* Ib., solvas. Al., *resolvas.* N. 3, si eo. Al., *si ei.* Ib., edit. Al., *reddit.*

CAP. XXV. N. 2, primus Moyses... narravit. Al., *primus Moyses in eremo filiis Israel pondera et mensuras dedit.* Ib., primus Phidon. Al., *secundus Phidon.* N. 3, pendeat. Al., *pendet.* Ib., et pensum. Al., *et appensum.* N. 5, unde... dicitur. Al. om. N. 8, chalcus. Al., *calculus.* Ib., parvulus. Al., *parvus.* N. 9, ab arboris semine. Al., *ab arbore, cujus semen est*; al., *a semine arboris, cujus semen est.* N. 10, cornuum. Al., *corvum*; forte, *curvum.* N. 11, ceratia duo. Al., *cerates duos.* N. 12, scrupulus. Al., *scripulus.* N. 13, constans. Al., *constat.* Ib., a dando. Al. om. N. 14, solidus nuncupatur. Al., *solidum autem nuncupatum.* Ib., nomisma. Al., *numisma.* Ibid., effigiisque. Al., *effigiebusque.* Ibid., advexit. Al., *advexerit.* Ib., quod iis. Al., *quod de his.* N. 17, quadrans. Al., *quadra.* Ib., appendat. Al., *appendant.* N. 19, scrupulis. Al., *scripulis,* et sic alibi. N. 20, intra se. Al., *inter se.* N. 22, esse CXLIV. Al., *esse centum quadraginta.* Ib., minus, medium, summum. Al., *minor, medius, summus.* Ib., minus quinquaginta. Al., *minus quadraginta.*

CAP. XXVI. Num. 1, et brevitas. Al., *vel brevitas.* Ib., ut horarum. Al., *ut mensura horarum.* N. 2, ut modius, artabo, urna, et amphora. Al., *ut modios, artabones, urnas et amphoras.* N. 3, quod triplicatum. Al., *qui triplicatus.* Ib., adimpletur. Al., *facit.* N. 4, cuatus. Al., *causatus*; al., *caulacus.* Ib., dicitur. Al., *nominatur.* N. 5, acetabulum. Al., *acitabulus.* Ib., sextarium facit. Al., *sextarium reddit.* N. 6, sextario nomen. Al., *sextarii nomen.* N. 7, congius autem. Al., *congium autem.* Ib., a congiendo. Al. *a cogendo.* N. 9, metreta est. Al., *metrum est.* Ib., appellata. Al., *appellatur.* Ibid., hujusmodi. Al., *hujuscemodi.* Ib., et cyathus. Al., *et cyathum.* Ib., plus minusve. Al., *minus plusve.* N. 10, dictus. Al., *dicitur.* Ib., septem opera. Al., *sex opera.* Ib., id est, moderata. Al., *sunt moderata.* N. 11, satum. Al., *statum.* Et sic infra. Ib., levatio. Al., *elevatio.* N. 12, quinquaginta sextarios. Al., *quinquaginta sextaria.* N. 13, Italicos. Al., *Italos.* N. 16. Artaba. Al., *artabo.* Ib., compositus numerus. Al., *composita ex numero.* N. 17, XXX modiis impletur. Al., XXX *modiorum mensura completur.* Ib., ex Hebraico. Al., *ab Hebraico.*

CAP. XXVII. N. 1, ut. Al., *ita ut.* N. 2, demonstrat. Al., *significat.* N. 3, nomisma. Al., *numisma.* Et sic alibi. N. 4, Latino adjecto. Al., *Latinum adjunctum.* N. 5, adjuncto *v* Græco. Al., *fit Latinum y.* N. 6, si o Latinum habuerit. Al., *si vero o Latinum habuerit adjunctum.* Ib., chi Græcum. Al., *alpha Græcum.* Ib., chœnix est. Al., *chœnix figura est.*

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

CAP. I. N. 1, in XXVIII. Al., *in* XXIII, al., *in* XVII. Ib., agricolationis. Al., *agricolationi.* Ib., orator. Al., *arator.* N. 2, prima. Al., *primo.* N. 3, Stercutius. Al., *Stercutus.* Ib., dedicata est. Al., *dedicata est Romæ.*

CAP. II. N. 1, cultura. Al., *Agricultura.* N. 3, vel quod extergi. Al., *vel extergi*; al., *vel quia extergi.* N. 3, fiat mus. Al., *fiat imus.* N. 4, bubus. Al., *bobus*; al., *bovibus.* Ib., operiat. Al., *operiat semina,* Ib., vel arbores. Al., *et arbores.* N. 5, evellere. Al., *vellere.* N. 6, seminis actio. Al., *seminatio.*

CAP. III. N. 8, trimestre. Al., *trimense.* N. 9, præcipuum. Al., *præcipua.* N. 10, trimestre. Al., *trimense.* N. 11, scandula. Al., *scindula*; al., *scandela.* N. 12, jactus, etc. Al., *jacti seminibus ejus incrementum frugibus centesimum renascatur.* N. 13, quasi panificium. Al., *quasi panivicium,* quod verum videtur. N. 15, per culmi. Al., *pro culmo.* N. 17, vestigiis. Al., *bestiis.* N. 18, curvetur. Al., *curventur.* N. 19, nominaverunt. Al., *vocaverunt.* Ib., volunt. Al., *aiunt.* Ib., præbebatur. Al., *pastus præbebatur.*

CAP. IV. N. 2, lenticula. Al., *lens.* Ib., lupinus.

A Al. *lupinum.* Ib., in usum. Al., *in usu.* N. 3, hoc legumine. Al., *his leguminibus.* N. 4, et molendo. Al., *id est molendo.* N. 5, lens. Al., *lentis.* Ib., adhæret. Al., *adhæreat.* N. 6, faselus. Al., *faselum.* Et sic alibi. Ib., omne quod abundat. Al., *omne abundans.* Ib., abundanter invenitur. Al., *abundans invenitur.* N. 7, contristat. Al., *contristant.* Ib., unde eos. Al., *unde et illud.* N. 8, hæc semel. Al., *hæc simul.* Ib., seritur. Al., *inseritur?* N. 10, pisa quod ea. Al., *pisum quod eo.*

CAP. V. N. 1, Liberum. Al., *Liberum patrem.* Ib., appellant. Al., *appellari.* Ib., esse. Al. om. N. 2, quia quasi. Al., *quæ quasi.* Ib., stringunt. Al., *stringant.* N. 5, serimentum. Al., *scramentum.* Ib., utrinque. Al., *utrumque.* Ib., præbet. Al., *præbeat.* N. 6, fructui. Al., *fructu.* N. 7, et quasi. Al., *ex quo.* Ib., prosilit. Al., *prosiliit*; al., *prosilivit.* N. 9, dicunt. Al., *vocant.* Ib., derivativum. Al., *derivatum*; al., *diminutivum.* Ib., derivetur. Al.,
B *delibetur.* Ib., prototypum. Al., *proprium.* Ib., derivatum. Al., *derivativum.* N. 11, capreoli. Al., *caprioli*; al., *caprivoli.* Ib., contemnere. Al., *continere.* Ib., periculorum. Al., *pediculorum.* Ib., sustineant. Al., *teneant.* N. 15, duracinæ. Al., *duraciæ.* Ib., tripedaneæ... cydonitæ. Sic Columella. Grialius, *tripedaniæ... cidonitæ.* N. 16, has lageos. Al., *has Græci lageos.* Ib., ut lepus. Al. add. hoc loco: *Durabiles,* etc., ut num. præc. N. 17, hic etiam variant Cedd. in ordine generum uvarum. N. 19, fæcis afferat. Al., *fæces afferat.* N. 20, legas. Al., *colligas.* N. 21, Græci glandem vocant. Al., *Græce glandem significat*; al., *Græc glande* (forte, *glandis* pro *glans*) *vocatur.* N. 22, basilica. Al., *basilisca.* N. 23, visula materiam brevem. Al., *vastam materiam et brevem.* Ib., decidet. Al., *decidit.* Ib., putrescet. Al., *putrescit.* N. 24, amethyston. Al., *amaracion.* Ib., et lenis. Al., *et levis.* Ib., gustui. Al., *gustu*; al.,
C *gustus.* N. 26, subalbi. Al., *subalbidi.* Ib., candidumque colore. Al., *candidumque colorem.* N. 28, grandes. Al., *magnas.* N. 29, mutatione. Al., *in mutatione.* N. 32, supervacuam. Al., *superfluam.* Ib., luxuriat. Al., *luxuriant.* N. 33, traducere, transducere. Al., *traducare, transducere*; al., *reducere, transducere.* Ib., hinc propagines a propagare. Al., *hic propagines ae propagare.* Fortasse, *hinc propagines, ae propagare.*

CAP. VI. N. 1, arbustum. Al., *arbustam.* Et sic infra. N. 2, et dicta arbusta. Al., *et dictam arbustam.* Ib., virectum. Al., *virecta.* Ib., virgulæ. Al., *virgulæ novellæ.* Ib., et virentes. Al., *et virentes sunt.* N. 7, antiphrasi. Al., *antiphrasin*; al., *per antiphrasin.* N. 9, quod ea. Al., *quod ibi.* N. 10, a cadendo. Al., *a cædendo.* N. 12, sunt de. Al., *sunt raptæ de.* N. 18, virga vel a virtute. Al., *virga autem vel a vi, vel a virtute.* N. 23, vocamus fructum. Al., *vocari fructum.* N. 24, ad mandendum. Al., *ad*
D *manducandum.* Et sic postea. N. 25, unde ellychnium. Al., *unde licinium*; al., *unde lucinium.* N. 26, aut hastulæ. Al., *aut abstulæ*; al., *ut hastulæ.* Ib., aut ligna. Al., *aut ligno.* N. 27, extractum ex foco. Al., *extractum foco.* N. 28, immistæ. Al., *immissæ.*

CAP. VII. N. 1, appellantur palmulæ. Al., *appellant palmulas.* Ib., nucales. Al., *mucales.* N. 2, qui nunc. Al., *quæ nunc.* N. 3, malum matianum. Al., *mala matiana.* Ib., advectum est. Al., *advecta sunt.* N. 4, sumpserunt. Al., *sumpsit.* Ib., ex oppido. Al., *ab oppido.* N. 5, ponentur. Al., *ponuntur.* N. 6, ut medicari. Al., *et medicare.* N. 7, cui brevis. Al., *cujus brevis.* Ib., duracinum. Al., *duracenum.* Ib., Armeniacum. Al., *Armenicum.* Ib., eo quod. Al., *pro eo quod.* Ib., genus ab Armenia. Al., *genus ejus ab Armenia.* N. 8, in carminibus. Al., *carminibus,* omisso *in.* Ib., referant. Al., *referat.* Quasi *folia* sit in singulari, ut alibi in mss. Ib., ex illa. Al., *ex illo.* N. 10, stomacho mederi. Al., *stomachum mederi.* N. 11, saporis suavis. Al., *sapore suavi.* N. 12, can-

didulo. Al., *candido.* Ib., quod dulcedine. Al., *quod dulcedo,* al., *quod dulcis.* N. 14, mespilus. Al., *mespila.* Ib., similis. Al., *similitudine.* Ib. formam. Al., *formulam.* N. 15, deformata est, nam. Al., *formata, nam.* Ib., pyrum est. Al., *pyra est.* N. 17, in cibo. Al., *in alimentum.* N. 18, carpit. Al., *carpitur.* Ib., dictam. Al., *dictum.* N. 19, quod fructus, etc. Al., *quod fructus, vel virgulta ejus rubent.* Ib., superjacta. Al., *superjactata;* al., *superposita.* N. 21, exudet. Al., *excludat.* N. 22, omnia tecta. Al., *omnia poma tecta.* Ib., ut pineæ. Al., *ut pineæ nuces.* Ib., juglandes. Al., *glandes.* N. 23, quæ Latine. Al., *quod Latine.* Ib., nuciclam. Al., *nuclicam.* Ib., induet. Al., *induit.* Ib., vestit. Al., *convestit.* Ib., ad ferenda. Al., *in ferenda.* N. 24, avellanæ. Al., *avellana.* Ib., hæ. Al., *hæc.* N. 25, sunt. Al., *sint.* Ib., simul ut. Al., *semel ut.* Ib., consuevit. Al., *convenit;* al., *convestit.* N. 28, vixerint. Al., *vixerunt.* Ib., sumpserint. Al., *sumpserunt.* Ib., habuerint. Al., *habuerunt.* N. 31, Germaniæ. Al., *Carmaniæ.* Ib., seruntur. Al., *servantur.* Ib., sicut nux. Al., *sicut ficus.* N. 32, Gallicam. Al., *gallicum.* N. 33, perliti. Al., *perliniti.* Ib., patiantur. Al., *patiebantur.* N. 34, opprimerent. Al., *comprimerent.* N. 36, in parvulis. Al., *in parvis.* Ib., distinctionibus. Al., *districtionibus.* Ib., leve. Al., *lene.* N. 37, juxta aquam. Al., om. Ib., tenerrimis. Al., *tenerrimus.* N. 38, præcinere. Al., *responsa dare;* Al., *præcanere;* Al., *responsa præcinere.* Ib., Constantis. Al., *Constantini.* Ib., galla. Al., *glandula.* N. 42, proxima. Al., *proxime.* N. 44, ambustæ. Al., *combustæ.* N. 46, tiliam dicunt vocatam. Al., *tilium dicunt vocatum.* Ib., levitate. Al., *lenitate.* N. 47, et tilia. Al., *et tilium.* N. 48, vocatur. Al., *vocari.* Ib., alluatur. Al., *abluatur.* N. 51, lenta. Al., *lentus.* N. 53, scribe in buxo. Al., *scribe buxo.* N. 54, lorandrum, Al., *lorandeum.* N. 56, surgant. Al., *surgunt.* Ib., ex eo. Al., *ex ea.* N. 57, sumptum. Al., *sumpsit.* N. 58, e lentis. Al., *et lentis.* N. 59, arbor. Al., *arbos.* N. 61, simulat. Al., *simulatur;* al., *similat.* N. 62, appellatur. Al., *appellantur.* N. 65, lychnum. Al., *lignum.* N. 66, pusiam. Al., *pausiam.* N. 67, eadem et. Al., *idem et.* N. 68, fit oleum. Al., *sit oleum.* Ib., mitibus. Al., *maturis.* N. 69, amorgen. Al., *amurcen.* N. 71, ex Arabia Petræa. Al., *ex Arabiæ partibus.* N. 72, clonia. Al., *donia.* Vulc., ad marg., *colonia,* et ex conjectura, *cladonia,* aut *clodonia.* Ib., cui probabilis. Al., *cujus natura probabilis.* Al., *cujus probatio.* Ib., levis. Al., *lenis.* N. 74, feminini sunt. Al., *feminini fere sunt.*

Cap. viii. N. 2, aceris. Al., *aeris.* Ib., in pulverem. Al., *in pulvere.* Ib., masculum. Al., *masculus.* N. 3, tus autem a tundendo. Al., *tus autem sine aspiratione a tundendo.* Ib., dicitur. Al., *dictum,* omissis seqq., *quia dum...tollitur.* N. 4, occurrant. Al., *accurrant.* N. 5, inter. Al., *intra.* N. 6, bdellium. Al., *bdellia.* N. 8, foliis ad juniperi. Al., *folia ejus ad juniperi.* N. 9, creditur. Al., *videtur.* N. 10, cinnamomum. Al., *cinnamum.* Ib., virgarum. Al., *virgularum.* Ib., in crassitudinem. Al., *in crassitudine.* N. 11, botrosum. Al., *botruosum.* N. 12, purpureis. Al., *purpurei.* N. 13, simulans. Al., *similans.* N. 14, camdem regionem. Al., *eadem regione.* Ib., viti. Al., *vitis.* Ib., sincera, etc. Al., *sincerus... instillatus...admistus... resolutus.* Ib., instillata aqua. Al., *instillata aquæ.* Ib., manu. Al. om.; al., *in manu.*

Cap. ix. N. 1, ex aliqua sui causa. Al., *ex aliqua causa;* al., *ex aliis causis.* Ib., nomina. Al., *nominibus.* N. 2, colligitur. Al., *colligatur.* Ib., lino. Al., *ligno;* al., *linum.* Ib., esse herba. Al., *esse herbam.* N. 3, odoratissima. Al., *odorissima.* Ib., simulans. Al., *similans.* Ib., odorem bonus. Al., *odorem bonum.* Ib., nostris. Al., *non suis.* N. 4, atro. Al., *nigro,* Ib., acri. Al., *charo.* Ib., incendens. Al. add. : *incendens, et est virtutis igneæ emictualis.* Num. 5, crocum dictum. Al., *crocus dictus.*

A Ibid., vocatur corycus. Al., *vocant corcyrium.* Ib., sumpserunt. Al., *sumunt.* Ib., provenit. Al., *proveniunt.* N. 6, sedimine. Al., *serimine;* al., *redimine.* Ibid., appellatur. Al., *applicatur.* N. 7, foliis casiæ. Al., *floribus casiæ.* N. 8, odoratissimis. Al., *odorissimis.* Ib., vacuis locis. Al., *variis locis.* Ib., gingiber. Al., *zingiber;* al., *zinziber;* al., *cingiber.* N. 9, et Latinis arcumen. Al., *et a Latinis argumen.* Ib., quod flos. Al., *iris quod flos.* Ib., in Illyrico. Al., *in Illyria.* Ibid., gladioli. Al., *gladiolæ.* N. 10, iridis. Al., *viridibus.* Ib., saporis. Al., om.; al., *radicibus acerrimi odoris, sed jucundi.* Ib., meu. Al., add. : *Meu foliis pastinacæ similibus.* Ib., cardamomum. Al. add. : *Cardamomum herba, quam vulgus nasturgum vocat.* N. 11, fricatur. Al., *confricatur.* N. 15, bulbi. Al., *volvi;* al., *violæ.* N. 19, odoris. Al., *doloris.* N. 20, flexili. Al., *flexibili.* N. 22, lactis. Al., *lactantis.* N. 24, in Græcia. Al., *Græci.* Ib., a Græcis. Al., *a Græcis nomen.* Ib., hoc Romani. Al., *hunc*
B *Romani.* Ibid., sumptum motam mentem. Al., *sumptum totam mentem;* al., *sumpto potu mentem.* Ib., et nigrum. Al. add. : « Hanc autem periti loquuntur escam esse, et alimoniam coturnicum, eo quod naturali quodam temperamento sui corporis vim pabuli nocentis evitant; etenim si..... medicinæ plerumque ad salubritatem humani quoque corporis temperatur, cui videlicet est proprium, quanto magis proprietate naturæ ad cibum proficit, quod medicinali manu convertitur ad salutem? » N. 25, ut noxias herbas. Al., *ut noxiam herbam.* Ibid., exprimuntur. Al., *exprimitur.* N. 26, sed plurima. Al., *sed maxime.* N. 28, galbanum succus est ferulæ. Al. add. : « Galbanus est genus pigmenti albi crescens in monte Amomo Syriæ; alias succus est ferulæ. » N. 29, a corpore. Al., *corpori.* N. 30, simulantem. Al., *similantem;* al., add. : *Simulantem; anthropos enim Græce Latine dicitur homo.* Ib., foliis betæ
C similibus. Al., *folia betæ similia habet.* N. 31, facit. Al., *præstat.* Ib., appellant. Al., *vocant.* N. 33, propter amaritudinem. Al., *propter amaritudinem dicimus.* N. 36, adventu. Al., *ad adventum.* N. 37, nuncupatur. Al., *nuncupantur.* Ib., idem se recludit. Al., *item sero claudit.* Ib., pota. Al., *potata.* N. 38, gentilibus. Al., *gentibus.* N. 39, aspergebatur. Al., *aspergebantur.* Ib., volebat. Al., *volebant.* N. 40, Pontum. Al., *Ponticum.* Ib., rheu autem radix dicitur, reubarbarum. Al., *reum autem dictum, quod sit radix, reubarbarum.* Ib., barbara. Al., *barbarica.* N. 41, calycularis quod. Al., *calycularis dicitur quod.* Ib., in figuram. Al., *in figura.* Ib., papaveris. Al., *papaveri.* N. 42, saxifraga. Al., *saxifragia.* Ib., sub Alpibus, atque Galatia Asiæ. Al., *sub Alpibus Galatiæ atque Asiæ.* Quod fortasse verum est; nam *alpes* pro quibusvis montibus arduis sumi solet. N. 43, stingum. Al., *stincum.* N. 44, facit. Al., add.: *Facit, et utilis valde ad sanguinem stagnandum.*
D N. 45, dicitur. Al. add. : *Dicitur, est autem apta medicis, et potu sumpta aufert dolorem cordis,* N. 47, appellatur. Al., *appellata.* N. 50, quæ a Romanis. Al., *quæ Romanis.* N. 53, senecionem. Al., *herbam senectionem.* N. 54, pulicarem. Al., *pulicariam.* N. 55, ac legationibus. Al., *ac ligamentis,* Ib., purificationibus. Al., *thurificationibus.* Ib., gentilibus. Al., *gentibus.* Ib., pura. Al. add. : *Proficit fribolicis si bibatur.* N. 56, et spinosa. Al. add. : « Pungens, et retinens, vulnerans appropinquantem sibi, et adunco dente comprehendens. » N. 57, cimicis. Al., *cimicis dicta.* Ib., atque cultis. Al., *atque incultis.* N. 59, habet autem... digerit. Al. om. *digerit;* al., *digeritur.* N. 60, nominatur. Al. add. : « Est autem amarum gustu, suave odore, temperamentum corpori præstans, cujus contusa folia auferendis doloribus, vel contusioni corporum utilissima comprobantur. » N. 61, symphyton Græce dictum. Al. *symphitos Græce dictus;* al., *symphytum* more Latino, ut in aliis eadem varietas occurrit. N. 62, hirta. Al.,

hispida. Num. 63, polion. Al., *polios herba*. Ibid., locis. Al. add. : « De una radice multas et tenues fibras mittit seminis plenas, in summitate habens quosdam corymbos candescentes odore gravi, et subdulci. Succus ejus in aqua cocta a serpentibus percussos sanat ; sparsa in domo, vel incensa, omnes serpentes fugat. » N. 64, rotunda. Al., *rotundam*. Ib., atque Judæa. Al., *vel Judæa*. Num. 65, daucus. Al., *dacus herba*. Ib., bipalmi. Al., *bipalmis*. Ib., citocatia dicta. Al., *citocatiam dictam* ; al., *citocatia vocata*. Ib., vocant. Al., *vocat*. N. 67, capillus Veneris vocatus. Al., *capillum Veneris vocatum*. Ibid., delapsos. Al., *elapsos*. Ibid., coercet. Al., *coerceat*. N. 68, rubra. Al., *rubea*. Ibid., perhibetur. Al. add. : « Est et utilis pulvis ex ejus radice factus, sive in cibum sumptus, sive potui datus ad eos qui rabiem patiuntur. » N. 69, effingendam. Al., *efficiendam*. N. 70, descenderunt. Al., *descenderunt*. Num. 71, geniculato. Al., *geniculatos*. Ib., sic dicitur. Al., *sicut dicitur*. Ib., hominibus. Al., *in omnibus*. N. 72, adnationes. Al., *adnotationes*, al., *adnodationes*. N. 73, lucernalem. Al., *lucernarem*. Ib., ad lychnia. Al., *ad lucinium*. Ibid., proficiat. Al., *faciat*. N. 75, surgit. Al., *surgat*. N. 76, colena. Al., *colora*. Ib., infusum. Al., *infusa*. Ibid., vinum. Al. add. : « Hæc autem herba calida est, deducit etiam phlegma, et mingitur. » N. 77, diversis locis. Al., *diversis in locis*. N. 78, eadem et. Al., *idem et*. N. 79, vocant quod. Al., *vocant propter quod*. Num. 80, spiravere. Al., *aspiraverc*. Ib., apiacon quod. Al., *apiago dicta quod*; al., *apiacum quod*. N. 81, colocasia... Al., *colocasia nomen herbæ*. N. 82, nostri. Al. om. Ibid., majoris virtutis. Al., *major urticis*. N. 83, gladii similibus. Al., *gladio similibus*. Ibid., thyrso cubitali. Al., *cubitalis*, omisso *thyrso*. N. 84, lappa... Al., *lappa genus herbæ*. N. 87, staphysagria. Al. add. : « Staphysagria, hoc est, herba quinque digitorum : hujus semen commasticatum humorem nimium capitis deducit gustu amarum; nascitur, etc. » Ibid., in locis. Al., *locis*, omisso *in*. Ib., sunt similia. Al., *sint similia*. Ib., petris. Al. add. : « Nec caulem, nec florem, nec semen habet : folia ipsius in superficie viridia sunt, subter rufa, et damnosa, splenem curat. »

N. 89, quod habeat. Al., *quod talis herba habeat*. Ib., ebrios. Al., *ebriosos*. Ib., agris. Al., *agrestibus*. N. 91, quam vitis. Al., *quam ipsa vitis*. Ib., quæ. Al., *quæ baccæ*. N. 95, tradit. Al., *tradidit*. Ib., galbanum est. Al., *galbanum vocant*. N. 96, papyrus dictus. Al., *papyrum dictum*. N. 97, texuntur. Al., *teguntur*. N. 99, stantibus. Al., *segetis similis*. Ib., crassa est. Al., *grossa est*. N. 100, stagnaque. Al., *stagnisque*. N. 101, ab aqua. Al., *ab aquis*. N. 104, robur omne lignum, licet sit et species. Al., *robur omnis ligni, cutis, et species*. N. 103, una scissa folia. Al., *unum scissum folium*. Ib., replicata. Al., *res implicata*. Ib., prima. Al., *penna*. Ib., avena. Al. add. : « Avena per *v* litteram herba est, per *b* verum lorum, quo equi retinentur. Avena herba seminalis segeti similis. Virgilius :

Urit enim lini campum seges, urit avenæ.

Ponitur et pro calamo aliquoties. » Ib., lolium... Al., *lolium herba amarissimi seminis*. N. 106, flamma est. Al. add. : « Fenum, quod est palea, per *c* solam scribendum ; fœnum, quod est lucrum, per *o* et *e* scribitur. »

Cap. x. N. 2, ab oleribus. Al., *oleribus*, omisso *ab*. N. 3, vel olerum. Al., *et olerum*. Ib., frutex caulis. Al. add. : « Frutex caulis dicitur. Caulium autem sunt genera quinque, id est, Cumanum, Pompeianum, Arcinum, Sabellicum, Brutium. » N. 5, malva ex parte. Al., *malva genus herbæ hortulanæ, quæ ex parte*. Ib., afferre. Al., *auferre*. N. 7, tenui. Al., *tenuior*. N. 8, alio vero. Al., *in alio vero*. N. 9, in thyrsum. Al., *in thyrso*. Ib., napis. Al. add. : « Hæc ut auctores aiunt, calidam virtutem habet, et egeritur, sed stringit urinam : crudum in cibo sumptum stomacho contrarium, semen autem ejus tritum cum aceto serpentium vulnera curat. » Num. 10, venenis. Al., *veneno*. Ib. citrium. Al., *citria*; al., *citrum*. Ib., apium prosunt. Al., *apium ruta prosunt*. Ib., hæc solebant. Al., *hoc solebant*. Ibid., apponi. Al., *apponere*. N. 14, phaselum. Al., *phaselos*. N. 15, majus. Al., *melius*. Ib., parvulum. Al., *parvum*. N. 17, ocymum. Al. add. : *Græca nomina sunt, origo eorum incerta*. Ib., brassica... Al. add. : *Brassica, id est, acanthi, id est, vitis alba. Olisatrum genus herbulæ Latinæ*. N. 18, *et esca*. Al., *et cesca*. Ib., vulgo dicitur. Al., *nominatur*, omisso *vulgo*. N. 19, spinosus, et asper. Al., *spinosa et aspera*. N. 20, capitella. Al., *capitula*. Ib., carduus. Al. add. : « Cardus genus herbæ spinosæ. Hujus natura mordax, et subaustera, frigidus, et indigestus succus ejus. » N. 21, uruca. Al., *urica*. Ib., sumpta. Al., *sumpto*.

Cap. xi. N. 1, quod ex eo. Al., *quod eo*. N. 3, hipposelinon quod. Al., *hipposelinon dictum quod*. N. 4, senectutem. Al., *senectam*. N. 5, acre. Al., *acri*. N. 6, Latini anisum. Al., *Latini anesum*. Ib., anethum... Al., *anethum herba hortulana odorifera*. N. 8, sed utraque ferventissima comprobatur. Al., *sed utræque ferventissimæ comprobantur*. N. 9, levi. Al., *leni*. Ib., menta, hujus. Al., *menta genus herbæ odoriferæ, hujus*.

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Cap. i. N. 1. Bella intulit. Al., *bellum intulit*. Ib., hinc jam. Al., *hinc etiam*. Ib., orbis. Al., *urbes*. N. 2, ex prædicto. Al., *ex edicto*; al., *ex publico edicto*. Ib., non de legitima. Al., *non legitima*. N. 3, paucis. Al., *parvis*. Ib., habetur. Al., *haberi videtur*. Ib., indictum. Al., *dictum*. Ib., concitatio. Al., *concitati*. N. 4, certant. Al., *concertant*. Ib., portavit. Al., *postulavit*. N. 5, navium. Al., *navibus*. Ib., egerant. Al., *diu egerant*. N. 6, æstimant. Al., *existimant*. N. 7, quid est enim tumultus. Al., *quid est enim aliud tumultus*. Ib., gravior autem est tumultus. Al., *gravius autem esse tumultum*. Ib., vacationes. Al., *vocationes*. N. 9, bellum antea. Al., *bellum autem*. Ib., sint. Al., *sunt*. Ib., postea et. Al., *postea detracta littera d, et mutata v in b dictum est bellum*. N. 11, geruntur. Al., *aguntur*. Ib., fœde. Al., *fœda*. Ib., jungebant. Al., *fingebant*.

Cap. ii. N. 1, adipiscatur. Al., *adipiscitur*. Ibid., repellere. Al., *expellere*. Ib., reportasse. Al., *deportasse*. N. 2, ostentari. Al., *ostentare*. N. 3, conversione. Al., *a conversione*. Ib., obtinuit, sed fugavit exercitum. Al., *obtinuit exercitum, sed fugavit* Ib., tripartito judicio honoraretur. Al., *tripartito judicio oneraretur*. Ib., nam primum. Al., *nam primo*. N. 4, apud Romanos mos. Al., *Romanorum mos*. Ib., vicisset... coronabatur. Al., *vicissent... coronabantur*. N. 5, purpuream, et palmatam togam. Al., *purpurea, et palmata toga*. Ib., sedebat. Al., *supersedebat*; al., *supersederat*. N. 6. rufo. Al., *rubeo*. N. 8, et laborum justa divisione. Al., *et labore justa decisione*.

Cap. iii. N. 1, et receptus. Al., *et receptui*. N. 2, aquilam ei apparuisse ferunt. Al., *aquila ei apparuisse fertur*. Ib., signa comitarentur. Al., *signis committeretur*. N. 3, inchoata. Al., *invocata*. N. 4, in cuncto. Al., *cuncto*, omisso *in*. Ib., ut melius. Al., *ut magis* ; al., *ut majus*. N. 5, imaginibus. Al., *agminibus*. Ib., per quæ. Al., *per quas*. Ib., agnoscit. Al., *agnoscere*.

Cap. iv. N. 1, in hostem. Al., *in hoste*. Ib., convocabantur. Al., *vocabantur*. Ib., de qua. Al., *de quo*. Ib., Propertius. Al., *Persius*. N. 2, quamque, Al., *quamcunque*. N. 3, præ tumultu. Al., *præ copiarum tumultu* ; al., *pro tumultu* ; al., *per tumultum*. Ib., non poterat. Al., *non poterant*. Ib., tuba autem dicta, etc. Al., *tubam... dictam... tofam... cavam*. N. 4, prælium. Al., *prælia*. Ib., cujus sonitus. Al., *cujus sonus*. Ib., canit. Al., *canitur*.

Cap. v. N. 1, arma, et tela. Al., *arma sunt tela*. Ib., percutimus. Al., *percutimur*.

Cap. vi. N. 1, secat. Al., *desecat*. N. 2, alias. Al., *alibi*. Ib., dicunt. Al., *vocant*. Ib., ab una. Al.,

ex una. N. 4, dictam. Al., *dictum*. Ib., pectoribus. Al., *pecoribus*. N. 6, vocatur. Al., *vocatus*. N. 8, Tranquillus. Al., *Tranquillinus*. Ib., procucurrit. Al., *præcurrit*. Ib., ductum. Al., *datum est*. N. 9, ne aut... gladiorum. Al. om. Ib., vocant; al. add.: *Vocant, et ea signa portari, ne aut usum perderet belli, aut vacans aspectum amitteret gladiorum;* al., *emitteret* pro *amitteret*.

Cap. vii. N. 1, hastile. Al., *hastilia*. Ib., sumpsit. Al., *subsumpsit*. N. 2, acuta. Al., *acuto*. Ib., est enim conus. Al., *est enim conitus;* al., *est enim contus*. N. 3, hastæ sunt. Al., *amites sunt*. Ib., lunato. Al., *limato*. Ib., Græcis aplustria dicuntur. Al., *Græci alpestria dicunt*. Vulcanius conjicit ἀπολήστρια. N. 6, quo media hasta religatur. Al., *quo in medio hastæ religatur*. Ib., et jacitur. Al., *jaculetur;* al., *ut scilicet jaculetur;* al., *et jaculatur*. N. 7, in longitudine. Al., *in longitudinem*. Ib., quæ jacta quidem non longe. Al., *quæ jactu non quidem longe*. N. 8, jaculari potuisse. Al., *jaculasse*, omisso *potuisse*. N. 10, mustela. Al., *mustelum*. N. 11, hastile amentatum. Al., *hastilis amentata*.

Cap. viii. N. 1 et 2, pervolent. Scaptos. Al., *prævolent hastas*. N. 3, qua figit. Al., *quo figi;* al., *quod figit*. Ib., infundit. Al., *effundit*.

Cap. ix. N. 1, thecæ. Al., *theca*. N. 4, intra quas. Al., *inter quas*. Ib., vocat. Al., *vocant*.

Cap. x. N. 1, emittantur. Al. add.: « Harum usus primum in insulis quæ Baleares dicuntur inventus est. Virgilius: Balearis verbera fundæ. » N. 2, colligatis. Al., *collectis*.

Cap. xi. N. 1, manu. Al., *manibus*. Ib., irrupturis fenestram. Al., *irrumpit ac fenestram*. N. 2. demissus. Al., *dimissus*. Ib., ictus. Al., *jactus*. N. 4, similis fit. Al., *similis sit*.

Cap. xii. N. 4, cujus. Al., *de quibus*. N. 6, quasi parva non clypeus. Al., *quasi parvus clypeus;* al., *quasi parva, hinc non clypeus*. Ib., in testudinis modum. Al., *in testudinis modo*.

Cap. xiii. N. 1, vocatur. Al., *vocata*. N. 2, squamæ piscis. Al., *squamarum piscis*.

Cap. xiv. N. 1, dicunt. Al. om. N. 2, curvatura. Al,. *curvata*.

Cap. xv. N. 1, forus. Al., *forum*. Ib., dictus. Al. add.: *Vel a Phoroneo rege, qui primus Græcis leges dedit*. Ib., et prorostra. Al., *et rostra*. N. 2, vocatur. Al., *vocata*. Ib., præponitur. Al., *proponitur*. N. 4, de quo. Al., *de qua*. N. 6, quæruntur. Al., *requiruntur*. N. 7, qua petitur. Al., *quam petitur;* al., *qua petitur*. N. 8, vocantur. Al., *vocari*. N. 10, obtegunt. Al., *opprimunt*.

Cap. xvi. N. 2, Lydii. Al., *Lydi;* al., *Lydios... transvenas... consedisse*. Ib., transvenæ. Al., *transeuntes*. Ib., cesserat regni. Al., *cesserat regnum;* al., *successerat in regno*. Ib., a Lydis. Al., *a Lydiis*. Ib., reputat. Al., *reputant;* al., *deputant;* al., *deputabant*. N. 3, respicienda. Al., *despicienda*.

Cap. xvii. N. 2, in jocis. Al., *in locis*. Ib., verenda. Al., *pudenda;* al., *verecunda*.

Cap. xviii. N. 1, quinque; saltus. Al., *quinque, id est, saltus*.

Cap. xxi. N. 1, jaculum. Al., *jaculatum*.

Cap. xxiii. N. 1, vocatur. Al., *vocata*. Ib., innituntur. Al., *innitent;* al., *invitent*.

Cap. xxiv. N. 1, abigere. Al., *ambigere*. Ib., luctantium. Al., add. *dicunt*.

Cap. xxv. N. 1, celebrabantur. Al., *celebrantur*.

Cap. xxvii. N. 1, gentilium. Al., *gentium*. Ib., usus reatus. Al., *usus hujus reatus*. N. 2, deputantur. Al., *deputabantur*. Ib., Stesichorus docet. Al., *historiæ docent*. Ib., sed et Neptunus. Al., *sed et Neptuno*. Ib., equestris est. Al., *equestris ludus est;* al., *equestris ludi est*. N. 3, circuibant. Al., *circumibant*. Ib., currus agitantes. Al., *cursus agitantes*.

Cap. xxviii. N. 1, quod non putaverint. Al., *quod non putaverint*; al., *quod nonnulli putaverint*. Ib., equo solent. Al., *equi solent*. N. 2, circum metas. Al., *circa metas*. Ib., currant. Al., *currebant*. Ib., opere magicæ artis. Al., *opera magicæ artis*. Ibid., recognoscitur. Al., *recognoscuntur*.

Cap. xxix. N. 1, carceres. Al., *carcer*. Ib., ascribunt. Al., *ascribuntur*.

Cap. xxx. N. 1, designari. Al., *designare*. Ibid., quod aliqui. Al., *quod aliquis*.

Cap. xxxi. Num. 1, violenta. Al., *violenti*. Ib., Ægypto nocuisset. Al., *Ægyptum nocuisset*. Ib., sacravit. Al., *consecravit*. N. 2, superpositum. Al., *supereminens*. Ib., atque ignis. Al., *atque ignem*.

Cap. xxxii. N. 1, coercentur. Al., *cocreerentur*. Ib., mittatur. Al., *emittant*.

Cap. xxxiii. N. 1, dictus. Al., *dicitur*. Ib., agat, et regat. Al., *agat, sive regat*. Ib., ferit ut. Al., *ferit decimus ut*. N. 2, dicatus est. Al., *dictus est*.

Cap. xxxiv. N. 2, dæmonicum. Al., *dæmoniacum*. Ibid., primo Junoni. Al., *primum Junoni*.

Cap. xxxv. N. 1, habere. Al., *habere multas*. N. 2, applicuit. Al., *applicavit*.

Cap. xxxvi. N. 1, sacraverunt. Al., *consecraverunt*. N. 2, senectam. Al., *senectutem*.

Cap. xxxvii. N. 1, præsentium. Al., *potentium*. Ib., est creta. Al., *est arctus;* al., *est actus;* al., *est certa meta*.

Cap. xxxviii. N. 1, dicunt. Al., *dicuntur*. Ib., usque ad. Al., *videlicet ad*.

Cap. xxxix. N. 1, desiliebat sive. Al., *desiliebat, et currebat sive*. Ib., transiliebat. Al., *iterum transiliebat*.

Cap. xl. N. 1, curritur. Al., *curritur iter*. Ibid., parte currunt. Al., *parte curritur*. Ibid., et homini. Al., *et hominis*.

Cap. xli. N. 2, roseos Marti. Al., *roseos currere Marti*. Ibid., gaudet. Al., *gaudeat*. Ibid., Iri sacraverunt. Al., *Iri sacrificaverunt*. N. 3, spectatione. Al., *exspectatione*. Ib., nomina immunda. Al., *numina immunda*.

Cap. xlii. N. 2, prostarent. Al., *prosternerent;* al., *prosternerentur;* al., *prostrarentur*. Ib., vilitatem. Al., *levitatem*. Ib., rapiant. Al., *recipiant*.

Cap. xliii. N. 1, quod pulpitum. Al., *qui pulpitus*.

Cap. xliv. N. 1, comœdi et tragœdi. Al., *comici et tragici*.

Cap. xlvi. N. 1, atque gestu. Al., *aut gestu;* al., *aut gestis*. Ib., cantabant. Al., *canebant*.

Cap. xlix. N. 1, pronuntiaret. Al., *pronuntiabat*.

Cap. l. N. 1, quique primo. Al., *quinque primos*.

Cap. li. N. 1, corporis fluxu. Al., *fluxu corporis;* al., *luxu corporis*. Ib., immolabant. Al., *immolaverunt*. Ib. illi per flexum. Al., *isti per luxum*. Ib., dissolutis. Al., *dissoluti*. N. 2, et modis. Al., *et modulis*. Ib., odisse. Al., *odire*. Ib., quorum. Al., *cujus*.

Cap. lii. N. 1, condiscant. Al., *addiscant*.

Cap. liii. N. 1, ab Occidentis. Al., *de Occidentis*. Ib., habilioribus. Al., *levioribus*. Ib., inibant pugnam. Al., *inibant pugnas*. Ib., alterius mortem. Al., *alterius morte*. Ib., perimeret. Al., *perderet*.

Cap. liv. N. 1, insequente. Al., *insistente*.

Cap. lv. N. 1, feriret reti. Al., *feriret rete*. Ib., exsuperaret. Al., *superaret*.

Cap. lvi. N. 1, laquecariorum. Al., *laqueatorum*. Ib., prosternere. Al., *prostrare*.

Cap. lvii. N. 1, quam reliqua. Al., *quam reliquæ*. Ib., nuncupati. Al., *vocati sunt*.

Cap. lviii. N. 1, emissas. Al., *missas*.

Cap. lix. N. 1, sed de dæmonum. Al., *sed et dæmonum*. Quod elegantius est. Ib., esse debet. Al., *esse habet*.

Cap. lx. N. 1, in otio. Al., *initio*.

Cap. lxii. N. 1, calcatur. Al., *calcetur*. Ib., per calculas. Al., *per calles*.

Cap. lxiv. N. 1, ternariis. Al., *trinariis*.

Cap. lxv. N. 1, trio. Al., *trinio*. Ib., vocabant. Al., *vocant*.

Cap. lxvi. N. 1, eis jactu. Al., *eis in actu;* al., *eis*

jactum; al., *eis in jactu*. Ib., bonum. Al., *boni*.

Cap. LXVII. N. 1, moventur. Al., *movebuntur*.

Cap. LXVIII. N. 1, legibus. Al., *a legibus*.

Cap. LXIX. N. 1, tradit. Al., *tradidit*. Ib., vivacis. Al., *vivaces*. Ib., geminæ superaddita libræ. Al., *geminam superaddita libram*. N. 2, arenata. Al., *arenaria*. Ib., in grege. Al., *in Græcia*. Ib., lusumque inire. Al., *luxu inire*. Ib., pilam feriunt. Al., *palam feriunt*. Ib., qui pila. Al., *qui pilam*.

LIBER DECIMUS NONUS.

Cap. I. N. 1, hujuscemodi. Al., *hujusmodi*. N. 2, generaliter vocatus. Al., *generale nomen vocatur*. N. 6, vocatur. Al., *vocatus*. Ib., tubex. Al., *vibex*. N. 7, Græco sermone. Al., *Græco nomine*. N. 8, navim. Al. *navem*. Ib., gnavum. Al., *gnarum*. N. 10, durconem. Al., *duconem*; al., *dulconem*. Ib., dicitur. Al. om. Ib., transibit. Al., *transivit*. N. 12, Horatius. Al., *Horatius ait*. N. 13, dictæ ab eo. Al., *vocatæ ab eo*. Ib., collidantur. Al., *elidantur*. N. 14, dromo. Al., *dromon*; al., *droma*. Ib., decurrendo dicitur. Al., *decurrendo dictus*. Ib., vocant. Luc., *vocant, sive a drometis*. N. 15, calones qui. Al., *calones naviculæ quæ*. N. 20, ex iis. Al., *ab his*. N. 21, contecta. Al., *contexta*. Ib., de quibus. Al., *de qualibus*. Ib., gens, inquit. Al., *genus, inquit*. N. 22, celoces. Al., *celones*. N. 23, et penteres, et hexeres. Al., *et pentiremes, et hexiremes*; al., *et pentereme*s, *et hexiremes*. N. 24, est enim latus. Al., *est enim funis latus*. N. 25, caupilus, Al., *caupillus*; al., *caupolus*; al. *caupulus*. Ib., linter. Al., *lintris*. Ib., quo in Pado. Al., *qua in Pado*. N. 26, contecta. Al., *contexta*. N. 27, cavato. Al., *cavatæ*. Ib., capiant. Al., *capiunt*.

Cap. II. N. 1, cumba. Al., *cymba*. Ib., quod aquis. Al., *quo aquis*. N. 4, de qua. Al., *de quibus*. N. 5, remiges quod. Al., *remiges, dicta quod*, omisso *dicta* post *sint*. N. 6, et decutiendis. Al., *et discutiendis*. N. 7, per tropum. Al., *per tropum ab animali ad animal*. N. 9, arbor. Al., *arbor navis*. N. 9, Cinna... mali. Alii hæc verba referunt N. seq. post *trahuntur*. Ib., habeant. Al., *habent*. N. 11, arbor. Al., *arbor navis*. Ib., deligatum. Al., *disligatum*. Ib., vinctæ. Al., *junctæ*; al., *junctum est*. N. 13, in manu. Al., *in nave*. Ib., habeas. Al., *habes*. N. 14, aduncas. Al., *ad uncas*. N. 15, apud Græcos. Al., *apud Hebræos*. N. 16, subducuntur. Al., *reducuntur*; al., *seducuntur*.

Cap. III. N. 3, commentatum. Al., *commendatum*. N. 4, supparum. Al., *siparum*.

Cap. IV. N. 1, retes tendantur. Al., *retia tendantur*. N. 3, si veli. Al., *si velis*. N. 4, a tortu. Al., *a tortura*. N. 6, qui cornibus. Al., *quo cornibus*; al., *quæ cornibus*. Ib., et retroverso. Al., *retro et verso*. N. 7, anquina quo. Al., *anquina funis navis est quo*. N. 8, quo deligata. Al., *qua deligata*. Ib., de quo Valgius. Al., *de quo Virgilius*. N. 9, deligare. Al., *religare*. N. 10, catapirates. Al., *cataporates*; al., *cataporate*. Ib., linea. Vulcanius censet legendum *lina*. Ib., tentatur. Al., *probatur*. Ib., hunc catapiratem. Al., *hunc cataporatem*. Ib., deferat. Al., *defert*. Ib., rodus. Al., *rudis*.

Cap. V. N. 1, retes vocatæ. Al., *retia vocata*. Ib., dicimus funes. Al., *dici funes*. N. 2, piscatoriæ retis. Al., *piscatorii retis*. N. 3, nassa cassis. Al., *nassa ex viminibus tanquam rete contextum cassis*. N. 4, conopeum retes, qua culices excluduntur in modum tentorii quo. Al., *conopeum est rete in similitudinem tentorii contextum propter muscas, et culices excludendos, quo*. Ib., copiosi. Al., *copiose*. Ib., conopeum dicitur. Al., *conopea dicitur*. Ib., nam Canopea. Al., *nam Conopea*.

Cap. VI. N. 1, faciendo ferro. Al., *faciendo ferrum*. N. 2, auctorem. Al., *ductorem*. Ib., cremato. Al., *crematur*. N. 4, judicio paret. Al., *in judicio apparet*. N. 5, et flamma. Al., *et flammis*. N. 6, Græcum. Al., *Græcum nomen*. Ib., a cauma. Al., *a caumate, id est, a calore*. N. 7, ad convincendum litigatorem, ut post quantalibet sæcula fixumque lapidem limitem esse cognoscant. Al., *ad convincendum litigatorem, ut fixum lapidem post quantalibet sæcula limitem esse agnoscant*; al., *ad convincendum litigatorem post quantalibet sæcula, ut fixum lapidem limitem esse agnoscant*.

Cap. VII. N. 1, a cudendo. Al., *a cædendo*. Ib., tendatur. Al., *tundatur*. N. 2. marcus malleus. Al., *marculus malleus*. Ib. martellus mediocris. Al., *marcellus mediocris*. N. 3, forvum. Al., *formum*. N. 4, cœlum. Al., *cilium*.

Cap. VIII. N. 1, quasi sapiens. Al., *ut sapiens*. N. 2, machiones. Al., *mationes*.

Cap. IX. N. 1, descriptio. Al. *discretio*.

Cap. X. N. 1, vel structio. Al., *vel instructio*. Ib., et cohærere. Al., *vel cohærere*. Ib., et intinctio. Al., *et instinctio*. Ib., in aqua., Al., *in aquam*. Ib., strictura. Al., *instructura*; al., *instructa*. N. 3, fluviatilis. Al., *fluvialis*. N. 4, in ligno. Al., *in tigno*. N. 6, mortalitate. Al., *mordacitate*. Ib., et mollitie. Al., *et mollitia*. Ib., feritur. Al., *fricatur*. N. 8, conchleatius. Al., *cochleatius*. N. 9, a colore avis. Al., *a colore avium*. N. 12, incorrupti. Al., *incorrupti permanent*. Ib., scalpti. Al., *sculpti*. N. 13, globus. Al., *gilbus*. Ib., structura. Al., *structuris*. N. 14, hunc æstate. Al., *hic æstate*. Ib., domorum, fictilium. Al., *domorum potest, fictilium*. Ib., coctilibus. Al., *coctis*. Ib., imbricibus. Al., *imbriculis*. N. 19, calx viva. Al., *calcis viva*. N. 20, cognatum. Al., *agnatum*. Ib., e lapide speculari. Al., *lapis est specularis*. N. 21, adhærendo in fabricis. Al., *adhærendo fabricis*. Ib., relinquat. Al., *relinquatur*. N. 22, ratio. Al., *structio*. Ib., genera rotundarum. Al., *genera columnarum*. Ib., Corinthiæ. Al., *Corinthicæ*. Ib., crassitudinis. Al., *grossitudinis*. N. 23, fulturæ sunt columnarum. Al., *fulturæ suarum columnarum*. Ib., quæ a fundamento consurgunt. Al., *quibus a fundamentis surgunt*. N. 24, est Græcum. Al., *est Græcum, id est, supermissa*. N. 26, calce admista. Al., *calce admisto*. N. 27, quos in pavimentis. Al., *quos pavimentis*. N. 29, mittere est. Al., *mittere dicunt*. Ib., modi quique. Al., *modi cuique causæ*. *Hucusque partes constructionis sunt*.

Cap. XI. N. 1, huc usque... venustate ædificiorum. Al. om. Ib., illud. Al. om. Ib., tectorum auro. Al., *tectorum causa auro*. Ib., et colorum picturæ. Al., *et colorum pictura*.

Cap. XII. N. 1, ut Lucilius. Al., *ut Lucius*. Ib., laquearium. Al., *laquearium facit*.

Cap. XIII. N. 1, quis autem... excogitaverit. Al., *qui autem... excogitaverunt*. Ib., erodet. Al., *erodit*.

Cap. XIV. N. 1, tesselli autem a tesseris nominati. Al., *tessella autem a tesseris nominata*.

Cap. XV. N. 1, Latine est pingere. Al., *Latine effingere*. Ib., plastæ est. Al., *plastis est*.

Cap. XVI. N. 1, habentia. Al., *per se habentia*. N. 2, umbra hominis lineis circumducta. Al., *umbram hominis lineis circumductam*. Ib., complent. Al., *implent*.

Cap. XVII. N. 1, colores autem dicti sunt, quod. Al., *colores autem dictos, quod*. Ib., quod in initio. Al., *quod initio*. N. 7, primi Græci. Al., *primum Græci*, Ib., traduntur. Al., *creduntur*. Ib., proprio. Al., *proprium*. N. 8, elephantos. Al., *elephantes*. Ib., obruuntur. Al., *obruunt*. N. 11, in aurariis. Al., *in aureis*. N. 12, in auri colorem. Al., *in aureum colorem*. N. 15, in jus id. Al., *in vas idem*. N. 16, cærulique. Al., *cæruleique*. Ib., mirabilem. Al., *mirabile*. Ib., spuma. Al., *spumæ*. N. 17, plurimis. Al., *pluribus*. Ib., ædificata. Al., *ædificato*. Ib., quæ fumum. Al., *quod fumum*. Ib., admisc. Al., *miscent*. N. 19, nam si. Al., *nam si et*. Ib., silis boni. Al., *silis bonæ*; al., *silicis bonæ*; al., *silicis bene*. N. 22, illuminantur. Al., *luminantur*. N. 23, inde spiraminis. Al., *inspiraminis*. Ib., aceto admisto. Al., *aceto admistum*.

Cap. XVIII. N. 1, instructuram. Al., *in structura*. Ib., binum pedum. Al., *binorum pedum*. Ib., acuminibus. Al., *cacuminibus*. N. 2, ruunt. Al., *sunt*. N. 3, genere. Al., *a genere*. Ib., trudit, id est, includit.

Al., *trudit, et detrudit, id est, includit.* Ibid., martellus... machina... Al.: « Martellus mediocris malleus dictus per diminutionem. Machines dicti a machinis, in quibus insistunt propter altitudinem parietum » N. 4, a scandendo. Al., *a scandendo, id est, ascendendo vocatæ.* Ib. eignificat. Al., *significant.*

Cap. xix. N. 4, sicut elementa. Al., *sicut elementum.* N. 6, coeunt. Al., *conjunguntur, vel coeunt.* N. 8, commissura dicitur. Al., *commissuræ dicuntur.* N. 9, Perdix quidam. Al., *Perdices quidam.* Ib., de ferro. Al., *e ferro.* Ib., armaverit. Al., *armavit.* Ib., exsulatus. Al., *exsulatum.* Ib., et in Ciliciam venit. Al., *et inde Ciliciam venit.* N. 10, hujus modus. Al., *hujusmodi.* Ib., circini. Al., *circuli.* Ib., in cujus medium. Al., *in cujus medio.* Num. 11, quasi succurris. Al., *quasi sucuris.* Ib., pennum. Al., *pinnum.* N. 12, dicebant pennas, non pinnas. Al., *pinnas dicebant, non pennas.* N. 12, nomen. Al., om. Ib., ex aversa. Al., *ex adversa.* N. 13, scalprus. Al., *scalprum;* al., *scalptrus.* Ib., sit aptus. Al., *sit aptum.* Ib., diminutivum. Al., *diminutivus.* N. 15, scobina. Al., *scofina.* Ib., terendo. Al., *hærendo.* Ib., faciat. Al., *facit.* Ib., galla. Al., *Gallia;* al., om. Ib., guvia. Al., *gulvia;* al., *gulbia.*

Cap. xx. N. 1, ordisse. Al., *ordinasse.* N. 2, invenit omnia. Al., *invenit hæc omnia.*

Cap. xxi. Num. 1, est sacerdotalis linea. Al., *est tunica sacerdotalis linea.* Ib., nuncupatur. Al., add.: *Podas enim Græci pedes dicunt: hæc vulgo,* etc.; al., *et nuncupata, quam vulgo.* Ib., camisia vocatur. Al., *camisiam vocant.* N. 2, viderentur. Al., *videantur.* N. 3, est ex bisso. Al., *est, quod Græci tiaram, Latini galeam vocant, ex bisso.* Ib., sphæra media caput. Al., *sphæra medium caput.* Ib., galeriam. Al., *galeam.* N. 7, Dei tetragrammaton. Al., *Dei illud ineffabile tetragrammaton.* N. 8. feminalia. Al., *femoralia.* Ib., velabantur. Al. add.: *velabantur; badin enim Hebraice linum dicitur.*

Cap. xxii. N. 1, sicut tegumen. Al., *quasi tegumenta.* Ib., quasi intumentum. Al., *quasi intumentum amictus.* N. 2, sed et hæc. Al., *sed et hoc.* Ib., sermonis. Al., *sermones.* N. 3, lautior. Al., *lautius.* N. 4, venditantur. Al., *vendicantur.* N. 5, perizoma. Al., *perizomatum.* Ib., e foliis. Al., *de foliis.* Ib., velarunt. Al., *velabant;* al., *velaverunt.* N. 6, ejectionem. Al., *dejectionem.* N. 7, profusior sit. Al., *profusior est.* N. 8, manuleata. Al., *manicleata.* N. 9, clavis ex purpura. Al., *clavis et purpura.* N. 10, animus augesceret. Al., *animos augeret.* Ib., proponi. A., *poni.* N. 11, laculata est. Al., *lacuna est.* Ib., aerio. Al., *aereo.* N. 12, quæ malvarum. Al., *quæ e malvarum.* Ib., malvellam. Al., *maloelam.* N. 14, ex purpura. Al., *ex purpura; holo enim totum dicitur,* omissis supra similibus verbis. N. 15, byssum esse. Al., *byssinum esse.* Ib., existiment. Al., *existimant.* N. 16, aprina. Al., *caprina.* Ib., masticina... mena... Al., *mena, quod sit colore nigro; Græci enim melum nigrum vocant. Masticina, quod colorem masticis habeat.* Al., *masticina... Mela e colore nigro; Græci enim μέλαν nigrum vocant.* N. 18, segmentata. Al., *segmenta.* Ib., abscissas. Al., *abscissæ.* Ib., præsegmina. Al., *præsegminas.* N. 21, velensis. Al., *velenensis.* Ib., ut in Hispaniam. Al., *ut in Hispania.* N. 23, et bilex. Al., *et biplex.* N. 24, sine manicis. Al., *lineum sine manicis.* Ib., utuntur. Al., *utebantur.* N. 25, renibus. Al., *in renibus.* N. 26, producitur. Al., *ducitur.* Ib., flexuosam. Al., *fluxuosam.* N. 29, camisas. Al., *camisias.* Ib., vocamus. Al., *vocari.* N. 30, tubrucos vocatos dicunt, quod. Al., *tubralicos vocatos quod,* omisso *dicunt.* Ib., tubraci quod. Al., *tubruci quod.*

Cap. xxiii. Num. 1, sarabara. Al., *sarabaræ.* Ib., lenæ. Al., *linnæ.* Ib., stringes. Al., *striges.* Ib., mastrucæ. Al., *mastrugæ.* N. 2, sarabara... immutata. Al., *sarabaræ... immutatæ.* Ib., sarabara suspenderunt. Al., *sarabarum suspenderunt.* Ib., nuncupantur. Al., *nuncupabantur.* Ib., in capite. Al., *in capitibus.* N. 3, saga quadra. Al., *sagæ quadræ.* N. 5, vestis. Sarda. Al., *vestis germanica.* Ib., induuntur. Al., *induantur.* Ib., transformentur. Al., *transformantur.* N. 6, linamentis. Al., *liniamentis.* Ib., et male tecti cum latratoribus. Al., *et mali tecti cum latrantibus;* al., *et male tecti cum latratricibus.* Ib., sagati. Al., *sacrati.* Ib., linteati. Al., *lineati.* N. 7, expressus. Al., *expressos.* Ib., succus. Al., *succos.* Ib., illudit. Al., *includit.* Ib., specimen. Al., *speciem.* Ib., ferat. Al., *ferant.* N. 8, ut concumulatus. Al., *ut cumulatus.* Ib., ambitus. Al., *ambitu.*

Cap. xxiv. N. 1, est quo. Al., *est, in quo.* Ib., ministrantium. Al., *administrantium.* Ib., expediti. Al., *expeditius.* Ib., pellicia. Al., *pellicea.* Ib., utebantur. Al., *induebantur.* N. 3, effusiore. Al., *et fusiore.* N. 5, intextas. Al., *intextis.* N. 6, orationem. Al., *in oratione.* Ib., inscripsit. Al., *scripsit.* N. 7, imponitur toga. Al., *imponitur togæ.* N. 8, transbearet. Al., *transveheret.* N. 10, dicitur de quo. Al., *videtur de quo.* N. 12, vox illa senatus. Al., *vox illa senatui.* Ib., Quirites, ite ad saga. Al., *Quirites ad saga conversi fuerunt;* al., *Quirites ad saga convers fuerant;* al., *Quirites ad saga fugerunt.* N. 14, capitibus. Al., *capitiis.* N. 17, Græci. Al., *Græce.* Ib. planetas dictos. Al., *planetas dictas.* Ib., vago su errore. Al., *vagæ suo errore.* N. 19, æstimant. Al., *existimant;* al., *æstimat.* Ib., et melotæ. Al., *et melotes.* N. 20, oræ. Al., *ora.* Ib., vocabulum trahentes. Al., *vocabulum trahunt;* al., *vocabulo trahunt.*

Cap. xxv. N. 1, prælautum. Al., *prælatum.* N. 2 mobilitate. Al., *nobilitate.* N. 3, cooperto. Al., *operto.* Ib., vocatur. Al., *vocata.* Ib., supermittatur. Al., *superemittatur.* N. 4, ejicitur. Al., *rejicitur.* Ib. vulgo. Al., *vulgus.* N. 6, palliolum. Al., *pallium.* Ib., in Isaia. Al., *in Isaia legitur.*

Cap. xxvi. N. 1, stragulatam. Al., *stragulam.* Ib. vestem fecit. Al., *vestem sibi fecit.* N. 2, quia solet. Al., *quia solebant.* Ib., intraverit. Al., *introissent;* al., *introierit.* N. 3, fulciant. In Editione Griali videbatur esse *fulciat.* N. 4, culcitæ. Al., *culcitræ.* N. 5, tapeta dicta... psila tapeta. Al., *tapeta autem aut psila sunt, aut amphitapa. Psila tapeta,* etc. N. 6, mantelia. Al., *mantilia.* Ib., ipsum. Al., *istud.* Ib., præbebantur. Mappæ. Al., *præbebantur sive mandelia a mandendo. Mappæ.* Ib., quasi manupæ. Al., *quasi manupiæ.* N. 7, Græcum est. Al. *Græcum nomen est.* Ib., manitergium. Al., *manutergium.* Ib., vocatur. Al., *vocata;* al., *dictum est.* N. 9, leguntur. Al., *dicuntur.*

Cap. xxvii. N. 1, vellendo. Al., *a vellendo;* al. *a vellendo.* Ib., ex terra oritur. Al. *ex terra spen nitenti oritur.* Ib., a Græco. Al., *ex Græco.* N. 2 dicitur. Al., *dicta.* Ib., stipatores. Al., *stupatores.* Ib., qui in navibus. Al., *qui in vallibus.* N. 3, i tela. Al., *in telis.* N. 4, quæ fibros. Al., *quos fibros.* Ib., aranea vocata. Al., *araneæ vocantur.* Ib., nutriatur. Al., *nutriantur.* N. 5, nominantur. Al., *vocantur.* Ib., crassedo. Al., *crassitudo.*

Cap. xxviii. N. 3, propius. Al., *propior.* Al. *proprie.* N. 4, emittunt. Al., *immittunt;* al., *mittunt.* Ib., testæ. Al., *testeo.* N. 5, vocata. Al., *vocatur.* N. 6, hujusmodi coloris. Al., *ejusmodi coloris.* N. 8, est, ut. Al., *est, poeta inquit, et.*

Cap. xxix. N. 1, staminum. Al., *staminis.* Ib. derivativum. Al., *derivatum.* Ib., insubuli quia. Al. *insubuli dicti quia.* N. 2, colus quod. Al., *colum quod.* Ib., fusus quod. Al., *fusum quod.* Ib., per ipsum. Al. *per eum.* N. 3, calathus. Al., *calathum.* Et sic iterum.

Cap. xxx. N. 1, dicta quod. Al., *dicta eo quod.* Ib., quæ in capite. Al., *quæ ideo in capite.* Ib., a significandum. Al., *ad significandos.* Ib., coron fuit. Al., *coronas fuisse.* N. 2, vocatum quod. Al. *vocatum eo quod.* Ib., est formata, et nominata corona. Al., *et formatam, et nominatam coronam.* N. 3, *cicadas,* plerique male *cycladas.* Ib., infula, api

:e, etc. Al., *infulas, apices, pileos, sive galeria.* N. 4, vittæ sunt. Al., *vittæ dictæ sunt.* Ib., plerumque tortilis. Al., *plerumque lata erat, plerumque tortilis.* Ib., de albo. Al., *ex albo.* N. 5, sutile. Al., *subtile.* Ib., appellatus; al., *appellatur.* Ib., a ligando. Al., *alligando.* Ib., connectebatur. Al., *contexebatur.* Ib., galerum. Al., *galerium.* Ib., fiebant. Al., *iebat.* N. 6, cidaris et ipsa sacerdotum. Al., *cidaris insigne sacerdotum*; al., *cidarim et ipsum sacerdotum.* Ib., quæ a plerisque. Al., *quod a plerisque.*

Cap. xxxi. N. 1, nimbus. Al., *nimbum.* N. 5, mitra alligatur. Al., *mitræ alligantur.* Ib., ricula. Al., *rigula.* N. 6, quæ dependet. Al., *qua dependet.* N. 7, retiolum. Al., *reticulum.* N. 8, ab auribus. Al., *ab auribus dictæ.* N. 9, et sparsi dissipentur capilli. Al., *et sparsos dissipent capillos.* N. 10, grana. Al., *genera.* Ib., dependent. Al., *dependuntur*; al., *derivantur.* N. 11, usque pendentes. Al., *usque dependentes.* Ib., a viris geruntur. Al., *ab universis viris geruntur.* Ib., catellæ. Al., *catella*; al., *circellæ.* N. 12, serpentum. Al., *serpentium.* N. 14, in virgulas. Al., *in virgulis.* Ib., faciemus. Al., *fecimus.* N. 16, dextras communes esse. Al., *dextræ communes sunt.* Ib., ac feminarum. Al., *ac mulierum.* Ib., ob armorum virtutem. Al., *ab armorum virtute.* Ibid., viriolæ. Al., *viriliæ.* Ib., armilla non discrepat. Al., *armillæ nomen discrepat.* N. 17, tenetur a viris. Al., *tenetur viris.* Ib., in similitudinem. Al., *in similitudine.* N. 18, dicuntur. Al., *sunt.* Ib., intuentur. Al., *conspiciunt.* Ib., ex splendore. Al., *ex se.* Ib., reesse viderint, adjiciant. Al., *rei esse viderint, abjiciant.* N. 19, apud feminas crurum ornamenta quibus. Al., *sunt ornamenta crurum mulierum, sive armillæ pedum, a quibus.* Ib., quibus odoramenta. Al., *in quibus ornamenta.*

Cap. xxxii. N. 1, circa brachia. Al., *circum brachia.* N. 4, in Mænium. Al., in *in Mævium.* Ib., gestare. Al., *portare.* Ib., miserat. Al., *mittebat*; al., *mittere præferebat.* N. 5, annuli auro. Al., *annulo auro.* N. 6, Lucentes, etc. Ita mendose in Mss. et Editis hi versiculi descripti sunt, ut longissimum foret neque utile varias omnes lectiones apponere.

Cap. xxxiii. N. 1, nam a cinctu. Al., *nam a cincto.* Ib., nominatur. Al., *nominatum,* Ib., cinctu autem. Al., *cincto autem.* Ib., et campestre. Al., *et campestris.* N. 3, lactantes. Al., *lactentes.* Ib., et Prudentius. Al., *sed Prudentius.* Ib., illigatum. Al., *illigatæ.* N. 4, limus. Al., *lunus.* Ib., publici habeant. Al., *publice habent.* Ibid., id est, limas. Al., *id est, lunas.* Ib., caltulum. Al., *calculum.* Ib., quam illi. Al., *quia illi.* N. 5, nuncupamus. Al., *nuncupatur.* Ib., descendens. Al., *dividens.* Ib., alarum sinus. Al., *alarum sinum.* Ib., vestes ad corpus contrahat. Al., *vestiat corpus, contrahat.* Al., *vestium corpus contrahat.* Ib., dicunt. Al., *vocant.* N. 6, alligat. Al., *alliget.* N. 7, vincitur. Al., *vinciatur.* N. 8, Virgilius. Al., *Virgilius dicit.*

Cap. xxxiv. N. 1, nuncupati sunt. Al., *nuncupantur*; al., *nuncupatos.* Ib., insertis filo. Al., *incertis filis,* N. 2, caligarius vero non a callo. Al., *caligarios viros non a calce.* Ib., vocatus. Al., *vocatos.* Ib., quas Græci. Al., *quod Græci.* Ib., calceamenta. Al., *calciamenta*; et sic edidit Grialius. N. 3, crepidæ autem dictæ. Al., *crepidas autem dictas.* Ib., in ambulando. Al., *in ambulandum.* N. 4, iis soli. Al., *quos soli.* Ib., centum fuerint. Al., *centum fuerunt.* N. 5, cantaturi. Al., *canturi.* Ib., ut dextro. Al., *ut in dextro.* Ib., pedi. Al., *in pede.* N. 6, baxeæ. Al., *baxea.* Ib., fierent. Al., *fuerunt.* N. 7, sicut subtolares. Al., *sicut subtalares.* Ibid., quasi subtalares. Al., *quasi subcalares.* N. 8, consuti, Al., *contusi.* N. 9, ossas puto ab osse. Al., *osas puto a boso.* N. 10, vel æneis. Al., *vel æreis.* N. 12, quod soccum habeant. Al., *quod soccum habeant.* Ib., inicitur. Al., *injiciatur.* Ib., ligantur. Al., *ligentur.* N. 13, lingulati. Al., *linguati.* Ib., folleatos. Al., *foliatos*; al., *foleatos.* Ib., chalybati. Al., *calviati*; al., *callivati*; al., *calivati.* Ib., sola caligis vincian- tur. Al., *solea caligis vinciatur*; al., *solea caligis vinciantur*; al., *sola calcis vinciantur.* Ib., sculponeæ. Al., *culponci*; al., *culponiæ.* Ib., braxeæ. Al., *braxea.*

LIBER VIGESIMUS.

Cap. i. N. 1, mensam et sellam fecit. Al., *mensas et sellas fecit.* Ib., factum vocabulum. Al., *factum dicitur vocabulum.* N. 2, quasi ad cibatum. Al., *quasi ad cubatum.* N. 3, convivium a multitudine. Al., *convivium dicitur a multitudine.* Ib., nam privata mensa victus est, convivium non est. Al., *nam privatæ mensæ victus convivium non est.*

Cap. ii. N. 1, vocatur. Al., *vocatus.* N. 2, subsistere. Al., *substinere.* Ib., alimentis. Al. om. N. 4, parum. Al., *parvum.* N. 8, a satura. Al., *a satyra*; al., *a saturo.* N. 9, efficitur. Al., *afficitur.* N. 10, polluimus. Al., *solvimus.* N. 12, proxima. Al., *proximo.* Ib., antecœnia. Al., *antecœna.* Ib., vocantur. Al., *vocabatur*; al., *vocabantur.* N. 13, sic Martialis. Al., *sicut Martialis.* Ib., quod et usque. Al., *quod ad usque.* N. 14, cœna vocatur. Al., *cœnam vocari.* Ib., vespernam. Al., *vespertinam.* Num. 15, cum cibo. Al., *cum omni cibo.* Ib. fermentatius. Al., *fermentarius.* N. 16, spongia. Al., *sfungia.* Ib., diu malaxatus; al., *diutissime laxatus.* Al., *diutius malaxatus*; al., *diu laxatur.* Ib., humectationis. Al., *humectationes.* N. 17, de farre. Al., *ex farre.* N. 18, asperso. Al., *aspersa.* Ib., sumuntur. Al., add.: « Crustula diminutivum est a crusta, panis oleo conspersus, in medio concavus, et tortus. » Ib., quia dividitur. Al., *quia dividuntur.* Ib., simila... Al., *simila subtilissima est farina*; al., ad.: *Est farina, a farre dictum, cujus sunt purgamenta.* N. 19, tenuissimum. Al., *tenuissimus.* Ib., egestum. Al., *ejectum.* Ib., poliis... Al., *pollen genus est farinæ candidissimæ.* Ib., una hora. Al., *prima hora*; al., *plurima hora.* N. 20, vocatur. Al., *vocantur.* N. 21, violenti. Al., *violento.* N. 23, quando ardet in oleo. Al., *cum ardeat in oleo.* N. 24, lardum eo quod. Al., *lardus dicitur eo quod.* Ib., repositum. Al. *repositus.* Ib., unde Afranius. Al., *unde dicit Afranius.* Ib., in Rosa. Al., *in prosa.* Ib., sagatum. Al., *saginatum.* N. 27, mista. Al., *commista.* Ib., pulpa autem... glutinosa sit. Al. om. N. 28, lucanicæ. Al., *lucaniæ.* N. 29, quod fiat. Al., *quod fit.* Ib., isiciis. Al., *insiccatis.* Ib., concisis. Al., *conscissis.* Ib., afratum. Al., *afrotum.* Ib., spumeum. Al., *spumetum.* Ib., dicitur. Al., *vocatur.* N. 30, vocant. Al., *dicunt.* N. 31, sphæra... appellatur. Al., *sphæras... appellatas.* N. 32, quia ea lex. Al., *quæ est lex.* Ib., hæc Græci. Al., *hanc Græci.* N. 35, alia specie. Al., *alias species.* Ib., coagulat. Al., *coagulatum.* N. 36, colligatum. Al., *collectum.* Ib., in similitudinem. Al., *in similitudine.* Ib., dicitur. Al. om. N. 37, favus vocatur. Al. *favum vocari.* Ib., fervere. Al., *fervescere.* Ib., sanitatique. Al., *sanitatemque.* Ib., sicut e contrario. Al., *sicut contrario.*

Cap. iii. N. 1, vocata. Al., *vocatur.* Ib., quam inde recentem dicimus, etc. Al., *hanc quidem recentem vocant, quia rejicitur nova a fonte, vel a flumine. Nam vetus putrescit, quia non est utilis vetusta, ut vinum,* etc. N. 2, adolescentulas dixit. Al., *adolescentulos, inquit.* N. 3, pueris operariis. Al., *pueris et operariis.* Ib., non ut in prandio. Al., *non utique ut in prandio.* N. 4, relicta. Al., *repleta.* N. 5, succinatium. Al., *succinatium vinum.* N. 7, nuncupant. Al., *nuncupavit.* N. 8, complures. Al., *quamplures.* N. 9, crucium vinum. Al., *crudum vinum.* Ib., acetum. Al., *acidum.* Ib., aquatum. Al., *aqua mistum.* Ib., et acidum. Al., *et acetum.* Ib., quasi aquidum. Al., add.: « Quia aqua lavantur uvæ in torculari post expressum vinum. Est vilis potus servis aptus. » N. 10, ex melle mistum. Al., *ex melle dictum.* N. 11, lorea. Al., *luria.* N. 12, conficitur. Al., *conficiatur.* N. 14, defraudetur. Al., *defrudetur.* N. 15, des-

cenderit. Al., *descendit*. N. 18, ignea. Al., *igne*. N. 20, liquant. Al., *linquant*. Ib., in modum maris. Al., *in modum aquæ maris*. N. 21, succi dicti. Al., *succus dictus*. Ib., exprimuntur. Al., *exprimantur*.

Cap. iv. N. 1, vas dictum. Al., *vasa dicta*. Ib., apponantur. Al., *ponantur*; al., *esca apponatur*. Ib., vasculum quasi vesculum. Al., *vascula quasi vescula*. N. 2, Apostolus dicit. Al., *Apostolus ait*. Ib., fingit. Al., *finxit*. N. 4, excocta. Al., *ex terra excocta*. Ib., suscipit. Al., *suscepit*. Ib., efficitur testa. Al., *efficitur tosta*. N. 7, quem vulgo cilionem. Al., *quod vulgo celionem*. N. 9, vocabatur. Al., *vocatur*. Ib., et scutella. Postea. Al., *et scutella per diminutionem, est enim ejusdem similis. Postea*. N. 10, messorium. Al., *missorium*. N. 11, gavata. Al., *gravata*. Ib., scutella . . . similis. Al. om.

Cap. v. N. 2, labris. Al., *labiis*. N. 3, virgultorum. Al., *virgularum*. N. 4, in usibus aquariis. Al., *in usus aquarum*. N. 5, scalæ. Al., *ficale*.

Cap. vi. N. 3, et sicula. Al., *et situla*. Ib., nos siculam. Al., *nos situlum*; al., *nos situlam*. Ib., cantharus... Goth. 1 Tol. add. : *Cantharus vas qua... Virgilius :*

Et gravis appendebat cantharus ansa.

N. 4, per diminutionem. Al., *per derivationem*. Ib., vocant. Al., *dicunt*. N. 6, cilicises. Al., *cilices*; al., *cilicienses*. N. 7, volunt. Al. om. Ib., in quod. Al., *in quo*. N. 8, diminutivum. Al., *diminutum*. Ib., ablutionem. Al., *lavationem*; al., *albationem*. Ib., solitum sit. Al., *solitum est*. N. 9, quod aquas. Al., *quod aquis*. Ib., Orientales. Al., *in Oriente*. Ib., sed et camaras. Al., *sed et cum eis aras*.

Cap. vii. N. 1, olearium eo. Al., *olerium dictum eo*. N. 4, lenticula vasculum... a liniendo dictum. Al. « Lenticula modicum vas æneum, vel argenteum quadrangulum in latere apertum, quod et lichitum. Est enim vas olei, quo reges, et sacerdotes ungebantur, a liniendo dictum. »

Cap. viii. N. 2, vapor emittatur. Al., *vaporem emittat*. Ib., patentioribus. Al., *patentibus*. N. 3, mutuarint. Al., *mutuassent*; al., *sumpserint*. N. 4, ænei. Al., *æneæ*. Ib., vocati. Al., *vocatæ*. N. 6, cibrum quod. Al., *cibrum dictum quod*. Ib., currifrum. Al. *currifrugum*.

Cap. ix. N. 4, scrinia... Al. add. : « Scrinia sunt vasa, in quibus servabantur libri, vel Thesauri. Unde apud Romanos illi qui libros sacros servant scrinarii nuncupantur. » N. 5, paulo. Al., *paululum*. N. 6, sitarciæ. Al., *sithartliæ*; al., *sitarchiæ*. Ib., sutæ. Al., *consutæ*. N. 7, sacculus. Al., *saccus*. N. 8, fissis cannis contexitur. Al., *fiscus qui contexitur*. In Editione Grialii erat *fissis canis* pro *fissis cannis*. N. 9. virgulis. Al., *virgultis*. Ib., pro Israel. Al., *populo Israel*. Ib. quasi covus, quasi cavus. Al., *quasi covus, vel cavus*. N. 10, dictæ. Al., *dicti*. Ib., sporta vel quod... fiebant. Al. : « Sportula diminutivum a sporta : sporta autem dicta, quia exportet aliquid, vel quia ex sparto fit. Spartus vero est frutex virgosus sine foliis ab asperitate vocatus, similis carici herbæ, et funes de eo conficiuntur. »

Cap. x. N. 1, ab igni colendo. Al., *a colendo ignem*. Ib., de Septentrione poeta dicat. Al., *de Septentrione dicatur*. N. 2, cicindela. Al., *cicendela*; al., *candela*. N. 3, a cera nomen habet, ex qua. Al., *a certo nomen habet, ex quo*. Ib., præstabo. Al., *præstabat*. N. 5. funalia sunt. Al., *funalia dicuntur*. Ib., scoliæ. Al., *scoliciæ*; al., *scolici*. Ib., hoc est, intorti. Al., *hoc est, mortis*. Ib., aut uncos. Al., *abuncos*; al., *aduncos*. Ib., hujusmodi. Al., *hujuscemodi*; al., *cujuscemodi*. N. 6, lambentis. Al., *labentis*. Ib., motum ostendere. Al., *medium ostendere*. N. 7, laterna inde vocata. Al., *laterna dicta*; al., *lanterna inde vocata*. Ib., possit. Al., *possint*. N. 9, ignis dicitur. Al., *ignis est*. Ib., cœperit. Al., *cœpit*. Ib., vocatur. Al., *vocant*. N. 10, Pharus. Al., *Pharum*. Ib., supra diximus. Al., *prædiximus*. Ib., insidiosos. Al., *graves*. Ib., in portibus. Al., *in po*
ticibus. Ib., Pharos dicunt. Al., *pharos dictas*; a
pharos dicitur habuisse.

Cap. xi N. 1, dictus. Al., *dicitur*. N. 2, [bre
dicunt. Vulcanius legendum ait *humi dicunt*. Il
bajonola. Al., *bajonula*; al., *batanula*. N. 3, sping
sunt, in quibus. Al., *spingæ sunt lecticæ, in quibu*
N. 4, Rutilius. Al., *Satilius*; al., *Satirius*; al., *Strat*
lius; al., *Sallustius*. Ib., de vita Scipionis. Al., *de vi*
sua. N. 6, consueverunt. Al., *solebant*. N. 7, a f
rendo. Al., *a deferendo*. Ib., Plautus. Al., *Plaut*
ait. N. 8, a scandendo. Al., *a scandendo, id es*
ascendendo. Ib., vel sellis. Al., *vel scalis*. Ib.,
ascensum. Al., *ad ascensum*. Ib., scansilia. A
scamnilia. Ib., in sedibus. Al., *in œdibus*. Ib., ha
rent. Al., *sedent*. N. 9, considere. Al., *hærere*; a
sedere. Ib., qui Græce. Al., *quod Græce*. Ib., d
citur. Al., *dicitur*. *Item thronum Græce dicitur, u*
autem solium. N. 10, rex sedet. Al., *reges seden*

Cap. xii. N. 3, deferuntur. Al., *ferantur*. Il
diceres. Al., *diceret*; al., *dicat*. Ib., contecta. A
contexta; al., *composita*. N. 4, contexta..... veh
cula. Al., *contextum... vehiculum*. Ib., russati. A
rosati. N. 5, viæ sternax. Al., *viæ sterna*. Ib., comp
sita. Al., *est posita*. Ib., deportata. Al., *deportatu*

Cap. xiii. N. 1, quo. Al., *in quo*. N. 2, fust
quod. Al., *fustes dicti quod*. Ib., in terram. Al.,
terra. Ib., quos rustici palos vocant. Al., *quos pal*
rusticios vocant. Ib., velluntur. Al., *evelluntu*
al., *evolvuntur*. N. 3, dicuntur. Al., *dicantur*. Il
ab accipiendo. Al., *a capiendo*. Ib., formum. A
formam. Ib., et formosus. Al., *et formosum*. N.
novacula eo quod innovat faciem. Al. : « Novacula e
in quadam subtilitate tensum latius ferrum, rade
dis pilis acutissimum præparatum, quod licet barb
segetem metat impressum corpori, tamen substan
tiam relinquit illæsam. » Al. : « Novacula ferrum su
tile, satisque acutum ; dicta autem novacula eo qu
innovet faciem. » Ib., pecten dictus. Al., *pectine*
dici; alii, *pectines dicti*. N. 5, catenatum. Al., *caten*
Ib., horologium. Al., *horologia*. Ib., per linea
Al., *per lineam*. Ib., quamcunque diei horam. A
quascunque diei horas.

Cap. xiv. N. 1, sumitque. Al., *sumpsitqu*
Ib., fulgorem. Al., *nitorem*. N. 2, vocatum. A
vocatum dicimus. Ib., in similitudinem. Al., *in s*
militudine. N. 4, falx. Al., *falsis*, scilicet in nom
nandi casu. Ib., putantur. Al., *amputantur*. Ib
dictæ autem sunt falces. Al., *dicta autem falx*. Il
quod his. Al., *quod hac*. Ib., abscindere. Al., *a*
scidere. N. 6, resecans. Al., *secans*. Ib., rastra qu
que. Al., *rastrum quoque*. N. 7, codicem. Al., *ca*
dicem. Ib., in reliquis operibus habeatur. Al.,
reliquis operiatur. Ib., fossorium. Al., *fossorian*
N. 8, sarculi sunt vel simplices, vel bicornes. Al
sarculum ferrum fossorium est habens duos dent
a sarriendo, id est, fodiendo dictum. Ib., pastinur
Al., *pastinatum*. Ib., panguntur. Al., *sparguntu*
al., *punguntur*; al., *purgantur*. N. 11, cilluntu
Al., *cilleutur*; al., *celluntur*. Ib., moveantur. Al
moventur. N. 12, profluit. Al., *profluat*. N. 13, c
portare. Al., *portare*. Ib., qualus per quem. Al., *qu*
lus corbes, colaque prælorum, per quem; al., *quale*
per quos; al., *qualos, corbesque prælorum, per quos*
al., *qualus, corbiculæ quoque prælorum, per quo*

Cap. xv. N. 1. a flumine. Al., *ex flumine*. N
2, gyrgillus, quod. Al., *gyrgillus dictus, quod*. Ib
in gyr. Al., *in gyro*. Ib., pertica. Al., *parte*. N
5. telonem. Al., *tolonem*. Ib., Græce. Al., *juxt*
Græcos. Ib., dicunt. Al., *vocant*. Ib., quod imit
tur. Al., *propter quod imitetur*. Ib., levantem,
deponentem. Al., *levantis ac deponentis*.

Cap. xvi. N. 1, vel quod hæc equi. Al., *v*
quo equi. Ib., lactentes. Al., *lactantes*. N. 2, lupa
sunt. Al., *lupati sunt*. Pro *freni asperrimi* meli
esset *frena asperrima*. Ib., chamus... Al. add. : « Ch

mus genus asperi freni est, quo caballi superbi coerceri solent, dictus a curvitate; chamos enim Græci curvum dicunt. » N. 3, habenæ ab habendo dictæ. Al., *habenas ab habendo dictas*. Ib., a retinendo lora. Al., *a retinendo ora*. N. 4, capistrum. Al., *capistria*. Ib., dictum. Al., *dictam*. Ib., quasi ante A sellam. Al., *quasi antesella*. Ib., quasi post sellam. Al., *quasi postella*. Ib., cingulum. Al., *cingula*. N. 7, caloratum. Al., *coloratum*. N. 8, ardore siccetur. Cod. Luc. add. : *Explicit liber Etymologiarum domni Isidori episcopi. Deo gratias. Amen.*

SEMLERI NOTÆ AD ETYMOLOGIAS.

Dé quibus, vide Isidoriana, cap. 52.

Index capitum omnium librorum, quem Gothofredus præmisit, non est in A et B; ejus loco ibi habentur VI epistolæ Isidori et Braulii, quæ ad historiam horum librorum pertinent. Capita *numerantur*, sed non omnino ut in Gothofredi Editione, nam quod in hoc est c. 4, pertinet adhuc in A et B ad caput tertium, quod tamen non probem; nam c. 2 inscribitur *de litteris communibus;* ergo etiam adfuit inscriptio *de litteris Latinis;* et inde c.4 numerandum.

Cap. I. N. 2, *artis præceptis*, id est, *arctatis*, ubi alia aliis arctantur. Vide Festum in *Artus*. Servius in interpretatione in secundam Donati Editionem (quæ est in Editione 12 grammaticorum Ascensii, Parisiis 1516, in-f. f. 47 b), unde Isidorus hæc sumpsit, exponit, *brevibus, angustis;* similia habet Diomedes initio lib. II. Inde istis temporibus grammatici *artistæ*, *artigraphi* dicti sunt. *Artes Herodiani* appellat Priscianus, ep. ad Sulianum, sic *ars Phemnii, Donati*, pro grammatica ἐξόχως.

Cap. II. N. 1, *loquendi peritia*. A *recte loq.* Ita fere etiam definit Asper in Arte.

Cap. III. N. 1, *Varro litterationem*. Asper : *Terentius Varro primum, ut adhuc rudem appellatam esse dicit, litteraturam*; sic et Diomedes, *grammatica, litteratura;* atque hoc præplacet. N. 3, *legiteræ*. Diomedes, lib. II, *quasi legitera, quia legitur, vel quod legentibus iter ostendit, vel a litura, quam patitur, vel quod legendo iteratur*. Adde et Priscianum. Varro de Latina lingua l. I, c. 7, *legere, quod leguntur ab oculis litteræ*. N. 4, *idem apud Latinos*. *inde* ita melius. Ib., *viginti duobus*. Ita omnes sancti Patres numerant; unde certum est locum Irenæi, l. II, depravatum esse, ubi decem Hebrææ litteræ dicuntur quo decipi se passus est Schukfordius. Vide Acta societatis Latinæ Ienensis, tom. I, p. 70. Ib. XXIII *elementa habent*. XXIII numerat A, atque ita grammaticis aliis convenit, licet *z* et *y* Græcas quidam omittant, et XXI numerent; vide Diomedem, l. II, p. 415, edit. Putschii, Prisc., l. I, alios. In Editione Gothofredi male excusum XXII. N. 5, *a lege cæpisse*. Hæc verba sunt ex Augustini l. IV de Civ. Dei, c. 39, sed nescio qui factum sit ut hic alius sensus esse videatur, quasi inventæ tum sint litteræ, cum Augustinus hanc sententiam oppugnet, et tantum his verbis recitet eam, ut statim refellat. Putem hic signum allegationis fuisse, *&c.*, aut simile quid, quod ad omnem istam Augustini orationem se referat; apparet enim ex sequentibus, Isidorum litteras ante Moysen inventas credidisse cum multis aliis. Ib., *Isis... tradidit*. Augustinus, Civ. Dei XVIII, c. 37 : *Antequam Ægyptiis Isis... litteras traderet*. Isis vero Inachi filia fuisse proditur; hinc hæc sunt. De litteris Ægyptiorum variis videndus Diodorus Siculus, l. III; Porphyrius, de Vita Pythagoræ; inde Historiam universalem, a doctissimis in Anglia viris scriptam, versionis Germaniæ Halensis. Ib., *sacerdotales*. Ita Ruffinus in Historia ecclesiastica : *Jam vero Canopi quis enumerat superstitiosa flagitia? ubi prætextu sacerdotalium litterarum magicæ artis pene publica schola*. Ib., *Phœnices invenerunt*. Plin, Hist natur. l. V, c. 12 :*Ipsa gens Phœnicum in gloria magna litterarum inventionis*. Athenæus, l. I, etc. N. 6, *capita describuntur*, A et B, *scribuntur*, atque melius. *Describere* est multa scribere , sed capitulos paucarum litterarum aut vocum. Ib., *Cadmus a Phœnice*. Ita et narrat Victorinus, Edit. Putschii, p. 1944. Adde Clementem Alexandrinum, Stromat. I, initio; Chisull., ad inscriptionem Sigeam. De enumeratione inventarum trifariam litterarum non conveniunt antiqui scriptores. Eusebius, Chronicon paschale, XVI (non, ut hic, XVII) primum litteras usurpatas esse tradunt : ita et Irenæus, l. I, c. 12. Aristoteles antiquas x et VIII numerat; inde necesse est, ut et varient in numero additarum a Palamede B et Simonide. Isidorus certe in tanta varietate non potuit eum omnibus consentire. Ibid., *Palamedes*. Quatuor numerat Victorinus, ν, ψ, φ, χ. Dominus Du Breul mavult Servio accedere, qui, in l. II Æn., tradit ο, φ, χ, Palamedis esse; sed Aristoteles in eo cum Isidoro convenit ο non Palamedis esse, sed Epicarmi; et ipse Servius innuit, certius esse litteram χ a Palamede esse, de aliis dubitari. Irenæus similiter Isidorum adjuvat. Ergo Isidorus has tres litteras, non sine præcipua auctoritate, illi tribuit. Ibid., *Simonides miles, similiter tres*. in B deest *miles;* legendum *melius similiter*. Poetam sæpe excitant veteres grammatici, si de metris et eorum ratione sermo est. *Adjecit;* A, *addidit*. N. 7, *Pythagoras*. Sunt ex Servio, in VI Æn., nonnullis additis et mutatis. *Formavit* hic non ad *primus* pertinet, ut sit, *invenit*, sed ad exemplum vitæ humanæ; nam ea littera antiquior certe Servio ea sententia non est. Exstant hæc eadem in Petri Diaconi libro de actis ad C Conradum imperatorem. N. 8, *supplicio*. A, *morte et supplicio*. N. 9, *figuram crucis*. Ita multi Patrum constanti traditione et pietate perhibent. Vide Montfauconii Palæographiam, et alios. Exstat in Henrici Bentzelii Syntagmate dissertationum, t. I, p. 110. Edit. cel. Kappii, schediasma philologicum de *thau*, sive notula piorum frontali, Ezech. IX, 4. Nititur vero hæc antiquorum sententia in eo, quod verba *signa thau* intellexerunt de littera, cum tamen possit nude esse *signa signum*, ut occurrunt multa nomina in sacro Cod., quæ litterarum simul sunt in alphabeto, et rerum. Ib., *et finis*. Ms., *ipse et finis*. Statim *alpha*, non *a* nude. Ib. *Concurrentibus in se*. A, *inter se*. Intelligenda hæc sunt de ratione scribendi, cum α et ω initio scribendi libri vel folii ponitur, et in medio extenduntur lineæ varia arte. N. 11, *exceptis, quæ*. Unum Ms., *exceptis aliquibus, quæ numeros figura demonstrant ut* i *pro uno*, c *pro centum... et* x *pro decem littera, quæ* D *et in figura crucem*, etc. Abit ergo lectio paulum ab ea quæ est in notis ad Isidorum per Joannem Grialium collectis, ubi doctissimus Editor nodum in scirpo quærit; nam ipse Isidorus negat Latinos ad litteras computare, exceptis quibusdam, quæ non computantur, sed *significant*, commonstrant. *Ad litteras computare* non est simplices litteras numerare, sed connumerare. Ergo speciem similitudinis Isidorus esse observat, non rationem eamdem litteris computandi, sed computaturi; id Græcis litteris faciebant; nec impedit quod de *x*, et de cruce repetit, nam unum alterum non tollere videbatur. *Chi* vero Græcum cum figura crucis convenisse, antiquissimi quidam statuerunt; unde et docti quidam viri in ratione ungendi reges Judæis usitata *chi* formatum esse, auctoribus Rabbinis quibusdam, credunt, et imaginem crucis Christi in eo quærunt. Alii multi grammatici, ut Breviloquus, Catholicon, Salomon Constantiensis cum Isidoro conveniunt, et dicunt χ in figura crucis Christi scribi; atqui aliunde non habent, et fuerit adeo in vetustioribus Codicibus, qui variæ brevitatis causa truncati esse videntur. Exemplum ejus rei

exstat in Salomone Constantiensi, voce *Litteræ*, ubi Isidorum exscribit, nonnullis mutatis, quorsum lectorem ablego.

Cap. iv. N. 1, *Carmentis*. Servius habere videtur ex Hygino, qui scribit : *Evandrus profugus ex Arcadia, in Italiam transtulit* (litteras), *quas mater ejus Carmenta in Latinas commutavit*. De Evandro, et Carmenta etiam Livius, l. i, c. 7. N. 2, *aut communes, aut liberales*. In notis Joannis Grialii hæc exponuntur. Constantiensis me fere in errorem duxerat, qui legit *litteræ librales*. Similiter loquitur Augustinus de Civit. Dei, l. xviii, c. 52 : *An ipse non est Ecclesiam persecutus, qui Christianos liberales litteras docere ac discere vetuit ?* Adde Catholicon, et n. 41. Cætera, quæ sequuntur conveniunt pleraque cum vetustis grammaticis, et exscribuntur a Salomone etiam. N. 12, *Sallustius*. Salomon Constantiensis, et A, *B*. *Salvius ;* in Petri Diaconi libro de notis litterarum ad Conradum imperatorem, in corpore Gothofredi, p. 1498, exstat. *Sauliusmagister*. Pro *in sono* male Constantiensis legit *in se*. *Saulium*, vel *Salustium* putem ignobilem fere grammaticum sæculi v vel vi fuisse, qui inter litteras hanc connumerarit, tanquam Latinam et utilem. Ib., *Karta, Kalendis*. Prior vox abest in A et B. In Salomone exstat *Karthago*, sed abest etiam in Petri libello. De usu litteræ *k* varia et incerta tradunt veteres grammatici, quos excitare nihil attinet. N. 13, *quia per c cuncta veteres scripserunt*. Absunt ex A. Videtur et hic varie interpolatum fuisse. N. 14, *usque ad Augusti tempus*, etc. In Salomone interpolatur post hæc : *Et digne hoc tempore Christi nomen innotuit*, etc. Quæ supra attuli, luculento exemplo, varie et hos libros mutatos fuisse, et ineptiora a peregrinis esse manibus. In Salomone etiam ordo c. 3 et 4 turbatus est. N. 15, *a græcis*. Addit A *autem*. Ib., *hilarissat*. A addit *pro* HILARIZAT *scribebant*. N. 16, *tria accidunt*. Adde Diomedem, l. ii. Ib., *potestas quæ*. A, *qua...qua ;* et id melius. Ib., *nascentibus*. Male Constantiensis *nescientibus*. N. 17, *postquam eas*. Lego *eos*, ut ad *oris sonis* se referat; *eas* sane ignoro quorsum pertineat, tamen nemo animadvertit. N. 18, *et apicem*. A, *apicum*, scilicet, figuram, quod malim. *Apicis* melius veriverbium dat Isidorus l. xix, c. 30, ab *apiendo ;* tamen istud ludunt innumeri lexicographi. Scaurus : *Apices ibi poni debent, ubi eisdem litteris alia atque alia res designatur ;* ita debebat, sed opifices sine certa ratione in marmoribus cumulare solent. *Opponitur* legunt B et Gothofredus, et pro *in* Salomon habet *a*, et *apponatur* legit A. Adde Breviloquum : *Apices, litteræ, quæ in frontispiciis murorum vel ecclesiarum scribuntur, et in principiis librorum et titulis legum ;* alio sensu. Ib., *est enim linea jacens*. Ex Salomone subolet interpolatum hic esse... *ducta figura autem, qua tota littera scribitur*. Similiter A legit; ergo discrimen inter litteram, seu figuram, et apicem hic indicatur. Et supra pro *dixerunt* malim *distinxerunt ;* atque aliter vix fluit oratio.

Cap. v. N. 1, *Fundamentum liberalium artium*. A, *litterarum*. Salomon Constantiensis, *grammaticus... doctor liberalium litterarum*. Ib., *hæc autem*. In A et B abest *autem*. Ib., *loquendi*, A addit *dictandique*. N. 4, *divisiones grammaticæ*. Fateor, non inveni, numerum omnino xxx a quoquam grammaticorum vetustiorum prodi; tamen si supputentur ista quæ sequuntur, inde ille coit. *Vox articulata*. Priscianus, seu auctor de accentibus, in editione Ascensii, fol. 122 : *Elementum pars minima, partium vocis articulatæ*. Ib. *Vitia*. Intellige *decem vitia* quæ enumerat Donatus, Edit. Ascensii, f. 46, Ib., *metra*. Priscianus auctor de duodecim carminibus, f. 111 : *Metra generalia novem sunt*. Ib., *fabulæ*. Priscianus de præexercit. Rhetor., ex Hermogene translatis.

Cap. vi. N. 1, *principalia referuntur*. B, *revertuntur*. N. 2. *Conjunctio vero et*. Absunt *vero et* in A.

Cap. vii. N. 1, *nomen dictum*, desumpta sunt ex Servii in secundam Donati Editionem interpretatione, se[...] abest ibi *quasi notamen*, quæ tamen in Cledonii Art[...] apud Putschium, p. 1851, ex Donato excitantur cu[...] cæteris. In Edit. Gothofredi male deest *res*. N. 2, *Co[...] gnomentum autem vulgo*. A et B addunt *dictum*. Ib[...] *superadditur*, uterque, *superadjiciatur*. N. 3, *ap[...] pellativa nomina*. Vide Priscianum, lib. ii, p. 57[...] Putschii, et Asprum, p. 1728. N. 3, *et in multorum[...]* Addunt *et in similiter corporalia dicta sunt*. N. 6[...] *specialia*. Addunt *sunt*, id est, *dicta*. N. 9, *minuun[...] tur*, A, *minuunt sensum*. N. 11, *Calisto*. Addit[...] *Calypso*, et hoc verius videtur, illud varians lecti[...] fuerit; utitur eodem exemplo Diomedes lib. i. N. 1[...] *apud latinos vero*. A legit *nos pro Latinos*. N. 14, *pl[...] rinomia*, A, B *plurinomia*, falso. N. 17, *ad aliqu[...] aliter*. A, *qualiter ;* ita et Diomedes, l. i, p. 30[...] Putschii; legerim ergo : *Talia autem*, scilicet, *sun[...]* non *illa*. N. 20, *patronymica*. Vide Diomedem, [...] 310 : *A majoribus, ut Bellides ; matribus, ut Lato[...] Apollo, et plura*. N. 21, *vhetica possessiva*. Emen[...]danda est lectio, quam miror toties impressam es[...] pro *ætica* (jam emendata fuerat a Grialio). Illud A[...] B vero, male, *cretica*. N. 22, *supposita*. Melius A, [...] *superposita ;* ita et Salomon Constantiensis; ita et D[...]natus, de Tropis, p. 1776, Putschii. Ib., *adjice*. [...] B, *adjicis ;* Constantiensis autem, *adjectis eisde[...]* atque hoc fere præplacet. N. 27, *comparatio dict[...]* Semel tantum *comparatio*, A, B, atque id rectius. [...] 28, *cætera nomina non sunt genera*. A, B meli[...] *cætera non sunt* et *sed hæc* pro *hoc*. Ib., *commune[...] nomen unum communicat*. A, B, legunt *nominu[...]* tamen illud servat Constantiensis. N. 29, *sensus t[...] men peritia*. A, B, *tantum ;* ita et Constantiensis [...]git, unde hoc præferrem. Ib., *et communi*. A, B, *co[...] muni, et omni*. N. 32, *hujus magistri*. A addit *Io[...]* Ista de casu sunt ex Diomede. N. 33, *diptota, ut J[...] piter*. Ex Diomede, l. 1, p. 288.

Cap. viii. N. 1, *sic*. A, B, *sicque*, pro *variet[...]* male in Gothofredi excusum *varietates*. N. 2, *fini[...]* A, B, *aut finita*. Ib., *de absentibus dicitur*. A, [...] *dicuntur*, melius. N. 4, *coarctantur*. A, *artent[...]* B, *artantur*, simplex certe præplacet.

Cap. ix. N. 1, *verbum dictum*. Melius deducer[...] Græco ἐρέω, *dico*, addito duplici digamma æolico. [...] 2, *instans, præteritum*. A, B, invertunt, *præterit[...] instantes.... fecit, facit*. N. 3, *meditativa dicta[...]* addit *sunt*, A *est*. Ib., *legere meditor*. A, *legere v[...]* ita et Cledonii Ars. Ib., *inchoantis indicio*. Ita A[...] *Indicio* in quibusdam Excusis, quod non placet. [...] medes, *vim incipiendi*. Ib., *formæ*. Aliis grammat[...] dicuntur *species, qualitates*. N. 4, *modi, quem[...] modum*. A *quod ad modum ;* nemo vetustorum [...] explicat, et videntur non recte se habere; an *q[...] agendi modus sit in suis significationibus?* comp[...]dio scribendi facile errari potuit. Ib., *imperandi[...] imperantis*. N. 5, *legebo*. Olim tamen non infreque[...] ex tertia in secundam conjugationem translata [...] verba constat. Vide Nonium, c. 10 : *dicebo, vi[...]* vel *fidebo* ut excuditur. N. 7, *communia*. Vide [...]nium, c. 7, de contrariis generibus verborum.

Cap. x. N. 1, *accidat*. A, B, *accedat*, recte. [...] *inde dictum*. — *Dictum* abest ex A, B. Addit S[...]mon : *Quod verbo quasi marito suo adhæret*.

Cap. xi. N. 1, *quasi participium*. A, B, *parti[...]pium*, et ita legendum; aliter quasi sine sensu[...] Adde Diomedem, edit. Ascensii, f. 41, et Servi[...] p. 1794, Putschii.

Cap. xii. N. 2, *forum ipsum*. Ita male conju[...]tur in Gothofredo et aliis, sed B disjungit *ad for[...] ipsum et sensum ;* sic Servius, p. 1796. *Ego, e[...] eamus :* in hac elocutione et verba conjuncta sun[...] sensus. Ib., *non dicimus..... regi*. Desunt in A [...] aut absunt potius. N. 3, *ubivis præponuntur, et[...] jung*. A tantum *ubivis ponuntur*. N. 4, *causa* [...] Absunt ex A, B.

Cap. xiv. N. 1, *est vocata*. In A *est* exsulat.

exsultante eia. A legit *vah.* Certe *eia* ab Alcuino et Probo hortandi dicitur esse. Diomedes *vah* voluptatis dicit; arbitror *evax* legendum esse, non *eia.*

Cap. xvi. N. 2, *quia varias vocum moras.* A et B *per varias. Simpla* legendum, non *simplicia,* ut in Gothofredo. N. 3, *ei vero apud majores.* Ut, *utei, sibei,* et similia. Vide xii tabularum leges et antiqua marmora. Ib., *singulas formas.* — *Singulares,* A.

Cap. xvii. N. 1, *temporibus consistunt.* — *Insistunt,* A, B. N. 2, *pyrrichius.* Vide Scaligeri libros de Re poetica ; de saltatione hac, seu certamine antiquitatum interpretes, de ludo puerili videtur ex Servio in v. Æn. : *Trojaque nunc pueri,* etc., Ib. *sive ab igne.* Ita fere Scaliger putat ; hæc vero absunt ex B. Ib., *spondæus.* Ita male scribere nondum desinunt pro *spondeus,* Græce σπονδῆος, inde et Salomon *spondius* scribit. Ib., *sacrificantium.* Tangit veram ori-

A ginem vocis σπένδειν. Ib., *spondiales.* Usus est Turnebus hac auctoritate ad illustrandum Ciceronem, ii de Oratore, c. 46, ubi pro *spondalia* ille legi vult *spondialia.* Sed mihi non fit verisimile *spondiales* unquam Latinis auditos esse. Marius Victorinus, pag. 1284, Putschii, habet : *Unde et spondulæ appellantur. qui hujusmodi tibias* (longas) *inflare assueverunt.* Non erit qui dubitet, addita littera una, legendum esse *spondaules,* ut *Onoraules.* Similiter in Diomede, p. 472, Putschii, legimus inter corrupta et hiulca quædam : *Et æquisudi sono tibicem spondalium canere juberet, ut duabus longis melodiis, quasi duplicibus et jugibus votis prospera deorum voluntas firmaretur;* malim *spondaulam..* Hinc hic malim *spondaules.* In Diomede possis etiam legere *spondaulium...juberetur.* Ita in Cicerone *spondaulia.*

FR. ANT. ZACCARIÆ ANNOTATIONES.

Ad cap. IV, V et VI libri VIII Etymologiarum.

Cap. iv. N. 4, *libros Moysi.* Cod. Luc., quam lectionem videtur Honorius Augustodunensis suis in Codicibus invenisse. N. 5, Vetus Editio Rhabani; item Veneta Isidori Editio an. 1483, et Parisiensis Bignæi, quibus accedit Luc. Cod., *Efnei dicunt.* N. 6, *Masbothæi.* Perperam *Marbonei* in Ven. et Paris. nuper citatis Editionibus, nec rectius *Marbonei* in vet. Edit. Rhab. et Luc. Cod. N. 7, *Genistæ.* Ita vet. Edit. Rhab., et Mss. Cod. Antonii Vionis Herovallii, aliaque Mss. regiæ Parisiensis bibliothecæ exempla apud Cotelerium, tom. I Monum. Eccl. Gr., col. 761. *Genistæi* Parisiensis Editio Isidori, cui etiam Matritensis consentit. N. 8, *Meristæ.* Cod. Rom. a Grialio indicatus, Luc. et Coteleriani, ad quos accedit vet. Edit. Rhab., ubi *Meristæi* habent Bignæana et Matritensis Isidori Editiones. Ibid. Totum hoc comma a Rhabano omittitur, μέρος *enim,* etc. Ib., *separatio.* Cod. Luc., pro *pars.* N. 9, *Custodiant.* Edit. Ven. an. 1483.

Cap. v. N. 1, *suorum auctorum.* Luc. et Pistor. Codd. N. 2, *voluisset* . Addit Luc. Cod. *Hic in tempore Neronis fuit, et in anno* 23 *post crucem Christi mortuus est;* forte scribendum fuerat 33. Certe Simon an. 65 interiit. N. 3, *mago.* — *Magno* perperam in Bignæi Editione. Omittitur id nominis in Cod. Pastor. N. 4, *vocati.* Cod. Pist., pro *appellati.* Ib., *sunt qui.* Cod. Luc. Ib., *abnegat.* Cod. Luc. et Pistor. N. 5, *sancto Stephano.* Cod. Malatestius. Ib., *a Petro Diaconus.* Cod. Luc. Ib., *habes bonum.* Cod. Pistor. Ib., *quod odisti.* Codices Luc. et Pistor. N. 6, *qui animam.* Cod. Luc. Ib., *et bonum.* Cod Pistor. Ib., *Deum creasse.* Cod. Malatestius, qui aliam propterea omnino sententiam Basilidianorum dogmati tribuit. Ib., *fingunt dogmatibus.* Cod. Luc. N. 8. Ex Gratiano, *Milleranii* Editio Matrit. At *Milliastæ,* ut in Bignæana, scripsisse Isidorum cum Cotelerio tom. i Mon. Eccl. Gr., col. 765, nullus dubito. Nam et *Milliastæ* habet Rhabanus, lib. ii de Instit. cleric., et Codices plures errorem exhibent, qui nonnisi *Milliastæ* exscripto nomine emendari possit. Sic *Milliasti,* Cod. Herovallianus ab eodem Cotelerio indicatus ; *Militiasti,* Pistor. ; *Miliciastæ,* Luc., Malatest. et Ven. Editio an. 1483. N. 10, *virtutem cognitionis.* Pistor. Cod. N. 12. Ego assentiri viris doctissimis (Chaconi et Grialio) haud possum. Nam non solum quos ego consului, Codices Malatest., Luc., Pistor., aliique, sed ii etiam quos sub oculos habuere Rhabanus et Honorius Augustodunensis, non aliter hunc locum exhibent. Itaque de loci integritate non est cur dubitemus. Apellis potius mentem haud recte assecutum Isidorum dicamus. N. 13, *archonton* legebat Chacon. Nil immutandum, repugnantibus Codicibus Rhabani, Honorii et nostris.

N. 14, *qui.* Pist. Cod., alii *quod.* Ibid., *imitantur.* Cod. Pistor., et Luc. N. 15, *Cajani* dicuntur in Luc.

B Cod. Num. 21, *creationis.* Recte, ubi Ven. et Bign. Edit. et Codd. Luc., Pist., et Malatestius, *creatoris:* hujus tamen margini antiqua manu genuina lectio, quam ex Matritensi Editione reddidimus, ascripta est. N. 25, Una Bignæi Editio : *abominantur carnes.* N. 27, *provincia Phrygia.* Ita præter Matritensem Editionem Codex Luc., Pistor., Herovallianus, et Regii tres a Cotelerio indicati, t. i Mon. Eccl. Gr. p. 773, ubi *provinciæ Cataphrygiæ,* Ven. et Bign, Editio ; Malatestius autem Cod., *provinciæ a Frigia.* unde et hoc facile ad germanam lectionem traduci possit. Ib., *Priscilla,* Cod. Luc.; alii, *Prisca.* Ib., *Dei, et Spiritus sancti,* Cod. Pistor. ; *sancti Spiritus* Ven. Editio. N. 31, *recipiunt.* Addit hic Bignæana Editio : *Anomiani id est Latine sine lege dicuntur,* quod Honorius quoque Augustodunensis suis in Codicibus legit. N. 33, *Heraclitæs,* Ven.
C et Bign. Edit., Codd. Luc., Pistor., et Malatestius, qui etiam, pro *hierarcha, Heraclio* exhibent. N. 34, Una Bignæi Editio, *cathedram pontificalem,* quemadmodum paulo post, *apostatas recipere.* N. 36, *Christum enim.* Hæc usque *compellati sunt* omittuntur in Cod. Pistoriensi. In Malatestio autem desunt ea, *pro paupertate intelligentiæ compellati sunt.* N. 40, *e cœlis,* Cod. Pistor. Ib., *mundum.* Ita Ven, et Matrit. Editio cum Cod. Luc. et Pistor. ; Bignæus, *mundum factum fuisse.* N. 53, *Contopitas,* in Corbeiensi Codice Maurini legerunt, ut monent ad Augustini epistolam 53. *Campitas,* non *Cotopitas,* Fabricius, in Philastr., aliique malunt. Vide etiam quæ ad Hieronymi indiculum diximus. N. 61, *celebrandum.* Cod. Malatest. ; alii, *observandum.* N. 64, *a Nestorio.* In locum sancti Sisinni suffecto an. 428, quemadmodum
D statuit Cuperus, in Historia Chronologica Patriarch. Politanorum, quem vide. Auctores cum antiquos, tum recentiores, quid de Nestorio ejusque hæresi disseruerunt, recenset Fabricius, Biblioth. Gr. t. IX, p. 236 seqq. Adde Doncini nostri Gallicam historiam Nestorianismi 1698 ; Joannis Sartorii dissertationes duas de Nestorio hæresiarcha ; Pauli Ernesti Jablonski exercitationem historicotheologicam de Nestorianismo, et illa inprimis Nestorianorum phrasi, qua humanam Christi naturam templum Divinitatis vocare solebant ; et Josephi Sim. Assemani dissertationem de Syris Nestorianis, t. III Biblioth. Orient., p. 2. Num. 65, *ab Eutyche.* De quo confer. Liberati Diaconi Breviarium, auctoresque alios, a Fabricio indicatos t. VIII Bibl. Gr., p. 350. Num. 66. Cur huc capitula Chalcedocensia appellet, cum sint in quinta synodo tractata, cur item eorumdem capitulorum divum Isidorum aut debeat, aut non debeat defensor videri, vide annot. Segobricen. antistitis ad c. 4 l. de Viris Illustribus. N. 67, *ordinati epis-*

copi. Vide Sollerium in patriarch. Alexandr. Hist., n. 340 seqq. Ib., *Dicunt naturam*, Cod. Pistor. Ib., *Contendunt*. Hæc tamen hæresis pridem sub Timotheo III Alexandriæ episcopo eruperat, Severo monacho, cui Timotheus ipse favebat, corruptibile, incorruptibile Christi corpus docente Juliano Halicarnasseo. Vide Liberati Breviarium c. 19; Sollerium, l. c., n. 337; et Petavium, de Incarnat., l. I, c. 16, n. 30 seq. N. 68, De Agnoitis adi Petavium.

Cap. vi. N. 8, *Pisianactian*. Ita veteres libri *Pisianaction* impressi; et quidem utroque modo constat eam porticum appellatam. Vide Laertium in Zenone, et Plutarchum in Cimone. Num. 10, *continentiæ, quam esse negant*. Hæc addidi in indiculo Hieronymi, et Cotelerio, t. I Mon. Eccl. Gr., col. A 719, nam et ipsa orationis series ea postulat; nam quemadmodum id in Stoicis omnino ridiculum, quod affectarent gloriam æternam, cum se faterentur non esse æternos, ita in illis hoc erat summopere absurdum, quod amare se virtutem continentiæ præ se ferrent, cum eam esse negarent. N. 15, Non desunt qui Epicurum omnino tam infami criminatione absolvant, Guaseus vir doctus aliique. N. 17, *Gymnasium*. Id. infr., l. XVIII, c. 17. N. 19, *ut Pythagoras*. Cicero. l. de Natura deorum. Ib., *ut Maro*. Ita Matrit. Editio, et Bignæana, quibus consentiunt Cod. duo Malatestii et Luc.; Veneta tamen Editio an. 1483 aliique libri *Varro* habent. N. 23. Hæc fuse diligenterque tractata habes a Massuetio, diss. 1 in Irenæi libros. Vide etiam abbatis Longuerue de origine hæresum disputationem.

AREVALI NOTÆ
AD S. ISIDORI HISPALENSIS ETYMOLOGIAS.

Præf. Nonnulli Mss. et Editi præmittunt epistolas Isidori ad Braulionem, et Braulionis ad Isidorum, quibus Etymologiarum mentio fit. Eas non simul cum aliis Isidori epistolis edemus. De Etymologiis, earum Editionibus, et mss. exemplaribus, fuse actum fuit in Isidorianis, c. 49, et seq. Præfatio ad Braulionem, in quibusdam Codicibus *ad Sisebutum* directa dicitur, in nonnullis vel ad Braulionem, vel ad Sisebutum, aut ad utrumque. Inter additamenta, sive appendices ad Etymologias, primum locum dabimus quibusdam versibus hexametris in laudem Deiparæ, qui in Codice Regio vaticano 1953 inter eas epistolas et indicem capitum libri primi inseruntur. Semleri annotationes in prima capita libri primi post Etymologiarum appendices proferentur, qui multa emendat quæ jam Grialius occupaverat, quia etsi hujus notas laudat, tamen eas, ut ego puto, apud Breulium legerat, non in Editione regia Matritensi.

LIBER PRIMUS.

Cap. I. N. 1 *Disciplina a disc.* Alii putant *disciplinam* syncopen esse *discipulinæ*, a *discipulo*; et exstat quidem vox *discipulina* in antiquis nummis.

N. 2. *Quod artis præcept.* Etymon *artis* pluribus explicat Beemanus, de Origin. lat. ling., p. 886, verbo *Pulcher*. Isidorus hæc ipsa repetit c. 4, num. 2, et ante ipsum Cassiodorus in præfat. de grammatica: *Ars vero dicta, quod novis* (forte *nos*) *regulis arctet atque constringat. Alii dicunt a græcis hoc tractum esse vocabulum* ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, *id est, a virtute doctrinæ, quam diserti* uniuscujusque bonæ rei scientiam *vocant*.

Cap. III. N. 1. *Calculatores*. Adde Pignorium, de Servis, pag. 164, qui ex Augustino, l. I Confess., c. 13, profert hæc verba: *Illas primas, ubi legere, et scribere, et numerare discitur*. Semlerus mallet, *litteraturam* pro *litterationem*; sed *litterationem* habet non solum Augustinus, sed etiam Martianus Capella, l. III, paulo post initium: *Hincque mihi Romulus litteraturæ nomen ascripsit, quamvis infantem me litterationem voluerit nuncupare*. Vide etiam notas ad Glossarium Isidorianum, verb. *Magister ludi, calculo*. Grialius edidit *introducunt*, melius quam alii Excusi *introducuntur*; sermo enim est de litteris, quæ verba per oculos introducunt.

N. 4. *Apud illos alph*. Grialius, *idem apud Latinos A*. Reposui cum aliis *inde*. Legi etiam posset *id est*; nam *idem* et *id est* in Mss. sæpe confusa sunt.

N. 5. *Hebræorum lit*. Versus de inventoribus litterarum, quos Crinitus refert, exstant inter carmina sancti Eugenii Toletani, part. I, carm. 21, et in tractatu 1 de grammatica sancti Juliani Toletani. Vide etiam Anthologiam latinam Burmanni et t. IV, Pisaurens. Edit. Poetar. Latin., ubi diverso ordine versus collocantur, sed ita ut cætera consentiant. De inven- B toribus litterarum multi agunt, quorum nonnullos recenset Fabricius in Bibliogr. Antiq., c. 21, N. 11, ubi versus, quos dixi, Eugenii Toletani Ennodio Ticinensi attribuit; sed eos ego inter Ennodii carmina non reperio.

N. 6. *Phœniceo colore*. Rubro. Ovidius, l. I Trist., eleg. 1, v. 7:

Nec titulus minio, nec cedro charta notetur.

Vide Bochartum, Geogr. Sacr. Chan., I, 20.

N. 7. Reposui *diduxit* pro *deduxit* apud Grialium et alios. Nonnulli dicunt υ non a Pythagora, sed a Palamede inventum. Plura de his videri possunt in not. Munckeri ad Hyginum, f. 277.

N. 8. Similes locutiones per infinitivum passim occurrunt apud Isidorum, præsertim in Mss.: *Quinque autem esse*, etc., quia, ut ego puto, per litterarum compendia auctoris nomen, qui id tradidit, ascripsit, quod a librariis postmodum neglectum, vel non intel- C lectum fuit.

N. 9. T *figuram demonstrans dominicæ crucis*. Verba Ezechielis in Vulgata sunt: *Et dixit Dominus ad eum: Transi per mediam civitatem in medio Jerusalem; et signa tau super frontes virorum gementium et dolentium*. De significatione litteræ *tau* plura congessi in Prudentianis, c. 20. Addere poteris alia ex Editione PP. Apostolic. Cotelerii, cum not., t. I, p. 29, Antuerpiæ, 1698. Scribendum est *tau*, non *thau*, ut in Editione Grialii, et in nonnullis bibliis.

N. 11. *Sed sola verba componunt*. Apud Grialium desinit caput, *verba componunt*; sed non puto omnino omittenda esse ea quæ in vetustissimis Mss. etiam nostris reperiuntur. Confer. not. Semleri. De littera *x*, notandus Ausonii versus, idyll. 12, de litteris:

In Latio numerus denarius Argolicum x.

Cap. IV. N. 8. *Eadem et digamm*. Non est omittenda Vulcanii annotatio ad hunc locum: *Cur v di-* D *gamma vocetur, ex pronuntiatione Germanica constat, qui* (Forte, *quæ*) *v ut f, pronuntiat, quod duplici gamma constat*. Atque hinc etiam intelligitur, cur in multis Mss. præsertim Gothicis sæpe *v* pro *f* reperiatur, ut *veritas* pro *feritas*, etc.

N. 14. X *littera*. De antiquitate litteræ *x* conferendus quoque Matthæus Ægyptius in explicatione senatusconsulti de Bacchanalibus ad verbum *Exdeicendum*. Verba *Et digne*, etc., de quibus Grialius, exstant etiam in duobus mss. Codicibus Toletanis optimæ notæ, quorum variæ lectiones ad me transmissæ sunt, ut in Isidorianis, c. 107, n. 32 et seqq., monui.

N. 15. Tobias Gutberlethus, de Saliis, c. 26, ex Velio Longo, refert *z* inveniri in carmine Saliari. Id si verum est, addit, falsus est Isidorus. Sed advertendum, Isidorum loqui de communi usu scribendi, cui contraria paucorum exempla non refragantur.

Cap. VII. N. 27. *Secunda pars nom*. In nonnullis

Mss. titulus est, *Secunda pars nominis comparatio.*

N. 33. *Diptota, ut Juppiter.* Grialius inficiatur *Juppiter* varietates duas habere. At Isidorus auctoritate Prisciani se tuetur, qui lib. 6, p. 695, Edit. Putsch., ait *Juppiter* habere genitivum proprium *Jupitteris*, vel *Juppitris*; nam *Jovis* est ab antiquo nominativo *Jovis*. Hodie hic tantum genitivus *Jovis* in usu est.

Cap. IX. N. 1. Quædam de perfecta forma leguntur in Impressis, ut ait Grialius (*Vid. Grial.* ibi, *not.*); sed inf. n. 3, post verba *quid agamus*, ut ex variis lectionibus animadvertes.

Cap. X. N. 1. *Accedat.* Grialius cum aliis impressis edidit *accidat*; et in Mss. quidem sæpe *i* pro *e*, ut contra *e* pro *i* reperitur. Hoc loco malo cum Semlero *accedat*; nam verbo adverbium verius accedit quam accidit.

Cap. XIII. N. 1. *Loquelares.* Loquelares etiam has præpositiones vocat Julianus Toletanus in opere quod nunc editur de Grammatica, ubi multa ex Isidoro sumit, sed et illustrat.

Cap. XIV. N. 1. *Ab exsultante vah.* De interjectione *vah* confer Semleri notas. Conjici potest Isidorum scripsisse *ab insultante, vah*, ex Hieronymo, epist. 20, ad Damas. : *In lingua Latina habemus interjectiones quasdam, ut in insultando dicamus* VAH, *et in admirando* PAPÆ, *et in dolendo* HEI. Sed lectioni Vulgatæ favet locus Augustini a Grialio prolatus, et exempla quædam, quæ afferri solent ex Terentio. Adde Augustinum, tract. 51 in Joannem, quem locum fortasse Grialius innuere voluit; nam verba eadem videntur.

Cap. XVII. N. 2. *Pyrrichius.* Meursius, de Saltat. veter., advertit Servium ludum *pyrrhicham* cum ludo *troja* confudisse, quod ex Capella et ex hoc Isidori loco colligit. Multi putant pyrricham dictam a Pyrrhicho Cretense, qui primus docuit Cretenses saltare sub armis ad pyrrichii pedis sonum.

N. 13. *Ad celeuma canentium.* Communior scribendi ratio est *proceleusmaticus*, ut *celeusma*; sed et *celeuma* in optimis veteribus libris reperitur, et Julianus Toletanus in opere de grammatica *proceleumaticus* quoque dixit.

N. 26. *Insulæ... Achates.* Correxi Editionem Grialii depravatam commutatis litteris, *insulæes*, *Achat* pro *insulæ*, *Achates.*

N. 30. *Metra pedib. accidunt.* In Cod. veteri Regiovat. 212 est opusculum Isidoro tributum hac inscriptione : *Incipiunt inventicula de pedibus nobis necessaria*, quod app. 2 ad Etymologias proferam. Fortasse enim editum hoc opusculum ab Isidoro fuit, antequam Etymologias conficeret, ex quo postea c. 17 libri hujus I Etymologiarum digessit.

Cap. XVIII. N. 6. *Accentus autem reperti sunt.* De accentu fuse agit Ricciolius, in Prosodiæ parte octava, quæ est *De accentu in pronuntiando et scribendo*, ubi plures alios allegat.

Ibid. Grialius edidit *et non producta meta*; et ita fere Mss.; quibusdam placet Vulcanii lectio, *et non producta* ME, hoc est, prima syllaba in *meta*. Nonnulli *producte* pro *producta*.

Cap. XIX. N. 6. *Versui.* In antiquissimo Tolet. Cod. est *verui* pro *versui* hic, et n. seq. Utrobique figura alio modo exprimitur, ut simul cum notis Sententiarum ad c. 21, in tabula, repræsentabitur.

Cap. XX. N. 1. Vetus fuit interpungendi consuetudo, sed non communis, neque ab omnibus observata. Cassiodorus, l. I Inst. div. lect. : *Sed ut his omnibus addere videaris ornatum, posituras, quas Græci* θέσεις *vocant, id est, puncta brevissima pariter et rotunda, et planissima singulis quibusque pone capitibus, præter translationem sancti Hieronymi, quæ colis et commatibus ornata consistit.* Vide etiam Diomedem, l. II, p. 432, Putsch., et quæ annotavi ex Sergio, in Prol. ad Sedulium, n. 171. Sequiori ævo plures distinguendi, et interpungendi notas recensebat Peregrinus quidam librarius a me relatus in Isidorianis, c. 108, n. 26.

N. 2. *Prima positura.* Cassiodorus, loc. cit., alio modo explicat : *Prima est media; secunda subdistinctio; tertia plena.* Sed Isidorus Diomedi consentit; quod videtur approbare Lipsius in epistola ad Hubertum Audeiantium, de distinctione et interpunctione, centur. 3, misc. ep. 39, ubi observat nos variasse isto ævo. Erudite de hoc argumento disseritur in Actis Academiæ Barcinon., t. I, c. 2, p. 436 et seq. In Chronici Gottwicensis t. I, prodr. l. I, c. 1, p. 20 et seqq., plura congeruntur de antiquissimo interpunctionum usu, ubi explicatio Isidori cæteris aliorum facile præfertur, præsertim allegato Cassiodori testimonio.

Cap. XXI. N. 1. In Chronici Gottwicensis cit., t. I, p. 24 et seqq., proferuntur hoc et seqq. capita de notis ex Codice Gottwicensi sæculi XII; sed non exprimitur an sit Codex Etymologiarum. Pauca vero discrepant.

N. 2. *Asteriscus.* Augustinus, ep. 10, ad Hieronym. : *Asteriscis notasti quæ in Hebræo sunt, et in Græco desunt; obeliscis autem quæ in Græco inveniuntur, et in Hebræo non sunt.* Ex quo patet scriptores veteres sententiarum notis pro libitu aliquando usos, non ad certam constantemque regulam. De forma notarum minime solliciti esse debemus, sive earum quæ in cit. Gottwicensi Chronico excuduntur, sive aliarum quæ ab aliis ex antiquis membranis ostentantur, siquidem in Mss. et Editis magna est discrepantia. Hoc curandum, ut definitioni ab Isidoro traditæ forma consentiat : aliæ varietates, quæ, servata illa definitione, aut descriptione, intercedere solent, librariis ascribendæ, ut apud nos easdem litteras Latinas, aut Græcas alius alio modo form. Conf. tabulam æream a nobis additam. (*Hanc tabulam habes ad calcem hujus tomi.* Edit.)

N. 22. Χρήσιμον Ven. Thomasius, in præf. ad Psalterium, t. II, Ed. Vezzosii, p. 23, describit quinque notas quibus in Psalterio usus est, et inter eas *chrismon*, ut vocat, $\frac{\text{P}}{\text{X}}$, quæ ex voluntate scriptoris ad aliquid ponitur. Notum est, per hanc notam Christi nomen exprimi, quod idcirco *monogrammon* dicitur. Grialius aliud etymon sequitur. Videndus etiam Fortunius Licetus, de Lucern., l. VI, c. 47. Apud Ciampinum, t. II veter. monument., p. 172, tab. 19, quædam antiqua monumenta notam exhibent, quæ aliis *chresimon*, aliis ceraunium videtur.

N. 23. *Phi et rho.* Grialius edidit Φ et ρ; sed melius est expressum nomen harum litterarum *phi et rho*, ut conjecit Vulcanius, hæc subjecta annotatione : *Emendo* PHI *et* RHO. *Nota enim ex his duabus litteris composita videtur. Cumque Isidorus ipse hanc notam dicat solere poni ob sollicitudinem, equidem crediderim per hanc notam significari* φρονητέον, *hoc est, obscurum esse locum, ideoque diligentius de eo cogitandum esse.* Librarii conjunxerunt *phietrho*, ex quo processit in Mss., et Editis *phietro*. In Psalterio Gothico, quod Toleti adhuc asservatur, hæc ipsa nota apparet, sed aliquantulum diversa forma, ut observatur in perquam erudita præfatione ad novam Edit. Breviarii Isidoriani, sive Mozarabici, p. 20.

Cap. XXII. N. 1. *Vulgares notas Ennius primus.* De notis vulgaribus multi multa scripserunt : quædam ego proferam, quæ ad Isidorum illustrandum, defendendumve maxime pertinent. Lipsius, in epistola ad Leonardum Lessium, de notis, et notariis veterum, l. I, epist. 27, advertit primum has notas ab Isidoro *vulgares* dici, ut a juridicis et militaribus distinguantur. Deinde putat Isidorum non scripsisse *Ennius primus*, sed *Persannius primus*; nam de Ennio nihil hujusmodi legitur. Sed fortasse de posteriori Ennio non cogitavit, de quo Grialius. Nomen autem *Persannii* Lipsius ex veteribus Editionibus sumpsit : sic enim legit : *Commentus est notas, sed tantum præpositionum. Post eum Tertius Persan-*

nius, Philargyrus et Aquila, etc., et corrigit : *Post cum Persannius*, etc., abest enim a Mss. vox *Tertius*. Pro *astantes* idem Lipsius suspicatur legendum *audientes;* nam in quodam Ms. invenerat *addentes;* non tamen damnat *astantes*. Imo hoc solum ego verum puto; videtur enim proprium fuisse notariorum, ut colligi potest ex hymno Prudentii in honorem sancti Cassiani, quem pueri, qui stylis fodiebant, ita alloquebantur, Perist. hymn. 9, v. 71 :

Reddimus ecce tibi tam millia multa notarum,
Quam stando, flendo, te docente, excepimus.

Nisi dicamus pueros, quia sub magistri disciplina erant, stantes excipere solitos notas. Samuel Petitus observat. l. II, c. 1, ita distinguendum censet : *Commentatus est notas. Sed præpositionum tantum post cum tertius Persannius, Philargyrus, et Aquila*, etc. Scilicet Tiro notas characterum invenit distinctas a vulgaribus Ennii per litteras. Tironem exceperunt Philargyrus et Aquila. Persannius tertius post Tironem notas præpositionum tantum adjecit. Notas, quas Tironi Grutherus ascripsit, supposititias esse censebat Peveratus, qui veras Tironis notas penes se esse asserebat, ut dixi in comment. ad Prudent. hym. 9 Perist. v. 23. Fortasse Isidorus ita intellexit, ut Ennius primus (Junior, scilicet) 1,100 notas diversarum vocum invenerit; primus quoque Tiro notas præpositionum tantum, de quibus Ennius tacuerat, commentus fuerit. Post Tironem Vipsanius, seu Persannius, ut alii Editi, aut Samnius, vel Saninius, ut nonnulli Mss., Philargius, sive Philargyrus, et Aquila, alius alias addiderunt. Neque male esset *alii alias addiderunt*. Grialius unum, eumdemque hominem facere videtur Vipsanium Philargium; sed melius distinguemus : Vipsanius, Philargius. Cæterum cum veteres ipsi multum inter se varient de inventoribus notarum, opinor Isidorum ex alicujus sententia primum Ennium auctorem fecisse, deinde ex alterius opinione Tironem. Facile autem fuit ut librarii nomina scriptorum ad marginem indicata prætermitterent, ut jam in Isidorianis animadverti. Alia de notis videri possunt in Actis Academiæ Barcinon., t. I, p. 427, t. I, prodr. l. I, ad Chronic. Gottwic., et apud Fabricium, in Bibl., c. 16, n. 15, et in Bibl. vet. Lat., c. 9 l. II, n. 8, et l. IV, c. 6, qui diversas veterum notarum Editiones, explicationesque, necnon auctores, qui de eis agunt, recenset. Bibliotheca Vaticana Ottoboniana, n. 2971, servat opus ms. præstantissimum, et quantivis pretii, scilicet Joannis Baptistæ Guazzeroni interpretationem in veteres notas Romanorum, etc. Notarum loca sunt 6,400, explicationes 10,720. In veteribus membranis Vaticanis nonnulla occurrunt etiam Isidori nostri opuscula notis antiquis Romanorum exarata.

N. 2. *Deinde Seneca.* Lipsius, in epist. cit. ad Lessium, putat Senecam Patrem ab Isidoro intelligi, qui opus notarum effecerit in quinque millia. Verisimilem hanc suspicionem vocat Fabricius, in not. ad c. 9 l. II, n. 8, Bibl. vet. Lat., quamvis Bernardus a Mallinkrot, c. 24, de natura et usu litterarum, philosophum Senecam innui malit. Pignorius, de Servis, p. 110, neutrum admittere velle videtur; nam ex verbis Senecæ de notis ep. 40 : *Vilissimorum mancipiorum ista commenta sunt*, colligit falsa Isidorum narrare. Sed cur non potuerit Seneca commentum, quod fuit vilissimorum mancipiorum, dignum existimare, quod ipse, vel quivis alius ingenuus homo amplificaret? In textu Editionis Grialii et in notis legitur : *Contractu omnium ;* Varro qui tedem *contractu* pro *contractione, contractura* usurpavit l. I R. R., cap. penult. Sed melius cum aliis videtur *contracto*, scilicet collecto, digesto, et aucto numero, etc., ut in exemplo a Grialio producto ex Suetonio, et apud eumdem Suetonium, in Augusto, c. 31 : *Duo millia librorum contracta undique cremavit.*

A CAP. XXIV. N. 1. *In breviculis.* In not. ad Pollucem, t. II, l. VIII, c. 9, conjicitur hoc loco reponendum *in matriculis* pro *in breviculis*. Scaliger *ferale sonans* V ab Ausonio, idyll. 12, vocari ait, quia ab eo incipit verbum *ululare ;* sic ille interpretatur. Exploratum quidem est in veteribus quæ exstant monumentis V poni pro *vivit*. Exempla præter alios congessit v. c. Marinius in Actis Arvalium, p. 610 et seqq. Quid ergo ? eritne reponendum in Isidoro *V* pro *T?* Repugnant mss. exemplaria. Et Rutgersius quidem, Var. lect. l. v, c. 17, defendit T pro superstite a Græco verbo τηρέω. Rutgersio adhæret Barthius, l. XLIV Advers., c. 6, qui neque in lingua Latina rationes deesse ait, ut pro littera hac crucis benedictæ indice pugnemus, ut quod littera illa, quam *ducem recti* Ennodius, epigr. 17, vocat, hominem erectum, et brachiis bene utentem, adeoque sanum et vigentem denotat. Rutgersii ejusdem conjectura Nic. Antonio, in Biblioth. vet. Hisp., l. v, B n. 97, non placuit; qui contra Lipsium, de recta Pronuntiatione linguæ Lat., c. 14, *V* pro *T* substituere volentem, amplectitur potius Thomæ Reinesii observationem, qui lib. I Var. lect., c. 7, Υ pro *T* in Isidoro legendum contendit; nam Υ littera initialis est vocis ὑγείας, *sanitatis, incolumitatis*, quod Galerii insigni testimonio confirmat. Addi potest ex eodem Isidoro sup. c. 3, n. 7, Υ ad exemplum vitæ humanæ fuisse formatum, et num. 8 : *Quinque autem esse apud Græcos mysticas litteras : prima* Υ, *quæ humanam vitam significat, de qua nunc diximus. Secunda* Θ, *quæ mortem significat.* Ac facile quidem fuit Υ, demissis corniculis, inter exscriptorum manus in *T* transire. Vellem tamen in antiquis breviculis militum aliquod hujusmodi exemplum appareret. Fortasse hic usus cœpit, postquam imperium Romanum ad Græcos imperatores devenit. Grialius et alii Editi ita interpungunt : *Habet per* C *medium telum. Id est, mortis signum.* Malo, *telum, id est, mortis signum*, ut apud eumdem Grialium supra cap. 3, n. 8. Alioquin *theta* quoque mortis signum dicitur, ut a Martiali, l. VII, epigr. 36 :

Nosti mortiferum quæstoris, Castrice, signum.
Est operæ pretium discere theta novum.

In versu Persii erat *est*, pro quo restitui *es*. Montfauconius, l. 4, c. 2, Palæogr. Græc. advertit antiquos scripsisse Θ cum lineola in medio, recentemque esse morem aliter scribendi, scilicet θ. Videndus Bottarius in inscriptione sepulcrali, quam illustrat tom. I Romæ subterr., p. 74, in qua Θ exaratum conspicitur.

N. 2. *Cum autem impuritiam.* Vide suo loco varias lectiones de *imperitia*, *impuritia*, aut *peritia*.

CAP. XXV. N. 1. *Notas etiam litterarum.* Artis occulte scribendi, sive steganographiæ, artisque occultas scripturas solvendi et legendi præter Trithemium plures præcepta tradiderunt, recensiti a Fabri- D cio in Bibliogr. Antiq., c. 21, n. 11. Ciceronem quoque notis litterarum usum fuisse, colligit Emman. Frider. Gregorius, in dissertat. de scribendi genere per signa, præcipue apud veteres Latinos, quæ legitur vol. II Actor. societ. Latin. Ienensis.

N. 2. *Pro z autem* l *red. ad dupl.* aa. Verba Cæsaris fortasse incipiunt a *cum*, atque ita legendum erit, *incidant*, non *incidunt*, ut Grialius habet. Verba *Pro z autem*, etc., Grialius censet ita legenda : *Pro x autem*, etc. At Suetonius, in Augusto, eodem modo loquitur cap. 88. *Pro z autem duplex* aa. Neque Isidorus tradit, c. 3 et 4, Augusti tempore extremam litteram fuisse *x*, sed *y* et *z* usque ad Augusti tempus apud Romanos scriptas non fuisse, quod ipsum de littera *x* docuit. Diverso modo Cæsarem litteras commutasse, cum ad alios scribebat, ex Suetonio, in Julio Cæsare, c. 56, ostenditur ; quartam enim elementorum litteram, id est, *d* pro *a*, et perinde reliquas commutabat. A. Gellius, l. XVII, c. 9, Noct. Attic., laudat Probi grammatici commentarium satis curiose factum de

occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum.

Cap. xxvi. N. 1. *Gladiorum motu.* De notis digitorum, et computo, sive loquela per gestum digitorum, sermonem institui in Isidorianis, c. 86, n. 15. Grialius in textu edidit *gladiorum motu;* sed in notis videtur voluisse *gladiorum nutu,* quod recens Editor Matritensis amplexus est. Imo etiam ipse Grialius inter Editionem procurandam; etsi enim in meo exemplari textus exhibet *motu,* in alio tamen exemplari quantumvis ejusdem Editionis, reperi *nutu.* Ita quandoque inter se ejusdem Editionis exemplaria variant. Non video causam cur contra plerosque veteres Codices mutem *motu* in *nutu.*

N. 2. *Ennius de quad. impud.* Cum ex Festo constet Nævii hos esse versus, tuto reposui *Nævius* pro *Ennius,* quamvis Grialius, aliique Editi et Mss. constanter legant *Ennius.* Facile enim fuit ut primi librarii pro *Nævii* nomine, fortasse per litterarum compendium indicato, *Ennium* subrogarent. Ita etiam *dotatim,* quod in Grialii aliorumque Editione erat, mutavi in *datatim;* nam favet princeps mihi editio sine anni nota, et nonnulli Mss. Plautus similiter, Curcul. ii, 3, 18 : *Qui pila ludunt datatim,* hoc est, invicem dando. Qui pila datatim ludebant, vocabantur *piliercpi,* de quibus Seneca, ep. 56, et Lipsius, in not. De lusu pilæ pulchri sunt Manilii versus, l. 5, v. 165 seqq. Versus in Mss. Codicibus mendose plerumque descripti sunt, ut ex var. lection. constabit. Vestigium etiam superest verbi quod Festus conservavit *adnictat,* neque debuit certe ab Isidoro omitti. In Vulgata apud Salomonem legitur. *Annuit oculis,* non *oculo.*

Cap. xxvii. N. 5. *Exsultat.* Isidorus, ut in Isidorianis et in his notis jam monui, ac sæpe monebo, nomina auctorum ex quibus verba aut sententias sumebat margini per compendia litterarum mihi videtur appinxisse; quæ a librariis per negligentiam aut ignorantiam prætermissa deinde sunt (*Vid. Grial.,* ibi, *not.*). Hinc mirum videri non debet, si interdum duæ contrariæ sententiæ, ut hoc loco, proferuntur.

N. 26. *Væ interjectio.* Neque verba, neque sententia, quam Grialius A. Gellio imputat (*Vid. Grial.,* ibi, *not.*) apud eum reperiuntur. L. v, et c. 12 cit., ne nominavit quidem vocem *vetus,* in qua certe *ve* brevis est, non tamen in *vecors.* Sententia ergo Gellii, loc. cit., et c. 5 l. xvi, est *ve* particulam duplicem significatum, eumdemque diversum habere; nam et augendæ rei valet, et minuendæ; augendæ, ut in *vehemens,* et in *vetus,* quod ab *ætatis* magnitudine dictum putat; minuendæ, ut in *væcors.*

N. 27. *Ita et Xrisma.* Christi nomen in Mss. scribi solet Χρ͞ς ex Græco idiomate, ex quo monogramma ☧. Alii etiam scribebant Xps, quia *p* Latinum simile est *r* Græco. Cum autem litteræ omnes exarabantur, retento *x,* ita efferebatur : *Xristus;* quæ scribendi ratio ad extrema usque tempora permanavit; ut in multis etiam libris editis observare licet, in quibus ea quæ ad Christum Christianosve spectant, indices ipsi ad litteram *x* rejiciunt. In alphabeticis carminibus Christianorum pro *x* passim *Xristi* nomen inseritur, ut adverti ad Sedulium in hymno abecedario, v. 81, ubi restitui *Xristo myron post Sabbatum,* pro *Xeromyrrham post Sabbatum,* uti antea contra metri rationem legebatur.

N. 29. *Sicilicum superponeb.* Sicilicus apponebatur certe supra vocalem quæ ab antiquis geminabatur, ut ex veteribus inscriptionibus Marinius, in Actis Arvalium, p. 39, ostendit; scilicet, in RvFA, SvBA, MvSA, etc. Suspicatur autem Marinius Victorinum sicilicum confudisse cum lineola quæ in inscriptionibus adhuc conspicitur, tanquam signum duplicandi consonantes, ut COMISSVM, etc. At Victorinus libros appellat, non inscriptiones : *Sicut apparet,* inquit, *in multis adhuc veteribus ita scriptis libris.* Adeoque deceptum eum non ita facile suspicari debemus. Et in ipsis quidem inscriptionibus quas Marinius, pag. 37, indicat, lineola ad duplicandam sequentem consonantem imposita sicilico non valde dissimilis est, ut in VḖTIO pro *Vettio.* Potius credam sicilicum duplici modo formatum fuisse vel per modum apostrophes, ut in MvSA, etc., vel per modum accentus gravis, ut in VÉTIO. Sed cum Victorinus dicat : *Supra litteram, quam geminari oportebat, sicilicum imponebant,* et Isidorus : *Sicilicum superponebant. .non duplicabant litteras, sed supra sicilicos apponebant,* non recte edidit Grialius *sel'a, ser'a, as'eres :* sed scribendum SEl'A, SEr'A, As'ERES, atque ita intelligitur quod ait Festus : *Sicilicum dictum, quod semunciam secet.* Secat enim litteram, quam duplicandam indicat. In lapidibus antiquis sæpe deest una e duabus consonantibus duplicandis. In app. 3 ad Etymologias tria alia opuscula de orthographia exhibebo, quorum primum Etymologiis in Codice Albanio insertum est, alterum Isidori nomine inscriptum in veteri Codice Regio-vaticano 6018 invenitur, tertium ex Cod. Etymolog. Vat. Arch. 1 proferam.

Cap. xxviii. N. 1. Reprehenditur a Grialio Isidorus (*Vid. Grial.,* ibi, *not.*) vel certe hoc ejus c. Eccur autem? Apud Quintilianum, inquit, similium comparatio est analogiæ pars, apud Isidorum ipsum genus. At nihil prohibet, partem aliquam analogiæ peculiari nomine vocari comparationem, ut revera una ex octo analogiæ partibus ab Isidoro vocatur, scilicet comparatio positivorum, et nihilominus analogiam in genere dici similium comparationem, sive proportionem. Melius, ait Grialius, Sergius *similium rationem* dixit. Sed quid Ciceroni opponet, quem secutus noster Isidorus est? *Id,* inquit, de Univers., c. 4, extr., *optime assequitur, quæ Græce* ἀναλογία, *Latine (audendum est enim, quoniam hæc primum a nobis novantur), comparatio, proportiove dici potest.* Vox *comparationis* videtur nova fuisse Ciceronis tempore, saltem in sensu analogiæ; idcirco ait, *audendum est,* etc., neque usitatum *rationis* vocabulum adhibere voluit.

N. 2. *Dissentiunt casu.* Hoc loco Isidorum a Grialio reprehendi non puto (*Vide Grial. not.*) : certe reprehendi non debet. Ut enim desit similitudo, satis est, quod *lepus,* et *lupus* dissentiant casu.

N. 4. *Pistrinum, pistrilla.* Observandum *pistrilla* esse potius a *pistrina, pistrinæ,* quam a *pistrinum.*

Cap. xxix. N. 4. *Ut Silva.* Si etymologiam Græcam sequi velimus, potius *sylva* quam *silva* scribere debebimus; et nonnulli quidem *sylva* scribunt, sed repugnant plerique auctores orthographiæ.

Cap. xxx. N. 1. *Hanc philosophi ad verbum.* Scribendum per duo verba *ad verbum,* ut apud Græcos. Grialius voluisse videtur *adverbum,* vel *ad-verbum.* Descriptio glossæ ab Isidoro adhibita sensu magis proprio accipienda est, quamvis alioquin latiori sensu amplior quædam interpretatio *glossa* dici possit. Eodem modo Isidorus explicat c. 29 l. ii, n. 6, ex Mario Victorino, quintam speciem definitionis, quam Latine *ad verbum* dicimus. Ad hanc glossæ definitionem exactum videtur Glossarium Isidorianum, in quo fere semper unius verbi res uno verbo manifestatur.

Cap. xxxi. N. 1. *Differentia est.* Huc pertinent duo libri Isidori, quorum alter *Differentiæ verborum* inscribitur, alter *Differentiæ rerum,* post Etymologias a nobis adducendi.

Cap. xxxii. N. 8. *Labdaeismus.* Simili modo, atque eisdem ferme verbis labdacismum definit S. Julianus Toletanus in opere de Grammatica, l. i, n. 115, qui multa ex hoc libro S. Isidori sumpsit.

N. 9. *Ut mater terra.* Non dubitavi reponere *mater terra* pro *mater tera,* quod Grialius aliique vulgo editi habent. Collisionis descriptio duo verba exigit, et *mater terra* legitur in Editione mea veteri sine loci annive nota, et in alia Veneta anno 1483, faventque nonnulli Cod. mss.

Cap. xxxiii. N. 2. *Cilicibus*. Grialius in not., *e cilicibus;* in textu, *a cilicibus*, quod plerique alii exhibent.

Cap. xxxiv. N. 5. *Cacephaton dictio obscena*. Vossius, l. iv Inst. Orat., c. 6, § 10, negat a re obscena videri ductum : *His animum arrecti dictis*, præsertim cum Maro a virginali pudore *Parthenias* fuerit dictus. Hæc vocabula grammatici passim explicant.

Cap. xxxvi. N. 13. *Nubila, nix, grando*. Deesse conjunctionem puto *Nubila, nix et grando*, ut versus hexameter recto stet talo.

N. 15. *Tollentemve manu*. Ex Virgilio reposui Tollentemve manu, quod librarii commutarant in *Tollentemve manus*, ut exstat etiam in Editis.

Cap. xxxvii. N. 8. *Metonymia*. Ex Charisio.

N. 9. *Vulcanus mittit*. Grialius parenthesi clausit verbum *mittit*, quod tamen exstat in plerisque Mss. et Editis, etiam apud Julianum Toletanum, n. 183. Poeta fortasse scripsit :

Commistam mittit Vulcanus ad astra favillam.

In Editione veteri legitur :

Mistam Vulcanus committit ad astra favilla.

Putabam :

Mistam Vulcanus cum mittit ad astra favillam.

N. 13. *Synecdoche*. Grialius non semel edidit *synedoche*. Reposui *synecdoche*. Id enim postulat usus, et etymologiæ ratio ex verbis Græcis petita. Apud Julianum synecdoche est significatio pleni intellectus capax, etc.

N. 20. *Synchysis*. Nonnulli Mss. et Editi habent *synthesis;* Grialius cum aliis *synchesis*, uti legitur etiam apud Servium, in Editione Petri Danielis. Restitui *synchysis*. Videsis Alciatum, l. x Parerg. jur., c. 11, et Ger. Joan. Vossium, l. iv Instit. Orat., c. 1, § 14.

N. 28. *Paræmia*. Parœmia *contra stimulum calces* significat *rei contrariæ resistere*, ut ait Charisius, adeoque apud Isidorum fortasse legendum *adversis resisti*.

Cap. xxxix. N. 6. *Eosque longos*. Gellius, l. xviii, c. 15 : *In longis versibus, qui hexametri vocantur*. Turnebus, in Cicer., ii de legibus, versus finem, observat ex Cicerone Isidorum, *non omnino malum*, ut ait, *auctorem*, sumpsisse quod Ennius *longos* vocaverit hexametros. Giraldus, de Poet., Livium Andronicum Ennio antiquiorem statuit ; sed addit controversiam esse inter scriptores de ejus tempore, et annorum numero. Inter fragmenta Livii nonnulli versus hexametri occurrunt, ac proinde hic ante Ennium versus hexametros fecisse dicendus est. Confer A. Gellium, l. xvii, c. 21.

N. 9. *Nam heroes a. v. q. aerei*. Videtur Isidori ævo scribi vulgo consuevisse *æros* pro *heros ;* nam vocabularium nominum per alphabetum incipit : *Æros vir fortis et sapiens*, quo spectant verba hujus n. : *heroes appellantur viri, quasi ærei*, etc., et similia l. viii, c. 11, n. 96. Scriptura sane probari non potest, sed etymon non ita absurdum est. Sunt enim qui existiment *heroas* dictos ab ἀὲρ, *aer*, quia tesrestria non sapiunt, sed supereminent instar aeris. Vide Becmanum, de Orig. Lat. ling., p. 525.

N. 16. *Chorumque agrestem Dianæ*. Grialius videtur ex conjectura voluisse *Agrestis Dianæ*, vel in dativo *Agresti Dianæ*.

N. 17. *David prophetam... Mnemia*. In Editis et Mss. invenio *propheta;* sed legendum *prophetam*, ut l. i de Eccles. offic., c. 6 : *Hymnos primum eumdem prophetam condidisse ac cecinisse manifestum est, deinde et alios prophetas*. De nympha Mnemia Timotho discrepant inter se mss. Cod. neque certa lectio erui potest. In Isidorianis c. 97, n. 19, ex Cod. Vat. 4498, cujusdam Idvomeæ nymphæ Mariceæ memini, quæ fuit mater Rhythmonis, a quo rhythmus creditur dictus. Suspicabar, hanc esse Cymothoem, sive Timothoem, de qua Isidorus : Conjectura etiam nonnulla esse potest de Phemonoe, de qua Fortunatianus in sua arte, c. de dactylico, sic refert : *Hunc* (dactylicum) *Ennius longum vocat, Græci deliacum, quia hoc genere Phemonoe Apollinis vates vaticinata est*. Gottfridus Olearius dissertationem edidit Lips. 1708, de poetriis Græcis, quam nondum vidi.

N. 19. *Similiter et nunc*. Prohibitum tamen fuerat a concilio Toletano iii, anno 589, can. 22 : *Religiosorum omnium corpora, qui divina vocatione ab hac vita recedunt, cum psalmis tantummodo psallentium vocibus debere ad sepulcra deferri. Nam funebre carmen, quod vulgo defunctis cantari solet, vel pectoribus se proximos, aut familias cædere omnino prohibemus... Si enim potest hoc episcopus Christianorum omnium* (*Al., Christianos omnes*) *prohibere, agere non moretur. A religiosis tamen omnino aliter fieri non debere censemus*. Fortasse episcopi obtinere non potuerunt ut ejusmodi funebria carmina in funere omnium Christianorum cessarent. Qui autem interpretantur *Religiosorum omnium corpora*, hoc est, *fidelium omnium*, deceptos constat ex sequentibus verbis, quibus distinctio inter religiosos et Christianos adhibetur. Sententia ergo esse videtur, ut si episcopus in funere cujuslibet fidelis carmen funebre prohibere possit, id agere non moretur, sed omnino in religiosorum funeribus carmen funebre prohibendum esse statuitur.

N. 25. *Centones*. Locus Tertulliani est c. 39. Grialius ediderat *facilitatis, hodie ex Virgilio fabula in totum*. Verba restitui, ut nunc in Editionibus correctis leguntur. Alii etiam exhibent *plenissime exsuxit*, et mox *Homerocentones etiam vocari solent, qui*, etc.

N. 26. *Proba uxor Adelphi*. De Probæ centone sermonem habui in append. 5, ad Sedulium, n. 52, Decreti Gelasii, ubi inter libros apocryphos recensetur cento de Christo Virgilianis compaginatus versibus. Leges centonis explicui ib., app. 1, not. 88.

Cap. xli. N. 1. *Historia* ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν. Gellius, l. v, c. 18 : *Historiam ab annalibus quidam differre eo putant, quod cum utrumque sit rerum gestarum narratio, earum tamen proprie rerum sit historia, quibus rebus gerendis interfuerit is qui narret; camque esse opinionem quorumdam Verrius Flaccus refert in libro de Significatu verborum quarto; ac se quidem dubitare super ea re dicit; posse autem videri putat nonnihil rationis in ea opinione, quod historia Græce significet rerum cognitionem præsentium*.

N. 2. *Series... a sertis florum. Seriem a sero* alii deducunt, ut *congeries* a *congero*. Et ita *series*, ut observat Becmanus, p. 965 de Origin. ling. Lat., proprie competit hortulanis et agricolis, qui serunt ; et inde ad alia transfertur quæ certo ordine fiunt.

Cap. lxiv. N. 3. *In commentariis acta sunt*. Nescio an Grialius Isidori mentem assecutus fuerit. Isidorus non ait, ex actis commentarios compositos, sed docet *annales* ab anniversariis gestis nominata quæcumque acta digna memoriæ *per annos* in commentariis essent perscripta. Neque novum est dicere *commentarios actorum*, aut *acta in commentariis*.

N. 4. *Inter historiam autem et annal*. Gellius, loc. cit., ex multorum opinione, refert omnes annales esse historiam, non omnem historiam annales, nam historia est rerum gestarum vel expositio, vel demonstratio ; annales sunt historia servato cujusque anni ordine. Peculiaria vero sunt, quæ in hoc genere ex Sempronio Asellione refert Gellius : *Verum inter eos qui annales relinquere voluerunt, et eos, qui res gestas a Romanis præscribere conati essent, omnium rerum hoc interfuit. Annales libri tantummodo quod factum quoque anno gestum sit, id demonstrabant, id est, eorum quasi qui diarium scribunt, quam Græci* ἐφημερίδα *vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronuntiare, sed etiam quo*

consilio, quaque ratione gesta essent demonstrare. Vide etiam Cicer. in Or., c. 20.

N. 5. *Inter historiam, argum. et fab.* Servius ad Æn. I, v. 239, *revocato a sanguine Teucri*, in edit. Lugdunobatav. 1680, ita habet: *Et sciendum inter fabulam et argumentum, hoc est, historiam, hoc interesse, quod fabula est dicta res contra naturam, sive facta, sive non facta, ut de Pasiphae. Historia est argumentum quidquid secundum naturam dicitur, sive factum, sive non factum, ut de Phædra.* Fortasse legendum: *Historia et argumentum quidquid*, etc. In Codicibus mss. hic quoque est finis libri I, cum epigraphe *Explicit*, aut: *Finit liber primus*; sed ita ut in nonnullis ultima quatuor capita veluti separato titulo proferantur cum inscriptione *De Historia*. In Toletanis vetustissimis sub hoc titulo hi quatuor paragraphi indicantur: 1. *De vocabulo Historiæ*. II. *De primis auctoribus Historiarum*. III. *De utilitate Historiæ*. IV. *De generibus Historiæ*. Sed non interseruntur inscriptiones capitum, ut in Editis.

LIBER SECUNDUS.

CAP. II. N. 2. *Nam membranis retentis q. adh.* Hunc Isidori locum imitatus videtur Ildefonsus, dum ejusdem Isidori eloquentiam laudat, ut dixi in Isidorianis, c. 5. n. 9.

CAP. VII. N. 2. *Benivolum.* Recepta consuetudo scribendi *benevolus*, ut *beneficium*, *benedico*, etc., retineri potest, ut Cellarius aliique probant. Confer not. ad l. X, verbo *Benevolus*.

CAP. IX. N. 3. *Licet Apostolus.* Isidori ipsius puto esse *licet Apostolus*; hoc enim vult dicere, Apostolum quoque arte dialectica atque rhetorica usum aliquando fuisse, quod Hieronymi verbis astruit. In multis Mss. est *syllogismos... utuntur*.

N. 14. *Ex sola assumptione.* In plerisque Codicibus tantum legitur: *Ex sola assumptione, ut est illud: si inimicus est*, etc.

N. 15. *Ex sola conclusione.* Vossius, Instit. Orat., l. III. c. 5, § 5, observat, id ex Victorino sumptum, et addit hoc pacto argumentari oratores, cum antecessit conclusio.

N. 16. *Sequitur epicherem... Latior et exsecutior rhetoricus syllogismus.* Vossius, ib.. § 4, vult scribi *epichirima*. Productionem sermonis explicat, quia orator adjungit majoris et minoris probationem. In multis Gothicis Codicibus legitur, *latior, et exsecutior rhetoricis syllogismis*.

CAP. X. N. 2. *Ratio commendat.* Locus hic laudatur ab Attone, ep. 1, t. II, p. 298: *Cum beatus dicat Isidorus: Consuetudo est jus*, etc., ubi corrigendum *quod per legem*, et legendum, *quod pro lege*.

CAP. XVI. N. 2. *Nisi id quod dicat et facete dicat.* Cod. 1. Vat. Arch., *nisi id quod dicat et facere*, quod fortasse præferendum. Præmisit enim Isidorus, c. 3, n. 1: *Orator est igitur vir bonus, dicendi peritus. Vir bonus consistit natura, moribus, artibus.* Cum Cod. 1 Vat. Arch. consentit Cod. 2 Tol. Poterit etiam legi: *nisi id, quod deceat, facere*, ut eadem sit sententia.

CAP. XVIII. N. 2. *Sicque.... fit periodus.* Huc pertinent ea quæ de positura, sive interpungendi ratione dixi l. c. 20. Periodum intelligit Barthius, l. II. Adv., c. 17. esse versus illos quibus distingui olim opera solebant, ut etiamnum sacra biblia.

CAP. XX. N. 4. *Altitudinem suggerit.* Nostri mss. exhibent: *altitudinem imaginis*, et V, A, I, omissis aliis: *Demissum lapsi per funem, imaginis suggerit.* Fortasse legendum: *altitudinis imaginem suggerit.*

CAP. XXI. N. 3. *Ut est illud Africani.* Africanus fortasse est ille *Africanus homo disertus, causarum defensor assiduus, a Valente occisus*, cujus his verbis Ammianus Marcellinus meminit lib. XXIX, c. 3. Alius fuit Africanus jurisconsultus.

A N. 4. *Adolescentia senectuti dedecoramentum.* Verbum *dedecoramentum* in Lexico Latino Forcellini prætermissum est, ubi tamen reponitur *inhonestamentum*, laudato hoc Gracchi loco. Pro *inhonestamentum* frequentius est *dehonestamentum*, de quo vide Rosweydi Onomasticon post Vitas Patrum.

N. 5. *Vi atque ingratiis coactus.* Non assentior Grialio qui *coactus* interpretationem esse asserit. Recte enim Latine dicitur *vi coactus necessitate coactus*, et Nepos, in Themistocl., c. 4, ait: *Ut ingratiis ad depugnandum omnes cogerentur.* Cur ergo rejicietur *vi atque ingratiis coactus?*

N. 6. *Hinc denique... Cum iniquitate, luxuria, ignavia.* In Editis Ciceronis deest *hinc* ante *denique*; et mox additur *cum*, scilicet *cum luxuria, cum ignavia.*

N. 7. *Bina et bina.* Vulgata nostra: *Contra malum bonum est, et contra mortem vita: sic et contra virum justum peccator. Et sic intuere in omnia opera Altissimi. Duo, et duo, unum contra unum.*

B N. 27. *Flentis.... Admonentis.* Desunt exempla in *Flentis, Admonentis*, etc.; sed in nonnullis Mss. additur *ut*, scilicet *Flentis ut, admonentis, ut*, etc.

CAP. XXII. N. 1. *Quæ logica dicitur.* Ger. Joan. Vossius, de Natura artium, l. III, c. 4, ait veteres mathesin etiam ante logicam didicisse: ab hoc ordine postea recessum a nonnullis, ut ex his Isidori libris patet. Id secuti sunt barbari scriptores in trivio et quadrivio. Non probat Vossius. Rationes pro utraque parte plausibiles afferri possunt; et Isidoro Cassiodorus præivit.

CAP. XXIV. N. 2. *Et immobile.* Alii minus bene apud Lactantium *et mobile*, aut *et immortale* pro *et immobile*; qua de re videndi Copernicus, Cardinalis de Cusa, etc., indicati in not. ad Lactantium, cura Joan. Baptistæ Le Brun, et Nicolai Lenglet.

N. 4. *Contemplata ratione. Contemplatus* passive pro *inspectus, consideratus*, usus quoque est Ammianus Marcellinus non semel; adeoque lectio Codi-C cum *contemplata ratione* sollicitari non debet.

N. 8. *Pro qua nostri theoricam.* Eodem modo trium generum disciplinas Isidorus explicat in procemiis tit. de libris Salomonis. Confer not. ad eum locum. Pro *theoricam* nonnulli Mss. habent *theologiam*.

N. 15. *Astronomia est disciplina*, etc. Repetitur hæc descriptio c. 24 l. III, desumpta ex Cassiodoro, l. de Astronomia, ex quo legi posset *cursus cœlestium siderum, et figuras contemplatur.*

CAP. XXV. N. 9. *Boetius edidit. Boetius* et *Boethius* vulgo scribi solet. V. C. Marinius, in Act. Arval,, p. 395, ostendit veram scribendi rationem esse *Boethus*, ut legitur in antiquissimis inscriptionibus. Sed, ut ipse fatetur, jam sæculo V et VI *Boetius*, et *Boethius* scribebatur.

CAP. XXVI. N. 3. Annotationes in Cassianum, quas Grialius laudat (*Vid. Grial.*, ibi, *not.*), sunt Petri Chacon, ex quo plurimas notas ad suam Isidori Editionem Grialius acceperat.

D CAP XXVIII. N. 3. *Qui conducit.* In Mss. *cl* et *cd* sæpe confunduntur, ut *Eradius* pro *Eraclius*. Hinc suspicabar legendum hoc loco, et seqq. *concludit*, quod verbum proprium est syllogisticæ et a Cassiodoro, et aliis, ex quibus Isidorum profecit, adhibitum.

CAP. XXIX. N. 6. *Quam Græci* κατ' ἀντίλεξιν. Ita explicatur *glossæ* vocabulum l. I, c. 30, n, 1.

N. 12. *Ut sit assis. Assis* in recto casu pro *as* usurpatur etiam a veteri Persii scholiaste, ad sat.2, v. 59, et Donato ad Terentii Phormion. I, 1, 9.

CAP. XXXI. N. 1. *Quod juxta Ciceronem adversum vocatur.* Notum est sancti Juliani Toletani opus, quod Antikeimena inscripsit, quia agit de sacræ Scripturæ locis, quæ in speciem opposita videntur et ab eodem explicatione opportune adhibita in concordiam revocantur.

N. 6. *Infantem non dicere sine dentibus.* Ait Isidorus infantem, cui ætas tenera dentes nondum concessit, non esse dicendum *edentulum*, vel *sine den-*

tibus, tanquam dentibus privatum, cum eos nunquam habuerit.

LIBER TERTIUS.

Cap. i. N. 1. *Græci enim.* In Edit. Grialii est nota litteræ *a* ante verba, *græci enim;* sed nihil subnotatur; fortasse annotatio excidit inter excudendum. Existimo autem eo pertinuisse notam, ut admoneremur id sumptum ex Boetio, aut aliquo alio. Arithmeticam cæteris disciplinis mathematicis priorem esse, late probat Boetius, de Arithmet., l. i, c. 3.

Cap. ii. N. 1. *Numeri discipl.* Vossius, de natura artium, c. 10, observat errasse Cassiodorum, de math. disc. c. de arithm. quem Isidorus hoc loco exscribit, ubi ait, primum latinorum de arithm. scripsisse L. Appuleium sive Apuleium Madaurensem; nam præcessit Terentius Varro.

Cap. iii. N. 1. *Non numerum.* Plerique *numerum* dictum existimant non a *numo*, sed a νομὴ, quod est distributio.

N. 2. *Quatuor a figura quadrata.* Alii volunt *quatuor* esse a κάτερα pro καὶ ἕτερα, quia Æoli dicebant *tria*, et pro quarto *et alterum.*

N. 3. *Octo vero per translationem. Octo* per translationem, quia iisdem litteris Græce est ὀκτώ.

N. 4. *Porro viginti... quod sint decem bis geniti.* Ex Isidoro Papias : *Viginti quasi decem bis geniti.* Quod Becmanus, p. 1139, non improbat; sed *ginti*, aut *ginta* redolere græcum κόντα addit, quod in compositione numerum denarium denotat, ut in *triginta*, etc., τριάκοντα, etc.

N. 5. *Centum vero a cantho.* Alii *centum* dictum putant a græco ἑκατὸν. Etymon verbi *mille* nonnulli ita explicant, *mille* dictum a græco χίλιοι, χιλιάς, vel ab Hebræo מלא, quod est plenitudo, multitudo. A *mille* factum *miles*. De his iterum Isidorus, l. ix, c. 3. Scribendi ratio plerisque placet *mille* cum duplici *ll*, *milia* cum uno.

Cap. iv. N. 1. *Ratio numeri.* Hæc ratione permotus Isidorus scripsit librum de Numeris, sive eorum mysteriis; de quo dixi cap. 63 Isidorianor.

N. 3. *Noti hujus artis.* Simili significatu Isidorus *cognitum* usurpavit in epist. ad Braulionem : *Quia non valeo*, etc. *Postulavi te, ut mihi decadem sextam sancti Augustini transmitteres: posco ut quoquomodo me cognitum ei facias.* Forte *cognitum ejus*, scilicet, *decadis*. De his rursus in not. ad eam epistolam.

Cap. v. N. 8. *Novem mensurat ter terni.* Fortasse legendum, *novem mensurant ter terni.* Sensus hic est : numerus ternarius ter ductus est mensura numeri noni, et numerus ternarius quinquies ductus est mensura numeri decimi quinti.

Cap. vi. N. 1. *Alii inæquales. Iste.* Apud Grialium erat *inæquales. Iste dividitur sic.* Alii vulgati multum discrepant. Melius videretur *inæquales. Ille dividitur*, etc.

N. 14. Varie atque inter se multum discrepantes lectiones hujus capitis seorsum in variis lectionibus legi possunt.

Cap. vii. N. 2. In Mss. et veteribus Editionibus descriptæ sunt figuræ numerorum, quas præterire non licet, etiamsi eas Grialius omiserit. Vide c. 13. n. 2, et tabulam æream cum figuris numericis et geometricis apponendam ad c. 12.

Cap. viii. N. 2. *Secund. geometr.* Fortasse Isidorus innuit duo media geometriæ esse ita invenienda, ut unum ex arithmetica sumatur, alterum ex musica, quod clarius explicat c. 23. Probatur vero esse media, si multiplicata tantumdem faciunt atque ipsa extrema multiplicata.

Cap. ix. N. 2. In Cod. Ottobon. 6 invenio fragmentum hoc titulo : *Item de numero Isidori*, quod aliquo modo ad hunc locum referri potest, et in app. 4. collocabitur; proprie autem magis ad grammaticam quam ad arithmeticam pertinet.

A Cap. x. N. 1. Cassiodorus, quem alioquin Isidorus, sequi solet, primum de musica, tum de geometria disseruit.

Cap. xii. N. 2. In Editione principe, sine loco et anno, et in vetustissimis membranis, expressæ sunt figuræ geometriæ, quas ex Isidori mente reponi debere ex c. seq. n. 2 arguitur.

N. 4. *Cylindrus.* Cylindri figuram simul cum aliis numericis, geometricis et musicis æri incisas ex veterrimis mss. Codicibus exhibeo. Uberiores figurarum explicationes inter appendices proferentur.

Cap. xiii. *In superioribus figuris.* Grialius, qui figuras c. præced. omisit, non videtur animum ad hæc verba advertisse.

Cap. xv. N. 1. ἀπὸ τοῦ μῶσθαι. Gerbertus, in sylloge scriptorum veterum de musica, hæc Isidori capita protulit, ut in Isidorianis, c. 55, n. 35, adverti. Ante Grialium Vulcanius jam ediderat μῶσθαι. Gerbertus e suo Codice *apo tu muson ;* sed in Cassio-
B doro, lib. de Artibus, c. 5, legit ἀπὸ τοῦ μασενεῖν, quod inusitatum est a μάω. Res eodem recidit.

Cap. xiv. Num. 3. *Et lamenta ad tibias canebantur.* Juvencus, ad loc. cit. Matth., non *tibias*, sed *tubas* memorat, et simili modo in veteri versione Vercellensi non *tibicines*, sed *tubicines*. Sedulius Vulgatæ nostræ lectionem retinuit. Vide not, ad. l. ii, v. 400, Juvenci, et ad. l. iii, v. 134, Sedulii. Pro *convivialc* melius esset *convivale*, ut habet Gerbertus ; sed cum *convivialis* apud Macrobium etiam legatur, dubia quamvis scriptura, retineri poterit *convivialc*. Quintilianus, sive Quinctilianus, qui de musica scripsit, a Grialio laudatus, est Quintilianus Aristides, cujus opus exstat inter alia ejusdem argumenti, a Meibomio edita.

Cap. xvii. N. 3. *Quidquid loquimur*, etc., ex Cassiodoro, loc. cit., n. 2. Gerbertus in suo Ms. videtur invenisse *venarum impulsu* pro *venarum impulsi-*
C *bus.*

Cap. xviii. N. 2. Auctores qui de musica ejusque partibus scripserunt, necnon de multis musicis instrumentis singillatim dissertationes ediderunt, plena manu more suo recenset Fabricius in Bibliogr., c. 4, n. 15 et seqq., quod hic observatum volui, ut etiam in seqq., capitibus præ oculis habeatur, præsertim cum de instrumentis musicis agetur. Addere licet e recentioribus Martinium, Eximenum, etc.

Cap. xx. N. 2. *Vox tubæ infremuit.* Fortasse: *Vox tubæ ut infremuit.* Sequentia verba sunt Virgilii, l. iii Æn., v. 556, et afferuntur pro alio exemplo *vocis abusivæ.*

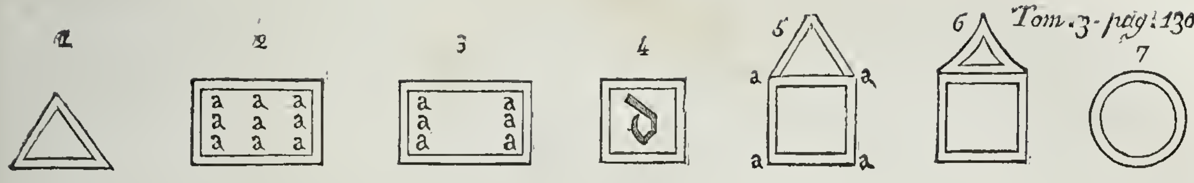
N. 3. *Symphonia est modulationis temperamentum*, etc. Ita fere Cassiodorus, l. de Musica Figuram musicam ex vet. Cod. Tol. repræsento.

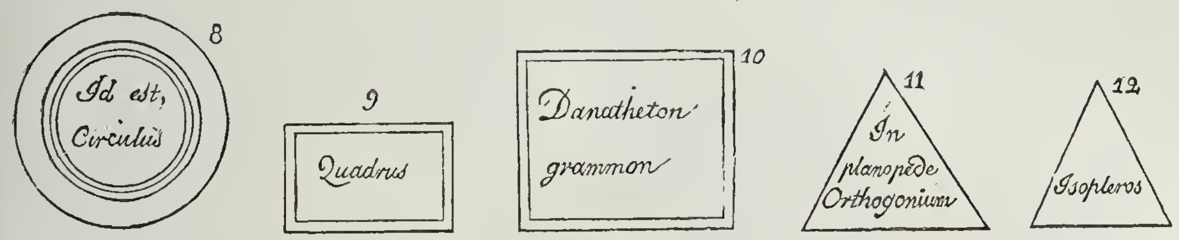
N. 13. *Vinnola.* Etymon vocis *vinnulæ* ex Isidoro multis placet. A *villo*, qui est quidam pilorum floccus, est *vinnus*, vel, ut alii putant, a *vinno* est *villus.*
D Neque desunt qui originem *vinnuli* repetunt non a *vinno*, sed a *vino*. Scribitur *vinnolus*, *vinnulus*, *vinulus.*

Cap. xxi. N. 1. Multi sunt qui de musicis instrumentis in genere, et in specie opera conscripserunt, a Fabricio, ut dixi, recensiti. In his est Bonannius, cujus recentior Editio hunc præfert titulum : *Descrizione degl'istromenti armonici d'ogni genere, seconda Edizione riveduta, corretta, ed accresciuta dall' Abbate Giacinto Ceruti, ornata con* cxl *rami, incisi da Arnoldo Wanwesterout. Roma*, 1776, *in-4°.*

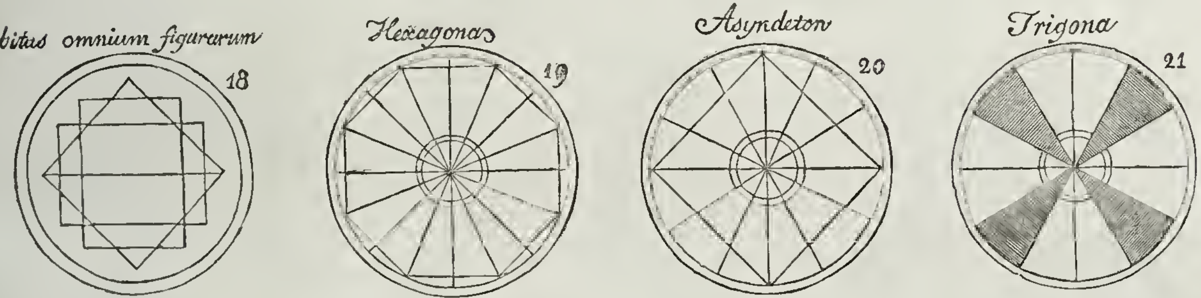
N. 2. *Organum vocab. est general.* De *organo* observari quædam ad Prudent. Apoth. v. 148.

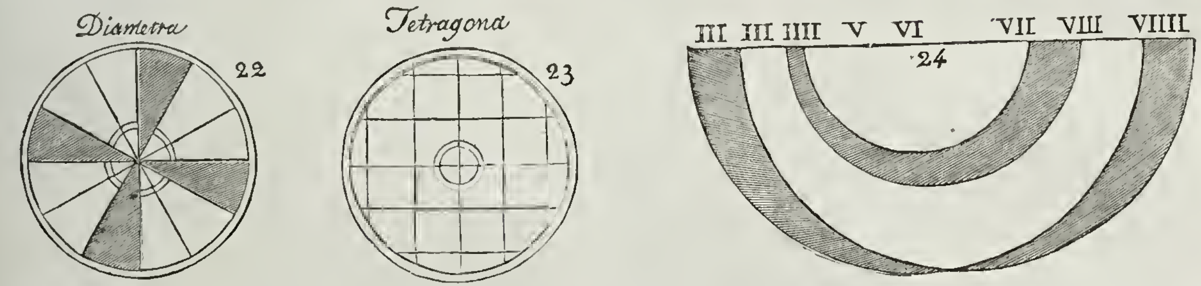
N. 4. *Hinc et tibicen.* Erant tibicines sacrorum, de quibus mentio fit in lapidibus antiquis apud Reinesium, Gudium, etc. Joannes Zach. Hilligerus dissertationem edidit de tibicinibus in funere adhibitis. Vitt., 1717. Quædam etiam ego annotavi ad Juvencum, lib. ii, vers. 400, et ad Sedulium, lib. iii,

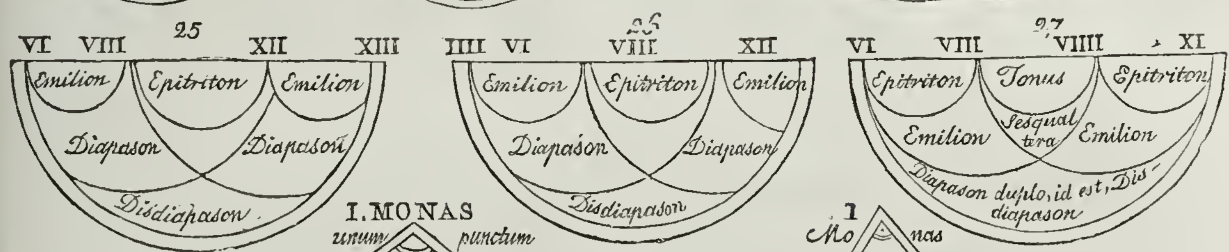

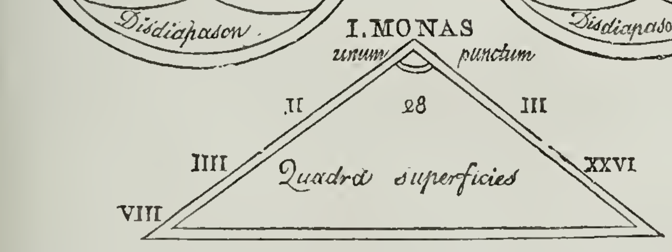

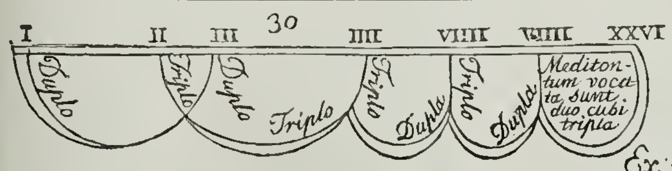

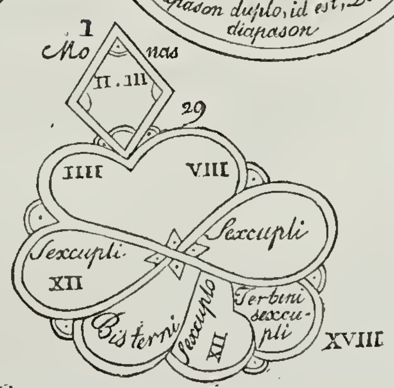

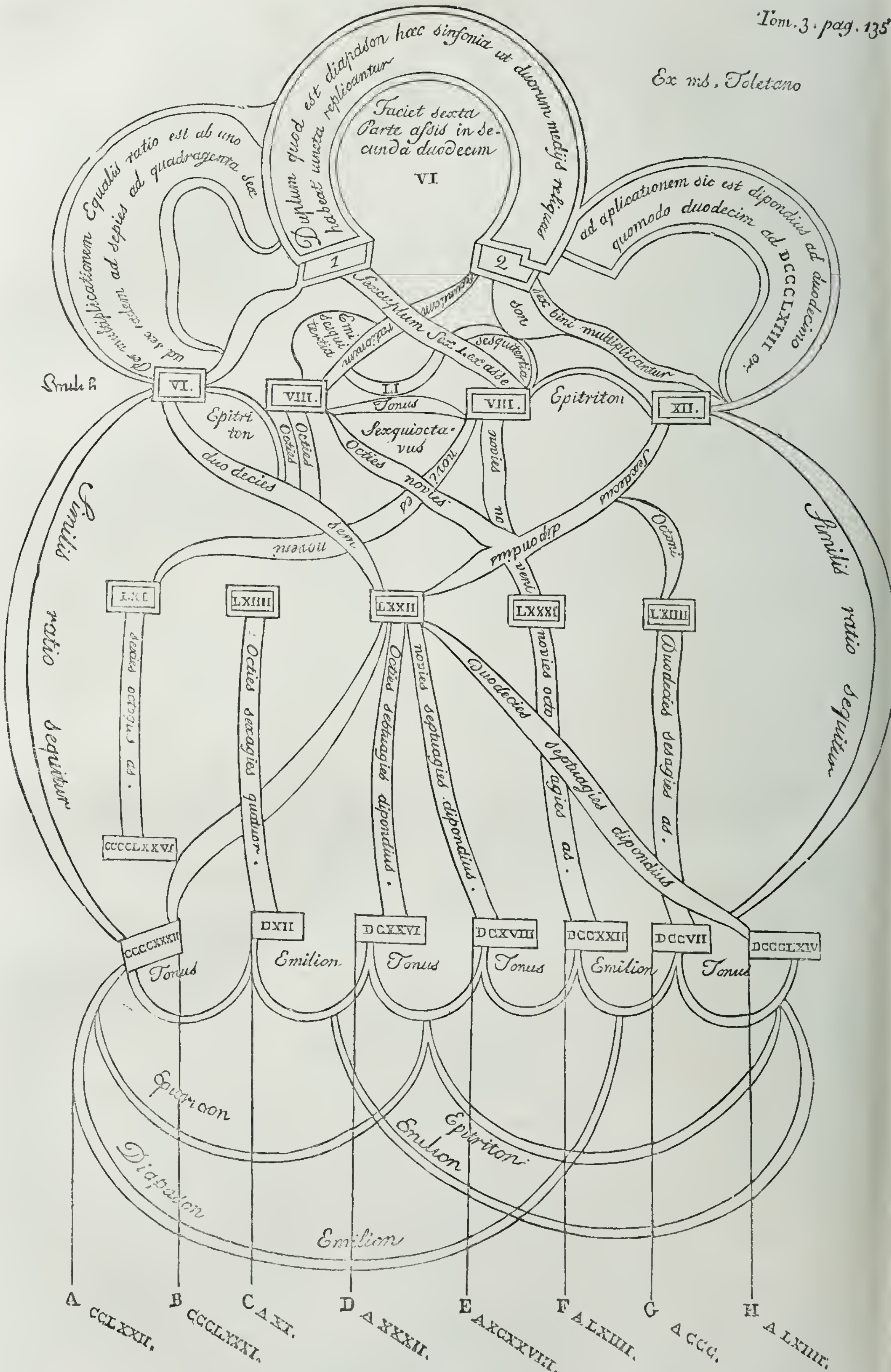

Ex mss. Toletanis

Ex ms, Toletano
Duplum quod est diapason hæc sinfonia ut duorum medijs reliquis habeat unica replicantur
Faciet sexta Parte assis in secunda duodecim
VI
De multiplicationem Equalis ratio est ab uno ad sex ratione ad sepies ad quadragenta sex
ad aplicationem sic est dipondius ad duodecimo quomodo duodecim ad DCCCLXIIII or.
1
2
Sexcuplum sex a asse
sex bini multiplicantur
VI.
VIII.
VIII.
XII.
Epitri ton
Tonus
Sexquiocta vus
Epitriton
sesquitertia
LI
Octies
duo decies
novies
Similis ratio sequitur
Similis ratio sequitur
LXXII
LXIIII
LXXXI
LXIII
Octies sexagies quatuor.
Octies sexagies dipondius.
novies septuagies dipondius.
Quodecies septuagies dipondius
novies octo agies ad.
Duodecies sexagies ad.
CCCCLXXVI
CCCCXXXII
DXII
DCXXVI
DCXVIII
DCCXXII
DCCVII
DCCCLXIV
Tonus
Emilion
Tonus
Tonus
Emilion
Tonus
Epitriton
Emilion
Diapason
Emilion
A CCLXXII.
B CCCLXXXI.
C A XI.
D A XXXII.
E A XCXXVIII.
F A LXIIII.
G A CCC.
H A LXIIII.

vers. 134. Confer præterea Vulpium ad carm. 62 Catulli, ubi de tibiarum materia agit.

N. 5. *Calamus n. est prop. arb.* Isidorus, sive quivis alius etymologiæ auctor, fortasse *calamum* dictum voluit a *clamando*. Sed *calamus* Græce quoque ita dicitur κάλαμος.

N. 6. *Fistula autem dicta.* Alii *fistulæ* nomen vel factitium a sono putant, vel tractum a Græco φυσάω, *inflo*.

N. 7. *Sambuca.* Sambucam organi genus Festus aliique esse dicunt. Illud ipsum instrumentum videtur fuisse quod nos *harpa* dicimus. Propterea Pignorius, de Servis, p. 81, miratur cur Isidorus mentionem hic de tibiis ingerat. Existimo Isidorum ab instrumento musico sambuca ad arborem *sambucam* sermonem convertisse, quasi dicat: *Est autem sambucus genus ligni fragilis*, etc. Cæterum *sambucam* Syriacum nomen, et inventum esse, multi arbitrantur.

N. 8. *Pandura.* Lampridius, in Heliogab., c. 32 : *Ipse ad tibias dixit, tuba cecinit, pandurizavit, organo modulatus est.* Causabonus, ad Lampridium, p. 112, v. 34 : *Pandura*, inquit, *quasi* πανδουρὶς, *quid et Isidorus innuit.* Nonnulli tradunt instrumentum trichordum fuisse, alii multas tibias cera junctas, quod ad Isidorum accedit. *Pandero* Hispanis species tympani est , quod nomen fortasse ex uno ad aliud instrumentum musicum transit. Nam hoc loco Isidoro sermo est de instrumentis organicis, non de rhythmicis. Hoc ipsum puta de *bandurria*, quod Hispanis instrumentum rhythmicum est, et a nonnullis a *pandura* derivatur : quod solum intelligi potest, si vocabulum tractu temporis ex instrumento organico ad rhythmicum commigrarit. Bottarius, tom. II Romæ subterr., p. 44, contra Isidorum et alios *panduram* lyram trichordem fuisse contendit, atque ita vox ea ad *bandurriam* facilius trahi potest.

Cap. XXII. N. 3. *Ut psalter. barb.* Pollux, l. IV, c. 9 : *Testudo, psalterium, trigon, sambycæ, pyctides* (Al., πηκτίδες), *phormingcs, phœnix, spadix*, etc. Hæc et alia a Polluce numerantur instrumenta quæ pulsantur . Stephanus, in Lexico, habet πηκτὶς, ubi plura de hoc instrumento. Pro *indicæ* Delrius volebat *scindapsi*, Jungermannus, in not. ad Pollucem, *jambycæ*, Salmasius retinendum putat cum vetustissimis mss, *indicæ*, quod ab Indis fortean venissent, vel quod Indi plurimum illis uterentur. A Polluce quidem, loc. cit., recensentur *jambyce*, *scindapsus*, etc.

N. 6. *Chordas autem dictas à corde.* Vera originatio *chordæ* est a χορδὴ, quod est intestinum.

N. 7. *Superius habet*, etc. Hoc ipsum tradunt Eusebius proœmio in Ps., Basilius in ps. I, Ambrosius præfat. in ps. I, et Augustinus enarrat in ps. LVI.

N. 8. *Lyra dicta*, ἀπὸ τοῦ λυρεῖν. Becmanus *lyram* dictam putat ab asperiuscula illa soni exilitate *lir*, *lir*, et annuere Isidorum hoc loco ait. Certe λυρεῖν nihil aliud significat nisi si forte exprimit sonum *lyr, lyr ;* ac conjici potest ita Isidorum scripsisse *a lir*, aut *a lyr*. Iterum de lyra l. VIII, c. 7, n. 4. Varia lyrarum genera recensent Blanchinus, de Musica veterum, et Bottarius tom. II Rom. subt., p. 42 et seq.

N. 11. *Cymbala et acitabula.* Grialius in textu exhibuit: *Cymbala acitabula quædam sunt;* sed in nota retinet cum Editis aliis : *Cymbala et acitabula quædam sunt.* Prælero lectionem textus, et pro *acitabula* substituo *acetabula* mutato *i* in *e*, ut in mss. sæpe accidit. *Acetabulum* proprie est vas aceti, et per catachresin de quocunque vase usurpatur. Ejus figura rotunda est, nulla marginis latitudine paulatim se undique contrahens calicis instar usque ad imum. Sonus tympanorum proprius *mugitus* dicebatur, ut contra cymbalorum *tinnitus* et *crepitus ;* quod discrimen notavit Seneca, l. II Natur. quæst., c. 27. De ballematiis vide Ducangium verbo *balare* , quo usus quoque fuit sanctus Augustinus pro *saltare*. Salmasius in not. ad Fl. Vopiscum, p. 211, v. 6, Isidorum more suo falli ait, quia *ballematia* sunt saltationes, et *ballematica cymbala*, non quia percutiantur sic dicta, sed quia ad eorum sonitum saltetur. Verum sæpe critici Isidorum decipi pronuntiant, quia ejus verba in alienum sensum detorquent. Isidorus *cymbala* dicta asserit, non quia percutiuntur, sed quia percutiuntur *cum ballematia*, hoc est, inter ballandum, aut saltandum. Neque ignorare Isidorus poterat quid sit *ballematia*, aut *ballematium*, cum titulus canonis 23 concilii III Toletani sit : *Quod ballematiæ et turpes cantici prohibendi sunt a sanctorum solemniis.* Alii scribunt *balemanthiæ*, aut *ballimanthiæ*. An autem etymon cymbali sit a *ballematia*, alia est quæstio, quam parum interest decidere.

N. 12. *Sistrum ab inventrice vocatum.* Alii *sistrum* dictum putant a σείειν, hoc est, a concutiendo : sed multi Isidori etymon retinent. Hieronymus Bossius, de Sistro, refellendum Isidorum ait, quod dixerit mulieres sistrum percutere : *quasi vero*, addit, *feminæ, non homines, sistrum pulsarent.* At non negat Isidorus sistrum a viris pulsari, sed innuit tantum hoc magis quam aliud feminarum instrumentum esse. Et, præter Amazonas, de Cleopatra Virgilius VIII, 696 : *Patrio vocat agmina sistro :* et Lucanus, X, 63 :

Terruit illa suo, si fas, Capitolia sistro.

N. 14. *Symphonia. Symphonia*, ut *diaphoniæ* opponitur, ab Isidoro, c. 20, n. 13, descripta fuit. Ut est peculiare instrumentum, tympanum plenum ab eo asseritur; nam paulo ante, n. 10, dixit tympanum esse partem mediam symphoniæ in similitudinem cribri. Concinit Papias. Sanctus Hieronymus, loc. cit. a Grialio, non solum negat *symphoniam* esse genus organi, sed etiam affirmare videtur *symphoniam* nihil aliud esse nisi consonantiam, quæ est significatio verbi Græci. Eruditissimus Mazochius, in Spicil. Bibl., t. I, part. II, dissertat. de musicor. org. origine, ostendit *symphoniam* apud Danielem non pro consonantia accipi, sed pro quodam genere instrumenti musici. Non assentitur iis qui dicunt *symphoniam* esse lyram. Exponit sententiam Isidori, et concedit *symphoniam* Isidorianam, quæ vulgo ejus ævo ita diceretur, dici posse genus quoddam tympani. Sed multis exemplis veterum astruere conatur *symphoniam* pro tuba, et frequentius pro tibia, aut vero pro fistula poni. Addit *symphoniæ* vocabulum, ut est peculiare instrumentum musicum, esse chaldaicum origine, scilicet *siphonia*, quod more Græco ab interpretibus redditum fuit per *symphoniam*. Concludit *symphoniæ* vocem apud Latinos interdum non peculiare instrumentum significare, sed quævis præcentoria organa quibus præeuntibus rhythmus præcipiebatur, et forsitan aliquando tympanum, aut tubam, aut citharam; at plerumque tibiam curvam, aut fistulam.

Cap. XXIII. N. 2. App. 5, post Etymologias, exhibebo excerptum de rhythmimachia, quod his Isidori capitibus de musica subjunctum reperitur in ms. Cod. Vindobonensi, a Gerberto editum, ut dixi in Isidorianis, c. 55, n. 35.

Cap. XXIV. N. 1. Confer not. ad cit. l. II, c. 24, n. 15.

Cap. XXV. N. 1. *Astronomia.* Vossius, Ricciolius, aliique de astronomia scriptores a Morhofio, in Polyhistore, t. II, l. IV, c. 1, n. 8, recensentur; sed de Ricciolio hæc notanda Morhofius advertit : *Quod vero doctrinam attinet, præ cæteris omnibus laudandus Joan. Baptista Ricciolius, in Almagesto novo, quo quasi Pandectis quibusdam omnem doctrinam astronomicam ad sua usque tempora complexus, unus bibliothecæ instar esse potest. Omnia enim tam vetera quam nova recenset, et expendit. De variis*

mundi systematibus illic omnia videas, secundum auctorum variorum sententias collecta. Hæc ille. Ac nunc recentioribus quævis alia recentiora placent.

Cap. xxvii. N. 1. *Astrologia vero.* Astrologia superstitiosa, quæ genethliaca et judiciaria dicitur, merito damnata est, quamvis ineptissimi quidam homines non solum eam sequi, sed et defendere audeant.

Cap. xxviii et seqq. Plinius, l. ii, c. 4 : *Quem* κοσμὸν *Græci nomine ornamenti appellaverunt, eum nos a perfecta absolutaque elegantia mundum.* Becmanus originationem Isidori novam dicit : *Imo vetus*, addit, *ex Varrone... Unde et animalia Varroni videntur elementa, quoniam per semetipsa moventur.* In eamdem etymologiam Festus quoque conspirat. Priorem illam a munditia admittit quoque Varro, l. iv de Ling. Lat., c. 29, de mundo muliebri verba faciens, qui, ut ait, a munditia dicitur.

Cap. xxx. N. 1. *In septentrionalem plagam.* Lucanus partem septentrionalem *imam* dixit. ut c. 41 constabit, ac rursus, de Nat. rer., c. 9, ubi Isidorus *imam* exponit *ultimam, et extremam*, non *depressam*, cum potius mundus in septentrionalem plagam dicatur erigi. Et sæpe quidem *imus* pro extremo et ultimo accipitur ab Horatio, Ovidio, Martiali, et aliis, quorum loca, quia in Lexicis patent, prætermitto.

Cap. xxxi. N. 1. *Cœlum*, etc. Adisis Phurnutum, c. 1 commentarii de Natura deorum.

Cap. xxxii. N. 1. (*Dicunt*). Quod *dicunt*, vel simile aliquod verbum, sæpe in Mss. desideratur, arguit Isidorum per litterarum compendia interdum nomen auctorum indicasse quorum sententias referebat. Facile fuit, quod jam olim monui, ut ea sigla librariis non intellecta exciderint, ex quo accidit ut infinitivum frequenter sine verbo a quo regatur inveniamus. Editi supplent *dicunt, constat*, etc.

Cap. xxxvii. N. 2. *A poliendo.* Verum etymon est a πολέω, *verto;* hinc Græce πόλος, et Latine *polus.*

Cap. xxxviii. N. 1. *Et dicti cardines.* Becmanus, verbo *Cor*, ex Servio, Isidoro et aliis, refert a Græco καρδία (*cor*) Latine dici *cardo*, scilicet a forma cordis, vel quod sit quasi cor januæ, quo movetur, ut ait Servius.

Cap. xxxix. N. 1. *Convexum.* Proprie exterior pars circuli *convexa* dicitur, interior *concava. Convexa cœli* substantive poetæ usurpant, simpliciter etiam *convexa* pro cœlo Claudianus non semel.

Cap. xlii. N. 3. *Meridies... quod... medium diem.* Etymon *meridiei* a *medio die* Varronis, Ciceronis, et aliorum sententia comprobatur. Sed aliis non displicet, quod *meridies* a *mero*, hoc est, pleno, et sincero die, quod illo tempore nulla accessio ad lucem amplius fiat. Vide Joachimum Camerarium, Probl. etym. decur. 1, et inf., l. v. c. 28, n. 15.

N. 4. *Tertius Catachoras.* Cassiodorus, cujus sunt fere omnia hujus numeri verba, ita habet : *Primus est Merobis* (in Mss., Meroe), *secundus Syene, tertius Catachoras, id est, Africa, quartus Rhodus*, etc. In optimis Cassiodori Editionibus ita hic locus exhibetur sine ulla scripturæ discrepantia. In mss. Codicibus Toletanis Gothicis est *Merohis* pro *Meroe*, aut *Merobis*, ut in Cassiodoro legitur, *Soinis*, aut *Soynis* pro *Syene*, vel *Siene*, ut Grialius edidit, et *Brastenus* pro *Boristhenes*. Alii quoque Codices pro *Boristhenes* exhibent *Brastenus*, aut *Brustenus*, ac simili modo variant, vel aberrant in his nominibus exprimendis, quorum tamen varietas ad veram lectionem indagandam fortasse juverit.

Cap. xliii. N. 1. *Hemispherium*, etc. Ex Cassiodoro.

Cap. xliv. N. 4. *Quintus circulus.* De quinque his circulis eadem fere occurrunt l. xiii, c. 6, et in l. de Nat. rer., c. 10.

Cap. xlvi. N. 1. *Lacteus circulus.* De lacteo circulo, qui a Cicerone *orbis lacteus* vocatur, videri potest Macrobius, l. i comm. in Somn. Scipion., c.

A 15, qui etiam de zodiaco, in quo tres lineas agnoscit, et de aliis circulis cœlestibus disserit.

Cap. xlvii. N. 1. *Fortior est terra.* Cassiodorus simili modo ait : *Sol fortior est terra, terra fortior est luna per aliquam quantitatem.* Quod sol eodem momento quo oritur, et Orienti simul et Occidenti æqualiter appareat, explicatione indiget. Astronomi colligunt terram sole minorem esse, quia umbra terræ in mucronem desinit ; nam, excepta luna, cæteri planetæ à terræ umbra non obscurantur. Isidorus ex Ambrosio hæc ipsa fusius refert in l. de Natur. rer., c. 16.

Cap. xlix. N. 1. *Cujus ignem dicunt aqua nutriri.* De hac veterum opinione, quod ignis in cœlo est qui aqua nutriatur, dixi ad Dracontium, l. i, v. 24 et 25.

Cap. l. N. 1. *Solem per seipsum.* Hyginus, l. iv, Poetic. Astr., c. 13, aliis fere verbis utitur, ut: *Cum videamus esse dies inæquales, et solem alio loco hodie occasurum, et alio heri occidisse.* Isidorus eum-

B dem locum excripsit in l. de Nat. rerum, c. 17, ex Arato et Hygino.

Cap. li. N. 2, not. *Reliqua... absunt à Mss.* Verba *Cui ideo*, etc., usque ad finem capitis *de relinquit*, a Mss. abesse ait Grialius. Sed revera exstant in multis veteribus membranis, et in Codice Albanio, in 1 Cod. Vat. Arch., et aliis. Etsi autem eadem leguntur in l. de Nat. rer., tamen id non arguit ab alio potius quam ab Isidoro huc allata esse. Nam multa quæ in hoc libro de astronomia dicuntur, eadem in lib. xiii, et in libro de Nat. rer. replicantur. Et hic erat Isidoro mos, ut tam ex suis quam ex aliorum operibus plura congereret, ac repeteret.

Cap. liv. N. 1. *Septima bicornis.* In antiquissimis Mss., et in nonnullis Editionibus legitur *bicornis est, ita ;* et appingitur figura lunæ bicornis, et ita in sequentibus.

Cap. lix. N. 2. *Umbram obstantis terræ.* San-

C ctus Martinus Legionensis, tom. 3, p. 98, serm. in Ascens. Domini, profert c. 55 et seqq., usque ad hoc. c. 59, ubi quædam ex Isidoro corrigi possunt : sed non est contemnenda varia hæc Martini lectio : *Umbram obsistentis terræ exeat, videatque solem, et videatur à sole.*

Cap. lx. N. 1 *Stellæ et sidera.* Macrobius, l. i comm. in Somn. Scip., c. 14, inter stellas et sidera distinguit, ut Isidorus ; sed addit : *Sic et apud Græcos* ἀστὴρ *et* ἄστρον *diversa significant. Etenim* aster *stella una est, et* astron *signum stellis coactum, quod nos* sidus *vocamus.*

Cap lxi. N. 1. *Stellæ non habere proprium lumen.* Stellas quæ fixæ dicuntur proprio fulgere lumine plerique astruunt. Aliud est de planetis, ut luna. Isidorus in eamdem sententia perstat, c. 24 de Nat. rer. Confer not .

Cap lxvi. N. 2. *Pyrois.* Corrigendum Isidorum, l. v

D c. 30, ait Grialius ; sed cum locus non respondeat, crediderim ipsum loqui de libro de Nat. rer., c. 23, ubi etiam Mss. habent *vesper* pro *Pyrois.*

Cap. lxvii. N. 1. *Quædam stellæ ideo planetæ dicuntur.* De his etiam c. 23 libri de Nat. rer. : sed ibi *planetæ* dicuntur errantes, non quod ipsi errent sed quod nos errare faciant. Confer not. ad eum loc. Apud veteres Latinos vix invenietur qui verbum *planetæ* usurpaverit præter Julium Firmicum, l. 2, c. 2, et veter. inscript. apud Fabrettum c. 10, n. 307 ut observat Forcellinus ; sed addere potuit Martianum Capellam, qui, l. viii, sæpe eo utitur.

Cap. lxviii. N. 1. *Antegradatio.* Vocabulo *antegradationis* etiam utitur Cassiodorus, quod facultatis hujus proprium est , neque debuit in optimis Latinitatis lexicis prætermitti. Ita *retrogradationem* Apulei auctoritate Forcellinus admisit.

Cap. lxxi. N. 1. *Sol appellatus.* Etymon solis e Varrone et Cicerone desumptum est.

N. 3. *Stellæ dictæ a stando.* Cappella, cap. de quinque parallelis, l. viii, *stellas a stando sidera a cons*

lendo, *astra ab Astreo, dicta fuisse* commemorat.
N. 4. *Sidera dicta*. De etymologia *sideris* vide not. græc. Alii *sidus* deducunt ab εἶδος, quod sit figura in cœlo conspicua aut a σὺν, et εἶδος, quod simul plures stellæ conspiciantur.
N. 7. *Quod terram terant*, etc. ex Varrone, l. VI de Ling. Lat., ex quo reposui, *quasi terriones*; nam Grialius habet *quasi teriones*.
N. 9. *Quasi* ἄρκτου οὐρὰ, hoc est, quasi *ursæ cauda*; id enim propric verba Græca significant.
N. 10. *Et dictus Orion ab urina*. Græce *urina* dicitur οὖρον. Alii alia cogitant.
N. 11. *Hunc Latini jugulam vocant*. Correctæ Editiones Varronis, l. VI de Ling. Lat., c. 3, a med., habent *inter quas*, pro quo Grialius ediderat *inter quæ*. Non desunt qui cum Festo a *juglans* derivent *jugulam*, stellam Orionis, quod amplior sit cæteris quam nux juglandis. Hyginus, l. II Poet. Astron., c. 24, fabulam de Orione narrat, quem primum *Urionem* ab *urina* vocatum ait, deinde inter sidera receptum.
N. 12. *Hyadas dict.* Gellius, l. XIII, c. 9, hyades *suculas* dictas ait non a *suibus*, ut Tullius Tiro in commentariis scripsit, sed quia veteres Latini primo *hyades*, deinde *suculas* appellarunt, ut quod Græci ὑπὲρ, nos *super* dicimus. Negat præterea stellas istas in capite Tauri esse, ut Tiro quoque docuit. Sed ex his solis caput Tauri constare ostendit.
N. 23. *Propter Ammonem Jovem*. Ita distinxi; nam in Excusis invenio *propter Ammonem, Jovem ideo vocaverunt*. Ait Isidorus primum signum propter Jovem Ammonem, in cujus capite cornua artifices simulacrorum figunt (*Al.* fingunt) arietem vocatum. Nota est fabula Jovis Ammonis cornigeri.
N. 25. *Castorem*. Varro, l. II de Re rust., c. 1, docet Geminos in Zodiaco non esse Castorem et Pollucem, sed Apollinem, et Herculem, ut observat Vulpius in erudita nota ad Catullum, p. 25.
N. 27. *Annuos flatus Etesias*, hoc est, *Etesias* qui venti sunt annui, sive anniversarii.
N. 35. *Jovis cum filio*. *Jovis* in recto casu exstat etiam apud Apuleium, in Cæcilii et Accii fragmentis, in nummis veteribus, et apud Hyginum, fab. 54, et alias etiam apud Isidorum.
N. 38. *Cætera superstitiosa*, etc., ex Cassiodoro, in cujus nonnullis Editionibus legitur: *Ad cognitionem siderum conjungunt, id est, notitiam factorum.*
N. 39. *Quæ mathesis dicitur*. De astrologis judiciariis Tacitus, l. I Hist., c. 7: *Genus hominum potentibus* (nonnulli reponunt *petentibus*) *infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostra et vetabitur semper, et retinebitur.* Hi *mathematici* vulgo vocabantur, ut supputationes ipsæ noxiæ, quas Isidorus nominat *mathesis*.
N. 41. *Septem sæcularium disciplinarum*: has adhuc Isidorus explicuit. Sequiori ævo grammatica, rhetorica, et dialectica vocabatur *trivium*; arithmetica, musica, geometria, et astronomia *quadrivium*. Exempla hujus significationis abunde Ducangius profert in *Trivio*, et *Quadrivio*, aut *Quatrivio*, a Boetii quoque tempore repetita. Ordo non idem ab omnibus observabatur. Capella ita septem illas disciplinas disposuit, grammaticam, dialecticam, rhetoricam, geometricam, arithmeticam, astronomiam, musicam. Isidorus ordinem Cassiodori tenuit, nisi quod hic primum de musica egit, tum de geometria disseruit.

LIBER QUARTUS.

Cap. II. N. 1. *A modo*. Hoc ipsum veriloquium, ut *medicina* sit a *medius*, et *medius* a *modo*, viri docti approbant, ut videri potest apud Becmanum, verbo *Medium*. Id multo magis placere debet quam quod alii dicunt, *medeor* esse a Græco μέδω, seu μεδέω, *impero*, quia medicorum est imperare.
Cap. III. N. *Medicinæ autem artis*. Historia artis medicæ exponitur a Conringio in introductione in Artem medicam, et a Lindenio cum Mercklini additamentis. Sigebertus Havercampus, comment. in Apologet. Tert., c. 23, observat pro *Æsculapius* in Ms. Fuldensi Tertulliani esse *Æscopium*, et sic apud Isidorum, aliosque in Mss. semper inveniri, ut testatur Schoppius. In nonnullis veteribus membranis Isidori cum hoc loco, tum l. VIII, c. 1, reperio *Scolapius*. Hippocratem quartum decimum ab Æsculapio alii tradunt. Vide not. Harduini ad Plinii l. XXIX, c. 1 Apud Grialium, ad n. seq., erat *l.* IX, quod correxi.
Cap. IV. N. 1. *Itaque tres viri*. Tres sectas medicorum hoc versu complexus fuit Marcellus in carm. de Medicina, vers. 6:

> Quod logos, aut methodos, simplexque empirica pangit
> Hoc liber iste tenet.

Hoc carmen ab aliis Vindiciano, ab aliis Sereno Samonico tribuitur. Quod secta methodica sectetur carmina, vel ob Appollinem dictum, vel ob incantationes, quas nonnulli veteres medici præscribebant, ut ait Serenus, tit. de Hemitritæo depellendo:

> Inscribis chartæ, quod dicitur Abracadabra
> Sæpius, et subter repetis.....

Noti sunt in Hispania homines illi, qui *Ensalmadores* dicuntur. Sed et Homerus curationis per carmina meminit, ac propterea de curatione Homerica integrum libellum Galenus scripsit. Confer Morhofium in Polyhist., t. II, l. III, c. 1, n. 17; Plinius, l. XXIX, c. 1, medicinæ historiam persequitur; et num. 4, ait: *Alia factio (ab experimentis cognominant empiricem) cœpit in Sicilia*, etc. Ubinam medicinam *experimentosam* dixerit, non invenio, neque id vocabulum in copiosissima Harduini indice conspicitur.
N. 2. Specimen interpolationis in Codice Chisiano app. 5, post Etymologias, exhibebo, in quo multa huic libro Isidori de medicina adduntur.
Cap. V. N. 1. *Sanitas*. Proprie est a *sanus;* et *sanus*, uti etiam *salus*, a Græco σάος, seu σόος.
N. 2. *Morbum... mortis vim*. Alii morbum dicunt esse *mortis viam*, alii deducunt a μόρος βίου. Vide J. C. Scaligerum, in Theoph., de Plant. Ac fortasse apud Isidorum reponendum erit *mortis viam*.
N. 4. *Sanguis ex Græc. etym*. *Sanguinis* etymon Græcum potest etiam esse a σαίειν γυῖα, quod servet, ac vegetet membra corporis. Minus recte alii putant Latinum esse, a *sancio*, quasi *sancuis*. Rursus, num. 6, alia etymologia *sanguinis*. De cholera Cœlius Aurelianus, l. III, c. 19. ex Asclepiade, refert quod sit humoris fluor celer ac parvi temporis. Quo fortasse Isidori verba alludunt, *quod unius diei spatio terminetur*.
N. 8. *Quas Græci* χρονιας *dicunt*. Morbi chronici *causæ* Latine dicuntur, ut ostendi ad Prudent., hymn. 1. Perist. v. 20:

> Supplicum causas petitis quæ medelis irrigant.

Hispani dicimus *achaques*.
Cap. VI. N. 1. *Pleuresis phrenesis*. Edidi *pleuritis;* ita enim medici scribunt ex vocabulo Græco. Grialius in textu *pleurisis*, in not. indicat *pleuresis*. Aliud est de *phrenesi;* nam apud veteres reperitur *phrenesis*, φρένησις; et *phrenitis*, φρενῖτις.
N. 3. *Est autem perturbatio cum exag*. Retine veriloquium ex Græco nomine.
N. 4. *Cardiace*. Cœlius, l. II, c. 31, refert cardiacam passionem, ex Artemidoro et Asclepiadis sectatoribus, esse *tumorem secundum cor*. Hinc fortasse præstiterit legere apud Isidorum *ex aliquo tumore*, quanquam Isidorus videtur voluisse *timore;* repetit enim *cum formidabili metu*, quod fortasse ex Cœlio ipso sumpsit, qui inter multas ac varias causas cardiacæ passionis *mæstitudinem*, vel *timorem* refert.
N. 5. *Lethargia*. Lethargia ab oblivione potius quam a somno dicitur. Advertit Cœlius jugem illum somnum quem in lethargicis plerique statuunt vere somnum non esse, sed oppressionem.

N. 6. *Synanche.* Grialius cum aliis Excusis edidit συνάγγειν; sed Cœlius in Edition. Lugdun. 1566 habet: *Græci enim* συνέχειν *continere appellant,* quod verum est.

N. 7. *Phlegmone.* Medici recentiores *phlegmonem* statuunt esse speciem inflammationis externæ profundioris.

N. 8. *Sputo sanguinolento,* quod tamen non semper adest.

N. 13. *Telum.* Rutilius quoque ad morbum *telum* videtur respexisse, cum dixit l. I, v. 451: *Tela dolorum.* In Editione qua utor Samonici, ad marg. notatur *telum* esse pleuritidem, sed subjungitur: *Alii punctionem intelligunt.*

N. 17. *Pestilentia.* Pestilentiam plerumque per aereas potestates, non tamen sine arbitrio Dei fieri, allatis multis Patrum veterum testimoniis rationibusque, suadetur a Theophilio Raynaudo, philolog., p. 224 seqq., in opere inscripto: *Vitæ et mortis terminalia,* puncto 6.

N. 18. *Dicta autem pestilentia. Pestilentia* est a *peste* et *pestilens.* Neque de *pestis* etymologia satis constat.

N. 19. *Ipsa et inguinaria.* Inguinaria lues olim satis frequens erat, præsertim medio ævo; quo morbo plures absumptos etiam ex sepulcrorum titulis constat.

Cap. VII. N. 4. *Unde et vertigo.* Vertigo est a *verto,* quia homini eo morbo affecto omnia verti videntur. Al. *verto* etiam est *vertex,* quia eo loco capilli in gyrum vertuntur.

N. 6. *Pro lunæ cursu,* etc. Hanc lectionem non solum genuinam, sed etiam ab Isidoro ex Juvenco desumptam puto, ut adverti ad hujus l. I, v. 482.

Et lunæ cursum comitata insania mentis.

Accedit Samonicus de morbo comitiali:

Ipse Deus memorat, dubiæ per tempora lunæ
Conceptum, talis quem sæpe ruina profudit.

Cœlius ait epilepsiam vocari *sacram passionem, sive quod divinitus putetur immissa,* etc. Fortasse hinc Isidorus *morbum divinum* dixit, quem alii *sacrum* appellant.

N. 7. *Erat autem apud Rom. comitior.* Samonicus aperte *comitia* nominat, in quibus suffragia fiebant:

Est subiti species morbi, cui nomen ab illo est
Quod fieri nobis suffragia justa recusant.
Sæpe etenim membris atro languore caducis,
Consilium populi labes horrenda diremit.

N. 10. *Typi sunt frigidæ febres.* Chaconis opinionem confirmat typus Constantis, scilicet edictum famigeratum, quo silentium indictum unius vel duarum voluntatum in Christo. In opere posthumo Vazquii, nescio cujus culpa *typus* tanquam hæreticus aliquis homo inter Monothelitas nominabatur. Quæ hallucinatio a Theophilo Raynaudo primum observata occasionem deinde aliis dedit Vazquii, nihil fortasse tale merentis, acerrime reprehendendi. Cæterum apud Isidorum retinendum est *status,* et ut arbitror, legendum: *typi sunt frigidæ febres;* nam apud medicos *typus* est forma, status, nota, ac character febrium recurrentium. Cœlius, l. I Acutar., c. 14, ex Asclepiade, refert typum febris quotidianum majorum corpusculorum statio e fieri, tertianum minorum, quartanum minutissimorum. Apuleius, de herb., c. 102: *Ad frigora, et omnes febrium typos.*

N. 11. *Ex naribus.* Fortasse delendum est *ex naribus.* Certe Cœlius l. II Tardar., c. 7, ita habet: *Fit influxio, nunc ad nares, quæ appellatur coryza; nunc ad fauces, quæ appellatur branchos; nunc ad thoracem, vel pulmonem, quæ appellatur ptysis.* Pro πτύσις nonnulli habent Φθύσις.

N. 12. *Coryza... quoties influxio.* Coryza Græce est gravedo, humor ex capite fluens, a κάρα et ζέω, quia veluti ebullit e capite.

N. 13. *Branchos.* Legam libenter βρόγχος; ita

A enim appellant Græci guttur; ex quo fit *bronchos,* raucedo.

N. 24. *Neph.* Nephritis est inflammatio renum cum febri continua.

N. 25. *Paralysis dicta a corp. imp.* Fortasse Isidorus scripsit *a corporis impediti solutione. Paralysis* ad verbum solutio est. In nonnullis Mss. est *a corporis impensione.*

N. 26. *Cachexia.* Cachexia Græce est malus habitus.

N. 30. *Podagram.* Podagra quasi ποδὸς ἄγρα, hoc est, *pedis captura.* Isidorus duplicem etymologiam ex Cœlio retulit. Podagra a retentione pedum *nodosa* dicitur. Ovidius, l. I de Ponto, ep. 1, v. 255:

Tollere nodosam nescit medicina podagram.

N. 36. *Quem Græci.* Apud Grialium, et alios Excusos erat *quam Græci;* restitui *quem* ex Cœlio, quem Isidorus transcribit.

B N. 39. *Ragades.* Celsus, l. VI, c. 17, distinguit *rhagadia* (sic enim vocat) ab hemorrhoidibus: *Rhagadia sunt, cum in ano sæpe et quidem pluribus locis cutis exciditur* (Al., *scinditur*); *Hemorrhoides sunt ora venarum tanquam ex capitulis quibusdam surgentia, quæ sæpe sanguinem fundunt.* Rhagadia sive rahagades Celsus vocat *scissuras recentes,* atque adeo fortasse legendum erit *scissuræ* pro *fissuræ.* Græcum ῥαγὰς est *ruptura.*

Cap. VIII. N. 1. *Aeris qualitatem habentibus.* Putarem legendum *areæ qualitatem habens.* Alopecia est areæ species. Celsus, l. VI, c. 4: *Arearum quoque duo genera sunt. Commune utrique est,* etc. *Sed ea, quæ* ἀλωπεκία *nominatur, sub qualibet figura dilatatur: fit et in capillo et in barba.* Alopeciam dictam non a similitudine vulpeculæ, sed quia vulpes eo morbo frequenter laborant, verior est sententia. De alio areæ genere pergit ibidem Celsus: *Id vero,*

C *quod a serpentis similitudine* ὀφίασις *appellatur, incipit ab occipitio,* etc. Fortasse hinc aliquis, et ex eo Isidorus existimavit alopeciam quoque a vulpis similitudine nuncupatam.

N. 4. *Erysipelas.* Varia est apud alios erysipelatis etymologia, vel ab ἐρείδω *traho,* et πέλας *prope,* quia partes propinquas attrahit, vel ab ἐρυθρὸς *ruber,* et πελὸς *niger, lividus,* etc.

N. 6. *Sarnam appellat.* Ita etiamnum Hispani appellant, et videtur hoc proprium esse, et fuisse Hispanorum vocabulum. Papias ex Isidoro sumpsit: *Sarna, impetigo.* Semlerus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *Scaturrio,* monstrum putabat hoc loco *sarna,* et cum non intelligeret quid esset, conjiciebat *scarram,* quæ vox Germanica est. In auctario Ducangii, ex Papia Mss. Bituricensi, profertur: *Impetigo sicca scabies, prominens cum asperitate, et rotunditate formæ: hæc vulgo sarrcuma dicitur.* Subjungitur suspicio, *sarna,* ut habetur in Edito, per-

D peram ex *sarreuma* contracte scripto factum fuisse. At ex Isidoro et idiomate Hispano retinendum *sarna.*

N. 7. *Prurigo.* Proxime est a *prurio,* quod duci poterit a *prouro.*

N. 12. *Elephantiacus morbus.* Convenientiam morbi elephantiaci cum elephante exponit Aretæus, l. II, c. 13.

N. 13. *Arquatum.* Nonius, c. 5, n. 14. *Arquati dicuntur quibus color et oculi virent, quasi in arqui similitudinem.* Præmiserat quod *arcus* suspensus fornix appellatur, *arquus* non nisi qui in cœlo appareat, quem *Irim* poetæ dixerunt. Nihilominus multi scribunt *arcuatos,* et *arcuatum* morbum, et ita in textu Grialii legebatur. Id. Grialius in textu exhibet *icteris,* in not. *icteron.*

N. 14. *Cancer.* Celsus *ulcus,* non *vulnus,* nominat, cum de cancro agit. Aliquando tamen *ulcus* et *vulnus* confunduntur. A verbis *Aut ergo,* etc., sensus imperfectus videtur, aut certe obscurus est.

N. 19. *Ulcus.* Est a Græco ἕλκος, ex quo nonnulli cum aspiratione scribunt *hulcus.*

N. 21. *Quasi pupula.* Festus : *Papillæ capitula mammarum dictæ, quod papularum sunt similes.* Si negatur *quasi papilla*, potius dicendum erit *papulas* ita vocatas quod *papillarum* sint similes. Atque id magis placet; nam *papillæ* ita sunt dictæ quia eas infantes quasi *papant*, ut ait Isidorus, l. XI, c. 1.

CAP. IX. N. 2. *Diæta observatio legis et vitæ.* De varia significatione vocis *diætæ* consuli possunt Janus Dousa in Præc., c. 10; Joannes Wouweren, ad Petronium; et Vossius, in Etymologico.

N. 6. *Quæ duo etiam*, etc. Refert se Isidorus ad ea quæ dixit, omnem curationem aut *ex contrariis* aut *ex similibus* adhiberi, quæ duo ipsis remediorum nominibus significari solent.

N. 11. *Pessaria. Pessum* vocat Apuleius, de Herbis, c. 121, et *pessus* masculino genere Plinius Valerianus, l. I, c. 1, ad fin. *Pessarium* dixit Theodorus Priscianus, l. III, c. 5.

CAP. XI. N. 4. *Guva. Guva* a Theod. Prisciano, l. I, part. II, c. 16, dicitur *cucurbita ventosa.* Sed Isidorus innuit simpliciter *ventosam* appellari ; et hoc nunc est proprium Hispanorum vocabulum *ventosas.*

N. 6. *Pinsendis præfuit arvis.* Non arridet quod *pinsendis arvis* idem sit ac *pinsendo frumento.* Si retineatur *arvis*, malim intelligi Pilumnum præfuisse serendis arvis; qui idem pilum et pilam invenerit, quibus far pinsitur. Suspicio mihi erat legendum esse *pinsendis præfuit granis.*

N. 7. *Mortarium.* Etymologici alii dictum volunt quasi *moretarium*, quod in eo fieret *moretum.*

N. 8. *Coticula.* Adde Plinium, l. XXXVII, c. 10. : *ex achate medici coticulas faciunt.* Quod sequitur apud Isidorum, *erit enim lenis*, fortasse mutandum in *lævis*, vel, ut alii scribunt, *levis*, quanquam vocis *lenis* eadem significatio esse potest.

CAP. XII. N. 1. *Odor.* A Græco ὄζειν, quod est *olere*, originem trahit.

N. 3. *Incensum.* Pro thure antiquius verbum est, quam nonnulli arbitrantur. Vide Prudentiana, not. *a* ad n. 151.

N. 4. *Tetraidos.* Fortasse *tetraides*, vel *tetrades.* Desidero id vocabulum in Lexicis tam primæ quam mediæ Latinitatis.

N. 7. *Unguenta... a locis, ut telinum.* Quia nonnulla unguenta a locis dicuntur, Augustinus, Theophilactus et alii existimant unguentum *pisticum*, cujus mentio fit in Evangelio Joannis, c. XII, 3, a *Bisa*, seu *Pista*, capite Caramaniæ, vel provinciæ Cabul apud Indos, vel ab alio. quovis loco appellatum ; vide not. Petri Lazeri ad Brunonem Astensem in comment ad Matth. *Telinum* vero non a loco vocatum, sed a feno Græco, quod Græce τῆλις dicitur, alii existimant; nam fenum Græcum præcipuum eorum est, ex quibus *telinum* componitur. Quidam legunt *Corpus suavi* sine conjunctione *que ;* et etiam sic stare potest senarius cum trisyllabo *suavi.*

LIBER QUINTUS.

CAP. I N. 1. *Phoroneus... leges judiciaque constituit.* Hæc, et multa alia ex hoc libro inter Gratiani decreti canones relata sunt, quæ videre poteris collecta a Berardo in nostris Isidorianis, c. 32. Sed cum Berardus Editione regia Matritensi usus non fuerit, nonnunquam decreti scripturam ex corruptis exemplaribus reformare voluit.

N. 2. *Lacedæmoniis jura ex Apollinis.* Berardus, loc. cit., legendum ait, juxta vulgatos Isidori Codices. *Lacedæmonis jura legum ex Apollinis,* non *Lacedæmoniis jura ex Apollinis*, ut apud Gratianum. Verum in Editione Grialii hæc ipsa Gratiani lectio expressa est, nisi quod mendum in textu Grialii erat *Appollinis.*

N. 4. *Hi decemvir.* Paulo aliter nomina decemvirum apud Gratianum referuntur.

N. 5. 6. *In libris exoleverunt.* Correctores Romani decreti pro varia lectione ascribunt *in libros.* Gratianus *obsoleverunt* pro *exoleverunt.*

CAP. II. N. 1. *Divinæ natura.* Id explicat Berardus, loc. cit., ut ex mente Isidori discrimen possit agnosci inter leges naturales et divinas. Suarius, l. I, de Legib., c. 3, n, 9, ostendit legem naturalem posse quoque dici divinam, ex sancto Thoma, et sancto Augustino, l. II de serm. Domini in mont., c. 9. *Quis enim scribit in cordibus hominum naturalem legem, nisi Deus? Expressiusque hanc legem divinam appellat Isidorus, l.* V. *Etym., c.* 2.

N. 2. *Fas lex divina.* Distinctionem inter *fas* et *jus* Suarius explic. ib., l. I, c. 2, n. II, productis in medium Isidori verbis, quem passim laudat.

CAP. III. N. 1. *Jus autem dictum quia justum.* Hieronymus Magius, Miscell. l. IV, c. 1, *jus* a *jubendo* dictum affirmat, non a *justitia*, ut vult Ulpianus, neque a *justo*, ut vult Isidorus, quem auctores juris Pontificii sequuntur. Reprehendit etiam quod Isidorus *justitiam* dictam asseruerit, quod in ea *jus stet.* Neque Isidorum neque alios viros doctos facile reprehendendos esse ob simile etymologiarum genus, sæpe monui. Credo equidem a *jus* esse *justum*, a *justo justitiam.* Quod autem *jus* sit a *jubeo*, multi negant, qui potius *jubeo* a *jus* deducunt. Alii igitur *juris* originem a *juvando* repetunt, alii a *Jove*, quasi *Jous*, aut *Jovis os*, alii ab ejulatione ἰοὺ, ex qua *ejulare* natum. Vide Becmanum et alios etymologicos. Neque desunt qui *jus* pro æquo a jure coquinæ appellatum asserunt, quia scilicet jusculum æquis partibus distribui solebat. *Justitiæ* originatio, quam Magius damnat, fortasse ea est quæ reperitur l. XVIII, c. 15. *Justitia quasi juris status.*

N. 2. *Lex a legendo.* Andreas Cirinus, de urbe Roma, c. 39, recipiendum esse negat hoc etymon quod *lex* dicta sit a *legendo :* quod si verum esset, *inquit,* non scripta lex non esset. Verum potuit optime origo nominis hujus inde peti, quod initio *lex* esset scripta, et publice *legeretur,* ut multi aiunt, quamvis postea idem nomen legi non scriptæ fuerit attributum. Ut autem hæc etymologia omni legi possit convenire, a theologis nonnullis explicatur de *interiori lectione, et scriptione*, ut lex naturalis a sancto Paulo, Rom. II, dicitur *scripta in cordibus nostris.* Alii *legem* dictam putant a *legendo*, id est, *eligendo*, quia, ut ait Cicero, l. I de Legibus, *nos delectus vim in lege ponimus.* Alii cum sancto Thoma a *ligando* etymon *legis* deducunt.

Ib. Mos autem, etc. Proferuntur hæc etiam ab Ivone epist. 79. Isidorus *tantumdem* pro *tantum* sæpe adhibet. AREV.

CAP IV. N. 1. *Liberor. susceptio.* Berardus utramque lectionem *susceptio* et *successio* optimam putat, dummodo *successionis* nomine non hæreditaria intelligatur, sed personalis, qua scilicet filius patri natura succedit vi generationis.

N. 2. *Vel commodatæ restitutio.* In Mss. Gothicis legitur *vel commendatæ pecuniæ restitutio.* Sed tuto potest omitti *pecuniæ*, cum jam præcedat *rei.* Præferendum quoque est cum Grialio *commodatæ.*

CAP. IX. N. 1. *Jus Quiritium.* Utroque modo dicitur *Quiritium* et *Quiritum.* Hoc in nota retinet Grialius, et sic etiam exhibent Editiones veteres. Quod autem in his scribitur *decretionibus*, mendum apertum est, et omnino distingui debet *de cretionibus* quæ cretiones postea clarius explicantur.

CAP. XI. N. 1. *vel quod sciscit*, etc. Lectionem a Grialio in textum admissam, *quod ea plebs sciat,* vel *quod sciscit, ita uti rogata fuit,* priscis plebiscitorum formulis magis congruere Berardus assentitur. Scriptura in aliis Editis, *vel quod sciscitatur et rogat, ut fiat*, corrigenda esset *et rogatur*, ut vero sensu procederet. Non desunt qui *plebiscitum* dictum putant, quia *plebs ciebatur*, seu *citabatur*, cum scilicet post rogationem legis in suffragium vocabatur. Sed verior videtur etymologia quæ a *scisco* repetitur.

CAP. XV. N. 1. *Papia Poppæa.* In antiquis Excusis perperam legebatur. *Pompeia* pro *Poppæa;* qui error

in nonnullis etiam Suetonii Editionibus; et apud alios reperitur, ut notavit Isæus in not. ad Lactantium, l. I, c. 16.

Cap. xvi. N. 1. *Unde et Satyram scribere.* Andr. Schottus, l. I Observ. hum., c. 2, confirmat nullam fuisse legem saturam; Festum, Diomedem, et Isidorum ex corrupto aliquo Sallustii exemplari deceptos ut legem saturam admitterent. Quæ adduntur, *Satyram scribere*, etc., non video cur aliena censeri debeant. Nam *satura*, *satira*, sive *satyra*, carmen multis ac variis rebus refertum dicebatur, ut sunt satyræ Horatii, etc. Casaubonus, l. 2 de Satyr. : *Similime igitur et poematia quibus breviter multi perstringebantur saturæ, vel, ut posterius cœptum pronuntiari, satiræ dictæ sunt.* Scaliger tamen, l. I Poet., c. 12, *satyram* a *Satyris*, non a *satyra*, lege vel lance dictam contendit; quin has a *Satyris* etiam vocatas putat. Cum lancibus enim prodibant, et canistellis omni genere pomorum plenis, quibus nymphas allicerent. At Casaubono favent non solum hæc Isidori verba, sed similia alia Porphyrionis in Horatium. Vide inf. l. VIII, c. 7, n. 8.

Cap. xxi. N. 1. *Erit autem lex honesta*, etc. Egregie hæc exponit Suarius, cit. l. I de Leg., ubi c. 9 inscr : *Utrum sit de ratione legis ut sit justa et juste lata, ubi de aliis conditionibus legis ab Isidoro positis.* Quippe singulas conditiones legis ab Isidoro traditas, ex veterum Patrum sententia rationibusque theologicis confirmat.

Cap. xxii. N. 1. *Pragma. Pragmatici* in foro apud Græcos, et postea etiam apud Romanos, dicebantur qui mercede actores causarum, ignaros juris et fori consuetudinis, monebant, dicenda suggerebant, et agendi rationem docebant, ab advocatis longe diversi.

Cap. xxiii. N. 1. *Dissimulare.* Gothici Mss., *insimulare* cum glossa *accusare*.

N. 2. *Testes... quod testamento.* Verior origo testamenti est a *testatum*, et *testamen*, quod a *testis* deducitur. Etymologici volunt *testis* esse ab antiqua lingua Græca θέστορ.

Cap. xxiv. N. 1. *Voluntate.* Forte, *voluntarie*, aut *voluptate*. Res eodem pertinet, dispositionem legalium instrumentorum *voluntatem* appellari, quia voluntate fit.

N. 2. *Testamentum vocatum.* Etymologiam *testamenti* nuper attuli. Jurisconsulti plurimi dicunt *testamentum* esse quasi *testationem mentis*. Hæc etymologia, et ea quæ ab Isidoro adhibetur, explicant aliquid quod proprium est testamenti, sed veram vocis originem non pandunt. Nam *mentum* neque a *mente* est, neque a *monumento*; sed est productio vocis, seu paragoge, ut in *cognomentum*, etc. Veram originationem *testamenti* a *testibus*, vel *testor*. Isidorus ipse, lib. I de Offic. eccles., c. 11, satis aperte indic. Conferendus quoque est Gellius, l. VI, c. 12, ubi Servium Sulpicium jureconsultum, virum ætatis suæ doctissimum, reprehendit quod *testamentum* verbum duplex esse scripserit, compositum a *mentis testatione*. *Quid igitur*, ait Gellius, *calceamentum, quid paludamentum, quid pavimentum, quid vestimentum, quid alia mille per hujuscemodi formam producta?*

N. 6. *Testamentum juris prætorii*, etc. Inter præsentiam testium, subscriptionem, signacula, et numerum ita distinguit Justinianus, tit. 10 Inst., § 3 : *Ita ut hoc jus tripertitum esse videatur, et testes quidem, et eorum præsentia uno contextu testamenti celebrandi gratia a jure civili descendant; subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem, et testium numerus ex edicto prætoris.*

N. 14. *Codicillum, ut veteres*, etc. Omitti poterit *ut*, vel supplendum *constat;* nam *codicillus* mascul. gen. mox occurrit, atque ita a cæteris usurpatur. Quid est autem quod ait Isidorus : *Sicut autem codicillus fit vice testamenti, ita epistola vice codicillorum?* Lipsius, c. 2 de Inst. ep., probat *epistolam* esse A scriptum animi nuntium ad absentes, aut quas absentes; sed proprie *codicillos* appellari, cum præsentes scripto conveniuntur. Ea mens Senecæ vi detur esse ep. 56 : *Video te, mi Lucili, cum maxime audio, adeo tecum sum, ut dubitem an incipiam no epistolas, sed codicillos tibi scribere.* Fortasse erg vult Isidorus, eum ad absentes scribendum est, vic codicillorum epistolam adhiberi. Vel intelligit ant chartæ et membranarum usum, in codicillis colloqui epistolarum scribi consuevisse, ut ait l. VI, c. 8, n ult. Cæterum codicillos aliquando pro epistola uni versim, poni, nonnulli observant. De codicillis fus disserit Brissonius, l. VII de Formulis.

N. 16. *Cretio appellata est.* Nic. Antonius, Bibl. ve Hisp. l. V, n. 95, inter alias etymologias quæ in Isi doro reprehenduntur, hanc ponit, quod *cretio* dica tur a *decretione*, sive *decernendo*. Sed cum Alciat observat, a juris ipsis auctoribus duo hæc nomina *cer nere*, et *decernere*, promiscue sumi, ut in leg. B *qui hæres*, § penult., et leg. *Pupillus*, de adquirend hæredit.

N. 17. *Fideicommiss.* A Græco πίστις *fidem* dictam multi volunt. Isidorus Ciceronis sententiam tenet I Offic., c. 7 : *Ex quo, quanquam hoc videbitur for tasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Sto cos, qui studiose exquirunt unde verba sint duct credamusque, quod fiat, quod dictum est, appell tam fidem.* Huc facit sanctus Augustinus, ep. 109 Isidorus iterum, l. VIII, c. 2, n. 4.

N. 18. A *pago* est *pepigi*, ut docet Quinctilian l. I, c. 6, al. 10.

N. 19. *Placitum.* Latinis est sententia, opinio. U autem verbum forense est, ad sequiorem ætatem pe tinet. Et aliquando quidem *placitum* sumebatur pr conventione, aut pacto : cujus significationis exemp sunt apud Ducangium; aliquando vero pro termin legitimo, communi partium consensu, vel judicis sen C tentia constituto, ex quo Hispani vocant *plazo*. Ha est secunda significatio, quem Isidorus innuit. *Al* dicunt, etc.

N. 20. *Manum dabat.* Fortasse *manu dabat*, vel *i manum dabat*. Ita enim etymologia verbi *mando* ex poni consuevit.

N. 24. *Venditio quasi venundinatio.* A *venu* est *vendo*, a *vendo* est *venditio*.

N. 25. *Donatio.* Etymologiæ *donationis* et *dotis* a Isidoro adhibitæ rei nonnullam proprietatem expli cant, ut sæpe alibi, sed veram vocum originem no aperiunt. A Græco δῶ est *do*, a quo *dos, dono, donatio*

N. 26. *Nam antiquus nuptiar.* Albertus Dietericu Trekell, in not. ad l. Brissonii de ritu nuptiarum p. 289, conjicit originem tabularum matrimonialium ex conventione in manus per coemptionem ess accessendam, et p. 298, contra asserentes mutuan emptionem viri et uxoris, contendit solum maritur emisse mulierem, et hujus bona, quamvis utriqu D coemptionem fecerint. Isidorus hoc loc. his accedi qui mutuam coemptionem astruunt. L. IX, c. 5, ta bulas matrimoniales *instrumenta emptionis* vocat quod Dietericus explicat de conventione in manu per coemptionem sine mutua emptione.

N. 29. *Condiciones.* Communem scribendi rationem secutus sum *conditiones*, quamvis Grialius etiam in textu *condiciones* prætulerit. In veteribus monumen tis utroque modo reperitur.

N. 30. *Stipulatio a stipula.* Alii censent *stipulatio nem* dictam a *stipula*, quam in contractibus agrarii manu tenebant, ut agrum integrum repræsentaret. Var ro sub fin. l. IV de Ling. Lat., et Festus, in *Stipem* *stipe stipulationem* deducunt. Nonnemo a *stipulis*, in nodi morem contortis, quibus segetum manipul astringebantur, et obligabantur. Qui *stipulum* apud veteres pro *firmo* acceptum aiunt, id a *stipite* descendere suspicantur. Videndus Brissonius, l. de Formulis. Quod autem Chacon spuria censebat *Veteres... agnoscebant*, nescio qua id ratione sib

persuadere potuerit, cum antiquissima exemplaria consentiant. Imo quod in Hispania a pueris ita celebrari videmus, ut stipulam frangant, iterumque jungant, et in auras dispergant, quod vocant *pajitas a volar*, cur non ex veterum more derivasse credemus? Dicunt etiam Hispani *hechar pajas* de ludo quo sortem stipulis quærunt.

N. 31. *Sacramentum est pignus sponsionis.* Petrus Pithœus, l. I. Adv. c. 18, Isidorum ait ex quopiam meliori auctore docuisse sponsionis pignus legitimum esse sacramentum. Certe Isidorus, ex antiquioribus, et, si vis, melioribus auctoribus, fere ea omnia quæ profert, illa etiam quæ criticis intemperantioribus absurda videntur, collegit. Et apud veteres quidem *sacramentum* fuit pecunia, quam litigantes, sive de re aliqua contendentes, in loco sacro, vel apud pontificem deponebant: pecunia victoris ab eumdem redibat, victi in rebus sacris consumebatur. Vide Varronem, l. IV de Ling. Lat., et Festum, verbo *Sacramentum*. Isidorus autem post primam significationem ab alteram devenit, qua sacramentum accipitur pro jurejurando, quod maxime sacrum habebatur.

CAP. XXV. N. 1. *Inde hæres.* Fortasse *inde herus*; nam ab *herus* hæredem dictum multi volunt; alii ab *hæreo*. Vide l. IX, c. 5, n. 1. Sive autem *heres*, sive *hæres* scribatur, ad originationem perinde est.

N. 3. *Sua male utitur.* Pro *suis utitur;* nam *utor* cum accusativo sæpe occurrit in antiquis Isidori exemplaribus, quod interdum in Excusis aliter habetur. Vulcanius, ut alii Editi, hoc num. ablativum posuit *suis male utitur;* sed n. seq. accusativum retinuit, *ea homines ad res bonas utantur.*

N, 5. *Pro suo tractare.* Hoc est, pro suo administrare. De hujus modi peculio multa jureconsulti, Dig. l. XV. tit. 1, qui *de peculio* inscribitur.

N. 8. *Quia ejus hæredes.* Suspicor legendum *quia ab eis hæredes.* Ulpianus, in l. regul., t. 17, de Caducis: *Quod quis sibi testamento relictum ita ut jure civili capere possit, aliqua ex causa non ceperit, caducum appellatur, quia veluti cecidit ab eo.* Apud Fabrettum, c. 10, n. 319, inscriptio vetus habet: *D. Laberius secundus procur. Caducorum.*

N. 9. *Familia herciscunda.* Clarius *familia herciscunda* est hæreditas dividunda. Vide tit. 2 l. x, Dig.

N. 10. *Communi dividundo.* Tit. 3 l. x, Dig., *De communi dividundo.*

N. 11. *Finium regundorum.* Dig. tit. 1 lib. x, *Finium regundorum.*

N. 19. *Depositum.* Apertum est quod *depositum* est a *de* et *positum.* Sed Isidorus, vel aliquis alius, ex quo ille sumpsit, exprimere voluit *depositum* esse pignus commendatum *ad tempus*, quod adverbio *diu* notavit.

N. 21. *Arra* sive *arrha* (utroque enim modo scribitur) Hebraicam originem habet. Itali dicunt *caparra*, et *arra.* Vide l. IX, c. 9, n. 6.

N. 32. *Contra veritatem.* An legendum *contra voluntatem alteri consentit?*

N. 33. *Interdictum.* Justinianus, l. IV Institut., tit. 15, § 1, *interdicta* appellari ait, quia *inter duos dicuntur.* Magis arridet etymologia Isidoriana, quæ rei substantiam attingit.

N. 34. *Pretium.* A *peritus* nonnulli inepte deducunt, alii a *proco, posco*, alii aliunde. Videndus Vossius in Etymol., ut alios omittam.

CAP. XXVI. N. 1, *Crimen a carendo. Crimen* melius derivatur a κρίνω *judico*, vel κρίμα *judicium.*

N. 3. *Flagitium. Flagitii* origo ab aliis dicitur esse a *flagrum*, vel a *flagrare*, ut *flagitare* sit ardenter postulare. Ac fortasse Isidorus scripsit *Flagitium a flagrando corruptela libidinis*, etc. Sententia petita est ex Augustino, l. III de Doctr. Christ., c. 10. *Quod agit indomita cupiditas ad corrumpendum animum, et corpus suum, flagitium vocatur; quod autem agit ut alteri noceat, facinus dicitur.* Etymologiam flagitii innuere videtur Plautus Rud. III, 4, 28:

... Etiam vim opprobras, flagitii flagrantia?

N. 7. *Dolus.* Græcum est δόλος. Aliæ etymologiæ adductæ in rei natura, sive proprietatibus explicandis versantur. Quisnam autem Petronius iste sit, cujus verba nobis Isidorus conservavit, incertum.

N. 9. *Falsitas.* Proprie est a *falsus*, et *fallo*, quod ex Græco idiomate oritur σφάλλειν, φάλλειν.

N. 10. *Apud comicos.* Malim *apud Comicum*, hoc est, Terentium, cujus id est Hecyr. I, 1, 15:

Injurium autem est ulcisci adversarios.

N. 14. *Stuprum.* Nonnulli veteres Mss. ita conjungunt: *Stuprum raptus proprie est illiciti coitus a corrumpendo dictum. Unde et qui rapto potitur, stupro fruitur;* alii., *raptu potitur*, Gratianus duobus in locis hanc sententiam retulit, can. 48, caus. 27, q. 2: *Raptus est illicitus coitus a corrumpendo dictus. Unde qui rapta, potitur, stupro fruitur.* Et can. 1, caus. 36, q. 1: *Raptus quoque illicitus coitus a corrumpendo est dictus. Unde qui raptu potitur, stupro fruitur.* Correctores Romani observant, in Cod. Isidori impressio sic legi: *Stuprum raptus proprie est illicitus coitus, a corrumpendo dictus. Unde Virgilius: Rapto potitur, id est, stupro fruitur.* Et videtur quidem Isidorus stuprum cum raptu conjungere voluisse ex illa Servii interpretatione ad l. IV Virgilii, v. 217: RAPTO POTITUR, *stupro fruitur.*

N. 18. *Internecivi.* Nonnulli scribunt *internicivum*, alii *internecinum;* communior et verior scribendi ratio est *internecivum.* Becmanus bellum *internecivum* exponit, quod utrumque bellatorem necat: alii melius, quod ad internecionem alterius partis suscipitur. *Inter* in compositione aliquando vim auget; et hoc verum est in *interbibo, interneco*, etc.

N. 19 *Ante pœnam quadrupli.* Ex Gellio, loc. cit., lege decemvirali permissum fuit, occidi furem, si aut cum faceret furtum nox esset, aut interdiu telo se, cum prehenderetur, defendit. Postea a lege hac discessum fuit, et actio in quadruplum data, si quis super manifesto furto jure et ordine experiri vellet. Aliis deinde furtis, quæ nec manifesta appellantur, pœnam imposuerunt dupli.

N. 24. *Cepit.* Correxi *cepit* pro *cœpit*, ut est non solum apud Grialium, sed et apud alios Excusos.

N. 27. *Commissa*, etc. Fortasse respexit ad Virgilium, l. VI, v. 568:

Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit ad seram commissa piacula mortem.

Servius: PIACULA COMMISSA, *propter quæ expiatio debetur.*

CAP. XXVII. N. 4. *Octo genera pœnar.* Talionis meminit Augustinus ex Cicerone, adeoque inter fragmenta Ciceronis non immerito id reponitur. De pœnis autem et suppliciis ac variis tormentorum generibus, quinam scripserint, Fabricius, c. 15 Bibl., exponit.

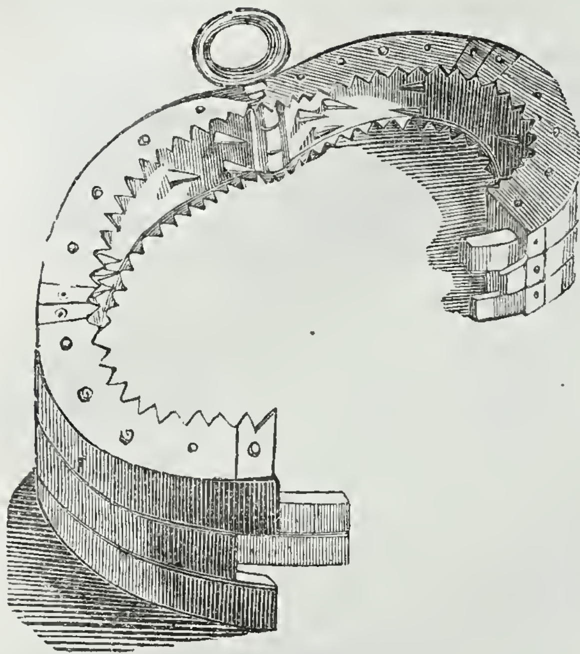
N. 9. *Catenæ.* Ad secundam etymologiam fortasse pertinet quod nonnulli aiunt, *catenam* esse a Græco καθ' ἕνα, quod varios annulos nectat, atque uniat, Alii derivant a καθεμα, *monile.*

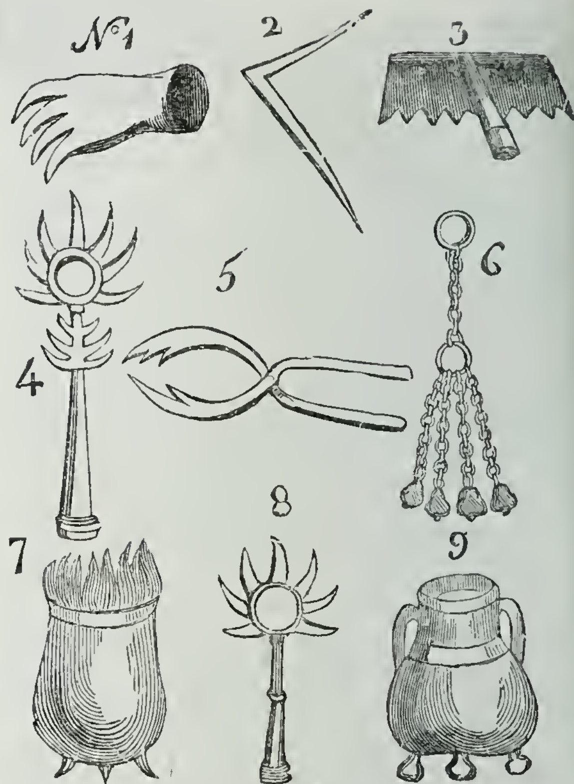
N. 11. *Nervus.* In Excusis ita legitur: *Nervus est vinculum ferreum, quo pedes, vel cervices impediuntur.* Vid. var. lect.

N. 12. *Boia.* De boiis disserui in comm. ad Prud. hymn. 1 Perist., v. 46:

Carcer illigata duris colla boiis impedit,

ubi specimen boiæ veteris ex Museo Borgiano ær incisum exhibui, quod hoc quoque non alieno loco repetere placet.

N. 13. *Numero tantum plurali.* Ex Varrone, l. IV de Ling. Lat., c. 32 : *Arx ab arcendo.. carcer a coercendo, quod exire prohibentur.* Atque id magis placet quam quod alii dicunt, *carcer* esse a *cancer, canceris*, qui nunc *cancelli* dicuntur. Præter Virgilium nonnulli alii numero singulari dicunt *carcerem*, unde emittuntur quadrigæ. Frequentius tamen est plurali numero *carceres* hoc sensu dicere. Vide l. XV, c. 2. n. 46.

N. 14. *Plaga.* Græcum est, uti *plecto*, a quo derivatur, πλήττω, πληγὴ, et Dorice πλαγά. *Flagrum* a *flagro*, quia flagris cæsus flagrat, sive uritur.

N. 15. *Anguilla.* Huc faciunt Hesychii verba: Σκυτάλαι ὄφεών εἰσι φλαγέλλια, λῶροι.

N. 16. *Palos.* Pro sudibus optimi quique auctores dicunt, pro fustibus etiamnum Hispani.

N. 17. *Vectis.* Est baculus, quo aliquid suspensum vehitur : adeoque conjectura Ant. Augustini valde probabilis est.

N. 18. *Virgæ.* De virgis et scorpionibus dixi in comm. ad Prudentium, hymn. 1, v. 44 :

Illa virgas, et secures, et bisulcas ungulas

Ibi etiam et aliis in locis de fidiculis, de quibus mox Isidorus,

N. 20. *Ungulæ.* Tabulam ex veris instrumentis quibus martyres cruciati sunt, expressam, picturis Gallonii de hoc eodem argumento adjunxi post comment. et indic. ad Prudentium. Explicationem adhibui in comm. ad hymn. 11. Perist. v. 57. Eamdem tabulam hic rursus exhibere non pigebit, brevi expositione addita. N. 1 exprimitur chirotheca ferrea, quæ ungularum species est, in cœmeterio Callepodii reperta. N. 2, uncus ferreus capiti cujusdam martyris infixus e cœmeterio sanctæ Agnetis. N. 3, pecten ferreus, qui exstat inter sacras reliquias monasterii sanctimonialium ordinis Dominicani sanctæ Mariæ Magdalenæ in monte Quirinali. N. 4 et 8, ex museo sacro vaticano duo instrumenta deprompsi, quæ inter ungulas videntur referenda. N. 5, exhibentur ungulæ bisulcæ, quæ asservantur in basilica sancti Petri. N. 6, plumbatæ ex museo sacro vaticano. N. 7 et 9, duo lebetes, insculpti in sepulcris sanctorum Victorinæ et Exuperantii. De quibus omnibus plura loc. cit. dixi.

N. 21. *Equuleus.* Sagittarius, de Cruciat. sanctorum Mart., c. 17, corrigebat hunc locum : *Eculeus autem dictus, quod ei tanquam equo reus impositus extendatur.* Vide meum comment. ad hymn. 5 Per., v. 109.

N. 22. *Tormenta.* A *torqueo* et *tortum*, et fortasse a *tormen*, seu *tormina*, est *tormentum* per productionem vocis, ut c. 24, n. 2, in verbo *Testamentum* observatum est.

N. 23. *Latumia.* Grialius, in textu edidit *latomia*, C et *latomias*; in not. *latumia*, et *latumias*. Festus scribebat *latumiæ*, ut ordo litterarum exigit in ejus opere. Varro, l. IV de Ling. Lat., *latomiæ*, et ait de Latonia translatum, quod hic quoque lapidicinæ fuerunt. Græcum est λατομίαι, quod lingua sicula significat locum ubi cæduntur lapides. Latinos autem *latomias* in *lautumias* mutasse, ex loco Senecæ, a Grialio allegato, satis manifestum est; qui tamen ita legitur in Editionibus correctioribus: *Cum reus rogaret ut in lautumias transferretur : Non est*, inquit (Sabinus), *quod quemquam vestrum decipiat nomen lautitiæ ; illa animo meo lauta res est.* Atque hanc scribendi rationem multi sequuntur. Antiqui fortasse alii alio modo.

N. 24. Versus Juvenci, lib. I, vers. 584 seq. :

Pervulgata diu legis præcepta tenetis,
Lædentem semper similis vindicta sequatur.

Unde Isidorus sumpserit *talionem* in bonam etiam D partem sumi, non liquet. Apud Ducangium ex donatione abbatiæ sancti Ægidii, anni 1038, hoc invenitur exemplum : *Pro talione nobis impendentur cœlestia.* Plura congerit Ducangius, ut ostendat talionem accipi pro reciproca pœna ; at pro hac significatione minime opus erat ad scriptores medii ævi devenire.

N. 25. *Ignominium.* Huc recidit quod ait Nonius c. 1, n. 93 : *Ignominia est nominis nota.* Clarius Onomasticum : *Ignomines* ἀνώνυμοι, *anonymi. sine nomine. Ignominium* neutro genere dixit Commodianus inst. 19 : *Non ignominium est virum seduci prudentem.*

N. 26. *Infamium.* Vel *infamia.* Pejus quidam est quam *ignominia* ; nam, ut ait Cornelius Fronto: *Ignominia imponitur ab eo qui potest animadversione notare, infamia ex multorum sermone nascitur.* Promiscue tamen hæc duo poni solent. In versu Virgilii excusi referunt *malum quo*, quod præferendum videtur,

quamvis Grialius aliter sentiat. Apud Tertullianum A etiam, quem Isidorus præ oculis habuit, est *quo*.

N. 27. *Fama autem certi.* Ex Tertulliano fortasse hæc reformari debebunt, qui cit. c. 8, al., 7, Apologetici, sic habet : *Tandiu vivit quandiu non probat. Siquidem ubi probavit, cessat esse.... exinde res tenetur, res nominatur..... Fama, nomen incerti, locum non habet, ubi certum est.*

N. 28. *Unde postliminium.* Tit. 15 l. XLIX Dig. est *De captivis, et de postliminio*, etc. Quo fortasse allusit Isidorus ; cujus tamen verba non satis integra sunt.

N. 31. *Metallum... deputantur.* Sigebertus Havercampus, in comm. ad c. 9 Apologetici Tertulliani pro *deputantur* conjiciebat legendum *deportantur;* quæ scriptura est Cod. Neap.

N. 34. *Quasi ferens caput.* Verba hæc conveniunt *furcæ*, non *patibulo*. A *patior*, sive *pateo*, origo hujus vocabuli petitur. Adisis Lipsium, de cruce.

N. 35. *In ipso quoque genere necis.* Havercampus, comment. ad cap. 9 Apolog. Tertulliani, observat B Isidorum hæc ex Tertulliano sumpsisse, *sed more suo*, addit, *auctoris, unde profecerit, nomine abscondito, et verbis paululum inversis.* Plura de hac ipsa sententia, diversum necis genus explicans, adjungit. Barthius, l. XXXII Adv., c. 8, capitis abscissi supplicium hodie fere honestius haberi cæteris ostendit, quod imitatione profundæ antiquitatis fieri ait, allegata Xenophontis et hac Isidori auctoritate. In comment. ad Prudentium hymn. 1 Perist., v. 93, et hymn. 14, v. 63, quæstionem agitavi cur martyres, superatis interdum aliis tormentis, gladio aut ferro semper, vel fere semper, cesserint. Pœnam gladii Hebræos turpissimam existimasse observat Fabricius, c. 15, n. 14, Bibliogr., ubi scriptores de suppliciorum capitalium generibus apud Hebræos usitatis recenset.

N. 36. *Culleus.* De culleo dixi in comm. ad Prudentium, hymn. 5 Perist., v. 458.

Cap. XXIX. Num. 2. Post hoc caput Grialius iterum C sequens inscribit c. XXVIII, et sic deinceps. Hinc ad c. 66 l. III, n. 2, putavi non respondere cap. 30 citatum a Grialio.

Cap. XXX. Num. 3. *Unde et in usu et*, etc. Mazochius, t. I Spicilegii biblici, ad c. VII, 4, Genesis, plura exempla profert quibus scriptores, proprietatem nominum secuti, dies simul noctesque exprimerent, ut certum tempus designarent, scilicet *quadraginta diebus et quadraginta noctibus, dies ipsos quinque, totidemque noctes, diebus, et noctibus quinque, per triduum et trinoctium*, etc. De his rursus Isidorus in libro de Nat. rer. cap. 1.

N. 4. *Secundum Athenienses a sexta hora diei.* Fortasse Servius Atheniensibus affinxit quod Gellius ex Varrone de Umbris, sive quibusdam in Umbria refert ; eos scilicet hora sexta diem inchoare. Extat hymnus Prudentii ad Gallicinium Cathemer., hymn. 1, ubi quædam annotavi. *Mesonyctium* pro mediæ D noctis tempore legitur in Taurobolio Lugdunensi apud Muratorium, pag. 333. In Act. Inscript. Franc., tom. II. pag. 503 seq., ex eadem inscriptione explicatur vox *mesonyctium*, aut *mesonyctius*, quæ adjective a nonnullis Græcis adhibetur. In Isidori verbis aliquid fortasse deesse observatur.

N. 8. *Ridiculosa figmenta.* Sedulius, l. I, v. 17 :

Cum sua gentiles studeant figmenta poetæ...

N. 12. *A fando feriæ.* Alii *ferias* derivant a *festo*, alii a *feriendis* victimis, alii a *ferendis* epulis, quia in feriis epulationes fiebant.

N. 15. *Meridies*, etc. Hæc eadem iisdem fere verbis c. 42 l. III, n. 3.

N. 22. *Perendie.* Non satis clare ab Isidoro exprimitur significatio vocis *perendie*, quæ significat diem proximum crastino, diem tertium, quasi *peremptо die* vel *per unum diem transeundo*.

Cap. XXXI. Num. 1. *Nox dicta*, etc. Conferenda hæc sunt cum libro de Nat. rer., c. 2.

N. 3. *Longo itinere lassatur sol.* De cursu solis vide c. 17 l. de Nat. rerum cum not.

N. 4. *Noctis partes.* In l. de Nat. rerum, c. 2, nonnihil diverso modo referuntur.

N. 6. *Tenebræ. Tenebrarum* etymon id l. XIII, c. 10. Alii *tenebras* dici putant, quod homines iis *teneantur*, ne videant, aut libere agant.

N. 12. *Matutinum.* Exstat *hymnus matutinus* Prudentii Cathem. 2, qui fortasse idem erat atque hymnus ad pullorum cantum in officio gothico. Vide quæ ad eum loc. animadverti.

N. 14. *Est autem aurora. Auroram* nonnulli ab *aurea hora* derivant.

Cap. XXXII. N. 1. *Nam mane.* De significatione vocis *mane* supra, c. 30. n. 14.

Cap. XXXIII. N. 1. *Mensis nomen.* De mensibus, et de concordia mensium, sunt c. 4 et 5 libri de Natura rerum, ubi quædam alio modo exponuntur atque in hoc capite.

N. 12. *Kalendas.* A καλεῖν, quod Latine quoque dicitur *calare*, hoc est, *vocare*, appellatas, plerique existimant ; nam Kalendis vocabatur populus, ut dies nonarum cujusque mensis indicerentur, qui etiam *calari* dicebantur. Vide Varronem, l. 5 de Ling. Lat., c. 4, et Macrobium, l. I, c. 15. *Idus* vocatæ potius sunt ab *iduare, dividere*, quam ab *edendo;* nam Idus fere dividunt mensem. Vide Macrobium, eod. l. I Saturn., c. 15. *Nonas* Macrobius, ib., ait dictas quasi *novæ* initium observationis, vel quod ab eo die semper ab Idus *novem* dies putentur. Addat c. 16, ex Rutilio. Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus rustici in agris opus facerent, nono autem die, intermisso iure, ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent. Nundinæ ergo sunt quasi *novendinæ, novem dies*, quod idem fere est etymon *nonarum*. Cæterum originationes ab Isidoro indicatæ ex antiquiori auctore petitæ videntur, quamvis quisnam ille sit non liqueat.

Cap. XXXIV. N. 2. *Duo autem sunt solstitia.* Scriptores veteres *solstitii* nomine æstivum plerumque intelligebant, hiemale *brumam* appellabant. Dies autem solstitii, et brumæ, uti etiam æquinoctiorum nobis ex Kalendario Gregoriano diversi sunt ab antiquis, ut explicatur in not. ad l. de Nat. rer., cap. 8, quod etiam agit de solstitio et æquinoctio.

Cap. XXXV. N. 1. *Tempora a... temperamento. Temperamentum* a *tempore* potius ducendum quam contra *tempus* a *temperamento*.

N. 3 *Quod viret.* Ex Varrone, l. V, c. 2, qui aliam etymologiam ex Græco innuit. *Nisi quod*, ait, *Iones dicunt* βῆρ.

N. 7. *Quasi hiemevernus.* In not. Grialii erat : *Al., hibernus :* Reposui : *Al., hievernus;* nam *hibernus* non est diversa lectio, nisi intelligamus Grialium pro diversa scriptura hæc omnia verba apposuisse : *Al., hibernus. Ut sit præceps hiems. Hibernus* pro parte quæ est inter hiemem et vernum tempus vix alibi reperietur. Neutro genere *hibernum*, et fortasse etiam masculino *hibernus*, a sancto Ambrosio et aliis posterioris ævi pro hieme simpliciter usurpatur ; unde apud Hispanos *invierno*, apud Italos *inverno*.

Cap. XXXVI. N. 1. *Annus est.* Hæc reformanda, vel explicanda ex Varr., l. V de Ling. Lat., c. 2 : *Tempus a bruma ad brumam dum sol redit, vocatur annus; quod ut parvuli circuli annuli, sic magni dicebantur circites anni; unde annus.* Ita *annus* potius est ab *annulo*, quam *annulus* ab *anno*.

N. 4. *Æra singulorum annorum.* Etsi *era* fortasse originem habet *ab æs*, ut ait Isidorus, tamen apud Hispanos, qui ea voce frequentissime utebantur, in veteribus monumentis sine diphthongo passim scribitur. Hunc morem sequor, aliorum tamen scripturam *æra* non improbo. Hæc de era, et alia, quæ hoc c. exposita sunt, l. de Nat. rer., c. 6, repetuntur. De origine vocis *era* multum inter se critici discrepant. Opinio Sepulvedæ, in libro quem

de anni emendatione edidit, hæc fuit, olim scribi consuevisse, *A. Er. A.*, hoc est, *annus erat Augusti*, sive ab Augusto; ex quo vitiose postea factum *æra*. Hanc opinionem refellit Josephus Scaliger, l. v de Emendatione temporis, ubi observat, in monumentis antiquis Hispaniæ nunquam *æra*, sed *era* exaratum esse. Ipse Scaliger *eram* ab *æs* deducit, et numerum significare ait; nam ito usurpat Faustus Reginensis, seu Reiensis in libro De spiritu sancto (auctor nunc creditur Paschasius) : *Trecenti in era, sive supputatione crucis.* Ita etiam Isidorus, l. 6, c. 15, non semel *eram* pro numero posuit. Becmanus ex veteri Breviario Codicis Theodosiani profert : *Imperator Theodosius, era* 22, hoc est, tit. 22, et ex Hilderico Gallo *eras dierum* pro numeris dierum. Antiquiores *æra* in plurali numero pro numeris ponebant, quo pertinent exempla ex Nonio et Cicerone allegata a Grialio. Salmasius in Exercit. Plinian., p. 686, probat a sequioris ævi scriptoribus *eram* acceptam fuisse pro *numero dato*, ut aiunt, in aliquo computo. In conciliis Hispaniæ pro numero, canone, seu capite, vox *era* adhibetur, ut apud Pueyum, p. 688 : *Reseratum est etiam concilium Ilerdense, in quo jubetur*, etc. *Era quippe septima ita : Qui sacramento se obligaverit*, etc. Et p. 690 : *Ex Chalcedonensi concilio era octava decima.* Significatio vero *eræ* pro certo et illustri termino (epocham vocant), ex quo anni numerentur, notior est apud Hispanos, et hoc sensu ab Isidoro exponitur. De era Hispana exstat præclarum opus Marchionis Mondejarensis, recusum Matriti anno 1795. *Era Española, origen de su nombre*, etc. In Codice Vatic. 20, post tabulam qua Romani pontifices recensentur, hi sunt versiculi :

> Ut sapias eram, Domini præsentibus annis.
> Appones annos tricenos, bisque quaternos.
> Et quot hi fuerint, totam fore noveris eram.

Erat id Cod. *fuerunt* pro *fuerint*, et *usque* pro *bisque*; hæc enim est ratio ut anni XXXVIII annis eræ vulgaris addantur, ut annus eræ Hispanæ colligi possit. In eodem Cod. *era* explicatur de mensura terræ, quam Romani provinciis imperabant, de quo apud alios nihil invenio. Quo anno eræ vulgaris Christus natus fuerit, an etiam ante illam, mirus est chronologorum dissensus, quem, catalogo diversarum sententiarum per annos disposito, Fabricius, c. 7 Bibli., exposuit. Quo in argumento egregie versatus est v. c. Henricus Sanclementius, abbas Camaldulensis, erudito opere paucis ante annis Romæ excuso in-fol. In Codice Albanio, post medium c. 34 l. I Etymologiarum quædam inserta sunt de censu, quem Augustus Cæsar a toto orbe terrarum jussit reddi; quæ, quanquam Isidori non sunt, tamen inter appendices, n. 6, locum habebunt.

CAP. XXXVII. N. 2. *Adhuc enim consules*, etc. Ex his colligit Grialius Isidorum videri Maronis verba non considerasse. Rationem desidero. Isidorus enim potuit, verbis Servii adhibitis, notasse. Romanos ante consules et eram lustris et olympiadibus computasse. *Propter olympiadas* fortasse mutandum erit in *per olympiadas*. Observandum *lustrum* sæpe accipi pro quinquennio jam peracto, ut notant Savaro ad Sidonium, carm. 13, et Christianus Gottlieb Schuarz, ad Mamertinum, in secundo panegyrico, ad Maximinum, c. 1.

CAP. XXXVIII. N. 4. *Et dicta ætas quasi ævitas.* Ex Arnobio, l. II, *ævitas* contracte est *ætas*.

N. 5. *Ætas.... mundi.* Sex mundi ætates ita distributas ex Augustino. l. et c. ult. de Civitate Dei Isidorus sumpsit.

N. 6. *Quarum decursus.* Vulcanius et alii Editi ita hoc caput concludunt : *Quarum decursus per generationes, et regna ita inspicitur.* In fine vero Chronici, c. seq., additur : *Quarum decursus per generationes, et regna primus ex nostris Julianus*, etc... *Summa præterita sæculi cognoscatur*, cum nota Vulcanii :

A *Sequentia habentur in quodam Codice excuso ante titulum, De discretione temporum, in Mss. vero exemplaribus non leguntur.*

N. 8. *Ad Augusti Heraclii.* In exordio Chronici uberioris legitur *usque ad Augusti Heraclii, et Sisebuti Gothorum regis principatum*; quod arguit prius editum Chronicon quam extrema manus Etymologiis fuerit adhibita. Nam Sisebuto Recaredus II successit; Recaredo, qui tres tantum menses regnavit, Suinthila. Correxi *præteriti sæculi* pro *præterita sæculi*, ut apud Grialium et alios excusos hoc loco legebatur, cum in exordio, quod dixi, Chronici melius legatur *præteriti*. Codex Cæsenas vetustior hoc loco inserit Chronicon ipsum uberius Isidori, cujus compendium est hoc, quod in plerisque Mss. Etymologiarum reperitur.

CAP. XXXIX. N. 1. *Prima ætas*, etc. Grialius sine ulla notatione hoc caput præteriit, fortasse quod eruditæ Loaisæ notæ exstant in Chronicon uberius, et
B multi sunt qui argumentum hoc egregie illustrarunt, ut Scaliger, Petavius, etc. Quædam nihilominus peculiari observatione digna sunt. *Primo die in lucis, nomine conditos fuisse angelos*, fortasse innuit eos simul cum mundo creatos fuisse, quæ est Augustini ac communis theologorum sententia. At non pauci Patres tenent angelos ante mundum conditos, nonnulli post mundum. Vide Pererium, Comment. in Genes. De principio et fine mundi plures opiniones videri possunt apud Cotelerium, t. I patr. Apost., pag. 44.

N. 6. *Heber*, etc. IIM.DCXLIII. Ita enim legendum, non IIM.DCXLVII, ut Grialius in Chronico uberiori edidit, ubi locum emendabo.

N. 13. *Carthago.* Rursus, n. 16, sub Amasia : *Carthago condita.* Scilicet ex diversis scriptorum sententiis, quod clarius in Chronico expressit sub Amasia : *Carthaginem hoc tempore quidam asserunt*
C *conditam ; alii vero, superius.* Nam sub Davide præmiserat : *Carthago a Didone ædificatur.* Vide var. lect., ad n. 16.

N. 22. *Evergetes, ann.* XXVI. Ita etiam legendum in Chronico, in cujus textu mendose legitur apud Grialium *ann.* XXXVI, ut ex nota ipsa colligitur, ubi indicatur annus 26.

N. 24. *Evergetes, ann.* XXIX. Loaisa, in not. at Chronicum, advertit in Editione Bignæana Etymologiarum perperam legi *ann.* XXIV. Idem error in Editione Vulcanii præcesserat.

N. 37. *Valentinianus, ann.* VIII. Loaisa, in not. ad Chronicon uberius, observat, in Mss. Etymologiarum nunc 6, nunc 7, aliquoties etiam 8 et 9 annos indicari. Ipse in textu edidit *annis* VIII, quod ex supputatione consulum præferendum existimat. Hoc secutus sum, quamvis Grialius ediderit *ann.* VII.

N. 42. *Soli Deo est cognitum.* Vulcanius et alii Excusi ita pergunt : *Deo soli est cognitum. Colligi-*
D *tur omne tempus ab exordio mundi usque in præsentem annum decimum gloriosissimi principis, qui est Heraclius*, VM.DCCCLVII. Vulcanius addit hanc notam : *In aliis exemplaribus addita invenio post*, Eraclius anno XXVII, *hæc verba :* Hujus quarto, et quinto religiosissimi principis Sisebuti in Hispania Judæi baptizantur. *Aliud vero exemplar pro* SISEBUTI *habet* SEPULTI. Alia hoc loco addit, ut dixi ad n. 6, c. 38. In Codice Chisiano Etymologiarum continuatio est hujus Chronici, quæ inter appendices, n. 7, refertur. Inter varias lectiones quædam alia indicabuntur de diversa ratione, qua Chronicon in multis Mss. concluditur, addita etiam mentione Recesuinti regis, qui multis post Isidorum annis vixit.

CAP. I. N. 1. *Vetus Testamentum*, etc. Quæ hoc capite explicantur, magna ex parte libro Prooemiorum concinunt.

N. 7. *Hoc est Paralip.* Confer de his notas ad Patres Apostolicos Cotelerii, p. 7, col. 2. Verba, quæ in Excusis addi ait Grialius, hæc sunt : *Paralipome-*

non, qui et Chronicon : qui in duos libros dividitur, apud Græcos et Latinos. Esdras octavus, etc.

N. 11. *Summa utriusque Testamenti trifarie dist.* Triplex hic sensus sacræ Scripturæ fusius ab Isidoro declaratur l. I Sentent., c. 18 : *Lex divina triplici sentienda est modo. Primo, ut historice; secundo, ut tropologice; tertio, ut mystice intelligatur*, etc.

Cap. II. N. 1. *Vet. Testam.*, etc. Hoc etiam caput traditis ab Isidoro in libro Prooemiorum, et in l. I Officiorum, c. 12, respondet.

N. 23. *Quos non lamenta.* Non recte arguit Grialius lamentationes Jeremiæ olim in officiis defunctorum cani consuevisse; nam Isidorus loquitur de genere ipso carminis quod funeribus adhibebatur, et *threnus*, sive *lamentum* vocabatur, non de ipsis Jeremiæ Threnis. Vide l. I, c. 39 : *Threnus*, etc. *Adhibebantur autem funeribus, atque lamentis; similiter et nunc.* Et c. 19 hujus libri VI : *Cui* (hymno) *contrarius est threnus, quod est lamenti carmen et funeris.* De metris vero Judæorum plures exstant eruditæ dissertationes, ut Xaverii Matthæi, et aliorum, quos recensui in dissertatione de hymnis eccles., n. 17.

N. 26. *Hi sunt quatuor prophetæ*, etc. In prologo libri Prooemiorum Isidorus opinionem Græcorum et Latinorum sequi videtur, qui libros omnes prophetarum ab eisdem prophetis quorum præferuntur nomina compositos esse affirmant. Vide notam Marianæ ad verba prologi. *Ex quibus quatuor sunt*, etc.

N. 28. *Quia secundus, tertius et quartus*, etc. Mariana, in not. ad prologum libri Prooemiorum, manifeste corrupta esse censet hæc verba *quia secundus, tertius, et quartus*, etc. Nam si Esdræ et Nehemiæ sermones uno libro dicantur comprehendi, quod forte Isidorus hoc loco sequitur, tunc non supersunt *tres libri*, qui inter apocryphos numerentur; sed solum duo, qui vocari solent tertius et quartus Esdræ ab iis scilicet qui sermones Esdræ et Nehemiæ in duos libros distinguunt. Natalis Alexander, t. II Histor. Eccl. Vet. Testam., in sexta ætate, dissert. 7, art. 3, ait Isidorum tertium et quartum librum Esdræ nomine pariter conjungentem, duos duntaxat Esdræ libros distinxisse, unum canonicum, alterum apocryphum. Verum Isidorus, ut verba hujus numeri præferunt, clare distinguit quatuor libros Esdræ. Solum ergo assertio Isidori, ut nunc apparet, vera esse poterit, si primum et secundum Esdræ libros, quos nunc dicimus, libri primi nomine comprehenderit, eos vero quos nos tertium et quartum vocamus in tres diviserit, ac secundum, tertium et quartum appellaverit.

N. 30. *Philonis esse affirmant.* Hoc magis tenendum quam quod idem Isidorus in prologo libri Prooemiorum docuerat, Sapientiæ librum esse, vel dici a Jesu filio Sirach editum. Vide notam Marianæ. Intelligit autem Mariana, Philonem, cui Hieronymus quoque Sapientiæ librum ascribit, non Philonem Alexandrinum esse, sed Biblicum, de quo frequens in Eusebio mentio. Alii temere utrumque Philonem, Alexandrinum et Biblicum confundunt.

N. 45. *Ad Heb.* De Epistola ad Hebr. vide quæ notavi ad App. 5 Sedulii, p. 405. Isidori verba fortasse ita sunt reformanda : *incerta esse dicitur.*

N. 46. *Petrus scripsit*, etc. Vide not. ad Patres Apostolicos, p. 6, 7 et 12.

N. 49. *Apocalypsim.* Auctoritatem Apocalypsis, quam Abarizitius Genevensis Calvinista labefactare conatus fuit, tuetur Vincentius Fassinius ord. Prædicat.; cujus controversiæ quædam capita Bruno Brunus, in præfat. ad t. II Operum sancti Brunonis Astensis explicuit. Confer etiam meam notam ad decretum Gelasii, app. 5 Sedulii, p. 405, n. *pp*. De varia apocryphorum notione disserui in not. ad decretum Gelasii, loc. cit., p. 419. Vide etiam notam Marianæ ad prologum libri Prooemiorum, n. 1, et Coteler., t. I Patrum Apost., p. 6, col. 2.

N. 53. *Auctoritate canonica*, etc. Innuit, ut puto, Isidorus decretum Gelasii de libris recipiendis et non recipiendis.

Cap. III. N. 2. *Bibliothecam.* De *bibliothecæ* vocabulo pro sacris bibliis dixi in Isidorianis, c. 81, n. 8 et seqq. Bibliothecæ Alexandrinæ descriptionem omnigena eruditione exornat illustriss. præsul Simon de Magistris, dissert. 5, post Danielis Editionem secundum Septuaginta ex Tetraplis Origenis. De numero librorum Gellius, loc. cit. a Grialio, ait : *Ingens postea numerus librorum in Ægypto a Ptolemæis regibus vel conquisitus, vel confectus est ad millia ferme volumina septingenta.* Ea omnia bello priore Alexandrino incensa fuisse narrat. Livius et Seneca referunt *quadraginta millia librorum* arsisse; ex quo laudatus præsul de Magistris colligit, dissert. 1, n. 6, ignem evasisse volumina trecenta mille, in quibus sacra biblia. Lipsius, in syntagm. de bibl., c. 2, ex verbis Gellii, arguit apud Isidorum scribendum *septingenta* pro *septuaginta*.

Cap. IV. N. 2. *Siquidem sing.* Inter recentiores qui de historia versionis Septuaginta interpretum agunt, consulendus in primis is quem nuper commemoravi, illustrissimus de Magistris.

N. 5. *Vulgaris illa interpretatio.* Hæc est versio *Itala* quam vocant, ac fortasse legendum *vulgaris Itala interpretatio*, nisi contra hinc colligat aliquis apud Sanctum Augustinum, l. II de Doctr. Christ., c. 15, legendum *ita illa*, non *Itala*, ut nulla olim versio *Itala* vocata fuisse dicatur, quod nonnemo contendit. Nota est hæc controversia, in qua explicanda alii passim versantur.

Cap. V. N. 1. *Deinde Lucull.* De Lucullo Plutarchus Isidoro consentit; et bibliotheca quidem Luculli quodammodo publica erat, et doctis omnibus patebat; sed ipse tamen jus mancipiumque sibi retinebat, ut notat Lipsius in syntagm. de bibl., c. 5.

N 2. *Primum autem Rom.* Apud Plinium legendum *prima in Urbe*, non *in orbe*, ut habet Grialius. Concinit Isidorus : *Primum autem Romæ*, vel, ut Lipsius, loc. cit., exhibet : *Primus.* De imaginibus in bibliothecis ejusdem Lipsii c. 10 est : *Imagines in iis doctorum laudabili more, cui origo ab Asinio.* Adisis nostra Isidoriana, c. 81, n. 5. Excusi male distinguunt *additis auctorum imaginibus in atrio*, perinde quasi imagines non in bibliotheca, sed in atrio aliquo distincto collocatæ fuerint. Asinius urgo bibliothecas publicavit in Atrio, scilicet libertatis, ut Suetonius in Augusto affirmat, quod de manubiis Dalmatarum a se victis instruxit. Quod verbum magis Lipsio, c. 5, arridet, quam *exstruxit*, quo Suetonius usus est. Nam Atrium Libertatis longe ante Augusti, et Pollionis ætatem exstructum fuerat. De hoc Atrio Ovidius, III Trist., eleg. 1 :

Nec me, quæ doctis patuerunt prima libellis,
Atria Libertas tangere passa sua est.

Cap. VI. N. 2. *Hieronymus atque Gennadius.* Innuit Isidorus Hieronymum et Gennadium de iis scriptoribus in suis catalogis verba fecisse, quos in suis haberent bibliothecis, quod quidem magna ex parte verum puto. Barthius, l. XXII Adv., c. 18, observat studia ab Optatiano Porphyrio pro libris seu scriptis accipi, ut hoc loco ab Isidoro : *Proseuti sunt, eorumque studia*, etc. Sic enim cum nonnullis Excusis legit, non *persecuti*, quod Grialius prætulit.

Cap. VII. N. 1 *Tantos... quantos.* Pro *tot quot* : quæ phrasis sequiori ævo in usum invecta, ad vulgares linguas transit.

N. 3. *Augustinus.... tanta scripsit*, etc. In versibus bibliothecæ Isidori de sancto Augustino eadem expressa est sententia :

Mentitur, qui te totum legisse fatetur;
Aut quis cuncta tua lector habere potest?

ubi fortasse reponendum *An quis*.

CAP. VIII. N. 2. *Homilia*. Proprie est colloquium, conversatio.

N. 3. *Serebant*. Nonnulli apud Virgilium minus bene legunt *ferebant* pro *serebant;* nam alluditur ad etymon vocis *sermo* a *sero*, vel, ut ait Varro, l. 5 de Ling. Lat., c. 7, a *serie*, quod ipsum est a *sero*. *Sermo enim*, ait Varro, *non potest in uno homine esse solo, sed ubi oratio cum altero conjuncta*.

N. 4. *Tractatus*. Apud ecclesiasticos scriptores tractatus idem sonat atque homiliæ. Augustinus, ep. 4, ad Quodvultd., præfixa libro de Hæresibus : *Tractatus populares, quos Græce* HOMILIAS *vocant*. Hinc *tractatores, tractare*, etc., eodem sensu.

N. 8. *Fastorum libri*. *Fasti* proxime sunt a *fastis diebus;* origo autem *fastorum dierum* est a *fando*.

N. 12. *Martius vates*. De Martio, seu Marcio vate, agunt Ammianus Marcellinus, l. 14, c. I. *Amphiaraus et Martius, vates incliti;* et Macrobius, l. I Saturn., c. 17 : *Ex vaticinio Martii vatis*, etc. *Fertur autem in carminibus Martii vatis, cujus duo volumina illata sunt in senatum, inventum esse ita scriptum*, etc.

N. 17. *Epistolam... Latin. missa*. Epistolam alii *missoriam* interpretantur.

N. 18. *Alloquia*. Apud Hieronymum : *Mutua epistolarum colloquia missitabant. Unde et portatores earum*, etc. Ita fere Lipsius verba Isidori recitat, c. 1 Inst. epi. : *Codicillis epistolarum colloquia scribebantur. Unde et portatores*, etc. Vox *portitor* Latinior est.

CAP. IX. N. 1. *Ipse dant ingen.*, etc. Distichon Dracontii exstat in ejus elegia, quam integram edidi post ejus carmen de Deo ex veteribus membranis Vaticanis, ex quibus reposui *prosit littera* pro *præstet*. Vide Prolegomena ad Dracontium. N. 8. Eleganter restitui possit locus, si liceat, ex conjectura Rivini ad Dracontium : *Ceræ litterarum matrices, parvulorum nutrices*. Hoc fortasse innuit Hilarius Arelatensis, in Vita sancti Honorati Arelatensis : *Beatus Eucherius, cum ab eremo in tabulis, ut assolet, cera illitis... litteras ejus suscepisset : Mel, inquit, suum ceris reddidisti*. De tota scribendi ratione consulendus Hermannus Hugo, præcipue secunda ejus Editio cum notis Trotzii, præter alios indicatos a Fabricio in Bibl., c. 21, n. 10.

N. 2. *Sicut indicat Atta*. Quinti Attæ solum hoc fragmentum inter veterum poetarum fragmenta refertur, et aliud ex Servio ad Virgilii eclog. 7, v. 33 : *Nempe ad mensam, ubi sermo de sinu solet suboriri*.

CAP. X. N. 1. *Chartarum usum*. Scriptores qui de charta et papyro veterum egerunt, curiose indagavit et indicavit Fabricius in Biblios. c. 21, n. 10. Versus Lucani ita habet in editionibus correctis : *Conseritur bibula Memphitis cymba papyro*. Quandiu tabulæ ceratæ in usu fuerint incertum est : quædam tamen de hoc argumento annotavi in Isidorianis, c. XI, n. 10.

N. 2. *Charta autem dicta*. *Charta*, ut *character*, originem Græcam habet. Vulcanii notatio hæc est : *Plinius, l.* XIII, *c.* 12, *primum genus chartæ tribuit Augustææ, secundum Liviæ a conjuge Augusti, tertium amphitheatricæ, quartum Saiticæ, quintum Tæniolicæ*. Ex hoc Plinii loco non difficilis fuit conjectura de charta Liviana, ut nunc dicam. De charta regia, quæ Græcis μακρόκωλα dicitur, videndus Cicero, l. XIII, ad. Attic., ep. 25, et l. XVI, ep. 3.

N. 3. *Liviana ob honorem Liviæ*. In multis Excusis, et in multis Mss. antiquis, ut in Codice 2 Vatic. Arch., legebatur *Libiana in honorem Libyæ provinciæ*, aut aliis verbis in eamdem sententiam. Grialius, nulla notata discrepantia scripturæ, edidit : *Secunda Liviana ob honorem Liviæ*. Joseph Scaliger, Animadv. in Guilandinum, ad membrum 19, existimat quoque nomen *provincia* delendum, et Liviam Augustam ab Isidoro intelligi. *Quanquam*, addit, *non plane mutare ausim, quia hujusmodi nugis plurimis scatet Isidorus*. Sed cum nugas plerumque librarii de penu sua ingesserint, æquitas postulat ut cum contextus patitur, errores qui irrepserunt ad veritatem et mentem eorum scriptorum, ex quibus Isidorus profecit, revocemus.

CAP. XI. N. 1. *Pergameni reges*, etc. Plin., l. XIII, c. 11, ex Varrone, et sanctus Hieronymus, epist. 43, ad Chromat. Nomen adjective efferri solet *pergamena charta*, etc. Hispani inde retinent vocem *pergamino*. Neque membranum neutro genere apud antiquiores facile invenietur. Apuleius, l. VI Metam., dixit *tenue membranulum*. Cæterum membranarum usum ad scribendum longe ante Eumenis et Ptolemæi tempora fuisse, arguit Lampius ad psal. XLV, p. 86. Isaacus Vossius, ad Catullum, p. 50 seq. Codicum membraneorum, sive librorum quadratorum, usum ab Attalo cœpisse contendit.

N. 2. *Coloris lutei*. De membrana lutea Tibullus, l. III, eleg. 1, v. 9 :

Lutea sed niveum involvat membrana libellum.

Præclare marchio Maffeius, t. III Veronæ illustratæ, c. 4. laudata hac Isidori sententia, adversus recentiores quosdam bibliothecarum ornatus, qui oculis nocent, invehitur. De Carysteo, seu Carystio marmore (utroque enim modo dicitur) rursus Isid., l. XVI, c. 5, ubi ait gratum esse iis qui gemmas sculpunt; *ejus enim viriditas reficit oculos*.

N. 4. *Crocatur*. Verbum *crocatur* insolens est : Plinius tamen dixit, l. XVI, c. 34, *crocatum*. In Editionibus Persii legitur, *et bicolor positis*.

N. 4. *Purpurea vero*. Nonnulli addunt membranas rubeas; sed has Isidorus inter purpureas numerare voluisse videtur.

CAP. XII. N. 1. *In omentis eleph*. Lipsius, in epist. De distinctione et interpunctione ex hoc Isidori loco conjicit certis modulis libros fuisse compositos, ut facilius in unoquoque opere numerus versuum sive linearum cognosceretur. Antiqui enim opera per versus numerabant, et ad quot millia versuum liber aliquis procederet, annotare solebant. Vide inf. c. 14, n. 7. Sed, ut observat, potest etiam aliquis versus explicare membra minuta, et sectiones sic institutas, fere ut in nostris bibliis. Librum ex ebore, vel ebore ornatum atque distinctum multi intelligunt esse illum de quo Vopiscus in Tacito, c. 8 : *Habet bibliotheca Ulpia in armario sexto librum elephantinum, in quo hoc senatusconsultum perscriptum est*. Alii ex Isidoro elephantinos libros dictos censent, quia ex omentis elephantorum erant confecti. Alii ex magnitudine et mole id nomen libris ingentibus datum arbitrantur. Ratio scribendi in foliis malvarum tribuitur Hebræis, in foliis palmarum Ægyptiis. Confer Hermannum Hugonem cum notis Trotzii, et Acta Academiæ Barcinocensis, p. 309.

N. 2. *Novimus aerios*. Sermo est de carminibus Arati latine, ut puto, redditis. *Levis*, seu *lævis*, malva est plana, non aspera. Sic apud Catonem, de Re rustica, c. 157, *levis* brassica est folia habens extenta, cui opponitur *crispa*. Navicula *Prusiaca* videtur esse e Bithinia, cujus rex fuit Prusias. Silius, l. XIII, sub. fin. : *Donec Prusiacas delatus segniter oras*. In vetustissimo Cod. Vat. 5764, de quo c. 98 Prolegom., n. 13, legitur *quas ignes novimus aerios*, ut alludi videatur ad lucernas. Sed aliud sensus exigit. Vulcanius edidit *quæ ignes novimus aeres*, et *Persica vexi;* sed subjecit hanc annotationem : « Vet. Codices habent : *Queis ignes novimus aeros;* et paulo post pro *Persica* vet. Cod. habet *Prusiaca;* alii, *Pruxaica* »

N. 3. *Cui dono*, etc. Recentiores nunc legunt versus Catulli : *Quoi dono... Arida modo pumice*, etc., quod venustius putant. Vide notas Vulpii.

CAP. XIII. N. 1, 2. *Codex, liber, volumen*. Sæpe inter se confusa sunt. Distinctio hæc adhiberi potest, si placet. *Codex* est id quod unum, vel plura opera, vel etiam partem aliquam operis magni complectitur. *Volumen* proprie erat scriptum, quod in membranis involvebatur, sed promiscue usurpatum reperitur aut pro Codice, aut pro parte aliqua operis,

quod in plures libros divisum est, ut cum nunc dicimus *in Etymologiis libro* xx, olim diceretur *volumine* xx. *Liber* interdum sonabat, ut nunc sonat, partem aliquam et multis in quas opus divisum est, interdum opus ipsum integrum. Ut si dicamus *in opere Etymologiarum libro decimo*, aut *in libro Etymologiarum volumine decimo*. Exempla e veteribus inutile esset proferre, cum in lexicis pateant. Vide Forcellinum, verbo *Volumen*.

N. 3. *De libris arborum volumina*. Montfauconius, Antiquit. explic., l. v, c. 5, t. III, part. II, sibi non probari ait quod Isidorus hoc loco asserit, libros arborum membranis antiquiores esse; *nam membranarum antiquitas*, inquit, *tanta est, ut earum origo investigari nequeat*. Sed observare potuit ante Isidorum hoc ipsum traditum ab Hieronymo, Plinio et Varrone. Vide not. 1 ad c. 11 hujus libri.

Cap. xiv. N. 1. *Idem et antiquarii*. In Excusis et Mss. occurrit *idem* pro *iidem*, quod in aliorum quoque operibus animadverti. Et poetæ quidem contracte proferre solent *idem* pro *iidem*. Sed prosæ orationi congruentius arbitror *iidem*. De antiquaria arte consuli potest Hieronymus, epist. 6, ad Florent. In Cod. Theodos., l. 4, tit. 8, leg. 2: Imperatores Valentinianus, Valens et Gratianus ita præscribunt: *Antiquarios ad bibliothecæ Codices componendos, vel pro vetustate reparandos, quatuor Græcos et tres Latinos scribendi peritos legi jubemus*. Aliquando tamen *antiquarius* sumitur pro quocunque librario, seu amanuense, ut ab Augustino, Sidonio, et aliis.

N. 3. *Calamus et penna*. In Auctario Ducangii *penna* pro calamo scriptorio, ex sententia Mabillonii in Supplem. Diplom., p. 51, ad principatum Ludovici Pii (sæculo IX) revocatur, quasi eo tempore ejus usus in scribendo cœpisse videatur. Quod valde mirandum est, cum tam perspicua sint Isidori verba. Latinos quidem Isidoro antiquiores vocabulum pennæ eo sensu accepisse non constat; nam in quibusdam locis, quæ proferuntur, *penna* non pro instrumento scriptorio sed pro alis adhibetur; et picturæ, quibus penna in manibus veterum auctorum collocatur, solum arguit pictorem e sui temporis more imaginem confinxisse. Clarius pro antiquitate pennæ scriptoriæ facit locus ex Clemente Alexandrino, Stromat. l. vi. *Deinde autem sacrorum scriba procedit, habens pennas super capite, librum in manibus, vasculum, in quo atramentum scriptorium, et juncum, quo scribere solent*. Pennæ in capite fortasse sunt ex more qui etiamnum viget, et exprimitur a Joanne in Vita sancti Odonis, l. i, n. 20: *Vidit velut more scriptoris super auriculam ejus hærentem pennam, et quasi doctoris magisterio productim acuminatam*, etc. Adhuc tamen hæreo an Clemens aliud intellexerit; nam præter pennas in capite commemorat *juncum, quo scribere solent*. Adisis laudatum Hermannum Hugonem cum notis Trotzii, et Acta Academiæ Barcinonensis, p. 372.

N. 4. *Calamus*. Vox Græca est. *Calare* Latinis antiquioribus erat *vocare, nominare, invocare*; scriptoribus sequioris ævi *ponere, demittere, laxare, descendere*. Italica lingua *calare* pro *descendere*, et *demittere* adhibet.

N. 5. *Penna autem a pendendo*. *Pennas* alii deducunt ex voce Græca πτερὸν, aut πετεινὸς.

N. 6. *Folia librorum* apud antiquiores non ita facile reperies, nisi quod Harduinus, ex Mss., l. xxxvii, c. 7, Plinii restituit *chartarum folia ad se rapere*, ubi antea legebatur *fila* pro *folia*. Apud Isidorum *folium* duas saltem sibi invicem compactas partes, quas paginas vocat, comprehendebat, atque huc fere aliorum de paginis testimonia revocari possunt.

N. 7. *Versus*. Hoc loco accipitur pro linea scripturæ. Alia est significatio *versus* pro membris minutis orationis, ut in sacris bibliis; de quibus versibus dixi c. 12, n. 1. Exstat Petri Holmii dissertatio de scriptura, et variis rationibus sive ad dextram, sive ad sinistram, sive desuper, sive quocunque alio modo scribendi, edita Lund. Scand. 1670, in-8°, et recusa in Analectis Philologicis, Thomæ Crenii cura editis, in Belgio, 1699, in-8°. Consule etiam Bochartum, l. i Ch., c. 20.

N. 8. Quæ hactenus ab Isidoro de scriptura et libris disputata sunt argumentum aliis de re tota latius disserendi, et non exigua opera conficiendi, præbuerunt. Ejusmodi scriptores accurate indicat Fabricius, in Bibliogr., c. 21, n. 8, eos scilicet qui agunt de scriptura veterum, de scribis veterum Romanorum, et notariorum, de chartulariis, de capsariis, de librariis, de antiquariis, de bibliopolis, de ratione voluminum, de libris veterum, de varia supellectile rei librariæ, de ornamentis antiquorum Codicum, de diptychis, de bibliothecis, etc.

Cap. xv. N. 1. *Canones*. Ven. card. Thomasius, t. I operum Editionis Vezzosianæ, p. 315 et seqq., edidit canones Eusebii, interprete sancto Hieronymo, ex mss. Codicibus Romanis, subjectis variis lectionibus, et notis.

Cap. xvi. N. 1, not. *A Braulione, qui hoc opus interpolavit*. Minime assentior Grialio, qui Braulionem hoc opus interpellasse existimat, ut dixi in Isidorianis, c. 51, n. 12. Isidorus ergo ipse hoc caput concinnavit ex præfatione ad genuinam collectionem conciliorum Hispaniæ, sive ipse auctor hujus collectionis, aut saltem præfationis fuerit, sive secus. Quod autem n. 10 dicitur, conciliorum gesta *hoc opere condita* contineri, alluditur quidem ad ipsam canonum collectionem; sed vel ab Isidori amanuense, totum locum exscribente, inconsiderate immissa sunt, vel Isidorus quoque ea non tolli e reliquo contextu voluit, quia, ut ego arbitror, indicavit locum unde verba depromebat; atque ita facile quivis intelligere poterat acta conciliorum non in Etymologiis, sed in collectione canonum contineri. Eam autem indicationem librariorum negligentia omissam censeo. Videsis Isidoriana, c. 51, n. 16, Quæ ex hoc capite Gratianus sumpsit, can. 1 et 2, dist. 3, et can. 1, dist. 15, Berardus jam contulit, relatus in Isidorianis, c. 32, n. 30. In decreto Gratiani pro *pravumque quid corrigat* subjicitur diversa lectio *pravum quidquid corrigat*.

N. 5. *Quatuor Evang*. Quatuor Evangelia Isidorus ipse quatuor paradisi fluminibus comparavit in Prooemiis tit. de quatuor Evangeliis.

Ib. Ostendens, manere, etc. Ita correctores Romani in decreto Gratiani, cum in nonnullis Mss. exemplaribus legeretur *manere in Christo duas naturas, et unam Domini nostri Jesu Christi personam*.

N. 10. *Quorum gesta*, etc. Cur hæc verba ab hoc loco aliena censuerit Grialius, dixi ad n. 1. In hac scriptura plerique Cod. consentiunt. Paulo aliter Cod. Vaticanus 5764, de quo in Isidorianis, c. 98, n. 13. *Quorum gesta in hoc cœpta corpore condita continentur*.

N. 12. *Tractabant. Unde et concilium*. Inter *tractabant* et *unde* Grialius asteriscum posuit, nescio qua permotus ratione. Correctores Romani decreti Gratiani, ad dist. 15, can. 1, notant locum hunc in Etymologiis mendose legi. Tunc producunt verba præfationis ad Editionem Parisiensem conciliorum, quæ est præfatio interpolata Isidori Mercatoris. Denique advertunt in Gratiani Codicibus multas esse varietates e quibus ea lectio retenta fuit, quæ visa est melior, quamvis adhuc fortasse aliquid desideretur. Huc respexit Grialius in nota. Canon Gratiani ad textum nostrum collatus sic habet: *Concilii vero nomen... tractabant. Unde* CONCILIUM *a communi intentione dictum, quasi* CONSILIUM; CONCILIUM *quasi* CONSIDIUM, d *in* l *litteram transeunte, vel* CONCILIUM *dictum est a communi intentione, eo quod in unum dirigant omnes mentis obtutum. Cilia enim oculorum sunt; unde qui sibimet dissentiunt, non agunt concilium, quia non*

consentiunt in unum. Hinc etiam conventus est nuncupatus, eo quod ibi homines conveniant in unum, sicut a conventu cœtus dicitur, sic et concilium a societate multorum in unum. In præfatione ad genuinam canonum Hispaniæ collectionem in Cod. Vatic. 1341, hæc brevius proferuntur: *Concilii vero nomen tractum ex communi intentione eo quod in unum dirigant omnes mentis obtutum. Cilia enim oculorum sunt. Unde et qui sibimet dissentiunt, non agunt concilium, quia non sentiunt unum. Cœtus vero*, etc., ut in textu nostro usque ad *nuncupatus, quod ibi omnes conveniunt, sicut conventus cœtus, vel concilium a societate multorum in unum. Explicit præfatio.* In Cod. Vatic. 5764, hæc est varia lectio: *Unde et* CONCILIUM CONSILIUM, *c in s littera* (pro *litteram*) *transeunte;* pro quo plerique: *Unde et* CONSIDIUM CONSILIUM, *d in l litteram transeunte.*

CAP. XVII. N. 1. *Paschalem cyclum.* Doctrinæ de cyclo paschali Ecclesia Alexandrina quodammodo mater habita fuit, *quoniam apud Ægyptios hujus supputationis antiquitus tradita esse videbatur peritia*, ut ait sanctus Leo Magnus, in epist. 64, ad Martianum imperatorem, et multis confirmat amicus noster Raimundus Diosdado in eximio suo opere adhuc ms. *Mareologia critica*, in dissertat. de schola catechetica Alexandrina. Isidori aliorumque diligentiam in paschali cyclo ordinando commendat Braulio, ep. 22, t. XXX Hisp. sacr., ubi agit de festo paschali: *Sic enim antiqui majores nostri præscripserunt, id est, ad Theodosium imperatorem Theophilus, sic successor ejus Cyrillus, sic Dyonisius, sic ad papam Leonem Proterius, necnon et Paschasinus* (forte *Paschasius*), *et reliqui, quorum longum est facere mentionem. Sed et nostri temporis vir insignis Hispalensis Isidorus; nec credo eos in negotio tam magno ac necessario, prætermissa diligentia ac labore, potuisse delinquere.* De Hippolyto episcopo ejusque cyclo multi multa scripserunt. Sed consulendus in primis illustriss. præsul Simon de Magistris in opere: *Acta martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico ex ms. Codice regiæ bibliothecæ Taurinensis, Romæ* 1795. Quibus quindecim dissertationes præcedunt de sancto Hippolyto ejusque operibus. Dissertatio vero septima tota est de Hippolyti cyclo paschali. In dissert. 13, c. 5, episcopatus Portuensis ejusdem sancti Hippolyti astruitur. Vide etiam dissertationes duas Francisci Blanchini Veronensis de kalendario et cyclo Cæsaris, ac de paschali canone sancti Hippolyti martyris.

N. 3. *Cyclus.* Joannes Vander Haagen, t. II, p. 239, cyclum paschalem Isidori describit, et exponit ex Editione Vulcanii; observat hunc cyclum incipere anno 627, et desinere anno 721. Advertit notas anni bissexti, quæ sunt litteræ *B*, uno anno anticipari. Notat errorem esse anno primo cycli primi, *luna* 20 pro *luna* 21, et anno primo cycli quarti III *Idus April.*, pro IV *Id. April.* Et in Codice quidem vetustissimo Toletano hæc est varietas, scilicet IV *Id. April.*, pro III *Id. April.*, ut in Editis, etiam apud Grialium legitur. In nonnullis Mss. reperi anno primo cycli primi *luna* 21, pro *luna* 20. Nihilominus tabulam cycli, qualis a Grialio exhibetur, retineo, ut, collatis variis lectionibus mox afferendis, peritiores judicent.

N. 4. *Facta cyclica.* Bentleius quoque in versu Horatii legi vult *scriptor cyclius*, non *cyclicus;* quod scriptura Rabani, qui Isidorum transcribebat, comprobatur. Non desunt tamen qui apud Horatium *Cyclicus* nomen proprium poetæ fuisse existiment. Acron vetus scholiastes his verbis suam interpretationem exponit: *Cyclicus, qui ordinem variare nescit, vel qui carmina sua circumfert, quasi circumforancus, circulator.* Aliorum expositio est *cyclicum* vocari qui integrum aliquod corpus, seu orbem fabularum, vel historiæ composuerit. Vide Casaubonum, in Athenæum, l. VII, c. 3. Isidori verba, *simplici formitate facta*, eo spectant ut *cyclicus* poeta fuerit qui ordinem variare nescit, ut ait Acron. Salmasius, p. 850 Exercit. Plin., contendit probare *cyclum epicum* vocatum fuisse syntagma mythologicum ex variis poematiis, et poetis heroicis collectum, qui simplici forma et historico more mythologiam exposuerant; et inde *cyclicum* poetam vocari qui simile aliquod poemation conscripserit. Andr. Schottus, l. II Observ. human., c. 1, ostendit carmina *cyclica* dicta in quibus initium a quolibet versu ducere licet, fuisse autem *cyclum* certum quoddam poema sic vocatum, de quo Horatius:

Nec circa vilem patulumque moraberis orbem.

De *laterculis* festivitatis paschalis videri potest c. 5. concilii IV Toletani. *Laterculum* hac significatione neutrum esse, vix aliunde colligi poterit, quam ex Isidori verbis, quæ Græcis Cedreni, ubi λατέρκουλον scribitur, respondent.

N. 5. *Com... Em.* Explicatio *communis anni* et *embolismi anni* (hoc enim litteris *C* et *E*, aut *Com.* et *Em.* indicatur) n. 21, et 22 profertur.

N. 10, not. *Computantur anni* VMDCCCCXX. In nota Grialii scriptum erat *computantur anni* DXCII, pro quo correxi *anni* VMDCCCCXX; ita enim legitur in impressis. Post verba ultima hujus numeri *dies Dominicus non omitteretur*, in Codice Albanio exstant Acta concilii Cæsariensis de æquinoctio, quæ Baronius et Labbeus ex Beda ediderunt, in re ipsa et sententiis cum jam Editis consentientia, sed longe alia ratione explicata; quæ proinde appendice 8 exhibebimus, collata ad Codicem Ottobonianum 122, ad Cæsenatem recentiorem et ad exemplar quod Muratorius in opere anonymo de cyclo paschali inter Anecdota vulgavit.

N. 11. *Paschæ autem vocab.* Becmanus, verbo *Pascha: Origo est*, inquit, *non Græca a* πάσχω, *ut monachi cecinerunt, aut etiam alii ex allusione quadam commenti sunt, sed ab Hebræo*, etc. Nihil est certe cur monachi originem Græcam paschatis commenti fuisse dicantur. Verba Evangelii in Vulgata: *Sciens Jesus quia venit hora ejus, ut transeat ex hoc mundo ad Patrem.*

N. 12. *Ideo pervigil ducitur.* In nota Grialii erat *dicitur*, quod mutavi in *ducitur*. De celeberrimo apud veteres pervigilio paschæ egi, c. 12 Prudentianorum, ubi titulum hymni 5 Cathem., de novo lumine Sabbati paschalis explicui; sed in not. *a* ad n. 147 asserui locum Lactantii in notis ad hunc Etymologiarum locum non indicari, quod certe nunc falsum comperio. Fortasse, non describi volui significare. Verba Lactantii sunt: *Et hæc est nox quæ a nobis propter adventum regis ac Dei nostri pervigilio celebratur. Cujus noctis duplex ratio est, quod in ea et vitam tum recepit, cum passus est, et postea orbis terræ regnum recepturus est.*

N. 14. *Expurgantes vetus fermentum.* Verba Apostoli sunt: *Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Etenim pascha nostrum immolatus est Christus.*

N. 22. *Embolismus.* Dictus videtur ab ἐμβάλλω *intersero, interjicio*, quia anno embolismo, seu embolismali, dies nonnulli interjiciuntur, seu intercalantur.

Ibid. Joan. Vander Haagaen, loc. cit., ita Isidorum explicat, ut anni embolismei suppleant numerum dierum qui annis communibus desunt, in relatione ad annum solarem.

N. 28. *Calare.* De verbo *calare* pro *ponere* dictum c. 14, n. 4.

CAP. XVIII. N. 1. *A sollo, id est, firmo.* Alii *solemne* ab ὅλο; *totus* et σεμνὸς *augustus;* alii a *solus*, et *annus*, In vetustis lapidibus, et apud optimos quosque auctores, scribitur *sollemnis*, *solemnis* et *solennis*. Vide Norisium, Cenotaph. Pisam. dissert., et c. ult. Festos dies Christianorum quinam illustraverint, Fabricius, in Bibl. c. 10, refert.

N. 2. *Celebris a cœlesti.* Incertum etymon; sed fortasse non magis verum quod Scaliger aliique critici

dicunt, *celebris* esse quasi *calabris* a *calare*, quod est *vocare, congregare*, etc.

N. 6, 7. *Epiphania*. Hæc tria in eodem Epiphaniæ die celebrat Ecclesia, ut in officio perspicitur, scilicet Christum a magis adoratum, Dominici baptismatis sacramentum, et permutatæ in vinum aquæ miraculum. De his iisdem solemnibus festis fusius agit Isidorus, l. I de Officiis, a c. 10, *De Natali Domini*, etc., ubi observare licet (quod sæpe monui) Isidorum non solum ex aliorum, sed ex suis etiam operibus passim sententias et verba desumere.

N. 9. *Scenopegia*. Idem etymon *scenopegiæ* reperitur l. XVIII, c. 43.

N. 10. *Neomen*. In Vulgata ita habet psalmus : *Buccinate in neomenia tuba in insigni die solemnitatis vestræ*.

N. 12. *Encæn*. Iisdem fere verbis l. I Officior., c. 36, *encænia* explicantur.

N. 14. *Capitilavium*. Brissonius, qui ad legem *Dominico de spectaculis* passim Isidori auctoritate utitur, p. 269, ex sancto Ambrosio observat caput abaptiztorum ungi consuevisse; ex quo explicat morem, qui in Hispania invaluerat, lavandi capita infantium qui ungendi erant. Ad idem lavacrum fortasse pertinent versus incerti auctoris de Bebiani baptismo, t. VI Collect. poetar. Pisaur., p. 250 :

Credidit oranti, et sitientem flumina vitæ
Præcinctus puro perfudit episcopus amne.

Ex verbis sancti Augustini, in not. ad c. 28 l. I de Offic. referendis, constat eumdem morem in Africa invaluisse, sed diverso die. In Ordine Romano Dominica palmarum, ut in Hispania, dicitur *capitilavium*. Confer etiam Alcuinum, de divin. Offic., Papiam, etc.

N. 15. *Hoc autem die symbol. compet*. In Ordine Romano, Dominica Palmarum vocatur etiam *Pascha petitum, Dominica Competentium*.

N. 19. *Dominicus dies*. De Dominico die multa erudite congerit Brissonius, ad legem *Dominico de spectaculis* in Codice Theodosiano, ex Isidoro aliisque Patribus.

CAP. XIX. N. 4. *Si quis catechumenus*, etc. Diaconorum has fuisse partes, ut ita populum alloquerentur, colligit Cotelerius, t. I Patr. Apost., p. 259, ex auctore Vitæ sancti Martialis ; et sancto Gregorio Magno, l. II Dial., c. 23, *missa* videtur proprie dicta illa actio qua catechumeni foras *mittebantur* ; atque ita accipio canonem 1 concilii Valentini anni 546 : *Cum de ecclesiastica regula tractaremus, antiquos canones relegentes, inter cætera hæc* (Al., *hoc esse*) *censuimus observandum, ut sacrosancta Evangelia ante munerum illationem, vel* MISSAM *catechumenorum, in ordine lectionum post Apostolum legantur, quatenus salutaria præcepta Domini nostri Jesu Christi, vel sermonem sacerdotis non solum fideles, sed etiam catechumeni, ac pœnitentes, et omnes qui ex diverso sunt, audire licitum habeant. Sic enim pontificum prædicatione audita, nonnullos ad fidem attractos evidenter scimus*. Florezius, t. III Hisp. sacr., p. 226, legendum ait cum vetustioribus Editionibus *ante munerum illationem* IN MISSA *catechumenorum*, vel delendum *catechumenorum*, si cum Loaisa legatur *ante munerum illationem, vel missam*, quia existimat Isidorum hoc loco *missam* intelligere de sacramentis altaris, quibus catechumeni interesse non possunt. Sed ex contextu liquet *missionem* catechumenorum *missam* dictam ; ex quo postea *missæ* nomen reliquis subsecutis partibus inhæsit, ac peculiariter primæ orationi, quæ est admonitio erga populum, ut excitetur ad rogandum Deum. Vide Lesleum in not. ad Missale Isidorianum, p. 509.

N. 5. *Alii chorum a concord*. Non absurdum fortasse est etymon *chori* a *corona;* nam veteribus στέφανος χορωνός vocabatur. Quanquam hoc magis probat *coronam* esse a *choro*, quam *chorum* a *corona*. Confer. c. 3 l. I de eccles. Offic., et not.

A N. 6. *Latine sincinium*. Scribitur *sincinium sicinium*, et *sicinnium*. Etymon vocis ducitur a *sine* et *cano*, quia erat cantus sine tibiis accinentibus. Alii deducunt a *se*, et *cano*. In glossario Arabicolatino *sicinium* est *quasi singularis cantilenæ vox, id est, cum unus canit, quod græcis monodia dicitur*. In glossario Saxon. Ælfrici : *Monodia, latersicinium quasi solicinium*. Ex quo colligi possit, *sicinium* esse quasi *solicinium*.

N. 13. *Primus succentoris*. L. VII, c. 12, hoc ordine collocantur *præcentor, succentor, concentor*, qui est *accentor*. *Præcentor* autem idem videtur esse atque *incentor*. Certe conjectura ex illo c. 12, vehementer comprobatur.

N. 14. *Diapsalma quidam Hebræum esse volunt*. *Diapsalma* verbum quidem Græcum est : sed Isidorus fortasse, vel alius ante ipsum, hoc voluit, ut Græci ex verbo Hebræo *sela* quod est *semper*, *diapsalma* corrupte fecerint. De varia significatione vocis *sela*, vel
B *sælah*, plura Becmanus p. 932. Vide etiam Nicolaum du Mortier in Etym. sacr. Græco-Latin. verbo *Diapsalma*.

N. 17. *Canticum laudantium*. De hymnis ecclesiasticis dissertationem præmisi Hymnodiæ Hispanicæ.

N. 18. *Threnus*. De threnis l. 1, c. 39, n. 19.

N. 19. *Alleluia... laus Dei*. Initio editionis Bignæanæ sunt quædam fragmenta S. Isidori, quæ ad ejus Etymologias videntur pertinere : quorum ultimum incipit. *Alleluia in Latinum sonat*, etc. Explicantur quædam voces Hebraicæ, ut *alleluia, amen, diapsalma hosanna*, vel *osanna*, etc. Eadem fragmenta repetuntur a Breulio post Etymologias. Fragmentum *Alleluia*, etc., quod ad hoc caput spectat, n. 9, inter appendices reponetur.

N. 22. *Osianna*. In Vulgata scribitur *Hosanna*. Diatriben *de Hebræa voce hosanna* Thomas Malvenda confecisse dicitur in biblioth. Hisp. Nic. Antonii. De
C varia ejusdem vocis significatione agit Petrus Lazerus in not. ad comment. S. Brunonis Astensis in Matth. n. 85.

N. 26. *Dona proprie divina*. Hoc discrimen inter *donum* et *munus* obvium non est : certe promiscue utrumque adhibetur. Paulus Dig. l. ult. tit. penult. leg. 194, et Martianus ib leg. 214, inter *donum* et *munus* ita distinguunt, ut inter genus et speciem : *munus* dicunt esse donum cum causa ; *donum*, quod nulla necessitate, jure, vel officio, sed sponte præstatur. Cæterum *donaria*, de quibus num. seq., speciatim sumi solent pro donis quæ offeruntur in templis ; et Isidorus sententiam Donati grammatici exprimere videtur, quia ad illud Terentii in Eunucho, *quodvis donum, et præmium a me optato*, sic habet : *Donum præmium est, et munus præmium : sed donum præmium diis datur, munus præmium hominibus*.

N. 30. *Quod dedicatur*. Ex Nonio Marcello, c. 4, n. 121, *Dedicare est dicere*. Ex Cornelio Frontone
D col. 1329. Auctor. latin., *Dedicatur Deo : consecratur, quasi sanctum constituitur. Hoc est, dedicatur Deo, quod illi debetur; consecratur, quod profanum est*. Alia discrimina exponit Forcellinus in Lexico verbo *Dedico*.

Ib. Placet conjectura A. Augustini, nam a *mola* etymon Festus ducit : *Immolare est mola, id est, farre molito, et sale hostiam perspersam sacrare*. Sed præstiterit ita reformare *eo quod in mola altari posita*, etc.

N. 33. *Hostiæ apud vet*. Huc refert Barthius quod Jonas Scotus *hostias* pro hostilibus copiis sive opibus mire dixerit : *Lautamque supellectilem ex cæsorum hostiis reportaret*. Vide Adversaria l. LVII, c. 12, col. 2704. Etymon quod Isidorus adhibet petitum est ex Servio ad I Æn. v. 338, ut Grialius indicavit. Sed ipse etiam Servius ad II Æn. v. 155, ab *hostire* hostiam deducit, quia *hostire* significat *placare*. Alii cum Festo ab *hostire*, quod est *ferire*. Porro Ovidius, l. I Fastor. v. 335, ita distinguit :

Victima, quæ dextra cecidit victrice, vocatur.
Hostibus amotis [*Al.*, a domitis] hostia nomen habet.

Ib. T. I. Patrum Apost. p. 56, in epistola canonica S. Barnabæ ex Isaiæ c. 1, v. XI. *Plenas sum holocaustomatibus arietum, et pinguaminibus agnorum.* Confer notam, auctarium Ducangii verb. *holocaustoma* : et Du Mortierum verb. *holocautoma:* sic enim scribit.

N. 36. *Cerimoniæ.* Alii scribunt *cerimonias*, alii *ceremonias*, alii *cæremonias*. In nonnullis lapidibus exaratum est *cærimonia*. Prudentius sine dipthongo scripsit præfat. l. I, contra Symmach., v. 5. *Immansueta suas ceremonias-Gens pagana Deo sperneret agnito.* Quod autem Forcellinus ait, Prudentium, *malum fere prosodiæ servatorem*, duas priores syllabas in *ceremonias* corripuisse, id ita accipiendum est, ut Prudentius consuetudini sui temporis, quæ in multis a veteri more discrepabat, inservierit. Et primam quidem in *ceremonia* corripi posse suadet etymon a *carendo*, quod comprobant Massurius Sabinus apud Gellium l. IV, c. 9, Servius Sulpicius apud Macrobium l. III, Saturnal. c. 3, et Augustinus l. II Retractat. c. 37. In eamdem sententiam faciunt, qui a *Cerere* originem trahere *ceremonias* dicunt : nam et in *carendo* et in *Cerere* prima brevis est. Originationes ab aliis excogitatas persequi non vacat.

N. 38. *Sacrificium dictum quasi sacrum factum.* Hæretici finxerunt hunc Isidori locum corruptum esse, quasi omissa a catholicis fuerint quædam verba doctrinæ de eucharistia contraria. Eam calumniam dispuli in Isidorianis c. 30. Dogma catholicum de eucharistia documento nuper in lucem vulgato confirmatur in Fragmento Thebaico de præsentia reali corporis et sanguinis domini nostri Jesu Christi in eucharistico sacrificio ex insigni codice musei Borgiani de Vitis Patrum, quod exstat in opere de Miraculis sancti Coluthi, etc., studio v. c. P. Augustini Antonii Georgii, Romæ 1793, p. 57.

N. 39. *Sacramentum est in aliqua celebrat.* Etiam his verbis hæretici abutuntur, et duo tantum esse sacramenta concludant. Quibus respondi cit. c. 30 Prolegom.

N. 40. *Quæ ob id sacramenta dicuntur.* Varro l. V. de Ling. Lat. cap. 16. *Sacramentum a sacro.* Vide l. V, c. 24, n. ult., et not. Havercampii in Apolog. Tertulliani, c. 2. Aliud etymon *a secretis virtutibus* indicavit Isidorus in titulo Expositionis veteris Testamenti, de qua Ildefonsus in elogio Isidori : *Collegit etiam de diversis auctoribus, quod ipse cognominat* SECRETORUM *expositiones* SACRAMENTORUM.

N. 42. *Unde seu per bonos, seu per malos ministros.* Theologi ita distinguunt, ut validum sit sacramentum etiam a ministro indigno collatum, illicite vero minister illud conferat peccato mortali maculatus. Vide sanctum Thomam p. III. q. 64, art, 5, 6, et 9, et ibi Suarium sect. 4, ubi quærit *utrum sanctitas, bonitas, vel fides ministri in sacramento efficiendo sint de necessitate sacramenti.*

N. 50. *Chrisma.* Vides aperte, sacramentum baptismi a sacramento confirmationis distingui, contra quam sentiunt hæretici, qui Isidori verba in suam hæresim pervertere trahunt. Neque tamen hoc loco omnia sacramenta distincte explicat. Etsi enim *chrismatis*, sive *unctionis* meminit, tamen *extremam unctionem* diserte non comprehendit. Atque id jam notarunt theologi, Patres eorum sacramentorum interdum explicationem omisisse, de quibus nulla tunc erat controversia. Deesse in monumentis quæ nobis restant Ecclesiæ Gothicæ, perspicuam *extremæ unctionis* mentionem, non nemo mirabatur. Sed mirum sane non est, quod, nulla excitata quæstione, nihil peculiare suis canonibus de hoc sacramento præscripserint, præsertim cum in collectione genuina canonum Ecclesiæ Gothicæ epistola Innocentii I ad Decentium Eugubinum inserta esset, qua doctrina catholica de sacramento extremæ unctionis evidenter traditur : cujus etiam espistolæ nonnulla verba Isidorus refert lib. II. de Offic. eccles. c. 27.

N. 53. *Et ea quæ non dicitur fuisse peccatrix.* Rabanus, ut ego puto, legit hæc Isidori verba, *quæ non dicitur fuisse peccatrix*, etc. ; sed quoniam multi in ea sunt opinione, eadem fuisse Mariam Magdalenam ac Mariam peccatricem, in qua fortasse ipse quoque Rabanus erat, ea verba omissa voluit. Nonnulli tres distinguunt Marias, quæ ab aliis pro una eadem femina habentur, scilicet Mariam sororem Marthæ, Mariam Magdalenam, et Mariam quæ in Evangelio peccatrix dicitur.

N. 55. *Conjuratio*, etc., et num. seq. *conjurare.* Alicubi fortasse legitur *adjurare* eodem sensu : nam Barthius Adv. l. XXXII, c. 6, monet, Petrum Pithæum l. II Adv., c. 8, ex Isidoro notasse, sequiorem ætatem verbum *adjurare* exposuisse *exorcisare*, quod ex profundo antiquitatis usu ductum docet Barthius ex Gratii Cynegetico, ubi scribit : *Et magicis adjurant cantibus herbas.* Addit Barthius, hoc loco apud Isidorum in vulgatis libris legi *conjurare*, non *adjurare*, et consentiente quidem ms. libro suo una cum duabus antiquissimis editionibus, quas instar membranarum fideles in armariis suis possidebat. Pithæus fortasse indicare voluit l. VII, c. 12, n. 31. *Exorcistæ ex græco in Latinum* ADJURANTES, *sive increpantes vocantur.* In verbis Zachariæ Vulgata addit *Dominus : Et ostendit mihi Dominus Jesum*, etc.

N. 59. *Orare est petere.* Quo sensu a Christo prohibeamur orare in publico, exponit Suarius de Religion. t. II, l. III, c. 7, ubi agit de circumstantiis servandis in oratione vocali, ut de loco, tempore, etc.

N. 62. *Primum enim*, etc. De tribus horis quibus est orandum, tertia, sexta et nona, dixi in comment. ad Prudentium, hymn. 3 Cathemer., v. 86. *Te, Pater optime, mane novo*, etc., ubi ex v. c. Giovenazzii sententia monui hunc Isidori locum corrigendum videri, scilicet *communitatis omnis* pro *communicationis*. Isidorus enim describit Tertullianum, lib. de Oratione, quem inter sua anecdota t. III Muratorius edidit, c. 25. Verba Tertulliani sunt : *De tempore vero non erit otiosa extrinsecus observatio etiam horarum quarumdam : istarum, dico, communium, quæ diei interspatia signant, tertia, sexta, nona, quas solemniores in Scripturis invenire est. Primus* (corrigo ex Isidoro *Primum*) *Spiritus sanctus congregatis discipulis hora tertia infusus est. Petrus qua die visionem communitatis omnis* (Isidori exemplaria minus bene, *communicationis*) *in illo vasculo expertus est, sexta hora ascenderat orandi gratia in superiora. Id. cum Joanne ad nonam in templum adibat, ubi paralyticum sanitati reformavit suæ.* Fortasse Isidorus in Tertulliani exemplar incidit, in quo esset *communicationis* pro *communitatis omnis.* Sed hoc certe melius est.

N. 63. *Ter, die adoremus.* Constit. apost. 24. *Ter in die orate* : quod in honorem SS. Trinitatis factum, colligitur ex Theodoreto, ep. 145. *Sed et cibum*, etc. Vide commentar. ad Prudentium hymn. 3 Cath. *Ante cibum.*

N. 65. *Jejunium... jejunum.* Celsus l. IV, c. 1, de jejuno intestino sic ait : *Cui tale vocabulum est, quia nunquam quod accipit continet, sed protinus in inferiores partes transmittit.* Hinc *jejunium* non ab intestino *jejuno* dictum est, sed intestinum *jejunum* vocatur, quia vacuum quodammodo et inane est.

N. 66. *Jejunium autem et statio.* Ambrosius serm. 25 : *Castra nobis sunt nostra jejunia, quæ nos a diabolica infestatione defendunt : denique stationes vocantur, quod stantes et commorantes in eis inimicos insidiantes repellamus.*

N. 67. *Discernunt quidam inter jejunium et stationem.* Interdum promiscue usurpantur *jejunium* et *statio.* Discernit autem Tertullianus l. II ad uxorem : *Ut si statio facienda est, maritus de die condicat ad balneas ; si jejunia observanda sunt, maritus eadem die*

convivia exerceat. Contra Psychicos idem Tertullianus c. 14. *Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus, et jejuniis parasceven.* Auxilii presbyteri quæstiones theologicæ in bibliotheca Casinensi exstare dicuntur, in quibus quærit quid intersit inter stationem et jejunium. Stationes dicebantur etiam *semijejunia.* Jejunium quartæ feriæ et sextæ ex veteri lege præceptum fuisse, nescio unde Isidorus sumpserit. Pharisæi quidem bis in sabbato, sive singulis hebdomadibus jejunabant, ut colligitur ex Luca : sed neque de certis diebus constat, neque lege illud jejunium præceptum erat. Vide Sigonium l. IV de Republ. Hebræorum, c. 18. Ratio cur veteres Christiani quartam et sextam feriam stationibus observarent, tradit Petrus Alexandrinus c. 15 : *Quartam quidem propter initum a Judæis consilium de proditione Domini: sextam autem, quod ipse pro nobis passus sit.* Cohæret sanctus Augustinus ep. 86 ad Casulanum. Vide Selvaggium Inst. ant. Christ., l. II, part. II, c. 8, § 3.

N. 69. *Circa confinium dominicæ passionis :* ita alii præsertim Græci. Ab aliis in Quadragesima involvitur hebdomas Passionis. Vide Cotelerium, ad Patr. apost., p. 316.

N. 71. *Pœnitentia.* De pœnitentia fusius l. II Sentent. c. 13.

N. 75. *Exomologesis.* Tom. I Patrum apostolic., p. 98. Exomologesis a Cotelerio in not. ad l. II Pastoris Hermæ, mandato 10, dividitur in confessionem peccatorum, et laudationis : et de hac secunda exponit verba Hermæ: *Et non ante facit exomologesim.*

N. 80. *Litaniæ autem,* etc. Hæc verba proferuntur in concilio Maguntino anni 813, can. 32, usque ad verba, *designatione habetur.* In canone legitur *agantur* et *indicantur.* Sanctus Martinus Legionensis, tom. II p. 3, hæc eadem exscribit usque ad finem capitis, nonnullis mutatis, ut, *Litaniæ vero propter rogandum Deum, et impetrandam in aliquo misericordiam ejus, agi præcipiuntur.* De institutione litaniarum, sive rogationum, agit idem Martinus ib., p. 37 et 40, ubi ait : *In quibusdam ecclesiis per illud triduum litaniarum draconis figura modo ante crucem, modo post crucem portatur,* etc. Qui fere mos in supplicationibus, quæ in festo die sanctissimi corporis Christi peraguntur, in Hispaniæ quibusdam Ecclesiis adhuc retinetur.

N. 82. *Nam feriæ aut legitimæ.* Id ita intelligas, ut *supplicationes,* sive, quod idem sonat, *supplicia* a *supplex* dicantur : sed quia, cum civis necaretur, bona ejus fiebant sacra, et rex sacrorum in forum prolibat supplicandi causa ; *supplicium* inde cœptum vocari pœna capitalis, et quæcunque gravior animadversio, aut cruciatus.

LIBER SEPTIMUS

Cap. I. Num. 1. *Hebræorum nominum interpr.* Hebræorum nominum interpretationes Hieronymianas, quas Isidorus decerpsit, Martianæus et Vallarsius erudite illustrant. Eas aliquando, ut in etymologiis latinarum dictionum accidere solet, violentas esse fateri oportet, sed non ita ut aut Hieronymus, aut Isidorus, peculiari jure culpari possint, eum morem aliorum doctorum hominum secuti fuerint. De nominibus Dei consulendi ex antiquis Irenæus, Origenes, Epiphanius, Evagrius, Théodoretus, et Photius; ex recentioribus Petavius, Ludovicus Legionensis, et alii a Fabricio indicati c. 8 Bibliographiæ, n. 8.

N. 9. *Quintum Elium... excelsus. Ex* in compositione aliquando augmentum et perfectionem significat, ut in *exclamo, exaudio,* sed non semper.

N. 10. *Hoc nomen... mors non habet.* Isidorus vere locum hunc sumpsit ex Hieronymo epist. 136. Dubitat Petavius t. I, l. I Theol., c. 6, n. 8, an satis solida sit ista proprii nominis ratio ex Exodo deducta. Nam Ambrosius non nomen Dei, sed rem nominis expressam putat.

N. 11. *Quærenti enim quod esset nomen ejus.* Verba Exodi : *Dixit Deus ad Moysem : Ego sum, qui sum. Ait : sic dices,* etc.

N. 18. *Immortalis, incorruptibilis, incommutabilis, æternus.* De his Dei attributis, ut Theologi vocant, conferenda sunt prima capita libri primi Sententiarum cum notis.

N. 23. *Deum nemo vidit unquam.* Eadem verba exstant etiam in Joannis Evangelio, c. 1, v. 18.

N. 35. *Sunt et quædam vocabula.* Hæc ipsa doctrina traditur l. I Sent., c. 1, cui uberiores Loaisæ notationes subjiciuntur.

N. 39. Ps. CIII : *Abyssus, sicut vestimentum, amictus ejus :* ita Vulgata. Et in ps. CXXXVIII, *Si ascendero in cœlum, tu illic es.*

Cap. II. N. 1 et 2. *Multis etiam modis Christus appellari.* Versus veteres de cognomentis Salvatoris partim indicavi, partim descripsi in not. ad elegiam Sedulii, v. 104. Versus Silvii, quos tum dixi exstare in Manuali biblico Goldasti, reperiuntur ejusdem Silvii nomine inscripti in cod. Vatic. 553. Isidorus in libro Differentiarum rerum, sept. different. quædam etiam nomina explicat quæ Filio Dei attribuuntur. In breviario Isidoriano pag. CX secundæ editionis exstat hymnus *In ordinatione regis,* ubi chrismatis mentio :

Christe vero chrismate.
Provehe regnum fidelis
Principis ad gloriam
Unguine sacro nitescat...

N. 2. *Collecti sunt enim.* In Vulgata : *Convenerunt enim vere in civitate ista adversus sanctum puerum tuum, quem unxisti.*

N. 8. *Vocabis.... quia ipse.* In Vulgata *ipse enim* pro *quia ipse.*

N. 9. *Quod verbum Latina lingua non habet.* Hæc eadem ex Isidoro S. Martinus Legionensis t. II, pag. 3. De Salvatoris nomine videndus quoque Baronius in Martyrol. Rom., v Kal. Decembr., qui reprehendit eos qui pro *Salvatoris* vocabulo *Servatorem* dicere malunt. S. Aug. l. XIII de Trinit., c. 10, Isidoro præluxit : *Qui Hebraice Jesus, Græce* Σωτήρ, *nostra autem locutione* Salvator. *Quod verbum Latina lingua antea non habeat : sed habere poterat, sicut potuit, quando voluit.* Ante Augustinum *Salvatoris* nomen adhibuerunt Tertullianus, Lactantius, Juvencus, et alii. Exstat eadem vox in inscriptione apud Gruterum p. 19, n. 5. *Jovi Custodi Quirino Salvatori pro salute Cæsaris Nervæ Trajani,* etc.

N. 14. *Homousios.* Græcum adverbium ὅμως, sive ὁμοῦ, significat *simul, una :* et *homousius,* sive *homusios, coessentialis, consubstantialis.* Catholici tres personas in Trinitate *homousias* defendebant contra Arianos, qui Filium *heterousion,* sive diversæ substantiæ a Patre asserebant, et Macedonianos qui *homousion* respuebant, et *homœousion,* hoc est similis substantiæ sensu hæretico admittebant ; ac præsertim Spiritum sanctum creaturam esse affirmabant.

N. 29. *Mediator.* Etiam hoc vocabulum Christianorum maxime proprium est. Usus tamen eo fuit Apuleius l. IX Metam.

N. 34. *Magni consilii angelus,* ex Isaia, ut puto, c. IX, v. 6, ubi in Vulgata habemus : *Et vocabitur nomen ejus Admirabilis, Consiliarius, Deus fortis,* etc. In Missali vero Romano ad tertiam missam Nativitatis Domini ex Isaiæ c. IX profertur : *Et vocabitur nomen ejus magni consilii Angelus.*

N. 35. *Et veni in hunc mundum.* In Vulgata deest *hunc* ante *mundum : Ego exivi a Deo. Exivi a Patre, et veni in mundum.*

N. 40. *Quia veniens humilis.* Hujusmodi nominativi absoluti pro ablativis absolutis non infrequentes sunt apud scriptores medii ævi, etiam apud Isidorum, præsertim in membranis veteribus : nam in excusis plerumque contra fidem Codicum mss. correctio adhibita est.

N. 44. *Aquila.* Prætermissa sunt ab Isidoro quæ

dam Christi nomina, quæ ab aliis commemorantur. Vide quæ notavi ad v. 104 Elegiæ Sedulii.

N. 46. *Quoniam Pater*. In Vulgata : *Quia Pater major me est.*

N. 48. *Sic autem Dei Filio*. In synodica concilii Francofordiensis anni 794, apud Labbeum, t. VII, col. 1039 : *Isidorus quoque in libro Etymologiarum: Sic autem, inquit, Dei Filio juncta est humana natura*, etc. In nostris exemplaribus est *conjuncta.*

N. 49. Hæc est *communicatio idiomatum*, quam vocant, et fuse explicant theologi.

Cap. III. Num. 1. *Spiritus sanctus*, etc. Totum hoc caput a sancto Ildefonso insertum fuit in suum librum de Cognitione baptismi, et in plura divisum capita, a capite 57 ad caput 71. Ildefonsus quidem Isidorum nominatim non appellat, vel quia hic erat tunc excerpendi mos, vel quia, ut conjicere possumus, margini Isidori nomen appinxit, quod librariorum incuria prætermissum fuit. Multa etiam ex hoc Isidori capite sumunt Theodulfus Aurelianensis in libro de Spiritu sancto, tom. II operum Sirmondi, col. 1011, et sanctus Martinus Legionensis, t. III, p. 311 seq., qui tamen Isidori nomen non tacent. Ildefonsus addit *Ipse est Pater, id est, Deus*. Vide etiam c. 15 l. I Sentent., qui est *De sancto Spiritu*, ubi plurima sunt, in hoc tertio capite repetita.

N. 2. *Ad aliquid refertur*. Martinus ita habet : *Ad aliquid refertur spirans, et utique*, etc. Ildefonsus: *Quod aliquid refertur spirans; et spirans utique spiritu spirans est*, etc.

N. 3. *Quod Spiritus*. Fortasse abundat *quod.*

N. 4. *Incorporea natura*. Anima *incorporea* hoc loco diserte traditur ; de quo nonnulla quæstio excitatur lib. II de Offic. eccles., cap. 24, et lib. II Different., cap. 26.

N. 6. *Ne duo Patres*, etc. Hanc ipsam rationem exhibent Augustinus, et alii, quos Petavius, t. II, lib. VII, Theol., c. 14, n. 11, excitat. Alioquin si erroris periculum abesset, *ingeniti* vocabulum sive pro *increato*, sive pro *non genito*, in Spiritum sanctum posset convenire.

N. 7. *Multa adhuc habeo quæ*. Theodulfus legit : *Multa adhuc habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo*. Martinus Legionensis cum Vulgata : *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem* ; quod ad processionem Spiritus sancti comprobandam minus idoneum est.

N. 8. *Qui autem*. Vulgata : *Si quis autem*, etc. Clarissimum hoc testimonium Isidori pro processione Spiritus sancti ex Patre et Filio prætermissum non fuit in concilio Florentino, ut dixi in Isidorianis, c. 31, n. 14.

N. 11. *Tunc lugebunt filii*, etc. Vulgata : *Nunquid possunt filii sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus, et tunc jejunabunt.*

N. 13. *Septiformis*. Hæc sunt septem dona Spiritus sancti, quæ Isaias, XI, 2 et 3, commemorat : *Et requiescet super eum spiritus Domini, spiritus sapientiæ, et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Et replebit eum spiritus timoris Domini*. De quibus theologi cum sancto Thoma, 1—2, q. 68.

N. 14. *Deus spiritus est*. In Vulgata Verba Joannis : *Spiritus est Deus*. In psalmo L : *Miserere mei, Deus*, etc. V. 12 : *Et spiritum rectum innova in visceribus meis*. V. 13 : *Spiritum sanctum tuum ne auferas a me*. V. 14 : *Spiritu principali confirma me*. Hæc omnia de tertia Trinitatis persona multi intelligunt ; ut idem dicatur Spriritus *rectus, sanctus*, et *principalis*. Patres, qui Trinitatem in Spiritu principali, in Spiritu, recto, in Spiritu sancto intelligunt, recenset Lorinus, comment. in Psalmos, scilicet Cassiodorum, Haimonem, utrumque Brunonem, ac Bernardum, qui fortasse id didicerant ex Hieronymo in cap. IV Epistolæ ad Galatas.

N. 17. *Donantur*. Pro *condonantur* a probatis scriptoribus usitatum. Hinc in quasdam vulgares linguas *perdono*. Sanctificatio justi in sacris litteris et a sanctis Patribus Spiritui sancto tribuitur. An autem habitatio in justis per charitatem, et præsentia propria sit personæ Spiritus sancti, an tribus personis conveniat, quærit Petavius, t. II theolog. dogmat., l. VIII, c. 6, n. 5, qui concludit proprie et singulari modo Spiritum sanctum cum iis quos sanctos facit conjungi, et inesse ipsis.

Ib. In Vulgata : *In Spiritu Dei ejicio dæmones.*

N. 22. *Felle caret*. De hac vulgi opinione dixi ad l. II Carminis Paschalis Sedulii, v. 171. *Per volucrem, quæ felle caret.*

N. 24. *Fidelium eruditioni*. Apud Grialium et alios excusos erat *eruditione* ; reposui *eruditioni*, quod sensus postulat : nam *e* et *i* in mss. sæpe commutantur.

N. 26. *Quanti... tantis* pro *quot, tot*. Mentio crinis cur hoc loco injecta sit, Grialius, dubitabat ; quia non attendit ad veterum Latinorum usum, præsertim poetarum, qui crines et comas igni etiam tribuebant. Val. Flaccus l. I, v. 205 :

> Protulit ut crinem lentis luctatus in extis
> Ignis, etc.

Aliorum exempla indicavi ad lib. III Carminis Dracontii de Deo, v. 171.

> Crinibus ignitis jejuna alimenta ministrat.

N. 27. *Spiritus S. nomine aquæ*. Vulgata : *Si quis sitit... Si quis credit in me, sicut Scriptura dicit flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ. Hoc autem dixit de Spiritu sancto*, etc.

N. 30. *Et necesse non habetis*. Vulgata : *et non necesse habetis... docet vos de omnibus.*

Cap. IV. N. 2. *Idem, et tria*. Vide comment ad 1 versum Apotheoseos Prudentii :

> Est tria summa Deus, trinum specimen, vigor unus

N. 3. *Alius, non aliud*. Ita Orientius carm. de Trinitate, *Non idem, sed prorsus idem*. Confer not ad Dracontium l. II, v. 105, et ad Sedulium l. I, v. 319

N. 11. *Tres hypostases*. De vocabulo *hypostasis* magna olim fuit controversia an tres hypostases in Deo essent admittendæ, cum Latini nomine *hypostasis* nihil aliud nisi substantiam intelligerent ; Græci vero *hypostasin* pro supposito etiam accipi scientes, tres hypostases sine ulla difficultate admittebant. Certe si *hypostasis* sumatur pro eo quod substat accidentibus, nullo modo *hypostasis* de Deo dici potest, uti neque *substantia* eodem sensu accepta. Atque adeo Augustinus lib. VII de Trinit., c. 5, docuit, *Deum abusive dici substantiam*. Qui c. 9 addit : *Quia nostra loquendi consuetudo jam obtinuit, ut hoc intelligatur, cum dicimus* ESSENTIAM, *quod intelligitur cum dicimus* SUBSTANTIAM, *non audemus dicere* UNAM ESSENTIAM, TRES SUBSTANTIAS, *sed unam* ESSENTIAM, *vel* SUBSTANTIAM TRES *autem* PERSONAS. Procedente tempore constitit *hypostasis* vocabulum a Græcis catholicis non accipi pro *essentia*, aut *substantia*, sed pro *persona*, *subsistentia*, aut *supposito*. Adisis Petavium l. 4 de Trinitate c. 5, n. 10 et seqq.

Cap. V. Num. 1. *Angeli Græce vocantur*. Multa hic repetita de angelis ex c. 10 l. 1 Sententiarum. Huc etiam faciunt Loaisæ notationes in caput illud 10.

N. 3. *Quibus ideo pictorum licentia*. De ventorum pennis Vulpius ad Catullum carm. 65, et obvii cuique sunt poetarum versus, quibus pennæ ventis ascribuntur. In Vulgata nostra est, *Qui ambulas.*

N. 4. *Novem autem ordines*. Ordo hierarchiæ angelicæ non eodem modo ab omnibus exponitur, ut videri potest apud Petavium t. III Theol., l. II cap. 3.

N. 7. *Curre et loquere*. In Vulgata, *Curre, loquere.*

N. 15. Totum hoc, *Uriel... præceptum est*, omittitur in Codice Vaticano 5764, ut dixi in Isidorianis

c. 98, n. 16. Sed cum in plerisque Codicibus, etiam antiquissimis, legatur, præstat credere, data opera prætermissum alicubi fuisse ab aliquo antiquario, qui *Urielis* nomen ex angelorum cœtu excludendum putaret. De Uriele inter angelos recipiendo antiquissima fuit opinio, quam tamen nonnulli veteres evertere conabantur. Hanc controversiam, quantum satis est, explicui in not. ad n. 53 Appendicis 5 ad Sedulium. Plura videri possunt in opere eruditissimo V. C. Cancellierii de Secretariis veterum Christ., p. 1009 et seqq.

N. 21. *Throni sunt agmina.* Ita multi veteres laudati a Petavio loc. cit. n. 5.

N. 30. *Fiat firmamentum, et vocatum est.* Vulgata v. 6, *Fiat firmamentum* : et v. 8, *Vocavitque Deus firmamentum cœlum.*

Cap. vi. N. 1. Quædam huc faciunt ex iis, quæ in libris de Ortu, et obitu Patrum, et Allegoriarum exponuntur.

N. 5. *A cadendo enim nomen sumpsit calamitas. Calamitas* proprie est calamorum segetis comminutio, et clades a grandine seu alia causa. *A calamis* ergo dicta *calamitas.*

N. 6. *Alii autem dicunt.* Sedulius in elegia, v. 7 et 8, comparationem inter Evam et Deiparam ita instituit, ut originem mortis ab Eva, vitæ a Deipara repetat :

Sola fuit mulier, patuit qua janua letho,
Et qua vita redit, sola fuit mulier.

N. 7. *Pater ejus ait;* imo *mater ejus.* Genesis verba sunt : *Adam vero cognovit uxorem suam Evam, quæ concepit, et peperit Cain, dicens : Possedi hominem per Deum.*

N. 10. *Tunc initium fuit invocandi nomen Domini.* Vulgata : *Iste cœpit invocare nomen Domini.* Judæi, de quibus Isidorus, ita verba Genesis interpretantur : *Tunc cœptum est profanari nomen Domini.* Iis adhæret Seldenus de Diis Syris proleg. 3. Aliorum explicationes vide in Dictionario Calmeti, et in notis ad versionem Gallicam bibliorum e diversis auctoribus Anglis.

N. 13. *Mathusalem interpretatur.* Braulio ep. 44, t. 30 Hisp. sacr., hunc locum exscribit, præmisso Isidori elogio : *Nostris vero temporibus incomparabilis scientiæ vir Isidorus Hispalensis episcopus, dum hujus nominis vult originem absolvere, ita fassus est : Mathusalem,* etc. Ita enim ibi scribitur. Et observandum, Grialium in textu, et alios excusos omittere *eum* post *enim*, quod ego reposui ex Braulione, et quia Grialius ipse in notis ita refert hæc verba. *Quidam enim eum cum patre.*

N. 15. *Iste requiescere.* In Vulgata : *Iste consolabitur nos ab operibus et laboribus manuum nostrarum.*

N. 22. *Impietatis ædificare turrem.* Ita etiam Martinus Legionensis ex Isidoro. S. Augustinus l. xvi de Civit. Dei, c. 4. de eodem Nembrod : *Erigebat cum suis populis turrim contra Dominum.* Hæc pariter est aliorum opinio. Confer dissertationem Calmeti de turre Babelica.

N. 29. *Sarai.* Vulgata : *Sarai uxorem tuam non vocabis* Sarai, sed Saram. *Et benedicam ei, et ex illa dabo tibi filium, cui benedicturus sum, eritque in nationes, et reges populorum orientur ex ea.*

N. 32. *Ismael.* Vulgata v. 11, *Vocabisque nomen ejus* Ismael, *eo quod audierit Dominus afflictionem tuam.* Et v. 15. *Peperitque Agar Abræ filium ; qui vocavit nomen ejus* Ismael. Nonnulli scribunt *Ismahel.*

N. 36. *Plurimos enim dolores.* Forte *plures* pro *plurimos.*

N. 45. *Mambres.* Calmetus in versione litterali nominum Hebræorum post Dictionar. biblic. *Mambres* interpretatur *mare cum paupertate*, ac vocem Ægyptiam, non Hebræam, esse asserit. Vallarsius mallet *mare pellucidum* apud Hieronymum : sed advertit Græcum etiam nomenclatorem vertere *mare pelliceum.*

N. 60. *Ophni discalceatus.* Vulgata : *Et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis.*

N. 61. *Quam speciosi pedes.* Verba Isaiæ in Vulgata sunt : *Quam pulchri super montes pedes annuntiantis et prædicantis pacem, annuntiantis bonum!* etc. Eadem sententia c. 1 Nahum. v. 15, *Ecce super montes pedes evangelizantis, et annuntiantis pacem.* Ex his Apostolus ad Romanos x, 15. *Quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona!*

N. 65. *Trinomius.* Ita Grialius in textu : sed in notis ex aliis excusis sumpsit *tribus nominibus.*

N. 69. *Ochozias.* Alii, et Grial. in textu, *Achazias.*

N. 70. *Joas spirans.* Vallarsius tuetur *Joas sperans.*

Cap. vii. N. 2. *Abram.* Vulgata : *Nec ultra vocabitur nomen tuum* Abram, *sed appellaberis* Abraham; *quia patrem multarum gentium constitui te.*

N. 5. *Ecce secundo.* Vulgata, *en altera vice* pro *ecce secundo.*

N. 6. *Vidi dominum.* In Vulgata : *Vidi Deum facie ad faciem et salva,* etc.

N. 7. *Quia vidit Deus.* Vulgata : *Dicens : Vidit Dominus humilitatem meam.*

N. 8. *Quia exaudivit.* Vulgata : *Quoniam audivit me Dominus.*

N. 9. *Nunc mecum erit vir meus.* Vulgata : *Nunc quoque copulabitur mihi maritus meus, eo quod pepererim ei tres filios.*

N. 10. *Nunc super hoc.* Vulgata : *Modo confitebor Domino.*

N. 11. *Dedit Deus mercedem meam.* Vulgata : *Dedit Deus mercedem mihi.*

N. 12. *Habitavit mecum.* Vulgata in futuro : *Etiam hac vice mecum erit maritus meus.*

N. 13. *Habitare me fecit.* Vulgata : *Comparavit me Deus cum sorore mea, et invalui. Vocavitque cum* Nephtali.

N. 14. *Judicavit me.* Vulgata : *Judicavit mihi Dominus, et exaudivit vocem meam, dans mihi filium.*

N. 15. *In fortuna.* In Vulgata, *feliciter* pro *in fortuna.* Etiam *feliciter* explicari potest de *eventu* et *procinctu.*

N. 16. *Beata ego.* Vulgata : *Hoc pro beatitudine mea. Beatam quippe me dicent mulieres : propterea appellavit eum* Aser.

Cap. viii. N. 2. *Eamus ad videntem.* Post verba, *eamus ad videntem*, additur : *Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns.*

N. 8. *Constitui te super,* Vulgata : *Constitui te hodie super gentes, et super regna.*

N. 9. *Signa quædam.* Ex variis lectionibus arguitur legi posse per *sigla quædam.*

N. 13. *Nahum gemens.* Verba Isaiæ paulo aliter referuntur c. 6, n. 61, et in Vulgata, ut tunc dixi. T. I Patrum Apostolic., p. 9, col. 2, p. 12, col. 2, et p. 40, col. 2, agitur de nomine *Naum*, seu *Nahum*, quod *consolatorem* significat, non *germen.* Hieronymus, in fine libri de nominibus Hebraicis, ad Barnabæ epistolam catholicam respiciens, *Nahum* exposuit *germen;* sed mendosus videtur locus, et legendum *Nave*, cujus Barnabas meminit, non *Nahum.* Vide etiam notam in Editione Vallarsiana Hieronymi.

N. 14. *Cur in rebus humanis.* Hæc est questio quam Claudianus vehementi oratione persecutus fuit initio l. 1 in Rufinum :

Sæpe mihi dubiam trahit sententia mentem,
Curarent superi terras.....

N. 16. *Ad prophetam.* Melius videretur *ad prophetas;* sequitur enim *ipsi sciunt.* Et in nonnullis quidem Excusis exstat *prophetas.* Sed repugnant mss. Codices. In Vulgata est *dedi te* pro *te posui.* Et apud Amos : *Quia non facit Dominus Deus verbum, nisi revelaverit secretum suum ad servos suos prophetas.*

N. 19. *Nunc cognovi.* Vulgata : *Nunc in isto cognovi,* etc., *et verbum Domini,* etc.

N. 22. *Assumptio verbi.* Vulgata : *Onus verbi Do-*

mini ad Israel in manu Malachiæ.

N. 27. *Sive ascensus.* Grialius in textu exhibet *accensus* ; sed in nota præferre videture *ascensus.*

N. 32. *Posui te.* Vulgata : *dedi te* pro *posui te.*

N. 35. *Ne injicias.* Vulgata : *Non extendas manum tuam super puerum.*

N. 37. *Tria genera visionum.* De prophetia ejusque generibus multa congerit Benedictus XIV, l. III, c. 45, et seqq., de Beatific., post multos alios ibi indicatos.

N. 41. *Habere autem prophetiam... malus.* Hæc est theologorum sententia cum sancto Thoma 2-2, quæst. 172, art. 4, et ex sancto Augustino traditur in jure canonico, in cap. *Multæ autem*, et can. *Prophetavit* 1, quæst. 1, allegato eodem exemplo : *Prophetavit et Saul malus rex.*

Cap. IX. N. 2. *Tu es Petrus*, etc. Nota est illorum temeritas qui contra primam Petri cathedram garriunt, in hoc Matthæi textu interpretando. Communem sanctorum Patrum expositionem rejiciunt, unius et alterius interpretationem, quam hic quoque Isidorus indicat, unice tenent, in eaque mordicus hærent. Quodnam hac de re meum sit judicium, aperui in comment. ad Prudentium, hymn. 1 Cathem., v. 63. Nimirum cum idem Scripturæ textus duos sensus litterales habere possit, ut multi tradunt, nihil obest quominus probabilis censeatur paucorum veterum expositio, quod verba *super hanc petram* Christum indicent, dummodo tamen pro certa habeatur aliorum interpretatio, quam Ecclesia quodammodo auctoritate sua confirmavit in hymno sancti Ambrosii, quem canunt fideles omnes ad laudes Dominicæ :

Hoc ipsa petra Ecclesiæ
Canente culpam diluit.

Cui concinit hymnus officii Gothici ad Cathedram sancti Petri :

O Petre, petra Ecclesiæ.

N. 3. *Cephas... quod in capite.* Perspicue hoc loco tradit Isidorus Petrum a Christo constitutum fuisse caput apostolorum.

N. 6. *Obediens.* Grialius, in nota edidit *Simon... audiens :* sed cum in textu appareat *obediens*, in nota quoque hoc ipsum reposui.

N. 9. *Ad quod elegi.* Vulgata : *Ad quod assumpsi eos.*

N. 10. *Novissimus apostolorum.* Vel, ex loc. cit., pro *minimus apostolorum*, vel ex I Cor. IV, 9 : *Nos apostolos novissimos ostendit.* Alter locus ex Epistola ad Ephesios in Vulgata est : *Mihi omnium sanctorum minimo.*

N. 20. *Et acceperunt mercedem.* Vulgata : *Et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiaverunt a filiis Israel.* Verba Zachariæ, quæ huic loco quodammodo respondent, sunt ex cap. XI, 13 : *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.* Jeremias a Matthæo nominatur; sed apud Jeremiam verba non reperiuntur ita perspicua atque apud Zachariam. De qua controversia dixi ad Juvencum, l. IV, v. 638.

Cap. X. N. 6. *Pelliceus gloriosus.* Distinguunt Editi *pelliceus, gloriosus ;* sed etymologia ex Græco est *gloria pellis.*

Cap. XI. Num. 2. *Testes.* Aliquando etiam Latinum nomen *testium* pro martyribus adhibetur, ut a Prudentio, hymn. 1 Perist. v. 21 et 22 :

Nil suis bonus negavit Christus unquam testibus,
Testibus, quos nec catenæ, dura nec mors terruit.

N. 4. *Duo sunt autem martyrii gen.* Martyrium quod non in aperta passione positum est, sed in occulta animi virtute, ut ait Isidorus, non est proprie martyrium, etiam si quis inter ministrandum peste contactis vitam amittat; nam ex communi Ecclesiæ sensu *martyres* illi soli dicuntur qui in pugna et certamine cum tyranno vitam non resistentes ponunt. Notum est Theophili Raynaudi opus *De martyrio per pestem;* notæ controversiæ inde exortæ, de quibus videri potest Benedictus XIV, l. III de Beatif., c. 11.

A Quoniam vero heroica sanctorum virtus martyrio comparatur, hinc duo martyrii genera distinguuntur, et quamvis initio soli veri martyres honore publico exciperentur, deinde viris aliis sanctis, quorum eximia probitas esset demonstrata, veneratio in Ecclesia impendi cœpit, ex quo etiam Martyrologio tam confessores quam martyres inscribuntur. Confer commentarium meum ad Prudentium, Prooem., v. 42.

Cap. XII. N. 3. *Psalmist. lect.* Psalmistæ nunc ex usu Ecclesiarum Hispaniæ dicuntur concentores sive accentores, de quibus infra, n. 28. Nam *præcentor* Hispanice vocatur *chantre*, et aliquando *capiscol*, hoc est, caput scholæ cantorum, *succentor sochantre*, et illi qui concinunt, sive accinunt, *psalmistæ.*

N. 4. *Ordo episc. quadrip.* Non dissimilis divisio, atque hæc ipsa nomina *patriarcharum, metropolitanorum* et *archiepiscoporum* leguntur in epistola 3 Anacleti, quæ cum duabus præcedentibus passim jam apocrypha censetur.

B N. 13. *Pontifex. Summum sacerdotem* et *pontificem maximum* ex veterum more appellat Isidorus quemlibet episcopum. Eodem sensu olim episcopatus *summum sacerdotium* vocabatur, presbyteratus *secundum*, diaconatus *tertium.* Antiquorum, qui ita loquebantur, verba legere poteris apud Theophilum Raynaudum in Onomastico pontificio, verb. *Pontifex maximus*, et *Sacerdos summus;* qui utrobique concludit jampridem appellationem *summi sacerdotis*, æque ac *summi pontificis*, restrictam esse ad omnium episcoporum supremum, sive Romanum.

N. 14. *Unde et Romani imp.* Romani imperatores etiam Christiani *ethnicismi pontifices maximi* esse voluerunt, ne quis abutens summa illa potestate turbas in imperio excitaret. Insignis enim erat apud Romanos pontificis maximi auctoritas, etiam supra consules, ut videre licet apud Gutherium de Jure pontificio Romanorum.

C N. 15. *Vates a vi ment.* In Varronis verbis, *vates* esse dictos a versibus *viendis*, Scaliger suspicatur legendum *vagendis.* Alii *vates* dictos putant a *fari*, ut Φάτης sit *vates.* In significatione sacerdotis *vates* usurpatur in versibus bibliothecæ Isidori : *Leander vates.* Rursus etymon *vatis* Isidorus exponit l. VIII, c. 7, n. 3.

N. 20. *Iidem episcopi et presbyteri.* Episcopos jure divino superiores esse presbyteris sententia catholica est, contra quam nonnulli hæretici auctoritate Hieronymi abutuntur. Theologi non omnes uno modo Hieronymi verba explicant, ut in veram sententiam revocent, ut videri potest apud Valentiam in libro de Discrimine sacerdotalis et episcopalis ordinis c. 3. De Isidori quidem mente dubitare non licet, cum conceptis verbis discrimen inter episcopos et presbyteros n. seq. astruat. Confer l. II de Officiis eccles., c. 7, cum not., et c. 27.

N. 21. *Ideo autem*, etc. Hæc uberius expromuntur cit. c. 27, l. II, de Officiis eccles.

D N. 26. *Duo genera... respondet.* Confer l. VI, c. 19, n. 13, cum not.

N. 30. *Tunc accenduntur luminar.* De luminum usu et copia in ecclesiis apud veteres multa dixi in Prudentianis, c. 11.

N. 31. *Adjurantes.* Ita sanctus Augustinus, l. de beat. Vit., c. 12 : *Exorcizare dicuntur, hoc est, per divina cum adjurando expellere.* Vide notata ad l. VI, c. 19, n. 55.

N. 32. *Ostiarii.* Apud Esdram, II, XII, 25, in templo erant *custodes portarum et vestibulorum ante portas.* Hinc quædam addita in nonnullis exemplaribus Isidori.

N. 33. De hujusmodi ordinibus ecclesiasticis egerat jam Isidorus l. II de Offic. eccles., unde multa huc transtulit.

Cap. XIII. N. 1. *Monachus.* De monachis eorumque diversis generibus plura cit. l. II de Offic. eccles.

N. 4. *Eremum.* Vulcanius annotavit ἔρημον *desertum* dici. Hoc voluit Isidorus dicere, dum *eremum* vocat

quasi remotum, hoc est ab hominum conspectu.

CAP. XIV. N. 2. *A Judæis*, etc. Etiam a gentilibus contumeliose Christiani *Nazaræi* et *Nazareni* vocabantur. Vide comment. ad vers. 25 hymn. 5 Peristeph. Prudentii, et ad v. 45 hymn. 10. *Ni disciplinam Nazarenam respuat.*

N. 5. Δόξα. Vox Græca δόξα utrumque significat et *opinionem* et *gloriam;* et hoc innuere videtur Isidorus, *orthodoxum* esse dicendum, qui et *recte sentit*, et *gloriose vivit*, hoc est, ut credit, et ut virum rectæ gloriæ decet.

N. 7. *Catechumenus*. Proprie est qui in elementis alicujus scientiæ instruitur ; et hoc sensu dicitur *auditor*, sive *discipulus*. Verum hæc omnia enucleatius exponuntur lib. II de Offic. ecclesiastic.

LIBER OCTAVUS.

CAP. I. N. 1. *Ecclesia*. Agit de Ecclesia Isidorus l. I Sentent., cap. 16, ubi Loaisa multa notis illustrat, quæ huc quoque pertinent. Vide etiam cap. 1 lib. I de Offic. ecclesiast, Rabanus Maurus, de Institut. cleric., c. 1 l. I, quædam ex hoc cap. 1 l. VIII Etymol. sumit, ut pleraque alia ex libris de Offic. ecclesiast. ejusdem Isidori, tacito hujus nomine.

2. Vulgata addit : *Deo meo per Jesum Christum pro omnibus*, etc. In Evangelio Lucæ eadem Vulgata : *Qui non colligit mecum, dispergit.* Et apud Matthæum XII, 30 : *Qui non congregat mecum, spargit.*

N. 3. *Et excidit.* In Vulgata omittitur conjunctio *et* ante *excidit* in verbis Proverbiorum.

CAP II. Num. 2. *Religio*. De etymo *religionis* alia videri possunt apud Gellium, l. IV, c. 9. Ejus vocabuli vim latius patere et pro quavis pietatis specie erga patriam, parentes, amicos, et alios adhiberi, ostendit Carolus Fridericus Walchius, in commentatione de religione M. Aurelii imperatoris, in nummis tom. I Actor. Soc. Lat. Ienensis, p. 213.

N. 4. *Fit illud.* Apud Grialium et alios Editos erat *sit illud ;* reposui *fit illud.* De etymo *fidei* vide not. ad l. v, c. 24, n. 17. Variæ originationes *fœderis* explicantur l. XVIII, c. 1.

N. 5. *Spes... quod sit pes.* Varro, l. v de Ling. Lat., c. 7, *spem a sponte* declinari posse putat.

N. 6. *Plenitudo legis*. Verba Pauli sunt : *Plenitudo ergo legis est dilectio.*

CAP. III. N. 2. *Inde ergo hæresis.... vocab.... inducere.* Sententia, ex Tertulliano, cit. l. de Præscript., c. 6, desumpta, sed non iisdem omnino verbis. In Editionibus correctis Tertulliani nunc jam legitur *inducere*, quod pro *indulgere* subrogandum Grialius adverterat.

N. 6. *Superstitio.* Sententiam Ciceronis, l. II de Nat. deor., *superstitiosos* dictos, qui totos dies precabantur, et immolabant, ut liberi sui sibi *superstites* essent, acriter refellit Lactantius, l. IV de vera Sapientia, c. 28, qui concludit *superstitiosos* vocatos qui parentibus suis *superstites* imagines eorum celebrabant domi, tanquam deos penates. Quod ait Isidorus, *quæ veterum ignari asciscant*, alludit ad versum Virgilii :

Vana superstitio, veterumque ignara deorum;

nam qui deos veteres colebant superstitiosi non censebantur.

CAP. IV. N. 1. *Judæi.* Sanctus Martinus Legionensis, t. I, p. 432 seqq., hoc Isidori caput adversus Judæos profert et amplificat. Notationes quas Zaccaria in hoc et duo seqq. capita paraverat, ut ea in collectionem eorum qui catalogos hæreseon conscripserunt insereret, seorsum exhibebimus post Etymol.

N. 2. *Transitores.* Martinus Legionensis pro *transitores* habet *transeuntes.*

N. 3 et 4, not. *Isaiæ* XIX. In nota Grialii erat *Isid.* XIX, pro quo reposui *Isaiæ* XIX.

N. 5. *Esseni.* Nomina hujusmodi hæreticorum apud Martinum Legionensem plerumque corrupta sunt.

N. 7. *Genistæ.* Grialius edidit *Genistæi*, et n. seq. *Meristæi.*

A CAP. V. N. 1. *Quidam.* Hic index hæreticorum reperitur etiam seorsum ab Etymologiis in nonnullis Codicibus, ut in Vatic. 3791, nomine epistolæ Isidori, ut dixi c. 75 prolegom. Codicem contuli cum Editione Breuliana. Varias lectiones ex decreto Gratiani collectas a Berardo habes ib., c. 32. Indiculum, qui Hieronymi dicitur, de hæresibus Judæorum, et Christianorum, cujus memini in Isidorianis, c. 86, n. 21 et seqq., simul cum quadam fidei professione, quæ illi subjungitur in Codice 2 archivii Vaticani, ut dixi in Isidorianis, c. 107, n. 9, inter appendices loco decimo sistam. Zaccaria, cujus notationes, ut dixi, post Etymologias producam, usus est Codice episcopii Pistoriensis, in quo exstat collectio canonum. Diversam scripturam hujus Pistoriensis Codicis ad marginem Editionis Grialianæ, anno 1753, annotavit.

N. 4. *Basilidiani.* De Basilidianis, tom. I Patrum Apostolic., p. 60, erudita est Hugonis Menardi B annotatio ad epistolam Barnabæ. *Et ad hoc*, ait Barnabas, *Dominus sustinuit pati pro anima nostra*, etc.

N. 8. *Millenarii.* Zaccaria edere voluerat *Milliastæ* pro *Millenarii.*

N. 11, not. *Tertull.* Locus Tertulliani exstat lib. de Præscript., c. XXX : *Ubi tunc* (sic) *Marcion, Ponticus Nauclerus, Stoicæ studiosus*, etc.

N. 22. *Artotyritæ.* In concilio Bracarensi III, al., IV, anni 675, notatur error quorumdam qui *in sacrificiis Domini relati sunt lac pro vino, pro vino botrum offerre ; Eucharistiam quoque vino madidam pro complemento communionis credunt populis porrigendam.*

N. 35. *Montani.* T. I Patrum Apostolic., p. 99. Montanistæ, a Montano sic dicti, a Cotelerio describuntur, qui verba indiculi de hæresibus Hieronymo tributi de Montanistis valde corrupta esse ait, ac nullo negotio sanabilia.

C N. 36. *Ebionitæ.* Seu Ebionæi, Judaicas superstitiones secuti, Hierosolymam adorabant, quasi domum Dei, ut Judæi plus satis templo Hierosolymitano confidebant. Vide epistolam Barnabæ cum nota Cotelerii, t. I cit., p. 48.

N. 37. *Photiniani.* Photinus e parva Galatia, seu Gallogræcia ortus, Sirmii ecclesiæ præfuit. Legendum ergo videtur *Sirmii.*

N. 38. *Hi offerre sacrif. spern.* Adeo constans semper fuit in Ecclesia sententia sacrificium pro defunctis esse offerendum.

N. 49. *Ego Dominus.* Verba Isaiæ hæc sunt: *Formans lucem, et creans tenebras :faciens pacem, et creans malum : Ego Dominus faciens omnia hæc.*

N. 50. *Fecit Deus.* Locus Genesis ita habet : *Viditque Deus cuncta quæ fecerat, et erant valde bona.* Hæc duo quo pacto inter se cohæreant, docet sanctus Julianus Toletanus, lib. I Antikeimenon, ad interrogat. 7, al., 16.

D N. 52. *Bonosiaci.* Non placet conjectura Grialii, ab aliquo fortasse huc inductos *Bonosiacos.* Exstant in omnibus antiquissimis membranis, et hujus hæresis in Hispania non ignotæ meminit quoque Isidorus, de Vir. illustr. c. 33, ubi librum responsionum *Justiniani, de Hispania Ecclesiæ Valentinæ episcopi*, describens ait : *Secunda* (responsio) *est contra Bonosianos, qui Christum adoptivum Filium, et non proprium dicunt.* An autem Bonosiacis, aut Bonosianis, præmittendi sint Circumcelliones non liquet ; fortasse enim Bonosiani etiam erant de grege Donatistarum, uti Circumcelliones. Auctor vero hæresis Bonosus fuit episcopus Sardicensis :de quo vide Baronium ad ann. 389, n. 72, cum nota Pagii.

N. 53. *Quos Cotopitas.* In not. Grialii erat : *Sed cum cotopitæ.*

N. 55. *Lucifer ini.* Contra Luciferianos disserit sanctus Martinus Legionensis, t. I, p. 576, eos Isidori verbis describens, ubi pro *Syrmiæ episcopo* recte ad marginem correctum est *Sardiniæ episcopo*.

Sed ex Martino ipso Isidorus corrigi poterit ; ita enim habet Martinus, *in catholicam ecclesiam redire delegerunt*. In Isidori impressis, et mss. omnino omissum fuerat *ecclesiam* Luciferi Calaritani opera omnia prodierunt Venetiis 1778, curantibus Coletis.

N. 56. *Nuptiarum*. Malim *nuptarum;* instituitur enim comparatio inter *nuptas* et *virgines* , sicut inter *abstinentes* et *epulantes*.

N. 62. *Jura divina, qui*. Phrasis a bonis auctoribus nonnunquam adhibita pro *jura Dei, qui*. Iisdem fere verbis Isidorus *Nyctages* describit l. I Offic., c. 22, in fine.

N. 64. *Nestoriani*. Alvarus Cordubensis, in epist. ad Joannem Hispalensem, t. XI Hisp. sacr., p. 127, hæc verba excitat : *Nestoriani, ut ait noster* (sic) *lumen Isidorus, a Nestorio*, etc. Legit *hominis asseruit*, et *Christum Verbo*, et *alterum Dei*, omissis *tantummodo*, et *in*, et *filium*.

N. 68. *Dies judicii*. Verba Vulgatæ : *Dies enim ultionis in corde meo*.

Cap. vi. N. 1. *Philosophi*. De philosophorum sectis videndus cum primis Jacobus Bruckerus in Historia critica philosophiæ a mundi incunabulis ad nostram usque ætatem deducta, Lipsiæ 1742.

N. 22. *Ili philosophorum errores*. Religio mihi sit non scripturam Tertulliani cum Chacone restituere : a leo clara sunt Tertulliani verba c. 7 libri de Præscription. *Inde æones, et formæ nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum : Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et ut anima interire dicatur, ab Epicureis observatur*, etc. Arii nomen ab aliquo imperito intrusum fuit apud Isidorum, quod *trinitas hominis* quid esset ignoraret. In Isidori exemplaribus excusis et mss. ita legitur: *Inde αἰῶνες, et formæ nescio quæ: inde apud Arium trinitas nominis, et apud Valentinum, Platonicus furor*. Quod mutare noluit Grialius, quantumvis a Chacone admonitus. De *trinitate*, quam Valentinus fingebat, *hominis materialis, animalis, et spiritualis* consuli potest Irenæus l. I adv. hæres. c. 1.

N. 23. *Epicurus observatur*. Melius hic quoque esset ex Tertulliano *ab Epicureis observatur :* et mox *et ubi aliquid de igneo Deo allegatur :* tum *eædem materiæ... volutantur*. Verum tolerari utcunque possunt ea quæ in exemplaribus Isidori exstant. *Restitutio carnis*, a Tertulliano pro resurrectione carnis adhibetur.

Cap. vii. N. 2. *Igitur ut templa*. Quod poesis idololatriam auxerit, evincit etiam Prudentius l. II contra Symmach., v. 45 seqq.

> Sic unum sectantur iter, et inania rerum
> Somnia concipiunt et Homerus, et acer Apelles,
> Et Numa, cognatumque malum, pigmenta, camœnæ,
> Idola, convaluit fallendi trina potestas.

Confer comment. in Prudentium, et not. in Sedulium l. I Carm. paschal., v. 280, et inf. c. 11 hujus l. n. 2 et n. 29.

N. 3. *Vates*. De *vatis* originatione vide not. ad l. VII, c. 12, n. 15. Apud Grialium erat *antiquis* nullo sensu pro *antiqui*. In aliis Excusis *antiquis pro vincire ponentibus*. De *divinis*, Hispanice *adivinos*, iterum, c. 9.

N. 4. *Lyra*. Unde dicta, expositum l. III, c. 22, n. 8. Ob lyricam poesin Prudentius in versibus bibliothecæ Isidori dicitur :

> Carminibus variis nobilis ille satis,

et in epigrammate ex Codice Vatic. Alexandr. 321, c. 28, prolegom. ad Prudentium, n. 243, ejus liber Peristephanon sic describitur :

> Finalis vario musa canore boat.

Ita nunc quidem videtur, quamvis in nota *a* asseruerim tunc dittochæum *finali musa*, et *vario canore* indicari.

N. 6. *Comici... a comessatione*. Festus commessationem quoque, sive commissationem a vicis, quos Græci κώμας dicunt, derivat.

N. 7. *Duo sunt autem genera comic*. Joan. Ger. Vos-

A sius, l. III, c. 9 Institut. poetic. fatetur satyræ in maledicendo præivisse comœdiam veterem ; sed non probat quod Isidorus duo genera comicorum, unum vetus, alterum satyricorum diviserit, et quod dixerit, Plautum, Attium sive Accium, et Terentium, veterem comœdiam scripsisse. Certe apud alios hæc distinctio non reperitur, neque satyrici inter comicos referuntur. Vetus comœdia fuit, quæ mordacibus dictis abundabat magna cum libertate : successit nova comœdia, quæ plus artis et elegantiæ habebat ; quo in genere Plautus et Terentius floruerunt ; atque hoc sensu veterem comœdiam scripsisse non sunt dicendi. Accius tragœdiarum scriptor fuit.

N. 8. *Satyrici autem dict*. De satyra, ejusque etymo et significatu, dixi ad l. v. c. 16. Legendum videtur *quæ per vinolentiam dicunt*.

Cap. viii. N. 1. *Sibyllæ*, etc. Adisis not. ad Patres Apostolic., t. I, p. 78.

N. 4. *Quarta Cimmeria*. Joseph Isæus, in not. ad
B Lactantium, l. I, cap. 6, observat Isidorum omnia hæc mutuatum videri ex Lactantio, sed apud Lactantium in duo Jecim vaticanis, et in aliis omnibus Mss., et Editis legi *Quartam Cumæam in Italia*, quæ ab Isidoro dicitur *Cimmeria*. Lactantius, post Sibyllam Cumæam in Italia nominat aliam Cumanam, a Cuma Ioniæ, ut Isæus opinatur. Cimmerii populi Italiæ inter Baias et Cumas collocantur. Potuit ergo hæc quoque Sibylla a Lactantio *Cumæa* dici, et diversa esse ab alia *Cumana*, a Cumis ita nominata. Isidorus quidem Sibyllam *Cimmeriam*, et *Cumanam* unam ab altera longe in Italia statuit.

N. 5. *A civitate Cumis*. In nonnullis exemplaribus invenio *in civitate Cumas ;* nec displicet hæc lectio nam nomina urbium aliquando indeclinabilia enuntiabantur per quartum, aut sextum casum. Vide not ad Prudentiana, c. 24, n. 212, et Bochartum Chan l. I, c. 25.

C Cap. ix. N. 5. *Lycæo*. Lycæus mons est in Arcadia Jovi, et Pani, seu Fauno sacer. Inde *Lycæus deus* dictus et Jupiter, et Pan. Apud Val. Flaccum, l. VI vers 533. *Lycæus deus* est Pan, vel Faunus.

N. 11. *Ad quos suscitand*. Grialius in textu *sciscitandos*, in not. *suscitandos*, quod, ut puto, vel præferre, vel unice scribere voluit, quanquam num seq. occurrit *adhibito sanguine inferos sciscitari*

N. 13. *A Persis allatum Varro dicit divinationis* etc. Grialius, ut ex nota liquet, edere voluit *a Persis allatum Varro dicit. Divinationis quatuor esse genera, terram*, etc., ut subaudiatur *constat*. Sed r vera locum in textu reliquit, ut in aliis Excusis : *A Persis dicitur allatum. Varro dicit divinationis quatuor esse genera*, etc. Ita certe lego in duobus exemplaribus Editionis regiæ matritensis, neque error correctus est in recenti Editione matritensi. In nota Grialii est *fertur* pro *dicitur*, ut in textu et aliis editis legitur. Verba Augustini sunt : *Quod genus divinatio*
D *nis Varro a Persis dixit illatum ;* ex quo fortasse præstiterit apud Isidorum quoque reponere *illatum* pro *allatum*. Post *genera* addidi *constat* parenthesi inclusum, ut sensus legenti obvius sit ; ita enim Grialius facere solet, cum Isidorus per infinita verba loquitur, in mss. saltem exemplaribus quæ ad nos pervenerunt.

N. 14. *Divini*. Cicero, de Fato, c. 8 : *Falli sperat Chaldæos, cæterosque divinos*.

N. 16. *Arioli*. Multi scribunt *hariolus* cum aspiratione, et ab antiquo *fariolus*, quod a *fari* est, deducunt. Isidorus fortasse respexit ad Tertullianum c. 23 Apologet. : *Producatur aliquis ex iis qui de Deo pati existimantur, qui aris inhalantes numen de nidore concipiunt*. Desiderius Heraldus, comment in Tertullian., Isidorum cum Tertulliano componit

N. 17. *Aruspices*. *Aruspex* dictus est, ut nonnulli volunt, ab *ara*, ut alii, ab *haruga*, quæ est hostia in *hara* servata. Hæc originatio opinioni illorum favet qui cum aspiratione scribunt, *haruspex :* eoder

spectat sive Isidorus, sive alius, qui ab *horis* derivat.

24. *Constellatio* proprie dicitur compositio siderum, et affectio quædam cœli inde ad res varias collecta.

N. 26. *Interpretaretur.* Tertullianus l. cit. in not. Grialii c. 9, habet *interpretetur*; sed fortasse Isidorus mutavit in *interpretaretur.*

N. 28. *Sortilegi* nomen quodlibet sortium genus complectitur; sed Isidorus eos præcipue videtur notare voluisse qui inter Christianos superstitionibus sortium operam dabant. *Sortes sanctorum* crediderim esse librum inscriptum, *Sortes apostolorum,* qui apocryphus declaratur in Gelasiano decreto de libris recipiendis et non recipiendis, de quo Fabricius in Cod. Pseudepigraph.

N. 29. *Salisatores.* Marcellus Empiricus, c. 21: *Cordis pulsus, sive salisatio.* Tobias Gutberlethus, Saliis, c. 2, ex hoc Isidori loco corrigendum ait apud Augustinum, de Natura dæmonum, *Salitores vocati sunt,* etc., ac reponendum *Salisatores.* Becmanus, p. 214, non improbat, ut videtur, *salitores* a *salitum, salio*; a quo etiam est *saliso,* aut *salisso,* et *salisator,* seu *salissator.* In auctario Ducangii mentio fit *salisatorum* ex Isidoro, ex Augustino, l. II de Doctr. Christ., et ex Joanne Sarisberiensi, lib. II Policrat., c. 12.

N. 30. *Sive in characteribus.* Ad characteres refero phylacteria, de quibus dixi in append. 5 ad Sedulium, ad verba decreti Gelasiani, n. 55: *Phylacteria omnia,* etc.

N. 34. *Ex oris.* Pro *ex oris* legendum puto *exoriens.* Ea quæ sequuntur conjecturam confirmant. De hac Tagetis fabula videndi Ovidius, lib. XV Metam., v. 553 seqq.; Lucanus, l. I, v. 637; præter Ciceronem, de Divinat., l. II, c. 23, et Columellam, l. X, v. 345. Martianus Capella, l. II post med.: *Tages sulcis emicuit, et ritum statim gentis, sypnumque monstravit.* Confer notam Munckeri ad Fulgentium, Expos. sermon. antiq., verbo *Manales lapides,* ubi actum agit, dum locum Isidori a Grialio jam emendatum restituere laborat, *artem* pro *autem,* et *Tages* pro *Stages.*

CAP. X. N. 1. *Pagani dicti.* Notanda est Isonis glossa ad Prudentium, hymn. 10 Perist., v. 296.

Non erubescis, stulte, pago dedite?

ait Iso: PAGO, *vico, vel paganismo. Pagi, ut Isidorus dicit* (l. XV. Etym., c. 2), *sunt apta ædificiis loca inter agros habitantibus. Unde* PAGO DEDITE, *sine urbium disciplina. Villa* (forte *vel*) PAGE *græce* VILLA; *inde* VILLANOS PAGANOS, *quasi a civitate Dei remotos, dicimus.* Consule commentarium meum ad eum locum, et Glossarium Isidori cum not., ad verb. *Pagæ, memoriæ sine idolis.* Joan. Franciscus Masdeu, eruditissimus historicus, in Defensione Actorum sancti Emigdii Ascoli, 1794, Isidoro nostro imputat quod etymon *paganorum* ita explicet, ut *paganos* dictos asserat, quia post pacem Ecclesiæ a Constantino redditam major in pagis quam in urbibus fuerit idololatrum numerus. Ita quidem multi sentiunt; sed Isidorus ex *pagis* Atheniensibus vocem *paganorum* deducit; quæ originatio non ita apud alios obvia est. Eam a Sedulio adoptatam fuisse ostendi l. I Carm. paschalis, v. 280. Confer etiam not. ad v. 42: *Athenæi pædorem linquite pagi,* ubi similes versus Iscani allegavi. Grialius etymologiam Festi præfert, quia non attendit Isidoro sermonem esse de paganis quatenus hæc vox pro idololatris sumitur.

N. 2. *Gentiles. Gentes* et *gentiles* a Judæis dicebantur, qui eorum religionem non tenebant. Hunc morem secuti Christiani, *gentes* et *gentiles* eos vocarunt qui neque Judæi erant, neque fidem Christianam susceperant. Unde Arnobii et aliorum libri *adversus gentes.*

3. Lazerus, in not. ad comment. Brunonis Astensis in Matth. v. 27, advertit longe accersitam et falsam originem nominis *ethnicorum* a Brunone afferri: *Ethnici,* ait Bruno, *sive dicantur ab* ETHNA, *sive, quod magis videtur, dicantur a valle* ENNON, *a qua dicitur* GEHENNA, *hypocritas et peccatores significant.*

N. 2. *Accesserunt poetæ.* Poetas ad idolorum cultum amplificandum plurimum contulisse observavi ac c. 7, n. 2, hujus libri. De idololatriæ origine plurimos scripsisse constat, Ger. Joannem Vossium, Banjerium, Pluchium, Poupartum, Eliam Amatum, Calmetum, etc. Adisis Fabricii Bibliographiam, c. 8.

N. 5. *In cœlum receptis.* Havercampus, comment. in Apologet. Tertulliani, c. 25, in Editionibus antiquis Isidori legebat *in cœlum receptæ,* et *se terris;* restituebat vero *receptorum,* et *se in terris.* Hoc postremum in plerisque Editionibus nunc exstat. Pro *receptorum* bene est *receptis* ut Grialius edidit. Munckerus, in not. ad l. I, c. 1, Mytholog. Fulgentii, legebat *se dæmones colendi,* et emendabat *colendos,* quod Grialius quoque occupaverat. Plura ibi Munckerus de origine idolorum ex Minutio, Lactantio et aliis.

N. 9. *Cecrops.* Atto Vercellensis, comment. in Ep. I ad Cor., t. I operum, p. 180: *Apud Græcos Cecrops dicitur imaginem primum* (forte *primus*) *fecisse, aras ædificasse, victimamque obtulisse, atque multa alia peregisse quæ nunquam visa, nunquam andita erant in Græcia.* Sedulius, l. I carm. paschal., v. 40:

Attica Cecropii serpit doctrina veneni.

Lactantius vero, l. I, c. 22, asserit Melissum, qui rex fuit antiquissimus Cretensium, pater Melissæ et Amaltheæ, primum diis sacrificasse, ac ritus sacrorumque pompas invexisse. In not. ad Attonem Melissa rex Cretensium dicitur.

N. 11. *Idololatria.* Apud Grialium et alios Excusos reperio *idolatria;* quæ scribendi ratio communis est in membranis veteribus, etiam antiquis. Restituo *idololatria;* ita enim scripsisse Isidorum censeo.

N. 13. *Formulam facit.* Hoc est, *imagunculam.* Et, ut ego quidem puto, initio simulacra deorum vere *idola* erant, sive *imagunculæ* et *formulæ.* Etiam nunc pars maxima eorum quæ restant in minori forma expressa sunt. Becmanus autem contra hæc Isidori, seu Tertulliani potius, verba contendit, p. 1136, *idolum* non esse vocem diminutivam, sed recta fluere ab εἴδομαι.

N. 17. *Princeps diabolus est.* Plerique promiscue dæmonem pro diabolo accipiunt; sed *diabolus* proprium cognomen est principis dæmonum. Vide interpretes sacræ Scripturæ, Maldonatum, et alios.

N. 18. *Diabol. Hebraic.* Ridicula est etymologia a quibusdam inventa, quod *diabolus* dictus sit, quasi a *duobus bolis.* In Vulgata legitur *ante conspectum Dei.*

N. 19. *Satanas,* etc. De his confer not. ad Patres Apost., t. I, p. 56, col. 1.

N. 20. *Antichristus.* De Antichristo curiosa quædam legere licet apud sanctum Martinum Legionensem, t. IV, p. 378 et seq., ex libro de Vita Antichristi, qui Adsonis monasterii Derbensis abbatis creditur, sed Augustini, Alcuini et Rabani nomine circumfertur.

N. 21. Antichristus Christum se mentietur, quia nomen Christi usurpabit. Lactantius, l. VII, c. 19: *Hic est autem qui appellatur Antichristus; sed se ipse Christum mentietur, et contra verum dimicabit.* Vide Prudentium, hymn. 6 Cathem. v. 110, cum comment.

N. 22. *Nam et templum,* etc. Hæc fuit Alambertii dementia (sic enim ipse eam in epistola 180 et 183 t. XIV operum posthum. regis Borussorum Federici II appellabat), ut templum hierosolymitanum Judæorum reparari maximopere cuperet, et per Federicum Borussiæ regem tentaret; ita vaticinium inter Christianos celeberrimum falsitatis convincere conabatur.

N. 23. *Bel.* De etymologia et significatione idoli hujus *Bel*, aut *Beli*, multa Becmanus p. 284.

N. 24. *Idolum fuit Moab.* Grialius in nota edidit *idolum fuit Moabitarum;* reposui *Moab;* ita enim ille et alii in textu referunt. Historia Priapi aliter narratur a Prudentio, l. I contra Symmach., vers. 102 seqq. Consulendus Calmetus, in dissertatione libro Numerorum præfixa, et in Diction. bibl., Seldenus, de Diis Syris, interpretes in libr. Numerorum, etc.

N. 26. *Beelzebub.* Joannes Drusius, l. I, Prætcritor., *Beelzebul* a Judæis scribi ait in opprobrium et ignominiam idoli, quasi *dominus stercoreus* sit. Becmanus, p. 708, verb. *Musca*, retinet *Beelzebul*, quod est *dominus*, aut *princeps muscarum*. Addit, ex Nazianzeno, Satanam in figura muscæ apparuisse. *Sicut hodieque* pergit, *eadem specie videri dicitur in vitris, aut crystallis. Sed et colebatur olim in gentilitate in hunc finem, ut muscas pelleret infestas. Cujus rei dedit specimen, quod in templo suo muscam nullam superesse fecerit. Sicut hodieque in Venetiano palatio nulla esse dicitur, et in Toletano unica. Quod si certa est ea fama, omnino statuimus idolum aliquod sub palatii limine fuisse conditum.* Eam famam incertam omninoque falsam puto. Plura de Beelzebub Sanctius, comment. in IV Reg., I, 5, et Calmetus in Diction. bibl.

N. 28. *Leviath.* Necessaria puto interrogationis puncta, quæ in Excusis deerant. *Leviathan* significare Hebraice *societatem eorum* ostendit Corderius, comment. in Job. II, 8. *Qui parati sunt suscitare Leviathan;* pro quo Theodotion vertit, *draconem*, alii *magnum cetum*. Secundum litteram pro diabolo eo loco *Leviathan* accipi existimat Corderius, qui de sensu tropologico ex Gregorio Magno aliisque Patribus plura addit.

N. 29. *Sed hoc a poetis.* De poetis, cultus deorum amplificatoribus, dictum supra. c. 7 hujus libri, n. 2.

N. 30. *Hunc latini a satu.* Macrobius, l. I Saturnal., c. 10 : *Saturnumque a satu dictum*, etc. Cicero, l. III de Natur. deor., c. 24 : *Saturnus est appellatus, quod saturetur annis.* Utraque notatio nominis quantitati primæ vocalis, quæ in *Saturnus* longa est, repugnat. Alii ad Hebræa, aut ad Græca confugiunt, ut originem vocis quærant.

N. 32. *Falcem tenet.* De falce Saturni Macrobius, l. I Saturnal., c. 8.

N. 33. *In aliquibus civit.*, etc. Hercules in morem invexit ut pro humana hostia sacra de frugibus Saturno fierent, et triginta statuæ ad hominum similitudinem effictæ projicerentur in Tiberim. Vide Ovidium, l. V Fastor., v. 621.

N. 34. *Jovis.* In nominativo, ut n. 1 et alibi apud Isidorum et alios. *Præstare* pro *juvare* ab Isidori æqualibus sæpe usurpatur.

N. 37. *Ad quatuor mundi partes.* Quatuor mundi partes olim solum intelligebantur, *oriens, occidens, meridies, septentrio,*

N. 38. *Neptunum.* Cicero, l. II, c. 26 et l. III, c. 25, de Natura deorum, *Neptunum* a *nando* deducit; alii alio modo. Et apud Ciceronem quidem nonnulli legunt *a nubendo* pro *a nando*, ut consentiat Varroni, qui l. IV, de Ling. Lat., *Neptunum* vocatum ait quod *terras obnubat, a nuptu, id est, opertione.* Ex quo fortasse in Isidoro legendum *quasi nube tegens.*

N. 39. *Vulcanum.* Scribitur etiam *Volcanus;* quem Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 10, ita dictum ait *ob ignis majore vi, ac violentia.* Vossius et alii derivant a *Tubalcain*, qui fuit malleator, etc. Ex Genes. IV, 22.

N. 41. *Claudus*, etc. Hinc Catullus *tardipedem deum* vocat Vulcanum, serm. 36.

N. 42. *Pluton Latine Diespiter.* Isæus, in not. ad Lactantium, l. I, c. 13, conjicit legendum apud Lactantium *Pluto Latine est Dis pater*, non *Diespiter :* ac suam conjecturam ex hoc Isidori loco astruit. A Oporteret igitur apud Isidorum restituere *Latine Dis pater, vel Ditispater.* Certe *Diespiter* proprium Jovis nomen est. *Pluton* magis usitatum est quam *Pluto.*

N. 44. *A monte Indiæ.* Montem Indiæ in quo nutritus Liber dicitur alii vocant *Merum*. Proxima erat Nysa civitas. De his conferendi Mela, Plinius, Justinus, Curtius et alii.

N. 45. *Nam ideo Mercurius.* Apud Arnobium, l. III, p. 118, *Mercurius* dictus est quasi *medicurrius*, ob eam rationem quam Isidorus innuit, quia sermo inter homines *medius currit*, et reciprocatur. Alii *Mecurium* a *mercibus* appellatum malunt.

N. 47. *Venena.* Putabam legendum *bella*, non *venena*, ex ratione quæ subjungitur, et ex ipsa fabula quam Hyginus, l. II Astron. c. 9, sic refert : *Cum proficisceretur in Arcadiam, et vidisset duos dracones inter se conjuncto corpore alium appetere, ut qui dimicare inter se viderentur, virgulam inter* B *utrumque subjecit, itaque discesserunt. Quo facto eam virgulam pacis causa dixit esse constitutam.* Vide Passerium, t. II. Thes. gemmar. astrif., p. 35, seq. Exstat in museo Borgiano Velitris caduceum ex ære in agro Tarentino, anno 1795, repertum, nuper æri incisum, in quo duo serpentes inter se implicitì capita arietina præferunt.

N. 48. *Pax per caduceatores fiebat.* Inde factum ut in nummis etiam numina omnia quæ pacem afferre putantur caduceum manu præferant, ut *felicitas, felicitas sæculi, Sæculum frugiferum, Mars pacifer*, et alia, quæ Walchius, in commentatione de Religione M. Aurelii imperatoris, in nummis t. I. Actor. Soc, Lat. Ienens., recenset.

N. 49. *Trismeg.* Plures Mercurii olim distinguebantur, quorum unus ex Nilo dicitur natus, qui potentissimus rex est habitus, sapientissimus philosophus et summus sacerdos ; unde et Trismegistus est nuncupatus. Omnia autem gesta Mercuriorum fere C uni Mercurio filio Maiæ tribui solent. Ægyptii suum Mercurium, sive Trismegistum Anubin vocarunt, et capite canino inxerunt. *Anubis* enim sermone Ægyptiaco *canem* significat. Unde *latrator Anubis* apud Virgilium, et alios poetas. Cur autem Ægyptii canem coluerint non una ratio ab omnibus traditur. Videri possunt Walchius, loc. cit., et Octavius Rossius, Memor . Bresc. p. 235, seq.

N. 50. *Ut sit Mars maris ars.* Alii *mas* a *Marte* factum putant, *Mars* vero Græco Ἄρης.

N. 52. *Apud Thracas.* Vulcanius edidit *apud Græcos* pro *apud Thracas*, et ad marginem notavit ea verba, *apud Græcos*, supervacua videri.

N 53. *Ipsum Titan.* Melius esset *ipsum Titanum* aut *Titana*, vel *Titanem*. Utroque modo dicitur *Titan*, et *Titanus*. Ex Titanibus unum solem abstinuisse ab injuria deorum, et ob id cœlum meruisse, docet Servius, ad VI Æn., v. 580. *Facere adversus* D *aliquem* Hispanismus quidem est, ut notat Grialius, sed a sermone Latino descendens, ut apud Ciceronem pro Quint., c. 1, apud Nepotem, in Eumen., c. 8. Contrarium est *facere ab aliquo*, seu *cum aliquo*, pro *favere, stare pro aliquo.*

N. 54. *Phœbum quasi ephebum.* Vulcanius, in not. ad margin., *Phœbum* dictum potius putat a φοιβᾶν id est. *purgare*. Huc facit quod alii dicunt *Phœbum* esse a φοῖβος, *purus, splendidus ;* ac proprie *phœbus* est adjectivum, et epitheton solis ; unde apud Homerum et Virgilium *Phœbus Apollo.* Alia de nominibus solis vide apud Macrobium, l. I Saturnal., c. 17. Notum est Apollinem fingi intonsum, et imberbem. Gisbertus Cuperus, de Apoth. Homeri, c. de Harpocratis imagine, solem ut puerum pingi confirmat, ex Albrico philosopho.

N. 56. *Dianam quoq.* Diana olim dicebatur *Jana ;* hinc *dea Jana*, et *diva Jana;* tum *Dejana*, et *Diviana ;* factum demum *Diana*. Varro, l. IV de Ling. Lat. c. 10, *Divianam* dictam putat, quia *divia*, hoc est, duplici via procedit.

N. 57. *Eamdem et Triviam.* Cur Diana *Trivia* di-atur, præter Varronem et alios, videndus Raderus, ag. 23, ad Martialem. Totum hunc Isidori locum pul-hre illustrat Munckerus, ad Albricum, c. 7, ex Au-gustino, scholiaste Germani, et aliis.

N. 58. *Latoniæ fuerit filia.* Grial. Vulcanius, *La-onis.* Munckerus, loc. cit. correxit, *Latonæ.* Isidorus ortasse scripsit *Latonas* in genitivo, sicut *familias;* t apud Priscianum, l. VI, p. 679, *filius Latonas.*

N. 59. *Cererem.* Munckerus, loc. cit., conjecit *a gerendis frugibus*, cum Ceres dicatur quasi *geres*, ut t apud Ciceronem. Sed in Probo deinde reperit *Cererem a creando dictam.*

N. 61. *Vestam quod herb.* Ovidius, l. VI Fastor., vers. 299 :

Stat vi terra sua : vi stando VESTA vocatur.

Aliter Cicero, lib. II de Natur. deor., c. 27 VESTÆ *nomen a Græcis. Ea est, quæ ab illis* ἑστία *dicitur.* Fortasse melius interpungetur : *Matrem magnam : fingunt turritam*, etc.

N. 64. *Non moveri.* Subauditur *constat*, aut simile aliquid.

N. 65. *Significant.* Fortasse *significant* pro *signi-ficat.*

N. 66. *Quod se apud eam jactant.* Id *jactare ca-put* dicunt Lampridius et Ulpianus, lib. I de ædilitio edicto, Varro *jactare comam.* Vide Casaubonum, in Lampridium, p. 103, v. 23. Ære prius quam fer-rum esset inventum, antiquos terram coluisse innuit Isidorus. Consule Bochartum, l. I Chan. c. 19.

N. 68. *Nec tu aliud Vestam.* De Vesta, et Terra, matre deum, summa parente, matre deum salutari, etc., plura vide apud Macrobium, lib. I Saturn., c. 21, Reinesium, Spanhemium, etc.

N. 69. *Portas matrum natis.* Havercampus, com-ment. in Apologet. Tertulliani, c. 24, ex veteribus Editionibus ita profert hunc locum : *Portas matrum natorum pandat, id est, nubentium maritis.* Corri-git autem : *naturæ pandat*, vel *natis pandat et nu-bentium maritis.* Nihil, opinor, tentasset, si Editio-nem Grialii vidisset, *Natura*, ut a Græcis φύσις, pro genitalibus a Cicerone, et aliis usurpatur. *Junonem a juvando* alii deducunt; alii a *Jove.* Cicero, l. II de Nat. deor., per *Junonem* aerem intelligit, per *Jovem* æthera.

N. 71. *Minerva.* Videtur Isidorus originationem Minervæ astruere in *munere variarum artium*, quod non satis aptum etymon est. Sed non aptiora quæ alii proferunt, sive quod *minuit*, aut *minatur*, cum Cicerone, sive a *meminerva*, quasi *memoria*, cum Ar-nobio. *Ingenium* pro re ingeniose excogitata adhibe-tur a Plinio juniore, Tacito et aliis.

N. 73. *In cujus pect.* Forte *in medio pectore lori-cam.* Servius, ad lib. VIII Æneid., v. 435 : *Quod mu-nimentum si in pectore numinis fuerit*, ÆGIS *voca-tur ; si in pectore hominis, sicut in antiquis impera-torum statuis videmus*, LORICA *dicitur.* Adisis Munc-kerum, ad Albricum, c. 8.

N. 74. *Triton.* Fluvius est in Africa, qui excipitur a palude Tritonia, de qua Plinius, l. V. cap. 4 : Fes-tus, vel potius Paulus ex Festo : *Tritonia Minerva a ripa Tritonis fluminis, quod ibi primitus sit visa.* Alii ibi genitam esse dicunt, ut Mela, l. I, c. 7, et Silius, l. I, v. 322, etc.

N. 75. *Pallas.* Ut est apud Paulum ex Festo, *Mi-nerva dicta est, quod Pallantem gigantem interfece-rit, vel, sicut putabant, quod in Pallante palude nata est.* Adeo incertæ sunt origines fabularum.

N. 76. *Venerem exinde dic.* Non magis probandum *Veneris* etymon, quod Cicero, l. III de Nat. deor., c. 24 : *Venus, quia ad omnia venit.*

N. 90. *A fando igitur fat. Fati* vox an a Christia-nis adhiberi possit multi quærunt. Affirmant Picus Mirandulanus, Lipsius, Becmanus, alii.

N. 95. *Furiæ.* Dicuntur a *furo*, vel utrumque a Græco φονία, vel φόνος, *cædes, homicidium.*

N. 97. *Nympha.* Græcum nomen est, et nuptam significat. Virgilius musas nymphas appellavit, ecl. 7, v. 21 :

Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite.

N. 98. *Heroas... defunctor.* Etymon *herois* expli-catum fuit l. I, c, 39. n. 9.

N. 99. *Penates dicti.* Dicebantur etiam *dii pene-treles*, ut ex Seneca in tragœd. Thebaid., v. 340, observat Vulpius, ad carm. 67 Catulli, v. 102.

N. 100. *Apuleius autem ait.* Ita etiam tradit Apu-leius, part. I Apologiæ : *At tibi, Æmiliane*, etc.

N. 101. *Larvas*, etc. Sanctus Augustinus, l. IX de Civit. Dei, c. 11, paulo aliter de Manibus ex Platone : *Dicit* (Plato) *animas hominum dæmones esse, et ex hominibus fieri Lares, si meriti boni sint; Lemures, sive Larvas, si mali ; Manes autem cum incertum est bonorum eos seu malorum esse meritorum.* Apu-leius, de Deo Socratis docet animum humanum exu-tum corpore *Lemurem* dictitatum. Inter Lemures dis-tinguit *Lares*, *Larvas*, et *Manes*, eo fere modo quo Plato. Isidorus innuit *Manes* esse deos mortuorum, ut alii dii sunt vivorum, qui *genii* vocantur. Confe-rendus Andreas Cirinus de urbe Roma, c. 37.

N. 102. *Lamiæ.* Græcum nomen est λάμιαι a λαιμός, *ingluvies*, vel a λήμη quæ est sordes oculorum.

N. 103. *Pilosi, qui Græce Panitæ. Paniscos* vo-cavit Cicero non semel, quasi *minutulos Panes*, deos silvestres, ut a *satyrus* est *satyriscus.* Joan. Bodinus, l. II Dæmon., c. 7, neque *Inui*, neque *Inivi* legen-dum ait, sed *Innui*, quod tamen plerisque aliis dis-plicet. Idem Bodinus pro *Dusios* reponi vult *Drusios*, quos silvestres diabolos interpretatur. Sed *Dusius* legitur etiam apud sanctum Augustinum, in voca-bulario Papiæ, et in Glossario Isidori : *Dusius, dæmon.* Confer notas. Ita etiam Hincmarus de divortio Lotarii, p. 654: *Quædam etiam feminæ a Dusiis in specie vi-rorum, quorum amore ardebant, concubitum pertu-lisse inventæ sunt.* A *Dusiis Duendes* Hispanice dic-tos crediderim. Verba Augustini, quæ aliquatenus ab Isidorianis differunt, hæc sunt. *Quosdam dæmones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assidue immun-ditiam et tentare, et efficere, plures, talesque as-severant*, etc.

N. 104. *Hunc Romani Faunum.* Faunos, quos alii *incubos*, Servius, ad Æn. VI, v. 776, *Incubones* appellavit. De Faunis Ficariis eruditus commenta-riolus est Mazochii, t. II Spicil. bibl., p. 275, ad c. L Jeremiæ, 39 : *Habitabunt dracones cum Faunis Fi-cariis.* Corrigit in nonnullis Editionibus Isidori men-dum *Sicarios*, quod etiam in quasdam recentes bi-bliorum Editiones irrepsit. In Histor. Misc. l. XII scribitur *Phicarios.* In glossis Isidori, *Ficarius, Fau-nus*, quasi duo synonyma sint, non quasi Fauni co-gnomento dicantur Ficarii. Cur Fauni *Ficarii* vocen-tur, aliorum conjecturis rejectis, Mazochius censet, id cognomen inditum ob Faunorum salaciam, quod Isidori auctoritate confirmat. Quod autem Grialius indicat, Faunum Ficarium a Servio *Fatuum Fatue-lem*, vocari alii ita legunt apud Servium, ad VI Æn., v. 776, et ad Æn. VII, v. 47, ut idem deus sit *Fatuel-lus*, qui *Fatuus*, et *Inuus.* Laudari video Godofr. Schutzii dissertationem *de sacrificiis Germanorum gentilium averruncandi incubi causa litatis.*

LIBER NONUS

CAP. I. Num. 1. *Ex una lingua multæ gentes.* Sumitur hic *gens* non pro latiori significatione, qua accipitur pro populis universis alicujus regionis, ut *gens Germanorum, gens Indorum*, etc. ; sed in magis propria significatione pro multitudine hominum, quæ ex pluribus familiis constat, aut pro universo populo alicujus urbis, aut alicujus provinciæ.

N. 3. *Tres autem linguæ*, etc. De utilitate linguæ Græcæ et Hebraicæ multa exposita fuerunt ab iis præsertim qui sacras litteras ex fontibus ipsis aut ex-plicandas, aut illustrandas esse contendunt. Neque ma-

gnopere dissentire debent qui Vulgatæ versioni plus quam satis est tribuunt. In Clementina de magistris publicis scholis, præcipitur *non professores modo linguæ Hebraicæ constitui, sed Chaldaicæ*, scilicet propter paraphrasim Chaldaicam, seu Thargum.

N. 4. *Græca autem lingua clarior.* De linguæ Græcæ præstantia præter plures alias aliorum commentationes Erasmi, Mich. Neandri, etc., exstat oratio Matthæi Bresseri, l. III, p. 25, et dissertatio Cresollii in Mystagogo. Julianus Toletanus in opere nuper edito de grammat., l. I, n. 16, hæc Isidori verba transcribit: *Græca lingua inter cæteras gentium clarior habetur,* etc. usque ad n. 8, sed cum nonnulla varietate, ut *in quinque partes discernitur... Ægyptii, et Syri... quam Evius... et Cicero effuderunt, vel alii cæteri.* Nonnulli linguam mistam, seu communem dialectis aliis antiquis Græcis annumerant, quos Salmasius, part. II comment. de Hellenistica redarguit. Contendit enim non esse proprie dialectum; nam apud Græcos aliquando demum lingua communis invaluit.

N. 6. *Latina quam*, etc. Cum varia ratione scriptores linguæ Latinæ originem, incrementa et diminutionem explicuerint, cur non licuerit Isidoro nostro ita varios linguæ Latinæ status exponere? Nescio quid vitii Grialius videtur suspicari. At Chr. Falsterus, in Quæst. Roman., l. I, c. 1, dividendi rationem quam Isidorus tenuit commendat, atque erudite illustrat. Becmanus quoque, in Manuduct. ad ling. Lat., c. 6, divisione Isidoriana in suam rem usus est. Alias divisiones linguæ Latinæ, et auctores, qui de eis uberius scripserunt, refert Joan. Georgius Walchius in Historia Critica Lat. ling., c. 1, quod est *De origine et fatis Latinæ linguæ.* De duodecim generibus Latinitatis, quæ non ita vulgo erant cognita, ex antiquissimis membranis a me, ut puto, primum editis, sermonem habui in app. 5 ad Sedulium, p. 426. De carminibus Saliorum ex Isidoro et aliis disserit Tobias Gutberlethus, de Saliis, c. 19. Vide etiam v. c. Marinium in opere de Actis Fratrum Arvalium, p. 596 et seq., qui suspicatur *Saliorum* nomen *Arvalibus* fuisse promiscue attributum.

N. 8. *Omnes autem Orientis*, etc. De idiomatum origine et diversitate, aut congruentia, post alios, sed ita ut longe alios superet, scripsit v. c. Laurentius Hervas, t. XVIII et seqq. Ideæ universi, quæ italice prodiit et nunc auctior Matritensibus typis recuditur. Id. nunc collectioni innumerabilium alphabetorum etiam exoticarum gentium ordinandæ et illustrandæ strenue allaborat.

N. 11. *Cujus modi autem lingua*, etc. Lingua, quæ communis erat hominibus ante linguarum diversitatem et confusionem, censetur fuisse lingua quæ nunc Hebræa dicitur, atque id nomen sortita est ex *Heber.* Lingua ergo illa, postea communis et deinceps Hebræa dicta, multi censent facta fuisse verba quæcunque vel a Deo, vel ab Adamo, vel ab Eva, vel a serpente dicta esse legimus tribus primis capitibus libri Genesis. Vide Perezium, ad c. II Genes., 20.

N. 12. *Non quod angelorum*, etc. Hæc est solutio quæstionis. Et multi quidem hyperbole usum fuisse Apostolum asserunt; ex quo Theodorus Beza in commentar. ad eum Apostoli locum *plane ineptos* dicit *eos qui hoc loco disputant de angelorum linguis.* Sed re vera Patres et alii interpretes arguendi non sunt, qui, etsi linguam proprie dictam in angelis non agnoscunt, tamen ex Apostoli verbis colligunt esse quamdam inter angelos collocutionem, quam Apostolus linguam appellat. Ita Chrysostomus ad cit. Apostoli locum: *Linguam angelorum hic appellat, non corpus angelis attribuens, sed ejusmodi est, quod ait: Quamvis ita loquar, ut angeli inter se colloquuntur.* De modo autem locutionis angelicæ quid Patres et theologi senserint, vide Petavium, l. I de Angelis, c. 12.

N. 13. *Nusquam reperitur.* Respondet quæstioni, et addit ex Apostolo linguas cessaturas. Non desunt tamen qui beatos post resurrectionem in cœlo lingua Hebræa usuros putant.

N. 14. Gentes ex linguis exortas ait Isidorus, quia divisio gentium, quæ quidem jam existebant, ex divisione linguarum originem habuit.

CAP. II. N. 2. *Gentes autem...* LXXIII. Cur Isidorus et Augustinus aiunt potius LXXII fuisse linguas, cum summa in LXXIII linguas recidat? Scilicet *quia*, ut ait sanctus Augustinus, *Heber et Phaleg, qui in hoc numero distincte ponuntur, nec duas diversas gentes fecerunt, nec duas diversas linguas habuerunt, propterea numerus illarum gentium et linguarum recte dicitur fuisse septuaginta duo.* Sed observanda est sententia Pererii in Genesin, l. XVI disp. 10 qui ait duo esse distinguenda, alterum, quod Patres ex historia Mosis elicientes, ut certum, dixerunt: *Quot erant tunc gentes, et familiæ hominum, tot fuisse eis tributas linguas;* alterum, quod, ut celebratum ab Hebræis, et vulgo etiam jactatum inter Christianos, non tanquam certum, sed tanquam pervulgatum prodiderunt, *fuisse septuaginta duas gentes, totidemque respondentes eis linguas.* Id valde dubium esse et incertum contendit. Ne actum agamus, lectorem ad Fabricium ultro remittimus, qui singulari illa sua eruditione in Bibliograph. antiq. auctores indicat, qui singularum gentium origines illustrarunt.

N. 3. *Ludi, a quo Lydii.* Lydia est regio Asiæ Minoris, *Mæonia* ante appellata. Sed cum Tusci a Lydiis oriundi fuerint, *Tuscia* quoque, sive *Etruria*, Lydia dicta est. A Lydiis *Ludii*, et *Ludiones* appellati. Adisis Bochartum, Phal. l. II, c. 12, præter alios recentiores geographos.

N. 11. *Dicitur Phut.* A *Phut*, vel *Phuth* regionem esse *Phtemphu*, *Phtemphuti*, sive *Phtembuti*, cujus metropolis Thara in Ægypto inferiori Lybiam versus, Calmetus in Diction. bibl. opinatur: qui addit *Phuth* saltem fuisse patrem incolarum *Phtenotes*, cujus metropolis *Buthus*. Laudatus Bochartus de his consulendus, Phal. l. IV, c. 33.

N. 19. *Phuthæi.* De *Phuthæis* confer. num. 11.

N. 20. *Philistiim.* De *Philistæis*, n. 58, et l. XV, c. 1, n. 17.

N. 25. *A quo Edessa.* Non Edessa, sed Syria ipsa vocatur *Cœles*, seu, ut alii scribunt, *Cœle.* Hinc *Cœlesyria* pars ejusdem Syriæ. Vide Plinium, l. V, c. 12 et 20; Livium, l. XLII, c. 29, et l. XLV, c. 11; Bochartum, Phaleg. IV, 36, et alios. Legi posset: *Syriæ Cœles nobilis civitas*, omisso *quæ vocatur;* vel intelligendum, *quæ* referri ad *Syriæ*, non ad civitatem. In Mss. desideratur vox *Edessa*, pro qua nonnulli reponi volunt *Emessa.*

N. 26. Galatia eadem est, ac *Gallogræcia*, provincia Asiæ Minoris. Multi ita vocatam existimant a Gallis, qui in ea loca commigrarunt. Galli a Græcis Γαλαταὶ, *Galatæ* a lacteo gentis colore appellantur. Alii aliam notationem nominis quærunt. Rursus de *Galatis*, n. 68, et l. XIV, c. 3, n. 39.

N. 27. *Magog.* Isidorus, infra, n. 89, et in prologo Historiæ Gothorum hanc ipsam quorumdam opinionem exprimit, quod Gothorum originem de *Magog* suspicantur educi. Nonnulli a *Gut*, seu *Gott*, quem deum olim Gothi venerabantur, ita eos vocatos existimant.

N. 31. *Thiras.* Quod *Thiras Thracum* pater fuerit, interpretes consentiunt. Vide Bochartum, Phal., l. III, c. 2.

N. 32. *Nepotes.* Joannes Schefferus, de Militia navali, l. VII, c. 2, in nonnullis Excusis legebat *nepotis*, pro quo corrigebat *nepotes*, uti re vera apud Grialium legitur.

N. 33. *Phryges.* Alia origo *Phrygum* exponitur, l. XIV, c. 3, n. 39.

N. 36. Schefferus, loc. cit., legendum putat *urbs Cypri Citium*, ut apud Hieronymum, sive alium auctorem Quæstion. in Genes.

N. 39. *Plura tamen gentium mutata... nomina.* Eadem sententia de nominum mutatione occurrit l. XIV, c. 1, initio. In textu Grialii error erat *et includit.*

N. 40. *Ignoti facie.* Non occurrit nunc quisnam sit auctor versus, *Ignoti facie*, etc.

N. 42. *Hyrcani... a silva Hyrcana.* De *Hyrcana* silva dicam ad l. XIV, c. 2, n. 33.

N. 43. *Zoroastes.* Apud Grialium et alios Editos hanc loco erat *Zoroaster.*

N. 46. *Peliaci.* Munckerus, ad Hyginum, fab. 191. legendum putat *Jolciaci*, vel *Peliæ Jolci* pro *Peliaci*: advertit autem, *Peliam* non fratrem, sed patruum fuisse *Jasonis.* Vox *invenimus* in exemplaribus nonnullis ita per litterarum compendium scribitur, ut etiam *Hieronymus* legi possit. Tunc supplendum esset *ait*, aut quid simile. Sed cum Isidorus se referat ad n. 28 hujus capitis, *Madai, a quo Medos existere putant,* hoc loco verba *invenimus in Genesi* ita intelligenda sunt, ut in Genesi ea opinio indicetur, non ut clare exprimatur. Simili modo de *Saracenis* loquitur Isidorus, inf. n. 57. De origine *Medorum*, uti plurium etiam populorum, quos Isidorus recenset, videri potest Calmetus in Diction.

N. 49. *Sabæi.* De *Sabæis* Raderus pag. 32 cum Isidoro conferendus.

N. 57. *Vel quia.* Fortasse, *vel quod*, ut infra; aut *prædicant* pro *prædicent.* Aliquando tamen *quia* cum subjunctivo reperitur pro *quod. Saracenorum* nomen expressum non est in sacris litteris. *Arabes, Agareni, Ismaelitæ* in unam cum *Saracenis* gentem coaluerunt. Vide supra n. 46, ubi de *Medis* Isidorus loquitur.

N. 71. *Et Calistonis*: alii Excusi *et Calystæ.* Munckerus, in not. ad Lactantium Placidum, fab. 10, l. II, corrigit *et Callistus.* Scribitur *Callisto*, et *Calisto*; in casu gignendi *Calistonis*, vel *Calistus.* Grialius ediderat cum *y Calystonis.*

N. 74. *Pelasgi.* More ciconiarum vagabantur. Vide Strabonem, l. 9. *Pelasgum* Jovis, et Larissæ filium fuisse docet Servius, ad l. I Æn. vers. 628; sed ad l. II, v. 83, filium terræ dicit. Alii filium Jovis ex Niobe, filia Phoronei, tradunt fuisse.

N. 80. *Dori.* Cicero, et alii *Dores* vocant, non *Doros.* Sed est et *dorus* adjectivum. Hellenis et Opticæ nymphæ filium Vitruvius, l. IV, c. 1, *Dorum* dicit. Grialius in textu *Ellepis* edidit, in nota *Ellopes*; alii *Ellopis.*

N. 81. *Ex nota materni pudoris Parthenii.* Justinus, l. III, c. 4. Ex his nati ob notam materni pudoris *parthenii* sunt vocati. Ubi *pudor* videtur poni pro dedecore ex illicito concubitu. Tarentini Lacedæmone profecti seipsos, ut multi putant, *Parthenias* vocaverunt, quasi de virginibus natos ut infamiam natalium celarent. Apud Isidorum olim legebatur *Spartani vocati sunt.* Isæus in not. ad l. I Lactantii, c. 20, Isidorum errore captum putavit. Sed error hic librariorum est, quem Grialius in sua Editione jam pridem correxit, et substituit: *Parthenii vocati sunt.*

N. 83. *Histror... qui missi.* De Istris, sive, ut alii scribunt, *Histris* Livius, l. XLI, c. 11, et Plinius, l. III, c. 19. Sunt populi extremi Italiæ, Liburnis finitimi.

N. 85. *A Sicano Sicani.* Alii dicunt *Sicanos* fuisse Hispaniæ populos, a *Sicano* rege sic appellatos, qui ante Trojanum bellum, Sicano duce, in Siciliam commigrarunt, et insulæ Sicaniæ nomen dederunt. *Vide* Servium, ad v. 203 l. V Æn:

Undique conveniunt Teucri, mistique Sicani,

et aliis locis; Silium, l. XIV, v. 34, et Bochartum, Phal. l. I, c. 30.

N. 86. *Tusci.* Græca notatio nominis *Thusci* scribendum arguit, ut Grialius scripsit: sed usus contrarius communior est.

N. 87. *Umbri.* Similia de *Umbris* habet Servius ad lib. XII Æn. v. 753.

A N. 88. *Dicta a comite Liberi Marsya.* Versus Silii apud Grialium sic corruptus erat:

Cum fugeret phrygios terras, æquor Marsya Crenos.

Alii apud Plinium, loc. cit. a Grialio, non *Marsam*, Circes filiam, legunt, sed *Marsum*, ejusdem filium, uti etiam apud Solinum, c. 2, al. 8.

N. 89. *Gothi.* De *Gothis* supra, n. 27. Originem Gothorum ex *Magog* clarius Isidorus affirmat in Recapitulatione in Gothorum laudem, quam Labbeus edidit.

N. 91, not. *Carmen vero sancti Paulini.* Versus Paulini, poem. 17, sunt:

Et Getæ currunt, et uterque Dacus,
Qui colit terræ medio, vel ille
Divitis multo bove pileatus
Accola ripæ.

Bessorum antea meminerat Paulinus:

B Et sua Bessi nive duriores.

Dacos *pilcatos* vocavit Aurelianus Victor, c. 13, de Cæsaribus. Parthos *pileatos* Martialis, l. X, epigr. 72: *Ad Parthos procul ire pileatos.*

N. 93. Martialis, de Spectac., epig. 3:

Venit et epoto Sarmata pastus equo.

Raderus, p. 30, Martialis locum nota sua illustrat. Crediderim legendum *inquietabant*, ex Floro, l. IV, c. 12, Editionis Gryphii: *Sarmatæ patentibus campis inquietant, et hos per eumdem Lentulum prohibere Danubio satis fuit.*

N. 94. *Alemani.* Plerique etymologiam *Alemanorum* ex *Lemanno*, a Servio assertam, rejiciunt; de cujus vocis originatione plura Germani ipsi, sive Alemani, ut videri potest apud Becmanum, p. 250, verbo *Ascenas.*

N. 95. *Langobardos.* Paulus Diaconus, de Gestis
C Langobardorum, l. I, n. 9: *Certum tamen est Langobardos ab intactæ ferro barbæ longitudine, cum primitus* WINILI *dicti fuerint, ita postmodum appellatos. Nam juxta illorum linguam* LANG LONGAM, BART BARBAM, *significat.*

N. 97. *Germaniæ gentes.* De Germanorum origine et etymologia fuse disserit Becmanus, in Manuduct. ad ling. Lat., c. 5, et in cit. opere de Origin. ling. Lat., verbo *Ascenas.*

N. 98. *Suevi... Fundat.* Ex Lucani textu substitui *Fundat* pro *Fundit.* Cæsar, l. IV de Bello gallico, c. 1, de Suevis: *Ii centum pagos habere dicuntur*, etc. Vide etiam Tacitum, de Germ., c. 38, et Cellarium, l. II Geogr., c. 5. Bollandiani ad diem 18 Julii, post Vitam sancti Arnulphi, auctore, ut putant, Umnone, afferunt duo fragmenta ex Codice ms. veteri Langabardico cancellariæ Vicensis, in quo ea Vita præcedit. Ibi id legitur: *Videtur historiarum non ignaris* SUEVOS *esse cognatos a* SABÆIS, *et hoc nituntur astruere vicinitate* (forte deest *nominis*), *quod testatur*
D *Isidorus in libris Etymologiarum.* Annotant Bollandiani id in libris Etymologiarum a se minime repertum fuisse. Hic quidem locus maxime proprius esset, ut ea etymologia exprimeretur, vel n. 14, ubi de *Sabæis* sermo est. Sed cum neque his in locis, neque alibi sententia illa Isidoro afficta reperiatur, oportet credere auctorem fragmenti in aliquod exemplar Etymologiarum interpolatum incidisse.

N. 99. *Burgundiones*, etc. Ex Orosio, l. VII, c. 32, *Burgus* vox cadentis Latinitatis est, incertæ originis. Ad Hispanos quoque transiit; et inde fortasse *briga* pro oppido in *Flaviobriga, Juliobriga.* In auctario tamen Ducangii *briga* Celtica vox dicitur, et pontem, vel montem, significare. Confer idem dictionarium verbo *Burgus*, et infra, c. 4, n. 28.

N. 101. *Franci.* Barthius, l. XLVI Adv., c. 1, *feritatem* Francorum ab Isidoro notari hoc loco ait. Nescio autem an per errorem, an data opera ediderit *a veritate morum nuncupatos.* In antiquis

Mss. sæpe *v* pro *f* occurrit ob affinitatem; et hac ratione Juretus, ut dixi in not. ad Sedulii prosam, l. I, post v. 195, in oratione Eumenii pro scholis, c. 19, substituit *feritate Francorum* pro *veritate Francorum.* Verba Isidori *a feritate morum* præter fidem exemplarium, quæ in hanc scripturam consentiunt, contextus ipse satis tuetur. Gallicæ etiam feritatis Isidorus meminit l. XV, c. 1 : *Armisque se adversus Gallicam feritatem tuentes, Massiliam condiderunt.* Vide etiam infra n. 106.

N. 102. *Britones.* Britannos dici etiam *Britones* aperte Isidorus tradit, et comprobatur ex Ausonii epigrammate 110 :

Silvius hic bonus est. Quis Silvius? iste Britannus.
Aut Brito hic non est Silvius, aut malus est.

Ausonium nonnulli explicant de *Britonibus Galliæ;* ita enim plerumque vocantur populi ad Oceanum Britannicum siti, quorum regio *Britannia minor* dicitur. Sed nulla nos ratio cogit, ut hanc explicationem accipiamus.

N. 103. *Scoti.* Scotia fortasse a σκοτία dicitur : quæ Græca vox *umbram* aut *tenebras* significat.

N. 105. *Gallos natura feroces.* E varia climatum natura diversitatem quamdam in hominum corporibus, moribus et animis, oriri exploratum videtur, atque fere omnes ita sentiunt. In Palæographia Hispana Stephani de Terreros, sive potius Andreæ Burrielii, exstat quoddam fragmentum Didaci de Campos, cancellarii Castellæ, e prologo operis, quod *Planetam* inscripsit, et archiepiscopo Toletano D. Roderico dicavit, ubi sic Rodericum celebrat : *Emendat, vel commendat Gallæcosin loquela, Legionenses in eloquentia, Campesinos in mensa, Castellanos in pugna, Sarranos in duritia, Aragonenses in constantia, Cathalanos in lætitia, Navarros in teloa, Narbonenses in invitatura. Emendat, vel commendat Brictones in instrumentis, Provinciales in rhythmis, Turonenses in metris, Francos in strenuitate, Anglicos in calliditate,* etc. Auctor scribebat anno 1218. Fatendum tamen ex variis causis interdum accidere ut hominum et diversarum provinciarum ingenia ex aliis in alios mores transeant.

N. 107. *Vacca.* Nomen fluvii fuit in Lusitania, de quo Plinius, l. IV. c. 21, et oppidi in Africa, de quo Sallustius in Jug., c. 51, et Hirtius, de bello Africano, c. 74, cujus cives *Vaccenses* vocat Sallustius. ib., c. 70 et 72. De his aliquo pacto intelligi posset Virgilianus versus, ut ab Isidoro et Hieronymo profertur : *Lateque vagantes Vaccæi.* Exemplaria Virgilii exhibent : *Lateque furentes Barcæi.* Florus, l. IV, c. 12, *Vacceos* Cantabris proximos memorat. Sed Virgilius de *Afris* loquitur.

N. 110. *Gallæci.* Scribitur *Gallæcia, Gallætia, Gallecia, Callæcia,* et quod ad posteriora tempora magis spectare videtur, *Gallicia.* Eodem modo variat vox *Gallæci.* Græca origo a γάλα magis exigit ut eum *g* quam ut cum *c* aut *k* scribatur. Florezius, t. XV. Hisp. sacr., originem græcam a *lacte* rejicit, tum quia *Gallæcos* reliquis Hispaniæ populis candidiores esse negat, tum quia Græci, cum *Gallæcos* nominant, *Kallaicos* cum *k* scribunt, non *Gallaicos.*

N. 111. *Concessisse (ferunt).* Grialius omisit *ferunt* post *concessisse,* quod in antiquis exemplaribus desit. Sed cum hoc, vel simile aliquod verbum ad sensum explendum necessarium sit, illud sumpsi ex Editis atque uncinis inclusi.

N. 112. *Astures.* Florus, l. IV, c. 12 : *Astures,* etc., *apud Asturam flumen,* etc.

N. 113. *Cantabri.* Florezius, tom. XXIV, p. 126, observat antiquiores non meminisse urbis *Cantæ,* quam Isidorus indicat, *a vocabulo urbis et Iberi,* etc. Braulio, c. 26 Vitæ sancti Æmiliani *Cantabriam* urbem nominavit. Nonnulli putant, *Cantabriam* dictam quasi κατὰ *Iberum ;* alii alia conjiciunt. Cantabria urbs exstitisse creditur prope Lucronium, quo loco tunc hæret nomen, *Cerro de Cantabria.*

A N. 114. *Celtiberi.* Lucanus, l. IV, v. 9 :

Profugique a gente vetusta
Gallorum Celtæ miscentes nomen Iberis.

N. 115. *Afri.* De Africa, vide l. XIV, c. 5, n. 1, et seqq.

N. 118. *Gætuli.* Scribitur etiam sine diphthongo *Getuli,* sed ita ut prima semper producatur, cum in *Geta* corripiatur. Hæc tamen mutatio quantitatis non obstat quo minus *Gætulus* a *Geta* possit derivari.

N. 123. *Massylia.* Apud Grialium et alios Editos scribitur cum *i Massilia;* sed cum sermo est de Africæ populis, orthographia exigit *y, Massyli,* etc.

N. 124. *Gauloe.* Insula ita a Solino vocatur, a Plinio *Gaulos.* Incertus auctor de geographia : *Gaulea insula in australi Oceano occidentalis Œthiopiæ.* Quid velit, nescio, ait Salmasius, p. 384. Exer. Plin.

N. 125. *Garamantes.* De *Garamantibus* Plin. l. V, c. 5. et Solinus, c. 42, apud quem in mea Editione urbs Garamanticæ regionis caput dicitur *Garamana.*
B Garamantes *extremos* apud Virgilium alii interpretantur *remotissimos a nobis.* Scilicet *extremi* erant, quia Romani ultra sua arma nondum protulerant.

N. 130. *Gignentia.* Id est, quæ *gignuntur;* quæ eadem est ratio in *vertentibus annis,* et similibus.

Cap. III. N. 4. *Tale erat proverbium.* Proverbium quod Isidorus ait e puerorum ludo petitum, colligitur ex Horatio, cujus hæc verba sunt l. I, ep. 1 :

At pueri ludentes, Rex eris, aiunt,
Si recte facies.

Deinde vocat puerorum *næniam, quæ regnum recte facientibus offert.*

N. 6. *Benevolentia.* Scribo *benevolentia,* non *benivolentia,* ut Grialius; etsi enim aliquando Isidorus cum *i* scribendum dixerit, scilicet l. X, verbo *Benivolus,* tamen contraria scribendi ratio per *e* communior est, et Isidorus sæpe non tam ex sua quam ex aliorum opinione loquitur, et sententiam mutat.

N. 8. *Vicem fungerentur.* Ita cum accusativo Isi-
C dorus, et ejus æquales usurpare amant *utor, fungor,* etc.

N. 11. *Magistri populi.* Putant aliqui dictatorem sic appellatum ab officio in scholis *dictantis litteras* discipulis ; ex quo Julius Cæsar apud Suetonium, c. 77, dicebat per jocum *Syllam nescisse litteras, qui dictaturam deposuerit.* Quo fortasse spectat Juvenalis, sat. 2, v. 28 :

In tabulam Syllæ si dicant discipuli tres.

In aliis Editis non male est *Unde et edicta.* Malim tamen *Unde et dictata;* nam ita dicuntur ea quæ magistri in scholis addiscenda pueris dictant. Vide Varronis verba in nota Grialii.

N. 12. *Cæsar autem dictus.* Intelligo de primo qui Cæsar dictus fuit, non de Julio Cæsare.

N. 19. *Per me reges,* etc. Indicavi ad marginem locum Proverbiorum ; quo, ut puto, Isidorus respexit. Verba Vulgatæ hæc sunt : *Per me reges regnant, et*
D *legum conditores justa decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam.* De varia significatione vocis *tyranni* dixi in Isidorianis c. 79, n. 25. De etymo *tironis,* sive, ut alii scribunt, *tyronis,* inf. n. 36.

N. 27. *Prætores a præeundo* dictos astruit Cicero, de Leg., l. 3, c. 3.

N. 29. *Tribuni.* Jacobus Gutherius, de Offic. dom. August., l. III c. 9, non a *tribuendo jura,* sed a *tribubus tribunos* dictos ex Dionysio et Varrone affirmat. Tribuni apud Romanos primo tribubus præerant, tum alia tribunorum genera addita. Pomponius, Dig. l. I, tit. 2, leg. 2. ante med. : *Dicti tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, et ex singulis singuli creabantur; vel quia tribuum suffragio creabantur.*

N. 32. *Liber vero primus militiæ.* Militiæ notatio a *mille* et a *multitudine* exposita fuit l. III. c. 3. n. ult., et redit iterum hoc c. num. 45. Quod *Liber* primus militiæ ordinem docuerit, fortasse ideo traditur,

quia Bacchus pro Bœotiæ libertate pugnavit, Indos perdomuit ac de eis triumphum egit; vel quia idem deus, ac Mars, a nonnullis creditur, ut ostendit Macrobius, l. I. Saturn., c. 19.

N. 36. *Tirones dicuntur fortes*, etc. Innuit notationem nominis, quam num. 19 expresserat, *nam tiro fortis*, ubi fortasse scribendi rationem, quam nonnulli tenent, et Grialius eo in numero adoptavit, secutus est, *tyro*, ut inde *tyrannum duceret*. Sed communis scriptura est *tiro*: quam vocem quidam etymologici deducunt a τείρω, ut *tiro* sit rudis, tener, etc. Claudius Taurinensis in fine Quæstion. super libros Regum etymologiam *tironis*, et quædam alia verba ex hoc loco Isidori exscripsit; cui hæc nota subjecta est: *Etymologiam hanc expendat, obsecro, lector.*

N. 42. *In porticibus*. Malim *in portis*, nam excubiæ ante ipsas portas, vel in portis fieri solebant. *Vigiliæ* erant tantum nocturnæ, *excubiæ* et *stationes* nocturnæ et diurnæ. *Stationes* ex integris turmis aut cohortibus constabant, *excubiæ* et *vigiliæ* e quatuor viris. Vide Lipsium, l. V de Milit. Roman.

N. 43. *Ab his ergo Velitibus elephanti quondam... necab*. *De velitum* pugna Isidorus, l. XVIII, c. 57, ubi rursus de originatione vocis.

N. 45. *Militia*. De etymo *militiæ* sup. n. 32.

N. 49. *Succenturiati*. Festus: *Succenturiare* (Al., *succenturire*) *est explendæ centuriæ gratia supplere, subjicere*. Quod addit Isidorus, *Unde et ad insidiandum*, petitum videtur ex metaphora Terentii, Phorm., act. I, sc. 4. in fin.:

> Nunc prior adito tu; ego in insidiis hic ero
> Succenturiatus, si quid deficies.

N. 53. *In quo*. Havercampus, comment. in Apolo. get. Tertulliani, c. 2, legi jubet *in quod*, non *in quo*. Nihil tamen ausim mutare.

N. 59. *Classes*. Paulus ex Festo: *Procincta classis dicebatur, cum exercitus cinctus erat gabino cinctu, confestim pugnaturus. Vetustius enim fuit multitudinem hominum quam navium* CLASSEM *appellari.*

N. 60. *Nodus*. Vix apud alios quam apud Servium et Isidorum significatio *nodi* pro densa peditum multitudine legitur. Vide commentarium meum in Prudentium. Hamartig. v. 210: *Pugnæ nodumque, moramque.*

N. 64. *Agmen*. Becmanus, p. 204, verb. *Ago*, contendit *agmen* vocem latam esse, et inepte a Servio restringi: *Cui*, inquit, *nemo facile credet, nisi servus forte alienæ opinionis*. Sed multa sunt quibus suaderi posset proprietatem vocis bene a Servio expressam, etsi de quavis multitudine, sive incedente, sive secus, usurpari solet. Livius, l. XXXIII, c. 9, eamdem proprietatem innuit. *Phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vixdum in jugum evaserat.*

N. 12. *Primi ordinis*, etc. Hæc distinctio posterioris ætatis est; nam apud Plinium Juniorem et alios æquales senatores quivis, et consules honoris causa *clarissimi* dicebantur. Unde apud Vopiscum, in Aureliano, c. 18, *clarissimus ordo* est ordo senatorius. Fuit etiam *clarissimus* vocabulum dignitatis. Vide Bottarium, t. I Rom. subterr., p. 35 et seq., ubi inscriptionem veterem illustrat, qua Junius Bassus *v. c.* dicitur, et Prudentiana mea, p. 33 et seq.

N. 16. *Prætores*. De *prætoribus urbanis* hic sermo est. Originatio vero vocis in not. ad n. 27, c. 3, exhibita fuit.

N. 18. *Tribuni*. De etymo vocis *tribuni* vide not. ad. c. 3, n. 29. Verba Isidori: *At contra nunc quidam eversores*, etc., fortasse ab eo dicta sunt, quia, etsi tunc tribuni non erant, notare tamen voluit calamitatem temporum, quibus pro defensoribus plebis eversores subrogati erant.

N. 19. *Numerarii*. De numerariis est titulus 50, lib. XII Cod. Justin. Vide etiam tit. 1, lib. VIII Cod. Theodos. Forcellinus, in Lexico, verb. *Numerarius*, apud Isidorum legendum ait *qui publicum numerum ærariis inferunt*: quod mihi non arridet.

N. 23. *Decuriones*. Ex aliorum sententia dicuntur a *decem*, vel a *decuria*, quod ipsum est a *decem*. Ex hoc numero prima origo *decuriarum* et *decurionum*.

N. 25. *Primi sint magist*. Plerique Editi *præsint magistratibus*. Grialius *primi sint magistratibus*. Malim *primi sint magistratus*.

N. 27. *Tabellio*. Proprietas verborum ita distinguenda est: *tabellarius* est portitor tabellarum; *tabellio*, qui publica instrumenta, seu tabulas publicas conscribit; *exceptor* scriba, qui dictata excipit, et *notarius* dicebatur, quia ea *notis* plerumque exarabat; *scriba*, qui nomine principis, aut magistratuum leges, acta, rationes, vel quidvis aliud perscribit. Privatorum hominum librarii *scribarum* nomine non gaudebant.

N. 28. *Burgarii a burgis*. De *Burgis*, et *Burgundionibus* supra, c. 2, n. 99. Tit. 14 Cod. Theodos., lib. VII, est *de Burgariis*, qui videntur illi fuisse qui in burgis, seu castellis provinciæ custodiendæ causa collocabantur.

N. 29. *Collegiati*. Difficilis sane locus. *Collegiati* enim, ut ex nonnullis inscriptionibus patet, dicebantur illi qui in aliquo collegio erant. Sed Isidorus aliud intelligit, scilicet homines incerto patre genitos, et ex eorum collegio deputatos, qui facinus aliquod commiserant. Ducangius observat, in edicto, Theodorici regis, c. 69, *collegiatos* inter servos et eos qui curiæ addicti erant poni: *Quisquis curialem, aut collegiatum, aut servum, per* L *annos possederit*, etc. Addit non alios videri *collegiatos* in Cod. Theodos., tit. *de Collegiatis*, ubi ita appellantur qui publico manuariam aliquam artem, operam et ministerium præbebant: quorum conditionem filii sequebantur, proindeque non modo servilis conditionis, sed etiam ut plurimum servi nativitate erant; de quibus videndus Jacobus Gothofredus ad hunc titulum. Nondum tamen ex his plena lux Isidoro nostro accedit, neque ex eo quod apud Papiam *collegiatus* quoque dicitur carpentarius. Quærendum enim est genus hominum sordidissimum. Eos ergo puto *collegiatos* ab Isidoro vocari, qui lib. XI Cod. Justin., tit. 17, leg. unic. *decani*, vel *collegiati* dicuntur; et tit. 8 l. II, leg. 4, numerus *decanorum* ecclesiæ constantinopolitanæ statuitur. Hi autem *decani*, et *collegiati* erant vespiliones, quibus scilicet cura incumbebat sepeliendi corpora defunctorum, *copiatæ* quoque appellati. Et etiamnum quidem hoc genus hominum sordidissimum est, fuisse autem olim et alicubi ad hoc triste ministerium deputatos ex custodiis eorum qui facinus aliquod commiserant, et ignoti generis erant, ex Isidoro discimus. *Collegiati* vero fortasse dicti sunt, quia ipsi etiam *collegium vespillonum*, seu *decanorum* constituebant.

31. Lilius Gyraldus, l. II, dialogismo 12, vocem *barones* explicat his verbis Isidori, *pontificis*, inquit, *sanctitate ac doctrina præclari*, quæ confert cum aliis locis Ciceronis et Cæsaris, sive Hirtii potius, apud quem alii legunt *berones*, seu *verones*. Etiam apud Ciceronem variant exemplaria. Olim vox contumelia erat pro stipite, fatuo, etc. Cornutus ad Persii sat. 5, v. 139, ait Gallorum lingua *barones*, seu *varones* dici *servos militum, qui utique stultissimi sunt, servi videlicet stultorum*. Inde *barones* nomen iis quoque hæsit, qui obsequio, et servitio principum addicti erant, quæ prima videtur origo dignitatis baronum. De vocis etymo videndus Vossius in Etym., et Ducangius cum auctario.

N. 33. *Quod est*, etc., *dispensatorem*. Non recte procedit sensus, vel supplendum *esse*. Nonnulli Editi *dispensator* pro *dispensatorem*: malim *id est* pro *quod est*; ita enim bene cohæret oratio: *significat, id est, universarum possessionum, et villarum dispensatorem.*

N. 35. *Procuratores.* Discrimen, quod inter *procuratorem* et *cognitorem* causæ intercedit, egregie explicatur, lib. I Different., num. 123. Etsi in nonnullis Editis bene est *vice fungantur*, tamen Isidorianum videtur *vicem*, ut aliis in locis notatum.

N. 38 *Diff. inter inquilin. et adven.* Differentia inter *inquilinum*, *incolam*, etc., exponitur etiam l. I Differ., n. 323.

N. 41. *Peregrini.* Ab *agro* videtur factum *peregre*, *peregrinus*, etc. Et huc spectant verba extrema *de longinqua regione.*

N. 42. *Nam sola urbs Roma.* Roma per excellentiam *urbs* dicitur, ut a Græcis Athenæ ἄστυ. Quintilianus, l. VI, c. 3 : *Urbis apellationem, etsi nomen proprium non adjiceretur, Romam tamen accipi est receptum.* Hoc vult Isidorus, hoc alii, qui simili modo loquuntur. Forcellinus, in Lexico : *Falsum est*, inquit, *solam Romam Latine* URBEM *dici, cæteras oppida; hoc enim quidam ex Quintiliano, cujus verba nondum vidimus, affirmarunt.* Certum quidem est, etiam alia oppida *urbes* dici ; certum pariter Romam quoque *oppidum* vocari. Sed hoc non tollit quominus per excellentiam, ut dixi, Roma *Urbs* appelletur, et ex communi usu Romani alias urbes *oppida* nuncuparent, præsertim ut ab Urbe, seu Roma distinguerent. Hæc autem distinctio maxime locum habet inter *urbanos*, et *oppidanos;* nam *urbani* erant Romani, *oppidani* alii non Romani.

N. 44. *Ancillæ.* Alii *ancillas* dici volunt ab antiquo *anculare*, hoc est, *ministrare ;* quod ipsum fortasse aliquis ab *ancone* deducat. Dubium autem mihi est, an Isidorus de urbe *Ancone*, seu *Ancona* intelligendus sit, cum ait : *Unde et Anconem dicimus ;* an de *ancone*, sive *anconibus ;* quæ vox est Vitruvio et aliis architectis familiaris pro partibus normæ, quæ simul junctæ angulum rectum faciunt, aut alia significatione. Magis puto Isidorum de urbe *Ancone* loqui, quæ etiam a flectentis se oræ cubito dicta est. Nam cubiti speciem locus, in quo exstat, refert.

N. 47. *Nunc autem libertinus*, etc. Discrimen inter *libertum* et *libertinum* aliquanto post Appii Cæci tempora hoc erat, ut *libertus* et *libertinus* idem quidem significarent, sed *libertus* referretur ad patronum, *libertinus* designaret statum sine respectu ad eum cujus servus fuerat ; sic recte dicitur Tiro *libertinus homo*, et idem *libertus Ciceronis.*

N. 48. *Circumagebant*, etc. Ita etiam Seneca, l. I, ep. 8, ad Lucilium : *Philosophiæ servias oportet, ut tibi contingat vera libertas. Non differtur in diem qui se illi subjecit et tradidit. Statim circumagitur.* Ad alapæ ictum allusit Sedulius, cum de colaphis quibus Salvator percussus fuit, dixit l. V, vers. 103 :

Ilis alapis nobis libertas maxima plausit.

Isidorus rem descripsit ex Cornuto, scholiaste Persii, ad sat. 5, vers. 75. Fabricius, cap. 15 Bibliogr., n. 17, hæc annotat : *Manumissionis servorum non unus ritus fuit : manumittebantur enim vel ad plenam libertatem, atque ita ut cives Romani fierent, vindicta, sive virga prætoris, alapæque inflictione, et actione in circulum, vel censu, aut testamento... vel ita ut impetrarent libertatem non justam, fierentque Latini juris, non quiritium, per epistolam; vel inter amicos, et convivii adhibitione.* Plura manumissionis genera præcipue inter Christianos recenset Ducangius, verb. *Manumissio.*

N. 49. *Dedititii.* Omnes dicebantur qui victori in bello se dedebant. Alio deditionis genere *dedititii* dicebantur libertini, qui post admissa crimina publice cæsi ita fuerant, ut in facie, vel corpore indicia impressa remanerent. Hi ita manumissi *dedititii* appellabantur; de quibus videri potest Gaius in epist. Instit., tit. 1. In Cod. Justin., l. VII, tit. 5 est *De dedititia libertate tollenda*, ubi *libertas dedititia* vanum nomen dicitur ; qua de re juris interpretes multa disputant.

N. 51. *Latini ante Rom. cond. apud lat. fiebant.* Intelligitur *liberti*, vel legendum : *Latini liberti ante*, etc., ut Grialius in not. exprimit ; nam in textu omisit *liberti*, ut alii Excusi et Codices etiam mss. Etsi Latini liberti, de quibus ex lege Norbana, etc., nobis constat, differunt a Latinis libertis, quales Isidorus describit, tamen potuit Isidorus primam originem Latinorum libertorum repetere ex aliquo veteri auctore, qui nunc non exstet. In Cod. Justin., l. VII, tit. 6, asserit Justinianus *Latinos libertos ad similitudinem antiquæ Latinitatis, quæ in coloniis missa est, videri esse introductos. Satis absurdum est*, addit, *ipsa origine rei sublata, ejus imaginem derelinqui. Cum igitur multis modis, et pene innumerabilibus Latinorum introducta est conditio, et leges diversæ, et senatus consulta introducta sunt*, etc. Recte igitur omnia congruent, si distinguantur tempora.

N. 52. *His primum aditus erat*, etc. Loquitur Isidorus de primis temporibus. At nemo unquam hoc dixit, ait Ant. Augustinus. Unde id Ant. Augustinus rescivit ? neque enim ad nos pervenerunt scriptores illi omnes, qui de Romanis antiquitatibus scripserunt. De posterioribus autem temporibus ad priora minime argumentum ducere licet.

CAP. V. N. 1. *Hæredis nomen.* De *hæredis* etym. lib., V. c. 25, n. 1.

N. 2. *Est enim.* Sæpe ita occurrit *enim* apud Isidorum sensu non satis commodo, fortasse a librariis intrusum pro *item*, aut *etiam* ex aliquo litterarum nexu.

N. 3. *Et bene parta patrant.* Apud Lucretium plerique legunt :

Et bene parta patrum fiunt anademata mitræ.

Ex Isidori sententia *patrant* præfert etiam Andr. Schottus, l. V. Observ. human., cap. 9 : Hinc *patrantes oculi, patrans voluptas*, etc.

N. 5. *Crementum.* Fortasse *creamentum* est a *creo*, quasi *creamentum.* Alioquin *crementum* est incrementum : exempla profert Barthius, Adversar.

N. 6. *Mater enim quasi materia. Materia* a *matre* dicta creditur, non *mater* a *materia.*

N. 8. *Instrumenta emptionis.* Vide notata ad l. V. c, 24, n. 26. Non omittenda sunt hac de re verba Gellii, l. XVIII, c. 6, qui ex Melisso grammatico hæc profert : *Matrona est quæ semel peperit; quæ sæpius, materfamilias, sicuti sus, quæ semel peperit; porcetra, quæ sæpius.* Pergit Gellius : *Utrum autem hoc de matrona ac de matrefamilias Melissus excogitaverit ipse, et conjectaverit, an scriptum ab aliquo legerit, hariolis profecto est opus; nam de porcetra habet sane auctorem Pomponium... Illud impendio probabilius est, quod idonei voeum antiquarum enarratores tradiderunt, matronam dictam esse proprie, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiamsi liberi nondum nati forent ; dictamque esse ita a* MATRIS *nomine non adepto jam, sed cum spe et omine mox adipiscendi; unde ipsum quoque matrimonium dicitur. Matrem autem familias esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioque, aut in ejus in cujus maritus manu mancipioque esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti, et in sui hæredis locum venisset.* Quod Isidorus ait, *matronam* esse quasi *matrem nati*, alii melius explicant, *ona* in *matrona* esse productionem, ut a *patre* fit *patronus.* De varia significatione vocis *Materfamilias* accurate agit Manutius in not. ad l. V. Ciceronis Fam., ep. 10. Vide etiam inf., c. 7, n. 13.

N. 9. *Avus.* Alii *avum* ab *abba* deducunt, quæ vox ex Syro sermone originem trahit.

N. 13. *Soboles.* Scribo *soboles*, ut plerique solent. Nam sive sit a *suboleo*, sive a *substitutione*, permutatio litterarum satis frequens est, præsertim euphoniæ gratia.

N. 14. *Idem et minimus a monade. Minimus* est a *minor :* et hoc fortasse a *minuo.*

N. 19. *Iidem et pueri a pube.* Hæc fortasse ad

alium locum pertinent : sive *puer* sit a *pube*, sive a *purus*, sive a παῖς, et dorice πόϊρ.

N. 21. *Vopiscus*, etc. Ex Plinio, l. VII, c. 10, et Solino, c. 1, al., 4.

N. 23. *Nothus*. Discrimen inter *nothos* et *spurios*, ut ab Isidoro exponitur, apud antiquiores non invenitur. Festus : NOTHUM *Græci natum ex uxore non legitima vocant, qui apud nos spurio patre natus dicitur*. Spurii dicebantur incerto patre geniti ; atque adeo antiqui eisdem litteris *sp* scribebant *spurium*, et *sine* patre.

N. 26. *Nepos autem utriusque rex*. Invenitur quidem alicubi *nepos* pro *nepte* femineo genere ; sed Cicero, et alii passim, *neptis* usurpant.

N. 27. *Progenies*. Hæc de progenie unde hauserit Isidorus, non liquet. Cæterum communi usu loquendi *progenies* etiam de filiis dicitur. Cicero, I Tuscul., c. 35 : *Priamum tanta progenie orbatum hostilis manus interemit*. Vox quidem *progenitor* eum indicat qui ante patrem seu genitorem est.

N. 31. Ea quæ ex Isidoro a Gratiano proferuntur Berardus illustrat, ut videri potest in Isidorianis, c. 32, n. 35 et 50. Editio vetus post verba, *tritavique vocabulum*, titulum de gradibus cognat. addit ad explicationem stemmatis consanguinitatis, quod illico subjicit, opportunum. Eum in appendice 11 producam. Editio eadem vetus unum tantum exhibet stemma, quod in nostra Editione inscribitur : *De gradibus generis humani*.

CAP. VI. N. 5. *Fratres dicti*. Ut intelligatur duos esse fratres ex eodem patre eademque matre, exprimendum est *frater germanus;* quod Hispani et Itali vulgo significant per *fratrem carnalem*.

N. 8. *Si autem emeris*. Vulgata : *Cum tibi venditus fuerit frater tuus Hebræus*, etc. In Apostoli verbis : *Optabam enim ego ipse anathema*, etc.

N. 9. *Non sit rixa*. Vulgata : *Ne quæso, sit jurgium inter me et te, et inter pastores meos et pastores tuos ; fratres enim sumus*.

N. 10. *Affectu fratres dicti*. De veteri more, quo se omnes Christiani *fratres* appellabant, dixi ad v. 73 hymni 2 Per. sancti Laurentii : *Tum summa cura est fratribus*. Isidorus a genere masculino ad neutrum transit, et a singulari in pluralem : *Affectu fratres dicti, qui in duo scinduntur, spiritale, et commune. Spiritale*, etc. Sed fortasse hæc librariorum culpa est : *Affectu fratres dicti, qui in duo scinditur, spiritalem et communem. Spiritalis*, etc. In accusativo plurali *duo* pro *duos* nonnunquam occurrit; et hæc potuit esse errandi causa amanuensibus; post *duo* putarunt necessario sequi *spiritale* et *commune*. Verba Scripturæ non invenio, nisi forte Isidorus respexit ad Isaiæ c. LXVI, 5. *Dixerunt fratres vestri, odientes vos*, etc.

N. 14. *Consubrini*. Grialius secutus fuit scripturam *consubrini, subrini*. Usus retinet *o*, *consobrini, sobrini*. Neque obstare debent mss. veteres, in quibus sæpissime *o* in *u* mutatur.

N. 15. *Thius*. Hispanis patruus et avunculus *tio* dicitur, Italis *zio*. Glossæ Arabicolatinæ : *Thius, avunculus*. Sic etiam *thia* pro amita in concilio Bracarensi II anni 563, c. 15. Ad hæc Cerda non advertit animum, cum scripsit in glossario Isidoriano *tius* pro *avunculo* ab aliquo inscio additamentum esse. Vide Isidoriana, c. 57, n. 5.

N. 20. *Vitricus*. Alii dicunt *vitricum* esse ex *patrico*. Glossæ Isidori : *Vitricus, patricus*.

N. 21. *Quasi privigenus*, Fortasse *privigenitus*, hoc est, *prive*, separatim, et seorsum genitus, antequam mater nupta esset vitrico.

N. 27. Post hunc n. 27 in Editione Grialii sunt duo tantum stemmata, scilicet primum et secundum. In aliis Editis et Mss. sunt tria, fere qualia a nobis in tribus sequentibus figuris exhibentur. Quamvis autem Grialius tertium stemma omiserit, quia in antiquissimis libris, ut ait, duo sunt tantum, tamen auctoritate aliorum exemplarium permotus reponendum censui. Notæ vero, quæ respondent numeris 28 et 29, in stemmate primo et ultimo expressæ, hoc loco præmittuntur.

N. 29. *Hæc consanguinitatis... fugientem*. Concilium Duziacense II, anno 874, in epistola synodica ad episcopos Aquitaniæ, tom. IX Labbei, col. 261, hæc Isidori verba sic allegat : *Isidorus itaque de consanguinitate* sic loquitur : *Cujus series septem gradibus dirimitur hoc modo : filius, et filia ; nepos, et neptis ; pronepos, et proneptis ; abnepos, et abneptis ; adnepos, et adneptis ; trinepos, et trineptis ; trinepotis filius, et trinepotis filia. Hæc consanguinitatis* (sic) *dum se paulatim... gradum sese subtraxerit*, etc., usque ad *fugientem*.

Ibid. Ideo autem usque ad sext. De consanguinitate usque ad sextum gradum Regino, p. 288, et alii disserunt. Bernardus, in Isidorianis, c. 32, n. 35, displicere ait viris eruditis hanc restrictionem usque ad sextum gradum. Versus nonnulli de consanguinitatis gradibus, qui in quibusdam veteribus membranis Etymologiarum reperiuntur, et fragmentum quoddam De VII gradibus consanguinitatis Isidori nomine in Codice Ottoboniano 1968 insertum, pro appendice 12 et 13 exhibebuntur.

CAP. VII. Num. 5. De *arra* lib. V, c. 25, n. 21. Ex *arrabo*, græce ἀῤῥαϐὼν, factum est *arra* per apocopen. Isidorus ex *arra* deducit *arrabo*, ut sententiæ serviat.

N. 8. Venantius Fortunatus l. VIII, carm. 5, v. 303 :

Angelus inde tuos repetens paranymphus honores.

Paranymphorum meminit etiam concilium Carthaginense IV, c. 13, apud Reginonem lib. II, c. 153. Vide Ducangium.

N. 9. *Conjuges*. etc. *De conjugatis* fusius Isidorus, l. II de Ecclesiast. offic., c. 20. Brissonius, De ritu nupt., p. 313, admittere non audet quod Servius, ad Æn., l. IV, v. 16, et post eum Isidorus hoc loco de jugo matrimonii tradunt. Albertus Dietericus, qui notas adjecit, advertit a Grialio laudari Augustinum, De nupt., c. 11, apud quem nihil reperit. Ipse producit in eamdem sententiam Festum, Ulpianum, Statium, quorum tamen verba, ut ait, aliam admittunt interpretationem. Non tamen censet improbabilem eum ritum quem nonnulli de velo instar jugi intelligunt. Ipse suspicatur huc trahi posse quos Servius, lib. IV Æn., v. 374, tradit, nimirum de duabus sellis jugatis, quæ fortasse jugum repræsentabant, vel in jugi modum junctæ erant. De tota hac Isidori sententia plura disserit Ivo Carnotensis, ep. 173. Explicatio de matrimonii jugo, quod attinet quidem ad Christianos ex ipso Isidoro, loc. cit., desumenda est : *Quod autem nubentes post benedictionem a levita uno vinculo copulantur, videlicet ne compagem conjugalis unitatis disrumpant. At vero quod eadem vitta candido purpureoque colore permiscetur, candor* quippe *ad munditiam vitæ, purpura ad sanguinis posteritatem adhibetur*, etc.

N. 10. *Vultus suos velent*. Velamen hoc tenue erat, et lutei coloris : flammeum vocat Catullus, carm. 60, quem ad locum Vulpius, ex Genes. XX, 16, colligit, morem flammei adhibendi ab Hebræis usque derivatum videri.

N. 12. *Oleo ungerent*. Plinius, l. XXVIII, c. 9, *adipe unctionem* fieri consuevisse tradit. Arnobius, l. III adversus gentes, *adipali unguine*, ubi deam *unxiam* irridet his unctionibus præpositam. Alias causas, cur novæ nuptæ limen calcare vetarentur, exponit Brissonius, de Rit. nupt., p. 327 et seq.

N. 16. *Vidua*. De viduis, lib. II Officior., c. 19, ubi clarius explicatur vere viduitatis nomine illam carere, quæ pluribus nexa fuit maritis. Apud Grialium scriptum erat *iduere* pro *iduare* : hoc posui ex Macrobio et aliis. Macrobius, l. I Saturnal., cap. 15, viduam dictam ait ; quasi *valde divisam*, aut *a viro divisam*.

N. 17. *Fratris uxor fratrissa*. Legi etiam poterit

apud Isidorum, ut apud alios, *fratria*, non *fratrissa*. Forcellinus ait *janitrices* duorum fratrum uxores dictas, non quod eamdem *januam* pulsarent, sed quod pariter adversum lectum *januæ* sibi sternerent, in eoque tanquam custodiæ causa cubare solerent. Nam apud Romanos ea consuetudo fuit, ut quæ uxor primum in manum viri convenisset, ea sibi in atrio domus ante ipsam januam lectum sterneret. Quo respicit Propertius, lib. IV, eleg. ult., vers. 81 :

Seu tamen adversum mutarit janua lectum :
Sederit et nostro cauta noverca toro.

Nonnulli putant, *janitrices* corrupte ita dici e græco εἰνατερες, *inateres*, quod est, *fratriæ*.

N. 20. *Conjugium*. De jugo conjugum supra, n. 9.

N. 21. *Connubium*. Ulpianus, Regular. tit. 6 : *Connubium habent cives Romani cum civibus Romanis ; cum Latinis autem et peregrinis ita, si concessum sit ; cum servis nullum est connubium.*

N. 22. *Hymenæus*. *Hymen*, vel *Hymenæus* deus erat nuptiarum, de quo multa fabulatores.

N. 23. *Contubernium* quoque dicebatur maritalis conjunctio servorum, inter quos olim verum matrimonium non erat.

N. 24. *Repudium*. Discrimen inter *repudium* et *divortium* explicatur a Modestino, Dig. l. L, tit. penult., leg. 101 : *Divortium inter virum et uxorem fieri dicitur ; repudium vero sponsæ remitti videtur, quod et in uxoris personam non absurde cadit.* Usurpatur passim *repudium* pro *divortio*.

N. 26. *Frivolum est*. Grialius et alii Editi habent *Fribolum est*, etc., sed paulo post Grialius : *Nam frivolum est.* In Pandectis quidem legitur *fribusculum*, sed hoc inde oritur, quod sæpe *b* pro *v* adhibebatur ; ac *frivusculum* etiam apud Ulpianum legendum multi putant. Quod enim alii reponere tentant *frigusculum*, non placet. Isidorus certe vel *frivolum*, vel *frivusculum* videtur legisse.

N. 27. *Et benedixit*. Vulgata : *Benedixitque illis Deus et ait : Crescite*, etc.

N. 29. *Item in eligenda uxore quatuor*. In Cod. Vat. palat. 282 hæc est nota ad hunc locum : *Chrysostomus supra Matth.* I : *Qui divitias eligunt, et non mores, pulchritudinem, et non fidem, quod in meretricibus solet quæri, hoc in conjugibus optant. Propterea non generant filios subditos vel sibi, vel Deo, ut filii eorum non sint fructus justæ conjunctionis, sed pœna condigna irreligiositatis.*

Vocum certarum Alpabetum. In veteribus membranis diversi tituli hujus libri apparent, ut : *Liber* X, *per alphabetum conscriptus. Capitulum libri* X, *id est, de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis. De quibusdam vocabulis nominum per denominationem. De reliquis nominibus juxta ordinem elementorum. Liber* X, *per denominationem*, etc. Codex urbinas 100, in quo Etymologiæ in XXII libros distribuuntur, hujusmodi titulos hac rubrica complectitur : *Liber duodecimus Isidori de quibusdam nominibus per alphabetum distinctis, de reliquis nominibus juxta ordinem elementorum, vel litterarum, de quibusdam vocabulis hominum* (Al., *nominum*) *per denominationem incipit.*

LIBER DECIMUS.

N. 2. *Æros*. Infra, in *H*, suo loco est *Heros*. Cur autem in *A æros collocetur*, et scribatur, ratio inde peti potest, quod ex Græco *heros* dicitur, quasi *aerius cœlestis*. Vide inf. n. 116, et l. VIII, c. ult., n. 96. Barthius, l. XXVI Adversar., c. 5 : *Heros*, inquit, *quomodo litteræ A, cujus debet esse vocis principium, conveniat, nemo conjectaverit. Nec tam bardus Isidorus, ut H Græcum cum A confudisse putandus sit*. In suo veteri libro pro *æros* invenit *aros*, et conjicit *Amos*, quod significat *virum fortem et sapientem*, ex Sancto Pagnino. Sic Papias : *Amos interpretatur potens, fortis, verecundus*. Suspicionem Barthii confirmare possum scriptura Codicis Vaticani 623, ut indicavi in Isidorianis, c. 93, n. 2[?]. Nam in eo Codice clare legitur *Amos* pro *æros*. Non tamen ausim scripturam vulgatam et communem mutare, quæ, ut dixi, aliqua ratione defendi potest. Et Isidorus quidem verbum *Amos* interpretatur l. VII, c. 8, n. 12 : *Populus avulsus*, quod a *viro forti et sapiente* longe dissidet. De hac voce *heros*, ut sanctis aliquando apponitur, dixi in commentar. ad Prudentium hymn. 6 Cathem., v. 114, ubi observavi Avitum, l. V, nove dixisse de Pharaone : *heros impius*. Bembus contra reprehenditur a Scaligero l. VI Poetic., c. 4 : *Bembus, cum Dominum Jesum* HEROA *vocat, valde me commovit ; sane vox impia et utroque indigna, ne argutetur quispiam heroem e semisse Deum, ex altero semisse hominem*. Quod hoc eod. n. additur : *Auctorem autem... non possunt existimant*, Barthius, loc. cit., advertit deesse in suo libro mss. *autem*, vel, ut alii habent, *etiam*, et *existimant*. Negat Grialius hunc locum integrum esse, qnia in *cursor* diversa ratio est atque in *auctor*. Sed, ut puto, Isidori mens est *auctorem*, cum ad auctoritatem refertur, pro communi accipiendum, quamvis in femineum genus flecti possit *auctrix* in alia significatione. Ac simul advertit esse quædam nomina quæ nullo modo in femineum genus flectuntur, ut *cursor*.

N. 4. *Amicus* EST ab *amore ; amor* autem commode ab ἅμα *simul, una*, deducitur.

N. 7. *Æmuli* originatio fortasse est ab αἱμύλιος, αἱμύλος *lepidus, blandus*.

N. 8. *Elatus*, etc. Hæc ipsa verba occurrunt infra in *E*, n. 81, neque hoc loco inseri debent, nisi scribatur *ælatus*, quod orthographiæ repugnat.

N. 12. *Ærumnosus a rumine*. Fortasse huc pertinet quod ait Arnobius, l. VII : *Ærumnæ sunt prima in gurgulionibus capita, qua dejicere cibos et referre natura est ruminatoribus sæculis*. Plautus, apud Festum, *ærumnulas* vocat furcillas, quibus religatas sarcinas viatores gerebant. *Ruma*, *rumis*, aut *rumen* olim erat mamma ; *rumen* etiam est pars colli, aut quasi ventriculus ejusdem, quo referri possunt verba Isidori *per inopiam*, etc. Alii alias notationes nominis protulerunt.

N. 13. *Astrosus*. In Glossario Isidori dicitur etiam *lunaticus*. Significatio in vulgari lingua Hispana est *desafortunado*, hoc est, *infelix*.

N. 14. *Enormis*. Ad hunc locum non pertinet, nisi per *æ* scribitur, quod contra regulam est. Posset substitui *abnormis ;* sed hoc accipitur pro *sine norma; aut lege*. Vide infra, not. ad n. 81, ubi in *E* recte collocatur *enormis*. De *abactoribus* Paulus, l. V Sentent., c. 18. De *abigeis* Ulpianus, l. XLVII, Dig., tit. 14, leg. 1.

N. 17. *Ærarii expensam*. Grialius in textu edidit *ærarium expensum*, quod in nota damnat.

N. 22. *Beatus*. Clarum est *beatum* esse a *beo*, quod a βιῶ, *vivo*, nonnulli deducunt.

N. 26. *Benivolus*. Recepta consuetudo scribendi *benevolus*, et *benevolentia*, similibus aliis exemplis comprobatur, ut *beneficus*, *benedico*, etc. Lipsius, Vossius, Dausquius, præter antiquiores Eutychem, Bedam, etc., probant *benivolus*.

N. 28. *Brutus*. Ab aliis dicitur *brutum* quasi βρωτὸν, quod comedi potest, edule.

N. 30. *Bucco*. Barthius, l. VI. Adv. c. 14 : *Quod vero Isidorus Origin. l.* X, *et Magister alius glossarum ex variis concinnator*, BUCCONES *ideo fatuos dicit, quod multa soleant magnaque fari, sane etiam ex veterum disciplina est*. Profert illud Dionysii Catonis, l. II, c. 21 : *Exigua iis tribuenda fides qui multa loquuntur*, et alibi : *Multi multa loquuntur, ubi multi* sunt stolidi, cum contra sapientes *pauci* sint.

N. 31. *Biothanatus*. Ex Græco *biothanatus* est *vi* seu *violente mortuus*, ut sunt illi qui sibi manus inferunt. In nonnullis Excusis legebatur *bis mortuu*[s]

quod aliqui ita exponebant, animas *biothanatorum* non recipi in originem suam, *nisi vagantes legitimum fati tempus impleverint*, ut ait Servius, quod poetæ referunt ad sepulturam. Sed Grialii lectio retinenda est *vi mortuus*. Ab ethnicis martyres nostri *biothanati* vocabantur, quia sponte pro Christi nomine mortem oppetebant. Exempla Ducangius profert.

N. 32. *Libidinis abstinentiam*. Notandum verbum *abstinentia libidinis* pro temperantia.

N. 36. *Clientem*. Non satis intelligitur etymon *clientis; nam cluere* proprie est *audire*, metaleptice *nominari*, atque inde *esse*, *existere*. Accipitur etiam pro *purgare*. Donato *clemens* est, qui *colit mentem; aliis* quasi *clinimens*, a *clino* et *mente*.

N. 44. *Mantuanus vates*, etc. Fortasse ex Hieronymo, in Præfat. Hebraic. Quæstion. in Genesin.

N. 47. *Contemptibilis*. In *contemptibilis*, ut in *laudabilis, visibilis*, etc., productio verbi est *bilis*, quin opus sit recurrere pro etymo ad *habilis*, aut *vilis*.

N. 52. *Confinalis* etiam est ad *confine pertinens*, ut *lineæ confinales* apud Var. Auctor., de Limitib., p. 310.

N. 55. *Colomis*. Scribo *columis* cum aliis Editis, quamvis Grialius præferat *colomis*. *Columis* accipitur etiam pro *incolumi*.

N. 57. *Calamistratus a calamistro*. Pignorius, de Servis, p. 195, ex Ovidio, Festo et Juvenale, confirmat quod ait Isidorus, *calamistrum* acum ferream esse. A Nonio, c. 15, n. 27, *fistula* appellatur, quia intus cava est instar calami arundinis. Librariorum fortasse error est apud Isidorum *acu ferreo* pro *acu ferrea*, etc. Nam veteres *acum* feminine dicunt.

N. 58. *A creando carnes*. Scilicet ex Græco κρέας, *caro;* ac fortasse pro *creando* verbum Græcum Isidorus adhibuit.

N. 62. *Convulsæ undis*, etc. Alii interpretantur *concussæ, et disjectæ*.

N. 64. *Circumforaneus... Collegiatus*. Latini *circumforaneus* dicunt. *Collegiati* fortasse hoc loco sunt vespillones de quibus dictum l. IX, c. 4, n. 29.

N. 65. *A disserendo*. Ex Festo et Varrone, quamvis *i* breve in *disertus* aliud innuere videatur.

N. 66. *Discipulus a disciplina. Disciplina est* a *discipulus*, ut in not, ad lib. I, c. 1, n. 1, dictum.

N. 67. *Appendebant*. Hinc *pendere* pro *solvere*. Vide Varronem in fine libri IV de Ling. Lat.

N. 71. *Debilis quod per bilem. Debilis* deducitur a *de* et *habilis*.

N. 72. *Desperatus*. De voce *Desperatus* Georgius, in dissert. de monagramm., c. 10, p. 64, cum Isidoro conferendus.

N. 74. *Decrepitus*. Festus : DECREPITUS *est desperatus* CREPERA *jam vita; sive quia propter senectutem nec movere se, nec ullum facere potest* CREPITUM. Thomas Gatakerus, Adver. miscell., l. II, cap. 14, ambigi posse ait quem *crepitum* Festus voluerit : notat interpretationem Isidori, *quod crepare, id est, loqui desierint;* esse ex Donato ad Terentium. Becmanus *decrepitum* exponit ab incessu tardiori, qui *crepitum*, sive sonitum *crepantem* excitat. Joseph Scaliger a lucerna, vel candela, quæ, ultimum expirans, *crepitum* edere solet.

N. 75. *Depretiatus*. Inde Hispani *despreciado ;* ac simili fere modo Itali. Etymon *diri* explicat Festus : *Dirus, Dei ira natus*. Pro *magnus* accipit Servius *dirus* ad Virgilii, l. I Georg., v. 37, *Dira cupido*. Sic *dira religio*, etc.

N. 77. *Delator. Delator* est a *deferendo*. Raderus, pag. 34, ad Martialem de voce et officio delatoris agit.

N. 78. *Lira*. Festus et Nonius *liras* sulcos dicunt : Isidorus etiam lib. XV, cap. 15, *liram* a *porca* distinguit, quod *lira* sit sulcus, sive quod in aratione defossum est, *porca* id quod in aratione exstat ; ex quo aqua in *liram* seu sulcum decurrit. Utrumque facile confunditur, quia inter arandum simul utrumque fit. Confer notam ad l. alphabeticum Differentiarum verborum, n. 140.

N. 85. *Exsul*. Lib. I, c. 27, Isidorus præfert scripturam *exsul* pro *exul*. Grialii Editio variat. Vide not. ad eum loc.

N. 96. *Facetus*. Ex aliorum sententia est a *fundo*.

N. 97. *Fænerator*, sive *fenerator*, est a *fænerare fæneratum*. Proprie autem est qui pecuniam dat fœnori. Sed cum *fænero* et *fæneror* sit etiam *pecuniam sub fænore reddere et accipere*, *fænerator* quoque poterit sumi pro eo qui mutuo pecuniam accipit.

N. 99. *Fidelis... Firmus... Formosus. Fidei* etymon. simili modo exponitur l. V, c. 24, n. 17, et l. VIII, c. 2, n. 3. *Formosus* melius num. seq. a *formo* deducitur; vel legendum : *Firmus a formo, unde et formosus*. Alii *firmum* derivant ab ἕρμα, *fulcrum, firmamentum*.

N. 100. Græci *formam* dicunt μορφὴ, ex quo per metastesin fit *forma*.

N. 102. *Fessus... Fatigatus*. Sunt qui credant *fessus* esse participium a *fatiscor*. *Fatigatus* certe est a *fatigo;* hoc autem fortasse a *fatim ago ;* nam *fatim* est affatim, plurimum, valde.

N. 103. Quædam nomina tum active tum passive significantia Gellius, l. IX, c. 12, enumerat.

N. 104. *Fatuus*. Apud Justinum, loc. a Grialio citato, l. XLIII, c. 1, plerique legunt *fatuari dicuntur*. Olim vates *fatui* vocabantur, et ipsum nomen *vates* est a φάτης. Quidam existimant *fatuos* dictos qui multa et inutilia loquuntur, ut in Isidori glossario *effatui* sunt vaniloqui sine effectu.

N. 105. *Fictores*. Erant inter famulorum officia. Legitur etiam *fictoris* nomen inter officia divina, ut observat Petrus Scriverius, in not. ad inscription. Volaterrani, de Sacerdotiis Romanor., ubi locum Isidori legit *linit, et pertrectat*, et conjicit legendum *leniter pertrectat*. Fictores pontificum, quorum in veteribus inscriptionibus fit mentio, videntur fuisse ill qui pontificibus inserviebant deorum signis ornandis, aut faciendis. Dicebantur etiam *fictores*, qui liba in sacris faciebant.

N. 111. *Hæ sub arcuatis*. Brissonius, de Jure connub., p. 354, ita refert hunc locum : *Hæc in arcuatis prostituebantur*.

N. 115. *Glutto*. Hinc Hispani dicunt *gloton*.

N. 116. *Heros*. De voce heros supra, n. 2. Pro *acclinis* alii habent *acclivis*. Sed bene est *acclinis*, ut *reclinis* non semel apud Prudentium. In *honorabilis* productio verbi est *bilis*, ut in similibus aliis jam dixi.

N. 118. *Honorosus*. Vix certum exemplum invenies vocis *Honorosus;* sed restat nihilominus in idiomate Hispano *honroso*. Dubitari potest an legi debeat *Honerosus plus est quam honeratus*, ex vitio veteri scribendi *honus* pro *onus*. De phrasi *pilis horridus* e similitudine pilorum in feris multa Barthius, lib. XXI Adv., c. 11.

N. 124. *Interpres* et *interpretator* alii ducunt a *pretium*, alii a *paro*, alii a *prator* exoleto, alii cum Isidoro a *pars*, alii aliunde.

N. 126. *Innox*. Pro *innoxius* in veteribus Christianis inscriptionibus apud Reinesium reperitur. Barthius, apud Cyprianum, de Discipl. virgin., cap. 16, corrigebat, *quarum innox lavatio est* pro *quarum in vos pudica lavatio est;* putat enim *pudica* glossam esse vocis *innox*, pro qua successit mendum *in vos*. In Editione Oxoniensi e theatro Scheldoniano legitur *quarum pudica lavatio est*, omisso *in vos*.

N. 129. *Infirmus*. Repetit etymon *ex formo*, quod num. 99 in *firmus* secutus fuit.

N. 133. *Impius... pro infideli*, etc. Hinc Sancti Patres inter *pios* et *impios* statuebant medios alios scilicet Christianos peccatores.

N. 136. *Improbus*. Est *non probus :* apud Festum autem *probi sunt prohibi*, qui se a delinquendo prohibent. Inde *labor improbus* est, qui non inhibetur.

N. 137. Festus : *Importunum, in quo nullum est auxilium, velut esse solet portus navigantibus.*

N. 140. *Inveterator.* Plerique Excusi *inveteratus.* Sed ut *veterator* dicitur, ita etiam *inveterator* poterit retineri.

Ib. Immunis pro *non munifico*, nescio an boni auctoris exemplo confirmari possit. Proverbium, *Immunem cives*, etc., optime quadrat in eum qui non facit munia, etc.

N. 143. *Ignarus.* Alii *gnarus* derivant ab γνωρίζω. *Ignarum* passive quoque, et pro *ignoto* accipi, notavit Gellius, l. IX, c. 12. Exempla veterum non pauca sunt. *Olfecisse, scisse*, etc. Ita fere Hispani *olfecisse* usurpant pro *investigare.* Vide l. XI, c. 2. n. 47.

N. 149. *Impudicus.* Est *non pudicus;* hoc autem ipsum *pudicus* deduci poterit a *pædore*, ut ex aliorum sententia deducitur a *putore*, quia sensus a *putidis* avertitur. In nonnullis Editis *Impudicus* a *pudice :* fortasse a *podice;* nam *o* et *v* in Mss. sæpe confunduntur, ut multi jam notarunt.

N. 150. *Internicida.* Scribo *internecida* et *internecivum.* In Editione Grialii *internicida*, et *internicivum.* Sæpe in Mss. *i* pro *e* occurrit.

N. 152. *Incincta.* Vocem *incincta* de femina prægnante usurpant etiam Itali, qui dicunt *incincta*, ut Hispani *encinta*, quod alii dividunt *en cinta.*

N. 153. *Iscurra* positum hic est pro *scurra*, quod suo loco infra *s* recurrit, et clarius explicatur.

N. 154. *Katholicus*, etc. Hæc nomina nunc per *c*, non per *k* scribuntur.

N. 155. Apud Virgilium nonnulli Editi sic habent *concita ;* sed alii melius *consita;* sermo enim est de crebris insulis, seu cycladibus, quæ mari quodammodo disseminatæ sunt.

Ib. Apud Grialium erat *multæque dictione ;* reposui ex Nonio, cujus verba Isidorus transcribit, *multaque ditione.* Iso, in gloss. ad Prudent., hymn., 3 Cathem., v. 171 : Locuples, locorum plene.

N. 157. *Liberalis* est a *libero*, quod a *libet* duci nonnullis placet, quia *liberi* homines faciunt quidquid ipsis *libet.* Solum obstare posset quantitas primæ syllabæ, quæ in *libet* est *brevis*, in *liber* longa; sed hæc ratio non semper tenet.

Ib. Longus multi dictum putant a Græco λόγχος, lancea, hasta, vel ὄγκοι amplitudo. Fortasse præstiterit legere *Longus a lancea ductus.*

N. 162. *Lymphaticus. Lymphæ* dictæ sunt a *nymphis*, ut ait Festus, qui addit memoriæ traditum eos qui nymphæ effigiem in fonte vidissent, finem furendi non fecisse; unde *lymphati* dicti.

N. 163. *Luridus. Lura* est uter coriaceus, vel, ut ait Festus, os culei, vel etiam utris. Hinc *luridus* et *lora.* Alii *luridum* derivant non a colore *luræ*, vel *lori*, sed a percussione *lori*, quasi *lividum.*

N. 164. *Luscitiosus. Lusciosus* et *luscitiosus* idem significant. Pro Isidori interpretatione faciunt Varro et Nonius, quibus adhæret Ulpianus, in Dig., l. XXI, tit. 1, leg. 10, ex Torrentini Editione, et, ut videtur, Plinius, lib. XXVIII, cap. 14. Festo præter Fulgentium Placciadem favet Seneca, lib. III de Benef., cap. 1, ubi tamen pro *luscitiosi* alii legunt *vitiosi.*

N. 165. *Mactus.* Ludovicus Carrion, l. II Emendat., c. 3, existimat ex Isidoro corrigendum Servium ad versum *Macte nova virtute*, scilicet MACTE *est* MAGIS AUCTE *affectata gloria* pro *affectatæ gloriæ*, nam ex Servio Isidorus sumpsit : *Mactus, magis auctus gloria.* Neque facile alibi exemplum reperietur, ubi *auctus* cum casu gignendi conjungatur.

N. 167. *Munifex.* Est a *munere* et *facio.* In glossario Isidori legitur, *Munifer, qui munera fert.*

N. 170. *Memoriam tenet.* Fortasse *memoria tenet* pro *memoriam tenet.*

N. 173. *Cæterum rationabilis.* Videlicet quia *modicus* proprie est, qui *modum* servat, moderatus, temA peratus. Ac fortasse conjungendum, *cæterum rationabilis, moderatus, a modo*, etc., ut intelligatur *modicum* esse a *modo.*

N. 176. *Mendax.* Apud Cotelerium, t. I Patrum Apostolic., p. 257, col. 2, hujus vocis explicatio videnda.

N. 178. *Ab acie oculorum.* Grialius, et alii Editi exhibent *a facie oculorum.* Reposui *ab acie oculorum* ex Cod. veteri Palat. 281, qui in textu quidem cum aliis facit, sed in marg. præfert *ab acie*, quod verius, vel unice verum puto.

N. 179. *Mulcator. Mulcare* apud veteres est percutere, cædere, verberare. Pro *mulcere* usurpavit Althelmus, de septem vitiis capitalib.

Denique si potuit cœli mulcare catervas.

Inde *mulcator* significatione ab Isidoro exposita, nomen sequioris ævi.

N. 180. *Hesperios audax.* Lucani versus ita nunc habet in Editis :

B Audax Hesperios veniam metator in agros

N. 184. *Morio.* Græcæ originis est a μωρὸς, *stultus.*

N. 187. *Nugas.* Veteres grammatici docent *nugas* indeclinabiliter usurpari posse, ut *nequam, fas, frugi.* Ac fortasse legendum *alium nugas existimantes*, ut paulo post *id est, nugas.* Vide infra, n. 192.

N. 189. *Alias nefarius*, etc. In aliis Excusis deest *alias nefarius.* Grialius, etsi puncta inter *nefarius* et *nefandus* non collocat, tamen hoc voluisse videtur ex distinctione adhibita non ut dicatur *alias nefarius nefandus.* A *nutrio* et *nutritum* est *nutritor.* Illud *quasi nutu eruditor* est veluti rei descriptio ex lusu quodam verborum, ut sæpe alias, non etymon.

N. 190. *Nuntius. Nuntium* neutro genere contra Laurentium Vallam, Jos. Scaligerum et alios, Vulpius cum Isaaco Vossio defendit, ad carm. 62 Catulli : *Nova nuntia referens*, additque Lucretium, et Varronem.

N. 192. *Nugas autem.* Heb. *Ex Hieron., Sophon.*
C III. Est autem vox Hebræa כוגי.

N. 196. *Rectæ gloriæ.* Nota Vulcanii ad marginem est : *Imo rectæ sententiæ.* Utrumque *doxa* significat, *gloriam* et *sententiam*, seu *opinionem.*

N. 201. *Orbus. Orbum* simpliciter pro cæco dixit Sedulius. lib. III, v. 195. Vocem et significationem hanc Italicus sermo retinet.

N. 203. *Perfectus, cui nihil adjici potest.* Nihilominus in usu est *perfectior.* Cicero, VI in Verrem, c. 56 : *Valvas perfectiores*, etc.

N. 204. *Te multo plus.* Ciceronis verba sunt : *Quod eum multo magis figura et lineamenta hospitæ delectabant.*

N. 205. *Pellax.* Iterum *pellax*, n. 225, et *pellex*, n. 229.

N. 207. *Quod pueros agat.* Vulcanius legit pueros *agat, id est, doceat*, et notat ad marginem, *immo* ἀπὸ τῆς ἀγωγῆς, *id est, institutione.*

D N. 211. *Antiqui enim viciam.* A *vicia* dicta *Vicepota* Victoria apud Senecam in Ludo de morte Claudii, *Diespiter, Vicepotæ filius*, ut Lipsius notat l. II Epistolic. Quæst., epist. 11. Jos. Scaliger, apud Senecam, legi voluerat *Nicephoræ filius.* Herba *vicia* est leguminis genus jumentorum pabulo utile.

N. 214. *Petulantes.* A *petendo* dici, ex Festo etiam et Nonio constat. Sed Isidorus, alio usus auctore nobis ignoto, alia addit.

N. 219. *Præcinctus.* In Vulgata : *Cœpit lavare pedes discipulorum suorum, et extergere linteo, quo erat præcinctus.*

N. 221. *Piratæ. Pirata* est a Græco πειράω, *conor, tento.*

N. 222. *Pugillator* et *pugillones* vix alibi quam in glossariis reperientur. Antiquiores his verbis usos non constat.

N. 224. *Varum. Varus* pro valde obliquo usurpatur etiam ab Apuleio. Plinii locus a Grialio citatur l. VIII, ab aliis 18.

N. 225. *Pellax.* Est a *pellicio*, et *pellex*. Vide n. 205 et 229.

N. 226. *Parracida.* Grialius edidit etiam in textu *parracida*, quod non placet, neque facile apud alios invenietur. Usus communis habet *parricida*, aliquando *paricida* et *patricida*. A *parenticida* videtur deductum per syncopem *parricida*.

N. 227. *Persecutor.* Significat etiam eum qui *jus suum persequitur*, aut qui alium comitatur, nisi forte corrigendum sit *prosecutor* pro *persecutor*.

N. 228. *Peccator.* Alii *peccare* derivant a *pecus*, quasi *pecuare*, hoc est, more *pecudum* operari. Alii inepte a *pedem capere*.

N. 229. *Prosedendo.* Laudatur a Barthio, lib. LX Adv., c. 7, scriptura quam in suo Codice invenit, *Prosiduæ meretrices a prosidendo.* Plautus vocat *prosedas* Poen. 1, 2, 53.

... An te ibi vis inter isteas versarier?
Prosedas pistorum amicas.

Grialius divisit *sub dolositate*, nisi id typographo ascribendum.

N. 231. *Pisinnus.* Apud Grialium erat *pisinus*. Alii plerique scribunt *pisinnus*, quod verbum Labeonis est, et fortasse etiam Martialis.

N. 232. *Quæstuosus.* A *quæstu* usitatum est; non ita *questuosus*, et *querimoniosus* a *queror*, et *querimonia*.

N. 234. *Religiosus.* Notatio nominis *religiosi* et *religionis* exhibita etiam est lib. VIII, c. 2. num. 2.

N. 244. *Superstitiosos ait.* De *superstitionis* etymo. l. VIII, c. 3, n. 6 et 7. De *sedulo*, Nonius c. 1, num. 171 : SEDULO *significat sine dolo*. Profert exempla Lucilii et Ciceronis. Sunt etiam Plauti, Terentii et aliorum; et eamdem etymologiam tradit Donatus. Nihilo tamen minus Perottus, Forcellinus et alii repugnant.

N. 245. *Socii.* Quidam *socium* dictum putant a *sequor*, *secta*; alii a *seco*, hoc est, *divido*.

N. 246. *Ego me esse*, etc. Afranii hæc verba esse nonnulli putant.

N. 247. *Sine cura id est.* Fortasse reponendum *sine cura. Idem est frigidus*; nam in Mss. passim *idem* et *id est* confunduntur. Ita sine parenthesi scriptura procedere poterit.

N. 248. *Superbus.* Alii *superbire* derivant a *super ire*, aut *superbus* a solo *super*.

N. 249. *Susurro.* Fortasse ex hoc Isidori loco Atto Vercellensis, comment. in Epist. ad Roman., cap. I, pag. 15, tom. I : *Susurro est qui non in facie, sed in aure detrahit; unde et a sono aurium nomen accepit, eo quod sub aure sonet.*

N. 251. *Simulator... a simulacro.* Potius *simulacrum* et *simulator* sunt a *simulo*, quod deducitur a *similis*.

N. 257. *Secundus.* Ex aliorum opinione est a *secando*, quia in *secundo* incipit *sectio*, et divisio.

N. 258. *Stipulator.* De etymo *stipulationis*, l. 5, cap. 24, num. 30.

N. 259. *Sanus* et *salus*. Græcam originem habent a σάος vel σόος.

N. 262. *Sepultus.* Isidorus cum Servio descriptionem *sepulti* per litterarum allusionem exponit; nam notatio nominis certa est a *sepelio*, cujus vocis vera origo ignoratur.

N. 263. *Saio.* In Auctario Glossarii Cangiani, rejecta etymologia *saionis*, vel *sagionis* ab *exigendo*, et alia, quam excogitavit Hickesius, p. 153 Dissert., ab Scanogothico verbo *sakan* probabilius dicitur a *sago*, veste eorum propria, *Saiones*, seu *Sagiones* nuncupatos.

N. 276. *Venustus.* Proprie est a *Venere*. Cicero, Macrobius et alii, *Venerem* dictam volunt, quia ad omnia *venit*, vel inde omnia *veniunt*.

N. 279. *Vanus a Venere.* Non arridet etymologia *vani* a *Venere*; sed non fortasse melior quam alii proferunt, a *ve inanis*.

A In nonnullis mss. Etymologiæ in duas partes dividuntur, et hoc loco post librum decimum desinit prima pars, ut in variis lectionibus uberius patebit. Sed ante varias lectiones præmittendæ sunt nonnullæ appendices ad Etymologiarum libros, quos hactenus recensuimus, spectantes, depromptæ scilicet ex antiquis Etymologiarum exemplaribus, præsertim ex mss. Vaticanis, et Toletanis, quæ vulgatis auctiora sunt.

LIBER UNDECIMUS.

Liber undecimus. Etsi Etymologiæ, ut in fine libri præcedentis annotavi, in duas partes in nonnullis mss. dividuntur, tamen libri eodem numerorum ordine procedunt, ut nempe liber hic, qui primus est secundæ partis, liber undecimus dicatur.

CAP. I. N. 3. *Vita.* Vocis *vitæ* origo rectius ducitur a Græco βίος.

N. 4. *Et creavit*, etc. Vulgata, Genes. 2, 7 : *Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ.*
B Isidorus in eamdem sententiam disserit l. I Sentent., c. 12, quem ad locum pulchra est Loaisæ annotatio.

N. 13. *Nam et memoria*, etc. Quædam ex his repetit Isidorus in libro Differentiarum rerum, dum explicat quænam sit differentia inter animam et animum, inter animam et spiritum.

N. 14. *Corpus... quod corruptum.* Non melior fortasse opinio est illorum qui *corpus* dictum putant quasi *carnis opus*, aut a *corde* deducunt. *Caro* ab aliis dicitur, quod *careat* vita: malim a Græco κρέας

N. 17. *Caro autem et corp.* Qui *carnem* inde vocant, quod *careat vita*, existimant carnem proprie dici de mortuo. Caro certe est quæ vivit, aut vixit.

N. 19. *Unde et præsentia.* A *præs* et *sum* antiqui dixerunt *præsesse*, ex quo remanet *præsentia*. Verum alioquin est quod *præsentia* nuncupantur ea quæ sunt præ sensibus.

N. 21. *Visus.... quod vivacior.* Similis est hæc etymologia, quæ tantum proprietatem rei explicat,
C neque enim proprie visus dictus, quod *vivacior* sit cæteris sensibus. Vera origo nominis est ab ἰδεῖν, ut notat Gatakerus, in dissert. de stylo Novi instrumenti, c. 38, ubi de re ipsa recte pronuntiasse Isidorum censet, quamvis nominis notationem ab eo allatam rejiciat. Plura ibi Gatakerus de *visu* pro intellectu, et quovis sensu.

N. 27. *Capitium.* Est tegumentum pectoris muliebre : Nonius minus bene interpretatur *tegumentum capitis*.

Comæ... Unde et cirri. Adrianus Junius in comment. de coma, cap. 1, ait *cirros* capitis pilos attonsos a Græco κείρεσθαι manifesto errore interpretari Isidorum et Merulam. Ipse *cirrum* exponit quasi *in circum tortum*. Editi habent a Græco κυρεῖν. Pro μαλλὸν Vulcanius edidit *mallonem*, et suspicabatur μαλλοὺς.

N. 31. *Discriminalia.* Verbum Vulgatæ Isaiæ c. III,
D 20. Confer Ducangium et not. ad l. XIX, c. 31, n. 8 et 9.

N. 42. *Cilia.* Originatio *ciliorum*, quod *celent*, Barthio, l. XLIX, c. 9, non arridet; sed nihil melius profert. *Intercilium* apud veteres Latinos non reperitur; inde Hispani dicunt *entrecejo*.

N. 44. *Malæ.* Græci *mala* appellant μῆλα; hinc etiam ob similem rotunditatem *malas* seu genas μῆλα dicunt. Vide inf., n. 74.

N. 45. *Barbam.* *Barbæ* alias etymologias alii proferunt, sed quarum nulla idonea sit.

N. 47. *Nares... nare non desinit.* Isæus quoque, in not. ad Lactantium, de Opific. Dei, c. 11, observavit male apud Isidorum legi *manare* pro *nare;* eadem enim sunt verba apud Lactantium. Etymon *ignari* a *naribus* expositum fuit l. x, n. 143. In Terentii quibusdam editis lego *At non*, et *cæperit*. At Priscianus, l. x, p. 879, Putsch., cum Isidoro habet *cæperet* ab antiquo *cæpio*. Communior scriptura est cum *œ*.

N. 50. *Labia... labra.* Alii contra dicunt quod su-

perius est, *labrum* dici; quod inferius *labium*. In prosa oratione frequentius *labrum* quam *labium* usurpatur. In vetustissimo Codice Toletano margini nota hæc est adjecta : *Granon capillum super labia.*

N. 51. *A ligando cibo.* Isæus, in not. ad Laetantium, l. x de Opif. Dei, Isidoro tribuit quod ex Varrone referat *a lingendo cibo*, quia scilicet Editionem Grialii non viderat, sed alias, in quibus est *a lingendo cibum*. Lingua plectro eomparatur ab Avito l. I, v. 88. Vide not. ad Dracontium, l. III, v. 633.

N. 52. *Colomellos.* Hispani nunc vocant *colmillos*. Ugutio, Papias et alii ex Isidoro explicationem et nomen sumpserunt; sed alii scribunt *columellos* alii *columnellos*.

N. 53. *Dentium autem.* Hunc locum fuse illustrat Salmasius, in Exercitat. Plinian., p. 33.

N. 55. *Palatum... sicut cœlum.* Iso, in gloss. ad Prudent. hymn. 10 Per., v. 932. *Sub testudine ideo dicit, quia* URANON *Græce Latine* PALATUM *dicitur, eo quod curvum est in similitudine cœli, qui et* URANON *dicitur.* Hispani *palatum* vocant *el cielo de la boca.*

N. 57. *Toles.* In textu Grialii erat *tolles*, in nota *toles*, quæ communior est scriptura etiam apud alios. Nonnulli præferunt *tolæ, tolarum*,

N. 59. *Rumen.* De *rumine* et *ruminatione* rursus l. XII, c. 1.

N. 61. *Cervix.* Ante Hortensium Pacuvius et Ennius *cervicem* singulari numero dixerant. Discrimen, quod ex Servio ad l. II Æn., v. 507, affert Isidorus, *cervicem* in singulari numero significare *collum*, seu membrum ipsum, in plurali vero *superbiam*, aliis non placet. Ciceronem *cervicem* in singulari numero unquam dixisse multi negant.

N. 65. *Subhircos.* Guibertus l. III de Vita sua, c. 22 : *Et ascellarum, quæ subhircos nominant.*

N. 66. *Unde manupretium.* Brissonius, l. IV, c. 23, Selectar. Antiq., apud Isidorum et alios legendum ait *manupretium*, non *manuspretium*. Annotator Trekellius utrumque probat ex mss. exemplaribus.

N. 74. *Quasi malæ.* Fortasse *quasi mala*. Quia *mala* rotunda sunt, nomen inde ob rotunditatem *malæ*, et *mamillæ* trahunt. De *malarum* origine, supra, n. 44.

N. 78. *Incisio.* Vulcanii nota ad verbum *incisio* hæc est : *Alludit fortasse ad etymologiam* δέρματος. *Nam* δέρμα *dicitur* ἀπὸ τοῦ δέρω, *quod significat* SCINDO, *vel* CÆDO. Legit Vulcanius : *Cutis enim Græce incisio dicitur.* Grialius substituit κοπτὴ *enim*, etc. Gothici duo Toletani postponunt n. 78 et 79, et præmittunt n. 80.

N. 79. *Corium.* Jul. Cæs. Scaliger exercitatione 127, de Subtilitate contra Cardanum, disputat cos qui, ut ait, *Latina puritate* delectantur, nunquam *corium pro tergo* ponere. Scaligerum Vulpius, ad Catullum, carm. 62, merito refellit, non solum quia *corium* pro *tergo* Catullus, Ovidius, aliique idonei auctores adhibuerunt, sed etiam quia ipse Scaliger a verbo *puritatis* non abstinuit, quod nemo bonorum Latinitatis auctorum usurpavit.

N. 82. *Ab arctando.* Retineri posset, quod edidit Grialius, ab *artando;* sed communem scripturam placet exprimere.

N. 87. *Quod madefaciant*, etc. Sic Dracontius, l. II, v. 613 :

Humor ut absumptas intraverit ante medullas.

Vide notam.

N. 90. *Lævus.* Melius ducitur a Græco λαιὸς.

N. 94. *Palæ.* Vox hæc pro duobus ossibus latis scapularum exstat apud Cœl. Aurelianum, l. III Acutor., c. 3, et alibi apud eumdem.

N. 99. *Umbo.* Est quidquid in plano prominet in coni figuram, ex Græco ἄμβων.

N. 101. *Longao.* Apud Varronem nonnulli habent *longabo.*

N. 103. *Virus.* Dicitur quidem de semine animalis, et de viri semine dici potest, sed proprie est *succus* vitalis cujusque rei; et interdum pro *noxio* accipitur.

N. 106. *Femora* et *femina.* Sunt a *femur*, quod in genitivo facit *femoris*, et frequentius *feminis*. Neque verum ullum discrimen inter *femora* et *femina* reperitur.

N. 107. *Suffragines. Genu* est flexura, seu curvatura supra facta, cui contraria est *suffrago*, subtus fraeta, ut accidit etiam in brachiis.

N. 108. *Genu* a Græco γόνυ recte ducitur.

N. 111. *Talus... tholus.* Scribo *tholus*, quamvis apud Grialium et alios sit *tolus*. In Gothicis Mss. est *talus dictus a talo.*

N. 114. *Calcis prima.* Isidorus, ut puto, scripsit *calces ;* ex quo librarii fecerunt *calcis*, mutato *e* in *i*, ut in Mss. sæpe accidit.

N. 115. *Solum dicitur.* De *soli* significatione vide commentar. ad Prudentium multis in locis ex indice.

N. 116. *Viscera.* Notat Barthius, lib. XLIV Adversar., cap. 12, in homiliis quæ vulgo Eusebio Emiseno tribuebantur, linguam quoque inter viscera reponi.

N. 131. *Jejunum...intestinum, unde et jejunium*, Hoc idem *jejunii* etymon Isidorus protulit l. VI, c. 19, n. 65.

N. 135. *Hinc et uter.* Scilicet *uter, utris*, ut l. XX, c. 6. ubi etiam *utrem*, ab *utero* Isidorus derivat.

N. 138. *Lotium.* A *loto* aut *lotu* dici, etsi dispar est quantitas, consentiunt alii ; sed nonnulli causam inde repetunt, quod interiores partes corporis per quas *lotium* meat, hoc humore abluuntur. Usus quidem vel abusus *lotii* in vestimentis lavandis et mundandis certus est. Catullus quoque, carm. 36, ad Egnat., et Apuleius, in Apolog., indicant consuevisse olim Hispanos lotio dentes fricare, quo candidiores essent.

N. 147. In Codice Regiovaticano 1850 sunt Etymologiæ cum allegorica expositione. Exempli loco, proferam inter appendices, n. 15, c. 2 hujus libri, qui in Ms. est liber VI inscriptum : *De situ et habitu corporis humani ;* et c. 3 : *Quomodo humana membra ascribuntur diabolo.*

CAP. II. N. 4. *Ad gignendum adulta.* Iterum, n. 15. *Adolescens...ad gignendum.* Sex hominis ætates Eugenius Toletanus recenset, sed cum aliquo discrimine, in recapitulatione ad Hexæmeron Dracontii. Vide mea prolegomena in Dracontium, p. 18 et 21.

N. 11. *Puer natus est nobis.* In Vulgata : *Parvulus enim natus est nobis.* Et apud Jeremiam, loc. cit. *Noli dicere : Puer sum... Ne timeas*, etc. Ad hunc enim locum respicere videtur Isidorus.

N. 12. *Pupilli autem dicti, quasi.* Fortasse legendum : *Pupilli autem dicti orbi, quasi sine oculis.* Reposui *decesserunt*, ex Mss. Gothicis *pro decesserunt.*

N. 14. *Laudantur simili prole puerperæ.* In antiquis Editionibus, *Laudatur primo prole puerpera nato ;* quod ab Isidoro per lapsum scriptum Munckerus existimabat, ad Fulgent., Mythol., c. 26, l. I. p. 61. Grialius verba ipsa Horatii restituit.

N. 20. *Et formavit.* Vulgata : *Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem.*

N. 23. *Vira.* Festus, verbo *Querquetulanæ viræ : Feminas antiqui, quas nunc dicimus, viras appellabant ;* unde adhuc permanent *virgines* et *viragines.* Mariana, in Genes II, 23, ex Hebræo idiomate illustrat lusum illum verborum : *Hæc vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est.*

N. 25. *Quo jure.* Cum verba Terentii sint ex prologo Hecyræ, ubi Donatus significationem *adolescentioris*, de qua n. seq. explicat, videntur collocanda infra post verba, *ut senior, minus senex, Terentius : Quo jure sum usus adolescentior ; ubi comparativus gradus*, etc.

N. 28. *Quasi annosa. Nam si commune* Sanctus Martinus Legionensis, l. II, pag. 484, serm. in Dominica secunda post Pascha, totum hunc Isidori

locum profert, scilicet n. 27, 28, 29. Legit autem Sanctus Martinus *quasi annosa.Hinc et vetula*, etc. omissis omnino verbis illis : *Nam si commune... senem mulierem?* quo Chaconis conjectura comprobatur. *Anilitatis* vocabulo venuste usus est Catullus, carm. 60 :

Usque dum tremulum movens
Cana tempus anilitas
Omnia omnibus annuit.

N. 30. *Senectus autem.* Horatius, in Arte poetica: *Multa senem circumveniunt incommoda.*

N. 31. *Mors dicta.* Sanctus Julianus Toletanus, l. I Prognost., c. 4, ita legit hunc locum : *Mors dicta est* (in Ms. meo veteri deest *est*) *quod sit amara, vel a morsu primi hominis appellata. Nam cum primus humani generis parens lignum vetitum per inobedientiam contigit, per morsum mortem incurrit. Unde et a* MORSU MORS *ipsa utique appellatur. Tria sunt genera mortis*, etc. Sequor Codicem meum vetustum; nam Editiones variant. Sed non omittenda nota doctissimi Editoris operum Patrum Toletanorum, t. II, p. 11 : *Ex hoc loco confirmatur lectio aliquorum Codicum mss. Sancti Isidori, in quibus totidem verbis continetur hæc altera* MORTIS *etymologia a* MORSU *ducta. Quam lectionem cum indicasset Editio Parisiensis Sancti Isidori* (Bignæana ex Vulcanio) *regia nostra Editione antiquior, quare in hac non solum, rejecta est a textu, sed et omnino in margine prætermissa, non videmus.* Sæpe ita de Grialio quæri possemus, qui adeo laudem brevitatis affectavit, ut varias lectiones non contemnendas, quas in Editione Bignæana præ manibus habebat, omnino prætcritas voluit, et hac in re Editioni Bignæanæ magna ex parte concinunt duo vetustissimi Codices Gothici Toletani, ut in Var. lection. dicam. Non ausim tamen scripturam Editionis Grialianæ, quæ in vetustissimis membranis exstat, rejicere. Sed advertam Julianum Toletanum, qui Isidori fere æqualis fuit, diversum aliquod exemplum Etymologiarum vidisse ; nam, ut sæpe monui, antequam Isidorus ad Braulionem totum opus misit, plures ejus partes seorsum editæ circumferebantur. Etymologiam *mortis* a *Marte* Isidorus, l. VIII, c. 11, n. 51, expressit. Cæterum *mortem* a Græco μόρος, *fatum exitiale*, appellari, alii magis probant. Vide Vossium, Martinium, et Guil. Junium in dissertatione Lipsiæ edita 1743 *De cultura morti Deæ olim exhibita.* Cæsellius Vindex unam e tribus Parcis *Mortam* nominatam fuisse tradidit, quod Gellius, l. III, c. 16, non videtur approbare.

32. Infantium *acerbam* mortem, et funus *acerbum*, ex Apuleio et Virgilio commemorat Barthius, l. XIX Adv., c. 5.

N. 35. *Cadaver.* Tertullianus, l. De resurrect. carn. c. 18 : *Atque adeo caro est, quæ morte subruitur, ut exinde a* CADENDO CADAVER *renuntietur.* Hoc est, quod innuit Isidorus, *quia jam stare non potest* ; neque video cur Barthius, l. LIV Adv., c. 26, ineptum id dicat ; magis enim ineptum puto, quod ipse tradit, *cadaver* dictum *quia omnis illius forma, omnis species corruerit.*

CAP. III. N. 3. *Monstra vero a monitu*, etc. t. I Patrum Apostolic., p. 60, Edition. Cotel., plura exponuntur de signis et monstris.

N. 7. *Alii magnitudine partium*, etc. De his Salmasius in Exercit. Plin., p. 32.

N. 14. *Prævaricatores angelos*, etc. Vide not. adv. 235 Carminis in Genesin post Juvencum append. 1.

N. 21. *Satyri.* De Hieronymi loco, quem Isidorus exprimit, videndus Rosweydus in Onomastico post Vitas Patrum, verb. *Faunus, satyrus, Incubus*, etc.

N. 24. *Octonos.* Grial. edidit *octenos.*

N. 31. *Quia fluctus Venerem creav.* Poetæ Venerem mari ortam finxerunt, ex quo dicta *Aphrodite, Pontia, Marina, Pelagia*, etc.

N. 32. *Vorticibus*, Scribitur etiam *verticibus.*

N. 34. *Dicunt et hydram.* Eadem et iisdem fere verbis de *hydra*, c. 4, l. XII.

N. 37. *Centauris autem.* Duo Gothici Codices Toletani ita id exhibent : *Centauris autem species vocabulum indidit, id est, hominem equo mistum, quos quidem*, etc.

N. 38. *Semibovemque*, etc. De eo Ovidii versu, quem ejus amici tolli volebant, curiosa est narratio Senecæ in Controvers. l. II, contr. 10, versus fin.

LIBER DUODECIMUS.

CAP. IV. N. 2. *Herbarum veneficio.* Grialii Editio *herbarum beneficio.*

N. 3. *Concava littorei*, etc. Ovidii versus ita habent

Concava littoreo si demas brachia cancro,
Cætera supponas terræ, de parte sepulta
Scorpius exiliet, caudaque minabitur unca.

N. 6. *Animalia, quæ eduntur.* Ignota aliis hæc proprietas nominis. Sic etiam multi *pecus* a Græco πόκος, quod est *vellus*, deducunt, non a *pascendo.*

N. 9, not. *Mactant lectas.* Apud Grialium erat in nota *mactant lætis*, quod correxi, ex l. IV Æn., v. 57; mendum enim puto.

N. 10. *Vervex.* Iso, in gloss. ad Prudent. hymn. 10 Perist., v. 187 : VERVEX *vocatur a* VERME, *quem habet in fronte, qui commovens incitat eum ad prœlium.* Ex Glossario Isidoriano discimus hunc vermem *simultum* vocari. Confer notas ad hoc verbum.

N. 13. *Erit ergo hœdus.* Grialius ediderat *hædus*, et ita quidem nonnulli scribunt; sed etymon poscit *hœdus*, quod probat Varro, l. IV Ling. Lat., c. 19 : *Hircus, quod Sabini* FIRCUS; *et quod illic* FEDUS, in *Latio rure* HEDUS, *quod in urbe ut in multis, a addito,* FÆDUS. Idem Grialius, ut ex nota liquet, in textu edi voluit *ederæ*, vel *hederæ*; sed remansit *edere*, quod ad Grialii mentem in *hederæ* converti. Vide præfationem Grialii in nostris Isidorianis, c. 51, n. 9. Isidorus ut *hederam* ab *edo*, ita *hedum* vel *hædum* ab ipso *edo* duci posse existimavit.

N. 14. *In transversum*, etc. Inde Virgilius, ecl. 3, v. 8. *Transversa tuentibus hircis.* Grialius in textu, *ciniphii.*

N. 17. *Spiritu narium*, etc. Vide not. ad v. 639, 640, l. I Carminis Dracontii de Deo :

Frontibus arboreis amittunt cornua cervi,
Anguibus assumptis sed mox palmata resurgunt.

N. 21. *Hinnulus.* Sive *innulus*, filius cervi, ex aliorum sententia ducitur ab ἴννος, *filius.*

N. 22. *Damula... damæ.* Alii a δεῖμα, *timor*, faciunt *dama.*

N. 23. *Lepus.* Gellius, l. I, c. 18, verba alia M. Varronis profert, ex l. XIV Humanarum, ubi ait L. Ælium aliquoties errasse : *Nam aliquot verborum antiquorum Græcorum, perinde atque essent propria nostra, reddidit causas falsas... In quo non modo Ælii ingenium non reprehendo, sed industriam laudo; successum enim fortuna, experientiam laus sequitur.* Ostendit Gellius simili modo Varronem de *fure* errasse videri; sed addit : *In hac re de viro tam excellentis doctrinæ non meum judicium est.* Ita viri docti, etiam cum in hujusmodi nominum originationibus ab aliis dissentiunt, non insolenter tamen se gerunt. T. I Patrum Apostolic. Cotelerii, p. 31 et seqq., multa annotantur de lepore aliisque animalibus, quorum hic fit mentio.

N. 24. *Cuniculi.* Alii dicunt Hispaniam nuncupatam a *cuniculis*, quia hi punice *Spania* vocantur : quam etymologiam rejicit amœnissimus scriptor Jos. Franciscus de Isla, in not. ad I part. Compendii Historiæ Hispaniæ a Duchesnio Gallice editi, et a se in sermonem Hispanum conversi.

N. 25. *Sus... quod pascua subig.* Varro, l. II de Re rust., c. 4 : *Sus Græce dicitur* ὗς, *olim* THYSUS *dictus, ab illo verbo quod dicunt* θύειν, *quod est immolare. A suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum videtur.* Ovidius, l. XV Met., v. 111 :

...Prima putatur
Hostia sus meruisse mori, quia semina pando
Eruerit rostro,

Confer dissertationem Joan. Philippi Casselii de sue in sacrificiis gentilium.

N. 30, not. *Syri fratris*. Lege apud Grialium *Satyri fratris*.

N. 34. *Ex eis gerulæ*. Solinus adjective dixit *gerula*, scilicet *cornua potuum gerula*. Substantive *gerulæ* ex Hofmanno sunt vasa vini, aut cujuslibet humoris capacia. *Gerlas* hodie Burgundi vocant vasa ampla lactis aut aquæ gerula ex ligno facta. Vide Dictionarium Ducangii auctum, et Salmasium, p. 230 Exerc. Plin.

N. 35. *Camur*. Vulcanius edidit *camor* pro *camur*, et conjicit legendum καπρύλον. De voce *camuro* pro curvo vide comment. ad Prudentium hymn. 12 Peristeph. v. 53 :

Tum camuros hyalo insigni varie cucurrit arcus.

N. 36. *Dromeda*. Glossarium Camberonense ms., apud Rosweydum, in Onomastico, post Vitas Patrum : *Dromedus, et dromas, et dromedarius idem animal est, minus camelo, sed velocius atque currentius; unde et* DROMONES *vocantur longæ quædam naves veloces*. Vide alia ibi de *dromadibus*. Latini antiquiores dicebant *dromas, dromadis;* sanctus Hieronymus vocavit *dromedarios*. De navibus *dromonibus*, l. XIX, c. 1.

N. 37. *Ruminatio*. De *rumine*, supra, l. XI, c. 1, n. 59.

N. 48. *Badius*. Vulcanii hæc est annotatio : ἀπό των βαΐων, *hoc est, ramis palmarum, qui colorem spadiceum referunt, et hodie Hispani hunc colorem* BAYO *vocant. Et* UN BAYO *equum spadicei coloris vocant*.

N. 50. *Nam veteres glaucum alb... Melinus*. Quod *glaucum* veteres dixerint album, rursus c. 6 innuitur ex Græca etymologia. *Melinus* est species coloris nativi candidi. Dicitur etiam *melinus* color luteus, vel flavus.

N. 53. *Myrteus est pressus in purpura*. Forcellinus, verb. *Myrteus*, verba Isidori interpretatur, *qui est pressus in purpura*, hoc est, subniger, aut fuscus sine splendore, Italice *baio scuro*. Verba Servii ad l. III Georg., v. 82 : *Quos phœniciatos vocant, pressos, myrteos : ipsi sunt badii*.

N. 54. *Dosinus... equiferos*. Salmasius, p. 250 Exerc. Plinian. *dosino* equo applicat Virgilii verba : *color deterrimus albis, Et gilvo*, l. III Georg., v. 82. Grialius in textu edidit *dosinus*, in not. *dossinus*. Isidorus videtur voluisse *dosinus*, quia deducit ex *de asino*. Aliud etymon a *dorso*, quod veteres dicebant *dossum*, exigeret *dossinus*, ut *dossuarius*. Mentio *equiferorum*, qui sunt equi feri, occurrit apud Plin, l. XXVIII, c. 10 et 13.

N. 57. *Judæi asserunt quod Ana abnep*. In vetustissimo Gothico Ms. Toletano legitur : *Judæi asserunt quod Hanaan nepos Esau*, et in var. lection. Bayerius, sive Burriclius annotavit: *Hanaan pro Chanaan, quod Gothis perpetuum, ut amihi pro amici, maicus pro magicus, loicus pro logicus*.

N. 60. *Hanc enim feminarum dicunt*. Apposui *dicunt*, quod abest a textu Grialii; sed adest in not. et in aliis Excusis. Sensus exigeret *earumque satiata*, et *species earum*, nisi intelligas *eorum vultuum*.

N. 61. *Dux gregis*. Nonnulli antiquissimi Codices, ut Vat. 623, et Ottob. 477, addunt *dux gregis. Lycisca ex lupo, et catula*. Cap. seq., n. 28 : *Lycisci autem dicuntur, ut ait Plinius, ex lupis et canibus*. Huc faciunt versus Eugenii Toletani, l. I, carm. 22 :

Hæc sunt ambigena, quæ nuptu dispare constant.
Burdonem sonipes generat commistus asellæ.
Mulus ab arcadicis et equina matre creatur.
Tityrus ex ovibus oritur, hircoque parente.
Musmonem capra verveno semine gignit.
Apris, atque sue setosus nascitur hybris.
At lupus et catula formant coeundo Lyciscam.

A Fortasse legendum *vervecis semine* pro *verveno;* proprie autem *vervex* pro *ariete* usurpari nequit.

CAP. II. N, 6. *Scymnique leonum*. *Scymnus* proprie est catulus leonis ; ac fortasse Isidorus totum locum Lucretii expressit :

... Scymnique leonum.
Unguibus, ac pedibus jam tum morsuque repugnant.
Vix etiam cum sunt dentes unguesque creati.

Vide Append. 16.

N, 12. *Rhinoceros... monoceros*. Montfauconius, tom. III Supplem. Antiq., l. I, c. 9, ita verba Isidori accipit, ut *rhinocerotem* et *monocerotem* duo animalia diversa esse explicet ; scilicet, *idem et monoceros*, hoc significat, quod sicut *rhinoceros* sic appellatur, quia in nare cornu habet ; ita *monoceros* sic vocatur, quia in media fronte cornu unum præfert. Ac fortasse legere præstiterit *item et monoceros;* nam in Mss. *item et idem* passim confunduntur. Alia tamen est explicatio Roberti de Sorbona in glossis
B ad librum Numeror., t. II Commentar. Menochii edition. Venet. 1743, p. 473 : *Rhinoceron Græce, Latine interpretatur in* NARE CORNU. *Eadem bestia Græce* MONOCERON, *Latine* UNICORNIS *vocatur, eo quod unum cornu habeat in media fronte, pedum quatuor*. Raderus, in comment. ad Martial., p. 37 seq., et 51 seq., agit de rhinocerote, quem a monocerote distinguit. Breulius, ad marginem, indicat Pintum, ad c. LI Isaiæ, et Pipinum, serm. 10, de secretis secretorum.

N. 13. *Virgo puella proponitur*. Montfauconius, loc. cit., exhibet imaginem ex gemma puellæ aperto sinu unicornem amplectentis.

N. 14. *Græcis enim mons* λόφος. Gisbertus Cuperus, exer. I, c. 1, de elephantis eorumque barritu agit ; et ex Bocharto reponendum ait apud Isidorum *mons* ὁ λόφος pro *mons Clifio*, ut mendose olim legebatur. Ex Thoma Hyde advertit vulgatissimum elephanti
C nomen apud Indos esse *bari*, seu *bri*. Scriptores qui vocem *barrus* commemorant recenset Bochartus, part. I Hieroz., l. II, c. 23. *Ebur* quod sit *e barro* dictum, ut rursus asserit Isidorus, l. XVI, c. 5, consentiunt plerique. Arabes elephantum appellant *fil*, dentem ejus *cenafil;* ex quo, ut puto, Hispani ebur dixerunt *marfil*. Vide Becmann., de origin. Ling. Lat., verb. *Ebur*, et Vossium. in Ety., qui minus recte etymon Isidorianum cinnabaris a dracone et barro rejicit, quia barrus vox Latina est, et cinnabaris vox jam a Græcis usurpata fuerat. *Barri* vocem orientalem esse Isidorus ipse innuit, ac multi alii confirmant. Rostrum *proboscis*, an *promuscis*, ut Grialius edidit, dicatur, parum interest : Mss. codices variant apud Isidorum, et alios ; sed communior scriptura est *proboscis*, quam sequi placet. Etymon elephanti, quod *montis* formam præferat, comprobari inde potest, quod a multis aliis monti comparatur, ut a Dracontio l. I Carm. de Deo, v. 286 :

D Instar montis habens incedit bestia mole ;

ubi fortasse legendum *molem* pro *mole*.

N. 15. *Boves lucas*. Varro, l. VI Ling. Lat. elephantos *boves lucas* dictos putat non tam a *Lucania*, vel a *Libya*, ut alii opinantur, quam a *luce*, *quod longe relucebant propter inauratos* regios clypeos quibus eorum ornatæ erant turres.

N. 16. *Nunc sola India*. Non satis liquet cur Isidorus neget, vel unde hauserit, quod *nunc*, hoc est, suo tempore, sola India elephantos genuerit, ut iterum asserit l. XIV, c. 3, n. 12. Nam Africa etiamnum eos gignit. De elephantis, uti de aliis quoque bestiis, quarum hoc c. Isidorus meminit, accurata descriptio exstat in Gallico dictionario Animalium, Parisiis ann. 1759.

N. 17. *Gryps vocatur*. Grialius in textu *Gryphes vocantur, quod sit*, in not., *Gryphs vocatur*. Alii Excusi *Gryphes vocatur*. Fortasse Isidorus scripsit *Gryphis*, ut infra in Mss. est *lyncis* pro *lynx*, vel *gryphus*, ut alii efferunt. Interea retinemus *Gryps*,

quæ communior est scriptura. Animal creditur fabulosum.

N. 18. *Chamælcon*. Est a χαμαὶ, *humi*, et λέων, *leo*, quasi *parvus leo*. Grialius, et alii Excusi scribunt *camelcon*, cui scripturæ favet etymologia ex *camelo et leone*, alioquin falsa, et quæ ne Isidori quidem fortasse est. Nam ea verba, *eo quod cameli*, etc., desunt in Ms. Albanio, in ms. 1 archivii Vat., et in aliis ; et sensus videtur esse : *dictus autem ita, hujus chamæleontis. Corpusculum*, etc. ut indicetur genitivus *chamælcontis*.

N. 19. *Camelopardus*. Sive *camelopardalis*, ut ab Isidoro vocatur, l. XIV, c. 5, n. 15, a Capitolino et Vopisco dicitur *camelopardalus*.

N. 20. *Numeratur*. Ex Solino, c. 2. *In hoc animalium genere numerantur et lynces*. Salmasius tamen. p. 88 Exercit. Plinianar., prætulit eum libris mss. *nominantur et lynces*. Refellit etiam Solini sententiam, quia lynx hoc tantum simile habet lupo cervario, quod masculis similiter distinctus est.

N. 21. *Cicero in Scauriana*. Oratio Ciceronis Scauriana, sive pro M. Æmilio Scauro., deperdita est. Exstant quædam ejus fragmenta ab Asconio Pediano in commentariis servata. Confer fragmenta Ciceronis cum not. Andreæ Patricii. Versus Juvenalis ita se habent :

> .... Imitatus castora, qui se
> Eunuchum ipse facit, cupiens evadere damno
> Testiculorum : adeo medicatum intelligit inguem.

Versus Virgilii, I Georg., v. 58, a Grialio laudatus, ita legendus :

> At chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
> Castorea,

Scilicet *mittit*. Hinc castores *canes pontici* dicti.

N. 22. *Sic format*. Versus *Sic format*, etc., non invenitur in carmine Dracontii, quod ex ms. Codice Vaticano typis commisi, maxima ex parte non ante editum.

N. 28. *Lycisci*. De *lycisco*, seu *lycisca* ; vide not. ad n. ult., cap. præc. Alii omittunt *indæ*, aut *Indiæ*. Pro verbis *insiliri et nasci* supplendum *aiunt*, aut aliquid simile.

N. 29. *Quasi volupes*. Aut *volipes*. Displicet hoc etymon nonnullis recentioribus, quamvis ab antiquissimis doctis hominibus adoptatum, aliudque in Græco nomine quærunt.

N. 37. *Ichneumon*. Isidorus in corruptum aliquem Dracontii Codicem incidit ; nam Dracontius non de *ichneumone*, seu *suillo* loquitur, sed de *Psyllis* Africæ populis, l. I carm. de Deo, v. 515. Vide not. et prolegom. n. 7. Salmasius, p. 446 Exercitat. Plinian., versum in Dracontii carmine non invenerat, et male in Isidoro legi *suillus* pro *sullus* asseruit. At, p. 1315, tradit *silurum* ab Hispanis vocari *Suillo* (fortasse *sollo* voluit dicere) et ex Isidoro observat porculum marinum hujus ætate vulgo vocatum *suillum*. Sed præterquam quod Isidorus, ut dixi, depravatum Codicem Dracontii legerat, in quo erat *suillus* pro *Psyllus*, minime *suillum* vel *sullum* de *porculo marino* accepit, sed de *ichneumone*, qui vulgo *mus Indicus* dicitur ; de quo Plinius, lib. VIII, c. 24 et 25. An autem Isidorus ex priore Editione Solini, quod ait Salmasius, p. 446, enhydron *ichneumonem* vocaverit, dubitari potest ; nam quod refert Plinius de *ichneumone*, quod luto convolutus, cum os crocodili aperiunt, in eorum ventres insilit, etc., id de *enhydro* Isidorus commemorat. Verum ita etiam *enhydros* ab *ichneumone* distingui potest. Solinus, c. 45 de Ægypto : *Trochilos*, ait, *avis parvula est : ea dum reduvias escarum affectat, os belluæ hujusce* (crocodili) *paulatim scalpit, et sensim scalpurigine blandiente aditum sibi in usque fauces facit. Quod enhydrus conspicatus, alterum ichneumonum genus, penetrat belluam, populatisque vitalibus, erosa exit alvo*. De *enhydro*, sive *enhydride*, Plinius, l. XXX, c. 3, et l. XXXII, c. 7 : *Enhydris vocatur a Græcis coluber in aquis vivens*, etc.

A N. 38. *Catum... catat*. In textu Grialii erat *cattum*, et *cattat*, cui scripturæ favet vox *captura*, et interpretatio Salmasii, p. 1009 Exercitat. Plinian., qui illud *cattat* ex *captat* factum putat. Frequentius *catus* scribitur : huc faciunt verba Varronis, et prima in *catus* brevis.

N. 40. *Melo*. Seu *melis* aliis, est ex genere felium silvestrium. Salmasius, loc. cit., rejicit interpretationem ex Capro desumptam, quod ita dicatur, quod *mella* captet, vel *rotundissimo sit membro*.

Cap. III. N. 1. *Minuente luna*. De hac phrasi ac de re ipsa vide not. ad l. I Dracontii, v. 735 et 736 :

> Et minuantur aquæ, luna minuente, liquores.

Vide etiam inf., c. 6, n. 48, hujus libri.

N. 3. *Mustela*. Scribitur etiam *mustella*, ut Grialius edidit ; sed communior scriptura est *mustela*, cui favet etymon. Cotelerius, ad Patres Apost., t. I, p. 35, auctores indicat qui tradunt mustelam per os concipere, per aurem parere, et addit
B frustra laborare viros doctos, quando vulgatam Isidori lectionem sollicitant. Alii contra asserunt mustelam concipere aure, parere ore.

N. 4. *Aranea*. De aranea quod hic deest, suppleri potest ex c. 5 hujus libri, et c. 27 libri IX. Alii Excusi ita exhibent : *Musaraneum, cujus morsu aranea moritur. Est in Sardinia animal*, etc. Alioquin mus araneus apud Latinos est animal muris magnitudine, mustelina specie, quod in Britannia reperitur. Quæ de *solifuga* ait Isidorus, petita sunt ex Solino, c. 4, al., 10, ubi legitur *occultim reptat*, etc. Sed viri docti notant Solinum in vitiosos Codices incidisse, aut perperam ipsum bestiolam descripsisse. et nominasse : quæ ab aliis *solipunga, solipuga, salpuga*, et *solpuga* solet nuncupari. Vide Festum et Plinium, l. XXIX, c. 4, etc., et c. seq. hujus libri cum nota Grialii, n. 33.

N. 6, not. *Tota mihi*, etc. Martialis sunt versus
C *Tota mihi*, etc. Potuisset etiam Grialius ex antiquissimo Codice Gothico Toletano alium versum proferre ; sic enim habet : *Reviviscunt. Unde quidam : Dormiunt glires hiemem perennem*.

Cap. IV. N. 1. *Pro Geniis locorum*. Mendose legitur in plerisque Excusis *pro Geniis lucorum*, et *sacer est lucus*. Pro *habiti semper* fortasse melius esset *habiti sæpe*. De Geniis veterum, qui singulis quibusque locis ascribebantur, vide Prudentium, l. II contra Symmac., v. 444 et seq., cum commentario. De serpentibus videndi Begerus de Nummis serpentiferis, et Spanhemius de Præstant. et usu numismat., p. 216 et 219.

N. 4. *Omnium animantium*. Conjici potest *omnium reptantium super terram*.

N. 5. *Esse necessaria*. Supple *traditur*, vel quid simile. Pugnam inter dracones et elephantes describit Solinus, c. 38. Vossius, de Theolog. gent., l. IV, c. 52, duos Julii Cæsaris nummos profert :
D alterum, in quo pugna elephanti et draconis exprimitur, alterum in quo draco obtritus ab elephanto. Puto ex Solino sumptum, quod ait Isidorus : *Gignitur autem in Æthiopia et India in ipso incendio jugis æstus* ; ac fortasse legendum *et inter ipsa incendia jugis æstus*. Solinus ait : *Æthiopia*, etc. *A meridiana parte mons editus mari imminet, ingenuo igne per æternum fervidus, et in quiete jugis flagrantibus : inter quæ incendia jugis æstus draconum magna copia est. Porro veris draconibus*, etc. Isidorus intellexit, *inter incendia jugis æstus* magnam draconum copiam esse : sed Solinus, absoluta montis perpetuo igne fervidi descriptione, subjungit, in Æthiopia magnam copiam draconum esse, non ita ut inter ipsa incendia jugis æstus gignantur. Æthiopiæ autem nomine antiqui sæpe Mauros et omnes Africæ incolas includebant.

N. 10. *Vipera... Num cum venter ejus*, etc. Hanc veterum opinionem de viperæ partu et conceptione fuse exponit Prudentius in Hamartigenia, v. 582 : *Sic vipera, ut aiunt*, etc.

N. 11. *Pastilli.* De pastillis Plinius, l. XXIX, c. 4 : *Fiunt ex vipera pastilli, qui theriaci vocantur a Græcis, exemptis interaneis*, etc. Adde Sarisberiensem, l. 7, c. 10.

N. 12. *Fertur autem aspis.* Sensus planius ita procederet. *Fertur autem, quod aspis*, etc. Sanctus Martinus Legionensis, t. IV Oper., p. 205, in expositione Epistolæ sancti Jacobi, totum hunc locum exscribit, sed eodem modo legit atque in Editis. Editor notat exstare Calmeti dissertationem *de excantatis serpentibus*, quæ crudita sane est.

N. 13. *Latine situla.* Ita etiam Martinus, loc. cit. Rursus de dipsade n. 32.

N. 15. *Per sanguinem evocet.* Hoc verbo utitur Solinus, c. 40, al., 27 : *evocat per cruorem*, scilicet *hæmorrhois evocat.*

N. 16. *Prester.* Scribo *prester;* non, ut Grialius, et alii, *præster.* Locus Isidori et Solini mutatione non videntur indigere. Solinus ait c. 40 : *Prester quem percusserit, distenditur, enormique corpulentia necatur extuberatus.*

N. 17. *Seps*, etc. Hæc fere eadem iterum n. 31 : *Seps exigua serpens.*

N. 18. not. *E Solin.* 40. Verba Solini ex c. 40 proferenda sunt. Grialius, caput 30, excitat, atque ita sæpe ordinem capitum in Solino mutat, quem interdum ad notiores editiones redegi. Solinus ergo ait : *Cerastæ præferunt quadrigemina cornicula, quorum ostentatione, veluti esca illice, sollicitatas aves perimunt. Nam reliqua corporis de industria arenis regunt, nec ullum indicium sui præbent, nisi ea parte, qua invitatis dolo pastibus, necem præpetum aucupentur.* Nonnulli legunt *passibus* pro *pastibus.* Salmasius, p. 339 Ex. Plin., conjicit Isidorum apud Solinum legisse *invitatis dolo passeribus;* ipse autem corrigit, *nisi ex ea parte quæ invitantis dolo pastus* (in genitivo *pastus*) *necem præpetum aucupetur.*

N. 19. *Scytale.* Tergi varietatem quam in *Scytale* cum Solino Isidorus agnoscit, negat Salmasius in Exercit. Plinian. p. 339.

N. 20. *Amphisbæna.* Amphisbænam non a duobus capitibus dictam, sed quia ex utraque parte graditur, ante et retro, multi putant, qui etiam negant duo illi inesse capita, quamvis caudam a capite non ita facile sit discernere.

N. 23. *Hydra.* De *hydra* dictum l. XI, c. 3, n. 34.

N. 27. *Parias.* Scribitur etiam *parcas.*

N. 30. *Ammodytes.* Apud Lucanum ex Grotii emendatione lego : *Quam parvis tinctus maculis*, etc., et mox *ammodyes.* Plerique scribunt *ammodytes*, nonnulli *hammodytes*, alii *ammodites.*

N. 32. *Dipsas.* Confer supra, n. 13, de dipsade.

N. 33. *Solpunga.* Cap. præc., n. 4, dictum de *solifuga*, al., *solpunga.* De *cæcula* observandum ex nota Grialii, n. 19, *scytalem* ab interprete Dioscoridis *cæciliam* nominari. De *cæcilia* agit etiam Plinius l. IX, c. 51.

N. 35. Βάτραχον. In Excusis erat βότραχον pro βάτραχον, quæ verior est scribendi ratio. Ac fortasse legendum etiam erit *batrax* pro *botrax. Batrachus* est genus piscis marini aculeati, de quo Plinius l. XXII, c. 11. De *botrace* nihil apud alios reperio, ne apud eos quidem qui de serpentibus agunt, aut apud lexicographos Græcos.

N. 38. *Stellio.* Festus ex Verrio tradit *stellionem* potius dictum quod virus *stillet* cibo, quam a *stellarum* similitudine. Non placet.

N. 39. *Frigidæ sunt.* In Cod. 1 arch. Vat. pro *frigidæ sunt*, et *sunt frigidæ*, bis occurrit verbum *frigidescunt*, quod genuinum mihi videtur. De similibus verbis in *escere* non ita obviis vide Comment. ad Prudent., l. II contra Symmach., v. 913.

N. 43. *Serpens autem*, etc. Verba Vulgatæ sunt : *Sed et serpens erat callidior cunctis animalibus terræ.*

CAP. V. N. 2. *Aranea.* De aranea rursus lib. XIX,

A c. 27. In Gothico Ms. Toletano vetustissimo post *suspendium* hæc adduntur : *Hæc enim cum tela pariter immutantur. Unde quidam :*

> Agrestes tineæ (res observata colonis)
> Ferali mutant cum papilione figuram,

Fortasse legendum *immutatur.*

N. 8. *Bombycinum. Bombycina* in plurali absolute vocantur vestes bombycinæ. Hoc fere sensu Isidorus *bombycinum* accipit pro tela bombycina.

N. 11. *Tinea.* Alii putant *tineam* dictam a φθίνω, *corrumpo.*

N. 13. *Hemicranius... Costi.* Utroque modo scribitur *hemicranium*, et *hemicrancum*, et melius *Cossi*, quam *Costi.*

CAP. VI. N. 2. In Vulgata est *et spatiosum manibus ; illic*, etc. De piscibus Romanis exstat libellus Paulii Jovii.

N. 5. *Nigri merulæ.* Ex nota Grialii apparet eum
B in textu edere voluisse *meruli;* sed revera legitur *merulæ.* Atque ita dici debere ostendunt non solum grammatici, sed etiam exempla ex Plinio, Ovidio, et aliis. *Merula* etiam est avis genus, sive mas, sive femina. Nihilonimus auctor carminis de philomela, v. 13, ait :

> Et merulus modulans tam pulchris concinit odis.

Ib. Albouarii et *alvouarii* fortasse rem eamdem significant ; nam in Mss. *b* sæpe cum *v* confunditur. *Albouarius* est coloris *albi*, *et varii*, ut *albogiluus*, etc., sed ita ut *albus* color emineat ; *Alvouarius* poterit accipi pro vario colore in alvo. Sed illud prius magis rei congruit ; et fortasse turdus marinus albovarius ille est, qui a Rayo inter alios turdos marinos nominatur *turdus major varius.* Inter pisces, qui a similitudine nomen habent, turdum recenset Quintilianus, l. VIII, c. 2, et Varro, l. IV de Ling. Latin., c. 12, et alii allegati in Dictionario Gallico Anima-
C lium, verb. *Tourd.*

N. 6. *Orbis... Calceamentorum soleis.* Apud Plinium, loc. cit. a Grialio, in correctis Editionibus, legitur *orbis*, non *orchis.* Scripsi ex communiori usu *calceamentorum soleis ;* pro quo Grialius habet *calciamentorum soliis.* Mallem etiam *instar calceamentorum soleæ* : nam *instar* poscit genitivum.

N. 8. *Exaudivit me*, etc. Verba Jonæ in Vulgata sunt. *Et exaudivit me ; de ventre inferi clamavi.*

N. 11. *Delphines certum habent vocabulum.* Verba Solini sunt cap. 12, al., 22, apud Grialium cap. 18 : *Certum habent vocabulum, quo accepto vocantes sequuntur ; nam proprie simones vocantur.* Solinus hæc accepit ex Plinio, l. IX, c. 8 : *Vocantur autem delphines* SIMONES, *quia simum rostrum habent.* Quod de crocodilis hic narratur, iterum n. 19, reperitur.

Ib. Salmasius, Exercitat. Plinian. p. 336, verba hujus numeri exscribit, et addit : *Non poterat melius rescribi.* Corrigit autem Salmasius *sulli* pro *suilli*,
D permotus versu Dracontii, ubi olim legebatur : *Præcidit suillus ;* et ipse, ut metri ratio constet, emendat : *Præcidit sullus.* Verum jam cap. 2 hujus libri, n. 37. ostendit legendum apud Dracontium :

> Prædicit Psyllus vim cujuscumque veneni.

N. 17. *Tradunt*, etc. Hæc eadem inf., n. 51.

N. 18. *Aure feriat.* Non satis assequor, quid sibi velit Isidorus. In not. Grialii erat *de ferendo ;* reposui *de feriendo ;* nam videtur Isidori verba *aure feriat* respicere.

N. 20. *Pisces quidam.* Hos delphinas esse dixit n. 11. Sed fortasse sunt etiam alii. Hic dicuntur hi pisces *cristam* habere *serratam ;* ibi delphines Nili *dorsum serratum.*

N. 23. *A similitudine capitis.* Rondeletus, l. XV, c. 9 et seq. describit quamdam speciem leporis marini, qui lepori terrestri in rostro similis est. Sed hic lepus marinus videtur diversus ab eo de quo Plinius aliique veteres agunt.

N. 24. *Denique reti.* Alii habent *rete* in ablativo

quod ex usu quorumdam veterum retineri potest. Vide not. ad Sedulium, l. II, v. 62 :

Mansit, et angusto deus in præsepe quievit.

N. 25. *Mullus in vino... affert.* Multa exemplaria vetera ita exhibent : *Mullus in vino necatus, hi qui inde biberint, tædium vini habent.* Quod crediderim ex ævi Isidoriani consuetudine procedere; nam sæpe nominativus pro ablativo absoluto adhibebatur.

N. 28. *Glaucus.* Cap. 1 hujus libri, n. 50 : *Glaucum veteres dicebant album.*

N. 30. *Scarus.* Hispani litteræ *s* præponere solent *e;* qui usus jam Isidori tempore videtur viguisse; nam ab *esca* deducit *scarum*, quasi scribatur *escarus.*

N. 33. *Hamia.* Grialius edidit *hamio*, sed in not. ait scribendum *hamia*, quod propterea substitui.

N. 36. *Ostendit.* Apud Grialium erat *designat* parenthesi inclusum, quod indicat deesse id, aut simile verbum in Mss. In Gothico primo Toletano est *ostendit,* quod restituo.

N. 41. *Anguilla vino.* Hic rursus in vetustis exemplaribus occurrit nominativus absolutus pro ablativo : *Anguillæ vino necatæ, qui ex eo biberint, tædium vini habent.*

N. 43. *Murænam.* De *muræna*, t. I Patrum Apostolic., p. 31, in notis, disseritur, quam coire cum vipera nonnulli negant, alii asserunt, alii dubitant.

N. 44. *Polypus.* T. I Patrum. Apost., p. 32, de *polypo*, ex Athenæo et aliis multa annotantur.

N. 45. *Torpedo.* De torpedine exstat pulchrum Claudiani carmen.

N. 46. *Sepia.* Non *sæpia*, ut Grialius edidit, Græce dicitur σηπία. Tom. I Patrum Apostolic., p. 32, notatur, sepiam, persequente piscatore, atramentum ex alvo emittere, ut eum eludat.

N. 48. *Incremento lunæ.* Confer c. 3 hujus libri, n. 1, de corporum quorumdam mutatione in defectu et incremento lunæ.

N. 49. *Celæ.* Salmasius, pag. 1127 Exercitat. Plinian., legendum hoc loco ait *cœlæ*, non *celæ ;* sed neque eam vocem *cœlæ* recte a *cœlo* vel *cœlo* deduci, ut Isidorus innuit. Nam *cœlæ* Græce est κοῖλαι, scilicet *cavæ.*

N. 51. *Tradunt quidam*, etc. Repetuntur hæc ex n. 17.

N. 52. *Ostrea dicta est a testa.* Licebit reponere : *Ostrea dicta a testa* sine *est*, vel *dicta sunt a testa*, vel potius *a testa, qua.* Nam relativum *quibus* non est cui possit congruere.

N. 54. *Angusta ab sede.* Editiones Virgilii *angusta a sede ;* sed Isidorus fortasse invenit *ab sede.*

N. 56, not. *Item e Plin.* Plinium ex hoc Isidori loco emendari observat Salmasius p. 1122 Exercit. Plinian.

N. 58. *Grandiores cunctarum.* Phrasis sequiori ævo usitata pro *grandiores cunctis.*

N. 59. *Agredulæ.* Salmasius, pag. 1318 Exercitat. Plinian., legit *acredulæ*, et observat Isidorum *acredulas* hic exponere ranas parvulas, alibi (c. seq., n. 37) lusciniam, sed nusquam verum tetigisse ; nam *acredula* est ulula, dicta ab *acri* et acuta voce. Verum de ave *acredula* plures sunt opiniones ; nam alii putant ululam esse, alii lusciniam, alii alaudam, alii ravarinum. Neque tamen apud omnes exploratum est non esse genus quoddam ranæ *acredulæ*, sive *agredulæ* nuncupatæ; non enim desunt qui Ciceronis versum Latinum ex Græco Arati, l. I de Div., c. 8 :

Et matutinis acredula vocibus instat,

de rana accipiant, siquidem vox Græca Arati ὀλολυγὼν *ranam* etiam significat. Hæc quidem interpretatio inepta multis videtur ; sed antiquam eam esse ex Isidoro colligitur.

N. 60. *Spongia.* Grialius *sfungia*, et mox *fungiis.* Restitui communem ubique scripturam *spongia*, quæ Græca vox est. Neque obstat etymon a *fingere*, quod potius usum rei indicat quam originationem vocis. Verba Ciceronis, loc. cit., sunt : *E foro spongiis effingi sanguinem*, ut multi legunt cum Servio ad l.

A VIII Æn., v. 634. Vulgo legitur *effundi* pro *effingi.*

Ib. Grialius scripserat *pennicilli.*

N. 63. *Loliginum.* Grialius hic edidit *luliginum*, supra, n. 47, *lulligo.* Scriptura communior est *loligo*, aut *lolligo.*

CAP. VII N. 1. *Aliæ enchoriæ. Encorius* pro indigena et regionali usurpatur etiam a Philargyrio, ad IV Georg., v. 298. Salmasius, p. 170. Exercit. Plinian., legit *aliæ enchoræ ;* et ex Frontino citat *enchores lapides*, et ex Vitis Patrum, *unus enchoris.* Sanctus Hieronymus, ep. 104, dixit *enchoria avium genera.* Nonnulli scribunt *incores*, aut *encores* pro *enchores*, et melius *enchorii.* Vide Ducangium.

N. 5. *Pulli* originatio ex Græco πῶλοι. Alia, quæ Isidorus passim affert, ad proprietatem rei aliquam ex alliteratione explicandam, non ad verum etymon pertinent.

N. 13. *Avis.... tarda*, hunc Hispanis *avutarda*, sive *abutarda.* Nonnulli dicunt hanc esse avem quam
B Itali vocant *gallo di montagna*, gallum montanum ; alii *starda* Italice vocant, Gallice *outarde* sive *otarde.* Vide Dictionarium Gallicum jam laudatum de Animalibus.

N. 18. *Cygnus.* Cum num. seq. dicat Isidorus *cygnum* esse nomen Græcum, quod nunc ait esse *a canendo*, tantum vult ex allusione litterarum proprietatem avis in memoriam revocari, non veram originationem agnosci : quod identidem repetendum, ne etymologiæ tanquam ineptæ irrideantur.

N. 19. *Cygnus in auspiciis.* Sanctus Martinus Legionensis, t. I, serm. 2, de Natali Domini, p. 444, totum hunc locum de cygno exscribit, et legit, *quia se commergit in undas.* Servius, ad l. I Æn., v. 397, ita hos duos versus refert :

Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales.
Hunc optant semper, quia nunquam mergitur undis.

Scriptura quæ ex sancto Martino exposita est minus
C vera videtur; nam cygni ideo nautis prospera portendunt, quia, cum multum natent, nunquam tamen merguntur, ut hos ex Isidoro versus exponit Aldrovandus. Ornithol. t. III, p. 26.

N. 20. *Struthio.* Inde Hispanice *avestruz.*

N. 23. *Cinnamolgus.* In nota Grialii legendum vel intelligendum : *Cinnamum idem est cum cinnamomo;* nam *cinnamolgus* est avis, ut Isidorus explicat; de qua vide not. ad Dracontii l. I carm. de Deo, v. 326, ubi adverti similes nidos iis quos Isidorus refert, nunc magno pretio coemi, ex insulis Philippinis exportatos ut delicatorum hominum mensis apponantur.

N. 24. *Psittacus.* Psittacorum prœsertim post repertam Indiam occidentalem multa enumerantur genera. De psittaco antiquorum præter Solinum videndi Aristoteles, Plinius, Apuleius et alii. Quid autem sit quod olim psittaci sine magistro scierint proferre vocem *ave*, vel χαῖρε, explicant interpretes Martialis a l loc. cit., et Persii ad hujus prologum, v. 8 : *Quis*
D *expedivit psittaco suum* χαῖρε ?

N. 25. *Cyaneus.* Est cæruleum colorem referens ; ac proinde rectius videretur *ales oceanea*, nam verba quæ sequuntur ad Oceanum, non ad colorem cæruleum referuntur. Et Grialius quidem in not. indicat a se scriptum *oceanea*, sed in textu apparet *ales cyanea.* Plinius quidem, lib. X, c. 32, scribit halcyones esse colore cyaneo ex parte majore. Sed alii tradunt, pro diversa ad lucem aut ad solem conversione halcyones colorem variare.

Ib. De Pelicano videndi etiam Eusebius, et pseudo-Hieronymus in psalmum 101. Grialius scribeba *pellicanus;* sed recta scriptura est *pelicanus*, aut, quod alii malunt, *pelecanus*, a πελεκᾶν, quia rostrum latum habet. Multi putant pelicanum esse onocrotalum, de quo Plinius, l. X, c. 47, atque ita sanctus Hieronymus Lev. XI, vertit *onocrotalum* ex Græco *pelicano.* Alii alias aves pelicani voce intelligi volunt, ut explicat Calmetus in Diction. biblic., ubi advertit veteris philosophiæ tantum præjudicio credi, quæ de

filiis pelicani cruore illius in vitam revocatis commemorantur. De onocrotalo, n. 32.

N. 27. *Stymphalidæ. Stymphalus* est lacus, et mons eodem nomine altissimus Peloponnesi in Arcadia. De avibus stymphalidibus Hyginus, fab. 20 et 30, et Servius, ex Æn. lib. VIII, v. 300. Munckerus, ad Hyginum, fab. 30, defendit scripturam *Stymphalidæ* pro *Stymphalides*, ut *heroidæ* pro *heroides*, etc. Quod autem ait Breulium temere correxisse *Stymphalides*, falsum est; nam in prima Breulii editione legitur *Stymphalidæ aves a Stymphadibus insulis.*

N. 32. *Onocrotalon.* Vide not. ad n. 26. De *onocrotalo* agit etiam Plinius, l. X, c. 47.

N. 34. *Coredulus.* Cum *coreduli* nomen apud alios non inveniam, dubitabam num aliquis ex carduele, de quo num. 74, *coredulum* fecisset. Nonnulli putant Isidorum pro *corydalo*, quæ est alauda, *coredulum* scripisse.

N. 36. *Brachiorum membris* legebatur in Excusis antiquis; sed Grialius recte reposuit *membranis*, quamvis non desint, qui *membris* pro *membranis* retineri posse putent; et in Gothicis Toletanis *membranis* legitur, in quorum antiquissimo hæc est ad marginem additio : *Nam sicut et mures, iste pullos ex proprio fetu generat.*

N. 37. *Acredula.* De *acredula* conferenda sunt quæ dixi ad c. præc. n. 59.

N. 39. *Bubo*. De malo augurio bubonis Plinius, l. X. c. 12 et 13.

N. 41. *Nycticorax.* Ab aliis creditur esse bubo : vox proprie significat corvum nocturnum. Bochartus, de Animal. sacr. Script., part. II, l. II, c. 20, existimat vocem Hebraicam *cos*, quam Vulgata et septuaginta Interpretes *nycticoracem* interpretantur, esse onocrotalum.

N. 43. *Stridet.* Ita etiam Ovidius, l. VI Fastor., v. 128 :

> Est illis strigibus nomen ; sed nominis hujus
> Causa, quod horrendum stridere nocte solent.

Alii legunt *horrenda*, alii *horrenda stridere voce.* Plinius, l. XI, c. 39, in fin. : *Fabulosum arbitror de strigibus ubera eas infantium labris immulgere.* Serenus Sammonicus, c. 59. v. 1044 :

> Præterea si forte premit strix atra puellos,
> Virosa immulgens exsertis ubera labris.

Ovidius, loc. cit., v. 125 :

> Nocte volant, puerosque petunt nutricis egentes,
> Et vitiant cunis corpora rapta suis.
> Carpere dicuntur lactentia viscera rostris :
> Et plenum poto sanguine guttur habent.

Ait Isidorus : *Lac præbere fertur infantibus*, quia, ut ferebat vulgi opinio, ita eos alliciebat, ut eorum sanguinem exsugeret. Virgilius, l. XII, v. 862, strigem describere videtur :

> Alitis in parvæ subito collecta figuram.....

Alii intelligunt noctuam.

N. 44. *Cornix.* Græce κορώνη. Horatius, l. III, od. 17, v. 16 :

> Augur aquæ annosa cornix.

N. 45. *Quidam voluit.* Hic fuit Varro, cujus nomini pepercit Isidorus, non Quintilianus, cujus verba exprimit ex lib. I, cap. 6, al., 10: *Cui non post Varronem sit venia? qui agrum, quod in eo agatur aliquid, et graculos, quia gregatim volent, dictos, Ciceroni persuadere voluit? cum alterum ex Græco sit manifestum duci, alterum ex vocibus avium.* Plinius, l. XI, c. 37, sect. 79, et c. 47, docet *graculos* dici a sono vocis *gra, gra.* Festus vel a sono oris, vel a *gerendo* semina seu baccas, quasi *geraculos* nuncupatos *graculos* censet.

N, 46. *Picæ... poetricæ.* Apud Persium, in prologo, plerique legunt *poetrias picas.*

N. 47. *Diu hærere.* Plinius, l. X c. 18, ita id explicat : *Sunt et parvæ aves uncorum unguium, ut pici Martio cognomine insignes, et in auspicatu magni*, etc. *Pullos in cavis* (arborum) *educant soli. Adactos cavernis eorum a pastore cuneos,*

A *admota quadam ab his herba, elabi creditur vulgo*

F. 49. *Argiva primo.* In Martialis versu nonnull habent *Argiva primum.*

N. 50. *Abscisi*, seu *castrati* erant sacerdotes Cybeles ; sed Galli dicebantur a Gallo fluvio, non qui *castrati* erant.

N. 51. *Anas.* Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 13 *Anas a nando.*

N. 52. Plinius, lib. X, c. 22 : *Et anseri vigil cura, Capitolio testata defenso, per id tempus canum silentio proditis rebus.* Adisis Livium, lib. V, c. 47 In Editione Breulii nota hujus in textum Isidori a typographo per errorem immissa est : ita enim legitur: *Deprehensus est. Ut refert. Livius lib.* V, *Plutarchus in Camillo, Florus l.* I, *c.* 13. Quæ desunt in Editione Bignæana, quam Breulius sequebatur.

N. 53. *Leporinam sapiat.* Grialius in textu edidi cum Editionibus antiquis *leporinam sapit*, hoc est *carnem leporinam ;* in nota *leporem sapit.*

B N. 54. *Ab assiduitate mergendi.* Vide Varronem l. IV de Lingua Lat., c. 13.

N. 55. *Accipiter.* De accipitre, tom. I Patrum Apostolic., p. 30, Cotelerius ad verba Barnabæ quædam curiosa notavit. In verbis Apostoli Mss. Gothic Tolet. habent: *Si quis accipit.* Verba Apostoli : *Sustinetis enim, si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur*, etc In glossario Isidori accipiter dicitur etiam *acceptor* videlicet, *pipiunculus, accipiter, acceptor.* Lucilius usus fuit voce *acceptor* pro *accipiter* apud Charisium, l. I, pag. 76, Putschii.

N. 59. *Ossifragum.* Hispani eadem significatione vocant *Quebrantahuesos.*

N. 62. *Titos vocant.* Varro, l. IV de Lingua Lat. cap. 15 : *Sodales Titii dicti ab* TITIIS *avibus, quas in auguriis certis observare solent.* Palumbem avem non castam, sed salacem alii dicunt. Quod ait *amisso*

C *corporali consortio*, aliorum morem sequitur, qu *consortium* pro *consorte*, *conjugium* pro *conjuge* usurpant. Vide not. ad Juvencum, l. IV, v. 16.

N. 63. *Perdix.* Ita quoque Græce dicitur. De eju natura conferendus cum Isidoro Plinius, l. X, c. 33

N. 66. *Cujus sanguine*, etc. Hæc fabulosa sunt

N. 67. *Cuculos.* Pro *cuculos* duo Mss. Toletan sæpius laudati exhibent *ciculos*, ac fortasse ita olim vocabant.

N. 69. *Merula. In Achaia candida est.* Pliniu sic ait, l. X, c. 30 : *Merulæ circa Cyllenem Arcadiæ, nec usquam alibi, candidæ nascuntur.* E Solinus, cap. 12, de Arcadia loquens : *Cum aliis locis merula fulva sit, circa Cyllenem candidissima est.* Arcadia est pars Achaiæ, in meditulli Peloponnesi.

N. 70. *In aere capiat escas.* Non satis apparet ety mi ratio, *quod in aere capiat escas, et edat*; se neque alia idonea nominis notatio occurrit. Quo

D enim *hirundinem* ex Græco χελιδὼν nonnulli derivar tentant, non placet. De *hirundine* multa Plinius, l. 10 c. 24 et 33.

N. 71. *Turdela.* Quod *turdela* sit major turdu apud alios non invenio. *Turdelix* et *turdillus* pr parvo turdo a nonnullis indicantur.

N. 72. *Furfurio.* Hoc etiam nomen, uti alia plur Isidori, in lexicis desideratur.

N. 74. In Editis erat ἀκανθοις. In Virgilii versu mc lius alii legunt *et acanthida.*

N. 78. *Auguriantur.* Pro *auguriantur* reponi pos set *augurantur*, quod magis Latinum est. In verb *fidem non habet* intelligendum erit, *tertia specie fidem non habet*, hoc est, apud veteres ipsos, q priora illa duo auguria certa et rata credebant.

N. 81. *Ovorum vim.* Salmasius, ad Ælium Spartianum, pag. 243, lin 26, ex Juvenalis interpret observat sulfure quoque solere vitrum solidari. D vitro ductili et flexibili confer l. XVI, c. 16, n. 6.

CAP. VIII. N. 1. *Quod sine pedibus.* Hæc etymo

logia satis apud veteres probata fuit; repugnat nihilominus Jul. Cæs. Scaliger.

N. 3. *Costros.* Sermonem hic esse de œstris, cum Chacone credo; sed nihil propterea muto. Nam ejusmodi errores inde exortos censeo, quod Isidorus, sive antiquior alius, in Codices corruptos inciderit, ex quibus deceptus fuerit, et interdum unam eamdemque rem in duas ob diversa duo nomina diviserit. Plinius, de œstris, l. XI, c. 16 : *Nascuntur in extremis favis apes grandiores, quæ cæteras fugant : œstrus vocatur hoc malum.*

N. 4. *Crabro*, ut alii putant, dicitur ab ingrato ejus stridore, vel a *craceo*, quod est gracilem esse. *Scarabæus* Græcum nomen est, quin necessarium sit a *crabrone* derivari.

N. 6. *Cicindela.* Festus : *Cicinaela genus muscarum, quod noctu lucet, videlicet a candore.* Grialius scripsit *cicendela ;* Vulcanius et alii *cicendula.*

N. 9. *Pedibus sit longis, velut hasta.* Hoc etymon a Becmano, et aliis irridetur. Recte, si quis veram vocis originem tantum quærat; at veteres non sine aliqua utilitate proprietatem rei ex nomine ipso exprimere tentabant, ut ex *locustæ* vocabulo, quod pedibus *longis*, ut *hasta*, *locusta* sit prædita. Neque alia ratione defendi potest originatio, quam Becmanus exhibet verbo *uro :* quod *locustæ* dicuntur, quia *loca* omnia, quæ insident, veluti *ustulant*, et omnia frugum genera depascunt.

N. 10. *Cicadæ.* De *cicadis* plura Plinius, l. XI, c. 26 et 27. Intellige, *nec usquam alibi tot.*

N. 13. *Culex.* Isidorianum etymon Becmanus probat : *Culex*, inquit, quasi *aculex*. Observat culici tubam et lanceam Tertullianum tribuere.

N. 15. *Œstrus.* Utroque modo dicitur masculino et neutro genere, *œstrus*, et *œstrum ;* sed frequentius *œstrus*. Confer. num. 3. *Tabanus* etiam a Varrone pro asilo usurpatur l. II de Re rustica, c. 5. Plinius, l. XI, c. 28 : *Reliquorum quibusdam aculeus in ore*, ut asilo, *sive* TABANUM *dici placet, item culicibus et quibusdam muscis.*

N. 16. *Bibiones.* Salmasius, in not. ad Spartianum, in Adriano, c. 16, legit *bibones*, et interpretatur *culices*. Sed *culex* genus est, cujus species est *bibio* ex vino natus. Neque est cur *bibonem* potius dicamus. Ex vulgari veteri vocabulo *mustiones* ad Hispanos transiit nomen *mosquitos*.

N. 17. *Gurgulio.* Proprium vermiculi nomen est *curculio*, qui ita dicitur, ut ex Varrone vult Servius ad I Georg., v., 185, ex *gurgulione*, hoc est, gutture. Cæterum ob litterarum similitudinem apud antiquos vermiculus etiam vocatur *gurgulio*. In Codice veteri Vaticanopalatino 281 Etymologiarum invenio fragmentum quoddam de sonitu avium aliorumque animalium, quod in eruditorum gratiam, et ad hujus libri illustationem, inter appendices Etymologiarum, loc. 17, reponam.

LIBER DECIMUS TERTIUS.

Cap. I. N. 1. *Et mundus per eum.* In Vulgata : *Et mundus per ipsum factus est.*

Cap. II. N. 2. *Ad aliquam minutiam.* Lactantius, de Ira Dei, c. 10 : *Pulveris minutias videmus in sole. cum per fenestram radios immiserit.* Utitur autem Isidorus voce *atomus* in mascul. et femin. genere, quia utroque modo usurpari potest ; sed frequentius adhibetur in femin. genere; quod proinde recentiores plerique retinent.

Cap. III. N. 1. *Hyle, materia, silva* etiam ad apparatum litterarium transferuntur. Atteius philologus apud Suetonium, de Grammaticis, c. 10 : *Hylen nostram aliis memento commendare : quam omnis generis coegimus, uti scis, octingentos in libros.*

N. 3. *Omnibus inesse.* Supple *Græci dicunt*, aut quid simile.

Cap. IV. Num. 2. *Hoc autem Græce.* Grialius in nota cum aliis Excusis edidit *Hoc autem Græce ;* in textu vero *Hic autem Græce;* nescio an de industria

A ita variaverit. Sanctus Martinus Legionensis, qui t. II, serm. 2, in Septuag., p. 17 et 18, totum hoc caput descripsit, exhibet : *Hoc autem Græce*, etc. in aliis verbis nonnihil discrepat, ut, n. 1, *luminaria* et *luminaribus* pro *lumina* et *luminibus*.

N. 3. *Volucres cœli.* Sanctus Martinus, loc. cit., refert : *Dominus etiam in Evangelio volucres cœli appellat.* Ubi eruditus Editor hanc notam apposuit : *Isidorus legit*: *Et psalmus volucres cœli appellat. Sed tam in Psalmis quam in Evangelio volucres cœli sæpe memorantur, ut videre est in Psalmis* VIII *et* CIII *et in c.* VIII *et* XIII *Matth.*, IV *Marci*, VIII, IX *et* XIII *Lucæ*.

Cap. V. Num. 1. *Æther.* Sanctus Martinus Legionensis, loc. cit., p. 30 et seq., hoc c. 5 et 6 describit : *Unde Isidorus doctor eximius ait : Æthera locus est*, etc. Recte monuit editor legendum *Æther locus est*.

N. 2. *Et cum motu ejus.* Apud Grialium erat *et cum mora ejus*, quod ex Mss. et aliis Editis mutavi

B in *c cum motu ejus.*

N. 5. *Poli*, etc. Hæc fere repetuntur in l. de Nat. rer., c. 12, uti plura alia hujus libri in eodem opere enarrantur, ubi uberiores notas qui velit invenire poterat. *Polus* autem ex vero etymo non a *poliendo* derivari debet, sed a Græco πολέω, ex quo est πόλος, cardo, *polus*.

Cap. VI. Num. 2. *Arctorum.* Sanctus Martinus Legionensis, loc. cit., refert etiam *arctorum*, sive, ut ibi editum fuit, *artorum;* quæ proinde lectio vetus est.

N. 7. *Zodiacus*, etc. Hæc omnino prætermissa sunt a sancto Martino Legionensi, qui substitit in verbis *austri partibus commorantur ;* ac videtur nihil aliud in suo Codice sancti Isidori legisse, subdit enim illico : *His de sphæra cœli ac de quinque zonis a beato Isidoro breviter dictis*, etc.

Cap. VII. N. 1. *De quo Virgilius.* Virg., loc. cit.:

Ante levi jaculo longum per inane secutus.

C quod Grialium fugit. Nihil ergo mutes.

Cap. VIII. N. 2. *Simul et fulgura exprimit.* Malim *simul et fulgur emicat;* hoc certe clarius est. *Fulgetram* pro *fulgetro* usurpavit etiam Plinius Senior.

Cap. IX. N. 2. *Ex vento*, etc. Ex antiquis fulminis effectus præter alios recensent Seneca, l. II Quæst. natur., c. 31, et Plinius, l. II, c. 51.

Cap. X. N. 4. *Et ad nubes.* Crediderim legendum *et ad nimbos, ad pluvias pertinent.* Vide Servium, ad I Æn., v. 747 : *Unde imber et ignes*, et ad Æn., l. III, v. 194, et l. V, v. 10 :

... Cæruleus supra caput astitit imber.

N. 13. *Aer carens sole.* Ita passim alii umbram describunt ; sed Becmanus, verbo *Umbra*, advertit *umbram* aerem non esse ; nam proprie *umbra* est in aere ἀπουσία φωτὸς, absentia luminis. Et hoc est quod Isidorus mox innuit, *illi lumen auferimus*.

Cap. XI. N. 3. *Vulturnum.* Salmasius, p. 1245

D Exercitat. Plinian., negat *Vulturnum* esse a latere dextro Subsolani; nam plerisque idem est *Vulturnus* atque *Eurus*, qui a latere sinistro Subsolani collocatur. Alii vero medium Eurum statuunt in cardine Orientis æquinoctiali, ut Favorinus apud Gellium. Verum, ut Gellius ipse ait, apud veteres vulgo neque de appellationibus ventorum, neque de finibus, neque de numero conveniebat. Contra Favorinum facit Plinius, qui l. III c. 47, ait : *Ab Oriente æquinoctiali Subsolanus, ab Oriente brumali Vulturnus.* Ita etiam Seneca, l. V natur. Quæstion., c. 16. Isidorus quidem, nescio quem secutus, Vulturnum diversum ventum ad Euro, et Euronoto statuit, eumdemque esse putat qui *Cæcias* vocatur, ut liquet ex libro de Natura rerum, c. 37 : *Vulturnus ipse, qui et Cæcias vocatur, dexterior Subsolani.* Et respondent versus de ventis post cit. caput in nonnullis Mss. et Editis descripti.

N. 6. *Corrumpat aerem.* Aliter Gellius, l. II, c. 22 : *Is latine Auster, græce Νότος nominatur, quo-*

niam est nebulosus atque humectus: νοτὶς enim Græce humor nominatur. Ita Gellius ex Favorini sententia.

8. In primo Ms. Toletano miræ antiquitatis hæc adduntur: *Favonius nuncupatus eo quod foveat fruges et flores. Hinc Græce Zephyrus, quia plerumque vere flat, unde est illud*:

.... Et zephyro putris se gleba resolvit.

Zephyrus Græco nomine... Zephyro fiunt.

N. 10. *Corus.* Scribitur *Caurus*, et *Corus*, et inserta aspiratione *Chaurus* et *Chorus*; sed non propterea vera nominis ratio est, quod *quasi Chorum faciat*. Id enim more suo Isidorus adjicit, ut ex litterarum allusione intelligamus *Corum* in ventorum enumeratione extremum esse, ac veluti *Chorum* claudere; nam in libro de Natura rerum a Septentrione incipit, et desinit in *Cauro*, seu *Coro*.

N. 12. *Circius.* Fortasse est is ventus qui Hispanice dicitur *Cierzo*; qui scilicet ex Septentrionis parte fiat. Gellius, loc. cit. advertit ventum Circium, qui ex parte Galliæ flaret., a Varrone, cum de Hispanis scriberet, appellari *Cercium*. Plinius, Seneca, Favorinus, et alii *Circium* ventum peculiarem Galliæ Narbonensis esse existimare videntur; quod confirmare potest scripturam *Gallicum*, et *ex parte Galliæ*. Confer tamen Salmasium, p. 1258 Exercit. Plinian., et Vossium, ad Pomponium Melam, l. II, c. 5, inter se contrarios.

Cap. XII. N. 2. *Aqua.* Hæc veterum fuit communior opinio, aquas in cœlo stare: quæ perspicuis sacræ Scripturæ testimoniis comprobatur. Vide not. ad Dracontium, l. I, v. 25 et 137. Isidorus fortasse scripsit *quibus igni, et aqua interdicitur*.

N. 4. *Rapiunt eo secum.* Non male esset quod habent Mss. Goth. Tolet., *rapiunt et secum*.

Cap. XIII. N. 2. *Ex Clitorio lacu.* De *Clitorio* lacu, seu fonte, qui abstemios facit, consentiunt Plinius, l. 4, c. 6, Livius, l, XXXIV, c. 35, et Ovidius, XIII Metam., vers 322. *Clitor*, seu *Clitorium*, est urbs Arcadiæ, juxta quam lacus *Clitorius* collocatur; ac certum videtur sermonem Isidoro esse de *Arcadiæ* lacu, non *Italiæ*. Totum hoc caput illustrari poterit dissertatione Joan. Henrici Schmidii Lipsiæ edita, 1738, de Fontibus ex arte medica claris.

N. 3. *In Chio insula.* Vulcanius notat aliter apud Plinium legi *In Cea insula. Cea*, quæ etiam *Ceos* et *Cia* dicitur, est una Cycladum prope insulam Helenam, aquarum copia celebris, de qua Plinius, l. IV, c. 12, et l. IX, c. 22. ad quem locum videndus Harduinus in notis et emendationibus.

N. 7. *Marsyæ.* Grialius, in textu, cum aliis Editis *Marsidæ*, in not. *Marsyæ*. Vulcanius observat aliter apud Plinium legi, *in Arcadia;* ac revera Styx exstat in Arcadia, quæ pars est Achaiæ.

Cap. XIV. N. 1. *Et congregationes.* Vulgata: *Congregationesque aquarum appellavit maria.*

N. 4. *Non esse colorem.* Supple *constat*, ut alibi, aut *Servius ait*, aut quid simile.

Cap. XV. N. 1. *Removit.* In Impressis et Mss. plerisque legitur *removet* pro *revomit*, quod restituo ex antiquissimo Ms. Toletano, ubi est *revomet*, quia sæpe in Mss. *i* mutatur in *e*.

N. 2. *Maris magni.* Hoc est, Mediterranei, ut Grialius, cap. seq., n. 1, exponit. Latini Oceanum vocabant mare exterius, Mediterraneum mare magnum, ut ab aliis maribus, excepto Oceano, et sinibus intra Mediterraneum, distinctionem adhiberent. Quod lexicographi observare neglexerunt.

N. 3. *Juxta Græcias et Illyricum.* Pro his verbis, conjectura cujusdam erat *juxta Xestum et Abydum*.

N. 5. *Ægeum.* Etymon *Ægei* maris non uno modo explicatur ab antiquis scriptoribus, Strabone, Varrone, Paulo, ex Festo, Suida, Ptolemæo, etc. Solinus et Isidorus ad Plinium respiciunt, et ex eo reformandi sunt. Plinius. l. IV, c. 11, vocatum ait *a scopulo inter Tenum et Chium, quem nautæ* αἶγα

A *appellant, quoniam procul visentibus capræ simili creditur.*

N. 10. *Plagia. Plagiam* eodem sensu quo Serviu usurparunt Gregorius Magnus, Isidorus Pacensis, c alii, quorum verba legere poteris in Ducangi dictionario. Itali quoque inde *spiaggia* vocant.

Cap. XVII. N. 1. *Persicus, Arabicus.* Mare Erythræum, seu Rubrum, in duos dividitur sinus, Persicum et Arabicum. Arabicus Oceano ascribitur. Vide Plinium, lib. VI, cap. 23, et Melam, lib. III, cap. 1 et seqq.

N. 2. *Rubrum autem mare vocatur.* Curtius, lib VIII, cap. 9: *Ab Erythra rege inditum est nomen propter quod ignari rubere aquas credunt.* Illum regem *Erythram* Esau, qui rufo pilo erat, nonnull volunt fuisse.

Cap. XVIII. *Num.* 3. *Rhegium.* Eamdem *Rhegiam* freti originem pandunt Justinus, Plinius, Festus e alii.

B N. 4. *Quasi formam*, etc. Melius videretu quod exhibet primus Cod. Tolet.: *Quasi formam hominis habeat capitibus succincta caninis.*

N. 5. *Et inde ubi.* Grialius in textu edidit *inde ibi* ut habent alii Excusi. In not. indicat, *ubi* pro *ibi*, c sensus quidem exigit *ubi*: scilicet *inde emergunt*, vel *se emergunt naves, naufragium passæ ubi*, vel *postquam laniatæ sunt.*

Cap. XIX. N. 1. *Mari magno.* Hoc est, mediterraneo, ut jam dixi.

N. 2. *Labuntur in fluviis.* Forte, *labuntur in fluvios.*

N. 3. *Illustratur.* Sanctus Martinus Legionensis qui locum hunc exscribit tom. II, serm. in capite je junii, pag. 100, legit etiam *illustratur*. Grialius con jicit ex *incrustatur*; sed Justino et Eusebio, quo allegat, rectius conjicere potuisset *illinatur*.

C N. 4. *Quingentis octoginta.* Sanctus Martinus, loc cit., etiam exhibet *septingentis octoginta*; sed emendatio Grialii videtur retinenda; nam facile numerorum mutatio in Mss. incidit. In nota Grialii era *Salinarum. Vere lib.* Reposui *Hieron.* pro *Vere* nisi malis *Beda.*

N. 5. *Salubrior*, etc. Fortasse hac de causa in num mis Tiberiadis urbis, imperante Trajano cusis, cons picitur dea Sanitas anguis spiris cincta, ac monti as sidens ex quo dives aquarum vena decurrit. Quo em blemate balnea etiam salubria intelligi possunt. Lacu Tiberiadis, qui, ut ex nota Grialii, num. seqq., colligi tur, plura nomina habuit, et *Genereth*, vel *Kinnereth Genesareth*, vel *Genesar* dicitur, centum stadia i longitudine, quadraginta vero in latitudine occupabat ut auctor est Josephus, de Bello Jud., l. III, c. 18.

N. 6. *Centum quadraginta.* Corrigi potest *centum* ut modo dicebam, omisso *quadraginta*. Confer Calmetum in Dict. bibl.

D N. 7. *Benacus.* Nunc *lago di Garda* Italis dicitur Vide Plinium, l. II, c. 103.

N. 9. *Stagnum.* Alii cum Varrone et Festo *stagnum* dictum putant a Græco στεγνὸς, quia aquam conti net, ne qua manare possit.

Cap. XX. N. 1. *Unde et abyssus dictus.* Forcellinus ex hoc Isidori loco colligit dictam *abyssum* a Græco intensivo *a*, et βυσσὸς Ionice pro βυθὸς *profunditas*. Sed cum βυθὸς sit etiam *fundum*, melius in *abysso a* accipietur pro *sine*, hoc est, *sine fundo*. E hoc innuit Isidorus, *profunditas aquarum impenetrabilis*. Isidorus *abyssum* masculini generis facit plerique feminei.

N. 3. *Unda. Undam* ab *udus* et a Græco ὕδωρ vocari multi putant.

Cap. XXI. N. 2. *De quo.* Retineri id potest, sed ita ut intelligatur, *de quo vocabulo torrens*, etc.

N. 3. *Amnis.* Ab aliis deducitur ex Græcis verbis ἀμφὶ et νεῖν, quia circumfluit.

N. 7. *Geon fluvius de paradiso*, etc. De quatuor paradisi fluminibus conferendi sunt commentatores

i Genesin, et Calmetus in Dictionario biblico. Nos luca delibabimus, quæ Isidori verbis explicandis agis sint necessaria. Recentiores *Gehon* paradisi uvium diversum a Nilo esse statuunt; nam cum Tigris et Euphrates duo sint certi fluvii e quatuor radisi, Nilus, cujus fons a fontibus Tigris et uphratis longissime distat, non potest inter paradisi umina computari. Veterum opinioni favere posset, uod Nilus ab incolis regni Gojan nostra adhuc ætate *ihon* appellatur. A Græcis Nilus *Melas* dicitur, hoc t, *niger, turbidus*; quo spectat Virgilius, l. IV Georg. 491 :

Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena.

t Servius ad hunc locum, *Nam antea Nilus Melo cebatur*. Quanquam *Melo* Hebraice plenum significat, quod Nilo propter inundationes congruere post. De *Nilide* lacu Solinus, c. 45 : *Igitur protinus cum efficit, quem Nilidem dicunt*. Non assentior ialio, qui ex Solino reponere vellet *de quo in merem versus excipitur Ægyptio mari*; nam Solis hæc dixit de Nilo, dum mare ingreditur. Isidorus os præter Solinum legerat. Siquidem ex probatis storicis Nilus in amplissimum lacum *Zaire* egerir, quem *Nilidem*, ut puto, Solinus et Isidorus vont; et inde egrediens longo circuitu ad meridiem tur, et plures regiones alluens in Ægyptum effunur. An autem melior sit Isidori scriptura, *aquis tro luctantibus*, quam Solini *aquis in areto luctanus*, dubitari potest. Mihi certe Isidoriana lectio mine displicet. Raderus, in not. ad Martialem, pag. et seq., multa affert de Nilo, et sanctos Patres licat, apud quos Geon fluvius paradisi idem est ac lus, dissentiente tamen Pererio.

N. 8. *Phison*. Paradisi fluvius. A multis creditur e Phasis Cholcidis amnis celeberrimus, non Gans, qui longe distat ab Euphrate, et Tigri, quos e radisi loco fluere testimonio Moysis constat.

N. 9. *Tigris*. Genesis, cap. II, 14 : *Nomen vero fluminis tertii Tigris; ipse vadit contra Assyrios. Fluvius tem quartus ipse est Euphrates*. In Hebræo apud ysen est *Chidkel* pro Tigris; quæ vox Tigris lorum lingua *sagittam* significat, ut velocitas fluis denotetur. Legebatur apud Grialium et alios *mare Mortuum influens*; correxi nihil hæsitans *in re Rubrum*. Isidorus Hieronymum describit ex omastico locor. sacror. Hieronymi verba sunt : *ris fluvius de paradiso exiens juxta Scripturæ m, pergensque contra Assyrios, et post multos cirtus, ut vult Josephus, in mare Rubrum influens. atur autem hoc nomine propter velocitatem instar tiæ nimia pernicitate currentis*. Re vera Tigris hrati mistus in sinum Persicum influit; et quamex more sacræ Scripturæ sinus Persicus non diur *mare Rubrum*, idque nomen soluto sinui Arao tribuatur, tamen historici alii et geographi tam sin Arabicum quam Persicum *mare Rubrum* appelt, ut Bonfrerius in not. ad Onomasticum Hieronyconfirmat.

N. 10. *Tigrim et Euphratem uno fonte*, etc. Comnes Euphrati et Tigri fontes assignarunt veteres, anus, Boetius, et alii; sed eos falli compertum do esse asserit Calmetus in Dictionario biblico, usius probat Pererius, ad Genes. II, 10. Clericus not. ad Onomasticum Hieronymi, ex his Isidori bis arguit locum Hieronymi esse nunc decurta. Fortasse ita est; sed potuit etiam Isidorus simul Hieronymo et Sallustio, aut alio qui Sallustium ressisset, sententiam suam excerpere.

N. 12. *Vastis Indus*, etc. Lucani versus, lib. VIII, 227, sunt :

Qua rapidus Ganges, et qua Nysæus Hydaspes
Accedunt pelago, Phœbi surgentis ab igne
Jam propior, quam Persis, eram.

c corrigi poterit apud Isidorum *Nysæus* pro *Me*, Hydaspes dicitur *Nysæus* a *Nysa* urbe, quam it. Sed cum Isidorus præmiserit *Hydaspen* fuisse regem Medorum, fortasse ipse apud Lucanum, vel alium ex Lucano legit *Medus Hydaspes*. Virgilius certe, l. IV Georg., v. 210, dixit :

Lydia, nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes.

Putant nonnulli diversum esse fluvium *Hydaspen Nysæum*, de quo Lucanus, in regno Pori, ab *Hydaspe Medo*; de quo Virgilius, et fortasse hac de causa *fabulosum* Hydaspen ab Horatio dictum, l. I, od. 22, v. 27, quia nihil certi de eo apud veteres geographos constaret. Alii existimant antiquos similitudine nominis deceptos, *Hydaspen* nominasse pro *Choaspe*, de quo infra, n. 15.

N. 14. *Bactriani*. Plinius, l. VI, c. 16 : *Bactri, quorum oppidum Zariaspe, quod postea Bactrum a flumine appellatum est*. Vide Curtium, l. VII, c. 4. *Bactri* dicuntur etiam Bactriani, et urbs *Bactra, bactrorum*.

N. 15. *Choaspis*. Tibullus, l. IV, carm. 1, v. 140 :

Nec qua vel Nilus, vel, regia lympha, Choaspes
Profluit.

Plinius, l. XXXI, c. 3, refert Parthorum reges ex Choaspis et Eulaei fluvii aquis tantum bibere solitos, quæ quamvis in longinqua illos comitabantur.

N. 17. *Qui vocatur Orontes*. Baluzius, c. 5 libri Lactantii de Mort. persecut., edidit *in Orientem præcipitata est*; quem excusandum ait in nota Joannes Columbus ex Cupero : nam Orontem dictum etiam *Orientem* clare docent Hegesippus, l. III, c. 5, Excidii, et Isidorus hoc loco. In Editionibus antiquis Isidori legitur, *qui vocatur Orontes... Orientem veteres Latine appellaverunt*. Grialius utrobique *Orentem* legit, quasi ab *Oriente* dictus fuerit *Orontes*. Neque Isidori consuetudo ab hujusmodi etymologiis aliena est.

N. 19. *Unde et nuncupatur*. Hæc apposita fuerunt ab aliquo, qui pro *Phasis* scriptum reperit *Eusis*, aut *Euxis*, unde *Euxinum* mare dictum existimavit. Sed quid, si Isidorus ipse apud sanctum Ambrosium, aut alium, pro *Phasis* legit *Euxis*? Compertum mihi est eum in corruptos Codices sæpe incidisse, neque mirandum si ad excerpendum tantum, non ad judicandum intentus, errorem veteris Codicis adoptaverit. De *Phaside* Plinius, l. VI, c. 4. Eum unum esse e quatuor paradisi fluminibus, quod *Phison* dicitur, nonnulli arbitrantur, ut n. 8 indicavi.

N. 22. *Hermus*. Virgilius, II Georg., 137 :

Nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus.

N. 23. *De quo Ovid*. In Excusis Ovidii legitur :

Quique recurvatis ludit Mæandros in undis.

De Mæandri ambagibus passim mentionem injiciunt poetæ.

N. 24. *Tanais*. Proprie in paludem Mæotin fluit, quæ Ponto Euxino unitur. Vide Plinium et Melam.

N. 25. *Exordium Argivæ*. Solinus ait, *exordium argivæ nobilitati primus dedit*.

N. 26. *Circa Ravennam*. Apud Solinum desunt hæc verba. Accuratius Padus describitur a Plinio, l. III, c. 16.

N. 27. *Tiberis*. Retinui communem scripturam, quæ in vetustis quoque lapidibus apparet, *Tiberis* cum *i* primo Latino. Grialius ediderat *Tyberis*; alii vellent *Thyberis*. Etymon *Albulæ* ab *albo* colore ab Isidori genio non abhorret; idque etiamnum alii tenent.

N. 32. *Quod in eo plurimus*. Fortasse *quod in eo plurimum*; nisi intelligatur *qui color*. Florezius, t. XV Hisp. sacr., p. 37 et seqq., diligenter de flumine Minio agit, et multis probat Minium non esse fluvium, qui nunc *Mino* dicitur, sed alium, qui *Sil* nuncupatur, quique a Minio nunc sic appellato recipitur. Quod autem ait, *minium* vocem esse Latinam, alii, contra, sentiunt esse Hispanam; quo fortasse alludit Vitruvius, l. VII, c. 9 : *Minium et Indicum nominibus ipsis indicant, quibus in locis procreantur*. *Minium* amnem, a *minio* pigmento dictum, tradit rursus Isidorus, l. XIX, c. 17, et Justinus, l. XLIV, c. 3.

N. 33. *Durius.* Floczius, t. XIII, p. 49 et seq., censet *Durium* potius ita appellatum a *Doriensibus Phœniciis,* sive incolis urbis *Dor,* aut *Dori,* quam a *Doriensibus Græcis.* De Durio aliisque Hispaniæ flu minibus conferendus Cellarius, Geograph. ant. l. II, c. 1. s. 1.

N. 34. *Lanæ pulchro colore tinguntur.* Intelligendum id de colore nativo, non de tinctura quæ arte fieret. Vide Plinium, et alios veteres, qui de lanis bæticis agunt.

Cap. XXII. N. 2. *In remotis montibus conchis et ostreis,* etc. Argumentum sane validum ad diluvii veritatem confirmandam, cujus vim nonnulli recentiores critici infirmare conantur.

N. 4. *Tertium.* Tria etiam diluvia enumerat Nonnus, l. III Dionys. Confer Lactantium, l. II Instit., c. 11.

LIBER DECIMUS QUARTUS.

Cap. I. N. 2. *Sallustius.* Verba Sallustii diverso modo in veteribus Exemplaribus leguntur : mihi placeret : *Ventis per cava terræ præcipitatis, rupti aliquot montes tumulique sedere.* Eadem repetit Isidorus, l. de Natura rerum. c. 45. Quod autem ait Grialius, hemistichum in his verbis cum integro hexametro contineri, id admitti nequit, nisi *sedere* sit infinitum. Cæterum nihil mirandum esset si Sallustio nec opinanti hemistichium cum intrego hexametro excidisset. Similia exempla Larthius, Bagomarsinus aliique curiose collegerunt.

Cap. II. N. 1. *Rotella.* Magis ex usu Latinorum est *rotula* quam *rotella.* Nunc invento novo orbe, quatuor terræ partes constituuntur, addita America prioribus tribus.

N. 3. *Mare magnum.* Sæpe Isidorus simpliciter *mare magnum* pro Mediterraneo usurpat : quod diserte explicavit l. XIII, c. 18, n. 1. In Isidorianis, c. 82, sermonem habui de Itinerario sub Antonini nomine falso vulgato, sive potius veteri notitia provinciarum, quæ perperam Antonino tribuitur, quo longe posterior est. Eadem Isidoro nostro a nonnullis ascribitur, quia sumpta est ex collectione canonum Pseudo Isidori, adeoque confundenda non est cum iis quæ Isidorus hoc libro de orbe ejusque partibus ac regionibus edisserit. Vide Pithæum, l. II Adv., subsec. c. 1. Inter hoc caput secundum et caput tertium subsequens duo Codices Gothici Toletani exhibent sphæram mundi, quæ in Codice vetustiori intus verbis Arabicis exarata est.

Cap. III. N. 1. *Asiam.* Alii dictam volunt ab *Asia* nympha, alii ab *Asio,* Manei Lydi filio.

N. 3. *Romphæa flamma.* Grialius edidit cum aliis Excusis *romphæa flamma.* Restituo *romphæa flammea.* Genes., c. 3, v. 24 : *Et collocavit ante paradisum voluptatis Cherubim, et flammeum gladium, atque versatilem, ad custodiendam viam ligni vitæ.* Flammeus gladius atque versatilis ab Isidoro dicitur *romphæa,* seu *rhomphæa flammea ;* qui paulo post *romphæa flagrantiam* commemorat. Ejus vero interpretatio de muro igneo, quo undique septus fuerit paradisus, non omnibus placet. Verum valde inter se discrepant interpretum opiniones de gladio illo flammeo atque versatili. Vide Pererium ad eum Genesis locum.

N. 4. *Cherubim, id est, angelorum præsidium,* etc. Laudatus Pererius ostendit, hoc loco vocabulo *cherubim* significari multos angelos; etsi enim id nomen octavo angelorum ordini proprie tribuitur, tamen ad omnes angelorum ordines extenditur.

N. 5. *India... Tylon.* De India conferendus quoque Mela. Grialius in textu edidit *Tylen,* in not. *Tylon.* Solinus : *Tylos Indiæ insula est... quæcunque in ea arbos nascitur, nunquam caret folio.* Cæterum qui ea quæ Isidorus his capitibus edisserit plenius cognoscere voluerit, adeat necesse est scriptores qui veterem geographiam ac chorographiam illustrarunt.

Eos longo ordine recenset Fabricius, cap. 5 Bibliograph. antiquar.

N. 6. *Monoceron bestiam.* Forte, *monocerotem bestiam.* Latini dicunt *monoceros, monocerotis.*

N. 9. *Arachosia.* Erat oppidum et flumen ejusdem nominis. Confer Plinium, l. VI, c. 23. Nunc regio est magni Mogolis. Parthia, de qua num. præc., in sensu latiori sumpta comprehendit Parthiam propriam, quæ nunc describitur.

N. 10. *Ab Assur filio Sem.* Ita docet sanctus Augustinus. l. XVI de Civ. Dei, c. 3. Reliqua de *Assyria* vide apud Plinium, Melam et Solinum. De *unguentis* Solinus : *Unde primum Romana luxuria fecit ingressum ad odores peregrinos.*

N. 11. *Media,* De *Media,* Plinius, l. VI, c. 26. De *Medica arbore* integrum est Solini caput 59. Virgiliu II. Georg. v. 126.

> Media fert tristes succos, tardumque saporem
> Felicis mali.

Grialius, et alii Editi habebant *Perso* pro *Perseo,* quo reposui, quia is a quo Persæ originem habuerunt *Perseus* aut *Perses* dicitur.

N. 12. *Persis* et *Persia* dicitur ; sed usitatius es *Persis, Persidis.* Quod *Nemrod,* seu, ut alii habent *Nemroth* aut *Nemrod* Persas ignem colere docuerit fortasse petitum est ex Eutychio, patriarcha alexandrino. Adisis Dictionar. biblic. Calmeti.

N. 13. Εὐδαίμων. In. n. 15 exponitur Græca vo εὐδαίμων, scilicet *Arabia Beata,* seu *Felix.*

N. 15. *Interpretatur.* Passiva significatione. Malir tamen ex Solino reponere : *Arabia appellata est, i est, sacra; hoc enim significari interpretantur.* Quo Arabia Felix *Saba* appellata fuerit, sanctus Hieronymus, Bochartus aliique censent. Josephus, quem pr hac sententia Grialius allegat, si conferantur cap. l. I et c. 5 l. II, potius tenet *Sabam,* quam filius Chu *Saba* frequentavit, fuisse insulam, Meroes nomin celebrem. Hinc etiam controversia agitur an Regin Sabæ in Æthiopia regnaverit, an in Arabia Felice.

N. 17. *Commagena.* Grialius in textu semper *Commagena* cum duplici *m ;* in not. semper *Comagen* cum unico *m.* Dausquio magis arridet *Commagen* aut *Commagena.*

N. 19. *Ascalon* urbs fuit in regione Philisthæoru inter Azotum et Gazam ; sed quod *Philistin* vocat fuerit, mihi non constat. Philisthæi dicebantur etia *Philistiim,* et *Philistini.* A *Philisthæis* Palæstina nuncupatam communis est opinio. Grialius scrib *Palestina.*

N. 21. De his in primis consulendus Bochartus i erudito opere cui titulum fecit *Chanaan. Jerusale* plura sunt nomina, quæ hoc disticho comprehendu tur :

> Solyma, Luca, Bethel, Hierosolyma, Iebus, Helia,
> Urbs sacra, Hierusalem dicitur atque Salem.

Exstat in Ephemer. Georgii Gemnicensis, apud P zium, t. II, col. 575. Fortasse *Helia* ponitur p *Ælia.* De *Jerusalem* ejusque nominibus rursus Is rus, l. XV, c. 1, num. 4. De fertilitate terræ promi sionis quidam recentiores non eas laudes agnoscu quas veteres etiam ethnici protulerunt. Certu quidem est adhuc manere plura veteris fertilitat vestigia, quamvis arva quædam nunc sterilitate ho reant, quia incolarum negligentia non excoluntur.

N. 22. *Sebastia.* Seu, quod magis in usu est, *S baste, Augustan* significat. Herodes id nomen imp suit. Vide Josephum, l. 15 Ant., c. 11.

N. 23. *Galilæa Galilææ* originatio est a *Galga* urbe, quod Hebraicum nomen *rotæ revolutionem* s gnificat. Isidorus etymon Græcum accommodat a *lac* ut in *Galatis, Gallis,* etc.

N. 26. *Nabaioth.* In Excusis etiam apud Grialiu erat *Nabath.* Restitui *Nabaioth*; ita enim vocaba filius primogenitus Ismaelis. Nabath fuit pater Jero boami, primi regis Israel : alius eodem nomine co sobrinus Tobiæ senioris.

N. 27. *Ægyptus.* Verba Solini sunt : *Ægyptus a eridie introrsus recedit quod prætendant Æthi-es.* Grialius allegaverat c. 33 Solini ; correxit in fin. 53. In mea Editione est c. 45. Alibi est c. 32.

N. 28. *Canopæa.* Fortasse legendum *Canopus*, vel *nopæa regio.* Solinus, c. 44 : *Quod ab Atlante ad que Canopitanum ostium panditur, ubi Libyæ fi-; est, et Ægyptium limen, dictum a Canopo Me-lai gubernatore ibi sepulto. In ea insula, quæ os-m Nili facit,* etc. Huc facit Ammianus, l. XXII, c. . Clarius Tacitus, l. II Annal., ad ann. Urbis 772, c. *Canopum* vocat rectorem navis qua Menelaus ve-batur. Urbs Canopus a Menelao condita creditur. nius l. V, c. 31, hæc tantum habet : *Insularum te Asiam prima est in Canopico ostio Nili, a Ca-po Menelai gubernatore, ut ferunt, dicta.*

N. 29. *Genus sericum.* Fortasse superfluum est *ge-s;* nam *sericum* simpliciter dicitur de serico vel-e, aut serica veste. Solinus, c. 63, de seribus : *Hoc ud est sericum in usum publicum damno severi-is admissum, etc.*

N. 30. *Bactriæ regioni.* De Bactris sup. c. 21, l. I. Verba Solini, c. 62, sunt : *Bactris præterea est oprius amnis Bactros, unde et oppidum, quod in-unt, Bactrum. Gentes hujusce, quæ pone sunt, ropamisi jugis ambiuntur; quæ adversa, Indi itibus terminantur, reliqua includit Oxus flu-n.* Curtius, l. VII. c. 4, montem vocat *Paramisum.* ialius, *Paropanisum.*

N. 31. *Magog.* Filium Japhet, Scytharum sive Tar-orum patrem fuisse, Josephus, Hieronymus, Theo-retus, Eustathius, et multi alii opinantur. Et sane er Getas, Gothos, Massagetas, etc., multa sunt mina quæ originem ex Gog et Magog indicant. *ytharum* autem vocabulum aliunde petendum est. *Scytha,* Herculis filio, nonnulli *Scythas* appellatos stimant.

N. 32. *Moschorum Phasiden.* Verba Solini ita refert ialius, ut interpunctionem apponat inter *Moscho-m* et *Phasidem,* atque hoc sensu videtur Isidorus accepisse. In mea Solini Editione ita lego : *Heni-orum montes Araxem, Moschorum Phasidem fun-nt,* ut duo sint fluvii, quorum Araxes ex *Henicho-m,* vel potius *Heniochorum* montibus, Phasis ex *schorum* funditur. Ac re vera Phasis in Moschis tur. Vide Plinium, l. VI, c. 4.

N. 33. *Hyrcania dicta a silva.* Rationi magis con-itaneum est credere *Hyrcanam* silvam dictam ita e ab *Hyrcania,* quam contra. Hyrcaniæ silvæ ce-res sunt. Lucanus, l. III, v. 268 : *Vastisque Hyrca-ı silvis.* Valerius Flaccus, l. VI, v. 114 : *Hyrcani ci.* Servius citatum Virgilii versum, *Hircanæque morunt ubera tigres,* perperam interpretatur de abia, ubi Hyrcaniam, silvam nempe sic vocatam, istere asserit.

N. 34. *A colore populi.* Ut cap. seq. : Galli *a can-re populi,* et cap. 5 : Mauri *a colore populorum.* n ergo placet *capilli* pro *populi.*

N. 32. *Armenia.* Strabo scribit Armeniam ab Ar-o, seu Armenio Thessalo, Jasonis comite, nuncu-tam ; Stephanus, ex Antipatri sententia, ab Arme-Rhodio. Armenia ab aliis dividitur in majorem et norem : major ultra Euphratem, nunc *Turcomania Curdistan,* minor inter Cappadociam et Euphra-n, nunc *Anaduole.* Vide Plinium, l. VI, c. 9.

N. 36. *Hiberia.* Nunc *Georgia,* aut Italice *Giorgia* itur. Scribitur et *Iberia;* quod ita scriptum no-n Hispanæ etiam proprium est; hinc nonnunquam veteribus scriptoribus explicandis quædam ambi-itas suborta est.

N. 37. *Cappadociam.* Cappadociæ nomen desump-m fuit ex parvo fluvio *Cappadoce,* de quod Plinius VI, c. 3. Alii a *Cappadoce,* Nini filio, originem minis deducunt. Duplex a Forcellino distinguitur nis *Halys* apud veteres, hoc nomine dictus , alter gens, qui Paphlagoniam a Cappadocia dirimit, de

A quo Plinius, l. VI, c. 2 et 3 ; alter in Lydia, de quo Lucanus, l. III, v. 272 : *Qua Cræso fatalis Halys.* Sed re vera unus idemque amnis est *Halys* Paphlagoniæ amnis Lydiam terminans. Vide Cellarium, l. III c. 8, n. 57.

N. 40. Galatæ. De Galatarum origine hæc eadem l. IX, c. 2, n. 68.

N. 41. Phrygia. De Phrygibus confer dicta l. IX, c. 2, n. 33. *Phrygiæ* nomen ex aliorum sententia deducitur ex *Phryge* fluvio, vel ex *Phrygio* oppido Macedoniæ, unde colonia ducta creditur in Phrygiam, vel ex Phrygia, filia Cecropis. Ex *Dardaniæ* vero, seu *Dardanii* oppidi vocabulo appellatio nunc manet *Dardanellorum,* ut vulgo vocant.

N. 43. *A Lydo regis fratre.* Fortasse a *Lydo rege fratre;* nam præcessit, *duos fratres reges,* etc.

N. 45. *A Cilice quodam.* Agenoris filio, ut nonnulli putant. Vide Servium, ad III. Æn. v. 88. Raderus, p. 30, ad Martialis versum :

B

Et cilices nimbis hic maduere suis,

Auctores indicat qui referunt. Ciliciam dictam a Cilice, Agenoris Phœnicis filio. Isidorus Solinum exscribit.

N. 46. *Lycia.* Nuncupata creditur vel a *Lyco* rege, Pandionis filio, vel a *Lyce* nympha. Isidorus ex nomine ipso *Lyciæ* in memoriam revocari vult quod *Ciliciæ* ab Oriente adjuncta sit.

CAP. IV. N. 2. *Tertiam partem,* etc. Ovidius, Fastor. l. V :

Taurus init cœlum, te, Sidoni, Jupiter implet,
Parsque tuum terræ tertia nomen habet.

Eleganter hunc raptum descripsit Theocritus, idyll. 20. De Europa fuse Plinius, Strabo, etc.

Ib. Prima Europæ regio, etc. Ita etiam Mela l. I. Est alia Scythia Asiæ.

N. 4. *Propter fecunditatem,* etc. Discrepantes alias C origines vocis *Germania* investigat Becmanus, l. de Orig. Lat. Ling., verb. *Ascenas,* p. 249, seq. *Callaicum* gemmam Solinus vocat *callaicam,* Plinius *callaidem,* sive *callain.* Vide Salmasium, Exercit. Plinian., p. 236 seq.

N. 5. *Mœsia a messium proventu,* etc. Hoc nihil aliud sonat, nisi quod ex vocabulo *Mœsia* in memoriam revocare possumus *messium* proventum, etc. De Mœsia Plinius, l. III, c. ult. Nunc *Bulgaria* et *Servia* ibi sunt. De Mysia duplici, majori et minori idem Plinius, l. V, c. 32. Mœsia Pannoniæ adjacens dicebatur etiam *Mysia,* sed Latini sæpius *Mœsiam* efferebant, ut a *Mysia* Asiæ distinguerent.

N. 6. *A sævitia incolarum.* Græce τραχὺς, *immitis, asper.* Alii a *Thrace,* Martis filio, cognominatam *Thraciam* volunt.

N. 7. *A Græco rege,* scilicet Thessaliæ. Vide Plinium, l. IV, c. 7 : *Et duæ in mari,* etc., scilicet duæ D provinciæ : sed ita sunt octo. Corrigi posset *inde Hellas, id est, Thessalia.* Confer Plinium, loc. cit. Obstat quod paulo post *Hellas* a *Thessalia* clare discernitur. *Illyricum,* seu *Illyria,* nunc *Esclavonia* Hispanis, *Schiavonia* Italis, Liburniam et Dalmatiam complectitur. Alii ampliores terminos Illyrico assignant. Plinius, l. III, c. 20 et 21, in tres conventus juridicos Illyricum divisit, Augustus in duas provincias, superiorem et inferiorem.

N. 8. *A Delmi.* Tuto legere possumus a *Delminio.* Nam Isidorus id desumpsit a Velio Longo, vel a Cassiodoro potius, qui in libello de Orthographia, ex Velio Longo, sic refert : *Placet etiam* DELMATIAM, *non* DALMATIAM *scribamus, quoniam a* DELMINIO *maxima ejusdem provinciæ civitate tractum nomen existimatur.* Quæ scribendi ratio ex veteribus inscriptionibus et nummis comprobatur. Sed usus obtinuit ut *Dalmatia* nunc ubique retineatur. In altero ex Mss. Goth. Tolet. post *clauditur* hæc adduntur: *Illyria regio juxta Adriaticum mare, in qua Dardani*

sedes habent. Ipsa est et Dardania, etc., ut indicat Grialius in not. ad hunc n. Pro *efferati* in Mss. est *efferata*.

N. 9. *Epirus* a *Pyrrho*. Alii putant *Epirum* a Corcyræis dictam proximam terram continentem, quia Græce ἤπειρος terram continentem significat. Inde nomen hoc ipsum alii usurparunt.

N. 10. *Ab Hellene*, etc., scilicet rege Thessaliæ, quo a *Thessalia* proprie *Hellas* cognominata fuit; sed tribuitur etiam id *Helladis* nomen Græciæ toti, et præcipue illi parti quæ spatiosior est, et a mari recedit, Peloponneso exclusa. Vide Plinium, l. IV, c. 7; Melam, l. 2, et Solinum, Exercit. Plinian., p. 142, qui advertit recentiores Peloponnesum quoque *Helladis* nomine comprehendisse, ut ex Isidoro constat. Cellarius de Hellade agit l. II, c. 13, ad cujus sectionem 5 Schwartzius in not. advertit originem opinionis de Hellenibus tanquam communi stirpe et cognatis repetendam esse ex Apollodori l. I, c. 7. ubi docetur Hellen filio Xutho Peloponnesum, Doro terras ultra Peloponnesum, Æolo finitimas Thessaliæ, et fortasse Achæo Achaiam divisisse. De etymo *Atticæ* regionis, alii putant ab ἀκτῇ, *littore*, *Atticam* dictam, quia maxima pars littoralis est, et *Acte* etiam appellatur. Vide Plinium, l. IV, c. 7. In Cod. 1. Vat. arch., et aliis veteribus exemplaribus, pro *ubi fuit Athenæ civitas*, invenio *ubi fuit Athenas civitas*; quæ scriptura non est contemnenda, ut *Athenas* sit velut indeclinabile. Sic alia nomina similia, ut *Centumcellas oppidum* in nominativo, *Vcios colonia*, etc. Celebrem pugnam Marathoniam inter Athenas et oram littoream præter alios describit Nepos in Miltiade, c. 4 et 5.

N. 11. *Et Peloponnesus*. Ex quorumdam scilicet opinione; nam, ut dixi, alii Peloponnesum ab Hellade excludebant. Fabulam de Thebis Bœotiis a Cadmo conditis narrat Ovidius initio l. III Metam. Alii *Bœotiam* dictam putant ex *Bœoto*, filio Neptuni, ut tradit Hyginus fab. 186. Thebas patriam Liberi et Herculis fuisse ante Solinum docuit Plinius, l. IV, c. 7. Et Apollinem quidem in insula Delo natum communis fert opinio. Sed fortasse Isidorus ex Aristotelis aliorumque sententia locutus est, qui tradunt Apollinem et Liberum unum eumdemque esse deum, ut multis probat Macrobius, l. I, c. 18, et Servius, ad eclog. 5, v. 66, et ad Æn. VI, v. 78. Verba Isidori, *in qua olim civilia bella detonuerunt*, non pertinent ad Thebas, aut Bœotiam, sed ad Pharsalicos campos in Thessalia, de quibus Solinus, c. 13: *Thessaliæ sunt Pharsalici campi, in quibus civilium bellorum detonuerunt procellæ*. Grialius in not. habet: *Eadem est et Aonia*, sed in textu omittit *et*, ut alii etiam omittunt. Gellius, l. XIV, c. 6, inter doctrinas quæ neque delectant, neque utiles sunt, reponit cognitionem de vocabulis urbium regionumque immutatis, *quod Bœotia ante appellata fuerit Aonia, quod Ægyptus Æria*, etc. Sed prodest certe aliquando id novisse; neque utiliora sunt multa alia quæ ipse in Noctes suas congessit. Verum Isidorus ita explicandus est, ut, ab *Aonibus* montibus Aganippe fons *Aonius* dictus sit, a fonte *Aonio*, vel potius ab ipsis montibus Bœotia *Aonia* vocata fuerit. *Peloponnesus* est veluti Pelopis νῆσος, hoc est, insula: est autem peninsula, et latiori sensu insula; nunc *la Morea* dicitur. Pelops, ejus rex, fuit filius Tantali Phrygum regis. Conradus Samuel Schurzfleschius in Disputat. hist. civ., disp. 48, n. 2, in nota asserit, Isidorum *trecentis sexaginta tribus mil. passibus* ambitum hujus peninsulæ definire, cum *quingentorum quinquaginta millia passuum* circuitu pateat. Non invenio ubinam Isidorus illam opinionem expresserit. Verba illa hujus n. *In quam olim... ille Thebanus* in Mss. Goth. Tolet. rejiciuntur ad n. seq. post verba *Thessalonica, et Thebæ*.

N. 12. *Thessalia*. A Solino urbes in Thessalia memorantur *Thessalia* et *Thebæ*; atque ita fortasse relegendum est apud Isidorum, non *Thessalonica*, quæ urbs est Macedoniæ, ita appellata, quasi *victoria de Thessalis*, Θεσσαλῶν νίκη, quia Philippus rex Macedoniæ in eo agro Thessalos bello prostravit. Sed nec de *Thessalia* urbe celebri in Thessalia provincia aliunde mihi constat. Quod autem *Thebas* Solinus et Isidorus in Thessalia collocant, intelligendum de *Thebis Phthiis*; nam Thebæ aliæ celebriores in Bœotia ab Isidoro num. præc. rectæ collocatæ fuerunt. Parnassum quoque non in Thessalia, ut Isidorus rursus, c. 8, n. 11, ex Servio affirmat, fortasse cum Pindo Parnassum confundens, sed in Phocide, regione Achaiæ, existere geographi consentiunt.

N. 13. *Ab Emathio rege*. Solinus *Emathium* regem ignotum hominem, ac veluti terræ filium, statuit. Alii hunc vocant *Emathionem*, filium Auroræ, fratrem Memnonis. *Emathias* propriæ pars erat Macedoniæ; sed accipi solet præsertim a poetis pro tota Macedonia, imo et pro Pharsalia et Thessalia. Unde Lucanus:

Bella per Emathios plusquam civilia campos, etc.

N. 14. *Achaia*. *Achæos* ab *Achæo*, Jovis et Pithiæ filio, cognominatos, tradit Servius, ad. I Æn., v. 442. Alia ab *Achæo*, Zuthi filio, qui homicidii reus in Laconiam profugit. *Achaia* sumi solet pro tota Græcia, sed proprie est regio Peloponnesi, cujus caput est Corinthus.

N. 15. *Et Calistæ*. Isidorus fortasse scripsit *Calistus*, vel *Calistonis*, ut Servius, ad I Georg., v. 67, quod librarii non intelligentes in *Calistæ* commutarunt. Peloponnesus, in cujus meditullo est Arcadia, a Mela, l. II, dicitur *Platani folio simillima*. Quod Arcadia dicta fuerit *Sicyonia*, et regnum *Sicyoniorum* a *Sicyone* rege, mihi non liquet; nam apud veteres, geographos solum invenio *Sicyonem* urbem fuisse Peloponnesi in Achaia, cujus incolæ *Sycionii* appellabantur.

N. 16. *Pannonia*. De Pannonia Plinius, l. III, c. 25. Cum Isidorus dicat *Pannoniam* esse nuncupatam *ab Alpibus Pœninis*, vix dubium superest quin infra legendum sit *ab africo vero Alpes Pœninas*, non *Alpes Apenninas*, aut, ut Grialius edidit, *Appenninas*. Alpes *Pœninæ*, sive, ut alii scribunt, *Penninæ*, sunt in confinio Galliæ Narbonensis et Italiæ qua Annibalem transiisse creditur, cum bellum Romanis intulit. *Alpes* vero de multis montibus dici solet, ut *Alpes Rhæticæ*, *Noricæ*, *Bastarnicæ*, *Gragæ*, etc. Livius, l. XXI, c. 38, Alpes *Penninas* vocat, non *Pœninas*, quia a *Pennino* deo nomen habuerunt, non a transitu Pœnorum. Confer Cellarium, l. II, c. 9.

N. 20. *Tuscia*. Plinius, l. III, c. 5: *Lidy a quorum rege Tyrenni, mox, a sacrifico ritu lingua Græcorum Tusci sunt cognominati*. Adde Servium ad II Æn., v. 781. Hæc originatio argueret scribendum *Thuscia*, ut Grialius cum aliis scribebat. Sed communior scriptura est sine aspiratione, ut in *tus*. Servius, ad VI Æn., v. 4: THUS *et* ORCHUS *veteres dicebant*, *quibus sequens ætas detraxit aspirationem*. Innumera sunt alia hujusmodi. N. 22, redit iterum sermo de Tuscia.

N. 21. *Græce cognominatam*. Solinus omittit *Græce*; sic enim habet: *Marcus Antonius asseverat hos eosdem quod tempore aquosæ cladis imbribus superfuerint* UMBROS *esse nominatos*. Isidorus *Græce* addidit, quia *imber* est ex Græco ὄμβρος.

N. 22. *Lydi fratre*. *Lydium* hoc loco Grialius vocabat, quem c. 3, n. 43, non semel *Lydum* dixit. Negat Isidorus dici debere *Tasciam*, fortasse quia apud antiquos non facile invenitur *Tuscia*, sed *Tuscorum regio*, aut aliquid aliud simile.

N. 23. *Apulia*. Scribitur *Apulia* et *Appulia*; necnon *Brundusium* et *Brundisium*, sed in veteribus monumentis frequentius *Brundi sium*.

N. 25. *A candore populi*. Confer. c. 3, n. 34, cum nota. Alias etymologias Gallorum expendit Becmanus, p. 492.

N. 26. *Belgis autem civitas est*. Quænam fuerit ci-

tas Belgis dicta, ex aliis non liquet; neque Cæsar ɔlgium civitatem dicit, sed provinciam, seu regio-m, quæ pars erat Belgicæ, et proprie natale solum ɔlgarum.

N. 30. *Duæ sunt... Hispan.* Isidorus non explicat uid sit Hispania citerior et ulterior, sed vocum *citra ultra* etymon tentat investigare, aut aliquam ratio-m reddere. Vera autem originatio est a *cis* et *uls:* uæ in usu erant apud veteres pro *citra* et *ultra*, ut adit Gellius, l. xii, c. 13.

Cap. v. Num. 1. *Libya.* Hyginus, fab. 160, Ly-yam non Epaphi, sed Palamedis filiam dicit, nisi ud Hyginum rescribendum sit *Epaphi* pro *Pala-edis*, quod Munckerus suspicabatur. Alii putant *byam* ita nominatam a *Libye*, filio Herculis. Vide artianum Capellam, l. vi.

N. 2. *Africam.* Afer, vel Apherus a Josepho, lib. i ntiq., c. 12 et 23, dicitur nepos Abrahæ ex Madian io, a Solino, c. 37, Libys Herculis filius. Nonnulli istimant cognominatam Africam ex Græca privativa et φρίκη, quasi sine horrore frigoris. Bochartus, ıan. i, 25, videndus de Africa, præter Cellarium, iv, in præfat., ubi diversa Africæ nomina explicat.

N. 4. *Syrtes majores.* In primo Ms. Goth. Tol., supra *yrtes majores* est glossa vetus, *montes, vel rupes.*

N. 5. *Teuchira.* Grialius in textu edidit *Teuchira*, not. *Theuchira.* Vera scriptura est *Teuchira*, aut *uchira*, quæ a reginæ nomine Arsinoe quoque vo-ta fuit.

N. 6. *Bizacium* Grialius hoc loco edidit *Bizantium*, ulo post *Bizatium.* Sed n. 3, quamvis in textu po-erit *Bizacium*, in not. rectè prætulit cum Chacone *zacium.* Bochartus, Chan., l. i, c. 24, legit, *urbium æ, Sabratæ.* Vet. Edit. valde in his vocabulis errant.

N. 7. *Byzacena regio.* De Byzacena regione Bo-artus, Ch. i, 24 et 25, et Cellarius l. iv, c. 4. Metro-lis Byzacenæ provinciæ *Adrumetum* erat, sive *Ha-umetum.*

N. 8. *Zeugis, ubi Carthago*, etc. Consonat Isidoro ictor Vitensis; conjicitque Salmasius, p. 318 Exerc. in., non aliter exponendum Plinium, quem fortasse ale accepit Solinus, qui Zeugitanam provinciam in-r Numidiam et Africam collocat. Harduinus, et cum ɔ Cellarius, ex Isidoro et aliis, verba Plinii sic acci-unt: *Zeugitana regio, et quæ proprie vocatur Africa*, ɔc est, *Zeugitana regio, eademque proprie Africa vo-tata.*

N. 9. *Hipponem regium et Rusicadam.* Cavendum scriptura vulgata, etiam Grialii, *Hipponem, Rhe-ium*, etc., quasi duæ sint urbes, *Hippo*, et *Rhegium* el *Regium;* nam Grialius in textu habet *Rhegium*, ı not. *Regium*, sed cum interpunctione inter *Hip-onem* et *Regium. Hippo regius*, Sancti Augustini piscopatu celeberrimus, ita vocabatur, ut ab aliis ɔgnominibus urbibus discerneretur. De eo Silius, l. i, vers. 259:

> Tum Vaga et antiquis dilectus regibus Hippo.

ræci Numidas vocant *Nomades* a νομή, *pabulum*, uia sæpe permutant pabulum, vel quia pecoribus ne-otiantur, vel quia herbis, ut pecora, aluntur. Vulca-ius notat *Ampsagam* flumen a Plinio in Tingitania atui, sed locum non indicat; et Plinius, l. v. c. 2, mpsagam in Cæsariensi Mauritania censet ultimum, c. 3 ait: *Ab Ampsaga Numidia est, Masinissæ clara omine.*

N. 10. *Gallia a candore populi.* Ita c. 3, num. 34. *lbania a candore populi.* Vide inf. n. 14.

N. 12. *Quos sola nunc India parturit.* Elephantos tiamnum non in sola India gigni, sed alicubi in frica quoque, dixi ad l. xii, c. 2. n. 16.

N. 13. *Garamantis regionis.* Solinus, in mea Edi-one veteri: *Garamanicæ regionis caput est Gara-ıana.* Sed nomen urbis ab aliis dicitur *Garama.* Isi-orus fortasse scripsit *Garamantidis regionis*, quan-uam etiam in usu est *Garamas, garamantis.*

A N. 14. *A colore populorum.* Ut n. 10.

N. 15. *Camelopardalis.* L. xii, c. 2, n. 19. *Camelopardus* dicitur, qui hoc loco *Camelopardalis* nominatur. Confer notam.

N. 21. *Gallæcia.* Olim, ut provincia, Cantabros et Astures comprehendebat. Orosius, l. vi, c. 21: *Cantabri et Astures Gallæciæ provinciæ partes sunt.* Id. colligitur ex Itinerario Antonini, et ex Plinio, l. xix, c. 1. Vide Florezium, t. xv Hisp. sacr. p. 12.

N. 22. *Territorium.* Alii putant *territorium* dictum a *terrendo* inde hostes. Plura de his Vossius in Etym. Servius, in mea Edit. ad l. v. Æn., v. 755, habet: *Unde et* TERRITORIUM *dictum est quasi* TRITORIUM, *tritum bubus et aratro.* Crellius, in dissert. de cæremonia qua urbes condebantur, sententiam Isidori probat, quod antiqui non solum urbium, sed etiam territoriorum limites finesque civitatis aratro designarent.

Cap. vi. N. 1. *Quod in salo sint.* Videtur id ex Festo petitum, verb. *Insulæ: Suntque in salo positæ.*

B N. 3. *Thanatos*, non *Athanatis* legitur in correctis Editionibus Solini, etiam Grialio antiquioribus. Corruptum Isidori locum, *a Britania est varia, tenuis separata*, Salmasius, p. 247 Exerc. Plin. ex Solino correxit, sed cum jam Grialius prævenerat.

N. 4. *Thule.* Verba Solini in mea Editione hæc sunt: *Multæ*, etc., *brumali solstitio dies adeo conductus, ut ortus junctus sint et occasus.* Grialius scribebat *Thyle;* retineo *Thule*, quæ communior est scriptura. De eadem insula consulendi Plinius, Mela et alii. Recentiores geographi inter se non consentiunt, de qua insula veteres scriptores loquuntur. Cellarius, l. ii Geogr. ant., c. 4, n. 87, putat *Thulem* esse cam quæ nunc dicitur *Schetlandia, Schetland*, sive *Hitland*, aut insulam *Fero.* Plerique Thulem *Islandam* esse affirmant.

N. 5. *Orchades.* Pomponius Mela, l. iii, ait, *Orchades* numero esse triginta, Ptolemæus circiter triginta,

C Plinius quadraginta. Multi scribunt *Orcades.*

N. 6. *Scotia.* Scotia nunc est pars septentrionalis Britanniæ majoris. Olim Scotiæ nomen Hiberniæ tribuebatur. Dixi de hac veterum consuetudine in prolegom. ad Sedulium, c. 1, n. 11.

N. 7. *A Rubro profecti mare.* Solinus: *A Rubro profecti mari;* et facile quidem est ut librarii ex *mari* fecerint *mare*, cum passim in Mss. *e* et *i* confundantur. Sed poterit etiam retineri *mare* in ablativo, ut *præsepe*, etc. De Gadibus Bochartus, Ch. l. 1, c. 34, ubi legit, *lingua sua Gadir*, corrigens *Gades*, prout jam Grialius correxerat.

N. 8. *Fortunatæ.* Nunc *Canariæ* dicuntur, quia una earum a canibus ingentis magnitudinis ibi repertis *Canaria* vocabatur; de qua Plinius, l. vi, c. 22, et Solinus prope finem sui operis, qui concludit *non penitus ad nuncupationem suam* (Fortunatarum) *congruere insularum qualitatem.* Conferendus Harduinus ad Plinium.

D N. 9. *Gorgades.* Alii Editi apud Melam, Solinum, Plinium, etc., habent *Gorgones insulas*, non *Gorgadas*, ut Grialius edidit. Pro *Hersperuceras* meus Solinus refert, *quod vocamus Hesperionceras.* Ac fortasse apud Isidorum legere etiam præstabit *quod vocamus*, non *quod vocatur.* Vulcanius notavit pro *Hespuceras* aliter apud Plinium legi *Hesperion ceras.* Plinius utroque modo dixit *Hesperion ceras*, et *Hesperu ceras;* ita enim Latinis litteris scripsit Græcum Ἑσπέρου κέρας, *Hesperi cornu.* Promontorium quod nunc *Viride* vocatur creditur esse *Hesperu ceras.*

N. 10. *Hesperidum insulæ.* De Hesperidum insulis Plinius, l. vi, c. 31. De explicatione fabulæ Draconis id. Plin. l. v, c. 1, et Solinus, c. 24, al. 36. Insulæ et horti Hesperidum a tribus filiabus Hesperi, fratris Atlantis, nomen habuerunt. Isidorus etymon deducit ab Hesperide urbe, quæ Hesperide primum dicta fuit, et postea Berenice, sita in Cyrenaica provincia.

N. 12. *Taprobana.* Alii efferunt *Taprobane.* Ea

nunc a nonnullis *Sumatra*, a plerisque rectius *Zeilan* esse creditur; de qua multa geographi tum veteres, tum recentes.

N. 13. *Tylos... ferens omni tempore fol.* Fortasse vera est lectio veterum Codicum, *virens omni tempore folia;* quam etiam exhibent duo Goth. Tolet. sæpius laudati; nam sequior ætas dicebat *folia, foliæ*, ex quo in vulgares linguas Italicam et Hispanam permanavit *foglia, hoja*. Nisi mavis *folio* cum Solino, c. 65. *Tylos indiæ insula est... quæcunque in ea arbos nascitur, nunquam caret folio.*

N. 14. *In Mari magno.* Hoc est, in Mediterraneo, ut sæpe adverti. *Paphos* civitas erat; an autem eadem vocata fuerit *Cyprus*, non liquet aliunde. De aere cyprio rursus Isidorus, l. XVI, c. 20. Videndus Meursius, in lib. de Cypro, Amstelodami ed. 1675.

N. 15. *Macaronesum... Creta a Crete Macaronesum*, melius *Macaronesos*, hoc est, *insula beata*. Solinus, c. 16: *Dosiades eam a Crete nympha, Hesperides filia, Anaximander a Crete rege Curetum* CRETAM, AERIAM *prius dictam, mox* CURETIM; *nonnulli etiam a temperie cœli* μακαρόνησον *appellatam prodiderunt.*

N. 16. *Jura fixit.* Fortasse Isidorus verbum sumpsit ex Virgilio, VI Æn., v. 622: *Fixit leges pretio, atque refixit.* Apud Plinium et Celsum occurrit *Phalangium* in recto casu, apud Vegetium vero, de Re veter., l. III, c. 81, *Sphalangios;* ita enim scribit. Apud Isidorum legi poterit *phalangios*.

N. 17. *Abydos* et *Sestos* nunc *Dardanelli* vocantur. Isidorus insulam *Abydon* perperam facit. Alia fuit urbs Abydos in Ægypto, et in ea Memnonis regia mirifice structa, et celebre Osiris templum.

N. 18. *Coos.* In mea Solini Editione legitur *Coos, Ceos;* sed Isidorus videtur legisse *Ceos, Coos*, ut advertit Salmasius, Exer. Plin., p. 143, qui apud Solinum cum invenisset *Ceos, Coos*, correxit *Coos, Ceos;* et observavit errorem Isidoro cum Solino communem esse, quod *Coos* dicatur objacere Atticæ. *Coos* scribitur etiam *Cos*, et *Ceos, Cea*. De confusione harum vocum et insularum consulendus Harduinus, in not. et emend. ad l. XI Plin., c. 22, n. 42, et Cellarius, l. III, c. 2, n. 26.

N. 19. *Circa eamdem.* Scilicet Delum. Malim tamen *circa easdem*. Sententia certe hæc est, dictas *Cycladas*, quia eas circuire longo ordine navigando necesse est, ex Servio, loc. cit. a Grialio, Plinius, l. IV, c. 12: *A promontorio Geresto circa Delum in orbem sitæ (unde et nomen traxere) Cyclades.*

N. 20 *Quinquaginta tres.* Hyginus novem tantum numerat fab. 276. Strabo, l. X: *Initio duodecim numerabantur* (Cyclades); *accesserunt autem plures.* Vide etiam Velleium, l. I, c. 4, et Munckerum, in not. ad Hyginum.

N. 21. *Quod post diluvium*, etc., ex Solino, c. 17.

N. 22. *Rosæ capitulum.* Gisbertus Cuperus, in Apotheos. Homeri, § *Serapidem*, pro *rosæ capitulum*, aut *capitolium*, ut alicubi legitur, corrigit *rosæ caput olim dicitur*, etc. Isidorus calicem rosæ videtur *caput* vocare: proprie autem *caput rosæ* est globulus inferior lanugine refertus. De colosso a Rhodiis soli dicato Turnebus, l. VIII Adv., c. 24. De aliis colossis Paulus Voetius ad Herodianum, p. 186 seq., et Raderus, ad Martialem, p. 23. De Rhodo Bochartus, Ph. III, 6, Diodorus, l. V Grammat., a Rhodo puella nomen Rhodi deducit, alii a rosis potius, quæ magna copia succrevisse dicuntur.

N. 23. *Tenedos* legitur apud Isidorum, et *Tenedos* inter Cycladas recensetur etiam ab Ampelio, c. 6. Dissentit Munckerus, ad Hyginum, fab. 276, apud quem corrigit *Tenos* pro *Tenedos*. Et *Tenon* etiam vocant Artemidorus, Strabo, Ovidius, Stephanus et Plinius. Alia est *Tenedos* urbs et insula Trojano agro opposita, de qua Virgilius, l. II Æn., v. 21. Isidorus Teno tribuit quod de Tenedo a plerisque narratur, et utramque insulam confundit. De *Tene*, Cycni filio, *Tenedi* conditore, alii alia narrant, eum scilicet statuisse ut qui in adulterio deprehenderetur, deprehendente statim occidi posset. Tenedia securi in proverbium abiit, de quo Erasmus in Adag. Tene apud tenedios sanctissimus deus habebatur, ut a Cicero, III in Verrem, c. 19, et l. III de Nat. deor. *Jam vero in Græcia multos habent ex hominibu deos, Alabandum Alabandi, Tenedii Tenedum*, etc

N. 24. *Carpathos.* Propter celerem fructuum ma turitatem: quia καρπὸς Græce est fructus. Bochartu Chan. 1. 7, id tam futile esse dicit, quam quod se quitur, ex hac insula dici Carpasias naves magnas e spatiosas. Ipse *Carpathum* dictam putat a *carpath* quia est ad oram Cariæ.

N. 25. *Cythera, Cytheræ* pro insula occurrit apu Tacitum, III Ann., c. 69. *Ut Cytheram potius conce deret.* Sed alii hanc lectionem sollicitant. Esse autem Cytheram insulam oppido Boiæ, et promontorio Ma leæ oppositam cum oppido ejusdem nominis, et port idoneis testimoniis Cellarius confirmat l. II, c. 14, e l. III, cap. 7.

N. 26. *Icaria insula. Icaros* dicitur a Solino e Plinio, l. IV, c. 12, qui eam etiam inter Sporades enu merat. *Icaria* vocatur a Mela, l. II, qui pariter eam ir ter Sporades recenset. *Icariam* quoque dicunt Strab et Ptolemæus.

N. 27. *Naxos.* De Naxo Plinius, l. IV, c. 12, et Bo chartus, Chan. I, 30. In meo Solino scribitur *Dyonisic* non *Dyonisias*. A Plinio *Dyonisias* vocatur. Exstant nu mi inscripti ΝΑΞΙΩΝ, qui ad hanc insulam videntu pertinere.

N. 28. *Melos.* Inter Sporadas a Mela collocatur l. II Incolæ *Melii* dicuntur; inde Diagoras Melius, de qu Minutius Felix, c. 8.

N. 29. *Sardam lapidem* ex Solino, c. 20.

N. 30. *Chios.* Traditur solam Chium inter insula mastichem gignere. Vide Plinium, l. V, c. 31. Etym. e Græco ab aliis petitur ob nivis copiam, vel a Chion nympha, aut filia Dædalionis. Bochartus. Ch. I. 9. *Ch* nomen Syrum esse docet, et deducit a *Chivia*, ser pente, quia historiæ Chiorum referunt sub monte eju insulæ Pelinæo quondam latuisse draconem portentos magnitudinis, qui sibilis suis insulares aliquandiu ter ritaverit. Negat vero quod Syri mastichem *chion* voca verint.

N. 31 *Insula est mari.* Forte, *est in mari.*

N. 32. *Trinacria... Latine Triquetra.* In Edition bus correctis Quintiliani, l. I, c. 6, al. 10, non *Triqu dra* legitur, sed *Triquedra;* desumit enim etymon hu jus vocis a *tribus sedibus*, seu locis; nam ἕδρα *sede* est. Ac fortasse apud Isidorum legendum, *Latine tri quedra dicitur, quasi in tres hedras divisa.* Bochartu Chan. I, 30, de primis seu priscis Siciliæ incolis la disserit, et veterum fabulas apud Thucydidem, et alic rejicit: *Siciliæ* nomen ex Hebræa origine repetit.

N. 37. *Hephæstias.* Solinus, c. 11. *In freto*, inqui *siculo* ἡφαιστίαι *insulæ*, etc. Fortasse hinc *Hephestic* apud Isidorum immissum est, ac legi posset, *Ericus Hephæstiea*, ut una tantum sit insula. A Græcis hæ in sulæ dicuntur *Hephæstiades*. Hephætia, vel Hepha tias est etiam urbs metropolis insulæ Lemni. Vide Pl nium, l. III, c. 8 et 9, ubi docet *Liparam* dictam *Liparo*, Ausonis filio, qui successit Æolo. Alii dicun Æolum Liparo successisse. Adisis Cellarium l. II, c. 1

N. 38. *Stœchades insulæ.* Nunc *de Hyeres* nunc patæ, tres numero sunt, de quibus vide Plinium, l. II c. 5. Sed tribus nobilioribus aliæ parvæ, minusve n tæ accensentur.

N. 39. *Sardus ab Hercule procreatus.* Ita Solinu cap. 10, Strabo, Silius, et alii. A Græcis antea voc batur Ἰχνοῦσα, ab effigie soleæ, sive imæ pedis hu mani partis Bochartus, Chan. I, 31, quod de Sardo Herculis Macerid is filio, ab Isidoro et aliis antiquic ribus dicitur, tam suspectum esse arbitratur qua quod a Cyrno, Herculis itidem filio, Corsicæ Græcu nomen *Cyrnon* ab Isidoro etiam, et Servio deducitu Ipse Hebræam originem nominis *Sardiniæ* excogita

. 40. *Sed solifug... nisi herba.* De solifuga et ɔa Sardonia, aut Sardoa, quæ homines quasi ntes interimit, Solinus loc. cit.

. 41. *Corsicæ insulæ.* De Corsica agit Bochartus, ı, 31, 32, qui asserit *Corsicæ* nomen esse Puni-ı, quo *silvosus locus* indicatur, quia ex omnibus ılis nulla est alia silvosior. Isidoro favent Eusta-ıs ad Dionysii vers. 458, et Byzantius chorogra-s in Κορσὶς. Verius Seneca censet de hujus insulæ ɪrsis habitatoribus, c. 8, ad Helviam.

[. 42. *Græce* Κύρνη. Melius Κύρνος. *Cyrnos* etiam bitur a Plinio, l. III, c. 6, et in epigrammatis, ; Senecæ tribuuntur, contra Corsicam. Servius au-, ad loc. cit. Virgilii, *Cyrnem* vocat. Vide not. ı. 39.

[. 43. *Ebosus.* Vel *Ebusus*, vel *Ebosia*, vel *Ebusia*, e *Iviza*. Bochartus, Ch. I, 35, ex Hebraica lin-originationem accersit a *Jebuso*, *exsiccatæ*, id ficus siccatæ, quibus Ebusus celebrabatur.

[. 44. *Baleares.* Isidorus ita Baleares describit, ut orica *Aphrosiade* videatur dicta, Minorica *Gym-ie.* Grialius in not. ambas nuncupari indicat *Aphro-les*, aut *Aprosiades*, et ex conjectura *Aphrodisia-*, ambas etiam *Gymnasides.* Plin., l. III, c. 5, atur has insulas a Græcis vocari *Gymnasias*, quia ılæ nudi æstate sese fundæ jactu exercebant. Bo-rtus, Ch. I, 35, non a lingua Græca, sed a Punica, Phœnicia etymon *Balearium*, hoc est, *peritorum ulandi*, deducit. Eustathius, ad Dionysium, v. 457 :) BALEARES *dicuntur, hoc est,* FUNDITORES, *se-ıdum ipsorum vernaculam linguam.*

ᴀᴘ. ᴠɪɪ. N. 1. *Et loca earum.* Fortasse *et colla um.* Cap. seq., n. 19 : *Colles sunt præeminen-ra juga montium, quasi colla.*

[. 2. *Sigeum.* Grialius scribebat cum diphthongo *æum;* quod probari nequit. Græce, Σίγειος *Si-us* aut *Sigeus.*

[. 3. *Maleum. Malea* est nomen promontorii ; *ma-m* est adjectivum. Maleam describit Statius Theb., , v. 32 et seqq., ut alios omittam.

[. 4. *Pelorum.* Apud Orosium, l. I, c. 2, etiam tur *Pelorum* neutrum, scilicet promontorium. Ple-ıque dicitur *Pelorus*, nempe mons, aliquando liebri forma *Peloris*, et *Pelorias. Pelorum* dic-ı a *Peloro*, qui Hannibalis classem gubernavit, con-ıant Mela, l. II, et Val. Maximus, l. IX, c. 8, ubi oriam Pelori interfecti, et in hoc promontorio ulti narrat.

[. 5. *Pachynum.* Hoc promontorium et *Pachy-n*, et *Pachynus*, aut *Pachynos* dicitur.

[. 6. *Lilybæum.* Civitas nunc *Marsala* est; de ea ero, Div. in Verr., c. 17.

[. 7. *Borion.* Grialius in textu cum aliis Excusis dit *Borio;* in not. *Borion.* Verba Solini sunt : *Ex-nos in ea* (Africa) *plurimos conventasse, argumento locis et urbibus dabimus. Borion promontorium, d Aquilone cæditur, Græci advenæ sic vocaverunt. ponem* REGIUM *postea dictum, item Hipponem al-um, de interfluente freto* DIARRYTHON *nuncupa-n, nobilissima oppida, equites Græci condiderunt.* licet ut Græci a *Borea*, seu Aquilone, promonto-m *Borium* aut *Borion* appellarunt, ita ab equis s *Hippones*, quorum alter verbo Latino addito *Hip-Regius* postea dictus fuit. Isidorus, sive alius, ex) ipse sumpsit, ex perversa interpunctione Solini, e in nonnullis Editis adhuc exstat, intellexit *Bo-n* postea appellatum fuisse *Hipponem Rhegium*, nterpretationem adjecit verbi Græci *Rhegium*, ut Rhegio in Calabria dicitur, quod inde olim Sicilia fluctuum terræ fractione avulsa fuerit. De Hip-ıe Regio vide c. 5, n. 9, hujus libri.

ᴀᴘ. ᴠɪɪɪ. N. 2. *Caucasus.* De Caucaso confer masium in Exercit. Plinian. Raderus, in com-nt. ad Martial., p. 36 et 584, auctores etiam indi-qui de Caucaso monte bicipiti scripserunt.

N. 3. *Taurus.* Caucasus ipse est pars Tauri montis.

A

N. 4. *Libanus.* Calmetus, in Dict. bibl., existimat Libanum dictum ex Hebræo *leban*, sive *laban*, quod *album* significat. Perpetuis enim nivibus candescit, de quibus Jeremias, Tacitus, etc.

N. 5. *Ararath.* Joannes Struis in suis itineribus narrat se verticem montis Ararath conscendisse, ac de reliquis arcæ Noemi, quæ adhuc permanent, certum redditum. Tournefortius, qui locum invisit, nihil simile ibi reperiri testatus fuit, consentiuntque viri alii docti verticem montis ejus perpetuis nivibus obsideri. Adisis Calmet., in Diction. biblic., et Boch., Phal. l. I, c. 3, qui observat Arabes et Hebræos scriptores affirmare arcæ reliquias asservatas fuisse in Gordiæorum montibus Ararath.

N. 6. *Acroceraunii.* Est nomen adjectivum ; nomen substantivum *Acroceraunia*, vel *Ceraunia.* Pro *fulminum jactus* malim *fulminum ictus.* Servius etiam habet *jactus* in mea Editione, ad III Æneid., vers. 506. *Ceraunia montes Epiri a crebris fulmini-*

B

bus propter altitudinem nominati. Unde Horatius expressius dixit ACROCERAUNIA, *propter altitudinem et fulminum jactus.*

N. 7. *Hyperborei* populi a Plinio locantur, l. IV, c. 12, pone Riphæos montes, ultraque boream, sive aquilonem. An autem aliqui sint montes proprie *Hyperborei* nuncupati mihi incertum est, nisi quod Ptolemæus montes Hyperboreos a Riphæis distinguit, cui contra alios Cellarius favet, l. II Geog. ant., c. 6, n. 27.

N. 8. *Impetus et* ὁρμή. Ῥιφὴ et ὁρμὴ impetum significant.

N. 10. *Athos... Lemnum.* Solinus, c. 21, in mea Editione : *Cum Athos a Lemno sex et octoginta millibus passuum separetur.* Plinius, l. II, c. 7 : *Ab ea* (*Imbro*) *Lemnos* XXII M., *quæ ab Atho* LXXXVII M. *p. Circuitu patet* CXX M. *p.*

N. 11. *Parnassus.* Parnassum non esse montem Thessaliæ dixi ad c. 4, n. 12. Non longe a Delphis

C

in Phocide est Parnassus, de cujus duplici vertice plura Cellarius, l. II, c. 13, s. 9.

N. 12. *Ceraunii... montes.* Sunt ipsa *Acroceraunia*, sive *Ceraunia*, de quibus n. 6.

N. 13. *Apenninus.* Nonnulli volunt scribi *Apœninus*, ut originatio a *Pœno* Hannibale indicitur. Repugnat communis usus. De Alpibus *Pœninis* dictum jam ad c. 4, n. 16.

N. 14. *Gehenna.* Vocem Hebraicam esse non ignorabat Isidorus, qui c. 9, n. 9, rem ipsam ex sancto Hier. explicat. Voluit tamen ex allitteratione *Ætnæ*, et *gehennæ* in memoriam hominum revocari ignem inferorum.

N. 16. *Solorius.* In Hispania mons altissimus a Plin. l. III, c. 1, commemoratur, sed hoc quidem nomine a Mariana inter celebriores Hispaniæ montes non exprimitur.

N. 17. *Implevit Atlantem.* Lucanus, in mea Edit., *implevit Atlanta.* Calpe Hispanice nunc est *Gibraltar.*

D

N. 18. *Acrias Alpes.* Ovidius, II Met., 226 : *Aeriæque Alpes.* Pro quovis monte excelso *Alpes* et *Alpen* in singulari multi usurpant, Silius, Prudentius, Sidonius, Ausonius, Fortunatus, et alii, plena manu congesti a Ducangio in suo Dictionario. Bochartus, Ch. l. I, c. 42, n. 7, advertit plerisque visum *Alpes* dici ab albedine nivium, non tamen de nihilo alios Alpen montem excelsum explicare, cum et *Al* celsum Gallice sonuerit, et *pen* collem, aut verticem montis.

N. 19. *Colles.* Alii censent a *colendo* nuncupari. Etymologiam Isidori confirmat Statius, qui per similitudinem, IX Th. v. 643, vocavit *frondea colla Parnassi* juga vertici subjecta. Vide not. ad c. præc. n. 1. Pro *præeminentiora*, aut *prææminentiora* (utroque enim modo scribitur), malim *prominentiora ;* et ita scribitur l. I, n. 376, Differentiar.

N. 20. *Juga.* Montium præcipue dicuntur de continuato montis cacumine. Cæsar, l. I Bell. civil.,

c. 70 : *Ut mutate itinere, jugis Octogesam perveniret.*

N. 21. *Tumulus.* Quia sæpe pro sepulcro ponitur, Isidorus advertit *tumulum* etiam esse terram congestam, ubi nulla memoria est. Vide l. xv, c. 11, n. 2, et notam Vulpii ad Tibulum l. iv, carm. 1, v. 204.

Quin etiam mea cum tumulus contexerit ossa.

N. 22. *Quasi vulsa.* Quia vallis reducitur, et quasi dissecatur a monte; hinc *vallis reducta* apud Virgilium, Horatium et alios.

N. 23. *Campus.* Alias etymologias *campi* Becmanus fuse explicat.

N. 25. *Arbores exsiliunt in altum.* Alii, ex Varrone, l. iv de Ling. Lat., c. 4, colligunt *saltum* dici, quod in eo pecora *saliant.* Alii nomen derivant ex Græco ἄλσος.

N. 27. *Ubi venti frangebant.* Fortasse, *ubi venti frangebantur.* Apud Festum nonnulli legunt *conflant* pro *confluunt.* Aliud sunt *confluges*, de quibus Nonius, c. 1, n. 311, et Livius apud eumdem : *Confluges, ubi conventum campum totum inhumigant.* Al., *ubi conventu.*

N. 30. *Lucus.* Videri potest Joannis Rhodii *Descriptio luci antiquissimi sacrificiis destinati.*

N. 33. *Quod sine munere*, quia olim *mœnia* et *mœnera* pro *munia* et *munera* scribebatur.

N. 35. Non mala est originatio aliorum, quod *opacum* sit ab *Ops, Opis*, quæ terra est, filia Cœli et Vestæ, ut in fabulis narratur.

N. 36. *Et lubricum dicitur, non quod.* Isidorus fortasse scripsit *lubricum dicitur non solum quod labitur, sed*, etc. Grialius tamen vulgatam lectionem tuetur.

N. 38. *Navalia. Navale* metaphorice dicitur *textrinum*, quia ibi veluti texuntur naves. Serv. ad Æn. xi, v. 326, citat versum Ennii in hanc sententiam.

N. 39. *Statio.* Qualiacunque loca etiam inculta, navibus ad quiescendum apta, *stationes* vocabantur. Vide Schefferum, de Milit. naval., p. 210.

N. 40. *Baia, baias.* Non invenio apud lexicographos *baia, baias.* Atqui Isidorus id ex antiquiore aliquo sumpsit. In auctario Ducangii est *baia, sinus*, ex instrumento sæculi xiii.

N. 42. *Margo est pars.* Fortasse deest *extrema*, scilicet *Margo est pars extrema cujuslibet rei*, etc.

Cap. ix. N. 5. *Barathrum.* Græca vox est, a Latinis deinde adoptata.

N. 11. *Hinc ibi.* Nonnulli Editi *hinc illic.* Genuinum videtur *hinc ibi*, quamvis minus Latinum sit *ibi* pro *illuc*, aut *illic*, aut *eo.* Antiquus Cod. Vat. 623, *pro eo dicuntur, quod animæ hinc ibi feruntur.* Isidori sententiam de inferorum sede in medio terræ probat Petavius, t. III Theol., l. iii, c. 5, n. 6.

LIBER DECIMUS QUINTUS.

Cap. 1. N. 1. (*Sallustius.*) Loc. cit., ait : *Urbem Romam... Trojani, qui, Ænea duce, profugi sedibus incertis vagabantur, cumque his Aborigenes.*

N. 2. *Nec historicos*, etc. Eadem sententia, l. ix, c. 1, n. 38, Isidorus ex Servio non solum hanc sententiam, sed etiam ea quæ n. 1 præc. sumpsit.

N. 4. *Babylonem.* Scriptores profani aliam originem Babyloni tribuunt, ut videri potest apud Calmetum, in Dict. bibl. Raderus, in comm. ad Martialem, p. 19, varias auctorum sententias colligit, ac confert, de conditore, seu conditoribus Babylonis.

N. 5. *Salem.* De nominibus *Jerusalem* vide not. ad c. 3, l. 14, n. 21. De vera ejus etymologia multa viri eruditi, quæ persequi non vacat. Vide Exercitationem Georgii Gasparis Kirchmajeri Vittebergæ editam anno 1676, l. v, cujus priora capita aliquot sunt de rebus moribusque Judæorum.

N. 6. *Dionysius, qui et Liber.* Justinius, l. xii, c. 7, Bacchum Nysæ conditorem vocat. Alii Bacchum in

A ea urbe genitum, atque inde etiam *Dionysium* voc tum asserunt.

N. 7. *Mediam. Media* est regio, de qua l. xiv, c. n. 11, De *Media* urbe Bocchartus, Phal. l. iii, c. 1 videndus, qui observat fuisse urbem provinciæ c gnominis, dictam etiam *Medenam*, et *Hammeden* hodie *Hamadan.*

N. 8. *Persepolis* urbs, sive *Persæpolis*, Persid propriæ caput fuit. *Persidæ* vocabulum apud antiqui res geographos non invenio.

N. 10. *Susis.* Latine dici solet *Susa, Susorum*, c jus urbis novum conditorem fuisse Darium Hystasp filium tradit Plin., l. vi, c. 27. Quod ait Isidor *Susis oppidum*, accipi potest eo sensu, quo nomi urbium sequiori ævo velut indeclinabilia interdu enuntiabantur per sextum casum, aut per quartur ut *oppidum Centumcellis.* Vide Prudentiana mea, 185, num. 212, in not. Grialius in not. ediderat Mss. Gothicis *Menonis patrem*; sed *Menonis* fortas

B error typographicus est; ideo restitui *Memnoni* Nunc Susorum nomen est *Tousther*, vel *Sehousthe* metropolis *Kusistan.*

N. 11. *Bactrum.* De Bactro, l. xiv, c. 3, n. 3

N. 12. *Carra.* Nomen magis usitatum in plurali c *Carræ, Carrarum.* De Carris, urbe Mesopotami Lucanus, l, i, v. 107. Carras urbem Arabiæ di Plin., l. v, c. 24 : *Arabia, supra dicta, habet oppi Edessam... Carras cæde Crassi nobiles.* Intellig partem Mesopotamiæ, quam Arabes incolebant, c asserit *jungi præfecturam Mesopotamiæ*, hoc e Mesopotamiam proprie dictam. In sacra Scriptu scribitur *Charan, Charran*, et in Vulgata *Hara* Sed multi tamen negant *Haran* esse Carras Mesop tamiæ. Varias hinc inde sententias ad examen rev cat Cellarius, l. iii, c. 15.

N. 12. *Edessam... Philadelphiam.* Edessam a S leuco Magno, Syriæ rege, conditam Hieronymus

C Chronologico testatur. *Arach* urbs a Nembroth co dita ex Genes. x, 10, a nonnullis creditur esse *Arac* in Susiana ad Tigrim. *Chalannem* nonnulli erud fuisse putant *Callinicum. Philadelphia* aliquan Arabiæ, aliquando Cœle-Syriæ tribuitur : metropo fuit Ammonitarum. *Raphaim* seu *Rephaim* erant g gantes, in quos Abrahami ætate Chodorlahomor exc citum movit, ex Gen. xiv. Cur autem dicat Isidor gentem hanc *Raphaim* a filiis Loth interfectam, n video.

N. 15. *Damascus.* De conditore Damasci incerta fama. Justinus, l. xxxvi, hanc urbem a *Damas* conditam narrat. cui in regni administratione Abr hamus secundus successit. Alii conditorem Abrah mum dicunt, qui nomen fecerit ex *Damasco* filio s dispensatoris, sive œconomi; de quo Gen. xv, v, *Dixitque Abram... Filius procuratoris domus m iste Damascus Eliezer.* Alii alia conjiciunt, ut vide poteris in Exercitatione supra laudata Kirchmaje

D Scribitur etiam *Laodicea, Apamea.*

N. 16. *Gaza.* Nomen est Hebræum *Aza*, seu *Ha* ex quo factum *Gaza.*

N. 17. *De qua superius.* Ubinam? Fortasse I dorus hæc verba sumpsit ex aliquo, cujus nomen i tercidit, ut sæpe ab ipso factum suspicor. *Philisti* aut *Philisthiim*, non urbis nomen est, sed ita voca tur *Philistæi*, a septuaginta interpretibus *alloph* nuncupati. *Ascalon* urbs fuit in regione Philistæoru Apud Grialium erat *Cesloim* : reposui *Chasluim*, s cutus Vulgatam, Gen. x, 14 : *Et Phetrusim, et Ch luim, de quibus egressi sunt Philisthiim et Capht rim.* Vide l. ix, c. 2, n. 20 et 58.

N. 18. *Dor.* Urbs ab Hieronymo in epitaph. Pau commemoratur : *Mirata ruinas Dor, urbis quonda potentissimæ.*

N. 19. *Joppe.* Nonnuli conditam putant à Cephæ qui nomen ex uxore sua *Jope* imposuit. Hieronymu in c. i Jonæ, et in Epitaph. Paulæ testatur etia de vestigiis vinculorum Andromedæ, quod Josephu

la, Plinius et alii simili modo confirmant, sed ut rem fabulosam esse agnoscant.

N. 20. *Ozam de Bethel.* Bonfrerius in not. ad Hie- ıym. advertit non recte *Ozam de Bethel* appellari, ı fuit *Hiel de Bethel*, ex III Reg., XVI, 34.

N. 21. *Sichima.* In Evangelio corrupta voce *Si- ır* dicitur. *Emor* alibi scribitur *Emmor*, et in Vul- ;a *Hemor*, Gen. XXXIV, 2. Hier., in Onom., indicat apolim a veteri Sichem aliquantulum loco disjunc- n fuisse, cui recentiores nonnulli consentiunt.

N. 22. *Vere hic domus.* Vulgata : *Non est hic aliud, si domus Dei et porta cœli.* Bonfrerius in not. ad . Hier., de Loc. Hebr., sive Onom., censet fuisse o loca vicina : *Bethel*, quæ prius *Luza* diceba- ·, fortasse in tribu Ephraim, et *Bethel* in tribu njamin, ubi Jacob visionem scalæ habuit.

N. 23. *Bethlehem nomen*, etc. Bonfrerius, in not. Onom. Hier. conjicit nomem hoc inditum fuisse *Bethlehem*, filio viri Ephratæ, cujus fit mentio I r. II et IV.

N. 24. *Ipsa est et Mambre.* Non ipsa civitas *Che- on*, sive *Hebron*, sed vallis subjecta *Mambre* dice- ur, ut Bonfrerius aliique censent. Vide interpretes c. XXXV, 27, Gen : *Venit etiam ad Isaac patrem um in Mambre, civitatem Arbee; hæc est Hebron.* itas *Arbee* appellabatur *Chariatharbe*, quod idem at, scilicet *civitas Arbee*, aut *civitas trium.*

N. 25. *Sennacherib rex*, etc. Hæc reformanda sunt; n *Samariam* urbem condidit Amri rex Israel, pto monte a *Semer*, montis domino, a quo et no- u urbi imposuit, ut constat ex III Reg., XVI, 24, Josepho, l. VIII Ant. Jud., c. 18. Pro *Sebastiam* oni poterit *Sebastem;* nam *Sebaste* nomen est æcum pro Augusta impositum. Vide Calmetum, in t. bibl., et Bonfrerium, in not. ad Onom. Hier.

N. 26. *Tiberiadem.* Ab Herode Antipa condita t. Vide Josephum Ant. Jud. l. XVIII, c. 3.

N. 27. *Tyrus.* Condita fuit post Sidonem, de qua seq., ab ipsis Sidoniis Phœnicibus.

N. 29. *Sidon.* Plin. l. V, c. 19 : *Sidon, artifex ri, Thebarumque Bœotiarum parens.*

N. 30. *Carthadam.* Servii verba ad IV Æn., v. 670, it : *Carthago ante* BYRSA, *post* TYROS *dicta est*, *t* CARTHAGO *a Cartha oppido.* Solinus aliud in- t, scilicet ab Elissa *Carthadam*, seu *civitatem* *vam* vocatam, cum primum condita fuit. *Mox*, ait, *mone verso in verbum Punicum, et hæc* ELISSA, *illa* CARTHAGO *dicta est.*

N. 31. *Vestigia erroris.* Fortasse intelligit pyrami- Memphis. Raderus, ad Martialem, p. 18 et seq., Bellonio et aliis, plurima de pyramidum forma causis affert.

N. 32. *Tanis.* De prodigiis Moysis *in campo Ta- os* psalm. LXXVII, 12 et 43. Bonfrerius, in not. ad omast. Hier., asserit *Tanin* camdem esse urbem *Taphnin*, de qua Jer. XLIII, 9. Calmetus in Dict. l., duas diversas urbes statuit.

N. 33. *Solis civitas.* Quia templum Solis habebat, ait Strabo l. XVII. De ea Ptolemæus, Stephanus urbibus, Plinius, et alii præter scriptores sacros.

N. 35. not. *Ex Solin. c... 35.* Grialius Solini locum egavit ex c. 45, in erratis corrigendis notavit le- ndum 35, uti in ejus nota edo. Sed in mea Edi- ne est caput ipsum 45, quod Grialius mutari jus- De Cadmo, Thebarum conditore, sup. n. 29, et . n. 46.

N. 39. *Homero poetæ patria.* Ita plerique poetæ tiunt, Lucanus, Silius, Claudianus, Sidonius et . Et Smyrnei quidem delubrum Homeri in oppido dedicarunt. Sed multi alii Græciæ populi Home- n civem suum sibi vindicant, et adhuc sub judice est. Exstat Leonis Allatii liber de patria Homeri.

N. 42. *Ut receptaculum sibi*, etc. Hæc verba Oro- s, l. III, c. 13, de Philippo, rege Macedonum, re- t : *Utili emolumento necessariam maritimam ur- n ratus Byzantium, nobilem civitatem, aptissi-*

A *mam judicavit ut receptaculum sibi terra marique fieret, eamque obsistentem illico obsidione cinxit.* Orosius, loc. cit. a Grialio, pauca alia habet de Constantinopoli. De *Byzantii* nomine vide Eustathium in Dionysium. v. 804. Byzas dux Megarensium Byzantii conditor creditur ; et in nonnullis veteribus Byzantiorum nummis apparet nomen BYZAC cum senili capite galeato.

N. 47. *Sparta.* Nomen urbis est etiam *Lacedæmon;* inde *civitas Lacedæmonia.* Apud Orosium præcedunt hæc verba : *Sciendum tamen est maxime ipsam esse Spartam*, etc.

N. 48. *Pelops.* A *Pelope* quidem *Peloponnesus* est dicta ; an autem aliqua urbs ab eo condicta fuerit *Peleponnensis* vocata, non liquet, neque apud veteres geographos vocabulum urbis Peloponnensis mihi reperire contigit. Rhodum urbem circa Peleponnesiacum bellum ab eodem architecto a quo conditus fuit Piræus, Strabo, lib. XIV, conditam refert, in quam
B cives Ialysi, Camiri, et Lindi fere omnes coiverunt. De Thessalonica, l. XIV, c. 4, n. 12. *Thessalia* urbs a Thessalo condita nulla mihi occurrit; ac solum notandum discrimen, quod *Thessalia* aliquando universam regionem significat, aliquando partem ejus, quæ proprie *Thessalia* et *Thessaliotis* dicitur.

N. 49. *Brundisium.* De *Brundusio*, seu *Brundisio*, l. XIV. c. 4, n. 23.

N. 51. *Qui victor.* Præstiterit legere cum Solino, cap. 8, *quia victor*, etc. Nam Solinus *Pompeios* oppidum dictum ait ex *pompa boum ;* quod, imperatore Nerone, terræ motu descdit, imperatore Tito, Vesuvii cineribus prorsus obrutum fuit.

N. 55. *Tunc pater Evand.* Virgilius ait : *tum rex Evandrus ;* atque ita etiam Isidorus n. 1 hujus c.

N. 56. *Hostem moraretur.* Fortasse quia a nonnullis scribitur *Hostia.* Sed verior scriptura est *Ostia ;* et initio quidem, ut videtur, *Ostia*, *Ostiorum* tantum dicebatur : deinde etiam feminino genere *Ostia*, *Ostiæ.*
C N. 58. *Versa postmodum.* Fortasse *versæ postmodum*, etc. Servius, ad 8 Æn., v. 9, tradit Apuliæ partem, quam Diomedes tenuit, Messapiam et Peucetiam a duobus fratribus dictam. Plinius, l. III, c. 11, innuit Calabriam vocatam *Peucetiam* a *Peucetio* Œnotri fratre.

N. 59. *Manto... Mantuam.* Alii dicunt Ocnum, filium Mantus, Mantuam condidisse. Vide Virgilium, l. X. v. 199, et Servium, ib. Ocnus *Bianor* quoque dictus fuit. Virgilius, ecl. 9, v. 59.

.... Namque sepulcrum incipit apparere Bianoris...

In mss. Codicibus facile *m* et *in* inter se commutantur, et confunduntur ; hinc *manes* pro *inanes*, et contra. Hoc tamen loco *Mantus*, vel *Mantuæ* etym., exigit *manes* potius quam *inanes*, quod exstat in Editis.

N. 60. Urbis usitatum nomen erat *Parthenope*, quæ ab una Sirenum Parthenope ita vocata fuit. *Neapolis*
D vocabulum urbi accessit novis colonis auctæ, cui respondet *Palæpolis*, pars, ut videtur, vetustæ Parthenopes, de qua Livius, l. VIII, c. 22.

N. 62. *Phalantus.* Ex Servio, ad l. VIII Æn., v. 551, hæc ita reformanda, aut explicanda sunt : *Phalantus, octavus ab Hercule, Parthenios, seu Partheniias duxit in oppidum, quod Taras Neptuni filius fabricaverat, Tarentum inde appellatum.* De *Partheniis* vide l. IX, c. 2, n. 81.

N. 63. *Phocæenses.* In libris editis erat *Phocenses ;* restitui *Phocæenses.* Etsi enim Lucanus non semel *Phocæentes* seu *Phocæos* confundit eum *Phocensibus*, et Massiliæ originem *Phocensibus* tribuit, tamen plerique veteres clare *Phocæensibus*, hoc est, civibus *Phocææ* urbis Asiæ in Ionia hanc laudem ascribunt. Vide Valesium, ad Ammianum, l. XV. c. 9, Cellarium, etc. De Massiliensibus trilinguibus commentatio Christiani Guil. Franc. Walchii edita fuit t. III Actor. Soc. Lat. Ienensis. Ab Isidoro hoc loco Gallica seu Gallorum *feritas* notatur. L. IX, c. 2, n. 101,

Francorum feritas; et n. 105, Galli *natura feroces* dicuntur.

N. 65. *Tarraconem*, etc., ex Solino, c. 36.

N. 66. *Cæsaraugusta*. In nonnullis etiam ex nostris Mss. deest hoc Cesaraugustæ elogium : ac probabile mihi est a Braulione ad sui exemplaris marginem adjectum ; quod alii deinde in textum conjecerint. Codices quidem duo Toletani cum Editione Grialii consentiunt, uti etiam Palatinus 281, antiquissimus, Palat. 282 et 283, Urbinas 100, et alii. Desideratur elogium Cesaraugustæ in Regiov. 212 et 1953, in Urb. 479, in Ott. 343 et 404. Quod dicitur Cæsaraugusta *florens sanctorum martyrum sepulturis*, petitum id videtur ex Prudentio, Perist. hymn. 4, ubi XVIII martyres Cæsaraugustani concelebrantur.

N. 67. *Sub Hannibale*. Florezius corrigebat *sub Hasdrubale*, ut dixi in Isidorianis, cap. 17, num. 23, ubi totum hunc locum explicui. Mss. constanter *sub Hannibale*.

N. 69. *Dicuntur*. Correxi *dicuntur*, pro *dicunt*, quod per errorem, ut puto, Grialius edidit.

N. 70. *Olyssipona ab Ulysse*. In veteribus inscriptionibus apud Gruterum scribitur *Olisipo*. Alii præferunt *Ulyssipo*, quia ab *Ulysse* cum Solino tenent conditam. *Olyssipona*, aut *Ulyssipona*, ad sequiora tempora pertinet.

N. 71. *Hispalis*. Ex *palis* videtur Isidorus nomen *Hispalis* deducere. Florezius, t. 9 Hisp. sacr., p. 8, cum Aria Montano, et Bocharto præfert etymologiam *Hispalis* ex voce Phœnicia *sephela*, vel *spelu*, planitie. Olim scribebatur *Spalis* pro *Hispalis*, uti *Spania* pro *Hispania*.

N. 72. *Gades*. Bochartus, l. III Phal., c. 7, advertit *Gadira* septum, vel sepem, explicare Plinium, Solinum, Avienum, et Hesychium.

N. 74. *Sala*. Solinus, c. 37 : *Sala oppidum imminet Salæ flumini*.

N. 77. *Cyrene*. Cyrenes conditor creditur fuisse Battus, ex Strabone, Pausania, Justino, Silio Italico, etc. Vide Cellarium. Dicitur etiam *Cyrenæ*, *Cyrenarum*.

CAP. II. N. 3. *Ab orbe*, etc. Ex Servio, ad I Æn., v. 16.

N. 4. *Ideo autem*, etc. Exstat Crellii dissertatio super publica cæremonia qua urbes condebantur, edita Lipsiæ 1745, qui Isidorum, argumentumque hoc illustrat.

N. 5. *Ab oppositione murorum*. Ex Servio, ad IX Æn., v. 608.

N. 6. *Oppidum autem magnitudine*, etc., ex Servio loc. cit. Idem docent Varro, Tullius et alii. Quod autem *oppidum* sit ab *ope*. Varro quoque et Pomponius jureconsultus comprobant.

N. 10. *Municipium*. In municipio definiendo non satis inter se consentiunt veteres, Festus, Gellius et alii.

N. 12. Vicus. Recentiores vici originem Hebraicam aut Græcam investigant : Varro a *via* derivat.

N. 13. *Casam altam*. Non magis placet, quod alii dicunt, *castrum* esse a *casum*, ut domicilium non stabile notet.

N. 16. *Suburbana*. Malim *Suburbia*, et *civitati*.

N. 18. *Mœnia*. Servius, ad XI Æn. v. 567 : *Sciendum autem mœnia abusive dici omnia*, etc.

N. 19. *Turres*. Græcum quoque est.

N. 22. *Porta dicitur*, etc. Confer Catonis verba, n. 3.

N. 26. *Subvolamina*. Grialius in textu quoque edidit *subvolamina*, quod ex conjectura in not. restituendum putat. Excusi veteres habent *subvolumina*, al., *subvelamina*. Papias : *Vel quia sub volumine sunt*. Ducangius *imbolum* vel *embolum* ait esse urbis angiportum : qua voce Byzantini porticus, quæ in urbe sparsim erant, appellabant ut plurimum; mox vox ipsa regionibus, in quibus eæ porticus erant attributa fuit.

N. 27. *Forus... a Phoroneo lege... Pro rostris*. Bignæus hanc fori definitionem tuetur, ut ex ejus verbis patet, productis in Isidorianis, cap. 35, n. 8. Hæc

A fere ipsa repetita sunt lib. XVIII, c. 15, ubi me *Phoronei* regis omittitur, et scribitur *Proros* Grialius, in not., exhibet *Rostra vocantur*, cum textu ediderit *Prorostris*. Nomen est *Rostra* : aliquando additur præpositio *pro*, quæ seorsum s benda est, ut *sedens pro Rostris*, etc. Sic *in Ros* *e Rostris*, *de Rostris*, etc. Schwartzius in disse tione de rostris fori Romani ex hoc Isidori loco a que aliorum disputat contra eos qui putant non i esse *dicere pro rostris*, ac *dicere in rostris*, seu *per rostra*, qui etiam rostrorum, sive loci qui *ro* dicebatur, formam ex veteri nummo illustrat.

N. 34. *Theatrum*. De theatro, l. cit. 18, c. 4

N. 37. *Pharus*, etc. Hæc eadem repetuntur l. c. 10. Montfauconius, tom. III Supplem. Antic explic., l. IV, c. 3, contra etymologias *Phari* ab doro, Liecto et Isaaco Vossio productas, conte turrim *Pharon* ita vocatam ab insula *Pharo*, nomine Ægyptio appellata antequam turris vel i

B accensus in illa conspiceretur. Homerus mem Phari insulæ. Nic. Antonius, l. V Bibl. vet. Hi n. 95, Isidorianum *Phari* etymon, quod Joa Schefferus, lib. III de Re navali in Addendis, p. reprehendit, non spernendum esse, ex Martinii nione, in Lexico ostendit.

N. 38. *Cochleæ... qualis est Romæ*. Romæ c brior est columna Trajani, de qua Eutropius, ub Trajano loquitur : *Ossa collata in urnam aurean foro, quod ædificavit, sub columna sua sunt, c altitudo* CXL *pedes habet*. Isidorus loqui videtu columna Antonini, cui plerique scriptores antiqu recentes, ipsos CLXXV pedes assignant, ut notat chinardus in descriptione Romæ, part. II, c. 1. *chleæ* vero dicuntur, quia Græcæ κοχλίας est lin

N. 40. *Balneis*. Joachimus Kuhnius, in disser de lotionibus et balneis Græcorum, rejicit etym giam *balnei* ab Augustino et Isidoro prolatam ; n ut existimat, Græci dicere debuissent βαλάνιον,

C βαλανεῖον. Confer Suidam.

N. 42. *Popina*. Alii *popinam* dictam censen *Popa*, qui erat sacrificulus, victimarum vendi Certe *propino* est Græcum προπίνω, *præbibo*, *p gusto leviter vinum*, *alterique offero*. De vete popinis exstat commentatio t. III. Act. Soc. Lat. nens., p. 268.

N. 45. *Telonium*. Apud Tertullianum, de Id c. 12, et de Bapt., c. 12, occurrit etiam vox *t nium*; sed nonnulli legunt *teloneum*, uti apud nium, c. 1, n. 65, *telonearius*, pro quo alii hal *telonarius*.

N. 46. *Carcer*. Servius suam *carceris* etymolog ab *arcendo* repetit, ad lib. V, vers. 145 : *Carcer ostia, quibus equi arcentur, unde et carceres, q* ARCERES, *secundum Varronem*. Utramque notat nem Isidorus conjunxit l. V, c. 27, n. 13.

D CAP. III. N. 2. *Ædem*. Becmanus : *Ædes*, ait, *vio ab* EDENDO, *Varroni, lib.* IV *ab* ADITU, *Festo* EDITO, *aliis, quod inibi* ÆVUM *agatur*. Hæc, alia rejicit, neque meliora ipse expromit ex Hebræ Græca lingua.

N. 4. *Atrium*. Florezius, t. XIII Hisp. sa tract. 41, c. 9, n. 9 et seqq., observat atrium e copi a Paulo Diacono sæpe adhiberi pro ædi episcopalibus; et hanc significationem a Ducan prætermissam ex hoc Isidori loco comprobat. synecdochen ab Ovidio quoque atrium de totis a bus accipitur, ep. 16 Heroid., v. 184 :

Nec capient Phrygias atria nostra nurus.

Atrium quidem proprie erat locus intra spaciosas nobiles ædes porticibus cinctus, et aream habens dio patentem. Servius docet, ad I Æn., v. 730 atriis fuisse culinam : *Ibi et culina erat, unde* ATRIUM *dictum est, quod* ATRUM *erat ex fumo*. I dorus addidit *et lychno*, fortasse quia Servius pa

ost explicat hanc vocem; interpretatur enim verum illum :

Atria dependent lychni laquearibus altis.

go præterea existimo *atria* fuisse atra ex igne, uem hiemis tempore servi accendebant, ut se calefacerent; quod colligitur ex Evangelio Marci XIV, 54: *etrus autem a longe secutus est eum usque intro atrium summi sacerdotis, et sedebat cum ministris ad ignem, et calefaciebat se.* Raderus, ad Mart., . 25, docet, ex quorumdam sententia, atrium dictum uod atrum esset ex fumo propter focum et culinam, uæ apud Romanos in atrio erant.

N. 5. *Palatium.* Proprie erat mons Palatinus, de ujus originatione plura Varro, Servius, Scaliger et lii. Ædes in eo sumptuosiores similibus domibus omen *palatii* dederunt.

N. 6. *Thalamus.* Vox Græca est. De *Talasso*, seu *'alassione*, mira est dissensio inter veteres. Nuptiarum deum præsidem fuisse nonnulli opinantur. Cum spiratione quidam scribunt *Thalassum.*

N. 8, not. *Ipsam basilicam.* In verbis Servii repoui *ipsam basilicam* ex mea Editione. Grialius edidit *osum.*

N. 9. *Cella dicta.* Apud Grialium erat *cellas appellaverunt;* in mea Servii Editione *cellam. Cubile* aliuando dicitur de cubiculo, in quo cubamus et dorimus; *cubiculum* vero interdum sumitur etiam pro onclavi, in quo per diem manemus.

N. 10. *Hospitium.* In altero ex duobus meis exemlaribus Editionis Grialianæ est *hospitum*, uti etiam exemplari quocum collati sunt Mss. Gothici Toetani. Verum in altero meo exemplari recte est *hopitium;* ex quo comprobatur diversitas exemplarium ditionis Grialianæ in nonnullis quam antea indicavi. tymologia verbi *metor, metaris*, rectius petitur a *retior;* nam *metator* agmen prægressus, locum poendis castris *metitur.*

N. 11. *Mæniana.* Hæc fere sunt quæ nunc Romani ocant *mignani.* Isidorus *materies*, seu *materias*, et ox *materia* accipit de lignis, ut clarum est; nam disnguit a lapide. Hispani vocant *madera.* Hanc *mateiæ* significationem apud Plinium, Columellam et lios reperire licet.

N. 12. *Lavantem*, hoc est, *se lavantem.* Nam *lavo* ctiva voce pro passiva sæpe usurpatur, quod exemlis veterum constat.

N. 13. *Languoribus atque inedia.* Apud Grialium lieronymi verba ita exhibebantur : *Languoribus et nedia misericor. membra foveret.*

Cap. IV. N. 5. *Monasterium.* Discrimen inter *monasterium* et *cœnobium* ab Isidoro ex Cassiano traitur l. II, c. 16. Consentiunt sanctus Hieronymus, anctus Anastasius, sanctus Nilus, a Ducangio indiati.

N. 7. *Templi* etymologiam Græcam alii quærunt; lii a *tuendo* deducunt. Nam *contemplatio* potius a *emplo* originem trahit. Destructa idololatria, *templi* iomen ecclesiis Christianorum accommodatum fuit. 'orma templi Christianorum eadem esse solebat atque lla quæ a Vitruvio describitur. Cardinalis Bona, Rer. iturg. l. I, c. 20 : *Usus frequentior et rationi vicinior habebat in Orientem orantes converti.* Huc pertinet . 57, l. II constit. Apostolic. Qui antiquitates Christianas exponunt, exemplis adductis probant non omnes eterum Christianorum ecclesias in eam formam constructas fuisse.

N. 8. A *Faunis.* Fortasse hac de causa Christiani *'ani* vocabulum suis ecclesiis imponere noluerunt. Quanquam Varro et Festus *fanum* a *fando* deducunt, uod pontifex in dedicatione templi certa verba *præ'ari* soleret.

N. 9. *Delubra.* In *delubri* etymo explicando Varro, Festus, Cornelius Fronto, Asconius, et alii, in varias abeunt sententias. Christiani certe a *delubri* nomine in suis appellandis ecclesiis fere semper abstinuerunt. Schurzfleischius, Disp. hist. civ. 53, n. 1, apud Isidorum, uti apud Asconium Pedianum et Servium, legendum ait *a deluendo*, non *a diluendo*, ut alii codices habent. Præpositiones *de* et *di* in compositis passim confunduntur; neque sæpe unam potius quam alteram asserere licet. Usus autem statuendi fontes ante ingressum templorum mansit etiam apud Christianos, ut Deum adoraturi manus ante abluerent. His fontibus successit aqua lustralis, seu benedicta.

N. 10. *In delubris.* Occasione *delubri* agit de fonte baptismatis, seu baptisterio, quod a nonnullis *delubrum* vocabatur, ut ex Ducangii dictionario apparet. Loc. cit. apud Grialium, l. II Offic., c. 25 (male erat apud Grialium c. 24), deest verbum *in delubris.* Reliqua sententia, ut ex not. ad eum locum liquet, desumpta est ex epist. ad Rusticum Narbonen. de septem gradibus Ecclesiæ sancti Hieronymi, t. IX, ut necesse non sit ad Tertullianum provocare. De baptisteriis Christianorum quædam indicavi in comm. ad hymn. 8 Perist., ut aliis in locis ad Prudentium. Isidorus, ex Hieronymo, astruit tres gradus in descensu ad baptisterium fuisse.

N. 11. *Basilicæ.* Nonnulli putant *basilicæ* nomen ecclesiis adhæsisse, quia Constantinus multas basilicas in ecclesiarum usum concessit.

N. 12. *Martyrium* Græce. *Memoria* Latine erat ecclesia super alicujus vel aliquorum martyrum sepulcrum constructa. Sed proprie locus ipse sub altari principe, in quo corpora sanctorum martyrum requiescunt, *martyrium*, seu *confessio*, appellatur. Hinc *confessio* sanctorum apostolorum in templo Vaticano, *confessio* sancti Laurentii, etc. Vide comm. ad hymn. 2 Perist. Prudentii, v. 527, 528.

N. 13. *Aram... Imprecatio* κατάρα. Legebatur olim *imprecatio Satura dicitur.* Locum Grialius restituit uti apud Servium exstat; neque erat cur nostro demum tempore Arntzenius, c. 6 Miscellan., cum Josepho Wase, ad Sallustii fragm. hist., p. 224, in veteribus Isidori Editionibus emendandis laboraret. Sed plerique, Editionis Grialianæ ignari, inanem operam interdum sumunt, ut actum agant. *Aram* autem pro altitudine et eminentia loci aliquando accipi, Becmanus, ex Tertulliano, probat cum Josepho Scaligero, ad Auson., l. II, c. 22. Confer c. 13, n. 16, hujus libri.

N. 16. A *Tribuno* sedes ejus dicta fuit *tribunal.* Inde *tribunal* sacerdotis, sive episcopi in ecclesiis, de quo hic Isidorus, et Prudentius hymn. 11 Perist. v. 225 :

Fronte sub adversa gradibus sublime tribunal
Tollitur, antistes prædicat unde Deum.

Vide meum comment. ad hunc loc.

Cap. V. N. 1. *Lectisternia.* Servius, ad l. XII Æn., v. 199 : *Ubi homines in templo sedere*, etc. Proprie autem *lectisternium* erat sacrificium quo diis pulvinaria seu lecti sternebantur, epulumque apponebatur. Neque Servii opinionem graviori aliquo teste comprobatam video. Confer Ezechielem Spanhemium de usu numismatum, p. 193, t. II, et Philippum a Turre, veter. Antii p. 318.

N. 2. *Donaria.* Dicebantur etiam dona, præsertim templis oblata.

N. 4. *Armarium.* Hinc vox Hispanica et Italica *armario* eadem fere significatione. *Armamentarium* præcipue de loco dicitur ubi arma navalia, seu instrumenta navalia reponuntur. In verbis, *quibus exercentur*, supplendum, aut intelligendum, *arma.* Servius, ad Æn. IV, v. 495 : *Proprie enim arma sunt, quæ armos tegunt.*

N. 6. *Promptuarium.* Scribitur etiam *promptarium;* sed neutro modo apud antiquiores bonæ Lati-

nitatis auctores reperitur, nisi adjective. Apuleius, Ausonius et alii æquales, substantive usurpant.

N. 7. *Ministeria mensarum.* Ita vasa escaria et potoria, quibus in mensa ministratur, vocat Lampridius, c. 34, in Alex. Sev., et Paulus, Sent. l. III, c. 7. Servius, ad l. I Æn, v. 708, non inter *promptuarium* et *cellarium*, sed inter *penum* et *cellarium* discrimen assignat.

N. 8. *Entheca.* Non solum pro reposita rei substantia sumitur, sed etiam pro ipso loco ubi reponitur. Sanctus Augustinus, serm. 42 de divers. : *Entheeam nobis habere non licet. Non enim est episcopi servare aurum.* Ubi *entheca* videtur accipi pro pecuniæ repositorio.

Cap. VI. N. 1. *Ergasterium.* In Cod. Theodos. est officina artificum operantium.

N. 2. *Ergastula.* Non omittenda sunt Lipsii verba, loc. cit. a Grialio, quibus Isidori sententia corrigitur et explicatur : *Primum non solum noxii, sed etiam empti servi innoxii ad ergastulum deputati. Deinde gladiatores nunquam. Sed nec de exsulibus assentior. Denique præcipuus ergastuli finis agricultio ; sed et lapidum, et pristini, et fortasse aquæ hauriendæ labor.* Eorum quidem qui ergastulo detinebantur proprium erat ut essent vincti. Apuleius in Apolog. : *Quindecim liberi homines populus est ; totidem servi familia ; totidem vineti ergastulum.*

N. 3. *Gynæeeum.* Erat pars secretior domus, in qua mulieres a viris secretæ degebant. Isidorus peculiarem aliam significationem indicat.

N. 4. *Clibanus.* Verbum Græcum est. Species quædam furni mobilis ex aere, ferro, aut testa, *clibanus* dicebatur. Isidorus ex figura notationem nominis ostendit ; erat enim *clibanus* in parte inferiori latior, in superiori angustior ; adeoque *in erectione colligebatur, clivique* formam referebat.

N. 6. Ex aliorum sententia *furnus* est a *formo* ; nam antiqui *formum* calidum dicebant.

N. 8. *Lacus.* Est a λάκκος *fossa.* Translate accipitur pro vase amplo, in quo mustum expressum, aut in olei confectione amurca recipitur.

Cap. VII. N. 2. *Vestibulum.* De *vestibuli* significatione et etymologia fuse Gellius, l. XVI, c. 5. Ad rem nostram ait : *Vestibula appellata sunt spatia, sicut diximus, grandia ante fores ædium relicta, in quibus starent, qui venissent, priusquam in domum intromitterentur.* Præmiserat Gellius, quod *ve* particula tum intentionem, ut *vetus, vehemens*, significat, tum minutionem. Servius contrario modo *vestibulum* explicuit per minutionem.

N. 5. *Fenestræ.* Servius, ad hæc Virgilii verba IV Georg., v. 298 : *Obliqua luce fenestras* tantum habet : *Quæ ex obliquo lumen infundunt, ut in horreis cernimus.* Isidorus fortasse putavit fenestras proprie esse illas quæ lumen ex obliquo infundunt ; nam post descriptionem addit, *eo quod lucem fenerent.*

N. 7. *Limen* verbum Græcum est, a quo *limitem* nonnulli deducunt. Confer inf., c. 14, n. 2.

N. 8. *Postes et antæ.* Grialius in textu edidit *Postes et antæ*, in not. *Postes et antes.* Sed distingui debent *antæ* ab *antibus. Antæ* sunt pilæ lapideæ, aut columnæ structiles quadratæ ad latera ostiorum in frontibus ædium.

Cap. VIII. N. 1. *Idem et cæmentum.* Ita usurpant Hispani *cimiento* pro fundamento. At *cæmentum* Latinis proprie non erat fundamentum, sed lapis cæsus in lapidicinis, aut fragmenta, ex majoribus saxis excisa, ad muros exstruendos aut farciendos. Nonius, c. 2, n. 179 : *Cæmenta lapides non magni modi, quibus ædificia consurgunt.*

N. 2. *Paries.* Ex quorumdam sententia est a *paro*, ex aliorum a *pareo.* Nonnulli ex Græco originem repetunt.

N. 5. *Cameræ.* Seu *Camaræ.* Græcum verbum est, et utroque modo Latine scribitur.

N. 7. *Latine interpretatur* LUCIDA. Negat id Salmasius, Exerc. Plin., p. 1219, quamvis fateatur verum esse quod *absis* ecclesiarum, hoc est, *saerarium*, lumen per arcum acceperit. Certè Græce ἀψὶς significat connexionem, et inde curvaturam rotæ, seu circulum illum ligneum quo radii infiguntur. Sed Isidorus fortasse deduxit ab ἅπτω, quod est *accendo.* Interpretationem Isidori ac fere verba exprimunt Walafridus Strabo de reb. ecclesiast. c. 6, et Glossarium Camberonense ms. apud Rosweydum, in Onomastico post Vitas Patrum, qui fuse de hoc verbo. *Absis* disserit, et quatuor ejus significationes exponit, *curvaturam* rotæ, *arcum*, cui aliqua fit inscriptio, *locum editiorem*, ubi sedet episcopus, et *cameram*, in qua reliquiæ sanctorum conduntur. *Absis*, an *absida* dicatur, dubitabat Paulinus, ep. 12, ad Severum, quem fortasse Isidorus respexit : *In qua æque absidem factam indicavit. Sed de hoc* ABSIDAM, *aut* ABSIDEM *magis dicere debuerim, tu videris. Ego nescire me fateor quia hoc verbi genus nec legisse reminiscor.* Utrumque fuit in usu apud scriptores ecclesiasticos ; sed præferendum videtur *absis.*

N. 8. *Alii testudinem*, etc. Etiam id ex Servio sumptum, qui Ciceronis in Bruto verba refert. et addit : *Quidam* TESTUDINEM *locum in parte atrii volunt adversum venientibus.* Editi apud Isidorum, etiam Grialius, habent *in partem pro in parte.* Servius in mea Edit. locum Ciceronis imperfectum reliquit. Cicero in Bruto : *Commentatum in** ; et additur : *Quidam*, etc., perinde quasi hæc etiam sint Ciceronis. Cicero in Bruto, c. 22 : *Omnibus exclusis commentatum in quadam testudine cum servis litteratis fuisse.* Arntzenius, ad l. IV Sedulii, v. 233 :

Dumque sui media residens testudine templi.

Isidorum reprehendit, quasi suo nomine venditet, quæ Servio debet. Non igitur Arntzenius legerat Isidori præfationem, sive epistolam dedicatoriam Etymologiarum. Notandum vero quod Sedulius in prosa mediam testudinem templi exponit *mœnia templi.*

N. 9. *Arcus.* Ut alii malunt, ab *arceo*, quia propellit.

N. 11. *Ostraci.* Pro pavimento testaceo exemplum non invenio. Apud Ducangium *Ostraearii* sunt qui testas ex figulina terra conficiunt, tegendis tectis idoneas.

N. 13. *Bases.* Etymologia e Græco sermone peti solet.

N. 15. *Epistylia.* Non sunt *super missa*, sed *super columnas*, ab ἐπὶ *super*, στύλη *columna.* Est autem *epistylium* trabs quæ super columnarum capitula transversa imponitur, et alias tecti trabes sustinet, et in lapideis architecturis lapis qui eam trabem refert.

Ibid. Capitella. Varro, l. VII de Ling. Lat., sub fin., negat hanc vocem *capitellum* in consuetudine Latina esse. Usi eadeinde fuerunt Apuleius et Plinius senior, apud quem tamen pro *capitella* nonnulli legunt *capitula.*

Cap. IX. N. 1. *Munitum.* A *munio*, olim *manio*, quod est a *manibus*, nisi hoc sit a *manio. Cors* vel *cohors* deduci etiam potest a *coercendo.* Alii ex Græco sermone derivant.

N. 2. *Vallum... a vallis.* Hoc melius et clarius quem quod Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 31, ait : *Vallum a volatu, quod, eum id jaetant, volant inde levia.*

N. 4. *Maceriæ.* Ab aliis deducitur ex μάκελλα, septa e maceriis.

N. 5. *Parietes de terra.* Si de sola terra fiant, Hispani vocant *tapia* ; si ex minutis lapidibus calce commistis *hormigon*, quasi *formigon* ex Latino *formatio.* In quodam exemplari Etymologiarum notatum ad marginem reperio, in agro Senensi rusticos hujusmodi parietibus de terra uti.

N. 6. *Sæpes.* Et *sepes.* Scribitur, uti *sæpio*, et *sepio.* Utraque scriptura suos patronos habet.

Ibid. C detracta. Servius, ad Æn. l. IX, v. 6, in mea editione habet, *c detracto.*

Cap. x. N. 2. *Tentorium.* Lipsius plenissime agit e tentoriis l. v de Milit. Rom., dial. 5.

N. 3. *Papiliones.* Tentoria militaria vocant Vegetius, Plinius, Lampridius, Trebellius Pollio, Tertullianus et nonnulli alii. Eadem vox nonnihil corrupta in linguas vulgares transiit.

Cap. xi. N. 1. *Quod mentem moneat.* Servius, ad ii Æn., v. 486 : *Monumenta autem a mentis admonitione sunt dicta.* De consuetudine sepeliendi intra aut extra Urbem, vide commentar. ad Prudent., l. i contra Symm., v. 190. Plebs, quæ agris, fundisque carebat, in loco communi, sepulturæ destinato, sepeliebatur, et hoc dicebatur sepulcrum commune. Alio sensu *loci, communes* dicebantur sepulcra quæ omni familiæ posterisque fieri solebant; nam sepulcra quæ privatis hominibus aut conjugibus destinabantur, potius *requietoria*, aut simpliciter *loci*, vocari consueverunt. Vide Taubmannum, ad Plautum, Cas., p. 365 seq., Kirchmannum, etc.

N. 2. *Tumulus.* De *tumulo* l. xiv, c. 8, n. 21. Barthius, l. iv Adv., c. 3, etymologiam comprobat, ex Fulgentio, ad Chalcidium : *Qua locus tumesceret, unde tumulus.* Ita ex suo Codice correxit, cum antea corrupte legeretur *unde Rutilius. Sarcophagus* nomen est lapidis e quo sepulcra fieri consueverunt. Vide l. xvi, c. 4.

N. 3. *Mausolea... a Mausoleo.* Forte, *a Mausolo;* nam *Mausolus* rex iste vocari solet, uxor ejus Artemisia. De mausoleo Plinius, l. xxxv, c. 5; Gellius, l. x, c. 18; Raderus, ad Martialem, p. 22 et 371, ubi de mausoleo quoque Augusti edisserit.

N. 4. *Pyramis.* Pyramidum et columnarum in sepulcris ratio erat attolli super cæteros mortales, ut docet plinius, l. xxxiv, c. 6, Raderus, ad Martialem, p. 16 et seq. Plinii errorem duplicem in dimensione pyramidis deprehendit. De pyramidum forma et magnitudine, tum de eo quod umbram, licet altissimæ, non præberent, Fabricius, c. 23 Bibliograph., allegat Joan. Gravium, Nordenium, Kircherum, Petrum Bellonium, et alios. Munckerus cum Schefferо, ad Hyginum, fab. 223 : *Pyramides in Ægypto, quarum umbra non videtur*, id accidisse interpretatur solstitii tempore, et die medio.

Cap. xii. N. 1. *Tueri.* Passive ex Varrone etiam et jureconsultis veteribus.

N. 2. *Capannam vocant.* Ita fere ex Isidoro Papias, et Joannes de Janua. Antiquiorum exempla non invenio, recentiorum profert Ducangius, qui ex Græco καπάνη *capannam* dictam cum nonnullis suspicatur.

N. 3. *Tesqua.* Varro, l. vi de Ling. Lat., c. 2, *tesca* dicit esse loca agrestia, quæ alicujus dei sunt, a *tuendo.* Festus tesca docet esse loca augurio designata. Alii *tesca*, vel *tesqua* intelligunt loca aspera, umbrosa, difficilia aditu.

N. 4. *Magalia. Magaria* apud Plautum, in prol. Pœn., v. 86, est nomen proprium loci in urbe Carthagine. Bochartus, Ch., l. i, c. 24, docet *magalia*, corrupte dici pro *magaria*, et esse, portu et arce Carthaginis demptis, reliquum urbis civium habitationi destinatum. Originem vocis deducit ex Hebræo *magur, habitatio.* Codex Alb., et nonnulli alii pro *villam dicunt* exhibent *cellam dicunt.*

Cap. xiii. N. 1. *Ager.* Verbum Græcum est. Etiam sic ab *ago* deduci potest; sed Varro, l. iv de Ling. Lat., c. 4, alio modo ait : *Ager dictus est, in quam terram quid agebant, et unde quid agebant fructus causa, id Græci dicunt* ἀγρόν.

N. 3. *Possessiones.* Festus ait : *Quia non mancipatione, sed usu tenebantur, et ut quisque occupaverat, collibebat.* Confer Brissonium, l. iv Sel. Ant., c. 1.

N. 5. *Prædium.* Melius deducitur a *præs, prædis*, quod a *præstando* Varro vult dictum.

N. 7. *Rura veteres*, etc. Ex Servio ad ii Georg., vers. 412, qui Catonem auctorem laudat.

N. 9. *Compascuus ager*, etc. Ex Festo.

N. 10. *Alluvius ager*, etc. Ex Var. auctor. de Limit. agror. p. 293, Gœs.

N. 11. *Arcifinius.* De *arcifinio*, seu *arcifinali* agro, videndi Siculus Flaccus, de Condition. agr., p. 3, et Aggeus Urbicus, p. 45, Gœs. Edition. De *subsecivis* paulo post redit sermo.

N. 12. *Novalis ager.* Non est idem ager *primum proscissus*, et qui *alternis annis vacat.* Ager *primum proscissus* est cui primum immissum est aratrum, cum antea esset silva, aut terra inculta : et hæc est propria significatio *novalis*, quam explicat Servius, l. i Georg., v. 71 : *Proprie novales sunt primum arva proscissa, et primum segetem ferentia.* Sed accipitur etiam *novale*, et *novalis* pro agro qui alternis cessat, et renovatur, ut tradit Varro, l. iv de Ling. Lat., c. 4. Post verba *semel vacua* in primo Ms. Gothico est hæc nota ad marginem, vel additio : *Unde Virgilius :*

Impius hæc tam culta novalia miles habebit?

N. 13. *Squalidus. Squaloris* et *squalidi* notatio a Festo et aliis desumitur ex similitudine *squamæ.*

N. 14. *Uvidus.* Servius, ad ii Georg., v. 184, in mea Editione : *Semper uvidus : Uvidus est qui aliquando siccatur.* Alii legunt : *semper humidus : uvidus est qui aliquando siccatur.* Inter *uvidum* et *humidum* discrimen nullum observari solet.

N. 15. *Subseciva*, etc. Hæc verba referuntur a Forcellino, tanquam ex vetere auctore de Limitib. agror., apud Rigalt., p. 299, sed fortasse alius diversus auctor non est ab Isidoro nostro. De *subcisivis*, seu *subsecivis*, in re agraria passim veteres scriptores, qui de hoc argumento agunt in Gœs. collection.

N. 16. *Area.* Varro, l. iv de Ling. Lat. : *Ubi frumenta secta terantur, et arescant, area. Propter horum* (forte, *harum*) *similitudinem loca in urbe pura* AREÆ, *a quo potest etiam* ARA *deum esse, quod pura. Nisi potius ab* ARDORE, *ad quem ut sit, fit* ARA, *a quo ipsa* AREA *non abest; quod qui arefacit, ardor est solis.* De *areæ* etym. sup., c. 5, n. 13.

N. 18. *Paludes.* Becmanus, in Hebræam et græcam *paludis* originationem inquirit, quod nihil ad nos.

Cap. xiv. N. 1. *Fines.* Non desunt qui *finem* a *fune* deducunt. Vide Becmanum. Alii a *fio.*

N. 2. *Limites.* Hæc breviter dicta c. 7, n. 7, hujus libri. De *limitis* significatione adde Festum. De *limo*, cingulo servorum, infra, l. xix, c. 22 et 33. Servius apud me aliquantulum discrepat a Grialii scriptura : *Ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur. Hæc autem vestis*, etc. Vide Petrum Pithœum, l. i Subs., c. 2, et Pignorium, de Servis, pag. 29, qui ex græca inscriptione servos aliquos *limocinctos* vocatos arguit.

N. 3. *Termini.* Erant lapides, aut stipites, de quibus Ovidius, ii Fastor., v. 641, et Tibullus, l. i, eleg. 1, v. 17, ubi videnda Vulpii nota.

N. 4. *Nam sine dubio*, etc. Fortasse perstringit Servium, qui contrario modo utrumque limitem explicuerat, ad l. i Georg., v. 126. Argumentum hoc late persequitur Salmasius, Exerc. Plin. p. 676.

N. 5. *Arca.* Apud scriptores veteres rei agrariæ est limes quadratus, in *arcæ* forma constructus. *Arcam* autem ab *arcendo* dictam, Varro aliique plures consentiunt.

Cap. xv. N. 3. *Pertica. Perticam* a *pertingendo* quasi *pertigam* nonnulli vocari putant. Hispani *pertiga* dicimus. *Calamus* Ezechielis, seu *Kanna* erat pedum decem, et trium pollicum, ut Calmetus, in Dict. bibl., computat. Isidorus caute ait *ad instar calami;* ne, que est cur Georgius Agricola, de Mensuris, p. 227, Isidorum hoc loco errare dicat. Confer Marianam de Ponder. et Mensur. Burrielius, in opere : *Informe de Toledo sobre igualacion de pesos*,

num. 89, p. 227, advertit *perticam* esse *estadal Toledano antiguo;* qua mensura pro agris dimetiendis veteres usos innuit Isidorus, c. 13 hujus libri : *Subcisivi agri, quos in pertica divisos*, etc.

N. 4. *Arapennem.* Isidorus sententiam eorum quæ sequuntur ex Columella sumpsit, non verba ipsa expressit, quædam etiam mutavit. Columella *arcpennem* vocem Gallicam, non bæticam innuit esse, et utrolibet modo minus commode origo ejus Latina ab *arando* deducitur, quamvis fortasse exteri ex verbo Latino novum nomen sibi formaverint. Apud scriptores sequioris ævi reperitur scriptum *arpennum, arpentum, agripennus.* Vide Vossium, in Etymol. De jugeribus Raderus, ad Martialem, p. 17 seq., erudite disserit, et ducentos pedes jugero assignandos ostendit.

N. 6. *Porca... lira. Quod defossum est, lira.* Isidorus Festum et Nonium, l. I, c. 62, sequitur ; sed præferendus videtur Columella, qui, l. II, c. 4, ait : *Liras rustici vocant easdem porcas, cum sic aratum est, ut inter duos latius distantes sulcos medius cumulus siccam sedem frumentis præbeat.* Ita non semel explicat Columella. Quod igitur in arando exstat, *porca* et *lira* dicitur; quod defossum est, *sulcus.*

Num. 7. *Centuria.* De centuria vide Grialii not. ad c. 13, n. 15, hujus libri.

Cap. XVI. N. 1. *Galli leucas.* Inde Hispani *legua* vocant.

N. 3 *Mille quingentis.* Mendum est in nonnullis Editis *quingentis.* Vide Bochartum, Ch. l. I, c. 16, qui hunc errorem a Grialio jam correctum emendabat, et Vossium, de Vit. serm., l. III, c. 19, qui originem vocis *leuca* ab Anglis repetit. Nunc *leuca* longior est mille quingentis passibus, et variæ mensuræ pro variis regionibus. De Hercule quod hic narrat Isidorus, Gellius, l. I, c. 1, ita refert : *Nam cum fere constaret curriculum stadii quod est Pisæ ad Jovis Olympii Herculem pedibus suis metatum, idque fecisse longum pedes sexcentos*, etc.

N. 4. *Via.* Alii derivant ab *eo*, alii a *veho.* Isidorus utrumque complexus fuit, *ire vehiculum.* Grialius in textu edidit *nam duos actus;* sed ex nota arguitur eum præferre *duo.* Alii Editi habent *duos*, quod probo, scilicet *via duos actus capit.* Vide inf., n. 13.

N. 6. *Strata.* A *sterno*, ut perspicuum est. Antiqui Latinitatis auctores dicebant *via strata*, aut *strata, stratorum*, et poetice *strata viarum.* Sequiori ævo ab Eutropio et aliis usurpari cœptum *strata, stratæ.* Inde Itali *strada.* Vide notas meas ad Juvencum, l. I, v. 325. Verbum *delapidata* ex Festo petitum est : *Delapidata, lapide strata.*

N. 7. *Agger.* Servius ait : *Agger est media viæ eminentia, coaggeratis lapidibus strata.*

N. 8. *Iter.* Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 3 : *Qua ibant, ab itu iter appellarunt.* Discrimen inter *iter* et *itiner* nullum ab antiquioribus dignoscitur ; sed *itiner* est integer casus, *iter* per syncopen dicitur; et utrumque significat tum actum eundi, tum viam, et proprie angustiorem, qua quis pedes tantum ire potest. Plinius, in præf. Histor. natur : *Præterea iter est non trita auctoribus via.* Pro *appellamus et itum* fortasse legendum *appellamus exitum.*

N. 9. *Semita.* Phædrus, præfat. l. III, v. 38 :

Ego porro illius semitam feci viam;

quia Æsopus paucas fabulas fecerat, Phædrus plures excogitavit. Ita passim alii distinguunt inter *semitam* et *viam.* Cicero, Verr. II, c. 23 : *Jam intelligetis hanc pecuniam, qua via modo visa est exire ab isto, eadem semita revertisse.* Malim legere, *quæ via modo visa est exire ab isto, eodem semita revertisse;* hoc est, *quæ palam est ablata, occulte est reddita.* Hoc sane vult Cicero, etiamsi vulgata lectio retineatur.

N. 13. *Actus, quo pecus agi solet.* Sup., n. 4,

A ex Servio, Grialius dixit quod *actus duo vehicula capit.* Sed Isidorus, graviores auctores secutus, viam astruit esse quæ duo vehicula capit, actum dimidium viæ qui scilicet unum tantum vehiculum capit, sive duo jumenta. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 4 : *Ut quo agebant*, ACTUS, *sic quo vehebant*, VIÆ *dictæ.* Aperta est Pomponii sententia, l. VIII Dig., t. 1, leg. 13 : *Si tam angusti loci demonstratione facta, via concessa fuerit, ut neque vehiculum, neque jumentum ea inire possit*, ITER *magis quam* VIA, *aut* ACTUS *acquisitus videbitur. Sec si jumentum ea duci poterit, non etiam vehiculum*, ACTUS *videbitur acquisitus.* Alios jureconsultos, qui diverso modo locuti sunt, non verbi nativam vim, sed popularem consuetudinem spectasse probat Forcellinus, verb. *Via.* Grialius distinxerat *clivosum, iter flexuosum*, quasi *clivosum* sit substantivum, quod non placet. In primo Ms. Tolet. Gothico hæc est nota, vel additio post verbum *cognoscantur* collocata : *Boscionium, borB cionium locus inter duos parietes.* Mendose scriptum est *inter duabus parietibus.*

LIBER DECIMUS SEXTUS.

Cap. I. N. 1. *Pulvis.* Plin, l. XXXV, c. 13, pessimam terræ partem pulverem esse ait, ideoque pulverem appellari, ubi etiam de Puteano pulvere agit.

N. 2. *Limus.* Alii *limi* originem Græcam astruunt et contra *favillam* dictam putant, quod *foveat ignem.* Verum quid alii dixerint, in re præsertim adeo incerta, nostri instituti non est latius persequi.

N. 3. *Gleba quod globus sit. Non inscite*, ait Bec manus.

N. 4. *A labe.* Melius *a labi*, hoc est, *a labor, laberis.* Utitur hac voce sanctus Hieronymus; utuntu alii, quos Ducangius excitat, verb. *Lavina;* nam it

C nonnulli scribunt, ut deducatur a *lavo, lavas. Lutum* ex aliorum sententia sic vocatur, quia terra lot est, aut aquis soluta, a Græco λύειν.

N. 5. *Volutabra.* In *volutabrum* vocis productio est *abrum*, quia necesse sit ad *apros* referre. Sed Isidorus Servium expressit, ad Georg. 3, v. 411 *Volutraba loca sunt in quibus se apri volvunt.* A *volvunt* se etiam sues.

Ibid. Sabulum, etc. Hæc ipsa verba profert Rosweydus, in Onomast., ex Ms. Glossario Camberonensi, qui alia scriptorum loca allegat. Itali *sabulum* vocant *sabbia.* Vide Varronem, de Re rust., l. I, c. 9, ubi *sabulonem* usurpat pro *sabulo.*

N. 6. *Argilla.* Græca est ἄργιλλος, quod vel ab sterilitate, vel a colore albo, originem trahere potest. Ab insula Creta dictam fuisse *cretam* confirmari potest Horatii versu l. I, od. 36 :

Cressa ne careat pulchra dies nota ;

D ubi plura Bentleius. *Creta Cimolia* dicitur ex *Cimolo* insula maris Cretici. Ovidius, l. VII Metam., v. 463 *Cretosaque rura Cimoli.* Plinius, l. IV, c. 12, de eadem Creta agit. Verba ejusdem, ex l. XXXV, c. 17 Vulcanius in not. expresserat, quæ ita se habent : *Veros autem, et pretiosos colores emollit Cimolia et quodam nitore exhilarat contristatos sulphure.* Antea enim dixerat Plinius suffiri sulphure, et desquamari cimolia.

N. 7. *Terra samia.* De terra *Samia* iterum Plinius l. XXVIII, c. 12 et 19, et l. XXXI, c. 10.

N. 8. *Pulvis Puteolanus.* Italice *Pozzolana.* Similiter laudatur a Vitruvio, Seneca et Sidonio. E Romano agro etiamnum in longinquas regiones devehitur.

N. 9. *Vivum quod foditur.* Legebatur olim in Excusis *unum, quod foditur.* Vulcanius, ex Plinio, advertit, *sulphur vivum* vocari, quod foditur, etc.

N. 10. *Quartum ad ellychnia.* Etiam ad correc

tionem hujus loci Vulcanius, in not., Plinii verba protulit, l. XXXV, c. 15, scilicet : *Quarto autem ad ellychnia maxime conficienda. Cætero tanta vis est, ut morbos comitiales deprehendat nidore, impositum igni. Lusit et Anaxilaus eo, candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescentis repercussu pallorem dirum velut defunctorum offundente convivis.*

CAP. II. N. 1. *Bitumen... utilis ad compages navium.* Bochartus, Phal. l. I, c. 11, observat Isidorum ex Josepho sumpsisse quod natura bituminis utilis sit ad compages navium, ac plura alia de bitumine congerit.

N. 2. *Alumen.* Melius ex Græco ἅλς, *sal.*

N. 3. *Sal.* A Græco, quod dixi, ἅλς, per metathesin. Inde *salum*, non contra *salum* a *sal.*

N. 7. *Nitrum.* De nitro multa Plinius, l. XXXI, c. 10, qui tradit colligi apud Medos, *canescentibus siccitate convallibus.* De Nitria agitur etiam l. II Vitarum Patrum, c. 21, apud Rosweydum, ex Palladio, ubi *Nitriæ* vocabulum ex *nitro* deducitur, non contra : *Venimus autem et ad Nitriæ famosissimum in omnibus Ægypti monasteriis locum, qui quadraginta fere millibus abest ab Alexandria, ex nomine vici adjacentis, in quo* NITRUM *colligitur,* NITRIÆ *vocabulum trahens, prospiciente hoc, credo, tunc jam divina Providentia, quod in illis locis peccata hominum, tanquam sordes, abluenda essent et abolenda.* Vulcanius, ex Codice quodam ms. protulit quoddam fragmentum de nitro, quod in aliis exemplaribus deest, et ad appendices, n. 18, a nobis rejicitur.

N. 8. *Aphronitrum.* Isidorus veram Martialis scripturam expressit, quam retinuit etiam Josephus Juvencyus, Soc. Jesu, in sua Martialis Editione, l. cit. XIV, sed epigr. 54 apud eum. Alii Editi habent, ut Grialius notat, *dicor et Aphronitrum.* Omisit etiam Grialius interrogationis notam post *Rusticus es*, et post *Græcus es*, quæ ad sententiæ explicationem necessaria est.

N. 9. *Aeris flos.* Ex Dioscoride id sumptum notat Salmasius, Exer. Plin. p 1078.

N. 10 *Fit in lateribus cavatis*, etc. Salmasius, loc. cit., p. 1159, observat multo melius id ab Isidoro explicari quam a Plinio.

CAP. III. N. 1. *Lapsis... saxa.* Cornelius Fronto, inter *saxum* et *lapidem* sic distinguit : SAXUM *naturale.* LAPIS, *qui e saxo cæsus est.*

N. 2. *Sive a tegumento.* Animadvertit JC. Scaliger, in lib. de Plant., primam significationem verbi σκέπειν esse *tegere.* Grialius ediderat *rupis.* Sed communior scriptura est *rupes*, quamvis in Mss. *e* in *i* sæpe commutetur. In hoc differt *spelunca* a *caverna*, quod *spelunca* est rupes excavata, *caverna* cavum terræ vacuum, et obscurum.

N. 5. *Scrupus.* Grialius in textu edidit *cui contrarius est scrupus* ; in not. *scrupulus* ; sed retinendum *scrupus*, ex Servio.

N. 6. *Cotis græco sermone.* Vulcanius conjicit κόμμα. Alii deducunt ab ἀκὴ, *acies ferri.* Grialius, in not., *superiorem locum* nescio quem indicat. De oleo in acuendo ferro vide inf., c. 20.

N. 7. *Ut in vase missus.* Hoc etiam in loco, ut in aliis, nominativus pro ablativo absoluto ponitur, scilicet *missus* pro *misso pumice.*

N. 8. *Rudos.* Malim *rudus* quam *rudos* ; nam in Mss. facile *u* in *o* commutatur, et *rudi* aut *rudos* apud alios non invenitur Neque obstare debet quod inde *rudera* dici Isidorus asserat ; nam fortasse plurale a singulari tantum distinguit. Barthius, l. XXIV Ad., c. 25, observat melius ab Isidoro explicari quid sit *rudus* quam a Nonio, qui, cap. 1, n. 65, ait : *Rudus, stercus quod jacitur.*

N. 9. *E lapide speculari.* Apud Grialium et alios *optimum lapis specularis.* Restitui *e lapide speculari*, quod Grialius in not. indicat. Plinius, loc. cit. a Grialio : *Cognata calci res gypsum est. Plura ejus genera ; nam e lapide coquitur*, etc. *Usus gypsi in albariis sigillis ædificiorum et coronis gratissimus.* Fortasse apud Isidorum reponendum *sigillis* pro *signis.*

A

CAP. IV. N. 1. *Lapsis Indicus.* Salmasius, Exerc. Plinit., p. 1103, legi jubet *lapis Idicus*, et *in Ida ita primum*, aut *Lydicus*, et *in Lydia*, cum certum sit, ait, a Magnesia patria nomen lapidi inditum, non ab inventore. Sed Isidorus, præter Plinium, ad Augustinum quoque respexit, qui, lib. XXI de Civit. Dei, c. 4, postquam de adamante et magnete egerat, ait : *India mittit hos lapides.* Plinius, l. XXXVI, c. 16, in optimis exemplaribus repertum in Ida lapidem asserit, et ab inventore vocatum. Lucretius, l. VI, v. 909, 1044 et 1062, a Magnesia urbe Lydiæ nomen magnetis repetit.

N. 2. *Liquorem quoque vitri*, etc. De his magnetis prodigiis ex antiquis videri possunt Prosper part. III, c. 38, de promiss. et prædestin. Dei, et Beda, de Natura rer. Gisbertus Cuperus de Harpocr. Imagine in hanc rem commemorat Mahometis arcam in templo

B

Mecchæ suspensam ; quod tamen, addit, fabulis accensent Tevenotius et Tabernerius, uti etiam priora Athanasius Kircherius. Vide cap. 21 hujus libri, n. 4.

N. 3. *Fictilia.* Apud Plinium, l. XXXVI, c. 19 : *Fictilia ex eo inscripta non delentur.* Fabulosa sunt multa quæ de gagate narrantur.

N. 4. *Asbestos.* Ex *asbesto* lapide fit linum *asbestinum*, quod *vivum* vocant. Id accensum exstingui quidem potest, sed non consumitur dum ardet. Charta ex hoc lino nostra ætate excogitata est, et jam nonnulli libri ex ea typis excusi sunt, quibus nimirum ignis nocere nequit. Vide Acta Acad. Barcinon., pag. 361, et Biblioth. German. 14, p. 190. De amianto simili lapide vide inf., n. 19. Lucernæ in fano Veneris perpetuo ardentis meminit Ampelius, c. 8 : *Argyro est fanum Veneris super mare : ibi est lucerna super candelabrum posita, lucens ad mare, sub divo cœlo, quam neque ventus aspergit, nec pluvia exstinguit.* Ubi Munkerus, ad Lactantium Placidum, l. XIV, fab. 4.

C

cancellandum putat *cœlo* post *divo*, et legendum *dispergit* pro *aspergit.*

N. 5. *Pyrites.* Salmasius, Exer. Plin., p. 718, confundere ait Isidorum *lapidem* cum *gemma*, de qua Plinius et Solinus ; patriam Persiam nominat. Corrigit ex nonnullis Mss. in Solino *furvus* pro *fulvus.* Et Plinius quoque ait *Pyritis nigra quidem.* Isidorus Augustinum expressit aliqua ex parte, loc. cit. a Grialio : *Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit.* Solinus etiam de pyrite aliisque insignioribus lapidibus dicturus, c. 50, præmittit : *In Perside lapidum tanta copia est, tantaque diversitas, ut longum pene sit ipsis vocabulis immorari.* Isidorus inf. n. 14, *memphitidem* inter lapides relatum ait esse *gemmantis naturæ.* Hac de causa nonnullos lapides insigniores inter *gemmas* quoque collocat. Est quidem *pyrites* lapis molaris, de quo

D

Plinius, lib. XXXVI, c. 19. Alius lapis *pyrites* similitudine æris, de quo ibidem Plinius. Alius *pyrites*, de quo ibidem Plinius, *focaris petra* vulgo, Italice *pietra focaia* dictus. *Gemmæ* autem *pyritis* proprium videtur esse ut tenentis manum, si vehementius prematur, adurat.

N. 6. *Selenites.* De *selinitide* Plin, l. XXXVII, c. 10.

N. 7. *Et quod in illo ardore.* Solinus, mihi c. cit. 50 : *et quod in illo ordine mirificum est*, etc., quod non videtur absurdum. Vide rursus inter gemmas, c. 11.

N. 10. *Syrius lapis a Syria.* Plinius, l. XXXVI, c. 17 : *E Scyro insula*, et correctius *e Syro insula*, quæ scilicet una est ex Cycladibus prope Delum. Melius etiam legetur apud Isidorum *Syrius lapis a Syro.* Hoc sensu Pherecides *Syrius* dicitur, et prima in *Syrius* producitur. Vide Ovidium, Metam. l. XIII, v. 175.

N. 15. *Sarcophagus.* De sarcophago supra, l. XV, c. 11, n. 2. Multi Cod. addunt post *corpora* : « Mitiores autem servandis corporibus, neque assumendis. » In Cod. Alb. videtur fuisse *absumendis*

Fortasse Isidorus scripsit : *Mitior est autem Chernites servandis corporibus, neque absumendis.*

N. 17. *Unde et nomen traxit.* Quia duritia sua *domat viros*, ab ἄνδρας δαμάζειν. Diversus hic lapis est ab *androdomante* gemma, de qua c. 15, n. 11.

N. 18. *Schistos. Schistum* Psellus in libello de lapidum virtutibus inter eos numerat quorum sola tenemus nomina. In nonnullis Editis legitur *ischistos*, aut *iscistos* ex vitiosa pronuntiatione. Vide Munckerum, in not. ad Fulgentium, Exposit. sermon. antiq., verb. *Sculponeas.*

N. 19. *Amiantos.* De amianto Bochartus, Phal, l. I, c. 6, consulendus.

N. 21. *Obsidius. Obsidianus lapis* vocatur a Plinio, quod ab *Osidio* quodam in Æthiopia inventus fuerit. Nascitur etiam ad Oceanum in Hispania et in Ægypto, ut videri potest in opere quod Velitris edidit, anno 1794, Gregorius Wad : *Fossilia Ægyptia Musei Borgiani*, ubi plures lapides quos Isidorus commemorat erudite describuntur et illustrantur. Apud Isidorum legere possumus *Obsidianus lapis, niger*, etc. Vide c. 16 hujus libri, n. 5.

N. 21. *Mitridax.* Corruptum videtur *mitridax*, aut *mithridax* pro *mithrax:* ita enim legendum apud Plinium. *Mithras*, seu *Mithra*, est nomen solis apud Persas.

N. 22. *Ætitæ.* Solinus, c. 50, de ætite : *Subnexus spem uteri defendit a fluxibus abortivis.* Isidori sententia Solino et Plinio contraria videtur. Plinius, l. XXX, c. 14, ait : *Lapis ætites, in aquilæ repertus nido, custodit partus contra omnes abortuum insidias.* Et hæc est causa cur gravidis alligaretur. Sed non poterat auferri, nisi cum jam parturirent, alioquin vulvæ excidebant, ut veterum quidem erat opinio, nam modo hæc et similia vulgo irridentur.

N. 24. *Chernites.* Salmasius, Exer. Plin., p. 1205, tradit Codices Plinianos *chermiten* hunc lapidem vocare, non *cherniten.* Verum optimi libri veteres recentesque præferunt *cherniten.*

N. 27. *Smyris.* De *smyri* lapide Dioscorides et Hesychius.

N. 28. *Chrysites.* Est lapis aurei coloris, de quo Plinius, l. XXXVI, c. 22, et gemma ochræ Atticæ similis, de qua idem Plinius, l. XXXVII, c. 10. Hæc *phloginos* etiam appellatur, et invenitur in Ægypto.

N. 29. *Hemmites.* Apud Plinium, l. XXXVII, c. 10, est gemma minuta, piscium ovis similis, et a Græco ἄμμος *sabulum* dicta.

N. 32. *Molotius.* Vide num sermo sit de *molochite* gemma, de qua Plinius, l. XXXVII, c. 8, et Isidorus, c. 7, n. 12, hujus libri. Plinius molochitem spissius et crassius virentem dicit, et nasci in Arabia.

N. 35. *Siphnius.* Ex Plinio, l. XXXVI, c. 22, apud quem legitur *siphnius*, non *siphinius*, ut Grialius edidit. Alii Excusi *sifnius.*

N. 36. *Thebaicus.* Gregorius Wad, in descriptione fossilium Ægyptiacorum musei Borgiani, p. 27, ad *talcum ollare proprium obscure-virescenti-nigrum* pertinere putat *lapidem Thebaicum* veterum, qui integras partes montium constituebat, et adhibebatur ad mortaria conficienda, utpote naturali quadam bonitate conveniens ad fereuda collyria; de quo Plin., l. XXXVI, c. 8. Cum *Thebaicus lapis* ex eodem Plinio, l. XXXVI, c. 22, mollis sit, aliorum lectio fortasse præferenda erit, *ex sese remittentes.* Vid. c. seq., n. 10.

CAP. V. N. 1. *Marmora Lapis* est genus, *marmor* species. Græce *marmor* est μάρμαρος a verbo μαρμαίρω, quod resplendere significat.

N. 3. *Ophites.* Lucanus, l. IX, v. 714 :

Quam parvis tinctus maculis Thebanus ophites.

Intelligit Thebas Ægyptias.

N. 4. *Augusteum.* De marmore augusteo et tiberio Plinius, l. XXXVII, c. 7. Marmor *augustum* vocat, non *augusteum*, aut, ut minus bene scribit Grialius, *augustæum.*

A N. 6. *Basaltes. Basal* Æthiopice ferrum significat. De *basaltis* origine exstat epistola Commendatoris Dolomieu ad Baronem de Salis-Masklin, in Diario physico Gallico, mense Septembri anni 1790.

N. 7. *Alabastrites. Onyx*, sive *onychites*, marmor est, ex quo *alabastra*, hoc est, vasa unguentaria fieri solebant ; ac propterea vocatur etiam *alabastrites.* Est etiam gemma *alabastrites* dicta, quia circa *Alabastron*, Ægypti urbem, nascitur, quæ candorem habet interstinctum variis coloribus, ut refert Plinius, l. XXXVII, c. 10.

N. 8. *Parius... lychnites... lygdinus.* Lapis parius *lychnites* dicebatur qui ad lucernas in cuniculis cædebatur, ut Plinius ex Varrone docet, l. XXXVI, c. 4. De lapide *lygdino* Plinius, ib., c. 8, apud quem plerique legunt *in Tauro* pro *in Paro*, ut ex Isidoro legendum arguitur. Martialis, l. VI, epigr. 13 et 43, marmor candidum *lygdon* commemorat, quod a lapide lygdino non est distinguendum. Candor eximius B parii marmoris in poetarum carminibus celeberrimus est.

N. 9. *Coraliticus... alabandicus.* Plinius, l. XXXVI, c. 8, agit de coralitico lapide, quod genus candidi marmoris est a Coralio fluvio Phrygiæ ita dictum. Alabanda urbs Cariæ est. Inde lapis *alabandicus*, et gemma *alabandina*, de qua c. 14 hujus libri.

N. 10. *Thebaicus.* De lapide *Thebaico* c. sup., n. 36.

N. 11. *Syenites.* De *Syenite* Plinius, l. XXXVI, cap. 8.

N. 12. *Thasius.* Seneca, epist. 86, ante med. : *Thasius lapis, quondam rarum in aliquo spectaculum templo, piscinas nostras circumdedit.* Thasos insula est Thraciæ in mari Ægeo.

N. 13. *Lesbius.* Marmor inter maculosa hoc recenset etiam Plinius, l. XXXVI, c. 6.

N. 14. *Corinthæus.* Magis ex usu est *Corinthius* C quam *Corinthæus*, et *Corinthi* quam *Corintho repertus.* Columnæ Corinthiæ sunt quæ ratione Corinthia, sive ordine, ut dicunt, Corinthio fiunt. An autem marmor Corinthium celebre fuerit, incertum : non ita certe vulgo laudatur, ac *Corinthium aes*, et *Corinthia vasa*, quæ absolute *Corinthia* dicebantur.

N. 15. *Carystium.* De *Carystio* marmore Plinius, l. XXXVI, c. 7. Quia color viridis reficit oculos, periti architecti olim neque aurea lacunaria ponebant in bibliothecis, neque alia pavimenta, quam e *Carysteo*, seu *Carystio* marmore, ut nos docuit Isidorus, l. VI, c. 11. Legesis not. ad c. 7, num. 1, hujus libri. Salmasius, in Jul. Capitolin., p. 164, observat olim nonnullos scripsisse *charisteum* pro *Caristeum*, aut *Carysteum ;* adeoque Isidorum, vitiosa scriptura deceptum, existimasse marmor *charisteum* dici, *quod gratum sit iis*, etc. Isidorus quidem similibus allitterationibus solet alludere ; sed minime puto eum ignorasse marmor *Carysteum* vocari ex *Carysto* D oppido EubϾ insulæ.

N. 16. *Unde et nomen accepit.* Fortasse hæc collocanda sunt post *Numidia mittit.* De marmore Numidico Plinius, l. V, c. 3, et lib. XXXVI, c. 6. Grialius in textu omisit *tantum ;* quam tamen vocem inserendam jubet in nota. Seneca quoque, ep. 86, laudat *Numidicas crustas.*

N. 17. *Luculleum. Lucullæum* edidit Grialius ; alii *Luculleum.* Plinius, l. XXXVI, c. 2 et 6, hujus marmoris meminit in Nili insula reperti.

N. 18. *Lunensis... tephria. Lunense* marmor in agro *Lunæ* urbis effossum laudatur a Plinio, lib. XXXVI, c. 6 et 18. *Tephrias*, vel *tephria* est a τέφρα, *cinis.* Vide Plinium, l. XXXVI, c. 7.

N. 19. *Ebur.* Inter marmora locum habere non debet, quod dens est elephanti, de quo l. XII, c. 2.

CAP. VI. N. 2. *Genera gemmarum.* Asserunt nonnulli *gemmas* proprie dici de oculis in arboribus, et vite, quod turgeant, a Græco γέμω, *plenus sum.* Alii, ex Quintiliani et Ciceronis sententia, existimant

ropriam significationem vocis *gemmæ* esse de lapi-ibus pretiosis, præsertim pellucidis, atque ita ety-10'ogia ab Isidoro allata non erit contemnenda. De emmis peculiariter agunt Theophrastus, Joannes de aet, Ans. Boet de Boot, Gimma, Calmetus, in Dict. ibl., et alii.

CAP. VII. N. 1. *Smaragdus*. Color amarus sive aus-erus est color obscurus, nigricans, nimis staturus, istis. Vide Salmasium, Exerc. Plin., p. 201. *Sma-agdinum* dicitur a colore smaragdi. Apicius, lib. III, . 1 : *Omne olus smaragdinum fiet, si cum nitro co-uatur*. Vide Barthium, l. XL. Adv. c. 2, qui observat olorem *smaragdinum* judicatum fuisse occulis alde salubrem, ex Marcello Raphsodo, e. 8 : *Scara-eus smaragdini coloris tantum beneficii præstare culis dicitur, ut visionem ei acutissimam reddat, ui eum contemplatus fuerit assidue*. Confer e. 5. . 15 hujus libri.

N. 3. *Chalcosmaragdus. De chalcosmaragdo* Pli-ius, l. XXXVII, e. 5, ex quo legi poterit *æris venis*, ræsertim cum apud Isidorum varient Mss.

N. 4. *Prasius*. Ita dicitur a porraceo colore.

N. 5. *Beryllus*. De *beryllo* ejusque generibus Pli-ius, lib. XXXVII, e. 5.

N. 6. *Chrysoberyllus*. De *Chrysoberyllo* rectius Isi-orus Plinii mentem cepit quam Solinus, ut monuit almasius, Exercit. Plinian., p. 1103. Verba Plinii unt : *Et sunt paulo viridiores, sed in aureum colo-em exeunte fulgore*. Solinus vero ait : *Languidius iicantes nube aurea circumfunduntur*.

N. 7. *Chrysoprasus*. Grialius in textu edidit *chy-oprasus*, in nota *chrysoprasius*. Salmasius, p. 406 xerc. Plinian., advertit ab Isidoro *chrysoprasium*, el *chrysoprasum*, sumi pro *chrysopasto* Solini, et *chry-olampide* Plinii, cum *chrysoprasus* alia gemma sit. ddit Solinum putavisse eumdem esse lapidem *chry-opastum*, et *chrisolampia*. *Chrysolampis* ad chryso-ithorum genera refertur, ejusque meminit Isidorus, . 15, n. 4, uti etiam rursus *chrysoprasi* c. 14, inter emmas ignitas, n. 8, quem fortasse locum Salma-ius respexit.

N. 8 *Jaspis...pina*. Ex Hebræo *jaspis gemmam vi-idem* Beemanus, p. 543, interpretatur. *Pina*, seu *pin-a* est concha marina, Salmasius, p. 1125 Exercit. 'lin., observat ab Isidoro *pinnam* vocari, in qua nargaritum per Arabiam et Indiam invenitur ; sed 'linium diversas agnoscere conchas, in quibus mar-aritum gignitur ; in Acarnania *pinnam* vocari, non æteris in locis.

N. 9. *Topazion*. Forte *topazios;* nam *topazion* neutri eneris est. Inventa fuit topazios in Topazio insula naris Rubri. Adisis Plinium, l. XXXVII, e. 8.

N. 10. *Callaica...Germania* Duplex *callais* a Pli-io distinguitur, altera l. XXXVII, c. 8, topazio similis, veridi pallens ; altera, ib. c. 10, colore sapphiri, ed candidiore. Id. eod. c. 10, docet, *callainas* gem-nas diei quæ colorem turbidum callaidis habent. So-inus, e. 30, al., 33, *callaicam* vocat callaidem topa-io similem. De colore *callaino* aliter sentit Vossius, n Etym. Salmasius, Exercit. Plin. p. 237, contendit emmam non *callaicam*, ut legit Isidorus, sed *callai-iam* a colore *callaino* esse dicendam; reprehendit sidorum, quod *callaicam* ab auro deducat. Sed jam Grialius observarat non ab auro, sed a Græco καλὸν *allaicam* ab Isidoro derivari. Mendum vero *in Ger-nania* pro *in Carmania* simile esse apud Solinum ait Salmasius ex codicibus mendosis Plinii. Sed fortasse rrarunt amanuenses, qui Solinum, aut Isidorum ex-cripserunt, quippe facile est ab ignaris *Carmaniam* in *Germaniam* commutari.

N. 12. *Radios solis mutat*. Vulcanius, in not., ex et. Cod., refert : *radios solis imitatur sanguineo re-percussu*; et ex Plinio : *Dejecta in vas aquæ, fulgorem solis accedentem percussu sanguineo mutat*. Ex Pli-nio, l. XXXVIII, e. 10, colligitur quod hæc gemma aquæ mmissa auget solis fulgorem sanguineo repercussu, extra aquam vero radios, sive fulgorem avertit, ac velut in speculo solem exhibet, proindeque depre-hendit defectum ; subeuntem lunam ostendens. Ad hanc explicationem verba Isidori exigenda.

N. 14. *Myrrhites*. Vel myrritis. Apud Solinum est masculini generis. In Editione quatuor, c. 50, legitur : *Si penitus explores et incites ad colorem, spirat nardi suavitatem*. Melius *ad calorem* cum Isidoro, qui primum ait *dicta est*, intelligens *myrrhi-tes gemma*, deinde *compressus* masc. gen.

CAP. VIII. N. 1. *Corallium*. Scribitur *corallium, coralium ; corallum*, et *curalium*, et similis est va-rietas apud Græcos, *Corallium* vero vocitatur ἀπὸ τῆς κουρᾶς ἐν ἁλὶ, quod in mari præcidatur, seu tondea-tur, Alii aliam originem ex Græco afferunt.

N. 2. *A Sardibus*. Videtur legendum *a Sardianis*, aut *a Sardis*, hoc est, incolis Sardium. Marbodæus, in dactyliotheca : *Sardius a Sardis est, a quibus ante reperta*. Plinius, l. XXXVII, c. 7, *Sardam* gemmam recenset primum Sardibus (urbe metropoli Lydiæ) repertam quæ diversa non videtur à Sardio lapide, de quo Tertullianus, l. II adv. Marcionem, c. 10. Apud Isidorum præstiterit legere *primum reperta sit Sar-dibus*, non *a Sardibus*, aut *a Sardis*, ut alii habent eum Marbodæo.

N. 3. *India, vel Arabia*. Scilicet, *vel* pro *et*.

N. 4. *Et sardo*. Melius *et Sardio*, vel *Sarda*.

N. 6. *Succinus quem*. Rectius esset *succinum quod*. Poterit intelligi *succinus lapis* adjective. Scri-bitur etiam *sucinus*, sed minus bene. De *electro* agi-tur c. 24 hujus libri, ubi repetitur solem a poetis *electorem* diei. Confer etiam l. XVII, c. 7, n. 31, de pinu. Græce ἠλέκτωρ est sol. *Succinus* est succus arborum pinei generis, ut ait Plinius. Nonnulli exis-timant succum terræ aut saxorum esse. Vide Liba-nium, qui librum de succino edidit, et Hyginum, fab. 152. Apud. Grialium lege ἰλ. ζ... Πριάμοιο... ἄκρης.

N. 7. *Rigore, vel tepore*. Plinius, l. XXXVII, c. 7 : *In Syria feminas verticillos inde facere, et vocare* HARPAGA, *quia folia et paleas vestiumque fimbrias rapiat*. Verticillus est instrumentum quod fuso adhi-betur, ut facilius vertatur.

N. 8. *Lyncurius*. Prodiit, anno 1795, *Memoria sul lincurio del cavaliere Carlo Antonio Napione. Presso Antonio Fulgoni*, Romæ in-4°. Refellit Na-pionius eos qui *lyncurium* ad gemmam hyacinthum revocant. Censet speciem quamdam esse electri, quod *ligurium* a *Liguria* dicebatur, inde corrupte *lyncurius*, et ex hac corrupta voce fabulosa etymo-logia de *lyncis urina*, quam Plinius aliquando ad-mittit, aliquando rejicit.

CAP. IX. Num. 2. *Sapphirus*, etc. Salmasius ex hoc loco correxit Plinium, l. XXXVII, e. 9, qui in ve-teribus Editionitus depravatus erat, Isidorus mascu-lino genere *sapphirum* effert, alii feminino. Grialius edidit *saphirus*.

N. 3. *Hyacinthus*. De *hyacintho* Plinius etiam l. XXXVII, e. 9.

N. 4. *Hyacinthizon*. De *hyacinthizonte* Plinius, l. XXXVII, e. 6.

N. 5. *Amethystizon*, etc. Vide Plin. l. XXXVII, e. 7.

N. 8. *Rhodites*, etc. Ex Plinio, l, XXXVII, e. 11. Scribitur etiam *Rhoditis*.

CAP. X. N. 1. *Pæderos*, etc. Vide Plin., l. XXXVII, e. 9.

N. 3. *Asterites*. A Martiano Capella, l. I, vocatur *astrites*, a Plinio, l. XXXVII, c. 9, *asteria*. Salmasius, Exercit. Plinian., pag. 756. errasse Plin. putat, quod nomen *asteriæ* a sole deduxerit, cum *aster* nunquam de sole dicatur. Asteria ab ἀστὴρ, *stella*, vel *scintillans radius* appellatur, quia contraria soli regerit candi-cantes radios. Id quoque innuit Plin.

N. 4. *Album ad lactis saporem*. Ex Plin., l. XXXVII, c. 10, reponi poterit *album, ac lactis saporem*. Sed Isidorus Solinum excripsit, cujus scripturam ait Sal-masius, Exerc. Plin., p. 137, contumax aliquis de-

fendere possit. Salmasius emendat *album, ac lactis sapore*.

N. 5. *Chalazias*. Ex Solino, c. 50, et Plinio, l. XXXVII, c. 11. Vide inf., c. 13.

N. 6. *Speciem solis*. Melius Isidorus quam solinus, qui *sideris* pro *sole* habet. Vide Salmasium, p. 756 Exercit. Plinian.

N. 7. *In dies singulos*. Ex Solino, c. 50, apud quem legitur *diebus singulis vel minui, vel augeri*.

N. 8. *Cinædia*. De *cinædia* Plinius, l. XXXVII, c. 10. Cinædus est piscis coloris lutei, in cujus cerebro reperitur *cinædias*, vel *cinædia*. Non scribendum *cynædia* cum Grialio et aliis.

N. 9. *Beli oculus*. Grialius conjungit *Belioculus*. Vulgo *felis oculus* dicitur, et ex Plinio, l. XXXVII, c. 10, est gemma albicanti colore pupillam cingens nigram, et e medio aureo fulgore lucentem. Ex quo apud Isidorum correxi *pupillam cingit nigram, medio aureo fulgore lucentem*, cum apud alios legeretur *pupillam cingit, nigra medio aureo fulgore lucentem*. Grialii exemplaria variant; alia mendose cum Editis, alia, ut correxi.

N. 10. *Epimelas*. Plinius, l. XXXVII, c. 10, de vocabulo *epimelas* agit, quod tribui potest quod cuivis gemmæ candidæ, cui superne nigricat color.

N. 11. *Exhebenus*. De *exhebeno*, aut *exebeno*, Plinius, l. XXXVII, c. 10.

CAP. XI. N. 1. *Est autem nigra*, etc. Hæc Isidoro accessisse Grialius censet. Sed ratione ab eo a lata parum moveor. Nam auctor ille glossarum, qui post Hugutionem demum scripsit, hoc est, non ante sæculum XIII, non potuit certe distinguere quid Isidorus primum docuerit, quid Papias et Hugutio adjecerint. Nam exstant exemplaria Isidori et Hugutione, et Papia, qui sæculo XI floruit, antiquiora, in quibus hæc eadem verba reperiuntur, ut in Cod. Alban., Cod. 1 Vat. Arch., et aliis. Etsi autem neque apud Solinum neque apud Plinium, ea quæ Isidorus tradit de *achate* inveniantur, potuit aliunde ea petere Isidorus. Bochartus, Ch. l. I, c, 29, de achate quædam huc pertinentia disserit.

N. 2. *Excalefacta*. Ex Plinio, l. XXXVII, c. 10, ubi legitur *excalfacta*, quo verbo non semel hac forma utitur Plinius; neque apud alios *excalefactus* aut *excalefacio* invenio, neque fortasse ita usus est Isidorus, qui plinium sequitur.

N. 3. *Ægyptilla*. Plinius., ib., *ægyptillam* frequentem in Ægypto reperiri ait.

N. 5. *Veiis*. Apud Plinium, ib., *Veiis reperta* non a *Veiis*, nam *Veii* oppidum est Etruriæ, cujus cives *Veientes* dicebantur. Apud Isidorum Grialius legit a *Veiis*, alii a *Vegeuis*; sed legendum *Veiis*, ut apud Plinium, aut *a Veientibus*, ut in margine Editionis Breulianæ *Baroptis* alio nomine dicitur *Baroptenus*, alio *barippe*. Vide Plinium, ib., apud quem *baroptenus* et *baroptis* legitur.

N. 6. *Mesomelas*. Grialius distinguit. *Mesomelas nigra, vena quemlibet*, etc. Melius cum Editione Plinii, ib. *Mesomelas, nigra vena quemlibet*, etc., ubi etiam legitur, *per mediam*, non *per medium*.

N. 7. *A radice nigrum*. Harduinus e Mss. Ita apud Plinium, ib., legit: *A radice nitrum, medio sanguinem, summo ochram*. *Ochra* est terra lutei coloris.

N. 8. *Dionysias*. Grialius in textu edidit *Dionysia* in not. *Dionysias*, ut c. 4, n. 7. Ib., n. 5, de *pyrite* actum.

CAP. XII. N. 1. *Orca*. Ex Plinio, l. XXXVII, c. 10. Harduinus, e Mss., legit *olca* alii *orca*.

N. 2. *Mitridax*, etc. Vide c. 4, n. 21. Grialius hoc loco ediderat *mitrydax*. Breulius ad marginem notat *mitrax*, ex Plinio.

N. 3. *Opalus*. De opalis Plinius plura, l. XXXVII, c. 6. *India*, inquit, *sola et horum est mater*.

N. 4. *Auratis guttis*. Salmasius, pag. 187. Exerc. Plin., corrigit in Plinio *aureis guttis*; nam Solinus etiam *aureas stellas*, seu *stillas* vocat. Ex Isidoro autem Solinum corrigit, *non guttis aspersæ sunt, sed longis colorum ductibus liniantur*, hoc est, *lineantur*. Prius erat *liniuntur*. Apud Isidorum legebat *aliæ habentes stillas* pro *stellas*. Rursus de pontica gemma, c. 15: *Habens stellas rubeas*, al. *stillas*.

N. 5. Hexecontalithus. De *hexecontalitho* Plinius, l. XXXVII, c., 10, et Solinus c. 31, al. 34. Nonnulli scribunt *hexacontalithus*: sed Græcum ἑξήκοντα *sexaginta* magis exigi *hexecontalithus*.

N. 6. *Murrhina*. *Murrha* est *lapis*, de quo hic agitur. *Murrhina* dicebantur vasa, aut alia ex *murrha* facta. Verba, *varietas ejus*, etc.; obscure ex Plinio contracta sunt, qui, l. XXXVII, c. 2, sic habet; *sed in pretio varietas colorum, subinde circumcingentibus se maculis in purpuram, candoremque, et tertium ex utraque ignoscentem, veluti per transitam coloris in purpura, aut rubescente lacteo. Sunt qui maxime in his laudent extremitates, et quosdam colorum repercussus, quales in cœlesti arcu spectantur*. De *murrha*, et *murrhinis* plura Harduinus ad proœm. l. XXXIII.

CAP. XIII. N. 1. *Traditur quod nix*. Sanctus Martinus Legionensis, qui hunc locum exscribit, legit: *Dicitur quod nix sit glacie durata per annos plurimos*. Vide ejus sermonem in Ascensione Domini, t. III, p. 147. Marbodus, in lib. Evacis de gemmis Isidorum expressit c. 41:

Crystallus glacies multos durata per annos.

Isidorus autem fortasse hemistichium ex Dracontio sumpsit, ut conjiciebam ad l. I. Carminis de Deo, v. 712 et 713, ubi plura de *crystalli* origine.

N. 2. *Adamas*, etc. Salmasius, p. 205 Exercit. Plin., observat non omnem adamanta ad amussim similem esse crystallo, sed præcipue Indicum et Arabicum. Quod autem veteres putabant, adamanta ne ferro quidem cedere, id falsum esse recentiores ostendunt. Vide Vossium in Et.

N. 3. *Magneti autem*, etc. Hæc ex Solini verbis, c. 65, intelligentur: *Vel si admotus magnes ferrum traxerit, quasi prædam quamdam, quidquid magneti hæserit, adamas rapiat, atque auferat*.

N. 4. *Chalazias*, De *chalazia* sup., c. 10, n. 5: In antiquis exemplaribus scriptum est: *Etiam in igne positus, manet suum frigus*, ut sæpe apud Isidorum et æquales nominativus absolutus adhibetur pro ablativo absoluto. Et *chalazias* quidem mascul. gen. est, quamvis c. cit. 10 genere femineo efferatur, quia intelligitur *gemma*, nisi forte etiam eo loco correctione simili scriptura reformetur.

N. 5. *Quod Germania mittit*. Isidorus præ oculis habuit Solinum, ut conferenti patebit; sed cum apud Solinum Salmasius, p. 240 Exerc. Plin., legendum contendat *Carmanica*, non *Germanica*, ut Vulgati præferunt apud Isidorum quoque reponi poterit *quod Carmania mittit*.

N. 7. *In cujus centro stella*. Plin., XXXVII, c. 9: *Intus a centro ceu stella*. Atque ita apud Isidorum restituere possumus.

N. 9. *Exudat enim aquam*. Veteres Ed: *Exundat enim*, quod in *exudat* aut *exsudat* mutandum ex Solino Salmasius, p. 770 Exerc. Plin., docebat. Sed jam Grialius noster locum correxerat. At, ut puto, id ex Plinii sententia non est, qui l. XXXVII, c. 11 ait: *Enhydros gemma rotunditatis absolutæ in candore lævis, sed ad motum fluctuat intus in ea, velut in ovis, liquor*.

CAP. XIV. N. 1. *Omnium*, etc. Perperam in nonnullis editis hoc caput cum præcedenti continuatur.

N. 2. *Anthracites*. De *anthracite* Plinius, l. XXXVI, c. 21, et l. XXXVII, c. 7 et 11; sed diversos fortasse lapides Plinius hic locis commemorat. *Anthracias* vocatur a Solino gemma quæ a Plinio *anthracitis*.

N. 3. *Sandasirus*. Plinii exemplaria variant, sed verior lectio est *Saudaresus*, quod nomen est loci in quo hæc gemma nascitur. Breulius in Plinio legit

ındactros et *in translucido stellantes*, pro quo Isi-)rus *in translucido igne*. Grialius, in textu *stella-um.*

N. 4. *Partem ceræ retentat.* Vulcanius, ex vet. od., annotat *partem carpere tentat*, ex Plinio, *par-mque ceræ in signo tenent.* Ipse edidit *partem ce-e temptat.*

N. 5. *Carchedonia*, intellige gemma; nam *carche-onius* Græce est Carthaginiensis. Hoc carbunculo-ım genere abundabat Carthago. Vide Plinium, xxxvii, c. 7.

N. 6. Plinius, loc. cit., vocat carbunculos *alaban-icos eos* qui in Orthosia caute nati, Alabandæ per-ciebantur. De iisdem loquitur Isidorus.

N. 8. *Chrysoprasus.* Apud Grialium, in textu, *Chry-)phrasius*, in not. *Chrysoprasus*, recte. De *chryso-raso*, vel *chrysoprasio* confer. c. 7, n. 7, hujus bri.

N. 9. *Phlogites.* Plinius, l. xxxvii, c. 11, nominat ı nonnullis exemplaribus etiam *philogitidem*. Inter æc et similia nomina hoc est discrimen, quod *phlo-ites phlogitæ* est mascul. gen., nisi ubi subauditur *emma, phlogitis phlogitidis* est femin. gener. Verba olini, cap. 37. al., 50 : *Phlogites ostentat inter se uasi flammas æstuantes.* Pro *ex Persida* oportebit gere *ex Perside*, vel *ex Persia.*

N. 10. *Primum est in parte.* Isidorus verba Solini Plinii miscuit, ut sæpe alias. Legi posset *primum t, deinde et in Lucania.*

N. 11. *Hormesion.* Plinius, l. xxxvii, c. 10, simi-bus verbis hormesion describit.

Cap. xv. N. 2. *Chrysopis* etiam legit Hardui-ıs apud Plinium, ex Mss. *Chrysolithus* a Plinio n. fem. effertur, fortasse quia intelligit *gemma.*

N. 3. *Chryselectrum* neutr. gen. a Plinio dicitur, xxxvii, cap. 3.

N. 4. *Chrysolampis.* De *chrysolampide* confer dicta 7, n. 7.

N. 6. *Leucochrysus*, etc. Ex Plinio, l. xxxvii, c. Alius est *leucochrysus* in morem crystalli, de quo em Plinius, ib., c. 10. *Quod sincerum mel per au-ım transluceat*, innuit morem veterum apponendi conviviis mel in vasis aureis, de quo dixi ad Se-ılium, l. i, v. 14, in præfatione :

Collucentque suis aurea vasa favis.

N. 7. *Nisi quod augere.* Sententia clarior erit, si gatur : *Nisi quod agglutinare aurum traditur.* ræce κόλλα est *gluten*. De *argyritide* Plin., l. xxiii, cap. 6.

N. 8. *Pene adamas.* Plinius, l. xxxvii, c. 10, *ut damas.* Suspicatur Salmasius, p. 565 Exerc. Plin., pud Plinium legendum *vi adamas*, non *ut adamas* lioquin putat errasse Plinium, et cum eo Solinum Isidorum; nam *androdamas* nihil habet *adamanti* mile. De marmore *androdamante* supra, c. 4, . 17.

N. 9. *Chalcites, chalcitæ* et *chalcitis, chalcitidis* st etiam lapis, ex quo cocto æs fit. De *chalcitide* emma Plin., l. xxxvii, c. 11. Id. c. 10, de *chalco-hona.*

N. 10. *Mediam secante.* Ex Plinio, l. xxxvii, c. 10, bi legitur *medias secante flammea vena.*

N. 13. *Æthiopicus.* De *carbunculis* Æthiopicis Pli-ius, l. xxxvii, c. 7.

N. 14. *Zmilampis.* Sic legit Harduinus, apud Pli-ium, e Mss. suis omnibus. Salmasius, Exercit. Plin., . 703, reponendum censet *zenilanthis*, e Mss. sidori, Apud Solinum, in nonnullis Editionibus *zmi-anthis*, in aliis *zmilaces*, ut Grialius edidit.

N. 16. *Ostracites. Ostracias*, sive *ostracites*, gem-ıa, de qua hic Isidorus, describitur a Plinio, lib. xxvii, c. 10, ubi legitur *scalpantur*, non *sculpan-ur*, ut nonnulli apud Isidorum legunt, quod etiam

A sustineri potest. *Ostracites* lapis commemoratur ab eodem Plinio, l. xxxvi, c. 19.

N. 18. *Echites... Carcinias.* De *echite* Plinius, l. xxxvii, c. 2. De *carcinia*, ib., c. 11.

N. 19. *Scorpitis... Myrmicites... Taos... Hieraci-tes... Ætites... Ægopthalmos.* Plin., l. xxxvii, c. 11, de *scorpite*, de *myrmicite*, de *tao*, de *hieracite*, de *ætite* et *ægophthalmo.*

N. 20. *Ex rutilo sanguinea... Meconites.* Ex Plinio, l. xxxvii, c. 11, legendum videtur *ex rutilo, et sanguineo, in medio nigrum candido cingente.* Idem, l. xxxvii, c. 10, meconitem simili modo expo-nit.

N. 22. *Lipara suffita*, etc. Ita Plinius, l. xxxvii, c. 10. Grialius et alii, apud Isidorum, legunt *lipa-ria.* Pro *hydromantia* nonnulli Editi exhibent *necro-mantia;* sed Grialius restituit *hydromantia*, quod Harduinus quoque ex Mss., in Editione Plinii tuetur. Ex Plinio etiam lego *synochitide*, non *synocitide*, ut

B Grialius. Omitti etiam potest *aiunt* post *teneri*, quod apud Plinium regitur a *dicunt*, quod præcedit.

N. 23. *Chelonites.* Plinius, l. xxxvii, c. 10, dis-tinguit *chelonitides*, quæ sunt gemmæ testudinum similes, a *chelonia*, quæ est oculus Indicæ testudi-nis.

N. 24. *Brontia.* Plinius, l. xxxvii, c. 10, distin-guit *brontiam* et *brontem :* hæc e capitibus testu-dinum tonitribus cadit, illa imbribus et fulminibus cadere dicitur.

N. 25. *Hyænia.* De *hyænia* t. I Patrum Aposto-lic., p. 33 seq., Edit. Cotelerii, agitur; de qua etiam Plinius, l. xxvii, c. 10.

N. 26. *Stellas.* Grialius in textu edidit *stellas;* in not. sumit *stillas*, fortasse ex aliis Editionibus.

Cap. xvi. N. 3. *Adjecto Cyprio;* alii *Cupro.* Pli-nius, *ære Cyprio.* Idem, *vitrum, ut æs, liquatur.*

N. 5. *Obsidianus.* De lapide *obsidiano*, seu *obsidio* dictum c. 4 hujus libri, n. 21.

C N. 6. Vitrum sulfure solidari, nonnemo dixit. Vide not. ad l. xii, c. 7, n. 81.

Cap. xvii. N. 1. *Inquirendi.* Scilicet, metalli. *Et quod domat omnia ferrum*, fortasse ex aliquo poeta sumptum. De re metallica exstant opera G. Agrico-læ, I Got. Vallerii, Bomarii, Cellertii et aliorum.

Cap. xviii. N. 1. *Hinc et aurarii.* Vide comm. ad hymn. 1 Carhem. Prudentii, v. 22, et ibi glossam veterem : *Aurora dicitur a splendore; hinc* aurarii *dicuntur favitores.*

N. 2. *Obryzum aurum.* Isidori æquales et eo etiam antiquiores usurpare solebant *d* pro *z*, ut *trapedia* pro *trapezia*. Huc spectat etymon *obryzi*, quod *obra-diet.* Vide Salmasium in Capitolinum, p. 20, v. 32. Alii originationem vocis *obryzum* ex Græco petunt, alii ex *Ophir* insula.

N. 3. *A crepitando.* Virgilius, l. vi, v. 209 :

D ..... Sic leni crepitabat bractea vento.

N. 4. *A Saturno*, etc. Cassiodorius, l. vii, epist. 32, de moneta ait : *Quam Servius rex in ære pri-mum impressisse perhibetur.*

N. 6. *Thesaurus.* Vox tota Græca est a *reponendo in crastinum.* Inde *aurum* a Latinis dictum volunt *Auraria* absolute l. xii Cod. Theodos., t. 6, leg. 29, ponitur pro aurario canone, sive auraria pensi-tatione. Sed Isidorus *aurariam* accipere videtur pro aurifodina, ut accipit etiam Tacitus, l. vi Ann., cap. 19.

N. 7. *Ut qui præerant.* Apud Servium, v Æn., v. 560, legitur : *Ut etiam qui præerant singulis par-tibus*, etc., *nominarunt.*

N. 9. *Nomisma.* De *nomismatis* etymo vide comm. ad Prudentium, hymn. 2 Perist., v. 50. Isidorus idem repetit inf., c. 25, n. 14. Scribitur etiam *nu-misma.* Lucretius dixit *effigiæ* in plur.

N. 10. *Nummi autem a Numa.* Gisbertus Cuperus, in epistola ad Ottonem Sperlingium, quæ incipit *In-*

ter febres, negat æs a Numa fuisse signatum; putat Suetonium et Isidorum, qui id tradunt, deceptos falsa etymologia nummi. Contra Harduinum contendit Plinium, l. LIV, c. 1, id non docuisse. Varro, l. IV de Ling. Lat., c. 33, innuit *nummum* esse vocem Siculam. Festus, a Græco νόμισμα originem repetit. Plura Vossius in Etymol.

N. 11. *Folles*. Pro marsupio, quod ex corio vel pelle fieri solet. Vegetius, l. II de Re milit., c. 20, Juvenalis, sat. 14, v. 281, et alii, *follem* pro sacculo pecuniæ accipiunt.

N. 12. *In nomismate tria*. Lib. III Sent., c. 36 : *Sicut in numismate metallum, figura et pondus inquiritur, ita in omni doctore*, etc. Confer notam.

N. 13. *Formarum*. Verbum artis flatuariorum est *forma;* nam *forma* nummi est signum in eo impressum. Lampridius, in Alexandr. Sever., c. 39 : *Formas binarias*, hoc est, nummos binis aureis valentes. Vide Casaubonum et Salmasium, ad hunc loc.

Cap. XIX. N. 3. *Centenarium saxum*. De pondere centenario inf., c. 25, n. ult. Hic et alibi Grialius scribere solet *scripulum* pro *scrupulum*.

Cap. XX. N. 3. *Aurichalcum*. De etymologia *aurichalci*, sive *orichalci*, Vossius, in Etym. Commentarium de orichalco veterum Gallice edidit Annayus, Bruxellis, 1780.

N. 4. *Sic Corinthia nata sunt*. De rebus ex ære Corinthio factis absolute *Corinthia* dicebant. Cicero, l. III Tuscul., c. 14 : *Si quid de Corinthiis tuis amiseris*. De origine *æris Corinthii* Isidorus Plinio et Floro concinit; conferendus tamen est Muretus, l. III Variar. lect., c. 5.

N. 6. *Flammasque imitatur*. Ovidius, II Metam., v. 2 : *Flammasque imitante pyropo*. Fortasse Isidorus scripsit *Pyropus dicitur*, aut intelligit *æs pyropum*.

9. N. *Campanum*, etc. Hinc nomen *campanarum*, de quo nonnulla Becmanus, plura Ducangius. In veteri Codice Vaticano 1343, in quo quædam sunt fragmenta ex opere sancti Isidori, de Offic. eccles., caput invenio de campanis fortasse nondum editum, ac propterea non indignum quod inter appendices, loc. 19, collocetur.

N. 11. *Æris flos*. Ex Dioscoride. Vide Salmasium, Exerc. Plin., p. 1078.

N. 14. *Atque ita distillantibus*. Genuinum videtur, *atque ita distillantes;* nam præcedit *superpositæ*, et nominativus pro ablativo absoluto apud Isidorum ejusque æquales in mss. membranis sæpe occurrit.

Cap. XXI. N. 1. *A Chalybe flumine*. Nunc *Cabe* in Galæcia, cujus Justinus et Silius Italicus meminerunt. Sed advertit Florezius, t. XV Hisp. sacr., p. 51, *chalybem* a populis Asiæ, qui *chalybes* dicuntur, sic appellari, ac fortasse a *chalybe* flumen Gallæciæ *Chalybem* vocatum fuisse.

N. 3. *A stringendo apte vocabulo imposito*. Salmasius hanc lectionem probat p. 1083 Exercit. Plinian. Nihilominus alii retinent apud Plinium *a stringenda acie vocabulo*, etc. De *strictura ferri* vide inf., l. XIX, c. 10, n. 1.

N. 4. *Delectatior... contactum namque*. Existimo, *delectatior* irrepsisse pro *delicatior*, quod fortasse scriptum erat *delecatior*, nam *i* et *e* in Mss. sæpe confunduntur. *Contactum namque*, scilicet sanguine. De simulacro, quod vi magnetis in ære pendere videbatur, dictum jam c. 4 hujus libri, n. 2.

N. 5. *Rubigo*. Alii *rubiginem* a *rubeo* deducunt, neque probant quod a *rodendo* deducatur. Isidori sententia videtur esse quod *rubigo* dicatur etiam *ærugo;* sed revera *ærugo* vitium est æris, quasi *æris rubigo*.

N. 6. *Scoria*. A Græco σκωρία.

Cap. XXII. N. 1. *Plumbum*. Nonnulli putant dictum *plumbum* quasi *pelumbum* a πηλὸν, *lutum*, quod luteæ ac terreæ sit naturæ. Pro aurifodinis Plinius quoque usurpat *auraria metalla*, ut Isidorus *in aurariis metallis*.

A N. 3. *Terræ corio*. Hoc est, e summa crusta e superficie terræ eruitur.

Cap. XXIII. Num. 1. *Stanni*. Semlerus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *Stagnare*, seu *Stannare*, hunc locum allegat, et legendum contendit ἀποχωρίζον, hoc est, quasi stagnum facit. Retinendum ἀποχωρίζων, *id est*, *separans*, sed divisis dictionibus non, ut id Editis, conjunctis, ἀποχωρίζων.

Cap. XXIV. Num. 1. *Electrum*. De *electro gemma* actum c. 8, n. 6 ; nunc de *electro metallo*. Electrum gemma *succinum* quoque vocatur, ut num. seq patet. Vid. not. Munckeri ad fab. 152 Hygini.

N. 2 *Hujus tria genera*. Servius, ad v. 402 l. VII Æn., tria electri genera ex Plinio distinguit. Servius, in Editione qua utor, ait : *quas partes, etiam s naturam resolvas*, etc. Plinius, l. XXXVII, c. 2, ad fin., et c. 3 et l. IX, c. 40. c. 2, de his tribus electr generibus fuse disputat : electri metalli naturam ess ait ad lucernarum lumina, clarius argento splendere et quod est nativum, venena etiam deprehendere

B Cap. XXV. N. 1. *Ponderum ac mensurarum*. Eru dita veterum recentiorumque de ponderibus et men suris opera Grævius in suo Thesauro Antiq. Rom collegit.

N. 3. *Quod... pendeat*. Ita multi ; sed alii contr *pendere* deducunt a *ponbere*.

N. 4. *Lances*. Rectum esset *lanx;* sed Isidorus si miles nominativos solet usurpare. De vocibus *mo mentana* et *moneta* in trutinæ significatione altum apud lexicographos Latinitatis silentium. *Statera* su mitur quidem interdum pro trutina duarum bilan cium; sed proprie est campana, de qua paulo post *Trutina* vero genus est varias species sub se conti nens, ut *stateram*, *libram*, etc.

N. 5. *Unde et in lanceis*, etc. Hæc apud Servium non sunt, et in multis Mss. Isidori desunt.

N. 6. *Campanæ* vocabulum apud veteres hoc si gnificatu non invenio. Eo utitur Anastasius Biblio thecarius. Vide Ducangium. Papias hunc Isidori nu

C merum cum seq. commiscet. De campana stater plura erudite congerit Rosweydus, in Onomastico post Vit. Patrum.

N. 8. *Chalcus*. Græcum verbum est, et apud Græ cos etiam nomen ponderis. Confer Harduinum, ad Plin., l. XXI, c. ult.

N. 9. *Ab arboris semine*. Scilicet a semine siliquæ Græcæ.

N. 10. *Ceratum*. Num. seq. in plurali *ceratia*. Ali *cerates* hic et infra. Ego malim *ceratium* et *cerati* Ac notandum quod *siliqua Græca* Græce dicitu κεράτιον, *ceratium*, quia inflexum corniculum re fert. Fortasse huc respexit, Jos. Scaliger, qui p. 55 de Re nummar., affirmat *siliquas* ab Isidor *cornus* vocari, ab Arabibus *Al charub*, unde His pani dicunt *algarrobas*. Recentiores Græci corrupt dicunt χαρούβαν, Itali *caruba*, et *caroba*.

N. 11. *Obolus*. De *obolo* et aliis ponderibus frag mentum quoddam est initio Editionis Bignæanæ

D quod appendicem 20 constituet.

N. 12. *Gramma*. Marsilius Cognatus, lib. IV Ob servat., c. 6, recte emendavit *gramma* pro *drachma* quod in nonnullis exemplaribus repererat. Isidorus *scrupulum* a *scrupo* cum multis deducit, non al *scribendo*.

N. 13. *Drachma*. Grialius ediderat, et interpunxe rat : *Drachma, octava pars unciæ est, et denarii pondus argenti tribus constans scripulis*. Plinius, l XXI, c. ult. : *Drachma Attica denarii argentei ha bet pondus; eademque sex obolos efficit*. Ex quo Isidori locum restitui. Pro *a dando dictus* melius es set *a decem*, aut *a deno*, vel *denis*.

N. 14. *Solidus... nomisma*. Hæc, quæ de *nomisma te* dicuntur, repetita sunt ex c. 18 hujus libri, n. 9 ubi eodem modo legitur *effigiisque;* etsi enim frequen ter usurpatur *effigies*, *effigiei*, Plautus tamen dixit *effi gia*, *effigiæ*, e. Lucretius in plurali *effigiæ*. De *solidi*

it Barthius, lib. XI Adv. c. 20. qui *soldatorum* no-
en inde deducit.

N. 18. *Unciæ pondus.* Nonnulli apud Hieronymum illent legere *semunciæ pondus.* An autem *siclus nctuarii* duplo pluris quam *communis* valuerit, inter cræ Scripturæ interpretes non constat. Nonnulli im putant *siclum sanctuarii* eumdem fuisse ac *mmunem*; vocatum vero *sanctuarii*, ut pondus jusm et exactum indicaretur.

N. 19. *Uncia.* Sicula vox est οὐγκία.

N. 20. *Libra.* Ducitur etiam a voce Sicula λίτρα. De rfectione libræ vide notam ad l. IV Sedulii v. 154. *trea libra fuit.*

N. 21. *Mna.* Plinius, l. XXI, c. 34. *Mna, quam nostri* NAM *vocant, pendet drachmas atticas centum.*

N. 22. *Talentum.* Servius idem pondus LXX libram talento tribuit l. IX Æn., ad v. 265: *Auri duo ma- a talenta.* Marsilius Cognatus, l. IV Obser. c. 6, reehendit in Isidoro quod dixerit *apud Romanos*, cum ımani vocabulo *talenti* uti non consueverint, et Plaus sermonem habeat de Græcis. Isidorus verba Servii mpsit. Addit Cognatus errorem librarii videri LXX o LX, et CLX pro CXX, sed auctoris errorem non duum esse quod in talento posuerit *minas duas supra xaginta*; nam in Plauto *quatuor minæ* supra 120 bebantur ratione feneris. Jos. Scaliger, de Re numır., p. 30, grammaticorum commentum esse prontial *magnum talentum, parvum talentum*, et apud dorum *minus, medium, summum*, quæ sunt, ut , ineptissima. Ad Plauti vero verba, in Rudente, spondet se hærere. Sed negare nequit Scaliger rem n satis exploratam apud antiquos reperiri, neque rum laborare recentiores qui *talenti* valorem exicare conantur, ut Salmasius, de pecun. veter., Vosus, in Etymol., et alii. Ad Isidorum quod attinet, vertendum nonnullos apud Servium, a quo Isidorus a mutuatur, pro *libris* reponere velle *minas*; nam nnius ait:

Cecropium superest post hæc docuisse talentum,
Sexaginta minas, seu vis, sex millia drachmas.

bra continet drachmas 96, adeoque sexaginta libræ lum efficerent drachmas 5952. Libræ sexaginta ıæ, quod apud Servium et Isidorum retineri Chacon lebat, efficerent drachmas 6072. Et de *minis* quim Plautus loquitur. Diversa talentorum genera stus enumerat: *Talentorum non unum genus. Attim est sex millium denarium. Rhodium et Cistoorum quatuor millium quingentorum denarium. lexandrinum duodecim millium denarium. Nealitanum sex denarium. Syracusanum trium deıriumı. Rheginum victoriati.* Erat etiam talentum ticum majus, quod 83 minas et 4 uncias continebat. quo Livius, l. XXXVIII, c. 38.

N. 23. *Numeri nomen*, recte, inquit Scaliger. loc. t., pag. 64, ut distinguatur a ponderali, quod Araes corrupto nomine *Kintar*, Hispani et Aquitani *uintal* dicunt. Medio ævo nomina *quintale*, et *quinllus* in usu erant, de quibus plura Ducangius. Hisani *quintal* vocant pondus centum librarum; de quo onfer Marianam de Ponder. et mens., c. 9. ubi ex idori verbis colligit Latinos posteriori tempore episse *centenarii* nomine talentum significare, eo ondere aliqua ex parte mutato.

CAP. XXVI. Num. 3. *Cochlear.* Vehementer dissident ıter se scriptores in mensuris, itidem ut in pondebus explicandis. Nam veteres plerumque obscure loıti sunt; et aliquando Græcas mensuras eodem noine intelligunt, aliquando Latinas. Forcellinus cum liis, ait *cochlear* esse quartam partem cyathi; sed ex sidoro colligitur, esse partem vigesimam cyathi, ex 'annio autem esse partem vigesimam quartam cyathi. Iam *cheme* est pars duodecima, *cochlear* est dimidia ars chemes. Verba Fannii sunt:

At mystrum cyathi quarta est, ac tertia mystri,
Quam vocitant chemen, capit hæc cochlearia bina.

Mariana, de mensuris Græcorum loquens ait: *Concha semicyathus. Mystrum cyathi quadrans. Cheme cyathi quinta. Cochlear parvum cyathi pars decima.* Cum vero de mensuris Romanorum agit, ita disserit: *Cochlear, sive ligula cyathi quadrans, sextarii pars 28, cum in Græcis mensuris cochlear sit pars cyathi decima. Ligulæ in aqua aut vino pondus est drachmarum trium, scripuli unius.*

N. 5. *Cotyla.* Grialius in textu edidit *cotula*, in not. *cotyla.* Utroque modo scribitur, *cotula* more Latino, *cotyla* Græco. De hoc Isidori loco audiendus Guillelmus Budæus, l. V de Asse, quamvis minus æquum Isidori judicem se ostendat: *Post hæc antiquitatis monumenta cum mensurarum modos deprehendere magnopere cuperem, ad pondus examinare rem instituti; quo facto cum nec ex carminibus illis, nec ex Plinio responderent, nihil potius tandem inveni, quam quod apud Isidorum, non optimum ipsum auctorem, ne harum quidem rerum, legitur: Hemina appendit*, etc. Celebris est controversia de *hemina vini* in regula sancti Benedicti, in qua explicanda Menardus in Concordia regularum, Martenius in Comm. ad regulam sancti Benedicti, Joannes Pelletier, in Diss. Gall. de libra panis, et de vini hemina in regula sancti Benedicti, Dominus Lancelot, in Diss. de vini hemina, aliique versati sunt. Varia fortasse fuit pro variis temporibus et locis mensura. V. Ducangium cum auctario.

N. 6. *Quinarem.* Videtur verbum Hispanorum proprium; nam Ducangius asserit *quinalis* mensuram liquidorum esse Hispanis, exemplaque profert ex monumentis Hispanicis. Ac fortasse apud Isidorum legendum *quinalem, sive gomor facit.* Difficultas a Grialio proposita contra hunc Isidori locum facile dissolvitur, si duplex mensura distinguatur, altera *gomor*, sive *ghomer*, de qua hic Isidorus, altera *chomer*, seu *chorus*, aut *corus*, de qua infra, n. 17. *Gomor*, sive *ghomer* decima pars est ephi, ex Ex. c. XVI, 36. Mariana, de Pond. et mens., colligit *gomor* efficere sex Toletanos sextarios præcise, Romanos vero quatuor, et quatuor quintas ejusdem sextarii; et adducit verba Isidori, quibus probatur ex quinque sextariis Romanis *quinarem*, seu *gomor* constare. An autem inter *chomer* et *corum* distinctio alia adhibenda sit, postmodum videbimus.

N. 7. *Congius.* Minus bene in nonnullis Editionibus *congium* neutr. pro *congius*, quod idem vitium in vet. glossar. occurrit. Figuram congii expressit Fabrettus, c. 7, p. 526. Verbum *congiendo* apud alios non reperio. Medio ævo dicebatur *congiare*, seu *congeare*, licentiam abeundi concedere, quod Itali dicunt *congedare.*

N. 9. *Denarii numeri.* Confirmatur hinc, legendum, apud Dioscoridem, l. V, c. 82, *metretam* esse mensuram *decem congiorum;* alii legunt *octo*, alii *duodecim. Metrata*, cujus fit mentio in sacris litteris, *batho* Hebræorum respondere dicitur.

N. 10. *Sextariorum.* Fortasse Epiphanius et Isidorus de sextariis Hebraicis loquuntur, qui Romanis tertia parte sunt minores; sed, ut advertit Mariana, dici tunc deberet modium continere sextarios viginti quatuor. Sed præ oculis semper habendum mensuras et pondera pro locorum varietate mutari; et fortasse Epiphanius mensuras Samaritanorum, unde ipse genus ducebat, plerumque intelligit. Isidorus autem Epiphanii auctoritate se tuetur.

N. 11. *Satum.* In glossis in Vetus Testamentum, quas ex Codice 1 archivii Vaticani edere inter appendices, ubi locus opportunior videbitur, cogito, ad c. XVI Genesis *satum* dicitur habere modium, et semis.

N. 12. *Bathus.* Grialius edidit *Batus;* communis scriptura est *bathus;* sed vocatur etiam *badus.* De mensura hæc fere Mariana loc. cit., bathus capit sextarios Romanos XLVIII, Hebr. LXXII. Vel certe bathus duplex erat, minor æqualis ephi, major proportione sexquialtera cum minore comparatus.

N. 13. *Hinc et inde levetur.* Quia per syncopen di

citur *amphora* ab ἀμφιφορεὺς. Amphora Romana *quadrantal* dicebatur, quia ex pede Romano in quadrum facto constabat. Volusius Metianus, de Asse : *Quadrantal, quod nunc plerique* AMPHORAM *vocant, habet urnas duas, modios tres*, etc. Amphora græca, seu Attica tres urnas continebat. Fannius :

Attica præterea dicenda est amphora nobis,
Seu cadus ; hanc facies, nostræ si adjeceris urnam.

N. 15. *Medimna, medimnus*, sive *medimnum* mensura est sex modiorum, ut ex Cornelio Nepote, Fannio et aliis, apud Rosweydum, in Onomastico, colligitur. Ausonius in grypho ternarii dixit *Sicana medimna*, sed in plurali. Quod autem Isidorus ait, *medimnam* quinque modiis constare, redit eadem responsio, incerta fere omnia esse quæ de veterum mensuris proferuntur ; varias fuisse etiam sub eodem nomine mensuras pro varietate locorum, et temporum.

N. 16. *Artaba*. Rosweydus l. c., post plura veterum testimonia de *artaba*, non satis sibi consentientia, concludit : *Sed omnino varia mensura fuit artaba*. Mariana cum præmisisset *artabæ* ex quorumdam sententia respondere LXXX sextarios, ex Epiphanii LXXII, et Fannii LIII, cum triente, addidit has varias opiniones conciliari non posse, nisi forte ex varietate sextarii, ut Fannius locutus sit de Romanis, Epiphanius de Atticis, alii de Hebraicis.

N. 17. *Chomer*. Cum supra, n. 6, dictum fuerit *gomor* sextariis quinque constare, nunc saltem distinctionis gratia scribendum est *chomer*, non *gomor*; ut Grialius aliique ediderunt. Profecto hoc loco de mensura magna sermo esse debet ; et solum dubitatio inde oriri potest, quod *chomer*, sive *homer*, et *corus*, sive *chorus* pro eadem mensura poni solent. Neque occurrit, quid possit responderi, nisi fortasse, quod dimidium *cori* alicubi nomen *chomer* obtinuerit. Mensuræ certe Hebræorum ex communi sententia hunc servant ordinem. *Corus*, seu *chomer*, maxima omnium est, continens x, ephi, totidem bathos, xxx sata, c gomor, CLXXX cados. Quædam appendicula de mensuris Hebraicis n. 21, a nobis proferetur ex fragmentis, initio Editionis Bignæanæ productis.

CAP. XXVII. N. 1. *Ponderis signa*. Fortasse ex hujusmodi signis ponderum, et mensurarum, quæ in lib. m. olim apparebant, orta est illa confusio, quæ in ponderibus et mensuris veterum explicandis observatur.

N. 4. *Gamma*. Grialius in nota ediderat *gammæ*; reposui *gamma*, quod in textu exhibetur, ut sit indeclinabile.

LIBER DECIMUS SEPTIMUS.

CAPUT PRIM. N. 1. *Rerum rusticarum*, Scriptorum rei rusticæ optima Editio est cura Gesneri Lipsiæ 1735. Videri etiam possunt Geoponici veteres, recensente Joan. Nic. Niclas. Lips. 1781. Recentium scriptorum ingens est num. Inter Hispanos celebris est Herrera quem Italice redditum Venetiis jam ab anno 1608 video.

N. 2. *Sed ferro qualicunque*, etc. Vix hæc intelligi possunt, nisi verba Servii legantur ad l. I Georg., v. 147 : *Prima Ceres omne agriculturæ genus hominibus indicavit ; superfluam enim quæstionem movent commentarii, dicentes Osirim, vel Triptolemum aratrum invenisse. Nam aliud est unam rem invenire, et aliud omnem agriculturam docere, quod fecit Ceres*. Nam *ferrum* dicendo, cuncta generaliter rusticorum arma complectitur. Pro *fulminatum* conjectura in collationibus Gothicor. Codicum Tolet. erat *Fulmi natum*.

N. 3. *Stercutius*. Grialius in textu edidit *Stercutius*, in not. indicat *Sterculius*. Apud Plinium l. XVII, c. 9, nonnulli legunt *Stercutium*. Harduinus ex Mss. *Stercutum*. Prudentius, hymn. 2 Perist., v. 449 :

Janum bifrontem, et Sterculum
Colit senatus ;

et eodem modo *Sterculum* quidam legunt apud Tertullianum in Apologet., c. 25. Infra, c. seq., num. 3, rursus de Sterculio, sive Sterculo.

CAP. II. N. 1. *De ære*. Hoc est instrumentis ex ære. Hanc enim vim particula *de* habet. Cæterum *ar* verbum Græcum est, non ex *ære* deductum.

N. 3. *A sterce, qui et Stercutus*. Ex Augustino, Grialius supra observavit. Sed apud Augustinum non nulli ita legunt : *Hunc Stercen alii Stercutium ap pellarunt*.

N. 5. *Runcatio*. Vere est a Græco ῥύγχος rostrum Hinc runco, runconis, et runco, runcare, ex quo Hi spani dicunt *arrancar*. Ita etiam *sulcus* a Græco ὁλκ est deducendum. A *veruactum* vero Hispani dicun *varuecho*.

N. 6. *Satio*. Est a satum, ut *actio* ab *actum*, etc Verbi *sero* originem Hebraicam Becmanus, p. 966 astruit. Isidorus fortasse Servium respexit, qui a Virgilium, l. cit, ait, *id est, adeo sereno cœlo, u vestimentis non egeas*.

CAP. III. N. 2. *Fruges autem reliqua*. Non nega Isidorus frumenta etiam esse fruges, sed asseri fruges non solum de frumentis, sed etiam de aliis dici adeoque contrarius non est Servio, qui ex Ciceron concludit *etiam frumenta fruges vocari*. Discernun tur ergo frumenta a frugibus, tanquam species a g nere, non tanquam species a specie. Verbo *frumend* aut *frumere* pro vesci an apud alios reperiatur, pror sus ignoro. Vide l. xx. c. 2. n. 27.

N. 3. *Primitiæ*. Sunt primæ res in quocunque ge nere ; sed ex communi scriptorum usu colligi poss videtur proprie de frugibus dici, quæ numini offe runtur, translate de aliis rebus.

N. 4. *Triticum*. Varro. de Ling. Lat., c. 22 : *Tr ticum, quod tritum est spiceis*.

N. 6. *Ador*. De *adore*, sive *adoreo* quædam es glossa vetus inter eas quas edidi ad Prudentium hymn. 10. Cath. v. ult., in qua etymologia hujus vo cis indicatur ex *adoro*, cui favet Priscianus, l. IV p. 628, Putsch. Quod *adorea* sacrificia dicerentur, apu alios expressum non reperio. Adorea autem fem. gen pro gloria et laude accipi solet.

N. 7. *Siligo*. Græce simili modo dicitur σιλιγνις

N. 8. *Trimestre triticum* De tritico quadrimestr nonnulli exponunt quod Salvator discipulis dixit: *Non ne vos dicitis quod adhuc quatuor menses sunt, et mes sis venit?* Videsis notas meas ad Juvencum, l. II, v. 313

N. 12. *Centenum*. Manet apud Hispanos vocabulum *centeno:* quod apud alios antiquos hoc significatu no invenio. De milio Festus: *Milium quidam putant ccpis nomen maxime a nummorum summa, quæ est mill*

N. 13. *Panicium*. Panicum vocant Plinius et Cæ sar. Sed Isidorus videtur scripsisse *panicium*. De *pist* frumento nihil certi habeo, nisi sit adjectivum fru mentum *pistum* a *pinsendo*. Vide Festum. De sesam frumento æstivo Plinius l. XVIII, c. 7 et 10.

N. 14. *Farrago*. De farragine Varro, Columella Plinius et alii.

CAP. IV. N. 4. *Faba fresa*. *Fressus* et *fresus* est par ticipium verbi frendeo, seu frendo, quod pro fran gere etiam accipitur. Fabam fressam nominat Celsu l. v, c. 18, n. 21.

N. 6. *Faselus... cicer*. Ciceris etymologiam ex lin gua Hebraica nonnulli repetunt. De faselo Virgiliu Georg. v. 227 :

...Viciamque seres, vilemque faselum.

N. 7. *Tristisque lupini*. *Triste* pro *amaro* sumi solet Vide meum comment. ad v. 50 Dittochæi Prudentii

CAP. V. N. 1. *Rudi adhuc sæculo*. Recenti pos diluvium mundo. *Rudis* pro novo usitatum est. Pru dentius l. II adversus Symmach. v. 277 :

Si quidquid rudibus mundi nascentis in annis.
Mos habuit, etc.

Confer indicem Prudentii.

N. 3. *Extremitatibus terræ*. Servius ad v. 7 Ecl 5 : *extremitatibus agrorum*.

N. 5. *Sarmentum a serendo*. Festus *sarmentum* sarpere deducit ; nam antiqui *sarpere* pro *purgare* di cebant.

N. 9. *A palma derivetur.* Paulus ex Festo: *Palmites ... ium sarmenta appellantur, quod in modum pal... rum humanarum ungulas, quasi digitos, edunt.*

N. 11. *Capreolos* a *capiendo* etiam deducit Festus. ... ex eo quod *capreolorum* cornua referant.

N. 13. *Humidum est*, etc. Servius ad v. 20. Ecl. ...: *Humidum est quod extrinsecus habet humoris ... quid, uvidum vero quod intrinsecus: unde uvæ ...untur.* Grialius in textu edidit, *humidum est quod ...terius;* in not. indicat, *extrinsecus.*

N. 16. *Præcoque vocatæ... Has lageos dicunt.* Plinius l. XIV, cap. 3, asserit *lageam* vitem (sic enim ...pellat) peregrinam esse. Non ergo constat quod ...nes uvas *præcoquas*, sive, ut alii scribunt, *præcoces*, aut *præcoces*, veteres dixerint LAGEOS. Et Virgilius clare distinguit l. II Georg., v. 93:

Et passo psythia utilior, tenuisque lageos,
Tentatura pedes olim, vincturaque linguam
Purpureæ preciæque...

Ubi Servius in mea editione: PRECIÆQUE; *hæc cito ...aturescunt; unde et* PRECIÆ *dictæ sunt* PRÆCOQUÆ, *...od ante alias coquantur:* omisso *sole.* In Cod. 2 archivii Vaticani hæc alio ordine referuntur: *Has Græci ...geos dicunt...ut lepus. Purpureæ a colore dicuntur, ...ciariæ a magnitudine, dactyli a longitudine, ste...anitæ a rotunditate, Rhodiæ, et Libycæ a regio...bus nuncupatæ sunt: ceraunia vero, quod ru...ant, velut ignis Genera autem uvarum*, etc.

N. 18. *Amminea.* Servius, II Georg., vers. 96, ...ribit, *sunt etiam ammineæ vites;* quam scripturam ...itici plerique præferunt. Grialius ediderat in textu ...*minea*, ut scribit in not. Nominis originatio melius ...etitur eum Macrobio l. II Saturn., c. 11 et aliis ex ...*mminea* regione, ubi Falernum, vel, ut alii legunt, ...alernum, aut Salentum.

N. 19. *Fæcinia.* Apud Grialium erat *fæciniam vo...nt*, per errorem, ut puto: nam alia exemplaria exhibent *vocant.*

N. 22. *Basilica.* Apud Grialium, et alios editos erat ...*asilisca:* restitui *basilica*, ut apud Plinium et Columellam legitur.

N. 23. *Visula materiem.* Apud Grialium erat *Visula, ...ateriam, et brevem, et latum folium:* quod fortasse contra ejus mentem irrepsit. Apud alios editos, *ma...eriam, et breve, et latum folium.* Qui de re tota velit ...udicare, præ oculis habere debet Columellæ verba: *...isulæ deinde ab his, et minor argitis, terræ medio...ritate lætantur; nam in pingui nimiis viribus lu...xuriant, in macra tenues, et vacuæ fructu veniunt: ...miciores jugo quam arboribus, sed argitis etiam in ...ublimibus fertilis vastis materiis et uvis exuberat, ...umillimis tabulatis aptior. Visula brevem mate...riam et latum folium exigit, cujus amplitudine fruc...us suos optime adversus grandinem tuetur; qui ta...men nisi primo quoque tempore maturi legantur ad ...erram decidunt: humoribus etiam prius quam de...fluant putrescunt.*

N. 25. *Mareoticæ.* Verba Servii ad vers. 91, lib. II Georg. sunt: MAREOTIDES ALBÆ. *Ægyptiæ: Mareotis enim pars est Ægypti. Et dicendo* ALBÆ, *ostendit etiam esse purpureas, vel alterius coloris.* At Columella l. III, c. 2, inter græculas vites recenset Mareoticam; quod nonnulli accipiunt de parte Epiri quæ Mareotis dicitur, et in qua optimum vinum nascitur.

N. 26. *Helvolæ*, etc. Ex Columella l. c., ubi ait, *ab helvo, nisi fallor, colore vocitatæ.* A Plinio quoque vocantur *helvolæ*, et *varianæ* l. XIV, c. 2: Nam *helvenacæ*, quas ex Plinio Grialius commemorat, scilicet ex eod. l. c. 12, ad aliam speciem pertinent. *Helvenacias* has Columella appellat, tresque earum species distinguit.

N. 27. *Tertius locus*, etc. Hoc etiam ex Columella; quod non est cur rejiciatur ut superfluum. *Tertium gradum*, ait Columella, *facit earum Celsus, quæ fecunditate sola commendantur: ut tres helvenaciæ*, etc. *At spiona*, etc.

N. 28. *Vitis Spionia. Vitiscionia* erat apud Grialium et alios. Ex Columella reposui tuto *Vitis Spionia.*

N. 31. *Oblaqueare.* Etiam apud scriptores de re rustica, Catonem et Columellam, in veteribus editionibus et mss. reperitur *oblaqueare*, non *ablaqueare.* Utrumque verbum in hac significatione est a *lacu*, non a *laqueo.*

N. 33. *Hinc propagines.* Apud Grialium erat: *Hic propagines.*

CAP. VI. N. 2. *Quasi arboris hasta.* Id ex Servio non est, neque ad verum etymon pertinet.

N. 3. *Arbor autem*, etc. Ex Agrœtio est. *Arbor omne lignum dicitur, arbos non nisi fructifera.* Sed non aliud discrimen agnosci solet, nisi quod *arbos* poeticum est.

N. 4. *Frutex brevis est appellatus.* Neque etymon *fruticis*, neque quod *frutecta* sit plurale ejus, neque quod *frutecta* sit arbor alta, idonea auctoritate confirmari potest. A *frutice* est *fruticetum*, *frutectum*, et *frutetum*, locus fructibus abundans.

N. 5. *Silva.* Grialius eum nonnullis scripsit *sylva*, quia id etymon græcum postulat. Aliud præferunt lapides, et libri veteres; ac sæpe Latini *i* pro *y* adhibuerunt in vocabulis quæ ex Græco traxerunt.

N. 6. *Nemus* verbum Græcum est. Quod nemora sint arbores majores, etc., solum per synecdochen intelligi potest. De consuetudine constituendi idola in nemoribus apud paganos res certa est. Ipsas etiam arbores cultu gentiles prosequebantur.

N. 7. *Lucus.* In luco lucebant etiam funalia, quia sacra ibi nocturno tempore celebrari mos erat. Alii *tropo per antiphrasin.*

N. 9. *Aviaria* etiam erant ea in quibus aves altiles custodiebantur et alebantur. Legendum forte, *frequentent.*

N. 10. *Recidiva.* De *recidivis* vide not. ad l. Dracontii, v. 558.

N. 14. *Demergitur.* Grialius, *dimergitur.*

N. 19. *Ut prædiximus.* Scilicet cap. super., n. 8.

N. 20. *Cymas.* Verbum Græcum, quod in vulgares quoque linguas defluxit. Nonnulli scribunt etiam Latine *cimas*, et *cumas.*

N. 23. *A frumine.* Vide supra c. 3, n. 2.

N. 25. *Unde ellychnium.* Grialius in textu edidit. *lychnum*; sed in not. exhibet *lychnus*, vel *ellychnium*, quamvis solum ex conjectura id proferat pro *lucinium*, quod in aliis Editis exstat. Nescio an huc pertineat quod infra c. 7, n. 65, commemorantur olivæ *lyciniæ*, sive *liciniæ*, quæ optimum dant lumen. Vide notam, et l. XIX, c. 19, n. 3, ex quo præferendum videtur *ellychnium.*

N. 26. *Fomes est astula.* Inter opera variorum de Dedicatione sub ascia eum notis Mazochii illustratur hic Isidori locus, sed ita ut menda editionum veterum corrigantur, jam a Grialio emendata. Servius ad loc. cit. Virgilii: *Sane fomites sunt assulæ quæ ab arboribus cadunt, quando inciduntur, quod foveant ignem. Clodius scribit...* Item alio loco: *Assulæ ambustæ, ligna excavata, a fungis nomine accepto.* Videlicet ex *fungis* optimus fit *fomes*. Utroque modo dicitur, *assula*, et *hastula:* et hinc Hispanice *astilla*, seu *hastilla*. Nota hæc est Vulcanii: *Ita hodie Hispani* HASTILLAS *vocant, quæ Græci* χάρη. In mss. Plinii apud Harduinum legitur etiam *hastula*, ubi alii habent *assula.*

N. 27. *Titionem.* Verbo *titionis* Varro, Celsus, Apuleius, et alii utuntur: e vulgi tamen consuetudine id sumptum arguit etiam Lactantius l. IV, c. 14: *Titionem vulgus appellat extractum foco torrem semiustum.* Vulgares linguæ idem nomen retinent.

CAP. VII. N. 1. *Palmula* ab aliis de quovis fructu *palmæ* dicitur. *Caryota* est species palmulæ, ut apud Cælsum Aurelianum lib. II Acut., c. 37: *Palmulæ nucales, quas* CARYOTAS *vocant.* Myrobalanum pro-

prie est glans Ægyptiæ cujusdam arboris, ex qua fit unguentum *myrobalanum* pariter appellatum.

N. 2. *A verbo laudis :* ex Servio ad Eclog. 8, v. 13 : *Cur tamen triumphantes lauro coronentur, hæc ratio est, quoniam apud veteres a* LAUDE *habuit nomen ; nam* LAUDUM *dicebant.* Græce *laurum daphnen* dictam volunt, quia resonat dum uritur : ac fortasse apud Isidorum juverit ita interpungere, *vocant: quod nunquam deponat viriditatem, inde illa potius victores coronantur.* Laurus veteribus plena erat boni genii, ac plurimis de causis, quas referunt Bodæus ad Theophr. p. 185 seqq., et Meursius t. IV Arboreti sacri, p. 9. Confer. Georg. Augustum Langguth. in libello quem Lipsiæ edidit 1738 et inscripsit, *Antiquitates plantarum feralium apud Græcos, et Romanos,* p. 17.

N. 3. *Virgilius amantibus,* etc. Fortasse respicit v. 64, Eclog. 3 :

Malo me Galatea petit lasciva puella :

de quo plura interpretes.

N. 5. *Mellis saporem* , etc. Scribitur nihilominus cum uno *l melimelum*, quia ex vocabulo græco μέλι deducitur. In Martialis epigrammate alii legunt, *dicas hæc melimela, licet.*

N. 6. *Malogranatum.* Dubitant nonnulli an *malogranatum* recte dici possit. Veteres quidem *malum granatum* tantum dixisse videntur. Mala punica a Plinio absolute *granata* dicuntur : et hoc nomen Hispani adoptarunt *granadas.*

N. 7. *Duracinum.* Hinc Hispani *durazno* dicunt, quod ex Latino *durus* oritur. Brisonius l. II de Regno Persarum, n. 236, cum Plinio l. XV, c. 13, refellit errorem Columellæ, v. 403 seqq., et Isidori hoc loc., qui *Persica mala* in Perside venenata fuisse crediderunt. Alia est arbor *Persea*, quæ in Perside venenata dicitur a multis, in Ægypto vero innoxia. De hac Plinius l. XIII, c. 9, et l. XV, c. 13. Grialius primo loco scribit *Armenicum*, deinde *Armeniacum.*

N. 8. *Inclaruit.* Quia huic uni tantum arbori incubuit Virgilius, ut Servius notat. Pro *ex illa foveri animam*, Cod. 1 Vat. arch. habet *ex illa tueri animam*, ut *tueri* passive accipiatur , quod fortasse Isidorianum est.

N. 9. *Faba Syriaca.* Isidorus cum Servio, ad v. 84. l. II. Georg.: *Vulgare loti vocabulum in faba Syriaca exprimunt.* De loto, Ægyptiaca herba, fabæ simili, Plinius, l. XIII, c. 17. De loto arbore plura Salmasius, p. 1039 Exercitat. Plinian.

N. 10. *Nixam.* Salmasius , p. 1324 Exercit. Plinian., observat *myxa* pruna Sebestena esse apud aliquos, et ab Isidoro cum Damascenis confundi. Ipse existimat *myxa* veterum Græcorum esse *musa*, ficis proxima, quæ Hispani vocant *higuera banana*, hoc est, ficum *bananas* ferentem. Rosweydus, in Onomastico, verb. *Nixæ siccæ*, plura veterum producit loca de *nixis*, aut *myxis*, quæ etiam *myxaria* dicebantur.

N. 11. *Elæomeli.* Est neutrum indeclinabile, ut a Plinio usurpatur. Isidorus , ut arborem faciat , fortasse scripsit *Elæomelis.*

N. 13. *Melopos.* Grialius, in not., indicat *melosus*, sed in textu edidit *melopos.* Salmasius, p. 351 Exercit. Plinian., *metopon* a Plinio recte vocari ait. Apud Plinium, l. XII, c. 23, plerique legunt *metopium.*

N. 14. *Mespilus.* Grialius, in not., scribit *mespila*, in textu *mespilus*, quod rectum est. *Mespilum* est fructus arboris mespili.

N. 16. *Apta hastilibus.* Ex Servio, loc. cit. Virgilii.

N. 17. *Hinc et Caricæ.* Incertum me Grialius relinquit, an spuria censeat hæc omnia verba, *Hinc et Caricæ a copia nominatæ.* Ego omnia pro genuinis accipio. Isidorus ait ficus *Caricas* nominatas a copia scilicet, qua Caria abundabat. Cicero , l. I de Divinat., c. 40 :*Quidam in portu Caricas Cauno ad-*

A *vectas vendens*, CAUNEAS *clamitabat.* Alii scriptor *Caricas* pro quocunque ficorum genere ponebant. O dius, l. VIII Metam., v. 674 : *Hic nux, hic mista c rugosis carica palmis.* Ita etiam Plinius.

N. 18. *Caprificus.* Martialis, veluti per lusum, et mologiam *caprifici* deducit ex *capro*, et *ficu*, lib. I epigr. 52. Videri possunt Becmanus, Vossius et al etymologi. De remedio vero, seu caprificatione, qu arbor ficus fecundatur, Plinius, Columella, Palladius

N. 20. *Sit foliis, similis.* In nonnullis veteribu exemplaribus legitur *sit folia similis*, ut sit femi *folia.* Medio ævo ita videtur dictum, ex quo vulgar nomen defluxit. Isidorus fortasse innuit (mori su inhærens) quod *sycomorus* dicta sit, quasi *sicut m rus.* Sed revera componitur ex συκῆ *ficus*, et *moru* Fructus enim *sycomori* forma et magnitudine ad f cum accedit.

N. 25. *Castaneam.* Alii *castaneam* dictam putant

B *Castana*, seu *Castanea*, Thessaliæ urbe, ubi *castane* abundant.

N. 26. *Ilex ab electo.* Scilicet, quasi *elex* ab *eliger do*, quod aliis quoque etymologis placet.

N. 28. *Æsculus.* Grialius in textu edidit *esculu* in nota *æsculus.*

N. 29. *Siliquam.* Salmasius, p. 461 Exercit. Pli animadvertit contra Isidorum, *siliquam* dici, quod i *siliqua* esset ; non fructum, sed ligneum corticem es dulcem ; *acaciam* exprimi ex semine, vel fructu sp næ Ægyptiæ, qui fructus etiam in siliquis exstat : spi num Ægypti, ex qua gummi, *acaciam* quoque voc ri. Hæc fere Salmasius. *Acacia* quidem ex frutic spinoso, acacia pariter nuncupato, exprimitur ; c qua vide Plinium, l. XXIV, c. 12, et Celsum, l. VI, c. (

N. 30. *Nardi pistici.* Ex *nardo pistico*, cujus m minit evangelista Joannes, etymologiam *pistaci* Isidorus deducit. Sunt tamen qui putant amanuensc pro nardo *spicato*, ut Marcus, XIV, 3, vocat, trans

C cripsisse *pistici.*

N. 31. *Pitin.* Alii putant *piceam* non esse πεύκη sed *pytin.* Vide Matthiolium, ad Dioscoridem et Lang guthium, loc. cit., p. 28 et 39. De electro, seu suc cino, fusius l. XVI, c. 8, n. 6.

N. 32. *Longe eat.* Hoc est, longe in altum abea quam etymologiam aliis quoque recentioribus pla cere video. Quod abies *gallica* vocetur propter can dorem, ex eo intelligitur, quod *Gallia* a candoi dicitur, ut expositum jam fuit l. XIV, c. 4, n. 25. l abiete autem est pars inferior, quæ enodis est, supe rior, quæ nodosa.

N. 33. *Cedria.* De *cedria*, qua perliti libri cor servantur, Plinius, l. XXIX, c. 3.

N. 34. *Cyparissus.* Aliam causam cur *cypressu* aut *cupressus*, aut *cyparissus*, ad domos et circ pyram pro funebri signo poni solita fuerit, assign Festus : quia scilicet excisa non renascitur. Quem a locum videndus Scaliger.

D N. 36. *Distinctionibus albis, ac fulvis.* Salmasius p. 1033 Exercit. Plinian., advertit verbum Diosco ridis διαφύσεις exponendum esse, non per *maculas*, Isidorus interpretari videtur, sed per *lineas venarun in longum discurrentes.* Idem Salmasius, ib., p. 103 Isidorum reprehendit, quod paludem Mareotida i India collocet ; sed Isidorus Servii expositioni adhæ ret, cujus verba Grialius protulit. Placet vero cor rectio Salmasii, qui in Lucani versu emendat *ebenu Mereotica* a *Meroe* urbe principali Æthiopiæ. Nan idem Lucanus, l. X, v. 303, ait :

Ambitur nigris Meroe fecunda colonis
Læta comis ebeni...

In primo Cod. Goth. Tolet. nota hæc est : *Ebenu arbor, quam non comburit ardor.*

N. 37. *Quasi platanus dilatata.* In Vulgata : *Qua si platanus exaltata sum.* Forte πλατὺς *Græci.*

N. 38. *Incaustis.* De incaustis ex veterum mor

: restituendis Petrus Garzia de la Huerta post ıucnum, Hispanum itidem, doctissimum commentarium typis regiis Matritensibus edidit.

N. 40. *Torquentur*. Apud Virgilium legitur *curvan-* pro *torquentur*. Plinius, l. v. c. 23, docet *Ituam*, sive *Ityræam* provinciam Cœles Syriæ esse. *toxicis*, quæ ex Plinii aliorumque sententia *taxica* us dicerentur, vide Joannis Gorrei medici commentaria in Alexipharmaca Nicandri.

N. 47. *Quod celeriter saliat;* ita etiam Cincius, liculum tamen id Festo et recentioribus videtur.

N. 48. *Vimen*. Ita dictum alii putant, quia facile *tur*, hoc est, flectitur, *Viere* est *vi* flectere.

N. 50. *Myrtus*. E. vocabulo Græco trahit originem, τος, μυρσίνη, quod nonnulli derivant a *myrrha* ob oris similitudinem. Grialius, cum aliis Editis, scribit ίνη, sed vox usitata est μυρσίνη, aut Attice μυῤῥίνη.

N. 52. *Præstantiorem*. Pro *præstantissimam;* e phrasis æqualibus Isidori et antiquioribus etiam iliaris est.

N. 53. *Scribe in buxo*. Vulgata : *Scribe ei super cum.*

N. 54. *Medeor* cum accusativo reperitur apud quosn veteres, sed sub varia, et dubia lectione.

N. 56. *Stipa*. De *stipa* vide Festum, verbo *Stipa-es.*

N. 57. *Canna*. Proprie est arundo minor, et graor. Columella, l. VII, c. 9 : *Degener arundo, quam gus* CANNAM *vocat*. Scriptores plerumque utrum- confundunt, Agrœtius: *Arundo canna est ab ditate dicta*. *Cicutæ* etymologiam Isidorus dedu- quasi dicatur *cæcuta*, ut ex loco ejus a Grialio lo colligitur. De re ipsa Servius, Ecl. 2, v. 36. *uta est spatium, quod est inter cannarum nodos.*

N. 58. *Indica non magna*. Apud Grialium et alios tos erat.

Indica non magnum in arbore crescit arundo.
Illius et lentis.....

not. ad Dracontium, l. I. v. 199, observavi veram c esse lectionem, quam ascripsi, et multi critici ptant. Salmasius, p. 1018 Exercit. Plinian., dubat num reponere oporteret : *Indica nam magna is arbore*, etc., siquidem Strabo affirmat magnas s esse arundines. Sed nihil mutandum censuit. te arundines possunt esse in suo genere magnæ, n propterea *magna arbor* dici debeant. Animadtit idem Salmasius cannas illas indicas, quarum ices expressæ humorem melleum reddebant, easn plane esse, atque illas cannas quæ nostrum saccrum generant; nam antiquorum aliud saccharum . Iterum, page 1021, de saccharo nativo veteri, actitio novo disserit, et nostrum saccharum c nis indicis inventioni Arabum tribui posse con- . Videndum, num in tertio versu legere præsti- t, ut in nonnullis editis, *succo concedere mellis.*

N. 59. *Rhamnus*. De rhamno, tom. I Patrum Apoic., p. 23, col. 2, cum notis Cotelerii agitur. ra Langguthius, Antiq. plantar. feral. p. 13.

N. 63. *Orchades*. *Orchites* rectius esse existimat manus, p. 902. Isidorus hæc ex Servio sumit, ad Georg. v. 86.

N. 65. *Lyciniæ*. Grialius in textu *lyciniæ*, in not. *niæ*. Alii editi *lychniæ*. Neque displicet lectio ltorum *Unde et lignum nomen accepit*, quamvis lorus, c. 6, n. 25, contrarium docuerit, quod a *io* est *lychnus*.

N. 66. *Pusiam*. C. 49. prolegom., n. 13. observi Burrielium, ex *pusia* deducere voluisse Hispan nomen *bujia*, quasi de *lampade* loquatur Isido- , cum sermo sit de *oliva*.

N. 67. *Crustumia... volemis*. Ex ipsis Servii comntariis satis colligitur sermonem ipsi esse de py- Virgilii versus 88, l. II Georg. est:

Crustumiis, Syriisque pyris, gravibusque volemis.

rba Servii: *Crustumia pura sunt ex parte rubentia, ab oppido Crustumio nominata*. GRAVIBUSQUE VOLEMIS, *id est, magnis. Nam et* VOLEMA *ab eo quod volam impleat, dicta sunt. Unde et* INVOLARE *dicimus*. Fortasse Isidorus alium secutus fuit, qui olivas earumdem nominum explicaret. Forcellinus, qui accuratus alioquin est, et magno mihi usui esse solet, asserit Servium ad hunc locum addere *volema pyra lingua Gallica bona et grandia dici. Quod si est*, subjungit Forcellinus, *non e Latio vox est arcessenda, sed e Gallicá lingua, quæ eadem olim ac Germanica*. In mea Editione non invenio hæc Servii verba; neque Ducangius in *volemum* alium auctorem pro etymo Gallico citat, nisi Papiam ex nostro Isidoro. Quod *involare* dicatur a *vola*, tradit etiam Iso, in gloss. ad Prudentium, vers. 860 Apoth. : VOLA *medietas palmæ; inde involare dicimus, quia quidquid involamus, in palma recondimus.*

N. 69. *Amurca*. Hoc vocabulum Latini potius e Græco traxerunt, quam contra.

N. 70. *Gumen*. Dicitur *gummi* indeclinabile, et *gummis, gummis*. Palladius usurpavit *gumen*, ut hoc loco Isidorus.

N. 71. *Resinam*. De resina Bochartus, Ch. lib. I, cap. 8, quædam affert huc spectantia. Plura etiam Plinius, l. XVI, c. 11, et l. XXIV, c. 6, qui varios resinæ in medicina usus recenset.

N. 72. *Levis*. Grialius in textu edidit *lævis*, in not. *lenis*. Verbum Græcum Dioscoridis utroque modo verti potest, aut *lenis*, aut *lævis*, et eodem significatu *levis*. Alii, *cui probatio.*

N. 74. *Et hæc buxus*. Apud Servium legitur, *ut* HÆC BUXUS *de arbore dicamus*, BUXUM *vero de ligno aliquid compositum;* quod fortasse Grialio displicuit, sed non est certe contemnendum. Nam *aliquid, e buxo compositum*, ut tibia, etc., *buxum*, et *buxus* dici potest.

CAP. VIII. Num. 1. *Quisque*, pro *quicunque, quisqui* occurrit apud Plautum, Ausonium, Prudentium, et alios, ut sæpe in Commentar. ad Prudentium adverti. *Aroma* verbum Græcum est, quin opus sit ad Latinam originationem recurrere, aut ad *aras*, aut ad *aerem.*

N. 2. *Tus*. Grialius in textu scribit cum aspiratione *thus;* in not. ad n. 3, sine aspiratione *tus;* quæ communior est scribendi ratio, quamvis *tus* derivetur a Græco θύειν, ut multi putant. Alii in textu n. seq. *tus sine aspiratione a tundendo.*

N. 3. *Tus a tundendo*. Deducit etiam Charisius. Tus *Libanum* adjective dicitur, ut apud Sedulium, l. IV, v. 55, *libana cedrus*. Confer Bochartum, Phal. II, 18.

N. 4. *Myrrha*. Salmasius, pag. 1268 Exerc. Plinian., corrigit : *Myrrha autem Troglitis ad insula Arabicæ*, etc. Sed dubium non est quin Isidoro sermo sit de myrrha troglodytica, quæ ita vocatura Plinio, l. XII, c. 16. Ab eodem Plinio, l. VI, c. 29, et Scribonio Largo, compos. 90, dicitur *troglodytis myrrha*. Videndus de myrrha Langguthius, Antiq. plantar. feral. p. 22, qui de virtute agit qua myrrha cadavera a putredine prohibet.

N. 5. *Storax*. Salmasius, p. 1026 Exercit. Plinian., observat *lyparum styracem*, et *calamitem styracem*, sive *storacem* ab Actio et aliis distingui, ab Isidoro vero notas utriusque confundi. Adjectivum *mellosum* pro *melleo* usurpatur a Cæls. Aureliano. Hispani dicunt *meloso*. Isidorus feminei generis videtur facere *storax, Storax autem dicta*, nisi intelligit arborem. Re vera masculini generis est. *Stiria* pro gutta non Græce, sed Latine dicitur, quamvis *stiria* Græcæ originis sit.

N. 7. Grialius in textu edidit, *mastix*, in not. *mastyx*. Usitatum apud bonos auctores nomen est *mastiche*, aut *mastice.*

N. 9. *Aloe*. Scripsi *aloe*, ut veteres scriptores hoc nomen exhibent, quamvis Grialius cum aliis Editis habeat *aloa*. Confer c. seq., n. 28.

N. 11. *Amomum*. Est ab α privativa, et μῶμος,

quasi purum, et sine macula. Langguthius, loc. cit. p. 23, ambigi ait non tantum quid sit *amomum*, sed etiam an omnino nunc sit? Salmasius, p. 400 Exercit. Plinian., Plinium et Isidorum reprehendit, quod *amomum* uvam esse crediderint ex Dioscoride male intellecto; qui non *semen botrosum* dicit, sed *fruticem botrosum*, sive instar uvæ in se invicem convolutum et invicem implexum. Grialius Dioscoridem quoque de botroso semine interpretari videtur. Plinius de fructu uvæ simili, seu botroso loquitur, quem vide l. XII, c. 13, et l. XVI, c. 22.

N. 12. *Casia.* Langguthius, loc. cit., p. 23, *casiam* vel cinnamomo, de quo supra, maxime affinem dicit, vel eamdem prorsus plane.

N. 13. *Calamus aromatic.* Κιρρὸν esse vult Dioscorides calamum aromaticum, ut observat Salmasius, p. 1053 Exercit. Plinian. Isidorus reddidit *fulvus*. Plinius : *Reliqua probatio, ut ne niger sit.*

N. 14. *Eamdem regionem Romani potiti sunt.* Solinus ablativo usus fuit : *At cum Judæa potiti sumus* etc. Sed cum accusativo multi etiam boni auctores, interdum *potior* usurpant. *Opobalsamum* vi originis lacrymam, sive succum arboris denotat; sed Langguthius, loc. cit., p. 24, observat scriptores non nunquam *balsamum* pro lacryma, *opobalsamum* pro arbore posuisse.

CAP. IX. N. 2. *Folium.* De folio odorifero vide Commentar. ad Prudentium hym. 5 Cathem., v. 119 :

Spirant et folium, fonte quod abdito
Prælambens fluvius portat in exitum.

Quo loco glossam etiam veterem apposui : *Folium est herba pretiosissima, quæ dicitur venire de paradiso.* Salmasius, p. 1054, malabathrum, sive folium herbam paradisi vocari ait, ut ejus præstantia denotetur. Sic *aloe* arbor paradisi dicitur ab excellenti odore; *aves paradisi*, quæ ex longinquis locis veniunt, et hodie *poma paradisi*, etc. Iterum, p. 1071, observat *malabathrum* non facile in remotis a mari locis nasci; adsitis arboribus sese applicare, ac circumvolvere. Inde fabula, quod aquis innatat sine ulla radice. De malabathro, seu malobathro agit etiam Plin. l. XII, c. 26, ubi docet in paludibus Indiæ nasci.

N. 3. *Nardus.* De nardo *spicoso*, seu *spicato*, vide supra, not. ad c. 7, n. 30. In duobus Mss. Goth. Tolet. legitur : *Est autem Indicum multiforme, sed melius Syriacum, leve, fulvum, comosum, spica parvum, odorissimum... nardum Celticum.* Nonnulli Editi etiam habent, hic et inf., n. 8, *Odorissima*, et *odorissimis*.

N. 5. *Quod vocatur Corycus.* Ita legendum, non, ut in plerisque Editis, *Coricium*, aut *Corycium*. *Corycius* adjectivum est a *Coryco*; unde *corycium crocum* sæpe occurrit apud poetas. Salmasius, p. 773, ex Dioscoride correcto vertit : *Qui manus tingit, dum atteritur, dum premitur*, pro quibus verbis Isidorus habet *et cum carpitur, manus inficiens.*

N. 8. *Junci trianguli.* Celsus, l. III, c. 21, et l. IV, c. 20, cyperum *juncum quadratum* appellat.

N. 11. *Squinum melius.* Grialius in textu *squinum melius, et flos* σχινάνθος; in not. *Schœnos melior, et flos schœnanthos.* Verba Græca sunt σχοίνου ἄνθος, *junci flos*, et si recte scribatur, *schœnuanthos*. Apud Vegetium, l. 1 de Re veter., c. 59, hoc verbum corruptum pariter est *scinoanthos*.

N. 13. *Epithymum.* Salmasius, p. 1296 Exercit. Plinian., distinguit diversa *epithyma*, quæ, ut ait, auctores confundunt. Scilicet aliud est *epithymum* Dioscoridis; quod est flos thymi spicati, aliud Oribasii, quod est flos thymi capitati, aliud *epithymum cuscuta*, quod thymo spicato innascitur, et circumvolvitur.

N. 14. *Sampsuchus.* Grialius in textu edidit *samsuchus*; in not. *sampsuchus*, quæ recta est scribendi ratio ex verbo Græco.

N. 15. *Bulbi similis.* Ita recte Grialius in textu,

A quamvis in not. scripserit *volui*, quod in nonnul exemplaribus exstat, sed reprobari debet.

N. 20. *Acanthus... Ægyptia.* Salmasius, p. 5 Exercit. Plinian., advertit Isidorum post Servium *h* *bam topiariam* confundere cum *acantho Ægyptia* q herba est ; et vestem achantinam putare dictam illa Ægyptia acanthio, cum vocata sit ab acantho s næ, sive cardui genere. Addit, non unum *spinæ* g nus fuisse in Ægypto. Distingui etiam debet *aca* *thium* ab *acantho* : ex araneosa lanugine, qua fo *acanthii* obducebantur, fiebant vestes, de quibus P nius, lib. XXIV, c. 12. Acanthion est frutex spi albæ similis. Acanthos herba, cujus alterum genus silvestre carduo simile; alterum sativum, cujus f ma in columnarum capitulis ordinis Corinthii, in c latis vasis, et in vestibus elaboratis exprimi soleb *Acanthus* etiam dicebatur arbor, quædam spin Ægypti, quæ a nonnullis *spina Ægyptia* esse cre

B tur, cujus succus *acacia* vocatur.

N. 24. *Album et nigrum.* Grialius, qui verba, nonnullis Editionibus addita exscribere aggressus f ea imperfecta reliquit, quæ, in variis lectionibus veteri prima Editione Etymologiarum proferantur.

N. 26. *Euphorbium.* Dicitur *euphorbium*, *euph* *bii*, et *euphorbia*, *euphorbiæ*. Isidorus utroque g nere utitur, *dictum*, et *plurima*, ubi intelligi pot *herba hæc*. Cæterum de etymologia Isidoriana n est cur laboremus.

N. 27. *Laser.* Proprie est succus sirpis, sed quando sumitur pro ipso *sirpi*. Apud Isidorum f tasse legendum *lacsirpis* pro *lacsir*, ut in textu Gr lius edidit; qui tamen in not. indicat *lac sirpicu* Profecto Isidorus Solinum exscribit. Sed observ dum Solinum confundere *lac sirpicum*, seu *laser* *tium* cum *ladano*, seu pingui roscido ladæ, quæ he in Cypro est ex cisti generibus. De *ladano* Plini lib. XXVI, cap. 8. Inter *sirpe* et *laserpitium* est

C discrimen, quod *sirpe* est ipsa herba, *laserpiti* succus ex ea expressus, quamvis etiam pro ea herba sumatur. *Laserpitium* summo in honore apud antiquos, et a medicis valde commendabat ut observat Valpius in not. ad carm. 7 Catuli : *serpitiferis jacet Cyrenis.*

N. 28. *Aloe.* Hoc loco Grialius recte scribit *a* pro quo, cap. 8. num. 9. edidit *aloa*; ubi *aloe* i arbores aromaticas recensetur ; sed ea referuntur herbæ *aloæ* conveniunt. Vide Plinium, l. XXVII, c 4. Editi, etiam Grialius in textu, *panace* pro *pana* ut Grialius in nota indicat. Dici potest *panacea pa* *ceæ*, *panax panacis*; et *panaces panacis*. Pro *ga* *num* minus usitatum est *galbanus*, quod in no Vulgata legitur.

N. 29. *Dicta... Dictamnum... Pulegium Mar* Pro *Dicta* melius esset *Dictis*, aut *Dicte*. Gria male per *y* scribit *Dicta*, *dyctamnum dyctæos*. *dictamnum* dici etiam potest masc. gen. *dictamn*

D *Dictamnum* herba est pulegio similis : ex quo nonnulli *pulegium Martis* dicunt, ut Grialius in indic. quamvis in textu eum aliis ediderit *polei*

N. 30. *Mandragora.* Plinius et alii veteres mas lino genere efferunt *mandragoras*, *mandragoræ*. dorus fortasse intelligit *herba mandragora*, etc. mandragoris fit mentio c. XXX Genesis, ubi pl interpretes afferunt. In glossis mss. in Vet. Test. ter appendices edendis quædam peculiaria de *m* *dragoris* animadvertuntur.

N. 31. *Succus quem opium appellant.* Ita ed Grialius, quamvis in not. referat *quem opion voca* Et Plinius quidem descriptionem succi papav absolvit, *opion vocant*; sed Isidorus interdum v ba mutat.

N. 33. *Centauream.* Sæpe Grialius alio modo in te alio in not. scribit, ut hoc. loc. in textu *centaure* in not. *centaurium*. Apud bonos auctores reperi

ntaureum, centaurei, centaurion, centaurii, et *ntaurea, centaureæ.*
N. 34. *Glycyrrhiza.* De *glycyrrhiza* Plin., l. xxii, c. 9.
N. 38. *Purificationi et templis.* Fortasse respicit orem qui etiam inter gentiles viguit, spargendi flo-s, et frondes in templis. Vide mea Prudentiana, 14, n. 158, p. 135.
N. 40. *Rheu.* Grialius edidit *reu;* sed scribendum st *rheu*, aut *rhco*, aut *rhä*. Nomen *rha* desumptum st ex flumine Sarmatiæ ita vocato, in cujus ripis ascitur radix quæ *rha ponticum* dicitur, et a Celso, v, c. 23, *radix pontica;* et olim simpliciter *rha* terdum appellabatur. Deinde cognita fuit alia di-ersa radix *rheo*, quæ, ut a *rha pontico* distinguere-r, vocata fuit *rheo barbaricum*, quæ est nostrum eubarbarum. Isidorus, et alii auctores, ut Salma-us, pag. 797 Exercitat. Plinian., observat, non satis ec distinxerunt.
N. 41. *Ora serrata.* In Editione Grialii erat *ora se-ta;* alii Editi habent *ora serrata.* Apuleius, c. 4, e herbis, agit de *herba calyculari;* ita enim potius ribendum, quam *caliculari* cum Grialio et aliis. *alyx*, et *calyculus* florum et herbarum est globulus medio foliorum semen continens.
N. 42. *Ab inventore.* Hoc est, a rege Illyriorum entio. Vide Plinium, l. xxv, c. 7. Quod *satureia* onos faciat ad venerem, non certa res est; nam inius, et Columella hanc vim illi non tribuunt, et vidius et Martialis fortasse non de *satureia*, sed de *tyrio*, aut *satyreo* loquuntur.
N. 43. *Stingum.* Fortasse *stigum.* Apud Joannem de nua *stiga* est *aculeus stimulus*, etc. Inde *instigare.*
N. 46. *Chamæmelos.* Melius *chamæmelon*, quasi rva malus.
N. 47. *Chamædrys.* Quasi parva quercus; Latine *ixago* dicitur. De his Plinius, et alii.
51. *Serpillus.* Neutro genere *serpillum* a Latinis citur. A *serpo* Varro, Plinius et alii deducunt, ut *erpillum* a Græco ἕρπω, *serpo.*
N. 54. *Psyllion.* Grialius in textu *psyllios*, in not. *syllion*, quod rectius est. Intelligitur *psyllion herba icta*, etc. Hæc dicitur etiam *cynomyia*, de qua Pli-ius, l. xxv, c. 11.
N. 55. *Legationibus.* Grialius in textu edidit *liga-entis*, quod in not. reprobat. Remedia publica quæ t Plinius, erant lustrationes et expiationes. De usu erbenæ in *legationibus* consentiunt alii, Martianus in igestis, Livius, Festus. Hujus verba sunt: *Sagmina ocantur verbenæ, id est, herbæ puræ; quia ex loco ancto arcebantur* (forte *arcessebantur*) *a consule, rætoreve, legatis proficiscentibus ad fœdus facien-um, bellumque indicendum; vel a sanciendo, id st, confirmando.*
N. 56. *Struthius.* Rectius esset *struthion.* Hanc erbam Plinius vocat etiam *radiculam*, quod Salma-io, p. 1162 Exercit. Plinian., minus placet. Verum on solum Plinius, sed etiam Columella et Celsus *ra-liculam* et *radicem* appellant quasdam herbas edules, uarum vis, et usus in radice et bulbo præcipue est, ro *splenos* Plinius usurpat *splenion*, l. xxv, c. 5: *Medetur lienibus, constatque sic inventam Cum exta uper eam projecta essent, adhæsisse licni, eumque xinanisse. Ob id a quibusdam* SPLENION *vocatur.* Eadem creditur herba atque *asplenum*, de qua Pli-ius, l. xxvii, c. 4.
N. 58. *Marrubium.* De *marrubio* Plinius et Columella.
N. 63. *Polion.* *Polios* erat in textu Grialii, qui in ot. exhibet *polion*, ut Plinius loquitur. Sed notandum *oolion* dici, quia folia ejus sunt canis hominum simi-ia; nam πολιὸς *canum* significat. Isidorus aliud in-uit, dum reddit *omnimorbiam*, quod Hispani dicunt *sanalo todo.* Alia, quæ in Editis hic adduntur ad va-rias lectiones relegamus.
N. 64. *Scammonia.* Grialius in textu *scammo-nia*, in not. *scammonea.* Utroque modo dicitur.
N. 65. *Thyrso bipalmi.* Hoc, opinor, Grialius vo-luit, ut ex nota liquet, quamvis in textu cum aliis Excusis ediderit *thyrso bipalmis.*
N. 68. *Rubia.* De *rubia* vide etiam Plinium et Vi-truvium.
N. 69. *Anchusa.* De *anchusa*, vel *ancusa*, Plinius quoque.
N. 70. *Chamæleon.* *Ixia* etiam vocatur. Vide Pli-nium l. xxii, c. 18.
N. 71. *Sic dicitur*, etc. Ratio quæ adhibetur: *Sic dicitur fossa cæca, quæ occulta est*, innuit ab Isidoro scriptum *cecuta*, aut *cæcuta.* Certe Isidorus ex *cæco cicutam* deducit, ut explicet in ea esse nodos occultos.
N. 72. *Trifolium.* Fortasse est herba quæ nunc *trinitatis* dicitur.
N. 73. *Phlomos.* Latine vocatur verbascum, ex Plinio, l. xxv, c. 10.
N. 74. *Pyrethron.* Plinius *pyretrum*, seu *pyreth-ron* describit, l. xxviii, c. 9.
N. 75. *Althæa.* Græcum verbum est ab ἀλθαίνειν, *curare, mederi*, quia multos habet in medicina usus; et idcirco Plinius, l. xx, c. 21, *althæam* dictam ait ab excellentia effectus. Scribitur autem *althæa* cum diphthongo, quamvis Grialius cum aliis Excusis ha-beat *althea* sine diphthongo.
N. 76. *Origanum, quod Latine colina.* Plinius, l. xx, c. 17, *Origanum, quod in sapore culinam æmu-latur.* Vulcanii nota hæc est: *Plinius cunctam her-bam origano similem facit.* Pro *colena*, quod Gria-lius in textu exhibet, Vulcanius ad marg. indicat pro varia lectione *colora.*
N. 77. *Tithymallum.* Scribi solet *tithymalus*, aut *tithymallus.*
N. 79. *Polygonus*, seu *polygonos*, seu *polygonium* describitur a Plinio l. xxvii, c. 12, et memoratur ab Scribonio Largo compos. 103.
N. 80. *Ambrosia.* Ambrosiæ nomen commune est multis herbis. Pro *apiago*, quod Grialius edidit, legen-dum *apiacon.* Cato de Re rustica, c. 157, *Altera bras-sica est crispa :* APIACON *vocatur.* A Plinio vocatur *apiaca brassica*, scilicet ab *apio*, quod ipsum ab *api-bus* dictum. Vulcanius exhibet *apiacum.*
N. 81. *Rosmarinus.* Ex Apuleio, de Herbis, c. 79, *Folia habens fœniculi similia, sed aspera, et terræ prostrata.*
N. 82. *Nepetam* inter herbas mali succi recenset Celsus l. ii, c. 21, *Calaminthia* est utilis mentha. Scribitur etiam *menta* sine aspiratione. Verbum Græ-cum apud Grialium, et alios Editos scriptum erat καλάμινθην, quod emendari debuit.
N. 84. *Verbascum.* De quibusdam herbis hoc loco indicatis alibi Isidorus agit. *Verbascum* est *phlomos*, de quo n. 73 et 94. Pro *calamites* legendum puto *calaminthes*, de qua n. 82. De *lappa* n. 66.
N. 85. *Albucum.* Ita videtur voluisse Grialius, in cujus textu nihilominus apparet *albutium.* Apuleius de Herbis c. 32: *A Græcis dicitur* ASPHODELUS., *La-tinis* HASTULA REGIA, *aliquibus* ALBUCUS. Plinius ta-men l. xxi, c. 17, *albucum* ab *asphodelo* quodammodo distinguit. *Scilla*, nomen herbæ, scribitur cum *i* La-tino. Grialius tam in not. quam in textu protulit *scyl-la*, fortasse ut etymologiam ab Isidoro indicatam ex-poneret. De superstitione Gentilium suspendendi her-bas ad limina fortasse intelligendum c. 73 Collectio-nis canonum S. Martini Bracarensis : *Non liceat ini-quas observationes agere Kalendarum... neque lau-ro, aut viriditate arborum cingere domos. Omnis hæc observatio paganismi est.*
N. 86. *Chamæpitys.* Quasi *pinus pumila.* Plinius, l. xxiv, c. 6.
N. 87. De *aspleno* dictum n. 56.
N. 88. *Bulbus.* Grialius *volvus* edidit, ut etymolo-giæ adhæreret. Vid. n. 19, c. seq.

N. 95. *Ferula.* Inter arbores ab aliis reponitur Glossas veteres de *ferula* vide in mea Prudentii Editione ad procemium v. 8.

N. 96. *Papyrus dictus.* Rectum esset *Papyrus dicta...apta*, vel *Papyrum dictum... aptum.* Præclarum opus est, nec facile obvium, Guilandini *Papyrus*, sive Commentarium in tria Plinii capita de papyro, Venetiis 1572.

N. 97. Reposui ex Festo *quod dicere* pro *quid dicere* apud Grialium, vel *prædicere* apud alios.

N. 101. *Typhus* ab Arnobio, Augustino, et aliis sæpe pro superbia et mentis elatione sumitur, quia scilicet *typhus* Græce fumum sigificat. Alia ratio ab Isidoro indicatur, quia superbi tument et inflantur, ut *typhe* herba. Familiare autem est ecclesiasticis scriptoribus superbiam explicare per *tumorem.*

N. 103. *Spartus.* De sparto Bochartus l. v Chan., c. 35. Neutro genere *spartum* dici solet. Harduinus ad Plinium l. xix, c. 2, advertit, *spartum* esse a σπείρω, *consero, innecto*, quia nectendis funibus maxime inservit.

N. 104. Grialio in not. fortasse excidit *cum sit* pro *licet sit*, ut in textu cum aliis edidit.

N. 105. *Folia.* In antiquis Isidori exemplaribus non semel reperi *folia* fem. gen. pro *folium* : ac fortasse jam Isidori tempore hæc corruptela cœperat.

N. 106. *Zizania... infelix.* Juvencus, l. iii, v. 7, *At lolium infelix.*

Cap. x. N. 3. *Thyrsus.* Ex *thyrso.* Nomen Hispanicum est *troncho*, et Italicum *torso.*

N. 4. De *cyma* supra c. 6, n. 20.

N. 7. *Rapa* fem. gen. utitur Scribonius Largus, et aliquando Columella. Usitatius est *rapum.*

N. 9. *Non in radice, sed in thyrsum.* Forte, *non in radicem, sed in*, etc. Alii habent, *non in radice, sed in thyrso.* Recenset Plinius l. x, c. 8, genus *sinapis*, foliis rapi simile. Sed vocabulum Græcum est σίνηπι.

N. 11. *Lactuca.* Plinius l. xix, c. 8, docet *lactucæ* nomen tractum fuisse ex genere quodam lactucæ, olim in Italia solum noto, quod copia lactis soporiferi, instar papaveris, abundabat, et *meconis* vocabatur. Græce μήκων *papaver* significat.

N. 12. *Intubus.* Est *intubus* mascul. gen., et *intubum* neutr. Scribitur etiam per *y* : nam Græci dicunt ἔντυβον. *Cæpa* frequentius reperitur cum diphthongo, quam sine diphthongo. Est autem duplex genus, aliud *condimentarium* fere sine capite, aliud *capitatum*, quod scilicet in caput extuberat. De etymologia confer Becmanum, Vossium et alios.

N. 15. A *beta*, quia mollem caulem habet. Augustus verbo *betisso*, aut *betizo* pro *languere* usurpare solitus erat, ut narrat Suetonius in ejus Vita, c. 87. *Blitum* ita quoque Græci vocant. Quod autem *genus* pro *specie* hic et alibi sumit Isidorus, ex usu communi est. Distinctius alii explicant *classes, genera, species, familias* herbarum, etc.

N. 18. *Esca.* Notat Vulcanius : *Hodie etiam Hispani fomitem igni accendendo aptum* YESCA *vocant.* Itali ipsum nomen *esca* retinent. Opportunior *fungi* originatio ab aliis indicatur, quod sit a Græco σφόγγος, seu σπόγγος, *spongia.*

N. 19. *Bulbi.* Ita hoc loco Grialius, qui tamen c. præc., n. 88, ratione etymologiæ prætulit *volvus.* Etsi autem *v* et *b* facile olim commutabantur, potuit tamen Isidorus scribere *bulbus*, et nihilominus originem vocis repetere ex *volubili.*

N. 20. *Armoracia.* Ita vocatur a Plinio, pro quo Columella habet *armoracium.* Apud Palladium alii legunt *armoraceam*, non *armoracam.* De Carduo nihil exstat in textu Grialii, qui tamen explicationem adhibet in nota quorumdam verborum quæ in aliis editionibus reperiuntur. Confer varias lectiones.

N. 1. *Eruca* est ab *uro*, vel ab *erodo* : nam linguam rodit acrimonia sua. Nonnulli scribunt *æruca.* Columella l. x, v. 110 :

Excitet ut veneri tardos eruca maritos

Similia habent Martialis et Ovidius, quos Langg[...] thius excitat in Antiquit. plantar. feral., p. 4.

Cap. xi. N. 1. *Apium.* Ab *apibus* dictum, quib[...] est gratissimum. Vide n. 80 c. 9 hujus lib. Etymon a[...] Isidoro hic indicatum auctorem habet Marcellum Em[...]piricum, qui c. de Apio docet hujusmodi herbam

Apium dictam, quod apex hanc ferre solebat
Victoris veterum fieret dum more triumphus.

Ib. refert, prim. Herculem hujusmodi corona donatum[...]

N. 6. *Ut Latini, anisum.* Ita lego. In Grialio era[...] *ut Latini, anesum.* Alii editi, *Annison, ut Græci d*[...]*cunt, sive, ut Latini, anneson.*

N. 7. *Coriandrum.* Græci etiam vocant κορίανδρ[...] fortasse a κόρις *cimex*, quia cimicem olet. *Corio*[...] eadem herba est, ac *chamæpitys*, sive *hypericon.* Isi[...]dorus utramque confundit. Pro *abrotanum* pleriqu[...] scribunt *abrotonum.* Pro *cerefolium*, sive, ut in Gri[...]lii textu erat, *cerœfolium*, communior scriptura e[...] *cærefolium*, corrupta voce ex Græco χαιρέφυλλο[...] *chærephyllum.* Herbarum nomina quæ in rusticoru[...] ore versabantur, facile corruptioni subjacebant.

N. 9. De *mentha* seu *menta*, dictum c. præc., n. 8[...]

LIBER DECIMUS OCTAVUS.

Cap. i. N. 2. *Ex prædicto.* Quia bellum denuntia[...] et indici debet. Alii volunt *ex edicto.* Vide var. lec[...]

N. 4. *Plusquam civile.* Vide quæ notavi ad l. i[...] Carminis Dracontii de Deo v. 294 :

Nec solum civile sat est.

Belli plusquam civilis ratio petenda est ex ducibu[...] contrariis, qui alioquin sibi affines cognatique sin[...]

N. 7. *Ut major timor oriatur.* In Ciceronis verbi[...] nonnulli legunt *major tumor oriatur.* Addit Cicero *Unde etiam nomen ductum est tumultus... Graviu*[...] *autem esse tumultum quam bellum, hinc intellig*[...] *licet quod bello vacationes valent, tumultu non va*[...]*lent.*

N. 9. *Bellum.* In veteri editione sic legimus : *Pos*[...]*tea detracta littera* D *et mutata* V *in* B, *dictum es*[...] *bellum* ; quod pro primo etym. dictum.

N. 10. *Prœlia.* Notatio nominis prælii varia a[...] aliis traditur ; neque de ratione scribendi satis con[...]stat. Plerique scribunt *prælium*, alii *prœlium*, non[...]nulli *prelium*, quod tamen minus probatur iis qu[...] orthographiam tradunt.

N. 11. *Fœdus est pax*, etc. Festus : *Fœdus appel*[...]*latum ab eo quod in paciscendo fœdere hostia ne*[...]*caretur. Virgilius :*

...Et cæsa jungebant fœdora porca.

Vel quia in fœdere interponatur fides. Servius ad[...] Æn., v. 66 : *Fœdus autem dictum vel a fœcialibus qui olim fœdales dicebantur, id est, sacerdotes, pe*[...] *quos fiunt fœdera, vel a porca fœde, hoc est, lapidibus cæsa.* De etym. *induciarum*, aut, ut alii scribunt, *indutiarum*, non consentiunt etymologi. Ali[...] deducunt ab *in*, vel *indu*, et *otium*, alii ab *induco* vel *inductæ*, quod inter arma quies indicatur, ali[...] aliunde. Vide Gellium l. i, c. 25. Mihi Isidoriana etymologia præ cæteris placet. Pro *resilisset* fortass[...] legendum *resiliisset*, aut *resiluisset.*

Cap. ii. N. 1. *Victoria.* Etymon *victoriæ*, a *v*[...] multis non placet. Grialius in textu edidit *reportasse* in not. *deportasse.* Verba Servii ad v. 421, l. xi, sunt *Et hoc est unde laudat Sallustius duces, quia victoriam incruento exercitu reportaverunt.*

N. 3. *Tranquillus...triumphum. Triumphi* etymologiam a Græca voce cum multis aliis tuetur Joanne[...] Nicolaus in opere, *Romanorum triumphus*, etc., c. 1[...]

N. 5. Pro *accederent* melius fortasse erit *ascende*[...]*rent.*

N. 6. *Rufo.* Grialius scribit *ruffo*, quod viris criticis displicet. Havercampus comment. in Apologet. Tertulliani, c. 33, servum publicum ab Isidoro *nimis comice* carnificem appellari ait. Fabricius, cap.

7 Bibliograph., n. 10, ex loco Plinii male intel-ɔcto Isidorum *carnificem* pro servo publico posuisse ‌bservat. Vide Ferrarium, l. I Elector., c. 11, et Ca-aubonum ad Suetonium, p. 281.

N. 7. *Internecione.* Ita scribo, quamvis Grialius cum onnullis ediderit *internicione*. In editionibus Virgi-ii legitur, *Aut age diversas*, scilicet *puppes*. Sed Isi-orus suo Servio adhæret : *Aut age diversos : hoc st*, inquit Servius, *disperge illos per diversa, ne ad taliam veniant : duobus enim generibus deletur xercitus, aut internecione, aut dispersione.*

N. 8. *Spolia hostium.* De spoliis militaribus viden-us Lipsius l. v de Milit. Rom., c. 17; quo in opere ·lura affert quibus hic Isidori liber illustrari possit, t innumeros alios prætercam.

Cap. III. N. 2. *Jovis* in nominativo sæpe ab Isi-oro adhibetur.

N. 3. *Draconum signa.* Ut aquilæ legionum signa rant, ita dracones cohortium. Vide meum comment. d Prudent. hymn. v Cathem., v. 55, seq. :

... Signaque bellica
Prætendunt, tumidis clara draconibus.

t Michaelis Angeli Caussci, sive *de la Chausse*, pus de Signis militaribus.

N. 4. *Pila* est globus quo luditur, sed sumitur pro uovis globo, aut sphæra, quæ, quia rotunda est, rbem aliquando indicat. Nummos veteres, quibus ila in signis constituta conspicitur, exhibet Zeilichius n Observation. ex nummis Vitembergæ 1745, p. 10 eqq. Confer etiam nummos Probi et Maximiani apud ndr. Morell. Spec. rei numar., t. 22, n. 10.

N. 5. *Vexillum.* Gisbertus Cuperus epist. 44 ad perlingium advertit, auctores, cum *vexillum* a si-nis distinguunt, intelligere velum, de quo Isidorus oc loc., et l. x, c. 22. Erat autem vexillum hujus-nodi tunica punicea, dum respublica fuit libera. *Ve-cillum* diminutivum *veli* dicunt etiam Festus et riscianus. Contra Cicero in Orat. c. 45 a *vexillum* actum esse velum docet.

Cap. IV. N. 1. *Bucina.* Scribitur etiam *buccina*, b iis præsertim qui a *bucca* deducunt. Etymon ab sidoro allatum præferri solet.

N. 3. *Tubam* nonnulli derivant a *tubus*, et inde tiam *tibiam*. Vide Lipsium lib. IV de Milit. Rom., ial. 10. *Tofus*, sive *tophus* est lapis cavernosus.

N. 4. *At tuba*, etc. Virgilii versus ex IX Æn. ita habet :

At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit...

N. 5. *Classica.* Cur *classicum* signum pugnæ ineun-læ esset, luculenter explicat Cæsar lib. III de Bello ivili, c. 92. *Est quædam animi incitatio*, etc. Vide 'ulpii not. ad Tibullum l. I, eleg. 1, v. 4 :

Martia cui somnos classica pulsa fugent.

De *sistris* vide a me notata in comment. ad l. II con-ra Symmach., v. 527.

Cap. V. N. 1. *Tuemur* passive, ut alibi etiam Isi-lorus utitur.

N. 2. *Ab armis.* Ita etiam Festus.

Cap. VI. N. 1. *Gladius... ensis.* Alii inter *ensem* et *gladium* ita distinguunt, ut *ensis* fere de militari di-atur, *gladius* de urbano. Verum hæc discrimina aut nulla sunt, aut non observantur. Forcellinus *ensem* licit esse gladium militarem : sed postmodum verb. *gladius* asserit nihil dicere eos qui hoc discrimen af-ferunt. Illud certius, *ensis* vocem esse poeticam. *Gla-dium* a clade Varro deducit lib. IV de Ling. Lat., c. 24. Arma veterum insigniora multi observationibus suis illustrarunt; nec paucos Fabricius sæpe lauda-tus in Bibliographia, cap. 18, commemorat.

N. 2. *Machæra* melius fortasse deducetur a μάχο-μαι, *pugno*.

N. 3. *Framea.* Augustini tempore apud Afros *fra-mea* pro gladio usurpabatur, ut colligitur ex epist. 120, c. 16. Antiquiores Latini hastam voce germa-nica *frameam* dixerunt. Tacitus, c. 6 de German. *Hastas, vel ipsorum vocabulo frameas gerunt, an-gusto et brevi ferro, sed ita acri et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus, vel eminus pugnent.* Confer Becmanum, qui de *rom-phæa* etiam agit p. 920.

N. 4. *Spatha.* Græce σπάθη, proprie est instru-mentum latum et oblongum, quo pharmaca et alia mis-centur : a cujus similitudine glatius latior *spatha* voca-tur : defluxitque nomen in vulgares linguas. *Spatula* in pectoribus, et rectius *spathula* est costa latior, ut apud Apicium l. IV, c. 3, *spathula porcina*. Hinc His-panicum *espalda*. Adisis Bochartum Chan. l. I, c. 42.

N. 5. *Semispathium.* Vegetius utitur verbo *semi-spatha*. Isidorus *semispathium* missile telum innuit esse.

N. 6. *Idem et clunabulum*, Grialius cum aliis edi-tis *item*; sed in not. *idem*, quod retinendum. In vete-ribus exemplaribus hæc duo *item* et *idem* passim con-funduntur. Pro *clunabulum* malim *clunaculum* : nam Gellius lib. x, c. 25, inter gladiorum nomina re-censet *machæras, spathas, pugiones, lingulas, clu-naculas*. Alii exhibent *clunacula* neutro genere. In Glossario Isidoriano est, *Sica, cluniculus, machæ-ra*. Confer notas.

N. 8. *Sica a secando.* Ita etiam l. x, verb. *sica-rius*; differunt quidem quantitate *sica* et *seco*, sed non propterea etymologia falsa censenda est. In Tranquilli verbis, *Sic hac pugnabo*, mendum veteres editiones admiserant, *Sica pugnabo*, quod ex mss. Codicibus emendavit Brissonius Select. Antiq. l. II, cap. 11. Sicæ figuram inquirit Barthius Ad. p. 2634, et Lipsius l. III, c. 3, de Militia Romana, ubi etiam de *pugione* agit.

N. 9. *Secures.* De *securi* rursus Isidorus lib XIX, c. 19. In virgarum fascibus, qui magistratibus præfe-rebantur, erant quoque secures ad sumendum de reis supplicium, cum opus esset. Nomen *franciscarum* se-curibus ab Hispanis datum, ab ipsis Francis videtur etiam adoptatum, ut ex auctoribus a Ducangio allega-tis colligitur : ubi ex Papia refertur ab Hispanis vo-catos *franciscos*, non *franciscas*, ut in exemplaribus Isidori legitur.

Cap. VII. N. 1. *Hasta* olim scribebatur *asta*. Varro aliam exhibet etymologiam l. IV de Ling. Lat., c. 24, *Hasta, quod stans* (al. *astans*) *ferre solet.*

N. 2. *Conus acuta rotunditas.* Varro loc. cit. *Co-num, quod cogitur in cacumen versus.* Fortasse le-gendum *Conus*.

N. 3. *Trudes.* Scripturam Isidori *trudes* apud Vir-gilium confirmat Tacitus III Annal., c. 46 : *Quidam trudibus, aut furcis inertem molem prosternere.* Po-test autem, ut in multis aliis, *trudis* prima brevi a *trudo*, cujus *u* longum est, derivari. Sic *lucerna* a *luceo*, etc. Quod trudes *aplustria* dictæ fuerint, non satis liquet : nam *aplustre* proprie erat navis orna-mentum in summa puppis parte ex tabulis confe-ctum, cujus figura in columna Trajana conspicitur, et a Scheffero producitur l. II de Mil. naval. c. 6.

N. 4. *Excipiunt enim apros*, etc. Ex Martiali lib, XIV, epigr. 30. tit. *Venabula* :

Excipient apros, exspectabuntque leones,
Intrabunt ursos, sit modo firma manus.

Servius in meo exemplari habet, *apta venatui, qua-si excipiabula.*

N. 5. *Lancea.* Sisenna apud Nonium, c. 18, n. 26, ita refert : *Gallia materibus, Suevi lanceis configunt.* Festus : *Lancea a Græco dicta, quam illi λόγχην vocant.* Isidorus notationem latinam invenire voluit.

N. 7. *Horatius claiam dicit.* Grialius ex conjectura edidit *Lucilius calam dicit* : quod etsi auctoritate Servii comprobatur, tamen omnium exemplarium scriptura retinenda videtur *Horatius caiam*. Non enim constat Isidorum locum Servii, quo is de Luci

lio et cala loquitur, respexisse. Quidquid autem sit de auctore vocis *caia*, eam retinendam censet Salmasius p. 207, v. 22, in Trebell. Pollion. Contra *virum doctissimum*(Grialium, ut puto) qui correxit *calam*: nam a *caia*, *baculus*, *clava*, factum est *caio*, *caias*, et *caiatio*. Fulgentius in Contin. Virgil. *Apud antiquos* CAIATIO *dicebatur puerilis cædes. Unde et Plautus in Cistellaria* (fortasse *Clitellaria*) *comœdia ait*:

Quid tu amicam times, ne te manuleo caiet?

Papias, CATEIA *lingua Persarum hasta, vel telum. Cateia, quam Horatius* CAIAM *dicit. Est enim genus Gallici teli; quod si ab artifice mittatur, rursus ad eum redit qui misit.* Id ita explicat Servius ad vers. cit. Virgilii, *Teutonico ritu*, etc. *Quam in hostem jaculantes, lineis, quibus eam adnexuerant*, RECIPROCAM *faciebant.* Hic est, ut puto, *arcus dolosus*, de quo c. VII Osee v. 16. Vide notam Marianæ ad l. I Isidori contra Judæos c. 19, ubi ex veteri editione profertur *sagitta reciproca*, quam nonnulli male explicant de sagitta quæ repercutit ipsum qui arcum tetendit.

N. 8. *Phalarica est telum ingens.* Scribitur *phalarica* et *falarica*. Erat phalarica major, quæ catapulta jaciebatur, et minor, quæ manu.

N. 9. *Pila sunt arma jaculorum.* Varro de ling. Lat. lib. IV, c. 24, *Similiter ab omine pilum, quod hostis feriret, ut perilum.* Alii deducunt ex Græco πῖλος. Vide Lipsium lib. III de Mil. Rom., dial. 4.

N. 11. *Proprie cuspis posterior pars hastæ est.* Quod cuspis proprie non sit acies hastæ, sed pars posterior, non facile antiquiorum auctoritate poterit comprobari, quamvis per synecdochen pro hasta vel baculo nonnunquam adhibeatur. Proprie autem *mucro* est gladii, *cuspis* hastæ, vel conti, etc. Quod autem Becmanus ait, *cuspidem* originem trahere ab *aspide*, ineptum videtur.

CAP. VIII. Num. 1. *Sagitta* et *spiculum* aliquando confunduntur: sed discrimen ab Isidoro adhibitum probandum est, quod sagitta arcu mittitur, spiculum vero lancea brevis est, *pilum* quoque dictum.

N. 3. *Scorpio.* Machina bellica *scorpio* dicta duplex erat, major et minor, ut ex Livio l. XXVI, c. 47 et 49. Etiam pro temporum varietate varia fuit ejus forma. Scorpiones sui temporis fuse describit Ammianus l. XXII, c. 4, al. 8. Rigaltius in not. ad Scorpiacon Tertulliani in princ. Isidorum coarguit, quod scorpionem *sagittam* dixerit, cum potius sit machina sagittas projiciens. Isidorum defendit Nicol. Antonius lib. V. Biblioth. veter., n. 95, auctoritate Stewechii in comment. ad Vegetium de Re mil. l. IV, c. 22, qui Isidoro favet. Pro sagitta quæ scorpione jacitur, usurpatur etiam scorpio ab Hirtio de Bello Afric., c. 29, *Scorpione accuratius misso, atque eorum decurione occiso.*

CAP. IX. N. 1, *Feretrum, ubi funus defertur.* Eadem *feretri* etymologia repetitur l. XX, c. 11. *Pharetra* Græca vox est: sed etiam sic a φέρω, *fero*, ex nonnullorum sententia derivatur.

N. 2. *Vagina appellatur eo quod in ea... gladius bajuletur.* Alii *vaginam* dictam putant a *vaco*, quasi *vacinam*, quod vacua sit, et apta ad recipiendum gladium, vel telum.

N. 4. *Oxos.* Ducangius nescio quid de *oxis* notare voluerat: nam verb. *Oxa* ait, *Vide Dolo.* Desideratur autem hæc vox *Dolo*: ubi fortasse Isidori nostri verba de dolonibus ascribere constituerat.

N. 5. *Arcus* proprie dicitur de instrumento quo sagittæ jaciuntur, quia *arcet*, id est, propellit. Inde *arcus* in architectura nomen invenit.

CAP. X. N. 1. *Fundibalus*. l. XIV, c. 6, n. ult., dicitur *fundibalum* neutr. Aliud instrumentum est *fustibalus*, de quo Vegetius, ut ex nota Grialii ad eum locum constat.

CAP. XI. N. 4. *Musculus.* Musculi majoris descriptionem habes apud Cæsarem de Bell. civil. l. II, c. 10.

CAP. XII. N. 1. *Clypeus est scutum.* Discrimen inter *clypeum*, et *scutum* hoc assignari solet, quod *clypeus* æreus erat et rotundus, *scutum* ligneum, et figura quadrata oblonga. *Parma* vero, de qua num. 6, ferme e corio, seu loro erat, sed rotunda. Facile tamen hæc ab scriptoribus confunduntur, et promiscue usurpantur.

N. 2. *Scutum* alii deducunt a *cutis*, mutata syllaba quantitate, quod corio sæpe contegeretur. Facilius a Græco σκῦτος, *pellis*, *corium*. Similiter *umbo* est a Græca voce ἄμβων: inde *umbilicus*.

N. 3. *Ancile* ab *am*, *circum*, et *cæsus*, quasi *amcisum*. Vide Bochartum Chan. l. II, c. 11. Nonnulli cum Nonio c. 18, n. 11, scribunt *ancyle*. Figura ancilis conservatur in quibusdam veteribus nummis.

N. 4. Vulgata: *scuta de auro purissimo.*

N. 5. *Afri et Mauri.* Ita vetera exemplaria; ita etiam Grialius in textu; sed in not. indicat *Hispani* pro *Mauri*. Profecto Servius ait, Afri, et Hispani. Tacitus in Vita Agric., c. 26, tradit etiam Britannis breves cetras in usu fuisse. Bochartus Chan. l. I, c. 42, ad illustrandum hunc Isidori locum consuli poterit.

N. 6. *Parma*, ut Varro de Ling. Lat., c. 24, putat, dicitur, *quod e medio in omnes partes par.* Bochartus videndus loc. cit., c. cod. 42.

CAP. XIV. N. 1. *Galea de corio.* Veram hanc originem esse Becmanus p. 489 et seqq. confirmat; scilicet a γαλέη, *felis*, *mustela*: nam veteres tegmina aut galeas fere e corrio, seu pellibus animalium conficiebant: quod Becmanus pluribus demonstrat. *Cassis* et *galea* a Tacito aperte distinguuntur: passim tamen promiscue ab aliis usurpantur.

CAP. XV. N. 1. *Forus.* De *fori* etymo vide l. XV, c. 2, n. 27, ubi legitur, *Hæc loca et* PRO ROSTRIS vocantur, quod melius est quam *prorostra*. Sed fortasse medio ævo nomen hoc obtinuit *prorostra*. Minime vero Grialio assentior, qui hæc Braulioni ascribit. Cur enim Isidorus, qui passim sua repetit, non potuit occasione data bis de foro sermonem ingerere?

N. 2. *Justitia* est a *justo*, ut *lætitia* a *læto*, etc. De Jure et legibus lib. V agit Isidorus.

N. 4. *Jurgium* est a *jurgo*, quod Varro l. V de Ling. Lat., c. 6, a *jure* et *ago* deducit.

N. 7. *Reus a re qua petitur nuncupatus.* Grialius edidit, *a re quam petitur*, fortasse quia variant exemplaria, et *peto* cum duobus accusativis aliquando reperitur. Sed præterquam quod dubiæ lectionis sunt loca similia quæ afferri solent, Isidorus eodem sensu paulo post ait *pro re aliqua petitur*. Ad Grialii sensum posset corrigi *a re, quæ petitur*, scilicet ab eo.

N. 10. In Cod. Vatic. 623, quem c. 93 Prolegom., num. 19 et seqq. descripsi, post hoc caput quod desinit *silentio tegunt*, indicatur aliquos hinc librum XX inchoare, ut latius ibid. num. 32 exposui.

CAP. XVI. N. 1. *Voluptates.* Spectacula gentilium peculiari significatione *voluptatem* fuisse dicta ostendi in comment. ad Prudentium lib. II in Symmach., vers. 1125, et hymn. VI Peristeph., vers. 66. Plurima opera de spectaculis diversisque ludorum veterum generibus legi possunt in Thesauro Gronoviano Antiquit. Græcar. t. VII et VIII, et in Thesauro Græviano Antiquit. Romanar. tom. IX.

N. 2. *Inde Romani accersitos*, etc. Vide Livium l. VII, c. 2. Inde *ludii* et *ludiones* dicti, quasi *lydii* et *lydiones*, qui ludos faciebant.

N. 3 *Idololatria.* Ita rescribo, nam *idolatria*, quæ vox passim in mss. antiquis reperitur, et a Grialio retinetur, amanuensibus tribui potest.

CAP. XVIII. N. 1. *Virtus.* Observandum, *virtutem*, hoc loco pro pugilatu poni.

CAP. XIX. N. 1. *Saltus.* A *salio* est *saltum*, et inde *saltus*. Alia ad explicationem *saltus* spectant.

CAP. XX. *Cursus.* Est a *curro*. Verbi *curro* Hebraicam etymologiam nonnulli investigant.

Cap. xxiii. N. 1. *Innituntur.* In Grialii textu *innitent*, quod nihil est. Fortasse Isidorus scripsit *innitunt* active; vel legendum *imminent*.

Cap. xxv. N. 1. *Agona dici.* Supplendum *constat* aut simile aliquid. Originem *agonalis* sacri Ovidius inquirit l. i. Fastor., v. 317, et seqq. Proprietas vocis Græcæ indicat circum; sive locum sine angulis.

Cap. xxvii. N. 1. *Dæmonum cultibus inservire videntur.* Egregie totum hoc argumentum Mariana illustrat in tract. de spectaculis, c. 12, prolatis testimoniis Tertulliani, Cypriani, Salviani, Joannis Chrysostomi, et nostri Isidori.

N. 3. *Circenses.* A *circo* dictos nemo negaverit. Alia, quæ ex Servio Isidorus et alii afferunt, ad eruditionem pertinent, non ad veram nominis notationem. Confer Vossium in Etymol.

Cap. xxix. N. 1. *Ova honori Castoris.* Codex 1 Goth. Tolet. nonnulla hic addit, sed non satis ordinata: *Ova honori Pollucis et Castoris: dicitur, quod Ledam matrem Castoris et Pollucis Jovis* (pro *Jupiter*) *in cygni similitudinem stuprasset, ideo ovo editos putant, ad avis similitudinem ascribunt, qui illos ovo editos*, etc.

Cap. xxxi. N. 1. *Obeliscum.* In veteribus exemplaribus est varia lectio non contemnenda *violenti inundatione Ægyptum nocuisset*; quamvis magis Latinum sit *Ægypto*. Narrationem de obelisci soli consecrati translatione ex Hieropolitana civitate in circum maximum Romæ contexuit Ammianus Marcellinus, l. xvii. Alium solis obeliscum nostro tempore erectum ante curiam Innocentianam dixi in comment. ad Prudentium, l. i contra Symmach., v. 309.

Cap. xxxiii. N. 1. *Haurit apertum.* Servius, ad hæc verba: Haurit *modo* ferit *significat*. Aspiratio olim facile negligebatur, et *aurit* pro *haurit* scribebatur. Cæterum *aurigæ* etymon melius ex Festo exponitur Aureax, *auriga*: Aureas *enim dicebatur* (forte *dicebant*) *frenum, quod ad aures equorum religabatur*; Orias, *quo ora coercebantur*.

N. 2. *Aurigæ... coloribus.* Salmasius ex hoc loco corrigit verba Tertulliani, *aurigis coloribus idololatriam vestierunt*; pro quibus reponit, *aurigas coloribus, id est, idololatriam vestierunt*.

Cap. xxxiv. N. 1. *Erichthonius.* Fabulam de Erichthonio commemorant Servius, ad loc. cit. Virgilii, et Hyginus, fab. 166.

Cap. xxxv. N. 1. *Currus.* Nonnulli Editi, *vel quia rotas videtur habere multas.* At currus, inquit Schefferus de re vehiculari, l. ii, c. 15, duas tantum rotas habebant, ut necesse sit lapsum esse Isidorum. Non ergo Schefferus editionem Grialianam viderat, in qua omittitur *multas*. Vide l. xx, c. 12, num. 1. Salmasius pag. 897 Exercitat. Plinian., legendum censet *et quod omnibus injiceretur, jugo. Primus*, etc. Contra Schefferus pugnat, l. ii de re vehiculari, c. 10, et ipse legit *et qui omnibus injiceretur. Jugo primus*, etc. Rem ita explicat: temo olim erat duplex, perpetuusque, hoc est, alter alteri unitus. Clysthenes secundum temonem sustulit, et equis jugatis duos alios equos simplici vinculo alligatos adjunxit, qui omnes quatuor æqua fronte procederent. Prius in trigis erat equus funalis, seu funarius, sed non æqua fronte cum duobus jugatis procedebat, sed præcedebat. Hæc omnia optime cohærent cum Grialii scriptura, quam retineo, temo enim ille duplex, perpetuusque quatuor equis injiciebatur jugo. Non enim placet quod ait Schefferus, injiceretur. *Jugo Primus... jugavit.* Verba illa *et qui*, etc., recte procedunt, et cum in omnibus Mss. reperiatur, ut Schefferus confirmat, non sunt mutanda in *et quod*, etc., ut Salmasius volebat.

N. 2. *Eosque singulos.* Salmasius, loc. cit., corrigebat *eisque singulos* quod satis est probabile. Pro equo funario, seu funali, Ausonius in epicedio Phosphori poetice usurpavit *funem*, ut poetæ solent *habenas* pro *equis*.

Cap. xxxvi. N. 1. *Desultores.* Mysterium bigarum, trigarum, etc., apud gentiles ex Isidoro, aliisque monumentis antiquis exponit Nicolaus Calliachius, in dissert. de circens. lud. Pro *desultores* malim *desultorios*, scilicet equos. Nam *desultor* est, qui de equo in equum desilit, ut infra, c. 39, explicatur. A Cassiodoro, lib. iii Var., epist. 51, vocantur equi *desultatorii*; pro quo nonnulli legunt *desultorii*.

N. 3. *Volubili ambitu.* Prudentius, in procemio carminum: *Annum cardo rotat, dum fruimur sole volubili. In patefecit* secunda producitur, quod factum etiam a Lucretio, l. i, v. 345, sed nescio an ab alio poeta antiquo.

Cap. xxxvii. N. 1. *Creta... judicium.* Salmasius, pag. 1073 Exercit. Plinian., Isidorum reprehendit, quod inepte *cretam judicium* exposuerit, quia Græce κρίτης est *judex*. Verum hæc consuetudo fuit non Isidori tantum, sed aliorum etiam doctissimorum hominum, ut similes allegorias quavis levi occasione componerent. Meta in circo creta signabatur, ut facile conspicerentur, inde ipsa meta *creta* vocata est. De ea Plinius, l. viii, c. 42: *Peracto legitimo cursu ad cretam sterere.*

Cap. xxxviii. N. 1. *Equites singulares.* De equitibus singularibus et desultoribus plura laudatus Calliachius in Dissert. de circens. Lud.

Cap. xxxix. N. 1. *Desultores.* Hyginus loc. cit. a Grialio: *Unde etiam Romani... in capite, equo in equum*, etc., omisso *de* per eclipsin. Vide notas Munckeri ad eum locum.

Cap. xli. N. 1. *Roseos soli... roseos æstati.* Legendum puto *rosseos*, aut *russeos*, ut nonnulli legunt apud Cassiodorum l. iii Var., ep. 51, ubi eadem mysteria colorum explicat. Vide Salmasium pag. 98 in Lampridium, et meum commentarium ad Prudent. hymn. xi Peristeph., vers. 130,

Luserat e minio russeolam saniem.

Adde Tertullian. de Spectac. cap. 9., et Sirmond. in not. ad Sidon. carm. 23. Post *densatur* aliquid deest, ut videtur, de *venetis* et *autumno*.

N. 2. *Cocco decorantur.* Reipublicæ tempore vexillum erat tunica purpurea, seu punicea, ut dixi ad c. 3 hujus lib. n. 5, albos zephyris. Horatius, l. iii, od. 7 favonios vocat *candidos*. Virgilius l. iii Æn., v. 120:

Pecudum zephyris felicibus albam.

Cap. xlii. Num. 2. *Ibi prostarent.* In veteribus exemplaribus legitur *ibi prosternerentur*. Sic Vulgata Jerem. ii, 20: *Tu prosternebaris meretrix*: Atque ita quoque legit Lipsius l. i Elect., c. 11, qui affirmat, eleganter Isidorum egere de ritu in scenam producendi scorta. Plura ipse in eamdem rem addit ex Plauto, Livio, Statio et Tertulliano. Facile alia congeri possent, si vacaret. Observandum, apud probatos auctores *prostibulum* non accipi pro lupanari, sed pro meretrice, quæ ante stabulum quæstus diurni et nocturni causa sedebat, seu prostabat; inde *prostibulum* et *prostibula* vocata.

Cap. xliii. N. 1. *Quod pulpitum orchestra vocabatur.* Jul. Cæs. Bulengerus, qui eruditum opus de theatro scripsit, discrimen inter *orchestram, pulpitum* et *scenam* ex Polluce confirmat l. x, c. 13.

Cap. xlvii. N. 1. *Musici scenici.* Quia scenicis ethymele seu pulpito inserviebant. Nam proprie *thymelici* ab *scenicis* differebant: *scenici* in scena fabulam agebant, *thymelici* in orchestra seu pulpito musicis instrumentis præcinebant.

Cap. xlviii. N. 1. *Histriones.* Festus: *Histriones dicti, quod primum ex Histria venerint.* Livius, Valerius Maximus et alii rectius putant, et nomen, et artem *histrionum* a Tuscis originem repetere, apud quos vox *hister* significabat saltatorem.

Cap. l. N. 1. *Adolescentes nobiles.* Rectius Festus *juvenes italos*: nam tempore Æneæ Romani ado-

lescentes nulli erant, ut communis fert opinio. Varro *Salios* a *saltando* dictos docet l. IV de Ling. Lat., c. 15.

CAP. LI. N. 2. *Quorum odisti auctores.* In veteribus exemplaribus *odire debes,* quod retineri posset. Notanda etiam est phrasis *quorum,* neque facile mutaverim in *cujus,* quamvis id in nonnullis Codicibus reperiatur. Apud Tertullianum c. 10 l. de Spectaculis ex editione Pamelii legitur, *corporis fluxu... per fluxum... et lyris... Mercurios mancipes habent. Oderis, Christiane quorum auctores non potes non odisse.* Ex Isidoro quædam in hoc libro Tertulliani correcta esse præmonemur. Posset ex Tertulliano apud Isidorum legi *fluxu* et *fluxum* quod mollitiem significat.

CAP. LII. N. 1. *Amphitheatrum.* Raderus in prolemmatis ad Martialem, c. 5, de amphitheatro quædam affert quæ ad hunc Isidori locum explanandum faciunt.

N. 2. Nonnulli hic inchoabant librum XXIII, ante caput de ludo equestri. Vide c. 93 Prolegomen., n. 32 ubi aliæ similes librorum seu titulorum divisiones indicantur.

CAP. LIV. N. 1. *Retiarius.* Nomen eruditissimi viri qui de retiario, etc., scripsit, cur Grialius tacuerit, causam non video. Non paucos qui de ludo gladiatorio scripserunt, recenset Fabricius in Bibliograph., c. 18, n. 12, Petrum Fabrum, Hieronymum Mercurialem, Octavium Ferrarium, Nicolaum Calliachium, Lipsium, Maffeium, etc. Nonnulla etiam a me notata sunt in comment. ad l. II Prudentii contra Symmach. Vix dubium mihi est, quin Chaconis conjectura vera sit, *adversarium cuspide insequentem,* ut ex c. seq. magis liquet.

CAP. LV. N. 1. *Feriret reti.* Vetera exemplaria exhibent *rete,* quod retineri posset, ut in *mare, præsepe,* etc., de quo jam alibi dixi.

CAP. LVI. Num. 1. *Consecutos,* passive, exemplo Varronis apud Priscianum l. VIII.

CAP. LVII. N. 1. *Velites.* De *velitibus* plura supra l. IX, c. 3, n. 43.

CAP. LVIII. N. 1. *Ferarum pugna.* Raderus in prolemm. ad Martial., cap. 7 et pag. 37, agit de ferarum pugna, totumque ferale certamen ex Martiali aliisque scriptoribus explicat.

CAP. LIX. Num. 1. *Hæc quippe Spectacula.* Hæc, ut multa alia hujus argumenti, desumpta sunt ex Tertulliano de Spectacul., et in Apolog. c. 38., ubi ait : *Nihil est nobis dictu, visu, auditu cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xisti vanitate.* Prudentius Ham., v. 361 : *Vesania fervida circi.*

CAP. LX. N. 1. *Alea, id est ludus tabulæ. Tabula* et *alea* pro eodem accipiuntur. Concil. Eliberit., c. 79, *Si quis fidelis alea, id est tabula, luserit,* etc. Vide Savaronem in not. ad Sidonium p. 17. Becmanus, p. 523, *aleæ* originem Græcam quærebat, cui adhærent Vossius in Etymol., et Senftlebius de Alea veter. c. 2, qui c. 3 affirmat Isidori opinionem de Alea milite omnes sequioris sæculi scriptores secutos. Id. c. 11, n. 1, Isidorum coarguit, quod dixerit, *tabula luditur pyrgo :* nam *pyrgo* non ludebatur, sed *per pyrgum :* quam litem grammaticis decidendam relinquimus, cum de re constet. Nam quod *per pyrgum* tesseræ pergerent, c. seq. refert Isidorus.

CAP. LXII. N. 1. *Per calculas.* Videtur derivativum a *calces.* Reperitur etiam *calces* pro calculo apud Priscianum l. VI. Isidorus *ordinales vias* videtur intelligere de calculis ordinariis, aut qui ordine moventur, de quibus rursus infra c. 67. Itaque non satis assequor, quid sit *quasi per calculas.* Illud interim occurrit, legendum *quasi per caulas.* Varias cellulas tabulæ lusoriæ *mandras* vocat Martialis l. VII, ep. 71,

Mandris et vitreo latrone clausus ;

et auctor Panegyrici ad Pisonem Lucano affìcti, qui fuse ludum calculorum describit, ait v. 191 :

Ut citus, et fracta perrumpat in agmina mandra.

Idem autem significant *mandra* et *caula.*

CAP. LXIII. N. 1. *Tesseræ.* Andreas Senftlebius de Alea veterum, c. 5. n. 1, affirmat Isidorum memoria lapsum, sæpe ea quæ scribit confundere, ut *tesseras* cum *talis,* et hos cum illis. Differebant, quidem *tali* et *tesseræ,* nam *tesseræ* erant quadratæ ex omni latere : *tali,* etsi habebant sex latera, quatuor tantum lateribus insistere poterant, quia duo reliqua incurva erant. Sed cum jactus similis esset e pyrgo in alveolum in utroque ludo, scriptores interdum unum pro altero ponunt. Neque vero perspicuum est, *tesseras* ab Isidoro cum *talis* confundi : de *tesseris* enim semper loquitur, nunquam *talos* memorat. Differentia, *talorum* et *tesserarum* explicatur a J. A. Ernesto in Clavi Ciceroniana, verbo *Talus.* Diversus etiam erat numerus *talorum* et *tesserarum;* nam *talis quatuor* ludebatur, *tesseris* plerumque *duabus* ad summum *tribus.*

CAP. LXIV. N. 1. *Aleatores,* Senftlebius. loc. cit., c. 5, describit integrum hoc caput , et addit : *Ride, quidquid est ineptiarum Hispalensium. Quis aleatorum de hoc potius quam de lucro captando sollicitus fuit?* Ridendus vero ipse Senftlebius. Quis enim eum docuit eos omnes qui alea ludebant de lucro captando cogitasse? aut eos etiam qui de lucro captando cogitabant, allegoriam quamdam in ipso ludo non admisisse? Confer quæ Isidorus ex Cassiodoro et aliis c. 36. et seqq. de equis, equitibus, peditibus et equorum coloribus explicuit, a gentilibus inventa, ut vanitates suas excusarent. Salmasius, p. 245, v. 36, in Flavium Vopiscum observat, figuras aleæ ab Isidoro vocari *vias,* quod Græci ὁδὸν appellant, et vetus epigramma *scriptorum tramitem*, scilicet lineas per quas calculi currebant.

CAP. LXV. N. 1. *De vocabulis tesserarum.* Senftlebius, loc. cit., c. 5, Isidorum reprehendit , quod *quinionem* in talis contra Julium Pollucem collocet, Sed nulla hic *talorum* expressa mentio, et capitis titulus *tesseras* aperte nominat. Nomina vero jactuum, quæ Isidorus explicat, *tesseris* et *talis* accommodari possunt : imo, ut ipse observat, appellatio pro varietate temporum varia fuit. Senftlebius. loc. cit., c. 4, n. 10, advertit quod latera talorum, quæ ab aliis *supina* et *plana* vocantur, ab Isidoro *suppi* et *plani* dicuntur. Festus, *suppum,* ait, *antiqui dicebant, quem nunc supinum dicimus.* Ad quæ verba Scaliger notat, partem tali lusorii, ὕπτιον dictam, hoc est *supinam,* cum talus ita caderet, ut esset illa superior *suppum* vocatum fuisse. Quod Isidorus *trionem* et *quatrionem* dicit, alii *ternionem* et *quaternionem* vocant. Octavius Ferrarius l. I Elect., c. 16 , docet, *venerem* dictum fuisse jactum, qua quatuor tali diversa facie singuli cadebant, *senionem,* quo omnes tali in latus concavum cadebant, vel duo in convexum, duo in concavum, *caniculam,* quo omnes quatuor tali in recto gradu stabant.

CAP. LXVI. N. 1. *Componitur,* etc. Mart. l. XIV, ep. 16.

Quærit compositos manus improba mittere talos.

Pro *voluerit,* fortasse *voluerint.*

CAP. LXVII. N. 1. *Calculi partim,* etc. Senftlebius, qui Isidorum objurgare quodammodò sibi proposuerat, loc. cit., c. 11, n. 11, *Recte tandem* ait, *aliquando Isidorus*, et doctrinam hoc c. contentam explicat. Salmasius, p. 246, v. 19, in Fl. Vopiscum tradit, ea omnia quæ de *ordinariis calculis*, et *vagis,* et *incitis* scribit Isidorus, ad *latrunculos* esse referenda ; quæ viri doctissimi male referunt ad duodecim scriptorum ludum, quem Hispani *Damas* dicunt. *Calculi inciti* sunt *scacco matto.* Isidorus in glosis : *Mattum humectum.* etc. Cicero, epist. 12, l. XVI, ad Atticum, *Et via matta.* Sic constanter Mss., ut Salmasius testatur. Editi, *via inepta.* E calculis *incitis,*

natum est proverbium *ad incitas redigi*, hoc est, ad lineas, quibus calculi omnino moveri non possent, Etsi autem Charisius lib. 1 docet, unius tantum casum *incitas* esse, ut *inficias*, *suppetias*, etc., tamen reperitur etiam *ad incita* redigi, hoc est loca : et termini, qui amplius promoveri non poterant, *inciti* dicebantur. *Incitus* igitur, ut similia alia, duas contrarias significationes habet : sumitur enim pro *concitato*; et ab *in* privativa pro *immobili*. Confer Glossarium Isidorianum verb. *Incitæ* cum notis.

Cap. LXVIII. N. 1. *Interdicta legibus*. Non solum canonicis, sed etiam civilibus. Vide præter alios Ferdinandum Mendozam ad concil. Eliberitan. apud Labbeum tom. I. pag. 1361 et seq.

Cap. LXIX. N. 1. *Pila*. De lusu pilæ videndi Hieronymus Mercurialis, Petrus Faber, Octavius Ferrarius, Vossius, et alii recensiti a Fabricio, c. 22 Bibliograph., n. 6. *Sphæra* vox Græca est, in cujus origine Hebraica indaganda Becmanus versatur. Isidorus, uti multa alia, ita etiam et nomen et duos versiculos Dorcatii nobis conservavit : quem sibi aliunde ignotum Fabricius in Biblioth. med. ævi fatetur, ubi versus describit mendose ex aliqua veteri editione.

N. 2. Plinius, l. VII, c. 56, quatuor pilarum genera distinguit, *trigonalem*, *paganicam*, *follem*, *harpastum*. Pila arenata fortasse ea est quæ *harpastum* dicitur. Martialis l. IV, epigr. 19,

Seu lentum ceroma teris, tepidumque trigona.
Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

In harpasti ludo victoria ejus partis erat quæ harpastum extra limites adversariæ partis ejiciebat. Pro *quipila* alii habent *qui pilam* : malim, *qui illam*. Scilicet qui in pilæ ludo peccabant, suram feriendam præbebant.

LIBER DECIMUS NONUS.

Caput primum. N. 1. *De navibus*. Scriptores de re navali veterum in thesauris Gronoviano, et Grævianovideri possunt.

N. 2. *Faxo* pro *fecero*, *fecerim*, uti *faxim* pro *faciam*, reperitur in multis probatis scriptoribus.

N. 3. *Nauclerus*. Etymologia *naucleri* fortasse proprietatem rei indicat, non veram vocis originem : *nauclerus* enim esse potest a *navicularius*, ut *nauta* a *navita*. Non desunt tamen qui Isidorianam etymologiam genuinam esse tradant. Vide Becmanum, p. 726, et Savaronem in Sidon. l. VI, ep. 8. Atque id persuadet,quod Græce eodem modo dicitur ναύκληρος.

N. 4. *Quasi cohibernator*. Hoc certe etymon a criticis nostris nequaquam admittetur, nisi quatenus explicat partem aliquam muneris gubernatoris navis. Apud Laberium *gubernium* non pro gubernatore, sed pro gubernatione accipiendum multi putant, In Digestis, pro *archigubernius* alii præferunt *archigubernus*. Verbum ab Isidoro prolatum *gubernio* repetitur a Papia, et in Glossariis antiquis,non aliunde, ut puto desumptum, nisi ex ipso Isidoro.

N. 5. *Navita*. Servio et Isidoro contrarius est Festus, ex cujus sententia, a Fulvio Ursino suppleta, colligitur : Navitas *secundum incorruptum consuetudinem dictos, quos nunc* nautas *dicimus*.

N. 8. *Gnavum*. Grialius in textu reliquit *gnavum*, quamvis in nota præferre videatur *navum*. Multi quidem *navum* pro *gnavum* scribunt ; sed retineri nihilominus poterit *gnavus*, admissa etiam etymologia Isidoriana, sive cum Festo dicamus, *navum* dicti a *navium* celeritate. Apud Isidorum malim *noverit* pro *novit*.

N. 9. *Rates primum*, etc. Quintilianus, l. I, c. 2 : *Si nemo plus effecisset eo quem sequebatur, adhuc ratibus navigaremus*. Serv., I Æn., v. 47 : Rates : *abusive naves... Hinc naviculæ cum remis ratiariæ. dicuntur*.

N. 10. *Non transibit*. Vulgatæ verba sunt : *Neque trieris magna transgredietur eum*. Vox *trieris* Græca est, pro qua Latini dicunt *triremis*. Reperitur *trieris* in multis veteribus inscriptionibus, sed non in probatis Latinitatis scriptoribus, nisi uno vel altero loco, in quo varia est lectio *trieris*, seu *triremis*.

N. 12. *Liburnæ*. Isaacus Vossius dissertationem de triremium et Liburnicarum constructione edidit.

N. 13. *Rostratæ*. Rostratarum navium mentio passim occurrit apud veteres scriptores. Rostra plerumque erant trifida, ex quo *æra tridentia* a poetis vocari solent. Imaginem rostri tridentis exhibet Fabrettus, c. 4 de columna Trajani, p. 115. Plura de hoc argumento Schwarzius in dissertatione de rostris fori Romani.

N. 14. De *dromonibus* quædam est vetus glossa, allata in not. ad l. XII, c. 1, n. 36, ubi minus bene etymon *dromonis* repetitur a *dromedariis*. Nomen *musculi* pro navi in Lexicis desideratur. E glossariis antiquis Ducangius hanc vocem deprompsit, qui advertit, in notis Tironis inter alia navigiorum vocabula occurrere.

N. 15. *Unde et calones*. Apud Vulcanium, et alia vetera exemplaria legitur : *Unde et calones naviculæ, quæ ligna militibus portant*. Pignorius, p. 120 et seq., de Servis, ubi de *calonibus* et *caculis* agit, ita Isidorum deformem *vitio*, ut ait, *non suo* emendabat. *Unde et calones et caculæ, qui ligna*, etc. Quæ satis prudens conjectura est. Advertit ea ligna fuisse fustes et clavas. Juvencus, l. IV, v. 514 :

Pars strictis gladiis, pars fidens pondere clavæ.

Confer c. 34 hujus lib. n. 2 et 6.

N. 16. *Ancyromagi*. Vox ex Isidoro, ut puto, reperitur in antiquis glossariis, sed non uno modo scripta, aut corrupta ; scilicet *anchiromagus*, *anquiromagus*, *anguiromagus*, *angromagus*. Confer Ducangium.

N. 17. *Corrupte baselum*. Inde Hispani vocant *baxel*. Fortasse Isidorus scripsit *pictis phaselis*; nam Virgilii versus est :

Et circum pictis vehitur sua rura phaselis.

Achilles Statius contendit scribendum *phasellus* cum duplici *ll*,cui alii repugnant, ut docet Vulpius ad Catullum, p. 18.

N. 18. *Scapha*, quæ κατασκοπος. Joan. Schefferus, l. II de Militia navali, c. 2, ex glossis V. T., quarum meminit Heinsius, Exercit. Sacrar., hæc refert : *Scapha, sive catascopus est navicula levis ex vimine facta, crudoque corio contecta*.

N. 19. *Barca*. Sanctus Paulinus Dolan.,carm. 21, al. 13, ad Cyther., v. 95 :

Ut mox salubri barca præsidio foret
Puppi superstes obrutæ.

Alios antiquiores, qui de *barca* loquantur, non facile reperies. Nomen ipsum *barcæ* in vulgares linguas transiit.

N. 20. *Paro*. Conservavit nobis Isidorus hos versiculos Ciceronis, non alibi exstantes. *Parones* ab insula *Paro* dictos nonnulli existimant.

N. 21. *Myoparo*. *Myoparones* a *Phaselis* diversos forma non fuisse, quorumdam sententia est. Historia quam hoc loco Isidorus allegat quænam fuerit non invenio. Repono *contecta crudo*, etc., pro *contexta*. V. II. 26.

N. 22. *Celoces*. In versu Ennii nonnulli male legunt *celonis*, pro *celocis*. Schefferus, de Milit. naval., l. II, c. 2, *biremes*, vel *triremes*, exponit, non *de duobus aut tribus remorum ordinibus*, sed *de duobus aut tribus remis*. Alii dicunt *celocem* navem illam fuisse quæ aut uno remo regeretur, vel a pluribus quidem, sed ita ut singuli homines singulos remos tractarent.

N. 24. *Hippagogus*. In Grialii textu erat *hippopagus*; in not. recte *hippagogus*. Hujus modi naves dicebantur aut *hippagogi*, aut *hippagi*, aut *hippagines*. De pontonio Schefferus, l. IV, de Milit. naval., c. 1, existimat legendum: *Non nisi remulco progredi potest*.

Firmabatur enim navis in fune, cujus capita in utramque ripam pertinentia, alligabantur palis, ut attracto fune sequeretur navis, uti et hodie fieri videmus. Proinde de hac ratione accipienda sunt verba subjecta Isidori : *Hinc et trajectus*, etc., quamvis Servius, a quo ea Isidorus accepit, in aliam rem ea protulerit.

N. 25. *Lembus... caupilus.* In nonnullis exemplaribus Isidori scribitur *limbus*, vel quia est a Græco λῖαν, ut ait Schefferus, loc. cit., l. II, c. 2, vel potius quia in Mss. passim *e* et *i* confunduntur. Idem Schefferus censet legendum *capulus* ex glossis Arabico-latinis Vulcanii, *Lembus*, etc. Apud Gellium alii legunt *caupuli*, alii *capuli*, alii *capulici*. Et hoc ultimum fortasse Grialius in not. voluit scribere.

N. 26. *Carabus... portemia.* Verba Isidori de *carabo* cum Forcellinus retulisset addidit : *Sed nullum in hanc rem affert Latini idonei scriptoris exemplum.* Sed quot perierunt veterum opera, quibus Isidorus usus est, etiam ubi auctorem nullum nominat? De *carabo* vide supra. n. 18. Onomasticum Rosweydi, et Ducangium. Ante Isidorum usus eadem voce fuit sanctus Gregorius Magnus. Nonnulli Editi exhibent apud Isidorum *contexta crudo corio*, uti etiam n. 21, de myoparone. Grialius hoc loc. *contecta*, n. 21, *contexta*, sed utrobique legendum *contecta*. Pro *portemia* Martinius scribendum censebat *porthmium* ex Hesychio. Papias retinuit *portemia* cum Isidoro. In Ducangii auctario legitur eadem notione *portenna*, ex Nicolao Speciale. Semlerus conjiciebat *Scythici*, aut *Sarmatici generis*, quia in Editis inveniebat *Syriatici generis*. Vide ejus notas ad Glossarium Isidorianum.

N. 27. *Caudicæ.* Fortasse rectius erit *caudiceæ*, ut nonnulli legunt apud Gellium, l. X, c. 25.

CAP. II. N. 1. *Cumba.* Rosweydus, in Onomastico, verbo *Cuba*, ex Glossario Camberonensi ms., profert : *Cuba extrema pars navis dicta, eo quod incubet aquis. Cumba vero dicitur lectica a cubando.* Latini frequentius scribunt *cymba* a Græco κύμβος, *cavus recessus*.

N. 3. *Columbaria.* Festus verbo *Navalis scriba. Sive quod columbaria in nave appellantur ea, quibus remigent*, etc.

N. 4. *Agea.* Schefferus, de Milit. naval, l. I, c. 6, emendari jubet Isidorum hoc modo : *Agearia sunt loca in navi, per quæ ad remiges hortator accedit*, ex glossario Latinogermanico ms. : *Agiaria loca quædam in navibus, quæ per remos hortator accedit*, quod ex Isidoro, ut alia plura, desumptum videtur. At Festus scripturæ nostræ favet. Versum Ennii vel ex Mss. Isidori, vel ex conjecturis alii alio modo legunt:

> Multa foro ponens, ageaque longa repletur;

aut :

> Multa foro ponit, et agea longa repletur.

Scaliger ad Festum :

> Multa forom, pontes et, ageaque longa repletur.

Cerda in Adv. sacr., c. 173, n. 6, ex veteri glossario, ad hanc rem profert : *Egeator hortator navis.*

N. 6. *Tonsæ.* Verba Servii ad VII, Æn. v. 28, hæc sunt: TONSÆ: *Remi dicti a decutiendis fluctibus, sicut tonsores a tondendis et decutiendis capillis.* Schefferus, loc. cit., l. II. c. 5, ita Isidori verba emendabat, vel supplebat : REMI *a removendis, et* TONSÆ, *a tondendis et ducutiendis fluctibus, sicut tonsores*, etc.

N. 7. *Palmula.* Quid proprie sit *palmula*, explicat Pollux, in Onomast., l. I, c. 9. Frequentius scribitur *antenna*, quam *antemna*, quidquid sit de etym.

N. 8. *Maleolis.* Grialius cum aliis edidit *malleolis*; sed scribendum videtur cum Scheffero, loc. cit., lib. II, c. 5, *maleolis*, ex *malorum* seu pomorum similitudine. Nam *malus* quo facilius cum velis antenna elevaretur, ligna quædam orbicularia instar pomorum circumdata habebat. Huc facit Servius, cujus verba Isidorus descripsit, nisi quod, ut advertit Grialius, *maleolis* pro *malis* posuit.

N. 9. *Ciuna : Lucida.* Nonius, c. 15, n. 28, sic re[fert] versum Catulli Veronensis, ut ait : *Lucida qu[a] splendet summi carchesia mali.*

N. 10. *Trochleæ.* Pollux, in Onomast.. t. II, p. 111, de trurocheis veterum agit. Earum exemplum in p[or]teis nonnullis Italiæ cernitur ad sublevandam aquam. Trochleam *rechamum* dictam docet Vitruvius, lib. [X] cap. 2.

N. 13. *Portisculus.* Becmanus, p. 866, cum Perott[o] et aliis *portisculus* aut *porticulus* deducit a *porti[cu]*... Communis scribendi ratio est *portisculus*, et han[c] teneo, quamvis Grialius exhibeat *porticulus*.

N. 14. *Tonsilla.* In versu Ennii crediderim legen[dum] *configunt littore aduncas.* Festus : *Tonsilla p[a]lus delatus in acumen, et cuspide præferratus, q[ui] navis religandæ causa in littore, figitur.* Exempl[a] profert Actii et Pacuvii. Pro *delatus* legendum vide[tur] *dolatus*.

N. 15. *Ancora.* Ætate Servii et Isidori fortasse co[n]suetudo obtinuit ut scriberetur *anchora* cum aspira[]tione; nunc certe *ancora* scribi solet, quod recti[us] est, et retinendum.

CAP. III. N. 3. *Artemon.* Bayfius, de Re navali, p. 121. existimat, *artemonem* esse velum navis maju[s]. Schefferus contra cum Isidoro contendit esse velu[m] parvum, quod recte Labeonis testimonio, Di. l. L. 16, leg. 242, confirmat. In recto casu *artemon* dic[i]tur a Labeone, et ab Isidoro etiam num. super, sed hoc loco exemplaria habebant *artemo*, quod mu[]tatum volui in *artemon*, ut Græce etiam dicitur.

N. 4. In plerisque exemplaribus est *siparum* ; at que quidem ita nonnulli scribunt a græco σίφαρος : se[d] communis scriptura est *supparum*, aut *suppar[um]*. Nonnulli cum Festo *supparum* confundunt cum d[o]lone, de quo num. 3. Non desunt qui cum Isidor[o] existimant *pedem veli* esse extremum angulum veli, ac fortasse id nomen primum angulo extremo ve[li] tributum fuit, deinde funi, quo tenditur velum, et ex[]tremo angulo alligatur. Funis, quo veli pes alligatu[r], cap. seq., num. 3, ab Isidoro *propes* vocatur.

Cap. 4. N. 1. Servii verba, ad I, Æn., v. 731, sunt FUNALIA, *quæ sunt intra ceram ; dicta a funibu[s] quos ante usum papyri cera circumdatos habue[re] majores. Unde et funera dicuntur.*

N. 2. *Cucurbas.* Papias, Ugutio, et Joannes de J[a]nua *curculias* vocant. In glossario Arabico-latino e[st] *corcuba, lorum.* Eadem videtur esse vox apud Veg[e]tium l. II, rei veterin. c. 33, et imperat. Leonen[s] l. et t. XI, Cod. Justin., ubi legi solet *curcuma*, a[ut] *curcumia* pro freno et capistro.

N. 3. *Si veli.* In Turpilii versu alii habent *si veli sinistrum.*

N. 5. *Saphon.* Fabricius, in historia suæ bibliothec[æ] part. 3, tradit ex Crenio, apud Isidorum, hoc lo[co] esse *Saphonem* pro *Safonem*, seu *Savonem*, qui Cam[]paniæ fluvius est inter Sinuessam urbem, et Vultu[r]num flumen, et nunc *Saone* dicitur. At Isidorus cer[te] *saphonem* pro fune accepit, neque in Cæcilii vers[u] quidquam est quod persuadeat, sermonem esse d[e] fluvio.

N. 6. *Prymnesium.* Pro *prymnesium* perperam i[n] antiquis exemplaribus legebatur *prosnestium*, ut ja[m] olim advertit Paulus Leopardus l. I, Emend., c. 1[]

N. 7 *Anquina.* Nonius, c. 13, n. 16, ex Lucilio

> Funis enim præcisus cito, atque anquina soluta.

Quidam putant legendum *anguina*, aut *angina*. Apu[d] Ponium in Nonnullis Editionibus est *ancora solut[a]*.

N. 8. *Valgius.* Poeta celeberrimus sæculi August[i] de quo præter alios multa Vulpius, in not. ad l. [I] Tibulli, carm. 1, v. 180.

> Valgius, æterno propior non alter Homero.

N. 10. *Catapiratem.* Vulcanius ita annotat : *I[n] veteri Codice ita est :*

> Hanc cataparatem puero ded. deforet unctum
> Plumbi pancillam ludis, linique mataxam.

, alio vet. Cod. :

Hanc catafloratem puer eodem defore...
Eum plumbi paxillum rudis, linique mataxam.

ı alio exemplari :

Hanc cataporatem puer eodem defert : unctum
Plumbi paxillum...

lii legunt :

Hanc catapiratem puer eodem deferat, uncum
Plumbi pauxillum rodus, linique metaxam.

odus idem est, ac *raudus*, vel *rudus*, Festus in *ro-us : Vulgus quidem in usu habuit* (vocem *rodus*) *on modo pro ære imperfecto, ut Lucilius, cum ait :*

Plumbi paxillum rodus, linique metaxam.

ro *metaxam* nonnulli scribunt *mataxam*, atque ita lidit Grialius, et Itali vocant *matassa* filum glome-ıtum, et convolutum, de quo infra Isidorus. c. 29. ı Lucilii versu aliqui *mataxam* accipiunt pro funi-ılo, aut filo.

N. 4. *Retes... Conopeum*. Melius esset *retis* in no-ıinativo casu, qui a Prisciano agnoscitur. *Conopeum* icitur, quia Græci culices vocant κωνωπας non a *anopo* urbe Ægypti, quod Isidorus innuit.

Cap. vi. N. 1. *Propter operis scilicet firmitatem;* l Grialius interpretatur de fabro ferrario. Sed revera l pertinere videtur ad explicationem vocis *fabri;* am *faber* dicitur omnis artifex, qui facit aliquid e uavis duriore et firmiore materia, ut *faber aurarius, gnarius*, etc. Neque apud antiquiores *fabri* nomen ıagis proprium erat ferrarii, quam aliorum. Illi vero, ui ex cera, gypso aut simili materia aliquid facie-ant, *plastes* vocabantur.

N. 3. *Habet et medicaminis usum*. Hemistichium ısu fortasse formatum.

N. 5. *Fabrica*. Proprie est fabri cujusvis officina. sidorus pro officina fabri ferrarii usurpat, ut supra ıbrum pro fabro ferrario.

N. 6. *Favilla*. Barthius, lib. xlii Adv., cap. 17, bservat Prudentium, hymn. 10. Cath. *favillam* surpasse pro quovis minuto pulvere, ac nequaquam, ıntum poetam alligari grammaticorum decisionibus, ui *favillas* desertas igne scintillas definiunt, ut Ser-ius, præcipue ad l. iii Æneid. De nostro Isidoro hæc ddit : *Servii quidem ipsa illa verba transcripsit Isi-orus, l. xix, c. 6, Origin., nisi tamen ex hujus com-ıentario Virgilianis glossis quispiam illevit, ut Isi-orum solent posterioris ævi scholiastæ ad verbum xscribere; qua in re a doctissimis etiam viris ipsi njuria manifesta fit plagii accusantibus eum, qui pse concipilatur mirificis modis*. Scilicet ut multi pu-ınt, ex antiquioribus Isidorum auctum, ita Barthius uspicatur, ex Isidori commentariis plurima in anti-uiorum libros irrepsisse. Hoc certum, Isidorum plagii on esse accusandum, etiam cum constat eum ex an-iquiorum commentariis profecisse. Id enim in præ-ıtione ipse testatur.

N. 7. *Carbo vero, quod flamma caret*. Hoc jam non st Servii ad cit. l. xi, v. 788. Alii volunt *carbonem* sse a Græco καρφος. Observandum ligni frustum, gne perustum, etiam *carbonem* vocari.

Cap. vii. N. 1. *Tudes*. Grialius in textu *tudis*, in ot. *tudes*, quod præferendum; nam *tudes tuditis* icitur. Festus : *Tudites mallei a tundendo dicti*.

N. 2. *Multorum magnis*. Barthius l. xxvii Adv., . 2, existimat versum secundum Lucilii posse esse napæstum, qui hexametrum sequitur; nam Lucilii atyræ non solo hexametro scriptæ erant; et in quo-am veteri libro ita invenit exaratum :

Multu magnis ictibus tundit.

Nonnulli referunt

Magnis multorum ictibus tundit.

Alii tentant supplere hexametrum aliquo addimento.

N. 4. *Limum lene est. Limus* adjective est *obliquus, ransversus, limus* substantive est cœnum illud mol-ius quod ab aquis deferri solet. De hoc fortasse Isi-lorus loquitur. Inscriptionem sepulcralem *Sergii*, aut

A *Servii Polensis*, sive, ut Grialius scribit, *Sertii*, apo-crypham esse, et sæculo demum xv confictam, os-tendi in comment. ad Prud. hymn. 9 Perist, v. 51.

Cap. viii. N. 1. *Structores*. Inter opera var., de Dedicatione sub ascia, p. 270, et not. 328, corrigendum dicitur apud Isidorum *structores* pro *instructores;* sed multo ante Grialius jam ediderat *structores*.

N. 2. *Machiones*. Barthius, l. xi Adv. c. 27, asserit se in veteribus Codicibus Isidori invenisse *mationes* pro *machiones*, ut vulgati exhibent. Ipse autem censet legendum *machinones*, et interpretatur de iis qui *machinas* scandebant quaslibet. Beemanus, p. 637, ait Isidorum intelligere Gallorum *massones*, sive fabros cæmentarios, qui olim a *machina machinones*, postea *machiones* pronuntiatu illo Hispanico et Gallico, quo *ch* pingue *s* valet.

Cap. x. N. 1. *Instaurare*. Ab *instar* derivant etiam Varro et Festus.

N. 3. *Albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis,*
B *spongia, rubrus*. Grialius ita distinguit, *albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis* : ita alii Editi, nisi quod *fluvialis* habent pro *fluvitialis*. Melius videretur *albus, tiburtinus, columbinus, fluviatilis* aut *fluvialis* ex Palladio, l. i, t. 10 : *Calcem quoque ex albo saxo duro, vel tiburtino, aut columbino fluviali coquemus, aut rubro, aut spongia*, etc. Verum Isidorus, ut ex sequentibus patet, non solum *tiburtinum* a *columbino*, sed utrumque a *fluviatili* distinguit.

N. 5. *Vapore*. Id est, igni; ita enim Prudentius aliique multi *vaporem* pro igne usurpant.

N. 6. *Mortalitate et mollitie*. Plinius, l. xxxvi, c. 22, in recentioribus correctis Editionibus exhibet *mortalitate materiæ*. Sed Isidorus aliud videtur legisse.

N. 7. *Arenatius*. Fortasse *arenaceus;* hoc enim adjectivo Plinius utitur.

N. 8. *Piperinus conchleatius*. Ab aliis, quod sciam non recensetur. Pro *conchleatius* fortasse legendum *cochleatus ;* sed alibi etiam in Mss. Isidori pro *coch-*
C *lea* reperitur *conchlea*.

N. 11. *Spongia*. Grialius in textu scripsit *sfungia*, in not. *sphungia*. Rescripsi *spongia*. ut l. xii, c. 6, n. 60.

N. 14. *Domorum, fictilium operum*. Hæc ita in nonnullis exemplaribus repræsentantur : *Domorum, fictilium operum, ad parietes, et fundamenta, quæ coctis laterculis ad tecta imbriculis tegulisque aptantur*. In alis ita distinguitur, *Domorum*. *Fictilium operum ad parietes et ad fundamenta, coctis laterculis ad tecta imbriculis tegulisque aptantur*.

N. 20. *Gratissimus*. Id est, lapis. Vel lege *gratissimum*.

Cap. xiv. N. 1. *Lithostrota sunt elaborata arte picturæ*. Salmasius, Exercit. Plinian., p. 1215, affirmat Isidorum confundere cameras veterum, in quibus erant coronæ ex gypso, cum cameris recentiorum, seu veris laquearibus, in quibus nullum gypsum. Sed non explicat cur in *veris laquearibus* gypso lacus formari
D non potuerint. De veterum pictura, sculptura, plastice, cælatura, etc. , curiosæ dissertationes collectæ sunt in Thesauro Gronoviano Antiquit. Græcar. et in Græviano Antiquit. Romanar. , ut scriptores quos Fabricius in Bibliograph. commemorat, prætercam.

C. xvii. N. 3. *Sinopis*, etc. Ex Plinio, l. xxxv, c. 6.

N. 4. *Pontica*. Ipsa sinopis rubrica pontica dicebatur.

N. 5. *Syricum*. Salmasius, p. 1157 Exercitat. Plinian., Isidorum perperam hariolari ait, quod *Syricum* ita appellatum sit a *Syris Phœnicibus ;* ipse autem censet dictum *Syricum* a *Syro* insula, ut ab eadem Pherecides *Syrius* nuncupatur. Plinius, lib. xxxiii, c. 7, a med. , et lib xxxv, c. 6, a med., de Syrico colore agit. Harduinus eos reprehendit qui contra Mss. apud Plinium legunt *Scyricum*. Notandum est quod Isidorus ait *Syrico* librorum capita scribit. De qua veteri consuetudine conferendi sunt, qui de re diplomatica, et arte cognoscendi Codices scripserunt.

N. 6. *Sæpe fit aut sinopide.* Clarius esset *sæpe fit sinopide, et sandyce mistis.*

N. 7. *Minium.* De Minio flumine vide l. xiii, c. 21, n. 32.

N. 8. *A dracone.* Fortasse quia Ægyptii draconem vocarunt *Kneh.* Alii originem Hebræam investigant. *Cinnabaris* plures sunt species : alia est fossilis, alia factitia ex sulphure et argento vivo. Vide Matthiolium ad Dioscorid. l. v, c. 59. Alia *cinnabaris* species ex arboribus in India instar gummi, inciso prius cortice, emanat. Species *cinnabaris* ex dracone et barro fabulosa a multis creditur. De origine vocis *cinnabaris* exstat erudita dissertatio Joan. Philippi Caselli, qui hunc Isidori locum mirifice illustrat.

N. 13. *Exusta rubrica.* Fortasse legendum, *Fit quoque et ochra ex usta rubrica.* Grialius contrarium vult.

N. 14. *Vestoriani.* Harduinus quoque apud Plinium *vestorianum* legendum contendit.

N. 15. *Rubeaque.* Apud Grialium et alios Editos et Mss. legitur *rubeaque :* reposui *rubiaque ;* ita enim scribitur, quamvis interdum in Mss. *i* in *e* commutetur.

N. 19. *Usta.* De usta idem fere Vitruvius, l. vii, c. 21.

N. 21. *Est enim.* Sæpe Isidorus usurpat *enim* pro *autem*, quod apud alios etiam reperitur.

N. 22. *Annulare.* Grialius sic distinxerat : *Annulare, quod vocant candidum, est, quo.*

N. 23. *Chalcanthum.* In veteri Editione sine anno ita legitur : *Chalcanthum dictum, quod calcis est thymum, id est, flos, unde et apud Latinos aeris flos appellatur.* Quæ varia lectio notata etiam fuit a Vulcanio. In C. Vat. 623, de quo in Prolegomen., c. 93, n. 34, eadem explicatio pro voce *chalcanthum* adhibetur.

Cap. xviii. N. 2. *Prava. Pravus* proprie est *distortus, non rectus* ; hinc pro vitioso et improbo sumitur.

N. 3. *Martellus machina.* De *martello* vide c. 7, n. 2. de *machina*, c. 8, n. 2, hujus lib. In mea veteri Edit. ita hæc concinnantur : *Martellus mediocris malleus dictus per diminutionem. Machines dicti a machinis, quibus insistunt propter altitudinem parietum.*

Cap. xix. N. 2. Apud Papiam, ugutionem, Joannem de Janua, et vetera glossaria, quæ pleraque ex Isidoro sumunt, pro *sarcitector* legitur etiam *sartitector*, aut *sartatector,* quasi a *sarta tecta*, aut, ut sequiori ævo dicebatur, *sartatectum.*

N. 3. *Ellychnium.* L. xvii, c. 6, n. 25, hoc ipsum refertur, ubi edidi etiam *ellychnium* pro *lychnum,* ut habent alii, aut *lycnium,*ut hoc loco habet Grialius.

N. 4. *Materia.* Ex *materia* Hispani retinent vocabulum *madera* de ligno, ut alibi, opinor dixi.

N. 6. *Tholus... cuplæ... luctantes.* Dicebatur etiam ædificium rotundum ; de quo vide Rosweydum, in Onomastico. De *cuplis* idem fere repetunt Papias et Joannes de Janua. *Luctantes* Latine vocari solent *cantherii* aut *capreoli.*

N. 7. *Scindulæ... epigri.* Qui *scandulas* scribunt, ab *scandendo* deducunt. Stewechio, ad Vegetium de Re milit., l. II, c. 23, placet scriptura *scindula*, et etymon ab Isidoro prolatum. Apud Augustinum, Palladium et Senecam Philosophum alii legunt *epiuros*, alii *epigros*, alii aliter. In Augustini verbis a Grialio citatis *epigri* a *clavis* distinguuntur, ut clavi lignei a clavis ferreis. Gatakerus, l. ii Adv. Miscellan., c. 19, existimat utramque vocem *epigri*, et *epiuri*, probæ notæ esse. Bochartus, Char. l. i, c. 38, hujusce rei explicationem adhibendus. Vide etiam Glossarium Isidori cum notis.

N. 9. *A stridore.* Lucretius, lib. ii, vers 410. *Serræ stridentis acerbus Horror.* Hyginus quoque, et alii sequioris ævi, utuntur verbo *exsulo* active.

N. 11. *Securis...dolabra... dextralis.* In operibus Variorum de dedicatione sub ascia, cum. not. Mazochii, p. 185 et seq., plura leguntur de etym. *securis*, et hoc loco Isidori, quæ huc refero. Quod Isidorus ait, securim ex altera parte *acutam* esse, ex altera *fossoriam*, fortasse describit securim sui æv vel potius excludenda sunt verba *ex altera fossori* Ita etiam Isidorus de suo ævo videtur loqui, cu *dolabram* et *securim* unum facit cum Hesychio glossariis. Ita autem hæc concinnari possent : *Qua semicuris; ex una enim parte acuta est. Hæc apud*, etc. *Hæc et dolabra, quod habeat duo labra : una enim parte acuta est, ex altera fossoria. Na securis simplex est dextralis,* (quia) *dexteræ habili* Dolabram vero non a labris, sed a *dolo* dici crede dum est. Hæc fere ex loc. cit. Opportuna quidem co jectura est, quod librarii *securi* ascripserint verba *altera fossoria,* quod proprium est *dolabræ.* At qu continuandum sit *nam securis simplex est dextrali* mihi non probatur. Barthius, l. i. Adv., c. 4. *De trales sunt secures una manu habiles moveri, exponuntur ab Isidoro, et hodieque manet hæc vo apud Hispanos, quorum idioma retinentissimu est Latinitatis.* Grialius in textu edidit *reservav* cum aliis, in not. *servavit.*

N. 12. *Ab hastulis.* Nonnulli corrigunt *ab assuli* sed bene *ab astulis*, aut *ab hastulis.* Vide l. xvi c. 6, n. 26.

N. 15. *Scobina d. q. terendo scoben f. Cantherium. Galla... Guvia...* In Editis, mendose. *Scopluna dict quod hærendo scophem faciat.* Locum correxit Sa masius, p. 1077 Exercit. Plinian., et correctione indicavit Mariettus, ut dixi ad Prud. l. i contra Sym v. 439, *Lima terens.* In Cod. Vat. 623, de quo prolegom., c. 93, post *faciat. Canterium, Gubia.* illico : *Incipit l.* xxvii, *secundum aliquos.*

Cap. xx. N. 1. *Ordisse.* Fortasse Isidorus scrips *ordiri*, hoc est, *monstrasse ordiri, et colorare.*

Cap. xxi. N. 1. *Camisia vocatur.* Migravit ide nomen in linguas vulgares. Vide Ferrarium, de R vest., l. iii, c. 5, Ducangium, et c. seq., n. 29.

N. 3. *Pileum.* Et *pileus* dicitur. Pro *galerian* fortasse legendum *galerium*, vel *galeram;* nam *ga lera* pro *galerus* antiquitus usurpabatur. Vide c. 3 hujus libri, n. 5.

Cap. xxii. N. 1. *Tegmen.* Per syncopen dicitur *tegumen*, vel *tegimen;* quæ scriptura magis critic placet; tegumen antiquitatem redolet. *Indumentu* ab *induitur* quidem est; sed quod Isidorus adjung *intus*, peculiarem vocis proprietatem designat, no etymon. De re vestiaria veterum consulendi Lazaru Bayfius, Octavius Ferrarius, Albertus Rubenius, et ali qui etiam de peculiaribus vestium generibus scripse runt, ut Donius, Manutius, Theophilus Raynaudus, et

N. 2. *Vestimentum.* Quod de *indumento* mod dixi de *vestimento* pariter intelligendum est; na *vestimentum* est a *vestitus,* non a *vestigium.*

N. 7. *Pectoralis.* Ammianus, l. xiv, c. 9, al., 3 *Tunicula pectoralis.*

N. 8. *Manuleata.* Grialius in textu edidit *mani cleata*, sed in not. præfert *manuleata,* uti etia emendat Brissonius, l. i de regno Persarum, n. 6 Apud alios quoque veteres nonnulla varietas in ha voce occurrit, sed communior scriptura est *manuleata, manulea.* Confer Ducangium.

N. 9. *Clavis. Clavos*, quos vocat Isidorus, Alcuinu appellat *virgulas*, Amalarius *lineas*, Joannes Diaconus *zonas*, Rabanus *tramites*, ut observat Montfauconius, t. III Antiq., part. i, l. i, c. 6, ubi agit d *lato clavo*, et, ex mss. glossis, in quibus aucto laudatur Placidus (*fortasse* Placidus Lutatius), producit, *Clavus, purpurata vestis.* Quod Isidorus ai dalmaticam esse tunicam sacerdotalem, innuit ca fuisse vestem propriam maxime episcoporum. Glossa Arabico-latinæ : *Dalmata vestis sacerdotalis candid cum clavis purpureis.* Plura de dalmatica congeri Ducangius in glossario.

N. 15. *Bombycinum dicitur.* Vid. not. ad lib. x c. 5. n. 8.

. 14. *Holoporphyra*. Salmasius, in Trebellium ionem, p. 208, corrigit *olovera* pro *oloporphyra*, *holoporphyra*. Isidorus, inquit, non malus multis ; auctor, *olovera*, *tota ex purpura* interpretatur ; ;o editum *oloporphyra* ; Mss. quos vidimus *olo-ra, olofcra, oloferia*. Non dubium quin *olofera olovera* ; sic *fasculum* pro *vasculum* in glossis ori. De hac corruptela in scribendo, qua *f* pro Mss. sæpe occurrit, dixi in not. ad Sedulium, l. ers. 1967, ad prosam. *Olovera* autem exponit nasius dici a *vero colore*, ex Græco et Latino, ut *ogium*, etc. Advertit male alios scribere *olobe-ι* a *beris*.

. 15. *Byssum*. Sirmondus, t. 1 operum, p. 977, ›ysso agit. Plinius, lib. XIX, c. 1 : *Lino, quod ibus non absumatur, principatus in toto orbe. ximus byssino mulierum maxime deliciis circa n in Achaia genito.*

. 18. *Segmentata*. Salmasius, in Flavium Vopi-n, p. 224, v. 40, ita explic : *Sursum versum ere ; trama, vel fila infra erant, atque adeo in erioribus texebatur vestimentum, et sic trama per pectine ad superiorem partem ducebatur, et lcbatur, atque id sursum versus texere et in alti-incm vocabant.* Mariana, in not. ad l. I, contra æos, c. 38, censet *tunicam rectam* fuisse Christi *icam inconsutilem*, de qua in Evangelio Joannis, *uper contexta per totum*. Fortasse *tunica recta* a superiori parte, id est, *desuper* inchoabatur, ab inferiori, hoc est, *sursum versus*. *Segmentata is* est tessallata, emblematis distincta. Symma-s, l. IV, ep. 42 : *Segmentata vestis*.

[. 20. *Citrosa*. Apud Nævium *citrosam vestem* exponunt *odore mali citrei fragrantem*. Vide Ma-›ium, l. III Saturn., c. 19. Pro *concrispa* apud orum melius esset *concrispata*.

. 22. *Acu textilis*. Gibertus Cuperus, Observat. II, cap. 12, emendat *acu textili*, hoc est, texto-ι, nam acus absolute, ut ait, ponitur pro acu, Phrygiones vestes ornabant. Non assentior. *Tex-; hoc loco idem sonat ac *texta*, ut apud alios tores ; et idem est *acu texta* atque *acu ornata*. tes non solum consuuntur acu , sed et acu texun-aut ornantur, et hæc erat Phrygionum ars vestes texere, ornare, pingere.

[. 24. *Pannucia* scribitur, non, ut apud Grialium, *nutia*, aut *panutia*. Nonnulli interpretantur Bau-im *pannuciam*, hoc est, *rugosam, vietam*. Sed ronius in Satyric., c. 14, de *veste pannucia* clare iitur, hoc est, *pannis consuta*. Pro *colobium* in l. Theod. occurrit *colobus*. *Lebitonarium* dicitur m *lebiton, lebcton, levitico*. Vid. exempla in ›mastico Rosweydi.

[. 25. *Lumbare*. De *lumbari* et *renali* multa Can-; in Glossario.

[. 27. *Licinum*. Apud Vegetium, lib. II, c. 22 et de Re veterin., *licinium* est licium medicamine um plagis sanandis. De *licino* alia significatione il invenio.

ι. 28. *Armilausa*. De *armilausis* referam verba iradi Samuelis Schurzfleischii, disputat. philolog. losoph. 85, n. 14 et 15 : « A *Rhenonibus* di-ıæ erant circumcellionum vestes, quæ forma et ilitudine referebant Hispanorum tunicas, quas *ar-lausas* dixerunt, de quibus scholiastes Juvenalis, ılinus Nolanus, Isidorus, etc. In exemplaribus Isi-i legi solet *armelausa*, sed cum plerique alii ıbant *armilausa*, et in Mss. facile *i* in *e* mutetur, ıtui *armilausa*, quo spectat ipse Isidorus, *quasi niclausa*. Fortasse ex hac *armilausæ* voce origi-n ducit nomen Hispanum *almilla*. Plura de *armi-sa* Ducangius.

ι. 29. *Camisas*. De *camisa*, seu *camisia*, c. præc., 1. De *cama*, lib. XX, c. 11. Hispani adhuc *na* pro lecto dicimus.

ι.30. *Tubraci, quod a bracis*. Salmasius, in Lam- A pridium, p. 128, v. 15, legit : *Tubruci, quod a bracis usque ad tibiam perveniant* ; et interpretatur *bracas* ab Isidoro pro *pedulibus* poni, ut ab interprete quoque Juvenalis, nimirum pro crurum vel pedum tegumentis.

CAP. XXIII. N. 1. *Gallis lenæ*. In Cod. Vatic. 623, de quo proleg., c. 93, n. 34, varietas quædam est, *Galli linea,... Hispanis stringens*. Nonnulli legunt *lumæ* pro *lenæ*. Vide Glossarium Isidorianum cum not., verb. *Luma*.

N. 2. *Et sarabara*. In Vulgata : *Et sarabala eorum non fuissent immutata*. Alii scribunt *saraballa* pro *sarabara*. Tertullianus usus est femin. gener. De hac voce vide Indicem onomasticum Zaccariæ, et Pollucem, t. II, p. 1335. Quædam etiam ego observavi in comment. ad Prud. Apoth., v. 143, ex doctissimo præsule Simone de Magistris. Bottarius, t. III Rom. subterr., p. 58, existimat Danielis verbum *sarabara* intelligendum esse de capitum tegminibus, qualia ait B Isidorus videri in capite magorum picta, et qualia vetus pictura, quam illustrat, in capite trium illorum puerorum exhibet.

N. 3. *Lenæ saga*. In Glossario Isidori est *Luma sagum quadrum*. Hinc Salmasius in Treb. Pollion., p. 199, v. 15, ait apud Isidorum hoc loco non legendum *lenæ*, aut, ut alii habent, *linnæ*, sed *lumæ*. Atque ita legit Salmasius apud Pollionem, et *lumum lumi*, aut *luma lumæ* deducit ex Græco λῶμα. Adisis Bochartum, l. I Ch., c. 42, et Dict. Ducangii.

N. 4. *Rhenones*. Alii *rhenones* derivant a ῥινὸς, *pellis*. De verbo *reptos* conferenda est epistola 40 inter Bonifacianas : *Reverentiæ vestræ direxit devotio mea caucum argenteum intus deauratum, et duo repta*. Et ep. 77 : *Misimus vobis parva xenia, id est, reptem ruptilem unam*.

N. 5. *Vestis Sarda*. Quod in Vulcanio, et aliis legitur *vestis Germanica*, error apertus est ; nam supra ait *Sardis mastrucæ*. Prudentius Getis quoque C mastrucas tribuit. Frequentior scriptura est *mastruca* ; sed *mastruga* apud alios etiam occurrit.

N. 6. *Linamentis*. Brissonius, l. I de Regno Persarum, n. 64, pro *lineamentis* aut *linamentis* corrigit *velamentis*, ex Justino, l. I, cap. 2, § 3. Annotator Brissonii conjicit *velamentis*. Aliud est *linamentum* a *lino*, aliud *lineamentum* aut *liniamentum* a *lineis*.

N. 7. *Cirros*. Salmasius, Exercit. Plinian. p. 762, asserit *cirros* non esse crispos capillos, ut quidam annotant, sed *cirrum* in Græcis esse nodo collectum crinem in vertice, in Germanis crines in nodum tortos. Latine, ut ait idem Salmasius, *cirrus* est crinium nodus. Plerique alii *cirros* dicunt esse capillos natura crispos, seu contortos. *Grani* erant capilli effusi et sparsi : quæ vox Gothica creditur. Concilium Bracarense I, anno 561, c. 11 : *Item placuit ut lectores in ecclesia in habitu sæculari ornati non psallant, neque granos gentili ritu demittant*. Alii pu- D tant *granos* esse eam barbæ partem quæ infra nares est, seu *mystacem*. Confer Ducangium, verb. *Grani*. *Cinnabar* fortasse indicat colorem rubrum vestium Gothicarum, vel quod Gothi faciem rubrica notarent. Vide Sirmondum, t. I, p. 880. *Pictorum* gens quænam sit quæri potest. Virgilius *Pictos* vocavit *Gelonos*, l. II Georg., v. 115, quod interpretatur Servius *stigmata habentes*, ut *pictique Agathyrsi* apud eumdem Virgilium, l. IV Æn., v. 146. Isidorus septemtrionales Britannos forte intelligit, de quibus Claudianus, de III consul., Honor., v. 54 :

Ille leves Mauros, nec falso nomine Pictos.

N. 8. *In viris tonsi capilli, in mulieribus redundantia crin.* Mulieres a redundantia crinium pœtæ maxime laudare solent, ut contra turpes sine crinibus feminas esse dicunt. Salmasius opus edidit de cæsarie virorum, et mulierum coma.

CAP. XXIV. N. 3. *Cujus similitudinem*, etc. Hoc arguit Isidori ætate, saltem in Hispania, nullum fuisse

togæ usum. Statuas togatas plurimas etiamnum Romæ et alibi videre licet. *Toga* non valde dissimilis erat *stolæ*, ut hæc ab Isidoro, cap. seq., describitur. *Institu*, seu fascia satis longa *togæ subsuta stolam* videtur effecisse, aut ita produxisse, ut ad talos demitteretur. Antiquissimis temporibus *toga* communis erat utrique sexui. Postea vestis virorum propria facta est, sed ita ut meretrices ea uti cogerentur.

N. 6. *Toga candida.* Isidorus innuit colorem togæ album fuisse, qui, addita creta, candidior fiebat. Hoc ipsum confirmat Manutius Pauli filius, de Quæsitis per ep., l. III. c. 1.

N. 8. *Trabea.* Gutberlethus, de Saliis, c. 10, ex Isidoro et Servio, refellit Lipsium, qui, ad l. III Annal. Taciti, docet *trabeam* fuisse propriam vestem equitum, non regum, ducum et augurum. Servius, ad VII Æn., v. 612, ex Suetonio, tria trabeæ genera fuisse tradit : *Unum diis sacratum, quod est tantum de purpura. Aliud regum, quod est purpureum, habet tamen albi aliquid. Tertium augurale, de purpura et cocco.*

N. 9. *Sallustius : Togam.* Sallustii verba alibi non exstant : innuunt per metonymiam imperatorem pacem bello mutasse.

N. 13. *Sagum.* Bochartus, l. I C., c. 42, observat *sagum* esse a *sacco*, non contra *saccum* a *sago;* adeoque negare videtur *sagum* verbum Gallicum esse.

N. 15. *Mantum.* Vox *manto* adhuc apud Hispanos viget, sed pro fusiori veste accipitur. In Glossariis scribitur etiam *mandum* pro *mantum.* De *manto*, ejusque etymologia, fuse agit Ducangius, et qui ejus Glossarium auxerunt.

N. 17. *Casula.* Non solum pro veste cucullata sumebatur, sed etiam pro ipsa *cuculla.* Theodemarus abbas : *Cucullam nos esse dicimus quam alio nomine* CASULAM *vocamus.* Accipitur etiam pro *planeta*, seu veste sacerdotali. Rabanus, l. de Ordine Antiphonarii, c. 21, et ex eo Ugutio et Joannes de Janua : *Casula dicitur vulgo planeta presbyteri, quia instar parvæ casæ totum tegit, et signat charitatem.* Plura alia Ducangius laudatus. Bonarrotius, in Vitra, p. 170, *planetam* ex penula derivatam ostendit, neque ejus ut vestis sacræ, mentionem ante concilium IV Toletanum anno 634, reperiri astruit; in quo tamen concilio alii *patenam*, non *planetam*, legunt. Nonnulli usum planetæ a diaconis adhibitæ jam tempore sancti Gregorii Magni invaluisse colligunt ex Joanne diacono, qui, l. IV, c. 83, Vitæ sancti Gregorii, imaginem Gordiani diaconi jussu ejusdem sancti Gregorii effictam describit, cujus habitus castanei coloris planeta erat sub dalmatica. Vide Bottarium, tom. I Romæ subterr., p. 206. Isidorus fortasse scripsit *Græci planetas dictas.*

N. 18. Fortasse legendum *illi enim birrum* PIRRUM *dixerunt.* Glossæ veteres : Βυῤῥὸν, ξανθὸν, καὶ πυῤῥόν. Glossæ Isidori : *Birrus, rufus. Birrus* pro quavis veste sumebatur, sed aliquando pro sumptuosa, ut in regula sancti Isidori, c. 13 : *Linteo non opportet monachum indui, orarium, birros, planetas non est fas uti.* Nonnulli etiam *birrum* proprium fuisse episcoporum indumentum censent, quod *rochetum* vulgo vocant. De *birro* Rosweydus in Onomastico copiose agit, præter alios quos Ducangius excitat.

N. 19. *Pelliculis melonum.* Certum videtur ab Isidoro scriptum *de pelliculis melonum.* Nam præter Papiam et Ugutionem, qui Isidorum fere exscribunt, in eadem sunt sententia Joannes Hierosolymitanus, c. 38, de Instit. monachor., et Theodemarus abbas in Epist. ad Carolum Magnum. *Quod tegumentum ideo sic appellatum est, quia solebant antiquitus de illius animantis pelle fieri, quod* MELOS *propter rotunditatem sui corporis appellatur.* Hoc tamen etymon parum viris criticis placet.

CAP. XXV. N. 1. *Regillum est prælautum.* In Codice Vaticano 623, de quo in Isidorianis, c. 93, n. 34, legitur cum Grialio : *Regillum est prælantum ; alii prælatum.* In *pepli* explicatione Isido[ro] consentit Græcis. Vide Joan. Nicolaum, c. 12, [de] Triumpho Romanorum.

N. 3. *Stola.* Exemplar *stolæ* matronalis, ut [hoc] loco ab Isidoro describitur, cernere licet in num[mo] veteri Pietatis sic velatæ apud Matthæum Broveri[um] de Niedec, in opere de Adorationibus, c. 13. F[er]rarius tamen, l. III de Re vestiaria, c. 17, decept[um] hoc loco Isidorum contendit ; nam *stola* est [po]tius tunica ad talos demissa. Huc certe faciunt p[le]rimi veteres scriptores, qui de *stola* loquuntur. S[ed] potuit *stola* esse demissa ad talos, quamvis ca[put] quoque cooperiret. Vid. c. præc., n. 3.

Ib. Nonnulli scribunt *recinium.* Varro, l. IV [de] Ling. Lat., c, 30 : *Antiquissimi amictus ricinii id, quod eo utebantur duplici ab eo quod dimidi[am] partem retrorsum jaciebant, a* REJICIENDO RECINI[UM] *dictum.* Pro *mavors* multi exhibent *mafors*, aut *m[a]phors.* Confer Rosweydum in Onomastico, ut Duca[n]gium prætercam. Bottarius, t. II Rom. subterr., [p.] 165, suspicatur *tegmen capitis*, quo quædam mul[ier] tab. 165 operitur, esse *mavortem.*

N. 5. *Hoc apud vet.*, etc. Ad hæc Isidori verb[a] Brissonius, Select. Ant. l. I, c. 4, ita censet : *Qu[od] ut ego aliis defectus testimoniis pro certo affirma[re] non ausim, ita exploratum habeo, adulterii dam[natas] vestem mutasse, depositaque stola, toga[m] sumpsisse.* Nescio an Isidori sententiam confirm[et] quod ait Cicero, l. II de Div., c. 69 : *Amicæ amiet[us] amiculo.* De Thamar legimus, c. XXXVIII Gene[seos] quod *depositis viduitatis vestibus, assumpsit theri[strum], et, mutato habitu, sedit in bivio itineris*, et[c.]

N. 6. *Theristrum.* Exponitur a Polluce l. VII, c. 1[3]. Tertullianus, de Pallio, c. 4 : *Qualis ille Hercul[es] in theristro Omphales.* In glossis mss., quas int[er] appendices editurus sum, ad c. XXXVIII Genesi[s] *theristrum* dicitur *ligatura capitis*, vel *sindone*. Alia affert Ducangius in Glossario. In primo Tol[e]tano Codice exprimuntur verba Isaiæ : *De quo i[n] Isaia : Sindones, et vittas, et theristra.*

N. 7. *Anaboladium.* De *anaboladio*, sive *anabola[dio]*, sive *anabolario*, idem Ducangius. In veteribu[s] inscriptionibus *anabolium* aliquando occurrit pr[o] pallio.

CAP. XXVI. N. 1. *Stragulum.* Censent nonnulli cri[ti]ci *stragulum, vestem stragulam*, sive, ut ait Vu[l]gata, *stragulatam* non pro amictu apud veteres scri[p]tores, sed tantum pro lecti operimento sumi. Contrarius est Isidorus, et quædam veterum loca sati[s] clare illi favent.

N. 2. *Lodices.* In Editis *ludices*, ut respondeat ety[mon] a *ludis.* Et apud veteres quidem *o* et *v* facil[e] inter se commutabantur. Sed cum vera scriptura si[t] *lodices*, hæc retinenda est, quamvis etymon genuinum esse credamus *a ludis.* Vox *galnapis*, seu *galnapes*, vario modo legitur apud scriptores medii ævi et in glossariis *galnabis, galbanis, galnape, ganape* etc. Originem nonnulli repetunt a *galbano*, alii probabilius a *gausape*, vel *gaunape*, quod est stragulum.

N. 3. *Fulcra.* Proprie sunt fulcimenta, et dici solent de fulcimentis lectorum, quæ fortasse ornamenta ab Isidoro appellantur, quia plerumque ornata erant. Nisi mavis alia ornamenta lectorum, quibus etiam fulcimur, ab Isidoro *fulcra* vocari, uti etiam *reclinatoria capitis.* Papias : *Reclinatorium fulcrum capitis.* Servius *fulcra* dicit *spondas lectorum. Sponda* proprie est exterior lecti tabula, cui annectuntur restes, quibus culcita substinetur ; sed accipitur etiam pro alterutro lecti latere, ac præcipue pro exteriori, quo ascenditur. Vide Vossium in Etymol.

N. 4. *Pulvillus.* Est diminutivum *Pulvini.* Inter *pulvinum* autem et *pulvinar* hoc discrimen assignari solet, quod *pulvinus* privatorum est, *pulvinar* deorum, aut imperatorum, qui pro diis haberi volebant. Itaque suspicabar legendum *a pulvinari, qui est divorum lectus.* Sed l. XX, c. 11, n. 3, reperitur

lvinar lectus divitum est. Melius scribitur *culcita* am *culcitra*, ut in Grialii textu erat.

N. 5. *Psila tapeta*. Pro *sipla* et *siplæ*, ut in Editis gitur, reposui *psila* et *psilæ*; non enim notatio nonis nos cogit ut Isidorum *sipla* scripsisse credamus.

N. 6. *Mantelia*. *Manteliis* olim manus in mensa gebantur, ut ex Varrone colligitur : deinde adhia fuit *mappa* ad tergendas in mensa manus, et ic *mantelia* pro operiendis mensis tantum adhibentur. Manet apud Hispanos vocabulum *manteles*. ialius in textu edidit *quasi manupæ*, in not. quasi nuppæ. Exemplaria vetera variant. Pro *mapella* alii bent *mappella*, alii habent *mappulla*. Malim *maplla*; quo verbo usus est sanctus Hieronymus. *Tolia* circa torum apponebantur ornatus gratia, sed *toralia* dicebantur stragula toro superposita. *Tolia* etiam erant pretiosiores mappæ ; nam *tori* proie vocabantur lecti pretiose strati principum hominm, sicut *pulvinaria* lecti diis strati. Vide Heumannm. ad Cicer., pro Milon., c. 17.

N. 7. *Sabanum Græcum est*. Hispanum vetus vobulum nonnulli credunt; eo certe nunc Hispani untur ad lintea lecti significanda. *Sabanum* pro lino usurpant multi, Palladius, Apicius, Vegetius, Marllus Empiricus, Gregorius Magnus, et alii videndi ud Ducangium. Inter poemata sancti Eugenii Toiani, l. II, carm. 41, titulus est : *Ad sabana*.

> Omnibus effectis, quæ poscit cura lavacri,
> Prætende membris lintea clara tuis.

N. 8. *In aula*, etc. Id etiam indicat Varro apud onium, cap. 14. n. 4, Alii vocem *aulæa*, αὐλαῖα, anuiorem Attalo rege esse astruunt.

CAP. XXVII. N. 1. *Lana a laniando*. In Editis erat *a niendo*, quod nihil est. Festus : *Dilaniare est diindere, et quasi lanam trahere, unde lacinia ; et NIUS dicitur, qui pecus discindit*.

N. 2. *Stupa*. Grialius *stuppa* et *stippa*, et *stippares* cum duplici *pp* scribit ; et in *stuppa* quidem ultis hæc scriptura placet, dissentientibus aliis; sed *ipo* semper cum *p* simplici effertur.

N. 4. *Aranea vocata*. Apud Grialium erat *vocati* nonnullis exemplaribus.

N. 5. *Et quasi crassedo*. Papias, ex Isidoro : *Plaum est stupa, quasi grossitudo serici*. Serici usum scribus ad Persas, inde ad Græcos et Romanos pernisse, et Justiniani tempore ovis bombycum Conantinopolim delatis, per Europam vulgatum fuisse, ulti tradunt. Vide Vossii Etymologicum, verb. *Secum*, et Joan. Francisci Giorgetti commentationem e origine serici post ejus poema de Bombyce, Itace.

CAP. XXVIII. N. 1. *Est enim vermiculus*. Coccum ermiculum esse vetus fuit scriptorum opinio : nonulli rem in dubium revocarunt; recentiores, experiientis adhibitis, vermiculos in cocco repererunt.

N. 4. *Ostrum*. Succum conchylii ostrum proprie ici, neque unius coloris esse, sed pro variis cœli lagis atrum, lividum, violaceum, rubrum, tradit Viuvius, l. VII, Architect., c. 13. De ostri colore purureo videndus Pollux, l. I Onom., c. 4, et Seneca, I, nat. Quæst., c. 3.

N. 6. *Ferrugo*. An Virgilius de ferrugine Hispana, n de Pontica intelligendus sit, non plane liquet. Serius vel varius fuit, vel solum de ferrugine pontica irgilium accepit. Alii *Iberam* ferruginem interpreantur Hispanam, aut Bæticam. Et Virgilius quidem, t alii plerique veteres poetæ, cum de Iberis loquunur, Hispanos sane intelligunt.

N. 8. *Menum. De melino*, c. 17 hujus libri, n. 21.

N. 9. *Quia ex usto*. Legendum videtur *quæ ex usta st*. De *usta*, c. 17 hujus libri, n. 19.

CAP. XXIX. Num. 1. *Insubuli*. Grialius in textu edilit *insubuli* cum aliis Excusis ; quod igitur in nota ndicat *insula*, mendum crediderim. Apud Lucretium ionnulli legunt *ensilia*. Apud Joannem de Juana et in nonnullis glossariis occurrit *insibulus*, *insubulare*, *insublum*. Guibertus, l. I de Pignorib. sanct., c. 3, § 1, vocem *insubulus* adhibuit.

N. 2. *Alibrum*. In quibusdam lexicis legitur *alabrum* pro *alibrum*; sed cum ex Isidoro notitia hujus vocabuli ad auctores glossariorum devenerit, ut pronum est credere, retinendum est *alibrum*.

N. 5. *Ex pilis*. Probat hoc etymon Becmanus, p. 562, ac rejicit alia aliorum.

N. 6. *Mataxa*. Scribitur et *mataxa*, et *metaxa*. Papias *globellum* instrumentum esse credidit.

N. 7. *Panuliæ*. Apud Varronem, l. IV de Ling. Lat., c. 23, vario modo legitur *panuelium*, *panuccllium*, *pannucllium*, *panncllium*, etc. Apud Isidorum legi posset *panuelia*, vel *panuela*. *Panuccllium* dicitur esse glomus lanæ carptæ, et ad nendum paratæ, vel fusus filis involutus, vel radius, quo stantes procurrunt telas.

CAP. XXX. N. 3. *Tiara*. Tiaræ formam curiose describit Brissonius, de Regno Persarum, l. III, p. 24.

N. 4. *Tortilis*, hoc est, *torta*. Prudentius, l. II contra Symmachum, v. 1085 :

> Interea dum torta vagos ligat infula crines.

Vide commentarium ad eum locum, ubi de infula et vittis disserui. Argumentum de coronis innumeri scriptores explicuerunt, laudati a Fabricio, c. 14 Bibliographiæ. In nummis et marmoribus antiquis cernere licet hostias infulatas cum vittis pendulis. Vide c. seq., n. 6.

N. 5. *Ab apiendo*. Fortasse *ab apendo*; nam *apere* pro *aptus esse* veteres dicebant. De *galero* vide c. 21, n. 3.

N. 6. *Cidaris*. Tiara potius erat quam mitra. Apud Raynaudum, de Pileo, p. 191, Cyrus cum diademate circa tiaram, seu cidarim, conspicuus cernitur.

CAP. XXXI. N. 1. *Diadema*. In quibusdam antiquis Editionibus hoc c. 31 continuatur cum præcedenti 30, et ex duobus unum fit. Diademate usas etiam fuisse reginas, ex nummo Cleopatræ colligit Rupertus, in Oratore historico, p. 793. In pontifice idem erat *infula* quod in rege *diadema*.

N. 2. *Nimbus*. Observanda est consuetudo, jam Isidori tempore vigens, depingendi angelos nimbo ornatos. De nimbo sanctorum agit Antonius Franciscus Gorius in commentario de Jesu Christi mitrato capite, præter Bened. XIV, et heterodoxos Joannem Behm et Joann. Beiskium. Bonarrotius in Vita veterum Christianorum, p. 66, putat nimbi usum in angelorum imaginibus cœpisse sæculo sexto, in aliorum sanctorum picturis sæculo septimo. Sed vetustior est sæculo sexto tabula 44, quam Bottarius illustrat tom. I Rom. subterr. p. 199, in qua Christo, sancto Joanni Baptistæ et angelo nimbus apponitur. Modo apud Plautum legitur : *Quam magis aspecto*.

N. 3. *Id. et cappa*. Salmasius, in Flavium Vopiscum, p. 224, v. 28, ad hæc verba sic annotat : *Hinc* CAPPAS *dicimus palliola quibus mulieres caput tegunt, et* CAPPELLAS *et* CAPPULAS *nostros pileos*. Itali certe galerum vocant *cappello*, et cucullum Fratrum *cappucio*.

N. 4. *Mitra, infula* et *vitta* non raro confunduntur discrepant tamen. Vide Theoph. Raynaudum, de Pileo. Mitra proprie est pileum : infula fascia ; vittæ ex infula dependebant. Alii nihilominus contra Isidorum et Servium putant infulas dependisse a vittis. non vittas ab infulis. Vide Gesnerum, in Thes., verb. *Infula*. Dubitari potest quo pacto devotæ, seu feminæ Deo sacræ pro capitis ornamento mitram sumpserint, cum mitra ornamentum meretricum esse consueverit : quod et Servius testatur ad l. IV Æn., v. 216. MITRA, *hoc est, incurvo pileo, de quo pendebat etiam baccarum tegimen. Sane quibus effeminatio crimini dabatur, etiam* MITRA *eis ascribebatur ; multa enim lectio* MITRAS *propric meretricum esse docet*. Errasse Servium nonnulli putant. Vide Nico-

laum Mercerum ad Dies geniales Alexandri ab Alexandro, l. v, et Turnebum, l. iv Adv., c. 14, et l. xxix, c. 25. Crediderim devotas sibi *mitram* accommodasse, quia *mitra* propria etiam erat vetularum, ut observat Scaliger in Copam Virgilii. Ovidius, Fastor. l. iv, v. 517:

> ... Simularat anum, mitraque capillos
> Presserat.

Color modestus, ut arbitror, mitras devotarum a mitris meretricum distinguebat; nam mitræ meretricum versicolores et pictæ erant. Juvenalis, sat. 3, v. 66:

> Ite, quibus grata est picta lupa barbara mitra.

Plinius, l. xxxv, c. 9. *Polygnotus primus mulieres lucida veste pinxit, capita earum mitris versicoloribus operuit.*

N. 5. *Ricula.* Diminutivum est a *rica*, quod erat tegumentum capitis flaminicarum, dum sacris operabantur. Quod *rigula* in nonnullis exemplaribus Editis et Mss. reperitur, librariorum vitium est, qui sæpe *g* pro *c* adhibebant.

N. 6. *Vittæ.* De *vittis*, c. præc., n. 4.

N. 8. *Discriminalia... cinciani.* Alia erat acus comptoria, alia aurea discriminalis, de qua hoc loco Isidorus. Pro *ab auribus* fortasse Isidorus scripsit *ab anti*, nisi respexit ad Græcum ὦτα, *aures*. De *discerniculo*, sive acu crinali agunt Joannes Voweranus in not. ad Petronium, Salmasius ad Solinum, Bonannus, Montfauconus, et alii. Grialius in textu scripserat *cincini*.

N. 9. *Acus.* Has quoque acus inter discriminalia recenset Isidorus, l. xi, c. 1, n. 31. Instrumenta mundi muliebris, e veteribus monumentis delineata, exhibet Pignorius, de Servis, p. 200, aureas acus crinales, nonnulla gemmatas, viriolam e minutis smaragdis, inaurem auream, stalagmium, etc. Confer etiam Guasci opus *Delle ornatrici*.

N. 10. *Quibus pretiosa.* Hieronymus, epist. 10: *Pretiosa ex illis* (auribus) *novarum segetum grana dependeant.* Plura de hoc ritu Salmasius, Exercit. Plinianar. p. 402. Plinius, l. xii, sub initium, *aurium vulnera* pro inauribus commemorat. Gaspar Bartholinus singularem librum de veterum inauribus edidit, cui mantissam adjecit Thomas Bartholinus.

N. 11. *Feminis vero monilia.* Quintilianus, l. xi, c. 1: *Monilibus, et margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta feminarum, deformantur viri.*

N. 12. *Monile.* A *moneo* dici alii volunt, quasi *monumentum* et pignus. De monili in modum serpentis intelligitur inscriptio apud Gruterum, p. 70, num. 8, et Donium, cl. 1. n. 41: *Deo Æsculapio... torquem aureum ex dracunculis duobus.* Adisis Joannem Schefferum, de antiquor. Torq., § 4, p. 51 seq., et Bottarium, t. I Romæ subt., tab. 17 et 19.

N. 14. *Muræna vulgo vocatur.* Hieronymus, loco a Grialio citato, utitur diminutivo *murænula: Aurum colli sui, quod quidem* MURÆNULAM *vulgus vocat*, etc. Ac fortasse Isidorus quoque scripsit *murænula*.

N. 16. *Dextras communes... viriolæ.* Grialius in textu cum aliis edidit *Dextras communes esse*, etc. In not. aliud indicat. Casaubonus in Capitolinum, p. 140, v. 20, Vulcanii scripturam adoptat: *Dextras communes esse... dextræ sunt, ampla, et ante manicam portantur, et possunt ibi jungi clavo uno.* Et exponit de *dextrocheriis*, quæ ante manicam, hoc est, manus cum brachio commissuram, portarentur, et clavo uno jungerentur. Salmasius, ad eumdem Julii Capitolini locum, censet Isidorum corrigendum in hunc modum: *Dextrale est commune virorum et mulierum, quia utriusque sexus dextræ sunt.* Irridet rationem Isidori, et addit ea quæ apud Vulcanium sequuntur, *ampla*, etc., non esse Isidori, sed inepti et insulsi, ut ait, cujusdam monachi; nam veteres omnes libri illa verba non agnoscunt, quamvis plures consulue-

A rit, cum quibus libros Etymologiarum contulit. ... rum Isidorus fortasse scripsit *Dextrales commu*... *esse*, etc., subintellecto *constat*, quod addidi; aut et... *Dextras communes esse*, etc. Etsi enim in Gloss... Isidori legitur *dextralia, brachialia*, tamen Græ... reponendum censet *Dextræ;* ut hoc loco in Vulg... Pro *viriolæ* nonnulli legunt *viriliæ;* sed probum... *viriolæ*. Tertullianus, cap. 4 de Pallio, utitur voce... *ria*, vel, ut alii legunt, *viriola*, quo diminutivo ut... etiam Plinius.

N. 17. *Lunulæ.* Tertullianus, de Cultu feminar... cap. 10: *Nullas lunulas reprobet.* Apud Plautum *lunulam*, alii *lunellam* legunt.

N. 19. *Periscelides.* Horatius, l. i, epist. 17, v. ...

> Nota refert meretricis acumina, sæpe catellam,
> Sæpe periscelidem raptam sibi flentis.

Cap. xxxii. N. 1. *Annuli.* Olim *anus* pro *an*... scribebatur; hinc varia est scriptura, *anulus*, et *a*...

B *nulus;* neutra rejicienda.

N. 2. *Quod eo vena quædam*, etc. Vide Macrobi... l. vii Saturnal., c. 13, et Gellium, l. x, c. 10. De anr... lari digito et levibus circa eum persuasionibus sc... pserunt Joannes d'Espagne, et Christianus Falster... quos cum multis aliis, qui de annulis aut opuscula e... derunt, aut aliqua annotarunt, Fabricius recens... Bibl. cap. 17, n. 8.

N. 3. *Annulo aureo lib.* Verba Isidori in discrim... ne fallere putat Lipsius, l. ii Elect., c. 8: *Liber*... *enim*, ait, *aureum annulum tribuunt, libertinis a*... *genteum; falso: inter liberos equiti et senatui s*... *jus aurei annuli. Equites etiam cum militabant, po*... *secundum bellum Punicum ferreo annulo utebantu*... *præter tribunos.* Dietericus, in not. ad Brissoniu... leg. Jul. de Adulterio, p. 198, fatetur plerosque Is... dori fidem in dubium revocare: se tamen nihil defini... ait, cum jura pro diversis temporibus variare potueri... Certe Justinianus jus aurei annuli omnibus libertin...

C dedit, cum antea omnibus ingenuis jus ejusdem aur... annuli jam esset. De jure aureorum annulorum pro... diit dissertatio Petri Burmanni, anno 1734 recusa 174... Quod autem Isidorus distinguit inter annulos *gemma*... *tos* et *solidos*, id idcirco astruit, quia annuli solidi era... ex solida materia sine gemma qua ornati erant unguli... sive annuli gemmati. Proprie autem annuli solidi it... dicebantur, ut discernerentur a perviis, et cassis qu... concavi erant intus, ut aliquid continere possent.

N. 4. *Leve.* Grialius scribit *læve est, atque immun*... *membrum*. Non omittam verba ipsa Tertulliani, Apologet. c. 6: *Cum aurum nulla* (femina) *norat præter uno digito, quem sponsus oppignorasset pronub*... *annulo... At nunc in feminis præ auro nullum lev*... *est membrum, præ vino nullum liberum est osculum*, etc.

N. 5. *Ungulus.* Aut *ungulum*. Pro annulo Orcorum lingua creditur dictum. Verba Plinii de annulis

D Samothraciis Lipsius emendare conatus est. Sed refellitur a Salmasio, qui ad Ælium Spartianum. p. 5, v. 35, relatis Isidori verbis, ait: *Nemo melius poterat aut brevius locum Plinii exponere.* Verba Plinii, l. xxxiii, c. 1, a med.: *Nec non et servitia jam ferrum auro cingunt; alia per sese mero auro decorant; cujus licentiæ origo nomine ipso in Samothrace id institutum declarat.* Hi annuli a Lucretio dicuntur l. vi, v. 1042. *Samothracia ferrea.*

N. 6. *Thynnam vocabant.* Dicendum potius *Thyniam* fuisse partem Bithyniæ. De versibus fere omnia mss. exemplaria inter se variant, et diversæ exstant criticorum conjecturæ. Ludovicus Dorleans, in novis cogitat. ad Annal. Taciti, p. 534, pro certo ponit hos esse Mæcenatis versus in morte Horatii. Jocus certe Augusti fuit, quod Mæcenas in lapidibus pretiosis versu luderet. Legendum putat:

> Lugens te, mea vita, nec smaragdos
> Berillosque, mi Flacce, nec nitento

Spiro, candida margarita quæro,
Nec quos...

duo ultimi versus facile ad veram lectionem revo-
otur, quamvis Grialius ultimum corrupte ediderit :

Annulos, neque jaspios lapillos.

es primos ita Grialius in textu expressit :

Lugente mea vita, nec smaragdos
Berillosque mihi, Flacce, nec nitentes,
Percandida margarita quæros.

nus Guillelmus, l. I Veris., c. 5. in eam quoque ntentiam propendet versus esse Mæcenatis in Horaım, quos ita emaculatos exhibet :

Lugens te, mea vita, nec smaragdos,
Berillos neque, Flacce, nec nitentes
Semper candida quæro margaritas.

xplicat tangi morem Romanorum ponendi in luctu nulos venustissimos: et advertit *candida* esse pro *ndide*, ut *crebra* pro *crebro*. Si astruamus versus se Mæcenatis, titulus esse deberet, *Mæcenas ad accum*, vel *in obitu Flacci*. Andreas Schottus, lib. Observ. hum., c. 6, Mæcenati quoque hos versicus tribuit, et quatuor varias eorum lectiones exhit : prima est Andreæ Alciati, ut ætate, sic et indusæ laude prioris :

Lucentes, mea vita, nec smaragdos,
Berillos mihi, Flacce, nec nitentes,
Nec præcandida margarita quæro.

ltera parum discrepans est Antonii Covarruvias, ni initio legit *Lugenti*, et in altero versiculo *mihi itte*, omisso *Flacce*. Tertia Turnebi :

Lugent te, mea vita, te smaragdos,
Berillus quoque, Flacce, nec nitentes
Nunc per candida margarita quæro.

ostrema est Duzæ :

Lugens te, mea vita, nec smaragdos,
Berillos mihi, Flacce, nec nitentes
Inter candida margarita quæro.

erillos enim inter candida margarita nitentes Plinius ıoque prædicat. Omissa quæstione de auctore verum, et an in obitu Flacci fuerint compositi, eos ita lidi, ut, collatis inter se mss. exemplaribus, restiendos esse censui. Vide etiam Scaligerum, l. 1 Calect., et Salmasium, ad Aurelianum Vopisci.

CAP. XXXIII. N. 1. *Cinctu... campestre.* Grialius lidit in textu *a cinctu*, et *unde et campestre*, per rorem, ut arbitror. In nonnullis Editis est *campetris*. Verum nomen est *campestre*, et in plurali *camestria*, ut c. 22, n. 5. Arntzenius, in Miscellan., c. 7, ubi multa Aratoris loca illustrat, ad vers. 630, u. pro *et utrisque minima* censet, reponendum *et triusque* ex Editione Parisiensi anni 1509. Melius ortasse esset *et utrisque minor*; sed in Isidoro tolerari potest *et utrisque minima*. Advertit vero Arntenius, ex Taubman, ad Plautum, Aulul. III, 6, 92, *emicinctia* esse vestem, quæ partem hominis anterioris a cingulo et lumbis ad pedes usque præcingit.

N. 2. *Baltcus.* Utroque modo dicitur *balteus*, et *alteum*.

N. 3. *Lactantes.* Catulli versum illustrat Vulpius n not. ad carm. 63, ubi præfert lectionem *luctantes* ulgatæ *lactentes*, aut *lactantes*. Prudentii versum a edidi cum Isidoro contra Heinsium, qui legerat :

Nomen hoc gemmæ strophio illigatæ est.

Confer commentarium meum ad eum locum.

N. 4. *Limus est cinctus.* Sperlingius nescio quid le Deo *luno* commentus fuerat ex depravata lectioe, *lunus est cinctus*. Eum refellit Gisb. Cuperus, pist. 94, ad eumdem Sperlingium, advertens multos am olim correxisse *limus est cinctus*. Confer l. XV, c. 14, n. 2.

A N. 5. *Succinctorium.* Papias *succinctoria* interpretatur, quibus tantum genitalia teguntur. Alii eadem esse *succinctoria* ac *perizomata*, seu *campestria*, existimant. Mazochius, t. III Spicil., dissertationem edidit de *semicinctio*, et observat, in not. 3, p. 298, *succinctorium* simile fuisse puerorum braccis quæ in summo humero loris vinciuntur. Reprehendit vero Isidorum, quod cum dicat *brachile*, seu *brachiale*, nunc non brachiorum, sed renum esse cingulum, etymologiam deducat a *brachiis*, cum deducere debuisset a *braccis*. Ita etiam colligit *succinctorium* vocatum, quia renes *succingebat*, non quod sub brachiis ductum, alarum sinum ambiret, atque hinc inde succingeret. At vero si olim *redimiculum*, sive *succinctorium*, sive *brachile* alarum sinus ambiebat, atque *succingebat*, ut Isidorus narrat, minime improbari debet Isidori etymon, quamvis, procedente tempore, *succinctorium* tantum fuerit renum cingulum. Sane Cassianus, l. I de Institut. monachor., c. 6, eodem B modo *redimiculum*, *succinctorium*, vel proprie, ut ipse ait, *rebrachiatorium* exponit, ut a *brachiis* et alarum sinibus hinc inde succinctis vocabula *rebrachiatorii* et *succinctorii* derivet. Ita etiam in Vita sancti Eligii, cap. 34 : *Ulnis exertis et rebrachiatis.* Et in Actis sancti Ottonis, p. 599, tom. I Junii : *Rebrachiatis manicis, succinctaque veste falcem dextra corripuit.* Quidnam autem sit *bracile*, sive *brachile*, in regula sancti Benedicti, c. 55, non consentiunt Benedictini. Zonam esse nonnulli putant; alii cingulum renum. Videndus his de vocibus Ducangius, apud quem, voce *bracile*, pro *divisum* in verbis Isidori indicatur *demissum*, tanquam correctio; sed Cassianus quoque eodem modo *divisa* dixit. Formam redimiculi de quo Isidorus cernere licet apud Bonarrotium in puero nudo appicto in vitro, tab. 28. Confer etiam imaginem boni Pastoris apud Bottarium, tom. II Romæ subterr., tab. 101.

N. 7. *Vitta* apud veteres erat ligamentum capitis. C In hac significatione, *quod ea pectus vinciatur*, verbum sequioris ætatis esse videtur, unde, opinor, Italica vox *vita* defluxit, cum scilicet pro statura corporis accipitur.

CAP. XXXIV. N. 1. *A calo*, etc. Vide not. ad c. 1 hujus libri, n. 15, et infra, n. 6, hujus capitis.

N. 3. *Repertas usi sunt.* *Utor* cum accusativo apud Isidorum et alios non semel occurrit. De crepidis exstat dissertatio Otthonis Sperlingii.

N. 4. *Calceis reges utebantur.* Vulcanius ita hæc conjungit *et Cæsares forma eorum*. Grialius *et Cæsares. Forma eorum.* Quæ duo verba, tanquam titulus aliquis, a cæteris distinguuntur. Fortasse post *eorum* aliquid deest. De forma calceorum Romanorum Benedictus Balduinus Ambianus in opere de Calceo antiquo, c. 8, hæc pecularia notat : *Ut igitur hæc quoque in parte antiqui calcei forma fiat notior, memini, me jamdudum, cum junior in patris su-* D *trina conficiendis calceis operam darem (et hinc mihi nata de calceis scribendi occasio), vidisse singularem e decocto corio calceum, qui certe non calceando pedi, sed capiendo propinandoque vino scyphi ad instar serviebat. Illius forma talis erat, ut in arcuatum acumen desineret, similis linguæ exertæ, versusque nares reflexæ. Ejusmodi fuisse veterum Romanorum calceum ausim asserere.*

N. 8. *Obstrigilli.* In Plinii verbis a Grialio citatis nonnulli legunt *obstrigillis*, repugnante Harduino.

N. 10. *Mullei.* Salmasius in Flavium Vopiscum, p. 246, v. 33, hanc Isidori de *mulleis* explicationem videtur approbare, et addit omnia cum Tuscis calceamentis convenire, de quibus Servius. At in not. ad dedicat. statuæ Regillæ Herodis tradit *lunulas* calceorum fuisse eboreas, vel osseas, vel æneas; Isidoro imposuisse vocem σφύριον, quæ *malleolum* significat, adeoque ἐπισφύρια (*lunulas*) vertisse *malleolos*. Concludit, calceos *mulleos*, hoc est rubros, solum colore diversos fuisse a senatoriis, qui nigri

erant. Mulleis patricii utebantur, qui curulem magistratum cepissent. Multa alia addit Cerda ad c. 4 Tertulliani de Pallio: *Impuro cruri purum, aut mulleolum inducit calceum.*

N. 11. *Solo.* *Solum* pro *solea* quoque accipi, ex Plauto et Lucretio probat Vulpius, in not. ad Catullum. Martialis, l. IX, epigr. 75:

Et mordere luto putre, vetusque solum.

Adde Prudentium in Apotheosi, vers. 666, cum meo commentario. *Ex materia*: hoc est, ex ligno.

N. 12. *Diminutivum socelli.* Forte, *diminutivum socculi.* De caligis videndus Negronius, qui eruditum opus de hoc argumento scripsit.

N. 13. *Sine solo.* Gatakerus, Miscel., l. II, c. 19, censet frustra esse Festum, qui *cernûum* calceamenti genus, et Isidorum, qui *soccum sine solo* esse ex Lucilii versu existimarunt. Ita etiam judicat Vossius in Etym. De folleatis variæ sunt sententiæ. Grialius in textu ediderat *foliatos;* in not. indicat *folleatos.* Hofmannus, in Lexico, ad verbum *Follati calcei* laxiores interpretatur calceos, qui cum pes premitur, et terræ insistit, inflantur, et tumescunt; cum levatur, detumescunt, quod proprie *follare,* et *follicare* dicebatur. Salmasius in Trebellium Pollionem, p. 182, v. 17, observat veteres dixisse etiam *caligem* pro *caligam,* quod verbis Isidori confirmat, *sola caligis,* hoc est, *caligæ.* In glossario Isidori, *Caliges, Gallicæ militum;* al., *Calces Gallicæ militum.* Grialius in textu edidit *sculponiæ,* in not. *sculponeæ,* quod alii quoque exhibent.

Ibid. Sub Tiberio Apicius iste vixisse dicitur, de quo vide Plinium, l. x, c. 48. Alii duo Apicii studio gulæ dediti commemorantur, alter circa tempora Cæsaris, alter sub Trajano.

LIBER VIGESIMUS.

CAP. I. Num. 2. *Stibadium* est a Græco στιβὰς, quod est stratum. Ita vocabant Romani lectum semicircularem pro tribus lectis mensis rotundis accommodatum. Ea, quæ ad veterum convivia, cœnas, escas, potiones spectant, multorum operibus et dissertationibus explicata sunt in Thesauro Gronoviano Anti. Græcar., tom. IX, et in Thesauro Græviano. Ant. Romanar., tom. XII.

Ibid. Ad cibatum. Ita in textu edidit Grialius, quamvis in not. exprimat primo loco *ad cibitum.*

CAP. II. Num. 2. *Alimonia, alimoniam* et *alimentum.* Promiscue pro eodem usurpari solent.

N. 5. *In duo necessaria... panem et vinum.* Hæc est opportuna ratio cur Jesus Christus ad Eucharistiæ sacramentum panem et vinum adhiberi voluerit.

N. 7. *Sola pultis.* Rectius esset *sola puls;* sed Isidorus sæpe hujusmodi nomina ita format, ut nominativum simile genitivo faciat.

N. 8. *Satura.* Grialius in textu *satyra,* in not. *satura.* Vide l. v, c. 16. Discrimen inter *satietatem* et *saturitatem* ab Isidoro expositum observari non solet.

N. 10. *Jentaculum.* Teneo scripturam ab omnibus receptam. Cur enim ab ea recessisse Isidorum credam? Hispani quidem dicunt *jantar,* sed mutato *c* in *a.*

N. 11. *Prandium.* Trebellius Pollio, in Salon. Gallien., c. 2: *Plerique dicunt dictum esse prandium ab eo quod ab bellum milites paret.* Olim cibus qui mane sumebatur *prandium* vocabatur; cibus qui meridie, *cœna;* qui vespere, *vesperna.* Deinde, cum cœna ad vesperam differri cœpit, cibus circa meridiem *prandium* dicebatur, ante meridiem *jentaculum,* post meridiem *merenda.*

N. 13. *Annona.* Ab *anno* alii derivant *annonam.* Apud Martialem Editi exhibent *exstructos* pro *excelsos.* Vide Rosweydum, in Onomast., verb. *Nona hora,* et Prudentium, hymn. 8 Cathemer., v. 9, cum meo commentario, ubi etiam hymn. 6 Per., v. ubi agitur de hora solvendi jejunia et semijejunia.

N. 14. *Communicantes.* Papias: *Communio dicit spiritualis esca, quia in commune ad vivificand animas a cunctis percipitur dignis.* Confer. Duca gium, verb. *Communio.*

N. 15. *Panis.* T. I Inscript. Acad. Franc., nu 331, multa de pane. Varias etymologias Vossius r censet. De Origine Seneca, ep. 9: *Tunc farinam aq sparsit, et assidua tractatione perdomuit, finxitq panem, quem primo cinis calidus, et fervens tes percoxit; deinde furni paulatim reperti.* Apud Fe tum. lo c. cit. a Grialio, pro *parum coctus* nonnu legunt *iterum coctus,* quod ex Plauto et Isidoro co probatur. Dicebatur etiam hic panis *dipyrus, biscoctu siccus, paximas, paximatium,* de quo Rosweydus Onomast., verb. *Paximates.* In glossario Isidori: *P ximatium panis subcinericius.* Grial. præfert *subc neritius.*

N. 16. *Spongia.* Grialius in textu edidit: *Spong panis aqua diu malaxatus,* in not. aliud innuit.

N. 17. *Laganum.* Exstat erudita Mazochii disse tatio tom. II Spicil. bibl., ad cap. XXIX Exodi, 2 23, de torta panis, crustulis, laganis. Verba Exo sunt: *Tolles adipem de ariete... Tortamque pan unius, crustulam conspersam oleo, laganum de ca nistro azymorum, quod positum est in conspectu D mini.* Hæc Mazochius præmittit: *Nemo, quod scian pistorii Scripturæ vocabula curatius illustranda su scepit, nisi quod Isidorus ea raro in suis Originibu præteriit.* Verba hæc de *lagano; qui primum i aqua, postea in oleo frigitur,* alienæ manus susp cione laborare Mazochio videntur, quia, Vossio test in Etym. a pluribus Mss. absunt, tametsi *laganum* prin in aqua coqui, postea in oleo frigi debere in profani pluribus *lagani* descriptoribus annotatur. Non desun qui alio modo *laganum* describunt.

N. 18. *Dulcia.* Hoc fere sensu Prudentius usurpat Psych. v. 429:

Sint hæc tibi fercula tandem
Tristia præteriti nimiis pro dulcibus ævi.

Post *asperso sumuntur* veteres editiones addunt *Crustula diminutivum est a crusta: panis oleo con spersus, in medio concavus et tortus. Hæc torta pa nis.* Atque ita quoque Mazochius legebat, qui de tort fuse disserit loc. cit.

N. 19. *De mola egestum.* In nonnullis glossariis e Editionibus Papiæ *de mola gestum,* quod non pro bandum.

N. 21. *Coctum vocatur.* ex Servio, XI Æneid., vers 553: ET ROBORE COCTO. *Aut antiquam hastam si gnificat; nam multi temporis aliquid* COCTUM *voca tur,* etc.

N. 25. *Axungia* ab *ungendis axibus,* ex Plinio, l XXVIII. *Enjundia* vocant Hispani.

N. 27. *Frumen,* etc. Id., l. XVII, c. 3, n. 2. De etymo *pulpæ* consulendus Vossius in Etym. Notationem ab Isidoro indicatam probat Becmanus cum Casaubono.

N. 28. *In Lucania.* Ex Varrone, lib. IV, de Ling. Lat., c. 24. Vestigium nominis retinent Hispani, qui lucanicam *longaniza* appellant.

N. 29. *Minutalis.* Varia specimina exponit Apicius, l. IV, c. 3. In Glossario Saxonico Ælfrici *martisia,* vel *baptitusa* exponitur de carne percussa, aut tusa.

N. 30. *Isicia.* Apud Apicium scribitur *hysitium, csitium, isicium.* Jacobus a Partibus, in glossis ad Alexandrum Iatrosophistam, l. II. c. 73: *Isicia sic fiunt: coquuntur pisces, et postea ponuntur in aceto, vel vino, et superaspergitur pulvis aromaticarum specierum.* De nominis notatione sic Varro sentit l. IV, Ling. Lat., cap. 22: *Insicia ab eo quod insecta caro,* etc. Hinc nonnulli scribunt *insicium.* Sed usus obtinuit ut *n* amittatur. Macrobius, l. VII, cap. 8. *Ab*

...etione insicium dictum, amissione litteræ postea ...d nunc habet nomen obtinuit.

N. 31. *Galaticæ*. Fortasse non differunt a *galatina*, qua Villielmus Brito, lib. x, Philipp.: *Dum servat galatina vigorem*. Barthius, ad hunc locum in... igit jus crassum, quod infusum pro conditura ...cibus, saporem et vigorem carnibus eorum diu...s servat. De *sphæra* nihil nunc occurrit, nisi forte *spira*, pistorii operis genus, de quo Festus et Cato, 77, de Re rust.

N. 32. *Coquinæ magistri a jure*, etc. Hinc etiam ...em coquinæ *codicem* vocabant. Vide notas meas ...Sedulium in procem. :

Ne quæras opus hic Codicis artificis.

...nnulli putant a *jure coquinæ* usurpari cœptum ...cabulum *juris* pro *æquo* quia portiones ciborum ...uales convivis distribuebantur. Vide Suidam, verb. ...τή, et δαιτρός. Salmasius in Treb. Pollionem, p. ...7, v. 17, legit : *Hoc Græci zemam vocant*, eosque ...fellit qui adversus librorum auctoritatem, ut ait, ...ile restituunt ζωμὸν; et ex gloss. mss. producit : *...mæ, ollæ*. Sed non video quo sensu jus esculen...m *olla* dici possit. Aliud est si *zæmæ* nomine in...ligatur etiam *jus coquinæ*, sive pistorum, quod ...nnullis testimoniis Ducangius ostendit. Vulcanius ...idem in quodam veteri Codice reperit *zemam;* ...d alia exemplaria variant fere, ut in omnibus vo...bulis Græcis quæ in etymologiis occurrunt, neque ...tis a librariis intelligebantur, et ipse Vulcanius ...μόν restituendum censuit.

N. 34. *Lac*, etc. T. I Patrum Apost., p. 19, quæ...m huc attinentia notantur.

N. 35. *Quactum*. Apud alios vix reperies; *quajo* ...icunt Hispani.

N. 36. *Mella de rore erant*. Salmasius, p. 1018, ...xercit. Plin., de his verbis ait : *Isidorus, non malus ...epe auctor, dum vetustiores sequitur*, SACCHARUM *...ro* MANNA *nobis exhibet*. Addit Salmasius, *aerium ...el* esse mannam nostram. In versu Virgilii Grialius ...liique Editi et Mss. exhibent *hactenus*, pro quo ...eposui *protinus* ex Codice Lucensi, et ex textu Vir...iliano.

N. 37. Περὶ ὑγίας. In aliis exemplaribus Grialii est ...περὶ ὑγειῶν. Et mox *sicut contrario*.

CAP. III. N. 2. *Vinum*. Gatakerus, c. 5, Advers. ...liscell. Posthum., c. 5, advertit *vinum* Græcum no...men esse, et eodem fere modo apud alias gentes ...ocari. Irridet proinde non solum Isidorum, qui vi...num *venenum* a veteribus vocatum ait, et etymon de...ducit, *quod venas repleat*, etc., sed etiam Varronem, ...qui *vinum* a *vi* derivat. De lege, qua feminæ apud ...Romanos vinum bibere prohibebantur, Plin., l. XIV, ...c. 13, Gellius. Noct. Attic. l. x, c. 23, et alii. In ...sacris Bonæ deæ, seu Faunæ Fatuæ, mulieres ro...manas vino usas fuisse constat. Macrobius, l. II Sa...turn., c. 11 ancillarum facinus insigne memorat, ...quæ *viros plurimo vino provocaverunt, diem festum ...apud se esse simulantes*, etc. Adhuc in multis regio...nibus turpe est feminas vinum bibere.

N. 3. *Merenda*. De *merenda* sup. c. 2. Apud Gri...alium erat *purum fit*, per errorem, ut arbitror.

N. 5. *Roseum... Amineum*. Itali vinum rubrum *rosso* vocant. *Amineum* vinum a regione potius dic...tum fuit quam a colore, ut etiam *amineæ* vites, de quibus dictum l. XVII, c. 5, n. 18. Curiosius est, sed admodum rarus liber Andreæ Bacci de naturali vinorum Historia, de vinis Italiæ, et de conviviis an...tiquorum, de vinis factitiis et cervisiis, Romæ apud Mutium, 1596.

N. 8. *Honorarium* vinum etiam nostro tempore Flandriæ populi imperatori ad ipsos accedenti veteri de more obtulerunt.

N. 9. *Unde et acidum*. Nonnulli legebant *unde et acinum*. Vide inf., n. 11.

N. 10. *Lactatum... mulsum*. Harduinus, in loco Plinii a Grialio citato, ex Mss. legit *jactatu* pro *lactatu*. Potio ex aqua et melle est *hydromeli*, seu mulsa aqua. *Mulsum* absolute est vinum melle admistum, μελίκρατον, *ænomeli*.

N. 11. *Ænomeli... hydromeli*. Grialius cum aliis Editis in textu expressit *ænomelum, hydromelum;* in not. indicavit *ænomeli;* quæ melior est terminatio. *Hydromeli*, ut nuper dixi, est potio ex aqua, et melle; et inde ita vocatur. De *lorea* conferendus Rosweydus, in Onomast. verbo *Posca*, ubi ex Ms. glossario Camberonensi hæc legimus : *Acini dicuntur projectæ uvarum reliquiæ*, etc. *Acinum vero neutraliter dicitur, qua* (sic) *lavantur uvæ post expressum vinum : acinum dictum, quasi aquidum, vocaturque vinum secundum, et est potus servorum*. In eodem glossario *posca*, seu *pusca*, est vinum secundum : sed verius *posca* est potio ex aquæ acetique mistura temperata : quæ simpliciter dicebatur etiam *acetum*, de quo fortasse intelligendus est Isidorus, n. 9, nisi quod *vinum aqua mistum* aperte exprimit.

N. 12, 13. *Melicratum... fæcula*. De *melicrato* dictum jam n. 10. *Fæcula* idem erat atque *halec;* sed ab Horatio *fæcula Coa* distinguitur ab *halece*. Non enim interpungendum est cum Grialio, *fecula, Coa*. Horatius *fæculam Coam* vocat, ut a communi discernat., quæ *halec* etiam dicebatur. Nomen vero *fæculæ Coæ* vel ex eo petitum est quod in insula *Co* optima fiebat, vel ex eo quod ex *fæce vini Coi* constabat.

N. 14. *Passum... defrutum*. Ulpianus, Digest. l. XXXIII, tit. 6, leg. 9 : *Si quis vinum legaverit, ænomeli plene continebitur, et passum, defrutum non continebitur*. Etymologiam *defruti* a *defervendo* Nonius confirmat. Isidorus Servium secutus fuit, ad l. II. Georg., v. 93 : *Passum autem dicitur a patiendo. Nam decoquitur mustum, et inde fit passum. Hinc defrutum dictum est quod defraudatur, et quasi fraudem patitur*. Alii putant *passum* verius esse a *pando* quam a *patior*, nam *patior* verbum deponens est. Confer Vossium, in Etym., et de *defruto* Plin, l. XIV, c. 9.

N. 15. *Sapa*. Quid est explicant Varro, Nonius et Plinius, l. eod. XIV, c. 9.

N. 16. *Sicera*. Methodius, apud Pothium, cod. 227, *siceræ* vocabulo intelligit omnem potionem quæ inebriare potest; sed Meibomius, l. de *Cerevisia*, c., 3, vinum ex uvis expressum exceptum vult; et Andreas Schottus, Isidorum, Hesychium, Zonaramque secutus, verba methodii vertit : *Sicera est quidquid extra vinum e vite expressum inebriat*. Vide Fabricium, Bibliograph. c. 19, n. 5.

N. 17. *Cervisia*, Hadrianus Junius, Animadvers. l. II, c. 12 : *Constat autem hac ætate cervisiam fieri ex hordeo, quod prius madescit, deinde torretur, resiccaturque, addita tritici farina, adjectis et lupi salictarii floribus cum fæce cervisiæ, quæ fermenti vicem obtinet. Quem conficiendi modum videtur et Isidorus propemodum agnovisse*. Alia addit Junius de discrimine *cythi*, vel *zythi* veteris (Hispanis *celia, cælia, ceria*) a recenti *cervisia*. De veteri Scytharum *celia, ælia* et *zytho* dissertationem edidit G. G. Kirchmeierus; tractatum vero de *cervisiis et vino* Joan. Henericus Meibomius.

N. 18. *Celia*. Grialius scribit *cælia*, usitatius est *celia*. Isidorus verba hæc de *celia* sumpsit ex Orosio, l. v, c. 7 : *Ultimo omnes* (Numantini) *duabus subito portis eruperunt, larga prius potione usi, non vini, cujus ferax is locus non est, sed succo tritici per artem confecto, quem succum a calefaciendo* CELIAM *vocant. Suscitatur enim illa ignea vis... adjicitur*. Sed apud Orosium *quo fermento*, quod melius videtur, quam *quo fermentato*.

N. 19. *Garum*. Laudatissimum fiebat ex scombro in Carthaginis Spartariæ cetariis. Vide Plinium, l. XXXI. c. 7 et 8.

N. 20. *Muria*. Martialis, l. XIII, epigr. 103, de

muria quæ *garo* longe inferior erat :

Antipolitani, fateor, sum filia thynni ;
Essem si scombri, non tibi missa forem.

N. 21. Rosweydus, in Onamast., *ptisanam* interpretatur de *posca*, de qua supra, n. 11 ; *zema* hoc loco erit jusculum, et *opozema* succus expressus. *Zemam* pro olla vulgare esse, non Latinum, dixit Servius ad l. IV Æneid. Confer Ducangium.

Cap. IV. Num. 2. *Quare me sic.* In Vulgata, *quid me fecisti sic?*

N. 3. *Fictilia vasa in Samo.* Huc respexit Plautus, Sticho, act. V, sc. 4, v. 12.

At nos nostro Samiolo poterio tamen bibimus.

N. 6. *Cretam... quæ Samia appell.* Fortasse *creta Samia* appellabatur etiam ea quæ non longe a Roma nascebatur, quamvis nomen e *Samo* insula ortum duxerit. Nam vasa quoque *Samia* dicebantur alia quæ e creta insulæ Sami facta non fuerant.

N. 9. *Discus... quod det escas.* Montfauconius, Antiquit. Expl. l. III, c. 4, t. II, part. I, ubi agit de *discis*, etymologiam *quod det escas*, rejicit, et advertit, hujusmodi etymologiis testimonium veterum Isidori, Varronis, etc., parum auctoritatis indere. *Discus* certe Græcum est ; neque aliunde constat quod antea *iscus* diceretur.

N. 10. *Parapsis.* Sirmondus, t. I oper., col. 1889, in hoc vocabulo explicando versatur, de quo multi alii etiam egerunt. Scribitur *paropsis* a παρὰ, et ὄψον, *obsonium*, et *parapsis* a παρὰ et ἀψὶς, *curvatura;* unde et *absis* vas escarium est. De *patina* conferendum c. 8, n. 2.

N. 11. *Gavata... scutella.* Grialius ita distinguit : *patentibusque oris sit lancis. Gabata*, etc., quod minus placet. Sirmondus, t. I oper., l. II Ennodii, carm. 22, cujus est titulus : *De compostile habente septem gavatas*, advertit *gavatam* ex Martiali et Fortunato esse lancis genus, allegatque Isidorum : *Lancis gavata, quasi cavata*, et glossas : *Paropsis gavata, vel catinus;* sic enim, ut ait, utrobique legendum. *Scutella* diminutivum est a *scutra*, quod vasis genus est, et fortasse ab *scuto* nomen habet. Sic a *capra* fit *capella*, a *mitra mitella*. Hispani *scutellam escudilla* vocant, Itali *scodella*.

N. 12. *Apophoreta.* Vas escarium apophoretis ferendis aptum Isidorus *apophoretam* vocat ; quo auctore, nescio. Grialius ediderat *Salinum vas aptum talibus*.

N. 13. *Illud veterum.* Malim *illud Martialis ;* nam in Alb. Cod. est *illud metrum distichon*, et fortasse ex *Martialis* compendio factum fuit *metrum*.

14. *Triscelcs.* Qui scribunt *trisciles*, auctoritate quorumdam Mss. permoventur ; sed in antiquis membranis sæpissime *c* et *i* inter se permutantur.

Cap. V. N. 3. *Cratera.* In versu Virgilii *crateras* est a *crater*, in versu Persii a *cratera, crateræ*, nisi dicamus ultimam productam ratione cæsuræ, quod non est necesse.

N. 4. *Amystis species poculi.* Ita Pollux, l. III, c. 16. Utitur hoc vocabulo Sidonius in prosa post carm. 22, ad Pontium Leontium. Apud Horatium nonnulli *amystidem* accipiunt, non pro poculo, sed pro ipsa potione more Thracum. Pro *baccea* in scriptoribus medii ævi, et glossariis occurrit etiam *bacca, baccharium, bacchonica, bachoaicha, bachia, bachoica*.

Cap. VI. N. 1. Multi scribunt *flascæ*. Invenitur etiam *phlascula*, et *phlaco* in scriptoribus, et monumentis ævi medii.

N. 3. *Sicula* apud veteres Latinos est parva sica. Nonnulli scriptores sequioris ætatis *siculam* adhibuerunt pro *sicla, siclo, sigla*, quæ erat mensura liquidorum.

N. 4. *Situla.* In textu Grialii erat *sicula ;* in not., recte, *situla*.

N. 5. *Orca.* Hispaniensem esse vocem, ex Varrone, allegato a Grialio, non colligo. Nam erant o[...] et in aliis provinciis. Horatius, l. II, sat. 4, v. 6[...]

At pingui miscere mero muriaque decebit
Non alia, quam qua Byzantia putruit orca.

Plinius, l. XV, cap. 19 : *Ubi ficorum copia abund[...] implentur orcæ in Asia, cadi autem in Rusp[...] Africæ urbe.* Ex *orca* est Hispanum *orza*.

N. 6. *Seriola.* Est diminutivum a *seria*, quod [...] sius et Palladius usurparunt, scilicet vas fic[...] oblongum et ventriosum. De orcarum ordine dire[...] quod ait Isidorus, aliorum testimonio non comp[...] batur. Etymon a *Syria* Joannes de Janua et [...] auctoritate Isidori asseruerunt.

N. 7. *Cupas*, etc. Hinc etiam *copa*, mulier, q[...] vinum vendit, et Hispanum verbum *copa* vas, q[...] aqua, aut vinum bibitur. *Mulctrum* dicitur eti[...] *mulctrale*, et fem. gen. *mulctra*, quamvis nonn[...] aliquid discriminis inter *mulctram* et *mulctrale* fui[...] affirment. *Mulctrale* sæpe Christiani veteres effing[...] bant in vitris, ut cernere licet apud Bonarrotium, [...] in sarcophagis, ut apud Bottarium, t. I Rom. subte[...]

N. 8. *Labrum.* De quovis vase amplo dicitur, qu[...] diductas in exteriorem partem habeat oras instar l[...] brorum repandas. Erat labrum balnearium, vinariu[...] aquarium, etc. Significat etiam apud sanctum Am[...] brosium et alios vas sepulcrale, condendo cadave[...] aptum. Isidorus hoc loco accipit pro fonte, quo i[...] fantes lavabantur ; quo fortasse spectat quod Anast[...] sius Bibliothecarius in sancto Silvestro *labrum* usu[...] pat ad indicandam fontis baptismalis concham.

N. 9. *Siphon.* Mazochius, t. I Spicil. bibl., a[...] c. 13, v. 10, Genes. *siphonis* etymologiam me[...] Hebraicam ostendit : *Nec mirum*, inquit, *cum eo u[...] fuerint Orientales, ut ait Isidorus.* Alia addit d[...] *siphonum* usu in hortorum et satorum cultura.

Cap. VII. N. 2. *Alabastritem.* De *alabastrite* di[...] ctum ad l. XVI, c. 5, n. 7. Ex *onyche* similiter fi[...] bant vasa unguentaria, quibus maxime unguentu[...] nardum asservari solitum erat, ut ex Catullo, Horatio, et Propertio constat.

N. 4. *Lenticula*, etc. Hæc est lectio veterum Co[...] dicum, ut agnovit etiam Vulcanius, qui nihilominu[...] aliam longe diversam expressit.

Cap. VIII. N. 2. *Patella.* De *patella* confer c. 4, n. 10, hujus libri.

N. 6. *Mola... rutabulum.* Græce μύλη est *mola*, μύλων *pistrinum*. Grialius prætulit *rotabulum ;* se[...] apud alios scriptores scribitur *rutabulum*, neque ali[...] modo scripsisse Isidorum constat. In Mss. *o* et *u* passim inter se confundi notum est.

Cap. IX. N. 2. *Hinc et arcivum.* Fortasse Isidorus non intelligit *archium*, seu *archivum*, quod a Græco ἀρχὴ est, sed *arcivum*, de quo in veteri glossario : *Arcivus, arcens, vetans*, ut apud Festum Scaliger pro *arcula avis* legit *arciva avis*, quæ scilicet in auspiciis vetat aliquid fieri.

N. 3. *Cibutum... arcam.* Græce κιβωτὸς est *arca, capsa*. In glossariis veteribus post Isidorum repetitur *cibutum*.

N. 4. *Mozicia... modicum.* Papias, *Mozica quasi modica*, unde *mozus z* pro *d*, etc. Ex Isidoro Joannes de Janua : *Mozina a modus genus repositorii, quasi modina*. Glossarium Ælfrici : *Mozyta, vel arcula*. Observandum apud antiquos facile mutari consuevisse *di* in *z*, ut *zabulus* pro *diabolus, Zanium* pro *Dianium*. Huc pertinet *hozie* pro *hodie*.

N. 6. *Sitarciæ. Sitarciam*, vel *sitarchiam*, Græcam originem habere probant Becmanus et alii. Proprie *sitarcia* est annona quæ iter agendi gratia paratur, sed per metonymiam dicitur de pera qua ea annona continetur. Quod ait Isidorus, *sitarcias nautarum esse*, non solum Apuleii, sed aliorum quoque auctoritate comprobari posse videtur. Hieronymus, in præfat. commentar. in Matth., ad Eusebium : *Miror, cum Romam subito navigaturus, hanc tibi a me quas*

ırciam dari volueris, ut Matthæum breviter expon. Vetus scholiastes Juvenalis, ad sat. 12, v. 61 : er sitarciam et securim necessariam putato ad ›em vehendam. Sed ad alia quoque extenditur.

Ν. 8. *Canistrum*. Varro, l. iv de Ling. Lat., c. : *Tryblia, et canistra, quæ putant esse Latina, ıt Græca.*

Ν. 10. *Sporta .. ex sparto*. Nonius, c. 2, n. 833 : ›rtas aut ab sparto, quasi sparteas, aut ab asporıdo. Alia addit Vulcanius, quæ, tametsi a Mss. sunt, tamen bona esse censet.

CAP. x. N. 1. *Ab igni*. Ita rescribo ex nota Grialii, n in textu erat *Ab igne*, quod perinde est. De hoc ·bo *culina* vide quæ erudite annotavit. v. cl. Cleıns Biagius in Monum. Græc. Latin., p. 195.

N. 2. *Lucerna... ut Persius... cicindela*. Reposui *Persius*. Grialius, ex Servio, sumpsit *ut Juvena-*; sed versus est Persii, et Persium indicant Vulcaıs aliique Editi antiquiores. Ratio Servii ab Isidoro optata, quod si *lucerna* esset a *luce*, non staret rsus, quia longa esset *lu*, nihil evincit; nam multa nt derivata quæ quantitatem mutant, ut *arena*, *ista acerbus*, etc. De re ipsa Varro, l. iv de Ling. .t., c. 25 : *Lucerna post inventa, quæ dicta a luce, l quod id vocant Græci* λύχνον. Pro *cicendela*, ut ıt in Grialii textu, et aliis Excusis, scripsi *cicindela*, enim vocatur genus quoddam muscarum noctu centium.

N. 3. *Hic tibi*, etc. Fortasse versus *Hic tibi*, etc., n sunt Martialis, sed alterius antiquioris, ex quo ırtialis profecerit.

N. 4. *Lacunaria*. De *lacunaribus*, quæ pendentia ıt lumina, alibi mentio non occurrit.

N. 5. *Funalia*, etc. Vide l. xi, c. 2, n. 34, Pliıum, l. xvi, c. 38, et Kirchmannum, de Fun. Roan., c. 3, l. ii. Non omittam monere hoc loco, quod ultis aliis potuissem, quam negligens fuerit recens litor Matritensis, qui id ita commisit typis : *Funaı candelabra apud veteres, quibus funiculi cera, ·l hujusmodi alimento luminis, obliti figebantur.* mittuntur verba *exstantes stimulos habuerunt*, *ut uncos*. Ita passim similia errata occurrunt; neıe ulla omnino apparet erratorum correctio. Semrus, in not. ad Glossarium Isidorianum, verbo *colaces*, veteres corruptas Editiones hoc loco corriıı, Grialianæ immemor, aut inscius. Velle autem vietur *scoliæ*, non *scoliæ*, scilicet a masculino σκόλιοι.

N. 8. *Lucubrum*, etc. Ita fere ex Isidoro Papias, et lii lexicographi, et glossographi. Forcellinus *lucurum* inter barbara rejectum dicit esse *quidquid ex rida materia est ad concipiendum ignem.*

N. 10. *Ad prænuntianda*; Grialius, aliique Editi, d *pronuntianda*. Sed verum est *prænuntianda*, uod etiam legitur l. xv, c. 2., n. 37, ubi eadem erba occurrunt.

CAP. XI. N. 1. *Lecticæ*. Plura de *lecticis* vide apud ipsium, l. i, Elect. c. 19. Lecticas Bithynorum invenım fuisse existimabant veteres, ut animadvertit ulpius, in not. ad Catullum, p. 39. Communior ːriptura apud Cæsarem, Plinium et alios est *storea* στορέω, *sterno*. Grialius edidit *storiatus*, *storia*.

N. 2. *Cama... Grabatum... Bajonola*. De *cama* id. l. xix, c. 22, n. 29. *Grabatum* neutro genere pud antiquiores vix reperietur; Græce est κράβατος, el κράββατος. Ciceroni, Martiali et aliis, masc. gen. *rabatus* pro lecto humili, in quo mendici cubabant, t meretrices diobolares. Fortasse apud Isidorum leendum *grabatus*. Pro *bajonola* Ducangius legendum ensuit *bajulona*, ut apud Ugutionem : *Bajulona lecus qui in itinere bajulatur*. In aliis glossariis varia st hujus vocis scriptura, ut in Mss. quoque Isidori.

N. 3. *Pulvinar lectus divitum... Spingæ... Puniani*. Id. l. xix, c. 26, n. 4. Confer notam. *Spingas* t *spingatas effigies* Ducangius sphingas esse intelıgit, et advertit ejusmodi sphingas in sellis conspiere licere in achate sanctæ Capellæ Parisiensis, qui

A habetur, apud Santamantium. De *Punicanis* lectis agit etiam Plinius, l. xxxiii, c. 11. Erant simili de causa *fenestræ Punicanæ* appellatæ, *Punicana coagmenta*, etc. Nonnulli legunt *primum Carthagine advecti*, quod, omisso *a*, magis Latinum est.

N. 4. *Primum, inquit*, etc. In Cod. Vat. 93, ut in aliis veteribus exemplaribus, sic legitur : *De quo Satyrius de Vita sua : Primo, inquit, contra consuetudinem imperatorum pro lectis lecticis utebantur.*

N. 5. *Spondæ... Pluteus*. Duæ erant *spondæ* lecti, altera exterior, quæ simpliciter *sponda lecti* dicebatur, altera interior, parieti admota, pluteo munita, ad quam uxores cubabant, quæ *pluteus* vocabatur. Vocabulum *sponda* ad Italos transiit. In triclinaribus lectis contrario modo *sponda* dicebatur pars interior mensæ admota, *pluteus* pars exterior. Vide Gesnerum in Thes., verb. *Pluteus*.

N. 7. *Feretrum... Capulus*. De *feretro*, supra, l. xviii, c. 9, n. 1. Etymon *capuli*, quod super *ca-*
B *pita*, etc., rejiciebat etiam Kirchmannus, de Funer. Romanor., l. ii, c. 3. *Capularis senex* est Cæcilii, apud Fulgentium, de prisco sermone, n. 23. Plautus, Mil. glor., act. iii, sc. 1, v. 33 :

Itane tibi videor tam Acheruntícus? tam capularis?

N. 8. *Hinc et scabelli*. Rectum esset *Hinc et scabella, quæ*, etc. Lactantius, l. iv, c. 12, ex psalmo cix, 2, dixit *suppedaneum pedum tuorum*; Vulgata *scabellum pedum tuorum*. Quintilianus, l. i, c. 4, al. 6 : *Discat puer quid in litteris proprium, quid commune, quæ cum quibus cognatio; nec miretur cur ex* SCAMNO *fiat* SCABELLUM. Apud Plinium reperitur *scansilis* adjectivum; sed *scansile* pro gradibus, etc., ad medium ævum rejicitur, de quo Ducangius, verb. *scandile*, *scansile*, ex Papia et aliis.

N. 9. *Cathedræ doctorum*. Joannes Andreas Schmidius disquisitionem edidit de cathedris doctorum veterum, Ienæ, anno 1683. Etiam postquam consuetudo invaluit discumbendi in conviviis, aliquando viri
C quoque sedentes epulabantur; præsertim in conviviis, funebribus, ut observatur in veteri pictura cœmeterii sanctorum Petri et Marcellini, apud Bottarium, t. II. Rom. subterr., tab., 127. Confer. etiam t. III. tab. 141. Aldus Manutius, Pauli filius, de Quæsitis per ep., l. i, c. 4, accurate agit de accumbendi et comedendi ratione, et advertit turpem quidem visum fuisse in mulieribus accubitum, sed postea contagione morum depravatas accumbere cœpisse.

N. 10. *Sella*. Olim *sellas* fuisse communes utrique sexui, *cathedras* vero ad mulieres pertinuisse, sed ita ut viri molliores cathedris uti non abnuerent, post Lipsium docet Schefferus, de Re vehic., l. ii, c. 4.

CAP. XII. N. 1. *Carrum*. Schefferus, de Re vehiculari l. ii, c. 27, existimat *carrum* vocabulum esse a barbaris desumptum, forte a Gallis. De Isidoriana etymologia ita censet : *Quid est* CARDO ROTARUM? *An id circa quod vertuntur? At hoc non est cardo in vehi-*
D *culis. Sed nec quod rotas habere videntur, carros declarat*. Ipse, l. ii, c. 15, astruit *currum* dictum a *currendo*, ubi exponit Isidorum hoc voluisse *currum* esse dictum, quod *currat*, tanquam qui rotas habeat multas. Confer. n. ab l. xviii, c. 35, n. 1. Cæterum *cardo rotarum*, de quo Isidorus, videtur esse axis, sive tignum illud teres, circa quod rota vertitur. Alii putant *carrum* dictum a *quatuor rotis*, quasi *quadrum*, aut *quarrum*, ut est apud Stephanum Tornacensem, ep. 229.

N. 2. *Rheda*. Vocem esse Gallicam tradit Quintilianus, l. i, c. 5, al. 9. Scribitur etiam reda; sed quod *retas* antiqui dixerint pro *rhedis*, aliunde non constat. *Retæ* erant arbores, quæ ex ripis fluminum eminent, de quibus Gellius, l. xi, c. 17.

N. 3. *Carpentum...Caracutium*. Schefferus, de Re vehic., ubi agit de *carpento*, quod a *Carmenta* dictum putat, existimat Isidorum describere voluisse simpliciter *pompaticum carpentum*, atque adeo observat, in Editione anni 1595, *pompaticum* referri ad *carpen-*

tum non ad sequens *vehiculi genus*. Sed mihi dubium non est quin Isidorus solum verbum *carpentum* deducat ex *carro pompatico*, sive *pompæ*, ut interpretatur etiam Vossius in Etym. Becmanus, cum Schesfero facit, et credit *carpentum pompaticum* ab Isidoro dici vehiculi genus; sed suspicatur pro *quasi carrum pompaticum* legendum *quasi carrum pendentem*. *Caracutium*, sive *carracutium*, apud antiquiores non reperitur; ex Isidoro sumpserunt Papias, glossarium Arabico-Latinum et Saxonicum. *Capsus* apud Vitruvium, l. x, c. 14, est pars illa rhedæ in qua sedent qui vectantur.

N. 4. *Pilentum*. Vulcanius et veteres Editiones exhibent: *Pilentum, vel petoritum contextum quatuor rotarum vehiculum;* quod Schefferus, de Re vehic., l. II, c. 25, ita interpungendum putat: *Pilentum, vel petoritum contextum, quatuor rotarum vehiculum*. Petoritum quidem erat quatuor rotarum; sed *pilentum* duabus tantum rotis constitisse, plerique tradunt. Isidorus, ut ex Grialiana Editione colligitur, pilento et petorito quatuor rotas assignat. Adisis commentarium meum ad Prudentium, l. II, contra Symmach., v. 1088, et Pithœum, Adv. subs. l. I, c. 5.

N. 5. *Basterna*. Vehiculum erat matronarum, de quo multa Rosweydus, in Onomast., verb. *Basterna*. Confer etiam epigramma vetus in collectione Pithæi:

Aurea matronas claudit basterna pudicas.

CAP. XIII. N. 1. *Baculus*. *Baculi* originem Hebraicam Becmanus exponit.

N. 3. *Forfices... forpiceps... forcipes*. Dubitat Vossius, in Etym., de Latinitate vocis *forpiceps*, quæ tamen reperitur in Orthographia Cassiodorii, c. 4, ex Vel. Dongo, et apud Sidonium, in Polemii epithal., carm. 15, v. 185, ex optimis exemplaribus. Alios scriptores medii ævi, qui distinctionem hanc Isidorianam inter *forpex, forfex* et *forceps* amplexi sunt, et explicuerunt, recenset, et exscribit Ducangius, quem satis sit indicasse.

N. 5. *Catenatum*. Fortasse *catenatum*, seu *catenatium*, est pessulus quod Itali dicunt *catenaccio*, Hispani *cerrojo*. Vox Hispana *candado*, Italica *lucchetto*, significat quoddam instrumentum quod sine clavi clauditur, et clavi aperitur. In Vita sancti Fructuosi, c. 19, al., n. 18: *Habitaculi ostia catenatis, et seris, diversisque duris obserantes claustris*. In argumento non ita obvio explicando versatis fuit Laur. Joan. Molin., qui dissertationem De clavibus veterum edidit.

CAP. XIV. N. 1. *Occulto*. In editionibus Lucretii est *occulte* pro *occulto*. Apud Servium, ad I Georg., v. 46: *Et sulco attritus*, etc., sic legitur: *Occulto decrescit vomer in arvo*.

N. 2. *Buris*. Dicitur *bura*, *buræ*. Grialius in textu edidit *in quo vomer inducitur*, in not. innuit apud Isidorum legi *includitur*. Apud Servium utrumque verbum reperitur ad l. I Georg., v. 172: *Dentale est lignum, ad quod vomer includitur... Nam fere hujusmodi sunt omnes vomeres in Italia. Dentale vero est lignum in quo vomer inducitur*.

N. 5. *Falcastrum*. E Gregorio Magno, l. II Dialog., c. 6: *Et dare ferramentum jussit, quod ad falcis similitudinem* FALCASTRUM *vocatur, ut de loco quodam vepres abscinderet*. Occurrit apud alios posterioris ævi scriptores.

N. 6. *Rastrum*. Diversum est a *rutro;* nam hoc fodiendæ terræ inserviebat, illud radendæ et poliendæ. Vide Salmasium, p. 365 Exercit. Plinian.

N. 7. *Quod circa codicem*. Papias: *Quod circa caudicem*, etc. Glossarium Anglosaxonicum Ælfrici: *Scudicia, vel fossorium spad*. Scribitur etiam *scuditia*.

N. 10. *Tribula*. Hispanice *trillo* dicitur. Hujus instrumenti figuram, uti et *plostelli*, quod non multum a tribula differt, expressit Schœtggenius, in Antiq. trituræ p. 34 et 36. Voce *Pala* utitur etiam Juvencus, l. I, v. 378. Vide, quæ notavi ad eum locum.

N. 11. *Frumenta cilluntur*. Servius, ad I. Georg., v. 389: *Quibus frumenta cillentur* a *cillo*. Isidorus utitur verbo *cillo, cillis*, quod perinde est.

N. 12. *Tesseræ frumentariæ* illæ erant quibus exhibitis unusquisque a præfecto annonæ certam frumenti summam accipiebat, quales Romæ olim pauperioribus dabantur levandæ inopiæ causa. Vide Suetonium, in Augusto, c. 40 et 41, et Nerone, c. 11, Juvenalem, Martialem et alios.

N. 13. *Verennes*, etc. Papias addit esse instrumentum rusticorum. Qualia fuerint, alii non explicant. Columella, loc. cit. a Grialio, ait: *Baccas myrti fiscelli ligneo inclusas exprimito*. Ex quo *fiscellus* a plerisque deducitur, non *fiscellum*, ut Grialius innuit. Usitatum nomen est *fiscella*. In Glossario Saxonico Ælfrici: *Fisclum Eleseocche*, ad verbum *olcum infirmorum*.

CAP. XV. N. 1. *Haustra*. Nonius, c. 1. n. 43, censet, *haustra* esse cados quibus aqua hauritur, machinæ rotæ additos; cui favet Vitruvius, l. x, c. 9. Verba Nonii hæc sunt: *Haustra proprie dicuntur rotarum cadi ab hauriendo, sicuti Græce* ἄντλια.

N. 2. *Gyrgillus*. Itali dicunt *girella*, Hispani *polea*. Joannes de Janua aliam præterea significationem huic nomini tribuit: *Gyrgillus a gyrus instrumentum femininum, quod alio nomine dicitur volutorium, quia vertendo in gyrum inde fila devolvuntur*. Alii scribunt *girgillus*.

N. 3. *Telonem*. Pithœus, l. II Adv., c. 16, corrigebat vel *tellenonem*, vel *tollonem*. Et nonnulli quidem *tollonem* apud Plautum et Columellam legunt; sed plerique alii repugnant. *Tollenonis* meminit etiam Seneca philosophus. In quibusdam excusis unum verbum e duobus fit *Hamalupus*. Salmasius, in Trebell. Pollion., p. 207, v. 30, docet, *amam*, sive *hamam* e Græcis esse instrumentum quo foditur hortus, non instrumentum ad restinguendum ignem, ut alii volunt. Sed loca a Grialio adducta aliud suadent. Adde Juvenalem, sat. XIV, v. 305:

Dispositis prædives hamis vigilare cohortes
Servorum noctu Licinus jubet.

N. 4. *Lupus... Canicula... Harpax*. *Lupi*, hac significatione Livius meminit; *caniculæ*, nescio an alii præter Isidorum. Pro *harpax* melius esset *harpago*.

CAP. XVI. N. 1. *Fressa*. Scribitur *fressus* et *fresus*.

N. 2. *Lupata*. Montfauconius, Antiq. Explic. l. III, c. 1, tit. 4, part. I, agit de *lupatis frenis*, quæ ut ex Isidoro colligitur, lupinis dentibus instructa erant. Alii putant lupatorum extremas oras extra os equi capitibus luporum terminatas fuisse. Neutram interpretationem difficultate carere ait Montfauconius. Ovidius lupata *lupos* vocavit. Confer c. præc., 4, et Var. Lect.

N. 4. *Antella... Cingulum*. Grialius in textu conservavit *antella*, neque mutandum censeo. Potuit enim utroque modo dici. In 1 Cod. Goth. Tolet., ad vocem *Antella*, est glossa *pectoralia*. Ebrardus Bethuniensis, in Græcismo, c. 10: *Est antella, quod est in pectore quadrupedantis... Dicatur postella, quod est a posteriori*. Scriptum quoque reperies *antela, antilena, postelina, postela*, etc. Pro *cingula*, fem. gen., Hispani dicunt *cincha*, Itali *cigna, cinghia*. Utitur ea voce Ovidius.

N. 5. *Sagma... salma*. *Saga* coopertoria equorum sæpe nominantur, neque audiendi qui hanc vocem corrigunt, quamvis *sagma* Græcum sit, non a *sagis* deductum. Vide Casaubonum, in Capitolin., p. 37, v. 22. Vox *salma* in quasdam vulgares linguas transiit. Inde Hispani vocant *ensalma, enjalma*. Fortasse ex *sagma* oritur vocabulum *soma* apud Italos. Schefferus, de Re vehicul., l. II, c. 2, existimat *sagmas* fuisse clitellas quibus onera imponebantur: *sellas, strata,* aut *saga* pertinuisse ad homines, qui illis sedebant; *sagmas* aut *clitellas* ad onera recipienda. Pro *capulum funis*, aut *funus*, ut alicubi legitur, Gisbertus Cuperus, Observat. l. II, c. 9, corrigebat

pulus funis, ut *capulus* sit adjectivum. Sed nul- m idoneam rationem affert. Retineamus ergo *capu- m*, aut cum Isidori glossario et Papia *caplum*. In ibusdam vulgaribus linguis *cable* est funis nauticus.

N. 6 *Stimuli*. Stimulus a Græco στίζω derivatur, od est *pungo*.

N. 7. *Strigiles... Character*. Figuram *strigilis* ex- essit Mercurialis, l. I, c. 8, de Art. gymnast. *Cha- acter* proprie est nota instrumento ferreo, aut io modo insculpta, inusta, aut inscripta. De ferro ndente, quo signabantur armenta et greges, disse- A rit Georgius Longus, de Annul. signat., cap. 11, qui recte præferebat *ferrum coloratum* scripturæ quarumdam Editionum *ferrum coloratum*. Modum has notas et signa animalibus imprimendi describit Calpurnius, ecl. 5, v. 84 seqq. Exstat dissertatio philologica Sigismundi Friderici Dresigii, de Usu stigmatum apud veteres, ut omittam notum opus Theophili Raynaudii, de Stigmatismo sacro et profano.

N. 8. *Cautertum*, a καίω, *uro*, Notæ sæpe cauterio pro signo inurebatur, ne avari res alienas, præsertim armenta et greges usurparent.

NOTÆ SENTENTIARUM.

1. Astericus
2. Obelus
3. Obelus superne adpunctus
4. Limniscus
5. Antigraphus cum puncto
6. Asteriscus cum Obelo
7. Paragraphus
8. Positura
9. Cryphia
10. Antisigma
11. Antisigma cum puncto
12. Diple // :// :
13. Diple περὶ στίχον
14. Diple περιστιγμένη
15. Diple ὠβελισμένη
16. Diple aversa
17. Diple Aversa cum Obelo
18. Diple superne obelata
19. Diple recta, et aversa superne obelata
20. Ceraunium
21. Chresimon
22. Rhi et Rho
23. Anchora superior
24. Anchora inferior
25. Coronis
26. Alogus
27. Figura accentus Hyphen

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Præfatio. 9
J. Grial. Philippo III, catholico regi. 11
J. Grial ad lectorem. 13
VITA SANCTI ISIDORI. 19
Prologus. *Ibid.*
CAPUT PRIMUM. — Sancti Isidori prosapia illustris et sancta. — Institutio in litteris. 21
CAP. II. — Notitia cum sancto Gregorio Magno. — Liber Etymologiarum conscriptus. — Scientia sacra adversus hæreses, imprimis Arianam, exerta. 24
CAP. III. — Orthodoxa fides per sanctum Isidorum propagata. — Ejusdem cellula. — Clausi vita. 28
CAP. IV. — S. Leandri episcopi Hispalensis obitus, et libri scripti. — Successio S. Isidori. 31
CAP. V. — Cura in institutiones clericorum, monachorum, laicorum. — Iter Romanum. — Pluvia impetrata. — Mortua resuscitata. 36
CAP. VI. — Alphabetum Orationis ad tentamenta repellenda Adversarii et Dei gratiam promerendam. 42
CAP. VII. — Epistolæ ad varios. *Ibid.*
CAP. VIII. — Synodus Hispalensis. Hæreticus conversus, cæcus illuminatus. - Epistolæ ad varios. *Ibid.*
CAP. IX. — Synodus Toleti habita. Præclara in morbo præparatio ad felicem obitum. 43
CAP. X. — Sancti Isidori obitus, sepultura, epitaphium; varia encomia. 48
CAP. XI. — Abbreviatio Braulii Cæsaraugustani episcopi de vita sancti Isidori, Hispaniarum doctoris. 53
Notitia historica in sanctum Isidorum. 57
Testimonia de sancto Isidoro Hispalensi. 65
J. Grialis ad Etymologiarum libros admonitio. 69
ETYMOLOGIARUM LIBRI XX. 73
Præfatio. *Ibid.*
LIBER PRIMUS. — DE GRAMMATICA. *Ibid.*
CAPUT PRIMUM. — De disciplina et arte. *Ibid.*
CAP. II. — De septem liberalibus artibus. 74
CAP. III. — De litteris communibus. *Ibid.*
CAP. IV. — De litteris Latinis. 77
CAP. V. — De grammatica. 81
CAP. VI. — De partibus orationis. 82
CAP. VII. — De nomine. *Ibid.*
CAP. VIII. — De pronomine. 85
CAP. IX. — De verbo. 86
CAP. X. — De adverbio. 87
CAP. XI. — De participio. 88
CAP. XII. — De conjunctione. *Ibid.*
CAP. XIII. — De præpositionibus. *Ibid.*
CAP. XIV — De interjectione. 89
CAP. XV. — De voce. *Ibid.*
CAP. XVI. — De syllaba. *Ibid.*
CAP. XVII. — De pedibus. 90
CAP. XVIII. — De accentibus. 93
CAP. XIX. — De figuris accentuum. 94
CAP. XX. — De positura. 95
CAP. XXI. — De notis sententiarum. 96
CAP. XXII. — De notis vulgaribus. 98
CAP. XXIII. — De notis juridicis. 99
CAP. XXIV. — De notis militaribus. *Ibid.*
CAP. XXV. — De notis litterarum. 100
CAP. XXVI. — De notis digitorum. *Ibid.*
CAP. XXVII. — De orthographia. 101
CAP. XXVIII. — De analogia. 104
CAP. XXIX. — De etymologia. 105
CAP. XXX. — De glossis. 106
CAP. XXXI. — De differentiis. *Ibid.*
CAP. XXXII. — De barbarismo. *Ibid.*
CAP. XXXIII. — De solœcismo. 107
CAP. XXXIV. — De vitiis. 108
CAP. XXXV. — De metaplasmis. 109
CAP. XXXVI. — De schematibus. 110

Cap. XXXVII. — De tropis. 112
Cap. XXXVIII. — De prosa. 117
Cap. XXXIX. — De metris. *Ibid.*
Cap. XL. — De fabula. 121
Cap. XLI. — De historia. 122
Cap. XLII. — De primis auctoribus historiarum. *Ibid.*
Cap. XLIII. — De utilitate historiæ. 123
Cap. XLIV. — De generibus historiæ. *Ibid.*
LIBER SECUNDUS. — De rhetorica et dialectica. 124
Caput primum. — De rhetorica ejusque nomine. *Ibid.*
Cap. II. — De inventoribus rhetoricæ artis *Ibid.*
Cap. III. — De nomine oratoris et partibus rhetoricæ. 125
Cap. IV. — De tribus generibus causarum. *Ibid.*
Cap. V. — De gemino statu causarum. 126
Cap. VI. — De tripartita controversia. 127
Cap. VII. — De quatuor partibus orationis. *Ibid.*
Cap. VIII. — De quinque modis causarum. 128
Cap. IX. — De syllogismis. *Ibid.*
Cap. X. — De lege. 130
Cap. XI. — De sententia. 131
Cap. XII. — De catasceve et anasceve. *Ibid.*
Cap. XIII. — De prosopopœia. 132
Cap. XIV. — De ethopœia. *Ibid.*
Cap. XV. — De generibus quæstionum. *Ibid.*
Cap. XVI. — De elocutione. 133
Cap. XVII. — De trimodo dicendi genere. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De colo, commate et periodo. *Ibid.*
Cap. XIX. — De vitiis litterarum, et verborum, et sententiarum cavendis. 134
Cap. XX. — De juncturis verborum. *Ibid.*
Cap. XXI. — De figuris verborum et sententiarum. 135
Cap. XXII. — De dialectica. 140
Cap. XXIII. — De differentia dialecticæ et rhetoricæ artis. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De definitione philosophiæ. 141
Cap. XXV. — De isagogis Porphyrii. 142
Cap. XXVI. — De categoriis Aristotelis. 143
Cap. XXVII. — De perihermeniis. 145
Cap. XXVIII. — De syllogismis dialecticis. 146
Cap. XXIX. — De divisione definitionum ex Marii Victorini libro abbreviata. 148
Cap. XXX. — De topicis. 151
Cap. XXXI. — De oppositis. 153
LIBER TERTIUS. — De quatuor disciplinis mathematicis. *Ibid.*
Præfatio. *Ibid.*
Caput primum. — De vocabulo arithmeticæ disciplinæ. *Ibid.*
Cap. II. — De auctoribus ejus. 155
Cap. III. — Quid sit numerus. *Ibid.*
Cap. IV. — Quid præstent numeri. *Ibid.*
Cap. V. — De prima divisione parium et imparium. 156
Cap. VI. — De secunda divisione totius numeri. 158
Cap. VII. — De tertia divisione totius numeri. 160
Cap. VIII. — De differentia arithmeticæ, geometriæ et musicæ. *Ibid.*
Cap. IX. — Quod numeri infiniti existunt. 161
Cap. X. — De geometriæ inventoribus, et vocabulo ejus. *Ibid.*
Cap. XI. — De quadripartita divisione geometriæ. *Ibid.*
Cap. XII. — De figuris geometriæ. 162
Cap. XIII. — De principiis geometriæ. *Ibid.*
Cap. XIV. — De numeris geometriæ. 163
Cap. XV. — De musica et ejus nomine. *Ibid.*
Cap. XVI. — De inventoribus ejus. *Ibid.*
Cap. XVII. — Quid possit musica. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De tribus partibus musicæ. 164.
Cap. XIX. — De triformi musicæ divisione. *Ibid.*
Cap. XX. — De prima divisione musicæ, quæ harmonica dicitur. *Ibid.*
Cap. XXI. — De secunda divisione, quæ organica dicitur. 166
Cap. XXII. — De tertia divisione, quæ rhythmica nuncupatur. 167
Cap. XXIII. — De musicis numeris. 169
Cap. XXIV. — De astronomiæ nomine. *Ibid.*
Cap. XXV. — De inventoribus ejus. *Ibid.*
Cap. XXVI. — De institutoribus ejus. *Ibid.*
Cap. XXVII. — De differentia astronomiæ et astrologiæ. 170
Cap. XXVIII. — De astronomiæ ratione. *Ibid.*
Cap. XXIX. — De mundo et ejus nomine. *Ibid.*
Cap. XXX. — De forma mundi. *Ibid.*
Cap. XXXI. — De cœlo et ejus nomine. *Ibid.*
Cap. XXXII. — De situ sphæræ cœlestis. 171
Cap. XXXIII. — De motu ejusdem. *Ibid.*
Cap. XXXIV. — De cursu ejusdem sphæræ. *Ibid.*
Cap. XXXV. — De celeritate cœli. 17
Cap. XXXVI. — De axe cœli. *Ibid.*
Cap. XXXVII. — De cœlestibus polis. 172
Cap. XXXVIII. — De cardinibus cœli. *Ibid.*
Cap. XXXIX. — De convexis cœli. *Ibid.*
Cap. XL. — De januis cœli. *Ibid.*
Cap. XLI. — De gemina facie cœli. *Ibid.*
Cap. XLII. — De quatuor partibus cœli. *Ibid.*
Cap. XLIII. — De hemisphæriis. 173
Cap. XLIV. — De quinque circulis cœli. *Ibid.*
Cap. XLV. — De circulo zodiaco. 174
Cap. XLVI. — De candido circulo. *Ibid.*
Cap. XLVII. — De magnitudine solis. *Ibid.*
Cap. XLVIII. — De magnitudine lunæ. *Ibid.*
Cap. XLIX. — De natura solis. *Ibid.*
Cap. L. — De cursu solis. 175
Cap. LI — De effectu solis. *Ibid.*
Cap. LII. — De itinere solis. *Ibid.*
Cap. LIII. — De lumine lunæ. 176
Cap. LIV. — De formis lunæ. *Ibid.*
Cap. LV. — De interlunio lunæ. *Ibid.*
Cap. LVI. — De cursu lunæ. *Ibid.*
Cap. LVII. — De vicinitate lunæ ad terras. *Ibid.*
Cap. LVIII. — De eclipsi solis *Ibid.*
Cap. LIX. — De eclipsi lunæ. 177
Cap. LX. — De differentia stellarum, siderum et astrorum. *Ibid.*
Cap. LXI. — De lumine stellarum. *Ibid.*
Cap. LXII. — De stellarum situ. *Ibid.*
Cap. LXIII. — De cursu stellarum. *Ibid.*
Cap. LXIV. — De vario cursu stellarum. *Ibid.*
Cap. LXV. — De intervallis stellarum. *Ibid.*
Cap. LXVI. — De numero circulari stellarum 178
Cap. LXVII. — De stellis planetis. *Ibid.*
Cap. LXVIII. — De præcedentia et antegradatione stellarum. *Ibid.*
Cap. LXIX. — De remotione vel retrogradatione stellarum. *Ibid.*
Cap. LXX. — De statu stellarum. *Ibid.*
Cap. LXXI. — De nominibus stellarum, quibus ex causis nomina acceperunt. *Ibid.*
LIBER QUARTUS. — De medicina. 183
Caput primum. — De medicina. *Ibid.*
Cap. II. — De nomine ejus. *Ibid.*
Cap. III. — De inventoribus medicinæ. *Ibid.*
Cap. IV. — De tribus hæresibus medicorum. *Ibid.*
Cap. V. — De quatuor humoribus corporis. 184
Cap. VI. — De acutis morbis. 185
Cap. VII. — De chronicis morbis. 187
Cap. VIII. — De morbis qui in superficie corporis videntur. 191
Cap. IX. — De remediis et medicaminibus. 193
Cap. X. — De libris medicinalibus. 194
Cap. XI. — De instrumentis medicorum. *Ibid.*
Cap. XII. — De odoribus et unguentis. 195
Cap. XIII. — De initio medicinæ. 196
LIBER QUINTUS. — De legibus et temporibus. 197
Caput primum. — De auctoribus legum. *Ibid.*
Cap. II. — De legibus divinis et humanis. 198
Cap. III. — Quid differant inter se jus, leges, et mores. 199.
Cap. IV. — Quid sit jus naturale. *Ibid.*
Cap. V. — Quid sit jus civile. *Ibid.*
Cap. VI. — Quid sit jus gentium. *Ibid.*
Cap. VII. — Quid sit jus militare. 200
Cap. VIII. — Quid sit jus publicum. *Ibid.*
Cap. IX. — Quid sit jus Quiritium. *Ibid.*
Cap. X. — Quid lex. *Ibid.*
Cap. XI. — Quid scita plebium. *Ibid.*
Cap. XII. — Quid senatus consultum. 201
Cap. XIII. — Quid constitutio et edictum. *Ibid.*
Cap. XIV. — Quid responsa prudentum. *Ibid.*
Cap. XV. — De legibus consularibus, et tribunitiis. *Ibid.*
Cap. XVI. — De lege satyra. 202
Cap. XVII. — De legibus Rhodiis. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De privilegiis. *Ibid.*
Cap. XIX. — Quid possit lex. *Ibid.*
Cap. XX. — Quare facta sit lex. *Ibid.*
Cap. XXI. — Qualis debeat fieri lex. 203
Cap. XXII. — De causis. *Ibid.*
Cap. XXIII. — De testibus. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De instrumentis legalibus. *Ibid.*
Cap. XXV. — De rebus. 206
Cap. XXVI. — De criminibus in lege conscriptis. 209
Cap. XXVII. — De pœnis in legibus constitutis. 211
Cap. XXVIII. — De chronicæ vocabulo. 214

Cap. XXIX. — De momentis et horis. *Ibid.*
Cap. XXX. — De diebus. 215
Cap. XXXI. — De nocte. 217
Cap. XXXII. — De hebdomada. 218
Cap. XXXIII. — De mensibus. 219
Cap. XXXIV. — De solstitiis et æquinoctiis. 220
Cap. XXXV. — De temporibus anni. *Ibid.*
Cap. XXXVI. — De annis. 221
Cap. XXXVII. — De olympiadibus, et lustris, et jubilæis. 222
Cap. XXXVIII. — De sæculis et ætatibus. 223
Cap. XXXIX. — De discretione temporum. 224
LIBER SEXTUS. — De libris et officiis ecclesiasticis. 229
Caput primum. — De Veteri et Novo Testamento. *Ibid.*
Cap. II. — De scriptoribus et vocabulis sanctorum librorum. 230
Cap. III. — De bibliothecis. 235
Cap. IV. — De interpretibus. 236
Cap. V — De eo qui primum Romam libros advexit. *Ibid.*
Cap. VI. — Qui apud nos bibliothecas instituerunt. 237
Cap. VII. — Qui multa scripserunt. *Ibid.*
Cap. VIII. — De generibus opusculorum. *Ibid.*
Cap. IX. — De ceris. 239
Cap. X. — De chartis. *Ibid.*
Cap. XI. — De pergamenis. 240
Cap. XII. — De libris conficiendis. *Ibid.*
Cap. XIII. — De librorum vocabulis. 241
Cap. XIV. — De librariis, et eorum instrumentis. *Ibid.*
Cap. XV. — De canonibus Evangeliorum. 242
Cap. XVI. — De canonibus conciliorum. 243
Cap. XVII. — De cyclo paschali. 245
Cap. XVIII — De reliquis festivitatibus. 250
Cap. XIX. — De officiis. 252
LIBER SEPTIMUS. — De Deo, angelis, et fidelium ordinibus. 259
Caput primum. — De Deo. *Ibid.*
Cap. II. — De Filio Dei. 264
Cap. III. — De Spiritu sancto. 268
Cap. IV. — De eadem Trinitate. 271
Cap. V. — De angelis. 272
Cap. VI. — De hominibus qui quodam præsagio nomen acceperunt. 274
Cap. VII. — De patriarchis. 281
Cap. VIII. — De prophetis. 283
Cap. IX. — De apostolis. 287
Cap. X. — De reliquis in Evangelio nominibus. 289
Cap. XI. — De martyribus 290
Cap. XII. — De clericis. *Ibid.*
Cap. XIII. — De monachis. 293
Cap. XIV. — De cæteris fidelibus. 294
LIBER OCTAVUS. — De ecclesia et sectis diversis. *Ibid.*
Caput primum. — De Ecclesia et Synagoga. *Ibid.*
Cap. II. — De religione et fide. 295
Cap. III. — De hæresi et schismate. 296
Cap. IV. — De hæresibus Judæorum. 297
Cap. V. — De hæresibus Christianorum. 298
Cap. VI. — De philosophis gentium. 305
Cap. VII. — De poetis. 308
Cap. VIII. — De sibyllis. 309
Cap. IX. — De magis. 310
Cap. X. — De paganis. 314
Cap. XI. — De diis gentium. *Ibid.*
LIBER NONUS. — De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus. 325
Caput primum. — De linguis gentium. *Ibid.*
Cap. II. — De gentium vocabulis. 328
Cap. III. — De regnis et militiæ vocabulis. 341
Cap. IV. — De civibus. 348
Cap. V. — De affinitatibus et gradibus. 353
Cap. VI. — De agnatis et cognatis. 357
Cap. VII. — De conjugiis. 363
LIBER DECIMUS. — Vocum certarum alphabetum. 367
LIBER UNDECIMUS. — De homine et portentis. 397
Caput primum. — De homine et partibus ejus. *Ibid.*
Cap. II. — De ætatibus hominis. 415
Cap. III. — De portentis. 419
Cap. IV. — De transformatis. 424
LIBER DUODECIMUS. — De animalibus. 425
Caput primum. — De pecoribus et jumentis. *Ibid.*
Cap. II. — De bestiis. 435
Cap. III. — De minutis animantibus. 440
Cap. IV. — De serpentibus. 442
Cap. V. — De vermibus. 448
Cap. VI. — De piscibus. 450
Cap. VII. — De avibus. 459
Cap. VIII. — De minutis volatilibus. 469
LIBER DECIMUS TERTIUS. — De mundo et partibus. 471
Præfatio. *Ibid.*
Caput primum. — De mundo. *Ibid.*
Cap. II. — De atomis. 472
Cap. III. — De elementis. 473
Cap. IV. — De cœlo. 474
Cap. V. — De partibus cœli. *Ibid.*
Cap. VI. — De circulis cœli. 475
Cap. VII. — De aere et nube. 476
Cap. VIII. — De tonitruo. *Ibid.*
Cap. IX. — De fulminibus. 477
Cap. X. — De arcu et nubium effectibus. *Ibid.*
Cap. XI. — De ventis. 479
Cap. XII. — De aquis. 481
Cap. XIII. — De diversitate aquarum. 482
Cap. XIV. — De mari. 483
Cap. XV. — De Oceano. 484
Cap. XVI. — De Mediterraneo mari. *Ibid.*
Cap. XVII. — De sinibus maris. 486
Cap. XVIII. — De æstibus, et fretis. *Ibid.*
Cap. XIX. — De lacis et stagnis. 487
Cap. XX. — De abysso. 489
Cap. XXI. — De fluminibus. *Ibid.*
Cap. XXII. — De diluviis. 494
LIBER DECIMUS QUARTUS. — De terra et partibus. 495
Caput primum. — De terra. *Ibid.*
Cap. II. — De orbe. *Ibid.*
Cap. III. — De Asia. 496
Cap. IV. — De Europa. 503
Cap. V. — De Lybia. 509
Cap. VI. — De insulis. 512
Cap. VII. — De promontoriis. 520
Cap. VIII. — De montibus, cæterisque terræ vocabulis. 521
Cap. IX. — De inferioribus terræ. 525
LIBER DECIMUS QUINTUS. — De ædificiis et agris. 527
Caput primum. — De civitatibus. *Ibid.*
Cap. II. — De ædificiis publicis. 536
Cap. III. — De habitaculis. 541
Cap. IV. — De ædificiis sacris. 543
Cap. V. — De repositoriis. 545
Cap. VI. — De operariis. 546
Cap. VII. — De aditibus. 547
Cap. VIII. — De partibus ædificiorum. 548
Cap. IX. — De munitionibus. 550
Cap. X. — De tentoriis. 551
Cap. XI. — De sepulcris. *Ibid.*
Cap. XII. — De ædificiis rusticis. 552
Cap. XIII. — De agris. 553
Cap. XIV. — De finibus agrorum. 554
Cap. XV. — De mensuris agrorum. 555
Cap. XVI. — De itineribus. 556
LIBER DECIMUS SEXTUS. — De lapidibus et metallis. 559
Caput primum. — De pulveribus, et glebis terræ. *Ibid.*
Cap. II. — De glebis ex aqua. 560
Cap. III. — De lapidibus vulgaribus. 562
Cap. IV. — De lapidibus insignioribus. 564
Cap. V. — De marmoribus. 568
Cap. VI. — De gemmis. 570
Cap. VII. — De viridioribus gemmis. *Ibid.*
Cap. VIII. — De rubris gemmis. 573
Cap. IX. — De purpureis. 574
Cap. X. — De candidis. 575
Cap. XI. — De nigris. 576
Cap. XII. — De variis. *Ibid.*
Cap. XIII. — De crystallis. 577
Cap. XIV. — De ignitis. 578
Cap. XV. — De aureis. 580
Cap. XVI. — De vitro. 582
Cap. XVII. — De metallis. 583
Cap. XVIII. — De auro. *Ibid.*
Cap. XIX. — De argento. 585
Cap. XX. — De ære. 586
Cap. XXI. — De ferro. 588
Cap. XXII. — De plumbo. 589
Cap. XXIII. — De stanno. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De electro. 590
Cap. XXV. — De ponderibus. *Ibid.*
Cap. XXVI. — De mensuris. 593
Cap. XXVII. — De signis. 596
LIBER DECIMUS SEPTIMUS. — De rebus rusticis. 597

Caput primum. — De auctoribus rerum rusticarum. 597
Cap. II. — De cultura agrorum. *Ibid.*
Cap. III. — De frumentis. 599
Cap. IV. — De leguminibus. 601
Cap. V. — De vitibus. 602
Cap. VI. — De arboribus. 606
Cap. VII. — De propriis nominibus arborum. 609
Cap. VIII. — De arboribus aromaticis. 620
Cap. IX. — De herbis aromaticis, sive communibus. 623
Cap. X. — De oleribus. 635
Cap. XI. — De odoratis oleribus. 638
LIBER DECIMUS OCTAVUS. — De bello et ludis. 639
Caput primum. — De bellis. *Ibid.*
Cap. II. — De triumphis. 641
Cap. III. — De signis. 642
Cap. IV. — De buccinis. 643
Cap. V. — De armis. 644
Cap. VI. — De gladiis. *Ibid.*
Cap. VII. — De hastis. 645
Cap. VIII. — De sagittis. 647
Cap. IX. — De pharetris. *Ibid.*
Cap. X. — De fundis. 648
Cap. XI. — De ariete. *Ibid.*
Cap. XII. — De clypeis. *Ibid.*
Cap. XIII. — De loricis. 649
Cap. XIV. — Do galeis. *Ibid.*
Cap. XV. — De foro. 650
Cap. XVI. — De spectaculis. 651
Cap. XVII. — Do ludo gymnico. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De generibus gymnicorum. 652
Cap. XIX. — De saltu. *Ibid.*
Cap. XX. — De cursu. *Ibid.*
Cap. XXI. — De jactu. *Ibid.*
Cap. XXII. — De virtute. *Ibid.*
Cap. XXIII. — De luctatione. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De palæstra. *Ibid.*
Cap. XXV. — De agone. 653
Cap. XXVI. — De generibus agonum. *Ibid.*
Cap. XXVII. — De ludis circensibus. *Ibid.*
Cap. XXVIII. — De circo. 654
Cap. XXIX. — De ornamentis. *Ibid.*
Cap. XXX. — De metis. *Ibid.*
Cap. XXXI. — De obelisco. *Ibid.*
Cap. XXXII. — De carceribus. 655
Cap. XXXIII. — De aurigis. *Ibid.*
Cap. XXXIV. — De quadrigis. *Ibid.*
Cap. XXXV. — De curru. *Ibid.*
Cap. XXXVI. — De equis quibus currunt. 656
Cap. XXXVII. — De septem spatiis. *Ibid.*
Cap. XXXVIII. — De equitibus. *Ibid.*
Cap. XXXIX. — De desultoribus. *Ibid.*
Cap. XL. — De peditibus. *Ibid.*
Cap. XLI. — De coloribus equorum. 657
Cap. XLII. — De theatro. *Ibid.*
Cap. XLIII. — De scena. 658
Cap. XLIV. — De orchestra. *Ibid.*
Cap. XLV. — De tragœdis. *Ibid.*
Cap. XLVI. — De comœdis. *Ibid.*
Cap. XLVII. — De thymelicis. *Ibid.*
Cap. XLVIII. — De histrionibus. *Ibid.*
Cap. XLIX. — De mimis. 659
Cap. L. — De saltatoribus. *Ibid.*
Cap. LI. — Quid quo patrono agatur. *Ibid.*
Cap. LII. — De amphitheatro. *Ibid.*
Cap. LIII. — De ludo equestri. *Ibid.*
Cap. LIV. — Do retiariis. *Ibid.*
Cap. LV. — De secutoribus. 660
Cap. LVI. — De laqueariis. *Ibid.*
Cap. LVII. — De velitibus. *Ibid.*
Cap. LVIII. — De ferali certamine. *Ibid.*
Cap. LIX. — De horum exsecratione. *Ibid.*
Cap. LX. — Do alea. *Ibid.*
Cap. LXI. — De pyrgis. 661
Cap. LXII. — De calculis. *Ibid.*
Cap. LXIII. — De tesseris. *Ibid.*
Cap. LXIV. — De figuris aleæ. *Ibid.*
Cap. LXV. — De vocabulis tesserarum. 661
Cap. LXVI. — De jactu tesserarum. 662
Cap. LXVII. — De calculorum motu. *Ibid.*
Cap. LXVIII. — De interdictione aleæ. *Ibid.*
Cap. LXIX. — De pila. *Ibid.*
LIBER DECIMUS NONUS. — De navibus, ædificiis et vestibus. *Ibid.*
Caput primum. — De navibus. *Ibid.*
Cap. II. — De partibus navium, et armamentis. 666
Cap. III. — De velis. 667
Cap. IV. — De funibus. 668
Cap. V. — De retibus. 669
Cap. VI. — De fabrorum fornacibus. *Ibid.*
Cap. VII. — De instrumentis fabrorum. 671
Cap. VIII. — De fabricis parietum. *Ibid.*
Cap. IX. — De dispositione. 672
Cap. X. — De constructione. *Ibid.*
Cap. XI. — De venustate. 675
Cap. XII. — De laqueariis. *Ibid.*
Cap. XIII. — De crustis. *Ibid.*
Cap. XIV. — De lithostrotis. *Ibid.*
Cap. XV. — De plastis. 676
Cap. XVI. — De pictura. *Ibid.*
Cap. XVII. — De coloribus. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De instrumentis ædificiorum. 680
Cap. XIX. — De lignariis. *Ibid.*
Cap. XX. — De inventione lanificii. 683
Cap. XXI. — De veste sacerdotali in lege. *Ibid.*
Cap. XXII. — De nominibus vestium cæterarum. 684
Cap. XXIII. — De proprio quarumdam gentium habitu. 688
Cap. XXIV. — De palliis virorum. 689
Cap. XXV. — De palliis feminarum. 692
Cap. XXVI. — De stratu et reliquis quæ in usu habentur. 693
Cap. XXVII. — De lanis. 694
Cap. XXVIII. — De coloribus vestium. 695
Cap. XXIX. — De instrumentis vestium. 696
Cap. XXX. — De ornamentis. 697
Cap. XXXI. — De ornamentis capitis feminarum. 698
Cap. XXXII. — De annulis. 701
Cap. XXXIII. — De cingulis. 702
Cap. XXXIV. — De calceamentis. 704
LIBER VIGESIMUS. — De penu et instrumentis domesticis et rusticis. 706
Caput primum. — De mensis. *Ibid.*
Cap. II. — De escis. *Ibid.*
Cap. III. — De potu. 711
Cap. IV. — De vasis escariis. 714
Cap. V. — De vasis potoriis. 716
Cap. VI. — De vasis vinariis et aquariis. *Ibid.*
Cap. VII. — De vasis oleariis. 718
Cap. VIII. — De vasis coquinariis. *Ibid.*
Cap. IX. — De vasis repositoriis. 719
Cap. X. — De vasis luminariorum. 720
Cap. XI. — De lectis et sellis. 722
Cap. XII. — De vehiculis. 723
Cap. XIII. — De reliquis quæ in usu habentur. 724
Cap. XIV. — De instrumentis rusticis. 725
Cap. XV. — De instrumentis hortorum. 726
Cap. XVI. — De instrumentis equorum. 727
AD S. ISIDORI ETYMOLOGIARUM LIBROS APPENDICES. 729
Pars prima, ad decem primos libros in Arevali volumine tertio contentos. *Ibid.*
Pars secunda, ad etymologiarum decem posteriores libros in Arevali volumine quarto contentos. 755
AD ETYMOLOGIAS VARIÆ LECTIONES. 759
SEMLERI NOTÆ AD ETYMOLOGIAS. 849
FR. ANT. ZACCARIÆ ANNOTATIONES. 853
AREVALI NOTÆ IN S. ISIDORI HISPALENSIS ETYMOLOGIAS. 855

FINIS TOMI OCTOGESIMI SECUNDI.

Clichy. — Ex typis Pauli Dupont, viâ dictâ Bac-d'Asnières, 12.

ÉTAT DE QUELQUES PUBLICATIONS DES ATELIERS CATHOLIQUES

PATROLOGIE LATINE.

Tome CXXX.

Isidorus Mercator, auteur du IXe siècle.

Marcus Valerius Probus, grammairien du IIe siècle.

Anonymes du temps de Charlemagne.
1 vol.

Tome CXXXI.

Fulco, archevêque de Reims, en 900.

Riculfus, évêque de Soissons, en 902.

Mancio, évêque de Châlons, en 902.

Martinianus, moine, en 906.

Jean IX, 115e pape, de juillet 898 à novembre 900.

Benoît IV, 116e pape, de décembre 900 à octobre 903.

Christophorus, 118e pape, envahisseur du siége apostolique, en 903, puis repentant.

Remigius, moine de Saint-Germain d'Auxerre, en 908.

Sergius III, 119e pape, de juin 904 à août 911.

B. Notherus Balbulus, moine de Saint-Gall, en 911.

Halto, archevêque de Mayence, en 912.

Anastasius III, 120e pape, d'août 911 à octobre 913.
1 vol.

Tome CXXXII.

Regino, abbé de Prum, en 915.

Bertarius, prêtre verdunois, en 915.

Robertus, évêque de Metz, en 916.

S. Radbodus, évêque d'Utrecht, en 918.

Salomon, évêque de Constance, en 920.

Waldrammus, évêque de Strasbourg, en 920.

Odilo, moine de Saint-Médard de Soissons, en 920.

Stephanus, évêque de Liége, en 920.

Hervæus, archevêque de Reims, en 922.

Walterius, évêque de Sens, en 923.

Radbodus, de Dol, en 923.

Abbo, moine de Saint-Germain, en 923

Dado, évêque de Verdun, en 920.

Agio, archevêque de Narbonne, en 927.

Raymondus Ier, comte de Toulouse, de 855 à 883.

Cyprianus, archevêque de Cordoue, en 928.

Jean X, 122e pape, d'avril 914 à mai 928.

Léon VI, 123e pape, de juin 928 à février 929.

Hucbaldus, moine de Saint-Amand, en 930.

Stephanus VII ou **VIII**, 124e pape, de mars 929 à mars 931.

Jean XI, 125e pape, de mars 931 à janvier 936.

Seulfus, archevêque de Reims, en 928.

Léon VII, 126e pape, de janvier 936 à juillet 939.

Stephanus VIII ou **IX**, 127e pape, de juillet 939 à novembre 942.
1 vol.

Tome CXXXIII.

S. Odo, abbé de Cluny, en 942.

Conrad, empereur, en 943.

Leotaldus, comte de Mâcon, en 935.

Wilhelmus, surnommé le pieux, comte d'Auvergne et duc d'Aquitaine, en 910.

Bernon, 1er abbé de Cluny, en 926.

Cappidus Stavriensis, prêtre de la Frise, en 943.

Marinus II, 128e pape, de novembre 942 à janvier 946.

Cosmas Japigus (Materiensis), en 950.

Jean, italien, moine de Cluny, en 954.

Laurentius, moine de Cluny, puis évêque, en 950.

Agapetus II, 129e pape, de mars 946 à décembre 955.

S. Odo, évêque de Cantorbéry, en 961.

Rorico, évêque de Laon, en 961.

Arthaldus, archevêque de Reims, en 961.

Odalricus, archevêque de Reims, en 963.

Sigehardus, moine de Saint-Maximin de Trèves, en 963.

Fredegodus, moine bénédictin, en 963.

Jean XII, 130e pape, de janvier 956 à mai 964.

Louis IV, roi des Francs, en 939.
1 vol.

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICUS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXI.

S. GREGORIUS TURONENSIS, FREDEGARIUS SCHOLASTICUS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,
IN VIA DICTA *AVENUE-DU-MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1879

us enim inæstimab...
quidem ipsam in eo quod fuerat, et ip...
sit quod erat; semel tamen adunatus,
jam cum ipsa putatur, ea quæ s...
aciens; conferens autem ei etiam i...
perationem.

CAP. X.

incorporalis divinitatis corpus facta fuerit ips... , habens animam rationabilem : et quod, si ... dividere voluerimus, procul dubio tal... is dispensationem quæ in Christo intel.

antico canticorum ipse nobis introduc... Dominus noster Jesus Christus : « F... et lilium convallium [31]. » Quemad... dor res quidem est incorporea, habet ... proprium corpus, id in quo inest; ... ex utroque intelligitur lilium : corrup... ipsius ratio unius rei discessu : in subjec... rpore odor est : ita etiam in Christo inte... ivinitatis naturam, quæ suam excellentissi... ajestatem, ut odorem suavissimum, mun... t, tanquam in subjecto, esse in corpore atis; et id quod incorporale est per natu... r adunationem dispensatoriam, pene dicam fuisse corporale, propterea quod voluit se per corpus : in eo enim divina signa ope... . Igitur id quod incorporale est, tanquam rpore intelligi potest, quemadmodum etiam flore subjecto; lilium tamen jam et odor minatur.

CAP. XI.

nato Deo Verbo vere humanitati, inconfusæ substantiæ [id est *subsistentiæ*] *permanse-*

n est secundum Dei voluntatem sanctum um per desertum, et in eo multis modis r Emmanuel (1).] Dixit Deus omnipotens Moysen : « Et facies mihi arcam testi... ignis imputribilibus, **785** duorum cu... midii longitudine; et inaurabis eam aur... et intra inaurabis eam [32]. » Sed lign... m imputribile sit, est figura corporis i... mputribilis enim cedrus; aurum ... ries aliis pretiosior, divinæ nobis i... majestatem.

igitur quoniam arca tota inaurata sit extra et intra. Adunatus quidem fue... i Deus Verbum, et id est, ut opino... e extra inauratam. Quod vero et anima... , quæ corpori inerat, propriam fece... ret, quod et intra arcam præ... d autem naturæ sive su... rint, hinc scimus : au...

ci... v... ca... circu... tempore... et hospit... habentes, e... gentes in mundo sine Deo, ... sent. Verum quoniam e... esse agnoverunt, ipsæ quoque ab ... fidem confitentes, et ipse ... certe divina. P... Deus in ... pore. ... t...

... II, 1. [32] Exod. xxv, 10. ... , 6.

... c quoque locum citat E...

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS

SEU BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA,

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD TEMPORA INNOCENTII III (ANNO 1216) PRO LATINIS ET CONCILII FLORENTINI (ANN. 1439) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER QUINDECIM PRIMA ECCLESIÆ SÆCULA,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA; DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA; OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS, AUCTA; INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA; CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA; OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS LOCUPLETATA INDICIBUS AUCTORUM SICUT ET OPERUM, ALPHABETICIS, CHRONOLOGICIS, STATISTICIS, SYNTHETICIS, ANALYTICIS, ANALOGICIS, IN QUODQUE RELIGIONIS PUNCTUM, DOGMATICUM, MORALE, LITURGICUM, CANONICUM, DISCIPLINARE, HISTORICUM, ET CUNCTA ALIA SINE ULLA EXCEPTIONE; SED PRÆSERTIM DUOBUS INDICIBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, NE UNO QUIDEM OMISSO, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM S. SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS, TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES LATINA,

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ LATINÆ A TERTULLIANO AD INNOCENTIUM III:

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIÆ LATINÆ TOMUS LXXI.

S. GREGORIUS TURONENSIS, FREDEGARIUS SCHOLASTICUS.

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA *AVENUE-DU-MAINE*, 189, OLIM *CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1879

Clichy. — Ex typis Pauli Dupont, 12, via dicta Bac-d'Asnieres. — 1811.12.78

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM VI. ANNUS 593.

S. GEORGII FLORENTINI GREGORII

TURONENSIS EPISCOPI

OPERA OMNIA

NECNON

FREDEGARII SCHOLASTICI EPITOME ET CHRONICUM

CUM SUIS CONTINUATORIBUS ET ALIIS ANTIQUIS MONUMENTIS

AD CODICES MANUSCRIPTOS ET VETERES EDITIONES COLLATA, EMENDATA ET AUCTA, ATQUE NOTIS ET OBSERVATIONIBUS ILLUSTRATA, OPERA ET STUDIO DOMNI THEODORICI RUINART PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE SANCTI MAURI.

CUJUS EDITIONEM

NOVISSIME RECENSENTES MELIORI ORDINE DIGESSIMUS : NOTIS FUSIORIBUS, QUÆ, SUB ADDENDORUM NOMINE, MULTAS PAGINAS, AD RUINARTIANÆ EDITIONIS CALCEM, QUASI LATENTER OCCUPABANT, INTER CÆTERAS DOCTISSIMI VIRI NOTAS ITA REVOCATIS, UT SINGULAS SINGULIS, QUOS ILLUSTRANT, LOCIS SUBJACENTES CUIQUE LEGERE SIT OBVIUM.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESSIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS

PARISIIS

APUD GARNIER FRATRES, EDITORES ET J.-P. MIGNE SUCCESSORES,

IN VIA DICTA: *AVENUE-DU-MAINE*, 189, *OLIM CHAUSSÉE-DU-MAINE*, 127.

1879

TRADITIO CATHOLICA.

SÆCULUM VI. ANNUS 593.

ELENCHUS OPERUM

QUÆ IN HOC TOMO LXXI CONTINENTUR.

	Col.
Historiæ Francorum libri decem	161.
Historia Francorum epitomata per Fredegarium	573.
Chronicum Fredegarii cum suis continuatoribus	605.
Fredegarii fragmenta de Historia Francorum	697.
Miraculorum libri duo	705.
Liber de Gloria Confessorum	828.
De miraculis S. Martini libri quatuor	913.
Vitæ Patrum	1009.
Fragmenta commentarii in Psalmos	1097.

OPERA S. GREGORIO ATTRIBUTA.

De miraculis S. Andreæ	1099.
Liber de Vita S. Juliani	1103.
Historia septem Dormientium	1105.
Vitæ SS. Manilii et Albini (hìc tantum memoratæ)	1117.
Antiphona de SS. Medardo et Gildardo	*Ibid.*
Vita S. Aridii	1119.

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

ILLUSTRISSIMO DOMINO D. ACHILLI DE HARLAY

SUPREMO GALLIARUM SENATUS PRINCIPI.

Si quis est superis rerum humanarum sensus, si qua eos propriorum operum cura tangit, non dubito, illustrissime senatus Princeps, quin insignis beneficii loco habiturus sit Gregorius noster, quod novam operum suorum editionem spectatissimi nominis tui auspiciis in lucem prodire patiaris. Optavit ille in primis, dum viveret, scripta ut sua integra et inviolata pervenirent ad posteros, obtestatus sacerdotes Domini, qui post ipsum Turonicam recturi essent Ecclesiam, ut ne hos libros aboleri sinerent, neu dimidiata, quibusdam pro suo arbitrio prætermissis, rescribi; sed ita, ut ab auctore ipso relicta essent, inlibata suisque numeris ac partibus absoluta exarari curarent. Quantam igitur modo gratiam habiturus ei sit, qui hanc ejus libris integritatem asserat, assertam auctoritate sua tueatur, aut denique ab iniquorum hominum censura vindicet? Præclare itaque cum Gregorio agis, qui illustrissimum nomen tuum novæ huic ejus operum recognitioni præfigi non graveris. Neque enim erit, ut puto, quisquam tam audax aut temerarius, qui Gregorianis scriptis vel tantillam inferre ausit injuriam, cum ea sapientissimi et æquissimi arbitri judicio comprobata viderit.

Tu vero, vir præstantissime, rem tuo nomine (liceat mihi hoc dicere) tuaque dignitate ac gravitate haud indignam facis, cum tuum Gregorio nostro præsidium impertiris. Cum enim religionem sincere ames, et gentis nostræ historiam, avitosque mores præ oculis semper habeas; non potes eum non probare auctorem, quem Francicæ historiæ parentem suspiciunt omnes: a quo religionis Christianæ in Galliis exordia et progressum, adeoque primorum regum nostrorum gesta accepimus. Neque vero si ille, jam supra mortalium sortem positus, scripta modo sua parum curat, nobis eorum, quæ is in usus nostros vivens edidit, curam abjicere licet. Interest quippe rei publicæ Francicæ ac Christianæ, ea non modo ab interitu vindicare, verum etiam eorum auctoritatem sartam-tectam tueri adversus eos, qui vel auctoris fidem elevant, ob nimiam, ut ipsis quidem videtur, hominis simplicitatem ac credulitatem; vel genuinis ejus operibus non minimam detrahunt partem, quasi ab interpolatoribus temere assutam. Ego vero utrumque Gregorio præstare sum conatus, cui quidem facto si sententiæ tuæ gravitas accesserit, næ ego haud leve susceptæ operæ pretium retulisse mihi videbor, atque universis eam approbasse. Ea est enim tua sagacitas, ea æquitas, ea denique auctoritas apud omnes, ut judicium tuum instar omnium sit, nec quisquam, qui abs te dissenserit, recte sapere censeatur.

Felicem itaque dixerim Gregorium nostrum, qui talem patronum ac vindicem sortitus sit, sincerum, sapientem, incorruptum, regis maximi ac sapientissimi judicio dignum, qui, postquam catholici regiarum causarum cognitoris officio integerrime functus esset, jam summus arbiter de universis judicium ferat; virum, inquam, qui nihil ex foro in suam domum derivet, pauperum ipse parens et provisor; qui juris ac legum cognitionem, non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ suæ putet; qui cæteris judicibus non minus bene dicendi, quam vivendi formam exemplo suo commonstret; qui denique in se uno Harlæos, Brulartios, Thuaneos ac Bellevreos, aliosque sanguinis sui heroas referat, totosque grandi et excelso animo complectatur.

Tali patrocinio munitus Gregorius, despiciet homines nonnullos fastidii adeo delicati, ut ejus lectionem infra se ducant, eumque tanquam gustu suo indignum penitus respuant. Hi porro rectius sapere incipient, ubi te longe aliter, atque ipsi, de Gregorio nostro sentire viderint, eum scilicet virum, cujus nativa et minime affectata eloquentia priscos illos Romanæ facundiæ magistros assequatur. Memini virum quemdam illustrem, cui maxime familiares sunt bonæ litteræ, cum ex aula regia nuper rediret, ubi te in frequenti senatus omniumque ordi-

num comnata regi ob pacem Europæ concessam gratulantem audierat, dixisse, se non quemdam nostri temporis oratorem, sed veluti aureæ illius ætatis togatum principem audire sibi visum fuisse. Cum vero præcellens ista dicendi facultas, non in verborum inani sono, sed maxime in rebus ipsis posita sit; haud vereor, ne Gregorii nostri, quantumvis impolita et inculta, oratio te offendat. In historico quippe, si afferat eloquentiam, non aspernaris quidem, sed, si non habeat, non admodum flagitas : dummodo res scitu dignas referat, quales certe Gregorius refert, cum veterum Francorum religionem, mores ac prima gesta genuine ac sincere commemorat. Unde mihi non satis eruditi, sed plane hospites in patria nostra historia esse videntur, quibus Gregorii lectio ignota est. Quod si tempus illud, quo scripsit Gregorius, ob oculos ponerent morosi ejusmodi censores, intelligerent certe, aliter scribere nec potuisse Gregorium, pereunte nimirum, ut ipse ait, ab orbe Gallico cultura *ac studio litterarum: nec vero debuisse, cum* philosophantem rhetorem *pauci*, loquentem rusticum *plurimi tunc intelligerent*

Cæterum persuasum habeo, vir illustrissime, tibi, cum ob præmissas causas, tum ob alias, omnino placiturum Gregorium, utpote veteris disciplinæ, quam tantopere amas, sequestrum, sacerdotii et imperii conciliatorem, æqui denique ac justi, cujus studiosissimus es, propugnatorem acerrimum : ut in Prætextati episcopi judicio patuit, in quo subornatos canones strenue rejecit, nullo metu humanæ potestatis, cui sese opponebat. Hic est ille Gregorius, cujus dissipata opera, in unum redacta corpus, tibi nuncupamus : vir certe natalium splendore, nec minus sanctitate, quam episcopali dignitate illustris ; candidus, sincerus, ac minime fucatus auctor, antiquis denique præditus moribus, quos amas et studiose sectaris. Nihil vero nobis opportunius aut felicius contingere poterat, quam Gregorio interprete publicum hoc dare observantiæ in te nostræ, simulque grati animi testimonium ob singularem istum amorem, quo litteras, litteratosque omnes prosequeris. Nos vero tantilla portio eorum, qui antiquis auctoribus lucem dare aut restituere student, nos, inquam, plane fortunatos reputabimus, si ea, qua soles, benignitate hanc opellam accipias, nosque in posterum patrocinio tuo fovere ac tueri pergas. Quod ut nobis impertiri digneris, ego minimus eorum, qui te, tuamque dignitatem colunt, etiam atque etiam rogo et obtestor.

Celsitudinis tuæ

Addictissimus necnon obsequentissimus Fr. THEODERICUS RUINART. M. B.

CODICES MSS. ET EDITI AD QUOS RECENSITA SUNT OPERA SANCTI GREGORII TURONENSIS, ET NOTÆ QUIBUS DESIGNANTUR.

IN HISTORIA adornanda usi fuimus : Codd. Jolianis duobus, uno olim Corbeiensi (*Corb.*), altero S Petri Bellovacensis (*Bell.*) ; uno Regiæ Bibliothecæ (*Reg.*); Colbertinæ Bibliothecæ duobus, uno e monasterio Mettensi (*Colb. a*), altero S. Michaelis (*Colb. m*); uno Beccensis monasterii (*Bec.*); uno Regiimontis (*Regm.*); uno Vindocinensis abbatiæ (*Vind.*); uno Casinensis monasterii (*Casin.*); duobus Vaticanis (*Vat. Alex.*); uno cardinalis Ottoboni (*Ott.*); Palatino apud Freherum (*Pal.*); fragmentis e codd. Reg. Colbertinis, S. Germani a Pratis (*Germ.*), Collegii Claromontani (*Clar.*), S. Vincentii Cenomanensis (*Vinc.*); Majorismonasterii (*Majm.*), etc.; editis Badii (*Bad.*), Morelii (*Mor.*) et variis ejus lectionibus (*Mor. s.*), Mathiæ Illyrici (*Illyr.*), HISTORIÆ CHRISTIANÆ VET. PAT. (*Bar.*), Marq. Freheri (*Freh.*), BIBLIOTH. PP. Bignii (*Big.*), Coloniensis (*Col.*), Bochelli (*Boch.*), variis ejus lectionibus (*Boch. s.*), Chesnii (*Chesn.*).—FREDEGARII EPITOMEN recensuimus ad codd. Sirmondianum (*Clar.*) et unum illustr. Boherii (*Boh.*); ad editos Freheri et Chesnii.—CHRONICUM vero, ad mss. eosdem, et Colbertinum unum Vaticanum e bibliotheca Palatina (*Vat.*); ad editos ut supra ad Gregorii Historiam, et ad duos codices Canisianos.—Libros octo MIRACULORUM ad mss. : Laudunensem unum (*Laud.*), Bellovacensem unum, Colbertinum unum (*Colb. a*); Pithæi (*Pith.*), Sanbovii (*SB.*), Regios, Colbertinum Tutela advectum (*Colb. Tut.*), Colbertinum alium (*Colb. c*), item alium, Claromontanos duos (*Clar. a, Clar. b*), Reginæ Sueciæ, nunc card. Ottoboni (*Rom.*), Vindocinensem unum S. Martini Turonensis (*Mart.*), Majorismonasterii duos (*Majm. a, Majm. b*), S. Germani a Pratis quinque, Gemeticensem unum (*Gem.*), S. Victoris Paris. (*Vict.*), Vaticanæ bibliothecæ (*Vat.*), S. Cornelii Compendiensis (*Comp.*), S. Vincentii Cenomanensis, Floriacensem, S. Gatiani Turon. (*Gat.*), Beccensem, et alios plures qui suis locis notantur. Editos vero adhibuimus, præter recensitos, Chlictovei (*Chlict.*), Materni Cholinii (*Chol.*), Balesdens (*Bal.*), Bollandi (*Bol.*), Surii (*Sur.*), Gononi (*Gon.*), etc.—HISTORIAM SEPTEM DORMIENTIUM recensuimus ad mss. Victorinum unum et Claromontanum unum, cum editis.—TESTAMENTUM S. ARIDII nunc primum datur integrum ex duobus exemplaribus mss. S. Martini Turonensis et schedis D. Mosnerii. Pro appendice inter alios codd. habuimus unum Corbeiensem Gregorii nostri ævo conscriptum.—VITAM S. GREGORII recensuimus ad codd. tres : S. Germani a Pratis unum, S. Pauli Cormaricensis unum. et S. Sergii Andecavensis unum.

Præfatio

In novam editionem sancti Gregorii Episcopi Turonensis.

1. Nemo nisi peregrinus in historia nescit, quam celebris semper apud eruditos viros fuerit sanctus Gregorius Turonensis episcopus, qui nobilitate generis, vitæ sanctimonia, ac multiplicum scriptorum varietate inter cæteros ævi sui antistites plurimum enituit. Hic vero de ejus operibus potissimum dicturo, exponendæ ejus stirpis præstantiæ, præclarisque ejus factis fusius enarrandis immorari animus non est, cum ea tum ex ejus scriptis, tum etiam ex Vita, quam cum variis de eo virorum illustrium testimoniis, inferius proferemus, satis superque innotescant. Verum circa novam ejus operum editionem quatuor mihi potissimum occurrunt, de quibus rationem reddere operæ pretium puto. Primum est, quæ fuerit hujusce editionis vel necessitas vel utilitas. Secundum, quænam sint Gregorii opera, quove tempore aut ordine scripta fuerint. Tertium, an ex ejus Historiæ libris complura capita sint expungenda, ut Cl. viro Carolo Cointio visum est. Quartum denique, quid in hac editione a me præstitum fuerit. His expositis, quæ Gregorium spectant, postea de Fredegarii Epitome, Chronico et continuatoribus, ac de Appendice nostra paucis agendum.

I.—2. Merito apud omnes temerarius audirem, si absque virorum eruditorum testimonio novam Gregorii operum editionem esse necessariam, post tot alias et quidem variis temporibus a viris doctrina et eruditione celeberrimis publicatas, asseverare ausus fuissem. At cum meæ assertionis vades habeam viros eruditos, quotquot hisce temporibus historiæ gentis nostræ illustrandæ operam suam collocaverunt, me apud viros cordatos excusatum iri non diffido: cum maxime id opus in me non susceperim absque multorum amicorum consilio, qui mihi hærenti et præ laboris multitudine deterrito animum adjecere. Et quidem licet illis qui priores editiones curaverunt, nec doctiorem me, nec diligentiorem existimem, quos ut magistros ultro revereor et suspicio; me tamen eo feliciorem nemo inficiabitur, quod et plures codices manuscriptos, qui in bibliothecarum forulis tunc latebant, præ manibus habuerim, quibus Gregorii opera emendare licuit, et innumeras virorum eruditorum animadversiones de regum nostrorum rebus gestis, de chronologia et geographia Gallicana, deque aliis rebus ad gentis nostræ historiam pertinentibus, quibus Gregorium variis notis et observationibus illustrare non adeo operosum fuit.

3. Quod vero necessarium fuerit ad codices manuscriptos Gregorii opera edita recensere, non meis sed aliorum verbis probare in promptu est: cum passim conquesti fuerint viri eruditi, hæc non satis accurate ob veterum codicum defectum ad auctoris mentem edita fuisse. Agmen ducet vir nunquam satis laudandus Hieronymus Bignonius, qui in præfatione ad Marculfi formulas *plura* asseverat *in Gregorio Turonensi occurrere, et infinita propemodum, quæ ab iis qui ediderunt, immutata sunt*. Idem sæpius observavit Hadrianus Valesius, Historiæ Francorum scriptor accuratissimus, qui cum sæpius errores in editis Gregorii operibus advertisset, ad codices manuscriptos recurrere coactus fuit. *Et quoniam*, inquit in præfatione ad secundum volumen, Gregorium *præter cæteros corruptissimum esse animadverteram, dedi operam, ut scripta in membranis ejus volumina nanciscerer*. Tum recensitis codicibus manuscriptis qui in ejus manus pervenerant, profitetur se multum ex eorum codicum accurata lectione, ac eorumdem diligenti cum editis libris collatione profecisse, cum in notatione annorum, tum in propria hominum locorumque appellatione, ac in relatione rerum gestarum. Denique exponit singillatim præcipuos locos, quos antea corruptos et vitiatos codicum illorum ope restituit.

4. Hæc scribebat Valesius etiam post exactam Andreæ Chesnii editionem, quam tamen iste cum plurimis codicibus manuscriptis collatam se adornasse testatus est. Valesio consentit R. P. Carolus Cointius, Oratorii Gallicani presbyter, doctrina et pietate celebris, qui in illo immenso opere, quod Annales ecclesiasticos Francorum inscripsit, passim de vitiatis Gregorii operibus conquestus est, sed potissimum ad annum 617 quo primum de Gregorio agere incipit, ubi Valesii verba superius a me laudata adoptat: quæ causa eum impulit, ut præter eos codices quibus Valesius usus erat, etiam alios perquireret, quos in laudandis Gregorii operibus, illustrandisque historiæ nostræ locis difficilioribus adhiberet. Sciebant nempe viri illi eruditi, quam necessarium sit editiones veterum auctorum habere perquam emendatas, queis ad scribendam historiam recentiores adjuventur. Hanc ob causam complura exempla profert Valesius, quibus aut seipsum, aut alios antea errasse ostendit, quod in codices non satis accurate aut descriptos, aut editos incurrissent. Verum etsi hoc maxime curandum est iis qui ex antiquis monumentis historiæ

illustrandæ operam navant, ut ea pura et sincera nanciscantur, id tamen potissimum est observandum cum desunt alii ejusdem ævi auctores, quorum ope nævi et errores, qui forte in codices irrepserint, emendari facile possint. Talis est Gregorius noster, unicus scilicet auctor, qui quidem supersit, qui data opera primorum gentis nostræ regum, quorum tempore vivebat, gesta litteris mandaverit. Unde merito Valesius ejus libros appellat *Historiæ nostræ fundum*, ex quo originum rerumque Francicarum prima notitia potissimum repetenda sit, quem tanti faciebat vir ille doctissimus, ut historiæ suæ libros, quos summo labore et diligentia non vulgari adornavit, nonnisi commentarios in Gregorium Turonensem censuerit appellandos. Nec minus Cointio usui fuit Gregorius in ecclesiasticis Francorum annalibus describendis, quos ex ejus libris ut plurimum contextos videmus. Quanti autem fecerit Gregorium nostrum Hieronymus Bignonius, ex eo conjicere licet quod ejus Historiam, codicem legum antiquarum, et Marculfi formulas emendatas et notis exornatas, uno volumine comprehensas, tanquam unum corpus prisci juris, edere decrevisset, atque ob id jam codices aliquot fuisset mutuatus, ut testatur vir eruditus, qui præfationem posthumæ Marculfi formularum editioni præfixit, cujus hic verba descripsimus.

5. Ea enim est Gregorii nostri fortuna, ut quantumlibet rustico sermone scripserit, nemo de Francorum regni primordiis absque ejus subsidio scribere valeat. In hoc quoque laude dignus, quod Francorum originem nullis fabulis resperserit, sicuti fecere qui postea subsecuti sunt Historiæ nostræ scriptores. Nihil enim habet de Trojanis profugis, quos illi Francorum parentes effinxerunt; nihil de aliis ejusmodi næniis aut fabulis, quibus Historia nostra postmodum, stante adhuc prima regum nostrorum stirpe, infarta est, ut patet ex Fredegarii Chronico, ac ejusdem Fragmentis, quæ post ipsius continuatores edidimus. At Gregorius de origine Francorum dicturus, primum auctores ipso superiores consuluit, quorum cum testimonia retulisset, pauca de iis quæ vulgo ea de re circumferebantur subjunxit. Tres in hanc rem auctores profert, Sulpicium Alexandrum, Renatum Profuturum Frigeridum, et Orosium historiographum. Postremum nemo non novit; duo alii nonnisi ex Gregorio nostro noti sunt: quæ vero ab iis de Romanis narrantur, ita cæteris historiæ Romanæ monumentis sunt consona, ut eos quoque de Francis vera scripsisse vix quisquam infìciari possit, maxime cum videantur circa illa tempora floruisse.

6. Ex illorum vero auctorum testimoniis patet, Francos diu in ea regione stetisse, quæ ultra Rheni ripam posita est, quam ideo in Peutingerianis tabulis, aliisque veteris Germaniæ descriptionibus *Franciam* appellari non dubito. Hanc certe eo nomine diserte nuncupavit Sulpicius Alexander a Gregorio laudatus: ex quo etiam colligimus Ampsivarios, Chattos, Bructeros et Chamavos Franciæ gentis surculos fuisse. Quippe cum Arbogastes Romani imperii majestatem

A a Francis violatam ulturus Rheno transgresso in *Franciam* trajecisset, Bructeros ripæ proximos, et pagum quem incolebant Chamavi, nullo sibi occursante, depopulatus est, inquit ille auctor, nisi quod pauci ex Ampsivariis et Chattis Marcomere duce in ulterioribus collium jugis apparuere. Si enim, ut scite observat Valesius, his populis non præfuisset Marcomerus, quem supra idem Sulpicius *Francorum regalem* appellaverat, nec priores duos populos defendere debuisset, nec duos posteriores habere potuisset milites. Reges an tunc habuerint Franci, an vero duces solummodo, aut quovis alio nomine appellarentur, principes, subregulos, aut regales, inquirit Gregorius, remque in medio relinquere videtur, cum apud eos auctores ante Eugenii tyranni tempus nemo e Fran-

B cis regis titulo donatus occurrat. Qua in re graviter culpatur a Valesio, qui reges apud Francos semper exstitisse contendit. Verum etsi de regis nomine disputandi animus non sit, non tamen evinci posse arbitror ex antiquo ullo monumento, Francos omnes tunc temporis unico regi paruisse. Quamvis certum videatur familiam aliquam inter eos fuisse *primam*, ut loquitur Gregorius, et *nobiliorem*, ex qua populi rectores assumi consueverant, quos Romani scriptores, pro aliarum gentium more et suo loquendi modo, *reges* aut *regulos* appellarunt; quo vero nomine apud ipsos Francos dicerentur, quis divinare velit? Inter eos tamen reges aliquem fuisse cæteris præstantiorem infìciari nolim, cum ejusmodi fuisse videatur ex ipso Gregorio non solum Chlodio, sed et ipsemet

C Chlodoveus, quem legimus complures e suis consanguineis Francorum reges habuisse, quos unum post alterum monarchiæ desiderio captus oppressit. Et quidem cum post ejus mortem filii ipsius regnum inter se diviserint, hunc antiquum fuisse gentis morem vix quisquam negare potest.

7. Francorum itaque in ulteriori Rheni ripa sedes erat: sed gens bellicosa et quietis impatiens Rheno sæpe transmisso Romanorum provincias depopulabatur, unde natæ passim occasiones multa prælia conserendi, in quibus Franci modo repressi ac victi, modo etiam victores fuerunt. Turbatis interea Imperii rebus ob exortos tyrannos, utraque pars eos ad sibi auxiliandum advocavit. Nec diu inter Romanos fuerunt, quin ex iis multi sua virtute, et animi mag-

D nitudine primos militiæ honoris gradus, immo et ipsa civilia officia meruerint. Et quidem jam longe antea fœdera inierant Romani cum Francis, quæ nonnisi renovata fuisse Eugenii temporibus ex Sulpicii Alexandri verbis testatur Gregorius. Nec immerito, si verum sit quod Constantinus Porphyrogenitus imperator ad Romanum filium suum scribit, scilicet Constantini Magni decreto sancitum fuisse, ne Romani, exceptis solis Francis, cum barbaris unquam nationibus fœdus inirent. Hæc quippe sola erat vincendi Francos ratio, si fœderibus initis, aut alio quovis modo a solitis prædationibus abstinere cogerentur. Unde Libanius in Panegyrico Constantio et Constanti imperatoribus dicto, his principibus gratulatur ob ju-

gum grave Francorum cervicibus impositum, quod quidem jugum aliud non fuisse subjungit, nisi quod istorum principum virtute Franci intra fines suos repressi, deinceps Romanorum provincias aggressi non fuissent, cum idem omnino censeri debeat vel Francos concitatos vincere, vel efficere ut non concitentur. *Franci igitur*, inquit, *tam grave jugum subierunt. Etenim hæc illis servitus est nullos habere quos deprædentur.*

8. Cum vero inclinata omnino imperii Romani majestate, nullus jam Francorum armis resistere potens esset, non modo provincias deprædaturi, sed sedem sibi certam acquisituri Rhenum transierunt, quod cum primo variis irruptionibus tentassent, sensim tandem variis progressibus modo una, modo altera urbe aut provincia sibi acquisitis, obtinuerunt. Primum, qui in Galliis regni fundamenta jecit, Pharamundum vulgati auctores appellant : at de eo tam apud Gregorium, quam et apud Fredegarium, ejus epitomatorem et continuatorem antiquissimum, altum ubique silentium. Is honor, si Gregorio credamus, potius Chlodioni, seu, ut eum appellat, Chlogioni, deberi videtur, qui apud Dispargum castrum in termino Thoringorum, seu, ut alii scribunt, Tungrorum, inhabitans, missis primum Camaracum exploratoribus, hanc postea urbem totamque regionem ad Somonam fluvium occupavit. Hæc solummodo de eo memorat Gregorius. De Meroveo vero rege id unum dicit, quod e Chlogionis stirpe procreatus asseratur. Hujus filius Childericus fuit : cujus variam fortunam, id est e regno expulsionem, et post aliquot annos, quibus Egidius Romanæ militiæ magister Francis præfuisse dicitur, restitutionem, solus narrat Gregorius : at certiora sunt quæ de ejusdem regis in Gallias expeditionibus habet, in quibus Aurelianum et Andegavos urbes clarissimas obtinuisse memoratur. Obiit Childericus in Belgica secunda, ubi prope Turnacum tumulus ejus nostra ætate detectus est : cujus si quis cupit accuratam habere descriptionem, legat librum ea de re a Chiffletio editum anno 1655 : pretiosa vero cimelia quæ in eo inventa sunt, in Bibliotheca regia Parisiis habentur. An vero illi reges in Galliis sedes fixas habuerint, nusquam diserte exprimit Gregorius; eos tamen regnum suum in Belgicæ secundæ fines protendisse, unde in alias Galliarum provincias excurrebant, vix quisquam dubitare potest. Eamque Gregorii fuisse mentem colligo ex substitutione de Egidio in Childerici locum facta. Egidius enim in Belgica secunda morabatur, cujus regni sedem Augustam Suessionum adhuc tenebat filius ejus Syagrius, cum eum exinde pulsum ac devictum Chlodoveus tandem occidi curavit. Sed et ipse Chlodoveus, regni paterni factus hæres, nihil non movit, ut et regiones Gallis seu Romanis adhuc subjectas invaderet, et vicina quoque regna suo imperio subjugaret; quæ ei fuit occasio multos e suis consanguineis morte afficiendi. Occisis itaque qui e gente Francorum erant, aliis regibus, interempto Syagrio Romanæ militiæ præfecto, superatis non semel Burgundionibus, ac denique devictis

A Wisigothis qui Septimaniam vicinasque provincias regebant, totam ferme Galliam suo imperio adjecit, *Cathedraque regni Parisiis constituta*, florentissimum illud regnum, quod hactenus, Deo Opt. Max. præstante, perseverat, ad summum fastigium extulit, cujus præcessores tamdiu fundamentis imponendis insudaverant.

9. Quænam vero ante illud tempus regiminis forma apud Francos valuisset, quæ essent eorum leges aut consuetudines, quove ordine reges aut patribus succederent, aut ex regia familia eligerentur, quam denique reges haberent in subditos auctoritatem, difficillimum est exponere. Eorum religionem uno verbo indicat Gregorius, cum eos *fanaticorum*, id est paganorum, erroribus fuisse detentos ait, priusquam Chlo-
B doveus Christianam religionem amplexus fuisset : nonnullos tamen ex iis Arianos fuisse colligimus ex eodem auctore, qui Lantechildem Chlodovei sororem Arianam fuisse commemorat. Hujus quippe sectæ errores a Gallis seu Romanis illa non imbiberat, qui ab iis plane erant immunes, sed aut a contribulibus suis, aut certe ab aliis barbaris, quos fere omnes hoc veneno infectos fuisse nemo nescit. Tantus vero erat in Francis ad pugnas ardor, tanta ad bellum propensio, ut, teste Libanio, felicitatis apex apud eos essent belli tempora, et mutilati uno membro, parte reliqua integra præliarentur. Singulis autem annis saltem semel in unum conveniebant de rebus majoris momenti collocuturi, id est de bello in hostes promovendo, aut certe de aliqua irruptione facienda in vi-
C cinos populos; capta præda, singuli sorte aut alio quovis modo partem suam obtinebant. Quod ita religiose servatum fuisse colligimus ex ipso Gregorio, ut ne quidem rex aliud percipere soleret, quam quod ei communi sortis lege obtigisset.

10. Illi porro conventus Campus-Martius, vel a Marte bellorum deo, aut a Martio mense, quo fieri solebant, nuncupabantur. Hinc cum postea in Maium mensem a Pippino translati fuissent, passim Campus-Maii, seu Madii appellati fuerunt. Campi-Martii convocationem a Chlodoveo factam commemorat Gregorius Historiæ lib. II, cap. 27, ad quem omnes cum armorum apparatu convenire mandavit, eorum nitorem ostensuros. Nec dubium est quin etiam, si inter aliquos Francos lites aut jurgia forte oborta fuissent,
D in ejusmodi conventibus finirentur. Hæc primum facilia erant; sed dilatato postea per complures provincias regno, præter illum conventum generalem, alii cum rerum necessitas exigebat a rege convocabantur : qui licet quandoque Campi-Martii aut Campi-Madii nuncupati fuerint, ut plurimum tamen *Placitorum* nomine apud veteres auctores solent designari. Sed et cum præ negotiorum multitudine, aut itinerum longinquitate difficillimum fuisset omnia negotia in uno loco, aut intra paucorum dierum intervallum terminare, in majoribus civitatibus instituta sunt placita statis temporibus, quæ a comitibus aliisve officiariis habebantur, immo etiam et ab episcopis et abbatibus, quorum judicio res, quæ tanti non erant mo-

menti ut ad regium palatium deferri deberent, finiebantur. Postea et in vicis et oppidis minora etiam placita instituta fuerunt, quibus præerant officiales a comite designati, qui ideo vice-comites, aut vicarii appellati leguntur.

11. Inde porro nati sunt varii officialium et dignitatum gradus inter Francos, quorum nomina et officia ut plurimum a Romanis mutuata fuerunt. Qui ex nobilissimis familiis exorti, nullo peculiaris dignitatis titulo designabantur, ii *viri fortes*, *seniores*, *majores-natu*, *primores*, *priores*, *primates*, *optimates*, *magnates* appellabantur, quorum consiliis rex in placitis uti solebat. Alii vero aulicas dignitates consecuti, erant cancellarii, referendarii, domestici, cubicularii, camerarii, comites-stabuli; præcipui erant palatii principes aut *majores*, etc. Nec omittendi regis nutritores, *bajuli* vulgo dicti, maximæ apud principes auctoritatis. At illi quibus civitatum cura commissa erat, *comites* dicti sunt, qui et suos quoque in civitatibus officiarios habebant, qui passim in formulis recensentur. *Duces* vero supra multos comitatus constituti, potissimum exercitibus præficiebantur : quanquam et suos etiam milites habebant *comites*, quibuscum ad bellum, cum urgebat necessitas, progrediebantur. Qui vero in Burgundia aut in provincia Patricii dicebantur, nomine tenus sub Francorum regimine a ducibus distincti erant. Tribunum alicubi memorat Gregorius, qui et alio in loco de tribunitia potestate loquitur. Comites autem qui tributa aliosque fisci reditus in provinciis debitos ad principem deferri curabant, etiam et comitatus suos quandoque aut pretio emebant, aut, ut in iis continuarentur, præmiis et pecunia obtinebant. Quæ causa fuit ut viri ignobiles nonnulli ad ejusmodi dignitates evecti fuerint. Fiscales tamen præter eos officiarii fuerunt, sic dicti, quod villarum regiarum curam haberent; qui et ipsi sub se fiscales variorum graduum officiarios et servos habebant, qui passim laudantur apud Gregorium.

12. Locus hic esset inquirendi, quænam fuerit apud veteres Francos inter familias differentia, utrumve medius quidam inter nobiles et servos fuerit hominum status. At iste nodus absque aliquo monumento solvi non potest, cujusmodi de Francis antequam in Galliis stabiliti fuissent, nusquam reperi. Hoc unum constans invenio, *Franci* nomine hominem liberum et a qualibet servitute immunem designari. Cum vero Franci simul cum veteribus Gallis seu, ut tunc loquebantur, Romanis, in unum populum coaluerunt, homines alios ex nobilissimis et senatoriis, ut habet Gregorius, familiis exortos invenio, alios servituti mancipatos, alios ingenuos natos, alios vero servitutis jugo, dominorum suorum beneficio, omnino vel ex parte absolutos. Qui ex veteribus Gallis aut opibus præstabant, aut erant ex antiquis familiis orti, dignitates, etiam præcipuas, sicut et veteres Franci, obtinuerunt, factique sunt comites et duces; quos ideo passim apud Gregorium legimus his vocibus designatos, *Francus* aut *Romanus genere*. Quin et urbium quarumdam civibus sua privilegia servata fuisse colligimus, quod a rege, cum earum possessionem inibat, sacramentum exigerent, ut sua ipsarum privilegia integra servarentur.

13. Haud minus ignotæ sunt leges, queis Francorum gens ante stabilitam eorum in Galliis sedem utebantur. Memorat Libanius in panegyrico jam supra a me laudato leges, quibus erat sancitum apud Francos, ut qui apud eos majora auderent, majoribus etiam honoribus potirentur. Celebris semper fuit apud majores nostros lex Salica, de cujus origine et variis additamentis viri eruditi passim scripsere. At cum certum sit eam ad posteros, qualis primitus fuit a Francis adhuc ethnicis instituta et dictata, non fuisse transmissam; veterum Francorum mores exinde, maxime in his quæ ad religionem pertinent, exploratos habere non possumus. Modum quo legati Chlodovei nomine Chlotildem desponsarunt, exhibet Fredegarius in Epitome, capite 18. *Offerentes*, inquit, *solidum et denarium, ut mos erat Francorum, cum partibus Chlodovei desponsant*. Quod in veteribus formulis apud Bignonium, num. 5, *secundum legem Salicam* fieri dicitur. At nihil de iis habet noster Gregorius; sed lib. IX Historiæ, capite 20, exemplar refert pactionis, in qua de dote et morganegiba, id est dono quod maritus uxori primo die nuptiarum mane offerebat, agitur. Veteres Francorum leges a paganismo primus expurgavit Theodoricus, perfecere Childebertus et Chlotarius ejus fratres, quas item auctas et emendatas publicavit anno 630 Dagobertus, ut ex præfatiuncula ad ejusdem regis capitularia patet, quam in appendice dabimus. Legis autem Salicæ aut alterius cujuslibet, ne nomen quidem, præter ecclesiasticos Canones et legem Romanam, usquam exprimit Gregorius : at ex iis quæ narrat, facile colligimus Salicæ legis scita quæ ad regimen pertinent, a Francis semper constantissime fuisse observata. Tale est illud ex capite 62, num. 6, quo cavetur, ne ulla Salicæ terræ portio ad mulierem veniat, sed tota ad virilem sexum devolvatur. Quod accurate in regni successionibus observatum fuisse ex Gregorii Historia discimus. Nusquam enim apud eum legimus in regni divisionibus feminas in partem venisse. Immo, si quis rex absque maribus fato functus fuit, non ipsius filiæ, sed aut fratres aut nepotes ad regni successionem accesserunt. Hæc prima fuit inter quatuor Chlodovei Magni filios regni dividundi ratio; eademque post Chlotarii monarchæ mortem inter ipsius filios servata : et Chariberto aut Childeberto regibus, absque virilis sexus liberis defunctis, non eorum filiæ, sed fratres successerunt.

14. Et tamen ea erat e regiis liberis filiarum dignitas, ut in probis auctoribus nusquam invenias ullam aliis quam regibus in matrimonio locatam. Quin etiam tum cum in paterna domo conjugii expertes manebant, *Reginæ* nuncupabantur; forte ut meminissent solis se regibus fore desponsandas, nec aliis copulandas viris, ne tam illustre nomen deturparent. Sic et regum filii *reges* passim appellatos fuisse legimus, quod paterno regno substituendi fo-

rent. Mos enim tunc erat inter Francos receptus, ut rege mortuo, pro filiorum numero regnum divideretur; et ita in suo quisque regno erat a cæteris fratribus absolutus, ut nullus esset qui in fraterni regni regimine quidquam potestatis haberet. Id ex eo patet quod Guntramno accidit. Nam cum filios non haberet, etsi nepotum suorum, ut loquimur, id est filiorum fratrum suorum, pater vulgo nuncuparetur; cum tamen episcopos in Chlotharii parvuli regnum misisset, qui cum ejus regni primoribus de Prætextati cæde in loco sancto facta inquirerent; Chlotarii primates id se non permissuros esse contestati sunt, cum ad ipsos, regis sui tutores, attineret auctoritas *regali sanctione* male acta comprimendi. Et re ipsa nunquam impedire potuit, quin Melantius, in Prætextati sedem ipsa agente Fredegunde intrusus, Rothomagensi Ecclesia poliretur. Reges vero ætate minores qui regno administrando nondum habiles et idonei erant, manebant sub tutela et matris, si superesset, et regni ipsius optimatum, ut de Childeberto Sigiberti, et Chlotario Chilperici filiis ex Gregorio liquet. Childebertus idem annos vitæ quatuordecim egressus, a patruo suo Guntramno rex, id est populis per se ipsum regendis potens, seu, ut loquimur, *major* declaratus est lib. VII Historiæ, capite 33; ex quo etiam capite instituendi regis modum discimus. Nam ibi Guntramnus *data in Childeberti manu hasta*, dixit: *Hoc est indicium, quod tibi omne regnum meum tradidi.* Certe ex veteribus nummis discimus, hastam apud Francos regiæ potestatis insigne fuisse. Chlodoveus tamen post Sigiberti Coloniensis regis et ejus filii necem in *clypeo evectus*, rex eorum loco constitutus fuit. Sigibertus autem a Neustrasiis in regem acceptus *super clypeo impositus est.* Nec aliter Gundobadum-Ballomerem a suis in regem evectum fuisse legimus. Supremum autem regum nostrorum dominium soli Deo subjectum memorat passim Gregorius, cum eos, nisi justitiam exercuerint, judicium Dei sibi imminere admonet; cujus rei egregium habemus exemplum in libro V Historiæ, capite 19, ubi Gregorius Chilpericum alloquens, regi quidem episcopos omnes esse subjectos testatur; regem vero ipsum nonnisi Deo, qui criminum quorumcunque hominum ultor est. *Si quis*, inquit, *ex nobis aberraverit, a te potest emendari; si vero tu excesseris, quis te corripiet? Loquimur tibi, sed si volueris, audis; si vero nolueris, quis te condemnabit, nisi qui se justitiam esse pronuntiaverit?* Nullum etiam supra se hominem agnoscebat Chlotarius Chilperici ipsius pater, qui post fratrum suorum eorumque filiorum funera monarcha factus, cum proximus esset morti, ac vi febris magnopere vexaretur: *Uva*, inquiebat, *qualis est ille rex cœlestis qui tam magnos reges interficit!* Hinc nunquam tulere Francorum reges, ut ne minima quidem subjectionis umbra eorum imperium obscuraretur. Memorabile est hanc in rem Theodeberti Austrasiorum regis facinus, qui referente Agathia auctore Græco, cum audiisset Justinianum imperatorem inter alios titulos, *Francici* etiam nomen usurpasse, quasi aliquando Francos vicisset; exercitum movit, ut Constantinopolis urbis expugnatione, subjugato imperio, tanta imperatoris vanitas dilueretur. Et quidem non minorem se agnoverat Chlodoveum Anastasius imperator, cui, testante Gregorio, codicillos de consulatu transmisit in honoris et amicitiæ tesseram. Non enim aliquam ab imperatore potestatem ex hoc accepisse censendus est Chlodoveus, qui jam tunc temporis imperatorem ipsum potentia superabat. Exinde tamen Chlodoveus more imperatorum diademate redimitus in publicum processit, et blattea, id est purpurea veste, usus, *Augusti* nomine donatus fuit.

15. Hanc autem summam, qua pollebant reges nostri auctoritatem, non supercilio in populos, veluti orientales reges qui a popularibus suis adorari consueverunt, non etiam auri et divitiarum amplitudine sibi conciliarunt, sed amore in populos, et mutuo popularium in regem amore, qui in Francorum cordibus a natura insitus videtur. Hinc factum est ut cæteræ nationes, quæ inclinato imperio variis in provinciis sedes acceperant, haud diu eas servare potuerint, quod sua potestate abuterentur. At Franci quas provincias virtute sua acquisierunt, non solum servavere incolumes, sed et vicinas aut sibi subjecere, aut suis contenti finibus effecere tributarias. Quis nesciat Wandalos, Alanis exstinctis, Africam vix uno sæculo obtinuisse, ac paulo post Suevos in Gallæcia jugum Wisigotthorum subire fuisse coactos? Haud diutius substitere Burgundiones in Gallia, Ostrogotthi in Italia, Wisigotthi in Septimania. At Franci hodieque in Galliis perseverant, qui in ipsis stabiliti regni primordiis, Alamannos, Bajoarios, Thuringos, Saxones, Winidos, Sclavos, aliasque nationes, aut subjectas sibi, aut tributarias fecere. Wisigotthos expulerunt ex Septimania, Burgundionum regnum plane exstinxerunt, Ostrogotthos in Italia terruerunt, Langobardis, qui Gotthis in Italia successerant, tributa imposuerunt: iique ita erant ipsis addicti, ut neque regem sibi constituere auderent absque Francorum venia. Uno verbo nihil non Francis parebat: quorum amicitiam et ipsi imperatores tanti faciebant, ut eam crebris legationibus, largitionibus pecuniarum, et provinciarum cessionibus captarent; parumque abfuit quin tributa ipsis penderent, id sine dubio facturi, ni pudor obstitisset. Cum enim ea ab imperatore Theoderici regis legati exigere voluissent, imperator, inquit Theophylactus Simocatta libro VI Historiarum, legatos humaniter muneratus, Francos adhortatus est, ut citra pretium societatem inirent, cum ferre non posset barbaros a Romanis tributum exigere.

16. Tanta quippe jam tunc erat Francorum fama, tantaque sub illis principibus populorum felicitas, ut et vicinæ gentes, quæ ex Romani imperii reliquiis a barbaris fuerant subjugatæ, teste Gregorio, Francos habere reges desiderarent, sub quibus, et religio catholica, quam nuper amplexi fuerant, floreret, et libertate sua populis uti liceret. Id autem contigit post

Chlodovei conversionem, cum non solum Remigium, sui et totius gentis apostolum, sed alios quoque episcopos, ex quibus multi in Galliis tunc erant sanctitate celebres, consiliarios adhibuit. Exstat ea de re beati Remigii epistola, quæ principis officia paucis verbis, sed efficacissimis complectitur. Cæterum tanta ex tunc cœpit esse episcoporum auctoritas, ut nihil fere absque eorum consilio fieret. Testis est Gregorius complures eorum legationibus functos fuisse ad exteros principes. Si vero inter fratres post regni divisionem aliqua exorirentur dissidia, componebantur per episcopos : citra quorum interventum vix quisquam, qui a regis gratia excidisset, eam recuperabat. Harum similiumve rerum exempla congerere non videtur operæ pretium, cum passim lectoribus in Gregorii Historia occurrant. Certe cum in expeditione Hispanica Guntramni exercitus rapinis inhians rem male gessisset, convocatis rex quatuor episcopis cum aliis e regni primatibus, exercitus ducum causam excutere cœpit, referente Gregorio lib. VIII Historiæ, capite 30. Sic et post Prætextati mortem, idem princeps tres episcopos ad Chlotarii regni optimates delegavit, qui ea de re inquirerent. Denique cum idem Guntramnus de legitimis Chlotarii, Chilperici ex Fredegunde filii, natalibus dubitare videretur, regina accersitis inprimis *regni prioribus, id est episcopis*, etc., filii sui nativitatem fuisse legitimam sacramento approbavit. Minime itaque mirum cuiquam videri debet, si episcopi suis in urbibus privatorum causas cum adjunctis comitibus aliisque officiariis judicarent, ut ex antiquis formulis aliisque veteribus passim monumentis, immo et ex Gregorio nostro certum est, cum ipsi de majoribus regni causis sententiam ferrent.

17. Neminem enim in suis regnis majorem episcopis agnoscebant reges nostri, quos Christi vicarios, et mysteriorum Dei dispensatores esse sciebant. Hinc primi in placitis adsidebant, eorumque nomina ante quoslibet alios recensebantur. Filios regum ipsi e sacro fonte suscipiebant: ad mensam regiam non raro etiam invitabantur, eorumque benedictionibus muniri reges ipsi flagitabant. Unde aliquando Chilpericus rex, ut olim Jacob ad angelum, se non dimissurum Gregorium nostrum asseruit, nisi prius ab eo benedictionem recepisset. Quæ regum nostrorum religio ac pietas eos movit, ut non solum priscas clericorum Ecclesiarumque immunitates, quæ ab imperatoribus concessæ fuerant, confirmarent, sed et ut novas etiam veteribus adjicerent. Remensis Ecclesia in qua fuerant in Christo generati, simul et beati Remigii eorumdem apostoli basilica, omni immunitate gaudebant, teste Frodoardo. Narrat Gregorius libro III Historiæ, capite 25, ea omnia quæ ab Arvernorum Ecclesiis fisco reddi consueverant, ipsis a Theodeberto rege indulta fuisse; quod Childebertus II, lib. X, capite 7, confirmasse memoratur. At Turonenses non modo clerici, sed et cives omnes, a quovis tributo erant liberi ob reverentiam sancti Martini. Si autem aliquando fiscalium ministrorum cupiditas, aut alia quævis ratio principibus contrarium suasisset, episcoporum monitionibus et intercessionibus cedebant. Rem paulo plus quam cæteri promoverat Chlotarius hujus nominis primus, qui, ut omnes Ecclesiæ redituum suorum partem fisco persolverent, decreto sanciverat. At conniventibus regis voluntati, metu aut adulatione, cæteris episcopis, Injuriosus, Turonum antistes, rem adeo insolitam non ferens, insalutato rege abscessit : quo facto commotus rex, ductusque pœnitentia, ut episcopus rediret rogavit; eumque, fracto propriis manibus edicto, laudatum muneribus honoravit, quod ei tam salubre consilium inspirasset. Quam vero in his servandis religiosi fuerint reges nostri, scribit Gregorius libro IX, capite 30; sed memoria æterna dignum est Chariberti regis factum, qui cum ab Eufronio episcopo monitus fuisset tributa a suis ministris apud Turones fuisse exacta, ingemuit, tum libris censuum incendio traditis, aureos quoque jam receptos Turonos remisit : veritus, ne quod officiales suo nomine etiam ipso inscio exegerant, in suum caput Dei et sancti Martini indignationem concitaret.

18. Quantum vero catholicæ religionis professioni addicti semper fuerint reges nostri, ex eo maxime patet, quod uxores hæresi infectas ducere nunquam voluerint. Brunichildem Sigibertus uxorem habuit, Galesvintham Chilpericus ejus frater, ambas Athanagildi Wisigotthorum regis filias, et Ariana hæresi contaminatas : at neutra in thorum regis admissa est, quin prius hæresim suam ejurasset. E contrario nostrorum regum filiæ exteris regibus a catholica fide alienis in matrimonio collocatæ, suam religionem inviolatam intemeratamque servaverunt : atque hoc primum præcipuumque matrimonialium pactorum fuit, ut suæ religionis liberum exercitium reginæ illæ haberent: quod quidem pactum cum Amalaricus, qui Chlotildem Chlodovei magni filiam duxerat uxorem, violare tentasset, morte, quam ei Chlotildis fratres intulerunt, perfidiam suam eluit : illa vero in fide catholica constantissime perseveravit. Iisdem conditionibus Chlotsinda, Chlotarii I filia, Alboino Langobardorum regi, Ingundis Hermenigildo regi Wisigotthorum in Hispania, et Bertha Cantiorum in Anglia regi nupserunt; quæ quidem reginæ omnes, non solum catholicam fidem perseveranter coluerunt, sed eam quoque viris suis inspirarunt, adeoque gentibus inter quas ipsæ versabantur. Hortatur ea de re Nicetius, Trevirorum sanctissimus antistes, Chlotsindam in epistola, in appendice hic relata, ut scilicet non solum religionis suæ integritatem virtutibus et vitæ sanctimonia conservaret, verum etiam ut et veritatem ejus viro suo, Alboino regi, et omnibus Langobardis ipsi subjectis persuadere conaretur. Et quidem licet infructuosi fuerint Alboino Chlotsindæ conatus, quæ tamen ipsa tunc seminaverat, postea, ut quidem existimare licet, pullulaverunt, cum alterius reginæ ex gente Francorum, testante nostro Gregorio, oriundæ, Theodelindæ scilicet, suasu Agilulfus cum gente sibi subdita fidei catholicæ confes-

sionem amplexus est. Idem contigit apud Wisigothos; seminavit Chlotildis, quæ etiam sanguinis sui effusione fidei catholicæ veritatem Amalarico regnante asseruit. Irrigavit Ingundis, cum Hermenegildus ejus conjux, Ariana hæresi ejurata, ad fidem catholicam accessit: at messis integra congregata fuit, cum Reccaredo rege tota Wisigotthorum gens catholicæ Ecclesiæ nomen dedit. Nec minus feliciores fuere Berthæ in Anglia conatus, quæ virum suum, primum quidem morum suavitate lenitum, ac postea sancti Augustini aliorumque monachorum a Gregorio Magno ex Italia missorum prædicationibus Christianum factum videre meruit. Atque ita, juxta Apostoli sententiam, viri infideles a mulieribus fidelibus sanctificati, Ecclesiam catholicam per totam fere Europam amplificarunt. Jam quippe antea Burgundiones fidem catholicam amplexi fuerant, et id Francorum exemplo, ac Remigii eorum apostoli miraculorum fama inducti, quod ipse Avitus in collatione contra Arianos præsente Gundobaldo rege facta attestatur. Ut nulla superesset in toto Occidente provincia, quæ Francis salutem suam non deberet, unde non immerito Gregorius, re multo magis quam nomine Magnus, lib. v, epistola 6, præclarum hoc de Francorum regibus protulit effatum. *Quanto cæteros homines regia dignitas antecedit, tanto cæterarum gentium regna regni Francorum culmen excellit.*

19. Tanta autem erat et regum et regni in Romanum pontificem reverentia, ut licet, pro more tunc temporis recepto, episcopi omnes *apostolici viri*, aut *papæ* nuncuparentur; nemo tamen ex eis præter Romanum pontificem, *papa*, id est omnium pater, absolute diceretur. Item sedis apostolicæ nomine designabatur per excellentiam Romana Ecclesia, ut tum ex nostro Gregorio, tum ex variis conciliis illorum temporum constat. Atque inde, et quod plerique barbari hæreseos tabe infecti essent, Romanorum nomine catholici, etiam ab ipsis hæreticis, indicabantur.

20. Is itaque erat, referente Gregorio nostro, Galliarum status sub Chlodoveo Magno ejusque filiis ac nepotibus. Sed jam ex hoc ipso auctore inquirendum est, quænam tunc temporis vigeret apud Francos Ecclesiæ disciplina. Et primo quidem episcoporum electiones liberas et absolutas nemo est qui non dixerit, si vel leviter ejus ævi conciliorum canones percurrere volet, quos etiam canones, ne debita eis deesse putetur auctoritas, a regibus comprobatos et firmatos passim legimus. Si tamen Gregorii Historiam aliaque ejus opera evolvamus, contrariam omnino his canonibus consuetudinem tunc temporis viguisse nonnullis videbitur, cum ibi legamus passim episcoporum successiones præcipiente rege tunc temporis factas fuisse. *Hic*, inquit, *præceptione regis* in episcopi defuncti locum est substitutus: aut, *Ille*, defuncto episcopo a rege *præceptionem obtinens*; aut *alius*, quod jam antea a rege mandatum obtinuisset, cæteris posthabitis, viduatæ urbis episcopatum adeptus est. Quibus, aut sane similibus verbis cum utitur Gregorius, episcopos non libera civium aut cleri electione, sed unica auctoritate regum fuisse institutos innuere videtur. Verum si Gregorii verba, resque ab eo narratas paulo accuratius perpendamus, eorum temporum disciplinam talem fuisse animadvertemus, quæ ita regum auctoritati providerit, ut canonum ecclesiasticorum vigorem non convelleret. Et quidem cum tanta tunc esset, uti ex Gregorio observavimus, episcoporum in regno auctoritas et dignitas, nihil non magis rationi et æquitati consentaneum fuit, quam ut nemo sine regis consensu et auctoritate hunc gradum adipisceretur; sicut et ex altera parte, si quidem juxta eorum temporum disciplinam Ecclesiæ viduatæ electionis libertate gauderent, æquum etiam erat ut illæ suis legitimis juribus fruerentur. Sic autem res agebatur. Defuncto episcopo, electio successoris statim in ea fiebat civitate, quæ erat pastore viduata; tum ille, in quem suffragia convenerant, aut aliquis ejus nomine, sive alii ab ipsa Ecclesia delecti deferebant ad regem electionis instrumenta, quæ si legitima judicaret, nihilque in electione vitiosum adverteret, admittebat electionem; aut eam irritam reddebat, si forte cives in personam sibi aut regno suspectam consensissent. Rex, admissa electione, scribebat ad metropolitanum epistolam, qua ei ejusque comprovincialibus episcopis novum episcopum ordinandi potestatem faciebat. Hæc omnia anno 549 paucis verbis expressere Patres Concilii v Aurelianensis canone 10. *Cum voluntate regis, juxta electionem cleri ac plebis, sicut in antiquis canonibus tenetur scriptum, a metropolitano, vel quem in vice sua præmiserit, cum comprovincialibus pontifex consecretur*: quam regulam exsecutioni mandatam fuisse infinita propemodum Gregorii loca probant, in quibus instrumentum a civibus pro electione factum appellat *consensum civium*; regium vero diploma, *præceptum*, aut *præceptionem*, sive *indiculum*. Hanc vero *præceptionis* vocem sic non intelligendam esse, ut electionem excludat, ex Gregorio nostro patet, qui post delatum ad regem *consensum civium*, suam *præceptionem* eum dedisse passim commemorat. Quin etiam licet in regiis litteris seu *præceptione*, nulla fieret electionis aut *consensus* præcedentis mentio, ut ex formulis Marculfi colligimus, illum tamen civium consensum re ipsa præcessisse non solum ex Gregorio, sed etiam ex sancti Desiderii Caturcensis vita discimus, in qua quidem Vita regiæ litteræ referuntur ad episcopos, etc., datæ simul cum indiculo ad Sulpicium metropolitanum: sed in indiculo rex ne verbum quidem habet de cleri vel plebis electione aut consensu, tametsi in suis litteris mox laudatis, hanc promotionem *cum abbatum totiusque cleri consensione* factam fuisse testatur.

21. Haud tamen diffitear electiones a clero et populo factas nonnunquam a regibus abrogatas fuisse, vel quod divisis inter se electorum suffragiis, unaquæque pars cum suo electionis instrumento ad regem accessisset, vel quod electi persona regi displiceret. Nec etiam inficiari velim nonnullos quandoque, etiam non exspectata cleri aut populi electione, *e palatio* in locum defunctorum episcoporum a rege fuisse sub-

stitutos : quos metropolitani, de eorum doctrina et probis moribus a rege ipso facti certiores, consecrabant; sed civium aut cleri consensus, cum illi primum in urbem suam adveniebant, rogabatur. Hæc tamen consuetudo electionum libertatem multum labefactavit; quam conciliis ignotam, et sensim sine sensu introductam Chlotarius II in edictum confirmationis synodi v Parisiensis primus inseri curavit, anno 615, ut deinceps pro lege haberetur. *Episcopo*, inquit, *decedente, in loco ipsius qui a metropolitano ordinari debet, cum provincialibus a clero et populo eligatur; et si persona condigna fuerit, per ordinationem principis ordinetur.* Hæc prima ordinationum regula, ut vidimus ex concilio v Aurelianensi, novam addit : *vel certe si de palatio eligitur, per meritum personæ et doctrinæ ordinetur.* At hæc nova consuetudo multorum in Ecclesia malorum occasio fuit, favendo ambitiosorum conatibus, maxime officialium regiorum, qui postea pinguiores episcopatus aucupati sunt : et statim ex laicis episcopi facti, Ecclesiæ Gallicanæ sanctitatem non mediocriter imminuerunt. Alii vero pecunia et muneribus, alii adulationibus, aut ministrorum regiorum quos corruperant officiis, *præcepta* regum adepti, Simoniacam, ut vocabant, hæresim introduxere; indeque tot canones adversus neophytos et Simoniacos illis temporibus in Gallicanis conciliis conditos legimus, qui tamen nunquam, sicut nec Romanorum pontificum, et potissimum Gregorii Magni, epistolæ, tam nefariæ pesti eradicandæ pares fuere. Omitto singularia quædam exempla, quæ cum regulis contraria fuerint, in legem transire non debent. Sic in longinquis quibusdam provinciis epi copi a quot, dissimulante rege, aut præ minori ætate aut regni turbis non attendente, absque ejus venia consecrati fuerunt. Major fuit pontificum Aquitaniæ II ausus, qui Eumerium, Santonensem episcopum, e solio deturbarunt, quod *absque metropolitani consilio* fuisset, præcipiente rege, consecratus : at cum id rescivisset Charibertus, Eumerium in sedem restitui imperavit, mulctatis, ut refert Gregorius, episcopis, qui tale facinus aggressi fuerant. Haud tamen adeo exarsit Charibertus in episcopos, quod Eumerii ordinationem examinare voluissent, id enim eis per canones licitum erat, sed quod illum jam diu cum auctoritate regis episcopatu pollentem, absque ejus *judicio* e sede dejecissent.

22. Translationes episcoporum ex una in alteram sedem nusquam in Gregorii libris reperire licet, nisi eorum, qui ex propriis urbibus hæreticorum principum jussu expulsi, in Francorum regnum accedentes, viduatis Ecclesiis præfecti fuere, quod semper approbavit Ecclesia. Coadjutores viventibus substituti nonnulli occurrunt, qui vel regum favore, vel alia quavis ex causa, cum spe ad aliquam Ecclesiam succedendi, ordinati fuerunt; at non vano, ut hodie fit, titulo, neque in ea ipsa Ecclesia, quam aliquando essent adepturi ordinabantur, sed quasi novi episcopatus erectione, in aliquo futuræ suæ diœceseos castro sedebant, cum assignata sibi in vicinos aliquot vicos jurisdictione. Sic Mundericus apud Tornodorum ordinatus est, Aventinus apud Castrodunum, Austrapius in Sellensi castro, etc. Coadjutorem tamen renuit ordinare Gregorius noster Burgundionem, Felicis Namnetensis episcopi nepotem, tum quod neophytus esset, tum quod sacri canones vetarent, ne quis episcopus alteri adhuc viventi substitueretur, ut ipse narrat libro vi, capite 5. Unde insolens omnino videri debet quod idem Gregorius refert de Theodoro et Proculo episcopis e Burgundia pulsis, qui Ecclesiam Turonicam simul rexisse dicuntur, post Licinii aut Leonis obitum : quare eos potius administratores quam episcopos Turonicos appellandos esse existimem. Nonnunquam tamen episcopi, etiam sanctissimi, aliquem e suo clero sibi successorem designarunt, quem sciebant ad id ministerium præ cæteris idoneum esse. Ita Sacerdos, Lugdunensis antistes, morti proximus, Childebertum regem contestatus est, ut Nicetium sibi in sede Lugdunensi substitui curaret. Maurilio Caturcensis episcopus podagra afflictus, prævidens futuras graves circa suum successorem contentiones, ut sibi etiam viventi Ursicinus substitueretur, exoravit. Idem fecerat, ut mox dicebamus, Felix episcopus Namnetensis, confecto ea de re instrumento, quod comprovincialium episcoporum subscriptionibus roborari curaverat. Chorepiscopum, ne unum quidem, memorat Gregorius, nisi illi eo nomine donentur, qui, ut mox dicebamus, in castris ordinati fuerant. Nam Mundericus, quem in castro Tornodorensi sedisse diximus, ea specie, inquit Gregorius, ordinatus est, ut dum sanctus Tetricus, qui tunc Lingonum episcopus erat, viveret, hic Tornodorense castrum, ut archipresbyter regeret, atque in eo commoraretur.

23. Ordinationes ad metropolitanos pertinebant, in propria cujusque provincia. Unde Gregorius libro iv Historiæ, capite 35, quod in editis præcedentibus desiderabatur, narrans Aviti Arvernensis episcopi ordinationem, jussu Sigiberti regis Mettis factam, observat hac in re *canonicum rigorem* non fuisse servatum. Ipse tamen Gregorius Rhemis consecratus fuit ab Ægidio ejus urbis metropolitano, ut canit Fortunatus, nec alterutri unquam hoc factum vitio vertit. At cum idem Ægidius non solum ordinare episcopos, verum etiam et episcopatum instituere in Castro-Dunensi, quod in Carnotena diœcesi situm est, tentasset, graviter ab episcopis concilii iv Parisiensis reprehensus fuit, quod rem adeo insolitam extra suæ civitatis et provinciæ terminos fuisset aggressus. Et merito, cum ne id quidem ipsi liceret ex apostolicæ sedis vicariatu sedi suæ beati Remigii temporibus concesso; si quidem ejusmodi privilegia nonnisi integris ac salvis metropolitanorum juribus concedebantur. Unde brevi cecidit illa Dunensis episcopatus erectio, quæ contra canonum scita temerario ausu facta fuerat; stetit vero, hodieque perdurat Laudunensis Ecclesia a sancto Remigio instituta, quod ipse in suæ diœceseos castro constituens, nemini irrogasset injuriam. Novum iterum episcopatum in castro Melodunensi constituere tentaverat rex Childebertus pri-

mus; at reclamante Leone Senonum episcopo, ad cujus diœcesim locus ille pertinebat, res infecta fuit. Sic et periit Arisitensis episcopatus, quem Gotthi, detractis aliquot e diœcesi Ruthenensi, qui ipsis parebant, vicis, instituerant.

24. E laicali statu ad sacerdotium promoveri, nisi post emensos varios gradus, nunquam per canones licuit. Quam regulam, etsi frequenter violatam, secuti sunt tamen semper episcopi religiosiores. Hujus rei exemplum illustre de se ipso narrat Gregorius, loco jam a nobis superius laudato ex libro v Historiæ, capite 15; cum enim Burgundio Felicis episcopi nepos ad eum accessisset, avunculi sui cæterorumque comprovincialium episcoporum consensu munitus, ut in episcopum consecraretur; respondit Gregorius: *Habemus scriptum in canonibus, non posse quemquam ad episcopatum accedere, nisi prius ecclesiasticos gradus regulariter sortiatur*. Tum eum docuit quid ei faciendum esset, ut sese dignum exhiberet episcopali honore. Quibusnam vero gradibus ad tantam dignitatem canonice assequendam ascendendum foret, ab eodem Gregorio discimus ex libro iv, capite 6, ubi Cato presbyter se *clericatus gradus canonica institutione* sortitum fuisse his verbis exponit: *Lector decem annis fui, in subdiaconatus officio quinque annis ministravi; diaconatui vero quindecim annis mancipatus fui, presbyterii honore jam viginti annis potior*. Et quidem Nicetius, Lugdunensis postea episcopus, nonnisi *ætate tricenaria* presbyter ordinatus fuit. Verum id regulæ exigebant: at contraria plurimum fuit praxis et consuetudo, quam variæ causæ introduxerant. Ex his legitimæ fuerunt, Ecclesiæ necessitas, insignisve aliquot virorum sanctitas, quam illustria facta vel etiam miracula probabant. Improbata vero quorumdam episcoporum facilitas, ut exemplo Burgundionis non semel allato patet, cujus adhuc laici promotioni episcopi provinciæ Lugdunensis III consenserant, sed quam Gregorius noster, canonum acerrimus vindex, sua auctoritate impedivit. Improbata quoque nonnullorum ambitio, qui regum auctoritate episcopatum consecuti, cæteris imperare conabantur, priusquam, ut ait Gregorius Magnus, obedire didicissent. Ejusmodi tamen aliquantis diebus in clericatu probatos fuisse crediderim, priusquam consecrarentur, ut de Badegesilo observat Gregorius noster, qui *tonsuratus*, gradus quos clerici sortiuntur ascendens, post quadraginta dies Domnoli episcopi Cenomanensis defuncti successor evasit.

25. Ad concilia quod attinet, alia erant provincialia, unius scilicet provinciæ episcoporum; alia totius nationis seu regni. Priora metropolitani quique statis temporibus juxta canonum prescripta congregabant: aliorum vero indictio ad regem pertinebat, quorum episcopi etiamsi forte diversorum regnorum erant, ex mutuo tamen regum omnium consensu facile cogebantur. In his de fidei rebus ac majoribus negotiis, aut certe de pace inter reges componenda agebatur: quæ ex Gregorio discimus libro ix Historiæ, capite 20, ubi cum Guntramnus rex synodum ex universis Galliarum provinciis congregandam esse dixisset, reposuit Gregorius, qui tunc Childeberti regis legatus erat, inutilem videri tantæ synodi celebrationem, cum nulla tunc esset exorta nova hæresis, nullumque immineret in fide periculum: sed sufficere, ut unusquisque metropolitanus *juxta consuetudinem canonum* cum sibi subjectis conveniret. Mapinius tamen Rhemorum antistes ad concilium Tullense a Theodebaldo rege convocatum ire renuit, quod rex *evocationis causam* ei non indicasset; unde conjicimus episcopos, saltem præcipuarum sedium, de negotiis quæ in talibus conciliis tractanda erant, fieri debuisse certiores. Et quidem Mapinius ea occasione Nicetium Trevirensem reprehendit, quod potius ad regem, quam ad ipsum reprimendæ quorumdam malorum hominum proterviæ causa recurrisset. Ejus epistolam dabimus in appendice cum Sigiberti regis alia epistola, qua Desiderio Caturcensi mandat, ut ne accedat ad synodum, quæ seipso inconsulto fuerat indicta.

26. Cæterum ex his quæ Guntramnus ad Gregorii verba superius laudata respondit, patet episcoporum causas ex iis fuisse, ob quas potissimum concilia totius nationis episcoporum congreganda essent. *Illa*, inquit, *Dei causa exstat omnibus major, ut inquirere debeatis, cur Prætextatus episcopus gladio in ecclesia fuerit interemptus, tum de dissidiis episcoporum, et variis criminibus, quibus eorum nonnulli accusantur*. Immo et reges ipsi causas episcoporum, quos sibi haud fideles fuisse existimabant, ad concilia referebant: ut de eodem Prætextato patet, quem Chilpericus rex, veluti reum majestatis, in concilio Parisiensi accusavit. Et ipsemet noster Gregorius accusatus a Leudaste comite, quod adversus reginam Fredegundem malos rumores sparsisset, seipsum in concilio Brennacensi sacramento purgavit. Nec prætermittere licet egregium Childeberti II facinus, qui cum Ægidium Rhemorum antistitem, multorum quidem criminum reum, sed necdum in ulla synodo auditum, Mettas adduci jussisset, *ab aliis episcopis increpitus*, eum urbi suæ restitui incolumem præcepit. Sed ille postea in episcoporum synodo apud Mettas majestatis læsæ reus inventus, et episcopali sede privatus, a rege Argentoratum exsul mittitur. Jam vero adversus episcopos non quilibet viri admittebantur in testimonium; quare cum inferioris ordinis nonnulli testes adversus Gregorium in synodo Brennacensi auditi fuissent, ea de re conquesti sunt episcopi. Ille vero cum testium relatione convinci non potuisset ullius criminis, resque manere videretur in ambiguo, *dictis missis in tribus altaribus*, sese ipse sacramento purgavit; quod tamen non sine injuria se fecisse professus est, cum id canonibus esset contrarium. Cæterum latæ in istis conciliis sententiæ si nollent damnati acquiescere, illis supererat ad apostolicam sedem confugium. Unde cum Sagittarius et Salonius episcopi sese injuria in concilio Lugdunensi exauctoratos fuisse conquesti essent, *licentia* prius a rege Guntramno obtenta, cum litteris ejus commendatitiis Romam petierunt, ubi a

Joanne pontifice auditi, ejusdem jussu sedibus suis restituti sunt, ut narrat Gregorius libro v Historiæ, capite 21.

27. Colligimus autem ex ejusdem Gregorii et dictis et factis, quanta tunc esset in sacros canones Ecclesiæ Gallicanæ reverentia. Ægidius Rhemensis episcopus, nonnisi *lectis Canonum sanctionibus*, e solio suo deturbatus est, postquam reus conjurationis in regem inventus fuisset. Quanta vero animi magnitudine et constantia eorum auctoritatem adversus regem ipsum, et reginam ejus conjugem, tuitus fuerit Gregorius in causa Prætextati, nemo est qui nesciat, a quorum observatione nec minis, nec blanditiis, nec auro aut argento unquam dimoveri potuit. Unde si aliqua emergeret in rebus agendis difficultas, prolatis canonum verbis eam elevandam esse censebat. Et quidem Bertegundis, quæ relicto suo viro in monasterium Turonense confugerat, pervicaciam *refutavit*, canonem Nicænum relegendo. Sic et Burgundionis postulationi respondit, qui Felici episcopo adhuc viventi in sedem Namnetensem subrogari efflagitabat. Codicem autem canonum, quo tunc Gallicana utebatur Ecclesia, alium a Dionysii Exigui collectione fuisse colligimus, tum ex canone Nicæno, qui, ut a Gregorio laudatur, apud Dionysium non habetur, tum ex novo quaternione codici a Chilperico rege assuto contra Prætextatum. In eo enim quaternione *canones quasi apostolicos*, qui in codice Dionysii locum habent, exstitisse memorat Gregorius, qui proinde non habebantur in sincero codice canonum Gallicanorum.

28. Diœcesim suam accurate visitabant tunc temporis episcopi, vicos et oppida suæ ditioni subjecta circumeundo, uti ex compluribus Gregorii locis certum est. Plerique solebant statis temporibus in monasteria, seu in solitaria loca secedere, ut ibi oratione ac spiritualibus exercitiis recreati, inde ad curam animarum sibi commissarum vegetiores facti reverterentur; quod solemni pompa in aliquibus locis die dominicæ cœnæ facere solebant. Licet vero omni tempore sancti illi episcopi Ecclesiis sibi commissis præsentes adesse studerent, id tamen summopere curabant, si aliqua calamitate plebes sibi commissæ affligerentur. Hinc cum Albigam civitatem lues inguinaria devastaret, Salvius ejus Ecclesiæ tunc sanctissimus antistes, *tanquam bonus pastor*, inquit Gregorius, ab ea urbe nunquam recedere voluit. Theodorus vero Massiliensium episcopus cum pestem gravissimam in sua urbe sævire accepisset absens, statim reversus ad sancti Victoris sepulcrum, orationibus ac vigiliis vacans, Dei misericordiam flectere conatus est.

29. Jam vero episcoporum *ordinationi* ac potestati potissimum commendatæ erant Ecclesiæ facultates, quæ eorum nutu et auctoritate debebant distribui, unde et pauperum ac viduarum nutritores dicebantur: quare cum Gotthus quidam Ecclesiæ Agathensis bona rapuisset, monuit eum Leo episcopus, ut ne res pauperum, quas, inquiebat, Deus *nostræ or-* A *dinationi commendavit*, invaderet, si eorum nollet lacrymis enecari, cum illi de fructibus istis ali deberent. Hujus rei causa erant in ecclesiis catalogi, matriculas appellabant, in quibus inscripti pauperes ecclesiæ bonis ac fidelium oblationibus alebantur. Aliis episcopi nonnunquam litteras manu sua subscriptas dabant, quibus incitati fideles eleemosynam petentibus facilius largirentur. Denique tanta erat omnium in episcopos, quos Spiritus sanctus posuit regere Ecclesiam Dei, reverentia, ut apud omnes receptum fuerit illud effatum, *quia nec istud sine hæresi*, inquit Gregorius lib. II, cap. 23, *potest accipi, ut in ecclesia non obaudiatur sacerdoti*, quo nomine hic et passim episcopum designat.

30. Ad archidiaconos autem spectabat rerum B Ecclesiæ distributio, eorumque curæ non solum pauperum sustentatio commissa erat, sed etiam clericorum, qui, in plerisque saltem ecclesiis, communem agebant vitam. Hoc est, ni fallor, quod *mensam canonicorum* appellat Gregorius, quam libro ultimo Historiæ capite 30, n. 16, a Baudino apud Turones institutam fuisse scribit, idque ex capite 9 Vitæ patrum intelligitur, ubi cum Patroclus, qui tum Bituribus residebat, ad convivium *mensæ canonicæ* cum reliquis clericis accedere negligeret, malens, dum cæteri corpus reficerent, ipse orationi ac sacræ lectioni operam dare, ab archidiacono graviter reprehensus est, admonitusque, ut aut *cum reliquis fratribus cibum sumeret*, aut certe discederet a loco; non enim rectum ille existimabat, ut *unus cum his habere* C *victum dissimularet*, cum quibus *ecclesiasticum putaretur implere officium*. Ex eodem libro patet archidiacono commissam fuisse instituendorum clericorum curam, eumque scholæ præfectum fuisse; quod passim innuit Gregorius. Clericum tamen, quem Ætherius Lexoviensi scholæ præfecerat, diaconum fuisse nusquam legimus. Verum archidiaconi, etsi scholis præfecti, quia multis curis distracti erant, juniores clericos per alios erudiri curabant.

31. Qui ecclesiis ruralibus, quas hodie parochias seu curas appellamus, præficiebantur, ii dicebantur presbyteri, quos nonnunquam archipresbyteros a Gregorio dictos legimus, sive quod presbyteris vicinis, ut hodie fit, præessent, sive quod in sua Ecclesia plures sub sua disciplina clericos haberent. Erant D tamen et alii minores clerici nonnullis Ecclesiis præpositi, cujusmodi fuit Cautinus, postea Arvernorum episcopus, qui in libro de Gloria confessorum, capite 30, dicitur *in suo diaconatu* Iciodorensem Ecclesiam rexisse. Urbanus vero *diaconus* sancti Juliani Brivatensis martyrarius factus est. Immo libro I de Gloria Martyrum, capite 66, memorat Gregorius parvulum oratorium, sancto Patroclo apud Trecas consecratum, cui unus tantum *clericus*, quem paulo post appellat *lectorem*, serviebat. Occurrunt etiam apud eumdem auctorem, qui aut soli, aut certe pauci omnino in locis sacris degebant, de quibus fusius agere non vacat.

32. Clerici autem, saltem minores, non erant ne-

cessario a propriis episcopis huic officio destinandi. A Nonnulli enim pro temporum aut locorum opportunitate, a quovis episcopo aut abbate, juxta suum aut parentum votum, ad clericatum admittebantur: quo pacto Gregorius, ut ipsemet narrat, Winnocum recens e Britannia in suam diœcesim advectum, presbyterum ordinavit, ut illum apud se retineret. Qui enim semel in quavis Ecclesia ordinati erant, ad aliam transire non poterant, immo nec aliquanto diutius in aliena diœcesi immorari, absque venia episcopi, qui ipsos ordinaverat: unde cum Theodulfus, qui Parisiis diaconus ordinatus fuerat, Andegavum transmigrasset, a Ragnemodo Parisiensi episcopo, ut narrat Gregorius libro x Historiæ, capite 14, *sæpius excommunicatus est, quod ad Ecclesiam in qua diaconus ordinatus fuerat redire differret*. Abba- B tes etiam in suis monasteriis clericos instituebant, uti Gregorius passim, potissimum in miraculorum libris attestatur. Inde consuetudo profluxerat, ut *monachi* ac *clerici* nomen promiscue monachis tribueretur: quod fuse probat vir eruditus Ludovicus Thomassinus. Et quidem ordinandi, etiam ad sacerdotium, in monasteriis erudiebantur, ut exemplo Merovei Chilperici regis filii constat, qui in Aninsulensi monasterio positus est *sacerdotali regula* erudiendus.

33. Clericatus fuit sæpius opportunum adversus imminentem necem asylum, maxime principibus viris, quos, ne turbas commoverent, suspectos reges habebant. Certe Chararicus rex, cum filio suo a Chlodoveo captus, non aliter mortis periculum evasit; C quare eam subire ambo postea coacti fuerunt, cum clericatu contempto ad sæcularem statum voluerunt reverti. Hinc est quod Chlodoaldum Chlodomeris filium ultra ad necem ipsius patrui non quæsiere, cum sibi ipsi capillis incisis, presbyter fuisset ordinatus. Nec aliud certe iidem illi reges a Chlotilde exegerant, quam ut nepotes suos clericos fieri pateretur, si eos morti ereptos cuperet. Nemo vero existimet, hujusmodi homines invitos ac reclamantes ab episcopis ordinatos fuisse: id quippe nunquam admisit Ecclesia: immo, ut scite observavit Thomassinus, volentes et vehementissime volentes ordinabantur, certi quod nulla sibi superesset alia propriæ vitæ in tuto ponendæ via. Et quidem nonnulli passim occurrunt sic ordinati, qui reliquo vitæ D suæ tempore ita piis exercitiis operam dederunt, ut tandem in sanctorum numerum meruerint referri; licet et alios fuisse fateamur, qui postmodum libertatem pristinam adepti, proposito abjecto, ad nuptias convolarunt, aut certe ad proprias uxores reversi sunt: quippe qui per vim ordinati nullis continentiæ legibus se obnoxios esse causabantur. At id nunquam impune tulit Ecclesia, quæ variis canonibus ejusmodi temeritatem proscripsit. Hoc crimen *apostasiam* appellat noster Gregorius libro iv Historiæ, capite 4, ubi Macliavi Brittonum comitis facinus enarrat, qui cum in extremis angustiis positus ordinatus fuisset episcopus Venetensis, et postea mortuo Chanaone, suam uxorem recepisset, *a cæteris episcopis excommunicatus est*. Memorat passim Gregorius episcopos, qui ante suam ordinationem uxorati fuerant: at statim subjungit, eos ab invicem *juxta canonum præscripta* fuisse sequestratos: quod *ordinem institutionis catholicæ* appellat in libro de Gloria confessorum, capite 78, ut hunc morem non in una solum aut in altera regione, sed ubique in tota Ecclesia catholica uniformiter servatum fuisse ostenderet. Unde maximum apud populos scandalum oriebatur, si episcopus etiam cum uxore propria commercium aliquod habuisse putaretur. Habebat Ætherius episcopus Lexoviensis *circa lectum suum multos lectulos clericorum*, ut dubio procul essent ejus continentiæ testes. Et quidem episcopi decumbebant in domibus, quas Gregorius vulgo *domos Ecclesiæ* aut *ecclesiasticas* vocat, quæ juxta ecclesiam sitæ erant, ut facilior esset episcopis et clericis ad ecclesiam aditus. Rarius vero mulieribus ad hujusmodi domos permittebatur accessus, et quidem in Ecclesia Lugdunensi consuetudo fuerat jam a longo tempore observata, *ut mulier ecclesiæ domum non ingrederetur*; quod interdictum cum violasset Prisci episcopi uxor, divinitus punita est, ut discimus ex libro iv Gregorii Historiæ, capite 36, quod in præcedentibus editionibus desideratum ex codice Casinensi supplevimus.

34. Cæterum non minus vestibus ac externa corporis specie, quam moribus clerici a sæcularibus viris tunc temporis distinguebantur. Meroveus quippe a patre Chilperico aliquandiu sub custodia detentus, postmodum *tonsuratus*, mutataque veste qua clericis uti mos est, inquit Gregorius noster lib. v, cap. 14, presbyter est ordinatus: unde postea cum clericatu abjecto aufugisset, *sæculari veste indutus* fuisse dicitur. Alio in loco sanctus Martinus nigra veste indutus cuidam apparuisse dicitur. Clericos vero, sicut et monachos, tunc temporis tonsos fuisse nemo est qui inficiari velit; at coronæ quam illi deferebant, primam notionem Gregorio nostro deberi censet Ludovicus Thomassinus, qui clericos antea quidem tonsos fuisse fatetur, non vero capillorum corona insignitos. Locus Gregorii habetur in Vitis Patrum, capite 17, ubi narrat Nicetium, postea Trevirensem episcopum, ex matris alvo processisse cum pilis ita in capite ejus ordinatis, *ut putares ab eisdem coronam clerici fuisse signatam*.

35. Monasticus ordo jam tempore Gregorii ita erat clericatui conjunctus, ut idem fuerit monachum esse ac clericum, quod fuse, et pro suo more erudite, probat Ludovicus Thomassinus; et quidem, ut passim suis locis observamus, quos Gregorius appellat clericos initio capitis, eosdem postea monachos nuncupat. Nec mirum, cum illis temporibus, et jam multo antea, monachi clericalibus omnibus officiis perfungerentur, præcipuamque divinorum officiorum celebrationi operam impenderent; immo et abbates, ut modo dicebamus, clericos ordinabant, et cum aliquid solem-

muniter in Ecclesia agendum occurrebat, statim episcopi, ut passim memorat Gregorius, suæ diœcesis abbates et presbyteros convocabant. Tanti vero faciebant monachos sanctissimi quique illorum temporum episcopi, ut vix eorum quisquam occurrat, qui monasterium aliquod non instituerit. Gregorius in itinere constitutus ad monasteria solebat divertere, ut monachorum ibi viventium sancta conversatione frueretur, et præcedentium egregias actiones disceret; indeque hausit tot illustria sanctorum virorum præclara facta, quæ tum in libris de Gloria confessorum, tum in Patrum Vitis postea publicavit; nec Historia gentis nostræ indignum putavit sanctorum monachorum obitus et miracula inserere, queis lectorum animi et hac rerum gestarum varietate recrearentur, et hujusmodi narrationibus incitarentur ad imitanda eorum virtutum exempla.

36. Nec minor erat monachorum adversus episcopos reverentia et obedientia, quod vel ex uno Ulfilaici monachi exemplo confirmari potest, qui, uti narrat Gregorius libro VIII Historiæ, capite 15, episcopis jubentibus ut a columna, cui Stylitarum exemplo insidebat, descenderet, statim obedivit, *quia*, inquiebat, *sacerdotes non obaudire crimen est*; et maluit vitam communem cum cæteris monachis ducere, quam ad perfectionem tendere *contrarius existens jussionibus sacerdotum*. An vero quædam monasteria tunc essent ab episcoporum regimine immunia, nusquam explicat Gregorius. Ex eo tamen discimus, in iis monasteriis quæ sub regis tuitione erant, episcopos nihil potestatis habuisse, absque speciali principis mandato. Etenim cum Maroveus Pictonum episcopus curam monasterii sanctæ Radegundis, in sua ipsius urbe constructi, suscipere renuisset, nec voluisset sanctæ Crucis translationem facere, quod ab eo enixis precibus efflagitabatur, Radegundis adiit regem Sigibertum, qui hanc curam Eufronio Turonensi episcopo demandavit. Cumque monasterium sub *regis tuitione* fuisset positum, nonnisi obtenta speciali a Childeberto *præceptione*, illud, sicut cætera suæ diœceseos monasteria, episcopo Pictavensi *regulariter gubernare licuit*, ut habet Gregorius lib. IX Historiæ, capite 40. Et quidem defuncta Radegunde, cum ab urbe Maroveus episcopus abesset, Gregorius, qui præsens aderat, vix adduci potuit, ut exsequias ejus curaret, quod monasterii cœmeterium nondum *sacerdotali benedictione sacratum* fuisset, vixque efflagitantibus omnibus qui aderant, *præsumpsit ex caritate fratris sui* altaris consecrationem, ita tamen ut corpus in cœmeterio humo non texerit, id *episcopo loci* reservans.

37. Abbates et abbatissæ communibus monachorum sive monialium votis eligebantur, sed ab episcopis benedictionem debebant accipere. Vestes autem sanctimonialium alias a sæcularium vestimentis fuisse vel ex eo convincimur, quod Gregorius passim, earum, sicut et monachorum, conversionem memorando, utrosque *veste mutata* ad monasteria convolasse scribat. An vero virgines omnes sacræ tonsæ omnino fuerint, non usquequaque liquet. Certe narrans Gregorius viros a Chrodielde ejusque sequacibus in monasterium sanctæ Crucis immissos, qui abbatissam per vim e loco sacro raperent, ait in Justinam præpositam incurrisse, quam *a capite solutam cæsarie* a sicariis illis raptam fuisse affirmat. At is etiam illorum temporum monumentis confirmari posset virgines sacras tunc capillos servasse; at non desunt etiam quæ contrariam sententiam suadent. Qua de re consuli potest Hugo Menardus in observationibus ad sacramentarium Gregorianum, aut certe Mabillonius in notis ad Vitam sanctæ Gertrudis Nivialensis abbatissæ, quæ habetur in sæculo XI Benedictino, ubi agitur quoque de sacrarum virginum mitrellis, quibus successisse videntur *ea linteamina*, quæ Gregorius Justinam in capite habuisse commemorat. Cæterum Papula virgo, in libro de Gloria confessorum, capite 16, sæculo valedicens comam sibi totondit, sed ut virum simularet. Monachos quippe comam non nutrivisse certum est, inter quos sub virili habitu Papula reliquum suæ vitæ tempus exegit. Sanctimoniales a laicis distinctas fuisse, vel ex uno Gregorii loco intelligimus, ubi Radegundis se a *laicalibus vinculis* absolutam profitetur ad *religionis* normam transiisse. Ubi etiam patet *religionis* vocabulo monasticum ordinem jam tunc designatum fuisse; quod multis aliis locis probari facile posset. Hinc *religiosi* et *religiosæ* nomina profluxerunt. Sanctimoniales quoque frequenter appellat Gregorius sacras virgines quæ in monasteriis conversabantur. Quemadmodum vero in sanctimonialium cœnobia ingressus viris interdictus erat, sic et a virorum monasteriis arcebantur mulieres, quibus ne quidem in ecclesiam patebat aditus in plerisque monasteriis; quod de Condatescensi ex vita sancti Romani, id est capite I de Vitis Patrum, manifestum est. At licet monachis, qui reclusi non erant, extra monasteria liceret exire, id adeo districte monialibus sanctæ Crucis Pictavensis ex præscripto Regulæ sancti Cæsarii erat vetitum, ut ne quidem ad sepeliendum beatæ Radegundis corpus cœmeterium adire eis licitum fuerit. Id ex Gregorio discimus in libro de Gloria Confessorum, capite 106, ubi exsequias beatæ Reginæ describens, clericos repræsentat funus psallendo deducentes, quod moniales e fenestris et muri propugnaculis, lamentando et flendo, nonnisi oculis et fletibus, prosequebantur. Plures vero in monasteriis virorum Regulas simul viguisse ex capite 29 libri X colligimus, ubi in cœnobio Atanensi non modo *Cassiani*, sed et *Basilii et reliquorum abbatum, qui monasterialem vitam instituerunt, regulas* invaluisse scribit Gregorius.

38. Porro licet nemo non fateatur præcipuam semper clericorum et monachorum occupationem fuisse, orationis ac sacrarum Scripturarum studium, non defuere tamen qui consuetudinem hanc statis horis officium, ut vocant, divinum publice aut privatim recitandi, non adeo antiquam fuisse crediderint. Verum ejus originem ad ipsa Ecclesiæ Gallicanæ primordia revocat noster Gregorius libro I Historiæ,

capite 29, ubi de sancto quodam viro, qui Biturigum Ecclesiam instituisse paulo post Decii tempora dicitur, ait : *Clerici* ab eo *ordinati ritum psallendi suscipiunt, et qualiter ecclesiam construant, vel omnipotenti Deo solemnia celebrare debeant imbuuntur.* Data Ecclesiæ pace Officia divina publice in ecclesiis celebrata fuisse quis inficietur? Idem factum est in monasteriis, non solum majoribus, sed et in illis quoque, in quibus pauci numero monachi conversabantur, ut ex variis Gregorii locis certum est, ubi quotidianum istud pensum *psallentium*, aliquando vero *officium dominicum* appellat. Vigilias nocturnas, tum à se, tum ab aliis celebratas frequenter commemorat, a quibus etiam *Matutinum* seu *Laudes*, ut jam loquimur, aliquo temporis intervallo distinctas fuisse, vel ex uno libri I de Miraculis sancti Martini, capite 33, loco intelligimus. Ibi enim post vigilias in ecclesia transactas, *signo ad matutinas commoto* se recessisse profitetur. Ibidem matutinorum officium *mane*, et hoc loco et capite II libri secundi, celebrari solitum fuisse insinuat, id est *albescente cœlo*, ut loquitur in Vita sancti Galli inter Vitas Patrum, capite 6, ex qua item Vita discimus, eosdem ferme psalmos, quos hodie ad Laudes canimus, jam tunc temporis eadem hora dictos fuisse. Cum enim vir sanctus morti proximus quid in ecclesia caneretur interrogasset, responsum est ei, clericos *benedictiones* psallere; tum ille, *psalmo quinquagesimo, et benedictione decantata, et alleluiatico cum capitello expleto, consummavit matutinos.* Cæterum vigilias nocturnas quandoque a Gregorio etiam *matutinas* appellatas fuisse inficiari C nollim. Nam capite 23 libri III de Miraculis sancti Martini, *signum horis matutinis* motum, et *vigilias* a populo celebratas fuisse perhibet. *Tertiam* et *Sextam* in ecclesia Turonensi ab Injurioso episcopo institutas fuisse dicit libro X, capite ultimo Historiæ; *cursum horæ Tertiæ* appellat, capite 96 libri de Gloria Confessorum. Vesperarum vero, quas nonnulli ejus ævi auctores *Lucernarium* nuncupabant, meminit in libro de Miraculis sancti Juliani, cap. 20, ubi historiam commemorat furis cujusdam, qui post *gratiam vespertinam* discedente populo in basilica remansit, ut latitaret. *Nox adveniens jam mundum operiebat tenebris*, cum clerici sancti Petri Burdigalæ accesserunt in ecclesiam, atque *dictis psalmorum capitulis* recesserunt. De aliis horis nulla peculiaris apud D hunc auctorem occurrit mentio, sed omnes passim generali *cursus divini* nomine comprehendit. Alternis autem choris in ecclesia fuisse persolutas perhibet in libro de Gloria Confessorum, capite 47.

39. Plenam, uti conjicere licet, et integram haberemus cursus Ecclesiæ Gallicanæ notitiam, si ad nos usque pervenisset tractatus, quem de eo argumento scripserat noster Gregorius. Auctor est Walafridus Strabo, de Rebus ecclesiasticis, capite 25, *psalmos secundum emendationem, quam Hieronymus pater de LXX editione composuit, a Gregorio Turonensi episcopo e partibus Romanis mutuatam, in Galliarum Ecclesias invectos fuisse.* At quod ab unico Strabone A scriptum fuit, in dubium Petrus Pithœus revocavit : omnino autem negat Mabillonius noster in Tractatu de cursu Gallicano, ob id potissimum, quod ipse Gregorius aliam versionem eo sæpius laudaverit, et quidem in Historiæ libris, quos ultimos conscripsit, et ubi passim complures psalmorum locos adduxit, qui in officio ecclesiastico legebantur. Idipsum confirmat ejusdem Gregorii præfatio in psalmos, cujus fragmentum huic editioni accessit, in qua tituli psalmorum, quos exponendos suscipit Gregorius, omnes sunt juxta Septuaginta Interpretum editionem. Cæterum officium divinum tunc vernacula lingua celebratum non fuisse ex Vitis Patrum, capite 12, colligimus, ubi de Brachione, qui sese ad conversionem Æmiliano subjecerat, dicitur nescisse *quod caneret,* B *quia litteras ignorabat,* id est linguam Latinam.

40. Quantum vero solliciti essent ad hæc officia statis horis etiam privatim persolvenda, quando cum cæteris adesse non licebat, ecclesiastici omnium ordinum viri, ex variis Gregorii locis et exemplis ostendemus. Ipse enim Gregorius Parisiis agens, prope sancti Juliani ecclesiam morabatur, quam nocte media frequentabat, *ut suum expleret cursum.* Sic et Gregorius Lingonensium antistes Divione domum habebat baptisterio adhærentem, in quo multorum habebantur sanctorum reliquiæ, quem locum sacrum singulis noctibus adibat, indeque *impleto cursu* ad lectum revertebatur. Memoria prorsus et laude digna est beatissimi Germani Parisiorum antistitis in ejusmodi officiis persolvendis sollicitudo, qui in ipsis itineribus equitans, si aliter non posset, *cursum nudo capite*, ut habet Fortunatus in ejus Vita, recitabat *etiamsi nix aut imber urgeret.* Gallus vero Arvernorum episcopus morti proximus interrogans, ut mox dicebamus, quodnam officium in ecclesia caneretur, cum responsum esset *benedictiones* a clericis absolvi, idem ipse recitavit officium; et consummato matutinali cursu defunctus est. Non enim existimabant sancti illi viri licitam eis esse divini officii omissionem. Certe cum Portianus, cujus Vitam habet Gregorius inter Vitas Patrum, capite 5, ab optimate quodam in aula Theoderici regis urgeretur, ut pauxillum vini degustaret, id renuit sanctissimus abbas, eo potissimum, quod necdum *Domino debitam psalmorum decantationem* exsolvisset. Alias vero laudatur presbyter quidam, qui *juxta sacerdotum morem* nocte a suo strato consurgens orationem faciebat. Denique, non enim omnia in hanc rem Gregorii loca proferre vacat, Salonius et Sagittarius episcopi, ob sua scelera famosi, graviter a Gregorio reprehenduntur libro V, capite 21, quod nulla prorsus apud eos de Deo mentio esset, *nul usque omnino cursus memoriæ haberetur.* Hæc de clericorum obligationibus. At laici, quamvis ejusmodi onere exempti essent, officiis tamen divinis, et potissimum nocturnis vigiliis aderant, diebus saltem dominicis et festivis. Unde in libro de sancti Juliani virtutibus Fedamia objurgatur, quod cæteris *excubias nocturnas* celebrantibus, ipsa sola somno dedita lecto decumberet. In

ejusmodi autem solemniis convivia parabantur clericis, et pauperibus in matricula seu catalogo descriptis, immo et aliquando viris illustribus, potissimum in majoribus Ecclesiis, in quibus celebrabat episcopus, quæ convivia in *domo ecclesiæ* facta fuisse non semel Gregorius testatur.

41. Haud minus utilis est Gregorius noster in deprehendendo liturgiæ Gallicanæ ritu, quam in exponendis cursus divini partibus. Deperditum quidem non possumus non dolere librum illum de Missis a sancto Apollinari Sidonio compositis, cui præfationem adjunxerat noster Gregorius, ut ipse attestatur libro II Historiæ, capite 22, cum exinde totam liturgiæ nostræ seriem didicissemus. Ex hoc autem Gregorii loco refutatur eorum sententia, qui Gallicanam liturgiam ex Mozarabum ritu mutuatam fuisse scripserunt, quod patet ex aliis passim Gregorii testimoniis, quibus certum est multo ante sanctum Isidorum Hispalensem episcopum, quem ferunt Mozarabici ritus auctorem, Gallicanam liturgiam ordinatam fuisse. Sufficiat hic unum promere, ex libro scilicet de Vitis Patrum, capite 17, ubi Gregorius, loquens de lectionibus quæ inter Missarum solemnia, præsente Theodeberto rege, recitatæ fuerant, sic habet : *Lectis lectionibus, quas canon sanxit antiquus.* Antiquus itaque jam tunc erat ille ritus Missas in Ecclesia Gallicana celebrandi, antequam Isidorus Hispalensem thronum subiret. Et hæc fuit constans patrum nostrorum traditio, quam sæculo nono confirmavit Hilduinus, abbas Sancti Dionysii, ad Ludovicum Pium scribens, qui peculiarem *Missæ ordinem more Gallico ab initio receptæ fidei* in his Galliarum partibus adhibitum fuisse asserit. Qualis vero fuerit ille ordo, intelligere licet ex antiquis liturgiis a VV. Cl. Josepho Thomaso presbytero regulari, et nostro Mabillonio editis, quas ex plurimis Gregorii nostri testimoniis, aliisque veteribus monumentis, et invictis argumentis, vere Gallicanas fuisse deprehenderunt. Quænam autem fuerint liturgiæ partes, aut quis eam celebrandi ritus, ex Gregorii scriptis expendendum est.

42. Tres lectiones ex variis sacræ Scripturæ libris initio Missæ lectas fuisse discimus potissimum ex libro IV Historiæ, capite 16, quarum prior ex Prophetis, altera ex canonicis Epistolis, ac demum tertia ex Evangelio peti solebant. Prophetiam ipse-met Palladius episcopus celebrans legebat, cum a Guntramno rege, qui præsens aderat, vetitus est Missam ulterius prosequi. Martyrum passiones et Confessorum vitas quandoque inter Missarum solemnia lectas fuisse non semel innuit Gregorius, at nusquam satis diserte exprimit quo tempore ista lectio fieret. Hanc tamen primæ lectionis loco factam fuisse colligimus ex lectionario Gallicano Luxoviensi, quod a Mabillonio editum est, ubi in festo sanctorum Petri et Pauli, omissa prophetia, apostolorum passio legenda proponitur. Id aperte patet ex sacramentario Bobiensi, ab eodem Mabillonio, tomo I Musei Italici edito, ubi in Missis de tempore tres ubique le-

A ctiones, in natalitiis autem sanctorum duæ solummodo referuntur, quod scilicet, ut quidem conjicimus, loco primæ lectionis ejusmodi sanctorum vitæ ex alio codice legerentur. Idem innuit ipse Gregorius in capite 86 libri de Gloria Martyrum, ubi habet : *Lecta passione*, sancti Polycarpi, cujus festum *celebrabatur, cum reliquis lectionibus, quas canon sacerdotalis invexit, tempus ad sacrificium offerendum advenit.* Ejusmodi sanctorum Acta a *lectore* recitata fuisse testatur Gregorius libro II de Miraculis sancti Martini cap. 49, quo nomine clericum ad id specialiter ordinatum intelligendum esse inficiari nolim, quamquam et ab aliis clericis majoribus legi potuissent. Meminit idem Gregorius libro VIII, cap. 3, psalmi-responsorii, qui a diacono in Missa coram

B rege cantatus fuerat. Quod inter duas lectiones factum fuisse non dubitamus, eo tempore quo hodie graduale concini solet. His peractis, diaconus lecturus Evangelium solemniter procedebat, uti refertur libro VIII, capite 4, atque ei Evangelii lectionem annuntianti, plebs omnis gloriam Deo referens respondebat, iisdem fortasse verbis, quibus hodieque utimur. Nam Guntramnus apud Gregorium loco laudato narrat, eamdem fuisse populi responsionem diacono evangelicam lectionem pronuntianti, ac homini qui Sigiberto regi natum ei fuisse filium nuntiaverat. *Unde factum est*, inquit, *ut omnis populus in utraque amuntiatione proclamaret pariter : Gloria Deo omnipotenti.*

43. Absolutis lectionibus, diaconus populo silen-

C tium indicebat, ut *Missæ auscultarentur*, ex Gregorii libro VII, capite 8, tumque celebrans de præsenti solemnitate astantes brevi erudiebat, atque hac monitione facta subjungebat orationem seu collectam, quæ vulgo *Missa* in veteri sacramentario Bobiensi appellatur. Hujus porro occasione silentii accepta, ut ibidem Gregorius narrat, Guntramnus rex astantes aliquando contestatus est, ne a quoquam, ut fratribus suis contigerat, interficeretur; et statim omnis populus pro regis incolumitate *ad Dominum orationem fudit.*

44. Post lectiones *cum sacrificii offerendi*, inquit Gregorius libro I de Gloria Martyrum, capite 86, *tempus advenisset, diaconus turrim in qua corporis dominici mysterium continebatur, attulit*, ex sacrario,

D uti mihi videtur. Oblatio panis et vini fiebat a populo ; *munera* vero post oblationem super altare deposita, palla seu pallio tegebantur, quod ita amplum esse debebat, ut *altarium* simul et oblationes contegere posset. *Pallium sericum* appellat Gregorius libro VII, capite 22 ; coopertorium vero Sarmaticum in Vita sancti Nicetii Lugdunensis ad id oblatum fuisse dicitur : sed illud recipi vetuit sanctus antistes, quod non esset sufficiens ad cooperiendum altare simul cum muneribus sacris ; et ita rarum, ut eo non satis tegeretur *corporis et sanguinis dominici mysterium.* Diversum autem ab his pallium erat, quo extra Missarum solemnia altare coopertum fuisse discimus ex libro X, capite 15, ubi Justina *palla* al-

ris *operta* memoratur, eo tempore quo homines ribundi, Pictavense ingressi monasterium, abbatism rapere conabantur. Porro Gregorii locum, quem ox laudavimus, paulo aliter exhibent editi, ubi pro *ysterium* vox *ministerium* habetur, quasi in ea rre quæ a diacono afferri solebat, nihil aliud fuist, quam vasa et alia ad celebrandam Missam nessaria. Sed nostram lectionem alteri præferendam se suadet, præter argumenta quæ in notis ad hunc cum protulimus, omnium omnino manuscriptorum dicum auctoritas. Et quidem aptissima est ad ilstrandum concilii primi Arausicani canonem 22, ii adeo virorum eruditorum ingenia torsit. Cum nim ibi præcipitur, *cum capsa et calicem esse offendum, et admixtione Eucharistiæ consecrandum*, nil aliud voluere Patres, quam ut post oblatam Deo ipsam, in qua panis, et calicem in quo vinum connebatur, in calicem immittatur particula Eucharitiæ ex sacrario in turri allatæ, ut exponit noster Iabillonius in Commentario ad Ordinem romanum, arag. 20.

45. Facta itaque panis et vini oblatione, qui erant b Ecclesiæ communione segregati egredi cogebanur. Cum nempe Theodebertus rex apud Treviros in cclesiam accessisset, in Vitis Patrum, capite 17, Nicetius, urbis illius episcopus, qui sacra faciebat, ost lectas sacras lectiones, oblataque munera suer altare Dei, regem interpellavit, professus se Missarum solemnia non consummaturum, nisi excommunicati, quos in suo comitatu habebat, prius ab ecclesia recederent. Cautinus tamen episcopus Arvernorum libro X Historiæ, cap. 8, Eulalio excommunicato *permisit cum cæteris spectare Missarum solemnia*. At illi, quos Nicetius expelli volebat, in suis criminibus contumaces erant; Eulalius vero pedibus episcopi obvolutus protestabatur se inauditum et immeritum a communione suspensum fuisse: unde et postea communionem recepit, reservata Dei judicio criminis occulti punitione, si vere, ut rumor erat, ipsum admisisset. Narrat Gregorius libro II de Miraculis sancti Martini, populum omnem, viso miraculo quod a sancto antistite patratum fuerat, erupisse in voces, *cecinisseque hymnum Gloria in excelsis Deo*, sed cum jam tunc *munera sacra* super altare *deposita* essent, nihil inde fortasse colligi potest, nisi hunc hymnum, ob insolitum hunc favorem, a populo extra morem consuetum tunc cantatum fuisse. Nam simili gaudio perfusus Eberegisilus Coloniensis pontifex, invento sancti Mallosi corpore, *emittens vocem magnam, Gloria in excelsis Deo secum omnem clerum pariter psallere fecit*; ut ipse Gregorius scribit libro I de Gloria Martyrum, capite 63.

46. Contestationem memorat Gregorius libro II de Miraculis sancti Martini, capite 14, in qua beati confessoris virtutum enarratio continebatur, respondetque hodiernæ nostræ præfationi. Hinc eam a se, episcopo scilicet celebrante, cantatam fuisse testatur, *quo expedito omnis populus sanctus in laudem Domini proclamavit*, uti hodieque fieri solet. Ejusdem hymni meminit in Vitis Patrum, capite 16, ubi etiam refert *sanctum munus signo crucis superposito benedictum* fuisse, idque *juxta morem catholicum*. Quibus extremis verbis innuit Ecclesiam catholicam per totum orbem terrarum diffusam, hanc signo crucis edito benedictionem in Eucharistiæ consecratione adhibuisse. Unde licet in aliis ritibus Ecclesiæ peculiares a se invicem nonnunquam discreparent, in ipsa tamen actione consecrationis, sicut in verbis Christi Domini recitandis, sic et in benedictionis modo erat ubique uniformitas. *Verba sacra* laudat in libro I de Gloria Martyrum, capite 87, ibique meminit *confracti corporis Dominici* ante communionem; Dominicam orationem ad *Missas decantatam* fuisse habemus in Vitis Patrum, capite 16, quam ab omnibus, etiam mulieribus, itidem *decantatam* fuisse habemus in Vitis et Miraculis sancti Martini, cap. 30; qua in re Gallicana Ecclesia, ut observavit Mabillonius, cum Græca conveniens, a Romano ritu discrepabat. Etenim, uti discimus ex epistola 67 Gregorii Magni, libro VII Indict. 11, quæ est ad Joannem episcopum Syracusanum, Dominica oratio apud Græcos ab omni populo in Ecclesia vero Romana a solo sacerdote dicebatur.

47. Confracto autem Dominici corporis sacramento, ut loquitur Gregorius noster libro I de Gloria Martyrum, capite 87, sacerdos ipse Eucharistiam sumebat, et aliis distribuebat ad edendum. Quo in loco innuere videretur, et sacerdotem ipsum et omnes astantes ex eadem hostia communicasse, nisi certum esset singulos fideles, aut certe quamplurimos, oblationem suam ad altare deferre fuisse solitos, ex qua postea communicabant. Censebantur solemnia Missarum consummata, priusquam communio saltem laïcis distribueretur, ut ex nonnullis Gregorii locis facile colligitur. Certe Guntramnus rex, libro IX Historiæ, capite 3, *peractis solemnibus, ad altarium communicandi gratia* accessit. Et ne quis vocem *solemnium* ad alium sensum detorquere velit, loca alia quæ omni ambiguitate carent proferimus. Unum est ex libro II de Miraculis sancti Martini, capite 47, ubi legitur: *Cumque expletis Missis populus cœpisset sacrosanctum corpus Redemptoris accipere*, etc. Ad hæc, mulier vidua, capite 65 libri de Gloria confessorum, *expletis celebratisque Missis*, accessit ad *poculum salutare*. Accedebant autem omnes ad altare ad sacram communionem recipiendam. Quin et ex unico calice omnes Christi sanguine potabantur, quæ erat catholicos inter et arianos differentia, ut ipse Gregorius observat libro III Historiæ, capite 31. Etenim apud arianos consuetudo fuit, *ut ad altarium venientes de alio calice reges communicent, et de alio populus minor*. Ex quo etiam loco patet, communionem sub utraque specie communiter omnibus fuisse porrectam, quamvis nonnulli unica contenti essent. Nam cum Cautinus episcopus, libro X, capite 8, Eulalio dixisset: *Sume tibi Eucharistiæ particulam, atque impone ori tuo*, ille *accepta Eucharistia communicans abscessit*. Ubi *Eucharistiæ* nomine unica species aperte designatur, quæ in plures particulas aut oblatas divisa communicandis

porrigebatur, non quidem in ore, uti hodie fit, sed singuli, etiam laïci, eam manu propria sumptam sibimet ipsis ori imponebant. Mulieres tamen non nuda manu, uti ex aliis monumentis discimus, accipiebant Eucharistiam, sed ex ea in velo, quod vulgo orarium appellabant, a sacerdotibus recepta, postea communicabant. Si qui vero ex astantibus essent, non excommunicati quidem, sed qui tamen, ut loquitur Hincmarus, communicare non fuissent parati, illis eulogiæ distribuebantur, id est aliquid de panibus oblatis, qui consecrati non fuerant, ut idem auctor prosequitur in Capitulis anni 852, et id in *communionis* tesseram. Unde cum Meroveus Chilperici filius, monasterio sancti Carilefi fugiens, ad basilicam sancti Martini accessisset, ubi tunc Gregorius sacra faciebat, *post Missas*, petiit eulogias sibi a Gregorio dari. Quod cum ille facere renuisset, Meroveus se immeritum a *communione suspensum* conquestus, multa minatus est in urbem Turonensem mala se facturum, nisi episcopi *communionem* mereretur. Istis porro eulogiis successit panis, ut vocant, benedicti distributio, quæ hodieque, potissimum in ecclesiis parochialibus, Dominicis diebus fieri solet. Atque hæc sunt quæ de Missarum celebratione ex variis Gregorii locis colligere licuit, ex quibus Mabillonius, adjunctis ex aliorum auctorum compluribus testimoniis, Gallicanam liturgiam plurimum illustravit. Nos vero, ut facilius cuique pateat quisnam fuerit tunc illius ritus, specimen Missæ, quantum fas erit, integræ ex liturgiis et aliis monumentis ab eodem Mabillonio editis proferemus in appendice hujus voluminis.

48. Quanta autem cum reverentia ad divina mysteria aut celebranda, aut recipienda accederent, multis in locis prodit Gregorius. Narrat in libro de Gloria Martyrum, capite 87, Epachium presbyterum divinitus fuisse punitum *quod temere quæ erat indignus agere præsumpsisset*. Eumdem arguit, quod etsi post galli cantum bibisset, sacra tamen mysteria ausus fuisset celebrare : *Quod*, inquit, *jejunus quisque non sine metu potest terrente conscientia explicare*, et capite præcedenti, *deflenda esse et plangenda scelera* monet, cum ad altare accedendum est, ne *corpus et sanguinem Domini actu polluti potius ad judicium sumamus, quam ut veniam consequamur*. Nequidem videri fas erat sacra munera altari imposita, quare Nicetius Lugdunensis antistes in visu cuidam presbytero apparuisse dicitur in Vitis Patrum, capite 8, ut prohiberet, ne coopertorium, quod rarum esset, nec eo plane tegerentur sacra mysteria, super altare poneretur. Vasa ipsa quæ ad sacrum ministerium adhibebantur, sacrata passim nuncupat Gregorius, quorum varia genera pro data occasione commemorat, calices, patenas, turres, cruces, etc. Ea vero ad *humanos usus* aptare piaculum grande computabat, prævaricatorum temeritatem a Deo punitam fuisse variis miraculis comprobans. Illa autem omnia vasa non solum Gregorius, sed et cæteri ejus ævi auctores unico vocabulo *ministerium* appellabant, quandoque *ministerium*

A *sacrum*. *Ministerium* vero *quotidianum* appellat ea s lummodo vasa, quæ Missæ celebrandæ necessa absolute erant, id est, *patenulam parvam cum cali* quæ Maximus presbyter in itinere constitutus cu codice Evangeliorum *in collo suspensa* deferebat. Na alias calix in Missis solemnibus amplissimus era sicut et patena, cum ex unico calice, ut mox diceba mus, omnes communicarent ; et patena ea esse deb ret quæ astantium oblationes omnes posset continere sed patenulam istam cum calice secum defereb Maximus, ut scilicet quotidie posset sacra perager Singulis enim diebus Missa poterat celebrari. Et qu dem mulier vidua per annum integrum *quotidie Mi sarum solemnia celebrasse* dicitur, capite 65 libri d Gloria Confessorum, ob id scilicet solum, quod n

B cessaria ad offerendum sacrificium ministraret, etiam ipsi interesset, ut ex capitis contextu faci colligitur. Binas vero Missas singulis Dominicis cel brabat Severus presbyter, ex capite 50 ejusdem libr in duabus scilicet villis, quæ a se invicem viginti mil lium spatio dissitæ erant. Denique ad Missam sc lemnem hora tertia, quam hodie nonam dicimus, pc pulum convenisse narratur in Vitis Patrum, capite 8

49. Ministros altaris, cum sacra fierent, *albis* in dutos fuisse discimus ex canone 12 concilii Narbo nensis, quod anno 589 habitum est. Idem innuit Gre gorius in libro de Gloria Confessorum, capite 20, ul laudat *sacerdotum ac levitarum in albis vestibus no minimum chorum*, qui oratorii sui dedicationi inter fuit. In capite 44 Historiæ, quod in aliis editis est 38

C archidiaconus *indutus alba* episcopum, *ut mos est*, ad altare invitasse memoratur, ut natalis Dominici so lemnitatem celebraret. *Albentium* quoque *diaconorun* turba aderat beati Nicetii Lugdunensis episcopi exse quiis, ex libro de Gloria Confessorum, capite 61 Sacerdotales vestes aliis in locis commemorat. Habemus vero in libro de Vitis Patrum, capite 8, *candida* vestes scilicet amplas, uti ibi describuntur, qua festis paschalibus sacerdotum humeris imponi mo erat. Idipsum est vestimentum, ni fallor, quod sanctus Remigius *amphibalum album paschalem* appella in suo testamento, quem episcopo sibi successur reliquit. Vestimenta autem ad sacra facienda in sacra rio assumebantur, ubi peractis solemniis deponi solebant. Etenim cum ægre ferret Guntramnus, quoc

D Palladius Santonum episcopus, qui Gundovaldo adhæserat, coram eo sacra faceret, ille qui jam lectiones incœperat, in sacrarium recessit.

50. Munera fideles offerebant, ut pro eis Missa celebrarentur ; quod innuit Gregorius in libro I de Gloria Martyrum, capite 75, ubi *frigoritici* sanitatem recuperasse memorantur, qui Missas in honore sancti Sigismundi celebrare, et oblationem pro ejus requie Deo offerre curaverant. Rem clarius exprimit libro I de Miraculis sancti Martini, capite 12, ubi Ultrogottha regina ad sancti Martini ecclesiam advenisse dicitur, et *multis muneribus oblatis* expetiisse, ut Missa in sancti confessoris honore *revocaretur*. Vinum offerebat quotidie ad sacrificium peragendum

o viro suo defuncto mulier vidua in libro de Gloria nfessorum, capite 65, licet ipsa ad *communican-m* rarius accederet. Sed et diversas rerum species idelibus oblatas ecclesiis fuisse ex capite 2 ejus-m libri certum est, et quidem super altare, quod tet ex pluribus aliis locis. Ob decimarum vero so-tiones a populis neglectas regionis exscidium mina-s est beatus Hospicius, in libro VI Historiæ, capite 6. emorabilis autem est Lemovicum devotio, qui non lum semel aut iterum, aut quando liberet, munera clesiæ sancti Juniani offerre consueverant, verum iam ejus veluti *tributarii* facti, *ad tributa* singulis an-s statis diebus ei persolvenda sese ipsos obligaverant.

51. Ecclesiarum seu basilicarum formam et magni-entiam non in uno loco describit Gregorius. Unde telligere licet quanta fuerit patrum nostrorum pie-s, qui nec sumptibus pepercerunt nec laboribus, m de condendis et adornandis domibus Deo sacra-s actum est. Legis libri II Historiæ capita 14 et , in quorum priori Turonensis sancti Martini basi-a, in altero *senior* ecclesia Arvernensis describitur. armora, picturas, aurea, argenteaque ornamenta, la, palliola, tecta ipsa ex ære confecta, ad ornan-s ecclesias adhibita fuisse passim commemorat. uas ecclesiæ præcipuas partes fuisse ex eodem di-imus, capsum (navim interpretamur) et presbyte-um, sic dictum, quod ibi presbyteri stare consue-rint. Nuncupatum est etiam non semel *altarium,* uod ibi altare majus exsisteret. Analogium in ec-esia sancti Venerandi apud Arvernos exstitisse testa-r in libro de Gloria Confessorum, capite 37, quod ibunalis nomine alias designare videtur. Ibi episco-us concionabatur, quo etiam in loco Epistolæ et vangelii legebantur in conventibus publicis fidelium. nalogii veteris accuratam descriptionem ex sancti lementis ecclesia Romæ habes apud Mabillonium in ommentario prævio ad ordinem Romanum, ubi etiam jus iconographiam repræsentat. Erant præterea ec-lesiarum porticus, cryptæ, ac nonnunquam oratoria psis adjuncta, quæ et sua habebant altaria. Quin et lura in unica basilica oratoria nonnunquam fuisse x multis Gregorii locis facile probaretur : lege Hi-storiam libro V, capite 50, etc. Ecclesias vero complures, ratoria et altaria a se consecrata fuisse scribit ibri X capite ultimo, sed dedicationis ecclesiæ cære-monias singulatim exponit in libro de Gloria Confes-sorum, capite 20, ubi oratorii sui dedicationem de-scribit. Altaria autem consecrare absque sanctorum reliquiis nefas erat. Unde Palladius Santonensis epi-scopus a sancto Gregorio papa ejusmodi reliquias poposcit, quas in altaribus a se exstructis reponeret.

52. Reliquias sanctorum appellat Gregorius, velum sepulcri alicujus sancti, aut pallium ejusdem tumulo impositum, ceram, aut oleum ex lampadibus et cereis qui ibi ardere solebant; item pulverem exinde colle-ctum, herbulas aut flores ibi appositos, aliaque ejus-modi. Sanctorum tamen aliquot, maxime orientalium, ossa habebantur, quæ etiam *Reliquiarum* nomine idem auctor designat. Ejusmodi reliquiæ in lapide A concavo, aut in ampulla sive capsula conclusæ, in ipsa altaris structura deponebantur, quales se inve-nisse testatur Gregorius in fine libri decimi. *Loculum* appellat libro I de Gloria Martyrum, capite 34, par-tem illam altaris, in qua inclusæ ejusmodi reliquiæ. Nos hodie *Sepulcrum* nuncupamus, quod repræsentare videatur sanctorum sepulcra, super quæ antiquitus altaria erigi solebant. Nec enim olim licebat nisi su-per sanctorum martyrum reliquias altaria erigere. Unde in majoribus ecclesiis altare majus ut plurimum in loco edito structum erat, sub se habens cryptam sanctorum reliquiis instructam : quæ et suum altare habebat. Cryptæ vero illæ quæ supra sanctorum tu-mulos constructæ erant, nonnullis in locis *confessio-nes* nuncupatæ fuerunt, Romanæ Ecclesiæ exemplo. B Etenim *confessio sancti Petri* Romæ jam dicebatur ea Vaticani pars, in qua beatorum Apostolorum corpora requiescunt. Sic et *limina* sancti Martini, aut sancti Hilarii appellabantur eorumdem sanctorum basilicæ, quod eas, uti et *limina Apostolorum* Romæ exsisten-tia peregrini invisere solerent. Legimus etiam apud Gregorium sanctorum reliquias in baptisteriis asser-vatas fuisse : at illa baptisteria diversa ab oratoriis censeri non debent, quod ibi non solum administra-retur baptismi sacramentum, sed et sacra quoque mysteria, et cursus divini celebrarentur. Reliquias sancti Sergii martyris *in sublimi parietis contra alta-rium in capsula reconditas* servabat Eufronius quidam Syrus in domo sua, quam apud Burdigalam in eccle-siam convertisse memoratur apud Gregorium libro VII C Historiæ, capite 31. Sed et in aliis passim locis oc-currunt sanctorum tumuli in ecclesiarum parietibus inclusi, seu potius in arcubus, qui intra ipsos parie-tes constructi erant. Nunquam vero sanctorum reli-quias super altare, nisi fortasse brevissimo intervallo, deponere fas fuit, quod nonnisi in earum translationi-bus, aut supplicationibus publicis, vix permittebatur.

53. Sanctorum tumuli palliis operiri consueverant, et cancellis includi, si magnus esset ad illos populorum concursus ; ciboria etiam super ipsos exstruebantur et fredæ, id est umbracula, quibus in pyramidis mo-dum desinentibus nonnunquam crux in fastigio im-posita erat, ut de tumulo sancti Juliani martyris ob-servat Gregorius, capite 20 ejus Miraculorum. Crucis loco nonnullis inerat columba, qualis exstitisse dici-D tur supra beati Dionysii sepulcrum in libro I de Gloria martyrum, capite 72. *Coronam* autem se-pulcri beati Martini, quæ ejus meritum declarabat, a Chuno quodam raptam fuisse memorat libro I de Miraculis ejusdem sancti, capite 2. Hæc porro videtur fuisse sanctitatis nota, si cui tumulo pallium impo-neretur. Hinc Gregorius observat, honorem debitum sancto cuidam presbytero impensum non fuisse, quod tumulus ejus alteri junctus nec ornari pallio, nec cereis illustrari propter loci angustiam potuisset. Atque hic tunc erat solemnis canonizandi, ut hodie loquimur, alicujus sancti ritus, si ejus corpus e terra ab Episcopo levaretur, altari supponendum. Catenæ autem, compedes, aliaque ejusmodi anathemata san-

ctorum sepulcris ii appendebant, qui eorum intercessionibus se liberatos ac incolumes evasisse arbitrabantur, ex Vitis Patrum, cap. 8. Huc etiam solebant convenire illi, qui gravibus de causis accusati juramento se ipsos purgare tenebantur. Quæ quidem sacramenta quandoque in ecclesiarum porticibus, nonnunquam in ipso sacrario, aut denique tacto ipso tumulo, aut altari, data fuisse legimus. At insolitum omnino fuit illud juramentum, quod a nostro Gregorio exegit Chilpericus, ut scilicet dictis Missis ad altaria tria suam innocentiam sacramento approbaret. Illud tamen præstitit sanctus antistes, licet fuerit canonibus contrarium, ne apud regem læsæ majestatis reus haberetur.

54. Jus asyli ecclesiis et locis sacris concessum exemplis et scriptis asseruit Gregorius. Ita vero ipsis etiam regibus inviolabilis videbatur illa ecclesiarum immunitas, ut nequidem læsæ majestatis reos a locis sacris extractos necari posse censerent. Deprehensus fuerat in ecclesia sancti Marcelli prope Cabillonem sicarius quidam, qui Guntramnum regem in ipsa ecclesia occidere erat paratus, ut narratur libro IX Historiæ, capite 3. Inde tamen eductum jussit rex vivum dimitti, *quia nefas putavit, si is qui ab ecclesia eductus fuerat, truncaretur;* simili indulgentia Childebertus Austrasiorum rex nonnullis, qui conjurationis in seipsum initæ accusati fuerant, se parciturum esse, etiam reis, pollicitus est, quod ad ecclesiam confugissent. Promissionem, inquit piissimus rex apud Gregorium libro IX, capite 38, *habete de vita, etiamsi culpabiles inveniamini. Christiani enim sumus; nefas est enim vel criminosos ab ecclesia eductos punire.* Exinde celebria fuere ad sanctorum basilicas confugia, qua immunitate non modo ipsæ basilicæ gaudebant, sed multa insuper ædificia et loca illis adjuncta, in quibus tuto reis vivere concessum erat. Ejusmodi celebriores fuere ecclesiæ sancti Hilarii Pictaviensis, sancti Martini apud Turonos, sancti Germani Antissiodori, sancti Remigii Rhemis, et aliæ complures, quæ passim apud Gregorium data occasione memorantur.

55. Ecclesiarum ornamenta non in uno loco recenset Gregorius, vela scilicet parietibus et ostiis appensa, aut quæ sacrarium ab aliis ecclesiæ locis sejungerent; picturas quæ non minus fideles, potissimum idiotas, erudirent, quam ornarent templa; cameras seu laquearia auro argentoque linita, et tecta ex ære aut stanno fusa; pallia etiam ditissima, quibus altaria, et sanctorum tumuli tegi et ornari consueverant. Ornamenta autem in præcipuis festivitatibus ditiora quotidianis et splendidiora erant. Describit Gregorius in Miraculis sancti Juliani, capite 20, ejusdem sancti Martyris basilicam in ipsius festivitate *ornamentis immensis effulgentem.* Omitto vasa sacra, calices, patenas, Evangeliorum libros, aliaque sacræ Scripturæ exemplaria, Sacramentorum, uti aiebant, codices, id est libros Missales, Rituales, Pœnitentiales, et alios, qui in usu quotidiano necessarii erant; ad hæc cruces gemmis etiam et lapidibus pretiosis

A nonnunquam ornatas, lampades in ecclesiis appens candelabra, vexilla seu signa, quæ in supplicatio bus seu processionibus deferri solebant, aut ce cum clerus et populus regi aut episcopis in urb advenientibus obvii procederent. Hæc vero omn sancta et Deo dicata reputabat pia fidelium relig ut absque sacrilegio ad profanos usus adhiberi n posse censerent, quorum sæpius vel solo tactu med Jam sibi afferri posse existimabant. Immo inter h computabant vel signorum seu campanarum funes, a claves queis ecclesiæ ostia reserabantur, ut omitta claves illas Roma allatas, quas alicubi commemor Gregorius. Claves vero basilicarum quandoque a malibus imprimebant, ut eos aut a lue quam incu rerant liberarent, aut certe imminentem averterei

B 56. Sed et veteres quasque Gallicanæ Eccles consuetudines quivis ex Gregorii nostri lectione cile deprehendet. Tales sunt sanctorum etiam Co fessorum festivitates, quæ tunc temporis in Gall celebrabantur; Dominicæ diei observatio ita acc rate servata, ut a primis vesperis, id est a sabba præcedenti post meridiem, inchoaretur. Quam cu violassent nonnulli, divinitus puniti fuerunt. Quadr gesimam sanctam non semel laudat idem auctor. S memorabilia sunt illius verba in Vitis Patrum, c pite 15, ubi *Quadraginta dies* commemorat, *quos an paschalia festa in summa duci abstinentia Patrum sa xit auctoritas.* Describit Rogationum seu Litaniaru ritus, quarum nonnullæ statis diebus fieri s lebant; aliæ vero cum aliqua ingrueret publica cal

C mitas. Quibus etiam temporibus preces publicæ, v giliæ solemnes ac jejunia indicebantur. Certe palla e sancti Remigii tumulo sumptam per universa r gionis suæ loca detulerunt Rhemenses, nec incassu Nam ne unus quidem intra eorum fines, peste, qu cæteras regiones devastabat, impetitus fuit. Supp cationes etiam seu processiones ex una in aliam e clesiam in solemnibus sanctorum festivitatibus fact fuisse ex eodem auctore discimus. Exponit n semel in Historiæ libris solemnes episcoporum a regum receptiones, quæ præcedentibus crucibus, v xillis, ac cereis, ab urbium clero et populo fie solebant, memorat et publicas iis occasionibus pop lorum acclamationes, queis fausta, variis etiam lin guis, ad majorem solemnitatem advenientibus appr

D cabantur. Alias commemorat funebres defunctoru exsequias, in iisque vestium mutationes, lugubri indumenta, et alia hujusmodi. Comprovinciales ep scopos ad episcopi defuncti exsequias celebrand occurrere consuevisse discimus ex capite 6 int Vitas Patrum, ubi describit Gregorius sancti Gal pompam funebrem. Capite sequenti idem habet d Gregorio Lingonensi, legendum quoque ea de caput 106 libri de Gloria Confessorum, ubi de beat Radegundis sepulturæ cæremoniis plura habet. E quo item capite discimus, cæmeteria ad sepeliend fideles destinata, jam tunc sacerdotali, id est ponti ficali benedictione sacranda fuisse, in quibus altar erigi solebat ad offerendas pro mortuorum requi

iaculares hostias, ut aliis locis sæpius factum iisse docet idem Gregorius. Corpora vero defunctoım ablata primum, tum induta sepeliebantur, et uidem haud raro in ecclesiis : quod etiam aliis ræter episcopos et principes his temporibus in Galis permittebatur. Excommunicatorum vero et infielium cadavera non solum ab ecclesiis, sed etiam communibus fidelium cæmeteriis arcebantur : uin et Palladius comes, qui se ipse interemerat, *ıxta Christianorum cadavera* positus non fuit. *Aquæ enedictæ* usum ad morbos abigendos, miraculis et ınctorum virorum exemplis legitimum fuisse non in no loco probat Gregorius, qui et passim de aliis reus sacerdotali benedictione munitis loquitur. De enedicto pane seu eulogiis, quæ sub finem Missæ istribuebantur, jam diximus. *Eulogias* quoque seu *enedictiones* nuncupat Gregorius, quælibet munusıla a sacerdotibus in amicitiæ signum data vel acepta, quod essent tessera quædam communionis, et ipsis solerent benedici. Nefas autem erat præsente ıcerdote quidquam cibi aut potus sumere, nisi ius ab ipso benedictum fuisset, quem ritum Deus epius miraculis comprobari voluit, ut ex Gregorio ostro, aliisque antiquis auctoribus discimus. De ucis signi efficacia et virtutibus tot sunt testimoa quot fere paginæ.

57. Multa item habet Gregorius de Sacramentorum lministratione. Quo ritu Eucharistiæ sacramentum stribueretur jam supra diximus. Ipsum vero in rri tunc temporis asservatum fuisse in sacrario, ıde ad altare afferri consueverat jam superius obrvavimus ex capite 86 libri de Gloria Martyrum ostræ editionis. Huic rei, præter Fortunati locum turri a Felice episcopo fabricata, suffragatur *bedictio turris*, quam in appendice hujus voluminis ıbes ex veteri Sacramentario descriptam. Chlotarii gis, cum ad sancti Martini sepulcrum accessit, enitentiam describit Gregorius in Historiæ libris. iidam vero in vita sancti Nicetii Lugdunensis, cum orti esset proximus, pœnitentiam a presbytero sis lacrymis efflagitasse dicitur. Et alibi homim memorat Gregorius, qui morte puniendus *pœtentiam a sacerdote petiit*, *clam* quidem, quod forte n tunc temporis reos extremo supplicio afficiendos pœnitentia leges civiles arcerent. Nec desunt apud strum auctorem indulgentiarum exempla. Nam ctor episcopus, qui a communione fuerat suspensus reos temere reconciliatos, ante præstitutum tems, regis intercessione communioni restitutus est. et in Synodo Metensi, Basina et Chrodieldis, scelera excommunicatæ, rogante Childeberto a ncilii patribus, absolutæ fuerunt. Baptismo confeıdo tempora designata indicat Gregorius, commerans Guntramni querelas adversus eos qui Chloii II baptismum iterum atque iterum distulerant. us vero, et quidem in sanctissimæ Trinitatis nomiunitatem sæpius propugnavit. Per immersionem, item in Hispaniis tunc datum fuisse ex eodem lligimus, qui et nomina in baptismo imposita frequenter retulit. Chrismatis benedictionem ab episcopis factam non semel laudat, sicut et chrismationem, quæ ad recipiendos in Ecclesiam redeuntes hæreticos adhibebatur. Laudat etiam illos, *qui crucis vexillo consignati* fidem suam operibus approbabant; et Chlodoveum regem a Remigio Francorum apostolo non baptizatum modo, sed et *sacro chrismate cum signaculo crucis Christi* fuisse *delibutum* attestatur. Inter episcopalia munia quæ Promoto Dunensi male ordinato episcopo interdicunt Patres Concilii IV Parisiensis, recensetur *infantium confirmatio*. Idem Gregorius Exorcismorum in dæmones vim non semel exponit . Tonsuratos, lectores, ostiarios, ceroferarios, subdiaconos aliosque superiores clericorum gradus, cum sese offert occasio, commemorat : interstitia autem, quæ ad eos rite suscipiendos servari deberent, supra ex Catonis presbyteri verbis exposuimus. Episcoporum vero ordinationes Dominicis diebus fuisse celebratas non semel innuit. Ægrotorum unctiones passim laudat. Certe lib. I capite 41, Artemius legatus Arvernos transiens, cum in febrim incidisset, a Nepotiano episcopo visitatus, et *oleo sancto* perunctus sanitatem recepit. Matrimonia vero cum benedictione sacerdotali contracta fuisse patet ex Chilperici regis adversus Prætextatum episcopum querela, libro V Historiæ, capite 19, ubi rex illi exprobrat manifestam canonum violationem, quod Meroveum cum patrui illius relicta matrimonio conjunxisset. Cæterum Gregorius aliis in locis non semel nuptias incestuosas, mulieresque superinductas, etiam in viris principibus episcopali libertate damnat.

58. Censurarum ecclesiasticarum exempla non desunt in Gregorii libris. Aliquod irregularitatis ob lenitatis defectum incurrendæ vestigium invenit Thomassinus in Gregorii facto, Historiæ libro VI, capite 10, relato, ubi ille scripsisse se memorat in gratiam furum, qui sancti Martini basilicam infregerant, regem commonens eos fures a clericis, ad quos causa hæc pertinebat, non fuisse accusatos. Quod se fecisse ait pius antistes veritum, ne homines illius causa morerentur, qui vivens in corpore pro perditorum vita sæpius deprecatus fuerat. Opprobrio magno se fore obnoxium existimavit presbyter quidam in capite 73 libri I de Gloria Martyrum memoratus, si per *suam accusationem* fur morti fuerit addictus. Hunc enim rapti equi accusaverat ille sacerdos : unde nullum lapidem non movit, ut reum a morte eriperet. Quod cum judex facere renuisset, condemnati salutem beati Quintini meritis a Deo impetravit. In libro VI Historiæ, capite 8, Ursicinus Caturcensis episcopus ab ordine suscepto suspensus est, quod Gundovaldo Ballomeri publice adhæsisset. Prohibitum quippe ei fuit, ne toto trienno *missas celebrare, clericos ordinare, ecclesiasque et chrisma benedicere*, etc., auderet. Ecclesiastica sepultura privatus fuit Palladius, qui sibi ipsi violentas manus attulerat, ut jam observavimus. Interdictum vero in Pictonum urbem sese inflicturum minitatus est Meroveus ejusdem urbis antistes, nisi Chrodieldis a

nequitia sua resipiscens abbatissam Sanctæ Crucis monasterio, a quo fuerat rapta, restitueret. Et quidem cum Sancti Dyonisii ecclesia prope Parisios ob cædem in ea patratam violata fuisset, *officium perdidit*, nec ibi sacra celebrata fuerunt, donec fuisset ab episcopo reconciliata. Episcoporum ob admissa crimina dejectiones, excommunicationes in incestuosos, aliorumque criminum reos prætermitto, quod hæc notiora sint, quam ut indigeant fusius tractari.

59. Ex his autem omnibus patet, utilissima esse Gregorii opera ad indagandam Gallicanæ Ecclesiæ disciplinam : pauca jam subjungenda sunt, ex quibus intelligatur, ea non minus esse idonea ad confirmandam fidem nostram. Hanc enim eam ipsam esse ex eodem auctore discimus, quam patres nostri ab Apostolorum discipulis acceperant. Et quidem nunquam alias tam accurate locutus est Gregorius noster, quam cum de fidei rebus tractavit, nec quidquam aliud toto vitæ suæ tempore adeo diligenter inquisivit, ac ea quæ ad fidei integritatem et sinceritatem pertinebant. Id ipsum disertis verbis testatur initio libri I Historiæ, ubi postquam se grammaticæ regulis non plene eruditum fassus fuisset, subjungit se tamen studuisse semper, ut de rebus fidei puram et sinceram haberet notionem. *Illud*, inquit, *tantum studens, ut quod in Ecclesia credi prædicatur, sine aliquo fuco aut cordis hæsitatione retineam*, etc. Subjungit fidei suæ professionem, quam Symbolo Nicæno aut Constantinopolitano prolixiorem edidit, ut ab hæresibus quæ postea pullulaverant, alienum se esse profiteretur. Præclaras fidei regulas proponit libro X Historiæ, capite 13, sacrarum nempe litterarum et traditionis apostolicæ auctoritatem, queis utitur ad confutandam hæretici cujusdam pervicaciam, qui futuram resurrectionem in dubium revocare ausus fuerat. Alio in loco sanctorum Patrum auctoritatem, quos post apostolos Deus Ecclesiæ reliquit, laudat, nempe libro V, capite 45. Denique tanti fecerunt majores nostri disputationes, quas Gregorius noster adversus hæreticos a se habitas scriptis commendaverat, ut eis inter fidei regulas locum darent in codicibus, qui ad sacerdotum eruditionem postea conditi fuerunt. Ejusmodi collectionem habemus ex codice Fossatensi tempore Caroli Magni concinnatam, in qua conciliorum canonibus præmittuntur symbolum Athanasii, Augustini aliorumque fidei confessiones, tum altercationes contra hæreticos ex Gregorii Historia excerptæ. Nec immerito. Ita enim fidei nostræ studiosus fuit Gregorius, ut nullam ejus propugnandæ occasionem prætermiserit. Sanctissimæ Trinitatis mysterium, personarumque in una natura et divinitate æqualiter subsistentium veritatem sæpe sæpius, allatis sacræ Scripturæ testimoniis, demonstravit, confirmavitque variis miraculis, quæ in hanc rem facta, aut ipse viderat, aut didicerat ab aliis. Chilpericum regem qui Sabellii errores renovare volebat, ita confutavit, exposito quodnam esset de personarum distinctione et naturæ unitate catholicum dogma, ut rex, licet in eum frendens, silere

A coactus fuerit. Resurrectionem corporum futur prolatis opposite sacræ Scripturæ testimoniis con Sadducæum quemdam presbyterum ita asseruit, ille omnino convictus, se nunquam eam impugna rum pollicitus sit. Ibidem quoque de judicii extre veritate erudite disserit, et suppliciorum æternitat damnatis luendam probat. De iisdem pœnis, tum temporariis quas animæ defunctorum perpetiunt agit in capite ultimo libri I de Gloria Martyru Peccati originalis adversus Pelagianos veritatem sua fidei confessione agnovit, cum *hominem perdit liberatum* a Christo fuisse profitetur. Ibi et per tuam Mariæ virginitatem laudat, et aliis in loc divini vero auxilii ad recte agendum necessitat non verbis solum, sed et exemplis passim comp

B bat. Hinc recte facta non viribus propriis, sed virtuti tribuenda esse docet in capite laudato li de Gloria Martyrum ; capite autem 41 fidem recta quæ bonis animetur operibus, ad salutem neces riam esse censet. Veram et realem in Euchari corporis et sanguinis Domini præsentiam, cum narrandis historiis occasio sese obtulit, ita ap declaravit, ac si data opera catholicum illud dog post exortam Berengarianorum hæresim exprim voluisset. *Audenter*, inquit, in libro de Gloria Mar rum, capite 86, *sanctum Domini corpus et sangui cum simus actu polluti, ad judicium sumin quam*, etc.; et capite 10 ejusdem libri narrat his riam infantis Judæi, qui cum catholicis ad *partici tionem gloriosi corporis et sanguinis Dominici* acce

C rat. Expletis Missis, ex libro II de Miraculis sa Martini, capite 47, populus *sacrosanctum cor Redemptoris* accepit, etc. Missarum celebratio *sacrificii* oblationem passim commemorat. Missas requiem defunctis procurandam celebratas habe libro de Gloria Confessorum, capite 65, et Pallad sui ipsius interemptor, *missarum solemnia non ruit*. Alibi præsente corpore in defunctorum ex quiis Missæ celebratæ dicuntur ; item et psallenti chori circa defuncti corpus ante sepulturam, et ejusmodi, quæ legentibus passim occurrunt. Sac rum vero reliquiarum venerationem, invocation sanctorum, sacras eorum imagines, aliaque ejusm quæ recentiores hæretici, plus forte vulgi abusi quam Ecclesiæ dogmatibus attendentes, tantopere

D pugnarunt, tot probant argumenta, quod fere hab tur in libris Miraculorum paginæ. Imagines Chr apud fideles asservandi morem ex amore in proto pum processisse ait, capite 22 libri I de Gloria M tyrum, ut nempe ejus, cujus legem in tabulis co retinent, etiam imaginem ad commemorationem lutis in tabulis visibilibus pictam per ecclesias ac mos affixam præsentem habeant. Et quidem, ut ead occasione loquitur Rufinus libro VII Historiæ, pite 14, *insignia veterum reservari ad posterorum me riam : illorum honoris, horum vero amoris indicium*.

60. Cæterum etsi præcipua Gregorii nostri oper utilitas collocanda sit in addiscenda Francorum gni tam ecclesiastica quam profana historia, haud

n spernenda habet de aliarum nationum rebus tis, quæ exinde etiam illarum gentium propriæ toriæ scriptores mutuati sunt. Ipse nobis, ut rem mplis probemus, Burgundionum et Thuringorum unam descripsit; Wisigothorum in Septimania n Hispania regum seriem ab eo accepimus. Non ıca etiam de Ostrogothorum et Langobardorum us gestis narrat, occasione expeditionum, quas es nostri in Italiam adversus eos suscepere. Unde m occasionem accepit de imperatoribus Græcis serendi, qui titubantem in Italia suam potestatem firmare ac reparare Francorum auxilio sæpius coi sunt. Hinc variæ legationes e Græcia in Gallias, x Galliis in Græciam, quas Gregorius passim commorat. Ea quæ de Chunis, Saxonibus, Bajoariis, sque Germaniæ populis habet, non vacat recen-. Adde etiam quæ de extremorum temporum Roi in Occidente imperii aut tyrannis aut imperatos, vel certe de eorumdem militiæ præfectis, ex sio aliisque auctoribus retulit, quibus et nonnulla rmiscuit, quæ aut ex traditione acceperat, aut ex toribus modo ignotis. Idem fecit in narratione m ex Eusebii sive Hieronymi Chronico et Orosii oria potissimum concinnavit de iis rebus, quæ a ndi conditione ad sæculum quintum contigerunt. iorum opiniones de maris Rubri transitu recenin libro I Historiæ, capite 10, ubi et peregrinos lat, qui monasteria Ægypti perlustraverant. Tum itur de priscis nationibus : *Ne videamur*, inquit te 16, *unius tantum Hebrææ gentis habere nom, reliqua regna*, etc. Enumerat antiquarum genn reges, qui ante Christi adventum imperarunt. lo fusius exponit ea quæ post Christum natum tigerunt : persecutiones adversus Ecclesiam reset, nonnullaque de Galliarum statu habet, unde imus quæ fuerint Ecclesiæ in his partibus primoraut saltem quæ tunc invaluerit, cum Gregorius ret, ea de re opinio.

.. Nonnulli ex ejus scriptis inferri posse putant licem tunc in Galliis fuisse traditionem de primis esiæ Gallicanæ apostolis, quorum alii missionem psorum Apostolorum ætatem revocare conaren-; alii vero ad Decii, aut certe Marci Aurelii tem-. Quin et Gregorium quod non satis ea in re constiterit accusant, quippe qui priorem senten- in Miraculorum libris, posteriorem in Historia lexus sit. Verum licet has quæstiones, quæ tam ter nostris temporibus agitatæ fuerunt de sanum missionibus, retractare animus non sit, utquas extra nostrum institutum esse censemus ; men affirmare ausim, nusquam cum sese de istis sionibus scribendi obtulit occasio, Gregorium sibi rarium exstitisse; fallique eos qui illum existit ita de Martyribus Lugdunensibus, aut de sepepiscopis, quos sub Decio adventasse scripsit, tum fuisse, ut ante illos aut martyres, aut alios i divini præcones, in Gallias advenisse negave-Non enim, ut scite observavit summæ eruditiovir Jacobus Sirmondus, in hac hæresi fuit Grego-

A rius, ut episcopos in Gallia his septem antiquiores nullos fuisse existimaret : quod quidem ex ipsis ejus verbis certum est. *In Galliis*, inquit, libro I, capite 26, ubi de Antonini persecutione, *multi pro Christi nomine sunt per martyrium coronati*, cum capite 28 *sub Decio.... Hujus tempore septem viri episcopi ordinati ad prædicandum in Gallias missi sunt*, etc. Non itaque dicit, primum tunc, ut antea Severus Sulpicius scripserat, visa fuisse in Galliis martyria; non excludit alios verbi divini præcones, qui ante septem illos episcopos Evangelium in Galliis disseminaverint; nec proinde sibi ipsi contradixit, cum Eutropium a sancto Clemente missum fuisse in libro de Gloria Martyrum, capite 56, scripsit. Immo et sibi ipsi constat de illis septem episcopis in libro de Glo-

B ria Confessorum scribens, ubi, capite 4, de sancto Gatiano ait, *quem a Romanis* episcopis *transmissum*, etc., cognovimus ; capite 27, *Martialis a Romanis missus episcopis* ; et capite 30, Stremonius, et ipse *a Romanis episcopis cum Gatiano et reliquis, quos memoravimus, est directus*. Nec opponere juvat Saturninum, capite 48 libri I de Gloria Martyrum, dictum fuisse *ab Apostolorum discipulis ordinatum* : cum Apostolorum discipulos potuerit appellare eos, qui Romæ fidem ab Apostolis disseminatam profitebantur. Sic et de Ursino Biturigum apostolo loquitur capite 80 de Gloria Confessorum, quem tamen septem episcoporum discipulum fuisse innuit libro I Historiæ, capite 29, quanquam nonnulli censeant hic alium ab Ursino designari, Senicianum scilicet, qui secundus in

C Biturigensium episcoporum catalogo recensetur. Et quidem Gregorius loco laudato ait post Ursini mortem christianam fidem apud Bituriges defecisse : quod post septem episcoporum discipuli mortem fieri vix potuit, desinente tertio sæculo. Si quidem ipse Gregorius testis est, tunc temporis Ecclesiam *miro opere compositam* a fidelibus ea in urbe ædificatam fuisse. Cæterum Gregorius de aliorum quoque sanctorum miraculis passim scripsit, ut de Timotheo et Apollinari Rhemensibus, Memmio Catalaunensi, Valerio Conseranensi, alisque nonnullis : at tacuit eorum missiones, quod nihil de illis, ut conjicere est, compertum haberet.

62. Porro etsi ea quæ retulimus, satis superque sufficiant ad comprobandam Gregorii operum utili-

D tatem, cum tamen quidam, etiam eruditi viri, nonnulla in his reprehendere soleant ; ea paucis discutere visum est, ut pateat illa non esse tanti momenti, quæ tam eximii viri auctoritatem elevare valeant, aut pios ac eruditos lectores ab ejus operum lectione avocare. Hæc sunt quæ Gregorio exprobrant. Illum aiunt stylo ita rustico scripsisse, ut absque fastidio vix legi possit ; apocrypha veterum scripta ab ipso nonnunquam fuisse laudata; immo non solum incerta pro certis, sed et falsa ab eo data interdum fuisse pro veris, eumque in aliquot errores impegisse ; denique tantæ fuisse simplicitatis et credulitatis, ut quævis promiscua facta pro miraculis haberet. At styli rusticitas non Gregorii, sed ejus ætatis vitium fuit.

Eo enim tempore, post varias clades, quas sub repetitis toties barbarorum incursionibus Galliæ perpessæ fuerant, adeo incultæ jacebant litteræ, ut nemo inveniretur, qui res gestas litteris commendare valeret, ut ipse Gregorius testatur in prologo Historiæ : aut certe, si quis eas politiori stylo describere conatus fuisset, inutilis fuisset ejus scriptio, utpote quam plerique non intellexissent, ut idem Gregorius non semel profitetur. Quæ etiam causa fuit ut leges et ipsa regum nostrorum diplomata eodem prorsus stylo rustico conderentur. Unde ut genió sui temporis obsequeretur Gregorius, non raro accusandi casus pro ablativis absolutis sciens prudensque adhibuit. Non fuit itaque Gregorio peculiaris ista locutionis barbaries, quam in aliis quoque ejus ævi sinceris monumentis deprehendere quivis facile poterit. Cæterum etsi Gregorius, ut erat vir summæ modestiæ et humilitatis, passim sese linguæ latinæ imperitum et hominem rudem profiteatur; non tamen adeo ignarus fuisse censendus est, ut nulla litterarum scientia fuerit instructus : cum e contrario illum in veterum auctorum lectione maxime versatum fuisse colligi possit ex variis eorum locis, quos interdum narrationi suæ intermiscuit. Vocum etiam Græcorum se notitiam aliquam habuisse innuit, dum Latinorum voces ex etymologiis exponit. Testis quoque Fortunatus, cui sane probe notus erat, hanc in rem adduci potest, qui ejus eloquentiam et eruditionem passim laudat. Et sane quantumlibet simplici sermone scripserit Gregorius, res tamen gestas, nescio qua ingenuitate et nativa eloquentia describit, ut nec injucunda sit ejus narratio, nec fastidiosa.

63. Falsum tamen aliquando fuisse Gregorium inficiari nolim. Hæc enim est sacrorum codicum singularis prærogativa, ut soli errati immunes sint. Apocrypha secutus est nonnunquam Gregorius, falsis usus est monumentis, fateor. Computationes temporum non satis constantes adhibuit. Sed hæc omnia ejus operum utilitati vix quidquam detrahunt : cum pertineant potissimum ad veteres Historias, quas ex aliis auctoribus deprompsit, proindeque facile ex aliis monumentis emendari possint. Unde nostræ gentis Historiæ, quæ potissima est ejus operum utilitas, sive ecclesiasticæ, sive civili, maxime quæ propius ad Gregorii ætatem pertinet, ejusmodi errata non officiunt. Visa enim a se, ut plurimum, vel audita scripsit, quibus in referendis eum mala unquam fide usum fuisse nemo dixerit.

64. At, inquies, ita credulus erat Gregorius ac simplex, ut quidvis absque delectu suis scriptis videatur inseruisse, et omnia fere eventa miraculis ascripsisse. Verum etsi nolim inficiari, Gregorium forte in credendis miraculis aliquando fuisse faciliorem, cum tamen certum sit ex aliis ejus ævi auctoribus tunc temporis multa miracula contigisse, non ob id solummodo quod miracula sunt, ea esse rejicienda censuerim, nisi aliqua ratio gravis id suadeat. Hac in re sequenda videtur sancti Augustini regula, qui cum multa circumferri miracula apud vulgus acce-

A pisset, quæ a viris piis referri solebant : *Mal* inquit, *fateri res illas esse altiores, quam ut a possent attingi, quam temere definire illa esse miracula, aut ab homine nimis credulo efficta.* M culorum enim operatio veræ Ecclesiæ tessera est, illam ab hæreticorum sectis distinctam semper fi Patres et Ecclesiæ Doctores omnium temporum seruerunt. Ex quo enim Dominus noster in Eva lio pollicitus est, eos qui in ipsum credituri es majora et plura, quam quæ ipse fecisset, edit in Ecclesia non defuere, quoties illa vel ad in lium conversionem, vel ad fidelium in recta fide firmationem necessaria fuerunt. Petrus in Actis stolorum se hanc potestatem habuisse professus cum petenti paralytico eleemosynam respondi

B quidem argentum non habere, sed *quod habeo* quit, hoc *tibi do ; in nomine Christi surge et am* Et quidem vel sola ejus corporis umbra morbos rabat. Pauli miracula taceo ; sed eo teste, hæc tia ab Apostolis ad fideles transiit, quorum alii nera linguarum, aliis gratiam curationum, aliis charismatum dona concessa fuisse scribit. Ign Apostolorum discipulus, cum martyrio proximu set, verebatur ne ipsi, sicut aliis sanctis contig bestiæ miraculo mansuefactæ parcerent. Jus ethnicis exprobrat magorum et incantatorum i tentiam, cum econtrario Christiani sola Jesu Cl nominis invocatione nihil non possent efficere. clara omnino ea de re habet Irenæus, qui sæcul cundo floruit, et initio tertii passus est. Hic in lil

C Adversus hæreses, capite 57, non unum aut rum, aut certe plura a Christianis facta miracu censet : sed hanc ipsam Ecclesiæ catholicæ esse rogativam probat, ut cum hæreticorum sectæ præstigiis nihil possent, nisi forte incautis d inferre, fideles miraculis, et certissimis, et fre tissimis, fidem suam approbarent; ita ut sæpis apud eos claudi gressum, cæci visum, surdi audi immo et mortui vitam fidelium precibus fuerint secuti. Quos quidem homines a morte excitatos postea inter cæteros mortales vixisse observat c sequenti, ne forte tanta miracula præstigiis mines attribuere auderent. Ejusdem rei testi sæculo tertio omni exceptione major Cyprianus thaginiensium antistes et Christi martyr, qui h

D gumentum non semel, sed potissimum in libr Idolorum vanitate et ad Demetrianum pertract Omitto Eusebium, Lactantium et alios, qui sul culi tertii finem, et quarti initium vixerunt. E virtus post datam Ecclesiæ pacem perseveravi testes sunt Hieronymus, Rufinus, Sulpicius Sev et alii, qui patrum et aliorum sanctorum vitas d pserunt. Idem testantur Paulinus, Theodoritus Græcos patres vix ulli eruditione secundus, q brum ea de re singularem sub religiosæ His titulo edidit. Plurima miracula suo tempore narrat Augustinus, potissimum in libris de Ci Dei. Sanctorum Gervasii et Protasii ab Amb inventorum tot fuerunt miraculorum præcones,

rum temporum scriptores, Ambrosius ipse, Pauli-us, Augustinus, Gaudentius, etc. Haud minus ce-bria fuere sancti Stephani recens inventi miracula, e quibus libri duo inter Augustini opera habentur. ictor Vitensis paulo post miracula descripsit, quæ irente Wandalorum in Africa persecutione a catho-cis edita fuerunt. Basilius Seleuciæ episcopus circa lem tempus libros duos de miraculis sanctæ The-læ composuit. Hæc de sæculis quæ Gregorium no-trum præcesserunt. Non minus autem sæculo sexto, uo vixit Gregorius, frequentia fuisse infra proba-imus. Nam de sequentibus temporibus agere ad ostrum non spectat institutum; et qui ea de re plura upiunt, habent Miraculorum libros integros, quos in 'itarum sanctorum collectionibus consulant.

65. At ex his quæ protulimus jam perspicuum est, emini auctori ecclesiastico verti posse vitio, quod niracula passim suis operibus inseruerit, aut certe le Miraculis sanctorum ediderit libros singulares. 'roindeque Gregorium eo ipso haudquaquam asper-andum esse, quod miracula passim in suis libris narraverit. Nec dicat aliquis miracula a Deo Opt. lax. fuisse edita, cum necessaria ad fidem gentibus pprobandam fuerunt, id vero Gregorii temporibus pplicari non posse. Nunquam enim miracula magis ecessaria videntur fuisse sive ad infidelium conver-ionem procurandam, sive ad fideles in vera fide onfirmandos, quam sæculo quinto labente, ac toto æculo sexto, quo Gregorius noster scripsit. Tunc nim barbaræ nationes ita Europam infecerant, ut ulla ferme regio esset, in qua illi non dominaren-ur. Hi autem erant aut ethnici, aut certe ita ariana æresi infecti, ut nomine tenus Christiani, plerasque aganorum superstitiones simul cum falsis dogma-ibus retinerent : omnes vero ita feri ac barbari, ut 'rustra quisquam eis veram religionem rationibus c sacræ Scripturæ auctoritate persuadere conatus uisset. Opus itaque miraculis erat, utpote quod hæc ola esset eos convincendi ratio. Certe quandiu Chlo-loveus, primus gentis nostræ regum christianus, ebus usus est prosperis, de religione mutanda ne uidem cogitare voluit. At constitutus in extremo prælii discrimine, cum non sine miraculo e tantis periculis ereptus fuisset, fidem ultro suscepit. Sic movit Totilam Gothorum in Italia regem sancti pa-tris Benedicti miraculum coram eo editum, quem antea nec sacerdotum auctoritas, nec miserorum in-fortunia ad commiserationem flectere unquam po-tuerant. Non minus indigebant miraculis fideles idio tæ, qui ab hæreticis variis extorsionibus oppressi, immo et aliquando suppliciis torti, aut illecebris al-lecti, ad religionem mutandam incitabantur. Suberat et alia sæculo sexto edendorum miraculorum pecu-liaris causa, nempe quorumdam error negantium resurrectionem mortuorum : cui errori potissimum refellendo Gregorius Magnus libros dialogorum de Virtutibus et Miraculis Italiæ sanctorum composuit.

66. Sed et habemus viros eorum temporum illu-stres et omni exceptione majores, qui testati sunt A frequentia tunc contigisse miracula. De miraculis sanctorum Italiæ libros quatuor dialogorum edidit Gregorius Magnus. Idem præstitit Victor Vitensis episcopus in libris de persecutione Wandalica, ubi narrat ea quæ Deus in Africa ostendit, in fidei ca-tholicæ confirmationem. In Galliis, præter sancto-rum Vitas, quæ ab auctoribus gravibus et æqualibus scriptæ sunt, testes habemus queis nemo unquam absque temeritatis nota audeat refragari. In primis complures episcopos sanctitate et eruditione cele-berrimos, inter quos eminebant Avitus Viennensis, Stephanus Lugdunensis, et Æonius Arelatensis me-tropolitani, qui cum Arianos in collatione coram Bur-gundionum rege habita, rationibus ac Scripturæ tes-timoniis pervicissent, fidem quoque suam miraculis B approbare polliciti sunt, si Ariani eis assentire vel-lent : *Si rationes nostræ*, inquit Avitus omnium no-mine ad regem Gundobaldum, qui collationi præsens intererat, *non possunt illos convincere, non dubito quin Deus fidem nostram miraculo confirmet. Jubeat sublimitas vestra, ut tam illi quam nos eamus ad se-pulcrum hominis Dei justi, et interrogemus illum de nostra fide; similiter et Bonifacius de sua : et Dominus pronuntiabit per os servi sui in quibus complaceat.* Sic illi viri sancti adeo in Deum fidentes erant, quod se eam fidem habere scirent, quæ etiam montes trans-ferre posset, cum id Dei causa exigeret. Sed et iidem antistites se hanc collationem suscepisse innuunt exemplo beatissimi Remigii Francorum apostoli, qui fidem catholicam tunc temporis apud eam gentem C infinitis propemodum prodigiis confirmabat. *Provi-dente*, inquiunt, *Domino Ecclesiæ suæ, et inspirante pro salute totius gentis cor domni Remigii, qui ubique altaria destruebat idolorum, et veram fidem potenter cum multitudine signorum amplificabat, etc.* Ejusdem sancti Remigii et sancti Medardi miracula ob oculos Chlotsindæ ponit sanctus Nicetius Trevirorum antis-tes, illam adhortans, ut ea Alboino Langobardorum regi viro suo narret, quibus Chlodovei exemplo, ad fidem suscipiendam moveri possit. *Quid de domno Remigio et domno Medardo episcopis, quos tu, credo, vidisti? non possumus tanta exponere, quanta mirabi-lia per illos Deum videmus facere.* De miraculis ad sanctorum sepulcra tunc temporis frequentibus pro-sequitur sanctus antistes his verbis : *Ubi tanta hodie,* D inquit, *mirabilia apparent, quantum nec dicere verbis valeo.* Statimque subjungit, similia in hæreticorum Ecclesiis non fieri, quod aliam ab illis sanctis qui miracula edebant, fidem profiterentur. Quanta vero securitate de tot tantorumque miraculorum veritate et certitudine locutus fuerit Nicetius, ex eo patet, quod regem ipsum Alboinum provocandum esse scri-bat, ut aliquot e suis fidos homines ad Beati Martini sepulcrum transmittat, rei veritatem per sese ex-ploraturos. *Mittat*, inquit, *ad domnum Martinum per festivitatem suam... ubi cæcos hodie illuminari... conspicimus, ubi surdos auditum et mutos sanitatem recipere. Nam quid dicam de leprosis aut de aliis quam plurimis? qui quacumque debilitate percussi sint, ibi-*

dem per singulos alii et alii sanantur. Misit ad hanc festivitatem Theodemirus rex arianus, quem Gregorius Chararicum appellat, et tantis miraculis permotus fidem suscepit cum tota Suevorum gente, cui tum in Gallæcia imperabat. His adde alios testes eruditione et sanctitate illustres, Fortunatum, qui multas sanctorum Vitas scripsit; Cyprianum Tolonensem episcopum in Vita sancti Cæsarii, Hilarium Arelatensem, Eucherium, Dynamium patricium, virum natalibus, dignitate et Gregorii magnii testimonio illustrem, beatum Audoenum in Vita sancti Eligii, Jonam monachum et alios, qui tunc temporis ediderunt sanctorum Vitas, quas ex miraculorum narrationibus fere integras contexuerunt.

67. Nemo itaque inficiari potest, Gregorii nostri temporibus miracula frequenter ad sanctorum sepulcra contigisse, idque non vulgi solum opinione, aut muliercularum relatu creditum, sed et virorum eruditorum, ac sanctorum episcoporum auctoritate receptum fuisse, qui ejusmodi miraculorum certitudine fidem nostram approbari et hæreticorum errores argui posse censebant. Certum est etiam ea miracula adeo certa et evidentia fuisse, ut ne quidem hæretici illa in dubium revocare ausi fuerint, aut ullis cavillationibus potuerint ea unquam obscurare. Quo factum est, ut plerique ejurata hæresi fidem catholicam susceperint, et quidem non vulgares homines, non unus vel pauci viri obscuri aut nullius nominis, sed ipsi reges, et integræ nationes : quales fuere Franci, Burgundiones, Suevi, Wisigothi, Angli, Langobardi, etc. Unde nemini mirum videri debet, si Gregorius, qui promovendæ orthodoxæ fidei desiderio fervebat, ardebatque summa erga sanctos Dei amicos devotione, colligendis miraculis plurimum tribuerit, quæ tunc temporis esse videbat efficacia ad fidem hæreticis insinuandam, et ad emendandos fidelium mores utilissima. Ea vero quæ a Gregorio narrantur miracula, ne quidem ob suam multitudinem in dubium revocari possunt. De plerisque enim sanctis unicum solummodo aut alterum miraculum narrat : qua in re parcior fuit illis, qui ejusmodi sanctorum Vitas descripserunt, quas ut plurimum, ut mox dicebam, ex solis miraculis contexuere. Plura quidem de sancto Martino habet, aut de sancto Juliano. At modo sancti Nicetii locum laudavimus, satis attestantis, multo plura miracula ad sancti Martini sepulcrum contigisse, quam quæ a nostro Gregorio referuntur. Ea vero quæ scripsit, apprime noverat, vel quod sibi ipsi contigissent, vel quod ea ab aliis accepisset. Miracula quæ in seipso facta fatetur, quis falsa fuisse dixerit ? Non enim ita fallax ac perditæ mentis fuisse dici potest Gregorius, ut falsa pro veris obtrudere ex industria voluerit; aut ita bardus, ut ægrum se reputaverit sanus, aut ad sanctorum cineres cœlitus sanatum non æger. Idem dicendum de plerisque aliis ægrotis, præsertim viris gravibus et probe notis, qui sese sanctorum meritis sanatos aut palam coram omnibus, aut certe ipsimet Gregorio confessi sunt. Unum est, fateor, in quo plus

A æquo credulus fuit, in iis scilicet credendis, quæ antiquis scripta inveniebat, aut certe acceperat vetustis traditionibus. Sed ista nec ejus bonæ fid officiunt, nec adversus ea quæ a se visa aut audi refert, ullum præjudicium generare valent cum e contrario animi ejus candorem et ingenuitatem maxim probent.

68. At quot et quanta, inquis, minutiora facta m raculis deputat Gregorius, quæ naturalem causaru efficientiam nequaquam superant. Verum ea est vi rorum pietate præstantium indoles ac religio, ut pre cationum cœlesti efficaciæ, sanctorumque interces sioni tribuant ea, quæ alioqui naturæ virtutem hau excedunt. Ita comparatus fuit Cyprianus, ita Au gustinus, ita Theodoritus, et alii magni viri quo B superius commemoravimus. Simplex itaque fuer Gregorius, sed eo sensu, quod sine fuco et sempe aperta mente et corde sincero veritatem oration simplici deprompserit. Atque ea Gregorii laus es non contumelia, inquit Sirmondus Hilduinum repre hendens, qui Gregorium *miræ simplicitatis virum* ap pellavit, cum Hilduinus ipse, si hæc vox malam i partem vertatur, multum Gregorio simplicior fueri

69. Haud enim putandum est miracula omnia quæ vulgo circumferebantur a Gregorio statim abs que delectu aut examine admissa fuisse, cum ips Deum passim invocet veritatis eorum, quæ in libri suis enarrat, testem. Quin et res ab aliis relatas dif ficile credebat, ut ipse testatur libro I Miraculorum capite 5. Audierat quippe sæpius oleum ante crucem C in monasterio Pictavensi ita excrescere solitun fuisse, ut licet vasa exinde plena efferrentur, nun quam tamen decresceret. Sed ad id credendum nun quam adduci potuit, quin prius rei veritatem sui oculis unius horæ spatio exploravisset. Pallam qu venerabilis crux Jerosolymis involuta diu fuerat, ses accepisse jactitabat quidam : sed ei non credidi Gregorius, priusquam rem miraculis certis compro batam fuisse advertisset. Cum vero res gestas al aliis acceperat, homines illos nominat, qui talia re tulerant, ne incerta pro certis ingerere videretur Quin et aliquando sacramento ejusmodi miracul confirmari volebat, aut multos adhibebat, rei enar ratæ testes, ne forte illudere piæ simplicium credulitati a nonnullis crederetur, ut ipse habet libro II D de Miraculis sancti Martini, capite 52, et passim aliis in locis insinuat.

70. Erunt fortasse nonnulli, qui Gregorii nimiæ, ut aiunt, simplicitati tribuant, quod passim pulverem sanctorum tumulis collectum, pannos eis aliquandiu impositos, flores aut herbulas ibidem a fidelibus sparsas, aut parietibus affixas, oleum ex lampadibus ibidem ardentibus detractum, aquas ex vicinis fontibus aut puteis haustas, aut alia ejusmodi inter Sanctorum reliquias computaverit. Verum ista abjectio evanescet, cum cordatus lector similia in patrum auctorumque gravissimorum operibus exempla passim occurrere animadvertet. Hujus enim consuetudinis testes sunt Hieronymus, Augustiuus, Pauli-

s, Leo et Gregorius, uterque Magnus ac pontifex manus, Beda et alii passim, quorum loca in notis Gregorii textum non semel laudavimus. Sed et i plura ea de re cupit, adeat Ferrandi, Societatis su presbyteri, librum singularem de Sanctorum reuiis, aut certe legat V. cl. Lud. Ant. Muratorii squisitionem de hoc argumento tomo II Anecdotom, ubi etiam *oleorum*, quæ Gregorius Magnus ad ieodelindam per Johannem transmisit, indicem ofert, ipsa Gregorii ætate scriptum in papyro yptiaco, ut Mabillonius noster testatur Itineris lici pag. 14.

71. Unum denique circa Gregorii libros de Miralis sanctorum observari velim, quod scilicet ea solum nctorum miracula retulerit, quæ ab aliis auctoribus ipta non erant. Unde mirum non est, si quando- e omissis celebrioribus sanctorum gestis, obscura ædam facta commemorat. Hinc etiam patet, quam caute fecerint nonnulli, qui res aliquot sanctorum stas in dubium revocarunt ob id solum, quod a egorio non memorentur : cum, ut ipse testatur, tra ejus institutum fuisset de ejusmodi rebus disrere. Quod vero tale fuerit ejus consilium, ipso onente discimus ex proœmio ejus generali ad istos ros : *Aliqua*, inquit, *de sanctorum miraculis, quæ ctenus latuerunt, pandere desiderans*, etc. Sed magis erte in libro de Gloria Confessorum, quem omum ultimum recognovit, capite 45 : *licet jam dixenus in prologo libri hujus ut ea tantum scriberemus, æ Deus post obitum.... operari dignatus est : tamen n puto absurdum duci, si de illorum vita memoremus qua, de quibus nulla cognovimus esse conscripta*. Non ique scripsit de sanctorum gestis, quæ aliunde ta erant, aut quorum Vitæ habebantur. Sed jam odem ad secundam præfationis nostræ partem nseundum.

II. — 72. Nulla ferme est in contexendo Gregorii erum catalogo difficultas, cum ea non solum pasn in suis libris recensuerit, sed et singillatim enueraverit in fine libri decimi Historiæ Francicæ : *cem*, inquit, *libros Historiarum, septem Miracurum, unum de Vitis Patrum scripsi. In Psalterii traitum librum unum commentatus sum ; de cursibus iam Ecclesiasticis unum librum condidi*. Quid vero brorum septem miraculorum nomine intelligat, ipmet in prologo libri de Gloria Confessorum expot : *In primo libello inseruimus aliqua de miraculis omini ac sanctorum apostolorum, reliquorumque artyrum, quæ hactenus latuerunt*, etc. *In secundo suimus de virtutibus sancti Juliani martyris. Quatuor ro libellos de virtutibus sancti Martini, septimum quorumdam Religiosorum*, seu, ut plerique manucripti codices habent, *Feliciosorum vita ; octavum nc scribimus de Miraculis Confessorum*. De his libris ulla difficultas. Quem enim secundo loco vitam *Regiosorum* seu *Feliciosorum* appellat, is est qui in istoriæ fine dicitur liber de Vitis Patrum. Hi omnes xstant præter librum de cursibus ecclesiasticis, qui mnino interiit ; et commentarium in psalmos, cujus aliquot solummodo fragmenta supersunt. Hunc porro commentarium Romæ asservari aliquandiu persuasum habuimus, acceptis exinde litteris in Vaticana bibliotheca haberi manuscriptum codicem ex monasterio Fontis Avellani, qui *Florentii Georgii et Gregorii commentarius in psalmos* inscriberetur. Sed re a nostro Stephanotio, Congregationis nostræ in curia Romana procuratore generali, accuratius inquisita, hic deprehendit, et titulum hunc manu recenti fuisse codici ascriptum, et in ipso Commentario passim auctores laudari, qui nostro Gregorio ætate posteriores fuerunt, quales sunt Aymo et Remigius. Denique vulgata psalmorum versione utitur hujus commentarii auctor, quam Gregorius in laudandis passim psalmis adhibere non solet. Immo in Gregoriani Commentarii, quem modo laudabamus, præfatione tituli psalmorum referuntur omnes juxta LXX interpretum versionem. Fucum fecit ei qui Gregorii nomen codici illi præfixit, præfationis Gregorianæ in psalmorum titulos fragmentum, quod commentarii auctor simul cum aliis Patrum præfationibus operi suo præmisit. Quod quidem fragmentum a pio et erudito viro Thomasio ex ipso codice descriptum post libros de sanctorum Miraculis proferemus, cum duobus commentarii fragmentis a Mabillonio editis.

73. Laudat præterea Gregorius libro II Historiæ, capite 22, Apollinaris Sidonii librum de Missis, cui ipse præfationem se adjunxisse ait ; sed illud opus solo nomine tenus nobis notum est. Tanti non est momenti Passio sanctorum septem Dormientium fratrum Ephesi quiescentium, quam se in latinum transtulisse Syri cujusdam interpretis ope fatetur in capite 95 libri de Gloria Confessorum, ubi ejus epitomen refert. An vero usquam exstet hæc ipsa versio a Gregorio adornata, incertum est. Hanc enim quam Surius habet, Gregorianam non esse vel ex eo solo conjicimus, quod ibi Dormientium nomina pleraque alia sint ab iis, quæ ipse Gregorius in libro de Gloria Confessorum recenset. Eadem vero ipsa nomina repræsentat eorumdem Dormientium historia, quam in nonnullis codicibus manuscriptis invenimus ; sed cum multa dubiæ fidei contineat, nec constet an ipsius Gregorii fetus dici possit, non visum est ei inter illius opera locum dare. De aliorum septem Dormientium historia dicemus inferius. Occurrerunt etiam nobis codices manuscriptos perscrutantibus varia opuscula sub Gregorii nomine, quæ *sermo, vita, transitus*, aut *miracula* inscribuntur, de nonnullis scilicet sanctis, qui apud Gregorium laudantur : sed cum ea nihil aliud sint quam ipsissima Gregorii capita, in quibus de ejusmodi sanctis agit, ex ipsius operibus excerpta, de iis fusius inquirere superfluum fuisset.

74. Cæterum præter libros a nobis supra recensitos, plerique complures libellos singulares de vita aliquot sanctorum inter Gregorii opera enumerant, quos in variis Historiæ Francicæ aut Miraculorum libris ipse Gregorius laudat. Tales sunt *liber de sancti Illidii vita*, quem laudat libro I Historiæ, capite 40 ;

liber *de vita sancti Quintiani,* lib. II, capite 36. Aliis in locis memorat a se conscriptos libros, de Vita sanctæ Monegundis, de Vita sancti Nicetii, sancti Friardi, sancti Caluppæ, sancti Senoch, sancti Patrocli, quos Vossius et alii singillatim in catalogo Gregorii operum recensent, quamvis certum sit alios non esse ab illis libri Vitæ Patrum capitibus, quæ sub istorum sanctorum vitæ titulis edita sunt. Et de his nulla, quod quidem sciam, exstat inter viros eruditos controversia. Utrum vero libelli isti reipsa a Vitis Patrum secernendi sint, ut Margarinus Bignius, Colonienses Doctores et alii in suis editionibus fecere, parum interest. Sane, ut quidem sentio, Gregorius primum aliquot sanctorum sæculi seu Patrum vitas in unum librum videtur collegisse, quem inscripsit de Vita quorumdam *Feliciosorum* aut *Religiosorum*; postea vero cum et aliorum quoque sanctorum gesta comperisset, de iis libellos seorsim edidit, quos postea vel ipse, vel alii cæteris adjunxere sub unico Vitæ Patrum titulo. Certe in codicibus scriptis quos videre licuit, omnes omnino illæ Vitæ, id est viginti capita, simul sub uno et eodem *Vitæ Patrum* titulo habentur; quem titulum certum est suo libro, alias *Feliciosorum Vitæ* appellato, præfixisse. Major esset circa *sancti Nicolai Vitam*, quam Sammarthani in Gallia Christiana laudant, difficultas, nisi esset librariorum manifestus error, aut certe auctorum ipsorum memoriæ lapsus, qui *Nicolai* pro Nicetii nomen invexerunt. Etenim Sammarthani, qui soli inter Gregorii opera sancti Nicolai vitam recensent, Vossii locum ex libro de Historicis latinis exscripserunt. At Vossius vitam sancti Nicolai non habet, sed Nicetii quam Sammarthani omittunt.

75. Librum etiam de Mirabilibus sancti Medardi inscriptum inter Gregorii nostri opera recensuere Barrius auctor Historiæ Christianæ veterum Patrum, Bignius, Colonienses et alii, quos secutus est Gerardus Joannes Vossius libro II de Historicis latinis, et alii nonnulli, ob hunc, uti Cointio videtur, Gregorii locum ex libro de Gloria Confessorum, capite 95, ubi de sancto Medardo ait : *Post scriptum de Mirabilibus ejus librum mulier quædam,* etc.; quem librum ob id præcipue Gregorio tribuerunt, quod alius fuerit ab ejusdem sancti Vita, quam Fortunatus scripsit. Hæc enim Vita nonnisi post Gregorii obitum edita est. Ibi quippe lectores Fortunatus invitat, ut pro Theodeberti, inquit, *regis nostri,* incolumitate preces effundant; qui Theodebertus, non nisi Gregorio jam defuncto, patri suo Childeberto II successit. Verum etsi librum de sancto Medardo a Gregorio laudatum Fortunati fetum non esse fateremur, haud tamen inde concludendum esset eum a Gregorio editum fuisse. Non enim id probant Gregorii verba superius relata, cum ibi librum quidem laudet, sed a se scriptum non dicat : quod tamen passim facere solet, cum opuscula sua commemorat. Hunc librum ab ipsa muliere compositum fuisse, quæ ibi sanata dicitur a Gregorio Cointius contendit. At cum illud opus, si a Fortunati libro distinguatur, nusquam ex-

A stet, frustra de ejus auctore inquiritur, quod n veterum laudavit, nec ullus recentiorum unquam. De Antiphona vero in honorem sancti dardi, quam sub Gregorii nostri nomine edidit rius, vix quidquam certi dici potest, cum nihil beat, unde ejus auctor valeat dignosci. Nihil au veritati dissonum complectitur, si id quod de san rum Medardi et Gildardi obitu refert, eadem non vero eodem anno dicatur contigisse. Eam loco proferemus.

76. Inter alia innumera Patrum, aliorumque terum scriptorum opuscula, quæ in catalogo c cum manuscriptorum Angliæ laudantur, occurri monet Freherus, *Libellus de passione Domini,* (gorio Turonensi tributus. Sed hunc librum a vulg B *Gestis Pilati* distinguendum non esse censet i Freherus, et alii viri eruditi. Quibus facile subs bimus, dum aliquis vel ex ipso codice Anglicano ex aliquo alio simili nos aliquid certius edoceat quidem ansam illi scriptori, quisquis fuerit, h librum Gregorio tribuendi præbere potuerunt ill bri I Historiæ Francorum, capitis 23, verba : *Pil autem Gesta ad Tiberium Cæsarem mittit, et ei tan virtutibus Christi, quam de passione vel resurrect ejus insinuat. Quæ gesta apud nos hodie retinen scripta.* Sed gesta illa apud se quidem haberi fat Gregorius, non autem a se ipso scripta dicit. U nondum inter illius opera locum habuere, nec v habere debent.

77. Librum de Miraculis sancti Andreæ sub G C gorii Turonensis nomine invenimus in codice bib thecæ nostræ sancti Germani a Pratis, ab annis ci ter sexcentis scripto : qui liber in aliis quoque co cibus habetur, sed absque Gregorii præfatione. H autem præfationem, sicut et brevem operis epilog Gregorii fetum esse styli et scribendi ratio vix dubit sinunt : etsi hujus libri nullam in operum suorum talogo fecerit mentionem. Neque id mirum videri bet, si quidem nec librum ibi recensuit Missarum A linaris Sidonii, cui alias se præfationem adjunx memorat; nec passionem septem Dormientium Ep sinorum, quam e Græco in Latinum a se translat fuisse ipsemet alibi testatur. Porro præfationem ill et epilogum in Miracula sancti Andreæ dabimus c capitulorum indice et aliquot capitibus quæ edita D sunt, non autem librum ipsum, qui alius non est apocrypha hujus sancti Vita, quæ vulgo Abdiæ Ba lonico tribui solet.

78. Haud plura dicam de passione sancti Juli quam in nonnullis codicibus scriptis invenimus lib qui de ejusdem sancti Miraculis a nostro Grego scriptus est, insertam, ab ipso Gregorio, an ab a quovis, divinare non licet. Erunt fortasse, qui ipsa met Passionem Gregorii fetum esse putent. At ne sibi facile persuaserit hanc primum a Gregorio sc ptam, et ab illo ipso miraculorum narrationi pr missam, a posteris vero detractam fuisse; cum eco trario multo verisimilius sit eam Miraculorum lib adjunctam fuisse, ut simul utrumque in sancti Ma

is festivitate legi posset. Si quis tamen id ab ipso ·egorio factum fuisse dicat, non multum refragra- ·. Præfatiuncula quippe ipsi præfixa Gregorii sty- n sapit ; quare librum absque illa passione suo loco ıibere visum est, uti in plerisque scriptis et in nibus editis habetur ; passionem autem ipsam cum sdem libri initio, prout alii codices scripti habent, ıt cætera Gregorii opera proferemus.

79. Historiam septem Dormientium in Majori mo- sterio quiescentium, præter editos tribuunt Gre- rio nonnulli codices scripti quos vidimus. Certe nc librum inter sincera Gregorii opera admisit ɔericus monachus Trium Fontium in Campania, i in Chronico ad annum 319 scribit, *sancti Martini ealogiam a Gregorio Turonensi creditur comprehen- ı fuisse,* atque subjungit ipsissima verba, quæ in libro septem Dormientibus ea de re habentur, eosque tem germanos laudat, ac nomina eorum recenset. m opus laudat, ac pro sincero Gregorio fetu habet nachus Sansulpicianus in patriarchio Bituricensi, ite 27. Illud tamen Gregorio abjudicat Cointius annum 595, num. 51, quod in epilogo Historiæ ·gorianæ inter illius opera non recenseatur, quam- rem sub dubio proposuisset ad annum 591, num. ıbi ex epistola huic libello præfixa beati Sulpicii, nuncupata est, sanctitatem maxime commendari iovit. Archiepiscopi titulus, qui in ista epistola ıpicio tribuitur, et in ipsa Historia Briccio epi- po Turonensi, negotium facessit, cum inficiari non simus, metropolitanos in his partibus ante sæcu- ı nonum, aut nunquam, aut rarissime archiepi- pos dictos fuisse. Canone tamen VI Concilii Ma- onensis I decretum legimus, ut *archiepiscopus que pallio missas dicere non præsumat.* Non etiam simulare velim, hanc Historiam in codice Collegii ietatis Jesu Parisiis haberi, et quidem edita multo orem, sed absque auctoris nomine, immo absque stola Gregorii Sulpicio nuncupatoria. Briccius o ibi non *archiepiscopus,* sed *præsul* appellatur : quæ nia in notis suo loco observamus. Sunt et alia quæ e in utramque partem circa hanc controversiam sent adduci, sed quæ fusius persequi non vacat. d solummodo observari velim, quod etsi epistola ri præfixa Gregorio tribuatur, non inde tamen in- ndum Historiam ipsam ab illo eodem auctore con- ptam fuisse : cum econtrario epistolæ scriptor rtis verbis asserat, se hanc narrationem apud us monasterium invenisse, eamque *transcriptam* picio, uti petierat, destinasse.

0. Habetur in codice monasterii Patriciacensis ab is 800 scripto Vita sancti Albini Andegavorum scopi cum hac clausula in fine, *Explicit Vita beati ini composita a beato Gregorio Turonicæ urbis epi- po.* In codicibus vero quamplurimis, scilicet Rhe- nsis Ecclesiæ, sancti Germani a Pratis, Vindoci- si, regiæ Bibliothecæ, et aliis nonnullis, occurrit a sancti Maurilii, item Andegavensis episcopi, gorio nostro pariter attributa : sed cum hæ Vitæ e non sunt ab iis, quæ sub Fortunati nomine vulgatæ sunt, eas a Gregorio non censemus scriptas fuisse, sed fortasse recognitas solummodo et emendatas. Id diserte habet epistola sub Gregorii nomine Vitæ sancti Maurilii præfixa, quam ad calcem hujus voluminis dabimus : ubi Gregorius, si tamen certum sit ipsum hujus epistolæ fuisse auctorem, testatur se beatorum Albini et Maurilii Vitas a Fortunato scriptas emendasse, quæ scriptorum erroribus visitatæ fuerant. Quod si Gregorium hujus epistolæ auctorem fuisse admittamus, necessarium videtur ut Fortunatum harum auctorem vitarum distinguamus a Venantio Fortunato poeta celebri. Nam iste sancti Germani Parisiensis episcopi, cui epistola nuncupata est, et Gregorii nostri temporibus floruit, ac utrique supervixit. Qui enim fieri potest, ut Fortunato superstite, et frequenter Parisiis ac Turonis agente, sanctus Germanus Parisiorum episcopus Gregorium Turonensem invitaverit ad expurgandas a scriptorum vitiis sanctorum Vitas, quas ipse Fortunatus illarum auctor, qui coram aderat et utriusque antistitis amicus et discipulus censebatur, facilius emendasset. Fortunatum vero alium a Venantio poeta exstitisse non levia probant argumenta, quæ hic persequi nostri non est instituti. Cæterum etsi constaret beati Maurilii Vitam a Gregorio Turonensi aliquando emendatam fuisse, hanc tamen non ipsam esse contendimus, quæ vulgo circumfertur in libris editis et nonnullis manuscriptis, licet ei præmissa legatur Gregorii epistola. Etenim hujus epistolæ auctor Vitam illam ob id se potissimum emendandam suscepisse dicit, ut complura quæ incredibilia multis viderentur, ex ea resecaret. Ex quibus profecto Renati a septennio defuncti resuscitatio censeri debuerat. Et tamen in ipsa Vita, miraculum istud a Fortunato, ut ibi dicitur, omissum, cæteris adjunctum legitur. Idem evincimus ex duobus codicibus manuscriptis, uno scilicet Vindocinensis monasterii ab annis circiter 600 exarato, et altero nostræ sancti Germani a Pratis bibliothecæ, annorum 500, ubi post præmissam Gregorii epistolam, et descriptum Vitæ ipsius capitulorum indicem, hanc jussu Rainonis, qui in catalogo episcoporum Andegavensium tempore Eusebii episcopi scripto XXXV recensetur, scriptam fuisse legimus, his verbis : *Raino quondam sancti Martini quotidianus discipulus, et semper canonicus, ac post modicum sanctæ Andegavensis Ecclesiæ ex initio Christianitatis* XXXIII (al. XXXV) *humilis episcopus, ob honorem omnipotentis Dei nec non et ejusdem sancti Maurilii, atque remissionem peccaminum animæ suæ, anno incarnationis Dominicæ adhuc in* 905 *et ordinationis episcopatus sui in* 25, *hanc Vitam beati Maurilii, scribere ac requirere jussit. Archanaldus sancti Martini discipulus et diaconus jussu præfati domni Rainonis scripsit et requisivit.* Quæ vero fuerit illa vita, indicat domnus Hadmerus in libro Vitæ ipsi subjuncto de miraculis, quæ *modernis,* inquit, *temporibus* contigerant, in translatione scilicet sub Nifingo episcopo facta, ubi Vitam hanc, quam sub libri primi nomine dederat, *faceta satis urbanitate a successoribus* sancti Maurilii *expolitam* fuisse diserte pro-

fitetur. Adde non pauca in hac Vita occurrere, quæ Gregorii aut Fortunati ætati et genio, ut fuse probat Launoius, competere non possunt. Ab utraque item distinguendam esse ejusdem sancti Maurilii Vitam a Magnobodo episcopo Andegavensi scriptam ex eodem Hadmeri libro discimus. Et quidem hæc diversa omnino exstat a duobus prioribus in codice Vindocinensi jam laudato, ubi et ista sub hoc titulo habetur : *In Christi nomine ego Magnobodus episcopus, ac si peccator, Ecclesiæ Andegavæ, secundum titulos Justi presbyteri Vitam sancti Maurilionis episcopi et confessoris, ut rusticitas mea fuit, simpliciter planeque, ut potui, explicavi, in anno* 10 *ordinationis meæ, et in anno* 36 *principis nostri domni Chlotarii regis, filii Chilperici regis*. Id est anno æræ christianæ 619, paulo post Gregorii nostri obitum. Hæc autem paulo fusius tractare visum est, quod epistola sub Gregorii nomine vulgata passim præmissa occurrat Vitæ sancti Maurilii, quæ multas res a veritate alienas complectitur, et celebris facta est ob controversiam de sancti Renati resurrectione his temporibus natam. Quod miraculum nonnulli Gregorii auctoritate comprobare conati fuerunt, licet a Fortunato emissum fuerit, ut modo dicebamus, et non referatur a Magnobodo. Iste tamen narrat mulierem quamdam sterilem beati Maurilionis, sic enim semper eum appellat, interventu obtinuisse a Deo filium, qui postquam Ecclesiæ Calonnensi, ubi Maurilius degebat, diu presbyter serviisset, tandem ipsi in episcopatu successerit.

81. Vitam sancti Aredii abbatis Atanensis Gregorio Turonensi tributam, aliam ab ea quæ sæculo I Actorum sanctorum Ordinis Benedictini edita est, eruit noster domnus Johannes Mabillonius e vetusto codice sancti Galli in Helvetia, quæ quidem Gregorio haud indigna videtur, nec multum ab ejus genio aliena : nisi quod aliquæ phrases in ea passim occurrant ex Gregorio Magno, immo et ex beati Benedicti Regula, contra Gregorii morem, mutuatæ. Deinde Gregorius Aredii miracula et res gestas passim celebrat, nusquam tamen illius Vitæ a se scriptæ, quod alias solet, ipse meminit. Quamvis momentis istis reponi possit, Gregorium hanc Vitam post suum ex itinere Romano reditum scripsisse; proindeque nihil esse mirum, si in aliis operibus quæ antea exaraverat, nullam Vitæ sancti Aredii fecerit mentionem, loquendique modos Gregorii magni non adhibuerit : qui Roma reversus, ubi, sicut de illo rerum ecclesiasticarum curiosissimo indagatore conjicere licet, Gregorii libros viderat, sicut et beati Benedicti Regulam, quæ jam tunc erat celebris, eorum loquendi morem imitari potuisset. Sunt tamen alia indicia quæ suadeant hanc vitam Gregorio tribuendam non esse, sed monacho potius alicui Atanensi, qui eam potissimum ex Gregorii operibus collegerit : quod ansam præbuerit posteris eam Gregorio ascribendi. Ipse enim Gregorius Aredium passim laudat, ejusque vitæ breviarium descripsit sub finem libri X Historiæ. Et quidem miracula quæ vitæ sancti Aredii subjunguntur, stylum Gregorii non sapiunt. Ita loquitur auctor ac si epi-

A scopus aliquis in Brivatensi vico sedisset; alio in l de episcopo Turonensi, qui tunc Gregorius erat, modo scribit, quo non scripsisset ipse Gregori Denique hæc vita, uti ex ejus prologo patet, scri est, ut in festo sancti Aredii anniversario legere in conventu fidelium. Quæ omnia, et alia quæ leg tibus occurrunt, innuunt alium a Gregorio fuisse jus vitæ auctorem. Hunc tamen paulo post Ar exitum scripsisse, tum ex rebus narratis colligim tum ex capite ultimo, ubi testatur ea quæ a se scri sunt intra *paucum tempus* contigisse. Unde conclu multo numerosiora fore quæ in posterum scriben *per prolixa spatia temporum*, quæ subsequentur, c frequentia ad sancti *tumbam* fierent miracula. Ex autem omnibus colligere licet, sancti Benedicti

B gulam jam tunc, id est sæculo sexto labente, aut i tio sequentis, in monasterio Atanensi receptam fui quam adeo familiarem habuit ille auctor.

82. Unum superest inquirendum, an scilicet G gorius noster Chronicum aliquod conscripserit Historia, quam ex eo habemus, diversum, ut tes videntur nonnulli mediæ ætatis auctores, qui p Sigibertum Gemblacensem monachum aiunt Gre rium parvo libello primum historiam *breviasse*, qu postmodum diffusius novem libris digesserit, ver etiam scripsisse chronicum, etc. Sed illi auctor ut observat Valesius, libro XV rerum Francicaru unum et idem opus ob tituli varietatem in variis dicibus, duo esse diversa incaute censuerunt. Ead enim est Historia Gregorii, quæ in veteribus aliq

C membranis sub ejus nomine *Historia ecclesiastica*, aliis vero *Chronicum* nuncupatur. Certe solebant ill ævi auctores *Chronica* aut *Chronicas* appellare His rias, etiam fusiores, quæ juxta annorum seriem scriptæ erant : quod sexcentis exemplis facile prob posset. Breviarium vero, seu Historiam Francor abbreviatam, quod a Gregorio editum nonnulli s bunt, aliud non est ab Epitome Fredegarii, q mirum non est Gregorio fuisse tributum, cum ex e verbis omnino constet, ejusque nomen, et eamd ac ipsa Historia præfationem, et quidem sub ej dem Gregorii nomine, præferat. Eadem fere fort fuit libri, qui *Gesta Francorum* inscribitur, ab a nymo auctore exarati. Hic quippe in omnibus fer codicibus Gregorii nomen præfert, quod ex ipsissi

D ejus verbis ut plurimum contextus sit. Ejus tan auctorem ad Theoderici Calensis principatum pe gisse omnino certum est ex rerum serie quas nar Immo et in codice sancti Remigii Rhemensis, Anon mi Dionysiani liber de Gestis Dagoberti Greg operibus accenseri videtur. Ibi quippe Gesta Fr corum, Gregorii liber primus ; Anonymus vero D nysianus simpliciter liber secundus appellatur : forte nomine Ecchardus comes, qui Patriciac monasterium condidit, *Chronica quam Gregorius T ronensis fecit libros duos* in testamento suo comm morat.

83. Non adeo facile est assignare tempus, q Gregorius singulos libros a se editos conscripse

ıt certe exponere qui priores aut posteriores ab eo iti fuerint Et quidem, ut opinor, non unum post terum librum absolutum describere curabat, sed ıandoque interrupta unius opusculi scriptione, alrum aut inchoabat, aut jam inchoatum continua.t; immo et absolutum, uti censeri poterat, data portunitate, novis augebat additamentis. Certe m suorum librorum plerosque juxta classes non nporum, sed materiarum distribui voluerit, cum priım aliquid aut in veteri quopiam instrumento reriebat, aut ab aliis relatum accipiebat, aut certe semet suis perspiciebat oculis, illud statim suo loco n omittebat describere in libris, quos de simili gumento, aut jam scripserat, aut scribere parabat. ec potissimum de libris Miraculorum certa esse x quisquam inficiari potest, quanquam et aliquem er ipsos ordinem servari posse non diffitemur. lligimus quippe duos priores de sancti Martini miulis libros, ante cæteros a Gregorio conscriptos sse, quod in ipsis alii Miraculorum libri non lauıtur. Liber de Vita Patrum postea ab eo conscriıs, seu potius inchoatus fuisse videtur, sub titulo *quorumdam Feliciosorum*, seu, ut alii codices haıt, *Religiosorum Vita*. Primo enim paucioribus ıstabat capitibus, sed tandem usque ad viginti caı seu Vitas accrevit, quas hodieque complectitur. n librum de Gloria Martyrum aggressus est, cui ·um de Virtutibus sancti Juliani, quem nonnulli undum de Gloria Martyrum nuncupant, subjunxit, ex ejus prologo discimus, in quo librum præcetem laudat. Ibi quoque memoratur liber secunde sancti Martini virtutibus. Quo tempore librum Gloria Confessorum inchoaverit, divinare non lit at anno saltem 588, ad caput usque 95 protractum se colligimus ex eo quod ibi Charimerem, *qui c, inquit, Childeberti habetur referendarius*, laudet. ıo etenim Childeberti 13, id est, Christi 588, rimeres Agirico Virdunensi episcopo, ipso Greo attestante lib. IX Historiæ, capite 25, successit. em fortasse tempore scribebat librum tertium de cti Martini Miraculis, in cujus capite 24 Aredius, ex ipso Gregorio libro X Historiæ, capite 29, o 16 Childeberti regis, id est anno Christi 591, t, adhuc vivens laudatur. Quartum denique lin de ejusdem sancti Miraculis ante annum 594 fuisse absolutum patet ex cujus capite quinto, ubi ratur miraculum, quod hoc ipso anno, nempe deberti regis 19 contigit. Post hos autem omnes os recognovit librum de Gloria Confessorum, in s prologo cæteros de miraculis inscriptos lau-Vitas vero aliquot sanctorum quas seorsim scriat, non nisi extremis vitæ suæ annis libro de s Feliciosorum adjunxisse colligimus, quod istas ım sub libellorum specialium titulis laudare so-Sed tandem omnes sub unico *Vitæ Patrum* titulo prehendit, addito prologo, qui hodieque huic lipræfixus legitur, in quo liber de Gloria Confesm memoratur.

. Lis fuit inter auctores nonnullos hujus sæculi A an Gregorii Historia postremus ejus ingenii fetus censeri debeat. Qui eam ante Miraculorum libros, saltem recognitos, scriptam fuisse volunt, huc proferunt ipsum Historiæ textum, qui nonnisi ad 16 Childeberti Junioris, id est Christi 591 annum perducitur : cum econtrario nonnulla in aliis scriptionibus narrentur, quæ triennio post, id est 19 ejusdem Childeberti regis anno, immo et post Guntramni obitum, contigere. Verum etsi Gregorii Historia in anno Childeberti 16 desinat, haud tamen inde evincitur eam hoc ipso anno exaratam fuisse : cum fieri potuerit, ut huic operi anno vitæ suæ ultimo insudans, supremum diem obierit, priusquam annum currentem attigisset. Certe in Historiæ epilogo, quem forte morbo coarctatus scripsit, cætera omnia opera B sua recenset ; in aliis vero libris opera a se edita enumerans, Historiam non laudat. Quin et Miraculorum libros ac Vitas sanctorum a se editas passim in Historia laudat : at nusquam Historiæ in cæteris libris meminisse legitur. Quod sane argumentum est, uti mihi videtur, validissimum, cæteros libros ante Historiam a Gregorio exaratos fuisse. Nec juvat opponere caput 30 libri de Gloria Confessorum, ubi Gregorius Stremonium laudans, eum ait *a Romanis episcopis cum Gatiano et reliquis quos memoravimus, in Gallias directum* fuisse. Etenim paulo superius, scilicet capite 27 de Martiale episcopo Lemovicum egit, quem a *Romanis* missum memorat. Dionysium vero Parisiensem et Saturninum jam laudaverat in libro I *de Gloria Martyrum*. Porro Historiam non seC mel et simul a Gregorio editam fuisse multi censent, existimantes primum ab eo libros sex scriptos fuisse, scilicet ad mortem usque Chilperici regis, quibus postmodum alios quatuor addiderit, plures editurus, si ei vita diuturnior a Deo concessa fuisset. Id sane ipsemet Gregorius insinuare videtur in libri septimi prologo, ubi innuit animum sibi esse Historiam continuandi, quam in prioribus libris a se editis ad Chilperici interitum perductam, reliquisse videbatur imperfectam. Et quidem Fredegarius non plures quam sex illos priores libros cognoverat, qui Chronicum, quo Gregorii Historiam continuare statuerat, a Chilperici morte inchoavit. Nec plures habuit Anonymus, qui scripsit Gesta Francorum. Unde quamvis suam narrationem ad Theoderici Calensis principatum D perduxerit, narrata tamen Chilperici cæde, qua sextus Gregorii liber finitur, omissis cæteris quæ in quatuor Gregorianæ Historiæ sequentibus libris leguntur, bellum inter Childebertum et Chlotarium, utrumque sui nominis secundum, describit, quod post Guntramni regis mortem, finitamque Gregorii integram Historiam gestum esse constat. Hinc in nonnullis codicibus scriptis, etiam vetustioribus, sex solummodo habentur Gregorianæ Historiæ libri. Quanquam Corbeiensis et Bellovacensis, qui non multo post Gregorii obitum scripti videntur, libri septimi fragmentum exhibeant.

85. Pauca occurrunt de Gregorii librorum titulis observanda. Historiarum libri in vetustissimo mona-

sterii Corbiensis codice *Historia Ecclesiastica Francorum* inscribuntur. Quem titulum, utpote germanum, et rebus in illis contentis apprime convenientem, viri eruditi cæteris præferendum censuerunt : quem ideo in hac nostra editione adhibuimus. Plerique alii codices scripti cum editis simpliciter *Historiam Francorum* appellant; nonnulli item scripti *Gesta Francorum.* Frequentius vero apud sequioris ætatis auctores sub Chronicæ aut Chronici nomine laudantur, ut jam a nobis observatum est. Sequentes septem libros communi vocabulo *libros septem Miraculorum* appellat Gregorius ipse in fine Historiæ, quibus et nonnulli Vitas Patrum adjungunt sub octavi Miraculorum libri nomine. At hunc sub speciali *Vitæ Patrum* titulo a cæteris distinguit Gregorius loco laudato, ubi et in *Psalterii tractatum* librum unum, et alterum de *cursibus ecclesiasticis* a se editos commemorat. Cæterum idem Gregorius singulis Miraculorum libris suum quemque titulum peculiarem attribuit in prologo libri de Gloria Confessorum, ubi primus de miraculis Domini ac sanctorum Apostolorum ac reliquorum Martyrum, quæ hactenus latuerant, dicitur ; secundus de virtutibus sancti Juliani Martyris, quem sanctum *specialem suum patronum* nonnunquam appellat, quod in ejus basilica Brivatensi enutritus aliquandiu fuisset; quatuor sequentes de virtutibus sancti Martini appellantur; septimus de quorumdam *Feliciosorum* seu, ut habent nonnulli codices, *Religiosorum* Vita; ultimus denique de miraculis Confessorum. Paulo aliter alii eosdem libros in variis codicibus inscribunt. Priorem enim nonnunquam *librum in gloria* seu *de gloria Martyrum* appellant, quem etiam aliqui primum librum, et sequentem de S. Juliano, librum secundum *in gloria Martyrum* nuncupare solent. Sic etiam liber *in gloria* Confessorum dictus occurrit, qui in Chronico sancti Benigni laudatur sub titulo *libri de viris illustribus.* Nonnulli autem posthabita Gregorii librorum, licet ab eo ipso facta, divisione, aliam invexerunt cum novis titulis. Id in codice Floriacensi ab annis circiter 600 exarato observavimus, in quo primum exhibetur liber de Gloria Martyrum sub suo titulo, tum Vitæ Patrum sub titulo libri secundi : post hunc habetur liber de Gloria Confessorum, qui ibi dicitur Gregorii Turonensis liber tertius. An plures exstiterint, observare non licuit, avulsis a codice foliis sequentibus. Ita in codice monasterii sancti Audoeni apud Rothomagum ejusdem ætatis, exstat liber unicus ex capitulis aliquot librorum de Gloria Martyrum et Confessorum, aliquotque Vitis Patrum consarcinatus, sub hoc titulo, *Georgii Florentii Gregorii Turonis episcopi de Miraculis sanctorum liber.* Simili fere modo permixti sunt in codice Collegii Parisiensis Soc. Jesu libri seu potius aliquot capitula librorum de Gloria Martyrum et Confessorum, sub hac unica inscriptione : *Incipit liber Miraculum Georgii Florentii Gregorii episcopi in gloria plurimorum martyrum* seu confessorum. Sed hæc minoris sunt momenti quam ut fusius pertractentur. Nec diutius immoran-

A dum est investigandis Gregorii nostri nomi quem a patre Florentium, ab avo Georgium c minatum fuisse constat. Quanquam ex amanue vitio nonnunquam paulo aliter hæc nomina in c bus scripta inveniuntur.

III. — 86. Carolus Cointius congregationis O. Gallicani presbyter, vir pietate et eruditione cel Annales Ecclesiasticas Francorum jam ab aliqu nis evulgavit, in quorum primo et altero vol ita Gregorii nostri libris usus est, ut non loca aliquot ad illustrandam gentis nostræ riam, aut conciliandam rebus a se narratis au tatem adduxerit, verum etiam integra ipsa passim descripserit. At cum in nonnullos c scriptos, et quidem antiquissimos, in quibus a B vulgatarum editionum capita desiderantur, inci in animum induxit ea ipsa ab aliquo interpo Gregorianæ Historiæ addita fuisse; ideoque q aliqua recurrit occasio, ea rejecit veluti spuri certe, si ex illis nonnulla ad rem suam facia sub interpolatoris nomine profert, cujus auct tem multo Gregoriana minorem esse debere c dit. Cum vero non unum solummodo aut al caput, sed complura passim per totam Gregor storiam dispersa eo modo interpolata fuisse ce rit et scripserit vir eruditus; non levis momen visum est ea de re fusius et accuratius inquire aut falsa pro sinceris Gregorii operibus obtrud aut certe vera et genuina debitam perdant auc tem. Ut vero in expendendis ea de re argu C nulla suboriatur confusio, rationes quas ille i opinionis patrocinium adducit, singillatim e dendæ sunt. Eæ sunt omnino tres : primam dicum manuscriptorum auctoritate repetit; secu ex Fredegario Gregorii sæculo septimo epitom tertiam denique ex styli diversitate, ac variis e bus, qui in ejusmodi capitibus referuntur, quo veritate historica alienos, et plane sinceris Gr fetibus oppositos censet : quæ quidem argume nulla esse demonstraverimus, corruet viri c sententia, stabitque inconcussa Gregorii operu tegritas.

87. Codices Gregorianæ Historiæ manusc omnino quinque sibi visos fuisse ait Cointi quibus nullus est, qui integram Historiam, qu D vulgatis exstat, repræsentet. Quod manifestum videtur interpolationis indicium : cum multo p bilius existimet quædam fuisse ab exscript addita, quam integro et germano operi detracta rum licet hoc argumentum haud immerito vali mum Cointio visum sit, quippe qui nullum codicem novisset integram, ut in editis habetur gorii Historiam continentem, illud tamen n momenti viris eruditis, ut spero, videbitur, cum solum codices codicibus opposuerimus, verum demonstraverimus codices eos, qui Historiam gram continent, multo majoris esse auctoritatis quos ex ipso etiam Cointio mutilos et imper esse probabimus, utpote qui genuinam Gregori

storiam, ipso etiam fatente, integram non exhibeant. Ad rem itaque veniamus.

88. Et primum quidem habemus præ manibus codicem optimæ notæ ex bibliotheca monasterii Beccensis in Normannia, ab annis circiter septingentis eleganter et accurate descriptum, in quo ne unicum quidem caput vulgatæ Gregorii Historiæ desideratur. Habuimus et alium ex monasterio Regiimontis Ordinis Cisterciensis in diœcesi Bellovacensi haud minus integrum, excepto uno aut altero libri ultimi capite, quæ ob detracta codici aliquot folia desunt. Tertium proferimus ex sacri monasterii Casinensis in Italia percelebri bibliotheca, litteris Langobardicis ab annis circiter septingentis aut amplius exaratum, teste Mabillonio nostro, cujus non solum varias lectiones accepimus, sed et singillatim omnium capitum seriem, a viro pio pariter et erudito domno Erasmo a Gaeta hujus loci sacri bibliothecario et vicario generali ad nos transmissam : ex qua quidem serie, et variis lectionibus deprehendimus, quod jam mihi testatum fuerat, ne unicum quidem caput illo in codice desiderari. Duos item codices ex Romanis bibliothecis ejusdem rei vades habemus, ex Galliis Romam delatos a Christina Sueciæ regina, quorum alter in Vaticana bibliotheca, alter vero in bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni asservatur. Hos autem diligenter inspexit et examinavit domnus Claudius Stephanotius nostræ Congregationis in curia Romana procurator generalis, atque omnino integros esse observavit, excepto ultimo capite libri decimi, quod in Ottoboniano codice non habetur. Sextum codicem nobis suppeditat pater Modestus a sancto Amabili ex Ordine Carmelitarum excalceatorum, qui in Monarchia sancta codicem Claromontanum laudat, in quo Gregoriana Historia ne uno quidem capite editis brevior est. Eumdem, aut certe similem codicem, qui hodieque apud Carmelitas excalceatos Claromonti servatur, inspexit ac diligenter contulit noster Petrus Laurentius monachus Illidianus, atque enim omnino integrum esse deprehendit. Septimi, et quidem vetusti, codicis notitiam Guillelmo Morelio debemus, quem ex bibliotheca sancti Martini Turonensis se accepisse fatetur, in quo omnia omnino capita controversa extitisse discimus, non solum ex textus emendatione, sed et ex variis lectionibus ab isto codice desumptis, quas in suæ editionis appendice ipse Morelius retulit, ex quibus passim nonnullæ occurrunt ad capita, quæ Cointius resecanda censet, pertinentes. Octavum vidi in bibliotheca monasterii sanctæ Trinitatis Vindocinensis, qui quidem non plures quam quinque priores Historiæ libros complectitur cum libri sexti titulo, sed omnia omnino horum librorum capita, quod potissimum est controversiæ caput, repræsentat. His adde editiones Gregorii vulgatas, quas sane ad codices integros fuisse accuratas nemo inficiari potest. Certe qui primus Gregorii Historiam evulgavit Guillelmus Parvus, has, uti vocat Cointius, interpolationes de suo non addidit : quod tamen innuere videtur Cointius ; sed certum est, etiamsi fuerint interpolationes, in codicibus multo vetustioribus haberi. Post hunc Mathias Illyricus, Marquardus Freherus, aliique viri docti eamdem Historiam integram edidere, et quidem ad codices manuscriptos emendatam et illustratam, ut ipsimet affirmant : nec tamen usquam monuerunt multa in suis codicibus desiderari, quæ Gregorio assuta censerent. Idem dicendum de Andreæ Chesnii editione, quam se ad quinque codices manuscriptos diligenter emendasse profitetur. Præter istos codices in quibus Historia Gregorii integra descripta est, habemus et alios complures, et quidem vetustissimos, qui non minus causæ nostræ patrocinantur, cum in illis occurrant ea capita sub Gregorii Turonensis nomine, quæ a Cointio interpolata appellantur. Talis est vita sancti Briccii in antiquissimis lectionariis Gregorio Turonensi attributa, sancti Salvii Albigensis episcopi gesta in codice Majoris Monasterii, et alia passim, quæ singillatim recensere non vacat. At omittere non licet veterem canonum professionumque fidei collectionem ex codice Fossatensi, nunc Colbertino descriptam, in qua Gregorii nostri aliquot fragmenta ita laudantur, ut ex integra ejus, qualem eam esse propugnamus, Historia ea desumpta fuisse negare non liceat. Ibi enim Gregorii disputatio de fide catholica cum Agilane, Leuvigildi regis legato, laudatur sub titulo *Altercationis de fide Trinitatis, quod fecit Gregorius Toronensis episcopus, quod est in libro v, capite* 43, et paulo post altera quam cum Opilane, itidem Leuvigildi legato, habuit excerpta dicitur *ex libro* vi, *capite* 40, quæ quidem vera esse non possunt, si ea capita ex Gregorii libris demantur, quæ Cointius vult esse interpolata. Nam prima hæc disputatio juxta Cointii calculum in codice Corbeiensi, caput 31 libri v, altera vero caput 26 libri sequentis, constituit.

89. Codicibus itaque Cointianis codices opponimus, et quidem mutilis et imperfectis integros et minime vitiatos. Codices enim a Cointio laudati vel eo nomine hac in parte nostris auctoritate inferiores censeri debent, quod in illis omnibus multa desiderentur, quæ vel ipso fatente Cointio, ad Gregorii Historiam pertinent. Codex quippe Bellovacensis Historiæ Gregorianæ fragmentum potius dici debet, quam ipsa Gregorii Historia, ut pote qui capite 3 libri ii incipit, et desinit capite 25 libri v. Corbeiensis vero mutilus quidem non est, at non nisi sex libros priores exhibet, cæteris omissis, præter libri vii fragmentum, quod, sicut et in codice Bellovacensi, sub finem libri iv habetur. Codex Colbertinus, quem Thuaneum Valesius, sancti Michaelis Cointius appellat, totus noster est, si aliquam fidem mereatur. Avulsis nempe ab eo compluribus quaternionibus, a capite 17 libri sexti initium sumit, nec deinde ullum omnino omittit capitulum. Thuaneus seu Colbertinus alter, qui a Cointio sancti Arnulfi, seu Mettensis dicitur, initio ex codicis vitio imperfectus, multa deinde omittit : quod sponte factum est, immo ci ita

incaute, ut nonum et decimum Historiæ Gregorianæ libros confuderit, ut Chronico Fredegarii inter Gregorii opera locum daret sub libri x Historiæ Gregorianæ titulo. Quintus denique Cointianus codex e regia bibliotheca vix quatuor libros complectitur, tam negligenter descriptos, ut inter capita quæ in indice memorantur, et ipsa capitula in libro descripta, nulla sit convenientia. Immo liber quartus desinit in capite 17, et tamen hujus libri omnia capitula in indiculo ipsi præfixo memorantur. Non tamen mutilus est codex : sed post hos Historiæ libros in eo sequitur Adonis Chronicon eadem omnino manu descriptum.

90. Alio item argumento probatur magnam non esse Cointianorum codicum auctoritatem ad resecanda ex Gregorio complura Historiæ loca, quod nempe non eadem in omnibus istis codicibus, sed varia in variis capitula desiderentur. Exstant quippe nonnulla in Corbeiensi aut in Bellovacensi, quæ in Mettensi, Michaelino aut Regio non occurrunt; et vice versa, alia sunt in istis aut in alterutro, quæ non habent Bellovacensis codex aut Corbeiensis ; ita ut nulla ex istis codicibus certa possit haberi regula. Si enim codex Corbeiensis cæteris præferatur, ut pote illis multo antiquior et integrior, jam vacillabit cæterorum auctoritas ; nempe qui variis erunt interpolationibus admixti. Idque dicendum erit de Corbeiensi ipso aut Bellovacensi, si Regii aut certe Mettensis auctoritas cæteris anteponenda censeatur. Immo velit nolit vir eruditus, nec Corbeiensis, nec Regius, aut alius quivis ex Cointianis codicibus a censura poterit esse immunis, ut pote qui universi non satis accurate sincera Gregorii opera repræsentarunt, aut interpolata admittendo, aut sincera rejiciendo. Ipse enim codex Corbeiensis sex solummodo Gregorii libros exhibet, quamvis plures fuisse nec ipse Cointius inficiatur, qui quidem libri jam eo tempore quo codex ille scriptus est noti erant; ipse enim, sicut et Bellovacensis, habet libri vii fragmentum. Deinde Bellovacensis in libro ii transit a capite 19 ad caput 32, nec tamen omnia intermedia, vel ipso fatente Cointio, et quidem refragante codex Corbeiensis, dici possunt interpolata. Nonnulla itaque sponte et data opera ex Gregorii operibus in istis codicibus resecata sunt, et quidem libri integri. Quidni et aliquot capitula, quæ ad rem suam facere non existimabant illorum scriptores, aut certe epitomatores. Quæ enim potuit esse ratio scriptoribus illis libros posteriores e Gregoriana Historia non describendi, eadem fuit omittendi e prioribus complura capitula. Quod si mea non me fallit conjectura, scriptores illi Historiam regum Francorum habere volebant, a peregrinis narrationibus peculiaribusque factis segregatam, unde ea quæ de illo argumento Gregorius scripserat, exarari curarunt, omissis aliis rebus, quæ ad suum institutum non spectabant. Etenim capita illa quæ codices a Cointio laudati non habent, ea sunt quæ singulares aliquot personas attingunt, quæve episcoporum, potissimum Claromontensium et Turonensium seriem repræsentant, aut alia ejusmodi, quæ Francicæ gen-

A tis Historiæ amatores, maxime in provinciis ab Arvernis aut Turonibus longe dissitis commorantes haud multum curabant. Certe id ipsum fecit Fredegarius, qui Historiæ Francorum epitomen ex Gregorii scriptis concinnans pleraque ejusmodi omisit, quod ad res Francicas non pertinerent. Idem fecerunt Anonymus qui sub Theoderico rege scripsit, Aimoinus, et alii qui secuti sunt Francorum Historiæ scriptores. Aliam item nonnulla omittendi capitula rationem habere potuerunt codicum istorum scriptores : quod nempe res in illis locis narratæ in Miraculorum libris a Gregorio editis repeterentur. Idem in variis Miraculorum exemplaribus factum deprehendi. Cum enim isti codices sancti Martini, aut sanctæ Radegundis transitum, aut alias ejusmodi historias seorsim sub
B *sermonis Gregorii*, aut quovis alio, titulo exhibuissent, hæc ipsa capitula suis locis omissa sunt in libris Miraculorum, quæ tamen ex illis excerpta non fuisse nemo dixerit. Quin et Miraculorum libros a Gregorio editos, eamdem ac ejus Historiam sortem habuisse infra videbimus, siquidem nonnulli occurrunt codices mss. in quibus, omissis passim multis capitulis, cætera repræsentantur, eo modo ac si de facto illi libri plura non complecterentur.

91. Has porro res singulares, et series episcoporum, aut celebrium virorum exitus, quæ omnia interpolata censet Cointius, et epitomatores omiserunt, merito tamen in suam Historiam admiserat Gregorius, qui, uti in prologo monet, non solum regum aut principum gesta describere instituerat, verum etiam enar-
C rare fidelibus, qua ratione defensatæ fuissent Ecclesiæ; quantum Christi fides in nonnullis languida, in plurimis ferveret; quæve fuerint certamina flagitiosorum, aut recte viventium vita, et alia ejusmodi, quæ in Gregorii Historia difficile invenientur, resecatis iis capitulis quæ Cointius esse rejicienda contendit. Deinde, uti etiam præfert codex Corbeiensis, Historiam ecclesiasticam scripsit Gregorius, quæ proinde exigebat et episcoporum series, et magnorum virorum interitus, eorumque præclare gestorum narrationem. Id fecerant Historiæ ecclesiasticæ scriptores Gregorio antiquiores, quos ipse sibi imitandos proposuerat, et potissimum Eusebius Cæsariensis, qui præter virorum celebrium gesta, catalogos etiam episcoporum Historiæ suæ interseruit non solum se-
D dium patriarchalium, sed et Cæsariensis Ecclesiæ cui præerat, et Jerosolymitanæ, quæ tunc suæ metropoli erat subjecta.

92. Sed et palmari, ut mihi videtur, argumento evinci potest, Historiam Gregorii in codicibus Cointianis abbreviatam fuisse, atque ex ampliori, uti in aliis codicibus habetur, decurtatam, si demonstretur complura capita passim in Cointii exemplaribus haberi, quæ necessariam habent cum illis ipsis quæ in eis desiderantur, connexionem ; immo et quandoque ea diserte laudari quæ interpolata vocat Cointius, in codicibus Corbeiensi, etc., in quibus etiam sensus est nonnunquam mancus et imperfectus, nisi ex aliis codicibus suppleatur. Aliquot hujus rei exempla *pro*

ferenda sunt. In codice Corbeiensi, qui solus cum A Regio librum primum exhibet, desunt capita vigesimum sextum et vigesimum septimum : quo pacto Gregorii narratio de imperatoribus Romanis, qui Christianos primis Ecclesiæ sæculis persecuti fuerunt, interrumpitur. Transit quippe a Trajani persecutione ad Decianam, omissis Adriani, Antonini et Severi persecutionibus, quas tamen Gregorius, Eusebii, Orosii et Severi chronica secutus, ut ipse se professus, omisisse dici non potest. Complures etiam imperatores in eorum serie exhibenda prætermisisset, quam nihilominus a Julio Cæsare ad stabilitum in Galliis Francorum regnum perducere integram constituerat. In eodem codice Corbeiensi caput trigesimum primum deest cum quatuor sequentibus. In eo tamen caput trigesimum sextum, quod trigesimum nuncupat, ita, sicut B in cæteris, incipit, *Tunc jam et lumen nostrum exoritur... Martinus :* mendosissime. Nam eo pacto Martini nativitas Valeriani et Gallieni temporibus consignaretur, nisi ex aliis codicibus suppleantur quinque capita, quibus Gregorius imperatorum seriem a Gallieno ad Constantium deducit, quo reipsa Constantio imperante Martinum natum fuisse narrat, idque veritati omnino consentaneum est.

93. Gregorius libro II, capite 3, describit persecutionem a Wandalis in Africa excitatam, atque ea occasione epistolam Eugenii Carthaginensis episcopi integram exhibet, ut habetur in editis et in nostris codicibus. At Corbeiensis, relata persecutionis historia, epistolam omittit, ita tamen ut evidenter appareat eam de industria prætermissam fuisse, sic enim ha- C bet ut cæteri codices : *Eugenius vero cum se videret abduci, epistolam civibus... hoc modo transmisit* ; et ipsa epistola prætermissa Historiam prosequitur. Paulo inferius codex Bellovacensis duodecim omittit versus, qui sensum omnino abrumpunt, ut videre est suo loco. Sic et codex Regius quintum et sextum capita ejusdem libri prætermittit, in quibus irruptio Attilæ in Gallias narratur ; licet habeat septimum, quod est ejusdem irruptionis continuata narratio.

94. Liber tertius idem est omnino in omnibus codicibus ; proindeque non est ulla de eo controversia. At libro quarto, capite 13, in codice Corbeiensi, sicut et in nostris et in editis, Gregorius loquens de litania seu supplicatione ad sanctum Julianum Brivatensem per Gallum episcopum instituta, ait : *Juxta institutio-* D *nem sancti Galli, sicut supra scripsimus.* Locus autem ille quem laudat, habetur supra capite quinto, quod tamen caput in ipso codice Corbeiensi, sicut et in aliis Cointianis desideratur. Capite 14 ejusdem libri, quod omnes scripti habent, *Saxones iterata insania*, adversus Chlotarium regem rebellasse dicuntur : prima tamen eorum rebellio descripta habetur capite 10, quod codices Regius et sancti Arnulfi omiserunt. Sic et iidem ambo codices, ut cæteri omnes, habent de Chramno, capite 16, *diversa ut diximus exercebat mala.* Dixerat autem Gregorius fusius de his malis capite 13 ejusdem libri IV, quod in istis codicibus non invenitur.

95. Caput 21 libri V, in quo varia Sagittarii et Salonii episcoporum flagitia Gregorius descripsit, deest in codicibus Corbeiensi, Bellovacensi et Colbertino seu sancti Arnulfi : et tamen iidem codices habent caput 28 ejusdem libri quod manifeste vigesimum primum supponit. Sic enim habet Gregorius hanc causam retractans : *Contra Sagittarium et Salonium episcopos iteratur illa antiqua calamitas. Objiciuntur eis crimina*, etc. Capite autem ultimo ejusdem libri, quod nullus codex non habet, hæc verba leguntur : *Igitur cum vale post synodum memoratam jam dicto*, etc., quæ de synodo Brennacensi dicta sunt, cujus acta et occasionem narravit Gregorius in cap. 48 et sequentibus editorum et nostrorum manuscriptorum : sed hæc capita omnino non habent Cointiani codices. Quin et hæc ipsa capita hic omissa manifeste præsupponit caput 32 libri sequentis, quod in omnibus quoque habetur editis et scriptis, etiam Cointianis.

96. Jam vero, siquidem librum sextum attigimus, proferenda sunt etiam ex eo aliquot exempla, quæ nullum relinquent Cointianis fautoribus vel levissimum subterfugium, si codicum ejus auctoritati standum contendant, ad discernenda sincera ab interpolatis Gregorianæ Historiæ capita. Gregorius nempe caput 12 ab his verbis incipit : *Igitur Chilpericus rex cernens has discordias inter fratrem et nepotem*, quæ scilicet discordiæ aliæ non sunt ab illis quas Gregorius præcedenti capite narraverat, ipso fatente Cointio : quod tamen caput 11 omittunt codices duo Cointiani, Corbeiensis scilicet et Metensis, licet habeant duodecimum. Immo et iidem ipsi duo codices habent caput 24 ejusdem libri, quod sic incipit : *Nova iterum contra Theodorum bella consurgunt*, etc. ; quæ verba manifeste et necessario, uti ipse Cointius fateri cogitur, totum caput undecimum, quod ab ejus codicibus abesse jam observavimus, præsupponunt. Nobis etiam favet Fredegarius, qui utrumque caput, undecimum scilicet et duodecimum, in suo epitome attigit. Quare hæc duo loca tantas in angustias conjecere Cointium ad annum 581, numero 9, ut ex una parte undecimum caput, quod a suis codicibus abesset, admittere refugiens, ex altera vero propter tam arctam, immo et necessariam, ut ipse fatetur, illius cum capitibus duodecimo et vigesimo quarto connexionem, ipsum plane respuere non ausus, rem in medio relinquere maluit, satis esse ratus dicere, caput hoc undecimum majorem, quam cætera quæ in Corbeiensi desunt, fidem promereri, *cum desint*, inquit, *argumenta quibus probetur, aut improbetur.* At si hæc viri eruditi verba admittantur, corruere necesse est illa, quæ alias censuit validissima argumenta ad probandam multorum capitum in Gregorii Historia interpolationem, codicum scilicet manuscriptorum fidem. Si quidem allata licet Corbeiensis et alterius codicis, immo et ipsius Fredegarii auctoritate, deesse argumenta respondet, quibus aut probetur aut improbetur illius loci auctoritas. Haud minus sibi invicem cohærent capita trigesimum quartum et trigesimum quintum ejusdem libri, in quorum priori mors unius

Chilperici regis filii describitur, quod est alterius fundamentum, ut pote sic incipiens : *Dum autem hæc agerentur, nuntiatur reginæ puerum qui mortuus fuerat*, etc. Et tamen primum a Cointianis codicibus abest, qui habent alterum. Majores adhuc in angustias Cointium redegit caput 15 ejusdem libri sexti, quod cum capite sequenti ita conjunctum esse ait, ut ea vinculo *indissolubili* esse connexa fateatur ; et tamen priori omisso alterum habent Cointiani codices. Quare ille audacior adversus codices suos factus ad annum 582, numero 4, eorum auctoritatem ad rejicienda aliquot capitula maximam esse admittit, ad retinenda vero non esse tanti ponderis. *Alterum caput*, inquit, scilicet 16, *quamvis in codicibus Corbeiensi et Mettensi habeatur, videtur esse insititium, quia cum superiore, quod admitti non potest, arctissime conjungitur*. Quare autem superius admitti non possit, uno verbo exponit, quod nempe Felicem episcopum, falso, uti conjicere est, vituperet. Quibus verbis omnem suis codicibus auctoritatem adimit, etiam Corbeiensi, qui sicut et cæteri, ipso affirmante Cointio, fabulas admisit, et calumnias adversus episcopum, quæ sola ei superfuit detegendæ interpolationis occasio. Unde mirum non est si idem Cointius alio in loco de chronologicis computationibus, quæ in fine libri quarti Gregorianæ Historiæ habentur, agens, eas plane rejiciat, veluti Gregorio immerito ascriptas, licet in omnibus omnino codicibus, cum editis tum scriptis, etiam Corbeiensi et Bellovacensi, qui paulo post Gregorii nostri ætatem exarati sunt, habeantur. Frustra itaque contendit Cointius codices illos sibi patrocinari, quos in sua sententia interpolatos esse, et incerta obtrudere pro certis ipse fateri cogitur. Eos ipsos econtrario nostræ sententiæ multo favorabiliores esse nemo non videt : siquidem admisso semel (ut quidem loca a nobis laudata factum fuisse invicte probant) quod ex integra Historia descripti fuerint ab aliquo qui solummodo gesta præcipua colligere voluisset ; Gregorianæ Historiæ integritati quam propugnamus, non obsunt, et omnem suam auctoritatem sartam tectam habebunt : quam sane eis conciliare debent, et conformitas cum cæteris, et antiquitas. Quosdam enim ex iis, quales sunt Bellovacensis et Corbeiensis, non multo post Gregorii ætatem scriptos fuisse, nemo qui eos inspexerit inficiari potest.

97. Huc usque de sex prioribus Gregorianæ Historiæ libris egimus ; de sequentibus vero pauciora occurrunt dicenda ex manuscriptis codicibus, cum deinceps nullum habuerit Cointius satis authenticum, quo potuerit interpolationes, ut ipse loquitur, a germano Gregorii textu discernere. Tanta tamen ejus fuit in resecandis Gregorianæ Historiæ libris propensio, ut cum sese occasio aliqua obtulit ex ea laudandi capita quæ in codice Mettensi desiderantur, ipsa statim ob hoc solum quod in eo codice desint, aut interpolata esse, aut saltem dubia pronuntiaverit : tametsi codicem hunc et imperfectum esse et vitiosum ipse agnoverit, et alium, ut nihil de cæteris dicam, præ manibus habuerit, ex monasterio scilicet sancti Michaelis, multo antiquiorem et melioris notæ, in quo omnia omnino capita, ut habent editi, continentur. At hic, inquit Cointius, codex, de Michaelino loquens, easdem prorsus res narrat ac editi, proindeque non conducere potest ad interpolationes detegendas. Sed supponit his verbis vir eruditus quod ei probandum incumbebat. Ita enim loquitur quasi certum fuisset multa esse in ultimis Gregorii libris interpolata : et hoc ipsum est de quo inquirimus, et ipse volebat inquirere. Jam vero si quis scire cupit quænam censeri debeat utriusque codicis auctoritas, vel quis e duobus sit alteri præferendus, id ex ipsorummet codicum conditione judicandum est. Codex Mettensis, ut jam observavimus, ex scriptoris incuria mancus et imperfectus, decem libros complectitur, quos Gregorio attribuit : sed aliquot sinceri Gregorii capita ex libris nono et decimo in unum consarcinat librum, quem nonum appellat, ut Chronico Fredegarii det locum inter Gregorii opera, quod sub decimi libri titulo posuit. Librorum initiis in eodem codice nonnunquam capitulorum indices præmittuntur, sed ita vitiosi, ut capitibus ipsis in libro descriptis ut plurimum non congruant ; ex his nonnulla omittuntur, alia in plura dividuntur, nonnunquam denique contrahuntur duo in unum. Idem codex habet caput septimum libri x, quod ut in editis sic incohat : *In supra dicta civitate*, scilicet Arverna, de qua tamen nihil habet, omissis capitibus duobus præcedentibus, quæ proinde ex aliis exemplaribus supplenda sunt. Codex autem sancti Michaelis initio quidem caret, sed temporum injuria. Ex litteris quippe numeralibus in inferiori codicis ora appositis deprehenditur, ex 20 quaternionibus decem desiderari in eo codice, qui priorem Historiæ partem, id est quinque libros, continebant. Initium nempe ducit a capite 7 libri VI, nec deinceps in illo codice quidquam deest. Scriptus est plano et æquali charactere, qui annos ad minus septingentos præferre videtur, eo exaratus stylo, qui omnino antiquitatem sapit, qualem in Gregorio desiderare se scribit passim Cointius ; id est in eo casuum mutationes frequenter occurrunt, litteræ aliæ pro aliis adhibitæ, nomina virorum propria barbare efformata, et cætera omnia deprehenduntur, quæ in prioribus Gregorianæ Historiæ libris ex codice Corbeiensi Cointius laudare solet. Cæterum hi duo codices in bibliotheca Colbertina hodieque asservantur, quos ibi unicuique consulere facile erit. At si tanta sit codicis sancti Michaelis præ Mettensi auctoritas, nemo non videt immerito a Cointio capita illa interpolata censeri, aut certe revocari inter dubia eo ipso solum, quod in codice Mettensi omissa sint, et in codice sancti Michaelis habeantur. Sed hæc sufficiant de codicibus manuscriptis ; jam ad argumentum ex Fredegario petitum veniendum est.

98. Fredegarii auctoritatem tantam hac in controversia esse passim proclamat Cointius, ut litem totam ea sola dirimi posse nonnunquam asseveraverit, ut pote quæ argumenta *ad confutandam*, ut ipse loquitur, *interpolatoris audaciam* validissima subministret. Ve-

rum Fredegarii auctoritatem nobis multo magis quam Cointio favere vel ex hoc solo probamus, quod ipso fatente Cointio multa ex illis capitibus admiserit Fredegarius, quæ in codicibus Regio et Metensi, immo etiam et in Bellovacensi desiderantur; plura vero omittit ex sinceris Gregorii operibus, quæ omnes omnino, etiam Cointiani codices habent. Etenim primum et quatuor ultimos Gregorianæ Historiæ libros integros, exceptis duobus aut tribus libri septimi capitulis, omnino prætermisit; ex cæteris tertium et quartum libri secundi capita non attigit; plura ex tertio libro, qui integer ubique habetur, omisit; sicut et ex quarto libro capita 4, 12, 31, 34 et 41 non habet; ex libro quinto capita 11, 14, 21, 22, 30, 32; ex sexto capita 5, 17, 28, 29, 30, 32, 33, quæ tamen omnia capita in Corbeiensi codice habentur, et tanquam veri et sinceri Gregorii fetus a Cointio admittuntur. Unde patet non admodum utilem esse viro erudito Fredegarii auctoritatem ad probandum ex ejus silentio multa Gregorii Historiæ fuisse superaddita : cum constet ab eo auctore multa ex sincero Gregorii textu sponte et ex industria omissa fuisse.

99. At, inquies, Fredegarius Francicæ Historiæ epitomen concinnaturus a proposito suo alienum esse censuit res extraneas, etsi reipsa a Gregorio relatas, operi suo inserere; ita ut nemini mirum videri debeat, si nonnulla etiam ex sinceris Gregorianæ Historiæ capitibus omiserit. At nulla prorsus laudavit ex iis quæ in codice Corbeiensi desiderantur; proin neque probabile est, ea tunc temporis non exstitisse, sed postmodum Gregorii operibus ab aliquo fuisse interpolatore assuta. At corruet totum illud Cointii argumentum, immo nobis omnino favebit, si verum sit Fredegarium eamdem habuisse rationem ea omittendi quæ in Corbeiensi codice non habentur, ac illa quæ ex sincera Gregorii Historia non retulit. Eamdem vero fuisse jam supra observavimus, et iterum ostendimus. Etenim prætermisit Fredegarius Gregorianæ Historiæ capita, etiam sincera, quæ ad generalem Francorum gentis Historiam minime attinebant. Idem quoque fecit Corbeiensis codicis scriptor; idem fecere et qui alios codices a Cointio laudatos exararunt. Et quidem eodem ac Fredegarius consilio. Illi enim, sicut et Fredegarius, generalem solummodo Francorum Historiam habere cupientes, singulares hominum privatorum, aut locorum historias prætermisere, tanquam sibi inutiles. Id ipsum innuit in variis codicibus omissionum varietas. Ea enim fuit, ut jam non semel observavimus, Gregorii nostri fortuna, ut quia primus et unicus veterum rerum gentis nostræ præclare gestarum scriptor exstitit, ex ejus operibus qui postea secuti sunt scriptores, pro suo libitu quæ sibi visa sunt, alii plura, alii pauciora descripserint. Hinc nonnulli codices quatuor Historiæ libros exhibent, alii quinque, alii sex, alii vero novem aut decem. Quin et ex illis libris alii plura aut pauciora pro suo libitu capita exscripsere; nonnulli autem hæc in epitomen reduxere. Quæ omnia quivis norunt in gentis nostræ Historia vel tantillum versati, qui Fredegarii, Aimoini,

A Roriconis, Adhemari, aliorumque quamplurimorum auctorum opera vel chronica revolverit. Nec minorem fuisse in discerpendis Miraculorum libris licentiam probant passim codices manuscripti, quorum alii unum aut alterum, alii plures Gregorii libros exhibent; nonnulli vero sola eorum fragmenta, cum adjunctis, ut scriptoribus placuit, titulis. De quibus omnibus fusius disserere non vacat, ne jam dicta incassum repetere videamur.

100. Verum, expensis illis argumentis, quæ adversus complura Gregorianæ Historiæ capita Cointius ex mss. aliquot codicum auctoritate, aut ex Fredegarii silentio deduxit, examinanda supersunt nonnulla, quæ vel ex stylo, vel ex rebus in illis capitibus contentis objicit, tanquam a Gregorii modo scribendi aliena, aut certe quæ aliis ipsius ejusdem operibus, aut cæ-
B teris Gregoriani ævi probatis auctoribus contraria videntur : quæ licet suis in locis, quantum ferre potuit notarum brevitas, exposuerimus, hic tamen paulo fusius discutienda sunt. Et primum quidem, quod ad styli duritiem pertinet aut sermonis rusticitatem, quas in suis operibus inveniri fatetur passim Gregorius, testes appello quotquot Gregorii opera legerint, atque capita, quæ Cointius interpolata appellat, simul cum aliis conferre voluerint, an ovum ovo similius videri possit. Habentur quippe in illis, sicut et in istis, casuum mutationes, id est accusandi casus, ut grammatici vocant, pro ablativis; habentur et feminina nomina pro masculinis, et masculina nomina cum adjectivis in feminino genere conjuncta. Occurrunt et voces exoticæ, loquendique modi plane barbari, de
C quibus rebus exempla in medium proferre non sinit ipsa rei evidentia. Fateor equidem in codicibus Corbeiensi ac Bellovacensi, quos in Gregorii textu describendo Cointius merito imitari gaudet, aliquot nomina magis, ut ita dicam, barbare scribi, quam in cæteris codicibus minus antiquis, frequentioresque in illis inveniri casuum, litterarum aut generum mutationes. Sed hoc ex diverso diversorum temporum ac notariorum genio et arbitrio accidit : quæ diversitas codicum antiquitatem probare quidem potest, non vero operum varietatem. Iidem enim sunt qui in sæculi sexti aut septimi codice scribuntur Chlotovechus, Chlothacharius, Chrochtichildis, ac qui in posterioris ævi scriptis dicuntur Hlodovcus, Hlotarius, aut Hletildis; seu Chlodoveus, Chlotarius, Chlotildis, etc. Idem contigit
D in aliquot aliis vocibus, quas amanuenses pro libitu mutaverunt, ut cum *equites*, quam vocem veteres ad equum designandum usurpabant, in *equos* transtulere, intentionem in *contentionem*; qui et ubi *indignate* aut *exsequere* scriptum invenerunt, reposuere *indignamini*, et *exsequi*; et sic alia innumera, quæ multis variis lectionibus originem quidem dederunt, at nunquam apud viros eruditos in dubium revocare fecerunt vetera monumenta, quorum ne unicum fortasse ad nos intemeratum pervenisse alias dicendum esset. Unde non minus indubitata Gregorii opera, quam ea, quæ interpolata a Cointio dicuntur, ejusmodi mutationes ab amanuensibus pertulere. Sed si veteres illas voces ac locutiones barbaras, aut casuum mutationes ne-

cessarias omnino esse quis contendat ad concilian lam capitibus illis, quæ interpolata censet Cointius, auctoritatem, ac ad restituendam Gregorii operibus nativam formam, non desunt codices antiqui qui illas omnino exhibent, prout eas reipsa passim in nostra editione restituimus, aut observavimus in notis, cum ejusmodi insolitæ exprimendi formulæ nimium facesserent legentibus negotium. Occurrunt et in iisdem capitibus voces quædam singulares, quæ Gregorii stylum et genium sapiunt, cujusmodi fere sunt *intentio* ad contentionem exprimendam, *equites* pro equis, *species* pro mercimoniis aut rebus venalibus, *consensus* pro instrumento electionis, *cicindelus* pro candela aut cereo, *satellites* pro sociis, *manicis apprehensus*, *Barbarus*, pro *Francus*, et alia ejusmodi bene multa, quæ nullus non observare potest, qualia in onomastico indice ad calcem hujus voluminis collegimus.

101. Non majoris est momenti Cointii argumentum, quo multa in capitibus interpolatis passim haberi contendit, sinceris Gregorii operibus non bene cohærentia, immo et ipsis contraria. Deinde profert aliquot loca, in quibus ille auctor, seu, ut ait, interpolator, non satis aliquot sanctorum virorum famæ consuluisse videtur; nonnullaque alia auctorum coæqualium testimoniis opposita retulisse, ita ut, si admittantur, aut ipsos, aut certe Gregorium a vero aberrasse fatendum sit: quæ proinde omnia pro veris Gregorii fetibus haberi non debent. His quippe omnibus uno verbo reponi posset, quod etsi nonnulla ejusmodi in capitibus controversis haberentur, non statim eorum convelleretur auctoritas, siquidem et multa in sinceris Gregorii capitibus habentur, quæ cum ipso Gregorio aut aliis monumentis non conveniunt. Hoc ipsum Cointius non semel fateri cogitur in Annalibus; idque multis exemplis demonstravit Valesius in præfatione ad tomum II Rerum Francicarum. Sic libro II, capite ultimo, Chlodoveum regem anno 11 Licinii episcopi Turonensis fato functum fuisse scribit: et tamen certum est Leonem Licinii decessorem quinquennio ante Chlodovei mortem per missum suum concilio Agathensi interfuisse. Guntramnum inter et Sigibertum bellum exarsisse ait libro IV, capite 42, quod, ipso asserente Cointio, verum non est. Chilpericus Suessione exstitis e dicitur libro V, capitibus 2 et 3, et tamen inde abfuisse his ipsis locis præsupponitur. Alia mitto exempla, quæ vel ex ipsis Cointii operibus facile suppeditabuntur, cujusmodi nulla in capitibus, quæ interpolata censet Cointius, inveniri possunt. Loca autem singularia quæ hanc in rem objicit vir eruditus, suis locis examinabimus. Quod si famæ sanctorum virorum quandoque minus consuluisse videtur Gregorius, id ejus candori ac sincero animo tribuendum, qui facta hominum, prout ea noverat, genuine exponebat, nullo respectu personarum. Neque vero quisquam credat, laudabilia fuisse virorum etiam sanctiorum omnia opera. Et quidem ab antiquis atque etiam ab aliis sui ævi auctoribus nonnunquam dissentit Gregorius: quod mirum non est, siquidem et ipsa vetusta monumenta non semper sibi constant: et unum idemque factum a diversis auctoribus etiam peritis, qui rei gestæ interfuerint, varie enarrari quotidiana experientia constat. Jam ad singulares Cointii difficultates enucleandas accedamus.

102. Nihil omnino in toto primo Historiæ libro reprehendit Cointius, quem, cum res in eo narratæ ad ipsius non spectent institutum, examinare non curavit. Nihil etiam habet de illis omnibus capitulis, in quibus ea repetuntur, quæ Gregorius in aliis libris tractaverat. Pleraque etiam alia capitula admittit quidem, ut pote quæ vera et certa narrant, sed ea interpolata ob id solum censet, quod in aliquot scriptis codicibus desint. Sed de his modo actum est, et plura dicere inutile foret. Cætera autem capita, quæ ob peculiarem aliquam rationem rejicit, hic nobis examinanda restant. Libri II caput 36 ab interpolatore additum esse putat vir eruditus, quod res eo loci de sancto Quintiano memoratæ pro postero ordine referantur; ibi quippe sancti viri e sede expulsio a Gotthis facta narratur, quæ multo ante contigerat. Atque id quidem haud diffitear; sed nihil inde conficitur. Non enim hic Gregorius refert Quintianum eo ipso anno pulsum fuisse, quod sane falsum fuisset, sed loquens de maxima Gallorum erga Francos propensione, ex ea c n itatam ait Gotthorum invidiam, qui idcirco complures episcopos e sede sua dejecerant: qua occasione Gregorius illustre profert sancti Quintiani exemplum: tametsi multo ante id tempus, relicta sede, ex urbe excesserat.

103. In tertio libro nulla est controversiæ materia, cum hunc librum omnes omnino codices, editi pariter et scripti, integrum repræsentent. Libri quarti capita 5, 6, 7, 1, et 12, in quibusdam codicibus desiderantur, quod, ut nobis persuasum est, nihil ad Historiam Francorum generalem pertinerent. At subornata esse, nullamque mereri fidem contendit Cointius, quod iis admissis Aquitaniæ primæ pontifices, inter quos nonnulli hodieque sancti titulo decorantur, quales fuere Probianus Biturigum et Dalmatius Ruthenorum episcopi, maximi criminis rei dicendi forent, qui episcopum inconsulto rege ordinare deliberaverant, et quidem tali dignitate prorsus indignum, Catonem scilicet, qui superbia adeo tumidus erat, ut neminem se digniorem episcopatu arbitraretur. Cautinus etiam, qui ad episcopatum promotus est, his coloribus in istis capitibus depingitur, ut extremo supplicio potius puniendus fuisset, quam episcopali sede donandus. Hæc Cointius: sed quæ factorum in his capitibus relatorum auctoritatem minime convellunt. Improbanda quippe est pontificum Aquitaniæ audacia, qui rege inconsulto episcopum, quamvis a clero et populo electum, ordinare disposuerant. Sed rei insolentia facti veritatem non elevat, quæ etiam aliis exemplis confirmari posset. Certe multo audacior fuit alterius Aquitaniæ, id est Burdigalensis provinciæ, episcoporum conatus, qui Emerium Santonensem episcopum e sede deturbaverant, Heraclio jam in ejus locum substituto, quod præcipiente

rege absque metropolitani præsentia fuisset ordinatus. Res tamen habuisset effectum, nisi obstitissent Chariberti regis minæ qui ob patris sui reverentiam irritos reddidit episcoporum conatus. Et Cato quidem superbia tumidus erat : sed ob alias dotes, potissimum ob misericordiam in pauperes ita plebi acceptus, ut nullus non eum habere vellet episcopum. Utrumque ex ipso Gregorio certum est, ex capite scilicet 31, quod indubitatum, etiam Cointio, habetur ubi de ejusdem Catonis morte, quam in sollicitandis pauperibus tempore pestis incurrit, agens, ait: *Multæ humanitatis fuit et satis pauperum dilector; et credo hæc causa ei si quid superbiæ habuit, medicamentum fuit.* Cautinum vero sævissimum, ac episcopali gradu plane indignum in istis capitibus exhiberi ultro fatemur : sed nisi eum talem non fuisse probet Cointius ex probis auctoribus, nihil omnino adversus hujus Historiæ veritatem evincet. Nec illud juvat quod Cautinus e sede sua nunquam exturbatus fuerit, cum nemo nesciat Gregorii ætate plures episcopos, variis irretitos criminibus, ad mortem usque in suis sedibus perseverasse, quod utinam tot exemplis probari non posset. Sufficiat Melantii in Prætextati Rothomagensis locum intrusi exemplum proferre. Ejusdem libri quarti caput 19 rejicit quod in codicibus duobus desideretur, nec satis accurate sancti Medardi obitus annum assignet. Verum cum ibi Gregorius nullum certum annum beati Medardi mortis designare voluerit, nihil ad elevandam hujus capitis auctoritatem prodest ista objectio. Quod enim ait Gregorius *tempore Clhotarii* sanctum Medardum obiisse, nemo revocat in dubium.

104. In libro v caput quintum convellere nititur vir eruditus, quod etsi res veras ut plurimum referat, habeat tamen nonnulla, quæ reprehensioni videntur obnoxia. Primum quod multa in eo contineantur contra Felicem Nannetensem episcopum, quem Ecclesia uti sanctum virum celebrat. Deinde quod ibidem Gregorius vulgatus, seu, ut Cointius ait, interpolator sub illius nomine, Gregorium Lingonensem episcopum *proavum* suum appellet, et Nicetium Lugdunensem matris suæ avunculum, contra sinceri Gregorii morem, qui alias de iisdem sanctis viris agens, nusquam meminit talis cognationis, quam etiam siluere clerici Turonenses in ipsius Gregorii Turonensis Vita. Verum ex his duabus objectionis illius partibus unam solvit ipse Cointius. Cognationem quippe illam inter Gregorium nostrum et sanctos illos viros admittit et propugnat. Immo exemplo confirmat argumentum istud abnutivum, alias forte validissimum, in hac tamen parte prorsus rejiciendum esse. Nam, inquit, Gallus Arvernorum episcopus certo certius patruus fuit nostri Gregorii, ut ipsemet testatur in libro de Virtutibus sancti Juliani, capite 23, et tamen Gregorius neque in ipsius Galli vita, nec usquam alias, quanquam sæpissime Galli et ejus parentum meminerit, sanctum Gallum patruum suum appellavit. Addit idem Cointius, quod si quis accurate inter sese comparare voluerit, sanctorum A Gregorii Lingonensis, Nicetii Lugdunensis et Galli Arvernensis vitas, hos sanctos viros cognatione conjunctos fuisse facile deprehendet, quamvis id aperte non scripserit Gregorius. Quod Felicis Nannetensis sanctitatem spectat, idque est alterum objectionis Cointianæ caput, ei quidem detrahere animus non est. Sed sanctos viros nævos suos habuisse diffiteri non possumus, quos forte majores quam re ipsa in Felice essent, arbitratus est bona fide Gregorius : sed hoc humanæ imbecillitati condonandum. Certe, ipso fatente Cointio ad annum 582, num. 4, Gregorius libro vi, capite 16, eumdem Felicem iracundiæ ac doli palam insimulat, et tamen hoc caput in omnibus scriptis, etiam Corbeiensi habetur; quin et cum superiori capite conjungitur, quod Felici non B multo favorabilius est.

105. Futilis est adversus caput 9 libri quinti objectio, Caluppam nempe hoc in loco appellari, quem Caluppanem sincerus Gregorius in Vitis Patrum dixerit. Quis enim nesciat ejusmodi nomina non solum in variis codicibus, sed et in uno eodemque exemplari sæpius varie descripta inveniri? hujus rei exempla proferre prorsus otiosum fuerit. Immo nulla est in hoc nomine apud Gregorium varietas : qui enim Caluppa in recto casu dicitur in Historia, is ipse est qui in casu sexto *Caluppane* scriptus occurrit in Vitis Patrum, capite 11, cum nemo nesciat ejusmodi nomi a hoc modo desinentia sic varie efferri, ut passim ex Attila *Attilanem*, et ex Agila *Agilanem* efformata nomina legimus.

C 106. Validiora, ut putat vir eruditus, sunt argumenta quæ profert adversus caput 21 ejusdem libri quinti. Et quidem ea magni sunt ponderis necesse est, ut pote quæ omnium manuscriptorum codicum, etiam Corbeiensis, qui non multo post Gregorii ætatem scriptus creditur, auctoritatem elevare debeant. Hoc quippe caput 21 manifeste, ut ipse fatetur Cointius, in capite 28 ejusdem libri laudatur, quod caput 28 omnes codices, et quidem integrum habent. Interpolatum tamen arbitratur Cointius, idque multa, ut ipse existimat, argumenta. Primo quod ibi Nicetio Lugdunensium episcopo *Patriarchæ* titulus donetur contra illorum temporum et Gregorii ipsius morem. Deinde quod concilii Lugdunensis patres Sagittarium et Salonium episcopos ob cædes et D adulteria sedibus suis pellendos censuisse ibidem dicantur, cum tamen episcopi apud Cabillonum, ut ipsemet infra, capite 28 habet Gregorius, congregati, illos episcopos ob ipsas easdem omnino causas nonnisi *pænitentia purgandos* decreverint. Tertio objicit concilii Lugdunensis hac de re silentium, siquidem nusquam in istius synodi canonibus qui supersunt, legatur Sagittarii et Salonii causam ibi fuisse agitatam. Denique a verisimilitudine multum abesse putat, quod ille interpolator de Sagittario refert, eum nempe aliquando dixisse, Guntramni filios quos ex Austrigilde susceperat, ob istius natalium humilitatem nunquam patri in regno successores fore. Hæc ille : quibus singillatim faciendum est satis. Et

primum quantum ad patriarchæ nomen, quo in hoc capite decoratur Nicetius, nihil est mirum, quandoquidem eumdem honoris titulum Priscus Nicetii successor habuit in concilio II Matisconensi anno 585. Datur et Chelidonio Vesontionensium episcopo in Vita sancti Romani abbatis Jurensis, quam scripsit auctor Gregorio nostro æqualis, ubi Hilarium Arelatensem episcopum arguit, quod *Celedonium Vesontionensis metropolis patriarcham* e solio dejecerit. *Patriarcham* appellavit Sulpicium Bituricensem sæculo sequenti sanctus Desiderius Caturcorum antistes in epistola ad eum directa. Quæ exempla etsi in singulis istis auctoribus sint singularia, a suspicione tamen falsi aut dubii immunia sunt omnino, proindeque et Gregorii textus.

107. Ad hæc arguit Cointius, quod est alterum ejus objectionis caput, Gregorii, ut vocat, interpolatorem, quod sententiam depositionis in Sagittarium et Salonium episcopos, homicidii et adulterii reos, latam fuisse scripserit. Hoc enim, inquit Cointius, fieri non potuit, cum ex Gregorio sincero, capite scilicet 28 ejusdem libri, iidem episcopi ob eadem omnino scelera iterum in jus vocati, in concilio Cabillonensi pœnitentiæ solummodo subjecti fuerint, sed non exauctorati. Verum ultro fateor Patres Cabillonenses eadem severitate usos non fuisse, quam Lugdunenses. Sed contendo Lugdunenses juxta canonum scita tulisse sententiam; Cabillonenses vero, ob justas quidem, ut existimare par est, rationes, ab exsequendis tamen canonibus abstinuisse. Nemo enim, vel levi canonum cognitione imbutus nescit, ejusmodi criminum reos una sententia et una voce apud Græcos et Latinos sede episcopali indignos proclamari. Si itaque ob res in istis capitibus 21 et 28 contentas alterutrum caput rejiciendum foret, rejici jure deberet caput 28, ut pote disciplinæ ecclesiasticæ oppositum, non vero caput 21, quod sacris canonibus et Ecclesiæ regulis omnino consonum est. Vadem hujus rei apud omnes ob summam eruditionem et sincerum animi candorem maximi ponderis, profero Ludovicum Thomassinum, ejusdem ac ipse Cointius Oratorii Gallicani presbyterum, qui ea de re disserens, neutrum Gregorii caput rejiciendo, sic loquitur Disciplinæ ecclesiasticæ parte II, libro I, cap. 58, n. 11 : *Canonicis decretis consentiebat Lugdunensis concilii judicium, quibus irrevocabiliter dejiciuntur ejus generis facinorosi; judicium vero Cabillonensis concilii, quod indulgentiæ magis studebat, non tam judicium fuit quam conatus quidam, ut a pontifice et rege iniretur gratia, qui erant ad lenitatem magis inclinati. Hæc per pœnitentiam purgari censentes episcopi, quibus verbis non definitiva insinuatur sententia, sed episcoporum opinatio mollior demissiorque*, etc. Hæc ille, qui numero sequenti Cabillonensis concilii indulgentiam inter *dispensationes raras* connumerat, quæ nunquam *lucem canonum splendidissimam* quam secuti fuerant Lugdunenses Patres, obscurare potuerunt; proindeque nec Gregorii eam Historiam referentis auctoritatem convellere. Quod vero objicit Cointius contra ejusdem capitis 21 sinceritatem Lugdunensis concilii silentium de causa Sagittarii et Salonii, quæ nempe in canonibus ejusdem concilii qui supersunt, memorata non habeatur; nihil omnino evincit, nisi probet vir eruditus omnes omnino causas, quæ in conciliis agitatæ fuerunt, in eorum canonibus expressas fuisse : quod sane nemo dixerit. Nec id in præsenti causa necessarium fuit, aut utile posteris fuisset. Novi quippe canones istorum episcoporum exauctorationis occasione condendi non fuerant, cum id passim haberent veteres; nec decebat factum singulare canonibus inserere, quod nihili profuisset. Si autem exempla quis velit ejusmodi rerum, quæ licet in synodis agitatæ fuerint, tamen in earum actis aut canonibus memoratæ non occurrunt, e pluribus unum aut alterum ex ipso Gregorio proferam. Narrat ipse Gregorius quemdam episcopum ita simplicem fuisse, ut in Matisconensi concilio asseverare eum non puduerit, sub *hominis* voce in Scripturis sacris mulieres non comprehendi. Nullum tamen exstat ea de re in synodi Matisconensis actis vel leve vestigium. Meminit idem auctor in Vitis Patrum, capite 6, Marci cujusdam episcopi e sua sede inique extrusi, cujus causa in concilio v Aurelianensi, ipso fatente Cointio, discussa, sedi suæ restitutus est. Nihil tamen de his habent Aurelianensis v concilii acta ; licet ob hanc potissimum causam a Childeberto coactum fuisse istud concilium ipsemet scribat Gregorius.

108. Ultimum denique objectionis caput est, quod verisimile non sit, Sagittarium Austrigildi natalium humilitatem exprobrasse, aut dixisse ejus filios ad successionem admittendos non esse. Sed nihilo plus efficit nisi probet Cointius aut Austrigildem reipsa ex humili loco non prodiisse : quod fieri nequit, fuerat enim Mercatrudis ancilla, teste ipso Fredegario ; aut certe Sagittarium hominem fuisse prudentissimum, ac ita discretum, ut nunquam verbo excessisse dici possit : quod an verum sit, vel ipsum Cointium judicem appello. Quis enim nesciat eum hominem, ut cætera ejus flagitia taceam, fuisse levissimum ac superbissimum, qui tandem post varias fortunas Guntrannum ejusque filios non verbis solum, sed et armis lacessivit, Gundovaldi Ballomeris partes secutus apud Convenas, ubi misere periit?

109. Nonnulla affert vir eruditus ad convellendam ejusdem libri quinti capitis 48 auctoritatem, quod nempe caput etsi nonnulla vera contineat, in aliis tamen rebus non admittendum videatur, quæ scilicet non satis cum sinceris Gregorii capitibus cohærent. Etenim Leudastem ibi depingit Gregorius tanquam hominem humili loco natum, qui ex infimis gradibus ad immensum tandem dignitatis et potentiæ fastigium pervenerit ; et tamen talia nunquam ipsi alias exprobravit Gregorius, licet de ejus vitiis et pravis moribus non semel egerit. Deinde in hoc peccavit, ut ait Cointius, interpolator, quod Turonicam urbem exstitisse dixerit biennio sub Sigiberti potestate, postquam e Chilperici manibus fuerat

erepta : quod falsum censet Cointius, cum Sigibertus eam urbem ante annum 574 non recuperaverit, amiserit vero simul cum vita anni sequentis initio. Verum ad hæc momenta facilis est omnino responsio. Nam Gregorius aliis quidem in locis non semel de Leudastis vitiis egit, at solummodo aliorum ejus factorum occasione : unde mirum non est si de ejus natalibus ac fortunæ ini iis nihil ibi dixerit. Hic vero data opera de ejus origine ac patria singillatim disserere instituit, proindeque debuit paulo accuratius parentes ejus ac primorum gestorum circumstantias explicare, ac ea quæ alias prætermiserat, aut leviter tantum attigerat, paulo fusius enarrare. Sigibertus vero annis duobus Turonos obtinuisse dici potuit, neutro licet integro. Extremam enim unius anni partem, ac initium sequentis apud vulgatos auctores simpliciter annos duos passim dici quis inficiabitur? Et quidem Gregorius non h c ait duobus annis solidis Turonos in Sigiberti potestate remansisse.

110. Caput 49 libri quinti, quod nobis est 50, eo nomine rejiciendum esse censet Cointius, quod ibi in sua innocentia propugnanda imprudens describatur Gregorius, ea scilicet regi interroganti respondendo, quæ debebat dissimulare. Deinde quod ibidem Chilpericus et Fredegundis multo quam soliti erant mitiores repræsententur. Quod denique interpolator indigna habeat de Felice Namnetensi episcopo, quem conjurationis in regem participem facere non veretur. Ad primum, Gregorius se malos de regina rumores audivisse fat tur, se autem illos excogitasse pernegat : quæ quidem res onsio imprudens fortasse fuit, si eam non exegerit interrogatio. Fieri enim potuit ut interrogaretur Gregorius de rumore illo qui vulgo circumferebatur : cui ille respondit modo sinceritati, quæ in cæteris ejus operibus elucet, maxime congruo. Scio responsionem hanc Valesio imprudentem visam fuisse : sed nec ipsam tamen ob id Gregorio abjudicat, nec cæteri viri eruditi, qui Gregorium humani errati omnino expertem fuisse nunquam sunt arbitrati. Non majoris est momenti quod ait vir eruditus, Chilperici et Fredegundis innatam sævitiam in hoc loco non inveniri. Non enim adeo crudeles semper et ubique illi fuerunt, ut omni occasione per fas et nefas homines trucidari jusserint, qui in eorum incurrissent offensam. Certe negotium istud magni erat momenti : in publica synodo agebatur. Quæstio autem ipsa delicata erat, nec forte Fredegundi gratum erat, ut tam accurate de ejus vita et moribus inquireretur. Sciebat Gregorium hominem sanctissimum, qui nec minis nec blanditiis a recto tramite unquam potuisset deterreri. Unde linire regis animum magis expediebat, quam ipsum in accusatos exasperare. At vero, cum purgato per sacramentum Gregorio, Leudastes ac Riculfus calumniæ rei pronuntiati fuissent, in eos sævitum est, et Leudaste fuga elapso alter jussus est interfici : qui licet Gregorio intercedente vitam obtinuerit, intolerabilibus tamen tormentis attritus est, quæ Gregorius narrat. Denique quod ad Felicem episcopum attinet, Riculfum quidem exceperat apud se, at necis adversus regem ejusque filios conceptæ nec reus, nec consilii particeps unquam fuit. Immo, ut in notis ad hunc locum observavimus, hæc in regem et filios ejus conjuratio, quæ in editis ex voculæ immutatione irrepsi in textum, nulla unquam fuit. Textus autem sic se habet in editis : *Dicebat ob hoc reginæ crimen objectum, ut ejecta de regno, interfectis fratribus ac patre, Chlodovecus regnum acciperet* : quæ verba nefandam conjurationem repræsentant. Sed si legatur, *interfectis fratribus, a patre Chlodoveus*, etc., ut ex codice Regiomontensi restituimus, jam habetur germanus hujus loci sensus, quod scilicet regina adulterii accusata fuerit agente Chlodoveo, ut ea ob istud crimen pulsa, ipse, interfectis fratribus, quos nempe ipse Chilpericus instigante eadem Fredegunde jam occiderat, solus superstes regnum a patre obtineret.

111. Adversus caput 8 libri VI objicit Cointius chronologicum errorem, quem sufficientem existimat ad elevandam hujus capitis authentiam. Ibi enim Gregorius, seu, ut ipse vult, ejus interpolator, Eparchium anno ejus reclusionis 44 obiisse dicit : quod falsum esse probat vir eruditus ex Vita ejusdem sancti ab auctore æquali scripta, ubi Eparchius triginta solummodo et novem annis reclusus vixisse disertis verbis dicitur. Deinde Aptonius, quo sedente Eparchius recludi cœpit, non suscepit Ecolismensis Ecclesiæ regimen ante annum 541. At Eparchius nemine contradicente obiit anno ejusdem sæculi 81, proinde que supra annos quadraginta in cella reclusus degere non potuit. At cum Cointio fatemur, Eparchium anno extremæ suæ reclusionis trigesimo nono obiisse, ut in eius Vita legitur. Sed si reclusionis nomine totum illud tempus intelligatur, quo Eparchius relicto sæculo in monasterio vixit, aut in loco deserto, quo majoris solitudinis desiderio secesserat, jam nulla supererit difficultas. Certum quippe ex ejus Vita est, illum in Sedeciano monasterio primum vestem monasticam induisse, tum in loco solitario a cæteris separatum aliquandiu degisse, priusquam episcoporum auctoritate recluderetur. Quæ omnia Gregorius simul conjungens, Eparchium, illæsa historiæ veritate, dicere potuit, annos 44 reclusum exegisse.

112. Ea vero quæ habet adversus caput 9 ejusdem libri, ubi de sancto Domnolo Cenomanensi episcopo agitur, expendimus in notis ad illum locum, quæ iterum repetere supervacaneum foret. Ad caput 15 transeundum est, a Cointio ob id rejectum, quod multa habeat contra Felicis Namnetensis famam, quin et cum illud sequenti capiti ita annexum sit, ut alterum sine altero non possit admitti. Et istud quoque respuit vir eruditus, licet in omnibus omnino codicibus habeatur, etiam in Corbeiensi, quem non inficiatur paulo post Gregorii nostri ætatem scriptum fuisse; proindeque admittat necesse est, exstitisse auctorem aliquem Gregorio aut æqualem aut subparem, ex quo interpolator, qui et ipse his temporibus vixerit, ista atque alia multa quæ refert hau-

serit. At cum me auctor nemini unquam notus fuerit, satius nobis videtur ingenue fateri in Felice nævos quidem fuisse, sed quos aut pœnitentia diluerit, aut certe qui tanti non fuerint, ut charitatem Christi quæ multitudinem operit peccatorum, offuscaverint.

113. Caput 22 rejiciendum esse censet vir eruditus, quod Chilpericum regem alium, id est leniorem quam reipsa fuerit, repræsentet. Chilpericus enim, ut Cointio videtur, Charterium qui adversus eum litteras injuriosas scripsisse accusabatur, statim oppressisset, aut certe ejus accusatorem diaconum, qui eas episcopo suo supposuisse dicebatur. Verum non ita sævus erat Chilpericus, aut sui impotens, ut non nisi ab impostore dici potuisset, eum aliqua occasione a sæviendo abstinuisse. Certe, ut a viris eruditis jam non semel observatum est, Chilpericus magis uxorius, quam sævus fuit, atque plus uxori suæ parendo quæ eum ad neces hominum sibi ipsi suspectorum incitabat, quam innata crudelitate peccavit. Audiendus ea de re V. C. Hadrianus Valesius libro XI Rerum Francicarum, ubi postquam Chilpericum reprehendisset quod furenti uxori nimium indulserit, subjungit: *Plane si quando ab ea non instigabatur, Chilpericum mutatum et sui dissimilem factum crederes: adeo communis, aditu facilis, lenis quoque et injuriæ patiens.* Lenitatem ejus pluribus laudavit Fortunatus: nec tamen hujus auctoris carmina ob id ullus dixerit esse ab impostore excogitata. Et quidem licet poetarum more in laudando Chilperico excessisse nonnullis fortasse videatur Fortunatus, nemo tamen dixerit eum in homine sævissimo lenitatem potissimum prædicasse. Denique Cointius ipse alias Gregorium nostrum reprehendit, quod in fine libri VI Historiæ in Chilpericum plus æquo fuerit invectus, quasi nulla prorsus laude dignus fuerit, quem tamen præclara facinora edidisse neminem inficiari posse contendit.

114. Caput 34 ejusdem libri VI, licet in capite sequenti, quod omnes omnino scripti et editi habent, laudetur, multaque complectatur vera, interpolatum tamen censet vir sæpe laudatus, quod nonnulla, inquit, contineat a verisimili aliena. Primum est quod hujus capitis initio memoretur Hispanorum legatio, quæ si admittatur, tertia erit quam hoc anno Hispani miserint in Gallias. Secundum initio capitis *legati* appellantur *, quod indicat plures ea occasione missos fuisse; et tamen in orationis progressu non nisi unius legati mentio occurrit. Denique Chilpericus ibidem cogitasse dicitur de Basina in uxorem Reccaredo Gotthorum regi tradenda, quæ stuprata fuerat, et in monasterium retrusa. Ad primum et secundum objectionis caput facillima est responsio. Non enim impossibile est ternas eo anno legationes ex Hispaniis in Gallias adventasse, cum ageretur de nuptiis inter Leuvigildi filium et Chilperici filiam contrahendis, quod maxime Gothi peroptabant. Quod vero legatum aut legatos una aut altera vice scripserit Gregorius, res est ad asserendum aut abjudicandum Gregorio caput istud plane indifferens. Chilperici vero de Basina loco Rithguntis Gotthorum regis filio substituenda consilium, quod refert Gregorius, hominis animum indicat tergiversantis, qui filiam suam tum vellet, tum nollet Reccaredo nuptui tradere. Idem probant variæ harum nuptiarum dilationes, a Gregorio ipso memoratæ, quæ tandem eo processere, ut illa sæpius licet promissa, immo et ad id profecta, nunquam Reccaredo nupserit. Chilpericus itaque Gotthorum petitionem plane respuere non audebat, immo nec volebat: sed grave tamen erat ei a filia sua separari, quam ex Fredegunde susceperat, et diligebat præ cæteris; veritus maxime, ne, ut Chlotildi et Ingundi contigerat, ipsa a Gotthis male haberetur. Basinam vero ob id forte Rithgunti substituendam non alio animo proponebat, quam ut Rithguntis discessum differret.

115. Caput ejusdem libri XXXVI insititiis adjungit Cointius, quod in eo Gregorius de Ætherio episcopo Lexoviensi agens dicat, *cujus supra meminimus*, tametsi nulla ejus mentio ab ipso facta sit. Deinde quod idem Ætherius non satis prudens hoc in capite repræsentetur, quippe qui puerorum urbis suæ educationem viro nequissimo permiserit. Ex prima objectionis hujus parte colligi quidem potest, aut Gregorium memoria lapsum esse; aut aliquid de Ætherio in Gregorii scriptis exstitisse, quod modo non habetur; aut certe hæc verba ab amanuensibus superaddita fuisse. Hinc tamen non conficietur, totum hoc caput fuisse interpolatum: uti similia verba quæ de Tetrico Lingonensi episcopo habentur libro IV, capite 16, nec Cointio, nec aliis persuaserunt, caput istud ab interpolatore fuisse intrusum. *Erat*, inquit Gregorius, *ibi tunc sanctus Tetricus episcopus, cujus in superiori libello memoriam fecimus*, de quo tamen nullum in superioribus vestigium superest. Ætherii vero indulgentia erga hominem pravum, arguit quidem Ætherium plus æquo facilem et incaute misericordem, sed non probat rei gestæ narrationem esse aut falsam, aut Gregoriano textui temere assutam.

116. Non major est rejiciendi capitis sequentis ratio, licet in eo Lupentii abbatis cædes Innocentio Gabalitano comiti tribuatur, qui postea capite 38 dicitur Theodosio Ruthenorum episcopo defuncto successisse. Non enim facile arceri potuit ab episcopatu Innocentius, cujus magna apud reginam gratia erat, nisi hoc crimen publice notum fuisset. At nusquam legimus Innocentium tanti criminis reum declaratum fuisse, immo nec publice accusatum, quanquam forte id rumor ei tribueret. Sed non erat legitima, aut certe sufficiens illis temporibus, impediendæ ordinationis causa, quæ alias juxta canonum præscripta, cleri et populi votis, aut certe ex regum voluntate, fieri petebatur. Nec desunt exempla nequiorum hominum, qui per ea tempora sedes episcopales sceleribus partas diu obtinuere: vel unus Melantius in Prætextati Rothomagensis locum intrusus hujus rei exemplum suppeditare potest, ut

* Forte legendum: *Secundum, quod initio capitis* legati *appellentur.*

jam observavimus. Plura alia adjicere haud esset difficile, si res exigeret.

117. Hæc sunt præcipua Cointii argumenta, queis usus est ad elevandam ex sex prioribus libris Gregorianæ Historiæ multorum capitum, quæ in quibusdam codicibus mss. desiderantur, auctoritatem. De sequentibus vero libris pauca habet, ob defectum, inquit, codicum. Quanquam neglecto codice sancti Michaelis optimæ notæ, passim multa Gregorio abjudicet, ob id solum, ut jam diximus, quod in codice Mettensi desiderentur, aut certe desint apud Aimoinum. Certum est tamen, ut supra demonstratum est, et ipsemet Cointius inficiari non audet, multa in eo codice ex industria omissa fuisse. Aimoini vero auctoritatem hac in re nullius esse ponderis, vel ex hoc unico argumento evinci potest, quod ipso attestante Cointio, et interpolata admiserit et omiserit sincera. Sed et ipsemet Aimoinus, capite 18 libri primi, fatetur se in codicem incurrisse scriptorum vitio omnino depravatum. Verum hac opinione imbutus Cointius, quod multa in Gregorii libris ab interpolatore essent superaddita, eos ipsos auctores aut codices, quos ob omissa aliquot capitula maxime laudat, eosdem rejicit, si forte nonnulla ab aliis prætermissa exhibeant. De mss. codicibus superius satis dictum: nunc paucis agendum de uno aut altero Gregorii loco, quos Cointius in libris posterioribus ex ipsis rebus quæ narrantur, interpolatos esse contendit.

118. Primus, et quidem celebris satis, locus est de sancto Salvio Albigensium episcopo, cujus vitæ compendium, admirabilem visionem et obitum describit noster Gregorius initio libri septimi. Sed hunc locum ab interpolatore additum censet Cointius, non solum quod in codice Mettensi desideretur, verum etiam quod eo admisso, contrarius sibi ipsi dicendus esset Gregorius, quippe qui Salvii mortem in anno 584 hic consignarit, quam libro VIII, capite 22, anno sequenti contigisse scripsisset. Idem auctor ad annum 686, ubi de Salvio Ambianensi episcopo agit, *Impudentiam* interpolatori, uti vocat, Gregoriano affingere non veretur, eum asserens *mendacem et perjurum*, qui interposito sacramento juraverit, ea quæ sub Gregorii nomine intrudere audet, ab ipso Salvio Albigensi se didicisse, quamvis hæc ipsa ex gestis alterius Salvii excerpserit, qui Ambianensium antistes fuit sæculo sequenti. Hæc ille: sed hæc argumenti nullius esse roboris absque negotio demonstrari potest. Nam primo codicum auctoritas nobis omnino favet, ut jam sæpe diximus, cum multos integros, optimæ notæ, et majoris antiquitatis, unico Cointiano mutilato, scriptoris incuria vitiato, et sequioris ævi, opponamus. Deinde nulla est apud Gregorium inter caput 1 libri VII et caput 22 libri sequentis oppositio. Licet enim primo loco dixerit Salvium *hoc anno*, id est 584, obiisse, et altero *post obitum Salvii hoc anno*, id est 585, Desideratum Albigensibus episcopum fuisse datum, nihil sane aliud ex istis duobus capitibus inter se collatis colligi potest, quam Sal-

A vium anno 584, et quidem mense Septembri excessisse e vivis, successoremque sequenti anno, id est post aliquot menses, habuisse Desideratum: quæ an secum pugnent, æquis lectoribus judicandum permitto. Certe etsi paulo amplius fuisset inter utrumque temporis intervallum, non tamen improbanda foret Gregorii narratio, cum verisimile sit post Salvii obitum aliquas turbas de substituendo illi successore exortas fuisse: qua occasione nonnulli sedem Albigensem a Theotfrido nescio quo occupatam fuisse scribunt. Nulla itaque est apud Gregorium, etiam admisso inter ejus opera sincera capite 1 libri VII, contradictio. At, inquit vir doctus, interpolator, quisquis ille fuerit, multa ex gestis sancti Salvii Ambianensis episcopi, Gregorio quidem multo poste- B rioris, in ejus Historiæ textum intrusit. Verum tota ruet illa Cointii objectio, si Salvii Ambianensis gesta ex Gregorii textu ut plurimum consarcinata esse, non vero ex istis gestis Gregorio aliquid superadditum fuisse demonstremus: quod certe haud operosum fuerit, facta inter utrumque comparatione. Gregorii narratio nullam prorsus in se involvit contradictionem, nihil habet quod a teste oculato et scriptore æquali dici non potuerit. Multa econtrario complectitur, quæ, ipso fatente Cointio, ita Salvio Albigensi propria sunt ut alteri Salvio, absque errore tribui non possint. Auctor ille Deum testem invocat, se vera scribere, quæ nempe a se visa fuerant, aut ab ipso Salvio accepta, proindeque perjurus et gravissimi criminis reus censeri debet, si falsa C dixerit, quod sane absque maxima et evidenti causa de quoquam nequidem cogitare licet. Immo hæc omnia narrationem arguunt veram et sinceram. Adde quod ibi Gregorii genius et stylus, ejusque loquendi modi genuini occurrant. Econtrario vero Gesta quæ Salvii Ambianensis nomen præferunt, ab auctore consarcinata sunt rerum ignaro, qui episcoporum Ambianensium seriem ignoravit, tempora perturbavit, falsa retulit, resque a nostro Salvio Albigensi certissime gestas, ipso indicante Cointio, suo Salvio temere adscripsit. Ipse enim Salvium Honorato successisse scripsit: inter utrumque tamen ipse Cointius quatuor episcopos intercessisse fatetur. Honoratum Theodorico monarchæ synchronum facit, contra Cointii ipsius calculum, qui annum 580 Ho- D norati extremum fuisse contendit, et Theodoricum non nisi post annos centum monarchiam Francorum obtinuisse scribit, cujus decimo tertio regni anno Salvius in thronum Ambianensium conscendit. Deinde idem auctor narrat Mummolum Patricium, capta civitate et dirutis muris, multos captivos in Hispaniam transmisisse, qui Salvio, jubente rege, redditi fuerunt. At hæc ut de Ambianorum civitate, aut de Salvio ejus episcopo dici possint, vetant temporum, personarum et locorum circumstantiæ. Quæ omnia optime congruunt si de civitate Albigensi intelligantur, quam certum est, sancto Salvio vivente a Mummolo occupatam fuisse, ut post Gregorium nostrum scripsit ipse Cointius. Unde fateri co-

gitur, suum illum auctorem nonnulla ex gestis Salvii Albigensis in Ambianensis acta transtulisse. Si itaque Salvii Ambianensis Vitæ scriptor, fatente Cointio, nonnulla ex gestis Salvii Albigensis suo Salvio tribuisse convincitur, aut malæ fidei reus, aut certe, quod lubentius crediderim, homo ignarus fuerit necesse est; ut qui regum episcoporumque series ac tempora perturbaverit, civitates ex una in alteram provinciam transtulerit, denique omnia susdeque verterit, ut vitam sui Salvii fabricaret. Jam testes appello quotquot hunc locum legerint, an talis auctor præferri debeat scriptori capitis 1 libri vii Gregorianæ Historiæ, qui Salvii Albigensis res gestas modo irreprehensibili, servatis historiæ legibus, conscripsit. De visione Salvio ostensa, quæ forsasse nonnullis displicebit, nihil diximus, quod eam revera contigisse, Salvio Ambianensi an Albigensi, parum refert, Cointius admiserit. Tales autem, quas homines sancti sive intra corpus, sive extra corpus constituti, ut loquitur de se Apostolus, habuerunt, passim suis temporibus contigisse memorant testes omni exceptione majores : Augustinus in libro de Cura pro mortuis, Gregorius Magnus, Scriptor passionis SS. Perpetuæ et Felicitatis, et alii passim magni nominis auctores.

119. Superest ut aliquid de Gregorianæ Historiæ epilogo dicamus, quem partim rejicit Cointius, partim pro libito admittit. Illum nempe tres in partes secat : primam his verbis *inlibata permaneant* concludit, quam, quod in codice sancti Michaelis habeatur, admittit, sicut et secundam, licet in Michaelino codice desideretur, quod, inquit, Gregorius in Historiæ prologo opera sua versu describi permiserit, nihilque aliud habeatur in ista epilogi parte, quam quæ ex prologo fieri potuerunt. At tertiam partem ubi variæ habentur computationes, plane respuit, quod non satis, ut illi videtur, computo Gregoriano concordet. Qua in re nec codicum mss. auctoritatem curat, in quibus eædem ipsæ computationes habentur ad calcem libri iv, etiam in codice Corbeiensi : nec audiendos esse censet eos, qui nostri Gregorii vitam ex ejus scriptis collegerunt, quibus, fatente Cointio, etiam hæc tertia epilogi pars nota fuit. Nempe ut hæc omnia refellat, unicum ei sufficit argumentum, computationum nempe istarum discordia; quod tamen solum sufficiens esse nemo dixerit ad elevandam alicujus operis auctoritatem, multis aliunde et propemodum certis rationibus suffulti. Quis enim nesciat in ejusmodi computationibus non solum plerosque medii ævi auctores a vero aberrasse, sed etiam illorum erroribus alios errores ab amanuensibus fuisse ut plurimum superadditos, vel propria eorum incuria, vel quod nimium sibi ipsis fidentes veterum computa emendare voluerint ? Hinc in exhibendis ejusmodi numeris tot sunt fere lectiones variæ, quot sunt codices, idque non in Gregorii solum operibus, sed et in aliis optimæ notæ auctoribus, quos tamen ob id nec falsos nec interpolatos ullus hactenus habuit : quod sexcentis exemplis Cointio ipsi allatis facile esset demonstrare.

120. Jam tempus est ut finem imponamus huic discussioni, quam nonnulli fortasse prolixiorem esse conquerentur. At necessarium fuit hanc paulo accuratius prosequi, in qua agebatur de rejicienda aut recipienda unicæ nostræ gentis Historiæ non contemnenda parte, quam Gregorio abjudicandam vir inter eruditos clarissimus censebat, nos vero sincerum ipsius esse fetum propugnamus : quod a me non disceptandi animo susceptum esse omnibus persuasum esse velim, non quod mihi aliquid superbe arrogem, qui cum tanto viro disputare voluerim, sed id factum solius veritatis studio et amore, ad asserendam et propugnandam ejus auctoris operum integritatem quem restituendum et illustrandum susceperam. Quin et etiam ipsi Cointio, cujus memoriam impense veneror, ut pote sincero veritatis amatori, haud ingrata fuisset, cum in istam opinionem ob codicum manuscriptorum, quos nonnisi mancos et imperfectos habuit, auctoritatem abierit, facile in contrariam concessurus sententiam, si aliorum codicum, et numero, et integritate, et auctoritate magis præstantium in recognoscenda Gregoriana historia adjutus fuisset.

IV. — 121. Jam itaque præfationis nostræ tertiam partem attigimus, in qua ratio reddenda est eorum quæ in hac nova Gregorianorum operum editione a nobis præstita sunt. Gregorii opera per partes discissa, et cum variis variorum auctorum operibus permista in unum volumen collegimus. Ea vero ex infinitis propemodum mendis, quæ vel ex codicum aut editionum vitio, vel ex qualibet alia causa passim in textum irrepserant, expurgare codicum manuscriptorum ope conati sumus, et reipsa, uti legentibus patebit, plurimum expurgavimus. Deinde nonnulla de novo addidimus, et aliquot capitula quæ in prioribus editis indicabantur quidem, sed tamen inveniri nondum potuerant, ex fide quorumdam exemplarium supplevimus. Ad hæc Gregorianæ Historiæ integritatem, qua pene ob aliquot codicum defectus apud nonnullos eruditos viros exciderat, codicum melioris notæ, et minime suspectorum auctoritate, aliisque argumentis asseruimus. Præterea notas marginales addidimus, quæ varias lectiones manuscriptorum codicum, aut veterum et novarum editionum exhibent, tempora rerum gestarum indicant, res ipsas illustrant, locorum situs describunt, personarumque notitiam suppeditant, laudatis etiam, aut adductis, cum opus est, aliorum auctorum locis. Quin et ne notarum ejusmodi prolixitate aut multitudine quandoque obrutus, ut ita loquar, textus videatur, notas aliquot fusiores ad calcem voluminis * addidimus, ad quas ea quæ fusiorem exigebant animadversionem remisimus : in quibus etiam notis inseruimus nonnulla antiquitatis monumenta, aliaque retulimus quæ nobis excide-

* Nos fusiores etiam notas textui subjicere maluimus. Edit.

rant, aut quæ jam incœpta hac editione accepimus, ad illustrandum Gregorium idonea. Præter hanc nostram præfationem quam Gregorii operibus præmittimus, Vitam ex ejus scriptis collectam ab Odone abbate, ad multos codices collatam proferemus, cui subjungemus virorum illustrium de nostro Gregorio testimonia. Post hæc subsequentur Annales Francici seu veterum omnium auctorum, qui Gregorium præcesserunt loca, et alia antiqua monumenta in quibus *Franciæ* aut *Francorum* mentio occurrit, secundum ordinem chronologicum disposita, quæ quidem V. Cl. Carolus Bu'tellus, Historiæ Francicæ studiosissimus, diligenter collegit, ac mihi liberaliter communicavit ad Gregorii nostri historiam illustrandam. His subjungimus indicem chronologicum eorum quæ in Gregorii aut Fredegarii operibus potissimum ad Historiam Francicam pertinent. Non enim solam Fredegarii Epitomen, quæ est Historiæ Gregorianæ breviarium, edidimus; sed et ipsum ejus Chronicum ac illius continuatores usque ad Pippini regis obitum et ejus filiorum Carlomanni et Caroli inaugurationem, subjungere visum est, de quibus inferius speciatim dicemus. Appendicem quoque addidimus, quæ vetusta quædam gentis nostræ, tam ecclesiasticæ, quam civilis historiæ monumenta complectitur, ea scilicet quæ Gregorius noster laudat, aut quæ conferunt omnino ad illustranda ejus aut Fredegarii scripta. Indices varios omitto : quæ omnia cum unicuique legenti obvia sint, fusius explicare non videtur esse operæ pretium. At cum ad asserendam veterum monumentorum auctoritatem, emendandosque eorum errores, plurimum conferat qualitas codicum, ex quibus vel eruta sunt, vel emendata, exponere juvat singillatim numerum ac conditionem eorum, quibus in adornanda hac Gregorii editione usi fuimus.

122. Et primo quidem Historiæ libros contulimus ad codices duos venerandæ antiquitatis, quos nempe haud multo post Gregorii nostri ætatem exaratos fuisse consentiunt viri, quotquot eos inspexerunt, eruditi. Pertinuerunt olim ad Antonium Oyselium Bellovacum, virum de re litteraria benemeritum, ex quo ad V. Cl. Claudium Jolium cantorem et canonicum Ecclesiæ Parisiensis, ejus ex filia nepotem, pervenerunt, cujus venerabilis et sapientissimi senis beneficio, illos vetusti sinos codices commode et cum otio inspiciendi ac revolvendi, adeoque domum asportandi, quandiu libuit, facultatem habuimus. Prior eorum qui, ut accepimus, et indicat non semel ad oram libri apposita hæc inscriptio, *Ecclesiæ sancti Petri Bellovacensis*, olim in majoris Bellovacorum ecclesiæ bibliotheca asservabatur, in membranis elegantissime scriptus est litteris grandibus Romanis, quas vulgo unciales sive majusculas appellant; at ita indire, situ aut mucore corruptus, aut vetustate exesus est, ut multis in locis imperfectus sit. Initio et fine caret ob avulsa e codice aliquot folia. Incipit a media parte capitis 2 libri II, desinitque in libri V capite 15, quod vulgatarum editionum capiti 23 respondet. Alter codex qui, ut testatur ejus inscriptio, celebris monasterii Corbeiensis in agro Ambianensi olim fuit, ætate posterior censeri non debet. Exceptis titulis et aliquot librorum initiis, quæ majusculis et Romanis characteribus descripta sunt, *litteris*, ut loquitur Valesius, *plane barbaris mediocrisque magnitudinis scriptus est, ita inter se connexis, et per quædam notarum compendia pluribus expressis, ut fere lectori sit divinandum.* Quæ, uti conjicio, legendi difficultas Andream Chesnium ita deterruit, ut codicem hunc a se visum testetur, sed collatum non dicat. Et quidem pauca quæ de eo habet, a codice ita aliena sunt, ut nec illum ab eo visum fuisse facile diceres. Codex tamen integer est, illibataque perseveravit scriptura, cujus legendi difficultas me a labore ita non deterruit, ut ne de verbo ad verbum ipsum cum editis integrum conferrem. Scriptus est litteris quas vulgo Merovingicas seu Francogallicas appellamus, cujus si characteres, ut reipsa exarati sunt, quis videre voluerit, adeat librum de Re diplomatica a nostro Mabillonio editum, ibique libro IV, pag. 349, eorum specimen ex ipso codice æri incisum videre poterit.

Duos alios codices habuimus e Colbertina bibliotheca, quos, quia olim ad cl. Thuanum pertinuere, Thuaneos Chesnius et Valesius appellare solent. Maluit Cointius unum ex his sancti Michaelis codicem dicere, quod, ut indicat inscriptio, in aliquo hujus nominis monasterio scriptus fuerit; et alterum sancti Arnulfi, seu Mettensem ex percelebri monasterio, ad quod olim pertinuit. Prior ab annis circiter 700 scriptus videtur, veteri charactere ac sine ulla capitum distinctione, quanquam eorum indiculus singulis præmittatur libris; at detractis ex ipso codice decem prioribus quaternionibus, non nisi a media capitis 17 parte libri sexti initium ducit. Alter annis circiter centum posterior, initio quoque caret ex vitio codicis, qui imperfectus est; quippe qui capite 7 libri II incipit. At plura scriptoris sive incuria, sive consilio, passim desunt capita; nonnulla vero habentur altera manu addita, immo et passim interlineares lectiones variæ occurrunt, seu etiam vocum expositiones quæ aut ex alio codice, aut certe ab ipso exscriptore superadditæ fuerunt. Denique librum nonum et decimum, seu potius utriusque aliquot capitula, in unum librum consarcinat sub noni libri titulo, et Fredegarii Chronicum Gregorii librum decimum nuncupat, ut jam supra a nobis observatum est.

E Regia bibliotheca unicum Gregorianæ Historiæ codicem habuimus, ab annis circiter 500 scriptum, qui olim, uti inscribitur, fuit *sanctæ Mariæ in Ottemburg diœcesis Maguntinæ*. Nusquam Gregorii nomen exhibet : habet tamen ejus præfationem, sed multa passim omittit capita : quod data opera factum fuisse probant indices libris singulis præfixi. Index nempe primi libri viginti solummodo et sex capita exhibet : et tamen multo plura in ipso libro habentur; ultimum nempe est quadragesimum, quod editorum ti-

gesimo octavo respondet. Index libri II recenset capita 32: in libro vero ipso numerantur 36, præter alia quibus nullus præfigitur titulus. Index libri IV habet capita 35, cum eorum summariis, et tamen ipse liber desinit in media parte capitis 11, editorum 16. Nec codex est mutilus aut imperfectus, sed proxime post Gregorium sequitur Chronicum Reginonis eadem manu exaratum. Hi autem sunt quinque codices quos consuluit Coinius: unde merito conqueritur vir eruditus, non nisi codices imperfectos Gregorianæ Historiæ a se visos fuisse.

123. Sextus itaque codex ad quem Gregorii opera contulimus, est monasterii Beccensis in Normannia, ab annis fere 700 exaratus. Nihil in eo penitus desideratur præter primam Gregorii præfationem; scriptura plana est et æqualis atque optimæ notæ. Septimum habuimus ex monasterio Regii montis in diœcesi Bellovacensi Ordinis Cisterciensis, qui omnes omnino Gregorii Historiæ libros complectitur, præter aliquot ultimi libri extrema capita, quæ, avulsis aliquot e codice foliis, desunt. Vidimus octavum codicem in bibliotheca Vindocinensi chartaceum, et cæteris recentiorem, ut pote qui annos 200 superare non videtur: continet solummodo quinque priores libros, sed omnino integros, excepta Gregorii prima præfatione. Libro V subjunguntur capitula libri VI. At librum ipsum se habere non potuisse conqueritur scriptor, testaturque *opus esse dignissimum, pro scribentis simul et materiæ dignitate.*

124. Nec satis fuit Gallicanos codices evolvere; visum est etiam consulere Italicos. Qua in re suppetias nobis attulit R. P. D. Claudius Stephanotius, Congregationis nostræ in curia Romana procurator generalis, qui varias lectiones, aliaque ad rem nostram conducentia, pro suo more liberaliter ex urbe Roma transmisit. Primus ex codicibus Italicis, cujus notitiam et lectiones varias accepimus, is ipse est Casinensis, quem in Sacro Monte a se et suo socio Michaele germano visum laudat noster Mabillonius Itineris Italici pag. 125, *Gregorii Turonensis Historiam, quæ in nonnullis ab editis differt.* Has differentias cum quatuor capitibus, quæ antea solo titulo nota erant, suis locis damus. Huic addendi duo codices ex Gallia in Italiam a Christina Sueciæ regina transportati, quorum noster Stephanotius copiam habuit. Prior, qui sæculo decimo scriptus fuit, et quidem, uti videtur, in monasterio sancti Launomari Blesensis, hodie servatur in Vaticana bibliotheca, ex dono Alexandri VIII, totamque Historiam complectitur, exceptis præfatione et ultimo libri X capite. Desunt etiam quædam in quarto libro, ex amanuensis oscitantia, qui aliquot paginas vacuas reliquit; et alia pauca, quæ avulso uno aut altero folio desiderantur. Alter codex, qui olim ad monasterium Floriacense pertinuit, habetur in bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; cujus beneficio hunc codicem et alia, quæcunque nobis necessaria fuerunt, suppeditavit V. Cl. Franciscus Blanchinus, qui eminentissimi cardinalis in rem litterariam studio ultro obsecundans, nullam occasionem prætermittit nostris, nostrorumque studiis suppetias afferendi. Ultimum denique ex bibliotheca Vaticana Palatina commodavit illustrissimus D. Laurentius de Zaccagnis primus Vaticanæ bibliothecæ præfectus, ob edita opera viris omnibus litteratis notus, nobis vero præterea ob liberalem in studia nostra animum plurimum commendandus. In hoc autem codice, olim monasterii sancti Nazarii Laureshamensis, qui ab annis circiter 800 scriptus videtur, multa desunt passim capitula, id est ea omnino eadem, quæ supra in Thuaneo seu Colbertino desiderari observavimus. Ibi et liber nonus cum decimo confunditur, et Fredegarii Chronicum sub titulo libri decimi Historiæ Gregorianæ repræsentatur. Nihil vero ea de re in priorum librorum notis marginalibus ad Gregorii textum observavimus, quod hujus codicis notitiam nondum tunc Roma acceperamus. Similis huic esse videtur codex monasterii sancti Trudonis in Hasbania, in quo, uti observat Godefridus Henschenius in præmissis ad Vitam sancti Sigiberti, multa capitula desunt. Cæterum plures alios codices vidimus, et quidem antiquissimos, qui nonnulla Gregorii Historiæ fragmenta sub variis titulis complectuntur: sed eos suo loco, si forte aliquid observatione dignum in eis occurrerit, aut in indice mss. codicum inferius laudare sufficiat.

125. Ea porro fragmenta esse contemnenda nemo dixerit, cum e contrario multum valeant ad confirmandum germanum Gregorii textum. Cum enim excerpta sint ut in officiis publicis legerentur, tot sunt rerum veritatis quæ in eis narrantur testes, quot fuerunt Ecclesiæ quæ ea in lectionibus officii divini adoptarunt. Hinc cum in plerisque ejusmodi fragmentis *Sermo de transitu sancti Martini* inveniatur inscriptus, in iisque omnibus sanctus antistes, *Attico et Cæsario consulibus*, ad superos abiisse constanter dicatur, sicut habent omnes omnino tum editi, quam scripti codices Historiæ Gregorianæ, quis inficiabitur hanc esse veram et sinceram Gregorii lectionem, quam ab annis plusquam 900 variæ Ecclesiæ adhibuerunt? Codices enim præter cæteros vidimus duos ejus antiquitatis, unum scilicet ex Corbeiensi bibliotheca, alterum in archivis ecclesiæ cathedralis Andegavensis, characteribus fere Merovingicis sæculo octavo labente exaratos. Unde licet in notis ad istum Gregorii locum satis nobis visum fuerit textum auctoritate mss. omnium confirmare, reliquæ de cætero circa extremum sancti Martini annum, quem alii aliis annis assignant, in medio relinquere; expensis tamen postea diligentius Gregorii locis, hoc certum esse existimavimus, Martinum juxta Gregorii mentem, *Attico et Cæsario consulibus*, excessisse e vita, proindeque anno vulgaris æræ 397, quo constat Atticum et Cæsarium consules fuisse. Id quippe repetit Gregorius in libro de Miraculis sancti Martini, hancque epocham aliis characteribus chronologicis confirmat, cum sanctum Martinum obiisse

scribit *secundo Honorii imperatoris anno*, qui etiam anno 397 respondet; et cum Perpetuum sexagesimo quarto post Martini obitum anno in thronum Turonensem subiisse commemorat: quod sane verum non esset, si ultra annum prædictum Martini exitus differretur, siquidem Perpetuus anno 461 Turonensi concilio præfuit. Cætera argumenta prætermitto, quæ apud auctores vulgatos habentur. At, inquies, Gregorius in Miraculorum libris annos ab exitu sancti Martini ad suum usque tempus, id est ad annum Childeberti regis currentem, quo scribebat semel et iterum computans, manifeste indicat Martinum anno 400 ad cœlos convolasse. Fateor hanc fuisse Gregorii mentem si huic ejus computo stemus, quod secuti sunt non pauci sequiorum ac recentiorum temporum auctores. Ex his Albericus Trium Fontium in Campania monachus quovis periculo id se probaturum recipit, adhibetque inter alia duo illa Gregorii argumenta, tum ab Attici et Cæsarii consulatu, tum a secundo anno Honorii imperatoris, quod utrumque ad annum 400 æræ Christianæ revocat. At certum est utrumque anno 397 convenire, standumque potius notæ chronologicæ a prædicto consulatu et secundo Honorii anno petitæ, quam alteri a Gregorio prolatæ ab annis regni Childeberti. Longe enim certior et exploratior est prior illa computandi ratio a consulatu, quam a Gregorio adinventam esse nequaquam verisimile est, sed potius ex antiquis Ecclesiæ suæ aliisve publicis monumentis ab eo desumptam. Hanc vero consulatus notam ubi cum annis regum voluit comparare, facile errare potuit in illa temporum obscuritate: cum hodie quoque in hac eruditorum luce hæc concordia non sine negotio iniri possit. Cum itaque in alterutro aberraverit Gregorius, haudquaquam in assignando consulatu aberrasse censendus est: adeoque credere non dubitem, sancti Martini obitum statuendum esse anno 397, cui consulatum Attici et Cæsarii convenire recepta sententia est inter eruditos. Sed jam præfationem prosequamur.

126. Haud minori codicum numero usi fuimus in adornandis Gregorii libris de Miraculis sanctorum, ex quibus tres, et quidem ab annis circiter 800 scripti, omnes omnino libros habent optima manu exaratos. Primum, cum aliis supra et infra memoratis e bibliotheca Colbertina, nobis communicavit V. C. Stephanus Baluzius; secundum ex bibliotheca majoris ecclesiæ Bellovacensis, assentiente venerabili Capitulo, nobis suppeditavit D. de Neuilly ejusdem ecclesiæ canonicus. Tertium denique ex Laudunensi ecclesia, agente sapientissimo viro D. Leleu, consentientibusque cæteris venerabilibus canonicis mutuo accepimus, ad cujus calcem hæc habentur: *Explicit liber octavus feliciter. Adalardus subdiaconus scripsit istum codicem in honore beatissimi Michaelis archangeli.* In altero autem folio legitur hæc epigraphe: *Hunc indignus levita librum Odalricus obtulit Deo et sanctæ Mariæ..... quem si quis quolibet ingenio abstulerit, iram Dei omnipotentis incurrat, et perpetuæ maledictionis anathemate damnatus existat.* Voces quæ deletæ sunt Remensem designabant, uti suspicor, ecclesiam, cui multos alios codices Odalricus contulit, ut ex similibus codicum inscriptionibus patet, qui etiam nunc in bibliotheca metropolitanæ Remorum ecclesiæ asservantur: sed et ecclesia sancti Michaelis ibi etiam nunc in canonicorum claustro subsistit.

127. Præter Colbertinum codicem supra memoratum, tres alios ex eadem bibliotheca habuimus, qui aliquot Miraculorum libros a Gregorio nostro editos complectuntur; ex quibus unus e Tutelensi ecclesia advectus omnes habet præter Vitas Patrum. Totidem, uno de Confessoribus excepto, libros continet vetustus codex sancti Martini apud Turonos, cujus et alterius, e cathedralis sancti Gatiani ecclesiæ bibliotheca, varias lectiones a nostro Edmundo Martenne accepimus. Duos e Claromontensis collegii Parisiensis Ludovici Magni bibliotheca nobiscum solita sua humanitate communicavit R. P. Joannes Harduinus. Unicum e celebri sancti Victoris Parisiensis bibliotheca, nobis suppeditavit V. Cl. Herovallius ejusdem loci canonicus regularis, non minus paterni in litteras amoris quam nominis hæres. Unicum item accepimus ex bibliotheca Gemmeticensi, alterum ex Floriacensi, tertium ex Beccensi, quartum ex sancto Vincentio Cenomanensi, quatuor vero ex nostra sancti Germani bibliotheca habuimus. Nullum integrum e Regia bibliotheca vidimus, sed multa variorum librorum fragmenta, cum uno exemplari omnium librorum de Miraculis, edito quidem, sed in cujus margine variæ lectiones manu V. Cl. Petri Pithœi descriptæ passim occurrunt. Præterea varias lectiones habuimus, quas e duobus codicibus mss. collegit vir illustris memoriæ Jacobus Sanbovius, presbyter et doctor Sorbonicus, vel suo nomine celebris. Alias lectiones ex codice Romano Christinæ reginæ Sueciæ debemus Stephanotio nostro, qui codex omnes fere Miraculorum libros comprehendit. Huic jungendus codex Vaticanus e Palatina bibliotheca annorum 800, qui olim fuit mona terii Weingartensis in Suevia, in quo habetur liber de Gloria confessorum. Cæteros pro opportunitate suis locis laudabimus, sicut et eos qui vel vitas aliquot singulares solummodo continent, aut certe quædam singularia capita. Ad quos vero codices singuli libri collati fuerint, inferius in Indice particulari dicemus.

128. Nec minori cura varias Gregorii operum editiones inquisivimus et evolvimus, cum certum sit ex ejusmodi libris inter se collatis nonnunquam multa haberi posse ad illustranda veterum opera. Omnium autem prior Gregorii editio, quam quidem noverimus, Parisiis in lucem prodiit anno 1511 ex Joannis Parvi officina, curis Hieronymi Clichtovei Neoportuensis, qui illam Guillelmo Parvo nuncupavit. Complectitur autem, præmissa Gregorii nostri Vita, libros duos de Gloria Martyrum et quatuor de Virtutibus sancti Martini cum epistola de septem Dormientibus, quæ epistola in aliis etiam editis Gregorio nostro

tribuitur. Anno sequenti reliqua ejusdem auctoris opera, ipso curante Guillelmo Parvo, qui tunc a confessionibus Ludovici XII regis erat, edita sunt typis Jodoci Badii.

129. Anno 1561 Guillelmus Morelius regis typographus novam Gregorii editionem aggressus est, cujus curis Historia Gregorii lucem aspexit, ad codicem ms. bibliothecæ sancti Martini Turonensis, ut ipse testatur, emendata; additis etiam ad calcem nonnullis variis lectionibus. Idem postea Morelius anno 1563 alio volumine libros duos de Gloria Martyrum, et librum de Gloria Confessorum publici juris fecit ex vetustis, uti ait, et mss. codicibus.

130. Haud multo post, Gregorii editio in Germania primum visa est, quam Mathias Flaccus Illyricus, ad veterem codicem sancti Nazarii in *Lorischem* se adornasse testatur. Prodiit Basileæ apud Petrum Pernam, non anno 1558, ut mendose prima pagina habet, sed anno 1568, ut ex epistola nuncupatoria colligitur: et quidem typographus in fine libri Morelii editionem laudat, quæ anno 1561 in lucem prodiit. Eodem sæculo septem, id est omnes, exceptis Vitis Patrum, Miraculorum libri Coloniæ editi sunt anno 1583, typis Materni Cholinii.

131. Eodem anno 1583, R. Laurentius de la Barre collectionem veterum auctorum sub titulo Historiæ Christianæ veterum Patrum edidit Parisiis apud Michaelem Sonnium, in qua inter alia opuscula Gregorii nostri Historiam inseruit, cum tribus Miraculorum libris, id est duos de Gloria Martyrum, et librum de Gloria Confessorum. At sexennio postea, id est anno 1589, Margarinus de la Bigne, doctor Parisiensis e societate Sorbonica, Bibliothecam sanctorum Patrum priore quam ante aliquot annos curaverat multo ampliorem edidit, in qua inseruit omnia Gregorii nostri opera, quæ exinde in sequentibus Bibliothecæ Patrum editionibus, doctorum scilicet Coloniensium anno 1618, et Lugdunensi anno 1677, locum habuerunt.

132. Decimo currentis hujus decimi septimi sæculi anno duæ iterum Gregorianæ Historiæ editiones prodierunt Parisiis: una Latine ex Laurentii Bochel bibliotheca, cum variis lectionibus ex ms. Oiseliano et aliis ejusdem Bochelli membranis, ad libri calcem adjunctis; altera vero Gallice, ex versione Claudii Boneti Delphinatis, quam editionem curavit V. Cl. *d'Hemery d'Amboise* libellorum supplicum magister, præmisso Gregorii Historiæ prolixo proœmio, in quo potissimum ejus auctoris ad confutandos novorum hæreticorum errores utilitatem demonstrat. Has anno 1613 secuta est Marquardi Freheri editio, ad codicem Palatinæ bibliothecæ adornata, in Historicorum Franciæ collectione, quam Hanoviæ typis Wechelianis fieri curavit. Denique Andreas Duchesne, vir eruditione celebris et de gentis nostræ Historia bene meritus, nostro sæculo ineunte collectionem amplissimam omnium auctorum, qui de Francorum gente aliquid scripserunt, aggressus, primum ejus tomum anno 1636 edidit, in quo inter cætera diversorum auctorum opera Historiæ Gregorii ad quinque codices mss. exactæ principem locum concessit: quæ editio cæteris videtur esse accuratior et emendatior. Quadriennio postea, anno scilicet 1640, Joannes Balesdens in senatu Parisiensi advocatus, octo Miraculorum libros cum historia septem Dormientium edidit Parisiis, quos libros a se ad codices mss. expurgatos et emendatos fuisse in præfatione testatur. His denique omnibus editionibus adjicienda est Gallicana, omnium omnino Gregorii operum lingua nostra donatorum, et notis illustratorum, quæ in lucem prodiit curis Michaelis Marollii abbatis Villalupensis, Parisiis ex Frederici Leonardi officina, anno 1668, duobus voluminibus.

133. Hæ sunt Gregorii Turonensis operum variæ editiones, tum Latinæ tum Gallicæ, quas videre licuit, quibusve cum mss. codicibus collatis ad hanc nostram adornandam usi fuimus. Præter hæc consuluimus etiam virorum illustrium opera, qui aut occasione data, aut ex professo Gregorii nostri libros, hoc potissimum sæculo, illustrarunt. Celebris est inter alios Hadrianus Valesius, qui vitam suam pene totam in gentis nostræ Historia illustranda transegit: cujus tomi tres, quos rerum Francicarum Historiam nuncupavit, in lucem prodierunt. Haud minus est utilis ejus Notitia Galliarum, antiquorum auctorum monumentis et testimoniis referta. Res Francorum, potissimum ecclesiasticas illustrandas suscepit Carolus Cointius Oratorii Gallicani presbyter, quas septem tomis comprehendit sub Annalium Francorum titulo: octavum ex ejus schedis edidit V. Cl. Gerardus *du Bois*, plures, si per vitam licuisset, uti sperabamus, daturus. Voces abstrusas et alia ejusmodi exposuit vir claræ memoriæ Carolus Fresnius Cangius in laudatissimo Glossario. Complura explanavit illust. vir Hieronymus Bignonius in notis ad Marculfi monachi formulas. Multa item illustravit et emendavit V. Cl. Stephanus Baluzius tum in capitularibus regum, tum in aliis operibus, quæ summam ejus eruditionem testantur. Quæ vero ad ecclesiasticam disciplinam pertinent sub prima regum nostrorum stirpe, ex Gregorii potissimum operibus elucidavit Ludovicus Thomassinus. Multa item debemus Joanni Savaroni Claromontano, in patria subsidiorum curia præsidi, qui passim in notis ad Apollinarem Sidonium et in Originibus Claromontanis Gregorii nostri opera laudat et illustrat. Neque omittendus est V. Cl. Antonius Dadinus Alteserra in Tolosana academia antecessor celeberrimus, qui notas et observationes in Gregorii Turonensis Historiam et Fredegarii Chronicum in singulari opere edidit Tolosæ anno 1679. Quantum autem prodesse possit in Gregorio illustrando D. Joannis Mabillonii insignis liber de Re diplomatica, nemo est qui nesciat, si vel semel egregium illud opus evolverit. Sed plura vetat dicere optimi magistri mei modestia, qui et in liturgia Gallicana, aliisque in suis elucubrationibus gentis nostræ historiam et antiquos mores ex Gregorii verbis plurimum com-

mendavit. Ei, si quid in hac editione, aut in aliis opellis meis, utile occurrat rei litterariæ, totum me debere profiteor. Cæteros vero auctores singillatim non recensebo: laudantur enim quique suis locis. Nunc de Fredegario paucis dicendum.

V.— *De Fredegario et ejus operibus.* — 134. Quis Fredegarius fuerit difficile est dicere, cum ne quidem ejus nomen certum habeatur. Fredegarius tamen vulgo dicitur, et sub eo nomine laudatur passim: sed unde, viri eruditi hoc sibi incompertum esse fatentur. Hoc quippe nomen ne unicus quidem codex, qui scilicet notus sit, præfert. Immo laudat Hadrianus Valesius codicem unum, qui Fredegarii vulgati opera alteri, nempe *Idatio* cuidam, tribuit. Sed is codex alius non est a Sirmondiano, in quo *Adatii* quidem nomen occurrit, sed ducentis circiter annis exaratum post codicem scriptum, id est sæculo circiter nono, ut ex characteris forma æstimare licet. Titulus autem ille a nescio quo codici additus, sic habet, *Breviarium scarpsum ex Chronica Eusebii, Hieronymi, aliorumque auctorum a quodam Adatio.* Cui scriptori, quisquis ille fuerit, fucum fecit, ut ipse quoque Valesius observat, Idatii Chronicum, quod Fredegarii collectionis partem constituit, cum epistola ipsi præmissa sub *Udacii* seu *Idacii* nomine, in qua ille se superius scripta ex Eusebio et Hieronymo collegisse profitetur; sequentia vero a se exposita fuisse. At hæc dicta erant ab Idatio de suo Chronico, quod in Fredegarii collectione locum habet: quæ tamen posterus scriptor ad totam collectionem extendit. Nec aliud ex Rigordo deduci potest, qui in Philippi Augusti Vita generationes regum se comprobasse scribit *secundum Chronicas Idacii et Gregorii Turonensis:* idque ex ipsius Rigordi scriptis facile comprobatur. Ipse enim paulo superius de Francorum origine tractans, ait se ea de re sollicite inquisivisse *ex Historia Gregorii Turonensis, et ex Chronicis Eusebii, et ex Chronicis Idatii, et ex aliorum multorum scriptis.* Tum ea refert quæ de Francorum ex Trojanis origine, et alia quæ in Fredegarii collectione partim sub Eusebii seu Hieronymi nomine, partim sub aliis titulis habentur. At Idatium a Fredegario, seu ab auctore collectionis quæ sub Fredegarii nomine habetur, alium esse unico hoc argumento evinci potest. Qui in sua præfatione se Idatium sequi profitetur, ejusque opera non semel laudat, immo et Chronici ipsius epitomen facit; quique Gregorium et Isidorum auctores Idatio posteriores in epitomen redactos suæ collectioni inseruit, hic procul dubio ab Idatio distinguendus est. Hæc autem omnia præstat collectionis auctor, ut ejus scripta testantur, et ipse in præfatione Chronici declarat. *Itaque,* inquit, *beati Hieronymi, Idatii et cujusdam sapientis seu et Isidori, immoque et Gregorii Chronicas a mundi origine diligentissime percurrens, usque decedente regno Guntchramni, his quinque Chronicis hujus libelli... inserui.* Si quis vero Idacium seu Adacium aliquem introducere voluerit hujus collectionis auctorem, alium ab Idatio Chronici scriptore, qui Gregorio nostro ætate posterior fuerit, proferat A argumenta ad id evincendum sufficientia, nosque ei ultro subscribemus. Interim virorum eruditorum vestigiis adhærentes, collectorem nostrum Fredegarium scholasticum appellare pergemus, maxime cum absque aliqua gravi ratione putandum non sit hoc ei nomen temere tributum fuisse a viris eruditis, quos Josephus Scaliger innominatos laudat. Ipse enim Scaliger et Marquardus Freherus primi sic eum appellasse inveniuntur.

135. Fredegarium Burgundionem fuisse Valesius et Cointius censent: quibus facile subscribimus, et quidem id ex ejus scriptis suaderi potest. In prioribus quippe suæ collectionis partibus Burgundionum in Gallias adventum narrat, nonnullaque haud contemnenda et singularia de hac gente habet, quæ nec B apud Gregorium, nec apud alios auctores occurrunt. In Chronico autem, qui proprius illius est fetus, multo accuratius et fusius quam cætera prosequitur ea quæ ad Burgundiæ regnum spectant, et librum suum a Guntramni Burgundiæ regis laudibus inchoat, multaque de ejus virtutibus subjungit, atque annorum seriem deducit ex Burgundiæ regibus. Primo quippe res gestas per Guntramni annos designat; nec Childeberti annos recenset, priusquam Guntramno defuncto successisset in Burgundiæ regnum; indeque omissis annis, quibus idem Childebertus regnaverat in Austrasia, annos ejus ab initio Burgundiæ regno computat. Sic post Childeberti mortem, posthabito Theodeberto Austrasiorum rege, licet natu majori, annos Theoderici, cui obtigerat Burgundia, denotat: C nec Chlotarii annos expressit priusquam exstinctis Childeberti filiis Burgundiam accepisset. Eumdem patriam Aventicum habuisse suspicatur Valesius, ob singularia quædam hujus urbis, quæ ille fusius narrat. Hæc enim urbs tunc ex Burgundia censebatur, quippe quæ primum Helvetiorum caput fuerat, ut ex vetustis Notitiis patet, dein Transjurensibus attributa, tandem Burgundiæ regno accesserat. Transjurenses autem duces memorat passim Fredegarius, eorumque gesta nonnunquam describit. Deinde Aventicæ urbis laudes fuse prosequitur, quam post repressam Germanorum rebellionem, ut ipse scribit, Flavius Vespasianus exædificari, seu potius restaurari jussit, et inchoatam Tito filio suo perficiendam commisit, quod cum ille fuisset exsecutus *gloriose, ornata et nobilissima* D *in Gallia facta est.* Ejus denique cladem, quam Gallieni temporibus a Germanis est perpessa, unicus auctor enarrat.

136. Hujus auctoris ætas ex ipsius scriptis deducenda est: sed prius scripta illius sincera ab adscititiis, et quidem codicum manuscriptorum auctoritate, secernenda sunt: quare quæ in singulis codicibus habeantur examinare juvat. Ex codicibus manuscriptis et editis liquet, Fredegarium, seu quemlibet alium, qui sub hoc nomine hodie notus est, auctorem, ex variis antiquorum excerptis collectionem historiarum fecisse, cui rerum tempore suo gestarum narrationem adjunxit. At cum varia in variis codicibus opuscula hæc collectio complectatur, non adeo facile

est ea, quæ a primo auctore collecta sunt, certo definire. Quanquam illud omnino extra dubium esse videtur, Gregorii epitomen et Chronicum ei subjunctum sinceros esse hujus auctoris fetus; cum hæc opuscula, etsi Chronicum in aliis codicibus prolixius, in nonnullis vero brevius exstet, in omnibus omnino exemplaribus habeantur. De aliis hujus collectionis partibus dicendum.

137. Codex V. Cl. Jacobi Sirmondi, quem modo Claromontanum appellant, quod in Parisiensi Ludovici Magni collegio Claromontano asservetur, sæculo septimo scriptus, id est vivente collectionis auctore, primo chronologicum opus exhibet sub titulo *libri generationum*, a mundi creatione ad regnum Assyriorum. Tum subjunguntur varii catalogi, nempe Romanorum imperatorum ab Augusto ad Alexandrum, cognomento Severum, regum Hebræorum, etc.; subsequuntur annorum supputationes ab Adamo ad Christum natum. Tum catalogus Romanorum pontificum a sancto Petro ad Theodorum, qui manu paulo recentiori exinde continuatur ad Hadrianum I. Denique breve chronicum subjicitur a mundi exordio ad annum 31 Heraclii imperatoris, atque hi catalogi et supputationes recensentur in indice, qui initio libri præfigitur. Hunc eumdem librum habet codex unus Canisii, minor ab eo dictus, et sic eum deinceps appellabimus, exceptis catalogis aliisque computis, quæ tamen omnia amanuensis vitio in illo codice omissa fuisse patet ex præfatione, in qua, sicut et in codice Sirmondi, auctor se inter multa dicturum pollicetur de ejusmodi rebus. Porro hic liber abest omnino a codicibus Canisiano majore et Boheriano, cujus loco hi exhibent libellum Quinti Julii Hilarionis, qui in Bibliotheca Patrum editus est.

138. Liber secundus Fredegarianæ collectionis sic absolute in codice Sirmondi habetur, absque titulo alio: *Incipit capitolare Chronece Gironimi scarpsum.* Continet capita 62 a Nini regno usque ad Belisarii mortem. Hic idem omnino liber habetur in codice minore Canisiano sub hoc titulo: *Incipiunt capitula Chronicæ Jheronymi excarsum*, et in Boheriano, ubi *Incipiunt Chronecæ Hieronymi.* Sed in utroque codice interseritur *Historia Daretis Frigii de origine Francorum*, omnino fabulosa, alia tamen ab ea quam sub hujus auctoris nomine in codice ms. sancti Albini Andegavensis nuper vidimus. Porro librum hunc codex minor Canisianus in duos partitur. Primum appellat *librum II generationum*, quem epistola Idatii concludit; alterum vero *librum Chronicæ tertium.*

139. Liber tertius titulo caret in omnibus omnino manuscriptis; sic absolute incipit in codice Sirmondi: *Incipit præfatio Gregorii. Decedente*, etc.; tum, *Incipit capetolares libri quarti, quod est scarpsum de Chronica Gregorii Episcopi Toronaci, in Christi nomine fiat.* Deinde *Caput* 1 *de Chunis*, etc. Is liber est Historia Gregorii epitomata, quæ edita est. Error autem amanuensis esse videtur quod hic *libri quarti*, loco *tertii* scripserit, ut ex præcedenti et subsequenti libro perspicuum fit; nisi hic error ex ejusdem scriptoris oscitantia processerit, qui incaute, nec satis attendens ad divisionem quam auctor in prioribus libris instituerat, libros sequentes modo secundum tertium, modo tertium quartum appellaverit. Et quidem juxta Canisiani minoris calculum reipsa liber iste est quartus, cui consentit codex Ambrosianus apud Lambecium tomo II Bibliothecæ Vindobonensis laudatus, qui sic habet: *Incipit præfatio Græca Libri quarti.* At codex Boherianus, qui ad calcem præcedentis libri habet: *Explicit liber primus*, isti quoque subjunxit: *Explicit liber secundus.* Initio autem præfixerat: *Incipit præfatio græca.* Tum: *Capitul. lib. i, quod est excarpsum de Chronicis Græc. episc. Thoronacis. Incipit liber. Cumque Vandali*, etc. Similem titulum exstitisse in minori Canisiano ex eo colligimus, quod ille pro suo more omisso capitulorum indice titulum libro præfixerit: *Incipit præfatio libri quarti, excerptum de Chronica Græca Thoromachi episcopi*, existimans hunc librum excerptum fuisse et Latinitate donatum ab auctore sæculi noni ex Chronico Thoromaci cujusdam episcopi Græci, quod falsum esse jam nemo nescit.

140. Post Gregorianæ Historiæ epitomen codex Canisianus minor habet Juliani Hilarionis librum, quem nonnulli codices, ut supra observavimus, primo loco exhibent. In Boheriano vero codice proxime post epitomen sequitur Chronicum sub titulo *libri III Chronecæ.* At codex Sirmondi habet: *Incipit prologus cujusdam sapientis*, quanquam nec ipse prologus, nec aliud quidquam ejus loco ibidem exstat, sed nullo spatio relicto exhibetur Fredegarii Chronicum præmisso hoc titulo: *Incipit capitularis Cronecæ libri quarti in Christi nomine.* At post capitum indicem et prologum habet: *In nomine D. N. J. XI. incipit Chronica sexta. Guntramnus*, etc., ut in editis ad mortem Flacoati relatam capite 90; quod caput Fredegariani Chronici ultimum esse infra demonstrabimus, quanquam nonnulli alii codices plura habent. Nihil vero post illud Chronicum et ejus continuatores habent alii codices, at Sirmondianus librum sequentem exhibet sic inscriptum: *In nomine Sanctæ Trinitatis incipit liber I I I. ΚΡΩΝΙΚΩΡΩΜ sci. Esedori Epi. Primus ex Hsis Julius Africanus sub imp. Marco Aurilio Antonio*, etc. In fine autem: *Explicit liber breviarium temporum a sancto Hesidoro collectum juxta Historiæ fidem ab initio mundi usque quadragensemo anno Chlotacharii regis.* Et sic codex desinit.

141. Hæc porro fusius persequi visum est, ut sincera Fredegarii opera perspecta habeantur. Inde enim colligimus, eum historicam collectionem ab ipso mundi exordio ad Guntramni ætatem ex variis auctorum Chronicis adornasse, cui postea sui temporis historiam adjunxit. Id ipsum profitetur in præfatione Chronico præfixa, quam col. 586* edidimus. *Itaque*, inquit,

* Hic et infra, quoties aberit parenthesis, revocatur lector ad numeros inter textum crassiori charactere expressos. EDIT.

beati Hieronymi, Ydacii et cujusdam Sapientis seu et Isidori, immoque et Gregorii Chronicas a mundi origine percurrens usque decedente regno Guntchramni, his quinque Chronicis hujus libelli..... inserui. Transacto namque Gregorii volumine temporum gesta.... quæ postea mihi fuerunt cognita... legendo simul et audiendo, etiam videndo cuncta quæ certificatus cognovi, in hujus libelli volumine scribere non silui. Hujus vero collectionis integræ unum et eumdem esse auctorem, præter præfationem et codices vetustos, probat ubique styli uniformitas, idem epitomatoris genius, sermo ubique æqualis et sibi similis, id est incultus plane ac barbarus, quoties auctor suo ore loquitur, nec verbis utitur alienis. Varietates vero illæ, quas in assignandis singulis libris codices etiam vetustissimi habent, ex amanuensium incuria, ut jam diximus, videntur processisse. Cæterum etsi nullum scriptorem Hieronymo vetustiorem laudet ille auctor, ex quo suam collectionem consarcinaverit, antiquiores tamen excerpsisse res ab eo narratæ probant, cum Julium Africanum, ex quo multa excerpsit Eusebius, Hieronymi, aut Eusebii quem Hieronymus continuavit, nomine comprehendisse extra dubium esse videatur. Quare antiquum aliquem auctorem alium ab Africano, qui tempore Alexandri Severi vixerit, ut visum est viris aliquot eruditis post Henricum Canisium et Marcum Welserum, admittere non videtur necessarium; quanquam præter Julium Africanum, alios quoque auctores Græcos recentiores ab eo auctore collectos fuisse existimat Hadrianus Valesius. Id unum certi hac in re statui potest, hunc auctorem collectionem suam ex Hieronymi Chronico aliisque auctoribus, quos ex ejus præfatione laudavimus, potissimum adornasse, admixtis tamen passim ex aliis auctoribus qui in ejus manus venerant, narrationibus.

142. Major esset, et quidem majoris momenti circa collectoris ætatem difficultas, nisi jam a Valesio, Cointio, et aliis viris eruditis illustrata fuisset. Etenim cum Fredegarii Chronicum in variis codicibus ad varia tempora protendatur, mirum non est si non eadem omnium fuit de ejus auctoris ætate sententia. In plerisque editis, ubi sub libri XI Historiæ Francorum, aut certe Appendicis ad Gregorii Historiam titulis exstat, usque ad Caroli Martelli mortem pertingit. Consentiunt codices tres scripti, qui illud, ut sæpe diximus, sub libri decimi Historiæ Gregorii Turonensis nomine repræsentant. Ii sunt codex Colbertinus, qui sub Thuanei nomine celebris est apud Cointium; alter ex Vaticana bibliotheca; et tertius, si tamen a Vaticano distinguendus sit, Nazarianus ex bibliotheca Archipalatina, quo se usum fuisse testatur Marquardus Freherus: quibus unus, nisi fallor, addendus est ex Canisianis. At cum ipse Canisius in altero e suis codicibus Chronicum istud ad Pippini mortem usque porrectum invenisset, non solum additionem istam tomo II lectionis antiquæ inseruit, sed etiam inde sumpsit occasionem totum hoc Chronicum, immo et totam Fredegarii collectionem auctori anonymo tribuendi, qui sub Carolo Magno vixerit; atque eam sub hoc titulo reipsa vulgavit; quem secutus Marquardus Freherus, Chronicum sub unico Fredegarii nomine ad idem tempus continuatum edidit. Verum aliam iniit viam Andreas Chesnius, qui tomo I Historiæ Francicæ scriptorum idem Chronicum inseruit sub Fredegarii nomine, quod jubente Childebrando Pippini patruo scriptum fuit, et curante Nibelungo ejusdem Childebrandi filio ad Pippini mortem continuatum, quasi primarius scriptor Fredegarius Chronicum illud integrum Childebrandi jussu scripserit usque ad Pippini inaugurationem, ipsumque postea aut idem Fredegarius, aut alius quivis ad ejusdem regis obitum Nibelungo jubente protraxerit. At falsus est vir eruditus, deceptus inscriptione codicis Petaviani, quam dedimus columna 685, ex qua quidem Fredegarii Chronicum Childebrandi curis continuatum, aut certe continuatores in unum corpus redactos fuisse inferri poterat, non vero tunc primitus conscriptum. Fredegarium enim, vel quisquis est alius Chronici hujus auctor, Childebrando antiquiorem fuisse, et Chronicum suum anno 641 conclusisse jam probarunt viri eruditi validissimis rationibus, quas nos hic breviter perstringemus, additis aliquot argumentis, quæ rem, ut quidem mihi videtur, conficient.

143. Fredegarii Chronicum ultra annum Chlodovei junioris 4, id est vulgaris æræ 641 non pertigisse, atque adeo in capite 90 desiisse evincitur ex codice Sirmondi seu Claromontano, qui circa istud tempus exaratus est. Idque probatur non tantum ex characteris quadrati forma et majusculis litteris, quibus scriptus est, verum etiam ex illis rebus quæ in ipso continentur. Nam catalogus pontificum Romanorum, qui, ut supra dicebamus, in primo collectionis libro insertus est, desinit in Theodoro, qui Romanæ Ecclesiæ ab anno 642 ad 649 præfuit. Sequentes autem pontifices ad Hadrianum I recensentur, sed alia, et quidem paulo recentiori manu. Consentit imperatorum Romanorum series, quæ ad trigesimum primum Heraclii imperii annum, id est ad vulgaris æræ 641 deducitur, ac proinde ad ipsum Chlodovei junioris annum quartum, quo Chronicum terminari contendimus. Ad idem ferme tempus res Hispanicæ describuntur ex Isidori Chronico: cujus clausula, quam supra ex eodem codice retulimus, annum 40 Chlotarii regis indicat, id est Christi 623. Eamdem codicis antiquitatem demonstrat vetus inscriptio, quæ in ultima pagina characteribus Merovingicis apposita est, sed fugientibus litteris ob vetustatem pene detrita, cujus reliquias hic describere visum est. *Invenit Luccrios presbeter monacos dom.... tuma.... per ista croneca, et per alia croneca..... quod septaogenta anni sunt.......... sus quod sextus miliarios d......... esse explitos conpotavit ipsos annos in upen...... in indictione exsiente tertia d...... o quarto Dagoberto regnante.* Ex quibus fragmentis colligimus, Lucerium illum monachum annorum summam computasse *anno quarto Dagoberti, indictione* XIII: quod de Dagoberto

non primo, sed tertio, quem alii secundum dicunt, haud dubie intelligendum est, cujus annus quartus cum anno Christi 715 coincidit. Proindeque hoc ipso anno jam scriptus erat codex Claromontanus, id est priusquam Fredegarii Chronicum continuaretur. Cæterum eamdem inscriptionem in codice Claromontano, aut certe in altero simili viderat Philippus Labbeus, qui in epitome chronologica ad annum 715, se vidisse testatur antiquum codicem ms. in quo indictio XIII mense Augusto cum anno quarto Dagoberti regis composita erat.

144. Alia sunt insuper indicia non pauca, quæ sincerum Fredegarii Chronicum in capite 90 desinere haud obscure insinuant. Nam et alii codices qui totam Fredegarii collectionem continent, etsi continuatores Chronico subjunctos exhibeant, quasdam tamen præferunt notas, quæ diversa esse opera innuunt. In his Boherianus codex spatium aliquod inter caput 90 et continuatores reliquit. Quin et in capitum indice non plura quam 90 indicantur. Eadem habet Fredegarii editio a Marquardo Frehero adornata. Aimoinus plura non viderat, ut observat Henschenius in Vitam sancti Sigiberti tomo I Februarii, ubi et laudat codicem Melchioris Goldasti ab annis circiter 600 conscriptum, in quo Chronicum Fredegarii capitibus omnino 90 concluditur, apposita etiam vulgari clausula *explicit*, quæ opus perfectum indicat. Aliæ item sunt continuatorum a primo Chronici scriptore differentiæ. Fredegarius res gestas per annos regum Burgundiæ digesserat, unamquamque suo loco et suo tempore referens. Ast qui primus post caput 90 continuavit, compluribus omissis, posthabita annorum et regum serie, multa in unum congerit. Sigiberti gesta quæ Fredegarius inchoarat, penitus omittit, et ne unum quidem verbum de ejus obitu habet, aut de filii ejus Dagoberti fortuna, qui Grimoaldi factione in Scotiam transportatus, et postea a regni proceribus revocatus, regnum paternum aliquandiu obtinuit. Ad hæc annorum fere centum res gestas magni momenti quatuor aut quinque pagellis conclusit. Qui vero eum secuti sunt alii continuatores, qui suo quisque modo res gestas enarraverunt. Horum aliquos ex Austrasia fuisse probat maxima in Austrasiorum reges et principes propensio. Denique nihil de Langobardorum et Gotthorum regibus, aliisque vicinarum gentium principibus habent, quorum tamen seriem et insigniora facta referre solebat Fredegarius.

145. Cum itaque constare debeat, sincerum Fredegarii Chronicum ultra capita 90 protendi non posse, visum est ipsum hac in nostra editione a suis continuatoribus, immo et ipsos continuatores diversos, qui antea in unum confundebantur, ab invicem secernere. Quatuor in partes Chronici Fredegarii continuationem dividendam esse censemus, quod patet tum ex styli diversitate, tum ex alio et alio res gestas enarrandi modo, immo et ex scriptorum ætate, quæ nonnunquam indicatur. Pars prior caput 91 et quinque sequentia complectitur, minimæ omnium auctoritatis ut pote quæ post alias partes addita videtur a consarcinatore, ut hiatum, qui inter Fredegarii Chronicum et secundæ partis auctorem interjacebat, suppleret. Ad id usus est ille auctoribus antiquis quidem, sed fabulosis: unde res plurimum ab anno 642 ad 680, quos complectitur, confuse referuntur. Secunda pars quæ incipit capite 97 desinit in media parte capitis 109, his verbis *Regnum Francorum;* cujus auctor res potissimum in Austrasia gestas ab anno 680 ad 736 narrat, et quidem satis accurate. Ætatem suam prodit capite 109, ubi annorum curricula replicans, se kalendis ipsis Januarii anni 735 scribere indicat, qui annus juxta nostrum computandi modum a Januario incipiens 736 censeri debet. Pars tertia a capite 109 ad 118 continuatur, id est ab eo tempore quo prior desiit, ad Pippini regis inaugurationem, quæ anno 752 facta est. Hanc jussu Childebrandi ejusdem regis patrui scriptam fuisse jam monuimus, ex veteri inscriptione, unde etiam ab auctore æquali eam fuisse exaratam colligimus. Reliqua vero quæ sequuntur ad Pippini obitum, quo tota collectio absolvitur, jussu Nibelungi Childebrandi filii conscripta fuisse indicat eadem inscriptio. An vero idem ipse sit auctor, qui tum Childebrandi, tum Nibelungi jussu scripserit, ex inscriptione divinare non licet, nec rescire multum interest. Is est forsitan ipse, qui has omnes continuationes in unum corpus redegit, adjuncta ex Gestis Francorum et Anonymo Dionysiano prima parte, ne inter Fredegarium et secundum continuatorem hiatus esset annorum triginta et novem. Certe id innuere videtur sæpe laudata inscriptio. Et quidem omnes has chronicorum partes unum historiæ corpus jam sæculo nono confecisse patet ex codice Jurensi, a Mannone ejus loci præposito sub exitum sæculi noni ad sancti Eugendi sepulcrum oblato, quo in codice hi omnes continuatores simul juncti exhibentur. Sic etiam eos exhibent duo alii codices, Boherianus scilicet optimæ notæ ab annis 600 scriptus, et alter eorum, ex quibus Canisius editionem suam adornavit. Chronicum tamen Fredegarii seorsim a suis continuatoribus, immo et singulas continuationis partes sub suis quasque titulis edidimus, ne tot auctorum confusio lectoribus negotium aliquod facesseret. Ultimam vero partem, quæ nulla hactenus capitum divisione distincta fuit, in varia capitula ob legentium commodum partiri visum est.

146. Ex his autem omnibus quæ diximus, Fredegarii ætatem colligere non admodum difficile erit. Cum enim Chronicum ejus anno 641 concludatur, passimque, et potissimum in præfatione, asseveret ea quæ audierat ipse et viderat, aut certe legerat, vel aliunde *certificatus* cognoverat se esse scripturum, nemo est qui inficiari possit eum sæculo septimo labente floruisse. Vitam quippe ad annum saltem 658 protraxisse colligimus ex capite 48, ubi Samonem quemdam negotiatorem Francum in Sclaviam abiisse memorat anno Chlotarii 40, id est æræ vulgaris 623, ibique electum in regem annos 35 imperasse. Ex his etiam quæ diximus de Fredegario, colligi debet, hunc auctorem magno in pretio apud viros eruditos haben-

dum, ut pote vetustissimum, oculatum et unicum, deficiente Gregorio, gentis nostræ historiæ scriptorem. Unde si qui auctores forte occurrant, qui eum ægre laudatum voluere, vel de ejus collectionis prioribus libris intelligendi sunt, aut certe styli barbariem, modumque res enarrandi plane impolitum attenderunt, vel denique Chronicum ejus ad Pippini mortem usque pertigisse existimaverunt. Etenim si de sincero ejus Chronico agatur, quod, ut probavimus, ultra Flaocati mortem capite 90 relatam non protenditur, nemo est qui ipsum probare non debeat. Ita sentit Hadrianus Valesius, qui cum primum Chronici continuatores a Fredegario non distinxisset, styli ejus barbarie offensus, rerumque scriptarum brevitate, eum non modo indoctum pronuntiavit, sed etiam, ut pote *linguæ Latinæ grammaticæque ignarum ac plane barbarum usque ad fastidium et horrorem legentium*, exosum habuit. At postmodum re attentius inspecta, cum codicis Sirmondiani ope Chronicum Fredegarii sincerum a cæteris secrevisset, in laudes statim Fredegarii erupit, rejecta in temporis vitium auctoris in dicendo et narrando brevitate : *Fredegarius*, inquit, *ita est Historiæ nostræ necessarius, ut si tempora Chlotarii minoris, Dagoberti ac Chlodovei II nota habere volumus, prorsus eo carere non possimus.* Fatetur alibi nullum fuisse gentis nostræ historicum, qui ejus verba suos in commentarios non retulerit. Denique cum ad annum 641 in Historia rerum Francicarum pervenisset. Fredegario sibi deficiente sic conqueritur : *Fredegarius scholasticus nos in eo anno destituit, historicus pro captu illorum temporum diligens, ut ætate, sic auctoritate Gregorio proximus, et in magna bonorum auctorum inopia utilis ac necessarius, nec usquequaque contemnendus, cujus brevitas et cætera omnia vitia temporibus imputari debent.* Hæc ille, cui facile subscribent quivis veterum rerum Francicarum sinceri amatores.

147. In emendando autem Fredegario, codicibus manuscriptis potissimum quatuor usi fuimus. Primus ex illis, codex Jacobi Sirmondi vulgo appellatus, hodie in bibliotheca Collegii Parisiensis Soc. Jesu Ludovici Magni asservatur, quo nobis pro sua humanitate, quantum libuit, utendum permisit R. P. Joannes Harduinus, cumque ut pote auctoris ætate, ut supra diximus, scriptum diligentissime de verbo ad verbum contulimus. Secundum habuimus ex bibliotheca illustrissimi viri Boherii in Divionensi senatu præsidis infulati. Hunc codicem cum editis primum contulit noster domnus Odo Clergerius Divione apud sanctum Benignum; sed postea ipsummet codicem coram videre ac evolvere licuit, beneficio Cl. viri D. Boherii de Saviniaco, qui patris et avi in litteras amoris non minus quam cæterarum dotum successor, eum Parisios attulit, nobisque utendum commodavit. Tertium, qui in bibliotheca Colbertina asservatur, V. Cl. Stephano Baluzio humanissime concedente accepimus. Quartum denique e Laureshamensi sancti Nazarii monasterio in Vaticanam bibliothecam delatum, cum editis contulit noster domnus Claudius Stephanotius, indefessus studiorum nostrorum adjutor. His codicibus addendi duo ex quibus Canisius suam *Thoromachi*, ut vocat, *collectionem historicam chronographicam* edidit, et tertius e Palatina bibliotheca a Frehero collatus : quos omnes, ac editiones varias quas consuluimus, infra in peculiari indice codicum recensebimus.

148. Pauca supersunt quæ de monumentis in Appendice ad hujus voluminis calcem superaddita dicamus, cum eorum omnium index suo loco proferatur. Ea vero selegimus ex vetustis auctoribus et variis Historiarum collectionibus, quæ aut a Gregorio nostro laudantur, aut multum prosunt ad opera ejus illustranda, e quibus pauciora quidem e mss. de novo eruta sunt, sed pleraque ad vetustos codices collata, et passim emendata : ex quibus mss. unus est Corbeiensis, ætate Gregorii exaratus. Denique subjunximus brevem conditionis monasterii nostri sancti Germani a Pratis historiam, quod illud sit Childeberti regis illustrissimum pietatis ac munificentiæ monumentum, in cujus basilica ipse cum nonnullis aliis regibus sepulturam habet. Æri etiam incidi curavimus iconem tumuli Fredegundis reginæ, atque alias istius ævi reliquias, quæ multum conferunt ad illustrandam eorum temporum historiam.

149. Jam tandem finis imponendus est Præfationi nostræ, fortasse prolixiori; atque exhibenda Vita sancti Gregorii episcopi Turonensis, absque auctoris nomine jam edita, quæ in nonnullis antiquis codicibus Odoni abbati tribuitur. Sic enim in codice sancti Sergii Andecavensis inscribitur, *Prologus domni Odonis abbatis. Omnium*, etc. *Incipit vita edita ab Odone abbate.* Idem in fine repetitur. Hunc vero Odonem non alium esse putamus a sancto Odone Cluniacensi abbate, qui apud Cæsarodunum Turonum educatus ac diu conversatus, facile adduci potuit ad scribendam Vitam sancti antistitis, jam tunc ad pedes sancti Martini in ejus basilica sepulti, quam ex ejusdem Gregorii scriptis forte collegit priusquam fieret monachus, cum adhuc esset basilicæ Martinianæ præcentor et scholarum Magister.

VITA SANCTI GREGORII

EPISCOPI TURONENSIS

PER ODONEM ABBATEM.

Prologus.

Omnium quidem sanctorum jure memoria veneratur, sed eos primum fideles honorificant, qui vel doctrina, vel exemplo cæteris clarius effulsere. Porro unum ex his beatum Gregorium Turonicæ sedis archiepiscopum fuisse, eumque hac gemina dote resplenduisse non parva documenta produnt. Cujus nimirum gesta vel partim necessario describuntur, ne fama tanti viri quandoque dubietatis nebula fuscaretur. Et quidem satis est ad ejus gloriam quod Christum, cui placere quæsivit, conscium habet in excelso, sed tamen et hic nefas est illius laudes tacere, qui tot sanctorum studuit laudes propalare. Quæ scilicet relatio quantula erit, nec ejus insignia ut sunt proferet, quoniam plurimis quæ opinione feruntur omissis, pauca quædam quæ ex libris ejus approbantur attingimus. Quod si quis Judaico more signa requirens sanctum quemlibet signorum quantitate metitur, quid de beata Dei Genitrice, vel de præcursore Joanne censebit [a]? Sanius itaque discernat quod in tremendo die multis qui signa fecerunt reprobatis, hi qui opera justitiæ sectati sunt ad dexteram superni Judicis soli colligentur. Non igitur præsulem nostrum a gestu miraculorum commendamus, quamvis et illa non omnimodis deerunt, sed quod mitis et humilis corde Christum imitatus fuerit demonstrare aggrediamur [b].

I. Gregorius Celtico Galliarum tractu fuit exortus, A Arvernicæ regionis indigena, patre Florentio, matre Armentaria procreatus. Et si quid divinæ generositati terrena conducit nobilitas, parentes ejus cum rebus locupletes, tum quoque natalibus fulserunt illustres. Sed quod pluris est, muniis divinæ servitutis quadam peculiari devotione ita videbantur annexi, ut quisquis ex his irreligiosus existeret, jure degener notaretur, ad quod astruendum quiddam de propinquioribus inseramus. Itaque Georgius [c] quondam senator Leocadiam duxit uxorem; hæc de stirpe Vectii Epagati descenderat, quem Eusebius in quinto Historiarum libro Lugduni passum, ac inter reliquos tunc temporis narrat gloriosius agonizatum. Quæ Leocadia peperit sanctum Gallum Arvernicæ sedis episcopum atque Florentium hujus pueri genitorem. De hoc B autem Florentio, sed et de Armentaria matre, de Petro quoque fratre ejus, nec non et de uxore Justini sorore ejus, ac duabus neptibus Heustena videlicet, et Justina beatæ Radegundis discipula, libri miraculorum talia referunt, per quæ fides illorum et merita non exigui momenti fuisse dignoscantur. Hæc autem Arvernis [*Ed.* Arvernia], quæ puero genialis humus fuit, vehementer olim caput extulerat, ita ut senatoribus velut urbs Tarpeia [*It.* Roma] præpolleret : ab his Gregorii parentela profluxerat, hæc senatores, hæc judices et quidquid de ordine primariorum dixerim proferebat. Id sane de parentibus dictum sit, ut quia Dominus in generatione justa est, ad laudem Gregorii proficiat, quod ei sua progenies titulo sanctitatis columna videatur [d]. Hujus genus et patriam Fortunatus commemorans (*lib.* VIII, *car.* 17),

> Forte (*inquit*) decus generis, Turonicensis apex
> Alpibus Arvernis veniens mons altior ipsis.

Ad matrem quoque ejus (*lib.* X, *carm.* 21),

> Felix bis meritis sibi Macchabæa vel orbi,
> Quæ septem palmas cœlo transmisit ab alvo :
> Tu quoque prole potens recte Armentaria felix.
> Fetu clara tuo geniti circumdata fructu,
> Est tibi Gregorius palma corona novus.

Ita nobili stirpe nobilissima proles emergens, ut rosa quædam suo stipite gratior, decus generositatis auctum in parentes refudit. Et quamvis jam mysterii majestas in nominibus non quæratur, tamen hic, ut rebus assertum est, Gregorius competenti præsagio nominatur. Sic enim Græcus vigilantem appellat, hic denique non solum tertiam vigiliam, sed quod majus est secundam, quodque rarissime videas, observavit et primam : et quia jugum Domini ab adolescentia portavit, sedebat [*Al.* sedebit] solus, ut ait Hieremias, vel certe prope Martinum. Ut autem ætatulæ

[a] Germ., *censent.* Serg., *censebitur. Sanus.*
[b] Ed. et Cor., *demonstramus.* Germ., *demonstraremus.*
[c] Sic recte Serg.; ita enim dicebatur Gregorii avus, et est Gregorii lectio. Editi, *Gregorius.*
[d] Germ., *quod sua... eo collumina a videtur.*

robur admisit, litterarum studiis mancipatur, in quibus equidem studiis primitus sub Gallo episcopo, suo videlicet patruo, sensus illius tenceritudo coaluit.

II. Cum ergo jam in discendis notarum characteribus ageretur, hunc divina dispositio virtutum auspiciis initiavit, sanctamque ejus infantiam signorum ostensione nobilitavit. Nam pater ejus nimia valetudine comprehensus lectulo decubabat, intimis ossibus ardor furere, podagricus humor foris intumescere, vapor aridus ora perurgere cœpit, cum quidam puero vir per visionem apparens diceret : Legisti, ait, librum Jesu Nave? cui ille : Nihil, inquit, aliud litterarum præter notas attendo, quarum nunc exercitio constrictus affligor. Nam hic liber si sit penitus ignoro. Et ille : Vade, inquit, fac hastulam ex ligno quæ possit hoc recipere nomen, scriptumque ex atramento sub paterni capitis fulcro collocabis : quod si feceris, erit ei præsidium. Mane facto, matri quod viderat indicavit : senserat nimirum sancti puer ingenii non suo, sed matris judicio, rem esse gerendam. Tunc illa jubet visionem implere. Factum est, et pater de momento convaluit. Quid sane rationabilius quam nomen Jesu vel lignum ad reparandam sospitatem congrueret?

III. Parentes ejus, ut revera nobiles erant, et in Burgundia diffusi latifundii possessores. Sanctus vero Nicetius, vir totius religionis, qui Lugdunensi præerat civitati, cum prædicti parentes eum vicinarent [a], puerum Gregorium sibi jubet acciri. Quem sanctus vir coram positum aliquantisper contemplatus, et nescio quid divinum in eo commentatus, jussit hunc ad se, jacebat enim in lectulo, levari : ac velut [b] paradisi colonus concivem sibi futurum præsagiens, ulnis astrictum cœpit confovere, cum quidem, quod reticendum non est, ita collobio se totum contexit, ut nec summis digitis puerum in nudo contingeret. Hoc sane castitatis exemplum isdem puer adultus auditoribus suis frequenter ingerebat, ex hac perfecti hominis cautela suadens eos colligere, quantum fragiles quique debeant leporis attactus vitare [c]. Benedixit ergo puerum, et imprecatus illi prospera suis remisit eum.

IV. Biennio vero post miraculum quod diximus ferme exacto, jam memoratus Florentius recidivo languore [d] captatur : accenditur febris, intumescunt pedes, dolor pessimus pedes intorquet; perendinata pestis hominem contriverat, jam pene conclavatus jacebat. Interea puer vidit iterum in somno personam sese utrumne librum Tobiæ cognitum haberet interrogantem. Respondit : Nequaquam. Qui ait : Noveris hunc fuisse cæcum, atque per filium ex jecore piscis angelo comitante curatum : tu igitur fac similiter, et salvabitur genitor tuus. Hæc ille matri retulit : quæ confestim pueros ad amnem direxit : piscis capitur, quæ de ejus extis jussa fuerant prunis imponuntur. Non fefellit virtutis eventus, ut enim

A primo fumus odoris [*Germ.* odor fumi] in naribus patris reflavit, protinus omnis ille tumor dolorque discessit. Si magnum est os Zachariæ Joannis merito fuisse reseratum, nec modicum utique est Florentium non semel, sed bis per filium esse curatum. Senserant ex hoc iidem parentes quod dextro pedi potissime forei innixurus; nec ignorare poterant quin illum divina dispositio dexterioribus officiis aptavisset. Quem tamen non continuo totonderunt, ipsius, ut reor, assensum in suscipiendo clericatu præstolantes, litterarum tamen studiis instantius applicabatur.

V. Adhuc itaque laicus, tam sensu quam corpore adoleverat, cum subito vi nimia febrium ac stomachi pituita comprehensus, cœpit graviter ægrotare, lan-
B guor per dies ingravescere, medicinalis industria nihil proficere. Quem patruus Gallus frequenter visitabat, genitrix vero ut mater eum lamentis assiduabat. Sed cum jam de humano auxilio desperaretur, cœlitus adolescenti suggestum est quod se ad divinum conferret. Rogat igitur ut ad sepulcrum S. Illidii, erat enim juxta, portari deberet. Sed ei parum profuit, quia causa differebatur quæ per illud incommodum quærebatur. Domi reportatus ita cœpit post paululum tormentari, ut putaretur ad exitum urgeri. Vexatio tandem fecit causam intelligi, consolatur eos qui se flebant, dicens : Ad sepulcrum beati Illidii me semel adhuc deferte; fides mea est, quod et mihi sospitatem et vobis mox præstabit lætitiam. Tunc vero illic deportatus, voce qua poterat orationem
C fudit, spondens quia si ab hoc contagio liberaretur, clericatus habitum suscipere nec prorsus moraretur. Dixerat, et sensit protinus discedere febrem, et a naribus ejus copia sanguinis delfluente, sic omnis illa valetudo disparuit, ac si legatus quidam re pro qua venerat obtenta, discedere festinaret : ita comam deposuit, et se divinis obsequiis ex toto mancipavit.

VI. Cum vero sanctus Gallus ad emeritam beatæ vitæ coronam vocaretur, vir Domini Avitus adolescentem suscepit, qui cum ejus ingenium morumque habitudinem exploravisset, magistrorum diligentiam adhibuit, et quanta vel ipsius industria, vel eorum sedulitas velocitate poterat, ad arcem sapientiæ provexit. Hæc in Vita præfati Illidii reperies. Porro au-
D tem in discendis litterarum studiis ea se discretione exercuit, ut utraque nimietate careret : nec poetarum nænias ex toto horreret, nec tamen, ut plerisque mos est, iis indecentius hærens, earum lenocinio mente ancillaretur. Fecit enim quod suffecit, aciem cordis veluti ad quamdam cotem exacuit, et ita quas ab Ægyptiis vasa aurea promutuans, et ad eremum qua [*mss.* quo] manna comederet demigrans, in perscrutandis divinarum Scripturarum potentatibus intravit. Quod ipse de se loquens ostendit dicens : Non ego Saturni fugam, non Junonis iram, non Jovis stu-

[a] Germ., *ejus*. Serg., *ei vicinarentur*.

[b] Serg., *ad se accedere jacebat enim in lectulo, velut... præsagans*.

[c] Ed., *debeant tactus vitare*.

[d] Alii mss., *redivivo*. Ed., *redivivo dolore captatus*.

pra commemoro, et cætera monstra, quæ illic secutus adnectit usque dum diceret: Hæc omnia tanquam cito ruitura despiciens, ad divina potius et evangelica revertar; non enim vel vinciri cupio meis retibus vel involvi. In quo se ostendit hæc scisse quidem, sed saniori judicio respuisse.

VII. Tempore præstituto diaconus ordinatus est. Ea tempestate erat quidam vir Arvernicus, qui lignum de sacrosancto beati Martini sepulcro detulerat, sed cum ligni reverentiam incautus negligeret, omnis ejus familia graviter ægrotare cœpit. Cum subinde languor ingravesceret, et ille causam percussionis ignorans minus se emendaret, vidit in somnio personam terribilem, cur secum ita ageretur percunctantem. Qui cum se nescire diceret: Lignum, inquit, quod de lectulo domni Martini tulisti, negligenter B hic retines, et ideo hæc incurristi; sed vade nunc, defer illud Gregorio diacono. Dignus jam, ut reor, idem Levita figurabatur, cui domnus iste Martinus pretiosa quæque sui gregis esset commendaturus. Tunc temporis apud Arvernum plerique in habitu religionis viri fulgebant, quos idem juvenis nunc cum beato Avito, nunc semotim invisebat, quatenus ab eis vel exempla pietatis assumeret, vel ipsis quod forte deerat mutua charitate præstaret. Nimirum in iis Christum colebat, et veluti solis jubar in vertice montium refulgentem [*Ed.* refulgens], in iis interim dum in seipso videri non potest, Christum respiciebat. Ad hoc animum intendens, vel ad laudem Christi proferret quidquid per eos, vel etiam per illos qui jam cœlo præcesserant, operari dignabatur. C

VIII. Sane inter cæteros in quibus, ut diximus, Christus velut in montibus resplendebat, domnum et gloriosum Martinum deprehenderat, qui reliquos velut quidam Olympus excedit, et luculentius ut pote ætheri vicinior fulgoribus ipsa astra reverberat, in cujus utique veneratione totus orbis merito jam olim conjurat, in hujus desiderio Gregorius exardens inferbuit [a]. Hunc semper in corde, hunc in ore gerens, laudem ejus ubique spargebat. Dum vero mentis (*Sic*) ad nimium in exercitio virtutum defigeret, caro ejus a propriis viribus lacessebat, ita quippe mos est. Hinc est quod Daniel postquam angelicæ visionis contemplatione levatus est, a carnis virtute deficiens per multos dies ægrotavit. Hic itaque virtutibus proficiens, sed viribus corporis intabescens, aliquando D valetudinem cum febre et pustulis incurrerat: qua tandem ita confectus est, ut usu cibi potusque negato, omnem vitæ hujus spem amiserit. Unum tamen supererat quod ejus fiducia Martino innixa nullatenus vacillabat. Quinimmo ferventius flagrans, tanto ejusdem Martini desiderio succensus est, ut cum mors pene caput illi emerserit, ad visendum tamen ejus sepulcrum iter arripere non dubitaverit, nec eum sui dehortari possent, cum obnixe restiterit, quia corporis illa febris febre vincebatur amoris. Et quidem actis duabus vel tribus mansionibus, itineris occasione A iidem languor invaluit. Sed nec tunc omnino cogi potuit quin ad propositam Martini fiduciam festinaret, nomine divinæ majestatis dehortatores obtestans, ut vel vivum, vel certe [*Al.* forte] defunctum se ante ejus sepulcrum exponerent. Quid plura? pervenit utcumque, probata fides speratæ salutis compos effecta est. Et non solum ille, sed et Armentarius quidam ex ejus clericis, qui sensu penitus caruerat, merito prædictæ fidei sanatus est. Agens itaque tam pro se quam pro illo gratias, amore Martini exsatiatus, vel potius magis succensus, ad patriam rediit.

IX. Aliquando vero cum iter de Burgundia ad Arvernem faceret, magna contra se tempestas exoritur, densus aer in nubibus cogitur, crebris ignibus cœlum micare, validisque tonitruorum cœpit fragoribus resonare, omnes pallescere, imminensque periculum pavitare. Sed Gregorius animæquior, sanctorum reliquias (has enim indesinenter collo ferebat) de sinu protrahit, et minacibus constanter nubibus opponit: quæ protinus divisæ, dextra lævaque prætereuntes, illæsum iter gradientibus præbuerunt. At superbia, quæ plerumque virtutibus nutritur, juvenili animo protinus irrepsit; privatim gaudet, suisque meritis præstitum arrogat. Sed quid tam vicinum superbiæ quam casus: nam equus cui insederat illico lapsus, hunc ad terram graviter elisit, ita ut omni corpore contusus [*Germ.* concussus] vix assurgere posset: causamque ruinæ intelligens, satis deinceps cavit, ne se vanæ gloriæ stimulis qualibet sub occasione dejiceret: sed quotiens per eum aliquid divina virtus egisset, non suis meritis ascriberet, sed virtuti reliquiarum, quas, ut diximus, perinde ferebat. Quod factum si decreveris, mirabilius est superbiam correxisse quam nubem divisisse.

X. Erat autem in orationibus assuetus, præsertim quietis horis. Solemnitas beatæ Mariæ Virginis advenerat, siquidem apud Arvernem in villa Marciacensi ejus reliquiæ continentur. Tunc forte Gregorius intererat, qui cæteris alto sopore depressis, ad secretam orationem suo more processit, conspicatusque eminus videt oratorium ingenti claritate fulgere. Credit igitur aliquos devotorum jam se ad celebrandas vigilias præcessisse, visione tamen luminis attonitus illo pertendit, cuncta silentio data deprehendit. Ad ædituum transmisit, sed interim ostium sponte reseratur; ille ad angelicas excubias reverenter ingressus divinam visitationem illico agnovit: claritas, quam a foris mirabatur, protinus discessit, nihilque præter virtutem gloriosæ Virginis videre [b] potuit.

XI. Anno centesimo septuagesimo secundo post transitum domni Martini, Sigiberto rege anno duodecimo regnante, beatus Eufronius, qui inter virtutes consenescens tanta gratia donatus est, ut ei prophetiæ spiritus inesse visus sit, appositus est ad patres suos, tempusque advenerat, ut Gregorius amore beati Martini dudum flagrans, et ad pastoralis officii ministerium idoneus existens, cathedram ejus vice

[a] Hic desinit Vita in codice Cormaricensi.

[b] Serg., *Nihilque amplius videre.* Al., *per virtutem.*

suam regendam suscipere debuisset. Cum igitur beatus Eufronius obiisset, Turonici de ejus successore tractaturi conveniunt, sed facili discrimine suasum est cunctis Gregorium in electione præferendum. Personam huic loco [a] frequentissimam jam olim sciebant, pluraque ejus gesta viro digna cognoverant. Tunc vero, cunctis in consona voce coeuntibus, cerneres Deo [*Al.* Domino] favente causam prosperari. Nam clericorum turma [*Ed.* turba] nobilibus viris conserta, plebsque rustica simul et urbana, pari sententia clamant Gregorium decernendum, eum claris meritis, tum quoque nobilitate pollentem, sapientia præcipuum, generositate primum, principibus notum, ac pro sua probitate reverendum, omnibusque officiis habilem. Legatio ad regem dirigitur, cum quidem Domino dispensante Gregorius coram reperitur. De hac igitur causa conventus, quanta humilitate se excusare tentavit, quibus modis se subducere nisus est? Sed qua velle Domini [b] est, huc cætera flectuntur. Hunc rex auctoritate cogit, hunc Brunichildis regina perurget. Sed quoniam discreta humilitas obedientiam non recusat, tandem aliquando assensus est. Quem, ut credo, ne qualibet occasione dilatus profugeret, statim Egidius Remensis archiepiscopus ordinavit, ut Fortunatus poeta scribens, ait (*lib.* v, *carm.* 2):

Martino proprium mittit Julianus alumnum,
Et fratri præbet quod sibi dulce fuit.
Quem patris Egidii Domino manus alma sacravit,
Ut populum regeret [*Al.* recreet], quem Radegundis [amet.
Huic Sigibertus ovans favet, et Brunichildis honorat.

Sedes itaque Turonica octavo decimo die postquam Eufronium amiserat, Gregorium suscepit. Turonensibus vero novo pastori triumphanter exsilientibus hoc prædictus poeta panegyricum carmen procudit (*Ibid.*):

Plaudite felices populi, nova vota tenentes,
Præsulis adventu spes gregis ecce venit.
Hoc puer exertus celebret, hoc curva senectus,
Hoc commune bonum prædicet omnis homo.

Et cætera quibus hunc a Turonensibus celebratum, et ad cathedram legaliter ingressum ostendit.

XII. Indeptus ergo præsulatum, qualis vel quantus fuerit, ut compendiose dicatur, et plures ecclesiæ quas noviter construxit, vel quarum sartatecta restauravit, insinuant, et libri in laudem sanctorum vel in expositione sanctarum Scripturarum editi quamprimum demonstrant. Matrem namque ecclesiam, quam domnus Martinus construxerat, hic nimia vetustate confectam arcuato schemate reparavit, atque histriatis parietibus per ejusdem Martini gesta decoravit. Quod metricanorus noster non tacuit, dicens inter cætera (*lib.* x, *carm.* 2):

Martini auxiliis operando Gregorius ædem,
Reddidit iste novus quod fuit ille vetus.

Et item (*Ibid.*):

Fundamenta igitur reparans hæc prisca sacerdos
Extulit egregius quam rituere prius.

Sed plures alias, ut diximus, sicut in ipsius chronicis reperitur, ut est ecclesia sanctæ Crucis vel Martiensi [c] villa.

XIII. In construendis vero spiritalibus templis, videlicet in custodia gregis, quam certatim sese impenderit, vel ex hoc animadvertitur, quod nec ab ipsis quidem sanctis viris studium suæ prædicationis continuit. Nam ut de iis taceatur, quorum, ut ait Apostolus, peccata manifesta sunt, de quibus superfluo quidquid diceremus esset, ad ostendendum quantopere circa perfectiores sollicitus exstiterit, duo saltem eorum, quos ob sanctitatis insignia vix præter Gregorium aliquis arguere præsumeret, ad medium deducantur. Haud longe enim post ejus ordinationem sanctus Senoch abbas de cella sua egressus, ad eum salutandum profectus est. Quem sanctus vir magna reverentia susceptum, mutuoque colloquio sensim exploratum, peste [*Ed.* æstu] superbiæ mox persensit infectum. Sed gratia, quæ in discernendis spiritibus huic suppeditabat, illum ab eadem superbia penitus expurgavit. Nec dissimili virtute circa beatum quoque Leobardum exstitit sollicitus, quem nequam spiritus ita sinistris cogitationibus agitabat, ut propter quamdam verborum contumeliam de cella qua se dudum recluserat migrare decrevisset. Sed nec iste potuit incurrere casum, qui Gregorium meruit habere sublevamem. Nam cum solito ad Majus Monasterium quasi sacra Martini vestigia deosculaturus adiret, sollicitus pastor qualiter ovis amore Christi vinculata se gereret ad ejus tugurium divertit. Cui mox ille secreta cordis quæ diabolus quasi rationabilia confinxerat eidem reseravit: qui protinus, sagacissimo ut erat ingenio, diaboli commenta deprehendit, et non minimo dolore suspirans, increpare hominem cœpit, ac diabolicam calliditatem verbis competentibus denudavit; domique reversus, libros ad propositum monachorum congruos ei pia sollicitudine transmisit. Quibus relectis, non solum ab illa quam patiebatur incursione curatus est, sed etiam in sensus acumine multum provectus. Nihil ergo nunc magnificentius quæras, nihil in laude Gregoriana præstantius exspectes. Si anima corpore melior est, satius esse quemquam in ea suscitari, nec mendax negare potest. Vox autem ejus quam imperiosa fuerit, vel ea quæ dicebat, quam auctoriosa vita subditis inculcaverit, diligens lector in ipsius libris explorabit.

XIV. Verum, ut supra retulimus, incommodo corporis frequenter ob incuriam carnis fatigabatur, sed eum quotiens corpusculum nimio virtutum exercitio fatigatum languor inclementius pulsavisset, ille ad Martinum suum recurrens, concito sanabatur. Hoc sæpenumero fiebat. Quando autem et qualiter,

[a] Ed., *in loco*. Serg., *præferendum quippe quem tanto munere dignum jam pridem cognoverant. Tum vero*, etc.
[b] Germ., *Sed quia velle Dei huc*. Ed., *hinc*.

[c] Serg., *Martensi*. Ed., *in Artensi*. An Artonensis villa, seu domus Marciacensis? Ecclesiam S. Crucis a Gregorio conditam laudat Fortunatus lib. II, carm. 3, quæ hodieque subsistit, titulo parochiali insignis.

in descriptione miraculorum ita dirigitur [a], ut merito lectorem delectet : si quidem ut discretus et humilis corporea medicamenta sibi adhibebat primitus, sed quanto illa humilius expetebat, indignum se judicans cui medela per miraculum dari debuisset, tanto divina largitas hunc ad solam suæ potentiæ medicinam reservabat. Contigit aliquando ut solita beati Martini virtute ab unius temporis dolore sanaretur, cui post paululum cogitatio per insidiatorem subiit injecta, quod pulsus ille venarum sanguinis posset minutione sedari. Dum id apud se volveret, amborum temporum venæ prosiliunt, renovatus dolor ardentius irrumpit, sed ille concitus ad basilicam properat, veniam prius pro cogitatione precatur, dehinc palla sancti sepulcri caput attigit, et illico sanus abscessit.

XV. Multa, fateor, in laudibus diversorum jam digesserat, sed quamvis amore Martini vehementius inferveret, ad ea tamen quæ de ejus miraculis scribenda erant, se nullatenus dignum judicabat, donec bis et ter per soporem admonitus, si taceret crimen incurrere minaretur. Denique oratorium sancti Stephani quod in suburbio est jusserat prolongari, et altare ut erat integrum in antea promoveri, sed quia nihil de pignoribus ibidem reperit, unum ex abbatibus, ut ejusdem martyris reliquias exhiberet, ad episcopium, clavem tamen oblitus direxit, qui capsam obseratam reperiens quid faceret dubitabat : si ad episcopum pro clave rediret, morosum erat; si capsam exhibuisset, ob multorum pignora sanctorum quæ ibi continebantur, molestum ei esse sciebat. Cum igitur apud se hæsisset, ut divina gratia cooperatricem se Gregorio testaretur, capsam exsilientibus repagulis aspicit reseratam. Tunc gratias agens, reliquias non sine admiratione multorum Gregorio detulit, qui reversus capsam ut reliquerat obseratam invenit.

XVI. Multa quidem Gregorius, quæ insequi longum esset, in salute languentium operabatur, quæ tamen sub obtentu sanctorum, quorum reliquias perinde ferebat, a suis meritis excludere nitebatur. Cum quidem hæc tanto verius per ipsum fiebant, quanto ipse humilius aliis tribuebat, ut est illud. Cum aliqua do per viam graderetur et crucem auream cum reliquiis beatæ Mariæ semper virginis, vel beati Martini collo gestaret, haud procul a via cujusdam pauperis hospitiolum incendio conspicit concremari. Erat autem, ut est in usibus pauperum, foliis atque surculorum cremiis, ignium videlicet fomentis, contectum. Hac illacque miser cum uxore et liberis cursitare et strepere, aquam advehere, sed nequicquam. Jam flammæ prævaluerant, nec poterant mitigari. Tunc vero Gregorius accurrit, et contra flammarum globos crucem elevavit, moxque in aspectu sanctarum reliquiarum ita totus ignis obstupuit, ut nec ea quæ jam apprehenderat ultra nec ad modicum ustulare posset.

XVII. Causa fuerat qua Remense oppidum adire debuerit, cumque ab Egidio pontifice humanitus fuisset exceptus, ibidem noctu quievit, in crastinum vero illucescente Dominica ad ecclesiam episcopo collocuturus venit. Cum ejus adventum in secretario præstolaretur, nolebat enim in ecclesia loqui, Sygo referendarius quondam Sigiberti regis ad eum accessit, quem ille osculatum sedere juxta se fecit. Dum aliquantisper secum sermocinarentur, et ille de ore Gregorii penderet, subito auris ejus, quæ pridem obsurduerat, cum quodam crepitu [*Germ.* strepitu] reserata est. Ille gratias cœpit agere, et quid ei per Gregorium præstitum sit manifestare. Sed vir Domini, consuetæ non immemor humilitatis, hominem ab hac æstimatione subducere nitens : Noli, ait, dulcissime fili, mihi aliquid gratiæ referre, sed beato Martino per cujus reliquias, licet indignus, quas defero, tibi auditus est redditus et surditas depulsa.

XVIII. Virtus namque charitatis in illo præeminebat adeo ut ipsis inimicis affectum dilectionis impenderet, ut sequenti patebit exemplo. Quodam enim tempore factum est, ut ad venerabilem matrem suam in Burgundiam properaret. In sylvis vero abiegnis, quæ trans Verberim [b] fluvium sitæ sunt, latrones incurrit, qui tanto impetu super comitatum ejus irruere nisi sunt, ut non modo eos exspoliare, sed et occidere velle putarentur. Quorum assultu Gregorius terreri non potuit, qui præsidio Martini circumseptus incedebat; cujus mox auxilium flagitans ita sibi adesse expertus est, ut latrones velocius quam emerserant fugam inirent. At Gregorius usus consueta pietate [c], nec in perturbatione turbatus, fugientes revocat, ad cibum et potum inimicos invitat. Sed crederes eos fustibus agi, et invitos equos contra possibilitatem calcaribus urgeri, ut nec revocantem audire possent. Ita Gregorius supernis auribus ostensus est vicinus, et operibus charitatis intentus.

XIX. Fides et devotio populi valde per Gregorium succrescebat; at malignus hostis non modico dolore torquebatur : unde factum est, ut vim suæ malignitatis ferre non sustinens, vel pastoris, vel gregis fiduciam apertis vocibus dementare conaretur. Ipsa namque Natalis Domini die cum Gregorius pontificale [d] festum in principali basilica, sicut mos est, solemniter celebrare procederet, quidam ex energumenis atrocior cæteris cœpit nimium debacchari, et sequentibus vel obviantibus turbis, quæ Gregorium sepserant, se obvium ingerens : Frustra, inquit, Martini limina petitis, incassum ejus ædem aditis, quia vos propter multa crimina dereliquit : ecce vos abhorrens Romæ mirabilia facit. Hæc et alia plura cunctis, ut erant constipati, populis verba diabolus

[a] Serg., *Hoc sæpe fiebat quando aut æqualiter in discretione miraculorum ita digeritur, ut*, etc.

[b] Papyrius Masso legit Ararim; sed nostra lectio melior ex ipso Gregorio, qui hunc fluvium Berberim appellat.

[c] Mss. 2, *usu consuetæ pietatis.*

[d] Serg., *principalem festum.... solemnizare procederet.* Germ., *Gregorius in principali basilica, sicut moris est solemnizare procederet.*

insibilabat, ad quam vocem non solum rusticorum A corda exturbantur, sed et clerus, quin et ipse Gregorius pavore concutitur. Ingredientes autem cum fletu magno basilicam, omnes pavimento prosternuntur, orantes ut sancti viri præsentiam mererentur. Quidam vero, cui ante tres annos ambæ manus cum uno pede contraxerant, ante sanctum altare cum reliquis prostratus beati Martini auxilium precabatur, qui subito nimia febre circumdatus tanquam in equuleo torquebatur extensus. Inter hæc sancta solemnia gerebantur, cumque sanctus pontifex fletibus insistens beati Martini præstolaretur adventum, divino mysterio palla jam ex more cooperto, languidus ad plenum restituitur sanitati. Quare Gregorius admodum gavisus omnipotenti Deo gratias agit, oculisque lacrymarum imbre suffusis, in hac ad po- B pulum voce prorupit : Timor a cordibus vestris, fratres, abscedat, quia nobiscum beatus confessor inhabitat, nec omnino credite diabolo, qui ab initio mendax est et in veritate non stetit. Cum hæc et alia verba consolatoria astantibus inferret, omnium luctus laxantur in gaudium, multoque alacriores quam venerant ad sua per Martinum atque Gregorium redierunt.

XX. Quia vero Natalis Domini mentionem fecimus, quid aliquando in hac die pontifici nostro contigerit memoremus. Nam in sacrosancta hujus solemnitatis [*Al.* natalis] nocte pridianis vigiliis fatigatus, cum paululum se cubito collocaret, vir quidam ad eum concitus venit, dicens : Surge, revertere ad ecclesiam. Ille expergefactus, signum crucis sibimet imponens, C iterum obdormivit. Nec destitit vir ille, quin hominem secundo moneret : sed cum excitus gravem se adhuc sentiret, rursus obdormivit. Tum vero ille vir tertio veniens, maxillæ ejus alapam impressit, dicens : En tu reliquos ad vigilias admonere debes, et tandiu sopore deprimeris? Qua Gregorius voce perculsus pernici velocitate ad ecclesiam est regressus. Adeo supernis oculis gratus exstitit, ut nec humanitate cogente negligentiam pati permissus sit suæ salutis.

XXI. Visum est hoc inserere lectioni qualiter eum Deus arguere voluerit, ne vel aliorum levitate peccaret. Nam cum hunc a desperato languore beatus Martinus ita sanaret, ut ad ecclesiam in crastino properaret, ne se in solemniis missarum fatigaret, D uni presbyterorum hæc celebrare præcepit. Sed cum presbyter nescio quid rustice festiva [*Al.* festina] verba depromeret, nonnulli de circumstantibus eum irridere cœperunt, dicentes melius fuisse tacere, quam sic inculte loqui. Nocte autem insecuta vidit virum dicentem sibi, de mysteriis Dei nequaquam disputandum. Satis dehinc apud eum constitit ne stultos et faciles ante se permitteret de beatis solemniis obtrectare.

XXII. Sæpius autem vir Domini, sicut verus et gregis et suimet consultor, vel subditorum utilitate, vel propriæ salutis causa longius procedebat. Aliquando igitur sepulcrum beati Hilarii supplicaturus adivit, cum ad visendam quoque sanctam Radegundem reginam divertit. Factum est autem cum hi duo, tanquam incolæ paradisi, secum de cœlestibus confabularentur, oleum quod ante pignora sanctæ crucis guttatim illic defluere solebat, sic in adventu pontificis auctum est, ut infra unius horæ spatium ultra unum sextarium exundaret. Porro cum hæc beata regina ad Regem esset accersenda cœlorum, vir Domini Gregorius de ejus transitu nuntium accepit : cumque illa jam eo accurrente migrasset, sancta ejus membra sepulturæ locavit. Quo quidem tempore altare solemniter benedixit, operculum tamen episcopo, qui tunc forte deerat, reservavit.

XXIII. Causa fuerat qua Garumnam fluvium juxta Blaviense castrum transmeare debuerit, sed idem fluvius ita tunc intumuerat, ut intuentibus non parvum horrorem incuteret. Non longe autem sanctus Romanus presbyter requiescit, quem noster, ut vita ejus perhibet, Martinus tumulavit. Cum igitur hinc procella ventorum, illinc montes undarum, ingens periculum navigaturo minarentur, oculos ad cœlum erigens, et ad ecclesiam prædicti Romani subinde respiciens, adeo omne pelagus mox complanavit, ut compressis fragoribus, ripæ alteri sine periculo veheretur.

XXIV. Sexdecim annos hic in episcopatu exegerat, cum æquivocus ejus ille magnus Gregorius in sede apostolica subrogatur. Siquidem opinata res est quod dudum alter alteri peculiari sit amicitia devinctus. Nec immerito, cum hunc Fortunatus Gregorio comparet Nazianzeno, tanquam ille datus sit Orienti, Romensis autem Meridiei, ast hic noster Occidenti. Cum igitur iste sacra Apostolorum limina expetisset [a], magna cum reverentia sanctus eum papa excepit, quem ad beati Petri Confessionem introducens, e latere [*Ed.* ad altare] constitit, præstolans quoad surgeret. Interim autem, ut erat ingenio profundissimus, secretam Dei dispensationem admirans, considerabat in hujusmodi hominem, erat enim statura brevis, tantam gratiam cœlitus profluxisse. Quod ille mox divinitus persentiens, et ab oratione surgens, placidoque ut erat vultu ad papam respiciens. Dominus, inquit, fecit nos, et non ipsi nos ; idem in parvis qui et in magnis. Cumque id suæ cogitationi sanctus papa responderi cognosceret, ipsa sua deprehensione gavisus, gratiam quam hactenus in Gregorio mirabatur, in magna veneratione deinceps habere cœpit, sedemque Turonicam ita nobilitavit ut auream ei cathedram donaret, quæ apud præfatam sedem [*Ed.* urbem] in posterum servaretur.

XXV. Jam vero beatus Martinus hunc alumnum suum usquequaque magnificans, ei se propitium multis modis demonstraverat, sed ut operibus ejus se quoque cooperatorem ostenderet, aliquando præsentiam suam, licet invisibilem, suo quo videri solet

[a] Hoc iter anno 594 a Gregorio susceptum fuisse videtur. Nam annos tres præcedentes, quibus Gregorius Magnus jam erat pontifex, in Galliis exegit ex Vitis Pat., etc.

splendore, manifestare dignatus est. Nam oratorium ex promptuario prædecessoris sui apud Turonem consecraturus, reliquias sancti Saturnini martyris ac domni Martini a basilica susceptas cum ingenti veneratione deferebat. Erat enim sacerdotum et levitarum in albis vestibus non minimus chorus, et civium honoratorum ordo præclarus, sed et populi secundi [*Germ.* sæcularis] ordinis magnus conventus, radiantibus solemniter cereis, crucibus in altum sublatis. Cum ita veniretur ad ostium, terribilis fulgor cellulam subito perfundens omnium oculos nimio splendore perstrinxit, qui diutius durans hac illacque sicut fulgur discurrebat, omnes nimio pavore perculsi solo jacebant. At Gregorius, ut tantæ virtutis conscius, constanter eos exhortans : Nolite, inquit, timere, rememoramini qualiter globus ignis de capite beati Martini egressus, cœlum visus est conscendisse, et ob id nos cum his sanctis reliquiis ipsum credite visitasse. Tunc universi magnificaverunt Deum, et senior cum clericis dicebat : Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis.

XXVI. Pauca hæc de nostro præsule dicta sint : non enim cum miraculorum, quæ etiam reprobis dari solent, copia commendamus, sed nec hanc quidem gratiam illi defuisse demonstremus. Cæterum ad ejus gloriam commendandam illud nobis sufficiat, quod humili corde Christum secutus est, et quod non speravit in pecuniæ thesauris. Hoc [a] utique est mirabilia fecisse : quod ut partim superius monstratur, a peccatorum est laqueo custoditus. Super omnem quippe gloriam est a peccatis protectio. Vigesimo et primo igitur episcopatus sui anno, tanquam septenario annorum numero ter in fide sanctæ Trinitatis completo, appositus est ad patres suos, non tam dierum, quia ferme tricennalis ordinatus est, quam perfectione plenus. Qui tamen non usquequaque videtur clausus in tumulo, cui restat ut vel lingua vivat in mundo. Et quia, sicut credimus, beato Martino in cœlo est sociatus, sancto etiam corpore est illi in sepulcro vicinus. Porro Turonicenses, ne divinis muneribus videantur ingrati, semper necesse est, ut retractent quantopere sint a Deo suffulti. Datus namque est eis patronus non qualiscumque, sed Martinus, de cujus laude quid primum vel speciale dicatur, cum, ut scriptum est, ejus minima aliorum maximis majora esse manifestum sit, tamen quanti habendus sit testantur universæ, ut ita dicam, mundi nationes, A quæ illum ita privato affectu diligunt, ut etiam in nostro tempore, quando charitas nimium jam refrigescit, multos tam gente quam lingua ignotos ad ejus sanctissimum tumulum confluere videamus, ut merito de eodem Martino dicatur : Cujus vultum desiderat universa terra. Quorum utique studia nostram, qui vicini sumus, inertiam jure vehementer redarguunt ; non tamen sine divino moderamine constat, quod ejus amor ita omnium corda penetravit, ut ejus memoria velut alterius Josiæ tam dulcis sit omnibus; et quod per omnes fines terræ ita spatiavit, ut ubi Christus habet nomen, Martinus honorem habeat. Datus est eis et Gregorius vir non solum sanctitate, sed et doctrina clarus, ne urbs Turonica obscurior videretur si scriptorum officio caruisset; quin- B etiam sicut [*Ed.* potius] urbs Romulea post apostolos illustratur in altero Gregorio, ita et Turonica post Martinum decoretur in isto. Quem videlicet nos vel apud Deum, vel apud beatum Martinum advocatum quemdam atque sequestrem habere confidamus, eique nostras necessitates ad expediendum committamus. Verum ille non erit immemor vel suæ, vel Martini misericordiæ, quam nobis tantopere insinuare curavit; quippe qui ad hanc insinuandam ejus miracula digessit, ut quique futuri audientes quanta et qualia visibiliter operetur, quam desperatos languores sanet, de potentia ejus nullatenus dubitent; et si pro dispensatione temporum contigerit corporea miracula cessare, semper tamen credamus illum in nostris animabus suæ virtutis medicinam operari. C Gregorius igitur Martini misericordiæ conscius, semper illi de grege suo suggerat [b], semper illum pro statu sancti loci sui ac pro totius regni salute interpellet. Nec prætereundum quomodo consuetam sibi humilitatem etiam in ipsa sepultura sua servaverit. Nam in tali loco se sepeliri fecit, ubi semper omnium pedibus conculcaretur; et ipsa loci necessitas cogeret, ne unquam in aliqua reverentia haberi posset, sed grex beati Martini talia non ferens, amicum Domini sui de loco levavit, et edito pulchro mausoleo ad lævam sancti sepulcri digna reverentia collocavit [c]. Obiit autem decimoquinto kalendas Decembris, videlicet infra Martinianam hebdomadam, ut solemnitatem Martini, quam hic jam ægrotans celebrare cœperat, Martino junctus in cœlo consummaret, præstante D Domino Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

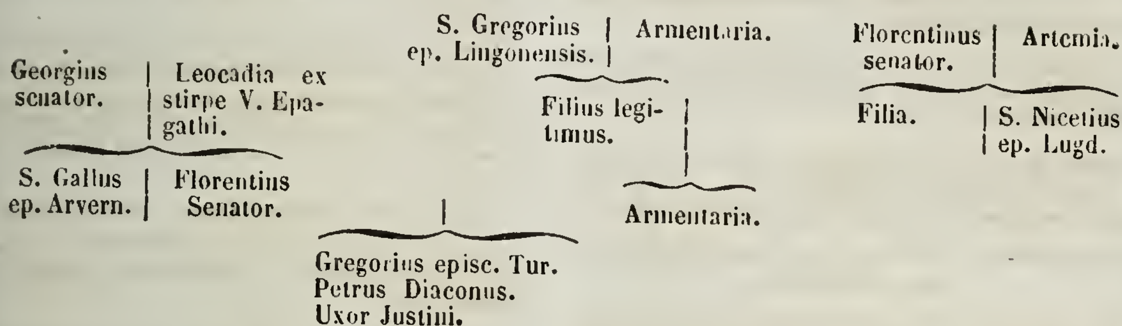
Explicit vita sancti Gregorii archiepiscopi Turonensis.

[a] Quæ sequuntur usque ad finem, paucis verbis contracta sunt in codice Germ.

[b] Ed., *semper ille de grege suo succrescat.*

[c] De sepulcro et reliquiis beati Gregorii diximus in notis fusioribus col. 1391. Festum ejus in vetustioribus Kalendariis et Martyrologiis hoc ipso die memoratur. Obiit anno 595.

STEMMA GENTILITIUM S. GREGORII TURONENSIS.

TESTIMONIA VIRORUM ILLUSTRIUM

DE SANCTO GREGORIO EPISCOPO TURONENSI

Venantius Fortunatus in epistola operibus suis præfixa, quæ S. Gregorio Turonensi episcopo nuncupavit. A

Domno sancto et dote meritorum sacris altaribus adscito pariter et educto, Gregorio papæ, Fortunatus. Acuminum suorum luculenta, etc... Unde, vir apostolice prædicande papa Gregori, quia viritim flagitas ut quædam ex opusculis imperitiæ meæ tibi transferenda proferrem, nugarum mearum admiror te amore seduci, etc... Sed quoniam, etc. *Eum passim laudat in carminibus; aliquot seligere sufficiat:*

Ex libro v, *carm.* 7.

Culmen honoratum, decus almum, lumen opimum
Pastor apostolicæ sedis amore placens.
Amplectende mihi semper sacer arce Gregori, etc.

Ibid., carm. 13.

Florens in studiis, et sacra in lege fidelis,
Semper agens animæ dona futura tuæ.

Lib. VIII, *carm.* 16.

Alme, beate pater, lumen generale Gregori,
Jure sacerdotum culminis arce caput, etc.

Ibid., carm. 17.

Lumen ab Arvernis veniens feliciter arvis,
Qui illustrans populos spargeris ore pharus.
Alpibus ex illis properans mens altior ipsis.

Ibid., ex carm. 23.

Dulcis, chare, decens, facunde, benigne Gregori,
Atque pater patriæ, hinc sacer, inde chare.
Muneribus, meritis, animis et moribus æquis,
Omnibus officiis unde colaris habens.

Ex libro IX, *carm.* 7.

Corde jocundo, calamo venusto
Litteras mittis, cupiente voto,
Blanda conscribens seriæ salutis
Chare Gregori.

Baudonivia sanctimonialis in Vita sanctæ Radegundis reginæ, num. 27.

Ambulavit nuntius ad virum apostolicum domnum Gregorium Turonicæ civitatis episcopum, et advenit. Sed quantum præsens vidit oculis, antequam eam sepeliret, de ejus virtutibus, in libro Miraculorum quem composuit, inseruit. Cum autem venit ad locum ubi sanctum corpus jacebat, quod ipse postea cum sacramento lacrymans dicebat, quod in specie hominis angelicum vultum viderat; facies illius velut rosa et lilium fulgebat, ita tremefactus est ac metu concussus, tanquam si ante præsentiam beatæ Genitricis Domini astaret devotus vir Deo plenus.

Paulus Warnefridi libro III *de Gestis Langobardorum, capite* 1, *ubi de sancto Hospitio recluso Nemausensi.*

Per hunc Dominus magnas virtutes operari dignatus est, quæ scriptæ habentur in libris venerabilis viri Gregorii Turonensis episcopi.

Agobardus archiepiscopus Lugdunensis in libro de Judaicis superstitionibus, cap. 4.

Sanctus Gregorius Lingonicæ Ecclesiæ episcopus quantæ sanctitatis et veritatis fuerit, Vita ejus scripta (inter Vitas Patrum Gregorii Turonensis, capite 7) et finis vitæ, atque honor ei ab Ecclesia delatus usque hodie testes sunt.

Florus Lugdunensis in Martyrologio, die 4 Novembris.

II Nonas. Bituricas depositio sancti Lusoris pueri, qui filius cujusdam senatoris, etc., scriptum in libro Miraculorum Gregorii Turonensis episcopi. *Ado et cæteri etiam Martyrologiorum scriptores ejusdem Gre-* B *gorii verba adhibuerunt.*

Ex kalendario Sacramentarii S. Gatiani cathedralis ecclesiæ Turonensis annorum 800, *et altero Majoris Monasterii ab annis circ.* 600 *scripto.*

XV Kal. Decembris sancti Gregorii Turonensis. *Eodem die laudatur in variis Martyrologiis antiquis, potissimum Turonensium Ecclesiarum, sicut et in Romano, in Gallicano*, etc.

Ex veteri Legendario Ecclesiæ Cabilloneusis, de sanctis Silvestro et Agricola episcopis ac Desiderato presbytero, apud Perardum et Bolland., 17 *Mart.*

De quibus licet compendiose, splendide tamen magnificus vir Gregorius Turonensis episcopus in libris Miraculorum ita scribit : Beatissimus vero Silvester, etc., *ex libro de Gloria Confess., capp.* 85, 86.

Hericus monachus libro I *De Miraculis sancti Germani Antissiodorensis episcopi, cap.* 29.

C Gregorius Turonorum antistes, miraculorum curiosus indagator ac studiosissimus editor, nonnulla ab hujus et per hujus beatissimi Patris memoriam patrata commemorat, quæ suis quam nostris verbis intimanda maluimus, ne rei absque pretio operæ permutatæ quiddam fidei detrahamus. Germanus, etc., *ut habet Gregorius in libro de Gloria Confess., cap.* 41.

Ex vita secunda sancti Medardi sæculo IX *scripta Spicilegii tomo* VIII.

Per idem tempus inter Gallicanos præsules Gregorius historicus sermone et actu Turonis habebatur insignis, etc .. Hic nostra intermittentes, quid Gregorius historicus de hujus sanctissimi pontificis vir-

tute referat huic opusculo innectendum ratum duximus: Medardus, inquiens, gloriosus confessor, etc. *De Gloria Conf., cap.* 95.

Ex Testamento Ecchardi comitis fundatoris monasterii Patriciacensis (Persy) sæculo IX, *apud Perardum Hist. Burgund., p.* 26.

Donate Enschise archiepiscopo tapete uno meliore, Gesta Langobardorum libro uno, et Chronica quem Gregorius Turonensis facit libro duo. (*Sic.*)

Ex sancto Odone in sermone quod beatus Martinus par dicitur apostolis.

Non dissimiliter Gregorio Turonensi ejus (sancti Martini) reliquias in novam basilicam inferenti apparuit, etc., *quæ ex capp.* 20, 59 *et* 104 *libri de Gloria Confessorum accepit. Ejus verba item passim laudat.*

Letaldus monachus in prologo in Vitam S. Juliani episcopi Cenomanensis.

De tempore quo magnus ille floruerit ex libro Gregorii Turonensis per conjecturam sumpsi, qui in Historiarum suarum libro I, sub Decio et Grato consulibus a Xisto, etc..., cum beatus Dionysius a sancto Gregorio ex eorum numero fuisse dicatur, etc.

Frodoardus lib. II *Historiæ Remensis, capite* 2.

Gregorius in Historia gentis Francorum de hoc præsule (Ægidio) narrat, etc.

Lib. IV *ejusdem Historiæ, cap.* 59.

Aliis etiam nonnullis beati Patris hujus (S. Martini) urbs nostra fertur insignita miraculis; ex quibus ea quæ sanctus Gregorius Turonensis in suis Miraculorum libris enarrat hic indere placuit, etc. *Idem auctor passim laudat eadem et alia Gregorii opera.*

Aimoinus lib. III *Historiæ Francorum, cap.* 41.

Quod cum Gregorio Turonensi, qui tunc cæteros episcopos sanctitate præibat, etc. *Ibidem, cap.* 65. Pro his itaque causis calumnias sancto antistiti inferebat Gregorio. *Eumdem passim* beatum Gregorium *appellat.*

Hugo archidiaconus Turonensis in Dialogo ad Fulbertum. Ex tomo I Analect. Mabillon.

Martinus habet virtutum suarum egregios interpretes... Habet Gregorium Turonensem episcopum, qui mira de Martino post obitum narrat miracula.

Fulbertus episcopus Carnotensis epistola 97, *quæ est ad Robertum Francorum regem.*

Sacra vestra monitus sum inquirere festinanter et scribere vobis, si qua historia sanguinem pluisse referat, et si factum fuit quid factum portenderit. Livium, Valerium, Orosium et plures alios hujus rei relatores inveni, de quibus ad præsens solum Gregorium Turonensem episcopum testem esse productum sufficiat, propter auctoritatem religionis suæ. Ait ergo Gregorius idem in sexto libro Historiarum, cap. 14. Anno sexto, etc.

Adhemarus in Chronico parte I, *cap.* 30.

Eo tempore sanctus Gregorius archiepiscopus Turonensis magnis virtutibus fulgebat. Per idem tempus sanctus Germanus Parisiorum episcopus missus a rege Chariberto Egolismam consecravit basilicam sancti Eparchii, ubi ipse nuper sepultus fuerat: adfuit cum eo venerabilis Gregorius episcopus Turonensis, et in ipsa basilica multa pignora reliquiarum beati Martini episcopi collocantes dedicaverunt eam in ejusdem beati Martini auctore. Denique in altare ipsius ab eodem sancto Germano atque Gregorio consecrato, sanctæ crucis hactenus apparent impressa signacula. Item in honore sancti Petri consecraverunt ecclesiam sedis episcopalis quam Chlodoveus, etc.

A *Idem in libello de virtutibus S. Eparchii abbatis Ec-golismensis, ex ms. cod. S. Cypriani Pictav. a Labbeo.*

Gregorius Turonicæ civitatis episcopus, dum de scribendis sanctorum virtutibus ab aliis prætermissis scriptoribus operam dat, inter cæteros et hujus patroni nostri meminit dicens: Obiit Eparchius Engolismensis reclusus, etc., *ex Gregorii Historia, lib.* V*, cap.* 8.

Ex Vita Caroli Magni. Chesn., tomo II, pag. 68.

Quo tempore (Childeberti) claruerunt sanctus Gregorius papa primus, et Gregorius episcopus Turonensis, etc.

Ex Vita metrica S. Melanii episcopi Redonensis, ex cod. ms.

Nempe Redonensis Melanius, ut Turonensis
Gregorius scribit, qui talia plurima scribit,
Innumeris signis perfecto præsule dignis
B Enituit mundo, etc.

Laudat cap. 55 *de Gloria conf.*

Glaber Rodulfus in Vita sancti Guillelmi abbatis Divionensis.

Erat enim, ut beatus multorum sanctorum descriptor miraculorum Gregorius Turonorum pontifex refert, prægrandis arca, etc., *ex cap.* 51 *de Glor. Mart.*, pro cujus incredulitate narrat idem sanctus alterum sancti nominis Gregorium Lingoniensem episcopum, acrius quondam fuisse increpatum.

Anonymus auctor, qui sæculo XI *Acta Rothomagensium archiepiscoporum scripsit, tomo II Anale. Mabillon.*

Rex concilium episcopos suos convocare cœpit, c vir magnæ auctoritatis et probitatis Gregorius archiepiscopus Turonensis interfuit. Hic vero nec calliditati machinationi, qua episcopus (Prætextatus) deceptus est, nec injustæ destitutioni assensum præbuit... ut
C ut sicut beatus Gregorius Turonensis in scriptis suis narrat, nocte sancta Paschæ, in loco pontificali in stare consueverat gladiis eum percuterent, et ita interficerent.

Ex Vita metrica S. Cassiani episc. Eduensis, ex cod. ms. S. Germani a Pratis.

Idola cassavit, populum baptismate sanxit,
Hæc quoque Gregorius Turonorum dux luculentus.

Ex Chronico S. Benigni Divionensis. Spicilegii tomo

Inventum est atque translatum corpus almifici martyris Benigni a beato Gregorio Lingonicæ urbis episcopo, divina revelante providentia, ut refert Gregorius in libro Miraculorum, qui fuit antistes Turonorum... Præfatus Gregorius Turonorum in libro illustribus viris hujus Hilarii quis et qualiter fuerit meminit, etc... Successit Tranquillus, qui quantæ sanctitatis fuerit, crebræ sanitates infirmis ex ejus tumulo præstitæ testantur, ut refert Gregorius Turonensis in se ipso expertus.

D *Baldericus episcopus Noviomensis et Tornacensis in Chronico Cameracensi et Attrebatensi, lib.* I, *cap.*

In ea namque urbe (Vienna), ut beatus Gregorius Turonensis urbis episcopus scribit in gestis Francorum, tunc temporis inaudita cives prodigia terrerant, etc., *plura laudat, cap.* 3 *et seqq. sub tit.* Historiæ Francorum.

Auctor Vitæ et Miraculorum sancti Solemnis episc. Carnotensis, ex ms. cod. Regio.

Beatus Gregorius tunc temporis Turonorum episcopus de beato Solemni pontifice Carnotensi locutus est ita: Licet de Turonica urbe, etc. Hæc sanctus sancto in testimonium.

Ex Vita S. Maximi Cainonensis confessoris, ex cod. ms. Majoris Monasterii.

Ut autem ad beati Gregorii aures, qui tunc Tu-

nicam regebat Ecclesiam, horum miraculorum notitia perlata est, puerum tonsoratum, etc., *narrat miracula ex capite 22 libri de Gloria Confessorum.*

Sigibertus Gemblacensis in Chronico.

An. 7 Justini Junioris, 55 Chlotarii, Gregorius Turonensium ordinatus episcopus clarus habetur in omnibus.

Idem in libro de Scriptoribus ecclesiasticis, cap. 49.

Gregorius Turonensis episcopus, vir magnæ nobilitatis et simplicitatis, scripsit multa simplici sermone. Scripsit duos libros de vita vel memoria quorumdam Confessorum, scripsit librum de Miraculis sanctorum, de miraculis Juliani martyris Brivatensis librum unum, de Miraculis sancti Martini suo tempore ostensis libros quatuor. Historiam Francorum parvo libello breviavit, eamque postmodum diffusius novem libris digessit. Scripsit et Chronicam ecclesiasticæ historiæ.

Honorius Augustodunensis de Scriptoribus ecclesiasticis, cap. 33.

Gregorius episcopus Turonensis scripsit librum Historiæ.

Chronicon Leodiense scriptum anno 1132. Lab., t. I Bib., p. 335.

Anno 572 obiit Eufronius Turonensis episcopus, succedit Gregorius historiographus.

Chronographus Saxo a V. Cl. G. G. Leibnizio editus.

An. 572 Gregorius Turonensis episcopus in Gallia claret. *Idem habent alii passim chronographi, quos singillatim recensere superfluum esset.*

Hugo, seu Anonymus S. Mariani Antissiodorensis.

Anno Justini 7 Gregorius Turonensium ordinatur episcopus, vir clarus in omnibus, a quo, inter cætera quæ scripsit, sancti Martini virtutes et miracula multa descripta sunt, quæ in diebus ipsius abundantissime provenerunt.

Gesta pontificum et comitum Encolismensium, auctore canonico Encolismensi, circa annum 1159, cap. 4.

Gregorius archiepiscopus Turonensis et Germanus... consecraverunt cathedralem ecclesiam, etc., consecraveruntque assensu regis episcopum Mererium, qui capellanus ipsius regis erat, etc.

Petrus Venerabilis abbas Cluniacensis adversus calumniatores.

Gregorium laudas Arverno germine clarum,
Cui dat Martini celsa cathedra locum.

Petrus Pictaviensis monachus in Panegyrico Petri Venerabilis abbatis Cluniacensis.

Prodiit hinc etiam Juliani dulcis alumnus,
Qui bene Turonicæ præfuit Ecclesiæ.

De Arvernis loquitur. Item in epistola ad Calumniatorem.

Fortunatus etiam Gregorium Turonicum plurimosque alios episcoporum, etc., quam plausibili panegyrico extulerit non ignoramus.

Ex Anonymo qui Gesta episcoporum Turonensium et abbatum Majoris Monasterii scripsit apud Bochel.

Eustochius hic fuit tempore beati Gregorii Turonensis. *Passim complura descripsit ex ipso Gregorio.*

Ex Vita domni Garnerii præpositi S. Stephani Divionensis apud Perard. et Fiotum in Historia ejusdem loci.

De hac videlicet Ecclesia in Vita sancti Gregorii Lingonensis episcopi legitur, quod gestatores corporis ejus a Lingonis enim deferentes, etc., *De Vitis Patrum, cap. 7. Et infra,* Est alia basilica, de qua in prædicta Gregorii Vita scriptum est, quod domus ejus baptisterio adhærebat, etc.

Rigordus in Vita Philippi Augusti ad an. 1184

Sollicitus prout potuimus colligere ex Historia Gregorii Turonensis, etc., in hac nostra Historia satis lucide determinavimus. *Et ad an.* 1185 : Probantes hoc per Chronicas Ydatii et Gregorii Turonensis, *id est Fredegarii.*

Albericus monachus Trium Fontium in Chronico.

Natus est Martinus in Pannonia cujus genealogiam Gregorius Turonensis episcopus breviter ita comprehendit : Quidam rex, etc., *ex libro de septem Dormientibus.* Anno 593. Huc usque Gregorius Turonensis.

Vincentius Bellovacensis in Speculo historiali, libro XXI, *cap.* 124.

De sancto Gregorio Turonensi archiepiscopo... Clarus habetur in omnibus. Hic Alvernicæ regionis indigena, etc. *Idem habet sanctus Antoninus,* etc.

Matthæus Westmonasteriensis in Floribus historiarum.

Anno gratiæ 572 Gregorius Turonensis episcopus ordinatus sanctitate refulsit insignis.

Anno gratiæ 598 floruit in Galliis Gregorius Turonicæ civitatis episcopus, qui ex Arvernico territorio attulit, etc.

Bernardus Guido episc. Lodovensis de sanctis Lemovicibus. Labb., t. I, p. 629.

S. Pelagia... quam sanctus Gregorius Turonensis in libro suo de Miraculis sanctorum collocat inter sanctos, etc. *Eumdem passim laudat, sicut et Petrus Equilinus de Natalibus, et alii qui Vitas Sanctorum collegerunt.*

Robertus Guaginus libro II *Historiæ Francicæ.*

Gregorius homo in primis sanctitate spectatus, etc. *Ejus opera passim laudat.*

Ex Trithemio libro de Scriptoribus ecclesiasticis.

Gregorius episcopus Turonensis ex monacho discipulus quondam sancti Aviti præsulis Arvernorum, vir doctus et nobilis, mitis quoque et humilis. Tantæ sanctitatis et puritatis exstitit, ut etiam in vita miraculis coruscaverit, etc.

Idem libro III *de viris illustribus Ordinis S. Benedicti, cap.* 51. Gregorius... cujus pater Florentius Georgii senatoris filius, vir et ipse laudabilis et sanctæ conversationis effulsit. Unde bonus pater filium suum Gregorium in timore Domini instruens, sanctorum illi gesta ad memoriam commendavit, quibus semper ad meliora enituit... Fuit autem homo charitate et humilitate maximus, ita ut suo tempore in terris similem vix habuerit... multis et in vita et post mortem claruit miraculis, cujus festum colitur XV kalendas Decembris. Ejus Vita conscripta habetur.

Idem libro II, *cap.* 10. Gregorius... vir sanctus Deo et hominibus dilectus, in sacris Scripturis optime peritus; in perscrutandis gestis sanctorum studiosissimus fuit... qui cum esset vir doctus et eruditus scripsit aperto sermone plura opuscula, etc. *Catalogum contexuit Gregorii operum quod et fecere subsequentes auctores, Possevinus, Bellarminus, Vossius, Breviarii ejus Vitæ auctor, Labbeus, Cavius,* etc.

Hieronymus Chlictoveus Neoportuensis in editionem variorum opusculorum.

Humanæ eloquentiæ, etc., locum novissimum tanquam cæteris eminentiorem Gregorio Turonensi reservavimus, nihil hæsitantes illi præ cæteris palmam esse concedendam, nec fini præripiendam.

Præfatio editionis Jodici Badii.

Cum beati Gregorii Turonensis et Adonis Viennensis episcoporum commentarios, etc., auctoritate valent maxima : sunt etenim sanctitate vitæ conspicui, et episcopali Christianæ pietatis apice prælulgidi, et res plurimas a se visas et compertas, non exquisi a quidem elegantia, sed sincera veritate tradunt, qua-

rum pietate, præcipue Turonensis, vel sola lectorem demereri possent.

Mathias Flaccus Illyricus in epistola præmissa ad suam editionem.

Dignus est Turonensis qui legatur... nullus vetustus historicus exstat, qui illorum temporum negotia tam certo pernoverit, aut etiam plene complexus sit. *Eum passim laudat in Centuriis Magdeb.*

Ex Patriarchio Bituricensi, cap. 27, tom. II Biblioth. Novæ Labb., p. 32.

Quod ex scriptis divi Gregorii Turonensis, viri certe in rerum gestarum cognitione eruditissimi, perspicuum fiet. *Laudatur passim in eodem libro.*

Præfatio in Vitas Sanctorum ex Aloisii Lipomani voluminibus extractas.

Gregorius cognomento Florentinus, vir scientia et nobilitate clarus, Turonensem Ecclesiam sanctissime rexit; cujus scriptis ea adhibetur fides, quæ et viro sanctissimo et de Christiana fide optime merito adhiberi solet, etc.

Joannes Mariana, libro v *Rerum Hispan., cap* 10.

Majus argumentum accedit, Gregorii Turonensis silentium. An id gratiæ datum putabis a Gallico scriptore magnæque auctoritatis viro.

Papirius Masso in Notitia Galliæ.

Condito autem regno (Francorum) quanta mutatio acciderit, malo ex libris Gregorii Turonensis intelligi, quam ex oratione mea.

Josephus Scaliger, lib. VI *de Emendatione temporum.*

Magna Gregorio gratia, qui in tanto neglectu Historiæ animum ad hæc scribenda appulit, quare absque eo foret metuendum ne fabulosus Hunnibaldus pedem in possessionem illius Historiæ poneret, etc. Nos neque meliorem neque vetustiorem in Historia Francorum habemus.

Nicolaus Faber Ludovici XIII Francorum regis præceptor in Schediasmate, etc.

Gregorius Turonensis episcopus diligentissimus Historiæ nostræ scriptor et antiquissimus.

Hieronymus Bignonius in Præfatione ad Marculfi formulas.

Ipse etiam Gregorius Turonensis, quo digniorem historicum non habemus, multis locis a Marculfo lucem accipit et omnino illustratur.

Jacobus Joannes Chiffletius in Disquisitione, etc.

Sanctus Gregorius antiquissimus et fidelissimus Francorum historicus.

Sammarthani in Gallia Christiana.

S. Gregorius Ecclesiæ Gallicanæ lumen, virtutis, sapientiæ, eximiæque sanctitatis gloria illustris, de historia ecclesiastica rebusque Francicis bene meritus.

Joannes Launoius doctor Parisiensis in Discussione, etc.

Gregorius Turonensis Christianæ apud Gallos religionis exordia, resque memoratu dignas summo studio prosecutus est. *Eum ejusque opera passim laudat.*

Hadrianus Valesius in Præfatione ad tomum II Rerum Francicarum.

Gregorium, quem virum pium et sapientem, ac historicorum nostrorum principem agnosco, et laude dignissimum judico.

A *Joannes Bona S. R. E. cardinalis in Notitia auctorum.*

Gregorius Turonensis, fidelis historicus, sed simplicioris eloquii.

Carolus Cointius Annalium Ecclesiastic. Francorum ad an. 544.

Omittere non debuimus ortum illustris viri, quem Historiæ Francicæ parentem merito nuncupaveris. *Idem passim habet.*

Antonius Dadinus Altessera J.U. professor et decanus Universitatis Tolosanæ in epistola ad notas, etc., in Gregorii libros.

Operam dedi ut consuleretur memoriæ maximi antistitis, ut exploderetur error et calumnia malignorum, quibus peritissimus rerum nostrarum scriptor, et ex parte testis, habetur pro inepto fabellarum et somniorum auctore. Non inanis erit opera, si a me vindicetur fama episcopi cathedræ et meritorum divi B Martini successoris.

Bollandiani ad diem 17 Martii et passim.

Sanctus Gregorius Turonensis, cui uni tantum debet Historia Francica, quantum aliis scriptoribus ante ipsum simul omnibus.

Joannes Balesdens in suam editionem.

Non immerito dixerim, etiamsi in Gregorii scriptis columbæ simplicitas videatur, serpentis tamen prudentiam non deesse, cum in iis rebus eligendis disponendisque maxime et utilitate conducerent et fide valerent. Nec dubitem asseverare posterioribus scriptoribus hac in re palmam præripuisse, etc.

DE FREDEGARIO.

Ex Vita S. Pippini majoris-domus Austriæ Chesnii tomo I Hist. Franc.

C Sed ne videar de Vita beatissimi Ducis novum attulisse figmentum, non abs re erit si in testimonium sanctitatis ejus eadem verba quæ in Gestis Francorum diversis in locis inserta sunt, hic in unum collecta sub oculis posuero. Sunt ergo in hunc modum sese habentia : Usque ad id tempus ab initio quo regnare cœpit Dagobertus consilio beatissimi Arnulli, etc., *profert excerpta ex Fredegario a cap.* 58 *Chronici ad caput* 86.

Rigordus supra laudatus in Vita Philippi Augusti.

Josephus Scaliger in libro VI *de Emendatione temporum.*

Ante annos autem aliquot prodiit Appendix ad Gregorium, cujus quidam auctorem dicunt Fredegarium. In ea Appendice multa præclara sunt, quæ non temere alibi reperias.

Valesius in Defensionis suæ parte posteriori, cap. 8.

Mihi crede, quod tuto et citra erroris periculum facere potes, Res gestas amborum Childeberti minoD ris filiorum, Chlotharii junioris, Dagoberti atque Chlodovei posterioris usque ad quartum regni ejus annum ignoraremus, si ab Fredegario scriptæ non fuissent, aut si Fredegarii jacturam fecissemus : quas ille pro captu temporum suorum diligentissime accuratissimeque mandavit litteris... Nec quemquam e nostris historicis veteribus reperias, qui non Fredegarii Chronici librum v fere ad verbum transcripserit.

Carolus Cointius ad annum 584, n. 21.

Auctor est omnium, qui post Gregorium res Francicas scripserunt, antiquissimus.

ANNALES FRANCICI

AB ANNO CCLV AD CAROLUM MAGNUM.

EX ANTIQUIS SCRIPTORIBUS, S. GREGORIO TURONENSI, FREDEGARIO, ETC.

Præmittuntur quædam de Francia et Francorum populis.

Francorum regio dicitur FRANCIA, *sita in Germania* A *inter Saxones et Alemannos.*

Quid loquar rursus intimas FRANCIÆ nationes. *Eumenius in Panegyrico Constantini Magni, cap.* 6.

Affecisti pœna temeritatis reges ipsos FRANCIÆ. *Idem, cap.* 10.

FRANCIA GAUDIUM ROMANORUM. *Numisma Constantini M. apud Spanhemium de præstantia numism.*

FRANCIA ET ALEMANNIA GAUDIUM ROMANORUM. *Numisma ejusdem apud Morel. in specimine rei, num.* 2 *edit.*

Accedant vires quas FRANCIA, quasque CHAMAVES
Germanique tremant.
Ausonius in Mosella.
. . . . Qua FRANCIA mista Suevis
Certat ad obsequium.
Idem in Consulatu.

FRANCIA *ad dexteram Rheni ripam in tabula Peutingeriana.*

. . . . Provincia missos
Expellet citius fasces, quam FRANCIA reges,
Quos dederis.
Claudian. lib. I. *de Laud. Stilicon.*

Inter Saxones et Alemannos gens non tam lata quam valida, olim Germania nunc FRANCIA vocatur. *S. Hieronymus in Vita S. Hilarionis.*

Cumque consultaretur de successu, an in FRANCIAM transire deberent. *Sulpicius Alexander lib.* III *Histor. apud Greg. Turon. l.* II *Hist., cap.* 8.

Ratus tuto omnes FRANCIÆ recessus penetrandos. *Idem, lib.* IV *Histor. Ibid.*

FRANCORUM POPULI.

Salii, Attuarii, Bricteri seu Bructeri aut Burcturi, Chamavi, Ampsivarii, Chatti, Chauci, Cherusci, Tencteri, Usipetes, Sicambri.

Quibus paratis, petit primos omnium FRANCOS, eos videlicet quos consuetudo SALIOS appellavit. *Ammianus Marcellinus libro* XVII *Rerum gestarum.*

Julianus, etc... regionem subito pervasit FRANCORUM, quos ATTUARIOS vocant. *Idem, lib.* XX.

Ratus tuto omnes FRANCIÆ recessus penetrandos, etc. Collecto ergo exercitu, transgressus Rhenum BRICTEROS ripæ proximos, pagum etiam quem CHAMAVI incolunt depopulatus est, nullo usquam occursante nisi quod pauci ex AMPSIVARIIS et CHATTIS Marcomere duce in ulterioribus collium jugis apparuere. *Sulpicius Alexand. lib.* IV *Histor: apud Gregor. Tur. lib.* II, *cap.* 8.

CHAUCI, CHERUSCI, CHAMAVI, qui et FRANCI, FRANCIA, BRUCTERI. *Tabula itineraria Peutingerorum.*

Franci dicti sunt SICAMBRI, *quod veterum Sicambrorum agrum passederunt, qui ab eis Franciæ nomen habuit. Nam teste Tacito, lib.* XII *Annalium,* SUGAMBRI excisi et in Gallias trajecti, et *Cluverius libro* III *Germaniæ antiquæ, capp.* 9, 10 *et* 20, *sic habet:* TENCTERI et USIPETES in agros Sicambrorum successerunt, et nationes illæ cum Ampsivariis, Attuariis, Bructeris, Chamavis, Chattis, Chaucis et Saliis... in unum postmodo coierunt corpus, novumque sibi constituerunt nomen FRANCORUM.

ANNO 253. *Valerianus et Gallienus ejus filius AA.*

255. *Aurelianus Francos irruentes in Galliam cædit.*

Idem (Aurelianus) apud Maguntiacum tribunus legionis sextæ Gallicanæ, FRANCOS irruentes, cum vagarentur per totam Galliam, sic afflixit, ut trecentos ex his captos, septingentis interemptis, sub corona vendiderit. Unde iterum de eo facta est cantilena: Mille FRANCOS, mille Sarmatas semel occidimus. *Vopiscus in Aureliana, p.* 211.

259. *Gallienus in Gallia bellum cum Francis gerit.*

Gallienus videns Germanicas gentes cæteris infestiores esse, quæ accolas Rheni Celticas nationes acrius vexarent, hanc partem sibi propugnandam ab hostibus sumit; aliis, qui per Italiam, Illyricum, Græciamque prædis agendis intenti essent, duces cum eorum locorum exercitibus, bellum facere jussit. Ac quidem ipse Rheni transjectus custodiens, quantum præstare poterat, interdum transitu hostes arcet, interdum transeuntibus suos instructos objicit. Sed quod ingenti cum multitudine, perexiguas ipse
B copias habens, bellum gereret, in angustum jam coactæ res ipsius erant: cum inito fœdere cum quodam de gentis Germanicæ principibus, ex aliqua parte periculum minuisse visus fuit. Nam cæteros ille barbaros arcebat, quo minus continenter Rhenum transirent et irruentibus obstabat. *Zozimus Histor. lib.* I. *Quod idem bellum Zonaras describens libro* XII *Annalium cum* FRANCIS *gestum commemorat.*

260. *Valeriano a Persis capto Gallienus solus imperat.*

262. *Gallienus in Gallias transit contra Posthumum. Posthumus juvatur auxilio Francorum.*

Contra Posthumium igitur Gallienus cum Aureolo et Clodio duce, qui postea imperium obtinuit, principe generis Constantini Cæsaris nostri, bellum incœpit: et cum multis auxiliis Posthumius juvaretur Celticis ac FRANCICIS, in bellum cum Victorino processit, cum quo imperium participaverat. Victrix Gallieni pars fuit. *Trebellius Pollio in Gallienis,*
C *p.* 178.

264. *Gallienus inimicum Romæ triumphum egit, ubi inter captivos Franci simulati.*

Ibant præterea gentes simulatæ, ut Gotthi, Sarmatæ, FRANCI, Persæ: ita ut non minus quam duceni singulis globis ducerentur. *Ibidem, p.* 179.

265. *Piraticæ excursiones Francorum. Tarracona a Francis diripitur.*

FRANCI ipsi præter cæteros truces, quorum vis cum ad bella effervesceret, ultra ipsum Oceanum æstu furoris evecta, Hispaniarum etiam oras armis infestas habebat. *Nazarius in Panegyrico Constantini Magni, n.* 17

His prospere ac supra vota cedentibus, more hominum, secundis solutior, rem Romanam quasi naufragio dedit, cum Salonino filio cui honorem Cæsaris contulerat, adeo uti... Alemannorum Juthungi Italiam, FRANCORUM gentes, direpta Gallia, Hispaniam possiderent, vastato ac pene direpto Tarraconensium
D oppido. *Aurelius Victor in Gallieno.*

268. *Gallienus occisus, Claudius A.*

70. *Claudii mors. Aurelianus A.*

275. *Aurelianus in Galliis vincit Tetricum. Triumphat Romæ. Inter captivos Franci.*

Gotthi, Alani, Roxolani, Sarmatæ, FRANCI, Suevi,

Vandali, Germani, religatis manibus captivi præcesserunt. *Fl. Vopiscus in Aureliano, p.* 220.

274. *Probus in Gallia Francos cædit.*

Testes Franci inviis strati paludibus, testes Germani et Alemanni longe a Rheni submoti littoribus... Tu Francicus, tu Gothicus, tu Sarmaticus, tu Parthicus, tu omnia, et prius fuisti semper dignus Imperio, dignus triumphis. *Flav. Vopiscus in Probo imp., p.* 237.

275. *Aurelianus occisus, Tacitus A.*

276. *Mors Taciti, Florianus A. post 60 dies occisus. Ob statuas Taciti et Floriani fulmine dejectas responsum aruspicum de Francis.*

Interamnæ (Taciti et Floriani) statuæ fuerunt dejectæ fulmine, quo tempore responsum est ab aruspicibus, quandoque ex eorum familia imperatorem Romanum futurum, seu per feminam, seu per virum, qui det judices Parthis ac Persis : qui Francos et Alemannos sub Romanis legibus habeat. *Fl. Vopiscus in Floriano, p.* 231

Probus A.

277. *Probus per duces suos in Gallia Francos strenue vincit.*

Alterum contra Francos prælium pugnavit : quibus opera ducum strenue victis, ipse cum Burgundorum, Vandilorumque copiis dimicavit. *Zosimus, Hist. l.* I, *p.* 664.

280. *Excursio piratica Francorum a Ponto, ubi sedes datæ eis erant, per mare Mediterraneum; Græcia et Asia populatæ, Syracusæ captæ, reditusque eorum in Franciam.*

Recursabat quippe in animos illa sub divo Probo et paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia, et indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis navibus Græciam, Asiamque populati, nec impune, plerisque Libyæ littoribus appulsi, ipsas postremo navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas, et immenso itinere pervecti Oceanum, qua terras irrupit, intraverant : atque ita eventu temeritatis ostenderant, nihil esse clausum piratici desperationi, quo navigiis pateret accessus. *Eumenius in Paneg. Constantio Cæsari, cap.* 18.

Itidem cum Franci ad imperatorem accessissent, et ab eo sedes obtinuissent, pars eorum quædam defectionem molita, magnamque navium copiam nacta, totam Græciam conturbavit. In Siciliam quoque delata, et urbem Syracusanam adorta, magnam in ea cædem edidit. Tandem cum et in Africam appulisset, ac rejecta fuisset, adductis Carthagine copiis, nihilominus domum redire, nullum passa detrimentum, potuit. *Zosimus, Hist. l.* I.

Proculum in Gallia rebellantem proditumque a Francis Probus vincit et interimit.

Hunc tamen Probus fugatum usque ad ultimas terras, et cupientem in Francorum auxilium venire, a quibus originem se trahere ipse dicebat, ipsis prodentibus Francis, quibus familiare est ridendo fidem frangere, vicit et interemit. *Fl. Vopiscus in Proculo, p.* 246.

282. *Probus occisus. Carus A., Carinus et Numerianus ejus filii Cæsares.*

283. *Carus fulmine ictus interiit. Carinus et Numerianus AA.*

284. *Numerianus occisus. Diocletianus A. Maximianus Herculius Cæsar.*

285. *Carinus occisus.*

286. *Maxim. Herculius A. transit in Gallias, rusticos tumultuantes, qui se Bacaudas nominabant, compescit et opprimit.*

287. *Maximianus Burgundiones, Alamannos, Chabiones, et Erulos effusos in Gallias profligat.*

Francis et Saxonibus Carausium opponit. Eumdem occidi jubet, quod ille comperiens Britanniam occupat.

Post hæc tempora etiam Carausius, qui vilissime natus, in strenuo militiæ ordine famam egregiam fuerat consecutus, cum apud Bononiam per tractum Belgicæ et Armoricæ pacandum mare accepisset, quod Franci et Saxones infestabant, multis barbaris sæpe captis, nec præda integra, aut provincialibus reddita, aut imperatoribus missa, cum suspicio esse cœpisset consulto ab eo admitti barbaros, ut transeuntes cum præda exciperet, atque hac se occasione ditaret, a Maximiano jussus occidi, purpuram sumpsit, et Britannias occupavit. *Eutropius lib.* IX.

Franci Bataviam invadunt.

Multa ille Francorum millia qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant interfecit, etc. *Incertus in Paneg. Maxim. et Constantino M., c.* 4, *de victoria Constantii patris Const. M.*

Terram Bataviam, sub ipso quondam alumno (Carausio) suo a diversis Francorum gentibus occupatam omni hoste purgavit. *Eumenius in Paneg. Constantino M., c.* 5, *de victoria ejus patris Constantii.*

288. *Maximianus ultra Rhenum Germanos debellat, stativa habet in Francia. Athech et Genobaudes Francorum reges. Athech pacem ab eo impetrat, et Genobaudes regnum recipit. Franci cessant a bello piratico.*

Cum per te regnum receperit Genobaudes : Atech vero munus acceperit. Quid enim ille aliud expetivit ad conspectum cum omni sua gente veniendo, nisi ut tunc demum integra auctoritate regnaret, cum te, Maximiane, placasset ? Ostendit ille te identidem, ut audio popularibus suis, et intueri diu jussit, et obsequia discere, cum tibi ipse serviret. *Cl. Mamertinus in Paneg. Maximiano, A.*

Prætereo Francos ad petendam pacem cum rege venientes. *Claud. Mamertinus in Genethliaco Maximiani et Diocletiani, c.* 5.

Transrhenana victoria, et domitis oppressa Francis bella piratica. *Idem, c.* 7.

289. *Maximianus cum Carausio bellum infeliciter gerit.*

Cum Carausio tamen, cum bella frustra tentata essent contra virum rei militaris peritissimum, ad postremum pax convenit. *Eutropius, Hist. lib.* IX.

291. *Maximianus Francos in Galliam transfert.*

Itaque sicuti pridem tuo, Diocletiane Auguste, jussu supplevit deserta Thraciæ translatis incolis Asia, sicut postea tuo, Maximiane Auguste, nutu Nerviorum et Treverorum arva jacentia lætus postliminio restitutus, et receptus in leges Francus excoluit. *Eumenii Paneg. Const. Cæsari, c.* 21.

292. *Constantius et Galerius Cæsares. Constantio Gallia commissa. Bononia ab eo capta.*

293. *Constantius Bataviam a Francis occupatam recuperat, eosque in Galliam abducit.*

Multa ille Francorum millia, qui Bataviam aliasque cis Rhenum terras invaserant, interfecit, depulit, cepit, abduxit. *Incerti Paneg. Maximiano et Constantino, c.* 4.

Qui eodem exercitu virtute capto, clementia conservato, dum ædificandis classibus Britanniæ recuperatio comparatur, terram Bataviam, sub ipso quondam alumno suo a diversis Francorum gentibus occupatam, omni hoste purgavit, nec contentus vicisse, ipsas in Romanas transtulit nationes, ut non solum arma, sed etiam feritatem ponere cogerentur. *Eumenii Paneg. Constantino A., c.* 5.

Aut hæc ipsa (Batavia) quæ modo desinit esse Barbaria non magis feritate Francorum velut hausta desiderat, quam si eam circumfusa flumina et mare alluens operuisset. *Idem in Orat. pro restaurandis scholis, c.* 18.

Itaque sicuti pridem tuo, Diocletiane A., jussu supplevit deserta Thraciæ translatis incolis Asia, sicut postea tuo, Maximiane A., nutu Nerviorum et Treverorum arva jacentia Lætus postliminio restitutus et receptus in leges Francus excoluit, ita nunc per victorias tuas, Constanti Cæsar invicte, quidquid infrequens Ambiano, et Bellovaco et Tricassino solo, Lingonicoque restabat barbaro cultore revirescit. *Eumenii Paneg. Constantio Cæsari c.* 21.

Allectus socius Carausii eum occidit et post eum Britannias triennio tenuit.

296. *Constantius bellum infert Britanniæ; Allectus, victus et occisus ab Asclepiodoto præfecto prætorii. Franci in exercitu Allecti partim occisi, partim capti.*

Enim vero, Cæsar invicte, tanto deorum immortalium tibi est addicta consensu victoria omnium quidem quos adortus fueris hostium, sed præcipue internecio FRANCORUM, ut illi quoque milites vestri, qui per errorem nebulosi, ut paulo ante dixi, maris abjuncti, ad oppidum Londinense pervenerant, quidquid ex mercenaria illa multitudine Barbarorum prælio superfuerat, cum direpta civitate fugam capessere cogitarent, passim tota urbe confecerint; et non solum provincialibus vestris in cæde hostium dederint salutem, sed etiam in spectaculo voluptatem. O victoria multijuga et innumerabilium triumphorum, qua Britanniæ restitutæ, qua vires FRANCORUM penitus excisæ. *Eumenii Paneg. Constantio Cæsari, c. 17.*

305. *Diocletianus et Maximianus purpuram deponunt, et Constantium Galeriumque Augustos nuncupant.*

Constantius Galliam, Hispaniam et Britanniam obtinuit.

Constantinus Galerio repetitus a patre proficiscitur in Gallias, et ad eum accessit eo tempore quo in Britanniam transfretabat.

306. *Constantius moritur Eboraci.*

Constantinus a Galerio Cæsar nuncupatus in Galliam transit, Francorumque irruptionem reprimit, regesque ipsos captivos fecit. Rheno trajecto Franciam ingressus Bructeros populatur, pontem Coloniæ Agrippinæ construit.

Affecisti pœna temeritatis reges ipsos FRANCIÆ, qui per absentiam patris tui pacem violaverant: non dubitasti ultimis punire cruciatibus: nihil veritus gentis illius odia perpetua et inexpiabiles iras. *Eumenii Paneg. Const. M., c. 10.*

Hæc est tua, Constantine, de Ascarici Regaisique supplicio quotidiana atque æterna victoria. *Ibid., c. 11.*

Ut tamen omnibus modis Barbarorum immanitas frangeretur, nec sola hostes regum suorum supplicia mœrerent, etiam immissa BRUCTERIS vastatione fecisti, imperator invicte, in quo prima consilii tui fuit ratio, quod exercitu repente trajecto inopinantes adortus es, non quo aperto marte diffideres, ut qui palam congredi maluisses, sed ut illa natio perfugiis silvarum et paludium bellum solita frustrari fugæ tempus amitteret. Cæsi igitur innumerabiles, capti plurimi; quidquid fuit pecoris captum, aut trucidatum est; vici omnes igne consumpti; puberes qui in manus venerunt, quorum nec perfidia erat apta militiæ, nec ferocia servituti, ad pœnas spectaculo dati sævientes bestias multitudine sua fatigarunt. *Ibid., cap. 12.*

Insuper etiam Agrippinensi ponte faciundo reliquiis afflictæ gentis insultas, ne unquam metus ponat, semper horreat, semper supplices manus tendat; cum tamen hoc tu magis ad gloriam imperii tui, et ornatum limitis facias, quam ad facultatem quoties velis in hosticum transeundi; quippe cum totus armatis navibus Rhenus instructus sit, et ripis omnibus usque ad Oceanum dispositus miles immineat. *Ibid., c. 13.*

Constantinus ob illam victoriam ludos Francicos instituit, et quotannis per VI dies cum maxime circensium missibus 24 eam celebravit.

Julius. Idibus ludi FRANCICI.

XVII Kalend. Aug.

XVI

XV

XIV

XIII FRANCICI CM XXIIII.

Kalendarium Romanum vetus apud Bucherium Comm. in Victorium Aquitanum.

307. *Maximianus Constantinum ex Cæsare Augustum fecit, et ei Faustam filiam in matrimonium dedit.*

308. *Franci Gallias turbant. Constantinus cum paucis in eos proficiscitur, suadente Herculio, qui interea purpuram resumit, et exercitum ad defectionem sollicitat. Constantinus admirabili celeritate redit, eumque opprimit.*

FRANCORUM gens in armis erat. (Herculius) persuadet nihil suspicanti nc omnem secum exercitum duceret, paucis militibus posse Barbaros debellari, ut et ipse haberet exercitum quem occuparet, et ille opprimi posset ob militum paucitatem. Credit adolescens ut perito ac seni, paret ut socero, proficiscitur relicta militum parte majore. Ille paucis diebus exspectatis, cum jam Constantinum æstimaret intrasse fines Barbarorum, repente purpuram sumit, thesauros invadit, donat ut solet large, fingit de Constantino quæ in ipsum protinus reciderunt. Imperatori propere quæ gesta sunt nuntiantur. Admirabili celeritate cum exercitu revolat; opprimitur homo ex improviso nondum satis instructus: milites ad Imperatorem suum redeunt. *Lactantius de Mortibus persecutorum, cap. 29.*

310. *Constantinus Francos, Alamannos aliosque Germaniæ populos vincit.*

Quid memorem BRUCTEROS? quid CHAMAVOS? quid CHERUSCOS, Vangionas, Alamannos, Tubantes, Bellicum strepunt nomina, immanitas Barbariæ in ipsis vocabulis adhibet horrorem. Illi omnes sigillatim, deinde pariter armati, conspiratione fœderatæ societatis exarserant. Tu tamen, imperator, cum tantam belli molem videres, nihil magis timuisti quam ne timeeris. Adis Barbaros, et dissimulato principis habitu, quam proxime poteras cum duobus acced s... Innumeræ simul gentes ad bellum coactæ, sed uno impetu tuo fusæ, dum collativam vim comparant, compendiosam victoriam præstiterunt. *Nazarii Paneg. Const. Magno, c. 18.*

313. *Constantinus victo Maxentio redux in Gallias Francos profligat.*

Non enim fessus præliis, et expletus victoriis, ut natura fert, otio te et quieti dedisti, sed eodem impetu, quo redieras in Gallias tuas, perrexisti ad inferiorem Germaniæ limitem: magna scilicet intercapedine temporis, ac brevi locorum distantia post annuam expeditionem statim bello auspicatus a Tiberi ad Rhenum. *Incerti Paneg. Const. Mag., cap. 21.*

Ruperat fidem gens levis et lubrica Barbarorum, et robore atque audacia lectis eruptionis auctoribus, institisse Rheno nuntiabantur. Illico obvius adfuisti, et præsentia tua ne auderent transitum terruisti. Etiam videbaris rem votis tuis fecisse contrariam, quod inhabita eruptione non foret materia victoriæ, sed inopinato consilio usus, abeundo enim, simulato nuntio majoris in superiore limite tumultus, occasionem stolidis ac ferinis mentibus obtulisti in nostra veniendi, relictis in occulto ducibus qui securos adorirentur: quo cum venissent, consilium tuum sequitur fortuna. Toto Rheni alveo oppleto navibus devectus terras eorum ac domos mœstas lugentesque populatus es, tantamque cladem vastitatemque perjuræ genti intulisti, ut vix post illud nomen habitura sit. *Ibid. c. 22.*

Facile est vincere timidos et imbelles, quales amœna Græcia et deliciæ Orientis educunt, vix leve pallium, et Sericos sinus vitando sole tolerantes, et si quando in periculum venerint, libertatis immemores, ut servire liceat orantes. Romanum vero militem, quem qualemcunque ordinat disciplina, aut trucem FRANCUM ferina sola carne distentum, qui vitam pro victus sui vilitate contemnat, quantæ molis sit superare, vel capere? quod tu, imperator, et nuper in Italia et in ipso conspectu Barbariæ paulo ante fecisti. *Idem, c. 24.*

IMP. CÆSAR. D. CONSTANT. FILIUS. FL. CONSTANT. MAX. VICTOR. AC TRIUMPHATOR PIUS. FELIX. INVICTUS

AUG. GERMANICUS SARMATICUS. FRANCICUS. GOTHICUS. VANDALICUS. *Ex Onufrio.*

320. *Chrispus Cæsar in Galliis Francos vincit.*

FRANCI ipsi, præter cæteros truces, etc., sub armis tuis ita conciderunt, ut deleri funditus possent, nisi divino instinctu, quo regis omnia, quos ipse afflixeras conficiendos filios reservasse:... cum memoria acceptæ cladis non infracta, sed asperata pugnaret. *Nazarii Paneg. Const. M. cap.* 17.

Quæ tuum, Constantine maxime, mite pectus inundavit gratulatio, cui tanto intervallo videre filium licuit, et videre victoriam, narravit utique exhausta bella, et hoc ad suam gratiam, non ad sui ostentationem: qualis excipiendo hoste, quam resistenti vehemens, quam facilis supplicanti. *Idem, cap.* 37.

. . . . Major tua gloria terris
En, Auguste, tuis præsens, et tantus ubique
Imperiis, fœcunde paras nunc omine Chrispi,
Oceani intactas oras, quibus eruta FRANCI
Dat regio procul ecce dium, cui devia latis
Tota patent, campi sub cæso limite victor.
P. Optatiani Porphyrii Paneg.

325. *Chrispus Cæsar Francis bellum inferre parat.*

Otia Cæsaribus pacis dedit, aurea sæcla
Indulgens natis patriæ pietatis honore,
Mitis jure Deus. Sed Chrispi in fortia vires
Non dubiæ ripa Rhenum Rhodanumque tueri
Ulteriore parant, et FRANCIS tristia jura.
P. Optatiani Porphyrii Paneg.

337. *Constantinus M. 22 Maii moritur. Tres ejus filii Cæsares, Constantinus, Constantius et Constans AAA.*

Constantinus Gallias obtinet.

340. *Constantino occiso, Constans in Gallia imperat.*

341. *Constans cum Francis pugnat in Galliis.*

Vario eventu adversum FRANCOS a Constante pugnatur. *S. Hieronymus in Chronico.*

Eodem vero tempore contigit ut respublica etiam turbaretur. Nam FRANCORUM gens in Gallias irruptione facta, Romanorum agros vastavit. *Socrates, Hist. l.* I, *c.* 10.

341. Marcellino et Probino. His Conss. pugna facta est cum gente FRANCORUM a Constante *A.* in Galliis. *Idatius.*

342. *Franci a Constante vincuntur et pacantur.*

FRANCI a Constante perdomiti et pax cum eis facta. S. *Hieronymus in Chronico.*

Constantio scilicet tertium et Constante iterum: quo quidem tempore Constans FRANCOS bello superatos, socios ac fœderatos populi Romani effecit. *Socrates, lib.* I, *c.* 13.

Constantio III et Constante II. His Conss. victi FRANCI a Constante A. seu pacati. *Idatius.*

350. *Magnentius natione Francus imperium arripit, et Constantem A. per Gaisonem Francum prope Pyrenæos in castro Elena interficit.*

351. *Magnentius apud Mursiam acie vincitur a Constantio A. Franci et Saxones in exercitu Magnentii.*

Aderant una et affinitatis nomine promptissimi sociorum FRANCI, et Saxones, qui ultra Rhenum atque Occidentis mare habitant nationes omnium bellicosissimæ. *Julianus in oratione prima. In Constantii imp. laudem.*

353. *Magnentius Lugduni se interficit, Decentius ejus frater Cæsar apud Saxones laqueo se suspendit.*

355. *Silvanus magister peditum, apud Coloniam Agrippinam imperium invadit, et post 28 dies occisus. Multitudo Francorum in aula Constantii Augusti.*

Cum diuturna incuria Galliæ cædes acerbas, rapinasque et incendia, Barbaris licet grassantibus, nullo juvante perferrent, Silvanus pedestris militiæ rector, ut efficax ad hæc corrigenda, principis jussu perrexit, Arbetione id maturari modis quibus poterat adigente, ut absenti æmulo, quem superesse adhuc gravabatur, periculosæ molis onus impingeret. *Describit fusius quæ adversus Silvanum machinata fuerunt, tum prosequitur Ammianus.*

Iniquitate rei percitus Malarichus gentilium rector, collegis adhibitis strepebat immaniter, circumveniri homines dicatos Imperio per factiones et dolos minime debere proclamans: petebatque ut ipse relictis obsidum loco necessitudinibus suis, Mallobaude armaturarum tribuno spondente quod remeabit, velocius juberetur ire ducturus Silvanum, aggredi nihil tale conatum, quale insidiatores acerrimi concitarunt: vel contra se paria promittente, Mallobaudem orabat properare permitti, hæc quæ ipse pollicitus est impleturum. Testabatur enim id se procul dubio scire, quod si quis mitteretur externus, suopte ingenio Silvanus, etiam nulla re perterrente timidior, composita forte turbabit; et quanquam utilia monere et necessaria, ventis tamen loquebatur incassum. Namque Arbetione, etc.

Hæc Malarichus subito nactus, etiam tunc squalens et mœstus, suamque et popularis Silvani vicem graviter ingemiscens, adhibitis FRANCIS, quorum ea tempestate in palatio multitudo florebat, erectius jam loquebatur: tumultuabaturque, patefactis insidiis, retectaque jam fallacia, per quam ex confesso salus eorum appetebatur, etc. Agens inter hæc apud Agrippinam Silvanus, assiduisque suorum compertis nuntiis, quæ Apodemius in labem suarum ageret fortunarum, et sciens animum tenerum versabilis principis, timens ne absens et indemnatus peractus reus, in difficultate positus maxima, Barbaricæ se fidei committere cogitabat. Sed Laniogaiso vetante, tunc tribuno... docenteque FRANCOS, unde oriebatur, interfecturos eum, aut accepto præmio proditurós, nihil tutum ex præsentibus ratus, in consilia cogebatur extrema: et sensim cum principiorum verticibus secretius collocutus, iisdemque magnitudine promissæ mercedis accensis, cultu purpureo a draconum et vexillorum insignibus ad tempus abstracto, ad culmen imperiale surrexit, etc.

Firmato itaque negotio per sequestres quosdam gregarios, obscuritate ipsa ad id patrandum idoneos, præmiorum expectatione accensos, solis ortu jam rutilo, subitus armatorum globus erupit: atque, ut solet in dubiis rebus audentior, cæsis custodibus regia penetrata, Silvanum extractum ædicula, quo exanimatus confugerat, ad conventiculum ritus Christiani tendentem, densis gladiorum ictibus trucidarunt. Ita dux haud exsilium meritorum hoc genere oppetit mortis, metu calumniarum, quibus factione iniquorum irretitus est absens, ut tueri possit salutem, ad præsidia progressus extrema. Licet enim ob tempestivam illam cum armaturis proditionem ante Mursense prælium, obligatum gratia retineret Constantium; ut dubium tamen, et mutabilem verebatur, licet patris quoque Boniti prætenderet fortia facta, FRANCI quidem, sed pro Constantini partibus in bello civili acriter contra Licinianos sæpe versati. *Ammian. Marcellin., l.b.* XV.

355. *Franci Coloniam Agrippinam diripiunt. Julianus a Constantio A. Cæsar creatus in Galliam mittitur.*

(Julianus) itineribus rectis Taurinos pervenit: ubi nuntio... Indicabat autem Coloniam Agrippinam, ampli nominis urbem in secunda Germania, pertinaci Barbarorum obsidione reseratam magnis viribus et deletam. *Amm., Hist. lib.* XV.

356. *Julianus Coloniam Agr. a Francis captam recipit et pacem cum eorum regibus facit.*

Nullo itaque repugnante, ad recuperandam ire placuit Agrippinam, ante Cæsaris in Gallias adventum excisam, etc.... Igitur Agrippinam ingressus, non ante motus est exinde, quam FRANCORUM regibus furore mitescente perterritis, pacem firmaret reipublicæ interim profuturam, et urbem reciperet munitissimam. *Ammian., Hist. lib.* XVI.

His ergo calamitatibus vexatam, et afflictam nactus Galliam, primum Agrippinam recuperavi, urbem ad

Rhenum sitam, quæ ante menses circiter decem in potestatem hostium venerat. *Julian. epist. ad S. P. Q. Atheniensem.*

357. *DC. Franci in castello Menapiorum a Juliano obsessi et ad deditionem compulsi sunt.*

Rhenios Severus magister equitum per Agrippinam petens et Juliacum, FRANCORUM validissimos cuneos in sexcentis velitibus, ut postea claruit, vacua præsidiis loca vastantes offendit : hac opportunitate in scelus audaciam erigente, quod Cæsare Alamannorum secessibus occupato, nulloque vetante, expleri se posse prædarum opimitate sunt arbitrati. Sed metu jam reversi exercitus, munimentis duobus, quæ olim exinanita sunt, occupatis, se quoad fieri poterat tuebantur. Hac Julianus rei novitate perculsus, et conjiciens quorsum erumperet, si iisdem transisset intactis, retento milite circumvallare disposuit, etc... inedia, et vigiliis, et desperatione postrema lassati, sponte se propria dederunt : statimque ad comitatum Augusti sunt missi. Ad quos eximendos periculo multitudo FRANCORUM egressa, cum captos comperisset, et asportatos, nihil amplius ausa, repedavit ad sua. Hisque perfectis acturus hiemem revertit Parisios Cæsar. *Ammian., Hist. lib.* XVII.

358. *Julianus Saliis et Chamavis bellum infert, et partem Saliorum quæ in Galliam irruperat in deditionem accepit.*

Quibus (subsidiis) paratis, petit primos omnium FRANCOS, eos videlicet quos consuetudo SALIOS appellavit, ausos olim in Romano solo apud Toxiandriam locum habitacula sibi figere prælicenter. Cui cum Tungros venisset, occurrit legatio prædictorum, etc. Subito cunctos aggressus, tanquam fulminis turbo perculsit : jamque precantes potiusquam resistentes in opportunam clementiæ partem effectu victoriæ flexo, dedentes se cum opibus liberisque suscepit. *Ammian., Hist. lib.* XVII.

Quin adversus eos barbaros, id est FRANCOS, SALIOS et CHAMAVOS exercitum movens, aspirantibus diis, SALIORUM partem excepi : Chamavos expuli, etc. *Julian. epist. ad S. P. Q. Atheniensem.*

Julianus Chamavos partim cædit, et partim vivos captos in vincula compegit cum illorum rege Nebiogaste, reddito ei filio captivo, et accepta sola ejus matre obside, pacem fecit.

CHAMAVOS itidem ausos similia adortus, eadem celeritate partim cecidit, partim acriter repugnantes vivosque captos compegit in vincula, etc., quorum legatis humi prostratis sub obtutibus ejus, pacem hoc tribuit pacto, ut ad sua redirent incolumes. *Ammian., Hist. lib.* XVII.

Cum Julianus in terram hostilem irrupisset, et CHAMAVI supplicarent ut genti tanquam quæ sua esset, parceret, assensus est, et eorum regem ad se venire jussit. Ut venit, etc., esse existimantes. Pacem igitur fecit; et solam Nebogasti matrem petiit, quam barbari fœdus approbantes statim dederunt *cum ejusdem regis filio, qui in prælio captus fuerat.* His confectis, autumno ad finem vergente et hieme ineunte (jam enim frigebat), profectus est. *Ex Eunapii Sardiani Excerptis de legationibus.*

360. *Julianus Cæsar Parisiis Augustus appellatur. Qui transgresso Rheno regionem Francorum Attuariorum pervadit, eos profligat et orantibus pacem ex arbitrio dedit.*

Julianus... etc., in limitem Germaniæ secundæ est egressus... Rheno exinde transmisso, regionem subito pervasit FRANCORUM, quos ATTUARIOS vocant, inquietorum hominum, licentius etiam tum percursantium extima Galliarum, quos adortus subito nihil metuentes hostile... superavit negotio levi : captisque plurimis et occisis, orantibus aliis qui superfuere, pacem ex arbitrio dedit. *Ammian., Hist. lib.* XX.

Francus ex aula Constantii A. a dæmone per S. Hilarionem est liberatus.

Candidatus (quidam) Constantii imperatoris, rutilus coma, candore corporis indicans provinciam (inter Saxones quippe et Alemannos gens ejus non tam lata quam valida, apud historicos Germania, nunc vero FRANCIA vocatur), ab antiquo, hoc est ab infantia possessus a dæmone, qui noctibus eum ululare, ingemiscere, fremere dentibus compellebat, secreto vero ab imperatore evectionem petiit, caussam ei simpliciter indicans; et acceptis ad consularem quoque Palæstinum litteris, cum ingenti honore et comitatu Gazam deductus est, etc. Deambulabat tunc senex in arenis mollibus, et secum de psalmis nescio quid submurmurabat : vidensque tantam turbam venientem, substitit; et resalutatis omnibus, manuque eis benedicens, post horam cæteros abire præcepit, illum vero cum servis suis et apparitoribus remanere. Ex oculis enim ejus, et vultu, cur venisset agnovit. Statim ergo ad interrogationem suspensus homo, vix terram pedibus tangens, et immane rugiens, Syro, quo interrogatus fuerat, sermone respondit. Videres de ore barbaro, et qui FRANCAM tantum et Latinam linguam noverat, Syra ad purum verba resonare; ut non stridor, non aspiratio, non idioma aliquod Palæstini deesset eloquii. Confessus est itaque, quo in eum intrasset ordine. Et, ut interpretes ejus intelligerent, qui Græcam tantum et Latinam linguam noverant, Græce quoque eum interrogavit. Quo similiter et in verba eadem respondente, multasque incantationum occasiones, et necessitates magicarum artium obtendente : Non curo, ait, quomodo intraveris, sed ut exeas, in nomine Domini Jesu Christi impero. Cumque curatus esset, simplicitate rustica decem auri libras offerens, hordeaceum ab eo panem accepit, audiens quod qui tali cibo alerentur aurum pro luto ducerent. *S. Hieronymus in Vita S. Hilarionis.*

363. *Julianus interiit. Jovianus A.*

364. *Malaricus Francus magisterium armorum per Gallias suscipere recusat.* Ex Ammian., Hist. lib. XXV.

Jovianus A. moritur. Valentinianus fit A. post aliquot dies Valentem fratrem A. creat; eique Orientis imperium permittit.

366. *Chariello Francus per utramque Germaniam comes contra Alamannos pugnans occiditur.* Ex Ammiano, Hist. lib. XVII.

367. *Gratianus A.*

368. *Franci et Saxones vastant Gallias.*

Gallicanos tractus FRANCI et SAXONES iisdem confines, quo quisque erumpere potuit terra vel mari, prædis acerbis incendiisque, et captivorum funeribus hominum violabant. *Amm., Hist. l.* XXVII.

Imperator Cæsar. Fl. Valentinianus.... Germanicus Maximus, Alamannicus Maximus, FRANCUS Maximus, Gothicus Maximus, tribunitiæ potestatis VII, imperator VI, Consul. II. *Onufr.*

369. *Pax inter Romanos et Francos.*

370. *Saxones victi a Romanis in finibus Francorum; a quibus nullum auxilium præstitum est ob pacem cum Romanis.*

Saxones cæsi ad Usonem, in regione Francorum. *S. Hieronymus in Chronico*, 377.

Valentinianus Saxones, etc. In ipsis FRANCORUM finibus oppressit. *Orosius, l.* VII, *c.* 32.

374. *Macrianus occisus a rege Francorum.*

Macrianus rex Alamannorum periit in FRANCIA : quam dum internecive vastando perrumpit avidius, oppetiit Mellobaudis bellicosi regis insidiis circumventus. *Ammian., Hist. l.* 30.

375. *Valentinianus A. obiit. Valentinianus Junior A., cui Italiam et Africam Gratianus A. dedit, Galliis sibi retentis.*

377. *Gratianus A. Meraubaudes Francus coss. Richomeres comes domesticorum a Gratiano mittitur in Thraciam contra Gothos.*

Richomeres FRANCUS comes domesticorum... Profuturo sociatur, etc., pertinaci concertatione nondum lassatæ, æquo Marte partes semet altrinsecus allictabant : nec de rigore genuino quisquam remittebat, dum vires animorum alacritas excitaret, dire

unt tamen interneciva certamina cedens vespero dies, etc... post quæ repetivit Gallias Richomeres, ob majorem præliorum fremitum qui exspectabatur, inde adminicula perducturus. *Ammian., Hist. l.* XXXI, *cap.* 7 *et* 8.

378. *Gratianus per Mellobaudem regem Francorum domesticorum comitem Lentienses vincit.*

Lentiensis Alamannicus populus... pagorum omnium populis in unum collectis, cum quadraginta armatorum millibus vel septuaginta, ut quidam laudes extollendo principis jactitarunt, sublati in superbiam nostra confidentius irruperunt; quibus Gratianus, etc. Nannieno negotium dedit virtutis sobriæ duci: eique Mallobaudem junxit pari potestate collegam domesticorum comitem regemque Francorum, virum bellicosum et fortem. Nannieno igitur pensante fortunarum versabiles casus, ideoque cunctandum esse censente; Mallobaudes alta pugnandi cupiditate raptatus, ut consueverat, ire in hostem differendi impatiens angebatur. Proinde horrifico adversum fragore terrente, primum apud Argentariam signo per cornicines dato concurri est cœptum... non plusquam quinque millia ut æstimabatur evaserunt, etc.; inter complures alios audaces et fortes rege quoque Priario interfecto, exitialium concitore pugnarum, etc. Conversus illuc cum exercitu Gratianus eadem qua antea fortitudine semitas ducentes ad ardua quæritabat: quem Lentienses intentum jugulis suis omni perseverandi studio contemplantes, post deditionem, quam impetravere supplici prece, oblata (ut præceptum est) juventute valida nostris tirociniis permiscenda, ad genitales terras innoxii ire permissi sunt. *Ammian., Hist. l.* XXXI, *c.* 10.

Valens A. In pugna cum Gotthis vivus a barbaris est exustus.

379. *Bauto et Arbogastes Franci missi a Gratiano A. cum copiis ad Theodosium in Macedoniam et Thessaliam contra barbaros.*

At Gratianus, harum rerum nuntio non parum perturbatus, satis magnas copias ablegat, Baudoni duci traditas: cum quo et Arbogastem misit. Erant autem ambo natione FRANCI, amicissimis in Romanos animis, ab avaritia donisque captandis prorsus immunes, in bellicis rebus prudentia pariter ac robore præstantes. Postquam hi cum exercitu in Macedoniam Thessaliamque pervenissent, qui res istic agebant Scythæ, etc., ad imperatorem Theodosium mittunt, qui et benevolentiam et societatem, et facturos se quidquid imperasset, pollicerentur. *Zosimus, Hist. lib.* IV.

Theodosius a Gratiano A. fit Augustus.

382. Priamus regnat in FRANCIA. *Prosperi Chronicum Pithœanum.*

383. *Merobaudes II. Saturninus coss. Maximus imperium invadit. Gratianum Lugduni dolo interceptum per Andragathium ducem occidit.*

384. *Richomeres Francus Clearchus coss.*

385. *Arcadius A. Bauto Francus coss.*

Cum ego Mediolanum ante Bautonem consulem venerim, cique consuli kalendis Januariis laudem in tanto conventu conspectuque hominum, pro mea tunc rhetorica professione recitaverim. *S. Augustin. contra litteras Priscilliani, lib.* III, *cap.* 30.

388. *Maximo apud Aquileiam victo et occiso, Franci et Saxones qui navali militiæ Maximi merebant victoribus se sociarunt.*

Ille (Maximus) igitur statim a FRANCIS et a Saxonum gente, in Sicilia, Sisciæ, Petavione, ubique terrarum victus est. *S. Ambrosius, Epist.* 40 *ad Theodos.*

Victor filius Maximi Cæsar ab Arbogaste imperio dejectus et occisus.

Genobaldus, Marcomeres, et Sunno irrumpunt in Gallias. Nannius et Quintinus magistri militum contra eos exercitum ducunt. Quintinus FRANCIAM *ingressus magnam cladem accipit.*

Eo tempore Genobaldo, Marcomere, et Sunnone ducibus, FRANCI in Germaniam prorupere, etc.; per-

A turbatis ergo ordinibus cæsæ legiones, Heraclio Jovinianorum tribuno, ac pene omnibus qui militibus præerant, exstinctis, paucis effugium tutum nox et latibula silvarum præstitere. *Sulpitius Alexander lib.* III *Histor. Lege locum integrum apud Gregorium Turon. lib.* III *Hist.; cap.* 8, *col.* 57.

389. *Franci Gallias infestant. Arbogastes Romanos in eos excitat. Valentinianus pax cum illis init.*

Eo tempore Charietto et Syrus in locum Nanneni subrogati in Germania cum exercitu opposito FRANCIS diversabantur, etc. *Sulpitius Alexander l.* IV *Hist. apud Gregorium Turon. lib.* II, *col.* 59.

392. *Valentinianus A. Viennæ occisus. Arbogastes Eugenium ad imperium evehit.*

Dum diversa in Oriente per Thracas geruntur, in Gallia status publicus perturbatur, et clauso apud Viennam palatii ædibus principe Valentiniano, etc. *Sulpitius Alexander apud Gregor. l.* II *Hist., col.* 59.

Arbogastes oriundus e gente FRANCORUM, quem secundum a Baudone duce locum Gratianus imperator

B obtinere jusserat, illo rebus humanis exempto, fretus industria sua, citra principis auctoritatem magisterium militum in se transtulerat, etc. Tandem Valentinianus... libellum porrigit, quo ei magistratum abrogabat. Hoc ille perlecto: Nec potestatem mihi dedisti, ait, nec eripere poteris. Quibus prolatis, discerptoque libello, et in terram abjecto, discedit, etc. Quapropter (Arbogastes) imperatorem, qui apud oppidum Galliæ Viennam commorabatur... adortus lethaliter vulnerat et interficit. Cum omnes taciti facinus admissum ferrent, ob viri dignitatem, et fortitudinem bellicam, ac præterea, quod hominem magna benevolentia milites prosequerentur, qui pecuniam contemneret: Eugenium imperatorem declarat, etc. *Zosimus l.* IV *Histor.*

Arbogastes bellum infert Francis et postea cum eis pacem facit.

Eodem anno Arbogastes Sunnonem et Marcomerem subregulos FRANCORUM gentilibus odiis inse-

C ctans, etc. *Sulpitius Alexander apud Gregor. l.* II *Hist., col.* 60.

Per idem tempus Arbogastes comes adversus gentem suam, hoc est FRANCORUM, bellum paravit, atque pugnando non parvam multitudinem manu fudit; cum residuis vero pacem firmavit. Sed cum in convivio a regibus gentis suæ interrogaretur, utrum sciret Ambrosium, et respondisset nosse se virum, et diligi ab eo, atque frequenter cum illo convivari solitum, audivit: Ideo vincis omnes, quia ab illo viro diligeris, qui dicit soli, sta et stat. *Paulinus in Vita S. Ambrosii.*

393. *Franci in exercitu Eugenii.*

Dehinc Eugenius tyrannus, suscepto expeditionali procinctu, Rheni limitem petit, ut cum Alamannorum et FRANCORUM regibus vetustis fœderibus ex more initis, immensum ea tempestate exercitum gentibus feris ostentaret. *Sulpitius Alexander apud Greg. Turon. l.* II *Hist., col.* 60.

D 394. *Theodosius A. Eugenium vincit et occidit. Arbogastes seipsum interficit.*

Potentia Dei, non fiducia hominis, victorem semper extitisse Theodosium, Arbogastes iste præcipuum in utroque documentum est: qui... collectis Gallorum FRANCORUMQUE viribus exundavit, nixus etiam præcipuo cultu idolorum, magna tamen facilitate succubuit. Eugenius atque Arbogastes instructas acies campis expedierant, etc. At vero Theodosius in summis Alpibus constitutus, expers cibi ac somni.... corpore humi fusus, mente cœlo fixus, orabat. Dehinc postquam insomnem noctem precum continuatione transegit, etc., arma corripuit solus: sciens se esse non solum signo crucis tuendum, sed et victoriam adepturum, signo crucis se muniens, signum victoriæ dedit (ac signo crucis signum prælio dedit), ac se in bellum, etiamsi nemo sequeretur, victor futurus immisit, etc. Eugenius captus atque interfectus est. Arbogastes sua se manu perculit. Ita et hic

duorum sanguine bellum civile restinctum est. *Orosius, Histor. l.* VII.

. . . . Cauto nec profuit hosti
Munitis læsisse locis. Spes irrita valli
Concidit, et scopulis patuerunt claustra revulsis, etc.
At ferus inventor scelerum trajecerat altum
Non uno mucrone latus, duplexque tepebat
Ensis, et ultrices in se converterat iras
Tandem justa manus.
Claudianus de tertio consulatu Honorii A. Paneg.

395. *Theodosius A. Mediolani moritur. Arcadius Orientem obtinet, Occidentem Honorius, qui per Stiliconem pacem facit cum Francis.*

Hunc tamen imprimis populos lenire feroces,
Et Rhenum pacare jubes. Volat ille citatis
Vectus equis ...
Attonitos reges humili cervice videres.
Ante ducem nostrum flavam sparsere Sicambri
Cæsariem, pavidoque orantes murmure FRANCI
Procubuere solo : juratur Honorius absens,
Imploratque tuum supplex Alemannia nomen.
Basternæ venere truces, venit accola sylvæ
Bructerus Hercyniæ, latisque paludibus exit
Cimbrus, et ingentes Albim liquere Cherusci.
Accipit ille preces varias; tardeque rogatus
Annuit; et magno pacem pro munere donat, etc.
Hoc tibi dat Stiliconis iter.
Claudianus in quarto consulatu Honorii A. Paneg.
Miramur rapidis hostem succumbere bellis,
Cum solo terrore ruant. Non classica FRANCIS
Intulimus, jacuere tamen, etc.
Idem lib. I *de laudibus Stiliconis.*

Arcadius Bautonis seu Bandonis Franci filiam Eudoxiam uxorem duxit.

(Eudoxia) erat eximia pulchritudine spectabilis et apud filium Promoti educabatur. *Zozimus, lib.* V. *Histor.*

(Eudoxia) vero non ad spuriam mariti naturam facta erat, verum inerat ipsi haud parum barbaricæ naturæ. *Philostorgius lib.* II *Hist. Eccles., c.* 6.

397. *Marcomirus et Sonno reges Francorum pacem perosi puniuntur.*

. . . . Provincia missos
Expellet citius fasces, quam FRANCIA reges
Quos dederis, acie nec jam pulsare rebelles,
Sed vinclis punire licet, sub judice nostro
Regia Romanus disquirit crimina carcer.
Marcomeres, Sunnoque docent, quorum alter Etruscum
Pertulit exsilium : cum se promitteret alter
Exsulis ultorem, jacuit mucrone suorum.
Res avidi concire novas, odioque furentes
Pacis et ingenio scelerumque cupidine fratres.
Claudianus de laudibus Stiliconis lib. I.

399. *Romanum Imperium Barbaris formidolosum erat.*

. . . . Tum forte decorus
Cum Stilicone gener pacem implorantibus ultro
Germanis responsa dabat, legisque Caucis, etc.
Ante pedes humili FRANCO, tristique Suevo
Perfruor, et nostrum video, Germanice, Rhenum.
Claudianus in Eutropium l. I, *v.* 377.

Idem lib. II *de Laudibus Stiliconis Galliam inducit conquerentem de Stilicone Francorum victore consulatum fastidiente.*

Qui mihi Germanos solus, FRANCOSQUE subegit,
Cur nondum legitur fastis?
Claudian. de Landibus Stiliconis l. II.

400. *Fl. Stilico, Aurelianus coss.*

406. *Ultimo die Decembris Vandali, Francis prostratis, Rhenum transeunt, Galliasque invadunt.*

Ante biennium (triennium) Romanæ irruptionis, excitatæ per Stiliconem gentes Alanorum, ut dixi, Suevorum, Vandalorum, multæque cum his aliæ, FRANCOS proterunt, Rhenum transeunt, Gallias invadunt. *Orosius l.* VII, *cap.* 40.

Francorum, etc., gentium vitia et mores describit
A *Salvianus lib.* IV. *de Providentia, cap.* 14, *et libro* VII, *cap.* 15.

407. *In Britannia Constantinus imperator acclamatur, transit in Gallias, Justinianum et Nevigastem Francum Celticis exercitibus præficit.*

Acre prælium inter Constantinum et barbaros Gallias vastantes, victoriam obtinent Romani. Zozimus, Hist. l. VI.

408. *Franci Vandalos vincunt.*

Interea Respendial rex Alamannorum, etc. *Frigeridus lib.* II, *c.* 9. *apud Gregor. Turon., col.* 61.

Arcadius moritur anno ætatis 31. *Theodosius ejus filius A. Sarus contra Constantinum mittitur a Stilicone, qui Justinianum vincit et occidit, et Nevigastem violato juramento interficit. Edobinchus Francus et Gerontius iis a Constantino suffecti : qui Sarum in Italiam fugere compellunt. Eodem tempore Sarum Stilico,* etc. Zozim. lib. VI Hist.

409. *Honorius Constantinum in societatem imperii* B *admittit. Vandali, Alani, Suavi Hispaniam occupant. Trevirorum civitas direpta a Francis.*

Trevirorum civitas a FRANCIS direpta incensaque secunda irruptione. *Frigeridus, l.* II, *c.* 9 *Greg. Turon., col.* 62.

410. *Roma ab Alarico capta.*

Franci in exercitu Constantis Constantini filii.

Edobecco ad Germanas gentes præmisso, Constans et præfectus jam Decimius Rusticus ex officiorum magistro petunt Gallias cum FRANCIS et Alamannis omnique militum manu, ad Constantinum jamjamque redituri. *Frigeridus, l.* II, *c.* 9. *Gregor. Turon., col.* 62.

Gaiso Francus comes sacrarum largitionum Honorii A., deinde magister officiorum et postea magister militum. Lib. VII et IX codicis Theodosiani.

411. *Constantius comes contra Constantinum missus Arelatem obsidet.*

Edobicus Francus magister militum Constantini, in C *ejus auxilium cum ingentibus copiis adventans, a Constantio vincitur, et ab Edicio amico perfido occiditur.* Interim circumsidente Arelatum Honorii exercitu, etc. *Sozomenus, libro* IX, *cap.* 14.

Jovinus Romanæ militiæ magister in Gallia purpuram sumit. Franci in ejus exercitu.

Vixdum quartus obsidionis Constantini mensis agebatur, cum repente ex ulteriori Gallia nuntii veniunt Jovinum assumpsisse ornatus regios, et cum Burgundionibus, Alamannis, FRANCIS, Alanis, omnique exercitu imminere obsidentibus, ita acceleratis moris, reserata urbe Constantinus deditur. *Frigeridus, apud Greg. Turon. lib.* II, *cap.* 9, *col.* 61.

Constantinus ab Arelatensibus Constantio vivus traditus jussu Honorii A. occisus.

412. *Jovinus et Sebastianus fratres in Gallias tyranni occisi.*

Apollinaris avus Sidonii Apollinaris præfectus prætorio Galliarum. Sidon. Apollinar. Ep. lib. III, epist. 12.

D 413. *Treviris a Francis direpta.*

Excisa ter continuatis eversionibus summa urbe Gallorum. *Salvianus lib.* VI, *c.* 15.

414. Eodem tempore Castinus domesticorum comes, expeditione in FRANCOS suscepta, ad Gallias mittitur. *Frigeridus apud Greg. Turon. lib.* II, *cap.* 9, *col.* 62.

415. Nam et in Consularibus legimus Theodomerem regem FRANCORUM, filium Richimeris quondam, et Ascilam matrem ejus, gladio interfectos. *Frigeridus ibid. apud Greg. Turon.*

Treveris a Francis eversa.

Non agitur in Treverorum urbe excellentissima, sed quia quadruplici est eversione prostrata. *Salvian. lib.* VI, *cap.* 8.

Denique expugnata est quater urbs Gallorum opulentissima. *Ibid. cap.* 13.

Nam quia te tria excidia non correxerant, quarto tu perire meruisti. *Ibid. cap.* 15.

416. *Franci partem Galliarum propinquam Rheno occupant.* Vide infra ad annum 428.

420. *Constantius ab Honorio A. creatur A.*

PHARAMUNDUS regnat in FRANCIA. *Prosperi Chronicum Pithœanum.*

421. *Constantius A. imperii mense 7 obit.*

423. *Joannes imperium Occid. occupat.*

424. *Valentinianus Constantii A. filius ab Honorio A. Cæsar creatus et missus in Occidentem contra Joannem tyrannum.*

425. *Joannes tyrannus captus et occisus. Valentinianus a Theodosio A. appellatur.*

428. CHLODIO *rex Francorum.*

Felice et Tauro. Pars Galliarum propinqua Rheno, quam FRANCI possidendam occupaverant, Aetii comitis armis recepta. *Prosperi Chronicon Hieronymi Chronico adjunctum.*

431. 8. Theodosii A. Arcadii A. filii. Superatis per Aetium in certamine FRANCIS et in pace susceptis. *Idatii Chronicum.*

437. *Chlodio Francorum rex præmissis ad Camaracum exploratoribus Rhenum transit, Romanos profligat, Camaracum capit et omnia loca usque ad Sumnam fluvium occupat.* Gregor. Turon. lib. II, cap. 9, col. 63.

445. *Pugna inter Chlodionem regem Francorum et Aetium et Majorianum duces Romanorum.*

> .... Post tempore parvo
> Pugnastis pariter, FRANCUS qua Cloio patentes
> Atrebatum terras pervaserat, etc.
> *Sidonius in Paneg. Majoriani A.*

Francorum descriptio ex Sidonio ibid.

> Hic quoque monstra domat, rutili quibus arce cerebri
> Ad frontem coma tracta jacet, nudataque cervix
> Setarum per damna nitet, tum lumi e glauco
> Albet aquosa acies, ac vultibus undique rasis,
> Pro barba tenues perarantur pectine cristæ.
> Strictius assutæ vestes procera coercent
> Membra virum, patet his altato tegmine poples,
> Latus et angustam suspendit balteus alvum.
> Excussisse citas vastum per inane bipennes,
> Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare
> Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas,
> Inque hostem venisse prius. Puerilibus annis
> Est belli maturus amor. Si forte premantur
> Seu numero, seu sorte loci, mors obruit illos
> Non timor, invicti perstant, animoque supersunt
> Jam prope post animam.

448. *Chlodionis mors, dissensio inter ejus liberos de regno. An Meroveus ejus successor filius ipsius fuerit, incertum.*

At (Attilæ) FRANCOS bello lacessendi occasionem ei subministrabat regis illorum obitus, et de regno inter liberos ejus orta dissensio. Quorum major natu Attilam, minor Aetium in auxilium vocare statuerat. Hunc nos Romæ legationem obeuntem vidimus, adhuc imberbem: flava coma, adeoque promissa, ut super humeros circumfusa esset. Eum Aetius filium a se adoptatum, multisque cum ab ipso, tum ab imperatore ornatum muneribus, et amicum ac socium populi Romani appellatum dimisit. *Ex historia Prisci rhetoris et sophistæ.*

449. *Apollinaris pater Sidonii præfectus prætorio Galliarum.*

451. *Attila Hunnorum rex Gallias invadit; Franci in ejus exercitu. Vincitur ab Aetio; Meroveus Francorum rex pro Romanis stetit.* Gregor. Turon. Hist. l. II, c. 7, col. 55.

> .... Subito cum rupta tumultu
> Barbaries totas in te transfuderat arctos
> Gallia. Pugnacem Rugum comitante Gelono
> Gepida trux sequitur, Scyrum Burgundio cogit:
> Chunus, Bellonotus, Neurus, Basterna, Toringus,
> Bructerus, ulvosa quem vel Nicer abluit unda,
> Prorumpit FRANCUS; cecidit cito secta bipenni
> Hercinia in lintres, et Rhenum texuit alno.
> Et jam terrificis diffuderat Attila turmis
> In campos se Belga tuos.
> *Sidonii Panegyricus Avito Augusto.*

His (Romanis) enim adfuere auxiliares FRANCI. *Jornandes de rebus Geticis, cap. 36.*

In hoc enim famosissimo bello... FRANCIS pro Romanorum, Gepidis pro Hunnorum parte pugnantibus. *Idem, cap. 41.*

454. *Aetius a Valentiniano A. occisus.*

455. *Valentinianus A. occiditur auctore Maximo, qui imperium invadit. Franci Gallias,* etc., *depopulantur. Maximus Avitum magistrum militiæ Galliarum facit, Barbari hujus metu aufugiunt.*

> FRANCUS Germanum primum Belgamque secundum
> Sternebat, etc.
> Ut primum ingesti pondus suscepit honoris,
> Legas qui veniam poscant Alamanne furoris, etc.
> *Sidonii Panegyr. Avito Aug.*

Maximus a suis laniatus et in Tiberim projectus 77 imperii die. Roma a Genserico capitur. Avitus A.

EX S. GREGORIO TURONENSI.

ANNO 458. CHILDERICUS Francorum rex Meroveo patri suo succedit, col. 63. Aegidius fit magister militiæ Romanæ in Galliis, qui pulso a Francis Childerico ob luxuriam, in ejus locum substituitur, 66.

464. Franci revocato Childerico Aegidium pellunt, 68.

477 *ad* 481. Childericus Aureliani pugnat, Adouacrius Andecavum venit, 70. Paulus militiæ Romanæ magister in Gotthos pugnat, Childericus interempto Paulo Andecavum obtinet, 70. Insulæ Saxonum a Francis captæ, 71. Childericus Adouacrio junctus Alamannos subjugat, 71.

481. CHLODOVEUS Childerico patri suo mortuo succedit.

486. Chlodoveus in Siagrium Ægidii filium movet, eumque fugat, et ab Alarico repetitum interficit, 78.

487. Chlodoveus in campo Martio Francum occidit, qui anno præcedenti vas Rhemensis ecclesiæ ipsi denegaverat, 79, 556.

491. Chlodovei expeditio in Thoringos, quos imperio suo subjicit, 79.

493. Chlodoveus Chlotildem uxorem accipit, 80.

496. Chlodoveus invocato Christi nomine Alamannos vincit, eorum rege interempto, 82. Remigius eruditum in fide Chlodoveum baptizat, effusis balsamis, etc., templum divino respergitur ab odore, talique astantes donantur gratia, ut æstimarent se paradisi odoribus locari, 83. Francorum supra tria millia et Chlodovei soror baptizantur, 84.

497. Albofledis Chlodovei soror obit. Ea de re S. Remigius Chlodoveum litteris solatur, 84, 1326.

498-499. Godegiselus Burgundionum rex in fratrem suum Gundobadum, alterum ejusdem gentis regem, conjurat, et Chlodoveo sibi juncto, 85, eum fugat, 86 *et seq.*

500. Gundobaldus occiso Godegiselo et pulsis Vienna Francis, Burgundiæ monarchiam sibi asserit, 88, leges condit, *ibid.*

502. Chlodoveus civitates Britanniæ Aremoricæ subjugat, 144.

503. Colloquium Chlodoveum inter et Alaricum Wisigotthorum regem prope Ambaciacum, 90, 91.

507. Chlodoveus victo in acie prope Pictavum, et occiso Alarico Wisegotthorum rege Francorum imperium ad Pyrenæos montes usque dilatat, 92 ad 95.

508. Chlodoveus transacta apud Burdegalam hyeme, Ecolismam et Tolosam sibi subjicit. Acceptis consulatus codicillis apud Turonos in basilica S. Martini Augustus appellatur, tum Parisiis regni sedem instituit, 95.

509. Sigibertus Francorum Coloniæ rex a filio suo Chloderico occiditur, ipso quoque Chloderico interempto, Chlodoveus Coloniam et vicinas regiones imperio adjicit, 96, 97.

Chararico Francorum regulo, ejusque filio occisis eorum regno Chlodoveus potitur, 97.

510. Ragnacharius Francorum apud Camaracum

rex cum suo fratre Richario a Chlodoveo occiditur, qui eorum regnum occupat, 98, 99. Rignomeris apud Cenomannum a Chlodoveo occidi jubetur, 99. Namnetes a Chillone Chlodovei exercitus duce obsessi miraculo liberantur, 791.

511. Chlodoveus devictis vicinis regibus, occisisque propinquis suis, Francorum monarcha obit Parisiis v Kal. Decembris, sepelitur in basilica Apostolorum, 100. Francorum regno in Tetrarchiam diviso inter quatuor Chlodovei filios Theodericus Rhemis, Chlodomeris Aureliani, Childebertus Parisiis, Chlotarius Suessionibus sedem regni habent, 105.

516. Chochilaicus Danorum rex in Gallias ingressus, hoc scelus sua morte, ac suorum excidio, qui in prælio navali superati sunt, luit, 106. Hermenefridus occisis fratribus solus in Thoringia regnat, illuso Theudorico, quem appellarat in auxilium, 106, 107. Sigismundus Gundobado patre mortuo Burgundiæ regnum obtinet, 107.

522. Theodericus Sigismundi filiam in uxorem accipit, 108.

523. Instigante Chlotilde Franci in Burgundiones arma movent, 108. Godomaro fugato frater ejus Sigismundus cum uxore et filiis a Chlodomere captivus abducitur, 109.

524. Godomarus resumptis viribus Burgundionum regnum recuperat, Chlodomeris adversus eum iturus Sigismundum cum ejus uxore et filiis interficit, 109. Chlodomeris in prælio occiditur, Burgundionum regnum deletur a Francis. Godomarus iterum regnum recuperat, 110.

525. Chlotarii et Childeberti in Burgundiam expeditio, ad quam ire renuens Theodericus Arvernos diripit, 114, 1161, 1166.

526. Childebertus et Chlotarius suos ex fratre Chlodomere nepotes Theodebaldum et Chlotarium interficiunt, Chlodoaldo per viros fortes liberato, 123.

528. Theodoricus expeditionem adversus Hermenefridum Thoringorum regem parat, 110.

529. Thoringi a Francis devicti. Chlotarius inde Radegundem captivam adduxit, 112.

530. Childebertus, frater in Thoringia occupato, Arvernos occupare frustra conatur, 113. Theodoricus dolo Hermenefridum occidit, et Thoringorum regnum occupat, 112. Mundericus adversus Theodoricum rebellis opprimitur, 117.

531. Childebertus sororis suæ Chlotildis injurias ulturus Wisigotthos aggreditur, occiso Amalarico, spoliis onustus cum sorore in Franciam redit, 114.

533. Francorum in Wisigotthos expeditio, 127.

534. Theodebertus Theodorico patri suo mortuo succedit, 128.

537. Childeberti et Theodeberti in Chlotarium expeditio, sed civilis illa discordia Chlotildis ad sepulcrum S. Martini precibus miraculo repressa fuit, 129.

539. Theodeberti in Italiam expeditio, Buccellinum ibi exercitus ducem relinquit, qui victo Belisario, tum Narsete, magnam Italiæ partem occupavit, 133, 134.

542. Childeberti et Chlotarii in Hispaniam contra Wisigotthos expeditio. Cæsaraugusta ab iis obsessa S. Vincentii precibus solvitur, 130, 131.

544. Nascitur Gregorius Turon. die festo S. Andreæ, 1264, c. 545. Chlotildis regina abit ad superos, sepelitur a filiis in basilica Apostolorum, 141.

546. Lues inguinaria, quæ variis in locis sanctorum intercessione sedatur, 144, 959, 1174, etc.

548. Theodebaldus Theodeberto patri suo succedit, 138.

553. Occiso Theia defecit Gotthorum regnum in Italia. Circa id tempus Chanao comes Britannorum fratres suos interficit, 143.

555. Chlotarius Theodebaldi defuncti regnum occupat, 148. Chramnus a Chlotario patre in Arvernam missus, ubi pessime agit, 151, 797. Chlotarius Saxones rebelles reprimit, Thoringiam ob ipsis præstitum auxilium devastat, 148. Buccellino Francorum in Italia duce occiso, deletoque ejus exercitu, a Narsete Franci ex Italia pelluntur, 567.

556. Chlotarius a suis coactus in Saxones pugnat infeliciter, 154. Chramnus adversus patrem rebellat, Childeberto jungitur, etc., 155 *et seq.*

557. Saxones in Franciam erumpunt, Chlotarii tertia in cos expeditio. Childebertus Rhemensem Campaniam devastat, 158.

558. Childebertus obit, et sepelitur in basilica Vincentiana, ab eo exstructa, Chlotarius monarchiam obtinet, 160.

559. Chramnus patri repræsentatus, evadit, et fugit in Britanniam, 160.

560. Chlotarii in Chramnum et Brittones expeditio; quem cum uxore et filiis interimi jubet, 161, 162. Visitat S. Martini tumulum, 285. Ejus basilicam a Wilichario incensam restaurari imperat, 160.

561. Chlotarius obit, sepelitur in basilica S. Medardi, 162. Regnum inter quatuor Chlotarii filios divisum, Charibertus Parisios sedem habet, Guntramnus Aurelianum, Chilpericus Suessionas, ac Sigibertus Rhemos, 162, 163.

562. Charibertus Gundovaldum, qui se Chlotarii filium dicebat, excipit; Sigibertus tonsum cogit exsulare : qui confugit ad Narsetem in Italiam, acceptaque conjuge abit Constantinopolim, 163. Charibertus vitiis deditus, 1026. Sigibertus Hunnos in Gallias erumpentes profligat, quibuscum postea fœdus init, 163.

564. Sigiberto adversus Hunnos occupato, Chilpericus Rhemos et alias civitates invadit. Hinc natum civile bellum. Chilpericus fugatur, Sigibertus amissa recuperat, etc., 163.

564. Santonensis Synodus, 165.

565. Sigibertum inter et Chilpericum pax redintegrata, 165. Guntramnus Austrigildem ducit uxorem, 164.

566. Sigibertus Brunichildem uxorem ducit, 168. Altera Sigiberti in Hunnos expeditio, 169. Bello inter Sigibertum et Guntramnum exorto, Arelas a Sigiberto obsidetur, 169 *et seqq.*

567. Justino Justiniani successori Sigibertus legationem mittit, 180. Concilium Lugdunense, in quo depositi Salonius et Sagittarius, 232. Chilpericus Galsuintham ducit uxorem, quam postea necat, 168. Obit Charibertus, 167, 908. Hinc bellum civile et nova Franciæ regni divisio, 187, 574.

569. Alboinus cum Langobardis in Italiam transmigrat, 182.

571. Prodigia et lues maxima, 172. Langobardi in Gallias irrumpunt, fugato occisoque Amato patricio, postmodum a Mummolo penitus delentur, 183.

572. Saxones ex Italia in Gallias erumpentes a Mummolo profligantur, 183, 573.

573. Saxones in patriam redeunt annuente Sigiberto, 184. Gregorius Rhemis ab Egidio consecratur, æger sanatur S. Martini meritis, 1038. Synodus IV Parisiensis ad Guntramni, seu Chilperici, discidium cum Sigiberto sedandum, 190. Synodi patribus libellum obtulit Pappolus episcopus Carnot. contra Ægidium Rhemensem, qui Duni episcopum ordinaverat, 543.

574. Langobardi Clepo mortuo iterum in Gallias irrumpentes, ad internecionem cæsi, 186, 574. Civile bellum inter Chilpericum et Sigibertum effervescit, 190 *et seqq.*, 802. Pax utcumque facta, 1043.

575. Sigibertus pulso fere e regno fratre suo Chilperico, conciliatoque sibi Guntramno, occiditur, 195. Childebertus II e Chilperici manu ereptus patri succedit, 201. Turones a Roccoleno Cenomannorum comite vexantur, 1056.

576. Brunichildis Sigiberti relicta Meroveo Chilperici filio nubit, 201. Hinc gravia discidia inter patrem et filium, 213 *et seqq.* S. Germanus Parisiorum episcopus evolat ad cœlos, 211.

577. Guntramnus filiis orbatus, Childebertum adoptat, 221. Synodus Parisiensis adversus Prætextatum,

222 *et seqq.* Discidium inter Britanniæ comites, 220. Dubietas Paschæ, 221. Meroveus necatur, 229.
578. Chilpericus Pictavum pervadit, 235. Adversus Brittones mittit, 237.
579. Synodus Cabillonensis in causa Sagittarii et Salonii, 238. Brittonum irruptiones, 240.
580. Chilpericus labitur in Sabellii hæresim. A Gregorio, tum a Salvio reprehensus resipiscit, 256. Synodus Brennacensis, in qua Gregorius purgatus est, 264. Lues gravis in Gallia, 243. Chilpericus ægrotat; hortante Fredegunde piis operibus insistit, 243, 244. Chlodoveum filium occidit, 249. Leuvigildus rex persecutionem movet in Hispania, 247. Gregorii cum Agilane Ariano dissertatio de fide, 253.
581. Childebertus cum Chilperico init fœdus relicto Guntramno, 271. Gregorius Chilpericum adit Novigentum, ubi Chilpericus munera ab imperatore suscipit, 272. Ægidius Rhemorum episcopus legatus Childeberti ad Chilpericum, 273. Gregorii cum Prisco Judæo coram rege concertatio de fide, 274. Chilpericus Parisios ingreditur, 277. Postridie paralyticus ad S. Germani sepulcrum curatur, 972. Guntramno et Childeberto dissidentibus Chilpericus Guntramni urbes invadit, 289.
583. Ægidius Rhemor. episcopus iterum legatus Childeberti ad Chilpericum. Bellum civile, 304.
584. Gregorius cum Oppilane Ariano de fide disputat, 315. Childebertus pace cum Guntramno facta Italicam expeditionem suscipit contra Langobardos, etc., 318, 319. Riguntis in Hispaniam Reccaredo desponsata mittitur, 321. Patre necato res infecta mansit, 337. Chilpericus Calæ occiditur, 324. Sepelitur Parisiis in basilica Vincentiana, 326. Guntramnus a Fredegunde invitata Parisios venit. Fratris errata emendat. Chlotarius II patris successor dicitur, 325, 326, 597. Gundovaldus Ballomer rex Brivæ salutatur, 338. Legationes variæ Childeberti ad Guntramnum, et tumultus civiles, 335, 339, 340.
585. Bellum civile, 349. Guntramnus exercitum adversus Gundovaldum movet, 350, 840. Legationem ab eo suscipit, 357. Gundovaldus apud Convenas obsessus, 361, occiditur, 365, 597. Fames invalescit in Galliis, 369. Guntramnus Aureliani suscipitur, 375, ubi Gregorium invisit, 376, et excipit convivio, 377. Parisiis nepotum corpora in basilicam Vincentianam transferri curat, 381 *et seqq.* Monasterium S. Marcelli Cabillone condit, 595. Gregorius ad Childebertum legatus, 385 *et seqq.* Childeberti in Italiam contra Langobardos, excitante imperatore, expeditio, 390. Synodus Matiscone celebratur, 392. Placitum Childeberti apud Belsonaucum, 392.
586. Hermenegildo a patre occiso, Ingundis fugiens in Africa moritur. Guntramnus neptem ulturus movet in Septimaniam, 397, 399, 597. Prætextatus episc. Rothomagensis Fredegundis opera occiditur, 402. Gotthi pacem petunt, Reccaredus semel et iterum in Gallias irrumpit, 402, 408, 409.
587. Reccaredus patri Leuvigildo succedit, 416, 598. Pacem a Francis petit, 419. Obit S. Radegundis, 420. Ejus exsequias curat Gregorius, 985. Wasconum irruptiones repressæ, 425. Ranchingus rebellat, 426. Occiditur, 427. Colloquium et pax inter Guntramnum et Childebertum apud Andelaum, 429, 430, 439, 598. Childeberti expeditio in rebelles, 431. Reccaredus cum Gotthorum gente fit catholicus, 433. Pacem a Francis petit, 435, 445. Britannorum motus sedantur, 436.
588. Gregorius legatus ad Childebertum, 439. Franci a Langobardis profligati, 450.
589. Langobardi a Childeberto pacem petunt, 852. Guntramni in Septimaniam expeditio, 454, infausta, 455, 600. Theodebertus Childeberti filius Suessionensibus, etc., conceditur, 460. Scandalum grande in monasterio S. Crucis Pictaviensis incipit, 463 *et seqq.*
590. Lues magna Romæ. S. Gregorius in papam assumptus, 479. Childeberti expeditio in Langobardos, 485. Mauricius ob interfectum anno præcedenti in Africa legatum Francis satisfacit, 483 *et seqq.*, 488. Concilium in causa Tetradiæ, 490. Britannicum bellum, 493, 600. Gregorius presbyterum Sadducæum convincit, 497. Pictaviensium monialium turbæ augescunt, 502. Dubietas Paschæ, 516. Concilium Mettense, in quo Ægidius Rhemensis deponitur, 511 *et seqq.*; ibi et moniales Pictavienses absolutæ, 514.
591. Chlotarius II baptizatur, 522.

EX FREDEGARII CHRONICO, ETC.

Anno 593. Guntramnus moritur, cujus regnum Childebertus obtinet, 601. Aurelianum accedit, 1135. Chlotarius Quintrionem Campaniæ ducem fugat, 601.
594. Britannicum bellum, 601. Gregorius Romam petit. *Ejus Vitæ*, n. 24.
595. Childebertus Warnos profligat, 601. Gregorius Turonum antistes pie obit xv Kalend. Decembris. *Vitæ*, n. 26.
596. Childebertus II obit, filii ejus succedunt Theodebertus II in Austrasia, Theodoricus II in Burgundia, 601. Utriusque exercitum Chlotarius fugat, 602.
597. Fredegundis regina moritur, 602.
598. Wintrio Campaniæ dux Brunichildis opera occiditur, 602.
599. Brunichildis turpiter ex Austrasia pellitur, 602.
600. Chlotarius a Theodeberto et Theodorico victus, pacem iniquis conditionibus acceptat, 603.
602. Wascones ab iisdem regibus subjugati ducem accipiunt, 604.
603. Desiderius Viennæ episc. in conventu Cabillone exauctoratus, 605.
604. Chlotarius a Theoderico fugatus, fœdus init cum Theodeberto, 603.
605. Theodericus instigante Brunichilde in Theodebertum movet, 607. Pacem ineunt, 608.
607. Brunichildis in S. Aredium, etc., sævit, 608. Conjuratio quatuor regum in Theodericum evanescit, 509.
608. Placitum inter Theodebertum et Theodoricum pro pace, 611.
610. Placitum apud Saloissam inter eosdem, 617.
611. Theodericus fœdere cum Chlotario inito in fratrem Theodebertum parat expeditionem, 618.
612. Theodericus, bis victo ac capto Theodeberto, ejusque filio occiso, Austrasiam invadit, 618 *et seqq.* In Chlotarium movet, 619.
613. Theodericus in Chlotarium parans moritur, succedit Sigibertus II quem Chlotarius victum et captum cum fratribus occidi imperat, tum Brunichildem; et sic obtinet monarchiam, 620 *et seqq.*, 1351.
616. Conventus apud Bonogilum, 624.
617. Chlotarius tributis, quæ Langobardi solvebant, dimissis, pacem cum illis init, 626.
618. Bertrudis regina moritur, 626.
622. Dagobertus a patre Austrasiorum rex instituitur, 626.
623. Samo negociator Francus fit rex Sclavorum-Winidorum, 626.
625. Dagobertus apud Clippiacum Gomatrudem uxorem ducit, 630.
628. Chlotarius obit, et sepelitur in basilica Vincentiana Parisiis, Dagobertus regnum integrum excluso fratre obtinet, 633. Dagobertus Chariberto fratri Aquitaniæ partem dimittit, qui ibi regnat, 634.
629. Pax inter Francos et Heraclium imperatorem inita, 637. Charibertus superatis Wasconibus regnum suum auget, 634.
630. Charibertus II moritur, tum Chilpericus ejus filius: inde Dagobertus solus in Francia imperat, 641. Franci a Sclavis et Winidis profligantur 641, 642. Dagobertus ecclesiam S. Dionysii prope Parisios

struit, etc., 651. Bulgari a Bajoariis jubente Da- A
oberto una nocte occiduntur, 645. Dagobertus Si-
enando Hispaniæ regi auxiliatur, 646.

631. Winidi Thoringiam devastant, 646. Saxoni-
us ut illos reprimerent, tributa a Dagoberto remit-
intur, 647.

632. Winidi Francorum ditiones vexare pergunt,
47. SIGIBERTUS III a patre suo Dagoberto Austrasiæ
ex instituitur, 647.

633. Dagobertus, nato sibi altero filio Chlodoveo,
egni sui divisionem inter eos faciendam designat,
48. Radulfus dux Thoringiæ ob victoriam in Wini-
os relatam meditatur rebellionem, 648.

635. Wascones rebelles oppressi, 648. Judicael rex
Britanniæ ad Dagobertum venit, eique subjectionem
pondet, 650.

636. Wascones Dagoberto obedientiam jurant,
50.

638. Dagobertus moritur, sepelitur in basilica
Dionysiana, 651. CHLODOVEUS II ejus filius Burgundiæ
t Neustrasiæ regnum obtinet, 651. B

640. Sigibertum inter et Chlodoveum patris the-
auri dividuntur, 655. Expeditio Sigiberti in Radul-
um rebellem, 656, infausta, 657. *Contigit anno* 8
Sigiberti, qui si incœpit anno 632, hic erit an. 639.

641. Motus civiles in Burgundia, 658 *et seqq.* Nan-
hildis regina obit, 659.

654. Sigibertus rex obit, Grimoaldus major domus,
mandato in Scotiam Dagoberto Sigiberti filio, Chil-
debertum filium suum in regem sublimat. Utroque
exauctorato, Chlodoveus monarchiam obtinet,
657, n.

656. Chlodoveus II obit, 663.

656. CHLOTARIUS III solus e suis fratribus patri
uccedit, sub Balthildis matris tutela, 663.

660. CHILDERICUS II Austrasiæ rex instituitur,
664.

669. Chlotarius III moritur, in cujus locum succe-
lit ejus frater THEODERICUS III qui paulo post, Ebroi-
o in Luxoviense monasterium relegato, e solio C
lejicitur, et Childericus fit monarcha, 664, 665.

673. Childerico II cum uxore prægnante interfecto,
665. Theodericus III opera Ebroini restituitur, et
monarchiam obtinet, 666. Motus civiles, *ibid.*

674. Chlodoveum Ebroinus in solium Austrasiæ
elevat, quem Chlotarii III filium esse mentiebatur,
665, n. Eo pulso DAGOBERTUS II Sigiberti III filius e
Scotia redux Austrasiani regni partem obtinet,
665, n.

678. S. Leodegarius ab Ebroino occiditur, 666.
Motus civiles, 667.

680. Dagoberto II et ejus filio Sigiberto defunctis,
Theodericus rursus monarchiam obtinet, 667.

681. Ebroinus occiditur, 668.

687. Pippinus Heristalius major domus Austrasiæ
Theodericum regem cum Bertario majore domus
profligat, 670. Inde palatii principatum obtinuit.

690. CHLODOVEUS III patri suo Theoderico III de-
functo succedit in monarchiam, 670. D

694. CHILDEBERTUS III fratri suo Chlodoveo absque
liberis defuncto in monarchiam succedit, 670.

C. 697. Pippini victoria in Frisios Dorestatæ, 671.

710 *seu* 711. DAGOBERTUS III patri suo Childeberto
defuncto succedit monarcha, 671.

714. Pippinus paulo post Grimoaldi filii sui necem
defungitur, 672. Bella civilia, *ibid.*

715 *seu* 716. Dagobertus relicto parvulo Theode-
rico, obit. Franci Danielem (Childerici II filium) re-
gem instituunt, sub CHILPERICI III nomine, 672. Ca-
rolus a Frisiis fugatur, 672.

717. Pugna Vinciacensis, in qua Chilpericus a Ca-
rolo victus fuit, 673.

718. CHLOTARIUS IV (Theoderici III filius) a Carolo
rex instituitur, Chilperico opponendus, 673.

719. Chilpericus, cum advocato ad sui auxilium
Eudone Aquitanorum duce, a Carolo superatur, 673.
Chlotarius rex obit, *ibid.*

720. Carolus fœdere cum Eudone duce inito, ab
eo Chilpericum regem recipit, 674.

721. THEODERICUS IV Dagoberti III filius, Chilpe-
rico mortuo fit rex, 674.

724. Carolus Andegavos devastat, tum Saxonum
rebellionem comprimit, 674.

725. Bajoarii a Carolo subacti, 674.

731. Eudo dux, inito cum Sarracenis fœdere, a
Carolo vincitur, 674.

732. Sarraceni ab Eudone evocati Franciam de-
vastant, a Carolo cui sese Eudo adjunxit, profligan-
tur, 675. Exinde dictus est Martellus.

733. Carolus Burgundiæ tuitioni adversus Sarra-
cenos providet, 675, 677. Frisios prosternit, 676.

734. Expeditio Caroli in Saxones, 677.

735. Eudone mortuo Carolus Aquitaniam occupat,
675.

736. Sarraceni fraude Mauronti ducis Avenionem
capiunt, 678.

737. Carolus devictis Sarracenis Septimaniam,
etc., occupat, 678 *et seqq.* (Theodericus IV rex obit.
INTERREGNUM.)

738. Caroli expeditio in Saxones, 677.

739. Sarraceni iterum a Carolo fugantur, 680.

741. Carolus a Gregorio III claves S. Petri recipit,
680. Diviso inter filios principatu, 681, obit, 682.

742. CARLOMANNUS et PIPPINUS principes Wascones
et Aquitanos debellant, 682. Tum Alamannos pro-
terunt, 683.

743. Expeditio in Odilonem Bojoariæ ducem, 683
(CHILDERICUS III Theoderici IV, ut putant, filius rex
instituitur.)

744. Carlomannus Saxones superat, 683. Pippinus
Theudebaldum ducem, 684.

745. Wasconum rebellio a Pippino repressa, 684.

746. Alamannorum rebellionem reprimit Carlo-
mannus, 684.

747. Carlomannus dimisso principatu fit monachus,
684. Pippinus Saxones vincit, ac tributarios efficit,
684.

749. Pippini in Bajoarios victoria, 685, 686.

750. Hoc anno et sequenti pax in Francia, 686.

752. PIPPINUS exauctorato Childerico rex institui-
tur, 686, et ungitur, 991, n.

753. Pippinus Saxonum rebellionem punit, 687.
Grifo ejus frater occiditur, 688. Stephano papæ Ca-
rolum filium mittit obviam, 688.

754. Stephanus papa a Pippino rege honorificen-
tissime suscipitur, 688. Pippini Italica expeditio con-
tra Langobardos, 689.

755. Langobardi effracta fide Romam vexantes
iterum a Pippino victi, Francorum tributarii effi-
ciuntur, 691.

756. Desiderius Langobardorum rex annuente Pip-
pino constituitur, et consecratur, 692.

757. Fœdus inter Pippinum et imperatorem Orien-
tis, 693.

758. Hoc et sequenti anno pax in Francia, 693.

760. Bellum adversus Waifarium Aquitanorum
ducem movet Pippinus, quod ad annum 768 conti-
nuatum est, quo, interfecto Waifario, Aquitania
Pippino penitus subjecta fuit, 693 *et seqq.*

768. Pippinus, diviso inter Carolum et Carloman-
num filios regno, moritur, 703. CAROLUS et CARLO-
MANNUS reges inaugurantur, 704.

Præfatio.

1-2 Decedente, atque [a] immo potius pereunte ab urbibus Gallicanis liberalium cultura litterarum, cum nonnullæ res gererentur vel recte, vel improbe, ac feritas gentium desæviret, regum furor acueretur, Ecclesiæ impugnarentur ab hæreticis, a catholicis tegerentur, ferveret Christi fides in plurimis, refrigesceret [b] in nonnullis, ipsæ quoque ecclesiæ vel ditarentur a devotis, vel nudarentur a perfidis: nec reperiri posset quisquam peritus in arte dialectica grammaticus, qui hæc aut stylo prosaico, aut metrico depingeret versu. Ingemiscebant sæpius plerique [c], dicentes : Væ diebus nostris, quia periit studium litterarum a nobis, nec reperitur in populis, qui gesta præsentia promulgare possit in paginis. Ista etenim atque his similia jugiter intuens dici [d], pro commemoratione præteritorum, ut notitiam attingerent venientium, etsi inculto affatu, nequivi tamen obtegere vel certamina flagitiosorum, vel vitam recte viventium. Et præsertim his illicitus stimulis, quod a nostris fari plerumque miratus sum, quia philosophantem rhetorem intelligunt pauci, loquentem rusticum multi; libuit etiam animo, ut pro supputatione annorum ab ipso mundi principio libri primi poneretur initium : cujus capitula deorsum subjeci.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI PRIMI.

I. De creatione Adæ et Evæ, et de Adæ typo.
II. Ut Cain occidit Abel fratrem suum.
III. Enoch justus, quomodo a Deo translatus est.
IV. De diluvio, de Noe, de arca, de ira Dei et supputatione generationum.
V. De generatione Noe et filiorum ejus, præcipue de Chus filio Cham magiæ et idololatriæ inceptore et inventore staticuli.
VI. De turre Babylonica et linguarum confusione.
VII. De ortu, nativitate et interpretatione Abrahæ, de Nino.
VIII. De Isaac, Esau et filiis ejus, et Job.
IX. De Jacob et filiis ejus, et Joseph in Ægypto.
X. De Nili natura, et maris Rubri transitu.
XI. De filiis Israel in eremo, et de ingressu eorum in terram promissionis, et Josue.
XII. De regibus Judæorum.
XIII. De Salomone et templi ædificatione.
XIV. Quomodo regnum Israel sit divisum propter duritiam Roboæ, et de captivitate Babylonica, et de prophetis illius temporis.
XV. De reditu Judæorum e Babylone usque ad Christi nativitatem.
XVI. De reliquarum gentium regibus et regnis.
XVII. De imperatoribus Romanis. Quo tempore Lugdunus sit condita.
XVIII. De nativitate Salvatoris nostri. De muneribus magorum et nece infantum.
XIX. De Christi prædicatione, miraculis et passione.
XX. De Joseph ab Arimathia, qui eum sepelivit.
XXI. De Jacobi apostoli voto.
XXII. De die resurrectionis Dominicæ.
XXIII. De ascensione Domini, et de interitu Pilati et Herodis.
XXIV. De Petro qui Romam venit, et martyrum Christo perhibuit, et de Nerone; de Jacobo, Marco, et Johanne evangelista.
XXV. De persecutione sub Trajano principe.
XXVI. De hæresum et schismatum ortu.
XXVII. De Pothino et Irenæo martyribus.
XXVIII. De persecutione sub Decio, de septem viris in Gallias ad prædicandum missis.
XXIX. De Bituricensium conversione.
XXX. De persecutione sub Valeriano et Gallieno. De Chroco et de delubro Arverno.
XXXI. De aliis martyribus.
XXXII. De privato martyre et Chroco tyranno.
XXXIII. De persecutione sub Diocletiano.
XXXIV. De Constantino Magno, beato Martino, et Crucis Dominicæ inventione.
XXXV. De Constantis imperio.
XXXVI. De adventu sancti Martini. De Melania matrona.
XXXVII. De interitu Valentis imperatoris.
XXXVIII. De Theodosio et ejus imperio. De interitu Maximi tyranni.
XXXIX. De Urbico episcopo Arverno.
XL. De sancto Hillidio, et ejus in episcopatu successore.
XLI. De sancto Nepotiano etiam Arvernorum episcopo.
XLII. De Duorum Amantium castitate et sepultura.
XLIII. De beati Martini transitu.

[a] Aliqui, *Recedente*; cod. Casin., *Decedente itaque*. Cæterum hæc præfatio deest in plerisque editis et mss. Eam tamen Fredegarius integram retulit.

[b] Alii cum Fredeg., *tepesceret*.

[c] Fredeg. edit., *clerici*; in ms. tamen habebatur *clerique*; sed antiqua manu emendatum est, *clerici*.

[d] Cod. Casin., *duxi* · et infra pro *illicitus*, habet *illectus*.

S. GEORGII FLORENTII GREGORII

EPISCOPI TURONENSIS

HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ FRANCORUM

LIBRI DECEM.

LIBER PRIMUS.

Prologus.

5 Scripturus bella regum cum gentibus adversis, A martyrum cum paganis, Ecclesiarum cum hæreticis, prius fidem meam proferre cupio, ut qui legerit, me non dubitet esse catholicum. Illud etiam placuit propter eos, qui appropinquante mundi fine desperant, ut collecta per chronicas [a] vel per historias anteriorum annorum [b] summa, explanetur aperte quot ab exordio mundi sint anni. Sed prius veniam a legentibus precor, si aut in litteris, aut in syllabis grammaticam artem excessero, de qua adplene [c] non sum imbutus. Illud tantum studens, ut quod in Ecclesia credi prædicatur, sine aliquo fuco aut cordis hæsitatione retineam: quia scio peccatis obnoxium, per credulitatem puram obtinere posse veniam apud nostrum pium Dominum [d].

6 Credo ergo in Deum Patrem omnipotentem. B Credo in Jesum Christum filium ejus unicum, Dominum Deum nostrum, natum a Patre, non factum; non post tempora, sed ante cunctum tempus, semper fuisse cum Patre. Nec enim Pater dici potuerat, nisi haberet Filium; neque Filius esset, si Patrem utique non haberet. Illos vero qui dicunt, [e] Erat quando non erat, exsecrabiliter renuo, et ab Ecclesia segregari contestor. Credo Christum hunc Verbum esse Patris, per quem facta sunt omnia. Hunc Verbum carnem factum credo, cujus passione mundus redemptus est; et humanitatem, non deitatem subjacuisse passioni credo. Credo eum die tertia resurrexisse, hominem perditum liberasse, ascendisse in cœlos, sedere ad dexteram Patris, venturum ac judicaturum vivos et mortuos. Credo sanctum Spiritum a Patre et Filio [f] processisse, non 7 minorem, et quasi ante non esset, sed æqualem, et semper cum Patre et Filio coæternum Deum, consubstantialem natura, æqualem omnipotentia, consempiternum essentia, ut nunquam sine Patre fuisse vel Filio, neque minorem Patre vel Filio. Credo hanc Trinitatem sanctam in distinctione subsistere personarum; et aliam quidem personam Patris, aliam Filii, aliam Spiritus sancti. In qua Trinitate unam deitatem, unam potentiam, unam essentiam esse confiteor. Credo [g] beatam Mariam, ut virginem ante partum, ita virginem et post partum. Credo animam immortalem, nec tamen partem habere deitatis. Et omnia quæ a trecentis decem et octo episcopis Nicææ constituta sunt, credo fideliter. De fine vero mundi ea sentio quæ a prioribus didici. Antichristus [h] vero primum circumcisionem inducet, se asserens Christum: deinde in templo Hierosolymis statuam suam collocabit adorandam, sicut [i] Dominum dixisse legimus: *Videbitis abominationem desolationis stantem in loco sancto* (*Matth.* XXIV, 15). Sed diem illam omni-

[a] Sic Bec. et Reg.; alii, *chronica*. Certe infra omnes habent, *chronicæ Eusebii*.

[b] In cod. Corb. deest *annorum*.

[c] Cod. Reg., *de qua plene*. Casin., *adprime non sum instructus*.

[d] Mss. et aliquot editi, *apud Deum*.

[e] Hoc adversus Arianos symbolo suo addiderunt patres Nicæni: unde, ni fallor, post hæc verba, *Erat quando non erat*, addendum est, *etc.*

[f] Hanc particulam *Filioque* habent omnes editi et mss. cum codice Corbeiensi. Et quidem jam a sæculo v et vi, in fidei professionibus legitur in Hispaniæ synodis. Quanquam sæculo IX turbæ excitatæ fue- C runt, cum primum symbolo Constantinopolitano, quod inter Missarum solemnia cantabatur, addita fuit.

[g] Hæc usque ad cap. 1 desunt in cod. Regio.

[h] Cod. Casin., *didici antichristum prius esse venturum, qui se asserens*, etc. In Corb. post *venturum* semilinea detrita est, postquam *sed primum circumcisionem*.

[i] Hunc locum de antichristo inter alios intellexerunt duo Gallicanæ Ecclesiæ illustrissimi patres, Irenæus sub finem libri v, et Hilarius in Commentariis in Matth. cap. 25.

bus hominibus ignorari, ipse Dominus manifestat A dicens : *De die autem illa et hora nemo scit, neque angeli cœlorum, neque Filius, nisi Pater solus* (*Marc.* XIII, 32). Sed et hic respondebimus hæreticis, qui nos impugnant, asserentes minorem esse Filium Patre, qui hanc diem ignoret. Cognoscant ergo hunc Filium Christianum populum nuncupatum, de quo a Deo prædicitur : *Ego ero illis in patrem, et ipsi erunt mihi in filios* (*II Cor.* VI, 18). Si enim hæc de unigenito Filio prædixisset, numquam ei angelos præposuisset. Sic enim ait : *Neque angeli cœlorum, neque Filius;* ostendens non de Unigenito, sed de adoptivo populo hæc dixisse [a]. Noster vero finis, ipse Christus est, qui nobis vitam æternam, si ad eum conversi fuerimus, larga benignitate præstabit.

De supputatione vero hujus mundi evidenter Chro- B nicæ Eusebii Cæsariensis **8** episcopi ac Hieronymi presbyteri proloquuntur, et rationem de omnium annorum serie pandunt. Nam et Orosius diligentissime hæc inquirens, omnem numerum annorum ab initio mundi usque ad suum tempus in unum collegit. Hoc etiam et Victorius, cum ordinem Paschalis solemnitatis inquireret, fecit. Ergo et nos scriptorum supra memoratorum exemplaria sequentes, cupimus a primi hominis conditione, si Dominus dignabitur suum commodare auxilium, usque ad nostrum tempus cunctam annorum congeriem computare. Quod facilius adimplebimus, si ab ipso Adam sumamus exordium.

I. In principio Dominus cœlum terramque, in C Christo suo, qui est omnium principium, id est in Filio suo formavit, qui post creata mundi elementa, glebam assumens fragilis limi [b], hominem ad suam imaginem similitudinemque plasmavit, et insufflavit in faciem ejus spiraculum vitæ, et factus est in animam viventem : cui dormienti ablata costa, mulier Eva creata est. Nec dubium enim est, quod hic primus homo Adam, antequam peccaret, typum Domini nostri Redemptoris prætulisset. Ipse enim in sopore passionis obdormiens, de latere suo dum aquam cruoremque produxit, virginem immaculatamque Ecclesiam sibi exhibuit, redemptam sanguine, latice emundatam, non habentem maculam aut rugam ; id est lymphis ablutam propter maculam, in cruce extensam propter rugam. Hi ergo primi ho- D mines inter amœna paradisi [c] beate viventes, anguis astu illecti, divina præcepta transiliunt. Ejectique ab angelica sede, mundi laboribus occupantur.

II. Cognita autem a satellite [d] mulier concepit, peperitque duos filios. Sed dum Deus unius sacrificium dignanter suscipit, alter invidia inflammante intumescit, et in fraterni sanguinis effusionem novus parricida **9** consurgens [e], fratrem opprimit, vincit, interimit.

III. Et exhinc cunctum genus in facinus exsecrabile ruit, præter Enoch justum, qui ambulans in viis Dei, ab ipso Domino propter justitiam assumptus de medio peccantis populi liberatur. Sic enim legimus : *Ambulavit Enoch cum Deo, et non comparuit, quia Deus tulit eum* (*Gen.* V, 24).

IV. Dominus ergo commotus contra iniquitates populi non in suis semitis gradientis, diluvium immisit, cunctamque animam viventem de superficie terræ diluvio inundante delevit; tantumque Noe fidelissimum ac peculiarem sibi, suique typi speciem præferentem, cum sua et trium natorum conjugibus, posteritatis reparandæ gratia, in arca reservavit. Increpant nos hic hæretici, cur Scriptura sacra Dominum dixisset iratum. Cognoscant ergo, quia Dominus noster, non ut homo irascitur : commovetur enim, ut terreat; pellit, ut revocet; irascitur, ut emendet. Sed nec hoc ambigo, quod species illa arcæ typum matris gesserit Ecclesiæ : ipsa enim inter fluctus et scopulos hujus sæculi transiens, nos ab imminentibus malis materno gestamine fovens, pio amplexu ac protectione defendit.

Ab Adam ergo usque ad Noe sunt generationes decem : id est Adam, Seth, Enos, Cainan, Malaleel, Jared, Enoch, Matusalam, Lamech, Noe. In his ergo decem generationibus, inveniuntur anni mille ducenti quadraginta duo. Adam vero in terra Enachim sepultum, quæ prius Ebron vocabatur, liber Jesu Nave evidenter explanat (*Jos.* XIV, 15).

V. Habebat ergo Noe post diluvium tres filios Sem, Cham, et Jafeth. De Jafeth egressæ sunt gentes, similiter et de Cham, et de Sem. Et, sicut ait vetus historia, ab his disseminatum est genus humanum sub universo cœlo. Primogenitus vero Cham, Chus. Hic fuit totius artis magicæ, imbuente diabolo, et primus idololatriæ adinventor. Hic primus statunculam [f] adorandam diaboli instigatione constituit : qui et stellas, et ignem **10** de cœlo cadere, falsa virtute, hominibus ostendebat. Hic ad Persas transiit. Hunc Persæ vocitavere Zoroastrem [g], id est viven-

[a] Diversas alias hujus loci interpretationes afferunt sancti Patres, inter quas ea est communior, quod illum quidem diem ex natura humanitatis Filius hominis nescierit, quem tamen probe Deus homo noverat. Vel nesciebat sub ratione qua legatus erat ad homines. Non enim erat ex illis veritatibus quas cum hominibus erat communicaturus, et de quibus alias dixit : Omnia nota feci vobis quæ audivi a Patre meo, id est omnia quæ ex ejus parte vobis habebam notificanda. Hæc Augustinus et Gregorius M.

[b] Sic cod. Casin.; alii, *fragillimam*.

[c] Editi, *in amœna paradiso*.

[d] Sic mss. sicut et infra non semel. Editi tamen habent, *cognita autem a consorte*. Corb. sicut et alias sæpe accusandi casu utens pro sexto, *cognitum... satellitem*.

[e] Editi, *in fratrem sanguinis..... fratricida consurgens*.

[f] Alii, *stratunculam*. Mss. Bec., Reg. et Regm., *statunculum adorandum*. Corb., *staticolam*. Morelius quoque, ex eodem ms. S. Martini Turonensis, legit *statunculum*, quam vocem sic neutro genere in fragmento Petronii nuper edito usurpatam fuisse observavit Alteserra, qui ejus verba refert : *Ita ex hac massa fabri sustulerunt, et fecerunt catilla et paropsides*, STATUNCULA, etc.

[g] De Zoroastre, quem primum Bactrianorum regem fuisse volunt, plura habet Plinius.

tem stellam. Ab hoc etiam ignem adorare consueti, ipsum divinitus igne consumptum ut deum colunt.

VI. Cumque multiplicati homines dispergerentur per universas terras, egressi ab Oriente, Sennaar gramineum repeceriunt campum. In quo ædificantes civitatem, turrem quæ cœlos attingeret, nituntur struere. Quorum vanam cogitationem simul et linguam, ipsosque confutans Deus, per mundum late patentem in universa terra dispersit : vocatumque est nomen civitatis, Babel, hoc est, Confusio, eo quod ibi confudisset Deus linguas eorum. Hæc est Babylonia a Nemhroth [a] gigante ædificata filio Chus. Et, sicut Orosii narrat historia, mira campi planitie in quadrum disposita est : murus ejus ex coctili latere infuso bitumine, in latum habet cubitos quinquaginta, altitudinis cubitos ducentos, in circuitu stadia quadringenta septuaginta. Unum stadium [b] habet aripennes quinque. Vicenæ quinæ portæ per unumquodque latus sitæ sunt, quæ faciunt centum. Harum portarum ostia miræ magnitudinis, ex ære fusili sunt formata. Multa et alia de hac civitate idem historiographus narrat [c], addens : Et cum tanta fuisset honestas ædificii, attamen victa atque subversa est.

VII. Primus autem filius Noe, Sem, de quo generatione decima, natus est Abraham : id est, Noe, Sem, Arphaxad, Sale, Heber, Phalech, Reu [d], Saruch, Thare, qui genuit Abraham. In his decem generationibus, hoc est a Noe usque ad Abraham, inveniuntur anni 942 [e]. Eo tempore regnabat Ninus, qui ædificavit civitatem, quam Ninivem vocavit : cujus in tribus mansionibus spatium amplitudinis Jonas propheta determinat. Hujus quadragesimo tertio regni anno natus est Abraham. Hic est Abraham, initium fidei nostræ : hic accepit repromissiones, huic se Christus Dominus noster nasciturum, ac pro nobis passurum in victimæ commutatione monstravit, ipso in Evangeliis sic dicente : **11** *Abraham exsultavit ut videret diem meum : et vidit, et gavisus est* (*Joan.* VIII, 56). Hoc vero holocaustum in monte Calvariæ [f], quo Dominus crucifixus est, oblatum fuisse Severus narrat in Chronica [g]; sicut et hodie-

A que in ipsa Hierosolymorum urbe celebre fertur. In hoc monte crux sancta, in qua Redemptor affixus est, stetit, de qua et beatus ille cruor effluxit. Hic ergo Abraham accepit signum circumcisionis, ostendens ut quod ille gessit in corpore, nos portemus in corde, dicente Propheta : *Circumcidite vos Deo vestro, et circumcidite præputium cordis vestri* (*Deut.* x, 16), *et nolite sequi deos alienos* (*Jerem.* xxxv, 15). Et iterum : *Omnis incircumcisus corde non intret in sancta mea* (*Ezech.* XLIV, 9). Hunc Abraham Deus, post adjectam nomini syllabam [h], patrem multarum gentium nuncupavit.

VIII. Is cum centum esset annorum, genuit Isaac. Porro Isaac sexagesimo ætatis anno nati sunt filii gemini de Rebecca. Primus Esau, qui et Edom, id
B est terrenus : qui propter gulam vendidit primogenita sua. Ipse est pater Idumæorum, de cujus generatione quarta natus est Jobab : hoc est, Esau, Raguel, Zara, Jobab, qui et Job. Is vixit annos ducentos quadraginta novem : octogesimo [i] anno ab infirmitate liberatus est; post infirmitatem autem, centum septuaginta [j] annis, restituta in duplum omni facultate, cum tot quot perdiderat filiis jocundatus est.

IX. Secundus autem filius Isaac, Jacob, dilectus Dei, sicut ait per Prophetam : *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* (*Malach.* I, 2, 3). Hic post angelicam luctam vocatus est Israel, a quo Israelitæ. Hic genuit duodecim patriarchas, quorum hæc sunt nomina : Ruben, Simeon, Levi, Judas, Issachar, Zabulon,
C Dan, Nephtalim, Gad, et Aser. Post hos genuit Joseph de Rachel, nonagesimo secundo ætatis suæ anno. Hunc cæteris filiis **12** plus dilexit. Habuit ex ea et Benjamin ultimum omnium. Joseph autem, decimum sextum ætatis annum habens, typum præferens Redemptoris, vidit somnia quæ fratribus retulit : Quasi manipulos legens [k], quos suorum fratrum manipuli adorarent. Et iterum : Quasi sol et luna cum undecim stellis prociderent ante eum. Quæ res magnum ei cum fratribus odium generavit. Unde et inflammati invidia, viginti [l] eum argenteis Ismaelitis in Ægyptum transeuntibus vendiderunt. Immi-

[a] Cod. Corb. habet *ab Hebron.*

[b] Editio Badii habet : *Unum stadium habet passus centum viginti quinque.* Sic et Plinius, lib. I, cap. 23 : *Stadium, inquit, centum viginti quinque nostros afficit passus, hoc est, pedes sexcentos viginti quinque.* De Babyloniæ vero amplitudine plura habent passim vetusti auctores, qui eam provinciæ potius quam urbis nomine donandam scripserunt. In describendo ipsius ambitu variæ sunt Orosii editiones, lib. II, cap. 6, aliis 7 : quædam enim habent stadia CCCCLXXX, aliæ vero CCCCLXX, quam posteriorem lectionem alteri præferendam esse Gregorii nostri auctoritas persuadet. Babyloniæ ambitum CCCLVIII stadiis concludit Quintus Curtius lib. V, num. 1, ubi plura de hac urbe scitu digna habet.

[c] Hæc omnia Orosius describit lib. II, Histor., cap. 7.

[d] Sic Mss. Bec., Reg. et Regm.; alii habent *Falec*, *Ragau.*

[e] Cod. Corb. habet 900; Bec., 945.

[f] Idem dicit auctor sermonis 6 Appendicis S. Augustini, antea 71 de tempore, qui et laudat Hieronymum. Sed id reperitur in cap. 15 commentariorum in Marcum, S. Hieronymo perperam attributorum.

D [g] Gennadius in Catalogo virorum illustrium inter Severi Sulpicii opera recenset *Chronicam*, quo nomine Historiam sacram ab eo editam puto designari. In ea tamen Isaac supra Calvariæ montem immolandum a patre ductum fuisse non lego.

[h] Genes. cap. 17 ex *Abram* appellatur *Abraham.*

[i] Sic cod. Reg.; alii addunt *nono* : at 89 simul cum 170 efficerent 259. Bec., *vixit an.* 248.

[j] Et tamen lib. Job, cap. et vers. ult., Job dicitur vixisse posthæc 140 annis. Versio Syriaca et Arabica 146 ; sic et versio Græca, quæ etiam habet totam Job vitam fuisse annorum 240 : quod non habent aliæ versiones.

[k] Cod. Regm., *legens, suumque manipulum fratrum*, etc. ; cod. Reg. habet *ligans suumque*, etc., quod est textui Geneseos conformius.

[l] Sic Regm., sicut et in Genesi ; alii habent *triginta.*

uente autem fame, cum descendissent hi in Ægyptum, cogniti sunt a Joseph, nec tamen ipsi Joseph cognoverunt. Ipse tamen se his post multas eorum fatigationes, et adducto Benjamin, declaravit : de Rachel enim matre sua natus et hic fuerat. Post hæc descendunt cuncti Israelitæ in Ægyptum, et per Joseph Pharaonis gratia utuntur. Jacob autem post benedictos filios suos in Ægypto moritur, et in sepulcro [a] patris sui Isaac sepelitur in terra Chanaan. Mortuo autem Joseph atque Pharaone [b], subjicitur cuncta generatio servituti, quæ per Moysen post decem plagas Ægypti liberatur, demerso Pharaone in mari Rubro.

X. Et quoniam de hoc maris transitu plures multa dixerunt, visum est, ut de situ loci illius, vel ipsius transitu, aliqua huic inseram lectioni. Nilus per Ægyptum, sicut optime nostis, decurrit, et ipse eam impetu suo irrigat : unde et Ægyptii Nilicolæ appellantur. Cujus nunc littora multi locorum perlustratores, referta sacris monasteriis dicunt esse. Super ripam vero ejus non Babylonia, de qua supra meminimus, sed Babylonia altera civitas [c] collocatur, in qua Joseph horrea miro opere de lapidibus quadris et cæmento ædificavit : ita ut ad fundum capaciora, ad summum vero constricta **13** sint, ut per parvulum foramen ibidem triticum jaceretur, quæ horrea usque hodie cernuntur. De hac civitate rex ad persequendum Hebræos, cum exercitibus curruum, ac multa pedestri manu directus est. Ante dictus vero fluvius ab Oriente veniens, ad occidentalem plagam versus Rubrum mare vadit : ab Occidente vero stagnum sive brachium de mari Rubro progreditur, et vadit contra Orientem, habens in longo millia circiter quinquaginta ; in lato autem, decem et octo. In hujus stagni capite Clysma civitas [d] ædificata est, non propter fertilitatem loci, cum nihil sit plus sterile, sed propter portum : quia naves ab Indiis venientes, ibidem ob portus opportunitatem quiescunt ; ibi comparatæ merces per totam Ægyptum deportantur. Ad hoc stagnum per desertum Hebræi tendentes, usque ad ipsum mare venerunt, inventisque dulcibus aquis castra metati sunt. In hoc ergo arcto loco, tam ab eremo quam ab ipso mari, consederunt, sicut scriptum est : *Audiens Pharao, quod conclusisset eos mare atque desertum, nec esset eis via qua possent pergere, ad persequendum eos direxit* (*Exod.* XIV, 3). Cumque imminentibus his Moysi populus acclamasset, secundum jussum Divinitatis projecta virga super mare, divisum est; illisque per sicca gradientibus, et, ut Scriptura ait : *Muro aquarum undique vallati* (*Exod.* XIV, 22), in littus illud, quod est contra montem Syna, illæsi prorsus, demersis Ægyptiis, Moyse duce transgrediuntur. De

A quo transitu multa, ut dixi, narrantur : sed nos quod a sapientibus, et certe illis hominibus, qui in eodem loco accesserant, verum cognovimus, ea inserere studuimus paginæ. Aiunt enim sulcos, quos rotæ curruum fecerant, usque hodie permanere, et quantum acies oculorum videre potest, in profundo cerni. Quos si modicum commotio maris obtexerit, illo quiescente, rursum divinitus renovantur ut fuerant. Dicunt alii, quod ad ipsam ripam, facto modico per mare circuitu, unde ingressi fuerant, sint reversi. Alii vero asserunt, unum cunctis ingressum : nonnulli, unicuique tribui suam patuisse viam, illud testimonium Psalterii adducentes [e] : *Qui divisit mare Rubrum in divisiones* (*Psal.* CXXXV, 13), **14** quas nos divisiones spiritaliter, et non secundum litteram in-
B telligere oportet. Sunt enim et in hoc sæculo, quod figuraliter mare dicitur, multæ divisiones : non enim æqualiter possunt, aut per unam viam ad vitam cuncti transire. Alii autem transeunt in horam primam : id est qui renati per baptismum, immaculati ab omni inquinamento carnis perdurare usque ad vitæ præsentis exitum possunt. Alii ad horam tertiam, videlicet qui majori ætate convertuntur. Alii ad sextam, qui luxuriæ fervorem coercent : et per has quasque horas, sicut Evangelista (*Matth.* XX) commemorat, ad operam dominicæ vineæ secundum fidem propriam conducuntur. Hæ sunt divisiones, quibus per hoc mare transitur. Illud vero quod ad mare usque venientes, littus stagni tenentes revertuntur, illud est quod Dominus ad Moysen dixit :
C *Reversi castra metentur e regione Phiahiroth, quæ est inter Magdalum et mare contra Beelsephon* (*Exod.* XIV, 2). Nec enim dubium est, quod transitus ille maris, vel columna nubis typum gesserint nostri baptismatis, dicente beato Paulo apostolo : *Nolo vos ignorare, fratres, quia patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes in Moysen baptizati sunt in nube et in mari* (*I Cor.* X, 1, 2). Columna vero ignis typum sancti Spiritus prætulit.

A nativitate ergo Abrahæ usque ad egressum filiorum Israel ex Ægypto, vel transitum maris Rubri, qui fuit Moysi octogesimus annus, supputantur anni numero 462.

XI. Exinde per quadraginta annos Israelitæ eremo utuntur, imbuuntur legibus ; probantur, victibusque
D pascuntur angelicis. Deinceps enim post acceptam Legem, transgressoque cum Jesu Nave Jordane, terram repromissionis accipiunt.

XII. Post cujus transitum, dum præcepta divina postponunt, sæpe in alienigenarum servitio subjugantur. Sed cum conversi ingemiscunt, tribuente Domino, per virorum fortium brachium liberantur. Posthæc per Samuelem, regem, sicut reliquæ gentes

[a] Cod. Regm., *in sepulcro suo a Joseph.* Utraque lectio vera ex Genesi.

[b] Cod. Regm., *a Pharaone subjicitur*, quæ etiam lectio vera est.

[c] Hæc hodie Cairum appellatur, urbs Ægypti præcipua ad Nilum fluvium, olim sultanorum Ægypti sedes, hodie Turcis subdita.

[d] Apud Ptolemæum præsidium est in sinu Arabico situm. Lisanum esse Antonini putat Simlerus apud Ortelium.

[e] Codex Turon. apud Morelium habet *testimonium psalterii abutentes*, quartum fortasse casum pro sexto adhibens. Videtur quippe Gregorius eorum sententiam de qua hic loquitur, non approbare.

habent, a Domino postulantes, accipiunt primum Saul, deinde David.

Ab Abraham ergo usque ad David generationes quatuordecim, id est, Abraham, Isaac, Jacob, Judas, Phares, **15** Esrom, Aram, Aminadab, Naason, Salmon, Booz, Obeth, Jesse, David. David autem genuit Salomonem de Betsabee. Is per Natham prophetam fratrem suum, et matrem in regno evectus est.

XIII. Defuncto autem David, cum regnare cœpisset Salomon, apparuit ei Dominus, et quod peteret, ut indulgeat pollicetur. At ille terrenas divitias postponens, sapientiam magis expetiit. Quod ratum [a] Domino fuit, ita ut ab eodem audiret: *Quia non quæsisti regna mundi, nec divitias ejus, sed postulasti sapientiam, ideo accipies eam. Ante te non fuit tam sapiens, sic et post te non erit* (*Reg.* III, 12). Quod postea judicium illud, quod inter duas mulieres de uno infante litigantes intulit, comprobavit (*Ibid.* 16 *et seq.*). Hic Salomon ædificavit templum nomini Domini miro opere, multum ibi auri argentique, æris ac ferri ingerens, ita ut diceretur a quibusdam, nunquam simile in mundo fuisse ædificium fabricatum.

Ab egressu ergo filiorum Israel ex Ægypto usque ad ædificationem templi, qui fuit annus septimus regni Salomonis, inveniuntur anni 480 [b], sicut Regum testatur historia.

XIV. Post mortem autem Salomonis, divisum est per duritiam Roboæ regnum in duas partes. Restiterunt duæ tribus ad Roboam, quod Juda appellatur: ad Jeroboam autem decem tribus, quod Israel vocabatur. Posthæc igitur ad idololatriam declinantes, nec prophetarum vaticinia, nec eorum interitus, nec clades patriæ, nec ipsorum etiam regum eos excidia domuerunt; donec iratus contra eos Dominus excitavit Nabuchodonosor, qui eos in Babyloniam cum omnibus templi ornamentis captivos abduxit: in qua captivitate et Daniel propheta eximius inter esurientes leones illæsus, et tres pueri in medio ignium rorulenti, abiere captivi. In hac captivitate et Ezechiel prophetavit, et Esdras propheta natus est.

A David autem usque ad desolationem templi, et transmigrationem in Babyloniam generationes quatuordecim: **16** id est, David, Salomon, Roboam, Abia, Asa, Josaphat, Joram, Ozias, Joatham, Achaz, Ezechias, Manasses, Amon, Josias. In his ergo quatuordecim generationibus, anni inveniuntur numero 361 [c]. De hac vero captivitate per Zorobabel liberantur: qui postea et templum et civitatem restituit. Sed hæc captivitas typum illius captivitatis, ut puto, gerit, in qua anima peccatrix abducitur, quam nisi Zo-

A robabel, id est Christus, liberaverit, horribiliter exsulabit. Ipse enim Dominus in Evangelio dicit: *Si vos Filius liberaverit, vere liberi eritis* (*Joan.* VIII, 36). Ipse oro sibi in nobis templum, in quo dignetur habitare, constituat; in quo fides, ut aurum luceat; in quo eloquium prædicationis, ut argentum splendeat; in quo omnia visibilis templi illius ornamenta in nostrorum sensuum honestate clarescant. Bonæ etiam voluntati nostræ ipse salubrem effectum indulgeat. Quia *nisi ipse ædificaverit domum, in vanum laborant qui ædificant eam* (*Psal.* CXXVI, 1). Hæc vero captivitas annis 76 [d] fuisse dicitur.

XV. Reversi autem per Zorobabel, sicut diximus, nunc contra Deum murmurantes, nunc post idola corruentes, vel abominationes facientes, et quæ gen-
B tes exercent imitantes, dum Dei prophetas contemnunt, gentibus traduntur, subjugantur, intercidunt: donec ipse Dominus, patriarcharum prophetarumque vocibus repromissus, Virginis Mariæ utero per Spiritum sanctum illapsus ad redemptionem nasci, tam illius gentis, quam omnium gentium dignaretur.

A transmigratione ergo usque ad nativitatem Christi generationes quatuordecim: id est, Jechonias, Salathiel, Zorobabel, Abiud, Eliachim, Azor, Sadoc, Achim [e], Eliud, Eleazar, Mathan, Jacob, Joseph vir Mariæ, de qua Dominus noster Jesus Christus nascitur: qui Joseph, quartus decimus computatur [f].

XVI. Ergo ne videamur unius tantum Hebrææ gentis habere notitiam, reliqua regna, quæ, vel quali Israelitarum fuerint tempore, memoramus. **17** Tem-
C pore Abrahæ Ninus regnabat super Assyrios; Sicyoniis, Europs; apud Ægyptios autem sexta decima erat potestas, quam sua lingua dynastian vocabant. Tempore Moysi, apud Argivos regnabat septimus Tropas [g]: in Attica Cecrops primus; apud Ægyptios, Cenchris duodecimus, qui et in mari obrutus est Rubro; apud Assyrios, sextus decimus Agatadis; apud Sicyonios Maratis. Tempore vero Salomonis, quando regnabat super Israel, apud Latinos quintus regnabat Silvius; Lacedæmoniis, Festus [h]; Corinthiis, secundus Oxion; Ægyptiorum, Thephei [i]. Centesimo vicesimo sexto anno [j] super Assyrios, Eutropes; Atheniensibus, secundus Agasastus. Tempore quo Amon regnabat super Judæam, quando captivitas in Babyloniam abiit, Macedoniis præerat Argeus; Lydorum, Gyges; Ægy-
D ptiorum, Vafres; apud Babyloniam, Nabuchodonosor, qui eos captivos abduxit; Romanorum, sextus Servius Tullus [k].

XVII. Post hos, imperatores: primus, Julius Cæsar fuit, qui totius imperii obtinuit monarchiam; se-

[a] Latinius mavult legere *gratum*.

[b] Cod. Corb., 280, sed mendose, ut patet ex Regum libro III, cap. 6.

[c] Sic codd. mss. cum edit. Badiana; aliæ cum Bec. habent 340. Cod. Corb., 390.

[d] Sic cod. Corb., alii 70.

[e] Idem habet, *Joachim*.

[f] Hic solummodo decimus tertius recensetur, nisi duplex Jechonias admittatur, pater scilicet et filius, qui etiam Joachim dicti sunt, ut observant Ambrosius, Augustinus, Hieronymus et alii patres.

[g] Cod. Corb., *Trophas*.

[h] Cod. Regm., *Sistus*; alii cum edit., *Fistus*. Corb. lectionem cæteris prætulimus.

[i] Sic idem cod. Corb.; at alii, *Thebei*.

[j] Corb. habet, *centesimo vigesimo anno*. Ed. Bad., *septuagesimo sexto anno*.

[k] Codd. mss., Corb., Reg., Bec. et Regm. omittunt hanc vocem *Tullus*.

cundus, Octavianus, Julii Cæsaris nepos, quem Augustum vocant, a quo et mensis Augustus est vocitatus. Cujus nono decimo imperii anno, Lugdunum Galliarum urbem conditam manifestissime reperimus [a]: quæ postea illustrata martyrum sanguine, Nobilissima nuncupatur.

XVIII. Anno quadragesimo tertio [b] imperii Augusti, Dominus noster Jesus Christus, ut diximus, ex virgine Maria in Bethleem David oppido, secundum carnem natus est: cujus immensum sidus magi ab Oriente cernentes, cum muneribus veniunt, et puerum supplices oblatis donis adorant. Herodes vero ob zelum regni sui, dum Deum Christum persequi nititur, parvulos infantes interimit. Ipse quoque postmodum **18** judicio divino percussus est.

XIX. Domino autem Deo nostro Jesu Christo pœnitentiam prædicante, baptismi gratiam tribuente, vel cœleste regnum cunctis gentibus promittente, atque prodigia et signa per populos operante; hoc est, dum de aquis vina profert, dum febres exstinguit, dum cæcis lumen tribuit, dum sepultis vitam restituit, dum obsessos ab immundis spiritibus liberat, dum leprosos miserabili turpentes cute reformat: hæc dum et alia signa multa faciens, manifestissime se Deum populis esse declarat. In Judæis ira succenditur, invidia exagitatur, ac mens de sanguine prophetarum pasta, ut Justum interimat injuste molitur. Ergo ut veterum vatum complerentur oracula, a discipulo traditur, a pontificibus inique condemnatur, a Judæis illuditur, cum iniquis crucifigitur, a militibus emisso spiritu custoditur. His igitur actis, tenebræ super universum mundum factæ sunt, et multi conversi ingemiscentes, Jesum Filium Dei confessi sunt.

XX. Apprehensus autem et Joseph, qui eum aromatibus conditum in suo monumento recondidit, in cellulam recluditur [c], et ab ipsis sacerdotum principibus custoditur, majorem in eum habentes sævitiam, ut Gesta Pilati ad Tiberium imperatorem missa referunt [d], quam in ipsum Dominum, ut cum ille a militibus, hic ab ipsis sacerdotibus custodiretur. Sed resurgente Domino, custodibus visione angelica territis, cum non inveniretur in tumulo, nocte parietes de cellula, in qua Joseph tenebatur, suspenduntur in sublimi; ipse verò de custodia, absolvente angelo, liberatur, parietibus restitutis in locum suum. Cumque pontifices custodibus exprobrarent, et sanctum corpus ab eisdem instanter requirerent, dicunt eis milites: Reddite **19** vos Joseph, et nos reddimus Christum: sed ut verum agnoscimus, neque vos benefactorem Dei, neque nos Filium Dei reddere nunc valemus. Tunc illis confusis, milites sub hac excusatione liberantur.

XXI. Fertur Jacobus apostolus, cum Dominum jam mortuum vidisset in cruce, detestasse [e] atque jurasse, nunquam se comesturum panem, nisi Dominum cerneret resurgentem. Tertia demum die rediens Dominus, spoliato tartaro cum triumpho, Jacobo se ostendens, ait: Surge Jacobe, comede, quia jam a mortuis resurrexi. Hic est Jacobus Justus quem fratrem Domini nuncupant [f], pro eo quod Joseph fuerit filius ex alia uxore progenitus.

XXII. Dominicam vero resurrectionem, die prima factam credimus, non septima sicut multi putant. Hic est dies resurrectionis Domini nostri Jesu Christi, quem nos proprie Dominicam, pro sancta ejus resurrectione vocamus. Hic primus lucem vidit in principio, et hic primus Dominum resurgentem contemplari meruit de sepulcro.

A captivitate vero Hierosolymæ et desolatione templi, usque ad passionem Domini nostri Jesu Christi, id est usque ad Tiberii septimum decimum annum, supputantur anni 668 [g].

XXIII. Resurgens autem Dominus, per quadraginta dies cum discipulis de regno Dei disputans, videntibus illis in nube susceptus, evectusque in cœlos, ad Patris dexteram residet gloriosus. Pilatus autem Gesta ad Tiberium Cæsarem mittit, et ei tam de virtutibus Christi, quam de passione vel resurrectione ejus insinuat. Quæ Gesta [h] apud nos hodie retinentur scripta. Tiberius autem hoc ad senatum

[a] Utrumque quod hic a Gregorio dicitur falsum esse putat Valesius in Notitia Galliarum. Nam, teste Dione, ut hic auctor observat, Lugdunum a Lucio Planco conditum est jussu senatus, metuentis ne Plancus armatus Antonio hosti reipublicæ declarato sese conjungeret. Secundo, Lugdunum *nobilissimum* dictum non est a martyrum multitudine, sed ob splendorem et potentiam coloniæ, quæ etiam senatores curiæ conferebat. In eadem urbe natus est Claudius Augustus.

[b] Cod. Corb., *anno quadragesimo quarto imperii*, etc. Cæteri scripti habent *quadragesimo tertio*, ut editi.

[c] Hoc ex apocrypho Nicodemi Evangelio, aut ex aliquo ejusdem farinæ auctore descripsit Gregorius, nec majorem fidem merentur Gesta Pilati, quæ inter apocrypha deputavit Gelasius Papa in Catalogo librorum apocryphorum.

[d] Tertullianus in Apologetico idem testatur, et ex eo Euseb. lib. II Historiæ, cap. 2. Plura habet Orosius libro VII, cap. 2, ubi ait Pilatum retulisse ad Tiberium et senatum de passione et resurrectione Christi, de ejus virtutibus et iis quæ per ipsius discipulos in ejus nomine fiebant, etc.

[e] Editi habent *detestatum esse*. Hanc autem historiam ex Hebræorum Evangelio laudat Hieronymus in Catalogo virorum illustrium. De ea et vulgatus Abdias libro VI.

[f] Quæ sequuntur ad caput 22 desunt in cod. Regio. Jacobum Josephi ex alia uxore filium fuisse dicunt plerique patres Græci et Latini, quos impugnat Hieronymus. Et quidem Jacobi mater quæ laudatur in Evangelio, tempore passionis Christi nondum obierat; sicque Joseph aut eam repudiasse dicendus est, ut Mariam duceret, aut duas uxores simul habuisse. Quod utrumque falsissimum esse nemo non videt.

[g] Hæc annorum enumeratio in cod. Corb. non habetur.

[h] Gesta Pilati laudat Justinus martyr, Apolog. 2 quæ suo tempore in omnium manibus habebantur; quæ vero ad nos pervenere, vulgoque nunc circumferuntur, inter spuria monumenta reputari debent.

[1] Cod. Corb., *senatores*.

recensuit : quod senatus cum ira respuit, **20** pro eo quod non ad eum primitus advenisset. Hinc etenim contra Christianos prima odiorum germina pullularunt. Pilatus autem non permanens impunitus, pro suæ malitiæ scelere, hoc est pro nece quam in Dominum nostrum Jesum Christum exercuit, propriis se manibus interfecit [a]; quem Manichæum fuisse multi putant, secundum illud quod in Evangelio legitur : *Venerunt quidam de Galilæis, nuntiantes ei, quorum sanguinem miscuit Pilatus cum sacrificiis eorum* (*Luc.* XIII, 1).

Sic et Herodes rex, dum in apostolos Domini sævit, percussus divinitus ob tanta scelera, intumescens ac scatens vermibus, accepto cultro ut malum purgaret, propriæ in se manus ictum libravit [b].

XXIV. Beatus Petrus apostolus sub imperatore B Claudio, quarto ab Augusto, Romam aggreditur, ibique prædicans, multis virtutibus manifestissime Christum esse Dei Filium comprobavit. Ab illis enim diebus Christiani apud civitatem Romanam esse cœperunt. Cum autem nomen Christi per populos magis ac magis dilataretur, oritur contra hæc antiqui serpentis invidia, et totis se imperatoris præcordiis immittit sæva malignitas. Nam Nero ille luxuriosus, vanus atque superbus, virorum succuba, et rursus virorum appetitor, matris, sororum ac proximarum suarumque mulierum spurcissimus violator, ad cumulendam malitiæ suæ molem, primus contra Christi cultum persecutionem excitat in credentes. Habebat enim secum Simonem Magum, virum totius malitiæ, et omnis magicæ artis magistrum. Hoc eliso per C apostolos Domini Petrum atque Paulum, commotus contra eos, quod Christum Filium prædicarent [c], et idola adorare contemnerent, Petrum cruce, Paulum gladio jubet interfici. Ipse quoque **21** excitatam super se seditionem fugere tentans, quarto ab urbe lapide propria se manu interfecit.

Tunc et Jacobus frater Domini, et Marcus evangelista, pro Christi nomine glorioso martyrio coronati sunt. Primus tamen omnium hanc viam levita Stephanus et martyr intravit. Magna post Jacobi apostoli necem Judæos calamitas assecuta est. Nam adveniente Vespasiano, et templum incensum est, et sexcenta millia Judæorum eo bello, gladio [d] et fame necta sunt. Domitianus autem secundus post Neronem in Christianos sævit; Joannem apostolum in in- D

A sulam Pathmos relegat in exsilium, et diversas crudelitates in populos agitat. Post cujus mortem, beatus Joannes apostolus et evangelista de exsilio rediit : qui senex et plenus dierum, perfectæque in Deum vitæ, vivens se deposuit in sepulcro. Hic fertur [e] non gustare mortem, donec iterato Dominus judicaturus adveniat, ipso in Evangeliis ita dicente : *Sic eum volo manere donec veniam* [f] (*Joan.* XXI, 21).

XXV. Tertius post Neronem, persecutionem in Christianos Trajanus movet : sub quo beatus Clemens, tertius Romanæ Ecclesiæ episcopus [g], passus est; et sanctus Simeon Hierosolymitanus episcopus, Cleophæ filius, pro Christi nomine crucifixus asseritur; et Ignatius Antiochensis episcopus, Romam ductus bestiis deputatur. Hæc sub Trajani temporibus acta sunt.

XXVI. Post [h] hunc Ælius Adrianus imperator creatus est. Unde et Hierosolyma Ælia ab Ælio Adriano vocatur, successore Domitiani, eo quod eam reparaverit. Post has vero passiones sanctorum, non fuit satis parti adversæ gentes incredulas contra Christicolas excitasse, nisi commoveret et in ipsis Christianis schismata. Concitat hæreses, et divisa fides catholica aliter aliterque disseritur. Nam sub Antonini **22** imperio Marcionitana et Valentiniana hæresis insana surrexit [i] : et Justinus Philosophus, post scriptos catholicæ Ecclesiæ libros, martyrio pro Christi nomine coronatur. In Asia autem, orta persecutione, beatissimus Polycarpus, Joannis apostoli et evangelistæ discipulus, octogesimo ætatis suæ anno, velut holocaustum purissimum, per ignem Domino consecratur. Sed et in Galliis multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cœlestibus coronati : quorum passionum historiæ apud nos fideliter usque hodie retinentur [j].

XXVII. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Photinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit : qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione, talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per

Apud Viennam Galliæ urbem relegatus, ut scribit Ado Viennensis in Chronico.

Sic cod. Regm.; alii vero, *propriæ se manus ictu* [lib]ravit. Corb., *ictibus*. De Herodis Agrippæ interitu, [præ]ter Acta Apostolorum, cap. 12, legendus Joseph [lib. XIX] Antiquit. Judaicis, cap. 7. Gregorius tamen hic As[calo]nitam cum Agrippa confundit. Quæ enim hic nar[rat, in] Ascalonitæ contigerunt, ut refert Joseph lib. II, de [Bell]o Judaico, et ex eo Eusebius et Rufinus lib. I [Hist]oriæ, cap. 8.

Sic habent omnes editi. Legendum tamen, *Christum Filium Dei prædicarent*, quæ lectio est codicis [...]ensis.

Cod. Corb., *et bello et gladio*.

Hæc fuit aliquot veterum opinio, quam Tertul[lianu]s et alii plerique patres refutarunt. Polycrates

Ephesiorum episcopus, qui Joannis discipulos viderat, eum Ephesi sepultum, ibique extremam resurrectionem exspectantem jacere affirmat in epistola, quam Eusebius refert lib. v, cap. 24.

[f] Sic habent Bec., Reg. et Regm. cum editis Bad. et Ill., quam lectionem vulgata nostra etiam nunc retinet. Alii, *si eum volo*, etc., ut Græci legunt, et in aliquot mss. Latinis habetur.

[g] Corb., *Ecclesiæ fuit episcopus. Passus*, etc.

[h] Illud caput cum seq. deest in cod. Corb.

[i] Cod. Regm., *hæreses insanæ surrexerunt.*

[j] In epistola scilicet Lugdunensium martyrum quam Eusebius in Historia ecclesiastica refert. Eam, et supra laudatorum martyrum passiones, dedimus inter Acta martyrum sincera.

plateas flumina currerent de sanguine Christiano: quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit [a]. Post hunc et quadraginta octo [b] martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.

XXVIII. Sub Decio vero imperatore multa bella adversum nomen Christianum exoriuntur, et tanta strages de credentibus fuit, ut nec numerari queant. Babyllas episcopus Antiochenus, cum tribus [c] parvulis, id est, Urbano, Prilidano et Epolono; et Sixtus Romanæ Ecclesiæ episcopus, et **23** Laurentius archidiaconus, et Hippolytus, ob Dominici nominis confessionem per martyrium consummati sunt. Valentinianus et Novatianus maximi tunc hæreticorum [d] principes, contra fidem nostram inimico impelleute grassantur. Hujus tempore septem viri episcopi ordinati ad prædicandum in Gallias missi sunt, sicut historia passionis sancti martyris Saturnini denarrat [e]. Ait enim: Sub Decio et Grato consulibus, sicut fideli recordatione retinetur, primum ac summum Tolosana civitas sanctum Saturninum habere cœperat sacerdotem. Hi ergo missi sunt: Turonicis, Gatianus [f] episcopus; Arelatensibus, Trophimus episcopus; Narbonæ, Paulus episcopus; Tolosæ, Saturninus episcopus; Parisiacis, Dionysius episcopus; Arvernis, Stremonius episcopus; Lemovicinis, Martialis est destinatus episcopus. De his vero, beatus Dionysius Parisiorum episcopus, diversis pro Christi nomine affectus pœnis, præsentem vitam gladio imminente finivit; Saturninus vero, jam securus de martyrio, dicit duobus presbyteris suis: Ecce ego jam immolor, et tempus meæ resolutionis instat. Rogo, ut usquedum debitum finem impleam, a vobis penitus non relinquar. Cumque comprehensus ad Capitolium duceretur, relictus ab his solus attrahitur. Igitur [g] cum se ab illis cerneret derelictum, orasse fertur: Domine Jesu Christe, exaudi me de cœlo sancto tuo, ut nunquam hæc Ecclesia de his civibus mereatur habere pontificem in sempiternum. Quod usque nunc in ipsa civitate ita evenisse cognovimus. Hic vero tauri furentis vestigiis alligatus, ac de Capitolio præcipitatus, vitam finivit. Gatianus vero, Trophimus, Stremoniusque, et Paulus, atque Martialis, in summa sanctitate [h] viventes, post acquisitos **24** Ecclesiæ populos, ac fidem Christi per omnia dilatatam, felici confessione migrarunt. Et sic tam isti per martyrium, quam hi per confessionem, relinquentes terras, in cœlestibus pariter sunt conjuncti.

XXIX. [i] De horum vero discipulis quidam Biturigas civitatem aggressus, Salutare omnium, Christum Dominum populis nuntiavit. Ex his ergo pauci admodum credentes, clerici ordinati, ritum psallendi suscipiunt: et qualiter ecclesiam construant, vel omnipotenti Deo solemnia celebrare debeant, imbuuntur. Sed illis parvam adhuc ædificandi facultatem habentibus, civis cujusdam domum, de qua ecclesiam faciant, expetunt. Senatores vero, vel reliqui meliores loci, fanaticis erant tunc cultibus obligati; qui vero crediderant, ex pauperibus erant, juxta illud Domini, quod Judæis exprobrat, dicens: *Quia meretrices et publicani præcedent vos in regno Dei* (*Matth.* XXI, 31). Hi vero non obtenta a quo petierant domo, Leocadium quemdam primum Galliarum senatorem, qui de stirpe Vettii Epagati fuit, quem Lugduno passum pro Christi nomine superius memoravimus [j], repererunt. Cui cum petitionem suam, et fidem pariter intimassent, ille respondit: Si domus mea, quam apud Bituricam urbem habeo, huic operi digna esset, præstare non abnegarem. Illi autem audientes, pedibus ejus prostrati, oblatis treceutis aureis cum disco argenteo, dicunt eam huic ministerio esse condignam [k]. Tunc ille acceptis de his tribus aureis pro benedictione, clementer indulgens reliqua, cum adhuc esset in errore idololatriæ implicitus, Christia

[a] Conqueritur S. Gregorius M. lib. IX, ep. 50, scripta simul et gesta S. Irenæi a se non potuisse reperiri. Scripta, ut plurimum, habemus, sed gesta authentica nemo hactenus protulit. Irenæo martyris titulum tribuit Hieronymus.

[b] Illi non post Irenæum, sed ante ipsum simul cum Pothino episcopo passi sunt, quorum nomina ipse Gregorius refert lib. I de Gloria Martyrum, cap. 49.

[c] Sic mss. omnes cum edit. Bad.; aliæ cum Bec., *fratribus*. Tres pueros cum Babila interfectos memorant Chrysostomus et alii.

[d] Corb., *maxime tunc hæretici, quorum principes*, etc.

[e] Acta S. Saturnini ejus in Gallias missionis tempus exhibent: sed nihil habent de cæteris hic recensitis, quorum in Gallias adventum alii aliis temporibus assignant. Gregorius tamen qui eos putavit simul in Gallias accessisse, ex certa epocha quæ in actis sancti Saturnini habetur, cæterorum etiam tempora deduxit.

[f] Cod. Regm., *Gazianus*; et sic inferius. Editi cum cod. Reg., *Gratianus*.

[g] Quæ sequuntur ex vulgi traditione retulit Gregorius. Nam hæc in Actis sancti Saturnini non habentur, quæ videtis inter Acta martyrum sincera, pa 109, quæ nimis incaute ad annum 245 retuli, qu circiter anno Saturninus in Gallias advenerat, cu non nisi Decio et Grato consulibus, id est anno 25 Tolosæ institutus sit episcopus.

[h] Cod. Regm., *in summa religione*.

[i] Hoc caput deest in cod. Corb. Porro hunc *Ursi num* appellat Gregorius lib. de Gloria Confess., ca 80, eumque ibi a discipulis apostolorum ordinatum et in Gallias destinatum fuisse dicit; quo eode modo loquitur de ipso Saturnino in lib. de Glori Mart., cap. 48. Porro *Biturigas* ipsiusmet urbis no men fuisse, *Bituriges* vero incolas, seu cives illiu dictos, patet ex Apollinaris Sidonii concione pr electione Bituricensis episcopi habita, libro VII, epis 9, ubi ait *prius Bituriges noveram, quam Biturigas* quod scilicet Simplicium civem, pro quo peroraba nosset, antequam Biturigas unquam accessisset.

[j] Supra cap. 27.

[k] Sic codd. Bec., Reg. et Regm.; cæteri, *esse co gruam. Qui acceptis*. Codex Turonensis apud Mor lium sic habet: *Si enim domus mea...... præstare n abnuerem......... huic mysterio esse congruam*. Et ol serva, hoc caput, quod deest in cod. Corbeiensi, ms. Turonensi haberi.

nus factus, domum suam fecit ecclesiam. Hæc est A nunc ecclesia apud Biturigas urbem prima, miro opere composita, et primi martyris Stephani reliquiis illustrata [a].

25 XXX. Vigesimo septimo loco, Valerianus et Gallienus Romanum imperium sunt adepti, qui gravem contra Christianos persecutionem suo tempore commoverunt. Tunc Romam Cornelius [b], Cyprianus Carthaginem felici sanguine illustrarunt. Horum tempore et Chrocus ille Alamannorum rex, commoto exercitu, Gallias pervagavit. Hic autem Chrocus multæ arrogantiæ fertur fuisse : qui cum nonnulla inique gessisset, per consilium, ut aiunt, matris iniquæ, collectam, ut diximus, Alamannorum gentem [c], universas Gallias pervagatur, cunctasque ædes, quæ antiquitus fabricatæ fuerant, a fundamentis subvertit. B Veniens vero Arvernos, delubrum illud, quod Gallica lingua Vasso [d] Galatæ vocant, incendit, diruit, atque subvertit. Miro enim opere factum fuit atque firmatum, cujus paries duplex erat. Ab intus enim de minuto lapide ; a foris vero quadris scalptis fabricatum fuit. Habuit enim paries ille crassitudinem pedes triginta. Intrinsecus vero marmore ac musivo variatum erat [e]. Pavimentum quoque ædis marmore stratum, desuper vero plumbo tectum.

XXXI. Juxta [f] hanc urbem Liminius, Antolianusque martyres requiescunt. Ibi Cassus ac Victorinus in dilectione Christi fraterno affectu sociati, per effusionem cruoris proprii, cœlorum regna pariter sunt adepti. Nam refert antiquitas, Victorinum servum fuisse ante dicti templi sacerdotis. Qui dum plerumque C vicum, quem Christianorum vocant, ad persequendos Christianos adit, Cassium reperit **26** Christianum : cujus prædicationibus atque miraculis motus, credit Christo, relictisque fanaticis sordibus ac baptismo consecratus, magnus in virtutum operatione enituit. Nec multo post per martyrium, ut diximus, in terris sociati, ad cœlestia pariter regna migraverunt [g].

XXXII. Irruentibus autem Alamannis in Gallias, sanctus Privatus Gabalitanæ urbis episcopus [h], in crypta Memmatensis montis, ubi jejuniis orationibusque vacabat, reperitur, populo Gredonensis castri in munitione concluso [i]. Sed dum oves suas bonus pastor lupis tradere non consentit, dæmoniis immolare compellitur. Quod spurcum ille tam exsecrans quam refutans, tandiu fustibus cæditur, quoadusque putaretur exanimis. Sed ex ipsa quassatione, interpositis paucis diebus, spiritum exhalavit. Chrocus vero apud Arelatensem Galliarum urbem comprehensus, diversis affectus suppliciis, gladio verberatus interiit, non immerito pœnas quas sanctis Dei intulerat, luens.

XXXIII. Sub Diocletiano, qui tricesimo tertio loco Romanum rexit imperium, gravis contra Christianos per annos quatuor [j] persecutio exagitata est : ita ut quadam vice in ipso sacratissimo die Paschæ, magni Christianorum populi ob veri Dei cultum interficerentur. Eo tempore, Quirinus Sisciensis [k] Ecclesiæ sacerdos gloriosum pro Christi nomine martyrium tulit; quem ligato ad collum molari saxo, in fluminis gurgitem sævitia impulit paganorum. Igitur cum cecidisset in **27** gurgitem, diu super aquas divina virtute ferebatur; nec sorbebant aquæ, quem pondus criminis non premebat. Quod factum admirans multitudo populi circumstantis, despecto furore gentilium, ad liberandum properant sacerdotem. Hæc ille cernens, non passus est se a martyrio subtrahi,

[a] Hodieque major ecclesia Biturigum sancto Stephano sacra, paucis in Gallia sacris ædificiis cedit.

[b] Cornelius tamen obiit anno 252, sub Decii principatu, et quidem, ut verisimilius est, apud Centumcellas, ubi *cum gloria dormitionem accepit*, ut legitur in vetustissimo pontificali Bucheriano. Non desunt tamen qui eum Romæ passum asseverent: sed nulla est circa martyrii tempus opinionum diversitas. Cyprianus vero anno 258 prope Carthaginem capite plexus est, Valeriano et Gallieno imperatoribus.

[c] Bec. et Regm., *collecta.... gente*; quæ lectio etsi melior, non tamen sincerior. Gregorius quippe, ut D ipse fatetur, sæpius accusandi casum pro ablativo posuit. Quod semel monuisse sufficiat. Chroci irruptionem alii sæculi quinti initio consignant.

[d] Cod. Regm., *Vasa*. Hoc nomine Martem deum ab antiquis Gallis designatum fuisse volunt.

[e] Quæ sequuntur ad num. seq. desunt in cod. Regm. Hoc ipsum templum Mercurio consecratum fuisse conjicit Alteserra, quod Plinius lib. III, cap. 7 scribat, sua ætate apud Arvernos factum fuisse a Zenodoro ingens Mercurii simulacrum. Hæc sunt verba Plinii : *Verum omnem amplitudinem statuarum ejus generis vicit, ætate nostra, Zenodorus, Mercurio facto, in civitate Galliæ Arvernis, per annos decem* HS cccc *manu pretio*.

[f] Hoc caput cum quatuor sequentibus deest in Corb. codice.

[g] Horum martyrum festa antiqua martyrologia commemorant. Sanctorum Cassii, Victorini, Antoliani ac Astrebundii, aliorumque sanctorum, qui in ea urbe coronati fuerunt, passiones a beato Præjecto descriptas fuisse narrat secundus ejusdem Præjecti Vitæ auctor in Sæculo II Benedictino. De his item Gregorius aliis in locis scribit. Sancti Cassius et Victorinus quiescebant in ecclesia sancti Cassii, quæ hodie parochialis est; Antolianus vero in ecclesia sancti Galli, ex libro I de Claromontensibus ecclesiis a Savarone vulgato cap. 9 et 8. Liminius autem ex Gregorio ipso lib. de Gloria Confess., cap. 36, servabatur in ecclesia sancti Venerandi.

[h] Ejus festum die 21 Augusti recolitur. Sedes episcopi Gabalitani, quæ olim apud Anderitum erat, Mimatum translata circa sæculum decimum, ibi etiam nunc perseverat.

[i] Sic. cod. Regm.; alii cum editis, *populi Gredonensis castri munitione conclusus*. Gredo autem putatur esse vicus ad radices montis situs, vulgo dictus *Greze*. Est tamen in Gabalis vicecomitatus Gredonensis, et cod. Regm. cum edit. Badiana habet *Credonensis*.

[j] Nullo pacto Diocletiani persecutio ad annos quatuor revocari potest. De hac re vide præfationem nostram in Acta martyrum sincera.

[k] Sic recte codd. Bec., Reg. et Regm. Editi mendose, *Sistiensis*. Siscia quippe urbs erat episcopalis in Pannonia superiori, ubi passus est Quirinus, de quo Prudentius hymno 7, de Coronis. Ejus Acta vide inter sincera martyrum, pag. 552, ad annum 309.

sed erectis ad cœlum oculis, ait : Jesu Domine, qui A gloriosus resides ad dexteram Patris, ne patiaris me ab hoc stadio removeri ; sed suscipiens animam meam, conjungere me tuis martyribus in requie sempiterna dignare. His dictis, reddidit spiritum. Cujus corpus a Christianis susceptum venerabiliter sepulturæ mandatum est.

XXXIV. Romanorum tricesimus quartus imperium obtinuit Constantinus, annis triginta regnans feliciter. Hujus imperii anno undecimo, cum post excessum Diocletiani pax reddita fuisset Ecclesiis, beatissimus præsul Martinus apud Sabariam [a] Panoniæ civitatem nascitur, parentibus gentilibus, non tamen infimis. Hic Constantinus anno vicesimo imperii sui, Crispum filium veneno, Faustam conjugem calente balneo interfecit, scilicet quod proditores B regni ejus esse voluissent. Hujus tempore venerabile crucis Dominicæ lignum per studium Helenæ matris ejus repertum est, prodente Juda Hebræo, qui post baptismum Quiriacus est vocitatus. Usque hoc tempus historiographus in Chronicis scribit Eusebius. A vicesimo primo enim ejus imperii anno, Hieronymus presbyter addidit, indicans Juvencum presbyterum Evangelia versibus conscripsisse, rogante supradicto imperatore.

XXXV. Sub Constantis autem imperio, Jacobus Nisibenus [b] fuit, ad **28** cujus preces inclinatæ aures divinæ clementiæ, multa pericula a civitate ejus repulerunt. Sed et Maximinus Treverorum episcopus potens in omni sanctitate reperitur.

Nono decimo Constantii [c] junioris anno, Antonius C monachus transiit, centesimo quinto [d] ætatis suæ anno. Beatissimus Hilarius Pictaviensis episcopus, suasu hæreticorum exsilio deputatur : ibique libros pro fide catholica scribens, Constantio misit, qui quarto exsilii anno eum absolvi jubens, ad propria redire permisit.

XXXVI. Tunc [e] jam et lumen nostrum exoritur, novisque lampadum radiis Gallia perlustratur : hoc est, eo tempore beatissimus Martinus in Galliis prædicare exorsus est, qui Christum Dei Filium per multa miracula verum Deum in populis declarans, gentilium incredulitatem avertit. Hic enim fana destruxit, hæresim oppressit, ecclesias ædificavit, et cum aliis multis virtutibus refulgeret, ad consummandum laudis suæ titulum, tres mortuos vitæ restituit. Quarto Valentiniani et Valentis anno, sanctus Hilarius apud Pictavos, plenus sanctitate et fide, multis undique virtutibus editis, migravit ad cœlos [f]. Nam et ipse legitur mortuos suscitasse.

Melania vero matrona nobilis, et incola urbis Romanæ, Hierosolyma ob devotionem abiit, Urbano filio Romæ relicto. Quæ ita se in cuncta bonitate ac sanctitate omnibus præbuit, ut Thecla vocaretur ab incolis.

XXXVII. Post mortem autem Valentiniani, Valens integri successor imperii, monachos ad militiam cogi jubet, nolentes fustibus præcipit verberari. Posthæc, bellum sævissimum in Thracia Romani gessere [g] : **29** in quo tanta strages fuit, ut Romani, amisso equorum præsidio, pedibus fugerent. Cumque a Gotthis internecione maxima cæderentur, et Valens fugeret sagitta sauciatus, parvum tugurium ingressus, imminentibus hostibus, super se incensa casula, optata caruit sepultura. Sicque ultio divina ob sanctorum effusum sanguinem, tandem emissa processit. Huc usque Hieronymus : ab hoc vero tempore, Orosius presbyter plus scripsit.

XXXVIII. Igitur cum Gratianus imperator destitutam [h] cerneret esse rempublicam, Theodosium collegam imperii facit. Hic Theodosius omnem spem suam atque fiduciam in Dei misericordiam ponit. Qui multas gentes non tam gladio, quam vigiliis et operatione compescuit, rempublicam confirmavit [i], Constantinopolim urbem victor ingressus est.

Maximus vero cum per tyrannidem oppressis Bri-

[a] Hodie, ut putant, oppidum est Hungariæ, *Szombalet* dictum, alias *Stain am Angern*, in comitatu Castriferrensi. Cluverius tamen existimat Sabariam antiquam olim exstitisse, ubi hodie est castrum *Sarwar*, quod Germani *Rothenturn* appellant, tribus leucis infra prædictum oppidum, ad confluentes Sabariæ fluvii in Arrabonem.

[b] Aliquot editi mendose, *Niebenus*. Hic quippe D est celebris Jacobus episcopus, qui Nisibam Mesopotamiæ urbem a Saporis Persarum regis obsidione liberavit, anno 350. Cæterum nisi ipse Gregorius erraverit, legendum est *Constantii*, pro *Constantis*.

[c] Sic cod. Regm. Alii, *Constantini*. Sed mendose ; nam quarto sui imperii anno occisus est Constantinus junior. Constantium hic juniorem appellat Gregorius, forte ut ipsum a Constantio Chloro distinguat.

[d] Editi cum cod. Regio, *anno centesimo*, sed mendose.

[e] Hæc usque ad *Melania vero*, desunt in codice regio.

[f] Lis est inter auctores de die et anno, quibus S. Hilarius excessit e vita. De hac re fusius disseritur in ipsius Vita, quæ ejus operibus recens a nostris editis præmittitur, num. 113 et seq. Ejus festivitas Idibus Januarii in antiquis et recentibus martyrologiis celebratur, qua die et quidem anno 368 eum obiisse verisimilius est. Mortuum infantem ab eo suscitatum refert Fortunatus in ejus Vitæ libro I, num. 12. De hoc sancto Gregorius item agit in lib. de Gloria Confess., cap. 2. Melaniæ laudes præter Hieronymum fuse prosequuntur alii sancti Patres. Valentis tempore maxime enituit in fovendis et abdendis confessoribus, quos ille persequebatur. Quinque monachorum millia semel per triduum tyranni insidias fugientium pavit. Vide S. Paulini epistolam ad Severum, olim 10, in nova edit. 20. Monet Rosweydus, in notationibus ad peregrinationem Rufini et Melaniæ, Gregorium hic lapsum esse, qui Melaniæ filium appellavit *Urbanum*, ex loco Chronici Hieronymi male intellecto, ubi Hieronymus parvulum Melaniæ filium prætorem URBANUM, id est Romanæ urbis, exstitisse memorat, quod sic interpretatus est Gregorius quasi URBANUS nomen parvuli fuerit.

[g] Aliquot codd., *Thracias*. Nonnulli cum editis *Thracas*. Valentis persecutionem ac orthodoxorum præclaras confessiones fuse describunt Gregorius Nyssenus, Sozomenus, Theodoritus et alii passim. Lex contra monachos habetur, *l.* 26, *c. de Decurionibus*. Obiit die 9 Augusti anno 378, cum paulo amplius quam annos 15 regnasset.

[h] Cod. Regm., *destructam*.

[i] Cod. Regm., *remque publicam confirmans*.

ınnis sumpsisset victoriam, a militibus imperator A reatus est. In urbe Treverica sedem instituens [a], ratianum imperatorem circumventum dolis interɛcit. Ad hunc Maximum beatus Martinus jam epi:opus venit. In loco ergo Gratiani, Theodosius ille ui totam spem in Deum posuerat, totum suscipit nperium. Qui deinceps divinis affatibus fretus, Maxiıum spoliatum imperio interfecit [b].

XXXIX. Apud Arvernos vero post Stremonium piscopum prædicatoremque, primus episcopus Uricus fuit, ex senatoribus conversus, uxorem habens, uæ juxta consuetudinem ecclesiasticam, remota a onsortio sacerdotis **30** religiose vivebat. Vacabant nim ambo orationi, eleemosynis, atque operibus onis. Cumque hæc agerent, livor inimici, qui semer est æmulus sanctitati, commovetur in feminam: B uam in concupiscentiam viri succendens, novam vam efficit. Nam succensa mulier a libidine, operta eccati tenebris, pergit ad domum ecclesiæ per teneras noctis. Cumque obserata omnia reperisset, pulıre fores ecclesiæ domus cœpit, ac voces hujusmodi are: Quousque sacerdos dormis? quousque ostia ausa non reseras? cur conjugem [c] spernis? cur obıratis auribus Pauli præcepta non audis? Scripsit nim: *Revertimini ad alterutrum, ne tentet vos Sataıs.*; Ecce ego ad te revertor, nec ad extraneum, sed l proprium vas recurro. Hæc et his similia diu deamanti [d], tandem sacerdotis tepescit religio. Jubet ım cubiculo intromitti, ususque concubitu ejus disɛdere jubet. Dehinc tardius ad se reversus, et de ɛrpetrato scelere condolens, acturus pœnitentiam, C œcesis suæ monasterium expetit: ibique cum gemitu ac lacrymis quæ commiserat diluens, ad urbem propriam est reversus; qui impleto vitæ cursu migravit a sæculo. Nata est enim ab hoc concubitu [e] filia, quæ in religione permansit. Ipse quoque sacerdos cum conjuge et filia in crypta Cantobennensi [f], juxta aggerem publicum [g] est sepultus. In cujus loco Legonus [h] episcopus subrogatur.

XL. Quo defuncto, sanctus Hillidius successit, vir eximiæ sanctitatis ac præclaræ virtutis, qui in tanta sanctitate emicuit, ut fama ejus etiam extraneos **31** fines adiret: unde factum est, ut [i] imperatoris Treverici filiam expetitus a spiritu immundo curaret, quod in libro illo, quem de ejus Vita conscripsimus, memoravimus. Fuit autem, ut fama refert, valde senex et plenus dierum, plenusque bonis operibus, qui felici consummatione, vitæ hujus perfunctus tramite, migravit ad Christum, sepultusque in crypta, suburbano [j] civitatis illius. Habuit autem et archidiaconum, nomine et merito Justum [k], qui et cursum vitæ bonis consummans operibus, magistri tumulo sociatur. Jam vero post transitum beati Hillidii confessoris, ad gloriosum ejus sepulcrum tantæ virtutes apparent, ut nec scribi integre queant, nec memoria retineri. Huic sanctus Nepotianus successit.

XLI. Igitur apud Arvernos sanctus Nepotianus quartus [l] habebatur episcopus. A Treveris vero legati in Hispaniam mittebantur: ex quibus Artemius quidam, admirabilis sapientiæ atque pulchritudinis, et prima ætate florens, vi febrium est correptus. Præcedentibus vero aliis, hic apud Arvernos ægrotus relinquitur. Nam eo tempore apud Treveros sponsali erat vinculo nexus. A sancto autem Nepotiano visi-

[a] Idem cod., *sedem sibi constituens.*

[b] Hic desinit liber I in cod. Regio. Cætera usque l librum II desunt, præter clausulam; *Explicit ɔer I a principio mundi usque ad transitum sancti Marıi, computantur anni* 5546. In cod. vero Corb. omitıntur quatuor sequentia capitula, sed habetur ulmum. In Vaticano codice eadem quatuor capita, quæ ɔn habet codex Corbeiensis, desiderantur. Hic porro notare liceat quædam alia capita quæ in eodem dice Vaticano desunt in prioribus Gregorii libris, ıod, catalogo eorum nondum recepto, ea suis locis signare fas non fuerit. Itaque præter quatuor ca:a memorata quæ in libro primo non habentur, deınt in libro II capita 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 26 39; capita vero 1 et 4 non quidem exstant suo co, sed in fine libri habentur. In libro IV desunt cata quatuor, scilicet 5, 6, 7, 12. In quinto desunt D edecim, nempe 5, 7, 9, 10, 12, 33, 37, 38, 41, 43, , 47, 49. Cætera suis locis annotantur.

[c] Bec. et Regm., *cur satellitem spernis... cur oblura-*, etc.; supra cap. 2, vir *satelles* appellatur. Codex ıron. habet etiam *cur satellitem*, etc.

[d] Cod. Reg., *declamante, tandem sacerdos tepescit ligiosus; jubetque eam cubiculum intoire, post conbitum vero discedere.*

[e] Ed. et Bec., *conceptu.* Observandum hic *relinis* vocem ad exprimendum vitæ sanctioris statum hibitam. Quod et sæpius Gregorius facit passim.

[f] Cod. Reg., *Catabennensi*; Bad., *Cantobonensi*, ılgo *Chantoin*, ubi exstitit postea monasterium puelrum, cujus ecclesia dicata fuit sancto Petro, ut hatur in catalogo ecclesiarum Claromontensium a varone edito, lib. I, cap. 26. Huc secesserunt nonici regulares ecclesiæ cathedralis, qui capitulo Claromontensi sæculari toga donato regulam ejurare noluerunt. In eodem tamen libello, cap. 8, sanctus Urbicus sepultus dicitur in ecclesia sancti Galli, sed jam forte loco motus fuerat. Et quidem postea iterum translatus est in ecclesiam sancti Illidii. De Cantobennensi monasterio agitur infra lib. II, cap. 21. Robertus abbas Cantinobensis memoratur in appendice ad Historiam translationis S. Austremonii apud Labb. tom. II Biblioth. novæ, pag. 506.

[g] Editi duo habent, *Publianum.* Aggeris publici nomine designantur viæ publicæ seu militares.

[h] An sanctus Linguinus, qui in ecclesia sancti Venerandi sepultus dicitur cap. 10 libri I de ecclesiis Claromontens. Hunc potius esse Liminium martyrem putat Savaro, et quidem lib. II, cap. 18, memoratur ecclesia sancti Leogontii, ubi idem sanctus, quem Gregorii Legonum esse putat Savaro, dicitur quiescere.

[i] Sic cod. Regm. et edit. Bad.; cæteri, *ul ab imperatoris Treverici filia expetitus, ut spiritu*, etc.

[j] Ed. Bad. habet *suburbio*; cod. Regm., *suburbana.*

[k] Memoratur inter sanctos qui in ecclesia S. Illidii quiescebant, lib. I de eccles. Claromont., cap. II, quanquam episcopus mendose in inscriptione dicitur. Nisi forte duo sint Justi, unus archidiaconus, et alter episcopus. Nam et in eodem libro, cap. 14, Justus in ecclesia S. Cyrici quiescere dicitur. V. Sirmond. in ep. II, lib. IV. Sidonii Justi festum in Illidianis tabulis die 12 Kal. Novembris memoratur. De S. Illidio plura dicemus ad ejus Vitam, quæ est inter Vitas Patrum, cap. 2.

[l] Etiam juxta Gregorii calculum Nepotianus quintus est Arvernorum episcopus. De ejus sepulcro vide lib. de Gloria Confess., cap. 37.

tatus, atque oleo sancto perunctus, tribuente Domino redditur sanitati. Qui cum ab eodem sancto verbum prædicationis accepisset, oblitus tam sponsam terrenam, quam facultates proprias, sanctæ copulatur Ecclesiæ, factusque clericus in tanta prælatus est sanctitate, ut beato Nepotiano successor existeret ad regendas gregis Dominici caulas [a].

XLII. Per idem tempus Injuriosus quidam de senatoribus Arvernis, cum magnis opibus similem sibi in conjugio puellam expetiit, datoque arrabone, diem constituit nuptiarum. Erat autem uterque unicus patri. Adveniente vero die, celebrata nuptiarum solemnitate, in uno strato ex more locantur. **32** Sed puella graviter contristata, aversa ad parietem, amarissime flebat. Cui ille : Quid, inquit, turbaris ? Indica, quæso, mihi. Illaque silente, adjecit vir: Obsecro te per Jesum Christum Filium Dei, ut mihi quid doleas sapienter exponas. Tunc illa conversa ad eum, ait : Si omnibus diebus vitæ meæ plangam, nunquid tantæ erunt lacrymæ, ut queant abluere tam immensum pectoris mei dolorem ? Statueram enim, ut corpusculum meum immaculatum Christo a virili tactu servarem : sed væ mihi, quæ taliter ab eo relicta sum, ut quod optabam perficere non valerem, et quod ab initio ætatis meæ servavi, in hac novissima die, quam videre non debueram, perdidi. Ecce enim relicta ab immortali Christo, qui mihi dotem promittebat paradisum, mortalis hominis sum sortita consortium, et pro rosis immarcescibilibus, arentium me rosarum non ornat, sed deformat spolium [b]. Et cum debui super quadrifluo Agni flumine puritatis stolam induere, hæc mihi vestis onus exhibuit, non honorem. Sed quid amplius verba protrahimus? Infelix ego, quæ debui sorte mereri polos, hodie demergor in abyssos. O si mihi hæc futura erant, quare non dies vitæ meæ ipse fuit finis, qui fuit initium ! O si ante introissem mortis januam, quam lactis acciperem alimenta! O si mihi dulcium nutricum oscula, in funere fuissent expensa ! Horrent enim mihi terrenæ species, quia pro mundi vita transfixas manus suspicio Redemptoris. Nec cerno diademata gemmis insignibus coruscantia, cum illam spineam miror mente coronam. Respuo longe lateque diffusa spatia terræ tuæ, quia amœnitatem concupisco paradisi. Horrent tua solaria [c], cum Dominum residentem suspicio super astra. Talia cum magno fletu jactanti commotus pietate juvenis ait: Unicos nos nobilissimi Arvernorum ha-

A bere parentes, et ad propagandam generationem **33**
conjungere voluerunt, ne recedentibus eis de mundo succederet hæres extraneus. Cui illa : Nihil est mundus, nihil sunt divitiæ, nihil est pompa sæculi hujus, nihil est vita ipsa qua fruimur: sed illa magis vita quærenda est, quæ morte terminante non clauditur, quæ labe ulla non solvitur, nec aliquo occasu finitur, ubi homo in beatitudine æterna permanens, luce non occidente vivit. Et, quod majus est his omnibus, ipsius Domini præsentia, jugi perfruens contemplatione, in angelico translatus statu, indissolubili lætitia gaudet. Ad hæc ille : Dulcissimis, inquit, eloquiis tuis æterna mihi vita tanquam magnum jubar illuxit, et ideo si vis a carnali abstinere concupiscentia, particeps tuæ mentis efficiar. Illa respon-
B dit : Difficile est sexum virilem mulieribus ista præstare. Tamen si feceris, ut immaculati permaneamus in sæculo, ego tibi partem tribuam dotis, quam promissam habeo a sponso Domino meo Jesu Christo, cui me et famulam devovi esse et sponsam. Tunc ille armatus crucis vexillo, ait: Faciam quæ hortaris. Et datis inter se dextris, quieverunt. Multos postea in uno strato recumbentes annos, vixerunt cum castitate laudabili. Quod postea in eorum transitu declaratum est. Nam cum impleto certamine, puella migraret ad Christum, peracto vir funeris officio, cum puellam in sepulcrum deponeret, ait : Gratias tibi ago, æterne Domine Deus noster, quia hunc thesaurum sicut a te commendatum accepi, ita immaculatum pietati tuæ restituo. Ad hæc illa subri-
C dens : Quid, inquit, loqueris quod non interrogaris ? Illamque sepultam ipse non post multum insequitur. **34** Porro cum utriusque sepulcrum e diversis parietibus collocatum fuisset, miraculi novitas quæ eorum castitatem manifestaret, apparuit. Nam facto mane cum ad locum populi accederent, invenerunt sepulcra pariter, quæ longe inter se distantia reliquerant, scilicet ut quos tenet socios cœlum, sepultorum hic corporum non separet monumentum. Hos usque hodie, Duos Amantes vocitare loci incolæ voluerunt. Meminimusque de his in libro Miraculorum [d].

XLIII. Arcadii vero et Honorii secundo imperii anno [e], sanctus Martinus Turonorum episcopus plenus virtutibus et sanctitate, præbens infirmis multa beneficia, octogesimo et primo ætatis suæ
D anno, episcopatus autem vigesimo sexto apud Condatensem diœcesis suæ vicum [f] excedens a sæculo

[a] Ecclesia sancti Artemii memoratur in libello de ecclesiis Claromont., cap. 29, quam destructam et violatam, et arcam lapideam quæ olim beati viri ossa continebat, prætereuntium pedibus conculcatam luget Savaro in notis ad hunc librum. Ejus festum colitur die 24 Januarii.

[b] Regm., *non ornant, sed deformant sponsalia... super quadrifluo amnis margine.*

[c] Bign., etc., *solalia*; rectius, *solaria,* id est superiores ædium partes.

[d] In libro de Gloria Confess. cap. 32. Porro hi Duo Amantes in ecclesia sancti Illidii sepulti fuerunt, et puellæ nomen, quod hic non exprimitur, colligimus ex lib. I de ecclesiis Claromont., ubi cap. 11, in ecclesia Illidiana *S. Injuriosus et Scholastica in corpore* quiescere dicuntur. Quippe cum Gregorius Injuriosum alterum e duobus hic appellet, dubium non est quin Scholastica fuerit, quæ ei nuptui tradita fuerat.

[e] Clarom. in quo, ut et in aliis plurimis codicibus hoc caput legitur sub *sermonis Gregorii Turon* titulo, habet, *Arcadio et Honorio imperantibus sanctus*, etc. Sic et cod. Corb. annorum 900, ubi habetur sub titulo *Epistolæ de transitu S. Martini.*

[f] Vulgo dicitur *Candes* : situs est in confinio Turonum et Andegavorum ad Vigennæ et Ligeris confluentes, unde nomen traxit. Veteres enim Galli Condatum appellabant duorum fluminum confluxum.

iter migravit ad Christum. Transiit autem media A
e, quæ Dominica habebatur, Attico Cæsarioque [a]
ulibus. Multi enim in ejus transitu psallentium [b]
erunt in cœlo, quod in libro virtutum ejus pri-
Cap. 4 et 5) plenius exposuimus. Nam cum pri-
s sanctus Dei apud Condatensem, ut diximus,
m ægrotare cœpisset, Pictavi populi ad ejus
situm sicut Turonici convenerunt. Quo migran-
randis altercatio in utrumque surrexit populum.
bant enim Pictavi: Noster est monachus [c];
s abba exstitit; nos requirimus commendatum.
ciat vobis, quod dum esset in mundo episco-
usi estis ejus colloquio, participastis convivio,
ati fuistis benedictionibus, insuper et virtutibus
ndati. Sufficiant ergo vobis ista omnia: nobis
t auferre vel cadaver 35 exanimum. Ad hæc B
nici respondebant: Si virtutum nobis facta suf-
e dicitis, scitote quia vobiscum positus, amplius
quam hic operatus. Nam, ut prætermittamus
ma, vobis suscitavit duos mortuos, nobis
n; et, ut ipse sæpe dicebat [d], major ei virtus
episcopatum fuit, quam post episcopatum. Ergo
sse est, ut quod nobiscum non implevit vivens,
cat vel defunctus. Vobis est enim ablatus, no-
Deo donatus. Verum si mos antiquitus insti-
s servatur, in urbe qua ordinatus est, habebit
jubente sepulcrum. Certe si pro monasterii pri-
io [e] cupitis vindicare, scitote quia primum ei
asterium cum Mediolanensibus fuit. His ergo C
ntibus, sole ruente nox clauditur, corpusque in medio positum, firmatis serra ostiis, ab utroque populo custoditur, futurum ut mane facto a Pictavis per violentiam auferretur: sed Deus omnipotens noluit urbem Turonicam a proprio frustrare patrono. Denique nocte media omnis Pictava somno phalanga comprimitur, nec ullus superfuit qui ex hac multitudine vigilaret.

Igitur ubi Turonici eos conspiciunt obdormisse, apprehensam sanctissimi 36 corporis glebam, alii per fenestram ejiciunt, alii a foris suscipiunt, positumque in navi cum omni populo per Vingennam [f] fluvium descendunt. Ingressique Ligeris alveum, ad urbem Turonicam cum magnis laudibus psallentioque dirigunt copioso. De quorum vocibus Pictavi expergefacti, nihil de thesauro quem custodiebant habentes, cum magna confusione ad propria sunt reversi. Quod si quis requiret, cur post transitum Gatiani episcopi, unus tantum, id est Litorius [g], usque ad sanctum Martinum fuisset episcopus, noverit quia obsistentibus paganis, diu civitas Turonica sine benedictione sacerdotali fuit. Nam qui Christiani eo tempore videbantur, occulte et per latebras divinum officium celebrabant. Nam si qui a paganis reperti fuissent Christiani, aut afficiebantur verberibus, aut gladio truncabantur.

A Passione ergo Domini, usque transitum sancti Martini, anni 412 [h] computantur.

Explicitus est liber primus, continens annos 5546, qui computantur a principio mundi usque ad transitum sancti Martini episcopi.

ic cod. Corb. et Germ.; alii, *Cæsarico*; non-
Cæsareo. Quibus consulibus vulgaris æræ an-
397 designatur, quem Martino extremum fuisse
et probat Cointius tomo I Annal. eccles. Franc. D
nnum 498. Scaliger lib. VI de Emendatione tem-
m contendit eum anno 395 obiisse. Alii alium
m assignant, ut videre est apud V. Cl. Jos.
mium in singulari de hac re dissertatione. Et
m cum nec Severus Sulpicius, nec Gregorius
in designandis characteribus chronologicis sibi
ent, suum quisque calculum præferentes, in
sas opiniones abiere. Nobis satis sit Gregorii
m, ut in mss. et editis habetur, repræsentare,
m eligendi unicuique relinquendo facultatem.

ic Corb.; alii addunt *voces*. At Gregorius et alii
ævi auctores *psallentium* substantive usurpant.

artinum in monasterio prope Pictavos vitam
chi duxisse refert Severus Sulpicius in ipsius
Hunc locum Locociacum dictum, vulgo *Ligu-*
miraculis celebrem invisit Gregorius, ut ipse
t lib. IV de Mirac. S. Mart., cap. 30; ibique
vigebat adhuc monasticus ordo sub abbatis regimine; sed postea locus in prioratum redactus, tandem patribus Societatis Jesu cessit.

[d] Id ipsum testatur Severus Sulpicius in dialogo 2 de ejusdem sancti virtutibus.

[e] Sic Clarom., Corb. duo, Germ. et Vinc. Alii vero, *monasterio privilegium*.

[f] Alias, *Vigenna*; nonnulli, *Vincenna*, *la Viane*, vel *la Vignanne*, vulgo *la Vienne* dicitur. Oritur in Lemovicibus, quorum, sicut et Pictonum, aliquot oppida alluit; denique prope ipsum Condatum in Ligerim devolvitur.

[g] Aliquot mss. et editi, *Lidorius*. Plures Gatianum inter ac Martinum admittendos esse episcopos innuit Sulpicius Severus in libro de Vita S. Martini, cap. 8, ubi agens de altari cujusdam pseudomartyris, quod Martinus evertit, illud *a superioribus episcopis constitutum* fuisse dicit. Quod cum sancto Gatiano primo episcopo imputare nefas sit, alii præter S. Litorium intermedii videntur admittendi.

[h] Scaliger lib. VI de emend. temporum hic et in fine lib. IV et VI, legendum esse censet 362; quo numero additi anni 33 Christi vitæ, efficitur annus 395.

37-38 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI SECUNDI.

episcopatu Briccii.
e Vandalis et persecutione Christianorum sub
is.
De Cyrola hæreticorum episcopo, et de sanctis
rtyribus.
e persecutione sub Athanarico agitata.
Aravatio episcopo et Chunis.
e basilica sancti Stephani apud Mettensem urbem.
De uxore Aetii. De Attila.
Quid de Aetio historiographi scripserunt.
uid de Francis iidem dicant.
X. Quid de simulacris gentium prophetæ Domini scribant.
XI. De Avito imperatore.
XII. De Childerico rege et Ægidio.
XIII. De episcopatu Venerandi ac Rustici Arvernis.
XIV. De episcopatu Eustochii Turonici atque Perpetui; et de basilica sancti Martini.
XV. De basilica sancti Symphoriani.
XVI. De Namatio episcopo, et ecclesia Arverna.
XVII. De conjuge ejus, et basilica sancti Stephani.

XVIII. Quod Childericus Aurelianis, et Andegavis venit Adouacrius.
XIX. Bellum inter Saxones ac Romanos.
XX. De Victorio duce.
XXI. De Eparchio episcopo.
XXII. De Sidonio episcopo.
XXIII. De sanctitate Sidonii episcopi, et de injuriis ultione divina moderatis.
XXIV. De fame Burgundiæ, et Ecdilio.
XXV. De Euvarege persecutore.
XXVI. De obitu sancti Perpetui, et episcopatu Volusiani ac Veri.
XXVII. Quod Chlodovechus regnum accepit.
XXVIII. Quod Chlodovechus Chrothechildem accepit.
XXIX. De primo eorum filio baptizato et in albis defuncto.
XXX. Bellum contra Alamannos.
XXXI. De baptismo Chlodovechi.
XXXII. Bellum contra Gundebadum.
XXXIII. De interitu Godegiseli.
XXXIV. Quod Gundebadus converti voluerit.
XXXV. Quod Chlodovechus et Alaricus se viderunt
XXXVI. De Quintiano episcopo.
XXXVII. Bellum contra Alaricum.
XXXVIII. De Patriciatu Chlodovechi regis.
XXXIX. De Licinio episcopo.
XL. De interitu Sigiberti senioris et filii ejus.
XLI. De interitu Chararici et filii ejus.
XLII. De interitu Ragnacharii et fratrum ejus.
XLIII. De obitu Chlodovechi.

LIBER SECUNDUS.

Prologus.

39 Prosequentes ordinem temporum, miste con- A fuseque tam virtutes sanctorum, quam strages gentium memoramus. Non enim irrationabiliter accipi puto, si felicem beatorum vitam inter miserorum memoremus excidia, cum id non facilitas scriptoris, sed temporum series præstet. Nam sollicitus lector, si inquirat strenue, inveniet inter illas regum Israeliticorum historias, sub Samuel justo Phineem interisse sacrilegum ; ac sub David, quem Fortem manum [a] dicunt, Goliam allophylum corruisse. Meminerit etiam sub Heliæ eximii vatis tempore, qui pluvias cum voluit abstulit, et cum libuit arentibus terris infudit; qui viduæ paupertatem oratione locupletavit; quantæ populorum strages **40** fuere, quantæ fames, vel quæ siccitas miseram oppresserit humum. Quæ sub Ezechiæ tempore, cui Deus ad vitam quin annos auxit, Hierosolyma mala pertulerit. Sed Elisæo propheta, qui mortuos vitæ restituit, in populis miracula multa fecit, quantæ inter nes, quæ miseriæ ipsum Israeliticum populu presserunt. Sic et Eusebius, Severus, Hi musque in Chronicis, atque Orosius, et bella r et virtutes martyrum pariter texuerunt. Ita idcirco sic scripsimus, quo facilius sæculorum vel annorum ratio usque ad nostra tempora t periatur. Venientes ergo per ante dictorum auc Historias, ea quæ in posterum acta sunt, D adjuvante [b] disseremus.

I. Igitur [c] post excessum beati **41** Martin ronicæ civitatis episcopi, summi et incompa

[a] Sic Corb.; alii, *Fortem manu.*
[b] Sic cod. Casin.; alii, *jubente.*
[c] Deest hoc caput in Corb. et Reg. Porro nonnulli hujus temporis eruditi viri, quibus non placet hæc Gregorii narratio, eum in hoc falsum fuisse putant, quod Brictionem, de quo Sulpicius in fine Dialog. 3 scripsit, cum Briccio sancti Martini confuderit, quos tamen diversos omnino fuisse volunt : primo, quod neque Sulpicius, neque Fortunatus, qui Brictionis etiam meminit, eum Martino successisse dixerint; 2° quod verisimile non sit hominem adeo facinorosum, qualis Brictio ab illis auctoribus describitur, tanto viro in episcopatu successisse; 3° quod, si Brictio Martino successisset, Sulpicius qui eo Turonis sedente Dialogos scripsit, tanta ejus facinora, aut saltem nomen reticuisset. Denique quod Sulpicius et Fortunatus Brictionem nominaverint, Martini vero successor Briccius etiam ab ipso Gregorio appellatus fuerit. Quin et alii volunt totum hoc caput Gregorii Historiæ ab aliquo interpolatore fuisse adjectum : cum in codd. vetustissimis, Corbeiensi scilicet et Bel- C lovacensi, non habeatur, et in eo proferantur multa, quæ non satis sibi constant, ut a Gregorio scripta dici possint, videlicet hominem vanum Martino successisse, eumque annos saltem septuaginta natum adulterii crimine impetitum; Romæ, ut suam causam tueretur, annos septem commoratum. His addunt pontificis Romani, qui tamen Gregorio probe notus erat, nomen suppressum; nullam denique horum factorum alias memoriam haberi, aliaque id genus, quæ a Cl. V. Josepho Antelmio in epistola ad R. P. Ant. Pagium Parisiis edita anno 1693 proferuntur.

Verum his omnibus opponi potest antiqua et constans Ecclesiæ Turonensis traditio, quæ Briccium suum, qualis a Gregorio repræsentatur, semper ve- B nerata est, et etiam nunc cultu publico colit autem objiciuntur adversus hanc traditionem fortasse tanti videbuntur, quæ hanc omnino elevare. Quid enim mirum si Briccius, vir ali tibus bonis non plane destitutus, cujus crimi cultaverat sanctus Martinus, quem et ipse a in monasterio suo educatum, presbyterum cre ipsi in successorem suffectus fuerit? Sulpicius ejus in sanctum virum convicia retulit, sed e tempore, quo ea Briccius a suis vexatus palam tebatur, juste, ut refert ipse Gregorius, sibi c tates contigisse dicens, quod ipse sæpius sancti rum calumniis impetiisset. Nihil porro obest lev nominum diversitas, cum martyrologia, etiar tustissima, ut in plerisque observavimus, aliq *Briccium*, aliquando *Briccionem*, hunc beatum appellent. Quæ autem de Fortunato dicuntur, objectionem roborant, cum certum sit ea solum ab eo versibus expressa fuisse, quæ Sulpicius oratione dixerat. Quæ vero ad historiam hanc gorio abjudicandam proferuntur, multo minori momenti. Nam abest quidem a codice Corbeien in isto codice multa alia desiderantur, quæ ta Gregorio scripta fuisse aliunde certum est, loco probamus. Ex codice autem Bellovacensi erui potest, cum avulsis ab eo aliquot foliis, a tertii fine folium primum quod superest incipiat terum hæc historia in aliis, etiam vetustis et notæ, codicibus habetur, tam in ipsa Historia gorii, quam in aliis codd. sub titulo Vitæ sancti cii, et quidem sub ipsius Gregorii nomine. Quod homo vanus in episcopatum evectus, vel septua rius adulterii crimine impetitus fuerit, aut pro causa tuenda, seu pro quavis alia ratione septennio fuerit moratus; denique quod por

cujus virtutibus, magna apud nos volumina tur, Briccius ad episcopatum succedit. At iccius iste, cum esset primævæ ætatis juvenis, adhuc Martino viventi in corpore multas tensidias, pro eo quod ab eodem plerumque, cur res sequeretur, arguebatur. Quadam autem n quidam infirmus medicinam a beato Marpeteret, Briccium adhuc diaconum in platea t; cui simpliciter ait : Ecce ego præstolor virum, et nescio ubi sit, vel quid operis ui Briccius : Si, inquit, delirum illum quæspice eminus : ecce cœlum solito [b] sicut amens Cumque pauper ille, occursu [c] reddito, quod impetrasset, Briccium diaconum vir beatus ur : En ego, Bricci, delirus tibi videor? ille confusus hæc audiens, dixisse se deait vir sanctus : Nonne aures meæ ad os rant, cum hæc eminus loquebaris? Amen dico ia obtinui apud Deum, ut post meum transpontificatus 42 honorem accedas : sed noin episcopatu multa adversa passurum. Bricc audiens irridebat, dicens : Nonne verum um delira verba proferre? Sed et presbyterii præditus, sæpius beatum virum conviciis t. Adeptus ergo, consentientibus civibus, tus officium, orationi vacabat. Quia quansset superbus et vanus, castus tamen haberpore. Tricesimo tertio [d] vero ordinationis io, oritur contra eum lamentabilis causa pro Nam mulier, ad quam cubicularii ejus vesdeferre solebant ad abluendum, quæ sub ligionis erat veste mutata [e], concepit et pea de re surrexit omnis populus Turonorum et totum crimen super episcopum referunt,

A volentes eum unanimiter lapidare. Dicebant enim : Diu pietas sancti tuam celavit luxuriam : nec [f] Deus nos diutius sinit manus tuas indignas osculando pollui. Illo quoque econtrario viriliter hæc negante : Afferte, inquit, infantem ad me. Cumque oblatus fuisset infans, triginta dies ab ortu habens, ait ad 43 eum Briccius episcopus : Adjuro te per Jesum Christum Filium Dei omnipotentis, ut si ego te generavi, coram cunctis edicas. Et ille : Non es, inquit, tu pater meus. Populis autem rogantibus, ut quis esset pater interrogaret, ait sacerdos : Non est hoc meum. Quod ad me pertinuit, sollicitus fui : vobis si aliquid suppetit, per vos quærite. Tunc illi magicis hæc artibus facta asseverantes, insurgunt contra eum in una conspiratione. Et trahentes eum

B dicebant : Non diutius nobis falso pastoris nomine dominaberis. Ille autem ad satisfaciendum adhuc populo, prunas ardentes in byrrum [g] suum posuit : et ad se stringens, usque ad sepulcrum beati Martini una cum populorum turbis accedit : projectisque ante sepulcrum prunis, vestimentum ejus inustum apparuit. Illo quoque sic prosequente : Sicut istud vestimentum ab his ignibus videtis illæsum, ita et corpus meum a tactu mulierisque coitu est impollutum. Illis vero non credentibus, sed contradicentibus, trahitur, calumniatur, ejicitur [h], ut sermo sancti adimpleretur: Noveris te in episcopatu multa adversa passurum. Hoc enim ejecto, Justinianum in episcopatu constituunt. Denique Briccius Romanæ urbis papam expetiit, flens et ejulans, atque dicens : Merito hæc pa-

C tior, quia peccavi in sanctum Dei, et eum delirum et amentem sæpe vocavi cujus; videns virtutes, non credidi. Post cujus abscessum, aiunt Turonici sacerdoti suo : Vade post eum [i], et exerce negotium

Gregorio suppressum fuerit, aliaque ejusumenta, non adeo sunt valida, ut traditiotenus inconcussam evellere possint; cum int, etiam istis temporibus, exempla, queis narratio approbari possit. Et quidem Zozia epist. 4 Aurelio, etc., Afris episcopis, *Briccium Turonicæ civitatis episcopum* falso n fuisse a Lazaro. Qui Lazarus, uti idem ert epist. 6, damnatus fuit in conc. Tauriuod *Briccii innocentis episcopi vitam falsis bus appetisset.*

us legendum putat *futiles*. Regm., Germ. et *facile*. Sed retinenda prima lectio. Eodem ensu hanc vocem *faciles* usurpat Gregorius ac. S. Martini, cap. I, et alibi passim.

egm. cum editis 2; alii, *solite*, unde Latinius eponendum conjicit.

, *cursu*.

Germ. et Regm., *Tricesimo vero*.

vestium mutationem ab iis qui religiosam ebant, quod et frequenter apud Gregor. ocsed semel annotasse sufficiat. Vide Conc. can. 25.

, *Non Deus sinat nos manus tuas indignas pollui diutius*. Vetus est et plane laude dietudo manus Episcoporum osculandi, quod m impositionem tradatur Spiritus sanctus. ere est in Vita S. Ambrosii per Paulinum, in ulgentii per Ferrandum, etc. Id etiam reges ucebant, ut testatur Gerbertus, seu quivis uus auctor sub sancti Ambrosii nomine, in *Dignitate sacerdotum*, cap. 2. *Cum videas re-gum colla et principum submitti genibus sacerdotum, et exosculata eorum dextera orationibus eorum se credant communiri*, etc.

[g] Byrri nomine vestis designatur in Actis S. Cypriani, ad quæ plura observavimus in Actis martyrum sinceris, p. 218. His adde locum ex lib. II Vitæ S. Odonis Sæc. v Bened., ubi num. 5 dicitur ille sanctus per *birri*, quo more cappæ tegebatur, fimbriam apprehensus.

[h] Germ., *calumniatus ejicitur*.

[i] Cod. Turonensis apud Morelium habet, *Vade post eum, et exere negotium tuum; quia si eum persecutus non fueris, a nostro omnium contemptu humiliaberis*. Hinc porro colligere licet hoc de S. Briccio

D caput in ms. Turonensi exstitisse. Si vero ejus Historia exemplis approbari sit necesse, quod suo loco facere non licuit, quippe cum jam notæ nimium excrevissent, proferimus primo Victoris II pont. Romani exemplum, ex Papirii Massoni libro IV de Vitis pontificum, ubi narrat Victorem, qui Leoni IX suo decessori molestias intulerat, solitum fuisse cum ei aliquid adversi contingeret dicere, *quod fecit Saulus hoc patitur Paulus*. Infantuli vero, qui ad calumnias ab innocentibus avertendas divino nutu locuti sunt, passim occurrunt in Historia ecclesiastica, ex quorum numero unum aut alterum exemplum proferre sufficiat. S. Broon episcopus, beati Patricii discipulus, a simili calumnia vindicatus est, jubente Brigida infantula ut patrem suum declararet, in Vita S. Brigidæ apud Surium et Bollandum, die 1 Februarii. S. Sergius papa Romanus simili miraculo innocens declaratus fuit, agente sancto Adhelelmo,

tuum, quia si eum prosecutus non fueris, ad nostrum A omnium contemptum humiliaberis. Justinianus vero egressus a Turonis, Vercellas Italiæ civitatem aggressus, judicio Dei percussus, obiit peregrinus. Turonici ejus obitum audientes et in sua malitia perdurantes, Armentium in ejus loco constituunt. At Briccius episcopus Romam veniens, cuncta quæ pertulerat papæ refert. Qui ad sedem apostolicam residens, plerumque Missarum solemnia celebrans, inibi quidquid in sanctum Dei deliquerat, **44** deflendo diluit. Septimo igitur regressus anno a Roma, cum auctoritate papæ illius, Turonos redire disponit : et veniens ad vicum cujus nomen est Laudiacum [a], sexto ab urbe milliario, mansionem accepit. Armentius vero febre corripitur, et media nocte spiritum exhalavit. Quod protinus Briccio episcopo per visum B revelatum est, qui ait suis : Surgite velocius, ut ad tumulandum fratrem nostrum Turonicum pontificem occurramus. Cumque illi venientes portam civitatis ingrederentur, ecce istum per aliam portam mortuum efferebant. Quo sepulto, Briccius in cathedram suam regressus est, septem postea feliciter vivens annos. Cui post quadragesimum septimum episcopatus annum defuncto sanctus Eustochius successit, magnificæ sanctitatis vir [b].

II. Posthæc [c] Vandali a loco suo digressi, cum Gunderico rege in Gallias ruunt. Quibus valde vastatis, Hispanias appetunt. Hos secuti Suevi, id est, Alamanni, Galliciam apprehendunt. Nec multo post scandalum inter utrumque oritur populum, quoniam C propinqui sibi erant. Cumque ad bellum armati procederent, ac jamjamque in conflictu parati essent, ait Alamannorum rex : Quousque bellum super cunctum populum commovetur? Ne pereant, quæso, populi utriusque phalangæ : sed procedant duo de nostris in campum cum armis bellicis, et ipsi inter se confligant. Tunc ille, cujus puer vicerit, regionem sine certamine obtinebit. Ad hæc cunctus consensit populus, ne universa multitudo in ore gladii rueret. His enim diebus Gundericus rex obierat, in cujus loco Trasamundus [d] obtinuerat regnum. Confligentibus vero pueris, pars Vandalorum victa succubuit; interfectoque puero, placitum egrediendi Trasamundus spopondit, ut scilicet, præparatis itineris ne se a finibus Hispaniæ removeret.

Per idem vero tempus persecutionem in nos Trasamundus exercuit, ac totam Hispa ad perfidiam **45** Arianæ sectæ consentiret, t ac diversis mortibus impellebat. Unde factu puella quædam religiosa, prædives opibus, a dum sæculi dignitatem nobilitate senatoria et, quod his omnibus est nobilius, fide pollens, Deoque omnipotenti irreprehensibi viens, ad hanc quæstionem adduceretur. regis fuisset oblata conspectibus, cœpit eam ad rebaptizandum blandis sermonibus illic cum venenosum ejus jaculum fidei parma pr præcepit rex facultates ejus auferri, quæ ja possidebat regna paradisi; deinde suppliciis tam, sine spe præsentis vitæ torqueri. Quid pl multas quæstiones, post ablatos terrenarum di thesauros, cum ad hoc frangi non posset, u scinderet Trinitatem, ad rebaptizandum inv citur. Cumque in illud cœnosum lavacrum retur immergi, ac proclamaret : Patrem cu ac Spiritum sanctum unius credo esse su essentiæque; digno aquas unguine cunctas est fluxu ventris aspergit. Exhinc ad legit ducta quæstionem, post equuleos, post fla ungulas, Christo Domino capitis decisione Posthæc prosequentibus Alamannis usque a ctam [f], transito mari Vandali per totam A Mauritaniam sunt dispersi.

III. Sed quoniam eorum tempore pers Christianos invaluit, sicut superius mentio videtur et aliqua ex his quæ circa Dei ecc tulerunt, vel quemadmodum de regno ex memorare. Defuncto igitur Trasamundo, po quæ in sanctis Dei exercuit, Hunericus [g] n delior Africanum occupat regnum, atque ex Vandalorum ipsis præponitur. Cujus sub quanti Christianorum populi pro ipso Chri tissimo nomine cæsi sint, ab hominibus n comprehendi. Testis est tamen Africa quæ Christi dextera, quæ gemmis immarce **46** coronavit. Legimus tamen quorumdam

postea Schireburnensi episcopo, ut in ejus Vita narratur, apud eosdem auctores die 25 Maii, et inter Acta SS. Ord. Benedictini Sæc. III. Denique Daniel D senex monachus publica infantis 25 dierum declaratione, a suspicione adulterii liberatus est, in Prato Spirituali, cap. 114. Eorum vero qui ignem ad suam castitatem approbandum illæsi contrectaverunt, frequentiora sunt apud auctores exempla, quam ut hic adduci debeant in testimonium.

[a] Is ipse locus infra lib. x, cap. 31, appellatur *Mons-laudiacus*, vulgo dicitur *Mont-loys*. Regm. habet *Claudiacum*.

[b] De utroque iterum lib. x, cap. 31.

[c] Reg. incipit absolute, *Vandali*.

[d] Sic semper Corb. Reg. vero, Bec. et Regm., cum aliquot editis, *Transimundus*; alii, *Trasimundus*. Porro hæc non sub Trasamundo, sed sub Genserico contigerunt, uti diximus in Historia persecutionis Vandalicæ, ubi gentis hujus in Gallias primum, tum in Hispanias et Africam irruptiones descripsimus.

[e] Hanc Hispani appellant Vincentiam, qu riæ in Lusitania passam volunt : de hac egi bro laudato de persecutione Vandalica, cap. 2

[f] Plinius libro v Historiæ naturalis, cap alia nomina, quæ olim Tingitanæ, etiam n bri Africæ urbi, vulgo *Tanger*, data fuisse morat, ait eam *a Claudio Cæsare, cum colonia* appellatam fuisse *Juliam Traductam.* Jul ductam in altera ripa, id est in Hispani littore, sitam fuisse alii contendunt, et aucto moniis probant : et quidem Gregorius no ductam in Hispania videtur locare. Trad utraque ripa unam exstitisse censet Hardu pacto hæc auctorum contrarietas facile c Vide quæ de hac re ipse dixit in notis et ad hunc Plinii locum.

[g] Editi, *Honoricus*. Is Genserico patri cessit : huic Guntabundus, et Guntabund mundus.

ım passiones, ex quibus quædam replicanda t ad ea quæ spopondimus veniamus. Igitur falso vocatus episcopus, hæreticorum tunc ıs habebatur assertor. Cumque ad persequen- ıristianos rex per diversa transmitteret, san- ugenium episcopum, virum inenarrabili san- qui tunc ferebatur magnæ prudentiæ esse, in uno civitatis suæ reperit persecutor : quem ita ır rapuit, ut nec ad hortandum gregem Chris- abire permitteret. Ille vero cum se videret epistolam civibus pro custodienda fide ca- hoc modo transmisit [b] :

ectissimis et in Christi amore dulcissimis filiis ıus Ecclesiæ mihi a Deo commissæ [c], *Eugenius ıs.*

galis emanavit auctoritas, et pro exercenda holica, edicto nos a Carthagine [d] venire præ- Et ideo ne abiens a vobis Ecclesiam Dei in o, hoc est in suspenso, dimitterem, aut oves non verus pastor silentio relinquerem, ne- ım duxi has pro me vicarias vestræ dirigere ti : in quibus non sine lacrymis peto, hortor, et satis abundeque obtestor per Dei maje- et per tremendum judicii diem, atque ad- Christi terribilem claritatem, ut fixius teneatis cam fidem, asserentes Filium Patri esse æqua- Spiritum sanctum eamdem habere cum Patre deitatem [e]. Servate itaque unici baptismatis ı, custodientes chrismatis unctionem [f]. Nemo uam revertatur ad aquam, renatus ex aqua. nim Dei sal ex aqua conficitur; sed si in aquam ım fuerit, omnis species ejus confestim eva- Unde non immerito Dominus in Evangelio *sal infatuatum fuerit, in quo salietur* (*Matth.* ? Et utique hoc est infatuari, velle secundo , cum semel factum sufficiat. Non audistis ım dicentem : *Qui semel lotus est, non habet tatem* **47** *iterum lavandi* (*Joan.* XIII, 10)? e, fratres, et filii, filiæque meæ in Domino, s contristet absentia mea, quia si catholicæ inæ adhæreatis, ego vos nec longinquitate obliviscar, nec morte a vobis divellar [g]. Scitote uocumque me fecerint dividi agones, mecum lma : si ad exsilium abiero, beati Joannis listæ exemplum habeo ; si ad mortis exitium, *mihi Christus est, et mori lucrum* (*Philipp.* I, i rediero, fratres, implebit Deus desiderium m. Attamen sufficit modo, quod vobis non ta- onui, instruxi, quomodo potui; ideoque immu- m a sanguine omnium pereuntium; et scio quia sus eos legentur litteræ istæ ante tribunal Christi, venerit reddere unicuique secundum opera sua. ersus fuero, fratres, videbo vos in hac vita : si

A non reversus fuero, videbo vos in futura. Dico tamen vobis : Valete, orate pro nobis, et jejunate : quia jejunium et eleemosyna semper Dominum ad misericordiam deflexerunt. Mementote esse scriptum in Evangelio : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere : timete autem eum, qui postquam occiderit corpus, habet potestatem et animam et corpus perdere et mittere in gehennam* (*Matth.* X, 2). »

Ductus itaque sanctus Eugenius ad regem, cum illo Arianorum episcopo pro fide catholica decertavit. Cumque eum de sanctæ Trinitatis mysterio potentissime devicisset, et insuper multas per eum virtutes Christus ostenderet, in majorem insaniam idem episcopus, invidia inflammante, succenditur. Erant enim B tunc temporis cum sancto Eugenio viri prudentissimi atque sanctissimi, Vindemialis [h] et Longinus episcopi, pares gradu, et virtute non impares. Nam sanctus Vindemialis eo tempore ferebatur mortuum suscitasse; Longinus autem multis infirmis salutem tribuit. Eugenius quoque non solum visibilium oculorum cæcitatem, sed etiam mentium depellebat. Quod cernens ille nequam Arianorum episcopus, vocatum ad se quemdam hominem, ab illo quo ipse vivebat errore **48** deceptum, ait : Non patior, quod hi episcopi multa in populo signa depromunt, illosque cuncti me neglecto sequuntur. Acquiesce nunc his quæ præcipio, et acceptis quinquaginta aureis, sede in platea, per quam nobis est transitus, et manum super clausos oculos ponens, me prætereunte cum reliquis, C exclama in magna virtute, dicens : Te, beatissime Cyrola, nostræ religionis antistes, deprecor, ut respiciens manifestes gloriam ac virtutem tuam, ut oculos meos aperiens merear lucem videre quam perdidi. Qui jussa complens, residensque in platea, transeunte hæretico cum sanctis Dei, iste qui Deum irridere cogitabat, exclamat in magna virtute, dicens : Audi me, beatissime Cyrola ; audi me, sancte sacerdos Dei : respice cæcitatem meam. Experiar ego medicamenta quæ sæpe cæci reliqui a te meruerunt, quæ leprosi experti sunt, quæ ipsi etiam mortui præsenserunt. Adjuro te per ipsam virtutem quam habes, ut mihi desideratam restituas lucem, quia gravi sum cæcitate percussus. Veritatem enim nesciens, verum dicebat : quia cæcaverat eum cupi- D ditas, et virtutem Dei omnipotentis irridere per pecuniam æstimabat. Tunc hæreticorum episcopus paululum se divertit, quasi in virtute triumphaturus, elatus vanitate atque superbia, posuit manum suam super oculos ejus, dicens : Secundum fidem nostram, qua recte Deum credimus, aperiantur oculi tui. Et mox ut hoc nefas erupit, risus mutatur in planctum, et dolus episcopi est patefactus in publico : nam

: mss., at editi cum Bec. habent *Christi ullum.*
ɛest epistola integra in Corb., sed quæ tamen omissa fuit, cum habeat, *epistolam.... hoc transmisit.*
. 1, *commissis.*
gm., *Carthaginem*, et infra, post *vicarias*, ad- *lteras.*
em et Bec., *asserentes Patrem et Spiritum sanctum eamdem habere cum Filio deitatem.*

[f] Baptismi gratiam, chrismatis unctionem inter bona Christianis a Deo collata recenset Salvianus, ejusdem ævi auctor, lib. III de Gubernatione Dei.

[g] Sic mss. 2 ; alii, *quin si catholicæ disciplinæ adhæreatis, ego... obliviscor... divellor.*

[h] Corb., habet ubique *Vindimialis.*

[a] tantus dolor oculos miseri illius invasit, ut eos digitis vix [b] comprimeret, ne creparent. Denique clamare cœpit miser, ac dicere : Væ mihi misero, quia seductus sum ab inimico legis divinæ. Væ mihi, quia Deum per pecuniam irridere volui, et quinquaginta aureos accepi, ut hoc facinus perpetrarem. Ad episcopum autem aiebat : Ecce aurum tuum, redde lumen meum, quod dolo tuo perdidi. Vosque rogo, gloriosissimi Christiani, ne despiciatis miserum, sed velociter succurrite pereunti. Vere enim cognovi, quia *Deus* **49** *non irridetur* (*Gal.* VI, 7). Tunc sancti Dei misericordia moti : *Si*, inquiunt, *credis, omnia possibilia sunt credenti* (*Marc.* IX, 22). At ille clamabat voce magna : Qui non crediderit Christum Filium Dei et Spiritum sanctum æqualem habere substantiam atque deitatem cum Deo Patre, hodie quæ ego perfero patiatur. Et adjecit : Credo Deum Patrem omnipotentem, credo Filium Dei Christum Jesum æqualem Patri, credo Spiritum sanctum Patri et Filio consubstantialem, atque coæternum. Hæc illi audientes, et se invicem honore mutuo prævenientes, oritur inter eos sancta contentio, quis oculis ejus signum beatæ crucis imponeret. Vindemialis vero ac Longinus Eugenium, ille autem econtra eos exorat ut manus imponerent cæco. Quod cum fecissent, et manus suas super caput ejus tenerent, sanctus Eugenius crucem super oculos cæci faciens, ait : In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti veri Dei, quem trinum in una æqualitate atque omnipotentia confitemur, aperiantur oculi tui. Et statim ablato dolore, ad pristinam rediit sanitatem. Manifestissime autem patuit per hujus cæcitatem, qualiter hæreticorum episcopus oculos cordium misero assertionis suæ velabat amictu, ne veram lucem ulli liceret fidei oculis contemplari. O miserum, qui non ingressus per januam, id est per Christum, qui est janua vera, lupus magis gregi quam custos effectus est; et pacem [c] fidei quam in credentium cordibus debuerat accendere, pravitate cordis sui conabatur exstinguere. Sancti vero Dei alia signa in populis multa fecerunt, et erat vox una populi dicentis : Verus Deus Pater, verus Deus Filius, verus Deus Spiritus sanctus, una fide colendus, uno timore metuendus, eodemque honore venerandus. Nam quæ Cyrola asserit, falsa esse cunctis est manifestum.

Videns autem Honoricus rex, assertiones suas per sanctorum fidem gloriosam taliter denudari, nec erigi sectam erroris, sed potius destrui, fraudemque **50** pontificis sui in hoc scelere fuisse detectam, Dei post multa tormenta, post equuleos, po mas, post ungulas, jussit interfici. Beatum genium decollari jussit, sub ea specie, ut hora qua ensis super cervicem ejus incumb reverteretur ad hæreticorum sectam, non tur, ne eum pro martyre excolerent Christ exsilio damnaretur : quod ita factum esse ma est. Nam cum imminenti morte, interrogatus si mori pro fide catholica destinaret, respond enim est sempiterna vita, pro justitia mor suspenso gladio, apud Albigensem Galliarum exsilio deputatus est : ubi et finem vitæ p fecit [d]. Ad cujus nunc sepulcrum multæ virt berrime ostenduntur. Sanctum vero Vind gladio percuti præcepit. Quod ita impletum es certamine. Octavianus vero archidiaconus, e millia virorum ac mulierum hanc fidem asse interempta atque debilitata sunt. Sed pro am riæ, nihil erant hæc supplicia confessoribus qui in paucis vexati, in multis bene se nove ponendos (*Sap.* III, 5), juxta illud Apostoli *non sunt condignæ passiones hujus temporis ram gloriam, quæ revelatur in sanctis* (*Rom.* Multi tunc errantes a fide, accipientes div seruerunt se doloribus multis : sicut infelix scopus, nomine Revocatus, eo tempore est r a fide catholica. Tunc [e] et sol teter apparui vix ab eo pars vel tertia eluceret : credo, p sceleribus et effusione sanguinis innocentis. cus vero post tantum facinus, arreptus a d qui diu de sanctorum sanguine pastus fuer priis se morsibus laniabat : in quo etiam vitam indignam justa morte finivit. Huic Chi [f] successit, quo defuncto, Gelesimiris regnu cipit. Ipse quoque a republica [g] superatus principatumque finivit : et sic regnum deci dalorum.

51 IV. Multæ enim hæreses eo tempore clesias impugnabant, de quibus plerumque vina data est. Nam et Athanaricus Gottho magnam excitavit persecutionem : qui mult stianorum, diversis pœnis affectos, gladio d bat; sed [h] et nonnullos exsilio datos, fame v cruciatibus enecabat. Unde factum est, ut im judicio Dei, pro effusione sanguinis justi expelleretur, et esset exsul a patria, qui Dei sias impugnabat. Nunc vero ad superiora re

[a] Cod. Bellov. cæteris avulsis incipit ab his verbis, *patefactus in publico.* Tum quæ sequuntur usque ad hæc verba, *Tunc sancti Dei*, desunt in eodem cod. Porro similis huic Historia Leovigildi temporibus in Hispania contigit, quam narrat ipse Gregorius lib. de Gloria Conf., cap. 13.

[b] Regm., *vi comprimeret.* Casin , *digitis suis comprimeret.*

[c] Bell., *faciem*, pro *facem*, nisi fallor.

[d] De Eugenio, cæterisque hic a Gregorio laudatis, consule Historiam persecutionis Vandalicæ a nobis editam, cap. 8, ubi fuse de his egimus, et de ejus sepulcro prope Albigensium urbem.

[e] Anno 450; sequenti vero Hunnorum in Gallias irruptionem contigisse probat Scaliger lib. Emend. temp.

[f] Reg., *Hildericus*, quod idem est ; nam is poribus littera H perinde sonabat ac nostris terum non nisi Guntabundo et Trasamundo diis Hunerico patri suo successit Hildericus; defuncto, sed pulso, Gelisimer regnum oc Eorum fortunam Procopius et alii describun Hist. persecut. Vandalicæ a nobis editam, cap. 12.

[g] Id est a Belisario famoso duce Justinian ratoris.

[h] Hæc usque ad *unde* desunt in mss. 2. Porr narici persecutionem descriptam habes in Acti tyrum sinceris, pag. 670, ubi de S. Saba ad ann.

gitur rumor erat Chunos [a] in Gallias velle pro-
ere. Erat autem tunc temporis apud Tungros
ım Aravatius [b] eximiæ sanctitatis episcopus,
giliis ac jejuniis vacans crebro lacrymarum
perfusus, Domini misericordiam precabatur,
quam gentem hanc incredulam, seque semper
am, in Gallias venire permitteret. Sed sentiens
iritum, pro delictis populi, sibi hoc non fuisse
sum, consilium habuit expetendi [c] urbem Ro-
ı; scilicet, ut adjunctis sibi apostolicæ virtutis
niis, quæ humiliter ad Dominum flagitabat,
etur facilius obtinere. Accedens ergo ad beati
i tumulum, deprecabatur auxilium bonitatis
n multa abstinentia, maxima inedia se consu-
ita ut biduo triduoque sine ullo cibo potuque
et, nec esset intervallum aliquod, in quo ab
e cessaret. Cumque ibi per multorum dierum
in tali afflictione moraretur, fertur hoc a beato
o accepisse responsum : Quid me, vir sanctis-
52 inquietas ? Ecce enim apud Domini deli-
nem prorsus sancitum est Chunos in Gallias
re, easque maxima tempestate debere depo-
Non igitur sume consilium, accelera veloci-
lina domum tuam, sepulturam compone : re-
nteamina munda. Ecce enim migrabis a cor-
ec videbunt oculi tui mala quæ facturi sunt
in Galliis, sicut locutus est Dominus Deus no-
loc a sancto apostolo pontifex responso sus-
iter accelerat, Galliasque velociter repetit :
que ad urbem Tungrorum, quæ erant neces-
epulturæ secum citius levat : valedicensque
ac reliquis civibus urbis, denuntiat cum
lamentatione, quia non visuri essent ultra
illius. At illi cum ululatu [d] magno et lacrymis
rosequentes, supplicabant humili prece, di-
: Ne derelinquas nos, pater sancte ; ne obli-
nostri, pastor bone. Sed cum eum fletibus
e non possent, accepta benedictione cum os-
dierunt. Hic vero ad Trajectensem [e] urbem
A accedens, modica pulsatus febre recessit a corpore : ablutusque a fidelibus, juxta ipsum aggerem publicum est sepultus. Cujus beatum corpus qualiter post multorum temporum spatia sit translatum, in libro [f] Miraculorum scripsimus.

VI. Igitur Chuni a Pannoniis egressi, ut quidam ferunt, in ipsa sancti Paschæ vigilia, ad Mettensem urbem, reliqua depopulando, perveniunt, tradentes urbem incendio, et populum in ore gladii trucidantes, ipsosque sacerdotes Domini ante sacrosancta 53 altaria perimentes. Nec remansit in ea locus inustus, præter oratorium beati Stephani primi martyris ac levitæ. De quo oratorio, quæ a quibusdam audivi, narrare non distuli. Aiunt enim, priusquam hi hostes venirent, vidisse se virum fidelem in visu, B quasi conferentem cum sanctis apostolis Petro ac Paulo, beatum levitam Stephanum de hoc excidio, ac dicentem : Oro, domini mei, ut non permittatis obtentu vestro Mettensem urbem ab inimicis exuri, quia locus in ea est in quo parvitatis meæ pignora [g] continentur : sed potius sentiant se populi aliquid me posse cum Domino. Quod si tantum facinus populi supercrevit, ut aliud fieri non possit, nisi civitas tradatur incendio ; saltem vel hoc oratorium non cremetur. Cui illi aiunt : Vade in pace, dilectissime frater, oratorium tantum tuum carebit incendio. Pro urbe vero non obtinebimus, quia Dominicæ sanctionis super eam sententia jam processit. Invaluit enim peccatum populi, et clamor malitiæ eorum ascendit coram Deo : ideo civitas hæc cremabitur incendio. C Unde procul dubio est, quod horum obtentu urbe vastata, oratorium permansit illæsum.

VII. Attila vero Chunorum rex, a Mettensi urbe egrediens, cum multas Galliarum civitates opprimeret, Aurelianis aggreditur, eamque maximo arietum impulsu nititur expugnare. Erat autem eo tempore beatissimus Anianus, in supradicta urbe episcopus, vir eximiæ prudentiæ, ac laudabilis sanctitatis, cujus virtutum gesta nobiscum fideliter retinentur [h].

uot mss. et editi, *Hunos*, seu *Hunnos*, quod
est. In Regio autem hoc caput cum sequenti

fere omnes cum cod. Bec., *Servatius*. Corb.,
s. Quem cum vulgati auctores eum putarent
rvatium Tungrorum antistitem, ab Athana-
vero Sulpicio, aliisque auctoribus laudatum,
odis Sardicensi, Ariminensi, immo et Agrip-
si sincera sunt hujus concilii acta, inter
ıdem Galliarum, quam hic Gregorius Hunnis
ad Vandalorum incursiones referre conati
d cum ex omnibus mss. quos videre licuit,
Beccensis hic, et unicus cod. Clarom. in lib.
Conf., cap. 72, *Servatius* habeant; facile
sententiæ subscribo, qui illos a sese invicem
endos esse censent, quorum prior *Servatius*
quarto vixerit ; posterior vero, de quo hic
regorius, *Aravatius*, seu *Asavatius*, ut habet
seu *Arvatius*, ut in libro de Gloria Confesso-
ap. 72, sicut et apud Fredegarium etiam in
mss. legitur, appellatus, sæculo sequenti. De
alesius fuse agit in Præf. tomi II Histor. Fran-
ubi duos admittit. Unicum vero fuisse plu-
robare conatur Henschenius ad diem 13 Maii
Cum huic difficultati illustrandæ essem oc-
occurrit mihi inter alios codices Corbeienses qui in nostram sancti Germani bibliothecam advecti sunt, unus Merovingico charactere partim, et partim Romano ab annis saltem 900 conscriptus, in quo tota hæc Gregorii narratio, et quidem paulo prolixior, continetur sub sancti *Servatii vitæ* titulo. In quo codice nunquam aliter, sive in Vita ipsa, sive in Hymno antiquo, qui ei subjungitur, hic sanctus vir appellatur, quam *Servatius*. Unde inferendum est, vel ipsum bi- D nominem fuisse, aut certe jam tunc temporis Aravatii nomen in Servatium fuisse translatum. In Vaticano et Vindocinensi codd. mss. idem *Aravatius* appellatur.

[c] Aliquot codd., *cepit ut expeteret*.

[d] Sic Corb. et Bell. ; at cæteri cum editis, *ejulatu*.

[e] Trajectum scilicet ad Mosam, inferius dictum, vulgo *Mastricht*, quo paulo post eversa per Attilam Aduaca, Tungrorum episcopalis sedes translata est, quæ tandem Leodium migravit.

[f] Scilicet in libro de Gloria Confess., cap. 72.

[g] Etiam nunc in majori urbis Mettensis ecclesia sancto Stephano dicata servantur aliquot reliquiæ sancti Protomartyris.

[h] Ejus festum colitur die 17 Novembris. De hac obsidione vide Apollinaris Sidonii epist. 15 libri VIII,

Cumque inclusi populi suo pontifici quid agerent A acclamarent, ille fisus in **54** Deo, monet omnes in orationem prosterni, et cum lacrymis præsens semper in necessitatibus Domini auxilium implorare. Denique his ut præceperat deprecantibus, ait sacerdos : Aspicite de muro civitatis, si Dei miseratio jam succurrat. Suspicabatur enim per Domini misericordiam Aetium advenire, ad quem et Arelatem abierat prius, suspectus futuri. Aspicientes autem de muro, neminem viderunt. Et ille : Orate, inquit, fideliter, Dominus enim liberabit vos hodie. Orantibus autem illis ait : Aspicite iterum. Et cum aspexissent, neminem viderunt qui ferret auxilium. Ait eis tertio : Si fideliter petitis, Dominus velociter adest. At [a] illi cum fletu et ejulatu magno Domini misericordiam implorabant. Exacta quoque oratione, tertio juxta B senis imperium aspicientes de muro, viderunt a longe quasi nebulam de terra consurgere. Quod renuntiantes, ait sacerdos : Domini auxilium est. Interea jam trementibus ab impetu arietum muris, jamque ruituris, ecce Aetius venit, et Theodorus [b] Gotthorum rex, ac Thorismodus filius ejus cum exercitibus suis ad civitatem accurrunt, adversumque hostem ejiciunt, repelluntque. Itaque liberata obtentu beati antistitis civitate, Attilanem fugant, qui Mauriacum [c] campum adiens, se præcingit ad bellum. Quod hi audientes, se contra eum viriliter præparant.

His diebus Romam sonus adiit, Aetium in maximo discrimine inter phalangas hostium laborare. Quo audito uxor ejus, anxia atque mœsta, assidue basilicam sanctorum Apostolorum adibat, atque ut virum C suum de hac via reciperet [d] **55** sospitem precabatur. Quæ cum die noctuque hæc ageret, quadam nocte homo pauperculus, crapulatus a vino, in angulo basilicæ beati Petri apostoli obdormivit. C autem ex more ostiis, a custodibus non est eje

quæ est ad Prosperum Aniani successorem. Aniani acta a Sausseio ex variis auctoribus consarcinata Surius retulit tomo II ; at ea prout a veteri auctore condita sunt in codd. mss. invenimus, ubi ejus iter Arelatense ac virtutes in eo patratæ fusius narrantur. Vide Chesnium tomo I, pag. 521. De eadem re legendum carmen 7 Apollinaris Sidonii.

[a] Hic incipit cod. Colbertinus, quem ut ab alio distinguamus, appellabimus primum, et sic, Colb. a. designabimus.

[b] Sic mss. et plerique editi pro *Theodoris*, ut a Sidonio appellatur, aut *Theodoricus*; alii *Theudo*. Thorismodus vero, in Corb. appellatur *Thurremodus*, D in Bell. *Thursimodus*, in Regm. *Thursimundus*; Bec., *Thorismondus*. Ii sunt Theuderedus seu Theodoricus, rex Wisigotthorum, qui ab anno 419 ad 452 regnavit, et filius ejus Thurismundus, qui uno anno post patris obitum idem regnum obtinuit, anno 453 a suis fratribus interemptus, ut dicetur infra.

Hujus regis sincerum nomen discimus ex antiqua inscriptione, quæ in conventum Minimorum Narbonensium nuper translata est ex veteri oratorio sancti Lupi, haud procul ab ipsa urbe dissito, olim sub titulo sancti Vincentii Aginnensis, scilicet in istis partibus celebris, sacrato. Inscriptio autem epitaphium est cujusdam Palenopes, marmori albo insculptum, quod hic repræsentare visum est integrum, quod non modo verum Gotthi regis nomen exhibeat, sed et ejus imperii tempus certo indicet, decimum regni illius annum cum Indictione IV componens. Linea vero quæ inscriptionem secare in duas partes videtur, moris fractionem exhibet, quæ manu fere line hausit.

HIC·REQVIES CIT
IN· PACE· BONE·ME
MORIE· PALENOPE
QVI· VIXIT·PLVS
MENVS ·ANNVS

OBIIT
X·KAL·MATIAS
INDIC· QVARTA
ANN· X·REGND
NOS · TEVDERE

Ejusdem oratorii antiquitas ex alio quoq numento colligi potest. In antiqua quippe altaris parte visitur inscriptio Rustici, sæculo episcopi Narbonensis, fideles exorantis, ut Deum pro se ipso intercedant, quod fortas altare consecrasset. Sic autem se habet litte manis exarata :

ORATE PRO ME RUSTICO VESTRO.

Has inscriptiones cum tertia, Leovigildi t scripta, quæ infra habetur, ad me transmisit D. *Peche*, majoris ecclesiæ Narbonensis canonicu

[c] Non una est auctorum de hac re sententia dellus putat Mauriacum esse vicum, *Heiz le* dictum, in Catalaunensi diœcesi. Et quidem des Mauriacos campos a Catalaunicis non dist Isidorus vero *in campis Catalaunicis* conflictum scribit ad æram 452. Sic et Idatius, qui eo longe a Mettensi urbe dissitos dicit. Savaro ad carmen 7 Sidonii aliquos e suis laudat qu pos istos a Mauriaco Arverniæ oppido sic dict lebant. At Valesius qui Mauriacos campos, po degarium, in Tricassibus locat, eos sic putat fuisse a Mauriaco, vulgo *Mery*, quod oppidum Sequanam positum inter Trecas et Duodecim ubi primum leviter adversus Attilam pugnatum contendit, ac paulo post in Catalaunicis cam gens prælium fuisse commissum. Mittimus alio nullos, qui pro Catalaunicis Secalaunicos c *la Sologne*, prope Aurelianum, aut Catallanos Tectosages, intrudunt, cum eorum sententi ab omnibus explodantur.

[d] Sic Corb., Bec. Colb. a. et Regm.; alii ve *hac exspectatione susciperet*.

le nocte vero consurgens, relucentibus per tota ædis spatia lychnis, pavore perterritus, quærit aditum foris ut evaderet [a]. Verum ubi primi atque alterius ostii claustra pulsat, et obserata cuncta cognoscit, solo decubuit, trepidus præstolans locum, ut convenientibus ad matutinos hymnos populis, hic liber abscederet. Interea vidit duas personas se invicem venerabiliter salutantes, sollicitosque de suis esse prosperitatibus. Tunc qui erat senior, ita exorsus est: Uxoris Aetii lacrymas diutius sustinere non patior. Petit enim assidue, ut virum suum de Galliis reducam incolumem, cum aliud exinde fuisset apud divinum judicium præfinitum: sed tamen obtinui immensam pietatem pro vita illius. Et ecce nunc illuc propero, viventem cum exinde reducturus. Veruntamen obtestor, ut qui hæc audierit sileat, arcanumque Dei vulgare non audeat, ne pereat velociter a terra. Ille autem hæc audiens, silere non potuit: sed mox illucescente cœlo, omnia quæ audierat matrifamiliæ pandit: expletisque sermonibus luminc caruit oculorum.

Igitur Aetius cum Gotthis Francisque conjunctus, adversus Attilanem confligit. At ille ad internecionem vastari suum cernens exercitum, fuga dilabitur. Theodorus vero Gotthorum rex huic certamini succubuit. Nam nullus ambigat Chunorum exercitum obtentu memorati antistitis fuisse fugatum. Veruntamen Aetius patricius cum Thorismodo victoriam obtinuit, hostesque delevit. Expletoque bello, ait Aetius Thorismodo: Festina velociter redire in patriam, ne insistente germano, patris regno priveris. Hæc ille audiens, cum velocitate discessit, quasi **56** anticipaturus fratrem, et prior patris cathedram adepturus. Simili et Francorum regem [b] dolo fugavit. Illis autem recedentibus, Aetius spoliato campo, victor in patriam cum grandi est reversus spolio. Attila vero cum paucis reversus est, nec multo post Aquileia a Chunis capta, incensa atque diruta, Italia pervagata atque subversa est. Thorismodus, de quo supra meminimus, Alanos [c] bello edomuit: ipse deinceps, post multas lites et bella, a fratribus oppressus ac jugulatus interiit [d].

VIII. Igitur his ita digestis ac per ordinem expletis, quid de Aetio supra memorato Renati Frigeridi [e] narrat Historia tacere nefas putavi. Nam cum in duodecimo Historiarum libro referat, post divi Honorii excessum, Valentinianum puerulum, nuo tantum lustro peracto, a consobrino Theodos o imperatorem fuisse creatum, et apud urbem Romam tyrannum Joannem in imperium surrexisse, legatosque ejus a Cæsare dicat fuisse despectos, adjecit: « Dum hæc ita gererentur, legati ad tyrannum reversi sunt, mandata atrociora portantes [f]: quibus permotus Joannes, Aetium id temporis curam palatii gerentem, cum ingenti auri pondere ad Chunos transmittit, notos sibi obsidiatus sui tempore, et familiari amicitia devinctos, cum mandatis hujusmodi: Cum primum partes adversæ Italiam ingressæ forent, ipsi a tergo adorirentur, se a fronte venturum. Et quia de hoc viro consequenter plura memoranda sunt, ejus genus moresque ordiri placet. Gaudentius pater, Scythiæ [g] provinciæ primoris loci, a domesticatu exorsus militiam, usque ad magisterii equitum culmen provectus est. Mater Itala, nobilis ac locuples femina. Aetius filius, a puero prætorianus, tribus annis Alarici obses, dehinc Chunorum; post hæc Carpilionis gener, ex comite domesticorum, et Joannis curam palatii **57** gerere cœpit. Medii corporis, virilis habitudinis decenter formatus, quo neque infirmitudini esset neque oneri, animo alacer, membris vegetus, eques promptissimus, sagittarum jactu peritus, conto impiger, bellis aptissimus, pacis artibus celebris; nullius avaritiæ, minimæ cupiditatis, bonis animi præditus, nec impulsoribus quidem pravis ab instituto suo devians, injuriarum patientissimus, laboris appetens, impavidus periculorum, famis sitisque atque vigiliarum tolerantissimus. Cui ab ineunte ætate prædictum liquet, quantæ potentiæ fatis destinaretur, temporibus suis locisque celebrandus. » Hæc suprad.ctus historiographus de Aetio narrat. Adultus autem Valentinianus imperator, metuens ne se per tyrannidem Aetius opprimeret, eum nullis causis exstantibus interemit. Ipse postmodum Augustus, dum in Campo Martio pro tribunali residens, concionaretur ad populum, Occylla buccellarius Aetii ex adverso veniens, eum gladio perfodit. Talis utrisque exstitit finis [h].

IX. De Francorum vero regibus, quis fuerit primus a multis ignoratur. Nam cum multa de eis Sulpicii Alexandri [i] narret Historia, non tamen regem primum eorum ullatenus nominat, sed duces eos habuisse dicit: quæ tamen de eisdem referat, memo-

[a] Sic codd. vetustiores, alii, *aditum per quem foris evaderet, quærit.*

[b] An Meroveum regem? quem post Aetii mortem Germaniæ primæ ac Belgicæ secundæ bellum intulisse ut regni fines promoveret, testis est Sidonius in Panegyrico, quem socero suo dixit. Prosper Meroveum in Francia anno 447 regnasse scribit. De causa belli per Attilam illati videsis Prisci rhetoris Historiam, et Jornandem de Reb. Geticis, cap. 35 et seqq.

[c] Sic mss. Corb., Bell., Colb., Regm., Reg. et Palatinus, cum editis Bad., etc. *Alamannos* vero habent plerique editi cum Bec. Certe Alani tunc temporis trans Ligerim sedem habebant. De his consule Valesium lib. IV Rerum Francicarum.

[d] Occisus est anno 453, ut idem Valesius probat, a Theodorico et Friderico fratribus, quorum prior regnum occupavit ex Idatio, etc.

[e] Hic auctor ex solo Gregorio nobis est notus.

[f] Sic mss. plerique; alii, *atrocia reportantes.*

[g] Bell., *Sciciæ;* Bec., *Scyciæ.*

[h] De Aetii et Valentiniani cæde, aliisque labentis imperii rebus, quæ hic et in sequentibus referuntur, videndi Orosius lib. VII, Procopius lib. I Hist. Vandalic., Marcellinus comes, Prosper, etc., de quibus fusius in notis agere superfluum videtur. Hæc tamen in Indice chronologico, quem Gregorii operibus præmisimus, suis locis posuimus, ut Francicarum rerum, quibuscum permista sunt, series notior haberetur.

[i] Nec aliunde quam ex Gregorio hunc auctorem, aut ejus Historiam novimus.

rare videtur. Nam cum dicit Maximum intra Aquileiam, amissa omni spe imperii, quasi amentem residere, adjungit: « Eo tempore Genobaude [a], Marcomere, et Sunnone ducibus, Franci in Germaniam prorupere, ac pluribus mortalium limite irrupto cæsis, fertiles maxime pagos depopulati, Agrippinensi etiam Coloniæ metum incussere. Quod ubi Treveris perlatum est, Nannenus [b] et Quintinus militiæ magistri, quibus infantiam filii et defensionem Galliarum Maximus commiserat, collecto exercitu apud Agrippinam convenere. Sed onusti præda hostes, provinciarum opima depopulati, Rhenum transiere, pluribus suorum in **58** Romano relictis solo, ad repetendam depopulationem paratis, cum quibus congressus Romanis accommodus fuit, multis Francorum apud Carbonariam [c] ferro peremptis. Cumque consultaretur de successu, an in Franciam transire deberent, Nannenus abnuit, quia non imparatos et in locis suis indubie fortiores futuros sciebat. Quod cum Quintino et reliquis viris militaribus displicuisset, Nanneno Mogontiacum reverso, Quintinus cum exercitu circa Nivisium [d] castellum Rhenum transgressus, secundis a fluvio castris, casas habitatoribus vacuas atque ingentes vicos destitutos offendit. Franci enim, simulato metu, se in remotiores saltus receperant, concidibus per extrema silvarum procuratis. Itaque universis domibus exustis, in quas sævire stoliditas ignava victoriæ consummationem reponebat, noctem sollicitam milites sub armorum onere duxerant. Ac primo diluculo, Quintino prælii duce ingressi saltus, in medium fere diem implicantes se erroribus viarum, toto pervagati sunt: tandem cum ingentibus septis omnia a solido clausa offendissent, in palustres campos, qui silvis jungebantur, prorupere: molientibus [e], hostium rari apparuere: qui conjunctis arborum truncis, vel concidibus superstantes, velut e fastigiis turrium, sagittas tormentorum ritu effudere illitas herbarum venenis, ut summæ cuti, neque lethalibus inflicta locis vulnera, haud dubiæ mortes sequerentur. Dehinc majori multitudine hostium circumfusus exercitus, in aperta camporum, quæ libera Franci reliquerant, avide effusus est: ac primi equites voraginibus immersi, permixtis hominum jumentorumque A corporibus, ruina invicem suorum oppressi sunt. Pedites etiam, quos nulla onera equorum calcaverant, implicati limo, ægre explicantes gressum, rursus se, qui paulo ante vix emerserant, silvis trepidantes occulebant. Perturbatis ergo ordinibus, cæsæ legiones, Heraclio Jovinianorum [f] **59** tribuno, ac pene omnibus qui militibus præerant, exstinctis, paucis effugium tutum nox et latibula silvarum præstitere. » Hæc in tertio Historiæ libro narravit.

In quarto vero libro, cum de interfectione Victoris filii Maximi tyranni narraret, ait: « Eo tempore Carietto et Syrus in locum Nanneni subrogati, in Germania cum exercitu opposito Francis diversabantur. » Et post pauca, cum Franci de Germania prædas tulissent, adjecit: « Nihil Arbogastes differre B volens, commonet Cæsarem pœnas debitas a Francis exigendas, nisi universa quæ superiori anno cæsis legionibus diripuerant, confestim restituerent, auctoresque belli traderent, in quos violatæ pacis perfidia puniretur. » Hæc acta, cum duces essent, retulit, et deinceps ait: « Post dies pauculos, Marcomere et Sunnone Francorum regalibus, transacto cursim colloquio, impetratisque [g] ex more obsidibus, ad hiemandum Treveris concessit. » Cum autem eos regales vocet, nescimus utrum reges fuerint, an vices tenuerint regum. Idem tamen scriptor, cum necessitates Valentiniani Augusti commemorat, hæc adjungit: « Dum diversa in Oriente per Thracias [h] geruntur, in Gallia status publicus perturbatur. Clauso apud Viennam palatii ædibus principe Va- C lentiniano, et pene infra privati modum redacto, militaris rei cura Francis satellitibus tradita, civilia **60** quoque officia [i] transgressa in conjurationem Arbogastis: nullusque ex omnibus sacramentis militiæ obstrictis reperiebatur, qui familiari principis sermoni aut jussis obsequi auderet. Dehinc refert, quod eodem anno Arbogastes Sunnonem et Marcomerem subregulos Francorum gentilibus odiis [j] insectans, Agrippinam rigente maxime hieme petiit: ratus tuto omnes Franciæ recessus penetrandos urendosque, cum decussis foliis nudæ atque arentes silvæ insidiantes occulere non possent. Collecto ergo exercitu, transgressus Rhenum [k], Bricteros ripæ proximos, pagum [l] etiam quem Chamavi incolunt, de-

[a] Plerique edit., *Genobaldo;* Bec., *Genebaudo;* Bad. pro *Sunnone* habet *Sansone;* Regm., *Sumsone.*

[b] Sic appellant veteres mss. At Colb. et Reg., *Namminus.* Plerique editi, *Nannius.*

[c] Carbonaria silva inter Rhenum et Scaldim sita, quæ pars erat Arduennæ.

[d] Alii habent *Novesium.* Quæ lectionis varietas etiam apud alios auctores occurrit, vulgo dicitur *Nuiz,* oppidum haud procul a Colonia Agrippina.

[e] Mss. 2, *prorumpere molientibus.*

[f] Valesius legit *Jovianorum.* Et quidem celebres erant *Joviani milites,* de quibus Toinardus in notis ad Lactantium. Vide et Notas in Acta martyrum, pag. 664. Alii forte hic memorantur, sic dicti a Jovino, de quo infra.

[g] Regm., *imperator ab eis acceptis obsidibus ex more ad hiemandum Treveris concessit;* et pro *an vices,* etc., idem cod. *an per vices tenuerint regnum.* Codd. mss., Bellovac., Beccensis et Turon. habent D *imperatorisque ex more obsidibus,* quod sic Morelius restituendum suspicatur, *imperatisque ex more obsidibus.*

[h] Sic Bec.; alii *Thraceas.*

[i] Id est publici ministri, qui præsidibus provinciarum aut magistratibus inserviebant in publicis muniis. Hinc Officiales dicti sunt. Vide Baron. in Notis ad Martyrol. Rom. die 27 Maii.

[j] Ipse enim Arbogastes genere erat Francus, uti scribit Paulinus in Vita sancti Ambrosii, et alii quoque ejus ævi scriptores innuunt.

[k] Hic in cod. Bellov., detractis duobus foliis, quæ sequuntur ad cap. 12 desunt.

[l] Corb., *Brictoris ripæ proximum pagum.* Ii sunt, ni fallor, Bructeri, de quibus Paterculus, Tacitus et alii, quos Toringis, Francis, etc., jungit Sidonius carm. 7. Habitabant, ut putat H. Junius, in hodierna Westphalia. Editi duo pro *etiam* habent *Ætiam,*

populatus est, nullo unquam occursante, nisi quod A pauci ex Ampsuariis et Chattis Marcomere duce in ulterioribus collium jugis apparuere. » Iterum hic relictis tam ducibus quam regalibus, aperte Francos regem [a] habere designat, hujusque nomen prætermittens, ait: « Dehinc Eugenius tyrannus suscepto expeditionali procinctu, Rheni limitem petit, ut cum Alamannorum et Francorum regibus, vetustis fœderibus ex more initis, immensum ea tempestate exercitum gentibus feris ostentaret. » Hæc suprascriptus historiographus de Francis disseruit.

Renatus Profuturus Frigeridus, cujus jam supra meminimus, cum Romam refert a Gotthis captam atque subversam, **61** ait: « Interea Respendial rex Alamannorum [b], Goare ad Romanos transgresso, de Rheno agmen suorum convertit, Vandalis Franco- B rum bello laborantibus, Godegisilo rege absumpto, acie viginti ferme millibus ferro peremptis, cunctis Vandalorum ad internecionem delendis, ni Alanorum vis in tempore subvenisset. » Movet nos hæc causa, quod cum aliarum gentium reges nominat, cur non nominet et Francorum. Tamen cum ait, quod Constantinus, assumpta tyrannide, Constantium filium ad se de Hispaniis venire jussisset, ita disseruit: « Accito Constantinus tyrannus de Hispaniis Constante filio, itemque tyranno, quo de summa rerum consultarent præsentes, factum est ut Constans, instrumento aulæ et conjuge sua Cæsar-augustæ dimissis, Gerontio intra Hispanias omnibus creditis, ad patrem continuato itinere decurreret. Qui ubi in unum venere, interjectis diebus plurimis, nullo ex C Italia metu, Constantinus gulæ et ventri deditus, redire ad Hispanias filium monet. Qui præmissis agminibus, dum cum patre resideret, ab Hispania nuntii commeant, a Gerontio Maximum, unum e clientibus suis, imperio præditum, atque in se comitatu gentium barbararum accinctum parari. Quo exterriti, Edobecco [c] ad Germanas gentes præmisso, Constans, et præfectus jam Decimus [d] Rusticus ex officiorum magistro petunt Gallias eum Francis et Alamannis, omnique militum manu, ad Constantinum jamjamque redituri. Item cum Constantinum obsideri scribit, ita dicit: Vix dum quartus obsidionis Constantini mensis agebatur, cum repente ex ulteriori Gallia nuntii veniunt, Jovinum assumpsisse ornatus regios, et cum Burgundionibus, **62** Alamannis, Francis, Alanis, omnique exercitu imminere obsidentibus. Ita acceleratis moris, reserata urbe Constantinus deditur. Confestimque ad Italiam directus, missis a principe obviam percussoribus, supra Mincium flumen capite truncatus est. Et post pauca idem refert: Iisdem diebus præfectus tyrannorum Decimus Rusticus, Agroetius ex primicerio notariorum Jovini [e], multique nobiles apud Arvernos capti a ducibus Honorianis, et crudeliter interempti sunt. Treverorum civitas a Francis direpta, incensaque est secunda irruptione. » Cum autem Asterius codicillis imperialibus patriciatum sortitus fuisset, hæc adjungit: « Eodem tempore Castinus domesticorum comes, expeditione in Francos suscepta, ad Gallias mittitur. » Hæc hi de Francis dixere. Orosius autem et ipse historiographus in septimo operis sui libro [f], ita commemorat: « Stilico congregatis gentibus Francos proterit, Rhenum transit, Gallias pervagatur, et ad Pyrenæos usque perlabitur. » Hanc nobis notitiam de Francis memorati historici reliquere, regibus non nominatis. Tradunt enim multi eosdem de Pannonia fuisse digressos. Et primum quidem littora Rheni amnis incoluisse [g]: dehinc transacto Rheno, Thoringiam [h] transmeasse: ibique juxta pa-

quo nomine Ortelius putavit designari pagum, quem Chamani, sive Chamavi, ut alii codices habent, incolebant. Infra pro *Ampsuariis*, Chesnius, etc., habent *Ampsivariis*; sic pro *Chattis* Corb. habet *Chatis*. Ii sunt *Catti*, celebres Germaniæ populi.

[a] An is quem nostratis historiæ scriptores Pharamundum seu Faramundum appellant, quem Chlodionis patrem, et Franciæ monarchiæ parentem esse volunt? Chlodionem Faramundi filium appellat auctor, qui Gesta Francorum scripsit sub Theoderico II rege, quem secuti sunt Rorico, etc. In Prosperi Chronico ad annum 26 Honorii, id est Christi 420, Faramundus regnasse dicitur in Francia; et D superius ad annum 4 Theodosii, id est Christi 382, legitur, *Priamus regnat in Francia.* At Eugenius, de quo hic Gregorius, occisus est anno 394. Mirum autem est nihil de Faramundo apud Gregorium et Fredegarium haberi. Cæterum Valesius lib. II Rerum Francic., pag. 87, inscitiæ Gregorium arguit quod ea verba Sulpicii Alexandri, *Genobaude*, etc., *ducibus* et *Marcomere duce*, interpretatus sit de ducis dignitate, quasi tunc temporis Franci duces solummodo habuerint, non reges, quod, inquit, postea veteres ac recentiores plerique incaute secuti Gregorium, pariter scripserunt. Cum tamen certum sit, ut ille existimat, *ducis* nomine eo loco nihil aliud Sulpicium voluisse, quam iis auctoribus seu ductoribus, bella, quæ hic memorantur, a Francis fuisse confecta, alioquin eque istos principes vere Francorum reges fuisse constet ex Claudiano, Paulino in Vita sancti Ambrosii, et ipsomet Sulpicio, qui eos non solum *regales*, sed et *subregulos* appellat, quo nomine ab eo auctore reges fuisse designatos contendit. Idem Valesius in addendis ad tomum I observat Attilam et Bledam, Hunnorum reges, a Prisco nonnunquam regales appellari.

[b] Valesius et Cointius legunt *Alanorum*.

[c] Bec., *Odobecco*.

[d] Sic Corb., Bad., etc., sicut et infra; alii, *Decimius*. Is est Rusticus, ut observat Sirmondus, quem Apollinaris Sidon. laudat lib. V, epist. 9.

[e] Reg., *Jovinus*, *multique*, etc. Corb., *ex primitivorum notariorum Jovini*, etc.

[f] Scilicet cap. 28, seu totius operis penultimo.

[g] Colb., etc., *incubuisse*.

[h] Sic habent omnes mss. quos licuit videre, et infra, *Thoringorum*, præter Regm. qui hac secunda vice habet *Tungorum*, et Bad., *Tongrorum*. Unde cum Thuringia trans Rhenum Galliarum respectu sita sit, Valesius legendum putat *transacto Mœno*, qui fluvius e Pannonia in Thuringiam properantibus transmeandus est. Aliam viam iniit R. P. Daniel Soc. Jesu in Historia Franciæ a se Gallice edita, ubi ait *Rheno* vocem esse retinendam eo quod hic Gregorii locus de Francis intelligendus sit, qui post acceptas a Probo imperatore circa Pontum Euxinum sedes, per varias provincias divagati, tandem in patriam suam per Gallias repedarint, quo pacto Rhenum transiere, quem revera obvium habere debuissent. Sed hæc expositio verbis Gregorii contraria videtur. Guillelmus Morelius se vidisse ait veterem codicem, in quo eadem manu scriptum erat. *Thoringorum* vel *Tungro-*

gos vel civitates, reges crinitos super se creavisse, de prima, et ut ita dicam, nobiliori suorum familia. Quod postea probatum Chlodovechi [a] victoriæ tradidere, idque in sequenti digerimus. Nam et in consularibus legimus Theodomerem regem Francorum, filium Richimeris quondam [b], et Aschilam matrem ejus, gladio interfectos. Ferunt etiam tunc Chlogionem utilem ac nobilissimum in gente sua, regem **63** Francorum fuisse, qui apud Dispargum [c] castrum habitabat, quod est in termino Thoringorum. In his autem partibus, id est ad meridionalem plagam, habitabant Romani usque Ligerim fluvium. Ultra Ligerim vero Gothi dominabantur. Burgundiones quoque Arianorum sectam sequentes, habitabant trans Rhodanum, qui adjacet civitati Lugdunensi. Chlogio autem missis exploratoribus ad urbem Camaracum, perlustrata omnia ipse secutus, Romanos proterit, civitatem apprehendit: in qua paucum tempus residens, usque Suminam fluvium occupavit [d]. De hujus stirpe quidam Merovechum regem fuisse asserunt, cujus fuit filius Childericus.

X. Sed hæc generatio fanaticis semper cultibus visa est obsequium præbuisse, nec prorsus agnovere Deum: sibique silvarum atque aquarum, avium, bestiarumque, et aliorum quoque elementorum finxere formas, ipsasque ut Deum colere, eisque sacrificia delibare consueti. O si eorum fibras cordium vox illa terribilis attigisset, quæ per Moysem populo locuta est, dicens: *Non sint tibi dii alii præter me. Non facies tibi sculptile, neque adorabis omnem similitudinem quæ in cœlo est, et quæ in terra, et quæ versantur in aquis: non facies ea, et non coles ea* [e] (*Exod.* xx, 3-5). Et illud: *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies, ac per nomen ejus jurabis* (*Deut.* vi, 13). Quid si intelligere potuissent quæ pro vituli conflatilis veneratione Israeliticum populum ultio subsecuta compresserit, cum post epulum et cantica, post luxurias

A atque saltationes, cum ore immundo proferrent de eodem sculptili: *Hi* **64** *sunt dii tui, Israel, qui te eduxerunt de terra Ægypti* (*Exod.* xxxii, 4): cecidere ex eis viginti quatuor millia hominum. Quid de his qui initiati Beelphegor cum Moabitidibus scortis commixti, a proximis cæsi, prostrati sunt? In qua plaga Phinees sacerdos, interemptis adulteris, sedavit furorem Dei (*Num.* xxv, 1-11), *et reputatum est illi ad justitiam* (*Psal.* cv, 31). Quid si et illa eorum auribus illata fuissent, quæ Dominus per David intonat, dicens: *Quia omnes dii gentium dæmonia, Dominus autem cœlos fecit* (*Psal.* xcv, 5). Et, *Simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum: similes illis fiant qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis* (*Psal.* cxiii, 4, 8, *et Psal.* cxxxiv, 15, 18). Vel

B illud: *Confundantur omnes qui adorant sculptile, et qui gloriantur in simulacris suis* (*Psal.*xcvi, 7). Et iterum quod Habacuc propheta testatur, dicens: *Quid prodest sculptile quod sculpserunt? Illud finxerunt; illud conflatile fantasma* [f] *mentium est. Hoc autem productio auri, et argenti, et omnis spiritus non est in eis: Dominus autem in templo sancto suo: sileat a* [g] *facie ejus universa terra* (*Habac.* ii, 18-20). Sed et alius propheta dicit: *Dii qui cœlum et terram non fecere, pereant a terra et de his quæ sub cœlis sunt* [h] (*Jerem.* x. 11). Item illic: *Hæc dicit Dominus, creans cœlos, ipse Deus formans terram, et quæ in ea sunt: ipse plastes ejus, non in vanum fundavit eam, ut habitaretur creavit eam* (*Isai.* xlv, 18). *Ego Dominus, hoc mihi nomen est, gloriam meam alteri non dabo, neque virtu-*

C *tem meam sculptilibus, quæ ab initio transiere* (*Isai.* xlii, 8). Et alibi: *Nunquid* [i] *sunt in sculptilibus gentium qui pluant* (*Jerem.* xiv, 22)? Et per Isaiam iterum dicit: *Ego primus et novissimus* [j], *et absque me non est Deus, et formator, quem ego non noverim. Plastæ idoli omnes nihil sunt, et amantissima eorum non proderunt eis. Ipsi sunt testes eorum, quia* **65** *non vi-*

rum. Unde aliqui recentiores Francos tunc transmisso Rheno Tungrorum regionem inhabitasse putant. Sed huic lectioni non solum editi et mss. codices, sed et Fredegarius, auctor Gestorum Franc., etc., refragantur.

[a] Reg., *Hludouvichi.* Hic innuit Gregorius Chlodovei victoriæ datum fuisse, ut ipse rex esset, ac penes ipsius posteros regia dignitas semper remaneret. Porro ex Claudiano et Ennodio probat Valesius longe ante Chlodionem Francorum reges cognitos fuisse.

D

[b] Valesius pro *quondam* putat esse legendum *cons.*, id est *consulis*; quam vocem non habet cod. Reg., et ipse Valesius eumdem locum laudans in addendis ad tom. I Hist. hanc ipsam vocem omittit. Aschilam hic memoratam aliqui putarunt esse Anthemii imp. filiam, quod Ricimer ejusdem Anthemii gener fuerit. Sed illi Ricimeres duos tempore et patria diversos, ut monet Sirmondus in notis ad Ennod. in Vit. B. Epiphanii, in unum conflarunt. Porro, ut observat Scaliger lib. vi de Emend. temp., chronica apud antiquos duobus modis conscripta erant: alia per consulum seriem, quæ *Consularia* appellabantur, qualia hic laudat Gregorius; alia vero in quibus non erant digesti consules, dicebantur Chronica.

[c] Cum de Thuringiæ, quam laudat Gregorius, situ non eadem sit sententia, varie etiam varii sentiunt de Dispargo castro hic memorato, quod alii putant esse *Duysburg* ad Rhenum in ducatu Montensi; alii cum Ortelio Asciburgium, vulgo *Asbourg*, in comitatu Moersensi; alii quibus accedit Cointius, *Duysborch*, quod etiam nunc oppidum est inter Bruxellas et Lovanium. Wendelinus et cæteri, volunt esse Diestam.

[d] Discimus ex Apollinari Sidonio in Panegyrico Majoriani, Chlodionem, qui Atrebates pervaserat, a Majoriano fugatum fuisse.

. . . . Post tempore parvo
Pugnatis pariter Francis, qua Cloio patentes
Atrebatum terras pervaserat, etc.

Sirmondus legit, *Francus qua*, etc. Prosper in Chronico ad an. 5 post Honorii mortem, id est an. 427, *Clodius regnat in Francia.* Et anno posthæc vigesimo, seu 447, *Meroveus regnat in Francia.*

[e] Colb., *non facias ea, non colas ea.*

[f] Bec. et Colb., cum Mor. s., Chesn. et Freh., *Fantasma, mendacium est. Hæc autem*, etc. At alii editi omnino aliter hunc textum referunt. *Quid prodest sculptile his, qua sculpsit illud fictor suus: conflatile et imaginem falsam*, etc. *Ecce iste coopertus est auro et argento, et omnis*, etc.; quæ lectio magis est conformis nostræ versioni. Altera vero videtur potius sensum referre quam sacri codicis verba.

[g] Colb., Bec., Mor. s. et Regm., *timeat a facie.*

[h] Iidem, *sub cœlo sunt.*

[i] Bec., *Nunquid Deus... qui pluat.*

[j] Regm., *et ego novissimus.*

dent neque intelligunt, et confundantur [a] *in eis : ecce omnes participes ejus confundentur; fabri enim sunt ex hominibus.* [b] *Quis formavit deum, et sculptile conflavit ad nihil utile? in prunis et malleis formavit illud, et operatus est in brachio fortitudinis suæ. Similiter et artifex lignarius in circino tornavit illud, et fecit imaginem viri, quasi speciosi hominis habitantis in domo. Succidit lignum, operatus est, fecit sculptile, et adoravit ut deum : clavis et malleis compaginavit, ut non dissolvatur. Portata tolluntur* [c], *quia incedere non valent : reliquum vero ligni, factum est hominibus in focum, et calefacti sunt. Ex alio vero deum fecit, et sculptile sibi : curvatur ante illud, et adoravit illud* [d], *et obsecrat dicens : Libera me, quia deus meus es tu. Medietatem ejus igni combussi, et coxi super carbones ejus panes; coxi carnes, et comedi, et de reliquo ejus idolum faciam. Ante truncum ligni procidam* [e] *: pars ejus cinis est. Cor insipiens adoravit illud, et non liberavit animam suam* [f] *: neque dicit, forte mendacium est in dextra mea* (*Isai.* XLIV, 6-20). Hæc autem Francorum generatio non intellexit primum, intellexerunt autem postea, sicut sequens historia narrat.

XI. Avitus enim unus ex senatoribus, et, ut valde manifestum est, civis Arvernus, cum Romanum ambisset imperium, luxuriose agere volens, a senatoribus projectus [g], apud Placentiam urbem episcopus ordinatur. Comperto autem, quod adhuc indignans senatus vita eum privare vellet, basilicam sancti Juliani Arverni martyris cum multis muneribus expetivit : sed impleto in itinere vitæ cursu, obiit, delatusque ad Brivatensem vicum, ad pedes antedicti martyris est sepultus : cui Martianus [*Forte* Majorianus] successit. In Galliis autem Ægidius ex Romanis magister militum datus [h] est.

XII. Childericus vero cum esset nimia in luxuria dissolutus, et regnaret super Francorum gentem, cœpit filias eorum stuprose detrahere. **66** Illi quoque ob hoc indignantes, de regno eum ejiciunt. Comperto autem quod eum etiam interficere vellent, Thoringiam petiit, relinquens ibi hominem sibi carum [i], qui virorum furentium animos verbis lenibus molliret

A possit, dans etiam signum quando redire possit in patriam : id est, diviserunt simul unum aureum, et unam quidem partem secum detulit Childericus, aliam vero amicus ejus retinuit, dicens : Quandoquidem hanc partem tibi misero, partesque conjunctæ unum effecerint solidum, tunc tu securo animo in patriam repedabis. Abiens ergo in Thoringiam, apud regem Bisinum [j] uxoremque ejus Basinam latuit : denique Franci, hoc ejecto, Ægidium sibi, quem superius magistrum militum a republica missum diximus, unanimiter regem asciscunt. Qui cum octavo anno super eos regnaret, amicus ille fidelis, pacatis occulte Francis, nuntios ad Childericum, cum parte illa divisi solidi quam retinuerat, mittit. Ille vero certa cognoscens indicia, quod a Francis desideraretur, ipsis

B etiam rogantibus, a Thoringia regressus, in regno suo est restitutus. His ergo regnantibus simul, Basina illa, quam supra memoravimus, relicto viro suo, ad Childericum venit. Qui cum sollicite interrogaret, qua de causa ad eum de tanta regione venisset, respondisse fertur : Novi, inquit, utilitatem tuam, quod sis valde strenuus : ideoque veni ut habitem tecum; nam noveris, si in transmarinis partibus aliquem cognovissem utiliorem te, expetissem utique cohabitationem ejus. At ille gaudens, eam sibi in conjugio copulavit : quæ concipiens peperit filium, vocavitque nomen ejus Chlodovechum. Hic fuit magnus, et pugnator egregius.

XIII. Apud Arvernum vero post transitum sancti Artemii, Venerandus e senatoribus episcopus ordina-

C tur. Qualis autem fuerit hic pontifex, testatur Paulinus [k] dicens : « Si enim hos videas dignos Domino sacerdotes, vel Exsuperium [l] **67** Tolosæ, vel Simplicium Viennæ, vel Amandum Burdegalæ, vel Diogenianum Albigæ, vel Dynamium Ecolismæ, vel Venerandum Arvernis, vel Alithium Cadurcis, vel nunc Pegasium Petrocoriis, utcumque se habent sæculi mala, videbis profecto dignissimos totius sanctitatis ac fidei, religionisque custodes. » Hic in ipsa dominici Natalis vigilia transisse refertur [m]. Mane autem facto, processio solemnitatis funeris ejus obsequium

[a] Idem et Bec., *confundentur.*

[b] *Quis formavit*, etc., usque ad *in prunis*, desunt in Corb., Regm. et Bec.

[c] Regm. et Bec., *tollentur.*

[d] Regm., *et adorat et obsecrat.*

[e] Corb., Bec. et Regm., et Mor. s., *adorabo.*

[f] Regm., *liberavit eum.*

[g] Sic Corb. et Colb.; at alii, *ejectus.* Placentia urbs est Italiæ notissima. De S. Juliano, qui apud Brivatem, *Brioude*, in Arvernia quiescit, totus est liber secundus Gregorii de Gloria Martyrum.

[h] Aliquot mss. et ed., *dictus est.* Hanc dignitatem ab Avito habuerat. Comes utriusque militiæ ab Idatio appellatur.

[i] In Colb. addita sunt æquali fere manu hæc duo verba, *nomine Viomadum.* Sic ille ab Aimoino appellatur lib. II, cap. 7.

[j] Reg. et Bad., *Basinum.* Regm. et Bec., *Bissinum.*

[k] Editi enim aliquot mss. habent *presbyter Paulinus.* Hunc celebrem Paulinum Nolæ episcopum esse contendit novæ ipsius operum editionis auctor, ejus Vitæ cap. 49, contra Chifflctium qui id inficiatur. Rem in medio relinquit Rosweydus. Certe etsi a Gregorio Paulinus hic presbyter appellatus fuerit, ut habent aliquot codices, nil inde confici potest, cum hæc epistola a Paulino tunc presbytero scribi potuisset ;

D atque ita ejus titulum legisset Gregorius, ut ipsi tunc erat præfixus. Sed cujuscunque Paulini fuerit, nihil de ea exstat præter verba quæ hic a Gregorio laudantur.

[l] Exsuperius a S. Hieronymo laudatur in epist. ad Rusticum monachum, et aliis in locis. Eidem scripsit Innocentius I papa. Ejus festum recolitur die 28 septembris. De Simplicio Zozimus papa epist. 7. In Colb. et Bad. dicitur *Supplicius.* De Amando vide lib. de Gl. Conf., cap. 45. Dynamius in Corb., Regm. et Bad. scribitur *Damianus.* Bec., *Dinamium Engolesinæ.*

[m] De S. Venerandi ecclesia agit Gregorius lib. de Gloria Conf., cap. 35, et seqq.; memoratur in libello de sanctis Claromont., cap. 10, ubi complura sanctorum martyrum corpora in ea sepulta fuisse dicuntur. Hodie exstat in hortis monasterii Illidiani. Vide Savaronis notas. S. Venerandi festum colitur die 18 januarii.

fuit: post cujus obitum fœda apud cives pro episcopatu intentio [a] vertebatur. Cumque partes inter se divisæ, alium aliumque erigere vellent, magna collisio erat populis. Residentibus tamen episcopis die dominica, mulier quædam velata atque devota Deo, audenter ad eos ingreditur, quæ ait: Audite me, sacerdotes Domini. Scitote enim, quod non est in his beneplacitum Deo, quos hi ad sacerdotium elegere. Ecce enim Dominus hodie ipse sibi providebit antistitem. Itaque nolite conturbare neque collidere populum, sed patientes estote parumper: Dominus enim nunc dirigit, qui regat Ecclesiam hanc. His itaque mirantibus hæc verba, subito Rusticus nomine, qui erat ex ipsa urbis Arvernis diœcesi presbyter, advenit: ipse enim jam mulieri per visionem fuerat indi- A catus. Quo viso ait: En ipsum quem elegit Dominus; ecce qualem vobis Dominus pontificem destinavit: hic ordinetur episcopus. Hæc ea loquente, omnis populus cuncta intentione postposita, clamavit dignum ac justum esse. Qui in cathedra positus, septimus in eodem loco pontificatus **68** honorem, populo gaudente, suscepit [b].

XIV. Apud [c] urbem vero Turonicam, defuncto Eustochio episcopo, septimo decimo sacerdotii sui anno, quintus [d] post beatum Martinum Perpetuus ordinatur. Qui cum virtutes assiduas ad sepulcrum ejus fieri cerneret, cellulam quæ super eum fabricata fuerat, videns parvulam, indignam talibus miraculis judicavit. Qua submota, magnam ibi basilicam, quæ usque hodie permanet, fabricavit [e]: quæ habetur a

B

[a] Sic mss. omnes, at editi habent hic et infra *contentio*. Certum est tamen a Gregorio aliisque ejusmodi auctoribus vocem *intentio* pro exprimenda *contentione*, ut plurimum adhiberi.

[b] Ejus festum colitur die 24 septemb.; vulgo dicitur *Saint Rotiri*.

[c] Hoc caput et tres seqq., id est, 14, 15, 16 et 17, desunt in Bell. et Corb. In Colb. a. istud et sequens alia manu, sed antiqua addita sunt.

[d] Infra lib. x, cap. 31, dicitur sextus episc. Turon., quod inter eos Justinianum et Armentium Briccio suffectos ibi non recenseat. Apollinaris vero Sidonius lib. iv, epist. 18, eumdem sextum a B. Martino numerat, duos prædictos admittendo, quo sensu hic *quintus* dici potest post S. Martinum, ita ut Briccius primus sit, tum Justinianus, Armentius, et quartus Eustochius, cui Perpetuus successit.

[e] Defuncto apud Condatum beato antistite Turonenses, reclamantibus licet Pictavis, sacrum ejus corpus Ligeri impositum in urbem suam retulere. Depositum est primo juxta littus in loco qui exinde *Statio corporis beati Martini* dictus fuit, ubi hodieque visitur oratorium illius nomini sacrum. Inde alio translatum fuit, et crebrescentibus ad ejus sepulcrum miraculis, Briccius ejus successor anno post illius transitum undecimo ecclesiam, ut habet Gregorius, supra ipsum sanctum corpus exstruxit, quam postea evertit Perpetuus, ut magnificentiorem exædificaret. In hanc basilicam sacri corporis translationem describit Gregorius libro i de Miraculis sancti Martini, cap. 6. De eadem basilica agit Apollinaris Sidonius, tunc temporis Arvernorum antistes, quam invitante Perpetuo versibus exornavit, qui in ejus epistola 18, libro iv, ad Lucontium habentur. Alios versus a Martino Galliciensium sive Suevorum apostolo editos laudat noster Gregorius libro v Historiæ, cap. 38; alios item, a Paulino Petrocordiensi compositos, qui in variis basilicæ locis descripti erant, edidit V. Cl. Jacobus Sirmondus. Quam vero exinde celebris fuerit sancti Martini tumulus, ex variis passim Gregorii locis patet, quos singillatim referre non vacat. Certe reges nostri Martinum ut specialem regni sui patronum semper venerati sunt, ejusque basilicam variis donariis et immunitatibus cumularunt. Eam a Willichario incensam Chlotarius I restitui et stanno cooperiri curavit. Varia ejus ornamenta quibus olim nitebat paucis describit sanctus Odo in sermone de ejus combustione: *Crustulis marmoreis intus obducta erat. Nam interdum Protonisso marmore paries rubicundus, nunc Pario candidus, nunc quoque Prasino viridis, varium et satis pulchrum schema præferebat; et foris aureolis sapphirinis atque musivis fulgebat lapillis, sed et tectum stanneis tabulis erat opertum*. Ejusdem sancti viri sepulcrum auro argentoque ac gemmis pretiosis a sancto Eligio fabricatum et adornatum fuisse narrat sanctus Audoenus. *Absidam* vero, qualis a beato Perpetuo structa fuerat, describit Herberuus, qui ex abbate Majoris Monasterii factus est archiepiscopus Turonensis sæculo nono labente, post relationem sacri corporis ex Burgundia. Ejus autem verba, quæ Anonymus in Gestis comitum Andegavensium adoptavit, ex 2 mss. codicibus huc proferimus. « Absida siquidem ubi corpus beati Martini continebatur, quam etiam detulerant ab Antissiodoro, fusilis erat ex auro et argento, quod dicitur electrum, spissitudine duorum digitorum, auctoremque operis beatum Perpetuum insculptor designarat suffragio litterarum et versuum: nec erat rima, foramen, fenestra, vel ostium in ea. Hanc autem fecerat beatus Perpetuus quando clevavit corpus ejus a terra involutum prius C in purpura rubea et diligenter consutum, sicque in hanc absidam posuit. Fecit etiam altare quadratum et concavum ex lapidibus tabulatis quæ magna tabula cooperuit, et cum aliis cæmentavit. Fecit et intus aliam absidam ex auricalco, cupro et stanno fusilem, habens palmum in spissitudine cum ostio fusili, quod gumphiis et virtevellis et quatuor clavibus firmabatur, ubi et hanc absidam electrinam posuit. Fecit denique fredam desuper auro optimo et lapidibus pretiosis ornatam, tanto sacerdote condignam. »

Sæculi undecimi initio ecclesia sancti Martini, quam Normanni combusserant, non restaurata modo, sed nova penitus a fundamentis ædificata fuit ab Herveo thesaurario, eo fere modo, quo hodie visitur. Hujus basilicæ dedicationem solemniter factam fuisse scribit Glaber Rodulphus. Tunc suo loco restitutum est beati antistitis corpus, quod ibi, ut sæculo sequenti scribit Sigibertus Gemblacensis, *sub ciborio auro, argento gemmisque vestito decenter collocatum*, miraculis coruscabat. Ciborium illud a Calvinianis sæculo su- D periori destructum atque dilapidatum fuit: sed qua forma olim exstiterit, videre licet ex vitro sacelli cujusdam in ala septentrionali majoris basilicæ siti, ubi Ludovicus XI Francorum rex coram sancti Martini sepulcro sub ciborio existente, genuflexus orans, duobus in locis depictus est. Visuntur et ibi aliæ sanctorum capsæ, quæ ante illam cladem circa beati antistitis tumulum asservabantur. Cæterum etsi beati viri sepulcrum tot vicibus fuisset e loco suo motum, nondum tamen post primam a beato Perpetuo factam translationem apertum fuerat. Id patet ex veteri instrumento, quod ex ms. codice sancti Martini a nobis descriptum huc proferre visum est.

« Præsente Carolo Pulchro cum uxore sua multisque episcopis et principibus, permissu Joannis XXII, anno 1323, die 1 Decembris, translatum est caput

civitate passus quingentos quinquaginta. Habet in A longum pedes centum sexaginta [a], in latum sexaginta : habet in altum usque ad cameram pedes quadraginta quinque; fenestras in altario [b] triginta duas, in capso viginti, columnas quadraginta unam. In toto ædificio fenestras quinquaginta duas, columnas centum viginti; ostia octo, tria in altario, quinque in capso. Solemnitas enim ipsius basilicæ triplici virtute pollet : id est dedicatione templi, translatione corporis sancti, vel ordinatione ejus episcopatus. Hanc enim quarto nonas Julias observabis : depositionem vero ejus tertio idus Novembris esse cognoscas. Quod si fideliter celebraveris, et in præsenti sæculo, et in futuro, patrocinia beati antistitis promereberis. Et quoniam camera cellulæ illius prioris eleganti opere fuerat fabricata, indignum duxit sacerdos, ut opera B ejus deperirent : sed in honore beatorum apostolorum Petri et Pauli aliam construxit basilicam, in qua cameram illam affixit. Multas et alias basilicas ædificavit, quæ usque 69 hodie in Christi nomine constant.

XV. Eo tempore et basilica beati Symphoriani Augustodunensis martyris ab Eufronio presbytero ædificata est. Et ipse Eufronius, hujus deinceps urbis episcopatum sortitus est [c]. Hic enim marmor quod super sanctum sepulcrum beati Martini habetur, cum grandi devotione transmisit.

XVI. Sanctus [d] vero Namatius, post obitum Rustici episcopi, apud Arvernos in diebus illis octavus erat episcopus. Hic ecclesiam quæ nunc constat [e], et senior infra muros civitatis habetur, suo studio fabricavit, habentem in longum pedes centum quinquaginta, in latum pedes sexaginta, in altum infra capsum usque cameram, pedes quinquaginta : in ante absidem rotundam habens, ab utroque latere ascellas eleganti constructas opere, totumque ædificium in modum crucis habetur expositum. Habet fenestras quadraginta duas, columnas septuaginta, ostia octo. Terror namque ibidem Dei, et claritas magna conspicitur; et vere plerumque inibi odor quasi aromatum suavissimus advenire a religiosis sentitur. Pa-

S. Martini a Roberto episcopo Carnotensi, aperto sancti Martini sepulcro.

« In quo quidem sepulcro invenerunt capsam unam argenteam, et in eadem cistellam salliceam mirabiliter albam et recentem, in qua corpus ejusdem beatissimi confessoris honorifice reposuerat beatus Perpetuus, qui anno sexagesimo quarto post transitum gloriosissimi Martini sedis Turonicæ cathedralem sortitus fuerat dignitatem. Aperiens autem eum devotione et tremore ille venerabilis episcopus Carnotensis cistellam in qua corpus beatissimum latitabat, caput cum reliquo corpore ad instar infantuli involutum et ligatum, cedulam alligatam invenit, in qua scriptum erat : HIC EST CORPUS BEATI MARTINI EPISCOPI TURONENSIS. Quo viso, congaudentes in Domino de tam pretioso thesauro hic reperto, idem episcopus Carnotensis incœpit solvere sanctum corpus, quod ex quadam zona candida a beato Perpetuo tempore translationis ejusdem corporis fuerat sic ligatum, ejusque proprio sigillo sigillatum. Quod cum solutum fuisset et detectum, idem episcopus insinuavit regi, quod caput beatissimi confessoris acciperet, et in vase aureo deponeret, quod erat illico præparatum. Sed rex nolens nec præsumens caput sanctissimum attingere, dixit episcopo quod ipsemet illud acciperet et transferret. »

Hic fuit ecclesiæ Martinianæ status usque ad annum 1562, quo Calviniani hæretici Turonum urbe potiti, omnes urbis ac provinciæ ecclesias penitus spoliaverunt, combustis immani sacrilegio sanctorum reliquiis. Visitur hodieque locus ad australem ecclesiæ januam, in quo sancti Martini corpus crematum est. Anno sequenti, turbis utcunque sedatis, paucula quæ hæreticorum furori subducta fuerant, ordinante venerabili capitulo, recognita, in theca recondita sunt. Capituli ea de re decretum ex ejus registris descripsimus, quod sic habet :

« Anno 1563, die 1 Julii, domini mei ordinarunt, quod unum ex magnis ossibus brachii beatissimi Martini, et aliud ex capite ejusdem, nec non pannus sericeus, in quo corpus ejusdem beatissimi Martini repositum fuerat, et alia reliquiaria ex capitibus beatorum Briccii et Gregorii, quæ remanserunt, et combusta non fuerunt per hæreticos anno novissimo, reponantur in parva capsa lignea propterea facta, quæ cooperietur ex aliquo pulchro panno sericeo; et super quolibet reliquiario hujusmodi ponatur inscriptio cujusnam sit, et signetur per *me notarium ad perpetuam rei memoriam.* » Quæ omnia die 3 Julii sequenti facta fuisse indicat idem registrum. Anno autem 1564, die 5 Julii, eædem *reliquiæ in capsa positæ repositæ sunt super altare existens retro majus altare, ubi solebat esse capsa sancti Martini.* Quæ anno 1636, die undecima Septembris solemniter sunt visitatæ a toto capitulo. Visitur hodieque istud altare multis gradibus elevatum, sub quo positus est lapis sepulcri beati Martini, ubi in majoribus festivitatibus sacerdos celebrans missam inchoat, atque ad illa verba post confessionem, *Oramus te, Domine, per merita sanctorum tuorum, quorum hic reliquiæ habentur,* il- C lum lapidem osculatur, tum ad altare majus accedit, Missam solito more celebraturus. Columnæ sepulcro vicinæ ex mandato capituli affixa est tabella cum hac epigraphe : *Nomina corporum sanctorum hujus ecclesiæ, quæ hic sepulta erant : S. Martinus, S. Briccius, S. Spanus, S. Perpetuus, S. Gregorius Turonensis, S. Eustochius, S. Eufronius. Hic in medio illorum erat corpus et sepulcrum beatissimi Martini, quorum venerabiles reliquiæ in capsis existebant.* Atque hic est hodiernus ecclesiæ sancti Martini status. De ejus vero prærogativis ac jurisdictione quam in alias complures ecclesias etiam nunc habet, disserere mei non est instituti. Quæ vero hic protulimus, ut plurimum debemus V. Cl. Gatiano Galiczonio, doctori Sorbonico, ejusdem ecclesiæ canonico et cantori, qui cum apud Turones essemus, omnia minutatim nobis ostendit.

[a] Reg., Colb. et Chesn. habent, *longum pedes centum quinquaginta quinque.*

[b] Hic altarii nomine presbyterium, per capsum D vero navem intelligi verisimile est. Consule Liturgiam Gallicanam nostri Mabillonii lib. I, cap. 8, num. 1 et seqq. De hac ecclesia iterum agit Gregorius lib. I de Mirac. S. Martini, etc. Vide et epistolam 18, lib. IV, Apollinaris Sidonii; cui interseruntur versus, quos eidem ecclesiæ adornandæ ipse composuit.

[c] Æduensi Ecclesiæ præfuit labente sæculo V. Interfuit ordinationi Joannis Cabillonensis episcopi, uti testatur Apollinaris Sidonius lib. IV, epist. 25, et ad eum scripsit idem auctor epist. 8 libri VII, et 2 libri IX. Exstat ejus et Lupi Tricassini episcopi egregia epistola de disciplina ecclesiastica, apud Sirmond. tom. I Concil.; alteram ejusdem ad Agrippinum comitem laudat Idatius in Chronico.

[d] Hoc caput et sequens desunt in codd. Regio et Colb.

[e] Hæc est ecclesia cathedralis, de qua Savaro multa observat in notis ad cap. 1 libri de ecclesiis Claro-

ricies ad altarium, opere sarsurio [a], ex multo marmorum genere exornatos habet. Exacto ergo in duodecimo anno beatus pontifex ædificio, Bononiam civitatem Italiæ sacerdotes dirigit, ut ei reliquias sanctorum Vitalis et Agricolæ exhibeant, quos pro nomine Christi Dei nostri, manifestissime crucifixos esse cognovimus [b].

70 XVII. Cujus conjux basilicam sancti Stephani [c] suburbano murorum ædificavit. Quam cum fucis colorum adornare vellet, tenebat librum in sinu suo, legens historias actionum antiquorum [d], pictoribus indicans quæ in parietibus fingere deberent. Factum est autem quadam die, ut sedente illa in basilica, ac legente, adveniret quidam pauper ad orationem et aspiciens eam in veste nigra, senio jam provectam, putavit esse unam de egentibus, protulitque quadram panis, et posuit in sinu ejus, et abscessit. Illa vero non dedignans munus pauperis, qui personam ejus non intellexit, accepit et gratias egit, reposuitque, hanc suis epulis anteponens, et benedictionem ex ea singulis diebus sumens, donec expensa est.

XVIII. Igitur Childericus Aurelianis pugnas egit; Adouacrius [e] vero eum Saxonibus Andegavos venit. Magna tunc lues populum devastavit. Mortuus est autem Ægidius, et reliquit filium, Syagrium nomine. Quo defuncto, Adouacrius de Andegavo et aliis locis obsides accepit. Britanni de Biturica [f] a Gotthis expulsi sunt, multis apud Dolensem vicum [g] peremptis: Paulus vero comes cum Romanis [h] ac Francis, Gotthis bella intulit et prædas egit. Veniente vero Adouacrio Andegavis, Childericus rex sequenti die advenit, interemptoque Paulo comite, civitatem obtinuit. Magno ea die incendio domus ecclesiæ concremata est [i].

XIX. His itaque gestis, inter Saxones atque Romanos bellum gestum 71 est: sed Saxones terga vertentes, multos de suis, Romanis insequentibus, gladio reliquerunt; insulæ eorum cum multo populo interempto, a Francis captæ atque subversæ sunt [j]. Eo anno mense nono terra tremuit. Adouacrius cum Childerico fœdus iniit, Alamannosque, qui partem Italiæ pervaserant, subjugarunt.

XX. Eorichus [k] autem Gotthorum rex, Victorium ducem super septem civitates præposuit, anno quarto decimo regni sui. Qui protinus Arvernis adveniens, civitatem addere voluit: unde et cryptæ [l] illæ usque hodie perstant ad basilicam sancti Juliani, et columnas, quæ sunt in æde positæ, exhiberi jussit. Basilicam sancti Laurentii et sancti [m] Germani Licaniacensis vici jussit ædificari. Fuit autem Arvernis annis novem. Super Eucherium [n] vero senatorem calumnias devolvit: quem in carcere positum nocte extrahi jussit, ligatumque juxta parietem antiquum, ipsum parietem super eum elidi jussit. Ipse vero dum nimium esset in amore mulierum luxuriosus, et ab Arvernis vereretur interfici, Romam aufugit: ibique similem tentans exercere luxuriam, lapidibus est obrutus. Post cujus excessum regnavit Eorichus annos quatuor: obiit autem anno vigesimo septimo regni sui. Fuit etiam et tunc terræmotus magnus.

XXI. Defuncto [o] autem apud Arvernos Namatio

montensibus. Unde *senior* in Mor. s. et Regm. dicitur, pro qua voce editi habent *veterrima*. Vide Liturgiam Gallicanam Mabillonii lib. I, cap. 8.

[a] Opus *sarsurium* idem esse observat Altaserra ac opus tectorium, quod varium est et multiplex, sic dictum a verbo *sarcire*. Parietes autem templorum et publicorum ædificiorum marmore tegebantur seu incrustabantur, qualiter hic describitur templum a S. Namatio constructum.

[b] Et quidem reliquias horum martyrum obtinuit, ut narrat ipse Gregor. lib. I de Gloria Mart., cap. 44. Eorumdem martyrum passionem describit S. Ambrosius in lib. de Exhortatione virginit., cap. 1 et 2.

[c] Hodie ecclesia est parochialis, mutato nomine ab annis circiter 200, *Sancti Eutropii Suburbicarii* dicta. In ea sepultus fuit sanctus Namatius cum aliis sanctis, ut indicat libellus de sanctis Claromont., cap. 13.

[d] Sic Regm. Editi vero, *historias actionis antiquas;* Mor. s., *antiquæ*. Picturas in ecclesiis memorat passim Gregorius, ut lib. VII, cap. 36, lib. X, cap. ult., etc.

[e] Sic Bell., Corb., Reg. et Regm., cum aliquot editis. Alii, *Odouacrius*, et Colb., *Odoacrius*. Bec., *Adouacius*.

[f] Corb. et Bec., *Biturigas*.

[g] Etiam nunc exstat monasterio Ordinis nostri insignitus, quod sæcularibus canonicis hujus sæculi initio cessit. Vulgo dicitur *Bourg de Deols*, a Castro-Radulphi Andria fluvio interjacente divisus.

[h] Romanos hic appellat Gallos illos, qui nondum exteris regibus subjecti erant. Et quidem non solum in Gallia, sed et in Italia, Hispania, Africa, etc., etiam post subactas omnino a barbaris has provincias, populi in duas veluti partes dividebantur: alii dicebantur Romani, veteres scilicet incolæ, quod Romanis paruissent, legibusque ut plurimum, etiam exteris principibus subditi, Romanis uterentur, quodque catholicam fidem colerent; alii vero dicebantur *Barbari*, quod vocabulum honorificum esse ducebant. Videsis plura de hac re apud Valesium lib. VI rerum Francic., pag. 289.

[i] Hic in cod. Bell., detritis aliquot lineis, quæ sub paginæ finem habebantur, sequens pagina ejusdem folii incipit ab his verbis, *regionem. Tantum ut quod tibi*, etc., quæ sunt de cap. 32.

[j] Insulæ istæ ad Ligerim positæ erant, ut censet Cointius, quas arcibus munierant Saxones, ut si res ipsis minus feliciter contingerent, liberam haberent per Oceanum abeundi facultatem. Idem Cointius legendum censet *Alanos*, pro *Alamannos*, qui non Italiæ, sed Galliæ partem invaserant. Cui conjecturæ favent quæ observavimus supra ad caput 7 hujus libri.

[k] Regm., *Theodericus*, et infra, *Teddricus*, Corb. et Bec., *Eoricus*, seu *Euricus*. Infra cap. 25 appellatur *Evarix*. Victorii mortem refert Gregorius lib. I de Gloria Mart., cap. 45, et in Vita S. Abrahæ. De eodem Apollinaris Sidonius lib. VII, epist. 17. Deest hoc caput in Bell.

[l] Tres mss., *scriptæ*. Porro non hic designatur basilica Brivatensis, ut Fredegarius existimavit, sed quæ in honorem S. Juliani in ipsa Arvernorum urbe sita est, ut observat Savaro in notis ad cap. 35, lib. I de eccles. Claromont. Adi Cointium ad annum 554, num. 4.

[m] Cod. Casin., *Sancti Martini Lecaniacensis*. Regm., *S. Germani Licaniacensi vico*. Observat Marollius hunc locum hodie vulgo appellari, *Saint-Germain de Lambron*.

[n] Is esse putatur ad quem Sidonius scribit lib. III, epist. 8.

[o] Hoc caput deest in Corb., Bell., Reg. et Colb.

episcopo, Eparchius successit, vir sanctissimus atque religiosus. Et quia eo tempore ecclesia parvam infra muros urbis possessionem habebat, ipsi sacerdoti in ipso, **72** quod modo Salutatorium [a] dicitur, mansio erat, atque ad gratias Deo tempore nocturno reddendas ad altarium ecclesiæ consurgebat. Factum est autem, ut nocte quadam ingrediens, plenam ecclesiam dæmonibus reperiret, ipsumque principem in modum ornatæ mulieris, in throni illius cathedram residentem. Cui ait pontifex : O meretrix exsecranda, non sufficit tibi loca cuncta variis pollutionibus inficere, adhuc et cathedram a Domino consecratam fœtida sessionis tuæ accessione coinquinas? Abscede a domo Dei, ne a te amplius polluatur. Cui ait : Et quia mihi meretricis nomen imponis, multas tibi parabo insidias ob desideria mulierum. Et hæc dicens, sicut fumus evanuit. Verumtamen sacerdos tentatus est per commotionem corporis ad concupiscentiam [b] : sed signo crucis sanctæ munitus, nihil ei inimicus nocere potuit. Ferunt etiam ipsum in arce Cantobennici montis monasterium [c] collocasse, ubi nunc oratorium est, et ibi se diebus Quadragesimæ sanctæ recludebat : die autem Cœnæ dominicæ, cum magno psallentio, comitantibus clericis civibusque, ad ecclesiam suam revertebatur. Quo migrante, Sidonius ex præfecto substituitur, vir secundum sæculi dignitatem nobilissimus, et de primis Galliarum senatoribus : ita ut filiam sibi Aviti imperatoris in matrimonio sociaret. Hujus tempore, cum adhuc apud urbem Arvernam Victorius, cujus supra meminimus, moraretur, fuit in monasterio beati Cyrici [d] urbis ipsius abbas, Abraham nomine : qui fide **73** atque operibus Abrahæ illius prioris refulgebat, sicut in libro Vitæ ejus scripsimus.

XXII. Sanctus [e] vero Sidonius tantæ facundiæ erat, ut plerumque ex improviso luculentissime quæ voluisset, nulla obsistente mora componeret. Contigit autem quadam die, ut ad festivitatem basilicæ mo-
A nasterii, cujus supra meminimus, invitatus accederet; ablatoque sibi nequiter libello, per quem sacrosancta solemnia agere consueverat, ita paratus a tempore cunctum festivitatis opus explicuit, ut ab omnibus miraretur, nec putaretur ab astantibus ibidem hominem locutum fuisse, sed angelum. Quod in præfatione libri, quem de Missis ab eo compositis conjunximus, plenius declaravimus. Cum autem esset magnificæ sanctitatis, atque, ut diximus, ex senatoribus primis, plerumque, nesciente conjuge, vasa argentea auferebat a domo, et pauperibus erogabat. Quod illa cum cognosceret, scandalizabatur in eum : sed tamen dato egenis pretio, species domui restituebat.

XXIII. Cumque [f] ad officium dominicum fuisset
B mancipatus, et sanctam ageret in sæculo vitam, surrexere contra eum duo presbyteri, et ablata ei omni potestate a rebus Ecclesiæ, arctum ei victum et tenuem relinquentes, ad summam eum contumeliam redegere. Sed non longi temporis spatio inultam ejus injuriam divina voluit sustinere clementia. Nam unus ex his nequissimis et indignis dici presbyteris, cum ante noctem minatus fuisset eum de ecclesia velle extrahere [g], signum ad matutinas audiens fuisse commotum, fervens felle contra sanctum Dei, surrexit, hoc iniquo corde explere cogitans, quod die præcedente tractaverat. Ingressus autem in secessum suum, dum ventrem purgare nititur, spiritum exhalavit. Exspectabat enim puer aforis cum cereo dominum egressurum. **74** Jamque advenerat lux,
C et satelles ejus, id est alius presbyter, mittit nuntium, dicens : Veni, ne tardaveris, ut quæ nobis die hesterna convenerant, pariter expleamus. Sed cum responsa dare differret exanimis, elevato puer velo ostii, reperit dominum super sellulam secessus defunctum. Unde indubitatum est non minoris criminis hunc reum esse, quam Arium illum, cui similiter in secessu fuere interna deposita per partes inferiores

[a] Salutatorium, quod alias *secretarium*, hodie *sacristia* appellatur, uti patet ex Gregorii M. epist. 54 libri IV ad Marinianum episc. Ravennat., et ex concilio Matisc. I, can. 2, sic dictum est, quod ibi episcopi ante Missarum celebrationem sedere solerent ad excipiendas fidelium salutationes, qui eorum orationibus se, vel aliqua negotia commendare volebant. Id presbyteris reliquisse videtur sanctus Martinus apud Sever. Sulpic., dial. 2, ubi ipse dicitur orationi incubuisse, eo tempore quo presbyteri in alio secretario sedentes ejus permissu salutationibus, aut audiendis negotiis occupabantur.

[b] Mor. s., *a concupiscentia.*

[c] De hoc monasterio vide supra lib. I, cap. 39. Cantobennense monasterium illud ipsum esse censet Savaro, quod non procul ab urbe sanctimonialibus paravisse dicitur sanctus Genesius Arvernensis episcopus in ipsius Vita. Alii ab eo etiam non distinguunt Candidinense monasterium, quod Felix ejusdem urbis antistes, Præjecto tunc abbati, postea ipsius successori et martyri, gubernandum tradidit, ut in secunda ipsius Præjecti Vita legitur. Hunc locum postea destructum reparavit sæculo undecimo quidam Aldefredus, quem Robertus de Alvernia episcopus ultimo sequentis sæculi anno Piperacensi cœnobio subjecit : sed tandem post varias fortunas Carmelitis excalceatis nostro ævo donatus est. Vide notas in caput 39 libri I.

[d] Sic Regm. cum Bad.; cæteri ed. et Bec., *Cyriaci.* At nostra lectio sincera est. Hic est enim Cyricus puer, qui cum Julitta matre martyr occubuit. Vide Savaronem in notis ad libellum de ecclesiis Claromont. num. 14, qui est de ecclesia sancti Cyrici. De qua et Gregorius agit in Vita S. Abrahæ, lib. de Vitis
D Patrum, cap. 3.

[e] Deest hoc caput in Corb., Bell., Colb. et Regio. Porro Sidonius ille illustrior est, quam ut hic de eo plura observemus. Exstant ejus opera a Savarone primum, tum a J. Sirmondo edita. Caius Sollius Apollinaris Sidonius appellabatur, cujus vitam collegit Savaro, eamque ipsius operibus præfixit. Papianillæ uxori suæ, filiæ Aviti imp., epistolam 16 libri V scripsit ipse Sidonius, quam post susceptum sacerdotium uti sororem habuit, ut probat Sirmondus in notis ad eamdem epist., ubi et plura habet de majorum clericorum cælibatu. V. supra lib. I, cap. 39, et Hieronymi epist. ad Pammachium.

[f] Hoc caput deest in Corb., Bell., Colb. et Regio.

[g] Regm., *velle extrahi*, Chesn. et Freh., *vel extrahere.*

egesta [a] : quia nec istud sine hæresi potest accipi, ut in Ecclesia non obediatur sacerdoti Dei, cui ad pascendum oves commissæ sunt, et ille se ingerat potestati, cui neque a Deo, neque ab hominibus aliquid est commissum. Dehinc beatus sacerdos, uno adhuc manente nihilominus inimico, suæ restituitur potestati. Factum est autem posthæc, ut accedente febre ægrotare cœpisset : qui rogat suos, ut eum in ecclesiam ferrent. Cumque illuc illatus fuisset, conveniebat ad eum multitudo virorum ac mulierum, simulque etiam et infantium plangentium atque dicentium : Cur nos deseris, pastor bone, vel cui nos quasi orphanos derelinquis? Nunquid erit nobis post transitum tuum vita? nunquid erit postmodum qui nos sapientiæ sale sic condiat? aut ad dominici nominis timorem talis prudentiæ ratione redarguat? Hæc et his similia populis cum magno fletu dicentibus, tandem sacerdos, Spiritu in se sancto influente, respondit : Nolite timere, o populi, ecce frater meus Aprunculus vivit, et ipse erit sacerdos vester. Qui non intelligentes, putabant eum loqui aliquid in exstasi.

Quo migrante [b], presbyter ille nequam, alter ex duobus qui remanserat, protinus omnem facultatem Ecclesiæ, tanquam si jam episcopus esset, inhians cupiditate, præoccupat, dicens : Tandem respexit in me Deus, cognoscens me justiorem esse Sidonio, largitusque **75** est mihi hanc potestatem. Cumque per totam urbem superbus ferretur, adveniente die dominico, qui imminebat post transitum sancti viri, præparato epulo, jussit cunctos cives in domo ecclesiæ [c] invitari : despectisque senioribus, primus recumbit in toro. Cui oblato pincerna poculo, ait : Domine mi, vidi somnium, quod si permittis edicam : Videbam hac nocte dominica, et ecce erat domus magna, et in domo erat thronus positus, in quo quasi judex residebat, cunctis potestate præstantior : cui assistebant multi sacerdotum in albis vestibus, sed et promiscuæ populorum turbæ valde innumerabiles. Verum cum hæc trepidus contemplarer, conspicio eminus inter eos beatum astare Sidonium, et cum presbytero illo tibi carissimo, qui ante hos paucos annos de hoc mundo migravit, attente litigantem. Quo devicto, jubet rex ut in imis carceris angustiis retrudatur; ablatoque isto, contra te iterum insurgere [d], dicens te in eo scelere, propter quod ille prior damnatus fuerat, fuisse participem. Verum ubi judex, quem ad te transmitteret, sollicite cœpit inquirere, ego me inter reliquos occulere cœpi, et a tergo steti, tractans apud memetipsum, ne forte ego, qui notus sum homini, mittar. Dum hæc mecum tacitus volverem, amotis omnibus remansi solus in publico : vocatusque a judice, propius accedo. Cujus virtutem atque splendorem contuens, cœpi hebes effectus titubare præ metu. Et ille : Ne timeas, puer, inquit : sed vade, dic presbytero illi : Veni ad respondendam causam, quia Sidonius te accersiri deprecatus est. Tu vero ne moram facias ad eundum, quia sub grandi testificatione mihi præcepit rex ille tibi hæc loqui, dicens : Si tacueris, morte pessima morieris. Hæc eo loquente, exterritus presbyter, elapso de manu calice, reddidit spiritum : ac de recubitu ablatus mortuus sepulturæ mandatus est, possessurus infernum **76** cum satellite suo. Tale judicium super contumaces clericos Dominus in hunc prætulit mundum, ut unus Arii sortiretur mortem; alius, tanquam Simon Magus, apostoli sancti oratione ab excelsa arce superbiæ præceps alliderettur. Qui non ambiguntur pariter possidere tartarum, qui simul egerunt nequiter contra sanctum episcopum suum. Interea cum jam terror Francorum resonaret in his partibus, et omnes eos amore desiderabili cuperent regnare, sanctus Aprunculus, Lingonicæ civitatis episcopus [e], apud Burgundiones cœpit haberi suspectus. Cumque odium de die in diem cresceret, jussum est ut clam gladio feriretur. Quo ad eum perlato nuntio, nocte à castro Divionensi per murum demissus, Arvernis advenit, ibique juxta verbum Domini, quod posuit in ore sancti Sidonii, undecimus datus est episcopus.

XXIV. Sed [f] tempore Sidonii episcopi magna Burgundiam fames oppressit. Cumque populi per diversas regiones dispergerentur, nec esset ullus qui pauperibus alimoniam largiretur, Ecdicius quidam ex senatoribus, hujus propinquus [g], magnam tunc rem in Deo confisus fecisse perhibetur. Nam invalescente fame, misit pueros suos cum equis et plaustris per vicinas sibi civitates, ut eos qui hac inopia vexabantur sibi adducerent. At illi euntes, cunctos pauperes quotquot invenire potuerunt, adduxere ad domum [h] ejus. Ibique eos per omne tempus sterilitatis pascens, ab interitu famis exemit. Fuereque,

[a] Regm., *inferioris egestus*, et infra *obaudiatur sacerdoti*. Bec., *partis inferioris egestum... obaudiatur sacerdos*.

[b] Obiit anno 484, ut scribit Savaro, et quidem die 12 kal. Septembris, ejus tamen festum 10 kal. ejusdem mensis in Martyrologio Romano recolitur. Sepultus est in ecclesia sancti Saturnini, ut dicitur in lib. I de eccles. Claromont., cap. 22. Hæc ecclesia mutato nomine sancti Amandini dicta est. Postmodum translatum est B. Sidonii corpus in ecclesiam sancti Genesii.

[c] Domum ecclesiæ passim memorat Gregorius, quo nomine ædes episcopales, majori ecclesiæ urbis seu cathedrali adhærentes, designari videtur esse extra dubium.

[d] Editi habent, *suggerit*.

[e] De eodem infra cap. 36, et lib. III, cap. 2, ad quem exstant aliquot Ruricii Lemovicensis episc. epistolæ. Eidem, adhuc Lingonum episcopo, scripsit Sidonius epistolam 10 libri IX. Sepultus est in ecclesia S. Stephani ex lib. I. Ecclesiar. Claromont., cap. 13, ubi *sanctus* dicitur. Celebratur in Martyrol. Gallic. Saussaii die 14 Maii.

[f] Hoc caput deest in Bell. In tribus vero aliis absolute incipit, *Tempore Sidonii*, etc.

[g] Ecdicius, seu, ut alii scribunt, Hecdicius, filius fuit Aviti imperatoris, et frater Papianillæ uxoris Sidonii, ad quem exstant ejusdem Sidonii carmen 20, epistola 1 lib. II, et 3 libri III. Factus est Patricius a Julio Nepote Augusto ex epist. 16 lib. V.

[h] Editi plerique cum Bec., *ad domos*.

ut multi aiunt, amplius quam quatuor millia promiscui sexus. Adveniente autem ubertate, ordinata iterum evectione, unumquemque in locum suum restituit. Post quorum discessum, vox ad eum e cœlis lapsa pervenit, dicens : Ecdici, Ecdici, quia fecisti rem hanc, tibi et semini tuo panis non deerit in sempiternum : eo quod obedieris verbis meis et famem meam refectione pauperum satiaveris. Quem Ecdicium miræ velocitatis fuisse **77** multi commemorant : nam quadam vice multitudinem Gotthorum cum decem viris fugasse perscribitur [a]. Sed et sanctus Patiens Lugdunensis episcopus simile huic in ipsa fame populis præstitisse perhibetur beneficium. Exstat exinde hodie apud nos beati Sidonii epistola [b], in qua eum declamatorie collaudavit.

XXV. Hujus tempore et Evarix [c] rex Gotthorum, excedens Hispanum limitem, gravem in Galliis super Christianos intulit persecutionem. Truncabat passim perversitati suæ non consentientes, clericos carceribus subigebat : sacerdotes vero, alios dabat exsilio, alios gladio trucidabat. Nam et ipsos sacrorum templorum aditus spinis jusserat obserari, scilicet ut raritas ingrediendi oblivionem faceret fidei. Maxime tunc Novempopulanæ, geminæque Germaniæ [d] urbes, ab hac tempestate depopulatæ sunt. Exstat hodieque et pro hac causa ad Basilium episcopum nobilis Sidonii ipsius epistola, quæ hæc ita loquitur. Sed persecutor non post multum tempus, ultione divina percussus interiit.

XXVI. Post hæc [e] beatus Perpetuus Turonicæ civitatis episcopus, impletis triginta in episcopatu C annis, in pace quievit : in cujus loco Volusianus,

A unus ex senatoribus, subrogatus est. Sed a Gothis suspectus habitus, episcopatus sui anno septimo in Hispanias est quasi captivus abductus; sed protinus vitam finivit. In cujus loco Verus [f] succedens, septimus post beatum Martinum **78** ordinatur episcopus.

XXVII. His [g] ita gestis, mortuo Childerico, regnavit Chlodovechus, filius ejus, pro eo. Anno autem quinto regni ejus, Syagrius Romanorum rex, Ægidii filius, ad civitatem Suessionas [h], quam quondam supra memoratus Ægidius tenuerat, sedem habebat. Super quem Chlodovechus cum Ragnachario [i] parente suo, quia et ipse regnum tenebat, veniens, campum pugnæ præparari deposcit. Sed nec iste distulit, ac resistere metuit. Itaque inter se utrisque pugnantibus, Syagrius elisum cernens exer-
B citum, terga vertit, et ad Alaricum regem, Tolosam cursu veloci perlabitur. Chlodovechus vero ad Alaricum mittit, ut eum redderet : alioquin noverit sibi bellum ob ejus retentionem inferri. At ille metuens, ne propter eum iram Francorum incurreret, ut Gotthorum pavere mos est [j], vinctum legatis tradidit. Quem Chlodovechus receptum custodiæ mancipari præcepit : regnoque ejus accepto, eum gladio clam feriri mandavit. Eo tempore multæ ecclesiæ a Chlodovechi exercitu deprædatæ sunt, quia erat ille adhuc fanaticis erroribus involutus. Igitur de quadam ecclesia urceum miræ magnitudinis ac pulchritudinis hostes abstulerant, cum reliquis ecclesiastici ministerii ornamentis. Episcopus [k] autem ecclesiæ illius missos ad regem dirigit, poscens ut si aliud de
C sacris vasis recipere non mereretur, saltem vel urceum ecclesia sua reciperet. Hæc audiens rex, **79**

[a] Id narrat Sidonius epist. 3 libri III, ubi *vix duodeviginti equites* cum Ecdicio fuisse dicuntur.

[b] Ea est duodecima libri VI. Eumdem laudat ob ecclesiam Lugduni constructam lib. II, epist. 10. Ipsius vero memoria in fastis ecclesiasticis recolitur tertio idus Septembris.

[c] Is ipse supra cap. 20 appellatur *Eorichus*, seu *Eurichus*. In capitum indicibus, etiam vetustiorum codicum legitur *de Euva rege*. Cæterum hoc caput deest in Bellov.

[d] Legendum haud dubie *Aquitaniæ*. Non enim Evarichus persecutionem in Germania movit, cum e contrario, maxime efferbuerit in Novempopulania, ac in utraque Aquitania, ut patet ex ipsa Sidonii epistola ad Basilium episcopum, quam infra Gregorius laudat; estque 6 libri VII. Ibi enim recensentur urbes ex his tribus provinciis, in quibus persecutio sæviit : scilicet Elusa, Auscium, Vasatæ et Convenæ in
D Novempopulania ; Rutheni, Lemovicæ et Gabali in Aquitania prima; Burdegala et Petrocorii in secunda Aquitania. Non tamen textum Gregorii mutare licuit absque alicujus codicis auctoritate. Et quidem Valesius Germaniæ nomen a Gregorio datum fuisse Aquitaniæ putat, quod ibi regnaret Euricus, quem hic a Germania oriundum existimabat. Quo pacto et Lugdunensis Germania dicitur a Sidonio lib. V, epist. 7. Manus a Costa in lib. II Decretalium Gregorii IX tit. I, sic legendum esse censet, *geminæque germanæ. Geminam enim*, uti prosequitur, *et Duplicem Aquitaniam, primam et secundam, eleganter vocat germanam et sororem Novempopulaniæ, id est Aquitaniæ tertiæ, quia in provinciæ divisæ in duas, tres vel plures sint sibi invicem sorores ex hac divisione ; habeantque communem matrem urbem Romam, imperii caput, a qua scilicet provinciæ institutæ et veluti partæ. Sic apud Tertullianum in libro de Pallio Utica colonia Romanorum dicitur soror Carthaginis.* Hæc ille, cujus sententia ex Testamento S. Remigii aliisque antiquis monumentis confirmari potest, in quibus Ecclesiæ Rhemensis ac Trevirensis *sorores* appellantur, eo quod utraque in Belgica metropolis esset et suæ provinciæ caput. Favet etiam codex ms. Regii-montis, in quo legitur, *geminæque germanæ*.

[e] Hoc caput deest in codd. Corb. et Bellov. In Colb. autem alia manu, licet antiqua, additum est. De Perpetuo, Volusiano et Vero vide infra lib. X, c. 31.

[f] Sic Colb. et Reg. cum aliquot editis; alii cum Bec. et Regm., *Virus*.

[g] Hoc caput deest in cod. Bellovac.

[h] Corb., *Saxonas;* scriptum est tamen alia manu fere æquali, sicut et infra, *Suessionas*. Bec., *Suessiones*, et infra *Sessionas*. Quæ lectiones variæ passim in mss. occurrunt.

[i] Idem cod., *Ragnario parente suo, qui et ipse tenebat, veniens campum ut pugnaret :* Regm., *Racanario... tenuerat*, etc. Colb., *Raghenario*, etc. Idem et Pal. pro Clodovechus habent semper *Hludouvichus*, et alia manu Regm., *Clodoveus :* quod semel et iterum monuisse satis sit.

[j] Vide Salvianum lib. VII, de Gubernatione Dei.

[k] Hic fuit beatus Remigius Rhemorum antistes, ut Fredegarius cap. 16, Hincmarus, Frodoardus, aliique auctores testantur. Porro *ministerii ecclesiastici* nomine sacram ecclesiæ supellectilem intelligebant, ut ex compluribus Gregorii ipsius, aliorumque auctorum locis constat, quos videsis libro I Liturgiæ Gallicanæ Mabillonii nostri, cap. 7. Legendum ea de re beati Aredii Testamentum, quod in Appendice integrum proferemus.

ait nuntio : Sequere nos usque Suessionas, quia ibi A cuncta quæ acquisita sunt, dividenda erunt. Cumque mihi vas illud sors dederit, quæ papa poscit, adimpleam. Dehinc adveniens Suessionas, cuncto onere prædæ in medium posito, ait rex : Rogo vos, o fortissimi præliatores, ut saltem mihi vas istud (hoc enim de urceo supra memorato dicebat) extra partem concedere non abnuatis. Hæc rege dicente, illi quorum erat mens sanior, aiunt : Omnia, gloriose rex, quæ cernimus tua sunt : sed et nos ipsi tuo sumus dominio subjugati. Nunc quod tibi beneplacitum videtur, facito : nullus enim potestati tuæ resistere valet. Cum illi hæc ita dixissent, unus levis, invidus ac facilis [a], cum voce magna, elevatam bipennem urceo impulit, dicens : Nihil hinc accipies, nisi quæ tibi sors vera largitur. Ad hæc B obstupefactis omnibus, rex injuriam suam patientiæ lenitate coercuit, acceptumque urceum nuntio ecclesiastico reddidit, servans abditum sub pectore vulnus. Transacto vero anno, jussit omnem cum armorum apparatu advenire phalangam, ostensuram in Campo Martio [b] suorum armorum nitorem. Verum ubi cunctos circuire deliberat, venit ad urcei percussorem, cui ait : Nullus tam inculta, ut tu, detulit arma : nam neque tibi hasta, neque gladius, neque securis [c] est utilis; et apprehensam securim ejus in terram dejecit. At ille cum paululum inclinatus fuisset ad colligendum eam, rex elevatis manibus, securim suam capiti ejus defixit. Sic, inquit, tu apud Suessionas in urceo illo fecisti. Quo mortuo, reliquos abscedere jubet, magnum sibi per hanc cau- C sam timorem statuens. Multa [d] bella, victoriasque fecit. Nam decimo regni sui anno, Thoringis bellum intulit, eosdemque suis ditionibus subjugavit.

80 XXVIII. Fuit autem et Gundeuchus [e] rex Burgundionum, ex genere Athanarici regis persecutoris, de quo supra meminimus. Huic fuerunt quatuor filii, Gundobadus, Godegiselus, Chilpericus et Godomarus. Igitur Gundobadus Chilpericum fratrem suum interfecit gladio, uxoremque ejus, ligato ad collum lapide, aquis immersit. Hujus duas filias exsilio condemnavit : quarum senior, mutata veste Chrona [f], junior Chrotechildis [g] vocabatur. Porro Chlodovechus, dum legationem in Burgundiam sæpius mittit, Chrotechildis puella reperitur a legatis ejus. Qui cum eam vidissent elegantem atque sapientem, et cognovissent quod de regio esset genere, nuntiaverunt hæc Chlodovecho regi. Nec moratus ille, ad Gundobadum legationem dirigit, eam sibi in matrimonio petens : quod ille recusare metuens, tradidit eam viris; illique accipientes puellam, regi velocius repræsentant. Qua visa, rex valde gavisus, suo eam conjugio sociavit, habens jam de concubina filium, nomine Theodoricum.

XXIX. Igitur [h] rex ex Chrotechilde regina habuit filium primogenitum : quem cum mulier baptismo consecrare vellet, prædicabat assidue viro dicens : Nihil sunt dii quos colitis, qui neque sibi neque aliis poterunt subvenire : sunt enim aut ex lapide, aut ex ligno, aut ex metallo aliquo sculpti. Nomina vero quæ eis indidistis, hominum fuere, non deorum [i], ut Saturnus, qui filio, ne a regno depelleretur, per fugam elapsus asseritur; ut ipse Jupiter omnium stuprorum spurcissimus perpetrator, incestator virorum, propinquarum derisor, qui nec ab ipsius sororis propriæ potuit abstinere concubitu, ut ipsa ait : *Jovisque et soror et conjux* (*Virg. Æneid.* lib. I). Quid Mars Mercuriusque **81** potuere? Qui potius sunt magicis artibus præditi quam divini numinis potentiam habuere. Sed ille magis coli debet, qui cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt, verbo ex non exstantibus procreavit; qui solem lucere fecit, et cœlum stellis ornavit; qui aquas reptilibus, terras animantibus, aera volatilibus adimplevit; cujus nutu terræ frugibus, pomis arbores, uvis vineæ decorantur; cujus manu genus humanum creatum est; cujus largitione ipsa illa creatura omnis homini suo, quem creavit, et obsequio et beneficio famulatur. Sed cum hæc regina diceret, nullatenus ad credendum regis animus movebatur, sed dicebat : Deorum nostrorum jussione cuncta creantur ac prodeunt ; Deus vero vester nihil posse manifestatur, et quod magis est, nec de deorum genere esse probatur. Interea regina fidelis filium ad baptismum exhibet : adornari ecclesiam velis præcipit atque cortinis, quo facilius vel hoc mysterio [j] provocaretur ad credendum, qui flecti prædicatione non poterat. Baptizatus autem puer, quem Ingomerem [k] vocitaverunt, in ipsis

[a] Chesn. cum Colb., *unus Francus levis*. Alii editi, *cerebrosus*.

[b] Conventus Francorum sic dicebatur, quod singulis annis kal. Martii fieri soleret in campo, quo omnes armis instructi accedere debebant. Postea *Campus Maius* dictus est, ex quo a Pippino in kal. Maii translatus est.

[c] Editi plerique, *bipennis*, et sic infra ubi occurrit vox *securis*.

[d] Sic Corb., at alii, *Multa deinde bella*, etc. Chlodoveus Thuringos devictos tributarios fecit, ut auctor Gestorum Francorum refert : nam et postmodum, etiam testante Gregorio, Thuringi suos reges habuere.

[e] Deest hoc caput in Bellov. *Gundeuchus* scribitur in Corb. et aliis. Nonnulli habent *Gundivicus*. Ejusdem filii in aliquot codd. appellantur *Gundobaldus*, *Gothesilus*, seu *Godegisilus*, *Hilpericus*, etc. Bec., D *Gundobaudus*. De Athanarici persecutione supra c. 4

[f] Sic appellatur in Corb., Palat. et Colb., quibus concordat Vita sanctæ Chlotildis, ubi num. 2 legitur *Chrona*, Sæc. I Act. SS. Ord. Benedictini. Bec. tamen et Regm. cum plerisque editis habent, *Mucuruna*; alii, *Corona*. Dicitur in Fredegarii Epitome cap. 17 *Sedeleuba*. De qua agitur in Chronici cap. 2: Chlotildis et Chronæ matrem Agrippinam appellata fuisse, de qua Sidonius lib. v, epist. 7, observ Savaro.

[g] Alias *Chrotchildis*, *Chrotigeldis*, *Rodieldis*, se *Chrodieldis*, *Chrotildis*. Hodie vulgo scribitur *Cl tildis*.

[h] Deest hoc caput in cod. Bell.

[i] Sic edit. Bad., at cæteri, *homines fuere, non di*

[j] Cod. Regm. *ministerio*.

[k] Cassin. cum aliquot edit., *Ignomerem*.

sicut regeneratus fuerat, albis [a] obiit. Qua de causa commotus felle rex, non segniter increpabat reginam, dicens : Si in nomine deorum meorum puer fuisset dicatus, vixisset utique : nunc autem quia in nomine Dei vestri baptizatus est, vivere omnino non potuit. Ad hæc regina : Deo, inquit, omnipotenti, creatori omnium, gratias ago, qui me non usquequaque judicavit indignam, ut de utero meo genitum regno suo dignaretur ascire. Mihi autem dolore hujus causæ animus non attingitur, quia scio in albis ab hoc mundo vocatos, Dei obtutibus nutriendos [b]. Post hunc vero genuit alium filium, quem baptizatum Chlodomeirem vocavit; et hic cum ægrotare cœpisset, dicebat rex : Non potest aliud fieri, nisi et de hoc, sicut et de fratre ejus, contingat, ut baptizatus in **82** nomine Christi vestri, protinus moriatur. Sed orante matre, Domino jubente convaluit.

XXX. Regina [c] vero non cessabat prædicare regi, ut Deum verum cognosceret, et idola negligeret; sed nullo modo ad hæc credenda poterat commoveri, donec tandem aliquando bellum contra Alamannos commoveretur : in quo compulsus est confiteri necessitate, quod prius voluntate negaverat. Factum est autem, ut confligente utroque exercitu, vehementer cæderentur, atque exercitus Chlodovechi valde ad internecionem ruere cœpit. Quod ille videns, elevatis ad cœlum oculis, compunctus corde, commotus in lacrymis, ait : Jesu Christe, quem Chrotechildis prædicat esse filium Dei vivi, qui dare auxilium laborantibus, victoriamque in te sperantibus tribuere diceris, tuæ opis gloriam devotus efflagito : ut si mihi victoriam super hos hostes indulseris, et expertus fuero illam virtutem, quam de te populus tuo nomini dicatus probasse se prædicat, credam tibi, et in nomine tuo baptizer. Invocavi

A enim deos meos, sed, ut experior, elongati sunt ab auxilio meo : unde credo eos nullius esse potestatis præditos, qui sibi obedientibus non occurrunt [d]. Te nunc invoco, et tibi credere desidero; tantum, ut eruar ab adversariis meis. Cumque hæc diceret, Alamanni terga vertentes, in fugam labi cœperunt. Cumque regem suum cernerent interemptum, Chlodovechi se ditionibus subdunt, dicentes : Ne amplius, quæsumus, pereat populus : jam tui sumus. At ille, prohibito bello, coarctatoque populo, cum pace regressus, narravit reginæ, qualiter per invocationem nominis Christi victoriam meruit obtinere [e].

XXXI. Tunc [f] regina arcersiri clam sanctum Remigium Rhemensis urbis episcopum jubet, deprecans ut regi verbum salutis insinuaret. Quem sacerdos accersitum, secretius cœpit **83** ei insinuare [g],
B ut Deum verum, factorem cœli et terræ crederet, idola negligeret, quæ neque sibi, neque aliis prodesse possunt. At ille ait : Libenter te, sanctissime pater, audiam, sed restat unum, quod populus qui me sequitur, non patitur relinquere deos suos : sed vado et loquar eis juxta verbum tuum. Conveniens autem cum suis, priusquam ille loqueretur, præcurrente potentia Dei, omnis populus pariter acclamavit : Mortales deos abjicimus, pie rex, et Deum quem Remigius prædicat immortalem sequi parati sumus. Nuntiantur hæc antistiti, qui gaudio magno repletus, jussit lavacrum præparari. Velis depictis adumbrantur plateæ ecclesiæ, cortinis albentibus adornantur, baptisterium componitur, balsama diffunduntur, micant flagrantes odore cerei, totumque templum baptisterii divino respergitur ab odore [h]; talemque ibi
C gratiam astantibus Deus tribuit, ut æstimarent se paradisi odoribus collocari. Rex ergo prior poposcit se a pontifice baptizari. Procedit novus Constantinus ad lavacrum, deleturus lepræ [i] veteris morbum,

[a] *In albis*, id est intra hebdomadam in qua recens baptizati albis induti prodibant.

[b] Alii, *vocatum, Dei obtutibus nutriendum.*

[c] Et hoc caput deest in cod. Bellovac.

[d] Sic mss. 4; alii cum editis, *succurrunt.*

[e] Bec., Mor. s. alia manu, et alius codex ab Henschenio laudatus cum Chesn. hic habent, *Actum anno 15 regni sui*, id est anno 496 : quæ verba desumpta fuisse videntur ex libro de Gestis Francorum. In cæteris enim scriptis et editis, quos videre licuit, non habentur. Corb. tamen et Bell. in medio cap. 37, ut infra notabitur, habent, *anno 15 Chlodovechi.* Porro pugna, quæ hic memoratur, data creditur apud Tolbiacum oppidum, uti ex eodem cap. 37 colligitur.

[f] Hoc caput non exstat in cod. Bell.

[g] Sic mss.; editi vero, *cœpit instigare.*

[h] Hincmarus et qui post eum secuti sunt scriptores asserunt, chrisma hac ipsa occasione in ampulla e cœlo allatum fuisse a columba : quod etsi diserte non dicat Gregorius, innuit tamen aliquid insolitum tunc contigisse, cum ait *divino odore* locum fuisse respersum, ita ut omnes gratia Dei id tribuente sese in *Paradiso* locatos existimarent. Certe Hincmarus miraculum istud non solum in Vita S. Remigii descripsit, sed et in frequenti prælatorum, principum, populorumque conventu palam de illo, uti publice noto, locutus est apud Mettas, cum scilicet Carolum Calvum ibi in majori ecclesia regem inauguraret. Quin et ejus rei vestigium aliquod inspicitur in Vita sanctæ Chlotildis, quæ videtur ante Hincmarum scripta fuisse. Quod vero aiunt a centuriatoribus Magdeburgensibus visum fuisse codicem Gregorii, in quo ampulla illa memoraretur, quem heterodoxi postea discisserunt, verisimile non videtur. At forte illi habuere præ manibus librum de Gestis Francorum a Chesnio tomo I editum, qui in nonnullis codicibus mss. Gregorio nostro tribuitur, in quo hæc historia descripta fuerit. Ejusmodi habetur unum exemplar in bibliotheca Archimonasterii Remigiani apud Rhemos, ab annis circiter 500 exaratum. Cæterum ampulla illa etiam nunc Rhemis asservatur studiosissime in archimonasterio Remigiano, ad regum nostrorum consecrationem *. Chlodoveum autem a sancto Remigio baptizatum, septiformi gratia Spiritus sancti illustratum, et ad regiam potestatem perunctum fuisse in ecclesia beatæ Mariæ Rhemensis agnovit Ludovicus Pius apud Frodoardum lib. II Histor. Rhemensis, cap. 19. Ad hanc vero baptismi sui solemnitatem, Chlodoveum, non solum sui regni, sed et cæteros episcopos catholicos invitasse colligitur ex epistola sancti Aviti ad ipsum Chlodoveum, quam in Appendice ad hunc tomum reperies.

D

[i] Colb. ad marginem hæc habet, ab annis circ. 400 addita : *Ecce iste historiographus concordat cum Historia sancti Silvestri de lepra Constantini mundata in fonte baptismi.* Et quidem certum videtur ex hoc loco, ubi etiam Chlodovecus Constantino et sanctus Remigius beato Silvestro comparantur, tunc temporis

* Non nisi in nostrate historia peregrinus nescit, sacram ampullam a *Conventionis* satellitibus effractam periisse; chrismatis autem particulam a viro quodam honorabili religiose collectam deinque celatam, tandem, redivivo Clodovæi throno, novæ fuisse creditam ampullæ quæ Carolo X in regem consecrando inservivit. EDIT.

sordentesque maculas **84** gestas antiquitus [a] recenti latice deleturus. Cui ingresso ad baptismum sanctus Dei sic infit ore facundo : Mitis depone colla, Sicamber [b] : adora quod incendisti, incende quod adorasti. Erat enim sanctus Remigius episcopus egregiæ scientiæ, et rhetoricis adprime imbutus studiis [c] : sed et sanctitate ita prælatus, ut sancti Sylvestri virtutibus æquaretur. Est enim nunc liber Vitæ ejus, qui eum narrat mortuum suscitasse. Igitur rex omnipotentem Deum in Trinitate confessus, baptizatus est in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, delibutusque sacro chrismate cum signaculo crucis Christi. De exercitu vero ejus baptizati sunt amplius tria millia. Baptizata est et soror ejus Albofledis [d]; quæ non post multum tempus migravit ad Dominum : pro qua cum rex contristaretur, sanctus Remigius consolatoriam misit ei epistolam, quæ hoc modo sumpsit exordium : « Angit me et satis me angit vestræ causa tristitiæ, quod bonæ memoriæ germana vestra transiit Albofledis. Sed de hac re consolari possumus, quia talis de hoc mundo migravit, ut suspici magis debeat quam **85** lugeri. » Conversa est enim et alia soror ejus, Lanthechildis [e] nomine, quæ in hæresim Arianorum dilapsa fuerat, quæ confessa æqualem Filium Patri et Spiritum sanctum, chrismata est.

XXXII. Tunc Gundobadus et Godegiselus fratres regnum circa Rhodanum aut Ararim cum Massiliensi provincia retinebant. Erant autem tam illi, quam populi eorum, Arianæ sectæ subjecti. Cumque se invicem impugnarent, audiens Godegiselus Chlodovechi regis victorias, misit ad eum legationem occulte, dicens : Si mihi ad persequendum fratrem

A meum præbueris solatium [f], ut eum bello interficere, aut de regno ejicere possim, tributum tibi, quale tu ipse velis injungere, annis singulis dissolvam. Quod ille libenter accipiens, auxilium ei ubicumque necessitas posceret, repromisit. Et statuto tempore contra Gundobadum exercitum commovit. Quo audito Gundobadus, ignorans dolum fratris, misit ad eum dicens : Veni in adjutorium meum, quia Franci se commovent contra nos, et regionem nostram adeunt ut eam capiant : ideoque simus unanimes adversus gentem inimicam nobis, ne separati ab invicem quod aliæ gentes passæ sunt perferamus. At ille : Vadam, inquit, cum exercitu meo, et tibi auxilium præbebo. Moventesque simul hi tres exercitum, id est Chlodovechus contra Gundobadum, et Godegiselum
B [g] cum omni instrumento belli, ad castrum, cui Divione nomen est, pervenerunt. Confligentesque super Oscaram [h] fluvium, Godegiselus Chlodovecho conjungitur, ac uterque exercitus Gundobadi populum atterit. At ille dolum fratris, quem non suspicabatur, advertens, terga dedit, fugamque iniit, Rhodanitidesque ripas **86** paludesque percurrens, Avenionem urbem ingreditur. Godegiselus vero obtenta victoria, promissa Chlodovecho aliqua parte regni sui, cum pace discessit, Viennamque triumphans, tanquam si jam totum possideret regnum, ingreditur. Auctis adhuc Chlodovechus rex viribus post Gundobadum abiit, ut eum de civitate extractum interimeret. Quod ille audiens, pavore perterritus, metuebat ne ei mors repentina succederet.
C Habebat tamen secum virum illustrem Aridium [i] strenuum atque sapientem, ad quem ad se accersitum ait : Vallant me undique angustiæ, et quid faciam

jam invaluisse opinionem de baptizato Romæ Constantino per beatum Silvestrum, lepraque ejus mundata. Sed et S. Silvestri acta in Decreto Gelasi irecensentur. Porro in codice Reg., post hæc verba *a pontifice baptizari*, una fere pagina vacua relinquitur : tum sequens incipit, quasi textum continuatura per verba sequentia, *Procedit hic novus Constantinus*, quæ cum medio capitis sequentis conjunguntur sic prosequendo, *inquit cum exercitu meo tibi auxilium*, etc.

[a] Sic Corb. et Reg.; alii, *gestorum antiquorum*.

[b] De Sicambrorum gente fusius agit Browerus in notis ad carmen 4 libri VI Fortunati.

[c] Vide Apollinaris Sidonii epistolam 7 libri IX, ad ipsum Remigium directam. De eodem Avitus in Collatione episcoporum coram rege Gundobado : *Providente Domino Ecclesiæ suæ, et inspirante pro salute totius gentis cor domni Remigii, qui ubique altaria destruebat idolorum, et veram fidem potenter cum multitudine signorum amplificabat, factum est ut episcopi*, etc. Sic etiam exteris Remigii apostolatus ut his erat. Nihil porro superest ex ejus scriptis, præter aliquot epistolas; nam Commentarii in sacram Scripturam, qui vulgo ipsi tribuuntur, sunt ipsius ætate multo recentiores. Vita autem ejus, a Gregorio hic laudata, quæ a Fortunato descripta creditur, etiam nunc exstat, sed brevior est quam ut tam eximii viri, regum et gentis nostræ apostoli, gestis describendis par sit, in qua ne unum quidem verbum de Francorum conversione, aut Chlodovei baptismo. Hinc mirum non est, si Gregorius plura de his rebus non dixerit. Prolixiorem scripsit Hincmarus, nullusque ferme auctor exstitit, qui hunc sanctissimum virum laudibus non fuerit prosecutus.

[d] Colb., et infra *Albfledis*. Epistolam hic lauda tam, ex qua patet Albofled in virginitatem suam De consecrasse, in Appendice referemus integram.

[e] Sic Corb.; alii *Lantildis*. Solius chrismationis i Arianorum reconciliatione meminit passim Greg rius, sicut nec hodie in conferendo confirmationi sacramento, vix aliqua fit mentio impositionis ma nuum, quæ tamen omnino necessaria est; sic et m impositionem manuum præter chrismationem adh bitam fuisse extra dubium videtur, ne si aliquis ab que ea ab hæresi veniens reciperetur, *tanquam extr omnem culpam*, uti loquitur Augustin. lib. V de Ba ptismo contra Donatistas, cap. 23, *esse judicaretu* Vide Morinum de Pœnitentia lib. IX, cap. 10,
D Cointium tom. I Annal. eccles. Franc.

[f] Sic Corb. et Bec.; cæteri, *auxilium*. Et quide fere semper pro *auxilio* in vetustioribus mss. *sol tium* habetur.

[g] Sic Corb., Bec. et Reg., melius quam cæter qui habent *Godegiselus*. Tunc enim duo fratres co juncti simul adversus Chlodoveum videbantur, no dum detecta Godegisili proditione.

[h] Edit. Bad. mendose *Isaram*. Oscara nempe fl vius est Burgundiæ, vulgo *Ousche*, qui Divione aliaque loca prælerlapsus, ad S. Joannem de Late in Ararim defluit. Hæc autem, Patricio et Hypat coss., id est anno 500, contigisse scribit Marius Chronico.

[i] Sic fere omnes mss.; editi vero plerique cu Bec., *Aredium*. Is est, ni fallor, qui memoratur collatione episcoporum coram rege Gundobado, qua infra ad cap. 34. Vid. Fredeg. Epitom. cap. 1

ignoro, quia venerunt hi Barbari super nos, ut nobis interemptis regionem totam evertant. Ad hæc Aridius ait : Oportet te lenire feritatem hominis hujus, ne pereas. Nunc ergo si placet in oculis tuis, ego a te fugere, et ad eum transire consimulo ; cumque ad eum accessero, ego faciam ut neque te, neque hanc evertat [a] regionem. Tantum, ut quod tibi per meum consilium demandaverit implere studeas, donec causam tuam Dominus prosperam facere sua pietate dignetur. Et ille : Faciam, inquit, quæcunque mandaveris. Hæc eo dicente, valedicens Aridius discessit, et ad Chlodovechum regem abiens, ait : Ecce ego humilis servus [b] tuus, piissime rex, ad tuam potentiam venio, relinquens illum miserrimum Gundobadum. Quod si me pietas tua respicere [c] dignatur, integrum in me famulum atque fidelem, et tu, et posteri tui habebitis. Quem ille promptissime colligens, secum retinuit : erat enim jocundus in fabulis, strenuus in consiliis, justus in judiciis, et in commisso fidelis. Denique Chlodovecho cum omni exercitu circa muros urbis residente, **87** ait Aridius : Si dignanter, o rex, gloria celsitudinis tuæ paucos humilitatis meæ sermones velit accipere, consilio licet non egeatis, tamen fide integra ministrabo ; idemque vel tibi congruum, vel civitatibus erit, per quas transire deliberas. Cur, inquit, retines exercitum, cum loco firmissimo tuus resideat inimicus ? Depopularis agros, prata depascis, vineas dissecas [d], oliveta succidis, omnesque regionis fructus evertis : interim et illi nocere non prævales. Mitte potius legationem, et tributum, quod tibi annis singulis dissolvat, impone ; ut et regio salva sit, et tu tributa dissolventi perpetuo domineris : quod si noluerit, tunc quod libuerit facies. Quo consilio rex accepto, hostem [e] redire jubet ad propria. Tunc missa legatione ad Gundobadum, ut ei per singulos annos tributa imposita reddere debeat, jubet. At ille et de præsenti solvit, et deinceps soluturum esse se promittit.

XXXIII. Posthæc resumptis viribus, jam despiciens regi Chlodovecho tributa promissa dissolvere, contra Godegiselum fratrem suum exercitum commovit, eumque apud Viennam civitatem inclusum obsedit. Verum ubi minori populo alimenta deficere cœperunt, timens Godegiselus, ne ad se usque fames extenderetur, jussit expelli minores populi ab urbe. D Quo facto expulsus est inter cæteros artifex ille ab A urbe, cui de aquæductu cura manebat. Ille vero indignans, quod fuerit ejectus ab urbe cum cæteris, ad Gundobadum furibundus vadit, indicans qualiter civitatem irrumpens, ultionem exerceret in fratrem. Illo quoque duce, exercitu per aquæductum directo, multis cum ferreis vectibus præcedentibus, erat autem spiraculum illius lapide magno conclusum, quo cum vectibus illis per magisterium artificis repulso, civitatem introeunt : **88** illisque de muro sagittantibus, hi terga præveniunt [f]. Dato autem de medio civitatis sono buccinæ, obsidentes portas capiunt, apertisque pariter ingrediuntur. Cumque inter duas has acies populus urbis ab utroque exercitu cæderetur, Godegiselus ad ecclesiam hæreticorum confugit, ibique cum episcopo Ariano interfectus est. Denique B Franci, qui apud Godegiselum erant, in unam se turrim congregant. Gundobadus autem jussit, ne uni quidem ex ipsis aliquid noceretur : sed apprehensos eos Tolosæ in exsilium ad Alaricum regem transmisit, interfectis senatoribus, Burgundionibusque qui Godegiselo consenserant. Ipse vero regionem omnem, quæ nunc Burgundia dicitur, in suo dominio restauravit. Burgundionibus leges [g] mitiores instituit, ne Romanos opprimerent.

XXXIV. Cum autem cognovisset assertiones hæreticorum nihil esse, a sancto Avito episcopo Viennensi [h], Christum Filium Dei et Spiritum sanctum æqualem Patri confessus, clam ut chrismaretur expetiit. Cui ait sacerdos : Si vere credis, quod nos ipse C Dominus edocuit debes exsequere [i]. Ait autem, *Si quis me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui est in cœlis. Qui* [j] *autem negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis* (*Matth.* x, 32 *et* 33). Sic et ipsis sanctis ac dilectis suis beatis apostolis [k], cum de futuræ persecutionis tentationibus doceret, insinuavit, dicens : *Attendite vobis ab hominibus. Tradent enim vos in conciliis, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ante reges et præsides stabitis propter me in testimonium illis, et omnibus* [l] *gentibus* (*Matth.* x, 17). Tu vero cum sis rex, et a nullo apprehendi formides, seditionem pavescis populi, ne Creatorem omnium in publico fatearis. Relinque hanc stultitiam, et quod corde te dicis **89** credere, D ore profer in plebe. Sic etenim et beatus Apostolus ait : *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio*

[a] Hic omissis aliquot capitibus, nonnullis etiam detritis, cod. Bellov. textum resumit.

[b] In Bell. et Bec. deest *servus*.

[c] Aliquot scripti et ed., *recipere*.

[d] Sic mss. omnes præter Colb. qui habet *desecas*. Plerique editi cum Bec., *dissipas*.

[e] Sic mss. Bell. et Corb. ; at alii habent *hostem patriæ redire*, etc. Sed hic *hostis* nomine exercitus signatur, quem nostrates superioribus sæculis vernacule *l'host* appellare consueverant.

[f] Aliquot mss. et ed., *premunt*.

[g] Leges illæ etiam nunc ab institutore nomen habent, vulgo *les Gombettes*. Lex Gundebada in Caroli Magni Capitularibus, et apud Agobardum laudatur. Habentur in codice legum antiquarum, quem publici juris fecit Fridericus Lindenbrogius.

[h] In Collatione scilicet publica inter catholicos episcopos et Arianos, præsente rege et regni proceribus, Lugduni habita, quam infra in Appendice referemus. Vide et ejusdem S. Aviti epistolam 2 apud Sirmondum.

[i] Sic Corb., Bell., Cas. et Bec. ; at Regm. habet *debes exsequi*. Cæteri omittunt vocem *debes*.

[j] Hæc usque ad *sic et ipsos*, non habentur in Regm. et Bec., in quibus, cum frequentia sunt ejusmodi Scripturæ loca, ut plurimum omittuntur.

[k] Colb. cum plerisque editis, *Sic et ipsos sanctos ac dilectos suos beatos apostolos*.

[l] Vox *omnibus* deest in plerisque mss. et edit., sed habetur in vetustioribus.

fit ad salutem [a] (*Rom.* x, 10). Sic et Propheta ait : A *Confitebor tibi, Domine, in Ecclesia magna, in populo gravi laudabo te* (*Psalm.* xxxiv, 18). Et iterum : *Confitebor tibi in populis, Domine, psalmum dicam nomini tuo inter gentes* (*Psalm.* lvi, 10). Metuens enim populum, o rex, ignoras quia satius est, ut populus sequatur fidem tuam, quam tu infirmitati faveas populari ? Tu enim es caput populi, non populus caput tuum. Si enim ad bellum proficiscaris, tu præcedis catervas hostium, et illæ quo abieris subsequuntur. Unde melius est, ut te præcedente cognoscant veritatem, quam te pereunte permaneant in errore. Nam *Deus non irridetur* (*Gal.* vi, 7) : nec enim diligit illum, qui propter terrenum regnum eum non confitetur in sæculo. Ista ille ratione confusus, usque ad exitum vitæ suæ in hac insania perduravit, nec publice æqualitatem Trinitatis voluit confiteri. Magnæ enim facundiæ erat tunc temporis beatus Avitus : namque insurgente hæresi apud urbem Constantinopolitanam, tam illa quam Entyches [b], quam illa quam Sabellius docuit, id est nihil divinitatis habuisse Dominum nostrum Jesum Christum, rogante Gundobado rege, ipse contra eas scripsit. Exstant exinde nunc apud nos epistolæ admirabiles, quæ sicut tunc hæresim oppresserunt, ita nunc Ecclesiam Dei ædificant [c]. Scripsit enim Homiliarum librum unum de mundi principio, et de diversis aliis conditionibus libros sex, versu compaginatos ; Epistolarum libros novem, inter quas supradictæ continentur epistolæ. Refert enim in quadam homilia, quam de Rogationibus scripsit, has ipsas Rogationes, quas ante Ascensionis dominicæ triumphum celebramus, a Mamerto ipsius Viennensis **90** urbis episcopo [d], cui et hic eo tempore præerat, institutas fuisse, dum urbs illa multis terreretur prodigiis. Nam terræ motu frequenter quatiebatur : sed et cervorum atque luporum feritas portas ingressa, per totam, ut scripsit, urbem nihil metuens oberrabat. Cumque hæc per anni circulum gererentur, advenientibus Paschalis solemnitatis diebus, exspectabat misericordiam Dei plebs tota devote, ut vel hic magnæ solemnitatis dies huic terrori terminum daret. Sed in ipsa gloriosæ noctis vigilia, dum Missarum celebrarentur solemnia, subito palatium regale intramuraneum divino igne succenditur, pavore omnibus perterritis, et ecclesiam egressis, credentibus ne aut hoc incendio urbs tota consumeretur, aut certe disrupta tellure dehisceret, sanctus sacerdos prostratus ante altare, cum gemitu et lacrymis Domini misericordiam imprecatur. Quid plura ? penetravit excelsa poli oratio pontificis inclyti, restinxitque domus incendium flumen B profluentium lacrymarum. Cumque hæc agerentur, appropinquante Ascensione, ut jam diximus, majestatis dominicæ, indixit populis jejunium, instituit orandi modum, edendi seriem [e], erogandi hilarem dispensationem. Cessantibus quoque exinde terroribus, per cunctas provincias dispersa facti fama, cunctos sacerdotes imitari commonuit, quod sacerdos fecit ex fide : quæ usque nunc in Christi nomine per omnes Ecclesias in compunctione cordis et contritione spiritus celebratur.

XXXV. Igitur Alaricus rex Gotthorum, cum videret Chlodovechum regem gentes assidue debellare, legatos ad eum dirigit, dicens : Si frater [f] meus velit, insederat animo ut nos Deo propitio pariter videremus. **91** Quod Chlodovechus non respuens, ad C eum venit. Conjunctique in insula Ligeris, quæ erat juxta vicum Ambaciensem [g] territorii urbis Turonicæ, simul locuti, comedentes pariter ac bibentes, promissa sibi amicitia pacifici discesserunt.

XXXVI. Multi jam tunc ex Galliis habere Francos dominos summo desiderio cupiebant. Unde [h] factum

[a] Bellov., *in salutem.*

[b] Nonnulli, *Eutices*, aut *Euticis;* plerique *Euthicus.* Bell. et Bec., *tam illam*, *quam Eutiches quamque Sabellius.* Legendum forte *Nestorius*, pro *Sabellius.* Nulla tamen in epistola 2 ad Gundebadum, quæ tota est de hac re, Nestorii fit mentio, licet ibi ejus errores, quos etiam quandoque Eutycheti tribuit, fuse refellat ; vide et epist. 3 et 28. Certe perseveravit in Gallicanæ Ecclesiæ Patribus illud fidei orthodoxæ studium, qui in concilio Aurelianensi v, anno 549, canone 1, Eutychetis et Nestorii prava dogmata cum exsecrationibus damnarunt et anathematizave- D runt.

[c] Præter epistolas 88, aliquot S. Aviti opuscula edidit V. Cl. Jac. Sirmondus, et inter illa homiliam de Rogationibus hic laudatam, quam etiam in vet. ms. reperimus. Ejusdem vita habetur tom. I Bibliot. novæ Labbei. Illius vero festum celebratur die 5 Februarii, ad quem diem plura de eo habent Bollandiani.

[d] Idem testatur Sidonius lib. v, epist. 14, et lib. vii, epist. 1; Cæsarius Arelat., homilia 33, et alii passim auctores, qui subsecuti sunt. Vide et concil. Aurelian. i, can. 27, etc. Quoties autem et quo ritu fierent, vel quid his diebus in ecclesia legeretur, exponit Mabillonius noster libro ii de Liturgia Gallicana, pag. 152, in notis ad num. 55 et seqq. duos Lectionarii Gallicani, qui toti sunt de Rogationibus. Mamerti festum colitur die 11 Maii. Vide infra lib. de Mirac. sancti Juliani, cap. 2.

[e] Freherus legendum putat *legendi seriem.* Hic Gregorius notat tres religiosi jejunii conditiones, quibus fiat utile. Rogationes appellat ipse Avitus *festivitatem operosissimam.*

[f] Vetus est, sacris Scripturis, et vetustis auctoribus approbata, quæ etiam nunc perseverat, consuetudo, ut reges sese mutuo fratres dicant : quod jam viri eruditi non semel observarunt. Cujus rei exempla proferunt viri clariss. Stephanus Baluzius, et Gisb. Cuperus in notis ad cap. 8 Lactantii de Mortibus persec., et Mabillonius lib. ii de Re diplomat., cap. 2, num. 15. Ego vero, ut de nostra solummodo gente loquar, laudabo ex lib. i Marculfi formulam nonam, quæ est *Indiculus ad alium regem cum legatio dirigitur* ; sic autem inscribitur : *Domino glorioso, atque præcellentissimo fratri, illi regi, in Dei nomine ille rex.*

[g] Chesn., *Ambaciacensem.* Oppidum istud etiam nunc celebre est, vulgo *Amboise*, dictum, ad confluentes Ligeris et Amatissæ, l'*Amasse*, situm. De hoc oppido sic loquitur Severus Sulpic. dial. 3 : *In vico Ambatiensi*, *id est castello illo veteri*, *quod nunc frequens habitatur a fratribus*, etc. Hæc ipsa creditur esse insula, quæ hodieque prope Ambaciam visitur arboribus consita, vulgo insula Sancti Joannis dicta.

[h] *Unde* et quæ sequuntur ad caput sequens desunt in Corb. et Bell. Quintianum non nisi post Chlodovei obitum e sua sede pulsum fuisse contendit Valesius lib. vi rerum Francic., quem, si lubet, consule.

est, ut Quintianus Ruthenorum episcopus per hoc odium ab urbe depelleretur. Dicebant enim ei : Quia desiderium tuum est, ut Francorum dominatio possideat terram hanc. Post dies autem paucos, orto inter eum et cives scandalo, Gotthos qui in hac urbe morabantur, suspicio attigit, exprobrantibus civibus, quod velit se Francorum ditionibus subjugare; consilioque accepto, cogitaverunt eum perfodere gladio. Quod cum viro Dei nuntiatum fuisset, de nocte consurgens cum fidelissimis ministris suis, ab urbe Ruthena egrediens, Arvernos advenit. Ibique a sancto Eufrasio episcopo, qui quondam Aprunculo Divionensi successerat, benigne susceptus est, largitisque ei tam domibus quam agris et vineis, secum retinuit, dicens : Sufficit hujus facultas Ecclesiæ ut utrumque sustineat : tantum charitas quam beatus Apostolus prædicat, permaneat inter sacerdotes Dei. Sed et Lugdunensis episcopus largitus est ei aliqua possessionis ecclesiæ suæ, quam in Arverno habebat. Reliqua vero de sancto Quintiano, tam insidiæ quas pertulit, quam illa quæ per eum Dominus operari dignatus est, scripta sunt in libro Vitæ ejus [a].

XXXVII. Igitur Chlodovechus **92** rex ait suis : Valde moleste fero, quod hi Ariani partem teneant Galliarum. Eamus [b] cum Dei adjutorio, et superatis redigamus terram in ditionem nostram. Cumque placuisset omnibus hic sermo, commoto exercitu Pictavis dirigit : ibi enim tunc Alaricus commorabatur. Sed quoniam pars hostium per territorium Turonicum transibat, pro reverentia beati Martini dedit edictum, ut nullus de regione illa aliud quam herbarum alimenta aquamque præsumeret. Quidam autem de exercitu, invento cujusdam pauperis feno, ait : Nonne rex herbam tantum præsumi mandavit, et nihil aliud? Et hoc, inquit, herba est. Non enim erimus transgressores præcepti ejus, si eam præsumimus. Cumque vim faciens pauperi, fenum virtute tulisset [c], factum pervenit ad regem. Quo dicto citius gladio perempto, ait : Et ubi erit spes victoriæ, si beatus Martinus offenditur [d]? Satisque fuit exercitui nihil ulterius ab hac regione præsumere. Ipse vero rex direxit nuntios ad beati basilicam, dicens : Ite, et forsitan aliquod victoriæ auspicium ab æde sancta suscipietis. Tunc datis muneribus, quæ loco sancto exhiberent, ait : Si tu, Domine, adjutor mihi es, et gentem hanc incredulam, semperque æmulam tibi, meis manibus tradere decrevisti, in ingressu basilicæ sancti Martini dignare propitius revelare, ut cognoscam, quia propitius dignaberis esse famulo tuo. Maturantibus autem pueris, et ad locum accedentibus juxta imperium regis, dum sanctam ingrederentur basilicam, hanc antiphonam ex improviso primicerius qui erat, imposuit [e] : *Præcinxisti me,* **93** *Domine, virtute ad bellum : supplantasti insurgentes in me subtus me, et inimicorum meorum dedisti mihi dorsum, et odientes me disperdidisti* (*Psal.* XVII, 40, 41). Quod psallentium [f] audientes, et Domino gratias agentes, et vota beato confessori promittentes, læti nuntiaverunt regi. Porro ille cum ad fluvium Vingennam [g] cum exercitu advenisset, in quo loco eum transire deberet penitus ignorabat : intumuerat enim ab inundatione pluviarum. Cumque illa nocte Dominum deprecatus fuisset, ut ei vadum quo transire possit dignaretur ostendere, mane facto cerva miræ magnitudinis ante eos nutu Dei flumen ingreditur, illaque vadante, populus quo transire possit, agnovit. Veniente autem rege apud Pictavis, dum eminus in tentoriis commoraretur, pharus ignea de basilica sancti Hilarii egressa, visa est ei tanquam super se advenire, scilicet ut lumine beati confessoris adjutus Hilarii, liberius hæreticas acies, contra quas sæpe idem sacerdos pro fide conflixerat, debellaret [h]. Contestatus est autem omni exercitui, ut nec ibi quidem aut in via aliquem [i] exspoliarent, aut res cujusquam diriperent.

Erat autem in his diebus vir laudabilis sanctitatis Maxentius abbas, reclausus in monasterio suo ob Dei timorem infra terminum Pictavensem. Cujus monasterii nomen lectioni non indidimus, quia locus ille usque hodie Cellula sancti Maxentii vocatur. Cujus monachi cum hostium cuneum unum ad monasterium cernerent propinquare, abbatem exorant, ut de cellula sua egrederetur ad exorandum eos [j]. Illoquo demorante, hi timore perculsi, eum aperto ostio producunt de cellula **94** sua. At ille in occursum hostium, quasi pacem rogaturus, pergit intrepidus. Unus autem ex his evaginato gladio, ut caput ejus libraret, manus ad aurem erecta diriguit, gladiusque retrorsum ruit. At ipse ad pedes beati viri veniam deposcens sternitur. Quod videntes reliqui, cum timore maximo ad exercitum redierunt, timentes ne et ipsi pariter interirent. Hujus vero brachium beatus con-

a Is est caput 4 de Vitis Patrum.

b Bellum istud levibus de causis exortum testatur Theodoricus Ostrogotthorum rex, qui nullum non movit lapidem, ut ipsum, datis ad Chlodovenum aliosque reges litteris, missisque legationibus, impediret. Vide apud Cassiodor. lib. III, epist. 2, 3 et 4.

c Sic mss. vetustiores; alii cum editis, *vi abstulisset.*

d Corb., *si beato Martino offendimus*, familiari apud Gregorium casuum mutatione.

e Sic vetustiores mss.; cæteri *incœpit.* Porro in Ecclesia Romana primicerius caput erat inferioris chori, quod et in Ecclesia Gallicana fuisse in usu tempore Chlodovei colligi potest ex epistola sancti Remigii ad Falconem Tungrensem episcopum, ubi conqueritur vir sanctissimus a Falcone institutos fuisse in Mosomagensi Ecclesia levitas, presbyteros, archidiaconos, *Primicerium scholæ clarissimæ militiæque lectorum.* Vide Glossarium Cangii, et Thomassinum lib. II, partis 1 Disciplinæ eccles. Latine editæ, pag. 103. Cæterum mos ille per Scripturæ sacræ lectiones res futuras explorandi, solemnis erat illis temporibus, uti ex aliis Gregorii locis compluribus patet. Sic etiam actum fuerat in electione sancti Martini apud Severum Sulpicium, in ejus Vita cap. 7. Vide et vitam S. Consortiæ, num. 9 Sæc. I Bened. ad ann. 578.

f Regm., *voces psallentium.* Ed., *satellites audientes.*

g De hoc ad cap. 43 libri I.

h Vide Fortunat. lib. II Vitæ S. Hilarii, num. 7.

i Ed. aliquot et Bec., *aliquid spoliarent.*

j Sic Bec.; cæteri mss. et aliquot ed., *ad consolandum eos;* cæt. ed. *consulendum eis.*

fessor cum oleo benedicto contrectans, imposito signo crucis restituit sanum: ejusque obtentu monasterium permansit illæsum. Multasque et alias virtutes operatus est, quas si quis diligenter inquiret, librum Vitæ [a] illius legens, cuncta reperiet [b]. Interea Chlodovechus rex cum Alarico rege Gotthorum in campo Vogladense [c], decimo ab urbe Pictava milliario convenit: et confligentibus his eminus, resistunt [d] cominus illi. Cumque secundum consuetudinem Gothi terga vertissent, ipse rex Chlodovechus victoriam, Domino adjuvante, obtinuit. Habebat autem in adjutorium suum filium Sigiberti Claudi, nomine Chlodericum. Hic Sigibertus [e] pugnans contra Alamannos apud Tulbiacense oppidum percussus in geniculo claudicabat. Porro rex, cum fugatis Gotthis Alaricum regem interfecisset, duo ex adverso subito advenientes, cum contis utraque ei latera feriunt. Sed auxilio tam loricæ, quam velocis equi, ne periret exemptus est. Maximus ibi tunc Arvernorum populus, qui cum Apollinare [f] venerat, et primi [*Forte plurimi*] qui erant ex senatoribus corruerunt. De hac pugna Amalaricus filius Alarici in Hispaniam fugit, regnumque patris sagaciter occupavit [g]. Chlodove-

A chus **95** vero filium suum Theudericum [h] per Albigensem ac Ruthenam civitatem ad Arvernis dirigit. Qui abiens urbes illas, a finibus Gotthorum usque Burgundionum terminum, patris sui ditionibus subjugavit. Regnavit autem Alaricus viginti duos annos. Chlodovechus vero apud Burdegalensem urbem hyemem agens, cunctos thesauros Alarici a Tolosa auferens, Ecolismam [i] venit. Cui Dominus tantam gratiam tribuit, ut in ejus contemplatione muri sponte corruerent. Tunc exclusis Gotthis urbem suo dominio subjugavit. Patrata posthæc victoria, Turonis regressus est [j], multa sanctæ basilicæ beati Martini munera offerens.

XXXVIII. Igitur Chlodovechus ab Anastasio imperatore codicillos de consulatu accepit, et in basilica
B beati Martini tunica blatea [k] indutus est et chlamyde, imponens vertici diadema. Tunc ascenso equite [l] aurum argentumque in itinere illo, quod inter portam atrii basilicæ beati Martini et ecclesiam civitatis est, præsentibus populis manu propria spargens, voluntate benignissima erogavit, et ab ea die tanquam consul aut [m] Augustus est vocitatus. Egressus autem

[a] Vitam sancti Maxentii e 2 codd. mss. editam habes tom. I Actor. SS. Ordinis Benedictini, pag. 578, quam consule. Exstat etiam nunc monasterium istud cum oppido cognomini, Ordini nostro sub nostra S. Mauri Congregatione subjectum, a Calvinianis dirutum, restauratumque paucis ab hinc annis: ubi abbas fuit S. Leodegarius martyr et episcopus Æduensis, qui et ibi post mortem diu jacuit.

[b] Hic in Corb. et Bellov. interseruntur hæc verba, *Anno quinto decimo Chlodovechi*, et quidem prima manu; constare tamen videtur pugnam hanc anno 26 Chlodovei, id est vulgaris æræ 507, commissam fuisse. Vide supra notas ad cap. 30.

[c] Aliquot mss. et editi, *Vocladense*. Vulgo dicitur *Vouillé*, quod oppidum est ad Clennum fluvium, tribus leucis ab urbe Pictaviensi dissitum. Colb. habet *Dubiacense*.

[d] Alii mss., *consistunt*. Regm., *hii eminus*.

[e] Sigibertus Coloniæ Agrippinæ sedem habebat, a qua Tolbiacum, hodie *Zullich*, seu *Zulg*, quatuor circiter leucis distat, ubi celebre prælium inter Alamannos et Chlodoveum, quod Francorum conversioni occasionem præbuit, commissum est. Existimat tamen Henschenius bellum istud prope Argentoratum confectum fuisse, quod exinde Chlodoveus Rhenum accedens, Tullo transierit. Sed Chlodoveus devictis Alamannis eos est prosecutus, ita ut jam Rhenum properanti Tullo transire debuerit. V. Vales. lib. VI Rer. Franc.

[f] Hic erat sancti Apollinaris Sidonii filius, ante episcopatum ex matrimonio legitimo procreatus, de quo Gregorius in libro III, cap. 2, et lib. I de Gloria Mart., cap. 45, etc.

[g] Occiso Alarico Gezalicus ejus filius regni paterni partem occupavit, Theodoricus vero M. Ostrogotthorum rex alteram rexit, post cujus mortem Amalaricus, aliis *Amalricus*, seu *Almaricus*, ex Theudichusa, seu Theodogottha ejusdem Theodorici filia, Alarici filius regnare cœpit. Auctor Anonymus Historiæ Cæsareæ a Constantio Chloro ad Theodoricum Italiæ regem, hæc habet de eodem Theodorico: *Postea accepit uxorem de Francis, nomine Augofladam. Nam uxorem habuit ante regnum, de qua susceperat filias: unam dedit, nomine Arevagni, Alarico regi Wisigotharum in Gallia, et aliam filiam suam Theodegotham Sigismundo filio Gundebadi regis.* Econtra Jornandes, cap. 58, et Historia Miscella: *Antequam de Audefloda* (*Lodoin Francorum regis filia*) *sobolem haberet, naturales ex concubina, quas genuisset adhuc in Mœsia, filias habuit, unam nomine Theudicodo, et aliam Ostrogotho, quas mox ut in Italiam venit, regibus vicinis in conjugio copulavit, id est unam Alarico Vesegotharum, et aliam Sigismundo Burgundionum.* Et Procopius, libro I Belli Gothici, Theodoricus *Alarico filiam*
C *suam virginem despondit Theudichusam.* Anonymus paulo post locum laudatum Amalabergam Hermenefridi Thoringorum regis uxorem, ejusdem Theodorici *germanam* appellat: tamen ex Procopio, Historia Miscella, immo et ipso Cassiodoro, lib. IV, epist. I, Amalaberga fuit Theodorici ex Amalafrida sorore neptis.

[h] Sic scribitur in vetustioribus codd.; alii habent *Theodericus*, seu *Theodoricus*.

[i] Alii scribunt *Encolismam*, *Ecolisinam*, seu *Engolismam*. Urbs est episcopalis, vulgo *Angoulême*, satis nota.

[j] Regm., *est ingressus*. Cæterum Chlodoveus cum bellum istud pararet, a sancto Remigio admonitus, a rebus sacris inviolabiliter abstinendum omnibus mandavit, quæ res ei conciliavit a Deo adversus hostes victoriam. S. Remigii epistola, et ea quam peracto bello ipse Chlodoveus ad episcopos de hac re scripsit, etiam nunc supersunt, quas in Appendice referemus, simul cum charta de conditione monasterii Micia-
D censis, quam idem rex in *nomine sanctæ æqualis et consubstantialis Trinitatis* se concessisse testatur.

[k] Bec. et Mor. s., *tunica, baltheo*. Retinenda nostra lectio. Tunicæ enim blateæ nomine vestis purpureæ indicatur, quæ maxime consulem et Augustum decebat. Blata seu blatta purpuram significari patet ex vetustis glossariis antiquisque auctoribus, quos videsis apud Savaronem in notis ad lib. IX, epist. 13, Sidonii, et alibi passim, Brouverum in Fortunati lib. II, carm. 5, Hugonem Menardum in sacramentarium S. Gregorii, etc. Hinc senatus *blattifer* dicitur Sidonio.

[l] Sic Corb., Bell. et alii scripti vetustiores, qui hic et alias fere semper equos hominibus ferendis destinatos *equites* appellant. Editi et aliquot scripti, *equo*.

[m] Editi, *consul et Augustus*. Contendit Cointius ad annum 508 Gregorium his verbis voluisse Chlodoveum in consortium imperatoriæ dignitatis ab Anastasio fuisse admissum, cum a Justiniani tempore

a Turonis Parisios venit : ibique cathedram regni constituit. Ibi et Theudericus ad eum venit.

XXXIX. Denique [a] migrante Eustochio Turonorum episcopo, octavus post sanctum Martinum Licinius Turonicis episcopus ordinatur. Hujus tempore bellum superius **96** scriptum gestum est. Et hujus tempore Chlodovechus rex Turonis venit. Hic fertur in Oriente fuisse, ac loca visitasse sanctorum, ipsamque adiisse Hierosolymam, et loca passionis ac resurrectionis dominicæ, quæ in Evangeliis legimus, sæpe vidisse.

XL. Cum autem Chlodovechus rex apud Parisios moraretur, misit clam ad filium Sigiberti, dicens : Ecce pater tuus senuit, et pede debili claudicat. Si ille, inquit, moreretur, recte tibi cum amicitia nostra regnum illius redderetur. Qua ille cupiditate seductus, patrem molitur occidere. Cumque ille egressus de Colonia civitate, transacto Rheno, per Buconiam [b] silvam ambulare disponeret, meridie in tentorio suo obdormiens, immissis super eum filius percussoribus, eum ibidem interfecit, tanquam regnum illius possessurus. Sed judicio Dei in foveam, quam patri hostiliter fodit, incidit. Misit igitur nuntios ad Chlodovechum regem, de patris obitu nuntiantes, atque dicentes : Pater meus mortuus est, et ego thesauros cum regno ejus penes me habeo. Dirige tuos ad me, et ea quæ tibi de thesauris illius placent, bona voluntate transmittam. Et ille : Gratias, inquit, tuæ voluntati ago, et rogo ut venientibus nostris patefacias, cuncta ipse deinceps possessurus. Quibus venientibus iste patris thesauros pandit. Qui dum diversa respicerent, ait : In hanc arcellulam solitus erat pater meus numismata auri congerere. Immitte, inquiunt illi, manum tuam usque ad fundum, ut cuncta reperias. **97** Quod cum fecisset, et esset valde declinus, unus elevata manu bipennem cerebro ejus illisit : et sic quæ in patrem egerat indignus incurrit. Quod audiens Chlodovechus, quod scilicet interfectus esset Sigibertus et filius ejus, in eumdem locum adveniens, convocat omnem populum illum, dicens : Audite quid contigerit. Dum ego, inquit, per Scaldem fluvium navigarem, Chlodericus, filius parentis A mei, patrem suum insequebatur, verbo ferens, quod ego eum interficere velim. Cumque ille per Buconiam silvam fugeret, immissis super eum latrunculis, morti tradidit et occidit. Ipse quoque dum thesauros ejus aperit, a nescio quo percussus interiit. Sed in his ego nequaquam conscius sum. Nec enim possum sanguinem parentum meorum effundere : quod fieri nefas est. Sed quia hæc evenerunt, consilium vobis præbeo, si videtur acceptum, convertimini ad me, ut sub mea sitis defensione. At illi ista audientes, plaudentes tam parmis [c] quam vocibus, eum clypeo evectum super se regem constituunt. Regnumque Sigiberti acceptum cum thesauris, ipsos quoque suæ ditioni ascivit. Prosternebat enim quotidie Deus hostes ejus sub manu ipsius, et augebat regnum ejus, eo quod B ambularet recto corde coram eo, et faceret quæ placita erant in oculis ejus.

XLI. Posthæc ad Chararicum regem [d] dirigit. Quando autem cum Siagrio pugnavit, hic Chararicus evocatus ad solatium [*Al.* auxilium] Chlodovechi eminus stetit, neutram adjuvans partem, sed eventum rei exspectans, ut cui eveniret victoria, cum illo et hic amicitiam colligaret. Ob hanc causam contra eum indignans Chlodovechus abiit, quem circumventum dolis cepit cum filio, vinctosque totondit, et Chararicum quidem presbyterum, filium vero ejus diaconem ordinari jubet. Cumque **98** Chararicus de humiliate sua conquereretur et fleret, filius ejus dixisse fertur : In viridi, inquit, ligno hæ frondes succisæ sunt, nec omnino arescunt, sed velociter emergent C ut crescere queant : utinam tam velociter qui hæc fecit, intereat. Quod verbum sonuit in aures Chlodovechi, quod scilicet minarentur sibi cæsariem ad crescendum laxare, ipsumque interficere. At ille jussit eos pariter capite plecti. Quibus mortuis, regnum eorum cum thesauris et populo acquisivit.

XLII. Erat autem tunc Ragnacharius [e] rex apud Camaracum, tam effrenis in luxuria, ut vix vel propinquis quidem parentibus indulgeret. Is habebat Farronem [f] consiliarium, simili spurcitia lutulentum : de quo fertur, cum aliquid aut cibi, aut muneris, vel cujuslibet rei regi allatum fuisset, dicere solitum :

idem fuerit esse consulem ac imperatorem, et, testante Theophane in historia Miscella, cap. 15, Zatus Lazorum rex, imperatorii nominis consortio a Justino imperatore obtento, coronam postea et chlamydem D imperatoriam gestaverit. Valesius autem libro vi Rerum Franc., *consulis* nomine hic intelligi putat *patriciatus* dignitatem, quæ postea ad Carolum Magnum delata fuit. Favet huic sententiæ titulus capitis in indice etiam vetustissimorum codicum, qui sic habet, *De patriciatu Chlodovei*. Porro ad nostræ sancti Germani a Pratis basilicæ januam majorem supersunt etiam nunc veteres aliquot regum primæ stirpis statuæ, quæ sub Chlodovei nepotibus sculptæ fuerunt, inter quas exstat una Chlodoveum repræsentans vestimentis consularibus redimitum, cum baculo hypatico, quem manu gestat.

[a] Hoc caput deest in Bellov. et Corb. In Colb. autem habetur alia manu, quamvis antiqua, in margine descriptum. Regm. sic habet, *Denique... octavo post S. Martinum loco Theodorus*, etc. Hic tamen aliis in locis dicitur, ut in cæteris codd. *Licinius*.

[b] Alii et infra, *Burconiam*. Buconia silva celebris postmodum fuit ob monasterium Fuldense, quod ibi ad Fuldam amnem condidit S. Bonifacius Germaniæ apostolus, archiepiscopus Moguntinus et martyr sæculo octavo. Erat etiam Buronia silva haud procul a Colonia Agrippina, quæ propior Scaldi fluvio erat quam Buconia.

[c] Editi plerique cum Bec., *palmis*, Gallos armis concrepare consuevisse cum ducis sui orationem approbarent, observat Valesius ex lib. vii Comment. Julii Cæsaris de bello Gallico. Idem habet Tacitus de Germanis, et Ammianus Marcellinus de Romanis.

[d] In omnibus ferme mss. deest hæc vox, *regem*. Hic tamen infra regnum habuisse dicitur. Malbrancus lib. ii, cap. 38, Chararicum Morinorum regem laudat.

[e] Bell., *Ragnarius*. Regm., *Ranacharius*. Colb., *Ragenharius*. Reg., *Regnacharius*.

[f] Alii cum Corb., *Faronem*; nonnulli, *Pharronem*. De Faronibus vide infra notas in cap. 41 Chronici Fredegarii.

Hoc sibi suoque Farroni sufficere. Pro qua re Franci maxima indignatione tumebant. Unde factum est, ut datis aureis sibi [a] armillis, vel baltheis, Chlodovechus, sed to um assimilatum auro (erat enim æreum deauratum sub dolo factum), hæc dedit leudibus [b] ejus, ut super eum invitaretur [c]. Porro cum exercitum contra eum commovisset, et ille speculatores plerumque ad cognoscendum transmitteret, reversis nuntiis interrogat, quam valida hæc manus foret. Qui responderunt : Tibi tuoque Farroni maximum est supplementum. Veniens autem Chlodovechus, bellum contra eum instruit. At ille devictum cernens exercitum suum, fuga labi parat : sed ab exercitu comprehensus, ac ligatis post tergum manibus, in conspectu Chlodovechi una cum Richario [d] fratre suo perducitur. Cui ille : Cur, inquit, humiliasti genus nostrum, ut te vinciri permitteres? Melius enim tibi fuerat mori. Et elevatam securim capiti ejus defixit. Conversusque ad **99** fratrem ejus, ait : Si tu solatium [*Al.* auxilium] fratri tribuisses, alligatus utique non fuisset. Similiter et hunc securi percussum interfecit. Post quorum mortem, cognoscunt proditores eorum, aurum quod a rege acceperant esse adulterum. Quod cum regi dixissent, ille respondisse fertur : Merito, inquit, tale aurum accipit, qui dominum suum ad mortem propria voluntate deducit. Hoc illis quod viverent debere sufficere, ne male proditionem dominorum suorum luituri inter tormenta deficerent. Quod illi audientes, optabant gratiam adipisci : illud sibi asserentes sufficere si vivere mererentur. Fuerunt autem supradicti reges, propinqui hujus : quorum frater, Rignomeris [e] nomine, apud Cenomannis civitatem, ex jussu Chlodovechi interfectus est. Quibus mortuis, omne regnum eorum et thesauros Chlodovechus accepit. Interfectisque et aliis multis regibus, vel parentibus suis primis, de quibus zelum habebat, ne ei regnum auferrent, regnum suum per totas Gallias dilatavit. Tamen congregatis suis, quadam vice [f] dixisse fertur de parentibus, **100** quos ipse perdiderat : Væ mihi, qui tanquam peregrinus inter extraneos remansi, et non habeo de parentibus, qui mihi, si venerit adversitas, possit aliquid adjuvare. Sed hoc non de morte horum condolens, sed dolo dicebat, si forte potuisset adhuc aliquem reperire, ut interficeret.

XLIII. His ita transactis, apud Parisios obiit; sepultusque in basilica sanctorum Apostolorum [g] quam cum Chrotechilde regina ipse construxerat. Migravit autem post Vocladense bellum anno quinto. Fueruntque omnes dies regni ejus, triginta anni. Ætas [h] tota, quadraginta quinque anni. A transitu ergo sancti Martini, usque ad transitum Chlodovechi regis, qui fuit undecimus annus episcopatus Licinii Turonici sacerdotis, supputantur anni centum duodecim. Chrotechildis autem regina, post mortem viri sui Turonis venit : ibique ad basilicam sancti Martini deserviens, cum summa pudicitia atque benignitate in hoc loco commorata est omnibus diebus vitæ suæ, raro Parisios visitans.

Explicit liber secundus.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI TERTII.

I. De filiis Chlodovechi.
II. De episcopatu Dinifii, Apollinaris, atque Quintiani.
III. Quod Dani Gallias appetierunt.
IV. De Thoringorum regibus.
V. Quod Sigimundus filium suum interemit.
VI. De interitu Chlodomeris.
VII. De bello contra Thoringos, et eorum strage.
VIII. De interitu Hermenefridi.
IX. Quod Childebertus Arvernis abiit.
X. De interitu Amalrici.
XI. Quod Childebertus et Chlothacharius in Burgundias, Theudericus Arvernis abiit
XII. De excidio regionis Arvernæ.
XIII. De Lovolautro et Meroliacensi castro.
XIV. De interitu Munderici.
XV. De captivitate Attali.
XVI. De Sigivaldo.
XVII. De episcopis Turonicis.
XVIII. De interitu filiorum Chlodomeris.

[a] Sic Colb. et Chesn.; alii ed. et mss., *sive armillis.*

[b] Sic Chesn. et mss. omnes, præter Regm. qui habet *legatis*. Editi plerique, *proditoribus*. Retinenda vox *Leudibus*. Leudes seu fideles suos appellabant reges nostri vassallos suos, maxime nobiliores, qui nulli præterquam principi obnoxii erant; postea barones appellati fuerunt. Vide Bignonium in formulas Marculfi lib. I, cap. 40, qui jam antea, cap. 18, eosdem *Anstrustiones* quoque fuisse nominatos observarat. Demum *Vassi* aut *Vassalli* dicti fuerunt. Vide Glossarium Cangii.

[c] Ed. omnes, *inimicarentur.*

[d] Cod. Regm., *Rachanario.*

[e] Alii cum Bell., *Regnomeris*, et paulo infra codices aliquot, *Cinomannis*. Editi 4, *Cenomanniam.*

[f] Regm. addit *fidelibus suis.*

[g] Hæc modo sanctæ Genovefæ appellatur, quod ibi sepulta virgo sacratissima multis miraculis claruerit : estque abbatia celebris canonicorum Regularium ordinis S. Augustini, quos ex Victorina abbatia deductos ibi locavit Sugerius abbas S. Dionysii.

[h] Hæc verba, *ætas tota 45 anni*, desunt in codd. Corb. et Regm. Obiit Chlodoveus æræ vulgaris anno 511, qui nec annus 112 post obitum sancti Martini fuit, si verum sit hunc anno 397 ad superos abiisse; nec Licinii episcopi 11, cum Leo diaconus nomine Veri episcopi, qui Licinii decessor fuit, concilio Agathensi anno 506 subscripserit.

XIX. *De sancto Gregorio Lingonensi, et situ Divionensis castri.*
XX. *Quod Theudebertus Wisigardem desponsavit.*
XXI. *Quod Theudebertus in Provinciam abiit.*
XXII. *Quod postea Deotheriam accepit.*
XXIII. *De interitu Sigivaldi, et fuga Givaldi.*
XXIV. *Quod Childebertus Theudebertum muneravit.*
XXV. *De bonitate Theudeberti.*
XXVI. *De interitu filiæ Deotheriæ.*
XXVII. *Quod Theudebertus Wisigardem accepit.*
XXVIII. *Quod Childebertus cum Theudeberto contra Chlothacharium abiit.*
XXIX. *Quod Childebertus et Chlothacharius in Hispanias abierunt.*
XXX. *De regibus Hispanorum.*
XXXI. *De filia Theodorici regis Italici.*
XXXII. *Quod Theudebertus in Italiam abiit.*
XXXIII. *De Asteriolo et Secundino.*
XXXIV. *De munere Theudeberti circa Viridunenses cives.*
XXXV. *De interitu Sirivaldi.*
XXXVI. *De obitu Theudeberti, et de interitu Parthenii.*
XXXVII. *De hyeme gravi.*

LIBER TERTIUS.

Prologus.

103 Velim, si placet, parumper conferre, quæ **A** Christianis beatam confitentibus Trinitatem prospera successerint, et quæ hæreticis eamdem scindentibus fuerint in ruinam. Omittamus autem qualiter illam Abraham veneratur ad ilicem, Jacob prædicat in benedictione, Moyses cognoscit in sente, populus sequitur in nube, eamdemque pavescit in monte; vel qualiter eam Aaron portat in logio, aut David vaticinatur in psalmo, orans innovari se per Spiritum rectum, nec sibi auferri Spiritum sanctum, atque se confirmari per Spiritum principalem (*Psalm.* L, 12-14). Magnum et ego hic cerno mysterium, quod scilicet quem hæretici minorem asserunt, principalem vox prophetica nuntiavit. Sed his, ut diximus, omissis, ad nostra tempora revertamur. Arius enim, qui hujus iniquæ sectæ primus iniquusque inventor **B** fuit, interioribus in secessum depositis, infernalibus ignibus subditur: Hilarius vero beatus individuæ Trinitatis defensor, propter **104** hanc in exsilium deditus, et patriæ paradiso restauratur. Hanc Chlodovechus rex confessus, ipsos hæreticos adjutorio ejus oppressit, regnumque suum per totas Gallias dilatavit: Alaricus hanc denegans, a regno et populo, atque ab ipsa, quod majus est, vita mulctatur æterna. Dominus autem se vere credentibus, etsi insidiante inimico aliqua perdant, hic centuplicata restituit: hæretici vero, nec acquirunt [a], sed quod videntur habere, aufertur ab eis. Probavit hoc Godegiseli, Gundobadi, atque Godomari interitus, qui et patriam simul et animas perdiderunt [b]. Nos vero unum atque invisibilem, immensum, incomprehensibilem, inclytum, perennem atque perpetuum Dominum confitemur, unum in Trinitate propter personarum numerum, id est Patris et Filii et Spiritus sancti: confitemur et trinum in unitate, propter æqualitatem substantiæ, deitatis, omnipotentiæ, vel virtutis: qui est unus summus atque omnipotens Deus in sempiterna sæcula regnans.

105 I. Defuncto igitur Clodovecho rege, quatuor filii ejus, id est Theudericus, Chlodomeris, Childebertus, atque Chlothacharius [c] regnum ejus accipiunt, et inter se æqua lance dividunt. Habebat jam tunc Theudericus filium, nomine Theudebertum, elegantem atque utilem. Cumque magna virtute pollerent, et eis de exercitu robur copiosum inesset, Amalaricus filius Alarici, rex Hispaniæ, sororem eorum in matrimonium postulat: quod illi clementer indulgent, et eam ipsi in regionem Hispaniæ cum magnorum ornamentorum mole transmittunt [d].

II. Licinio [e] autem urbis Turonicæ defuncto episcopo, Dinifius cathedram pontificalem ascendit. Apud Arvernis vero post obitum beati Apruncul [f], sanctus

[a] Corb. Bel., et Casin. habent, *nec acquirunt melius*.

[b] Gundobadus, ut observat Valesius, diu florentissimum regnum obtinuit, ipsumque, morte naturali excedens, filio suo Sigismundo reliquit.

[c] Sic veteres mss., quamvis aliquando varient; alii, *Hlotharius*, seu *Chlotarius*, quod idem est. Cæterum filii Chlodovei non æquales habuere regni paterni partes. Nam Theodorici portio longe major cæteris fuit. Æqua tamen dici potuit, quod cum in dilatandis regni paterni limitibus patris expeditionum fuisset comes, jam sibi aliquid acquisivisse censeri poterat.

[d] De hac vide inferius cap. 10.

[e] Deest hoc caput in Regio. Porro ipse Gregorius lib. x, c. 31, inter Licinium et Dinifium locat Theodorum et Proculum episcopos e Burgundia, qui **C** e sede sua ejecti, jubente Chlotilde regina, Licinio defuncto subrogati fuerunt.

[f] Corb., *Abroncoli*. Bell., *Abrunculi*. Colb., *Patrunculi*. De hoc libro II, cap. 23 et 36. Eufrasius autem subscripsit concilio I Aurelian; ac ipsius nomine concilio Agathensi interfuit Paulinus presbyter. Colitur die 14 Januarii. De sancto Quintiano sæpius agit Gregorius. Vide Vitas Patrum, cap. 4.

Eufrasius duodecimus episcopus habebatur. Hic quatuor annos post Chlodovechi obitum vixit, vicesimo quinto episcopatus sui anno transiens. Cumque populus sanctum Quintianum, qui de Rutheno ejectus fuerat, elegisset, Alchima et Placidina [a], uxor sororque Apollinaris, ad sanctum Quintianum venientes, dicunt: Sufficiat, domine sancte, senectuti tuæ, quod es episcopus ordinatus. Permittat, inquiunt, pietas tua servo tuo Apollinari locum hujus honoris adipisci. Ille vero cum ad hunc apicem ascenderit, sicut tibi placitum fuerit, obsequetur: tu quoque imperabis, et ille tuæ parebit in omnibus jussioni: tantum ut humili suggestioni nostræ aurem tuæ benignitatis accommodes. Quibus ille: Quid ego, inquit, præstabo, cujus potestati nihil est subditum? Sufficit enim ut orationi vacans quotidianum mihi victum præstet Ecclesia. Illæ autem hæc audientes, Apollinarem **106** ad regem dirigunt. Qui abiens, oblatis multis muneribus, in episcopatu successit: quo quatuor abutens mensibus, migravit a sæculo. Cum autem hæc Theuderico nuntiata fuissent, jussit inibi sanctum Quintianum constitui, et omnem ei potestatem tradi Ecclesiæ, dicens: Hic ob nostri amoris zelum ab urbe sua ejectus est. Et statim directi nuntii, convocatis pontificibus et populo, eum in cathedram Arvernæ Ecclesiæ locaverunt, qui quartus decimus illi Ecclesiæ præpositus est. Reliqua vero quæ gessit, tam virtutes quam tempus migrationis ejus, scripta sunt in libro quem de ejus Vita [b] composuimus.

III. His ita gestis, Dani cum rege suo, nomine Chlochilaicho [c], evectu navali per mare Gallias appetunt. Egressique ad terras, pagum unum de regno Theuderici devastant atque captivant, oneratisque navibus tam de captivis quam de reliquis spoliis, reverti ad patriam cupiunt. Sed rex eorum in littus residebat, donec naves altum mare comprehenderent, ipse deinceps secuturus. Quod cum Theuderico nuntiatum fuisset, quod scilicet regio ejus fuerit ab extraneis devastata, Theudebertum filium suum in illas partes cum valido exercitu ac magno armorum apparatu direxit. Qui interfecto rege, hostes navali

A prælio superatos opprimit, omnemque rapinam terræ restituit.

IV. Porro tunc apud Thoringos, tres fratres regnum gentis illius retinebant: id est Badericus, Hermenefridus [d], atque Bertharius. Denique Hermenefridus Bertharium fratrem suum vi opprimens, interfecit. Is moriens Radegundem filiam orphanam dereliquit: reliquit autem et alios filios, de quibus in sequentibus scribemus. **107** Hermenefridi vero uxor iniqua atque crudelis, Amalaberga [e] nomine, inter hos fratres bellum civile disseminat. Nam veniens quadam die ad convivium vir ejus, mensam mediam opertam reperit. Cumque uxorem quid sibi hoc velit interrogaret, respondit: Qui, inquit, a medio regno spoliatur, decet eum mensæ medium ha-
B bere nudatum. Talibus et his similibus ille permotus, contra fratrem insurgit, ac per occultos nuntios Theudericum regem ad eum persequendum invitat, dicens: Si hunc interficis, regionem hanc pari sorte dividemus. Ille autem gavisus, hæc audiens, cum exercitu ad eum dirigit. Conjunctique simul fidem sibi invicem dantes, egressi sunt ad bellum. Confligentesque cum Baderico, exercitum ejus atterunt, ipsumque obtruncant gladio: et obtenta victoria, Theudericus ad propria est reversus. Protinus Hermenefridus oblitus fidei suæ, quod regi Theuderico indulgere pollicitus est, implere despexit, ortaque est inter eos grandis inimicitia.

V. Igitur mortuo Gundobado [f], regnum ejus Sigimundus filius ejus obtinuit, monasteriumque Agau-
C nense solerti cura cum domibus basilicisque ædificavit [g]: qui perdita priori conjuge [h], filia Theodorici regis Italici, de qua filium habebat nomine Sigiricum, aliam duxit uxorem; quæ valide contra filium ejus, sicut novercarum mos est, malignari ac scandalizare cœpit. Unde factum est, ut una solemnitatum die, cum puer super eam vestimenta matris agnosceret, commotus felle diceret ad eam: Non enim eras digna, ut hæc indumenta tua terga contingerent [i], **108** quæ dominæ tuæ, id est matris meæ, fuisse noscuntur. At illa furore succensa, instigat verbis dolosis virum suum, dicens: Hic iniquus regnun

[a] Regm., *Althima*. Corb. et Bell., *Placidana*. De his infra cap. 12. Corb., *Apollonaris*. Hic sancti Apollinaris Sidonii filius fuit, qui Arvernorum dux fuerat in prælio Vogladensi, pater Archadii, de quo infra cap. 12, etc. Etenim S. Apollinaris Sidonius ex Papianilla Aviti imp. filia genuit Alcimam et Apollinarem; hic ex Placidina Arcadium, Arcadius vero alteram Placidinam, quæ Leontio juniori, postea episcopo Burdigalæ, nupsit. De qua Fortunatus lib. I, carm. 14. Vide Vales. lib. VII Rerum Franc., pag. 324, et Sirmondi notas in Sidonii epist. 13, lib. III.

[b] Cap. 4 de Vitis Patrum.

[c] Colb., *Hrodolaico*. Bec. cum. ed., *Chochilaico*.

[d] Sic Corb. et Bellov.; alii paulo aliter *Herminefredus*. Colb. *Ermenfredus*. Et Bertharius semel in cod. Corb. dicitur *Bertecarius*.

[e] Sic vetustiores codd.; alii *Amalberga*, aut *Almaberga*. Ea erat Amalafridæ sororis Theodorici Italiæ regis filia, ex Procopio lib. I Histor. Gotthicæ, quam paulo inferius Theudati regis sororem appellat.

[f] *Petro consule*, id est anno 516, ex Mario Aven-
D ticensi.

[g] Agaunense monasterium *Florentio et Anthemio consulibus*, id est anno 515, a Sigismundo constructum fuisse refert Marius Aventicensis, quod de ejus reparatione intelligendum esse suadet Aviti homilia, quæ dicta fuit *in innovatione monasterii ipsius*. Situm est in diœcesi Sedunensi ad radices montis S. Bernardi; primum sub regula privata, tum sub Benedictina diu floruit, demum ad canonicos Regulares devolutum est. De hoc diximus in Admonitione ad passionem SS. Mauricii et Sociorum, in Actis martyrum, pag. 288. Hi vulgo *martyres Agaunenses* appellantur; de quibus Gregorius lib. I de Gloria Mart., cap. 75 et 76.

[h] Nomine *Ostrogotha*. Titulus homiliæ 8 S. Aviti ex perditis est *in conversione domini Sigisrici, postridie quam soror ipsius ex Ariana hæresi est recepta.*

[i] Bochel., *contegerent*.

tuum possidere desiderat, teque interfecto, id usque Italiam dilatare disponit, scilicet ut regnum quod avus ejus Theodoricus Italiæ tenuit, et iste possideat. Scit enim quod te vivente hæc non potest adimplere; et nisi tu cadas, ille non surget. His et hujuscemodi ille incitatus verbis, uxoris iniquæ consilio utens, iniquus exstitit parricida. Nam sopitum vino dormire post meridiem filium jubet: cui dormienti, orarium [a] sub collo positum, ac sub mento ligatum, trahentibus ad se invicem duobus pueris, suggillatus est [b]. Quo facto pater sero jam pœnitens, super cadaver exanime ruens, flere cœpit amarissime. Ad quem senex quidam sic dixisse fertur: Te, inquit, plange amodo, qui per consilium nequam factus es parricida sævissimus; nam hunc qui innocens jugulatus est, necessarium non est plangi. Nihilominus ille ad sanctos Agaunenses abiens, per multos dies in fletu et jejuniis durans, veniam precabatur. Psallentium [c] ibi assiduum instituens, Lugduno regressus est, ultione divina de vestigio eum prosequente. Hujus filiam [d] rex Theudericus accepit.

VI. Chrotechildis vero regina Chlodomerem, vel [e] reliquos filios suos alloquitur, dicens: Non me pœniteat, charissimi, vos dulciter enutrisse: indignamini, quæso, injuriam meam, et patris matrisque meæ mortem sagaci studio vindicate. Hæc illi audientes, Burgundias petunt, et contra **109** Sigimundum et fratrem ejus Godomarum dirigunt: de-

A victoque exercitu eorum, Godomarus terga vertit. Sigimundus vero dum ad sanctos Agaunos [f] fugere nititur, a Chlodomere captus cum uxore et filiis captivus abducitur, atque infra terminum Aurelianensis urbis in custodia positus, detinetur. Discedentibusque his regibus, Godomarus resumptis viribus, Burgundiones colligit, regnumque recipit. Contra quem Chlodomeris iterum ire disponens, Sigimundum interficere destinavit: cui a beato Avito abbate Miciacense [g], magno tunc temporis sacerdote, dictum est: Si, inquit, respiciens Deum, emendaveris consilium tuum, ut hos homines interfici non patiaris, erit Deus tecum, et abiens victoriam obtinebis; si vero eos occideris, tu ipse in manus inimicorum traditus, simili sorte peribis: fietque tibi uxorique B et filiis tuis, quod feceris Sigimundo et conjugi ac liberis ejus. Sed ille auscultare despiciens consilium ejus, ait: Stultum enim consilium esse puto, ut inimicis domi relictis, contra reliquos eam; eisque a tergo, hoc a fronte surgente, inter duos hostium cuneos ruam. Satius enim et facilius victoria patrabitur, si unus ab alio separetur: quo interfecto, facile et alius morti poterit destinari. Statimque interfecto Sigimundo cum uxore et filiis, apud Columnam [h] Aurelianensis urbis vicum, in puteum jactari præcipiens, Burgundias petiit, vocans in solatium [i] Thendericum **110** regem. Ille autem injuriam soceri sui vindicare nolens [j], ire promisit. Cumque pariter apud Virontiam [k] locum urbis Viennensis conjuncti

[a] Editi, *lorum*, sed retinenda vox *orarium*, quæ licet varias sortiatur significationes, proprie tamen pro linteo quodam oblongo, in fasciæ modum efformato, etiam sumitur. Vide Cangii Glossarium, aut card. Bona de rebus Liturg. lib. I, cap. 24.

[b] Et hic editi, *suffocatus est*; quod vocabulum, etsi forte magis aptum rei significandæ, rarius tamen occurrit in sequioris ævi auctoribus. Occisus est ex Marii Chronico, *Simmacho et Boetio coss.*. id est anno 522.

[c] Reg. et Regm., *Psallentium ibi chorum assiduum*, quod etiam in Colb. secunda manu additum legitur. Melior tamen est aliorum mss.; et edit. lectio. Hoc autem loco jugem diu noctuque psalmodiam in Agaunensi Ecclesia institutam designari pluribus adversus Cointium probat noster Mabillonius in præfat. secunda ad Sæc. IV Benedictinum.

[d] Hæc fuit Suavegotta, de qua Frodoardus lib. II Histor. Rhemensis. Vide infra notas ad caput 26 lib. IV.

[e] Sic Corb. et Bel.; alii *et*, quod perinde est. Iidem codd. habent, *indignate* pro *indignamini*.

[f] Sic omnes mss.; Chesn., *sanctos Agaunenses*; cæteri ed., *saltus Agaunos*. Refert Marius, *Maximo consule*, id est anno 523, Sigismundum per Burgundiones Francis traditum fuisse, ac in habitu monachali in Franciam perductum; anno autem sequenti Godomarum fratrem ipsi successisse, ac Chlodomerem fuisse interfectum. Confer vitam S. Sigismundi tomo I Maii Bollandiani.

[g] Ed. mendose, *Nutiacense*; mss. locum non exprimunt, sed habent, *Avito*, aliquot, *Adjuto*, *abbate magno*. Anonymus qui gesta regum Franc. scripsit sub Theoderico hæc habet, cap. 20: *Beatus autem Avitus, qui erat tunc vir sanctus, abbas in Aurelianensi civitate, deprecabatur Chlodomirum, ut non occideret eos*, etc. Est autem Miciacum abbatia celebris ordinis nostri, vulgo *Mici*, quæ etiam a suo conditore, decessore C scilicet Aviti, sancto Maximino, dicitur *Saint-Mesmin*, duabus circiter leucis ab Aurelianensi urbe dissita, quam hodie Fulienses occupant. S. Aviti festum celebratur die 17 Junii, quo ejus Vita apud Surium habetur.

[h] Cas. et Regm. cum Bad., *Colonia*. Hic Columellam, vulgo *Coloumelle*, aut certe vicum ei vicinum, vulgo *Coulmiers* dictum, designari putant. Utrique vico, uti observat Valesius in Notitia, vicinus est locus in veteribus chartis dictus *Puteus sancti Sigismundi*, vernaculo idiomate, *Saint-Sigismond*, aut contrahendo *Saint-Simond*. Sigismundus nempe non solum inter confessores colitur, sed etiam inter martyres locum obtinuit, pro illorum temporum more, quibus innocui, quacunque de causa interfecti, martyres appellabantur. Diem ejus festum etiam vetustiora Martyrologia kalendis Maii celebrant; ad quam diem ejus Vita a Bollandianis edita est. In ea filii ipsius, simul cum illo interfecti apud *Belsa*, Gisclaldus et Gundebaudus appellantur; quorum corD pora triennio post eorum necem Venerandus Agauni abbas, annuente Theodeberto rege, levata ad monasterium suum tranferri curavit. Vide lib. I de Gloria Mart., cap. 75. Sigismundi necem, *Maximo consule*, id est anno 523, contigisse scribit Marius in Chronico.

[i] Editi, *suppetias*, et sic passim.

[j] Sic Bel.; cæteri, *volens*, sed mendose. Nam Theodoricus Chlodomeri suppetias pollicens, nolebat vindicare soceri sui mortem. Sigismundi quippe filiam duxerat uxorem. Fredegarius tamen epitom. cap. 36 legisse videtur *volens*, cum ait Chlodomerem a Theoderico fuisse deceptum, quasi ille copias quidem miserit, sed quæ inter præliandum sese Burgundionibus adjunxerint.

[k] Sic Corb. et Bell., quem locum Labbeus *Voiron* in Delfinatu interpretatur. Bec., *Visoronitom*; cæteri autem mss. et editi habent *Visorontiam*, quem Valesius in Notitia et Cointius putant esse *Veseroncc*.

fuissent, cum Godomaro confligunt. Cumque Godomarus cum exercitu terga vertisset, et Chlodomeris insequeretur, ac de suis non modico spatio elongatus esset, assimilantes illi signum ejus, dant ad eum voces, dicentes : Huc huc convertere, tui enim sumus. At ille credens, abiit, irruitque in medium inimicorum suorum, cujus amputatum caput, et conto defixum, elevant in sublime; quod Franci cernentes, atque cognoscentes Chlodomerem interfectum, reparatis viribus Godomarum fugant, Burgundiones opprimunt, patriamque in suam redigunt potestatem. Nec mora Chlothacharius uxorem germani sui, Guntheucam nomine, sibi in matrimonium sociavit : filios quoque ejus Chrotechildis regina, exactis diebus luctus, secum recepit ac tenuit : quorum unus Theodonaldus [a], alter Guntharius, tertius Chlodoualdus vocabatur. Godomarus iterum regnum recepit.

VII. Post Theudericus non immemor perjurii Hermenefridi regis Thoringorum, Chlothacharium fratrem suum in solatium suum evocat, et adversum eum ire disponit, promittens regi Chlothachario partem prædæ, si eis munus victoriæ divinitus conferretur. Convocatis igitur Francis, dicit ad eos : Indignamini, quæso, tam **111** meam injuriam, quam interitum parentum vestrorum [b], ac recolite Thoringos quondam super parentes nostros violenter advenisse, ac multa illis intulisse mala, qui datis obsidibus, pacem cum his inire voluerunt [c] : sed illi obsides ipsos diversis mortibus peremerunt, et irruentes super parentes nostros, omnem substantiam abstulerunt, pueros per nervum femoris ad arbores appendentes, puellas amplius ducentas crudeli nece interfecerunt : ita ut ligatis brachiis super equorum cervicibus, ipsique acerrimo moti stimulo per diversa petentes, diversas in partes feminas diviserunt. Aliis vero super orbitas [d] viarum extensis, sudibusque in terram confixis, plaustra desuper onerata transire fecerunt, confractisque ossibus, canibus avibusque eas in cibaria dederunt. Nunc autem Hermenefridus quod mihi pollicitus est fefellit, et omnino hæc adimplere dissimulat. Ecce verbum directum habemus [e] : eamus cum Dei adjutorio contra eos. Quod illi audientes, et de tanto scelere indignantes, uno animo eademque sententia, Thoringiam petiverunt. Theudericus autem Chlothacharium fratrem suum, et Theudebertum filium in solatium assumens, cum exercitu abiit. Thoringi vero venientibus Francis dolos præparant. In campo enim, in quo certamen agi debebat, fossas effodiunt : quarum ora, operta denso cespite, planum assimulant campum. In has ergo foveas cum pugnare cœpissent, multi Francorum equites corruerunt, et fuit eis valde impedimentum : sed post cognitum hunc dolum observare cœperunt. Denique cum se Thoringi cædi vehementer viderent, fugato [f] Hermenefrido rege ipsorum, terga vertunt, et ad Onestrudem [g] fluvium usque perveniunt. Ibique tanta cædes ex Thoringis facta est, ut alveus fluminis cadaverum congerie repleretur, et Franci, tanquam per pontem aliquem, super eos in littus ulterius transirent. Patrata ergo victoria regionem illam capessunt, **112** in suam redigunt potestatem. Chlothacharius vero rediens, Radegundem filiam Bertharii regis [h] secum captivam abduxit, sibique eam in matrimonium sociavit. Cujus fratrem postea injuste per homines iniquos occidit. Illa quoque ad Deum conversa, mutata veste monasterium sibi infra Pictavensem urbem construxit, quæ orationibus, jejuniis, vigiliis atque eleemosynis prædita in tantum emicuit, ut magna in populis haberetur. Cum autem adhuc supradicti reges in Thoringia essent, Theudericus Clothacharium fratrem suum occidere voluit. Et præparatis occulte cum armis viris, eum ad se vocat, quasi secretius cum eo aliquid tractaturus, expansoque in parte domus illius tentorio, de uno pariete in alterum, armatos post eum stare jubet. Cumque tentorium illud esset brevius, pedes armatorum apparuere detecti. Quod cognoscens Chlothacharius, cum suis armatus ingressus est domum. Theudericus vero intelligens hunc hæc cognovisse, fabulam fingit, et alia ex aliis loquitur. Denique nesciens qualiter dolum suum deliniret, discum ei magnum argenteum pro gratia dedit. Clothacharius vero valedicens, et pro munere gratias agens, ad metatum regressus est. Theudericus vero queritur ad suos, nulla exstanti causa suum perdidisse catinum : et ad filium suum Theudebertum ait : Vade ad patruum [i] tuum, et roga ut munus quod ei dedi, tibi sua voluntate concedat. Qui abiens, quod petiit impetravit. In talibus enim dolis Theudericus multum callidus erat.

Qui locus ad Rhodanum situs est inter Viennam et Belicam urbes.

[a] Alii *Theotbaldus*. Fallitur itaque Agathias, qui lib. I Chlodomerem absque liberis periisse, et Francos ipso occiso, animo abjecto a Burgundionibus legem accepisse scribit. Obiit Chlodomeris Justino II et Opilione coss., id est an. 524, ex Marii Chronico.

[b] Cod. Regm., *meorum*. Vide supra cap. 4.

[c] Idem cod. Regm., *noluerunt*.

[d] Orbitas vetera glossaria ipsasmet vias publicas appellant. Orbita quippe est sulcus quem curruum rotæ seu orbes in viis efformant. Gallice dicimus *des ornières*.

[e] Hic loquendi modus passim apud Gregorium occurrit ad exprimendum aliquid jure et cum ratione suscipi posse. Hodieque Gallice dicimus, *avoir droit d'entreprendre une chose*. Vide lib. IV, cap. 14.

[f] Addunt editi, *præ timore*.

[g] Cod. Colb., *Unstrondem*. Fluvius est Eichsfeldiæ, vulgo ab incolis *Unstrudt* dictus, ut observat Browerus in notis ad Fortunatum.

[h] Is erat frater Hermenfredi. Vide supra cap. 4. Excidium vero Thuringiæ describit, et Radegundis nomine deplorat Fortunatus in Supplementi carm. I, ubi etiam de ejusdem fratre injuste occiso. Idem Fortunatus librum primum vitæ S. Radegundis, alterum vero Baudonivia monialis scripsere, qui habentur in Actis SS. Ord. S. Benedicti Sæc. I, pag. 319. Monasterium vero ab ipsa conditum etiam nunc sub S. Crucis titulo illustre perseverat, Ordini Benedictino addictum. De his infra non semel, potissimum lib. IX.

[i] Editi, *patrem*.

VIII. Idem vero regressus ad propria, Hermenefridum ad se data fide securum venire præcepit, quem et honorificis ditavit muneribus. Factum est autem dum quadam die per murum civitatis Tulbiacensis confabularentur, a nescio quo impulsus de altitudine muri ad terram corruit, ibique spiritum exhalavit. Sed quis eum exinde dejecerit, ignoramus: multi tamen asserunt **113** Theuderici in hoc dolum manifestissime patuisse [a].

IX. Cum autem adhuc Theudericus in Thoringia esset, Arvernis sonuit eum interfectum fuisse. Arcadius quoque, unus ex senatoribus Arvernis, Childebertum invitat, ut regionem illam deberet accipere. Ille quoque nec moratus Arvernis vadit. Tantaque in illa die condensa fuit nebula, ut nihil super duabus jugeri partibus discerni posset. Dicere enim erat solitus rex: Velim, inquit, Arvernam [b] Lemanem, quæ tantæ jocunditatis gratia refulgere dicitur, oculis cernere. Sed non ei a Deo concessum est. Cumque portæ civitatis obseratæ essent, et unde ingrederetur pervium patulum non haberet, incisa Arcadius sera unius portæ, eum civitati intromisit. Dum hæc agerentur, nuntiatur Theudericum vivum de Thoringia fuisse regressum.

X. Quod certissime Childebertus cognoscens, ab Arvernis rediit, in Hispaniam [c] vero propter sororem suam Chrotechildem [d] dirigit. Hæc vero multas insidias ab Amalarico viro suo propter fidem catholicam patiebatur. Nam plerumque procedente illa ad sanctam ecclesiam, stercora et diversos fetores super eam projici imperabat. Ad extremum autem tanta eam crudelitate dicitur cæcidisse, ut infectum de proprio sanguine sudarium fratri transmitteret: unde ille maxime commotus, Hispanias appetiit. Amalaricus vero hæc audiens, naves ad fugiendum parat. Porro imminente Childeberto, cum Amalaricus [e] navem deberet ascendere, ei in mentem venit multitudinem se pretiosorum lapidum in suo thesauro reliquisse. Cumque ad eosdem petendos in civitatem regrederetur, ab exercitu a portu [f] exclusus est. Videns autem se non posse evadere, ad ecclesiam Christianorum [g] **114** confugere cœpit. Sed priusquam limina sancta contingeret, unus emissa manu lancea eum mortali ictu sauciavit, ibique decedens reddidit spiritum. Tunc Childebertus cum magnis thesauris sororem assumptam secum adducere cupiebat: quæ nescio quo casu in via mortua est, et postea Parisios allata, juxta patrem suum Chlodovechum sepulta est. Childebertus vero inter reliquos thesauros ministeria ecclesiarum pretiosissima detulit. Nam sexaginta calices, quindecim patenas, viginti Evangeliorum capsas detulit, omnia ex auro puro, ac gemmis pretiosis ornata: sed non est passus ea confringi. Cuncta enim ecclesiis et basilicis sanctorum dispensavit, ac tradidit in ministerium [h].

XI. Posthæc Chlothacharius et Childebertus Burgundias petere destinant. Convocatusque Theudericus, in solatio [i] eorum ire noluit. Franci vero qui ad eum aspiciebant, dixerunt: Si cum fratribus tuis in Burgundiam ire despexeris, te relinquimus, et illos satius sequi præoptamus. At ille infideles sibi existimans: Ad Arvernos, ait, me sequimini, et ego vos inducam in patriam, ubi aurum et argentum accipiatis, quantum vestra potest desiderare cupiditas, de qua pecora, de qua mancipia, de qua vestimenta in abundantiam assumatis: tantum hos ne sequamini. His promissionibus hi illecti, suam voluntatem facere promittunt. Ille vero illuc transire disponit, promittens iterum atque iterum exercitui cunctam regionis prædam cum hominibus in suas regiones transferri permittere. Chlothacharius vero et Childebertus in Burgundiam dirigunt, Augustodunumque obsidentes, cunctam fugato Godomaro Burgundiam occupaverunt [j].

XII. Theudericus vero cum **115** exercitu Arvernis veniens, totam regionem devastat ac proterit. Interea Arcadius sceleris illius auctor, cujus ignavia regio devastata est, Bituricas urbem petiit. Erat autem tunc temporis urbs illa in regno Childeberti regis. Placidina vero mater ejus, et Alchima [k] soror patris ejus, comprehensæ, apud Cadurcum urbem rebus ablatis exsilio condemnatæ sunt. Rex igitur Theudericus ad urbem Arvernam usque accedens, in vici illius suburbano [l] castra fixit. Beatus vero Quintianus his diebus erat episcopus. Interea exercitus cunctam circuit miseram regionem illam, cuncta delet, universa debellat. De quibus nonnulli ad basilicam sancti Juliani perveniunt, confringunt ostia, seras removent, resque pauperum, quæ ibidem fuerant aggregatæ, diripiunt, et multa in hoc

[a] Refert Procopius lib. I Hist. Gotthicæ Francos cæciso Hermenefrido Thuringiam sibi subjecisse.

[b] Sic Bec. Bell. vero et Bad., *unicam*; cæteri, *unquam*. Loquitur Gregorius de ea Arverniæ parte, quæ etiam nunc vocatur *la Limagne d'Auvergne*, ubi Clarusmons, provinciæ caput. De Arverniæ ubertate et jucunditate multa collegit ex variis auctoribus Savaro in notis ad epistolam 21 lib. IV Sidonii: quem si lubet consule.

[c] Hispaniæ nomine hic Septimaniam intelligi volunt, Amalaricumque non Barcinonæ, aut Toleti, ut aliquibus placet, sed Narbone fuisse occisum. Quæ enim Wisigotthis parebant, etiam intra veteres Galliarum fines, tunc temporis Hispaniæ nomine frequenter designabantur, ut sexcentis exemplis probari posset. Lege Valesium lib. VII Rerum Franc.

[d] Alii *Chrotildem* aut *Crotigeldem*. Bec. et Regm., *Chlochildem*. V. not. in cap. 28 lib. II.

[e] Corb. et Bellov., *Alaricus*, et in capitulorum indice, quamvis alias semper eum *Amalaricum* appellent.

[f] Colb. cum omnibus fere editis *a porta*.

[g] Nota catholicos appellari Christianos ad Arianorum discrimen.

[h] Sic Casin.; alii non habent *in ministerium*, sicut nec editi.

[i] Regm., *solatium*. Editi, *auxilium*.

[j] *Justiniano* IV *et Paulino coss.*, si Mario credimus, id est anno 534.

[k] Jam de his cap. 2 hujus libri. Hic in Reg. pro *Archima*, legitur *Archidima*. Cæterum non videntur apud Cadurcum comprehensæ, ut innuunt editi: sed in Arvernis comprehensæ Cadurcum in exsilium missæ fuerunt. Arcadius erat sancti Sidonii nepos, ejus scilicet filii Apollinaris filius. Vide supra cap. 9.

[l] Mss. aliquot, *suburbana*.

loco perpetrant mala. Verumtamen auctores scelerum a spiritu immundo correpti, infestis dentibus propriis se morsibus lacerant, clamantes atque dicentes : Cur nos, martyr sancte, sic crucias? sicut in libro Virtutum ejus conscripsimus [a].

XIII. Lovolautrum [b] autem castrum hostes expugnant, Proculumque presbyterum, qui quondam sancto Quintiano injuriam intulerat, ad altarium ecclesiæ miserabiliter interficiunt. Et credo ob illius causam, quod fuerit ipsum castrum in manibus traditum iniquorum : quod usque in illa die defensatum est. Nam cum illud hostes expugnare non possent, et ad propria jam redire disponerent, audientes hæc obsessi, jam læti atque securi decipiuntur, sicut ait Apostolus : *Cum dixerint pax et securitas, tunc repentinus superveniet interitus* (*I Thess.* I, 5, 3). Denique per ipsius Proculi presbyteri servum [c], jam securi populi traduntur in manus hostium. Cumque **116** vastato castello ducerentur captivi, immanis pluvia quæ per triginta dies fuerat abnegata, descendit. Tunc obsessi Meroliacensis [d] castri, ne captivi abducerentur, redemptione data liberantur : sed hæc ignavia eorum effecit, castrum enim propria natura munitum erat. Nam centenorum aut eo amplius pedum ab exciso vallatur lapide, non murorum [e] structione; in medio autem ingens stagnum aquæ, liquore gratissimum; ab alia vero parte fontes uberrimi, ita ut per portam [f] rivus diffluat aquæ vivæ. Sed in tam grandi spatio munitio ista distenditur, ut manentes infra murorum septa terram excolant, frugesque in abundantia colligant. Hujus munitionis tutamine elati, qui obsessi erant, egressi foras ut arrepta aliqua præda, iterum se infra castelli septa reconderent, ab hostibus comprehensi sunt. Erant autem quinquaginta [g] viri. Tunc ante ora parentum, vinctis post tergum manibus oblati, imminente jam gladio, acquieverunt obsessi, ne interficerentur, singulos triantes [h] dare in redemptionem suam. Theudericus autem ab Arverno discedens, Sigivaldum parentem suum, in ea quasi pro custodia dereliquit [i]. Erat autem ibi tunc temporis quidam Litigius ex monitoribus [j], qui magnas sancto Quintiano parabat insidias; et cum se sanctus episcopus pedibus ejus

A prosterneret, nunquam ut se ei subderet movebatur, ita ut et quadam vice uxori quæ sanctus fecerat, pro ridiculo indicaret. Quæ melioris intelligentiæ modo commota, ait : Si ita es hodie pessumdatus, nunquam erigeris. Die autem tertia advenientes nuntii de præsentia regis, vinctum cum uxore ac liberis pariter abduxerunt. Qui abiens nunquam Arvernis regressus est.

117 XIV. Mundericus igitur, qui se parentem regium [k] asserebat, elatus superbia, ait : Quid mihi et Theuderico regi? Sic enim mihi solium regni debetur, ut illi. Egrediar, et colligam populum meum atque exigam sacramentum ab eis, ut sciat Theudericus quia rex sum ego, sicut et ille. Et egressus cœpit seducere populum, dicens : Princeps ego sum B sequimini me, et erit vobis bene. Sequebatur autem eum rustica multitudo, ut plerumque fragilitati humanæ convenit, dantes sacramentum fidelitatis, et honorantes eum ut regem. Quod cum Theudericus comperisset, mandatum mittit ad eum, dicens : Accede ad me, et si tibi aliqua de dominatione regni nostri portio debetur, accipe. Dolose enim hæc Theudericus dicebat, scilicet ut cum ad eum venisset, interficeretur. Ille vero noluit, dicens : Ite, renuntiate regi vestro, quia rex sum sicut et ille. Tunc rex commoveri jussit exercitum, quo oppressus vi puniretur. Quod ille cognoscens, et se non prævalens defensare, Victoriaci castri [l] muros expetens, cum rebus omnibus in eo se studuit communire, his secum quos seduxerat aggregatis. Igitur commoto C exercitu castrum vallat, ac per septem dies obsedit. Mundericus autem repugnabat cum suis, dicens : Stemus fortes, et usque ad mortem pariter dimicemus, et non subdamur inimicis. Cumque exercitus a circuitu in contra jacula transmitteret, nec aliquid prævaleret, nuntiaverunt hæc regi. At ille misit quemdam de suis, Aregisilum [m] nomine, dixitque ei : Vides, inquit, quod prævaleat hic perfidus in contumacia sua. Vade, et redde ei sacramentum, ut securus egrediatur. Cum autem egressus fuerit, interfice eum, et dele memoriam ejus a regno nostro. Qui abiens, fecit juxta quod ei præceptum fuerat. Dederat tamen prius signum populo, dicens : Cum ego

[a] Cap. scilicet 13, lib. II, de Mirac., qui est de sancto Juliano, de cujus basilica apud Brivatem urbem loquitur hic Gregorius.

[b] Cod. Reg., *Novolautrum*, cujus situs incertus est. Valesius in Notitia putat esse locum dictum *Volorre*, prope Tigernum, *Thiern*, oppidum apud Arvernos. Confer cum hoc capite vitam S. Quintiani in libro de Vitis Patrum, cap. 4.

[c] Cod. Corb., *stuprum;* Bell. mendose, *struum*.

[d] Hunc locum idem Valesius putat esse *Oliergue*, castrum haud procul a Tigerno.

Aliis tamen probabilius videtur hic designari locum *Chastel Merliac* dictum, qui duobus circiter milliariis a Mauriaco oppido, ob abbatiam ordinis Benedictini celebrem, dissitus est. Exstat in collis editissimi declivi, unde descensus est per prata in profundam vallem.

[e] Sic mss. vetustiores; alii cum edit., *sine murorum*.

[f] Corb., *per munitionem totam rivus;* at vocabulum *munitionem* alia manu, sed antiquissima, scriptum est.

[g] Edit. 2, *quingenti;* omnes tamen mss. habent *quinquaginta*, præter Corb. qui habet, *quinquaginti*.

D [h] Editi hic et passim inferius *trientes* semper scribunt. Unde apud Gregorium *trientem* semper haberi observavit Franciscus Pithœus in tit. XXXVII legis Salicæ.

[i] Confer cum cap. 14 de Mirac. S. Juliani.

[j] Sic Corb. et Bellov.; alii *minoribus*. Erant autem monitores, ut observat Valesius in Præfatione ad tom. II Rerum Francic., qui regis nomine Francis expeditionem denuntiabant, eosque ad bellum compellebant. Dicuntur in legibus Wisigotthorum *compulsores;* quorum officium nostrates voce Germanica expresserunt quandoque, *in hostem bannire*

[k] Sic mss.; at editi habent *regum*.

[l] Hunc locum de Victoriaco apud Arvernos intellexit Aimoinus in lib. II; at licet verum sit in ea regione haud procul a Brivate Victoriacum castrum exstitisse, Gregorium tamen de Victoriaco in Campania, vulgo *Vitri*, in diœcesi Catalaunensi, hic loqui cum Valesio existimamus.

[m] Colb., *Archisilum*, et sic semper.

hæc et hæc locutus fuero, statim irruentes interficite enim. Ingressus autem Aregisilus ait Mundcrico: Quousque hic resides tanquam unus ex insipientibus? Nunquid poteris **118** diu regi resistere? Ecce ablato tibi cibo, cum te fames oppresserit, ultro egredieris, et traderis in manus inimicorum, et morieris quasi unus ex canibus. Audi potius consilium meum, et subde te regi, ut vivere possis, tu et filii tui. Tunc ille his mollitus sermonibus, ait: Si egredior, comprehensus a rege interficior et ego, et filii mei, et omnes amici qui mecum sunt congregati. Cui Aregisilus ait: Noli timere, sed si vis egredi, accipe sacramentum de hac culpa, et sta securus coram rege. Ne timeas, sed eris cum eo, sicut prius fuisti. Ad hæc Mundericus respondit: Utinam securus sim quod non interficiar. Tunc Aregisilus positis super altarium sanctum [a] manibus, juravit ei ut securus egrederetur. Dato igitur sacramento, egrediebatur Mundericus de porta castelli, tenens manum Aregisili. Populus autem spectabat [b] a longe aspiciens eum. Tunc pro signo ait Aregisilus: Quid aspicitis tam intente, o populi? Nunquid non vidistis prius [c] Mundericum? Et statim irruit populus in eum. At ille intelligens, ait: Evidentissime cognosco, quod feceris per hoc verbum signum populis ad me interficiendum. Verumtamen dico tibi, quia perjuriis me decepisti, te vivum ultra nullus aspiciet, et emissa lancea in scapulas ejus, perfodit eum, ceciditque et mortuus est. Evaginatoque deinceps Mundericus gladio cum suis, magnam stragem de populo illo fecit, et usquequo spiritum exhalavit, interficere quemcunque assequi potuisset, non destitit. Quo interfecto, res ejus fisco collatæ sunt.

XV. Theudericus vero et Childebertus fœdus inierunt, et dato sibi sacramento, ut neuter contra alterum moveretur, obsides ab invicem acceperunt, quo facilius firmarentur quæ fuerant dicta. Multi tunc filii senatorum in hac obsidione [d] dati sunt: sed orto iterum inter reges scandalo, ad servitium publicum sunt addicti. Et quicunque eos ad custodiendum accepit, servos sibi ex his fecit. Multi tamen ex eis per fugam elapsi, in patriam **119** redierunt, nonnulli in servitio sunt retenti: inter quos Attalus nepos beati Gregorii Lingonici episcopi, ad publicum servitium mancipatus est, custosque equorum destinatus. Erat enim infra Treverici termini territorium cuidam barbaro [e] serviens. Denique beatus Gregorius ad inquirendum eum misit pueros. Quo invento, obtulerunt homini munera, sed respuit ea, dicens: Hic de tali generatione decem auri libris redimi debet. Quibus redeuntibus, Leo quidam de coquina domini sui, ait: Utinam me permitteres, et forsitan ego poteram eum reducere ex captivitate. Gaviso autem domino, directus venit ad locum: voluitque puerum clam abstrahere, sed non potuit. Tunc locans secum hominem quemdam, ait: Veni mecum, et venumda me in domo barbari illius, sitque tibi lucrum pretium meum: tantum liberiorem aditum habeam faciendi id quod decrevi. Accepto vero sacramento, homo ille abiit, et vendito eo duodecim aureis discessit. Sciscitatus autem emptor a rudi famulo quid operis sciret, respondit: In omnibus quæ manducari debent [f] in mensis dominorum, valde scitus sum operari: nec metuo quod reperiri possit similis mei in hac scientia. Verum enim dico tibi, quia etiam si regi epulum cupias præparare, fercula regalia componere possum, nec quisquam me melius. Et ille: Ecce enim dies solis adest, sic enim barbaries vocitare diem dominicum consueta est, in hac die vicini atque parentes mei invitabuntur in domo mea. Rogo ut facias mihi prandium quod admirentur, et dicant, quia in domo regis melius non aspeximus. Et ille: Jubeat, inquit, dominus meus congregari pullorum gallinaceorum multitudinem, et faciam quæ præcipis. Præparatis ergo quæ dixerat puer, illuxit dominica dies, fecitque epulum magnum, deliciisque refertum. Epulantibus autem omnibus, et laudantibus prandium, parentes illius discesserunt. Dominus enim dedit gratiam puero huic, et accepit potestatem super omnia quæ habebat dominus suus in promptu. Diligebatque eum valde, et omnibus **120** qui cum eo erant ipse dispensabat cibaria et pulmenta. Post anni vero curriculum, cum jam securus esset dominus illius de eo, abiit in pratum, quod erat domui proximum, cum Attalo puero custode equorum: et decubans in terra cum eo a longe, aversis dorsis, ut non cognosceretur quod loquerentur simul, dicit puero: Tempus est enim, ut jam cogitare de patria debeamus. Ideoque moneo te, ut hac nocte cum equos ad claudendum adduxeris, sopore non deprimaris, sed cum primum te vocitavero adsis, et ambulemus. Vocaverat enim Barbarus ille multos parentum suorum ad epulum, inter quos erat et gener ejus, qui acceperat filiam illius. Media autem nocte a convivio surgentibus, et quieti datis, prosecutus est Leo generum domini sui cum potu, porrigensque ei bibere, in metatum ejus. Ait itaque ad eum homo: Dic tu, o creditor soceri mei, si valeas, quando voluntatem adhibebis, ut assumptis equitibus [*Al.* equis] ejus eas in patriam tuam? Hoc quasi joco delectans dixit. Similiter et ille jlocalariter veritatem respondens, ait: Hac nocte delibero, si Dei voluntas fuerit. Et ille: Utinam, inquit, custodiant me famuli mei, ne aliquid de rebus meis assumas. Et ridentes discesserunt. Dormientibus autem cunctis, vocavit Leo Attalum: stratisque equitibus interrogat [g] si haberet gladium. Respondit: Non est mihi, nisi tantum lancea parvula. At ille ingressus

[a] Aliquot mss. et editi, *altare sanctum.*
[b] Chesn. cum Bec., *exspectabat.*
[c] Reg., *An nunquid non vidistis antea.* Ed. aliquot cum Bec., *An nunquid vidistis prius.*
[d] Id est, obsides dati sunt.
[e] Id est *Franco.* Quemadmodum enim veteres incolæ dicebantur Romani, ita cæteri, ut jam observavimus, Barbari dicebantur: quod passim apud Gregorium occurrit.
[f] Editi cum Bec., *mandi debent.*
[g] Edit., *Attalum ex stratu suo. Interrogat,* etc.

mansionem domini sui apprehendit scutum ejus ac frameam. Quo interrogante quis esset, aut quid sibi velit, respondit: Ego sum Leo servus tuus, et suscito Attalum ut surgat velocius, et deducat equos ad pastum: detinetur enim sopore quasi ebrius. Qui ait: Fac ut libet. Et hæc dicens obdormivit. Ille vero egressus foras, munivit puerum armis, invenitque januas atrii divinitus reseratas, quas in initio noctis cum cuneis malleo percussis obseraverat pro custodia caballorum. Et gratias agens Domino, sumptis reliquis equitibus [equis] secum, discesserunt, unum etiam voluerum [a] cum vestimentis tollentes. Venientes autem ad Mosellam [b] fluvium, **121** cum transirent illum, et detinerentur a quibusdam, relictis equitibus [equis] et vestimentis, enatantes super parma positi amnem, in ulteriorem egressi sunt ripam. Et inter obscura noctis ingressi silvam, latuerunt. Tertia enim nox advenerat, quod nullum cibum gustantes iter terebant. Tunc nutu Dei reperta arbore plena pomis, quam vulgo prunum [c] vocant, comedunt; et parumper sustentati ingressi sunt iter Campaniæ: quibus pergentibus, audiunt pedibulum equitum currentium, dixeruntque: Prosternamur terræ, ne appareamus hominibus venientibus. Et ecce ex improviso stirps rubi magnus adfuit, post quem transeuntes, projecerunt se terræ cum gladiis evaginatis, scilicet ut si adverterentur, confestim se quasi ab improbis framea [d] defensarent: verumtamen cum venissent in locum illum coram stirpe spineo restiterunt; dixitque unus, dum equi urinam projicerent: Væ mihi, quia fugiunt hi detestabiles, nec reperiri possunt; verum dico per salutem meam, quia si invenirentur, unum patibulo condemnari, et alium gladiorum ictibus in frusta discerpi juberem. Erat enim barbarus ille qui hæc aiebat, dominus eorum, de Rhemensi urbe veniens, et hos inquirens: et reperisset utique in via, si nox obstaculum non præbuisset. Tunc motis equitibus [equis] discesserunt. Illi autem nocte ipsa attigerunt ad urbem, ingressique invenerunt hominem, quem sciscitati sunt ubinam esset domus Paulelli presbyteri. Indicavitque eis. Qui dum per plateam præterirent, signum ad

A Matutinas motum est, erat enim dies dominica, pulsantesque januam presbyteri, ingressi sunt. Expositque puer de domino suo. Cui ait presbyter: Vera est enim visio mea: nam videbam duas in hac nocte columbas advolare, et considere in manu mea, ex quibus **122** una alba, alia autem nigra erat. Dixeruntque pueri presbytero: Indulgeat Dominus pro die sua sancta [e]. Nam nos rogamus, ut aliquid victus præbeas: quarta enim illucescit dies, quod nihil panis pulmentique gustavimus. Occultatis autem pueris, præbuit eis infusum cum vino panem, et abiit ad Matutinas. Secutusque est et barbarus, iterum inquirens pueros: sed illusus a presbytero regressus est. Presbyter enim amicitiam cum beato Gregorio antiquam habebat. Tunc resumptis pueri epulo viribus,
B per duos dies in domo presbyteri commorantes, abscesserunt; et sic usque ad sanctum Gregorium perlati sunt. Gavisus autem pontifex visis pueris, flevit super collum Attali [f] nepotis sui. Leonem autem a jugo servitutis absolvens cum omni generatione sua, dedit ei terram propriam, in qua cum uxore ac liberis liber vixit omnibus diebus vitæ suæ.

XVI. Sigivaldus [g] autem cum in Arverno habitaret, multa mala in ea faciebat. Nam et res diversorum pervadebat, et servi ejus non desistebant a furtis, homicidiis, ac superventis [h] diversisque sceleribus: nec ullus mutire ausus erat coram eis. Unde factum est, ut ipse villam Bulgiatensem, quam quondam benedictus Tetradius episcopus [i] basilicæ sancti Juliani reliquerat, temerario ausu pervaderet. Sed cum in-
C gressus in domum illam fuisset, statim amens effectus lecto decubuit. Tunc mulier admonita per sacerdotem, elevatum in basternam, ut in aliam villam transtulit, sanum recepit. Et accedens, exposuit ei omnia quæ pertulerat. Quod ille audiens, vota beato Martyri vovens, ea quæ simplum abstulerat [j], duplicata restituit. Meminimus et hujus virtutis in libro Miraculorum sancti Juliani (*cap.* 14).

123 XVII. Igitur Dinifio [k] episcopo apud Turonos decedente, Ommatius tribus annis præfuit. Hic enim ex jussu Chlodomeris regis, cujus supra meminimus, ordinatus est. Illo quoque migrante, Leo se-

[a] Cod. Bellov., *voluclum*. Corb. vero, *voluclum vestimenti tollentes*.

[b] *Mosam* legendum esse vix dubitari potest, ut monet Valesius in Notitia Galliarum. Nam Rhemorum inter et Trevirorum urbes Mosa interfluit, quæ utramque diœcesim disterminat, et transmissa Mosa statim Campania occurrit: quæ omnia Mosellæ aptari non possunt. Immo quocumque loco Mosellam illi transmisissent, vix eis possibile fuisset hac ipsa die Rhemos advenire. Cum tamen mss. omnes et editi habeant Mosellam, Gregorii textum immutare non licuit, maxime cum certum videatur illos viam rectam secutos non fuisse. Non enim tres erant itineris dies a Treviris ad Mosam, cum hic fluvius non magis ab urbe Trevirensi quam a Rhemensi distet, scilicet decem et octo circiter leucis.

[c] Bell. et alii, *pruna*.

[d] Corb. et Bell. non habent, *framea*.

[e] Quia scilicet illis temporibus non licebat diebus dominicis ante Missam quidquam cibi aut potus sumere.

[f] Is, ut videtur, postea fuit comes Æduensis, cui Sidonius scripsit epistolam 18, lib. v.

D [g] Qui supra cap. 13 a Theodorico rege pro urbis custodia relictus fuerat.

[h] Editi, *super numerum*.

[i] Hic fuit episcopus Bituricensis, ut ex Gregorio ipso discimus lib. II Mirac., cap. 14. Dicitur vero a Gregorio *benedictus*: qua voce non cognomen, sed epithetum honoris causa ipsi datum intelligi debet. Sic in lib. de Glor. Conf., cap., 86, *benedictus Agricolaus*; apud Tertullian. lib. de Præscript., *benedictus Eleutherus*. Plura exempla si cupis, adi Sirmondum in epist. 9 lib. Apollinar. Sidonii.

[j] Ed. cum Bec., *quæ vi abstulerat*.

[k] Aliquot editi, *Dionysio*. Cæterum hoc capite cum cap. ultimo libri II et fine libri X, ubi episcopos Turonenses Gregorius enumerat, collato, patet quam parum sibi ipsi constet, tum in assignando pontificatus episcoporum Turonensium tempore, tum in ordine quo sedem hanc obtinuerunt. Hoc tamen caput habetur in omnibus mss.

ptem mensibus ministravit. Hic fuit vir strenuus atque utilis in fabrica operis lignarii. Quo defuncto, Theodorus et Proculus episcopi, qui de partibus Burgundiæ advenerant, ordinante Chrotechilde regina, tribus annis Turonicam rexerunt Ecclesiam. Quibus defunctis, Francilio ex senatoribus substituitur. Anno igitur tertio episcopatus sui, cum dominici Natalis nox alma populis effulsisset, idem pontifex priusquam ad vigilias descenderet, jussit sibi poculum ministrari. Adveniens autem puer, sine mora porrexit. Quo hausto, mox spiritum fudit : unde indubitatum est veneno eum fuisse necatum. Quo decedente, Injuriosus unus e civibus, quintus decimus post beatum Martinum, cathedram pontificalem sortitus est.

XVIII. Dum autem Chrotechildis regina Parisios moraretur, videns Childebertus, quod mater sua filios Chlodomeris, quos supra memoravimus, unico affectu diligeret, invidia ductus, ac metuens ne favente regina admitterentur in regnum, misit clam ad fratrem suum Chlothacharium regem, dicens : Mater nostra filios fratris nostri secum retinet, et vult eis regnum dare [a]. Debes velociter adesse Parisios, et habito communi consilio pertractare oportet, quid de his fieri debeat : utrum incisa cæsarie ut reliqua plebs habeantur [b], an certe his interfectis, regnum germani nostri inter nosmetipsos æqualitate habita dividatur. De quibus ille verbis valde gavisus Parisios venit. Jactaverat enim Childebertus verbum in populo, ob hoc hos conjungi **124** reges, quasi parvulos illos elevaturos in regno. Conjuncti autem miserunt ad reginam, quæ tunc in ipsa urbe morabatur, dicentes : Dirige parvulos ad nos, ut sublimentur in regno. At illa gavisa, nesciens dolum illorum, dato pueris esu potuque, direxit eos dicens : Non me puto amisisse filium, si vos videam in ejus regno substitui. Qui abeuntes, apprehensi sunt statim, ac separati a pueris et nutritoribus suis, custodiebantur utrique, seorsum pueri, et seorsum hi parvuli. Tunc Childebertus atque Chlothacharius miserunt Arcadium, cujus supra meminimus (*Cap.* 9 *et* 12), ad reginam, cum forcipe atque evaginato gladio. Qui veniens ostendit reginæ utraque, dicens : Voluntatem tuam, o gloriosissima regina, filii tui domini nostri expetunt, quid de pueris agendum censeas, utrum incisis crinibus eos vivere jubeas, an utrumque jugulari. At illa exterrita nuntio, et nimium felle commota, præcipue cum gladium cerneret evaginatum ac forcipem, amaritudine præventa, ignorans in ipso dolore quid diceret, ait simpliciter : Satius enim mihi est, si ad regnum non eriguntur, mortuos eos videre quam tonsos. At ille parum admirans dolorem ejus, nec scrutans quid deinceps plenius pertractaret, venit celeriter nuntians ac dicens : Favente regina opus cœptum perficite : ipsa enim vult expleri consilium vestrum. Nec mora apprehensum Chlothacharius puerum seniorem brachio elisit in terram, defigensque cultrum [c] in axillam crudeliter interfecit. Quo vociferante, frater ejus ad pedes Childeberti prosternitur, apprehensisque ejus genibus, aiebat cum lacrymis : Succurre, piissime pater, ne et ego peream sicut frater meus. Tunc Childebertus lacrymis respersa facie, ait : **125** Rogo, dulcissime frater, ut ejus mihi vitam tua largitate concedas : et quæ jusseris pro ejus anima conferam, tantum ne interficiatur. At ille conviciis actum [d], ait : Aut ejice eum a te, aut certe pro eo morieris. Tu, inquit, es incestator [e] hujus causæ et tam velociter de fide resilis ? Hæc ille audiens, repulsum a se puerum projecit ad eum : ipse vero accipiens transfixum cultro in latere, sicut fratrem prius fecerat, jugulavit : deinde pueros cum nutritiis peremerunt. Quibus interfectis, Chlothacharius ascensis equitibus [*Al.* equis] abscessit, parvipendens de interfectione nepotum : sed et Childebertus in suburbana concessit. Regina vero compositis corpusculis feretro, cum magno psallentio, immensoque luctu usque ad basilicam sancti Petri [f] prosecuta, utrumque pariter tumulavit. Quorum unus decem annorum erat, alius vero septennis. Tertium vero Chlodoualdum comprehendere non potuerunt, quia per auxilium virorum fortium [g] liberatus est. Is postposito regno terreno, ad Dominum transiit, et sibi manu propria capillos incidens, clericus factus est : bonisque operibus insistens, presbyter ab hoc mundo migravit [h]. Hi quoque regnum Chlodomeris inter se æqua lance diviserunt. Chrotechildis vero regina talem se tantamque exhibuit, ut

[a] Sic Corb. et Bell. Alii fere omnes cum editis, *vult eos regno donari.*

[b] De jure regalis capillitii agit Hotomannus, cap. II Franco-Galliæ. Præclarum est ea de re Agathiæ hominis Græci testimonium, libro I : *Solemne est Francorum regibus nunquam tonderi.... cæsaries tota decenter eis in humeros propendet, anterior coma e fronte discriminata in utrumque latus deflexa. Neque vero, quemadmodum Turcis et Barbaris, impexa iis et squalida sordidaque est coma, vel complicatione indecenter cirrata, sed smegmata varia ipsi sibi adhibent, diligenterque curant, idque velut insigne quoddam eximiaque honoris prærogativa regio generi apud eos tribuitur. Subditi enim orbiculatim tondentur, neque eis prolixiorem comam alere facile permittitur.* Idem pluribus laudat Francorum mores et urbanitatem. Parcior est in iis laudandis Procopius, quod sæpius imperatorum conatibus obstiterint. Morem nutriendi capillos a principibus regiæ stirpis receptum non semel inferius laudat Gregorius, ut lib. VI, cap. 24, lib VIII, cap. 10, etc. Vide Savaronis et Sirmondi notas in epist. Apollinaris Sidonii, lib. I, epist. 2.

[c] Corb., *defixumque cultrum*, pro *defixoque cultro*. Colb. autem, cum Reg., et editis aliquot, habet *ascellam* pro *axillam*. Regm., *sub ascella*. Reg. et Bec., *in ascella*.

[d] Sic Corb., Bell., Bec. et Colb. At cæteri habent, *at ille furore actus.*

[e] Sic iidem mss. cum Chesnio. Reg. habet *inscrutator*; Regm., *incentor*. Editi ut plurimum, *incœpator*.

[f] Hodie sanctæ Genovefæ, ut jam supra monuimus. Hoc scelus circa annum 526 patratum videtur, quod serius, anno scilicet 532 aut sequenti, admissum fuisse Valesius contendit.

[g] Viros fortes, quorum ope Chlodoaldus mortem evasit, eos esse, qui postea vulgo *barones* appellati sunt, censet Valesius lib. VII Rerum Franc.

[h] Obiit circa annum 560, die 7 Septembris, quo ejus festivitas celebratur. Condidit monasterium in

ab omnibus honoraretur : assidua in eleemosynis, A pernox in vigiliis; in castitate atque omni honestate puram se semper exhibuit; prædia ecclesiis, monasteriis, vel quibuscunque locis sanctis necessaria providit, larga ac prona voluntate distribuit, ut putaretur eo tempore non regina, sed propria Dei ancilla [a] ipsi sedulo deservire. **126** Quam non regnum filiorum, non ambitio sæculi, nec facultas extulit ad ruinam, sed humilitas evexit ad gratiam.

XIX. Erat enim tunc et beatus Gregorius apud urbem Lingonicam, magnus Dei sacerdos, signis et virtutibus clarus [b]. Sed quia hujus pontificis meminimus, gratum arbitratus sum, ut situm loci Divionensis, in quo maxime erat assiduus, huic inseram lectioni. Est autem castrum firmissimis muris, in media planitie et satis jocunda compositum, terras B valde fertiles habens atque fecundas [c], ita ut arvis semel scissis vomere, semina jaciantur, et magna fructuum opulentia subsequatur. A Meridie habet Oscaram fluvium, piscibus valde prædivitem; ab Aquilone vero alius fluviolus [d] venit, qui per portam ingrediens ac sub pontem decurrens, per aliam rursus portam egreditur, totum munitionis locum placida unda circumfluens : ante portam autem molendinas mira velocitate divertit. Quatuor portæ a quatuor plagis mundi sunt positæ : totumque ædificium triginta tres turres exornant : murus vero illius de quadris lapidibus usque in viginti pedes, desuper a minuto lapide ædificatus habetur, habens in altum pedes triginta, in latum pedes quindecim : quæ cur civitas dicta non sit, ignoro [e]. Habet enim in C circuitu pretiosos fontes : a parte autem Occidentis, montes sunt uberrimi, vineisque repleti, qui tam nobile incolis Falernum porrigunt, ut respuant Cabillonum [f] : nam veteres ferunt ab Aureliano hoc imperatore fuisse ædificatum.

XX. Theudericus autem filio **127** suo Theudeberto Uvisigardem cujusdam regis [g] filiam desponsaverat.

XXI. Gotthi vero cum post Chlodovechi mortem multa de his quæ ille acquisierat [h], pervasissent, Theudericus Theudebertum, Chlothacharius vero Guntharium seniorem filium suum ad hæc requirenda transmittunt. Sed Guntharius usque Ruthenos accedens, nescio qua faciente causa, regressus est; Theudebertus vero usque ad Biterrensem civitatem abiens, Deas [i] castrum obtinuit, atque hinc prædam diripuit. Deinde ad aliud castrum, nomine Caprariam [j], legatos mittit, dicens, nisi se illi subdant, omnem locum illum incendio concremandum, eosque qui ibidem resident captivandos.

XXII. Erat autem ibidem tunc matrona, Deuteria [k] nomine, utilis valde atque sapiens, cujus vir apud Biterris [l] urbem concesserat. Quæ misit nuntios ad regem, dicens : Nullus tibi, domine piissime, resistere potest. Cognoscimus dominum nostrum : veni, et quod fuerit beneplacitum in oculis tuis facito. Theudebertus autem ad castrum veniens, cum pace ingressus est; subditumque sibi cernens populum, nihil inibi male gessit. Deuteria vero ad occursum ejus venit; at ille, speciosam eam cernens, amore ejus capitur, suoque eam copulavit stratui.

vico *Novientum* dicto, tribus milliaribus infra Parisios ad Sequanam, qui vulgo hodie dicitur *Saint-Claud*, ubi ecclesia collegiata, destructo jam pridem monasterio, nunc visitur, in qua ejus sacrum corpus asservatur. Vitam ejus ex ms. cod. S. Germani a Pratis habes in Actis SS. Ord. Benedictini sæculo I, ubi *habitum sacræ religionis* suscepisse a sancto Severino, qui alius est ab Agaunensi abbate, memoratur, num. 8. Joannes abbas de sancto Flodoaldo subscripsit conventui Attiniacensi sub Pippino rege anno 765; quem huic monasterio præfuisse non dubitamus. Veteres enim *ch* in litteram *f* nonnunquam mutaverunt.

[a] Id est sanctimonialis. Vide infra lib. IV, cap. 1.

[b] Ejus vitam scripsit noster Gregorius, quam habes infra inter Vitas Patrum, cap. 7.

[c] Sic Bel. et Regm.; at cæteri mss. et editi, *terra valde fertili atque fecunda*.

[d] Hic *Susio* vocatur, qui ex valle cognomine tribus milliaribus supra Divionem exoritur. De Oscara supra lib. II, cap. 32. D

[e] Nec hodie civitatis jure gaudet Divio, id est episcopali cathedra non nobilitatur; licet fuerit Burgundionum ducum sedes, totiusque provinciæ caput, supremique senatus sedes etiam nunc existat.

[f] Sic habet Corb. In Bellov. et Colb. legitur *Scalononum*; Regm. *Calonum*; Bec. et cæteri cum editis, *Scalonum*. Corbeiensis lectionem prætulimus : nam sensus est vina ita generosa nasci Divione, ut Cabillonensibus vinis non indigeant ipsius cives. *Scalonum* tamen pro Ascalonum interpretatur Savaro, id est vinum ex urbe Palæstinæ Ascalona advectum : Ascalona quippe vicina erat Gazæ, unde vina Gazitina, de quibus infra lib. VII, cap. 29. Claudius Robertus ad calcem Galliæ Christianæ, anno 1626 editæ, plura de Divione habet, ibique col. 59 legendum putat hic apud Gregorium *Chalybonium*. Nam *Chalibonium*, uti refert, *vinum, ut quo solo Persarum reges uterentur, sicut aqua solius Coaspis, commendatur a Syriæ urbe Chalibone.*

[g] Scilicet Wacconis Langobardorum regis, ut refert Paulus Diac. lib. I de Gestis Langob., cap. 21.

[h] Theodoricus Italiæ rex audita Chlodovei victoria apud Vogladum reportata, Ibbam seu Ebbanem ducem cum copiis in Gallias misit, qui Francis Wisigotthorum regnum invadentibus resisterent. Quæ causa fuit, ut Franci soluta Arelatensi obsidione fugati, nihil præter Aquitaniam acquisierint. Theodoricus vero, dimissa Wisigotthis regni parte, regiones ultra Rhodanum sitas, quas Odoacer Eurico Alarici patri dimiserat, occupavit. Bellum exinde fere continuum fuit inter Chlodoveum et Theodoricum ac eorum successores. Qua tandem occasione ea Galliæ pars Francorum imperio subjecta fuerit, dicetur in notis ad cap. 31.

[i] Hunc locum Blondellus et alii putant esse *Montadié*. Mavult Valesius hac voce designari *Diou*, in Septimania.

[j] Capraria etiam nunc subsistit, vulgo *Cabriere*, æquali fere intervallo a Leuteva, Agatha et Biterris distans, sed ad Biterrensem diœcesim attinens, ut observat Valesius.

[k] Mss. nonnulli, et quidem vetustiores, *Deoteria*; Valesius tamen legendum censet *Deuteria*; indeque conjicit hanc mulierem genere Gallam, seu, ut tunc loquebantur, Romanam fuisse. Inscitiæ vero Fredegarium arguit, quod scripserit *Deoteriam*, seu *Teoteriam*. Sed tunc scriptores ita promiscue litteras *u* et *o*, sicut et *d* et *t*, adhibebant, ut vix quidquam certi ex harum litterarum mutationibus statui possit.

[l] Sic mss. omnes cum Chesn.; plerique ed., *Biternes*.

XXIII. In illis diebus Theudericus parentem suum A Sigivaldum occidit gladio, mittens occulte ad Theudebertum, ut et ille Givaldum [a], filium ejus, neci daret, quem tunc secum habebat : sed quia eum de sacro fonte exceperat, perdere noluit. Litteras vero quas ei pater transmiserat, ipsi ad **128** legendum dedit, dicens : Fuge hinc, quia patris mei præceptum accepi ut te interficiam : si vero ille defunctus fuerit, et me regnare audieris, tunc securus ad me reverteris. Quod audiens, gratias agens, et valedicens, abscessit. Arelatensem enim tunc urbem Gothi pervaserant, de qua Theudebertus obsides retinebat : ad eam Givaldus confugit. Sed parum se ibidem cernens esse munitum, Latium [b] petiit, ibique et latuit. Dum hæc agerentur, nuntiatur Theudeberto patrem suum graviter ægrotare, et ad quem nisi velocius properaret, ut eum inveniret vivum, a patruis suis excluderetur, et ultra illuc non rediret. At ille his auditis, cunctis postpositis illuc dirigit, Deuteria cum filia sua Arvernis relicta. Cumque abiisset, Theudericus non post multos dies obiit vicesimo tertio regni sui anno. Consurgentes autem Childebertus et Chlotharius contra Theudebertum, regnum ejus auferre voluerunt. Sed ille muneribus placatis [c], a leudibus suis defensatus est, et in regno stabilitus. Mittens postea Arvernum, Deuteriam exinde accersivit, eamque sibi matrimonio sociavit.

XXIV. Videns autem Childebertus, quod ei prævalere non potuisset, legationem ad eum misit, et ad se venire præcepit, dicens : Filios non habeo, te tanquam filium habere desidero. Quo veniente, tantis eum muneribus ditavit, ut ab omnibus miraretur. Nam de rebus bonis, tam de armis quam de vestibus, vel reliquis ornamentis, quæ regem habere decet, terna ei paria condonavit; similiter et de equitibus atque catinis [d]. Hæc audiens Givaldus [e], quod scilicet Theudebertus **129** regnum patris obtinuisset, ad eum de Italia rediit. Cui ille congaudens ac deosculans, tertiam partem ei de muneribus quæ a patruo acceperat, est largitus; et omnia quæ in fisco suus pater posuerat de rebus Sigivaldi patris ejus, ipsi reddi præcepit.

XXV. At ille in regno firmatus, magnum se atque in omni bonitate præcipuum reddidit. Erat enim regnum cum justitia regens, sacerdotes venerans, ecclesias munerans, pauperes relevans, et multa D multis beneficia pia ac dulcissima accommodans voluntate. Omne tributum, quod fisco suo ab ecclesiis in Arverno sitis reddebatur, clementer indulsit [f].

XXVI. Deuteria vero cernens filiam suam adultam valde esse, timens ne eam concupiscens rex sibi assumeret, in basterna positam, indomitis bobus conjunctis, eam de ponte præcipitavit, quæ in ipso flumine spiritum reddidit. Hoc apud Viridunum civitatem actum est.

XXVII. Cumque jam septimus annus esset, quod Uvisigardem desponsatam haberet, et eam propter Deuteriam accipere nollet, conjuncti Franci contra eum valde scandalizabantur, quare sponsam suam relinqueret. Tunc commotus, relicta Deuteria, de qua parvulum filium habebat, Theodobaldum [g] nomine, B Uvisigardem duxit uxorem. Quam nec multo tempore habens, defuncta illa, aliam accepit. Verumtamen Deuteriam ultra non habuit.

XXVIII. Childebertus autem et Theudebertus commoventes exercitum, contra Chlotharium ire disponunt. Ille autem hæc audiens, æstimans se horum exercitum sustinere non posse, in silvam confugit [h], et concides magnas in silvis illis fecit, totamque spem suam in Dei pietatem transfundens. Sed et Chrotechildis regina hæc audiens, beati Martini sepulcrum adiit, ibique in oratione prosternitur, et tota nocte vigilat, orans ne **130** inter filios suos bellum civile consurgeret. Cumque hi venientes cum exercitibus suis cum obsiderent, tractantes illum die sequenti interficere, mane facto, in loco quo erant C congregati orta tempestas tentoria disjicit, res diripit, et cuncta subvertit; immixtaque fulgura cum tonitruis ac lapidibus super eos descendunt. Ipsi quoque super infectam grandine humum in faciem proruunt, et a lapidibus descendentibus graviter verberantur : nullum enim eis tegumen remanserat, nisi parmæ tantum, hoc maxime metuentes ne ab ignibus cœlestibus cremarentur. Sed et equites [*Al.* equi] eorum ita dispersi sunt, ut vix in vicesimo quoque reperirentur stadio; multi enim prorsus ex eis non sunt inventi. Tunc illi, ut diximus, a lapidibus cæsi, et humo prostrati, pœnitentiam agebant, ac precabantur veniam a Deo, quod ista contra sanguinem suum agere voluissent. Super Chlothacharium vero neque una quidem pluviæ gutta decidit, aut aliquis D sonitus tonitrui est auditus : sed nec anhelitum

[a] Corb. et Bellov., *Sigivaldum*. Regm., *Gilvaldum*.

[b] Cod. Corb., *Italiam*, quod idem est.

[c] Regm., *illis muneribus pacatis*. Ed. et mss., præter Corb. et Bell., habent *Leodibus*.

[d] Ms. 1, *catenis*. Ed., *equis et catenis*. Unde Valesius catenarum nomine designari putat torques, quibus, teste Floro Annæo lib. IV, Germaniæ gentes sibi colla adornare solebant. Mor. s. explicat, *catinis, id est vasis*.

[e] Bell. ut supra, *Sigivaldus*.

[f] Vide epistolam Aureliani episc. Arelat. ad eum scriptam, infra in Appendice, et Fortunatum lib. II, carm. 12. *Magnus* a Mario Aventicensi episc. aliisque aucturibus dictus est. Tanta autem erat ei animi magnitudo, ut Justiniani imp. sese in titulis *Francicum*, quasi Francos devicisset, inscribentis vanitatem ferre non valens, expeditionem paraverit in Orientem, ut subjugato imperio, regiæ urbis Constantinopolis expugnatione gentis suæ injuriam vindicaret. Sed morte præventus, rem infectam reliquit. Hæc refert Agathias lib. I Historiæ, auctor Græcus illorum temporum.

[g] Sic Bell. et Corb., alii, *Theodovaldum*.

[h] Silvæ nomen retulit auctor qui Gesta Francorum scripsit sub Theodorico principe, his verbis : *In silvam confugit in Arelauno, fecitque combros:* ubi aliquot editi et scripti pro *Arelauno*, mendose habent *Auriliano*, quod in errorem conjecit Aimoinum, qui *combros*, id est arborum in silvis concædes putavit esse vici alicujus nomen pagi Aurelianensis. De saltu Arelauno dicetur infra, ad caput 24 Chronici Fredegarii.

ullius venti in illo loco sensere. Hi quoque mittentes nuntios ad eum, pacem et concordiam petierunt: qua data, ad propria sunt regressi. Quod nullus ambigat hanc per obtentum reginæ beati Martini fuisse virtutem.

XXIX. Posthæc Childebertus rex in Hispaniam abiit; quam ingressus cum Chlothachario, Cæsaraugustanam civitatem cum exercitu vallant atque obsident. At illi in tanta humilitate ad Deum conversi sunt, ut induti ciliciis, abstinentes a cibis et poculis, cum tunica beati Vincentii martyris muros civitatis psallendo circuirent: mulieres quoque amictæ nigris palliis, dissoluta cæsarie, superposito cinere, ut eas putares virorum funeribus deservire, plangendo sequebantur. Et ita totam spem suam locus ille ad Domini misericordiam retulit [a], ut diceretur ibidem Ninivitarum jejunium celebrari : nec æstimaretur aliud posse fieri, **131** nisi eorum precibus divina misericordia inflecteretur. Hi autem qui obsidebant, nescientes quid obsessi agerent, cum viderent sic murum circuiri, putabant eos aliquid agere maleficii. Tunc apprehensum unum de civitate rusticum, ipsi interrogant, quid hoc esset quod agerent. Qui ait : Tunicam beati Vincentii deportant, et cum ipsa, ut eis Dominus misereatur, exorant. Quod illi timentes, se ab ea civitate removerunt : tamen acquisita maxima Hispaniæ parte, cum magnis hi spoliis in Gallias redierunt [b].

XXX. Post Amalaricum vero, Theoda rex [*Al.* Theuda] ordinatus est in Hispaniis. Quo interfecto, Theudegisilum levaverunt regem. Is dum ad cœnam cum amicis suis epularetur, et esset valde lætus, cum subito, exstinctis in recubitu luminaribus [c], ab inimicis gladio percussus interiit : post quem Agila regnum accepit. Sumpserant enim Gotthi hanc dete-
A stabilem consuetudinem, ut si quis eis de regibus non placuisset, gladio eum appeterent, et qui libuisset animo, hunc sibi statuerent regem.

XXXI. Et quia Theodoricus rex Italiæ [d] Chlodovechi regis sororem in matrimonio habuit, mortuus parvulam filiam cum uxore reliquit. Hæc autem cum adulta facta esset, per levitatem animi sui relicto matris consilio, quæ ei regis filium providebat, servum suum, Traguilanem [e] nomine, accepit, et cum eo ad civitatem, qua defensari possit, aufugit. Cumque **132** mater ejus contra eam valde frenderet, peteretque ab ea ne humiliaret diutius nobile genus, sed dimisso servo similem sibi de genere regio, quem mater providerat, deberet accipere, nullatenus voluit acquiescere. Tunc mater ejus contra eam fren-
B dens, exercitum commovit. At illi venientes super eos, Traguilanem interfecerunt gladio, ipsam quoque cædentes in domum matris reduxerunt. Erant autem sub Ariana secta viventes. Et quia consuetudo eorum est, ut ad altarium venientes, de alio calice reges communicent, et de alio [f] populus minor, venenum in calice illo posuit de quo mater communicatura erat. Quo illa hausto, protinus mortua est; non enim dubium est tale maleficium esse de parte diaboli. Quid contra hæc miseri hæretici respondebunt, ut in Sancta [g] eorum locum habeat inimicus? Nos vero Trinitatem in una æqualitate pariter et omnipotentia confitentes, etiam si mortiferum bibamus, in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, veri atque incorruptibilis Dei, nihil nos nocebit. Indignantes ergo Itali contra hanc mu-
C lierem, Theodadum regem Tusciæ invitantes, super se regem statuunt. Hic vero cum didicisset quæ meretrix ista commiserat, qualiter propter servum, quem acceperat, in matrem exstiterat parricida, succenso vehementer balneo, eam in eodem cum una puella

[a] Cod. Bell. et Regm. cum editis plerisque, *ad Dominum misericordiæ contulit.* Boch. s., *Dominum misericordem.*

[b] Anonymus, qui sub Theodorico rege scripsit Gesta Francorum, refert Childebertum urbis episcopum accersivisse, ab eoque aliquid ex B. Vincentii reliquiis postulasse. *Qui*, inquit, *dedit ei stolam ejus. Tunc acquisita*, etc. *Childebertus vero Parisios veniens, ecclesiam in honore B. Vincentii martyris ædificavit.* Hæc fuit occasio celeberrimæ basilicæ exædificandæ, quæ, etiam S. Crucis nomine insignita apud Fortunatum in lib. de Vita S. Germani, postea regum nostrorum, stirpisque regiæ principum conditorium
D fuit, ut passim Gregorius memorat. Nunc sub S. Germani a Pratis nomine nota est, de qua non semel inferius agendum. Porro Victor Tunnonensis in expeditionis hujus narratione non dissentit a Gregorio : at qui postea subsecuti sunt Hispani auctores, magnam cladem ea occasione Francis a Theodisclo duce illatam fuisse scribunt. Vide Cointium ad an. 542.

[c] Sic Bell. et Corb.; cæteri cum ed., *cereis subito exstinctis in recubitu ab*, etc. Hanc pessimam occidendorum regum licentiam exstirpare conati sunt Hispaniarum episcopi variis in conciliis, uti observavit Cointius ad an. 584.

[d] Theodoricus, cognomento Magnus, Ostrogotthorum rex, obiit *Olybrio cons.* ex Mario, id est an. 526. Ex Anaflede Chlodovei sorore, non filia, ut quidam volunt, suscepit Amalasuntham, apud ejus ævi scriptores celebrem, quæ nupsit Eutharico, viro principi ex nobili Amalorum stirpe. Hæc autem post patris simul et viri obitum, Athanagildi filii sui, qui nondum administrando regno par erat, tutelam suscepit, eoque defuncto, ad Theodatum seu Theodahadum, qui ex stirpe regia erat, sceptrum transferri curavit. Sed ille beneficii accepti immemor, Amalasuntham in insulam laci Volsiniensis exsulare coegit, ac paulo postea strangulari jussit. Cujus mortis ulciscendæ specie Justinianus bellum in Gotthos movit, quod Procopius et alii auctores fusius describunt, et tandem Gotthis fatale fuit. Ex his patet quantum a vero aberraverit Gregorius in hoc capite, quod tamen in omnibus mss. et editis, et quidem integrum habetur.

[e] Colb. et aliquot ed., *Trauvillanem*. Bell., *Traquillanem*. Regm., *Straguilonem*. Vide Fredegar. cap. 44.

[f] Mos adhuc sæculo VIII in Romana Ecclesia vigebat, ut ex unico calice omnibus porrigeretur communio, ut colligere licet ex epistola 9 Gregorii II ad sanctum Bonifacium Moguntinum, ubi pontifex scribit congruum non esse *duos vel tres calices in altario ponere cum Missarum solemnia celebrantur.*

[g] Sic omnes mss. præter Bell. qui prima manu habet *Scām*, et alia manu *sectam* : quam vocem habet edit. 1. Sed retinenda est vox *Sancta*, quo nomine intelligitur sacra Eucharistia et quidem hic sub unica specie. Lege Mabillonii Commentarium prævium in Ordinem Romanum tomo II Musei Italici.

includi præcepit. Quæ nec mora, inter ardhos vapores ingressa, in pavimento **133** corruens, mortua atque consumpta est. Quod cognoscentes hi reges Childebertus et Chlothacharius consobrini ejus, nec non et Theudebertus, quod scilicet tam turpi fuerit interfecta supplicio, ad Theodadum legationem dirigunt, exprobrantes de morte ejus, atque dicentes: Si hæc quæ egisti nobiscum non composueris, regnum tuum auferemus, et simili pœna te damnabimus. Tunc ille timens, quinquagena eis millia aureorum transmisit [a]. Childebertus autem, ut erat semper contra Chlothacharium regem invidus atque versutus, cum Theudeberto nepote suo conjunctus, diviso inter se hoc auro, nihil exinde dare regi Chlothachario voluerunt. At ille super thesauros Chlodomeris aggressus, multum illis amplius quam hi fraudaverant, abstulit.

XXXII. Theudebertus vero in Italiam abiit [b], et exinde multum acquisivit. Sed quia loca illa, ut fertur, morbida sunt, exercitus ejus in diversis febribus corruens, vexabatur. Multi enim ex his in illis locis mortui sunt. Quod videns Theudebertus, ex ea reversus est, multa secum spolia ipse, vel sui deferentes; dicitur tamen tunc temporis usque Ticinum accessisse civitatem, in qua Buccellinum [c] rursum direxit. Qui minore illa Italia [d] capta, atque in ditionem regis antedicti redacta, majorem petiit: in qua contra Bellissarium [e] multis vicibus pugnans, victoriam obtinuit. Cumque imperator vidisset, quod Bellissarius crebrius vinceretur, amoto eo, Narsetem in ejus locum statuit. Bellissarium vero comitem stabuli, quasi pro humilitate, quod prius fuerat, posuit. Buccellinus vero contra Narsetem magna certamina **134** gessit; capta omni Italia, usque in mare terminum dilatavit, thesauros vero magnos ad Theudebertum de Italia direxit. Quod cum Narses imperatori posuisset in notitiam, imperator conductis pretio gentibus, Narseti solatium mittit, confligensque postea victus abscessit. Deinceps vero Buccellinus Siciliam occupavit, de qua etiam tributa exi-A gens, regi transmisit. Magna enim ei felicitas in his conditionibus fuit.

XXXIII. Asteriolus [f] tunc et Secundinus magni cum rege habebantur. Erat autem uterque sapiens, et rhetoricis imbutus litteris. Sed Secundinus plerumque legationem imperatori a rege missus intulit, et ob hoc jactantiam sumpserat; ac nonnulla contra rationem exercebat. Qua de causa factum est, ut inter illum atque Asteriolum lis sæva consurgeret: quæ usque ad hoc profecit, ut oblitis verborum objectionibus propriis se manibus lacerarent [g]. Cumque hæc per regem pacificata fuissent, et Secundinus adhuc de sua cæde tumeret [h], nata est inter eos rursum intentio [*Al.* contentio]. Et rex suscipiens Secundini causam, Asteriolum in ejus potestatem B dedidit. Qui valde humiliatus est, et ab honore depositus: sed per Uvisigardem reginam iterum est restitutus. Mortua autem illa, consurgens iterum Secundinus, eum interfecit. Nam hic moriens filium dereliquit, qui cum crevisset, et esset adultus, cœpit patris sui velle injuriam vindicare. Tunc Secundinus timore perterritus, dum de villa in villam ante cum fugeret, cum se jam videret eo imminente non posse evadere, ne in manus inimici corrueret, **135** veneno se, ut dicitur, interfecit.

XXXIV. Desideratus autem Viridunensis episcopus [i], cui Theudericus rex multas irrogavit injurias; cum post multa exitia, et damna atque ærumnas, ad libertatem propriam jam Domino jubente rediisset, et episcopatu, ut diximus, apud Viridunensem ur- C bem potiretur, videns habitatores ejus valde pauperes atque destitutos, dolebat super eis; et cum ipse per Theudericum de rebus suis remansisset extraneus, nec haberet de proprio qualiter eos consolaretur, bonitatem et clementiam circa omnes Theudeberti regis cernens, misit ad eum legationem, dicens: Fama bonitatis tuæ in universam terram vulgatur, cum tanta sit tua largitas, ut etiam non petentibus opem præstes. Rogo, si pietas tua habet aliquid de pecunia, nobis commodes, qua cives nos-

[a] Non ea occasione, quæ fabulosa est, uti diximus, pecunias Francorum regibus dedit Theodatus: sed ingentem tamen eis summam pollicitus fuerat cum Provincia ac aliis regionibus, quas Ostrogothi in Galliis possidebant, ut eorum opem adversus Justinianum imploraret. Sed re adhuc infecta Vitiges Theodato substitutus, non solum pecunias ac regiones pollicitas Francis tradidit; sed etiam Alamannos, qui post Tolbiacense prælium in Italiam profugi sedes a Theodorico acceperant, eorum dominio subjecit, ut scribit Agathias.

[b] Sic et Marius ad an. 539, quo scilicet Apio erat consul. Plura de hoc bello Procopius, qui Francos violatæ fidei accusat, quod post susceptas a Justiniano legationes ac munera, sese tamen Gothis conjunxissent; aut potius Gothis ac Romanis inter sese certantibus, ipsi utrisque infesti Italiæ partem maximam diripuissent ac invasissent.

[c] Reg. et omnes ferme editi, *Buccilenum*. Hunc *Butilinum* Procopius et Agathias appellant. Is erat natione Alemannus: cumque in ejus exercitu Franci simul permisti essent cum Alemannis, quorum plerique nondum Christiani, aut certe variis superstitionibus adhuc dediti erant, Procopius contra Francorum mores passim scribit. At multo æquior est Agathias lib. I, qui ait: *Non enim feri sunt Franci, ut multi barbarorum*, etc. *Christiani enim sunt rectissimarum sententiarum*, etc.

[d] Minorem Italiam appellat Gregorius Liguriam D ac Venetiam, ut observat Valesius lib. VIII Rerum Francicarum.

[e] Sic editi et cod. Regm. semel. Sed alii mss., etiam vetustissimi, semper habent *Belsuarium*. Hic autem famosus ille Belisarius designatur, de quo, sicut et de Narsete eunucho, plura dicere supervacaneum esset.

[f] Reg., *Etteriolus* semel, tum *Atteriolus*. Secundinus vero is esse videtur, quem ob spretam Joannis Reomaensis abbatis epistolam divinitus fuisse punitum memorat Jonas in Vita ejusdem sancti lib. II, cap. 1, ubi dicitur *Secundinus patricius*.

[g] Sic Corb. et Bellov. Alii cum editis, *verberarent*

[h] Sic iidem codd. cum Bec., Reg. et Regm. Colb., *tumuerat*. Editi, *timeret*.

[i] S. Vitono successit, subscripsitque concilio Arvernensi anno 535, et Aurelianensi v, an. 549; obiit an. 550. *Sanctus* dicitur a Wasseburgio.

tros relevare valeamus. Cumque hi negotium exercentes, responsum [a] in civitate nostra, sicut reliquæ habent, præstiterint, pecuniam tuam cum usuris legitimis reddemus. Tunc ille pietate commotus, septem ei millia aureorum præstitit. Quæ ille accipiens, per cives suos erogavit. At illi negotia exercentes, divites per hoc effecti sunt, et usque hodie magni habentur. Cumque antedictus episcopus debitam pecuniam obtulisset regi, respondit rex : Non habeo necessarium hoc recipere ; illud mihi sufficit, si dispensatione tua pauperes qui opprimebantur inopia, per tuam suggestionem, vel per meam largitatem sunt relevati. Et nihil exigens, antedictos cives divites fecit.

XXXV. Defuncto autem apud urbem supradictam memorato antistite, Agiricus quidam e civibus in cathedram ejus subrogatur. Siagrius [b] autem filius ejus reminiscens injurias patris, qualiter a Sirivaldo ad regem Theudericum incusatus, non solum spoliatus, verum etiam suppliciis affectus fuisset, oppressum cum armata manu Sirivaldum taliter interfecit. Tunc mane facto, cum nebula esset condensa, **136** et vix adhuc disrumpentibus tenebris aliquid quis posset discernere, venit ad villam ejus in Divionensi territorio, cui nomen est Floriacum [c] : egressoque domum uno amicorum, putantes ipsum Sirivaldum esse, interfecerunt eum ; et revertentibus [d], quasi victoriam obtinuissent de inimico, indicat eis unus ex familia, non eos dominum interfecisse, sed subditum. At illi regressi, requirentes eum, cellulam, in qua dormire solitus erat, repertam aggrediuntur. Ad cujus ostium diutissime pugnantes, nihil ei poterant prævalere. Dehinc eruto ab uno latere pariete ingredientes, gladio eum interfecerunt. Post mortem enim Theuderici hic interfectus est.

XXXVI. His denique gestis Theudebertus rex ægrotare cœpit. Ad quem medici multa studia impenderunt : sed nihil valuit, quia eum jam Dominus vocari jubebat. Ergo cum diutissime ægrotasset, ab ipsa infirmitate deficiens, reddidit spiritum. Franci vero cum Parthenium in odio magno haberent, pro eo quod eis tributa antedicti regis tempore inflixisset, eum persequi cœperunt. Ille vero in periculo positum se cernens, confugium ab urbe facit, et a duobus episcopis suppliciter exorat, ut eum ad ur- A bem Trevericam deducentes, populi sævientis seditionem sua prædicatione comprimerent. Quibus euntibus, nocte dum in stratu suo decumberet, subito per somnium vocem magnam emittit, dicens : Heu, heu ! Succurrite qui adestis, et auxilium ferte pereunti ! A quo clamore expergefacti qui aderant, interrogant quid hoc esset. Respondit ille : Ausanius amicus meus cum Papianilla [e] conjuge, quos olim interfeci, ad judicium me arcessebant, dicentes: Veni ad respondendum, quia causaturus es nobiscum coram Domino. Zelo enim ductus ante annos aliquot conjugem innocentem, amicumque peremerat. Igitur accedentibus episcopis ad antedictam urbem; cum strepentis populi seditionem ferre non possent, **137** eum in ecclesia abdere voluerunt, scilicet po- B nentes eum in arca, et desuper sternentes vestimenta, quæ erant ad usum ecclesiæ. Populus autem ingressus, perscrutatusque universos angulos ecclesiæ, cum nihil reperisset, frendens egrediebatur. Tunc unus ex suspicione locutus, ait : En arca, in qua non est inquisitus adversarius noster. Dicentibus vero custodibus, nihil in ea aliud nisi ornamenta ecclesiæ contineri, illi clavem postulant, aientes : Nisi reseraveritis velocius, ipsi eam sponte confringimus. Denique reserata arca, amotis linteaminibus, inventum extrahunt, plaudentes atque dicentes : Tradidit Deus inimicum nostrum in manus nostras. Tunc cædentes cum pugnis, sputisque perurgentes [f], vinctis post tergum manibus ad columnam lapidibus obruerunt. Fuit autem in cibis **138** valde vorax : sed C quæ sumebat, quo celerius ad manducandum commoveretur, sumpto aloe velociter digerebat, sed et strepitus ventris absque ulla auditorum reverentia in publico emittebat. Hoc ergo exitu consummatus interiit.

XXXVII. Gravem eo anno, et solito asperiorem hyemem fecit [g], ita ut torrentes concatenati gelu, pervium populis iter, tanquam reliqua humus, præberent. Aves quoque rigore affectæ vel fame, absque ullo hominum dolo, cum magnæ essent nives, manu capiebantur. A transitu igitur Chlodovechi usque in transitum Theudeberti, computantur anni triginta septem [h]. Mortuo ergo Theudeberto, quarto decimo regni sui anno, regnavit Theodobaldus [i] filius ejus pro eo.

[a] Sic mss. Ed. vero, *sponsionem*.

[b] Reg., Colb. et Bad., *Siacrius*. Et infra pro *Sirivaldo* aliquot editi et mss., *Siriuldo*. Siagrius autem filius fuit Desiderati, qui injurias, de quibus cap. præcedenti, quas pater sub Theodorico pertulerat, ultus est. De Agerico plura inferius.

[c] Vicus ad Oscaram fluvium in diœcesi Lingonensi, vulgo *Florey*. Pertinet ad monasterium Cabillonense sancti Marcelli.

[d] Regm., *exsultantibus eis*.

D [e] Colb., *Papia illius conjuge*, sed mendose; nam patet ex sequentibus Papianillam Parthenii ipsius uxorem fuisse, quam zelotypia laborans occiderat.

[f] Sic mss.; at plerique editi, *perungentes*.

[g] Phrasis est Gallica, quam habent mss. omnes, præter Bec. qui cum ed. habet, *Gravis . . . asperior hiems fuit*.

[h] Col., *triginta sex*.

[i] Sic Bec.; alii *Theodovaldus*. Vide supra cap. 27.

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI QUARTI.

I. De obitu Chrothechildis reginæ.
II. Quod Chlothacharius rex tertiam partem fructuum ecclesiis auferre voluit.
III. De uxoribus et filiis ejus.
IV. De Britannorum comitibus.
V. De sancto Gallo episcopo.
VI. De Catone presbytero.
VII. De episcopatu Cautini.
VIII. De Hispanorum regibus.
IX. De obitu Theodobaldi regis.
X. De rebellione Saxonum.
XI. Quod Catonem ex jussu regis ad episcopatum Turonici petierint.
XII. De Anastasio presbytero.
XIII. De levitate et malitia Chramni; et de Cautino ac Firmino.
XIV. Quod Chlothacharius contra Saxones ivit altera vice.
XV. De episcopatu sancti Eufronii.
XVI. De Chramno et satellitibus ejus, et malis quæ gessit; vel qualiter Divionem advenit.
XVII. Quod Chramnus ad Childebertum transiit.
XVIII. De Austrapio duce.
XIX. De obitu sancti Medardi episcopi, et ejus sepultura.
XX. De obitu Childeberti, et interitu Chramni.
XXI. De obitu Chlothacharii regis.
XXII. Divisio regni inter filios ejus.
XXIII. Quod Sigibertus contra Chunos abiit: et Chilpericus civitates ejus pervasit.
XXIV. De patriciatu Celsi.
XXV. De uxoribus Guntchramni.
XXVI. De uxoribus Chariberti.
XXVII. Quod Sigibertus Brunichildem accepit.
XXVIII. De uxoribus Chilperici.
XXIX. De secundo Sigiberti contra Chunos bello.
XXX. Quod Arverni ad capiendam Arelatensem urbem jussu Sigiberti regis abierunt.
XXXI. De Taureduno castro, et aliis signis.
XXXII [Novum *]. *De Juliano monacho.*
XXXIII [Novum *]. *De Sunniulfo abbate.*
XXXIV [Novum *]. *De Burdigalensi monacho.*
XXXV [Novum *]. *De episcopatu Aviti Arverni.*
XXXVI [Novum *]. *De sancto Nicetio Lugdunensi.*
XXXVII [Novum *]. *De sancto Friardo recluso.*
XXXVIII [Al. XXXII]. *De regibus Hispanorum.*
XXXIX [Al. XXXIII]. *De imperio Justini.*
XL [Al. XXXIV]. *De interitu Palladii Arverni.*
XLI [Al. XXXV]. *Quod Alboinus cum Langobardis Italiam occuparit.*
XLII [Al. XXXVI]. *De Eunii cognomento Mummoli origine.*
XLIII [Al. XXXVII]. *De bellis Mummoli cum Langobardis.*
XLIV [Al. XXXVIII]. *De Archidiacono Massiliensi.*
XLV [Al. XXXIX]. *De Langobardis et Mummolo.*
XLVI [Al. XL]. *Quod Mummolus Turonis venit.*
XLVII [Al. XLI]. *De interitu Andarchii.*
XLVIII [Al. XLII]. *Quod Theodobertus civitates pervasit.*
XLIX [Al. XLIII]. *De Lotta monasterio.*
L [Al. XLIV]. *De Sigiberti reliquis gestis; et quod Parisios venit.*
LI [Al. XLV]. *Quod Chilpericus cum Guntchramno fœdus iniit; et de obitu Theodoberti filii ejus.*
LII [Al. XLVI]. *De obitu Sigiberti regis.*

LIBER QUARTUS.

141 I. Igitur Chrotechildis regina plena dierum, bonisque operibus prædita, apud urbem Turonicam obiit, tempore Injuriosi episcopi: quæ Parisios cum magno psallentio [a] deportata, in sacrario basilicæ S. Petri, ad latus Chlodovechi regis sepulta est a filiis suis, Childeberto atque Chlothachario regibus. Nam A basilicam illam ipsa construxerat [b], in qua et Genovefa beatissima est sepulta.

II. Denique Chlothacharius rex indixerat, ut omnes Ecclesiæ regni sui tertiam partem fructuum fisco dissolverent. Quod, licet inviti, cum omnes episcopi consensissent atque subscripsissent, viriliter hoc gnanda sit.

[a] Sic mss. omnes præter Regm. qui habet, *psallentium choro*, et Bec. cum ed., *psallentium præconio*. S. Chlotildis festum celebratur die 3 Junii. Ejus vita edita est ex ms. cod. S. Germani a Pratis in Actis SS. Ord. Benedictini sæculo II ad annum 545, quo quidem circiter anno obiisse dicenda est juxta Cointii calculum, si quidem Injuriosi mors anno 546 consi-

[b] Basilicam sancti Petri, *ubi religio monastici ordinis vigeret Parisios*, ab eadem exstructam fuisse legitur in Vita sanctæ Balthildis. Bell., *S. Genoveva*. Sic veteres scribebant. Vide Liturgiam Gallican. Mabillon. lib. II, § 16.

beatus Injuriosus respuens subscribere dedignatus est, dicens : Si volueris res Dei tollere, Dominus regnum tuum velociter auferet : quia iniquum est, ut pauperes quos tuo debes alere horreo, ab eorum stipe tua **142** horrea repleantur. Et iratus contra regem, nec valedicens abscessit. Tunc commotus rex, timens etiam virtutem beati Martini, misit post eum cum muneribus, veniam precans, et hoc quod fecerat damnans, simulque rogans, ut pro se virtutem beati Martini antistitis exoraret.

III. Chlothacharius denique ipse rex de diversis mulieribus septem filios habuit, id est de Ingunde, Guntharium, Childericum, Charibertum, Guntchramnum, Sigibertum, et Chlotsindam filiam; de Aregunde vero sorore Ingundis, Chilpericum; de Chunsena habuit Chramnum. Quæ autem causa fuerit, ut uxoris suæ sororem acciperet, dicamus. Cum jam Ingundem in conjugio accepisset, et eam unico amore diligeret, suggestionem ab ea accepit, dicente : Fecit dominus meus de ancilla sua quod libuit, et suo me strato ascivit : nunc ad complendam mercedem, quid famula tua suggerat, **143** audiat dominus meus rex. Precor ut sorori meæ, servæ vestræ, utilem atque habentem [a] virum ordinare dignemini, unde non humilier, sed potius exaltata servire fidelius possim. Quod ille audiens, cum esset nimium luxuriosus, in amorem Aregundis incenditur, et ad villam in qua ipsa residebat dirigit [*It.* vadit], eamque sibi in matrimonio sociavit. Qua accepta, ad Ingundem rediens, ait : Tractavi mercedem illam implere, quam me tua dulcedo expetiit. Et requirens virum divitem atque sapientem, quem tuæ sorori deberem adjungere, nihil melius quam meipsum inveni. Itaque noveris, quia eam conjugem accepi, quod tibi displicere non credo. At illa : Quod bonum, inquit, videtur in oculis domini mei faciat : tantum ancilla tua cum gratia regis vivat. Guntharius vero, Chramnus atque Childericus, vivente patre mortui sunt. Exitum vero Chramni in posterum scribemus. Alboinus [b] quoque rex Langobardorum Chlotsindam filiam regis accepit. Obiit autem Injuriosus episcopus urbis Turonicæ decimo et septimo episcopatus sui anno : cui Baudinus, ex domestico Chlothacharii regis, suc- A cessit, decimus sextus post exitum beati Martini.

IV. Chanao quoque Britannorum comes tres fratres suos interfecit. Volens autem adhuc Macliavum interficere, comprehensum atque catenis oneratum in carcere retinebat, qui per Felicem Namneticum episcopum a morte liberatus est. Posthæc juravit fratri suo, ut ei fidelis esset; sed, nescio quo casu sacramentum irrumpere voluit : quod Chanao sentiens, iterum eum persequebatur. At ille, cum se evadere non posse videret, post alium comitem regionis illius fugit, nomine **144** Chonomorem [c]. Is eum sentiret persecutores ejus appropinquare, sub terra eum in loculo abscondit, componens desuper ex more tumulum, parvumque ei spiraculum reservans, unde halitum resumere posset. Advenientibus autem per- B secutoribus ejus dixerunt : Ecce hic Macliavus mortuus atque sepultus jacet. Quod illi audientes, atque gaudentes, et super tumulum illum bibentes, renuntiaverunt fratri eum mortuum esse. Quod ille audiens, regnum ejus integrum accepit : nam semper Britanni sub Francorum potestate post obitum regis Chlodovechi fuerunt, et comites, non reges [d] appellati sunt. Macliavus autem de sub terra consurgens, Veneticam urbem expetiit, ibique tonsuratus, et episcopus ordinatus est. Mortuo autem Chanaone, hic apostatavit, et demissis capillis, uxorem quam post clericatum reliquerat, cum regno fratris simul accepit : sed ab episcopis excommunicatus est, cui qualis fuerit interitus, sequenter scribemus (*lib.* v, *cap.* 16). Obiit autem Baudinus episcopus anno sexto C episcopatus sui : in cujus locum Guntharius abbas subrogatur, decimus septimus post transitum sancti Martini.

V. Denique [e] cum beatus Quintianus, sicut supra diximus, ab hoc mundo migrasset, sanctus Gallus in ejus cathedram, rege opitulante, substitutus est. Hujus tempore cum lues illa, quam inguinariam [f] vocant, per diversas regiones desæviret, et maxime tunc Arelatensem provinciam depopularetur, sanctus Gallus non tantum pro se, quantum pro populo suo trepidus erat. Cumque diu noctuque Dominum deprecaretur, ut vivens plebem suam vastari non cerneret, per visum noctis apparuit ei angelus Domini,

[a] Id est divitem. Reg. et editi 2, *habilem*.

[b] Corb., *Albuenus*, Bell., *Alboenus*. De hoc fusius Paulus lib. I et II de gestis Langobardorum. Ad Chlotsindam vero scripsit beatus Nicetius Trevirensis episcopus, cujus epistolam in Appendice proferemus.

[c] Regm., *Clonomorem*. De hoc agit auctor Vitæ S. Gildæ, quæ habetur apud Surium, et Bollandum die 19 Januarii, et in Sæculo I Benedictino.

[d] Pluribus disserit Valesius lib. VI Rerum Francic., pag. 281 et seqq., utrum Britanni sub propriis regibus fuerint, et quo tempore? Eos in Aremoricam, seu Lugdunensem tertiam, sub Placidi Valentiniani imp. principatu ex majori Britannia transiisse refert, qui domitis incolis regioni suas leges et nomen imposuerunt; an vero hæc regio Francorum regibus paruerit ambigi posse censet, cum eam constet sub propriis principibus semper exstitisse, quos aliquando comites, aliquando duces, immo et nonnunquam reges varii auctores appellarunt. Deinde *regni* nomine Brittonum regionem scriptores passim, et ipse etiam Gregorius hic, et alias non semel, designaverunt. Et D quidem Brittonum principes sæpius adversus Francos bellum gessere, suis legibus semper usi sunt, sub hereditariis suis principibus viventes, cum in aliis regionibus comites aut duces nostrorum regum non frequenter mutarentur. Hæc pro tuenda apud Brittones regia dignitate; quibus alii opponunt Gregorii locum, quem illustramus, aliorumque veterum scriptorum auctoritatem, qui diserte asserunt Brittones Francorum regibus paruisse; quibus aliisque, quæ fusius exponit Valesius, antiquorum auctorum locis expensis, concludit Brittones, etsi sæpius armis domitos, nunquam tamen aut Merovingicæ familiæ, aut Carolovingicæ Francorum regibus certa imperii confessione paruisse.

[e] Deest hoc caput in Corb., Bell., Colb. et Reg. S. Galli Vita habetur inter Vitas Patrum, cap. 6.

[f] Sic dicebatur, quod nascente in inguine, vel in axilla ulcere, in modum serpentis interficeret.

qui tam cæsariem, quam vestem **145** in similitudine nivis candidam efferebat; et ait ad eum: Bene enim facis, o sacerdos, quod sic Dominum pro populo tuo supplicas: exaudita est enim oratio tua; et ecce eris cum populo tuo ab hac infirmitate liberatus, nullusque te vivente in regione ista ab hac strage deperiet. Nunc autem ne timeas: post octo vero annos time. Unde manifestum fuit, transactis his annis, eum a sæculo discessurum. Expergefactus autem, et Deo gratias pro hac consolatione agens, quod eum per cœlestem nuntium confortare dignatus est, Rogationes illas instituit, ut media Quadragesima psallendo, ad basilicam beati Juliani martyris itinere pedestri venirent. Sunt autem in hoc itinere quasi stadia trecenta sexaginta [a]. Tunc etiam in subita contemplatione parietes vel domorum vel ecclesiarum signari videbantur. Unde a rusticis hæc scriptio Thau vocabatur. Cum autem regiones alias, ut diximus, lues illa consumeret, ad civitatem Arvernam, sancti Galli intercedente oratione, non attigit. Unde ego [b] non parvam censeo gratiam, qui hoc meruit, ut pastor positus oves suas devorari defendente Domino non videret. Cum autem ab hoc mundo migrasset, et ablutus in ecclesiam deportatus fuisset, Cato presbyter continuo a clericis de episcopatu laudes accepit, et omnem rem ecclesiæ, tanquam si jam esset episcopus, in suam redegit potestatem: ordinatores [c] removet, ministros respuit, cuncta per se ordinat.

VI. Episcopi [d] tamen qui advenerant ad sanctum Gallum sepeliendum, postquam eum sepelierant, dixerunt Catoni presbytero: Videmus quia te elegit pars maxima populorum: veni, consenti nobis, et benedicentes consecremus te ad episcopatum. Rex vero parvulus est, et si qua tibi ascribitur culpa, nos suscipientes te sub defensione nostra, cum proceribus et primis regni Theodobaldi regis agemus, ne tibi ulla exciletur injuria; nos quoque (intantum fideliter crede, ut spondeamus pro te) omnia, etiam si damni aliquid supervenerit, de nostris **146** propriis facultatibus id reddituros. At ille cothurno vanæ conflatus gloriæ, ait: Nostis enim fama currente, me ab initio ætatis meæ semper religiose vixisse, vacasse jejuniis, eleemosynis delectatum fuisse, continuatas sæpius exercuisse vigilias, psallentio vero jugi crebra persiitisse statione nocturna. Nec me Dominus Deus meus patitur hac ordinatione privari, cui tantum famulatum exhibui; nam et ipsos clericatus gradus canonica sum semper institutione sortitus. Lector decem annis fui, in subdiaconatus officio quinque annis ministravi, diaconatui vero quindecim annis mancipatus fui, presbyterii autem jam honore

A viginti annis potior. Quid enim mihi nunc restat, nisi ut episcopatum, quem fidelis servitus promeretur, accipiam? Vos igitur revertimini ad civitates vestras, et si quid utilitati vestræ competit, exercete; nam ego canonice assumpturus sum hunc honorem. Hæc audientes episcopi, et in eum vanam gloriam exsecrantes, discesserunt.

VII. Igitur [e] cum consensu clericorum ad episcopatum electus, cum adhuc non ordinatus cunctis ipse præesset, Cautino archidiacono diversas minas intendere cœpit, dicens: Ego te removebo, ego te humiliabo, ego tibi multas neces impendi præcipiam. Cui ille: Gratiam, inquit, tuam, domine piissime, habere desidero, quam, si mereor, unum tibi beneficium præstabo. Sine ullo enim labore tuo, et absque

B ullo dolo, ego ad regem pergam, et episcopatum tibi obtinebo, nihil petens, nisi ut promerear gratiam tuam. At ille suspicans eum sibi velle illudere, hæc valde despexit. Hic vero eum se cerneret humiliari, atque calumniæ subjici, languore simulato, et per noctem civitatem egrediens, Theodobaldum regem petiit, annuntians transitum sancti Galli. Quod ille audiens, vel qui cum eo erant, convocatis sacerdotibus apud Mettensem civitatem, Cautinus archidiaconus episcopus ordinatur. Cum autem venissent nuntii Catonis presbyteri, hic jam episcopus erat. Tunc ex jussu regis **147** traditis ei clericis, et omnibus quæ ei de rebus ecclesiæ exhibuerant, ordinatisque qui cum eo pergere deberent episcopis et camerariis, Arvernos eum direxerunt. Qui a clericis et civibus li-

C benter exceptus, episcopus Arvernis est datus. Grandes postea inter ipsum et Catonem presbyterum inimicitiæ ortæ sunt: quia nullus unquam potuit flectere Catonem, ut episcopo suo subditus esset. Nam et divisio clericorum facta est, et alii Cautino episcopo erant subditi, alii Catoni presbytero: quod eis fuit maximum detrimentum. Cautinus autem episcopus videns eum nulla ratione posse flecti, ut sibi esset subditus, tam ei quam amicis ejus, vel quicunque ei consentiebant, omnes res ecclesiæ abstulit, reliquitque eos inanes ac vacuos. Quicunque tamen ex ipsis ad eum convertebantur, iterum quod perdiderant, recipiebant.

VIII. Regnante vero Agilane apud Hispaniam, cum populum gravissimo dominationis suæ jugo attereret,

D exercitus imperatoris Hispanias est ingressus, et civitates aliquas pervasit. Interfecto autem Agilane, Athanagildus [f] regnum accepit. Qui multa bella contra ipsum exercitum postea egit, et eos plerumque devicit; civitatesque, quas male pervaserant, ex parte auferens de potestate eorum.

IX. Theodobaldus vero cum jam adultus esset, fuerit.

[a] Duodecim circiter leucis dissita est Brivate a Claromontana urbe.

[b] Sic Regm. cum Bad.; cæteri, *unde hæc non.*

[c] Ordinatorum officium vel ex hoc loco licet intelligere. Bertefridus episc. Ambianensis in Privilegio Corbeiensi vetat, ne quis episcopus ex suis successoribus, aut archidiaconus, seu quislibet ordinator ecclesiæ Ambianensis, ad præfatum monasterium accedere, aut... præsumat nisi ab abbate rogatus

[d] Deest hoc caput in Bell., Corb., Colb. et Reg.

[e] Et hoc caput deest in mss. 4 supradictis.

[f] Regm. cum Bad., *Athanagel dux*, mendose. Is Agilanem, adjuvante Liberio patricio, quem Justinianus in Hispaniam miserat, devicit; sed postea in pellendis Græcis, qui urbes aliquot occupaverant, multum desudavit.

Uvaldetradam [a] duxit uxorem. Hunc Theodobaldum ferunt mali fuisse ingenii, ita ut iratus cuidam, quem suspectum de rebus suis habebat, fabulam fingeret, dicens : Serpens ampullam vino plenam reperit, per cujus os ingressus, quod intus habebatur avidus hausit : a quo inflatus **148** vino, exire per aditum quo ingressus fuerat, non valebat. Veniens vero vini dominus, cum ille exire niteretur, nec posset, ait ad serpentem : Evome prius quod inglutisti, et tunc poteris abscedere liber. Quæ fabula magnum ei timorem atque odium præparavit. Sub eo enim et Buccellinus, cum totam Italiam in Francorum regnum redegisset, a Narsete interfectus est, [b] Italia ad partem imperatoris capta, nec fuit qui eam ultra reciperet. Sub hujus tempore uvas in arbore, quam sambucum [c] vocamus, absque vitis conjunctione natas vidimus; et flores ipsarum arborum, quæ nigra, ut nostis, grana proferre solitæ sunt, racemorum grana dederunt. Tunc et in circulum lunæ stella [d] quinta ex adverso veniens introisse visa est. Credo hæc signa mortem ipsius regis annuntiasse. Ipse vero valde infirmatus, a cinctura deorsum se volutare non poterat [e]. Qui paulatim decidens, septimo regni sui anno mortuus est, regnumque ejus Chlothacharius rex accepit, copulans Vuldetradam uxorem ejus strato suo. Sed increpitus a sacerdotibus, reliquit eam, dans ei Garivaldum ducem, dirigensque [f] Arvernis Chramnum filium suum.

X. Eo [g] anno rebellantibus Saxonibus, Chlothacharius rex, commoto contra eos exercitu, maximam eorum partem delevit, pervagans totam Thoringiam ac devastans, pro eo quod Saxonibus solatium præbuissent [h].

XI. Decedente [i] vero apud urbem Turonicam Gunthario episcopo, per emissionem, ut ferunt, Cautini episcopi, Cato presbyter ad gubernandam Turonicæ urbis Ecclesiam petebatur. **149** Unde factum est, ut conjuncti clerici, cum Leubaste martyrario [j] et abbate, cum magno apparatu Arvernum properarent. Cumque Catoni regis voluntatem patefecissent, suspendit eos a responso paucis diebus. Illi vero regredi cupientes, dicunt : Pande nobis voluntatem tuam, ut sciamus quid debeamus sequi; alioquin revertimur ad propria. Non enim nostra te voluntate expetivimus, sed regis præceptione. At ille, ut erat vanæ gloriæ cupidus, adunata pauperum caterva, clamorem dari præcepit his verbis : Cur nos deseris, bone pater, filios, quos nunc usque educasti? Quis nos cibo potuque reficiet, si tu abieris? rogamus ne nos relinquas, quos alere consuesti. Tunc ille conversus ad clerum Turonicum, ait : Videtis nunc, fratres charissimi, qualiter hæc multitudo pauperum me diligit; non possum eos relinquere et ire vobiscum. Istud hi responsum accipientes, regressi sunt Turonis. Cato autem amicitias cum Chramno nexuerat, promissionem ab eo accipiens, ut si contigerit in articulo temporis illius regem mori Chlothacharium, statim ejecto Cautino ab episcopatu, iste præponeretur Ecclesiæ. Sed qui cathedram beati Martini contemptui habuit, quam voluit non accepit : impletumque est in eo quod David cecinit, dicens : *Noluit benedictionem, et prolongabitur ab eo* (*Psal.* CVIII, 18). Erat enim vanitatis cothurno elatus, nullum sibi putans in sanctitate haberi præstantiorem. Nam quadam vice conducta pecunia mulierem clamare fecit in ecclesia, quasi per energiam, et se sanctum magnum, Deoque charum confiteri; Cautinum autem episcopum omnibus sceleribus criminosum, indignumque qui sacerdotium debuisset adipisci.

XII. Denique [k] Cautinus assumpto episcopatu, talem se reddidit, ut ab omnibus exsecraretur, vino ultra modum deditus : nam plerumque in tantum infundebatur potu, ut de convivio **150** vix a quatuor portaretur. Unde factum est, ut epilepticus fieret in sequenti : quod sæpius populis manifestatum fuit. Erat enim et avaritiæ intantum incumbens, ut cujuscunque possessionis fines ejus termino adhæsissent, interitum sibi putaret, si ab eisdem aliquid non mi-

[a] Sic Corb., Bell., Bec. et Reg.; alii *Waldetrudam*, aut *Uldotradam*. Hæc fuit Wachonis Langobardorum regis altera filia, Wisegardis Theodeberti uxoris soror, de quibus Paulus lib. I, cap. 21.

[b] De expeditionibus Buccelini in Italiam, præter alios auctores, legendi potissimum Procopius et Agathias, qui fuse de bellis inter Justinianum et Gothos in Italia motis, quibus sese Franci sæpius intermiscuere, scripserunt. Iidem de legationibus hinc et inde missis ea de causa. Buccelinum anno 554 fuisse interemptum censet Valesius, Haminguum vero, alterum Francici exercitus ducem, anno sequenti, cum jam Leutharius Buccelini frater præda onustus in patriam reverti festinans, inter Tridentum ac Veronam fuisset defunctus. Quas quidem Francorum clades appendix ad Marcellinum comitem, Marius in Chronico, Paulus diaconus, aliique auctores, sed variis annis, commemorant. Porro licet ea occasione Franci ea quæ in Italia possidebant penitus amiserint, nec tunc temporis quisquam missus fuerit ad ea recuperanda; certum est tamen Chlotarium postea aliquid in Italia possedisse, ut ipse Sigibertus filius ejus testatur infra lib. IX, cap. 20, et Langobardi in Italia commanentes tributa Francorum regibus pendebant, ex lib. X, cap. 3.

[c] Mor. s., *saucum*.

[d] Sic Corb. et Regm.; cæteri fere, *lunæ quintæ stella;* alii, *stellam*.

[e] Regm., *diu non poterat stare*. Bec. et Bell., *se judicare*.

[f] Regm., *dirigens Arvernis ad filium suum Chramnum*.

[g] Hoc caput deest in Reg. et Colb.

[h] Aliquot, *suppetias præstitissent*. Et pro *totam Thoringiam*, habent, *Tornacum, Thoringiam*. Marius Thuringiæ devastationem ob præstita Saxonibus auxilia post alteram Chlotarii expeditionem contigisse refert an. 15 P. C. Basilii, id est 556, priorem anno præcedenti, quo Theodebaldus obiit, consignat.

[i] Hoc caput non habent Corb. et Bell.

[j] Concilium Aurelian. II anno 533, can. 13, statuit *ut abbates, martyrarii*, etc., *apostolia*, id est litteras dimissorias, *dare non præsumant*. Martyrarii dicebantur, quod martyrum oratoriis præessent. Ex formula Andegavensi, num. 48, tomo IV Analect. Mabillon. colligitur martyrarium matriculæ seu nosocomii pauperum præfuisse.

[k] Hoc caput deest in Corb., Bell., Reg. et Colb.

nuisset : et a majoribus quidem cum rixa et scandalo auferebat, a minoribus autem violenter diripiebat. Quibus et a quibus, ut Sollius [a] noster ait, « nec dabat pretia contemnens, nec accipiebat instrumenta desperans. » Erat enim tunc temporis Anastasius presbyter, ingenuus genere, qui per chartas gloriosæ memoriæ Chrotechildis reginæ proprietatem aliquam possidebat : quem plerumque conventum episcopus rogabat humiliter ac suppliciter, ut ei chartas supradictæ reginæ daret, sibique possessionem hanc subderet. Sed ille cum voluntatem sacerdotis sui implere differret, eumque episcopus nunc blanditiis provocaret, nunc minis terreret, ad ultimum invitum urbi exhiberi præcepit, ibique impudenter teneri; et, nisi instrumenta daret, injuriis affici et fame necari jussit. Sed ille virili repugnans spiritu, nunquam præbuit instrumenta, dicens : Satius sibi esse ad tempus inedia tabescere, quam sobolem in posterum miseram derelinqui. Tunc ex jussu episcopi traditur custodibus, ut nisi has chartulas proderet, fame necaretur. Erat enim ad basilicam sancti Cassii [b] martyris crypta antiquissima abditissimaque, ubi erat sepulcrum magnum ex marmore Pario, in quo grandævi cujusdam hominis corpus positum videbatur. In hoc sepulcro super sepultum vivens presbyter sepelitur, operiturque lapide, quo prius sarcophagum fuit obtectum, datis ante ostium custodibus. Sed custodes fidi quod lapide premeretur, cum esset hyems, accenso igne, vino sopiti calido obdormiunt. At presbyter, tanquam novus Jonas, velut de **151** ventre inferi, ita de conclusione tumuli Domini misericordiam flagitabat. Et quia spatiosum erat, ut diximus, sarcophagum, etsi se integrum vertere non poterat, manus tamen in parte qua voluisset libere extendebat. Manabat enim ex ossibus mortui, ut ipse referre erat solitus, fetor lethalis, qui non solum externa, verum etiam interna viscerum quatiebat. Cumque pallio aditus narium obseraret, quandiu flatum continere poterat, nihil pessimum sentiebat : ubi autem se quasi suffocari putabat, remoto paululum ab ore pallio, non modo per os aut per nares, verum etiam per ipsas, ut ita dicam, aures, odorem pestiferum hauriebat. Quid plura? Quando divinitati, ut credo, condoluit, manum dexteram ad spondam sarcophagi tendit, reperitque vectem, qui decedente opertorio, inter ipsum ac labium sepulcri remanserat. Quem paulatim commovens, sensit cooperante Dei adjutorio, lapidem amoveri. Verum ubi ita remo-

A tus fuit, ut presbyter caput foras educeret, majorem quo totus egrederetur aditum liberius patefecit. Interea operientibus nocturnis tenebris diem, nec adhuc usquequaque diffusis, aliud cryptæ ostium petit : erat enim seris fortissimis clavisque firmissimis obseratum; verumtamen non erat ita levigatum, ut inter tabulas aspicere homo non posset. Ad hos aditus presbyter caput reclinat, advertitque hominem viam prætereuntem. Hunc, licet voce tenui, vocat. Exaudit ille, nec mora, securem manu tenens, sudes ligneas, quibus seræ continebantur, incidit, aditumque presbytero patefecit. At ille de nocte consurgens, ad domum pergit, satis virum obsecrans, ne de eo cuiquam aliud enarraret. Domum igitur suam ingressus, inquisitis chartis, quas ei memorata re-
B gina tradiderat, ad Chlothacharium regem defert, indicans qualiter **152** ab episcopo suo vivens sepulturæ fuerat mancipatus. Stupescentibus autem omnibus, et dicentibus, nunquam vel Neronem, vel Herodem tale facinus perpetrasse, ut homo vivens sepulcro conderetur, advenit ad Chlothacharium regem Cautinus episcopus : sed accusante presbytero, victus confususque discessit. Presbyter autem acceptis a rege præceptionibus, res suas ut libuit defensavit posseditque, ac suis posteris dereliquit. In Cautino autem nihil sancti, nihil pensi fuit : de omnibus enim scripturis, tam ecclesiasticis quam sæcularibus, adplene immunis fuit. Judæis valde charus ac subditus erat, non pro salute, ut pastoris cura debet esse sollicita, sed pro comparandis spe-
C ciebus, quas cum hic blandiretur, et illi se adulatores manifestissime declararent, majori quam constabant pretio venumdabant [c].

XIII. Chramnus [d] vero his diebus apud Arvernum residebat. Multæ enim causæ tunc per eum irrationabiliter gerebantur; et ob hoc acceleratus est [e] de mundo : multum enim maledicebatur a populo. Nullum autem hominem diligebat, a quo consilium bonum utileque posset accipere; nisi collectis vilibus personis ætate juvenili fluctuantibus, eosdem tantummodo diligebat [f], eorumque consilium audiens, ita ut filias senatorum datis præceptionibus, eisdem videntibus trahi [g] juberet. Firminum a comitatu urbis graviter injuriatum abegit, et Salustium Evodii [Al. Euvodi] filium subrogavit. Sed Firminus cum socru
D sua ecclesiam petiit. Erant autem Quadragesimæ dies : et Cautinus episcopus in Brivatensem diœcesim [h] psallendo adire disposuerat, juxta institutio-

[a] Bad., *Solinus;* sed nostra lectio melior. Hic quippe Apollinaris Sidonius designatur, qui et dicebatur *Caius Sollius.* Locus autem a Gregorio laudatus habetur in epistola 1, lib. II, quæ est ad Hecdicium, ubi loquitur de Serenati vitiis, qui res aliorum invadebat nullo dato pretio, quod eos contemneret; nec accipiebat instrumenta, id est litteras seu tabulas venditionis.

[b] De hac lib. I de ecclesiis Claromont. Exstat hodie, ut monet Savaro, parochiali titulo insignita. Vide supra lib. I, ad cap. 31. De S. Cassio et sociis agunt Bollandiani ad diem 15 Febr. quo eorum festum celebratur.

[c] Chesn. et Freh., *venumdabat.*

[d] Hoc caput deest in reg. et Colb. Confer illud cum cap. 66 libri I de Gloria Mart.

[e] Sic mss. Editi vero, *celerius ablatus est.*

[f] Sic iidem mss. At editi habent, *collectas viles personas ætate juvenili fluctuantes fovebat et diligebat.*

[g] Sic Corb.; alii mss., *vi detrahi juberet.* Ed., *datis prædationibus,* seu, *dans prædonibus, eisdem vi detrahi,* etc. Firminus hic laudatus, erat e nobili Firminorum familia, qui præfecti prætorio et patricii fuerunt, uti ex novellis Valentiniani et Marciani liquet. Eos autem ex Arvernis oriundos fuisse putat Savaro in notis ad epist. 2 Sidonii, lib. IX, quæ est ad Firminum.

[h] *Diœcesis* hic pagum designat; nam Brivate, ubi

A pem sancti Galli, sicut supra scripsimus. Egressus est igitur episcopus ab urbe cum magno fletu, metuens ne aliquid in itinere adversi **153** perferret : intendebat enim et ipsi rex [a] Chramnus minas. Qui dum iter ageret, misit rex Imnacharium et Scaptharium primos de latere suo [b], dicens : Ite et vi abstrahite Firminum, Cæsariamque socrum ejus de ecclesia. Discedente [c] vero episcopo cum psallentio, sicut supra memoravimus, hi qui missi fuerant a Chramno, ingrediuntur ecclesiam, ac Firminum Cæsariamque variis collocutionum dolis mulcere tentant. Verum ubi diutissime alia ex aliis deambulantes per ecclesiam colloquuntur, et in hoc qui confugerant intenderent ex animo quæ dicebantur, ad regias [d] ædis sacræ, quæ tunc reseratæ fuerant, appropinquant. B Tunc Imnacharius Firminum, Scaptharius [e] Cæsariam apprehensos inter brachia ab ecclesia ejiciunt, paratis pueris qui susciperent : quos statim in exsilium direxerunt. Sed die altera depressis somno custodibus, ipsi se liberos sentientes, ad beati Juliani basilicam confugiunt, et sic ab exsilio liberantur : res tamen eorum fisco collatæ sunt. Cautinus autem episcopus, cum suspectus esset quod et ipse injuriaretur, ac memoratum iter terens equum haberet stratum, vidit post tergum homines venientes cum caballis, qui ad occursum ejus veniebant, et ait: Væ mihi, quia hi sunt quos Chramnus direxit ad me comprehendendum. Et ascenso equite [Al. equo], relicto psallentio, solus usque in porticum basilicæ sancti Juliani, ambobus urgens calcaneis cornipedem, C pene exanimis percurrit. Sed nos hæc narrantes, Sallustii sententiam, quam in detractores historiographorum protulit, memoramus; ait enim [f]: « Arduum videtur res gestas scribere : primum, quod facta dictis exæquanda sunt ; deinde quia plerique delicta, quæ reprehenderis, malevolentia et invidia dicta putant. » Sed cœpta sequamur.

XIV. Igitur Chlothacharius post mortem Theodobaldi cum regnum **154** Franciæ [g] suscepisset, atque illud circuiret, audivit a suis iterata insania effervescere Saxones, sibique esse rebelles; et quod tributa, quæ annis singulis consueverant ministrare, contemnerent reddere. His incitatus verbis, ad eos dirigit. Cumque jam prope terminum illorum esset, Saxones legatos ad eum mittunt, dicentes : Non enim sumus contemptores tui, et ea quæ fratribus [h] ac nepotibus tuis reddere consuevimus, non negamus, et majora adhuc, si quæsieris, reddemus. Unum tantum exposcimus, ut sit pax, ne tuus exercitus et noster populus collidatur. Hæc audiens Chlothacharius rex, ait suis : Bene loquuntur hi homines : non incedamus super eos, ne forte peccemus in Deum. At illi dixerunt : Scimus enim eos mendaces, nec omnino quod promiserint impleturos. Eamus super eos. Rursum Saxones obtulerunt medietatem facultatis suæ, pacem petentes. Et Chlothacharius rex ait suis : Desistite, quæso, ab his hominibus, ne super nos Dei ira concitetur. Quod illi non acquieverunt. Rursum Saxones obtulerunt vestimenta, pecora, vel omne corpus facultatis suæ, dicentes : Hæc omnia tollite cum medietate terræ nostræ : tantum uxores et parvulos nostros relinquite liberos, et bellum inter nos non committatur. Franci autem nec hoc acquiescere voluerunt. Quibus ait Chlothacharius rex : Desistite, quæso, desistite ab hac intentione. Verbum enim directum non habemus; nolite ad bellum ire, in quo disperdamini. Tamen si eo ire [i] volueritis spontanea voluntate, ego non sequar. Tunc illi ira commoti contra Chlothacharium regem, super eum irruunt, et scindentes tentorium ejus, ipsum quoque conviciis exasperantes, ac vi detrahentes, interficere voluerunt, si cum illis abire differret. Hæc videns Chlothacharius, invitus fuit cum eis. At illi inito certamine, maxima ab adversariis internecione **155** cæduntur : tantaque ab utroque exercitu multitudo cecidit, ut nec æstimari, nec numerari penitus possit. Tunc Chlothacharius valde confusus pacem petiit, dicens se non sua voluntate super eos venisse. Qua obtenta, ad propria rediit.

XV. Turonici [j] autem audientes regressum fuisse regem de cæde Saxonum, facto consensu [k] in Eufronium presbyterum, ad eum pergunt, dataque suggestione, respondit rex : Præceperam enim, ut Cato presbyter illic ordinaretur : et cur est spreta jussio

celebris ecclesia S. Juliani, ex diœcesi erat Arvernensi. Cæterum hac voce aliquando provincia metropolitani jurisdictioni subjecta designatur, aliquando vero plures provinciæ patriarchæ, primati, sive exarcho parentes. Quod ei in civili reipublicæ administratione locum habuit; hinc diœcesis Orientis, etc., quandoque vicum aut pagum designat, ut hic, et infra lib. VII, cap. 38; nunc vulgo pro episcopi jurisdictione, quam medii ævi scriptores frequenter parochiam appellabant, sumitur. Vide Cangii Glossar. et Sirmond. in epist. 16 Sidonii lib. IX. Porro Litaniæ institutio, de qua hic Gregorius, habetur supra cap. 5, quod tamen deest in 4 mss.

[a] Observa hic Chramnum *regem* appellari, quod fuerit regis filius. Alia ejusmodi exempla passim reperies apud Gregorium.

[b] Directos *de latere* regis habemus quoque in formula ultima lib. I apud Marculfum. Quod nomen legati pontificii e Romana curia in provincias missi retinent.

[c] Aliquot mss. et ed., *descendente*.

[d] Id est portas. Corb., *ad regias*. Regiæ etiam erant valvæ seu cancelli quibus presbyterium claudebatur. Vide Mabillonii Commentarium in Ordinem D Roman. num. 20, et ipsos Ordines Rom. tom. II Musei Italici.

[e] In Bec. semel prior *Imnacrius*, semper vero alter *Captarius* dicuntur.

[f] Initio libri de Bello Catilinario.

[g] Nota Theodebaldi portionem hic *regnum Franciæ* appellari. Vide Cointium ad an. 558, ubi fuse disserit de *Franciæ* nomine; probatque cujuslibet partis Franciæ regni reges, dictos fuisse reges Francorum. De qua re multa ibi congerit.

[h] Valesius legendum putat *fratri*, quod soli Theoderico ac filio ejus Theodeberto et nepoti Theodebaldo, qui Chlotarii nepotes hic dicuntur, Saxones tributa persolvisse dici possunt.

[i] Bec., Colb. et Reg. cum editis aliquot, *si abire*. Et infra pro *fuit cum eis*, iidem habent *abiit cum eis*.

[j] Deest hoc caput in Bellov. et Corb.

[k] Consensus erat in instrumentum publicum, quo de

nostra? Responderunt ei : Petivimus enim eum, sed noluit venire. Hæc illis dicentibus, advenit subito Cato presbyter deprecans regem, ut ejecto Cantino ipsum Arverno juberet institui. Quod rege irridente, petiit iterum ut Turonis ordinaretur, quod ante despexerat. Cui rex ait : Ego primum præcepi, ut Turonis te ad episcopatum consecrarent : sed quantum audio, despectui habuisti ecclesiam illam ; ideoque elongaberis a dominatione ejus. Et sic confusus abscessit. De sancto vero Eufronio interrogans, dixerunt eum nepotem esse beati Gregorii [a], cujus supra meminimus. Respondit rex : Prima hæc est et magna generatio. Fiat voluntas Dei, et beati Martini. Electio compleatur. Et data præceptione, octavus decimus post beatum Martinum sanctus Eufronius ordinatur episcopus.

XVI. Chramnus vero apud Arvernis diversa, ut diximus, exercebat mala, semper adversus Cantinum episcopum invidiam tenens. Eo tempore graviter ægrotavit, ita ut capilli ejus a nimia febre deciderent. Habebat autem tunc secum virum magnificum, et in omni bonitate perspicuum, civem Arvernum, Ascovindum [b] nomine, qui eum vi ab hac malitia quærebat avertere, sed non poterat. Habebat enim et Leonem Pictavensem, ad omnia mala perpetranda gravem stimulum, **156** qui secundum nominis sui interpretationem, tanquam leo erat in omni cupiditate sævissimus. Hic fertur quadam vice dixisse, quod Martinus et Martialis [c] confessores Domini nihil fisci juribus utile reliquissent. Sed statim percussus a virtute confessorum, surdus et mutus effectus, amens est mortuus. Venit enim miser ad basilicam sancti Martini Turonis, celebravitque vigilias, dedit munera : sed non eum respexit virtus consueta ; cum ipsa enim qua venerat infirmitate, regressus est. Chramnus autem ab Arverno regressus, ad Pictavis civitatem venit. Ubi cum in magna potentia resideret, seductus per malorum consilium, ad Childebertum patruum suum transire cupit, patri insidias parare disponens. Ille vero dolose quidem, sed suscipere illum promittit, quem monere spiritaliter debuerat, ne patri existeret inimicus. Tunc per occultos nuntios inter se conjurati, contra Chlothacharium unanimiter conspirant. Sed nec memor fuit Childebertus, quod quotiescunque adversus fratrem suum

A egit, semper confusus abscessit. Chramnus vero hoc fœdere inito, Lemovicino rediit, et illud, per quod prius ambulaverat in regno patris sui, in sua dominatione redegit. Tunc Arvernus populus infra muros tenebatur inclusus, et diversis infirmitatibus oppressus graviter interibat. Porro Chlothacharius rex duos filios suos, id est Charibertum et Guntchramnum, ad eum dirigit. Qui per Arvernum venientes, audientesque quod in Lemovicino esset, usque ad montem, quem Nigrum nomine dicunt, accedunt, eumque reperiunt. Figentesque tentoria, contra se resederunt, mittentes legationem, ut res paternas, quas male pervaserat, reddere deberet : sin autem aliud, campum præpararet ad bellum. Cumque ille patri subditum se esse confingeret, diceretque : Omne quod

B circuivi laxare **157** non potero, sed sub mea hoc potestate cum gratia patris mei cupio retinere. Illi ut prælium hoc inter ipsos dijudicaret, postulant. Cumque moto utrique exercitu cum magno armorum apparatu ad bellum convenissent, subito exorta tempestas cum gravi coruscatione atque tonitruo, eos ne pugnarent, inhibuit. Redeuntes autem ad castra, Chramnus dolose per extraneam personam patris mortem fratribus pronuntiat. Eo enim tempore bellum contra Saxones, quod supra diximus (*Cap.* 10 *et* 14), gerebatur. At illi timentes, cum summa velocitate Burgundiam redierunt. Chramnus vero cum exercitu post eos dirigens, usque civitatem Cavillonensem venit, eamque obsidens acquisivit. Exinde usque Divionense castrum pertendit, ibique cum die dominico

C advenisset, quid gestum fuerit dicam. Erat ibi tunc sanctus Tetricus episcopus, cujus in superiori libello memoriam fecimus [d]. Positis clerici tribus libris super altarium, id est Prophetiæ, Apostoli atque Evangeliorum, oraverunt ad Dominum, ut Chramno quid eveniret ostenderet : aut si ei felicitas succederet, aut certe si regnare posset, divina potentia declararet ; simulque unam habentes conniventiam [e], ut unusquisque in libro quod primum aperiebat, hoc ad Missas etiam legeret. Aperto ergo primo omnium Prophetarum libro, reperiunt : *Auferam maceriam ejus, et erit in desolationem : pro eo quod debuit facere uvam, fecit autem labruscam* (*Isai.* v, 5, 2). Reseratoque Apostoli libro, inveniunt : *Ipsi enim diligenter scitis, fratres, quia dies Domini sicut fur in nocte*

Ecclesia pastore viduata rex certior fiebat, ab eo postulando, ut eum qui in successorem electus fuerat, consecrari permitteret. Ejus formulam habes lib. I Marculfi, cap. 7. Præceptio autem, de qua in fine hujus capitis, seu, ut alias dicitur, præceptum, a rege mittebatur ad metropolitanum, ut virum a se probatum et electum in episcopum ordinaret. Ejus formula habetur ibidem cap. 5. Indiculus etiam ejusdem rei causa a rege mittebatur, ut patet ex formula 6 ejusdem libri. Sed inter indiculum et præceptum hanc fuisse distinctionem censet Bignonius, quod præceptio diploma majoris esset auctoritatis, manu scilicet regis subscriptum, ac forte ejus annuli impressione munitum ; indiculus vero simplex esset epistola absque sigillo. De his vide Appendicem.

[a] Lingonensis scilicet episcopi, de quo supra lib. III, cap. 19, et inter Vitas Patrum, cap. 7, etc.

D [b] Sic omnes mss. præter Bec. cum ed., ubi *Anscovindum*.

[c] Primus Lemovicum episcopus et apostolus.

[d] Nihil de S. Tetrico in superiori libro, qualem nunc habemus, occurrit ; sed et in indice libri de Gloria Conf. caput 105 in mss. inscribitur *de S. Tetrico episc. Lingonensi*, de quo tamen in ipso libro tam in editis quam in mss. nihil habetur. Plura de eo leguntur lib. seq., cap. 5, et in libro de Vitis Patrum, qui forte hic laudatur, cap. 7, ubi S. Gregorii filius et successor dicitur. Interfuit concil. Aurel. v, an. 549, Paris. II, anno 555, et per Prolum presbyterum Lugdun. II, an. 567. Epitaphium ejus scripsit Fortunatus lib. IV, carm. 3. Festum ejus celebratur die 18 Martii, sepultus est Divione in ecclesia S. Joannis juxta S. Gregorium.

[e] Corb., Bec. et Bell., *conhibentiam*.

veniet [a]. *Cum dixerint, Pax et securitas, tunc repentinus illis superveniet interitus,* **158** *sicut dolores parturientis, et non effugient* [b] (*I Thess.* v, 2, 3). Dominus autem per Evangelium ait : *Qui non audit verba mea, assimilabitur viro stulto, qui ædificavit domum suam super arenam : descendit pluvia, advenerunt flumina, flaverunt venti, et irruerunt in domum illam, et cecidit, et facta est ruina ejus magna* (*Matth.* vii, 27). Chramnus vero ad basilicas [c] ab antedicto sacerdote susceptus est, ibique comedens panem, ad Childebertum pertendit. Infra tamen muros Divionenses non est permissus intrare. Fortiter tunc rex Chlothacharius contra Saxones decertabat. Saxones enim, ut audierunt [d], per Childebertum commoti, atque indignantes contra Francos superiori anno, exeuntesque de regione sua in Franciam venerunt, usque ad Divitiam [e] civitatem prædas egerunt, nimiumque grave [*Al.* grande] scelus perpetrati sunt.

XVII. Tunc Chramnus jam accepta Uviliacharii [f] filia, Parisios accedens, secum Childebertum regem constringit in fide atque charitate, jurans se patri esse certissimum inimicum. Childebertus autem rex, dum Chlothacharius contra Saxones decertaret, in Campaniam Rhemensem accedit, et usque Rhemis civitatem properans, cuncta prædis atque incendio devastavit. Audierat enim fratrem suum a Saxonibus fuisse peremptum, et regno suo cuncta subjici æstimans, quæ adire potuit universa pervasit.

XVIII. Tunc et Austrapius dux Chramnum metuens, in basilicam sancti Martini confugit : cui tali in tribulatione posito non defuit divinum auxilium. Nam cum Chramnus ita eum constringi jussisset, ut nullus illi **159** alimenta præbere præsumeret, et ita arctius custodiretur, ut nec aquam quidem ei haurire liceret, quo facilius compulsus inedia, ipse sponte sua de basilica sancta periturus exiret : accedens quidam vasculum illi cum aqua semivivo detulit ad potandum. Quo accepto, velociter judex loci advolavit, ereptumque de manu ejus, terræ diffudit. Quod velox Dei ultio, et beati antistitis virtus est subsecuta. Ea namque die judex, qui ista gesserat, correptus a febre, nocte media exspiravit ; nec pervenit in crastinum ad illam horam, qua in basilica sancti poculum de manu excusserat fugitivi. Post illud miraculum, omnes ei opulentissime quæ erant necessaria detulerunt. Redeunte autem in regnum suum rege Chlothachario, magnus cum eo est habitus. Tempore vero ejus, ad clericatum accedens apud Sellense castrum [g], quod in Pictava habetur diœcesi, ordinatur : futurum ut decedente Pientio antistite, qui tunc Pictavam regebat Ecclesiam, ipse succederet. Sed rex Charibertus in aliud vertit sententiam. Denique cum Pientius episcopus [h] ab hac luce migrasset, apud Parisios civitatem Pascentius, qui tunc abbas erat basilicæ sancti Hilarii, ei succedit, ex jussu regis Chariberti, clamante Austrapio sibi hunc redhiberi [i] locum : sed parum ei jactati profuere sermones. Ipse quoque regressus ad castrum suum, mota super se Theifalorum [j] seditione, quos sæpe gravaverat, lancea sauciatus **160** crudeliter vitam finivit. Diœceses vero suas Ecclesia Pictava recepit.

XIX. Tempore [k] quoque Chlothacharii regis, sanctus Dei Medardus episcopus, consummato boni operis cursu, et plenus dierum, sanctitate præcipuus, diem obiit. Quem Chlothacharius rex cum summo honore apud Suessionas civitatem sepelivit, et basilicam super eum fabricare cœpit ; quam postea Sigibertus filius ejus explevit, atque composuit. Ad cujus beatum sepulcrum vidimus vinctorum compe-

[a] Sic Corb. et Bell.; alii cum editis, *nocte, ita veniet*. Regm. infra, *tunc repentinus veniet interitus*.

[b] Hic desinit codex Regius, quamvis initio hujus libri index omnium ipsius capitum habeatur, et non sit lacerus. Tum proxime subjungitur Reginonis Chronicon eadem omnino manu, qua Gregorii Libri, conscriptum.

[c] Colb. et Regm. *basilicam*, forte sancti Benigni aut S. Joanni, quæ nunc intra muros urbis conclusæ sunt. Ex hoc loco patet tunc in Gallia tres lectiones in Missa legi solitas fuisse, quarum prior erat veteris Testamenti, secunda ex Apostolo, tertia ex Evangelio. Vide Liturgiam Gallicanam Mabillonii.

[d] Sic Corb. et Bell.; alii plerique, *ut asserunt*.

[e] Sic Corb. et Bell.; vulgo dicitur esse *Deutz* prope Coloniam Agrippinam. Sed mirum est hunc locum civitatem appellari, qui hodie Tuitium dicitur, celebris ob abbatiam, cui præfuit Rupertus abbas. *Divitensium* meminit Ammianus Marcellinus lib. xxvi et xxvii. Hic Gregorius, sicut et supra passim, appellat regionem Transrhenanam simpliciter *Franciam*. Colb. habet *Mustiam*. Editi ut plurimum, *Nutiam*.

[f] Alii cum Colb., *Wilicharii*. Is erat dux Aquitaniæ; filia ejus, quæ Chramno nupsit, Chalda appellatur in libro de Gestis Francorum.

[g] Etiam nunc sub prisco nomine notum, vulgo *Selle* aut *Celle*, ubi abbatia canonicorum regularium.

[h] Si Pientius, ut observat Beslius, apud Metulum, vulgo *Melle*, in sua diœcesi obiit, hæc Gregorii verba *apud Parisios*, ad Pascentium, non vero ad Pientium sunt referenda. Porro Pientio et Austrapio hic memoratis cura exstruendi monasterii sanctæ Radegundis fuerat commissa, ipsa Baudonivia attestante. Pascentio Fortunatus Vitam S. Hilarii a se scriptam nuncupavit. Pientii vero, vulgo *S. Pien*, festum celebratur die 13 Martii.

[i] Regm. *reddi debere*. Bec., *redeberi*.

[j] Teifali seu Taifali, una ex his gentibus barbaris, quæ sæculo quinto ineunte Gallias inundarunt. Horum aliquot sedes fixere apud Pictones, ac nomen dedere vico *Teifalia* dicto, qui etiam nunc superest sub nomine Tifaugiæ, vulgo *Tifauge*, inter Clicchionem et Moritaniam, positus ad fluvium Separim. Fuere et Taifali gentiles, quorum una cum Sarmatis apud Pictones præsidium fuit, ex Notitia provinciarum imperii Romani. Adi Vales. lib. viii Rerum Francic., aut in Notitia Galliarum ea de re disserentem.

[k] Deest hoc caput in Corb. et Bell.; habetur in cæteris, et indicatur inter capita libri iv in cod. Regio. De S. Medardo agitur item in lib. de Glor. Conf. cap. 95. Obitum ejus consignat Cointius an. 545; Valesius an. 560. Etiam nunc prope Suessionas exstat basilica cum insigni monasterio ord. Benedictini sub sancti Mauri congregatione, ubi sepulcrum B. Medardi visitur in crypta subterranea. Fortunatus præter ejus vitam, scripsit de eodem carm. 17 Libri ii, ubi de basilica a Sigiberto perfecta agit.

des atque catenas disruptas confractasque jacere, quæ usque hodie in testimonium virtutis ejus, ad ipsum beati sepulcrum reservantur. Sed ad superiora redeamus.

XX. Childebertus igitur rex ægrotare cœpit, et cum diutissime apud Parisios lectulo decubasset, obiit; et ad basilicam beati Vincentii [a], quam ipse construxerat, est sepultus. Cujus regnum et thesauros Chlothacharius rex accepit : Ultrogottham [b] vero et filias ejus duas in exsilium posuit. Chramnus autem patri repræsentatur, sed postea infidelis exstitit. Cumque se cerneret evadere non posse, Britanniam petiit : ibique cum Chonobro [c] Britannorum comite, ipse et uxor ejus, ac filiæ latuerunt. Wiliacharius autem socer ejus [d] ad basilicam sancti Martini confugit. Tunc sancta basilica a peccatis populi ac ludibriis, quæ in ea fiebant, per Wiliacharium conjugemque ejus succensa est, quod non **161** sine gravi suspirio memoramus. Sed et civitas Turonica ante annum jam igni consumpta fuerat, et totæ ecclesiæ in eadem constructæ, desertæ relictæ sunt. Protinus beati Martini basilica, ordinante Chlothachario rege, stanno cooperta est, et in illa, ut prius fuerat, elegantia, reparata. Tunc duæ acies locustarum apparuerunt, quæ per Arvernum atque Lemovicinum [e] transeuntes, ut ferunt, Romaniacum campum venerunt, in quo, prælio magno inter se acto, maxime sunt collisæ. Chlothacharius autem rex, contra Chramnum frendens, cum exercitu adversus eum in Britanniam dirigit. Sed nec ille contra patrem egredi timuit. Cumque in uno campo conglobatus uterque resideret exercitus, et Chramnus cum Britannis contra patrem aciem instruxisset, incumbente nocte a bello cessatum est. Ea quoque nocte Chonober comes Britannorum dicit ad Chramnum : Injustum censeo te contra patrem tuum debere egredi. Permitte me hac nocte, ut irruam super eum, ipsumque cum toto exercitu prosternam. Quod Chramnus, ut credo, virtute Dei præventus, fieri

A non permisit. Mane autem facto, uterque commoto exercitu ad bellum contra se properant. Ibatque Chlothacharius rex tanquam novus David contra Absalonem filium pugnaturus, plangens atque dicens : Respice, Domine, de cœlo, et judica causam meam, quia injuste a filio injurias patior. Respice, et judica juste; illudque impone judicium, quod quondam inter Absalonem et patrem ejus David posuisti. Confligentibus igitur pariter, Britannorum comes terga vertit, ibique et cecidit. Denique Chramnus fugam iniit, naves in mari paratas habens : sed dum uxorem et filias suas liberare voluit, ab exercitu patris oppressus, captus atque ligatus est. Quod cum Chlothachario regi nuntiatum fuisset, jussit eum cum uxore et filiabus **162** igni consumi : inclusique in

B tugurio cujusdam pauperculi [f], Chramnus super scamnum extensus orario suggillatus est; et sic postea super eos incensa casula, cum uxore et filiabus interiit.

XXI. Rex vero Chlothacharius anno quinquagesimo primo regni sui, cum multis muneribus limina beati Martini expetiit [g], et adveniens Turonis ad sepulcrum antedicti antistitis, cunctas actiones quas fortasse negligenter egerat replicans, et orans cum grandi gemitu, ut pro suis culpis beatus confessor Domini misericordiam exoraret, et ea quæ irrationabiliter commiserat, suo obtentu dilueret. Exin regressus, quinquagesimo primo regni sui anno, dum in Cotia silva [h] venationem exerceret, a febre corripitur, et exinde Compendium villam rediit : in qua

C cum graviter vexaretur a febre, aiebat : Vua ! Quid putatis, qualis est ille Rex cœlestis, qui sic tam magnos reges interficit ! In hoc enim tædio positus, spiritum exhalavit. Quem quatuor filii sui cum magno honore Suessionas deferentes, in basilica beati Medardi sepelierunt. Obiit autem post unum decurrentis anni diem, quo Chramnus fuerat interfectus.

XXII. Chilpericus vero post patris funera, thesauros qui in villa Brinnaco [i] erant congregati, ac-

[a] Hæc est basilica S. Germani a Pratis dicta, de qua supra ad cap. 29 lib. III, ubi in medio chori visitur etiam nunc Childeberti regis sepulcrum, tametsi non tantæ antiquitatis. Ejus depositio in autographo Usuardi Martyrologio die 23 Decembris consignatur, quo die singulis annis ejus anniversarium cum solemni pompa etiam nunc celebramus. « Non facile reperias, inquit Valesius, lib. VIII Rerum Francic., cujus pietas et de summis Ecclesiæ rebus sollicitudo multis et magnis experimentis testatior fuit, quam Childeberti. » Id probant loca sacra, quæ exstruxit, dotavit, protexit; concilia, quæ eo curante frequenter celebrata sunt, pontificum Romanorum, aliorumque episcoporum epistolæ, omnium ferme ejus ævi auctorum testimonia. Ob suam in cultum divinum pietatem, *rex atque sacerdos* a Fortunato appellatur, q i et cum passim, tum in Vita sancti Germani, tum in carminibus plurimum laudat. Vide Vales. libro laudato, et alios auctores passim. Ejus Constitutionem adversus paganorum reliquias dabimus in Appendice.

[b] Uxorem scilicet Childeberti regis, ac duas filias ejus, Chrotbergam et Chrotesindam.

[c] Alii, *Coonobro;* Bell., *Chonoo*, et sic infra. Corb. *Chonoo.* Et sic in isto capite legitur bis, tam pro *Chonober*, quam pro *Chonobro*. Sed et supra in cap. 4 ejusdem libri IV, col. 144, lin. 20, pro *Chanaone* legitur in eodem Corb., *Chonoone*, quanquam idem alias dicitur *Chanao*.

[d] Corb. et Bell., *Williacharius autem sacerdos ad.* Corb. et aliquot edit., *Willicharius*, ut supra.

[e] Bell., *Lemajecinum... Romanicum campum.*

[f] Alii, *inclusitque... pauperculæ*. Marius ad annum

D 560 refert eum *cum uxore et filiis* crematum fuisse.

[g] Itineris comes fuit beatus Germanus Parisiorum episcopus, qui ea occasione Pictavos perrexit, Radegundi pro rege veniam petiturus, ut narrat Baudonivia in Vita S. Radegundis. Tunc procul dubio Agnetem abbatissam benedixit, ut dicitur infra lib. IX, cap. 42.

[h] Etiam nunc nomen retinet, *la forêt de Cuise*, Compendio proxima. Cointius pluribus probat Chlotarium anno 50 regni sui obiisse, Valesius aliquot diebus annum excessisse probabile existimat : quo pacto legendum esset saltem hujus capitis initio *anno* 50. Henschenius censet hic scribendum 52. Chlotarius obiit ex Mario *anno* 20 post Consulatum Basilii, id est an. 561, Ind. IX.

[i] Alii, *Brannaco*, vulgo *Braine*, oppidum tribus circiter leucis ab Augusta Suessionum distans versus Rhemos, ubi insignis abbatia Ordinis Præmonstratensis S. Evodio dicata.

cepit, et ad Francos utiliores petiit, ipsosque muneribus mollitos sibi subdidit. Et mox Parisios ingreditur, sedemque Childeberti regis occupat, sed non diu hoc ei licuit possidere; nam conjuncti fratres ejus eum exinde repulere, et sic inter se hi quatuor, id est Charibertus, Guntchramnus, Chilpericus, atque Sigibertus, divisionem legitimam faciunt. Deditque sors [a] Chariberto regnum Childeberti, sedemque habere Parisios; Gunthchramno vero regnum Chlodomeris, ac tenere sedem Aurelianensem [b]; Chilperico vero regnum Chlothacharii patris ejus, cathedramque **163** Suessionas habere; Sigiberto quoque regnum Theuderici, sedemque habere Rhemensem [c].

XXIII. Nam post mortem Chlothacharii regis Chuni [*Al.* Hunni] Gallias appetunt, contra quos Sigibertus B exercitum dirigit, et gesto contra eos bello, vicit atque fugavit: sed postea rex eorum amicitias cum eodem per legatos meruit. Dum autem cum eis turbatus esset Sigibertus, Chilpericus frater ejus Rhemis pervadit, et alias civitates, quæ ad eum pertinebant, abstulit. Ex hoc enim inter eos, quod pejus est, bellum civile surrexit. Rediens autem Sigibertus victor a Chunis, Suessionas civitatem occupat, ibique inventum Theodobertum, Chilperici regis filium, apprehendit, et in exsilium transmittit. Accedens autem contra Chilpericum, bellum commovit: quo victo atque fugato, civitates suas in suam dominationem restituit. Theodobertum vero filium illius, apud Ponticonem villam [d] custodiri jussit per annum integrum, quem postea, ut erat clemens, muneribus C ditatum patri reddidit sanum, dato tamen sibi sacra- A mento, ne unquam contra eum agere deberet: quod postea peccatis facientibus est irruptum.

XXIV. Cum autem Guntchramnus rex regni partem, sicut fratres sui, obtinuisset, amoto Agrœcula [e] patricio, Celsum patriciatus honore donavit, virum procerum statu [f], in scapulis **164** validum, lacerto robustum, in verbis tumidum, in responsis opportunum, juris lectione peritum: cui tanta deinceps habendi cupiditas exstitit, ut sæpius ecclesiarum res auferens, suis ditionibus subjugarit. Nam cum audisset quadam vice Isaiæ prophetæ lectionem in ecclesia legi, in qua ait: *Væ his qui jungunt domum ad domum, et agrum ad agrum copulant usque ad terminum loci* (*Isai.* v, 8), exclamasse fertur: Incongrue hoc Væ mihi et filiis meis. Sed reliquit filium, qui absque liberis functus, maximam partem facultatis ecclesiis, quas pater exspoliaverat, dereliquit.

XXV. Guntchramnus autem rex bonus, primo Veneraudam, cujusdam suorum ancillam, pro concubina thoro subjunxit, de qua Gundobadum filium suscepit. Postea vero Marcatrudem [g], filiam Magnarii, in matrimonium accepit, Gundobadum [h] vero filium suum Aurelianis transmisit. Æmula autem Marcatrudis post habitum filium, odio hujus in rtem grassatur [i], et transmissum, ut aiunt, venenum in potum, occidit [j]. Quo mortuo, ipsa judicio Dei filium suum quem habebat perdidit, et odium regis incurrit, dimissaque ab eodem, non multo post tempore mortua est. Post quam rex Austrechildem [k], cognomento Bobilam, accepit, de qua iterum duos filios habuit, quorum senior Chlotharius, junior Chlodomeris dicebatur.

[a] *Sors* dicitur, quod sortito regni partes dividerentur, ut observat Valesius initio lib. VII Rerum Franc. Nonnulli tamen volunt hanc divisionem patre adhuc vivente fuisse factam.

[b] Guntramnum nunquam Aurelianis sedisse contendit Valesius.

[c] Sic omnes mss. et editi, excepto unico Chesnio, qui habet *Mettensem*. Verum quidem est in cod. Colb., qui olim fuit monasterii S. Arnulfi Metensis, hodie legi *Mettensem*; sed id ab aliquo nebulone factum est, qui detrito priori vocabulo, istud substituit. Deinde certum est Sigibertum apud Rhemos habuisse regiam, quam urbem Chlodoveus Theodorico filio suo natu maximo *regni caput* attribuerat; et Theodebertus Theodorici filius cum Caballone in morbum incurrisset, Rhemos revertens in itinere defunctus est, ut testatur Fortunatus in Vita sancti Germani. Hinc vetus auctor qui S. Quinidii Vasionensis episcopi gesta scripsit, ut eum, qui sub Chlodovei filiis et nepotibus vixit, ubique celebrem fuisse ostenderet: *Fama ipsius*, inquit, *Romam non latuit, Regna Gallorum, Rhemis denique cum suis Germanicis populis ... non texerunt*. Germanos Rhemis attribuit, quod illi regibus Austrasiæ, cujus regni urbs Rhemorum erat caput, subjecti essent. His consentiunt vetus auctor, qui Gesta Francorum sub prima regum nostrorum stirpe conscripsit, Rorico, aliique plerique, qui Rhemos sedem regiam fuisse testantur. Baronium, Petavium, Cointium aliosque recentiores prætermitto. Scaliger, Had. Valesius et alii, *Rhemos aut*, sive *et Mettas*, regni sedem fuisse scribunt, regesque Mettensium et Rhemorum appellant; et quidem nemo inficiari potest, plerosque ex postremis Austrasiæ regibus apud Mettas potissimum consedisse.

[d] Villa regia ad Saltum fluvium in pago Pertensi, haud procul a Victoriaco Incenso in Campania, quam Papirius Massonus male cum Ponte-Icauniæ prope Senonas confudit. Vide lib. IV de Re diplomatica ubi de Palatiis, num. 118.

[e] Sic Bell. et Bec. cum edit.; at Corb., Regm. et Colb., *Agricola*. De Celso non semel inferius. Obiit ex Marii Chronico IV Cons. Justini junioris, id est an. 570. Silviæ ipsius matris epitaphium refert Chesnius tomo I, pag. 517. Patricii autem dignitas in Guntramni regno a Burgundionum regibus derivabat, qui cum eam ab imperatoribus accepissent, eoque nomine vocitari sæpius delectarentur, iis etiam exstinctis, qui postea sub regibus nostris illis provinciis præfecti sunt, Patricii nomen ut plurimum tulere. Vide Valesium lib. VI Rerum Francic., et D Bignonium in lib. I Marculfi Formul., num. 35.

[f] Status pro statura etiam apud auctores non infimos, sacros et profanos, occurrit. Vide Glossar Cang. et notam 273 in nov. edit. sancti Paulini.

[g] Colb., *Mercatrudem*. De Magnario, seu Magnachario infra lib. V, cap. 17.

[h] Sic Bell. et Bec.; Regm., *Gundebaudum*. Colb., *Gundebadum*; alii, *Gundebaldum*.

[i] Quæ sequuntur usque ad hæc verba capitis sequentis, *Exactis a Leontio episcopo*, desunt in Bec., Colb., Regm. et Bad. Quæ autem hic habentur nemo dixerit interpolata, cum his omissis textus sit evidenter omnino mancus et interruptus.

[j] Sic Corb. pro *transmisso.... veneno*. Bell. cum ed., *in potum ei dari curavit*.

[k] Sic Corb. Alii, *Austrigildem*. Apud Chesn. al. codex, *cognomento Bobilanam*. Bell., *Bobillam*.

165 XXVI. Porro Charibertus [a] rex Ingobergam accepit uxorem, de qua filiam habuit, quæ postea in Cantiam [b], virum accipiens, est deducta. Habebat tunc temporis Ingoberga in servitium suum duas puellas pauperis cujusdam filias, quarum prima vocabatur Marcovefa [c], religiosam vestem habens; alia vero Merofledis: in quarum amore rex valde detinebatur; erant enim, ut diximus [d], artificis lanarii filiæ. Æmula ex hoc Ingoberga, quod a rege diligerentur, patrem earum secretius operari fecit, futurum ut dum hæc rex cerneret, odio filias ejus haberet: quo operante vocavit regem. Ille autem sperans aliquid novi videre, aspicit hunc eminus lanas [e] regias componentem: quod videns, commotus in ira, reliquit Ingobergam, et Merofledem accepit. Habuit et aliam puellam opilionis, id est pastoris ovium [f], filiam, nomine Theudechildem, de qua et fertur filium habuisse, qui ut processit ex alvo, protinus delatus est ad sepulcrum. Hujus regis tempore apud urbem Sanctonicam Leontius [g], congregatis provinciæ suæ episcopis, Emerium ab episcopatu depulit, asserens non canonice eum fuisse hoc honore donatum. Decretum enim regis Chlothacharii habuerat, ut absque metropolitani consilio benediceretur, qui non erat præsens. Quo ejecto consensum [h] fecere in Heraclium, tunc Burdegalensis urbis presbyterum, quod regi Chariberto subscriptum propriis manibus, per Nuncupatum presbyterum transmiserunt. Qui veniens Turonis, rem gestam beato Eufronio pandit, deprecans ut hoc consensum subscribere dignaretur, quod vir Dei manifeste respuit. **166** Igitur post- C

A quam presbyter Parisiacæ urbis portas ingressus regis præsentiam adiit, hæc effatus est: Salve, rex gloriose. Sedes enim apostolica eminentiæ tuæ salutem mittit uberrimam. Cui ille: Numquid, ait, Romanam [i] adisti urbem, ut papæ illius nobis salutem deferas? Pater, inquit presbyter, tuus Leontius cum provincialibus suis salutem tibi mittit, indicans Æmilium, sic enim vocitare consueverant Emerium in infantia sua, ejectum ab episcopatu, pro eo quod prætermissa canonum sanctione, urbis Sanctonicæ episcopatum ambivit. Ideoque consensum ad te direxerunt, ut alius in loco ejus substituatur: quo fiat, ut dum transgressores canonum regulariter arguuntur, regni vestri potentia ævis prolixioribus propagetur. Hæc eo dicente, frendens rex eum a suis conspecti- B bus extrahi jussit, et plaustro spinis oppleto imponi desuper, et in exsilium protrudi præcepit, dicens: Putasne quod non est super quisquam de filiis Chlothacharii regis, qui patris facta custodiat, quod hi episcopum, quem ejus voluntas elegit, absque nostro judicio projecerunt? Et statim directis viris religiosis, episcopum in loco restituit, dirigens etiam quosdam de camerariis suis, qui exactis a Leontio episcopo mille aureis, reliquos juxta possibilitatem condemnarent episcopos: et sic principis [j] est ultus injuriam. Posthæc Marcovefam, Merofledis [k] scilicet sororem, conjugio copulavit. Pro qua causa a sancto Germano episcopo excommunicatus uterque est. Sed cum eam rex relinquere nollet, percussa judicio Dei obiit. Nec multo post et **167** ipse rex post eam decessit Charibertus [l]: cujus post obitum Theudechil-

[a] Corb. mendose, *Sigibertus*; alii, *Haribertus*.

[b] Hæc est Aldeberga, sive Bertha, quæ Ethelberto Cantiæ regi in Anglia nupta, mariti sui totiusque gentis conversioni plurimum allaboravit cum S. Augustino, aliisque monachis a Gregorio Magno missis. Letaldum episc., ut putant, Silvanectensem, secum habebat, cujus memoria celebratur die 24 Febr. Pro *Cantia*, cod. Bell. et alii, quibus usi sunt qui editiones plerasque Chesnio anteriores curarunt, habent *Gantia*, cui vocabulo particulam *in* præcedentem jungentes, nomen fecerunt *Ingantia*, quasi hæc regina sic fuisset appellata. Vide Bedam lib. IX, cap. 25, Guillelm. Malmesbur., etc., et confer cap. 26, lib. IX, infra.

[c] Cod. Bell., *Marocovefa*.

[d] Sic omnes mss. et editi, præter Chesn. qui habet, *ut dicebatur*.

[e] Sic Corb. et Bell. Editi plerique, *Lascias*.

[f] Hæc verba, *id est pastoris ovium*, desiderantur in editis; sunt autem in codd. Corb., Bellovac. et Palatino. Hæc vero in Bell. dicitur *Teudegildis*. Regm., *Teotigildis*. Ed., *Theudegildis*, seu *Teodegildis*.

[g] Is fuit Burdegalensis episcopus, de quo Fortunatus lib. IV, carm. 10, et alias passim; distinguendus ab alio ejusdem nominis episcopo Arelatensi, paulo antiquiore, de quo idem Fortunatus lib. IV, carm. 9. Leontium simul et Emerium laudat idem auctor lib. I, carm. 12. Variis conciliis interfuit. Leontii festum celebrant Burdigalenses die 17 kalend. Decembris.

[h] De consensu vide supra cap. 15.

[i] Sic. Bell.; cæteri cum ed., *Turonicam*. Licet enim aliæ quoque sedes episcopales tunc *apostolicæ*, ut vel ex hoc loco patet, et episcopi omnes apostolici, ut omnes sciunt, dicerentur; id tamen cum absolute et absque adjuncto sedis aut episcopi nomine dicebatur, intelligebatur potissimum de Romana sede, ejusque pontifice. Idem dicendum de papæ nomine, quod ante Gregorii VII tempus omnibus episcopis commune erat. Videsis Cointium ad annum 562 ea de re disserentem. Infra, pro *pater... tuus*, ed. cum Bec., *patris.. tui*.

[j] Sic mss. Editi vero habent *patris*. Corb. et Regm., *principis est ulta injuria*.

[k] Aliquot mss. et ed. mendose, *Marcovei Famero fledis*.

[l] Chariberti vitia passim commemorat Gregorius; ejus vero laudes fusius prosequitur Fortunatus libro VI, carm. 4, quod ideo ejus regni initio videtur scriptum. Sequens vero est de Theodechilde, sed alia a Chariberti uxore, sicut et ejusdem Fortunati carmen 25 libri IV, quam Theodorici uxorem et Theodeberti matrem fuisse suspicatur Brouverus. Sed quæ ibi Fortunatus scribit, uxori Theodorici attribui non posse D probat Valesius lib. VII Rerum Francic., unde existimat eam potius esse ejusdem Theodorici filiam, et Theodeberti sororem, hanc scilicet ipsam, quæ, teste Procopio lib. IV Belli Gothici, quanquam ejus nomen reticeat, postquam Hermegisclo, tum Radigeri Warnorum regibus nupserat, tandem in Galliam reverti coacta fuit. De eadem, uti Valesio videtur, agit Gregorius in libro de Gloria Conf., quam etiam eamdem esse conjicit cum Theodechilde, quæ monasterium S. Petri Vivi prope Senonas exstruxisse dicitur. Denique *Suavegotham reginam Theudechildis reginæ matrem* laudat Frodoardus lib. II Hist. Rhemensis, quæ partem Virisiaci villæ, ubi tunc anachoretæ degebant, ecclesiæ Rhemensi dedit, easque Theodorici uxorem et filiam fuisse etiam Marlotus lib. II Metrop. Rhemensis, cap. 20, cum Valesio censet. Cointius tamen ad annum 564 contendit Theodechildem, quam Procopius regi Warnorum nupsisse tradit, fuisse Chlo-

dis una reginarum ejus, nuntios ad Guntchramnum regem dirigit, se ultro offerens matrimonio ejus. Quibus rex hoc reddidit in responsis: Accedere ad me ei non pigeat cum thesauris suis: ego enim accipiam eam, faciamque magnam in populis, ut scilicet majore mecum honore quam cum germano meo, qui nuper defunctus est, potiatur. At illa gavisa, collectis omnibus, ad eum profecta est. Quod cernens rex ait: Rectius est enim, ut hi thesauri penes me habeantur, quam post [*Ed.* apud] hanc, quæ indigne germani mei thorum adivit. Tunc ablatis multis, paucis relictis, Arelatensi eam monasterio destinavit. Hæc vero ægre acquiescens jejuniis ac vigiliis affici per occultos nuntios Gotthum quemdam advocat [*Al.* adivit], promittens quod si se in Hispanias deductam conjugio copularet, cum thesauris suis de monasterio egrediens, libenti eum animo sequeretur. Quod ille, nihil dubitans, repromisit. Cumque hæc collectis rebus, factisque voluclis [*Al.* volucris], a cœnobio pararet egredi, anticipavit voluntatem ejus industria abbatissæ [a]: deprehensaque fraude, eam graviter cæsam custodiæ mancipare præcepit, in qua usque ad exitum vitæ præsentis, non mediocribus attrita passionibus, perduravit.

XXVII. Porro Sigibertus rex, cum videret quod fratres ejus indignas sibimet uxores acciperent, et per vilitatem suam etiam ancillas in matrimonium sociarent, legationem in Hispaniam mittit, et cum multis muneribus Brunichildem Athanagildi regis filiam petiit. Erat enim puella elegans opere, **168** venusta aspectu, honesta moribus atque decora, prudens consilio, et blanda colloquio. Quam pater ejus non denegans, eum magnis thesauris antedicto regi transmisit. Ille vero congregatis senioribus secum, præparatis epulis, cum immensa lætitia atque jocunditate eam accepit uxorem. Et quia Arianæ legi subjecta erat, per prædicationem sacerdotum, atque ipsius regis commonitionem [b] conversa, beatam in unitate confessa Trinitatem credidit, atque chrismata est, quæ in nomine Christi catholica perseverat [c].

XXVIII. Quod videns Chilpericus rex, cum jam plures haberet uxores, sororem ejus Galsuintham [d] expetiit, promittens per legatos se alias relicturum: tantum condignam sibi, regisque prolem mereretur accipere. Pater vero ejus has promissiones accipiens, filiam suam, sicut anteriorem, similiter ipsi cum magnis opibus destinavit. Nam Galsuintha ætate senior quam Brunichildis erat. Quæ cum ad Chilpericum regem venisset, cum grandi honore suscepta, ejusque est sociata conjugio: a quo etiam magno amore diligebatur. Detulerat enim secum magnos thesauros. Sed per amorem Fredegundis, quam prius habuerat, ortum est inter eos grande scandalum. Jam enim in lege catholica conversa fuerat, et chrismata [e]. Cumque se regi quereretur assidue injurias perferre, diceretque nullam se dignitatem cum eodem habere, petiit ut relictis thesauris, quos secum detulerat, liberam redire permitteret ad patriam. Quod ille per ingenia dissimulans, verbis eam lenibus demulsit. Ad extremum eam suggillari **169** jussit a puero, mortuamque reperit in strato. Post cujus obitum Deus virtutem magnam ostendit. Lychnus enim ille, qui fune suspensus coram sepulcro ejus ardebat, nullo tangente, fune disrupto in pavimentum corruit: et fugiente ante eum duritia pavimenti, tanquam in aliquod molle elementum descendit, atque medius est suffossus, nec omnino contritus: quod non sine grandi [f] miraculo videntibus fuit. Rex autem cum eam mortuam deflesset, post paucos dies Fredegundem recepit in matrimonio. Post quod factum, reputantes ejus [*Bell.* ei] fratres, quod sua emissione antedicta regina fuerit interfecta, eum de regno dejiciunt. Habebat autem tunc Chilpericus tres filios de Andouera priore regina sua: id est Theodobertum, cujus supra meminimus (*Cap.* 23), Merovechum atque Chlodovechum. Sed ad cœpta redeamus.

XXIX. Chuni [g] vero iterum in Gallias venire conabantur, adversus quos Sigibertus cum exercitu dirigit, habens secum magnam multitudinem virorum fortium. Cumque confligere deberent, isti magicis artibus instructi, diversas eis fantasias ostendunt, et eos valde superant. Fugiente autem exercitu Sigiberti, ipse inclusus a Chunis retinebatur, nisi postea, ut erat elegans et versutus, quos non potuit superare virtute prælii, superavit arte donandi. Nam datis muneribus fœdus cum rege iniit [h], ut omnibus diebus vitæ suæ nulla inter se prælia commoverent: idque ei magis ad laudem, quam ad aliquod pertinere opprobrium justa ratione pensatur. Sed et rex Chunorum multa munera regi Sigiberto dedit. Vocabatur autem Gaganus [i]; omnes enim reges gentis illius hoc appellantur nomine.

dovei ex priori uxore filiam, sororem Theodorici et Theodeberti amitam. De Chariberti obitu vide lib. de Gloria Confess., cap. 19.

[a] Hæc erat Liliola, tertia loci abbatissa, quam præcesserant duæ Cæsariæ.

[b] Sic Colb. Editi habent *commotionem*. Bad., *communionem*.

[c] Sic Corb., Bec. et Bell., et recte quidem; nam scribente Gregorio adhuc in vivis erat, quæ anno 614 discerpta fuit. Editi *perseveravit*; Colb., *permansit*. Sigiberti et Brunechildis nuptias celebravit Fortunatus libro VI, carm. 2.

[d] Corb., Bell. et Freh.: al., *Galsuendam*, et infra, *nam Galsuenda ætate seniore a Brunechilde erat*.

[e] De ejus nuptiis, conversione et morte cecinit Fortunatus carm. 7 libr. VI.

[f] Alii cum edit., *magno*.

[g] Vide supra cap. 23, et Paulum Diac. lib. II de Gestis Langob., cap. 10, ubi *Chuni, qui et Avares* dicuntur. Valesius libro IX Rerum Francic. fusius agit de Chunis Avaribus, quem consule.

[h] Cod. Regm., *fœdus iniit*.

[i] Sic Corb. et Bec. cum editis aliquot; Regm., *Garganus*; alii, *Chaganus* aut *Caganus*. Mos hic Hunnis peculiaris non fuit, ut omnes suæ gentis reges idem nomen ferrent. Sic olim Ægyptii reges primo Pharaones, tum Ptolemæi vocati sunt, Persæ Arsacidæ, Athenienses Cecropidæ, Æthiopes Candaces, Langobardi Flavii, etc., ut Cæsares et Augustos prætermittam. Sic hodie Presbyter Joannes dicitur rex Æthiopum, etc.

XXX. Sigibertus vero rex Arelatensem urbem capere cupiens, Arvernos commoveri præcepit. Erat **170** enim tunc Firminus comes urbis illius, qui cum ipsis in capite abiit. Sed et de alia parte Audovarius [a] cum exercitu advenit, ingressique urbem Arelatensem, sacramenta pro parte Sigiberti regis exegerunt. Quod cum Guntchramnus rex comperisset, Celsum patricium cum exercitu illuc dirigit: qui abiens Avennicam [Avenionem] urbem abstulit. Accedens autem Arelatem, et vallans eam, impugnare exercitum Sigiberti, qui infra muros continebatur, cœpit. Tunc Sabaudus episcopus dixit ad eos: Egredimini foras, et inite certamen, quia non poteritis sub murorum conclusione degentes, neque nos, neque urbis istius subjecta defendere. Quod si vos Deo propitio illos devinceritis, nos fidem quam promisimus custodiemus: si vero illi contra vos invaluerint, ecce reseratas reperietis portas; ingredimini ne pereatis. Hoc illi dolo delusi, egressi foras bellum parant; sed superati ab exercitu Celsi, fugam ineunt, venientesque ad urbem, portas reperiunt obseratas [b]. Cumque exercitus a tergo jaculis feriretur [c], operireturque lapidibus ab urbanis, ad amnem Rhodanum dirigunt, ibique parmis superpositi, ulteriorem ripam expetunt. Sed multos ex his violentia amnis direptos enecavit, fecitque Rhodanus tunc Arvernis, quod fecisse quondam Simois [d] legitur de Trojanis:

. . . . . Correpta sub undis
Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.
Apparent rari nantes in gurgite vasto.
(Virg. Æneid. lib. I.)

Qui vix natandi, ut diximus, impulsu, parmarumque adjuti adminiculo, littoris alterius plana contingere potuerunt. Qui nudati a rebus, ab equitibus [*Al.* equis] destituti, non sine grandi contumelia patriæ restituti sunt. Firmino tamen [e] et Audovario discedendi via indulta est. Multi ibi tunc viri ex Arvernis, non solum torrentis impetu rapti, verum etiam gladiorum ictibus sunt prostrati. **171** Ac sic Guntchramnus rex recepta urbe illa, juxta consuetudinem bonitatis suæ, Avennicam ditionibus fratris [f] sui restituit.

XXXI. Igitur in Galliis magnum prodigium [g] de Tauredunо castro apparuit, quod super Rhodanum fluvium in monte collocatum erat. Qui cum per dies amplius sexaginta nescio quem mugitum daret, tandem scissus atque separatus mons ille ab alio monte A sibi propinquo, cum hominibus, ecclesiis, opibusque ac domibus in fluvium ruit, exclusoque amnis illius littore, aqua retrorsum petiit. Locus etenim ille ab utraque parte a montibus conclusus erat, inter quorum angustias torrens defluit. Inundans ergo superiorem partem, quæ ripæ insidebat [h], operuit atque delevit. Accumulata enim aqua erumpens deorsum, inopinatos reperiens homines, ut desuper fecerat, ipsos enecavit, domos evertit, jumenta delevit, et quæ cuncta littoribus illis insidebant, usque ad Jenubam [i] civitatem, violenta atque subita inundatione diripuit atque subvertit. Traditur a multis tantam congeriem inibi aquæ fuisse, ut in antedictam civitatem super muros ingrederetur. Quod dubium non est, quia, ut diximus, Rhodanus in locis illis inter B angustias montium defluit, nec habuit in latere, cum fuit exclusus, quo se diverteret: commotumque montem qui descenderat adsemel erupit, et sic cuncta delevit. Quod cum factum fuisset, triginta monachi, unde castrum ruerat advenerunt, et terram illam, quæ monte diruente remanserat, fodientes, æs sive ferrum reperiunt. Quod dum agerent, mugitum montis, ut prius fuerat, audierunt. Sed dum a sæva cupiditate retinentur, pars illa quæ nondum ruerat, **172** super eos cecidit, quos operuit atque interfecit, nec ultra inventi sunt. Similiter et ante cladem Arvernam, magna regionem illam prodigia terruerunt. Nam plerumque tres aut quatuor splendores magni circa solem apparuerunt, quos rustici soles vocabant, dicentes: Ecce tres vel quatuor soles in C cœlo. Quadam tamen vice in kalendis Octobribus, ita sol obscuratus apparuit, ut nec quarta quidem pars in eodem lucens remaneret, sed teter atque decolor apparens, quasi saccus videbatur. Nam et stella, quam quidam cometem vocant, radium tanquam gladium habens, super regionem illam per annum integrum apparuit, et cœlum ardere visum est, et multa alia signa apparuere. In ecclesia vero Arverna, dum matutinæ celebrarentur vigiliæ in quadam festivitate, avis corydalus [j], quam alaudam vocamus, ingressa, omnia luminaria quæ lucebant, alis superpositis in tanta velocitate exstinxit, ut putares ea in unius hominis manu posita, aqua fuisse submersa: in sacrario autem sub velo transiens, cicindelum [k] exstinguere voluit, sed ab ostiariis prohi- D bita atque occisa est. Simile et in basilica beati An-

[a] Sic vet. mss.; Regm., *Adovagrius.* Editi, *Adouarius*, aut *Eudouarius.*

[b] Quæ sequuntur usque fere ad finem cap. 38 desunt in Regm.

[c] Aliquot mss. cum ed., *foderetur.*

[d] Fluvius est Troadis ex Ida monte defluens, hodie a Turcis dicitur *Chisime*, in Phrygia minore.

[e] Editi quidam, *Firmino... tantum*, et infra Corb. et Bellov., *Magni ibi tunc viri.*

[f] Sic mss. omnes: plerique tamen editi habent *patris.*

[g] Hic locus omnino illustratur ex Marii Aventicensis Chronico ubi de eadem re sic loquitur: *Hoc anno* (563) *mons validus Tauretunensis in territorio Vallensi ita subito ruit, ut castrum cui vicinus erat, et vicos cum omnibus ibi habitantibus oppressisset, et lacum in longitudine* 60 *millium et latitudine* 20 *millium ita totum movit, ut egressus utraque ripa vicos antiquissimos cum hominibus et pecoribus vastasset, etiam multa sacrosancta loca cum eis servientibus demolisset, et pontem Genavacum, molinas et homines per vim dejecit, et Genava civitate ingressus plures homines interfecit.*

[h] Plerique editi, *insidebant.*

[i] Sic Corb. et Bell. Editi plerique cum Bec., *Janotam.* Colb. et Chesn., *Genuam.* Sed hic Genevam, vulgo *Genève*, designari manifestum est; et quidem id in Vallensi, *le Valais*, contigit.

[j] Corb. et Bec., *Coredallus.* Colb., *Coradallus.* V. Alteserram.

[k] Sic Corb. et Bell. Alii et plerique editi, *cicindelem.* Nostra lectio confirmatur ex Vita S. Eligii a S.

dreæ [a] de lychnis lucentibus, avis alia fecit. Jam vero A adveniente ipsa clade, tanta strages de populo illo facta est per totam regionem illam, ut nec numerari possit quantæ ibidem ceciderint legiones. Nam cum jam sarcofagi aut tabulæ defecissent, decem aut eo amplius in una humi fossa sepeliebantur. Numerata sunt autem quadam Dominica in una beati Petri basilica [b] trecenta defunctorum corpora: erat enim et ipsa mors subita. Nam nascente in inguine aut in ascella vulnere in modum serpentis, ita inficiebantur homines illi [c] **173** a veneno, ut die altera aut tertia spiritum exhalarent. Sed et sensum vis illa veneni auferebat ab homine. Tunc et Cato presbyter mortuus est [d]. Nam cum de hac lue multi fugissent, ille tamen populum sepeliens, et Missas dicens viritim [e], nunquam ab eo loco discessit. Hic autem B presbyter multæ humanitatis, et satis dilector pauperum fuit: et credo hæc causa ei, si quid superbiæ habuit, medicamentum fuit. Cautinus autem episcopus, cum diversa loca, hanc cladem timens, circumisset, ad civitatem regressus est, et hanc incurrens, parasceve Passionis dominicæ obiit. Nam ipsa hora et Tetradius consobrinus ejus mortuus est. Tunc et Lugdunum, Bituris, Cavillonum [f] atque Divionum ab hac infirmitate valde depopulata sunt.

* XXXII. Erat [g] tunc temporis apud Randanense monasterium civitatis Arvernicæ presbyter præclaræ virtutis, Julianus nomine, vir magnæ abstinentiæ, qui neque vinum neque ullum pulmentum utebatur, cilicium omni tempore sub tunicam habens, in vigiliis primus, in oratione assiduus: cui inergumenos curare, C cæcos illuminare, vel reliquas infirmitates depellere per invocationem dominici nominis, et signaculum sanctæ crucis facile erat. Idem cum stando pedes ab humore haberet infectos, et ei diceretur, cur contra possibilitatem corporis semper staret, dicere cum joco spirituali erat solitus: Faciunt opus meum, dum et vita comes est, nec me eorum sustentatio Domino jubente relinquit. Nam vidimus eum quadam vice in basilica beati Juliani martyris inerguminum verbo tantum curasse: quartanariis et aliis febribus sæpe per orationem remedia conferebat. Qui sub hoc tempore lnis, dierum atque virtutum plenus ex hoc mundo est assumptus in requie.

174 * XXXIII. Transiit tunc et abbas monasterii ipsius, cui Sunniulfus [h] successit, vir totius simplicitatis et caritatis. Nam plerumque hospitum pedes ipse abluebat, manibusque ipse tergebat; unum tantum, quod gregem commissum non timore, sed supplicatione regebat. Ipse quoque referre erat solitus, ductum se per visum ad quoddam flumen igneum, in quo ab una parte littoris concurrentes populi ceu apes ad alvearia mergebantur: et erant alii usque ad cingulum, alii vero usque ad ascellas, nonnulli usque mentum, clamantes cum fletu se vehementer aduri. Erat enim et pons super fluvium positus ita angustus, ut vix unius vestigii latitudinem recipere posset. Apparebat autem et in alia parte littoris domus magna extrinsecus dealbata. Tunc iis qui cum eo erant, quid sibi hæc velint interrogat. At illi dixerunt: De hoc enim ponte præcipitabitur, qui ad distringendum commissum gregem fuerit repertus ignavus; qui vero strenuus fuerit, sine periculo transit, et inducitur lætus in domum quam conspicis ultra. Hæc audiens a somno excutitur, multo deinceps monachis severior apparens.

* XXXIV. Quid etiam apud quoddam monasterium eo tempore actum sit, pandam: nomen autem monachi [i], quia superest, nominari nolo, ne cum hæc scripta ad eum pervenerint, vanam incurrens gloriam revilescat. Quidam juvenis ad monasterium veniens, abbati se commendavit, ut in Dei servitio degeret: cui ille cum multa objiceret, dicens durum esse servitium illius loci, nec omnino tanta possit implere quanta ei injungebantur, se omnia impleturum in nomine Domini pollicetur; sicque collectus est ab abbate. Factum est autem post paucos dies, dum in humilitate atque sanctitate se in omnibus exhiberet, ut expellentes monachi **175** de horrea annonas, quasi coros tres, ad solem siccare ponerent, quas huic custodire præcipiunt. Cum autem reficientibus aliis, hic ad custodiam resideret annonæ, subito nu-

Audoeno edita, cap. 47, ubi vocabuli hujus significatio exponitur tomo V Spicileg. De velis autem ecclesiarum vide cardinal. Bona lib. I de Rebus Liturgic., cap. 25, et Mabillon. lib. I de Liturgia Gallic., cap. 8.

[a] De hac libellus de ecclesiis Claromont. cap. 34. Anno 1149, a Willelmo comite et Delphino Alverniæ restaurata, tradita fuit Præmonstratensibus, uti observat Savaro.

[b] Complures olim fuere apud Claromontem basilicæ S. Petro dicatæ. Hic locus de parochiali intelligendus est, de qua laudatus liber cap. 6.

[c] Sic Bell.; at Corb. et Bec. cum plerisq. edit., *ita inficiebatur homo ille*. Alii, *interficiebatur*. De hac clade Marius in Chronico ad an. 571. V. lib. de Mirac. S. Juliani., cap. 45.

[d] De hoc presbytero vide supra cap. 6 et seqq.

[e] Bell., Colb. et aliquot editi, *viriliter*, quod idem hic sonat.

[f] Sic mss. cum Chesn.; plerique ed., *Cavallonum*. Bad., *Cabilo*, quæ revera civitas hic designatur, non Cabellio Provinciæ, vulgo *Cavaillon*.

[g] Hoc caput et quinque sequentia desunt in editis D et in mss., quamvis in capitum indice in mss. Beccensi et Regiomontensi et in editione per Judocum Badium procurata indicentur. In vet. editis et scriptis post cap. 41 aut 42, habetur cap. 47. Hæc autem habemus ex ms. cod. sacri monasterii Casinensis, ab annis 700 exarato. Et quidem stylus et modi loquendi, casuum mutationes, sicut et ea quæ complectuntur, Gregorii nostri genium sapiunt; Vitam sancti Nicetii a se ipso scriptam laudat cap. 36. Randanense monasterium dirutum est; at vicus, vulgo *Randan*, nomen retinet, paulo infra Doræ et Elaveris confluxum situs apud Arvernos.

[h] Bad. in titulo, *De Symnulpho abbate*. Regm. et Bec., *de Sumniulfo abbate*. Ejusmodi visiones habentur in Actis SS. Perpetuæ et Felicitatis.

[i] In capitulorum indice in mss. et in Bad. legitur *de Burdegalensi monacho*. Simile factum exstat in Dialogo I Sulpicii Severi, cap. 5, ubi abbas virgis cædi jussit puerum, qui aspidem in pallio tulerat illæsus; ut disceret *Deo in humilitate servire, non in signis et virtutibus gloriari, quia melior esset infirmitatis conscientia, virtutum vanitate.*

bilatum est cœlum, et ecce imber validus cum ru- A more venti festinus ad annonæ congeriem appropinquabat : quod cernens monachus, quid agere, quid facere nesciebat. Tractans autem quod si cæteros vocaret, præ multitudine hoc recondere in horrea non valerent, cuncta postposita, ad orationem convertitur, Dominum deprecans, ne super triticum illud imbris illius gutta descenderet. Quod cum se terræ dejiciens exoraret, divisa est nubes, et circa annonam pluvia valde diffusa est, nullum granum tritici, si dici fas est, humectans. Cumque reliqui monachi cum abbate hæc consentientes, velociter ut annonam colligerent advenissent, cernunt hoc miraculum, requirentesque custodem, inveniuntque [*Leg.* inveniunt] haud procul arenæ dejectum orantem. Quod videns abbas, se post eum prosternit, et pertranseunte B pluvia, consummata oratione vocat ut surgeret. Quem apprehensum verberibus agi præcepit, dicens : Oportet enim te, fili, in timore et servitio Dei humiliter crescere, non prodigiis atque virtutibus gloriari. Reclusumque in cellulam septem dies, eum sicut culpabilem jejunare præcepit, quo ab eo vanam gloriam, ne ei aliquod impedimentum generaret, averteret. Nunc autem idem monachus, ut a fidelibus viris cognovimus, in tanta abstinentia est devotus, ut diebus Quadragesimæ nullum alimentum panis accipiat, nisi tantum die tertia plenum calice thisinæ hauriat : quem Dominus orantibus usque vitæ consummationem, ut sibi placeat, custodire dignetur.

* XXXV [a]. Defuncto igitur, ut diximus [b], apud C Arvernum Cautino episcopo, plerique intendebant propter episcopatum, offerentes multa, plurima **176** promittentes. Nam Eufrasius presbyter, filius quondam senatoris Ennodi [c], susceptas a Judæis species magnas, regi per cognatum suum Beregesilum misit, ut scilicet quod meritis obtinere non poterat, præmiis obtineret. Erat quidem elegans in conversatione, sed non erat castus in opere ; et plerumque inebriabat barbaros, sed raro reficiebat egenos ; et, credo, hæc causa obstitit, ut non obtineret, quia non per Deum sed per homines adipisci voluit hos honores. Sed nec illud potuit immutari, quod Dominus per os sancti Quintiani locutus est [d] : Quia non surgit de stirpe Hortinzi, qui regat Ecclesiam Dei. Congregatis igitur Avitus archidiaconus clericis in ecclesia Arverna, multa [*l.* nulla] quidem promisit, sed tamen accepto consensu [e] ad regem petiit, voluitque ei tunc Firminus, qui in hac civitate comes positus fuerat, impedire : sed ipse non abiit. Amici autem ejus, qui in hac causa directi fuerant, rogabant regem, ut saltem una dominica [f] præteriret, ut hic non benediceretur : quod si propalaretur, mille aureos regi darent ; sed rex his non annuit. Factum est ergo ut congregatis in unum civibus Arvernis, beatus Avitus, qui tunc temporis, ut diximus, erat archidiaconus, a clero et populo electus cathedram pontificatus acciperet, quem rex in tanto honore dilexit, ut parumper rigorem canonicum præteriens [g], in sua eum præsentia benedici juberet, dicens : Merear de manu ejus eulogia accipere. Hæc enim in gratia fecit, ut apud Mettensem urbem benediceretur. Idem accepto episcopatu magnum se hominibus præbuit, justitiam populis tribuens, pauperibus opem, viduis solatium, pupillisque maximum adjumentum. Jam si peregrinus ad eum advenerit, ita diligitur, ut in eodem se habere et patrem recognoscat et patriam, qui cum magnis virtutibus floreat, et omnia quæ Deo sunt placita **177** ex toto corde custodiat, iniquam in omnibus exstirpans luxuriam, justam Dei inserit castitatem.

* XXXVI. Decedente vero apud Parisios post synodum illam, quæ Saffaracum expulit [h], Sacerdote

[a] Caput istud et alia hic a nobis nunc primum edita tanquam sincerum Gregorii fetum laudavit antiquus Vitæ sancti Aviti Arvernorum episcopi scriptor, qui suam narrationem ab isto capite inchoavit, et nonnulla subjunxit ex capite sequenti. Lectiones varias referre sufficiat. Sic vero incipit : *Arverna igitur civitate secundum sæculi dignitatem beatus Avitus, non infimis nobilium natalibus ortus est, qui tempore puerilitiæ suæ usque ad archidiaconi arcem Deo disponente perductus est. Defuncto itaque Cautino episcopo plerique intendebant in episcopatum..... Ennodii suscepit species... multa quidem bona secundum Deum Ecclesiæ* D *promisit ; tamen..... sed si præstolaretur..... eulogias accipere. Hæc enim gratia..... adveniat..... castitatem. Eodem tempore apud Lugdunum, Galliarum civitatem, sanctus Nicetius electus est, et consecratus in episcopum fuit. Huc usque Gregorius Turonensis.* Hæc ille auctor, qui ante annos sexcentos scripsit, ut conjicere licet ex codicis vetustate, unde primum descripta sunt. Avitus porro sæpius a Gregorio laudatus, ecclesiam apud Thigernum construxit ex cap. 67 libri I de Gloria Mart., reparavit ecclesiam S. Antoliani ex cap. 65. Obiit anno 594, die 20 Septembris, quo ejus festum recolitur. Sepultus est in ecclesia S. Mariæ de Portu a se constructa, quam *principalem* licet appellatam, a cathedrali tamen distinguendam esse contendunt viri eruditi. Vide Savaronis notas in lib. de ecclesiis Claromont., cap. 2.

[b] Scilicet supra cap. 31 hujus libri.

[c] Savaro legit *Euvodi*. Sic pro *Evodii* scriptum hoc nomen passim in veteribus codd. occurrit.

[d] In libro de Vitis Patrum, cap. 4, ubi plura de Hortensio.

[e] Sic instrumentum electionis, cap. 26, non semel Gregorius appellat. De sancto Avito sæpius agit Gregorius infra, et in libris Miraculorum. Vide et Fortunatum lib. III, carm. 24 et duobus seqq. Ejusdem laudes a Gregorio invitatus cecinit carm. 4, lib. V, præmissa ad ipsum Gregorium epistola. Cæterum Savaro de Originibus Claromontensibus, pag. 137 et seqq. laudat hoc libri IV Historiæ Gregorii caput, ejusque epitomen scripsit, unde patet ea capita quæ hic primum damus ex cod. Casinensi, in aliis quoque codicibus exstitisse, quorum unus saltem Savaroni fuerit notus.

[f] Dominicis solummodo diebus fiebant episcoporum consecrationes. Vide concil. Carthag. III, can. 39.

[g] Quod ordinationes a metropolitano in propria provincia fieri conveniret secundum canonum præscripta. Sic et ipse Gregorius Rhemis ab Ægidio consecratus est.

[h] Saffaracus episcopus Parisiensis exauctoratus est in synodo Parisiensi II, quam anno 555 Sirmondus, an. 551 Cointius consignant.

Lugdunensi episcopo, sanctus Nicetius ab ipso, sicut in libro Vitæ ejus scripsimus [a], electus suscepit episcopatum, vir totius sanctitatis egregius, castæ conversationis. Charitatem vero, quam Apostolus (*Rom.* XII, 17) cum omnibus, si possibile esset, observare præcepit, hic possibiliter ita in cunctis exercuit, ut in ejus pectore ipse Dominus, qui est vera charitas, cerneretur. Nam etsi commotus contra aliquem pro negligentia fuit, ita protinus emendatum recepit, tanquam si non fuisset offensus. Erat enim castigator delinquentium, pœnitentiumque remissor, eleemosynarius atque strenuus in labore : ecclesias erigere, domos componere, serere agros, vineas pastinare diligentissime studebat. Sed non eum hæ res ab oratione turbabant. Hic viginti duobus annis sacerdotio ministrato migravit ad Dominum, qui nunc magna miracula ad suum tumulum exorantibus præstat. Nam de oleo cicindeli, qui ad ipsum sepulcrum quotidie accenditur, cæcorum oculis lumen reddidit, dæmones de obsessis corporibus fugat, contractis membris restituit sanitatem, et omnibus infirmis magnum in hoc tempore habetur præsidium. Igitur Priscus episcopus, qui ei successerat, cum conjuge sua Susanna cœpit persequi ac interficere multos de his, quos vir Dei familiares habuerat, non culpa aliqua victos, non in crimine comprobatos, non furto deprehensos, tantum inflammante malitia invidus, cur ei fideles fuissent. Declamabat multa blasphemia ipse cum conjuge de sancto Dei, et cum diu multoque tempore observatum fuisset ab anterioribus pontificibus, ut mulier domum non ingrederetur ecclesiæ, hæc cum puellis etiam in cellula, in qua viri beati quieverant, introibat. Sed pro his commota tandem divina majestas ulta est in familia Prisci episcopi. Nam conjux ejus dæmone arrepta, dimissis crinibus per totam urbem insana vexabatur, et sanctum **178** Dei, quem sana negaverat, amicum Christi confessa, ut sibi parceret declamabat. Episcopus ille a typo quartanæ correptus tremorem incurrit. Nam cum typus ille recessisset, hic semper tremens habebatur ac stupidus. Filius quoque, omnisque familia decolor esse videbatur ac stupida : ut nulli sit dubium, eos a sancti viri virtute percussos. Semper enim Priscus episcopus, ejusque familia, contra sanctum Dei nefariis vocibus oblatrabant, ipsumque sibi amicum esse dicentes, quicumque de eo improperia evomuisset. Jusserat enim in primordio episcopatus sui ædificium domus ecclesiasticæ exaltari ; et diaconus quem sæpe propter facinus adulterii sanctus Dei, dum esset in corpore, non solum a communione removerat, sed etiam sæpius cædi præceperat, et nunquam ei ad emendationem ducere potuit, hic ascendens super tectum domus illius, cum detegere cœpisset, ait : Gratias tibi ago, Jesu Christe, quod post mortem iniquissimi Niceti super hunc tectum calcare promerui. Adhuc verba in ore pendebant, et statim subductus a pedibus ejus robur in quo stabat, cecidit ad terram, crepuitque et mortuus est. Cum autem episcopus vel conjux ejus multa contra rationem agerent, apparuit cuidam sanctus per somnium, dicens : Vade, et dic Prisco ut emendetur ab operibus malis, et fiant opera ejus bona. Martino quoque presbytero dices : Quia consentis his operibus, castigandus eris; et si emendare perversitatem tuam nolueris, morieris. At ille evigilans, locutus est diacono cuidam, dicens : Vade, quæso, eo quod sis amicus in domo episcopi, et hæc loquere sive episcopo, sive Martino presbytero. Promisit se diaconus elocuturum, sed retractatus noluit ea fari. Nocte autem cum se sopori dedisset, apparuit ei sanctus, dicens : Cur non dixisti quæ tibi abbas locutus est ? et clausis pugnis cœpit guttur ejus cædere. Mane autem facto, inflatis faucibus cum magno dolore, accessit ad viros, et omnia quæ audierat intimavit. At illi parvipendentes ea quæ audierant, phantasiam somniorum esse dixerunt. Martinus vero presbyter statim in febre et ægrotans convaluit; sed cum **179** semper [b] adoratorio episcopo loqueretur, et consentiret et in malis actibus ac blasphemiis quæ in sanctum evomebant, iterum in febre redactus spiritum exhalavit.

* XXXVII. Sanctus vero Friardus hoc nihilominus tempore, quo sanctus Nicetius obiit plenus dierum, sanctitate egregius, actione sublimis, vita nobilis; de cujus miraculis quædam in libro, quem de Vita ejus scripsimus [c] memoravimus. In cujus transitu adveniente Felice episcopo, cellula tota contremuit, unde non ambigo aliquid ibidem fuisse angelicum, quod sic locus ille ipso transeunte tremuerit, quem episcopus abluens, atque dignis vestimentis involvens, sepulturæ mandavit.

XXXVIII [*Al.* XXXII]. Ergo, ut ad historiam recurramus [d], mortuo apud Hispaniam Athanagildo rege, Leuva cum Leuvieldo fratre regnum accepit. Defuncto igitur Leuvane, Leuvieldus frater ejus totum regnum occupavit. Qui uxore mortua, Gunth-

[a] In libro de Vitis Patrum, cap. 8, quod cum isto loco confer.

[b] Sic forte legendum, *in febrem incidit, et ægrotans convaluit : sed cum semper adulatoria... consentiret ei in*, etc.

[c] In libro de Vitis Patrum, cap. 10.

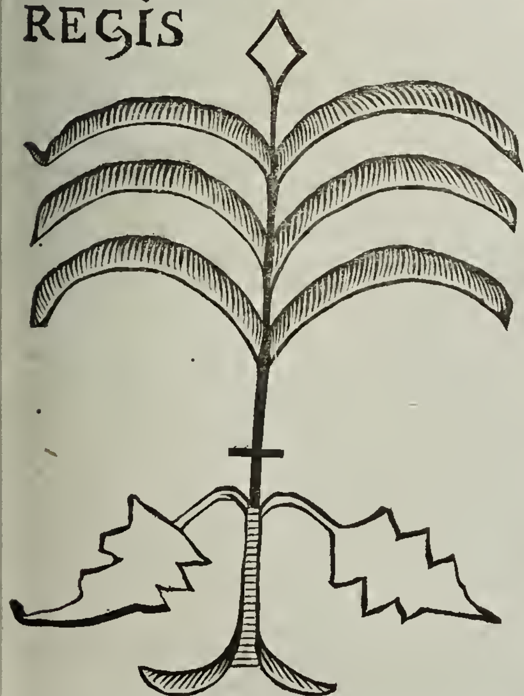
[d] Capitum numero ob addita ex cod. Cassin. accreto, Chesnianos numeros e regione ad marginem usque ad libri finem apponemus, ob citationum commoda. Cæterum omnes mss. præter Bec. habent, *Ergo ut ad historiam recurramus*, aut, *redeamus*. Editi vero ut plurimum, *Eo autem tempore mortuo*. Et infra Corb., *Athanieldo... Leuveldo*. Editi aliquot, *Athanoldo*. Leuvigildi sincerum nomen, et regni tempus discimus ex antiqua inscriptione sepulcro cujusdam Gotthi apposita, quæ hodieque in ecclesia vici *Truillas* dicti, duabus leucis a Narbonensi urbe dissiti, visitur. Quo in loco antiqua ædificiorum rudera, et aquæ-

suentham [a] reginæ Brunichildis matrem accepit, A duos filios de prima uxore habens, quorum [b] unus Sigiberti, alius Chilperici filiam desponsavit. Ille quoque inter eos regnum æqualiter divisit, interficiens omnes illos qui reges interimere consueverant, non relinquens ex eis mingentem ad parietem.

XXXIX [*Al.* XXXIII]. Defuncto [c] igitur apud urbem Constantinopolitanam Justiniano imperatore, Justinus ambivit imperium, vir nimiæ avaritiæ deditus, contemptor pauperum, senatorum exspoliator : cui tanta fuit cupiditas, ut arcas juberet fieri ferreas, in quas numismatis aurei talenta [d] congereret ; quem etiam ferunt in hæresim Pelagianam dilapsum. Nam non post multum tempus exsensus [e] effectus, Tiberium Cæsarem sibi ascivit ad defensandas **180** provincias suas, hominem justum, eleemosynarium, æquum, discernentem, obtinentemque victorias : et, quod omnibus supereminet bonis, etiam verissimum B Christianum. Denique Sigibertus rex legatos ad Justinum [f] imperatorem misit, pacem petens, id est Uvarinarium Francum, et Firminum Arvernum. Qui euntes evectu navali, Constantinopolitanam sunt urbem ingressi, locutique cum imperatore, quæ petierunt obtinuerunt. Ad sequentem tamen annum [g] in Galliam sunt regressi. Posthæc autem Antiochia Ægypti, et Appamia Syriæ, maximæ civitates, a Persis captæ sunt, et populus captivus abductus. Basilica tunc sancti Juliani Antiochensis martyris gravi incendio concremata est. Ad Justinum autem [h] imperatorem Persæ-Armeni cum magno serici intexti pondere venerunt, petentes amicitias ejus, atque narrantes se imperatori Persarum esse infensos. Venerant enim ad eos legati ejus, dicentes : Sollicitudo imperialis sciscitatur, si fœdus initum cum eo custodiatis intactum. Respondentibus illis, omnia ab his pollicita illibata servari, dixerunt legati : In hoc apparebit vos ejus amicitias custodire, si ignem, ut ille veneratur, et vos veneremini. Respondente populo nequaquam se hæc facturum, ai episcopus qui coram erat : Quæ est in igne deitas, ut venerari queat ? quem Deus ad usus hominum procreavit, qui fomentis accenditur, aqua restinguitur, adhibitus urit, neglectus [i] tepescit. Hæc et his similia episcopo prosequente, legati furore succensi, actum conviciis fustibus cædunt. Cernens autem populus sacerdotem suum sanguine cruentatum, super legatos irruunt, manus injiciunt, interimuntque : et, sicut diximus, hujus imperatoris amicitias petierunt.

XL [*Al.* XXXIV]. Palladius autem Brittiani [j] **181** quondam comitis ac Cæsariæ filius, comitatum in urbe Gaballitana [k], Sigiberto rege impertiente, promeruit, sed orta intentio [l] inter ipsum et Parthenium episcopum, valde populum collidebat. Nam plerumque conviciis, ac diversis opprobriis, ac crimi- C nibus obruebat episcopum, pervadens res ecclesiæ, spoliansque homines ejus. Unde factum est ut, hac intentione crescente, cum ad præsentiam jam dicti principis properassent, et diversa sibi invicem objectarent, mollem episcopum, effeminatum Palladius vocitaret : Ubi sunt mariti tui, cum quibus stuprose

...luctus primorum temporum reliquiæ supersunt. Inscriptionem vero huc integram proferimus :

[a] Editi cum Bec., *Gunsventham*; al., *Grandiswintham.*

[b] Hermenegildus Ingundem duxit uxorem, Reccaredus vero Riginthem Chilperici filiam desponsavit, sed nunquam duxit, ut dicetur inferius.

[c] Hoc caput in Corb., Bellov. et Colb. habetur post caput sequens. Editorum tamen ordinem retinuimus.

[d] Sic Edit. ; Colb. et Corb., *numismata auri.*

[e] Sic Corb., Bec. et Bell.; quæ vox familiaris est Gregorio. Editi et Paul. Diac. l. III, cap. 11, habent *amens.*

D [f] Sic Corb. et Bell. Editi vero cum Colb. et Bec., *ad Justinianum.*

[g] Corb. et Bell., *In alium annum.*

[h] Sic Colb.; at Corb., *Persiani.* Bec., *ad Justinianum... Persesiri Armeni.* Cæteri ed., *ad Justinianum autem imp... cum magno auri pondere.* Persarmenios memorat Procopius lib. IV de bello Gotthico. Armeniam majorem appellatam fuisse Persarmeniam dicit Valesius, quod Persis esset subjecta.

[i] Alii, *at ubi erit neglectus.*

[j] Cod. Bellov., *Britani*; alii *Britanni.* Editi veteres *Briciam.* Porro caput istud deest in Bec. et Bad., licet ibidem in capitum indiculo memoretur.

[k] Editi plerique mendose, *Gallicana*; Colb., *Callitana*; sed hic Gabalis urbs indicatur, hodie vicus *Javoulz*, sede episcopali apud Mimatem stabilita.

[l] Sic mss. et infra, pro *contentione*, quod habent editi.

ac turpiter vivis? Sed hæc in sacerdotem verba pro- A lata, divina confestim ultio subsequens abolevit. Nam anno sequenti semotus a comitatu Palladius Arvernum regressus est: Romanus vero comitatum ambivit. Factum est autem, ut quadam die in urbe Arverna uterque conjungeretur, et altercantibus inter se pro hac actione comitatus, audivit Palladius se a Sigiberto rege debere interfici: sed falsa hæc et maxime a Romano emissa deprehensa sunt. Tunc ille timore perterritus, ita in angustiam gravem redactus est, ut minaretur se propria dextera perimere; cumque a matre vel a cognato suo Firmino intente attenderetur, ne perficeret quod mente amara conceperat, per intervalla horarum elapsus a matris aspectu, ingressusque cubiculum, accepto spatio solitudinis, evaginato gladio, cornuaque ensis pedibus B calcans, acumen ad pectus erexit, impressusque desuper, gladius ab una ingressus mamilla in spatulam dorsi regressus est: erectusque iterum, similiter altera mamilla perfossus cecidit, et mortuus est: quod non sine diaboli opere perfectum scelus mirati sumus. Nam prima **182** eum plaga interficere potuit, si non diabolus sustentaculum præbuisset, quo hæc nefanda perageret. Currit mater exanimis, et supra filii corpusculum orbata collabitur, atque omnis familia voces planctus emittit. Verumtamen ad monasterium Chrononensem [a] delatus sepulturæ mandatur, sed non juxta Christianorum cadavera positus, sed nec Missarum solemnia meruit [b]. Quod non ob aliam causam nisi ob injuriam episcopi, hæc ei evenisse probatur.

XLI [*Al.* xxxv]. Alboinus vero Langobardorum C rex, qui Chlothosindam regis Chlothacharii filiam habebat, relicta regione sua, Italiam cum omni illa Langobardorum [c] gente petiit. Nam commoto exercitu, cum uxoribus et liberis abiere, illuc commanere deliberantes. Quam regionem ingressi, maxime per septem annos pervagantes, spoliatis ecclesiis, sacerdotibus interfectis, in suam redigunt potestatem. Mortua autem Chlothosinda uxore Alboini, aliam duxit conjugem, cujus patrem ante paucum tempus interfecerat. Qua de causa mulier in odio semper virum habens, locum opperiebatur, in quo posset injurias patris ulcisci. Unde factum est ut unum ex famulis concupiscens, virum veneno necaret [d]: quo defuncto, cum famulo abiit; sed apprehensi, pariter interfecti sunt. Langobardi deinceps alium super se regem statuunt.

XLII [*Al.* xxxvi]. Eunius quoque, cognomento Mummolus, a rege Guntchramno patriciatum promeruit: de cujus militiæ origine, altius quædam repetenda putavi. Hic etenim Peonio [e] patre ortus Antissiodorensis urbis incola fuit. Peonius vero hujus municipii comitatum regebat. Cumque ad renovandam actionem [f], munera regi per filium **183** transmisit, ille datis rebus paternis, comitatum patris ambivit, supplantavitque genitorem quem sublevare debuerat. Ex hoc vero gradatim proficiens, ad majus culmen evectus est. Igitur prorumpentibus Langobardis in Gallias, Amatus patricius, qui nuper Celsi successor exstiterat, contra e abiit, commissoque bello terga vertit, ceciditque ibi. Tantamque tunc stragem Langobardi feruntur f cisse de Burgundionibus, ut non possit colligi num rus occisorum: oneratique præda discesserunt it rum in Italiam. Quibus discedentibus, Eunius, q et Mummolus, arcessitus a rege, patriciatus culm meruit. Irruentibus iterum Langobardis in Galli et usque Mutias-Calmes [h] accedentibus, quod adjac civitati Ebredonensi, Mummolus exercitum movet, cum Burgundionibus illuc proficiscitur. Circumd tisque Langobardis cum exercitu, factis etiam con dibus, per devia silvarum irruit super eos: mult inerfecit, nonnullos cepit, et regi direxit. Quos il per loca dispersos custodire præcepit, paucis q dam modo per fugam elapsis, qui patriæ nuntiare

XLIII [*Al.* xxxvii]. Fueruntque in hoc prælio Sa nius [i] et Sagittarius fratres atque episcopi, qui n cruce cœlesti muniti, sed galea aut lorica sæcul armati, multos manibus propriis, quod pejus interfecisse referuntur. Hæc prima Mummoli in c tamine victoria fuit. Posthæc Saxones, qui cum L gobardis in Italiam venerant, iterum prorumpunt Gallias, et infra territorium Regense, id est ap Stablonem villam castra ponunt, discurrentes

a Sic appellatur in Bellov. et Corb. In Colb. et apud Chesn., *Chronensium*; plerique alii editi, *Dironensium*. Huc S. Gallus, postea Arvern. episc. secessit, ut in ejus Vita dicitur, inter Vitas Patrum, cap. 6. Hodie vulgo *Cornon*, seu *Cournon* appellatur, ubi Collegium canonicorum sub S. Martini titulo.

b Observa hic missas pro defunctis olim dici solitas, si id ipsis utile fore speraretur. Vide Mabillonium lib. II Liturgiæ Gallic., num. 70.

c Editi complures, *cum quatuor millium Langobardorum*. Marius in Chronico Alboini in Italiam migrationem revocat ad an. 569; ejus vero necem ad 572.

d Hæc erat Rosemunda, Cunimundi Gepidarum regis filia, quæ primo Alboinum maritum necari procuravit, tum Helmigisum adulterum veneno interficere conata, reliquum veneni ab ipso jam media parte ebibitum libere coacta, simul periere. Vide Pauli Historiam Langobardorum, lib. I, c. 27, et lib. II, cap. 28 et 29.

e Editi aliquot. *Pœnio*. Colb., *Pionio*.

f Id est ut comitiva sibi prorogaretur. Solebant enim tunc reges nostri judices seu præfectos, qui D comites dicebantur, civitatibus seu oppidis in cert tempus præponere: quibus munera præstantibus, de iis nemo querebatur, facile in idem temporis s tium magistratus concedebatur. Hæc etiam quandoque ad superiores dignitates pertingendi via Mummolo contigit. *Actionis* autem nomine sæ officium signatur. V. Bignon. in lib. I Marc form. 11.

g Editi plerique, *Armatus Pericius, qui nuper C successor. Concurruntque ibi*. Sed apud Paulum conum lib. III, cap. 3, dicitur quoque *Amatus Patric*

h Sic Bellov. At Corb., *Musticascalmes*; Bec., *tias-calmes*. Editi nonnulli, *Musciascalmes*. Nost lectionem habet Paulus lib. III Histor. Langob., c. 4, et hanc Langobardorum incursionem describit.

i Editi aliquot, *Salvinus*, quod sic legerent *Salunius*, ut in Colb. Salonius Ebredunensis, Sag rius Vapincensis episcopi fuere.

j Sic veteres mss.; Chesn., *Staplonem*. Hic l hodie dicitur vulgo *Stoblon*, vel *Establon*, in dio Regiensi, *de Riez*, in Provincia.

villas urbium vicinarum, diripientes prædas, captivos abducentes, vel etiam cuncta vastantes. Quod cum Mummolus comperisset, exercitum movet, irruensque super eos, multa ex his millia interfecit, et usque **184** ad vesperam cædere non destitit, donec nox finem faceret. Ignaros enim repererat homines, et nihil de his quæ accesserant autumantes. Mane autem facto statuunt Saxones exercitum, præparantes se ad bellum. Sed intercurrentibus nuntiis pacem fecerunt, datisque muneribus Mummolo, relicta universa regionis præda cum captivis, discesserunt [a] : jurantes prius quod ad subjectionem regum, solatiumque [*It.* auxilium] Francorum redire deberent in Gallias. Igitur regressi Saxones in Italiam, assumptis secum uxoribus et parvulis, vel omni supellectile facultatis, redire in Gallias destinantes, scilicet ut a Sigiberto rege collecti, in loco unde egressi fuerant, stabilirentur. Feceruntque ex se duos, ut aiunt, cuneos : et unus quidem per Niceam urbem, alius vero per Ebredunensem venit, illam revera tenentes viam, quam anno superiore tenuerant : conjunctique sunt in Avennico [b] territorio. Erat enim tunc tempus messium, et locus ille maxime fructus terræ sub divo [*Ed.* dio] habebat, nec quidquam ex his domi incolæ recondiderant. Denique accedentes in areas, segetes inter se dividunt ; colligentesque ac triturantes, frumenta comedebant, nihil ex his, eis qui laboraverant, relinquentes. Verum postquam expensis fructibus ad littus Rhodani amnis accesserunt, ut transacto torrente, regno se regis Sigiberti conferrent, occurrit eis Mummolus, dicens : Non transibitis torrentem hunc. Ecce regiones domini mei regis depopulastis, collegistis segetes, pecora devastastis [c], tradidistis domus incendiis, oliveta ac vineta succidistis. Non ascendetis, nisi satisfaciatis prius his quos exiguos reliquistis. Alioquin non effugietis manus meas, nisi ponam gladium super vos, et uxores et parvulos vestros, et ulciscar injuriam domini mei Guntchramni regis. Tunc illi timentes valde, **185** dantes multa numismatis [d] aurei millia pro redemptione sua transire permissi sunt : et sic Arvernis pervenerunt. Erat tunc vernum tempus, proferebant ibi regulas [e] æris incisas pro auro, quas quisque videns, non dubitabat aliud, nisi quod aurum probatum atque examinatum esset. Sic enim coloratum ingenio nescio quo fuit : unde nonnulli hoc dolo seducti, aurum dantes et æs accipientes, pauperes facti sunt. Ili vero ad Sigibertum regem transeuntes, in locum unde prius egressi fuerant, stabiliti sunt.

XLIV [*Al.* XXXVIII]. In [f] regno autem Sigiberti regis, remoto ab honore Jovino rectore Provinciæ, Albinus in loco ejus subrogatur. Magnam inter eos inimicitiam hæc causa gessit. Igitur advenientibus ad cataplum Massiliensium navibus transmarinis [g], Vigilii archidiaconi homines septuaginta vasa, quæ vulgo orcas [h] vocant, olei liquaminisque furati sunt, nesciente domino. Negotiator autem cum cognovisset sibi rem furto ablatam fuisse, inquirere diligenter cœpit, quò furtum in loco fuisset reconditum. Hæc inquirens, audiit a quodam, quod homines Vigilii archidiaconi perpetrassent. Perveniunt hæc ad archidiaconem, qui inquirens et inveniens, nequaquam publicare, sed excusare suos cœpit, dicens : Nunquam de domo mea egressus est, qui tale auderet admittere. Taliter, inquam, excusante archidiacono, negotiator ad Albinum pergit : causam exserit, et archidiaconem in crimine fraudis hujus mistum accusat. Die autem sancto Natalis dominici, episcopo in ecclesia adveniente, archidiaconus indutus alba adest, episcopum, **186** ut mos est [i], invitans ad altare debere procedere, ac solemnitatem diei sancti opportuno debere tempore celebrare. Nec mora, Albinus de sede exsiliens, apprehensum archidiaconem detrahit, pugnis calcibusque cædit, et custodia carcerali coarctat [j]. Pro quo nunquam obtinere potuerunt, nec episcopus, nec cives, nec ullus major natu, nec ipsa vox totius populi acclamantis, ut datis fidejussoribus, diem sanctum archidiacono liceat cum reliquis celebrare, atque accusatio ejus in posterum debere audiri : sed nec ob ipsa sacrosancta solemnia metum habuit, ut ministrum dominici altaris tali in die non auderet arripere. Quid plura? Quatuor millibus solidorum archidiaconem condemnavit : qui in præsentia regis Sigiberti veniens, quadrupla satisfactione, insequente Jovino, composuit.

XLV [*Al.* XXXIX]. Posthæc tres Langobardorum duces [k], id est Amo, Zaban, ac Rhodanus, Gallias irrupere. Et Amo quidem Ebredunensem carpens viam usque Machovillam [l] Avennici territorii, quam Mummolus munere meruerat regio, accessit : ibique

[a] Editi ita comma apponunt, ut Saxones cum captivis discessisse videantur; at ex Paulo Diacono lib. III, cap. 5, patet has voces *cum captivis* esse præcedentibus conjungendas, cum ipse habeat, *relictis captivis et universa præda in Italiam revertuntur.* Vide et ejusdem Pauli cap. 6 et 8.

[b] Sic mss. Editi vero cum Bec. habent *Arvernico.* At præferenda mss. lectio; nam infra a Mummolo intercepti sunt in Rhodani transitu : quod fieri non potuisset, si jam in Arvernico territorio fuissent, longe a Rhodani ripis posito. Designatur itaque hoc in loco Avenionense territorium. Nobis favet Fredegarius, c. 68.

[c] Plerique editi addunt *trucidastis.*

[d] Cod. Corb., *numismata.*

[e] Alii habent, *tegulas.*

[f] Hoc caput deest in Corb. et Bellov.

[g] In plerisque editis, *Advenientibus transmarinis.* Cætera omissa sunt. Hæc porro apud Massiliam contigisse patet ex capitis titulo, quod de archidiacono Massiliensi inscribitur. *Cataplus* autem pro portu frequenti sumitur apud Sidonium. Vide Amaltheon Josephi Laurentii.

[h] Colb., *arcas*; sed retinenda nostra lectio. Orca quippe vasis est species usitata.

[i] Mos erat ut episcopo celebraturo ad ecclesiam accedenti archidiaconus cum reliquo clero in albis, thuribulis fumigantibus occurreret. Vide Paulum Emeritensem, etc., apud Mabillon. lib. I de Liturgia Gallic., cap. 7.

[j] Plerique editi, *archidiaconum coarctat*, cæteris omissis.

[k] Ex iis erant ducibus, qui post Clebi regis necem, anno 574, Langobardis præfuerunt.

[l] Sic duo mss. veteres Corb. et Bellov. ; cæteri cum editis *Machao-villam*, præter Colb. in quo vox *villam* desideratur. Paulus Diac. l. III, c. 8, habet sicut veteres mss., *Machovillam.*

fixit tentoria. Zaban vero per Diensem [a] descendens urbem, usque Valentiam venit, ibique castra posuit. Rhodanus autem Gratianopolitanam urbem aggressus est, ibique papiliones extendit. Et Amo quoque Arelatensem debellavit provinciam, cum urbibus quæ circumsitæ sunt. Et usque ipsum Lapideum campum [b], qui adjacet urbi Massiliensi accedens [c], tam de pecoribus, quam de hominibus denudavit: Aquensibus autem obsidionem paravit, de quibus viginti duabus libris argenti acceptis **187** abscessit. Sicque et Rhodanus ac Zaban in locis quibus accesserant, fecerunt. Quæ cum Mummolo perlata fuissent, exercitum movit, et Rhodano, qui Gratianopolitanam urbem debellabat, occurrit. Sed cum Iseram [d] fluvium exercitus laboriose transiret, nutu Dei animal amnem ingreditur, vadum ostendit: et sic populus in ulteriorem ripam egreditur. Quod videntes Langobardi, nec morati, evaginatis gladiis hos appetunt, commissoque bello, in tantum cæsi sunt, ut Rhodanus sauciatus lancea ad montium excelsa confugeret. Exinde cum quingentis viris qui ei remanserant, per devia silvarum prorumpens, ad Zabanem pervenit, qui tunc urbem Valentiam obsidebat: narravitque ei omnia quæ acta fuerant. Tunc datis pariter cunctis in prædam, ad Ebredunensem urbem regressi sunt: ibique eis cum innumero exercitu Mummolus in faciem venit, commissoque prælio, Langobardorum phalangæ usque ad internecionem cæsæ, cum paucis duces in Italiam sunt regressi. Cumque usque Sigusium [e] urbem perlati fuissent, et eos incolæ loci dure susciperent, præsertim cum Sisinnius magister militum a parte imperatoris in hac urbe resideret: simulatus Mummoli puer in conspectu Zabanis, Sisinnio litteras protulit, salutemque ex nomine Mummoli dedit, dicens: En ipsum in proximo. Quod audiens Zaban, cursu veloci ab urbe ipsa digressus præteriit. His auditis Amo, collecta omni præda in itinere, proficiscitur: sed resistentibus nivibus, relicta præda, vix cum paucis erumpere potuit. Exterriti enim erant virtute Mummoli.

XLVI [*Al.* XL]. Multa enim Mummolus bella gessit, in quibus victor exstitit. Nam post mortem Chariberti, cum Chilpericus Turonis ac Pictavis pervasisset, quæ Sigiberto regi per pactum in partem venerant, conjunctus rex **188** ipse cum Guntchramno fratre suo, Mummolum eligunt, qui has urbes ad eorum [*Al.* verum] dominum revocare deberet. Qui Turonis veniens, fugato exinde Chlodovecho Chilperici filio, exactis a populo ad partem regis Sigiberti sacramentis, Pictavos accessit. Sed Basilius ac Sigharius [f] Pictavi cives, collecta multitudine, resistere voluerunt: quos de diversis partibus circumdatos oppressit, obruit, interemit; et sic Pictavos accedens, sacramenta exegit. Hæc interim de Mummolo dictu sufficiant [g]: reliqua in posterum sunt dirigenda.

XLVII [*Al.* XLI]. De Andarchii [h] vero interitu locuturus, prius genus ordiri placet, et patriam. Hic igitur, ut asserunt [i], Felicis senatoris servus fuit, qui ad obsequium domini deputatus, ad studia litterarum cum eo positus, bene institutus emicuit. Nam de operibus Virgilii, legis Theodosianæ libris, arteque calculi adplene eruditus est. Hac igitur scientia tumens, despicere dominos cœpit: et se patrocinio Lupi ducis [j], cum ad urbem Massiliensem ex jussu regis Sigiberti accederet, commendavit. De qua regressus, hunc secum abire [k] præcepit, insinuavitque eum diligenter Sigiberto regi, atque ad serviendum tradidit: quem ille per loca diversa dirigens, locum præbuit militandi. Ex hoc quasi Honoratus [l] habitus, Arvernum venit: ibique cum Urso cive urbis ejus amicitias illigat. Interim, ut erat acris ingenii, filiam ejus desponsare desiderans, loricam, ut ferunt, in libellari quo chartæ abdi solitæ sunt, recondit, dicens mulieri, conjugi utique Ursi: quia multitudinem aureorum meorum amplius quam sexdecim millia in hoc libellari reconditam tibi commendo, quod tuum esse poterit, si mihi filiam tuam præstiteris desponsari. Sed

.... Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames? (*Virg. Æneid. lib.* III.)

189 Promisit mulier hæc simpliciter credens,

[a] Alii editi, *Deensem*, quod perinde est. Est namque Dia seu Dea Vocontiorum civitas episcopalis, etiam nunc celebris. Tamen Bell. habet *Verdunensem*, et Corb. *Virdunensem*, quanquam prima manu scriptum fuisset *Vinsunensem*. Sed correctio ejusdem est ævi ac codex ms. Et quidem Freherus in margine monet, in ms. scilicet Palatino, haberi *Virdunensem*. Unde Valesius existimat duo hanc urbem nomina habuisse, Latinum unum, Deam scilicet, alterum Gallicum, quod est *Virdunum*. Idem auctor alio in loco observat in Provincia fluvium esse, nomine Verdunum, vulgo *Verdon*, ex quo forte locus aliquis hic designatus nomen habuerit. Paulus Diac., qui lib. III has omnes Langobardorum et Saxonum expeditiones narrat iisdem ferme verbis ac Gregorius, cap. 8, ubi de hac ipsa irruptione loquitur, habet *Diensem*.

[b] Vulgo, *la Crau*, ut Cointius monet.

[c] Bell., *accipiens tam*.

[d] Sic Corb. et Bellov.; alii, *Eseram* aut *Isaram*, vel cum aspiratione *Heseram*, *Hiseram*: quæ variæ lectiones in aliis quoque scriptoribus occurrunt, sed eumdem fluvium designant, vulgo *l'Isère*, qui in Sabaudia ortus, Rhodano paulo supra Valentiam miscetur.

[e] Alii, *Siosium*; hodieque nomen Segusii retinet, vulgo *Suze*, ad Duriam amnem.

[f] Ed. al., *Siagrius*. Regm., *Pasilius ac Siagrius*. Fortunati carmen 18 libri IV, epitaphium est Basilii cujusdam illustris viri Pictaviensis, qui forte idem est de quo hic loquitur Gregorius.

[g] *Reliqua*, etc., ad finem capitis desunt in omnibus fere mss.

[h] Corb. et Bell., *Andarici*, sed eum infra *Andarchium* appellant. Colb., *Anparchi*.

[i] Colb. cum plerisque editis, *Facilis*.

[j] Is fuit Campaniæ Rhemensis dux, de quo Gregorius infra non semel. Ejus laudes prosequitur Fortunatus lib. VII, carm. 7, 8 et 9.

[k] Bell., *habere*.

[l] Id est, quasi unus ex iis qui res civiles et publicas nomine principis gerebant, quibus Honorati titulus concedebatur. De hoc titulo plura habes apud Vales. in notis ad Ammian. Marcell., et Cangium in Glossario.

absente viro, huic desponsari puellam. At ille regressus ad regem, præceptionem ad judicem loci exhibuit, ut puellam hanc suo matrimonio sociaret, dicens : Quia dedi arrham in desponsatione ejus. Negavit autem vir ille, dicens : Quia neque te novi unde sis, neque aliquid de rebus tuis habeo. Quia intentione pullulante, ac vehementius increscente, Andarchius expetiit Ursum regis præsentia arcessiri. Cumque venisset apud villam Brennacum [a], requirit hominem alium, Ursum nomine, quem ad altarium clam adductum jurare fecit, ac dicere : Per hunc locum sanctum et reliquias martyrum beatorum, quia si filiam meam tibi in matrimonio non tradidero, sexdecim millia solidorum tibi satisfacere non morabor. Stabant enim testes in sacrario, auscultantes occulte verba loquentis, sed personam quæ loqueretur penitus non videntes. Tunc Andarchius demulsit verbis lenibus Ursum, fecitque eum sine regis præsentia reverti ad patriam. Factoque ex hoc juramento, breve sacramentorum regi illo protulit discedente, dicens [b] : Hæc et hæc mihi Ursus scripsit ; et ideo gloriæ vestræ præceptionem deposco, ut filiam suam mihi tradat in matrimonio. Alioquin mihi liceat res ejus possidere, donec sexdecim millibus solidorum acceptis, me ab hac causa removeam. Tunc adeptis præceptionibus, Arvernum rediit : ostendit judici jussionem regis. Ursus autem se in Vellavum [c] territorium contulit. Cumque res ejus huic consignarentur, et hic in Vellavum accessit. Ingressusque unam Ursi domum, cœnam sibi præcepit præparari, atque aquas quibus ablueretur calefieri jubet. Sed cum servi domus minime rudi domino parerent, alios fustibus, alios virgis cædit, nonnullis capita percutiens sanguinem elicuit. Turbata ergo familia, præparatur **190** cœna, abluitur hic aquis calidis, inebriatur vino, et se collocat super stratum. Erant autem cum eo septem pueri tantum. Cumque non minus somno quam vino sepulti altius obdormissent, Ursus congregata familia, ostia domus, quæ erat ex ligneis fabricata tabulis, claudit : acceptisque clavibus, metas [d] annonæ quæ aderant, elidit ; ac circa domum et supra domum aggregatis his acervis annonæ, quæ tunc in manipulis erat, ita ut operta ex his domus cerneretur omnino. Tunc immisso per partes diversas igne, cum jam super hos infelices materia ædificii exusta dirueret, excitantur, emittunt voces [e] : sed non fuit qui exaudiret, donec tota domo adusta ipsos pariter ignis absorberet. Ursus vero metuens, basilicam sancti Juliani expetiit, datisque regis muneribus, res suas in solidum recepit.

XLVIII [*Al.* XLII]. Chlodovechus vero Chilperici filius, de Turonico ejectus, Burdegalam abiit. Denique cum apud Burdegalensem civitatem nullo prorsus inquietante resideret, Sigulfus quidam a parte Sigiberti se super eum objecit : quem fugientem cum tubis et buccinis, quasi labentem cervum fugans, insequebatur, qui vix ad patrem regrediendi liberum habuit aditum. Tamen per Andegavis regressus, ad eum rediit. Cum autem intentio inter Guntchramnum [f] et Sigibertum reges verteretur, Guntchramnus rex apud Parisios omnes episcopos regni sui congregat, ut inter utrosque quid veritas haberet, edicerent. Sed ut bellum civile in majore pernicitate cresceret, eos audire peccatis facientibus distulerunt. Chilpericus autem rex in ira commotus, per Theodobertum filium suum seniorem, qui a Sigiberto aliquando apprehensus sacramentum dederat [g] ut ei fidelis esset, civitates ejus pervadit, id est Turonis et Pictavis, et reliquas citra Ligerim sitas. Qui Pictavis veniens, contra Gundobaldum [h] **191** ducem pugnavit. Terga autem vertente exercitu partis Gundobaldi, magnam ibi stragem de populo illo fecit ; sed et de Turonica regione maximam partem [i] incendit, et nisi ad tempus manus dedissent, totam continuo debellasset. Commoto autem exercitu, Lemovicinum, Cadurcinum, vel reliquas illorum provincias [j] pervadit, vastat, evertit ; ecclesias incendit, ministeria detrahit, clericos interficit, monasteria virorum dejicit, puellarum deludit [k], et cuncta devastat : fuitque illo in tempore pejor in ecclesiis gemitus, quam tempore persecutionis Diocletiani.

XLIX [*Al.* XLIII]. Et [l] adhuc obstupescimus et admiramur, cur tantæ super eos plagæ irruerant : sed recurramus ad illud quod parentes eorum egerunt, et isti perpetrant. Illi post prædicationem sacerdotum, de fanis ad ecclesias sunt conversi ; isti quotidie de ecclesiis prædas detrahunt. Illi sacerdotes Domini ex toto corde venerati sunt, et audierunt ; isti non solum non audiunt, sed etiam persequuntur. Illi monasteria et ecclesias ditaverunt ; isti eas diruunt ac subver-

[a] Colb., *Brinna.*

[b] Sic Colb., Bec. et Regm. At Chesn., *illi protulit*; alii editi, *illo protulit discedenti.* Bellov. brevius, *illo protulit, dicens.*

[c] Editi plerique cum Bec. et Colb., *Villavum.* Regm. et Bad., *Villanum* ; sic et infra. At Vellavum designari certum est, hodieque vulgo *le Velay.* Vide notas ad cap. 25, lib. x.

[d] Metæ vocabulum pro frugum acervo usurpari multis exemplis probat Alteserra in hunc locum. V. Hincmarum in Vita S. Remigii.

[e] Alii, *excitantur ad emissas voces.*

[f] Censet Valesius, et post eum Cointius, legendum esse *Chilpericum.* Nam Gregorius ibi et capitibus sequentibus de bello inter Chilpericum et Sigibertum moto loquitur : ad quos in pacem revocandos Guntramnus episcopos suæ ditionis Parisios convenire procuravit. Religio tamen fuit id mutare, cum *Guntchramnum* omnes editi simul et mss. habeant. Hic synodum Paris. IV laudari censet Cointius, quæ anno 573 habita fuit.

[g] Supra cap. 23. Cæterum plerique editi cum aliquot mss. habent *quondam apprehensus,* etc.

[h] Bel. et Corb., *Gundvaldum* ; Regm., *Gundobaudum* ; Al. *Guntwaldum.*

[i] Alii, *Turonicam regionem maxima ex parte.* Quæ sequuntur sic refert Regm., *Et nisi se ad tempus dedissent... devastasset.*

[j] Corb. et Bell., *illarum propinquas.* Bad., *reliquas provincias.* Regm., *reliquas illarum partium civitates.* Bec., *illarum urbium provincias.*

[k] Sic mss., at editi plerique, *puellas* : Freh., al. *puellam,* et infra cum Bec., *persecutoris.*

[l] Hoc caput deest in Bell. et Corb.

tunt. Quid de Latta [a] monasterio referam, in quo beati Martini habentur reliquiæ? Cum ad eum unus cuneus hostium adventaret, et fluvium, qui propinquus est, transire disponeret ut monasterium exspoliaret, clamaverunt monachi, dicentes: Nolite, o barbari, nolite huc transire: beati enim Martini istud est monasterium. Hæc audientes, eorum multi compuncti a Dei timore regressi sunt. Viginti tamen ex ipsis, qui non metuebant Deum, neque beatum confessorem honorabant, ascendentes navem illuc transgrediuntur, et inimico stimulante, monachos cædunt, monasterium evertunt, resque diripiunt, de quibus **192** facientes sarcinas, navi imponunt. Ingressique fluvium, protinus vibrante carina huc illucque feruntur. Cumque amisso solatio remorum, hastilibus lancearum in fundum alvei defixis remeare conarentur, navis sub pedibus eorum dehiscit, et uniuscujusque ferrum, quod contra se tenebat, pectori defigitur, transverberatique cuncti a propriis jaculis interimuntur. Unus tantum ex ipsis, qui eos increpabat, ne ista committerent, remansit illæsus. Quod si hoc quis fortuitu evenisse judicat, cernat unum insontem plurimis evasisse de noxiis. Quibus interfectis, monachi ipsos et res suas ex alveo detrahentes, illos sepelientes, res suas domui restituunt.

L [*Al.* XLIV]. Dum hæc agerentur, Sigibertus rex gentes illas [b], quæ ultra Rhenum habentur, commovet, et bellum civile ordiens, contra fratrem suum Chilpericum ire destinat. Quod audiens Chilpericus, ad fratrem suum Guntchramnum legatos mittit. Qui conjuncti pariter fœdus ineunt, ut nullus fratrem suum perire sineret. Sed cum Sigibertus gentes illas adducens venisset, et Chilpericus de alia parte cum suo exercitu resideret, nec haberet rex Sigibertus super fratrem suum iturus, ubi Sequanam [c] fluvium transmearet, fratri suo Guntchramno mandatum mittit, dicens: Nisi me permiseris per tuam sortem hunc fluvium transire, cum omni exercitu meo super te pergam. Quod ille timens, fœdus cum eodem iniit, eumque transire permisit. Denique sentiens Chilpericus, quod Guntchramnus, scilicet relicto eo ad Sigibertum transisset, castra movit, et usque Avallocium [d] Carnotensem vicum abiit. Quem Sigibertus insecutus, campum sibi præparari petiit [e]. Ille vero A timens, ne colliso **193** utroque exercitu, etiam regnum eorum corrueret, pacem petiit, civitatesque ejus, quas Theodobertus male pervaserat, reddidit deprecans, ut nullo casu culparentur earum habitatores, quos ille injuste igni ferroque opprimens acquisierat. Vicos quoque, qui circa Parisios erant maxime tunc flamma consumpsit; et tam domus quam res reliquæ ab hoste direptæ sunt, ut etiam et captivi ducerentur. Obtestabatur enim rex, ne hæc fierent: sed furorem gentium, quæ de ulteriore Rheni amnis parte venerant, superare non poterat sed omnia patienter ferebat, donec redire posset ad patriam. Tunc ex gentilibus illis contra eum quidam murmuraverunt, cur se a certamine subtraxisset. Sed ille, ut erat intrepidus, ascenso equo, ad eos B dirigit, eosque verbis lenibus demulsit, multos ex eis postea lapidibus obrui præcipiens. Sed nec hoc sine beati Martini fuisse virtute ambigitur, ut hi sine bello pacificarentur. Nam in ipsa die qua hi pacem fecerunt, tres paralytici ad beati basilicam sunt directi [f], quod in sequentibus libris, Domino juvante, disserimus.

LI [*Al.* XLV]. Dolorem enim ingerit animo ista civilia bella referre. Nam post annum iterum Chilpericus ad Guntchramnum fratrem suum legatos mittit, dicens: Veniat frater mecum [*Al.* meus], et videamus nos, et pacificati persequamur Sigibertum inimicum nostrum. Quod cum fuisset factum, seque vidissent, ac muneribus honorassent, commoto Chilpericus exercitu usque Rhemis accessit, cuncta incendens atque debellans. Quod audiens Sigibertus, C iterum convocatis gentibus illis, quarum supra memoriam fecimus, Parisios venit, et contra fratrem suum ire disponit, mittens nuntios Dunensibus et Turonicis, ut contra Theodobertum ire deberent. Quod illi dissimulantes, rex Godegiselum et Guntchramnum **194** duces in capite dirigit. Qui commoventes exercitum, adversus eum pergunt. At ille derelictus a suis, cum paucis remansit: sed tamen ad bellum exire non dubitat. Ineuntes autem prælium, Theodobertus evictus in campo prosternitur, et ab hostibus exanime corpus, quod dici dolor est, spoliatur. Tunc ab Arnulfo [g] quodam collectus, ablutusque, ac dignis vestibus est indutus, et ad Eco-

[a] Colb., *Lata*. Bec., *de Lettat*. Erat fortasse monasterium hic memoratum in vico, qui etiam nunc *Si-* D *van la Late* seu *la Latte* appellatur, haud procul a Severiaco, *Sivré*, Bellismo et Noviliaco, *Neuilli*, sito.

[b] Chol., *Sigibertus tres gentes*, etc.

[c] Sic mss. omnes, præter Colb. et Chesn. qui habent *Segonam*, quasi hic Sagona sive Arar, vulgo *la Saône*, designaretur. Editi vet. habent quoque *Sequanam*. Et quidem ex Gregorii lib. II de Mirac. S. Martini, cap. 7, patet hic legendum esse *Sequanam*. De hac re vide etiam lib. I de Gloria martyr., cap. 72.

[d] Hic vicus est ad flumen Lidericum, qui postea Allocium seu Alogium, vulgo *Alluye*, dictus est. In plerisque mss. et editis scribitur *Alocium*. Bec., *ad Valocium*.

[e] Tunc temporis scripsit ad Brunechildem Sigiberti uxorem beatus Germanus Parisiorum antistes, ut excidium, quod toti regioni imminebat, averteret. Superest hæc epistola tanto pontifice ad pacem principes Christianos adhortante digna, quam in Appendice referemus.

[f] Horum trium paralyticorum curationem refert Gregor. lib. II Mirac. S. Martini, cap. 5, 6 et 7.

[g] Colb. et Bec. cum Chesn., *Aunulfo*. De more abluendorum defunctorum apud gentiles et Christianos plura habet V. Cl. Ant. Dadinus Altesserra in cap. 5 lib. II Hist. Gregorii nostri, ubi ex Aimoino in Vita S. Abbonis, cap. 20, observat interemptorum corpora illota sepeliri solita fuisse. Abbo quippe *cum ipsis quibus indutus erat vestimentis, uti mos est sepeliri interemptos, illotus etiam lapideo tumulatus sarcofago* fuit. Forte Theodebertus lotus fuit ac aliis vestibus indutus ob regiam dignitatem, vel quod nondum mos ille inolevisset. Reges autem, episcopos et abbates, *dignis*, id est, ut puto, suæ dignitati competentibus indutos vestibus, sepeliri solitos fuisse probant complures Gregorii loci.

sem [a] civitatem sepultus, Chilpericus vero A
cens quod iterum se Guntchramnus cum Si-
pacificasset, se infra Tornacenses muros cum
et filiis suis communivit.

[*Al.* XLVI]. In eo anno fulgor per cœlum dis-
e visus est [b], sicut quondam ante mortem
acharii factum vidimus. Sigibertus vero ob-
civitatibus illis, quæ citra Parisios sunt positæ,
Rothomagensem urbem accessit, volens
ı urbes hostibus cedere. Quod ne faceret, a
ohibitus est. Regressus inde, Parisios est in-
s : ibique ad eum Brunichildis cum filiis venit.
Franci, qui quandam ad Childebertum aspexe-
niorem, ad Sigibertum legationem mittunt,
os veniens, derelicto Chilperico, super se ip-
gem stabilirent. Ille vero hæc audiens, misit B
itrem suum in supra memorata civitate [c] obsi-
ipse illuc properare deliberans. Cui sanctus
nus episcopus dixit : Si abieris, et fratrem
nterficere nolueris, vivus et victor redibis : sin
aliud cogitaveris, morieris. Sic enim Dominus
lomonem dixit : *Foveam quam fratri tuo para-
eam corrues* (*Prov.* XXVI, 27). Quod ille, pec-
acientibus, audire neglexit. Veniente autem
villam, cui nomen est Victoriacum [d], collec-
ad eum omnis exercitus, impositumque super
sibi regem statuunt. Tunc duo pueri cum
validis, quos vulgo scramasaxos [e] **195** vo-
infectis veneno, maleficati a Fredegunde re-
m aliam causam se gerere [f] simularent, utra-
i latera feriunt. At ille vociferans, atque C
is, non post multo spatio emisit spiritum : ibique
regisilus cubicularius ejus corruit ; ibi et Si-
ii quondam ex Gotthia venerat, multum la-
est, et postea ab Chilperico rege comprehen-
censis cum cauteriis candentibus omnibus
is, ac membratim separatus [g], crudeliter vi-
ivit. Fuit autem Charegisilus ille tam levis
quam gravis cupiditate ; de minimis consur-

A gens, magnus per adulationes cum rege effectus est ; competitor rerum alienarum, testamentorumque effractor ; cui talis fuit vitæ exitus, ut non mereretur voluntatem propriam morte imminente complere, qui aliorum voluntates sæpe destruxerat. Chilpericus autem in ancipiti casu defixus, in dubium habebat, an evaderet, an periret, donec ad eum missi veniunt de fratris obitu nuntiantes. Tunc egressus a Tornaco cum uxore et filiis, eum vestitum apud Lambros [h] vicum sepelivit. Unde postea Suessionas in basilica sancti Medardi, quam ipse ædificaverat, translatus, secus Chlothacharium patrem suum sepultus est. Obiit autem quarto decimo regni sui anno, ætate quadragenaria. **196** A transitu ergo Theudeberti senioris usque ad exitum Sigiberti, supputan-
B tur anni viginti novem [i]. Inter exitum vero Sigiberti et nepotis sui Theodoberti, fuere dies decem et octo. Mortuo autem Sigiberto, regnavit Childebertus filius ejus pro eo.

A principio usque ad diluvium, anni bis mille ducenti quadraginta duo. A diluvio autem usque ad Abraham, anni nonagenti quadraginta duo. Ab Abraham vero usque ad egressum filiorum Israel ex Ægypto, anni quadringenti sexaginta duo [j]. Ab egressu filiorum Israel ex Ægypto usque ad ædificationem templi Salomonis, anni quadringenti octoginta. Ab ædificatione ergo templi usque ad desolationem ejus, et transmigrationem in Babyloniam, anni trecenti nonaginta [k]. A transmigratione igitur
C usque ad passionem Domini, anni sexcenti sexaginta octo [l]. A passione Domini usque ad transitum sancti Martini, anni quadringenti et duodecim. A transitu sancti Martini usque ad transitum Chlodovechi regis, anni centum duodecim. A transitu Chlodovechi regis usque ad transitum Theudeberti, anni triginta septem [m]. A transitu Theudeberti usque ad exitum Sigiberti, anni viginti novem. Qui sunt simul anni quinquies mille septingenti septuaginta quatuor [n].

b., Bell. et Freh., *Colosinensem.* Colb., *Eco-
m.* Bec. et Mor. 5., *Ecolinensem.*
Corb. ; alii cum editis, *fulgur.... visum est.*
acensi scilicet, ex cap. præcedenti.
is est, ut monet Miræus, inter Duacum et
as ad Scarpam fluvium, vulgo *Vitry* hodie-
tus, quem Hariulfus in Chronico Centulensi
publicam in surburbano Atrebatensis urbis si- D
ellat.
o., *scrumasaxos.* Regm., *scramaxos.* Colb.,
saxos. Vox est barbara quæ significat cultel-
ificos, seu gladiolos breves, a Saxonico *sax*
hs. Adi Vossium de Vit. Latin. sermon. l. II,
., Mor. s., etc., *suggerere.* Sigiberti necem
consignat Marius, quam tamen anno præ-
contigisse volunt viri eruditi.

[g] Corb., *separatis.*
[h] Vicus est ad Scarpam fluvium inter Camaracum et Atrebatas situs. Cognatus in Historia Tornacensi hunc prope Duacum, qua iter est Atrebatum, locat. De hac Chilperici sortis mutatione Fortunatus lib. IX, carm. 1.
[i] Corb. et Colb. cum Bad., 28.
[j] Colb. 452. Bec., 442.
[k] Sic Cod. Bell. et Corb., quem numerum ita scribunt CCCLXL. Regm., Bec. et Bad. habent 340. Colb. et Chesn., 361. Alii editi, 360.
[l] Colb., Chesn. et Bad., 648. Nullus est numerus in cod. Regm.
[m] Cod. Colb., 34.
[n] Sic mss. cum Bad., qui computus congruit singulis articulis, ut habentur in nostro textu. Cæteri tamen editi habent *quadraginta quatuor.*

197-198 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI QUINTI.

hildeberti junioris regno, et de matre ejus.
Merovechus Brunichildem accepit uxorem.
lum contra Chilpericum, et de malitia Rauchingi.
d Roccolenus Turonis venit.
V. De episcopis Lingonicis, et Namnetico.
VI. De Leonaste archidiacono Biturigo.
VII. De Senoch reclauso.
VIII. De sancto Germano Parisiorum episcopo.

IX. De Caluppane reclauso.
X. De Patroclo reclauso.
XI. De Judæis conversis per Avitum episcopum.
XII. De Brachione abbate.
XIII. Quod Mummolus Lemovicas vastavit.
XIV. Quod Merovechus tonsoratus ad basilicam sancti Martini confugit.
XV. Bellum inter Saxones et Suevos.
XVI. De interitu Macliavi.
XVII. Quod Guntchramnus rex filios Magnacharii interfecit, suosque perdidit ; et de dubietate Paschæ.
XVIII. De ecclesia Cainonensi ; et quod Guntchramnus rex cum Childeberto conjunctus est.
XIX. De Prætextato episcopo, et interitu Merovechi.
XX. De eleemosynis Tiberii.
XXI. De Salonio et Sagittario episcopis.
XXII. De Winnoco Brittone.
XXIII. De obitu Samsonis filii Chilperici.
XXIV. De prodigiis ostensis.
XXV. Quod Guntchramnus Boso filias suas de basilica sancti Martini abstulit, et Chilpericus Pictavis invasit.
XXVI. De interitu Daconis et Dracoleni (Cod. Corb., *Dacoleni et Dratgleni ducis*).
XXVII. Quod exercitus in Britannias abiit.
XXVIII. De ejectione Salonii et Sagittarii.
XXIX. De descriptionibus a Chilperico impositis.
XXX. De vastatione Britannorum.
XXXI. De imperio Tiberii.
XXXII. De insidiis Britannorum.
XXXIII. De Basilica sancti Dionysii injuri mulierem.
XXXIV. De prodigiis.
XXXV. De dysenteriæ morbo et filiis Chilperici m
XXXVI. De Austrechilde regina.
XXXVII. De Heraclio episcopo, et Nantino comite
XXXVIII. De Martino Galliciensi episcopo.
XXXIX. De persecutione Christianorum in Hispa
XL. De interitu Chlodovechi.
XLI. De Elafio et Eunio episcopis.
XLII. De legatis Galliciensibus, ac prodigiis.
XLIII. De Mauritione Cadurcorum episcopo.
XLIV. De altercatione cum hæretico.
XLV. De his quæ Chilpericus scripsit.
XLVI. De obitu Agræculæ episcopi.
XLVII. De obitu Dalmatii episcopi.
XLVIII. De comitatu Eunomii.
XLIX. De malitia Leudastis.
L. De insidiis quas nobis fecit, et qualiter ipse tus est.
LI. Quæ beatus Salvius de Chilperico prædixit.

LIBER QUINTUS.

Prologus.

199 Tædet me bellorum civilium diversitates A quæ Francorum gentem et regnum valde proterunt, memore : in quo, quod pejus est, tempus illud, quod Dominus de dolorum prædixit initio, jam videmus. Consurgit *pater in filium, filius in patrem, frater in fratrem, proximus in propinquum* (*Matth.* x, 21). Debebant enim eos exempla anteriorum regum terrere, qui ut divisi, statim ab inimicis sunt interempti. Quoties et ipsa Urbs urbium, et totius mundi caput, iniens bella civilia, ruit ! quo cessante, rursum quasi ex humo surrexit. Utinam et vos, o reges, in his præliis, in quibus parentes vestri desudaverunt, exerceremini, ut gentes vestra pace conterritæ, vestris viribus premerentur ! Recordamini quid caput victoriarum vestrarum Chlodovechus fecerit, qui adversos [a] reges interfecit, noxias gentes elisit, pa- B trias gentes subjugavit : quarum regnum vobis **200** integrum illæsumque reliquit. Et cum hoc faceret, neque aurum [b], neque argentum, sicut nunc est in thesauris vestris, habebat. Quid agitis ? quid quæritis ? quid non abundatis ? In domibus deliciæ [c] supercrescunt ; in promptuariis vinum, triticum, oleumque redundat ; in thesauris aurum atque argentum coacervatur. Unum vobis deest, quod pacem non habentes, Dei gratia indigetis. Cur unus tollit alteri suum ? cur alter [d] concupiscit alienum ? Cavete illud, quæso, Apostoli : *Si invicem mordetis et comeditis, videte ne ab invicem consumamini* (*Gal.* v, 15). Scrutamini diligenter veterum scripta, et v quid civilia bella parturiant. Requirite quid thaginiensibus scribat Orosius [e] : qui cum p tingentos annos subversam dicat civitatem e nem eorum, addidit : « Quæ res eam tandiu se concordia. Quæ res eam post tanta destrux pora ? discordia. » Cavete discordiam, cave civilia, quæ vos populumque **201** vestrum gnant. Quid aliud sperandum erit, nisi cum tus vester ceciderit, vos sine solatio relicti, a gentibus adversis oppressi protinus corrua te, o rex, bellum civile delectat, illud quod lus (*Gal.* v, 17) in hominem agi meminit, ut spiritus concupiscat adversus carnem, e virtutibus cedant, et tu liber capiti tuo, id es sto, servias, qui quondam radici malorum s compeditus.

I. Igitur interempto Sigiberto rege apud V cum villam, Brunichildis regina cum filiis residebat. Quod factum cum ad eam perlatum et conturbata dolore ac luctu, quid ageret ign Gundobaldus [f] dux apprehensum Childebertum ejus parvulum furtim abstulit, ereptumque ab nenti morte, collectisque gentibus super qua ejus regnum tenuerat, regem instituit, vix lust tis uno jam peracto : qui die dominici Natalis r cœpit. Anno igitur primo regni ejus, Chilperic Parisios venit, apprehensamque Brunichilder

[a] Alii, *diversos.*
[b] Hinc patet Chlodoveum filiosque ejus non multum argenti coacervasse. Unde supra lib. III, cap. 7, Theodoricus adeo ægre ferebat disci argentei privationem.
[c] Corb. et Bell., *In domibus militiæ.*
[d] Alii, *alteri suum, cum alter concupiscit alien*
[e] Liber quartus, potissimum a cap. 6, pene est de Carthaginiensibus.
[f] Sic editi cum Regm. ; mss. plerique, *Gu dus.* Corb. *Gundovaldus rex.*

ıgensem civitatem in exsilium trusit, thesau- ejus quos Parisios detulerat, abstulit: filias s Meldis [a] urbe teneri præcepit. Tunc Roc- [b] cum Cenomannicis Turonis venit, et præ- et multa scelera fecit: quod in sequenti qua- irtute beati Martini pro tantis malis quæ ercussus interiit, memorabimus [c].

lpericus vero filium suum Merovechum cum Pictavis dirigit. At ille relicta ordinatione uronis venit, ibique et dies sanctos Paschæ Multum enim regionem illam exercitus ejus Ipse vero simulans ad matrem suam ire velle, ıgum petiit, et ibi Brunichildi reginæ con- eamque sibi in matrimonio sociavit. Hæc diens Chilpericus, quod scilicet contra fas canonicam uxorem patrui accepisset, valde dicto citius ad supra memoratum oppidum t illi cum hæc cognovissent, quod eosdem decerneret, ad basilicam sancti Martini, r muros civitatis ligneis tabulis fabricata est, m faciunt. Rex vero adveniens, cum in mul- iis eos exinde auferre niteretur, et illi dolose ıntes facere, non crederent, juravit eis di- , inquit, voluntas Dei fuerit [d], ipse hos sepa- conaretur. Hæc illi sacramenta audientes [e], ca egressi sunt, exosculatisque et dignanter epulavit cum eis. Post dies vero paucos,) secum rex Merovecho, Suessionas [f] rediit. ım autem ibidem commorarentur, collecti Campania, Suessionas urbem aggrediuntur, ex ea Fredegunde regina, atque Chlodo-) Chilperici, volebant sibi subdere civitatem. Chilpericus rex comperit [g], cum exercitu xit, mittens nuntios ne sibi injuriam face- xcidium de utroque eveniret exercitu. Illi æc negligentes, præparantur ad bellum: oque prælio invaluit pars Chilperici, atque ırtem sibi adversam, multos ex ea strenuos iles viros prosternens, fugatisque reliquis ıs ingreditur. Quæ postquam acta sunt, rex onjugationem Brunichildis, suspectum ha- it Merovechum filium suum, dicens, hoc ejus nequitia surrexisse: spoliatumque ab ıtis custodibus libere [h] custodiri præcepit, uid de eo in posterum ordinaret. Godinus

A autem, qui a sorte Sigiberti se ad Chilpericum transtulerat, et multis ab eo muneribus locupletatus est, caput belli istius fuit; sed in campo victus, primus fuga dilabitur: villas vero quas ei rex a fisco **203** in territorio Suessionico indulserat, abstulit, et basilicæ contulit beati Medardi. Ipse quoque Godinus non post multum tempus repentina morte præventus, interiit. Cujus conjugem Rauchingus [i] accepit, vir omni vanitate repletus, superbia tumidus, elatione protervus; qui se ita cum subjectis agebat, ut non cognosceret in se aliquid humanitatis habere, sed ultra modum humanæ malitiæ atque stultitiæ [j] in suos desæviens, nefanda mala gerebat. Nam si ante eum, ut assolet [k], convivio urentem puer cereum tenuisset, nudari ejus tibias faciebat, atque tandiu in B his cereum comprimi, donec lumine privaretur: iterum cum illuminatus fuisset, similiter faciebat, usquedum totæ tibiæ famuli tenentis exurerentur. Quod si vocem emittere, aut se de loco illo alia in parte movere conatus fuisset, nudus illico gladius imminebat; fiebatque ut hoc flente, iste magna lætitia exsultaret. Aiebant enim quidam, eo tempore duos de famulis ejus, ut sæpe contingit, mutuo se amore dilexisse, virum scilicet et puellam. Cumque hæc dilectio per duorum annorum aut eo amplius spatia traheretur, conjuncti pariter ecclesiam petierunt. Quod cum Rauchingus comperisset, accedit ad sacerdotem loci; rogat sibi protinus reddi suos famulos excusatos. Tunc sacerdos ait ad eum: Nosti enim quæ veneratio debeat impendi ecclesiis Dei. Non enim C poteris eos accipere, nisi ut fidem facias de permanente eorum conjunctione; similiter et ut de omni pœna corporali liberi maneant, repromittas [l]. At ille, cum diu ambiguus cogitatione siluisset, tandem conversus ad sacerdotem, posuit manus suas super altari cum juramento, dicens: Quia nunquam erunt a me separandi, sed potius ego faciam, ut in hac conjunctione permaneant: quia quanquam mihi molestum fuerit, quod absque mei consilii conniventia [m] talia **204** sint gesta, illud tamen libens amplector, quod nec hic ancillam alterius, neque hæc extranei servum acceperit. Credidit sacerdos ille simpliciter promissioni hominis callidi, reddiditque homines excusatos. Quibus ille acceptis, et gratias agens, abscessit ad domum suam, et statim jussit elidi arbo-

D

[a] gm. et Bad.; Bec., *Meledum*. Alii tres dus. Editi plerique, *Meledis*, vulgo *Meaux*.

[b] *Rucculenus*. Regm., *Rotolenus*. Bec., *Ruc-* t infra, cap. 4, *Ruccolinus*, seu *Rutulenus*.

[c] ap. 4, et in lib. II de Miraculis sancti Mar- 7.

[d] e editi cum Bec., *foret*. Bad., *foret, ipse re non conarer*.

[e] *ccipientes*. Et infra Colb., *epulatus est cum*

[f] *essiones*, et inferius. Regm. vero et Bec.,

[g] Valesius hic sibi ipsi contrarium esse Gre- ii Chilpericum Suessionibus commorantem amen de eo sic loquitur, quasi ibi non ad-

[h] lustres honestorum semper hominum custodiæ committebantur, ut notat Hieronymus in lib. II advers. Vigilantium. Vide lib. I de Gloria Mart., cap. 45. *Delicatam custodiam* appellat Pontius in Vita sancti Cypriani, num. 15.

[i] Alii, *Rauchinchus*.

[j] Corb. et Bell., *ultra modum atque stultitiam*.

[k] Sic in libro II Dialog. S. Gregorii, cap. 20, monachus quidam S. P. Benedicto ad mensam sedenti lucernam tenebat.

[l] Exstat ea de re formula apud Bignonium, inter veteres incerti auctoris num. 22. Vide et ejusdem viri cl. notas.

[m] Colb. cum aliquot editis, *convenientia*. Bec., *conhibentia*.

rem, truncatamque columnam ejus per capita cuneo A scissam [a] præcepit excavari, effossaque in altitudine trium aut quatuor pedum humo, deponi vas jubet in foveam. Ibique puellam ut mortuam componens, puerum desuper jactari præcepit: positoque opertorio, fossam humo replevit, sepelivitque eos viventes, dicens: Quia non frustravi juramentum meum, ut non separarentur hi in sempiternum. Quæ cum sacerdoti nuntiata fuissent, illuc cucurrit velociter, et increpans hominem, vix obtinuit ut detegerentur. Verumtamen puerum vivum extraxit, puellam vero reperit suffocatam. In talibus enim operibus valde nequissimus erat, nullam aliam habens potius [b] utilitatem, nisi in cachinnis ac dolis, omnibusque perversis rebus. Unde non immerito taliter excessit a vita, qui talia gessit cum frueretur hac vita, quod in poste- B rum digesturi sumus (*lib.* IX, *cap.* 9). Siggo quoque referendarius [c], qui annulum regis Sigiberti tenuerat et ab Chilperico rege provocatus erat, ut servitium quod tempore fratris sui habuerat, obtineret, ad Childebertum regem Sigiberti filium relicto Chilperico transivit, resque ejus quas in Suessionico habuerat, Ansoaldus [d] obtinuit. Multi autem et alii de his qui se de regno Sigiberti ad Chilpericum tradiderant, recesserunt. Uxor quoque Siggonis non post multo temporis spatio [e] obiit: sed ille aliam rursus accepit.

IV. His diebus Roccolenus, ab Chilperico missus, Turonis advenit cum magna jactantia, et ultra Ligerim castra ponens, nuntios ad nos direxit, ut scilicet Guntchramnum, qui **205** tunc de morte Theodoberti impetebatur, a basilica sancta deberemus ex- C trahere. Quod si non faceremus, et civitatem, et omnia suburbana ejus juberet incendio concremari. Quo audito mittimus ad eum legationem, dicentes: Hæc ab antiquo facta non fuisse, quæ hic fieri deposcebat; sed nec modo permitti posse, ut basilica sancta violaretur. Quod si fieret, nec sibi fore prosperum, nec regi qui hæc jussa mandasset; metueretque magis sanctitatem antistitis, cujus virtus hesterna die paralyticam [f] direxisset. Nihil ex his ille formidans, cum in domo ecclesiæ ultra Ligerim resideret, domum ipsam, quæ clavis affixa erat, disfixit [g]. Ipsos

quoque clavos Cenomannici, qui tunc cum e
venerant, impletis follibus [h] portant, anno
tunt, et cuncta devastant. Sed dum hæc Ro
agit, a Deo percutitur, morboque regio cr
fectus, mandata aspera remittit, dicens: N
projeceritis Guntchramnum ducem de bas
cuncta virentia quæ sunt circa urbem atter
dignus fiat aratro locus ille. Interim advenit
ctus Epiphaniæ, et hic magis ac magis tor
pit. Tunc accepto a suis consilio, amne tran
civitatem accedit. Denique cum psallentes
sia [j] egressi ad sanctam basilicam properar
post crucem præcedentibus signis, equo sup
ferebatur. Verum ubi basilicam sanctam
mox furor minantis intepuit [k]: regressusq
clesia, nihil cibi ea die accipere potuit. Exi
valde anhelus esset, Pictavis abiit. Erant e
sanctæ Quadragesimæ, in qua fetus cuniculor
comedit. Dispositis vero actionibus, quibus
dis Martiis cives Pictavos vel affligeret, vel d
206 pridie animam reddidit: et sic sup
morque quievit.

V. Eo [l] tempore Felix Namneticæ urbis e
litteras mihi scripsit plenas opprobriis,
etiam fratrem meum ob hoc interfectum,
ipse cupidus episcopatus, episcopum int
Sed ut hæc scriberet, villam ecclesiæ co
Quam cum dare nollem, evomuit in me, ut
nus furore, opprobria mille. Cui aliquando
pondi: « Memento dicti prophetici: *Væ hi*
gunt domum ad domum, et agrum ad agrum
Nunquid soli inhabitabunt terram (*Isai.* v, 8
habuisset Massilia sacerdotem! nunquam nav
aut reliquas species detulissent, nisi tantum c
quo majorem opportunitatem scribendi
infamandos haberes. Sed paupertas chart
imponit verbositati. » Immensæ enim erat c
atque jactantiæ. Sed ego ista postponens,
milis appaream, illud explicabo qualiter
meus [n] ab hac luce migraverit, et quam v
percussorem ejus Dominus præstiterit ultion
senescente beato Tetrico ecclesiæ Lingoni

[a] Corb., *Ejus per capita cuneos.* Chesn., *ejus pro capita cuneo.* Bec., *columptam... effossamque*, etc.

[b] Regm., *nullam prorsus aliam habens.* At in Corb. et Bell. desunt hæc, *valde nequissimus*, etc., usque D ad *perversis rebus.*

[c] Referendarius tunc dicebatur, qui hodie cancellarius. De ejus officio et prærogativis vide Mabillon, de Re Diplomat. lib. II, cap. 11, et Bignonium in formulam 25 lib. I Marculfi. Infra *provocatus*, id est promotus.

[d] Sic mss.; at plerique editi, *Ansovaldus.* Bec., *Ansolvaldus.*

[e] Regm., *non post multum temporis spatium.*

[f] Colb. cum Chesn., *paralytica membra*; sed mulier paralytica dicitur in lib. II de Miraculis S. Martini, cap. 27, ubi hæc eadem historia narratur.

[g] Sic Corb.; alii, *dissecat.*

[h] Folles sunt sacculi scortei, seu ex corio facti. V. Juvenal, sat. 13.

[i] Sic Corb., Bell. et Bec.; alii cum Chesn., *devastabo.*

[j] Ex institutione Perpetui infra lib. x,
Epiphaniæ vigiliæ agebantur in ecclesia, id
thedrali: exinde autem, uti ex præsenti lo
mus, processio fiebat ad basilicam sancti M
ea primo signa seu vexilla deferbantur, t
quandoque etiam sacræ reliquiæ, etc., quod
Gregorii locis patet; qui mos hodieque in
catholica in processionibus perseverat.

[k] Colb., *increpuit.* Bell. et Corb., *intrepuit.*

[l] Deest hoc caput in Corb., Bell. et Coll
tur autem in Casin., Bec., Regm., etc. I
passim agit Gregorius; sicut et Fortunatus,
laudes pluribus celebravit, potissimum lib.
3, 4 et seqq. subscripsit conc. Turon. II,
et Paris. IV, an. 573.

[m] Ex Ægypto scilicet allatam. V. notas i
cap. 6.

[n] Petrus vocabatur, diaconus ut ex se
De quo vide lib. II de Gloria Mart., cap. 24.

ım Lampadium diaconum, quem creditorem A
dejecisset, et frater meus, dum pauperibus,
e male spoliaverat, opitulari cupiens, consen-
n ejus humiliationem, odium ex hoc incurrit.
beatus Tetricus a sanguine sauciatur [a]: cui
ılla medicorum fomenta valerent, conturbati
et a pastore ut pote destituti, Mondericum[b] ex-
: qui a rege indultus, ac tonsuratus, epi-
ordinatur, sub ea quidem specie, ut dum bea-
tricus viveret, hic Ternodorense castrum [c] ut
resbyter regeret, atque in eo commoraretur:
ıte **207** vero decessore, iste succederet. In
stro dum habitaret, iram regis incurrit. Asse-
r enim contra eum, quod ipse Sigiberto regi,
us fratrem suum Guntchramnum venienti,
ıta et munera præbuisset. Igitur extractus a B
, in exsilium super ripam Rhodani in turri qua-
rcta atque detecta retruditur: in qua per duos
nnos cum grandi cruciatu commoratur. Obti-
beato Nicetio episcopo, Lugdunum regreditur,
vitque cum eo per duos menses. Sed cum ob-
non posset a rege, ut in locum unde dejectus
, restitueretur, nocte per fugam lapsus ad Si-
um regem [d] transiit, et apud Arisitensem [e] vi-
episcopus instituitur, habens sub se plus minus
ses [f] quindecim, quas primum Gotthi quidam
rant, nunc vero Dalmatius [g] Ruthenensis epi-
s vindicabat. Quo abeunte iterum Lingonici
strum propinquum, vel [*I.* et] nostrum, vel beati
ci, episcopum [h] expetunt. Sed tamen ut eum
ent, fratris mei hoc instinctu fecerunt. Interea C
eunte beato Tetrico, hic tonso capite presbyter
ıatur, accepta omni potestate de rebus ecclesiæ:
vero ut benedictionem episcopalem Lugduni ac-
t, iter parat. Quæ dum aguntur, ipse quia jam
epilepticus erat; ab hoc morbo correptus, aspe-
extra sensum factus, et per dies duos assidue
mugitum, tertia die spiritum exhalavit. Quibus
ctis, Lampadius, ut superius diximus, ab honore
cultate privatus, in odium [*Ed.* odio] Petri dia-

coni cum filio Silvestri conjungitur, machinans atque confirmans patrem suum ab ipso fuisse maleficiis interfectum. At ille ætate juvenis, sensu levis, contra eum **208** commovetur, ipsum impetens publice parricidam. Porro ille hæc audiens, facto placito in præsentia sancti Nicetii episcopi, avunculi matris meæ, Lugdunum dirigitur; et ibi Siagrio episcopo [i] coram astante, et aliis sacerdotibus multis, cum sæcularium principibus, se sacramento exuit, nunquam se in mortem Silvestri mistum fuisse. Post duos vero annos instigatus iterum a Lampadio filius Silvestri, assecutus in via Petrum diaconum, lancea sauciatum interfecit. Quod cum factum fuisset, de eo loco elevatus, et ad Divionense delatus castrum, secus sanctum Gregorium proavum nostrum sepelitur [j]. Iste vero homicida fugam iniens, ad Chilpericum regem transiit, facultatibus suis fisco [k] regis Guntchramni dimissis. Cumque per diversa vagaretur pro commisso scelere, nec ei esset locus firmus ad commorandum; tandem, ut credo, contra eum sanguine insonte ad divinam potentiam proclamante, in quodam loco dum iter ageret, innocentem hominem evaginato gladio [l] interemit. Cujus parentes condolentes propinqui exitum, commota seditione, extractis gladiis, eum in frusta concidunt, membratimque dispergunt. Talem justo judicio Dei [m] exitum miser accepit, ut qui propinquum innocentem interemerat, ipse nocens diutius non maneret: nam tertio hæc ei evenerunt anno. Denique post transitum Silvestri, Lingonici iterum episcopum flagitantes, Pappolum, qui quondam archidiaconus Augustodunensis fuerat, accipiunt: qui multa, ut asserunt multi, egit iniqua, quæ a nobis prætermittuntur, ne detractores fratrum esse videamur: tamen qualem is habuerit exitum, non omittam. Anno octavo **209** episcopatus sui, dum diœceses ac villas Ecclesiæ circuımiret [n], quadam nocte dormienti apparuit illi beatus Tetricus vultu minaci; cui ita dicit: Quid tu, inquit, hic, Pappole? Ut quid sedem meam polluis? ut quid ecclesiam pervadis? ut quid oves mihi creditas sic di-

d est apoplexi, quæ ex sanguinis effusione ori-
correptus est.
Fuit, ut notant Bollandiani ad 18 Martii, Munde-
s, seu, ut alii scribunt, Modericus, Ansberti fa-
issimi senatoris filius, S. Arnulfi episc. Mettensis
er, qui clarus miraculis obiisse dicitur.
Tornodorum oppidum, vulgo *Tonnerre*, comita- D
dignitate illustre. Haud dubium quin ejusmodi
rorum episcopi, qui archipresbyterorum vicibus
gebantur, apud plerosque auctores chorepiscopi
int appellati.
Sic Casin.; alii, *ad Sigiberti regnum*. Nondum Si-
ertus erat occisus, cum hæc contigere.
Regm., *Aritensem*, sed mendose. Nam aliquot
s Arisitenses episcopos ex variis auctoribus re-
set Valesius in Notitia Galliarum. Haud diu tamen
it illa sedes. Incertum porro est quis fuerit locus
, quem ex hoc Gregorii loco intra Ruthenicæ
ceseos fines contineri discimus. Est namque vi-
Ariat dictus, qui Latine *Arisitum* dici potuisset.
etiam vicus montanus nomine *Aire*. Plerique ta-
n existimant *Arisitensis* nomine designari pagum
territorium, longum circiter sex leucas, quod
am nunc appellatur *l'Arsat*.

[f] Id est parochias, qui loquendi modus aliis etiam auctoribus familiaris fuit, ut observat Savaro in epist. 16 libri IX Apollinaris Sidonii. Hæ autem parochiæ cum Septimania fuerant sub dominio Wisigotthorum, qui ibi instituerant episcopum.

[g] Regm., *sanctus Martinus episcopus*. Bad., *Matius episcopus*. Cæterum pro *Nunc vero*, legendum esset *tunc vero*, aut certe *vindicat*, pro *vindicabat*. Valesius in Notitia sua legit *tum*.

[h] Regm., *Tetrici episcopi*. De quo supra ad cap. 16 lib. IV.

[i] Is est episcopus Augustodunensis apud S. Gregorium celebris, qui sedi suæ pallii honorem, et sedendi primo loco prærogativam obtinuit ab eodem S. pontifice.

[j] In basilica S. Joannis, hodie parochiæ titulo insignita.

[k] Regm., *suis, quæ erant ex fisco regio dimissis*.

[l] Idem codex, *hominem forte gladio interemit*.

[m] Editi, *juxta judicium Dei*.

[n] Visitandæ diœcesis *solemnem consuetudinem, ut episcopis mos est*, appellat Severus Sulpicius epist. 1 ad Euseb. De hac passim Gregorius et alii auctores antiqui.

spergis? Cede loco, relinque sedem, abscede longius a regione. Et hæc dicens, virgam quam habebat in manu, pectori ejus cum ictu valido impulit. In quo ille evigilans, dum cogitat quid hoc esset, fixa [a] in loco illo defigitur, ac dolore maximo cruciatur. In hoc igitur angore manens, abhorret cibum potumque, et mortem jam sibi proximam præstolatur. Quid plura? Tertia die cum sanguinem ore projiceret, exspiravit; exinde elatus Lingonas, est sepultus. In cujus locum Mummolus abbas [b], quem Bonum cognomento vocant, episcopus substituitur: quem multi magnis laudibus prosequuntur: dicentes eum esse castum, sobrium, moderatum, ac in omni bonitate promptissimum, amantem justitiam, charitatem omni intentione diligentem. Qui accepto episcopatu, cognoscens quod Lampadius multum de rebus fraudasset ecclesiæ, ac de spoliis pauperum agros, vineasque, vel mancipia congregasset, eum ab omni re nudatum a præsentia sua jussit abigi. Qui nunc in maxima paupertate degens, manibus propriis victum quærit. Hæc de his sufficiant.

VI. Anno vero [c] quo supra, id est quo mortuo Sigiberto Childebertus filius ejus regnare cœpit, multæ virtutes ad sepulcrum beati Martini apparuerunt, quas in illis libellis scripsi, quos de ipsius miraculis componere tentavi. Et licet sermone rustico, tamen celare passus non sum, quæ aut ipse vidi, aut a fidelibus relata cognovi. Hic tantum quid negligentibus evenerit, qui post virtutem cœlestem terrena medicamenta quæsierunt, exsolvam: quia sicut per gratiam **210** sanitatum, ita et per castigationem stultorum virtus ejus ostenditur. Leonastes Biturigus [d] archidiaconus, decidentibus cataractis, lumine caruit oculorum. Qui cum per multos medicos ambulans, nihil omnino visionis recipere posset, accessit ad basilicam beati Martini: ubi per duos aut tres menses consistens, et jejunans assidue, lumen ut reciperet flagitabat. Adveniente autem festivitate, clarificatis oculis cernere cœpit; regressus quoque domum, vocato quodam Judæo, ventosas quarum beneficio oculis lumen augeret, humeris superponit. Decidente quoque sanguine, rursus in recidivam cæcitatem redigitur. Quod cum factum fuisset, rursum ad templum sanctum regressus est. Ibique iterum longo spatio commoratus, lumen recipere non meruit. Quod ei ob peccatum non præstitum reor, juxta illud dominicum oraculum: *Qui habet, dabitur ei, et abundabit: et qui non habet, ipsum quod habet a[uferetur] ab eo* (*Matth.* XIII, 12). Et illud: *Ecce san[us fa]cs, jam noli peccarc, ne quid tibi dcterius [contingat]* (*Joan.* V, 14). Nam perstitisset hic in sanitat[e] [si Ju]dæum non induxisset super divinam virtute[m]. [Hoc] enim admonet et arguit Apostolus, dicens [: Nolite] *enim jugum ducere cum infidelibus. Quæ eni[m par]cipatio justitiæ cum iniquitate? Aut quæ socie[tas luci] cum tenebris* [e] *? Quæ autem communicatio Chr[isti ad] Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? Qui[s autem] consensus templo Dei cum idolis? Vos estis eni[m tem]plum Dei vivi. Propterea exite de medio eorum, [et se]paramini ab his, ait Dominus* [f] (*II Cor.* VI, ...). Ideo doceat unumquemque Christianum hæc[,] ut quando cœlestem accipere meruerit medi[cinam,] terrena non requirat studia.

VII. Sed [g] et illud commemorare libet, qu[i] quales viri hoc anno a Domino sunt vocati. magnum eum et Deo [h] acceptabilem ego cense[o...] talis de nostra terra suo paradiso collocatur. benedictus Senoch presbyter, qui apud Tu[ronos] **211** morabatur, sic migravit a sæculo. Fuit [...] genere Theifalus, et in Turonico clericus fact[us,] cellulam quam ipse inter parietes antiquos co[n]suerat, se removit: collectisque monachis, [orato]rium, quod multo tempore dirutum fuerat, re[stau]vit. Idem super infirmos multas virtutes fecit, [quas] in libro Vitæ ejus scripsimus [i].

VIII. Eo anno [j] et beatus Germanus Parisi[orum] episcopus transiit: in cujus exsequiis, multis v[irtu]tibus quas in corpore gesserat, hoc miraculum [con]firmationem fecit. Nam carcerariis acclamanti[bus,] corpus in platea aggravatum est, solutisque eis[dem] rursum sine labore levatur: ipsi quoque qui s[olvi] fuerant, in obsequium funeris usque ad basilica[m] [in] qua sepultus est, liberi pervenerunt. Ad sepulcru[m] autem ejus multas virtutes, Domino tribuente, [cre]dentes experiuntur: ita ut quisque, si justa petie[rit,] velociter exoptata reportet. Si quis tamen stren[ue] virtutes illius, quas in corpore fecit, sollicite v[elit] inquirere, librum Vitæ illius, qui a Fortunato p[re]sbytero compositus est, legens cuncta reperiet [l].

IX. Eodem [m] quoque anno et Caluppa reclau[sus] obiit. Hic autem ab infantia sua semper religio[sus] fuit, et apud monasterium Melitense [n] termini A[r]verni conversus, in magna se humilitate fratrib[us] præbuit, sicut in libro Vitæ [o] ejus scripsimus.

[a] Sic Regm. Editi vero cum Bec., *ficta*, qua voce utitur item Gregorius lib. III de Mirac. S. Martini, cap. 10. Est autem ficta, ut putat Alteserra, dolor subitaneus, quasi clavus infixus, sicut medici πλευρῖτιν, telum appellant. Nostra lectio rem magis exprimit.

[b] Is fuit abbas S. Joannis Reomaensis in agro Tornodorensi, qui sancto Silvestro successerat; ipsi vero substitutus est Leopardinus. Mummolus jam episcopus subscripsit concil. Matisc. I et II.

[c] Hoc caput deest in Corb. et Bellov.

[d] Becc. et Colb., *Leonastis*. Regm., *Leonastis Bituricensis*. Freh., *Leuvastis*. Editi præter Chesn., *Leonastes Biturigis*.

[e] Regm., *Luci ad tenebras... ad Belial*.

[f] Idem, *dicit Dominus*.

[g] Hoc caput deest in Corb., Bellov. et Colb.

[h] Regm., *et ideo*. Et infra alii, *qui tales.. coll[o]cavit*.

[i] Inter Vitas Patrum cap. 15. De Teifalorum gen[te] vide supra lib. IV, cap. 19.

[j] Corb. et Bellov., *Eo tempore beatus*.

[k] Id est basilicam S. Crucis et S. Vincentii, quæ compluribus sæculis sancti confessoris nomine vulg[o] designatur. Obiit die 28 Maii quo celebratur ejus fes[tivitas].

[l] Exstat apud Surium et Bollandum 28 Maii, et i[n] sæculo I Actorum SS. Ord. Benedictini.

[m] Deest hoc caput in Corb., Bellov. et Colb.

[n] Regm. et Bad., *Meletense*.

[o] Est inter Vitas Patrum, cap. 11.

Fuit [a] autem in Biturico termino reclausus A ine Patroclus, presbyterii honore præditus, e sanctitatis ac religionis vir, magnæ abstinen- qui plerumque ab inedia diversis incommodis batur. Vinum, siceram, vel omne quod ine- e potest, non bibebat præter aquam parumper e linitam: sed nec pulmento aliquo utebatur. s victus erat panis in aquam infusus, atque sale respersus: hujus oculi nunquam caligave- Erat autem in oratione assiduus, quam si pa- ier prætermisisset, aut legebat aliquid, aut scri- . Frigoriticis [b], pustulis laborantibus, vel reli- morbis, sæpe per orationem remedia confere- Sed et alia signa multa fecit. quæ per ordinem m est enarrare. Cilicium semper puro adhibe- orpori. Qui octogenaria ætate abscedens a sæ- B migravit ad Christum. Scripsimus et de hujus libellum [c].

Et quia semper Deus noster sacerdotes suos icare dignatur, quid Arverno de Judæis hoc contigerit, pandam. Cum eosdem plerumque s Avitus [d] episcopus commoneret, ut relicto nine legis Mosaicæ, spiritualiter lecta intellige- et Christum Filium viventis Dei, prophetica et [e] auctoritate promissum, corde purissimo in litteris contemplarentur; manebat in pectori- orum, jam non dicam, velamen illud, quo fa- loysi obumbrabatur, sed paries, sacerdote quo- rante, ut conversi ad Dominum, velamen ab eræ rumperetur [f], quidam ex his ad sanctum a, ut baptizaretur expetiit, renatusque Deo per C mi sacramentum, cum albatis reliquis in albis e procedit. Ingredientibus autem populis por- ivitatis, unus Judæorum super caput conversi oleum fetidum, diabolo instigante, diffudit. cum cunctus abhorrens populus voluisset eum e lapidibus, pontifex ut fieret non permisit. Die beato, quo Dominus ad cœlos post redemptum iem ascendit gloriosus, cum sacerdos de eccle- basilicam [g] psallendo procederet, irruit super synagogam Judæorum multitudo tota sequentium, destructamque a fundamentis, campi **213** planitiei assimilat [h]. Alia autem die sacerdos eis legatos mittit, dicens: Vi ego vos confiteri Dei Filium non impello, sed tamen prædico, et salem scientiæ [i] vestris pectoribus trado. Pastor sum enim dominicis ovibus superpositus, et de vobis ille verus Pastor, qui pro nobis passus est, dixit habere se alias oves quæ non sunt ex ovili suo, quas eum *oporteat adducere, ut fiat unus grex et unus pastor* (*Joan.* X, 16). Ideoque si vultis credere ut ego, estote unus grex, custode me posito; sin vero aliud, abscedite a loco. Illi autem diu æstuantes atque dubitantes, tertia die, ut credo, obtentu pontificis, conjuncti in unum ad eum mandata remittunt, dicentes: Credimus Jesum Filium Dei vivi, nobis prophetarum vocibus repromissum; et [j] ideo petimus ut abluamur baptismo, ne in hoc delicto permaneamus. Gavisus autem nuntio pontifex, nocte sancta Pentecostes, vigiliis celebratis, ad baptisterium foras muraneum egressus est: ibique omnis multitudo coram eo prostrata, baptismum flagitavit. At ille præ gaudio lacrymans, cunctos aqua abluens, chrismate liniens, in sinu matris Ecclesiæ congregavit. Flagrabant cerei, lampades refulgebant, albicabat tota civitas de grege candido: nec minus fuit urbi gaudium, quam quondam Spiritu sancto descendente super apostolos, Jerusalem videre promeruit. Fuerunt autem qui baptizati sunt, amplius quingenti. Hi vero qui baptismum percipere [k] noluerunt, discedentes ab illa urbe, Massiliæ redditi sunt.

XII. Transiit [l] posthæc et Brachio abbas cellulæ Manatensis. Fuit autem genere Thoringus, in servitium Sigivaldi quondam ducis venationem exercens, sicut alibi scripsimus [m].

214 XIII. Ergo ut ad propositum revertamur, Chilpericus rex Chlodovechum filium suum Turonis transmisit. Qui congregato exercitu, in terminum [n] Turonicum, et Andegavum usque Santonas transiit, eamque pervasit. Mummolus [o] vero patricius Guntchramni regis, cum magno exercitu usque Lemovi-

est et hoc caput in iisdem 3 mss.

igoriticos passim memorat Gregorius, id est laborantes, quod accessio febris a frigore inci- *Pustulas* ut plurimum habent editi, *pusulas* vero . Pustulæ tamen proprie sunt tumores seu ve- in cute; pusulæ vero morbi genus, vulgo sa- nis, aut ignis S. Antonii, dictum. D

ter Vitas Patrum, cap. 9.

gm., *Adjutus*. Eum laudat Fortunatus lib. III, 24. Vide supra lib. IV, cap. 35. Hanc Judæo- ab Avito episcopo procuratam conversionem us descripsit Fortunatus lib. V carm. 4, ad- te ipso Gregorio nostro, cui carmen cum præ- epistola nuncupatum est. Sic autem gratiam Domini commendans incipit:

venerabilibus famulis, operator opime,
Condecet, ut semper laus tua, Christe, sonet,
spirans animum, votum effectumque ministrans,
Et sine quo nullum prævalet esse bonum.

e Corb. et Bell., qui locus sic expressus de intelligitur. Cæteri tamen editi et scripti *legali*; et sic idem locus legem et prophetas ieret.

[f] In die Parasceves, qua publice in Ecclesia pro Judæis oratur, ut velamen ab eorum oculis tollatur. Vide Mabillonii notam in Missale Gothic., num. 29 Liturgiæ Gallic., lib. III.

[g] Vigiliæ apud Turonos ex Perpetui institutione eo die fiebant in basilica sancti Martini.

[h] Sic Corb. Alii, *destruensque... locus assimilatur.* Regm., *destructamque redegit in campi planitiem.*

[i] Cod. Regm., *justitiæ solem.*

[j] Hæc verba, *et ideo*, usque ad *permaneamus*, desunt in Corb. et Bellov.

[k] In Corb. et Bell. deest *percipere.* Et infra, pro *redditi sunt*, Colb. habet *redierunt.* Porro Judæi postea etiam Massiliæ ad baptismum suscipiendum adacti fuisse videntur, ex S. Gregorii M. epist. 45 lib. I, Virgilio Arelat. et Theodoro Massiliensi episcopis inscripta.

[l] Deest hoc caput in Corb., Bell. et Colb.

[m] In cap. 12 libri de Vitis Patrum. In Regm. dicitur *Braco*. Menatense monasterium etiam nunc exstat in diœcesi Claromontensi Ord. S. Benedicti.

[n] Sic Corb. et Bell. Cæteri autem, *inter terminum.*

[o] In capitum indiculo cod. Colb. dicitur *Momolenus.*

cinum transiit, et contra Desiderium ducem Chilperici regis bellum gessit. In quo prælio cecidere de exercitu ejus quinque millia; de [a] Desiderii vero viginti quatuor millia. Ipse quoque Desiderius fugiens vix evasit. Mummolus vero patricius per Arvernum rediit, eamque [*Al.* eaque] per loca exercitus ejus devastavit, et sic in Burgundiam peraccessit.

XIV. Posthæc Merovechus cum in custodia a patre retineretur, tonsuratus est, mutataque veste, qua clericis uti mos est, presbyter ordinatur, et ad monasterium Cenomannicum, quod vocatur Aninsula [b], dirigitur, ut ibi sacerdotali erudiretur regula. Hæc audiens Guntchramnus Boso, qui tunc in basilica sancti Martini, ut diximus, residebat, misit Riculfum [*Al.* Rigulfum] subdiaconum, ut ei consilium occulte præberet expetendi basilicam sancti Martini. Qui cum abiisset, ab alia parte Gailenus [c] puer ejus advenit. Cumque parvum solatium qui eum ducebant haberent, ab ipso Gaileno in itinere excussus est, opertoque capite, indutusque veste sæculari, beati Martini templum expetiit. Nobis autem Missas celebrantibus, in sanctam basilicam, aperta reperiens ostia, ingressus est. Post Missas autem petiit, ut ei eulogias [d] dare deberemus. Erat autem tunc nobiscum Ragnemodus Parisiacæ sedis episcopus, qui sancto Germano successerat. Quod cum refutaremus, **215** ipse clamare cœpit et dicere, quod non recte eum a communione sine fratrum conniventia suspenderemus. Illo autem hæc dicente, cum consensu fratris qui præsens erat, contestata causa canonica [e], eulogias a nobis accepit. Veritus autem sum, ne dum unum a communione suspendebam, in multos existerem homicida. Minabatur enim aliquos de populo nostro interficere, si communionem nostram non meruisset. Multas tamen pro hac causa Turonica regio sustinuit clades. His diebus Nicetius vir neptis meæ, propriam habens causam, ad Chilpericum regem abiit cum diacono nostro, qui regi fugam Merovechi narraret. Quibus visis, Fredegundis regina ait: Exploratores sunt, et ad sciscitandum quid agat rex advenerunt, ut sciant quid Merovecho renuntient. Et statim exspoliatos in exsilium retrudi præcepit, de quo mense septimo expleto relaxati sunt. Igitur Chilpericus nuntios ad nos direxit, dicens: Ejicite apostatam illum de basilica: sin autem aliud, totam regionem illam igni succendam. Cumque nos rescripsissemus, impossibile esse quod temporibus hære-

A ticorum non fuerat, Christianorum nunc tem
fieri, ipse exercitum commovet, et illuc dirig
Anno autem secundo Childeberti regis, cu
ret Merovechus patrem suum in hac delib
intentum, assumpto secum Guntchramno d
Brunichildem pergere cogitat, dicens: A
propter meam personam basilica domni Mart
lentiam perferat, aut [*Al.* et] regio ejus per
ptivitati subdatur. Et ingressus basilicam,
gilias ageret, res quas secum habebat, ad sep
beati Martini exhibuit, orans ut sibi sanctus
reret, atque ei concederet gratiam suam, ut
accipere posset. Leudastes tunc comes cum
ei in amore Fredegundis insidias tenderet, ad
mum pueros ejus, qui in pago egressi **216** f
B circumventos dolis gladio trucidavit, ipsumque
mere cupiens, si reperire loco opportuno po
Sed ille consilio usus Guntchramni, et se ulc
siderans, redeunte Marileifo [f] archiatro de pr
regis, comprehendi præcepit: cæsumque gravi
ablato auro argentoque ejus, et reliquis reb
secum exhibebat, nudum reliquit. Et inter
utique, si non inter manus cædentium elapsus,
siam expetisset: quem nos postea indutum ves
tis, obtenta vita Pictavum remisimus. Mero
vero de patre atque noverca multa crimina lo
tur: quæ cum ex parte vera essent, credo acc
non fuisse Deo, ut hæc per filium vulgarentur
in sequentibus cognovi. Quadam enim die ad
vium ejus ascitus [g], dum pariter sederemus, s
C citer petiit aliqua ad instructionem animæ leg
vero reserato Salomonis libro, versiculum q
mus occurrit arripui, qui hæc continebat: *O*
qui adversus aspexerit [h] *patrem, effodiant eum*
de convallibus (*Prov.* III, 17). Illo quoque non
ligente, consideravi hunc versiculum a Domin
paratum. Tunc direxit Guntchramnus [i] pueru
mulierem quamdam, sibi jam cognitam a te
Chariberti regis, habentem spiritum pythonis,
quæ erant eventura narraret. Asserebat pr
ipsam sibi ante hoc tempus, non solum annu
et diem et horam, in qua rex Charibertus obir
nuntiasse. Quæ hæc ei per pueros mandata re
Futurum est enim ut rex Chilpericus hoc anno
ciat, et Merovechus rex exclusis fratribus [j]
D capiat regnum. Tu vero ducatum totius regn
annis quinque tenebis. Sexto vero anno in una

[a] Hæc verba, *de Desiderii vero viginti quatuor millia*, desunt in Bellov.

[b] Colb. in *Cenoniacum, qui vocatur Annisola.* Adhuc subsistit a conditoris et primi abbatis sancti Carilefi nomine, vulgo *Saint-Calais* dictum, sub ordine S. Benedicti et Congregatione S. Mauri. Observa hic Meroveum in monasterio versatum fuisse ut clericalibus muniis erudiretur, et vestem clericalem a sæculari fuisse dissimilem. Et quidem Gregorius Magnus jussit epist. 10 lib. v, ut pueri Angli in Galliæ monasteriis in fide erudireutur.

[c] Sic Corb., Belt. et Regm.; cæteri *Gaulenus*.

[d] Nota est eulogiarum acceptio pro quolibet munusculo, maxime a viris piis misso, cum alias in re sacra panem benedictum significet. Hincmarus in Capitulis anni 852, num. 7: *Ut de oblatis quæ*
runtur a populo, et consecrationi supersunt, vel de
bus, etc., *post Missarum solemnia, qui commun*
non fuerunt parati, omni die dominico et diebus
exinde accipiant, etc.

[e] Regm., *contestatus causam canonicam.*

[f] Alii, *Mareleifo*. Regm., *Marilefio*.

[g] Colb., *accessi*.

[h] Corb., *exasperat*. Colb., *qui aversus dispexerit*.

[i] Sic Corb., Bell., Colb. et Becc. cum Bad.
Guntchramnum, quæ unius litterulæ mutatio docet
puerum a Guntramno, non a Meroveo Guntram
ad pythonissam consulendam missum fuisse.

[j] Sic Corb., Belt. et Colb.; cæteri cum e
Merovechus inclusis fratribus. Vox *rex* est in solo

latum [a], quæ super Ligeris alveum sita est in dextra ejus parte, favente populo, episcopatus gratiam adipisceris, ac senex et plenus dierum ab hoc mundo migrabis. Cumque hæc pueri redeuntes domino nuntiassent, statim ille vanitate elatus, tanquam **217** si jam in cathedra Turonicæ ecclesiæ resideret, ad me hæc detulit verba. Cujus ego irridens stultitiam, dixi: A D o hæc poscenda sunt: nam credi non debent quæ diabolus repromittit. *Ille* [b] *autem ab initio mendax est, et in veritate nunquam stetit* (*Joan.* VIII, 44). Illo quoque cum confusione discedente, valde irridebam hominem, qui talia credi putabat. Denique quadam nocte vigiliis in basilica sancti antistitis celebratis, dum lectulo decubans obdormissem, vidi angelum per aera volantem. Cumque super sanctam basilicam præteriret, voce magna ait: Heu heu! percussit Deus Chilpericum, et omnes filios ejus; nec superabit de his qui processerunt ex lumbis ejus, qui regat regnum illius in æternum. Erant ei eo tempore de diversis uxoribus filii quatuor, exceptis filiabus. Cum autem hæc in posterum impleta fuissent, tunc ad liquidum cognovi falsa esse quæ promiserant harioli. Igitur commorantibus his apud basilicam sancti Martini, misit ad Guntchramnum Bosonem Fredegundis regina, quæque ei jam pro morte Theodoberti patrocinabatur occulte, dicens: Si Merovechum ejicere potueris de basilica ut interficiatur, magnum de me munus accipies. At ille præsto putans esse interfectores, ait ad Merovechum: Ut quid hic quasi segnes et timidi residemus, et ut hebetes circa basilicam hanc occulimur? Veniant enim equi nostri, et acceptis accipitribus, cum canibus exerceamur venatione, spectaculisque patulis jocundemur. Hoc enim agebat [c] callide, ut eum a sancta basilica separaret. Guntchramnus vero alias sane bonus. Nam ad perjuria nimium præparatus erat, verumtamen nulli amicorum sacramentum dedit, quod non protinus omisisset. Egressi itaque, ut diximus, de basilica, ad Jocundiacensem domum [d] civitati proximam progressi sunt: sed **218** a nemine Merovechus nocitus est [e]. Et quia impetebatur tunc Guntchramnus de interitu, ut diximus, Theodoberti, misit Chilpericus rex nuntios et epistolam scriptam ad sepulcrum sancti Martini, quæ habebat insertum,

A ut ei beatus Martinus rescriberet, utrum liceret extrahi Guntchramnum de basilica ejus, an non. Sed Baudegilus [f] diaconus, qui hanc epistolam exhibuit, chartam puram cum eadem quam detulerat, ad sanctum tumulum misit. Cumque per triduum exspectasset, et nihil rescripti reciperet [g], redivit ad Chilpericum. Ille vero misit alios, qui a Guntchramno sacramenta exigerent, ut sine ejus scientia [h] basilicam non relinqueret. Qui ambienter jurans pallam altaris fidejussorem dedit [i], nunquam se exinde sine jussione regia egressurum. Merovechus vero non credens pythonissæ, tres libros super sancti sepulcrum posuit, id est Psalterii, Regum, Evangeliorum: et vigilans tota nocte, petiit ut sibi beatus confessor quid eveniret ostenderet, et utrum possit regnum B accipere, an non, ut Domino indicante cognosceret [j]. Posthæc continuato triduo in jejuniis, vigiliis, atque orationibus, ad beatum tumulum iterum accedens, revolvit librum, qui erat Regum: versus autem primus paginæ quam reseravit, hic erat: *Pro eo quod dereliquistis Dominum Deum vestrum, et ambulastis post deos alienos, nec fecistis rectum ante conspectum ejus: ideo tradidit vos Dominus Deus vester in manibus inimicorum vestrorum* (*III Reg.* IX, 9). Psalterii autem versus hic est inventus: *Verumtamen propter dolositatem posuisti eis mala: dejecisti eos, dum allevarentur. Quomodo facti sunt in desolationem? subito defecerunt: perierunt propter iniquitates suas* (*Psalm.* LXXII, 18. 19). In Evangeliis autem hoc est repertum: *Scitis quia post biduum Pascha* C *fiet, et Filius hominis tradetur ut crucifigatur* (*Matth.* XXVI, 2). In his responsionibus ille confusus, flens diutissime **219** ad sepulcrum beati antistitis, assumto secum Guntchramno duce, cum quingentis aut eo amplius viris discessit. Egressus autem basilicam sanctam, cum iter ageret per Antissiodorense territorium, ab Erpone [k] duce Guntchramni regis comprehensus est. Cumque ab eo detineretur, casu nescio quo dilapsus, basilicam sancti Germani [l] ingressus est. Audiens hæc Guntchramnus rex, in ira commotus Erponem septingentis [m] aureis damnat, et ab honore removet, dicens: Retinuisti, ut ait frater meus, inimicum suum. Quod si hoc facere cogitabas, ad me eum debuisti prius adducere; sin autem aliud,

[a] Id de Turonensi episcopatu intellexit Valesius; at Turonensis urbs ad lævam Ligeris sita est. Ad dexteram Ligeris sunt Nivernum, Aurelia, Namnetæ; de postrema hac id potius intelligendum Cointius censet, nec repugnat Gregorii textus.

[b] Quæ sequuntur usque ad *stetit*, desunt in Corb. et Bell.

[c] Editi cum Bec., *aiebat*.

[d] Locus est ad Carum fluvium contra Turonos, vulgo *Jouay*, dictus.

[e] Sic Corb. et Bec.; alii *noscitus est*. Casin., *notus est*.

[f] Sic Corb. et Bell.; at Regm. et Bad., *Baudigisilus*. Colb., *Baidegisilus*. Bec., *Baudegisilus*. Editi aliquot, *Baudinus*.

[g] Corb. et Bell., *rescribere cœperit*.

[h] Regm., *consensu*.

[i] Eam scilicet tangendo.

[j] Hæc consuetudo, potissimum ubi agebatur de D rebus sæcularibus, valde S. Augustino displicebat, ex epist. 55, alias 119. *Sortes sanctorum*, et alias ejusmodi divinationes damnarunt Concilia Gallic. Agath., can. 42, Aurel. I, can. 30, etc.; quæ tandem penitus abrogatæ sunt in tertio Capitulari an. 789, ubi cap. 4 legitur: *Ut nullus in Psalterio, vel in Evangelio, vel in aliis rebus sortire præsumat, nec divinationes aliquas observare.* Quo autem ritu fieret id per sacros libros sortilegium, disce ex V. Cl. Stephani Baluzii notis in eumdem locum. Vide supra not. in lib. II, cap. 37. Mos ille etiam apud gentiles invaluerat. Sic Hadrianus apud Spartianum ex fortuito versu, qui primus in Virgilio occurrisset, futurum augurabatur.

[k] Regm., *Herpone*; Bec., *Herbonem*.

[l] Juxta urbem Antissiodorum, ubi etiam nunc subsistit, sed in urbe, cum percelebri monasterio Ordinis Benedictini, sub sancti Mauri Congregatione.

[m] Corb., *septuaginta*.

nec tangere debueras quem tenere dissimulabas. A Exercitus autem Chilperici regis usque Turonis accedens, regionem illam in prædas mittit, succendit, atque devastat: nec rebus sancti Martini pepercit, sed quod manu tetigit, sine ullo Dei intuitu, aut timore diripuit. Merovechus prope duos menses ad antedictam basilicam residens, fugam iniit, et ad Brunichildem reginam usque pervenit: sed ab Austrasiis non est collectus. Pater vero ejus exercitum contra Campanenses commovit, putans eum ibidem occultari: sed nihil nocuit, nec eum potuit reperire.

XV. Et quia tempore illo, quo Alboinus in Italiam ingressus est, Chlothacharius et Sigibertus Suavos et alias gentes in loco illo posuerunt [a]; hi qui tempore Sigiberti regressi sunt, id est qui cum Alboino fuerant, contra hos consurgunt, volentes eos a regione B illa extrudere ac delere. At illi obtulerunt eis tertiam partem terræ, dicentes: Simul vivere sine collisione possumus. Sed illi contra eos irati, eo quod ipsi hoc antea tenuissent, nullatenus pacificare voluerunt. Dehinc **220** obtulerunt eis iterum isti medietatem: posthæc duas partes, sibi tertiam relinquentes. Nolentibus autem illis, obtulerunt cum terra omnia pecora, tantum ut a bello cessarent. Sed nec hoc illi acquiescentes, certamen expetunt. Et inter se ante certamen, qualiter uxores Suavorum dividerent, et qui quam post eorum exitum acciperet, tractant, putantes eos jam quasi interfectos habere. Sed Domini miseratio, quæ justitiam facit, in aliam partem voluntatem eorum retorsit. Nam confligentibus illis: erant C autem viginti sex millia Saxonum, ex quibus viginti millia ceciderunt; Suavorum quoque sex millia quadringenti, et octoginta [b] tantum prostrati sunt: reliqui vero victoriam obtinuerunt. Illi quoque qui ex Saxonibus remanserant, detestati sunt, nullum se eorum barbam, neque capillos incisurum, nisi prius se de adversariis ulciscerentur. Quibus iterum decertantibus, in majore excidio corruerunt, et sic a bello cessatum est [c].

XVI. In Britanniis hæc acta sunt. Macliavus quondam et Bodicus Britannorum comites [d], sacramentum inter se dederant, ut qui ex eis superviveret, filios partis alterius tanquam proprios defensaret. Mortuus autem Bodicus reliquit filium, Theodericum nomine. Quo, Macliavus oblitus sacramenti, expulso a patria, regnum patris ejus accepit. Hic vero multo tempore profugus vagusque fuit: cui tandem misertus Deus [e] collectis secum a Britannia viris, se super Macliavum objecit, cumque cum filio ejus Jacob gladio interemit, partemque regni, quam quondam pater ejus tenuerat, in sua potestate restituit; partem vero aliam Warochus [f] Macliavi filius vindicavit sibi.

XVII. Guntchramnus vero rex duos Magnacharii [g] quondam filios **221** gladio interemit, pro eo quod in Austrechildem [h] reginam, ejusque soboles multa detestabilia atque exsecranda proferrent; facultatesque eorum fisco suo redegit. Ipse quoque duos filios suos subito morbo oppressos perdidit [i], de quorum funere valde contristatus est, eo quod orbatus absque liberis remansisset. Eo anno dubietas Paschæ fuit. In Galliis vero nos cum multis civitatibus quarto decimo Kalendas Maias [j] sanctum Pascha celebravimus. Alii vero cum Hispanis, duodecimo Kalendas Aprilis solemnitatem hanc tenuerunt: tamen ut ferunt, fontes illi, qui in Hispaniis nutu Dei complentur [k], in nostro Pascha repleti sunt.

XVIII. Cainone vero [l] Turonico vico, dum ipso glorioso Resurrectionis Dominicæ die Missæ celebrarentur, ecclesia contremuit, populusque conterritus a pavore, unam vocem dedit, dicens quod ecclesia caderet: cunctique ab ea, etiam perefractis ostiis per fugam lapsi sunt. Magna posthæc lues populum devastavit. Posthæc Guntchramnus rex ad Childebertum nepotem suum legatos mittit, pacem petens, ac deprecans eum videre. Tunc ille cum proceribus suis ad eum venit: qui ad pontem, quem Petreum [m] vocitant, conjuncti sunt, consalutantes atque invicem osculantes se. Guntchramnus rex ait: Evenit impul-

[a] Confer caput hoc cum 43, libri IV. Cæterum, ut monent Valesius et Cointius, Sigibertus solus Suevis locum inhabitandi dederat, nam tunc jam defunctus erat Chlotarius. Emendandus quoque Paulus Diaconus, qui Gregorium incaute secutus, in hunc errorem impegit.

[b] Sic Corb. et Bellov.; Colb. idem etiam habebat; sed postea addita sunt post *millia*, hæc verba *ex quibus*, ut conficeretur *sex millia, ex quibus quadringenti et octoginta*, etc.; quam lectionem Bec. et editi habent, quibus favet Paul. Diac. lib. III, cap 7.

[c] Witichindus monachus Corbeiensis in Saxonia, qui sub Otthone M. floruit, observat Suavos Transalbenses regionem quam incolebant occupavisse Saxonibus in Italiam migrantibus; ideoque sua adhuc ætate eosdem aliis quam Saxonum legibus usos esse, quamvis in Saxonia sedes haberent.

[d] Regm., *duces, comitesque*. Macliavus ordinatus fuerat episcopus Venetensis, supra lib. IV, cap. 4, et licet apostata, nunquam tamen passus est se vivente alium ordinari.

[e] Editi, *qui tandem miserante Deo*.

[f] Bell., *Varrocus*.

[g] Colb., *Magnarii*. Colb. et aliquot editi, *Maginharii*. Guntramnus Marcatrudem Magnacharii ducis filiam duxerat, qua ob Gundobadum privignum, quem Guntramnus ex veneranda habuerat, veneno sublatum dimissa, Austrigildem ejus ancillam duxit. Quod Guntio et Wiolicus Magnacharii filii ferre non valebant, idque tandem exitii causa eis fuit. Magnacharii D mortem anno 566 consignat Marius Aventicensis.

[h] Alii, *Austrigildem*.

[i] Chlodomerem scilicet et Chlotarium, quorum epitaphia refert Chesnius tomo I Histor. Franc., pag. 512. Eosdem *Regios ac egregios adolescentes* vocat Marius ad an. 577.

[j] Colb., *Martias*, sed mendose.

[k] De his fontibus vide Cointium ad annum 497, num. 3. Dubietas hæc orta ex eo quod Franci Victorii laterculum sequebantur, ut in concilio Aurelian. IV, can. I, an. 541, statutum fuerat; Hispani vero antiquum Latinorum canonem. Adi Cointium ad annum 539, num. 15.

[l] Castrum est ad Vingennam positum, quod vulgo *Chinon* appellatur, unde recentiores *Chinonium* corrupte efformarunt.

[m] Complures sunt hujus nominis vici in Galliis, vulgo *Pierre-Pont* dicti, qui autem hic memoratur,

su peccatorum meorum, ut absque liberis [a] remanerem : et ideo peto, ut hic nepos meus mihi sit filius. Et imponens eum super cathedram suam, cunctum ei regnum tradidit, dicens : Una nos parma protegat, unaque hasta defendat. Quod si filios habuero, te nihilominus tanquam unum ex his reputabo, ut illa cum eis, tecumque permaneat charitas, **222** quam tibi hodie ego polliceor, teste Deo. Proceres vero Childeberti similiter pro eodem polliciti sunt. Et manducantes simul atque bibentes, dignisque se muneribus honorantes, pacifici discesserunt. Tunc ad Chilpericum regem legationem mittentes, ut redderet quod de eorum regno minuerat : quod si differret, campum præpararet ad bellum. Quod ille despiciens, apud Suessionas atque Parisios circos ædificare præcepit, eosque populis spectaculum præbens [b].

XIX. His ita gestis, audiens Chilpericus, quod Prætextatus Rothomagensis episcopus contra utilitatem suam populis munera daret, eum ad se arcessiri præcepit. Quo discusso [c], reperit cum eodem res Brunichildis reginæ commendatas : ipsisque ablatis, eum in exsilio usque ad sacerdotalem audientiam retineri præcepit. Conjuncto autem Concilio, exhibitus est. Erant autem episcopi [d] qui advenerant apud Parisios, in basilica sancti Petri apostoli. Cui rex iit : Quid tibi visum est, o episcope, ut inimicum neum Merovechum, qui filius esse debuerat, cum mita sua, id est patrui sui uxore, conjugeres? An gnarus eras, quæ pro hac causa Canonum statuta anxissent? Etiam non hic solum excessisse probaris, ed etiam cum illo egisti, datis muneribus, ut ego nterficerer. Hostem autem filium patri fecisti, senxisti pecunia plebem, ut nullus mecum fidem haitam custodiret; voluistique regnum meum in manu alterius tradere. Hæc eo dicente, infremuit ultitudo Francorum, voluitque ostia basilicæ rumere, quasi ut extractum sacerdotem lapidibus urgeet : sed rex prohibuit fieri. Cumque Prætextatus iscopus ea quæ rex dixerat, facta negaret, **23** advenerunt falsi testes, qui ostendebant spes aliquas, dicentes : Hæc et hæc nobis dedisti, ut rovecho fidem promittere deberemus. Ad hæc ille cebat : Verum enim dicitis, vos a me sæpius muratos, sed non hæc causa exstitit, ut rex ejicerer a regno. Nam et cum vos mihi et equos optimos, res alias præberetis, nunquid poteram aliud fa-

A cere, nisi et ego vos simili sorte remunerarem. Recedente vero rege ad metatum [e] suum, nos collecti in unum sedebamus in secretario basilicæ beati Petri. Confabulantibusque nobis, subito advenit Aetius archidiaconus Parisiacæ Ecclesiæ, salutatisque nobis, ait : Audite me, o sacerdotes Domini, qui in unum collecti estis. Aut enim hoc tempore exaltabitis nomen vestrum, et bonæ famæ gratia refulgebitis; aut certe nullus vos amodo pro Dei sacerdotibus est habiturus, si personas vestras sagaciter non erigitis, aut fratrem perire permittitis. Hæc eo dicente, nullus sacerdotum ei quidquam respondit; timebant enim reginæ furorem, cujus instinctu hæc agebantur. Quibus intentis, et ora digito comprimentibus, ego aio : Attenti estote, quæso, sermonibus

B meis, o sanctissimi sacerdotes Dei, et præsertim vos, qui familiariores esse regi videmini : adhibete ei consilium sanctum atque sacerdotale, ne exardescens in ministrum Dei, pereat ab ira ejus, et regnum perdat, et gloriam. Hæc me dicente, silebant omnes. Illis vero silentibus adjeci : Mementote, domini mei sacerdotes, verbi prophetici quod ait : *Si viderit speculator iniquitatem hominis, et non dixerit, reus erit animæ pereuntis* (*Ezech.* XXXIII, 6). Ergo nolite silere, sed prædicate, et ponite ante oculos regis peccata ejus, ne forte ei aliquid mali contingat, et vos rei sitis pro anima ejus. An ignoratis quid novo gestum fuerit tempore? quomodo apprehensum Sigimundum Chlodomeris retrusit in carcerem? dixitque ei Avitus [f] Dei sacerdos : Ne injicias manum in eum, et

C cum Burgundiam petieris, **224** victoriam obtinebis. Ille vero abnuens quæ ei a sacerdote dicta fuerant, abiit, ipsumque cum uxore et filiis interemit; petiitque Burgundiam, ibique oppressus ab exercitu, interemptus est. Quid Maximus imperator? Nonne cum beatum Martinum [g] compulisset communicare cuidam homicidæ episcopo, et ille, quo facilius addictos morti liberaret, regi impio consensisset, prosequente Regis æterni judicio, ab imperio depulsus Maximus, morte pessima condemnatus est? Hæc me dicente, non respondit ullus quidquam, sed erant omnes intenti et stupentes. Duo tamen adulatores ex ipsis, quod de episcopis dici dolendum est, nuntiaverunt regi dicentes, quia nullum majorem inimicum in suis causis quam me haberet. Illico unus ex aulicis cursu

D rapido ad me repræsentandum dirigitur. Cumque venissem, stabat rex juxta tabernaculum ex ramis

itur *Pont-Pierre*, situs in silva Vosago ad Mosam vium, inter Motam et Novum-castellum, vix hodie tus.

[a] Habebat filias duas Guntramnus, Chlodobergem npe et Chlotildem; sed id pro nihilo ducebat, od regno capessendo inhabiles essent juxta legem icam, quæ semper in omnibus regni divisionibus um habuerat, et exinde habuit. Nunquam enim, quo Francorum imperium subsistit, mulieres ad cedendum in regia dignitate admissæ fuerunt.

[b] Regm., *eosque spectandos populis præbuit*. Bad., eis *populo spectaculum præbiturus*. Porro hic de- est scriptura cod. Bellov., usque ad hæc verba ientis capitis, *et ora digito*, etc.

[c] Corb., Bec., etc., *quem discussum*, casuum mutatione, quam sibi familiarem fuisse fatetur non semel Gregorius.

[d] Erant numero 45, ex libro VII infra, cap. 16.

[e] Veteres metatum pro solo hospitum vel militum hospitio adhibebant : sequioris ævi scriptores pro quolibet domicilio.

[f] Regm., ut semper alias, *Adjutus*. Vide supra lib. III, cap. 6. Porro hic *sacerdotis* nomine episcopum non intelligit Gregorius, ut sæpe alias. Nam sanctus Avitus erat solummodo abbas Miciacensis.

[g] Corb., Bell. et Colb. habent *Germanum*. Vulgatam tamen cæterorum lectionem retinuimus; quod hoc ipsum sancto Martino contigisse referat Sulpicius Severus in Dialogo 3, ubi sanctus Martinus Felicis ordinationi interfuisse narratur.

factum, et ad dexteram ejus Bertchramnus episcopus, A ad lævam vero Ragnemodus [a] stabat : et erat ante eos scamnum [b] pane desuper plenum cum diversis ferculis. Visoque me rex ait : O episcope, justitiam cunctis largiri debes, et ecce ego justitiam a te non accipio; sed, ut video, consentis iniquitati, et impletur in te proverbium illud, quod corvus oculum corvi non eruit. Ad hæc ego : Si quis de nobis, o rex, justitiæ tramitem transcendere voluerit, a te corrigi potest : si vero tu excesseris, quis te corripiet? Loquimur enim tibi, sed si volueris audis; si autem nolueris, quis te condemnabit, nisi is qui se pronuntiavit esse Justitiam? Ad hæc ille, ut erat ab adulatoribus contra me accensus, ait : Cum omnibus enim inveni justitiam, et tecum invenire non possum. Sed scio quid faciam, ut noteris in populis, B et injustum te esse omnibus perpatescat. Convocabo enim populum Turonicum, et dicam eis : Vociferamini contra Gregorium, quod sit injustus, et nulli hominum justitiam præstet. Illis quoque hæc clamantibus respondebo, **225** Ego qui rex sum, justitiam enim eodem invenire non possum, et vos qui minores estis invenietis? Ad hæc ego : Quod sim injustus, tu nescis. Scit enim ille conscientiam meam, cui occulta cordis sunt manifesta. Quod vero falso clamore populus te insultante vociferatur, nihil est, quia sciunt omnes a te hæc emissa. Ideoque non ego, sed potius tu in acclamatione notaberis. Sed quid plura? Habes legem et Canones. Hæc te diligenter rimari oportet : et tunc quæ præceperint, si non observaveris [c], noveris tibi Dei judicium imminere. C At ille quasi me demulcens, quod dolose faciens putabat me non intelligere, conversus ad juscellum quod coram erat positum, ait : Propter te hæc juscella paravi, in quibus nihil aliud præter volatilia, et parumper ciceris continetur. Ad hæc ego, cognoscens adulationes ejus, dixi : Noster cibus esse debet facere voluntatem Dei, et non his deliciis delectari, ut ea quæ præcepit, nullo casu prætermittamus. Tu vero qui alios de justitia culpas, pollicere prius quod legem et Canones non omittas : et tunc credimus quod justitiam prosequaris. Ille vero porrecta dextera, juravit per omnipotentem Deum, quod ea quæ lex et Canones edocebant, nullo prætermitteret pacto. Post hæc accepto pane, hausto etiam vino discessi [d]. D Ea vero nocte, decantatis nocturnalibus hymnis, ostium mansionis nostræ gravibus audio cogi verberibus : missoque puero, nuntios Fredegundis reginæ astare cognosco. Quibus introductis, salutationem reginæ suscipio. Deinde precantur pueri, ut in ejus causis contrarius non existam, simulque ducentas argenti promittunt libras [e], si Prætextatus me impugnante opprimeretur. Dicebant enim : Jam omnium episcoporum promissionem habemus : tantum tu adversus non incedas. Quibus ego respondi : Si mihi mille libras auri argentique donetis, numquid aliud facere possum, nisi quod Dominus agere præcipit? Unum tantum polliceor, quod ea quæ cæteri secundum Canonum statuta consenserint, sequar. At illi non **226** intelligentes quæ dicebam, gratias agentes discesserunt. Mane autem facto, aliqui de episcopis ad me venerunt, simile mandatum ferentes : quibus ego similia respondi.

Convenientibus autem nobis in basilica sancti Petri, mane rex adfuit, dixitque : Episcopus enim in furtis deprehensus, ab episcopali officio ut avelatur Canonum auctoritas sanxit. Nobis quoque respondentibus : Quis ille sacerdos esset, cui furti crimen irrogaretur? respondit rex : Vidistis enim species, quas nobis furto abstulit. Ostenderat enim nobis ante diem tertiam rex duo volucla [f], speciebus et diversis ornamentis referta : quæ appretiabantur amplius quam tria millia solidorum. Sed et sacculum cum numismatis [g] auri pondere tenentem quasi millia duo. Hæc enim dicebat rex, sibi ab episcopo fuisse furata. Qui respondit : Recolere vos credo, discedente a Rothomagensi urbe Brunichilde regina, quod venerim ad vos, dixique vobis, quia res ejus, id est quinque sarcinas, commendatas haberem : et frequentius advenire pueros ejus ad me, ut ea redderem, et nolui sine consilio vestro. Tu autem dixisti mihi, o rex : Ejice hæc a te, et revertantur ad mulierem res suæ, ne inimicitia inter me et Childebertum nepotem meum pro his rebus debeat pullulare. Reversus ergo ego ad urbem, unum volucium tradidi pueris : non enim valebant amplius ferre. Reversi iterum requirebant alia : iterum consului [h] magnificentiam vestram. Tu autem præcepisti, dicens : Ejice, ejice hæc a te, o sacerdos, ne faciat scandalum hæc causa. Iterum tradidi eis duo ex his : duo autem alia remanserunt mecum. Tu autem, qui nunc calumniaris, et me furti arguis, cum hæc causa non ad furtum, sed ad custodiam debeat deputari. Ad hæc rex : Si hoc depositum penes te habebatur ad custodiendum, cur solvisti unum ex his, et limbum aureis contextum filis in partes dissecasti, et dedisti per viros, qui me a regno dejicerent? Prætextatus episcopus respondit : Jam dixi tibi superius quia munera eorum **227** acceperam, ideoque cum non haberem de præsenti quod darem, hinc præsumpsi, et eis vicissitudinem munerum tribui. Proprium mihi esse videbatur, quod filio meo Merovecho erat, quem de lavacro regenerationis excepi. Videns autem rex Chilpericus, quod cum his calumniis su

[a] Bertramnus erat episcopus Burdegalensis, Ragnemodus vero Parisiensis; uterque a Fortunato passim laudatus, de quibus sæpius infra.

[b] Id est mensa humilis, Gallice dicitur *un banc*, ex quo derivavit vox *banquet*, ad designandum convivium.

[c] Regm., *observare volueris*.

[d] Regm., *discessit*.

[e] Cod. Regm., *marchas*.

[f] Sic Corb., Bell. et Colb., quam vocem alias pro *involucris* in his mss. positam jam animadvertimus. Sic et pro *speciebus*, habent *species*, mutato casu.

[g] Colb., *numismate*. Sed Gregorius ponit hic, sicut jam alias, *numismatis*, pro *numismatibus*.

[h] Alii mss. et editi, *consiliatus sum*.

perare nequiret, attonitus valde, a [*Al.* ac] conscientia confusus, discessit a nobis; vocavitque quosdam de adulatoribus suis, et ait : Victum me verbis episcopi fateor, et vera esse quæ dicit scio. Quid nunc faciam, ut reginæ de eo voluntas adimpleatur? Et ait : Ite, et accedentes ad eum dicite, quasi consilium ex vobismetipsis dantes : Nosti quod sit rex Chilpericus pius atque compunctus, et citò flectatur ad misericordiam : humiliare sub eo, et dicito ab eo objecta a te perpetrata fuisse. Tunc nos prostrati omnes coram pedibus ejus, dari tibi veniam impetramus. His seductus Prætextatus episcopus, pollicitus est se ita facturum. Mane autem facto, convenimus ad consuetum locum : adveniensque et rex, ait ad episcopum : Si munera pro muneribus his hominibus es largitus, cur sacramenta postulasti, ut B fidem Merovecho servarent? Respondit episcopus : Petii, fateor, amicitias eorum haberi cum eo : et non solum hominem, sed, si fas fuisset, angelum de cœlo evocassem, qui esset adjutor ejus. Filius enim mihi erat, ut sæpe dixi, spiritalis ex lavacro. Cumque hæc altercatio altius tolleretur, Prætextatus episcopus prostratus solo, ait : Peccavi in cœlum et coram te, o rex misericordissime, ego sum homicida nefandus : ego te interficere volui, et filium tuum in solio tuo erigere. Hæc eo dicente, prosternitur rex coram pedibus sacerdotum, dicens : Audite, o piissimi sacerdotes, reum crimen exsecrabile confitentem. Cumque nos flentes regem elevassemus a solo, jussit eum basilicam egredi. Ipse vero ad metatum discessit, transmittens librum Canonum, in **223** quo C erat quaternio novus annexus, habens canones quasi apostolicos [a], continentes hæc : « Episcopus in homicidio, adulterio, et perjurio deprehensus, a sacerdotio divellatur. » His ita lectis, cum Prætextatus staret stupens, Bertchramnus episcopus ait : Audi, o frater et coepiscope, quia regis gratiam non habes, ideoque nec nostra charitate uti poteris, priusquam regis indulgentiam merearis. His ita gestis, petiit rex, ut aut tunica ejus scinderetur, aut centesimus octavus psalmus, qui maledictiones Ischariothicas continet [b], super caput ejus recitaretur; aut certe

A judicium contra eum scriberetur, ne in perpetuum communicaret. Quibus conditionibus ego restiti, juxta promissum regis, ut nihil extra Canones gereretur. Tunc Prætextatus a nostris raptus oculis, in custodiam positus est. De qua fugere tentans [*Al.* eum fugere] nocte, gravissime cæsus, in insulam maris, quod adjacet civitati Constantinæ [c], in exsilium est detrusus.

Posthæc sonuit, quod Merovechus iterum basilicam S. Martini conaretur expetere. Chilpericus vero custodiri basilicam jubet, et omnes claudi aditus. Custodes autem unum ostium, per quod pauci clerici ad officium ingrederentur, relinquentes, reliqua ostia clausa tenebant : quod non sine tædio populis fuit. Cum autem apud Parisios moraremur, signa in cœlo B apparuerunt, id est viginti radii a parte Aquilonis, qui ab Oriente surgentes ad Occidentem properabant : ex quibus unus prolixior et aliis supereminens, ut est in sublime elatus, mox defecit; et sic reliqui qui secuti fuerant, evanuerunt. Credo interitum Merovechi pronuntiasse. Merovechus vero dum in Rhemensi Campania latitaret, nec palam se Austrasiis crederet, a Tarabannensibus [d] circumventus est, dicentibus, quod relicto patre ejus Chilperico, ei se subjugarent, si ad eos accederet. Qui velociter assumtis secum viris fortissimis, **229** ad eos venit. Illi præparatos detegentes dolos, in villam eum quamdam concludunt, et circumseptum cum armatis nuntios patri dirigunt. Quod ille audiens, illuc properare destinat. Sed hic cum in hospitiolo quodam C retineretur, timens ne ad vindictam inimicorum multas lueret pœnas, vocato ad se Gaileno familiari suo, ait : Una nobis usque nunc et anima et consilium fuit : rogo ne patiaris me manibus inimicorum tradi; sed accepto gladio irruas in me : quod ille nec dubitans, eum cultro confodit. Adveniente autem rege, mortuus est repertus [e]. Exstiterunt tunc qui assererent verba Merovechi, quæ superius diximus, a regina fuisse conficta; Merovechum vero ejus fuisse jussu clam interemptum. Gailenum vero apprehensum, abscissis manibus et pedibus, auribus, et narium summitatibus, et aliis multis cruciatibus

[a] Ii sunt, qui etiam nunc vulgo canones apostolici appellantur, quorum auctoritas in ecclesia Gallicana nulla tunc erat. De his Hincmarus loquitur opusc. 24. Qui autem hic laudatur, num. 21 est; sed non sincere a Prætextati adversariis relatus est. Nihil quippe in eo habetur de homicidio, pro qua voce legitur in ipso canone *furto*. De canonum Collectione, quam hic Gregorius laudat, et de canonibus apostolicis vide Cointium ad annum 577 de iis fusius disserentem. Ex hoc autem loco V. Cl. Paschasius Quesnelius, in dissertatione XVI ad opera S. Leonis papæ, probat Dionysii Exigui collectionem nondum tunc temporis in Galliis fuisse receptam. Dionysius quippe cæteris canones apostolicos præmittit, quos in codice Gallicano tunc non exstitisse indicant verba Gregorii reprehendentis Regem, quod novum quaternionem *canones quasi Apostolicos* continentem inseruisset. Et [...]idem habemus præ manibus vetustissimum codicem canonum Ecclesiæ Gallicanæ, ex Ms. Corbeiensi tempore Vigilii papæ conscripto, in quo et isti canones desiderantur, et cæterorum Canonum Græcorum D versio alia est ab ea quam Dionysius Exiguus exornavit. Lege viri eruditi dissertationem supra laudatam de antiquo Ecclesiæ Gallicanæ codice.

[b] Quod psalmi hujus verba, *Et episcopatum ejus accipiat alter*, contra Judam Ischarioteın laudaverit Petrus Actuum III, ut ostenderet ipsum ab apostolatu decidisse.

[c] Urbs est episcopalis Normanniæ, vulgo *Coutances*, nemini ignota, a qua haud procul dissita est Cæsarea insula, vulgo *Jersey*, olim ad Normanniam spectans, sed quæ nunc est Suthamptoniæ Angliæ provinciæ; sola, cum Garnseia sibi vicina, Anglis superest ex avita Normanniæ hæreditate.

[d] Tarvenna Morinorum urbs sæculo proxime elapso diruta, cujus sedes episcopalis in tres episcopatus divisa fuit, Bononiensem, Audomaropolitanam et Iprensem.

[e] Mortem ejus refert Marius ad an. 578. Ejus corpus Parisios postea delatum est, ut habetur infra lib. VIII, cap. 10.

affectum, infeliciter necaverunt. Grindionem quoque, A intextum rotæ, in sublime sustulerunt; Gucilionem [a], qui quondam comes palatii Sigiberti regis fuerat, absciso capite interfecerunt. Sed et alios multos qui cum eodem venerant, crudeli nece diversis mortibus affecerunt. Loquebantur etiam tunc homines, in hac circumventione Egidium [b] episcopum et Guntchramnum Bosonem fuisse maximum caput, eo quod Guntchramnus Fredegundis reginæ occultis amicitiis potiretur pro interfectione Theodoberti; Egidius vero, quod ei jam longo tempore esset carus.

XX. Cum autem Justinus imperator [c], amisso sensu, amens effectus esset, et per solam Sophiam augustam ejus imperium regeretur, populi, ut in superiore libro jam diximus (*Lib.* IV, *cap.* 33), Tiberium Cæsarem elegerunt, utilem, strenuum, atque sapien- B tem, eleemosynarium, inopumque optimum defensorem. Qui cum multa de thesauris quos **230** Justinus aggregavit, pauperibus erogaret, et Augusta illa eum frequentius increparet, quod rempublicam redegisset in paupertatem, diceretque : Quod ego multis annis aggregavi, tu infra paucum tempus prodige dispergis, aiebat ille : Non deerit fisco nostro, tantum pauperes eleemosynam accipiant, aut captivi redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino : *Thesaurizate vobis thesauros in cœlo, ubi neque ærugo, neque tinea corrumpit; et ubi fures non effodiunt, nec furantur* (*Matth.* VI, 20). Ergo de hoc quod Deus dedit, congregemus per pauperes in cœlo, ut Dominus nobis augere dignetur in sæculo. Et quia, ut diximus, magnus et verus Christianus erat, dum C hilari distributione pauperibus opem præstat, magis ac magis ei Dominus subministrat. Nam deambulans per palatium, vidit in pavimento domus tabulam marmoream, in qua crux Dominica erat sculpta, et ait : Cruce tua, Domine, frontem nostram munimus et pectora, et ecce crucem sub pedibus conculcamus [d]. Et dicto citius jussit eam auferri, defossaque tabula atque erecta, inveniunt subter et aliam hoc signum habentem. Nuntiantesque, jussit et illam auferre. Qua amota, reperiunt et tertiam : jussuque ejus et hæc aufertur. Qua ablata, inveniunt magnum thesaurum habentem supra mille auri centenaria. Sublatumque aurum, pauperibus adhuc abundantius, ut consueverat, subministrat : nec ei Dominus aliquid deficere fecit [e] pro bona voluntate sua. Quid ei in posterum Dominus transmiserit, non omittam. Narses ille dux Italiæ [f], cum in quadam civitate domum magnam haberet, in Italiam cum multis thesauris egressus [g], ad supra memoratam urbem advenit : ibique in domo sua occulte cisternam magnam fodit, in qua multa millia centenariorum auri **231** argentique reposuit : ibique interfectis consciis, uni tantummodo seni per juramentum condita commendavit. Defunctoque Narsete hæc sub terra latebant. Cumque supradictus senex hujus eleemosynas assidue cerneret, pergit ad eum, dicens : Si, inquit, mihi aliquid prodest, magnam rem tibi, Cæsar, edicam. Cui ille : Dic, ait, quod volueris. Proderit enim tibi, si quiddam nobis profuturum esse narraveris. Thesaurum, inquit, Narsetis reconditum habeo, quod in extremo vitæ positus celare non possum. Tunc Cæsar Tiberius gavisus, mittit usque ad locum pueros suos : præcedente vero sene, hi sequuntur attoniti. Pervenientesque ad cisternam, deopertamque ingrediuntur, in qua tantum aurum argentumque reperiunt, ut per multos dies vix evacuaretur a deportantibus. Et ex hoc ille amplius hilari erogatione dispensavit egenis.

XXI. Igitur [h] contra Salonium Sagittariumque episcopos tumultus exoritur. Hi enim a Sancto Nicetio Lugdunensi episcopo educati, diaconatus officium sunt sortiti : hujusque tempore Salonius Ebredunensis [i] urbis, Sagittariusque Vapigensis Ecclesiæ sacerdotes statuuntur. Sed assumto episcopatu, in proprium relati arbitrium, cœperunt in pervasionibus, cædibus, homicidiis, adulteriis, diversisque in sceleribus, insano furore grassari; ita ut quodam tempore, celebrante Victore Tricastinorum [j] episcopo solemnitatem natalitii sui, emissa cohorte, cum gladiis et sagittis irruerent super eum. Venientesque sciderunt

[a] Corb., *Guciolonem;* Bell., *Cincilonem, qui quondam palatii Sigiberti.* Comes palatii præpositus erat regiæ, juri dicundo præerat, ac res majoris momenti referebat ad principem; et ut archicapellanus de ecclesiasticis rebus, quæ ad palatium deferebantur, sic iste de sæcularibus judicabat. Vide Bignonii notas in lib. I Marculfi, formula 25.

[b] Egidius seu Ægidius, episc. Rhemensis, ob sua tam bona quam mala facinora notissimus. Ejus laudes prosequitur Fortunatus lib. III, carm. 18. Plura de eo Frodoardus lib. II Hist. Rhemensis, et passim noster Gregorius.

[c] Vide cap. 31 inferius. Hæc autem omnia exscripsit Paulus Diac. lib. III de Gestis Langob., cap. 11 et 12.

[d] Theodosius et Valentinianus vetuerant ne signum crucis insculperetur in solo, vel lapide, vel marmore humi posito. L. unic., Cod. *Neminem lic. sign.* Vide et can. 6 Conc. Trullani.

[e] Sic. Corb. et Bell.; Bec., *faciet;* alii, *permittebat.*

[f] Eunuchus famosissimus Belisario substitutus, qui Ostrogothos in Italia penitus delevit, sed ab Augusta male habitus Langobardos in eamdem regionem advocavit; quod tamen gratis fictum existimat Valesius, lib. IX rer. Francic.

[g] Sic veteres mss. et edit. Chesn. vero, *ingressus.* Colb., *regressus.*

[h] Hoc caput deest in Corb., Bell. et Colb. Exstat in Casin. et aliis. Confer. cap. 28 infra. Refert autem in hoc Gregorius, quæ saltem a decennio his duobus D episcopis, Sagittario scilicet et Salonio, contigerant.

[i] Ebrodunum, *Embrun*, et Vapingum seu Vapincum, *gap*, civitates in Delphinatu parum a sese invicem dissitæ, diversæ tamen provinciæ ecclesiasticæ. Prior nempe metropolis est Alpium Maritimarum, altera vero sub Narbonensi II archiepiscopo Aquensi paret.

[j] Editi plerique cum Regm. et Bec., *Tricassinorum.* Retinenda tamen nostra lectio. Nam Tricassina urbs est in Campania, vulgo *Troyes.* At hic designatur urbs Tricastinorum in Delphinatu, vulgo *Saint-Paul de Trois-Châteaux.* Et quidem Eusebius presbyter, Victoris hic memorati nomine, Concilio Lugdun. II interfuit, et ipsemet Concilio Matisconensi I subscripsit. Natalitii autem sui solemnitas quam celebrabat, erat anniversaria consecrationis suæ dies, in episcopum. Et quidem hodieque in Pontificali Romano inter festa solemniora computatur consecrationis episcoporum dies, qui mos est antiquus, ut patet ex vet. sacramentariis.

vestimenta ejus, ministros cæciderunt, vasa et omnem apparatum [a] prandii auferentes, relinquentes episcopum in grandi contumelia. Quod cum rex Guntchramnus 232 comperisset, congregari synodum apud urbem Lugdunensem jussit. Conjunctique episcopi cum patriarcha [b] Nicetio beato, discussis causis, invenerunt eos de his sceleribus, quibus accusabantur, valde convictos; præceperuntque ut qui talia commiserant, episcopatus honore privarentur. At illi cum adhuc propitium sibi regem esse nossent, ad eum accedunt, implorantes se injuste remotos : sibique tribui licentiam, ut ad papam urbis Romanæ accedere debeant. Rex vero annuens petitionibus eorum, datis epistolis eos abire permisit. Qui accedentes coram papa Joanne [c], exponunt se nullius rationis existentibus causis dimotos [d]. Ille vero epistolas ad regem dirigit, in quibus locis suis eosdem restitui jubet. Quod rex sine mora, castigatis prius illis verbis multis, implevit. Sed nulla, quod pejus est, fuit emendatio subsecuta : tamen Victoris episcopi pacem petierunt, traditis hominibus, quos in seditionem direxerant. Sed ille recordatus præcepti Dominici, non debere reddi inimicis mala pro malis (*Rom.* XII, 17), nihil his mali faciens, liberos abire permisit. Unde in posterum a communione suspensus est, pro eo quod publice accusans, clam inimicis pepercisset, absque consilio fratrum, quos accusaverat. Sed per favorem regis iterum in communionem revocatus est. Illi vero in majoribus sceleribus quotidie miscebantur : et in præliis illis, sicut jam supra meminimus (*Lib.* IV, *cap.* 37), quæ Mummolus cum Langobardis gessit, tanquam unus ex laicis, accincti arma, plurimos propriis manibus interfecerunt. In cives vero suos nonnullos commoti felle, verberantes fustibus usque ad effusionem sanguinis, sæviebant. Unde factum est, ut clamor 233 populi ad regem denuo procederet; eosdemque rex arcessiri præcepit. Quibus advenientibus, noluit suis obtutibus præsentari : scilicet ut prius habita audientia, si idonei [e] inveniuntur, sic regis præsentiam mererentur. Sed Sagittarius felle commotus, hanc rationem dure suscipiens, ut erat levis ac vanus, et in sermonibus irrationabilibus profluus, declamare plurima de rege cœpit, ac dicere, quod filii ejus regnum capere non possent, eo quod mater eorum ex familia [f] Magnacharii quondam ascita, regis torum adiisset : igno- A rans quod prætermissis nunc generibus feminarum, regis vocitantur liberi, qui de regibus fuerint procreati. His auditis rex commotus valde, tam equos quam pueros, vel quæcunque habere potuerant, abstulit, ipsosque in monasteriis a se longiori accessu dimotis, in quibus pœnitentiam agerent, includi præcepit, non amplius quam singulos eis clericos relinquens : judices locorum terribiliter commonens, ut ipsos cum armatis custodire debeant, ne cui ad eos visitandos ullus pateat aditus. Superstites enim erant his diebus filii regis, ex quibus senior ægrotare cœpit. Accedentes autem ad regem familiares ejus, dixerunt : Si propitius audire dignaretur rex verba servorum suorum, loquerentur in auribus tuis. Qui ait : Loquimini quæ libet. Dixeruntque : Ne forte innocen- B tes hi episcopi exsilio condemnati fuissent, et peccatum regis augeatur in aliquo, et ideo filius domini nostri pereat. Qui ait : Ite quantocius, et laxate eos, deprecantes ut orent pro parvulis nostris. Quibus abeuntibus, dimissi sunt. Egressi igitur de monasteriis, conjuncti sunt pariter, et se osculantes, eo quod olim a se visi non fuerant, ad civitates suas regressi sunt : et in tantum compuncti sunt, ut viderentur nunquam a psallentio cessare, 234 celebrare jejunia, eleemosynas exercere, librum Davidici carminis explere per diem, noctesque in hymnis ac lectionibus meditando deducere. Sed non diu hæc sanctitas illibata permansit, conversique sunt iterum retrorsum : et ita plerumque noctes epulando atque bibendo ducebant, ut clericis matutinas in ecclesia celebrantibus, hi pocula C poscerent, et vina libarent. Nulla prorsus de Deo erat mentio, nullus omnino cursus [g] memoriæ habebatur. Redeunte [h] aurora, surgentes a cœna, mollibus se indumentis operientes, somno vinoque sepulti, usque ad horam diei tertiam dormiebant. Sed nec mulieres deerant cum quibus pollucrentur. Exsurgentes igitur, abluti balneis ad convivium discumbebant; de quo vespere surgentes, cœnæ inhiabant usque ad illud lucis tempus, quod superius diximus. Sic faciebant singulis diebus, donec ira Dei irruit super eos, quod in posterum memoraturi sumus (*Lib.* VII, *cap.* 39).

XXII. Tunc Vuinnochus [i] Britto in summa abstinentia a Britanniis venit Turonis, Hierosolymam accedere cupiens, nullum aliud vestimentum nisi de pellibus ovium lana privatis habens : quem nos quo D facilius teneremus, quia nobis religiosus valde vide-

[a] Regm. non habet *prandii*.

[b] Patriarchæ titulum hic Nicetio datum objicit ...intius, ut probet ea quæ hic de Sagittario et Salo... referuntur, ab aliquo interpolatore Gregorii Histo... addita fuisse. Sed idem titulus Prisco Nicetii ...cessori datur in Concilio Matiscon. II. Sulpicius ...sc. Bituric. dicitur patriarcha in epist. Desiderii ...urcensis. Chesn. tom. I, pag. 880, nec alteri us...m metropolitano concessus legitur in aliis illorum ...porum Galliæ synodis. Concilium autem Lugdu...se, de quo hic agitur, II vulgo dicitur, habitum ...o 567.

[c] Joannes III, cognomento Catellinus, ad quem ...missu regis, ut observat Gregorius, accesserant.

[d] Regm., *remotos a suis honoribus*.

[e] Id est, absque crimine, ut passim loquitur Gregorius; inde in Capitularibus *se idoneare*. Vide Alteserræ notas.

[f] Id est, quæ fuerat ancilla in domo Magnacharii. Vide supra not. in cap. 17.

[g] Sic vocabantur horæ canonicæ. Hodie diceremus : Nulla eis erat cura recitandi Breviarii. Quam vero religiosi essent istis temporibus clerici, etiam episcopi, in hoc persolvendo penso, ex compluribus aliis Gregorii locis patet. Vide Mabillonii disquisitionem de cursu Gallicano, parag. 6.

[h] Sic Cod. Casin.; at Regm., *relucente*. Editi, *renidente*.

[i] Colb., *Wanochus*. Bad., *Munochus*. De ejus morte lib. VIII, cap. 34.

batur, presbyterii gratia honoravimus [a]. Ingitrudis A autem religiosam consuetudinem habebat, aquam de sepulcro sancti Martini colligere : qua aqua deficiente, rogat vas cum vino ad beati tumulum deportari. Transacta autem nocte, id exinde hoc presbytero præsente assumi mandavit, et ad se delato, ait presbytero : Aufer hinc vinum, et unam tantum guttam de aqua benedicta, unde parum superest, effunde [b]. Quod cum fecisset, mirum dictu, vasculum quod semiplenum erat, ad unius guttæ descensum impletum est. Idem bis aut ter ita vacuatum, per unam tantum guttam est impletum : **235** quod non ambigitur et in hoc beati Martini fuisse virtutem.

XXIII. His ita gestis, Samson filius Chilperici regis junior, a dysenteria et febre comprehensus, e rebus humanis excessit. Hic vero, cum Chilpericus rex B Tornaci a fratre obsideretur (*Lib.* IV, *cap.* 52), natus est : quem mater ob metum mortis a se abjecit, et perdere voluit. Sed cum non potuisset, objurgata a rege, eum baptizari præcepit. Qui baptizatus, et ab ipso episcopo [c] susceptus, lustro uno nec perfecto defunctus est. Nam et mater ejus Fredegundis in his diebus graviter ægrotavit, sed convaluit.

XXIV. Posthæc in nocte, quæ erat tertio Idus Novembris, apparuit nobis beati Martini vigilias celebrantibus magnum prodigium ; nam in medio lunæ stella fulgens visa est elucere, et super ac subter lunam aliæ stellæ propinquæ apparuerunt. Sed et circulus ille, qui pluviam plerumque significat, circa eam apparuit. Sed quæ hæc figuraverint, ignoramus. Nam et lunam hoc anno sæpe in nigredinem versam C vidimus, et ante Natalem Domini gravia lucre tonitrua. Sed et splendores illi circa solem, sicut jam ante cladem Arvernam fuisse commemoravimus (*Lib.* IV, *cap.* 31), quos rustici soles vocant, apparuerunt [d] ; et mare ultra modum egressum asserunt, et multa alia signa apparuerunt.

XXV. Guntchramnus Boso Turonis cum paucis armatis veniens, filias suas, quas in basilica sancta reliquerat, vi abstulit, et eas usque Pictavis civitatem, quæ erat Childeberti regis, perduxit. Chilpericus quoque rex Pictavum pervasit, atque nepotis sui homines ab ejus sunt hominibus effugati. Ennodium ex comitatu ad regis præsentiam perduxerunt. Quo exsilio damnato, facultates ejus fisco subdiderunt. Sed post annum, et patriæ et facultatibus redditus est (*Lib.* VIII, *cap.* 26). Guntchramnus Boso relictis filiabus suis in basilica beati Hilarii ad Childebertum regem transiit.

XXVI. Anno quoque tertio **236** Childeberti regis, qui erat Chilperici et Guntchramni septimus decimus annus, cum Dacco [e] Dagarici quondam filius, relicto rege Chilperico, huc illucque vagaretur, a Dracoleno [f] duce, qui dicebatur Industrius, fraudulenter apprehensus est : quem vinctum ad Chilpericum regem Brannacum deduxit, dato ei sacramento, quod vitam illius cum rege [g] obtineret. Sed oblitus sacramenti, egit cum principe, nefarias res asserens, ut moreretur. Ille quoque cum vinctus detineretur, et cerneret se penitus non evasurum, a presbytero, rege nesciente, pœnitentiam petiit [h]. Qua accepta, interfectus est. Cum autem idem Dracolenus velociter reverteretur in patriam, his diebus Guntchramnus Boso filias suas a Pictavo auferre conabatur. Quod audiens Dracolenus, se super eum objecit; sed illi, sicut erant parati, resistentes, se defensare nitebantur. Guntchramnus vero misit unum de amicis suis ad eum, dicens : Vade et dic ei : Scis enim quod fœdus inter nos initum habemus, rogo ut te de meis removeas insidiis. Quantum vis de rebus tollere non prohibeo; tantum mihi, etsi nudo, liceat cum filiabus meis accedere quo voluero. At ille, ut erat vanus ac levis : Ecce, inquit, funiculum, in quo alii culpabiles ligati ad regem, me ducente, directi sunt : in quo et hic hodie ligandus, illuc deducetur vinctus. Et hæc cum dixisset, calcaneorum ictibus urgens equum, ad illum veloci cursu dirigit; et casso cum verberans ictu, hastili diviso, ensis ad terram ruit. Guntchramnus vero cum super se mortem cerneret imminere, invocato nomine Domini, et virtute magna beati Martini, elevatoque conto, Dracolenum arctat in faucibus, suspensumque de equo sursum [i], unus de amicis suis eum lancea latere verberatum finivit, fugatisque sociis, ipsoque spoliato, Guntchramnus cum filiabus liber abscessit. Posthæc Severus socer ejus a filiis apud regem graviter accusatur. Hæc ille audiens, eum magnis muneribus ad regem petit **237** qui in via apprehensus et exspoliatus, atque in exsilium deductus, morte pessima vitam finivit. Sed et duo filii ejus, Bursolenus et Dodo, ob crimen majes

D

[a] Colb. et Regm., *oneravimus. Ingitrudis* vero in editis plerisque dicitur *Ingetrudis*. Regm., *Ingiltrudis autem religiosam consuetudinem*, etc. De Ingiltrude infra lib. IX, cap. 33, et lib. X, c. 12.

[b] Regm., *inde parum supereffunde*. Cæterum ex hoc similibusque miraculis consuetudinem manasse putat Cointius sancti Martini nomen super vinum invocandi, illudque postea a convivis potandi in mutuæ charitatis symbolum, quem morem postea pravus usus corrupit. At crediderim potius fideles olim in festo S. Martini, sicut et in aliis celebrioribus, parare convivia consuevisse ; idque, etsi in aliis festivitatibus abrogatum, in hac una perseverasse ob sancti viri celebritatem. Hic autem de ista consuetudine non agit Gregorius, sed de aqua illa, qua beati viri sepulcrum ablui solebat, ex qua ægri potati sæpius curabantur.

[c] Is fuisse videtur Chrasmarus Tornacensium simul et Noviomagensium seu Viromandensium episcopus. Hic desinit codex Bellovacensis, cætera sunt avulsa.

[d] Hic desinit caput in Corb.

[e] Corb., *Dacolenus*; Colb., *Taceo Tagarici*; Bad. *Dargo Godarici*; Regm., *Dago Gadarici*; Bec., *Dacc Gadarici*.

[f] Corb., *Dragoleno*, qui in indiculo capitum dicitur *Dratglenus*.

[g] Alii, *apud regem*.

[h] Nota hominem in periculo positum clam a presbytero pœnitentiam petiisse, quod ea ante Carolum VI in Francia reis ante mortem denegaretur. Vid. Mabillon. Præf. in Sæc. III Benedictin., p. I, n. 2[illegible]

[i] Regm., *equo, rursum*.

tatis læsæ judicio mortis suscepto, unus ab exercitu A vi oppressus est; alius in fuga apprehensus, truncatis manibus et pedibus interiit; resque omnes tam eorum, quam patris, fisco collatæ sunt. Erant enim eis magni thesauri.

XXVII. Dehinc Turonici, Pictavi, Baiocassini, Cenomannici, Andegavi, cum aliis multis in Britanniam ex jussu Chilperici regis abierunt: et contra Warochum [a], filium quondam Macliavi, ad Vicinoniam [b] fluvium resident. Sed ille dolose per noctem super Saxones Baiocassinos [c] ruens, maximam exinde partem interfecit. Post die autem tertia, cum ducibus regis Chilperici pacem faciens, et filium suum in obsidatum donans, sacramento se constrinxit, quod fidelis regi Chilperico esse deberet. Venetos quoque civitatem refudit, sub ea conditione, ut si mereretur B eam per jussionem regis regere, tributa vel omnia, quæ exinde debebantur, annis singulis nullo admonente dissolveret. Quod cum factum fuisset, exercitus ab eo loco remotus est. Posthæc Chilpericus rex de pauperibus et junioribus [d] ecclesiæ vel basilicæ bannos jussit exigi, pro eo quod in exercitu non ambulassent. Non enim erat consuetudo, ut hi ullam exsolverent publicam functionem. Posthæc Warochus obliviscens promissionis suæ, volens irrumpere quod fecerat, Eunium episcopum Veneticæ urbis ad Chilpericum regem dirigit. At ille ira commotus, **238** objurgatum eum exsilio damnari præcepit.

XXVIII. Anno quoque quarto Childeberti, qui fuit decimus octavus Guntchramni et Chiperici regum, C apud Cavillonum civitatem synodus facta est, ex jussu principis Guntchramni; discussisque diversis causis, contra Salonium et Sagittarium episcopos iteratur illa antiqua calamitas [e]. Objiciuntur eis crimina: et non solum de adulteriis, verum etiam de homicidiis accusantur. Sed hæc per pœnitentiam purgari censentes episcopi, illud est additum [f], quod essent rei majestatis, et patriæ proditores. Qua de causa ab episcopatu discincti [*Al.* dejecti], in basilicam beati Marcelli sub custodia detruduntur. Ex qua per fugam lapsi, discesserunt per diversa vagantes, donec in civitatibus eorum alii subrogati sunt [g].

XXIX. Chilpericus vero rex descriptiones novas et graves in omni regno suo fieri jussit. Qua de causa multi relinquentes civitates illas [*Al.* suas], vel possessiones proprias, alia regna petierunt, satius ducentes alibi peregrinari, quam tali periculo subjacere. Statutum enim fuerat, ut possessor de propria terra unam amphoram vini per aripennem [h] redderet. Sed et aliæ functiones infligebantur multæ, tam de reliquis terris, quam de mancipiis: quod impleri non poterat. Lemovicinus quoque populus cum se cerneret tali fasce gravari, congregatus in calendis Martiis, Marcum referendarium, qui hæc agere jussus fuerat, interficere voluit: et fecisset utique, nisi eum episcopus Ferreolus [i] ab imminenti discrimine liberasset. Arreptis quoque libris descriptionum, **239** incendio multitudo conjuncta concremavit: unde multum molestus rex, dirigens de latere suo personas, immensis damnis populum afflixit, suppliciisque conterruit [j], morte mulctavit. Ferunt etiam tunc abbates atque presbyteros ad stipites extensos diversis subjacuisse tormentis, calumniantibus regalibus missis, quod in seditione populi ad incendendos libros satellites [*l.* adjutores] adfuissent, acerbiora quoque deinceps infligentes tributa.

XXX. Britanni quoque graviter regionem Rhedonicam vastaverunt, incendio, præda, captivitate, qui usque Cornutium vicum [k] debellando progressi sunt. Ennius [*Al.* Eonius] vero episcopus de exsilio reductus, Andegavo ad pascendum delegatur, nec ad civitatem suam Veneticam redire permittitur. Bippolenus [l] vero dux contra Britannos dirigitur, et loca

[a] Colb., *Voracium*, et infra, *Varadium*.

[b] Cervicem Britanniæ peninsulæ secat, atque inter Venetos et Nannetem urbes in Oceanum Britannicum immergitur. Vulgari idiomate dicitur *la Vilaine*.

[c] Cod. Regm., *Saxones atque Bajocassinos*. Ast alia lectio potior. Hic quippe designantur Saxones e Germania oriundi, qui inclinatis imperii Romani viribus in Britanniam majorem et in Gallias irrupere, atque ex iis nonnulli in tractu Aremorico, ac finibus Bajo- D cassium et Nannetensium considentes, cum veteribus incolis permisti, nomen etiam utrique genti commune habuerunt. Hinc Fortunatus lib. III, carm. 8, laudat Felicem episc. Nannneticum ob *Saxones* ab eo sub jugo Christi mansuefactos. Eorum regionem Carolus Calvus in legibus apud Silvacum appellat *Linguam Saxonicam*.

[d] Juniores hic sunt ecclesiæ servitores, ut vult Cointius, ad annum 586; alias sic appellantur Clerici subdiaconis inferiores. Vide Concil. Matiscon. I, can. 8, et Bignonii Notas in Marculfi formulam 5 lib. I. Bannum autem hic usurpat pro multa indicta iis qui ad bannum, id est ad placitum, militiam seu delectum non accesserant.

[e] Jam quippe accusati fuerant et condemnati in concilio Lugdun. II, ut dictum est supra cap. 20, sed Joannis papæ decreto restituti, Concilio Parisiensi IV, anno 573, cum aliis episcopis interfuerant. Cæterum ex hoc capite, quod omnes mss. exhibent, certum est etiam caput 20 hujus libri, licet in aliquot codd. desideretur, verum esse Gregorii fetum. De eorumdem dejectione agit Marius ad hunc ipsum annum.

[f] Colb., *attitulatum*.

[g] Aridius scilicet Sagittario Vapincensi, et Emeritus Salonio Ebredunensi. Uterque interfuit concilio Matisc. II, anno 585, et Aridius Valentino II, an. 584. Eidem scripsit tres epistolas S. Gregorius M. in quibus *Aregius* dicitur, sicut et in ejus Vita ab auctore coætaneo scripta, apud Labbeum tomo I Biblioth. novæ. Ipsius festum in propria ecclesia celebratur die I Maii.

[h] Aripennem appellabant veteres Galli, ut monet Valesius, semijugerem continentem 120 pedes.

[i] De hoc infra lib. VII, cap. 10.

[j] Regm. et Bec., *contrivit*. Hanc esse primam Missorum regiorum mentionem apud nostros Historicos observat Valesius libro X Rerum Francic. Postmodum sub Missorum dominicorum nomine celebres fuerunt.

[k] Hunc locum Cointius appellat *Cornuz*. Valesius vero ait vulgo putari esse *Saint-Aubin le Cormier*. Cod. Regm., *Tornuntium*.

[l] Cod. Regm. cum aliquot editis, *Bypolenus*; alii *Dipolenus*, *Beppolenus*.

aliqua Britanniæ ferro incendioque opprimit : quæ res majorem insaniam excitavit.

XXXI. Dum hæc agerentur in Galliis [a], Justinus impleto imperii octavo decimo anno, amentiam quam incurrerat, cum vita finivit. Quo sepulto, Tiberius Cæsar arripuit jam olim aggressum imperium [b]. Sed cum enm secundum consuetudinem loci ad spectaculum circi præstolaretur populus processurum, parare ei cogitans pro parte Justiniani insidias, qui tunc nepos Justini habebatur, ille per loca sancta processit. Completaque oratione, vocato ad se urbis papa, cum consulibus ac præfectis palatium est ingressus. Dehinc indutus purpura, diademate coronatus, throno imperiali impositus, cum immensis laudibus [c] imperium confirmavit. Factionarii quoque opperientes ad circum, cum cognovissent quæ acta fuerant, pudore confusi sine effectu regressi sunt, nihil homini qui in Deo spem **240** posuerat adversari valentes [d]. Transactis igitur paucis diebus, adveniens Justinianus, pedibus se projecit imperatoris, quindecim ei centenaria auri deferens ob meritum gratiæ. Quem ille secundum patientiæ suæ ritum colligens, in palatium jussit assistere. Sophia vero Augusta immemor promissionis, quam quondam in Tiberium habuerat, insidias ei tentavit intendere. Procedente autem eo ad villam, ut juxta ritum imperialem triginta diebus ad vindemiam jocundaretur [e], vocato clam Justiniano, Sophia voluit eum erigere in imperium. Quo comperto, Tiberius cursu veloci ad Constantinopolitanam civitatem regreditur, apprehensamque Augustam, ab omnibus thesauris spoliavit, solum ei victus quotidiani alimentum relinquens. Segregatisque pueris ejus ab ea, alios posuit de fidelibus suis, mandans prorsus ut nullus de anterioribus ad eam haberet accessum. Justinianum vero objurgatum tanto in posterum amore dilexit, ut filio ejus filiam suam promitteret, rursumque filio suo filiam ejus expeteret : sed non est res sortita effectum. Exercitus ejus Persas debellavit, victorque regressus, tantam molem prædæ detulit, ut crederetur cupiditati humanæ posse sufficere. Viginti elephanti capti ad imperatorem deducti sunt [f].

XXXII. Britanni eo anno valde infesti circa urbem fuere Nanneticam [g] atque Rhedonicam : qui immensam auferentes prædam, agros pervadunt, vineas a fructibus vacuant, et captivos abducunt. Ad quos cum Felix episcopus legationem misisset, emendare promittentes, nihil de promissis implere voluerunt.

XXXIII. Apud [h] autem Parisios mulier quædam ruit in crimen, asserentibus **241** multis, quasi quod relicto viro cum alio misceretur. Igitur parentes illius accesserunt ad patrem, dicentes : Aut idoneam redde filiam tuam, aut certe moriatur, ne stuprum hoc generi nostro notam infligat. Novi, inquit pater, ego filiam meam bene idoneam, nec est verum verbum hoc, quod mali homines proloquuntur. Tamen ne crimen consurgat ulterius, innocentem eam faciam sacramento. Et illi : Si, inquiunt, est innoxia, super tumulum hoc beati Dionysii martyris sacramentis affirma. Faciam, inquit pater. Tunc inito placito ad basilicam martyris sancti conveniunt, elevatisque pater manibus super altarium, juravit filiam non esse culpabilem. Econtrario vero perjurasse eum alii a parte [i] viri pronuntiant. His ergo altercantibus, evaginatis gladiis in se invicem proruunt, atque ante ipsum altarium se trucidant. Erant autem majores natu et primi apud Chilpericum regem. Sauciantur multi gladiis, respergitur sancta humano cruore basilica, ostia jaculis fodiuntur et ensibus, atque usque ad ipsum sepulcrum tela iniqua desæviunt. Quod dum vix mitigatur, locus officium perdidit [j], donec ista omnia ad regis notitiam pervenirent. Hi vero properantes ad præsentiam principis, non recipiuntur in gratiam; sed ad episcopum loci illius remitti eos jussum est ; ut si de hoc facinore culpabiles invenirentur, non convenienter sociarentur [k] communioni. Tunc ab episcopo Ragnemodo [l], qui Parisiacæ Ecclesiæ præerat, componentes qui [*Al.* quæ] male gesserant, in communionem ecclesiasticam sunt recepti. Mulier vero non post multis diebus cum ad judicium vocaretur, laqueo vitam finivit.

XXXIV. Anno quinto Childeberti regis Arvernorum regionem diluvia magna presserunt, ita ut per dies duodecim non cessaret a pluvia : tantaque inundatione Limane [m] est infusum, ut multos ne sementem jacerent prohiberet. Flumina quoque Liger **242** Flavarisque, quem Elacrem [n] vocitant, vel reliqui torrentes percurrentes in eum, ita intumuerunt, ut

[a] Nulla hic est capitum distinctio in Colb., ubi, *excitavit, qui cum reverterentur in Galliis*, etc.

[b] Reipsa Gregorius supra cap. 20 refert Justinum in Cæsarem assumptum fuisse an. 577. Vide Chronicon Joannis de Biclaro. Gregorium exscripsit Paul. Diac. l. III, cap. 12. Marius scribit an. 579 Justino defuncto Tiberium successisse. Alii denique volunt Tiberium, mense Septembri anno 578, Augustum renuntiatum fuisse a Justino, qui, ut aiunt, mense sequenti exstinctus est, anno 12 imperii fere expleto.

[c] Id est acclamationibus, quæ regibus fieri solent.

[d] Corb., *nihilominus qui in Deum spem posuerat adversarios non metuit.*

[e] Feriæ Vindemiales celebres sunt apud veteres scriptores, sacros et profanos. Ab impp. observatas fuisse tradunt Capitolinus in Antonino, Lamprid. in Heliogabalo, etc.

[f] Hæc vivente adhuc Justino contigisse scribunt Joannes Bielar. in Chronico, et Evagr. lib. V Hist.

[g] Colb., *Veneticam.* Nostra tamen lectio melior censeri debet, tum ob mss. et editos, tum quia Felix episcopus erat Namnetensis.

[h] Deest hoc caput in Corb. et Colb.

[i] Regm., *aperte.*

[j] Ecclesia interdicta ob sanguinis effusionem. Vide Audoenum lib. II de Vita S. Eligii, cap. 20.

[k] Sic Regm. ; at alii, *non invenirentur, sociarentur.*

[l] Al., *Reginmodo*; Bad., *Raimundo*; aliquot, *Regnamodo.*

[m] Sic jam supra lib. III, cap. 9, appellavit eam Arverniæ partem, quam *Limaniam* etiam nunc appellamus; a limo ob fœcunditatem sic dictam putat Alteserra. De ea Sidonius lib. III, epist. I, *cujus meriti sit, vel Gotthis credite, qui etiam Septimaniam suam fastidiunt, modo invidiosi hujus anguli etiam desolata proprietate potiantur.*

[n] Sic mss. et editi, præter Colb. qui habet *Ilacrem*, et Chesn., *Elaurem.* Codd. laudat Alteserra, ubi

terminos, quos nunquam excesserant, præterirent. Quæ grande de pecoribus excidium, de culturis detrimentum, de ædificiis fecere naufragium. Pari modo Rhodanus cum Arari conjunctus, ripas excedens, grave damnum populis intulit, muros Lugdunensis civitatis aliqua ex parte subvertit. Quiescentibus vero pluviis, arbores denuo floruerunt: erat enim mensis September [a]. In Turonico vero eo anno mane priusquam dies illucesceret, fulgor per cœlum cucurrisse visus est, et ad Orientis plagam decidisse. Sed et sonitus, tanquam diruentis arboris, per totam terram illam auditus est: quod ideo non est de arbore æstimandum, quia in quinquaginta aut amplius milliaria est auditum. Ipso anno graviter urbs Burdegalensis a terræmotu concussa est, mœniaque civitatis in discrimine eversionis exstiterunt; atque B ita omnis populus metu mortis exterritus est, ut si non fugeret, putaret se cum urbe dehiscere. Unde et multi ad civitates alias transierunt. Qui tremor [*Al.* timor] ad vicinas civitates porrectus est, et usque Hispaniam attigit, sed non tam valide. Tamen de Pyrenæis montibus immensi lapides sunt commoti, qui pecora hominesque prostraverunt. Nam et vicos Burdegalenses incendium divinitus ortum exussit, ita ut subito comprehensi igne, tam domus quam areæ cum annonis incendio cremarentur; nullum penitus incitamentum habens ignis alieni, nisi forsitan jussione divina. Nam et Aurelianensis civitas gravi incendio conflagravit, in tantum ut ditioribus nihil penitus remaneret: et si aliquis ab igne quidquam eripuit, ab insistentibus furibus est direptum. Apud C terminum Carnotenum verus [b] de effracto pane sanguis effluxit. Graviter tunc et Biturica civitas a grandine verberata est.

XXXV. Sed hæc prodigia gravissima **243** lues est subsecuta. Nam discordantibus regibus, et iterum bellum civile parantibus, dysentericus morbus pene Gallias totas præoccupavit. Erat enim his qui patiebantur valida cum vomitu febris, renumque nimius dolor, caput grave vel cervix. Ea vero quæ ex ore [c] projiciebantur, colore croceo, aut certe viridia erant; a multis autem asserebatur venenum occultum esse. Rusticiores vero corales hoc pusulas [d] nominabant: quod non est incredibile, quia missæ in scapulis sive cruribus ventosæ, procedentibus erumpentibusque vesicis, decursa sanie multi liberabantur; D sed et herbæ, quæ venenis medentur, potui sumptæ, plerisque præsidia contulerunt. Et quidem primum hæc infirmitas a mense Augusto initiata, parvulos adolescentes arripuit, lethoque subegit.

A Perdidimus dulces et charos nobis infantulos, quos aut gremiis fovimus, aut ulnis bajulavimus, aut propria manu ministratis cibis ipsos studio sagaciore nutrivimus; sed abstersis lacrymis cum beato Job, diximus: *Dominus dedit, Dominus abstulit: quomodo Domino placuit, ita factum est. Sit nomen ejus benedictum in sæcula* (*Job.* I, 21). Igitur in his diebus Chilpericus rex graviter ægrotavit: quo convalescente, filius ejus junior, necdum ex aqua et Spiritu sancto renatus, ægrotare cœpit. Quem in extremis videntes, baptismo abluerunt. Quo parumper melius agente, frater ejus senior, nomine Chlodobertus, ab hoc morbo corripitur, ipsumque in discrimine mortis Fredegundis mater cernens, sero pœnitens, ait ad regem: Diu nos male agentes pietas divina sustentat; nam sæpe nos febribus et aliis malis corripuit, et emendatio non successit. Ecce jam perdimus filios; ecce jam eos lacrymæ pauperum, lamenta viduarum, suspiria orphanorum interimunt; nec spes remanet cui aliquid congregemus. Thesaurizamus, nescientes cui congregemus ea. Ecce thesauri remanent a possessore vacui, rapinis ac maledictionibus pleni. Nunquid non exundabant **244** promptuaria vino? nunquid non horrea replebantur frumento? nunquid non erant thesauri referti auro, argento, lapidibus pretiosis, monilibus, vel reliquis imperialibus ornamentis? Ecce quod pulchrius habebamus, perdimus. Nunc, si placet, veni [*Al.* venite], et incendamus omnes descriptiones iniquas; sufficiatque fisco nostro, quod suffecit patri regique Chlothachario. Hæc effata regina, pugnis verberans pectus, jussit libros exhiberi, qui de civitatibus suis per Marcum venerant; projectisque in ignem, iterum ad regem conversa: Quid tu, inquit, moraris? Fac quod vides a me fieri, ut et si dulces natos perdimus, vel pœnam perpetuam evadamus. Tunc rex compunctus corde tradidit omnes libros descriptionum igni, conflagratisque illis, misit qui futuras prohiberent descriptiones. Posthæc infantulus junior dum nimio labore tabescit, exstinguitur; quem cum maximo mœrore deducentes a villa Brennaco Parisios, ad basilicam sancti Dionysii sepelire mandaverunt [e]. Chlodobertum vero componentes in feretro, Suessionas ad basilicam sancti Medardi duxerunt, projicientesque eum ad sanctum sepulcrum, voverunt vota pro eo; sed media nocte, anhelus jam et tenuis, spiritum exhalavit: quem in basilica sanctorum Crispini atque Crispiniani [f] martyrum sepelierunt. Magnus quoque hic [g] planctus omni populo fuit; nam viri lugentes, mulieresque lugubribus ve-

Elaverque, quem Melacrem. Is est Elaver fluvius, vulgo *l'Allier*, qui ortus in Cebennis, et lustratis Arvernis, infra Nivernum urbem in Ligerim labitur.

[a] Mense Octobri hæc contigisse scribit Marius ad an. 580.

[b] Corb., *urbis de.*

[c] In Corb. deest *ex ore.*

[d] Colb., *Coriales hoc pustulas.* Bad., *Corales, hoc est, pustulas.* Erant, ni fallor, pustulæ in corde ortæ, et ideo corales dictæ; vel quod sputa essent purpurei coloris, coralio similis.

[e] Hic a Fortunato appellatur Dagobertus, cujus, et Chlodoberti fratris epitaphia scripsit lib. IX, carm. 4 et 5. Obiere post synodum Brennacensem, ut ex cap. ultimo hujus libri patet.

[f] Est nunc monasterium ordinis S. Benedicti sub S. Mauri congregatione, cum Basilica insigni, cujus navim Calvinistæ sæculo superiori everterunt. Nonnulli existimant ibi olim exstitisse sedem episcopalem.

[g] Sic Colb. et Chesn.; plerique editi, *Magnus usque huc.*

stimentis indutæ, ut solet in conjugum exsequiis fieri, ita hoc funus sunt prosecutæ. Multa postea Chilpericus rex ecclesiis, sive basilicis, vel pauperibus est largitus.

XXXVI. His diebus Austrechildis, Guntchramni principis regina, ab hoc morbo consumpta est : sed priusquam nequam spiritum exhalaret, cernens quod evadere non posset, alta trahens suspiria, voluit leti sui habere participes, agens ut in exsequiis ejus aliorum funera plangerentur. Fertur enim Herodiano [a] more regem petiisse, dicens : Adhuc spes vivendi fuerat, **245** si non inter iniquorum medicorum manus interissem ; nam potiones ab illis acceptæ, mihi vi abstulerunt vitam, et fecerunt me hanc lucem velociter perdere : et ideo, ne inulta mors mea prætereat, quæso, et cum sacramenti interpositione B conjuro, ut, cum ab hac luce discessero, statim ipsi gladio trucidentur, ut sicut ego amplius vivere non queo, ita nec illi post meum obitum glorientur, sed sit unus dolor nostris pariter ac eorum amicis. Hæc effata infelicem animam tradidit. Rex vero peracto ex more exsequio [b], oppressus iniquæ conjugis juramento, implevit præceptum iniquitatis ; nam duos medicos [c], qui ei studium adhibuerant, gladio feriri præcepit : quod non sine peccato factum fuisse multorum censet [d] prudentia.

XXXVII. Hac [e] itaque ægritudine et Nantinus Ecolismensis comes exinanitus interiit; sed quæ contra sacerdotes vel ecclesias Dei egerit, altius repetenda sunt. Denique Maracharius avunculus ejus, diu in ipsa urbe usus est comitatu. Quo officio ex- C pleto, Ecclesiæ sociatur, clericusque factus, ordinatur episcopus. Qui multum vigilanter vel ecclesias, vel ecclesiæ domos et erigens, et componens, septimo sacerdotii anno, injecto ab inimicis in caput piscis veneno, simpliciter accipiens crudeliter enecatur. Sed non diu inultam ejus mortem pertulit divina clementia; nam Frontonius [f], cujus consilio hoc scelus est perpetratum, assumpto confestim episcopatu, uno in eo degens anno, præcurrente judicio Dei, interiit. Cujus post obitum Heraclius [g] Burdegalensis presbyter, qui quondam legatus Childeberti senioris fuerat, episcopus ordinatur. Nantinus vero ob requirendam avunculi sui mortem, comitatum in ipsa urbe expetiit. Quo accepto, multas episcopo injurias irrogavit. Aiebat enim episcopo : Homicidas D A illos, qui avunculum meum interfecerunt, **246** tecum retines; sed et presbyteros huic noxæ admistos, ad convivium recipis. Deinde inimicitia increscente, paulatim cœpit villas ecclesiæ, quas Maracharius testamento scripto reliquerat, violenter invadere, asserens non debere ecclesiam ejus facultatem adipisci, a cujus clericis testator fuerat interfectus. Post ista vero, jam aliquibus ex laicis interfectis, addidit ut apprehensum presbyterum alligaret, ac conto perfoderet. Cui adhuc viventi, retortis post tergum manibus, appenso ad stipitem, elicere quærebant si in hac causa fuisset admistus. Quod cum ille negaret, profluente cruore de vulnere, reddidit spiritum. Qua de causa commotus episcopus, jussit eum ab ecclesiæ foribus prohiberi. Convenientibus autem apud civitatem Santonas sacerdotibus [h], deprecabatur Nantinus ut pacem episcopi mereretur, promittens se omnes Ecclesiæ res, quas sine ratione abstulerat, redditurum, atque humilem exhibere se sacerdoti. At ille fratrum jussioni obaudire procurans, cuncta quæ petebantur indulsit; causam tamen presbyteri omnipotenti Deo commendans, comitem in charitate recepit. Qui post ista regressus urbem, domos illas quas male pervaserat, spoliat, elidit, ac disjicit, dicens : Et si hoc ab ecclesia recipitur, vel desertum inveniatur, qua de causa iterum motus episcopus, eum a communione suspendit. Quæ dum aguntur, impleto beatus pontifex vitæ cursu, migravit ad Dominum. Nantinus quoque ab aliquibus episcopis, intercedentibus præmiis atque adulationibus, communicatur. Post paucos vero menses a supradicto morbo corripitur, qui nimia exustus febre, clamavit, dicens : Heu, heu ! ab Heraclio antistite exuror, ab illo crucior, ab illo ad judicium vocor. Cognosco facinus, reminiscor me injuste injurias intulisse pontifici ; mortem deprecor, ne diutius crucier hoc tormento. Hæc cum maxima in febre **247** clamaret, deficiente robore corporis, infelicem animam fudit, indubia relinquens vestigia, hoc ei ad ultionem beati antistitis evenisse. Nam exanimum corpus ita nigredinem duxit, ut putares cum prunis superpositum fuisse combustum. Ergo [1] omnes hæc obstupescant, admirentur, et metuant ne inferant injurias sacerdotibus : quia ultor est Dominus servorum suorum sperantium in se.

D XXXVIII. Hoc [i] tempore et beatus Martinus Gal-

[a] Herodes Ascalonita, morti proximus, petierat ut statim post ipsius mortem nobilissimi Judæorum occiderentur. Vide Josephi lib. I de Bell. Judaico, cap. 21.

[b] Sic Corb.; alii *justitio*, præter Casin. qui habet, *funeris officio*. Austrigildis epitaphium profert Chesnius tomo I scriptorum Histor. Franc., pag. 517; vixit annos 52.

[c] Hos Nicolaum et Donatum appellat Marius in Chronico, ubi Austregildem obiisse ait anno 581, mense Septembri.

[d] Regm., *quod non sine præcepto... novit prudentia*

[e] Hoc caput deest in Corb. et Colb.; sic habet Regm., *Hac itaque pestilentia*, etc. In Bec., Nantinus dicitur comes *Ecolinensis*. Varie quippe scribitur hujus urbis nomen *Ecolesina*, *Egolisma*, hodie *Inculisma* : quod semel et iterum notasse satis sit. Maracharius interfuit dedicationi ecclesiæ Namneticæ per Felicem episcopum, ut refert Fortunatus lib. III, carm. 4.

[f] Bec., *Frontimius*.

[g] In Regm., hic dicitur *Eradius*, infra *Eraclius*. Sic et comes dicitur aliquando *Nautinus*, alias ut edni, *Nantinus*.

[h] Hanc Synodum an. 579 consignat Sirmondus tom. I Concil. Galliæ.

[1] Hæc ad finem capitis desunt in cod. Regm.

[i] Hoc caput deest in Corb. et Colb. Porro Regm. habet *Calleciensis*. Et quidem veteres scribebant *Callæcia* pro Gallicia.

liciensis episcopus obiit, magnum populo illi faciente planctum [a]. Nam hic Pannoniæ ortus fuit, et exinde ad visitanda loca sancta in Orientem properans, in tantum se litteris imbuit, ut nulli secundus suis temporibus haberetur. Exinde Galliciam venit, ubi, cum beati Martini reliquiæ portarentur, episcopus ordinatur : in quo sacerdotio impletis plus minus triginta annis, plenus virtutibus migravit ad Dominum [b]. Versiculos qui super ostium sunt a parte meridiana in basilica sancti Martini, ipse composuit.

XXXIX. Magna eo anno in Hispaniis Christianis persecutio fuit, multique exsiliis dati, facultatibus privati, fame decocti, carcere mancipati, verberibus affecti, ac diversis suppliciis trucidati sunt. Caput quoque hujus sceleris Goisvintha [c] fuit, quam post Athanachildi [d] regis connubium rex Leuvichildus acceperat ; sed quæ Dei servis notam [e] humilitatis inflixerat, prosequente ultione divina, ipsa quoque est omnibus populis facta notabilis. Nam unum oculum nubes **248** alba contegens, lumen quod mens non habebat, pepulit a palpebris. Erant autem Leuvichildo regi ex alia uxore duo filii, quorum senior Sigiberti, junior Chilperici regis filiam desponsaverat. Sed Ingundis Sigiberti regis filia cum magno apparatu in Hispanias directa, ab avia Goisvintha cum gaudio magno suscipitur ; quam nec passa est in religione catholica diu commorari, sed ut rebaptizaretur in Ariana hæresi blandis cœpit sermonibus illicere. Sed illa viriliter reluctans, cœpit dicere : Sufficit satis me ab originali peccato baptismo salutari semel ablutam fuisse, et sanctam Trinitatem in una æqualitate esse confessam. Hæc me credere ex toto corde confiteor, nec unquam ab hac fide ibo retrorsum. Hæc illa audiens, iracundiæ furore succensa apprehensam per comam capitis puellam in terram collidit, et diu calcibus verberatam ac sanguine cruentatam, jussit exspoliari et piscinæ im- A mergi : [f] sed ut asserunt multi, nunquam animum suum a fide nostra reflexit. Leuvichildus autem dedit eis unam [g] de civitatibus, in qua residentes regnarent. Ad quam cum abiissent, cœpit Ingundis prædicare viro suo, ut relicta hæresis fallacia, catholicæ legis veritatem agnosceret. Quod ille diu refutans, tandem commotus ad ejus prædicationem, conversus est ad legem catholicam : ac dum chrismaretur, Joannes est vocitatus. Quod cum Leuvichildus audisset, cœpit causas quærere qualiter eum perderet. Ille vero hæc intelligens, ad partem se imperatoris jungit, ligans cum præfecto **249** ejus amicitias, qui tunc Hispaniam impugnabat. Leuvichildus autem direxit ad eum nuntios, dicens : Veni ad me, quia exstant causæ quas conferamus simul. Et ille : B Non ibo, quia infensus es [*Casin.* est] mihi, pro eo quod sim catholicus. At ille datis præfecto imperatoris triginta millibus solidorum, ut se ab ejus solatio [*It.* auxilio] revocaret commoto exercitu, contra eum venit. Hermenegildus [h] vero vocatis Græcis, contra patrem egreditur, relicta in urbe conjuge sua. Cumque Leuvichildus ex adverso veniret, relictus a solatio, cum videret nihil se prævalere posse, ecclesiam quæ erat propinqua, expetiit, dicens : Non veniat super me pater meus ; nefas est enim aut patrem a filio, aut filium a patre interfici. Hæc audiens Leuvichildus, misit ad eum fratrem [i] ejus, qui dato sacramento ne humiliaretur, ait : Tu ipse accede, et prosternere pedibus patris nostri, et omnia indulget tibi. At ille poposcit vocari patrem suum ; quo ingrediente, C prostravit se ad pedes illius. Ille vero apprehensum osculatus est eum, et blandis sermonibus delinitum duxit ad castra ; oblitusque sacramenti innuit suis, et apprehensum spoliavit eum indumentis suis, induitque illum veste vili, regressusque ad urbem Toletum, ablatis pueris ejus, misit eum in exsilium [j] cum uno tantum puerulo.

[a] Regm., *magnum plebi suæ relinquens de se planctum.*

[b] Fuit episcopus primo Dumiensis monasterii, tum Bracarensis ; qua dignitate non 30, sed 20 circiter annis potitus est. Festivitas ejus recolitur die 20 Martii. Vide ejus Elogium in Actis SS. Ord. Benedicini tomo I, pag. 257. Ad eumdem exstat Fortunati epistola cum carmine I libri V. Confer lib. I de Mirac. S. Martini, cap. 11. Versus autem hic laudatos edidit Sirmondus, qui habentur etiam in tomo XV Biblioth. Patrum, edit. Colon., etc.

[c] Goisvintha erat Brunechildis reginæ, uxoris Sigiberti, mater, quam nempe ex Athanagildo rege priore suo marito habuerat, proindeque Ingundis avia. Hanc porro Leuvigildus duxerat post obitum prioris suæ conjugis, Theodosiæ scilicet filiæ Severiani ducis Carthaginensis, ex qua duos filios susceperat, Hermenegildum Ingundis maritum, et Reccaredum, cui desponsata fuit Rigunthis Chilperici filia. Reccaredus denique post fratris necem et patris obitum, adepto regno, ex Ariano catholicus factus totam Wisigotthorum gentem ad fidem rectam adduxit. Quæ omnia observare visum est ad totius hujus capitis et eorum, quæ inferius ea de re habentur, notionem. De persecutione vero hic memorata, videndus quoque Isidorus in Chronico ad æram 606.

[d] Alii codd., *Athanagildus, Atanachildis.* Sic et *Leuvigildus, Leuvhildus, Leuvichildis, Levieldus, Leviheldis :* quæ lectiones variæ in variis codd. occurrunt, quoties fere hæc nomina repetuntur.

[e] Casin., *sed quæ diversis notam.*

[f] Hac, uti videtur, occasione Leuvigildus synodum episcoporum Arianorum Toleti coegit, ubi statutum est, ut qui de *Romana* religione ad eorum partes accederet, non deberet rebaptizari, sed solum impositione manus, communionis perceptione, et gloriam Patri per Filium in Spiritu sancto dando, aggregaretur. Hæc ex Joan. Biclar. ad an. 581.

D

[g] Hispalim scilicet, Bæticæ caput, in qua postea a patre obsessus est. Captus est Cordubæ, indeque Valentiam in exsilium missus, et denique Tarracone occisus, ut refert Joan. Biclar. aut certe Hispali, ut plerisque auctoribus placet. De his infra Gregorius passim loquitur.

[h] Sic Corb. et Joan. Biclar. Alii, *Hermenichildis, Hermenchildis, Ermenjildus*, etc. S. Leandrum ea occasione Constantinopolim profectum fuisse, ut auxilium a Tiberio imp. sollicitaret, discimus ex S. Gregorii papæ præf. in libros Moral. in Job.

[i] Reccaredum, ut supra notavimus.

[j] A patre jussus est interfici, quod die sancto Paschæ communionem ab episcopo Ariano sibi porrectam sumere recusasset, ut fusius narrat S. Gregorius M. lib. III Dialog., cap. 31, et Paulus diac. lib. III Hist. Langob., cap. 21, quod contigit Tarracone an. 585, ex Joan. Biclar. in Chronico, ubi ejus interfectorem,

XL. Igitur [a] post mortem filiorum Chilperici, rex mense Octobri in Cotia silva plenus luctu cum conjuge residebat. Tunc Chlodovechum filium suum Brennacum, faciente regina, transmisit, ut scilicet et ipse ab hoc interitu deperiret. Graviter ibi his diebus morbus ille, qui fratres interfecerat, sæviebat; sed nihil ibidem incommodi **250** pertulit. Ipse enim rex Calam [b] Parisiacæ civitatis villam advenit. Post paucos vero dies Chlodovechum ad se venire præcepit: cui qualis interitus fuerit, dicere non pigebit. Igitur cum in supradicta villa apud patrem habitaret, cœpit immature jactare, vel dicere: Ecce mortuis fratribus meis ad me restitit omne regnum: mihi universæ Galliæ subjicientur, imperiumque universum mihi fata largita sunt. Ecce inimicis in manu positis inferam quæcumque placuerit. Sed et de noverca sua Fredegunde regina non condecibilia detrectabat. Quæ illa audiens, pavore nimio terrebatur. Post dies vero aliquot, adveniens quidam ait reginæ: Ut orbata filiis sedeas, dolus id Chlodovechi est operatus. Nam ipse concupiscens unius ancillarum tuarum filiam, maleficiis tuos per matrem ejus filios interfecit: ideoque moneo ne speres de te melius, cum tibi spes per quam regnare debueras sit ablata. Tunc regina timore perterrita, et furore succensa, nova orbitate compuncta, apprehensa puella in quam oculos injecerat Chlodovechus, et graviter verberata, incidi comam capitis [c] ejus jussit, ac scissæ sudi impositam defigi ante metatum Chlodovechi præcepit. Matre quoque puellæ religata, et tormentis diu cruciata, elicuit ab ea professionem, quæ hos sermones veros esse firmaret. Regi [d] exinde hæc et alia hujuscemodi insinuans, vindictam de Chlodovecho poposcit. Tunc rex in venationem directus, eum præcepit arcessiri A secretius. Quo adveniente, ex jussu regis apprehensus in manicis a Desiderio [e] atque Bobone ducibus, nudatur armis et vestibus, ac vili indumento contectus **251** reginæ vinctus [f] adducitur. At illa in custodia eum retineri præcepit, elicere ab eo cupiens, si hæc ita ut audierat se haberent, vel cujus consilio usus fuerit, aut cujus hæc instinctu fecisset, vel cum quibus maxime amicitias colligasset. At ille reliqua denegans, amicitias multorum detexit. Denique post triduum, regina vinctum jussit eum transire Matronam fluvium, et in villa, cui Nuceto [g] nomen est, custodiri. In qua custodia cultro percussus, interiit, ipsoque in loco sepultus est [h]. Interea advenerunt nuntii ad regem, qui dicerent, quod ipse se ictu proprio perfodisset; et adhuc ipsum cultrum de quo B se perculit, in loco stare vulneris affirmabant. Quibus verbis rex Chilpericus illusus, nec flevit, quem ipse, ut ita dicam, morti tradiderat, instigante regina. Servientes quoque illius per diversa dispersi sunt. Mater autem ejus crudeli morte necata [i]; soror illius in monasterium, delusa [j] a pueris reginæ, transmittitur, in quo nunc veste mutata consistit; opesque eorum omnes reginæ delatæ sunt. Mulier quæ super Chlodovechum locuta fuerat, dijudicatur incendio concremari. Quæ cum duceretur, reclamare cœpit misera, se mendacia protulisse: sed nihil proficientibus verbis, ligata ad stipitem, vivens exuritur flammis. Thesaurarius Chlodovechi a Cuppane [k] stabuli comite de Biturico retractus, vinctus reginæ transmissus est, diversis cruciatibus exponendus; sed C eum regina et a suppliciis, et vinculis jussit absolvi; liberumque nobis obtinentibus abire permisit.

XLI. Post hæc [l] Elafius Catalaunensis episcopus, propter causas **252** Brunichildis reginæ, in Hispa-

Sisbertum, biennio postea morte turpi punitum fuisse scribit. Hermenegildi sub martyris titulo festum die 13 Aprilis celebratur. Ingundis uxor ejus, fugiens intercepta, in Siciliam perducta est, ubi exspirasse dicitur. Infra tamen Gregorius lib. VIII, cap. 28, ipsam in Africa obiisse scribit, cum Constantinopolim a Græcis perduceretur. Eorum filius Athanagildus CP. vixit in aula Mauricii imp. Aliquot epistolas ad ipsum, aut ejus occasione ad alios a Childeberto rege, et a Brunichilde regina scriptas, in Appendice dabimus.

[a] Hoc caput in Regm. loco suo motum, exstat num. 42. De Cotia silva, supra lib. IV, cap. 22.

[b] Ibi S. Bathildis Chlodovei II uxor parthenonem celeberrimum exstruxit, ubi cum aliquandiu sanctimonialis vixisset, pie obiit. Locus priscum nomen retinet, vulgo *Chelles*, quatuor leucis ab urbe distans, ad Matronam fluvium. De hoc Beda lib. III Hist., cap. 8.

[c] Sic Bad.; at Corb. et Chesn., *abscissam sudi.* Colb., *abscisso sude.* Bec., *scissa sudi.*

[d] Regm., *firmaret Regi. Tunc Rex*, cæteris omissis.

[e] Is est qui, referente Gregorio lib. IX, cap. 35, Tetradiam, marito ejus Eulalio adhuc superstite, uxorem duxit. De quo non semel alibi, potissimum lib. X, cap. 8. Bobo autem filius erat Mummolini ducis, de quo lib. VI, cap. 45.

[f] In Corb. deest *vinctus.*

[g] Sic scribendum censet Valesius in Notitia Galliarum: consentit Corb. At Colb. habet *Nocito;* alii vero *Noceto*, vulgo *Noisi*, haud procul a Cala, sed ad alteram Matronæ ripam.

[h] Inde corpus ejus cum solemni pompa translatum est Parisios in basilicam sancti Vincentii, infra lib. VIII, cap. 10.

[i] Audovera scilicet, quam Chilpericus dimiserat, quod suam ipsius filiam e fonte sacro suscepisset, si credamus Anonymo qui Gesta Francorum scripsit. Id quippe fabulosum esse existimat Cointius ad an. 565, n. 4. Soror vero ejus, scilicet Chlodovei, Basina, quæ in monasterio sanctæ Crucis Pictaviensi turbas postea excitavit.

D [j] Sic Corb. et Colb. Editi vero, *reclusa in monasterio.* Mss. lectionem habet Aimoinus lib. III, c. 43.

[k] Hujus facinora narrat Gregorius lib. X, c. 5.

[l] Hoc caput deest in Corb. et Colb. Legimus instrumentum beati Elafii episcopi de villis, quas S. Stephano dedit cum fratre suo Leudomiro diacono, *actum in Catalauni civitate, in ecclesia præfati martyris, publice sub die V Id. Junii, anno quarto Sigeberto rege Francorum*, cui instrumento post donatores Egidius Rhemensis metropolitanus, et Beatus, cujus sedes non exprimitur, subscripsere. Beatus, ut existimo, is ipse est Beatus episcopus Ambianensis, qui Concilio Aurel an. V interfuit an. 549. Quo pacto S. Honoratus, quem Cointius Beato circa an. 554 successisse scribit, ante ann. 565 Sigiberti regis IV Ecclesiæ Ambianensi præfectus fuisse dicendus non est. Elafius, Badio *Elaphius*, plerique ed. *Elasius*, colitur Catalauni die XIV Kal. Sept. Sacrum vero illius corpus asservatur in monasterio S. Petri in eadem urbe,

mas in legationem directus, correptus a febre nimia, spiritum exhalavit, et exinde delatus mortuus, ad civitatem suam sepultus est. Eonius quoque episcopus, quem legatum Britannorum supra meminimus [a], ad civitatem suam regredi non permissus, ut Andegavis pasceretur de publico a rege præceptum est. Qui Parisios adveniens, dum die Dominica sacrosancta solemnia celebraret, emissa cum hinnitu voce terræ corruit. Erumpente vero ab ore ejus et naribus sanguine, inter manus deportatus est, sed convaluit. Nimium enim vino deditus erat, et plerumque ita deformiter inebriabatur, ut gressum facere non valeret.

XLII. Mirus rex Galliciensis legatos ad Guntchramnum regem direxit. Cumque per Pictavum terminum præterirent, quem tunc Chilpericus rex tenebat, nuntiata sunt ei. At ille sub custodia sibi eos exhiberi præcepit, et Parisios custodiri. Eo tempore apud Pictavensem civitatem lupus ex silvis veniens, per portam ingressus est, clausisque portis infra muros ipsius urbis oppressus, occisus est. Asserebant enim quidam et cœlum ardens se vidisse. Liger fluvius major ab anno superiore fuit, postquam ei Caris [b] torrens se adjunxit. Ventus auster nimium violenter cucurrit, ita ut silvas prosterneret, domos erueret, sepes efferret, ipsosque homines ad internecionem usque volutaret. Erat enim spatium ejus in latitudinem quasi jugera septem; longitudo autem non potuit æstimari. Nam et galli plausum cantus in initio noctis sæpe dederunt. Luna contenebricata est, et cometes **253** stella apparuit. Gravis autem lues in populo subsecuta est. Legati autem Suevorum [c] post annum dimissi, ad propria redierunt.

XLIII. Maurilio [d] Cadurcensis urbis episcopus graviter ægrotabat ab humore podagrico, sed super hos dolores, quos ipse humor commovit, magnos sibi cruciatus addebat; nam sæpe candens ferrum tibiis et pedibus defigebat, quo facilius cruciatum sibi amplius adderet. Sed cum episcopatum ejus multi expeterent, ipse Ursicinum [e], qui quondam referendarius Ultrogotthæ reginæ fuerat, elegit. Quem dum adhuc viveret, benedici deprecans, migravit a sæculo. Fuit autem valde eleemosynarius, in Scripturis ecclesiasticis valde instructus, ita ut seriem diversarum generationum, quæ in libris veteris Testamenti describitur, quod a multis difficile retinetur, hic plerumque memoria recenseret. Fuit etiam et in judiciis justus, ac defendens pauperes ecclesiæ suæ de manu malorum judicum, juxta illud Job: *Conservavi egenum de manu potentis; et inopi cui non erat adjutor, auxiliatus sum. Os viduæ benedixit me, cum essem oculus cæcorum, pes claudorum, et invalidorum pater* (*Job.* XXIX, 12-16).

XLIV. Leuvichildus vero rex Agilanem legatum ad Chilpericum mittit, virum nullius ingenii aut dispositionis ratione peritum, sed tantum voluntate in catholica lege perversum: quem cum via Turonis detulisset, lacessire nos de fide, et impugnare ecclesiastica dogmata cœpit. Iniqua enim, inquit, fuit antiquorum episcoporum lata sententia, quæ æqualem asseruit Filium Patri. Nam qualiter, inquit, poterit esse Patri æqualis in potestate, qui ait: *Pater major me est* (*Joan.* XIV, 28)? Non est ergo æquum ut ei similis æstimetur quo se minorem dicit, cui tristitiam mortis ingemit, cui postremo moriens spiritum, quasi nulla præditus potestate, commendat. Unde patet eum et ætate et potestate paterna minorem. Ad hæc ego interrogo, si crederet Jesum Christum Filium Dei esse, si eumdemque esse Dei sapientiam, si lumen, **254** si veritatem, si vitam, si justitiam fateretur. Qui ait: Credo hæc omnia esse Filium Dei. Et ego: Dic ergo mihi, quando Pater sine sapientia? quando sine lumine? quando sine vita? quando sine veritate? quando sine justitia fuerit? Sicut enim Pater sine istis esse non potuit, ita et sine Filio esse non potuit: quæ maxime ad Dominici nominis [f] mysterium coaptantur. Sed nec Pater esset utique, si Filium non haberet. Quod autem eum dixisse ais, *Pater major me est* (*Joan.* XIV, 28), scias eum hoc ex assumptæ carnis humilitate dixisse, ut cognoscas non potestate, sed humilitate te fuisse redemptum. Nam tu qui dicis, *Pater major me est*, oportet te meminisse quod alibi ait: *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* X, 30). Nam et mortis timor, et commendatio spiritus ad infirmitatem corporis est referenda, ut sicut verus Deus, ita et ve-

Ordinis S. Bened. sub. Cong. S. Vitoni. Instrumentum quo Elafius bona quædam ecclesiæ S. Stephani, id est cathedrali, legavit, firmatur ex ejusdem Vita, quæ in ms. breviario abbatiæ omnium sanctorum Catalauni, sic habet: *Cum itaque Catalaunensis ecclesia pastore orbata foret, Sigibertus Chlotarii filius, magni Chlodovei nepos, Elafium Lemovicibus evocatum in eam sedem evehendum curavit. Ægre tandem suscepto episcopali munere, totum se convertit Elafius ad Dominum, largas eleemosynas faciens, orationibus instans, nihil prætermittens quod ad boni pastoris officium pertineret. Tanti fratris amore et desiderio ductus Leodemirus, relicta patria Catalaunum perrexit. Multum autem eorum fraterna concordia Catalaunensi ecclesiæ profuit, cui etiam hæreditaria prædia sua urbi Lemovicæ vicina donarunt*, etc. De eo in Necrologio IV *Kal. Sept. Catalauni natalis gloriosissimi præsulis Elaphii fratris B. Leudomiri.* Porro Beatus qui instrumentum S. Elafii conscripsit, episcopus non erat, ut ex ejus verbis apparet: *Ego quamvis indignus, tamen Beatus vocor, hanc auctoritatem jubente Elafio venerabili episcopo una cum consensu Leudomeri diaconi conscripsi, ad vicem Ernoldi notarii.* Unde ruit quod in notis dixi de Beato, quem episcopum Ambianensem fuisse suspicabar.

[a] Supra cap. 30, ubi dicitur Eunius Venetensis episcopus.

[b] Corb., *estoreus.* Colb., *ei Duricarus torreus.* Editi cum Bec., *Caris*, aut *Cares.* Cod. Regm., *major ab amne... cares.* Hic, ut puto, designatur fluvius *Caris*, vulgo *le Cher*, qui in Ligerim delabitur.

[c] Qui supra scilicet a Mirone directi dicuntur, hic nempe Suevis in Gallicia degentibus imperabat. Hinc in indice capitum cod. Regm. dicuntur *legati Galliciences.*

[d] Hoc caput deest in Colb. et Corb. Bad. vero, *Maurilius*, et in indice capit., *De Maurilio.* Bec., *Marilius.*

[e] De hoc infra. Subscripsit Concil. Matisc. II.

[f] Regm., *Dominicis verbis.*

rus homo credatur. Et ille: Cujus quis implet voluntatem, eo et minor est [a]; semper Filius minor est Patre, quia ille facit voluntatem Patris, nec Pater illius voluntatem facere comprobatur. Ad hæc ego: Intellige quia Pater in Filio, et Filius in Patre, in una semper deitate subsistit. Nam ut cognoscas Patrem Filii facere voluntatem, si in te fides evangelica manet, audi quid ipse Jesus Deus noster, cum ad resuscitandum venit Lazarum, ait: *Pater, gratias ago tibi, quoniam audisti me: et ego sciebam quia semper me audis. Sed propter turbam quæ circumstat, dixi, ut credant quia tu me misisti* (*Joan.* XI, 41, 42). Sed et cum ad passionem venit, ait: *Pater, clarifica me claritate quam habui apud temetipsum, priusquam mundus fieret* (*Joan.* XVII, 5). Cui Pater de cœlo respondit: *Et clarificavi, et iterum clarificabo* (*Joan.* XII, 28). Æqualis est ergo Filius in deitate, non minor, sed neque aliquid minus habens. Nam si Deum confiteris, necesse est integrum fatearis, et nihil egentem; si vero integrum esse negas, Deum esse non credis. Et ille: Ex assumpto homine cœpit Dei Filius vocitari; nam erat quando non erat. Et ego: Audi David dicentem ex persona Patris: *Ex utero ante luciferum genui te* (*Psal.* CIX, 3). Et Joannes evangelista ait: *In principio erat Verbum, et Verbum* **255** *erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (*Joan.* I, 1). Hoc ergo *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, per quem facta sunt omnia* (*Joan.* I, 14, 3). Nam vos cæcati veneno persuasionis, nihil dignum de Deo sentitis. Et ille: Nunquid et Spiritum sanctum Deum dicitis, aut æqualem Patri Filioque decernitis? Cui ego: Una in tribus est voluntas, potestas, operatio: unus Deus in trinitate, et trinus in unitate. Tres personæ, sed unum regnum, una majestas, una potentia omnipotentiaque. Et ille: Spiritus sanctus, inquit, quem æqualem Patri prefertis ac Filio, utrisque minor accipitur, quia et a Filio promissus, et a Patre legitur missus. Nemo enim promittit, nisi quod suæ dominationi subsistit; et nemo mittit, nisi inferiorem se, sicut ipse ait in Evangelio: *Nisi ego abiero, Paracletus ille non* [b] *veniet: si autem abiero, mittam illum ad vos* (*Joan.* XVI, 7). Ad hæc ego respondi: Bene Filius ante passionem ait, quia nisi ille ad Patrem victor remeaverit, ac proprio sanguine redempto mundo, dignum Deo ex homine præpararet habitaculum, non potest sanctus Spiritus, idem Deus, in pectore fanatico et originalis criminis labe infecto descendere. *Spiritus* enim *sanctus*, ait Salomon, *effugiet* [c] *fictum* (*Sap.* I, 5). Tu autem si spem aliquam resurrectionis habes, noli loqui adversus Spiritum sanctum, quia, juxta sententiam Domini, *In Spiritu sancto* [d] *blasphemanti non remittetur, neque in hoc sæculo, neque in futuro* (*Matth.* XII, 32). Et ille: Deus est qui mittit, non est Deus qui mittitur. Ad hæc ego interrogo, si crederet doctrinam Petri Paulique apostolorum. Respondente autem eo: Credo, adjeci: Cum argueret Petrus apostolus Ananiam pro fraude fundi, vide quid dicat: *Quid tibi visum est mentiri Spiritui sancto? Non es enim mentitus hominibus, sed Deo* (*Act.* V, 3, 4). Et Paulus, cum gratiarum spiritualium distingueret gradus: *Hæc omnia*, inquit, *operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique prout vult* (*I Cor.* XII, 11). Qui enim quod voluerit facit, in nullius redigitur potestatem. Nam vos, ut superius dixi, nihil recte de Trinitate sancta sentitis, et quam iniqua **256** sit hujus sectæ perversitas, ipsius auctoris vestri, id est Arii, expressit interitus. Ad hæc ille respondit: Legem quam non colis, blasphemare noli; nos vero quæ creditis, etsi non credimus, non tamen blasphemamus, quia non deputatur crimini, si et illa et illa colantur. Sic enim vulgato sermone dicimus: Non esse noxium si inter gentilium aras et Dei ecclesiam quis transiens, utraque veneretur [e]. Cujus ego stultitiam cernens, aio: Ut video, et gentilium defensorem, et hæreticorum assertorem te esse manifestas, cum et ecclesiastica dogmata maculas, et paganorum spurcitias prædicas adorari. Satius, inquio, faceres, si ea te armaret fides, quam Abraham ad ilicem, Isaac in ariete, Jacob in lapide, Moyses vidit in sente; quam Aaron portavit in logio [f], David exsultavit in tympano, Salomon prædicavit in intellectu; quam omnes patriarchæ, prophetæ, sive Lex ipsa vel oraculis cecinit, vel sacrificiis figuravit; quam et nunc præsens suffragator Martinus noster, vel possedit in pectore, vel ostendit in opere, ut et tu conversus crederes inseparabilem Trinitatem, et accepta a nobis benedictione, purgatoque a malæ credulitatis veneno pectore, delerentur iniquitates tuæ. At ille furore commotus, et nescio quid quasi insanus frendens, ait: Ante anima ab hujus corporis vinculis emicet [g], quam ab ullo religionis vestræ sacerdote benedictionem accipiam. Et ego: Nec nostram Dominus religionem sive fidem ita tepescere [h] faciat, ut distribuamus Sanctum ejus canibus, ac pretiosarum margaritarum sacra porcis squalentibus exponamus. Ad hæc ille relicta altercatione surrexit, et abiit. Sed posthæc cum in Hispanias reversus fuisset, infirmitate debilitatus, ad nostram religionem necessitate cogente conversus est.

XLV. Per idem tempus Chilpericus rex scripsit indiculum, ut sancta Trinitas non in personarum distinctione, sed tantum Deus nominaretur: asserens indignum esse, ut Deus persona, sicut homo carneus, nominaretur; **257** affirmans etiam ipsum esse Patrem, qui est Filius; idemque ipsum esse

[a] Corb., Bec. et Colb. c., *ejus et junior est.*

[b] Regm., *Paraclitus non.*

[c] Sic Corb., et Regm. Editi cum Bec. et Colb. c., *fugiet.*

[d] Sic Corb., Regm., Bec. et Colb. c., pro *in Spiritum sanctum*. Editi, *Spiritum sanctum blasphemanti.*

[e] Observandum ex hoc loco nullam haberi veram religionem, dimissa Ecclesiæ catholicæ fide, ut hic Arianus, qui omnes bonas agnoscens, nullam se habuisse manifestabat.

[f] Id est in rationali Pontificali, ubi λόγος, seu Dei nomen legebatur.

[g] Regm., *separetur.*

[h] Idem et Colb., *tabescere.*

Spiritum sanctum, qui Pater et Filius. Sic, inquit, prophetis ac patriarchis apparuit, sic cum ipsa Lex nuntiavit. Cumque hæc mihi recitari jussisset, ait : Sic, inquit, volo ut tu et reliqui doctores Ecclesiarum credatis. Cui ego respondi : Hac credulitate relicta, pie rex, hoc te oportet sequi quod nobis, post apostolos, alii doctores Ecclesiæ reliquerunt; quod Hilarius Eusebiusque [a] docuerunt, quod et in baptismo es confessus. Tunc iratus rex ait : Manifestum est mihi in hac causa Hilarium Eusebiumque validos inimicos haberi. Cui ego respondi : Observare te convenit, neque Deum, neque sanctos ejus habere offensos. Nam scias, quia in persona aliter Pater, aliter Filius, aliter [b] Spiritus sanctus. Non Pater assumpsit carnem, neque Spiritus sanctus, sed Filius; ut qui erat Dei Filius, ipse ad redemptionem hominis filius haberetur et virginis. Non Pater passus, neque Spiritus sanctus, sed Filius; ut qui carnem assumpserat in mundo, ipse offerretur pro mundo. De personis vero quod ais, non corporaliter, sed spiritaliter sentiendum est. In his ergo tribus personis una gloria, una æternitas, una potestas. At ille commotus ait : Sapientioribus te hæc pandam [c], qui mihi consentiant. Et ego : Nunquam erit sapiens, sed stultus, qui hæc quæ proponis sequi voluerit. Ad hæc ille frendens, **253** siluit. Non post multos vero dies adveniente Salvio Albigensi episcopo, hæc ei præcepit recenseri, deprecans ut sibi consentaneus fieret. Quod ille audiens, ita respuit, ut si chartam, in qua hæc scripta tenebantur, potuisset attingere, in frusta discerperet. Et sic rex ab hac intentione quievit. Scripsit alios libros idem rex versibus, quasi Sedulium secutus; sed versiculi illi

A nulli penitus metricæ conveniunt rationi [d]. Addidit autem et litteras litteris nostris, id est ω, sicut Græci habent, ae, the, uui, quarum characteres subscripsimus. Hi sunt ω ψ Z Δ [e]. Et misit epistolas in universas civitates regni sui, ut sic pueri docerentur, ac libri antiquitus scripti, planati pumice rescriberentur.

XLVI. Agrœcula [f] autem Cabillonensis episcopus hoc obiit tempore; fuitque homo valde elegans ac prudens, genere senatorio. Multa in civitate illa ædificia fecit, domos composuit, ecclesiam fabricavit, quam [g] columnis fulcivit, variavit marmore, musivo depinxit. Magnæ autem abstinentiæ fuit, nam nunquam prandio usus est, nisi tantum cœna : ad quam sic temporive residebat, ut sole stante consurgeret. B Humanitatis [*l.* staturæ] exiguæ, facundiæ vero magnæ erat. Obiit autem episcopatus anno quadragesimo octavo, ævi autem octogesimo tertio [h] : cui Flavius referendarius Guntchramni regis successit.

XLVII. Eo [i] tempore et Dalmatius **259** Ruthenæ civitatis episcopus, migravit a sæculo, vir in omni sanctitate præcelsus abstinens vel [*l.* et] a cibis, vel a concupiscentiis carnis; valde eleemosynarius, et cunctis humanus, in oratione et vigiliis satis stabilis. Ecclesiam construxit, sed dum eam ad emendationem sæpius destruxit, incompositam dereliquit. Post cujus obitum multi, ut fit, episcopatum expetunt. Transobadus [j] vero presbyter, qui quondam archidiaconus ejus fuerat, maxime in hoc intendebat, fidus quod filium suum cum Gogone, qui tunc regis C erat nutritius, commendaverat. Condiderat autem episcopus testamentum, in quo regis exenium [k], qui post ejus obitum acciperet, indicabat, adjurans ter-

[a] Scilicet Vercellensis episcopus, qui cum Hilario Pictavensi egregie contra hæreticos sanctæ Trinitatis impugnatores decertavit. Porro hic Chilpericus Sabellii falsa dogmata renovabat.

[b] Sic Corb., Bec., Colb. c. et vet. ed. Ita et Colb. a. habebat, sed aliquis subtus litteram *i* apicem apposuit, ut conficeret, *alter Pater, alter Filius, alter Spiritus sanctus*. Quæ lectio est Regm. et Chesnii.

[c] Regm., *hæc pandere decrevi*.

[d] Corb., *nulla penitus metricæ conveniunt ratione*. Chilperici eloquentiam et in litteras propensionem laudat Fortunatus lib. IX, carm. I. Nihil de ejus operibus superest, præter aliquot versus in honorem sancti Germani Parisiensis episcopi, quos Aimoinus refert. Eos tamen a Fortunato compositos putat Brouverus, nec alii tantæ antiquitatis esse putant. Sedulius sub Theodosio Romæ claruit, quem poetæ Christiani imitari studuerunt. Vide Bedam lib. V Hist., cap. 19.

[e] Hos characteres, prout in cod. Corb. omnium antiquissimo habentur, repræsentavimus. In Colb., ω *o*. Ψ *ae*. y, quæ per medium lineola transversa secatur, *z*. Δ *uui*. Regm., o *u*. y *the*. z. *y uui*. Bec., Θ *eee*. Ψ ae. z *the*, et post litteras incognitas *vui*. Idem Gregorii caput in veteri canonum et professionum fidei collectione, ex cod. Colbertino ab annis circiter 800 scripto, habetur, ubi eædem litteræ eodem fere modo ac in cod. Corb. exaratæ sunt, nisi quod ultima littera sit a, *uui*. Hos characteres plerique editi per litteras græcas expresserunt ω, seu O Ψ Z H. In Aimoini edit. in lib III, cap. 41, χ ch. θ th. φ ph.; ubi codex S. Germani a Pratis ab ann. circiter 400 scriptus habet Ψ *ae*. T *the*. am *u*. Cæterum hæ litteræ eamdem fortunam expertæ sunt, atque illæ, quæ olim a Claudio imp. adinventæ fuerant, id est simul cum suo auctore perierunt.

[f] Hoc caput deest in Corb. et Colb.

[g] Regm., *quam vario ornatu decoravit. Hic magnæ fuit abstinentiæ, ita ut nunquam in die ederet, nisi semel, et hoc cœna vocabatur, in qua sic tempore veris sedebat*, etc. Forte pro *temporive*, legendum est *temporius*, ut habent codd. scripti in Regula S. Benedicti, cap. 11. Musivum autem, de quo hic et passim Gregorius, est opus tessellis ita contextum, ut varias figuras repræsentet, quod apud veteres in magno fuit pretio, nostris dicitur *ouvrage à la mosaïque*. De his egregium volumen Romæ edidit vir illust. Joannes Ciampinus. Vide et Bergerium lib. II de Viis publicis D imperii.

[h] Ejus festum celebrat martyrol. Rom. die 17 Martii. Interfuit concil. Aurelian. III, IV et V, Arvernensi II, Paris. II et Lugdun. III. Vide lib. de Glor. Conf. cap. 85 et 86, et Bolland. ad. 17 Mart. Agricolam laudat Fortunat. lib. III, carm. 22, quod tamen de Agricola Nivernensi episcopo intelligit Cointius.

[i] Hoc caput deest in Corb. et Colb. Dalmatius subscripsit concil. Arvern. an. 535, et Aurelian. IV, an. 541, memoratur in Martyrol. Gallicano 13 Novembris.

[j] Regm. et Bec., *Transobaldus.. fisus.. cum Gorgone*. De Gogone vide lib. VI, cap. 1.

[k] Sic iidem codd. cum. Bad., et quidem recte; cæteri vero *regi Sexenium*. Non enim episcopus Sexenium sibi successorem delegerat, sed indicavit conditiones, quibus ille episcopatus, quem *exenium*, seu *xenium regis* appellat, conferri deberet.

ribilibus sacramentis, ut in ecclesia illa non ordina- A retur extraneus, non cupidus, non conjugali vinculo nexus, sed ab his omnibus expeditus, qui in solis tantum dominicis laudibus degebat, substitueretur. Transobadus autem presbyter epulum in ipsa urbe clericis præparat. Residentibus autem illis, unus presbyterorum cœpit antistitem memoratum impudicis blasphemare [a] sermonibus; et usque ad hoc erupit, ut eum delirum et fatuum nominaret. Hæc eo dicente, pincerna poculum oblaturus advenit. At ille acceptum dum ori proximat, tremere cœpit, laxatoque de manu calice, super illum [*Al.* alium], qui sibi erat proximus, caput reclinans, reddidit spiritum, ablatusque ab epulo ad sepulcrum, humo contectus est. Posthæc relecto testamento antistitis in præsentia Childeberti regis ac procerum ejus, Theodosius [b], B qui tunc archidiaconatu urbis illius potiebatur, episcopus ordinatus est.

XLVIII. Audiens [c] autem Chilpericus omnia mala quæ faciebat Leudastes ecclesiis Turonicis, et omni **260** populo, Ansoualdum [d] illuc dirigit: qui veniens ad festivitatem sancti Martini, data nobis et populo optione, Eunomius in comitatum erigitur. Denique Leudastes cernens se remotum, ad Chilpericum dirigit, dicens: Usque nunc, o piissime rex, custodivi civitatem Turonicam; nunc autem me ab actione remoto, vide qualiter custodiatur. Nam noveris quia Gregorius episcopus eam ad filium Sigiberti tradere destinat. Quod audiens rex, ait: Nequaquam, sed quia remotus es, ideo hæc apponis. Et ille: Majora, inquit, de te ait episcopus. Dicit C enim reginam tuam in adulterio cum episcopo Bertchramno misceri. Tunc iratus rex, cæsum pugnis et calcibus, oneratum ferro recludi præcepit in carcere.

XLIX. Sed [e] quia liber finem postulat, narrare aliqua de ejus actionibus libet; sed prius videtur genus ac patriam, moresque ordiri. Cracina [f] Pictavensis insula vocitatur, in qua a fiscalis vinitoris [g] servo, Leocadio nomine, nascitur. Exinde ad servitium arcessitus, culinæ regiæ deputatur. Sed quia lippis erat in adolescentia oculis, quibus fumi acerbitas non congruebat, amotus a pistillo promovetur ad cophinum [h]. Sed dum inter fermentatas massas se delectari consimulat, servitium fugam iniens dereliquit. Cumque bis aut tertio reductus a fugæ lapsu D teneri non posset, auris unius incisione mulctatur. Dehinc cum notam inflictam corpori occulere nulla auctoritate valeret, ad Marcovefam reginam, quam Charibertus rex nimium diligens in loco sororis toro asciverat, fugit. Quæ libenter eum colligens, provocat [i], equorumque meliorum deputat esse custodem. Hinc jam obsessus vanitate, ac superbiæ deditus, comitatum ambit stabulorum [j]. Quo accepto, cunctos despicit ac postponit; inflatur **261** vanitate, luxuria dissolvitur, cupiditate succenditur, et in causis patronæ alumnus proprius huc illucque defertur. Cujus post obitum refertus prædis, locum ipsum cum rege Chariberto oblatis muneribus tenere cœpit. Posthæc, peccatis populi ingruentibus, comes Turonis destinatur, ibique se amplius honoris glorioso supercilio jactat; ibi se exhibet rapacem prædis, turgidum rixis, adulteriis lutulentum: ubi seminando discordias, et inferendo calumnias, non modicos thesauros aggregavit. Post obitum vero Chariberti cum in Sigiberti sortem civitas illa venisset, transeunte eo ad Chilpericum, omnia quæ inique aggregaverat, a fidelibus nominati regis direpta sunt. Pervadente igitur Chilperico rege per Theodobertum filium urbem Turonicam, cum jam ego Turonis advenissem, mihi a Theodoberto strenue commendatur, ut scilicet comitatu quem prius habuerat potiretur. Multum se nobis humilem subditumque reddebat, jurans sæpius super sepulcrum sancti antistitis, nunquam se contra rationis ordinem esse venturum, seque mihi, tam in causis propriis, quam in Ecclesiæ necessitatibus, in omnibus esse fidelem. Timebat enim, quod postea evenit, ne urbem illam iterum rex Sigibertus in suum dominium revocaret. Quo defuncto, succedente iterum Chilperico in regnum, iste in comitatum accedit. Adveniente autem Turonis Merovecho, omnes res ejus usquequaque diripuit. Sed dum Sigibertus duos annos Turonis tenuit, hic in Britanniis latuit. Qui assumpto, ut diximus, comitatu, in tali levitate elatus est, ut in domo ecclesiæ cum thoracibus atque loricis, præcinctus pharetra et contum manu gerens, capite galeato ingrederetur, de nullo securus, quia omnibus erat adversus [k]. Jam si in judicio cum senioribus, vel laicis, vel clericis resedisset, et vidisset hominem justitiam prosequentem, protinus agebatur in furias, ructabat convicia in cives; presbyteros manicis jubebat extrahi, milites fustibus verberari; tantaque utebatur crudelitate, ut vix referri [l] possit. Discedente **262** autem Merovecho, qui res ejus diripuerat, nobis calumniator existit, asserens fallaciter Merovechum nostro usum

[a] Hinc nata vox nostra Gallica *blâmer*, quæ hic est et sæpe alias, apud Gregorium, hujus vocis significatio.

[b] Regm., *Theodus*. De hoc et aliis hic memoratis lib. VI, cap 38.

[c] Deest hoc caput in Corb.

[d] Regm., *Ansoaldum*.

[e] Hoc caput, quod in plerisque codd. a præcedente non distinguitur, deest in Corb. et Colb.

[f] Regm. et Bad., *Gracina*. Alteserra legendum esse censet *Eracina*, quo nomine designaretur Radina insula, *l'île de Ré* ut scripsit Papirius Massonus in descriptione fluviorum. Hinc Valesius mallet legi *Cratina* aut *Ratina*. Olim dicebatur *Herus* seu *Herio* insula, quæ oræ Pictavensi adjacet.

[g] Bad., *a fiscalis multoris*. Regm., *fiscalis vineto servo*.

[h] Id est, e coquo fit pistor.

[i] Id est, promovet, ut ex aliis Gregorii locis patet.

[j] Comes stabuli equorum principis curam habebat, quæ dignitas postea militaris facta, multum accrevit. Ejus munia et incrementa fuse exponit Cangius in Glossario, quod consulere neminem unquam pœnitebit.

[k] Regm., *contrarius. Nam.*

[l] Idem codex, *vix ferre possit.*

consilio, ut res ejus auferret. Sed post illata damna, iterat iterum sacramenta, pallamque [a] sepulcri beati Martini fidejussorem donat, se nobis nunquam adversaturum.

L. Sed [b] quoniam longum est per ordinem prosequi perjuria vel reliqua mala ejus, veniamus ad illud, qualiter me voluit iniquis ac nefariis calumniis supplantare, vel qualiter in eum ultio divina descendit, ut illud adimpleretur : *Omnis supplantans supplantabitur* (*Jerem.* IX, 4); et iterum, *Qui fodit foveam, incidet in eam* (*Prov.* XXVI, 27). Igitur post multa mala quæ in me meosque intulit, post multas direptiones rerum ecclesiasticarum, adjuncto sibi Riculfo presbytero, simili malitia perverso, ad hoc erupit ut diceret me crimen in Fredegundem reginam dixisse : asserens si archidiaconus meus Plato, aut Gallienus [c] amicus noster, subderentur pœnæ, convincerent me utique hæc locutum. Tunc rex iratus, ut supra diximus (*cap.* 48), jussit eum pugnis calcibusque cæsum, oneratum catenis recludi in carcerem. Nam Riculfum clericum [d] se habere dicebat, per quem hæc locutus fuisset. Hic vero Riculfus subdiaconus, simili levitate perfacilis, ante hunc annum [e] consilio cum Leudaste de hac causa habito, causas offensionis requirit, quibus scilicet me offenso ad Leudastem transiret; nactusque tandem ipsum adivit, ac per menses quatuor dolis omnibus ac muscipulis præparatis, ad me cum ipso Leudaste revertitur, deprecans ut eum debeam recipere excusatum. Feci, fateor, et occultum hostem publice in domum suscepi. Discedente vero Leudaste, ipse se pedibus meis sternit, dicens : Nisi succurras velociter, periturus sum. Ecce, instigante Leudaste, locutus sum quod loqui non debui. Nunc vero aliis me regnis emitte; quod nisi feceris, a regalibus comprehensus, mortales pœnas sum luiturus. Cui ego aio : Si quid incongruum rationi effatus es, sermo tuus in caput tuum erit; nam ego alteri **263** te regno non mittam, ne suspectus habear coram rege. Post ista Leudastes exstitit accusator ejus, dicens se sermones jam dictos a Riculfo audisse subdiacono. At ille iterum vinctus, relaxato Leudaste, custodiæ deputatur, dicens Gallienum eadem die et Platonem archidiaconem [f] fuisse præsentes, cum hæc est episcopus elocutus. Sed Riculfus presbyter, qui jam promissionem de episcopatu a Leudaste habebat, in tantum elatus fuerat, ut Magi Simonis superbiæ æquaretur. Qui tertio aut eo amplius mihi sacramentum super sepulcrum sancti Martini dederat, in die sexta A Paschæ in tantum me conviciis et sputis egit, ut vix manibus temperaret, fidus scilicet doli quem præparaverat. In crastina autem die, id est sabbati in ipso Pascha, venit Leudastes in urbem Turonicam, assimulansque aliud negotium agere, apprehensos Platonem archidiaconem et Gallienum in vincula connectit; catenatosque ac exutos veste jubet eos ad reginam deduci. Hæc ego audiens, dum in domo ecclesiæ residerem mœstus, turbatusque ingressus oratorium, Davidici carminis sumo librum, ut scilicet apertus aliquem consolationis versiculum daret. In quo ita repertum est : *Eduxit eos in spe, et non timuerunt : et inimicos eorum operuit mare* (*Psalm.* LXXVII, 53). Interea ingressi in fluvium super pontem qui duabus lintribus tenebatur, navis illa, quæ B Leudastem vehebat, demergitur, et nisi nandi fuisset adminiculo liberatus, cum sociis forsitan interisset. Navis vero alia, quæ huic innexa erat, quæ et vinctos vehebat, super aquas, Dei auxilio, elevatur. Igitur deducti ad regem qui vincti fuerant, incusantur instanter, ut capitali sententia finirentur. Sed rex recogitans, absolutos a vinculo in libera custodia [g] reservat illæsos. Ad civitatem vero Turonicam Berulfus dux [h] cum Eunomio comite fabulam fingit, quod Guntchramnus rex capere vellet Turonicam civitatem; et idcirco ne aliqua negligentia accederet : **264** Oportet, ait, urbem custodia consignari. Ponunt portis dolose custodes, qui civitatem tueri assimulantes, me utique custodirent. Mittunt etiam qui mihi consilium ministrarent, ut occulte assumptis C melioribus rebus ecclesiæ, Arvernum fuga secederem : sed non acquievi. Igitur rex arcessitis regni sui episcopis, causam diligenter jussit exquiri. Cumque Riculfus clericus sæpius discuteretur occulte, et contra me vel meos multas fallacias promulgaret, Modestus quidam faber lignarius ait ad eum : O infelix, qui contra episcopum tuum tam contumaciter ista meditaris! Satius tibi erat silere, et petita venia episcopi gratiam impetrares. Ad hæc ille clamare cœpit voce magna, ac dicere : En ipsum, qui mihi silentium indicit, ne prosequar veritatem; en reginæ inimicum, qui causam criminis ejus non sinit inquiri. Nuntiantur protinus hæc reginæ. Apprehenditur Modestus, torquetur, flagellatur; et in vincula compactus custodiæ deputatur. Cumque inter duos custodes catenis et in cippo teneretur vinctus, media D nocte dormientibus custodibus, orationem fudit ad Dominum, ut dignaretur ejus potentia miserum visitare; et qui innocens colligatus fuerat, visitatione

[a] Id est tapetem, quo beati antistitis sepulcrum tegebatur, quæ vox frequenter apud Gregorium occurrit.

[b] Hoc caput deest in Corb. et Colb.

[c] Cod. Regm., *Ioislenus;* infra tamen in eod. codice dicitur *Gallienus*.

[d] Regm., *presbyterum*.

[e] Bad., *ante hoc anno*, mutatione casuum Gregorio familiari.

[f] Sic Regm.; Bad., *archidiaconum;* cæteri cum Bec., *archidiaconos*. Gallienus tamen supra non dicitur archidiaconus; unde ex hoc loco inferre non licet plures in ecclesia Turonensi archidiaconos tunc exstitisse. Archidiaconos memorat S. Remigius in epist. ad Falconem. Plato postea fuit episcopus Pictavensis, de quo ad lib. IV de Mirac. S. Martini, cap. 32.

[g] Libera custodia dici solebat, cum reus non in carcere, sed magistratui custodiendus committebatur, aut certe quando mitius agebatur cum eo.

[h] De Berulfo adhuc comite Fortunatus lib. VII, carm. 15.

Martini præsulis ac Medardi absolveretur. Mox disruptis vinculis, confracto cippo, reserato ostio, sancti Medardi basilicam nocte nobis vigilantibus introivit [a]. Congregati igitur apud Brennacum villam episcopi, in unam domum residere jussi sunt. Dehinc adveniente rege, data omnibus salutatione, ac benedictione accepta, resedit. Tunc Bertchramnus Burdegalensis civitatis episcopus, cui hoc cum regina crimen impactum fuerat, causam proponit, meque interpellat, dicens a me sibi ac reginæ crimen objectum. Negavi ego in veritate me hæc locutum; et audisse quidem hæc alios, me non excogitasse. Nam extra domum rumor in populo magnus erat, dicentium : Cur hæc super sacerdotem Dei objiciuntur? cur talia rex **265** prosequitur? numquid potuit episcopus talia dicere vel de servo? Heu, heu ! Domine Deus, largire auxilium servo tuo ! Rex autem dicebat : Crimen uxoris meæ, meum habetur opprobrium. Si ergo censetis, ut super episcopum testes adhibeantur, ecce adsunt. Certe si videtur ut hæc non fiant, et in fidem episcopi committantur, dicite : libenter audiam quæ jubetis. Mirati sunt omnes regis prudentiam vel patientiam simul. Tunc cunctis dicentibus : Non potest persona inferior super sacerdotem credi, restitit ad hoc causa, ut dictis Missis, in tribus altaribus me de his verbis exuerem sacramento [b]. Et licet canonibus essent contraria, pro causa tamen regis impleta sunt. Sed nec hoc sileo, quod Rigunthis [c] regina condolens doloribus meis, jejunium cum omni domo sua celebravit, quousque puer nuntiaret me omnia sic implesse, ut fuerant instituta. Igitur regressi sacerdotes ad regem, aiunt : Impleta sunt omnia ab episcopo quæ imperata sunt, o rex. Quid nunc ad te, nisi ut cum Bertchramno accusatore fratris, communione priveris? Et ille : Non, inquit, ego nisi audita narravi. Quærentibus illis, quis hæc dixerit? respondit se hæc a Leudaste audisse. Ille autem secundum infirmitatem vel consilii, vel propositionis suæ, jam fugam inierat. Tunc placuit omnibus sacerdotibus, ut sator scandali, inficiator reginæ, accusator episcopi, ab omnibus arceretur ecclesiis, eo quod se ab audientia subtraxisset. Unde et epistolam subscriptam aliis episcopis qui non adfuerant transmiserunt. Et sic unusquisque in locum suum regressus est. Leudastes vero hæc audiens, basilicam sancti Petri Parisios

A expetiit. Sed cum audisset edictum regis, ut in suo regno a nullo colligeretur; et præsertim quod filius ejus, quem domi reliquerat, obiisset, Turonis occulte **266** veniens, quæ optima habuit in Biturico transposuit. Prosequentibus vero regalibus pueris, ipse per fugam labitur. Capta quoque uxor ejus in pagum Tornacensem exsilio retruditur. At Riculfus clericus ad interficiendum deputatur, pro cujus vita vix obtinui, tamen de tormentis excusare non potui. Nam nulla res, nullum metallum tanta verbera potuit sustinere, sicut hic miserrimus. Ab hora tertia diei, revinctis post tergum manibus, suspensus ad arborem dependebat; ad horam vero nonam depositus, extensus ad trocleas cædebatur fustibus, virgis, ac loris duplicibus, et non ab uno vel duobus, sed quot B accedere circa miseros potuissent artus, tot cæsores erant. Cum autem jam in discrimine esset, tunc aperuit veritatem, et arcana doli publice patefecit. Dicebat enim ob hoc reginæ crimen objectum, ut ejecta de regno, interfectis fratribus, a patre [d] Chlodovechus regnum acciperet, Leudastes ducatum, Riculfus vero presbyter, qui jam a tempore beati Eufronii episcopi amicus erat Chlodovechi, episcopatum Turonicum ambiret, huic Riculfo clerico archidiaconatu promisso. Nos vero, cum Dei gratia Turonis reversi, invenimus ecclesiam conturbatam per Riculfum presbyterum; nam hic sub Eufronio episcopo de pauperibus provocatus, archidiaconus ordinatus est. Exinde ad presbyterium admotus, recessit ad propria, semper elatus, inflatus, præsumptuosus [e]; C nam me adhuc commorante cum rege, hic, quasi jam esset episcopus, in domum ecclesiæ ingreditur impudenter, argentum describit ecclesiæ, reliquasque res sub suam redigit potestatem. Majores clericos muneribus ditat, largitur vineas, prata distribuit; minores vero fustibus, plagisque multis, etiam manu propria afficit, dicens : Recognoscite dominum vestrum, qui victoriam **267** de inimicis obtinuit, cujus ingenium Turonicam urbem ab Arvernis populis emundavit [f]; ignorans miser, quod præter quinque episcopos, reliqui omnes qui sacerdotium Turonicum susceperunt, parentum nostrorum prosapiæ sunt conjuncti. Illud sæpe suis familiaribus dicere erat solitus, quod hominem prudentem non aliter, nisi in perjuriis, quis decipere possit. Sed cum me reversum

[a] Id itaque apud Suessionas contigit, a qua urbe Brennacum tribus circiter leucis distat. Fortunatus carmen 1 libri IX cecinit in Chilperici laudem, eo ipso tempore quo habita fuit hæc synodus Brennacensis.

[b] Ex hoc loco nonnulli colligunt Gregorium ter missam una die celebrasse, quem tamen alii ita interpretantur, ut Gregorius sese post celebratam missam, sacramento ad tria altaria de sua innocentia præstito, a crimine impacto exuerit. Id autem fecit Gregorius, quod non deceret subdiaconum, seu minorem clericum adversus episcopum in testem recipi. Laici vero ad accusandos episcopos nequaquam admittebantur ex Canonum præscripto.

[c] Hæc erat Rigunthis Chilperici et Fredegundis filia, de qua Gregorius passim agit. Dicitur *regina* pro illorum temporum more, quibus filiæ regum D reginæ appellabantur. Quin et vetus poeta sub Alcuini nomine notus, Caroli M. venationem describens, ejusdem regis filias coronas in capite gestasse scribit.

[d] Sic Regm. Nec aliud volebat Chlodoveus, quam Fredegundem novercam e regno pellere : sicque jam interfectis fratribus suis, Theodeberto et Meroveo, regnum fuisset adeptus. Editi vero cum Becc. habent *interfectis fratribus et patre*, quasi patrem suum interficere cogitasset, quod parum verisimile est. Si enim Chilpericus fuisset interemptus, Chlodoveus frustra de Fredegunde pellenda deliberasset, cum jam ipse fuisset omnium dominus, eamque pro libitu pepulisset.

[e] Regm., *semper idem in superbia, plenus omni nequitia. Nam.*

[f] Ed. Chesn., *emendavit.* Gregorius quippe erat Arvernus.

adhuc despiceret, nec ad salutationem meam, sicut reliqui cives fecerant, adveniret, sed magis me interficere minitaretur, cum consilio comprovincialium eum in monasterium removeri præcipio. Cumque ibidem arctius distringeretur, intercedentibus Felicis episcopi missis, qui memoratæ causæ fautor exstiterat, circumvento perjuriis abbate, fuga elabitur, et usque ad Felicem accedit episcopum eumque ille ambienter colligit, quem exsecrari debuerat. Leudastes vero in Bituricum pergens, omnes thesauros quos de spoliis pauperum detraxerat, secum tulit. Nec multo post irruentibus Bituricis cum judice loci super eum, omne aurum argentumque, vel quod secum detulerat, abstulerunt, nihil ei nisi quod super se habuit relinquentes, ipsamque abstulissent vitam, nisi fuga fuisset elapsus. Resumptis dehinc viribus, cum aliquibus Turonicis iterum irruit super prædones suos: interfectoque uno, aliqua de rebus ipsis recepit, et in Turonicum revertitur. Audiens hæc Berulfus dux, misit pueros suos cum armorum apparatu ad comprehendendum eum. Ille vero cernens se jam jamque capi, relictis rebus, basilicam sancti Hilarii Pictavensis expetiit. Berulfus vero dux res captas regi transmisit. Leudastes enim egrediebatur **268** de basilica, et irruens in domos diversorum, prædas publicas exercebat. Sed et in adulteriis sæpe infra ipsam sanctam porticum [a] deprehensus est. Com- A mota autem regina, quod scilicet locus Deo sacratus taliter pollueretur, jussit eum a basilica sancti ejici. Qui ejectus, ad hospites suos iterum in Bituricum expetit, deprecans se occuli ab eis [b].

LI. Et licet de beati Salvii episcopi collocutione superius (*Cap.* 45) memorare debueram, sed quia mente excessit, esse sacrilegum non arbitror, si in posterum scribatur. Igitur cum vale post synodum memoratam regi jam dicto, ad propria redire vellemus, non ante discedere placuit, nisi hunc virum libatis osculis linqueremus. Quem quæsitum in atrio Brinnacensis domus reperi. Cui dixi, quia jam eram ad propria rediturus. Tunc remoti paululum, dum hinc inde sermocinaremur, ait mihi: Videsne super hoc tectum quæ ego suspicio? Cui ego: Video enim B supertegulum, quod nuper rex poni præcepit. Et ille: Aliud, inquit, non aspicis? Cui ego: Nihil aliud, inquam, video. Suspicabar enim quod aliquid joculariter loqueretur. Et adjeci: Si tu aliquid magis cernis, enarra. At ille alta trahens suspiria, ait: Video ego evaginatum iræ divinæ gladium super domum hanc dependentem. Verumtamen non fefellit dictio sacerdotem; nam post dies viginti, duo filii regis, quos superius (*Cap.* 35) mortuos scripsimus, obierunt.

Explicitus est liber quintus, finitus in anno quinto Childeberti regis.

269-270. INCIPIUNT CAPITULA LIBRI SEXTI.

Incipit liber sextus, inchoatus ab anno sexto ejusdem Childeberti.

I. Quod Childebertus ad Chilpericum transiit; et de fuga Mummoli.
II. De legatis Chilperici ab Oriente reversis.
III. De legatis Childeberti ad Chilpericum.
IV. Qualiter Lupus a regno Childeberti fugatus est.
V. Altercatio cum Judæo.
VI. De sancto Hospitio recluso, et abstinentia vel miraculis ejus.
VII. De transitu Ferreoli Ucecensis episcopi.
VIII. De Eparchio recluso Egolismensis urbis.
IX. De Domnolo Cenomannorum episcopo.
X. De basilica sancti Martini effracta.
XI. De Theodoro episcopo, et Dynamio.
XII. De exercitu contra Bituricas commoto.
XIII. de Lupo et Ambrosio Turonicis civibus interfectis.
XIV. De portentis quæ apparuerunt.
XV. De obitu Felicis episcopi.
XVI. Quod Pappolenus uxorem suam recepit.
XVII. De Judæis per Chilpericum regem conversis.
XVIII. De legatis Chilperici ab Hispania reversis.
XIX. De hominibus Chilperici apud Urbiam fluvium.
XX. De obitu Chrodini ducis.
XXI. De signis ostensis.
XXII. De Cartherio episcopo.
XXIII. Quod Chilperico regi filius natus est.
XXIV. De insidiis Theodori episcopi, et de Gundovaldo.
XXV. De signis et prodigiis circa ea tempora visis.
XXVI. De Gunthramno duce, et Mummolo.
XXVII. Quod Chilpericus rex est Parisios ingressus.
XXVIII. De Marco referendario.
XXIX. De puellis monasterii Pictavensis, seu, *De virtutibus quæ in monasterio domnæ Radegundis factæ sunt.*
XXX. De obitu Tiberii imperatoris.
XXXI. De multis malis, quæ Chilpericus rex in civitatibus fratris sui fieri jussit, vel ipse fecit
XXXII. De interitu Leudastis.
XXXIII. De locustis, morbis, prodigiisque.

[a] Regm., *in ipsa basilica ante porticum.*
[b] Qua tandem ratione misere perierit, vide libro seq., cap. 32.

XXXIV. De obitu filii Chilperici, quem Theodoricum vocavit.
XXXV. De interitu Mummoli præfecti, et mulieribus interfectis.
XXXVI. De Ætherio episcopo, et de clerici cujusdam libidine.
XXXVII. De nece Lupentii abbatis Gaballitani.
XXXVIII. De obitu Theodosii episcopi, et successore ejus.
XXXIX. De obitu Remigii Biturigum episcopi; et de incendio urbis, et successione Sulpicii.
XL. De altercatione nostra cum hæretico.
XLI. Quod Chilpericus rex cum thesauris suis in Camaracensem abiit.
XLII. Quod Childebertus in Italiam abiit.
XLIII. De Galliciensibus regibus.
XLIV. De diversis signis.
XLV. De nuptiis Rigunthæ filiæ Chilperici.
XLVI. De interitu Chilperici regis.

LIBER SEXTUS.

271 I. Anno igitur sexto regni sui, Childebertus rex, rejecta pace Guntchramni regis, cum Chilperico conjunctus est. Non post multum tempus Gogo moritur [a], in cujus locum Wandelinus subrogatur. Mummolus a regno Guntchramni fuga dilabitur, et se infra murorum Avennicorum munitionem concludit. Apud Lugdunum synodus episcoporum conjungitur [b], diversarum causarum altercationes incidens, negligentioresque judicio damnans. Synodus ad regem revertitur, multa de fuga Mummoli ducis, nonnulla de discordiis tractans.

II. Interea legati Chilperici regis, qui ante triennium ad Tiberium imperatorem abierant, regressi sunt non sine gravi damno atque labore. **272** Nam cum Massiliensem portum propter regum discordias adire ausi non essent, Agathæ [c] urbem, quæ in Gotthorum regno sita est, advenerunt. Sed priusquam littus attingerent, navis acta vento, impulsa terris in frusta minuitur. Legati vero cum pueris se in periculo cernentes, arreptis tabulis vix ripæ relati sunt, multis puerorum amissis; sed plurimi evaserunt. Res autem quas undæ littori invexerant, incolæ rapuerunt, ex quibus quod melius fuit recipientes, ad Chilpericum regem retulerunt. Multa tamen ex his Agathenses secum retinuerunt. Tunc ego Novigentum villam [d] ad occursum regis abieram; ibique nobis rex missorium [e] magnum, quod ex auro gemmisque fabricaverat in quinquaginta librarum pondere, ostendit, dicens: Ego hæc ad exornandam atque nobilitandam **273** Francorum gentem feci. Sed e plurima adhuc, si vita comes fuerit, faciam. Aureo etiam singularum librarum pondere, quos imperato misit, ostendit, habentes ab una parte iconem imperatoris pictam, et scriptum in circulo: TIBERII CONSTANTINI. PERPETUI. AUGUSTI. Ab alia vero part habentes quadrigam et ascensorem, continentesqu scriptum: GLORIA. ROMANORUM. Multa autem et ali ornamenta, quæ a legatis sunt exhibita, ostendit [f].

III. Denique cum apud eamdem villam commoraretur, Egidius Rhemensis episcopus cum primis Childeberti proceribus in legationem ad Chilpericum regem venit, ibique collocutione facta, ut ablato Guntchramni regis regno, hi se conjungere debeant i pace, ait Chilpericus rex: Filii mihi, peccatis increscentibus, non remanserunt, nec mihi nunc aliu superest hæres, nisi fratris mei Sigiberti filius, i est Childebertus rex: ideoque in omnibus quæ laborare potuero, hic hæres existat. Tantum dum advixero, liceat mihi sine scrupulo aut disceptation cuncta tenere. At illi gratias agentes, pactionibu subscriptis, ea quæ locuti fuerant firmaverunt, et a Childebertum cum magnis muneribus sunt regress. Quibus discedentibus, Chilpericus rex Leudovaldum episcopum cum primis regni sui direxit. Qui dat susceptoque sacramento [h], pactionibusque firmatis munerati regressi sunt.

IV. Lupus vero dux Campanensis [i], cum jamdi ab adversis fatigaretur et spoliaretur assidue,

[a] Is est qui lib. v, cap. 47, dicitur nutritius regis. Et quidem lib. viii, cap. 22, *Vandelinus nutritor regis* obiisse memoratur. Vide et epistolam Chamingi ducis ad eumdem Gogonem a Frehero editam. Litterarum studiis fuisse deditum patet ex ipsiusmet epistola ad Trasericum, qui et alias scripsit ab eodem Frehero et Chesnio editas. Brunechildem in Gallias adduxit, ut ex Fortunato patet, qui de ejusdem laudibus quatuor priora libri vii carmina edidit.

[b] Ea est Lugdunensis iii, ut videtur, licet anno Guntramni 22 congregata dicatur in inscriptione, id est anno 583, Childeberti octavo. In ea conditi sunt canones sex, qui in collectionibus Concil. habentur. Mummoli fugam hoc ipso anno 581 memorat Marius.

[c] Sic Corb. et Colb. Alii vero *Agathen*. Urbs est episcopalis notissima, vulgo *Agde*, sub Narbone metropoli, in Septimania.

[d] Complures sunt hujus nominis villæ regiæ, quæ vulgo *Nogent* appellantur. Ex cap. 5 patet hic Gregorium loqui de una quæ in agro Parisiensi erat, proindeque, aut de illa quæ ad Sequanam sita est infra Parisios, hodie *Saint-Cloud*, aut de ea quæ supra eamdem urbem prope confluentes Matronæ in Sequanam, Vicennis vicina, hodieque *Nogent* dicta.

[e] Missorium vocabant pelvim seu discum. Aliqui eo nomine concham designatam volunt, nonnulli abacum cum omni supellectile.

[f] Vide Paul Diac. lib. iii Hist. Lang, cap. 13.

[g] Corb., *Leodoaldum*, Bajocensem, ut videtur, qui infra lib. ix, cap. 13, aut Abrincensem, qui tum quoque vivebat.

[h] Alii codd., excepto Corb., habent *susceptoque pace sacramento*.

[i] Regm., *Campaniensis*, et Bad, *Campaniæ*, quæ omnia eamdem provinciam designant notissimam. Infra pro *adversis*, quæ lectio est Corb. et Colb., habent *diversis*.

præsertim ab Ursione et Bertefredo [a], ad extremum A conventione facta ut occideretur, commoverunt exercitum contra eum. Quod cernens Brunichildis regina, condolens fidelis sui insecutiones injustas, præcingens se viriliter, irrupit medios hostium cuneos, dicens : Nolite, o viri, nolite malum hoc facere, 274 nolite persequi innocentem; nolite pro uno homine committere prælium, quo solatium regionis intercat. Hæc illa loquente, respondit Ursio : Recede a nobis, o mulier. Sufficiat tibi sub viro tenuisse regnum. Nunc autem filius tuus regnat, regnumque ejus non tua, sed nostra tuitione salvatur. Tu vero recede a nobis, ne te ungulæ equorum nostrorum cum terra confodiant. Hæc et alia cum diutissime inter se protulissent, obtinuit reginæ industria ne pugnarent. Tamen ab illo loco discedentes, irruerunt in domos Lupi et direpto omni præsidio [b], fingentes se illud in thesauro regis recondere, suis eum domibus intulerunt, intendentes Lupo minas, atque dicentes : Vivus virtutem nostram non evadet. At ille cernens se in discrimine, tutata infra urbis Lugduni Clavati [c] muros conjuge sua, ad Guntchramnum regem confugit. A quo benigne susceptus cum eo latuit, expectans ut Childebertus ad legitimam perveniret ætatem.

V. Igitur Chilpericus rex, cum adhuc apud supradictam villam moraretur, impedimenta moveri præcipiens, Parisios venire disponit. Ad quem cum jam valedicturus accederem, Judæus quidam, Priscus nomine, qui ei ad species coemendas familiaris erat, advenit. Cujus cæsarie rex blande apprehensa manu, ait ad me, dicens : Veni, sacerdos Dei, et impone manum super eum. Illo autem renitente, ait rex : O mens dura, et generatio semper incredula, quæ non intelligit Dei Filium [d] sibi prophetarum vocibus promissum; non intelligit ecclesiastica mysteria in his sacrificiis figurata. Hæc eo dicente, Judæus ait; Deus non eget conjugio, neque prole ditatur, neque ullum consortem regni habere patitur, qui per Moysen ait : *Videte, videte quia ego sum Dominus, et absque me non est deus* [e]. *Ego occidam, et ego vivere faciam; percutiam, et ego sanabo* (*Deut.* XXXII, 39). Ad hæc rex 275 ait : Deus ab spiritali utero Filium genuit sempiternum, non ætate juniorem, non potestate minorem, de quo ipse ait : *Ex utero ante luciferum genui te* (*Psal.* CIX, 3). Hunc ergo ante sæcula natum, in novissimis sæculis mundo misit sanatorem, sicut ait propheta tuus : *Misit Verbum suum, et sanavit eos* (*Psal.* CVI, 20). Quod autem ais, quia ipse non generet, audi prophetam tuum dicentem ex voce dominica : *Nunquid ego, qui alios parere facio, ipse non pariam* (*Isai.* LXVI, 9)? hæc enim de populo, qui in eum per fidem renascitur, ait. Ad hæc Judæus respondit : Nunquid Deus homo fieri potuit, aut de muliere nasci, verberibus subdi, morte damnari? Ad hæc rege tacente, in medium me ingerens dixi : Ut Deus Dei Filius homo fieret, non suæ, sed nostræ necessitatis exstitit causa. Nam captivum peccato hominem, et diaboli servituti subjectum redimere non potuerat, nisi hominem assumpsisset. Ego vero non de Evangeliis et Apostolo, quæ non credis, sed de tuis libris testimonia præ- B bens, proprio te mucrone confodiam, sicut quondam David Goliam legitur trucidasse. Igitur quod Deus homo futurus esset, audi prophetam tuum : *Et Deus*, inquit, *et homo, et quis cognovit eum?* Et alibi : *Hic est Deus noster, et non reputabitur alius præter eum; qui invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo. Posthæc in terris visus est et cum hominibus conversatus est* (*Baruch.* III, 36, 37, 38). Quod autem de Virgine nascitur, audi similiter prophetam tuum dicentem : *Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus* [f] (*Isai.* VII, 14; *Matth.* I, 23). Quod verberibus subdi, quod clavis affigi deberet, et aliis quoque injuriis subjacere, vel affici, alius propheta ait : *Foderunt* C *manus meas et pedes meos : diviserunt sibi vestimenta mea* (*Psal.* XXI, 17, 19). Et iterum : *Dederunt in escam meam fel, et in siti mea* [g] *potaverunt me aceto* (*Psal.* LXVIII, 22). Et quod per ipsum crucis patibulum labentem mundum, et diaboli ditioni subjectum restitueret in regno suo, idem David 276 ait, *Dominus regnavit a ligno* [h] (*Psal.* XCV, 10). Non quod antea non regnaverit apud Patrem, sed super populum quem a diaboli servitute liberaverat, rude regnum [i] accepit. Judæus ad hæc respondit : Quæ Deo fuit necessitas, ut ista pateretur? Cui ego : Jam dixi tibi, Deus hominem creavit innoxium, sed astu serpentis circumventus, prævaricator præcepti factus est : et ideo a sede paradisi ejectus, mundanis laboribus deputatus est; qui per mortem Unigeniti Dei Christi Deo re- D conciliatus est Patri. Judæus dixit : Non poterat Deus mittere prophetas aut apostolos, qui eum ad viam

[a] Colb., *Berahtfrido*.

[b] Præsidium est pecunia, quæ auxilii causa seponitur; vel locus secretior, ubi ejusmodi pecunia servatur. Ex *L. si chorus*, § 1, *de legat.* 3. Præsidium semel Plautus usurpat pro pecunia.

[c] Hodie Laudunum appellatur, vulgo *Laon*, quæ in supercilio montis editissimi posita, diu inexpugnabilis fuit, illustrata est episcopali sede a sancto Remigio.

[d] In Corb. desunt hæc verba *Dei Filium*, et infra post vox *conjugio*. Bec. pro *ecclesiastica mysteria*, habet *divina mysteria*.

[e] Casin., *non est alius*.

[f] Corb., *quod interpretatum, Nobiscum est Deus*. Bec., *accipiet*, pro *concipiet*.

[g] In eodem cod. deest *et in siti mea*.

[h] Has voculas *a ligno* a rabbinis abrasas nonnulli conquesti sunt, et quidem non habentur in Vulgata. Eas tamen LXX interpretum auctoritas, et plerique antiqui Patres retinent. Certe in Gallicanis ecclesiis antiquitus receptas fuisse probatur non solum ex hoc Gregorii textu, et ex hymno Fortunati de sancta Cruce, sed etiam ex Psalterio in purpureis membranis, litteris argenteis aureisque exarato, quod olim usui fuit beato Germano Parisiensi episcopo, ac in nostro monasterio S. Germani a Pratis inter pretiosa antiquitatis cemelia asservatur, in quo hæc eadem verba leguntur.

[i] Regm., *liberaverat rudem, regno*.

revocarent salutis, nisi ipse humiliatus fuisset in A carne? Ad hæc ego : A principio genus semper deliquit humanum, quem nunquam terruit nec submersio diluvii, nec incendium Sodomæ, nec plagæ Ægypti, nec miraculum maris, Jordanisque divisio : qui semper Legi Dei restitit, prophetis non credidit; et non solum non credidit, verum etiam ipsos prædicatores pœnitentiæ interemit. Ideo nisi ipse ad eum descendisset redimere, hæc explere non poterat alter. Cujus nos nativitate renati, baptismo abluti, vulnere curati, resurrectione erecti, ascensione glorificati sumus. Quod autem morbis nostris mederi venturus erat, propheta tuus ait : *Livore ejus sanati sumus* (*Isai*. LIII, 5). Et alibi, *Ipse peccata nostra portabit, et orabit pro transgressoribus* (*Ibid*. 12). Et iterum, *Sicut ovis ad occisionem ductus est : et quasi* B *agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum. In humiliatione judicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit* (*Ibid*. 7, 8)? *Dominus exercituum nomen ejus* (*Isai*. LIV, 5). De hoc et Jacob ille, de cujus te jactas venisse generatione, in illa filii sui Judæ benedictione, quasi ad ipsum Christum Filium Dei loquens, ait : *Adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda. De germine, fili mi, ascendisti, recubans dormisti quasi leo, quasi catulus leonis. Quis suscitabit eum* (*Gen*. XLIX, 8, 9)? *Pulchriores oculi ejus vino, et dentes ejus lacte candidiores* (*Ibid*. 12). *Quis*, inquit, *suscitabit eum?* Et licet ipse dixerit : **277** *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (*Joan*. X, 18), tamen Paulus apostolus ait : *Qui non crediderit quod* C *Deus illum suscitavit a mortuis, salvus esse non poterit* (*Rom*. X, 9). Hæc et alia nobis dicentibus, nunquam compunctus est miser ad credendum. Tunc rex silente illo, cum videret eum his sermonibus non compungi, ad me conversus, postulat ut accepta benedictione [a] discederet. Ait enim : Dicam, inquit, tibi, o sacerdos, quod Jacob dixit ad angelum qui ei loquebatur : *Non dimittam te, nisi benedixeris mihi* (*Gen*. XXXII, 26). Et hæc dicens, aquam manibus porrigi jubet; quibus ablutis, facta oratione [b], accepto pane gratias Deo agentes, et ipsi accepimus, et regi porreximus, haustoque mero, valedicentes discessimus. Rex vero ascenso equite [*l*. equo] Parisios est regressus, cum conjuge et filia, et omni familia sua.

VI. Fuit autem apud urbem Nicensem eo tempor[e] Hospitius reclausus magnæ abstinentiæ, qui constri[ctus] catenis ad purum corpus ferreis, induto desup[er] cilicio, nihil aliud quam purum panem cum pauc[is] dactylis comedebat. In diebus autem Quadragesima[e] de radicibus herbarum Ægyptiarum [c], quibus ere[mitæ] utuntur, exhibentibus sibi negotiatoribus ale[ba]batur. Et primum quidem jus in quo coxerant hau[ri]ens, ipsas sumebat in posterum. Magnas enim pe[r] eum Dominus virtutes dignatus est operari. Nar[n] quodam tempore, revelante sibi Spiritu sancto ad ventum Langobardorum in Gallias hoc modo præ dixit : Venient, inquit, Langobardi in Gallias, et de vastabunt civitates septem, eo quod increveri[t] malitia eorum in conspectu Domini, quia nul lus est intelligens, nullus est requirens Deum nullus est qui faciat bonum, quo ira Dei pla cetur. Est enim omnis populus **278** infidelis perjuriis deditus, furtis obnoxius, in homicidii promptus, a quibus nullus justitiæ fructus ulla tenus crescit [d]; non decimæ dantur, non pauper alitur, non teguntur nudi, non peregrini hospiti recipiuntur, aut cibo sufficienter satiantur : ide[o] hæc plaga supervenit. Nunc autem dico vobis : Con gerite omnem substantiam vestram infra murorum septa, ne a Langobardis diripiatur; et vos ipsos i[n] locis firmissimis communite. Hæc eo loquente, om nes obstupefacti et valedicentes eum magna adm ratione ad propria sunt regressi. Monachis quoqu[e] dixit : Abscedite et vos a loco, auferentes vobiscu[m] quæ habetis; ecce enim appropinquat gens qua[m] prædixi. Dicentibus autem illis : Non relinquim[us] te sanctissime pater, ait : Nolite timere pro me; futu rum est enim ut inferant mihi injurias, sed non n[o]cebunt usque ad mortem. Discedentibus autem mo nachis, venit gens illa; et dum cuncta quæ reper[it] vastat, pervenit ad locum ubi sanctus Dei reclaus[us] erat. At ille per fenestram turris ostendit se ei[s]. Illi vero circumeuntes turrem, aditum per quem in grederentur ad eum, invenire non poterant. Tu[nc] duo ascendentes detexerunt tectum, et videntes eum cinctum catenis, indutumque cilicio, dicunt Hic malefactor est, et homicidium fecit : ideo in h[is] ligaminibus vinctus tenetur. Vocatoque interpret[e] sciscitantur ab eo quid mali fecerit, ut tali supplic[io] D arctaretur. At ille fatetur se homicidam esse, om[ni]

[a] Reges ab episcopis benedicebantur, ut passim Greg. memorat. Hinc S. Hilarius contra Constantium scribens, ei exprobrat : *Osculo sacerdotes excipis, caput benedictioni submittis, ut fidem calces.*

[b] Hieronymus ad Eustochium : *Nec cibi sumantur nisi oratione præmissa; nec recedatur a mensa, nisi referatur Creatori gratia.* Singula fercula signabantur, ex lib. I de Glor. Mart., cap. 80, infra. Et quædam Dei famula apud Gregor. M. lib. I Dialog., cap. 4, ut lactucam *oblita signo crucis benedicere* momordit, a dæmone correpta est.

[c] Ex hoc loco negotiatores Ægyptios Gallias frequentasse colligitur, qui non solum herbas, sed et chartam illam papyraceam adeo celebrem afferebant. Unde Gregorius supra lib. V, cap. 5, Felici Nannetensi, qui eum conviciis impetierat, rescribens, eum felicem futurum fuisse dicit, si ipsum Massilia habuis set episcopum, quod eo pacto satis chartæ habuiss[et] pro describendis conviciis; cum scilicet eo freque[n]ter advenirent Ægyptii mercatores, qui ejusmo[di] chartas in Gallias advehebant. Vide Mabillon. lib. de Re Diplomat., cap. 8, et Altaserram in cap. lib. V hujus Historiæ.

[d] Sic Corb.; alii vero, *gliscit... pauper alitur*, cætera in singulari numero; et sic habentur ap[ud] Paulum Diaconum lib. III Histor. Langobard., cap. ubi Hospitii laudes ex Gregorio describit. De decim[is] solvendis conc. Matisc. II, an. 585, can. 5. Fideles decimarum solutionem hortantur patres conc. T[u]ron. II, an. 567, ad cladem avertendam, quæ imm[i]nebat.

nisque criminis reum. Tunc unus, extracto gladio A ut in caput ejus libraret, dextera in ipso ictu suspensa diriguit, nec eam ad se potuit revocare. Tunc gladium laxans, terræ dejecit. Hæc videntes socii ejus, clamorem in cœlum dederunt, flagitantes a sancto, ut quid agi oporteret clementer insinuaret. Ipse vero imposito **279** salutis signo, brachium sanitati restituit. Ille autem in eodem loco conversus, tonsurato capite fidelissimus monachus nunc habetur. Duo vero duces [a] qui eum audierunt, incolumes patriæ redditi sunt; qui vero contempserunt præceptum ejus, miserabiliter in ipsa Provincia sunt defuncti. Multi autem ex ipsis a dæmoniis correpti, clamabant: Cur nos, sancte et beatissime, sic crucias et incendis? sed imposita eis manu, mundabat eos. Posthæc homo erat Andegavensis incola, qui per B nimiam febrem eloquium pariter auditumque perdiderat; et cum de febre convaluisset, surdus permanebat ac mutus. Igitur diaconus ex provincia illa Romam directus est, ut beatorum apostolorum pignora, vel reliquorum sanctorum qui urbem illam muniunt, exhiberet. Qui cum ad parentes infirmi illius pervenisset, rogant ut eum sibi comitem itineris sumere dignaretur, confisi quod si beatissimorum apostolorum adiret sepulcra, protinus posset assequi medicinam. Euntibus autem illis, venerunt ad locum ubi beatus Hospitius habitabat. Quo salutato ac deosculato, causas itineris diaconus pandit, ac proficisci se Romam indicat, seseque his qui sancto viro de naucleris amici essent, commendari deposcit. Cumque ibi adhuc moraretur, sensit vir beatus C per Spiritum Domini adesse virtutem. Et ait diacono: Infirmum qui comes tui nunc est itineris, rogo ut meis conspectibus repræsentes. At ille nihil moratus, velociter ad metatum vadit, invenitque infirmum febre plenum, qui per nutum aures suas dare tinnitum indicabat; apprehensumque ducit ad sanctum Dei. At ille apprehensa manu cæsarie, attraxit caput illius in fenestram, assumptoque oleo benedictione sanctificato, tenens manu sinistra linguam ejus, ori verticique capitis infudit, dicens: In nomine Domini mei Jesu Christi aperiantur aures tuæ, reseretque os tuum virtus illa, quæ quondam ab homine surdo et muto noxium ejecit dæmonium. Et hæc dicens, interrogat nomen. Ille vero clara voce ait: Sic dicor [b]. Cum hæc vidisset diaconus, ait: Gratias tibi immen- D sas refero, Jesu Christe, qui talia per servum **280** tuum dignaris ostendere. Quærebam Petrum, quærebam Paulum Laurentiumque, vel reliquos qui Romam proprio cruore illustrant: hic omnes reperi, hic cunctos inveni. Hæc eo cum maximo fletu et admiratione dicente, vir Dei omni intentione vanam vitans gloriam, ait: Sile, sile, dilectissime frater, non hæc ego facio, sed ille qui mundum ex nihilo condidit, qui pro nobis hominem suscipiens, cæcis visum, surdis auditum, mutis præstat eloquium, qui leprosis cutem pristinam, mortuis vitam, et omnibus infirmis affluentem medicinam indulget. Tunc diaconus gaudens et valedicens, abscessit cum comitibus suis. Quibus discedentibus, homo quidam. Dominicus, sic enim erat viro nomen, a nativitate cæcus, advenit ad istius miraculi virtutem probandam. Qui dum in monasterio duobus aut tribus mensibus resideret, orationi ac jejuniis vacans, tandem vocat eum ad se vir Dei, et ait: Vis recipere visum? Cui ille ait: Voluntas, inquit, mea erat ignota cognoscere [c]. Nam quæ sit lux ignoro. Unum tantum scio, quod ab omnibus collaudatur [d]; ego autem ab initio ætatis meæ usque nunc videre non merui. Tunc cum oleo benedicto super oculos ejus crucem sanctam faciens, ait: In nomine Jesu Christi redemptoris nostri aperiantur oculi tui. Et statim aperti sunt oculi ejus; et erat admirans, cernensque magnalia Dei, quæ in hoc mundo videbat. Dehinc mulier quædam, quæ, ut ipsa declamabat, tria habens dæmonia, ad eum adducta est; quam cum tactu sacro benedixisset, atque ex oleo sancto crucem fronti ejus imposuisset, ejectis dæmonibus purgata discessit. Sed et aliam puellam, ab spiritu immundo vexatam, benedictione sanavit. Cum autem jam dies obitus ejus appropinquaret, vocavit ad se præpositum monasterii, dicens: Exhibe ferramentum, et irrumpe parietem, et mitte nuntios ad episcopum civitatis, ut veniat ad me sepeliendum. Die enim tertia ab hoc egredior mundo, et vado in requiem destinatam, quam mihi Dominus repromisit. Hæc eo dicente, misit præpositus monasterii ad episcopum civitatis Nicensis, qui ei hæc nuntiarent. **281** Posthæc Crescens quidam venit ad fenestram, et videns eum catenis vinctum, vermibus plenum, ait: O domine mi, qualiter tam valida tormenta tolerare tam fortiter potes? Cui ille ait: Confortat me ille pro cujus nomine hæc patior. Dico autem tibi, quia jam absolvor ab his vinculis, et vado in requiem meam. Adveniente autem die tertia, deposuit catenas quibus vinctus erat, prostravitque se in orationem; et cum diutissime cum lacrymis orasset, collocans se super scamnum, extensis pedibus, elevatisque ad cœlum manibus [e], gratias agens Deo, tradidit spiritum. Et statim omnes vermes illi, qui sanctos artus perforabant, evanuerunt. Adveniens autem Austadius [f] episcopus beatum corpus studiose sepulturæ mandavit.

[a] In Regm., *Duo vero qui eum adierunt.* Paulus tamen libro laudato, cap. 2, habet *duo duces.*

[b] Colb. et Chesn., *Vir dicor*

[c] Regm., *ignota conspicere.*

[d] Corb., *ab hominibus laudatur.*

[e] Regm., *pedibus ac manibus, elevatisque ad cœlum oculis.*

[f] Mirum est Austadium in episcoporum Nicensium catalogo omitti. Locus ubi vixit Hospitius prope Villam-liberam visitur. Peninsula est, ut scribit Petrus Joffredi, tribus circiter passuum millibus a Nicea urbe dissita, prope Herculei seu Villæ-liberæ portus fauces versus orientem; ex corrupto S. Hospitii nomine dicitur vulgo, *San-Sospir*, ubi exstabant adhuc ejus auctoris temporis monasterii rudera; turris vero et templi ipsius nomine dicati reliquiæ destructæ sunt ab annis circ. 60, cum arx ibidem, jubente Victore Amedeo Sabaudiæ duce, constructa fuit. Ec-

sissime sepulturæ mandavit [a]. Hæc omnia ab ipsius ore cognovi, quem superius mutum et surdum ab eo sanatum exposui, qui multa mihi et alia de ejus virtutibus narravit : sed prohibuit me res illa loqui, quia audivi Vitam ipsius a multis fuisse conscriptam.

VII. Eo [b] tempore Ferreolus Ucecensis episcopus, magnæ vir sanctitatis, obiit, plenus sapientia et intellectu; qui libros aliquos epistolarum, quasi Sidonium secutus, composuit. Post cujus obitum Albinus ex præfecto per Dynamium [c] rectorem Provinciæ extra regis consilium suscepit episcopatum; quo non amplius quam tribus utens mensibus, cum ad hoc causa restitisset ut removeretur, defunctus est. Jovinus iterum qui quondam Provinciæ rector fuerat, regium de episcopatu præceptum accipit. Sed prævenit eum Marcellus diaconus, Felicis senatoris filius. Qui convocatis comprovincialibus, per consilium Dynamii episcopus **282** ordinatus est. Sed et ipse vi pulsatus deinceps a Jovino, ut removeretur, conclusus in civitate, virtute se defensare nitebatur, sed cum non valeret, muneribus vicit.

VIII. Obiit [d] et Eparchius reclausus Egolismensis, vir magnificæ sanctitatis, per quem Deus multa miracula ostendit, de quibus, relictis plurimis, pauca perstringam. Petrogoricæ urbis incola fuit, sed post conversionem clericus factus, Egolismam veniens, cellulam sibi ædificavit. In qua collectis paucis monachis, in oratione morabatur assidue; et si ei aliquid auri argentique offerebatur, aut in necessitatibus pauperum, aut in redemptione captivorum distribuebat. Panis in cellula illa eo vivente coctus nunquam fuit, sed a devotis cum necessitas exegisset, inferebatur. Magnam enim catervam populorum de oblationibus devotorum redemit; pusularum [e] malarum venenum crucis signo sæpe compressit, dæmones de obsessis corporibus oratione abegit, et judicibus plerumque ut culpabilibus ignoscerent, dulcedine profusa imperavit, potius quam rogavit. Nam ita erat dulcis alloquio, ut ei negare non possent, cum fuisset

A indulgentiam deprecatus. Quodam vero tempore, dum pro furto quis ad pendendum deduceretur, qui et in aliis multis sceleribus, tam in furtis, quam in homicidiis accusabatur ab incolis criminosius, et hæc ei nuntiata fuissent, misit monachum suum ad deprecandum judicem [f], ut scilicet culpabilis ille vitæ concederetur. Sed insultante vulgo atque vociferante, quod si hic dimitteretur, neque regioni, neque judici possit esse consultum, dimitti non potuit. Interea [g] extenditur ad trocleas, **283** virgis ac fustibus cæditur, et patibulo condemnatur. Cumque mœstus monachus abbati renuntiasset : Vade, inquit, attende a longe, quia scito quod quem homo reddere noluit, Dominus suo munere donabit. Tu vero cum eum cadere videris, protinus apprehensum adducito in
B monasterium. Monacho vero jussa complente, ille prosternitur in oratione, et tam diu in lacrymis ad Dominum fudit preces, quoadusque disrupto obice cum catenis terræ restitueretur appensus. Tunc monachus apprehensum eum, abbatis conspectibus incolumem repræsentat. At ille gratias Deo agens, comitem arcessiri jubet, dicens : Semper me benigno animo solitus eras audire, fili dilectissime; et cur hodie induratus hominem, pro cujus vita rogaveram, non laxasti? At ille : Libenter te, inquit, audio, sancte sacerdos; sed insurgente vulgo aliud facere non potui, timens super me seditionem moveri. Et ille : Tu, inquit, **284** me non audisti, Deus autem audire dignatus est, et quem tu tradidisti morti, ille vitæ restituit. En, inquit, coram te astat sanus. Hæc
C eo dicente, prosternitur ad pedes ejus comes stupens, [h] quod videbat vivere quem in mortis interitu reliquisset. Hæc ego ab ipsius comitis ore cognovi ; sed et alia multa fecit, quæ insequi longum putavi. Post quadraginta quatuor vero annos reclusionis suæ parumper febre pulsatus, tradidit spiritum, protractusque a cellula, sepulturæ mandatus est. Magnus autem conventus, ut diximus, de redemptis in ejus processit exsequiis [i].

IX. Domnolus [j] vero Cenomannorum episcopus

clesia S. Joannis ibidem structa, monachis deficientibus Ebrardo abbati et monachis S. Pontii subjecta fuit ab Archimbaldo episc. Niciensi, sæculo xi labente.

[a] Corpus ejus in ipsa ecclesia cathedrali Niciensi etiam nunc asservari dicitur, ubi colitur die 15 Octob. Memoratur autem in martyrologio Romano die 21 Maii. De hoc iterum Gregorius lib. de Gloria Confess., cap. 97.

[b] Hoc caput deest in Corb. et Colb. Ferreolum uti martyrem plerique colunt. Ejus vitam ex ms. Tolosano edidit Marc. Ant. Dominici, ubi festum ipsius II nonas Januarii celebrari dicitur. Monasterium condidit, regulamque scripsit, non semel editam, quæ habetur in Codice regularum et in Concordia Benedicti Anianæ abbatis.

[c] De Dynamio non semel infra Gregorius. Is ipse est qui scripsit Vitam S. Marii abbatis Bodanensis in diœcesi Sistaricensi. Vitam S. Maximi Reiorum episcopi, etc.; litteras vero a Gregorio Magno cum aliquot munusculis recepit. Ejusdem laudes cecinit Fortunatus lib. vi, carm. 11 et 12, ubi etiam de Albino, Jovino et Theodoro, de quibus hic Gregorius et infra cap. 11.

[d] Hoc caput, quod deest in Corb. et Colb., laudatur in libro de Miraculis sancti Eparchii, cujus verba dedimus inter Elogia a variis auctoribus nostro Gregorio data.

[e] Regm., *pustularum*.

[f] Eum infra comitem appellat. Et revera comites
D ad dicendum jus in civitatibus erant instituti.

[g] Sic Casin. et Bec.; alii, *In terra extenditur, ad.*

[h] Sic cod. Regm.; alii, *ad pedes comitis stupentis.*

[i] Obiit anno 581, die 1 Julii, quo ejus festivitas recolitur. Ejus Vitam habes inter Acta SS. Ord. S. Benedicti Sæc. i, p. 267. Item apud Gononum, et simul cum libro de ejus virtutibus in tomo I Bibliothecæ novæ Labbei; ex qua patet Eparchium triginta solummodo et novem annos reclusum vixisse. Sed fortasse Gregorius totum tempus designare voluit, ex quo Eparchius monasticam vestem susceperat a Martino Sedaciani monasterii abbate. De eo iterum Gregorius lib. de Glor. Confess., cap. 101. Vulgo dicitur *saint Cybar*, sub cujus nomine exstat monasterium Ordinis nostri prope urbem Inculismam; sed ejus reliquiæ a Calvinistis combustæ sunt anno 1558.

[j] Hoc caput deest in Colb. et Corb. At Regm. ha-

ægrotare cœpit. Tempore enim Chlothacharii regis apud Parisios ad basilicam sancti Laurentii [a] gregi monasteriali præfuerat; sed quoniam, Childeberto seniore vivente, semper Chlothachario regi fidelis exstitit, et nuntios illius ad speculandum missos crebrius occulebat, præstolabatur **285** rex locum in quo pontificatus honorem acciperet. Migrante autem Avenniensis civitatis pontifice, istum illuc dare deliberaverat. Sed beatus Domnolus hæc audiens, ad basilicam sancti Martini antistitis, quo tunc Chlothacharius rex ad orationem venerat, accessit, et nocte tota in vigiliis excubans, per priores qui aderant, regi suggestionem intulit ut non quasi captivus ab ejus elongaretur aspectu, nec permitteret simplicitatem illius inter senatores sophisticos ac judices philosophicos fatigari, asserens hunc locum humilitatis sibi esse potius, quam honoris. Ad hæc rex annuens, migrante Innocentio Cenomannorum episcopo, ipsum Ecclesiæ illi antistitem destinavit. Jam assumpto episcopatu, talem se tantumque præbuit, ut in summæ sanctitatis culmen evectus, debili usum A gressuum, cæco [b] restitueret visum. Qui post viginti duos episcopatus annos, dum se cerneret morbo regio calculoque gravissime fatigari, Theodulfum abbatem in locum suum prælegit, cujus assensui rex præbuit voluntatem : sed non multum post tempus, mutata sententia, in Badechisilum [c] domus regiæ majorem transfertur electio. Qui tonsuratus gradus, quos clerici sortiuntur, ascendens, post quadraginta dies, migrante sacerdote, successit.

X. His [d] diebus basilica sancti Martini a furibus effracta fuit. Qui ponentes ad fenestram absidæ cancellum, qui super tumulum cujusdam defuncti erat, ascendentes per eum, effracta vitrea sunt ingressi, auferentesque multum auri argentique, et palliorum holosericorum, abierunt, non metuentes super san- B ctum sepulcrum pedem ponere, ubi vix vel os applicare præsumimus. Sed virtus sancti voluit hanc temeritatem etiam cum judicio manifestare terribili. Nam hi perpetrato scelere ad Burdegalensem civitatem venientes, orto scandalo, unus alterum interemit; sicque patefacto opere, furtum repertum est, ac

bet hic *Mummolus*, sed infra, ut cæteri, *Domnolus*. Subscripsit conc. Turon. II, an. 567.

[a] Hæc basilica etiam nunc perstat, parochiali titulo insignita, ubi paucis ab hinc annis reperta sunt antiqua sarcophaga gypsea, quæ nongentos circiter annos præferebant, quibus apertis nigræ vestes, et monachorum effigies visæ sunt, sed quæ ut primum puriori aere afflatæ fuerunt, in pulverem sunt redactæ, quod sæpe nobis testatus est V. Cl. Nicolaus Gobillon, doctor Sorbonicus, ejusdem ecclesiæ pastor, et illustriss. archiepiscopi Paris. vicarius generalis. Basilica sancti Martini, hic quoque memorata, haud procul a C Laurentiana dissita est, hodie sub sancti Martini a Campis nomine celebris, de qua lib. I de Mirac. S. Martini, cap. 19. Porro Cointius ad annum 655 inficiatur Domnolum unquam abbatem S. Laurentii fuisse, totumque hoc Gregorianæ historiæ caput rejicit, tanquam ab imperito interpolatore additum; idque ob duas potissimum rationes : 1° quod a codd. Corb. et Colb. absit; 2° quod multa in eo habeantur Vitæ S. Domnoli, ab auctore gravi et æquali scriptæ, omnino contraria. Verum quod caput istud in aliquot scriptis desideretur, non imus inficias; sed cum in aliis, et quidem vetustis et optimæ notæ codd., scilicet Beccensi, Casin., etc., habeatur, nihilque in eo occurrat quod a Gregorii genio aut stylo abhorreat, ipsum Gregorio abjudicari non debere ob hanc rationem contendimus. Quod vero ad Vitæ S. Domnoli scriptorem attinet, animus non est hic de ejus auctoritate disceptare, an tanta censeri debeat, quæ Gregorii textum, qualis nunc exstat, possit elevare. Id unum dicimus, diversa ab his auctoribus de Domnolo enarrari, sed non contraria. Et quidem quæ de Domnolo jam episcopo, aut de ejus morte narrat noster Gregorius, a vero non abhorrent, nec sunt Vitæ auctori opposita, ut ipse Cointius fatetur. Equidem duos solummodo supra viginti annos episcopatus Domnolo tribuit Gregorius, quod Cointii calculo non quadrat; at id Vitæ auctori, quod unum inquirimus, non adversatur, qui nec tempus initæ sedis, nec Domnoli obitus annum designavit. Non etiam refragantur vetera instrumenta; immo Papebrochius qui ad diem 16 Maii Bollandiani eamdem Vitam refert, et Gregorium interpolatum fuisse suspicatur ob mss. codd. Attamen Domnolum post 22 annos episcopatus successorem impetrare potuisse fatetur, eo quod nulla mentio Domnoli episcopi Cenomannensis in actis publicis occurrat ante concilium Turon. II, anno 567, et certum sit Cenomannensem ecclesiam post Innocentii obitum vacasse diu, immo et aliquot annis ab Scienfredo pseudoepiscopo fuisse occupatam. Jam vero noster Gregorius scripsit Domnolum, antequam esset episcopus, abbatem S. Laurentii Parisiis fuisse, Chlotario regi acceptissimum, ab eoque Avenionensi sedi destinatum, quam ille respuens, postea Cenomannensis episcopus factus sit. De his nihil omnino Vitæ auctor, sed contraria apud eum non invenias : immo vero ipse testatur se Vitam beati viri scripturum ab eo solummodo tempore, quo sedi Cenomannensi præfuisse cœpit : *Ab illo*, inquit, *tempore, auspicabimur, quo nos glorioso suo adventu illustrare, nobiscumque manere ex Dei providentia jussus est.* Eum itaque post multas peregrinationes, et quidem jam episcopum consecratum, Cenomannos advenisse narrat, statimque a clero et populo electum fuisse. Sed nihil prorsus habet de anterioribus gestis, quæ ex Gregorii textu repetere nihil vetat. Immo maxima inter sanctum Germanum Parisiensem, et ipsum Domnolum familiaritas, quæ semper, ipso etiam auctore Vitæ attestante, viguit, Gregorio nostro favet, qui Domnolum in ipsa Parisiensi civitate abbatem fuisse scripsit, eo sane tempore quo beatus Germanus eidem urbi episcopus præerat. Hæc paulo fusius necessitate D cogente tractavimus ad vindicandum Gregorii textum.— S. Domnolus celebre monasterium in suburbio Cenomannensi condidit in honorem S. Vincentii, ubi sepultus est. Quod etiam nunc perseverat sub Ordine sancti Benedicti et Cong. S. Mauri, abbatis regularis privilegio gaudens. Corpus S. antistitis e terra levatum fuit anno 1124, ab Hildeberto episc. Cenomannensi, præsente Fulcone juniore Andecavorum comite, ut ex charta ejusdem monasterii didicimus. Hodie servatur in theca argentea auro linita, operis exquisitissimi, quam cardinalis Luxemburgius fieri curavit.

[b] Claudus appellabatur Rainarius, et hic cæcus Siagrius, ex Vitæ auctore.

[c] Regm., *Baldechilum*. Is est Badegisilus, ut habet Chesn., de quo non semel infra Gregorius. Subscripsit conc. Matisc. II, an. 585. Mirum est autem de eo nihil prorsus haberi in actis episcoporum Cenomann., quæ tomo III Analect. Mabillon. edita sunt. Vide lib. III Mirac. S. Martini, cap. 35. Hæc prima est, ni fallor, mentio majoris domus apud Gregorium.

[d] Hoc cap. deest in Corb. et Colb. ; exstat tamen apud Fredeg., cap. 87.

de hospitali eorum **286** argentum comminutum [a] et pallia sunt extracta. Quod cum regi Chilperico [b] nuntiatum fuisset, jussit eos alligari vinculis, et suo conspectui præsentari. Tunc ego metuens, ne ob illius causam homines morerentur, qui vivens in corpore pro perditorum vita sæpius deprecatus est, epistolam regi precationis transmisi, ne nostris [c] non accusantibus, ad quos prosecutio pertinebat, hi interficerentur. Quod ille benigne suscipiens, vitæ restituit. Species vero quæ dissipatæ fuerant, studiosissime componens, loco sancto reddi præcepit.

XI. Apud [d] Massiliensem vero urbem Dynamius rector Provinciæ graviter insidiari Theodoro episcopo cœpit. At ille ad regem properare disponens, comprehensus ab eo in medio civitatis tenetur, et graviter injuriatus, tandem laxatus est. Clerici autem Massilienses dolum cum Dynamio moliebantur, ut ab episcopatu ejiceretur. Sed dum ad regem Childebertum ambularet, cum Jovino ex præfecto a Guntchramno rege detineri jubetur. Quod audientes Massilienses clerici, gaudio magno repleti quod jam teneretur, jam deputaretur exsilio, quod jam in hoc res perstitisset, ut nunquam Massiliam reverteretur, domos ecclesiæ apprehendunt, ministeria [e] describunt, regestoria reserant, promptuaria exspoliant, omnesque res ecclesiæ, tanquam si jam mortuus esset episcopus, pervadunt, diversa crimina de pontifice proloquentes, quæ falsa, Christo auspice, deprehenduntur [*Al.* deprehendit]. Childebertus vero postquam cum Chilperico pacificatus est, legatos ad Guntchramnum regem mittit, ut medietatem Massiliæ, quam ei post obitum patris sui dederat, reddere deberet. Quod si nollet, noverit se multa perditurum pro partis istius retentione. Sed ille cum hæc reddere nollet, vias claudi præcepit, ut nulli per regnum ejus transeundi aditus panderetur. Hæc cernens Childebertus, Gundulfum ex domestico [f] **287** ducem factum, de genere senatorio, Massiliam dirigit. Qui cum non auderet ambulare jam per Guntchramni regnum, Turonis venit. Quem benigne susceptum, recognosco matris meæ avunculum [g] esse, retentumque mecum quinque diebus, impositisque necessariis, abire permisi. Ille vero progressus, Mas-

A siliam ingredi, obsistente Dynamio, non valebat. Sed nec episcopus, qui jam tunc cum Gundulfo venerat, in ecclesia sua recipiebatur. Dynamius autem una cum clericis portas obserat urbis, insultans pariter ac utrumque despiciens, episcopum scilicet et Gundulfum. Tandem ad colloquium ducis ascitus, in basilicam beati Stephani, quæ urbi est proxima, venit. Ostiarii enim custodiebant ædis ingressum, ut introeunte Dynamio valvæ protinus clauderentur. Quo facto exclusæ armatorum turbæ post Dynamium ingredi nequiverunt. Quo non intelligente, dum diversa inter se super altarium conferunt, recedentes ab altario, salutatorium ingrediuntur. Introeuntem cum his Dynamium, nudatumque jam a suorum solatio [*l.* auxilio], terribiliter increpant. Fugatisque B satellitibus, qui cum armis eo abducto [h] circumstrepebant, seniores civium ad se dux una cum episcopo collegit, ut civitatem ingrederetur. Tunc Dynamius hæc omnia cernens, veniam petens, datis duci multis muneribus, reddito etiam sacramento se fidelem episcopo deinceps regique futurum, suis induitur indumentis. Tunc reseratis tam portarum quam sacrarum ædium valvis, ingrediuntur utrique civitatem, dux scilicet et episcopus, cum signis et laudibus, diversisque honorum vexillis. Clerici autem qui sceleri huic misti fuerant quorum caput Anastasius abbas et Proculus presbyter [i] erant, **288** intra Dynamii tecta confugiunt, petentes ab eo opem refugii, a quo fuerant incitati. Multi tamen eorum per idoneos fidejussores dimissi, ad regem jussi sunt C ambulare. Interea Gundulfus subjugata civitate in Childeberti regis ditionem, restitutoque in locum suum antistite, ad regem Childebertum regressus est. Sed Dynamius immemor fidei quam Childeberto regi promiserat, ad Guntchramnum regem nuntios dirigit, dicens quod partem sibi debitam civitatis per episcopum perderet, nec unquam Massiliensem urbem suo potiretur dominio, nisi hic evellatur ab ea. At ille ira commotus, jubet, contra fas religionis, ut pontifex summi Dei arctatus vinculis sibi exhiberetur, dicens : Trudatur exsilio inimicus regni nostri, ne nobis nocere amplius valeat. Sed cum episcopus de his suspectus esset, nec facile pos-

[a] Sic Regm. et Bad.; alii, *communitum.*

[b] Regm., *Chlotario.*

[c] Sic Casin. et Regm. Editi vero cum Bec., *ne nobis.*

D [d] Deest in Corb. et Colb. ; non tamen ab interpolatore additum est. Vide notas in cap. seq. et in cap. 24 hujus libri.

[e] Id est vasa sacra, ubi observandum jam consuetudinem tunc invaluisse, ut defuncto episcopo, clerici quæcunque poterant diriperent.

[f] Domestici erant, qui excubabant in palatio principis, eorumque præpositus appellabatur comes domesticorum. Sub regibus nostris præfecti fuerunt villis regiis, ut patet ex lib. II Marculfi formula 52, quæ domesticis, qui supra regis villas erant, directa est, ut occasione filii regis recens nati servos aliquot libertate donarent. Eosdem regi ad placita properanti expensas parasse innuit noster Gregorius lib. x, cap. 28. Domestici inter regni optimates recensentur in præf. legum Burgund. et leg. Ripuariorum cap. 90 : regi assidebant ex Marculfi formulis. Videsis placitum Chlodovei III, lib. VI de re Diplomat., n. 19, et Childeberti III, n. 24. Generis autem senatorii nomine, de quo hic et passim Gregorius, familiæ designantur, quæ tempore Romanorum in senatum admissæ fuerant. Multi enim provinciales, maxime e Gallia, civitate donati fuerant, aliquot etiam in senatum allecti. Ejusmodi dicebantur senatores peregrini, qui ut plurimum ne facie quidem Romam noverant. Nolim tamen inficiari Gregorium quandoque *senatores* nonnullos appellare, quod illi ex suæ urbis primoribus essent. Vide Cangii Glossarium.

[g] Fratrem scilicet S. Nicetii episc. Lugdun., ut observat Cointius.

[h] Sic Regm. et Bec., alii, *adducto.*

[i] Regm., *et Proculus abba.* Bad., *Proculi presbyteri.* Porro Anastasius abbas erat sancti Victoris, monasterii etiam nunc apud Massiliam celeberrimi, Ord. S. Benedicti, quod a Joanne Cassiano sæculo quinto conditum fuit.

sei ab urbe erui, advenit festivitas dedicationis oratorii ruris suburbani. Cumque ad hæc festa egressus civitatem properaret, subito armati cum magno fremitu ab occultis insidiis scatentes, sanctum vallant antistitem, dejectumque ab equo fugant omnes comites ejus, servientes alligant, clericos cædunt, ipsumque super miserabilem imponentes caballum, nullum de suis sequi permittentes, ad regis deducunt præsentiam. Cumque per Aquensem præterirent urbem, Pientius [a] episcopus loci, condolens fratri, datis clericis ad solatium, impositisque necessariis, abire permisit. Dum hæc agerentur, clerici iterum Massilienses domos ecclesiæ reserant, arcana rimantur, et alia describunt, alia suis domibus inferunt. Episcopus vero ad regem deductus, nec culpabilis inventus, ad civitatem suam redire permissus, cum grandi est a civibus laude susceptus. Ex hoc autem **239** gravis inimicitia inter Guntchramnum regem et Childebertum nepotem suum exoritur, disruptoque fœdere sibi invicem insidiabantur.

XII. Igitur Chilpericus rex cernens has discordias [b] inter fratrem ac nepotem suum pullulare, Desiderium ducem evocat, jubetque ut aliquid nequitiæ inferat fratri. At ille, commoto exercitu, Ragnovaldo [c] duce fugato, Petrogoricum pervadit, exactoque sacramento Aginnum pergit. Hæc audiens uxor Ragnovaldi, quod scilicet, fugato viro suo, hæc et civitas in potestatem regis Chilperici redigeretur [d], basilicam sancti martyris Caprasii expetiit. Sed extracta exinde, et spoliata facultate ac solatio famulorum, datis fidejussoribus Tolosam dirigitur: ibique iterum in basilica sancti Saturnini ingressa residebat. Desiderius vero cunctas civitates, quæ in parte illa ad regem Guntchramnum aspiciebant, abstulit, et ditionibus regis Chilperici subegit. Berulfus vero dux, cum Bituriges [e] mussitare, quod Turonicum terminum ingrederentur, audisset, exercitum commovet, et se in ipsos fines statuit. Graviter tunc pagi

A Isiodorensis [f] ac Berravensis urbis Turonicæ devastati sunt. Sed et postea crudeliter qui in hac obsidione adesse non poterant, sunt damnati. Bladastes [g] vero dux in Vasconiam abiit, maximamque partem exercitus sui amisit.

XIII. Lupus [h] vero urbis Turonicæ civis, cum, uxore perdita ac liberis, clericatum expeteret, a fratre Ambrosio prohibitus est, timens ne hæredem institueret Dei ecclesiam, si ei conjungeretur; rursumque illi uxorem providit, et diem in quo ad sponsalia donanda conjungerentur, male suasus **230** frater indicit. Dehinc ad Cainonense castrum, ubi hospitium habebant, pariter advenerunt. Sed uxor Ambrosii cum esset adultera, et alium amore lupanario, exoso marito, diligeret, insidias viro tetendit.
B Cumque hi germani pariter epularentur, et nocte usque ad ebrietatem vino maduissent, in uno strato pariter quieverunt. Tunc mœchus uxoris Ambrosii, nocte veniens, quiescentibus cunctis et vino depressis, accensis igne paleis, ut videret quid agerent [Al. ageret], extracto gladio, Ambrosium in capite librat, ita ut descendens per oculos gladius cervical capitis amputaret; in quo ictu expergefactus Lupus, et se in sanguinem volutari decernens, exclamat voce magna, dicens: Heu, heu! succurrite, frater meus interfectus est. Mœchus vero, qui jam perpetrato scelere discedebat, hæc audiens, regressus ad lectum, Lupum adit. Quo repugnante, multis plagis laceratum oppressit, et mortali ictu sauciatum, semivivum reliquit; sed nullus de familia sensit. Mane
C autem facto, stupebant omnes de tanto scelere. Lupus tamen adhuc vivens inventus, sicut actum fuerat referens, spiritum exhalavit. Sed nec longum meretrix lugendi sumpsit spatium: sed paucis diebus interpositis conjuncta mœcho discessit [i].

XIV. Anno [j] igitur septimo Childeberti regis, qui erat Chilperici et Guntchramni vicesimus et primus, mense Januario, pluviæ, coruscationes atque toni-

[a] Sic Bec. et Regm. cum Bad. Alii, *Piencus*. Pientii episc. Aquensis, id est Aquarum Sextiarum, *Aix en Provence*, missus subscripsit concilio Matiscon. II, anno 585.

[b] Quæ scilicet capite præcedenti memorantur, ut fatetur Cointius. Et tamen caput istud 12 rejicere non potest, quod in omnibus codd. habeatur; admittat itaque et præcedens necesse est, licet in duobus scriptis desideretur; nec inferat eo ipso aliquod caput esse interpolatum, quod in codd. Corb. et Colb. desint. Et quidem utriusque capitis epitomen fecit Fredegarius cap. 87.

[c] Sic Corb., Bec. et Regm. cum aliquot editis. Colb. vero et Chesn., *Regnovaldo*, et *Reginovaldo*.

[d] Sic Corb.; alii vero, *hæ civitates in.... redigerentur*. Corb. lectionem prætulimus. Nam tunc capto Aginno, uxor Ragnovaldi, quæ ad basilicam S. Caprasii, in hac urbe sitam, confugerat, in hostium manus devenit. S. Caprasius Aginni episcopus cum Fide virgine martyrium pertulit sub Maximiano. Caprasium diximus episcopum ex hodierna et quidem recentiori Aginnensium traditione, cui neque Acta neque alia monumenta antiqua favent. Superest hodieque basilica sub ejusdem sancti nomine, quæ canonicorum collegio nobilitatur, ibique sacrum ipsius caput asservatur. Ejus vero festivitas in tota diœcesi celebratur die 20 Octobris. Basilica S. Saturnini apud Tolosam, quo postea confugit hæc mulier, insigne est hodie canonicorum sæcularium collegium.

[e] Colb. et Regm., *Bituricos;* Bad., *Biturigos;* et quidem hic designantur homines regionis Bituricensis.

[f] Corb., *pagus Siodunensis*. Regm. mendose, *Antisiodorensis aut*. Sed retinenda vulgata lectio; nam Iciodorum seu Isidiorum est vicus ad Crosam fluvium, vulgo *Iserre* aut *Isure* dictus, qui confinis est Biturigibus Cubis. Berravensis vero vicus est *Baron* D prope eumdem fluvium, haud procul ab Iciodoro, ut observat Valesius in Notitia Galliarum. In utroque loco ecclesiam fuisse ædificatam notat Gregorius lib. X, cap. ultimo.

[g] Alii, *Blandastes*, aut *Bladastis*. Corb., *Baudastis*. Vasconiam hic intellige veterum Vasconum sedem in Pyrenæis jugis, qua dimissa postea Novempopulaniam occupaverunt.

[h] Deest hoc caput in Corb. et Colb.

[i] Ipse mœchus, nomine Vedastes Avo, male periit ex libro VII, cap. 3.

[j] Hoc caput integrum refert Fulbertus in epistola 97, quæ est ad Robertum regem, ubi habet, *Anno sexto*, etc

trua gravia fuerunt, flores in arboribus ostensi sunt; A stella, quam cometem superius nominavi, apparuit, ita ut in circuitu ejus magna nigredo esset. Et illa tanquam in foramine aliquo posita, ita inter tenebras 291 relucebat, scintillans, spargensque comas. Prodibat autem ex ea radius miræ magnitudinis, qui tanquam fumus magnus incendii apparebat a longe. Visa est autem ad partem occidentis in hora noctis prima. In die autem sancto Paschæ apud Suessionas civitatem cœlum ardere visum est, ita ut duo apparerent incendia: et unum erat majus, aliud vero minus. Post duarum vero horarum spatium conjuncta sunt simul; factaque pharo [*Al.* igni] magna, evanuerunt. In Parisiaco vero termino verus sanguis ex nube defluxit, et super vestimenta multorum hominum cecidit, et ita tabe maculavit, ut ipsi propria B indumenta horrentes abnuerent. Tribus enim locis in termino civitatis illius hoc prodigium apparuit. In Silvanectensi vero territorio hominis cujusdam domus, cum ille mane surgeret, sanguine respersa ab intus apparuit. Magna igitur eo anno lues in populo fuit: valetudines variæ, malignæ [a], cum pusulis et vesicis, quæ multum populum affecerunt morte. Multi tamen adhibentes studium, evaserunt. Audivimus enim eo anno in Narbonensem urbem inguinarium morbum graviter desævire, ita ut nullum esset spatium, cum homo correptus fuisset ab eo.

XV. Felix [b] vero episcopus Namneticæ civitatis, in hanc valetudinem corruens, graviter ægrotare cœpit. Tunc vocatis ad se episcopis, qui propinqui erant, supplicat ut consensum, quem in Burgun- C dionem nepotem suum fecerat, suis subscriptionibus roborarent. Quod cum factum fuisset, eum ad me dirigunt. Erat tunc temporis Burgundio, quasi annorum viginti quinque. Qui veniens, rogat ut accedens usque Namnetas, episcopum eum in locum avunculi, qui adhuc superstes erat, tonsoratum consecrare deberem. Quod ego abnui, quia canonibus non 292 convenire cognovi [c]. Consilium tamen præbui, dicens: Habemus scriptum in canonibus, fili, non posse quemquam ad episcopatum accedere, nisi prius ecclesiasticos gradus regulariter sortiatur [d]. Tu ergo, dilectissime, revertere illuc, et pete, ut ipse te qui elegit debeat tonsorare. Cumque presbyterii honorem acceperis, ad ecclesiam assiduus esto; et cum eum Deus migrare voluerit, tunc facile episcopalem gradum ascendes. At ille regressus, consilium acceptum adimplere dissimulavit, eo quod Felix episcopus ab incommodo levius agere videretur. Sed postquam febris discessit, tibiæ ejus ab humore pusulas emiserunt. Tunc cantharedarum cataplasmam [e] nimium validam ponens, computrescentibus tibiis, anno episcopatus sui tricesimo tertio, ætate septuagenaria, vitam finivit [f]. Cui Nonnichius consobrinus ejus, rege ordinante, successit.

XVI. Audiens [g] autem Pappolenus ejus obitum, neptem illius de qua separatus fuerat, recepit. Ante hoc autem tempus desponsatam eam habuerat; sed dissimulante de nuptiis Felice episcopo, hic cum magna cohorte veniens, ab oratorio puellam abstraxit, et in basilicam beati Albini confugit. Tunc Felix episcopus ira commotus, circumventam puellam dolis a marito separavit. Mutataque veste apud Vasatensem urbem [h] in monasterio posuit: sed illa occultos pueros [i] nuntios dirigit, ut scilicet eam ereptam a loco in quo posita erat, acciperet. Quod ille non abnuens, assumptam de monasterio puellam suo conjugio copulavit, regalibusque munitus præceptionibus, timere parentum distulit minas.

XVII. Rex vero Chilpericus multos Judæorum eo anno baptizari præcepit, ex quibus plures excepit e sancto lavacro. Nonnulli tamen eorum corpore tantum, non corde abluti [j], 293 ad ipsam quam prius perfidiam habuerant, Deo mentiti regressi sunt, ita ut et sabbatum observare, et diem dominicum honorare viderentur. Priscus (*sup. cap.* 5) vero ad cognoscendam veritatem nulla penitus potuit ratione deflecti. Tunc iratus rex, jussit eum custodiæ mancipari, scilicet ut quem credere voluntarie non poterat, saltem credere faceret vel invitum. Sed ille datis quibusdam muneribus, spatium postulat, donec filius ejus Massiliensem Hebræam accipiat; pollicetur dolose se deinceps quæ rex jusserat impleturum. Interea oritur intentio inter illum et Phatirem [k], ex

[a] Bad., *variæ, morbive;* alii ed. cum Fulberto, *milinæ.*

[b] Hoc caput deest in Corb. et Colb.

[c] Hoc vetitum can. 8 conc. Nicæni, quod postea aliis compluribus confirmatum fuit. D

[d] Sic statuit concil. Sardicense, can. 13, in Græco 10, quod summi pontifices deinceps et alii patres variis in synodis confirmarunt. Vide Gratian. dist. 52 et 59.

[e] Id est, ex cantharide animali venenoso confectum, quemadmodum ex viperis aliisque similibus remedia adhiberi solent ad morborum curationem.

[f] Obiit VIII id. Januarii; colitur uti sanctus apud Namnetenses. De eo supra lib. V, cap. 5.

[g] Hoc caput, quod cum præcedenti necessario conjungitur, exstat totidem verbis in mss. Corb. et Colb.; unde inferendum utrumque esse Gregorii fetum. Et tamen Cointius utrumque insititium dixit; sed cum cod. Corbeiensis paulo post Gregorii ætatem sit scriptus, fateri igitur debet interpolatorem Gregorio fere æqualem fuisse.

[h] Civitas Novempopulaniæ sive hodiernæ Vasconiæ, vulgo *Bazas*. Patria fuit Ausonii nobilis poetæ, qui post adeptas complures imperii dignitates, factus est consul a Gratiano imp. suo ipsius discipulo.

[i] Sic Corb. et Colb. Editi cum Bec., *puero*. In Regm. hæc vox deest. Utraque lectio bona. Raro tamen *puer* pro viro usurpatur, sæpius pro servo, etiam provectæ ætatis, *non ætatem*, ut loquitur Hieronymus, *sed conditionem* exprimendo.

[j] Mos fuisse videtur tunc in Galliis Judæos ad fidem cogendi, quod improbat Gregor. Magn. lib. I, epist. 45. Adi Cointium ea de re disserentem ad annum 591, num. 12 et seqq., et Launoium in lib. hac de re singulari.

[k] Sic Corb. et Colb. cum Chesn.; Bec. vero, *Pathiren;* aliquot ed., *Pathirem*. Regm., Colb. alter et Bad., *Patrem*, et infra *Pater*. Porro alter cod. Colbertinus, qui caret initio, incipit ab his verbis, *Priscus præcinctus orario*, etc., quem codicem sub S. Michaelis nomine laudat Cointius: nos vero ut duos hosce codd. Colbertinos a sese invicem distinguamus, priorem qui fuit S. Arnulfi Mettensis, Colb. a., hunc vero Colb. m. appellabimus.

Judæo conversum, qui jam regis filius erat ex lavacro. Cumque die sabbati Priscus præcinctus orario, nullum in manus ferens ferramentum, Mosaicas leges quasi impleturus, secretiora competeret, subito Phatir adveniens, ipsum gladio cum sociis qui aderant jugulavit. Quibus interfectis, ad basilicam sancti Juliani [a] cum pueris suis, qui ad propinquam plateam erant, confugit. Cumque ibidem residerent, audiunt quod rex, dominum vita excessum [b], famulos tanquam malefactores a basilica tractos, juberet interfici. Tunc unus ex his evaginato gladio, domino suo [c] jam fugato, socios suos interficit, ipse postmodum cum gladio de basilica egressus; sed irruente super se populo, crudeliter interfectus est. Phatir [d] autem accepta licentia, ad regnum Guntchramni, unde venerat, est regressus: sed non post multos dies a parentibus Prisci interfectus est.

XVIII. Igitur legati Chilperici regis, id est Ansoualdus et Domegiselus [e], qui ad conspiciendam dotem in Hispanias fuerant missi, regressi sunt. **294** His diebus Leuvichildus rex in exercitu contra Hermenegildum filium suum residebat, cui et Emeritam civitatem abstulit. Nam hic qualiter cum ducibus imperatoris Tiberii fuerit conjunctus, jam superius exposuimus. (*Lib.* v, *cap.* 39) Nam et legatis hæc causa innexuit moras, ut tardius regrederentur. Quibus visis, ego sollicitus eram, qualiter in ipsis Christianis, qui pauci in eo loco remanserant, fides Christi ferveret. Tunc mihi hæc Ansoualdus respondit: Christiani qui nunc apud Hispanias commorantur, catholicam fidem integre servant. Sed rex novo nunc ingenio eam nititur exturbare, dum dolose et ad sepulcra martyrum et in ecclesiis religionis nostræ orare confingit. Dicit enim: Manifeste cognovi esse Christum Filium Dei æqualem Patri; sed Spiritum sanctum, Deum penitus esse non credo, eo quod in nullis legatur codicibus Deus esse. Heu! heu! quam iniquam sententiam, quam venenosum sensum, quam pravam mentem! Et ubi est illud quod Dominus ait, *Spiritus Deus est* (*Joan.* IV, 24). Et illud Petri, quod ad Ananiam ait: *Quid tibi visum est tentare Spiritum sanc-*

A *tum* (*Act.* v, 3)? *Non es hominibus mentitus, sed Deo* (*Act.* v, 4). Ubi est et illud, quod Paulus mystica dona commemorans, ait: *Hæc enim operatur unus atque idem Spiritus, dividens unicuique prout vult* (*I Cor.* XII, 11). Qui enim operatur quod vult, nulli cognoscitur esse subjectus. Accedente autem Ansoualdo ad Chilpericum regem, legatio [f] Hispanorum est subsecuta; quæ de Chilperico ad Childebertum accedens, in Hispanias est regressa.

XIX. Apud Pontem vero Urbiensem [g] civitatis Parisiacæ, Chilpericus rex custodes posuerat, ut insidiatores **295** de regno fratris sui ne nocerent aliquid, arcerentur. Quo [h] Asclepius ex duce præcognito, nocte irruens, interfecit omnes, pagumque ponti proximum graviter depopulatus est. Cumque
B hæc regi Chilperico nuntiata fuissent, mittit nuntios comitibus, ducibusque, et reliquis agentibus [i], ut collecto exercitu in regnum germani sui irruerent. Sed prohibitus est consilio bonorum hominum, ne faceret, dicentium sibi: Illi perverse egerunt, tu vero sapienter age. Mitte fratri nuntios, et si injuriam tuam emendare voluerit, nihil mali quæras [j]: si vero noluerit, tractabis deinceps quid sequaris. Et sic ratione accepta, prohibito exercitu legationem fratri dirigit. Sed ille cuncta emendans, fratris quæsivit integre charitatem.

XX. Eo anno Chrodinus obiit, vir magnificæ bonitatis et pietatis, eleemosynarius valde, pauperumque refector, profluus ditator ecclesiarum, clericorumque nutritor. Nam sæpe a novo fundans villas,
C ponens vineas, ædificans domos, culturas erigens, vocatis episcopis quorum erat parva facultas, dato epulo, ipsas domos cum cultoribus et culturis, cum argento, peristromatibus, utensilibus, ministris et famulis benigne distribuebat, dicens: Sint hæc Ecclesiæ data, ut dum de his pauperes reficiuntur, mihi veniam obtineant apud Deum. Multa autem et alia bona de hoc viro audivimus, quæ insequi longum est. Transiit autem ætate septuagenaria [k].

XXI. Hæc in hoc anno iterato signa apparuerunt. Luna eclipsim passa est; infra Turonicum territo-

[a] Ea est quæ nunc dicitur ecclesia S. Juliani Pauperis seu Veteris, de qua infra lib. IX, cap. 6; quod cum in dubium revocasset Launoius, dicens Gregorium forte locutum de altera S. Juliani ecclesia, quæ dicitur Minorum seu Fidicinum, via Martiniana sitam, a Valesio inscitiæ redargutus est, quod nescisset hanc postremam ecclesiam a duobus cantoribus anno 1330 fuisse exædificatam. Vide Brolii nostri Antiquitates Paris., libro III.

[b] Sic Corb. et Bec., pro *domino vita excesso*. Colb. habet *dominum vitæ cæsum*, et altera manu, *dominum illorum præcipiebat cædi*, *famulos vero*, etc.; alii *domino vitæ cæso*. Cointius, qui hoc caput refert, *dominum interfectum*, pro, inquit, *domino interfecto*. At ex ipsa narratione certum est Priscum, qui hic dominus appellatur, incolumem evasisse.

[c] Corb., Bec. et aliquot editi non habent *suo*.

[d] Quæ sequuntur ad finem capitis desunt in Colb. ms.

[e] Alii *Ansoaldus et Domichisilus*. Hic porro veterem Francorum in Gallia et Gotthorum in Hispania morem, qui est antiquorum Germanorum, cum Valesio et aliis observa, ut non uxor viro, sed vir uxori

dotem offerat. Hunc morem laudat Cornelius Tacitus in libro de Moribus Germanorum, cap. 6, ubi exponit quo id ritu fieret, quasve res ab uxore maritus recipere soleret.

D [f] Hac legatione, ut Cointio videtur, functi sunt Florentius et Exsuperius, de quibus in lib. III Mirac. S. Martini, cap. 8.

[g] Id est qui Urbiæ fluvio positus erat; hinc in Indice sic caput istud exprimitur, *De hominibus... apud Urbiam fluvium*, qui nimirum separabat regnum Chilperici a regno Guntramni. Urbiam vero hunc esse amnem, qui hodie Ordea seu Orgia, vulgo *l'Orge*, dicitur, censet Valesius. Hic complures pagi Parisiensis vicos alluit, et prope Gevisiacum mergitur in Sequanam.

[h] Corb. et Bec., *Quod Asclepius*. Bad., *Quo... ex duce cognito*.

[i] Id est officialibus regiis. Apud Romanos frumentariis successerant. Vide Gothofred. in Cod. Theodos.

[j] Corb., *nihil male geris*.

[k] Colb. a. et Chesn.: al., *octuagenaria*. Chrodini ducis laudes celebravit Fortunatus lib. IX, carm. 16.

rium verus de effracto pane sanguis effluxit; muri A urbis Suessionicæ corruerunt; apud Andegavam urbem terra tremuit; infra muros vero Burdegalensis oppidi ingressi lupi canes devoraverunt, nequaquam homines metuentes; per cœlum ignis discurrere visus est. Sed et Vasatensis civitas incendio concremata **296** est, ita ut ecclesiæ vel domus ecclesiasticæ vastarentur. Ministerium tamen omne ereptum fuisse cognovimus.

XXII. Rex [a] igitur Chilpericus pervasis civitatibus fratris sui, novos comites ordinat, et cuncta jubet sibi urbium tributa deferri : quod ita impletum fuisse cognovimus. His diebus apprehensi sunt duo homines a Nonnichio [b] Lemovicinæ urbis comite, deferentes ex nomine Charterii Petrogoricæ urbis episcopi litteras, quæ multa improperia loquebantur B in regem : in quibus inter reliqua erat insertum, quasi quereretur sacerdos se a paradiso ad inferos descendisse; scilicet quod a regno Guntchramni in Chilperici fuerit ditiones commutatus. Has litteras cum his hominibus jam dictus comes sub ardua custodia regi direxit. Rex vero patienter propter episcopum mittit, qui eum suo conspectui præsentarent, discussurus utique si vera essent quæ ei opponebantur, an non. Adveniente vero episcopo, rex homines illos cum litteris repræsentat; interrogat sacerdotem, si ab eo directæ fuerint. Negat ille a se directas. Interrogantur vero homines a quo eas acceperint. Frontunium [c] diaconum proferunt. Interrogatur sacerdos de diacono. Respondit sibi eum esse præcipuum inimicum, nec dubitari debere ipsius esse ne- C quitias, qui contra eum sæpius causas commovisset iniquas. Adducitur diaconus sine mora; interrogatur a rege, confitetur super episcopum, dicens : Ego hanc epistolam episcopo jubente dictavi [d]. Proclamante vero episcopo, et dicente quod sæpius hic ingenia [e] quæreret, qualiter eum ab episcopatu dejiceret, rex misericordia motus, commendans Deo causam suam, cessit utrisque, deprecans clementer episcopum pro diacono, et supplicans ut pro se sacerdos oraret : et sic cum honore urbi remissus est.

Post duos vero menses Nonnichius comes, qui hoc scandalum seminaverat, **297** sanguine percussus interiit; resque ejus, quia absque liberis erat, diversis a rege concessæ sunt.

XXIII. Dehinc Chilperico regi, post multa funera filiorum, filius nascitur. Ex hoc jubet rex omnes custodias relaxari, vinctos absolvi, compositionesque negligentum fisco debitas præcepit omnino non exigi. Sed [f] magnum deinceps dolum hic intulit infans.

XXIV. Nova [g] iterum contra Theodorum episcopum bella consurgunt. Nam Gundovaldus, qui se filium Chlothacharii regis esse dicebat, de Constantinopoli veniens, Massiliam est advectus : de cujus origine quædam strictim libuit memorare. Hic cum natus esset in Galliis, et diligenti cura nutritus, ut regum istorum mos est [h], crinium flagellis per terga demissis, litteris eruditus, Childeberto regi [i] a matre repræsentatur, dicente ea : Ecce, inquit, nepotem tuum, Chlothacharii regis filium. Et quia invisus habetur patri, suscipe eum, quia caro tua est. Quem ille, eo quod ei filii non essent, accipiens, retinebat secum. Nuntiantur hæc regi Chlothachario, misit que fratri nuntios, dicens : Dimitte puerum ut veniat ad me. Nec moratus ille juvenem fratri direxit. Quo viso, Chlothacharius jussit tonderi comam capitis ejus, dicens : Hunc ego non generavi. Igitur post Chlothacharii regis obitum, a Chariberto rege susceptus est : quem Sigibertus arcessitum, iterum amputavit comam capitis ejus, et misit eum in Agrippinensem civitatem, quæ nunc Colonia [j] dicitur. Ille quoque ab eo loco delapsus, dimissis iterum capillis, ad Narsetem abiit, qui **298** tunc Italiæ præerat ibique uxore accepta, filios procreavit, et ad Constantinopolim accessit. Inde, ut ferunt, post multa tempora, a quodam invitatus ut veniret in Gallias, Massiliam appulsus, a Theodoro episcopo susceptus est. Et [k] ab eodem etiam acceptis equitibus [*l.* equis], Mummolo duci conjunctus est. Erat autem tunc Mummolus in civitate Avennica, sicut supra jam diximus (*Cap.* 1). Guntchramnus vero dux apprehensum Theodorum

[a] Hoc caput deest in Corb. et Colb. a.

[b] Colb. m.. *Nunnichiolemo*; infra tamen habet *Nonnichius*. Carterius autem subscripsit conc. Matisc. II, an. 585.

[c] Editi et Bec., *Frontonium*.

[d] Id est *scripsi*. Vide Mabillon. notas in epist. 304 sancti Bernardi. D

[e] Ea voce dolus seu quælibet ars ad alterum circumveniendum designatur apud Gregorium et veteres gentis nostræ auctores. Vide Bignon. in lib. II Marculfi ad cap. 36, et Alteserram in cap. 28, lib. IV hujus Historiæ.

[f] Legendum puto *dolorem*. Vide infra cap. 34 et 35; *dolum* tamen hunc exponit Valesius de morte Mummoli, quam hujus filii obitus occasione Fredegundis ipsi maleusa procuravit, infra cap. 35. Cæterum exstat in Marculfi lib. I formula, quæ est 39, *Ut pro nativitate regis*, sicut ipso ortu regum nostrorum filii reges appellabantur, *ingenui relaxentur*. De ejus baptismo infra cap. 27.

[g] Quod plura de his quæ pertulerat a Dynamio in cap. 11 supra retulerit. Unde licet in codd. Corb. et Colb undecimum non habeatur, ex hoc tamen 12 capite, quod in utroque codice exstat, patet ab interpolatore non fuisse additum. Porro *Gundovaldum* semper scripsimus, quæ lectio est codd. mss., licet in editis *Gundobaldus* dicatur.

[h] Vide infra lib. VIII, cap. 10, et passim.

[i] Seniori scilicet, Childeberti tunc regnantis patruo.

[j] Coloniam a Francis sic appellatam volunt Rorico Hincmarus, aliique etiam vetustiores scriptores, quod forte eam simpliciter Coloniam primi appellaverint, omisso Agrippinæ vocabulo, proprio ejus, ut videtur, nomine; cum solummodo quasi per modum adjuncti antea Colonia diceretur, ut Colonia Trajana, Colonia Augusta, aliæque urbes, in quas Romani colonias deduxerant. Ea autem fuit urbs Ubiorum, in qua nata est Julia Agrippina Neronis mater, quæ cum Claudio imp. nupsisset, coloniam Romanorum illuc deduci imperavit, indeque ab ejus nomine Colonia Agrippina dicta est, ut narrat Tacitus lib. XII Annalium.

[k] *Et ab*, etc., usque ad *conjunctus est*, desunt in Corb.

copum in custodiam pro hac causa detrusit, re- A quirens cur hominem extraneum intromisisset in Gallias, voluissetque Francorum regnum imperialibus hæc subdere ditionibus [a]. At ille epistolam, ut ait, manu majorum Childeberti regis subscriptam, tulit, dicens : Nihil per me feci, nisi quæ mihi a dominis nostris et senioribus imperata sunt. Custodiebatur igitur sacerdos in cellula, nec permittebatur ecclesiæ propinquare. Quadam vero nocte, dum attentius oraret ad Dominum, refulsit cellula nimio splendore, ita ut comes qui erat custos ejus, ingenti timore terreretur ; visusque est super eum lucis immensæ globus per duarum horarum spatium. Mane autem facto, narrabat hæc comes ille cæteris qui cum eo erant. Posthæc autem ductus est ad Guntchramnum regem cum Epiphanio episcopo [b], qui tunc Langobardos fugiens, Massiliæ morabatur, scilicet quod et ipse conscius hujus causæ fuisset. Discussi igitur a rege, in nullo inventi sunt crimine. Rex tamen jussit eos sub custodia degere, in qua post multa supplicia, Epiphanius episcopus obiit [c]. Gundovaldus vero in insulam maris secessit, exspectans 299 eventum rei. Guntchramnus vero dux cum duce Guntchramni regis res Gundovaldi divisit, et secum Arvernum detulit immensum, ut ferunt, argenti pondus, et auri, et reliquarum rerum.

XXV. Anno octavo Childeberti regis, pridie Kalendas Februarias, cum die Dominico apud urbem Turonicam ad matutinas signum commotum fuisset, et populus surgens ad ecclesiam conveniret [d], cœlo nubilo, cum pluvia globus magnus ignis [*Al.* igneus] de cœlo dilapsus, in spatio multo cucurrit in aera ; qui tantam lucem dedit, ut tanquam media die omnia cernerentur : quo iterum in nubem suscepto, nox accessit. Aquæ vero extra solitum invaluerunt, nam tantam inundationem Sequana [e] Matronaque circa Parisios intulerunt, ut inter civitatem et basilicam sancti Laurentii [f] naufragia sæpe contingerent.

XXVI. Guntchramnus quoque dux Arvernum cum supradictis thesauris reversus, ad Childebertum regem abiit. Cumque exinde regrederetur cum uxore et filiis, a Guntchramno rege comprehensus retinebatur, dicente sibi rege : Tua invitatio Gundovaldum adduxit in Gallias, et ob hoc ante hos annos abisti Constantinopolim. Cui ille : Mummolus, inquit, dux tuus ipse suscepit eum, et in Avenione secum retinuit. Nunc autem permitte me, et adducam ipsum tibi, et tunc immunis ero ab his quæ imputantur mihi. Cui rex ait : Non permittam te abire, nisi dignas luas pœnas pro his quæ commisisti. At ille cernens se morti propinquum, ait : Ecce filium meum, suscipe illum, et sit obses pro his quæ promitto domino meo regi ; et nisi Mummolum adducam tibi, perdam parvulum meum. Tunc rex permisit eum abire, retento secum ejus infantulo. At ille, assumptis secum Arvernis atque Vellavis, Avenionem abiit. Sed astu Mummoli, 300 naves in Rhodano infirmæ præparatæ sunt, ascendentesque simpliciter, ut in medio amnis venerunt, impletis navibus mergebantur. B Tunc in periculo positi, alii nando evaserunt, nonnulli vero arreptis ipsarum navium tabulis attigerunt littus. Plerique autem, quorum minor fuit astutia, in amne demersi sunt. Guntchramnus vero dux advenit Avenionem. Providerat enim Mummolus, postquam infra muros urbis illius est ingressus, ut quia pars parva residebat, quæ non vallabatur a Rhodano, educta ex eo parte, locus ille totus hoc alluvio [g] muniretur : in quo loco fossas magnæ profunditudinis fodit, præparatosque dolos aqua decurrens operuit. Tunc adveniente Guntchramno, ait ex muro Mummolus : Si fides est integra, veniat ille ab una parte ripæ, et ego ex alia, et quod voluerit eloquatur. Quo cum convenissent, ait Guntchramnus econtra, hoc enim brachium fluminis inter utrumque erat positum : C Si licet, inquit, vadam ; quia sunt aliqua quæ inter nos secretius conferantur. Cui ille : Veni, ait, ne timeas. Ingressus cum uno amicorum suorum ut erat loricæ pondere aggravatus, illico amicus ille, ut foveam amnis attigit, sub aquis demersus nusquam comparuit. Guntchramnus vero cum demergeretur atque portaretur ab unda veloci, unus de astantibus, porrecta manui ejus hasta, eum littori reddidit. Et tunc illatis sibi conviciis, ipse et Mummolus discesserunt. Obsidente quoque Guntchramno ipsam urbem cum exercitu Guntchramni [h] regis, nuntiata sunt hæc Childeberto. At ille ira commotus, cur hæc non jussus ageret, Gundulfum superius (*Cap.* 11) dictum illuc direxit. Qui, amota obsidione, Mummolum Ar-

[a] Et tamen is ipse Gundobaldum accersiverat, infra cap. 26, sed homo erat nullius fidei.

[b] Hunc Forojuliensem ecclesiam rexisse conjicit Quintius, qui Exspectati decessoris sui nomine adhuc presbyter subscripsit Concilio Aurelianensi v. Epiphanium Gradensem patriarcham, a Paulo Diac. lib. v, cap. 34, memoratum, interpretatur Alteserra. Sed repugnat temporum ratio.

[c] Quid vero Theodoro contigerit, disces ex lib. viii, cap. 12.

[d] Ex hoc aliisque compluribus Gregorii nostri locis, qui et alii auctores consentiunt, discimus olim omnem populum simul cum Clero diebus saltem Dominicis et festivis in ecclesiam ad matutinas persolvendas convenire solitum fuisse.

[e] Corb., *Sigona*, quo nomine Sequanam in vet. scriptis quandoque exprimi ex aliis etiam locis constat.

[f] De hac basilica jam diximus ad cap. 9 hujus libri, quam quidam recentiores ab hodierna parochiali D ecclesia sancti Laurentii gratis distinguere voluerunt, ut invicte probatur lib. iv de re Diplomatica, num. 110, adversus eos qui basilicam sancti Laurentii a Gregorio memoratam exstitisse putant prope minorem pontem haud procul a Sequana. Certe etsi nulla alia nobis suppeterent argumenta præter placitum Childeberti III, editum lib. vi de re Diplomat., num. 28, nulla superesset hac in re difficultas ; siquidem ibi situs basilicarum S. Laurentii et sancti Martini evidenter declaratur. Quin et cum ex eodem diplomate constet basilicam sancti Dionysii, ubi sacrum ejus corpus quiescebat, tunc temporis in vico extra urbem Parisiensem exstitisse, hoc ipso in loco ubi etiam nunc perstat, quod aliqui recentiores inficiantur, ipsum integrum ex autographo Dionysiano referre visum est in Appendice.

[g] Cod. Corb., *ex hoc alveo*.

[h] Valesius legendum censet *Childeberti*. Et quidem Arverni et Vellavi Childeberto parebant.

vernis adduxit ; sed post paucos dies Avenionem regressus est.

XXVII. Chilpericus rex **301** pridie quam Pascha celebraretur, Parisios abiit. Et ut maledicto, quod in pactione sua et fratrum suorum conscriptum erat, ut nullus eorum Parisios sine alterius voluntate ingrederetur (*V. lib.* VII, *c.* 6), carere posset, reliquiis sanctorum multorum præcedentibus, urbem ingressus est ; diesque Paschæ cum multa jocunditate tenuit, filiumque suum baptismo tradidit, quem Raguemodus ipsius urbis sacerdos de lavacro sancto suscepit, ipsumque Theodoricum vocitari præcepit.

XXVIII. Marcus quoque referendarius, cujus supra meminimus (*lib.* v, *cap.* 29), post congregatos de iniquis descriptionibus thesauros, subito lateris dolore detentus, caput totondit, atque pœnitentiam accipiens [a] spiritum exhalavit, resque ejus fisco collatæ sunt ; nam magni ibidem thesauri ex auro argentoque, et multarum specierum reperti sunt, nihil exinde secum aliud portans, nisi animæ detrimentum.

XXIX. Legati de Hispaniis reversi nihil certi renuntiaverunt, eo quod Leuvichildus contra filium suum seniorem in exercitu resideret. In monasterio [b] autem beatæ Radegundis, puella quædam, nomine Disciola [c], quæ beati Salvii Albigensis episcopi neptis erat, obiit hoc modo. Cum ægrotare cœpisset, et ei assidue sorores aliæ deservirent, venit dies ille quo migraret a corpore ; et circa horam nonam ait sororibus : Ecce jam leviorem me sentio ; ecce nihil doleo. Nunc autem non est necesse sollicitudini vestræ, ut mihi curæ aliquid impendatis, sed potius discedite a me, quo facilius sopori relaxer. Hæc audientes sorores ejus, recesserunt parumper a cellula, et post paululum advenerunt. Denique stantibus illis coram ea, exspectabant quid ab illa elocutionis audirent. Ipsa autem expansis manibus benedictionem a nescio quo efflagitans, ait : Benedic, inquit, mihi, sancte ac famule Dei excelsi. Ecce enim jam tertio fatigaris hodie mei causa. Et cur, sancte, pro infirma muliercula crebras injurias sustines ? **302** Interrogantibus vero illis, ad quem hæc verba proferret, penitus non est effata. Tunc facto modico intervallo, emisit vocem magnam cum risu, et sic tradidit spiritum. Et ecce quidam energumenus, qui tunc ad beatæ Crucis gloriam mundandus advenerat, arrepta manibus cæsarie, collisit se in terram, dicens : Heu ! heu ! heu nobis, qui tale damnum perpessi sumus ! vel licuisset prius causas inquirere, et sic de potestate nostra fuisset ablata hæc anima ! Inquirentibus vero his qui aderant, quod esset hoc verbum quod loquebatur, respondit : Ecce animam

A puellæ Michael angelus suscepit, et ipse eam ad
los evehit. Princeps vero noster, quem vos diab
nominatis nihil in ea participatur. Post hæc c
aquis ablutum ita [d] candore niveo refulgebat
nullum linteum reperire abbatissa potuisse
promptu, quod corpore candidius cerneretur, in
tamen linteis mundis, sepulturæ mandata est.
et alia puella hujus monasterii visum vidit, q
sororibus retulit. Putabat, inquit, se iter aliq
conficere, et erat ei votum ut ad fontem vivum
diens perveniret. Cumque viam nesciret, vir qui
se obviam obtulit, dicens : Si, inquit, vis ad fon
vivum accedere, ego ero prævius itineris tui. At
gratias agens, sequebatur præcedentem. Quibus
bulantibus, pervenerunt ad fontem magnum, cu
B aquæ tanquam aurum splendebant [e], herbæ ver
modum diversarum gemmarum vernante luce ra
bant. Et ait vir ad eam : Ecce fontem vivum, qu
multo labore quæsisti. Satiare nunc ab ejus fluen
ut fiat tibi fons aquæ vivæ salientis in vitam æt
nam. Cumque illa avide ex his aquis hauriret, e
ab alia parte veniebat abbatissa, et denudatam pu
lam induit eam veste regia; quæ tanta luce, auroq
et monilibus refulgebat, ut vix posset intendi, dicen
sibi abbatissa : Sponsus enim tuus mittit tibi h
munera. Hæc cum puella vidisset, compuncta
corde, et **303** post dies paucos rogavit abbatissa
ut sibi in qua includeretur cellulam præpararet. At
illa velociter perfecta, ait : Ecce, inquit, cellula
quid nunc desideras ? Puella vero petiit, ut reclu
C permitteretur. Quod cum ei præstitum fuisset, co
gregatis virginibus cum magno psallentio, accens
lampadibus, tenente sibi beata Radegunde manu
ad locum usque perducitur. Et sic vale faciens om
nibus, et osculans singulas quasque, reclusa es
Obstructoque aditu per quem ingressa fuerat, i
nunc orationi ac lectioni vacat.

XXX. Hoc anno Tiberius imperator migravit
sæculo, magnum luctum relinquens populis de obit
suo. Erat enim summæ bonitatis, in eleemosyn
promptus, in judiciis justus, in judicando cautissi
mus, nullum despiciens, sed omnes in bona volun
tate complectens ; omnes diligens, ipse quoque dili
gebatur ab omnibus. Hic cum ægrotare cœpisset,
se jam vivere desperaret, vocavit Sophiam augustam
D dicens : Ecce jam impletum sentio tempus vitæ mea
nunc cum consilio tuo eligam, qui reipublicæ præes
se debeat. Oportet enim strenuum eligi, qui pro m
sit huic potestati [g]. At illa Mauricium quemdam ele
git, dicens : Valde strenuus et sagax est vir iste
nam et sæpius contra inimicos reipublicæ dimicans

[a] Hi monastica veste donati in extremis appellabantur monachi ad succurrendum. Pœnitentes olim in Gallia tonsos fuisse patet ex can. 12 concil. Agathensis, etc. Vide Sirmond. in lib. IV Apollinaris, epist. 24.

[b] Apud Pictavos sanctæ Cruci sacratum, quod nunc etiam perstat sub Regula S. Benedicti, de quo inferius plura.

[c] Colb., *Discila* ; uti sancta colitur cum Agnete abbatissa III Idus Maias. Habetur in Letaniis Pictonicis, quæ ab Henrico Ludovico Castaneo episc. Pictavensi sunt vulgatæ.

[d] Corb., *corpus a quibus ablutum est, aiebant, ita candore*, etc.

[e] Idem., *aqua... splendebat.*

[f] Regm., *At illa ut rogaverat, cellulam præparavit, eique tunc dixit : Ecce*, etc.

[g] Sic Corb. et Colb. m.; at Regm., *Nos enim oportet providere, qui tantæ sublimitati adjungi dignus sit.* Cæteri omittunt hunc versum.

victorias obtinuit. Hæc enim dicebat, ut, isto transeunte, hujus conjugio necteretur. Sed Tiberius postquam consensum cognovit Augustæ de hujus electione, jussit exornari filiam suam ornamentis imperialibus, et vocato Mauricio, ait : Ecce cum consensu Sophiæ augustæ ad imperium eligeris : in quo ut firmior sis, filiam meam tradam tibi. Et accedente puella, tradidit eam pater Mauricio, dicens : Sit tibi imperium meum cum hac puella concessum. Utere eo [*Al.* ea] felix, memorque semper esto ut æquitate et justitia delecteris. **304** At ille accepta puella, duxit eam ad domum suam, et transacta solemnitate nuptiarum, Tiberius obiit. Igitur celebrato justitio [a], Mauricius indutus diademate et purpura, ad circum processit; acclamatisque sibi laudibus, largitis populo muneribus, in imperio confirmatur.

XXXI. Denique Chilpericus rex legatos nepotis sui Childeberti suscepit, inter quos primus erat Egidius Rhemensis episcopus; quibus intromissis ad regem, data suggestione, dixerunt : Pacem quam cum domino nostro nepote tuo fecisti, petit a te omnimodis conservari; eum fratre vero tuo pacem habere non potest, quia partem Massiliæ ei post mortem abstulit patris, fugacesque suos retinet, nec eos vult ei remittere; ideo Childebertus nepos tuus charitatem, quam nunc tecum retinet, integre vult servare. Et ille : In multis, inquit, frater meus accessit culpabilis. Nam si ordinem rationis filius meus Childebertus inquirat, cognoscet protinus, quod hujus colludio pater ejus est interfectus. Hæc eo dicente, Ægidius episcopus ait : Si cum nepote tuo conjungeris, et ipse conjungitur tibi; commoto exercitu, ultio quæ debetur super eum velocius inferetur. Quod cum juramento firmassent, obsidesque inter se dedissent, discesserunt. Igitur fidens in promissis eorum Chilpericus, commoto regni sui exercitu, Parisios venit : ubi cum resedisset, magnum dispendium rerum incolis intulit. Berulfus vero dux cum Turonicis, Pictavis, Andegavisque, atque Namnetis, ad terminum Bituricum venit. Desiderius vero et Bladastes, cum omni exercitu Provinciæ sibi commissæ [b], ab alia parte Bituricum vallant, multum vastantes per quas venerunt regiones. Chilpericus vero jussit exercitum, qui ad eum accessit, per Pa- A risios transire. Quo transeunte et ipse transiit, atque ad Meglidunense [c] **305** castrum abiit, cuncta incendio tradens atque devastans. Et licet exercitus nepotis sui ad eum non venisset, tamen duces et legati ejus cum ipso erant. Tunc misit nuntios ad supradictos duces, dicens : Ingredimini Bituricum, et accedentes usque ad civitatem, sacramenta fidelitatis exigite de nomine nostro. Biturici vero cum quindecim millibus ad Mediolanense [d] castrum confluunt, ibique contra Desiderium ducem confligunt; factaque est ibi strages magna, ita ut de utroque exercitu amplius quam septem millia cecidissent. Duces quoque cum reliqua parte populi, ad civitatem pervenerunt, cuncta diripientes vel devastantes; talisque depopulatio inibi acta est, qualis nec antiquitus est B audita fuisse, ut nec domus remaneret, nec vinea, nec arbores, sed cuncta succiderent, incenderent, debellarent. Nam et ab ecclesiis auferentes sacra ministeria, ipsas incendio concremabant. Guntchramnus vero rex cum exercitu contra fratrem suum advenit [e], totam spem in Dei judicio collocans. Qui die una jam vespere, misso exercitu, maximam partem de germani sui exercitu interfecit. Mane autem concurrentibus legatis, pacem fecerunt, pollicentes alter alteratro, ut quidquid sacerdotes vel seniores populi judicarent, pars parti componeret, quæ terminum legis excesserat : et sic pacifici discesserunt. Chilpericus vero rex cum exercitum suum a prædis arcere non posset, Rhotomagensem [f] comitem gladio trucidavit; et sic Parisios rediit, omnem relinquens C prædam, captivosque relaxans. At isti qui Bituriges obsidebant, accepto mandato ut reverterentur ad propria tantas prædas secum sustulerunt, ut omnis regio illa, unde egressi sunt, valde putaretur evacuata, vel [*l.* et] de hominibus, vel de ipsis pecoribus. Ingressus quoque exercitus Desiderii atque Bladastis per Turonicum, incendia, prædas et homicidia tanta fecerunt, sicut solet contra inimicos fieri; nam et captivos abduxerunt, de quibus **306** spoliatos plurimos postea dimiserunt. Subsecutus est morbus pecorum hanc cladem, ita ut vix unicum remaneret; novumque esset si aliquis aut jumentum [g] videret, aut cerneret buculam. Sed dum hæc agerentur, Childebertus rex cum exercitu suo uno in loco re-

[a] Justitium ad luctum designandum adhibent alii quoque auctores, quod in publicis luctibus justitium, id est juris dicendi intermissio, quasi juris statio indiceretur. Addit Paulus Diac. lib. III Hist. Lang., cap. 17, Mauricium primum ex Græcorum genere in imperio confirmatum fuisse.

[b] Cod. Colb. m., *commissum* pro *commisso*. Corb. vero, *communi exercitu Provinciæ sibi commisso*.

[c] Sic Corb. hic et cap. sequenti. Variant etiam alii codices scripti. Aliquot enim habent *Mecledonense* cum plerisque editis, pro quo in Colb. a., et quidem antiqua manu, positum est, *Medolonense*. Bec. et Regm., *Mededonense*. Sed iis omnibus designatur Melodunum Senonum oppidum, in insula Sequanæ positum, vulgo *Melun*, quod tempore Julii Cæsaris jam celebre erat; ibique Childebertus rex, Chlodovei Magni filius, episcopalem sedem instituisset, ni obstitisset Leo Senonensis metropolitanus, ad D cujus urbis diœcesim locus ille etiam hodie pertinet. Habemus ea de re Leonis epistolam, ubi istud oppidum *Medeclonense* et *Medeclone* in sexto casu dicitur.

[d] Ita codd. Corb., Bec. et Colb. m., quamvis in editis *Mecledonense* habeatur. Hic enim designatur Mediolanum, quod hodie Magdunum ad Averam fluvium in finibus Biturigum, vulgo *Mehun-sur-Yèvre* appellatur, ut observarunt viri eruditi Valesius et Cointius. Jam utrumque nomen habebat tempore Aimoini, ut ipse monet l.b. III, cap. 59.

[e] Scilicet prope Melodunum, ubi Guntchramnus Chilperici exercitum profligavit. Duces vero eorum apud Bituriges decertabant, prope Mediolanum, seu Magdunum, quod a Magduno ad Angerem et a Magduno ad Ligerim distinguendum est.

[f] Editi aliquot, *Rhotongensem*.

[g] Colb. a., *juvencum*.

sidebat [a]. Nocte autem quadam commoto exercitu, magnum murmur contra Egidium episcopum et duces regis minor populus elevavit, ac vociferari cœpit, et publice proclamare: Tollantur a facie regis qui regnum ejus venumdant, civitates illius dominationi alterius subdunt, populum ipsius principis alterius ditionibus tradunt. Dum hæc et his similia vociferando proferrent, facto mane, apprehenso armorum apparatu, ad tentorium regis properant, scilicet ut apprehensis episcopo et senioribus, vi opprimerent, verberibus afficerent, gladiis lacerarent. Quo comperto, sacerdos fugam iniit, ascensoque equite [I. equo] ad urbem propriam tendit. At populus ille cum clamore sequebatur, projiciens post eum lapides, evomensque convicia. Fuit tunc ei hæc causa præsidium, quod hi paratos equites [Al. equos] non habebant. Attamen lassatis sociorum equis, solus pertendit episcopus, tanto timore perterritus, ut unam caligam de pede clapsam colligere non curaret: et sic usque civitatem veniens, se infra murorum Rhemensium septa conclusit.

XXXII. Ante paucos autem menses Leudastes [b] in Turonicum cum præcepto regis advenit, ut uxorem reciperet, ibique commoraretur. Sed et nobis epistolam sacerdotum manu subscriptam detulit, ut in communionem reciperetur. Sed quoniam litteras reginæ non vidimus, cujus causa maxime a communione remotus fuerat, ipsum recipere distuli, dicens: Cum reginæ mandatum suscepero, tunc eum recipere non morabor. Interea ad eam dirigo; quæ mihi scripta remisit, dicens: Compressa a multis aliud facere non C potui, nisi ut eum **307** abire permitterem: nunc autem rogo, ut pacem tuam non mereatur, neque eulogias de manu tua suscipiat, donec a nobis quid agi debeat, plenius pertractetur. At ego hæc scripta relegens, timui ne interficeretur; accersitoque socero ejus hæc ei innotui, obsecrans ut se cautum redderet, donec reginæ animus leniretur. Sed ille consilium meum, quod pro Dei intuitu simpliciter insinuavi, dolose suscipiens, cum adhuc nobis esset inimicus, noluit agere quæ mandavi: impletumque est illud proverbium, quod quemdam senem narrantem audivi: « Amico inimicoque bonum semper præbe consilium, quia amicus accipit, inimicus spernit. » Spreto ergo hoc consilio, ad regem dirigit, qui tunc cum exercitu in pago Migliduneusi [c] degebat: deprecatusque est populum, ut regi preces funderet, ut ejus præsentiam mereretur. Deprecante igitur omni populo, rex se videndum ei præbuit. Prostra- A tusque pedibus ejus veniam flagitavit, cui rex: Cautum, inquit, te redde paulisper, donec visa regina conveniat qualiter ad ejus gratiam revertaris, cui multum inveniris esse culpabilis. At ille, ut erat incautus ac levis, in hoc fidens, quod regis præsentiam meruisset, rege Parisios revertente, die Dominico in ecclesia sancta reginæ pedibus provolvitur, veniam deprecans. At illa frendens et exsecrans aspectum ejus, a se repulit, fusisque lacrymis, ait: Et quia non exstat de filiis, qui criminis mei causas inquirat, tibi eas, Jesu Domine, inquirendas committo. Prostrataque pedibus regis, adjecit: Væ mihi, quæ video inimicum meum, et nihil ei prævaleo! Tunc repulso eo a loco sancto, Missarum solemnia celebrata sunt. Igitur egresso rege cum regina de ecclesia sancta, Leudastes B usque ad plateam est prosecutus, inopinans quid ei accideret; domosque negotiantum circumiens, species rimatur, argentum pensat, atque diversa ornamenta prospicit, dicens: Hæc et hæc **308** comparabo, quia multum mihi aurum argentumque resedit. Ista illo dicente, subito advenientes reginæ pueri, voluerunt eum vincire catenis. Ille vero evaginato gladio, unum verberat; reliqui exinde succensi felle, apprehensis parmis et gladiis super eum irruerunt. Ex quibus unus librans ictum, maximam partem capitis ejus a capillis et cute detexit. Cumque per pontem urbis fugeret, elapso inter duos axes, qui pontem faciunt, pede, effracta oppressus est tibia, ligatisque post tergum manibus, custodiæ mancipatur; jussitque rex ut sustentaretur [d] a medicis, quoadusque ab his ictibus sanatus, diuturno supplicio cruciaretur. Sed cum ad villam fiscalem ductus fuisset, et computrescentibus plagis extremam ageret vitam, jussu reginæ in terram projicitur resupinus, positoque ad cervicem ejus vecte immensa, ab alio ei gulam verberant [e], sicque semper perfidam agens vitam, justa morte finivit.

XXXIII. Anno nono Childeberti regis partem Massiliæ Guntchramnus rex ipsi nepoti suo refudit. Legati principis Chilperici de Hispaniis regressi, nuntiaveverunt provinciam Carpitaniam [f] graviter a locustis fuisse vastatam, ita ut non arbor, non vinea, non silva, non fructus aliquis, aut quidquam viride remaneret, quod non a locustis everteretur. Aiebant enim inimicitias illas, quæ inter Leuvichildum et filium D suum pullulaverant, vehementer augeri. Lues quoque magis in illis partibus sæviens multa loca devastabat [g], sed maxime apud urbem Narbonensem [h] validius desæviebat, et jam tertio anno, quod ibidem

[a] Haud procul, uti videtur, a suis fratribus, ut Chilperico juxta pactum suppetias ferret, aut certe ut belli eventum specularetur.

[b] Qui supra lib. v, cap. 49 et 50, multa adversus Gregorium machinatus fuerat, cum accusans quod reginam adulterio pollutam esse dixisset.

[c] Colb. a., *Melodonnense*; Bec., *Megledunense*. Vide cap. præced.

[d] Sic Corb.; Colb., *sanaretur*; plerique editi cum Bec., *studeretur*, id est curaretur.

[e] Regm., *immenso, gladio ejus gulam transverberant... perfidam ducens quoad vixit vitam, eam sic finivit.*

[f] Carpitania pars erat veteris provinciæ Tarraconensis, in eo tractu Castellæ novæ, ubi nunc pars est Algarriæ et regionis *la Manche*, versus Tagum et Anam, cujus caput erat Toletum, urbs vel suo nomine celebris.

[g] Sic Regm. Alii, *per loca enim ejus lues vastabat, sed.*

[h] Narbo aliæque urbes Septimaniæ tunc temporis Hispaniæ tribuebantur, quod Wisigothis parerent.

apprehenderat [a] et requieverat, populique revertentes a fuga, iterum morbo consumpti sunt. Nam et Albigensis civitas maxime ab hoc incommodo laborabat. Illis diebus apparuerunt a parte Aquilonis nocte media radii multi, fulgore nimio relucentes, qui ad se venientes iterum separabantur, usquequo evanuerunt. Sed et cœlum **309** ab ipsa septentrionali plaga ita resplenduit, ut putaretur auroram producere.

XXXIV. Legati [b] iterum ab Hispania venerunt, deferentes munera, et placitum accipientes cum Chilperico rege, ut filiam suam, secundum conniventiam anteriorem, filio [c] regis Leuvichildi tradere deberet in matrimonium: denique dato placito, et omnibus pertractatis, legatus ille reversus est. Sed Chilperico regi egresso de Parisiis, ut in pagum Suessionicum accederet, novus luctus advenit. Filius [d] enim ejus, quem anno superiore sacro baptismate abluerat, a dysenteria correptus, spiritum exhalavit. Hoc enim fulgor ille, quem superius ex nube dilapsum memoravimus, figuravit. Tunc cum immenso fletu regressi Parisios, sepelierunt puerum, mittentes post legatum, ut reverteretur, scilicet ut placitum quod posuerat prolongaret, dicente rege: Ecce planctum in domo justineo, et qualiter nuptias filiæ celebrabo? Voluit enim tunc aliam filiam [e] illuc dirigere, quam de Audovera habebat, et eam in monasterio Pictavensi posuerat. Sed illa distulit, resistente præcipue beata Radegunde, et dicente: Non est enim dignum, ut puella Christo dicata iterum ad sæculi voluptates revertatur.

XXXV. Dum autem hæc agerentur, nuntiatur reginæ puerum qui mortuus fuerat, maleficiis et incantationibus fuisse subductum, ibique Mummolum præfectum [f], quem jam diu regina invisum habebat, conscium esse. Unde factum est, ut epulante eo in domo sua, quidam de aulicis regis puerum dilectum sibi, qui a dysenteria correptus fuerat, lamentaretur. Cui præfectus respondit: Habetur mihi herba in promptu, de qua si dysentericus **310** hauriat, quamlibet desperatus sit, mox sanatur. Nuntiatis his reginæ, majore furore succenditur. Interea apprehen- A sas mulieres urbis Parisiacæ tormentis applicat, ac verberibus cogit fateri quæ noverant. At illæ confitentur se maleficas esse, et multos occumbere letho se fecisse testatæ sunt, addentes illud, quod nulla ratione credi patior: Filium, aiunt, tuum, o regina, pro Mummoli præfecti vita dedimus. Tunc regina tormentis gravioribus mulieribus affectis, alias necat, alias incendio tradit, alias rotis ossibus confractis innectit. Et sic Compendium villam una cum rege secessit, ibique universa regi quæ de præfecto audierat revelavit. Rex vero missis pueris jussit eum arcessiri, discussumque eatenus onerant, et suppliciis subdunt. Trabi post tergum revinctis manibus appenditur, et ibi quid maleficii noverit, interrogatur. Sed nihil de his quæ superius memoravimus, confitetur. B Hoc tamen protulit sæpius se unctiones et potiones, quæ ei regis reginæque gratiam præberent, ab his mulieribus suscepisse. Depositus igitur de pœna, vocat ad se lictorem, dicens: Nuntia domino meo regi, quia nihil mali sentio de his quæ illata sunt. His auditis rex: Verumne [g] est, inquit, hunc esse maleficum, si de his nihil est læsus pœnis? Tunc extensus ad trochleas, tandiu loris triplicibus cæsus est, quoadusque ipsi lassarentur tortores: posthæc sudes ungulis manuum pedumque defigunt. Cumque in hoc causa ageretur, ut ad decidendam cervicem ejus gladius immineret, a regina vitam obtinuit, sed non fuit minor morte humilitas subsecuta. Nam impositus plaustro, ad Burdegalensem urbem, in qua ortus fuerat, ablata **311** omni facultate, transmitti- C tur; in via vero ictuatus [h] sanguine, vix accedere quo jussus est valuit. Sed non post multum tempus spiritum exhalavit. Posthæc regina apprehenso puerili thesauro, tam vestimenta quam reliquas species, vel ex serico, aut quocunque vellere invenire potuit, igne consumpsit; quod ferunt quatuor plaustra levasse: aurum vero et argentum fornace conflatum reposuit, ne aliquid integrum remaneret, quod ei planctum filii in memoriam revocaret.

XXXVI. Ætherius [i] vero Luxoensis episcopus, cujus supra meminimus, hoc ordine a civitate sua vel

[a] Colb. a., *desævierat*. Regm., *advenerat*.

[b] Deest hoc caput in Vat., Corb. et Colb. a., licet ...beant si quens, quod isti necessario conjunctum est. ...rro placitum, de quo hic, dies erat indicta ad au...ndos legatos. Et quidem placita generaliter dice- ...ntur conventus, in quibus publice negotia, sive ...gni, sive etiam privatorum, discutiebantur. Sicut ...m erant placita regis, sic erant placita comitum, ...licum, etc. Parlamenta postmodum dicta fuerunt. ...tramenta publica, quæ finitis in ejusmodi conven...us negotiis reddebantur, appellata etiam fuerunt ...cita seu judicia. Vide Bignon. in lib. I Marculfi, ...mula 37, et Mabillon. de re Diplomatica.

[c] Reccaredo scilicet, Hermenegildi fratri, cui ipsa, ...mpe Rigunthis, jamdudum promissa fuerat.

[d] Theodericus, de quo supra cap. 23 et 27, et infra c... seq.

[e] Basinam, quæ postea in illo monasterio cum Chro...lde multas turbas excitavit, de quibus fuse Gre...rius infra.

[f] Inquirit Valesius, cur hic Mummolus *præfectus* a...elletur. Nam etsi certum sit Provinciæ Massiliensis D rectores tunc temporis *præfecti* nomine fuisse donatos, inde tamen præfecti titulum Mummolo tributum dici non posse observat, quod Chilpericus, in cujus ditione vivebat Mummolus, nihil unquam ea in provincia possederit. Tum rejecta Falceti opinione, qui sui ævi mores antiquis temporibus incaute applicando, scripsit Mummolum sic fuisse appellatum, quod Parisiorum urbis præfectus esset, concludit tandem Mummolum a Gregorio præfectum dictum fuisse, quod reipsa aulæ præfectus, seu regiæ domus major exstiterit.

[g] Regm., *ait, Putasne verum est quia hic maleficus est, et istis non læsus est pœnis; extendatur igitur ad trochleas et tandiu loris triplicibus cædatur, quoadusque ipsi lassentur tortores.*

[h] Bad., *ictus*. Colb. m., *ictu actus*.

[i] Hoc caput deest in Vat., Colb. a. et Corb. Regm. habet *Æthericus vero Luxoviensis*. Editi, *Lyxoensis*, seu *Lixoensis*, vulgo *Lisieux* in Normannia. Porro locus in quo supra Gregorius Ætherii meminerit, non exstat. Unde Cointius infert hoc caput ex alio auctore Gregorii historiæ assutum fuisse. Sed ipse Gregorius lib. IV, cap. 16, quod in mss. Corb., Bellov. et cæ-

expulsus est, vel receptus. Clericus quidam exstitit ex Cenomannica urbe, luxuriosus nimis, amatorque mulierum, et gulæ ac fornicationis, omnique immunditiæ valde deditus. Hic mulieri [*Al.* mulieris] cujusdam sæpius scorto commixtus, comam capitis totondit, mutatoque virili habitu [a], secum in aliam civitatem deduxit, ut suspicio adulterii auferretur, cum inter incognitos devenisset. Erat enim mulier ingenua genere, et de bonis orta parentibus. Comperto autem post dies multos propinqui ejus quæ acta fuerant, ad ulciscendam humilitatem generis sui velocius properant, repertumque clericum vinctum custodiæ mancipant; mulierem vero igni consumunt. Et, sicut cogit auri sacra fames, clericum sub pretio venundari procurant, ea videlicet ratione, ut aut esset qui redimeret, aut certe morti addiceretur obnoxius. Cumque hæc Ætherio episcopo delata fuissent, misericordia motus, datis viginti aureis [b], eum ab imminenti exemit interitu. Igitur postquam vitæ donatus est, profert se litterarum esse doctorem, promittens sacerdoti, quod si ei pueros delegaret, perfectos eos in litteris redderet. Gavisus auditu sacerdos, pueros civitatis collegit, ipsique delegat ad docendum. Denique cum jam honoraretur a civibus, et pontifex ei aliquid terræ vinearumque largitus fuisset, ac per domos parentum **312** eorum quos erudiebat, invitaretur, reversus ad vomitum, unius pueruli matrem, immemor anterioris injuriæ, concupiscit. Quod cum pudica viro mulier declarasset, conjuncti parentes ejus gravissimis clericum tormentis subdentes, interimere voluerunt. Quem sacerdos iterum misericordia motus, castigatum verbis lenibus liberavit, honorique restituit. Sed mens læva nunquam ad bonitatem potuit inclinari, sed potius factus est ejus inimicus, a quo sæpius fuerat de morte redemptus. Conjunctus est enim archidiacono civitatis, et se episcopatu dignum proferens, episcopum molitur occidere. Locatoque clerico, qui eum bipenne percuteret, ipsi ubique discurrunt, mussitant, amicitias clam illigant, proferunt præmia, ut si sacerdos obiret, ipse succederet. Sed misericordia Domini anticipavit eorum perfidiam, crudelitatemque iniquorum hominum veloci pietate repressit. Die vero quo sacerdos operarios in agro aggregaverat ad sulcandum, clericus antedictus cum securi prosequitur sacerdotem nihil de his penitus scientem. Tandem igitur hæc advertens : Quid tu, inquit, me attentius cum hac bipenne prosequeris? At ille timore perterritus, ad genua viri provolvitur, dicens : Fortis esto, sacerdos Dei. Nam scias me emissum ab archidiacono ac præceptore, ut te securi percuterem. Quod cum sæpius facere voluissem, et ictum dextra suspensa librarem, tegebantur tenebris oculi mei, et aures obserabantur,

A totumque corpus tremore quatiebatur; sed et ma[nus] absque virtute erant, et quæ optabam implere [non] poteram : cum vero manus deposuissem, nihil m[ali] sentiebam omnino. Cognovi enim quoniam tecum [est] Dominus, eo quod non potui aliquid tibi nocere. [Et] eo dicente, flevit sacerdos, imponens silentium [cle]rico, reversusque domum cœnæ discubuit. Qua c[ø]-cta, in strato suo quievit, habens circa lectum su[um] multos lectulos clericorum [c]. Denique diffisi hi[n]c **313** clerico, per se nefas perficere cogitantes, n[ova] argumenta machinantur, per quæ, aut eum vi exs[tin]guerent, aut certe crimen, quo a sacerdotio dive[l]leretur, imponerent. Interea quiescentibus cuncti[s], media fere nocte cubiculum sacerdotis irrump[unt] exclamantes voce magna, atque dicentes vidisse mulierem a cubiculo egredi, ipsamque ob hoc di-

B sisse, dum ad episcopum festinassent. Et sane [per] hæc [d] et consilium diaboli fuit, ut in tali ætate [cri]men imponerent sacerdoti, qui erat fere septuagi[nta] annorum. Nec mora, conjuncto secum iterum a[nte]dicto clerico, alligatur sacerdos catenis ab ejus [ma]nibus, de cujus collo sæpius vincula discusserat, [et] arduæ custodiæ mancipatur ab eo, quem de cœn[osis] carceribus plerumque liberaverat. At ille cognosc[ens] inimicos sibi vehementer invaluisse, Domini mise[ri]cordiam cum lacrymis in vincula compactus exo[rat]. Mox opprimuntur somno custodes, solutisque div[ini]tus vinclis, de custodia procedit innoxius, noxior[um] frequentissimus liberator : deinde dilapsus, ad reg[num] Guntchramni regis transiit. Quo discedente, libe[re]

C jam conjuncti satellites ad regem Chilpericum [pro]perant pro episcopatu petendo, multa crimina [de] episcopo proloquentes, addentes ista : In hoc [co]gnosce, rex gloriosissime, vera esse hæc quæ d[ici]mus, quia mortem pro sceleribus timens ad fra[tris] tui transiit regnum. Quod ille non credens, hos civitatem redire jubet. Dum hæc agerentur, m[ox] cives de pastoris absentia, cognoscentes omnia [quæ] de eo acta fuerant per invidiam et avaritiam per[pe]trata, apprehensum cum satellite archidiaconum [in]juriæ subdentes, ad regem petierunt, ut reciper[ent] sacerdotem suum. At rex legatos fratri suo diri[gens], asserens nihil se criminis in episcopo reperisse. T[um] Guntchramnus rex, ut erat benignus et prollus [ad] miserandum, multa ei munera contulit, dans et[iam]

D epistolas per omnes episcopos regni sui, ut pere[gri]num aliquo [e] pro Dei intuitu consolarentur. **3**[14] Tunc circumiens civitates, tanta ei a sacerdot[ibus] Dei collata sunt, tam in vestibus quam in auro, [ut] vix civitati quæ meruerat posset inferri; impleti[que] que est illud quod ait Apostolus : *Quia diligenti[bus] Deum omnia concurrant in bonum* (*Rom.* VIII, 2[8]). Nam huic peregrinatio divitias attulit, et exsili[um]

teris omnibus habetur, dicit pariter de S. Tetrico episc. Lingonensi, *cujus..... memoriam fecimus;* de quo tamen apud eum nihil invenitur.

[a] Regm., *mutatoque femineo habitu in virile n.*

[b] Idem codex, *argenteis.*

[c] Juxta canonum præscriptum, qui volunt epi co-

pos semper habere secum testes privatæ suæ co[n]versationis, can. *Cum pastoris*, 2, qu. 7. Adi Gr[eg]. M. lib. IV, epist. 44. Concellaneos appellat syn[odus] Rom. in causa Symmachi, Græci syn[c]ellos.

[d] ...a-in., *Et insaniæ pars hæc.*

[e] Bec., *aliquid.*

..es multas invexit. Posthæc regrediens a civibus ..m tali honore susceptus est, ut præ gaudio flerent, benedicerent Deum, qui tandem ecclesiæ tantum ..stituit sacerdotem.

XXXVII. Lupentius [a] vero abbas basilicæ sancti ..ivati martyris urbis Gabalitanæ, a Brunichilde re..na arcessitus, advenit. Incusatus enim, ut ferunt, ..erat ab Innocentio supradictæ urbis comite, quod ..ofanum aliquid effatus de regina fuisset. Sed discussis ..usis, cum nihil de crimine majestatis conscius es..t inventus, discedere jussus est. Verum ubi viam ..rpere cœpit, iterum ab antedicto comite captus, et Ponticonem villam deductus, multis suppliciis est ..ectus; dimissusque iterum ut rediret, cum super ..onam fluvium tentorium tetendisset, iterum irruit ..er eum inimicus ejus. Cujus vi oppressi amputa..n caput in culeum oneratum lapidibus posuit, et ..mini dedit; reliquum vero corpus vinctum cum ..o immersit gurgiti. Post dies vero paucos appa..t quibusdam pastoribus, et sic extractum a flu..e sepulturæ mandatum est. Sed dum necessitates ..eris pararentur, et ignoraretur quis esset e popu.. præsertim cum caput truncati non inveniretur, ..to adveniens aquila levavit culeum a fundo flu..is, et ripæ deposuit: admirantesque qui aderant, ..rehenso culeo, dum sollicite quid contineret in..unt, caput truncati reperiunt, et sic cum reliquis ..bus est sepultum. Nam ferunt nunc et lumen ibi ..itus apparere: et si infirmus ad hunc tumulum ..iter deprecatus fuerit, accepta sospitate recedit.

XXVIII. Theodosius [b] Rutenorum episcopus, qui ..to Dalmatio **315** successerat, diem obiit: in ecclesia intantum pro episcopatu intentiones et ..dala orta convaluerunt, ut pene sacris ministe..m vasis et omni facultate meliori nudaretur: ..ntamen Transobadus presbyter rejicitur, et In..ntius [c] Gabalitanorum comes eligitur ad episco..m, opitulante Brunichilde regina. Sed assumpto ..opatu, confestim Ursicinum Cadurcinæ urbis ..opum lacessere cœpit, dicens, quia diœceses ..uæ Ecclesiæ debitas retineret. Unde factum est, ..uturna intentione gliscente, post aliquot annos ..nctus metropolis [d] cum suis provincialibus apud urbem Arvernam residens, judicium emanaret, scilicet ut parochias, quas nunquam Rutena Ecclesia tenuisse recolebatur, reciperet: quod ita factum est.

XXXIX. Remigius [e] Biturigum episcopus obiit: cujus post transitum gravi incendio pars maxima civitatis cremata est, ibique [f] illa quæ hostilitati resederant, perierunt. Posthæc Sulpicius in ipsa urbe ad sacerdotium, Guntchramno rege favente, præeligitur. Nam cum multi munera offerrent, hæc rex episcopatum quærentibus respondisse fertur: Non est principatus nostri consuetudo, sacerdotium venundare sub pretio, sed nec vestrum eum præmiis comparare: ne et nos turpis lucri infamia notemur, et vos Mago Simoni comparemini. Sed juxta Dei præscientiam Sulpicius vobis erit episcopus. Et sic ad clericatum deductus, episcopatum ecclesiæ supradictæ suscepit. Est enim vir valde nobilis, et de primis senatoribus Galliarum, in litteris bene eruditus rhetoricis, in metricis vero artibus nulli secundus. Hic synodum illam, cujus supra meminimus, pro parochiis Cadurcinis fieri commonuit.

XL. Legatus vero, Oppila nomine, de Hispaniis advenit, multa munera **316** Chilperico regi deferens. Timebat enim rex Hispanorum, ne Childebertus exercitum ad ulciscendam sororis suæ injuriam commoveret: quia Leuvichildus apprehensum filium suum Hermenegildum, qui sororem [g] Childeberti acceperat, retruserat in custodiam, ipsa muliere cum Græcis relicta. Igitur cum die sancto Paschæ hic legatus Turonis advenisset, sciscitati sumus, utrum nostræ religionis esset. Respondit ipse se hoc credere quod catholici credunt. Exinde procedens nobiscum ad ecclesiam, Missarum solemnia tenuit; sed neque pacem cum nostris fecit, neque de sacrificiis communicavit [h]. Cognitumque est mendacium esse quod dixerat se esse catholicum. Nihilominus ad convivium invitatus adfuit. Cumque ego sollicitus requirerem quid crederet, respondit: Credo Patrem et Filium et Spiritum sanctum unius esse virtutis. Cui ego respondi: Si hæc, ut asseris, credis, quæ obstitit causa ut de sacrificiis, quæ Deo offerimus, communicare differres? Et ille: Quia, inquit, Gloriam non recte respondetis; nam juxta Paulum

[a] Hoc caput deest in Vat., Corb. et Colb. a. S. Lu..i corpus Catalaunum allatu.., in ecclesia cathe..servatum est usque ad annum 1667, quo eccle..ulmine die 19 Januarii icta conflagravit, simulque ..reliquiæ, quæ ibi servabantur, consumptæ sunt. ..vero superfuerunt, ossa scilicet semiusta, et ci.., simul congesta in theca asservantur retro ma..ltare. Festum beati Lupentii ibidem die xi Kal. ..mbris colitur, diciturque vulgo *saint Louvent.*

[b] Neque hoc caput exstat in Corb., Vat. et Colb. a. .. Dalmatio, Theodosii electione et Transobado, ..supra lib. v, cap. 47. Transobadus dicitur in .. m. *Trusobuldus;* in Regm., *Teusobaldus;* in ..*Trasobadus.*

[c] ..s ipse, de quo cap. præced. et lib. x, cap. 8.

[d] ..ic Colb. m. et Regm., quæ est sincera lectio. ..nim Gregorius et alii auctores ejus ævi habent ..*etropolitanus.* Vide Conc. Paris. III, can. 8, et ..ulfi formulas. Unde male apud Chesn. et aliquot ..ed tos, *metropolitanis;* melius nonnulli, *metropolitanus.* Is erat Sulpicius Severus, ex cap. sequenti, de quo lib. x, cap. 26. Parochiæ vero, de quibus lis movebatur, illæ erant, ut suspicatur Valesius, quæ Arisitensi episcopatui attributæ fuerant, de quibus supra lib. v, cap. 5.

[e] Deest etiam hoc caput in Corb., Vat. et Colb. a. Idem antistes sub *Remedii* nomine subscripsit Concilio Matisc. I, anno 581. Ejus et successoris sui Vita habetur in Patriarchio Bituricensi, cap. 26 et 27, tomo II Biblioth. novæ Labbei.

[f] *Ibique*, etc., usque ad *perierunt*, desunt in Colb. m. At Cas. habet *hostilitati restiterant.*

[g] Ingundem Sigiberti filiam.

[h] Observa notatum hominem, qui cum sacris interfuisset, iis non participaverat, nec pacem ab aliis fidelibus acceperat. Missas autem tenere, idem est ac ipsis interesse, ex can. 47 Concil. Agathensis, aut certe, si de sacerdote habeatur sermo, eas celebrare, ut in Regula S. P. Benedicti, cap. 60. Vide Card. Bona, lib. I Rer. Liturgic., cap. 2, n. 6.

A apostolum nos dicimus : Gloria Deo Patri per Filium; vos autem dicitis : Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto; cum doctores ecclesiarum doceant, Patrem per Filium nuntiatum fuisse in mundo, sicut ipse Paulus ait : *Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor et gloria in sæcula sæculorum, per Jesum Christum Dominum nostrum* (*I Tim.* I, 17). Et ego respondi : Patrem per Filium annuntiatum nulli catholico esse incognitum reor; sed sic prædicavit Patrem in sæculo, ut et se virtutibus ostenderet Deum. Deo autem Patri hæc necessitas fuit Filium mittendi ad terras, ut ostenderet Deum : ut quia mundus patriarchis, et prophetis, atque ipsi latori legis non crediderat, saltem vel Filio crederet. Ideoque necesse est, ut sub significatione personarum **317** gloria detur Deo. B Dicimus ergo : Gloria Deo Patri qui misit Filium; gloria Deo Filio, qui sanguine suo redemit mundum; gloria Deo Spiritui sancto, qui sanctificat hominem jam redemptum. Nam tu qui dicis, Gloria Patri per Filium, adimis gloriam Filio; quasi ipse non sit gloriosus cum Patre, propterea quod eum annuntiavit in mundo. Nuntiavit, ut diximus, Filius Patrem in mundo, sed multi non crediderunt, dicente Joanne evangelista : *In sua* [a] *propria venit, et sui eum non receperunt. Quotquot autem eum receperunt, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus* (*Joan.* I, 11, 12). Nam tu qui Paulo apostolo derogas, et sensum ejus non intelligis, percipe quam caute loquitur, et juxta [*Al.* juste] ut recipere quis potest, adverte qualiter prædicat inter C gentes incredulas, ut nulli onus grave videatur imponere, sicut quibusdam dicit : *Lac* [b] *vobis potum dedi, non escam : nondum enim poteratis, sed nec adhuc quidem potestis* (*I Cor.* III, 2). *Perfectorum est enim solidus cibus* (*Heb.* V, 14). Sed et aliis dicit : *Nihil vobis prædicavi, nisi Christum, et hunc crucifixum* (*I Cor.* II, 2). Nunc autem quid vis, o tu hæretice, quia Paulus Christum tantum crucifixum prædicavit, resurrexisse tu dubitas? Adverte potius cautelam ejus, et vide astutiam, quid aliis dicit, quos robustiores videbat in fide : *Et si*, inquit, *novimus Christum* [c] *crucifixum, nunc autem jam non novimus* (*II Cor.* V, 16). Nega ergo tu accusator Pauli, si tanta mentem dementia cepit, quia nec crucifixus est. Sed, quæso, relinque ista, et audi consilium melius : adhibe collyria D oculis lippis, et lucem prædicationis apostolicæ percipe. Secundum homines enim loquebatur Paulus humilius, ut eos ad celsioris fidei fastigia sublevaret, sicut alibi ait : *Omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem* (*I Cor.* IX, 22). Nunquid homo mortalis non est daturus gloriam Filio, quem ipse Pater non semel, sed bis et tertio glorificavit e cœlo? Ausculta quid de cœlis loquitur, cum idem Filius, descendente Spiritu sancto, sub Joannis manu baptizaretur. *H est*, ait, *Filius meus dilectus, in quo bene complac* (*Matth.* XVII, 5). Certe si oppilatas habes aures, ista non audias, crede apostolis quid **318** in mon audierint, cum transfiguratus Jesus in gloria loquere cum Moyse et Helia. Nempe de nube splendi Pater ait : *Hic est Filius meus charissimus, ipsum au dite* (*II Pet.* I, 17). Ad hæc hæreticus respondit : N hil in his testimoniis Pater de gloria loquitur Fili nisi tantum ipsum Filium monstrat. Et ego : Si enim ista sic recipis, proferam tibi aliud testimonium, i quo Pater reddidit Filium gloriosum. Veniente autem Domino ad passionem, cum ille diceret : *Pater glori fica Filium tuum, ut Filius tuus glorificet* [d] *te* (*Joan.* XVII, 1), quid ei Pater respondit de cœlo? Nonne ait *Et glorificavi, et iterum glorificabo* (*Joan.* XII, 28)? Ecce enim Pater glorificat cum propria voce, et tu gloriam conaris adimere? Voluntatem quidem osten dis, sed potestas nulla suppetit. Nam qui Pauli apo stoli accusator existis, audi ipsum uno Christum i ipso loquentem : *Omnis lingua confiteatur, quia Do minus Jesus Christus in gloria est Dei Patris* (*Philip.* II, 11). Quod si nunc communis est cum Patre gloria et in ipsa qua nunc Pater est gloria commoratur, qualiter eum tu quasi ingloriam exhonoras? Aut cur non erit ei reddenda gloria inter homines, qui pari gloria cum Patre regnat in cœlis? Confitemur ergo Christum Filium Dei Deum verum. Ideoque quia deitas una, una erit et gloria. Posthæc dato silentio, a altercatione cessatum est. Ille quoque ad Chilpericum regem accedens, oblatis muneribus quæ rex Hispanorum miserat, in Hispaniam est regressus.

XLI. Comperto autem Chilpericus rex quod Guntchramnus frater ejus cum Childeberto nepote su pacem fecerat, et civitates, quas violenter invaserat, ei simul vellent auferre, cum omnibus thesauris suis in Cameracensem urbem discessit, et omnia quæ melius habere potuerat, secum tulit. Misitque ad duces et comites civitatum nuntios, ut muros componerent urbium, resque suas cum uxoribus et filiis infra murorum munimenta concluderent, atque ipsi si necessitas exigeret, repugnarent viriliter, ne ei pars adversa noceret, illud addens : Et si aliqui perdideritis, cum de inimicis **319** ulciscemur, majora conquiretis; nesciens patrationem victoriarum in manu Dei consistere. Deinde sæpius exercitum commovet, et iterum infra terminum requiescere jubet. His diebus ei filius natus est, quem in vill Victoriacensi [e] nutrire præcepit, dicens : Ne fort dum publice videtur, aliquid mali incurrat et moriatur.

XLII. Childebertus vero rex in Italiam abiit. Quo cum audissent Langobardi [f], timentes ne ab eju exercitu cæderentur, subdiderunt se ditioni ejus

[a] Sic Corb., Bec., Colb. a., Com. c. et Regm.; alii non habent *sua*. Et infra Corb. et Regm., *quotquot eum*, etc.

[b] Hæc verba, usque ad *nihil vobis*, desunt in Corb., quæ est scriptoris omissio.

[c] Editi, *Jesum Christum*.

[d] Regm., *clarificet*. Et infra, *clarificavi..... clarificabo*.

[e] In Belgio, ubi occisus fuerat Sigibertus ex lib. IV cap. ult. Filius autem Chilperici hic memoratus postmodum Chlotarius dictus est, et patri in regn successit.

[f] De variis Childeberti in Italiam expeditionibu Paulus Diac. lib. III, cap. 17 et seqq. Exstant ea d

multa ei dantes munera, ac promittentes se parti A ejus esse fideles atque subjectos; patrati que cum his omnibus quæ voluit rex, in Gallias est regressus, atque exercitum commoveri præcepit, quem in Hispaniam dirigi jussit, sed quievit [a]. Ab imperatore autem Mauricio ante hos annos quinquaginta millia solidorum acceperat, ut Langobardos de Italia extruderet. Audito autem imperator, quod cum his in pace conjunctus est, pecuniam repetebat: sed hic, fidus a solatiis, ne responsum quidem pro hac re voluit reddere.

XLIII. In Gallicia [b] quoque novæ res actæ sunt, quæ desuperius [c] memorabuntur. Igitur cum Hermenegildus, sicut supra diximus [d], patri infensus esset, et in civitate quadam Hispaniæ cum conjuge resideret, solatio fretus imperatoris, atque Mironis [e] Gal- B liciensis regis, patrem ad se cum exercitu venire cognovit, consiliumque iniit qualiter venientem aut repelleret, aut necaret: nesciens miser judicium sibi imminere divinum, qui contra genitorem, quamlibet hæreticum, talia cogitaret. Habito ergo tractatu, de multis virorum millibus trecentos viros elegit armatos, et infra castrum Oser [f], **320** in cujus ecclesia fontes divinitus complentur, includit: ut scilicet primo impetu ab his pater territus ac lassatus, facilius ab inferiori manu, quæ erat plurima, vinceretur. Denique his dolis Leuvichildus rex cognitis, cogitatione maxima fatigatur. Si, inquit, illuc cum omni exercitu abiero, conglobatus in unum exercitus adversariorum jaculis crudelissime sauciatur. Si vero cum paucis vadam, virorum fortium C manum nequeo superare; tamen cum omnibus ibo [g]. Et accedens ad locum viros proirivit, castrumque combussit, sicut jam superius memoratum est. Patrata quoque victoria, cognovit Mironem regem contra se cum exercitu residere. Quo circumdato, sacramenta exigit sibi in posterum fore fidelem. Et sic datis sibi invicem muneribus, unusquisque ad propria est regressus. Sed Miro postquam in patriam rediit, non multos post dies conversus ad lectulum, obiit: infirmatus enim ab aquis Hispaniæ fuerat malis, acribusque incommodis. Quo defuncto, filius ejus Eurichus Leuvichildi regis amicitias expetit; datoque, ut pater fecerat, sacramento, regnum Gallicience suscepit. Hoc vero anno cognatus ejus Audica [h], qui sororem illius desponsatam habebat, cum exercitu venit, apprehensumque clericum [i] facit, ac diaconatus sive presbyterii ei imponi honorem jubet: ipse vero accepta soceri sui uxore [j], Galliciense regnum obtinuit. Leuvichildus vero filium suum Hermenegildum cepit, et secum usque Toletum adduxit, condemnans eum exsilio; uxorem tamen ejus a Græcis eripere non potuit.

XLIV. Locustæ quoque de Carpitania provincia, quam per quinque vastaverant annos, hoc anno **321** progressæ, aggeremque publicum tenentes, ad aliam se provinciam, quæ huic vicina erat provinciæ, contulerunt. Quare spatium in centum [k] quinquaginta extenditur millia longitudo; latitudo vero in centum millibus terminatur. Hoc anno multa prodigia apparuerunt in Galliis, vastationesque multæ fuerunt in populo. Nam mense Januario rosæ visæ sunt; circa solem quoque circulus magnus apparuit, diversis coloribus mistus, ut solet in illo cœlestis iris ambitu pluvia discedente [l] monstrari. Pruina graviter vineas exussit; tempestas etiam subsecuta vineas segetesque per plurima loca vastavit, residuum quoque grandinis siccitas immensa consumpsit. Exiguusque fructus in aliquibus vineis visus, in aliis vero nullus, ita ut irati contra Deum homines, patefactis aditibus vinearum, pecora vel jumenta, intromitterent, noxias sibi imminiscentes miseri preces, atque dicentes: Nunquam in his vineis palmes nascatur in sempiternum. Arbores vero, quæ mense Julio poma protulerant, mense Septembri fructus alios ediderunt. Morbus pecorum iteratus invaluit, ita ut vix quidquam remaneret.

XLV. Interim advenientibus Kalendis Septembribus, Gothorum magna legatio ad regem Chilpericum accedit. Ipse vero jam regressus Parisios, familias multas de domibus fiscalibus [m] auferri præcipit, et in plaustris componi; multos quoque flentes et

re aliquot epistolæ, quæ editæ sunt a Chesn. et Frehero, in quibus Mauricius et ejus præfecti de Francis, quasi de violatæ fidei reis conqueruntur. Autharius Clepi filius tunc apud Langobardos regnabat, qui *Flavius ob dignitatem* appellatus est; istudque *prænomen* subsequentibus regibus gentis suæ transmisit, ut refert Paulus Diac. lib. III, cap. 16.

[a] Regm., *sed nescio qua de causa remansit. Nam ab.*

[b] Corb., Colb. et Freh., *Gallia*. Bad. melius, *Callecia.*

[c] Gallice, *dessous;* unde Colb. a. habet *inferius.*

[d] Lib. V, cap. 39, quod vide. Urbs hic memorata est Hispalis, cui tunc præerat episcopus S. Leander, ad Tiberium imp. legatus, ut opem adversus Leuvigildum imploraret.

[e] Is erat catholicus, patre ipsius cum tota Suevorum gente, cui imperabat, per Martinum Dumiensem ad fidem rectam adducto. Joannes Biclarensis, et Isidorus vulgatus in Chronico scribunt Mironem in Leuvigildi auxilium accessisse, vitamque finisse apud Hispalim.

D

[f] Alii *Osset*, seu *Oser;* castrum erat ex adverso Hispalis, olim a Romanis *Julia Constantia* dictum.

[g] Corb., *ibit*, pro *ivit.*

[h] Edit., *Auduca.* Regm. nomen non exprimit.

[i] Isidorus in Chronico, Eboricum monachum factum in monasterio damnatum ab Audica fuisse scribit. Idem refert Leuvigildum Suevis bellum intulisse, in quo victus Audica, presbyterii officio mancipatus est, quo pacto Suevorum imperium in Hispaniis deletum fuit. Vide Joan. Biclar. Chronicum.

[j] Siseguntia nimirum Mironis uxore, ex Joan. Biclar. Chronico.

[k] In Cod. Corb. deest *centum.*

[l] Cod. Colb., *descendente.*

[m] Hujus loci occasione de domibus fiscalibus agit Valesius lib. XI. Rerum Francic., aitque veteres Germanos non urbes, sed villas et vicos habitare consuevisse, in quibus suam quisque familiam, et pecus quamplurimum poterat, alebat. Nostri autem reges, more hoc retento, complures ejusmodi villas habuerunt, per totum regnum sparsas, ita ut nunquam fere extra suas domos, etiam in itineribus,

nolentes abire, in custodiam retrudi jussit, ut eos facilius cum filia transmittere posset. Nam ferunt multos sibi ob hanc amaritudinem vitam laqueo extorsisse, dum de parentibus propriis auferri metuebant. Separabatur autem filius a patre, mater a filia, et cum gravi gemitu ac maledictionibus discedebant; tantusque planctus in urbe **322** Parisiaca erat, ut planctui compararetur Ægyptio. Multi vero meliores natu [a], qui vi compellebantur abire, testamenta condiderunt, resque suas ecclesiis deputantes, atque petentes, ut cum in Hispanias puella introisset, statim testamenta illa, tanquam si jam essent sepulti, reserarentur. Interea legati regis Childeberti Parisios advenerunt, contestantes Chilperico regi, ut nihil de civitatibus, quas de regno patris sui tenebat, auferret, aut de thesauris ejus in aliquo filiam muneraret, ac non mancipia, non equites [*Al.* equos], non juga boum, neque aliquid hujuscemodi de his auderet attingere. De quibus legatis unum ferunt clam interemptum, sed nescitur a quo. Suspicio tamen vertebatur ad regem. Promittens vero Chilpericus rex nihil de his contingere, convocatis melioribus Francis, reliquisque fidelibus, nuptias celebravit filiæ suæ [b]. Traditaque legatis Gotthorum, magnos ei thesauros dedit; sed et mater ejus immensum pondus auri argentique, sive vestimentorum protulit, ita ut videns hæc rex, nihil sibi remansisse putaret. Quem cernens regina commotum, conversa ad Francos, ita ait: Ne putetis, o viri, quidquam hic de thesauris anteriorum regum haberi. Omnia enim quæ cernitis, de mea proprietate oblata sunt, quia mihi gloriosissimus rex multa largitus est. Et ego nonnulla de proprio congregavi labore [c], et de domibus mihi concessis, tam de fructibus quam de tributis; plurima reparavi. Sed et vos plerumque me muneribus vestris ditastis, de quibus sunt ista quæ nunc coram videtis; nam hic de thesauris publicis nihil habetur. Et sic animus regis delusus est. Nam tanta fuit multitudo rerum, ut aurum argentumque, et reliqua ornamenta, quinquaginta plaustra levarent. Franci vero multa **323** munera obtulerunt: alii aurum, alii argentum, nonnulli equites [*I.* equos], plerique vestimenta, et unusquisque ut potuit donativum dedit. Jam vero valefaciens puella, post lacry-

A mas et oscula, cum de porta egrederetur, uno carrucæ effracto axe, omnes Mala-hora dixerunt: quod a quibusdam pro auspicio susceptum est. Denique hæc de Parisiis progressa, octavo ab urbe milliario tentoria figi præcepit. Surgentes enim quinquaginta viri de nocte, apprehensis centum equitibus [*Al.* equis] optimis, totidemque frenis aureis, ac duabus catenis magnis, ad Childebertum regem fuga dilapsi abierunt. Sed et per totum iter cum labi quis potuisset, effugiebat, ferens secum quæ arripere potuisset. Apparatus quoque magnus expensæ [d] de diversis civitatibus in itinere congregatus est, in quo nihil de fisco suo rex dari præcepit, nisi omnia de pauperum conjecturis [e]. Sed quoniam suspicio erat regi, ne frater aut nepos aliquas insidias puellæ in

B via pararent, vallatam ab exercitu pergere jussit. Erant autem cum ea viri magnifici: Bobo dux, filius Mummoleni, cum uxore, quasi paranymphus; Domegiselus, et Ansoualdus; major domus autem Waddo [f], qui olim Santonicum rexerat comitatum: reliquum vero vulgus super quatuor millia erat. Cæteri autem duces et camerarii [g], qui cum ea properaverant, de Pictavo regressi sunt; isti vero iter conficientes, pergebant ut poterant. Per quam viam tanta spolia, tantæque prædæ factæ sunt, ut vix valeant enarrari; nam hospitiola pauperum exspoliabant, vineas devastabant, ita ut incisis caudicibus cum uvis [h] auferrent, levantes pecora, vel quidquid invenire potuissent, nihilque per viam qua gradiebantur relinquentes; impletumque est quod dictum

C est per Joel prophetam: *Residuum locustæ comedit eruca* [i], *et residuum erucæ comedit bruchus, et residuum bruchi comedit rubigo* (*Joel* I, 4). Ita et hoc actum est tempore, **324** ut residuum pruinæ protereret tempestas, et residuum tempestatis exureret siccitas, et residuum siccitatis auferret hostilitas.

XLVI. His itaque cum hac præda pergentibus, Chilpericus, Nero nostri temporis et Herodes, ad villam Calensem, quæ distat ab urbe Parisiaca quasi centum stadiis, accedit, ibique venationes exercet. Quadam vero die regressus de venatione, jam subobscura nocte, dum de equo susciperetur, et unam manum super scapulam pueri retineret, adveniens quidam cum cultro percutit sub ascellam, ite-

commanerent; ex quibus sibi suisque omnia ferme suppeditabantur. Ibi enim erant agricultores, vinitores, pastores, coqui, pistores, etc., qui suum quique opus exercebant, illique servi fiscales sive regales dicebantur; quos alii familiam dominicam, alii ministeriales regios appellabant. His tam villis, quam hominibus præerant domestici regis nonnunquam etiam majores domus dicti, qui eo potentiores erant, quo pluribus villis præficiebantur; unicuique autem villæ suus erat procurator, actor dominicus dictus, qui domestico subjectus, ipsi rationem reddere tenebatur. Tales erant regum nostrorum familiæ, ex quibus Chilpericus jure suo utens, multos etiam invitos in Hispaniam abire coegit.

[a] Sic dicebantur, qui dignitate aliqua aut opibus pollebant; nonnunquam etiam *majores natu*, aut *seniores* appellabantur; et econtrario *minores natu* qui nihil supra plebeios habebant. Vide Glossar. Cangii.

D [b] Vide cap. 9 libri sequentis.

[c] In Corb. deest *labore*.

[d] Regm. et Chesn., *et expensæ... congregatæ sunt*.

[e] Id est contributionibus seu collectis, potissimum quæ extra ordinem fiebant: alias *conjecta* dicebantur, ut observat Bignonius ad lib. I Marculfi, cap. 3.

[f] Colb. m. et Ch. al., *Waldo*: Regm., *Wardo*; Bec. *Waldo*. In indice capitum Colb. a., *Walado*.

[g] Camerarios eosdem ac cubicularios fuisse censet Bignonius in formul. 25 lib. I Marculfi. Eorum officia Hincmarus exponit his verbis: *De honestate vero palatii, seu specialiter ornamento regali, nec non et de donis annuis militum, absque cibo et potu vel equis, ad reginam præcipue, et sub ipsa ad camerarium pertinebat*, etc. Vide Tilium, Falcetum Orig, lib. I, cap. 11, et Cangium in Glossario.

[h] Corb., *coticibus cunctis*.

[i] Corb., *crugo*.

ratoque eju ventrem ejus perforat; statimque profluente copia sanguinis tam per os quam per aditum vulneris, iniquum fudit spiritum. Quam vero malitiam gesserit, superior lectio docet. Nam regiones plurimas sæpius devastavit atque succendit; de quibus nihil doloris, sed lætitiam magis habebat, sicut quondam Nero, cum inter incendia palatii tragœdias decantaret [a]. Persæpe homines pro facultatibus eorum injuste punivit; in cujus tempore pauci quodammodo episcopatum clerici meruerunt. Erat enim gulæ deditus, cujus deus vēnter fuit, nullumque se asserebat esse prudentiorem; confecitque duos libros, quasi Sedulium meditatus, quorum versiculi debiles nullis pedibus subsistere possunt, in quibus, dum non intelligebat, pro longis syllabas breves posuit, et pro brevibus longas statuebat; et alia opuscula, vel hymnos, sive missas [b], quæ nulla ratione suscipi possunt. Causas pauperum exosas habebat, sacerdotes Domini assidue blasphemabat; nec aliunde magis dum secretus esset, exercebat ridicula vel jocos, quam de ecclesiarum episcopis. Illum ferebat levem, alium superbum; illum abundantem, istum luxuriosum; illum asserebat elatum, hunc tumidum: nullum plus [c] odio habens quam ecclesias. Aiebat enim plerumque: Ecce pauper remansit fiscus noster, ecce 325 divitiæ nostræ ad ecclesias A sunt translatæ. Nulli penitus, nisi soli episcopi, regnant; periit honor noster, et translatus est ad episcopos civitatum. Hæc aiens [*Al.* agens] assidue, testamenta quæ in ecclesias conscripta erant, plerumque disrupit, ipsasque patris sui præceptiones, putans quod non remaneret qui voluntatem ejus servaret, sæpe calcavit. Jam de libidine atque luxuria non potest reperiri in cogitatione, quod non perpetrasset in opere, novaque semper ad lædendum populum ingenia perquirebat; nam si quos hoc tempore culpabiles reperisset, oculos eis jubebat erui. Et in præceptionibus, quas ad judices pro suis utilitatibus dirigebat, hæc addebat: « Si quis præcepta nostra contempserit, oculorum avulsione 326 multetur. » Nullum unquam pure dilexit, a nullo B dilectus est; ideoque cum spiritum exhalasset, omnes eum reliquerunt sui [d]. Mallulfus autem Silvanectensis episcopus, qui jam tertia die in tentorio residebat, et ipsum videre non poterat, ut eum interemptum audivit, advenit; ablutumque vestimentis melioribus induit, noctem in hymnis deductam, in navim levavit, et in basilica sancti Vincentii quæ est Parisiis, sepelivit [e], Fredegunde regina in ecclesia derelicta [f].

Explicit liber sextus Georgii Florentis, sive Gregorii Turonensis episcopi. Deo gratias.

327 328 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI SEPTIMI

I. De obitu sancti Salvii episcopi.
II. De collisione Carnotenorum et Aurelianensium.
III. De interitu Vedasti cognomento Avi.
IV. Quod Fredegundis in ecclesiam confugit; et de thesauris ad Childebertum ductis.
V. Quod Guntchramnus rex Parisios venit.
VI. Quod idem rex ea, quæ de regno Chariberti erant, sibi subegit.
VII. Quod legati Childeberti Fredegundem requirunt.
VIII. Quod rex populum petiit, ne, ut fratres ejus, interimatur
IX. Quod Rigunthis a Desiderio thesauris ablatis retenta est.
X. Quod Gundovaldus in regno elevatus est; et de Rigunthe filia regis Chilperici
XI. De signis quæ apparuerunt.
XII. De incendio regionis Turonicæ, et virtute sancti Martini.
XIII. De incendio et prædis Pictavæ urbis.
XIV. De legatis Childeberti regis ad Guntchramnum regem missis.
XV. De malitia Fredegundis.
XVI. De regressu Prætextati episcopi.
XVII. De Promoto episcopo.
XVIII. De eo quod regi dictum est, ut se cautum redderet, ne occideretur.
XIX. Quod regina in villam abire jussa est.
XX. Quod eadem eos misit qui Brunichildem necarent.
XXI. De fuga et custodia Eberulfi [Mss. al. *Beralfi.*]
XXII. De malitia ejus.
XXIII. De Judæo interfecto cum suis.
XXIV. De præda urbis Pictavæ.

[a] Apud Sueton. lib. VI, cap. 38.

[b] Id est collectas seu orationes, uti viri docti interpretantur; quam varias autem significationes patiatur vox *Missa*, nemo nescit.

[c] Sic Corb. et Bec.; alii, *nullam rem plus.*

[d] Corb. non habet *sui.* Porro Mallulus, aliis *Malulfus*, in Colb. m. et Regm. *Madulfus*, Aimoino *Madalulfus*, colitur uti sanctus apud Silvanectenses IV Nonas Maii, qui dies est Translationis ejus.

[e] Visitur etiam nunc in S. Germani a Pratis basilica monumentum Chilperici regis, sed quod non videtur esse tantæ antiquitatis. Quæ autem inscriptiones a Valesio circa finem libri XI rer. Franc. referuntur, ad alium quempiam Hilpericum, regiæ, uti C ex nomine conjicere licet, prosapiæ principem, revocandæ sunt. Certum est enim vel ex ipso Gregorio, non solum reges, sed etiam alios Francorum principes in ea basilica sepeliri solitos fuisse, quam de novo Chilpericus ædificasse dicitur in Testamento Bertranni episc. Cenomann., ubi idem rex *inclytus* appellatur et *bonæ recordationis.* De ejus nece vide notas in cap. ult. Fredegarii, qui reliquos Gregorii libros non attigit in Epitome.

[f] Hic desinit cod. Corbeiensis, nisi quod sub lib. IV finem, tam in illo cod. quam in Bellovacensi, refertur fragmentum ex capp. 7 et 8 libri VII. Hæc verba *Explicit*, etc., ex Corb. descripsimus.

XXV. De spoliis Mariléifi.
XXVI. Quod Gundovaldus civitates circumiit.
XXVII. De injuria Magnulfi [Mss. al. *Aginulfi*] *episcopi.*
XXVIII. Quod exercitus in ante accessit.
XXIX. De interitu Eberulfi.
XXX. De legatis Gundovaldi.
XXXI. De reliquiis sancti Sergii martyris.
XXXII. De aliis Gundovaldi legatis.
XXXIII. Quod Childebertus ad Guntchramnum patruum suum venit.
XXXIV. Quod Gundovaldus Convenas abiit.
XXXV. De basilica sancti Vincentii martyris Agennensis vastata.
XXXVI. De collocutione Gundovaldi cum exercitu.
XXXVII. De bello contra urbem.
XXXVIII. De interitu Gundovaldi.
XXXIX. De interitu Sagittarii episcopi et Mummoli.
XL. De thesauris Mummoli.
XLI. De gigante.
XLII. De virtute sancti Martini.
XLIII. De Desiderio et de Wadone.
XLIV. De muliere pythonissa.
XLV. De fame anni præsentis.
XLVI. De interitu Christophori.
XLVII. De bello civili inter cives Turonicos.

LIBER SEPTIMUS.

329 I. Licet [a] sit studium historiam prosequi, quam priorum librorum ordo reliquit, tamen prius aliqua de beati Salvii episcopi obitu exposcit loqui devotio, qui hoc anno obiisse probatur [b]. Hic enim, ut ipse referre erat solitus, diu in habitu sæculari commoratus, cum judicibus sæculi mundiales causas est exsecutus : nunquam tamen se in his concupiscentiis obligans, quibus adolescentium animus solitus est implicari. Jam cum divini spiramenti odor interna viscerum attigisset, relicta sæculari militia monasterium expetivit, intellexitque vir jam tunc divinitati deditus, melius esse uti paupertate cum Dei timore, quam sæculi pereuntis lucra sectari : in quo monasterio diu sub regula a patribus instituta versatus est. Jam vero cum in robore majori tam intellectus quam ætatis evectus esset, defuncto abbate, qui huic monasterio præerat, alendi gregis suscepit officium; et qui se magis fratribus publicum pro **330** correctione reddere debuerat, fit assumpto honore remotior. Illico sibi secretiorem cellulam quærit. Nam in priore, ut ipse asserebat, amplius quam novem vicibus nimia exesus abstinentia, pellem corporis demutavit. Denique accepto honore, cum in hac contentius parcimonia orationi et lectioni vacaret, illud plerumque revolvebat, melius sibi fieri, si esset inter monachos occultus, quam nomen acceperit abbatis in populos. Quid plura? Includitur valedicens fratribus, sibique ipsis valedicentibus. In qua inclusione in omni abstinentia, magis quam prius egerat, commoratur : studens pro charitatis obsequio, ut cum quisque venisset extraneus, et orationem tribueret, et eulogias gratia plenissima ministraret : quæ multis infirmis plerumque salutem integram detulerunt. Quodam autem tempore, febre nimia exhaustus, anhelus jacebat in lectulo; et ecce subito magno lumine cellula clarificata contremuit. At ille extensis ad cœlum manibus cum gratiarum actione, spiritum exhalavit. Misto quoque **331** ululatu monachi cum ipsius genitrice corpus defuncti extrahunt, aqua diluunt, vestimentis induunt, et feretro superponunt, atque in psallentio fletuque labentem exigunt noctem. Mane autem facto, funeris officio præparato, corpus moveri cœpit in feretro. Et ecce malis rubescentibus, vir quasi de gravi somno suscitatus, excutitur, apertisque oculis, et manibus elevatis, ait : O Domine misericors, quid fecisti mihi, ut me in hunc tenebrosum mundanæ habitationis locum redire permitteres, cum mihi melior esset in cœlo tua misericordia, quam istius mundi vita nequissima? Stupentibus autem suis, et interrogantibus, quid fuerit tale prodigium, nihil interrogantibus ille respondit. Surgens autem de feretro, nihil mali sentiens de incommodo quo laboraverat, triduo absque cibi ac poculi perstitit alimento. Die autem tertio, convocatis monachis et matre, ait : Audite, o dilectissimi, et intelligite, quia nihil est quod cernitis in hoc mundo; sed sunt, juxta id quod Salomon propheta cecinit, *Omnia vanitas* (*Eccle.* I, 2). Felix est enim, qui ea agere potest in sæculo, ut gloriam Dei cernere mereatur in cœlo. Et cum hæc diceret, dubitare cœpit utrum loqueretur amplius, an sileret. Quo tacente, implicitus fratrum precibus ut quid vidisset exponeret, ait : Cum me ante hos quatuor dies contremiscente cellula exanimem vidistis, apprehensus a duobus angelis in cœlorum excelsa sublatus sum, ita ut non solum hoc squalidum sæculum,

[a] Deest hoc caput in Colb. a et Vat.

[b] Colitur die 10 Septembris. Gregorius infra lib. VIII, cap. 22, habet : *Post obitum sancti Salvii, hoc anno* (scilicet 585), *Desideratus Albigensibus episcopus datus est.* Hinc aliquot saltem mensibus sedes vacasse dicenda est. Inter utrumque nonnulli scribunt Theofridum sedisse.

verum etiam solem ac lunam, nubes et sidera sub pedibus habere putarem : deinde per portam luce ista clariorem introductus sum in illud habitaculum, in quo omne pavimentum erat quasi aurum argentumque renitens, lux ineffabilis, amplitudo inenarrabilis; quam ita multitudo promiscui sexus obtexerat, ut longitudo ac latitudo catervæ prorsus pervideri non possit. Cumque nobis via inter comprimentes, ab his qui præcedebant angelis, pararetur, pervenimus ad locum, quem jam de longinquo contemplabamur : in quo superpendebat nubes omni luce lucidior, in quo non sol, non luna, non astrum cerni poterat, sed super his omnibus naturali luce splendidius [a] effulgebat, et vox procedebat de nube tanquam **332** vox aquarum multarum. Ibi etiam me peccatorem humiliter salutabant viri in veste sacerdotali ac sæculari, quos mihi qui præcedebant, enarraverunt esse martyres ac confessores, quos hic summo excolimus famulatu. Stans igitur in loco in quo jussus sum, operuit me odor nimiæ suavitatis, ita ut ab hac suavitate refectus, nullum adhuc cibum potumque desiderem. Et audivi vocem dicentem : Revertatur hic in sæculum, quoniam necessarius est ecclesiis nostris. Vox enim audiebatur, nam qui loqueretur penitus cerni non poterat. Et ego prostratus super pavimentum, cum fletu dicebam : Heu! heu! Domine! cur mihi hæc ostendisti, si ab his frustrandus eram! Ecce hodie ejicis me a facie tua, ut revertar ad sæculum fragile, et huc ultra redire non valeam. Ne, quæso, Domine, auferas misericordiam tuam a me, sed deprecor ut permittas me hic habitare, ne illuc decidens peream. Et ait vox quæ loquebatur mihi : Vade in pace. Ego enim sum custos tuus, donec reducam te in hunc locum. Tunc relictus a comitibus meis, descendens cum fletu, per portam qua ingressus fueram, huc sum regressus. Hæc eo loquente, stupentibus cunctis qui aderant, cœpit iterum sanctus Dei cum lacrymis dicere : Væ mihi qui tale mysterium ausus sum revelare. Ecce enim odor suavitatis, quem de loco sancto hauseram, et in quo per hoc triduum sine ullo cibo potuque sustentatus sum, recessit a me. Sed et lingua mea gravibus est operta vulneribus, et ita tumefacta, ut omne os meum videatur implere. Et scio quia non fuit beneplacitum Domino Deo meo, ut hæc arcana vulgarentur. Sed tu nosti, Domine, quia in simplicitate cordis hæc feci, non in jactantia mentis. Sed quæso ut indulgeas, et non me derelinquas, juxta pollicitationem tuam. Et hæc dicens siluit, et accepit cibum potumque. Ego vero hæc scribens, vereor ne alicui legenti sit incredibile, juxta id quod Sallustius historiam scribens ait [b], ubi de virtute atque gloria bonorum memor est : « Quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit : supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. » Nam testor Deum omnipotentem, quia ab ipsius ore **333** omnia quæ retuli, audita cognovi. Post multum vero tempus ipse vir beatus cellula sua extractus, ad episcopatum electus, invitus est ordinatus : in quo, ut opinor, decimum annum cum ageret, invalescente apud Albigensem urbem inguinario morbo, et maxima jam parte de populo illo defuncta, cum jam pauci de civibus remanerent, vir beatus, tanquam bonus pastor, nunquam ab illo loco recedere voluit, sed semper hortabatur eos qui relicti erant, orationi incumbere, ac vigiliis instanter insistere, et bona semper tam in operibus quam in cogitatione versare, dicens : Hæc agite, ut, si vos Deus de hoc mundo migrare voluerit, non in judicium, sed in requiem introire possitis. Cum autem, ut credo, jam revelante Domino, tempus suæ vocationis agnosceret, ipse sibi sarcofagum composuit, corpus abluit, vestem induit, et sic intentum semper cœlo beatum spiritum exhalavit. Fuit autem magnæ sanctitatis, minimæque cupiditatis, aurum nunquam habere volens. Nam si coactus accepisset, protinus pauperibus erogabat. Cujus tempore cum Mummolus patricius multos captivos ab ea urbe duxisset, prosecutus ille omnes redemit. Tantamque ei Dominus gratiam cum populo illo tribuit, ut ipsi etiam qui captivos duxerant, et de pretio ei concederent, et in reliquo munerarent [c] : et sic patriæ suæ captivos libertati pristinæ restauravit. Multaque de hoc viro bona audivi : sed dum ad historiæ cœptum reverti cupio, plurima prætermitto.

II. Defuncto igitur Chilperico, inventaque [d] quam diu quæsierat morte, Aurelianenses cum Blesensibus [e] juncti super Dunenses irruunt, eosque inopinantes proterunt; domos annonasque, vel quæ movere facile [f] non poterant, incendio tradunt; pecora diripiunt, **334** atque res quas levare poterant, sustulerunt. Quibus discedentibus conjuncti Dunenses cum reliquis Carnotenis, de vestigio subsequuntur, simili sorte eos afficientes qua ipsi affecti fuerant, nihil in domibus, vel extra domos, vel de domibus relinquentes. Cumque adhuc inter se jurgia commoventes desævirent, et Aurelianenses contra hos arma concuterent, intercedentibus comitibus, pax usque in audientiam data est, scilicet ut in die quo judicium erat futurum, pars quæ contra partem injuste exarserat, justitia mediante componeret, et sic a bello cessatum est.

[a] Maj. m., Colb. m. et Regm., *splendidus*.

[b] Initio libri de bello Catilinario.

[c] Maj. m., *et honore condigno munerarent*.

[d] Hæc verba *inventaque*, etc., *morte*, desunt in Regm.

[e] Hæc est prima Blesensium apud veteres auctores mentio, ut monet Valesius in Notitia. Erant sicut et Dunenses sub Carnotena diœcesi, a qua Dunenses sub Sigiberto rege sese subtrahere frustra tentaverunt. Nam Promotus, qui Dunensis episcopus ab Ægidio Rhemorum episcopo institutus fuerat, loco suo excidit, ut infra dicetur cap. 17; sed feliciores fuere hoc sæculo Blesenses, quibus, agente Ludovico Magno, episcopalem cathedram concessit Innocentius XII, pontifex Rom., Carnotena diœcesi in duas divisa; indeque primus hujus sedis episcopus hoc anno 1697 quo scribimus, die 15 Septembris, illustriss. dominus David Nicolaus de Bertier consecratus est.

[f] Bec. et Colb. duo, *movere habile non*.

III. Vedastes [a] cognomento Avo, qui ante hos annos Lupum Ambrosiumque pro amore uxoris Ambrosii interfecerat, et ipsam sibi, quæ consobrina sua esse dicebatur, in matrimonium acceperat, dum multa scelera infra Pictavum terminum perpetraret, quodam loco cum Childerico Saxone conjunctus, dum se invicem conviciis lacessirent, unus ex pueris Childerici [b] Avonem hasta transfixit. Qui ad terram ruens, plerisque adhuc ictibus sauciatus, iniquam animam sanguine defluente refudit; fuitque ultrix divina majestas sanguinis innocentis, quem propria effuderat manu. Multa enim furta, homicidia, adulteriaque miserrimus sæpe commiserat, quæ silere melius puto. Composuit tamen filiis Saxo ille mortem ejus.

IV. Interea Fredegundis regina jam viduata Parisios advenit, et cum thesauris, quos infra murorum septa concluserat, ad ecclesiam confugit [c], atque a Ragnemodo fovetur episcopo: reliquos vero thesauros, qui apud villam Calam remanserant, in quibus erat missorium illud aureum, quod nuper fecerat (*lib.* VI, *cap.* 2), thesaurarii levaverunt, et ad Childebertum regem, qui tunc apud Meldensem [d] commorabatur **335** urbem, velociter transierunt.

V. Fredegundis igitur regina accepto consilio, legatos ad Guntchramnum regem mittit, dicens: Veniat dominus meus, et suscipiat regnum fratris sui. Est, inquit, mihi infans parvulus, quem in ejus ulnis ponere desiderans, me autem ipsam ejus humilio ditioni. Comperto autem Guntchramnus rex de fratris excessu, amarissime flevit. Moderato quoque planctu, commoto exercitu Parisios dirigit. Cumque ille infra muros susceptus fuisset, Childebertus rex nepos ejus ab alia advenit parte.

VI. Sed cum eum Parisiaci recipere nollent, legatos ad Guntchramnum regem dirigit, dicens: Scio, piissime pater, non latere pietatem tuam, qualiter utrumque usque præsens tempus pars oppresserit inimica, ut nullus de rebus sibi debitis possit invenire justitiam. Idcirco supplex nunc deprecor, ut placita, quæ inter nos post patris mei obitum sunt innexa, custodiantur. Tunc Guntchramnus rex legatis illius ait: O miseri et semper perfidi, nihil in vobis verum habentes, neque in promissis permanentes, ecce omnibus quæ mihi polliciti estis relictis, cum Chilperico rege novam pactionem scripsistis, ut me a regno depulso, civitates meas inter se dividerent. Ecce pactiones ipsas, ecce manus vestræ

A subscriptiones, quibus hanc conniventiam confirmastis [e]: et qua nunc fronte quæritis, ut nepotem meum Childebertum suscipere debeam, quem mihi vestra perversitate voluistis facere inimicum? Cui legati dixerunt: Si tantum mentem iracundia cepit, ut nihil nepoti tuo de his quæ pollicitus es indulgeas, vel illa, quæ de regno Chariberti debentur, auferre desiste. Quibus ille ait: Ecce pactiones quæ inter nos factæ sunt, ut quisquis sine fratris voluntate Parisios urbem ingrederetur, amitteret partem suam, esseque Polioctus martyr [f], cum Hilario atque Martino confessoribus, judex ac retributor ejus. Posthæc ingressus est in eam germanus **336** meus Sigibertus, qui judicio Dei interiens, amisit partem suam. Similiter et Chilpericus gessit. Per has ergo

B transgressiones amiserunt partes suas: ideoque quia illi juxta Dei judicium et maledictiones pactionum defecerunt, omne regnum Chariberti cum thesauris ejus, meis ditionibus, lege opitulante, subjiciam: nec exinde alicui quidquam nisi spontanea voluntate indulgeam. Absistite igitur vos semper mendaces ac perfidi, et hæc regi vestro referte.

VII. Quibus discedentibus, legati iterum Childeberti ad antedictum regem veniunt, Fredegundem reginam requirentes, atque dicentes: Redde homicidam, quæ amitam meam suggillavit, quæ patrem interfecit, et patruum: quæ ipsos quoque consobrinos meos gladio interemit [g]. At ille: In placito, inquit, quod habemus, cuncta decernimus, tractantes quid oporteat fieri. Nam Fredegundem patrocinio

C suo fovebat, ipsamque sæpius ad convivium evocans, promittens [h] se ei fieri maximum defensorem. Quadam vero die dum pariter ad mensam epularentur, regina consurgens, et valedicens, a rege detinebatur, dicente sibi: Adhuc aliquid cibi sume. Cui illa: Indulge, inquit, deprecor, domine mi, quia juxta consuetudinem mulierum contigit mihi, ut pro conceptu consurgam. Hæc ille audiens, obstupuit, sciens quartum esse mensem, ex quo alium ediderat filium: tamen permisit eam consurgere. Priores quoque de regno Chilperici, ut erat Ansonaldus et reliqui, ad filium ejus qui erat, ut superius diximus, quatuor mensium, se collegerunt, quem Chlotharium [i] vocitaverunt, exigentes sacramenta per civitates, quæ ad Chilpericum prius aspexerant, ut sci-

D licet fideles esse debeant Guntchramno regi, ac nepoti suo Chlothario. Guntchramnus vero rex omnia, quæ fideles regis Chilperici non recte diversis abstu-

[a] Hoc caput deest in Colb. a. et Vat.; al., *Vedastus*, Bec., Colb. m. et Regm., *cognomento avus.* Confer caput 13 libri præcedentis.

[b] Colb. m., *Chilperici.*

[c] Ex hoc loco Valesius, in lib. de basilicis Parisiacis cap. 1, probat adv. Launoium, majorem seu cathedralem Parisiorum ecclesiam intra urbem sub prima regum nostrorum stirpe exstitisse. Et quidem certum est *ecclesiæ* nomine passim apud Gregorium cathedralem ecclesiam designari.

[d] Bec., *apud Maldesim.*

[e] Confer cap. 3 lib. VI, ubi de Guntramno pellendo actum fuerat, qui conventiones illas ex Chilperici scriniis tunc in sua potestate habebat.

[f] Hic præ cæteris electus fuerat, quod in perjuris puniendis celebris esset, ut testatur ipse Gregorius lib. I de Gloria Mart., cap. 103.

[g] Fredegundis accusabatur quod Gailesvintham, Childeberti materteram strangulari fecisset, ac Sigibertum ejusdem patrem, Chilpericum patruum, et Chlodoveum ac Meroveum fratres ejus patrueles, interimi procurasset.

[h] Chesn. et Colb. a. alia manu, *promittebat.* Regm., *se fieri illius maximum*, etc.

[i] Idem ac patruus nomen habebat; priorem Chlotharium ex vetustissimis codd. scripsimus: istum vero *Chlotarium*, seu *Chloterium*, aut *Hlotharium* scripti nostri vulgo appellant, quos sequimur.

lerant, justitia intercedente, restituit. Multa et ipse ecclesiis conferens, testamenta quoque **337** defunctorum, qui ecclesias hæredes instituerant, et ab Chilperico compressa fuerant, restauravit: multisque [a] se benignum exhibens, ac multa pauperibus tribuens.

VIII. Sed quia non erat fidus ab hominibus [b] inter quos venerat, armis se munivit, nec unquam ad ecclesiam aut reliqua loca quo ire delectabat, sine grandi pergebat custodia. Unde factum est, ut quadam die Dominica, postquam diaconus silentium [c] populis ut Missæ auscultarentur, indixit, rex conversus ad populum diceret: Adjuro vos, o viri cum mulieribus qui adestis, ut mihi fidem inviolatam servare dignemini, nec me, ut fratres meos nuper fecistis, interimatis; liceatque mihi vel tribus annis [d] B nepotes meos, qui mihi adoptivi facti sunt filii, enutrire: ne forte contingat, quod divinitas æterna non patiatur, ut cum illis parvulis, me defuncto, simul pereatis; cum de genere nostro robustus non fuerit qui defenset. Hæc eo dicente, omnis populus orationem pro rege fudit ad Dominum.

IX. Dum hæc agerentur, Rigunthis Chilperici regis filia, cum thesauris supra scriptis, usque Tolosam accessit; et cernens se jam ad terminum Gothorum esse propinquam, moras innectere cœpit, dicentibus sibi suis præterea suis, oportere eam ibidem commorari, eum ipsi fatigati de itinere, vestimenta haberent inculta, calceamenta scissa, ipsosque equorum atque carrucarum apparatus adhuc, sicut plaustris evecti erant, seorsum esse disjunctos. Oportere potius omnia hæc prius diligenter stabiliri, et sic in itinere proficisci, ac suscipi eum omni elegantia ab sponso: ne forte si inculti inter Gothos apparerent, irriderentur ab ipsis. Dum ergo his retardarentur ex causis, mors Chilperici regis in aures **338** Desiderii ducis illabitur. Ipse quoque collectis secum viris fortissimis, Tolosam urbem ingreditur, repertosque thesauros abstulit de potestate reginæ (Rigunthis), et in domum quamdam sub sigillorum munitione ac virorum fortium custodia mancipat, deputans reginæ victum arctum, donec ad urbem regrederetur.

X. Ipse vero ad Mummolum, cum quo fœdus ante duos annos inierat, properavit. Morabatur tunc Mummolus infra muros Avennicæ urbis cum Gundovaldo, cujus in libro superiore meminimus (*cap.* 24). Qui conjunctus cum supradictis ducibus Lemovicinum accedens, Brivam Curretiam [e] vicum, in quo sanctus Martinus nostri, ut aiunt, Martini discipulus, requiescit, advenit: ibique parmæ superpositus, rex est levatus. Sed cum tertio cum eodem gyrarent, cecidisse fertur, ita ut vix manibus circumstantium sustentari potuisset. Deinde ibat per civitates in circuitu positas. Rigunthis vero in basilica sanctæ Mariæ Tolosæ, in quam Ragnovaldi uxor, cujus supra meminimus [f], B Chilpericum metuens confugerat, residebat. Ragnovaldus vero de Hispaniis rediens, uxori facultatique restituitur. Legationis enim causa Hispaniam petierat a rege Guntchramno directus. Magno ea tempestate incendio basilica antedicti Martini beati apud Brivam vicum ab imminenti hoste cremata est, ita ut tam altarium quam columnæ, quæ de diversis marmorum generibus aptatæ erant, ab igne dissolverentur. Sed ita hæc ædes in posterum a Ferreolo episcopo [g] reparata est, tanquam si nihil mali pertulerit. Vehementer enim admirantur venerantur que hunc sanctum incolæ, eo quod plerumque virtutes ejus experiantur.

XI. Erat enim cum hæc agebantur, **339** mensis decimus. Tunc apparuerunt in caudicibus vinearum C palmites novi cum uvis deformatis, in arboribus flores; pharus magna per cœlum discurrens, quæ priusquam lux in die fieret, late mundum illuminavit. Apparuerunt etiam in cœlo et radii. A parte septentrionali columna ignea, quasi de cœlo pendens, per duarum horarum spatium visa est, cui stella magna superposita erat. In Andegavo autem terra tremuit, et multa alia signa apparuerunt, quæ, ut opinor, ipsius Gundovaldi interitum nuntiaverunt.

XII. Igitur Guntchramnus rex comites suos ad comprehendendas civitates, quas quondam Sigiber-

[a] Colb. alia manu, *cunctisque*. Regm., *atque in multis*.

[b] Sic Corb., Bellovac., Bec. et Colb. a; cæteri, *ab omnibus*.

[c] Silentium indicebatur a diacono ante Evangelii lectionem ex libro i Beati abbatis. In Muzarabum Missa, quæ nostræ conformis erat, silentium quoque imperabatur ante Epistolam. Vide Mabillon. Liturg. Gallic. lib. i, cap. 5. Silentium autem quod hic diaconus indixisse dicitur, fiebat post Evangelii lectionem, quando celebrans populo paucis verbis exponebat quo de mysterio, aut de cujus sancti memoria celebranda esset solemnitas; quam præfatiunculam oratio seu collecta sequebatur, ut diximus in præfatione et in Appendice infra col. 1359.

[d] Post tres annos Childebertus attigisset annum ætatis 18, proindeque seipsum et parvulum Chlotarium tunc tueri potuisset.

[e] Sic dictus est vicus ille a ponte supra Curretiam fluvium imposito. Briva enim antiqua lingua Gallica pontem significat. Nunc oppidum est satis elegans in Lemovicibus, Briva Hilaris dictum, vulgo *Brive-la-Gaillarde*, prope Curretiæ, *la Corrèze*, et Viseræ, *la Vézère*, confluentes, in hodierno episcopatu Tutelensi. Martinus, quem hic Gregorius laudat, colitur apud Lemovices die xiv Kalend. Octobris.

[f] Dicitur in libro præced., cap. 12, in basilica sancti Saturnini resedisse. Forte post aliquam moram in ba- D silica sancti Saturnini ad S. Mariam transierat. Basilica sanctæ Mariæ hic laudata, hodieque celebris est sub titulo beatæ Mariæ Deauratæ, vulgo *N.-Dame de la Dorade*, Ordini Benedictino, et congregationi S. Mauri subjecta, ubi reliquiæ supersunt vetustissimæ imaginis B. Mariæ ex opere musivo, quæ loco nomen tribuit. Nonnulli existimant *Deauratæ* titulum non ita pridem basilicæ S. Mariæ fuisse inditum, sed ab eo solummodo tempore quo altera apud Tolosam ecclesia in honorem beatæ Mariæ ædificata fuit, quæ Dealbata, *Notre-Dame de la Dalbade*, cognominata est. Ad cujus distinctionem vetus B. Mariæ basilica Deauratæ nomen ferre cœperit, occasione operis musivi sive tessellati diversas sanctorum imagines repræsentantis, quo obducti sunt hujus ecclesiæ parietes.

[g] Is episcopus fuit Lemovicensis, de quo supra lib. v, cap. 29. Interfuit Concilio Matisc. ii, anno 585. S. Aridium sepelivit ex ejus Vita.

tus de regno Chariberti fratris sui acceperat, direxit; A ut exigentes sacramenta, suis eas ditionibus subjugarent. Turonici vero atque Pictavi ad Childebertum, Sigiberti filium, transire voluerunt: sed commoti Biturici contra eos venire disponunt, atque infra terminum Turonicum incendia facere cœperunt. Tunc Marojalensem [a] ecclesiam termini Turonici, in qua sancti Martini reliquiæ habebantur, incendio concremarunt: sed virtus beati adfuit, ut in tam valido incendio pallulæ, quæ super altarium fuerant positæ, non consumerentur ab igne. Et non solum ipsæ, sed etiam herbulæ olim collectæ, altarioque locatæ, nequaquam exustæ sunt [b]. Quæ incendia videntes Turonici, legationem mittunt, dicentes melius sibi esse ad tempus Guntchramno regi subdi, quam cuncta incendio aut ferro vastari.

XIII. Confestim autem post mortem Chilperici, Gararicus dux Lemovicas accesserat, et sacramenta ex nomine Childeberti susceperat; exinde Pictavis veniens, ab ipsis receptus est, et ibi morabatur. Audiens autem quæ Turonici patiebantur, mittit legationem, obtestans ne nos ad partem Guntchramni regis tradere deberemus, si nobis vellemus esse consultum: sed meminerimus potius Sigiberti, qui quondam genitor Childeberti **340** fuit. Nos vero hæc rursum episcopo et civibus mandata remisimus, quod nisi se ad tempus Guntchramno regi subderent, similia paterentur, asserentes hunc esse nunc patrem super duos filios, Sigiberti scilicet et Chilperici, qui ei fuerant adoptati: et sic tenere regni principatum, ut quondam Chlothacharius rex fecerat pater ejus. His quoque non acquiescentibus, Gararicus de civitate egreditur, quasi exercitum adducturus, in urbe vero Eberonem cubicularium Childeberti regis relinquens. Sicharius vero cum Willachario [c] Aurelianensi comite, qui nunc Turonis acceperat [d], exercitum contra Pictavos commovit, ut scilicet ab una parte Turonici, ab alia Biturici commoti cuncta vastarent. Qui cum ad terminum propinquassent, ac domos cremare cœpissent, miserunt ad eos Pictavi legatos, dicentes: Petimus ut usque in placito, quod inter se Guntchramnus et Childebertus reges habent, sustineatis. Quod si convenit ut pagos hos bonus [e] rex Guntchramnus accipiat, non resistimus; sin aliud, dominum nostrum recognoscimus, cui servire plenius debeamus. Ad hæc illi res- D ponderunt: Nihil ad nos [f] de hac causa pertinet, nisi tantum jussa principis adimplere. Nam si nolueritis, cuncta ut cœpimus devastamus. Cumque in hoc res ageretur, ut universa incendio, prædæ, atque captivitati traderentur, ejectis de civitate hominibus Childeberti, sacramenta Guntchramno regi dederunt, non longo tempore ea custodientes.

XIV. Igitur adveniente placito, directi sunt a Childeberto rege Egidius episcopus, Guntchramnus Boso, Sigivaldus, et alii multi ad Guntchramnum regem, ingressisque ad eum, ait episcopus: Gratias agimus Deo omnipotenti, o piissime rex, quod te post multos labores regionibus tuis regnoque restituit. Cui rex ait: Illi enim dignæ sunt gratiæ referendæ, qui est Rex regum, et Dominus dominorum, qui hæc sua miseratione operari dignatus est. Nam non tibi, cujus B consilio **341** doloso ac perjuriis regiones meæ anno superiore incensæ sunt, qui nunquam fidem integram cum ullo homine habuisti, cujus dolositas ubique dispergitur, qui non sacerdotem, sed inimicum regni nostri te esse declaras. Ad hæc verba episcopus iracundia commotus siluit. Unus autem ex legatis dixit: Supplicat nepos tuus Childebertus, ut civitates quas pater ejus tenuit, reddi jubeas. Ad hæc ille respondit: Jam dixi vobis prius, quia pactiones nostræ mihi hæc conferunt; ideoque eas reddere nolo. Alius quoque legatorum ait: Rogat nepos tuus, ut Fredegundem maleficam, per quam multi reges interfecti sunt, reddi jubeas, ad ulciscendam mortem patris, patrui et consobrinorum suorum. At ille: Tradi ei, inquit, in potestatem non poterit, quia filium regem C habet. Sed et ea quæ contra illam asseritis, vera esse non credo. Post hos Guntchramnus Boso quasi aliquid suggesturus, ad regem accedit. Et quia sonuerat Gundovaldum manifeste regem levatum, anticipans rex verba ejus, ait: O inimice regionis regnique nostri, qui propterea ante hos annos Orientem aggressus es, ut Ballomerem [g] quemdam (sic enim vocabat rex Gundovaldum), super regnum nostrum adduceres, semper perfide, et nunquam custodiens quæ promittis. Cui ille: Tu, inquit, dominus et rex regali in solio resides, et nullus tibi ad ea quæ loqueris ausus est respondere. Insontem enim me de hac causa profiteor. At si aliquis est similis mihi, qui hoc crimen impingat occulte, veniat nunc palam et loquatur. Tu, o rex piissime, ponens hoc in Dei D judicio [h], ut ille discernat cum nos in unius campi planitie viderit dimicare. Ad hæc cunctis silentibus

[a] Marojalum vicus est ripæ Cari adjacens in Turonum, Biturigum et Blesensium confinio, hodie *Mareuil-sur-Cher* vulgo dictus. Ecclesia hujus vici hodieque sancto Martino sacra est, ac præter parochiæ titulum prioratu decoratur Ordinis Benedictini a Villalupensi abbatia pendente, ut monet Marollius.

[b] Ejusmodi herbulas altaribus aut sanctorum tumulis aliquandiu impositas colligebant postea fideles, ad medelam morborum.

[c] Cod. Regm. *Willichario*; Colb. a. *Willario*.

[d] Colb. a. altera manu, *Turonis residebat*.

[e] Variant fere omnes codices. Colb. a., Regm., Chesn. et Freh. habent, *ut pagos hos rex*. Colb. m., Bec. et Illyr., *ut pacis bonus rex*. Col. et Bign., *ut pacis symbolum rex*. Bad., *ut pacifice nos rex*.

[f] Alii habent, *Nihil vobis*; Bec., *Nihil nobis*.

[g] Id est falsum dominum, seu pseudo-principem.

[h] Bec., *Tunc, o rex,... judicium*. Colb. a, altera manu, *Ego, o rex,... ponam hoc*, etc. Et infra eadem manu, pro *animos*, appositum est *fideles hujus regni*. Diu perseveravit pessima illa consuetudo lites dubias duello dirimendi, quæ etiam in controversiis circa res ecclesiarum frequenter locum habebat. Vide Ansegisi Collectionem lib. IV, cap. 23. Numquam tamen ejusmodi pugnas approbavit Ecclesia, licet auctoritate publica sæpius factæ fuerint. Cæterum omne genus duelli Ludovici Magni edictis compressum et penitus nunc in Galliis abrogatum est.

addidit rex : Omnibus autem hæc causa animos accendere debet, ut repellatur a finibus nostris advena, cujus pater molendina gubernavit; et, ut vere dicam, pater ejus pectinibus insedit, lanasque composuit. Et quanquam possit fieri, ut **342** unus homo utriusque artificii magisterio subderetur, ad increpationem tamen regis quidam ex ipsis respondit : Ergo duos, ut asseris, patres hic homo habuit, lanarium simul molendinariumque. Absit a te, o rex, ut tam inculte loquaris. Non enim auditum est unum hominem, præter spiritalem causam, duos habere posse pariter genitores [a]. Dehinc cum multi solverentur in risu, respondit alius legatorum, dicens : Valedicimus tibi, o rex; nam quia reddere noluisti civitates nepotis tui, scimus salvam esse securim, quæ fratrum tuorum capitibus est defixa; celerius tuum librabit defixa cerebrum. Et sic cum scandalo discesserunt. Tunc rex his verbis succensus, jussit super capita euntium projici equorum stercora, putrefactas hastulas, paleas, ac fœnum putredine dissolutum, ipsumque fœtidum urbis lutum. Quibus de rebus maculati graviter, non sine immensa injuria atque contumella abierunt.

XV. Residente vero Fredegunde regina in ecclesia parisiaca, Leonardus ex domestico, qui tunc ab urbe Tolosa advenerat ingressus ad eam, causas contumeliæ injuriasque filiæ ejus narrare cœpit, dicens : Quia juxta imperium tuum accessi cum regina Rigunthe, ac vidi humilitatem ejus, et qualiter exspoliata est a thesauris et omnibus rebus; ego vero per fugam dilapsus, veni nuntiare dominæ meæ quæ gesta sunt. Hæc illa audiens, furore commota, jussit eum in ipsa ecclesia spoliari, nudatumque vestimentis ac balteo, quod ex munere Chilperici regis habebat, discedere a sua jubet præsentia. Coquos quoque sive pistores, vel quoscunque de hoc itinere regressos esse cognovit, cæsos, spoliatosque, ac demanicatos reliquit. Nectarium autem, Baudegisili [b] episcopi fratrem nefandis accusationibus cum rege [Pro apud regem] tentavit obruere, asserens eum de thesauro regis mortui multa portasse. Sed et de promptuariis tam tergora quam vina multa eum abstulisse **343** dicebat, petens ut vinctus carceralibus tenebris truderetur. Sed patientia regis, fratrisque auxilium fieri non permisit. Multa quidem ibi vana gerens, non metuebat Deum, in cujus ecclesia petebat auxilium. Habebat tunc temporis secum Audonem judicem, qui ei tempore regis in multis consenserat malis. Ipse enim cum Mummolo præfecto multos de Francis, qui tempore Childeberti regis senioris ingenui fuerant, publico tributo subegit. Qui post mortem regis ab ipsis spoliatus ac denudatus est, ut nihil ei præter quod super se auferre potuit, remaneret. Domos enim ejus incendio subdiderunt; abstulissent utique et ipsam vitam, ni cum regina ecclesiam expetisset.

XVI. Prætextatum vero episcopum ægre suscipit, quem cives Rothomagenses post excessum regis de exsilio expetentes, cum grandi lætitia et laude civitati suæ restituerunt. Post reditum vero suum ad urbem Parisiacam advenit, ac se Guntchramno regi repræsentavit, exorans ut causam suam diligenter exquireret. Asserebat enim regina eum non debere recipi, qui fuisset per judicium quadraginta quinque episcoporum a sacerdotali officio segregatus [c]. Cumque rex pro hac causa synodum excitare vellet, Ragnemodus hujus urbis episcopus, pro omnibus responsum reddidit, dicens : Scitote ei pœnitentiam indictam a sacerdotibus, non tamen eum prorsus ab episcopatu remotum. Et sic a rege susceptus, atque convivio ejus ascitus, ad urbem suam regressus est.

XVII. Promotus [d] vero qui in Dunensi castro, ordinante Sigiberto rege, episcopus fuerat institutus, et post mortem regis amotus fuerat, eo quod castrum illud esset diœcesis Carnotenæ, contra quem ita judicium latum fuerat [e], ut presbyterii tantum officio fungeretur, accessit ad regem, deprecans **344** ut ordinationem episcopatus in antedicto castro reciperet. Sed obsistente Pappolo Carnotenæ urbis episcopo, ac dicente quia diœcesis meæ est, ostendente præsertim judicio episcoporum, nihil aliud potuit obtinere cum rege, nisi ea quæ sub ipsius castri termino propria habebat, reciperet, in quo cum genitrice adhuc superstite moraretur [f].

XVIII. Commorante vero rege apud urbem Parisiacam, venit quidam pauper, dicens : Audi, rex, verba oris mei. Noveris enim quia Faraulfus, cubicularius quondam fratris tui, quærit te interficere. Audivi enim consilium ejus, ut euntem te matutina oratione ad ecclesiam, aut cultro appeteret, aut hasta transfoderet. Obstupefactus autem rex, misit vocari eum. Quo negante, de his rex metuens armis se valde munivit. Nec penitus ad loca sancta, vel alio, nisi vallatus armatis atque custodibus procedebat. Faraulfus autem non post multum tempus mortuus est.

[a] Unum scilicet naturalem, et alterum spiritualem in baptismo.

[b] Is fuit episcopus Cenomannensis, de quo supra lib. vi, cap. 9. Nectarii viri magnifici mentio habetur in Miraculis S. Aridii.

[c] Vide supra lib. v, cap. 19, ubi de Concilio Pariensi hac de causa congregato. Ibi Prætextatus sacerdotio quidem summotus non fuerat, resistente Gregorio nostro Turonensi : at cum nonnullorum factione Melanius in ejus locum fuisset subrogatus, eum sacerdotio privatum dixit Fredegundis. Et quidem canonibus vetitum semper fuit duos episcopos simul eidem ecclesiæ præesse.

[d] Hoc caput deest in Regm. Dunense castrum, vulgo *Châteaudun*, oppidum est ad flumen Lidercum, *le Loir*, ubi ante Promotum aliquandiu sedisse dicitur Aventinus S. Solemnis frater, uterque Carnotensium episcopus. Vide Bolland ad diem 4 Februarii.

[e] In Concilio Paris. anno 573 habito, cujus litteræ ea de re ad Sigibertum regem, tum ad Ægidium Rhemensem metropolitanum, qui manus Promoto imposuerat, habentur.

[f] Subscripsit tamen anno sequenti, cum episcopis qui sedem non habebant, Conc. Matisc. II.

XIX. Cum autem clamor fieret magnus adversus eos, qui potentes cum rege fuerant Chilperico, scilicet quod abstulissent vel villas, vel res reliquas de rebus alienis, omnia quæ injuste ablata fuerant rex reddi præcepit, sicut jam superius indicatum est (*Cap.* 7). Fredegundem quoque reginam ad villam Rhotoialensem [a], quæ in Rothomagensi termino sita est, abire præcepit, secutique sunt eam omnes [b] meliores natu regni Chilperici regis; ibique relinquentes eam cum Melanio episcopo [c], qui de Rothomago submotus fuerat, ad filium ejus se transtulerunt, promittentes quod ab eis studiosissime nutriretur.

XX. Postquam autem Fredegundis regina ad supradictam villam abiit, cum esset valde mœsta, quod ei potestas ex parte fuisset ablata, meliorem [d] **345** se existimans Brunichildem, misit occulte clericum sibi familiarem, qui eam circumventam dolis interimere posset, videlicet ut cum se subtiliter in ejus subderet famulatum, ab ea credi posset, et sic clam percelleretur. Veniens igitur clericus, cum diversis ingeniis se eidem commendavit, dicens : A facie Fredegundis reginæ fugio, deposcens auxilium tuum. Cœpit se etiam omnibus reddere humilem, charum, obedientem, ac reginæ privatum. Sed non longo tempore interposito, intellexerunt eum dolose transmissum; vinctusque ac cæsus, cum rem patefecisset occultam, redire permissus est ad patronam : reseransque quæ acta fuerant, effatus quod jussa patrare non potuisset, manuum ac pedum abscissione mulctatur.

XXI. His ita gestis, cum rex Guntchramnus Cabillonum regressus mortem fratris conaretur inquirere, et regina crimen super Eberulfum [e] cubicularium imposuisset (rogatus enim fuerat ab ea, ut post mortem regis cum ipsa resideret : sed obtinere non potuit); hac ergo inimicitia pullulante, asseruit regina ab eodem principem fuisse interfectum, ipsumque multa de thesauris abstulisse, et sic in Turonicum abscessisse [*Al.* transisse]; ideoque si rex mortem fratris desideraret ulcisci, noverit hujus causæ hunc esse signiferum. Tunc rex juravit omnibus optimatibus, quod non modo ipsum, verum etiam progeniem ejus in nonam generationem deleret, ut per horum necem consuetudo auferretur iniqua, ne reges amplius interficerentur. Quod cum Eberulfus comperisset, basilicam sancti Martini, cujus res sæpe pervaserat, expetivit. Tunc data occasione ut custodiretur, Aurelianenses atque Blesenses vicissim ad has excubias veniebant, impletisque quindecim diebus, cum multa

A præda revertebantur, adducentes jumenta, pecora, vel quodcunque diripere potuissent. Illi vero qui beati Martini jumenta abduxerant, commota altercatione, se invicem lanceis transfixerunt. Duo **346** qui mulas diripiebant, in domum vicini cujusdam accedentes, potum rogare cœperunt. Cumque ille se habere negaret, elevatis lanceis ut eum transfoderent, hic extracto gladio utrumque perfodit, ceciderunt que ambo, et mortui sunt : jumenta tamen sancti Martini reddita sunt. Tantaque ibi tunc mala per hos Aurelianenses gesta sunt, ut nequeant explicari.

XXII. Dum autem hæc agerentur, res ipsius Eberulfi diversis conceduntur, aurum, argentumque, vel alias meliores species, quas secum retinebat, in medio expositæ sunt [f]. Quod vero commendatum habuit, B publicatum est : greges etiam equorum, porcorum, jumentorumque diripiuntur. Domus vero infra muranea, quam de dominatione ecclesiæ abstulerat, referta annonis, vino atque tergoribus, rebusque aliis multis, adplene spoliata est; nec ibi aliud quam parietes vacui remanserunt. Ex hoc nos maxime suspectos habebat, qui in causis ejus fideliter currebamus, promittens plerumque, quod si unquam ad regis gratiam pervenire, in nobis hæc quæ perferebat ulcisceretur. Deus enim novit, cui arcana pectoris revelantur, quia de puro corde, in quantum potuimus, solatium ministravimus; et quanquam multas nobis insidias prius de rebus sancti Martini fecisset, exstabat tamen causa ut easdem oblivisceretur, eo quod filium ejus de sacro lavacro suscepissem. Sed, credo, C infelici illi ea res maximum fuit impedimentum, quod nullam reverentiam sancto præstabat antistiti. Nam sæpe cædes infra ipsum atrium, quod ad pedes beati exstat, exegit, exercens assidue ebrietates ac vanitates. Presbyterum quoque unum, pro eo quod ei vinum dare differret, cum jam crapulatus aspiceret, elisum super scamnum pugnis ac diversis ictibus verberavit, ut pene animam reddere videretur; et fecisset forsitan, si ei medicorum ventosæ [g] non subvenissent. Habebat enim pro timore regis in ipso salutatorio [h] beatæ **347** basilicæ mansionem. Cum autem presbyter, qui claves ostii retinebat, clausis reliquis recessisset, per illud salutatorii ostium introeuntes puellæ, cum reliquis pueris ejus suspiciebant picturas parietum, rimabanturque ornamenta D beati sepulcri : quod valde facinorosum religiosis erat. Quod cum presbyter cognovisset, defixis clavis super ostium, intrinsecus seras aptavit. Hæc ille cum post cœnam vino madidus advertisset, et nos in

[a] Vicus haud procul a confluentibus Anturæ et Sequanæ, vulgo *Rueil* seu *Rueuil* dicitur. Ejus nomen non exprimunt Colb. m. et Regm. Bec. vero, *Rethojalensim*.

[b] Regm., *secutæ sunt.... omnes mulieres meliores natu*, etc.

[c] Is Prætextato in exsilium detruso fuerat subrogatus.

[d] Sic Colb. duo cum Bec. Id est, existimans Brunichildi meliorem quam sibi sortem obtigisse, ut animadvertit Valesius, quamvis in Colb. m. lectionem altera manus vitiaverit, reponendo ut in editis, *meliorem se existimans Brunichilde.*

[e] Mss., excepto Bec., in capitum indice habent, *Berulfus*. Cubicularii cum aliis palatii proceribus regi in placitis assidebant, ut patet ex lib. I Marculfi formula 25. Alii domesticos appellant.

[f] Sic Colb. a. altera manu. Cæteri habent, *exposuit*. Infra, *commendatum*, id est, apud alios depositum.

[g] Colb. duo, *solatia*.

[h] Colb. m., *salutario*, et infra, *salutarii*, et Casin., *sacrario.... sacrarii*. Sed retinenda vox salutatorii, de qua vide supra ad cap. 21 libri. II.

basilica in initio noctis orationis gratia psalleremus, furibundus ingreditur, meque conviciis ac maledictionibus urgere cœpit, illud inter jurgia exprobrans, quod ego cum velim a sancti antistitis fimbriis separare. Sed ego stupens quæ virum cepisset insania, blandis eum sermonibus mulcere conatus sum. Sed cum ejus furias verbis lenibus superare non possem, silere decrevi. Ille vero me tacitum intendens, ad presbyterum [a] convertitur, evomitque in eum multa convicia; nam et illum verbis procacibus, et me diversis opprobriis impugnabat. Nos vero cum vidissemus eum, ut ita dicam, agi a dæmone, egressi a basilica sancta scandalum vigiliasque finivimus, illud maxime indignum ferentes, quod hoc [b] jurgium absque reverentia sancti, ante ipsum sepulcrum antistitis excitaverat. His diebus vidi somnium, quod ipsi in sancta basilica retuli, dicens : Putabam me quasi in hac basilica sacrosancta Missarum solemnia celebrare. Cumque jam altarium cum oblationibus pallio [c] serico coopertum esset, subito ingredientem Guntchramnum regem conspicio, qui voce magna clamabat : Extrahite inimicum generationis nostræ, evellite homicidam a sacro Dei altario. At ego cum hæc audirem, ad te conversus dixi : Apprehende pallium altaris, infelix, quo sacra munera conteguntur, ne hinc abjiciaris. Cumque apprehenderes, laxabas cum manu, et non viriliter detinebas. Ego vero expansis manibus, contra pectus regis meum pectus aptabam, dicens : Noli ejicere hunc hominem de basilica sancta, ne vitæ periculum patiaris, ne te sanctus antistes **348** sua virtute confodiat. Noli te proprio jaculo interimere : quia hoc si feceris, præsenti vita æternaque carebis. Sed cum rex mihi resisteret, tu laxabas pallium, et post me veniebas. Ego vero valde tibi molestus eram. Cumque reverteres ad altarium, apprehendebas pallium, sed rursum relinquebas. Dum hoc tu tepide retineres, et ego viriliter regi resisterem, evigilavi pavore conterritus, ignarus quid somnium indicaret. Igitur cum ei ista narrassem, ait : Verum est somnium quod vidisti, quod valde cogitationi meæ concordat. Cui ego : Ecquid providit cogitatio tua ? Et ille : Deliberatum, inquit, habui, ut si me rex ab hoc loco juberet extrahi, ab una manu pallas altaris tenerem, ab alia vero, evaginato gladio, te prius interfecto, quantoscunque deinceps clericos reperissem, in mortem prosternerem. Nec mihi posthæc erat injuria letho succumbere, si de hujus sancti clericis acciperem ultionem. Hæc ego audiens et stupens, admirabar quod erat, quia per os ejus diabolus loquebatur; nunquam enim in Deum ullum A timorem habuit. Nam dum esset in libertate, equi ejus ac pecora per segetes pauperum vineasque dimittebantur. Quod si expellebantur ab his quorum evertebant labores, statim a suis percellebantur. Nam in hac angustia qua erat, sæpe commemorabat, quod res beati antistitis abstulisset injuste. Denique anno superiore commotum [d] quemdam levem e civibus ecclesiæ actores fecit interpellare. Tunc postposita justitia, res, quas olim ecclesia possidebat, sub specie emptionis abstraxit, data ipsi homini parte aurea baltei sui. Sed [*Al.* hæc] et talia multa perverse egit usque ad finem vitæ suæ, quem [e] in posterum explanabimus.

XXIII. Præsenti [f] quoque anno Armentarius Judæus cum uno sectæ suæ satellite et duobus Christia-B nis, ad exigendas cautiones, quas ei propter tributa publica Injuriosus ex vicario, ex comite vero Eunomius deposuerant, Turonis advenit : interpellatisque viris, promissionem accepit de **349** reddendo pecuniæ fœnore cum usuris, dicentibus sibi præterea ipsis : Si ad domum nostram veneris, et quæ debentur exsolvimus, et aliis te muneribus, sicut dignum est, honoramus. Eo quoque eunte, ab Injurioso suscipitur, et convivio collocatur; expletoque epulo, appropinquante nocte, commoti ab eodem loco ad alium transeunt. Tunc, ut ferunt, Judæi cum duobus Christianis ab Injuriosi hominibus interfecti, in puteum, qui propinquus erat domui ejus, projecti sunt. Auditis his parentes eorum quæ gesta fuerant, Turonis advenerunt, datoque quibusdam hominibus indi-C cio puteum reperiunt, virosque extrahunt, multum negante Injurioso, quod in hac causa non fuerat inquinatus. Posthæc in judicium venit; sed cum fortiter [g], ut diximus, denegaret, et hi non haberent qualiter eum convincere possent, judicatum est ut se insontem redderet sacramento. Sed nec hoc his acquiescentibus, placitum in regis Childeberti præsentia posuerunt. Verumtamen neque pecunia, neque cautiones Judæi defuncti repertæ sunt. Loquebantur tunc multi hominum Medardum tribunum [h] in hoc scelere mistum fuisse, eo quod et ipse a Judæo pecuniam mutuasset. Injuriosus tamen ad placitum in conspectu regis Childeberti advenit, et per triduum usque ad occasum solis [i] observavit. Sed cum hi non venissent, neque de causa hac ab ullo interpel-D latus fuisset, ad propria rediit.

XXIV. Anno igitur decimo Childeberti regis rex Guntchramnus commotis gentibus regni sui magnum junxit exercitum. Sed pars major cum Aurelianensibus atque Bituricis Pictavum petiit; excesserant

[a] Bec., *presbyterium*, qua voce omnes presbyteri qui aderant designarentur; sed nostra lectio melior est.

[b] Sic Bad.; Colb. m., *quod ab hoc*; Ch., *ad hoc*; cæteri cum Bec., *quo ad nos*.

[c] Facta oblatione in Missa presbyter ex oblatis, quantum satis erat ad sacrificium fideliumque communionem, assumebat, quod contegebat palla seu pallio altaris. Vide lib. I de Liturg. Gallic., cap. 5, num. 10.

[d] Commotum viri nomen proprium fuisse putat Alteserra.

[e] Editi ut plurimum, *quæ in*. Vide cap. 29.

[f] Deest hoc caput in Colb. a. et Vat.

[g] Vide Marculfum libri I formula 38.

[h] Id est tributorum exactorem, ut interpretatur Alteserra.

[i] Mos erat ut sole occidente placita finirentur, quod etiam aliis nationibus solemne fuisse observat Bignonius in lib. I Marculfi, form. 37. De placito, *les plaids, ou assises*, vide Cangii Glossarium, et supra not. ad cap. 34 lib. VI.

enim de fide quam regi promiserant. Miseruntque A prius legationem, ut scirent utrum susciperentur ab his, an non. Sed episcopus loci, Marovens [a], dure suscepit hos nuntios. At illi infra terminum ingressi, prædas, incendia, atque homicidia faciebant. Hi vero qui cum præda revertebantur, **350** per Turonicum transeuntes, similiter illis qui jam sacramenta dederant, faciebant : ita ut ipsæ quoque ecclesiæ incenderentur, et quæcunque invenire potuissent, diriperentur; quod sæpius actum est, dum illi ad regem ægre converterentur. Sed cum exercitus propius ad urbem accederet, et jam pars maxima regionis devastata cerneretur, tunç miserunt nuntios, fideles se regi Guntchramno fatentes. At illi infra muros urbis recepti, super episcopum irruerunt, dicentes eum infidelem esse. Ille vero cum se ab his cerneret coarctatum, ef- B fracto uno de sacris ministeriis calice aureo, et in numismata redacto, se populumque redemit [b].

XXV. Marileifum [c] vero, qui primus medicorum in domo Chilperici regis habitus fuerat, ardentissime vallant; et qui jam a Gararico duce valde spoliatus fuerat, ab his iterum denudatur, ita ut nulla ei substantia remaneret. Equos quoque ejus, aurum argentumque, sive species quas meliores habebat, pariter auferentes, ipsum ditioni ecclesiasticæ subdiderunt. Servitium enim patris ejus tale fuerat, ut molendina ecclesiastica stnderet, fratresque ac consobrini, vel reliqui parentes culinis [d] dominicis atque pistrino subjecti erant

XXVI. Gundovaldus vero Pictavum accedere voluit, sed timuit. Audierat enim jam contra se exerci- C tum commoveri. In civitatibus enim quæ Sigiberti regis fuerant, ex nomine regis Childeberti sacramenta suscipiebat : in reliquis vero quæ aut Guntchramni, aut Chilperici fuerant, nomine suo, quod fidem servarent, jurabant. Posthæc Egolismam accessit, susceptisque sacramentis, muneratisque prioribus, Petrogoricum aggreditur, graviter episcopum [e] tunc injuriatum reliquit, pro eo quod susceptus ab eodem non fuisset.

XXVII. Exinde Tolosam digressus, emisit nuntios ad Magnulfum [f] **351** episcopum civitatis, ut ab eo susciperetur. Sed ille non immemor prioris injuriæ, quam per Sigulfum [g] quondam, qui se in regnum elevare voluit, pertulerat, dixit civibus suis : Scimus enim regem esse Guntchramnum ac nepotem ejus D Childebertum : hunc autem nescimus unde sit. Estote ergo parati, et si voluerit Desiderius dux hanc calamitatem inducere super nos, simili ut Sigulfus sorte depereat; sitque omnibus exemplum, ne quis extraneorum, Francorum regnum audeat violare. His ita resistentibus et bellum parantibus, adveniente Gundovaldo cum magno exercitu, cum vidissent quod sustinere non possent, susceperunt eum. Posthæc cum ad convivium in domo ecclesiæ episcopus una cum Gundovaldo resideret, ait : Filium te Chlothacharii regis asseris, sed utrum sit verum, an non, ignoramus. Et si possis vindicare cœpta, incredibile habetur apud animos nostros. At ille ait : Ego regis Chlothacharii sum filius, et partem regni de præsenti sum percepturus, et usque Parisios velociter accedam, et ibi sedem regni statuam. Cui episcopus ait : Verumne est ergo, quod nullus de stirpe Francorum remansit, si tu quæ dicis impleveris ? Inter has altercationes, cum hæc Mummolus exaudisset, elevata manu alapis cecidit episcopum, dicens : Non pudet ut tam degener et stultus ita magno regi respondeas ? Verum ubi et Desiderius de consilio episcopi comperit quæ fuerant dicta, ira commotus manus in eum injecit, cæsumque communiter hastis, pugnis, et calcibus, ac fune revinctum, exsilio damnaverunt, res ejus, tam proprias quam ecclesiæ, integre auferentes. Waddo autem, qui erat major domus reginæ Rigunthis, se eisdem copulavit; reliqui vero qui eum eo abierant, per fugam dilapsi sunt.

XXVIII. Posthæc exercitus ab urbe Pictava remotus, inantea [h] post Gundovaldum proficiscitur. Secutique sunt eum de Turonicis multi lucri causa; sed Pictavis super eum irruentibus **352**, nonnulli interempti, plurimi vero spoliati redierunt. Hi autem qui de his ad exercitum prius junxerant [i], pariter abierunt. Itaque exercitus ad Dorononiam [j] fluvium accedens, præstolari cœpit, quid de Gundovaldo cognosceret. Cui jam, ut supra dictum est, adhæserant dux Desiderius et Bladastes cum Waddone majore domus Rigunthis reginæ. Erant enim primi cum eo Sagittarius episcopus et Mummolus. Sagittarius enim jam promissionem de episcopatu Tolosano acceperat.

XXIX. Dum autem hæc agerentur, misit rex Guntchrammus Claudium quemdam, dicens : Si abieris, inquit, et ejectum de basilica [k] Eberulfum aut gladio interemeris, aut catenis vinxeris, magnis te muneribus locupletabo; verumtamen ne sanctæ basilicæ injuriam inferas omnino commoneo. Ille vero, ut erat

[a] Regm., *Meroveus.*

[b] Ejus rei exempla laudantur lib. I Liturg. Gallic., cap. 7.

[c] Deest hoc caput in Vat. et Colb. a. Confer illud cum lib. v cap. 14. Colb. m. et Alex. habent, *Mulesicum vero... jam a Garico*, etc.

[d] Casin. et Regm., *colonis*. Colb. m., *colinis.*

[e] Is erat Carterius, de quo supra lib. VI, cap. 22. Hoc ipso anno subscripsit Conc. Matisc. II, sicut et Nicasius Inculismensis.

[f] Colb. a., *Maginulfum*. Colb. m. et Regm., *Manalfum*. In capitum indice in mss. dicitur *Aginulfus*. Magnulfus dicitur in Conc. Matisc. cui per legatum subscripsit.

[g] An is Sigulfus, qui stans pro Sigiberto paulo antequam occideretur, Chlodoveum Chilperici filium Burdegala ejecit, ac fugientem insecutus est, ut narrat Gregorius lib. IV, cap. 48, alias 42? Sigulfus dux infra memoratur lib. VIII, cap. 18, sed alius ab isto, si res suo tempore narrantur.

[h] Id est ulterius; Regm. habet *a Pictavo remotus in antea*, etc.

[i] Bad., *se junxerant*, et Colb. a. altera manu, *juncti erant*. Sed Gregorius et alii ejus ævi auctores sæpius verbo *jungo* utuntur passive seu neutraliter.

[j] Seu Duranium, vulgo *la Dordogne*, nobilis fluvius, qui in Arvernis ortus, lustratis multis urbibus, Garumnæ jungitur paulo antequam sese in mare exoneret. Colb. m. et Regm. habent, *Dononiam*,

[k] Sancti Martini scilicet; confer capp. 21 et 22.

vanitati atque avaritiæ deditus, velociter Parisios advolavit : uxor enim ei ex Meldensi territorio erat. Volvere animo cœpit utrum Fredegundem reginam videret, dicens : Si eam videro, elicere ab ea aliquid muneris possum. Scio enim eam esse homini, ad quem directus sum, inimicam. Tunc accedens ad eam, de præsenti munera magna capiens, promissiones multas elicuit, ut aut extractum a basilica Eberulfum occideret, aut circumventum dolis catenis vinciret, aut certe in ipso eum atrio trucidaret. Regressus autem ad Dunense castrum, comitem commonet, ut ei trecentos viros, quasi ad custodiendas Turonicæ urbis portas, adjungeret : scilicet ut cum venisset, per eorum solatium Eberulfum posset opprimere. Cumque comes loci viros istos commoveret, Claudius Turonis accessit. Et cum iter ageret, ut consuetudo est barbarorum, auspicia intendere cœpit, ac dicere sibi esse contraria, simulque interrogare multos, si virtus beati Martini de præsenti manifestaretur in perfidis? aut certe, si aliquis injuriam in eum sperantibus intulisset, si protinus ultio sequeretur? Igitur postpositis, ut diximus, viris qui **353** ad solatium ejus venire debuerant, ipse ad basilicam sanctam accessit. Statimque infelici Eberulfo conjunctus, sacramenta dare cœpit, ac jurare per omnia sacrosancta, vel virtutem præsentis antistitis, nullum in causis ejus fore fideliorem, qui ita cum rege causas ejus possit exercere [a]. Hoc enim apud se consilium habuerat miserrimus : Nisi eum pejerando decepero, non vincam. Verum ubi vidit Eberulfus, quod ei talia cum sacramento in ipsa basilica ac per porticus, et singula loca atrii veneranda promitteret, credidit miser homini pejeranti. Die autem altero cum nos in villa quasi millia triginta ab urbe commoraremur, ad convivium basilicæ sanctæ cum eodem et reliquis civibus est ascitus; ibique eum Claudius gladio ferire voluit si pueri ejus longius astitissent. Verumtamen nunquam hæc Eberulfus, ut erat vanus, advertit. Postquam autem convivium est finitum, ipse simul ac Claudius per atrium domus basilicæ deambulare cœperunt, sibi invicem fidem ac charitatem sacramentis intercurrentibus promittentes. His ita loquentibus, ait Claudius Eberulfo: Delectat animum ad metatum tuum haurire potum, si vina odoramentis essent immista, aut certe potentioris vini libationem strenuitas tua requireret. Hæc eo

A dicente, gavisus Eberulfus, respondit habere se, dicens : Et omnia quæ volueris ad metatum meum reperies : tantum ut dignetur dominus meus tugurium ingredi mansionis meæ. Misitque pueros, unum post alium, ad requirenda potentiora vina, Laticina [b] videlicet, atque Gazitina. Cumque illum a pueris relictum solum Claudius conspexisset, elevata contra basilicam manu, ait : Martine beatissime, fac me uxorem **354** cum parentibus cito videre. Infelix enim in discrimine positus, et hunc interficere in atrio cogitabat, et virtutem sancti antistitis metuebat. Tunc unus e pueris Claudii qui erat robustior, apprehensum Eberulfum a tergo validioribus lacertis astringit, resupinatumque pectus ejus ad jugulandum parat. At Claudius, extracto a balteo gladio, ad eum dirigit. B Sed et ille prolatum a cingulo ferrum se ad percutiendum dum teneretur adaptat. Cumque Claudius elevata dextera cultrum ejus pectori injecisset, et ille non segniter sub ascella illius pugionem defixisset, retractoque ad se, librato ictu pollicem Claudii intercidit. Ex hoc convenientes pueri ejus cum gladiis, Eberulfum diversis ictibus sauciant. Quorum de manu dilapsus, dum fugere jam exanimis niteretur, extracto gladio caput ejus gravissime verberant, effusoque cerebro cecidit, et mortuus est; nec promeruit ab eo salvari, quem fideliter nunquam intellexit exposcere. Igitur Claudius timore perterritus cellulam abbatis expetiit, ab eo tutari se cupiens, in cujus patronum [c] reverentiam habere non sapuit. Illo quoque residente, ait : Perpetratum est scelus immensum, et nisi tu C subveneris, peribimus. Hæc eo loquente, irruerunt pueri Eberulfi cum gladiis ac lanceis : obseratumque reperientes ostium, effractis cellulæ vitreis, hastas per parietis fenestras injiciunt, Claudiumque jam semivivum ictu transfigunt. Satellites autem ejus post ostia et sub lectis abduntur. Abbas apprehensus a duobus clericis, inter gladiorum acies vix vivus eripitur; reseratisque ostiis turba gladiatorum ingreditur. Nonnulli etiam matriculariorum [d] et reliquorum **355** pauperum, pro scelere commisso tectum cellulæ conantur evertere. Sed et energumeni ac diversi egeni cum petris et fustibus ad ulciscendam basilicæ violentiam proficiscuntur, indigne ferentes, cur talia quæ nunquam facta fuerant, essent ibidem perpetrata. Quid plura? Extrahuntur fugaces ex abditis, et D distinguit.

[a] Regm. et Chesn. al., *exercere*.

Legendum forte *Latina*, id est Falerna, ut supra lib. III, cap. 19, sic dicta a Falerno monte in Campania Felice. Laticina tamen Altcserra putat dicta fuisse vina alba, quod aquæ colorem repræsentarent ; hinc Virgilius Æneid. lib. I *Laticeum Lyæum* regalibus ferculis adjungit. Gazitina autem vina tunc temporis celebria erant, ut ex hoc aliisque Gregorii locis patet. Eadem laudat Sidonius carm. 17, Cassiodor. lib. XII, epist. 12, et alii. Sic dicta fuisse docet Isidorus lib. XXIII, quod e Gaza Palestinæ urbe advehcrentur. Vide lib. de Gloria Conf., cap. 65.

[c] Colb. a. alt. manu, *in cujus Patris atrio*. Abbas vero monasterio S. Martini tunc præerat Eustachius, seu Eustochius, ut observat Cointius, de quo infra in Vitis Patrum, cap. 20. Male hunc locum de Majori Monasterio intelligit Altcserra, quod a sancti Martini, hodie insigni collegiata, monasterio non

[d] Matricularii dicebantur pauperes qui ecclesiæ facultatibus alebantur, quod in catalogo seu matricula eorum nomina descripta essent, ut videre est apud Frodoardum lib. II Hist. Rhemensis, cap. 5, Hincmar., etc. Eo etiam nomine donati sunt qui ejusmodi pauperum, et domus in qua hospitabantur, quæ *matricula* etiam dicebatur, curam habebant, ut patet ex formula 11 ex lege Romana apud Bignonium, cujus etiam V. Cl. notæ in hunc locum legendæ sunt. Ex hoc translatum est etiam istud nomen ad eos, qui cujuslibet ecclesiæ curam habebant, qui custodes seu matricularii ecclesiarum dicti fuerunt; quod nomen retinent etiam nunc, qui ecclesiarum parochialium bona administrant, vulgo *les marguilliers* dicti. Immo etiam Alcuinus se beati Martini matricularium, id est alumnum, passim dicit. Vide Cangii Glossarium.

crudeliter trucidantur, pavimentum cellulæ tabo maculatur. Postquam vero interempti sunt, extrahuntur foras, et nudi super humum frigidam relinquuntur. Percussores vero nocte sequenti apprehensis spoliis fuga dilabuntur. Adfuit autem Dei ultio de præsenti super eos, qui beatum atrium humano sanguine polluerunt. Sed nec ejus facinus parvum esse censetur, quem talia beatus antistes perferre permisit. Magnam ex hoc rex iracundiam habuit, sed cognita ratione quievit. Res tamen ipsius infelicis, tam mobiles quam immobiles, quæ ei de propriis rebus relictæ fuerant [a], suis fidelibus condonavit, qui uxorem ejus valde spoliatam in sancta basilica reliquerunt. Corpus vero Claudii et reliquorum, parentes proximi auferentes in suam regionem, sepelierunt.

XXX. Igitur Gundovaldus duos ad amicos suos legatos direxit, clericos utique: ex quibus unus abbas Cadurcinæ urbis, litteras quas acceperat, cavata codicis tabula sub cera recondidit. Sed apprehensus ab hominibus regis Guntchramni, repertis litteris, in regis præsentiam est deductus: qui cæsus gravissime, in custodiam est retrusus.

XXXI. Erat tunc temporis Gundovaldus in urbe Burdegalensi a Bertchramno episcopo valde dilectus. Inquirens autem quæ ei causæ solatium præbere possent, narravit quidam, quod aliquis in partibus Orientis rex, ablato sancti Sergii [b] martyris pollice, in dextro brachio corporis sui scruisset. Cumque ei necessitas ad depellendum inimicos obvenisset, in hoc **356** confisus auxilio, ubi dextri lacerti crexisset ulnam, protinus multitudo hostium, quasi martyris oppressa virtute, labebatur in fugam. Hæc audiens Gundovaldus, inquirere diligentius cœpit, quisnam esset in eo loco, qui reliquias sancti Sergii martyris meruisset accipere. Interea proditus ab episcopo Bertchramno Eufronius [*Al.* Eufron] negotiator per inimicitiam, quia invitum aliquando eum totonderat, inhians facultati ejus [c]. Quod ille dispiciens, ad aliam urbem transiens, cæsarie crescente regreditur. Ait ergo episcopus: Est hic quidam Syrus, Eufronius nomine, qui de domo sua ecclesiam faciens, hujus sancti reliquias collocavit; et plurima ex his signa, virtute martyris opitulante, conspexit. Nam cum tempore quodam Burdegalensis civitas A maximo flagraret incendio, hæc domus circumdata flammis, nullatenus est adusta. Ista eo dicente, statim Mummolus cursu rapido cum episcopo Bertchramno ad domum Syri accedit: vallatoque homine, pignora sibi sancta præcepit ostendi. Negat ille. Tamen cogitans, quod pro malitia aliqua ei hæ pararentur insidiæ, ait: Noli fatigare senem, nec sancto inferre injuriam, sed acceptis a me centum aureis abscede. Illo quoque insistente, ut sanctas videret reliquias, ducentos aureos obtulit; et nec sic obtinuit eum recedere, nisi ipsa pignora viderentur. Tunc Mummolus elevari ad parietem scalam jubet (erant enim in sublimi parietis contra altarium in capsula reconditæ), diaconum suum scandere præcepit. Qui per gradus scandens scalæ, apprehendens B capsam, ita tremore concussus est, ut nec vivens putaretur ad terram reverti. Attamen accepta, ut diximus, capsula, quæ de pariete pendebat, detulit. Qua perscrutata, Mummolus os de sancti digito reperit, quod cultro ferire non metuit. Posito enim desuper cultro, et sic de alio percutiebat. Cumque post **357** multos ictus vix frangi potuisset, divisum in tres partes ossiculum diversas in partes dilabitur. Credo non erat acceptum martyri, ut hæc ille contingeret. Tunc flente vehementius Eufronio, prosternuntur omnes in orationem, deprecantes ut Deus dignaretur ostendere, quæ ab oculis fuerant humanis ablata. Post orationem autem repertæ sunt particulæ, ex quibus una Mummolus assumpta, abscessit, sed non, ut credo, cum gratia martyris, sicut in C sequenti declaratum est. Dum autem in hac urbe morarentur, Faustianum [d] presbyterum Aquensi urbi episcopum ordinari præcipiunt. Nuper enim in Aquensi urbe episcopus obierat, et Nicetius comes loci illius, germanus Rustici Vici Juliensis episcopi, præceptionem ab Chilperico elicuerat, ut tonsoratus civitati illi sacerdos daretur. Sed Gundovaldus destruere nitens ejus decreta, convocatis Episcopis, jussit eum benedici. Bertchramnus autem episcopus, qui erat metropolis, cavens futura, Palladium Santonicum injungit qui eum benediceret. Nam et oculi ei eo tempore a lippitudine gravabantur. Fuit autem ad hanc ordinationem et Orestes Vasatensis episcopus: sed negavit hoc coram rege.

[a] Sic Colb. a. alt. manu. Cæteri vero, *quod a prioribus relictum fuerat*. Bad., *et quidquid a prioribus*, etc. Freb. al., *quod a proprio rebus relictum*, etc. Idem Colb. alt. manu infra, *uxorem ejus omnibus rebus spoliatam*.

[b] Celebris fuit in Oriente S. Sergius, qui sub Maximiano imperatore martyrio consummatus dicitur cum Baccho, apud Rosapham Cumagenæs, seu Euphratesiæ Augustæ urbem, quæ ex ejus nomine postea Sergiopolis dicta est. Hanc urbem frustra expugnare tentavit Chosroes Persarum rex, Justiniano imperante. Eumdem martyrem veluti specialem patronum habuit Chosroes alter, sub Mauricii principatu, cujus basilicam cruce aurea, variisque donis locupletavit, ut narrant Evagrius lib. IV, cap. 28, et lib. VI, cap. 21; Theophylactus Simocatta lib. V, cap. 13; Nicephorus, etc. Vide Baronium ad an. 5[illegible]. Hinc Sergii nomen apud Christianos pariter et barbaros D celebre fuisse patet. Justinianus unam ei basilicam dicavit CP. alteram Ptolemaide ex Procopio. Peregrinationes ad S. Sergium in Araphas seu Saraphas laudantur in synodo Nicæna II, ex Joanne Moscho in Prato spirit. cap. 180. Vide et infra nostrum Greg. de Glor. Mart. lib. I, cap. 97.

[c] Forte quod tunc episcopi clericorum, saltem defunctorum, bona sibi arrogarent: quod vetitum postea fuit an. 615, in Concil. Paris. V, can. 8.

[d] Colb. a. et Regm., *Faustinianum*. Civitas autem Aquensis hic memorata, alias Aquæ Tarbellicæ, vulgo *Acqs*, seu *Dax*, et Vicus Julii, seu Adura, vulgo *Aire*, Novempopulanæ urbes, fuere semper sub metropoli Elusana sive Ausciensi, sicut et Vasate. Earum tamen episcopi, perturbatis tunc rebus, Burdigalensi episcopo, qui vicinæ provinciæ, id est Aquitaniæ II, metropolitanus erat, parere cogebantur.

XXXII. Posthæc misit iterum Gundovaldus duos legatos, Zotanum, necnon et Zabulfum, ad regem cum virgis consecratis [a], juxta ritum Francorum, ut scilicet, non contingerentur ab ullo, sed exposita legatione cum responso reverterentur. Sed hi incauti, prinsquam regis præsentiam cernerent, multis quæ petebant explanaverunt. Extemplo sermo cucurrit ad regem; itaque vincti catenis in regis præsentiam deducuntur. Tunc illi quid quærerent, ad quem directi, vel a quo fuerint missi negare non ausi, aiunt : Gundovaldus, qui nuper ab Oriente veniens, dicit se filium esse patris vestri regis Chlothacharii, misit nos ut **358** debitam portionem regni sui recipiat : sin autem a vobis non redditur, noveritis eum in has partes cum exercitu esse venturum. Omnes enim viri fortissimi regionis illius, quæ ultra Dorononiam sita ad Gallias pertinet, ei conjuncti sunt; et ita infit : Judicabit tunc Deus, cum in unius campi planitie junxerimus, utrum sim Chlothacharii filius, an non. Tunc rex furore succensus jussit eos ad trochleas extendi et fortissime cædi, ut si vera essent quæ dicerent, evidentius approbarent; et si aliquid doli adhuc intra pectorum arcana retinerent, vis tormentorum extorqueret invitis. Deinde increscentibus suppliciis, aiunt neptem illius, id est regis Chilperici filiam [b], cum Magnulfo Tolosanorum episcopo exsilio deputatam, thesauros omnes ab ipso Gundovaldo sublatos [c]; ipsum quoque regem ab omnibus majoribus natu Childeberti regis expetitum esse : sed præsertim cum Guntchramnus Boso ante hos annos Constantinopolim abiisset, ipsumque in Gallias invitasset.

XXXIII. Quibus cæsis, et in carcerem retrusis, rex arcessiri nepotem suum Childebertum jubet, ut scilicet conjuncti pariter homines istos audire deberent. Denique cum simul conjuncti viros interrogarent, iteraverunt ea regibus simul astantibus, quæ prius solus rex Guntchramnus audivit. Asserebant etiam constanter hanc causam, sicut jam supra diximus, omnibus senioribus in regno Childeberti regis esse cognitam. Et ob hoc nonnulli de prioribus regis Childeberti in hoc placitum abire timuerunt, qui in A hac causa putabantur esse participes. Posthæc rex Guntchramnus data in manu regis Childeberti hasta, ait : Hoc est indicium quod tibi omne regnum meum tradidi [d]. Ex hoc nunc vade, et omnes civitates meas, tanquam tuas proprias, sub tui juris dominationem subjice. Nihil enim, facientibus **359** peccatis, de stirpe mea remansit, nisi tu tantum [e], qui mei fratris es filius. Tu enim hæres in omni regno meo succede, cæteris exhæredibus factis. Tunc relictis omnibus, assumpto seorsum puero clam locutus est, prius obtestans diligentissime, ne secreta collocutio ulli hominum panderetur. Tunc indicavit ei quos in consilio haberet, aut sperneret a colloquio; quibus se crederet, quos vitaret, quos honoraret muneribus, quos ab honore depelleret. Interea B interdicens, ut Egidium episcopum Rhemensem, qui ei semper inimicus exstiterat, nullo modo aut crederet, aut secum haberet [f], quia et ipsi et patri suo sæpius pejerasset. Deinde cum ad convivium convenissent, cohortabatur Guntchramnus rex omnem exercitum, dicens : Videte, o viri, quia filius meus Childebertus jam vir magnus effectus est. Videte, et cavete, ne eum pro parvulo habeatis [g]. Relinquite nunc perversitates, atque præsumptiones quas exercetis; quia rex est, cui vos nunc deservire debetis. Hæc et his similia locutus, per triduum epulantes atque jocundantes, multisque muneribus locupletantes, cum pace discesserunt. Tunc ei reddidit rex Guntchramnus omnia, quæ pater ejus Sigibertus habuerat, obtestans ne ad matrem accederet, ne forte C aliquis daretur aditus, qualiter ad Gundovaldum scriberet, aut ab eo scripta susciperet.

XXXIV. Igitur Gundovaldus cum audisset sibi exercitum propinquare, relictus a Desiderio duce, Garonnam cum Sagittario episcopo, Mummolo et Bladaste ducibus, atque Waddone transivit, Convenas [h] petentes. Est enim urbs in cacumine montis sita, nullique monti contigua. Fons magnus ad radicem montis erumpens, circumdatus turre tutissima; ad quem **360** per cuniculum descendentes ex urbe, latenter latices hauriunt. Hanc enim ingressus ur-

[a] Græci legati caduceum deferebant ex *L. Sanctum ff. de rerum divisione*. Hinc Mercurius deorum nuntius manu gestabat caduceum, quem Virgilius lib. IV Æneid. virgam appellat. Cæterum solus cod. Colb. a. legatorum nomina exprimit.

[b] Riguntem Reccaredo desponsatam.

[c] Editi, *sublatos reddidisse*.

[d] Hastam regium insigne apud Francos exstitisse patet ex annulo Childerici I regis, qui in ejus sepulcro cum aliis cimeliis inventus est. Ibi enim rex repræsentatur, promissis in humeros capillis, hastam in sceptri modum manu gestans. Vide Chiffletium pag. 95, in libro ea de re edito sub Anastasis Childerici nomine.

[e] Erat tamen insuper Chlotarius parvulus Chilperici filius, qui apud Victoriacum nutriebatur : sed cum nondum a Guntramno visus fuisset, ut ipse conqueritur lib. VIII, cap. 9, vix ipsum habebat pro filio regis.

[f] Sic Colb. a. alt. manu; alii, *aut haberet*. Regm., *consiliarium haberet*.

[g] Childebertus annum ætatis 14 egressus, et major, uti nunc loquimur, declaratus, regnum suum ipse administrare cœpit. Sic et postea Balthildis Chlotario filio suo pubertatem ingresso regni curam dimisit. Videsis Vales. lib. XII rer. Francic.

[h] Lugdunum Convenarum apud veteres dicitur, D tum a situ, Dunum quippe apud veteres Gallos mons est, tum ab occasione qua conditum fuit, quod scilicet multi in eum locum convenerint. Rem explicat Hieronymus adversus Vigilantium in ea urbe natum : *Respondet*, inquit, *generi suo, ut qui de latronum et Convenarum natus est semine, quos Cn. Pompeius edomita Hispania in Pyrenæi jugis deposuit, et in unum oppidum congregavit, unde et Convenarum urbs*. Ii erant Wascones, qui tunc Pyrenæorum juga incolebant. Lege Valesium in Notitia Galliarum. Cæterum hæc urbs anno 685 a Guntramno diruta, ut inferius narrat Gregorius, diu jacuit, sede episcopali alio translata; sed a Bertrando, qui anno 1120 vivere desiit, utcunque reparata, coli ac inhabitari cœpit. Unde nomen restitutoris accipiens, nunc vulgo sancti Bertrandi Convenensis urbs, *Saint-Bertrand de Comminges*, dicitur, sub metropoli Ausciensi in Wasconia.

bem in initio Quadragesimæ locutus est civibus, dicens: Noveritis me cum omnibus, qui in regno Childeberti habentur, electum esse regem, atque haberi mecum non modicum solatium. Sed quoniam frater meus Guntchramnus rex immensum adversus me movet exercitum, oportet vos alimenta atque cunctam supellectilem infra murorum munitionem concludere, ut scilicet dum nobis illa pietas divina auget solatium, non pereatis inopia. Hæc illis credentibus, quæcunque habere potuerunt collocantes in urbe præparabant se ad resistendum. Eo tempore Guntchramnus rex misit litteras ad Gundovaldum, ex nomine Brunichildis reginæ in quibus erat scriptum, ut relicto exercitu et in loca sua abire jusso, ipse remotior apud Burdegalensem urbem hiberna deduceret. Scripserat enim hæc dolose, ut de eo plenius quid ageret, posset agnoscere. Igitur commorante eo apud urbem Convenas, locutus est incolis, dicens: Ecce jam exercitus appropinquat, egredimini ad resistendum. Quibus egredientibus, hi occupantes portas atque claudentes, excluso foris populo, cum episcopo loci [a], cuncta quæ in urbe invenire potuerant, suis ditionibus subdiderunt. Tantaque ibi multitudo annonæ atque vini reperta est, ut si viriliter stetissent, per multorum annorum spatia victus alimentis non egerent.

XXXV. Audierant enim eo tempore duces Guntchramn. regis, Gundovaldum ultra Garonnam in littore residere cum ingenti hostium multitudine; ipsosque thesauros, quos Rigunthis tulerat, secum retinere. Tunc impetu facto cum equitibus [*Ed.* equis] Garonnam **361** natando transiere, nonnullis de exercitu in amne demersis. Reliqui in littus egressi, requirentes Gundovaldum, invenerunt camelos cum ingenti pondere auri atque argenti, sive equites [*Pro* equos] quos fessos per vias reliquerat. Audientes deinceps eos infra muros urbis Convenicæ commorari, relictis plaustris ac diversis impedimentis cum populo minore, robustiores viri ipsum, sicut jam Garonnam transierant, insequi destinant. Quibus properantibus, venerunt ad basilicam sancti Vincentii, quæ est juxta terminum Agennensis urbis, ubi ipse martyr pro Christi nomine agonem dicitur consummasse; inveneruntque eam refertam diversis thesauris incolarum. Erat enim spes incolis non

A esse a Christianis tanti martyris basilicam violandam, cujus ostia summo studio obserata erant. Nec mora appropinquans exercitus cum reserare templi valvas non valeret, ignem accendit; consumptisque ostiis, omnem substantiam cunctamque supellectilem, quam in ea invenire potuerunt, cum sacris ministeriis abstulerunt. Sed multos ibi ultio divina conterruit [b]. Nam plerisque manus divinitus urebantur, emittentes fumum magnum, sicut ex incendio surgere solet. Nonnulli arrepti a dæmone, per energiam debacchantes martyrem declamabant. Plurimi vero semoti a sociis [c] propriis se jaculis sauciabant. Reliquum vero vulgus inante non sine grandi metu progressum est. Quid plura? Convenitur ad Convenas (sic enim diximus nomen urbis) omnisque phalanga in suburbana urbis campania castrametata est, B ibique extensis tentoriis residebat. Vastabatur in circuitu tota regio: nonnulli autem ab exercitu, quos fortior avaritiæ aculeus terebrabat, longius a suis evagantes, perimebantur ab incolis.

362 XXXVI. Ascendebant enim [d] multi per collem, et cum Gundovaldo sæpius loquebantur, inferentes ei convicia, ac dicentes: Tune es pictor ille, qui tempore Chlothacharii regis per oratoria parietes atque cameras charaxabas [e]? Tune es ille, quem Ballomerem nomine sæpius Galliarum incolæ vocitabant? Tune es ille, qui plerumque a regibus Francorum propter has præsumptiones quas profers, tonsoratus et exsilio datus es? Vel quis te, infelicissime hominum, in hæc loca adduxit, edicito. Quis C tibi tantam audaciam præstitit, ut dominorum ac regum nostrorum fines auderes attingere? Certe si a quoquam es evocatus, clara voce testare. En tibi ante oculos mortem expositam; en ipsam quam diu quæsisti exitii foveam, in quam præceps dejiciaris. Dic satellites viritim, vel a quibus inviteris enuntia. At ille cum hæc audiret, propius super portam astans dicebat: Quod me Chlothacharius pater meus exosum habuerit, habetur incognitum nulli; quod autem ab eo, vel deinceps a fratribus sim tonsoratus, manifestum est omnibus. Et hæc me causa Narseti præfecto Italiæ junxit, ibique uxorem accipiens, duos filios generavi. Qua mortua, assumptis mecum liberis, Constantinopolim abii. Ab imperatoribus vero susceptus benignissime, usque ad hoc tem-

[a] Is erat Rufinus, qui hoc ipso anno Concilio Matiscon. II subscripsit.

[b] Hanc basilicam in valle Capraria prope Lugdunum Convenarum sitam fuisse contendit Joseph Scaliger lib. VI de Emendatione temp. Unde allucinatum fuisse putat Gregorium, qui ipsam prope Aginnum stetisse scripserit, confundens locum, in quo beatus martyr passus est, cum basilica ipsius memoriæ consecrata. At fallitur ipsemet Scaliger. Hanc quippe basilicam, quam Guntramni milites violarunt, prope Aginnum erat, et quidem in loco Pompeiaeo, ubi S. Vincentius passus est. Nec repugnat rei gestæ series. Gundobaldo quippe Burdigalæ existente, Guntramni exercitus ex Pictavo ad Dordoniam flumen accessit. Quo nuntio territus Gundobaldus, apud Convenas se recepit, quo cum pergeret, Guntramni exercitus ut hostem insequeretur, per Aginnen cm terminum D transiit, idque itineris ratio postulabat, atque ea occasione milites ecclesiam S. Vincentii diripuerunt. Tum prosequentes cœptum iter ad montis, cui impositum erat Lugdunum Convenarum, radices pervenere, ut narrat Gregorius. Vide lib. de Gloria Mart. cap. 105. De hac basilica, et altera eidem sancto dicata, quas exstruxerat aut adornarat Leontius episc. Burdigalæ, Fortunatus lib. I, carm. 8 et 9. Festum hujus sancti colitur die 9 Junii.

[c] Sic Colb. a. alt. manu. Cæteri, *semoti a seditione.*

[d] Sic Colb. a. Regm., *Sed et plurimi eorum agebant occulte, et loquebantur cum Gundobaldo.* Cæteri cum Bec., *Abscondebant enim se multi*, etc.

[e] Hinc charaxaturæ dictæ sunt deletiones seu cancellationes scripturæ, et maculæ ab atramento. Vide testamentum S. Remigii, et Marculf. lib. II, formula 17.

pus vixi. Ante hos enim annos cum Guntchramnus Boso Constantinopolim abiisset, et ego sollicitus causas fratrum meorum diligenter rimarer, cognovi generationem nostram valde attenuatam, nec superesse de stirpe nostra, nisi Childebertum et Guntchramnum, fratrem scilicet, et fratris mei filium. Filii enim Chilperici regis cum ipso interierant, uno tantum parvulo derelicto [a]. Guntchramnus **363** frater meus filios non habebat; Childebertus nepos noster, minime fortis erat. Tunc Guntchramnus Boso his mihi diligenter expositis, invitavit me, dicens: Veni, quia ab omnibus regni regis Childeberti principibus invitaris, nec quisquam contra te mutire ausus est. Scimus enim omnes te filium esse Chlothacharii; nec remansit in Galliis qui regnum illud regere possit, nisi tu advenias. At ego datis ei multis muneribus, per duodecim loca sancta ab eo suscipio sacramenta, ut securus in hoc regnum accederem. Veni enim Massiliam, ibique me episcopus summa benignitate suscepit: habebat enim scripta seniorum regni nepotis mei. Ex hoc enim Avinionem accessi juxta placita patricii Mummoli. Guntchramnus vero immemor sacramenti ac promissionis suæ, thesauros meos abstulit, et in suam ditionem subegit. Nunc autem recognoscite quia ego sum rex, sicut et frater meus Guntchramnus. Tamen si tanto odio mens vestra grassatur, vel ad regem vestrum deducar, et si me cognoscit fratrem, quod voluerit faciat. Certe si nec hoc volueritis, vel liceat mihi regredi, unde prius egressus sum. Abibo enim, et nulli quidquam injuriæ inferam. Tamen ut sciatis vera esse quæ dico, Radegundem Pictavam, et Ingetrudem [b] Turonicam interrogate: ipsæ enim vobis affirmabunt certa esse quæ loquor. Hæc eo dicente, multi cum conviciis et improperiis hæc verba prosequebantur.

XXXVII. Quintus et decimus in hac obsidione effulserat dies, et Leudegisilus novas ad destruendam urbem machinas præparabat: plaustra enim cum arietibus, cletellis et axibus erant texta [c], sub quibus exercitus properaret ad destruendos muros. Sed cum appropinquassent, ita lapidibus obruebantur, ut omnes appropinquantes muro corruerent. Cuppas cum pice et adipe accensas supra eos projicientes, alias vero lapidibus plenas super eos dejiciebant. Sed cum nox certamina prohiberet, hostes ad castra regressi sunt. Erat autem cum Gundovaldo **364** et Chariulfus [d], valde dives ac præpotens, cujus apothecis ac promptuariis urbs valde referta erat: de cujus substantia hi maxime alebantur. Bladastes autem hæc cernens quæ gerebantur, metuens ne Leudegisilus obtenta victoria eos morti traderet, im-

A posito igne in ecclesiæ domo, concurrentibus ad incendium mitigandum inclusis [e], ille fuga dilapsus abscessit. Mane autem facto, exercitus iterum ad bella consurgit, ac ex virgis fasces faciunt, quasi ad complendam vallem profundam, quæ a parte Orientis sita erat: sed nocere hæc machina nihil potuit. Sagittarius vero episcopus frequentius muros cum armis circumibat, et sæpius lapides contra hostem manu propria jecit e muro.

XXXVIII. Denique ii qui urbem impugnabant, cum viderent quod nihil proficere possent, nuntios occultos ad Mummolum dirigunt, dicentes: Recognosce dominum tuum, et a perversitate ista tandem aliquando desiste. Quæ enim te amentia vallat, ut ignoto homini subjungaris? Uxor enim tua jam cum B filiis captivata est; filii tui ut pote [f] jam interfecti sunt. Quo ruis? quidve præstolaris, nisi uti corruas? Hæc ille mandata accipiens dixit: Jam, ut video, regnum nostrum finem accipit, et potentia cadit. Unum superest, si securitatem vitæ me habere cognoscerem, de multo vos labore poteram removere. Discedentibus nuntiis, Sagittarius episcopus cum Mummolo, Chariulfo atque Waddone ad ecclesiam pergit ibique sibi invicem sacramenta dederunt, ut si de vitæ promissione certiores fierent, relicta amicitia Gundovaldi, ipsum hostibus traderent. Reversi iterum nuntii, promiserunt eis vitæ securitatem. Mummolus vero dixit: Hoc tantum fiat, ego hunc in manu vestra tradam, et ego recognoscens dominum meum regem, ad ejus præsentiam properabo. Tunc illi C promittunt, quod si hæc impleret, ipsum in charitate susciperent, et si cum regi excusare non possent, in ecclesiam ponerent, ne vitæ amissione mulctaretur. Hæc cum sacramenti **365** interpositione polliciti, discesserunt. Mummolus vero cum Sagittario episcopo et Waddone ad Gundovaldum pergentes, dixerunt: Sacramenta fidelitatis qualia tibi dedimus, ipse qui præsens es nosti. Nunc autem accipe salubre consilium: discede ab hac urbe, et repræsentare fratri tuo, sicut sæpe quæsisti. Jam enim cum his hominibus collocuti sumus, et ipsi dixerunt, quia non vult rex perdere solatium tuum, eo quod parum de generatione vestra remanserit. At ille intelligens dolum eorum, lacrymis perfusus, ait: Invitatione vestra in has Gallias sum delatus; D thesaurorum vero meorum, in quibus immensum pondus argenti continetur et auri, ac diversarum specierum, aliquid in Avennica urbe retinetur, aliquid Guntchramnus Boso diripuit. Ego vero juxta Dei auxilium, spe omni in vobis posita, vobis consilium meum credidi, per vos regnare semper optavi. Nunc cum Deo vobis sit actio, si quid mihi mendacii di-

[a] Et tamen ex libro VI, cap. 24, Gundobaldus in Gallias accesserat ante Chilperici interitum. Vide supra cap. 32.

[b] Colb. a. et Bec., *Ingotrudem*. Colb. m., *Introgundam*. Regm., *Intragundam*. Hæc est Ingeltrudis, quæ monasterium in atrio basilicæ sancti Martini condiderat: de qua sæpius loquitur Gregorius.

[c] Sic Bec. cum editis; alii, *tecta;* Colb. a. alt. manu, *tecta erant.*

[d] Colb. m. et Chesn. al., *Ariulfus*; infra *Hariulfus*; Bec., *Mariulfus*, sed infra, *Cariulfus*.

[e] Colb. a., *inclusus ille*, et post *concurrentibus*, alt. manu additum est *omnibus*.

[f] Colb. a., *ut puto*. Regm., *et, ut credo, filii tui jam*, etc.

xeritis : ipse enim judicet causam meam. Hæc eo A dicente, respondit Mummolus : Nihil tibi fallaciter loquimur, sed ecce viros fortissimos stantes ad portam tuum operientes adventum. Nunc autem depone baltheum meum aureum quo cingeris, ne videaris in jactantia procedere, et tuum accinge gladium, meumque restitue. Et ille : Non simpliciter, inquit, hæc verba suscipio, ut ea quæ de tuis usque nunc in charitate [a] usus sum, a me auferantur. Mummolus vero asserebat cum juramento, nihil ei moleste fieri. Egressi igitur portam, ab Ollone Biturigum comite et Bosone susceptus est. Mummolus autem cum satellitibus in urbem regressus, portam firmissime obseravit. Hic autem cum se in manibus inimicorum cerneret traditum, elevatis ad cœlum manibus et oculis, ait : Judex æterne, et ultio B vera innocentium, Deus, a quo omnis justitia procedit, cui mendacium non placet, in quo nullus dolus neque versutia malitiæ continetur, tibi commendo causam meam, deprecans ut sis velociter ultor super eos, qui me insontem manibus tradiderunt inimicorum. Hæc cum dixisset, consignans se cruce Dominica, abire cœpit cum hominibus supradictis. Cumque a porta se **366** elongassent, sicut est circa urbem vallis tota in præcipitium, impulsus ab Ollone cecidit, illo quoque clamante : En vobis Ballomerem vestrum, qui se regis et fratrem dicit et filium. Et immissa lancea, voluit eum transfigere, sed repulsa a circulis loricæ nihil nocuit. Denique cum elevatus ad montem regredi niteretur, Boso emisso lapide caput ejus libravit, qui cecidit, et mortuus C est. Venitque omne vulgus, et defixis in eum lanceis, pedes ejus fune ligantes, per omnia exercituum castra traxerunt; evellentesque cæsariem ac barbam ejus, insepultum ipso in loco quo interfectus fuerat, reliquerunt. Nocte vero sequenti, ii qui primi erant [b], omnes thesauros quos in urbe reperire potuerunt, cum ministeriis ecclesiæ clam abstulerunt. Mane vero reseratis portarum valvis, immisso exercitu, omne vulgus inclusum in ore gladii tradiderunt, sacerdotes quoque Domini cum ministris ad ipsa ecclesiarum altaria trucidantes. Postquam autem cunctos interfecerunt, ut non remaneret mingens ad parietem, omnem urbem cum ecclesiis reliquisque ædificiis succenderunt, nihil ibi præter humum vacuam relinquentes.

XXXIX. Igitur Leudegisilus rediens ad castra cum Mummolo et Sagittario, Chariulfo et Waddone, nuntios occulte ad regem dirigit, quid de his fieri velit. At ille capitali eos jussit finire sententia. Waddo tunc cum Chariulfo, relictis filiis obsidibus, discesserunt ab eis. Delato quoque nuntio de horum interitu, cum hoc Mummolus advertisset, accinctus armis tugurium Leudegisili petit. At ille videns eum, ait : Quid sic, inquit, quasi fugiens venis? Cui ille : Nihil, ut video, de fide promissa servatur, nam cerno me in mortis exitio positum. Cui ille : Ego egrediar foras, et omnia mitigabo. Quo egrediente, confestim ex jussu ejus vallata est domus, ut hic interficeretur. Sed et ille cum diutissime contra bellantes restitisset, venit ad ostium. Cumque egrederetur, duo cum lanceis utraque ei latera feriunt, sicque cecidit et mortuus est. Quo viso Episcopus (Sagittarius), dum timore consternatus paveret, ait ad eum quidam de astantibus : Inspice propriis oculis, episcope, quæ geruntur, et tecto **367** capite ne agnoscaris, silvam pete, ut abscondaris paululum, atque ira labente possis evadere. At ille accepto consilio, dum obtecto capite fugere niteretur, extracto quidam gladio caput ejus cum cucullo decidit. Deinde unusquisque ad propria rediens, magnas per viam prædas et homicidia fecit. Fredegundis autem his diebus Cuppanem in Tolosanum direxit, ut scilicet filiam suam exinde quocunque modo posset, erueret. Ferebant enim plerique ob hoc eum transmissum, ut si Gundovaldum reperisset vivum, multis illectum promissionibus ad eam transduceret. Sed cum hec facere nequivisset, acceptam Rigunthem a loco illo reduxit, non sine grandi humilitate atque contumelia [c].

XL. Igitur Leudegisilus dux cum thesauris omnibus, quos superius nominavimus, ad regem venit; quos postea rex pauperibus et ecclesiis erogavit. Apprehensa vero uxore Mummoli, inquirere rex cœpit, quid thesauri quos ii congregaverant, devenissent. Sed illa cognoscens virum suum interfectum fuisse, et omnem jactantiam eorum prorsus in terram corruisse, omnia pandit, dixitque multum adhuc apud urbem Avennicam auri atque argenti esse, quæ ad regis notitiam non venissent. Statimque misit rex viros qui hæc deferre deberent cum uno puero, quem valde creditum Mummolus habens, hæc ei commendaverat. Abeuntes autem acceperunt omnia, quæ in urbe relicta fuerant. Ferunt autem ducenta et quinquaginta talenta argenti fuisse, auri vero amplius quam triginta. Sed hæc, ut ferunt, de reperto antiquo thesauro abstulit. Quod rex divisum cum Childeberto rege nepote suo, partem suam maxime pauperibus est largitus; mulieri autem nihil amplius, quam ea quæ de parentibus habuerat, relinquens.

XLI. Tunc et homo ille immensi corporis ad regem D de Mummoli familiaribus adductus est, ita magno corpore elatus, ut duos aut tres pedes super longissimos homines putaretur magnus, lignarius faber, qui non multo post obiit.

368 XLII. Posthæc edictum a judicibus datum est, ut qui in hac expeditione tardi fuerant, damnarentur. Biturigum quoque comes misit pueros suos, ut in domo beati Martini, quæ in hoc termino sita est, hujusmodi homines spoliare deberent. Sed agens domus illius resistere fortiter cœpit, dicens : Sanct

[a] Cod. Casin., *in civitate*.

[b] Casin., *ii qui missi erant*.

[c] Nunquam enim Reccaredo nupsit, sicuti, ut videtur, nec Chlodosvinda Sigiberti filia. Vide infra notas ad cap. 25 lib. IX. Unde tot morarum procul dubio pertæsus Reccaredus, Baddonem popularem suam sibi tandem conjugio copulavit.

-tini homines ii sunt. Nihil eis quidquam inferatis iriæ, quia non habuerunt consuetudinem in tali- causis abire. At illi dixerunt : Nihil nobis et Mar- tuo, quem semper in causis inaniter profers : et tu et ipsi, pretia dissolvetis, pro eo quod re- imperium neglexistis. Et hæc dicens ingressus atrium domus. Protinus dolore percussus cecidit, graviter agere cœpit. Conversusque ad agentem e flebili ait : Rogo ut facias super me crucem nini, et invoces nomen beati Martini. Nunc autem novi, quod magna est virtus ejus ; nam ingre- nte me atrium domus, vidi virum senem exhiben- arborem in manu sua, quæ mox extensis ramis ne atrium texit. Ex ea enim unus me attigit ra- s, de cujus ictu turbatus corrui. Et innuens suis abat, ut ejiceretur de atrio. Egressus autem in- care nomen beati Martini attentius cœpit. Ex hoc m commodius agens, sanatus est.

XLIII. Desiderius vero infra castrorum munitio- n se resque suas tutavit. Waddo major domus gunthis ad Brunichildem reginam transiit, et ab ea ceptus, cum muneribus et gratia est dimissus; riulfus basilicam sancti Martini expetiit [a].

XLIV. Fuit [b] tunc temporis mulier, quæ spiritum honis [*Al. et infra*, phytonis] habens, multum estabat dominis divinando quæstum; eoque in gra- profecit, ut ab his libera facta, suis voluntatibus aretur. Si quis enim aut furtum, aut aliquid mali ferret, statim hæc quo fur abiit, cui tradidit, vel d ex hoc fecerit, edicebat. Congregabat quotidie um argentumque, procedens in ornamentis, ita ut aretur aliquid esse divinum in populis. Sed cum erico Viridunensi episcopo hæc nuntiata fuissent, sit **369** ad comprehendendum eam. Qua appre- sa et ad se adducta, juxta id quod in Actibus le- nus apostolicis (*Act.* XVI, 16), cognovit in ea im- ndum spiritum esse pythonis. Denique cum exor- mum super eam diceret, ac frontem illius oleo cto perungeret, exclamavit dæmonium, et quid et prodidit sacerdoti. Sed cum per eum a puella n extruderetur, abire permissa est. Cernens vero ella, quod in loco illo habitare non posset, ad Fre- gundem reginam abiit, ibique et latuit.

XLV. Magna hoc anno fames pene Gallias totas pressit ; nam plurimi uvarum semina, flores avel- narum, nonnulli radices herbæ filicis arefactas, re- ctasque in pulverem, admiscentes parum farinæ, nem conficiebant ; multi etiam herbam segetum cidentes, similiter faciebant. Fuerunt etiam multi, ibus non erat aliquid farinæ, qui diversas colligen- s herbas, et comedentes tumefacti deficiebant. Plu- mi enim tunc ex inedia tabescentes, mortui sunt.

A Graviter tunc negotiatores populum spoliaverunt, ita ut vix vel modium [c] annonæ, aut semimodium vini uno triante venumdarent. Subdebant se pauperes servitio, ut quantulumcunque de alimento porrige- rent [d].

XLVI. His diebus Christophorus negotiator ad Au- relianensem urbem abiit. Audierat enim, quod eo multum vini delatum fuisset. Abiens ergo, comparato vino, et lintribus invecto, accepta a socero pecunia multa, cum duobus pueris Saxonibus viam equitando terebat. Pueri vero diu dominum exosum habebant, et plerumque fugerant illum, eo quod crebrius gra- vissime verberarentur. Cum venissent in quamdam silvam, præcedente domino, puer unus jaculata va- lide lancea, dominum suum transfixit. Quo ruente,

B alius cum framea caput ejus dilaceravit, et sic ab utroque in frusta decisus, exanimis est relictus. Hi vero accipientes pecuniam, fuga dilapsi sunt. Frater vero Christophori, sepulto corpusculo, homines suos post pueros dirigit : qui juniorem comprehensum li- gant, seniore eum pecunia fugiente. **370** Quibus redeuntibus, cum vinctum laxius reliquissent, accepta lancea unum ex his a quibus adducebatur, inter- emit. Sed deductus ab aliis usque Turonis, diversis suppliciis affectus, detruncatusque, patibulo valde exanimis [e] est appensus.

XLVII. Gravia tunc inter Turonicos cives bella ci- vilia surrexerunt. Nam Sicharius, Joannis quondam filius, dum natalis Dominici solemnia apud Montalo- magensem [f] vicum cum Austregisilo reliquisque pa-

C gensibus celebraret, presbyter loci misit puerum ad aliquorum hominum invitationem, ut ad domum ejus bibendi gratia venire deberent. Veniente vero puero, unus ex his qui invitabantur, extracto gladio eum ferire non metuit : qui statim cecidit et mortuus est. Quod cum Sicharius audisset, qui amicitias cum presbytero retinebat, quod scilicet puer ejus fuerit interfectus, arreptis armis ecclesiam petiit, Austre- gisilum operiens. Ille autem hæc audiens, appre- henso armorum apparatu, contra eum dirigit ; mis- tisque omnibus, cum se pars utraque collideret, Si- charius inter clericos ereptus, ad villam suam effu- git, relictis in domo presbyteri, cum argento et ves- timentis, quatuor pueris sauciatis. Quo fugiente, Austregisilus iterum irruens, interfectis pueris, aurum

D argentumque cum reliquis rebus abstulit. Dehinc cum in judicio civium convenissent, et præceptum esset ut Austregisilus, qui homicida erat, et interfectis pueris res sine audientia [g] diripuerat, censura legali condemnaretur. Inito placito paucis infra diebus, Sicharius audiens quod res quas Austregisilus diri- puerat, cum Aunone et filio atque ejus fratre Ebe-

[a] Hic designari volunt ecclesiam sancti Martini de eriaeo, hodieque collegio canonicorum insignitam ud Bituriges, sub jurisdictione sancti Martini Tu- nensis.

[b] Hoc caput deest in Colb. a. et Vat.

[c] Colb. a., *vel modicum*.

[d] Hic desinit liber VII in Vat. et Colb. a., et in iis sunt duo capita sequentia.

[e] Regm., *patibulo est appensus*.

[f] Locus apud Turones satis celebris, vulgo *Man- telan*. Ibi Perpetuus ecclesiam ædificavit, ut dicitur infra lib. X cap. ultimo.

[g] Apud Marculf. lib. I, cap. 28, exstat *Formula au- dientialis*, qua quis ad principis præsentiam accedere cogebatur, ad quodvis factum discutiendum.

rulfo retinerentur, postposito placito, conjunctus Audino, mota seditione, cum armatis viris irruit super eos nocte, elisoque hospitio in quo dormiebant, patrem cum fratre et filio interemit, resque eorum cum pecoribus, interfectisque servis, abduxit. Quod nos audientes, vehementer ex hoc molesti, adjuncto judice, mittimus ad eos legationem, ut in nostri præsentiam venientes, accepta ratione cum pace 371 discederent, ne jurgium in amplius pullularet. Quibus venientibus, conjunctisque civibus, ego aio : Nolite, o viri, in sceleribus proficere, ne malum in longius extendatur. Perdidimus enim ecclesiæ filios : metuimus nunc, ne et aliis in hac intentione careamus. Estote, quæso, pacifici, et qui malum gessit stante charitate componat, ut sitis filii pacifici, qui digni sitis regnum Dei, ipso Domino tribuente, percipere. Sic enim ipse ait : *Beati pacifici, quoniam ipsorum est regnum cœlorum* (*Matth.* v, 9). Ecce enim, etsi illi qui noxæ subditur, minor est facultas, argento ecclesiæ redimetur : interim anima viri non pereat. Et hæc dicens, obtuli argentum ecclesiæ ; sed pars Chramnisindi, quæ mortem patris fratrisque et patrui requirebat, accipere noluit [a]. His discedentibus, Sicharius iter ut ad regem ambularet præparat, et ob hoc Pictavum ad uxorem cernendam proficiscitur.

A Cumque servum, ut exerceret operam commoni[...] elevataque virga ictibus verberaret, ille extracto [...] tei gladio dominum sauciare non metuit. Qu[...] terram ruente, currentes amici apprehensum [...] servum crudeliter cæsum, truncatis manibus e[t] [pe]dibus, patibulo damnaverunt. Interim sonus in T[...] nicum exiit Sicharium fuisse defunctum. Cum a[utem] hæc Chramnisindus audisset, commonitis parent[ibus] et amicis, ad domum ejus properat. Quibus spoli[atis] interemptis nonnullis servorum, domus omnes, [...] Sicharii quam reliquorum, qui participes hujus [...] erant, incendio concremavit, abducens secum pec[ora] et quæcunque movere potuit. Tunc partes a ju[dice] ad civitatem deductæ causas proprias proloquun[tur] inventumque est a judicibus, ut qui nolens acci[pere] B prius compositionem domos incendiis tradidit, [me]dietatem pretii, quod ei fuerat judicatum, amitt[eret]. Et hoc contra leges actum, ut tantum pacifici re[...] rentur, aliam vero medietatem compositionis Si[cha]rius redderet. Tunc dato ab ecclesia argento, [...] judicaverant accepta securitate [b] componunt, [...] sibi partes invicem sacramentis, ut nullo unq[uam] tempore contra alteram pars altera mussitaret [...] sic altercatio terminum fecit.

373-374 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI OCTAVI.

I. De eo quod rex Aurelianis venit.
II. Qualiter ei episcopi præsentati ; et qualiter ipse convivium præparavit.
III. De cantoribus, et argento Mummoli.
IV. Laus Childeberti regis.
V. De visionibus quas rex, vel nos de Chilperico vidimus.
VI. De iis quos præsentavimus.
VII. De Palladio episcopo, qualiter Missas dixit.
VIII. De signis ostensis.
IX. De sacramento pro filio Chilperici dato.
X. De corporibus Meroveehi et Chlodovechi.
XI. De ostiariis et interitu Boanti.
XII. De Theodoro episcopo, et plaga super Ratharium.
XIII. De legatione Guntchramni ad Childebertum directa.
XIV. De periculo in flumine.
XV. De conversione Ulfilaici diaconi.
XVI. Quæ de virtutibus sancti Martini retulit.
XVII. De signis quæ apparuerunt.
XVIII. Quod Childebertus in Italiam direxit exercitum, et qui duces vel comites aut instituti sunt, aut re[...]
XIX. De interitu Dagulfi abbatis.
XX. Quæ in synodo Matiscensi acta sunt.
XXI. De placito in Belsonnaco ; et de sepulcro violato.
XXII. De obitu episcoporum, et Wandelini.
XXIII. De diluviis.
XXIV. De insulis maris.
XXV. De insula in qua sanguis apparuit.
XXVI. De Eberulfo qui dux fuit.
XXVII. Quod Desiderius ad regem abiit.
XXVIII. De Hermenigildo et de Ingunde, vel de legatis Hispanorum clam ad Fredegundem missis.
XXIX. Quod Fredegundis misit, qui Childebertum interficeret.
XXX. Quod exercitus in Septimaniam abiit.
XXXI. De interfectione Prætextati episcopi.
XXXII. De interitu Domnolæ uxoris Nectarii.

[a] In hoc capite et in aliis variis Gregorii locis exempla habentur pessimæ consuetudinis inimicitias privatas armis persequendi, quæ principis imperio, aut legum auctoritate omnino non prohibebatur apud Francos, quamvis certis finibus coercita esset. Si itaque quivis aut vulneratus, aut certe occisus fuisset, tunc propinqui illius et affines, seu et amici in unum conveniebant, inju[riam] vi et armis ulturi. Vide formulam 18 lib. i Marc[ulfi] et Bignonii notas. Hæc prava consuetudo, [...] *Faida*, sæpius in capitularibus regum postmo[dum] vetita fuit.

[b] Ejusmodi securitatis formula exstat apud [Mar]culf. lib. ii, cap. 18.

III. De incendio urbis Parisiacæ.
IV. De reclausis tentatis.
V. De legatis Hispanorum.
VI. De interitu Magnovaldi.
VII. Quod Childeberto filius natus est.
VIII. Quod Hispani in Gallias proruperunt.
IX. De obitu episcoporum.
De Pelagio Turonico.
. De iis qui Prætextatum episcopum interfecerunt.
I. Quod Bippolenus dux datus est.
II. Quod Nicetus rector Provinciæ ordinatur, et de iis quæ Antistius gessit.
V. De eo qui regem Guntchramnum interficere voluit.
. De interitu Desiderii ducis.
I. De obitu Leuvichildi regis.

LIBER OCTAVUS.

75 I. Igitur Guntchramnus rex anno vigesimo A -to regni sui de Cabillono progressus, Nivernen- urbem aggreditur. Invitatus enim Parisios ve- at ut Chilperici filium, quem jam Chlotharium vo- bat, a sacro regenerationis fonte deberet excipere. ressus vero a Niverno ad Aurelianensem urbem it magnum se tunc civibus suis præbens. Nam domos eorum invitatus adibat, et prandia data bat : multum ab his muneratus, muneraque ipsis flua benignitate largitus est. Sed cum ad urbem relianensem venisset, erat ea die solemnitas beati rtini, id est quarto Nonas mensis quinti [a]. Pro- sitque in obviam ejus immensa populi turba cum is atque vexillis, canentes laudes. Et hinc lingua orum, hinc Latinorum, hinc etiam ipsorum Ju- orum, in diversis laudibus varie concrepabat, di- B s : Vivat rex, regnumque ejus in diversis populis is innumeris dilatetur. Judæi vero, qui in his dibus videbantur esse participes, dicebant : Omnes tes te adorent 376 tibique genu flectant, atque sint subditæ. Unde factum est, ut celebratis Mis- , cum rex ad convivium resideret, diceret : Væ ti Judaicæ, malæ et perfidæ, ac subdolo semper su viventi. Ob hoc enim mihi, inquit, hodie au- s adulatorias acclamabat, ut me cunctæ gentes asi dominum adorarent, ut synagogam eorum, æ dudum a Christianis diruta est, juberem ope blica sublevari : quod inhibente Domino nunquam o facturus. O regem admirabili prudentia clarum ! c intellexit dolositatem hæreticorum, ut ei penitus n valerent subripere, quæ erant postmodum sug- C sturi. Jam enim mediante epulo rex locutus est cerdotibus qui aderant, dicens : Rogo ut in domo ea crastina die vestram promerear benedictionem, tque mihi salus in ingressu vestro, ut ex hoc sal- s fiam, cum super me humilem vestrarum benedi- ionum verba defluxerint. Hæc eo dicente, omnes atias agentes epulo expleto surreximus.

II. Mane autem facto, dum rex loca sanctorum ora- tionis gratia visitaret, ad metatum nostrum advenit. Erat enim ibi basilica sancti Aviti abbatis, 377 cujus in libro Miraculorum meminimus [b]. Surrexi gavisus, fateor, ad occursum ejus, et data oratione deprecor, ut in mansione mea eulogias beati Martini dignaretur accipere. Quod ille non respuens, benigno animo ingressus, hausto poculo, admonitis nobis ad convivium, lætus abscessit. Tunc Bertchramnus Burdegalensis episcopus cum Palladio Santonico valde regi infensus erat, pro susceptione Gundovaldi, cujus supra meminimus (*Lib.* VII, *cap.* 31); sed et Palladius episcopus ob hoc maxime regis iram incurrerat, quod ei sæpius fallacias intulisset. Discussi enim ante paululum fuerant ab reliquis episcopis et optimatibus regis, cur Gundovaldum suscepissent, cur Faustianum [c] Aquis episcopum ad præceptionem ejus levissimam ordinassent. Sed hanc causam ordinationis Palladius episcopus a Bertchramno metropole suo auferens, super se devolvit, dicens : Oculi metropolis mei valde doloribus arctabantur, et ego spoliatus et contemptus, invitus ab eo in eo loco adductus sum. Non potui aliud facere, nisi quæ ille, qui omnem principatum Galliarum se testabatur accipere, imperabat. Cum hæc regi nuntiata fuissent, valde commotus est, ita ut vix obtineri posset, ut eos ad convivium advocaret, quos antea non viderat. Introeunte itaque Bertchramno, interrogat rex : Quis, ait, est iste ? Diu enim erat quod ab eo visus non fuerat. Dixeruntque : Hic est Bertchramnus Burdegalensis urbis episcopus. Cui ille : Gratias, inquit, agimus, quod sic custodisti fidem generationi tuæ. Scire enim te oportuerat, dilectissime pater, quod parens eras nobis ex matre nostra, et super gentem tuam non debueras inducere pestem extraneam [Gundovaldum]. Cumque talia, et his similia Bertchramnus audisset, conversus ad Palladium rex, ait : Nec tibi, o Palladi episcope, nimium sunt gratiæ referendæ. Tertio enim mihi, quod de episcopo dici iniquum est, pejerasti, mittens 378 indiculos dolositate

[a] Festum Translationis ejus, quæ etiam nunc ce- bratur hac ipsa die quarta Julii.
[b] In libro de Gloria Confessorum, cap. 99. Basilica . Aviti hodieque perstat cum collegio canonicorum, cui adjunctum est seminarium ad juniorum clericorum institutionem nuper erectum.
[c] Colb. a. et Regm., *Faustinianum*. Confer cum lib. VII, cap. 31.

plenos; a me excusabaris [a] per epistolas, et germa- A num meum cum scriptis aliis invitabas. Judicavit enim Deus causam meam, cum ego provocare vos semper tanquam ecclesiæ patres studui, et vos circa me semper egistis dolose. Nicasio autem et Antidio episcopis [b] dixit : Quid vos, o sanctissimi patres, pro regionis utilitate, vel regni nostri sospitate tractastis, edicite? Illis quoque tacentibus, ablutis rex manibus, accepta a sacerdotibus benedictione, ad mensam resedit, læto vultu et hilari facie, quasi nihil de contemptu suo fuisset effatus.

III. Interea jam medio prandii peracto, jubet rex ut diaconum nostrum, qui ante diem ad Missas psalmum responsorium [c] dixerat, canere juberem. Quo canente, jubet iterum mihi, ut omnes sacerdotes, qui aderant, per meam commonitionem, datis ex of- B ficio suo singulis clericis, coram rege juberentur cantare. Per me enim secundum regis imperium admoniti, quisque ut potuit in regis præsentia psalmum responsorium decantavit [d]. Cum autem fercula proferrentur, dixit rex : Argentum omne quod cernitis, Mummoli illius perjuri fuit (*V. lib.* VII, *cap.* 40). Sed nunc, gratia Domini tribuente, in nostram dominationem translatum est; nam quindecim ex eo catinos, ut istum majorem cernitis, jam concidi, et non exinde amplius quam hunc, et alium de centum septuaginta libris reservavi. Et quid amplius quam ad opus quotidianum necesse est me retinere? Non ego, quod pejus est, alium filium præter Childebertum habeo, cui satis sit de thesauris quos ei pater reliquit : et quæ jam de hujus miserrimi rebus, quæ C Avinione inventæ sunt, transmittere curavi. Reliqua vero pauperum et ecclesiarum erunt necessitatibus tribuenda.

IV. Unum vos tantummodo, sacerdotes Domini, deprecor, ut pro filio meo Childeberto Domini misericordiam **379** exoretis. Est enim vir sapiens atque utilis, ut de multorum annorum ævo vix ita cautus homo reperiri possit ac strenuus. Quia si hunc Deus his Galliis concedere dignabitur, fortassis spes erit de eodem gentem nostram, quæ valde exinanita est, posse consurgere. Quod fieri juxta ejus misericordiam non diffido, eo quod tale fuerit pueri nativitatis præsagium. Nam in die sancto Paschæ, stante fratre meo Sigiberto in ecclesia, procedente diacono cum sancto Evangeliorum libro, nuntius regi adve- D nit, unaque vox fuit pronuntiantis lectionem evangelicam, ac nuntii dicentis : Filius natus est tibi, unde factum est, ut omnis populus in utraque annuntiatione proclamaret pariter : Gloria Deo omnipotenti. Sed baptismum in die sancto Pentecostes accepit, et rex nihilominus in die sancto Dominicæ nativi est elevatus. Unde si oratio vestra prosequitur, terit hic, Domino annuente, regnare. Hæc rege cente, omnes orationem fuderunt ad Dominum utrumque regem ejus misericordia conservaret. jecitque rex : Verum quia mater ejus Brunich me minatur interimere, sed nihil mihi ex hoc fo dinis est. Dominus enim qui me eripuit de man inimicorum meorum, et de hujus insidiis libe me.

V. Multa tunc et in Theodorum [e] adversa l tus est, protestans, quod si ad synodum veni iterum exsilio truderetur, dicens : Scio enim q horum causa germanum meum Chilpericum inte fecit. Denique nec nos pro viris haberi debemus ejus necem ulcisci non valemus hoc anno. Cui respondi : Et quis Chilpericum interemit, nisi n tia sua tuaque oratio? Multas enim tibi contra j tiam tetendit insidias, quæ ei mortis exitium int runt. Quod, ut dicam, valde hoc per visionem s nii inspexi, cum viderem eum a te tonsorato ca quasi episcopum ordinari, deinde super cathed puram sola fuligine [f] tectam impositum ferri, lucentibus coram eo lychnis ac cereis. Me hæc rante, rex ait : Vidi et ego **380** aliam vision quæ hujus interitum nuntiavit. Adducebatur eni conspectu meo a tribus episcopis vinctus cate quorum unus Tetricus, alius Agricola [g], tertius Nicetius Lugdunensis erat, e quibus dicebant d Solvite, quæsumus, eum, et castigatum abire mittite. Quibus econtrario cum amaritudine Tetr episcopus respondebat : Non fiet ita, sed igni con mabitur pro sceleribus suis. Et cum diu multum quasi altercantes hæc inter se verba proferr conspicio eminus æneum super ignem positum vere vehementer. Tunc me flente, apprehensum felicem Chilpericum confractis membris projic in æneum. Nec mora, inter undarum vapores ita solutus ac liquefactus est, ut nullum ex eo per indicium remaneret. Hæc rege dicente, admira bus nobis, epulo expleto surreximus.

VI. Rex igitur in crastinum in venationem gressus est; quo redeunte, Garacharius comes I degalensis atque Bladastes a nobis repræsentati s qui, ut superius diximus, in basilica sancti Mar confugium fecerant, pro eo quod Gundovaldo c juncti fuissent. Nam cum prius pro his deprec nihil obtinere potuissem, hæc in sequenti locutus s Audiat, o rex, potestas tua. Ecce a Domino me legatione ad te directus sum : sed quid renuntiab qui me misit, cum nihil mihi responsi reddere

[a] Colo. a., *et te excusabas per litteras.*

[b] Nicasius Inculismensis, de quo lib. IX, cap. 41. Antistius vero Aginnensis erat episcopus. Uterque subscripsit Conc. Matisc. II.

[c] Hodierno Graduali seu Gradali respondet. Psalmi, qui post Epistolam cantabatur, meminit passim Augustinus. Vide Menardum in sacrament. Gregorianum, pag. 368.

[d] Colb. III. prima manu, *cantavit.* Clericus post dictum ab episcopo versum psalmi, antiphonam seu responsum subjungebat, eo modo quo in Missis temporum hodieque canticum trium Puerorum c cinimus.

[e] Is erat Massiliensis episcopus, de quo plur libro superiori.

[f] Freh. al., *nullis palleis tectam.*

[g] Tetricus Lingonensis, Agricola vero Cabillon sis. Pro *Tetricus* Colb. a. alt. manu habet *Teod cus*, et sic infra.

lls? At ille obstupefactus ait: Et quis est dominus tuus, qui te misit? Cui ego subridens: Beatus Martinus, inquio, misit me. Tunc ille jussit sibi repræsentari viros. Sed cum in ejus conspectu venissent, multas eis perfidias ac perjuria exprobravit, vocans eos sæpius vulpes ingeniosas: sed restituit eos graiæ suæ, reddens quæ illis ablata fuerant.

VII. Adveniente quoque die Dominico, rex ecclesiam ad spectanda [a] Missarum solemnia petit; frares [episcopi] vero consacerdotesque qui aderant, ocum Palladio episcopo ad agenda festa præbuerunt. Quo incipiente prophetiam, 381 Rex interrogat, uis esset. Cumque Palladium episcopum initiasse ronuntiassent, statim commotus rex ait: Qui mihi emper infidelis et perfidus fuit, ille nunc sacrata erba prædicabit? Egrediar prorsus ab hac ecclesia, e inimicum meum audiam prædicantem. Et hæc icens, egredi cœpit ecclesiam. Tunc conturbati saerdotes de fratris humilitate, dixerunt regi: Vidius enim eum convivio tuo adesse, ac de ejus manu benedictionem accipere; et cur eum nunc rex spernatur? Si enim scissemus tibi exosum, declilassemus utique ad alium, qui hæc agere debuisset. unc, si permittis, celebret quæ cœpit: in posterum utem si aliquid opposueris, canonicæ sanctionis ensura finiatur. Jam enim Palladius episcopus inrarium cum grandi humilitate discesserat. Tunc ex jussit eum revocari, et sic quæ agere cœperat, xpedivit. Nam cum iterato ad convivium regis Paldius atque Bertchramnus asciti fuissent, commoti icem multa sibi de adulteriis ac fornicatione exrobrarunt, nonnulla etiam de perjuriis. Quibus de ebus multi ridebant; nonnulli vero, qui alacrioris rant scientiæ, lamentabantur, cur inter sacerdotes omini taliter zizania diaboli pullularent. Discedentes aque a regis præsentia, cautiones et fidejussores ederunt, ut decimo Kalendas mensis noni ad synoum convenirent.

VIII. Tunc apparuerunt signa, id est, radii a parte quilonis, sicut sæpius apparere solent. Fulgor per elum occurrisse visus est, floresque in arboribus stensi sunt. Erat enim mensis quintus.

IX. Posthæc rex Parisios venit, et coram omnibus qui cœpit, dicens: Germanus meus Chilpericus oriens dicitur filium reliquisse, cujus nutritores, atre deprecante, petierunt, ut eum de sancto laacro in Dominici Natalis solemnitate deberem excire, et non venerunt. Rogaverunt deinceps ut ad nctum Pascha baptizaretur, sed nec tunc allatus t infans. Deprecati sunt autem tertio, ut ad festi- A vitatem 382 sancti Joannis [b] exhiberetur, sed nec tunc venit. Moverunt itaque me per tempus sterile de loco ubi habitabam: veni igitur, et ecce absconditur, nec ostenditur mihi puer. Unde, quantum intelligo, nihil est quod promittitur, sed, ut credo, alicujus ex leudibus nostris sit filius; nam si de stirpe nostra fuisset, ad me utique fuisset deportatus. Ideoque noveritis, quia a me non suscipitur, nisi certa de eo cognoscam indicia. Hæc audiens Fredegundis regina, conjunctis prioribus regni sui, id est tribus episcopis et trecentis viris optimis, sacramenta dederunt hunc a Chilperico rege generatum fuisse: et sic suspicio ab animo regis [c] ablata est.

X. Denique cum interitum Merovechi atque Chlodovechi sæpius lamentaretur, nesciretque ubi eos B postquam interfecerant, projecissent, venit ad regem homo qui diceret: Si mihi contrarium in posterum non habetur, indicabo in quo loco Chlodovechi cadaver sit positum. Juravit rex nihil ei molestum fieri, sed potius muneribus ampliari. Tunc ille: Veritatem, inquit, me loqui, o rex, ipsa ratio quæ acta est comprobabit. Nam quando Chlodovechus interfectus est, ac sub stillicidio oratorii cujusdam sepultus, metuens regina ne aliquando inventus cum honore sepeliretur, jussit eum in alveum Matronæ fluminis projici. Tunc intra lapsum [d], quod opere meo ad capiendorum piscium necessitatem præparaveram, reperi. Sed cum ignorarem quisnam esset, a cæsarie prolixa cognovi Chlodovechum esse: apprehensumque in humeris ad littus detuli, ibique eum cæspite C superposito tumulavi. Ecce salvatis artubus quod volueris effice. Quod cum rex comperisset, confingens se ad venationem procedere, de ectoque tumulo, reperit corpusculum integrum et illæsum. Una tantum pars capillorum, quæ subter fuerat, jam defluxerat; alia vero cum ipsis crinium flagellis intacta durabat. Cognitumque est hunc esse quem rex intento animo requirebat. Convocato 383 igitur episcopo civitatis, cum clero et populo, ac cereorum innumerabilium ornatu, ad basilicam sancti Vincentii detulit tumulandum, non minus plangens nepotes mortuos, quam cum vidit filios proprios jam sepultos. Posthæc misit Pappolum Carnotenæ urbis episcopum, qui Merovechi cadaver requirens, juxta Chlodovechi tumulum sepelivit.

D XI. Ostiarius [e] vero quidam de alio ostiario dixit Domine rex, hic accepto præmio consensit ut tu interficiaris. Apprehensusque ostiarius, de quo dixerat, cæsus, suppliciisque multis affectus, nihil de causa qua interrogabatur aperuit. Loquebantur enim

[a] Missas spectare dicebantur, qui sacris quidem ysteriis intererant, sed non communicabant, uti olligit noster Mabillon. in Liturg. Gallic. ex cap. 8). x hujus historiæ. Can. 29 Conc. III Aurelian., . 538, vetitum est, ne quis cum armis bellicis *saificia matutina Missarum sive vespertina spectet.*

[b] Non solum in natali Domini et S. Joannis, sed et natalitiis Martyrum baptismus conferebatur in aliibus ecclesiis. Quem morem veteribus canonibus sistentes abrogare conati sunt patres Concilii II atisc., hoc anno 585 habiti.

[c] Omnes præter Bad., *ab animis regis.*

[d] Sic Colb. m. cum Bec. et recte, ea enim voce designatur rete. Et in Colb. a., ubi *lampsum* altera manu appositum est, *rete*. Regm. vero habet *lacum*. Editi, *capsum*. De Chlodovei morte vide supra lib. v, cap. 40. De Merovei autem nece cap. 19 ejusdem libri. Uterque relatus Parisios, in basilica sancti Vincentii quæ hodie sancti Germani a Pratis dicitur, sepultus est.

[e] Hoc caput deest in Vat. et Colb. a. Bec., *Postarius.... de alio hostario.*

tunc multi hoc insidiis et invidia factum, quod ostiarius A ille, cui hoc crimen impactum fuerat, plurimum a rege diligeretur. Ansoualdus autem nescio qua suspicione tactus, nec valedicens, a rege discessit. Rex vero Cabillonum regressus, jussit Boantum, qui sibi semper fuerat infidelis, gladio percuti. Qui vallatus in domo sua, ab hominibus regis peremptus interiit, resque suæ fisci ditionibus subjugatæ sunt.

XII. Denique cum rex maxima intentione Theodorum episcopum iterum persequi conaretur, et Massilia jam in Childeberti regis dominationem revocata fuisset, ad discutiendas causas Ratharius illuc quasi dux [a] a parte regis Childeberti dirigitur. Sed postposita actione, quæ ei a rege injuncta fuerat, episcopum vallat, fidejussores requirit, et ad præsentiam regis Guntchramni direxit, ut scilicet ad B synodum, quæ Matiscone futura erat, quasi ab episcopis damnandus adesset. Nec defuit ultio divina, quæ servos suos ab ore canum rabidorum defensare consuevit. Nam egrediente episcopo a civitate, statim res ecclesiæ diripit, et alia quidem sibi vindicat, alia sub sigillorum munitione concludit. Cumque hoc fecisset, protinus famulos ejus sævissimus invadit morbus, exhaustosque febre peremit; filius ejus ab hoc incommodo defecit, quem in suburbano Massiliæ ipsius **384** cum gravi gemitu sepelivit; fuitque talis domui ejus plaga, ut cum ab urbe illa est digressus, vix ad patriam suam regredi putaretur. Theodorus vero episcopus a Guntchramno rege detentus est. Sed nihil ei rex nocuit. Est enim vir egregiæ sanctitatis [b], et in oratione assiduus, de quo mihi Magnericus C Treverensis episcopus hæc retulit. Ante hos annos cum ad præsentiam Childeberti regis ita sub ardua custodia duceretur, ut quandocunque ad urbem aliquam venisset, neque episcopum, neque quemquam de civibus videre permitteretur, adveniente Treveros, nuntiatum est episcopo, hunc jam in navi positum clam abduci; surrexitque sacerdos tristis, ac velociter prosecutus, reperit eum ad littus, causatusque cum custodibus, cur tanta esset impietas ut non liceret fratri fratrem aspicere: visoque tandem, osculatus eum, indulgens aliquid vestimenti, discessit. Veniens itaque ad basilicam sancti Maximini [c] prosternitur sepulcro, illud apostoli Jacobi retinens: *Orate pro invicem ut salvemini* (*Jac.* v, 16). Fusaque diu oratione cum lacrymis, ut fratrem dignaretur D Dominus adjuvare, egressus est foras. Et ecce mulier quam spiritus erroris agitabat, clamare sacerdoti cœpit, ac dicere: O sceleste et inveterate dierum, qui pro inimico nostro Theodoro orationem fundis ad Dominum. Ecce nos quotidie quærimus, qualiter ab his Galliis extrudatur, qui nos quotidianis incendiis conflat, et tu pro eo rogare non desinis? Satius enim tibi erat res ecclesiæ tuæ diligenter inquirere, ne pauperibus aliquid deperiret, quam pro hoc tam intente deposcere. Et aiebat: Væ nobis qui eum non possumus expugnare. Et licet dæmoniis credi non debeat, tamen qualis esset sacerdos, de quo hæc dæmon condolens declamabat, apparuit. Sed ad cœpta redeamus.

XIII. Igitur legatos ad nepotem suum Childebertum rex dirigit, qui morabatur tunc ad castrum Confluentis [d], quod ob hoc nomen accepit, pro eo quod Mosella Rhenusque **385** omnes pariter confluentes in eodem loco jungantur. Et quia placitum fuerat, ut Trecas Campaniæ urbem de utroque regno conjungerent, sacerdotibusque de regno Childeberti congruum non fuit; Felix legatus, salutatione præmissa, ostensis litteris, ait: Patruus tuus, o rex, diligenter interrogat, quis te ab hac promissione retraxit, ut sacerdotes regni vestri ad Concilium quod simul decreveratis, venire differrent. An forsitan mali homines aliquam inter vos discordiæ radicem faciant pullulare? Tunc ego, rege tacente, respondi: Nil mirum, si zizania seratur inter populos; nam inter hos quo radicem obliget [e], protinus non potest reperire. Nullum enim latet, quod Childebertus rex alium patrem nisi patruum non habet. Neque ille alium filium nisi hunc habere disponit, juxta id quod cum anno præsenti audivimus loqui [f]. Absit ergo ut inter eos radix discordiæ germinet, cum se pariter et tueri debeant, et amare. Tunc vocato secretius Felice legato, Childebertus rex rogavit, dicens: Deprecor dominum et patrem meum, ut Theodoro episcopo nihil injuriæ inferat: quod si fecerit, confestim inter nos scandalum germinabit, erimusque discordia impediente disjuncti, qui debemus amorem tuendo esse pacifici. Acceptoque et de aliis causis responso, legatus discessit [g].

XIV. Nobis itaque in antedicto castro cum rege commorantibus, dum ad convivium principis usque obscura nocte retineremur, epulo expleto surreximus, venientesque ad fluvium, offendimus navem in littore, quæ nobis fuerat præparata; ascendentibusque nobis irruit turba hominum diversorum, impletaque est navis tam hominibus quam aquis: sed virtus Domini adfuit, non sine grandi miraculo, ut cum usque labium impleta fuisset, mergi non posset. Habebamus enim nobiscum beati Martini reliquias cum **386** aliorum sanctorum, quorum virtute nos credimus fuisse salvatos. At vero nave ad littus unde egressi fuimus redeunte, evacuata ab hominibus et

[a] Regm., *dux quasi a parte*. Colb. m., *duxit quasi*, forte pro *dux*.

[b] Colitur uti sanctus in Martyrol. Gallicano die 2 Januarii. Vide supra lib. vi, cap. 24.

[c] Colb. m. et Regm., *Martini*. At licet Treviris sit quoque basilica S. Martini, ab ipso Magnerico condita, nunquam tamen ibi S. Martini sepulcrum exstitit. S. Maximinus vero in ecclesia suburbana sepultus est, quæ hodieque ipsius nomen retinet, estque, sicut etiam basilica S. Martini, celebris abbatia ordinis Benedictini.

[d] Celebre etiam nunc et munitione validissimum sub diœcesi et ditione archiepiscopi Trevirensis, vulgo *Coblentz* dictum.

[e] Col. et Bign., *qui radicem*. Col. m. alt. man., *quo duos*. Regm., *quos radix obligat... reperiri*.

[f] Vide supra cap. 4, et lib. vii, cap. 33.

[g] Post hæc Vat. et Colb. a., omissis capitibus quatuordecim, transeunt ad caput 28, quod est de Hermenegildo et Ingunde.

a lymphis, repulsisque extraneis, sine impedimento transivimus. In crastino autem vale regi dicentes, abscessimus.

XV. Profecti igitur in itinere, ad Eposium [a] castrum accessimus, ibique ab Ulfilaico diacono nacti, et ad monasterium ejus deducti, benignissime suscepti sumus. Est enim hoc monasterium quasi millibus octo ab antedicto castro, in montis cacumine locatum: in quo monte magnam basilicam ædificavit, quam beati Martini vel reliquorum sanctorum reliquiis illustravit. Commorantes autem ibi, petere ab eo cœpimus, ut nobis aliqua de conversionis suæ bono narraret, vel qualiter ad clericatus officium advenisset, quia erat genere Langobardus. Sed nequibat exponere, vanam tota intentione cupiens gloriam evitare. Quem ego terribilibus sacramentis conjurans, pollicitus primo, ut nulli quæ referebat expenderem, rogare cœpi, ut nihil mihi de his quæ interrogabam occuleret. Cumque diutissime reluctatus fuisset, victus tandem tam precibus quam obsecrationibus meis, hæc effatus est. Dum essem, inquit, puer parvulus, audito beati Martini nomine, nesciens adhuc utrum martyr an confessor esset, vel quid boni in mundo gessisset, vel quæ regio beatos artus tumulo meruisset accipere, jam in ejus honorem vigilias celebrabam, ac, si aliquid inter manus numismatis advenisset, eleemosynas faciebam. Jamque in majori ætate proficiens, litteras discere studui: ex quibus prius scribere potui, quam ordinem scriptarum litterarum scirem. Deinde Aredio abbati conjunctus, ab eoque edoctus, beati Martini basilicam adii. Revertensque cum eo, ille parumper pulveris beati sepulcri pro benedictione sustulit. Quem in capsula positum [b], ad collum **387** meum dependit: devectique ad monasterium [c] ejus Lemovicino in termino, accepta capsula, ut eam in oratorio suo locaret, in tantum pulvis accrevit, ut non solum totam capsam repleret, verum etiam foris inter juncturas, ubi aditum reperire potuit, scateret. Ex hoc mihi miraculi lumine animus magis accendit totam spem meam in ejus virtute defigere. Deinde territorium Trevericæ urbis expetii, et in quo nunc estis monte, habitaculum quod cernitis, proprio labore construxi. Reperi tamen hic Dianæ simulacrum, quod populus hic incredulus quasi deum adorabat. Columnam etiam statui, in qua cum grandi cruciatu sine ullo pedum stabam tegmine. Itaque cum hyemis tempus solite [d] advenisset, ita rigore glaciali urebar, ut ungues pedum meorum sæpius vis rigoris excuteret, et in barbis meis aqua gelu connexa candelarum more dependeret. Magnam enim hyemem regio illa persæpe dicitur sustinere. Sed cum nos sollicite interrogaremus, quis ei cibus aut potus esset, vel qualiter simulacra montis illius subvertisset, ait: Potus, cibusque meus erat parum panis et oleris, ac modicum aquæ. Verum ubi ad me multitudo vicinarum villarum confluere cœpit, prædicabam jugiter nihil esse Dianam, nihil simulacra, nihilque quæ eis videbatur exerceri cultura; indigna etiam esse ipsa, quæ inter pocula luxuriasque profluas cantica proferebant: sed potius Deo omnipotenti, qui cœlum fecit ac terram, dignum sit sacrificium laudis impendere. Orabam etiam sæpius, ut simulacro Dominus diruto dignaretur populum ab hoc errore discutere. Flexit Domini misericordia mentem rusticam, ut inclinaret aurem suam in verba oris mei, ut scilicet relictis idolis Dominum sequeretur. Tunc convocatis quibusdam ex eis, simulacrum hoc immensum, quod elidere propria virtute non poteram, cum eorum adjutorio postea merui [e] eruere: jam enim reliqua sigillorum [f] quæ faciliora fuerant, ipse confregeram. Convenientibus autem multis ad hanc Dianæ **388** statuam, missis funibus trahere cœperunt: sed nihil labor eorum proficere poterat. Tunc ego ad basilicam propero, prostratusque solo, divinam misericordiam cum lacrymis flagitabam, ut quia id humana industria evertere non

[a] Alii, *Epusum*; Antonino, *Epoisum*, nunc vulgo Ivodium, oppidum ditionis Luxemburgicæ in finibus Trevirorum, ad Charem seu Cherreum fluviolum, nostris *Ivois*, Germanis *Ipsch*, quod ab aliquot annis Carinianum etiam, *Carignan*, appellari voluerunt. Monasterium autem S. Martini, quod hic Gregorius laudat, in monte vicino olim situm, plane dirutum est, e quo, uti narrat Browerus in Annalibus Trevir. lib. x, anno circ. 979, Egbertus archiepiscopus Trevir. B. Vulfilaici ossa in oppidum transtulit. Idem sanctus in Fastis Benedictinis sub *S. Vulphi conversi* nomine colitur xii Kal. Novembris, diviso perperam in duas partes Vulphilaici nomine, ut laicus dicatur, cum vel ex hoc Gregorii loco certum sit ipsum diaconum fuisse.

[b] Col. m. et Bec., *quod in capsula depositum... dependi.*

[c] Monasterium Athanense, quod hodie conditoris sui sancti Aridii nomine insignitur.

[d] Sic Colb. m. et Bec.. id est *solito*, ut habet Bad.; cæteri, *solitæ*, referentes ad vocem *hyemis*.

[e] Sic Bad.; cæteri, *possem eruere*.

[f] Id est alia signa, seu simulacra. Jam tempore Domitiani imp. celebris erat Dianæ cultus in his partibus, ita ut *Diana Arduinna*, ex silvæ celebris nomine, diceretur, ut patet ex veteri inscriptione apud Browerum in antiquit. Trevirensibus. Inscriptionem ipsam, quæ probat Dianæ cultum in Arduenna silva fuisse celebrem, huc proferre visum est.

D. M.
Q. CÆSIVS. Q. FILIVS. CLAVD.
ATILIANVS. SACERDOS
DIANÆ. ARDVINNÆ
FECIT. SIBI. ET. SVIS. HERED.
IN. FR. P. XII. IN. AGR. P. XV.
IIII. IDVS. OCTOB.
IMP. CÆS. FL. DOMITIANO. VIII.
ET. C. VALERIO. MESSALINO. COS.

Ex eodem Browero discimus infra nemus, quod in eadem regione habetur prope Epternacum, oppidum ob monasterium Ord. Benedictini insigne, haberi vetus Dianæ monumentum, vario cultu in rupe solida sculptum, sed pene attritum, cum hac inscriptione:

DEÆ. DIANÆ
Q. POSTHVMVS. POTENS
V. S.

An inde Diana Ardoinnæ nomen habuerit? certe apud Gruterum, cap. 49, vetus habetur inscriptio quinque diis sacra: Ardoinnæ, Camulo, Jovi, Mercurio, Herculi. Quæ vero inscribitur *Ardoinna*, sub Dianæ specie repræsentatur.

valebat, virtus illud divina destrueret. Egressusque post orationem, ad operarios veni, apprehensumque funem, ut primo ictu trahere cœpimus, protinus simulacrum ruit in terram, confractumque cum malleis ferreis in pulverem redegi. Ipsa quoque hora, cum ad cibum capiendum venissem, ita omne corpus meum a vertice usque ad plantam pedis pusulis malis repletum est, ut locus quem unus digitus tegeret, vacuus inveniri non posset : ingressusque basilicam solus, denudavi me coram sancto altario. Habebam enim ibi ampullam cum oleo plenam, quam de sancti Martini basilica detuleram : ex qua propriis manibus omnes artus perunxi, moxque sopori locatus sum. Expergefactus vero circa medium noctis, cum ad cursum reddendum [a] surgerem, ita corpus totum incolume reperi, ac si nullum super me ulcus apparuisset. Quæ vulnera non aliter nisi per invidiam inimici emissa cognovi. Et quia semper ipse invidus Deum quærentibus nocere conatur, advenientibus episcopis, qui me magis ad hoc cohortari debuerant, ut cœptum opus sagaciter explicare deberem, dixerunt mihi : Non est æqua hæc via quam sequeris, nec tu ignobilis Simeoni [b] Antiocheno, qui columnæ insedit, poteris comparari. Sed nec cruciatum hunc te sustinere patitur loci positio : descende potius, et cum fratribus, quos aggregasti tecum, inhabita. Ad quorum verba, quia sacerdotes non obaudire ascribitur crimini, descendebam, fateor, et ambulabam cum eisdem, ac cibum pariter capiebam. Quadam vero die provocans me episcopus, longius ad villam emisit operarios cum scutis et malleis ac securibus, et eliserunt columnam in qua stare solitus eram. In crastino autem veniens, inveni **389** omnia dissipata, flevique vehementer; sed erigere nequivi quæ destruxerant, ne dicerer contrarius jussionibus sacerdotum, et ex hoc, sicut nunc habito, cum fratribus habitare contentus sum.

XVI. Cui cum de virtutibus beati Martini quas in eo loco operatus est, aliqua ut declararet exposcerem, hæc retulit. Franci cujusdam, et nobilissimi in gente sua viri, filius mutus surdusque erat : adductusque a parentibus ad hanc basilicam, jussi eum cum diacono meo et alio ministro, intra ipsum templum sanctum in lectulo requiescere; et per diem quidem orationi vacabat : nocte autem in ipsa, ut diximus, æde dormiebat. Quandoque miserante Deo apparuit mihi in visione beatus Martinus, dicens : Ejice agnum de basilica, quia jam sanus factus est. Mane autem facto, cogitante me quod esset hoc somnium, venit ad me puer, et emittens vocem, gratias agere Deo cœpit, conversusque ad me, ait : Gratias ago Deo omnipotenti, qui mihi et eloquium reddidit, et auditum. Ex hoc sanus redditus, ad domum rediit. Alius vero qui plerumque in furtis diversisque sceleribus commistus pejerare consueverat,

A cum aliquando a quibusdam pro furto argueretur, ait : Ibo ad basilicam beati Martini, et sacramentis me exuens, innocens reddar. Quo ingrediente, elapsa securi de manu ejus, ad ostium ruit, gravi cordis dolore perculsus, confessusque est miser verbis propriis, quæ venerat excusare perjuriis. Alius simili modo cum de incendiis domus vicini sui argueretur, ait : Vadam ad templum sancti Martini, et fide data insons redditurus [c] ero ab hoc crimine. Manifestum erat enim hunc domum illam incendio concremasse. Abiens autem ad sacramenta danda, conversus ad eum, dixi ei : Quantum vicinorum tuorum dictat assertio, non eris innocens ab hoc scelere; sed tamen Deus ubique est, et virtus ejus ipsa est forinsecus, quæ habetur intrinsecus. Tamen si B ita te vana fiducia cepit, quod Deus vel sancti ejus in perjuriis non ulciscantur, ecce templum sanctum, econtra jura ut libet; **390** nam calcare limen sacrum non permitteris. At ille elevatis manibus, ait : Per omnipotentem Deum et virtutem beati Martini antistitis ejus, quia hoc incendium non admisi. Datis itaque sacramentis, dum recederet, visum est ei quasi ab igne circumdari; et statim ruens in terram, clamare cœpit se a beato antistite vehementer exuri. Aiebat enim miser : Testor Deum, quia ego vidi ignem de cœlo cadere, qui me circumdans validis vaporibus conflat. Et dum hæc diceret, spiritum exhalavit. Multis hæc causa documentum fuit, ne in hoc loco auderent ulterius pejerare. Plurima quidem de his virtutibus hic diaconus retulit, quæ sequi lon- C gum putavi.

XVII. Cum autem in loco illo commoraremur, vidimus per duas noctes signa in cœlo, id est radios a parte Aquilonis tam clare splendidos, ut prius sic apparuisse non fuerint visi, et ab utraque quidem parte, id est ab Euro, et Zephyro, nubes sanguineæ; tertia vero nocte quasi hora secunda apparuerunt hi radii. Et ecce dum hos miraremur attoniti, surrexerunt a quatuor plagis mundi alii horum similes, vidimusque totum cœlum ab his operiri. Et erat nubes in medio cœli splendida, ad quam se hi radii colligebant in modum tentorii, quod ab imo ex amplioribus incœptum fasciis angustatis in altum, in unum cuculli caput sæpe colligitur. Erantque in medio radiorum et aliæ nubes ceu coruscum valide D fulgurantes. Quod signum magnum nobis ingessit metum (*V. supra cap.* 24). Opperiebamur enim semper nos aliquam plagam de cœlo transmitti.

XVIII. Childebertus vero rex compellentibus missis imperialibus, qui aurum quod anno superiore datum fuerat, requirebat, exercitum in Italiam dirigit. Sonus enim erat sororem suam Ingundem jam Constantinopolim fuisse translatam. Sed cum duces inter se altercarentur, regressi sunt sine ullius lucri conquisitione [d]; nam Wintrio dux a pagensibus

[a] Id est, ad recitandum officium divinum.
[b] Celebris sanctus Simeon Stylites, de quo ipse Gregorius in libro de Gloria Confess., cap. 26.
[c] Sic Colb. m. et Bad.; alii vero, *rediturus.*

[d] Vide Paul. Diac. lib. III Hist. Langob., cap. 22, et Chronicum Joan. Biclar. de Wintrione infra lib. X, cap. 3. In Fredegarii Chronico, cap. 14, dicitur *Quintrio dux Campaniæ.* Is ex Gudila filiam habuit

suis depulsus, ducatu caruit finissetque vitam, nisi fuga auxilium præbuisset; sed postea, pacato populo, ducatum recepit. Itaque **391** Nicetius per emissionem Eulalii a comitatu Arverno submotus, ducatum a rege expetiit, datis pro eo immensis muneribus. Et sic in urbe Arverna, Ruthena atque Ucetica dux [a] ordinatus est, vir valde ætate juvenis, sed acutus in sensu; fecitque pacem in regione Arverna, et in reliquis ordinationis suæ locis. Childericus vero Saxo in offensam regis Guntchramni incidens, pro causa ob quam superius diximus alios confugisse, beati Martini basilicam expetiit, uxorem in regno regis antedicti relinquens. Cui obtestatus fuerat rex, ne virum videre præsumeret, nisi prius ille regali gratiæ reconciliaretur. Ad quem cum pro eo sæpius legationem misissemus, tandem obtinuimus ut uxorem reciperet, et citra [b] Ligerim fluvium commoraretur, non tamen ad regem Childebertum transire præsumeret. Sed ille accepta libertate recipiendæ uxoris, clam ad eum transiit; adeptaque ordinatione ducatus in civitatibus ultra Garonnam, quæ in potestate supradicti regis habebantur, accessit. Gunthramnus vero rex volens regnum nepotis sui Chlotharii, filii scilicet Chilperici, regere, Theodulfum Andegavis comitem esse decrevit; introductusque in urbem, a civibus, et præsertim a Domigiselo cum humilitate repulsus est. Recurrensque ad regem, iterum præceptum accipiens, a Sigulfo duce intromissus, comitatum urbis illius rexit. Gundobaldus autem comitatum Meldensem, super Guerpinum accipiens [c], ingressusque urbem, causarum actionem agere cœpit. Exinde dum pagum urbis in hoc officio circumiret, in quadam villa ab Guerpino interficitur. Cujus parentes congregati super hunc irruunt, inclusumque in pessilem domus [d] interimunt: sicque uterque a comitatu morte imminente discessit.

XIX. Cum autem sæpius Dagulfus **392** abbas [e] pro sceleribus suis argueretur, quia furta et homicidia plerumque faciebat, sed et in adulteriis nimium dissolutus erat, quodam tempore cum uxorem vicini sui concupiscens, misceretur cum ea, requirens occasiones diversas, qualiter virum adulteræ intra monasterii hujus septa deberet opprimere [f], contestatus est ei dicens, quod si ad uxorem suam accederet, puniretur. Illo quoque discedente ab hospitiolo suo, hic Dagulfus nocte cum uno clerico veniens, domum meretricis ingreditur. Postquam autem diutissime bibentes inebriati sunt, in uno strato locantur. Quibus dormientibus, adveniens vir ille, accenso stramine, elevata bipenne utrumque peremit. Ideoque documentum sit hæc causa clericis, ne contra canonum statuta extranearum mulierum consortio potiantur, cum hæc et ipsa lex canonica et omnes Scripturæ sanctæ prohibeant: præter has feminas, de quibus crimen non potest æstimari.

XX. Interim dies placiti advenit, et episcopi ex jussu regis Guntchramni apud Matiscensem urbem collecti sunt [g]. Faustianus [h] autem, qui ex jussu Gundovaldi Aquensis urbis episcopus ordinatus fuerat, ea conditione removetur, ut eum Bertchramnus, Orestesque, sive Palladius, qui eum benedixerant, vicibus pascerent, centenosque ei aureos annis singulis ministrarent. Nicetius tamen ex laico, qui prius ab Chilperico rege præceptum elicuerat, in ipsa urbe episcopatum adeptus est. Ursicinus Cadurcensis episcopus excommunicatur, pro eo quod Gundovaldum excepisse publice est confessus: accepto hujusmodi placito, ut pœnitentiam tribus annis agens, neque capillum, neque barbam tonderet, vino et carnibus abstineret, missas celebrare, clericos ordinare, ecclesiasque et chrisma benedicere, eulogias dare penitus non auderet; utilitas **393** tamen ecclesiæ [i] per ejus ordinationem, sicut solita erat, omnino exerceretur. Exstitit enim in hac synodo quidam ex episcopis, qui dicebat mulierem, hominem non posse vocitari. Sed tamen ab episcopis ratione accepta quievit: eo quod sacer veteris Testamenti liber edoceat, quod in principio Deo hominem creante, ait, *Masculum et feminam creavit eos: vocavitque nomen eorum, Adam* (*Gen.* v, 2), quod est [exponitur] homo terrenus; sic utique vocans mulierem, ceu virum: utrumque enim hominem dixit. Sed et Dominus Jesus Christus ob hoc vocitatur filius hominis, quod sit filius Virginis, id est mulieris. Ad quam cum aquas in vina transferre pararet, ait: *Quid mihi et tibi est, mulier* (*Joan.* ii, 4)? et reliqua. Multisque et aliis testimoniis hæc causa convicta quievit. Prætextatus vero Rothomagensis episcopus, orationes

S. Glodesindem abbatissam, quæ Parthenonem hodieque sub ipsius nomine Mettis celebrem condidit; cujus habes Vitam Sæc. ii Benedictino, pag. 1087.

[a] Ex hoc aliisque similibus locis probat Bignonius duces comitibus potestate superiores fuisse, nec requisitum fuisse ut duodecim comitatus duci subjicerentur. Vide infra lib. ix, cap. 7, et lege ipsius Cl. viri notas in lib. i Marculfi form. 8, ubi plura et scitu digna, pro more suo, habet de ducibus et comitibus. Videsis et Alteserræ librum ea de re singularem, et Cangii Glossarium.

[b] Colb. m. et Regm., *circa*.

[c] Sic Bec.: alii, *Guerpinum* (aut *Vuerpinum*), *ingressusque*, etc.; unde Bignonius ex conjectura addiderat *invasit;* Ches., *competiit*.

[d] Editi, *pensilem domum;* Bec., *pensilem domus*. At lectionem nostram, quæ est Colb. m., cæteris meliorem putat Valesius; quamvis ejus sensum se non assequi fateatur, nisi pessile sit aliqua domi pars, cujus vocis significatio nobis hodie ignota est.

[e] In Bec. deest vox *abbas*. In indice tamen capp. habet, *De Dagulfo abbate*.

[f] Idem cod., *virum adulterum, qui in terra hujus monasterii deberet opprimere*.

[g] Hujus synodi canones, et eorum nomina, qui ipsi interfuerunt, vide apud Sirmondum tom. I, p. 381.

[h] Alii, *Faustinianus*, ut supra lib. vii, cap. 31, ubi ejus ordinatio describitur, et de Nicetio agitur.

[i] Id est rerum temporalium ac possessionum ecclesiæ suæ curam haberet. Ipse tamen inter alios antistites Concilio subscripsit, immo et ipse Faustianus, sed qui ibi dicitur sedem non habere. At Nicetius nec subscripsit, nec inter alios patres recensitus est, quod forte nondum ordinatus esset, factus ex comite episcopus.

quas in exsilio positus scalpsit, coram episcopis recitavit. Quæ quibusdam quidem placuerant, a quibusdam vero, quia artem secutus minime fuerat, reprehendebantur. Stylus tamen per loca ecclesiasticus et rationabilis erat. Cædes autem magna tunc inter famulos Prisci [a] episcopi et Leudegisili ducis fuit. Priscus tamen episcopus ad coemendam pacem multum pecuniæ obtulit. His etiam diebus Guntchramnus rex graviter ægrotavit, ita ut putaretur a quibusdam non posse prorsus evadere : quod credo providentia Dei fuisset [*It.* fuit]. Cogitabat enim multos episcoporum exsilio detrudere. Theodorus itaque episcopus, ad urbem suam regressus, favente omni populo cum laude susceptus est.

XXI. Itaque cum hæc synodus ageretur, Childebertus rex apud Belsonancum villam [b], quæ in medio Ardoennensis silvæ sita est, cum suis conjungitur. Ibique Brunichildis regina pro Ingunde filia, quæ adhuc in Africa tenebatur, **394** omnibus prioribus questa est : sed parum consolationis emeruit. Tunc contra Bosonem Guntchramnum causa exoritur. Ante paucos autem dies mortua propinqua uxoris ejus sine filiis, in basilica urbis Mettensis sepulta est cum grandibus ornamentis et multo auro. Factum est autem, ut post dies paucos adesset festivitas beati Remigii [c], quæ in initio mensis Octobris celebratur. Discedentibus [d] autem multis e civitate cum episcopo, et præsertim senioribus urbis cum duce, venerunt pueri Bosonis Guntchramni ad basilicam, in qua mulier erat sepulta. Ingressi, conclusis super eos ostiis, detexerunt sepulcrum, tollentes et auferentes omnia ornamenta corporis defuncti, quæ reperire potuerunt. Sentientes autem hæc monachi basilicæ illius, venerunt ad ostium; sed ingredi non sunt permissi. Quod videntes, nuntiaverunt hæc episcopo suo ac duci. Interea pueri, acceptis rebus, ascensisque equis, fugere cœperunt; sed timentes ne apprehensi in via diversis subigerentur pœnis, regressi sunt ad basilicam. Posueruntque quidem res super altarium, sed foras egredi non sunt ausi, clamantes atque dicentes, quia a Guntchramno Bosone transmissi sumus. Sed cum ad placitum in villam quam diximus. Childebertus cum proceribus suis convenisset, et Guntchramnus de his interpellatus nullum responsum dedisset, clam aufugit : ablatæque sunt ei deinceps omnes res, quas in Arverno de fisci munere promeruerat. Sed et diversorum res quas male pervaserat, cum confusione reliquit.

XXII. Laban Helosensis episcopus [e] hoc anno obiit. Cui Desiderius ex laico successit. Cum jurejurando enim rex pollicitus fuerat, se nunquam ex laicis episcopum ordinaturum. Sed quid pectora humana **395** non cogat auri sacra fames? Bertchramnus vero regressus ex synodo, a febre corripitur; arcessitoque Waldone diacono, qui et ipse in baptismo Bertchramnus vocitatus est, summam ei sacerdotii deputat, omnesque conditiones, tam testamenti quam benemeritorum suorum, ipsi committit. Quo discedente, hic spiritum exhalavit [f]. Regressus diaconus cum muneribus et consensu civium ad regem properat, sed nihil obtinuit. Tunc rex, data præceptione, jussit Gundegisilum Santonicum comitem, cognomento Dodonem, episcopum ordinari : gestumque est ita. Et quia multi clericorum Santonicorum ante synodum consentientes Bertchramno episcopo, in Palladium sacerdotem suum aliqua adversa conscripserant, quæ ei humilitatem ingererent, post ejus obitum apprehensi a sacerdote, graviter cæsi atque exspoliati sunt. Hoc tempore et Wandelinus, nutritor Childeberti regis, obiit; sed in locum ejus nullus est subrogatus, eo quod regina mater curam velit propriam habere de filio. Quæcumque de fisco meruit, fisci juribus sunt relata. Obiit his diebus Bodegisilus [g] dux plenus dierum, sed nihil de facultate ejus filiis minutum est. In locum Fausti Auscensis episcopi, Fabius [h] episcopus est subrogatus. Post obitum sancti Salvii, hoc anno Desideratus Albigensibus episcopus datus est [i].

XXIII. Magnæ hoc anno pluviæ fuerunt, amnesque in tantum convaluerunt, ut plerumque naufragia evenirent. Ipsique littora excedentes, propinquas segetes ac prata operientes, graviter eliserunt : fueruntque vernales æstivique menses tam irrigui, ut hyems magis putaretur esse quam æstas.

XXIV. Duæ hoc anno insulæ in mari divinitus incendio concrematæ sunt : quæ per dies septem cum hominibus pecoribusque consumptæ subvertebantur. Nam qui in mare confugerant, et se in profundum præcipitabant, in ipsa qua mergebantur aqua **396** consumebantur, graviorique supplicio, qui non con-

[a] Is erat episcopus Lugdunensis, qui primum locum in synodo obtinebat. De hoc supra lib. IV, cap. 36, et in Vitis Patrum, cap. 8.

[b] Suspicatur Ortelius hic designari oppidum Bastonacum, quod incolæ vulgo *Bastoigne* appellant. Et quidem Gesta episcoporum Antissiodorensium, ipso Valesio testante, *Bastoniam villam sitam in saltu Arduennæ* memorant, quæ hodie haud procul ab Urta fluvio et Arduenna silva posita est, in ducatu Luxemburgensi.

[c] Colb. m. et Regm., *Remedii*.

[d] Editi et Bec., *Descendentibus*. Et quidem fortasse descendendum erat adeundo basilicam extramuranam, in qua sancti Remigii festivitas celebrabatur. Nam et ecclesia cathedralis etiam nunc supra montem sita est.

[e] Id est Elusanus. Elusa, vulgo *Eause*, olim Novempopulaniæ metropolis erat, qua excisa hæc dignitas in Ausciensem urbem translata est. Laban subscripsit Concil. Paris. IV, an. 573, et Matisc. II per suum missum, an. 585.

[f] Bertramni hujus Burdegalensis episcopi, poetarum more, laudes prosequitur Fortunatus lib. III, carm. 20 et 21.

[g] Hujus encomium scripsit Fortunat. lib. VII, carm. 5.

[h] In Colb. m. et Regm., *Sabius*. Bec., *Saius* bn. *subrogatur*. Faustus interfuit Concil. Matisc. II, an. 585.

[i] Inter utrumque aliqui locant Theofridum, qui forte aliquandiu sedem occupaverit. Hinc Gregorius Salvii mortem anno præcedenti consignat lib. VII, cap. 1.

festini emittebant spiritum, urebantur. Redactisque omnibus ad favillam, cuncta mare operuit. Ferebant etiam multi signa, quæ superius nos vidisse octavo mense narravimus (*Cap.* 8 *et* 17), quasi arderet cœlum, ex hujus incendii splendore fuisse.

XXV. In alia vero insula, quæ est proxima civitati Veneticæ, erat stagnum validum, piscibusque refertum, quod in unius ulnæ altitudinem conversum est in cruorem : ita per dies multos congregata canum atque avium inæstimabilis multitudo, sanguinem hunc lambens, satiata redibat in vesperum.

XXVI. Turonicis vero atque Pictavis Ennodius dux datus est. Berulfus [a] autem qui his civitatibus ante præfuerat, pro thesauris Sigiberti regis quos clam abstulerat, cum Arnegisilo socio suspectus habebatur. Qui cum hunc ducatum in supradictis urbibus expeteret, a Rauchingo [b] duce facto ingenio cum satellite alligatur. Nec mora, missi ad domos eorum pueri expilant omnia, multa ibi de proprio, nonnulla de antedictis thesauris sunt reperta : quæ omnia ad Childebertum regem delata sunt. Cumque in hoc res ageretur, ut gladius cervicem decideret, interventu episcoporum obtenta vita laxati sunt : nihil tamen de his quæ eis ablata fuerant recipientes.

XXVII. Desiderius vero dux cum aliquibus episcopis, et Aredio abbate vel Antestio, ad regem Guntchramnum properavit. Sed cum eum rex ægre vellet accipere, victus precibus sacerdotum in gratiam suam recepit. Tunc ibi Eulalius adfuit quasi pro conjuge, quæ eum spreverat, et ad Desiderium transierat, causaturus [c] : sed in ridiculum et humilitatem redactus, siluit. Desiderius vero remuneratus a rege, cum gratia est reversus.

XXVIII. Igitur, ut superius diximus, Ingundis a viro cum imperatoris exercitu derelicta, dum ad ipsum **397** principem cum filio parvulo duceretur, in Africa defuncta est et sepulta. Leuvichildus vero Hermenegildum filium suum, quem antedicta mulier habuit, morti tradidit [d]. Quibus de causis commotus Guntchramnus rex, exercitum in Hispanias destinat, scilicet, ut prius Septimaniam, quæ adhuc infra Galliarum terminum habetur, ejus dominationi subderent, et sic inantea proficiscerentur. Dum autem hic exercitus moveretur, indiculum cum nescio [e] quibusdam hominibus rusticis est repertum. Quod et Guntchramno regi legendum miserunt, hoc modo quasi Leuvichildus ad Fredegundem scriberet, ut quocunque ingenio exercitum illud prohiberet ire, dicens : Inimicos nostros, id est Childebertum [f] et

A matrem ejus, velociter interimite, et cum rege Guntchramno pacem inite, quam præmiis multis coemite. Et si vobis minus est fortassis pecuniæ, nos clam mittimus; tantum ut quod petimus impleatis. Cum autem de inimicis nostris ulti fuerimus, tunc Amelio episcopo ac Leubæ matronæ bona tribuite [g], per quos missis nostris ad vos accedendi aditus reseratur. Leuba enim est socrus Bladastis ducis.

XXIX. Et licet hæc ad Guntchramnum regem perlata, et nepoti ejus Childeberto in notitiam data fuissent, tamen Fredegundis duos cultros ferreos fieri præcepit : quos etiam charaxari profundius, et veneno infici jusserat, scilicet si mortalis assultus vitales non dissolveret fibras, vel ipsa veneni infectio
B vitam posset velocius extorquere. Quos cultros duobus clericis cum his mandatis tradidit, dicens : Accipite hos gladios, et quantocius pergite ad Childebertum regem, assimulantes vos esse mendicos. Cumque pedibus ejus fueritis strati, quasi stipem postulantes, latera ejus utraque perfodite, ut tandem Brunichildis, quæ ab illo arrogantiam sumit, eo cadente corruat, mihique subdatur. Quod si tanta est custodia circa puerum, ut accedere nequeatis, vel ipsam interimite inimicam. **398** Merces quoque operis vestri hæc erit, ut si mortui in hoc opere fueritis, parentibus vestris bona tribuam, ipsosque muneribus ditans, primos in regno meo constituam. Interim vos timorem omnem omittite, nec sit trepidatio mortis in pectore. Noveritis enim, quod cunctos homines hæc
C causa continet. Armate virilitate animos, et considerate sæpius fortes viros in bello corruere. Unde nunc parentes eorum nobiles effecti, opibus immensis cunctis supereminent, cunctosque præcellunt. Cumque hæc mulier loqueretur, clerici tremere cœperunt, difficile putantes hæc jussa posse complere. At illa dubios cernens, medificatos potione direxit quo ire præcepit; statimque robur animorum accrevit, promiseruntque se omnia quæ præceperat impleturos. Nihilominus vasculum hac potione repletum, ipsos levare jubet, dicens : In die illa cum hæc quæ præcipio facitis, mane priusquam opus incipiatis, hunc [h] potum sumite : erit vobis magna constantia ad hæc peragenda. His ita instructis, dimisit eos. Qui per-
D gentes et ad urbem Suessionas accedentes, a Rauchinco duce capti, discussique omnia reserant, et sic in carcerem religati sunt. Post dies vero paucos Fredegundis, incerta [*Al.* certa] jam quod fuissent impleta quæ fuerant imperata, misit puerum inquirere,

[a] Supra dicitur *Eberulfus*, sicut et Ch. al. hic, et alii in titulo hujus capitis.

[b] Aliqui editi, *Rochingo*, et pro *ingenio* habent *instrumento*, quasi nescio qua machina arte fabricata fuisset cum alio alligatus; sed lectio nostra, quæ est ms. Colb., melior est. Ingenium enim appellabant technam, qua aliquem incaute agentem decipiebant.

[c] Vide de ea infra cap. 45, et lib. x, cap. 8.

[d] Die 13 Aprilis, quo festum ejus uti martyris in Ecclesia celebratur. De eo vide supra lib. v, cap. 39, et notas.

[e] Editi, *a nescio quibusdam*. Bec., *cum nescio quibus hominibus*. Regm., *Breviculum a*, etc.

[f] Bellum tamen indixerat Guntramnus : sed forte existimabat Leuvigildus, id instigante Childeberto Ingundis fratre, aut eorum matre Brunichilde, ab eo susceptum fuisse; aut certe etiam ipse Childebertus in Hispaniam moverat, ut testatur Paulus Diac. lib. III Hist. Lang., cap. 21, ubi habet Hispanos ea occasione a Childeberto superatos fuisse. Quæ autem hic Gregorius variis capitibus narrat, Joan. Biclarensis in unum congerit ad an. 586.

[g] Colb. m. alt. manu, *retribuite*. Amelius erat episcopus Bigorritanus, qui synodo Matisc. II interfuit.

[h] Editi, *incipiatur, hinc potum sumite*.

quid aut rumor populi ferret, aut si aliquem inveniret indicantem qui diceret Childebertum jam interemptum fuisse. Egressus igitur puer ab ea, Suessionas urbem venit. Audiens denique hos in carcerem retineri, ad ostium appropinquat; sed cum loqui satellitibus cœpisset, et ipse captus custodiæ mancipatur. Tunc omnes simul ad Childebertum regem directi sunt, discussique veritatem aperiunt, indicantes se a Fredegunde missos ad eum interimendum, dicentes : Jussa reginæ suscepimus, ut nos egenos assimularemus; cumque pedibus tuis provoluti aliquid stipendii quæreremus, ab his te gladiis transfodere voluimus. Quod si assultu segniore **399** gladius defixus esset, ipsum venenum, quo ferrum erat infectum, animam velociter penetraret. Hæc his dicentibus, diversis suppliciis affecti, truncatis manibus auribusque et naribus, variis sunt mortibus interempti.

XXX. Igitur Guntchramnus rex commoveri exercitum in Hispanias præcepit [a], dicens : Prius Septimaniam provinciam ditioni nostræ subdite, quæ Galliis est propinqua. Indignum est, ut horrendorum Gotthorum terminus usque in Gallias sit extensus. Tunc commoto omni exercitu regni sui, illuc dirigit. Gentes vero quæ ultra Ararim, Rhodanumque et Sequanam [b] commanebant, cum Burgundionibus junctæ, Ararica Rhodaniticaque littora tam de fructibus, quam de pecoribus valde depopulatæ sunt. Multa homicidia, incendia, prædasque in regione propria facientes, sed et ecclesias denudantes, clericos ipsos cum sacerdotibus ac reliquo populo ad ipsas sacratas Deo aras interimentes, usque ad urbem Nemausum processerunt. Similiter et Biturici, Santonici cum Petragoricis, Egolismensibus, et reliquarum urbium populo, qui tunc ad antedicti regis imperium pertinebant, usque ad Carcassonam urbem devecti, similia mala gesserunt. Sed cum ad urbem accessissent, reseratis sponte ab habitatoribus portis, nullo resistente ingressi, nescio quo cum Carcassonensibus scandalo commoti, urbem egressi sunt. Tunc Terentiolus, comes quondam urbis Lemovicinæ, lapide de muro projecto percussus, occubuit : cujus caput truncatum est ad vindictam adversariorum, et urbi delatum est. Ex hoc omnis populus timore perterritus, ad propria regredi destinans, universa reliquit, quæ vel per viam ceperat, vel quæ secum adduxerat. Sed et Gotthi per occultas insidias multos de his spoliatos interemerunt; exinde in Tolosanorum manus incidentes, quibus dum pergerent, multa intulerant mala, spoliati ac cæsi vix propria contingere potuerunt. Ili vero qui Nemausum **400** aggressi fuerant, devastantes universa regionis, succensis domibus, incensis segetibus, discissis olivetis, vinetisque succisis, nihil inclusis

A nocere potentes, ad alias urbes progressi sunt. Erant enim valde munitæ, et de cibis ac reliquis necessariis adplene refertæ, et horum urbana depopulantes, urbes minus irrumpere valuerunt. Tunc et Nicetius dux cum Arvernis in hac expeditione commotus, cum reliquis urbes assedit. Sed cum minus valeret, ad castrum quoddam pervenit, dataque fide, sponte inclusi reserantes portas, eos creduli tanquam pacificos susceperunt. Illi vero ingressi, postposito sacramento, præsidia cuncta diripiunt, animas in captivitatem subdentes. Tunc accepto consilio unusquisque ad propria est regressus. Tantaque per viam scelera, homicidia, prædas, direptiones per regionem propriam gesserunt, ut ea usquequaque memorari perlongum sit. Veruntamen quia segetes Provinciæ igni ab hisdem

B succensas dicimus, fame atque inedia pereuntes, per viam relinquebantur exanimes; nonnulli in fluminibus demersi, plerique in seditionibus interempti sunt. Ferebant enim amplius quam quinque millia in his stragibus fuisse peremptos. Sed non eos qui remanserant, coercebat aliorum interitus. Tunc et Arvernæ regionis ecclesiæ, quæ viæ publicæ propinquæ erant, a ministeriis denudatæ sunt. Nec fuit terminus male faciendi, nisi cum ad propria singuli pervenerunt. Quibus reversis, magna Guntchramnum regem amaritudo cordis obsedit. Duces vero supradicti exercitus ad basilicam sancti Symphoriani martyris expetierunt. Veniente itaque rege ad ejus solemnitatem, repræsentati sunt sub conditione audientiæ in postmodum futuræ. Postea vero quatuor convocatis epi-

C scopis [c], necnon et majoribus natu laicorum, duces discutere cœpit, dicens : Qualiter nos hoc tempore victoriam obtinere possumus, qui ea quæ patres nostri consecuti sunt, non custodimus? **401** Illi vero ecclesias ædificantes, in Deum spem omnem ponentes, martyres honorantes, sacerdotes venerantes, victorias obtinuerunt, gentesque adversas, divino opitulante adjutorio, in ense et parma sæpius subdiderunt. Nos vero non solum Deum non metuimus, verum etiam sacra ejus vastamus, ministros interficimus, ipsa quoque sanctorum pignora in ridiculo discerpimus ac vastamus. Non enim potest obtineri victoria, ubi talia perpetrantur. Ideo manus nostræ sunt invalidæ, ensis tepescit, nec clypeus nos, ut erat solitus, defendit ac protegit. Ergo si hoc meæ culpæ

D ascribitur, jam id Deus capiti meo restituat. Certe si vos regalia jussa contemnitis, et ea quæ præcipio implere differtis, jam debet securis capiti vestro submergi. Erit enim documentum omni exercitui, cum unus de prioribus fuerit interfectus. Verumtamen jam experiri debemus quid agi oporteat. Si quis justitiam sequi destinat, jam sequatur; si quis contemnit, jam

[a] Hanc expeditionem anno 585, ante synodum Matiscone habitam, confectam fuisse putat Valesius lib. XIII rer. Franc.; sed cum occasione necis Hermenegildi suscepta dicatur supra cap. 28, consentiatque Joan. Biclar. in Chronico, potius, ut quidem existimo, anno seq., id est 586, consignanda est, quo sanctus Hermenegildus patris jussu occisus fuit. Valesii error inde profluxit, quod Leuvigildi annum 17 quem Joannes Biclar. Mauricii tertium appellat, an. 585 illigaverit, cum tamen is ipse sit annus 586, ex Biclar. calculo.

[b] Colb. a., *Segonam*.

[c] Sic Bec. cum editis plerisque. Colb. a., *Post dies vero quatuor conjunctis*. Colb. m., *Post tres vero quatuor*, etc. Regm., *Post tres vero dies quatuor conjuncti*. Bad., *Post vero tres vel quatuor dies conjunctis*, etc.

ultio publica cervici ejus immineat. Satius est enim ut pauci contumaces pereant, quam ira Dei super omnem regionem dependat innoxiam. Hæc rege dicente, responderunt duces : Bonitatis tuæ magnanimitas, rex optime, enarrari facile non potest; qui timor tibi in Deum sit, qui amor in ecclesias, quæ reverentia in sacerdotes, quæ pietas in pauperes, quæve dispensatio in egenos. Sed quia omnia quæ gloria vestra profert, recta veraque esse censentur; quid faciemus quod populus omnis in vitium est dilapsus, omnemque hominem agere quæ sunt iniqua delectat? Nullus regem metuit, nullus ducem, nullus comitem reveretur : et si fortassis alicui ista displicent, et ea pro longævitate vitæ vestræ emendare conatur, statim seditio in populo, statim tumultus exoritur, et intantum unusquisque contra **402** Seniorem sæva intentione grassatur, ut vix se credat evadere, si tandem silere nequiverit. Ad hæc rex ait : Si quis sequitur justitiam, vivat; si quis legem mandatumque nostrum respuit, jam pereat, ne nos diutius hoc blasphemium (*Gallice* blâme) prosequatur. Hæc eo dicente, advenit nuntius, dicens : Richaredus filius Leuvichildi de Hispaniis egressus, Caput Arietis [a] castra obtinuit, et ex pago Tolosano maximam partem depopulatus est, hominesque captivos abduxit. Ugernum [b] Arelatense castrum irrupit, resque cunctas cum hominibus abstulit; et sic se infra muros Nemausensis urbis inclusit. Hæc audiens rex, Leudegisilum in locum Calumniosi, cognomento Ægilanis [c], ducem deligens, omnem ei Provinciam Arelatensem commisit, custodesque per terminos super quatuor virorum millia collocavit. Sed et Nicetius Arvernorum dux similiter cum custodibus perrexit, et fines regionis ambivit.

XXXI. Dum hæc agerentur, et Fredegundis apud Rothomagensem urbem commoraretur, verba amaritudinis cum Prætextato pontifice habuit, dicens venturum esse tempus, quando exsilia in quibus detentus fuerat, reviseret. Et ille : Ego semper et in exsilio, et extra exsilium episcopus fui, sum, et ero; nam tu non semper regali potentia perfrueris. Nos ab exsilio provehimur, tribuente Deo, in regnum : tu vero ab hoc regno demergeris in abyssum. Rectius enim erat tibi, ut relicta stultitia atque malitia, jam te ad meliora converteres, et ab hac jac- A tantia, qua semper ferves, abstrahereris : ut et tu vitam adipisceris æternam, et parvulum quem genuisti adducere ad legitimam posses ætatem. Hæc effatus, cum verba illius mulier graviter acciperet, se a conspectu ejus felle fervens abstraxit. Adveniente autem Dominicæ Resurrectionis die [d], cum sacerdos **403** ad implenda ecclesiastica officia ad ecclesiam maturius properasset, antiphonas juxta consuetudinem incipere per ordinem cœpit: cumque inter psallendum formulæ decumberet, crudelis adfuit homicida, qui episcopum super formulam quiescentem, extracto baltei cultro, sub ascella percutit. Ille vero vocem emittens, ut clerici qui aderant adjuvarent, nullius auxilio de tantis adstantibus est adjutus. At ille plenas sanguine manus super altaB rium extendens [e], orationem fundens, et Deo gratias agens, in cubiculum suum inter manus fidelium deportatus, et in suum lectulum collocatus est. Statimque Fredegundis cum Beppoleno duce et Ansoaldo adfuit, dicens : Non oportuerat hæc nobis ac reliquæ plebi tuæ, o sancte sacerdos, ut ista tuo cultui evenirent. Sed utinam indicaretur qui talia ausus est perpetrare, ut digna pro hoc scelere supplicia sustineret. Sciens autem eam sacerdos hæc dolose proferre, ait : Et quis hæc fecit, nisi is qui reges interemit, qui sæpius sanguinem innocentem effudit, qui diversa in hoc regno mala commisit? Respondit mulier : Sunt apud nos peritissimi medici, qui huic vulneri mederi possunt. Permitte ut accedant ad te. Et ille : Jam, inquit, me Deus præcipit C de hoc mundo vocari. Nam tu quæ his sceleribus princeps inventa es, eris maledicta in sæculo, et erit Deus ultor sanguinis mei de capite tuo. Cumque illa discederet, pontifex ordinata domo sua, spiritum exhalavit. Ad quem sepeliendum Romacharius Constantinæ urbis episcopus advenit. Magnus tunc omnes Rothomagenses cives, et præsertim seniores loci illius Francos, mœror obsedit. Ex quibus unus senior ad Fredegundem veniens, ait : Multa enim mala in hoc sæculo perpetrasti, sed adhuc pejus non feceras, quam ut sacerdotem Dei juberes interfici. Sit Deus ultor sanguinis innocentis velociter; **404** nam et omnes erimus inquisitores mali hujus, ut tibi diutius non liceat tam crudelia exercere. Cum autem hæc dicens discederet a conspectu reginæ, misit illa

[a] Vulgo dicitur *Cabarat*. Alteserræ est *Castelnaudary*, quod ait a Petro Vallis Cernaii in Historia Albigensium appellari Castrum novum Arii, in agro Lauracensi, *le Lauraguais*.

[b] Celebre est apud veteres auctores hujus castri nomen, ubi, testante Sidonio, Avitus salutatus est imperator. Hodie tamen mutato nomine, haud certo constat an sit Bellum Quadrum, vulgo *Beaucaire*, an in insula Guernica, vulgo *la Vergne*, quæ vox satis Ugerno competit. Uterque vero locus, interposito tamen Rhodano, propinquus est Tarasconi, a quo vetus Ugernum parum distitisse certum est, sicut et ab Arelate ex Vita S. Cæsarii. *Hodiernum* appellat Biclar. in Chronico.

[c] Colb. III., Regm. et Chesn. al., *Ag'lanis*.

[d] Id est, die Dominica (quæ in sequioris ævi auctoribus passim dies resurrectionis Dominicæ dicitur), si verum sit Prætextatum VI Kal. Martias an. 586 D obiisse, quo die in Martyrol. Romano memoratur, die vero sequenti in apographo Usuardi ecclesiæ Rothomagensis recenter scripto. Hunc tamen locum de Paschali festivitate intelligit Henschenius ad diem 24 Febr. Bolland., cui favet Anonymus infra laudatus. Ideoque Prætextati mortem 14 Aprilis contigisse scribit, quo die an. 586 Pascha celebratum est. Subscripsit Prætextatus Concil. Paris. III, Turon. II, et demum Matisc. II, an. 585, unde patet ejus necem ad an. 586, sicut et ea quæ his capitibus narrat Gregorius, esse referendam.

[e] Anonymus qui sæculo undecimo Acta archiepiscoporum Rothomagensium scripsit, edita tom. II Analect. Mabillon., sic habet : *Qui mox ut vulnera sensit, ad altare cucurrit, et illud amplexatus, viatico Dominici corporis et sanguinis se muniens, animam Deo reddidit.*

qui eum ad convivium provocaret. Quo renuente, rogat ut si convivio ejus uti non velit, saltem vel poculum hauriat, ne jejunus a regali domo discedat. Quo exspectante, accepto poculo, bibit absynthium cum vino et melle mixtum, ut mos barbarorum [a] habet: sed hic potus veneno imbutus erat. Statim autem ut bibit, sensit pectori suo dolorem validum imminere, et quasi si incideretur intrinsecus, exclamat suis, dicens: Fugite, o miseri, fugite malum hoc, ne mecum pariter perimamini. Illis quoque non bibentibus, sed festinantibus abire, ille protinus excæcatus, ascensoque equo, in tertio ab hoc loco stadio cecidit, et mortuus est. Posthæc Leudovaldus episcopus [b] epistolas per omnes sacerdotes direxit, et accepto consilio ecclesias Rothomagenses clausit, ut in his populus solemnia divina non spectaret, donec indagatione communi reperiretur hujus auctor sceleris. Sed et aliquos apprehendit, quibus supplicio subditis, veritatem extorsit, qualiter per consilium Fredegundis hæc acta fuerant: sed ea defensante, ulcisci non potuit. Ferebant etiam ad ipsum percussores venisse, pro eo quod hæc inquirere sagaciter destinaret; sed custodia vallato suorum, nihil ei nocere potuerunt. Itaque cum hæc ad Guntchramnum regem perlata fuissent, et crimen super mulierem jaceretur, misit tres episcopos ad filium, qui esse dicitur Chilperici, quem superius Clotharium scripsimus (*Lib.* VII, *cap.* 6) vocitatum, id est Arthemium Senonicum, Veranum Cavellionensem [c], et Agrecium Tricassinum, ut scilicet cum his qui parvulum nutriebant, perquirerent hujus sceleris personam, et in conspectu ejus exhiberent. Quod cum sacerdotes locuti fuissent, responderunt seniores: **405** Nobis prorsus hæc facta displicent, et magis ac magis ea cupimus ulcisci. Nam non potest fieri, ut si quis inter nos culpabilis invenitur, in conspectum regis vestri deducatur, cum non possimus nostrorum facinora regali sanctione comprimere [d]. Tunc sacerdotes dixerunt: Noveritis enim, quia si persona quæ hæc perpetravit, in medio posita non fuerit, rex noster cum exercitu huc veniens, omnem hanc regionem gladio incendioque vastabit: quia manifestum est hanc interfecisse gladio episcopum, quæ

A maleficiis Francum jussit interfici. Et his dictis discesserunt, nullum rationabile responsum accipientes; obtestantes omnino ut nunquam in ecclesia illa Melantius, qui prius in loco Prætextati subrogatus fuerat, sacerdotis fungeretur officio.

XXXII. Multa enim hoc tempore mala gesta sunt. Nam Domnola relicta quondam Burgoleni, quæ fuit filia Victorii Rhedonensis episcopi [e], quam Nectarius matrimonio copulaverat, intentionem de vineis cum Boboleno [f] referendario Fredegundis habebat. Audiens eam in has vineas advenisse, misit nuntios obtestantes ne ingredi penitus in hanc possessionem præsumeret. Quod illa despiciens, et res patris sui fuisse proclamans, ingressa est. Tunc ille commota seditione, super eam cum armatis viris irruit: qua
B interfecta, vineas vindemiavit, resque diripuit, et tam viros quam mulieres, qui cum ea erant, interfecit gladio, nec remansit ex his, nisi qui fuga labi potuit.

XXXIII. Exstitit autem in his diebus apud urbem Parisiacam mulier, **406** quæ diceret incolis: Fugite ab urbe, et scitote eam incendio concremandam. Quæ cum a multis irrideretur, quod hæc aut sortium præsagio diceret, aut vana aliqua somniasset, aut certe dæmonii meridiani (*V. lib.* IV *de Mir. S. Martini, cap.* 36) hæc instinctu proferret, respondit: Nequaquam est ita ut dicitis. Nam in veritate loquor, quia vidi per somnium a basilica sancti Vincentii venientem virum illuminatum, tenentem manu cereum, et domos negotiantum ex ordine succenden-
C tem. Denique post tertiam noctem quod hæc mulier est effata, inchoante crepusculo, quidam e civibus accenso lumine, in promptuarium est ingressus, assumptoque oleo [g] ac cæteris quæ necessaria erant, abscessit, lumine secus cupellam olei derelicto. Erat enim domus hæc prima secus portam, quæ ad meridiem pandit egressum. Ex quo lumine apprehensa domus incendio concrematur, de qua et aliæ apprehendi cœperunt. Tunc diruente igne super vinctos carceris, apparuit eis beatus Germanus, et comminuens trabem atque catenas, quibus vincti tenebantur, reserato carceris ostio, vinctos abire permisit incolumes. Illi vero egressi se ad basilicam sancti

[a] Sic Francos passim appellat Gregorius. Vino autem absynthiaco, non barbari solum, sed et Romani utebantur in conviviis, ut ex Capitolino in Gordiano, et Lampridio in Heliogabalo, S. Ambrosio libro de Tobia, et aliis auctoribus patet. De hoc et Jonas in Vita sancti Columbani.

[b] Is erat episc. Bajocassinus ex lib. IX, cap. 13, cujus sedes est prima in Lugdun. II post metropolim; unde viduatæ Rothomagensis Ecclesiæ curam tunc suscepit.

[c] Sic mss. et recte; nam Cabillonensem Ecclesiam tunc Flavius, Cavellionensem vero, seu Cavellicensem, *Cavaillon*, Veranus, regebant. Uterque Conc. Matisc. an. 585 subscripsit. Editi male *Cabillonensem*. Hujus Verani Vita exstat tomo II Biblioth. novæ Labbei, pag. 699; obiit III Idus Novembris, sed ipso die Iduum ejus festum celebratur in sua urbe. Artemius autem Senonensis subscripsit Conc. Matisc. I et II. Colitur apud Senones die 23 Aprilis. Agrœcius denique Tricassinus Conc. Matisc. II subscripsit per mis-
D sum suum: quod hic observare visum est, eo quod hujus antistitis, et Felicis Bellicensis nomina, nescio quo casu in subscriptionibus Concilii Matisc. suo loco desiderentur, ut monet Sirmondus in erratis.

[d] Quod nempe alium, præter Chlotarium juniorem, regem non agnoscerent, cujus regni ipsi optimates erant et consiliarii, penes quos, ob regis infantiam, rerum administratio erat; proindeque nullum jus in eos ipsos Guntramnus haberet. Unde Melantius sedem Rothomagensem, favente Fredegunde, rursus obtinuit, cui Gregorius M. Augustinum aliosque monachos in Angliam proficiscentes commendavit lib. IX, epist. 52.

[e] Subscripsit Conc. Turon. II, an. 567, et laudatur a Fortunato lib. III, carm. 4.

[f] Regm., *Bodoleno*. Cap. præc., et infra cap. 42, dicitur *Beppolenus*. V. cap. 43. Intentio hic, sicut et passim apud Greg., contentionem seu litem designat.

[g] Sic Casin.; cæteri, *assumptoque eo*, aut *ab eo*.

Vincentii, in qua sepulcrum habetur beati Antistitis, contulerunt. Igitur cum per totam civitatem huc atque illuc flante vento flamma ferretur, totisque viribus regnaret incendium, appropinquare ad aliam portam cœpit, in qua beati Martini oratorium habebatur: quod ob hoc aliquando factum fuerat, eo quod ibi lepram maculosi hominis osculo depulisset[a]. Vir autem qui eum intextis virgultis in sublime construxerat, confisus in **407** Domino, nec de beati Martini virtute diffisus, se resque suas intra ejus parietes ambivit, dicens: Credo enim, et fides mea est, quod repellat ab hoc loco incendium, qui sæpius incendiis imperavit, et in hoc loco leprosi hominis cutem osculo medente purgavit. Appropinquante enim illuc incendio, ferebantur validi globi flammarum, qui percutientes parietem oratorii, protinus tepescebant. Clamabat autem populus viro ac mulieri: Fugite, o miseri, ut evadere possitis. Ecce jam ignium pondus super vos deruit; ecce favillæ incendii cum carbonibus, tanquam validus imber, ad vos usque distenditur. Egredimini ab oratorio, ne eum eodem incendio concrememini. At illi orationem fundentes, nunquam ab his vocibus movebantur. Sed nec mulier se unquam a fenestra, per quam interdum flammæ ingrediebantur, amovit; quæ erat spe firmissima de virtute beati antistitis præmunita. Tantaque fuit virtus beati pontificis, ut non solum hoc oratorium cum alumni proprii domo salvaret, verum etiam nec aliis domibus quæ in circuitu erant, nocere flammis dominantibus permisisset: ibique cecidit incendium, quod ab una parte pontis cœperat desævire. Ab alia vero parte tam valide cuncta conflagravit, ut amnis finem imponeret. Verumtamen ecclesiæ non sunt adustæ cum domibus suis. Aiebant enim hanc urbem quasi consecratam fuisse antiquitus, ut non ibi incendium prævaleret, non serpens, non glis apparuisset. Nuper autem cum cuniculus pontis emundaretur, et cœnum de quo repletum fuerat, auferretur, serpentem gliremque æreum repererunt. Quibus ablatis, et glires ibi deinceps extra numerum, et serpentes apparuerunt; et postea incendia perferre cœpit.

XXXIV. Et quia princeps tenebrarum mille habet artes nocendi; quid de reclausis ac Deo devotis nuper gestum fuerit, pandam. Vennocus Britto, presbyterii honore præditus, cujus in alio libro meminimus[b], tantæ se abstinentiæ dedicavit, ut indu-

A mento de pellibus tantum uteretur, cibum de herbis agrestibus incoctis sumeret; vini vero tantum vas ad os poneret, quod magis putaretur libare osculo quam haurire. Sed cum eidem **408** devotorum largitas frequenter exhiberet vasa hoc plena liquore, didicit, quod pejus est, extra modum haurire, et in tantum dissolvi potione, ut plerumque ebrius cerneretur: unde factum est, ut invalescente temulentia, tempore procedente, a dæmonio correptus, per energiam vexaretur, in tantum ut accepto cultro, vel quodcunque genus teli, vel lapidem, aut fustem potuisset arripere, post homines insano furore discurreret; unde necessitas exegit, ut catenis vinctus custodiretur in cellula. In hac quoque damnatione per duorum annorum spatia debacchans, spiritum

B exhalavit. Alius quoque Anatolius Burdegalensis, puer, ut ferunt, annorum duodecim, cum esset famulus cujusdam negotiatoris, petiit sibi ad reclusionem licentiam tribui. Sed resistente diu domino, putans eum in hoc tepescere, atque implere non posse in hac ætate, quod nitebatur appetere, tandem victus precibus famuli facultatem tribuit, ut id quod flagitabat impleret. Erat autem ibi crypta ab antiquis transvoluto (*Gallice* voûté) elegantique opere exposita, in cujus angulo erat cellula parva de quadratis lapidibus clausa, in quam vix unus stans homo recipi posset. In hanc cellulam puer ingreditur; in hac per octo aut eo amplius annos commoratus, tenui cibo potuque contentus, vigiliis orationibusque vacabat. Posthæc pavorem validum perpessus, clamare cœpit, intrinse-

C cus se torqueri. Unde factum est, ut adjuvante eum, ut credo, diabolicæ partis militia, amotis quadris quibus conclusus tenebatur, elideret parietem in terram, collidens palmas, et clamans se a sanctis Dei peruri. Cumque diutissime in hac insania teneretur, et sancti Martini crebrius confiteretur nomen, ac diceret se potius ab eo quam a sanctis aliis cruciari, Turonis adducitur. Sed malus spiritus, credo, ob virtutem atque magnitudinem sancti compressus, nequaquam hominem mutilavit. Nam in loco ipso per anni curriculum degens, cum nihil mali pateretur, regressus est: sed rursus quibus caruerat, incurrit.

XXXV. Legati de Hispaniis ad regem Guntchramnum venerunt cum multis muneribus, pacem petentes, sed nihil certi accipiunt in responsis. Nam **409**

D anno præterito, cum exercitus Septimaniam debellasset, naves quæ de Galliis in Galliciam abierant[c], ex

[a] Hoc miraculum refert Sulpicius Sever. in Vita S. Martini. Oratorium vero, quod hic memoratur, in ipsa Sequanæ insula ad septentrionalem urbis portam positum fuisse existimat Valesius in disceptatione de basilicis cap. 2, procul ab eo loco, in quo nunc visitur ecclesia sancti Martini a Campis vulgo dicta, quam a patre suo Henrico rege constructam Philippus I Francorum rex Cluniacensibus Benedictinis monachis sæculo XI labente attribuit. Persuasum tamen habebat Henricus, se ibi ecclesiam construere, ubi vetus illud oratorium steterat: sed fallebatur, inquit Valesius, nec mirum esse dicit, cum nullum tunc superesset prioris illius ædificii vestigium. Certum est tamen ex Childeberti III charta, quam in Appendice proferemus, sub prima regum nostrorum stirpe basilicam sancti Martini eo loco exstitisse, quo nunc ecclesia sancti Martini a Campis perstat: an vero ea ipsa sit quam hic Gregorius laudat, aliis inquirendum relinquimus.

[b] Supra lib. v, cap. 22, ubi dicitur *Vuinnochus* seu *Vinnochus*.

[c] Id ipsum designare voluit Joan. Biclar. in Chronico, ubi ad Leuvigildi annum 17 refert *provinciam Gallatiæ* (legendum est ex hoc Gregorii loco, *Galleciæ*, seu *Callæciæ*) *a Francorum infestatione* fuisse *liberatam*.

jussu Leuvichildi regis vastatæ sunt, res ablatæ, homines cæsi atque interfecti, nonnulli captivi abducti sunt. Ex quibus pauci quodammodo scaphis erepti, patriæ quæ acta fuerant nuntiaverunt.

XXXVI. Igitur apud Childebertum regem Magnovaldus causis occultis ex jussu regis interficitur hoc modo. Stante infra Mettensis urbis palatium rege, et ludum spectante, qualiter animal caterva canum circumdatum fatigabatur, Magnovaldus arcessitur. Qui veniens, et nesciens quæ agenda erant, cum reliquis dissolutus risu, prospicere pecudem cœpit. At is cui jussum fuerat, cum videret eum spectaculo intentum, librata securi, caput ejus illisit; qui cecidit et mortuus est, ac per fenestram domus projectus, a suis sepultus est, resque ejus protinus direptæ, et ærario publico, quantum repertum est, sunt illatæ. Autumabant tamen quidam, eo quod post mortem fratris diversis plagis conjugem affectam interfecisset, et uxorem fratris ascisset toro, exstitisse causam qua interimeretur.

XXXVII. Posthæc Childeberto regi filius natus est, qui a Magnerico Treverorum episcopo [a] de sacro fonte susceptus, Theodobertus est vocitatus : de quo tantum gaudium Guntchramnus rex habuit, ut statim legatos dirigens, multa ei munera transmitteret, dicens : Per hunc enim Deus erigere Francorum regnum propria majestatis suæ pietate dignabitur, si huic pater, aut ipse vixerit patri.

XXXVIII. Anno denique undecimo regni Childeberti regis, legati iterum de Hispaniis venerunt, pacem petentes : sed nihil certi obtinentes, regressi sunt. Richaredus autem, filius Leuvichildi, usque Narbonam **410** venit, et intra terminum Galliarum prædas egit, et clam regressus est.

XXXIX. Eo [b] anno multi episcoporum obierunt. Badegisilus vero Cenomannorum episcopus, vir valde sævus in populo, auferens sive diripiens injuste res diversorum : ad cujus animum acerbum atque immitem conjux accesserat sævior, quæ illum in committendis sceleribus, nequissimis consilii stimulis perurgebat. Nec præteribat dies, aut momentum ullum, in quo non aut in spoliis civium, aut in diversis altercationibus grassaretur. Quotidie autem cum judicibus causas discutere, militias sæculares exercere, sævire in alios, alios cædibus agere non cessabat, A manibus etiam propriis verberare progrediebа[tur] multos, ac dicere : Num ideo quia clericus fac[tus] sum, ultor injuriarum mearum non ero? Sed q[uid] dicam de cæteris, cum nec ipsis quoque germa[nis] parceret, sed ipsos magis exspoliaret? Cum quo n[un]quam justitiam de rebus paternis maternisve asse[qui] potuerunt. Quinto autem anno episcopatus sui [ex]pleto, cum jam sextum ingrediens, epulum civib[us] cum immensa lætitia præparasset : a febre correpti[us] annum quem cœperat protinus morte imminente fi[ni]vit. In cujus locum Bertchramnus Parisiacus [c] arc[hi]diaconus subrogatus est. Qui multas altercatio[nes] cum relicta illius defuncti habuisse probatur, eo qu[od] res, quæ tempore Badegisili episcopi ecclesiæ da[tæ] fuerant, tanquam proprias retinebat, dicens : Mi[li-] B hæc fuit viri mei, et licet invita, tamen cuncta res[ti]tuit. Erat enim ineffabili malitia; nam sæpius vi[ris] omnia pudenda cum ipsis ventris pellibus incid[it], feminis secretiora corporis loca laminis candentib[us] perussit, sed et multa alia inique gessit, quæ tace[re] melius putavi. Obiit et Sabaudus [d] Arelatensis e[pi]scopus, in cujus locum **411** Licerius regis Gu[nt]chramni referendarius est ascitus. Gravis tunc Pr[o]vinciam ipsam lues depopulata est. Obiit et Evanti[us] Viennensis episcopus [e], in cujus sedem Virus presb[y]ter de senatoribus rege eligente substituitur. Multiq[ue] eo anno sacerdotum ex hoc mundo migraverunt, quod præterire volui [f], eo quod unusquisque in ur[be] sua sui reliquerit monimenta.

XL. Fuit autem et in urbe Turonica Pelagius qu[i]- C dam, in omni malitia exercitatus, nullum judice[m] metuens, pro eo quod jumentorum fiscalium cust[o]des sub ejus potestate consisterent. Ob hoc furta, s[u]perventa [g], pervasiones, cædes, diversaque scelera tam in fluminibus quam in terris, agere non cessa[]bat. Nam plerumque arcessitum, et minacibus leni[]busque verbis, ut ab hac malitia desisteret, prohi[]bere volui : sed magis odia quam aliquem fructu[m] justitiæ ab eo recepi, juxta illud Salomoniacæ Sa[]pientiæ proverbium : *Argue stultum, adjiciet odire t[e]* (*Prov.* IX, 8). Nam tantum in me odium miser habe[]bat, ut sæpius spoliatis cæsisque hominibus sancta[e] ecclesiæ, exanimes reliquerit, causas qualiter eccle[]siæ vel basilicæ sancti Martini damna intenderet inquirens. Unde factum est, ut quadam vice venien-

[a] Colitur die 25 Julii; sepultus est in monasterio sancti Martini, a seipso condito, quod etiam nunc exstat sub ordine Benedictino. Ejus Vitam scripsit Ebervinus abbas, laudatur a Fortunato lib. III, carm. 11, et passim a nostro Gregorio.

[b] Hoc caput cum quatuor sequentibus deest in Colb. a. et Vat. De Badegesilo supra lib. VI, cap. 9; subscripsit Concilio Matisconensi II, anno 585. Conjux ejus Magnatrudis appellatur infra, lib. X, cap. 5. Distinguendus est a Bertegesilo, qui eamdem sedem bis invasit, ut in Testamento suo conqueritur sanctus Bertramnus.

[c] Ejus Acta habentur tomo III Analect. Mabillon., ubi ipsius Testamentum, quo inter alia multa quæ variis ecclesiis donavit, basilicæ beati Vincentii, ubi corpus beati Germani, a quo enutritus fuerat, requiescit, villam Bobane in territorio Stampensi su- D per fluvio Cala dimisit, rogans abbatem *illustris loc[i] illius*, ut nomen ejus in libro vitæ recitetur. Variis conciliis interfuit. Festum ejus celebratur in Martyrol. Gallicano die III Non. Februarii. De eo Papebrochius ad diem 6 Junii Bollandiani.

[d] De hoc supra lib. IV, cap. 30; dicitur vulgo *Sapaudus*. Variis Conciliis interfuit, et vicariatum in Galliis a Pelagio papa obtinuit. De Licerio infra lib. IX, cap. 23.

[e] Evantius subscripsit Conc. Matisc. I, an. 581; Lugd. III, an. 583; Valent. II, an. 584, et Matisc. II, an. 585. Festum ejus nonnulli die 13 Januarii, alii 3 Febr., recolunt.

[f] Regm., *nolui*.

[g] Id est, rapinas, seu violentias repentinas et impravisas.

; homines nostros, atque echinum in vasis deleren- A
s cæderet, protereret, ipsaque vasa caperet. Quod
ctum cum comperissem, eum a communione sus-
ndi. non quasi ultor injuriæ meæ, sed ut facilius
m ab hac insania redderem emendatum. At ille
ectis duodecim viris, ut hoc scelus pejeraret, ad-
nit. Sed cum ego nullum vellem sacramentum sus-
pere, compulsus ab eo, vel a civibus nostris, amo-
reliquis, ipsius tantum juramentum suscepi,
ssique eum recipi in communionem. Erat autem
tempore mensis primus. Adveniente autem mense
into, quo prata secari solent, pratum sanctimonia-
m, quod termino prati sui adhærebat, pervadit. In
o statim ut falcem misit, febre correptus, die ter-
spiritum exhalavit. Deposuerat enim sibi sepul-
um in basilica sancti Martini vici Condatensis, B
412 quod detectum sui et [a] effractum in frusta
periunt. Sic postea in porticu ipsius basilicæ est
pultus; vasa quoque echini, quæ pejeraverat, post
itum illius ab ejus promptuario sunt delata. Mani-
stata est autem virtus beatæ Mariæ [b], in cujus ba-
ica miser sacramentum protulit mendax.

XLI. Cum autem per totam terram sonus ille per-
rreret Prætextatum episcopum a Fredegunde fuisse
terfectum, illa quoque quo facilius detergeretur a
imine, apprehensum puerum cædi jussit vehemen-
r, dicens: Tu hoc blasphemium super me intulisti,
Prætextatum urbis Rothomagensis episcopum gla-
o appeteres. Et tradidit eum nepoti ipsius sacerdo-
. Qui cum eum in supplicio posuisset, omnem rem
identer aperuit, dixitque: A regina enim Frede- C
nde centum solidos accepi, ut hoc facerem; a Me-
ntio vero episcopo, quinquaginta; et ab archidia-
no civitatis, alios quinquaginta; insuper et promis-
m habui, ut ingenuus fierem, sicut et uxor mea.
hac voce illius, evaginato homo ille gladio præ-
tum reum in frusta concidit. Fredegundis vero
lantium, quem prius episcopum posuerat, eccle-
e instituit.

XLII. Dum a Fredegunde Beppolenus dux valde
igaretur, nec juxta personam suam ei honor debi-
s impenderetur, cernens se despici, ad Guntchram-
m regem abiit. A quo accepta potestate ducatus
per civitates illas, quæ ad Chlotharium Chilperici
gis filium pertinebant, cum magna potentia pergit;
a Rhedonicis non est receptus. Andegavis vero D
niens, multa mala ibidem gessit, ita ut annonas,
num, vinum, et quidquid reperire potuisset in do-
bus civium ad quas accesserat, nec exspectatis
vibus, disruptis ostiis devastaret; multosque de
bitatoribus loci cædibus affecit protrivitque; Do-
migisilo quoque metum intulit, sed pacificatus est cum eo. Accedens autem ad urbem, dum epularetur cum diversis in tristega [c], subito effracto pulpito domus, vix semivivus evasit, multis **413** debilitatis, in eisdem tamen malis perdurans quæ prius gesserat. Multa tunc et Fredegundis in regno filii sui de rebus ejus evertit. Ipse quoque ad Rhedonicos rediens, et eos regi Guntchramno subdere cupiens, filium suum in hoc loco reliquit. Qui non multo intercedente tempore, irruentibus Rhedonicis interemptus est cum multis honoratis viris. Hoc anno multa signa apparuerunt: nam mense septimo arbores visæ sunt floruisse, sed et multæ quæ prius poma habuerant, nova dederunt, quæ usque ad Natalis Dominici tempora in ipsis arboribus habitæ sunt. Fulgor per cœlum in modum serpentis cucurrisse visus est.

XLIII. Anno quoque duodecimo Childeberti regis, Nicetius Arvernus rector Massiliensis Provinciæ [d] et reliquarum urbium, quæ in illis partibus ad regnum regis ipsius pertinebant, est ordinatus. Antestius vero in Andegavo a rege Guntchramno dirigitur, multis ibidem damnis affligens eos, qui in morte Domnolæ uxoris Nectarii misti fuerunt: resque Beppoleni [e], eo quod fuerit hujus caput sceleris, in fiscum redigens, Namnetas accessit, ac lacessere Nonnichium episcopum cœpit, dicens: Quia filius tuus in hoc facinore est admistus, ut dignas pro commissis suis pœnas luat meritum exigit. Sed puer conscientia accusante territus, ad Chlotharium filium Chilperici aufugit. Antestius vero acceptis fidejussoribus ab episcopo, ut in præsentia regis adesset, Santonas venit. Sonus autem his diebus exierat, quod Fredegundis occultos in Hispanias nuntios dirigeret, eosdem a Palladio Santonicæ urbis episcopo clam susceptos, et inantea transmissos fuisse. Erant autem eo tempore dies Quadragesimæ sanctæ, et episcopus in insulam **414** maris, orationis causa secesserat [f]. Secundum consuetudinem autem, dum ad Dominicæ Cœnæ festa ad ecclesiam suam populo exspectante rediret, ab Antestio in via vallatur. Qui [*Forte* cui] nec discussa rei veritate dicebat: Non ingredieris urbem, sed exsilio condemnaberis, quia suscepisti nuntios inimicæ domini nostri regis. At ille: Nescio, ait, quid loquaris. Tamen quia dies sancti imminent, accedamus ad urbem, decursisque solemnitatum sanctarum festis, postea quæcunque volueris opponere, rationem a me accipies: quia quod reputas nihil est. At ille: Nequaquam, inquit, sed non attinges limina ecclesiæ tuæ, quia infidelis apparuisti domino nostro regi. Quid plura? tenetur in via episcopus, domus ecclesiæ describitur, resque diripiuntur. Cives cum

[a] Regm., *detectum, sive effractum.*
[b] Bad., *sancti Martini.*
[c] Colb. m. et Regm., *tristico*. Bec. nihil habet.
istega sunt ædificia in tres contignationes distin-
; pulpitum vero est culmen tecti.
[d] Sub Chlotarii I filiis Provincia in duas partes
isa est. Una Arelatensis Provincia dicta, sub qua
elatum, Reii, etc., Guntramno cessit; alteram, quæ
ssiliensis Provincia dicebatur, Massiliam, Avenio-
n, Aquas Sextias et alia oppida sub se habentem,
Sigibertus obtinuit. Priores rectores sæpius apud veteres historicos patricii appellantur, aliquando etiam duces. Posterioris vero præfecti nonnunquam patricii dicti sunt; hic Nicetius *rector* appellatur.
[e] Ed. aliquot, ut supra cap. 32, *Boboleni*. Regm., *Bobelleni*.
[f] Hæc erat sanctorum virorum consuetudo, ut diebus Quadragesimæ in eremum secederent. Vide Præf. sæculi I Benedictini, num. 111.

homine [a] obtinere non queunt, ut saltem vel celebrata solemnitate paschali discutiatur. Hisque supplicantibus, et illo renitente, tandem patefacit vulnus quod latebat in pectore. Si, inquit, domum quam intra territorii Biturici terminum habere dignoscitur, meæ ditioni facta venditione subdiderit, quæ flagitatis facio : alioquin non effugiet manus meas, nisi trudatur in exsilium. Metuit negare episcopus : scripsit, subscripsitque, ac tradidit agrum; et sic datis fidejussoribus de præsentia sua ante regem, in civitatem ingredi permissus est. Transactis igitur diebus sanctis, ad regem pergit : adfuit et Antestius, sed nihil de his quæ opponebat episcopo, potuit approbare. Episcopus autem ad urbem redire jubetur, et usque ad synodum futuram dilatatur, si forte aliqua de his quæ opponebantur, evidentius possint agnosci [b]. Adfuit et Nonnichius episcopus, qui datis multis muneribus abscessit [c].

XLIV. Fredegundis vero quasi **415** ex nomine filii sui, legatos ad Guntchramnum regem dirigit. Qui reserata petitione, accepto responso, valedicentes abscedunt; sed nescio quibus causis paululum apud metatum suum remorati sunt. Mane autem facto, procedente rege ad matutinas, ac præeunte cereo, visus est homo quasi ebrius in angulo oratorii dormitare, accinctus gladio, cujus hasta pariete sustentabatur. Hoc viso rex exclamavit, dicens non esse simpliciter, hominem sub hoc horrore noctis tali in loco quiescere. Oppressus autem, et loris revinctus, interrogabatur quid sibi hæc vellent quæ ageret. Nec mora supplicio subditus, dicit se a legatis qui advenerant emissum fuisse, ut rex deberet interfici. Denique apprehensi legati Fredegundis, nihil de his quæ interrogati sunt confitentur, dicentes : Nos nihil ad aliud missi, nisi ut legationem quam suggessimus deferremus. Tunc hominem illum diversis plagis affectum, et carceri mancipatum, legatos per diversa loca exsilio condemnari præcipit. Manifestissime enim patuit sub hoc dolo a Fredegunde fuisse directos, ut regem interficere deberent.

A Quod misericordia Domini non permisit : inter q[...] Baddo [d] senior habebatur.

XLV. Cum autem legati de Hispaniis crebro [...] regem Guntchramnum venirent, et nullius pacis g[...]tiam obtinere potuissent, sed magis inimicitia pul[...]laret, rex Guntchramnus Albigensem urbem nep[...] suo Childeberto reddidit. Quod cernens Desider[...] dux, qui maxime in ejusdem urbis territorio meli[...] facultatis suæ condiderat; **416** timens ne ultio [...]peteretur ab eo propter antiquam inimicitiam, qu[...] aliquando in eadem civitate exercitum gloriosæ m[...]moriæ Sigiberti regis graviter affecisset, cum Te[...]dia uxore sua, quam Eulalio tunc Arverno com[...] abstulerat, in termino Tolosano cum rebus omni[...] transiens exercitum commovet, et contra Goth[...] B abire disponit, divisis prius, ut ferunt, rebus in[...] filios et conjugem : assumptoque secum Austroval[...] comite, Carcassonam petiit. Præparaverant enim hoc audito urbis illius cives, quasi resistere volent[...] audierant autem de his prius. Denique inito be[...] fugere Gotthi cœperunt, et Desiderius cum Aust[...]valdo a tergo cædere hostem. Illis quoque fugien[...]bus, hic cum paucis ad urbem accessit : lassati en[...] fuerant equites [*Al.* equi] sociorum. Tunc ad port[...] urbis accedens, vallatus a civibus qui intra mu[...] erant, interfectus est cum his omnibus qui eum fu[...]rant prosecuti : ita ut vix pauci exinde quodammo[...] evaderent, qui rem, ut gesta fuerat, nuntiare[...]. Austrovaldus vero audiens Desiderium mortuum, [...] via regressus ad regem perrexit, qui mox in ej[...] C locum dux statuitur.

XLVI. Posthæc [e] Leuvichildus rex Hispanoru[m] ægrotare cœpit, sed, ut quidam asserunt, pœnite[n]tiam pro errore hæretico agens, et obtestans ne hu[...] hæresi quisquam reperiretur consentaneus, in lege[m] catholicam transiit; ac per septem dies in fle[tu] perdurans pro his quæ contra Deum inique moliti[us] est [f], spiritum exhalavit : regnavitque Richaredus [f]ilius ejus pro eo.

417-418 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI NONI.

I. De Richaredo et legatis ejus.
II. De obitu beatæ Radegundis.
III. De eo qui cum cultro ad Guntchramnum regem venit.
IV. Quod Childeberto alius natus est filius.
V. De prodigiis.

[a] Id est *ab homine*, scilicet Antestio.

[b] Laudatur a Fortunato lib. I, carm. 3, ob ædificatam sancto Stephano ecclesiam. Alteram in honorem sanctorum Petri, Pauli, Laurentii et Pancratii ædificarat, in qua tredecim erant altaria, sed quatuor ex his consecrata non fuerant, quod reliquias in eis reponendas nullas haberet, ut patet ex sancti Gregorii M. epist. 50, lib. v, ubi reliquias quas ab eo Palladius efflagitarat, se ipsi transmittere beatus testatur pontifex, qui et epist. 52 ejusdem libri eidem Palladio Augustinum aliosque monachos in Angliam euntes commendavit. Nomen ejus in fastis Ecclesiæ legitur, ac uti sanctus in propria ecclesia honoratur. Subscripsit Conc. Paris. IV, an. 573, et Matisc. II, anno 585.

[c] Hic erat episcopus Namnetensis Felicis successor, D ut dicitur supra lib. VI, cap. 15; laudatur item li[b.] IV de Mirac. sancti Martini, cap. 26. Alius fuit ejus[...]dem sedis episc. Nonnichius seu Nunichius, qui sæcul[o] superiori Conc. Venetensi subscripsit; cuique Apoll[i]naris Sidonius scripsit epist. 13 lib. VIII.

[d] Cod. Colb. a., *Batto.*

[e] Hoc caput deest in Colb. a. et Vat.

[f] Agnovit quidem veritatem ex Gregorio M. li[b.] III Dialog., cap. 31 : *Sed gentis suæ timore perterrit[us] ad fidem catholicam pervenire non meruit.* De Leuvi[...]gildi conversione nihil scribunt Joannes Biclarensi[s] abbas, aut Isidorus ad æram 606, licet plura habea[t] de illo. Eum ad pœnas perpetuas ex hac vita demi[...]grasse ait Paulus Emeritensis, cap. 16 de Vitis patru[m] Emerit.

VI. *De seductoribus et ariolis.*
VII. *De remotione Ennodii ducis; et de Wasconibus.*
VIII. *De præsentia Guntchramni Bosonis.*
IX. *De interitu Rauchingi.*
X. *De interitu Guntchramni Bosonis.*
XI. *Quod se reges viderunt.*
XII. *De interitu Ursionis ac Berthefredi.*
XIII. *De Baddone, qui in legationem abiens, detentus, et postmodum* [Ed. *post diu*] *dimissus est; et de morbo dysenterico.*
XIV. *De pace Egidii episcopi et Lupi ducis.*
XV. *De conversione Richaredi.*
XVI. *De legatione ipsius ad reges nostros.*
XVII. *De exiguitate anni hujus*, seu, *De sterilitate anni et charitate annonæ.*
XVIII. *De Britannis, et obitu Namatii episcopi.*
XIX. *De interitu Sicharii civis Turonici.*
XX. *De eo quod ad Guntchramnum regem in legationem pro custodienda pace directi sumus. — Exemplar Pactionis apud Andelaum.*
XXI. *De eleemosynis et bonitate ipsius regis.*
XXII. *De lue Massiliensis urbis.*
XXIII. *De obitu Agerici episcopi, et de successore ejus.*
XXIV. *De episcopatu Fronimi.*
XXV. *Quod exercitus Childeberti in Italiam abiit.*
XXVI. *De obitu Ingobergæ reginæ.*
XXVII. *De obitu Amalonis.*
XXVIII. *De speciebus quas Brunichildis regina transmisit.*
XXIX. *Quod Langobardi pacem ad Childebertum regem petierunt.*
XXX. *De descriptoribus urbis Pictavæ atque Turonicæ.*
XXXI. *Quod Guntchramnus rex exercitum in Septimaniam direxit.*
XXXII. *De inimicitiis inter Childebertum et Guntchramnum.*
XXXIII. *Quod Ingeltrudis religiosa ad Childebertum abiit, contra filiam suggestura.*
XXXIV. *De inimicitiis Fredegundis cum filia sua.*
XXXV. *De interitu Waddonis.*
XXXVI. *Quod Childebertus rex Theodobertum filium suum Suessionas direxit.*
XXXVII. *De Droctigisilo episcopo.*
XXXVIII. *De eo quod aliqui contra Brunichildem reginam agere voluerunt*
XXXIX. *De scandalo in monasterio Pictavensi orto per Chrodieldem et Basinam. — Epistola episcoporum ad S. Radegundem.*
XL. *De fomite primo scandali.*
XLI. *De cæde in basilica sancti Hilarii. — Rescriptum episcoporum.*
XLII. *Exemplaria epistolæ quam sancta Radegundis episcopis direxit.*
XLIII. *Quod Theutarius presbyter ad hoc scandalum mitigandum advenit.*
XLIV. *De intemperie anni.*

LIBER NONUS.

419 I. Igitur [a] post mortem Leuvichildi Hispanorum regis, Richaredus filius ejus fœdus iniit cum Goisvintha relicta patris sui, eamque ut matrem suscepit [b]. Hæc enim erat mater Brunichildis reginæ, matris Childeberti junioris. Richaredus vero de alia uxore erat filius Leuvichildi. Denique cum noverca habito consilio, legatos ad Guntchramnum regem, atque Childebertum dirigit, dicens: Pacem habete nobiscum, et ineamus fœdus, ut adjuti præsidio vestro, cum necessitas poposcerit, simili nos conditione, intercedente charitate, muniamus [c]. Venientes vero legati, qui ad Guntchramnum regem directi erant, apud Matascense [d] oppidum jussi sunt residere: ibique transmissis viris rex causas cognovit, sed recipere noluit verba eorum. Unde talis postmodum inter eos inimicitia pullulavit, **420** ut ad civitates Septimaniæ nullum de regno ejus transire permitterent. Hi vero qui ad Childebertum regem venerunt cum charitate recepti sunt: datisque muneribus, accepta pace, cum muneribus sunt regressi.

II. Eo anno beatissima Radegundis ab hoc mundo migravit. Quæ magnum planctum in monasterio quod constituerat dereliquit. Fuique et ego præsens ad eam sepeliendam. Obiit autem mense sexto, tertia decima die mensis, sepulta post triduum. Quæ autem ibi ipsa die virtutes apparuerunt, et qualiter fuerit funerata, in libro Miraculorum [e] plenius scribere studui.

[a] Deest hoc caput in Colb. a. et cum seq. in Vat.

[b] Hæc tamen postea cum Uldila episcopo Ariano juncta, Reccaredo insidias paravit, ut narrat Joan. Biclar. ad annum 3 Reccaredi.

[c] Sic omnes omnino editi et scripti. Tamen legendum est, nisi fallor, *Simili vos conditione*, aut saltem, *simili nos conditione... vos muniamus.*

[d] Sic omnes mss. et ed. plerique. Col. et Bign., *Matescense.* Utrobique Matisco intelligi debet. Certe Fortunat., in Vita S. Germani, *Matascouem* habet pro *Matisconem.*

[e] Lib. de Gloria Confess. cap. 106. Agit item de ea lib. I de Gloria Mart., cap. 5. Obiit porro die 13 Augusti, et quidem anno 587, ex hoc Gregorii loco. Sepulta est in basilica S. Mariæ, ubi tunc erat sanctimonialium cœmeterium, hodie a canonicis sæcularibus occupata. Ejus sacræ reliquiæ magna ex parte cum beati Hilarii exuviis a Calvinistis combustæ sunt anno 1562. Vide not. in lib. III, cap. 7.

III. Interea [a] advenit festivitas sancti Marcelli, quæ apud urbem Cabillonensem mense septimo celebratur, et Guntchramnus rex adfuit. Verum ubi peractis solemnibus [b], ad sacrosanctum altarium communicandi gratia accessisset, venit quidam quasi aliquid suggesturus. Qui dum properat **421** contra regem, culter ei de manu dilabitur, apprehensoque repente, alium cultrum evaginatum in manu ejus reperiunt. Nec mora, eductus a basilica sancta, vinctus, et tormentis addictus, confitetur se emissum ad interficiendum regem, dicens: Sic enim tractavit qui me misit. Quia cognovit rex multorum in se odia aggregata, et suspectus ne percutiatur, omnino se a suis vallari præcipit: nec reperitur aditus qualiter ad eum cum gladiis possit accedere, nisi in ecclesia, in qua securus et nihil metuens stare dignoscitur, transverberetur. Sed et his de quibus locutus fuit apprehensis, multis interemptis, hunc verberatum plagis dimisit vivum, quia nefas putavit [c], si is qui ab ecclesia eductus fuerat, truncaretur.

IV. [d] Eo anno Childeberto regi alius filius natus est, quem Veranus Cavillonensis [e] episcopus suscipiens a lavacro, Theodorici nomen posuit. Erat enim eo tempore ipse pontifex magnis virtutibus præditus, ita ut plerumque infirmis signum crucis imponens, statim sanitati, tribuente Domino, restauraret.

V. Prodigia [f] quoque multa dehinc apparuerunt. Nam vasa per domos diversorum, signis nescio quibus charaxata sunt, quæ res nullo unquam modo, aut eradi potuit, aut deleri. Incœptum est autem hoc prodigium ab urbis Carnotenæ territorio, et veniens per Aurelianensem, usque Burdegalensem terminum peraccessit, non prætermittens ullam urbem quæ fuit in medio. In vineis vero mense octavo transacta vindemia, palmites novos cum uvis deformatis aspeximus. In aliis arboribus frondes novæ, et nova visa sunt poma. Radii a parte Aquilonis apparuerunt. Asserebant nonnulli vidisse se serpentes ex nube delapsos. Alii affirmabant villam cum casis et hominibus subitanea internecione evanuisse; et multa alia signa apparuerunt, quæ aut regis obitum annuntiare solent, aut regionis excidium. **422** Vindemia eo anno tenuis, aquæ validæ, pluviæ immensæ, flumina quoque granditer adaucta fuerunt.

VI. Fuit eo anno in urbe Turonica Desiderius nomine, qui se magnum quemdam esse dicebat, asserens se multa posse facere signa. Nam et nuntios inter se, atque Petrum Paulumque apostolos discurrere

A jactitabat: ad quem, quia præsens non eram, rusticitas populi multa confluxerat, deferentes secum cæcos et debiles, quos non sanctitate sanare, sed errore necromantici ingenii quærebat illudere. Nam hos qui erant paralytici, aut alia impediti debilitate, jubebat valide extendi, ut quos virtutis divinæ largitione dirigere non poterat, quasi per industriam restauraret. Denique apprehendebant pueri ejus manus hominum, alii vero pedes, tractosque diversas in partes, ita ut nervi putarentur abrumpi: cum non sanarentur, dimittebantur exanimes. Unde factum est ut in hoc supplicio multi spiritum exhalarent; tantumque miser elatus erat, ut minorem [g] se beatum Martinum esse diceret, se vero apostolis coæquaret. Nec mirum, si hic similem se dicat apostolis, cum

B ille auctor nequitiæ, a quo ista procedunt, Christum se in fine sæculi fassurus sit. Nam de hoc animadversum est, ut superius diximus, errore necromanticæ artis fuisse imbutum. Quia, ut asserunt qui eum viderunt, cum quisque de eo procul et abdite quidquam locutus fuisset mali, coram populo astanti improperabat, dicens: Quia hoc et illud de me effatum est, quæ sanctitate mea erant indigna. Et quo alio nisi nuntiantibus dæmoniis id cognoscebat? Habebat autem cucullum ac tunicam de pilis caprarum, et in præsenti quidem abstinens erat a cibis et potu; clam autem cum in diversorium venisset, ita infarcibat in ore, ut minister non occurreret tantum poscenti porrigere. Sed detecta dolositate ejus, et a nostris deprehensa, ejectus est extra urbis terminum. Nec co-

C gnovimus deinceps quo abisset; dicebat **423** tamen civem se esse Burdegalensem. Nam et ante hos septem annos fuit et alius magnus valde seductor, qui multos decepit dolositate sua. Hic enim colobio [h] indutus erat, amictus desuper sindone, crucem ferens, de qua dependebant ampullulæ, quas dicebat oleum sanctum habere. Aiebat enim se de Hispaniis adventare, ac reliquias beatissimorum martyrum Vincentii levitæ, Felicisque martyris [i] exhibere. Sed cum jam vespere ad basilicam sancti Martini Turonis advenisset, et nos in convivio resideremus, mandatum misit, dicens: Occurrant reliquiis sanctis. Cui nos, quia hora jam præterierat, diximus: Requiescant beatæ reliquiæ super altarium, donec mane procedamus ad occursum earum. Sed hic primo di-

D luculo consurgens, nec exspectatis nobis, advenit cum cruce sua, et in cellula nostra adfuit. Stupefactus ego, et admirans levitatem, interrogo, quid

[a] Deest hoc caput in Colb. a.

[b] Observanda hic vetus Gallicanæ ecclesiæ consuetudo, sacram communionem nonnisi post peractam missam administrandi. V. Liturg. Gallic. lib. I, cap. 5.

[c] Jus asyli a primis Ecclesiæ sæculis, ex quo principes Christiani fuere, concessum ecclesiis asseruere Patres Conc. Aurelian. I, sub Chlodoveo Magno, an. 511, quod postea tum variis conciliorum canonibus, tum regum nostrorum edictis sæpius confirmatum fuit.

[d] Hoc caput deest in codd. Colb. m. et Regm., quamvis in iis recenseatur in hujus libri capitum indiculo.

[e] Sic pro *Cavellionensis* cum Chesn. al. habent Bec. et Colb. a., et quidem recte, ut jam supra observavimus ad cap. 31 lib. VIII. Editi, *Cabillonensis*. Theodorici nativitatem Fredegarius anno sequenti consignat.

[f] Deest istud caput cum tribus sequentibus in Colb. a. et Vat.

[g] Bec. et Casin., *juniorem*.

[h] Colobium vestis erat absque manicis, quibus uti solebant Ægyptii monachi apud Cassian. lib. I Instit., cap. 5.

[i] Qui Gerundæ passus est, de quo lib. I de Gloria Mart., cap. 92.

hæc sibi velint. Respondit quasi superbus et inflata A voce : Meliorem, inquit, occursum nobis exhibere debueras. Sec hæc ego in aures Chilperici [a] regis ingeram : ille autem ulciscetur despectionem meam. Et ingressus in oratorium, me postposito, ipse capitellum unum, atque alterum, ac tertium dicit; ipse orationem profert, et ipse consummat, elevataque iterum cruce abiit. Erat enim ei et sermo rusticus, et ipsius linguæ latitudo turpis atque obscœna; sed nec de eo sermo rationabilis procedebat : qui usque Parisios accessit. His enim diebus Rogationes publicæ celebrabantur, quæ ante sanctum Dominicæ Ascensionis diem agi solent. Factum est autem, ut procedente Ragnemodo pontifice cum populo suo, et loca sancta circumeunte, ut et hic cum cruce sua adveniens, inusitatum populis exhibens indumentum, ad- B junctisque publicanis ac rusticis mulieribus, et iste chorum suum faceret, et quasi cum sua multitudine loca sancta circumire tentat. Hæc cernens episcopus, misit archidiaconum suum, dicens : Si reliquias sanctorum exhibes, pone eas paululum **424** in basilica, et nobiscum celebra dies sanctos; decursa autem solemnitate, proficisceris in viam tuam. At ille parvipendens quæ ab archidiacono dicebantur, cœpit episcopum conviciis ac maledictionibus prosequi. Sacerdos vero intelligens eum esse seductorem, jussit eum recludi in cellulam. Perscrutatisque cunctis quæ habebat, invenit cum eo sacculum magnum plenum de radicibus diversarum herbarum; ibique et dentes talpæ, et ossa murium, et ungues atque adipes ursinos. Vidensque hæc maleficia esse, cuncta jussit C in flumen projici, ablataque ei cruce, jussit eum a termino Parisiacæ urbis excludi. Sed hic iterum facta altera cruce, cœpit quæ gesserat exercere; captusque ab archidiacono, et catenis vinctus, jussus est custodiri. His diebus Parisios adveneram, et ad basilicam beati Juliani martyris [b] metatum habebam. Nocte igitur insequenti erumpens miser iste de custodia, cum ipsis quibus erat nexus catenis ad antedictam basilicam sancti Juliani properat : atque in pavimento in loco quo ego stare eram solitus, ruit, ac sopore vinoque oppressus obdormivit. Nos vero ignari facti, media surgentes nocte ad reddendas Domino gratias, invenimus eum dormientem : de quo tantus fœtor [*Al.* pædor] egrediebatur, ut omnium cloacarum atque secessuum fœtores fœtor ille devi- D cerit. Sed nec nos præ hoc fœtore in basilicam sanctam ingredi poteramus. Accedens vero unus clericorum, clausis naribus eum excitare nititur, nec potuit, ita enim erat miser madefactus vino. Tunc quatuor accedentes clerici, levantes eum inter manus, in unum angulum basilicæ projecerunt; et exhibentes aquas, abluto pavimento, resperso etiam herbulis odoratis, sic ingressi sumus explere cursum [c]: nunquam tamen nobis psallentibus potuit excitari, donec dato terris die altius solis lampas ascenderet : dehinc excusatum reddidi sacerdoti. Convenientibus autem episcopis apud urbem Parisiacam, dum hæc in convivio narraremus, **425** ipsum pro castigationis gratia adesse præcipimus. Quo astante, elevatis Amelius Beorretanæ urbis [d] episcopus oculis, cognoscit eum suum esse famulum, sibique per fugam dilapsum, et sic excusatum receptum reduxit in patriam. Multi enim sunt qui has seductiones exercentes populum rusticum in errorem ponere non desistunt : de quibus, ut opinor, et Dominus in Evangelio ait, *Consurgere* [e] *in novissimis temporibus pseudochristos, et pseudoprophetas, qui dantes signa et prodigia, etiam electos in errorem inducant* (*Matth.* XXIV, 24). De his ista sufficiant : nos potius ad propositum redeamus.

VII. Ennodius cum ducatum urbium Turonicæ atque Pictavæ administraret, adhuc et Vici Juliensis atque Benarnæ [f] urbium principatum accipit. Sed euntibus comitibus Turonicæ atque Pictavæ urbis ad regem Childebertum, obtinuerunt eum a se removeri [g]. Ille vero ubi se remotum de his sensit, ad civitates superius memoratas properat; sed dum in illis commoraretur, mandatum accepit, ut se ab eisdem removeret, et sic accepto otio, ad domum suam reversus, privati operis curam gerit. Vascones vero de montibus prorumpentes [h] in plana descendunt, vineas, agrosque depopulantes, domos tradentes incendio, nonnullos abducentes captivos cum pecoribus, contra quos sæpius Austrovaldus dux processit [i], sed parvam ultionem exegit [*Al.* exercuit] ab eis. Gothi vero propter superioris anni devastationem, quam in Septimania regis Guntchramni exercitus fecit, in Arelatensem Provinciam proruperunt, egeruntque prædas, et captivos abduxerunt usque ad decimum ab urbe milliarium. Unum etiam castrum, Ugernum [j]

[a] Regm., *Childeberti*. Uterque rex tunc erat.

[b] De hac basilica vide supra lib. VI, cap. 17.

[c] Observanda majorum nostrorum religio in reddendis Deo laudibus debitis, statis horis, ut etiam episcopi noctu ad persolvendum solitum pensum surgerent. Sanctus Germanus Paris. episc. in itineribus capite nudo, etsi nix aut imber urgeret, *cursum dicebat*, ex Fortunato. Plura de hac re Mabillonius habet in Disquisit. de Cursu Gallicano, § 6.

[d] Varie apud varios scribitur hujus castri nomen. Bigerrones appellat Cæsar libro III Belli Gallici. Urbs gentis caput Turba, seu Travia, olim dicebatur, hodie *Tarbes*. In veteribus Notitiis, *civitas Turba, ubi castrum Bigorra*, decimum obtinet locum in Novempopulania. Amelius subscripsit Conc. Matisc. II. an. 585.

[e] Regm., *Consurgent pseudochristi*, etc., *inducent*.

[f] Regm., *Bernanæ*, Colb. m. et Bec., *Bernarnæ*. In veteribus notitiis locum septimum occupat inter civitates Novempopulaniæ. Hodie Benearni nomine regioni relicto, vocatur *Lascura*, vulgo *Lescar*.

[g] Comites in singulis erant civitatibus, duces vero pluribus præerant. Vide supra notas ad lib. VIII, cap. 18.

[h] Vascones in Pyrenæis Alpibus habitantes post varias incursiones, inclinato Francorum regno, Novempopulaniam tandem obtinuere, a quibus et Vasconia dicta est. Vide Alteserram lib. I rerum Aquitan., cap. 16.

[i] Supra lib. VIII, cap. 45, dicitur comes.

[j] Regm., *Rigernum*. Vide supra lib. VIII, cap. 30.

nomine, cum rebus atque habitatoribus desolantes, nullo resistente regressi sunt.

VIII. Guntchramnus vero Boso cum exosus reginæ haberetur, cœpit per episcopos ac proceres discurrere, **426** et veniam misero precari [a] quam ante despexerat. Nam cum rex Childebertus esset junior, Brunichildem reginam sæpe conviciis atque improperiis lacessibat, sed et injuriis quæ ei ab adversis inferebantur, fautor exstiterat. Sed et rex ad ulciscendam injuriam genitricis, jussit eum persequi, atque interfici: ille vero cum se cerneret positum in discrimine, Viridunensem ecclesiam petiit, per Agericum prorsus episcopum, qui erat regis pater ex lavacro, veniam impetrare confidens. Tunc pontifex ad regem properat, deprecaturque pro eo: cui Rex cum negare nequiret quæ petebat, ait: Veniat coram nobis, et datis fidejussoribus in præsentia patrui [b] mei, quidquid illius judicium decreverit, exsequamur. Tunc adductus ad locum ubi rex morabatur, nudatus armis, ac per manicas tentus, ab episcopo repræsentatur regi. Ad cujus provolutus pedes, ait: Peccavi tibi ac genitrici tuæ, non obediendo præceptionibus vestris, sed agendo contra voluntatem vestram atque utilitatem publicam; nunc autem rogo, ut indulgeatis malis meis, quæ contra vos gessi. Rex autem jussit eum elevari a terra, et posuit in manu episcopi, dicens: Sit penes te, sancte sacerdos, donec in præsentiam Guntchramni regis adveniat. Et jussit eum discedere.

IX. Posthæc Rauchingus conjunctus cum prioribus regni Chlotharii filii Chilperici, confingens se quasi tractaturum de pace, ut inter terminum utriusque regni nulla intentio aut direptio gereretur, consilium habuerunt, ut scilicet interfecto Childeberto rege, Rauchingus cum Theodoberto seniore ejus filio regnum Campaniæ teneret; Ursio vero ac Berthefredus [c], juniore filio nuper genito, qui Theodoricus cognominabatur, ad se suscepto, et excluso Guntchramno rege, reliquum regni tenerent. Multa etiam contra Brunichildem reginam **427** frementes, ut eam in contumeliam redigerent, sicut prius fecerant in viduitate sua. Rauchingus ergo summa elatus potentia, et ut ita dicam, ad ipsius regalis sceptri se jactans gloriam pervenire, iter præparat ad Childebertum regem accedendi, ut consilium quod inierat posset explere. Sed pietas Domini hæc verba in aures Guntchramni regis prius imposuit. Qui missis nuntiis clam ad Childebertum regem, omnes ei molitiones has in notitiam posuit, dicens: Accelera velociter, ut videamur a nobis; sunt enim causæ quæ agi debeant. At ille diligenter inquirens quæ ei nuntiata fuerant, veraque esse cognoscens, arcessiri A Rauchingum jussit. Qui cum adfuisset, priusquam eum rex suo jussisset astare conspectui, datis litteris, et pueris destinatis cum evectione publica [d], qui res ejus per loca singula deberent capere, jussit eum in cubiculum intromitti; locutusque cum eo alia ex aliis, egredi iterum de cubiculo jubet. Cumque egrederetur, a duobus ostiariis pedibus apprehensus ruit in gradibus ostii, ita ut pars corporis ejus esset intrinsecus, pars vero extrinsecus extenderetur. Tunc ii qui jussi ad hæc explenda parati erant, cum gladiis super eum ruunt, atque ita minutatim caput ejus colliserunt, ut simile totum cerebro putaretur; statimque mortuus est. Tunc denudatus, et per fenestram ejectus, sepulturæ mandatus est. Erat autem levis in moribus, ultra humanum genus cupiditati B ac facultatibus inhians alienis, et ex ipsis divitiis valde superbus; intantum ut jam in ipso interitu sui tempore Chlothacharii regis filium se fateretur. Multum tamen cum eo auri repertum est. Quo intellecto, protinus unus puerorum ejus cursu veloci evolans, nuntiavit conjugi ejus quæ acta erant. Hæc vero per plateam Suessionicæ civitatis compta grandibus ornamentis ac gemmarum pretiositatibus et auri fulgore obtecta, ascenso **428** equo, præcedentibus pueris aliisque sequentibus ferebatur; atque ad basilicam sancti Crispini Crispinianique properabat, quasi spectatura Missas: erat enim eo die passio martyrum beatorum [e]. Sed videns nuntium per aliam plateam gressum retorquens, projectis in terram ornamentis, in basilicam sancti Medardi antistitis C confugit, ibi se tutari confessoris præsidio putans. Pueri vero qui missi a rege fuerant ad requirendas res ejus, tanta in thesauris illius reperiunt quanta nec in ipso ærarii publici regesto poterant inveniri, quod totum regis conspectibus præsentarunt. Nam eo die, quo hic interfectus est, erant cum rege multi Turonorum atque Pictavorum, de quibus tale fuit consilium, ut si malum hoc perficere potuissent, his subditis supplicio, dicerent quia ex vobis fuit qui regem nostrum interemit, eisque diversis suppliciis trucidatis, ultores se mortis regiæ esse jactarent. Sed Deus omnipotens consilia eorum quia iniqua erant, dissipavit, implevitque illud quod scriptum est: *Quia foveam quam fratri parabis, incides in eam* (*Eccli.* XXVII, 29). In locum tamen Rauchingi Magnoualdus dirigitur dux. Jam enim Ursio D atque Berthefredus certi quod Rauchingus quæ collocuti fuerant, posset explere, collecto exercitu veniebant. Sed audientes quod scilicet tali fuisset affectus interitu, adducta adhuc secum multitudine hominum, quæ ad eos pertinere videbatur, infra castrum Vabrense [g], quod villæ Ursionis propin-

[a] Sic habent scripti et editi. Legendum tamen esse videtur, *veniam miser ab ea precari*, seu, *veniam pro misero precari ab ea quam*, aut saltem, *veniam miser precari quam*.

[b] Freh. al., *patrini*; sed nusquam hac voce utitur Gregorius ad designandum susceptorem ex baptismo.

[c] Colb. a., *Bertfredus*; et sic infra.

[d] De his Bignon. ad form. 11 lib. I Marculi, et Alteserra in hunc locum; sed fusius Cujacius ad leg. 3 de cursu publico, lib. XII Cod.

[e] Celebratur VIII Kal. Novemb. Horum martyrum *memoria insigni ornamento decorata* fuit a beato Eligio, ut tradit S. Audoenus lib. II Vitæ ejus cap. 7. Rauchingi uxor prius Godino nupta fuerat, ex lib. V, cap. 3.

[f] Ed., *potuerant*; Casin., *ipso ærario publico regis tanta potuerint inveniri*.

[g] Castrum istud pago nomen dederat Mosam inter

quum erat, cum rebus omnibus se muniunt conscii consilii sui, tractantes ut si rex Childebertus aliquid contra eos agere voluisset, virtute se ab ejus exercitu defensarent. Caput enim horum et causa malorum Ursio erat. Sed Brunichildis regina mandata misit Berthefredo, dicens : Disjunge te ab homine inimico [a], et habebis vitam : alioquin cum eodem interibis. Filiam enim ejus ex lavacro regina susceperat, et ob hoc **429** misericordiam de eo habere voluit. Qui ait : Nisi morte divellar ab eo, nunquam a me relinquetur [b].

X. Dum hæc agerentur, iterum misit Guntchramnus rex ad nepotem suum Childebertum, dicens : Moræ omnes abscedant, et veni ut te videam. Est enim certæ necessitatis causa, tam pro vitæ nostræ commodo, quam pro utilitatibus publicis, ut videamur a nobis. Hæc ille audiens, assumpta matre cum sorore et conjuge, ad occursum patrui destinat [c]. Adfuit autem et Magnericus episcopus Trevericæ urbis. Venit etiam Guntchramnus Boso, quem Agericus Viridunensis episcopus sua in fide susceperat : sed pontifex ille, qui pro eo fidem fecerat, non adfuit, quia convenerat ut absque ullius defensione regi præsentaretur, scilicet ut si ipse decerneret eum mori debere, non excusaretur a sacerdote; sin autem ille vitam concederet, liber abiret. Sed conjunctis regibus, pro diversis facilitatibus [d] culpabilis judicatus, jussum est ut interficeretur. Quod cum ille comperisset, ad mansionem Magnerici episcopi convolavit, et clausis ostiis, segregatis ab eo clericis ac famulis, ait : Scio te, beatissime sacerdos, magnum cum regibus honorem habere, et nunc ad te confugio ut evadam. Ecce percussores ad ostium : unde manifeste scias, quod si a te non eruor, interfecto te, egrediar foras, et moriar. Manifestissime enim noveris, quia aut mors una nos occupat, aut par vita defensat. O sancte sacerdos, scio enim te patrem communem cum rege esse filio ejus, et novi quoniam quæcunque petieris ab eo, obtinebis ; nec negare omnino poterit sanctitati tuæ quæcunque poposceris. Ideoque aut impetra veniam, aut moriamur simul. Hæc autem evaginato aiebat gladio. Turbatus hoc episcopus audito, ait : Et quid faciam, si hic a te teneor? dimitte me, ut eam et deprecer misericordiam regis, et fortassis miserebitur tui. Et ille : Nequaquam, sed transmitte abbates et creditos [e] tuos, ut hæc quæ loquor exponant. Verumtamen non hæc regi, ut erant, nuntiata sunt, sed dixerunt quod hic ab episcopo defensaretur. Unde factum est ut com-

A motus rex **430** diceret : Si episcopus exinde egredi noluerit, pariter cum illo auctore perfidiæ pereat. Hæc audiens episcopus, direxit nuntios ad regem. Qui cum ista narrassent, ait rex Guntchramnus : Injicite ignem in domum, et si exire nequiverit episcopus, pariter concrementur. Hæc audientes clerici, effracto vi ostio sacerdotem ejiciunt foras. Tunc miserrimus cum videret se flammis validis ab utraque parte vallari, accinctus gladio accedit ad ostium. Verum ubi primum limen domus egrediens gressum foris fixit, statim unus e populo ejecta lancea, frontem ejus illisit. At ille hoc ictu turbatus, quasi amens, gladium ejicere tentans, ab astantibus ita lancearum multitudine sauciatur, ut defixis in lateribus ejus spiculis, et sustentantibus hastilibus, ad terram ruere

B non posset. Interfecti sunt et pauci qui cum eo erant, expositique in campo simul. Pro quibus vix obtentum fuit cum principibus, ut terræ reconderentur. Fuit autem hic in actu levis, avaritiæ inhians, rerum alienarum ultra modum cupidus, omnibus jurans, et nulli promissa adimplens. Uxor autem ejus cum filiis exsilio data est, resque illius fisco collatæ sunt. Multitudo autem auri argentique ac diversarum specierum in ejus regestis reperta est. Sed et quæ sub terra absconderat, stimulante conscientia iniquitatis suæ non latuerunt. Ariolis ac sortibus sæpius utebatur, ex quibus futura cognoscere cupiens, remansit illusus.

XI. Rex vero Guntchramnus cum nepote suo ac reginis pacem firmavit, datis sibi invicem muneribus,

C ac stabilitis causis publicis, epulati sunt pariter. Laudabat enim Dominum [*Al.* Deum] Guntchramnus rex, dicens : Refero tibi maximas gratias, omnipotens Deus, qui mihi præstitisti ut viderc merear filios de filio meo Childeberto. Unde non me puto usquequaque a tua Majestate relictum, qui mihi hæc præstitisti, ut videam filios filii mei. Tunc Dynamium et Lupum ducem redditos rex Childebertus recepit, Cadurcum Brunichildi reginæ refudit. Et sic cum pace et gaudio iterum atque iterum Deo gratias agentes, conscriptis pactionibus [f], **431** se remunerantes et osculantes, regressus est unusquisque ad civitatem suam.

XII. Childebertus [g] vero rex, collecto exercitu, ad locum dirigi jubet in quo Ursio ac Berthefredus in-

D clusi morabantur. Erat enim villa in pago Vabrensi, cui imminebat mons arduus. In hujus cacumine basilicam in honore sancti ac beatissimi Martini construxit [h]. Ferebant enim ibi castrum antiquitus fuisse;

et Mosellam sito, ad ripas Alisontiæ, Ornæ et Cari fluminum, qui pagus duos aut tres comitatus complectebatur, Scarponensem scilicet, Virdunensem et Castereiensem. Vocatur etiam nunc *le pays de Vaivre*. Vide lib. IV de re Diplomatica, num. 128. Cave etiam ne confundas hunc locum simul cum Vabrensi castro, vulgo *Vabres en Rouergue*, ubi monasterium sede episcopali auxit Joannes XXII, distractis ex Ruthenensi diœcesi aliquot parochiis.

[a] Regm., *ab homine iniquo*.

[b] Colb. a., *nunquam ab eo recedam*.

[c] Apud Andelaum. Vide infra, cap. 20

[d] Sic Bec. et Mor. s.; editi, *falsitatibus*.

[e] Id est fidos clericos, seu alios familiares quibus fideret.

[f] Referuntur infra cap. 20.

[g] Hoc caput et duo seqq. desunt in Vat. et Colb. a.

[h] Regm., *basilica... constructa habetur*. Hanc basilicam putat eam esse Valesius, quam Ulfilaicus supra lib. VIII, cap. 15, memoratus construxisse dicitur prope Eposium, quod oppidum erat in comitatu Vabrensi.

sed nunc [*Forte* tunc] non cura [a], sed natura tantum A munitum erat. In hac ergo basilica cum rebus atque uxoribus et familia se antedicti concluserant. Commoto ergo exercitu, sicut diximus, Childebertus rex illuc dirigi jubet. Verumtamen commoti homines, antequam ad eos accederent, ubicunque aut villas, aut res eorum reperire potuerunt, omnia incendio ac prædæ tradiderunt. Accedentes autem ad hunc locum, ad montem se proripiunt, et basilicam cum armis vallant. Habebant autem quasi [b] ducem tunc Godegisilum, Lupi ducis generum. Cumque eos extrahere de basilica non valerent, ignem applicare nituntur. Quod cernens Ursio, accinctus gladio, foras egressus est. Tantaque cæde hos qui obsidebant mactavit, ut quotcunque in ejus contemplationem advenissent, nullus vivens remanere possit. Ibi et B Trudulfus [c] palatii regalis comes cecidit, et multi de hoc exercitu prostrati sunt. Cumque jam nullus de cæde Ursionis ernueretur [d], subito percussus a quodam in femore, debilitatusque ad terram ruit, et sic super eum ruentibus aliis vitam finivit. Quod cernens Godegisilus, clamare cœpit ac dicere : Fiat nunc pax, ecce maximus inimicus dominorum nostrorum ruit : hic vero Berthefredus vitam habeat. Hæc eo dicente, cum omnis populus ad direptionem rerum, quæ in basilica adunatæ fuerant, inhiaret, Berthefredus ascenso equite ad Virdunensem urbem dirigit, ibique in oratorio quod in domo ecclesiastica erat, se tutari putans, præsertim cum et ipse pontifex Agericus in hac domo resideret. **432** Sed cum Childeberto regi nuntiatum fuisset, effugisse scilicet Ber- C thefredum, perculsus cordis dolore, ait : Si hic mortem evaserit, non evadet Godegisilus [e] manus meas. Nesciebat tamen rex eum in domum ecclesiæ ingressum fuisse, sed quasi in regionem aliam confugisse. Tunc timens Godegisilus, commoto iterum exercitu, domum ecclesiæ armatis vallat. Sed cum eum pontifex reddere nequiret, sed defensare conaretur, ascendentes supra tectum, cum ab ipsis tegulis ac maceriis [*Al.* materiis], quibus oratorium opertum erat, illidentes, interfecerunt : ibique cum tribus famulis mortuus est. Multum ex hoc episcopus dolens, quod eum non solum defensare non potuit, verum etiam locum in quo orare consueverat, et in quo sanctorum pignora aggregata fuerant, sanguine humano pollui vidit. Misit autem Childebertus rex eum muneribus, D ut a mœrore revocaretur : sed noluit consolari. Multi autem his diebus pertimescentes regem, in alias regiones abscesserunt. Nonnulli etiam a primatu ducatus remoti sunt, in quorum ordinem alii successerunt.

XIII. Guntchramnus vero Baddonem, quem pro crimine majestatis superius vinctum diximus (*Lib.* VIII, *cap.* 44), in præsentiam suam venire jussit ; et transmittens usque Parisios, ait : Si eum cum idoneis hominibus Fredegundis ab hac actione qua impetitur, immunem fecerit, abscedat liber, et quo voluerit eat. Sed veniens Parisios, nullus de parte memoratæ mulieris adfuit, qui eum idoneum reddere posset. Tunc vinctus et catenis oneratus, sub ardua custodia ad urbem Cabillonensem reductus est. Sed postea intercurrentibus nuntiis, et præsertim Leudovaldo Bajocassino pontifice, dimissus ad propria rediit. Graviter tunc morbus dysentericus apud Mettensem sæviebat urbem. His diebus nos dum ad occursum regis properaremus, Wiliulfum civem Pictavum, plenum febre, hoc morbo laborantem in via offendimus, id est ad Rhemensem urbem : de qua profectus valde exinanitus, cum ad **433** urbem Parisiacam cum filio uxoris suæ venisset, apud villam Rigoialensem [f] facto testamento defunctus est ; puer vero, qui et ipse ab hoc languore tenebatur, obiit ; et sic pariter in urbis Pictavæ delati terminum, tumulati sunt. Uxor quoque ipsius Wiliulfi tertio copulatur viro, filio scilicet Beppoleni ducis, qui et ipse duas jam, ut celebre fertur, uxores vivas reliquerat. Erat enim levis atque luxuriosus, et dum nimio ardore fornicationis arctaretur, ac relicta conjuge cum famulabus accubaret, exhorrens legitimum connubium, aliud expetebat : sic et secundæ fecit, et huic, cui tertio copulatus est, ignorans quod *corruptio incorruptionem non possidebit* (*I Cor.* XV, 50).

XIV. Posthæc cum Egidius Rhemensis urbis episcopus, de illo crimine majestatis quo superius (*Cap.* 12) memorati perempti sunt, suspectus haberetur, cum magnis muneribus ad Childebertum accedens, veniam deprecatur : prius tamen sacramenta suscipiens in basilica sancti Remigii [g], ne aliquid mali in itinere pateretur ; susceptusque a rege cum pace discessit. Pacem etiam cum Lupo duce obtinuit quem instinctu ejus de Campaniæ ducatu supra me moravimus (*Lib.* VI, *cap.* 4) fuisse depulsum. Unde rex Guntchramnus valde in amaritudinem excitatus est, eo quod ei promiserat Lupus, nunquam se cum

[a] Idem cod. Regm., *sed non structura, sed natura.*

[b] Chesn. non habet *quasi*. Godegisilum ducem laudat Fortunatus lib. I, carm. 6, sed is Gallimagni filiam duxerat. Duas forte, si idem sit, uxores habuit.

[c] Regm., *Tridulphus*. Bec., *Tridulfus*.

[d] Sic Bad., alii, *cerneretur*. Regm. autem, *cumque Ursio a nullo cæsus cerneretur.*

[e] In Colb. m. et Regm. deest *Godegisilus*.

[f] Alias Rotoialum, aut Ruolium, vulgo *Ruel*, villa regia, quam Carolus Calvus monasterio S. Dionysii contulit. Ibi hodieque villa Richeliana visitur, præclarissimis fontibus insignis, distinguenda a villa cognomine in Normannia, *Rueil*, de qua supra lib. VII, cap. 19.

[g] Regm. et Colb. m., *sancti Remedii*. Hæc basilica, quæ antea sancti Christophori dicebatur, ex Frodoardo, tumulo et crebris miraculis beatissimi Remigii Francorum apostoli illustrata et celebris facta est. Ibi sacrum Chrisma asservatur ad regum nostrorum consecrationem *; et quidem ex iis nonnulli, sicut et aliquot reginæ, ibidem inaugurati solemniter fuerunt. In ea vero basilica non solum plerique Rhemorum archiepiscopi, aut alii viri nobiles et principes, sed etiam Carolomannus Caroli M. frater, nonnullique alii Francorum reges et reginæ sepulti sunt. Ob cujus celebritatem et prærogativas, ab annis circ. 600 archimonasterii titulo gaudet ; hodieque perseverat sub ordine sancti Benedicti et Congreg. sancti Mauri. Plura si cupis, adi Frodoardum, aut Marlot. tomo Metropolis Rhemensis, lib. III, cap. 2 et seqq.

* Vide supra notam quam paginæ 225 subjecimus. EDIT.

eodem pacem facturum, quia fuisset regis cognitus inimicus.

XV. Igitur eo tempore in Hispania Richaredus rex, compunctus miseratione divina, convocatis episcopis religionis suæ, ait : Cur inter vos et sacerdotes illos, qui se catholicos dicunt, jugiter scandalum propagatur : et cum illi per fidem suam signa multa ostendant, vos nihil tale agere potestis [a]? Qua de re convenite, quæso, **434** simul, et discussis utriusque partis credulitatibus, quæ vera sunt cognoscamus ; et tunc aut accepta illi a vobis ratione ea credant quæ dicitis, aut certe vos ab illis veritatem agnoscentes, quæ prædicaverint vos credatis. Quod cum factum fuisset, congregatis utriusque partis episcopis, proposuerunt hæretici illa quæ sæpius ab ipsis dicta jam scripsimus. Similiter responderunt episcopi nostræ religionis ea de quibus hæreticorum partem plerumque victam libris superioribus demonstravimus ; et præsertim cum rex diceret quod nullum signum sanitatis super infirmos ab hæreticorum ostenderetur episcopis, ac in memoria replicaret qualiter, tempore genitoris sui, episcopus qui se jactabat per fidem non rectam cæcis restituere lumen, tacto cæco et cæcitati perpetuæ damnato discessisset confusus, quod nos in libro Miraculorum plenius declaravimus [b], vocavit ad se seorsum sacerdotes Dei. Quibus perscrutatis, cognovit unum Deum sub distinctione coli personarum trium, id est Patris et Filii et Spiritus sancti ; nec minorem Filium Patre Spirituque sancto, neque Spiritum sanctum minorem Patre vel Filio, sed in una æqualitate atque omnipotentia hanc Trinitatem verum Deum fateri. Tunc intelligens veritatem Richaredus, postposita altercatione, se catholicæ legi subdidit, et accepto signaculo beatæ crucis cum chrismatis unctione, credidit Dominum Jesum Christum Filium Dei æqualem Patri cum Spiritu sancto, regnantem in sæcula sæculorum. Amen. Deinde nuntios mittit ad provinciam Narbonensem, quibus narrantibus ea quæ ille gesserat, simili credulitate populus ille connecteretur [c]. Erat enim tunc temporis Arianæ sectæ episcopus Athalocus, qui ita per **435** propositiones vanas ac interpretationes falsas Scripturarum, Ecclesias Dei conturbabat, ut putaretur quod ipse esset Arius, quem projecisse in

A secessum exta historiographus narravit Eusebius [d]. Sed cum hæc populo sectæ suæ credere non sineret [e], et ad consentiendum ei paucorum faveret adulatio, commotus felle, ingressus in cellulam suam, inclinato super lectulum capite, nequam spiritum exhalavit. Sicque hæreticorum populus, in ipsa consistens provincia, inseparabilem Trinitatem confessus, ab errore discessit.

XVI. Posthæc Richaredus legationem ad Guntchramnum atque ad Childebertum direxit pacis gratia, ut scilicet, sicut in fide se asserebat unum, ita et charitate se præstaret unitum. Sed a Guntchramno rege repulsi sunt, dicente : Qualem mihi fidem promittere possunt, aut quemadmodum a me credi debent, qui neptem meam Ingundem in captivitatem B tradiderunt, et per eorum insidias, et vir ejus interfectus est, et ipsa in peregrinatione defuncta? Non recipio ergo legationem Richaredi, donec me Deus ulcisci jubeat de his inimicis. Hæc legati audientes, ad Childebertum proficiscuntur, a quo et in pace excepti sunt, dicentes : Vult se dominus noster, frater tuus Richaredus, de hoc crimine exuere quod ei imponitur, quasi in mortem sororis vestræ fuisset conscius ; de quo, sacramento, si vultis, aut qualibet alia conditione idoneus reddi potest. Deinde datis gratiæ vestræ decem millibus solidorum, charitatem vestram habere desiderat ; et ut ille vestro utatur solatio, et vos ejus, ubi necesse fuerit, beneficiis potiamini. Hæc illis dicentibus, promiserunt Childebertus rex et mater ejus pacem et charitatem cum C ipso se integre custodituros. Acceptisque ac datis muneribus, **436** addiderunt legati : Jussit etiam dominus noster ponere verbum in auribus vestris de filia sive sorore vestra Chlodosinda [f], ut ei tradatur in matrimonium, quo facilius pax quæ inter vos promittitur, confirmetur. Qui dixerunt : Promissio nostra ex hoc habilis dabitur, sed sine patrui nostri Guntchramni regis consilio hæc facere non audemus : promissum enim habemus de majoribus causis nihil sine ejus consilio agere. Accepto itaque responso redierunt.

XVII. Eo [g] anno verno tempore pluviæ validæ fuerunt, et cum jam vel arbores vel vineæ fronduissent, nix decidua cuncta operuit. Subsequenti quoque

[a] Hæc fuit omni tempore catholicos inter et hæreticos distinctio, ut primi miraculis fidem suam approbarent, quod alii præstare non poterant, ut ex Irenæo, Tertulliano, Eusebio, Cypriano, aliisque observavimus in notis ad Acta martyrum pag. 131, quo argumento utebatur Nicetius Trevirensis in epistola ad Chlodoswindam contra Arianos.

[b] Videlicet in libro de Gloria Confess. cap. 13. Vide et supra lib. II, cap. 3. De hoc colloquio Joan. Biclar. ad an. 588.

[c] Colb. a., *Qui narrantes ea.... connectitur.*

[d] Rufinus Eusebii libris Historiæ ecclesiast. duos adjecit, sed cum Gregorius aliique similes auctores Eusebii Historiam aliunde non noverant quam ex Rufini versione, totum ejus opus sub Eusebii nomine laudabant. Arii autem interitus describitur lib. x, cap 14.

[e] Regm., *Sed cum hic populus sectam illius sequi nol-* D *let*, etc. Tradit Paulus Diac. Emeritensis in Vitis PP. Emerit., cap. 19, Athalocum episc. Arianum cum 12 comitibus apud Narbonam seditionem adversus Reccaredum commovisse, eorumque conatus fuisse irritos, quanquam in sui subsidium Francos advocassent. Joan. Biclar. anno 1 Reccaredi meminit victoriæ adversus Francos ab ipsius ducibus relatæ, in qua Desiderium ducem cum multis Francis interiisse memorat. Alia est, ni fallor, conjuratio Sunnæ episc. Ariani et aliorum adversus Reccaredum, quam idem Biclar. ad an. sequentem refert. Item anno Reccaredi tertio deprehensi sunt Uldila episcopus cum Gosuinta, qui eidem regi insidias tendebant, ut diximus ad cap. 1 hujus libri.

[f] Infra cap. 20 dicitur *Chlodosuinda*. Vide notas in cap. 25.

[g] Caput istud cum seq. deest in Colb.

gelu, tam palmites vinearum quam reliqui ostensi fructus incensi sunt. Tantusque rigor fuisse visus est, ut etiam hirundines et alites, quæ de externis regionibus venerant, vi algoris exstinguerentur. Illud etiam admirabile fuit, quod ubi nunquam gelu nocuit, tunc omnia abstulit, et eo ubi consueverat lædere non accessit.

XVIII. Britanni [a] quoque irruentes in terminum Namneticum, prædas egerunt, pervadentes villas, et captivos abducentes. Quod cum Guntchramno regi perlatum fuisset, jussit commoveri exercitum, dirigens illuc nuntium qui eis loqueretur, ut componerent cuncta quæ male gesserant, aut certe noverint se gladio casuros ab exercitu ejus. At illi timentes, promittunt se omnia quæ male gesserant, emendare. His auditis, rex dirigit illuc legationem, id est Namatium Aurelianensem [b] et Bertchramnum Cenomannensem episcopum, cum comitibus et aliis viris magnificis. Adfuerunt etiam et de regno Chlotharii Chilperici regis filii, viri magnifici: qui euntes in terminum Namneticum locuti sunt cum Warocho et Vidimaelo [c] omnia quæ rex præceperat. At **437** illi dixerunt: Scimus et nos civitates istas Chlothacharii regis filiis redhiberi, et nos ipsis debere esse subjectos: tamen quæ contra rationem gessimus, cuncta componere non moramur. Et datis fidejussoribus atque subscriptis cautionibus, promiserunt se singula millia solidorum Guntchramno regi et Chlothario in compositionem daturos, promittentes nunquam terminum civitatum illarum ultra se aggressuros. His ita compositis, regressi sunt reliqui, et narraverunt regi quæ gesserant. Namatius vero episcopus, dum receptis villis infra terminum Namneticæ urbis, quas olim parentes ejus perdiderant, ibidem moraretur, pusulæ malæ ei tres oriuntur in capite. Ex hoc valde confectus tædio, dum ad civitatem suam reverti cuperet, infra Andegavensis territorii terminum, spiritum exhalavit. Corpusculum ejus ad urbem suam delatum, in basilica [d] sancti Aniani confessoris sepultum est in cujus cathedram Austrinus, Pastoris [e] quondam filius, subrogatur. Warochus vero, oblitus sacramenti et cautionis suæ, omnia postposuit quæ promisit. Vineas Namneticorum abstulit, et vindemiam colligens, vinum in Veneticum transtulit. Et ex hoc iterum rex Guntchramnus valde furens, exercitum commoveri jussit, sed quievit.

XIX. Bellum vero illud quod inter cives Turoni- A cos superius diximus (*Lib.* VII, *cap.* 47) terminatum, in redivivam rursum insaniam surgit. Nam Sicharius, cum post interfectionem parentum Chramnisindi [f] magnam cum eo amicitiam patravisset et in tantum se charitate mutua diligerent, ut plerumque simul cibum caperent ac in uno pariter strato recumberent, quadam die cœnam sub nocturno tempore præparat Chramnisindus, invitans Sicharium ad epulum suum: quo veniente, resident pariter ad convivium. Cumque Sicharius, crapulatus a vino, multa jactaret in Chramnisindum, ad extremum **438** dixisse fertur: Magnas mihi debes referre grates, o dulcissime frater, eo quod interfecerim parentes tuos, de quibus accepta compositione aurum argentumque superabundant in domo tua, et nudus nunc esses et B egens, nisi hæc te causa paululum roborasset. Hæc ille audiens, amaro suscepit animo dicta Sicharii, dixitque in corde suo: Nisi ulciscar interitum parentum meorum, amittere nomen viri debeo, et mulier infirma vocari. Et statim exstinctis luminaribus, caput Sicharii sica dividit, qui parvulam in ipso vitæ termino vocem emittens, cecidit et mortuus est. Pueri vero qui cum eo venerant dilabuntur. Chramnisindus exanimum corpus, nudatum vestimentis, appendit in sepis stipite, ascensisque equitibus ejus ad regem pergit, ingressusque ecclesiam ad pedes prosternitur regis, dicens: Vitam peto, o gloriose rex, eo quod occiderim homines qui, parentibus meis clam interfectis, res omnes diripuerunt. Cumque expositis per ordinem causis, et regina Brun- C childis graviter accepisset, eo quod in ejus verbo [*id est* fide data] Sicharius positus taliter fuerit interfectus, frendere in eum cœpit. At ille cum vidisset eam adversam sibi, Vosagensem territorii Biturici pagum [g] expetiit, in quo ejus parentes degebant, eo quod in regno Guntchramni regis invisus haberetur. Tranquilla quoque conjux Sicharii, relictis filiis et rebus viri sui in Turonico, sive in Pictavo, ad parentes suos Mauriopes [h] vicum expetiit, ibique et matrimonio copulata est. Obiit autem Sicharius quasi annorum quadraginta [i]. Fuit autem in vita sua levis, ebriosus, homicida, qui nonnullis per ebrietatem injuriam intulit. Chramnisindus vero iterum ad regem abiit, judicatumque est ei ut convinceret super se eum interfecisse: quod ita fecit. Sed quoniam, ut D diximus, regina Brunichildis in verbo suo posuerat Sicharium, ideo res hujus confiscari præcepit; **439** sed in posterum a Flaviano domestico redditæ sunt.

[a] Hoc caput et duo seqq. desunt in Vat.

[b] Interfuit Conc. Matisc. I, an. 581, et II, an. 585.

[c] Regm., *Indimacle.* Colb. m., *Vidimacle.* Cod. Bec. *Vidinacle.*

[d] Exstat hodieque canonicorum collegio nobilitata, de cujus antiquitate et prærogativis V. Cl. Hubertus ejusdem eccles. cantor tractatum singularem edidit.

[e] Pastor etiam Aunacharii episc. Autissiodorensis, et Austregildis matris sancti Lupi episc. Senonum, pater fuit, ut ex ejusdem Lupi Vita discimus.

[f] Alii, *Chramisindi*, et sic infra.

[g] Regm., *Vosagensis territorii pagum.* Colb. m., *territorii Bituri pagum.* Vosagum hunc esse locum qui Gallice *Besaye* dicitur putat Marollius apud Valesium; exstat in finibus Biturigum. Si sincera sit codicis Regiomontensis lectio, Vosagi nomine poterit hic intelligi silva Vosagi notissima inter Alsatiam et Lotharingiam, vulgo *la Vosge*, cujus saltem maxima pars ad Childeberti regnum pertinebat. Sed ex consequentibus colligi posse videtur hic de Bituricensi aliquo pago agi.

[h] Est pagus Mauripensis, vulgo *le Hurepoix*, qui inter Sequanam, Icannam et Lupam, *le Loing*, jacet, haud procul a Parisiis incipiens, sed ad quem, uti videtur, vicus hic memoratus non potest revocari.

[i] Colb. m. et Regm., *viginti*.

Sed et ad Aginnum properans, epistolam ejus elicuit, ut a nullo contingeretur. Ipsi enim res ejus a regina concessæ fuerant [a].

XX. Eo anno quoque decimo tertio regis Childeberti, cum ad occursum ejus usque Mettensem urbem properassemus, jussi sumus ad Guntchramnum regem in legationem accedere; quem apud urbem Cabillonensem reperimus, dicentes : Salutem uberrimam mittit tibi gloriosissimus nepos tuus Childebertus, o inclyte rex, immensas referens gratias pietati tuæ, quod a te jugiter commonetur, ut ea agat quæ et Deo placeant, et tibi sint accepta, et populo congrua. De his vero quæ locuti simul fuistis omnia implere promittit, nec quidquam se de pactionibus quæ inter vos conscriptæ sunt, irrumpere pollicetur. Et rex ad hæc ait : Non similiter ego gratias ago, quod taliter irrumpitur quod mihi promissum est. Pars mea de urbe Silvanectensi non redditur [b]; homines quos pro utilitate mea, quia mihi infensi erant, migrare volui, non permiserunt. Et quomodo dicitis quod nihil de pactionibus scriptis transcendere vult dulcissimus nepos meus? Et nos ad hæc : Nihil vult contra pactiones agere illas, sed omnia implere promittit, ita ut de præsenti, si ad divisionem Silvanectensem vis mittere, nec tardetur : statim enim recipies tuum. De hominibus vero quos dicis, nomina scripta tradentur, et omnia quæ promissa sunt implebuntur. Hæc nobis loquentibus, pactionem ipsam relegi rex coram astantibus jubet.

EXEMPLAR PACTIONIS.

« Cum in Christi nomine præcellentissimi **440** domni Guntchramnus et Childebertus reges, et gloriosissima domna Brunichildis regina, Andelaum [c] charitatis studio convenissent, ut omnia quæ undecunque inter ipsos scandalum poterant generare, pleniori consilio definirent; id inter eos, mediantibus sacerdotibus atque proceribus, Deo medio, charitatis studio sedit, complacuit atque convenit. Ut quandiu eos Deus omnipotens in præsenti sæculo superesse voluerit, fidem et charitatem puram et simplicem sibi debeant conservare. Similiter quia domnus A Guntchramnus juxta pactionem, quam cum bonæ memoriæ domno Sigiberto inierat, integram portionem, quæ est de regno Chariberti, illis fuerat consecutus, sibi diceret in integrum redhiberi; et pars domni Childeberti [d], ea quæ pater suus possederat, ad se vellet ex omnibus revocare : id inter ipsos constat fixa deliberatione finitum, ut in illam tertiam portionem de Parisiensi civitate cum terminis et populo suo, quæ ad domnum Sigibertum de regno Chariberti conscripta pactione pervenerat, cum castellis Duno et Vindocino, et quidquid de pago Stampensi [e] vel Carnoteno in pervio illo antefatus rex cum terminis et populo suo perceperat, in jure et dominatione domni Guntchramni, cum eo quod superstite domno Sigiberto de regno Chariberti antea B tenuit, debeant perpetualiter permanere. Pari conditione civitates Meldis [f], et duas portiones de Silvanect's, Turonis, Pictavis, Abrincatas, Vico-Julii, Consoranis, Lapurdo et Albige, domnus Childebertus rex cum terminis a præsenti die suæ vindicet potestati. Ea igitur conditione servata, ut quem Deus de ipsis regibus superstitem **441** esse præceperit [g], regnum illius, qui absque filiis de præsentis sæculi luce migraverit, ad se in integritatem jure perpetuo debeat revocare, et posteris suis, Domino auxiliante, relinquere. Illud specialiter placuit per omnia inviolabiliter conservari, ut quidquid domnus Guntchramnus rex filiæ suæ Chlothieldi [h] contulit, aut adhuc Deo propitiante contulerit, in omnibus rebus atque corporibus, tam C in civitatibus, quam agris vel reditibus, in jure et dominatione ipsius debeant permanere : et si quid de agris fiscalibus vel speciebus atque præsidio [i] pro arbitrii sui voluntate facere, aut quidquam [*Al.* cuiquam] conferre voluerit, in perpetuo, auxiliante Domino, conservetur, neque a quocunque ullo unquam tempore convellatur, et sub tuitione ac defensione domni Childeberti, cum his omnibus quæ ipsam transitus genitoris sui invenerit possidentem, sub omni honore et dignitate secura debeat possidere. Pari conditione repromittit domnus Guntchramnus

[a] Colb. m. et Bad., *concessæ sunt.*

[b] Aut certe pars Rossontensis in compensationem, ut infra in pactione habetur.

[c] Castrum Lingonensis diœcesis, vulgo *Andelot* dictum, inter ipsam urbem Lingonas et Nasium Leucorum castrum. Distinguendum ab alio ejusdem nominis castro et monasterio Vosagi saltus versus Alsatiam, vulgo *Andelaw;* item et ab Andelao, seu Andeleis et Andilegio, vulgo *Andelys*, diœcesis Rothomagensis oppido, parthenone antiquo ord. sancti Benedicti, et collegiata insignito.

[d] Id est, qui pro Childeberto loquebantur : qui loquendi modus hodieque in foro usurpatur.

[e] Nota sunt hæc loca Dunum, de quo supra ad cap. 17, lib. VII, vulgo *Châteaudun*, ad Lidericum fluvium, sicut et Vindocinum, *Vendôme*, ubi celebris abbatia ord. sancti Benedicti; pagus Stampensis sic dictus est a Stampis, *Étampes*, Senonum oppido ad Junnam amnem, quod fere medium est inter Parisios, Aurelianos, Senonas et Carnutas. Vide lib. IV de re Diplomatica.

[f] Ed. quidam, *Meldonenses*. Chesn. al., *Medus, Turonus, Pictavus.* Urbes hic enumeratæ notæ sunt, quæ hodieque cathedra episcopali pollent. Meldæ, *Meaux*, in Briegio seu Bria hodierna; Silvanectum, *Senlis;* Abrincatæ, *Avranches* in Normannia; Vicus-Julii, hodie Adura, *Aire* in Vasconia; Consoranorum D pagus urbem habet ad Salatam fluvium, *la Sale*, a sancto Licerio, *saint Lizier*, dictam. Is est Glicerius episc. Consoranensis, qui concilio Agathensi subscripsit. Lapurdum, seu civitas Boatium, hodie Baïona, vulgo *Bayonne*, appellatur, ut probat Valesius in Notitia Galliarum; Albige, *Alby*, quæ, detractis a Bituricensi provincia sex civitatibus, in metropolim ab Innocentio XI erecta est. Pontificium diploma ea de re datum est an. 1678, die 5 Nonas Octobris.

[g] Casin., *permiserit*. Bec., *voluerit.*

[h] Simul cum sorore sua Chlodeberge, quæ jam defuncta erat, memoratur in Concilio Valentino II, anno 584, ubi *puellæ Deo sacratæ* appellantur.

[i] Præsidium, ut jam diximus, appellabant hujus ævi auctores pecuniam pro necessariis ex industria reservatam. Vide Conc. Paris. V, can. 8. Præsidium interpretatur Hugo Menardus in Notis ad Sacrament. sancti Gregorii bona mobilia.

rex, ut si, ut habet humana fragilitas, quod divina pietas non permittat, nec ille videre desiderat, contigerit domnum Childebertum, eo superstite de hac luce migrare, filios suos Theodobertum et Theodoricum reges, vel si adhuc alios ipsi Deus dare voluerit, ut pius pater sub sua tuitione et defensione recipiat, ita ut regnum patris eorum sub omni soliditate possideant; et genitricem domni Childeberti, domnam Brunichildem reginam, vel filiam ejus Chlodosuindam, germanam domni Childeberti regis, quandiu infra regionem Francorum fuerit, vel ejus reginam Faileubam [a], tanquam sororem bonam, et filias in sua tuitione et defensione, spiritali dilectione, recipiat, et sub omni honore et dignitate cum omnibus rebus earum, cum civitatibus, agris, reditibus vel cunctis titulis, et omni corpore facultatis, B tam **442** quod præsenti videntur tempore possidere, quam quod adhuc, Christo præsule, juste potuerint augmentare, sub omni securitate et quiete possideant: ut si quid de agris fiscalibus, vel speciebus, atque præsidio, pro arbitrii sui voluntate facere, aut cuiquam conferre voluerint, fixa stabilitate in perpetuo conservetur, nec a quibuscunque voluntas illarum ullo tempore convellatur. De civitatibus vero, hoc est Burdegala, Lemovica, Cadurco, Benarno et Begorra, quas Gailesuindam [b] germanam domnæ Brunichildis, tam in dote quam in morganegiba [c], hoc est, matutinali dono, in Franciam venientem certum est acquisisse. Quas etiam per judicium gloriosissimi domni Guntchramni regis vel Francorum, superstitibus Chilperico et Sigiberto regibus, domna Brunichildis noscitur acquisisse, ita convenit, scilicet ut C Cadurcum civitatem cum terminis et cuncto populo suo domna Brunichildis de præsenti in sua proprietate percipiat. Reliquas vero civitates, ex hac conditione superius nominatas, domnus Guntchramnus dum advivit possideat, ita ut quandoque post ejus transitum in dominationem domnæ Brunichildis heredumque suorum cum omni soliditate, Deo propitio, revertantur; nec superstite domno Guntchramno, neque a domna Brunichilde, neque a filio suo Childeberto rege, filiisque suis, quolibet ingenio, vel tempore repetantur. Simili modo convenit, ut Silvanectis domnus Childebertus in integritate teneat; et quantum tertia domni Guntchramni exinde debita competit, de tertia domni Childeberti, quæ est in D Rossontensi [d], domni Guntchramni partibus compensetur. Similiter convenit, ut secundum pactiones inter domnum Guntchramnum et bonæ memoriæ domnum Sigibertum initas, leudes illi, qui domno

A Guntchramno post transitum domni **443** Chlothacharii sacramenta primitus præbuerunt; et si postea convincuntur in parte alia tradidisse, de locis ubi commanere videntur, convenit ut debeant removeri. Similiter et qui post transitum domni Chlothacharii convincuntur domno Sigiberto sacramenta primitus præbuisse, et se in aliam partem transtulerunt, modo simili removeantur. Similiter quidquid antefati reges ecclesiis aut fidelibus suis contulerunt [e], aut adhuc conferre cum justitia, Deo propitiante, voluerint, stabiliter conservetur; et quidquid unicuique fidelium in utriusque regno per legem et justitiam redhibetur, nullum ei præjudicium patiatur, sed liceat res debitas possidere atque recipere. Et si aliquid cuicunque per interregna sine culpa sublatum B est, audientia habita restauretur. Et de eo quod per munificentias præcedentium regum unusquisque usque ad transitum gloriosæ memoriæ domni Chlothacharii regis possedit, cum securitate possideat, et quod exinde fidelibus personis ablatum est, de præsenti recipiat. Et quia inter præfatos reges pura et simplex est in Dei nomine concordia illigata, convenit ut in utroque regno utriusque fidelibus, tam pro causis publicis quam privatis, quicunque voluerit ambulare, pervium nullis temporibus denegetur. Similiter convenit, ut nullus alterius leudes nec sollicitet, nec venientes excipiat. Quod si forsitan pro aliqua amissione partem alteram crediderit expetendam, juxta qualitatem culpæ excusati reddantur. Hoc etiam huic addi placuit pactioni, ut si qua pars C præsentia statuta sub quacunque calliditate, tempore quocunque transcenderit, omnia beneficia, tam repromissa quam in præsenti collata, amittat, et illi proficiat qui inviolabiliter omnia suprascripta servaverit, **444** et sit de sacramentorum obligatione in omnibus absoluta. His itaque omnibus definitis, jurant partes per Dei omnipotentis nomen et inseparabilem Trinitatem, vel divina omnia ac tremendum diem judicii, se omnia, quæ superius scripta sunt, absque ullo dolo malo vel fraudis ingenio inviolabiliter servaturos. Facta pactio sub die quarto [f] kalendis Decembris, anno vicesimo sexto [*l.* anno 587] regni domni Guntchramni regis [g], domni Childeberti vero duodecimo anno.

Lectis igitur pactionibus, ait rex : Judicio Dei D feriar, si de his quidquam transcendero quæ hic continentur. Et conversus ad Felicem, qui tunc nobiscum legatus advenerat, ait : Dic, o Felix, jam enim plenissime connexuisti amicitias inter sororem meam Brunichildem, et inimicam Dei et hominum Frede-

[a] Colb., *Fagileibam.*

[b] Uxor Chilperici, quæ strangulata fuit, supra lib. IV, cap. 28, ubi dicitur *Galsuintha.*

[c] Cum ignota esset hæc vox exscriptoribus, eam varii varie scripsere. Regm. et Colb. m., *Morganeliba;* Colb. a., *Morgungeba;* Freh. al. et Chesn. al., *Morgangeba.* Donum erat quod die nuptiarum sponsus mane sponsæ conferebat. Ejus etymon et varias significationes ex compluribus auctoribus fusius exponit Cangius in Glossario.

[d] Colb. m. et Chesn. al., *Rosontisse;* Bec., *Rossontisse.* Forte hic designatur Ressonium Longum, *Rosson-le-Long*, vicus inter Suessionas et Vicum ad Axonam, *Vic-sur-Aisne.* Alii tamen censent hic memorari *Rossontum* in pago Bellovacensi situm, vulgo *Resson*, quod uni e novem ecclesiæ Bellovacensis archidiaconis nomen tribuit.

[e] Sic mss. omnes; editi vero, *contulerint.*

[f] Colb. m. et Regm. cum Bad., *die tertio.*

[g] Quæ sequuntur usque ad finem capitis non habentur in Colb. a. et Vat.

gundem. Quo negante, ego dixi : Non dubitet rex A quia illæ amicitiæ inter easdem custodiuntur, quæ ante hos annos plurimos sunt ligatæ. Nam certe scias quia odium, quod inter illas olim statutum est, adhuc pullulat, non arescit. Utinam tu, o rex gloriosissime, minus cum ea charitatem haberes. Nam, ut sæpe cognovimus, dignius ejus legationem quam nostram excipis. Et ille : Scias, inquit, sacerdos Dei, quia sic ejus legationem suscipio, ut charitatem nepotis mei Childeberti regis non omittam. Nam ibi [*Al.* illi] amicitias ligare non possum, de qua sæpius processerunt, qui mihi vitam præsentem auferrent. Hæc eo dicente, Felix ait : Pervenisse ad gloriam vestram credo, quod Richaredus legationem ad nepotem vestrum direxit (*V. sup. cap.* 16), quæ neptem vestram Chlodosuindam, filiam fratris vestri, ei in B matrimonium postularet. Sed ille absque vestro consilio nihil exinde promittere voluit. Rex ait [a] : Non est optimum enim, ut illuc neptis 445 mea ambulet, ubi soror sua est interfecta ; sed nec illud rationabiliter complacet, ut non ulciscatur mors neptis meæ Ingundis. Felix respondet : Multum se exinde excusare volunt, aut sacramentis, aut quibuslibet aliis conditionibus jusseritis ; tantum vos consensum præbete, ut ei Chlodosuinda, sicut postulat, desponsetur. Rex ait : Si enim nepos meus implet quæ in pactionibus conscribi voluit, et ego de his facio voluntatem ejus. Promittentibus nobis cum omnia impleturum, adjecit Felix : Deprecatur etiam pietatem vestram, ut ei solatium contra Langobardos tribuatis, qualiter expulsis de Italia, pars illa quam genitor C suus vindicavit vivens, ad eum revertatur ; reliqua vero pars per vestrum suumque solatium imperatoris ditionibus restituatur. Respondit rex : Non, inquit, possum in Italiam exercitum meum dirigere, ut ultro eos morti tradam : gravissima enim lues Italiam nunc devastat. Et ego : Indicastis enim nepoti vestro, ut omnes regni sui episcopi in unum convenirent, quia multa sunt quæ debeant indagari : sed juxta consuetudinem canonum, placebat gloriosissimo nepoti vestro, ut unusquisque metropolis cum provincialibus [*Ch.* comprovincialibus] suis conjungeretur : et tunc quæ irrationabiliter in regione propria fiebant, sanctione sacerdotali emendarentur. Quæ enim causa exstat, ut in unum tanta multitudo conveniat? Ecclesiæ fides periculo ullo non quatitur, hæresis nova non surgit. Quæ erit ista necessitas, ut tanti debeant in unum conjungi Domini sacerdotes? Et ille : Sunt multa, inquit, quæ debeant discerni, quæ injuste gesta sunt, tam de incestis, quam de ipsis quæ inter nos aguntur causis. Sed præcipue illa Dei causa exstat omnibus major, ut inquirere debeatis, cur Prætextatus episcopus gladio in ecclesia fuerit interemptus. Sed et de iis qui pro luxuria accusantur debet esse discussio, ut aut victi sanctione sacerdotali debeant emendari, aut certe, si innocentes inveniuntur, publice error criminis auferatur. Tunc jussit ut in kalendis mensis quarti hæc synodus prolongaretur [b]. Et iis dictis, ad ecclesiam 446 processimus : erat enim dies illa Dominicæ Resurrectionis solemnitas [c]. Dictis igitur Missis, convivio nos ascivit, quod fuit non minus oneratum in ferculis, quam lætitia opulentum. Semper enim rex de Deo, de ædificatione ecclesiarum, de defensione pauperum sermonem habens, ridebat interdum spiritali joco delectans, addens etiam unde et nos aliquid lætitiæ frueremur. Dicebat enim et hæc verba : Utinam mihi nepos meus promissa custodiat. Omnia enim quæ habeo ejus sunt. Tamen si eum scandalizat illud, quod legatos Chlotharii nepotis mei suscipio, nunquid demens sum, ut non possim temperare inter eos, ne scandalum propagetur? Novi enim id magis incidere, quam in longius promulgare. Dabo enim Chlothario, si eum nepotem meum esse cognovero, aut duas, aut tres in parte aliqua civitates, ut nec hic videatur exhæredari de regno meo, nec huic inquietudinem præpararent quæ isti reliquero. Hæc et alia locutus, dulci nos affatu fovens ac muneribus onerans, discedere jubet, mandans ut ea semper Childeberto regi insinuentur, quæ vitæ ejus commoda fient.

XXI. Ipse autem rex, ut sæpe diximus, in eleemosynis magnus, in vigiliis atque jejuniis promptus erat. Nam tunc ferebatur Massiliam a lue inguinaria valde vastari, et hunc morbum usque ad Lugdunensem vicum, Octavum nomine, fuisse celeriter propalatum. Sed rex, ac si bonus sacerdos, providens remedia, quibus cicatrices peccatoris vulgi mederentur, jussit omnem populum ad ecclesiam convenire, et Rogationes summa cum devotione celebrari, et nihil

[a] Editio Badii sic habet : *Ad quod rex cognoscens et animo repetens quæ de perfidia illius audierat, maturo consilio respondit : Non est visum prudenter a me fieri si consentirem, ut illuc neptis mea, quam singulariter diligere debeo, mittatur, ubi soror ejus innocentula turpissima fraude vulgo prædicatur interfecta. Sed nec illud regiam decet majestatem, aut nostro generi honestum duco, ut de morte nefanda neptis meæ charissimæ Ingundis nullam summam vindictam aut ultionem. Felix autem legatus ad hoc respondit : Multa, rex æquissime, malivolorum hominum linguæ asserere solent, quæ procul sunt a veritate. Ideoque illis priusquam justa facta sit inquisitio, nullam decet adhibere fidem. Richaredus autem se omni via, qua decet, purgare paratus est, sive sacramentis, sive quibuscunque aliis conditionibus jusseritis, se immunem esse ab iis quæ objiciuntur a perditis hominibus, quibus doleret, si veram ac sinceram, ut decet, inter vos viderent cha-* D *ritatem. Quapropter placeat purgationem ejus legitimam admittere, et si talis comperta fuerit, id tandem permitte, ut ei Chlodosuinda, sicut postulat, desponsetur. Rex itaque audiens tam constantem oblationem de purgatione Richaredi facienda, considerансque si innocens esset eorum, quæ ipsi tunc objiciebantur, ea quæ a Richaredo postulabantur, essent regno utilia, nepti honorifica, et ita nequaquam respuenda, cœpit animum flectere ac dixit : Si modo vera sunt quæ dicis, et Richaredus* [legendum puto, *Childebertus*] *nepos meus implet quæ in pactionibus conscribi voluit*, etc.

[b] Nulla usquam synodi hujus mentio occurrit ; hinc dubitare licet an fuerit unquam coacta.

[c] In Bad., omissis intermediis, hæc cum media parte capitis sequentis sic junguntur : *Solemnitas, ob quam omnia devotius, et cum majore charitate transacta sunt ; et quasi religione fieret quidquid a rege fiebat, eodem tempore ita gestum est. Per triduum*, etc.

aliud in usu vescendi, nisi panem hordeaceum cum aqua munda assumi, vigiliisque adesse instanter omnes jubet : quod eo tempore ita gestum est. Per triduum enim, ipsius eleemosynis largius solito præcurrentibus, ita de cuncto populo formidabat, ut jam hinc non rex tantum, sed etiam sacerdos Domini putaretur, totam spem suam in Domini miserationem transfundens, et in ipso jactans cogitationes, quæ ei superveniebant, **447** a quo eas effectui tradi tota fidei integritate putabat. Nam celebre tunc a fidelibus ferebatur, quod mulier quædam, cujus filius quartano typo gravabatur et in strato anxius decubabat, accessit inter turbas populi usque ad tergum regis, abruptisque clam regalis indumenti fimbriis in aquam posuit filioque bibendum dedit, statimque restincta febre sanatus est. Quod non habetur a me dubium, cum ego ipse sæpius larvas [a] ene gia famulante nomen ejus invocantes audierim, ac criminum propriorum gesta, virtute ipsius discernente, fateri.

XXII. Nam [b] sicut superius diximus, Massiliensis urbs contagio pessimo ægrota, quanta sustinuerit, altius replicare placuit. His enim diebus Theodorus episcopus [c] ad regem abierat, quasi aliquid contra Necetium patricium suggesturus. Sed cum a rege Childeberto minime de hac causa fuisset auditus, ad propria redire disposuit. Interea navis ab Hispania una cum negotio solito ad portum ejus appulsa est, quæ hujus morbi fomitem secum nequiter deferebat : de qua cum multi civium diversa mercarentur, una confestim domus, in qua octo animæ erant, hoc contagio interfectis habitatoribus, relicta est vacua. Nec statim hoc incendium luis per domos spargitur totas : sed interrupto certi temporis spatio, ac velut in segetem flamma accensa, urbem totam morbi incendio conflagravit. Episcopus tamen urbis accessit ad locum, et se infra basilicæ sancti Victoris [d] septa continuit cum paucis qui tunc cum ipso remanserant, ibique per totam urbis stragem orationibus ac vigiliis vacans Domini misericordiam exorabat, ut tandem, cessante interitu, populo liceret in pace quiescere. **448** Cessante vero hac plaga mensibus duobus, cum jam populus securus redisset ad urbem, iterum succedente morbo, qui redierant sunt de-

A functi : sed et multis vicibus deinceps ab hoc interitu gravata est.

XXIII. Agericus vero Viridunensis episcopus, cum ex illo diuturnæ amaritudinis felle graviter ægrotaret, pro eo quod Guntchramnus Boso, pro quo fidejussor exstiterat, interfectus esset; vel etiam abdita amaritudine, quod Berthefredus infra oratorium domus ecclesiasticæ fuerat interfectus, et præsertim cum ipsos Guntchramni filios secum retinens quotidie fleret, dicens : In meo vos odio orphani relicti estis; his accensus, ut diximus, causis, fellis amaritudine aggravatus, et maxime forti inedia consumptus, diem obiit [e], appositusque est in sepulcro. Buciovaldus quoque abbas ejus pro episcopatu cucurrit, sed nihil obtinuit. Charimerem enim referenda-
B rium cum consensu civium regalis decrevit auctoritas fieri sacerdotem, Buciovaldo abbate postposito. Ferebant enim hunc esse superbum, et ob hoc a nonnullis Buccusvalidus vocitabatur. Obiit autem et Licerius Arelatensis episcopus, in cujus ecclesiam Virgilius abbas Augustodunensis, opitulante Syagrio episcopo, substitutus est [f].

XXIV. Obiit autem et Deutherius [g] Vinciensis episcopus, in cujus locum Fronimius subrogatus est. Hic autem Fronimius Bituricæ urbis incola fuit, sed causa nescio qua in Septimaniam abiit; ac post mortem Athanagildi regis a Leuvane successore ejus magnifice est receptus, atque in urbe Agathensi episcopus ordinatus est. Sed post mortem Leuvanis cum Leuvichildus **449** in illa hæreticæ pravitatis perfi-
C dia grassaretur, et Ingundis filia Sigiberti regis, cujus supra meminimus (*Lib.* v, *cap.* 39, etc.), in Hispaniam ad matrimonium duceretur, audivit Leuvichildus, quasi hic episcopus ei consilium dedisset, ut nunquam se veneno hæreticæ credulitatis deberet admiscere; et ob hoc semper ei molestus injuriarum laqueos intendebat, quousque eum ab episcopatu dejiceret. Cumque non inveniret quibus eum muscipulis posset innectere, ad extremum emisit qui eum gladio deberet appetere. Quod ille per internuntios cognoscens, relicta urbe Agathensi, in Gallias advenit, ibique a multis episcopis receptus ac muneratus, ad Childebertum regem pertransiit. Sicque

[a] Idest energumenos sive dæmoniacos. Narrat Paulus Diac. lib. IV Hist. Langob., cap. 35, ejusdem regis visionem, qua thesaurum invenit, quo postea ad exornandum sancti Marcelli sepulcrum usus est. Vide et Aimoin. lib. III, cap. 3.

[b] Hoc caput et quatuor subsequentia desunt in Colb. a. In Vat. autem cum 3 seqq.

[c] Mss. duo, *Theodorus ad regem*, omissa hac voce *episcopus*.

[d] De sancto Victore Massiliensi mart. agit item Gregorius lib. I de Glor. Mart., cap. 77.

[e] Sancti Agerici festum celebratur die I Decembris. Laudatur a Fortunato lib. III, carm. 27 et 28. Sepultus est Veroduni in oratorio sancti Martini a se exstructo, quod nunc ab ipso sancti Agerici appellatur, cum monasterio ei adjuncto, ordinis sancti Bened. quod abbate regulari gaudet, ex congreg. sancti Vitoni.

[f] Inter utrumque Saxius Paschasium locat, qui brevissimo temporis intervallo sedit; et quidem in veteribus Diptychis Arelatensis ecclesiæ a nostro
D Mabillonio editis tomo III Analect. Paschasius eodem ordine recensetur. Virgilium autem ex abbate Lirinensi episcopum fuisse creatum idem auctor contendit, ex ipsiusmet Virgilii Vita. Sed potior videtur Gregorii auctoritas, qui Virgilio synchronus fuit : unde Barralis, qui ejus Vitam edidit in Chronologia Lirinensi, ipsum ex monacho Lirinensi abbatem Augustodunensem, ex abbate vero Arelatensem episcopum fuisse memorat. Virgilio complures epistolas scripsit Gregorius Magnus. De eo Bollandiani die 5 Martii, quo apud Lirinenses festum ejus celebratur, Arelate vero die 7 Octobris.

[g] Bec., *Deotharius*; Colb. III. et Regm., *Deotherius*. Interfuit Concilio Aurelian. IV, an. 541, aliisque intermediis, ad an. 585, quo ipsius missus Matisc. II interfuit cum Fronimio ipsius successore, qui subscripsit inter episcopos, qui sedem non habebant.

patefacto loco, apud supradictam urbem, potestatem pontificalem nono dejectionis suæ anno, rege largiente, suscepit.

Britanni eo anno graviter territorium Namneticum Rhedonicumque prædæ subjecerunt, vindemiantes vineas, culturas devastantes, ac populum villarum abducentes captivum, nihilque de promissis superioribus custodientes, et non solum non custodientes promissa, verum etiam detrahentes regibus nostris.

XXV. Igitur Childebertus rex cum petentibus Langobardis sororem suam regi [a] eorum esse conjugem, acceptis muneribus, promisisset; advenientibus Gothorum legatis ipsam, eo quod gentem illam ad fidem catholicam conversam fuisse cognosceret, repromisit [b], ac legationem ad imperatorem direxit, ut quod prius non fecerat [c], nunc contra Langobardorum gentem debellans cum ejus consilio eos ab Italia removeret; nihilominus et exercitum suum ad regionem ipsam capessendam direxit. Commotis ducibus cum exercitu illuc abeuntibus, **450** confligunt pariter: sed nostris valde cæsis, multi prostrati, nonnulli capti, plurimi etiam per fugam lapsi vix in patriam redierunt. Tantaque ibi fuit strages de Francorum exercitu, ut olim similis non recolatur.

XXVI. Anno quoque quarto decimo Childeberti regis Ingoberga regina, Chariberti quondam relicta, migravit a sæculo, mulier valde cauta [d] ac vita religiosa prædita, vigiliis et orationibus atque eleemosynis non ignava: quæ, credo, per providentiam Dei commonita, ad me usque nuntios dirigens, ut in his quæ de voluntate sua, id est pro animæ remedio cogitabat, adjutor existerem; sic tamen ut ad ipsam accedens, quæ consilio habito fieri decernebat, scriptura connecteret. Accessi, fateor, vidi hominem timentem Deum: quæ cum me benigne excepisset, notarium vocat, et habito, ut dixi, mecum consilio, quædam ecclesiæ Turonicæ et basilicæ sancti Martini, quædam Cenomannicæ ecclesiæ delegavit; ac post paucos menses [e], subitanea ægritudine fatigata, migravit a sæculo, multos per chartulas [f] liberos derelinquens, septuagesimo, ut arbitror, vitæ anno, relinquens filiam unicam, quam in Cantia regis cujusdam filius [g] matrimonio copulavit.

A XXVII. Amalo quoque dux dum conjugem in aliam villam pro exercenda utilitate dirigit, in amorem puellulæ cujusdam ingenuæ ruit. Et facta nocte crapulatus a vino misit pueros, ut detrahentes puellulam, eam toro ejus ascirent. Illa quoque repugnante, et violenter in ejus mansionem deducta, dum eam alapis cædunt, sanguinis unda ex narium meatibus decurrente perfunditur. Unde factum est ut ipse quoque stratus ducis antedicti hoc rivo cruentaretur, **451** quam et ipse pugnis, colaphis, aliisque ictibus verberatam in ulnam suscepit, et statim oppressus somno dormire cœpit. At illa extensa manu trans caput viri gladium reperit: quo evaginato, caput ducis, velut Judith Holofernis, ictu virili libravit. Illo quoque voces emittente, concurrunt famuli. B Quam cum interficere vellent, exclamavit ille, dicens: Ne faciatis, quæso. Ego enim peccavi, qui vim castitati inferre conatus sum. Nam hæc quæ pudicitiam studuit conservare, omnino non pereat. Hæc dicens, spiritum exhalavit. Cumque super eum familia conjuncta lamentaretur, adjutorio Dei eruta puella domum egreditur, et per noctem Cabillonensem urbem adiit, quæ est sita ab eo loco quasi millia [h] triginta quinque: ibique basilicam sancti Marcelli ingressa, regis prostrata pedibus, cuncta quæ pertulerat pandit. Tunc rex misericordissimus non solum ei vitam donavit, verum etiam præceptionem tribui jussit, ut in verbo suo positā, a nullo unquam parentum defuncti illius in aliquo molestiam pateretur. Verumtamen hoc Deo præstante cognovimus, C quod puellæ castitas non est ab ereptore sævo [*Al.* suo] ullatenus violata.

XXVIII. Brunichildis [i] quoque regina jussit fabricari ex auro ac gemmis miræ magnitudinis clypeum, ipsumque cum duabus pateris ligneis, quas vulgo bacchinon [j] vocant, eisdemque similiter ex gemmis fabricatis et auro, in Hispaniam regi mittit: in qua Ebregisilum, qui sæpe ad ipsam regionem legationis gratia accesserat, direxit. Quo abeunte, nuntiatum est regi Guntchramno, dicente quodam, quia Brunichildis regina ad filios Gundovaldi [k] munera dirigit. Quod rex audiens, jussit custodias arduas per vias regni sui fieri, ita ut nullus penitus præterire possit, qui non discuteretur. Inquirebant etiam in hominum

[a] Is erat Autharis, Gregorio nostro infra lib. x, cap. 3, *Aptacharius*, qui postea duxit uxorem Theodelindam, Garibaldi Bajoariorum ducis seu regis filiam, ut pluribus prosequitur Paulus Diac. lib. III de Gestis Langob., cap. 31. Ad eam complures exstant Gregorii M. epistolæ.

[b] Hæc fuit Chlodosuinda, quæ neutri regi nupsit, uti videtur; aut saltem paulo post nuptias cum Reccaredo contractas obiisse dicenda est. Etenim Reccaredus cum Baddone regina uxore sua, æra 627, anno regni sui 4, subscripsit professioni fidei catholicæ. Hinc conjicere licet Reccaredum pertæsum, quod toties a Francis repulsam passus fuisset, aliquam e suis popularibus uxorem accepisse. Et quidem Liuba ejus filius et successor *ignobili matre genitus* dicitur in Isidori Chronico æra 639.

[c] Huc revocandum quod Gregorius ea de re scripsit supra lib. VI, cap. 42. De hac vero legatione agetur fusius lib. x, cap. 2 et seqq. Confer et cap. D 30 lib. III Hist. Lang. Pauli Diac., ubi Francorum stragem iisdem pene verbis ac Gregorius noster exprimit, ejus verba laudans sub nomine *Historiæ Francorum*.

[d] Regm. cum ed., *cordata*.

[e] Colb. m., *paucos dies*. Ingobergam aliquid ecclesiæ sanctæ Mariæ Cenomanensi dimisisse testis est Bertramnus ejusdem urbis episc. in suo testamento, tom. III Analect., pag. 114.

[f] Ejus rei formulam habes apud Marculf. lib. II, cap. 33.

[g] Ethelbertus scilicet, vide supra lib. IV, cap. 25.

[h] Colb. a., *millia quindecim*.

[i] In Vat. et Colb. a. caput istud et sequens desunt.

[j] Colb. m., *baecchinon*; Regm., *baethinon*. Teutonice *becken*, Gallice vero dicimus *bassin*.

[k] Ejus scilicet, qui sese filium Chlotharii dicens, occisus est, supra lib. VII, cap. 38.

vel vestimentis, vel calciamentis, **452** aut in reliquis rebus, si occulte litteræ portarentur. Ebregisilus vero Parisios accedens cum his speciebus, ab Ebrachario duce comprehensus, ad Guntchramnum deducitur. Dixitque ei rex : Non sufficit, o infelicissime hominum, quod impudico consilio Balloniereni illum, quem Gundovaldum vocitatis, ad conjugium arcessistis, quem manus mea subegit, qui voluit ditioni suæ regni nostri superare [a] potentiam; et nunc filiis ejus munera mittitis, ut ipsos iterum in Gallias provocetis ad me jugulandum? Ideoque non accedes quo volueris, sed morte morieris, quia contraria est legatio tua genti nostræ. Illo quoque recusante, non se his verbis esse communem, sed potius ad Richaredum, qui Chlodosuindam sororem Childeberti regis sponsare debuerat, hæc munera mitti, credidit rex loquenti, et dimisit eum; abiitque in itinere quo directus fuit cum ipsis muneribus.

XXIX. Igitur Childebertus rex invitante Sigiberto [b] Momociacensis oppidi sacerdote, dies Paschæ ad supradictam celebrari statuit urbem. Graviter tunc Theodobertus filius ejus senior, gulæ afflictus tumore laboravit, sed convaluit. Interea Childebertus rex exercitum commovet, et in Italiam ad debellandam Langobardorum gentem, cum eisdem pergere parat. Sed Langobardi his auditis, legatos cum muneribus mittunt, dicentes : Sit amicitia inter nos, et non pereamus, ac dissolvamus certum ditioni tuæ tributum. Ac ubicunque necessarium contra inimicos fuerit, ferre auxilium non pigebit. Hæc Childebertus rex audiens, ad Guntchramnum regem legatos dirigit, qui ea quæ ab his offerebantur, in ejus auribus intimarent. Sed ille non obvius de hac conniventia [c], consilium ad confirmandam pacem præbuit. Childebertus vero rex jussit exercitum in loco residere : misitque legatos ad Langobardos, **453** ut si hæc quæ promiserant confirmarent, exercitus reverteretur ad propria; sed minime est impletum.

XXX. Childebertus vero rex descriptores in Pictavos, invitante Maroveo episcopo, jussit abire, id est Florentianum majorem domus regiæ [d], et Romulfum palatii sui comitem, ut scilicet populus censum, quem tempore patris reddiderat, facta ratione innovaturæ [e], reddere deberet. Multi enim ex his defuncti fuerant et ob hoc viduis, orphanisque ac debilibus tributi pondus insederat : quod hi discutientes per ordinem, relaxantes pauperes ac infirmos illos, A quos justitiæ conditio tributarios dabat, censu publico subdiderunt, et sic Turonis sunt delati. Sed cum populis tributariam functionem infligere vellent, dicentes quia librum præ manibus haberent, qualiter sub anteriorum regum tempore dissolvissent, respondimus nos, dicentes : Descriptam urbem Turonicam Chlothacharii regis tempore manifestum est, librique illi ad regis præsentiam abierunt; sed compuncto per timorem sancti Martini antistitis rege, incensi sunt. Post mortem vero Chlothacharii regis, Chariberto regi populus hic sacramentum dedit; similiter etiam et ille cum juramento promisit, ut leges consuetudinesque novas populo non infligeret, sed in illo quo quondam sub patris dominatione statu vixerant, in ipso hic eos deinceps retineret; neque ullam novam B ordinationem se inflicturum super eos, quod pertineret ad spolium, spopondit. Gaiso vero comes ejusdem temporis accepto capitulario, quod anteriores scriptores fecisse commemoravimus, tributa cœpit exigere : sed ab Eufronio episcopo prohibitus, cum exacta pravitate ad regis direxit præsentiam, ostendens capitularium in quo tributa continebantur. Sed rex ingemiscens, ac metuens virtutem sancti Martini, ipsum incendio tradidit : aureos exactos basilicæ sancti Martini remisit, obtestans ut nullus de populo **454** Turonico ullum tributum publico redderet. Post cujus obitum Sigibertus rex hanc urbem tenuit, nec ullius tributi pondus invexit. Sic et nunc quarto decimo anno Childebertus post patris obitum regnans, nihil exegit, nec ullo tributi onere hæc urbs aggra- C vata congemuit. Nunc autem potestatis vestræ est, utrum censeatis tributum, an non : sed videte ne aliquid noceatis, si contra ejus sacramentum ambulare disponitis. Hæc me dicente responderunt : Ecce librum præ manibus habemus, in quo census huic populo est inflictus. Et ego aio : Liber hic a regis thesauro delatus non est, nec unquam per tot convaluit annos. Non est mirum enim si pro inimicitiis horum civium, in cujuscunque domo reservatus est. Judicabit enim Deus super eos, qui pro spoliis civium nostrorum hunc post tanti temporis transactum spatium protulerunt. Dum autem hæc agerentur, Audini filius, qui librum ipsum protulerat, ipsa die a febre correptus, die tertia exspiravit. Posthæc nos transmisimus nuntios ad regem, ut quid de hac causa D juberet, mandata remitteret. Sed protinus epistolam cum auctoritate [f] miserunt, ne populus Turonicus pro reverentia sancti Martini describeretur. Quibus

[a] Regm., *subjugare potentiam.*

[b] Sic mss. præter Bec. qui cum editis ante Chesn. habet *Sigimundo*. Chesnius utramque lectionem exhibet. Non minor est de sedis ejus nomine difficultas. Bad. habet *Noviociacensis*; Regm., *Noviomensis*: quæ lectio si sincera sit, nulla superest difficultas. Valesius et Cointius legendum esse existimant *Moguntiacensis*. Nihil lucis huic difficultati affulget ex vulgatis episcoporum Moguntinorum seu Noviomensium catalogis. Sidonius circa illa tempora ecclesiam Moguntinam regebat ex Fortunato lib. IX, carm. 9, sed jam tunc forte obierat, ut censet Cointius, qui ipsi Gregorii nostri Sigimundum, seu Sigibertum, sive etiam, uti eum appellat Scrarius, Wilibertum successisse scribit. Thaumastus seu Theomastus *Momociacensis* item episcopus laudatur in lib. de Glor. Confess., cap. 53.

[c] Casin., *convenientia.*

[d] Colb. a. *Domus Reginæ.* Regm. vero Romulfum *palatii vicecomitem*, appellat. De his vide lib. IV Mirac. sancti Martini cap. 6, et Fortunat. lib. X, carm. 16 et 18.

[e] Editi aliquot cum Bec. *innovata re.*

[f] Auctoritas diploma, seu præceptum regium erat, quod ceteris præstabat, ideoque, uti videtur, manu regis subscriptum, ac ipsius annulo sigillatum, uti colligitur ex epist. S. Radegundis infra cap. 42. Vide Bignonii notas in lib. I Marculfi Form. 4.

relectis, statim viri qui ad hæc missi fuerant, ad patriam sunt regressi.

XXXI. Guntchramnus [a] vero rex exercitum commovit in Septimaniam [b]; Austrovaldus autem dux prius Carcassonam accedens sacramenta susceperat, ipsosque populos ditioni subegerat regiæ. Rex autem ad reliquas civitates capiendas Bosonem cum Antestio destinavit. Qui accedens cum superbia, despecto Austrovaldo duce, atque condemnato, cur absque eo Carcassonam ingredi præsumpsisset, ipse cum Santonicis, Petragoricis, Burdegalensibusque, Agennensibus etiam ac Tolosanis illuc direxit [perrexit]. Cumque in hac jactantia ferretur, et Gotthis hæc nuntiata fuissent, paraverunt se in insidiis. Hic vero super fluvium parvulum **455** propinquum urbi castra ponit, epulis insedit, ebrietatibus incumbit, conviciis et blasphemiis Gotthos exaggerans. Illique irruentes super ipsos, reperiunt epulantes inopinantesque. Tunc hi dantes voces, exsurgunt contra eos. At illi paululum resistentes, fugam simulant, prosequentibusque istis consurgunt qui præparati erant de insidiis, concludentesque eos in medio, usque ad internecionem ceciderunt. Qui autem evadere potuerunt, vix equite [*Al.* equo] ascenso [c] per fugam dilapsi sunt, omnem supellectilem relinquentes in campi planitie, nihilque secum de rebus propriis auferentes, hoc pro magno ducentes si vel vita donarentur. Insequentes autem Gotthi res eorum omnes reperiunt, diripiuntque, pedestres omnes captivos abducentes: cecideruntque ibi quasi quinque millia virorum; captivi autem amplius quam duo millia abierunt. Multi tamen ab his laxati, redierunt in patriam.

XXXII. Commotus autem rex vias claudi per regnum suum præcepit, ne ullus de Childeberti regno per ejus regni territorium pervium posset habere, dicens: Quia per nequitiam ejus, qui cum rege Hispaniæ fœdus iniit, exercitus corruit meus, et ut se non subdant urbes illæ ditioni meæ, ejus hoc immissio facit. Additum est etiam huic causæ aliud amaritudinis incendium, quod Childebertus rex filium suum seniorem, Theodobertum nomine, Suessionas dirigere cogitabat: quæ res suspicionem fecerat Guntchramno regi, dicente eo: Quia in hoc filium suum nepos meus Suessionas dirigit, ut Parisios ingredi faciat, regnumque meum auferre cupiat: quod nunquam Childebertus vel in cogitatione, si dici fas est, habere potuit. Multa autem et in Brunichildem A reginam opprobria jactabat, dicens ejus consilio hæc a filio fieri, addens etiam quod Gundovaldi quondam filium invitatum conjugio copulare vellet. Unde etiam synodum **456** episcoporum in kalendis Novembribus congregari præcepit. Multique de extremis partibus Galliarum ad hunc conventum properantes, de via regressi sunt, pro eo quod Brunichildis regina se ab hoc crimine exuit sacramentis: et sic viis iterum reseratis, pervium patefecit volentibus ad regem Childebertum accedere.

XXXIII. His diebus Ingeltrudis, quæ monasterium in atrio sancti Martini statuerat [d], ad regem quasi filiam accusatura processit: in quo monasterio Berthefledis, filia quondam Chariberti regis, residebat. Sed ista egrediente, hæc in Cenomannicum [e] est in- B gressa. Erat enim gulæ et somno dedita, et nullam de officio Dei curam habens. Negotium vero Ingeltrudis et filiæ ejus altius repetendum puto. Igitur ante hos annos cum Ingeltrudis monasterium puellarum infra atrium sancti Martini, ut diximus, collocare cœpisset, filiæ suæ mandata mittit, dicens: Relinque virum tuum, et veni ut faciam te abbatissam gregi huic quem congregavi. At illa, audito levitatis consilio, cum viro Turonis advenit; ingressaque monasterium matris, dicebat viro: Regredere hinc, et guberna res liberosque nostros, nam ego non revertar tecum. Non enim videbit regnum Dei conjugio copulatus. Ille vero ad me veniens, nuntiavit mihi omnia quæ a conjuge audierat. Tunc ego accedens ad monasterium, canonum Nicænorum decreta relegi, C in quibus continetur: *Quia si quæ* [f] *reliquerit virum, et torum in quo bene vixit spreverit, dicens: Quia non sit ei portio in illa cœlestis regni gloria qui fuerit conjugio copulatus, anathema sit.* Quibus auditis Berthegundis metuens ne a sacerdotibus Dei communione privaretur, egressa monasterium, rediit cum viro suo. Interpositis autem tribus vel quatuor annis, iterum mandata mittit ad eam mater, deprecans eam ad se accedere. At illa oneratis navibus **457** tam de rebus propriis, quam viri sui, assumpto secum uno filio, viro absente, Turonis est appulsa. Sed cum a matre propter improbitatem viri retineri non posset, scilicet ne calumniam quæ ejus dolo fabricata fuerat exciperet, ad Bertchramnum germanum ejus, filium videlicet suum, Burdegalensis urbis D episcopum, eam direxit. Prosequente igitur eam viro ejus dicebat: Quia sine consilio parentum eam con-

[a] In Vat. et Colb. a. desideratur hoc caput simul cum duobus sequentibus.

[b] Regm. *Hispaniam*. At cum Septimania Wisigotthorum regibus in Hispania pareret, non semel alias a Gregorio dicitur *Hispania*.

[c] Regm., *equitibus ascensis*. Ed., *equo ascenso*. Hoc in prælio Francos ad sexaginta millia profligatos fuisse affirmat Isidorus in Chronico, æra 624, ubi ait nullam unquam ista majorem victoriam a Gotthis reportatam fuisse. Idem habet Joannes Biclarensis in Chronico. Reccaredi exercitus ductor erat Claudius dux Lusitaniæ, cui sanctus Gregorius M. Cyriacum monachum commendavit. Eumdem, ejusque in Septimaniam primum, et exinde in Franciam expeditionem laudat Paulus Diaconus in lib. de Vitis Patrum Emeritensium.

[d] Hoc monasterium intra sancti Martini septa diu stetit, sanctæ Mariæ de Scriniolo dictum; at circa sæculi undecimi initium ab Herveo thesaurario translatum est in vicinum collem, qui ob situs amœnitatem, gratumque prospectum Bellusmons appellatur, ubi hodieque visitur, sancti Benedicti Regulæ addictum.

[e] Regm., *Cenomannicum monasterium*; aliquot editi cum Bec., *regressa*.

[f] Regm., *Si quæ mulier uxorata reliquerit*. Videtur esse canon 14 conc. Gangrensis, quod concilium veteres Nicæno subjungere solebant; idque indicat titulus in veteribus scriptis.

jugio copulasti, non erit uxor tua. Erant enim jam fere triginta anni, ex quo conjuncti pariter fuerant. Adiit enim vir ejus plerumque urbem Burdegalensem; sed noluit eam episcopus restituere. Cum autem rex Guntchramnus ad Aurelianensem urbem, sicut in superiore libro memoravimus [a], advenisset, ibi cum acrius hic vir impugnare verbis cœpit, dicens : Abstulisti uxorem meam cum famulis ejus. Et ecce, quod sacerdotem non decet, tu cum ancillis meis, et illa cum famulis tuis dedecus adulterii perpetratis. Tunc furore commotus rex, astrinxit episcopum, ut polliceretur eam reddere viro, dicens : Quia parens mea hæc est : si quidquam mali exercuit in domo viri sui, ego ulciscar; sin aliud, cur sub omni deformitate redactus vir [b] conjux ejus aufertur? Tunc Bertchramnus episcopus pollicitus est, B diceus : Venit ad me, fateor, soror mea post multorum annorum curricula, quam pro charitatis ac desiderii studio tenui mecum ut libuit. Nunc autem recessit a me; requirat nunc eam, revocetque quo voluerit; me obvium non habebit. Et hæc dicens, misit clam nuntios ad eam, mandans ut, veste mutata ac pœnitentia accepta, basilicam sancti Martini expeteret : quod facere illa non distulit. Venitque vir ejus cum multis insequentibus viris, ut eam ex ipso loco sancto ejiceret. Erat enim in veste religiosa, asserens se accepisse pœnitentiam[c]. Sed virum sequi despexit. Interea defuncto apud Burdegalensem urbem Bertchramno episcopo, hæc ad se reversa ait : Væ mihi quæ audivi consilium matris iniquæ! Ecce frater meus obiit, **458** ecce a viro derelicta sum, a C filiis separata : et quo ibo infelix, vel quid faciam? Tunc habito consilio Pictavum pergit, voluitque eam mater retinere secum, sed penitus non potuit. Ex hoc inimicitia orta, dum sæpius regis præsentiam adeunt, et hæc res patris defensare cupiens, hæc viri, Berthegundis donationem Bertchramni germani sui ostendit, dicens : Quia hæc et hæc mihi germanus meus contulit. Sed mater ejus non admittens donationem, omnia sibi vindicare cupiens, misit qui effracta domo ejus omnes res illius cum hac donatione diriperet : unde seipsam genitrix reddidit comprobatam, cum de rebus ipsis insequenti filiæ quædam repetenti districta restituit. Sed cum sæpius ego, vel frater noster Maroveus episcopus, acceptis regalibus epistolis, ut eas pacificare deberemus, Berthegundis advenit D Turonis; in judicium quoque accedentem cogimus eam, inquantum potuimus, rationem sequi, mater vero ejus flecti non potuit. Tunc accensa felle, ad

A regem abiit, quasi filiam exhæredem datura de facultate paterna. Ac in præsentia regis exponens causas, filia absente, judicatum est ei ut quarta parte filiæ restituta, tres cum nepotibus suis, quos de filio uno habebat, reciperet : in qua causa Theutharius presbyter, qui nuper ex referendario Sigiberti regis conversus, presbyterii honorem accepit, accessit, ut hanc divisionem juxta regis imperium celebraret. Sed resistente filia, nec divisio facta, nec scandalum resedatum est [d].

XXXIV. Riguntlhis autem filia Chilperici, cum sæpius matri calumnias inferret, diceretque se esse dominam, genitricemque suam servitio redhiberi, et multis eam et crebro conviciis lacessiret, ac interdum pugnis se alapisque cæderent, ait ad eam mater : Quid mihi molesta es, filia? Ecce res patris tui, quæ penes me habentur, accipe, et utere eis ut libet. Et ingressa in regestum reseravit arcam monilibus ornamentisque pretiosis refertam : de qua cum diutissime res diversas extrahens **459** filiæ astanti porrigeret, ait ad eam : Jam enim lassata sum. Immitte tu, inquit, manum, et ejice quod inveneris. Cumque illa immisso brachio res de arca abstraheret, apprehenso mater opertorio arcæ super cervicem ejus illisit. Quod cum in fortitudine premeret, atque gulam ejus axis inferior ita attereret, ut etiam oculi ad crepandum parati essent, exclamavit una puellarum quæ erat intrinsecus voce magna, dicens : Currite, quæso, currite : ecce domina mea a genitrice sua graviter suggillatur. Et irrumpentes cellulam, qui coram foribus eorum præstolabantur adventum, erutam [e] ab imminenti interitu puellam eduxerunt foras. Post ista vero inter easdem inimicitiæ vehementius pullulantes, et non de alia causa maxime, nisi quia Riguntlhis adulteria sequebatur, semper cum eisdem rixæ et cædes erant.

XXXV. Beretrudis [f] vero moriens filiam suam hæredem instituit, relinquens quæpiam vel monasteriis puellarum quæ ipsa instituerat, vel ecclesiis sive basilicis confessorum sanctorum. Sed Waddo cujus in superiore libro meminimus [g], querebatur a genero ejus equos suos fuisse direptos : cogitavitque accedere ad villam ejus unam, quam reliquerat filiæ, quæ infra Pictavum terminum erat, dicens : Hic a regno alterius veniens diripuit equos meos et ego auferam villam ejus. Interea mandatum mittit agenti [h], ut se adveniente omnia quæ erant ad expensam ejus necessaria, præpararet. Quod ille audiens, conjunctis secum hominibus ex domo illa

[a] Lib. VIII, cap. 1 et 2, ubi Guntramnus Bertramnum sibi ex *matre parentem* agnoscit, quod Ingeltrudis, ut censet Valesius, quæ Bertramni mater erat, soror fuerit Ingundis et Aregundis Chlotarii I uxorum, proindeque Guntramni matertera.

[b] Sic Colb. III. et Bec. Editi, *redacta viro*. Regm., *redactus vir conjux ei auferatur?*

[c] Post susceptam quippe pœnitentiam ad sæculi illecebras, ut loquuntur Patres conc. Turon. I, can. 8, redire non licebat. Hinc in conc. Aurelian. III, vetitum est can. 24, ne quis conjugatis, nisi ex consensu partium, pœnitentiam dare præsumat.

[d] Vide librum seq., cap. 12.

[e] Cod. Regm., *Irrumpentes autem cum festinatione, hi qui foris erant cellulam, erutam*, etc.

[f] Deest hoc caput in Vat. et Colb. a. Porro Beretrudis uxor erat Launebodi ducis, quem Fortunatus laudat ob constructam Tolosæ sancti Saturnini ecclesiam, libro II, carm. 9, ubi Beretrudis quoque pietatem multis extollit.

[g] De Waddone jam sæpius egit Gregorius. De filiis autem ejus vide lib. seq., cap. 21.

[h] Agens, qui et infra actor, dicebatur ille qui villæ ac bonorum ab ea pendentium curam gerebat.

se ad bellum præparat, dicens : Nisi moriar, non ingredietur Waddo in domum domini mei. Audiens autem uxor Waddonis apparatum scilicet belli instaurari contra virum suum, ait ad eum : Ne accesseris illuc, chare conjux : morieris enim si abieris, et ego cum filiis misera ero. Et injecta manu, voluit eum retinere, dicente præterea tum filio : Si abieris 460 pariter moriemur, et relinques genitricem meam viduam, orphanosque germanos meos. Sed cum eum hæc verba penitus retinere non possent, furore accensus contra filium, et timidum eum mollemque exclamans, projecta secure pene cerebrum ejus illisit. Sed ille in parte excussus, ictum ferientis evasit. Ascensis denique equitibus abierunt, mandans iterum actori, ut domo scopis mundata stragulis scamna operiret. Sed ille parvipendens mandatum ejus, cum turbis, sicut diximus, virorum ac mulierum ante fores domini sui stetit, operiens adventum hujus. Qui veniens, statim ingressus domum, ait : Cur non sunt scamna hæc operta stragulis, aut domus scopis mundata? Et elevans manum cum sica, caput hominis libravit; ceciditque et mortuus est. Quod cernens filius hominis mortui, emissa ex adverso lancea, contra Waddonem dirigit : cujus mediam alvum ictu penetravit a tergo egressa falarica [a], et ruens ad terram, adveniente multitudine quæ collecta fuerat, lapidibus obrui cœpit. Tunc quidam de his qui venerant cum eo, inter imbres saxeos accedentes, coopertum sago, ac populo mitigato, ejulante filio ejus, eumque super equum elevans, adhuc viventem domui reduxit. Sed protinus sub lacrymis uxoris ac filiorum spiritum exhalavit. Explicita igitur tam infeliciter vita, filius ejus ad regem abiit, resque ejus obtinuit.

XXXVI. Igitur anno quo supra regni sui, Childebertus rex morabatur cum conjuge et matre sua infra terminum urbis, quam Strataburgum [b] vocant. Tunc viri fortiores, qui in urbe erant Suessionica sive Meldensi [c], venerunt ad eum dicentes : Da nobis unum de filiis tuis, ut serviamus ei, scilicet ut te progenie tua pignus retinentes nobiscum, facilius resistentes inimicis, terminos urbis tuæ [d] defensare studeamus. At ille gavisus nuntio, Theodobertum filium suum seniorem 461 illuc dirigendum destinat; cui comitibus, domesticis, majoribus atque nutritiis, et omnibus qui ad exercendum servitium regale erant necessarii delegatis, mense sexto hujus anni direxit eum juxta voluntatem virorum, qui eum a rege flagitaverant transmittendum : suscepitque

A eum populus gaudens ac deprecans, ut vitam ejus patrisque sui ævo prolixiore pietas divina concederet.

XXXVII. Erat [e] autem apud urbem Suessionas his diebus Droctigisilus [f], qui propter nimiam, ut ferunt, potationem, quarto instante anno sensum perdiderat. Asserebant enim multi civium, quod hoc ei maleficiis accessisset, per emissionem archidiaconi quem ab honore repulerat, intantum ut infra muros urbis hanc amentiam magis haberet; si vero de civitate fuisset egressus, agebat commodius. Cumque rex supradictus ad urbem venisset, et hic melius ageret, non permittebatur [g] ingredi urbem propter regem qui advenerat. Et licet esset vorax cibi ac potator vini extra modum, et ultra quam sacerdotalem cautelam decet, B tamen nullum de eo adulterium quispiam est locutus. Veruntamen in sequenti cum apud Sauriciacum villam [h] episcoporum synodus aggregata fuisset, jussum est ut liceret ei ingredi urbem suam.

XXXVIII. Cum autem Faileuba regina Childeberti regis, partu edito mox exstincto, ægrotaret, attigit aures ejus sermo, quod quidam vel contra eam, vel contra Brunichildem reginam agere conarentur. Cumque confortata ab incommodo, ad regis præsentiam accessisset, omnia tam ei quam matri ejus quæ audierat reseravit. Verba autem hujuscemodi erant, quod scilicet Septimina [i] nutrix infantum ejus, consilio suadere vellet regi, ut ejecta matre, conjugeque relicta, aliam sortiretur uxorem, et sic eum eodem quæcunque vellent, vel actu agerent, vel precibus obti- C nerent. 462 Quod si his rex nollet acquiescere quæ suadebat, ipso maleficiis interempto, elevatis filiis ejus in regnum, repulsa nihilominus matre eorum et avia, ipsi regerent regnum. Hujus enim consilii socios pronuntiat esse Sunnegisilum [j] comitem stabuli, et Gallomagnum referendarium, atque Droctulfum, qui ad solatium Septiminæ ad nutriendum regis parvulos fuerat datus. Denique corripiuntur hi duo, Septimina videlicet et Droctulfus. Nec mora, extensi inter stipites cum vehementius cæderentur, profitetur Septimina se virum suum Jovium maleficiis interfecisse ob amorem Droctulfi, ipsumque secum scorto misceri. De his quæ supra diximus causis pariter confitentur, et memoratos viros in hoc consilio habitos indicant. Nec mora, inquiruntur et ipsi : sed conscientia ter- D rente, latebram infra ecclesiarum septa petiere. Ad quos rex ipse procedens, ait : Egredimini in judicium, ut cognoscamus de his quæ vobis objiciuntur, si vera sint an falsa. Nam ego, ut opinor, in hanc

[a] Phalarica, seu Falarica, proprie est telum missile quo turrium propugnatores uti solebant, sic dictum a *phala*, quod turrim ligneam designat.

[b] Primus omnium, ut putat Valesius, Argentoratum Gregorius noster appellavit Strataburgum. Unde infra lib. x, cap. 19, ait *Argentoratensem urbem, quam nunc Strateburgum vocant*. Sic dictum est, quod forte tunc via publica sive militaris ibi esset multum frequentata. Etenim vox Strateburgum, oppidum in strata, id est in via positum sonat.

[c] Regm., *Qui in urbe Meldensi*.

[d] Colb. a., *terminos orbis tui*.

[e] In Vat. et Colb. a. reliqua hujus libri cum capite primo sequentis libri desunt.

[f] Regm., *Doctigisilus*.

[g] Sic Bec. et Regm.; cæteri vero econtrario, *permittebatur ingredi*.

[h] Vulgo *Sourci*, seu *Saurci*, vicus haud procul ab Axona fluvio positus.

[i] Regm. et Colb. m., *Septimana*; semel tamen *Septimaniam* et *Septiminam* appellant.

[j] Colb. m., *Somnigisilum* et *Gallomanum*. Regm., *Domnigisilum... Gallomagum*; et sic inferius. Gallomagnus pater fuit Palatinæ, quæ Godegisilo nupsit, ut refert Fortunatus lib. vii, cap. 6.

ecclesiam fuga dilapsi non fuissetis, nisi vos conscientia terruisset. Verumtamen promissionem habete de vita, etiamsi culpabiles inveniamini. Christiani enim sumus; nefas est enim vel criminosos ab ecclesia eductos punire. Tunc educti foras, cum rege venerunt ad judicium: discussique reclamant, dicentes: Quia Septimina cum Droctulfo hoc nobis consilium patefecit. Sed nos exsecrantes ac fugientes, nunquam consentire voluimus hoc scelus. Et rex: Si, inquit, vos nullam conniventiam præbuissetis, nostris auribus utique intulissetis. Verumne ergo est, vos in hac causa præbuisse consensum, cum hoc nostræ scientiæ occuli voluistis? Et statim ejecti foras, iterum ecclesiam petierunt. Septimina vero cum Droctulfo vehementer cæsa, ac cauteriis accensis in facie vulnerata, ablatis omnibus quæ habebat, in Marilegium [a] villam deducitur, ut scilicet **463** trahens molam, his quæ in gynæcio erant positæ, per dies singulos farinas ad victus necessarias præpararet. Droctulfum autem incisis capillis et auribus, ad vineam excolendam delegaverunt, sed post dies paucos fuga dilabitur, inquisitusque ab actore [b] iterum ad regem deducitur, ibique multum cæsus iterum ad vineam quam reliquerat destinatur. At vero Sunnegisilus et Gallomagnus privati a rebus quas a fisco meruerant, in exsilium retruduntur. Sed venientibus legatis, inter quos episcopi erant, a rege Guntchramno, et petentibus pro his, ab exsilio revocantur: quibus nihil aliud est relictum, nisi quod habere proprium videbantur.

XXXIX. In monasterio vero Pictavensi, insidiante diabolo in corde Chrodieldis, quæ se Chariberti quondam regis filiam asserebat, orto scandalo, ipsa quoque quasi de parentibus confisa regibus, exactis sacramentis a sanctimonialibus, ut injectis in abbatissam Leuboveram criminibus, ea monasterio dejecta, ipsam substituerunt principalem. Egressaque est cum quadraginta aut eo amplius puellis, et consobrina sua Basina filia Chilperici, dicens: Quia vado ad parentes meos reges, ut eis contumeliam nostram innotescere valeam: quia non ut filiæ regum, sed ut malarum ancillarum genitæ in hoc loco humiliamur. Infelix ac facilis [c] non recordans, in qua se humilitate beata Radegundis, quæ hoc instituit monasterium, exhibebat. Egressa ergo ab eo Turonis advenit, dataque nobis salutatione, ait: Deprecor, sancte sacerdos, ut has puellas, quæ in magnam humilitatem ab abbatissa Pictavensi redactæ sunt, custodire digneris, ac cibum præbere, donec ego eam ad reges parentes nostros, exponamque eis quæ patimur, et revertar. Quibus ego aio: Si abbatissa deliquit, aut canonicam regulam in aliquo prætermisit, accedamus ad fratrem nostrum Maroveum episcopum, et conjuncti arguamus eam: emendatisque negotiis restituamini in monasterium vestrum, ne dispergatur luxuria, **464** quod sancta Radegundis jejuniis et orationibus crebris, eleemosynisque frequentibus aggregavit. Et illa respondit: Nequaquam, sed ad reges ibimus. Et ego: Quare rationi [d] resistitis? ob quam rem sacerdotale monitum non auditis? Vereor ne conjuncti sacerdotes Ecclesiarum vos a communione removeant. Sic enim et ab antecessoribus in epistola quam ad beatam Radegundem in initio hujus congregationis scripserunt, habetur insertum: cujus exemplaria huic lectioni inserere placuit.

EXEMPLAR EPISTOLÆ.

« Dominæ beatissimæ et in Christo Ecclesiæ filiæ Radegundi, Eufronius, Prætextatus, Germanus, Felix, Domitianus, Victorius, et Domnolus episcopi [e]. Sollicita sunt jugiter circa genus humanum immensæ divinitatis provisura remedia, nec ab assiduitate beneficiorum suorum quocunque loco vel tempore videntur aliquando sejuncta, cum pius rerum Arbiter tales in hæreditate culturæ ecclesiasticæ personas ubique disseminat, quibus agrum ejus intenta operatione fidei rastro colentibus, ad felicem centeni numeri reditum divina temperie Christi seges valeat pervenire. Tantum igitur benignitatis ejus se passim dispensatio profutura diffundit, ut illud nusquam deneget quod prodesse multis agnoscit. Quarum personarum exemplo sanctissimo cum judicaturus advenerit, habeat in plurimis quod coronet. Itaque cum ipso catholicæ religionis exortu cœpissent Gallicanis in finibus venerandæ fidei primordia [f] respirare, et adhuc ad paucorum notitiam tunc ineffabilia pervenissent Trinitatis Dominicæ sacramenta; ne quid hic minus acquireret, quam in orbis circulo prædicantibus apostolis obtineret, beatum Martinum peregrina de stirpe ad illuminationem patriæ dignatus est dirigere, misericordia consulente. Qui licet apostolorum tempore non fuerit, tamen apostolicam gratiam non effugit. Nam quod defuit in ordine, suppletum est in mercede: quoniam **465** sequens gradus illi nihil subtrahit, qui meritis antecellit. Hujus quoque, reverentissima filia, in vobis congratulamur rediviva surgere supernæ dilectionis exempla, propitiatione divina. Nam declinante tempore sæculi vetustate, vestri sensus certamine fides revirescit in flore: et [*Forte* ut] quod veterno tepuerat algore senectæ, tandem fervent's animi rursus incalescat ardore. Sed cum pene eadem veneris ex parte, qua beatum Martinum huc didicimus accessisse [g], non est mirum si illum imitari videaris in opere, quem tibi ducem credimus itineris

[a] Vulgo *Marleim* hodie dicitur in Alsatia, media fere via inter Molshemium, *Molsheim*, et Tabernas, *Saverne*, ubi visuntur etiam nunc villæ regiæ rudera inter oppidum ejusdem nominis et vicum *Kirkem*, qui etiam olim suum habebat palatium regium. De utroque in lib. IV de re Diplomatica.

[b] Id est procuratore domus regiæ illius.

[c] Sic codd. mss. At editi, *fatua*, quod idem est apud Gregorium.

[d] Editi, *responsioni*. Regm. infra, *monitum contemnitis*.

[e] Eufronius Turonensis, Prætextatus Rothomagensis, Germanus Parisiensis, Felix Namnetensis, Domitianus Andegavensis, Victorius Rhedonensis, et Domnolus Cenomannensis episcopi fuere.

[f] Mirum hic primordia fidei Christianæ in Galliis ad tempora sancti Martini revocari.

[g] Radegundis filia erat Bertharii Thoringorum ro-

exstitisse : ut cujus es secuta vestigia, felici voto compleas et exempla, et beatissimum virum in tanto tibi facias esse socium, in quantum partem refugis habere de mundo. Cujus opinionis radio præmicante, ita reddis audientium pectora cœlesti fulgore suffusa, ut passim provocati puellarum animi, divini ignis scintilla succensi, raptim festinent avide in charitate Christi fonte vestri pectoris irrigari, et relictis parentibus te sibi magis eligant, quam matrem. Facit hoc gratia, non natura. Igitur [a] hujus studii vota videntes, gratias clementiæ supernæ referimus, qui voluntates hominum suæ facit voluntati connecti : quoniam confidimus quas apud vos jubet colligi, suo vult amplexu servari. Et quia quasdam comperimus, divinitate propitia, de nostris territoriis ad institutionem vestræ regulæ desiderabiliter convolasse, inspicientes etiam vestræ petitionis epistolam, libenter a nobis exceptam, hoc Christo auctore et remediatore firmamus : ut licet omnes æqualiter quæ ibi conveniunt, in Domini charitate mansuræ debeant inviolabiliter custodire, quod videntur libentissimo animo suscepisse, quoniam contaminari non debet Christo fides cœlo teste promissa, ubi non leve scelus est templum Dei, quod absit, pollui, ut ab eo possit ira succendente disperdi. Tamen specialiter definimus, si qua, sicut dictum est, de locis sacerdotaliter nostræ gubernationi, Domino providente, commissis, in Pictava [b] civitate vestro monasterio 466 meruerit sociari, secundum beatæ memoriæ domni Cæsarii Arelatensis episcopi Constituta, nulli sit ulterius dis cedendi licentia, quæ, sicut continet regula, voluntate propria [c] videtur ingressa : ne unius turpi dedecore ducatur in crimen [Al. crimine], quod apud omnes emicat in honore. Et ideo si, quod avertat Deus, aliqua insanæ mentis illicitatione succensa, ad tanti opprobrii maculam præcipitare suam voluerit disciplinam, gloriam et coronam, ut inimici consilio, sicut Eva ejecta de paradiso, per qualemcunque de claustris ipsius monasterii, immo de cœli regno exire pertulerit, mergenda et conculcanda vili platearum in luto, separata a communione nostra, diri anathematis vulnere feriatur. Ita ut si fortassis Christo relicto homini voluerit nubere, diabolo captivante, non solum ipsa quæ refugit, sed etiam ille qui ei conjunctus est, turpis adulter, et potius sacrilegus quam maritus : vel quisquis ut hoc fieret, venenum magis quam consilium ministravit, simili ultione, sicut de illa dictum est, cœlesti judicio, nobis optantibus, percellatur, donec separatione facta, per competentem exsecrandi criminis pœnitentiam, a loco quo egressa fuerat, recipi meruerit et adnecti. Adjicientes etiam, ut eorum qui nobis quandoque successuri sunt sacerdotes, similis condemnationis teneantur astrictæ reatu ; et si, quod non credimus, aliquid ipsi voluerint aliter quam nostra deliberatio continet, relaxare, noverint se nobiscum æterno Judice definiente causaturos : quia communis est salutis instructio, si quod Christo promittitur inviolabiliter observetur. Quod nostræ determinationis decretum, pro firmitatis intuitu, propriæ manus subscriptione credimus roborandum, perpetualiter a nobis Christo auspice servaturum [d]. »

Lecta igitur hac epistola, Chrodieldis dixit : Nunquam nos ulla retinebit mora, nisi ad reges, quos parentes nostros esse novimus, accedamus. Venerant enim pedestri itinere a Pictavo, nec ullius equitis [I. equi] beneficium 467 habuerant : unde anhelæ et satis exiguæ erant. Sed nec victus alimoniam ullam eis in via quisquam præbuerat. Accesserunt enim ad urbem nostram die prima mensis primi ; erant enim pluviæ magnæ, sed et viæ dissolutæ erant a nimia immensitate aquarum.

XL. Detrahebant autem et de episcopo, dicentes, quia illius dolo et hæ turbatæ, et monasterium e at derelictum; sed materiam hujus scandali altius placuit memorari. Tempore Chlothacharii regis, cum beata Radegundis hoc monasterium instituisset, semper subjecta et obediens cum omni congregatione sua anterioribus fuit episcopis. Tempore vero Sigiberti, postquam Maroveus episcopatum urbis adeptus est, acceptis epistolis Sigiberti regis pro fide ac devotione Radegundis beatæ, in partes Orientis [e] clericos destinat, pro Dominicæ crucis ligno, ac sanctorum apostolorum cæterorumque martyrum reliquiis. Qui euntes detulerunt hæc pignora : quibus delatis, petiit regina episcopum, ut cum honore debito grandique psallentio in monasterio locarentur [f]. Sed ille despiciens suggestionem ejus, ascensis equitibus, villæ se contulit. Tunc regina iterato ad regem Sigibertum direxit, deprecans ut injunctione sua quicunque ex episcopis hæc pignora, cum illo quo decebat honore, votumque ejus exposcebat, in monasterio collocaret. Ad hoc enim opus beatus Eufronius urbis Turonicæ episcopus injungitur. Qui cum clericis suis Pictavum accedens, cum grandi

gis, ex ipso Gregorio supra lib. III, cap. 4. Martinus autem natus est Sabariæ in Pannonia, ut omnes norunt.

[a] Regm., *Igitur in tali studio manens, et hoc nos comperientes.*

[b] Bec. Colb. m. et Chesn., *Pictavina.*

[c] Sic Casin.; alii, *prodita.* Locus vero qui hic laudatur, habetur cap. 1 Regulæ sancti Cæsarii pro monialibus.

[d] Editi, *duraturum.*

[e] His verbis innuitur Maroveum acceptis a Sigiberto litteris in Orientem misisse ad habendas reliquias, ut sanctæ Radegundis devotioni sati faceret. Tamen certum est illos clericos ab ipsa Radegunde missos fuisse: quare sic censeo restituendum : *Radegundis beata in partes Orientis clericos destinat,* etc. De hoc videsis Vitam beatæ Radegundis a Baudonivia scriptam num. 18 et seqq. Idem versibus expressit Fortunatus in supplemento carm. 2, quod est ad Justinum imp. et Sophiam augustam; hymnos vero et alia carmina quæ hac occasione cecinit, habentur libro II.

[f] Reliquiæ illæ Turonos delatæ, aliquandiu in monasterio virorum a B. Radegunde ibi instituto jacuerunt, donec tandem Pictavos delatæ sunt. Hæc fuit occasio Gregorio, nondum tunc episcopo, condendi oratorii Sanctæ Crucis, de quo Fortunatus lib. II, carm. 5. Vide notas Brouveri in hoc carmen, et vitam sanctæ Radegundis a Baudonivia scriptam, n. 19.

psallentio, et cereorum micantium ac thymiamatis apparatu, sancta pignora, absente loci episcopo, in monasterium detulit. Posthæc cum pontificis sui sæpius gratiam quæreret, nec posset adipisci, necessitate commota cum abbatissa sua quam instituerat, Arelatensem urbem expetunt: de qua regula sancti Cæsarii atque Cæsariæ beatæ suscepta, regis se tuitione munierunt, **468** scilicet quia in illum, qui pastor esse debuerat, nullam curam defensionis suæ poterant reperire. Ex hoc scandalo de die in diem propagato, tempus migrationis beatæ Radegundis advenit: qua migrante, iterum petiit abbatissa, se sub sacerdotis sui potestate degere. Quod ille cum primum respuere voluisset, consilio suorum promisit se patrem earum, sicut dignum erat, fieri, et ubi necessitas fuisset, suam præbere defensionem. Unde factum est ut abiens ad Childebertum regem præceptionem eliceret, ut ei hoc monasterium, sicut reliquas parochias, regulariter liceat gubernare [a]. Sed nescio quid, credo, adhuc in ejus animis residebat, ut hæ puellæ asserunt, quod moveret scandalum. His vero intendentibus, ut ad regis, sicut diximus, præsentiam properarent, dedimus eis consilium, dicentes: Intenditis contra rationem, et nullo modo vobis ea series inseri potest, quæ blasphemium arceat. Sed si, ut diximus, rationem prætermittitis, nec salubre consilium vultis accipere, vel hoc conjicite in animis vestris, ut præterito hiberni hujus tempore, quod in hoc verno accessit, cum auræ commodiores fuerint, quo ducit voluntas, pergere valeatis. Quod consilium aptum suscipientes, subsequente æstate, relictis Turonis, cæteris sanctimonialibus commendatis consobrinæ suæ, Chrodieldis [b] ad regem Guntchramnum accessit. A quo suscepta ac muneribus honorata, Turonis est regressa, Constantina filia Burgolini in monasterio Augustidunensi relicta, exspectans episcopos qui a rege fuerant jussi advenire, et causam ipsarum cum abbatissa discutere. Multæ tamen ex his a diversis circumventæ matrimonio copulatæ sunt, priusquam hæc a rege regrederetur. Cumque præstolantes adventum, nullum episcopum advenire sensissent, Pictavum regressæ sunt, et se infra basilicam sancti Hilarii tutaverunt, congregatis **469** secum furibus, homicidis, adulteris, omniumque criminum reis, stabilientes se ad bellum, atque dicentes: Quia reginæ sumus, nec prius in monasterium nostrum ingredimur, nisi abbatissa ejiciatur foras. Erat ibi tunc reclausa quædam, quæ ante paucos annos per murum se dejiciens, ad basilicam sancti Hilarii confugit, multa in abbatissam crimina evomens, quæ tamen falsa cognovimus. Sed postquam in monasterium per eum locum unde se præcipitaverat funibus est attracta, petiit ut se in cellulam secretam recluderet, dicens: Quia multum peccavi in Dominum et dominam meam Radegundem, quæ illis diebus superstes erat; volo me, ait, ab hac frequentia congregationis totius amovere, et pœnitentiam pro neglectis meis agere. Scio enim quia misericors est Dominus, et remittit confitentibus se peccata. Et ingressa est in cellulam. Cum autem hoc scandalum commotum fuisset, et Chrodieldis a Guntchramno rege regressa esset, hæc disrupto nocturnis horis cellulæ ostio egressa est a monasterio, et ad Chrodieldem abiit, multa, sicut prius fecerat, crimina de abbatissa prorumpens.

XLI. Dum autem hæc agerentur, Gundegisilus Burdegalensis, adjunctis secum Nicasio Egolismensi [c] et Saffario Petragorico, ac ipso Maroveo Pictavensi episcopis, eo quod hujus urbis metropolis esset, ad basilicam sancti Hilarii advenit, arguens has puellas, et in monasterium reducere cupiens. Sed cum illæ obstinatius reluctarentur, et hic cum reliquis juxta epistolam superius nominatam eis excommunicationem indiceret, exsurgens turba murionum [d] præfatorum, tanta eos in ipsa sancti Hilarii basilica cæde mactavit, ut corruentibus in pavimento episcopis, vix consurgere possent; sed et diaconi et reliqui clerici sanguine perfusi, cum effractis capitibus **470** basilicam sunt egressi. Tam immensus enim eos, et, ut credo, diabolo cooperante, pavor obsederat, ut egredientes a loco sancto, nec sibi valedicentes, unusquisque per viam quam arripere potuit, repedaret. Adfuit huic calamitati et Desiderius diaconus Syagrii Augustidunensis episcopi, qui non inquisito Clenni [e] fluminis vado, quo primum littus attigit est ingressus, ac natante equo ripæ ulterioris campo evectus est. Ex hoc Chrodieldis ordinatores eligit, villas monasterii pervadit, et quoscunque de monasterio arripere potuisset, plagis ac cædibus affectos suo servitio subjugabat, minans ut si monasterium posset ingredi abbatissam de muro projectam terræ dejiceret. Quod cum Childeberto regi nuntiatum fuisset, statim directa auctoritate præcepit Macconi comiti ut hæc reprimere omni intentione deberet. Gundegisilus autem cum has a communione suspensas cum cæteris, ut diximus, reliquisset episcopis, epistolam ex suo fratrumque præsentium nomine conscripsit ad sacerdotes illos, qui tunc cum rege Guntchramno fuerant aggregati [f]: a quibus hæc rescripta suscepit.

EXEMPLAR RESCRIPTI.

« Dominis semper suis [g], atque apostolica sede dig-

[a] Specialem hujus insignis loci curam reges nostri semper habuere, ut patet ex capitulari Ludovici Pii circa annum 822 apud Baluzium, quod totum est de hoc monasterio. Locum habebat inter monasteria, quæ ab omni militia et dono libera, solas orationes imperatori debebant, ut patet ex Notitia ea de re facta in conventu Aquisgranensi, an. 817.

[b] Editi, *cæteris accommodatis consobrinæ suæ Chrodieldi sanctimonialibus, ad regem*, etc.

[c] Al., *Ecolesinensi*. Subscripsit conc. Matisconensi II, ubi dicitur *Nicasius Aquilinensium*. Gundegisilus autem Burdegalensis laudatur a Fortunato, lib. VII, carm. 51.

[d] Muriones, seu, ut habet sanctus Augustinus epist. 145 ad Marcellinum, moriones, id est fatui, sic dicti a Græca voce *μωρός*.

[e] Editi cum Bec., *Clem*, vulgo *e Clain*, fluvius in Vigennam influens.

[f] Augustoduni, ut existimat Valesius.

[g] Regm., *Dominis suis*, *atque*. Legendum forte

nissimis, Gundegisilo, Nicasio et Saffario [a], Ætherius, Syagrius, Aunacharius, Hesychius, Agræcola, Urbicus, Felix, Veranus, item Felix, et Bertchramnus episcopi. Litteras vestræ beatitudinis, quantum rescrante nuntio de vestra sospitate gavisi, excepimus, tantum de injuria quam vos pertulisse signastis, non modico mœrore astringimur; dum et regula transcenditur, et nulla reverentia religioni servatur. Sed quia indicastis monachas, quæ de monasterio bonæ memoriæ Radegundis, instigante diabolo, fuerunt digressæ, quod nullam a vobis acquieverint correctionem audire, **471** nec infra monasterii sui septa, de quo egressæ fuerant, voluissent reverti : insuper basilicæ domni Hilarii per cædes vestras vestrorumque injuriam intulisse. Quapropter ipsas a communionis gratia visi fueritis suspendere, ac per hoc nostram exinde mediocritatem elegistis consulere. Igitur quia optime vos novimus statuta canonum percurrisse [b], ac regulæ plenitudinem continere, ut qui in talibus excessibus videntur deprehendi, non solum excommunicatione, verum etiam pœnitentiæ satisfactione debeant coerceri : ea de re addentes cum venerationis cultu summæ aviditatis dilectionis instinctum, indicamus ea quæ definistis nos concordanter vestræ sententiæ consentire, quoadusque in synodali concilio Kalendis Novembribus pariter positi, debeamus consilio pari tractare, qualiter talium temeritas frenum districtionis possit accipere, ut deinceps nulli liceat sub hunc lapsum faciente jactantia similia perpetrare. Attamen quia nos sua dictione domnus Paulus apostolus (*II Tim.* IV, 2) indesinenter videtur monere, ut opportune importuneque debeamus quoscunque excedentes sedula prædicatione corrigere, et pietatem protestatur ad omnia utilem esse, ideo suggerimus adhuc, ut oratione assidua Domini misericordiam deprecemini (*I Tim.* IV, 8), ut ipse spiritus compunctionis ipsas inflammare dignetur, ut id quod per delictum visæ sunt contraxisse, digna satisfactione pœniteant; ut in monasterio suo vestra prædicatione animæ, quæ quodammodo perierunt, propitio Christo revocentur; ut ille qui unam humeris illatam errantem ovem ad ovile reduxit, et de istarum transgressione, quasi acquisito gregi congaudere dignetur. Hoc specialius postulantes, ut pro nobis intercessionum vestrarum suffragia indesinenter, ut confidimus, tribuatis. Peculiaris vester Ætherius peccator salutare præsumo. Cliens vester Hesychius reverenter audeo salutare. Amator vester Syagrius reverenter saluto. Cultor vester Urbicus peccator famulanter saluto. Venerator vester Veranus episco-

A pus reverenter saluto. Famulus vester Felix salutare præsumo. Humilis vester atque **472** amator Felix audeo salutare. Humilis atque obediens vester Bertchramnus episcopus salutare præsumo. »

XLII. Sed et abbatissa recitavit epistolam quam beata Radegundis episcopis, qui suo tempore erant, dirigi voluit. Cujus nunc iterum ipsa abbatissa exemplaria ad vicinarum urbium sacerdotes direxit ; cujus hoc est exemplar.

EXEMPLAR EPISTOLÆ.

« Domnis sanctis et apostolica sede dignissimis, in Christo patribus, omnibus episcopis, Radegundis peccatrix. Congruæ provisionis tunc roborabiliter ad effectum tendit exordium, cum generalibus patribus, medicis ac pastoribus, ovilis sibi commissi B causa auribus traditur, cujus sensibus commendatur : quorum participatio de charitate, consilium de potestate, suffragium de oratione ministrare poterit interventum. Et quoniam olim vinclis laicalibus absoluta, divina providente et inspirante clementia, ad religionis normam visa sum voluntarie, duce Christo, translata, hæc pronæ mentis studio cogitans etiam de aliarum profectibus, ut, annuente Domino, mea desideria efficerentur reliquis profutura, instituente atque remunerante præcellentissimo domno rege Chlothario, monasterium puellarum Pictava urbe constitui, conditumque, quantum mihi munificentia regalis est largita, facta donatione dotavi : insuper congregationi per me Christo præstante collectæ, regulam sub qua sancta Cæsaria deguit [c] : C quam sollicitudo beati Cæsarii antistitis Arelatensis ex institutione sanctorum Patrum convenienter collegit, ascivi. Cui consentientibus beatissimis vel hujus civitatis, vel reliquis pontificibus, electione etiam nostræ congregationis domnam et sororem meam Agnetem, quam ab ineunte ætate loco filiæ colui et educavi [d], abbatissam institui, ac me post Deum ejus ordinationi regulariter obedituram commisi. Cuique, formam apostolicam observantes, tam ego quam sorores de substantia terrena quæ possidere videbamur, factis chartis tradidimus, metu Ananiæ et Saphiræ, **473** in monasterio positæ nihil proprium reservantes. Sed quoniam incerta sunt humanæ conditionis momenta vel tempora, quippe mundo in finem currente, cum aliqui magis propriæ quam divi- D næ cupiant voluntati servire, zelo ducta Dei hanc suggestionis meæ paginam, apostolatus vestri in Christi nomine superstes porrigo vel devota. Et quia præsens non valui, quasi vestris provoluta vestigiis, epistolæ vicarietate prosternor, conjurans per Patrem et Filium et Spiritum sanctum, ac diem tre-

Domnis sanctis atque, etc. Hæc enim est communis formula.

[a] Labbeus in Supplem. Concil. Galliæ addit *et Maroveo*. Infra autem in Colb. m. et Regm. deest *Aunacharius*; et quidem inter eos qui subscripserunt non occurrit, sicut nec Agrœcula. Cæteri vero non eo ordine subscripserunt, quo hic eorum nomina recensentur. Episcopi autem illi fuerunt Ætherius Lugdunensis, Syagrius Augustodunensis, Aunacharius Antissiodorensis, Hesichius Gratianopolitanus, Agricola Nivernensis, Urbicus Regiensis, Felix Belliciensis, Veranus Cavellicensis, Felix Catalaunensis, Bertramnus Cenomanensis.

[b] Exinde patet, verbum *percurrere* non assumi pro lectione præcipitanter facta. Vide Mabillon. in Defensione studiorum monasticorum, art. 19.

[c] Sic mss. Editi vero plerique, *degit*.

[d] Sic Bad. et alii, *eduxi*.

mundi judicii, sic repræsentatos vos non tyrannus oppugnet, sed legitimus rex coronet: ut si casu post meum obitum quæcumque persona, vel loci ejusdem pontifex, seu potestas principis, vel alius aliquis, quod nec fieri credimus, congregationem, vel suasu malivolo, vel impulsu judiciario perturbare tentaverit, aut regulam frangere, seu abbatissam alteram quam sororem meam Agnetem, quam beatissimi Germani præsentibus suis fratribus benedictio consecravit; aut ipsa congregatio, quod fieri non potest, habita murmuratione mutare contenderit, vel quasdam dominationes in monasterio, vel rebus monasterii, quæcunque persona vel pontifex loci, præter quas antecessores episcopi, aut alii me superstite habuerunt, novo privilegio quicunque affectare voluerit, aut extra regulam exinde egredi quis tentaverit, seu de rebus, quas in me præcellentissimus domnus Chlotharius, vel præcellentissimi domni reges [*Al.* regis] filii sui contulerunt: et ego ex ejus præceptionis permisso, monasterio tradidi possidendum, et per auctoritates præcellentissimorum domnorum regum, Chariberti, Guntchramni, Chilperici et Sigiberti, cum sacramenti interpositione, et suarum manuum subscriptionibus obtinui confirmari: aut ex his quæ alii pro animarum suarum remedio, vel sorores ibidem de rebus propriis contulerunt, aliquis princeps, aut pontifex, aut potens, aut [a] de sororibus cujuslibet personæ ausi minuere, aut sibimet ad proprietatem revocare sacrilego voto contenderit, ita vestram sanctitatem [b] successorumque **474** vestrorum post Deum, pro mea supplicatione et Christi voluntate, incurrat: ut sicut prædones et spoliatores pauperum extra gratiam vestram habeantur, nunquam de nostra regula, vel de rebus monasterii, obsistentibus vobis, imminuere valeat aliquid aut mutare. Hoc etiam deprecans ut cum Deus prædictam domnam sororem nostram Agnetem de sæculo migrare voluerit, illa in loco ejus abbatissa de nostra congregatione debeat ordinari, quæ Deo et ipsi placuerit, custodiens regulam, et nihil de proposito sanctitatis imminuat. Nam [c] nunquam propria aut cujuscunque voluntas præcipitet. Quod si, quod absit, contra Dei mandatum et auctoritatem regum aliquis de suprascriptis conditionibus coram Domino et sanctis ejus precabiliter commendatis agere, aut de persona aut substantia minuenda voluerit, aut memoratæ sorori meæ Agneti abbatissæ molestias aliquas inferre tentaverit, Dei, et sanctæ crucis, et beatæ Mariæ incurrat judicium, et beatos confessores Hilarium et Martinum, quibus post Deum sorores meas tradidi defendendas, ipsos habeat contradictores et persecutores. Te quoque, beate pontifex, successoresque vestros, quos patronos in causa Dei diligenter ascisco, si, quod absit, exstiterit qui contra hæc aliquid moliri tentaverit, pro repellendo et confutando Dei hoste, non pigeat ad regem, quem eo tempore locus iste respexerit, vel ad Pictavam civitatem, pro re vobis ante Dominum commendata percurrere, et contra aliorum injustitiam executores et defensores justitiæ laborare; ut tale nefas nullo modo suis admitti temporibus rex patiatur catholicus, nec convelli permittat quod Dei, et mea, et regum ipsorum voluntate firmatum est. Simul etiam principes, quos Deus pro gubernatione populi post decessum meum superesse præceperit, conjuro per regem cujus regni non erit finis, et ad cujus nutum regna consistunt, qui eis donavit ipsum vivere vel regnare, ut monasterium quod ex permisso et solatio domnorum regum, patris vel avi eorum construxisse visa sum, et ordinasse regulariter, vel dotasse, **475** sub sua tuitione et sermone, una cum Agnete abbatissa jubeant gubernare, et a nullo neque sæpe dictam abbatissam nostram, neque aliquid ad nostrum monasterium pertinens molestari, aut inquietari, vel exinde imminui, aut aliquid mutari permittant; sed magis pro Dei intuitu una cum domnis episcopis, ipsi, me supplicante coram redemptore gentium, sicut eis commendo, defensari jubeant et muniri, ut in cujus honore Dei famulas protegunt, cum defensore pauperum et Sponso Virginum perpetualiter æterno socientur in regno. Illud [d] quoque vos sanctos pontifices, et præcellentissimos domnos reges, et universum populum Christianum, conjuro per fidem catholicam in qua baptizati estis, et Ecclesias quas conservatis, ut in basilica quam in sanctæ Mariæ Dominicæ genitricis honorem cœpimus ædificare, ubi etiam multæ sorores nostræ conditæ sunt in requie, sive perfecta, sive imperfecta, cum me Deus de hac luce migrare præceperit, corpusculum meum ibi debeat sepeliri. Quod si quis aliud inde voluerit aut fieri tentaverit, obtinente cruce Christi et beata Maria, divinam ultionem incurrat, et vobis intercurrentibus, in loco ipsius basilicæ merear cum sororum congregatione obtinere loculum sepulturæ. Et ut hæc supplicatio mea, quam manu propria subscripsi, in universalis Ecclesiæ archivo servetur, effusis cum lacrymis deprecor: quatenus si contra improbos aliquos necessitas exegerit, ut vestra defensione soror mea Agnes abbatissa, vel congregatio ejus, quo* succurri sibi poposcerint, vestræ misericordiæ pia consolatio opem pastorali sollicitudine subministret; nec de me destitutas se proclament quibus Deus præsidium vestræ gratiæ præparavit. Illud vobis in omnibus ante oculos revocantes, per ipsum, qui de cruce gloriosa Virginem suam geni

[a] Regm., *aut aliqua de sororibus hæc imminuere, et in sua propria traducere quavis machinatione tentaverit, anathematis jugi gladio feriantur.*

[b] Legendum, ut puto, *iram vestræ sanctitatis*, etc.

[c] Regm., *nam nonnunquam propria.... præcipitat.*

[d] Quæ sequuntur ad finem capitis contracta sunt in Regm.

* Recte omittit voculam *quo* Dominicus Mansi, qui hanc epistolam suæ Conciliorum collectioni inseruit, tom. IX, col. 810. Edit.

tricem beato Joanni apostolo commendavit, ut qualiter ab illo completum est Domini mandatum, sic sit apud vos quod indigna et humilis dominis meis Ecclesiæ patribus 476 et viris apostolicis commendo: quod cum dignanter servaveritis depositum, meritis participes cujus impletis mandatum apostolicum, digne reparetis exemplum [a]. »

XLIII. Posthæc Maroveus episcopus cum diversa improperia ab his audiret, Porcarium abbatem basilicæ beati Hilarii, ad Gundegisilum episcopum, et reliquos comprovinciales ejus destinat, ut data communione puellis, ad audientiam veniendi licentiam indulgere dignarentur; sed nequaquam potuit obtinere. Childebertus autem rex, cum assiduas de utraque parte, monasterii scilicet, vel puellarum quæ egressæ fuerant, molestias pateretur, Theutharium presbyterum ad dirimendas querimonias quæ inter easdem agebantur, destinat. Qui provocatis Chrodielde [b] cum reliquis puellis ad audientiam, dixerunt: Non venimus, quia a communione suspensæ sumus. Si reconciliari meremur, tunc ad audientiam venire A non differimus. Hæc audiens ille, ad episcopos abiit; cumque cum his de hac causa locutus fuisset, nullum effectum obtinere potuit de communione earum, et sic ad urbem Pictavam regressus est. Puellæ vero separatæ ab invicem, aliæ ad parentes, aliæ ad domos proprias, nonnullæ in hæc monasteria, in quibus prius fuerant, sunt regressæ; quia hiemem validam simul positæ propter penuriam ligni tolerare non poterant. Paucæ tamen cum Chrodielde et Basina remanserunt. Erat enim tunc et inter eas magna discordia, pro eo quod altera alteri se præponere cupiebat.

XLIV. Eo anno post clausum Pascha [c], tam immensa cum grandine pluvia fuit, ut infra duarum aut trium horarum spatium, etiam per minores vallium meatus, ingentia currere flumina viderentur; arbores B in autumno floruerunt, et poma, sicut prius dederant, ediderunt. Mense nono rosæ apparuerunt. Flumina vero ultra modum excreverunt, ita ut excedentia littora loca, quæ nunquam contingere consueta fuerant, operirent, non minimum sationibus inferentia damnum.

[a] Ad calcem Historiæ Aquitaniæ editum est istud beatæ Radegundis testamentum cum aliquot episcoporum subscriptionibus, sed quæ videntur ab aliquo alio superadditæ.

[b] Sic Bec.; alii, *qui provocatæ Chrodieldis.*

[c] Dominica in albis, seu prima post Pascha, dicitur passim in veteri lectionario et Missalibus Gallicanis a Mabillonio nostro editis, *Clausum Pascha.* Sic etiam a popularibus nostris vulgo appellatur *Pâque close.*

477-478 INCIPIUNT CAPITULA LIBRI DECIMI.

I. De Gregorio papa Romano. Oratio S. Gregorii ad plebem.
II. De reditu Gripponis legati ab imperatore Mauricio.
III. Quod exercitus Childeberti regis in Italiam abiit.
IV. Quod Mauricius imperator legatorum interfectores in Gallias direxit
V. Quod Cuppa [Al. *Chuppa*] *limitem Turonicum irrupit.*
VI. De carcerariis Arvernis
VII. Quod in ipsa urbe rex Childebertus clericis, ne tributum redderent, præstitit.
VIII. De Eulalio et Tetradia, quæ uxor ejus fuit.
IX. De exercitu Guntchramni regis, qui in Britanniam abiit.
X. De interitu Chundonis cubicularii ejus.
XI. De infirmitate Chlotharii junioris.
XII. De malitia Berthegundis.
XIII. Altercatio de resurrectione.
XIV. De interitu Theodulphi [a] *diaconi.*
XV. De scandalo monasterii Pictaviensis.
XVI. De judicio contra Chrodieldem et Basinam lato. Exemplar judicii.
XVII. De excommunicatione earum.
XVIII. De percussoribus ad Childebertum regem missis.
XIX. De expulsione Egidii Rhemensis episcopi.
XX. De puellis supra memoratis in hac reconciliatis synodo
XXI. De interitu filiorum Waddonis.
XXII. De interitu Childerici [b] *Saxonis.*
XXIII. De signis, et dubietate Paschæ.
XXIV. De destructione urbis Antiochenæ.
XXV. De interitu ejus qui se Christum dicebat.
XXVI. De obitu Ragnemodi ac Sulpicii episcoporum.
XXVII. De his quos Fredegundis interfici jussit.
XXVIII. De baptismo Chlotharii filii ejus.
XXIX. De conversione ac miraculis, vel obitu Aredii abbatis Lemovicini.
XXX. De temperie anni præsentis, et de diei Dominicæ celebratione.
XXXI. Recapitulatio de episcopis Turonicis.

[a] Colb. m. et Regm., *Gundonis.* Agunt tamen in ipso capite de Theodulfo, ut in editis.

[b] Colb. m. et Regm., *Chilperici*, et in capite ipso *Chuldericum* appellant, aut *Childericum.*

LIBER DECIMUS.

479 I. Anno igitur quintodecimo Childeberti regis, diaconus noster ab urbe Roma cum sanctorum pignoribus veniens [a], sic retulit, quod anno superiore mense nono tanta inundatione Tiberis fluvius [b] urbem Romam obtexerit, ut ædes antiquæ diruerentur; horrea etiam ecclesiæ subversa sint, in quibus nonnulla millia modiorum tritici periere. Multitudo etiam serpentium cum magno dracone in modum trabis validæ, per hujus fluvii alveum in mare descendit; sed suffocatæ bestiæ inter salsos maris turbidi fluctus, littori ejectæ sunt. Subsecuta est de vestigio clades, quam inguinariam vocant. Nam medio mense undecimo adveniens, primum omnium, juxta illud quod in Ezechiele propheta legitur, *A sanctuario meo incipite* (*Ezech.* IX, 6), Pelagium papam perculit, et sine mora exstinxit : quo defuncto, magna strages populi de hoc morbo facta est. **480** Sed quia Ecclesia Dei absque rectore esse non poterat, Gregorium diaconum plebs omnis elegit. Hic enim de senatoribus primis, ab adolescentia devotus Deo, in rebus propriis sex in Sicilia monasteria congregavit; septimum infra urbis Romæ muros instituit : quibus tantam delegans terrarum copiam, quanta ad victum quotidianum præbendum sufficeret, reliqua vendidit cum omni præsidio domus, ac pauperibus erogavit; et qui ante serico contectus, ac gemmis micantibus solitus erat per urbem procedere trabeatus, nunc vili contectus vestitu [c], ad altaris Dominici ministerium consecratur; septimusque levita [d] ad adjutorium papæ asciscitur. Tantaque ei abstinentia in cibis, vigilantia in orationibus, strenuitas in jejuniis erat, ut infirmato stomacho vix consistere posset. Literis grammaticis, dialecticisque ac rhetoricis ita erat institutus, ut nulli in urbe ipsa putaretur esse secundus. Hunc [e] apicem attentius **481** fugere tentans, ne quod prius abjecerat, rursum ei in sæculo de adepto honore jactantia quædam subreperet : unde factum est ut epistolam ad imperatorem Mauricium dirigeret, cujus filium ex lavacro sancto susceperat, conjurans et multa prece poscens ne unquam consensum præberet populis, ut hunc hujus honoris gloria sublimaret. Sed præfectus urbis Romæ Germanus ejus [f] anticipavit nuntium, et comprehenso, dirruptis epistolis, consensum quem populus fecerat imperatori direxit. At ille gratias Deo agens pro amicitia diaconi, quod reperisset locum honoris ejus [g], data præceptione ipsum jussit institui. Cumque in hoc restaret ut benediceretur, et lues populum devastaret, verbum ad plebem pro agenda pœnitentia in hunc modum exorsus est.

ORATIO GREGORII AD PLEBEM.

« Oportet, fratres dilectissimi, ut flagella Dei quæ metuere ventura debuimus, saltem præsentia et experta timeamus. Conversionis nobis aditum dolor aperiat, et cordis nostri duritiam ipsa, quam patimur, pœna dissolvat : ut enim propheta teste prædictum est, *Pervenit gladius usque ad animam* (*Jerem.* IV, 10). Ecce etenim cuncta plebs cœlestis iræ mucrone percutitur, et repentina singuli cæde vastantur : nec languor mortem prævenit, sed languoris moras, ut cernitis, mors præcurrit. Percussus quisque ante rapitur, quam ad lamenta pœnitentiæ convertatur. Pensate ergo, qualis ad conspectum districti Judicis pervenit, cui non vacat flere quod fecit. Habitatores quique non ex parte subtrahuntur, sed pariter corruunt : domus vacuæ relinquuntur, filiorum funera parentes aspiciunt, et sui eos ad interitum hæredes præcedunt. Unusquisque ergo nostrum ad pœnitentiæ lamenta confugiat, dum flere ante percussionem vacat. Revocemus ante oculos mentis quidquid errando commisimus, et quod nequiter egimus flendo puniamus. *Præveniamus faciem ejus in confessione* (*Psalm.* XCIV, 2), et sicut propheta admonet, *Levemus corda nostra cum manibus ad Dominum* (*Thren.* III, 41). Ad Deum quippe corda cum manibus levare est, **482** orationis nostræ studium merito bonæ operationis erigere. Dat profecto, dat tremori nostro fiduciam, qui per prophetam clamat : *Nolo mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* (*Ezech.* XXXIII, 11). Nullus autem de iniquitatum suarum immanitate desperet : veternosas namque Ninivitarum culpas triduana pœnitentia abstersit (*Jon.* III, 10); et conversus latro vitæ præmia, etiam in ipsa sententia suæ mortis emeruit (*Luc.* XXIII, 43). Mutemus [*Al.* levemus] igitur corda, et præsumamus nos jam percepisse quod petimus. Citius ad preces Judex flectitur, si a pravitate sua petitor corrigatur. Imminente ergo tantæ animadversionis gladio, nos importunis fletibus insistamus. Ea namque, quæ ingrata esse hominibus importunitas solet, judicio Veritatis placet : quia pius ac misericors Deus vult a se precibus veniam exigi, qui quantum meremur non vult irasci ; hic etenim per psalmistam dicit : *Invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te : et magnificabis me* (*Psalm.* XLIX, 15). Ipse ergo sibi testis est, quia invocantibus misereri desiderat, qui admonet ut invocetur. Proinde, fratres charissimi, contrito corde, et correctis operibus, ab ipso feriæ quartæ primo di-

[a] Confer lib. I de Gloria Mart., cap. 83.

[b] Hanc Tiberis inundationem memorat ipse Gregorius M. lib. III Dialog., cap. 19, et Paulus Diaconus lib. III de Gestis Langobard., cap. 24 et seqq., qui et in Vita sancti Gregorii, edita Sæculo I Benedictino inter acta SS. Ord. nostri, integrum fere hoc caput Gregorii nostri descripsit.

[c] Monastico scilicet, quem omnibus abdicatis in monasterio sancti Andreæ a se condito Romæ suscepit, ubi Benedictina Regula vigebat. Qua de re dissertationem edidit Mabillonius tomo II vet. Analect.

[d] Diu mos ille Romæ viguit, ut nonnisi septem diaconi, scilicet regionarii, haberentur in memoriam septem diaconorum ab apostolis Jerosolymis institutorum. De his vide Mabillon. Comment. in Ordinem Rom, cap. 3.

[e] Quæ sequuntur ad finem cap. contracta sunt in Regm., in quo nec sancti Gregorii oratio habetur.

[f] Aliquot ed., *germanus ejus*, quasi præfectus sancti Gregorii frater fuerit.

[g] Paulus diac. in Vita sancti Gregorii, *eo quod locum deferendi ei honoris reperisset.*

lucuio, septiformem Letaniam juxta distributionem inferius designatam, devota ad lacrymas [a] mente veniamus, ut districtus Judex cum culpas nostras nos punire considerat, ipse a sententia propositæ [*Al.* proposita] damnationis parcat. Clerus igitur egrediatur ab ecclesia sanctorum martyrum Cosmæ et Damiani, cum presbyteris regionis sextæ. Omnes vero abbates cum monachis suis, ab ecclesia sanctorum martyrum Gervasii et Protasii, cum presbyteris regionis quartæ. Omnes abbatissæ cum congregationibus suis, egrediantur ab ecclesia sanctorum martyrum Marcellini et Petri, cum presbyteris regionis primæ. Omnes infantes, ab ecclesia sanctorum martyrum Joannis et Pauli cum presbyteris regionis secundæ. Omnes vero laici, ab ecclesia sancti protomartyris Stephani, cum presbyteris regionis septimæ. Omnes mulieres viduæ, ab ecclesia sanctæ Eufemiæ cum presbyteris regionis quintæ. Omnes autem mulieres conjugatæ egrediantur ab ecclesia sancti **483** martyris Clementis, cum presbyteris regionis tertiæ [b]. Ut de singulis ecclesiis exeuntes cum precibus ac lacrymis, ad beatæ Mariæ semper virginis genitricis Domini Dei nostri Jesu Christi basilicam congregemur, ut ibi diutius cum fletu ac gemitu Domino supplicantes, peccatorum nostrorum veniam promereri valeamus. »

Hæc eo dicente, congregatis clericorum catervis, psallere jussit per triduum, ac deprecari Domini misericordiam. De hora quoque tertia veniebant utrique chori psallentium ad ecclesiam, clamantes per plateas urbis, Kyrie eleison. Asserebat autem diaconus noster qui aderat, in unius horæ spatio, dum voces plebs ad Dominum supplicationis emisit, octoginta homines ad terram corruisse, et spiritum exhalasse. Sed non destitit sacerdos tantus prædicare populo, ne ab oratione cessarent. Ab hoc etiam diaconus noster reliquias sanctorum, ut diximus, sumpsit, dum adhuc in diaconatu degeret. Cumque latibula fugæ præpararet, capitur, trahitur, et ad beati apostoli Petri basilicam deducitur, ibique ad pontificalis gratiæ officium consecratus papa urbi datus est. Sed nec destitit diaconus noster, nisi ad episcopatum ejus de Porto [c] rediret, et qualiter ordinatus fuerit, præsentii contemplatione suspiceret.

II. Grippo [d] autem ab imperatore Mauricio rediens, hæc nuntiavit, quod anno superiore cum adepto navigio cum sociis suis Africæ portum attigisset, Carthaginem magnam ingressi sunt. Ubi dum morarentur, jussionem opperientes præfecti qui aderat [e], A qualiter imperatoris præsentiam adire deberent, unus puerorum, Evantii scilicet, qui cum eodem abierat, direptam speciem de manu cujusdam negotiatoris ad metatum detulit. Quem ille prosecutus cujus res erant, reddi sibi rem propriam flagitabat; sed isto differente, cum de die in diem hoc **484** jurgium in majus propagaretur, quadam die negotiator puerum illum in platea reperit, apprehensoque vestimento ejus, tenere cœpit dicens: Quia non a me laxaberis, priusquam res quas violenter diripuisti, meæ ditioni restituas. At ille excutere se de ejus manibus conatus, non dubitavit erepto gladio hominem trucidare, et statim ad metatum regressus est, nec aperuit sociis quæ gesta fuerant. Erant enim ibi tunc, ut diximus, legati, Bodegisilus filius Mummoleni [f] Suessionici, et Evantius filius Dynamii B Arelatensis, et hic Grippo genere Francus, qui elevantes de epulo, sopori se dederant pro quiete. Quare cum seniori urbis nuntiata fuissent quæ puer horum gesserat, collectis militibus, vel omni populo armis circumdato, ad metatum eorum dirigit. At illi inopinantes expergefacti, obstupescunt, cernentes hæc quæ gerebantur. Tunc ille qui prior erat, exclamabat dicens: Arma deponite, et ad nos egredimini, ut cognoscamus pacifice qualiter homicidium factum est. Hæc illi audientes, timore perterriti, adhuc ignorantes quæ gesta fuerant, fidem expetunt, ut securi sine armis egrederentur. Juraverunt homines illi, quod custodire impatientia non permisit. Sed mox egredientem Bodegisilum gladio percutiunt, similiter et Evantium. Quibus ante ostium metatus C prostratis, Grippo arreptis armis cum pueris qui secum erant, processit ad eos, dicens: Quæ gesta fuerunt non ignoramus, et ecce socii itineris mei, qui ad imperatorem directi fuerant, gladio sunt prostrati. Judicabit Deus injuriam nostram, et mortem illorum de interitu vestro, quia nos innocentes et in pace venientes taliter trucidatis: nec ultra erit pax inter reges nostros imperatoremque vestrum. Nos enim pro pace venimus, et pro adjutorio reipublicæ imperatori tenemus. Testem hodie invoco Deum, quia vestra excitavit noxa, ut non **485** custodiatur inter principes pax promissa. Hæc et hujuscemodi Grippone verba proferente, soluto Carthaginensis [g] belli procinctu, regressus est unusquisque ad propria. Præ- D fectus vero ad Gripponem accedens, mulcere cœpit animos ejus de iis quæ gesta fuerant, ordinans qualiter ad præsentiam imperatoris accederet. Qui veniens narrata legatione pro qua directus fuerat, exi-

[a] Al., *mente cum lacrymis.*

[b] Personarum locorumque ordinem paulo aliter exprimit ipse Gregorius lib. II, epist. 2, et Joannes diaconus, lib. I Vitæ sancti Gregorii num. 42, quod forte complures ejusmodi fuerint litaniæ, uti censet Baronius. Paulus vero diaconus lib III de Gestis Langobard. nostro Gregorio conformis est.

[c] Bec., *de Portu.* Ed., *de porta.* An hic indicatur locus in quo Gregorius pontificatum fugiens latebras quæsierat? aut de ipso Gregorii Tur. diacono, qui *ad portum* usque deductus dicitur lib. I de Glor. Mart., cap. 83.

[d] Colb. a., *Gripho*, et sic infra. Hoc caput in eodem cod. immediate subjungitur capiti 36 præcedentis libri, omissis intermediis, ita ut nulla sit in isto codice librorum IX et X distinctio: quod et iam fit in Vat., in quo tamen hic et in capitulorum indice novus habetur numerorum ordo, ita ut hoc caput, nulla licet libri X facta mentione, dicatur caput 1, et sic deinceps. In utroque post hunc librum habetur Fredegarii Chronicon sub titulo libri X Historiæ Gregorii.

[e] Sic Colb.; cæteri, *qui aderant.*

[f] Mummolenum laudat Fortunatus, lib. VII, carm. 14.

[g] Bad., *Carthaginenses.*

A tum sociorum exposuit. Qua de causa imperator valde molestus, pollicitus est ulcisci mortem eorum, juxta id quod Childeberti regis judicium promulgaret. Tunc ab imperatore muneratus, cum pace regressus est [a].

III. His [b] a Grippone Childeberto regi relatis, confestim exercitum in Italiam commoveri jubet ac viginti duces ad Langobardorum gentem debellandam dirigit. Quorum nomina non putavi lectioni ex ordine necessario inserenda. Audoualdus [c] vero dux cum Vinthrione commoto Campaniæ populo, cum ad Mettensem urbem, quæ ei in itinere sita erat, accessisset, tantas prædas tantaque homicidia ac cædes perpetravit, ut hostem propriæ regioni putaretur inferre. Sed et alii quoque duces similiter cum phalangis suis B fecere, ita ut prius regionem propriam aut populum commanentem afficerent, quam quiddam victoriæ de inimica gente patrarent. Appropinquantes autem ad terminum Italiæ, Audoualdus cum sex ducibus dexteram petiit, atque ad Mediolanensem urbem advenit, ibique eminus in campestria castra posuerunt. Olo autem dux ad Bilitionem hujus urbis castrum, 486 in campis situm Caninis [d], importune accedens, jaculo sub papilla [e] sauciatus, cecidit et mortuus est. Hi autem cum egressi fuissent in prædam, ut aliquid victus acquirerent, a Langobardis irruentibus passim per loca prosternebantur. Erat autem stagnum quoddam in ipso Mediolanensis urbis territorio, quod Coresium [f] vocitant, ex quo parvus quidam fluvius, sed profundus egreditur; super hujus laci littus Langobardos residere audierant. C Ad quem cum appropinquassent, priusquam flumen, quod diximus, transirent, a littore illo unus Langobardorum stans lorica protectus et galea, contum manu gestans, vocem dedit contra Francorum exercitum, dicens: Hodie apparebit cui divinitas obtinere victoriam præstet. Unde intelligi datur, hoc signum sibi Langobardos præparavisse. Tunc pauci transeuntes, contra Langobardum hunc decertantes, prostraverunt eum; et ecce omnis exercitus Langobardorum in fugam versus præteriit. Hi quoque transeuntes flumen, nullum de iis repererunt, nisi tantum recognoscentes apparatum castrorum, ubi vel focos habuerant, vel tentoria fixerant. Cumque nullum de iis deprehendissent, ad castra sua regressi sunt, ibique ad eos imperatoris legati venerunt [g], nuntiantes adesse exercitum in solatium eorum, dicentesque: Quia post triduum cum eisdem veniemus, et hoc vobis erit signum: Cum videritis villæ hujus, quæ in monte sita est, domus [*Pro* domos] incendio concremari, et fumum incendii ad cœlos usque sustolli, noveritis 487 nos cum exercitu quem pollicemur adesse. Sed exspectantes juxta placitum dies sex, nullum ex iis venisse contemplati sunt. Cedinus [h] autem cum tredecim ducibus lævam Italiæ ingressus, quinque castella cepit, a quibus etiam sacramenta exegit. Morbus etiam dysenteriæ graviter exercitum afficiebat, eo quod aeres incongrui insuetique iis hominibus essent, ex quo plerique interierunt. Commoto autem vento et data pluvia, cum paulisper refrigescere aer cœpit, in infirmitate salubritatem contulit. Quid plura? per tres fere menses Italiam pervagantes, cum nihil proficerent, neque se de inimicis ulcisci possent, eo quod se in locis communissent firmissimis; neque regem capere, de quo ultio fieret, qui se infra Ticinenses munierat muros; infirmatus, ut diximus, aerum intemperantia exercitus, ac fame attritus, redire ad propria destinavit. Subdens etiam illud, acceptis sacramentis, regis ditionibus quod pater ejus [i] prius habuerat, de quibus locis et captivos, et alias abduxere prædas. Et sic regredientes ita fame conficiebantur, ut prius et arma et vestimenta ad coemen-

[a] De hac legatione egit Gregorius supra lib. IX, cap. 25; multum vero illustratur ex variis epistolis Childeberti et Brunechildis a Frehero et Chesnio tomo I editis, quas Grippo Constantinopolim detulerat. In his etiam, quas non solum imperatori et Anastasiæ Augustæ, sed etiam patriarchæ aliisque imperii optimatibus Childebertus rex, materque ejus Brunechildis seorsim scripserunt, testantur se nihil omnino omissuros, ut pax inter Romanos et Francos firma semper et inconvulsa permaneat. Actum est etiam in hac legatione de auxilio Romanis adversus Langobardos in D Italiam ferendo, quod a Childeberto præstitum esse ex Gregorio et Paulo Diac. discimus; sed, ni fallor, hoc potissimum agebat Childebertus, ut Athanagildum ex sorore sua Ingunde nepotem, qui post Hermenegildi necem Constantinopolim abductus fuerat, ex imperatoris manu eriperet, quod ex laudatis litteris patet. An vero id unquam obtinuerit, incertum nobis est.

[b] Vat., *Hæc a Griphone regi Hildeberto relata.* Confer hoc caput cum cap. 32 libri III Hist. Lang. Pauli Diac.

[c] Paulus *Andualdum* appellat. Et infra Colb. m., Regm. et Chesn. al. *Victrione*, de quo vide supra lib. VIII, cap. 18.

[d] Campos Caninos laudant Ammianus Marcellinus lib. XV, et Apollinaris Sidonius carm. 5, versu 177; sed in Rhætia, eo quod reipsa sint inter Rhætiam et Liguriam, ubi hodieque visitur Biltio, ut cum Gregorio habet Paulus, seu Belincio aut Berinzona, quod est castrum Lombardiæ Transpadanæ, vulgo *Belinzona* dictum. Colb. m. habet, *in campis situm comminus.*

[e] Alii cum Paulo, *mamilla.*

[f] Regm. et Colb. m., *Ceresium*; Bec., *Cerasium.*

[g] Paulus ait eos ad Audoaldum venisse cum esset prope Mediolanum. Edidit Freherus epistolam ducis exercitus Romanorum ad Childebertum, in qua hujus expeditionis rationem reddit, accusatque *Chenum*, quem Cedinum infra memoratum esse existimo, pacis initæ cum rege Langobardorum. In alia vero Childeberto exponit quantum profecerit adversus Langobardos. Childebertus tamen nullam expeditionem postea in Italiam suscepisse traditur, quod ei exprobrare videtur Mauricius in epistola ad eum scripta. Quæ ex his epistolis ad Gregorium nostrum illustrandum conducunt in Appendice proferentur.

[h] Sic Bec. cum Paulo. Colb. a., *Chedinius*, Regm., *Cedinius*; editi, *Chedinus*. Ea occasione, ut narrat Paulus, Franci Veronam usque pertigerunt, qui et castrorum ab ipsis dirutorum in territorio Tridentino nomina recenset.

[i] Ex hoc etiam loco inferre licet, Sigibertum aliquam Italiæ partem possedisse, id est loca Rhætiæ proxima, ut censet Valesius lib. XV rerum Francic., circa agrum Tridentinum et Athesim fluvium in Venetia.

dum victum demerent, quam locum genitalem contingerent. At Aptacharius [a] Langobardorum rex, legationem ad Guntchrammum regem cum hujuscemodi verbis direxit : Nos, piissime rex, subjecti atque fideles vobis gentique vestræ, sicut patribus vestris fuimus, et esse desideramus; nec discedimus a sacramento quod prædecessores nostri vestris prædecessoribus juraverunt. Nunc autem desistite a persecutione nostra, et sit pax nobis et concordia, ut ubi necessarium fuerit contra inimicos auxilium præbeamus, ut vestra sed et nostraque gente salvata, ac nos pacificos cognoscentes, terreantur magis adversarii qui in circuitu obstrepunt de amicitia, quam de nostra discordia gratulentur. Pacifice hæc **488** Guntchramnus rex verba suscepit, misitque eos ad nepotem suum Childebertum regem. Dum autem his narratis in loco commorarentur, venerunt alii qui mortuum Aptacharium regem nuntiantes, Paulumque [b] in loco ejus substitutum, ejusmodi verba quæ supra diximus deferentes. Sed Childebertus rex placitum cum eisdem ponens, ut quid ei in posterum conveniret, enuntiaret, eos abscedere jussit.

IV. Mauricius autem Carthaginenses illos, qui legatos Childeberti regis anno superiore (*Sup. cap.* 2) interemerant vinctos manibus, catenisque oneratos, ad ejus direxit præsentiam, duodecim scilicet numero viros, sub ea videlicet conditione, ut si eos interficere vellet, haberet licentiam, sin autem ad redimendum laxaret, trecentis pro uno quoque acceptis aureis quiesceret, sicque ut quod vellet eligeret : quo facilius sopito scandalo, nulla occasio inter ipsos inimicitiæ oriretur. Sed rex Childebertus differens homines vinctos accipere, ait : Incertum apud nos habetur, utrum ii sint homicidæ illi quos adducitis, an alii, vel fortassis servi cujuscunque habentur, cum nostri bene ingenui generatione fuerint, qui apud vos fuerunt interempti. Præsertim et Grippo astabat, qui eo tempore legatus cum eisdem fuerat missus, qui interfecti sunt, ac dicebat : Quia præfectus urbis illius cum collectis duobus aut tribus hominum millibus irruit super nos, interemitque socios meos : in quo excidio et ego ipse interissem, si me viriliter defendere nequivissem. Accedens autem ad locum homines A agnoscere potero; de quibus si imperator vester, ut dicitis, nostro cum domino pacem custodire deliberat, ultionem exigere debet : et sic dato rex placito, ut post eos ad imperatorem dirigeret, ipsos abscedere jubet.

489 V. His [c] autem diebus Cuppa, qui quondam comes stabuli Chilperici regis fuerat, irrupto Turonicæ urbis termino, pecora reliquasque res, quasi prædam exercens, dirigere voluit. Sed cum hæc incolæ præsensissent, collecta multitudine eum sequi cœperunt. Excussaque præda, duobus ex pueris ejus interfectis, hic nudus aufugit, aliis duobus pueris captis, quos vinctos ad Childebertum regem transmiserunt; quos ille in carcerem conjici jubens, interrogare præcepit, cujus auxilio Cuppa fuisset ereptus, ut ab iis non comprehenderetur qui sequebantur. B Responderunt hoc Animodi vicarii [d] dolo, qui pagum illum judiciaria regebat potestate, factum fuisse. Protinusque directis rex litteris ad comitem urbis, jubet ut cum vinctum in præsentiam regis dirigeret : quod si resistere conaretur, vi oppressum etiam interficeret, si principis gratiam cupiebat acquirere. Sed ille non resistens, datis fidejussoribus, quo jussus est abiit, repertumque Flavianum domesticum [e], causatus cum socio, nec noxialis inventus, pacificatus cum eodem, redire ad propria jussus est, datis tamen domestico illi muneribus prius. Ipse quoque Cuppa iterum commotis quibusdam de suis, filiam Badegisili, quondam Cenomanensis episcopi, diripere sibi in matrimonium voluit; irruens autem nocte cum cuneo sociorum C in villa Maroialensi [f], ut voluntatem suam expleret, præsensit eum dolumque ejus Magnatrudis materfamilias, genitrix scilicet puellæ : egressaque cum famulis contra eum vi repulit, cæsis plerisque ex illis, unde non sine pudore discessum est.

VI. Apud Arvernos vero vincti carceris, nocte nutu Dei disruptis vinculis, reseratisque aditibus custodiæ egressi, ecclesiam ingressi sunt. Quibus cum Eulalius comes onera catenarum **490** addi jussisset, ut super eos posita, extemplo ceu vitrum fragile comminuta sunt : et sic obtinente Avito [g] pontifice eruti, propriæ sunt redditi libertati.

VII. In supradicta vero urbe Childebertus rex

[a] Autharis dicitur a Paulo Diac. qui de hac legatione agit lib. III Hist. Lang. cap. 35.

[b] Pauli hujus non meminit Paulus Diac., sed ut ipse narrat lib. III, cap. 36, Agilulfus, seu Ago dux Taurinatium Autharic substitutus est ab ipsa Theodelinda Autharii relicta, quæ ipsum in regni et tori societatem ascivit, quod anno sequenti mense Maio in generali totius gentis conventu ab omnibus Langobardis apud Mediolanum approbatum fuit. Utrique Gregorius M. varias epistolas scripsit, et Theodelindæ scripsit libros Dialogorum. Agilulfus tandem ad catholicam fidem conversus est, pacemque cum Francis firmavit, Athanagildo fortasse tunc temporis e vivis sublato, aut certe cum nulla spes superesset Childeberto eum recipiendi. Nusquam postea ejus mentio occurrit. Vide Paul. Diac. lib. IV hist. Langobard., cap. 1.

[c] Hoc caput et sequens desunt in Vat. et Colb. m.; caput tamen 7 habent, quod ibi est 5 et ab his verbis D incipit : *In supradicta vero urbe Arvernica*, etc., quæ supponunt caput præcedens. De Cuppane jam diximus supra lib. V, cap. 40; in plerisque editis dicitur *Chuppa*.

[d] Vicarii isti hodieque vulgo *Viguiers* dicuntur, qui comitum nomine certis territoriis præficiebantur, ut jus plebi infimæ dicerent, quod comitum in civitatibus officium erat. Alii erant majores vicarii, qui postmodum vicecomites appellati fuerunt. Vide Bignon. in notis ad vet. formulas incerti auctoris, num. 1.

[e] Id est, *reperto Flaviano domestico*.

[f] Aliqui edit., *Marogalensi*. De hac supra lib. VII, cap. 12. Est et alia villa ipsius cognominis, ut observat Valesius, prope Aurelianos, vulgo *Marolle* dicta.

[g] Cum de beati Aviti morte nihil habeat Gregorius, conjicit Cointius ipsam post an. 591, qui Gregorianæ Historiæ ultimus est, obiisse; anno scilicet 594, et quidem XII Kal. Octob., quo die festum ejus

omne tributum tam ecclesiis quam monasteriis, vel A reliquis clericis, qui ad Ecclesiam pertinere videbantur, aut quicunque Ecclesiæ officium excolebant, larga pietate concessit. Multum enim jam exactores hujus tributi exspoliati erant, eo quod per longum tempus et succedentium generationes, ac divisis in multas partes ipsis possessionibus, colligi vix poterat hoc tributum. Quod hic, Deo inspirante, ita præcepit emendari, ut quod super hæc fisco deberetur, nec exactorem damna percuterent, nec Ecclesiæ cultorem tarditas de officio aliqua revocaret.

VIII. In [a] confinio vero termini Arverni, Gabalitani atque Rutheni, synodus episcoporum facta est contra Tetradiam, relictam quondam Desiderii, eo quod repeteret ab ea Eulalius comes res [b] quas ab eo fugiens secum tulisset. Sed hanc causam, vel qua- B liter Eulalium reliquerit, vel quemadmodum ad Desiderium confugerit altius memorandum putavi. Eulalius autem, ut juvenilis ætas habet, agebat quæpiam irrationabiliter : unde factum est, ut a matre sæpius increpitus, haberet in eam odium quam amare debuerat. Denique cum in oratorio domus suæ hæc in oratione frequenter incumberet, et nocturnas vigilias persæpe dormientibus famulis, in oratione cum lacrymis expleret, in cilicio quo orabat suggillata reperitur. Sed nescientibus cunctis quis hæc fecisset, crimen tamen parricidii refertur ad filium. Hæc cum Cautinus episcopus Arvernæ urbis comperisset, eum a communione submovit. Convenientibus autem civibus **491** cum sacerdote ad festivitatem beati martyris Juliani, ad pedes episcopi Eulalius ille prosternitur, querens se inauditum a communione remo- C tum. Tunc episcopus permisit eum cum cæteris Missarum spectare [c] solemnia. Verum ubi ad communicandum ventum est, et Eulalius ad altarium accessisset, ait episcopus : Rumor populi parricidam te proclamat esse. Ego vero utrum perpetraveris hoc scelus, an non, ignoro : idcirco in Dei hoc et beati martyris Juliani statuo judicio. Tu vero, si idoneus es, ut asseris, accede propius, et sume tibi Eucharistiæ particulam, atque impone ori tuo [d]. Erit enim Deus respector conscientiæ tuæ. At ille accepta Eucharistia, communicans abscessit. Habebat enim uxorem Tetradiam nobilem ex matre, patre inferiorem. Sed cum in domo sua vir ancillarum concubitu misceretur, conjugem negligere cœpit, et cum ab D scorto reverteretur, gravissimis eam plagis sæpius afficiebat. Sed et pro multis sceleribus debita nonnulla contraxerat, in quibus ornamenta et aurum uxoris sæpissime evertebat. Denique inter has angustias mulier collocata, cum honorem omnem, quem in domo viri habuerat perdidisset, et ille abisset ad regem, hæc a Viro [*Al.* Vero], sic enim erat nomen hominis, mariti sui nepote concupiscitur, scilicet ut quia ille perdiderat conjugem, hujus matrimonio jungeretur. Virus autem timens inimicitias avunculi, mulierem Desiderio duci transmisit, videlicet ut succedente tempore copularetur ei : quæ omnem substantiam viri sui, tam in auro quam in argento, et vestimentis, et quæ moveri poterant, cum seniore filio secum sustulit, relicto in domo alio juniore. Rediens vero Eulalius ex itinere, comperit quæ acciderant. Sed cum mitigato dolore paululum quievisset, super Virum nepotem suum irruit, eumque inter arcta vallium Arvernarum interemit. Audiens autem **492** Desiderius, qui et ipse uxorem nuper perdiderat, quod scilicet Virus interfectus fuisset, conjugio suo Tetradiam sociavit. Eulalius vero puellam de monasterio Lugdunensi diripuit, eamque accepit. Sed concubinæ ejus, instigante, ut quidam asserunt, invidia, maleficiis sensum ejus oppilaverunt. Post multum vero temporis, Eulalius Emerium hujus puellæ consobrinum clam appetiit, occiditque. Similiter Socratium fratrem sororis suæ [e] quem pater ex concubina habuerat, interemit. Et alia multa mala fecit, quæ enarrare perlongum est. Joannes filius ejus, qui cum sua discesserat genitrice, a domo Desiderii dilapsus, Arvernum venit. Cumque jam Innocentius episcopatum Ruthenæ urbis ambisset, mandatum ei mittit Eulalius, ut res quæ ipsi in hujus civitatis territorio debebantur, per hujus auxilium recipere posset. Sed Innocentius ait : Si de filiis tuis unum accipio, quem clericum factum in solatio meo retineam, faciam quæ precaris. At ille transmisit puerum, Joannem nomine, recepitque res suas. Susceptoque Innocentius episcopus puero, totondit comam capitis ejus, deditque eum archidiacono ecclesiæ suæ; qui in tanta se abstinentia subdidit, ut pro tritico hordeum sumeret, pro vino aquam hauriret, et pro equo asino uteretur, vestimenta vilissima habens. Igitur conjunctis, ut diximus, sacerdotibus et viris magnificis in confinio supradictarum urbium

celebratur : sepultus est in ecclesia beatæ Mariæ Principalis, ut habetur in libro de eccles. Claromont. cap. 2, quæ dicitur beatæ Mariæ de Portu in ejusdem sancti viri Vita, quam ecclesiam a cathedrali distinguendam esse monet Savaro. Alius est Avitus, qui in ecclesia sancti Venerandi quiescit, in lib. laudato cap. 16, sancti Boniti frater.

[a] Hoc caput deest in utroque cod. Colb. et Vat.

[b] Regm., *repeteret eam Eulalius comes et res.*

[c] Hac voce utitur sæpius Gregorius, quæ etiam habetur in can. 2 concilii III Aurelian. Sed ex isto Gregorii loco suspicatur noster Mabillonius lib. I de Liturg. Gallic., cap. 6, ubi plura habet ea de re, eos missas spectasse, qui quidem præsentes aderant, sed non communicabant.

[d] Quatuor ex hoc Gregorii loco collegit noster Mabillonius l. I de Liturg. Gal., c. 5 : 1° Eucharistiæ nomine solam panis speciem designari ; 2° ex particula, non ex integra formula communionem datam ; 3° communionem sub sola panis specie ; 4 antiquum morem usque ad Gregorii tempora perseverasse, ut viri accepta in manibus Eucharistia, ipsam sibi in ore imponerent. Mulieres tamen, ut ex canone 42 Autissiod. concilii patet, non nuda manu, sed in linteo Dominicali eam recipiebant. Ex eodem textu discimus laicis ad altare permissum fuisse accessum pro sacra communione. De modo recipiendi sacram communionem primis Ecclesiæ sæculis usitato pluribus disserit noster Hugo Menardus in notis ad Sacramentarium Gregorianum, pag. 578, 579, 5.1.

[e] Aliquot editi cum Bec., *socerœ suæ*

Tetradia ab Agino repræsentatur, atque Eulalius contra eam causaturus accessit. Cumque res quas de ejus, abiens ad Desiderium, domo abstulerat, inquireret, judicatum est Tetradiæ [a], ut quadrupla satisfactione ablata restitueret, filiosque quos de Desiderio conceperat, incertos [b] haberi : illud etiam ordinantes, ut si hæc quæ Eulalio est jussa dissolveret, accedendi in Arvernum licentia præberetur, rebusque suis, quæ ei ex paterna successione **493** obvenerant absque calumnia frueretur : quod ita factum est.

IX. Cum hæc agerentur, et Britanni circa urbes, Namneticam utique et Rhedonicam, valde sævirent, Guntchramnus rex exercitum contra eos commoveri jussit ; in quorum capite Beppolenum et Ebracharium duces delegit. Sed Ebracharius suspectus, quod si victoria cum Beppoleno patraretur, ipse ducatum ejus acquireret, inimicitias cum eodem connectit, ac per viam totam se blasphemiis, conviciis atque maledictionibus lacessunt. Verum per viam qua abierunt, incendia, homicidia, spolia ac multa scelera egerunt. Interea venerunt ad Vicinoniam amnem, quam transmissi, ad Uldam fluvium [c] pervenerunt ; ibique dissipatis vicinitatis casis, pontes desuper statuunt, sicque exercitus omnis transivit. Conjunctus enim fuerat eo tempore Beppoleno presbyter quidam, dicens : Si secutus me fueris, ego te usque Warochum ducam, ac Britannos tibi in unum collectos ostendam. Fredegundis enim cum audisset, quod in hoc procinctu Beppolenus abiret, qui ei jam ex anteriore tempore invisus erat, Bajocassinos Saxones, juxta ritum Britannorum tonsos [d], atque cultu vestimenti compositos, in solatium Warochi abire præcepit. Adveniente autem Beppoleno cum iis qui eum sequi voluerunt, certamen iniit, multosque per biduum de Britannis ac Saxonibus suprascriptis interemit. Recesserat enim ab eo Ebracharius cum majori manu, nec ad eum accedere voluit, donec interemptum audiret. Die autem tertio cum jam qui cum eo erant interficerentur, atque ipse sauciatus lancea repugnaret, irruentibus super eum Warocho cum supradictis, interfecerunt eum : incluserat enim eos inter angustias viarum atque paludes, in quibus magis luto necti, quam gladio trucidati sunt. Ebracharius vero usque Venetos urbem accessit : miserat enim ad eum obviam episcopus regalis clericos suos cum **494** crucibus et psallentio, qui eos usque ad urbem deduxerunt. Ferebant etiam quidam eo tempore, quod Warochus in insulas fugere cupiens cum

A navibus oneratis auro, argentoque et reliquis rebus ejus, cum alta maris cepisset, commoto vento, demersis navibus, res quas imposuerat, perdidisset : tamen ad Ebracharium veniens, pacem petiit, obsidesque cum multis muneribus tradidit, promittens se nunquam contra utilitatem Guntchramni regis esse venturum. Quo recedente, et regalis episcopus cum clericis et pagensibus urbis suæ, similia sacramenta dedit, dicens : Quia nihil nos dominis nostris regibus culpabiles sumus, nec unquam contra utilitatem eorum superbi exstitimus, sed in captivitate Britannorum positi, gravi jugo subditi sumus. Pace igitur celebrata inter Warochum atque Ebracharium, dixit Warochus : Discedite nunc et renuntiate, quia omnia quæ jusserit rex, sponte implere curabo :
B quod ut plenius credere debeatis, nepotem meum obsidem tribuam. Et ita fecit, cessatumque est a bello [e]. Verumtamen multitudo magna, sicut de regali exercitu, ita et de Britannis cæsa est. Egrediente autem exercitu a Britanniis, ac transeuntibus amnem robustioribus, inferiores et pauperes qui cum his erant simul transire non potuerunt. Cumque in littus illud Vicinoniæ amnis restitissent, Warochus oblitus sacramenti atque obsidum quos dederat, misit Canaonem filium suum cum exercitu, apprehensisque viris quos in littore illo reperit, vinculis alligat, resistentes interficit, nonnullis qui cum caballis torrentem transmeare voluerunt, ab ipsius torrentis impetu in mare dejectis. Dimissi sunt postea multi [f] a conjuge Warochi cum cereis et tabulis quasi liberi,
C et ad propria sunt regressi. Exercitus vero ipsius qui prius transierat, metuens per viam illam qua venerat regredi, ne forte mala quæ fecerat pateretur, ad Andegavam urbem dirigit, Meduanæ torrentis [g] expetens **495** pontem : sed parva quæ prius transiit manus, ad ipsum quem præfati sumus pontem, spoliati, cæsi et ad omne dedecus sunt redacti. Per Turonicum vero transeuntes, prædas agentes multos exspoliaverunt ; inopinantes enim repererant incolas loci. Multi tamen de hoc exercitu ad Guntchramnum regem accesserunt, dicentes quia Ebracharius dux ac Uviliacharius comes, accepta pecunia ab Warocho, exercitum perire fecissent. Qua de causa Ebracharius præsentatus, multum conviciis actus a rege, a præsentia ejus discedere jussus est, Uviliachario
D comite per fugas latitante.

X. Anno [h] igitur decimo quinto Childeberti regis, qui est Guntchramni nonus atque vicesimus, dum ipse Guntchramnus rex per Vosagum silvam vena-

[a] Bec., *judicatum est Tetradiæ.*

[b] Bec. et Regm., *incestos.* Colb. m., *incesti.* Incertos, id est spurios.

[c] Oritur prope Rohanniam in Venetensi diœcesi, atque in Vicinoniam, seu, ut hodie dicitur, Vegelaniam, haud procul a Ponte Corbino defluit, et vulgo dicitur *l'Aoust.* Unde nonnulli recentiores antiquum nomen mutaverunt, hunc fluvium *Augustum* vocitantes.

[d] Quod scilicet primo in Britanniam majorem, unde hunc morem mutuati fuerant irrupissent. Quin et Saxones, ut patet ex epist. 9 lib. VIII Apollinaris Sidonii, more Brittonum tonsi erant. De Brittonum tonsura adi Mabillon. in præf. sæc. III Act. SS. ord. nostri, part. I, ea de re fusius disserentem.

[e] Sic Casin. ; cæteri, *cessatumque est ab illo.* Bec., *ab eo.*

[f] In Regm. deest, *multi*

[g] Meduana, *la Mayenne,* fluvius est, quem ob rapiditatem Gregorius torrentem appellat. Oritur in Cenomanis, et aliquot aliis fluviis auctus, infra Andegavum Ligeri miscetur.

[h] Is est an. 590. Deest hoc caput in Colb. a. et Vat.

tionem exerceret, vestigia occisi bubali deprehendit. Cumque custodem silvæ arctius distringeret, quis hæc in regali silva gerere præsumpsisset, Chundonem cubicularium regis prodidit. Quo hæc loquente, jussit eum apprehendi, et Cabillonum compactum in vinculis duci. Cumque uterque in præsentia regis intenderent [a], et Chundo diceret, nunquam a se hæc præsumpta quæ objiciebantur, rex campum [b] dijudicat. Tunc cubicularius ille dato nepote pro se, qui hoc certamen adiret, in campo uterque steterunt; jactaque puer ille lancea super custodem silvæ, pedem ejus transfigit, moxque resupinus ruit. Puer vero extracto cultro qui de cingulo dependebat, dum collum ruentis incidere tentat, cultro sauciati ventre transfoditur: cecideruntque ambo, et mortui sunt. Quod videns Chundo, ad basilicam sancti Marcelli fugam iniit. Acclamante vero rege ut comprehenderetur, priusquam limen sanctum attingeret, comprehensus est, vinctusque ad stipitem lapidibus est obrutus. Multum se ex hoc deinceps rex pœnitens, ut sic cum ira præcipitem reddidisset, ut pro parvulæ causæ noxa, fidelem sibique necessarium virum tam celeriter interemisset.

XI. Chlotharius vero Chilperici quondam regis filius graviter 496 ægrotavit, et intantum desperatus est habitus, ut regi Guntchramno obitus ejus fuisset nuntiatus: unde factum est, ut egrediens de Cabillono, quasi Parisios accedere cupiens, usque ad terminos Senonicæ urbis accederet. Sed cum audisset convaluisse puerum, de itinere est regressus. Sed cum eum Fredegundis mater ejus desperatum vidisset, multum pecuniæ ad basilicam sancti Martini vovit, et sic puer melius agere visus est. Sed et ad Warochum nuntios dirigit, ut qui adhuc in Britanniis de exercitu Guntchramni regis retinebantur, pro hujus vita absolverentur, quod ita Warochus implevit: unde manifestatum est, hujus mulieris colludio, et Beppolenum interfectum esse, et exercitum fuisse collisum.

XII. Ingeltrudis [c] vero religiosa, quæ, ut in superioribus libris exposuimus, in atrio sancti Martini, puellarum monasterium collocavit, cum ægrotare cœpisset, neptem suam abbatissam instituit: unde reliqua congregatio maxime murmuravit, sed nobis increpantibus cessavit a jurgio. Hæc vero cum filia discordiam tenens, pro eo quod res suas ei abstulerat, obsecravit ut neque in monasterio quod instituit, neque super sepulcrum ejus permitteretur orare. Quæ octuagesimo, ut opinor, anno vitæ obiit, sepultaque est septimo Idus mensis primi [Martii]. Sed veniens filia ejus Berthegundis Turonis, cum non fuisset excepta, ad Childebertum regem abiit, postulans ut ei liceret in locum matris suæ monasterium regere. Rex vero oblitus judicii quod matri ejus fecerat, huic aliam præceptionem manus suæ roboratam subscriptione largitus est, hæc continentem ut res omnes quas mater vel pater ejus habuerant, suo dominio subjugaret, et quidquid monasterio Ingeltrudis reliquerat auferretur. Cum quo præcepto veniens, ita cunctam supellectilem monasterii abstulit, ut nihil infra præter vacuos relinqueret parietes, colligens secum diversorum criminum reos, atque in seditionibus præparatos: qui si quid erat de villis [d] reliquis quod devotio dederat, fructum auferrent. Tantaque ibi 497 mala gessit, quæ vix ex ordine possent narrari. Hæc vero, acceptis his rebus quas diximus, in Pictavum rediit, multa in abbatissam crimina vomens falsa, quæ parens ejus proxima habebatur.

XIII. His autem diebus exstitit quidam de presbyteris nostris, Sadducææ malignitatis infectus veneno, dicens non esse futuram resurrectionem [e]. Cumque nos eam sacris litteris prædictam, et apostolicæ traditionis auctoritate monstratam affirmaremus, respondit: Manifestum est hoc celebre ferri, sed certi non sumus utrum sit, an non, præsertim cum Dominus iratus primo homini quem manu sacra plasmaverat, dixerit: *In sudore vultus tui vesceris pane tuo, donec revertaris in terram de qua sumptus es: quia pulvis es, et in pulverem reverteris* (*Gen.* III, 19). Quid ad hæc respondebitis, qui resurrectionem futuram prædicatis; cum in pulverem redactum hominem resurgere ulterius divinitas non promittat? Cui ego: Quid de hac causa, vel ipsius Domini et Redemptoris nostri, vel patrum prædecessorum verba loquantur, nullum catholicorum nescire reor. Nam in Genesi cum patres obirent, aiebat Dominus: *Tu autem congregaberis ad populum tuum. Sepultus in senectute bona* (*Gen.* XXV, 8). Et ad Cain dicitur: *Quia vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra* (*Gen.* IV, 10). Unde liquido apparet, vivere animas post egressum corporis, atque resurrectionem futuram intentis vultibus præstolari. Sed et de Job scriptum est, quia *resurrecturus est in resurrectione mortuorum*. Et propheta David, licet ex persona Domini, tamen resurrectionem prævidens, ait: *Nunquid qui dormit non adjiciet ut resurgat* (*Psal.* XL, 9)? hoc est, Qui mortis somno opprimitur, non est venturus ad resurrectionem? Et Isaias (*Isai.* 66.), quod de sepulcris resurrecturi sunt mortui, docet. Sed et Ezechiel propheta (*Ezech.* 37), cum ossa arida obtecta cute, nervis solidata, venis infecta, flante spiritu animata, reformatum hominem enarraret, manifestissime resurrectionem futuram edocuit. Sed et illud manife-

[a] Id est *contenderent*, ut habet Regm.

[b] Ejusmodi certamina in campo fiebant, hinc pugiles dicti sunt campiones. De duellis vide supra notas in cap. 14 lib. VII.

[c] Hoc caput et quinque sequentia non exstant in Colb. a. et Vat. De Ingeltrude actum est supra fuse lib. IX, cap. 33.

[d] Colb. m., *de villabus reliquis quod devoti dederant*. Bad., *villarum reliquis*.

[e] Resurrectionem carnis futuram in dubium revocaverat paulo antea Eutychius episc. CP. a sancto Gregorio tunc ibi degente refutatus. Eamdem hæresim alii quoque in variis regionibus sequebantur. De qua videsis præfationem in versionem Gallicam Dialogorum sancti Gregorii ab uno e nostra sancti Mauri congregatione, anno 1689 editam.

tum fuit resurrectionis indicium, quod Elisæi (*IV* A *Reg.* XIII, 21) ossa tangens exstinctum cadaver, virtutis effectu revixerit: quod ipsius Domini, **498** qui est primogenitus mortuorum, resurrectio manifestavit: qui morti mortem intulit, et de sepulcro vitam mortuis reformavit (*Apoc.* I, 5). Ad hæc presbyter: Quod Dominus in assumpto homine mortuus fuerit ac resurrexerit, non ambigo: illud tamen, quod reliqui resurgant mortui, non admitto. Et ego: Et quæ fuit necessitas Filio Dei de cœlo descendere, carnem assumere, mortem adire, inferna penetrare, nisi ut hominem quem plasmaverat, non permitteret in morte perpetua derelinqui? Sed et justorum animæ, quæ usque passionem ejus infernali ergastulo tenebantur inclusæ, eo veniente laxatæ sunt. Nam descendens ad inferos, dum tenebras nova luce perfudit, B animas eorum secum, ne hoc exitu amplius cruciarentur, eduxit, juxta illud, *Et in sepulcro ejus resurgent mortui.* Et presbyter ait: Nunquid possunt ossa in favillam redacta iterum animari, et hominem viventem proferre? Et ego respondi: Nos credimus quia quamlibet in pulverem redigatur homo, et aquis, ac terræ venti violenti impetu dispergatur, non sit difficile Deo hæc ad vitam resuscitari. Presbyter respondit: Hic maxime vos errare puto, ut asserere verbis lenibus tentetis acerrimam seductionem, ut dicatis a bestiis raptum, aquis immersum, piscium faucibus devoratum, in stercus redactum, et per secretum digestionis ejectum, aut aquis labentibus [*Al.* latentibus] dejectum, aut terra computrescente abolitum, ad resurrectionem venturum. Ad hæc ego respondi: C Oblivioni apud te traditum est, ut opinor, quid Joannes evangelista super pectus Dominicum recumbens, ac divini mysterii arcana rimans, in Apocalypsi dicat: *Tunc*, inquit, *reddet mare mortuos suos* (*Apoc.* XX, 13). Unde manifestum est, quia quidquid humani corporis piscis absorbuit, ales rapuit, bestia deglutivit, a Domino conjunctum in resurrectionem reparandum erit: quia non erit ei difficile perdita reparare, qui ex nihilo non nata creavit: sed ita hæc in integritatem solida, sicut prius fuerant, reparabit, ut corpus quod fuit in mundo, aut pœnam juxta meritum ferat, aut gloriam. Sic enim ipse Dominus in Evangelio ait: **499** *Quia Filius hominis veniet in gloria Patris sui cum angelis suis, ut reddat unicuique secundum opera sua* (*Matth.* XVI, 27). Sed et Martha D cum de resurrectione præsenti fratris Lazari dubitaret, ait: *Scio quia resurget in resurrectione in novissima die* (*Joan.* XI, 24). Cui Dominus ait: *Ego sum resurrectio, via, veritas et vita* (*Ibid.* XI, 25). Ad hæc presbyter: Quomodo autem in psalmo dicitur, *Quia non resurgunt impii in judicio* (*Psal.* I, 5)? Et ego respondi: Non resurgunt ut judicent, sed resurgunt ut judicentur. Nec enim sedere cum impiis judex potest, causas suorum redditurus actuum. Et ille: Dominus, inquit, in Evangelio dixit, *Qui non crediderit, jam judicatus est* (*Joan.* III, 18): utique quia peribit resurrectioni. Et ego respondi: Judicatus est enim ut ad supplicium æternum perveniat, quia non credidit Unigenitum Filium Dei, tamen resurrecturus in corpore, ut ipsum supplicium, in quo peccavit corpore, patiatur. Nec enim potest judicium fieri, nisi prius resurgant mortui: quia sicut illos qui defuncti sunt sancti, cœlum, ut credimus, retinet, de quorum sepulcris sæpius virtus illa procedit, ut de his cæci illuminentur, claudi gressum recipiant, leprosi mundentur, et alia sanitatum beneficia infirmis petentibus tribuantur, ita credimus et peccatores in illo infernali carcere usque ad judicium retineri. Et presbyter ait: In psalmo autem legimus: *Spiritus pertransiit ab homine, et non erit; et non cognoscet amplius locum suum* (*Psal.* CII, 16). Ego dixi: Hoc est quod ipse Dominus per parabolam ad divitem, qui flammis tartareis cruciabatur, dicebat: *Recepisti tu bona in vita tua, similiter et Lazarus mala* (*Luc.* XVI, 25): Non autem cognovit dives ille purpuras suas et byssum, nec delicias convivii, quas ei vel aer, vel terra, vel mare protulerat; sicut nec Lazarus vulnera, aut putredines quas jacens ante ejus januas perferebat, cum hic in sinu Abrahæ requiesceret, ille autem cruciaretur in flammis. Presbyter dixit: In alio psalmo legimus, *Quia exiit spiritus eorum, et revertetur in terram suam; in illa die peribunt omnes cogitationes eorum* (*Psal.* CXLV, 4). Ad hæc ego: Bene ais. Quia cum egressus fuerit ab homine spiritus, et jacuerit corpus mortuum, non cogitat de his quæ in mundo reliquit, ac si verbi causa dicas: Non cogitat ædificare, plantare, agrum excolere; **500** non cogitat congregare aurum, argentum, vel reliquas divitias mundi. Periit enim hæc cogitatio a corpore mortuo, quia non est spiritus in eo. Sed quid tu de resurrectione dubitas, quam Paulus apostolus in quo ipse, ut ait, Christus loquebatur, evidenter exprimit dicens: *Consepulti enim sumus Christo per baptismum in mortem: ut sicut ille mortuus est, et resurrexit, ita et nos in novitate vitæ ambulemus* (*Rom.* VI, 4). Et iterum: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. Canet enim tuba, et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur* (*I Cor.* XV, 51). Et iterum: *Stella autem differt a stella in claritate, sic et resurrectio mortuorum* (*Ibid.* XV, 41). Item illic, *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione* (*Ibid.* XV, 42), et reliqua. Item illic, *Omnes nos repræsentari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis sui, prout gessit, sive bonum sive malum* (*II Cor.* V, 10). Ad Thessalonicenses autem, evidentissime futuram resurrectionem designat dicens: *Nolo vos ignorare de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri qui spem non habent. Si enim credimus, quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus, in adventu Domini non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu et in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo, et mortui qui in Christo sunt resurgent primi: deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Domino in aera, et sic semper cum Do-*

mino erimus. Itaque consolamini invicem in verbis istis (*I Thess.* iv, 12 *et seqq.*). Plurima sunt enim de his testimonia quæ hanc causam confirmant. Sed tu ignoro quid ambigas de resurrectione, quam sancti exspectant pro merito, quam peccatores metuunt pro reatu. Hanc enim resurrectionem, et illa quæ cernimus elementa demonstrant, id est dum arbores in æstate foliis tectæ, hieme veniente nudantur; succedente vero verno tempore quasi resurgentes, in illud quod prius fuerant foliorum tegmine vestiuntur. Hæc ostendunt et illa quæ jaciuntur semina terris, quæ commendata sulcis, si fuerint mortua, cum multiplici fructu resurgunt, sicut ait Paulus apostolus: *Stulte tu, quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur* (*I Cor.* xv, 36). **501** Quæ omnia ad fidem resurrectionis mundo manifestata sunt. Si enim resurrectio futura non est, quid proderit justis bene agere, quid nocebit peccatoribus male? Decidant ergo cuncti in voluntatibus suis [a], et faciat unusquisque quæ placuerit, si judicium futurum non erit. Vel illud, improbe, non formidas, quod ipse Dominus beatis apostolis ait: *Cum venerit*, inquit, *Filius hominis in sede majestatis suæ, congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat agnos ab hædis: et statuet oves quidem ad dexteram, hædos autem ad sinistram. Et his dicet: Venite, benedicti, percipite regnum; illis autem: Discedite a me, operarii iniquitatis* (*Matth.* xxv, 31 *et seqq.*). Atque ut ipsa Scriptura docet, *Ibunt hi in supplicium æternum, justi autem in vitam æternam* (*Ibid.* xxv, 46). Putasne erit resurrectio mortuorum, aut judicium operum, quando ista faciet Dominus? Respondeat ergo tibi Paulus apostolus, sicut aliis incredulis dicens: *Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis et fides vestra* (*I Cor.* xv, 14). Ad hæc contristatus presbyter, a conspectu nostro discedens, pollicitus est credere in resurrectionem, juxta seriem Scripturarum sanctarum, quam supra memoravimus.

XIV. Erat autem tunc temporis Theodulfus diaconus urbis Parisiacæ, qui sibi videbatur in aliquo sciolus [b], qui sæpius de hac causa altercationes movebat. Hic autem de Parisiis urbe abscedens, Andegavis venit, et se Audoveo [c] episcopo subdidit, propter antiquam amicitiam, quam simul Parisios commorantes habuerant: unde et a Ragnemodo Parisiacæ urbis episcopo, sæpius excommunicatus est, quod ad ecclesiam suam in qua diaconus ordinatus fuerat, redire differret. Hic in tanta familiaritate cum præfato Andegavæ urbis episcopo adhæserat, ut non se posset ab ejus importunitate discutere, pro eo quod bonis moribus et affectu pio erat. Factum est autem ut

A ædificaret super muros urbis solarium, de quo epulo perfuncto descendens, manum super diac **502** sustentabat, qui intantum erat crapula vino, ut vix vel figere gressum valeret, pueroqu præibat cum lumine, nescio quid commotus, cervicem ferit. Quo impulso [*Al.* impulsu] hic se continere non potuisset, cum ipso impetu de præcipitatur, sudarium episcopi quod baltco de debat arripiens, cum quo pene dilapsus fuerat pedes episcopi abbas velociter amplexus esset ruens super lapidem, confractis ossibus, et pectoris, sanguinem cum felle disrupto evomens ritum exhalavit. Erat enim et vino deditus, adulterio dissolutus.

XV. Cum autem scandalum quod, serente dia B in monasterio Pictavensi ortum, in ampliorem tidie iniquitatem [d] consurgeret, et Chrodieldis ag gatis sibi, ut supra diximus, homicidis, male adulteris, fugitivis et reliquorum criminum rei seditione parata resideret, jussit eis ut irruentes cte in monasterium abbatissam foras extraherent illa tumultum sentiens venientium, ad sanctæ Cr arcam se deportari poposcit: gravabatur enim de humoris podagrici, scilicet ut vel ejus foveretur a lio. Sed ubi ingressi viri, cereo accenso, cum a huc illucque vagarentur per monasterium inquire eam, introeuntes in oratorium, repererunt jacen super humum ante arcam sanctæ Crucis. Tunc u acerbior cæteris, qui ad hoc scelus patrandum gressus fuerat, ut abbatissam gladio divideret, ab C ut credo, divina providentia cooperante, cultro cutitur. Profluente vero sanguine solo decumbens, tum quod levi conceperat animo, non explevit. terea Justina [e] præposita cum aliis sororibus p altaris, quod erat ante Crucem dominicam, ex cereo, abbatissam operit. Sed venientes cum ev natis gladiis ac lanceis, scissa veste, et pene san monialium manibus laniatis, apprehensam præp tam pro abbatissa, quia tenebræ erant, exu lin eaminibus, a capite soluta cæsarie, **503** de hunt, et usque basilicam sancti Hilarii inter ma deferunt custodiæ mancipandam. Appropinquantes basilicæ, cælo modicum albescente, ubi cognover non esse abbatissam, mox ad monasterium red puellam præcipiunt; revertentesque, abbatissam D prehendunt, extrahunt, et in custodiam, juxta san Hilarii basilicam, in loco ubi Basina metatum hab bat, retrudunt, positis ad ostium custodibus, ne q nullum captivæ præberet auxilium. Exinde nocte s obscura aggressi monasterium, cum nullo fulg accensi luminis potirentur, extracta promptuar

[a] Sic Colb. m.; Regm., *voluntates suas*. Editi cum Bec., *voluptatibus suis*.

[b] Regm., *qui sic videbatur solus in altario, ut sæpius ad idem accedens altercationes moveret*. Bad., *qui sæpius in eadem ecclesia altercationes*, etc., ut Regm. Sic fere habet quoque Colb. m., nisi quod pro *in eadem ecclesia* habet *idem accesa*, mendose.

[c] Regm. et Colb. m., *Audoeno*, qui sic quoque appellatur in Chartario sancti Sergii Andeg., ut monent Sammarthani in Gallia Christ.

[d] Bec., Colb. m. et aliquot editi, *in ampliori qu tidie iniquitate*.

[e] Pro ea ad Gregorium scripsit Fortunatus lib. vi carm. 15, et epistolam eidem carmini prælixa Eamdem Gregorii nostri neptem appellat libro i carm. 7. Unde conjicio eam filiam fuisse Justin qui sororis Gregorii vir fuisse dicitur libro ii de M raculis sancti Martini, capite 2.

ppa, quæ olim pice linita sicca remanserat, ignem A jiciunt, factaque pharo magna de hujus incendio, nctam monasterii supellectilem rapuerunt, hoc ntum quod ferre non poterant relinquentes. Hæc item gesta sunt ante septem dies Paschæ. Cumque iscopus hæc omnia graviter ferret, nec valeret ditionem diabolicam mitigare, misit ad Chrodieldem, cens: Relinque abbatissam, ut in his diebus in hoc rcere non retineatur: alioqui non celebrabo Pascha omini, neque baptismum in hac urbe ullus catechuenus obtinebit, nisi abbatissa a vinculo quo tenetur beatur absolvi. Quod si nec sic volueritis absolvi, llectis civibus auferam eam. Hæc eo dicente, stan Chrodieldis percussores deputat, dicens: Si im violenter quis auferre tentaverit, statim m gladio percutite. Adfuit autem diebus illis B avianus nuper domesticus ordinatus, cujus ope bbatissa sancti Hilarii ingressa basilicam abscondir [*Sic Bec.; al.* absolvitur]. Inter hæc ad sepulum sanctæ Radegundis homicidia perpetrantur, et nte ipsam beatæ Crucis arcam quidam per seditiom truncati sunt. Cumque hic furor superveniente e per Chrodieldis superbiam augeretur, et assiduæ edes et reliquæ plagæ, quas supra memoravimus, a ditionariis perpetrarentur, atque ita hæc jactantia misisset ut consobrinam suam Basinam altiori courno despiceret, illa pœnitentiam agere cœpit, cens: Erravi sequendo Chrodieldis jactantiam; et ce despectui habeor ab eadem, et abbatissæ meæ ntumax existo. Et **504** conversa, humiliavit se rain abbatissa, expetens pacem ejus; fueruntque C riter uno animo eademque voluntate. Denique orto candalo, pueri qui cum abbatissa erant, dum sedioni quam Chrodieldis schola [cœtus] commovit, esisterent, puerum Basinæ percutiunt, qui cecidit et ortuus est. At illi post abbatissam ad basilicam nfessoris confugiunt, et ob hoc Basina relicta abatissa discessit; sed pueris iterum per fugam lapsis, pace quam prius habuerant redierunt. Postea vero ultæ inter has scholas inimicitiæ ortæ sunt. Quis nquam tantas plagas tantasque strages, vel tanta ala verbis poterit explicare, ubi vix præteriit dies ne homicidio, hora sine jurgio, vel momentum liquod sine fletu! Hæc autem Childebertus rex auiens, legationem ad Guntchramnum regem direxit, t scilicet episcopi conjuncti de utroque regno, hæc uæ gerebantur sanctione canonica emendarent. Ob D ane causam Childebertus rex mediocritatis nostræ ersonam, cum Ebregisilo [a] Agrippinensi et ipso rbis Pictavæ Maroveo episcopo jussit adesse; Gunthramnus vero rex Gundegisilum Burdegalensem cum rovincialibus suis, eo quod ipse metropolis [b] huic rbi esset. Sed nos resultare cœpimus, dicentes uod non accederemus ad hunc locum, nisi sæva editio, quæ per Chrodieldem surrexit, judicis districtione prematur. Pro hac causa Macconi, tunc temporis comiti, prolata præceptio est, in qua jubebatur ut hanc seditionem, si resisterent, vi opprimeret. Hæc audiens Chrodieldis, sicarios istos cum armis ante ostium oratorii astare jubet, ut scilicet repugnantes contra judicem, si vim vellet inferre, pariter resultarent. Unde necessarium fuit huic comiti illuc cum armis procedere, et quosdam cæsos vectibus, nonnullos telis transfixos, et acrius resultantes gladiorum ictibus affectos opprimere. Quod cum Chrodieldis cerneret, accepta cruce Dominica, cujus prius virtutem despexerat, in obviam egreditur dicens: Nolite super me, quæso, vim inferre, quæ sum regina, filia regis, regisque alterius consobrina; nolite facere, ne quando veniat **505** tempus, ut ulciscar ex vobis. Sed vulgus parvipendens quæ ab ea dicebantur, irruens, ut diximus, supra hos resistantes, vinctos monasterio extraxerunt, ac ad stipites extensos, gravissime cæsos, aliis cæsarie, aliis manibus, nonnullis auribus naribusque decisis, seditio depressa quievit. Tunc residentibus sacerdotibus qui aderant super tribunal Ecclesiæ, adfuit Chrodieldis multa in abbatissam jactans convicia cum criminibus, asserens eam virum habere in monasterio, qui indutus vestimenta muliebria, pro femina haberetur, cum esset vir manifestissime declaratus, atque ipsi abbatissæ famularetur assidue, indicans eum digito: En ipsum. Qui cum in veste, ut diximus, muliebri coram omnibus astitisset, dixit se nullum opus posse virile agere, ideoque sibi hoc indumentum aptasse; abbatissam vero nonnisi tantum nomine nosse, seque eam nunquam vidisse, neque cum eadem colloquium habuisse professus est, præsertim cum hic amplius quam quadraginta ab urbe Pictava millibus degeret. Igitur abbatissam de isto crimine non convincens, adjecit: Quæ enim sanctitas in hac abbatissa versatur, quæ viros eunuchos facit, et secum habitare imperiali [c] ordine præcipit? Interrogata abbatissa, se de hac ratione nihil scire respondit. Interea cum hæc nomen pueri eunuchi protulisset, adfuit Reovalis archiater, dicens: Puer iste parvulus cum esset et infirmaretur in femore, desperatus cœpit haberi; mater quoque ejus sanctam Radegundem adivit, ut ei aliquod studium juberet impendi. At illa, me vocato, jussit ut si possim aliquid, adjuvarem. Tunc ego, sicut quondam apud urbem Constantinopolitanam medicos agere conspexeram, incisis testiculis puerum sanum genitrici mœstæ restitui. Nam nihil de hac causa abbatissam scire cognovi. Sed cum nec de hac re abbatissa potuisset culpabilis reperiri, alias cœpit Chrodieldis calumnias sævas inferre: quarum assertiones **506** responsionesque, quia in judicio, quod contra easdem scriptum est, habentur insertæ, ipsius magis exemplaria lectioni libuit indere.

[a] Regm., *Eberegisilo*. Sic dicitur in lib. I de Gloria Mart., cap. 63. Successit Charentino, ut ex Fortunato Cointius probat, licet in catalogis vulgatis Ebregesilus Charentino præponatur.

[b] Ed. plerique et Casin., *metropolitanus;* perinde est.

[c] Regm., *nuptiali ordine*. Melior est nostra lectio. Alludebat quippe ad morem antiquum, quo eunuchi imperatricibus ministrare solebant.

EXEMPLAR JUDICII EARUMDEM.

XVI. « Dominis gloriosissimis regibus, episcopi qui adfuerunt. Propitia divinitate, piis atque catholicis populo datis principibus, quibus concessa est regio, rectissime suas causas patefacit religio : intelligens, sacrosancto participante Spiritu, eorum qui dominantur se sociari et constabiliri decreto. Et quia ex jussione potestatis vestræ, cum ad Pictavam civitatem pro conditionibus monasterii sanctæ recordationis Radegundis convenimus, ut altercationes inter abbatissam ejusdem monasterii. vel monachas, quæ de ipso grege non salubri deliberatione progressæ sunt, ipsis disceptantibus agnoscere deberemus. Evocatis partibus, interrogata Chrodieldi vel Basina [a], quare tam audacter contra suam regulam, foribus monasterii confractis, discesserant, et hac occasione congregatio adunata discissa sit. Quæ respondentes, professæ sunt famis, nuditatis, insuper et cædis se jam non ferre periculum; adjicientes etiam, eo quod diversi [b] earum in balneo lavarentur incongrue, ad tabulam ipsa luserit, atque sæculares cum abbatissa reficerent, etiam sponsalia in monasterio facta sint; de palla holoserica vestimenta nepti [c] suæ temerarie fecerit; foliola aurea, quæ fuerant in gyro pallæ, inconsulte sustulerit et ad collum neptis suæ lacinorose suspenderit; vittam de auro exornatam, eidem nepti suæ superflue fecerit; barbatorias [d] intus eo quod celebrave it. Interrogantes abbatissam, quid ad hæc responderet, dixit : De fame quod conqueruntur, secundum quod temporis penuria permitteret, nunquam ipsæ nimiam egestatem pertulerunt. De vestimento vero dixit : Si quis earum arcellulas scrutaretur, amplius eas habere quam necessitas indigeret. De balneo vero, **507** quod opponeretur, retulit hoc factum diebus Quadragesimæ [e], et pro calcis amaritudine, ne lavantibus noceret novitas ipsius fabricæ, jussisse domnam Radegundem, ut servientes monasterii, publice hoc visitarent, donec omnis odor nocendi discederet. Quod per Quadragesimam usque ad Pentecostem in usu famulis fuerit. Ad hæc Chrodieldis respondit : Et postea similiter multi per tempora laverunt. Retulit abbatissa se nec probare quod dicerent, et se nescire an factum sit. Sed adhuc inculpans easdem, quod si ipsæ vidissent, cur abbatissæ non proderent. De tabula vero respondit : Et si lusisset vivente domna Radegunde, se minus culpa respiceret; tamen nec in regula per scripturam prohiberi, nec in canonibus retulit, sed ad jussionem episcoporum repromisit, cervice se inflexa per pœnitentiam, quidquid juberetur implere. De conviviis etiam ait, se nullam novam fecisse consuetudinem, nisi sicut actum est sub domna Radegunde; se Christianis fidelibus eulogias obtulisse, nec sibi comprobari cum illis ullatenus convivasse. De sponsalibus quoque ait, coram pontifice, clero vel senioribus, pro nepte sua orphanula arrhas accepisse : et tamen si hæc culpa sit, veniam se coram cunctis petere professa est; tamen nec tunc convivium in monasterio fecerit. De palla quod reputarent, protulit monacham nobilem quæ ei mafortem [f] holosericum, quem de parentibus detulit, muneris causa concesserit, et inde partem abscidisset, unde quod vellet et faceret; de reliquo vero quantum opportunum fuit, ad ornatum altaris pallam condigne condiderit; et de illa inscissura quæ pallæ superfuit, purpuram nepti suæ in tunica posuerit, quam ibi dedisse dixit, quo monasterio profuit, quæ per omnia donatrix Didimia confirmavit. De foliolis aureis et vitta auro exornata [g], Macconem famulum vestrum præsentem testem adhibuit, eo quod per manum ejus ab sponso puellæ prædictæ neptis suæ viginti solidos accepit, unde hoc publice fecerit, nec de re monasterii **508** quidquam ibi permistum sit. Interrogata Chrodieldis cum Basina, si forsitan aliquid abbatissæ, quod absit, adulterii reputarent, sive quid homicidii vel maleficii fecerit, aut crimen capitale quo peruteretur, edicerent, respondentes protulerunt non habere se aliquid, nisi per hæc quæ dixerant eam ista fecisse contra regulam proclamarent. Ad extremum, pro peccatis quia claustra disrupta sunt et miseris licuit sine disciplina abbatissæ suæ quod vellent committere per tot mensium spatia, quas credebamus innocentes monachas, nobis pretulerunt prægnantes. Quibus per ordinem discussis, nec invento crimine quod abbatissam dejiceret, de levioribus causis paterna commonitione contestati sumus, ut hæc nullatenus deinceps pro reprehensione repeteret [h]. Tunc nobis percunctantibus causam adversæ partis, quæ majora crimina commiserunt, id est quæ prædicationem sui sacerdotis infra monasterium ne foras procederent, despexerunt, pontifice conculcato, et in summo contemptu in monasterio relicto. confractis seris et januis, irrito facto discesserunt, et ad suum peccatum aliæ tractæ transgressæ sunt. insuper et Gundegisilus pontifex, cum suis provincialibus pro

[a] Regm. et Colb. m., *Sabina*.

[b] Regm. et Bad., *diversæ*, et sic infra quæ ad id revocantur, femineo genere exprimuntur. Bec., *diversi eorum*.

[c] Omnes præter Bec. et Regm., *neptis*.

[d] Mss. 2, *barbaturias*, et Regm., *inique*, pro *intus eo quod*. Barbatorias celebrare, id est larvas seu personas agere, barbas sibi aptando : quo in sensu, ut observat Alteserra, Petronius in Fragmento : *Hodie servus meus barbatorium facit*. Hinc ludi satyrici, quod actores barbas, more satyrorum et faunorum, ut vulgo a pictoribus finguntur, deferrent; quos abusus sacri canones passim proscripsere. Cointius tamen hanc vocem exponit de arte tonsoria.

[e] Quo tempore mos erat non lavandi ob pœnitentiæ luctum.

[f] Mafors vestimenti amplioris genus erat mulieribus proprium, quod caput et humeros tegebat. De hoc Fortunatus in Vita sanctæ Radegundis, tum in Vita sancti Hilarii. Eadem voce, uti Cassianus lib. 1 Institut., cap. 7, testatur, veteres pallium monasticum designabant.

[g] Quæ in modum cor næ disposita deferri solebat a sponsa : qui mos hodieque in nonnullis regionibus perseverat.

[h] Alii habent *cognosceret*.

ipsa causa commonitus, per præceptionem regum Pictavis accessissent, et ad audientiam eas ad monasterium convocarent, despecta commonitione, ipsis occurrentibus ad beati Hilarii confessoris basilicam, ubi ipsæ commorabantur accedentes, ut condecet pastorum sollicitudinem, dum commonerentur, facta seditione, fustibus tam pontifices quam ministros [a] affecerunt, et intra basilicam fuderunt sanguinem levitarum. Dehinc ex jussione dominorum principum, cum vir venerabilis Theutharius presbyter in causa directus fuerit, et statutum fuisset quando judicium fieret, non exspectato tempore, monasterium seditiosissime, accensis in corte cuppis, vectibus ac securibus confractis posticis, igne accenso, intra septa cæsis et vulneratis monachabus in ipsis oratoriis, spoliato monasterio, denudata et
509 discissa capillis abbatissa, graviter ad ridiculum ducta et tracta per compita, et in locum retrusa, etsi non ligata, nec libera: superveniente diei Paschæ festo per sæculum [b], offerente pontifice pro condemnata pretium, ut spectaret vel baptismum, nec ulla suasione hoc impetrasset vox supplicum, atque respondente Chrodielde, eo quod tale facinus nec scissent, nec jusserint, adhuc Chrodielde asserente ad intersignium suum, ne a suis interficeretur, obtentum sit: unde certum est tractari quid ex hoc datur intelligi, quod additur crudelitati, ad sepulcrum beatæ Radegundis fugientem servum monasterii sui occiderent, et scelere crescente nihil petendo sanaverint; sed per se post intrantes monasterium ceperint, et ad dominorum jussionem, ut seditiosos illos in publico repræsentarent, nolentes acquiescere, et contra regum præcepta magis arma tenerent, et se sagittis vel lanceis contra comitem et plebem indignanter erigerent. Hinc denuo egressæ ad audientiam publicam, extrahunt Crucem [c] sanctam sacratissimamque occulte, et ad injuriam, indecenter, ad culpam, quæ postea restituere coactæ sunt in ecclesia. Quibus tot capitalibus agnitis facinoribus, nec refrænatis, sed jugiter magis auctis criminibus, nobis eisdem dicentibus, ut abbatissæ pro culpa veniam peterent, aut quod male directum [d] fuerat emendarent: et nolentes hoc facere, sed magis de ejus interfectione tractarent, quod publice sunt professæ; reseratis a nobis et recensitis canonibus, visum est æquissimum eas, usque quo dignam agerent pœnitentiam, a communione privari, et abbatissam suo loco permansuram restitui. Hæc nos pro vestra jussione, quod ad ecclesiasticum pertinuit ordinem, circumspectis [e] canonibus, absque

A personarum aliqua acceptione suggerimus peregisse. De cætero quod de rebus monasterii, vel instrumentis chartarum dominorum regum parentum vestrorum de loco subreptum est, **510** quæ se habere professæ sunt, sed nobis inobedientes nullatenus erunt voluntarie reddituræ, qualiter vestra, vel anteriorum principum merces æterna permaneat, ad [f] loci instaurationem, vestræ pietatis atque potestatis est auctoritate regia cogere reformare; neque ipsas ad locum, quem tam impie ac profanissime destruxerunt, ne pejora proveniant, vel redire concedite, vel permittatis iterum aspirare: quatenus his in integrum, præstante Domino, restitutis, sub catholicis regibus totum acquiratur Deo, nihil perdat religio: ut status conservatus tam patrum quam canonum
B nobis proficiat ad cultum, vobis propagetur ad fructum. Christus vos Dominus alat regatque, regnum tribuens prolixius, vitamque conferat beatam. »

XVII. Post hæc cum emisso judicio a communione fuissent suspensæ, abbatissa etiam in monasterium restituta, hæ ad Childebertum regem petierunt, adjicientes malum supra malum, denominantes scilicet regi personas quasdam, quæ non solum cum ipsa abbatissa adulteria excreerent, verum etiam ad inimicam ejus Fredegundem quotidie nuntia deportarent. Quod audiens rex, misit qui eos vinctos adducerent: sed cum discussi nihil criminis inventum in eis fuisset, abscedere jussi sunt.

XVIII. Ante hos vero dies cum rex in oratorium domus Mariligensis ingrederetur, viderunt pueri ejus
C hominem ignotum eminus astantem, dixeruntque ad eum: Qui es tu, et unde venis, aut quod est opus tuum? non enim a nobis agnosceris. Illo quoque respondente: Quia de vobis sum, dicto citius ejectus extra oratorium, interrogatur. Nec mora confitetur, dicens a Fredegunde regina se transmissum ad interficiendum regem, dixitque: Duodecim viri sumus ab ea transmissi, sex huc venimus, alii vero sex Suessionibus remanserunt ad decipiendum filium regis. Et ego cum **511** locum præstolans, ut regem Childebertum in oratorio percutere destinarem, timore perterritus, non deliberavi implere quod volui. Hæc cum dixisset, confestim sævis datus suppliciis, diversos nominat socios; quibus per loca singula inquisitis, alios carceribus mancipant, alios manibus
D incisis relinquunt, nonnullos auribus naribusque amputatis ad ridiculum laxaverunt. Plerique tamen ex vinctis, suppliciorum genera metuentes, propriis se confodere mucronibus; nonnulli etiam inter supplicia defecerunt, ut regis ultio patraretur.

[a] Id est *diaconos*.

[b] Regm., *festivo scilicet per omne sæculum*.

[c] Eam scilicet quam sancta Radegundis tanta cum pompa ad monasterium afferri curaverat, quæ et ipsi nomen tribuit. Cæterum eod. Regm. paulo prolixius habet: *Extrahunt, easdemque ad injuriam indecenter trahentes, et merito. Violenter enim et contra pudorem suum egerant in ecclesia sua contra ministros Ecclesiæ. Sed dum sic injuriose, ut quidem meritæ erant traherentur, pœnitentia ductæ pro facinoribus, petebant veniam sibi dari ab abbatissa, vollicentes se emendaturas quidquid male egerant. Et hæc tertio simulantes, et pœnitentiam fugientes, magis de ipsius abbatissæ interfectione tractabant, quod publice sunt confessæ. Reseratis itaque*, etc.

[d] Editi cum Colb. m., *directum*.

[e] Sic Bec. et Regm., alii, *circumscriptis*.

[f] Regm., *Hoc autem vestræ pietatis erit confirmari stabili judicio, ne autem ipsos ad locum quem tam impie destruxerunt sinatis redire, nec ulterius concedatis aspirare, quatenus*

XIX. Sunnigisilus [a] vero iterum tormentis addicitur, ac quotidie virgis lorisque cæditur; et computrescentibus vulneribus, cum primum decurrente pure cœpissent ipsa vulnera claudi, iterum renovabantur ad pœnam. In his tormentis, non solum de morte Chilperici [b] regis, verum etiam diversa scelera se admisisse confessus est : inter quas confessiones addidit etiam Egidium Rhemensem episcopum socium fuisse in illo Rauchingi [c], Ursionis ac Berthefredi consilio ad interficiendum Childebertum regem. Nec mora rapitur episcopus, et ad Mettensem urbem, cum esset valde ab ægrotatione longinqua defessus, adducitur; ibique sub custodia degens, rex episcopos arcessiri ad ejus examinationem præcepit, scilicet ut in initio mensis octavi apud Virdunensem urbem adesse deberent. Tunc ab aliis sacerdotibus increpitus, cur hominem absque audientia ab urbe rapi et in custodiam retrudi præcepisset, permisit eum ad urbem suam redire, dirigens epistolas, ut supra diximus, ad omnes regni sui pontifices, ut medio mense nono ad discutiendum in urbe supradicta adesse deberent. Erant autem pluviæ validæ, aquæ immensæ, rigor intolerabilis, dissolutæ luto viæ, amnes littora excedentes : sed præceptioni regiæ obsistere nequiverunt. Denique **512** convenientes, pertracti sunt usque Mettensem urbem : ibique et præfatus Egidius adfuit. Tunc rex inimicum eum sibi regionisque proditorem esse pronuntians, Enuodium ex duce ad negotium delegit prosequendum, cujus propositio prima hæc fuit : Dic mihi, o episcope, quid tibi visum fuit, ut relicto rege, in cujus urbe episcopatus honore fruebaris, te Chilperici regis amicitiis subdereris, qui semper inimicus domino nostro regi fuisse probatur, qui patrem ejus interfecit, matrem exsilio [d] condemnavit, regnumque pervasit, et in iis urbibus quas, ut diximus, iniquo pervasionis ordine, suo dominio subjugavit, tu ab eodem possessionum fiscalium prædia meruisti? Ad hæc ille respondit : Quod fuerim amicus regis Chilperici negare non potero, non tamen contra utilitatem regis Childeberti hæc amicitia pullulavit. Villas vero quas memoras, per istius regis chartas emerui. Tunc proferente easdem in publico, negat rex se largitum fuisse; requisitusque Otto [*Ed.* Otho], qui tunc referendarius fuerat, cujus ibi subscriptio meditata tenebatur, adfuit, negat se subscripsisse : conficta enim erat manus ejus in hujus præceptionis scripto. In hac igitur

A causa primum episcopus fallax repertus est. Post hæ[c] epistolæ prolatæ sunt, in quibus multa de improp[e]riis Brunichildis tenebantur, quæ ad Chilperic[um] scriptæ fuerant, similiter et Chilperici ad episcop[um] delatæ, in quibus inter reliqua habebatur inscrtum : « Quia si radix cujuslibet rei incisa non fuerit, cu[l]mus qui terris est editus non arescet. » Unde pro[r]sus manifestum est, ideo hæc scripta, ut supera[ta] Brunichilde, filius ejus opprimeretur. Negavit [se] episcopus has epistolas vel misisse suo nomine, v[el] suscepisse a rescripto Chilperici. Sed puer ejus f[a]miliaris adfuit, qui hæc notarum titulis per tom[os] chartarum comprehensa tenebat : unde non dubiu[m] fuit residentibus, hæc ab eod m **513** directa. Dein[de] prolatæ sunt pactiones quasi ex nomine Childeber[ti]

B ac Chilperici regis, in quibus tenebatur insertum, [ut] ejecto Guntchramno rege, hi duo reges inter se ej[us] regnum urbesque dividerent : sed negavit hæc re[x] cum suo factum consilio, dicens : Quid tu commisis[ti] patruos meos, ut inter illos bellum civile consurge[]ret? Unde factum est ut commotus exercitus Bituri[g]urbem, pagumque Stampensem, vel Mediolanense castrum attererent atque depopularentur : in quo bell[o] multi interempti sunt, quorum, ut puto, animæ e[t] Dei judicio de tuis manibus requirendæ? Hæc episc[o]pus negare non potuit. Scripta enim ista in re[gesto] Chilperici regis in uno scriniorum pariter sunt re[]perta : ac tunc ad eum pervenerunt, quando int[er]empto Chilperico, thesauri ejus de Calensi Parisiac[æ] urbis villa ablati ad eumdem delati sunt. Cumqu[e]

C de hujuscemodi causis altercatio diu ius trahe etu[r], adfuit et abbas Epiphanius basilicæ sancti Remigi[i] dicens quod duo millia aureorum speciesque mult[as] pro conservanda regis Chilperici amicitia accepis[set]. Astiteruntque etiam et legati, qui cum eodem a[d] memoratum regem fuerant, dicentes : Quia nob[is] relictis diutius cum eodem solus colloquutus est : [de] quibus verbis nihil intelleximus, nisi supradicti ex[]cidii prosecutionem imposterum cognoscentes. Ita eo negante, abbas qui fuerat semper in iis consilioru[m] arcanis particeps, locum hominemque denomina[vit] ubi, et qui amicos, quos diximus, detulisset; et qu[a]liter de excidio regionis ac regis Guntchramni co[n]ventum fuerat, ut gestum est ex ordine denarr[a]v[it]. Quæ et ille convictus, deinceps est confessus. Hæ[c]

D audientes episcopi qui advocati fuerant, et in tant[is] malis sacerdotem Domini continentes fuisse satel it[em]

[a] Regm., ut libro præcedenti, cap. 38, *Domnigisilus.*

[b] Sic mss. omnes et editi; Valesius tamen legendum censet *Childeberti*. Idque, ut putat erratum, Gregorii memoriæ lapsui attribuit, cum haud possibile ipsi videatur, virum nobilem ex Austrasia, atque in Childeberti palatio honoratum a Fredegunde, quæ Chilperici interitus auctor esse putatur, delectum fuisse ad inferendam ipsi Chilperico necem, maxime cum ipsa in Neustria habuerit complures sicarios, qui scelerum ipsius fidissimi erant ministri. Nondum tamen obierat Childebertus, quando hæc Gregorius scribebat. Unde si vera sit Valesii opinio, hic locus intelligendus de morte quam Rauchingus et alii hic memorati Childeberto meditati fuerant inferre

[c] Alii, *Ravingus*, seu *Ravincus*. Is ipse est Rauchin[]gus, de quo supra lib. VIII, cap. 29, et lib. IX, cap. 9 ubi conjuratio hic memorata describitur.

[d] Regm., *equuleo*; sed altera lectio melior. Nam reipsa Chilpericus, ut narrat ipse Gregorius lib. v cap. 1, post Sigiberti necem Brunichildem in exsilium deportari jussit.

[e] Sic habent Bec. et Colb. m. Corb. a, *Mediolanensem*; editi, *Miliodunense*. Hic, ut puto, Mediolanum seu Megdunum Biturigum potius designatur, quam Melodunum, quod est oppidum Senonum ad Sequanam. Utrumque bello isto laceratum est. Vide supra lib. VI, cap. 31.

suspirantes, de iis triduani temporis spatium deprecantur tractandi, scilicet ut forsitan resipiscens Egidius ullum modum reperire posset, per quem se ab his noxis **514** quæ ei objiciebantur, excusare valeret : sed illucescente die tertia, convenientes in ecclesiam, interrogant episcopum, si aliquid excusationis haberet, ediceret. At ille confusus ait : Ad sententiam dandam super culpabilem ne moremini. Nam ego novi me ob crimen majestatis reum esse mortis, qui semper contra utilitatem hujus regis matrisque ejus abii; ac per meum consilium multa fuisse gesta certamina novi, quibus nonnulla Galliarum loca depopulata sunt. Hæc episcopi audientes, ac lamentantes fratris opprobrium, obtenta vita, ipsum ab ordine sacerdotali, lectis canonum sanctionibus, removerunt : qui statim ad Argentoratensem urbem, quam nunc Strateburgum * vocant, deductus, exsilio condemnatus est. In cujus locum Romulfus [a] filius Lupi ducis, jam presbyterii honore præditus, episcopus subrogatus est, Epiphanio abbatis officio, qui basilicæ sancti Remigii præerat, remoto. Multa enim auri argentique in hujus episcopi regesto pondera sunt reperta. Quæ autem de illa iniquitatis militia [b] erant, regalibus thesauris sunt illata; quæ autem de tributis, aut reliqua ratione Ecclesiæ inventa sunt, inibi relicta.

XX. In [c] hac synodo Basina Chilperici regis filia, quam supra cum Chrodielde a communione remotam diximus, coram episcopis solo prostrata, veniam petiit, promittens se cum charitate abbatissæ monasterium ingredi, ac de regula nihil transcendere. Chrodieldis autem obtestata est, quod Leobovera abbatissa in hoc monasterio commorante, ibidem nunquam ingrederetur. Sed utrisque rex veniam impertiri deprecatus est, et sic in communionem receptæ, Pictavo egredi jussæ sunt : scilicet ut Basina in monasterium, ut præfati sumus, regrederetur, Chrodieldis vero in villa, quæ quondam Waddonis superius memorati fuerat, sibi a rege concessa resideret.

XXI. Filii autem Waddonis **515** ipsius per Pictavum vagantes, diversa committebant scelera, homicidia furtaque nonnulla. Nam irruentes ante hoc tempus super negotiatores, sub noctis obscuritate eos gladio trucidant, abstuleruntque res eorum : sed et quemdam tribunitiæ potestatis virum circumventum do-

A lis, interfecerunt, diripientes res ejus. Quod cum Macco comes reprimere niteretur, ii præsentiam expetunt regis. Eunte autem comite, ut debitum fisco servitium solite deberet inferre [d], adfuerunt et ii coram rege, offerentes balteum magnum ex auro lapidibusque pretiosis ornatum, gladiumque mirabilem, cujus capulum ex gemmis Hispanicis auroque dispositum erat. Cumque rex hæc scelera quæ audierat ab iis cognovisset manifestissime perpetrata, vinciri eos catenis præcepit, ac tormentis subdi. Qui dum torquerentur, thesauros patris absconditos, quos de rebus Gundovaldi superius memorati pater [e] diripuerat, revelare cœperunt. Nec mora, directi viri ad inquirendum, immensam multitudinem auri argentique, ac diversarum specierum, et auro gemmisque exor-

B natarum repererunt, quod thesauris regalibus intulerunt. Posthæc seniore capite plexo, juniorem exsilio damnaverunt.

XXII. Childericus [f] vero Saxo post diversa scelera, homicidia, seditiones, multaque alia improba quæ gessit, ad Ausciensem urbem, in qua possessio uxoris erat, abiit. Cumque rex auditis ejus improbitatibus jussisset eum interfici, quadam nocte ita crapulatus est vino, ut ab eo suffocatus, mortuus in strato suo reperiretur. Asserebant enim ad illud superius scelus nominatum, quo sacerdotes Domini in basilica sancti Hilarii per Chrodieldem cæsi sunt [g], hunc fuisse signiferum : ultusque est Deus, si ita est, injuriam servorum suorum.

516 XXIII. In hoc autem anno tantus terris noc-

C turno tempore splendor illuxit, ut mediam putares diem ; sed et globi similiter ignei per noctis tempora sæpius per cœlum cucurrisse, mundumque illuminasse visi sunt. Dubietas Paschæ fuit ob hoc, quod in cyclo Victor luna decima quinta [h] Pascha scripsit fieri. Sed ne Christiani, ut Judæi, sub hac luna hæc solemnia celebrarent, addidit, Latini autem luna vigesima secunda. Ob hoc multi in Galliis decima quinta luna celebraverunt. Nos autem vigesima secunda [i]. Inquisivimus tamen studiose; sed fontes Hispaniæ, qui divinitus implentur, in nostrum Pascha repleti sunt. Terræmotus factus est magnus decimo octavo Kalendas mensis quinti, die quarto [j] primo mane, cum lux redire cœpisset. Sol eclipsim pertulit mense octavo mediante, et ita lumen ejus minuit, ut

D

[a] Hunc laudat Frodoardus lib. II, cap. 4, ubi eum patrem Joannis Campaniæ ducis, qui Lupo patri successerat, fuisse tradit. Ejus pietatem testantur donationes piæ, quas, ex eodem auctore, Rhemensi Ecclesiæ aliisque fecit.

[b] Bad. et Colb. m., *malitia;* sic et Colb. a. Sed altera manu postea scriptum est *militia*, qua voce alias utitur Gregorius.

[c] Deest hoc caput cum tribus sequentibus in Vat. Colb. a.

[d] Ex hoc et aliis Gregorii aliorumque auctorum locis infert Bignonius in notis ad lib. I Marculfi cap. ad Comites curam pertinuisse tributa ærario deferendi.

[e] Waddo major domus Riguntlis sese Gundovaldo Ballomeri adjunxerat, de quo supra passim egit Gregorius.

* Vide supra not. [b], col. 513. EDIT.

[f] Bec., Colb. m. et aliquot ed. *Chuldericus.*

[g] Vide supra lib. IX, cap. 41.

[h] Casin., *duodecima.*

[i] Colb. m., Regm. et Bad., *vigesima prima.* Cæterum prævaluit in Ecclesia catholica mos celebrandi Pascha in plenilunio, seu luna XV, cum die Dominica contingit. Quod tempore Gregorii aliquibus displicebat, ne sic, ut ipsis videbatur, aliquam Paschalis festivitatis partem Christiani simul et Judæi celebrarent; quas querelas cum tempore Gregorianæ reformationis Kalendarii sæculo proxime elapso nonnulli renovare conarentur, eos refutavit Clavius in apologia ejusdem Kalendarii; cum ob id solum Pascha luna XIV celebrari vetitum esset, ne Christiani hanc festivitatem eo die celebrarent quo Judæi agnum immolabant.

[j] Regm., *quinta die.*

vix quantum quintæ lunæ cornua retinent, ad lucendum haberet. Pluviæ validæ, tonitrua in autumno gravia, aquæ autem nimium invaluerunt. Vivariensem [a] Avennicamque urbem graviter lues inguinaria devastavit.

XXIV. Anno igitur decimo sexto Childeberti, Guntchramni autem trigesimo regum, quidam episcopus de transmarinis partibus ad Turonicam urbem advenit, nomine Simon. Hic nobis eversionem Antiochiæ urbis enuntiavit, asserens se de Armenia in Perside captivatum fuisse. Rex enim Persarum, irrupto Armeniorum termino, prædas egit, ecclesiasque igni succendit, et hunc sacerdotem cum populo suo, ut diximus, captivum abduxit. Tunc etiam et basilicam sanctorum quadraginta octo martyrum, de quibus in libro Miraculorum memini [b], qui in illa re- B gione passi sunt, oppleta ligni congerie, pice, tergoribusque suillinis immistis, suppositis ardentibus **517** facibus, succendere nisi sunt [c]: sed nequaquam ignis apparatum incendii comprehendit, sicque videntes magnalia Dei, recesserunt ab ea. Audita autem quidam episcopus istius memorati sacerdotis abductione, direxit pretium per homines suos ad regem Persarum. Quo ille suscepto, relaxavit a servitutis vinculo episcopum istum. Ex iis ergo discedens regionibus, Gallias est aggressus, ut aliquid consolationis a devotis acciperet : qui nobis, ut præfati sumus superius, hæc retulit. Homo erat in Antiochia valde devotus in eleemosynis, conjugem ac liberos habens; nec unquam ei in omni vita sua dies præteriit, postquam quiddam proprium habere cœpit, quod sine paupere epulum C prælibasset. Hic una die cum circuimisset urbem usque ad vesperum, et reperire non potuisset egenum, cum quo cibum capere posset, egressus extra portam, cum nox irrueret, reperit virum in veste alba cum duobus aliis stantem, quem aspiciens, quasi Loth ille antiqua memoratus historia [d], territus ait : Et forsitan peregrinus est dominus meus, dignetur accedere ad domum servi sui; et sumpto epulo, quiescite in strato, mane autem proficiscemini in viam quam volueritis. Cui ille qui erat senior tenens sudarium in manu sua, ait : Non poteras, o homo Dei, cum Simeone vestro hanc urbem salvare, ne subverteretur? Et elevans manum excussit sudarium quod tenebat super medietatem urbis, et statim corruerunt omnia ædificia, et quodcunque ibi structum fuit; ibique op- D pressi sunt senes cum infantibus, viri cum mulieribus, atque uterque sexus interiit [e]. Quod ille cernens, tam de persona viri, quam de sonitu ruinæ hebes effectus, ruit in terram et factus est velut mortuus. Elevansque iterum vir ille manum cum sudario,

A quasi super aliam medietatem urbis, apprehe- sus est a duobus sociis qui cum eo erant, atq- obsecratus terribilibus sacramentis, ut indulger- medietati urbis, ne rueret, mitigatoque furore sus- nuit manum suam, atque elevans hominem **51**- qui corruerat in terram, ait : Vade ad domum tua- ne timeas : filii enim tui cum uxore et omni don- tua salvi sunt, nec quisquam ex eis periit. Custodi- enim te oratio assidua et eleemosynæ quas quotid- exerces in pauperes. Et hæc dicens, discesseru- ab oculis ejus, nec ei apparuerunt ultra. Ille aute- regressus in urbem, reperit urbis medietatem di- tam atque subversam cum hominibus pecoribusque ex quibus nonnulli a ruinis deinceps extracti su- mortui, pauci debilitati reperti sunt vivi. Verumt- men nec illa cassata sunt, quæ viro huic ab ipso, - ita dicam, angelo Domini sunt effata. Nam venien- omnem domum suam incolumem reperit, tantum fu- nera propinquorum, quæ in aliis domibus effec- fuerant, lamentabatur, protexitque eum in medi- iniquorum dextera Domini cum domo sua, salvatu- que est a periculis mortis, ac velut memoratus Lot quondam in Sodomis (*Gen.* XIX).

XXV. At in Galliis Massiliensem Provinciam mor- bus sæpe nominatus invasit : Andegavos, Namneticos atque Cenomanicos valida fames oppressit. Initi- sunt enim hæc dolorum, juxta illud quod Dominu- ait in Evangelio : *Erunt pestilentiæ et fames, et terræ motus per loca* (*Matth.* XXIV, 7) ; *et exsurgent pseudo- christi, et pseudoprophetæ* (*Ibid.* XXIV, 11) ; *et dabun- signa et prodigia in cœlo, ita ut electos in errorem mittan-* (*Marc.* XIII, 22). Sicut præsenti gestum est tempore- Quidam enim ex Biturico, ut ipse postmodum es- professus, dum saltus silvarum ingressus, ligna cæ- deret ad explendam operis cujusdam necessitatem- muscarum eum circumsedit examen, qua de caus- per biennium amens est habitus : unde intelligi da- tur diabolicæ emissionis fuisse nequitiam. Posthæ- transactis urbibus propinquis, Arelatensem Provin- ciam adiit, ibique indutus pellibus, quasi religiosu- orabat : ad quem illudendum pars adversa, divinand- ei tribuit facultatem. Ex hoc ut in majori proficere- scelere, commotus a loco, Provinciam memoratan- deserens, Gabalitanæ [f] regionis terminum est ingres- sus, proferens **519** se magnum, ac profiteri s- non metuens Christum, assumpta secum mulier- quadam pro sorore, quam Mariam vocitari fecit- Confluebat ad eum multitudo populi, exhibens infir- mos, quos contingens sanitati reddebat. Conferebant enim ei aurum argentumque, ac vestimenta, ii qu- ad eum conveniebant. Quod ille, quo facilius sedu-

[a] Albam Helviorum hanc urbem veteres frequentius appellabant, hodie Vivarium seu Vivaria dicitur, vulgo *Viviers*, ubi sedes episcopalis sub metropoli Viennensi.

[b] In lib. I de Gloria Mart., cap. 96.

[c] Hic desinit codex Regm., cæteris avulsis. Nihil autem deerat, ut ex capitum indice colligitur, præter forte ultimum caput de episcopis Turonicis, quod in indice non memoratur.

[d] In Historia sacra, scilicet Geneseos, cap. 19.

[e] Cladem hanc Antiochenam fuse descripsit Evagrius lib. VI, cap. 8, quam anno 589 contigisse proba- Henr. Valesius in Annotationibus.

[f] Hodie *le Gevaudan*, cujus urbs præcipua olim Anderitum, sed a compluribus sæculis Mimate *Mende*, hodieque episcopi sedes principem locum obtinet.

ceret, pauperibus erogabat, prosternens se solo, effundens orationem cum muliere memorata, et surgens se iterum a circumstantibus adorari jubebat. Prædicebat enim futura, et quibusdam morbos, quibusdam damna provenire denuntiabat, paucis salutem futuram. Sed hæc omnia diabolicis artibus, et præstigiis nescio quibus agebat. Seducta est autem per eum multitudo immensa populi, et non solum rusticiores, verum etiam sacerdotes ecclesiastici. Sequebantur autem eum amplius quam tria millia populi. Interea cœpit quosdam spoliare ac prædari, quos in itinere reperisset : spolia tamen non habentibus largiebatur. Episcopis ac civibus minas mortis intentabat, eo quod ab iis adorari despiceretur. Ingressus autem Vellavæ urbis terminum, ad locum quem Anicium [a] vocitant accedit, et ad basilicas propinquas cum omni exercitu restitit, instruens aciem, qualiter Aurelio [b] ibidem tunc consistenti episcopo bellum inferret, mittens etiam ante se nuntios, homines nudo corpore, saltantes atque ludentes, qui adventum ejus annuntiarent. Quod stupens episcopus, direxit ad eum viros strenuos, inquirentes quid sibi vellent ista quæ gereret. Unus autem ex iis qui erat senior, cum se inclinasset quasi osculaturus genua ejus ac discussurus viam illius, jussit eum apprehensum spoliari : nec mora, ille evaginato gladio in frusta concidit, ceciditque Christus ille, qui magis Antichristus nominari **520** debet, et mortuus est, dispersique sunt omnes qui cum eo erant. Maria autem illa, suppliciis dedita, omnia phantasmata ejus ac præstigias publicavit. Nam homines illi quos ad se credendum diabolica circumventione turbaverat, nunquam ad sensum integrum sunt regressi, sed hunc semper quasi Christum, Mariam autem illam partem deitatis habere profitebantur. Sed et per totas Gallias emerserunt plerique, qui per has præstigias adjungentes sibi muliereulas quasdam, quæ debacchantes sanctos eos confiterentur, magnos se in populis præferebant : ex quibus nos plerosque vidimus, quos objurgantes revocare ab errore nisi sumus.

XXVI. Ragnemodus [c] quoque Parisiacæ urbis episcopus obiit. Cumque germanus ejus Faramodus presbyter pro episcopatu concurreret, Eusebius quidam negotiator, genere Syrus, datis multis muneribus, in locum ejus subrogatus est : isque accepto episcopatu omnem scholam [d] decessoris sui abjiciens, Syros de genere suo ecclesiasticæ domui ministros statuit. Obiit et Sulpicius Bituricæ urbis pontifex, cathedramque ejus Eustasius [e] Augustidunensis diaconus est sortitus.

XXVII. Inter Tornacenses quoque Francos non mediocris disceptatio orta est, pro eo quod unius filius, alterius filium, qui sororem ejus in matrimonium acceperat, cum ira sæpius objurgabat, cur conjuge relicta scortum adiret : quæ iracundia, cum emendatio criminis non succederet, usque adeo elata est, ut irruens puer super cognatum suum, cum cum suis interficeret, atque ipse ab iis cum quibus venerat ille prosterneretur, nec remaneret quispiam ex utrisque, nisi unus tantum cui percussor defuit. Ex hoc parentes utriusque inter se sævientes, a Fredegunde regina plerumque arguebantur, **521** ut relicta inimicitia concordes fierent, ne pertinacia litis in majus subveheretur scandalum. Sed cum eosdem verbis lenibus placare nequiret, utrumque bipenne compescuit. Invitatis enim ad epulum multis, hos tres in uno fecit sedere subsellio : cumque in eo prandium elongatum fuisset spatio, ut nox mundum obrueret, ablata mensa [f], sicut mos Francorum est, illi in subsellia sua sicut locati fuerant, residebant. Potatoque vino multo, in tantum crapulati sunt, ut pueri eorum madefacti per angulos domus, ubi quisque corruerat, obdormirent. Tunc ordinati a muliere viri cum tribus securibus, a tergo horum trium astiterunt, illisque colloquentibus, in uno, ut ita dicamus, assultu puerorum manus libratæ, hominibus perculsis, ab epulo est discessum. Nomina quoque virorum, Charivaldus, Leodovaldus, atque Waldinus. Quod cum parentibus perlatum fuisset, custodire arctius Fredegundem cœperunt, dirigentes nuntios ad Childebertum regem, ut comprehensa interficere-

[a] Hic evidenter urbs Vellava ab Anicio distinguitur. Anicium quod hodie episcopi sedes est, vulgo Podium, *le Puy*, appellatur a situ. Podium quippe *un puy*, seu *Peu*, aut *lo puech*, non solum antiquitus, sed etiam nunc in illis regionibus montem designat. Celebris est ille locus ob ecclesiam cathedralem, sitam in edito monte, beatæ Mariæ sacram, cujus antistes se episcopum Romani pontificis suffraganeum immediatum inscribit, ac fuit aliquando pallii privilegio donatus. De antiquæ urbis Vellavæ situ dicemus in Appendice.

Antiquam Vellavorum urbem, ex qua hodieque regio nomen *Velay* retinet, a nonnullis *Revessionem* dictam, ibi sitam fuisse ubi hodie visitur S. Pauliani oppidum multis argumentis probat Mabillonius in appendice ad partem I sæc. IV Act. SS. Ord. Benedictini, pag. 758, ubi et aliquot inscriptiones hanc in rem profert. Ex his unicam huc proferre satis sit, erutam in antiqua via quæ ex illo oppido Gergobiam ducit.

CAES. PRINCEPS
IVVENT. VIAS
ET. PONTES. VETVSTAT.
CONLAPSAS
RESTITVI. F.

[b] Aurelius uti sanctus colitur apud Podienses.

[c] Hoc cap. et seq. desunt in Vat. et Colb. a. Faramodus qui Eusebio locum cessit, post ejusdem obitum factus est ejus successor, ut ex vulgatis catalogis discimus.

[d] Id est lectores, cantores, etc. qui sub archidiaconi erant disciplina.

[e] Colb. m., Bad. et Ches., al., *Eustachius*. Sic quoque dicitur in patriarchio Bituricensi, cap. 28, ubi *sancti* titulo donatur. Porro Sulpicius ejus decessor, hic memoratus, *Severus* cognominatus est, ut ab altero Sulpicio episcopo Bituricensi, qui *Pius* appellatus est, distingueretur. Severi festum die IV Kalend. Februarii colitur. Sepultus fuerat in ecclesia sancti Juliani, unde ad sanctum Ursinum translatus est, ubi hodie quiescit. Ipsi nuncupatus circumfertur liber de septem Dormientibus, Gregorio nostro tributus. Vide supra lib. VI, cap. 39, et diem 29 Januarii Bollandiani.

[f] Casin., *illata mensa*.

tur. Commotus autem pro hac causa Campanensis [a] populus, dum moras innecteret, hæc suorum crepta auxilio, ad locum alium properavit.

XXVIII. Posthæc autem legatos ad Guntchramnum regem mittit, dicens : Proficiscatur dominus meus rex usque Parisios, et arcessito filio meo nepote suo, jubeat eum baptismatis gratia consecrari, ipsumque de sancto lavacro exceptum, tanquam alumnum proprium habere dignetur. Hæc audiens rex, commotis episcopis, id est Ætherio Lugdunensi, Syagrio Augustidunensi, Flavioque Cabillonensi [b], et reliquis quos voluit, Parisios accedere jubet, indicans se postmodum secuturum. Fuerunt etiam ad hoc placitum multi de regno ejus, tam domestici quam comites, ad præparanda regalis expensæ necessaria. Rex autem deliberatione acta, ut ad hæc deberet accedere, pedum est dolore prohibitus. Postquam autem convaluit, **522** accessit Parisios : exinde ad Rotojalensem villam ipsius urbis properans, evocato puero jussit baptisterium præparari in vico Nemptodoro [c]. Dum autem hæc agerentur, legati Childeberti regis accesserunt ad eum, dicentes : Non enim ista nuper nepoti tuo Childeberto pollicitus eras, ut cum inimicis ejus amicitias colligares ? Sed in quantum cernimus, nihil de promissione tua custodis, sed potius quæ promiseras prætermittis : et puerum istum in urbis Parisiacæ cathedra regem statuis. Judicabit enim Deus, quia non reminisceris quæ ultro pollicitus es. Hæc iis dicentibus, rex ait : Promissionem quam in nepotem meum Childebertum regem statutam habeo, non omitto. Nam illum non oportet scandalizari, si consobrinum ejus filium fratris mei, de sancto suscipiam lavacro : quia hanc petitionem nullus Christianorum debet abnuere. Eamque ego, ut Deus manifestissime novit, non calliditate aliqua, sed in simplicitate puri cordis agere cupio, quia offensam divinitatis incurrere formido. Non est enim humilitas genti nostræ, si hic a me excipiatur. Si enim domini proprios famulos de sacro fonte suscipiunt, cur et mihi non liceat propinquum parentem excipere, ac filium facere per baptismi gratiam spiritalem? Abscedite nunc, et nuntiate domino vestro : Pactionem quam tecum pepigi, custodire cupio illibatam, quam si tuæ conditionis noxa non omiserit, a me prorsus omitti nequibit. Et hæc dicens, legatis discedentibus, rex accedens ad lavacrum sanctum, obtulit puerum ad baptizandum. Quem excipiens, Chlotharium vocitari voluit, dicens : Crescat puer, et hujus sit nominis executor, ac tali potentia polleat, sicut ille [d] quondam, cujus nomen indeptus est. Quo mysterio celebrato, invitatum ad epulum parvulum multis muneribus oneravit. Similiter et rex ab eodem invitatus, plerisque donis refertus abscessit, et ad Cabillonensem urbem redire statuit [e].

523 XXIX. Aredius quoque hoc anno terras relinquens, vocante Domino, migravit ad cœlum. Lemovicinæ urbis incola fuit, non mediocribus regionis suæ ortus parentibus, sed valde ingenuus. Hic Theodoberto regi traditus, aulicis palatinis adjungitur. Erat enim tunc temporis apud urbem Trevericam vir eximiæ sanctitatis Nicetius episcopus, non solum in prædicatione admirabilis facundiæ, verum etiam in operibus bonis ac mirabilibus celeberrimus habebatur in plebe. Qui intuens puerum in regis palatio, nescio quid in vultu ejus cernens divinum, præcepit ei se sequi. At ille relicto regis palatio, secutus est eum. Cumque ingressi in cellulam, de iis quæ ad Deum pertinent confabularentur, expetiit adolescens a beato sacerdote se corrigi, ab eo edoceri, ab eo imbui, ac in divinis voluminibus ab eodem exerceri. Cumque in hujus studii flagrantia eum antistite memorato degeret, tonsurato jam capite, quadam die psallentibus clericis in ecclesia, descendit columba e camera, quæ leviter volitans circa eum, resedit super caput ejus, illud indicans, ut opinor, eum Spiritus sancti gratia jam repletum. Quam cum ille non sine pudore conaretur abigere, hæc paululum circumvolans, iterum super caput ejus, aut super scapulam residebat : quæ non modo ibi, sed etiam cum in cellulam episcopi ingrederetur, jugiter comitabatur eum eo. Quod per dies plurimos factum, non sine admiratione episcopus intendebat. Exinde vir Dei Spiritu, ut diximus, sancto repletus, ad patriam, genitore ac germano defunctis, regreditur, consolaturus Pelagiam genitricem, quæ nullum parentem præter hanc sobolem spectabat. Deinde cum jejuniis atque orationibus vacaret, deprecatur eam, ut omnis cura domus, id est, sive correctio familiæ, sive exercitium agrorum, sive cultus vinearum ad eam aspiceret : ne huic viro aliquod accideret impedimentum, quo ab oratione cessaret; unum sibi tantum privilegium vindicans, ut ad ecclesias ædificandas ipse præesset. Quid plura? construxit templa Dei in honore **524** sanctorum, expetiitque eorum pignora, ac ex familia propria tonsuratos instituit monachos, cœnobiumque [f] fundavit, in quo non modo Cassiani, verum etiam Basilii et reliquorum abbatum, qui monasterialem vitam instituerunt, celebrantur regulæ, beata muliere victum atque vestitum singulis ministrante. Nec minus hæc tamen impedita hoc onere in parchiam obtinuit.

[a] Editi cum Bec., *Campanensis*.

[b] Ætherius, qui et inferius laudatur, et Syagrius celebres sunt ex sancti Gregorii papæ epistolis ; de Flavio Gregorius supra lib. v, cap. 46 ; qui tres variis conciliis interfuerunt.

[c] Nemptodorum vicus Rotoïolo vicinus, vulgo *Nanterre*, beatæ Genovefæ urbis patronæ natalibus celebris.

[d] Chlotarius ipsius Guntramni pater, quem Chlothacharium, veteres scriptos secuti, in Gregoriano textu scripsimus. Uterque Chlotarius Francorum mo-

[e] In Vat. et Colb. a huic capiti subjungitur Fredegarii Chronicon sub titulo libri x Historiæ Gregorii.

[f] Monasterium scilicet Atanense, quod postquam diu regulæ Benedictinæ fuisset subjectum, ad sæculares canonicos transiit, qui sancti Martini Turonensi capitulo subjecti sunt. Oppido circumposito nomen et originem tribuit, quod hodieque sancti Aredii vulgo *Saint-Yrieix*, in Lemovicibus appellatur.

Dei laudibus perstrepebat; sed assidue, etsi quiddam operis exerceret, semper orationem Domino, tanquam odorem incensi acceptabilis offerebat. Interea ad sanctum Aredium cœperunt infirmi confluere, quos, manus singulis cum vexillo crucis imponens, sanitati reddebat; quorum, si singillatim nomina scribere velim, nec numerum percurrere valeam, nec vocabula memorare: unum tamen novi, quod quicunque ad eum æger advenit, sospes abscessit. De majoribus quoque miraculis parva proponimus. Iter quodam tempore cum genitrice dum ageret, et sancti Juliani martyris ad basilicam properaret, venerunt vespere in quodam loco. Erat autem locus ille aridus, et absque fluentis currentibus infecundus. Dixitque ad eum mater ejus: Fili, aquam non habemus, et qualiter hic nocte præsenti quiescere possumus? At ille prostratus in orationem, et diutissime preces fudit ad Dominum, et erigens se defixit virgam in terra quam manu gerebat, eamque cum bis aut tertio in gyrum vertisset, ad se lætus extraxit; moxque unda aquæ secuta est tam valida, ut non solum ipsis de præsenti, sed etiam pecoribus affatim deinceps pocula ministraret. Nuperrimo autem tempore iter carpens, nimbus ad eum pluviæ advenire cœpit: quem ille cernens, paululum super equum in quo sedebat caput inclinans, manus extendit ad Dominum. Consummata vero oratione, divisa est nubes in duabus partibus, ac in circuitu eorum immanis descendit pluvia; super eos tamen, nulla, si dici fas est, gutta descendit. Wistrimundo quoque, cognomento Tattonis, civi Turonico, dentes gravem inferebant dolorem, ex quo etiam maxilla intumuerat: quod cum beato viro **525** questus fuisset, manum super locum doloris imposuit, statimque dolor fugatus, nusquam deinceps ad injuriam hominis excitatus est. Hæc ipse qui passus est retulit. De his vero signis quæ per virtutem sancti Juliani martyris Martinique confessoris beati, in ejus manibus Dominus operatus est, pleraque in libris Miraculorum, sicut ipse effatus est, scripsimus. Post has vero et multas alias virtutes, quas Christo cooperante complevit, advenit Turonis post festivitatem sancti Martini, ibique paululum commoratus, dixit nobis se haud longævo [a] tempore adhuc in hoc mundo retineri, aut certe velocius dissolvi; et valedicens abscessit, gratias agens Deo, quod priusquam obiret sepulcrum beati antistitis osculari promeruisset. Cumque ad cellulam suam accessisset, testamento [b] condito, ordinatis omnibus, ac sancto Martino Hilarioque antistitibus hæredibus constitutis, ægrotare cœpit ac dysenteriæ morbo gravari. Sexta quoque ægrotatio-

A nis ejus die, mulier quæ ab spiritu immundo sæpius vexata, a sancto emundari non poterat, ligatis per se a tergo manibus, clamare cœpit ac dicere: Currite cives, exsilite populi, exite obviam martyribus confessoribusque, qui ad exsequium beati Aredii conveniunt. Ecce adest Julianus a Brivate, Privatus ex Mimate, Martinus a Turonis, Martialisque ab urbe propria [c]. Adest Saturninus a Tolosa, Dionysius ab urbe Parisiaca, nonnulli et alii, quos cœlum retinet, quos vos ut confessores et Dei martyres adoratis. Hæc cum in exordio noctis clamare cœpisset, a domino suo revincta est. Sed nequaquam potuit contineri: quæ rumpens vincula, ad monasterium cum his vocibus properare cœpit. Moxque beatus vir spiritum tradidit, non sine testimonio veritatis, quod

B sit susceptus ab angelis. Mulierem quoque in exsequiis suis cum alia muliere nequiori spiritu vexata, ut est [d] sepulcro tectus, a nequitia infesti dæmonii emundavit. Et credo, ob hoc Dei nutu easdem in corpore positus non potuit **526** emundare, ut exsequiæ illius hac virtute glorificarentur. Post celebratum vero funus, mulier quædam rictu patulo, sine vocis officio, ad ejus accessit tumulum: quo osculis delibato, elocutionis meruit recipere beneficium.

XXX. Hoc anno mense secundo, tam in Turonico quam in Namnetico gravis populum lues attrivit, ita ut modico quisquis ægrotus capitis dolore pulsatus, animam funderet. Sed factis rogationibus cum grandi abstinentia et jejunio, sociatis etiam eleemosynis,

C adversus divini furoris impetus mitigatus est. Apud Lemovicinam vero urbem ob Dominici diei injuriam, pro eo quod in eo operam publicam exercerent, plerique igne cœlesti consumpti sunt. Sanctus est enim hic dies, qui in principio lucem conditam primus vidit, ac Dominicæ resurrectionis testis factus emicuit: ideoque omni fide a Christianis observari debet, ne fiat in eo omne opus publicum. In Turonico vero nonnulli ab hoc igne, sed non die Dominico sunt adusti. Siccitas immensa fuit, quæ omne pabulum herbarum avertit: unde factum est, ut gravis morbus in pecoribus ac jumentis invalescens, parum unde sumeretur origo relinqueret; sicut Habacuc propheta vaticinatus est: *Deficient ab esca oves, et non erunt in præsepibus boves* (*Habac.* III, 17). Non modo

D enim in domesticis, verum etiam in ipsis ferarum immitium generibus hæc lues grassata est. Nam per saltus silvarum multitudo cervorum et reliquorum animantium prostrata per invia nacta est. Fenum [e] ab infusione pluviarum et inundatione amnium periit, segetes exiguæ, vineæ vero profusæ fuerunt; quercuum fructus ostensi effectum non obtinuerunt.

[a] Sic Bec. Alii, *se aut longævi*. Porro festivitatem sancti Martini hic memoratam intellige Translationem, quæ IV Non. Julii celebratur, si quidem Aredius die VIII Kal. Septemb. obiit.

[b] Ipsum in Appendice dabimus ex tomo II Analect. Mabillon. De Aredio Gregorius scripsit in libro II de Mirac. sancti Martini, cap. 39, et lib. II de Gloria Mart., cap. 40. Ejus vitam infra dabimus, præter eam quæ inter Acta SS. Ordinis nostri edita est Sæculo I Benedictino, pag. 349. Ei scripsit Fortunatus carm. 20 lib. V.

[c] Lemovicibus scilicet, cujus populi apostolus Martialis fuit.

[d] Casinens, *vexata. Post celebrato vero funere ut est*, etc.

[e] Bad., *ut nacta est fenum, ab*, etc.

XXXI. De [a] episcopis Turonicis licet in superioribus libris quædam scripsisse visus sim, tamen propter ordinationem eorum et supputationem, quo tempore primum prædicator ad Turonicam accessit urbem, reciprocare placuit.

1. Primus Gatianus [b] episcopus, **527** anno imperii Decii primo, a Romanæ sedis papa transmissus est : in qua urbe multitudo paganorum idololatriis dedita commorabatur; de quibus nonnullos prædicatione sua converti fecit ad Dominum. Sed interdum occulebat se ob impugnationem potentum, eo quod sæpius cum injuriis et contumeliis eum repererant affecissent, ac per cryptas et latibula cum paucis Christianis, ut diximus, per eumdem conversis, mysterium solemnitatis diei Dominici clanculo celebrabat. Erat autem valde religiosus et timens Deum : ut nisi fuisset talis, non utique domos, parentes et patriam ob Dominici amoris diligentiam reliquisset. In hac urbe sub tali conditione, ut ferunt, annos quinquaginta commoratus, obiit in pace, et sepultus est in ipsius vici cœmeterio, quod erat Christianorum; et cessavit episcopatus triginta septem annis [c].

2. Secundus, anno imperii Constantis primo, Litorius [d] ordinatur episcopus : fuit autem de civibus Turonicis, et hic valde religiosus. Hic ædificavit ecclesiam primam infra urbem Turonicam, cum jam multi Christiani essent; primaque ab eo ex domo cujusdam senatoris, basilica facta est. Hujus tempore sanctus Martinus in Galliis prædicare exorsus est. Sedit autem annos triginta tres [e], et obiit in pace, sepultusque est in suprascripta basilica, quæ hodieque ejus nomine vocitatur.

3. Tertius, sanctus Martinus, anno octavo Valentis et Valentiniani [f], episcopus ordinatur. Fuit autem de regione Pannoniæ, civitate Sabariæ : qui ob amorem Dei apud urbem Mediolanensem Italiæ, primo monasterium **528** constituit; sed ab hæreticis, eo quod sanctam Trinitatem intrepidus prædicaret, virgis cæsus [g] atque expulsus de Italia, in Gallias accessit; multos paganorum converti fecit, templa eorum statuasque confregit, fecitque multa signa in populos, ita ut ante episcopatum duos suscitaret mortuos, post episcopatum autem, unum tantummodo suscitavit. Hic transtulit corpus beati Gatiani, sepelivitque ipsum juxta sepulcrum sancti Litorii, in illa nominis sui præfata basilica. Hic prohibuit Maximum, ne gladium in Hispaniam ad interficiendos destinaret hæreticos [h] : quibus sufficere statuit, quod a catholicorum ecclesiis essent vel communione remoti. Consummato ergo præsentis vitæ cursu, obiit apud Condatensem vicum urbis suæ, anno octogesimo primo ætatis. De quo vico navigio sublatus, Turonis est sepultus, in loco quo nunc adoratur [*Bec.*, adornatur] sepulcrum ejus : de cujus vita tres a Severo Sulpicio libros conscriptos legimus. Sed et præsenti tempore multis se virtutibus declarat. In monasterio vero quod nunc Majus [i] dicitur, basilicam in honorem sanctorum apostolorum Petri et Pauli ædificavit : in vicis quoque, id est Alingaviensi [j], Solonacensi, Ambaciensi, Cisomagensi, Tornomagensi, Condatensi, destructis delubris, baptizatisque gentilibus, ecclesias ædificavit. Sedit autem annos viginti sex, menses quatuor [k], dies viginti septem, et cessavit episcopatus dies viginti.

4. Quartus, Briccius ordinatur episcopus, anno Arcadii et Honorii secundo, cum pariter regnarent. Fuit autem civis Turonicus, cui trigesimo tertio **529** episcopatus anno, crimen adulterii est impactum a civibus Turonicis : expulsoque eo, Justinia-

[a] Hoc caput deest in Alex.

[b] Ed. plerique, *Gratianus*; Colb. m., *Catianus*.

[c] Casin., XXXVIII sicut et Bec.; sed hic supra VIII habet *tē*; unde conjicio legi debere *septem*, atque ultimum *i* incaute ab amanuensi fuisse additum. Sancti Gatiani festum celebratur XV Kal. Januar. Ejus vero sacrum corpus cum aliis sanctorum reliquiis a Calvinianis hæreticis an. 1562 combustum est. — Sanctus Gatianus *in cœmeterio vici* sepultus dicitur, quod olim exstitisse eo loco putatur, ubi postea ecclesia in beatæ Mariæ honorem exstructa fuit, quæ hodieque perstat parochiali titulo illustrata sub nomine sanctæ Mariæ Divitis. Nullum tamen ibi superest sepulturæ beati Gatiani vestigium, quod ille forte paulo postea, uti infra num. 3 dicitur, in ecclesiam sancti Lidorii, fuerit a sancto Martino translatus, atque ibi prope ipsum Litorium depositus. Hinc illa ecclesia, quæ omnium urbis antiquissima esse creditur, et cathedralis titulo gaudet, licet alios agnoscat patronos, præcipue sanctum Mauricium, hodieque tamen sub sancti Gatiani nomine notior est.

[d] Colb. m. et Bad., *Littorius*. Bec., etc., *Lidorius*. Colitur die 13 Septemb. Vide not. in lib. I, cap. ult.

[e] Casin., *triginta octo*.

[f] Colb. m. et Reg., *anno nono Valentis episcopus*. Annus octavus Valentiniani incœpit mense Febr. anni 371, ad quem ex hoc loco revocanda est sancti Martini ordinatio, siquidem ejus celebritas jam sub Perpetuo die 3 Julii recolebatur.

[g] Id ipsum narrat Severus in ejus Vita.

[h] Priscillianistas, scilicet, quos Maximus, instigante Ithacio episcopo, jusserat gladio animadverti : quæ res maximas in Ecclesia turbas excitavit. Vide Dialogum 3 Severi Sulpicii, qui et ejusdem hæreseos ortum et progressum fusius descripsit sub finem libri II Historiæ sacræ.

[i] De Majoris Monasterii origine, et monachorum ibi degentium sanctissima vita, plura habet Severus Sulpicius in Vita sancti Martini. Superest etiam nunc celebre ordini Benedictino addictum sub sancti Mauri congregatione.

[j] Alingavia, vicus nunc intra urbis muros inclusus ad Ligerim, dicitur etiam Langesium, vulgo *Langeais*, ubi habitum est concilium anno 1270, sub Joanne *de Monsonau*. Salonacum est, ut putat Valesius, *Sonnay* seu *Sonné*, inter fluvios Andriam et Clasiam pariter et silvas duas, non procul ab Insula-Savarici et Castellione ad Andriam. Est tamen alius huic vico cognominis inter silvam et Castellum Reginaldi situs. Marollius Villalupensis abbas in editione Gallica putat esse *Sully*, aut *Songé*. De Ambaciaco dictum est supra lib. II, cap. 35. Cisomagum Marollio est *Charnisay* inter silvam et Clasiam amnem, aut certe *Cicongné*. At melius, ut quidem Valesio videtur, Maanus in Historia metrop. Turonensis, putat esse *Chisseau*, vicum ad Carem fluvium, haud procul a Monte Tricardi. Tornomagus vulgo *Tournon* ad Crosam fluvium. De Condate lib. I, cap. 43.

[k] Cod. Reg., *menses tres, dies septemdecim*. Bec., Colb. m. et Bad., *menses quatuor, dies septemdecim*.

num episcopum ordinaverunt: Briccius vero episcopus [a] ad papam Urbis dirigit. Justinianus autem post eum abiens, apud urbem Vercellensem obiit. Turonici verum iterum malignantes, Armentium statuerunt. Briccius vero septem apud papam Urbis annis degens, idoneus inventus a crimine, ad urbem suam redire jussus est. Hic ædificavit basilicam parvulam super corpus beati Martini, in qua et ipse sepultus est. Cumque per unam ingrederetur, Armentius per aliam portam mortuus efferebatur, quo sepulto, cathedram suam recepit. Hunc ferunt instituisse ecclesias per vicos, id est, Catalonnum [b], Briccam, Rotomagum, Briotreidem, Cainonem; fueruntque omnes anni episcopatus ejus quadraginta septem. Obiitque, et sepultus est in basilica, quam super sanctum Martinum ædificavit.

5. Quintus Eustochius ordinatur episcopus, vir sanctus et timens Deum, ex genere senatorio. Hunc ferunt instituisse ecclesias per vicos, Brixis [c], Iciodorum, Luccas, Dolus. Ædificavit etiam ecclesiam infra muros civitatis, in qua reliquias sanctorum Gervasii et Protasii martyris condidit, quæ sancto Martino [d] de Italia sunt delatæ, sicut sanctus Paulinus in epistola sua meminit. Sedit autem annos septemdecim. Et sepultus est in basilica, quam Briccius episcopus super sanctum Martinum struxerat [e].

530 6. Sextus ordinatur Perpetuus, de genere et ipse, ut aiunt, senatorio, et propinquus decessoris sui, dives valde, et per multas civitates habens possessiones. Hic, submota basilica quam prius Briccius A episcopus ædificaverat super sanctum Martinum, ædificavit aliam ampliorem miro opere [f]. In cujus absida beatum corpus ipsius venerabilis sancti transtulit. Hic instituit jejunia, vigiliasque, qualiter per circulum anni observarentur, quod hodieque apud nos tenetur scriptum, quorum ordo hic est.

De jejuniis.

Post Quinquagesimam [g] quarta et sexta feria usque natale sancti Joannis. De kalendis Septembris usque kalendas Octobris bina in septimana jejunia. De kalendis Octobris usque depositionem domni Martini bina in septimana jejunia. A [h] depositione domni Martini usque Natale Domini terna in septimana jejunia. De natali sancti Hilarii usque medium Februarium bina in septimana jejunia. B

De vigiliis.

Natali Domini in ecclesia [i]. Epiphania, in ecclesia. Natali sancti Joannis, ad basilicam domni Martini. Natali sancti Petri episcopatus [j], ad **531** ipsius basilicam. Sexto [*al.* quinto] kalendas Aprilis Resurrectione Domini nostri Jesu Christi, ad basilicam domni Martini. Pascha, in [k] ecclesia. Die Ascensionis, in basilica domni Martini. Die quinquagesimo [l], in ecclesia. Passione sancti Joannis [m], ad basilicam, in baptisterio. Natali sanctorum apostolorum Petri et Pauli, ad ipsorum basilicam. Natali sancti Martini, ad ejus basilicam. Natali sancti Symphoriani, ad basilicam domni Martini. Natali sancti Litorii, ad ejus basilicam. Item [n] Natale sancti Martini, ad ejus basilicam. Natali sancti

[a] Sic cod. Regius; alii *Briccius vero se ad papam.* C Vide notas in lib. II, cap. 1. Festum ejus celebratur die 13 Novembris.

[b] Calatonnum, Colb. m. et Ch. al., *Catolonnum.* Hunc locum esse Calvum-Montem, vulgo *Chaumont,* in finibus Turonum et Blesensium, existimat Marollius, quod a Valesio improbatur, qui potius esse putat *Clion*, ad Andriam inter Paludellum, *Paluau,* et Castellionem. Bricca an *Bray* aut *Bré* ad Angerem seu Andriam fluvium? Est quoque locus in confinio Turonum et Andegavorum, dictus vulgo *Brèche.* Rothomagum Marollius putavit esse vicum, cui nomen *la Rouë*, aut *Saint-Antoine-du-Rocher.* At Maanus mavult interpretari de *Ruam*, qui locus est haud procul a Monte-Basonis situs, vulgo dictus *le Pont de Ruam*, a ponte qui ibi Andriæ (*l'Indre*) fluvio impositus est. Briotreidis Marollio est *Autrèche*, tribus leucis ad Ambacia distans. Maanus putat esse *Bresis*, castrum in gestis dominorum Ambaciensium memoratum, vulgo *Brisay*. At Valesius contendit esse *le Bridoré* ad Andriam. Caino, vulgo *Chinon* ad Vingennam, de quo jam diximus alias. D

[c] Brixis Valesio est *Brisay*, de quo in nota præcedenti. Iciodorum, ut jam diximus libro VI, cap. 12, est *Iseure*, in finibus Turonum et Pictonum. Luccæ, seu, ut habent Colb. m. et Bec., *Lucæ*, aut ut alias habet Gregorius, Lociæ, vulgo *Loches*, ab Andriam seu Angerim (*l'Indre*) locus celebris, ubi beatus Senoch monasterium excitavit. Dolus nomen est vici haud procul ab Andria fluvio siti.

[d] Sic Bec. Alii *a S. Martino*, sed mendose. Confer caput 47 lib. I de Gloria Mart. Et quidem sanctorum Gervasii et Protasii reliquias invenit sanctus Ambrosius an. 386, quo jam erat episcopus sanctus Martinus. Epistola sancti Paulini hic laudata non exstat. Hodieque visitur juxta ecclesiam beatæ Mariæ Divitis oratorium cum parvo nosocomio, SS. Gervasio et Protasio sacrum, sed in suburbio. At ecclesia SS. Gervasii et Protasii infra muros urbis exstitisse dicitur inferius num. 12.

[e] Festum Eustochii colitur in Martyrologio Romano die 19 Septembris. Is interfuit concilio Andegav. anno 453. Scripsit cum Leone et Victurio epistolam contra clericos qui ad tribunalia sæcularia recurrebant.

[f] Hujus ecclesiæ descriptionem accuratam habes supra lib. II, cap. 14. Vide et lib. I Mirac. sancti Martini, cap. 6.

[g] Id est a Pentecoste. Quinquagesimam enim appellabant veteres tempus illud quod inter Pascha et Pentecosten intercedit, quo tempore jejunare non licebat.

[h] Iste articulus non habetur in cod. Regio.

[i] Id est in ecclesia cathedrali.

[j] Id est festum Cathedræ sancti Petri, ut appellatur in conc. Turonensi II, quod adeo celebre erat in Galliis, ut exinde ad Quadragesimam dominicæ *prima*, *secunda*, etc., *post Cathedram sancti Petri* dicebantur. Vide Mabillonii observationes in num. 24 libri II de Liturgia Gallicana. In Ch. deest *episcopatus.*

[k] Festum Paschatis a festo Resurrectionis distinguitur in vetustioribus Kalendariis: ubi Resurrectionis festum die 27 Martii recolitur, Pascha autem, ut omnes norunt, variis diebus pro varietate lunæ semper celebratum in Ecclesia fuit.

[l] Id est Pentecostes. Sic quoque appellatur in concil. Aurelian. I, can. 25.

[m] In Sacramentario Gallicano, quod e vetusto cod. noster Mabillonius edidit tomo I Musei Italici, inter Nativitatem sancti Joannis et festum sanctorum Petri et Pauli habetur *Missa in sancti Joannis passione.*

[n] Hoc festum in solo cod. Regio habetur. Et quidem certum est ex ipso Gregorio festum sancti Martini jam his temporibus duplex fuisse, unum mense Julio, alterum vero mense Novembri, hic expressum.

Briccii, ad domni Martini basilicam. Natali sancti Hi- A larii, ad domni Martini basilicam.

Hic ædificavit basilicam sancti Petri, in qua cameram basilicæ prioris posuit, quæ usque ad nostra tempora perseverat. Basilicam quoque sancti Laurentii in monte Laudiaco [a] ipse construxit. Hujus tempore ædificatæ sunt **532** ecclesiæ in vicis, id est Evena [b], Mediconno, Berrao, Balatedine, Vernado. Condiditque testamentum [c], et deputavit per singulas civitates quod possidebat, in eis ipsis scilicet ecclesiis, non modicam et Turonicæ tribuens facultatem. Sedit autem annos triginta, et sepultus est in basilica sancti Martini.

7. Septimus vero Volusianus ordinatur episcopus, ex genere senatorio, vir sanctus, valde dives, propinquus et ipse Perpetui episcopi decessoris sui. Hujus B tempore jam Chodovechus regnabat in aliquibus urbibus in Galliis. Et ob hanc causam hic pontifex suspectus habitus a Gothis, quod se Francorum ditionibus subdere vellet, apud urbem Tolosam exsilio condemnatus, in eo obiit [d]. Hujus tempore vicus Mantolomaus [e] ædificatus est, et basilica sancti Joannis in majori monasterio [f]. Sedit autem annos septem, menses duos.

8. Octavus ordinatur episcopus Verus [g], et ipse pro memoratæ causæ zelo suspectus habitus a Gothis, in exsilium deductus, vitam finivit: facultates suas ecclesiis et bene meritis dereliquit. Sedit autem **533** annos undecim, dies octo [h].

9. Nonus Licinius, civis Andegavus, qui ob amorem Dei in Orientem abiit, sanctaque loca revisit: exinde digressus, in possessione sua monasterium collocavit infra terminum Andegavum, et postea abbatis officio in monasterio [i], ubi sanctus Venantius abbas sepultus est, functus, ad episcopatum eligitur. Hujus tempore Chlodovechus rex victor de cæde Gothorum, Turonis rediit. Sedit autem annos duodecim, menses duos, dies viginti quinque, et sepultus est in basilica sancti Martini.

10. Decimo loco Theodorus et Proculus [j], jubente beata Chrotechilde regina, subrogantur, eo quod de Burgundia jam episcopi ordinati, ipsam secuti fuissent, et ab hostilitate de urbibus suis expulsi fuerant. Erant autem ambo senes valde: rexeruntque ecclesiam Turonicam simul annis duobus, et sepulti sunt in basilica sancti Martini [k].

11. Undecimus Dinifius episcopus, et ipse ex Bur-

[a] Supra, libro II, cap. 2. Dicitur *Laudiacum, sexto ab urbe milliario*. Perstat adhuc ille locus, vulgo *Mont-Loïs*, distans tribus circiter leucis supra Turonos ad sinistram Ligeris ripam impositus.

[b] Evena, in Reg. *Enevoc*, hodie *Avoine*, inter Ligerim et Vingennam, ut Maanus et Valesius existimant, qui Marollio non assentiuntur, putanti esse *Eve le Moutier*. De hoc in Vitis Patrum, cap. 19. Mediconnum, Marollio *Metray*; Maano *Monnoye*, cui non refragatur Valesius, qui et putat esse posse *Mosne*, ad Ligerim, prope Ambaciam. Berrao nomen tribuit pago Berravensi, de quo supra lib. VI, cap. 12, ubi diximus esse *Barou* locum inter Crosam (*la Creuse*) et Clasiam fluvios. Marollius hoc loco hæsitans alios tres vicos proponit, scilicet *Bourray* ad Carim fluvium, prope montem Tricardi; *Berray* haud procul a Lansduno; et *Bretenay* ad Ligerim infra Turonos. Cæterum pro *Berrao* Reg. habet *Herrardum*. Balatedine, seu, ut habet Reg., *Balacedina*, a *Balatedo*, *Balatedinis*, declinari vult Valesius, qui post Maanum putat esse *Balan*, haud procul a fluvio Cari. Marollius vertit *Vaune*, qui locus alias *Rupes Corbonis* appellatur. Vernadum denique, seu *Vernao*, ut habent Ch. al., Bec. et Colb. III., cum Bad., aut *Ernaldum* ex Reg. nomen hodieque servat, ut ait Valesius, nempe *Vernou*, castellum ad archiepiscopum pertinens, titulo baroniæ clarum, ad Siceram fluvium (*la Cisse*).

[c] Perpetui testamentum simul cum ejus epitaphio ex tomo V Spicilegii dabimus in appendice. Duobus conciliis præfuit, scilicet Turonico I anno 461, et Venetico an. 465. Eidem Apollinaris Sidonius scripsit epist. 9 libri VII, ubi concionem quam apud Biturigas pro electione Simplicii episc. habuerat, integram refert. De hoc et epist. 18 lib. IV. Vide supra in not. ad cap. 14 lib. II. Ipsi etiam Paulinus nuncupavit librum de Vita sancti Martini. Ejus festum celebratur die 8 April., in vetustis autem kalendariis 30 Decembris.

[d] Sancti Volusiani memoria apud Fuxenses potissimum celebris est, ubi sub martyris titulo, sicut et in Martyrologio Romano die XV kalend. Febr. colitur. Ferunt enim a Wisigothis capite minutum fuisse in loco qui dicitur Petrosa, et ab incolis vulgo Corona, in comitatu Fuxensi. Sacrum ejus corpus Fuxum delatum, diu servatum est in ecclesia sancti Nazarii, vulgo nunc sancti Volusiani dicta, donec a Calvinianis furentibus in favillas redactum est, cum ipsa basilica, quæ utcunque postmodum restaurata est. Hunc locum, quem canonici regulares Augustiniani possident, variis donis ditaverunt comites Fuxenses, ut in eorum Historia fusius refertur. Volusiani precibus versus edidit Apollinaris Sidonius ecclesiæ sancti Martini insculpendos, qui habentur lib. IV, epist. 18. C Eidem scripsit epist. 17 lib. VII, et Ruricius Lemovicensis epist. ult. lib. II.

[e] Is ipse locus supra lib. VII, cap. 47, dicitur Mantelomagus vicus, vulgo *Mantelan*.

[f] Supererant adhuc ejus rudera, quæ nova ædificia aliquot abhinc annis structa penitus deleverunt.

[g] Plerique *Virus*. Concilio Agathensi an. 506 per Leonem diaconum subscripsit.

[h] Sic mss. et ed. Cointius tamen et alii viri docti qui sancti Martini mortem anno 397 consignant, hic legendum putant *annos octo*, *menses undecim*. Nam alias juxta eorum computum Veri mors ultra annum 508 differenda esset, quod fieri non potest: nam Gregorius, cap. seq., ait, Clodoveum victis Gothis Turonos accessisse, cum ibi Licinius esset episcopus. At Clodovei reditus ex ista expeditione ultra annum 508 differri nequit. Vide Cointium ad annum 507, n. 10.

[i] Monasterium sancti Venantii in collegium canonicorum conversum etiam nunc superest, ecclesiæ D sancti Martini subjectum. Porro Licinius subscripsit conc. Aurelian. I, anno 511.

[j] Supra, lib. III, cap. 17, Leoni mortuo suffecti fuisse dicuntur. Canones vetabant ne duo episcopi simul in una ecclesia sederent. Unde hi potius administratores viduatæ Ecclesiæ quam episcopi Turonenses censeri debent. Langobardis sub ejusdem sæculi finem Italiam vastantibus, complures episcopi e suis sedibus pulsi, aliis Ecclesiis, accedente etiam imperatoris auctoritate, deputati sunt, sed solummodo, ut *alimenta susciperent*, inquit Gregorius Magnus, si jam proprium haberent episcopum, *non vero ut per communionem episcopalis throni dignitas dividatur*. Vide ipsius lib. I, ep. 43, etc.

[k] His suffectus dicitur Arnulfus sancti Remigii discipulus, ex Rhemorum comite, ut aiunt, exorcista ordinatus, qui post varias peregrinationes, Rhemis a famulis Scarbergæ ejus sponsæ quam Deo consecra-

gundia veniens : qui per electionem præfati regis [a] A ad episcopatum accessit ; cui aliquid de fisci ditionibus est largitus, deditque ei potestatem faciendi de his rebus quæ voluisset ; qui maxime ecclesiæ suæ quod fuit melius dereliquit ; largitus est etiam quiddam et bene meritis. Sedit autem menses decem, et sepultus est in basilica sancti Martini.

12. Duodecimus Ommatius [b] de senatoribus civibusque Arvernis, valde **534** dives in prædiis, qui condito testamento per ecclesias urbium, in quibus possidebat, facultates suas distribuit. Ipse exaltavit ecclesiam infra muros urbis Turonicæ, sanctorum Gervasii atque Protasii reliquiis consecratam, quæ muro conjuncta est. Hic cœpit ædificare basilicam sanctæ Mariæ infra muros urbis, quam imperfectam reliquit. Sedit annos quatuor [c], menses quinque : B obiitque et sepultus est in basilica sancti Martini.

13. Tertius decimus Leo ex abbate basilicæ sancti Martini ordinatur episcopus. Fuit autem faber lignarius, faciens etiam turres holochryso tectas, ex quibus quædam apud nos retinentur : in aliis etiam operibus elegans fuit. Sedit autem menses sex, et sepultus est in basilica sancti Martini.

14. Quartus decimus Francilio ex senatoribus ordinatur episcopus, civis Pictavus, habens conjugem, Claram nomine, sed filios non habens : fueruntque ambo divites valde in agris, quos maxime sancti Martini basilicæ contulerunt, reliqueruntque quædam et proximis suis. Sedit autem annos duos, menses sex [d] ; obiitque et sepultus est in basilica sancti Martini.

15. Quintus decimus Injuriosus, civis Turonicus, C de inferioribus quidem populi, ingenuus tamen. Hujus tempore Chrotechildis regina transiit. Hic perædificavit ecclesiam sanctæ Mariæ infra muros urbis Turonicæ. Hujus tempore et basilica sancti Germani [e] ædificata est. Vici etiam, Noviliacus [f] et **535** Luciliacus, fundati sunt. Hic instituit tertiam et sextam in ecclesia dici, quod modo in Dei nomine perseverat. Sedit autem annos sexdecim, menses undecim, dies viginti sex ; obiitque, et sepultus est in basilica sancti Martini.

16. Sextus decimus Baudinus, ex referendario Chlothacharii regis ordinatur episcopus, habens et filium [g], multis eleemosynis præditus. Aurum etiam quod decessor ejus reliquerat, amplius quam viginti millia solidorum, pauperibus erogavit. Hujus tempore alter vicus Noviliacus ædificatus est. Hic instituit mensam canonicorum. Sedit autem annos quinque [h], menses decem ; obiitque, et sepultus est in basilica sancti Martini.

17. Decimus septimus Guntharius, ex abbate monasterii sancti Venantii [i] ordinatur episcopus, vir valde prudens dum abbatis fungeretur officio, et sæpius legationes inter reges Francorum faciens. Postquam autem episcopus ordinatus est, vino deditus, pene stolidus apparuit : quæ res eum in tantum amentem faciebat, ut convivas, quos bene noverat, nequiret agnoscere ; sæpius tamen eos conviciis agebat et improperiis. Sedit autem annos duos, menses decem, dies viginti duos. Obiit autem, et sepultus est in basilica sancti Martini, cessavitque episcopatus anno uno [j].

18. Octavus decimus Eufronius presbyter ordinatur episcopus, ex genere illo, quod superius senatorium nuncupavimus, vir egregiæ sanctitatis, ab ineunte ætate clericus. Hujus tempore civitas Turonica cum omnibus ecclesiis magno incendio concremata est : de quibus ipse postea duas reparavit, tertiam vetustissimam [k] relinquens desertam. Postea vero basilica sancti Martini **536** et ipsa incendio est adusta per Wiliacharium, cum ibi confugium pro Chramni quondam circumventione fecisset (*Vid. lib.* IV, *cap.* 20), quam postea idem pontifex texit stanno, opitulante rege Chlothachario. Hujus tempore basilica sancti Vincentii ædificata est. Tauriaco [l], Cerate, et Orbigniaco vicis ecclesiæ ædificatæ sunt. Se-

verat, occisus est, atque uti martyr colitur die 15 Kal. Augusti. Ejus vitam habes in Bibliotheca Floriacensi a Boscio edita. De eo Frodoardus et Marlotus in Hist. Rhemensi. Crux erecta eo loco ubi passus est, etiam nunc visitur Rhemis via Cæsarea. Ejus reliquiæ in Carnotensem diœcesim delatæ, in silva Aquilina oppido nomen dederunt, ubi exstat prioratus monasterio Fossatensi subjectus. Alius est ejusdem nominis Ord. Cluniacensis apud Crespeium oppidum celebris, ubi ejusdem habentur reliquiæ. Maanus sanctum Arnulfum inter Ommatium et Leonem locat; a Gregorio omissus videtur quod sedem dies solummodo 17 obtinuerit.

[a] Chlodomeris scilicet. Colb. m. habet, *electione fratrum ad*, etc. Hic in Bec. dicitur *Dinisius*, in aliquot editis *Dionysius*. De eo lib. III, cap. 2 et 17.

[b] Reg., *Ommarius*. Filius fuit sancti Ruricii senioris Lemovic. episcopi, ex Iberia Ommatii filia, quorum epithalamium cecinit Sidonius carm. 2. Ommatiorum et Ruriciorum nobilitatem passim commendat idem auctor. Ruricios ex Aniciorum gente ortos laudat Fortunatus lib. IV, carm. 5. Ejusdem Ruricii epistolas edidit Canisius.

[c] Colb. m., *annos tres*.

[d] Reg., *menses quinque*. Vide lib. III, cap. 17.

[e] Vulgo dicitur *Saint-Germain sur Loire*.

[f] *Noviliacus*, seu *Nobiliacum*, nomen est compluribus locis commune. Ex iis apud Turones Noviliacus Nobilis (*Neuilly le Noble*), et Noviliacus ad Eleram (*Neuilly le Lierre*), ad Braenam amnem (*la Branle*). Est etiam Noviliacus ad Pontem Petreum (*Neuilly Pont-Pierre*), in confinio Turonum et Andegavorum situs. Luciliacus, vulgo *Lusillé*, vicus inter Carem et Angerem fluvios, satis notus. Injuriosi zelum laudat Gregorius supra, lib. IV, cap. 2. Interfuit concil. Aurelian. II, anno 533, et IV, an. 541 ; III vero Campanus presb. ipsius nomine subscripsit anno 538.

D [g] Colb. m., *filios*.

[h] Idem, *annos decem*. De hoc vide lib. I Mirac. sancti Martini, cap. 9, ubi dicitur sanctus. Ejus corpus, ut scribit Maanus, hodie in castro Lucacensi (*Loches*) asservatur.

[i] Colb. m. cum ed. Bad., *sancti Evantii*. De Gunthario vide lib. de Gloria Confess. cap. 8.

[j] Vide supra, lib. IV, cap. 11.

[k] Reg., Bec. et Colb. m., *tertiam seniorem*.

[l] Hæret Marollius, an Tauriacum sit *Turé*, aut *Truye*, inter Carem et Andriam. Maanus nihil habet de hoc loco, nec plura profert Valesius. Cerate, Bec., *Cerente*, item vicus est inter Andresium (*l'Indrois*) et Carum situs, *Céré* vulgo dictus. Eodem in tractu est Orbiniacum, vulgo *Orbigny*. Cæterum Colb. m. et Bad. habent *Tausire*, *Uscerate et Orbaniaco*. Orbaniacum legitur in libro de Gloria Martyrum.

Nota sancti Vincentii basilicam etiam nunc in Toronum urbe subsistere, quæ parochiæ titulo gaudet.

dit autem annos septemdecim, obiitque ætate septuagenaria, et sepultus est in basilica sancti Martini [a]. Cessavitque episcopatus dies novemdecim.

19. Nonus decimus Gregorius ego indignus ecclesiam urbis Turonicæ, in qua beatus Martinus et cæteri sacerdotes Domini ad pontificatus officium consecrati sunt, ab incendio dissolutam diruptamque nactus sum, quam reædificatam in ampliori altiorique fastigio septimo decimo ordinationis meæ anno dedicavi [b], in qua, sicut a longævis presbyteris comperi, beatorum ibidem reliquiæ Agaunensium [c] ab antiquis fuerant collocatæ. Ipsam etiam capsulam in thesauro basilicæ sancti Martini reperi, in qua valde putredine erat pignus dissolutum, quod pro eorum religionis est virtute delatum [d]. Ac dum vigiliæ in eorum honore celebrarentur, libuit animo B hæc iterum prælucescente cereo visitare: quæ dum a nobis attente rimantur, dixit ædis æditus: Est hic, inquit, lapis opertorio tectus, in quo quid habeatur prorsus ignoro, sed nec prædecessores ministros hujus custodiæ scire comperi. Deferam eum, et scrutamini diligenter quid contineatur infra conclusum. Quem delatum reseravi, fateor, et inveni in hoc capsulam argenteam, in qua non modo beatæ legionis testium, verum etiam multorum sanctorum tam martyrum quam confessorum reliquiæ **537** tenebantur. Nacti etiam sumus et alios lapides, ita ut hic erat, concavos, in quibus sanctorum apostolorum cum reliquorum martyrum pignora continebantur. Quod munus ego divinitus indultum admirans et gratias agens, celebratis vigiliis, dictis etiam Missis [e], C hæc in ecclesia collocavi. In cellula sancti Martini ecclesiæ ipsi contigua, sanctorum Cosmæ et Damiani martyrum reliquias posui. Basilicas sancti Perpetui adustas incendio reperi, quas in illo nitore vel pingi, vel exornari, ut prius fuerant, artificum nostrorum opere imperavi. Baptisterium ad ipsam basilicam ædificari præcepi, in quo sancti Joannis, cum Sergii martyris, reliquias posui, et in illo priore baptisterio sancti Benigni martyris pignora collocavi. In multis vero locis infra Turonicum terminum, et ecclesias, et oratoria dedicavi, sanctorumque reliquiis illustravi, quæ memorare ex ordine prolixum censui.

Decem libros Historiarum, septem Miraculorum, A unum de Vitis Patrum scripsi, in Psalterii tractatum librum unum commentatus sum; de Cursibus etiam ecclesiasticis unum librum condidi. Quos libros licet stylo rusticiori conscripserim, tamen conjuro omnes sacerdotes Domini, qui post me humilem ecclesiam Turonicam sunt recturi, per adventum Domini nostri Jesu Christi, ac terribilem reis omnibus judicii diem, si nunquam confusi de ipso judicio discedentes cum diabolo condemnandi estis, ut nunquam libros hos abolere faciatis, aut rescribi, quasi quædam legentes, et quasi quædam prætermittentes: sed ita omnia vobiscum integra illibataque permaneant [f], sicut a nobis relicta sunt. Quod si te sacerdos Dei, quicunque es, Martianus [g] noster septem disciplinis **538** erudiit, id est, si te in grammaticis docuit legere, in dialecticis altercationum propositiones advertere, in rhetoricis genera metrorum agnoscere, in geometricis terrarum linearumque mensuras colligere, in astrologicis cursus siderum contemplari, in arithmeticis numerorum partes colligere, in harmoniis sonorum modulationes suavium accentuum carminibus concrepare: si in his omnibus ita fueris exercitatus, ut tibi stylus noster sit rusticus, nec sic quoque deprecor ut avellas quæ scripsi. Sed si tibi in his quiddam placuerit, salvo opere nostro te scribere versu non abnuo. Hos autem libros in anno vicesimo primo ordinationis nostræ præscripsimus: et licet [Al. scilicet] in superioribus de episcopis Turonicis scripserimus [al. scripsimus], annotantes annos eorum, non tamen sequitur ac supputatur numerus chronicalis [h], quia intervalla ordinationum integre non potuimus reperire. Est ergo omnis summa annorum mundialium talis: A principio usque ad diluvium anni MMCCXLII; a diluvio usque ad transitum filiorum Israel per mare Rubrum anni MCCCCIV; ab hoc maris transitu usque ad resurrectionem Dominicam, anni MDXXXVIII, a resurrectione Dominica usque ad transitum sancti Martini, anni CCCCXII; a transitu sancti Martini usque ad memoratum superius annum, id est, ordinationis nostræ primum et vicesimum, qui fuit Gregorii papæ Romani quintus, Guntchramni regis trigesimus primus, Childeberti junioris decimus nonus, anni [i] CLXVIII. Quorum omnis summa est annorum MMMMMDCCCXIV [j].

Explicit Historia Ecclesiastica Francorum Gregorii episcopi Turonici.

[a] Ejus festum colitur die 4 Augusti; interfuit concilio Paris. III an. 557, et præfuit Turon. II an. 567. Laudatur a Fortunato lib. III, carm. 4.

[b] Idem testatur Fortunatus lib. X, carm. 2, quod est totum de hac ecclesia a nostro Gregorio restaurata.

[c] Sanctorum scilicet Mauricii et sociorum, quos infra beatæ legionis testes appellat. De his fuse actum est in Actis Martyrum sinceris ad annum 286. Ecclesiam hanc a Gregorio renovatam pluribus laudat Fortunatus lib. X, carm. 2.

[d] Cod. Colb. m. et editio Bad., *in qua valde putredinis erat pietate virtutum pro eorum virtute delatum*.

[e] Colb. m. et Bad., *et hymnis etiam missis*.

[f] Hic desinit cod. Colb. m., nec quidquam est avulsum. Unde Cointius ea quæ sequuntur a quopiam Neoterico addita fuisse censet.

[g] Cod. Reg., *Martinianus*. Sed hic alludit ad Martianum Capellam auctorem celebrem, quamvis D ætatis incertæ, de quo Vossius lib. III de Historicis Latinis, parte II.

[h] Bec., *chronicorum*. Casin., *annotantes annos, quorum non tamen sequitur hæc supputatio numerum chronicalem*.

[i] Sic Reg. et Chesn., qui al. habet, CLXXVIII. Editi alii, CCXVIII. Bec., CXVIII, forte pro CXCVIII, qui numerus cum fine libri IV concordaret.

[j] Sic iidem Reg. et Ch. At alii editi, DCCCLXIV. Neuter numerus cum singulis partibus collectis concordat. Sed nostrum est sinceras mss. cod. lectiones repræsentare: quonam autem modo hæc annorum series cum antiquis auctoribus aut etiam cum ipsomet Gregorio componenda sit, fusius inquisiere viri docti, Scaliger, Petavius, Menander, Maanus, Valesius, etc.; sed cum non eamdem viam inierint, in varias abiere sententias. Cointius vero has supputationes, sicut et eas quæ supra habentur, supposititias esse contendit.

RUINARTII NOTATIO

DE CODICE PITHŒANO QUEM ABSOLUTA EDITIONE, IN MANUS HABUIT.

Jam finem appendici nostræ imposueramus, cum illustrissimi viri Claudii Peleterii, regni administri, beneficio evolvere licuit codices mss. Bibliothecæ *Pithœanæ;* atque inter alios nobis unus occurrit, in quo præter Gregorii locum de obitu sancti Martini, sub titulo: *Serm. domini Gregorii episcopi de transitu sancti Martini*, relatum, habetur catalogus episcoporum Turonensium, id est caput ultimum Historiæ Gregorianæ, cum variis annorum computationibus quæ ibidem referuntur. At in illo codice anni a transitu sancti Martini ita numerantur, ut exceptis Guntramni annis, quos mendose singuli scripti et editi exhibent, omnes computationes probent annum CCCXCVII fuisse sancti antistitis extremum. Sic quippe ibi legitur: *A transitu sancti Martini usque ad memoratum superius annum, id est ordinationis nostræ primum et vigesimum, qui fuit Gregorii papæ Romani* V, *Guntramni regis* XXXI, *Childeberti Junioris* XIX, *anni* CLXLVII (*id est* 197). *Quorum omnis summa est* MMMMMDCCLXLVII. Sic enim omnes annorum numeri in annum DXCIV conveniunt, a quo si subtrahantur anni CXCVII, habebitur annus CCCXCVII, quo Martinum e vivis excessisse putamus, et auctoritate Gregorii probavimus in nostra præfatione. Hunc forte annum DCXIV currentem assignavit Gregorius, quod Romam profectus epilogum Historiæ suæ addiderit. Eo enim anno Romanum iter suscepisse creditur; ac sequenti obiit, uti probat Cointius. Cæterum Gregoriano Turonensium episcoporum catalogo subjunguntur nomina sequentium ad Landramnum, cujus tempore, sæculo scilicet nono, codex scriptus est. Ii autem recensentur hoc ordine: *Latinus episcopus, Charegiselus episcopus, Medegesilus episcopus, Sigilaicus episcopus, Rigobertus episcopus, Chrodobertus episcopus, Bertus episcopus, Guntramnus episcopus, Ibbo episcopus, Gausbertus episcopus, Dido episcopus, Rangabertus episcopus, Austaldus episcopus, Eusebius episcopus, Herbernus episcopus, Joseph episcopus, Landramnus episcopus.*

SANCTI GEORGII FLORENTII GREGORII
EPISCOPI TURONENSIS
HISTORIA FRANCORUM EPITOMATA
PER FREDEGARIUM SCHOLASTICUM.

INCIPIT PRÆFATIO GREGORII.

541-542 *Decedente atque imo potius pereunte ab urbibus Gallicanis, etc.*, ut supra col. 1 et 2. Sic omnino habet codex Claromontanus. At Boherianus, et Ambracianus, apud Cambecium, tomo II: *Incipit præfatio Græca. Decedente, etc.* Hunc porro epitomatorem Fredegarium appello, viros doctos imitatus, qui ipsum hoc nomine designarunt. Quamvis nullum unquam codicem scriptum viderim, in quo hoc nomine fuerit appellatus. Quod idem de se ipsis testantur viri eruditi qui de rebus Francicis hoc sæculo scripsere, hunc auctorem Fredegarium Scholasticum appellantes, Jos. Scaligerum, et Freherum secuti, qui primi eum sic nuncupaverunt, ex aliquo codice ms., ut credere par est. Porro sequentem titulum *Capitolares, etc.*, ex eodem cod. Claromontano descripsimus, qui sic in Boheriano habetur: *Incipiunt capitula libri, quod est excarpsum de Chronicis Græc. episc. Thoronacis.* Et ex simili, ut quidem conjicio, codice Canisius, tomo II Lect. antiquæ *Thoromacum episcopum* censet esse hujus operis auctorem, qui *Græce* scripserit. Dicitur autem liber quartus, quod inter varia chronica, quæ ille auctor in unum corpus collegit, Gregorii epitome quarto loco habeatur. De his plura in præfatione generali ad hunc tomum diximus.

543-544 CAPITOLARES LIBRI QUARTI.

QUOD EST SCARPSUM DE CHRONICA GREGORII EPISCOPI TORONACI, IN CHRISTI NOMINE FIAT.

I. De Chunis, et Agecio Patricio.
II. De Francorum origine et eorum regibus.
III. De ducibus Francorum tribus, et pugnis cum republica.

IV. De Francis, et Valentiniano imperatore.
V. De regibus denuo in Francis creatis.
VI. De Joviniano et Constantino, vel Honorio, imperatoribus.
VII. De eversione urbis Trevericæ, quæ a Francis facta est per Lucium.
VIII. De Castini domesticorum comitis pugna cum Francis.
IX. De initio regis dinuo [*Ch.*, criniti] Francorum.
X. De Avito imperatore.
XI. De Childerico rege Francorum, et Wiomado Franco.
XII. De Basina regina et Childerico.
XIII. De Eorico rege Gotthorum, et basilica sancti Juliani martyris.
XIV. De Ædicio [*Al.* Ædecio] eleemosynam tribuente.
XV. De initio regni Chlodovei, et Syagrio patricio.
XVI. De Chlodoveo, et sancto Remedio urbis Remensis.
XVII. De Gundiocho rege Burgundionum et filiis ejus.
XVIII. De Chlodoveo rege, et Chrotechilde regina, et Auriliano qui follem perdidit.
XIX. De Aridio sapiente, et ejus consilio.
XX. De conjunctione Chrotechildæ et Chlodovei.
XXI. De initio christianitatis Chlodovei per beatum Remedium, qui eum baptizavit.
XXII. De Godegisilo, et Gundobado, et Chlodoveo rege.
XXIII. De consilio Aridii sapientis.
XXIV. De Aridio, Gundobado, et Chlodoveo rege.
XXV. De Alarico rege Gotthorum, et Chlodoveo rege.
XXVI. De interitu Chloderici filii Sigiberti regis.
XXVII. De interitu Chararici regis.
XXVIII. De interitu Ragnacharii regis.
XXIX. De interitu Chlodovei regis.
XXX. De divisione regni inter filios quatuor Chlodovei regis.
XXXI. De Amalrico filio Alarici regis.
XXXII. De Alanis [*Ch. al. et Boh.*, Alamannis], qualiter in regno Francorum interfecti sunt.
XXXIII. De Regibus Toringorum; et Toringia ditioni Francorum subjicitur.
XXXIV. De Gundobado et filio ejus Sigimundo.
XXXV. De transitu Sigimundi.
XXXVI. De obitu Chlodomeris.
XXXVII. De eo quod regnum Burgundiæ Francorum ditioni subjicitur.
XXXVIII. De pace falsa inter Childebertum et Theudericum.
XXXIX. De Chrotechilde regina et nepotibus suis, qui a Chlotario sunt interfecti.
XL. De obitu Theuderici.
XLI. De Childeberto et Theudeberto contra Chlotarium agentibus.
XLII. De Childeberto et Chlotario in Spania cum exercitu aggressis.
XLIII. De Theuthachado [*Al.* Theudehado] rege Spaniæ interfecto.
XLIV. De uxore et filia Theuderici regis Italiæ interfectis, et compositione.
XLV. De Theudeberto in Italiam ingresso, et Italia recepta.
XLVI. De Verdunensibus a Theudeberto recuperatis.
XLVII. De morte Chrotechildæ reginæ.
XLVIII. De Agyliane rege Spaniæ.
XLIX. De Athanagildo rege Spaniæ.
A L. De Theudebaldo filio Theudeberti, Buccleno duce, Belesario et Narsete patriciis.
545-546 LI. De regno Chlotarii et pugna cum Saxonibus.
LII. De Childeberto et Chramno filio Chlotarii.
LIII. De morte Childeberti.
LIV. De exsilio Walderadæ relictæ Childeberti et interitu Chramni.
LV. De obitu Chlotarii et divisione regni inter filios ejus quatuor.
LVI. De Guntramno et regina Marchetrude, et ancilla Bobilane.
LVII. De Sigiberto et Brunichilde regina.
LVIII. De Chrodino duce et bonitate ejus.
LIX. De Gogone effecto majore domus.
LX. De Chilperico quod Gailessindam [*Al.* Gachilisindam] sororem Brunechildis accepit.
LXI. De Chunis et Sigiberto rege.
LXII. De Arvernis et Celso patricio.
LXIII. De Athanagildo, Leuvane et Leuvildo regibus Spaniæ.
LXIV. De obitu Justiniani et imperio Justini.
B LXV. De Langobardorum gente, et eorum origine et nomine.
LXVI. De obitu Alboini Italiæ regis
LXVII. De Langobardis in Franciam prorumpentibus.
LXVIII. De Mummolo Patricio et Langobardis, vel Saxonibus.
LXIX. De Chlodoveo filio Chilperici.
LXX. Quod Chilpericus civitates de regno Sigiberti pervasit.
LXXI. De interitu Sigiberti et pace Guntramni
LXXII. De exsilio Brunichildæ et rege Childeberto.
LXXIII. De supputatione annorum ab Adam usque ad transitum Sigiberti.
LXXIV. De Meroveo filio Chilperici, et Brunichilda.
LXXV. De Chlodoveo filio Chilperici, et pugna Mummoli patricii et Desiderii ducis.
LXXVI. De pugna inter Suevos et Saxones.
LXXVII. De comitibus Brittonorum.
LXXVIII. De Guntramno et Childeberto adoptato in filium.
LXXIX. De Justini imperatoris amentia, et uxore ejus Sophia.
LXXX. De thesauris Narsedis patricii.
C LXXXI. De largissimis eleemosynis Tiberii imperatoris, et Sophia Augusta.
LXXXII. De regimine Childeberti, et inundatione aquarum, et igne de cœlo civitates et vicos urente.
LXXXIII. De filia Sigiberti, nomine Sidegunde, uxore Ermengildi.
LXXXIV. De morte filiorum Chilperici trium.
LXXXV. De fuga Mummoli.
LXXXVI. De pace Chilperici et Childeberti falsa.
LXXXVII. De reclauso, nomine Hospitio.
LXXXVIII. De morte Chrodini [*Al.* Rodini] ducis.
LXXXIX. De Gundoaldo filio Chlotharii, qui regnare cœperat, et interfectione Mummoli.
XC. De eo quod Chilpericus Parisios invadit.
XCI. De timore Chilperici, ut cum thesauris aufugit [*Clar.*, ut Eternoacum fugit].
XCII. De Childeberto, quomodo in Italiam fuerit aggressus.
XCIII De Chilperico, quod filiam suam in Spaniam cum thesauris direxit, et in continuo ad Calam villam mortuus est.
D

HISTORIA FRANCORUM EPITOMATA.

547 I. Cumque Wandali præterissent a Galliis, nec multo post tempore Chuni Gallias ingredi disponebant (*Greg. Tur. lib.* II, *cap.* 2, 5). Quod cum beatus Arvatius [a] episcopus Tungrorum civitatis audisset, Romam pergit ad limina sancti Petri apostoli. Ibique quotidianum jejunium et vigilias assidue faciens, in visione somni ab apostolo responsum accipiens decretum ab Altissimo Chunos ingredi Gallias,

[a] Sic Clar. et codex Ambracianus, tomo II Bibliothecæ Cæsareæ Lambecii laudatus. At editi, *Servatius*. Boh., *Cumque beatus Arvacius episc. Theucrorum*. Vide notas in lib. II Gregorii cap. 5.

protinus ad civitatem suam rediit, prædicens ejus A obitum, ut hoc malum non videret. Aiecium [a] patricium hujus Chronici gesta laudant. Virilis habitu formatus, animo alacer, membris vegetus, equis promptissimus, sagittarum peritus, conti impiger, bellis aptissimus, pacis captator celebris, nullius avaritiæ sectator, bonis animæ præditus, injuriarum patientissimus, laboris appetens, impavidus periculorum; famis, sitis, vigiliarum tolerantissimus; **548** cui ineunte ætate prædictum liquet quantæ potentiæ fatis [*Al.* factis] destinaretur, temporibus suis futurisque celebrandus (*Cap.* 6). Hæc supradictus historiographus de Aiecio narrat. Cum iisset certamen cum Chunis, quæ gesserit Idacius suæ historiæ hujus volumine narrat [b] (*Cap.* 7). Nam his diebus oratione uxoris suæ ad limina beatissimorum apostolorum Petri B et Pauli jejuniis et vigiliis discurrente, intercedentibus apostolis, Aiecius a periculis liberatur. Revelatum est cuidam pauperi, nuntianti uxoris Aiecii orationibus fuisse salvatum. Quod cum a paupere proditum fuisset, pauper cæcitate percutitur.

II. De Francorum vero regibus beatus Hieronymus, qui jam olim fuerant, scripsit [c]. Quod prius Virgilii poetæ narrat Historia, Priamum primum habuisse regem, cum Troja fraude Ulixis caperetur, exindeque fuisse egressos. Postea Frigam habuisse **549** regem, bifaria divisione partem eorum Macedoniam fuisse aggressam; alios cum Friga vocatos Frigios, Asiam pervagantes, in littore Danuvii fluminis et maris Oceani consedisse. Denuo bifaria divisione Europam media ex ipsis pars cum Francione eorum C rege ingressa fuit. Qui Europam pervagantes, cum uxoribus et liberis Rheni ripam occuparunt, nec procul a Rheno civitatem ad instar Trojæ nominis ædificare conati sunt. Cœptum quidem est, sed imperfectum opus remansit. Residua eorum pars, quæ super littore Danuvii remanserat, electum a se Turchot [d] nomine regem, per quem vocati sunt Turchi, et per Francionem alii vocati sunt Franci, multis post temporibus cum ducibus externas dominationes semper negantes [*Ch.*, regentes].

III. Francos transegisse comperimus usque ad Marcomerem, Sonnonem et Genebaudum duces (*cap.* 9). Cum quibus temporibus imperatoris Theudosii in Germaniam prorumpentes, pagos depopulantes, etiam Coloniæ metum incusserunt. Quod cum Treveris perlatum fuisset, Nanninus [*Al.* Nannius] et Quintinus Magister [e] militum collecto exercitu Francos de Germania ejecerunt. Apud Carbonariam de Francis strages fitur. Post Heraclio et Joviano [f] cum exercitu ultra Rhenum transeuntibus, disponentes Francos ad internecionem perducere, tantæ strages ex militibus a Francis factæ sunt, ut Heraclius et Jovianus vix de eodem prælio potuissent evadere. Nec ulterius adversus Francos præsumpserunt arma arripere. Post paucum temporis Arbogastes superbia elatus adversus Francos arma commovit, cum eisdem dimicans victus effugit.

IV. Franci Treveris hiemando residere præsumunt (*Ibid.*). Valentiniano imperatore infra privati modum redacto, militaris rei cura Francis satellitibus tradita. Civilia quoque officia transgressi, **550** in conjurationem Arbogastis sacramentis obstricti sunt. Arbogastes Marcomerem et Sonnonem duces odiis insectans, exercitus fraude Francos deceptos, urendosque cum decussis foliis, nudæ atque arentes silvæ insidiantes aggredere, transgresso Rheno pagum quem Chamavi [g] incolunt, depopulatus est.

V. Dehinc exstinctis ducibus in Francis denuo reges creantur ex eadem stirpe qua prius fuerant (*Ibid.*).

VI. Eodem tempore Jovianus ornatus regios assumpsit. Constantinus fugam vertens Italiam dirigit, missis a Joviano [h] principe obviam percussoribus, super Mentio [i] flumine capite truncatur. Multi nobilium jussu Joviani apud Arvernis capti, et a ducibus Honorii crudeliter interempti sunt (*Ibid.*).

VII. Treverorum civitas factione unius ex senatoribus, cui nomen Lucius, a Francis capta et incensa est. Cum Avitus imperator esset luxuriæ deditus, et iste Lucius haberet mulierem pulcherrimam cunctarum, fingens Avitus ob infirmitatem corporis lecto se depremere, jussit ad omnes senatrices, ut eum requirerent [j]. Cumque uxor venisset Lucii, vique ab Avito oppressa fuisset, in crastino surgens de strato Avitus dixit ad Lucium: Pulchras thermas habes, et frigida lavas [k]. Hæc indignante Lucio, sua factione direpta est civitas, et incensa a Francis.

VIII. Castinus domesticorum comes expeditionem D accepit contra Francos, eosque proterit, Rhenum

[a] Sic Clar., Boh. et Freher. Chesn. vero, *Agetium*. Can., *Aetium*, quod est vulgatum nomen.

[b] Fredegarius, ut in præfatione dictum est, Collectionem Chronicorum in quinque aut sex libros divisam edidit. Liber tertius est ex Idatio excerptus, qui hic laudatur, ibique Aetius dicitur primo Attilam, tum Thorismundum, accepta ab utroque pecunia, fefellisse.

[c] Hieronymus in vita sancti Hilarionis: *Inter Saxones quippe et Alemannos gens est, non tam lata quam valida, apud Historicos Germania, nunc vero Francia vocatur.* Procopius etiam Germanorum nomine Francos passim designat.

[d] Aimoin. lib. II, cap. 2, cum Boh., *Torchot.... Torchi*. Rorico, lib. I, *Torcat*.

[e] Boh. et Can., *magistri militum*.

[f] Editi, *Joviniano*; et infra Clar., in indice capit., *Juviniano*. Boh., infra, *Eraclio et Juviniano cum paucis*. Is est Jovinus, ut habet Ch. al., unus ex his qui temporibus Honorii tyrannidem assumpserunt. Falsum est autem a Jovini missis Constantinum occisum fuisse. De Arbogaste, qui genere erat Francus, v. de Vitam sancti Ambrosii.

[g] Clar., *Amavi*. Boh., *Amogi*.

[h] Incaute Fredegarius hic quæ de Honorio Frigeridus scripsit, tribuit Jovino.

[i] Boh., *Mentia*. Appellatur Mincius, vulgo *Mencio*, seu *Menzo*, Italiæ fluvius, qui Mantuam urbem alluit, et in Padum labitur.

[j] Ch. marg., *jussa ad omnes senatrices ut eum visitarent, misit*.

[k] Clar. et Boh., *Nam frigido lavas*. Freh., *frigide*.

transit, Gallias pervagatur, usque ad Pyrenæos montes pervenit [a].

IX. Franci electum a se regem, sicut prius fuerat, crinitum inquirentes diligenter ex genere Priami, Frigi, et Francionis, super se creant, nomine Theudemerem [*Al.* Theodomirum] filium Richemeris, qui in hoc prælio, quod supra memini, a Romanis interfectus est (*Ibid.*, *et cap.* 10). Substituitur filius ejus Chlodeo [b] in regnum, **551** utilissimus vir in gente sua, qui apud Esbargem castrum [c] residebat, quod est in termino Thoringorum. Burgundiones quoque Arianorum secta utebantur, sedentes in Cisalpinis. Chlodeo missis exploratoribus ad urbem Camaracum, perlustrans omnia, ipse sequitur, Romanos proterit, civitatem capit; et inde usque Suminam fluvium occupavit. Hæc generatio fanaticis usibus culta est. Fertur super littore maris æstatis tempore Chlodeone [*Boh.*, Chlodevei] cum uxore residente meridie, uxor ad mare lavatum vadens, terretur a bestia [d] Neptuni, qui Minotauro similis eam appetisset. Cumque in continuo aut a bestia aut a viro fuisset [e], concepit, ac peperit filium, Meroveum nomine, a quo reges Francorum postea Merovingii vocantur.

X. Avitus imperator luxuriosus apud Placentiam urbem episcopus ordinatur, et post ad ecclesiam [f] sancti Juliani fugiens vitam amisit (*Cap.* 11).

XI. Childericus vero filius Merovei cum successisset patri in regno, nimia luxuria dissolutus, filias Francorum stupro tradidit (*Cap.* 12). Illi vero ob hoc indignantes, eum de regno ejiciunt. Wiomadus Francus fidelissimus cæteris Childerico, qui cum, cum a Chunis cum matre captivus duceretur, fugaciter liberaverat. Hic inventum unum aureum cum Childerico dividens, dum cerneret quod cum Franci interficere conarentur, dixit ei: Fuge in Thoringiam, latita aliquantulum ibi. Si tibi potuero Francos placare, istum aureum medium tibi ad signum dirigam; et si non potuero, ubicunque aggressus fueris, mihi notam facias viam tuam. Quando quidem potuero, et istam partem tibi direxero, partesque [*Ch.* pariterque] conjunctæ unum effecerint solidum, tunc securus patriam **552** repedabis. Childericus habitans in Thoringia apud regem Bisinum, uxoremque ejus Basinam [g] latuit. Franci tunc Ægidium [h] unanimiter regem adsciscunt. Wiomadus amicus Childerici subregulus ab Ægidio Francis instituitur [i], ejusque consilio omnes Francos singulis aureis tributavit. Illi acquiescentes impleverunt. Dixitque iterum ad Ægidium Wiomadus: Gens hæc durissima, quæ mihi ad agendum jussisti, parum attributati sunt. Superbia sæviunt; jube ut ternos solidos tribuentur. Quod cum factum fuisset, acquiescentes Franci dixerunt: Melius nobis est ternos solidos tributa solvere, quam cum Childerico gravissimam vitam ducere. Wiomadus iterum ad Ægidium dicit: Rebelles existunt tibi Franci; nisi præceperis ex eis plurimos jugulari, eorum superbiam non mitigas. Electos a Wiomado centum inutiles et in necessitatibus incongruos [j] ad Ægidium direxit, quos Ægidius consilio Wiomadi usus interficere jussit. Wiomadus dixit secretius ad Francos: Non sufficiunt tributa quæ solvitis? Quandiu hoc malum sustinere vultis, ut parentes vestri sicut pecora jugulentur? Tunc Franci unanimiter dixerunt: Si Childericum ubicunque potuissemus reperire, libenter eum super nos reciperemus ad regem, forsitan per ipsum de his afflictionibus eriperemur. Tunc Wiomadus protinus ad Ægidium vadens, dixit: Modo est gens Francorum tuæ disciplinæ perdomita. Dansque eidem [k] consilium legatos ad Mauricium imperatorem dirigere, gentesque vicinas, si posset, attrahere, ut vel quinquaginta millia solidorum ab imperatore [l] dirigerentur, quo potius gentes accepto in munere se imperio subjicerent. Addensque dixit ad **553** eum: Aliquantulos solidos tuæ instantiæ locum accipiens militavi, parum servus tuus argentum habeo. Volebam cum tuis legatis puerum dirigere, ut melius Constantinopoli mihi argentum mercaret. Tunc acceptis ab Ægidio quingentis in munere aureis, quos ad hoc opus emendum transmitteret, misit puerum creditarium sibi cum media parte aurei quem cum

[a] Hæc de Stilicone Gregorius lib. IX, cap. 2, ex Orosio commemorat, quæ incaute Castino, Ch., *Gastino*, de quo paulo superius dixerat Gregorius, Fredegarius attribuit.

[b] Sic Clar., alia tamen manu, et quidem antiqua, aliquis scripsit *Clodoveus*. Sic et habet Can. At. Boh. *et filius Chloveus*. Alii, *Chlogio*. Gregorius, cap. 9, de Theodemere et Chlodione agit, sed nusquam scripsit Chlodionem fuisse Theodemeris filium. Aimoinus et Rorico Marcomerem Priami filium fuisse aiunt, et ex Marcomere Pharamundum prodiisse, cui in regem electo, et postea defuncto, Chlodio ipsius filius successit.

[c] Ed., *Hespergem*. Alii cum Anonymo, Roricone, et Aimoino *Dispargum*.... Omnes habent infra *Thoringorum*.

[d] Clar., *Lavandum vadens bestia Neptuni quinotauri similis*.

[e] Boh., *concepta*, *peperit*. Chesn., *continuo a bestia tacta fuisset*. Hanc porro narrationem ab interpolatore additam fuisse censet Cointius ad annum 426, idque sub Carolinis principibus, ut Merovingici principes, inquit ille, qui e regno exciderant, in viliori haberentur apud populos pretio. At falsam esse hanc viri eruditi conjecturam ex eo patet, quod hic locus integer habeatur in cod. Claromontano, qui ab annis mille sub prima regum nostrorum stirpe descriptus est.

[f] Boh., *Basilicam*, et sic eam inferius appellat.

[g] Clar., *Bysinum*, et infra semel *Bysinam*. Boh., *latuit Francis. Tunc.*

[h] Clar., *Ejeium*, et infra semper *Ejegius* dicitur. Aliis *Egidius*. Boh., ut plurimum, *Eicius*.

[i] Sic Clar., at editi, *Viomadum amicum Childerici subregulum ab Ægidio iterum Franci instituerunt*. Deest *iterum* in Can., at Chesn. al. et Aimoin., *Winomadum*. Boh., *Widomadum.... sub regulis ab Ægidio Franci instituerunt... singulos aureos*.

[j] Sic Clar. et Boh. Editi vero, *utiles... congruos*.

[k] Clar. et Freh., *dans idemque*. Ches., *dansque eisdem*. Canisii lectionem sequimur. Marcianus tunc, aut certe Leo ejus successor CP. regnabat; in Occidente vero Majorianus. Alterutrum hic Mauricium appellat Fredegarius. Nam Mauricius imp. sub sæculi seqq. finem vixit.

[l] Freher., *ad imperatorem*.

Childerico diviserat, sacellum plenum plumbeis, quos puer pro solidis secum portaret. Comperto jam Childericum Constantinopoli esse, cum legatis Ægidii puer aggreditur his verbis instructus, ut legatos præcederet, et Childerico protinus nuntiaret, priusquam legati in conspectum imperatoris venirent, quod Ægidius qui tributa publicis ærariis solvere debebat, tributa imperatori solvenda quæreret. Quod cum Childericus Mauricio imperatori nuntiasset, repletur furore et indignatione, cum legati Ægidii ei præsentati fuissent, his verbis suggerentes, jubet eos retrudi in carcerem. Dixitque Childericus ad Mauricium imperatorem : Jube me servum tuum ire in Gallias. Ego furorem indignationis tuæ super Ægidio ulciscar. Multis muneribus a Mauricio Childericus ditatus, evectu navali revertitur in Gallias. B Quem cum Wiomadus nuntiante puero comperisset, castro Barro [a] ad ipsum venit, et a Barrensibus receptus est. Eorum omnes reditus publicos pro initio receptionis consilio Wiomadi benigne concessit. Deinde ab omnibus Francis resublimatur in regno, multaque prælia cum Ægidio egit. Plures strages ab ipso factæ sunt in Romanis.

XII. Basina quæ Bisinum regem in Thoringia jugalem habebat, cum audisset Childericum a Francis in regno sublimatum, cursu veloci relinquens Bisinum ad Childericum transiit (*Cap.* 12). Qui cum eam sollicite interrogasset qua de causa ad eum de tam longe venisset, respondisse fertur : Novi, inquit, utilitatem tuam, quod sis valde strenuus; **554** ideoque veni ut habitem tecum. Si utiliorem sub cœlo scissem, C ad eumdem expetissem. Quam Childericus gaudens, et diligens ejusdem pulchritudinem, in conjugio copulavit. Cum prima nocte jugiter stratu junxissent, dicit ad eum mulier : Hac nocte a coitu virili abstinebimus. Surge secretius, et quod videris ante aulas palatii, dices ancillæ tuæ. Cumque surrexisset, vidit similitudinem bestiarum [b] leonis, unicornis et leopardi deambulantium. Reversusque dixit mulieri quæ viderat. Dicit ad eum mulier : Domine mi, vade denuo, et quod videris narra ancillæ tuæ. Ille vero cum foris abiisset, vidit bestias similitudine ursi et lupi deambulantes. Narrans et hæc mulieri, compellit eum tertio ut iret, et quod videbat nuntiaret. Cumque tertio exisset, vidit bestias minores similitudine canis et minorum bestiarum ab invicem detrahentium et vo- D lutantium. Cumque Basinæ hæc universa narrasset, abstinentes se caste usque in crastinum, surgentes A de stratu dixit Basina ad Childericum : Quæ visibiliter vidisti, veritate subsistunt. Hæc interpretationem habent. Nascetur nobis filius fortitudine leonis signum et instar tenens; filii vero ejus leopardi et unicornis fortitudine signum tenent. Deinde generantur ex illis qui ursis et lupis fortitudinem et voracitatem eorum similabunt. Et tertio quæ vidisti ad discessum, columnæ regni hujus erunt, qui regnabunt ad instar canum, et minoribus bestiis eorum consimilis erit fortitudo. Pluritas autem minorum bestiarum, quæ ab invicem detrahentes volutabant, populos sine timore principum ab invicem vastandos significat. Concepit Basina, et peperit filium, nomine Chlodeveum. Hic fuit magnus et pugnator egregius, ad instar leonis fortissimus cæteris regibus. Childericus cum B Odouacro rege Saxonorum Aurelianis pugnans, Andegabum victor perrexit. Mortuo Ægidio, reliquit filium, Syagrium nomine (*Cap.* 18). Eodem tempore Brittones de Betorica [*Al.* Biturica] a **555** Gotthis expulsi, multi apud Dolensem [c] perempti sunt. Paulus comes cum Romanis et Francis bellum Gotthis intulit, et prædas egit. Childericus Odonacro superato Paulum comitem interfecit, Andegavis obtinuit (*Cap.* 19). His actis, inter Saxones et Romanos bellum gestum est. Saxones terga vertentes, multis ex eis exstinctis, insulæ [d] eorum, cum multo populo interempto, a Francis captæ atque subversæ sunt.

XIII. Ipso anno terræmotus fuit. Euricus Gotthorum rex decimo quarto regni sui anno ecclesiam sancti Juliani Brivate columnis ornatam mirifice C construxit [e]. Regnans Euricus annos viginti (*Cap.* 20).

XIV. In Burgundia nimia famis oppressio advenit (*Cap.* 21). Cumque populus a fame diversis regionibus dispergeretur, nec esset qui alimoniam præberet; Ædicius [f] quidam ex senatoribus magnam tunc rem in Deo fecisse perhibetur. Misit pueros suos cum equitibus [*id est* equis] et plaustris per vicinas sibi civitates; ut eos qui inopia vexabantur sibi adducerent. Cunctos pauperes quos invenire potuerunt, adduxerunt ad domum ejus, ibique eos tempore sterilitatis pascens a fame liberavit. Fueruntque plusquam quatuor millia, quos aluit usque tempore ubertatis. post quorum discessum vox e cœlis lapsa pervenit, dicens Ædicio : Quia fecisti hanc rem, tibi et semini D tuo panis non indigebit in sempiternum. Ædicius miræ velocitatis fuit, pluribus vicibus multitudinem Gotthorum cum paucis in fugam convertit. Evatrix [g]

[a] Non unum est hujus nominis castrum, vulgo *Bar*, de quo hic locus intelligi possit. Tam enim Barro ad Albam, quam Barro ad Sequanam competere potest. Barrum Ducis, quod nunc videtur cæteris celebrius, tunc temporis nondum constructum fuisse Valesius putat. At cum pagi Barrensis mentio sit ab annis fere mille in testamento Wolfaudi comitis pro conditu monasterii sancti Michaelis in agro Virdunensi, et in aliis ejus ævi monumentis, locum hunc jam tunc celebrem fuisse oportuit, ut pago cognomini nomen indiderit, qui proinde hic potuerit designari, licet serius Barrum Ducis cognominatus.

[b] Istas visiones ab interpola ore additas putat Cointius. At, prout jam observavimus ad caput 9, refragatur cod. Claromontani auctoritas.

[c] Editi aliquot, *al. Tolosam*, falso. Est enim vicus Biturigum. Vide notas ad Gregorii lib. II, cap. 18.

[d] Editio Freh., *in solo*. Boh., *in solo... capti atque subversi.*

[e] Fallitur Fredegarius; nam, ut jam observavimus, non Euricus, sed Victorius ab Eurico Arvernis præpositus basilicam sancti Juliani, non quidem Brivate, sed in ipsa urbe Arverna, quam hodie Claromontem appellamus, columnis adornavit, non exstruxit.

[f] Al., *Ecditius*, seu *Ædecius*.

[g] Ed., *Evarix*. Boh. et Ch. al., *Evagrus*.

rex Gotthorum excedens Spanum limitem, gravem in Galliis intulit persecutionem (*Cap.* 25).

XV. Defuncto Childerico, Chlodoveus ejusdem filius regnavit pro eo (*Cap.* 27). Anno autem quinto regni ejus Syagrius Romanorum patricius apud civitatem Sexonas [a], quam quondam pater suus tenuerat, sedem habebat : super quem Chlodoveus cum Ragnachario irruens, Syagrius illisum cernens **556** exercitum terga vertit, et ad Alaricum regem Tholosam cursu veloci perrexit. Chlodoveus legatos ad Alaricum mittit, ut eum redderet, alioqnin noverit sibi bellum inferri. At ille metuens, ut Gotthorum pavere mos est, Syagrium vinctum legatis tradidit. Quem Chlodoveus custodiæ mancipavit, regnoque ejus accepto, eum gladio trucidare [*Boh.*, truncare] præcepit. Chlodoveus, eo quod esset fanaticus, ecclesias deprædari permisit.

XVI. Igitur de ecclesia Remicianæ urbis urceum magnum hostis abstulerat cum reliquis ministeriis (*Ibid.*). Sanctus ac apostolicus Remedius pontifex ejusdem urbis ad Chlodoveum veniens postulans, si aliud de sacris vasis recipere non mereretur, saltem vel urceum illum reciperet. Audiens rex dixit : Mitte nuntium usque Suessionas, ibi quæ acquisita sunt dividenda erunt. Si mihi illud sors dederit, petitionem tuam implebo. Cum præda in medio dividenda poneretur, ait rex : Rogo ut saltem mihi vas istud extra partem concedatis. Hæc rege dicente, respondent Franci : Gloriose rex, quæ cernimus tua sunt; sed et nos tui sumus, domine, quod tibi placet, fac. Tunc unus levis, invidus et facilis, voce magna urceum impulit, dicens : Nihil hinc accipies, nisi quod tibi sors vera largitur. Rex injuriam hanc patientia lenivit. Sorte posita, acceptum urceum beato Remedio transmisit, servans abditum sub pectore vulnus. Kalendas Martias jussit omnes armatorum phalanges se ostensuros venire. Ubi cunctos circuibat venit ad urcei percussorem, dicens ad eum : Inculta est armatura tua, neque securis est utilis. Apprehensamque securem ejus terræ dejecit. Et ille cum paululum inclinatus fuisset, rex elevatis manibus secure caput ejus defixit : Sic, inquit, et tu Suessionis urceo fecisti, magnum sibi per hanc causam timorem statuens [b].

XVII. Fuit igitur Gundiochus rex Burgundionum ex genere Athanarici **557** regis persecutoris (*Cap.* 28). Huic fuerunt quatuor filii, Gundobadus, [c] Godegiselus, Chilpericus et Godemarus. Gundobadus Chilpericum fratrem suum interfecit gladio; uxorem ejus A ligato ad collum lapide aquis immersit; duos filios eorum gladio trucidavit; duas filias exsilio condemnavit, quarum senior nomine Saedeleuba [d], mutata veste, se Deo devovit, junior Chrotechildis vocabatur.

XVIII. Porro Chlodoveus legationem in Burgundiam sæpius mittens ambiebat Chrotechildem (*Ibid.*). Et cum non esset licitum eam videre, Chlodoveus Aurelianum [e] quemdam ex Romanis, ingenio quo poterat, ad Chrotechildem prævidendam direxit. At ille nisi singulus, ad instar mendici peram ad dorsum ferens veste deformi, illis perrexit partibus, annulum Chlodovei, quo ei potius crederetur, secum portans. Cumque ad Januam civitatem [f] ubi Chrotechildis cum germana Saedeleuba sedebat, venisset, et illæ hospitalitate peregrinos sectantes eum causa mercedis sus- B cepissent, et pedes ejus Chrotechildis lavaret, Aurelianus verbo secreto inclinans ad eam, dixit : Domina mi, grande verbum tibi nuntiaturus sum, si locum dare digneris, ubi secretius suggeram. Illa annuens, inquit : Loquere [g]. Dixitque Aurelianus : Chlodoveus rex Francorum me direxit ad te; si voluntas Dei fuerit, te vult ad culminis sui sociare conjugium. Ut certa fias, hunc annulum tibi direxit. Quem illa accipiens, gavisa est gaudio magno. Dixitque ad eum: Accipe centum solidos pro laboris tui munere, et annulum hunc meum. Festinans revertere ad dominum tuum, et dic ei : Si me vult matrimonio sociare, protinus per legatos a patruo meo Gundobado postuletur. Legati **558** qui venient, obtenta ad præsens firmitate [h], placitum sub celeritate insti- C tuant. Nisi ad perficiendum festinent, Aridii [i] cujusdam sapientis de Constantinopoli adventum vereor, cujus consilio, si prius venerit, hæc omnia dissipabuntur. Aurelianus eodem habitu quo venerat, rediit ad propria. Cum jam prope Aurelianense territorium, nec procul a domo prope accessisset, quemdam pauperem mendicum in via secum itineris socium habebat [j], cum jam securus Aurelianus sopore depressus esset, a collega suo pera cum solidis ejusdem furatur. Cumque a somno expergefactus fuisset, mœrore plenus cursu veloci perrexit ad propria, dirigensque pueros ad inquirendum mendicum qui peram ejus portabat. Quem apprehensum Aureliano præsentant, eumque fortiter triduo cæsum permisit ire mendicum. Protinus Aurelianus Chlodoveo regi D per singula narrans successionem, suggestiones nuntiat [k]. Quod cum Chlodoveo utilitas et consilium

[a] Canis., *Santonas*. Sed constat Suessionas urbem hic designari, quæ in veteribus scriptis *Sessonas*, *Sexonas*, aut *Saxonas* vulgo scribitur.

[b] Chesn. et Freh., *timorem fecit*. Canis., *causam Franci timorem statuerunt*.

[c] Alii, *Gundebadus*, *Gunthegiselus*, *Gotemarus*. Mss. Clar. et Boh. lectionem retinuimus, et sic semper infra.

[d] Ches. al., *Chrona*, et infra *Chrothildis*. Boh., *Chrotechildis*. Vide notas in Gregorium.

[e] Aurelianus Patricius memoratur a Gregorio lib. I de Gloria mart. cap. 77. Sed hanc de eo mendicum simulante narrationem inter fabulas computant cum Valesio viri eruditi; quam tamen habent Rorico, Anonymus, Aimoinus, auctor Vitæ sanctæ Chlothildis, et alii passim. Gregorius vero, lib. II Hist. cap. 28, legationem a Chlodoveo missam memorat : sed nihil de hac re habet.

[f] Sic Clar., non vero *januam civitatis*, ut Boh., Can. et Freh.; est quippe *Geneva*, quam veteres *Januba* scribebant. Ches., *Genovam*.

[g] Clar. Boh., et Can., *annuens verbo secreto audiens, dixitque*.

[h] Boh., *obtata ad præsens firment*.

[i] Editi, *Aredii*. De hoc vide Gregor. lib. II cap. 32, etc.

[j] Can., *habuit*. Chesn., *quidam pauper mendicus quem in via... habuerat... collegæ suo peram furatus est*.

[k] Apud Freh. deest *successionem*. Clar., *narrans*

Chrotechildis placuisset, legatos ad Gundobadum dirigit, petens ut Chrotechildem neptem suam ei in conjugium sociandam traderet. Quod ille denegare metuens, et sperans amicitiam cum Chlodoveo inire, eam se daturum spondit. Legati offerentes solidum et denarium, ut mos erat Francorum, eam partibus Chlodovei sponsant [a], placitum ad præsens petentes, ut ipsam ad conjugium traderet Chlodoveo. Nulla stante mora, inito placito Cabillono [b], nuptiæ præparantur. Venientes cum celeritate Franci Chrotechildem a Gundobado acceptam levantes in basternam [c], cum multis thesauris ad Chlodoveum dirigunt. Chrotechildis cum jam comperisset adventum Aridii revertentis ab imperio, dixit ad seniores **559** Francos : Si vultis me domino vestro præsentare, removete me de basterna, et supra equum levate, et quantum protinus potueritis, illis partibus accelerate. In hac basterna ad suam non possum venire præsentiam. Franci levata Chrotechilde super equum, festini ad Chlodoveum pergunt.

XIX. Cumque Aridius a Massilia velocissimo cursu hæc audiens ad Gundobadum venisset, dixitque ei Gundobadus : Audisti quod amicitiam cum Francis inivimus, neptemque meam Chlodoveo tradidi uxorem? respondens Aridius dixit : Non est hoc amicitiæ cultus, sed initium discordiæ perpetuæ. Reminiscere debueras, domine mi, quod genitorem Chrotechildæ germanum tuum Chilpericum gladio trucidasti, matrem ejus lapide ad collum ligato necare jussisti, duos ejusdem germanos capite truncatos in puteum fecisti projicere. Si prævaluerit, injuriam parentum vindicabit. Dirige protinus exercitum post eam, ut revertatur. Facilius unius feres jurgium, quam omni tempore tu et tui scandalizemini [d] a Francis. Hæc audiens Gundobadus, exercitum post tergum Chrotechildæ retentandum [e] dirigit, qui consequentes thesauros et basternam cuncta retentent. Chrotechildis vero cum appropinquasset Villariaco [f], in qua Chlodoveus residebat, in territorio Trecassino, adhuc antequam terminos Burgundiæ Chrotechildis præteriret, rogans eos a quibus ducebatur, ut duodecim leuvas [g] in utrasque partes de Burgundia prædarent et incenderent. Quod cum permittente Chlodoveo fuisset impletum, dixit Chrotechildis : Gratias tibi ago, Deus omnipotens, quod initium vindictæ de genitoribus vel fratribus meis video.

XX. Tunc ad præsens Chlodoveo [h] perducitur, ipsamque in matrimonium Chlodoveus accepit, quam cultu regali perfecto dilexit amore (*Ibid., cap.* 29). Habebat jam tunc Chlodoveus filium de concubina, nomine Theudericum. Chrotechildis cum primo genitum filium habuisset, **560** quem baptismo consecrare vellet, virum assidue suadens christianum efficere [i] nullatenus ad consiliandum regis animus movebatur, dicens : Deorum nostrorum jussione cuncta creantur, Deus vester nihil posse manifestatur. Regina filium ad Baptismum exhibet. Baptizatus autem puer, quem Ingomerem [*Al.* Ingomerum] vocitabant, in albis obiit. Qua de causa permotus felle rex, increpabat reginam, dicens : Si in nomine deorum meorum puer fuisset baptizatus [j], vixisset. Regina vero Deo omnipotenti gratias agens, ut de utero suo primogenitum in regno suo acceperit. Post hunc genuit filium, quem Chlodomerem vocitavit; qui cum baptizatus ægrotare cœpisset, dicebat rex : Et iste, sicut frater, moritur. Orante matre, Domino adjuvante, convaluit. Regina tamen assidue regem verbis blanditis [k] ad Christi cultum suadebat (*Cap.* 30).

XXI. Cumque bellum contra Alamannos Chlodoveus rex moveret, suadente regina, vovit, si victoriam obtineret, efficeretur christianus (*Ibid.*). Cumque utræque phalanges certamina jungerent, et strages ingentes essent, dixit Chlodoveus : Deum invoco, quem Chrotechildis regina colit : si me juvaret in hoc prælio, ut vincam hos adversarios meos, ero illi fidelis. Alamanni terga vertentes in fugam lapsi sunt. Cumque regem suum cernerent interemptum, novem annis [l] exsules a sedibus eorum, nec ullam potuerunt gentem comperire, quæ eis contra Francos auxiliaret, tandem se in ditionem Chlodoveo tradunt. Nam cum de prælio memorato superius Chlodoveus Remis [m] fuisset reversus, clam a sancto Remedio Rhemensis urbis episcopo (*Cap.* 31), attrahente etiam Chrotechilde regina, baptismi gratia cum sex millibus Francorum in Pascha [n] Domini consecratus est. Cum a sancto Remedio in Albis Evangelii lectio Chlodoveo annuntiaretur, qualiter Dominus noster Jesus Christus ad passionem venerat, dixit Chlodoveus : Si ego ibidem cum Francis meis fuissem, injuriam **561** ejus vindicassem. Jam fidem his verbis ostendens, christianum se verum esse affirmat.

XXII. Godegiselus frater Gundobadi solatium per legatos Chlodoveo postulat, cum eum comperisset fortissimum in præliis; promittens, [o] si ejecerit Gun-

Suissionas nuntiat. Boh., *narrans fuisse bonelas* (al. m., *honestas*) *su gestiones nuntiat.*

[a] Boh., Can. et Ches., *desponsant.* Hic Francorum mos dicitur *secundum legem Salicam* in formula veteri apud Bignonium, post Marculfi formulas, p. 219. Vide et ejus notas in varias formulas, n. 5, p. 364.

[b] Can. et Chesn. al., *Cavallono.* Boh., *Cavilonno.*

[c] Basterna vehiculi genus erat matronis proprium quod tectum erat, ut ex Hieronymo in cap. LXVI Isaiæ colligit Altaserra, *cum umbraculis, quæ nos dormitoria interpretari possumus vel basternas.*

[d] Clar. et Boh., *scandalizeris.* Can. et Freh. et Ch. at., *vexentur.*

[e] Can., *præsentandam*, Boh., *retentanda... retentant.*

[f] Duo supersunt apud Tricassinos loca, quæ huc revocari possunt, *Villers* scilicet haud procul ab Arciaco et ipsis Trecis et *Villori*, vicus paulo Trecis remotior, Barro ad Albam propinquus. An *villa Riaco?*

[g] Can., *leucas.* Clar. altera manu exponit, *leugas.*

[h] Editi *ad præsentiam Chlodovei.*

[i] Ed., *ut christianus efficeretur.*

[j] Freh., *nominatus.* In cod. Clar. hæc vox omittitur.

[k] Can., *blandis.* Clar. et Boh., *blandiciis.*

[l] Freh. et Ch. al., *centum quatuor annis.* Locus obscurus, quem alii auctores non exponunt.

[m] Clar., *Remus.* Boh., *Remus... ingressus.*

[n] Hunc secuti sunt Hincmarus, Flodoardus, etc. Alii tamen ex sancti Aviti epistola Chlodoveum in Nativitate Domini baptizatum fuisse volunt.

[o] Boh., *promittens se si... dissolvere.*

dobadum cum suo solatio a regno, tributum partibus Chlodovei dissolveret (*Cap.* 32). Gundobadus ignorans dolum fratris Godegiscli, ad eum misit dicens : Veni ut resistamus Francis unanimiter, ut quod aliæ gentes passæ sunt, non perferamus nos. At ille : Vadam, inquit, et præbeam tibi auxilium. Chlodoveus cum Francis adversus hos duos reges castra Divionensi campania [a] direxit ad prælium. Godegiselus Chlodoveo conjungitur, ac uterque exercitus Gundobadi populum atterit. At ille dolum fratris cognoscens terga vertit, Rhodani ripam percurrens Avenionem urbem ingreditur. Godegiselus, obtenta victoria, promissa Chlodoveo ex parte implens, Viennamque triumphans [b]. Chlodoveus rex post Gundobadum dirigit, eumque de civitate extrahi præcepit.

XXIII. Aridius prudentissimus vir cum Gundobado intra castra sedens, ad Gundobadum ait : Oportet te lenire hujus hominis feritatem (*Ibid.*). Ego simulans a te fugere, ad eum transibo, ut faciam quod neque te, neque hanc noceat regionem. Quodcumque tibi per meum injunget consilium, faciendum promitte, donec causam tuam Dominus prosperet.

XXIV. Aridius valedicens Gundobado ad Chlodoveum perrexit, dicens: Illum perfidum Gundobadum relinquens, tuæ gloriæ me offero [c] (*Ibid.*). Benigniter a Chlodoveo recipitur. Eratque jucundus in fabulis, strenuus in consiliis, justus in judicio, et in commisso [d] fidelis. Dixit ad Chlodoveum : Tua est hæc regio, quare eam vastare permittis? Jube Gundobadum tibi tributa solvendum, et ipsum et regionem dominabis. Quod si noluerit, perfice quod cœpisti. Hæc injuncta a Chlodoveo **562** Gundobadus implere promittens, Chlodoveus rediit in Franciam, relictis cum Godegiselo quinque millibus Francorum. Exiens Gundobadus de Avinione, resumptis viribus, Godegiselum in Vienna circumdat, per aquæductum in civitatem ingrediens Godegiselum interfecit. Francos aggregatos in unam turrem ferro trucidavit, nihilque postea Chlodoveo reddere disponens (*Cap.* 33).

XXV. Igitur Alaricus rex Gotthorum cum amicitias fraudulenter cum Chlodoveo inisset, quod Chlodoveus discurrente Paterno legatario suo cernens, adversus Alaricum arma commovet, et in campania Voglavensi, decimo ab urbe Pictava milliario, Alaricum interfecit, et plurima manu Gotthorum trucidata, regnum ejus a mare Tyrrheno, Ligere fluvio, et montibus Pyrenæis, usque Oceanum mare a Chlodoveo occupatum est (*Capp.* 35, 37). Thesauros Alarici a Tolosa auferens secum Parisius duxit, et

A multis muneribus ecclesiam sancti Martini, et sancti Hilarii ditavit, quorum fultus auxilio hæc cernitur implesse. Cumque Parisius perrexisset, ibi cathedram regni sui constituit (*Cap.* 38).

XXVI. Theudericus ejusdem filius, civitatibus captis circa maritima, jussu patris filius ad eum revertitur (*Ibid.*). Filius Sigiberti regis, nomine Chlodericus [*Al.*, Chlodoveus], quem cum exercitu in ejus solatio contra Gotthos Chlodoveus [*Al.* Theodoricus] habuerat, liciniis [e] verbis, dum per Scaldem fluvium navigaret, attractus. Ipse vero patrem suum Sigibertum in Bochonia [f] interfecit dolose, et ipse a percussoribus Chlodovei interfectus est. Regnum Sigiberti absque ullo prælio cum thesauris Chlodoveus assumpsit.

B XXVII. Chararicum regem parentem suum Chlodoveus interfecit, et regnum suum sibi subdidit (*Cap.* 41).

XXVIII. Ragnacharium regem, atque suum parentem, Chlodoveus dolis interfecit manu propria, et fratrem suum Richarium similiter manu propria **563** jugulavit (*Cap.* 42). Regnum Ragnacharii, qui apud Camaracum sedem habebat, suæ ditioni subjecit. Regnum Chlodovei maxime per totas Gallias dilatatur. Studiose tractavit, ut nullus de suis parentibus superesset, nisi de suo semine, qui regnaret.

XXIX. Mortuo Chlodoveo, sepultus est in ecclesia sancti Petri apostoli, quam suo opere construxerat (*Cap.* 43). Obiit post Voglense [g] bellum anno quinto. Regnum tenuit annis triginta. A transitu sancti Martini usque ad transitum Chlodovei fiunt anni centum C duodecim. Chrotechildis regina ad limina sancti Martini Turonis orationibus et vigiliis pervacabat.

XXX. Quatuor filii Chlodovei, id est Theudericus, Chlodomeres, Childebertus et Chlotarius, regnum ejus æquo ordine inter se diviserunt (*Lib.* III, *cap.* 1). Sortitus est sedem Theudericus Mettis, Chlodomeres Aurelianis, Childebertus Parisius, et Chlotarius Suessionis. Theudericus habebat jam filium, nomine Theudebertum, utilem et strenuum.

XXXI. Amalricus filius Alarici sororem eorum in matrimonium accepit, per quam Barcennona [*Leg.*, propter... Barcinonæ] a Childerico [h] et Francis occisus est (*Ibid., capp.* 2, 3).

XXXII. Dani evectu navali Gallias petunt, in regno Theuderici irruunt, a Theudeberto [i] filio Theuderici superantur, omnemque prædam et vitam D amiserunt.

XXXIII. Thoringorum tres fratres regnabant, Badericus [*Al.*, Baldericus], Ermenfridus et Bertharius

[a] Sic Clar., id est, ni fallor, castra per campos Divionenses direxit, etc., vel in campania Divionensi; sic cap. 25 dicitur campania Voglavensis. Editi habent, *castro Divionense Campaniam direxit*, etc.

[b] Freh., *triumphat*. Can. et Ches. al., *Avenionemque triumphans, Chlodoveus... dirigit, qui eum de civitate extrahere possent.*

[c] Clar., Boh. et Freh., *expeti*, pro *gloriam tuam expetii*. Frequenter enim casus sextus pro quarto in isto auctore habetur in mss., quod semel monuisse satis sit.

[d] Ch. al., *commissionibus*.

[e] Can., *levis*. Ch. et Freh. al., *lenibus, levibus*. Boh., infra, *navigaret ad tractum*.

[f] Editi, *Burconia*; al., *Burgundia, Burgunia, Burchonia silva*.

[g] Boh., *Voglavense*; al., *Vogladense*.

[h] Legendum *Childeberto*. Barcino urbs episcopalis provinciæ Tarraconensis, hodiernæ Catalauniæ caput. Vide Gregorii locum.

[i] Sic Clar., Boh. et Can. At Freh. et Ches. hic caput 32 sic inchoant: *Alani a Theudeberto*, etc. Certe in capitum indice, etiam in Clar. habetur : *De Alanis qualiter in regno*, etc. Nihil vero de Danis, qui forte iidem sunt, nam solos Danos memorat Gregorius. Boh., pro *Dani evectu*, habet *Alamanni evectu*, etc.

(*Cap.* 4). Ermenfridus Bertharium interfecit, instigante uxore Ermenfridi nequissima, nomine Amalberga, et Badericum germanum suum cum solatio [a] Theuderici interfecit. Ipse vero a Theudeberto filio Theuderici interfectus est. Regnum Thoringorum Francorum ditioni subactum est.

XXXIV. Gundobadi filius Sigimundus apud Genavensem [b] urbem, villa Quatruvio, jussu patris sublimatur **564** in regnum, habens uxorem filiam Theuderici regis Italiæ, unde habebat filium, nomine Sigiricum (*Cap.* 5). Eadem mortua, aliam duxit uxorem. Filium suum Sigiricum novercæ insidiis jussit interfici. Unde postea fortem pœnitentiam agens, monasterium sanctorum Agaunensium miri operis construxit [c], et alia plura monasteria ædificavit. Chrotechildis assidue filios admonebat mortem patris matrisque, vel germanorum suorum ulcisci (*Cap.* 6). Quam ob causam illi Burgundias appetunt, Sigimundum et Godemarem [d] in prælio vincunt.

XXXV. Chlodomeres Sigimundum, dum ad monasterium sanctorum Agaunensium fugeret, captum cum uxore et liberis, Aurelianis adducit (*Ibid.*). Godemaris terga vertens latuit. Godemaris resumptis viribus regnum Burgundiæ tenet. Chlodomeres iterum adversus Godemarem exercitum movet, interfecto Sigimundo cum uxore et liberis.

XXXVI. Prædictum est Chlodomeri ab Avito abbate, quod fecerat Sigimundo, ipso itinere [*Al.*, ipsum item] passurum (*Ibid.*). Cumque Veseroncia [e] Franci cum Burgundionibus bellum inissent, Chlodomeres capite truncatur, deceptus ab auxiliis Theuderici, qui filiam Sigimundi habebat uxorem.

XXXVII. Franci vero in ipso prælio resumptis viribus, Burgundionibus Veserontiæ superatis, et ad internecionem perductis, patriam eorum ditioni subjiciunt (*Ibid.*). Chlotarius uxorem Chlodomeris, nomine Guntiucham, uxorem duxit, filiosque ejus tres, his nominibus, Theudoaldum, Gunthacharium [*Al.* Guntharium] et Chlodoaldum Chrotechildis alebat. Childebertus dolose Arvernos contra Theudericum invasit. Chlotarius et Childebertus Burgundias appetunt : sed Theudericus cum eis aggredi noluit. Childebertus et Chlotarius fugato Godemare Burgundias occupant. Theudericus cum exercitu Arvernos vastat (*Cap.* 9, 11, 12). Mundericus qui se parentem regi asserebat, regnumque **565** ei deberi dixit, a satellitibus Theuderici occiditur fraude deceptus (*Cap.* 14). Res ejus fisco subjiciuntur.

XXXVIII. Inita pace inter Childebertum et Theudericum cum sacramento, datis obsidibus (*Cap.* 15). Sed celerius rumpitur, multique filii senatorum ob hoc [f] servitio subjiciuntur. Nepos beati Gregorii Lingonicæ urbis episcopi, Treveris cuidam barbaro serviens, ingenio Leonis cujusdam ex cocis ipsius episcopi, liberatur et reducitur.

XXXIX. Chrotechildis regina cum filiis Chlodomeris, quos alebat, Parisius resedens, eosque unico amore diligens, Childebertus invidia de eis ductus Chlotarium suadet, ut interficerentur (*Cap.* 18). Ex quibus duo, Theodoaldus et Guntharius, Chlotarii manu propria interficiuntur. Chlodoaldus ad clericatum tondetur, dignamque vitam gerens transiit ; ad cujus sepulcrum Dominus virtutes dignatur ostendere. Theudericus filio suo Theudeberto [g] Wisigardem cujusdam regis filiam desponsavit (*Cap.* 20). Theudebertus relinquens Wisigardem, Theotheriam [h] genere Romanam duxit uxorem (*Cap.* 22).

XL. Theudericus vigesimo tertio [i] anno regni sui moritur, regnumque ejus Theudebertus assumpsit, qui magnum se atque in omni bonitate præcipuum ostendit (*Cap.* 23). Theotheria zelans a Theudeberto filiam suam dolo interfecit. Theudebertus, relicta Theotheria, Wisigardem duxit uxorem. (*Capp.* 25, 26, 27).

XLI. Childebertus et Theudebertus, fœdere inito inter se, contra Chlotarium movent exercitum (*Cap.* 28). Sed orationibus Chrotechildis ad limina sancti Martini, et divino nutu, grandine et infestatione tonitrui et fulguris veniente, separati sunt. Pacem ineuntes ad proprias sedes sunt reversi.

566 XLII. Post hæc Childebertus et Chlotarius Spanias appetunt, easque parte maxima depopulati sunt (*Cap.* 29). Amalricum regem Barcenona interficiunt (*Cap.* 10). Cæsaraugusta civitas orationibus et jejuniis liberatur [j] (*Cap.* 29).

XLIII. Post Amalricum Theudo [k] regnat in Spaniis (*Cap.* 30). Quo interfecto Theudegiselus regnum assumit, qui dum ad cœnam lætus sederet, exstinctis cereis, a suis occiditur. Cui Agila succedit in regno. Gotthi vero jam olim habent hoc vitium, cum rex eis non placet, ab ipsis interficitur.

XLIV. Et quia Theudericus rex Italiæ sororem Chlodovei in matrimonium habuit, ex qua parvulam filiam cum uxore reliquit, cum mater ei regis filium sociandum provideret, a servo, nomine Tranquillane [l], accipitur (*Cap.* 31). Tranquilla cum exercitu

[a] Boh., Ch. al., Freh. al. et Can., *suum consilio*.

[b] Can. et Ch. al., *Ardegavensem*. Item. Ch. al., *Agaunensem*.

[c] Imo jam antea constructum fuerat, sed illud adauxit, ibique psallentium continuum instituit. Vide Gregorium et notas.

[d] Supra dicitur *Gotemarus*; hic in Boh., *Godemarus*.

[e] Ches. et Freh., *Vesontiæ*, et sic infra, locus est prope Viennam Allobrogum, ex Gregorio.

[f] Primo apud Romanos, si fides frangeretur, obsides capite damnabantur, ex Tito Livio ; satis fuit postea eos in servitutem redigere.

[g] Clar. cum. Can. et Freh., *Theudericus filium suum Theudebertum ubi Wisigardem*; et infra, *Romanam duxit*. Inter duas tamen has voces aliquid erat scriptum in Clar., quod detritum est ex industria.

[h] Ches. al. et Boh., *Deotheriam*.

[i] Sic Clar. et Boh. cum anonymo auctore de Gestis Franc. et editis, præter Chesn., qui cum Aimoino habet *vigesimo quarto*.

[j] Bellum quod contra Wisigotthos suscepit Childebertus, simul et aliud, quod post annos undecim adversus eosdem Childebertus una et Clotharius gesserunt, in unum permiscet epitomator. De priori Gregorius lib. III, cap. 10 ; de altero ejusdem libri cap. 29.

[k] In indice Clar., et Boh. hic et in indice, habent, *Theuthacadus* ; Chesn., *Theudahadus*.

[l] Chesn. et Freh., *Tranquillianos*. Can. et Boh.,

a matre puellæ capitur, et capite truncatur. Accepta filia mater disciplinam ingerens secum duxit. Filia matrem veneno interfecit. Theodatus [a] regnum Theuderici ambivit, et filiam, quæ matri exstiterat parricida, in balneo vehementer succenso jussit includi, ut ibi combureretur. Unde causa compositionis quinquaginta millia solidorum Childeberto, Chlotario et Theudeberto transmissi sunt. Quod Childebertus et Theudebertus inter se dividentes, nihil exinde Chlotario dederunt. Theodato defuncto, Totila successit in regnum, quem Narsis patricius interfecit, regnumque Gotthorum in Italia destructum est [b].

XLV. Post Theudebertus cum exercitu Italiam ingreditur, eamque per maritimos terminos cunctam depopulatur (*Cap.* 32). Narsis patricius in fugam versus. Postea Buccellinus dux, jussu Theudeberti, Siciliam occupat, totamque **567** Italiam dominans, magna ei felicitas [c] in his conditionibus fuit.

XLVI. Petitione Desiderati Verdunensis urbis episcopi Theudebertus clementer octo millia solidos civibus Verdunensibus ad recuperandum dedit (*Capp.* 34, 36). Theudebertus vexatus a febre moritur decimo quarto regni sui anno.

XLVII. Chrotechildis regina plena dierum et bonis operibus moritur; et in sacrario [d] basilicæ sancti Petri sepelitur (*Lib.* IV, *cap.* 1). Chlotarius jubet ad omnes ecclesias tertiam partem fructuum fisco dissolvere; sed resistente Injurioso pontifice hoc malum destruitur (*Capp.* 2, 3). Chlotarius de Ingunde Guntharium, Childericum, Aribertum, Guntramnum, Sigibertum, et Chlodesindam filiam habuit. De Aregunde [e] sorore Ingundis Chilpericum, et de Unsina habuit Chramnum.

XLVIII. Angilane in Spania regnante, cum esset iniquus suis, exercitus imperii Spanias ingreditur. Agila interficitur (*Cap.* 8).

XLIX. Athanagildus succedit in regno, qui ab Spania exercitum imperii expulit (*Ibid.*).

L. Theudebaldus filius Theudeberti Waldetradam [f] duxit uxorem (*Cap.* 9). Erat valde iniquus suis, cujus tempore uvæ in cauco [g] natæ sunt. Stella ex adverso veniens in lunam ingressa est. Buccelinus in Italia apud Belisarium et Narsidem patricios sævius fortiter dimicans eos in fugam vertit eorumque exercitus proterit. Tandem infirmatus a profluvio ventris, et exercitus suus eadem infirmitate attritus [*Al.* interiit], Belisario jam interfecto, a Narside superatur, et interficitur. Ipsoque anno Theudebaldus obiit, regnumque ejus Chlotarius accepit, copulans Waldetradam sibi uxorem.

LI. Eo anno rebellantibus Saxonibus, Chlotarius, commoto exercitu, maximam eorum partem delevit, Thoringiam vastans, quia eis auxiliare **568** præsumpserant (*Cap.* 10) [h]. Nec multo post tempore denuo Saxonibus rebellantibus, Chlotarius movit adversus eos exercitum (*Cap.* 14). Saxones offerentes cuncta emendare quæ male gesserant, et dimidiam partem de omnibus rebus eorum, exceptis uxoribus et liberis, in compositione offerunt. Quod Franci accipere despicientes, eos interficere conantur, Chlotario dicentes: Non pacificabis cum eis, sed surge, præliemur et ulciscamur in illis. Cum ille nollet, Franci Chlotarium volentes occidere, invitus perrexit ad prælium, ibique tanta strages a Saxonibus de Francis facta est, ut mirum fuisset.

LII. Childebertus cum Chramno insidias Chlotario parat (*Cap.* 16). Aribertus [i] et Guntramnus jussu patris cum exercitu contra Chramnum dirigunt, sed divino nutu temperante [j], cum gravi coruscatione exorta a prælio separantur. Chramnus cum Childeberto pertendit (*Ibid.*). Saxones factione Childeberti in Francia venientes, usque Diviciam [k] civitatem prædas egerunt. Chramnus cum Childeberto se fortiter constringit. Childebertus Rhemensem Campaniam depopulatus est (*Cap.* 17). Austrapius dux in basilicam sancti Martini Chramnum metuens fugit (*Cap.* 18).

LIII. Childebertus rex apud Parisios obiit, et in basilica sancti Vincentii, quam ipse construxerat, sepultus est, cujus thesauros et regnum Chlotarius assumpsit (*Cap.* 20).

LIV. Waldetradam et filias ejus duas in exsilio posuit (*Ibid.*) [l]. Chramnus in Britanniam fugit ad Conobrem [m] comitem Britannorum. Willacharius socer ejus ad ecclesiam sancti Martini confugit. Per ipsum hæc basilica [*Al.*, ecclesia] incendio concrematur. Postea a Chlotario condigne recuperatur, et stanno

Traquillane. Vales., *Trauvillane*, qui c nset eum esse Triquillam præpositum domus regiæ, de quo Boethius lib. I de Consolatione. Plerique enim tunc nomina in *a* producebant in *anis*, ut Attilanis, Melanis, etc. *Trivva præpositus cubiculi* dicitur in Excerptis Historiæ ab Henrico Valesio editæ, ad calcem Ammiani Marcellini.

[a] Clar. et Boh., *Theothadus*; et infra, *Theuthado*. Ch. al., *Theuhadus*. De his vide notas in Gregor., quibus ea junge quæ de Amalasunthæ cæde habet Procopius in Historia arcana, ubi fatetur se Theodoræ Augustæ metu rem in Historia Gotthorum dissimulasse. Hic autem scribit Theodoram veritam ne si Amalasuntha, ut ipsa constituerat, Byzantium veniret, Justinianus imp. se ipsa neglecta illius amore caperetur, Petro legato demandasse ut eam per Theodatum interfici curaret, quod paulo post factum fuit.

[b] Alia, sed antiqua manu, Clar., *translatum est*.

[c] Ch. al., *infelicitas*. Boh., *magna infelicitas*. Buccellini in Campaniam adventus meminit Gregor. M. lib. I Dialog. cap. 2.

[d] In Clar. al. man. additæ sunt litteræ *at*, ut fiat *sacratario*.

[e] Ch. al. et Freh. al., *Radegunde*; et infra, *Gunsina*. Cap. seq., *Aquilane, Hispania*.

[f] Ed. et infra, *Valderadam*; al. *Vuldotradum, Vuldodradam*.

[g] Freh., *Cauro*. Can. et Ch. al., *Sambuco*. Clar., *in pauco*. Sed prima littera fere detrita est; et infra, pro *luna*, Boh. *limina*.

[h] Boh., *Qui eorum auxilia præsumpserant*.

[i] Infra dicitur *Charibertus*. Clar. habet *Airibertus*; al., *Chairibertus*.

[j] Sic editi. Clar., *temperate*, pro *tempestate*, ni fallor.

[k] Can. et Ch. al., *Duuciam*; al., *Deviciam*.

[l] Can. et Boh. hæc præcedenti capitulo jungunt, et melius quidem. Legendum porro *Ultrogottam*, quæ fuerat Childeberti uxor. Vide Gregor.

[m] Ch. al. et Freh., *Cunobertum regem*; et infra, pro *Williacharius*, Clar. et Boh., *Quillacharius*, quod nomen incaute dividitur in Can. *Quia Lacharius*. Et infra Ches. et Freh., *propter ipsum*.

cooperitur. Chramnus a Chlotario patre suo captus, A cum uxore et liberis in Britannia igne concrematur, Conober comes Britannorum interfectus [a].

569 LV. Chlotarius pro suis peccatis quæ gesserat, aut negligenter egerat, exorandum ad limina beati Martini Confessoris properat (*Cap.* 21). Exinde Compendio villa veniens, quinquagesimo primo regni sui anno vexatus a febre obiit. Chilpericus occupatis thesauris Chlotarii in villa Brennaco, sedem Childeberti Parisius occupat; sed mox exinde repellitur (*Cap.* 22). Charibertus, Guntramnus, Chilpericus et Sigibertus regnum patris dividunt. Dedit sors Chariberto regnum Childeberti, Parisius sedem habens, Guntramno vero regnum Chlodomeris, sedem habens Aurelianis; Chilperico regnum Chlotarii patris ejus, cathedram habens Suessiones; Sigiberto B quoque regnum Theuderici, sedem habens Mettis [b]. Eodem tempore Chuni Gallias appetunt, contra quos Sigibertus movit exercitum, eosque vicit [*Al.*, interfecit] atque fugavit (*Cap.* 23). Postea cum iis pacem inivit. Chilpericus Rhemos invadit, et alias civitates quæ ad Sigibertum pertinebant abstulit, unde inter ipsos bellum civile surrexit. Sigibertus Suessiones occupat; Theudobertum filium Chilperici apprehensum in exsilium transmittit: Chilperico victo atque fugato, civitates in suam dominationem revocat. Post annum [*Boh.*, annos] Theudobertum filium Chilperici reddidit, datis in invicem de pace sacramentis [c]. Guntramnus in Burgundia regnans, in locum Agricolanis patricii Celsum instituit, virum in verbis paratum, et in cupiditate promptissimum (*Cap.* 24) [d]. C

LVI. Guntramnus fuit rex bonus, timens Deum (*Cap.* 25). Accepit primum concubinam, nomine Venerandam, de qua habuit filium, nomine Gundebadum. Post accepit Marchitrudem filiam Magnacharii [e], quæ postquam de Guntramno habuisset filium, **570** veneno Gundebadum dolose interfecit. Ipsa judicio Dei filium quem habebat perdidit, et odium regis per saginam incurrit. Eadem dimissa, Austrechildem ejusdem ancillam, cognomento Bobilanem, Guntramnus accepit uxorem, de qua duos filios habuit, his nominibus, Chlotarium et Chlodomerem.

Ut Marchitrudis dimitteretur, hæc fuit occasio. Mater ejus, post mortem Magnacharii, de vilibus hominibus unum ex nutritis Magnacharii acceperat maritum, quæ, instigantibus Guntione et Wiotico [f] filiis, ab eodem mater jussu Guntramni separatur, et ipse puer occiditur. Clamant et filii, negligentes [g] matrem herbariam et meretricem. Hæc occasio filiam ejecit de regno. Charibertus rex Ingobergam accepit uxorem. Qua relicta, Merofledem lanarii filiam accepit, et aliam pastoris ovium filiam, nomine Theudechildem, duxit uxorem, ex qua habuit filium, sed protinus moritur (*Cap.* 26).

LVII. Porro Sigibertus cum videret fratres suos uxores viles accipere, Gogonem causa legationis ad Athanagildum [h] regem direxit, petens ut ei filiam suam, Brunam nomine, conjugio traderet, quam Athanagildus cum multis thesauris Sigiberto ad matrimonium transmisit (*Cap.* 27). Ad nomen ejus ornandum et augendum est determinatum [i] ut vocaretur Brunechildis, quam cum multa lætitia atque jucunditate Sigibertus accepit uxorem.

LVIII. Ante hæc in infantia Sigiberti omnes Austrasii, cum eligerent Chrodinum [j] majorem domus, eo quod esset in cunctis strenuus, et timens Deum, patientia imbutus, nec quidquam aliud, nisi quod Deo et hominibus placeret, in eo inveniretur; ille hunc honorem respuens, dicebat: Pacem ego in Auster [k] facere non valeo, **571** maxime cum omnes primates cum liberis in toto Auster mihi consanguinei sint; non possum ex eis facere disciplinam, nec quemquam interficere. Ipsi vero per me insurgent, ut agant superstitiose. Eorum acta non permittat Deus, ut me in inferni claustra tradant. Eligite alium quem vultis ex vobis.

LIX. At illi cum non invenirent, tunc, Chrodini consilio, nutritum suum, memoratum superius, Gogonem majorem domus eligunt. In crastino primus ad ejus mansionem perrexit Chrodinus ad ministerium, bracile [l] Gogoni in collo tenens. Quod reliqui cernentes, ejusdem sequuntur exemplum. Prosperum hoc Gogoni ad gubernandum fuit, quoadusque Brunichildem de Spania adduxit. Quem Brunichildis continuo apud Sigibertum fecit odiosum, ipsumque, suo

[a] Sic Editi, præter Ches., qui cum Boh. habet *interficitur*; Clar., *interfecto*.

[b] Gregorius, *Remis*.

[c] Can. et Ches., *invicem pace et obsidibus cum sacramentis*. D

[d] Can. et Ch. al., *civitate prudentissimum*.

[e] Clar., *Magnicharii*. Boh., *Magnichari*.

[f] Clar., *Cinccione et Wiolico*. Can., *Cumtione et Vivolico*; al., *Conventione*. Ch. al., *Uncione et Vivolico*. Boh., *Quintiono et Vinotico*.

[g] Clar. et Can., *clamantes filii negligenter*. Freh., *clamantibus filiis negligenter*. Herbaria dicitur, quæ ex herbis seu potionibus maleficia conficit.

[h] Clar. et alii, præter Ches., *Anagildum*; et sic infra. At cap. 63 legitur *Athanagildo*.

[i] Cod. Clar. et Boh., *ornandum, est auctum ut vocaretur*. Boh., *Brunechildes*.

[j] De Chrodino vide Gregor. lib. VI, cap. 20.

[k] Cum hæ voces *Auster, Neuster*, etc., frequenter in Fredegario ejusque continuatoribus occurrant, observare convenit Francorum imperium sub Chlodovei filiis et nepotibus in diversas partes seu regna sæpius divisum fuisse. Celebrior divisio, quæ usque ad primæ stirpis finem perseveravit, tria in regna Franciam partiebatur: in Burgundiam scilicet, sic dictam quod eam Galliarum partem quæ Burgundionibus paruerat sub se integram complecteretur; Franciam orientalem, et Franciam occidentalem, quas idiomate Theutonico *Ooster riich* et *Wester riich*, id est orientale regnum et occidentale regnum appellabant. Francia orientalis postea *Auster* seu *Austria*, ac demum *Austrasia*; occidentalis vero *Wester*, tum nescio qua occasione, *Neuvester*, id est *Nova Vestria, Neptricum, Neptria, Neustria*, ac tandem *Neustrasia* dicta fuit. Porro licet aliquot Franciæ urbes et regiones constanter in Austrasia, aliquot aliæ in Neustria semper fuerint, nonnullæ tamen fuerunt quæ variis temporibus ad varia regna pertinuere, quod maxime observandum est in legendis istorum temporum monumentis.

[l] Can. al., *Bracibe*. Aimoin., lib. III, cap. 4, *brachium ejus collo superponens suo, signum futuræ dominationis dedit*.

instigante consilio, Sigibertus interfecit [a]. Tanta mala et effusiones sanguinum a Brunichildis consilio in Francia facta sunt, ut prophctia Sibyllæ impleretur, dicens : Veniet Bruna [b] de partibus Spaniæ, ante cujus conspectum multæ gentes peribunt. Hæc vero equitum [*Id est*, equorum] calcibus disrumpitur [c].

LX. Chilpericus Gachilosoindam [d] sororem Brunichildis habuit uxorem, relinquens Fredegundem et alias, quas habebat uxores (*Cap.* 28). Postea transcendens sacramentum quod Gotthorum legatis dederat, ne unquam Gachilosoindam de culmine regni degradaret, ipsamque suggillare fecit. Post cujus transitum Fredegundem denuo accepit uxorem. Reputantes ei fratres ejus quod suo ingenio Gachilosoinda fuerit interempta, eum de regno ejiciunt. Habebat Chilpericus de priore regina Audovera tres filios, Theudobertum, Meroveum et Chlodoveum.

LXI. Chuni [*Al.*, Huni] in Gallias venire conantur, adversus quos Sigibertus **572** cum magno aggreditur exercitu (*Cap.* 29). Chuni magicis artibus instructi, multis phantasiis ostensis, exercitui Sigiberti metum concutiunt ; terga vertunt. Sigibertus a Chunis circumdatur, sed sua prudentia dona offerens liberatur, nec ei quidquam hæc conditio fecit opprobrium. Pacem sempiternam cum Chunis firmavit, et a rege Chunorum condignis muneribus honoratur.

LXII. Sigibertus præcepit Arvernis civibus Arelatem occupare (*Cap.* 30). Jubente Guntramno a Celso patricio Arverni Arelate trucidati sunt.

LXIII. Athanagildo rege in Spania defuncto, Leuva cum Leuvildo fratre regnum assumunt (*Cap.* 32 ; *al.*, 38). Moritur Leuva. Tum Leuvildus in integrum Spaniæ regnum tenet, habens Gadsuindam [e] matrem Brunechildis uxorem.

LXIV. Eodem tempore, defuncto Constantinopoli Justiniano imperatore, Justinus ambivit [f] imperium, vir iniquus et cupidus (*Cap.* 33 ; *al.*, 39). Ad quem Sigibertus legatos, Warmacharium [*Al.*, Warmarium], Francum et Firminum comitem direxit, qui pace cum imperatore firmata [g]. Qua facta, secundo anno sunt reversi.

LXV. Langobardorum gens, priusquam hoc nomen assumeret, cxientes dc Schatanavia [h], quæ est inter Danubium et mare Oceanum, cum uxoribus et A liberis Danubium transmeant. Cum a Chunis Danubium transeuntes fuissent comperti, eis bellum conati sunt [i] inferre, interrogati a Chunis, quare gens corum terminos introire præsumeret. At illi mulieribus suis præcipiunt comam capitis ad maxillas et mentum ligare, quo potius virorum habitum simulantes plurimam multitudinem hostium ostenderent, eo quod erant mulierum comæ circa maxillas et mentum ad instar barbæ valde longæ. Fertur desuper utræque phalangæ vox dixisse : Hi sunt Langobardi, quod ab his gentibus fertur **573** eorum deum fuisse locutum, quem fanatici nominant Wodanum [j]. Tunc Langobardi cum clamassent : Qui instituerat nomen, concederet victoriam ; in hoc prælio Chunos superant, partem Pannoniæ invadunt. B Nec multo post tempore Narsis patricius, minis Justini imperatoris ejusque Augustæ Sophiæ perterritus, co quod Augusta ei apparatum ex auro factum muliebre, eo quod eunuchus erat, cum quo filaret, direxit, et pensilarios [k] regeret non populos. At ille respondet : Filum filabo, de quo Justinus imperator, nec Augusta ad caput venire non possent. Tunc Langobardos a Pannoniis invitans, cum Albocno rege Italiam introduxit. Alboenus Chlodesindam Chlotarii regis filiam habuit uxorem; qua defuncta, aliam duxit conjugem, cujus patrem interfecerat (*Cap* 33 ; *al.*, 41).

LXVI. Ipse vero ejusdem mulieris fraude veneno periit (*Cap.* 35 ; *al.*, 41). Ipsaque postea cum aliquo Langobardo, apud quem Ravennam fugaciter de civitate Verona, ubi virum occiderat, aggrediebat, pariter in itinere apprehensi [l] et interfecti sunt. C

LXVII. Langobardi regem, nomine Clip [*Al.* Calip], super se eligunt (*Cap.* 36 ; *al.*, 42). Prorumpentibus Langobardis in Gallias, Amatus patricius ab ipsis interficitur ; et a [*Id est*, ex] Burgundionibus multæ ibidem strages factæ sunt. Post Amatum Mummolus patriciatum assumpsit.

LXVIII. Irruentibus iterum Langobardis in Gallias, cum quibus Mummolus fortiter dimicavit, et usque ad internecionem oppressit, pauci ex eisdem Italiam repedantur (*Ibid.*). Saxones, quos Theudcbertus in Italiam miserat, in Gallias prorumpunt, apud Stuplonem [m] castra ponentes, multæ strages per vicina loca ab ipsis perpetrantur ; qui a Mummolo superan-

[a] Idem scribit Aimoinus, lib. III, cap. 4, quod tamen falsum videtur ex Gregorii lib. VI, cap. 1.

[b] Sigibertus in Chronico legit, *Veniet Bruma*, etc., quæ fortasse lectio cæteris est præferenda, licet nullum Fredegarii codicem invenerimus qui eam habeat.

[c] De hujus supplicio vide Chronici cap. 41, infra, et appendicem ad Marii Chronicon. Locum in nostra appendice infra integrum dabimus.

[d] Ed., *Gachilisindam* ; al., *Galsontam*, seu *Valsontam*.

[e] Boh., sicut et infra, cap. 83, *Geresvindam* ; alii, *Gaisuindam*.

[f] Al., *habuit*. Et infra, *Warmarium*, seu, *Warmacharium*.

[g] Editi, *pacem firmarent*.

[h] Can., *Schandavia* ; al., *Schatanagia*. Paulus Diacon., lib. I de Gestis Langob., Scandinaviam appellat, cap. 2, ubi dicitur insula non tam in mari posita quam marinis fluctibus ob marginum planitiem terras ambientibus circumfusa. Dicta est etiam D Baltia, ubi hodie sunt regna Sueciæ et Norvegiæ. Vide Ortelium.

[i] Can., *conantur*. Clar. et Freh., *conarint*. Boh., *conarunt*, pro *conarentur*.

[j] Can. al., *Wisodano*. Is est Romanorum Mercurius, teste Paulo Diacono, qui plura de his et Langobardorum origine et progressu habet lib. I, cap. 8 et sequentibus, quem si lubet consule.

[k] Id est effeminatos, qui ut mulieres nendo occuparentur. Pensum quippe est manipulus lanæ aut cannabis, qui ex colo pendet et fuso trahitur. Ex hac item voce dicitur aliquis pensum suum absolvisse, qui rem sibi commissam confecit. De hoc Narsetis facinore vide Paulum Diacon., lib. II de Gestis Langob. cap. 5 ; quod fabulosum arbitratur Valesius, lib. IX Rerum Franc., tomo II, p. 36.

[l] Chesn. et Freh., *pariter interiit. Nam ibi apprehensi*.

[m] Alii, *Stipholonem*. Boh., *Staplonem*. Vide Gregor.

tur, et in Italiam fugaciter revertuntur, amissis omnibus quæ prædaveraut (*Cap.* 37; *al.*, 43). Saxones iterum cum uxoribus et liberis in Gallias **574** destinant, ut a Sigiberto rege recepti, in locum unde exierunt redirent. Venientes in territorium Avennicum, Mummolus protinus obviam veniens eis, Rhodanum transire non permittebat. Postea, acceptis muneribus, transire eos permisit. Ad Sigibertum [*Al.*, a Sigiberto] pergentes in loco unde prius egressi fuerant, sunt stabiliti. Postea, defuncto Clip, Langobardorum duces Chamo, Zaban et Rodanus Gallias irruperunt [*Cap.* 39; *al.*, 45]. Quibus obviam Mummolus cum exercitu venit, et hos tres duces cum eorum exercitu usque ad internecionem delevit. In alio anno Mummolus cum exercitu Turonus ac Pictavis, jubente Guntramno, de potestate Chilperici abstulit, et ad partem Sigiberti restituit (*Cap.* 40; *al.*, 46). Multi ibidem de exercitu Chilperici et ipsis Pictavensibus [a] sunt gladio trucidati. Taloardus et Nuccio [b] duces Langobardorum per ostiola in Sidonense [c] territorium cum exercitu sunt ingressi, ad monasterium sanctorum Agaunensium nimiam facientes stragem. Baccis villa [d], nec procul ab ipso monasterio, duces et eorum exercitus a Wiolico et Theudofredo ducibus Guntramni sunt interfecti. Quadraginta [e] tantum ex illis fugaciter in Italiam remeant.

LXIX. Chlodoveus filius Chilperici Burdegalem pervadit. A Sigulfo duce superatus, fugaciter [f] ad patrem redit (*Cap.* 42; *al.*, 48).

LXX. Chilpericus Pictavos et Turonos de regno Sigiberti pervasit; et Sigulfum ducem fuga vertit, suumque exercitum prostravit (*Ibid.*). Chilpericus civitates eas quas pervaserat Sigiberto reddidit. Post annum Chilpericus cum multo exercitu regnum Sigiberti ingreditur; sed intercurrentibus legatis pacificati sunt.

LXXI. Postea una inientes consilium, ambo moverunt exercitum, volentes Guntramnum interficere, regnumque ejus assumere (*Cap.* 44; *al.*, 50). Sigibertus **575** cum exercitu Arciaca [g] resedens, Chilpericus Duodecim Pontes. Audiens hæc Guntramnus, exercitum velociter movet, veniensque villa Veriaco [h], intercurrentibus legatis, hi tres germani Sigibertus, Guntramnus et Chilpericus Trecas junxerunt, et in ecclesia sancti Lupi sacramenta contra Guntramnum, ut pacem servarent, dederunt. Guntramnus idemque cum eis pacem sacramentis firmavit.

A Redientes ad castra Austrasii, adversus Sigibertum rumorem levant, dicentes: Sicut promisisti da nobis ubi rebus ditemur, aut præliemur, alioquin ad patriam non revertimur, Ille volens [i], compulsus a suis, super Guntramnum ire, Austrasii valde consiliose [j] dicunt ad eum: Sacramentis pacem cum Guntramno firmasti, quo pacto possumus super eum irruere? Unanimiter exclamantes se super Chilpericum velle ire, protinus moventes irruunt super Chilpericum. Jam ejus exercitus ad propria festinans longe aberat. Cum hæc cognovisset Chilpericus, terga vertens Thornua [k] pervenit (*Cap.* 45; *al.*, 51). Sigibertus post tergum ejus Parisius venit, ibique sanctissimum ac beatissimum Germanum Parisiorum urbis episcopum cum Sigibertus vidisset, hæc ab eodem verba prophetiæ B audivit: Si germanum tuum ita persequere cogitas, ut eum interficere disponas, et regnum suum auferre, scriptum est: *Foveam quam fratri tuo parabis, in eam cadebis* (*Prov.* XXVI, 27). Cujus castigationi nolens annuere, cogitabat optata perficere (*Cap.* 46; *al.*, 52). Cumque Victoriaco accessisset, omnes Neustrasiæ [l] ad eum venientes se suæ ditioni subjecerunt. Ansoaldus tantum cum Chilperico remansit. Fredegundis duobus pueris dolo transmissis, Sigibertum interficiunt, et ipsi interfecti sunt. Resumptis viribus Chilpericus suumque regnum recepit.

LXXII. Brunechildis cum filio suo Childeberto Parisius sub custodia tenebatur; sed factione Gundoaldi ducis **576** Childebertus in pera [*Al.*, sporta] positus, per fenestram a puero acceptus est, et ipse C puer singulus eum Mettis exhibuit, ibique a Gundoaldo vel Austrasiis in regno patris sublimatur (*Lib.* V, *c.* 1). Brunechildis jussu Chilperici exsilio Rothomo [m] retruditur. In eo anno per cœlum fulgor discurrisse visus est. Sigibertus in ecclesia sancti Medardi sepultus est, ætate quadragenarius, decimo quarto regni sui anno (*Cap.* 46; *al.*, 52).

LXXIII. A transitu Theudeberti senioris usque ad exitum Sigiberti, anni XXIX (*Ibid.*) [n]; a principio usque ad diluvium, anni duo millia CCXLII; a diluvio usque ad Abraham, anni DCCCCXLII; ab Abraham usque ad egressum filiorum Israel ex Ægypto, anni CCCCLXII; ab egressu filiorum Israel ex Ægypto ad ædificationem templi Salomonis, anni CCCCLXXX [o]; ab ædificatione vero templi usque ad dissolutionem [p] D ejus, et transmigrationem Babyloniæ, anni CCCLXX [q]. a transmigratione Babyloniæ usque ad passionem

[a] Alii, *et ipsi Pictavenses.*
[b] Editi, *Nuntio.* Ches., *Thaloardus.*
[c] Id est Sedunense. Sedunum urbs est episcopalis illarum partium suo episcopo, Rhætis confœderato, subjecta, vulgo *Sion* dicta.
[d] Locus vulgo *Bex* dictus, haud procul àb Agauno monasterio positus. Hanc cladem refert Marius ad an. 574.
[e] Freh. et Can. al. mendose, *quadraginta millia.*
[f] Alii, *superatus et fugatus.*
[g] Vicus est quinque leucis ab urbe Trecis versus Boream distans, Albæ fluvio impositus, inde dictus, *Arcis-sur-Aube.* Duodecim Pontes oppidulum olim a pontium numero sic dictum, nunc Pontes Sequanæ (*Pons-sur-Seine*) simpliciter appellatur. De hoc loco vide Vales. in Notitia Galliarum.
[h] An Villariacum, de quo supra cap. 19.
[i] Freh. et Chesn., *Ille nolens.*
[j] Canis., *insidiose.*
[k] Canis., *Turonos.* Sed legendum est *Tornacum,* quo se Chilpericus recepit, ex Gregorio.
[l] Chesn. et Freh., *Neustrasii.*
[m] Chesn. et Freh., *Rothomerem.* Canis., *Rotomagi,* et Ch. al., *Ratomum.* Lectio Clar. et Boh. quam sequimur, optima, veteres quippe *Rodomum* aut *Rotomum, Rouen* dicebant.
[n] Can. al., XIX.
[o] Nullus hic est numerus in Canis.
[p] Boh. et Can., *desolationem*; Freh., *dissolutionem.*
[q] Chesn., CCCLXX; Canis., CCCL. Clar. et Freh., CCCLXL, id est, CCCXC.

Domini, anni DCXLVIII [a]; a passione Domini usque ad transitum sancti Martini, anni CCCCXII; a transitu sancti Martini usque ad transitum Chlodovei regis, anni CXII; a transitu Chlodovei regis usque ad transitum Theudeberti, anni XXXVII [b]; a transitu Theudeberti usque ad exitum Sigiberti, anni XXIX; quod sunt simul anni quinque millia DCCLXXIV.

LXXIV. Chilpericus filium suum Meroveum Pictavis cum exercitu direxit, et exinde revertens Rothomum accessit, et Brunichildem in conjugium accepit (*Lib.* V, *cap.* 2). Protinus Chilpericus ipsum de ea separavit. Campanenses Sexsionas [c] pervaserunt. Chilpericus cum exercitu contra eos invaluit, Sexsionas recepit (*Cap.* 3). Filium suum Meroveum onus in
577 clericatui tonsurare fecit, et presbyter ordinatur (*Cap.* 14) [d]. Roccolenum ducem, Guntramnum B itemque ducem persequendum Toronos transmisit (*Cap.* 4). Roccolenus ab infirmitate vexatus nihil ibidem prævaluit.

LXXV. Eo tempore sanctus Germanus Parisiorum episcopus transmigravit ad Dominum (*Cap.* 8). Chilpericus filium suum Chlodoveum Toronus [*Id est*, Turonos] transmisit, qui et ultra Ligerem civitates Childeberti pervaderet (*Cap.* 13). Mummolus patricius Guntramni contra Chlodoveum et Desiderium ducem Chilperici bellum gessit, eosque superavit. Cæsa a [*Id est*, ex] Mummoli exercitu quinque millia, a Desiderio vero viginti millia.

LXXVI. Inter Suevos et Saxones bellum surrexit (*Cap.* 15). Cæsi sunt a Saxonibus viginti millia, et sex millia tantum ex eis remanserunt. Suevorum C quoque sex [e] millia quadringenti octoginta et octo prostrati sunt. Reliqui vero victoriam obtinuerunt. Saxones devoverunt, ut nec pilum, nec barbam inciderent, priusquam hanc injuriam ulciscerentur, sed mentita est eorum iracundia.

LXXVII. Britannis Magliavus et Bodecus illo tempore comites erant, amicitiam cum sacramentis invicem inientes (*Cap.* 16). Mortuo Bodico Magliavus filium ejus, nomine Theudericum, de regno expulit. Sed tandem resumptis viribus Theudericus Magliavum cum filio Jacob interfecit, regnumque patris recepit. Warochus Magliavi filius in patris loco comes efficitur (*Cap.* 17). Guntramnus rex duos Magnacharii filios gladio interemit, instigante Austrechilde regina, facultates eorum fisco redegit. Filii D Guntramni duo continuo mortui sunt.

LXXVIII. Guntramnus Childebertum filium Sigiberti adoptavit in filium (*Cap.* 18). Chilpericus Prætextatum Rothomensem episcopum in exsilium trudit, reputans ei quod consilio Brunechildis usus contra

A Chilpericum tractarit, quod veritate subsistebat (*Cap.* 19). Meroveus iterum laicus efficitur, de Thoronus [*Id. est*, Turonis] fugiens per Autisiodero Divionem venit, in Rhemensem campaniam peraccessit, **578**
a Taravannensibus circumventus est, et in quadam villa concluditur a Gaileno [*Al.*, Gauleno] familiare suo (*Cap.* 14). Ipsoque rogante, Meroveus cultro interfectus est. Gailenus manibus et pedibus, naribus et auribus truncatus, turpiter vitam finivit.

LXXIX. Eodem tempore Justinus imperator amens effectus est (*Cap.* 20). Sophia ejus Augusta cum Tiberio Cæsare regebat imperium. Tiberius largissimus in eleemosynis fuit. Sed cum a Sophia argueretur ut thesaurum non vastaret, in medio Palatii cruce in lapide reperta, jubet Tiberius ipsum lapidem levare. Desubter [f] in alio lapide duæ cruces repertæ sunt, levatoque et ipso inventa sunt subter ipsum mille centenaria [g] auri, quod largiter divino amore Tiberius pauperibus erogavit.

LXXX. Defuncto Narside, prodente aliquo senece [h], cui Narsis crediderat, thesaurum ejus Tiberius absconditum sub terra invenit, nimiam multitudinem ponderum auri et argenti, seu et lapides pretiosos (*Ibid.*). Quod idemque largiter Tiberius in alimoniis distribuit pauperum. Samson filius Chilperici moritur, quem Chilpericus nimium luxit (*Cap.* 23). Eo anno stella in medio lunæ fulgens visa est (*Cap.* 24). Gunthramnus Boso, relictis filiabus suis in ecclesia sancti Hilarii, ad Childebertum transiit (*Cap.* 25).

Anno quoque tertio Childeberti regis, qui erat Chilperici et Gunthramni septimus decimus [i], Gunthramnus Boso filias suas a Pectavo auferre vellens, Dracolenus super eum irruit (*Cap.* 26). Multa munera a Gunthramno Dracoleno offeruntur; sed Dracolenus, ut erat elatus, dicit: Funiculum, unde alios ligare soleo, paratum habeo, ubi et Gunthramnus hodie ligatur. Cumque fuisset prælium cœptum, Gunthramnus, invocato nomine Domini, et virtute sancti Martini, levato conto, Dracolenum mactat in faucibus, suspensumque de equo, mortuum in terram projecit; feliciter postea quod cœpit explevit. Post hæc Pectavi, Bagassini [j], Cenomani, et Andegavi cum aliis multis in Britanniam contra Warocum exercitum **579** movent; super quos Warocus per noctem ruens, nimiam stragem de Saxonibus Baigassinis fecit (*Cap.* 27).

Anno quarto Childeberti, qui fuit decimus octavus Guntramni et Chilperici, Salonius et Sagittarius episcopi Cabilonno in synodo ab episcopatu degradantur (*Cap.* 28). Chilpericus descriptiones gravissimas in omni populo regni sui fieri jussit (*Cap.* 29).

[a] Chesn., DCXLVII.

[b] Chesn., XXVII.

[c] Id est, *Suessionas.*

[d] Chesn., *Meroveum in clericum tondere fecit et presbyterum ordinari.*

[e] Chesn. et Freh., *quinque.*

[f] Editi, *desuper.*

[g] Can. et Ch. al., *centenarii.* Ches., *centum talenta.*

[h] Sic clar., ubi ex nomine senex sextus casus efficitur *senece*, pro sene, Boh. *senice.* Editi mendose habent *prudente alloquio Senecæ*, vel *Senicæ.*

[i] Chesn. et Freh., *decimus sextus*, mendose.

[j] Can. et Freh., *Bagassinitæ*, et infra *Baigassini*, ut et Clar.; sed legendum Bajocassini, ex Gregorio, quem vide. Iidem editi, *Romani.* Clar., *Teromanni.* Boh., *Bagassinitæ, Rotmanni.* Infra, Ch., *Baicassinis*; al. *Bagasinis.*

us referendarius, qui hanc descriptionem facie- A ceperat, de alia uxore duos filios habens (*Cap.* 39).
secum omnes polepticos ferens, kalendas Mar- Ex quibus unus Ehermengildus nomine, filiam Si-
Limodicinis interfectus est [a], et omnes poleptici giberti, nomine Sedegundem [g], accepit uxorem.
ndiis sunt concremati. Dum hæc agerentur, Jus-
imperator decimo octavo anno regni sui cum
itia, quam incurrerat, vitam finivit (*Cap.* 31).
XXI. Tiberius arripuit imperium (*Ibid.*). So-
Augusta, immemor promissionis suæ, adversus
rium insidias moliebatur; Justinianum nepotem
ni in imperium voluit sublimare. Quod Tiberius
ens, apprehensam Sophiam, exspoliatam thesau-
egregatis ab ea pueris, in custodiam jussit re-
. Justinianum objurgatum tanto in posterum
e dilexit, ut filio ejus filiam suam promitteret,
nque suum filiæ suæ expeteret [b]; sed non est
a effectum res. Exercitus ejus Persas debellavit, B
rque regressus tanta mole prædam detulit, ut
retur cupiditati humanæ posse sufficere. Viginti
anti exinde adducti sunt.

XXII. Eodem tempore anno quinto Childeberti
, tantæ lues per universam regionem factæ sunt,
imium mirum fuisset (*Cap.* 34). Universa flu-
. terminos, quos nunquam excesserant, præ-
runt; de pecoribus excidium, grande ædificiis
ragium. Sed cessantibus pluviis arbores denuo
erunt. Erat mensis September. Fulgor per cœ-
cucurrisse visus est. Sonus quasi deruentium
rum in totam terram auditus est. Urbs Burdega-
s **580** terræmotu concussa est. De Pyrenæis
ibus immensi lapides sunt evulsi, qui pecora et
nes prostraverunt. Vicus Burdegalensis, incen- C
divinitus exorto, multos exussit subito compre-
lens, domus et areæ [c] cum annonis incendio
remantur, nulla incitamenta habens ignis; sed
tan jussio divina fuit. Aureliana civitas ab hoc
ndio vastata est (*Cap.* 35). Apud terminum Car-
num de effracto pane sanguis fluxit. Sed hæc
gia gravissima lues est subsecuta, et discordia
m. Iterum bellum civile parantibus, dysentericus [d]
bus totas Gallias præoccupavit. His diebus Au-
hildis Guntramni principis regina ab hoc morbo
mpta est, medicos ad Guntramnum accusans [e],
Guntramni medici diversis pœnis affecti mi-
a sæculo (*Cap.* 36). Eo anno magna in Spaniis
stianorum persecutio fuit instigante Goaesinda,
post Athanagildum regem rex Leubildus [f] ac- D

LXXXIII. Quæ cum magnis thesauris et apparatibus in Spaniam est directa, et ab avia Goaesinda benigniter recepta, quæ postea a Goaesinda afficitur (*Ibid.*). Sed cum nullatenus aviæ iniquo consilio consensisset, in una civitatum [h] cum viro habitandum constituitur. Protinus maritum prædicans, ad Christi cultum convertit, baptizatusque effectus [i] est christianus. Quem pater Leubildus insequens, et vellens occidere, tandem ejus insecutione filius est interfectus, per quem data est occasio. Post mortem Mirionis regis Galliciæ, filio ejus Eurico et genero, nomine Audegane, de regno certantibus, a Leubildo Suevi et omnes Galliciæ [j] potestati Gotthorum subjiciuntur.

581 LXXXIV. Igitur Chilpericus tres filios suos, jam adultos, ab infirmitate dysenteriæ uno anno perdidit, quos de Fredegunde [k] habebat (*Cap.* 35). Restiterat adhuc Chlodoveus filius ejus, quem postea, instigante Fredegunde, vinctum in custodiam retrusit, ibique factione Fredegundæ cultro percussus obiit (*Cap.* 40).

LXXXV. Post hæc Mummolus patricius regno Guntramni fuga dilabitur: Avennionem [l] castrum suæ defensioni expetiit (*Lib.* VI, *cap.* 1). Legati Chilperici, qui ad Tiberium imperatorem accesserant, ab eodem illo tempore revertuntur [*Al.*, removentur] continuo (*Cap.* 2).

LXXXVI. Childebertus, relicta Guntramni pace, se cum Chilperico, ut regnum ejus pariter auferrent, conjunxit, promittens Chilpericus, dum sine filiis erat, ut Childebertum regni sui relinqueret hæredem (*Cap.* 1, 3). Sed more solito mendax apparuit. Lupus dux Campanensis ab Ursione et Bertefredo ab exercitu internecione persequitur; sed Brunechilde intercedente liberatur, præsidiumque ejus a supra scriptis tralatum est (*Cap.* 4) [m].

LXXXVII. Fuit illo tempore reclausus Hospicius apud Nicensem urbem, qui constrictus catenis ad purum corpus ferreis, desuper cilicio, nihil aliud quam purum panem et paucos dactylos comedebat, in Quadragesima radices herbarum (*Cap.* 6). Qui dum conversaretur in corpore, multæ virtutes, præstante Domino, per eumdem ostensæ sunt (*Cap.* 12). Chilpericus Desiderium ducem ad pervadendum Petrocoregum et

mortem evasit ex Greg., qui de eo ad an. 580, et
mortem refert ad an. 9 Childeberti, lib. VI, c 28.
an. et Chesn., *ejusque filium suæ filiæ*. Freh.,
ue filio suo filiam suam. Legendum ut apud Gre-
ejusque filiam, suo filio expeteret.
an., *horrea*. Chesn. et Freher., *orto flammatus*
os... et areas cum annonis incendium concrema-
Boh., *domos et arvis, incendio concremantur*.
lar. et Can., *besentericus*, et sic infra.
hesn. *medicis ad Guntramnum accusatis*. Can.,
ci... accusati. Can. et Freh. laudant aliam le-
em ubi, *medicus Guntramni Christianos in hoc*
sans, jussu, etc. Editi omnes infra habent *migrant*
ælum.
ic semper Clar. Alii, *Leuvildus, Leupildus*. Idem
qui alias Leuvieldus, seu Leuvigildus, appellatur.
t ejus filius alius est *Ermenchildus*, ut sæpius
, *Hermenegildus*, etc.

[g] Sic mss. et editi, unde apparet has voces *sed Ingundis* ex Greg. ab epitomatore pro unica fuisse assumptas.

[h] Chesn. et Freh., *in unam civitatem*. Can., *in una civitate*.

[i] Sic Can. Alii vero, *cultum baptizatus, effectus*.

[j] Chesn. et Can., *Suaviæ et*. Freh., *Galtilii*. Nostra lectio, Clarom. melior., indicat quippe Suevos et Galliciam omnem quam occupabant, deinceps Leuvigildo obtemperasse.

[k] Observat Valesius, libro x, Fredegarium hic errasse, qui scripsit tres ex Fredegunde Chilperici filios jam adultos uno anno dysenteria obiisse. Duo enim solummodo decesserunt: unus exactis tribus lustris, alter vero infans statim post acceptum baptisma, ex Fortunato.

[l] Sic Clar. et Boh. Editi, mendose, *Avencionem*.

[m] Clar. et Can., *a supra scriptis talatus est*, al. *scalatus*.

Agennum cum exercitu dirigit; qui, fugato Ragnoaldo duce, has civitates pervasit, ejusque uxorem cunctis rebus exspoliavit. Baudastis [a] dux in Wasconia obiit, maximamque partem exercitus sui amisit (*Ibid.*).

Anno igitur septimo Childeberti regis, qui erat Chilperici et Guntramni vigesimus primus [b], stella cometes apparuit in die sanctæ Paschæ (*Cap.* 14). Apud Sexsionas civitatem cœlum ardere visum est. In Parisiaco vero sanguis denuo fluxit, et super vestimenta multorum hominum **582** cecidit. Valitudines variæ, et mortalitas magna eo anno in populo fuit (*Cap.* 18). Igitur legati Chilperici, Ansoaldus et Domegiselus, qui ad conspiciendam dotem in Spaniam fuerant missi, sunt regressi his diebus. Leubildus rex contra Ermenchildum filium suum in exercitu resedebat : tunc filium suum interfecit, ejusque mulierem a Græcis liberare non potuit, sed usque in mortem illuc permansit (*Cap.* 43).

LXXXVIII. Eo anno Rodinus [c] dux moritur, vir eleemosynarius, et bonitate plenissimus, justus in cunctis, piissimus in pauperibus : qui dum quadam vice, ut consueverat, mortuum sepelire præcepisset, et ad quoddam monumentum cum cultris pueri fossam facerent, levato lapide invenit miræ magnitudinis thesaurum, et sôlidorum multitudinem (*Cap.* 20). Hunc sibi proprium verum censuit [d], quem sine intermissione fideliter pauperibus erogavit. Æquanimiter ea fide reddidit hunc ei thesaurum, a quo acceperat. Multa signa et prodigia eo anno in cœlo sunt visa (*Cap.* 21). Chilperico filius denuo nascitur, jubet omnes carceratos laxare (*Cap.* 23).

LXXXIX. Gundoaldus, qui se filium Chlotarii esse dicebat, de Constantinopoli revertitur, et Chlotario a Childeberto patruo directus est [e] (*Cap.* 24). Quem Chlotarius videns, comam capitis tondere jussit. Quem Sigibertus arcessitum misit in Agrippinensem civitatem, quæ nunc Colonia dicitur. Exinde lapsus ad Narsidem dirigit [f], et Narsis eum Mauricio imperatori direxit (*Cap.* 26). Cum exinde fuisset re[…] sus, a Mummolo patricio fuit susceptus factione [...] grii et Flavii episcoporum [g], ut Guntramnum de[…] darent a regno, et sublimarent Gundoaldum (*Lib.* [...] *cap.* 36). Ob hanc causam Mummolus interfe[…] est. Gundoaldus a Bosone duce factione Conben[…] sis urbis de cacumine rupis impingitur; ibique [...] ruptus moritur (*Cap.* 38). Cariatto, spatarius [...] tramni, qui hanc rem prodidit, hujus vicissitu[…] repensionis episcopatum Gennavensem [h] assum[…]

583 XC. Illo tempore Chilpericus Parisius, co[…] pactum quod cum Francis inierat, ingreditur, ob q[…] rem portionem suam exinde juste amisit (*Lib.* VI, 27). Guntramnus [i] partem Childeberti de Massilia [...] didit (*Cap.* 33). Mummolum factione Fredegundæ [...] reputabant filium suum per incantationem interfec[…] jussit rex suggillare, multæque mulieres pro [...] mendacio a Fredegunde sunt interfectæ (*Cap.* 35[…]

XCI. Chilpericus timens Guntramnum et Chi[…] bertum in Camaracensem cum thesauris omni[…] præsidio est aggressus (*Cap.* 41). Per ipsum timo[…] sæpe exercitum movebat, et resedere faciebat.

XCII. Childebertus in Italiam abiit, et Langob[…] se suæ ditioni commendant (*Cap.* 42). Gloriose exi[…] Childebertus **584** revertitur. Acceperat priu[…] Mauricio imperatore quinquaginta millia auri, [...] Langobardos de Italia expugnaret. Sed non solum [...] non nocuit, sed etiam amicitias cum ipsis ini[…] Leubildus rex, ut supra fecimus mentionem, fil[…] suum Ermenchildum interfecit.

XCIII. Chilpericus, et Fredegundis filiam co[…] cum magnis [*Al.*, multis] thesauris et multitudin[…] miliæ in ejus ministerium direxit in Spaniam, q[…] filius Leubildi accipit uxorem (*Cap.* 46). Nec [...] mora exstante Chilpericus ad Calam villam, [...] procul a Parisius, ab homine, nomine Falcone, [...] missus a Brunechilde fuerat, est interfectus [j]. [...] sic crudelissimam vitam digna morte finivit (*Cap.* [...]

EXPLICIT LIBER EXCERPTÆ CHRONICÆ.

[a] Chesn. *Blaudastis*. Et tamen Gregorius plura narrat de eodem Bladaste infra, nam et biennio post *Bituricum vallavit*, et postea Gundovaldo conjunctus est.

[b] Sic Clar. Editi vero, *vigesimus*. Infra Ch. al., *stella comata*.

[c] Chesn. al., *Chrodinus*, de quo supra cap. 59. Boh., *bonitate lenissimus*.

[d] Sic Boh. et Clar. Can., *jure censuit*. Freh., *vir censuit*. Chesn., *censivit*.

[e] Fredegarius existimasse videtur Childebertum I, qui, ex Gregorio, Gundovaldum Chlotario transmisit, ipsius Chlotarii fuisse patruum, quod falsum est : erant enim fratres. Aut certe Childeb. Gundovaldi patruum appellat, et tunc ejus verba sic exponenda essent : A Childeberto directus est ad patrem suum Chlotarium, quod a veritate alienum non est. Nam Gundovaldus primum Childeberto I præsentatus est, cum ad Chlotarium directus fuit. Confer cap. 24 lib. VI Gregorii.

[f] Can. et Ch., *dirigitur*. Nostra lectio melior, id est vadit.

[g] Syagrius erat Augustodunensis, et Flavius Cabillonensis episcopi, quos fideles semper Guntra[…] exstitisse existimat Valesius, proditionisque acc[…] tos a Mummolo invidiose, quod eorum poten[…] ægre ferret.

[h] Ch. al., *Cariatus*. Subscripsit Conc. Valentin[…] an. 584, et Matisconensi item II, anno sequenti.

[i] Sic Clar. Editi, male, *Guntramno*. Vide Greg[…] locum.

[j] Chilperici necem Fredegundi tribuit auctor [...] torum Francorum, et post eum Aimoinus, ve[…] scilicet ne ejus impuros amores, quos cum Lande[…] habebat, ipse rex puniret. Sunnigisilus tamen, [...] ex Hist. Greg. lib. X, cap. 19, fassus est se r[…] esse Chilperici mortis, crimen in Fredegundem [...] rejecit. Fredegundem ejus rei accusare videtur C[…] debertus, cum ipsam a Guntramno repetens a[…] Greg., lib. VII, cap. 7, eam suum patrem ac patr[…] interfecisse dicebat. Hoc crimen ipsa Fredegu[…] rejecit in Eberulfum Chilperici cubicularium, lib. [...] cap. 21.

MONITUM IN SEQUENS CHRONICUM.

icum, quod in collectione Fredegario attributa quartum aut sextum locum obtinet, Gregorii nostri subjungimus, quod sit ejus veluti continuatio. Hinc nonnulli codices scripti, in quibus nonus Histo- gorianæ liber et decimus in unum conflantur, quem appellant nonum, hoc ipsum Chronicum sub Historiæ Gregorii Turonensis libri titulo repræsentant; quod in plerisque editis sub *Appendicis* aut *Historiæ libri undecimi* titulo vulgatum est. Ejus auctorem sub Pippini regis aut certe Caroli Magni principatu scripsisse, ut plurimum viri eruditi existimaverunt, quod in vulgatis editis omnibusque ianuscriptis res ad horum principum usque tempora gestæ describantur; at illi non satis continuato- mo Chronici auctore distinxerunt. Quod postea re accuratius attenta, et veterum codicum ope præ- st a viris doctis, existimantibus primi auctoris opus ultra annum quartum Chlodovei II, æræ vulga- non pertigisse; ea vero quæ sequuntur a variis auctoribus fuisse adjecta, quæ omnia suis locis in tra editione distinguentur. Plura si quis de his rebus scire cupit, legat, si lubet, præfationem uic volumini præfiximus.

FREDEGARII SCHOLASTICI

CHRONICUM

CUM SUIS CONTINUATORIBUS,

SIVE

APPENDIX AD SANCTI GREGORII

EPISCOPI TURONENSIS

HISTORIAM FRANCORUM.

Prologus.

586 Cum aliquid unius verbi proprietate [a] non habeo quod proferam, nisi præstitum ab Altissimo t dum quæro implere sententiam, longo ambitu vix brevis viæ spatium consummo, vernaculum lin- jus verbi interpretator absurde resonat [b]; si ob necessitatem aliquid in ordine sermonum mutavero, pretis videor officio recessisse. Itaque beati Hieronymi, Ydacii, et cujusdam Sapientis, seu et Isi- oque et Gregorii chronicas a mundi origine diligentissime percurrens, usque decedente regno Gun- his quinque chronicis hujus libelli, nec plurima prætermissa [c] singillatim congruentia stylo inserui, *l.*, quæ] illi solertissime absque reprehensione condiderunt. Cum hæc ita se habeant, necessarium ritatem diligentius insequi, et ob id in prioribus his [d] chronicis, quasi quodam futuro opere, omnium gna et tempora prænotavi [e]. In præsenti autem stylo ea tempora ponens, et singularum gentium cu- no ordine quæ gesserunt coaptavi; quod prudentissimi **587-588** viri, quos supra memini, hisce is (verbum hoc est nomen Græcum, quod latine interpretatur, gesta temporum) severissime [f] di-

, *Cum ad liquidum jussus* [al., *jussio*; Boh. *erbi proprietatem.* Freh., *Cum ad liquidam non habeam,* etc.
sn. et Freh., *Vernacula linguæ hujus verba tatio absurde.*
e pro sexto casu, *plurimis prætermissis.*

[d] Boh., *et obediendum. In his.*
[e] Ches., *quasi quamdam futuri operis miniam omnium mihi rerum* [al., *regum*] *et temporum per... notavi.* Freh., *et temporum ponens,* etc.
[f] Boher., *se verissimum.*

ctantes condiderunt, velut purissimus fons largiter fluente manantes. Optaveram et ego ut mihi succ talis dicendi facundia, ut vel paululum esset ad instar. Sed carius hauritur, ubi non est certa p aquæ. Mundus jam senescit, ideoque prudentiæ acumen in nobis tepescit, nec quisquam potest hu poris, nec præsumit oratoribus præcedentibus [*Al.*, prudentibus] esse consimilis. Ego tamen, ut et extremitas [a] sensus mei valuit, studiosissime de hisdem libris, brevitate quantum plus potui, ap sumpsi. Ne quisquam legens hic quidquam dubitet uniuscujusque libri nomen redeat, ad auctorem reperiet subsistere veritate. Transacto [b] namque Gregorii libri volumine, temporum gesta, quæ und scripta potui reperire, et quæ mihi postea fuerunt cognita, acta regum, et bella gentium quæ g legendo simul et audiendo, aut etiam videndo, cuncta quæ certificatus cognovi, in hujus libelli volum bere non silui, sed curiosissime, quantum potui, omnia inseri studui, de eodem incipiens tempore dum, quo [c] Gregorii finis, gestaque cessavit et tacuit, cum Chilperici vitam finisse scripsit [d].

[a] Ch sn. et Freh. al., *externitas*. Can. al., *tenuitas*. Boh., *strenuitas*.

[b] Hic in plerisque editis, sicut et in Vat. et Colb., incipit hujus operis prologus, et sic habent: *Transactis Gregorii Turonensis libris, volumina temporum gestorumque, undecunque*, etc.

[c] Aliquot editi, *quo Historia Gregorii finem suum* A *sortita est*. Vat., *finis cessavit et tacuit*. Et si prologus desinit. Freh. vero et Che., *fine cessavit et tacuit*; et Boh., *vita finisset, scripsi*.

[d] Chesn. et Freh. addunt: *In præsenti aut ea tempora*..... sed hæc verba suo loco supe stituimus, quæ omissa scriptor in fine pagi scripserat.

INCIPIUNT CAPITULA.

I. De bonitate Guntchramni et ecclesia sancti Marcelli. B
II. De Gundoaldo, quod contra Guntchramnum factione Mummoli regnum arripere voluit.
III. Qualiter Guntchramnus Chlotharium in regno sublimavit.
IV. De interfectione Mummoli.
V. De exercitu Guntchramni in Spaniam aggresso.
VI. De inundatione aquarum, patriciato Siagrii, signo in cœlo, morte Leupildi, et Richario sublimato in regno
VII. De pace inter Guntchramnum et Childebertum firmata.
VIII. De ducibus jussu Childeberti interfectis.
IX. De uxore Aunulfi regis Persarum, nomine Cæsara.
X. De exercitu Guntchramni in Spaniam aggresso.
XI. De tunica Domini inventa.
XII. De Beppelino et Ebrehario ducibus.
XIII. De Agone sublimato in regno Italiæ super Langobardis, et de defectione solis. C
XIV. De obitu Guntchramni.
XV. De regno Childeberti in Burgundia.
XVI. De obitu Childeberti.
XVII. De Fredegunde, quod Parisius invasit, et pugnavit contra Theudebertum.
589-590 XVIII. De morte Quintrionis.
XIX. De Brunichilde, qualiter de Auster ejecta est.
XX. De pugna quam Theudebertus et Theudericus contra Chlotharium fecerunt, ipsumque vicerunt.
XXI. De filio Theuderici nato, et de Agilane patricio interfecto.
XXII. De corpore sancti Victoris invento.
XXIII. De Foca qualiter Mauricium imperatorem interfecit, et imperium assumpsit.
XXIV. De exsilio sancti Desiderii episcopi.
XXV. De Bertoaldo majore domus.
XXVI. De victoria Theuderici contra Chlotharium.
XXVII. De Prothadio majore domus ejusque interitu.
XXVIII. De bonitate Claudii majoris domus.
XXIX. De interitu Vulfi patricii.
XXX. De Ermenberga, quæ de Spania ad Theudericum venit.
XXXI. De legatis Berterici ad reges transmissis.
XXXII. De martyrio sancti Desiderii.
XXXIII. Quod Sisebodus rex in Spania sublimatur.
XXXIV. De Agone rege et ejus regina Theudelinda.
XXXV. De Brunichilde et Belichilde reginis.
XXXVI. De vita sancti Columbani
XXXVII. De injuria Theuderici regis, quam habuit apud Alsatios.
XXXVIII. De pugna Theuderici et Theudeberti, et Auster recepto.
XXXIX. De obitu Theuderici.
XL. De Chlothario, quomodo in Auster cœpit.
XLI. De consilio inito super perditione filii derici.
XLII. De eo quod Chlotharius regnum Bur et Auster recepit, et filios Theuderi dit.
XLIII. De internecione Herponis ducis.
XLIV. De Leudemondo episcopo, et Berethru gina.
XLV. De tributis Langobardorum cassatis.
XLVI. De morte Berethrudis reginæ.
XLVII. De initio regni Dagoberti.
XLVIII. De initio regni Samonis in Winidis.
XLIX. De Adaloaldo rege Langobardorum.
L. De Charoaldo sublimato in regno supe gobardos.
LI. De Gundeberga regina, ejusque inju exsilio.
LII. De interitu Chrodoaldi.
LIII. De Dagoberto, quod reginam accepit, e regnum augetur.
LIV. De interitu Warnacharii majoris domu interitu Godini filii sui.
LV. De intentione inter Charibertum et Æ nem.
LVI. De obitu Chlotharii, et quomodo regnum Dagobertus assumpsit.
LVII. De regno Chariberti filii Chlotharii.
LVIII. De introitu Dagoberti in Burgundia, et tate ejus.
LIX. De nativitate Sigiberti filii Dagoberti.
LX. De mutatione Dagoberti, et suasione m Neustrasiorum.
LXI. De bonitate et continentia Pippini.
LXII. De Chariberto rege, eum Sigibertum tem suum excepit.
LXIII. De imperio Heraclii.
LXIV. De victoria Heraclii super Persas.
LXV. De pulchritudine et utilitate Heraclii.
LXVI. De initio infestationis Saracenorum contr perium.
LXVII. De obitu Chariberti et filii sui; et quo gnum ejus Dagobertus accepit.
LXVIII. De scandalo et strage Francorum cum dis.
LXIX. De Charoaldo rege Langobardorum, quo sonem occidit, et ipse rex moritur.
LXX. De Chrotario rege Langobardorum subli
591-592 LXXI. De Aubedone ad Chrotarium i liam in legatione misso.
LXXII. De Hunis in Bajoaria occisis.
LXXIII. De Sisenando per solatium Dagoberti in regnum Spaniæ.
LXXIV. De eo quod Dagobertus Magontiacum

exercitu contra Winidos ambulando accessit. A
. De regno Sigiberti in Auster.
I. De nativitate Chlodovei, et pactione de regno cum Austrasiis.
II. De Radulfo duce rebelle.
III. De exercitu jussu Dagoberti de Burgundia in Wasconiam misso.
. De obitu Dagoberti, et initio regni Chlodovei.
De Ægane majore domus, et bonitate ejus.
I. De imperio Constantis, et vastatione Saracenorum.
II. Qualiter degradatus est Tolga rex Spaniæ, et Chindas inde sublimatus.
III. De morte Æganis, et interfectione Aginulfi comitis.
V. De Erchenoaldo majore domus.
V. De Austrasiis, quomodo thesaurum Sigiberto debitum receperunt.
VI. De Grimoaldo, et Ottone filio Beronis.
VII. De pugna Sigiberti cum Radulfo in Thoringia.
VIII. De interitu Ottonis. B
X. De Flaocado, qualiter major domus efficitur.
De Willibadi interitu, et Flaocadi obitu.

RONICI FREDEGARII CONTINUATIO.

PARS PRIMA.

De Baldichilde regina Chlodovei, et ejus filiis, Chlothario, Childerico, et Theodorico, et de obitu Chlodovei.
Quod Chlotharius ejus filius elevatur in regno, et de Ebroino majore domus.
De obitu Chlotharii, et quod Theodoricus frater successit in regno, et Childebertus in Austria regnum accepit.
Quod Theodoricum a regno dejiciunt, et crines tondunt, et Ebroinum in Luxovium monasterium dirigunt, et Childericum in cuncto regno suscipiunt.
De obitu Childerici et Bilichilde regina, et quod Leudesius filius Erchenoaldi major domus efficitur.
Quod Ebroinus a Luxovio exiens Leudesium C interfecit, et sanctum Leudegarium gladio perimi jussit.

RONICI FREDEGARII CONTINUATIO.

PARS SECUNDA.

Quod Martinus dux et Pippinus filius Ansegisili contra Ebroinum ad Locoficum pugnam inierunt.
De obitu Ebroini, et quod Franci Waradonem majorem domus efficiunt, et Ghislemarus filius ejus ipsum supplantavit.
De obitu sancti Audoini, et obitu Waradonis; et qualiter Bertharius major domus efficitur.
Qualiter Pippinus cum Austrasiis in oppido Virmandensi, cui nomen Textricium, contra Theudericum et Bertharium dimicavit.
De obitu Theuderici, et de Chlodoveo filio ejus elevato in regno; et quod, eo mortuo, Childebertus frater ejus resedit in regno, et de Grimoaldo filio Pippini majore domus, et bonitate ejus.
Quod Pippinus contra Radbodum pugnavit et D vicit.
Quod Pippinus Halpaidam duxit uxorem, et habuit ex ea filium nomine Carolum.
De obitu Childeberti et Grimoaldi; et quod Dagobertus filius Childeberti successit in regnum, et de obitu Pippini, et Theudoaldo majore domus; et de pugna in Cotia contra Theudoaldum.
593 594 CV. De Raganfrido majore domus; et qualiter Carolus de custodia Plictrudis, auxilio Dei, liberatus est.
CVI. De obitu Dagoberti regis, et quod Chilpericus successit in regno; et qualiter dux Carolus contra Raganfridum pugnavit, et victor exstitit.
CVII. Qualiter Carolus dux Chlotharium sublimavit in regno, quo mortuo Chilpericum, qui fuga lapsus apud Raganfridum fuerat, ab Eudone duce Aquitaniæ recepit, et eo mortuo Theudericum regem statuit.
CVIII. Qualiter Carolus cum [*Id est*, contra] Saxonibus, Bajoariis, et cum Eudone duce adversus Abdirama regem Sarracenorum pugnavit et vicit.
CIX. Qualiter Burgundiam ipse dux subjugavit, et Saracenos, qui in Avennione erant prostravit; quomodo Narbonam venit, et Saracenos cum rege eorum in ore gladii interfecit, et cum Fresonibus ultra mare pugnavit.

CHRONICI FREDEGARII CONTINUATIO.

PARS TERTIA.

Variæ Caroli expeditiones.
CX. De legatione papæ Gregorii urbis Romæ cum clavibus sancti Petri ad Carolum, et divisione regni inter filios suos, seu de obitu ipsius.
CXI. Chiltrudis nuptiæ, bellum contra Wascones, tum adversus Alamannos.
CXII. Bellum in Bajoarios.
CXIII. Bellum adversus Saxones, tum in Suevos.
CXIV. Wasconum cothurnus repressus.
CXV. Alamanni a Carlomanno superati.
CXVI. Carlomannus monasticam vitam amplectitur.
CXVII. Saxones, tum Bajoarii a Pippino superati. Pippinus in regem sublimatur.

CHRONICI FREDEGARII CONTINUATIO.

PARS QUARTA.

CXVIII. Saxones debellati. Griphonis interitus.
CXIX. Stephanus in Gallias advenit, a rege suscipitur.
CXX. Expeditio adversus Langobardos, qui a Pippino superantur.
CXXI. Altera in Langobardos expeditio.
CXXII. Aistulfi Langobardorum regis interitus.
CXXIII. Pippinus et Constantinus imp. amicitias jungunt, tum violantur.
CXXIV. Expeditio adversus Waifarium Aquitaniæ ducem.
CXXV. Altera in Waifarium expeditio.
CXXVI. Urbs Biturigum a Pippino expugnatur.
CXXVII. Bellum inter Pippinum et Waifarium continuatum.
CXXVIII. Franci Wascones fugant.
CXXIX. Waifarius Aquitaniæ urbes muris nudat, quos refici curat Pippinus.
CXXX. Waifarius iterum atque iterum victus pacem obtinere nequit.
CXXXI. Pippinus Aquitaniam devastat.
CXXXII. Pippinus in Aquitania Waifarium insequitur.
CXXXIII. Remistanus ad Waifarii partes transit.
CXXXIV. Remistanus captus morte punitur. Legatio Saracenorum ad Pippinum.
CXXXV. Waifario interfecto, Aquitania Pippino subjicitur.
CXXXVI. Pippinus morbo vexatus regnum inter filios dividit, et moritur.
CXXXVII. Carolus et Carlomannus reges inaugurantur.

Chronicum.

NNO DLXXXIII. — I. Guntchramnus rex Fran- m jam annos [*Al.*, anno] 23 Burgundiæ re- nitate plenus, feliciter regeret, cum sacer- tique sacerdotis ad instar se ostendebat, et cum leudis erat aptissimus, eleemosynam pauperibus large tribuens, tantæ prosperitatis regnum tenuit, ut omnes etiam vicinæ gentes amplissimas de ispo laudes canerent.

AN. DLXXXIV. — Anno 24 regni sui [a] divino amore A ecclesiam beati Marcelli, ubi ipse pretiosus requiescit in corpore, suburbano Cabillonensi, sed quidem tamen Sequanum est territorium, mirifice et 596 solerter ædificari jussit, ibique monachis congregatis monasterium [b] condidit, ipsamque ecclesiam rebus plurimis ditavit. Synodum quadraginta episcoporum fieri præcepit, et ad instar institutionis monasterii sanctorum Agaunensium, quod temporibus Sigismundi regis ab Avito et cæteris episcopis, ipso principe jubente, fuerat confirmatum [c], hujus synodi conjunctione monasterii sancti Marcelli Guntchramnus institutionem formandum [d] curavit.

II. Hoc anno Gundoaldus [e] cum solatio Mummoli et Desiderii mense Novembri partem regni Guntchramni præsumpsit invadere, et civitates evertere. B 597 Guntchramnus Leudegiselum [f] comitem stabuli, et Ægilanem patricium cum exercitu contra ipsos direxit. Gundoaldus terga vertens, Conbanem [g] civitatem latebras dedit, et inde de rupe a Bosone [h] duce præcipitatus interiit.

III. Cumque Guntchramno perlatum fuisset, eo quod frater suus Chilpericus esset interfectus, festinans perrexit Parisius, ibique Fredegundem cum filio Chilperici Chlothario ad se venire præcepit; quem in Rioilo [i] villa baptizari jubet, sancto lavacro excipiens in regnum mavit.

AN. DLXXXV. — IV. Anno 25 regni G Mummolus Senuvia [j] jussu Guntchramni i uxorem ejus Sidoniam una cum omnibu ejus Domnolus domesticus et Wandalmar rius Guntchramno præsentant.

AN. DLXXXVI. — V. Anno 26 regni su Guntchramni Spanias ingreditur, sed loci gravatus, protinus ad propria revertitur.

AN. DLXXXVII. — Anno 27 ejusdem r disclus [k] a Guntchramno patricius partibı ciæ ordinatur. Filius Childeberti regis Th natus fuisse nuntiatur.

VI. Eo anno nimia inundatio fluminu gundia fuit, ut eorum terminos nimium t rent. Ipsoque anno Syagrius comes Cons lim jussu Guntchramni in legatione per fraude [l] patricius ordinatur. Cœpta quidei ad perfectionem hæc fraus non peracc Eo anno signum apparuit in cœlo: glob decidens in terram cum scintillis et rugitu anno Levildus [m] rex Spaniæ moritur, obtinuit Richaridus filius ejus.

[a] Fredegarius calculum Gregorii Turon. uno anno prævertit, quod observare juvat ad conciliandos duos illos auctores. Quæ autem sequuntur ad annum 592 conferenda sunt cum ejusdem Gregorii Historia.

[b] Gregorius, ad an. 579, lib. V, cap. 28, meminit basilicæ sancti Marcelli, cui abbas præerat, ex cap. 53 lib. I de Glor. Martyrum. Exstat etiam nunc mo- C nasterium istud, sed abbatis titulo minutum, ex quo Cluniaco subjectum fuit. Situm est ultra Ararim, unde in Sequanorum territorio positum hic dicitur. Ch. et Freh. una lectione habent *sed tamen est in Segonum*, pro *Sequanum*.

[c] Hoc, ut conjicere licet, factum est in solemnitate Sanctorum Martyrum hoc ipso anno, quo sanctus Avitus habuit homiliam, quæ inscribitur, *In basilica sanctorum Agaunensium in innovatione monasterii ipsius vel passione martyrum.* Ejus fragmentum habes a Sirmondo editum.

[d] Ed. aliquot cum Colb., *monasterium... institutione formandum.* Vat., *firmandum.* Id Valesius et cæteri arbitrantur in synodo Matisconensi II, an. 585, factum fuisse, ubi, uti ex subscriptionibus colligitur, 43 episcopi adfuere cum tribus aliis qui sedes non habebant, et 20 absentium missis. Hoc tamen forte melius ad synodum Valentinam II revocari posset, quam licet anno 585 consignaverit Cointius, hoc ta- D men ipso anno 584 mense Maio habitam fuisse censet Sirmondus. Et quidem in ea confirmatum fuit quidquid rex et cæteri, *basilicæ sancti Marcelli, vel sancti Symphoriani,* aut quibusvis aliis locis sacris contulerant, aut in posterum conferre voluerint. Lalandus in supplemento Conciliorum Galliæ concilium istud in ipsa S. Marcellii basilica habitum fuisse an. 594 contendit, eique non plures quam undecim episcopos interfuisse: unde errorem in Fredegarii textum irrepsisse putat, qui XL pro XI habeat. Auctor est Paulus Diaconus historiæ Langob. lib. III, cap. 35, thesaurum a rege Guntramno miro modo detectum fuisse, *in quo,* inquit ille, *inæstimabiles* thesauri qui ibidem antiquitus positi fuerant, sunt reperti. De quo auro ipse rex postmodum ciborium solidum miræ magnitudinis et magni ponderis fecit, multisque illud pretiosissimis gemmis decoratum, ad sepulcrum Domini Hierosol. transmittere voluit. Sed cu potuisset, idem supra corpus beati Marcell quod in civitate Cavallono sepultum est, regni illius erat, poni fecit, et est ibi usq sentem diem. Nec est usquam ullum opu effectum quod ei valeat comparari.

[e] Vat., *Gundwaldus*, de quo fuse apud (potissimum lib. VII, cap. 26, etc.

[f] Alii, *Leudiselum*, *Leudichildum*, *Leudigildum*.

[g] Id est, *Convennas*. Vide Gregorium.

[h] Alii, *ab Osone*, forte pro *Ollone*, a qu baldus pulsus, et a Bosone peremptus fui lib. VII, cap. 38.

[i] Ch. et Freh., *Riogilo*; al., *Riolo*, v Guntramnus hoc quidem anno Parisios baptismo Chlotarii, sed tamen nonnisi sex baptizatus fuit.

[j] Alii, *Senoviæ*. Infra, Ch. al., *Sinodiam*.

[k] Sic Clar. Is ipse est, ni fallor, de quo su Etenim in Colb. et Ch. al. dicitur *L* ut appellatur a Gregorio lib. VIII cap. *Leudiselus, Leudisius, Leugisistus, Leudistus.*

[l] Syagrius ad pacem componendam C patricii dignitatem ab imperatore suscepit, *fraus* appellatur. Non enim ei licebat id per quod sese imperatoris ditioni subdere Cæterum hoc de solo patricii seu consiliar torii titulo interpretatur Valesius: sed cum rius Syagrium patricium ordinatum, atqu nec tamen consummatam fuisse frauden forte intelligendum est de patriciatu Provi siliensis, quam regionem imperio restituer set Mauricius, aut certe aliquam dominii ea retinere. Id etiam forte a Mauricio tentat quod reipsa Burgundionum reges antequ eorum regnum occupassent, solerent ab im patricii nomen impetrare: quod saltem p continuari etiam a Francis eamdem regi nentibus peroptasset.

[m] Alii, *Leupildus, Leuvichildus, Leupold* ejus filius *Richardus, Richarius, Richaricus.*

DLXXXVIII. — Anno 28 regni domni Gunt- ni alius filius Childeberti, nomine Theuderi- itus nuntiatur.

Guntchramnus se cum Childeberto, pacem s Andelao, conjunxit. Inibi mater, et soror, et Childeberti regis pariterque fuerunt; ibique i convenientia inter domnum Guntchramnum debertum fuit conventum, ut regnum Gunt- ni post ejus discessum Childebertus assu-

Ipsoque tempore Rauchingus, et Boso Gunt- ius, Ursio, et Bertefridus optimates Childe- egis, eo quod eum tractaverint interficere, ge ordinante interfecti sunt. Sed et Leude- Alamannorum dux in offensam antedicti regis etiam et latebram dedit. Ordinatus est loco Uncilenus dux. Eo anno Richaridus rex Got- divino amplectens Christianam religionem prius ipse [a] baptizatur. Post hæc omnes Got- ii tum Arianam sectam tenebant, Toletum [b] præcepit, et omnes libros Arianos præcepit præsententur : quos in una domo collocatos concremare jussit, et ad Christianam legem e omnes Gotthos fecit.

Eo anno uxor Anaulfi [c] imperatoris **599** m, nomine Cæsara, virum relinquens, cum pueris, totidemque puellis ad beatum Johan- scopum Constantinopolim veniens, se unam populo dixit, et baptismi gratiam ab ante- ato Johanne expetiit. Cumque ab ipso Pon- sset baptizata, Augusta Mauricii imperatoris sancto suscepit lavacro ; quam cum vir suus or Persarum per legationes sæpius repeteret, cius imperator uxorem ipsius esse nesciret, gusta videns eam pulcherrimam, suspicatur sset quam legati quærebant, dicensque eis : quædam de Persis huc venit, dixitque se sse de populo; videte eam, forsitan ipsa est æritis. Quam legati videntes, proni in terram unt, dicentes ipsam esse eorum dominam, ærebant. Dicit ad eam Augusta : Redde illis m. Tunc illa respondit : Ego cum istis non

A loquor, vita illorum ad instar canum est; si conversi, Christiani, sicut et ego sum, efficiuntur, tunc eis respondebo. Legati vero animo libenti baptismi gratiam accipiunt. Postea dicit ad eos Cæsara : Si vir meus voluerit Christianus fieri, et baptismi gratiam accipere, libenter ad eum revertar. Nam penitus aliter ad ipsum non repedabo. Legati id imperatori Persarum nuntiantes, statim ille legationem ad Mauricium imperatorem misit, ut sanctus Johannes veniret Antiochiam, ipso tradente baptismum vellet accipere. Tunc Mauricius imperator infinitissimum apparatum Antiochiæ fieri jussit : ibi imperator Persarum cum sexaginta millibus Persarum baptizatus est, et per duas hebdomadas a Johanne et reliquis episcopis Persæ ad plenitudinem supra scripti nu- B meri baptizantur. Imperatorem illum Gregorius Antiochiæ [d] episcopus suscepit de lavacro. Anaulfus imperator **600** a Mauricio imperatore petens ut sibi episcopos cum clero sufficiente [e] daret, quos in Persia stabiliret, ut universi Persidæ baptismi gratiam adhiberent. Quod Mauricius libenti animo præstitit, summaque celeritate omnes Persidæ ad Christi cultum baptizantur.

AN. DLXXXIX. — X. Anno 29 Guntchramni exercitus in Spaniam [f] ejusdem jussu dirigitur; sed negligentia Bosonis, qui caput exercitus fuit, graviter a Gotthis exercitus ille trucidatur.

AN. DXC. — XI. Anno 30 regni suprascripti principis, tunica Domini nostri Jesu Christi, quæ eidem in passione sublata est, et a militibus qui eum custo- C diebant, est sortita, de qua David propheta dicit : *Et super vestimenta mea posuerunt sortem* (*Joan.* XIX, 24; *Ps.* XXI, 19), inventa est prodente Simone filio Jacob, qui per duas hebdomadas multis cruciatibus affectus, tandem profitetur ipsam tunicam in civitate Zafad [g] procul a Hierosolyma in arca marmorea positam esse. Quam Gregorius Antiochenus et Thomas [h] Hierosolymorum, et Johannes Constantinopolitanus episcopi cum aliis multis episcopis, triduanum facientes jejunium, exinde condigne cum arca marmorea, levi effecta, quasi ex ligno fuisset, ordine pedestri Hierosolymam cum devotione sanctissima

[a] . et alii, *prius secretius baptizatur.*

[b] is vide concilium Toletanum III, Concil. mo V, ad an. 589, cui rex ipse interfuit, ac fessioni, quam eo ipso agente Gotthi susce- um uxore sua subscripsit.

[c] *Aunulfi, Arnulfi, Monaulfi.* Hanc historiam clii tempora revocat Paulus Diacon., lib. IV s Langob. cap. 52. Johannes Biclar. in chro- minit imperatoris Persarum, qui, pace *cum* firmata, Christi fidem suscepit : quæ omnia roe juniore interpretantur viri eruditi, qui ricii imp. Baramum tyrannum oppressit, re- recepit, ex quo pulsus fuerat. Hunc Chri- fuisse Fredegarius, Biclarensis, imo et Theo- arbitrati sunt, quod Syram Christianam duxerit, palamque professus fuerit se sancti artyris ope in regno restitutum fuisse, cu- esiæ præclara dona obtulit. Vide Evagrium, Hist. cap. 19 et 20. Ipsum tamen Christianum egant viri eruditi. Et quidem Domitianum episc. laudat Gregorius Magnus lib. II, ind. 3, quod ad imp. Persarum conversionem,

licet frustra, laboraverit. Johannes vero Jejunator dictus, *CP.* episc., de quo hic Fredeg., Eutychio successit, an. 582. Famosus fuit ob *universalis* seu *œcumenici* titulum, quem sibi resistente Gregorio Ma- D gno arrogabat.

[d] Successit sancto Anastasio in exsilium pulso, an. 571. Eum laudant Evagrius, lib. VI, passim; Theophanes, et Joan. Moschus, Prati spirit. cap. 140. Obiit an. 592; quo defuncto, Anastasius sedem suam recepit.

[e] Boher., *cum clericis ei daret.... universa Persida.*

[f] Id est, Septimaniam, ut evidenter patet ex lib. IX cap. 31 Historiæ Gregorii.

[g] Ea est, ut vulgo putant, *Joppe,* urbs in Palæstina celebris, olim sede episcopali ornata, quæ etiamnunc vulgo *Jafa* appellatur, Italis *Jaffo,* vel *Zaffo.* De tunica hac vide lib. I de Gloria Mart. cap. 8.

[h] Fredegario Thomæ nomen obrepsisse putat Papebrochius, pro *Amos,* quem ex Græcis catalogis tunc Jerosolymitanæ Ecclesiæ præfuisse existimat.

perduxerunt, eamque in loco ubi crux Domini adoratur cum triumpho posuerunt. Eo [a] anno luna obscurata est. Eo anno inter Francos et Britannos super fluvium Vicinonia bellum est ortum.

XII. Beppelenus dux Francorum factione Hebracharii, itemque ducis, a Britannis interficitur. Unde post Hebracharius ad summam paupertatem de rebus suis spoliatus pervenit.

AN. DXCI. — XIII. Anno 31 regni Guntchramni Theudefredus dux Ultra Juranus [b] moritur, cui successit Wandalmarus in honore ducatus. Ipsoque anno **601** Ago dux in Italia super Langobardos in regno sublimatur.

AN. DXCII. — Anno 32 regni Guntchramni, ita a mane usque ad mediam diem sol minoratus est, ut tertia pars ex ipso vix appareret.

AN. DXCIII. — XIV. Anno 33 regni Guntchramni. Eo anno, V Kalendas Aprilis, ipse rex moritur [c], sepultus est in ecclesia sancti Marcelli, in monasterio quod ipse construxerat. Regnum ejusdem Childebertus assumpsit. Eodem anno Quintrio [d] dux Campanensis cum exercitu in regnum Chlotharii ingreditur. Chlotharius cum suis obviam pergens hostiliter Quintrionem in fugam vertit, sed utrinque exercitus nimium trucidatus est.

AN. DXCIV. — XV. Anno 2 cum Childebertus regnum accepisset Burgundiæ, exercitus Francorum et Britannorum invicem præliantes, uterque nimium gladio trucidantur.

AN. DXCV. — Anno 3 Childeberto in Burgundia regnante, multa signa in cœlo ostensa sunt, apparuit stella cometes. Eo anno exercitus Childeberti cum Warnis [e], qui rebellare conati fuerant, fortiter di-

A micavit, et ita Warni trucidati victi sunt, ex eis remansisset.

AN. DXCVI. — XVI. Anno 4 postquam Ch regnum acceperat Guntchramni, defunctu gnumque ejus filii sui Theudebertus et Th accipiunt. Theudebertus sortitus est Aust habens Mettensem, **602** Theudericus a gnum Guntchramni in Burgundia, sedem h relianis.

XVII. Eo anno Fredegundis cum filio rege Parisius vel reliquas civitates ritu ba cupavit, et contra filios Childeberti regis T tum et Theudericum movit exercitum loco Latofao [h]. Castra uterque ex adverso

B Chlotharius cum suis super Theudebertum dericum irruens, eorum exercitum gravite vit.

AN. DXCVII. — Anno 2 regni Theuderici dis moritur [i].

AN. DXCVIII. — XVIII. Anno 3 regni Th Wintrio [j] dux, instigante Brunichilde, inte

AN. DXCIX. — Anno 4 regni Theuderici, [*Al.*, Colénus], genere Francus, patricius Eo anno clades glandolaria [k] Massiliam e Provinciæ civitates graviter vastavit. Eo calidissima in lacu Dunensi, quem Arul influit, sic valide ebullivit, ut multitudine coxisset. Eo anno Warnacharius [m] maj Theuderici transit, qui omnem facultaten

C alimoniis pauperum distribuit.

XIX. Eo anno Brunichildis ab Austras est, et in Arciacensi campania [n] a quodam paupere singula reperitur. Secundum ej

---

Sed et hic *Amos*, seu, ut a Nicephoro Callisto appellatur, *Neamus*, in aliquot catalogis desideratur. Thomas dicitur ab Aimoino, lib. III Hist. cap. 78. De Gregorio et Johanne actum est supra.

[a] Hæc usque ad finem cap. desunt in Colb. et plerisque editis.

[b] Ultrajurana regio sic dicta a Jura monte, inter Helvetios et Sequanos, qui vulgo Sancti Claudii appellatur, a celebri monasterio ordinis Benedictini. Dicitur quoque Burgundia Transjurana, quæ aliquot reges habuit sub finem sæculi IX et sequenti.

[c] Contendit Valesius, lib. XV Rer. Francic., Guntramnum e vivis excessisse an. 562, unde ubi infra legitur *anno* 2 Childeberti, legendum esse censet *anno* 1, et sic deinceps. Guntramni nomen Martyrologia vetera et recentia habent V Kal. Aprilis, qua die festum ejus memoratur in vetustissimo Kalendario Murbacensi ab annis 800 conscripto.

[d] Infra, cap. 18, in Clar. dicitur *Wintrio*, de quo vide notas in lib. VIII Hist. Gregorii cap. 18. De hoc bello Paulus Diac. lib. IV Hist. Langob. cap. 4. Quintrionem a Wintrione patre sanctæ Gtodesindis distinguit Cointius ad an. 749, num. 25 et seqq.

[e] Hos suspicamur esse Werinos, quorum leges sub hoc titulo habentur, *Leges Angliorum et Wirinorum, hoc est Thuringorum.* Warnos memorat Procopius, quorum rex Radiger Chlodovei Magni filiam duxerat uxorem. Vide Cointium, ad an. 564, etc.

[f] Cum uxore, si Paulo Diac., lib. IV, cap. 12, cre-

damus, veneno exstinctus est, quod silen auctores.

[g] Id est, per irruptionem, bellum infere quam fuisset indictum, ut facere solent barbar

[h] Hunc locum in Senonensi diœcesi si quidam existimant.

[i] Sepulta est juxta virum suum in basili Vincentii seu sancti Germani a Pratis, ubi ejus lapis etiamnunc visitur, quo fortasse regum nostrorum sepulturæ monumentum, Christiani facti sunt, nusquam exstat. Eju

D canit Fortunatus lib. IX carm. 1 et seqq., ter auctores exsecrantur.

[j] Sic Clar. et Ches. al., cæteri, *Quintrio* pra.

[k] Colb., *Grandoraria*; aliquot editi, g Ches. al. *glandis*, vel *inguinis*.

[l] Chesn. et Freh., *Arola*, vulgo *l'Aigre*, p Dunum (*Chasteau-dun*) fere simul cum lacu in Ledum (*le Loir*) influit. Hunc tamen F locum de Duno Carnutum intelligi non po tendit Valesius cum Labbeo et cæteris designari putant lacum qui exstat prope [c]as ru dunense (*Iverdun*), et hodie Ebrodunensis, seu Castro Helvetiorum (*Neufchâtel en Suiss* burgensis dicitur, qui lacus simul cum Url sese in Arolam (*l'Ar*) exonerat.

[m] Alii, *Warneharius*, aut *Warncharius.*

[n] Sic dicta ab Arciaco oppido ab Albam de quo in Epitome. Hanc narrationem f

nem ipsam ad Theudericum perducit. Theudericus A aviam suam Brunichildem libenter recipiens, gloriose 603 honorat. Hujus vicissitudine meriti episcopatum Antissiodorensem, faciente Brunichilde, assumpsit.

An. dc. — XX. Anno 5 regni Theuderici, iterum signa quæ anno superiore visa fuerant, globi ignei per cœlum currentes, et ad instar multitudinis hastarum ignearum ad occidentem apparuerunt. Ipsoque anno Theudebertus et Theudericus reges contra Chlotharium regem movent exercitum, et super fluvium Aroannam [a], nec procul a Doromello vico, prælium confligentes junxerunt. Ibique exercitus Chlotharii gravissime trucidatus est. Ipsoque cum his qui remanserunt in fugam verso, pagos et civitates ripæ Sigonæ [b], qui se ad Chlotharium tradiderant, depopulantur et vastant. Civitates ruptæ, nimis pluritas captivorum ab exercitu Theuderici et Theudeberti exinde ducitur. Chlotharius oppressus, vellet nollet, per pactionis vinculum firmavit, ut inter Sigonam et Ligerem usque mare Oceanum et Britannorum limitem pars Theuderici haberet; et per Sigonam et Isaram Ducatum integrum Dentelini [c] usque Oceanum mare Theudebertus reciperet. Duodecim tantum pagi inter Isaram et Sigonam et mare littoris Oceani Chlothario remanserunt.

An. dci. — Anno 6 regni Theuderici Cautinus dux Theudeberti interficitur.

An. dcii. — XXI. Anno 7 [d] regni Theuderici de concubina filius nascitur, nomine Sigibertus; et Ægila [e] patricius, nullis culpis exstantibus, instigante Brunichilde, ligatus interficitur, nisi tantum cupiditatis instinctu, ut facultates ejus fiscus assumeret. Eo anno Theudebertus et Theudericus exercitum contra Wascones dirigunt, ipsosque, 604 Deo auxiliante, dejectos suæ dominationi redigunt, et tributarios faciunt. Ducem super ipsos, nomine Genialem [f], instituunt, qui eos feliciter dominavit.

XXII. Eo anno corpus sancti Victoris qui Salodoro cum sancto Urso [g] passus fuerat, a beato Æconio pontifice Mauriennense [h] invenitur. Quadam nocte in sua civitate ei revelatur per somnium, ut surgens protinus iret ad ecclesiam, quam Sedeleuba [i] regina in suburbano Genavensi construxerat, in medio ecclesiæ designato loco, ubi sanctum corpus adesset. Cumque Genavam festinus perrexisset, cum beatis Rusticio et Patricio [j] episcopis, triduanum jejunium facientes, lumen per noctem, ubi illud gloriosum et splendidum corpus erat, apparuit, quod cum silentio hi tres pontifices cum lacrymis et orationibus elevato lapide in arca argentea invenerunt sepultum, cujus faciem rubentem quasi vivi repererunt. Ibique princeps Theudericus præsens aderat, multisque rebus hujus ecclesiæ tribuens, maximam B partem facultatis Warnacharii ibidem confirmavit. Ad sepulcrum illud sanctum miræ virtutes ex ipsa die, qua repertum est, præstante Domino, integra assiduitate ostenduntur. Eo anno Ætherius episcopus Lugdunensis obiit: ordinatur loco ipsius Secundinus episcopus.

XXIII. Eo anno Focas [k] dux et patricius reipublicæ, victor a Persis rediens, Mauricium imperatorem interfecit, et loco ipsius imperium assumpsit.

An. dciii. — XXIV. Anno 8 regni Theuderici de concubina nascitur ei filius, nomine Childebertus, et synodus Cabillono 605 colligitur. Desiderium Viennensem episcopum dejiciunt, et instigante Aridio, Lugdunensi episcopo, et Brunichilde, subrogatus est loco ipsius sacerdotali officio Domnolus; Desiderius C vero in insulam quamdam exsilio retruditur. Eo anno sol obscuratus est. Eo quoque tempore Berthoaldus, genere Francus, major domus palatii erat Theuderici, moribus mensuratus, sapiens et cautus, in prælio fortis, fidem cum omnibus servans.

An. dciv. — Anno 9 regni Theuderici nascitur ei filius de concubina, nomine Corbus. Cum jam Protadius genere Romanus vehementer ab omnibus in palatio veneraretur, et Brunichildis stupri gratia eum

esse contendit Cointius ad an. 599, quod Antissiodorensis Ecclesia tunc non vacaret, quodque Desiderius, qui aliquot postea annis Aunachario successit, pauper non fuerit, nec talis qui hic describitur, imo nobilissimus dicitur in Hist. episcoporum Antissiod. cap. 19 et 20, et regum nostrorum *propinquus*. Obiit anno 623, et sepultus est in basilica sancti Germani cum suis prædecessoribus. Colitur uti sanctus vi Kal. Novembris

[a] Vix incolis notus, vulgo *Ouaine*. Lustrat Senonum fines, et in Lupam (*le Loin*) immergitur prope Muritum. Doromellum, vulgo *Dormeille*, appellatur. Aroannam tamen Cointius ex Fauchelo ait oriri prope Trecas, ac prope Senonum urbem in Icaunam labi. In Testamento sancti Bertichramni episc. Cenomann. memoratur *Aroena fluviolus*, in cujus ripa situm est oppidum *Diablintis* apud Cenomannos.

[b] Ch. al., *Sequanæ*; quam *Sigonam* seu *Segonam*, ille auctor ut plurimum appellat.

[c] Infra, cap. 37. Freh. et Ch. al., *Denzelini*, et cap. 76, *Danzileni*. Complectebatur regionem, quæ jacet inter Sequanam, Isaram, seu Oesiam, vulgo *l'Oise*, et Ligerim. Unde vero istud nomen habuerit, ignotum mihi est.

[d] Cod. Colb. et Freh., *Anno vi*, et sic uno semper minus ad annum 9. Iidem cum Boh. filium hunc appellant Sigobertum.

[e] Colb. cum plerisque editis, *Agila*.

[f] Colb., *Gelianem;* plerique ed., *Gemialem*.

[g] Boh. et aliquot ed., *Ursione*. Ili erant ex percelebri Thebæorum legione, quæ in istis partibus sub Maximiano Herculio martyrium consummavit. Vide D Acta Martyrum sincera, pag. 295, et Surium, ad diem 30 Septemb. Solodurum urbs, vulgo *Soleure*, caput est pagi cognominis Helvetiorum catholicorum.

[h] Mallet Valesius legere *Æonio*. Ipse vero sese *Hiconium* appellat in conc. Matisc. i et ii, quibus interfuit. Primus fuit hujus sedis episcopus.

[i] Hæc fuit soror Chlotildis uxoris Chlodovei Magni. Vide Gregor. Hist. lib. ii, cap. 28.

[j] Alii, *Rustico et Patrico;* melius forte Rustico et Patricio. Utriusque nudum nomen exstat in catalogo episc. Genavensium; alteruter tamen fuisse videtur episcopus Octodurensis seu Sedunensis.

[k] Hoc ipso anno Phocæ imperii initium habetur in instrumento publico, quod Romæ a sancto Gregorio promulgatum est; unde firmatur chronologia quam hic sequimur. Exstat initio libri xi epistolarum ejusdem pontificis.

vellet honoribus exaltare; defuncto Wandalmaro A duce, in pago Ultra-Jurano et Scotingorum [a] Protadius patricius ordinatur instigatione Brunichildis. Ut Bertoaldus potius interiret, eum in ripam Sigonam usque Oceanum mare per pagos et civitates fiscum inquirendum dirigunt.

XXV. Bertoaldus a Theuderico [*Al.*, ad Theudericum] directus, cum trecentis tantum viris illis partibus properavit; cumque ad Arelao [b] villam venisset, et venationem inibi exerceret, hæc comperiens Chlotharius, filium suum Meroveum et Landericum [c] majorem domus cum exercitu ad Bertoaldum premendum direxit; et maximam partem inter Sigonam et Ligerem pagos et civitates de regno Theuderici præsumpsit contra pactum pervadere. Bertoaldus hæc audiens, cum sustinere non prævaleret, terga B vertens, Aurelianis ingreditur, ibique a viro beatissimo Austrino episcopo suscipitur. Landericus cum exercitu Aurelianis circumdans vocabat Bertoaldum, ut exiret ad prælium. Bertoaldus de muro respondens: **606** Nos duo singulare certamen, si me exspectare deliberas, reliqua multitudine procul suspensa, jungamus ad prælium. A Domino judicemur. Sed hæc Landericus facere distulit. Addens Bertoaldus dixit: Dum facere non audes, proximo tempore, domini nostri pro iis quæ facitis jungent ad prælium. Induamur uterque, ego et tu, vestibus vermiclis [d], præcedamus cæteros ubi congressus erit certaminis; ibique, et mea et tua apparebit utilitas, promittentes ante Deum ab invicem promissionis hujus veritatem subsistere.

XXVI. Cumque hoc in die festi sancti Martini antistitis actum fuisset, Theudericusque hæc compeC risset, quod a Chlothario pars regni sui contra pactum fuerat pervasa, nativitate Domini protinus cum exercitu Stampas [e] per fluvium Loa pervenit, ibique obviam Meroveus filius Chlotharii regis, cum Landerico et magno exercitu venit. Cum esset arctus pervius [f] ille, ubi Loa fluvius transmeatur, vix tertia pars exercitus Theuderici transierat, initum est pr[æ]lium; ibique Bertoaldus secundum placitum aggr[e]ditur, vocitans Landericum. Sed Landericus non c[...] ausus, ut promiserat, tantam hujus certaminis co[n]gressionem adire. Ibique Bertoaldus cum nimis c[æ]teros præcessisset, ab exercitu Chlotharii cum su[is] interficitur: nec vellens exinde evadere dum se[n]serat se de sui gradus honore a Protadio degrada[n]dum. Ibique Meroveus filius Chlotharii capitur, La[n]dericus in fugam versus est, nimia multitudo exe[r]citus Chlotharii in eo prælio gladio trucidata es[t]. Theudericus victor Parisius ingreditur, Theudebert[us] pacem cum Chlothario Compendio villa inivit; [et] uterque exercitus eorum **607** illæsus rediit a[d] propria.

AN. DCV. — XXVII. Anno 10 regni Theuderici Pr[o]tadius, instigante Brunichilde, Theuderico jubent[e] major domus substituitur. Qui cum esset nimiu[m] argutissimus, et strenuus in cunctis, sed sæva il[li] fuit contra personas iniquitas, fisco nimium tr[i]buens [g], de rebus personarum ingeniose fiscum ve[l]lens implere, et seipsum ditare. Quoscunque gener[e] nobiles reperiret, totos humiliare conabatur, ut nul[]lus reperiretur qui gradum quem arripuerat po[s]tuisset assumere. His et aliis nimia sagacitate vexatis maxime cunctos in regno Burgundiæ fecit sibi inimicos. Cum Brunichildis nepotem suum Theudericum integra assiduitate moneret, ut contra Theudebertum moveret exercitum, dicens: Quasi Theudebertus non esset filius Childeberti [h], nisi cujusdam hortulani, et Protadius ipsi quoque consilio assistens, tandem jussu Theuderici movetur exercitus. Quo[d] cum loco, nomine Caraciaco [i], Theudericus cu[m] exercitu castra metasset, hortabatur a leudibus suis, ut cum Theudeberto pacem iniret. Protadius singulus hortabatur [j], ut prælium committeretur. Theudebertus nec procul cum exercitu exinde residebat. Tunc omnis exercitus Theuderici inventa occasione supra Protadium irruunt, dicentes melius

[a] *Scotingorum* seu *Scutingorum* pagi situm discimus ex Vita sancti Anatolii episcopi, Salinarum patroni, quæ habet *Scodinga in Sequanis, ubi nunc Salinarum locus*. Salinæ vero, vulgo *Salins*, oppidum est ad Foricam amnem in Burgundiæ comitatu Dolam inter et Vesontionem, quod archidiaconatus cognominis est caput. Vide notitiam Valesii ad verbum *Scutingi*.

[b] Editi plerique, *Arelaum*, Boh. et Chesn. cum Aimoino, *Arelaunum*, quod nomen erat silvæ et villæ regiæ haud procul a Fontanellensi monasterio percelebri diœcesis Rothomagensis, in peninsula quam Sequana efformat. Vide lib. IV de Re diplomatica. At aliis fortasse videbitur majorem esse inter hunc locum et Gennabum distantiam, ut exinde Bertoaldus fugiens sese intra Aurelianenses muros receperit.

[c] Colb., *Landricum;* alii, *Landericum*.

[d] Sic mss. et editi, præter Chesn. et Freh., *vermiolis*. Quam vocem Aimoinus habet. Hic tamen vermiculatum colorem designari putant viri eruditi, quæ vox passim apud auctores occurrit. Hinc vernacula vox *vermeil :* vestes autem vermiclæ, id est purpureæ, aut scarleteæ (*d'écarlate*) sic dicuntur quasi coloris vermiculi. Et quidem in Vita Caroli Magni ubi describitur *antiquorum Francorum ornatus vel paratura*, inter cæteras vestes recensentur *fasciolæ crurales vermiculatæ*.

[e] Ch., *super fluvium Loa*. At Stampæ oppidum situm est ad Junnam fluvium (*la Juine*), qui paulo inferius Loa majori ac minori fluviis (le *Loe* et le *Loet*) augetur.

D [f] Sic Clar. et Boh. At Colb., *cumque esset arctus pervius ille locus*. In Freh. deest vox *locus*. Alii vere, *cum esset autem pervius*. Chronica sancti Benigni et Besuense, *cum esset arduus*, etc.

[g] Colb. et aliquot editi, *nimium stringens, et de rebus*, etc.

[h] Hoc falsum esse existimant viri eruditi, quod ex Gregorii Historia, lib. VIII, cap. 37, et lib. IX, cap. 4, constare videtur. Uterque ex Faileuba legitima Childeberti uxore natus erat. Quæ si aliquando concubina apud nonnullos auctores dicta legatur, meminisse debemus ea voce legitimas uxores frequenter designatas fuisse, quæ ex infimo genere natæ erant.

[i] Est Carisiacum, quod postea adeo celebre fuit inter palatia regia. Boh. habet, *Caraciate*.

[j] Mss. et aliquot ed., *singulos hortabatur*.

esse unum hominem moriturum [a], quam totum exercitum in periculum mitti. Protadius in tentorio Theuderici regis cum Petro archiatro ad tabulam ludens sedebat, quem undique cum jam exercitus circumdasset, et Theudericum leudes sui tenebant, ne illuc graderetur, misit Uncilenum, ut suæ jussionis verbum nuntiaret exercitui, ut se de insidiis Protadii removerent. Uncilenus protinus 608 ad exercitum nuntians, dixit: Sic jubet domnus Theudericus, ut interficiatur Protadius. Irruentes super eum, tentorium regis gladio undique incidentes, Protadium interficiunt. Theudericus confusus et coactus cum fratre Theudeberto pacem inivit, et illæsus uterque exercitus revertitur ad proprias sedes post decessum [*Al.*, cædem] Protadii.

AN. DCVI. — XXVIII. Anno 11 regni Theuderici subrogatur major domus Claudius, genere Romanus [b], homo prudens, jucundus in fabulis, strenuus in cunctis, patientiæ deditus, plenitudine consilii abundans, litterarum studiis eruditus, fide plenus, amicitiam cum omnibus sectans. Priorum exempla metuens, lenem se et patientem hujus gradus ascensus [*Al.*, ascensu] ostendit. Sed hoc tantum impedimentum habebat, quod sagina esset corporis aggravatus.

AN. DCVII. — Anno 12 regni Theuderici Uncilenus, qui ad mortem Protadii insidiose fuerat locutus, instigante Brunichilde, pede truncato, de rebus exspoliatus ad debilitatem [c] perductus est.

XXIX. Vulfus patricius, idemque, Brunichilde instigante consilio, qui in mortem Protadii consenserat, Fauriniaco [d] villa, jubente Theuderico occiditur; et in patriciatum ejus Richomeris, Romanus genere, subrogatur. Eodem anno natus est de concubina Theuderici filius, nomine Meroveus, quem Chlotharius de sancto lavacro suscepit.

XXX. Eodem anno Theudericus Aridium episcopum Lugdunensem, Rocconem [e] et Æpporinum comestabulum ad Betteriçum [f] regem Spaniæ direxit, A qui exinde Ermenbergam filiam ejus Theuderico matrimonio sociandam adducerent. Ibique datis sacramentis, ut a Theuderico ne 609 unquam a regno degradaretur, ipsamque accipiunt, et Theuderico Cabillono præsentant, quam ille gaudens diligenter suscepit. Eadem, factione aviæ suæ Brunichildæ, virilem coitum non cognovit. Instigantibus verbis Brunichildæ aviæ et Theudilanæ [g] germanæ efficitur odiosa. Post anni circulum [h] Theudericus Ermenbergam exspoliatam a thesauris in Spaniam retransmisit.

XXXI. Betterieus hæc indignans legationem ad Chlotharium direxit: legatus Chlotharii cum Betterici legato ad Theudebertum perrexit. Iterum Theudeberti legati cum Chlotharii et Betterici legatariis ad B Agonem [i] regem Italiæ accesserunt, et unanimiter hi quatuor reges cum exercitu undique super Theudericum irruerunt, ut regnum ejus auferrent, et eum morte damnarent, eo quod tantam de ipso reverentiam ducebant. Legatus vero Gotthorum evectu navali de Italia per mare in Spaniam revertitur. Sed hoc consilium divino nutu non sortitur effectum, quod cum Theuderico compertum fuisset, fortissime ab eodem despicitur.

XXXII. Eo anno Theudericus, consilio Aridii episcopi Lugdunensis perfidi utens, et persuasu aviæ suæ Brunichildæ sanctum Desiderium de exsilio regressum lapidare præcepit [j]: ad cujus sepulcrum miræ virtutes a die transitus sui Dominus integra assiduitate ostendere dignatur. Per quod credendum C est, pro hoc malo gesto regnum Theuderici et filiorum suorum 610 fuisse destructum.

XXXIII. Eo [k] anno, mortuo Betterico, Sisebodus successit in Spaniæ regnum, vir sapiens et per totam Spaniam laudabilis valde, pietate plenissimus. Nam et adversus manum publicam [l] fortiter dimicavit. Provinciam Cantabriam [m] Gotthorum regno subegit, quam aliquando Franci possederant. Dux, Francio

[a] Alii, *mortuum*; al., *mori quam tantum*.

[b] Alii, *Docudius*. Romanos etiam iste auctor appellat, eos qui genere Franci non erant, sed ex antiquis Galliarum familiis, quæ ante Francorum stabilitum in Galliis imperium Romanis erant subjectæ.

[c] Chesn. et alii, *brevitatem*. Boh., *vilitatem*.

[d] Locus ob monasterium ordinis Benedictini, primum virginum, tum virorum, celebris, vulgo *Favernay*, ad Lantanam fluviolum in Burgundiæ comitatu diœcesique Vesontionensi. In statuto Ludovici Pii D dicitur *Fariniacum*, ut hic in Ch. et Freh. Nunc vero a tempore sancti Bernardi, cujus ille meminit epistola 347, *Faberniacum*, aut *Faverniacum*. Est et *Favernach* prope Friburgum in Brisgoia, et *Favernay* vicus inter Divionem et Aussonam in Burgundia.

[e] Editi plerique, *Rogonem et Eborinum*. Colb., *Rocconem et Ebronium*, et idem altera manu *comites stabuli*; cui Aimoinus consentit, qui habet *præfectos equorum*.

[f] Colb. et al. edit., *Bethericum*. Is est Wittericus, qui, occiso Liuba II, regnum Wisigotthorum invasit anno 603.

[g] Sic Clar., Boh. et cæteri; at Colb. cum plerisque ed., *Theodelindæ*. De hac, infra, cap. 42.

[h] Ex his verbis nonnulli inferunt ea quæ sequuntur ad an. 13 Theuderici esse revocanda.

[i] Is est Agilulfus Langobardorum rex qui et Ago dictus est, ut monet Paulus Diac. lib. IV cap. 1 et 43, de quo vide, supra, notas ad lib. X Hist. Greg. cap. 3.

[j] Passus est sanctus Desiderius Viennensis episcopus anno 607 die x Kalendas Junias, in territorio Lugdunensi ad Calaronam fluvium (*la Chalaronne*). In ipso loco, ubi passus est, nunc exstat vicus suo ipsius nomine donatus. De eo Cointius tomo II ad hunc annum fusius disserit, ubi Aridium a sceleribus quæ hic et superioribus capitibus ipsi tribuuntur pluribus vindicare conatur. De sancti Desiderii martyrio legenda est epistola Adonis ad ecclesiam Viennensem, cui ipse sæculo IX præfuit.

[k] Hoc caput deest in cod. Colb. quem Mettensem appellat Cointius. Interpolatum tamen dici non potest, quippe quod habetur in veteri exemplari Collegii Claromont., quod sane haud diu post auctoris ætatem descriptum est. Eadem ferme habet auctor appendicis ad Marii Chronicum. Cæterum Sisebodus, seu ut editi habent, Sisebutus Gundemaro Witterici successori substitutus est anno 612: quare emendandus est Fredegarii calculus. Sisebuti laudes vide apud Isidorum, in Chronico, ad æram 650.

[l] Id est adversus Romanos, seu imperatorem. Alias sæpius rempublicam appellat, et infra imperii partem.

[m] Ad Hispaniam Tarraconensem pertinebat, ho-

nomine, qui Cantabriam tempore Francorum subegerat [a], tributa Francorum regibus multo tempore impleverat. Sed cum a parte imperii fuerat Cantabria revocata [b], a Gotthis, ut supra legitur, præoccupatur, et plures civitates ab imperio Romano Sisebodus in littore maris abstulit, et usque fundamentum destruxit. Cumque Romani ab exercitu Sisebodi trucidarentur, Sisebodus dicebat pietate plenus : Heu me miserum, cujus tempore tanta sanguinis humani effusio fitur ! Cuicumque poterat occurrere de morte liberabat. Confirmatum est regnum Gotthorum in Spania per maris littora usque montes Pyrenæos.

XXXIV. Ago rex Langobardorum accepit uxorem, Grimoaldi et Gundoaldi germanam, nomine Theudelindam, ex genere Francorum [c], quam Childebertus habuerat desponsatam. Cum eam consilio Brunichildæ postposuisset, Gundoaldus cum omnibus rebus secum germanam Theudelindam in Italiam transtulit, et in matrimonium Agoni tradidit. Gundoaldus de gente nobili Langobardorum accepit uxorem, de qua duos **611** filios accepit, his nominibus, Gundebertum et Charibertum [d]. Ago rex, filius Autharii regis, de Theudelinda habuit filium, nomine Adoaldum [*Al.* Odoaldum], et filiam, nomine Gundobergam. Dum Gundoaldus a Langobardis nimium diligeretur, factione Agonis regis et Theudelindæ, cum ipsum jam zelo [*Al.* in zelum] tenerent, ubi ad ventrem purgandum in faldeone [e] sedebat, sagitta saucius moritur.

An. dcviii. — XXXV. Anno 13 regni Theuderici, cum Theudebertus Bilichildem [f] habebat uxorem, quam Brunichildis a negotiatoribus mercaverat, et esset Bilichildis utilis, et a cunctis Austrasiis vehe- A menter diligeretur, simplicitatem Theudeberti honeste comportans, nihil se minorem a Brunichilde esse censeret, sed sæpius per legatos Brunichildem despiceret, dum ab ipsa increpabatur, quod ancilla Brunichildæ fuisset, tandem his et aliis verbis, legatis discurrentibus, ab invicem vexarentur, placitum inter Colerensem et Suntensem [g] fitur, ut has duas reginas pro pace inter Theudericum et Theudebertum conjungerent ad colloquendum. Sed Bilichildis consiliis Austrasiorum inibi venire distulit.

An. dcix. — XXXVI. Anno 14 regni Theuderici, beati Columbani [h] creverat jam passim fama in civitatibus sive [i] in universas Gallias et Germaniæ provincias : eratque omnium rumore laudabilis, om- B nium cultu venerabilis, in tantum, ut Theudericus rex ad eum sæpe Lussovium [j] veniret, et orationum suarum suffragia omni cum humilitate deposceret. Ad quem sæpissime **612** cum veniret, cœpit vir Dei eum increpare, cur concubinarum adulteriis misceretur, et non potius legitimi conjugii solaminibus frueretur; ut regalis proles ex honorabili regina procederet, et non potius ex lupanaribus videretur emergere. Cumque jam ad viri Dei imperium regis sermo obtemperaret, et se ab omnibus illicitis segregare sponderet, mentem Brunichildis aviæ, secunda ut erat Jezabelis [k], antiquus anguis adiit, eamque contra virum Dei stimulatam superbiæ aculeo excitat, quia cerneret viro Dei Theudericum obedire. Verebatur enim ne, si abjectis concubinis C reginam aulæ præfecisset, dignitatis atque honoris sui modum amputasset. Evenit ergo ut quadam die beatus Columbanus ad Brunichildem veniret. Erat

dic vulgo Biscaya (*la Biscaye*) dicitur, cujus incolas nonnulli etiam antiqui auctores Basculos seu Basclos appellant.

[a] Id est, *subegerat*. Editi, *rexerat*. Boh., *egerat*; quare Cointius putat hunc Francionem a Childeberto et Clotario præfectum fuisse Cantabriæ, quam subegerant, ut colligit ex lib. iii Hist. Greg. cap. 29.

[b] Aliquot ed., *revocatus*. Porro *a parte imperii*, id est, *ab exercitu imperatoris*; aut certe legendum *ad partem*, etc., id est, imperio restituta.

[c] Colb. alt. manu, et Ch. al., *Bajuariorum*. Theodelinda primum Authario, Agonis seu Agilulfi decessori, nupserat. Vide Paulum Diac., lib. iii cap. 31, et lib. iv cap. 5 et seqq. Dicitur ex genere Francorum, non solum quod Bajoaria esset tunc sub Francorum ditione, verum etiam quod aviam habuerit, ut multi volunt, Ragintrudem, Theodeberti I filiam. Adde quod matrem habuerit, uti videtur, Ultradam relictam Theodebaldi regis.

[d] Alii : *Haribertum*, quod perinde est.

[e] Hinc dictum faldistorium, vulgo *un fauteuil*, quam vocem e Saxonico vocabulo *fald* derivatam volunt. Vide Cangii Glossarium.

[f] Alii, *Belichildis*; et infra, *cerneret : sed sæpius legatos Brunichildæ*.

[g] Ch. et Freh., *placitus*. Ch. al., *Colcunse et Soitense*, vel *Segintense*. Col., Bign,, Bar., Ill. et Boch., *placitum est in Colecensi et Solnitenzi fieri*. Boh. et Colb., *in Colerense et Sogintense*. Hi pagi conterminierant, prior in Austria, alter in Burgundia, in quorum finibus habitum est placitum. Sugintensis nomine designari videtur *le Suntgaw*, in provincia Maxima Sequanorum versus Elisatiam, quem pagum nonnulli superiori Elisatiæ attribuunt. Alter ignotus est.

[h] Quæ hic habentur usque ad hujus capitis finem, iisdem omnino verbis leguntur in Vita sancti Columbani per Jonam scripta, num. 31 et seqq., in Actis sanctorum ord. Benedictini, sæc. ii, pag. 17.

[i] Sic antiquissima manu emendatum in cod. Clarom., qui alias ut editi, habebat : *Beatus Columbanus creverat jam passim fama civitatis suæ in*, etc. Colb., *fama invitate sua*; et altera manu, *invitante*.

[j] Editi cum Colb., *Luxovium*, et sic infra. Ibi Columbanus monasterium condiderat, quod ex tunc et sanctitate et monachorum numero percelebre fuit. Superest nunc cum oppido cognomini, in Burgundiæ comitatu, vulgo *Luxeuil* dictum, congregationi sancti D Vitoni ord. sancti Benedicti subjectum.

[k] Colb. et Clar., *Zezabelis*; Ch. al., *diabolica*. Vet. ed. Boch. et cæteri, *secundum vetera et detestabilia*. Ill., *detestabilis*. Inficiatur Cointius a Theodorico rege injustas uxores ductas fuisse, nullamque hujus odii causam exstitisse arbitratur, nisi quod Columbanus a sui monasterii ingressu sæculares viros, etiam principes, ipsamque Brunichildem arcuisset, quam solam causam memorat auctor coætaneus Vitæ sancti Agili abbatis Resbacensis. Forte hæc prima fuit jurgiorum occasio, ex qua, uti fieri solet, aliæ postea exortæ fuerunt. Hinc vero mirari subit Patrum nostrorum religionem in fugiendo sæcularium consortio. Quantam vero diligentiam in servanda hac arcendorum sæcularium a monasteriis disciplina adhiberent, videsis apud Mabillon. in præf. sæculi i Bened. num. 53.

enim tunc apud Brucariacum [a] villam. Cumque illa A enim in aulam venire cerneret, filios Theuderici, quos de adulterinis permixtionibus habebat, ad virum Dei adducit; quos cum vidisset, sciscitatur quid sibi vellent. Cui Brunichildis ait : Regis sunt filii, tu eos benedictione robora. At ille : Nequaquam, inquit, istos regalia sceptra suscepturos scias; de lupanaribus emerserunt. Illa furens parvulos abire jubet. Egrediens vir Dei regiam aulam [b], dum limitem transiliret, fragor ex terrore incussit, nec tamen miseræ feminæ furorem compescuit, paratque deinde insidias moliri. Vicinis monasterii per nuntios imperat ut nulli eorum extra monasterii terminos iter pandatur, neque receptacula monachis ejus vel quælibet [c] subsidia tribuantur. Cernens **613** beatus Columbanus regios animos ad- B versum se permotos, ad eos properat, ut suis monitis miseram pertinaciæ incentivam frangant [d]. Erant enim tunc temporis apud Spinsiam [e] villam publicam. Quo cum jam sole occumbente venisset, regi nuntiant virum Dei inibi esse, nec regis domibus metare velle. Tunc Theudericus ait, melius esse virum Dei opportunis subsidiis honorare, quam Dominum ex servorum ejus offensa ad iracundiam provocare. Jubet ergo regio cultu opportune [*Al.* opportuna] parare, Dei famulo dirigere. Itaque venerunt, et juxta imperium regis oblata [*Al.* oblatam] offerunt. Qui cum vidisset dapes, et pocula cultu regio administrata, inquirit quid sibi ista vellent. Dicunt illi : Tibi a rege fore directa. Abominatus ea ait : Scriptum est : *Munera impiorum reprobat Altissimus* (*Prov.* xv, 8). Non C enim dignum est ut famulorum Dei ora cibis ejus polluantur [f], qui non solum suis [*Al.* sua], verum etiam aliorum habitaculis [*Al.* habitacula] famulis Dei aditum denegat. His dictis, vascula omnia in frusta disrupta sunt, vinaque ac sicera solo diffusa, cæteraque separatim dispersa. Pavefacti ministri, rei gestæ casum [*Al.* causam] regi nuntiant. Ille pavore perculsus cum avia diluculo ad virum Dei properant. Precantur de commisso veniam, se in posterum emendare pollicentur. His pacatus promissionibus monasterium rediit, sed polliciti vadimonii jura non diu servata violantur [g] : exercentur miseriarum incrementa, solitoque a Rege adulteria patrantur. Quibus auditis, beatus Columbanus litteras ad eum verberibus [h] plenas direxit, comminaturque excommu- D nicationem, si emendari dilatando non vellet. Ad hæc rursum permota Brunichildis, regis animum

adversus sanctum Columbanum excitat, omnique A conatu perturbare intendit; oratque proceres aulicos, optimates omnes, ut regis animum contra virum Dei perturbarent : episcoposque sollicitare aggressa, ut de [i] ejus religione detrahendo, statum regulæ, quam suis custodiendam **614** monachis indiderat, macularent. Obtemperantes igitur aulici regii persuasionibus miseræ reginæ, animum regis contra virum Dei perturbant, cogentes ut accederet ac religionem probaret abactus [j]. Itaque rex ad virum Dei Lussovium venit, conquestusque cum eo, cur a comprovincialibus moribus descisceret, et intra septa secretiora omnibus Christianis aditus non pateret. Beatus itaque Columbanus, ut erat audax atque animo vigens, talibus objicienti regi respondit : Se B consuetudinem non habere ut sæcularibus hominibus et religione alienis famulorum Dei habitationis pandat introitum. Sed opportuna aptaque loca ad hoc habere parata, quo omnium hospitum adventus suscipiatur. Ad hæc rex : Si, inquit, largitatis nostræ munera et solaminis supplementum capere cupis, omnibus in locis omnium patebit introitus. Vir Dei respondit : Si quod nunc usque sub regularis disciplinæ habenis constrictum [*Al.* constructum] fuit violare conaris, nec tuis muneribus, nec quibuscunque subsidiis me fore a te sustentaturum. Et si hanc ob causam tu hoc in loco venisti, ut servorum Dei cœnobia destruas, et regularem disciplinam macules, scito tuum regnum funditus ruiturum, et cum omni propagine regia periturum [*Al.* demersurum]. Quod C postea rei probavit eventus. Jam enim temerario conatu rex refectorium ingressus fuerat. His ergo territus dictis foras celer repedat. Duris post hæc viri Dei increpationibus [k] rex urgetur. Contra quem Theudericus ait : Martyrii coronam me tibi illaturum speras : non esse me tantæ dementiæ scias, ut hoc tantum patrarem scelus, sed potioris consilii tibi scias utilia paraturum, ut qui ab omnium sæcularium moribus disciscit [l], qua venerit, ea via repedare studeat. Aulici simul consona voce vota prorumpunt, se habere in his locis non velle, qui omnibus non societur. Ad hæc beatus Columbanus se dicit de cœnobii septis non egressurum, nisi violenter abstrahatur. Discessit **615** ergo rex, relinquens virum quemdam procerum, nomine Baudulfum [m]. Is ergo D cum remansisset, virum Dei a monasterio petit, et penes Vesontionem oppidum ad exsulandum perducit, quoadusque ex eo regalis sententia quod voluis-

[a] In Vita sancti Columbani *Brocariaca* dicitur. Vicus est inter Cabilonum et Augustodunum positus, dictus vulgo *Bourcheresse*.

[b] Alii, *reginæ aulam*. Infra, *parat quidem inde*.

[c] Colb. et ed., *vel cuilibet*.

[d] Sic Boll.; alii, *miseræ... intentum fragat*.

[e] Alias, *Spissia*, vulgo *Espoisse*, inter Sinemurum et Montem regalem sita in Burgundiæ ducatu haud procul a Sereno fluvio, qui post emensum pagum Antissiodorensem Icaunæ jungitur.

[f] Boll., *est famulorum Dei orationibus, ut his polluantur*, Freh., *dignus est... is polleatur*. Aliquot ed. vet., *ut famuli Dei muneribus ejus polluantur*.

[g] Freh., *sed pollicitum vi dæmonii jurandum non diu servatur. Violenter*.

[h] Editi vet., *objurgationibus*.

[i] Alii, *et de ejus... et statum*. Colb. altera manu, sicut et Jonas in Vita sancti Columbani, *et ut ejus religioni detrahentes statum*, etc. Clarom., infra, *macularet*.

[j] Chesn., *adactus*. Jonas, *coactus itaque rex*.

[k] Quæ sequuntur ad hæc verba, *qua venerit*, ope mss. et Jonæ restituimus, quæ in editis mendosa sunt.

[l] Alii, *recesserat*, aut *disciscat*.

[m] Colb., Boll. et plerique ed., *Audulfum*, aut *Adulfum*. Ch. al. et Freh. al., *procerem, nomine Audulfum*.

set decerneret. Post hæc vir Dei cernens, quod nullis A custodiis angeretur, a nulloque molestiam ferret; videbant enim omnes in eo Dei virtutem flagrare, ideoque omnes ab ejus injuriis segregabantur, ne socii culparum forent; ascendit ergo Dominica die in verticem ardui cacuminis montis illius, ita enim situs urbis habetur, cum domorum densitas in defuso [*Al.* diffuso] latere proclivi montis sita sit, prorumpens [a] ardua in sublimibus cacuminibus, qui, undique ei abscissi fluminis Dovæ [b] alveo vallante, nullatenus commeantibus viam pandit, ibique usque ad mediam diem exspectat, si aliquis iter ad monasterium revertendi prohibeat. Et cum nullus contrarius existeret, ipse per mediam urbem cum suis ad monasterium regreditur. Quo audito, Brunichildis ac Theudericus, quod scilicet ab exsilio revertisset, B atrocioribus iræ aculeis stimulantur, jubentes Berthario comiti attentius perquirendum virorum [c] cum præsidio, simulque et Baudulfum, quem superius dixeram, destinarunt. Quo cum venissent, beatum Columbanum in ecclesia positum, psallentio [d] ac orationi deditum cum omni congregatione fratrum, reperiunt; sicque virum Dei alloquuntur: Precamur ut [e] tam regiis quam etiam nostris obedias præceptis, egressusque eo itinere quo primum his advenasti in **616** locis. At ille: Non enim, inquit, reor placere Conditori ad semel natale solum ob Christi timorem relictum denuo repedare. Cumque nullatenus cernerent sibi virum Dei obaudire, relictis quibusdam, quibus ferocitas animi fortior inerat, Bertharius abscessit. Hi vero qui remanserant virum Dei C hortantur ut illis misereatur, qui ad tale opus patrandum infeliciter fuerant relicti, eorumque periculo consuleret; qui si eum violenter non abstraherent mortis eos periculum incurrere. At ille se ait jam sæpius testatum esse, nisi vi abstraheretur, non discessurum. Illi gemino vallati periculo, undique urgente formidine, pallium quo indutus erat attingunt; alii genibus provoluti cum lacrymis precantur, ut pro tanti sceleris culpa illis ignosceret, qui non suis desideriis, sed regiis obtemperarent præceptis. Videns itaque vir Dei periculum fore, si suæ severitati satisfaceret, cum omni ejulatu atque mœrore egreditur, deputatis custodibus, qui quousque ditionis suæ regno pelleretur, non eum relinquerent. Inter quos primus Ragumundus [f] erat, qui eum Namnetis usque perduxit. Sicque a regno Theuderici expulsus, iterum Hiberniam insulam repedare disposuit. Sed ut [g] nulli penitus iter gradiendum fit pontificium, nisi permissu Altissimi; ipse vero sanctus Italiam expetens, monasterium in loco, nomine Bobio [h], illuc construens sanctæ conversationis, olenus dierum migrat ad Christum [i].

An. dcx. — XXXVII. Anno 15 [j] regni Theuderici, cum Alesaciones [k], ubi fuerat enutritus, præcepto patris sui Childeberti tenebat, a Theudeberto ritu barbaro **617** pervaditur. Unde placitum inter hos duos reges, ut Francorum judicio finiretur, Saloissa [l] castro instituunt. Ibique Theudericus cum scaritis [m] tantum decem millibus accessit. Theudebertus vero cum magno exercitu Austrasiorum inibi prælium vellens committere aggreditur, quod cum undique Theudericus ab exercitu Theudeberti circumdaretur, coactus atque compulsus Theudericus, timore perterritus, per pactionis vinculum Alsacios ad partem Theudeberti firmavit; etiam et Suggentenses et Turenses et Campanenses [n], quos sæpius repetebat, idemque amisisse visus est. Regressus uterque ad sedes pro-

[a] Chesn. et cæteri, *prorumpunt*.

[b] Editi plerique cum Colb., *Deme*. Boh., *Deviæ*, Freh., *Deniæ*, Ch. al., *Duvii*. Est Dubis fluvius (*le Doubs*) qui Vesontionem Sequanorum metropolim alluit.

[c] Colb. et plerique ed., *virum... superius direxerat*.

[d] *Psallentio*, id est, ut hodie loquimur, psalmodiæ. Unde non recte emendarunt qui posuere *psallentem*.

[e] Editi plerique, *ut non tam regiis*.

[f] In Vita sancti Columbani, *Ragamundus*. Freh., *Raguimundus*.

[g] Colb. alt. manu sic habet: *Sed admonitus per spiritum quod semel reliquerat ne iterum repeteret, gressum retro retorquens Italiam expetit*.

[h] Situm est Bobium in valle profundissima in Alpibus Cottiis ad fluviolum cognominem, haud procul a flumine Trebia et Apennino. Crevit in urbem, episcopali sede donatam anno 1014. Superest tamen adhuc monasterium, licet exiguum, sub congreg. Casinensi. De quo plura videsis in Itinere Italico Mabilloniano, pag. 215. Obiit sanctus Columbanus an. 615, cujus festum Beda et Wandelbertus XI, alii IX kal. Decembris consignant. Eum Paulus Diac. in Gest. Langob., Aimoinus et cæteri laudant.

[i] In Colb. altera, sed antiqua manu, hæc ad marginem addita sunt, quæ videntur ex anonymo qui Gesta Francorum scripsit sub Theoderico rege desumpta ex cap. 38: *Brunichildis vero regina non cessabat quotidie Theudericum monere dicens: Quare negligis, et quare non requiris thesaurum patris tui ac regnum ejus de manu Theudeberti, cum scias eum non esse fratrem tuum. In adulterio enim de concubina patris tui procreatus est. His itaque ac talibus incitationibus utcunque percitus, cœpit alter in alterum consurgere.* Vide, supra, cap. 27.

[j] Sic mss. et Freh.; at Col., Bign., Bar. et Boch., mendose, *anno* 12. Ch. annum non exprimit.

[k] Id est Elisatiam, seu Alsatiam, provinciam notissimam, ubi apud Marilegium nutritus fuerat Theudericus, uti refert Gregorius Turonensis. Ex hoc autem loco vir cl. Obrechtus in Prodromo rerum Alsaticarum merito eorum opinionem rejicit, qui scripsere Alisatiæ nomen ante sæculum VIII nusquam apud auctores reperiri.

D [l] Mirum est quam variis modis scriptum fuerit hujus loci nomen, qui situs est ad Rhenum inter Tabernas et Brocomagum, dictus vulgo *Seltz*. Vide Notitiam Valesii ad vocem *Saletio*.

[m] Mss., *utrumque*. Porro scaritorum nomine milites designari puto, sic a *scara* dictos, qua voce militum cuneus, sive bellatorum acies exprimitur. Hinc vox nostra gallica *escarmouche* profluxit. Vide Alteserram in hunc locum, et Cangii Glossarium.

[n] Jam supra diximus, ad caput 35, de comitatu Suggintensi, vulgo *Suntgaw*. Turensis vero, quem incaute Aimoinus Turonensem appellat, videtur esse *le Turgaw*, pagus Helvetiorum inter pagum Tigurinum et lacum Constantiensem. Campanensis nomine hic designari putat Cointius eam Campaniæ partem quæ est circa Sequanæ ripas, supra infraque Trecarum urbem, quam antea Guntramnus tenuerat. Verum pagus hic memoratus haud procul a Suggintensi et Turensi videtur abfuisse. Ch. al. et Freh. al. habent *Campianenses*.

prias. His diebus et Alamanni in pago Aventicensi [a] A Ultra-Jurano hostiliter ingressi sunt, ipsumque pagum prædantes, Abbelinus et Herpinus [b] comites cum cæteris de ipso pago comitibus cum exercitu pergunt obviam Alamannis. Uterque phalangæ wangas [c] jungunt ad prælium; Alamanni Trans-Juranos superant, pluritatem eorum gladio trucidant, et prosternunt; maximam partem territorii Aventicensis incendio concremant; plurimorum nimium hominum multitudinem exinde in captivitatem duxerunt; reversique cum præda pergunt ad propria. Theudericus ob has injurias deinceps integra assiduitate consilium iniebat, quo pacto Theudebertum potuisset opprimere. Eo anno Bilichildis [d] a Theudeberto interficitur. Theudebertus puellam, nomine Theudichildem, accipit uxorem.

AN. DCXI. — Anno 16 [e] Theuderici, Theudericus legationem ad Chlotharium direxit, **618** indicans se contra Theudebertum, eo quod frater suus non esset, hostiliter velle aggredere, si Chlotharius in solatio Theudeberti non esset; ducatum Dentelini [f], quem contra Theudebertum cassaverat, si Theudericus Theudebertum superaret, Chlotharius supra memoratum Dentelini ducatum in suam ditionem reciperet. Hac convenientia a Theuderico et Chlothario, legatis intercurrentibus, firmata, Theudericus movet exercitum.

AN. DCXII. — XXXVIII. Anno 17 Theuderici regis, Lingonas de universis regni sui provinciis mense Madio exercitus adunatur, dirigensque per Andelaum [g], Nasio castro capto, Tullum civitatem perrexit. Ibique Theudebertus cum Austrasiorum exercitu obviam pergens, in Tullensi campania confligunt certamine. Theudericus superat Theudebertum, ejusque exercitum prosternit. Cæsa est de exercitu eodem prælio nimia multitudo virorum fortium. Theudebertus terga vertens per territorium Mettense veniens, transito Vosago, Coloniam fugaciter pervenit. Theudericus post tergum eum exercitu insequens, beatus et apostolicus vir Leonisius [h], Maganeensis urbis episcopus, diligens utilitatem Theuderici, et odiens stultitiam Theudeberti, ad Theudericum veniens dixit: Quod cœpisti perficito, satis te utiliter oportet hujus rei causam expetere. Rustica fabula dicitur, quod cum lupus ascendisset in montem, et cum filii sui jam venare cœpissent, eos ad se in monte vocat, dicens: « Quam longe oculi vestri in unamquamque partem **619** videre prævalent, non habetis amicos, nisi paucos qui de vestro genere sunt. Perficite igitur quod cœpistis. » Theudericus cum exercitu Ardennam transiens Tolbiacum pervenit. Theudebertus cum Saxonibus, Thuringis et cæteris gentibus, quos de ultra Rhenum, vel undique potuerat adunare, contra Theudericum Tolbiacum perrexit, ibique denuo commissum est prælium. Fertur a Francis cæterisque gentibus ab antiquitus [i] sic forte nec aliquando fuisse prælium conceptum. Ibi enim tanta strages ab utroque exercitu facta est, B ut phalanges in ingressu certaminis contra se præliantes [j], cadavera virorum occisorum undique non haberent ubi inclinata jacerent, sed stabant mortui inter cæterorum cadavera stricti quasi viventes. Sed Domino præcedente iterum Theudericus Theudebertum superat, et a Tolbiaco usque Coloniam exercitus Theudeberti gladio trucidatur. Per loca oram terræ cooperuit, ipsoque die Coloniam perrexit, omnesque thesauros Theudeberti inibi recepit. Dirigensque Theudericus ultra Rhenum post tergum Theudeberti Bertharium cubicularium, qui diligenter Theudebertum insequens, cum jam eum paucis fugeret, ipsum captum Bertharius Coloniæ conspectui Theuderici præsentat, exutum vestibus regalibus [k]. Theudebertus exspoliatus, equusque ejus cum stra- C tura regia, hoc totumque Berthario a Theuderico conceditur. Theudebertus vinctus Cabillono destinatur; filius ejus, nomine Meroveus, parvulus, jussu Theuderici apprehensus a quodam per pedem ad petram percutitur, cerebrum ejus capite eruptum amisit spiritum. Chlotharius ducatum Dentelini secundum convenientiam Theuderici integrum suæ ditioni redigit. Ob quam rem Theudericus cum jam toti Auster [l] **620** dominaretur, nimia indignatione commotus, contra Chlotharium exercitum movet.

AN. DCXIII. — Anno 18 regni sui de Auster et Burgundia movere præcepit, legationem prius dirigens, ut se Chlotharius de jam dicto ducatu Dentelini omni

[a] Aventicum, urbs olim celebris et Helvetiorum caput, hodie ad vicum redacta, episcopum habuit Marium Chronici scriptorem, qui subscripsit conc. Matisc. II an. 585, nunc vero sedes ejus episcopalis Lausannam translata est. A nobis *Avenche*, ab incolis *Uwflisburg* appellatur.

[b] Aliquot editi, *Appellinus et Erpinus;* al., *Abbelenus.*

[c] Sic mss. Editi aliquot, *ordines.* Et infra, *plurimi eorum;* Colb., *plures tunc.*

[d] Alii, *Belieldis.* Erat ipsius Theodeberti uxor, ex cap. 35, supra.

[e] Clar. et aliquot Editi, *anno* 15.

[f] Alii, *Denzelini*, et infra.

[g] Hic locus, ut jam alias monuimus, priscum nomen retinet, vulgo *Andelot* in Lingonum diœcesi versus Nasium castrum Leucorum, quod nunc in ducatu Barrensi situm ad Ornam flumen, *Naz* vulgo appellatur. Nasium olim celebre fuit, uti patet ex vetustis auctoribus et ex nummis antiquis, qui ibi frequenter D inveniuntur. Certe cum in ea regione versaremur an. 1696, detecta est camera, cujus muri musivo incrustati erant, ex quibus lapilli quadrati inde eruti ad nos delati fuerunt. Hunc autem locum male nonnulli Nanceium Lotharingiæ caput esse scripserunt.

[h] In Clar. et Ch. al., *Lesio.* Fuit Moguntinus episcopus, quem alio nomine Lindegasium, seu Ludegastum appellatum fuisse Cointius dicit. Sanctus Lindegasius dicitur a Bruschio in catalogo episc. Moguntinorum.

[i] Alii, *ab antiquo tam nunquam fuisse prælium factum.*

[j] Cod. Clar., *ubi phalanges... præliantur, ut cadavera.*

[k] Chesn., *præsentat exhibitum veste regali*, etc. Colb. utramque lectionem habet, et infra aliquot, *cum ferratura.*

[l] Sic Clar. semper Austriam designat, Editi variant

modo removeret; alioquin noverit se exercitu Theuderici undique regnum Chlotharii impleturum. Quod verbum, quemadmodum legati nuntiarant, probavit eventus.

XXXIX. Ipso quoque anno jam exercitus contra Chlotharium aggrediebat, cum Theudericus Mettis profluvio ventris moritur. Exercitus protinus rediit ad proprias sedes. Brunichildis cum filiis Theuderici quatuor, Sigiberto [a], Childeberto, Corbo, et Meroveo Mettis residens, Sigibertum in regno patris instituere nititur.

XL. Chlotharius, factione Arnulfi et Pippini [b], vel cæterorum procerum Auster ingreditur. Cumque Antonnacum [c] accessisset, et Brunichildis cum filiis Theuderici Warmaciæ [d] resideret, legatos, his nominibus, Chadoindum et Herponem [e], ad Chlotharium direxit, contestans ei ut se de regno Theuderici, quod filiis reliquerat, removeret. Chlotharius respondebat, et per suos legatos Brunichildi mandabat, judicio Francorum electorum [f], quidquid præcedente Domino a Francis inter eosdem judicabitur, pollicetur sese implere. Brunichildis Sigibertum seniorem filium Theuderici in Thoringiam direxit, cum quo [g] Warnacharium majorem domus et Alboenum cum cæteris proceribus destinavit, ut gentes quæ ultra Rhenum sunt attraherent, qualiter Chlothario potuissent resistere. Post tergum indiculum direxit, ut Alboenus cum cæteris Warnacharium interficeret, eo quod se in regnum Chlotharii vellet transferre. 621 Quem indiculum relectum Alboenus disruptum projecit in terram. Inventus est a puero Warnacharii : super tabula cera linita denuo ipse solidatur [h]. Quo indiculo relecto, Warnacharius cernens se vitæ periculum habere, deinceps cogitare cœpit quo pacto filii Theuderici opprimerentur, et in regnum Chlotharius eligeretur. Gentes quæ illic attractæ fuerant consilio secreto de solatio Brunichildis et filiorum Theuderici procul fecit abesse : exinde regressi cum Brunichilde et filiis Theuderici, Burgundias appetunt, missis [i] per universum Auster discurrentibus, exercitum movere nitebantur.

XLI. Burgundiæ farones [j] vero, tam episcopi quam cæteri leudes, timentes Brunichildem, et odium in eam habentes, cum Warnachario consilium inientes tractabant, ut neque unus ex filiis Theuderici evaderet, sed, eis omnibus oppressis, et Brunichildem delerent, et regnum Chlotharii [*Al.* Chlothario] expeterent, quod probavit eventus. Cumque jussu Brunichildæ et Sigiberti filii Theuderici exercitus de Burgundia et Auster contra Chlotharium aggrederetur.

XLII. Veniensque Sigibertus in Campaniam territorii Catalaunensis [k] super fluvium Axonam [l], ibique Chlotharius obviam cum exercitu venit, multos jam de Austrasiis secum habens factione Warnacharii majoris domus, sicut jam olim tractaverat, 622 consentientibus Aletheo patricio, Roccone, Sigoaldo et Eudelane ducibus. Cumque in congressu certaminis debuissent cum exercitu confligere, priusquam præliari cœpissent, signa dantes, exercitus Sigiberti terga vertens redit ad proprias sedes. Chlotharius paulatim, ut convenerat, post tergum cum exercitu sequens, usque Ararim Saogonnam [m] fluvium pervenit. Captis filiis Theuderici tribus, Sigiberto, Corbo et Meroveo, quem ipse de fonte excepit, Childebertus fugaciter ascendens [n], nec unquam postea fuit reversus. Austrasiorum exercitus illæsus revertitur ad proprias sedes. Factione Warnacharii majoris domus, cum reliquis maxime totis proceribus de regno Burgundiæ, Brunichildis ab Herpone comestabulo de

[a] Sic Clar. Ed. cum Boh. et Colb., *Sigoberto*, et sic semper.

[b] Arnulfus episc. Mettensis, de quo et Pippino infra.

[c] Colb. et Bolier. cum Ed. plerisque, *Captonacum*. At hic Antonnacum designatur, vulgo *Andrenach*, oppidulum inter Bonnam et Confluentes sub ditione archiepiscopi Coloniensis. Captonacum vero palatium fuit haud procul Lutetia dissitum, cujus situs incertus est, nisi sit vicus *Chatou*, prope Sanctum Germanum in Laia. Vide lib. IV de Re Diplomatica num. 29.

[d] Urbs notissima, vulgo *Worms*.

[e] Ed. aliquot et Colb., *Erbone*; Boh., *Caduino*.

[f] Alii, *electo*. Res majoris momenti *judicio Francorum*, id est ordinum seu statuum regni finiebantur. Eo capitali sententia damnatus fuit Bernardus Italiæ rex, qui adversus Ludovicum Pium patruum suum conjuraverat, quam pœnam temperavit Ludovicus, oculorum orbitate contentus. Hinc successit duodecim Parium Franciæ, tum parlamentorum, institutio.

[g] Ch., Freh. et cæteri, *direxit, apud quem Warnacharium*, al., *Warnharium, Alboinum*.

[h] Al., *linitus denuo solidatur*. Hinc Chiffletius in Anastasi Childerici infert reges nostros pugillaribus ceratis usos fuisse, quibus mandata sua (indiculi hic dicuntur) committebant.

[i] Colb., *Brunichildis missis.. nitebatur*.

[j] Colb. et aliquot Editi, *barones*, quæ vox postea maxime in usu fuit ad designandos regni optimates. Farones autem dicti sunt quod e nobili *fara* editi sint. Faræ enim generationes sunt, seu lineæ, ut habet lex Langob. lib. III tit. 14, et monet Paulus Diaconus lib. II Hist. Langobard. cap. 9. Unico verbo legendum esset Burgundæfarones, ut infra cap. 44, et hic Boher., *burgundefarones*. Etenim sanctus Faro, episcopus Meldensis, Burgundofarus appellabatur, ejusque soror Burgundofara, ut ex eorum Vitis patet in sæculo II Benedictino.

[k] Ch., *Campaniæ territorium Catalaunense*; alii, *Campaniam Catalaunensem*.

[l] Editi aliquot cum Boh. et Colb., *Coxoniam*. Item aliquot Ed., mendose, *fluvium Coxoma*. Sed hic designatur Axona (*l'Aisne*), Campaniæ fluvius, qui Suessionibus irrigatis Isaræ permiscetur prope Compendium.

[m] Clar., *Sauconnam*. Colb., *Sagonnam*, quæ omnia eumdem fluvium (*la Saône*) designant. Unde Freh. et Chesn. habent *id est Saogonnam*.

[n] Colb., secunda manu, *fugam iniens ascenso equo nunquam postea visus est*. Huc porro revocandum est id quod narrat Florentius presbyter Tricastinus in Vita sanctæ Rusticulæ abbatissæ Arelatensis, apud Chesnium, tomo I, pag. 565, ubi accusata fuisse dicitur apud Clotharium, *quod illa occulte regem nutriret*. Non enim alius est iste rex quam Childebertus hic memoratus. Unde hac accusatione recepta, Chlotarius, ira commotus, diligentissime rei veritatem indagari mandavit; veritus quippe ne ille in patris sui regnum reditum meditaretur.

pago Ultra-Jurano ex villa Urba[a] una cum Theudelane germana Theuderici producitur, et Chlothario Rionava vico[b] super Vincenna fluvio præsentatur. Sigibertus et Corbus filii Theuderici jussu Chlotharii interfecti sunt. Meroveus secretius jussu Chlotharii in Neptrico[c] perducitur, eumdem amplectens amore, quod ipsum de sancto excepisset lavacro. Ingobodo Graffioni[d] commendatur, ubi plures post annos vixit. Chlotharius, cum Brunichildis suo conspectui præsentaretur, et odium contra ipsam nimium haberet, reputans ei eo quod decem reges Francorum per ipsam interfecti fuissent, id est, Sigibertus, et Meroveus, **623** et genitor suus Chilpericus, Theudebertus et filius suus Chlotharius, item Meroveus filius Chlotharii, Theudericus, ejusdemque filii tres, qui ad præsens exstincti fuerant, per triduum eam, diversis tormentis affectam, jubet prius camelo per omnem exercitum sedentem perducere, post hæc coma capitis, uno pede et brachio ad vitiocissimi[e] equi caudam ligare; ibique calcibus et velocitate cursus membratim disrumpitur[f]. Warnacharius in regno Burgundiæ substituitur major domus, sacramento a Chlothario accepto, ne unquam vitæ suæ temporibus degradaretur. In Auster Rado idemque hunc gradum honoris assumpsit. Firmatum est omne regnum Francorum, sicut a priore Chlothario[g] dominatum fuerat, cum cunctis thesauris ditioni Chlotharii junioris subjicitur, quod feliciter post sexdecim annis[h] tenuit, pacem habens cum omnibus gentibus vicinis. Iste Chlotharius patientiæ deditus, litteris eruditus, timens Deum, ecclesiarum et sacerdotum magnus munerator, pauperibus eleemosynam tribuens, benignum se omnibus et pietate plenum ostendens. Venatione ferarum nimia assiduitate utens, et postremum mulierum et puellarum suggestionibus nimium annuens, ob hoc quidem blasphematur[i] a leudibus.

XLIII. Cum anno 30 regni sui Burgundiæ et Auster regnum arripuisset, Herponem [*Al.* Herpinum] ducem, genere Francum, loco Eudelani[j] in pago Ultra-Jurano instituit : qui dum pacem in ipso pago vehementer arripuisset sectari, malorum nugacitatem reprimens, ab ipsis pagensibus, instigante parte adversa, consilio **624** Alethei patricii et Leudemundi episcopi et Herponis comitis, per rebellionis audaciam Herpo dux interficitur. Chlotharius cum in Alsatia villam, Marolegiam[k] cognomento, cum Bertethrude [*Al.* Bertrude] regina accessisset, pacem sectatus, multos inique agentes gladio trucidavit.

XLIV. Leudemundus quidem episcopus Sedunensis[l] ad Bertethrudem reginam veniens secretius, consilio Alethei verba ignominiosa dixit, quod Chlotharius eodem anno omnimodis migraret de sæculo, ut thesauros, quantum poterat, secretissime ad Sedunis suam civitatem transferret, eo quod esset locus tutissimus, et Aletheus esset paratus[m], suam relinquens uxorem, Bertethrudem reginam accipere eo quod esset regio genere de Burgundionibus, ipse post Chlotharium[n] posset regnum assumere. Regina Bertethrudis cum hæc audisset, verita ne veritas subsisteret, in lacrymas prorumpens abiit in cubiculum. Leudemundus cernens se hujuscemodi verbis habere periculum, fugaciter per noctem Sedunis perrexit. Exinde latenter fuga Lussovium ad domnum Austasium abbatem[o] pervenit. Post hæc ab ipso abbate cum domno Chlothario his culpis excusatur, et ad suam reversus est civitatem. Chlotharius Massolaco[p] villa cum proceribus residens, Aletheum ad se venire præcepit : hujus consilio iniquissimo comperto, gladio trucidare jussit.

An. DCXVI. — Anno 33[q] regni Chlotharii Warnacharium majorem domus cum universis pontificibus, sed et Burgundæfarones[r] Bonogelo villa ad se venire præcepit, ibique cunctis illorum **625** justis petitionibus annuens, præceptionibus roborat.

[a] Plerique Editi, *Urbana cum.* Clar. et Ch. al., *Orba.* Utrumque nomen *Urba* et *Orba*, apud auctores occurrit, vulgo dicitur *Orbe*, seu *Orbach*, castrum cognomini fluvio impositum in Burgundiæ libero comitatu.

[b] Colb. cum plerisque Editis, *in Novo vico.* Rionavam Cointius interpretatur *Rionne*. Vincenna (*la Vicenne*, seu *Vigenne*) in Ararim influit prope Pontem Arleium.

[c] Sic semper Clar. At Boh., Ch. et Freh.. *Neptriam*, al. *Neptrico*, Col., Bign., Bar., Boch. et Ill., *Neustriam*, quibus omnibus eadem Neustria designatur.

[d] Graffiones iidem erant ac comites seu judices pagorum, ut ex variis auctoribus antiquis patet, quos videsis in Cangii Glossario. Eos autem sic dictos putat Chiffletius in Anastasi Childerici, quod graphiarium regis custodirent. Graviones passim scribuntur, et hodieque Lautgravii apud Germanos nobilissimi habentur.

[e] Al., *ferocissimi*, et infra, *comam*.

[f] Brunichildem falso a Jona et Fredegario multorum criminum accusatam fuisse pluribus contendit Cointius, quem, si lubet, consule, potissimum ad annum 613, ubi ejus apologiam scribit, ac laudes ejusdem ex variis monumentis congerit. Ejus supplicium describitur quoque in Marii appendice ; locum integrum habes in appendice hujus voluminis.

[g] Clotarius I, filius Chlodovei, defunctis fratribus et nepotibus suis, monarchiam obtinuerat.

[h] Boh., *per sexdecim annos.* Freh., *post quindecim annos.*

[i] Id est, vituperatur, gallice *blâmé*, ut jam observavimus.

[j] Chesn. et Freh., *Theudelanis* Ch. al., *Eudelanis.*

[k] Sic Clarom., optime. Colb. et Chesn., *Maurolegiam*; Ch. al., *Maurolegico.* Editi plerique, *villam Aurolegiam.* De hac supra diximus.

[l] Sic Clarom., at Colb. et Boh. cum Editis plerisque, *Sidonensis.* Et sic inferius. Sedunum, vulgo *Sion*, in Valesia, de qua urbe jam diximus.

[m] Freh. et Ch., *patricius qui. .acciperet.* Ed. nonnulli, et sic semper, *Bertrudem*, al., *Beretrudem* appellant.

[n] Colb. et alii Editi, *sub Chlotario.* Freh. *ipsa sub Chlotario.*

[o] Editi plerique, *ad domum Austasii abbatis.* Sic et Colb., qui cum Freh. et Ch. al. habet *Austrasii.* Is est sanctus Eustasius beati Columbani successor, cujus vita ex Jona habetur sæculo II Bened. inter Acta Sanctorum, ad annum 625.

[p] Clar., *Masolacum.* Hujus villæ situs ignotus est. Vide lib. IV de Re Diplomat.

[q] Sic Clar. Cæteri omnes cum Aimoino, *anno 24*, id est, 617.

[r] Sic Clar.; at Colb. cum Edit., *pontificibus Burgundiæ et faronibus.* Boh., *Burgundiæ faronis.* Canones decem ex cod. ms. Rhemensis Ecclesiæ refert Pe-

XLV. Langobardorum gens quemadmodum tributa duodecim millia solidorum ditioni Francorum annis singulis dissolvebant, referam; vel quo ordine duas civitates, Augustam et Siusium [a] cum territoriis a parte Francorum cassaverant, non abscondam. Defuncto Clep ipsorum [b] principe, duodecim duces [c] Langobardorum duodecim annis sine regibus transigerunt. Ipsoque tempore, sicut supra scriptum legitur, per loca in regnum Francorum proruperunt; pro ea præsumptione in compositione Augustam et Siusium civitates cum integro illorum territorio et populo, partibus Guntchramni tradiderunt. Post hæc legationem ad Mauricium imperatorem dirigunt; ii duodecim duces singulos legatarios destinant, pacem et patrocinium imperii petentes. Iidemque et alios legatarios duodecim ad Guntchramnum et Childebertum destinant, ut patrocinium et defensionem Francorum habentes, duodecim millia solidorum annis singulis his duobus regibus in tributa implerent, vallem cognomento Ametegis partibus Guntchramni cassantes, ut his legatis, ubi plus congruebat, patrocinium sibi firmarent. Post hæc integra devotione patrocinium eligunt Francorum. Nec mora, post permissu Guntchramni et Childeberti Autharium [d] ducem super se Langobardi sublimant in regno. Alius Autharius idemque dux, cum integro suo ducatu se ditioni tradidit imperii, ibique permansit, et Autharius **626** rex tributa quæ Langobardi ad partem Francorum spoponderant, annis singulis reddidit. Post ejus discessum filius ejus Ago [e], in regnum sublimatus, similiter implesse dignoscitur.

AN. DCXVII. — Anno 34 [f] regni Chlotharii, legati tres nobiles ex gente Langobardorum Agiulfus, Pom- A pegius, et Gauto, ab Agone [g] rege ad Chlothariu regem destinantur, petentes ut illa duodecim mill solidorum, quæ annis singulis Francorum ærari dissolvebant, debuissent cassari, exhibentes ing niose secretius tria millia solidos, ex quibus Warna charius mille, Gundelandus mille, et Chucus [h] mill acceperunt: Chlothario vero triginta sex [i] milli solidorum insimul exhibebant. Quare consilio supr scriptorum, qui occulte xeniati fuerant, Chlotha rius ipsa tributa a parte Langobardorum cassavi et amicitiam perpetuam cum Langobardis sacrame tis et pactis firmavit.

AN. DCXVIII. — XLVI. Anno 35 [j] regni Chlothar Bertethrudis regina moritur, quam unico amore d lexerat Chlotharius, et omnes leudes bonitatem ej B cernentes vehementer amaverant.

AN. DCXXII. — XLVII. Anno 39 [k] regni Chloth rii, Dagobertum filium suum consortem regni fac eumque super Austrasios regem instituit, retine sibi quod Ardenna et Vosagus [l] versus Neuster Burgundiam excludebant.

AN. DCXXIII. — XLVIII. Anno 40 regni Chloth rii, homo quidam, nomine Samo, natione Franc de pago Sennonago [m] plures secum negotiantes as vit, ad **627** exercendum negotium in Sclavos cognomento Winidos, perrexit. Sclavi jam cont Avares, cognomento Chunos [o], et regem eorum G ganum cœperant rebellare. Winidi Befulci [p] Chu fuerant jam ab antiquitus, ut cum Chuni in exerci contra gentem quamlibet aggrediebant, Chuni p C castris adunato illorum exercitu stabant, Winidi v pugnabant; si vero ad vincendum prævalebant, tu Chuni prædas capiendum aggrediebant; sin aut Winidi superabantur, Chunorum auxilio fulti vi

trus Delalande in Supplemento antiquorum Conciliorum Galliæ, pag. 62, ad an. 618, quos in hac synodo conditos existimat. Complures sub nomine Bonegesili villæ faciunt situm istius incertum, quæ regia fuit; vulgo dicuntur *Boneil*. Hic Cointius designari vult eam quæ in Briegio prope Matronam sita est haud procul a Calensi monasterio; alii alteram in agro Parisiensi positam. Vide lib. IV de Re Diplomat.

[a] Ea est Augusta Prætoria Salassorum, vulgo *Aoust*; Susium vero, seu Segusium, *Suze*; quæ antea ex Italia Transpadana, tum in Liguria censebantur, post hanc cessionem ad Burgundiam pertinuere. Vide Valesii notitiam. Ed., infra, *ad partem*.

[b] Freh., *Clepioso summo*. Ch., *Clepeo summo*. Al. Ed., *Clepioso principe*.

[c] Paulus Diac. triginta quinque duces fuisse scribit lib. II cap. 32.

[d] Colb. et aliquot Ed., *Chlotharium*. Alii, *cum Chlothario*. Vide lib. III Hist. Lang. Paul. Diac.

[e] Ago seu Agilulfus Antharii filius non fuit. Unde hæc ad Adoloaldum Agonis filium revocanda esse conjicit Valesius. Sed Fredegarius putavit Agonem Antharii fuisse filium, quod ei in regno successisset.

[f] Sic Clarom. Cæteri, *anno* 35, qui est 618.

[g] Alii, *Agilulfus, Pompeius, Guto*. Ago autem, secundum Cointii calculum, tunc defunctus erat. Si tamen, ut aliis placet, an. 592 thronum subiit ad annos 25, ut scribit Paulus Diac., ad hunc annum 617 pervenit, indeque firmabitur cod. Clarom. lectio.

[h] Alii, *Hunus*, seu cum Colb., *Chunus*. Porro Warnacharius erat major domus in Burgundia, Gunde- D landus in Neustria et forte Chucus in Austria Rad supra memorato successerat.

[i] Freh. et Chesn., *triginta quinque*.

[j] Sic Clar., at Colb. habet 38. Boh., Ches. et Fr cum Anonymo et Aimoino, 36; alii Ed., 39. Bereti dem nonnulli volunt in ecclesia sancti Petri, nu sancti Audoeni, Rothomagi, sepultam fuisse, ubi ja Aldetrudis altera ejusdem regis uxor. Sed Bereti dem apud sanctum Germanum a Pratis sepult fuisse non solum probat aliorum scriptorum aucto tas, sed evincit ejus sepulcrum, quod aliquot abh annis erutum, cum cæteris regum tumulis in ejusd ecclesiæ presbyterio collocatum est, cum lapide cjus effigiem recenter sculptam repræsentat.

[k] Ita Clar., Colb. et Alex. cum Aimoino, anonym Valesio et cæteris. Editi tamen, *anno* 38.

[l] Silvæ notissimæ, *les bois d'Ardennes et de V ges*.

[m] Ed. plerique in margine habent *Sennonico*, q forte Senones (*Sens*) celebrem in Gallia popul hic designari putarent. At alii malunt hunc loc interpretari de pago Senonago (*Sengaw*), in Han nia, ubi Sonegia, nostris *Soignies*, habetur.

[n] Eorum provinciæ, hodieque Marchia Wini rum, Sclavonia, et Carinthia dicuntur. De Win et ejusmodi gentibus barbaris, eorumque origini legenda Hugonis Grotii prolegomena in Histori Gotthorum, etc.

[o] Alii, *Hunnos*, et sic semper.

[p] Freh. al., *Bifulci*, sic dicti sunt, quod bis pug rent; et infra sicut Ches. al., *Præfulci*.

ısumebant. Ideo Befulci vocabantur a Chunis, co
uod duplici in congressione certaminis vestita præ-
ı facientes ante Chunos præcederent [a]. Chuni ad
iemandum annis singulis in Sclavos veniebant;
xores Sclavorum et filias eorum stratu sumebant;
ibuta super alias oppressiones Sclavi Chunis solve-
int. Filii Chunorum, quos in uxores Winidorum et
ias generaverant [b], tandem non sufferentes hanc
alitiam ferre et oppressionem, Chunorum domina-
onem negantes, ut supra memini, cœperant rebel-
re. Cum in exercitu Winidi contra Chunos fuissent
ggressi, Samo negotians, de quo memoravi superius,
ım ipsis in exercitu perrexit, ibique tanta ejus fuit
ilitas, ut mirum fuisset, et nimia multitudo de
hunis gladio Winidorum trucidata fuisset. Winidi
rnentes utilitatem Samonis, eum super se eligunt
gem, ubi triginta quinque annos regnavit feliciter.
ura prælia contra Chunos suo regimine Winidi
sserunt, suo consilio et utilitate Winidi semper
perarunt. Samo duodecim uxores ex genere Wi-
dorum habebat, de quibus viginti duos filios et
iindecim filias habuit.

XLIX. Ipsoque anno 40 Chlotharii, Adaloaldus rex
ingobardorum filius Agonis regis, cum patri suo
ecessisset **628** in regno, legatum Mauricii impe-
toris, nomine Eusebium, ingeniose ad se venien-
m benigne suscepit. Inunctus in balneo nescio qui-
s unguentis ab ipso Eusebio persuadebatur; et
st hanc unctionem nequidquam aliud, nisi quod
Eusebio hortabatur, facere poterat. Persuasus ab
so ut primates et nobiliores cunctos in regno Lan-
bardorum interficere ordinaret, eisdem exstinctis,
cum omni gente Langobardorum imperio Mauri-
traderet. Quod cum jam duodecim ex eis, nullis
lpis exstantibus, gladio trucidasset, reliqui cernen-
s eorum esse vitæ periculum, L. Charoaldum du-
ın Taurinensem, qui germanam Adaloaldi regis
bebat uxorem, nomine Gundebergam, omnes se-
ɔres et nobilissimi Langobardorum gentis uno
nspirantes consilio, in regnum eligunt subliman-
ın. Adaloaldus, veneno hausto [c], interiit. Cha-
aldus statim regnum arripuit. Taso unus ex duci-
s Langobardorum cum ageret Tuscanam [d] provin-
A ciam, superbia elatus, adversus Charoaldum regem
cœperat rebellare.

LI. Gundeberga regina cum esset pulchra aspectu,
benigna in cunctis, et pietate plenissima, Chri-
stiana, eleemosynis larga, præcellente bonitate ejus,
diligebatur a cunctis. Homo quidam, nomine Adalul-
fus, ex genere Langobardorum, cum in aula palatii
assidue ad obsequium regis conversaretur, quadam
vice ad reginam veniens, cum in ejus staret con-
spectu, Gundeberga regina eum sicut et cæteros di-
ligens, dixit honestæ staturæ Adalulfum fuisse for-
matum. Ille hæc audiens ad Gundebergam secretius
ait, dicens: Formam status mei [e] laudare dignata es,
stratui tuo jube me subjungere. Illa fortiter dene-
gans, eumque despiciens in faciem exspuit. Adalul-
B fus cernens **629** se vitæ periculum habere, ad Cha-
roaldum regem protinus cucurrit, petens ut secre-
tius quod ad suggerendum habebat, exponeret. Loco
accepto, dixit ad regem: Domina mea regina tua
Gundeberga apud Tasonem ducem secretius tribus
diebus locuta est, ut te veneno interficeret, ipsum-
que sibi conjugatum sublimaret in regnum. Charoal-
dus rex his mendaciis auditis credens, Gundeber-
gam in Caumello [f] castro in unam turrem exsilio
trudit. Chlotharius legatos dirigens ad Charoaldum
regem, inquirens qua de re Gundebergam reginam
parentem Francorum [g] humiliasset, ut exsilio retru-
disset. Charoaldus his verbis mendacibus quasi ve-
ritate subsisterent, respondit. Tunc unus ex legata-
riis, nomine Ansoaldus, non quasi injunctum habuis-
C set, sed ex se ad Charoaldum dixit: Liberare pote-
ras de blasphemia [*Id est*, blâme] hanc causam; jube
illum hominem qui hujuscemodi verba tibi nuntiavit
armari, et procedat alius de parte reginæ Gunde-
bergæ; quique armatus ad singulare certamen, ut
judicio Dei [h], his duobus confligentibus, cognosca-
tur utrum hujus culpæ reputationis Gundeberga sit
innoxia, an fortasse culpabilis. Cumque hæc Cha-
roaldo regi et omnibus primatibus palatii sui placuis-
sent, jubet Adalulfum armatum conflictum adire cer-
taminis, et de parte Gundebergæ procurrentibus
consobrinis Gundebergæ et Ariberto [i], homo, no-
mine Pitto, contra Adalulfum armatus aggreditur.

[a] Editi ut plurimum, *certamine utebantur. Chuni*,
ɛ.

[b] Alii, *in uxoribus..... et filiabus generabant.*

[c] Sic Ch. et Freh.; alii Ed., *veneno infectus*. Clar.
Freh. al., *auctus*. Item et Freh. al., *unctus*. Et
fra Taso apud Ches. al. dicitur *Taro* et *Aso*, et sic
fra.

[d] Sic Clar. Freh. al. et Ches. al., id est, *Tusciam*.
ii *in Tussicana*. Al., *teneret*. De Tasonis nece, infra,
ıp. 69. Charoaldus a Paulo Diac. lib. IV appella-
r Rodoaldus, et sic Ch. al.; sed veteres præmitte-
nt litteram H, et Chrodoaldum pronuntiabant. Si
men recta temporum series observetur, hic Arioal-
ıs fuit, cui Rotharis, quem infra noster auctor Chlo-
rium appellat, successit, et huic Rodoaldus. Sed
æ hic de Charoaldo dicuntur, tribuuntur infra,
p. 70 et 71, Chrotario. Et quidem Fredegarius
ıngobardorum historiam omnino perturbat. De ca
gendi Pauli Diaconi sex libri.

D [e] Alii, *staturæ meæ*.

[f] Alii, *Camello*. Est Laumellum, hodie vicus exi-
guus in Insubria, *Lumello* dictus.

[g] Erat Agilulfi regis et Theodelindæ filia, ex Paulo
Diac. lib. IV cap. 49. Theodelinda vero filia erat
Garibaldi Bajoariorum ducis et Waldradæ, Theo-
baldi Francorum regis relictæ. Vide supra, cap. 34.

[h] Judicium Dei appellabant singularia certamina,
examina per ignem aut aquam, etc., quibus ad dete-
gendam veritatem occultam tunc utebantur, quod
persuasum haberent ejusmodi probationibus Deum
rei veritatem etiam miraculo, si opus esset, certo
manifestaturum. De ejus generibus variisque ritibus
quibus fieri solebat, quando etiam permissum aut
vetitum fuerit, fuse disserit Cangius in Glossario,
quem consule.

[i] Colb., Ch. et Freh., *Hariberto*, unde editi, *Cha-
riberto*. Paulus loco laudato scribit injuriam hanc a
Carello ipsius reginæ servo fuisse vindicatam

Cumque conflixissent certamine, Adalulfus a Pittone interficitur. **630** Gundeberga statim de exsilio post annos tres regressa sublimatur in regnum.

An. DCXXIV. — LII. Anno 41 [a] Chlotharii regis, cum Dagobertus jam utiliter regnaret in Auster, quidam ex proceribus de gente nobili Ayglolfinga [b], nomine Chrodoaldus, in offensam Dagoberti cadens, instigantibus beatissimo viro atque pontifice Arnulfo, et Pippino majore domus [c], seu et cæteris prioribus [*Al.*, primoribus] sublimatis in Auster, eo quod esset ipse Chrodoaldus rebus plurimis ditatus, cæterorum facultatum cupiditate pervasor, superbiæ deditus, elatione plenus, nec quidquam boni in ipso reperiebatur. Cumque Dagobertus ipsum jam vellet pro suis facinoribus interficere, Chrodoaldus ad Chlotharium terga vertit, ut suam cum filio vitam obtinere dignaretur. Chlotharius cum Dagobertum vidisset, inter cæteras collocutiones Chrodoaldo vitam precatur. Dagobertus promittens, si id quod male gesserat emendaret, Chrodoaldus vitæ periculum non haberet; sed nulla exstante mora, cum Chrodoaldus cum Dagoberto Treveris [*Al.*, reversus] accessisset, jussu Dagoberti interfectus est: quem Bertharius homo Scarponensis [d] evaginato gladio ad ostium [*Al.*, postitium] cubiculi capite truncavit.

An. DCXXV. — LIII. Anno 42 regni Chlotharii, Dagobertus cultu regio, ex [*Al.*, et] jussu patris honeste cum leudibus in Clippiaco non [e] procul Parisius venit, ibique germanam Sichildæ reginæ [f], nomine Gomatrudem, in conjugium accipit. Transactis nuptiis, die tertia inter Chlotharium et Dagobertum filium suum **631** gravis orta fuit intentio. Petebat enim Dagobertus cuncta quæ ad regnum Austrasiorum pertinebant suæ ditioni velle recipere, quod Chlotharius vehementer denegabat eidem ex hoc nihil velle concedere. Electis ab his duobus regibus duodecim Francorum proceribus, ut eorum disceptatione hæc finiretur intentio, inter quos et domnus Arnulfus pontifex Mettensis cum reliquis episcopis eligitur, qui benignissime, ut sua erat sanctitas, inter patrem et filium pro pacis loquebatur concordia,

A tandem a pontificibus, vel sapientissimis viris proceribus, pater pacificatur cum filio; reddensque ei solidatum quod aspexerat ad regnum Austrasiorum, hoc tantum exinde quod citra Ligerem vel in Provinciæ partibus situm erat, suæ ditioni retinuit.

An. DCXXVI. — LIV. Anno 43 regni Chlotharii Warnacharius major domus moritur [g]. Filius ejus Godinus animi levitate imbutus novercam suam Bertanem eo anno accepit uxorem: unde Chlotharius rex adversus eum nimio furore permotus, jubet Arneberto duci, qui Godini germanam uxorem habebat, cum eum exercitu interficere. Godinus cernens suæ vitæ periculum, terga vertens cum uxore ad Dagobertum regem perrexit in Auster, et in ecclesia sancti Apri [h] regio timore perterritus, fecit confugium.

B Dagobertus per legatos pro ejus vita sæpius Chlotharium regem deprecabatur: tandem a Chlothario promittitur Godini vita concessa, tamen [*Al.* tantum] ut Bertanem, quam contra canonum instituta uxorem acceperat, relinqueret. Cumque ipse reliquisset, et reversus esset in regnum Burgundiæ, Berta continuo ad Chlotharium perrexit, dicens: Si Godinus conspectui Chlotharii præsentatur, ipsum regem vellet interficere. Godinus jussu Chlotharii per præcipua loca sanctorum, domni **632** Medardi Suessionas et domni Dionysii Parisius ea præventione sacramenta daturus adducitur, ut semper Chlothario deberet esse fidelis, ut congrue locus esset repertus, quo pacto separatus a suis interficeretur. Chramnulfus [i], unus ex proceribus, et Waldebertus domesti-

C cus dicentes ad Godinum ut Aurelianis in ecclesia sancti Aniani, et Turonis ad limina sancti Martini ipsum sacramentum adhuc impleturus adiret. Quod cum in suburbano Carnotis, Chramnulfo indicante et transmittente, hora prandii in quamdam villulam venisset, ibique Chramnulfus et Waldebertus super ipsum cum exercitu irruunt, eumque interficiunt; et eos qui cum ipso adhuc restiterant, quosdam interficiunt, aliosque exspoliatos in fugam vertentes relinquunt. Eo anno Palladius ejusque filius Sidocus, episcopus Ælosani [j], incusante Aighynane duce, quod

[a] Bollandus monet in Comment. ad Vitam sancti Pippini, die 21 Febr., hoc caput in aliquot scriptis deesse, exstat tamen in nostris.

[b] Ed. plerique, *Anglolfinga*, *nomine Rodoaldus*, seu *Charoaldus*. Bollandus, loco laud., habet *Agilolfinga*, *sive*, ut ipse exponit, *Boica*. Historiam Agilolfingicæ familiæ, ex qua Guelforum aliarumque nobiliorum Germaniæ familiarum originem repeti debere censet, fuse descripsit Bucelinus monachus Weingartensis tomo II Germaniæ sacræ.

[c] Ex his duobus viris sanctissimis, de quibus infra passim agitur, prior fuit episcopus Mettensis, alter laicus, e quibus prodiit secunda regum nostrorum stirps. Ansegisus quippe sancti Arnulfi filius uxorem duxit Beggam Pippini filiam, ex qua suscepit Pippinum Heristallensem, qui pater fuit Caroli Martelli, ex quo ortus est Pippinus Brevis, Caroli Magni pater.

[d] Scarpona vetus est Lotharingiæ castrum, nunc in vicum redactum et vix notum, ad Mosellam, sesquileuca distans a Ponte Montionis, versus Nanceium, vulgo *Sarpeigne* dictum, haud procul a Custodia Dei (*Doulewart*) situm.

D [e] Mss., *Clippiaco procul*. In Clar. tres litteræ ex industria detritæ sunt. Superest, *leudibus nec... Clippiaco procul*. Vet. Ed., præter Freh., *de Piato procul*. Clippiacum, vulgo *Clichy*, situm est in agro Parisiensi prope Sequanam; ubi defunctus est sanctus Audoenus. Vide lib. IV de Re Diplomatica num. 36. Cæterum id apud Romiliacum contigisse, infra, cap. 58, dicitur.

[f] Hæc fuit ipsius Chlotarii uxor.

[g] Hinc collige alium esse ab isto Warnachario illum qui, partes Agrestii contra sanctum Eustasium Luxoviensem abbatem tueri volens, in conc. Matiscon. an. 622 repentina morte interiit.

[h] In suburbio Tullensi, *Saint-Evre*, cujus urbis fuerat episcopus, ubi exstat abbatia ordinis Benedictini sub congregatione sancti Vitoni.

[i] Colb., *Ramnulfus*.

[j] Boh. et Colb. cum aliquot Ed., *Seducus episc. Tolosanus*; al., *et Sedocus*. Aimoinus, lib. IV cap. 14, *Sedocus Tholosatium episcopus*. Chesn. et Coint., *Senocus episc. Elosanus*. Is est qui anno præcedenti

rebellionis Wasconorum fuissent conscii, exsilio retruduntur. Boso filius Audoleni, de pago Stampinsi, jussu Chlotharii ab Arneberto duce interficitur, reputans ei stuprum cum Sighilde regina. Eo anno Chlotharius cum proceribus et leudibus Burgundiæ Trecassis [a] conjungitur, cum eos sollicitasset, si vellent mortuo jam Warnachario alium in ejus honoris gradum sublimare. Sed omnes unanimiter denegantes se nequaquam velle majorem domus eligere, regis gratiam obnixe petentes cum rege transigere.

AN. DCXXVII. — LV. Anno 44 regni Chlotharii, cum pontifices et universi proceres regni sui, tam de Neuster quam de Burgundia, Clippiaco ad Chlotharium pro utilitate regia et salute patriæ conjunxissent, ibique homo, nomine Ermenharius [b], qui gubernator palatii Chariberti filii Chlotharii erat, a pueris Ægynanis genere Saxonorum optimatis interficitur, pene fuerat exinde nimia multorum strages secuta, nisi, **633** patientia [c] Chlotharii interveniente simul et hæc curante, fuisset repressum. Ægyna jubente Chlothario in Monte-Mercori [d] resedit, plurimam secum habens multitudinem pugnatorum. Brodulfus [e] avunculus Chariberti exercitum undique colligens, super ipsum cum Chariberto volebat irruere. Chlotharius ad Burgundefarones [f] specialius jubet, ut eujus pars suum volebat defugere judicium, eorum instantia et viribus opprimeretur. Ea pactione uterque jussione regia pacantur.

AN. DCXXVIII. — LVI. Anno 45 [g] regni sui Chlotharius moritur, et in suburbano Parisius in ecclesia sancti Vincentii sepelitur [h]. Dagobertus cernens genitorem suum fuisse defunctum, universos leudes, quos regebat in Auster, jubet in exercitu promovere : missos in Burgundia et Auster [i] direxit, ut suum deberent regimen eligere. Cumque Rhemis venisset, Suessionas peraceedens [j] omnes pontifiees et leudes de regno Burgundiæ inibi se tradidisse noscuntur. Sed et Neustrasii [k] pontifices et proceres plurima pars regnum Dagoberti visi sunt expetisse. Charibertus frater suus nitebatur, si potuisset regnum assumere, sed ejus voluntas pro simplicitate parum sortitur effectum. Brodulfus volens nepotem stabilire in regnum, adversus Dagobertum muscipulare cœperat, sed hujus rei vicissitudinem probavit eventus.

LVII. Cumque regnum Chlotharii tam Neptrico [l] quam Burgundiæ a Dagoberto fuisset præoccupatum, captis thesauris et suæ ditioni redactis, tandem misericordia motus, consilio sapientium usus, citra Ligerem et limitem **634** Spaniæ, qui ponitur partibus Wasconiæ, seu et montis Pyrenæi [m] pagos, et civitates, quod fratri suo Chariberto ad transigendum [n], ad instar privato habitu, ad vivendum potuisset sufficere, noscitur concessisse Pagum Tholosanum, Catorcinum, Agennensem, Petrocoreum et Santonieum, vel quod ab his versus montes Pyrenæos excluditur, hoc tantum Chariberto regendum concessit, quod et per pactionis vinculum strinxit, ut amplius Charibertus nullo tempore adversus Dagobertum de regno patris repetere præsumeret. Charibertus sedem Tholosæ eligens, regnat in parte provinciæ Aquitanicæ [o]. Post annos tres [p] postquam regnare cœpisset, totam Wasconiam cum exercitu superans, suæ ditioni redigit, aliquantulum largius fecit regni sui spatium.

AN. DCXXVIII. — LVIII. Dagobertus cum jam annos 7 regnaret, maximam partem patris regni, ut supra memini, assumpsit, Burgundias ingreditur. Tanto timore pontifices et proceres in regno Burgundiæ consistentes, seu et cæteros leudes adventus Dagoberti concusserat, ut a cunctis esset admirandum. Pauperibus justitiam habentibus gaudium vehementer irrogaverat. Cumque Lingonas civitatem venisset, tanta in universis leudibus suis, tam sublimibus quam pau-

Rhemensi concilio sub Sonnatio præsule interfuerat. In cod. Clarom. ubi prima manu *Ælosani*, secunda manu et quidem antiqua positum est *To* supra diphthongum *Æ*. Senocus ultimum locum in catalogo Elusæ episcoporum occupat. Hæc tamen sedes stetit usque ad sæculum IX, quo Elusa a Nortmannis excisa, ejus diœcesis cura Ausciensi episcopo commissa est, qui exinde Novempopulaniæ metropolitani dignitatem obtinuit.

[a] Ches., *Trecassinis;* al., *Trecas suis*. Trecæ, vulgo *Troyes*, in Campania, quæ etiam urbs Tricassium dicitur. Ex hoc loco patet jam tunc a regni proceribus Majores domus fuisse electos.

[b] Cod. Clar., *Ermarius... Gariberto*, pro *Chariberti*. Boh.; *Gariberto et filio Chlotharii... obtimate.*

[c] Editi, *præsentia.*

[d] Sic Clar., Boh., *Mercoris;* at Colb. habet *Monte Cori*. Freh. et Ch., *Monte Mercomire*; cæteri, *Monte Mercurii*. Hunc, qui etiam alias dicitur *Montis Martis*, juxta Parisios situm, hodie a sanctis Dionysio et sociis martyribus Montem Martyrum (*Montmartre*) appellamus.

[e] Sic Clar. et Freh. Tot diversis fere modis scriptum reperitur hujus viri nomen, quot habentur codd. scripti et Ed. *Brunulfus, Produlfus, Rudulfus, Hradulfus*. Et infra Clar., *Airiberti;* Colb., *Hariberti;* Boh., *Ariberti*. Et sic infra cap. sequenti.

[f] Editi, ut supra, *Burgundiæ barones.*

[g] Sic Colb., Boh., Chronic. sancti Benigni et omnes Editi. Clar. tamen habet 46.

[h] Corpus ejus in tumulo lapideo inclusum jacet nunc prope majus altare cum aliis regibus in eadem basilica sepultis.

[i] Legendum haud dubie *Neuster.*

[j] Sic mss., præter Boh. qui habet *Remus venisset suggestiones peraccedens*. Ch. et Freh., *venisset per suggestiones accedens*. Anonymus, qui gesta Dagoberti scripsit, habet *cumque Remis venisset, suggestio peraccedens*. Et isto modo hic legi debere contendit Cointius. Nostram lectionem habet Chronicum sancti Benigni.

[k] Nonnulli Ed., *sed et Austrasii*.

[l] Ch. al., *Neptricium*. Boh., *Neptrico..... ad Dagobertum.*

[m] Alii, *et montes Pyrenæos*. Citra Ligerim appellat Fredegarius quod nos Parisiis *ultra* diceremus. Cæterum prima hac vice natu minor a paterno regno exclusus fuit, quæ consuetudo sensim invalescens in legem tandem transiit. Vide Vales. lib. XIX Rer. Francic.

[n] Boh. habet, *Chariberto ad transigendum potuisset sufficere, concessit*, cæteris omissis.

[o] Chesn. et Freh. al., *Equitanicæ;* at alii Ed., *Aquitaniæ.*

[p] Anno 3 regni obiit. Confer cap. 67.

peribus [a] judicabat justitia, ut crederetur omnino fuisse Deo placibile : ubi nullum intercedebat præmium, nec personarum acceptio, nisi sola dominabatur justitia, quam diligebat Altissimus. Deinde aggressus Divionem, imoque et Latona [b] residens aliquantis diebus, tanta intentione **635** ad universum regni sui populum justitiam judicandi [c] posuerat. Hujus benignitatis desiderio plenus nec somnum capiebat oculis, nec cibis satiabatur, intentissime cogitans ut omnes cum justitia recepta de conspectu suo læti remearent. Eodem die quo de Latona ad Cabillonum deliberat properare, priusquam lucesceret balneum ingrediens, Brodulfum avunculum fratris Chariberti interficere jussit, qui ab Amalgario [d] et Arneberto ducibus, et Willibado patricio interfectus est. Cumque Cabillono, ubi justitiæ amore qua cœperat perficiendæ Dagobertus dirigit intentione, post per Augustodunum, Antissioderum pergens, per civitatem Senonas Parisius venit, ibique Gomatrudem reginam Romiliaco [e] villa, ubi ipsam in matrimonium acceperat, relinquens [f], Nantechildem, unam ex puellis de ministerio [g] accipiens, reginam sublimavit. Usque eodem tempore ab initio quo regnare cœperat, consilio primitus beatissimi Arnulfi, Mettensis urbis pontificis, et Pippini majoris domus usus, tanta prosperitate regale regimen in Auster regebat, ut a cunctis gentibus immenso ordine laudem haberet. Timorem vero sic fortem sua concusserat utilitas, ut jam devotione arriperent suæ se tradere ditioni, ut etiam

A gentes, quæ circa **636** limitem Avarorum et Sclavorum consistunt, cum prompte expeterent, ut ille post tergum eorum iret feliciter, et Avaros et Sclavos cæterasque gentium nationes usque manum publicam [h] suæ ditioni subjiciendum fiducialiter spondebat. Post discessum beati Arnulfi [i], adhuc consilio Pippini majoris domus et Chuniberti [j] pontificis urbis Coloniæ utens, et ab ipso fortiter admonitus, tantæ prosperitatis et justitiæ amore complexus universas sibi subditas gentes, usque dum ad Parisius, ut supra memini, pervenit, regebat, ut nullus de Francorum regibus præcedentibus sua laude fuisset præcellentior.

An. dcxxix. — LIX. Anno 8 [k] regni sui cum Auster regio cultu circuiret, quamdam puellam, nomine
B Ragnetrudam [l] stratui ascivit suo, de qua eo anno habuit filium, nomine Sigibertum.

LX. Revertens in Neptricum, sedem patris sui Chlotharii diligens, assidue residere disposuit. Cum omnis justitiæ quam prius dilexerat esset oblitus, cupiditatis instinctu super rebus Ecclesiarum et leudibus, sagaci desiderio, vellet omnibus undique spoliis novos implere thesauros. Luxuriæ supra modum deditus tres habebat ad instar Salomonis [m] reginas, maxime et plurimas concubinas. Reginæ vero hæ **637** erant, Nantechildis, Wlfegundis et Berchildis [n]. Nomina concubinarum eo quod plures fuissent, increvit huic Chronicæ inseri. Quod cum aversum plurimum fuisset cor ejus, sicut supra meminimus, et a Deo co-

[a] Ex hoc loco infert Cointius vocem *leudes* nonnunquam subditos omnes designasse, quæ alias laicos, prout sacerdotibus opponuntur, significat, ut patet ex cap. 1 Chronici Fredeg. Ut plurimum tamen vassallos regis specialiter designat, qui postea *barones* appellati fuerunt, ut jam observavimus. Vide Henrici Spelmanni et Cangii Glossaria.

[b] Ab ecclesiæ suæ patrono nomen habet *Saint-Jean de Laône*, supra fluvium Ararim.

[c] Ed. aliquot, *justitia judicandum*.

[d] Is fuit dux Burgundiæ Cisjuranæ, monasterii Besuensis prope Divionem fundator, cui filium suum Waldalenum, Luxoviensem monachum, abbatem præfici curavit; et Donatiaci prope Vesontionem, pro monialibus, cujus Adalfinda ipsius filia prima abbatissa fuit. De his Chronic. Besuense tomo I Spicil. Acheriani.

[e] Nunc suburbio parisiensi sancti Antonii contigua est, vulgo *Reuilly*. Confer cap. 53, supra, ubi rex Gomatrudem apud Clippiacum accepisse dicitur.

[f] Addidit Chesnius, *eo quod sterilis esset, cum consilio Francorum*, ut habet Anonymus qui Gesta Dagoberti scripsit; sed id potius regis incontinentiæ tribuendum est. Invaluerat autem tunc pessima consuetudo legi Christianæ contraria uxorem repudiandi, ac post divortium alteram assumendi, ut patet ex lib. II Marculfi form. 30, quæ pestis postea sacris canonibus et regia auctoritate exstirpata fuit.

[g] Sic omnino legendum, non vero *de monasterio*, ut habent Excusi cum Aimoino. Nemo hactenus codicem ms. vidit ubi non legeretur *ministerio*. Ita enim habent Claromontensis, Colbertinus seu Mettensis, Boherianus, Thuaneus, teste Valesio, et unus Christinæ Sueciæ reginæ, qui fuerat Goldasti apud Bollandum, quibus consentiunt Chronica Bezuæ monasterii et sancti Benigni. Et quidem Dagobertus monialem cum regni procerum consilio uxorem non duxisset; sensusque hic exigit ut puella e ministerio sublevata in reginam dicatur. Sic quippe Balthildis pariter e *ministerio* in Chlodovei II thorum ascita est, ex ejus
C Vita.

[h] Manus publicæ nomine intelligere solet hic auctor Romanum imperium. Vide, infra, cap. 69. Hinc *usque manum publicam* potest intelligi usque ad regiones quæ erant de Imperio. Ed. aliquot, *usque manu publica*.

[i] Sanctus Arnulfus, relicta sede sua, in solitudinem Vosagi secessit, ubi a sancto Romarico, qui in castro Habendensi monasterium virginum et alterum pro monachis construxerat, susceptus, in vicino monte habitavit, ubi hodie sacellum visitur cum exigua eremitarum casa. Monasterium Habendense, quod a situ et conditoris nomine Romarici Mons (*Remiremont*) postea dictum est, in vallem subjectam postea translatum, ubi etiam nunc exstat cum oppido cognomine juxta Mosellam, a canonissis sæcularibus inhabitatum, quæ regulæ Benedictinæ jugum excusserunt. Montem vero ipsum qui hodie Mons Sanctus dicitur, incolunt Benedictini congr. sancti Vitoni, ubi præter majorem
D ecclesiam hinc et inde aliquot sacella visuntur, cum antiquis sanctorum, qui ibi depositi fuerunt, sepulcris. Quæ omnia anno 1696 lustravimus. Vitam sancti Arnulfi habes in sæc. II Bened., ad an. 640. Corpus ejus Mettas translatum asservatur in basilica insigni ipsius nomini sacra, quam possident Benedictini monachi cong. sancti Vitoni.

[j] Al., *Huniberti*. Interfuit conc. Rhemensi an. 630. Ejus Vita habetur apud Surium die 12 Novembris, quo ipsius festum celebratur.

[k] Alii 7, alii vero 9, quod verum est de his verbis, *eo anno habuit*. Nam Sigibertus ortus est an. 630, si annum incipias a Januario.

[l] Colb. et Editi nonnulli, *Regintrudam;* et infra Editi complures, *Sygobertum*.

[m] Hæc vox *Salomonis* est in solo cod. Colb. et quidem altera manu, sed antiqua.

[n] Alii, *Nanthildis, Ulfigundis, Berthildis.*

gitatio ejus recessisset, tamen postea, atque utinam illi ad mercedem veram lucri fuisset, nam eleemosynam pauperibus supra modum largiter erogabat, si hujus rei sagacitas cupiditatis instinctu non præpedisset, regnum ut creditur meruisset æternum.

LXI. Cum leudes sui ejus nequitiam gemerent, hæc cernens Pippinus, cum esset cautior cunctis, et consiliosus valde, plenissimus fide, ab omnibus dilectus, pro justitiæ amore qua Dagobertum consiliose instruxerat, dum suo usus fuerat consilio, sibi tamen nec quidquam oblitus justitiæ, neque recedens a via bonitatis, cum ad Dagobertum accederet, prudenter agebat in cunctis, et cautum se in omnibus ostendebat; zelum [*Ch.*, zelus] Austrasiorum adversus eumdem vehementer suggerebat, ut etiam ipsum cum Dagoberto conarentur facere odiosum, ut potius interficeretur. Sed justitiæ amor et Dei timor, quem diligenter amplexus fuerat, ipsum liberavit a malis. Ipse vero eo anno cum Sigiberto filio Dagoberti ad Charibertum regem accessit.

LXII. Charibertus, Aurelianis veniens, Sigibertum de sancto lavacro excepit [a]. Æga vero a cæteris Neptrasiis [b] consilio Dagoberti erat assiduus. Eo anno legati Dagoberti, quos ad Heraclium imperatorem direxerat, his nominibus Servatus [*Al.*, Servatius] et Paternus, ad eumdem revertuntur, nuntiantes pacem perpetuam cum Heraclio firmasse. Acta vero miraculi quæ ab Heraclio facta sunt non prætermittam.

LXIII. Heraclius cum esset patricius [*Ch. ad.* super] universas Africæ provincias, et Focas, qui tyrannico ordine Mauricium imperatorem interfecerat, imperiumque **638** rapuerat, nequissime regeret, et modo amentiæ thesauros in mare projiceret, dicens quod Neptuno munera daret, senatores cernentes quod vellet imperium per stultitiam destruere, factione Heraclii Focatem apprehensum senatus manibus et pedibus truncatis lapide ad collum ligato in mare projiciunt. Heraclius consensu senatus in imperium sublimatur [c], cum infestatione Persarum imperium temporibus Mauricii et Focatis imperatorum multæ provinciæ fuissent vastatæ.

LXIV. More solito denuo contra Heraclium imperator Persarum cum exercitu surgens, Chalcedonam civitatem nec procul a Constantinopoli, vastantes Persæ provinciæ [*Forsan*, provincias] reipublicæ, pervenissent, eamque erumpentes incendio concremaverunt. Post hæc Constantinopolim sedem imperii propinquantes destruere conabantur. Egrediens cum exercitu Heraclius obviam, legatis discurrentibus, Heraclius imperatorem Persarum, nomine Cosdroe [d], petiit ut hi duo imperatores singulari certamine conjungerentur, suspensa procul utriusque exercitus multitudine; et cui victoria præstaretur ab Altissimo, imperium ejus qui vincebatur et populum illæsum reciperet. Imperator Persarum hac convenientia se egressurum ad prælium singulari certamine spopondit. Heraclius imperator arma sumens telam prælii [e] et phalangem a suis post tergum præparatam relinquens, singulari certamine, ut novus David, procedit ad bellum. Imperator Persarum Cosdroes patricium quemdam ex suis, quem fortissimum in prælio cernere potuerat, hujus convenientiæ ad instar pro se contra Heraclium ad præliandum direxit. Cumque uterque cum equis, hi duo congressione prælii in invicem propinquarent, Heraclius ait ad patricium, quem imperatorem Persarum Cosdroem æstimabat, dicens: Sic convenerat ut singulare certamen **639** præliandum debuissemus confligere, quare post tergum tuum alii sequuntur? Patricius ille gyrans caput, ut conspiceret qui post tergum ejus venirent, Heraclius equum calcaneo vehementer urgens, extrahens uxum [f] caput patricii Persarum truncavit. Cosdroes imperator cum Persis devictus et confusus, terga vertens a suis propriis tyrannico ordine interficitur. Persæ terga vertentes ad sedes remeant proprias. Heraclius evectu navali cum exercitu Persas ingreditur, totamque Persidam suæ ditioni redigit, captis exinde multis thesauris, et septem Æltiarnitis [g]: tribus annis circiter Persida vastata ejus ditioni subjicitur. Post hæc denuo Persæ imperatorem super se creant [h].

LXV. Heraclius imperator erat speciosus conspectu, pulchra facie, status forma dignæ mensuræ, fortissimus cæteris, pugnator egregius. Nam et sæpe leones in arena, et inermis plures singulus interfecit. Cum esset litteris nimium eruditus, astrologus efficitur, per quod cernens a circumcisis gentibus divino nutu imperium esse vastandum, ad Dagobertum regem Francorum dirigens, petit ut omnes Judæos regni sui ad fidem catholicam baptizandos præciperet, quod protinus Dagobertus implevit [i]. Heraclius per omnes provincias imperii talem idemque facere

[a] Narrat Baudemundus in Vita sancti Amandi episc. Trajectensis, cujus discipulus fuit, Sigibertum ab eo baptizatum fuisse, eaque occasione miraculum insigne contigisse. Nam cum vir sanctus puerulum catechumenum faceret, et nemo responderet orationi, puerulus clara voce respondit *Amen*, quod apud Clippiacum accidisse idem auctor innuit.

[b] Ed. aliquot, *ac cæteris Austrasiis.* Et infra, *erat ad insidias;* Boher., *ad insidiis.*

[c] Heraclius creatus est imperator an. 610. Chosdroes an. 614 Jerosolymam cepit, et Saes ipsius exercituum ductor Chalcedonem, Alexandriam et totam Ægyptum an. 615 aut sequenti. An. vero 623, Heraclius in ipsos exercitum movit, et Chosdroe an. 628 fugato, tum pace cum Sisroe illius filio inita, crucem sanctam, quæ in Persidem delata fuerat, recepit, ac solemni pompa Jerosolymis restituit. De his fuse Theophanes, Cedrenus et alii auctores Græci.

[d] Edit. vet. et Ches. al., *Construes*, seu *Costrues*, et *Costrus*. Boh., *Construe*, et sic infra.

[e] Colb., *sumens tela et;* al. Ed., *et phalangis.*

[f] Sic Clar., Pal. et Freh. In Colb. detrito priori vocabulo scriptum est *ensem*. Ch. al. et alii Ed., *gladium.*

[g] Sic Clar. et Col., Ches. al. et cæteri. Veteres Ed. incaute litteras numerales VII nomini proprio jungentes, *Waltiarnitis;* Pal., IV *Æltiarnitis;* Ch. et Freh., *septem Arnitis:* al., *Æltis*. Boh., *Celtiarnitis*.

[h] Editi cum Colb., *denuo Persas imperator superat.*

[i] Idem fecerat Chilpericus ex Gregor. lib. VI, cap.

decrevit; ignorabat enim unde hæc calamitas contra imperium surgeret.

LXVI. Agareni, qui et Sarraceni, sicut Orosii [*Boh.* Eorosii] liber testatur, gens circumcisa a latere montis Caucasi, super mare Caspium, terram, Ercoliæ [a] cognomento, jam olim consedentes, cum in nimia multitudine crevissent, tandem arma sumentes, provincias Heraclii imperatoris ad vastandum irruunt: contra quos Heraclius milites **640** ad resistendum direxit. Cumque præliari cœpissent, Sarraceni milites superant, eosque gladio graviter trucidant. Fertur in eo prælio centum quinquaginta millia militum a Sarracenis fuisse interfecta. Spolia eorum Sarraceni per legatos Heraclio recipienda offerunt. Heraclius cupiens super Sarracenos vindictam, nihil ab his recipere voluit. Congregata undique de universis provinciis imperii nimia multitudine militum, transmittens Heraclius legationem ad Portas Caspias [b], quas Alexander Magnus Macedo super mare Caspium æreas fieri et serrare jusserat, propter inundationem gentium sævissimarum, quæ ultra montem Caucasi culminis habitabant, easdem portas Heraclius aperire præcepit, indeque centum quinquaginta millia pugnatorum auroque locatorum auxilio suo contra Sarracenos ad præliandum mittit. Sarraceni duos habentes principes, ducenta fere millia erant. Cumque castra nec procul inter se exercitus uterque posuissent, ita ut in crastinum bellum inirent, confligentes, eadem nocte gladio Dei Heraclii exercitus percutitur. In castris quinquaginta et duo [c] millia ex militibus Heraclii in stratu mortui sunt: cumque in crastino deberent ad prælium egredi, cernentes eorum exercitus milites partem maximam divino judicio interfectam, adversus Sarracenos nec ausi sunt inire prælium. Regressus omnis exercitus Heraclii ad proprias sedes, Sarraceni more quo cœperant, provincias Heraclii imperatoris assidue vastare pergebant. Cum jam Hierosolymam propinquassent, Heraclius videns quod eorum violentiæ non potuisset resistere, nimia amaritudine et mœrore arreptus, infelix Eutycianam hæresim jam sectans [d], Christi cultum relinquens, habens uxorem filiam sororis suæ, **641** a febre vexatus crudeliter vitam A finivit. Cui successit in imperii gradum Constantinus filius ejus, cujus tempore pars publica a Sarracenis nimium vastatur.

An. DCXXX. — LXVII. Anno 9 [e] Dagoberti, Charibertus rex moritur, relinquens filium parvulum, nomine Chilpericum, qui nec post moram defunctus est: fertur factione Dagoberti fuisse interfectus. Omne regnum Chariberti, una cum Wasconia, Dagobertus protinus suæ ditioni redigit: thesauros quoque Chariberti Baronto duci [f] adducendum et sibi præsentandum direxit. Unde Barontus grave dispendium fecisse dignoscitur, una cum thesaurariis [*Al.*, thesauris] faciens, nimium exinde fraudulenter subtraxit.

LXVIII. Eo anno Sclavi, cognomento Winidi, in B regno Samonis negotiantes, Francorum cum plurimam multitudinem interfecissent et rebus exspoliassent, hoc fuit initium scandali inter Dagobertum et Samonem regem Sclavinorum [g]. Dirigensque Dagobertus Sicharium legatarium ad Samonem, petens ut negotiantes quos sui interfecerant, et res quas illi cite usurpaverant cum justitia faceret emendare. Samo nolens Sicharium videre, nec ad se eum venire permitteret; Sicharius vestes indutus ad instar Sclavinorum [h] cum suis ad conspectum pervenit, Samoni universa quæ injuncta habebat nuntiavit. Sed ut habet gentilitas et superbia pravorum, nihil a Samone quæ sui admiserant est emendatum, nisi tantum placita vellens instituere, ut de his et aliis intentionibus, quæ inter has partes ortæ fuerant, C justitia redderetur in invicem. Sicharius, sicut stultus legatus, verba improperii quæ injuncta non habuerat, et minas adversus Samonem loquitur, eo quod Samo et populus regni sui Dagoberto deberent servitium. Samo respondens jam saucius [*Clar.*, caucius] dixit: **642** Et terram quam habemus Dagoberti est, et nos sui sumus, si tamen nobiscum disposuerit amicitias conservare. Sicharius dicens: Non est possibile, ut Christiani Dei servi cum canibus amicitias collocare possint, Samo e contrario dixit: Si vos estis Dei servi, et nos sumus Dei canes, dum vos assidue contra ipsum agitis, nos permissum accepimus vos morsibus lacerare. Ejectus est Sicha-

17. De hac re plura in utramque partem scripsere Joh. Launoius et P. Joh. Nicolai Dominicanus.

[a] Colb. et Editi aliquot, *Ercolriæ*. Alii, *Hercolei*. Inferiores Caucasi partes *Colice regionem* dictas fuisse legitur apud Ortelium.

[b] Codd. Clar, et Colb., *Cispias*; Freh. al., *Cispium*. Mavult Plinius Caucasias portas appellari: quæ et Pylæ Iberiæ dicuntur, non quod ibi portæ re ipsa fuerint, quanquam et ab incolis dicantur Porta ferrea, sed quod locus adeo sit angustus, ut quivis hostium impetus facile retundi possit. Aditus nempe nonnisi trecentorum passuum spatio inter Caucasum montem et mare Hircaneum patet, imminetque valli castellum in rupe Cumania positum. Ibi urbs est, Harmastis nomine, quam *Derbent*, id est Angustias appellant, Turcis *Demir*, seu *Temir capi*.

[c] Ches., Freh., *quinquaginta quinque millia*. Chesn. al., L et LII.

[d] Monothelitarum hæresim tuebatur Heraclius, quæ Eutychianæ soboles erat. Hæc nempe e duabus D unam conflatam naturam admittebat, illa unicam voluntatem. Hanc publico edicto *Ecthesim* appellant, omnibus tenendam proponere veritus non est. Heraclio patri successit Constantinus catholicus an. 641. De cladibus vero per Sarracenos illatis, qui Muhamedis seu Mahometis, an. 631, regni sui super aliquot Arabes nono defuncti, discipulis juncti non minus Deo quam hominibus bellum indixerunt, plura videsis apud Theophanem, Nicephorum et cæteros. Nemo nescit quantum illi barbari per universum orbem postea propagati sint.

[e] Freh., *anno octavo*.

[f] Alii, *Barontum ducem*; alii, *Baronto duce sibi*.

[g] Sic Clar., quod et cæteri habent frequentius infra; hic vero, *Sclavorum*.

[h] Hinc forte Sclavinia dictum est vestimenti genus, quo sæculo XII peregrini utebantur, ex Cæsarii libro de Mirac., capp. 40 et 42, ut observat Altcserra, qui et Saxoniciam, ex Augustini cap. 127 Quæst. utriusque Test., laudat

rius de conspectu Samonis. Cum hæc Dagoberto nuntiasset. Dagobertus superbiter jubet de universo regno Austrasiorum contra Samonem et Winidos movere exercitum : ubi tribus turmis phalangæ super Winidos exercitus ingreditur, etiam et Langobardi solatione [a] Dagoberti idemque hostiliter in Sclavos perrexerunt. Sclavi his et aliis locis e contrario præparantes, Alamannorum exercitus cum Chrodoberto duce in parte qua ingressus est victoriam obtinuit. Langobardi itidemque victoriam obtinuerunt; et plurimum numerum captivorum de Sclavis Alamanni et Langobardi secum duxerunt. Austrasii vero cum ad castrum Wogastisburc [b], ubi plurima manus fortium Winidorum immoraverant, circumdantes, triduo prælianites, plures ibidem de exercitu Dagoberti gladio trucidantur, et exinde fugaciter omnes tentoria et res quas habuerunt relinquentes, ad proprias sedes revertuntur. Multis post hæc vicibus Winidi in Thoringiam et reliquos vastando pagos in Francorum regnum irruunt. Etiam et Deruanus dux gentis Urbiorum [c], qui ex genere Sclavinorum erant, et ad regnum Francorum jam olim aspexerant, se ad [Al., se et] regnum Samoni cum suis tradidit. Istamque victoriam quam Winidi contra Francos meruerunt, non tantum Sclavinorum fortitudo obtinuit, quantum dementatio Austrasiorum, dum se cernebant cum Dagoberto odium incurrisse, et assidue exspoliarentur.

643 LXIX. Eo anno Charoaldus [d] rex Langobardorum legatos ad Hisacium patricium secretius mittens, rogat ut Tasonem, ducem provinciæ Tuscanæ, quo poterat ingenio interficeret. Hujus beneficii vicissitudine tributa, quæ Langobardi de manu publica [Id est, imperio] recipiebant, tria centenaria auri annis singulis, unde unum centenarium auri Charoaldus rex partibus imperii de præsenti cassaret. Hisacius patricius hæc audiens, tractabat quibus ingeniis hæc potuisset implere, Tasoni ingeniose mandans, dum in offensa Charoaldi erat, cum ipso amicitias obligaret, ipse vero contra Charoaldum regem ei auxiliaretur. Tali præventus est fraude : Ravennam pergit. Hisacius ei obviam mandans, præ timore imperatoris, Tasonem cum suis infra muros Ravennæ urbis armatum non audebat recipere. Cumque Taso credens, arma suorum foris urbem relinquens, in Ravennam fuisset ingressus, statim qui fuerant præparati super Tasonem irruunt, et ipsum, et suos totos, qui cum eo venerant [Al., erant] interfecerunt. Charoaldus rex unum centenarium auri, sicut promiserat, partibus Hisacii et imperii cassavit. Duo tantum centenaria auri deinceps ad partem Langobardorum a patricio Romanorum annis singulis implentur. Unus centenarius centum libras auri capit. Post hæc continuo Charoaldus rex moritur.

LXX. Gundeberga regina, eo quod omnes Langobardi eidem fidem cum sacramentis firmaverant, Chrotharium [e] quemdam, unum ex ducibus de territorio, Brixiæ ad se venire præcipit, eum compellens ut uxorem quam habebat relinqueret, et eam matrimonio acciperet : per ipsam omnes Langobardi eum sublimabant in regno. Quod Chrotharius libenter consentiens, sacramentis per loca sanctorum firmans ne unquam Gundebergam postponeret, nec de honore gradus aliquid minueret, ipsamque unico 644 amore diligens in omnibus honorem præstaret condigne, Gundeberga attrahente, omnes Langobardorum primates Chrotharium sublimant in regno. Chrotharius cum regnare cœpisset, multos nobilium Langobardorum, quos sibi senserat contumaces, interfecit. Chrotharius fortissimam disciplinam et timorem in omne regnum Langobardorum pacem sectans fecit. Chrotharius oblitus sacramenti quod Gundebergæ dederat, eamque in unum cubiculum Ticini in aula palatii retrudit, eamque ad privatum habitum vivere fecit ; quinque annos sub ea retrusione tenetur. Chrotharius per concubinas debacchabatur assidue. Gundeberga, eo quod esset Christiana, in hac tribulatione benedicebat Deum omnipotentem, jejuniis et orationibus assidue pervacabat.

LXXI. Quando Deo complacuit, Aubedo [f] legatarius directus a Chlodoveo rege [g], causa legationis usque Chrotharium regem Langobardorum Papiam, cognomento Ticino [h], civitatem Italiæ pervenisset, cernens reginam, quam sæpius in legatione veniens viderat, et ab ipsa benigne semper susceptus fuerat, fuisse retrusam quasi injunctum habens, exinde inter cætera Chrothario regi suggessit, quod illam parentem Francorum quam reginam habuerat, per quam etiam regnum assumpserat, non debuisset humiliare. Exinde reges Francorum et Franci essent ingrati, quam Chrotharius de præsenti reverentiam

[a] Editi, *sollicitatione*. Boh., *solutione*. Et infra al., *reparantes*.

[b] Sic Clarom. Colb. vero et Boher. cum Palat., *Vocastense*; alii, *Vogastense*, *Vocatense*

[c] Colb., Boher. et aliquot Editi, *Urbium*. Hos Surbios, Sorbos seu Sorabos esse ait Cointius, Thuringis finitimos, qui Austrasiis parebant.

[d] Chesn. al., *Chrodoaldus*. Et, infra, Clar., *Hysacius*. Ed. aliquot, *Isacius*, qui et infra habent *Asonem* cum Colb. Porro rerum Langobardicarum notitia ex Paulo Diac. potissimum repetenda est, quas passim Fredegarius perturbat. Observa Hisacium, qui Italiam imperatoris nomine, regebat, *patricium Romanorum* hic a Fredegario appellari. quo nomine Carolus Magnus summam postea in Italia potestatem habuit.

[e] Colb., *Rotharium*. Chesn. al. semel, et Boh., *Chrotacharium*. Vulgo appellatur *Rotharis*.

[f] Is est Audobaldus palatii comes, ut censet Peraldus, qui memoratur in charta Clotarii III, pro monasterio sancti Benigni Divionensis, data an. 664. Idem *Audebedo seu Audebellus* dicitur in Chronico ejusdem monasterii, tomo I Spicil. Acheriani.

[g] Confer caput 50, supra, ubi eadem historia narratur. Editi plerique, *Chlotario rege*. Colb., *Chlodavio*. Hic in Chronicis, sancti Benigni et Besuensi, *Chlotarius* et *Chlodoveus* appellatus fuisse dicitur.

[h] Papia, vulgo *Pavie*, urbs Langobardorum regia, Flavia etiam dicta, et Ticinum a Ticino fluvio (*Tésin*), qui eam alluit; sede episcopali nulli archiepiscopo subjecta, ducatus titulo, et academia nobilitatur

Francorum habens, jubet egredi foras, et post quinque circiter annos, per totam civitatem et foris Gundeberga regali ordine per loca sanctorum ad orationem aggreditur. De villis et opibus fisci quod habuerat, Chrotharius ei restaurari præcepit, quod usque diem obitus sui, et gradum dignitatis, et opibus pluribus ditata, regio cultu post feliciter tenuit. Aubedo vero a Gundeberga regina fortiter remuneratur. **645** Chrotharius cum exercitu Genavam maritimam, Albinganum, Varicottim, Saonam, Ubitergium, et Lunam [a] civitates littoris maris de imperio auferens vastat, rumpit, incendio concremans, populum diripit, spoliat et captivitate condemnat; murosque earum usque ad fundamentum destruens, vicos has civitates nominare præcepit.

LXXII. Eo anno in Abarorum [b], cognomento Chunorum, regno in Pannonia [c] surrexit vehemens intentio, eo quod de regno certarent, cui deberetur ad succedendum, unus ex Abaris et alius ex Bulgaris; collecta multitudine uterque in invicem pugnaverunt. Tandem Abari Bulgaros superant. Bulgaris superatis, novem millia virorum cum uxoribus et liberis de Pannonia expulsi, ad Dagobertum expetunt, petentes ut eos in terra Francorum ad manendum reciperet. Dagobertus jubet eos ad hiemandum Bajoarios recipere, dummodo pertractaret cum Francis quid exinde fieret. Cumque dispersi per domos Bajoariorum ad hiemandum fuissent, consilio Francorum Dagobertus Bajoariis jubet ut Bulgaros illos cum uxoribus et liberis unusquisque in domo sua in una nocte Bajoarii interficerent, quod protinus a Bajoariis est impletum. Nec quisquam ex illis remansit Bulgaris, nisi tantum Altiœus [d] cum septingentis viris, et uxoribus cum liberis, qui in marca Winidorum [e] salvatus est. Post hæc cum Walluco [f] duce Winidorum annis plurimis vixit cum suis.

LXXIII. Eo anno quid partibus Spaniæ, vel eorum regibus contigerit, non prætermittam. Defuncto Sisibudo [g], rege clementissimo, cui Sintela ante annum circiter successerat in regnum, **646** cum esset Sintela nimium in suis iniquus, et cum omnibus regni sui primatibus odium incurreret, cum consilio A cæterorum Sisenandus quidam ex proceribus ad Dagobertum expetit ut ei cum exercitu auxiliaretur, qualiter Sintellanem degradaret a regno: in hujus beneficii repensionem missorium aureum nobilissimum ex thesauris Gotthorum, quem Thursemdus rex ab Ætio [h] patricio acceperat, Dagoberto dare promisit, pensantem auri pondus [i] quingentos. Quo audito, Dagobertus, ut erat cupidus, exercitum in auxilium Sisenandi de toto regno Burgundiæ bannire præcepit. Cumque in Spania divulgatum fuisset exercitum Francorum in auxilium Sisenando aggredere, omnis Gotthorum exercitus se ditioni Sisenandi subegit. Abundantius et Venerandus cum exercitu Tholosano tantum usque Cæsaraugustam civitatem cum Sisenando accesserunt, ibique omnes B Gotthi de regno Spaniæ Sisenandum sublimant in regnum. Abundantius [j] et Venerandus cum exercitu Tholosano muneribus honorati revertuntur ad proprias sedes. Dagobertus legationem ad Sisenandum regem, Amalgarium ducem et Venerandum dirigit, ut missorium illum quem promiserat eidem dirigeret: cumque a Sisenando rege missorius ille legatariis fuisset traditus, a Gotthis per vim [k] tollitur, nec eum exinde exhibere permiserunt. Postea discurrentibus legatis ducenta millia soldorum missorii hujus pretii Dagobertus a Sisenando accipiens, ipsumque pensavit.

An. DCXXXI. — LXXIV. Anno 10 regni Dagoberti, cum ei nuntiatum fuisset exercitum Winidorum Thoringiam fuisse **647** ingressum, cum exercitu de C regno Austrasiorum de Mettis urbe promovens, transita Ardenna, Magantiam magno cum exercitu aggreditur [l], disponens Rhenum transire, scaram [m] de electis viris fortibus de Neuster et Burgundia cum ducibus et grafionibus secum habens. Saxones missos ad Dagobertum dirigunt, petentes ut eis tributa quæ fisci ditionibus dissolvebant indulgeret: ipsi vero eorum studio et utilitate Winidis resistere spondent, et Francorum limitem de illis partibus custodire promittunt. Quod Dagobertus, consilio Neustrasiorum adeptus, præstitit Saxonibus qui his [n] petitionibus suggerendum venerant. Sacramentum, ut eorum

[a] In editis corrupta sunt omnino hæc nomina. Lectionem Clarom., Chesn. et Freh. retinuimus. Colb. habet, *Albingam, Novariam, Cottisam, Omavibitergio, Luna*. Editi alii, *Albinga, Novaria, Cottisaonia ubi Tergio et Luna*. Urbes istæ quas recensuimus notissimæ sunt, præter *Varicottim*, nomen corruptum, quod divinare non licuit. Genava maritima (*Gênes*) sic dicitur, ut ab Allobrogum Geneva distinguatur. Albenganum vetus nomen retinet *Albenga*, sede episcopali ab Alexandro III donata. Saona est *Savona* sub Genuensium ditione, Opitergium, vulgo *Oderzo*. Lunæ veteri urbi successit *Sarzana*. Hanc expeditionem memorat Paulus Diac. lib. IV cap. 47, ubi ait a Rothari captas fuisse Romanorum civitates omnes in littore maris *ab urbe Tusciæ Lunensi ad Francorum fines*, et Opitergium ab eo fuisse dirutum.

[b] Alias *Avarorum*. Aliquot cum aspiratione *Habarorum*. Sic et *Hunnorum* pro *Chunorum*, ut sæpe monuimus.

[c] Colb. et Boher. cum plerisque Editis, *Hispania*.

[d] Sic Clarom. Apud Colb., *Alticcus*; Chesn. et Freh., *Altiaus*; alii, *Alticeus*, cum cod. Palat.

[e] Hodie, ut monet Freherus, *Windischemarck*.

[f] Sic Clar., Freh. et Chesn., *Wallaco*; al., *Walduco*.

[g] Sisebuto anno 621 successit Reccaredus II, ejus D filius, et isti post tres menses *Suintilla*, sive qui hic *Sintela*, *Sintilla*, et in codd. quibusdam *Senzila* appellatur, atque in eo desinit Isidori Chronicon. Sisenandus anno 631 Suintillanem e solio exturbavit.

[h] Illyr., quæ erat etiam lectio Colb., sed detrita, *Ægidio*. At Clar. habet *Agecio*, cæteri, *Ejcio*, quo modo in istis codd. Egidii nomen scribi solet. Vide fragmentum 4 ex aliis Fredegarii libris quod infra proferemus.

[i] Boh., *auri solidos*.

[j] Colb. et Ed., *Habundantius*. Hanc capitis 73 partem ad annum seq. revocat Cointius.

[k] Ed. et Colb. cum Boh., *per viam*. Et infra al., *exinde abstrahere*.

[l] Boh., *Magantia... egreditur*.

[m] Scara est turma militum, ut jam observavimus. Infra, pro *Neuster*, vet. Ed. habent *Austria*.

[n] Boh., *hujus*. Ches. et cæteri, *hujus petitionis*.

mos erat [a], super arma placata [*Al.* placita] pro universis Saxonibus firmant. Sed parum hæc promissio sortitur effectum, tamen tributum Saxones, quod reddere consueverant, præceptione Dagoberti habent indultum. Quingentas vaccas inferendales [b] annis singulis a Chlothario seniore censiti reddebant, quod a Dagoberto cassatum est.

An. DCXXXII. — LXXV. Anno 11 [c] regni Dagoberti, cum Winidi jussu Samonis fortiter sævirent, et sæpe transcenso eorum limite regnum Francorum vastandum, Thoringiam et reliquos pagos ingrederentur, Dagobertus Mettis urbem veniens, cum consilio pontificum seu et procerum, omnibusque primatibus regni sui consentientibus, Sigibertum filium suum in Austeris regem sublimavit, sedemque Mettis civitatem habere permisit. Chunibertum [d] Coloniæ urbis pontificem, et Adalgiselum ducem palatium et regnum [e] gubernandum instituit. Thesaurum quod sufficeret filio tradens, condigne, ut decuit, eum hujus culmine sublimavit, et quodcunque eidem largitus fuerat, singillatim præceptionibus roborandum decrevit. Deinceps Austrasii eorum studio limitem et regnum **648** Francorum contra Winidos utiliter defensasse noscuntur.

An. DCXXXIII. — LXXVI. Cumque anno 12 regis Dagoberti eidem filius, nomine Chlodoveus, de Nantechilde regina natus fuisset, consilio Neustrasiorum [f], eorumque admonitione, per pactionis vinculum cum Sigiberto filio suo firmasse dinoscitur. Et Austrasiorum omnes primates pontifices, cæterique leudes Sigiberti, manus eorum ponentes insuper, sacramentis firmaverunt ut Neptricum et Burgundia solidato ordine ad regnum Chlodovei post Dagoberti discessum aspicerent: Auster vero, idemque ordine solidato, eo quod et de populo et de spatio terræ esset coæquans, ad regnum Sigiberti idemque in integritate deberet aspicere; et quidquid ad regnum Austrasiorum jam olim pertinuerat, hoc Sigibertus rex suæ ditioni gerendum reciperet, et perpetuo dominandum haberet, excepto ducatu Dentelini [g], quod [*id est*, qui] ab Austrasiis iniquiter abtultus fuerat, iterum ad Neustrasios subjungeretur, et Chlodovei regimini subjiceretur. Sed has pactiones Austrasii terrore Dagoberti coacti vellent nollent firmasse visi sunt. Quod postea temporibus Sigiberti et Chlodovei regum conservatum fuisse constat.

LXXVII. Radulfus dux filius Chamari, quem Dagobertus Thoringiæ ducem instituit, pluribus vicibus cum exercitu Winidorum dimicans, eosque victos vertit in fugam. Hujus victoriæ superbia elatus, et contra Adalgiselum ducem diversis occasionibus inimicitias tendens, paulatim contra Sigibertum jam tunc cœperat rebellare. Sed, ut dictum est, sic agebat: Qui diligit rixas, meditatur discordias.

An. DCXXXV. — LXXVIII. Anno 14 regni Dagoberti, cum Wascones fortiter rebellarent, et multas prædas in regno **649** Francorum, quod Charibertus tenuerat, facerent, Dagobertus de universo regno Burgundiæ exercitum promovere jubet, statuens eis caput exercitus, nomine Chadoindum, referendarium, qui temporibus Theuderici quondam regis multis præliis probabatur strenuus; qui cum decem ducibus cum exercitibus, id est, Arimbertus [h], Amalgarius, Leudebertus, Wandalmarus, Waldericus, Ermenus, Barontus, Chairaardus ex genere Francorum, Chramnelenus ex genere Romano, Wilibadus patricius ex genere Burgundionum, Aigyna ex genere Saxonum, exceptis comitibus plurimis, qui ducem super se non habebant [i], in Wasconia cum exercitu perrexissent, et tota Wasconiæ patria ab exercitu Burgundiæ fuisset repleta, Wascones de inter montium rupibus egressi ad bellum properant. Cumque præliari cœpissent, ut eorum mos est, terga vertentes, dum cernerent se esse superandos, in fauces vallium, et montes Pyrenæos latebram dantes, se locis tutis imis per rupes eorumdem montium collocantes latitarunt. Exercitus post tergum eorum cum ducibus insequens, plurimo numero captivorum Wascones superatos, seu et ex his magna multitudine interfectos, omnes domus eorum incensas, peculiis [*Al.*, pecuniis] et rebus exspoliant. Tandem Wascones oppressi seu perdomiti veniam et pacem a superscriptis ducibus petentes, promittunt se gloriæ et conspectui Dagoberti regis præsentaturos, et suæ ditioni traditos, cuncta ab eodem injuncta impleturos. Feliciter hic exercitus absque ulla læsione ad patriam fuerint repedati, si Arembertus dux maxime cum senioribus et nobilioribus exercitus sui per negligentiam a Wasconibus in valle Subola [j] non fuisset interfectus. Exercitus vero Francorum, qui de Burgundia in Wasconia **650** accesserat, patrata [*Al.*, parta] victoria redit ad proprias sedes.

[a] Hunc morem omnibus populis Septentrionalibus familiarem fuisse observat Cangius in Glossario, quem consule.

[b] Sic Aimoinus, lib. IV cap. 26, dictas fuisse advertit, quod annis singulis inferrentur.

[c] Cointius legendum hic esse censet *an.* 12, et cap. seq. *an.* 13, sed nihil absque codicis alicujus auctoritate immutare licuit.

[d] Colb. et alii, *Humbertum*, quod perinde est.

[e] Sic legendum esse monet Valesius ex cod. Clarom., cui Chronica Besuense et sancti Benigni, Annales Mettenses cum B. Pippini Vita et cæteri consentiunt, cum Boher. et Freh. qui habet *ducem, palatium*, etc.; sicut et Ill., licet habeat *palatii*. At Chesn. et alii Ed. cum Colb.: *Adalgiselum ducem palatii ad regnum gubernandum*, etc. Unde aliqui intulere novam a Dagoberto dignitatem ducis palatii tunc fuisse apud Francos institutam. Boh., *Adalgisum*; alii, *Adagysilum*.

[f] Aliquot Ed., *Austrasiorum*, quod forte eorum auctores in codd. inciderint qui habent *Neauster, Neaustrasii*.

[g] Boh., *ducato Dentileno*, al., *Danzileni*.

[h] Clar. cod. lectionem secuti fuimus. Alii: *Almagarius, Haribertus.. Ermenricus, Barantus, Arialdus*, seu *Hariardus.. Ramelenus*, seu *Rantenus. Willibaldus, Aghyno*, seu *Agino*.

[i] Hinc postea totidem ex ejusmodi comitibus inter Pares Franciæ allecti sunt, quot duces.

[j] Vallis Subola pagus est ad Pyrenæi radices situs, diœcesis olim Aquensis (*d'Acqs*), nunc vero Eleronensis (*d'Oléron*). Caput habet oppidum Malleonem (*Mauléon*), Sasone fluvio irrigatum. Hodie contractius dicitur Sola, seu Seula, vulgo *la Soule*.

Dagobertus ad Clippiaco residens mittit nuntios in A Britanniam, quod Brittones male admiserant velociter emendarent, et ditioni suæ se traderent; aliaquin exercitus Burgundiæ, qui in Wasconiam fuerant, de præsenti in Britannias debuissent irruere. Quod audiens Judacailc [a], rex Britannorum, cursu veloci Clippiacum cum multis muneribus ad Dagobertum perrexit, ibique veniam petens, eum cuncta quæ sui regni Britanniæ pertinentes leudibus Francorum illicite perpetraverant, emendandum spondidit; et semper se, et regnum quod regebat Britanniæ, subjectum ditioni Dagoberti et Francorum regibus esse promisit. Sed tamen eum Dagoberto ad mensam vel ad prandium discumbere noluit, eo quod esset Judacaile religiosus et timens Deum valde. Cumque Dagobertus resedisset ad prandium, Judacaile egrediens B de palatio ad mansionem Dadonis [b] referendarii, quem cognoverat sanctam religionem sectantem, accessit ad prandium, indeque in crastino Judacaile rex Britannorum Dagoberto valedicens in Britanniam repedavit. Condigne tamen a Dagoberto muneribus honoratur.

An. DCXXXVI. — Anno 15 regni Dagoberti, Wascones omnes seniores terræ illius cum Aiginane [c] duce ad Dagobertum Clippiacum venerunt, ibique in ecclesia domni Dionysii regio timore perterriti confugium fecerunt. Clementia Dagoberti vitam habent indultam: ibique sacramentis Wascones firmantes, simul et promittentes se omni tempore Dagoberto et filiis suis, regnoque Francorum fideles fore, quod more solito, sicut sæpe fecerant [d], postliac probavit C eventus. Permissu Dagoberti Wascones regressi sunt in terram Wasconiæ.

An. DCXXXVII. LXXIX. — Anno 16 regni sui [e] **651** Dagobertus profluvio ventris in Spinogelo villa super Sigona fluvio, nec procul a Parisius ægrotare cœpit: exinde ad basilicam sancti Dionysii a suis defertur. Post paucos dies cum vitæ suæ sentiret periculum, Æganem sub celeritate ad se venire præcepit, reginam Nantechildem, et filium suum Chlodoveum eidem in manu commendans: se jam discessurum sentiens, consilium Æganæ pergratum habens, quod cum ejus instantia regnum strenue gubernare possit. His gestis, post paucos dies Dagobertus emisit spiritum, sepultusque est in ecclesia sancti Dionysii, quam ipse prius condigne ex auro et gemmis, et multis pretiosissimis speciebus ornaverat, et condigne in circuitu fabricari præceperat, patrocinium ipsius pretiosum expetens. Tantæ opes ab eodem, et villæ et possessiones multæ per plurima loca ibi sunt collatæ, ut miraretur a plurimis. Psallentium ibidem ad instar monasterii sanctorum Agaunensium instituere jusserat; sed facilitas abbatis Aigulfi eamdem institutionem noscitur refragasse [f]. Post Dagoberti discessum filius suus Chlodoveus sub tenera ætate regnum patris ascivit. Omnesque leudes de Neuster et Burgundia eum Massolaco villa sublimant in regnum. Æga vero cum regina Nantechilde, quam Dagobertus **652** reliquerat, regebat palatium.

An. DCXXXVIII. *et* XXXIX. — LXXX. Anno primo regni Chlodovei, secundo, et imminente tertio ejusdem regni anno [g], condigne palatium gubernat et regnum.

[a] Boh., *Judacaule.* Vulgo dicitur Judicael, qui postea dimisso regno vestem monasticam suscepit in monasterio sancti Johannis de Gaelo, hodie sancti Meveuni, in diœcesi Alethensi, seu sancti Maclovii. Memoratur in Martyrologio Benedictino die 17 Kal. Januarii.

[b] Is est sanctus Audoenus, postea Rothomagensis episcopus, vel suo nomine celebris, de quo infra

[c] Ed. cum Colb.; *Ainando;* al., *Amando.*

[d] Ches. addit *fefellerunt, ut probavit.*

[e] In illis annis sexdecim computandi sunt ii quos simul cum patre regnavit, atque ita Dagobertus obiisse dicendus est anno 638, die XV Kal. Febr., qui annus 637 dici potest, si annus a Paschate inchoatur, ut fit apud Fredegarium. Hanc sententiam post Valesium et Cointium multis argumentis confirmat noster Mabillonius cum in præfatione sæc. II Benedictini, tum in dissertatione singulari ea de re edita tomo III vet. Analect. contra eos qui Dagobertum annos sexdecim post patris mortem regnasse censentes, ejus D obitum ad an. 644 differunt. Spinogilum vero vicus ubi Dagobertus ægrotavit, situs est supra Sequanam, a S. Dionysii oppido una circiter leuca dissitus, vulgo *Espinay*, quanquam, ut monet Valesius, *Espineuil* dici et scribi deberet. Sepultus est autem in basilica Dionysiana, quam eo in loco tunc exstitisse cum sanctorum Martyrum sepulcro ubi nunc etiam visitur, duabus circiter leucis ab urbe, compluribus argumentis viri eruditi jam evicerunt, et ex multis chartis autographis primæ regum nostrorum stirpis, quæ lib. VI de Re Diplomatica habentur, confirmari potest. Quin et cum vir cl. Sebastianus le Nain de Tillemont, non minus pietate quam eruditione illustris, tomo IV Historiæ eccles. ea de re quasi dubitando scripsisset, re postea, ab amicis monitus, attentius explorata, agnovit nullis certis rationibus approbari posse eorum sententiam, qui contendunt basilicam in qua sepulti martyres fuerunt, et in qua Dagobertus fuit depositus, in ipsa urbe olim exstitisse; cum e contrario altera sententia validissimis argumentis demonstretur; idque prima data occasione sese in scriptis emendaturum pollicitus est; quod hic testari visum est, quod ipse die 10 Januarii hujus anni 1698 pie fato functus, promissum exsequi non potuerit. Cæterum hodieque apud sanctum Dionysium Dagoberti tumulus ad dexteram majoris altaris visitur, sed qui tantæ antiquitatis esse viris eruditis non videtur. De nobilissimi hujus monasterii, quod exinde regum nostrorum, tertiæ potissimum stirpis, commune conditorium est, prærogativis, sacris cimeliis, plurimis possessionibus, jurisdictionibus, etc., plura proferre supervacaneum esset.

[f] Freh. al., *suffragasse.* Favet Chronic. sancti Benigni, ubi legitur, *jusserat, quod studio et industria abbatis Aigulfi est adimpletum.* Hunc postea Valentiæ episcopum fuisse censet Johannes Columbus; at refragatur Aimoinus, qui lib. IV cap. 40, *Agilulfum* Valentiæ episcopum laudat, et seq. *Aigulfum* abbatem sancti Dionysii. Psallentii Agaunensis nomine hic intellige jugem psalmodiam diu noctuque perseverantem, qualis erat apud Græcos monachos, qui Acœmetæ dicebantur, quasi nunquam dormirent: id per plures turmas distributi præstabant, quem morem ab Aigulfo neglectum restituit Chlodoveus II, ut ex ejus charta patet, quam in appendice dabimus. Idem firmarunt Theodoricus IV et Pippinus.

[g] Sic Clar. et cæteri scripti. Consentiunt Illyr., Col., Bign., Boch. et Bar. At Chesn. et Freh.: *Æga vero anno I Chlodovei, imminente secundo ejusdem regni anno, condigne*, etc., quam lectionem cæteris præferendam esse censet Cointius. At Fredegarius non hic tres annos laudat, quasi quæ in his capitibus

A Æga vero inter cæteros primates Neptrici prudentius agens, et plenitudine patientiæ [*Al.* sapientiæ] imbutus, cunctis erat præcellentior. Eratque genere nobilis, opibus abundans, justitiam sectans, eruditus in verbis, paratus in responsis : tantummodo a plurimis blasphemabatur, eo quod esset avaritiæ deditus. Facultates plurimorum, quæ jussu Dagoberti in regno Burgundiæ et Neptrico illicite fuerant usurpatæ, et fisci ditionibus contra modum justitiæ redactæ, consilio Æganis [*Al.* Æginanæ] omnibus restaurantur.

LXXXI. Eo anno Constantinus imperator moritur [a]. Constans filius ejus sub tenera ætate consilio senatus in imperio sublimatur. Idem ejus tempore gravissime a Sarracenis vastatur imperium. Hierosolyma a Sarracenis capta, cæteræque civitates eversæ, Ægyptus superior et inferior a Sarracenis pervaditur. B Alexandria capitur et prædatur. Africa tota vastatur, et a Sarracenis possidetur. Paululum, ibique Gregorius patricius a Sarracenis est interfectus. Constantinopolis tantum cum Thraciana **653** provincia et paucis insulis, etiam et Romana [b] provincia imperii ditioni remanserat. Nam maxime totum imperium a Sarracenis graviter fuit attritum : etiam et in postremo imperator Constans constrictus atque compulsus, effectus est Sarracenorum tributarius, ut vel Constantinopolis cum paucis provinciis et insulis suæ ditioni reservaretur. Tribus annis circiter, et fertur adhuc amplius, per unumquemque diem [c] mille solidos auri ærariis Sarracenorum Constans implebat. Tandem resumptis viribus Constans imperium aliquantisper recuperans, tributa Sarracenis implenda refutat. C Quemadmodum hoc factum fuisset eventum, anno in quo expletum est, in ordine debito referam, et scribere non silebo, donec de his et aliis optata, si permiserit Deus, perficiam, huic libello cuncta mihi ex veritate cognita inseram.

LXXXII. Eo anno Sintela [d] rex Spaniæ, qui Siseuando in regno successerat, defunctus est. Hujus filius, nomine Tulga, sub tenera ætate Spaniis petitione patris sublimatur in regno. Gotthorum gens impatiens est, quando super se forte jugum non habuerit. Hujus Tulganis adolescentia omnis Spania more solito vitiatur, diversa committens insolentia. Tandem unus ex primatibus, nomine Chintasindus, collectis plurimis senatoribus Gotthorum, cæteroque populo, in regnum Spaniæ sublimatur, qui Tulganem degradatum ad onus [e] clericatus tonsorari fecit : cumque omne regnum Spaniæ suæ ditioni firmasset, cognito morbo [*Al.* more] Gotthorum, quem de regibus degradandis habebant, unde sæpius cum ipsis in consilio fuerat, quoscunque ex eis hujus vitii promptum contra reges, qui a regno expulsi fuerant, cognoverat fuisse noxios, totos singillatim jubet interfici [f], aliosque exsilio condemnari, eorumque uxores et filias suis fidelibus cum facultatibus **654** tradit. Fertur de primatibus Gotthorum hoc vitio reprimendo ducentos fuisse interfectos : de mediocribus quingentos interficere jussit. Quoadusque hunc morbum Gotthorum Chintasindus cognovisset perdomitum, non cessavit quos in suspicione habebat gladio trucidare. Gotthi vero a Chintasindo perdomiti, nihil adversus eumdem ausi sunt, ut de regibus consueverant inire consilium. Chintasindus cum esset plenus dierum, filium suum nomine Richysindum in omni regno Spaniæ regem stabilivit. Chintasindus pœnitentiam agens, eleemosynam multam de rebus propriis faciens, plenus senectute fertur nonagenarius mortuus esse.

An. dcxl. — LXXXIII. Anno 3 regni Chlodovei regis, Æga in Clippiaco villa vexatu a febre moritur. Ante paucos dies Ermenfredus, qui filiam Æganis uxorem acceperat, Ænulfum [g] comitem in Albiodero vico in mallo [h] interfecit. Ob hanc rem gravissima strages de suis rebus, jussione et permissu Nantechildæ, a parentibus Ænulfi et populo plurimum fitur. Ermenfredus in Auster Remus ad basilicam sancti Remedii fecit confugium, ibique diebus plurimis hanc infestationem devitando et regio timore resedit.

LXXXIV. Post discessum Æganis Erchinoaldus major domus, qui eo sanguineus fuerat de genitrice [i] Dagoberti, major domus palatii Chlodovei efficitur. Eratque homo patiens, bonitate plenus, cum esset patiens et cautus, humilitate et benigna voluntate circa sacerdotes, omnibusque patienter et benigne respondens, nullaque tumens superbia, neque cupi-

narrat tribus his annis consignanda sint ; sed vult solummodo Ægam seu Æganem palatium primo et secundo anno gubernasse, ac tertio imminente defunctum, ut dicit infra, cap. 83. Consentit Chronicum sancti Benigni.

[a] Constantinus Heraclio patri successit an. 641, quo paulo post a Martina noverca, ut fertur, veneni potione necato, Heracleonas, ex ipsa alter Heraclii filius, successit. Sed ipsi post sex menses edicto senatus naribus præcisis, et lingua matri abscissa, substitutus est Constans, Constantini filius, Monothelitarum defensor.

[b] Hodie Romania dicitur, quæ Thraciam proprie dictam et alias vicinas regiones comprehendit. Boh. et vet. Ed., *Thraciana provincia imperii*, cæteris omissis.

[c] Colb., alia manu, *annum*.

[d] Alii, *Sentela*, seu *Sintilla*. Vulgo dicitur Cinthila, aut Suinthila II, cui successit Tulca, qui in edit. plerisque *Tolga*, in Boh. *Tholga* appellatur ; atque eum an. 642 exturbavit Chindaswindus, qui an. 649 Receswinthum filium suum monarcham reliquit.

D [e] Alii, *honus*, pro *honorem*, ut vet. Editi.

[f] Idem fecerat Leuvigildus. Vide Gregor. lib. III Hist. cap. 30, et notas Alteserræ in idem caput.

[g] Clar., semel, *Chainulfum*; alias, *Ainulfum* appellat. Colb., *Aniulfum*, seu *Aginulfum* in indice Boh., *Agnulfo*.

[h] Mallus dicebatur conventus totius regionis, seu placitum majus, in quo res majoris momenti a comite finiebantur. Vide Glossarium Cangii.

[i] Alii, *genere*; plerique *genetrice*, seu *genere Dagoberto*. Erchinoaldus Balthildem postea reginam e captivitate redemit, sanctum Furseum excepit, eique Latiniacum pro construendo monasterio donavit, ecclesiamque sub ipsius nomine apud Peronam construxit. Obiit paulo ante sanctum Eligium ex ipsius sancti Eligii Vitæ lib. II, cap. 26, id est circa annum 659.

dirate sæviebat : tantum in suo tempore pacem sectans fuit, ut Deo esset placibile. Erat sapiens, sed in primis maxima cum simplicitate, rebus mensuratim ditatus, ab omnibus erat dilectus. Igitur post discessum Dagoberti **655** regis, quo ordine ejusdem thesauri inter filios divisi fuerint, non omittam : sed dilucidato ordine huic volumini inseri procurabo.

LXXXV. Cum Pippinus major domus, post Dagoberti obitum, et cæteri duces Austrasiorum, qui usque in transitu Dagoberti suæ fuerant ditioni retenti, Sigibertum unanimi conspiratione expetiissent, Pippinus cum Chuniberto, sicut et prius amicitiæ cultu in invicem collocati fuerant, et nuper sicut et prius amicitia vehementer se firmiter perpetuo conservanda obligant, omnesque leudes Austrasiorum secum uterque prudenter, et cum dulcedine attrahentes, eos benigne gubernantes, eorum amicitiam constringunt, semperque servant. Igitur discurrentibus legatis, partem Sigiberto debitam de thesauris Dagoberti Nantechildæ reginæ et Chlodoveo regi a Sigiberto requiritur, ad quod reddendum placitus instituitur. Chunibertus pontifex urbis Coloniæ, et Pippinus major domus cum aliquibus primatibus Auster a Sigiberto directi villam Compendium [a] usque perveniunt, ibique thesaurus Dagoberti, jubente Nantechilde et Chlodoveo, instantia Æganis majoris domus præsentatur, et æqua lance dividitur : tertiam tamen partem, de quod Dagobertus acquisierat, Nantechildis regina percepit. Chunibertus et Pippinus hunc thesaurum, quæ pars fuit Sigiberti, Mettim faciunt perducere; Sigiberto præsentatur et describitur. Post vero [b] anni circulum Pippinus moritur, nec parvum dolorem ejusdem transitus cunctis generavit in Auster, ex eo quod **656** ab ipsis pro justitiæ cultu et bonitate ejusdem dilectus fuisset. Grimoaldus filius ejus, cum esset strenuus, ad instar patris diligitur a plurimis.

LXXXVI. Otto quidam filius Urouis [c] domestici, qui bajulus Sigiberti ab adolescentia fuerat, contra Grimoaldum superbia tumens, et zelum ducens, eumque despicere conaretur. Grimoaldus cum Chuniberto pontifice se in amicitiam constringens, cœperat cogitare quo ordine Otto de palatio ejiceretur, et gradum patris Grimoaldus assumeret.

AN. DCXL. — LXXXVII. Cumque anno 8 [d] Sigibertus regnaret, et Radulfus dux Thoringiæ vehementer Sigiberto rebellare disposuisset, jussu Sigiberti omnes leudes Austrasiorum in exercitu gradiendum banniti sunt [e]. Sigibertus Rhenum cum exercitu transiens, gentes undique de universis regni sui pagis ultra Rhenum cum ipso adunatæ sunt. Primo in loco filium Chrodoaldi, nomine Farum [f], qui cum Radulfo unitum habebat consilium, exercitus Sigiberti trucidans rupit, ipsumque interfecit : omnem populum hujus Fari qui gladium evasit, captivitati deputant. Omnesque primati et exercitus dextras invicem dantes, ut nullus Radulfo vitam concederet, sed hæc promissio non sortitur effectum. Sigibertus deinde Buchoniam cum exercitu transiens, Thoringiam properans. Radulfus hæc cernens castrum lignis munitum in quodam monte super Unestrude fluvio in Thoringia construens, exercitum undique, quantum plus potuit, colligens, cum uxore et liberis in hoc castro, ad se defensandum stabilivit : **657** ibique Sigibertus cum exercitu regni sui veniens, castrum undique circumdat exercitus ; Radulfus vero intrinsecus ad prælium fortiter præparatus sedebat. Sed hoc prælium sine consilio initum est. Hoc adolescentia Sigiberti regis patravit, cum alii eodem die vellent procedere ad bellum, et alii in crastino, nec unitum habentes consilium. Grimoaldus et Adalegiselus duces hæc cernentes, Sigiberti periculum zelantes, cum undique sine intermissione custodiunt. Bobo dux Arvernus cum parte exercitus Adalegiseli, et Ænovalans [g] comes Sogiontensis cum pagensibus suis, et cætera exercitus manus plurima, contra Radulfum ad portam castri protinus pugnandum perrexerunt. Radulfus cum aliquibus ducibus exercitus Sigiberti fidu-

[a] Nullus fortasse locus exstat in Francia, quem Reges frequentius excoluerint. Vulgo dicitur *Compiègne*, situs paulo infra confluentes Axonæ in Isaram. Vide lib. IV de Re Diplomatica. Hodieque celebre est oppidum, ubi insignis abbatia ordinis Benedictini et congr. sancti Mauri, quæ natales suos Carolo Calvo debet.

[b] Colb. et Freh. : *Post fertur anni circulum*. Boh., *circulus*. Circulus ille anni post thesauri divisionem interpretandus est, non vero post Æganis mortem, uterque enim anno 640 obiit. Pippinus sepultus est Landis ad Getam amnem in Hasbaniæ et Brabantiæ confinio, nunc exiguo oppido, haud procul a monasterio sancti Trudonis. Vide lib. IV de Re Diplomatica. Ab eo loco Pippinus *Landinensis* cognomen accepit. Corpus ejus, postea Nivigellam translatum, juxta sanctam Gertrudem suam ipsius filiam depositum est; quod monasterium Itta ejus uxor cum sancta Gertrude construxerat. Sancti Pippini vitam Chesnius tomo I, et Bollandus die 21 Februarii, quo ipsius festum colitur, exhibent.

[c] Ches., *Berouis;* al., *Vrouis, Vironis, Eronis, Aronis*. Boh., *Vrones*. Bajulus regis dicebatur, qui ejus educationis curam habebat; unde vulgus eos *monitores* appellabat, ut patet ex Lupi Ferrariensis abbatis epist. 64, ad Carolum regem : *Non admittentur a vobis monitores, quos bajulos vulgus appellat, ut gloriam vestram inter se ipsi partiantur.* Hinc magna auctoritate pollebant, quod ut plurimum omnia eorum nutu fierent. De his fuse et erudite disserit Cangius in Glossario.

[d] Colb. : *Cumque anno* 9. Sic legit Sigibertus Gemblacensis in Chronico Freh., *an.* 7.

[e] Jam de hac voce aliquid observavimus in notis ad Gregorium. Bannum est edictum seu denuntiatio alicujus rei. Quandoque etiam sumebatur pro pœna iis qui non obtemperaverant inflicta; sicut et heribannum (*l'arrière-ban*) mulctam signabat eorum qui ad exercitum ire neglexerant. Non plane exolevit harum vocum usus. Etenim hodie dicimus *convoquer le ban et l'arrière-ban*, et *être mis au ban de l'empire*. Quin et nuptiarum proclamationes in ecclesiis fieri solitas *bannos* dicimus.

[f] Editi plerique, *Farum filium Chroaldi nomine cum*. Mss. cum Freh., *Farum*; et infra, *Faræ*; Clar., *Faram filio Chrodoaldo*, etc. Colb. et Editi complures, *exercitum Sigiberti trucidans*, quod est mendosum.

[g] Boh., *Sogotinsis*. Colb. et editi plerique, *Enovalaus Sigiotensis* (*le Suntgaw*). Chesn. et Freh., *Nauvalaus;* al. *Innovalaus, Ænovalatus*, et sic infra.

ciam haberet, quod super ipsum non voluissent viribus irruere, de castro per portam prorumpens, super exercitum Sigiberti cum suis irruens, tanta strages a Radulfo cum suis de exercitu Sigiberti fitur, ut mirum fuisset. Magancenses in hoc prælio non fuerunt fideles.Ferturque ibi plurima millia hominum fuisse trucidata gladio. Radulfus patrata victoria in castrum ingreditur. Sigibertus cum suis fidelibus gravi amaritudinis mœrore arreptus, super equum sedens, lacrymas oculis prorumpens, plangebat quos perdiderat : et Bobo [*Al.*, Bodo] dux, et Ænovallaus comes, et cæteri nobilium fortissimi pugnatores, seu et plurima manus exercitus Sigiberti regis, qui cum ipsis in congressione certaminis essent aggressi, conspiciente Sigiberto, hoc prælio fuerunt truci lati. Nam et Fredulfus [a] domesticus, qui et amicus Radulfi fuisse dicebatur, hoc prælio occubuit. Sigibertus eadem nocte nec procul ab ipso castro in tentoriis cum suo remansit exercitu. In crastinum videntes quod Radulfo nihil prævaluissent, missis discurrentibus ut Rhenum pacifice **658** iterum transmearent, cum Radulfi convenientia Sigibertus et ejusdem exercitus ad proprias sedes remeant. Radulfus superbia elatus ad modum regis in Thoringia se esse censebat, amicitias cum Winidis firmans, cæterasque gentes, quas vicinas habebat, cultu amicitiæ obligabat. In verbis tamen Sigiberto regimen non denegabat, sed in factis fortiter ejusdem resistebat dominationi.

AN. DCXLI. — LXXXVIII. Anno 10 regni Sigiberti, Otto, qui adversus Grimoaldum inimicitia per superbiam tumebat, factione Grimoaldi, a Leuthario duce C Alamannorum interficitur. Gradus honoris majoris domus in palatio Sigiberti, et omni regno Austrasiorum in manu Grimoaldi confirmatus est vehementer [b].

AN. DCXLII. — LXXXIX. Anno 4 regni Chlodovei, cumque Nantechildis regina cum filio suo Chlodoveo rege, post discessum Æganæ, Aurelianis in Burgundiæ regnum venisset, ibique omnes seniores, pontifices, duces et primates de regno Burgundiæ ad se venire præcepit : ibique cunctos Nantechildis singillatim attrahens, Flaochatus [c], genere Francus, major domus in regnum Burgundiæ, electione pontificum et cunctorum ducum, a Nantechilde regina in hunc gradum honoris nobiliter stabilitur, neptemque suam, nomine Ragnobertam [d] Flaochato desponsavit : sponsalia hæc nescio qua factione fiuntur. Nam aliud D consilium secrete Flaochatus et Nantechildis regina machinantur, quod creditur Deo non fuisse placibile, A ideoque non mancipavit effectum. Cumque Erchinoaldus et Flaochatus majores domus inter se quasi unum inissent consilium, consentientes ad invicem, hunc gradum honoris, alterutrum solatium præbentes, disponunt habere feliciter. Flaochatus cunctis ducibus de regno **659** Burgundiæ, seu et pontificibus per epistolam, etiam et sacramentis firmavit, unicuique gradum honoris et dignitatem, seu et amicitiam perpetuo conservare. Hac dignitate sublimatus Flaochatus regnum Burgundiæ pervagatur, consilium assidue iniens, priorem inimicitiam, qua cordis arcana diu celaverat, memorans, Willebadum patricium interficere disponebat.

XC. Willebadus cum esset opibus abundans, et plurimorum facultates ingeniis diversis abstollens, B ditatus inclyte fuisset, et inter patriciatus gradum, et nimiarum facultatum elationem superbiæ esset deditus, adversus Flaochatum tumebat, eumque despicere conabatur. Flaochatus collectis secum pontificibus et ducibus de regno Burgundiæ, Cabillono pro utilitate patriæ tractandum mense Madio placitum instituit. Ibique et Willebadus multitudinem secum habens advenit. Flaochatus ibidem Willebadum interficere nitebatur. Hæc cernens Willebadus palatium noluit introire. Flaochatus foris contra Willebadum præliandum aggreditur. Amalbertus vero germanus Flaochati ad pacandum intercurrens, ubi jam in congressione certaminis confligere debuerant, Willebadus Amalbertum secum retinens de hoc evasit periculo. Intercurrentibus et cæteris personis separantur illæsi. Flaochatus deinceps vehementem inibat [e] consilium de interitu Willebadi. Eo anno Nantechildis regina moritur [f]. Ipso anno mense Septembri Flaochatus cum Chlodoveo rege, et Erchinoaldo, itidemque majore domus, et aliquibus primatibus Neustrasiis, de Parisiaco promovens per Senonas et Antissiodorum, Augustudunum accesserunt ; ibique Chlodoveus Willebadum patricium ad se venire præcepit. Willebadus cernens iniquum consilium Flaochati, et germani sui Amalberti, Amalgarii et Chramneleni [g] ducum, de suo interitu fuisse initum, colligens secum plurimam multitudinem de patriciatus sui termino, etiam et pontifices, seu nobiles, et fortes, quos congregare potuerat, Augustudunum gradiendum iter arripuit. Cui **660** obviam a Chlodoveo rege, Erchinoaldo majore domus, et Flaochato, Ermenricus domesticus dirigitur, eo quod Willebadus trepidabat, utrum accederet, an suum devitando pe-

[a] Ches. et Freh., *Freudolfus*.

[b] Postea eo insolentiæ devenit, ut defuncto Sigiberto, ejusque filio Dagoberto in Scotiam amandato, Childebertum filium suum Austrasiæ regem salutari jusserit. Quod facinus regni optimates detestati, tyranno exturbato, Grimoaldum Parisiis in vincula conjecere, ubi defunctus est. Tuncque Dagobertus, a proceribus regni revocatus, paternum Austrasiæ regnum accepit. Qua de re Valesius lib. XX et XXII Rerum Francic. ; Henschenius in Vitam sancti Sigiberti, die 1 Febr. ; Bollandiani et Mabillon. in præf. tomi II Actor. sanctorum ord. Benedictini. Sigibertus sepultus est in monasterio sancti Martini quod prope Mettas construxerat ad ripam Mosellæ, ubi sacræ ejus reliquiæ ad an. 1552 servatæ fuerunt. Quo anno, destructa funditus sancti Martini abbatia, delatæ sunt Nanceium, ubi in ecclesia quam appellant primatialem, ex ejusdem abbatiæ aliorumque sacrorum locorum spoliis et reditibus dotata, quiescunt. Festum ejus colitur die 1 Februarii.

[c] Alii, *Flaucadus*, seu *Flaochadus*, et sic infra.

[d] Colb. et Editi quidam, *Regimbertam* ; al., *Ragimbertam* ; Chesn., *Ragnobergam*.

[e] Colb. et Editi aliquot, *vehementer minabat consilium*. Boh., *emine'at* ; alii, *eliminabat*.

[f] Sepulta est in basilica sancti Dionysii.

[g] Colb., *Ramlen*. Editi aliquot, *Ramneleni* : al., *Chramneli*, *Chramleni*, et sic infra.

ticulum rependaret, ut ab Ermenrici promissionibus præventus usque Augustudunum aggrederetur, quem ille credens condigne [*Al.*, digni-] muneribus honoravit. Post tergum ejus Augustudunum accessit, ibique tentoria cum suis nec procul ab urbe posuit. Eodem die quo ibidem peraccesserat, Agilulfum [a] Valentiæ urbis episcopum, et Gysonem comitem ad prævidendum quæ agebantur Augustudunum direxerat, qui a Flaochato in urbe retenti sunt. In crastino Flaochatus, Amalgarius et Chramnelenus, qui consilium de interitu Willebadi unanimiter conspiraverant, de urbe Augustuduno maturius promoventes, cæterique duces de regno Burgundiæ cum exercitu eis subjunguntur. Erchinoaldus cum Neustrasiis quos secum habebat, idemque arma sumens ad hoc bellum aggreditur. Willebadus e contra tela prælii [b] construens quoscunque potuit adunare, phalanges utræque in congressione certaminis junguntur ad prælium : in ea pugna Flaochatus, Amalgarius et Chramnelenus, itemque Wandelbertus duces cum suis in congressione certaminis contra Willebadum pugnandum confligunt. Nam cæteri duces, vel Neustrasii, qui undique eosdem debuerant circumdare, se retinentes aspiciebant, exspectantes eventum, noluerunt super Willebadum irruere; ibique Willebadus interficitur : plurimi cum ipso de suis gladio trucidantur. Eo certamine cæteris primus Bertharius comes palatii, Francus de pago Ultra-Jurano, contra Willebadum confligit. Adversus quem frendens Manaulfus Burgundio, exiens de inter cæteris cum suis adversus Bertharium præliandum; Bertharius eo quod prius illi amicus fuisset, dicens : Veni sub clypeo meo, de hoc periculo te liberabo. Cumque ad eum liberandum A clypeum elevasset, Manaulfus cum conto Bertharium in pectore percutiens, cæteri qui cum eo venerant, ipsumque **661** circumdantes, eo quod Bertharius nimium reliquis præcessisset, vulneratur graviter. Tunc Aubedo [c], filius Berthacii, cernens patrem in periculo mortis, cursu velocissimo patri auxiliando perrexit. Manaulfo conto percusso in pectore, terra prostravit; cæteros qui patrem percusserant totosque interfecit. Sic Bertharium suum genitorem, ut fidelis filius, præstante Domino, liberavit a morte. Hi vero duces qui cum eorum exercitu super Willebadum irruere noluerant, tentoria Willebadi, episcoporum, vel cæterorum, qui cum eo venerant, deprædando, plurimum inibi auri et argenti capiunt : reliquisque [d] rebus et equitibus [*Al.*, equis] ab his qui præliare B noluerant percepti sunt. His ita gestis, Flaochatus in crastino de Augustuduno promovens, Cabillonum perrexit. Ingressus in urbem, urbs **662** in crastino nescio quo casu maxime tota incendio concrematur. Flaochatus judicio Dei percussus, vexatus a febre, collocatus in scapham, evectu navali per Ararim fluvium, qui cognominatur Saoconna [*Al.*, Sagonna], Latonam properans, in itinere, undecimo die post Willebadi interitum, emisit spiritum; sepultusque est in ecclesia sancti Benigni in suburbano Divionensi. Creditur a plurimis hi duo, Flaochatus et Willebadus, eo quod multa in invicem per loca Sanctorum de amicitia obliganda sacramenta dederant, et uterque populos sibi subjectos cupiditatis instinctu inique oppresserant, simul et a rebus nudaverant [e], quod C judicio Dei de eorum oppressione plurima multitudo liberata sit, et eorum perfidia et mendacia eos utrumque interire fecissent [f].

EXPLICIT FREDEGARII CHRONICUM.

[a] Aliquot Editi, *Ailulfum*; Freh., *Aigulfum*.

[b] Freherus suspicatur legendum esse *telam prælii*.

[c] Clar. et Ch. al., *Chaubedo*.

[d] Id est, *reliquasque res et equites*, seu *equos*.

[e] Clar., Boh., Colb. et Palat., *in populis sibi subjectis... oppresserant simul letarebus*. Freh., *lateribus*. De utriusque morte vide sancti Eligii Vitam, quam scripsit sanctus Audoenus, et Vitam sancti Sigiranni sæc. II Benedictino.

[f] Hic desinit Chronicon in codice Claromontensi, qui circa id tempus scriptus videtur, ut in præfatione diximus. Idem habet vetus codex qui olim fuit Melchioris Goldasti, ab Henschenio tomo I Februarii Bollandiani laudatus in observat. ad Vitam sancti Sigiberti. Quem codicem ne fortasse aliquis imperfectum dicat, vetat clausula *Explicit*, quæ in fine tam indicis quam ipsius Chronici apposita est. Is ipse codex est, ni fallor, quem Valesius laudat lib. XX Rerum Francic. ex bibliotheca Christinæ Suecorum reginæ. Quin et in cod. Boheriano, in quo subsequentia Chronica omnesque additiones habentur, spatium hic relinquitur vacuum, tum per litteram majusculam habet *Igitur*, etc., et index capitulorum operi præfixus desinit in 89, *de Willibaldi et Flacoaldi interitu*. Unde patet hæc opuscula omnino esse diversa. Porro licet Fredegarius Chronicum anno 4 Chlodovei, qui vulgaris æræ fuit 641, aut 642, juxta Valesii computum, concluserit, eum tamen ultra D hunc annum vitam produxisse patet ex cap. 48, ubi Samonem an. 40 Chlotarii regis, Christi 623, in regem a Winidis electum, et annis 35 regno potitum fuisse scribit; Chindasvindi etiam regis Hispaniarum mortem et alia memorat, quæ post Chlodovei mortem contigerunt.

FREDEGARII SCHOLASTICI
Chronicum continuatum.

PARS PRIMA,

AUCTORE ANONYMO.

663 XCI. Igitur [a] Chlodoveus filius Dagoberti ex A genere alienigenarum reginam accipiens, nomine Baldechildem [b], prudentem atque elegantem, genuit ex ea filios tres, Chlotharium, Childericum et Theodoricum: habebatque majorem domus palatii virum strenuum atque sapientem, nomine Erchanwaldum [c]. Chlodoveus itaque in regno pacem habuit absque bello. In extremis vero vitæ annis amens effectus vita caruit, regnavitque annos decem et octo [d].

Anno dclvi. — XCII. Franci quoque Chlotharium filium ejus majorem in regno statuunt, cum præfata regina matre. Eodem 664 quoque tempore mortuus est Erchanwaldus major domus palatii. Franci autem in incerto vacillantes, accepto consilio, Ebruinum in hujus honoris curam ac dignitatem statuunt.

An. dclx. — XCIII. Hisce diebus Chlotharius rex, a valida febre correptus, obiit in juventute, regnavitque annos quatuor [e].

An. dclxix. — Theodoricus vero frater ejus in regnum successit; Childericus enim frater ejus [f] in Auster a Francis in regnum elevatus est, apud Wulfoaldum ducem.

XCIV. Eo tempore Franci adversus Ebruinum insidias præparant; contra Theodoricum insurgunt, eumque 665 a regno dejiciunt: crines capitis ejus abscindentes totonderunt, Ebruinumque et ipsum tondunt, et in Burgundiam Luxovium monasterium invitum dirigunt. Propter Childericum in Auster legationem mittunt; una cum Wolfaldo duce venientem, eumque super cunctum regnum suscipiunt.

XCV. Erat enim ipse Childericus rex levis atque citatus nimis, gentem Francorum in seditionem mittens, et in scandalum ac derisum; donec odium non modicum inter ipsos crevit usque ad scandalum et ruinam. Quo ingravescente unum Francum nobilem, B nomine Bodilonem, ad stipitem tensum cædere contra legem præcepit. Videntes hæc Franci, in ira magna commoti, Ingolbertus videlicet et Amalbertus, vel reliqui majores natu Francorum, seditionem contra ipsum Childericum concitaverunt.

An. dclxxiii. — Memoratus Bodilo super eum cum

[a] Hujus appendicis auctor is ipse est, ut videtur, qui varia Chronica in unum corpus collegit. Hiatum annorum circiter 39 qui effluxerunt a fine Chronici Fredegarii ad an. 680, quo incipit sequens Chronicum, infra, cap. 97, supplevit potissimum ex anonymo, qui *Gesta regum Francorum* scripsit sub Theodorico Calensi, et Monacho Dionysiano, Gestorum Dagoberti ejusque filii Chlodovei scriptore. Unde cum isti auctores complures fabellas suis scriptis interseruerint, non magna est apud viros eruditos hujus continuatoris auctoritas.

[b] Balthildis ex genere Saxonum, qui scilicet cum Anglis et Jutis in Britanniam Majorem sæculo v transierant, exorta, ex captiva in regium thalamum ascita est. Conjuge defuncto regnum administravit; et tandem in monasterium Calæ quod ædificaverat secessit, ibique monialis facta, obiit anno 680, die 30 Januarii, quo festum ejus recolitur. Vitam ejus habes sæculo II Benedictino, pag. 775. Visitur etiamnunc ibi ejus sepulcrum in crypta subterranea.

[c] Sic Colb. et Pal. Boh., *Baldigilde.. Herchonoaldo*. Cæteri, *Erchoaldum*. Is est Erchinoaldus supra laudatus.

[d] Boher., *annos* XVII. Sepultus est in basilica sancti Dionysii. Eo regnante multum crevisse dicitur Majorum domus potentia, quæ eo demum devenit, ut illi, pulsis regibus, coronam sibi tandem imposuerint. Cæterum Cointius multum invehitur in eos qui subsequentes reges ignavos appellaverunt.

[e] Legendum *quatuordecim*. Sed post annos quatuor regni Chlotarii, Childericus ipsius frater Austrasiæ rex factus est, anno scilicet 660. Anno vero 669, defuncto Chlotario, Theodoricus III, utriusque frater, in regnum Neustriæ et Burgundiæ elevatus, paulo post e throno dejicitur, Ebroinoque apud Luxovium relegato, Childericus monarchiam obtinuit, quod C auctor noster hoc cap. et seq. exponit. Cæterum alii qui recentiores Chlotarium in basilica sancti Dionysii sepultum fuisse scribunt; sed verisimilius est eum in monasterio Calensi fuisse depositum, ubi etiam nunc ejus sepulcrum cum ipsius effigie lapidea ab annis circiter 700 sculpta ostenditur. Cæterum Chlotarii annum tertium in annum 659 incidisse fusius probat noster Mabillon. tomo III Analect. ex veteri inscriptione codicis ms. Fossatensis, quæ sic habet: *Anno centesimo post explicionem numeri sancti Victorii episcopi ciclum recapitulantem, anno tertio domni Clotharii regis indolis, ex jusso ipsius principes, vel genetricæ suæ præcelsæ domnæ Balthildæ reginæ*, etc.

[f] Omissa una linea editi sic habent: *Theodoricus vero frater in Austria*, quod a vero aberrat; nam jam tunc Childericus regnabat in Austria. Mendum hoc, quod viris eruditis negotium facessiverat, ope mss. sanavimus.

reliquis quamplurimis surrexit insidiaturus, et regem in Lauchonia [a] silva, una cum regina ejus prægnante, nomine Bilihilde, quod dici dolor [b] est, interfecit. Vulfoaldus quoque per fugam lapsus evasit, et in Auster reversus est. Franci vero Leudesium filium Erchanwaldi nobilem in majoris domatus dignitatem statuunt per consilium beati Leudegarii et sociorum ejus.

666 XCVI. Ebruinus audiens has dissensiones, consilio accepto, Francos invicem discordantes, convocatis in auxilium sociis, personis quam plurimis, cum multo comitatu exercituum, a Luxovio cœnobio egressus in Franciam regreditur, usque Isram fluvium [c] veniens peraccessit, custodes dormientes interfecit ad Sanctam Maxentiam, atque Isram fluvium transiens, quos ibi invenit de insidiatoribus suis B occidit. Leudesius major domus una cum thesauris A regis per fugam dilapsus evasit, a Bacivo [d] villa evadens aufugit : ibique adveniente Ebruino, thesauros quos ibi reperit apprehendit. Inde egressus, Crisecenm [e] villam veniens in Pontio, Leudesio subdole fidem promittit, simulans fefellit, facto placito ut conjuratione facta cum pace discederet. Sed Ebruinus fallaciter agens, ut solebat, compatri suo insidias præparans, ipsum Leudesium occidit, regem Theodericum in regnum restitutum, ipse [f] suum principatum sagaciter restauravit. Sanctum Leudegarium episcopum, crudelissimis tormentis cæsum, gladio perimi jussit [g]. Gerinum germanum ejus diverse tormento trucidavit. Reliqui viri Franci eorum socii, per fugam lapsi, Ligerem transgressi, usque Wascones confugerunt : quamplurimi vero in exsilio damnati ultra non comparuerunt.

[a] Colb. et Boh., *insidiaturus in regem in Lauconis silva.... Bilichilde.* Hanc silvam eam esse putant quæ inter Calam, villam tunc regiam, et Sancti Dionysii oppidum interjacet; hodie Liberiacensis silva dicitur, vulgo *la forêt de Livri*, aut certe Bungiacensis, *de Bondi*. Non enim audiendi sunt qui hoc contigisse putant prope Rotomagum, ubi aiunt Childericum cum uxore sua Bilechilde fuisse sepultum in ecclesia sancti Petri, quæ hodie protectoris sui nomine sancti Audoeni appellatur. Hoc nempe extra controversiam esse debet, ex quo eorum sepulcra detecta sunt in ecclesia sancti Germani a Pratis, cum ante annos circiter 40 restauraretur. Præter insignia regia in Childerici sepulcro, hæc inscriptio litteris majusculis exarata inventa fuit, CHILDR. REX. Videsis Valesium ea de re disserentem lib. xxi Rerum Francic. C

[b] Alii, *dolus est*, quæ vox pro *dolor* non semel occurrit.

[c] Editi, *Issam*; al., *Isaram*. Est Isara, vulgo *l'Oise*, ad quam etiamnunc hodie perstat oppidum a ponte et Sancta Maxentia vulgo *le Pont-Sainte-Maxence* dictum. Porro hac occasione Chlodoveum quemdam parvulum Ebroinus in regem extulit, quem Chlotarii filium esse mentiebatur. Dagobertus vero II in ea parte Austrasiæ quæ cis ultraque Rhenum huic fluvio vicina erat, regnavit ad an. 680. De ejus in Gallias reditu, cæde et sepultura, fuse disserit Mabillonius in præfatione sæculi iv, Act. sanctorum ord. Bened. parte I, § 9, num. 198 et seqq. Is est *sanctus Dagobertus rex et martyr*, qui colitur Satanaci (*Stenay*). Memoratur in kalendario Emmæ reginæ, quod Rhemis in bibliotheca Rhemigiana servatur, die x Kal. Januarii, quo enim martyrium pertulisse dicit vetus auctor, idque, ut Mabillonius probat, an. 679.

[d] Sic omnino legendum esse haud dubium est, quanquam vulgo *Abacivo* præferant codices, unde Samson Abbavillæus et Cointius hic Abbatisvillam, vulgo *Abbeville*, designari putaverunt. At Bacium villa est regia olim celebris, antequam a Nortmannis violaretur, prope Corbeiam sita, cujus rudera etiamnunc visuntur, vicusque nomen *Baisiu* retinet. Vide libr. iv de Re diplomat. num. 12.

[e] Alias Crecciacum, eum silva cognomini in Pontivo (*Crécy en Ponthieu*), non ad Alteiam, ut Valesio visum est, sed ad Maiam fluvium. Vide lib. iv de Re diplomat. num. 46.

[f] Boh., *in regno constituto, ipsi suum.*

[g] Occisus est in pago Atrebatensi die v Nonas Octobris, anno 678, et sepultus apud Sarcingam (*Sorcin*). Vide hujus Vitam duplicem a coæqualibus auctoribus scriptam in sæculo II Benedictino. Gerinus vero, seu Guarinus, ejus frater, eadem die uti Martyr etiam colitur in Martyrologio Romano, qui lapidibus obrutus fuisse dicitur in secunda Vita sancti Leodegarii, num. 11. Rem fusius narrat ipse Leodegarius in epistola ad suam matrem data. In kalendario veteri monasterii Murbacensis in Elisatia, ab annis circiter quingentis scripto, memoratur sanctus Gerinus martyr viii Kal. Septembris.

PARS SECUNDA,

AUCTORE ANONYMO AUSTRASIO.

667 Anno DCLXXX.—XCVII. In Auster [a] quoque, mortuo Ulfoaldo duce, Martinus [b] dux, et Pippinus filius Ansegiseli quondam Franci nobilis, dominabantur. Defunctis regibus [c], commissis invicem princi- D pibus, Ebruino, Martino atque Pippino, adversus Theodericum regem excitantur ad bellum. Commoto exercitu ad locum cui vocabulum est Locofao [d], interim commissi prælium ineunt, ibique magno certa-

[a] Hic auctor priore multo est accuratior : ætatem suam prodit infra, cap. 109, ubi se anno 735 scribere indicat.

[b] Martinus hic memoratus filius erat sancti Clodulfi, nepos sancti Arnulfi; et Pippinus frater ejus erat patruelis, idemque ex Ansegisilo sancti Arnulfi nepos.

[c] Dagoberto scilicet II, et forte filio ejus Sigiberto. Belli civilis inter Theodoricum et Dagobertum moti meminit auctor coævus Vitæ sanctæ Salabergæ, sæc. II Benedictino. Al. Ed., *Decedentibus.*

[d] Sic Boher. Editi, *Locofico*. Gesta Reg. Franc., cap. 46, habent *Lufao*; al., *Lucofao*, *Lucofago*, qui locus Valesio ignotus, videtur esse *Loixi* in pago Laudunensi. Vide lib. iv de Re Diplomat. num. 57 Locum tamen, *qui Lufaus dicitur in pago Tullensi.*

mine dimicantes, plurima pars populi ex utrisque partibus corruit. Devicti cum sociis Martinus atque Pippinus in fugam lapsi sunt; persecutusque eos Ebruinus, maximam partem de illa regione vastavit. Martinus ideoque Lugduno Clavato [a] ingressus, se infra muros ipsius urbis munivit. Persecutusque eum Ebruinus, veniens [b] Erchreco villa, ad Lugdunum Clavatum nuntios dirigit, Ægilbertum ac **668** Reulum [c], Remensis urbis episcopum, ut fide promissa in incertum super vacuas capsas sacramenta falsa dederint. Qua in re ille credens eos, a Lugduno Clavato egressus, cum sodalibus ac sociis ad Erchrecum veniens, illuc cum suis omnibus interfectus est.

XCVIII. Ebruinus quoque magis atque profusius crudeliter Francos opprimebat, donec tandem aliquando Ermenfrido Franco minas [d] parat, resque proprias tollere disponit. Consilio cum suis patrato, nocte collecta manu sociorum, per noctem super eum consurgens, Ebruinum interfecit.

AN. DCLXXXI. — Quo perempto, ad Pippinum ducem in Auster cum muneribus suis pervenit. Quo facto, Franci, accepto consilio, Waradonem, illustrem virum, loco ejus in honorem majorisdomatus [e] constituerunt. Idcirco præfatus Warado obsides a Pippino duce accipiens, pacem in invicem **669** patraverunt.

AN. DCLXXXII. — Erat id temporis memorato Waradoni filius, valde efficax atque industrius, eruditus in consilio, qui vice patris curam palatii gerebat, nomine Gislemarus, qui ob nimiam calliditatem ac sagacitatem patrem ab honore proprio supplantavit. Quem sanctus Audoenus [f] episcopus sæpius ob hoc increpabat, ac subinde ut ad pacem vel patris indulgentiam remearet. Qui audire renuit, et in duritia

A cordis permansit. Fuerunt igitur inter Pippinum et præfatum Gislemarum discordiæ multæ, bella civilia plurima. Nam ad castrum Namugo [g] contra hostem [*Id est*, exercitum] Pippini ducis Gislemarus consurgens, fraudulenter falso juramento dato, quampluri mos eorum nobiles viros occidit. Inde vero reversus ob supplantationem patris, vel aliam malitiam non modicam, quam fallaciter perpetraverat, a Deo percussus prædictus Gislemarus, ut dignus erat, iniquissimum fudit spiritum.

AN. DCLXXXIII. — Illoque mortuo, pater ejus Warado honorem pristinum majoris domatus recepit.

AN. DCLXXXIV. — XCIX. Eo tempore beatus Audoenus episcopus plenus virtutibus migravit ad Do-

B minum [h]. In illo itidem tempore Warado [i] præfatus major domus obiit. Eratque ei matrona nobilis et strenua, nomine Ansfledis [j], cujus gener, nomine Bercharius, honorem majoris domus palatii suscepit; eratque statura parvus, intellectu modicus, levis atque citatus, Francorum amicitiam atque consilia sæpe contemnens. Hæc indignantes Franci Auderamnus, Reulus et alii multi, relinquentes Bercharium **670** ad Pippinum per obsides conjunguntur, amicitias copulant, super Bercharium vel reliquam partem Francorum concitant.

AN. DCLXXXVII. — C. Pippinus commoto exercitu hostiliter ab Auster consurgens, contra Theodoricum regem et Bercharium properat ad bellum. Conjuncti in oppido Vermandensi [k], in loco qui dicitur Tex-

C tricio, bellum mutuo gesserunt. Prævalente Pippino cum Austrasiis, Theodoricus rex cum Berchario fugam iniit, Pippinus victor exstitit, persecutusque eos, eam regionem sibi subjugavit. Sequenti tempore idem Bercharius ab adulatoribus falsis amicis inter-

memorat Hericus in Historia episc. Antissiodorensium, quem hic designari fortasse verisimilius nonnullis videbitur.

[a] Sic Boh., quod est antiquum hujus urbis nomen; hodie Laudunum (*Laon*) dicitur.

[b] Hic locus varie in variis codd. scribitur. Colb. hic, *Extreco*, et infra *Erchreco*; Boh., *Erchrego*, *Herchrego*. Ed., *Ertreco*, *Erereco*, *Ercheco*. In Gestis Reg. Franc., *Erchaco*, *Ergariaco*, *Ercherego*. Hunc locum esse *Acheri*, vicum Ribodimontem inter et Faram, in pago Laudunensi situm, censet Valesius. Sed verisimilius est esse *Escheri-Launois* Landuno proximiorem, ut dicitur lib. IV de Re diplomat. num. 57. Est etiam in Rhemorum diœcesi haud procul a Castro Portiani locus ad Axonam, *Ecry* dictus, qui fortasse hic designatur.

[c] Sic Boh. Ed., *Regulum*; Colb., *Aigilbertum ac Regulfum*. Prior, qui in Boh. dicitur *Aglibertus*, si Valesio credamus, fuit Agilbertus primum in Anglia, tum Parisiorum in Francia episcopus, cujus corpus in monasterio Jotrensi (*Jouarre*) sepultum, an. 1651, pontificalibus ornamentis indutum, repertum est in ædicula sancti Pauli Eremitæ, ut testatur passim Andreas Saussaius, qui huic inventioni interfuit. *Reulus* vero seu, ut a Frodoardo appellatur, sicut et in diptychis antiquis, et in litaniis Rhemensis Ecclesiæ, *Reolus*, Orbacense monasterium condidit, ubi sepultus hodieque colitur, III Nonas Septemb. Uterque in Fastis sacris locum habet. Eos vero a facinore quod illis hic impingitur vindicare conatur Cointius ad an. 680.

[d] Minas parare hic et passim est *negotia facessere*, seu insidias moliri, quæ vox hodieque gallice reddi potest, *des menées*.

[e] Sic Colb. Editi, *majoris domus*, et sic infra. Warado in scriptis passim *Warato* appellatur.

[f] Freh. Illyric. et cæteri, *Adoinus*; al., *Audoinus*. Gislemarus vero alias dicitur *Gislemaris*, *Ghislemarus*. De his infra.

[g] Sic Boher.; alii *castrum Manucum*. Hic autem designatur Namucum, sive, ut hodie scribimus, Na-murcum, vulgo *Namur*, urbs Flandriæ vel suo no-

D mine celebris, quæ episcopali sede sæculo proxime elapso donata est.

[h] Obiit IX Kal. Septemb. an. 684. Sepultus est in monasterio sancti Petri in suburbio Rotomagensi, hodieque celebri in urbe sub ipsius sancti Audoeni (*Saint-Ouen*) nomine, ord. sancti Benedicti e congr. sancti Mauri. Ejusdem sancti reliquiæ superiori sæculo a furentibus Calvinistis combustæ fuerunt.

[i] Alii, *Warato*. In charta Theodorici regis, lib. VI de Re diplomat., num. 13, legitur: *Waratune*, *Ebroino*, *et Ghislemare quondam majoris domos*, et *Berchario majorem domus*, qui hic passim memorantur. Hæ varietates, excepto Berchario, etiam in nostris Chronicis scriptis occurrunt. In Ed., *Bertharius*.

[j] Aliis, *Anfledis*, *Aufredis*.

[k] Boh.: *Exercitu hostile... properans ad... Vermandisse*. Lis est inter auctores an Viromanduorum urbs præcipua olim episcoporum qui Noviomum (*Noyon*) transmigrarunt sedes, fuerit hodierna Au-

fectus est, instigante Ansflede matrona socru sua. Post hæc autem Pippinus Theodoricum regem accipiens cum thesauris, et domum palatii omnia peragens, in Auster remeavit. Eratque ei uxor nobilis et prudentissima, nomine Plecthrudis [a], genuitque ex ea filios duos : nomen senioris Drocus [b], nomen vero junioris Grimoaldus.

AN. DCXC. — CI. Mortuus est autem Theodoricus rex, regnavit autem annos septemdecim [c], Chlodoveum filium ejus parvulum elegerunt in regnum. Non post multos vero annos prædictus rex Chlodoveus ægrotans mortuus est, regnavit autem annos quatuor.

AN. DCXCIV. — Childebertus frater ejus in regnum resedit [d]. Drocus vero a Pippino genitore eruditus, ducatum Campanensem accepit.

AN. DCXCV. — Grimoaldus junior cum Childeberto rege major domus palatii super Francos electus est : fuitque vir mitissimus, omni bonitate et mansuetudine repletus, largus **671** in eleemosynis et in orationibus promptus.

CII. Pippinus contra Ratbodum [e] ducem gentilem Frisionum gentis adversus alterutrum bellum intulerunt, castro Dorestate [f] illic belligerantes invicem. Pippinus victor exstitit, fugatoque Ratbodo duce cum Frisionibus qui evaserant, idem Pippinus cum multis spoliis et præda reversus est. Posthæc Drocus filius Pippini a valida febre correptus mortuus est, A sepultus in basilica beati Arnulfi confessoris Mettis urbe. Grimoaldus quoque ex quadam concubina genuit filium, nomine Theudoaldum.

CIII. Igitur præfatus Pippinus aliam duxit uxorem, nobilem et elegantem, nomine Alpheidam, ex qua genuit filium, vocavitque nomen ejus lingua propria [g] Carlum, crevitque puer elegans, atque egregius effectus est.

CIV. Mortuus est his diebus Childebertus rex, et sepultus Cauciaci [h] in basilica sancti Stephani martyris. Regnavit autem annos sexdecim [i].

AN. DCCX. — Dagobertus filius ejus sedem regni patris sui accepit. Igitur Grimoaldus filiam [j] Ratbodi ducis Frisionum duxit uxorem.

AN. DCCXIV. — Ægrotante quoque Pippino Iobii
B villa [k] super Mosam fluvium, cum ad eum visitandum idem Grimoaldus venisset, cum ad orationem in basilica sancti Lantberti martyris processisset, a crudelissimo viro impio, Rantgario nomine, interfectus est. Posthæc Theudoaldus filius ejus parvulus, in loco ipsius cum prædicto rege Dagoberto major domus palatii effectus est [l]. Insecuto quoque tempore idem **672** Pippinus dux ægrotans mortuus est [m]. Rexitque populum Francorum annos viginti septem. Reliquit superstitem Carlum filium. Post obitum quoque ejus Plechtrudis matrona præfata suo consilio atque regimine cuncta sese agebat. Demum Franci mutuo in seditionem versi, consilio inutili accepto, commissa

gusta Viromanduorum, quæ a celebri martyre urbis
C et regionis patrono, vulgo *Saint-Quentin* appellatur ; an vero vicus hodieque priscum Veromandui (*Vermands*) nomen retinens, abbatia ord. Præmonstratensis illustratus, a quo loco haud multum distat Textricium ad Dalmanionem fluvium, vulgo *Tertri*, seu *Testri-sur-Daumignon*, vicus inter Peronam et Sancti Quintini oppidum situs.

[a] Sic Boh. Colb. *Blidrudis*, et infra, *Blictrudis*. Ed., *Plictrudis*, et sic infra. Hanc postea dimisit Pippinus, ut Alpaidem assumeret ; sed ab episcopis correptus, Alpaide in monasterium Orpii secedente, Plechtrudem recepit.

[b] Sic Boh. Colb. vero cum Ed. plerisque *Drogo*, qui infra habent *Drocus* et *Drogo*.

[c] Sic Boh., Colb. et cod. Christinæ reginæ. Editi, *quatuordecim*. Auctor Gestorum Reg. Franc. *novem decim*, al. *octo decim*. Nostris mss. favent Chronica aliquot a Chesnio edita. Cointius ei annos novem decim tribuit, et Clodoveo III ejus successori duos. Qui computus in summa a nostro auctore non dissi-
D det, qui priori annos septem decim, posteriori vero quatuor tribuit. Theodoricus sepultus est Atrabati in monasterio sancti Vedasti (*Saint-Vaast*), quod ab eo constructum aut saltem dotatum fuisse tradunt.

[d] Ex inscriptione cod. ms. Jacobi Bongarsii patet annum 5 Childeberti III cum anno æræ vulgaris 699, quo Pascha die 23 Martii celebratum fuit, concurrisse. Inscriptionem hic habes ex animadversionibus Scaligeri in chronologiam Eusebianam.

IN ANNVM V. CHILDEBERTI REGIS FRANCORVM PIPINO IVBENTE AB ADAM SVNT ANNI V. MILLIA DCCCC. FVIT PASCHA X. K. APRILIS. ASCENSIO DOMINI FVIT K. MARTIAS [*Leg.* MAIAS] PER CYCLORVM NVMERVM ANNO M. XCL. REPETITIO A CAPITE CYCLI.

[e] Is est Ratbodus, qui agnita Christianæ religionis veritate, maluit cum superioribus regibus et principibus in infernum demergi, quam ab illis separatus ad cœlum conscendere. Unde spreto baptismate gentilis obiit, populis fidei suscipiendæ libertatem relinquens. Vide Vitam sancti Ulframni sæc. III Benedictino ad an. 720. Frisiones, antiqua gens inferioris Germaniæ, in Bataviam effusi partem ejus non modicam occupaverunt, quæ ab iis Frisia dicta est. De iis vide Mabillonii observationes in Vitam sancti Willibrordi, num. 7 sæc. III Bened. ad an. 739.

[f] Boh., *Duristate*, vulgo Durostadium, hodie Batavodurum dicitur (*Wich te Duersteden*), in Geldriæ ducatu ad Licum Rheni fossam.

[g] Id est patria, scilicet Theotisca *Karl*. Is postea celebris fuit Carolus Martellus, qui in codd. Boh. et Colb. semper dicitur *Carlus*. Editi, *Carolus*, et ejus mater in Boh. *Calpaida*.

[h] Villa olim regia in pago Noviomensi et diœcesi Suessionensi sita haud procul a Compendio et Confluentibus Axonæ cum Isara, vulgo *Choisy*, ubi monasterium olim celebre, hodieque sancto Medardo Suessionensi subjectum. Vide lib. IV de Re diplomat. et Valesium lib. XXIII Rer. Francicarum.

[i] Sic Boh. et Colb. Editi, *tredecim*. Lectio mss. confirmat Labbei sententiam in Miscellaneis histor., pag. 64, et Cointio favet, licet Childeberto annos septem decim tribuat, nam biduo tantum ultimi anni ipsum vixisse scribit.

[j] Nomine Teutsindam, ex Gestis Regum Franc. et lib. de Majoribus domus.

[k] Boh., *Job villa*. Alias, Jopila, seu Jopilum, vulgo *Jupil*, sive *Jopil* appellatur ; sita est e regione Heristalii prope Leodicum. Vide lib. IV de Re Diplomat. num. 71. Basilica sancti Lamberti hodie cathedralis est Leodicensis. Hic sanctus necatus fuerat anno circ. 708. Ejus vita habetur inter Acta sanctorum Benedictin., sæc. III, parte I.

[l] Colb. et Boh., *majorem domatu palatii accepit*.

[m] Obiit an. 714, mense Decembri, paulo post filii sui necem. Dictus est junior, quod avum maternum habuerit Pippinum Landinensem ; senior vero ob nepotem, qui postea regnum obtinuit.

acie in Coatia [a] silva, contra Theudoaldum, et leudes Pippini quondam, atque Grimoaldum [b] iniere certamen. Corruitque ibi immodicus exercitus. Theudoaldus itaque a sodalibus suis per fugam lapsus evasit. Magna et valida perturbatio et persecutio exstitit apud gentem Francorum.

CV. Eodem tempore tunc elegerunt in honorem majoris domatus quemdam Francum, nomine Raganfridum [c]; commotoque exercitu hostili usque Mosam fluvium properant, cuncta vastantes. Cum Radbodo duce fœdus inierunt. His diebus Carlus dux a præfata femina Plechtrude sub custodia detentus, Dei auxilio liberatus est.

AN. DCCXV. — CVI. Eodem tempore Dagobertus rex obiit, regnavitque annos quinque. Franci vero Danihelem quondam clericum, cæsarie capitis crescente in regnum stabiliunt, atque Chilpericum nuncupant [d]. Iterato quidem tempore commoto exercitu contra memoratum Carlum dirigunt. Ex alia parte iidem cum hoste [*Id est*, exercitu] Frisionum venturo Radbodum ducem invitant. Contra quem prædictus vir Carlus cum exercitu suo consurgens, certamen invicem inierunt : sed non modicum ibidem perpessus est damnum de viris strenuis atque nobilibus; cernensque læsum exercitum terga **673** vertit. Chilpericus posthæc et Raganfridus, adunata hostili plebe, Arduennam silvam transeunt, ab alia parte præstolante Radbodo duce, cum exercitu suo hactenus Coloniam urbem super Rhenum fluvium pervenerunt, regiones illas pariter vastantes. Munera multa et thesauros a præfata Plechtrude accipientes reversi sunt [e]. Sed in via, in loco, qui dicitur Amblava, ab exercitu Carli grande perpessi sunt damnum. Succedenti tempore, Carlus, commoto exercitu, contra Chilpericum et Raganfridum direxit.

AN. DCCXVII. — Bellum inierunt die Dominica in Quadragesima, duodecimo Kalendas Aprilis, in loco nuncupato Vinciaco [f], in pago Cameracensi, nimia cæde invicem collisi sunt. Chilpericus et Raganfridus devicti, in fugam lapsi terga vertentes evaserunt, quos Carlus persecutus, usque Parisios civitatem properavit.

CVII. Deinde Coloniam urbem reversus, ipsam civitatem cepit reseratam : præfata Plechtrudis thesauros patris sui ei reddidit, et cuncta suo dominio restituit.

AN. DCCXVIII. — Regem sibi constituit, nomine Chlotharium. Chilpericus itaque et Raganfridus legationem ad Eudonem ducem dirigunt, ejus auxilium postulantes rogant, regnum [g] et munera tradunt. Ille quoque hoste [*Id est*, exercitu] Wasconorum commoto [h] ad eos veniens, pariter adversus Carlum perrexerunt. At ille constanter et intrepidus eis occurrere properat. Eudo territus quod resistere non valeret, aufugit. Carlus insecutus eum usque Parisios, Segona fluvio transito, usque Aurelianensem urbem peraccessit, et vix evadens, terminos regionis suæ penetravit.

AN. DCCXIX. — Chilpericum regem secum cum thesauris sublatum evexit. Chlotharius itaque **674** rex eo anno obiit [i].

AN. DCCXX. — Anno insecuto Carlus per missos suos amicitias cum Eudone duce faciens, ab eo prædictum Chilpericum regem cum multis muneribus recepit. Veniensque urbem Noviomo [j], post non multum tempus cursum vitæ et regnum amisit, et mortuus est, regnavitque annos sex.

AN. DCCXXI. — Quo mortuo, Theodoricum regem statuerunt in sedem regni, qui hunc locum solii regalis obtinet [k], annis vitæ simul præstolatis.

AN. DCCXXIV. — His ita evulsis, Carlus princeps insecutus idem Raganfridum, Andegavis civitatem obsedit, vastata eadem regione, cum plurimis spoliis remeavit.

CVIII. Per idem tempus rebellantibus Saxonibus, Carlus princeps veniens eos præoccupavit ac debellavit, victorque revertitur.

AN. DCCXXV. — Succiduis diebus, evoluto anni circulo, coadunata agminum multitudine, Rhenum fluvium transiit, Alamannosque et Suavos lustrat, usque Danubium peraccessit, illoque transmeato, fines Baioarenses [l] occupavit. Subacta regione illa,

[a] Chesn., *Cotia*; Colb., in indice, *Gotia*. Est Cocia silva cum vico cognomine prope Compendium (*la forêt de Cuise*), ex Gestis Franc.

[b] Sic habent exemplaria, legendum tamen *Grimoaldi*; nam Grimoaldus tunc, sicut et ejus pater Pippinus, defuncti erant.

[c] Cod. Colb., *Raginfridum*, et sic semper infra.

[d] Sic Chesn. Alii Editi cum Boh. et Colb. : *Franci vero Chilpericum quemdam regem constituerunt. Iterato.*

[e] Colb., *Blictrudæ*. Idem et Boh., *accepta reversus est.... grande accepit damnum.* Porro inter villas regias Austrasiæ Sigibertus junior Amblavam recenset, fluvio cognominii impositam. Amblava fluvius, vulgo *Amblef*, haud procul a Stabulensi et Malmundario monasteriis fluit, proindeque circa fines Coloniensis et Leodiensis diœceseon.

[f] Boh., *Vinceco*. Vinciacum hodie vicu'us est, qui, testante Miræo, appellatur *la Cense de Vinci*, haud procul a Crepardio oppido (*Crevecœur*). De hac pugna Paulus Diac. lib. VI Hist. Lang. cap. 42.

[g] Valesius his verbis permissum Eudoni fuisse censet ut summo et regio jure in Aquitania uteretur. Cointius vero nihil aliud ex hoc loco inferri posse contendit, quam coronam, quæ passim apud medii ævi auctores *regnum* dicitur, honoris causa ad Eudonem transmissam fuisse.

[h] Boh. : *Illi* (forte pro *Ille*) *quoque hostem commutant* (pro *commutans*) *ad eos veniens, pariter*. Editi : *Illi quoque... venientes.*

[i] Sic Chesn. Cæteri cum Colb. : *Rex defunctus decessit. Carolus per missos suos ab Eudone duce idemque prædictum Chilpericum regem recipit.*

[j] Urbs episcopalis notissima, vulgo *Noyon*, sub Rhemorum metropoli. Alii scribunt eum Attiniaci obiisse.

[k] Sic Boh., alii vero, *nunc... obtinuit.* Nostra lectio melior est. Regnante enim Theodorico IV, Calensi dicto, hujus Chronici auctor vivebat, ut ipse testatur, infra, cap. 9. Infra, pro *præstolatis*, Labbeus legit *protelatis*.

[l] Sic Boh. Colb. vero, *Baguarenses*, habet tamen in indice capp. *Bajoarenses*. Editi, *Bajorenses*.

thesauris multis cum matrona quadam, nomine Bilitrude [a], et nepte sua Sonichilde, regreditur.

AN. DCCXXXI. — Per idem tempus Eudone duce a jure fœderis recedente, quo comperto per internuntios, Carlus princeps, commoto exercitu, Ligerem fluvium transiens, ipso duce Eudone fugato, præda multa sublata, bis eo anno ab his hostibus populata, iterum remeatur ad propria. Eudo namque dux cernens se superatum atque derisum, gentem perfidam Sarracenorum ad auxilium contra Carlum principem et gentem Francorum excitavit; egressique cum rege suo, Abdirama nomine, Garonnam transeunt, Burdegalensem urbem pervenerunt, ecclesiis 675 igne concrematis, populis consumptis, usque Pictavis progressi sunt, ubi basilica sancti Hilarii igne concremata, quod dici dolor est, ad domum beatissimi B Martini evertendam destinant.

AN. DCCXXXII. — Contra quos Carlus princeps audacter aciem instruit, super eosque belligerator irruit, Christo auxiliante, tentoria eorum subvertit, ad prælium stragem conterendam accurrit, interfectoque rege eorum, Abdirama nomine, prostravit exercitum, proterens, dimicavit atque devicit; sicque victor de hostibus triumphavit [b].

AN. DCCXXXIII. — CIX. Procedente alioquin anno sequente, egregius bellator Carlus princeps regionem Burgundiæ sagaciter penetravit, fines regni illius Leudibus suis probatissimis, viris industriis, ad resistendum gentibus rebellibus et infidelibus statuit, pace patrata, Lugdunum Galliæ suis fidelibus tradidit. Firmata fœdera induciaria [Al., judiciaria], reversus est victor fiducialiter agens.

AN. DCCXXXV. — In illis quippe diebus Eudo dux mortuus est. Hæc audiens præfatus princeps Carlus, A inito consilio procerum suorum, denuo Ligerem fluvium transiit, usque Garonnam vel urbem Burdegalensem, vel castrum Blaviam [c] veniens occupavit, illamque regionem cepit ac subjugavit cum urbibus ac suburbanis castrorum. Victor cum pace remeavit, opitulante Christo Rege regum, et Domino dominorum.

Curricula annorum hactenus reperiuntur.

Ab Adam, vel initio sæculi usque 676 diluvium anni MMCCXLII; a diluvio usque Abraham, anni DCCCCXLII; ab Abraham usque ad Moysen, anni DV; a Moyse ad Salomonem usque, anni CCCCLXXXIX [d]; a Salomone usque reædificationem templi, temporibus Darii regis Persarum, anni DXII; a restauratione templi usque adventum Domini nostri Jesu Christi, anni DXLVIII.

Certe ab initio mundi usque ad passionem Domini nostri Jesu Christi, anni MMMMMDXXXVIII [e]. Et a passione Domini usque in istum annum præsentem, qui est in cyclo Victorii, anni CLXXVII. Kal. Januar. die Dominica anni DCCXXXV [f]. Et ut istud millenarium compleatur, restant anni CCLXV [g].

AN. DCCXXXIII. — Itemque quod superius prætermisimus. In gentem dirissimam maritimam Frisionum nimis crudeliter rebellantem [h], præfatus princeps audacter navali evectione properat, certatim ad mare ingressus, navium copia adunata, Wistrachiam et Austrachiam [i], insulas Frisionum penetravit, super Burdine [j] fluvium castra ponens; Poponem gentilem, C ducem illorum, fraudulentum consiliarium interfecit, exercitum Frisionum prostravit; fana eorum idololatriæ contrivit, atque combussit igni. Cum magnis spoliis et prædis victor reversus est in regnum Francorum.

[a] Boh., *Billetrude.... Sunichilde.* Alii scriptores Pilitrudem appellant, quæ Grimoaldo, seu potius Theobaldo, Bajoariorum duci, nupta fuerat. Sonichildis postmodum Carolo Martello nupsit, ex quo filium habuit Grifonem. Eam Pippinus et Carlomannus post Caroli obitum apud Calam reclusere; ne turbas occasione Grifonis, qui a Majoratu exclusus fuerat, excitaret.

[b] Eudo jam a Sarracenorum fœdere recesserat, et in hoc prælio Carolum egregie adjuvit. Vide Anastasium in Vita Gregorii II, et Paul. Diac. lib. VI Hist. Lang. cap. 46.

[c] Sic Colb. Editi, *Blavium*, utroque modo scriptum D apud veteres invenitur. Castrum est, vulgo *Blaye*, monti impositum ad Garumnam, paulo infra confluentes ejus et Duranii.

[d] Boh., CCCCLXXVIII. Freh., omisso hoc articulo, habet, *a Moyse ad reædificationem*, etc.

[e] Boh. et Colb., MMMMMCCXXVIII. Certe hunc fere numerum, scilicet uno majorem, habet vetus cod. Weingartensis monasterii, in quo formulæ Andegavenses tomo IV Analect. Mabillon. editæ habentur, ad quarum calcem hæc addidit scriptor: *A principio mundi usque ad passionem Christi* V. *milia* CCXXVIII. *anni fuerunt. Abinde peractis regnum Chlodoveo, Chlothario, Theodorigo, et Childerico, a mundi initio anni sunt* V. *milia* DCCCLXXX *in anno* III. *Theuderico regis.* Hoc autem integrum exhibemus quod eodem tempore, ac præsens Chronicum, scriptum fuerit.

[f] Cum ille auctor annum a Paschate, nos vero a Kalendis Januarii inchoemus, hic annus 536 intelligendus est. Ex hoc autem loco intelligimus quo pacto Victorii cyclus cum æra vulgari sit componendus.

[g] Boher., *miliarium impleatur*, *anni* LXV. Colb., LXLIII, id est, XCIII. Chesn., marg., *al.* CXIII. Quæ omnia etsi sibi invicem non cohæreant, repræsentavimus tamen ut in codd. habentur.

[h] Rebellare dicuntur non solum subditi qui principis sui jugum excutiunt, sed et ii qui post cladem acceptam fœdus initum frangunt, ut compluribus exemplis etiam ex T. Livio probat Cointius ad an. 595, num. 1.. Hinc in nostro auctore Frisones, Sarraceni, etc., rebellasse dicuntur, quanquam Francorum ditioni subjecti nunquam fuerint.

[i] Sic ex cod. Boher. restituimus. Westrachia, hodie Westergoa, a Stavera (*Staveren*), olim Frisonum metropoli, initium ducit: octo præfecturas complectitur. Inter hujus regionis urbes celebris est Franekera (*Franeker*), ubi academia celebris. Austrachia vero, seu Ostergoa, præfecturas habet duodecim, vicos 127, ibi est Leowardia, vulgo *Leuwarden*, cæterarum urbium caput. De his vide Emmium, lib. I Rerum Frisicarum.

[j] Boh., *Bordine*, et infra, sicut et alii, *Bobonem.. consulariam.*

PARS TERTIA,

AUCTORE ANONYMO AUSTRASIO,

Qui jussu Childebrandi comitis scripsit.

677 Anno DCCXXXIII. — Itaque [a] sagacissimus vir Carolus dux, commoto exercitu, ad partes Burgundiæ dirigit, Lugdunum Galliæ urbem, majores natu atque præfectos ejusdem provinciæ suæ ditioni reipublicæ subjugavit; usque Massiliensem urbem, vel Arelatum suis judicibus constituit; cum magnis thesauris et muneribus in Francorum regnum remeavit in sedem principatus sui.

An. DCCXXXVIII. — Itemque rebellantibus Saxonibus paganissimis, qui ultra Rhenum fluvium consistunt, strenuus vir Carolus dux commoto exercitu Francorum in loco ubi Lippia [b] fluvius Rhenum amnem ingreditur, sagaci intentione transmeavit. Maxima ex parte regionem illam dirissimam stravit, gentemque illam sævissimam ex parte tributarios esse præcepit, atque quamplures obsides ab eis accepit; sicque, opitulante Domino, victor remeavit ad propria.

An. DCCXXXVI. — Denuo rebellante gente validissima Ismahelitarum, quos modo Sarracenos vocabulo corrupto nuncupant, irrumpentesque Rhodanum fluvium, insidiantibus infidelibus hominibus sub dolo
678 et fraude Mauronto [c] quodam cum sociis suis, Avenionem urbem munitissimam ac montuosam, ipsi Sarraceni, collecto hostili agmine, ingrediuntur; illisque rebellantibus ea regio vastata.

An. DCCXXXVII. — At contra vir egregius Carolus dux germanum suum, virum industrium, Childebrandum [d] ducem, cum reliquis ducibus et comitibus, A illis partibus cum apparatu hostili dirigit; quique præpropere ad eamdem urbem pervenientes tentoria instruunt. Undique ipsum oppidum et suburbana præoccupant, munitissimam civitatem obsident, aciem instruunt, donec insecutus vir belligerator Carolus prædictam urbem aggreditur, muros circumdat, castra ponit, obsidionem coacervat, in modum Hiericho cum strepitu hostium et sonitu tubarum, cum machinis et restium funibus super muros et ædium mœnia irruunt, urbem munitissimam ingredientes succendunt, hostes inimicos suos capiunt, interficientes trucidant atque prosternunt, et in suam ditionem efficaciter restituunt. Victor igitur atque bellator insignis intrepidus Carolus Rhodanum 679
fluvium cum exercitu suo transiit, Gotthorum fines B penetravit, usque Narbonensem Galliam peraccessit, ipsam urbem celeberrimam, atque metropolim eorum obsedit: super Adice [e] fluvio munitionem in gyrum in modum arietum instruxit, regem Sarracenorum, nomine Athima, cum satellitibus suis ibidem reclusit, castraque metatus est undique. Hæc audientes majores natu et principes Sarracenorum, qui commorabantur eo tempore in regione Hispaniarum, coadunato exercitu hostium cum alio rege, Amor [f] nomine, machinis adversus Carolum viriliter armati consurgunt, præparantur ad prælium: contra quos præfatus dux Carolus triumphator occurrit, super fluvio Birra [g], et valle Corbaria Palatio; illisque

[a] Hanc Chronici partem Childebrandi jussu scriptam fuisse dicimus, ob inscriptionem quam infra post num. 117 exhibebimus. Si quis vero contenderit C etiam et præcedentem partem ejusdem comitis jussu fuisse exaratam, non refragabimur, modo fateatur eas vel a duobus diversis auctoribus scriptas fuisse, aut certe ejusdem auctoris duo esse diversa et diversis temporibus scripta opuscula. Boh. incipit: *Idcirco*, etc.; et infra, pro *exercitu*, habet *hoste*.

[b] Alio nomine Lupia seu Lupias dicitur, cum urbe cognomine in Westfalia, qui apud Wesaliam in Rhenum influit, vulgo dicitur *Lippe*. Lipiam tamen alii dicunt esse *Lhon*, Hassiæ fluvium, qui inter Bodobrigam et Confluentes Rheno permiscetur.

[c] Alii, *Mauronte*; Boh., *Moronto*. Is infra *dux* appellatur. Fuerat, ut conjicimus, aliquibus provinciæ civitatibus præfectus, qui rebellis, ex Chronico Fontanellensi, cap. 11, Sarracenos in sui præsidium asciverat.

[d] Nonnulli, *Hildebrandus*, et sic infra, quod perinde est. Hunc ex patre et matre Caroli fratrem fuisse contendit Cointius, quod hic ejus *germanus* appellatur, D quam vocem hujus tertiæ partis Chronici auctor nunquam alio sensu adhibet. Ipsum vero Chiffletius, in libro de Origine Childebrandi, confundit cum alio ejusdem nominis Langobardo, qui Liutprando regi successit: sed hanc opinionem confutat Cointius ad an. 737.

[e] Vulgo *l'Aude*. Ch. al., *Atace*, et quidem hic fluvius proprio nomine vocatur *Atax*, qui Narbonem ipsam alluit. Infra, Colb., *Athema*.

[f] Boh., *Amormagna nomine, adversus Carolum*. Vet. Ed., *Machinis*, quasi proprium nomen fuerit, scribunt. Infra, cap. 134, memoratur Amormuni Saracenorum rex.

[g] Ches. al. et Freh. al., *Birsa*, *et valle Corbaria præliaturus*, *illisque*, etc. Birra, vulgo *Berre*, inter Narbonem et Leucatam fluit per vallem Corbariam, ac demum sese in maritimum stagnum exonerat. Oritur ex monte valli cognomine, *le mont de Corbière*, a quibus etiam archidiaconatus Corbariensis in Narbonensi diœcesi dictus est. Baudrandus *Cervera* appellat. Quid vero his verbis *Corbaria palatio* designetur, nam hæc est lectio tam Mss. quam Editorum, incertum est. Censet Valesius his indicari palatium in valle Corbaria exstitisse, proindeque inter villas regias recenseri debere; quo nomine locum habet in lib. IV de Re diplomatica. Favet noster auctor, qui, infra, *Carisiacum villam palatii appellat*. — Palatium in istis partibus adhuc sæculo XII sub *Palatii Gotthorum* nomine celebre agnoscit Ottho Frisingensis, quod Athaulfus primus in Septimania Gotthorum rex ibi consederit, uti observat Altaserra. At ipsum exstitisse putant in oppido Sancti Ægidii, hodieque ob monasterium, quod in sæcularium canonicorum collegium conversum est, celebri. Fuit et *Palatium Æmiliani* in Levitania, cui successit sancti Savini monasterium prope Baregium. Certe concilio Agathensi subscri-

mutuo confligentibus, Sarraceni devicti atque prostrati, cernentes regem eorum interfectum, in fugam lapsi terga verterunt. Qui evaserant cupientes navali evectione evadere, in stagno maris natantes, namque sibimet mutuo conatu insiliunt. Mox Franci cum navibus et jaculis armatoriis super eos insiliunt, suffocantesque in aquis interimunt. Sicque Franci triumphantes de hostibus prædam magnam et spolia capiunt; capta multitudine captivorum, cum duce victore regionem Gothicam depopulantur [a] : urbes famosissimas **680** Nemausum, Agatem, ac Biterris [b] funditus muros et mœnia Carolus destruens, igne supposito, concremavit; suburbana et castra illius regionis vastavit. Devicto adversariorum agmine, Christo in omnibus præsule, et capite salutis victoriæ, salubriter remeavit in regionem suam, in terram Francorum ad solium principatus sui.

AN. DCCXXXIX.—Denuo curriculo anni illius mense secundo [c], prædictum germanum suum cum pluribus ducibus atque comitibus, commoto exercitu, ad partes Provinciæ dirigit; Avenionem urbem venientes, Carolus præproperans peraccessit, cunctamque regionem usque littus maris magni suæ dominationi restituit. Fugato duce Mauronto impenetrabilibus, tutissimis rupibus, maritimis munitionibus, præfatus princeps Carolus cuncta sibimet acquisita regna victor regressus est, nullo contra eum rebellante; reversusque in regionem Francorum, ægrotare cœpit in villa Verimbrea [d] super Issara fluvio.

AN. DCCXLI. — CX. Eo etenim tempore, bis a Roma sede sancti Petri Apostoli beatus papa Gregorius [e] claves venerandi sepulcri, cum vinculis sancti Petri et muneribus magnis et infinitis, legationem, quod antea nullis auditis aut visis temporibus fuit, memorato principi destinavit. Eo pacto patrato, ut a partibus [f] imperatoris recederet, et Romanum **681** consulatum [g] præfato principi Carolo sanciret. Ipse itaque princeps mirifico ac magnifico honore ipsam legationem recepit, munera pretiosa contulit, atque cum magnis præmiis cum suis sodalibus missis Grimonem, abbatem Corbiensis [h] monasterii, et Sigibertum, reclusum basilicæ sancti Dionysii martyris, Romam ad limina sancti Petri et sancti Pauli destinavit. Igitur memoratus princeps, consilio optimatum suorum expetito, filiis suis regna [i] dividit. Itaque primogenito suo, Carlomanno nomine, Auster,

psit *Petrus episcopus de Palatio*, quem nonnulli aulæ Alarici episcopum fuisse, pro illorum barbarorum more putant. At Petrus catholicus erat. Non etiam sic dictus est a Palo urbe *Pau*. Nam *Galactorius de Benarno* et *Gratus de civitate Olorone* eidem concilio subscripsere. Non denique episcopus Lemovicensis, quem sic nuncupatum fuisse suspicatur Valesius, quod in urbis suæ palatio habitaverit, aut certe ab aliquo suæ diœcesis palatio.

[a] Ches. et Freh., *cum duce, victor... depopulatur.*

[b] Vulgo *Nîmes*, *Agde*, *Béziers*, urbes Occitaniæ episcopales notissimæ. Pro *ac Biterris*, aliquot Ed. habent *his in terris*; Colb., *hac in terris*. Ch. al., *Beteriis*. Boh., infra, *concremant... vastant... remearunt.*

[c] Cointius hunc locum sic restituendum esse censet : *Denuo curriculo anni secundo prædictum*, id est, anno post secundo. Nam alias hæc secunda expeditio, eodem anno 737, quo prior, et secundo quidem post mense, consignanda foret; quod Chronico Fontanellensi et aliis monumentis repugnat, ex quibus discimus priorem anno 737, alteram an. 739 susceptam fuisse. Paulus Diac., lib. VI Hist. Lang., Isidorus Pacensis; Rodericus Toletanus; Anastasius, in Vita Gregorii III et alii passim auctores Caroli expeditiones in Sarracenos laudant.

[d] Colb. et vet. Ed. *Vermbrea*. Freh. al., *Vermeria*, Ches. al. addit *super fluvium Iseram*. Vermeria proprium est hujus oppidi nomen, inter Compendium et Silvanectum siti, vulgo *Verberic*. Vide Valesii notitiam et lib. IV de Re diplomatica.

[e] Is est Gregorius III qui epistolas duas eadem occasione Carolo scripsit, quæ ad nos usque pervenerunt. In iis varias calamitates, quas Ecclesia Romana a Langobardis patiebatur, Carolo, quem *subregulum* nuncupat, exponit; opemque ejus adversus illos implorat, mittens ei *claves confessionis beati Petri*. Quibus verbis Cointius et alii intelligi volunt claves aureæ, in quibus aliquid *de limatura* catenæ sancti Petri inclusum erat, quales Gregorius Magnus Childeberto olim transmiserat, lib. V epist. 6, *ut collo suspensæ eum a malis omnibus tuerentur*, etc. Unde hæc verba, *quod antea nullis auditis aut visis temporibus fuit*, de ipsa legatione ad opem implorandam intelligunt. Lege notam sequentem.

[f] Editi omnes, *ut ad partes imperatoris recederet.* Intricata est Aimoini lectio : *Ecclesiam a Langobardorum tyrannide liberaret... et a partibus Langobardorum recederet, ac Romanum consultum præfatus princeps Carolus sanciret.* Unde Cointius sic restituendum censet auctoris nostri textum : *Ut ad partes Imperatoris accederet, et Romanum consultum*, etc., contendens nihil aliud Gregorium voluisse, quam ut Carolus, rupta cum Langobardis pace, imperatoris partes susciperet. At, ni fallor, melior est nostra lectio, quæ est mss., qua auctor innuit Gregorium Carolo pollicitum fuisse, ut si Romanos a Langobardorum tyrannide liberaret, posthabita imperatoris, qui Italiæ opem non ferebat, dominatione, se Carolo Romanum consulatum collaturum. Quod quidem etsi, defuncto paulo post Carolo, imo et ipso Gregorio, tunc infectum fuerit, postea tamen evenit, ut omnes norunt. Unde conjicio claves quas Gregorius Carolo transmisit, veras fuisse confessionis sancti Petri claves, quas in pignus dominationis ei conferendæ traditas volebat, idque innuunt hæc verba epistolæ pontificis ad Carolum: *Conjuro te... per ipsas sacratissimas claves confessionis sancti Petri, quas vobis ad regnum dimisimus.* Certe nostram lectionem disertis verbis firmant Annales Mettenses, in quibus legitur : *Epistolam quoque decreto Romanorum principum sibi prædictus præsul Gregorius miserat, quod sese populus Romanus, relicta imperatoris dominatione, ad suam defensionem et invictam clementiam committere voluisset.* Nec minori incentivo egebat Carolus, ut fœdus cum Langobardis frangeret, a quibus in expeditione Sarracenica egregie fuerat adjutus. Vide Paul. Diac. lib. V Hist. Langob. capp. 53 et 54.

[g] Boh., *et Romano consulto.*

[h] Freh., *Correnensis*; alii, *Corbensis*. Celebre monasterium Corbeiæ, vulgo *Corbie*, sic dictum a fluviolo cognomine, qui ibi in Sumenam influit, a sancta Balthilde ejusque filio Chlotario rege conditum est. Grimonem vero hic laudatum postea ad infulas Rotomagensis Ecclesiæ evectum fuisse putat Pomerayus in Historia Archiep. Rotomag. At refragatur Cointius, qui Grimonem multo ante annum 741 Rotomagensi Ecclesiæ præfuisse contendit. Sigibertus vero, seu, ut habent Editi et Boh., *Sigobertus*, alius non fuit, ut censet Dubletus, a Singiberto, qui Dionysianus abbas postea fuit.

[i] Ed., præter Ches., *regnum*. Francia in tria regna fuit olim divisa, Austrasiam, Neustrasiam, et Bur-

et Suaviam, quæ nunc Alamannia dicitur, atque A Thoringiam tradidit [a]. Alterum vero secundum filium, Pippinum nomine, Burgundiæ, Neuster et Provinciæ præfecit.

Eo anno Pippinus dux, commoto exercitu, cum avunculo suo Childebrando duce et multitudine primatum et agminum satellitum plurimorum ad Burgundiam dirigunt, fines regionum præoccupant. Interim, quod dici dolor et mœror, sollicitat [Al. suscitat] ruinam. In sole et luna et stellis nova signa apparuerunt, seu et paschalis ordo sacratissimus **682** turbatus fuit. Carolus [*Vat.*, Karlus] nempe princeps Parisius basilicam sancti Dyonisii martyris multis muneribus ditavit; veniensque Carisiacum [b] villam palatii super Issaram fluvium, valida febre correptus obiit in pace, cunctis in gyro regnis acquisitis [c]. B Rexit autem utraque regna annos quinque et viginti [d], transiit itaque undecimo Kal. Novembris, sepultusque est Parisius in basilica sancti Dionysii martyris [e].

An. DCCXLII. — CXI. Chiltrudis [f] quoque filia ejus, faciente consilio nefario novercæ suæ, fraudulenter per manus sodalium suorum Rhenum transiit, et ad Odilonem [g] ducem Bagoariæ pervenit: ille vero eam ad conjugium copulavit contra voluntatem vel consilium fratrum suorum. Interea rebellantibus Wasconibus in regione Aquitaniæ, cum Chunoaldo [h] duce, filio Eudone quondam, Carlomannus atque Pippinus principes germani, congregato exercitu, Ligeris alveum Aurilianis urbe transeunt, Romanos proterunt, usque Beturigas urbem accedunt, suburbana ipsius igne comburunt. Chunoaldum ducem persequentes C fugant, cuncta vastantes. **683** Lucca [i] castrum diruunt, atque funditus subvertunt, custodes illius castri capiunt, et inibi victores exsistunt. Prædam sibi dividentes, habitatores ejusdem loci [j] secum captivos duxerunt. Inde reversi circa tempus autumni, eodem anno iterum exercitum admoverunt ultra Rhenum contra Alamannos. Sederuntque castra metati super fluvium Danuvii, in loco nuncupato [k] Usquequo. Habitatores Alamanni se victos videntes, obsides donant, jura promittunt, munera offerunt, et pacem petentes eorum se ditioni submittunt.

An. DCCXLIII. — CXII. Inde reversi anno secundo regni eorum, cognatus eorum Odilo dux Bagoariorum contra ipsos rebellionem excitat: compulsi sunt generalem cum Francis in Bagoaria admovere exercitum. Venientesque super fluvium qui dicitur Lech [l], sederunt super ripam fluminis uterque exercitus, hincinde se mutuo videntes usque ad dies quindecim, qui tantumdem provocati irrisionibus gentis illius, indignatione commoti periculo se dederunt per loca deserta et palustria, ubi mos transeundi [m] nullatenus aderat: nocteque irruentes, divisis exercitibus, eos improvisos occupaverunt. Commissoque prælio, prædictus dux Odilo, cæso exercitu suo, vix cum paucis turpiter ultra Igne [n] fluvium fugiendo evasit. His triumphis peractis non sine dispendio multorum, tamen feliciter victores ad propria remeaverunt.

An. DCCXLIV. — CXIII. Evoluto triennio iterum Carlomannus confinium Saxonorum, ipsis rebellantibus, cum exercitu irrupit; ibique captis habitatoribus, qui suo regno affines esse videbantur, absque belli discrimine feliciter acquisivit, et plurimi eorum, Christo duce, baptismi sacramento consecrati fuerunt. Per idem tempus rebellante **684** Theudebaldo [o], filio Godfredi ducis, Pippinus cum virtute exercitus sui ab obsidione Alpium [p] turpiter expulit fugientem; revocatoque sibi ejusdem loci ducatu, victor ad propria remeavit.

An. DCCXLV. — CXIV. Inde reversi prædicti ger-

gundiam, et unumquodque suum majorem palatii habebat, etiamsi duo aut tria illa regna quandoque unicum Regem haberent. Tum Burgundionibus Neustrasiæ unitis, duo solummodo fuere regna; et Carolus, devicto Raginfredo, unicus fuit in utroque illo regno major palatii. Hæc autem regna, sive tota Francia, octo regiones majores complectebantur, Austriam, Sueviam, Thuringiam, Bajoariam, Neustriam, Burgundiam, Provinciam, Aquitaniam; Septimania autem, quæ intra Gallias erat, parebat Gothis, sive Hispaniæ regibus. In divisione autem facta inter Caroli filios nulla mentio occurrit Bajoariæ et Aquitaniæ, quod Hunoldus Aquitaniæ dux seu præfectus, et Odilo Bajoariæ, auctoritatem nimiam, quam sibi sub Majoris domus titulo Carolus arrogabat, exosi, sese ipsi subdere noluerant.

[a] Boh. et Colb., *in Thoringiam sublimavit*. Et infra Ch. et Boh., *Burgundiam et Neuster et Provinciam permisit*.

[b] Boh., *Carieco villa*. Celebris fuit hæc regia domus sub secunda regum stirpe, vulgo *Kiersi*, ut fuse probatur lib. IV de Re diplomat. num. 30.

[c] Vat., *cuncta in gyro acquisita regna*, additum al. manu, *relinquens*.

[d] Id est a pugna Vinciacensi, in qua fugatus est Raginfridus; nam alias anno sui ducatus 26 aut 27 defunctus est, ut habent alii auctores. Nonnulli etiam eumdem Idib. Octobris defunctum, ac XI Kal. Decembris sepultum volunt in basilica sancti Dionysii, quam hic *Parisius* exstitisse ait auctor, quamvis duabus leucis ab urbe distaret, ut observarunt viri eruditi.

Ch., al. *duo et viginti*.

[e] Hic desinunt codices scripti Colb. Vatic., et Nazarianus ex Bibliotheca archipalatina apud Freher., sicut et editi Col., Bign., Bar., Illyr. et Boch. Unde quæ sequuntur alio titulo ab hac parte separavissemus, nisi obstitisset inscriptio inferius referenda.

[f] Alii, *Hiltrudis*. Numeros deinceps capitibus præfiximus ob citationis commodum, licet nulli antea in editis aut scriptis haberentur.

[g] Boh. et alii mendose, *Dodilonem*, et infra *Hodilo* dicitur. Is est Odilo sub cujus regimine fides Christiana multum crevit in Bavaria. D

[h] Alii, *Hunaldum*, seu *Hunoldum*, appellant. Can. semel, *Chunobaldum*.

[i] Vulgo *Loches*, apud Turones, de quo alias diximus.

[j] Sic ex Boh. restituimus, qui habet *ejusdem locis*; cæteri, *eisdem locis*.

[k] Ches., *nuncupante*. Freh. vocem *Usquequo* pro adverbio sumit, monetque nomen loci proprium deesse.

[l] Hodieque *Lech* seu *Lecx* nominatur, Latine Lechus, Licus, et Lycias dictus, inter Sueviam et Bavariam fluens; Danubio miscetur apud Werdam.

[m] Editi, *ubi pons transeundo*.

[n] Is est Ænus, seu Œnus, vulgo *In* seu *Inn*, qui in Alpibus ortus, ut dicitur infra, labitur in Danubium.

[o] Sueviæ seu Alemanniæ duce.

[p] Alpes, ni fallor, appellat Vosagi montes, quos transmeato Rheno Theobaldus occupare conabatur;

mani, sequente anno, provocato cothurno Wasconorum, iterum [a] usque ad Ligerim fluvium pariter adunati venerunt. Quod videntes Wascones, præoccupaverunt, pacem petentes, et voluntatem Pippini in omnibus exsequentes, muneratum eum a finibus suis ut rediret precibus obtinuerunt.

An. DCCXLVI. — CXV. His transactis, sequente anno, dum Alamanni contra Carlomannum eorum fidem fefellissent, ipse cum magno furore cum exercitu in eorum patriam peraccessit, et plurimos eorum, qui contra ipsum rebelles existebant, gladio trucidavit.

An. DCCXLVII. — CXVI. His ita gestis, sequenti curriculo annorum, Carlomannus devotionis causa inexstinctu [b] succensus, regnum una cum filio suo Drogone manibus germani sui Pippini committens, ad limina beatorum apostolorum Petri et Pauli Romam, in monachorum ordine perseveraturus [c] advenit. Qua successione Pippinus roboratur in regnum.

CXVII. Eodem anno Saxones, more consueto, fidem quam germano suo promiserant mentiri conati sunt. Qua de causa adunato exercitu, eos prævenire [d] compulsus est. Cui etiam reges Winidorum seu Frisionum ad auxiliandum uno animo convenerunt. Quod videntes Saxones, consueto timore compulsi, multis ex eis jam trucidatis, et in captivitate missis, regionibus eorum igneque concrematis, pacem petentes juri Francorum sese, ut antiquitus mos fuerat, subdiderunt: et ea tributa quæ Chlotario quondam præ-

A stiterant [e], plenissima solutione ab **685** eo tempore deinceps esse se reddituros promiserunt. Ex quibus plurima multitudo videntes se contra impetum Francorum rebellare non posse, propriis viribus destituti, petierunt sibi Christianitatis sacramenta conferre. Quo peracto tempore Bagoarii consilio nefandorum [f], iterum eorum fidem fefellerunt, et contra præfatum principem eorum fidem mentiti sunt.

An. DCCXLIX. — Qua de re commoto exercitu cum magno agmine apparato eorum patrias peraccessit. Ipsi vero terrore compulsi ultra fluvium Igni [g] cum uxoribus ac liberis eorum fugientes, et memoratus princeps super ripam Igni castra metatus, navale prælium præparavit, qualiter eos ad internecionem persequeretur. Quod videntes **686** Bagoarii, eorum B viribus se auxiliare non posse, legatos cum muneribus multis transmittunt, et in ejus ditione se subdunt, et sacramenta vel obsides donant, ut ne ulterius rebelles existant.

Ipse vero duce Christo cum magno triumpho in Franciam ad propriam sedem feliciter remeavit. Et quievit terra a præliis annis duobus.

An. DCCLII. Quo tempore una cum consilio et consensu omnium Francorum, missa relatione, a sede apostolica auctoritate percepta, præcelsus Pippinus electione totius Franciæ in sedem regni cum consecratione episcoporum, et subjectione principum, una cum regina Bertradane, ut antiquitus ordo deposcit, sublimatur in regno [h].

Usque nunc illuster vir Childebrandus comes, Avunculus prædicti regis Pippini, hanc historiam, vel Gesta Francorum, diligentissime scribi procuravit. Abhinc ab illustre viro Nibelungo, filio ipsius Childebrandi, itemque comite, succedat auctoritas [i].

[a] Aquitani cum suo duce Hunoaldo.

[b] Sic Boh.; alii, *inexstincto*, id est *instinctu;* quæ mutatio prodiit ex more litteram *s*, ac si fuerit *es* pronuntiandi.

[c] Monasticam vestem Romæ induit, tum in montem Soractem ac postea Casinum secessit. Ejus elogium lege in sæc. III Benedictino, parte II, ad an. 755, quo Viennæ Allobrogum obiit. Zacharias ad Francorum episcopos de ejus in Gallias accessu ad pacem inter Pippinum et Grifonem componendam, tum pro restituendo Casinensibus corpore sancti patris Benedicti scripsit.

[d] Ed., *ad eos pervenire.*

[e] Quingentas vaccas singulis annis solvebant. Vide Fredeg., cap. 74.

[f] Has turbas a Grippone, seu Grifone Pippini ex matre altera fratre, suscitatas fuisse tradunt veteres scriptores. Hic nempe e carcere solutus Saxones primo ad suas partes traxit; tum, mortuo Odilone, Bajoariorum ducatum invasit; sed victus a Pippino, et ducatu duodecim comitatuum in Neustria donatus, in Aquitaniam secessit; exinde fugatus, tandem in Italiam transiens ad Aistulfum Langobardorum regem, in valle Mauriennensi interfectus est, ut dicitur cap. sequenti.

[g] Id est *Œni*. Œnus quippe, vulgo *Inn*, ex monte Bernina in Alpibus versus septentrionem descendens, comitatum Tirolensem, ubi Œniponti (*Inspruc*) nomen tribuit, tum Bavariam alluit, ac demum aliis C fluviis auctus Danubio miscetur.

[h] His verbis aperte declarat hujus Chronici auctor, Romanum pontificem, qui tunc erat Zacharias, sese Pippini electioni immiscuisse, atque eumdem principem pontificum consecratione in regem fuisse sublimatum. Cui consentiunt scriptores tam antiqui quam recentiores. Cointius tamen hunc locum interpolatum fuisse contendit, atque sic restitui debere: *Quievit terra a præliis annis duobus. Quo tempore præcelsus Pippinus electione totius Franciæ, in sedem regni una cum regina*, etc. Sed suæ conjectationis, quæ omnibus scriptis et editis contraria est, nullam rationem affert, nisi quod, ut quidem existimat, Franci pontificem de regis electione non consuluerint, nec tunc consuetudo fuerit reges ungendi; utrumque vero refellitur ex clausula veteris codicis Dionysiani, ipso Pippino regnante scripti, quam infra post librum Gregorii de Gloria Confessorum proferemus.

D [i] Hanc inscriptionem, quam cæteri codices non habent, e Petaviano edidit Chesnius. Ille autem codex, qui e Petaviana bibliotheca ad Christinam Sueciæ reginam transiit, hodie Romæ asservatur in biblioth. eminentiss. card. Ottoboni: olim fuit monasterii Jurensis, ad sancti Augendi tumulum, sæculo IX labente, a Mannone oblatus, uti discimus ex inscriptione ipsi præfixa: *Voto bonæ memoriæ Mannonis liber ad sepulcrum sancti Augendi oblatus.*

PARS QUARTA,

AUCTORE ANONYMO

QUI JUSSU NIBELUNGI SCRIPSIT.

687 AN. DCCLIII.—CXVIII. His transactis, sequenti anno iterum Saxones contra eorum fidem, quam præfato regi dudum promiserant, solito more iterum rebelles contra ipsum exsistunt. Unde et Pippinus rex, ira commotus, commoto omni exercitu Francorum, iterum Rheno transjecto, in Saxoniam cum magno apparatu veniens, ibique eorum patriam maxime igne cremavit, captivos tam viros quam feminas secum duxit, cum multam prædam ibidem fecisset, et plurimos Saxones ibidem prostravisset. Quod videntes [a] Saxones, pœnitentia commoti, cum solito timore clementiam regis petunt, ut pacem eis concederet, et sacramenta atque tributa, multo majora quam ante promiserant, redderent, et nunquam ultra jam rebelles exsisterent. Rex Pippinus, Christo propitio, cum magno triumpho iterum ad Rhenum ad castrum, cujus est nomen Bonna [b], veniens. Dum hæc ageret, nuntius veniens ad præfatum regem ex partibus Burgundiæ, quod germanus ipsius regis, nomine Grifo, qui dudum in Wasconiam [c] ad Waifarium principem 688 confugium fecerat, a Theodone [*Al.* Theudoeno] comite Viennense, seu et Frederico Ultrajurano comite, dum partes Langobardiæ peteret, et insidias contra ipsum prædictum regem pararet, apud Mauriennam urbem super fluvium Arboris [d] interfectus est. Nam et ipsi superscripti comites in eo prælio pariter interfecti sunt.

CXIX. Per Arduennam silvam cum ipse rex veniens, et Theudone villa [e] publica super Mosella resedisset, nuntius ad eum veniens dixit, quod Stephanus papa de partibus Romæ cum magno apparatu et multis muneribus, jam monte Jovis [f] transmeato, ad ejus properaret adventum. Hæc audiens rex, cum gaudio et lætitia et ingenti cura recipere eum præcepit, et filio suo Carolo ei obviam ire præcepit [g], A qui usque ad Pontem Ugone, villa publica [h], ad ejus præsentiam adducere deberet.

AN. DCCLIV. Ibique Stephanus papa Romensis ad præsentiam regis veniens, multis muneribus tam ipsi regi quam et Francis largitus est, auxilium petens contra gentem Langobardorum et eorum regem Aistulfum, ut per ejus adjutorium ab eorum oppressionibus 689 vel fraudulentia de manibus eorum liberaretur, et tributa et munera, quæ contra legis ordinem a Romanis requirebant facere, desisterent. Tunc Pippinus rex præfato Stephano papa apud Parisius civitatem in monasterio sancti Dionysii martyris [i], cum ingenti cura et multa diligentia, hiemare præcepit. Legationem ad Aistulfum regem Langobardorum mittens, petens ut propter reverentiam B beatissimorum apostolorum Petri et Pauli in partibus Romæ hostiliter non ambularet, et superstitiosas ac impias vel contra legis ordinem causas, quod antea Romani nunquam fecerant, propter ejus petitionem facere non deberet.

CXX. Cumque prædictus rex Pippinus quod per legatos suos petierat non impetrasset, et Aistulfus hoc facere contempsisset, evoluto anno [j], præfatus rex ad Kalendas Martias omnes Francos, sicut mos Francorum est, Bernaco [k] villa publica ad se venire præcepit. Initoque consilio cum proceribus suis, eo tempore, quo solent reges ad bella procedere, cum Stephano papa [l], et reliquæ nationes, quæ in suo regno commorabantur, et Francorum agmina ad partes Langobardiæ cum omni multitudine per Lug- C dunum Galliæ et Viennam pergentes, usque Mauriennam pervenerunt. Aistulfus rex Langobardorum, hæc audiens, commoto omni exercitu Langobardorum, usque ad Clusas [m], quæ cognominatur Valle Seusana, veniens, ibi cum omni exercitu suo castra

[a] Editi, *convenientibus iis Saxones.* Locum in quo devicti fuerunt, *Rimi* supra Wiseram fluvium appellant Annales Laureshamenses. Conditiones vero pacis, ut legitur in Annalibus Mettensibus, fuere, ut sacerdotes licentiam haberent Christi fidem prædicandi, ac baptizandi Saxones, utque regi singulis annis trecentos equos darent.

[b] Hodie sedes est archiepiscopi electoris Coloniensis, quod ipsa metropolis Colonia urbs sit anseatica et sui juris. Priscum nomen retinet, *Bonne* vulgo dicta.

[c] Boh., Freh. et Can., *Gwasconiam*, et passim infra *Gwascones.* Waifarium, ut plurimum *Waiofarium*, Can. nonnunquam *Gaiofarium* appellant.

[d] Fluvius ille, vulgo Arca (*l'Arche*) appellatur, qui in Isaram (*l'Isère*) influit. De urbe Maurienna vide notas in lib. I de Glor. Mart. cap. 14.

[e] Oppidum munitissimum in ducatu Luxemburgensi inter Mettas et Sircam; priscum nomen retinet. nostris *Thionville*, Germanis vero *Diedenhofen.*

[f] Summus Penninus dicitur ab Æthico; vulgo dicitur *le grand Saint-Bernard*, ab aliis *Montjou*, seu *Montjeu.*

[g] Hæc verba, *et filio*, etc., *præcepit*, desunt in cod. Boher.

[h] Chesn., *Pontem Hugonis villam publicam.* Est Pontigo, seu Pontico, vulgo *Pontion*, de quo supra ad cap. 25 lib. IV Historiæ Gregorii. De Stephani III receptione, vide Anastasium in ejus Vita.

[i] Hiemavit pontifex in percelebri monasterio sancti Dionysii, gravique morbo afflictus, sancti marty- D ris precibus sanitatem recuperavit. Inde abiens loci monachis pallium suum pontificale in amoris pignus reliquit, quod etiamnunc religiose asservant. De Pippini unctione, aliisque rebus a Stephano in Gallia gestis, ejusque in Urbem reditu legendus Anastasius.

[j] Cum tribus mensibus juxta nostrum calculum, hic quippe annum a Kalendis Martiis inchoat. Quare paulo superius apposuimus, *an.* 554.

[k] Annales Mettenses habent *Brennacum.*

[l] Sic Boh. Editi vero, *Stephanus papa.*

[m] Ches., mendose, *Clasas.* Clusæ appellantur fau-

metatus est, et cum telis et machinis et multo apparatu, quod nequiter contra Rempublicam [*Id est*, imperatorem] et sedem Romanam apostolicam admiserat, nefarie nitebatur defendere. Et cum supra scriptus rex Pippinus Mauriennam cum exercitu suo resedisset [*Ed.*, rediisset], et propter angusta vallium, montes rupesque exercitus prædicti regis minime transire potuissent, pauci tamen montibus angustisque locis erumpentibus, usque in valle Seusana **690** pervenerunt. Hæc cernens Aistulfus rex Langobardorum, omnes Langobardos armare præcepit, et cum omni exercitu suo super eos audaciter venit. Hæc cernentes Franci, non suis auxiliis, nec suis viribus liberare se putabant, sed Deum invocant, et beatum Petrum apostolum adjutorem [a] rogant. Commissoque prælio fortiter inter se dimicantes, Aistulfus rex Langobardorum læsum cernens exercitum suum, terga vertit, et pene omnem exercitum suum, quem secum adduxerat, tam duces, comites, vel omnes majores natu gentis Langobardorum, in eo prælio omnes amisit; et ipse quodam monte rupis vix lapsus evasit, Ticinum urbem suam cum paucis venit. Igitur præcelsus rex Pippinus, patrata Deo adjuvante [b] victoria, cum omni exercitu, vel multitudine agminum Francorum, usque ad Ticinum peraccessit, castra metatus est, undique omnia quæ in gyro fuerunt vastans: partes Italiæ maxime igne concremavit, totam regionem illam vastavit, castra Langobardorum omnia diripuit [*Ed.*, disrupit], et multos thesauros tam auri et argenti, vel alia ornamenta quam plurima, et eorum tentoria omnia rapuit et cepit. Hæc cernens Aistulfus rex Langobardorum, quod nullatenus se evadere potuisset, pacem per sacerdotes et optimates Francorum petens, dictiones supra dicto rege Pippino faciens, et [*Forsan*, ut] quidquid contra Romanam ecclesiam vel sedem Apostolicam contra legis ordinem fecerat, plenissima solutione emendaret. Sacramenta et obsides ibidem donat, ut nunquam a Francorum ditione se abstraheret, et ulterius ad sedem apostolicam Romanam et rempublicam hostiliter nunquam accederet. Præfatus rex Pippinus clemens ut erat, misericordia motus, vitam et regnum ei concessit, et multa munera Aistulfus rex partibus prædicti regis donat. Nam et optimatibus Francorum multa munera largitus est. His itaque gestis, Pippinus rex **691** prædicto Stephano papa [c] cum optimatibus suis et multa munera partibus Romæ cum magno honore direxit, et in sedem apostolicam incolumem, ubi [*Ed.*, sicuti] prius fuerat, restituit. His transactis, Pippinus rex cum exercitu suo vel multis thesauris ac multis muneribus Deo adjuvante reversus est ad propria.

AN. DCCLV. — CXXI. Sequenti anno Aistulfus rex Langobardorum fidem suam, quam regi Pippino promiserat, peccatis facientibus fefellit. Iterum ad Romam cum exercitu suo veniens, finibus Romanorum pervagans [d], atque regionem illam vastans, ad ecclesiam sancti Petri perveniens [e], et domos quas ibidem reperit maxime igne concremavit. Hæc Pippinus rex cum per internuntios audisset, nimium furore et in ira motus, commoto iterum omni exercitu Francorum per Burgundiam, per Cavalonnum urbem, et inde per Januam [f] usque Mauriennam veniens. Rex Aistulfus cum hoc reperisset, iterum ad Clusas exercitum Langobardorum mittens, qui regi Pippino et Francis resisterent, et partibus Italiæ intrare non sinerent. Rex Pippinus cum exercitu suo, monte Cinisio [g] transacto, usque ad Clusas, ubi Langobardi ei resistere nitebantur, perveniens, et statim Franci solito more, ut edocti erant, per montes et rupes erumpentes, in regnum Aistulfi cum multa ira et furore intrant, Langobardos quos ibi repererunt interficiunt. Reliqui qui remanserant vix fuga lapsi evaserunt. Rex Pippinus cum nepote suo Tassilone [h], Bajoariorum duce, partibus Italiæ usque ad Ticinum iterum accessit, et totam regionem illam fortiter devastans, circa muros Ticini utraque parte fixit tentoria, ita ut nullus exinde evadere potuisset [i]. Hæc Aistulfus rex Langobardorum cernens, et jam nullam spem **692** se evadendi speraret, iterum per supplicationem sacerdotum et optimatum Francorum veniens, et pacem prædicto regi supplicans, et sacramenta quæ præfato regi dudum dederat, ac quod [*Ed.*, ut qui] contra sedem apostolicam rem nefariam fecerat, omnia per judicium Francorum, vel sacerdotum plenissima solutione emendaret. Igitur

ces et angustiæ montium. Vallis autem Seusana, seu, ut Freh. et Can. hic habent, *Swesiana*, Ch., *Suesana*, vulgo dicitur Vallis Segusiana (*le Val de Suze*).

[a] Ed., *beati Petri apostoli adjutorium.*

[b] Ches., *Dei adjutorio.*

[c] Id est, *prædictum Stephanum papam.*

[d] Ed., *fines Romanorum peragrans.*

[e] Boh., *veniens.* Ecclesia sancti Petri in Vaticano olim extra Urbem, a Leone IV intra novam urbem, quæ ab eo *Leonina* dicta est, inclusa fuit. In his porro angustiis epistolam Stephanus Pippino et omnibus Francis nomine sancti Petri scripsit: *Petrus vocatus apostolus... Pippino, Carolo,* etc. Eam aliaque ad hanc historiam pertinentia instrumenta profert Cointius tomo V Annal.

[f] Boh., *Cavilonno, Geneva.* Hæ urbes sunt, *Châlons-sur-Saône, Geneve, Saint-Jean de Maurienne.*

[g] Vulgo *le mont Cénis*, in Alpibus Cottiis.

[h] Tassilo, ex Chiltrude seu Hiltrude, de qua superius, Pippini sorore natus erat.

[i] Tunc, ut narrat Anastasius, imperatoris legatus Pippinum convenit, ut exarchatum imperio restitueret. At negavit ille se id præstiturum, quod bellum hoc solo pietatis intuitu, *pro amore sancti Petri et delictorum suorum venia* suscepisset, neque se commissurum, *ut quod semel beato Petro obtulerat auferret.* Hinc, uti prosequitur ille auctor, firmata pace, *de receptis civitatibus a B. Petro, atque a sancta Rom. Ecclesia, vel ab omnibus in perpetuum pontificibus apostolicæ sedis possidendis misit in scriptis donationem, quæ usque hodie,* inquit, *in archivo sanctæ nostræ ecclesiæ recondita tenetur.* — Ejusdem donationis authenticum monumentum superest apud Ravennam lapidi insculptum litteris Romanis, tametsi mutilum. Sed quæ desunt facile possunt suppleri. Sic autem habet:

PIPPINUS. PIUS. PRIMUS. AMPLIFICANDÆ. ECCLESIÆ. VIAM. APERUIT. ET EXARCHATUM. RAVENNÆ. CUM AMPLISSIMIS...........

rex Pippinus solito more iterum misericordia motus, A ad petitionem optimatum suorum vitam et regnum iterato concessit. Aistulfus rex per judicium Francorum vel sacerdotum, thesaurum qui in Ticino erat, id est tertiam partem, prædicto regi tradidit, et alia multa munera majora quam antea dederat, partibus regis Pippini dedit. Sacramenta iterum et obsides donat, ut amplius nunquam contra regem Pippinum vel proceres Francorum rebellis et contumax esse debeat [a], et tributa quæ Langobardi regi Francorum a longo tempore dederant, annis singulis per missos suos desolvere deberent. Præcelsus rex Pippinus victor cum magnis thesauris et multis muneribus, absque belli eventu, cum omni exercitu suo illæso ad propriam sedem regni sui remeavit incolumis, et quievit terra a præliis annis duobus.

AN. DCCLVI.—CXXII. Post hæc Aistulfus rex Langobardorum, dum venationem in quadam silva exerceret, divino judicio, de equo quo sedebat super quamdam arborem projectus, vitam et regnum crudeliter digna morte amisit. Langobardi una cum consensu prædicti regis Pippini, et consilio procerum suorum, Desiderium in sedem regni instituunt.

AN. DCCLVII. — CXXIII. Dum hæc agerentur, rex Pippinus legationem Constantinopolim ad Constantinum [b] imperatorem pro amicitiæ causa, et salute suæ
693 patriæ mittens, similiter et Constantinus imperator legationem præfato regi cum multis muneribus [c] mittens, et amicitias et fidem per legatos eorum vicissim inter se promittunt. Nescio quo faciente, postea amicitia, quam inter se mutuo promiserant, nullatenus sortita est effectum.

ANN. DCCLVIII-DCCLX. — CXXIV. His itaque gestis, et duobus annis cum terra cessasset a præliis, prædictus rex Pippinus legationem ad Waifarium [d] Aquitanicum principem mittens, petens ei per legatos suos, ut res ecclesiarum de regno ipsius, quæ in Aquitania sitæ erant, redderet, et sub immunitatis nomine, sicut ab antea fuerant, conservatas esse deberent, et judices ac exactores in supradictas res ecclesiarum, quod a longo tempore factum non fuerat, mittere non deberet, et Gotthos prædicto regi, quos dudum Waifarius contra legis ordinem occiderat, ei solvere deberet; et homines suos, qui de regno Francorum ad ipsum Waifarium principem confugium fecerant, reddere deberet. Hæc omnia Waifarius, quæ prædictus rex per legatos suos ei mandaverat, hoc totum facere contempsit. Igitur Pippinus rex invitus coarctatus [e] undique contraxit exercitum, et partibus Aquitaniæ per pagum Trecassinum usque Autisioderum urbem accessit. Inde ad Ligerem fluvium cum omni exercitu Francorum, ad Masuam [f] vicum in pago Autisiodorensi Ligerem fluvium transmeavit; per pagum Bitorinum usque Arvernico accessit, regionem illam pervagans, et maximam partem Aquitaniæ igne concremavit. Waifarius princeps Aquitaniæ per legatos suos pacem B supplicans, sacramenta vel obsides ibidem 694 donat, ut omnes justitias, quas præfatus rex Pippinus per legatos suos ei mandaverat, in placito instituto facere deberet. Rex Pippinus cum omni exercitu suo illæso reversus est ad propria.

AN. DCCLXI. — CXXV. Evoluto anno, id est, anno decimo regni ipsius, omnes optimates Francorum ad Dura in pago Riguerinse [g] ad Campo Madio, pro salute patriæ et utilitate Francorum tractanda, placito instituto ad se venire præcepit. Dum hæc agerentur, Waifarius inito iniquo consilio, contra Pippinum regem Francorum insidias parat, exercitum suum cum Uniberto [h] comite Bitorino et Blandino comite Arvernico, qui dudum ante annum superiorem ad prædictum regem Pippinum cum Bertellanno [i] episcopo C Bitoricæ civitatis missus fuerat, et animum regis ad iracundiam nimium provocasset, cum reliquis comitibus clam hostiliter usque Cavillonum [j], omnem exercitum suum transmisit, et totam regionem illam, id est Augustidunensium usque ad Cavillonum igne cremavit, et suburbana Cavilloni urbis, quidquid ibidem reperierunt, omnia vastaverunt. Meleiacum [k] villam publicam incendio cremaverunt, cum multis spoliis et præda nullo resistente remeaverunt ad propria. Cum hoc Pippino regi nuntiatum fuisset, quod Waifarius maximam partem regni sui vastasset, et sacramenta quæ ei dederat fefellisset, nimium

[a] Boh. et Can., *esse non debeat... ad regem... dissolvere.*

[b] Is erat Constantinus Copronymus, sacrarum imaginum effractor.

[c] Inter alia munera, quæ Pippinus accepit, erat organum, quod tunc primum in Galliis visum fuisse narrant veteres istorum temporum annalistæ.

[d] Can. et Freh. semper *Waiofarius.* Aimoinus, *Guaifarius.*

[e] Sic Ches. Alii, *coactus undique.*

[f] Hunc locum esse *Massavam* in tabulis Peutingerianis memoratam putat Valesius. Hodie dicitur *Mesve.* Infra Ches. habet mendose *Arutisiodorensi.*

[g] Freh. *Riguernensi*, Can. *Riguernisi*, Ches. exponit *Ripuariensi.* Sunt autem Ripuarii populi Germaniæ inferioris, tribus fluviis, Rheno, Mosella et Mosa inclusi. Dura vero, seu Duria, hodie vulgo *Dueren*, in ducatu Juliacensi ad fluvium Ruram (*Roer*), Marcomagus, seu Marcodurum Ubiorum ab antiquis dicebatur, ut observat Valesius in notitia Galliarum. Ibi villa publica, seu palatium celebre exstitit sub secunda regum nostrorum stirpe, de quo lib. IV de Re diplomatica. De Campo Madio vide, infra, notas ad cap. 130.

[h] Ches. marg., *Huniberto*, seu *Chuniberto*, ut infra cap. 134, et alii *Umberto.* Infra Boh., *Biturivo;* D Can. et Freh., *Bitorvio*, pro Bitorino (*de Berry*); Blandinum vero cum Ches., *Blaudenum* appellant.

[i] Hinc emenda Patriarchii Bituricensis auctorem, qui hoc ipso anno Landrarium seu Laudrarium Bituricensem episcopum fuisse scribit, nulla Bertellani facta mentione; nisi is ipse sit Berlanus, quem ab anno 808 ad 820 sedisse memorat.

[j] Sic Boh., ut supra cap 121. Alii, *Cavallonnum*, quod nomen Cabellionem (*Cavaillon*), et Cabilonem indicare potest, quod vero Cabilo (*Châlons-sur-Saône*), hic designetur, dubitare non sinit aliorum Chronicorum auctoritas. Annales quippe Laureshamenses habent *Cabillonem*, qui vero a Loiselio editi sunt *Cabilonum*, Fuldenses *Cavillonem*, Bertiniani *Cavillonum.* Idem suadet Cabilonensium et Augustodunensium vicinia, quæ hic satis exprimitur.

[k] Ches., marg., *Melliacum.*

in ira commotus jubet omnes Francos ut hostiliter, placito instituto, ad Ligerem venissent. Commotoque exercitu cum omni multitudine, iterum usque ad Trecas accessit, inde per Autisioderum ad Nevernum urbem veniens, Ligeris fluvio transmeato, ad castrum, cujus nomen est **695** Burbone [a], in pagum Bitorinum pervenit. Cumque in gyro castra posuisset, subito a Francis captus atque succensus est, et homines Waifarii, quos ibidem invenit, secum duxit, maximam partem Aquitaniæ vastans, usque urbem Arvernam cum omni exercitu veniens, Claremontem [b] castrum captum atque succensum bellando cepit, et multitudinem hominum, tam virorum quam feminarum vel infantum plurimos in ipso incendio cremaverunt. Blandinum comitem ipsius urbis Arvernicæ captum atque ligatum ad præsentiam regis adduxerunt, et multi Wascones in eo prælio capti atque interfecti sunt. Igitur rex Pippinus, urbe capta, ac regione illa tota vastata, cum præda et spolia multa, Deo auxiliante, cum illæso exercitu iterum remeavit ad propria. Factum est autem ut postquam Pippinus rex urbem Arvernam cepit, regionem illam totam vastavit.

AN. DCCLXII. — CXXVI. Sequenti anno, id est anno undecimo regni ipsius, cum universa multitudine gentis Francorum Bitoricas venit, castra metatus est undique, et omnia quæ in gyro fuerunt vastavit. Circumsepsit urbem munitione fortissimam, ita ut nullus egredi ausus fuisset, aut ingredi potuisset. Cum machinis et omni genere armorum circumdedit eam vallo, multis vulneratis, plurimisque interfectis, fractisque muris cepit urbem, et restituit eam ditioni suæ jure prælii, et homines illos, quos Waifarius ad defendendum ipsam civitatem dimiserat, clementia suæ pietatis absolvit, dimissique reversi sunt ad propria. Unibertum [*Al.*, Umbertum] comitem et reliquos Wascones, quos ibidem invenit, sacramentis datis secum adduxit, uxores eorum ac liberos in Franciam ambulare præcepit, muros ipsius Bitoricæ civitatis restaurare jubet, comites suos **696** in ipsam civitatem ad custodiendum misit. Inde cum omni exercitu Francorum, usque ad castrum quod vocatur Toarcius [c] veniens: cumque in gyro castra posuisset, ipse castrus [d] mira celeritate captum atque succensum est. Wascones quos ibidem invenit, una cum ipso comite duxit in Franciam.

A Pippinus rex, Christo duce, cum omni exercitu Francorum, cum multa præda et spoliis, iterum reversus est ad sedem propriam.

AN. DCCLXIII, DCCLXIV. — CXXVII. Facta est autem longa altercatio inter Pippinum regem Francorum et Waifarium Aquitaniæ principem. Pippinus rex Deo auxiliante magis ac magis crescens, et semper in se ipso robustior factus est; pars autem Waifarii et ejus tyrannitas decrescens quotidie. Waifarius princeps semper contra prædictum regem Pippinum insidias parare dissimulat. Nam Mancionem comitem consobrinum suum partibus Narbonæ cum reliquis comitibus transmisit, ut custodias, quas prædictus rex Narbonam, propter gentem Sarracenorum ad custodiendum miserat, ne aut intrarent, aut si B quando iterum in patriam [e] reverterentur, capere aut interficere eos potuissent. Factum est autem ut Australdus comes, et Galemanius itemque comes, cum paribus eorum ad propria reverterentur, hic Mancio una cum multitudine gentis Wasconorum super eos irruit, fortiter inter se dimicantes, prædictus Galemanius et Australdus ibidem Mancionem et universos pares suos, Deo adjuvante, interficiunt. Hæc cernentes Wascones terga verterunt, omnes equites [*Id est*, equos], quos ibidem adduxerant, amiserunt; montes vallesque pervagantes, pauci tamen vix fugaciter evaserunt. Ipsi vero cum multa præda, vel equitibus et spoliis, cum gaudio reversi sunt ad propria.

697 CXXVIII. Dum his et aliis modis Franci et C Wascones semper inter se altercarent, Chilpingus comes Arvernorum, collecto undique exercitu, in pago Lugdunensi in regno Burgundiæ ad prædandum [*Al.* præliandum] ambulare nitebatur. Contra quem Adalardus comes Cavalonensis, et Australdus idemque comes, cum paribus eorum contra eum venientes, et super fluvium Ligeris fortiter inter se dimicantes, statim Chilpingus comes in eo prælio a supra scriptis comitibus occisus est, et multi qui cum eo venerant, ibidem interfecti sunt. Hæc videntes Wascones terga vertunt; vix pauci silvis et paludibus ingressi evaserunt. Amanugus comes Pectavensis dum Turonicam infestatam prædaret, et ab hominibus Wlfardi abbatis monasterii beati Martini interfectus est, et plures qui cum eo ibidem venerant, cum ipso pariter ceciderunt. Reliqui qui re-

[a] Duplex est hujus nominis castrum, ob aquarum salubritatem celebre, 15 circiter leucis, intermediis tamen Ligeri et Elaveri fluviis, a se invicem dissitum, scilicet Burbo Anselli (*Bourbon-Laney*), ad dexteram Ligeris ripam in Æduorum finibus, et Burbo Erchembaldi, seu ad Balnea dictus (*Bourbon-l'Archambaud*, seu *Bourbon-les-Bains*), in finibus Biturigum, hic memoratus; qui augustissimæ Borboniorum familiæ, nunc Francorum regiæ, nomen dedit. Aliæ urbes supra memoratæ Trecæ (*Troyes*), Antisiodorum (*Auxerre*), Nivernum (*Nevers*), notæ sunt.

[b] Observat Savaro in Originibus Clarom. hanc primam esse apud veteres auctores Clarimontis mentionem, quem aperte ab ipsa Arverna urbe, ab Antiquis Augustonemetum appellata, distinguit. Unde conjicit castrum seu arcem in monte vicino ad urbis custodiam olim exstitisse, Clarum montem dictum; quod postea toti urbi nomen tribuit, cum nempe bellorum tumultibus non semel violata in montem translata fuisset. Id probat ex vulgi traditione, qua loci incolæ vineta et terras urbi vicinas, vulgo *la Cita*, eam vero urbis partem quæ montis cacumen occupat, *Clairmont* appellant.

[c] Situm est in Pictonum finibus, vulgo *Thouars* dictum, hodieque celebre, ducatus titulo illustratum, quod a nobilissima Tremolliorum familia possidetur. Aimoinus habet *Cadurcia*; an *Cahors* voluerit designare? Annales Mettenses habent, *Thoarcii castrum, quo in Aquitania firmius non erat.*

[d] Sic Boh. pro *ipsum castrum*. Ed., *ipse castrum.*

[e] Id est, in regionem, scilicet quæ Pippino subjecta erat.

manserant terga vertentes, pauci vix evaserunt. Dum A hæc agerentur, Remistanus avunculus Waifarii ad prædictum regem veniens, sacramenta multa et fidem prædicto regi Pippino promisit, ut semper fidelis tam prædicto regi, quam et filiis suis omni tempore esse deberet. Rex vero Pippinus in suam ditionem eum recepit, et multa munera auri et argenti, et pretiosa vestimenta, equites [*Id est*, equos] et arma largiendo, eum ditavit.

CXXIX. Rex Pippinus castrum, cui nomen est Argentonus [a] in pago Bitorino, a fundamento miro opere in pristinum statum reparare jussit, comites suos ibidem ad custodiendum mittens, ipsum castrum Remistano ad Waifario resistendum, cum medietate [b] pagi Bitorini usque ad Carum [c], concessit. Videns prædictus Waifarius, princeps Aquitanicus, B quod castrum **698** Claremontis rex bellando ceperat, et Bitoricas caput Aquitaniæ, munitissimam urbem, cum machinis cepisset, et impetum ejus ferre non potuisset, omnes civitates quæ in Aquitania provincia ditionis suæ erant, id est Pectavis [d], Lemodicas, Santonis, Petrcoors, Equolisma, et reliquas quamplures civitates et castella, omnes muros eorum in terram prostravit, quos postea præcelsus rex Pippinus reparare jubet, et homines suos ad ipsas civitates custodiendum dimisit. Iterum eo anno cum omni exercitu suo prædictus rex Pippinus ad sedem propriam reversus est.

An. DCCLXV.— CXXX. Iterum sequenti anno, commoto omni exercitu Francorum, per Treeas, inde Autisioderum, usque ad Nievernum [e] urbem cum C omni exercitu veniens, ibique cum [f] Francis et proceribus suis placitum suum Campo Madio tenens. Postea Ligere transacto, Aquitaniam pergens, usque ad Lemodicas accessit, totam regionem illam vastans, villas publicas, quæ ditionis Waifarii erant, totas igne concremare præcepit. Tota regione illa pene vastata, monasteriis multis depopulatis, usque Hisandonem [g] veniens, unde maximam partem Aquitaniæ, ubi plurimum vinearum erat, cepit ac vastavit. Unde pene omnis Aquitania, tam ecclesiæ quam monasteria, divites et pauperes vina habere consueverant, omnia vastavit et cepit. Dum hæc agerentur, Waifarius cum exercitu magno et plurimorum Wasconorum, qui ultra Garonnam commorantur, qui antiquitus vocati sunt Vaceti [h], super prædictum regem venit. Sed statim solito more omnes Wascones terga verterunt, plurimi ibidem a Francis interfecti sunt. Hæc cernens rex, persequi eum jubet, et usque ad noctem eum persequens, vix **699** Waifarius cum paucis qui remanserant, fugiendo evasit. In eo prælio Blandinus comes Arvernorum, quem prædictus rex prius ceperat, et qui postea ad Waifarium confugium fecerat, in eo prælio interfectus est. Rex Pippinus, opitulante Deo, victor exstitit. Patrata iterum victoria cum magno triumpho, iterum ad Denegontium [i] cum magno exercitu Francorum ad Ligerem veniens, inde per pagum Augustudinensem ad propriam sedem remeavit invictus [j]. Waifarius legationem ad prædictum regem mittens, petens ei quod Bitoricas et reliquas civitates Aquitaniæ provinciæ, quas de manu ejus prædictus rex abstulerat, ei redderet, et postea ipsas Waifarius ditionis suæ faceret; tributa vel munera, quæ antecessores sui reges Francorum de Aquitania provincia exigere consueverant, annis singulis partibus prædicto regi Pippino solvere deberet. Sed hoc rex per consilium Francorum [k] et procerum suorum facere contempsit.

An. DCCLXVI.— CXXXI. Evoluto igitur anno, commoto omni exercitu Francorum, vel plurimum nationum, quæ in regno suo commorabantur, usque ad Aurelianis veniens, ibi placitum suum Campo Madio [l] pro utilitate Francorum instituit, tenens, multis muneribus a Francis et proceribus suis ditatus est. Iterum Ligere transacto, totam Aquitaniam pergens, usque ad Aginnum veniens, totam regionem illam devastavit. Videntes tam Wascones quam majores natu Aquitaniæ, necessitate compulsi plurimi ad eum venerunt, sacramenta ad eum ibidem donant, et se ditionis suæ faciunt. Ita omni Aquitania

[a] Alias Argentomagus, vulgo *Argenton*, oppidum ad Crausiam (*la Creuse*), apud Bituriges, ubi Marcellus et Anastasius martyrium consummasse dicuntur apud Usuardum et in Martyrologio Romano, die 29 Junii.

[b] Editi, *cum eis medietatem*.

[c] Boh., *usque Care*. Carus seu Caris, vulgo *le Cher*, Biturigum provinciam duas in partes secat, qui multis auctus fluviolis tandem in Ligerim delabitur paulo infra Turones.

[d] Boh., *Pictavis... Lemovicas, Petrecoris, Egolisma*. Hæ urbes sunt *Poitiers*, *Limoges*, *Saintes*, *Périgueux*, *Angoulême*, provinciarum quæ ab eis nomina habent capita.

[e] Boh., *Nevernum*, Freh. et Can., mendose, *Avernum*.

[f] Hæc verba, *ibique cum*, etc., usque *tenens*, expungenda censet Cointius, quod eo anno, uti ipsi videtur, Francorum conventus, seu Campus Maii, apud Attiniacum in Remensi Campania habitus fuerit. Habentur tamen in omnibus Editis et scriptis, quos videre licuit. Sed hic forte campi Madii nomine nihil aliud intelligitur quam conventus Francorum ad deliberandum de aliquot circa expeditionem difficultatibus coactus. Certe, ut ipse Cointius advertit D Annales Mettenses colloquium mense Augusto habitum an. 567 *Campum Magii* appellant, licet hoc ipso anno conventus solemnis re ipsa mense Maio habitus fuisset.

[g] Boh., *Hissando*, alias *Issando* et *Exando*. Hoc oppidum appellatur vulgo *Issandun*, ad Vigeram fluvium apud Lemovices.

[h] Boher., *Vacceti*. Can. et Freh., *Vacœci*. Hi forte sunt Vasci, seu Bascli, quos hodicque *Basques* appellamus.

[i] Boh., *ad Digontio*. Can. et Freh., ad *Degontum*. Vulgo appellatur *Digoins*, seu *Digoine*. Locus est baronatus titulo insignitus, in pago Cadrellensi (*le Charolais*), ad Arotii (*l'Arou*) et Ligeris confluentes.

[j] Sic Boh. Ed. vero, *remeavit. Ibi victus*.

[k] Freh. et Can. hic addunt *et plurimorum nationis qui in regno suo commorabantur*, quæ verba in iisdem desunt in cap. seq.

[l] Jam supra, cap. 125, *Campum Madium* appellavit. Hanc vero mutationem anno 755 factam referunt Annales Petaviani. Hincmarus in Vita sancti Remigii Campum Martium a Marte sic fuisse appellatum dicit, *quem posteriores Franci* Maii Campum, quando reges ad bella solent procedere, vocari instituerunt.

[*Al.* Equitaniæ] provincia nimium vastata, cum A multa præda ac spoliis, per pagum Petregoricum et Equolismam, jam pene omni Aquitania acquisita, cum omni exercitu Francorum iterum eo anno reversus est in Franciam cum suis omnibus.

700 AN. DCCLXVII.—CXXXII. Iterum denuo sequenti anno, commoto omni exercitu Francorum per pagum Trecasinum, inde ad urbem Autisiodorum veniens ad castrum quod vocatur Gordinis [a], cum regina sua Bertradane, jam fiducialiter Ligere transacto, ad Betoricas accessit, palatium sibi ædificare jubet. Iterum Campo Madio, sicut mos erat, ibidem tenere jubet, initoque consilio cum proceribus suis, præfatam reginam Bertradanem [b], cum reliquis Francis ac comitibus fidelibus suis, in prædicta Betorica dimisit. Ipse prædictus rex cum reliquis Francis et B optimatibus suis ad persequendum Waifarium ire perrexit. Cumque prædictus rex ipsum Waifarium persequens non reperiret, jam tempus hiemis erat, cum omni exercitu ad Betoricas, ubi præfatam reginam Bertradanem dimiserat, reversus est.

CXXXIII. Dum hæc agerentur, Remistanus filius Eudone [c] quondam fidem suam, quam prædicto regi Pippino promiserat, fefellit; et ad Waifarium iterum veniens, ditionis suæ se faciens. Quod Waifarius cum magno gaudio eum recepit, et adjutorem sibi contra Francos et prædictum regem eum instituit. Superscriptus Remistanus contra prædictum regem et Francos, seu custodias quas ipse rex in ipsius civitatibus dimiserat, nimium infestus accessit, et Betorinum, seu Limoticinum, quod ipse rex acquisierat, prædando nimium vastavit, ita ut nullus colonus C terræ ad laborandum, tam agros quam vineas colere non audebat. Prædictus rex Pippinus in Betoricas per hiemem totam cum regina sua Bertradane in palatio resedit. Totum exercitum suum per Burgundiam ad hiemandum mittens, Natale Domini nostri Jesu Christi et sanctam Epiphaniam apud Betoricas urbem per consilium episcoporum vel sacerdotum venerabiliter celebravit.

AN. DCCLXVIII.—CXXXIV. Evoluto igitur eo anno **701** cum in Betoricas resideret, mediante Februario, omnem exercitum suum, quem in Burgundiam ad hiemandum miserat, ad se venire præcepit; initoque consilio contra Remistanum insidias parat, Hermenaldum, Beringarium, Childeradum et Unibertum [d] comitem Betorinum cum reliquis comitibus D et Leudibus suis ad ipsum Remistanum capiendum clam [e] mittens, prædictus rex Pippinus cum omni exercitu Francorum iterum ad persequendum Waifarium ire destinavit. Bertrada regina Aurelianis veniens, et inde navali evectione per Ligerem fluvium usque ad Sellus [f] castrum super fluvium ipsius Ligeris pervenit [*Al.* perveniens]. His itaque gestis, nuntiatum est regi quod missi sui, quos dudum ad Amormuni [g] regem Sarracenorum miserat, post tres annos ad Massiliam reversi fuissent, legationem prædicti Amormuni regis Sarracenorum ad prædictum regem cum multis muneribus secum adduxerant. Quod cum compertum regi fuisset, missos suos ad eam direxit, qui ipsam legationem [*Ed.*, qui eos] venerabiliter reciperent, et usque ad Mettis civitatem ad hiemandum ducerent. Igitur suprascripti comites, qui ad Remistanum capiendum missi fuerant, per divinum judicium et fidem regis eum capiunt, et ligatum ad præsentiam regis cum uxore sua adduxerunt. Quem statim rex Uniberto et Ghiselario comitibus Betoricæ civitatis ipsum Remistanum in patibulo suspendi jussit. Prædictus rex Pippinus usque ad Garonnam accessit; ibi Wascones, qui ultra Garonnam commorantur, ad ejus præsentiam venerunt, et sacramenta et obsides prædicto regi donant, ut semper fideles partibus regis, ac filiis suis Carolo et Carlomanno omni tempore esse debeant. Et aliæ multæ quamplures gentes ex parte Waifarii ad eum venientes, et se ditioni suæ subdiderunt. Rex vero Pippinus benigniter eos in suam ditionem recepit. Waifarius cum paucis per silvam, quæ vocatur Edobola [h], in pago Petrocorreco latitans, huc illucque vagatur incertus. Præfatus rex Pippinus **702** ad Waifarium capiendum insidias iterum parat. Inde ad reginam suam ad Sellus veniens, legationem Sarracenorum, quam Mettis ad hiemandum miserat, ad Sellus castrum ad se venire præcepit, et ipsi Sarraceni munera quæ Amormuni transmiserat, ibidem præsentant. Iterum rex ipsis Sarracenis qui ad ipsum missi fuerant munera dedit, et usque ad Massiliam cum multo honore adduci præcepit. Sarraceni vero navali evectione per mare redeunt ad propria.

CXXXV. Præcelsus rex Pippinus iterum de Sellus castro cum paucis ad persequendum Waifarium eo anno iterum perrexit, et usque ad Santonis mira celeritate primus cum paucis venit. Cum hoc Waifarius audisset, solito more terga vertit. Rex Pippinus in quatuor partes comites suos scaritos et leudes suos ad perquirendum Waifarium transmisit. Dum hæc agerentur, ut asserunt, consilio regis factum, Waifarius princeps Aquitaniæ a suis interfectus est. Præfatus rex Pippinus, jam tota Aquitania acquisita, om-

[a] Locum prope Sincerrium, seu Sacrum Cæsaris Castrum in Biturigibus (*Gordon, près de Sancerre*), interpretatur Cointius

[b] Al., *Bertrada*, quam nonnulli Bertam appellant.

[c] Can. et Freh., *Judone*. Legendum *Eudonis*, Aquitaniæ ducis, de quo supra, qui pater erat Hunoaldi et Remistani, seu, ut alii scribunt, *Remistagni*: proindeque Waifarius Hunoaldi filius patruum habebat Remistanum, quanquam avunculus ipsius dicatur supra, cap. 128.

[d] Ed. *Chunibertum*; et infra, *Uniberto*. Vide, supra, ad cap. 125.

[e] Solus Boh. habet *clam*.

[f] Hic locus a Cella sancti Eusicii in Biturigibus ad Carim fluvium, vulgo *Selles*, distinguendus est. Etenim Sellus ad Ligerim exstitit, si nostro auctori fides habeatur.

[g] Alii auctores *Amiramomeni* appellant, Almansorem Cointius et cæteri. De hoc, supra, ad cap. 109.

[h] Appellatur vulgo, ut monet, Valesius, *la forêt de Ver*.

nes ad eum venientes ditionis suæ, sicut antiquitus A fuerant, se faciunt. Cum magno triumpho et victoria Santonis, ubi Bertrada regina residebat, venit.

CXXXVI. Dum Santonis præfatus rex venisset, et causas pro salute patriæ et utilitate Francorum tractaret, a quadam febre vexatus ægrotare cœpit, comites suos ac judices ibidem constituit. Inde per Pectavis usque ad Toronis urbem ad monasterium beati Martini confessoris accessit, ibique multam eleemosynam tam ecclesiis quam monasteriis vel pauperibus largitus est, et auxilium beati Martini petens, ut pro ejus facinoribus Domini misericordiam deprecari dignaretur. Inde promovens se cum prædicta regina Bertradane, et filiis suis Carolo et Carlomanno, usque ad Parisius, ad monasterium beati Dionysii martyris veniens, ibique commoratus est aliquandiu; B cernensque quod vitæ periculum evadere non potuisset, omnes proceres suos, duces et **703** comites Francorum, tam episcopos quam sacerdotes, ad se venire præcepit, ibique una cum consensu Francorum et procerum suorum, seu et episcoporum, regnum Francorum, quod ipse tenuerat, æquali sorte inter prædictos filios suos Carolum et Carlomannum, dum adhuc ipse viveret, inter eos divisit. Id est Austrasiorum regnum Carolo seniori filio regem instituit; Carlomanno vero juniori filio regnum Burgundia, Provincia, Gotthia, Alesacis [a] et Alamannia tradidit. Aquitaniam, quam ipse rex acquisierat, inter eos divisit. His gestis rex Pippinus post paucos dies, ut dolor [b] est ad dicendum, ultimum diem et vitam simul caruit. Sepelieruntque eum prædicti **704** reges Carolus et Carlomannus filii ipsius regis in monasterio sancti Dionysii martyris, ut ipse voluit, cum magno honore, regnavitque annis viginti quinque [c].

CXXXVII. His transactis, prædicti reges Carolus et Carlomannus, unusquisque cum leudibus suis ad propriam sedem regni eorum venientes, instituto placito, initoque consilio cum proceribus eorum, mense Septembri, die Dominico, XIV Kalendas Octobris [d], Carolus ad Noviomem urbem, et Carlomannus ad Saxonis civitatem, pariter uno die a proceribus eorum et consecratione sacerdotum sublimati sunt in regno.

Explicit Fredegarii Chronicum cum suis continuatoribus.

[a] Can. et Freh., *Alesans;* Ches., *Alexacis*, id est, Elisatia, vulgo *l'Alsace*.

[b] Ch. et Freh., *ut dolus*.

[c] Nullo pacto admitti potest hic calculus. Pippinus quidem ex quo rex acclamatus est in conventu Suessionensi, regnavit annos sexdecim, menses sex; ex quo a Stephano papa coronatus fuit, annos fere quindecim; ab anno autem quo, patre mortuo, majoris domus dignitatem obtinuit, annos septem et viginti. Mortuus est autem mense Septembri, anno 768.

[d] Hæc verba, XIV *Kal. Oc*. ab interpolatore additas fuisse ait Cointius, quod juxta suum calculum Pippinus VIII Kal. ejusdem mensis obierit. Ea tamen habent Editi simul et Mss. cum Annalibus Mettensibus. Carolus autem Noviomi (*Noyon*) inauguratus est, et ejus frater Suessione (*Soissons*), quam urbem veteres nonnulli *Saxonem*, *Sessionem*, etc., appellant.

MONITUM IN SUBSEQUENTIA FRAGMENTA.

Fredegarii Chronico visum est subjungere ejusdem auctoris Fragmenta selecta ad Francorum Historiam pertinentia, quæ ex aliis ejus operibus descripsimus. Quamvis enim testetur ille auctor se ea referre quæ ex Eusebio, Hieronymo, Idatio, etc., excerpserit, nonnulla tamen quandoque habet quæ in istis auctoribus desiderantur; sive ea retulerit ex antiquis traditionibus quæ tunc circumferebantur, sive illa ex vetustis auctoribus nobis ignotis descripserit. Ex illis vero selegimus ea solum quæ ad nostram Historiam pertinent, quæque veteri stylo, prout tum in codice ms. collegii Parisiensis Societatis Jesu, auctoris ætate scripto, tum in alio Divionensi ex illustrissimi viri Boherii bibliotheca leguntur, repræsentamus.

FRAGMENTA

EX ALIIS FREDEGARII EXCERPTIS SELECTA,

QUÆ AD HISTORIAM FRANCORUM PERTINENT

I. — *Inter Excerpta ex Eusebii Chronico, Hieronymo interprete.*

705 In illo tempore (*Cap.* 3) Priamus Helenam rapuit. Trojanum bellum decennale surrexit. Causa C mali quod trium mulierum de pulcritudinem certantium præmium fuit una earum Helena, pastore judice pollicente [a]. Memnon et Amazones Priamo tulere subsidium. Exinde origo Francorum fuit. Priamum

[a] Can., *pastori judici pollicente*.

regem primo habuerunt; postea per Historiarum libros scriptum est [a] qualiter habuerunt regem Frigam, postea partiti sunt in duabus partibus; una pars perrexit in Macedoniam, vocati sunt Macedones secundum populum a quo recepti sunt, et regionem [*Can.*, regem] Macedoniæ, qui opprimebatur a gentes vicinas invitati ab ipsis fuerunt, ut eis auxilium præberent. Per quos postea cum subjuncti in plurima procreatione crevissent, ex ipso genere Macedones fortissimi pugnatores effecti sunt. Quod in postremum in diebus Philippi regis et Alexandri filii sui fama confirmat illorum fortitudinem qualis fuit. Nam et illa alia pars quæ de Frigia [b] progressa est ab Olixo [*Id est*, Ulysse] per fraudem decepti, tamen non captivati, nisi exinde dejecti per multis regionibus pervagantes cum uxores et liberos.

Electo a se rege (*Cap.* 4), Francione nomine, per quem Franci vocantur. In postremo, eo quod fortissimus ipse Francio in bellum fuisse fertur, et multo tempore eum plurimis gentibus pugnam gerens, partem Asiæ vastans, in Europam dirigens, inter Rhenum vel **706** Danuvium et mare consedit.

Ibique mortuo Francione (*Cap.* 5), eum jam pro prœlia tanta quæ gesserat, parva ex ipsis manus remanserit, duces ex se constituerunt. Attamen semper alterius ditione negantes, multo post tempore cum ducibus transegerunt, usque ad tempore Pompegii consolis; qui et cum ipsis demicans, seu cum reliquas gentium nationes quæ in Germania habitabant, totasque ditione subdidit Romanam [c]. Sed continuo Franci cum Saxonibus amicitias inientes, adversus Pompegium rebellantes, ejusdem rennuerunt potestatem. Pompegius in Spaniam contra gentes dimicans plurimas moritur [d]. Post hæc nulla gens usque in præsentem diem Francos potuit superare, qui [e] tamen eos suæ ditioni potuisset subjugare. Ad ipsum instar et Macedones, qui ex eadem generatione fuerunt, quamvis gravia bella fuissent attriti, tamen semper liberi ab externa dominatione vivere conati sunt.

Tertiam ex eadem origine gentem Torcorum [f] fuisse fama confirmat (*Cap.* 6). Ut cum Franci
A Asiam pervagantes pluribus prœliis transissent, ingredientes Europam, super litore Danuvii fluminis inter Oceanum et Thraciam una ex eis ibidem pars resedit. Electum a se utique regem, nomen Turquoto, per quod gens Turcorum nomen accepit. Franci hujus itineres gressum cum uxores et liberes agebant, nec erat gens, qui eis in prœlium potuisset resistere. Sed plurima egerunt prœlia, quando ad Rhenum consederunt, dum **707** a Turquoto minuati sunt, parva ex eis manus aderat. A captivitate Trojæ usque ad primam olympiadem fiunt anni CCCCVI.

II. — *Inter eadem Excerpta.*

Gallienus firmatur in imperio (*Ex cap.* 40). Germani Ravennam venerunt. Alamanni vastatum Aventicum præventione vuibili cui nomento, et plurima
B parte Galliarum, in Ætalia transierunt [g]. Græci Pannoniam occupaverunt. Germani Spanias obtenuerunt, etiam et Syriam incursaverunt, Francos in eorum habentes auxilium.

Valentinianus (*Ex cap.* 45), etc. Saxones cæsi Deusone [h] in regione Francorum consedit.

Qui superfuerunt in illo tempore Burgundionum octoginta fere millia (*Ex cap.* 46), quot numquam antea nec nominabantur, ad Rhenum descenderunt, et ubi [*Al.*, ibi] castra posuerunt, quasi Burgo vocetaverunt, ob hoc nomen acceperunt Burgundiones,[i]; ibique nihil aliud præsumebant, nisi quantum pretium ementis [*Al.*, ementes] a Germanis eorum stipendia accipiebant. Et cum ibidem duobus annis
C resedissent, per legatos invitati a Romanis vel Gallis, qui Lugdunensium provinciam [j] et Gallea Comata, Gallea Domata et Gallea Cisalpina manebant, ut tributarii publicæ potuissent rennuere, ibi cum uxores et liberes visi sunt consedisse.

III. — *Inter Excerpta ex Idatii Chronico.*

Martianus (*Cap.* 55 *Can.*, *lib.* III, *cap.* 5), etc... Gens Chunorum pace rupta ruunt in Galleis, quos cum Agecius patricius venientes comperisset, sanctum Anianum Aurelianensium episcopum ad Theudorum regim Gotthorum in legationem dirigit, petens auxiliare contra Chunis: si prævalebat resistere,

[a] Aimoinus, lib. I de Gestis Francorum, laudat quosdam auctores qui de hac origine scripserunt. Id forte quod hic damus ex Daretis Frigii Historia de origine Francorum excerptum est. Etenim in cod.
D Boheriano et in uno Canisii plura interseruntur sub hujus auctoris nomine: in omnibus vero codd., post hoc fragmentum, quod hic descripsimus, subjungitur: *Redeamus quo ordine Hebræorum gens fuit.* Daretem Frigium memorat Vossius lib. III Historic. Latinorum, sed quem fictitium censet, et quidem fabulas narrat. Certe hæc fuit olim Francorum opinio communis gentem suam ex Trojanis prodiisse, uti ex antiquis Chronicis et auctoribus patet, maxime qui desinente prima regum nostrorum stirpe et postea scripserunt. Vide Chesnium tomo I Hist. Franc., Sigibert., etc.

[b] Can., et quidem recte, *Friga*.

[c] Sic Clar. At Boh., *Romana*. Can., *totasque ditiones subdidit Romanis.*

[d] Can., *morti tradidit.*

[e] Clar. hæc verba, *qui tamen eos suæ ditioni potuisset subjugare*, omittit.

[f] Infra, *Turcorum.* Boh. et Can., *Torquorum*, *Thurcorum*; et infra, *Torquoto.*

[g] Sic Clar. Boh. vero: *Præventione violabili cognomento... Galliarum; indeque in Italiam.* Can. sic habet: *Pervenerunt inæstimabili nocumento, et plurimum partem Galliarum vastaverunt; indeque in Italiam*, etc.

[h] Sic quoque legitur in Chronico Eusebii, ex omnibus Mss., ut monet Scaliger, qui hoc nomine aliquam urbem circa Rhenum designari censet. Boh., *Diosone.* Can.: *Saxones cæsi Diovione, in regione Francorum consederunt qui superfuerunt.* Tum incipit cap. 46: *In illo tempore*, etc.

[i] Vide Orosium, lib. VII Historiæ cap. 4.

[j] Boh.: *Provinciæ et Gallea Comata Cisalpina manebant.* Can.: *Provinciæ et Galliæ domita Cisalpina ut tributarii publice... ibique cum*, etc. Gallia *Comata* seu Transalpina continebat hodiernam Franciam, *Cisalpina* vero, seu Togata, Italiæ partem, quam nunc Lombardiam appellamus.

mediam partem Galliæ Gotthis daret. Cum a Theudoro rege hujus petitionis annuens auxilium fuisset promissum, Agecius legatos mittens ad Attilanem regem Chunorum obviam, petens auxilium 708 contra Gotthis, qui Galleas conabant invadere: si prævalebant Chuni e contra Gotthis defendere, medietatem Galliæ ab Agecio perciperent. Attila rex cum Chunis festinans, et pareens [a] civitatibus Germaniæ et Galliæ, contra Gotthis, super Ligere fluvio residens, nec procul ab Aurilianis confligit certamine. Cæsa sunt Gotthorum ducenta millia hominum. Theudorus rex hoc prœlio occubuit. Cæsa sunt Chunorum centum quinquaginta millia. Civitas Aurelianis orationibus beatissimi Aniani liberata est. Chuni repedantes Trecassis [b] in Mauriacensem consedentes campaniam. Thoresmodus [c] filius Theudori, qui ei successit in regnum, collectum Gotthorum exercitu, patrem ulcisci desiderans, cum Attilanem et Chunis Mauriaco confligit certamine, ibique tribus diebus uterque phalangæ in invicem prœliantes, et innumerabilis multitudo gentis [d] occubuit. Agecius cum esset strenuosissimus consilii, per noctem ad Attilanem veniens dixit ad eum: Optabilem duxeram ut tua virtute regionem hanc a perfidis Gotthis potuissem [*Boh.*, potuisses] eripere, sed nullatenus fieri potest. Usque nunc cum minimis pugnatoribus prœlias, hac nocte Theudericus germanus Thoresmodi cum nimiam multitudinem et fortissimos Gotthorum pugnatores advenit: hæc non sustines, atque utinam vel evadere possis. Tunc Attila dedit Agecio decem millia solidorum, ut per suo ingenio Pannoniam repedaret. Ipsaque nocte Agecius ad Thoresmodo idemque perrexit, dicensque ei causam consimilem, quod apud viles Chunorum pugnatores usque nunc pugnaverat; nam maxima multitudo et fortissimi pugnatores a Pannoniis ipsaque nocte Attillani advenerant, et audissent fratrem suum Theudericum in aures Gotthorum occupasse, regnumque vellet arripere, nisi festinus ad resedendum pergeret, periculum ad degradandum haberet. Acceptis idemque 709 Agecius a Thuresmodo decem millia solidis, ut suo ingenio a persecutione Chunorum liberati Gotthi ad sedes proprias remearent. Et protinus abierunt. Agecius vero cum suis, etiam Francos secum habens, post tergum direxit Chunorum, quos usque Thoringia a longe prosecutus est; præcepitque suis, ut unusquisque nocte ubi manebant, decem sparsim focus facerent, ut immensa multitudine semilarent [e]. Quievit hoc prœlium. Ageeii consilium Gallia ab adversariis liberatur. Postea cum a Thursimodo rege et Gotthis hæc factio perlata fuisset, requirentes promissionem Agecii implendam, et ille rennuerit, per pacis jura orbiculum [f] aureum gemmis ornatum, pensante libras quingentas ab Agecio compositionis causa transmittitur Thursemodo, et hæc jurgia quieverunt. Quæ species devotissime usque in hodiernum diem Gotthorum thesauris pro ornatum veneratur et tenetur.

Anno 2 Anthemii (*Ex cap.* 58, *Can.*, *lib.* III, *cap.* 8) in medio Tolosæ civetatis sanguis erupit de terra, et tota die fluxit, signeficans Gotthorum dominatione sublata Francorum adveniente regno.

IV.— *Inter eadem Excerpta ex Idatio.*

Quadam [g] vice (*cap.* 60; *Can.*, *lib.* III. *cap.* 10) Chlodoveus rex Francorum et Alaricus rex Gotthorum, qui sedem Tholosæ habebat, post multa prœlia quæ invicem gesserant, intereedentes legatus, cum pacem inire cœpissent hujus convenientiæ, ut Alaricus barbam tangeret Chlodovei effectus ille [h] patrenus, perpetuam ad invicem pacem servarent; et ad hujus placita conjunctione [i] nec Francos nec Gotthos armatos penitus accederent. Statuentes diem ad locum designatum ab invicem; ibique legatus Chlodovei, Paternus nomine, ad Alaricum aceessit, inquirens utrum eo habitu Gotthi inermes quo spoponderant, placitum custodirent: aut forte more solito, ut post probatum est, mendaciis parerent [j]. Cum loqueretur Paternus 710 ad Alarico regem, nuntians salutes Chlodovei, et diligenter inquirens quo ordine deberent conjungere, Gotthi fraudulenter uxos [k] pro baculis in manum ferentes. Adprehensum unum ex his Paternus extrahit, dicens: Mendacia tua placita sunt, rex, ut fraude coneris cum tuis Gotthis dominum meum et Francos decipere. Accepto placito cum Alarico, spondens Paternus pro Francis ut judicium Theuderici regis Ætaliæ hujus rei terminus fieretur. Ibi legatus Alarici regis, et Paternus directus a Chlodoveo, conspectum properant Theuderici. Exponens per ordine Paternus causam Chlodovei et Francis, quod legatus Alarici denegare non potuit, nisi tantum petens, ut judicium Theuderici fineretur. Cogitans in semetipsum Theudericus hujus causæ eventum, et futuris temporibus quæ oportebant oblivionem non tradens, zelum adversus hos duos reges retenens; dicens his legatis: In crastinum quod attentius hujus rei pro pacis concordiam, ut justitiæ ordo poscuerit, cum senioribus Palatii pertractare

[a] Clar., *partens*. Boh., *pærgens*.
[b] Boh., *Chunis repedantibus Trigassis*. Can., *castris*.
[c] Boh., *Thorismodus*. Can., *Thorsimodus*.
[d] Clar., *genti*; tum additum est *um*, id est *gentium*.
[e] Boh., *Sparsi focos facerent, ut immensam multitudinem similarent*. Can., *sparsim..... simularent*.
[f] Missorium appellat Fredegarius ipse in Chronico, cap. 73. Sic quoque dicitur in Chronico sancti Benigni. Hinc collige missorii nomine apud illum auctorem catinum, sive pelvim designari.
[g] Confer hoc caput cum capite 20 lib. I Aimoini de Gestis Francorum, et Roriconis lib. IV.
[h] Pro *illi*. Hinc in Clar., alia, sed vetustissima manu, *efficetur illi patrinus*. Postea non tactu solummodo, sed et barbæ aut capillorum incisione affinitas spiritualis inita fuit. Qui alieni crines incidebat, ejus fiebat pater spiritualis. Vide Paulum Diac., in Gestis Langob., lib. IV cap. 40, et lib. VI cap. 53. Plura de hac re habet Mabillon. in præf. I Sæc. III Act. sanct. ord. Bened.
[i] Boh. et Can., *conventione*.
[j] Id est, *mendaces apparerent*, ut habet Can.
[k] Sic uterque Ms., et recte. Vide Chronici cap. 64, et Cangii Glossarium.

potuero, fratribus meis cum integra dilectione, et A amore profuso mandare non sileo. Tractausque in arcano cordis jam olim celaverat, cupiens his duobus regibus ab invicem semper esse discordes, talem inter eosdem judicium termenavit, ut difficile Gotthis, quos Alaricus regebat, hujus culpæ compositio suppleretur, ut veniret legatarius Francorum sedens super equum, contum erectum tenens in manum ante aulam palatii Alarici, et tamdiu Alaricus et Gotthi super eum solidos jactarent, quousque legatum et equum et cacumine conti cum solidis cooperirent. Renuntiantes legati Alarico protinus, quod Theoderici hujus rei terminasset judicius : et cum esset difficile hæc Alarico vel Gotthis supplere, volentes fraude Paternum legatum Francorum decipere, quem in solarium missum, per noctem quod subpositum erat ruens, B fracto brachio **711** vix tandem evasit. Ducitque eum Alaricus in crastinum [*Can.*, castrum], suos ostendens thesauros, et cum sacramento dicens amplius solidos non habere, quam ad præsens arcis plenis ostenderet. Ubi Paternus unum solidum de pugno extrahens, sinu projecit dicens : Hos solidos adarrabo [a] ad partem domini mei Chlodovei regis, et Francis. Revertens ad Chlodoveo, narrans per singula. Chlodoveus adversus Alaricum arma commovit, quem in campania Voglavensem, decimo ab urbe Pectava milliario, interfecit, et maximam partem exercitus Gotthorum ibi gladium trucidavit, regnumque ejus a Legere fluvium et Rhodano per mare Terrenum [b] et montes Perenæos usque mare Oceanum abstulit, quod hodieque ditione condigno [c] C permanet ad regnum Francorum.

V. — *Inter eadem Excerpta ex Idatio.*

Chrocus rex Wandalorum [d] cum Suævis et Alanis egressus de sedibus Gallias appetens (*Cap.* 62; *Can.*, *lib.*III, *cap.*12), consilium matris nequissimæ utens, dum ei dixisset : Si novam rem volueris facere, et nomen adquirere, quod alii ædificaverunt cuncta destrue, et populum quem superas, totum interfice. Nam nec ædificium meliorem a præcessoribus facere non potes, neque plus magnam rem, per quam nomen tuum eleves. Qui Rhenum Magantiam ponte ingeniose transiens, primum ipsamque civitatem et populum vastavit : deinde cunctasque civitates Germaniæ vallans Mettis pervenit, ubi murus civitatis divino nutu per nocte ruens, capta est civitas a Wandalis, Treverici vero D in arenam hujus civitatis quam munierant lil[...] sunt. Post hæc cunctas Gallias Chrocus cum W[...] lis, Suævis, et Alanis pervagans, alias subsi[...] [*Al.*, obsidione] delevit, aliasque ingeniose run[...] vastavit, nec ulla civitas aut caster ab eis in [...] liberata est. Cumque Arelato obsiderent, Chro[...] Mario quodam milite captus et vinculis const[...] est. Qui ductus ad pœnam per **712** universas [...] tates quas vastaverat, impiam vitam digna [...] finivit, cui Trasemundus successit in regnum. [...] manni adversus Wandalos arma commovunt. Ut[...] consentientes, singulare certamen prœliandum [...] miserunt. Sed et ille qui a Wandalis missus es[...] Alamanno superatur ; victusque Trasemund[...] Wandali secundum placetum cum Wandalis, Su[...] et Alanis, Gallias prætermissis Spanias adpe[...] ibique multos Christianorum pro fide catholica i[...] fecit. Post pauco tempore mare traducta in Ma[...] nia, credo divino nutu, fera ducente, cum Wan[...] vadando, transivit. Fertur mare ibi septem [...] passuum latitudinem esse. Mortuo in Mauritania [...] semundo, Honericus mente crudelior Wandalis [...] cessit in regnum, Mauritaniam [e] occupans, nin[...] stragem in Christianis exercuit, consiliante C[...] hæreticorum episcopo, cujus persecutione plur[...] numerus Christianorum martyrii palma sunt coro[...] Ilis diebus Eugenius, Longinus et Vindemialis epi[...] miras virtutes in Christi nomene [f] ostendebant, e[...] et mortuos suscitabant. Cyrola quemdam homi[...] præventum datis quinquaginta aureis, ut se cæ[...] fingeret, et clamaret coram Honericum regem Cy[...] virtutibus se lumen accipere. Qui tactus a Cy[...] cæcus efficitur ; postea, oratione Eugenii, lume[...] cepit. Instigante Cyrola ab invidiæ morbum, H[...] rico jubente, Eugenius capite truncatur ; Long[...] et Vindemialis diversis pœnis adfecti pro Christi [...] mine, ad æternam migrant beatitudinem. Honer[...] merito exigente propriis se morsibus laniavit, in[...] nam vitam justa morte finivit. Cui Childericus [...] cessit in regnum. Ipso defuncto, Childemeris reg[...] suscepit, apud quem Belesarius patricius fortiss[...] dimicavit; in quo regnum Wandalorum finivit.

[Belisarius] a Buccelenum quodam Franco in A[...] lia superatus est, tantæ victoriæ nomenis glori[...] a Bucceleno victus nomen vitamque amisit [g].

Expliciunt Fragmenta Fredegarii.

[a] Boh., *his solidos*. Can., *His solidis sit arrhabo.*
[b] Can., *Tyrrhenum.*
[c] Can., *condigna.* Boh., *ditioni condigne.*
[d] De Vandalis suo loco egit Fredegarius, ut apud Idatium. Chroci irruptionem Sigibertus ad primum Theodosii Junioris imperii annum revocat, quam alii temporibus Valeriani et Gallieni consignare consueverunt.
[e] Sic Boh. Clar., prima manu, *auream totam* ; [...] tera, *Mauretaniam*. Can., *terram totam.*
[f] Boh., *Christianorum ostendebant ægros.*
[g] Confer cum Aimoino, lib. II de Gestis Fra[...] cap. 23.

SANCTI GEORGII FLORENTII GREGORII
EPISCOPI TURONENSIS
LIBRI MIRACULORUM.

Prooemium.

Non poetarum figmentis, aut philosophorum sententiis, sed Evangelicæ veritati insistendum esse.

713-714 Hieronymus presbyter, et post apostolum Paulum bonus doctor Ecclesiæ, refert se ductum nte tribunal æterni Judicis, et extensum in supplicio graviter cæsum, eo quod Ciceronis argutias vel Vir-ilii fallacias sæpius lectitaret : confessumque se coram angelis sanctis ipsi Dominatori omnium, nunuam se deinceps hæc lecturum, neque ultra tractaturum, nisi ea quæ Deo digna et ad Ecclesiæ ædificaonem opportuna judicarentur (*a*). Sed et Paulus apostolus, *Quæ pacis sunt*, inquit, *sectemur, et quæ ad dificationem in invicem custodiamus* (*Rom.* XIV, 19). Et alibi : *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat; sed quis bonus ad ædificationem, ut det gratiam audientibus* (*Ephes.* IV, 29). Ergo hæc nos oportet sequi, scriere atque loqui, quæ Ecclesiam Dei ædificent, et quæ mentes inopes ad notitiam perfectæ fidei instructione ncta fecundent. Non enim oportet fallaces commemorare fabulas, neque philosophorum inimicam Deo pientiam sequi, ne in judicium æternæ mortis Domino discernente cadamus. Quod ego metuens, et aliqua e sanctorum miraculis, quæ hactenus latuerunt, pandere desiderans, non me iis retibus vel vinciri cupio, el involvi (*b*). Non ego Saturni fugam, non Junonis iram, non Jovis stupra, non Neptuni injuriam, non Eoli sceptra; non Æneadum bella, naufragia, vel **715-720** regna commemoro : taceo Cupidinis emissioeni, non Ascanii dilectionem; hymenæosque, lacrymas, vel exitia sæva Didonis : non Plutonis triste vestiulum, non Proserpinæ stuprosum raptum, non Cerberi triforme caput : non revolvam Anchisæ colloquia, on Ithaci ingenia, non Achillis argutias, non Sinonis fallacias : non ego Laocoontis consilia, non Amphyrionidis robora, non Jani conflictus, fugas, vel obitum exitialem proferam; non Eumenidum, variorumque nonstrorum formas exponam : non reliquarum fabularum commenta, quæ hic auctor aut (*c*) finxit mendacio, ut versu depixit heroico : sed ista omnia tanquam super arenam locata, et cito ruitura conspiciens, ad livina et Evangelica potius miracula revertamur, unde Joannes Evangelista exorsus est dicens : *In principio rat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum. Omnia per psum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (*Joan.* I, 1, 2, 3). Et deinceps ait : *Et Verbum caro factum est, t habitavit in nobis : et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate* (*Ibid.*, 4). Quod autem in Bethleem nasciturus erat, ita ait Propheta : *Et tu, Bethleem Ephrata* (*d*), *non es minima n millibus Juda. Ex te enim prodiet Rex qui regat populum meum Israel* (*Mich.* V, 2; *Matth.* II, 6; *Joan.* VII, 42). Hoc enim et Nathanael ille a Cana Galilææ dixit: *Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel* (*Joan.* I, 49). pse est et salus mundi, de quo et ille Simeon ait: *Nunc dimittis, Domine, servum tuum in pace, quia viderunt oculi mei salutare tuum* (*Luc.* II, 29).

(*a*) Hoc ipsum narrat Hieronymus in epistola ad Eustochium.

A

(*b*) Hic desinit prologus in cod. Clar. a.

(*c*) Aliqui Codd. cum Edit. *ante finxit mendacio.... depinxit.*

(*d*) Aliquot mss. cum edit., *Eufrata.*

LIBER PRIMUS.
DE GLORIA BEATORUM MARTYRUM.

CAPUT PRIMUM.

De nativitate Domini nostri Jesu Christi in Bethleem [a].

721 Nato ergo Domino nostro Jesu Christo secundum carnem in Bethleem oppido (*Ante æram vulg. an.* 5, 25 *Dec.*), in diebus Herodis regis, juxta fidem evangelicam, magi ab Oriente venerunt Hie-

[a] Editi : *Stellam quam magi viderunt, adhuc in Bethleem mundis corde apparere.* Porro in Colb. tut. desunt undecim priora capita, ibique liber incipit a capite 12 : *De sancto Joanne Baptista*, quod in isto codice primum appellatur, habet tamen prologum.

rosolymis, dicentes: *Ubi est qui natus est Rex Judæorum? Vidimus enim stellam ejus in Oriente, et venimus adorare eum*(*Matth.* II, 2), et reliqua. Est [a] autem in Bethleem puteus magnus, de quo Maria gloriosa aquam fertur hausisse: ubi sæpius aspicientibus miraculum illustre monstratur, id est stella ibi mundis corde, quæ apparuit magis, ostenditur. Venientibus devotis ac recumbentibus super os putei, operiuntur linteo capita eorum. Tunc ille cujus meritum **722** obtinuerit, videt stellam ab uno pariete putei super aquas transmigrare ad alium, in illo modo quo solent super cœlorum circulo stellæ transferri. Et cum multi aspiciant, ab illis tantum videtur, quibus est mens sanior. Nonnullos vidi qui eam asserebant se vidisse. Nuper autem diaconus noster retulit quod cum quinque viris aspexit [b], sed duobus tantum apparuit.

CAPUT II.

De miraculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi.

Dominus [c] igitur noster Jesus Christus in assumpta carne de Virgine (*An.* 30), multa populis miracula est **723** dignatus ostendere. Haustos enim latices in vini saporem convertit, cæcorum oculis depulsa nocte lumen infudit, paralyticorum gressus ablata debilitate direxit, febres ægrotantium fugato ardore restinxit, hydropicum compresso tumore sanavit, lepram discedere sacri oris virtute mandavit, mulierem dæmonio inclinatam invidentibus Judæis erexit; super aquas vero, non dehiscentibus aquis, incessit: profluvium mulieris tactu fimbriæ salutaris avertit. Multa quidem et alia fecit, quæ sacra Evangeliorum narrat historia. Tamen cum multos salubri cœlestique mandato restaurasset ad vitam, tres ab infernali morte reductos, vitæ restituit: id est, archisynagogi filiam resuscitavit in domo; unicum viduæ surgere jussit ad portæ egressum; et Lazarum vocavit ex monumento.

CAPUT III.

De passione, resurrectione et ascensione ejus.

Igitur Judæi, furore succensi, falsis accusationi-
A bus circumdantes Justum tradiderunt morti, et crucis affixione damnaverunt (*An.* 33, 3 *April.*) quem Deus Pater suscitavit a mortuis tertia die, solutis doloribus mortis (*Act.* II, 24); quoniam impossibile erat eum apud inferos retineri, sicut ait apostolus Petrus. Posthæc promittens Paraclitum, et imbuens cœlestibus doctrinis apostolos, victor ascendit ad cœlos, venturumque se ad judicandum, angelis testantibus, repromittens, dicente apostolici Actus historia: *Hic Jesus qui receptus est a vobis* **724** *sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum* (*Act.* I, 11).

CAPUT IV.

De apostolis et beata Maria.

B Post [d] admirabilem igitur dominicæ ascensionis gloriam (*An.* 33, 14 *Maii*), quæ, contrito diabolicæ malignitatis capite, mentes fidelium ad contemplanda cœlestia animavit, sancti apostoli Domini et Salvatoris nostri cum beata Maria matre ejus, in unam congregati domum, omnia ponebant in medio: nec quisquam suum aliquid esse dicebat; sed unusquisque cuncta possidebat in charitate, sicut sacer apostolicæ actionis narrat stylus (*Act.* IV, 34). Posthæc dispersi sunt per regiones diversas ad prædicandum verbum Dei (*An.* 36). Denique impleto a beata Maria hujus vitæ cursu, cum jam vocaretur a sæculo, congregati sunt omnes apostoli de singulis regionibus ad domum ejus (*An.* 48). Cumque audiissent quia esset assumenda de mundo, vigilabant cum ea simul:
C et ecce Dominus Jesus advenit cum angelis suis, et accipiens animam ejus, tradidit Michaeli archangelo, et recessit. Diluculo autem levaverunt apostoli cum lectulo corpus ejus, posueruntque illud in monumento, et custodiebant ipsum, adventum Domini præstolantes. Et ecce iterum adstitit eis Dominus, susceptumque corpus sanctum in nube deferri jussit in paradisum: ubi nunc, resumpta anima, cum electis ejus exsultans, æternitatis bonis, nullo occasuris fine, perfruitur [e].

[a] In Colb. a. habetur hic in tituli modum, alia quidem, sed vetusta manu: *De stella in puteum lapsa.* Id autem observamus, quod etiamnunc prope cavernam Bethleemitanam puteus seu cisterna peregrinis ostendatur, in quam vulgus putat stellam magorum dilapsam fuisse.

[b] Colb. a., alia manu, *introspexit.*

[c] Hoc caput cum sequentibus ad undecimum inclusive deest in cod. Clarom. a.

[d] Hic incipit Clar. b. An vero aliquando præcedentia capita in eo cod. exstiterint, incertum est, cum istud initio paginæ habeatur, et numerus nullus singulis capitulis præmittatur, nec ullus capitum indiculus in eo codice unquam fuerit.

[e] Mor., *perfruetur.* Hæc porro, quæ de morte beatissimæ Virginis ejusque circumstantiis narrat hic Gregorius, procul dubio hausit ex Pseudo Melitonis Sardensium episcopi libro de Transitu beatæ Mariæ, inter apocryphos a Gelasio papa recensito, qui liber editus est in Bibliotheca Patrum. Mortuam autem eam Ephesi fuisse, doctorum virorum est sententia. At nemo ante Gregorium Turonensem disertis verbis resurrectionem beatæ Mariæ, ejusque corporis simul
D et animæ in cœlos assumptionem asseruisse reperitur. Hæc tamen sententia haud multo postea ita in Galliis prævaluit, ut etiam in Liturgiam fuerit invecta, quod patet ex Missali Gothico, lib. III Liturgiæ Gallicanæ, in missa de Assumptione sanctæ Mariæ, ubi non semel hujus beatissimæ Virginis corpus in cœlos dicitur fuisse translatum, et quidem in contestatione cum iisdem circumstantiis, quæ hic a Gregorio nostro narrantur. Vide et aliud sacramentarium Gallicanum, tomo I Musei Italici, pag. 300. Nihil tamen simile habet sacramentarium Romanum sancti Gregorii. De hac re autem disputatum est fusius hoc sæculo, occasione Martyrologii Usuardi. Vide clar. viri Tillemontii notas 14 et 15 in Vitam beatæ Virginis Mariæ, tomo I Hist. eccles., quibus adde locum Adamnani, lib. I de Locis sanctis, cap. 9, ubi de sepulcro beatæ Mariæ, quod prope Hierosolymam in valle Josaphat ostendebatur, sic loquitur: *In quo,* inquit ille auctor, *aliquando sepulta pausavit. Sed de eodem sepulcro quomodo, vel quo tempore, aut a quibus personis sanctum corpusculum ejus sit sublatum, vel quo loco resurrectionem exspectat, nullus, ut fertur, pro certo scire potest.*

CAPUT V.

De cruce et mirabilibus ejus apud Pictavum.

725. Crux dominica, quæ ab Helena augusta reperta est Hierosolymis (*Christi an.* 326, 3 *Maii*), ita [a] quarta et sexta feria adoratur. Hujus reliquias et merito, et fide Helenæ comparanda, regina Radegundis expetiit (*an.* 569), ac devote in monasterium Pictavense, quod suo studio constituit, collocavit [b]; misitque pueros iterum Hierosolymis, ac per totam Orientis plagam. Qui circumeuntes sepulcra, sanctorum martyrum confessorumque cunctorum reliquias detulerunt: quibus in arca argentea cum ipsa cruce sancta locatis, multa exinde miracula conspicere meruit. De quibus illud primum exponam, quod ibidem Dominus in diebus passionis suæ dignatus est revelare. Sexta feria ante sanctum Pascha, cum in vigiliis sine lumine pernoctarent, circa horam tertiam noctis apparuit ante altare lumen parvulum in modum scintillæ: deinde ampliatum, huc illucque comas fulgoris spargens, cœpit gradatim in altum conscendere: effectaque pharus magna obscuræ nocti vigilantique plebeculæ lumen præbuit supplicanti; illucescente quoque cœlo, paulatim deficiens, data terris luce, ab oculis mirantium evanuit. Ego autem audiebam sæpius, quod etiam lychni, qui accendebantur ante hæc pignora, ebullientes virtute divina, in tantum exundarent oleum, ut vas suppositum plerumque replerent: et tamen juxta stultitiam mentis duræ nunquam ad hæc credenda movebar, donec brutam segnitiem ad præsens ipsa quæ ostensa est virtus argueret; ideoque quæ oculis propriis viderim explicabo. Causa devotionis exstitit ut sepulcrum sancti Hilarii visitans, hujus reginæ adirem colloquia. Ingressusque monasterium, consalutata regina, coram **726** adoranda cruce ac sacris beatorum prosternor pignoribus. Denique oratione facta surrexi. Erat enim ad dexteram lychnus accensus, quem cum stillis frequentibus defluere conspexissem, testor Deum quia putavi quasi vas esset effractum, quia erat ei concha supposita, in quam oleum defluens decidebat. Tunc conversus ad abbatissam, aio: Tantane te retinet mentis ignavia, ut integrum cicindilem [*Al.*, cicindile] laborare non possis, in quo oleum accendatur, nisi effractum quo defluat ponas? Et illa: Nec est ita, domine mi, sed virtus est crucis sanctæ quam cernis. Tunc ego ad me reversus, et ad memoriam revocans quæ prius audieram, conversus ad lychnum, video in modum ollæ A ferventis magnis fluctibus exundare, ac per oram ipsam undis intumescentibus superfluere, et, ut credo, ad incredulitatem meam arguendam, magis ac magis augeri; ita ut in unius horæ spatio plusquam unum sextarium redderet vasculum, quod quartarium non tenebat: admiratusque silui, ac virtutem adorandæ crucis deinceps prædicavi. Puellaque quædam Chrodegildis nomine, dum post mortem patris in urbis Cenomanicæ territorio resideret, oculorum amissione multatur. Postquam autem ex jussione Chilperici regis, adhuc beata Radegunde regina superstite, ad antedicti monasterii transmisisset [c] regulam, ipsa beatissima ostendente, ante sanctam prosternitur arcam: ibique cum reliquis sanctimonialibus vigilias explicans, dato mane, iisdem B discedentibus, prostrata solo in eodem loco quievit; apparuitque ei per visum, quasi aperiret aliquis oculos ejus, et unum sanitati redditum, dum cum alio laboraret, subito ad ostii reserati sonum expergefacta, unius oculi lumen recepit. Quod non ambigitur hoc per crucis virtutem fuisse præstitum. Energumeni, claudi, et alii quoque infirmi persæpe in hoc loco sanantur. Hactenus hinc [d].

CAPUT VI.

De inventione clavorum.

727 Speciosi autem omnique metallo nobiliores dominicæ crucis clavi, qui beata membra tenuerunt, ab Helena regina, post ipsius sacræ crucis inventionem, reperti sunt (*Christi an.* 326); et de duobus quidem C frenum imperatoris munivit, quo facilius, si adversæ gentes restitissent principi, hac virtute fugarentur. De quibus non est ignotum Zachariam vaticinasse prophetam: *Erit*, inquit, *quod in os equi ponitur, sanctum Domini* (*Zach.* XIV, 20). Eo enim tempore Adriaticum mare magnis fluctibus movebatur, in quo tam frequentia erant naufragia, ac demersio hominum, ut vorago navigantium diceretur. Tunc provida regina, condolens excidia miserorum, unum ex quatuor clavis deponi [e] jubet in pelago, confisa de Domini misericordia, quod sævas fluctuum commotiones facile posset opprimere. Quo facto redditur mare quietum, tranquillaque deinceps navigantibus flabra præstantur. Unde usque hodie nautæ sanctificatum mare venerantur [f], cum ingressi fuerint, jejuniis, D orationibusque et psallentio vacant. Clavorum ergo dominicorum gratia quod quatuor fuerint, hæc est ratio [g]: duo sunt affixi in palmis, et duo in plantis; et quæritur cur plantæ affixæ sint, quæ in cruce

[a] Colb. a., *Hierosolymis sita*. De inventione sanctæ crucis sub Macario episc. ac miraculis ea occasione patratis agunt Cyrillus Hierosolymorum episc.; sanctus Ambrosius in orat. de funere Theodosii; Rufinus lib. X Hist. eccles.; sanctus Paulinus in epistola ad Severum; Severus Sulpicius lib. II Historiæ sacræ; Theodoret. lib. I; Socrat., Sozomen. et alii passim auctores Histor. eccles., quod contigisse putant anno 326. De hac ipse Gregorius lib. I Hist. c. 34, sed ex fabulosis actis.

[b] De his egit Gregorius lib. IX Hist. cap. 40, ubi nonnulla observavimus, quæ videsis, sicut et Bollandianos ad diem 3 Maii.

[c] Colb. a., *transmissa fuisset*, quod idem significat ac transmisisset. Hæc enim puella jussu regis in monasterium venit ibi mansura.

[d] Editi, *De his hactenus*.

[e] Gretserus et alii existimant clavum ab Helena in mare quidem demissum, sed illico etiam retractum ab ea fuisse.

[f] Clar. b, *venerant*; alii *veneranter*; cæteri cum editis, *venerantur*.

[g] De clavis dominicis cum sancta cruce inventis plerique Patres, capite præced. laudati scripserunt: at nemo, quod quidem sciam, ita diserte quatuor clavos fuisse pronuntiavit, quæ tamen sententia veri-

sancta dependere visæ sint potius quam stare? Sed in stipite erecto foramen factum manifestum est. Pes quoque parvulæ tabulæ in hoc foramen insertus est; super hanc vero tabulam, tanquam stantis hominis sacræ affixæ sunt plantæ. Quæritur etiam quid de his clavis fuerit factum. Duo sunt quos supra diximus aptati in freno; tertius projectus in fretum; quartum **728** asserunt esse defixum in capite statuæ Constantini, quæ civitate, ut aiunt, tota [*Al.*, totæ] excelsior esse suspicitur, scilicet ut tota cui eminet, munitione salutis, quodam modo galea coronata esset [a]. Magnam asserunt virtutem esse hujus freni : quod ambigi nequaquam potest, quod Justinus imperator publice expertus est, ac suis omnibus patefecit. Illusus enim a quodam mago propter pecuniam amissam, quas sibi dæmonis umbra intolerabiles per duarum curricula noctium intulisset indicavit insidias [b] : sed cum tertia nocte frenum capiti collocasset, locum insidiandi inimicus ultra non habuit, repertumque auctorem insidiarum gladio perculit. Nobis vero quæ sit virtus ligni hujus hoc modo manifestatum est. Advenit quidam qui nobis pallulam holosericam valde vetustam exhibuit, dicens ab hac in Hierosolymis crucem Domini involutam fuisse. Quod cum apud rusticitatem nostram incredibile haberetur, ac rimaremur sollicite unde ei tanta ibidem fuisset gratia ut ista meruisset, cum sciamus in empore quo sacrum hoc lignum adoratur, non solum exinde nihil quemquam mereri, sed etiam importunius accedentem verberibus arceri, respondit : Quando, inquit, Hierosolyma abii, Futen abbatem reperi, qui magnam cum Sophia Augusta gratiam habuit, huic enim omnem Orientem quasi præfecto commiserat [c]. Huic me subdidi, et cum ab Oriente regrederer, ab hoc et sanctorum pignora, et hanc pallam, de qua eo tempore sancta crux involvebatur, accepi [d]. Postquam mihi vir ille retulit, et hanc mihi pallam tradidit, præsumpsi fateor eam abluere, et frigoriticis potum dare; sed mox opitulante virtute divina, sanabantur. Scindebam etiam exinde plerumque particulas, et dabam religiosis **729** pro benedictione. Uni vero abbati partem divisi : qui post duos ad me annos rediens, cum sacramento asseruit duodecim ab ea energumenos, tres cæcos, duosque paralyticos fuisse sanatos. Muto cuidam ipsam pallam in os posuit : sed cum dentes, linguamque ejus attigit, statim vocem eloquiumque restituit. Quod nos fideliter credere, ipsa Domini promissio illicit dicens: *Omnia quæcunque petieritis in nomine meo, credite quia accipietis, et venient vobis* (*Marc.* XI, 14).

CAPUT VII.

De lancea, corona spinea, et columna.

De lancea [e] vero, arundine, spongia, corona spinea et columna, ad quam verberatus est Dominus et Redemptor Hierosolymis, dicendum. Ad hanc vero columnam multi fide pleni accedentes, corrigias textiles faciunt, eamque circumdant : quas rursum pro benedictione recipiunt, diversis infirmitatibus profuturas. Ferunt etiam ipsas coronæ sentes quasi virides apparere : quæ tamen si videantur aruisse foliis, quotidie tamen revirescere virtute divina. Prodit et ex monumento quo dominicum [f] jacuit corpus mira virtus, quod sæpius terra naturali candore radiante repletur, et exinde iterum ablata aqua conspergitur, de qua tortulæ parvulæ formantur, ac per diversas mundi partes transmittuntur, de quibus plerumque infirmi sanitates hauriunt. Illud est tripudiabile, quod sæpissime accessus serpentium vitant. Sed quid ego temerarius de his loqui audeo, cum fides retineat omne quod sacrosanctum **730** corpus attigit esse sacratum?

CAPUT VIII.

De tunica Christi inconsuta.

De tunica vero beati corporis non consuta, desuper contexta per totum, quæ juxta Davidicum vaticinium sub sorte jacuerat, fides evangelica pandit. Ait enim : *Partiti sunt vestimenta mea sibi, et in vestem meam miserunt sortes* (*Joan.* XIX, 24). De hac vero immaculati Agni tunica, quæ a quibusdam audivi, silere nequeo. Ferunt autem in civitate Galatheæ [g], in basilica, quæ ad sanctos Archangelos vocitatur, retineri [h]. Est enim hæc civitas, ab urbe Constanti-

similior est. Ex uno salutem ex his frenum factum fuisse, et alterum diademati imperatorio fuisse affixum, præter vulgatos auctores, affirmat sanctus Ambrosius; et Theodoretus, lib. I Hist. cap. 18, alludit ad Zachariæ prophetiam iisdem verbis quæ hic a Gregorio laudantur.

[a] Colb. a, *galea et corona sit.* Clar. b, *munitionem salutis.... operetur.*

[b] Sic Colb. a; Clar. b, vero : *Amissam, quas sibi dæmonis umbra intolerabili immissas per... sustinuisset insidias enarravit; sed.* Cæteri Mss. et Chet. : *Emissam quæ sibi dæmonis umbra intolerabilis per.... sustinuisset insidias.* Alii Editi : *Emissas sibi a dæmonis umbra intolerabiles per.... sustinuit insidias.*

[c] Aliquot Mss., *commiserant.* Quis ille abbas fuerit, ignoro. Photan celebrat Synaxarium Divionense die 6 Junii apud Bollandianos. Sophia autem fuit Justini junioris uxor, de qua passim in Greg. Historia.

[d] Ad illam pallam alludere videtur Fortunatus lib. II carm. 3.

[e] Lancea qua latus Salvatoris nostri perforatum fuit Jerosolymis ostendebatur sub finem sæculi VII, in lignea cruce inclusa, uti testatur Adamnanus lib. I de Locis sanctis cap. 9, apud Mabillon.. sæculo III Bened., parte II pag. 506.

[f] Cod. Colb. a, *divinum jacuit corpus.*

[g] Colb., *Galateæ*, et al. manu, *Galatiæ*, quo nomine Galatia provincia potius quam urbs designaretur. Vind., *Galathiæ.* Galatheam urbem ex solo Gregorio Turon. memorant Ortelius, Ferrarius, etc.

[h] Hæc eadem tunica in Chronico Fredegarii, cap. XI, dicitur ex civitate *Zafad*, apud Sigibertum *Zaphat*, quam Jaffam seu Joppen interpretantur, anno 30 Guntramni regis in sanctam Jerosolymorum urbem translata fuisse. Postmodum in Gallias allata est tempore Caroli Magni, et apud Argentolium in agro Parisiensi, ubi Gisela ejusdem imperatoris soror ac Theodrada ipsius filia sanctimoniales erant, deposita fuit. Demum cum diu ob bellorum tumultus latuisset, sub sæculi XII medium inventa est, ac præsente Ludovico juniore cum aliis regni proceribus, ab Hugone archiepiscopo Rothomagensi com-

nopolitana, quasi millibus centum quinquaginta, in qua basilica est crypta abditissima: ibique in arca lignea hoc vestimentum habetur inclusum. Quæ arca a devotis atque fidelibus cum summa diligentia adoratur, non immerito digna quæ hoc vestimentum retineat, quod dominicum corpus vel contingere meruit, vel velare.

CAPUT IX.

De mirabilibus basilicæ beatæ virginis Mariæ, ab imperatore Constantino exstructæ.

Maria vero gloriosa genitrix Christi, ut ante partum, ita virgo creditur et post partum, quæ, ut supra diximus (*Cap.* 4), angelicis choris canentibus, in paradisum, Domino præcedente, translata est cujus basilica ab imperatore Constantino admirabili opere fabricata renidet [a]: ad quam **731** adductæ columnæ cum præ magnitudine levari non possent, eo quod esset circuitus earum sedecim pedum, ac diebus singulis casso labore fatigarentur, apparuit artifici sancta Virgo per visum, dicens: Noli mœstus esse, ego enim tibi ostendam qualiter hæ queant elevari columnæ. Et ostendit ei quæ aptarentur machinæ, qualiter suspenderentur trochleæ, atque funium extenderentur officia, illud addens: Conjunge tecum tres pueros de scholis, quorum hoc adjutorio possis explere. Quod cum ille evigilans quæ præcepta fuerant coaptasset, vocatis tribus pueris ab scholis, erexit summa velocitate columnas. Præstitum est populis spectare miraculum admirandum, ut quod multitudo virorum fortium levare nequiverat, tres pueruli absque virtute perfecti operis sublevarent. Hujus festivitas sacra mediante mense undecimo [b] celebratur. Nam in oratorio Marciacensis [c] domus Arverni territorii ejus reliquiæ continentur. Advenienie vero hac festivitate, ego ad celebrandas vigilias ad eum accessi. Cumque per obscuram noctem properarem ad oratorium, suspicio a longe per fenestras ita immensam claritatem effulgere, ut putaretur ibi multitudo lychnorum ac cereorum esse accensa. Credens igitur quod aliqui devotorum jam nos ad celebrandas vigilias præcessissent, accedo ad ostium: pulso, nec quemquam invenio, repertumque ostium clave munitum, cuncta silentio data, deprehendo. Quid plura? Transmittimus ad custodem, cui tunc erat obserandi cura, ut scilicet ostium clave exhibita reseraret. Dum autem ille venit, nos accendimus aforis cereum. Interea aperitur sponte et ostium: ingressisque nobis, credo a **732** caligine peccatorum meorum, claritas quam admirabamur aforis, apparente cereo nostro, discessit; nihil tamen præter virtutem gloriosæ Virginis aliud penitus videre potuimus, unde claritas illa fuisset exorta.

CAPUT X.

De puero Judæo valde memorandum miraculum.

Quid igitur in Oriente actum fuerit [d], ad corroborandam fidem catholicam non silebo. Judæi cujusdam vitrarii filius, cum apud Christianos pueros ad studia litterarum exerceretur, quadam die dum missarum festa in basilica beatæ Mariæ celebrarentur, ad participationem gloriosi corporis et sanguinis dominici cum aliis infantibus infans Judæus accessit. Quo sancto assumpto [e], gaudens ad domum patris revertitur: illoque operante [f] inter amplexus et oscula, quæ acceperat cum gaudio refert. At ille Christo Domino ac suis legibus inimicus ait: Si cum his infantibus communicasti, oblitus paternæ pietatis, ad ulciscendam Mosaicæ legis injuriam, parricida in te durus existam. Et apprehensum puerum in os fornacis ardentis projecit, adjectisque lignis quo vehementius exureretur, insistit. Sed non defuit illa misericordia quæ tres quondam Hebræos pueros Chaldaico in camino projectos nube rorulenta

pluribusque aliis episcopis et abbatibus publicæ fidelium venerationi exhibita fuit anno 1156. Exinde summo populorum concursu celebris fuit ecclesia Argentoliensis, ubi etiam nunc a nostræ congreg. sancti Mauri monachis Benedictinis religiosissime tam pretiosum cœmelium asservatur et colitur. Vide libellum ea de re a domno Gabriele Gerberon Parisiis editum anno 1677.

[a] Describit Adamnanus, lib. I de Locis sanctis cap. 13, ecclesiam prope Jerosolymam, ubi tunc temporis monstrabatur beatæ Mariæ sepulcrum. Sed cum aute Juvenalis tempora, qui mediante sæculo V florebat, nemo dixerit beatæ Virginis sepulcrum Jerosolymis exstitisse, Cl. vir Tillemontius in Vita Constantini Magni, art. 68, existimat ecclesiam hic Gregorio memoratam aliam non esse a cathedrali Ephesina, quæ, uti Acta synodi Ephesinæ attestantur, in Virginis Deiparæ honorem consecrata erat, et sola in probis auctoribus ante id tempus beatæ Virginis titulo decorata fuisse legitur.

[b] Id est mense Januario, quo in Galliis depositionis seu assumptionis beatissimæ Virginis festivitas olim celebrabatur. Quod certum est ex antiquis Liturgiis Gallicanis, et vetustissimis Martyrologiis, ad diem 18 Januarii, ut probat noster Mabillon. lib. II Liturgiæ Gallicanæ num. 22 pag. 118. Vult tamen Scaliger, libro VI de Emendatione temporum, annum ecclesiasticum a Gregorio nostro inchoari a mense Aprili, quo pacto Gregorius hic mensis undecimi nomine Februarium designasset. Cui opinioni favere videtur Sacramentarium Gallicanum, quod ex ms. codice vetustissimo Bobiensis monasterii ab eodem Mabillonio editum est ad calcem tomi I Musei Italici, ubi assumptio sanctæ Mariæ post festum Cathedræ sancti Petri immediate ante Quadragesimam locatur. Passim tamen Gregorius a Martio annum inchoat.

[c] Hic, uti videtur, designatur Marziacum (*Marsac*), parthenon antiquus B. Mariæ etiam nunc nomine insignitus, Mauzacensi monasterio subjectus, ubi sanctimoniales sub priorissæ regimine perseverant. Alius est a Marcinianensi parthenone cujus meminit non semel Petrus Cluniacensis abbas. Vide Savaronem in epist. 119 libri II Apollinaris Sidonii.

[d] Similem historiam habet Evagrius lib. IV cap. 36, et Nicephorus lib. XVII cap. 25. Idem contigisse memoratur apud Bituricas in ecclesia sanctæ Mariæ, tempore Humati ejusdem urbis episcopi, ut narrat Monachus Sansulpicianus in Patriarchio Bituricensi, cap. 19. Hinc cognomen habuit *de Furno calido*.

[e] Aliquot Mss., *quod sanctum assumptum*, accusandi casu loco sexti adhibito, quæ casuum mutatio frequentior est apud Gregorium. Sed hic observandum est hanc vocem *sanctum* absolute pro eucharistia assumi, ut fit in plerisque Liturgiæ nostræ, etiam hodiernæ, orationibus.

[f] Cod. Colb. a, *illoque properante.*

resperserat. Ipsa enim et hunc inter medios ignes A et prunarum moles jacentem prorsus consumi non patitur. Cum autem audisset mater quod scilicet filium communem pater deliberasset exurere, cucurrit ad liberandum eum. Sed cum vidisset incendia ab ore **733** fornacis patulo huc et illuc flamma dominante respergi, ornatum capitis ad terram projecit, diffusaque cæsarie se miseram clamitans, civitatem vocibus implet. Quod cum Christiani quid actum fuerat didicissent, concurrunt omnes ad tam iniquum spectaculum, retractisque ignibus ab ore fornacis, inveniunt puerum quasi super plumas mollissimas decumbentem. Quo extracto, admirantur omnes illæsum, clamoribusque locus ille repletur, et sic Dominum omnis populus benedicit. Conclamabant etiam ut auctorem hujus sceleris in ipsas pro- B jicerent flammas. Projectum autem ita totum ignis absorbuit, ut vix de ossibus ejus parvum quodammodo relinqueretur indicium. Interrogantes autem infantulum Christiani quale ei inter ignes fuisset umbraculum, ait : Mulier quæ in basilica illa ubi panem [a] de mensa accepi, in cathedra residens, parvulum in sinu gestat infantem, hæc me pallio suo, ne ignis voraret, operuit. Unde indubitatum est beatam ei Mariam apparuisse. Agnita ergo infans fide catholica, credidit in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, ac salutaribus aquis ablutus una cum genitrice sua, denuo sunt renati. Multi Judæorum exemplo hoc in urbe illa salvati sunt.

CAPUT XI.

De monasterio Hierosolymitano, et miraculis per virtu- C *tem sanctæ Mariæ reliquiarum.*

Monasterium est valde magnum in Hierusalem, non modicam habens congregationem, in quo non solum devotio [b] populi sæpe plurima confert, verum etiam imperatoris jussu ibi non minima largiuntur. Accidit autem quodam tempore ut præ penuria egestatis valde eis victus necessaria defecissent. Congregatio enim garrula [c] monachorum, cum una atque **734** alia die refectionis alimoniam non caperent, vociferantur ad abbatem, dicentes : Largire cibos, aut permitte discedere unumquemque in locum q vitam propagare possit, alioqui nec te consulto ab cedimus, ne pereamus fame. Hæc iis dicentibus a abbas : Oremus, fratres dilectissimi, et Dominus m nistrabit nobis cibos ; nec enim potest fieri ut defici triticum in ejus monasterio quæ frugem vitæ ex ute pereunti intulit mundo. Quibus vigilantibus noc tota, ac psallentibus, mane orto ita reperiunt cunc horreorum habitacula repleta tritico, ut vix vel res rari ostium posset. Accepto autem cibo, gratia egerunt Deo. Post multos vero annos iterum def ciente cibo, clamaverunt monachi ad abbatem, q ait : Vigilemus ac deprecemur Dominum, et forsita transmittere dignabitur alimenta. Denique proster nuntur ad pavimentum templi. Vigilantes itaque no B tem in psalmis hymnisque et canticis spiritalibu perduxerunt. Cumque se post matutinos somno de dissent, venit angelus Domini, et posuit super alta multitudinem innumeram auri. Erant enim ostia ædi obserata. Exsurgente autem mane abbate cum mo nachis ad celebrandum cursum, viderunt multitudi nem auri super altare. Et ait abbas custodi ædis [d] Quis prefectorum huc ingressus est, qui hæc detulit Respondit : Post egressum vestrum nullus hic homi num accessum habuit, sed ostii clavem munitam re tinui, et mecum habui, donec surgeres ad commo vendum signum [e]. Tunc stupens abbas cum mona chis, munus cœleste intellexit : gratiasque Deo agen collegit, comparatisque victui necessariis, plebem creditam affluenter refecit. Nec mirum si beata Virg sine labore suis protulit victum, quæ sine coitu vir C concipiens, virgo permansit et post partum.

Hujus beatæ Virginis reliquias cum sanctorum apostolorum vel beati **735** Martini quadam vic super me in cruce aurea positas exhibebam. Cumque per viam graderemur, conspicio haud procul a via hospitiolum cujusdam pauperis incendio concremari. Erat autem a foliis, quæ ignibus maxima præstant fomenta, contectum. Currebat miser cum liberis et uxore aquam deportans, sed flammæ non mitigabantur. Tunc extractam a pectore crucem [f] elevo contra ignem : mox in aspectu sanctarum reli-

[a] Observandum hic primo, *panem* solummodo, id est unicam eucharistiæ sacræ speciem, a puero Judæo fuisse receptam, qui tamen supra *corpus et sanguis Domini* a Gregorio appellatur. Observandum secundo, antiquum morem in ecclesiis beatissimam Virginem D repræsentandi sedentem cum infante Jesu, quem in ulnis gestat.

[b] Sic cod. Rom. ; cæteri fere, *in quo loco devotio*; Ed., *in quodam loco.* Porro ex his quæ sequuntur patet hoc monasterium beatæ Mariæ sacrum fuisse.

[c] Cod. Rom. : *Congregatio enim beata.* Ed. : *Congregatio itaque garrula... caperet, vociferant.*

[d] Sic cod. Clar. a. Cæteri vero cum Editis *Æditruo*, aut *æditui*. Nonnulli, *æditux*. Clict., *ædium*.

[e] Exinde patet monachos ad officium divinum, quod hic Gregorius *cursum*, ut alias sæpe appellat, convocandi curam ad abbatem pertinuisse, quod sanctus P. Benedictus regulæ suæ cap. 47, De significanda hora operis Dei, præscripsit. Codex tamen Clar. a habet *surgerem*.

[f] Crucem pectoralem inter ornamenta sacra quibus ad celebrandum utitur summus pontifex, recenset Innocentius III in libro de Mysteriis missæ; sed nusquam invenies id fuisse singulare pontificis Romani privilegium, ut contendit Vicecomes lib. IV de missæ Apparatu cap. 30. Morem illum non adeo antiquum esse colligit piæ memoriæ cardinalis Bona lib. I Rerum Liturgic. cap. 24 num. 10, quod crucis pectoralis mentio nusquam in veteribus sacramentariis occurrat. Vetus est tamen consuetudo deferendi cruces collo appensas, in quibus sanctorum reliquiæ continentur, ut vel ex hoc Gregorii loco colligere licet. Certe Gregorius Magnus phylacteria sacris reliquiis referta ad collum suspensa deferebat, uti narrat Joannes Diac., lib. IV cap. 80. *Phylacteria* autem illa crucem interpretatur ipse Gregorius, lib. XII, epist. 7, ad Theodelindam. Sed ejusmodi cruces non episcopi solum, verum etiam laici deferebant. Nam idem pontifex, lib. II epist. 3, Dynamio patricio transmittit *crucem parvulam*, in qua de catenis beati Petri, et de sancti Laurentii craticula aliquid insertum erat, *ut ea,* inquit, *vestra colla a peccatis solvant.* Confer epist. 6 libri V ad Childebertum regem. Mirum est quanti ponderis cruces Græci imperatores collo

quiarum ita cunctus ignis obstupuit, ac si non fuisset accensus.

CAPUT XII.

De sancto Joanne Baptista.

Joannes [a] vero Baptista astu Herodis per Herodiadem uxorem fratris, in carcerem colligatur (*An.* 30). Tunc temporis a Galliis matrona quædam Hierosolymis abierat, pro devotione tantum, ut Domini et Salvatoris nostri præsentiam mereretur. Audivit autem quod beatus Joannes decollaretur (*An.* 31 *aut* 32) : cursu illuc rapido tendit, datisque muneribus supplicat percussori, ut eam sanguinem defluentem colligere permitteret non arceri [b]. Illo autem percutiente, matrona concham argenteam præparat, truncatoque martyris capite, cruorem devota suscepit : quem diligenter in ampulla [c] positum patriam detulit, et apud Vasatensem urbem, ædificata in ejus honore ecclesia [d], in sancto altari collocavit.

CAPUT XIII.

De gemma Vasatensi nata divinitus.

736 Quoniam Vasatensis urbis meminimus, operæ pretium puto miraculum quod in ea Dominus largitus est memorare. Tempore quo diuturna obsidione vallabatur a Chunis [e], omni nocte sacerdos qui præerat circuibat psallendo, et orabat ; nec ab ullo auxilium, nisi a Domini misericordia requirebat. Hortabatur omnes orare et non deficere, asserens humiles preces cœlorum januas penetrare. Hostis vero in circuitu depopulabatur villas, domos tradebat incendio, agros vineasque pecoribus intromissis [f] vastabat : sed sacerdoti bono operi insistenti celeriter virtus divina adfuit. Una [*Ed.*, Nam] nocte visum est ipsi barbarorum regi quasi psallentes homines in vestimentis albis, accensis cereis, circuire muros urbis. Et indignans, ait : Quæ est hæc perversitas et securitas vana, ut obsessi, quasi despectis nobis, canticis nescio quibus ac laudibus perstrepant ? vere quia digni sunt perditione. Et statim misit ad urbem nuntios, interrogantes quid sibi ista velint. At illi negant scire se quæ dicuntur, neque de iis aliqua persensisse. Alia vero nocte, vidit quasi globum magnum ignis super urbem descendere, et ait : Si contra nos hi obsessi contumaciter agunt, nec nos metuunt, vel cœlestis eos ira consumet. Cumque non videret ullum ab urbe incendium consurgere, misit iterum interrogare quæ essent quæ viderat. **737** Similiter negaverunt nihil se omnino vidisse. Tunc rex Gausericus [g] ait : Si hæc isti nesciunt, manifestum est quod Deus eorum adjuvat eos. Et statim discessit a loco illo. Sacerdos autem convocatis civibus vigilias celebrat, et missarum agit festa [h] pro liberatione populi sui. Dum autem hæc ageret, respiciens sursum vidit super altare, quasi de camera [i] templi, cadere tres guttas, æquales magnitudine, claritate, et candorem crystalli vincentes. Cumque omnes cum admiratione et stupore vehementi intenderent, easque nullus auderet attingere, Petrus quidam presbyter, qui, ut res ipsa asserit, magni meriti erat, exhibita argentea patena, guttas colligere nititur ; quæ dum per altare vago cursu rotantur, defluentes in ipsam patenam, statim in se conjunctæ, quasi unam gemmam pulcherrimam effecerunt : patuitque evidenti ratione contra iniquam et Deo odibilem Arianam hæresim, quæ eo tempore pullulabat, hæc acta. Agnitumque est sanctam Trinitatem, in una omnipotentiæ æqualitate connexam, nullis garrulationibus posse disjungi. Tunc gavisus populus, et intelligens munus sibi indultum fuisse divinitus, conferens aurum gemmasque pretiosas, crucem fecit, in qua hanc gemmam statuit. Sed protinus omnes reliquæ gemmæ hac accedente ceciderunt. Tunc pontifex intelligens non esse consortium cœlestibus cum terrenis, fabricata cruce ex auro purissimo, eam gemmam media intercapedine locat, et populo adorandam præbet. Nec mora, fugato, ut diximus, hoste, civitas liberata est. Jam ex hoc multi infirmi hausto vino vel aqua in qua gemma abluitur, protinus sanitati redduntur. Denique cum adorata fuerit, si a peccato est homo immunis, et ipsa apparet clara : cæterum si, ut plerumque assolet, humanæ fragilitati aliquid detulerit criminis, tota ei videtur obscura, miramque præbet discretionem inter innocentem **738** et noxium ; cum uni atra, alteri monstretur splendida.

appensas gestarent, quas ideo encolpia appellabant, quod supra pectus penderent. Præclaram ejusmodi crucem, duplici transverso munitam ac vivificæ crucis non modicis particulis ditatam, nostro sancti Germani a Pratis monasterio serenissima princeps Palatina testamento suo legavit anno 1685, quam a Manuele Comneno imperatore Constantinopolitano factam fuisse indicant duo versus in ejus postica parte insculpti. Cæterum hodie in Gallia episcopi crucem pectoralem collo appensam jugiter deferre solent, quod plerique abbates regulares, exceptis Cisterciensibus, et abbatissæ imitari gaudent.

[a] In Colb. tut. post prologum incipit liber ab isto capite, quodque ibi primum dicitur, et sic deinceps.

[b] Editi, *ut ei... permitteret. Illo.* Aliquot Mss., *ut eam*, etc., ut Editi.

[c] Cod. Clar. a, *in mappula.*

[d] Cathedralis ecclesia Vasatensis hodieque sancto Joanni Baptistæ sacra est, in qua servari etiamnunc dicitur aliquid de sanguine ejusdem beati præcursoris.

[e] Aliquot Mss., *ab Hunnis,* quod idem est.

[f] Mss. 2, *pecora intromissa,* adhibito quarto casu loco sexti. Tamen Colb. tut. et Clar. b habent, *et pecora intromissa.*

[g] Gensericum Vandalorum regem apud quosdam antiquos *Gaisericum* dictum invenio, qui forte hic designatur. Præferenda tamen videtur esse Valesii sententia scribentis, ad annum 437, tomo I Rerum Francic., hunc Gausericum regem fuisse Chunorum, seu Hunnorum, quos Romani, agente Aetio, tunc advocarant contra Gotthos, qui eam Galliæ partem, ubi Cossio Vasatium sita est, jam tunc obtinebant.

[h] Missarum celebratio festi genus censebatur apud antiquos, ut ex hoc loco et ex can. 17 conc. II Turon. colligit Mabillon. in procemio lib. II Liturgiæ Gallic.

[i] Id est fornice, seu potius laqueari ex ligno. Vide, infra, cap. 47.

CAPUT XIV.

De muliere quæ obtinuit pollicem Joannis Baptistæ.

Nam (*Ed.*, Etiam) quædam mulier [a] a Maurienna urbe progrediens, ipsius Præcursoris reliquias expetivit, et ita se constrinxit vinculo juramenti, ut non ante a loco discederet, nisi de membris ejus mereretur quidquam accipere. Sed cum impossibile hoc incolæ loci narrarent, prosternebatur quotidie ante sepulcrum, orans sibi, ut diximus, de sanctis artubus aliqua condonari. In qua intentione integrum duxit annum. Similiter et alterum, jugi semper oratione deposcens. Tertio vero ingrediente anno, cum orationem suam pervenire non cerneret ad effectum, projecit se ante sepulcrum; et obtestatur non se exinde surrecturam, priusquam hæc petitio obtine- B retur a Sancto. Septima vero die, cum jam inedia deficeret, apparuit super altare pollex miri candoris ac lucis effulgens. Cognito autem mulier Dei dono, surrexit a pavimento, factaque capsula aurea, in ea recondidit quæ Domino largiente meruerat, et sic gaudens remeavit ad propria: impletumque est in illa quod Dominus ait in Evangelio: *Amen dico vobis, quod si perseveraverit pulsans* [b], *et si non surgit pro eo quod amicus ejus sit, propter improbitatem tamen ejus surget, et tribuet ei quotquot habet necessarios* (*Luc.* XI, 8). Post hæc tres episcopi advenientes de civitatibus suis ad adorandum in hoc loco, voluerunt partem de hoc pignore elicere: positoque in medio, nihil omnino auferre potuerunt. Tunc una vigilantes nocte, deprecati sunt ut aliquid mereren- C tur a pollice; positoque sub eo linteo, dum partem auferre conantur, una ex eo gutta sanguinis cecidit super linteum. Quod cernentes, duas **739** deinceps noctes vigilant. Deinde prostrati coram sancto altari, dum supplicant ut adhuc majus aliquid mereantur a pollice, duæ iterum ex eo fluxerunt guttæ. At illi gavisi, colligentes devote quæ Dominus dederat, juxta numerum suum [c] diviserunt linteum cum guttis suis, quæ non sine grandi admiratione urbibus intulerunt. Et quia locus ille Mauriennensis ad Taurinensem quondam [d] urbem pertinebat, tempore illе

A quo Rufus erat episcopus, ait arcihdiaconus ejus a eum: Non est æquum ut hoc pignus in loco vilio teneatur; sed surge, et illud accipe; et defer ad Tau rinensem ecclesiam, quæ plus popularis habetur. Cu ille respondit quia hæc agere non audebat. Archidia conus dixit: Ego hoc deferam, si permittis. Et epi scopus: Fac quod libet. Tunc archidiaconus acce dens ad locum, dum vigilias celebrat, mittit manun ad capsulam. Mox amens effectus, accensus febre die tertio exspiravit; factusque est timor magnu omnibus, nec quisquam ultra beata pignora ausu est mutare.

CAPUT XV.

De reliquiis beati Joannis infra monasterium sanct Martini positis.

B Apud [e] Turonicam vero urbem, dum in oratorium atrii beati Martini ipsius Præcursoris reliquias collocaremus, cæcus quidam, adminiculo deducente, lumen recepit. Energumenus vero obtestans virtutem beati Joannis, Martinique antistitis, expulso purgatus est dæmone. In hoc oratorio una puellarum cui officium erat **740** lychni fomenta componere, adveniens cum cereo ut hæc ageret, est ingressa: compositoque lychno atque accenso, attracto ad se fune, sublimavit in altum, plexisque [f] innexum laqueis ad parietis clavum, et abscessit. Quæ dum redit, cereus quem manu gerebat exstinguitur, regressaque velociter ad cicendilem, cereum non attingebat illuminare, neque laqueum funis absolvere. Dum ambigua de hac causa penderet, subito delapsa C a cicindile flamma, cereum in manu ejus illuminavit; et sic officio luminis præeunte, quo voluit ivit. Ferunt autem in hoc oratorio a lychno oleum ebullire. Habentur enim [g] et ibi reliquiæ sanctæ crucis.

CAPUT XVI.

De ardore manus cujusdam mulieris exstincto.

Sub hujus urbis territorio apud vicum Alangaviensem [h], mulier quædam ex incolis, conspersa Dominica die farina, panem formavit, quem, segregatis prunis, cinere ferventi contexit decoquendum. Quod cum fecisset, protinus ei manus dextera divino igne

[a] Hæc ab Alberto Stadensi in Chronico Tecla virgo appellatur, ubi sancti Joannis *indicem* obtinuisse dicitur.

[b] Alii, *pulsare*; et infra Mss. quatuor, *surgit, et tribuit*, Clar. b. *surget, et tribuit.*

[c] Aliquot Mss. cum editis, *numerum servorum suorum.*

[d] Colb. a, *quamdam.* Urbs illa primum ad Taurinensem diœcesim pertinuit, tum a Francis sub Guntramno rege occupata episcopum proprium obtinuit, qui Darentasiensi metropolitano attributus est. Hinc in vetustis quibusdam notitiis inter provinciæ Alpium Graiarum et Penninarum civitates, Morienna ultimo loco recensetur. Ea tamen de re conquestus est Ursicinus Taurinensis episcopus, ut patet ex Gregorii Magni epistola 114 libri VII ind. 2, ad Syagrium episcopum Æduensem, et sequenti ad Theodoricum et Theodebertum reges. Sed nihil obtinuit, et exinde Mauriennensis episcopatus perseveravit, hodieque subsistit, sed sub Viennensi metropoli. Urbs vero ipsa ob miraculorum sancti Joannis reliquiarum celebritatem vulgo, sicut et ipsa vallis, dicitur Sanctus Joannes de Maurienna (*Saint-Jean de Maurienne*). Vetus instrumentum de ecclesiæ Mauriennensis primordiis dabimus in appendice.

[e] Hoc caput cum sequenti deest in cod. Clar. a. D In altero vero cod. Clar. deest cum sex sequentibus, id est ad 21 inclusive. Porro oratorium in atrio sancti Martini hic memoratum quidam esse putant illud quod etiamnunc subsistit sub sancti Joannis Baptistæ titulo, in quo sancti Martini canonici capitulum congregare solent. Exstat aliud vetustum sancti Joannis Baptistæ sacellum in ipso ecclesiæ sancti Martini ingressu, quod hic forte designatur.

[f] Sic cod. Colb. a. Cæteri, *plerisque.*

[g] Ex cap. 5, supra, idem contingebat ante sanctam crucem in monasterio Pictavensi asservatam, ad quem locum hic alludit Gregorius.

[h] Cod. Mart. et Gict. cum Bell. et Colb. a, in indice, *Langaviensem.* Laud. item in indice *Lanuiense.* Dicitur in fine lib. X Historiæ *vicus Alingaviensis,* aliis auctoribus *Lingiacum,* seu *Langesium,* vulgo *Langeay,* locus etiam nunc notus, his temporibus satis celebris.

succensa cœpit exuri. At illa vociferans ac plangens, basilicam hujus vici, in qua reliquiæ beati Joannis retinentur, expetiit. Et oratione fusa, vovit in hac die divino nomini consecrata nullam operam exercere, nisi tantum orationi vacare. Nocte vero sequenti fecit cereum in altitudinem status sui. Tunc in oratione pernoctans, tento tota nocte manu propria cereo, restinctis ardoribus incolumis est egressa.

CAPUT XVII.

De fluvio Jordane.

741 Et quia Joannis Baptistæ meminimus, dignum est ut de Jordane aliqua memoremus. Igitur a nonte Phanio duo consurgunt fontes, quorum unus or, alter Dan vocitatur : qui ab utraque parte Phaiadæ [a] urbis, quæ prius Cæsarea Philippi vocabatur, B escendentes, sub ipsa urbe tam fluentis [*Al.*, fluenes] conjuncti, quam nomine uno, Jordanem efficiunt, ui usque Hiericho civitatem et ultra defluit. In eo abetur locus in quo Dominus baptizatus est. In uno enim reflexu [b] aqua ipsa revolvitur, in qua nunc prosi mundantur. Cum autem advenerint, sæpius vantur in flumine, donec ab infirmitate purgentur. publico tamen, dum ibi commorati fuerint, victum cipiunt; sanati autem, ad propria discedunt. Ipse noque Jordanis ab eo loco in quinto milliario, mari mmixtus Mortuo, nomen amittit. Mare enim Morum ob hoc dicitur, eo quod ab incendio Sodomæ l reliquarum urbium est versatum, et aqua ipsa halto permixta est : unde a nonnullis mare Asalti [c] appellatur; in quo qui natare nescit, super C uam fertur, et circa eum sulphur adhæret.

CAPUT XVIII.

De aquis Levidæ urbis.

unt autem et ad Levidam [d] civitatem aquæ calidæ, uibus Jesus Nave lavare solitus erat, ubi similiter osi mundantur : est autem ab Hiericho duodecim lia. Prope autem Hiericho habentur arbores quæ s gignunt. Exhibent enim poma **742** in modum rbitarum, testas in circuitu habentes duras, insecus autem plena sunt lana. Et de his etiam nt ipsi Jesu Nave solere fieri indumenta. Sed et eque tales exhibent lanas, ex quibus nos a qui- A busdam delatas vidimus, et admirati sumus vel candorem, vel subtilitatem earum.

CAPUT XIX.

De leproso mundato in loco ubi Dominus est baptizatus, et reliquiis B. Mariæ.

Nam vidi ante hoc tempus hominem, Joannem nomine, qui a Galliis leprosus abierat, et in ipso loco quo Dominum diximus baptizatum aiebat se per annum integrum commoratum fuisse. Qui assidue abluebatur in amne : sed redditus pristinæ incolumitati, reformata in melius cute, sanatus est. Hic reliquias beatæ Mariæ ab Hierosolymis accipiens, revertebatur in patriam : sed prius Romam abire disposuit. Verum ubi altas Italiæ solitudines est ingressus, incidit in latrones. Nec mora, spoliatur ab indumentis, et ipsa quoque capsa in qua beata gestabat pignora capitur. Existimantes enim inimici illi auri ibidem sestertias aggregatas, effracta clave, omnia rimantur intente. Sed cum nihil in ea pecuniæ reperissent, extracta pignora in ignem projiciunt, cæsoque homine discesserunt. At ille semivivus exsurgens, ut vel cineres exustorum colligeret pignorum, invenit super carbones accensos illæsas jacere reliquias : ipsumque linteum quo involutæ erant ita admiratur integrum, ut non putaretur prunis injectum, sed eum ex aquis absconditum. Collegitque cuncta cum gaudio, et viam quam pergebat ingressus, usque ad Gallias pervenit incolumis. Multos etiam vidimus qui vel in Jordane, vel in aquis **743** Levidæ urbis tincti, ab hoc fuerant morbo mundati.

CAPUT XX.

De ecclesia B. Mariæ, et ultione pejerantium, apud Turones.

In [e] urbe autem Turonica, est ecclesia sanctæ Mariæ virginis, ac sancti Joannis Baptistæ nomine consecrata, in qua in perjuris ultio divina apparuit. Quidam autem cum ad perjurandum in hanc ecclesiam fuisset ingressus, ubi manus ante altare stans sursum extulit, ut sacramentum mendax proferret, statim resupinus ruens, ita caput in pavimentum collisit, ut vix vel vivens erigi potuisset. Ad se autem reversus dolum perjurii, quod occultabat, publice patefecit. Vidimus enim et nos quosdam de Turoni-

[a] Paneas, seu Cæsarea Philippi, urbs olim episco- sub Tyrio metropolitano, in Cœlesyriæ finibus, D excisa. De qua Eusebius lib. VII Histor. cap. 17, x eo Rufinus cap. 13. Apud Cæsaream Phi- quam Phœnices Paneada nominant, *ad pedes i montis fontes visuntur, ex quibus profluit Jorda-* etc. Ipsum urbis nomen *Dan* fuisse scribit Hie-nus in Quæstionibus in Genesim, ubi et duos s *Jor* et *Dan* appellari observat, ex quibus re mine junctis Jordanis et fluit et dicitur.

[b] iquot Mss., *refluxu*. Observant tamen etiam peregrini, qui Palæstinam invisunt, eo loco nem esse recurvum, quo Dominus noster ex traditione baptizatus fuisse memoratur.

[c] citur vulgo *Lacus Asphaltites*, ex bitumine ibi excrescit. Cæterum, ut ex relationibus dis- quæ hic Gregorius de mari Mortuo observat hodie experiuntur qui lavandi causa sese in immittunt.

[d] Cod. Colb. tut., *Leviadem*, at cap. seq. habet *Levidæ*, sicut et cæteri scripti in indice. Clict. *Lenidam*. Dicitur apud anonymum Ravennensem, quem noster Placidus Porcheron edidit, *Leviada*, a Plinio *Livias*. Celebris est Λιβίας apud Josephum, Eusebium, etc., sic dicta ab Herode in honorem Liviæ Augustæ, quæ antea dicebatur Bethara ex sancto Hieronymo. Suum olim habuit episcopum sub Cæsarea metropoli, sicut et Jericho, urbs ex sacris Litteris satis nota.

[e] Istud caput cum duobus sequentibus deest in cod. Clarom. a. Ecclesia quæ hic memoratur ea videtur esse quam Ommatius episcopus construxit, ut dicitur lib. x Hist. cap. 31. Exstabat haud procul a cathedrali sancti Gatiani ecclesia oratorium B. Mariæ dicatum, quod modo destructum est; subsistit etiam nunc aliud in eadem urbis parte sub sancti Joannis titulo. An vero unum ex istis, an aliquod aliud jam destructum, hic memoretur, incertum est.

cis in loco eodem perjurasse, qui ita divino judicio A condemnati sunt, ut in ipsius anni curriculo finirentur a sæculo.

CAPUT XXI.

De forma Domini apud Phaniadam.

Igitur, ut diximus, in ipso primo Jordanis egressu, Phaniada civitas [a] sita est, in qua habetur statua ex electro purissimo fabricata, in qua Redemptoris nostri forma dicitur esse expressa. Nam, ut a plerisque audivi, qui eam contemplati fuerant, mira claritas in ejus facie continetur. Sed ne cui videatur absurdum, narrare quæ de ea Cæsariensis refert Eusebius non pigebit. Ait enim : « Mulierem quam sanguinis profluvio laborantem a Salvatore curatam Evangelia tradiderunt, hujus urbis civem constat fuisse, domus- B que ejus in ea etiam nunc ostenditur. Pro foribus vero domus ipsius, basis quædam in loco editiore collocata monstratur, in qua mulieris **744** ipsius velut genibus provolutæ, palmasque suppliciter tendentis, imago ærea videtur expressa. Astat vero alia ærea nihilominus fusa statua, habitu viri stola compte circumdati, et dextram mulieri porrigentis. Hujus ad pedem statuæ in basi herba quædam nova specie nascitur. Quæ cum exorta fuerit, excrescere usque ad stolæ illius æreæ indumenti fimbriam solet. Quam cum summo vertice crescens herba contigerit, vires inde ad depellendos omnes morbos languoresque conquirit, ita ut quæcumque fuerit illa infirmitas corporis, haustu exiguo madefacti salutaris graminis depellatur, nihil omnino virium gerens, si antequam C æreæ fimbriæ summitatem crescendo contigerit decerpatur. Hanc statuam ad similitudinem vultus Jesu formatam tradebant : quæ permansit etiam ad nostra usque tempora, sicut ipsi oculis nostris inspeximus. Et nihil mirum, si ii qui ex gentibus crediderunt, pro beneficiis quæ a Salvatore fuerant consecuti, hujusmodi velut munus videbantur offerre, cum videamus etiam nunc et apostolorum Petri vel Pauli, et ipsius Salvatoris imagines designari, tabulisque depingi. » Hæc Eusebius [b] retulit.

CAPUT XXII.

De Judæo qui iconicam Christi furavit, et transfodit.

Nam et isto nunc tempore, per credulitatem inte gram tanto Christus amore diligitur, ut cujus legen in tabulis cordis credentes populi retinent, eju etiam imaginem ad commemorationem virtutis i tabulis visibilibus pictam per ecclesias ac domos af figant: sed et in hoc inimicus semper humani gene ris æmulus exstat. Nam Judæus quidam cum hujus cemodi imaginem in tabula pictam, ac parieti affixan in ecclesia sæpe vidisset, ait : Ecce seductoren illum qui nos genusque nostrum humiliavit. Et si **745** nocte veniens, telo ipsam imaginem verberat elisamque de pariete, opertam veste, ad domum por tans, flammis parat exurere. Sed res mira apparuit quæ, quod de virtute Dei fuerit, non potest ambigi Nam de vulnere ubi imago transfossa fuerat, sangui effluxit [c]. Quod ipse iniquus spiculator oppletu furore non sensit. Cum autem per obscuræ nocti tenebras domum suam fuisset ingressus, lumine adhi bito cernit se totum sanguine cruentatum: timensqu ne scelus suum patefieret, abjectam a se tabulan abdidit in obscuris, nec ausus est ultra contingei quod inique præsumpsit auferre. Venientes au tem Christiani diluculo ad domum Dei, iconicam non inveniunt, stupentesque ac requirentes quo fuerat factum, cruosis vestigia deprehendunt. Quo sequentes, ad domum Judæi accedunt. Denique scis citati de tabula, nihil certi cognoscunt. Requirente autem eam sollicite, in angulo cellulæ Judæi repe riunt : qua ecclesiæ reddita, furem lapidibus obruе runt.

CAPUT XXIII.

De crucifixo apud Narbonam.

Est et apud Narbonensem urbem in ecclesia se niore, quæ beati Genesii martyris reliquiis plaudi pictura quæ Dominum nostrum quasi præcinctu linteo indicat crucifixum. Quæ pictura dum assidu cerneretur a populis, apparuit cuidam Basileo pres bytero per visum persona terribilis, dicens : Omn

[a] Paneas, de qua supra, cap. 17.

[b] Ex versione scilicet Rufini, qui id habet libro VII Histor. cap. 14, cum Eusebius hanc historiam referat eodem libro, cap. 18, cui Rufinus hæc verba adjungit: « Insignia veterum reservari ad posterorum D memoriam, illorum honoris, horum vero amoris indicium est. » Porro Julianus Apostata, ut refert Sozomenus lib. V cap. 21, hanc Christi Salvatoris statuam evertit, suamque ipsius illi substituit. Sed statim, inquit ille, ignis e cœlo lapsus pectus statuæ et vicinas pectori partes discidit, caputque cum collo dejecit, et pronum humi infixit, atque ex eo tempore remansit fuligine fulminis obsita. Pagani tamen Christi statuam per urbem trahentes confregerunt, quam postea Christiani collectam in ecclesia reposuerunt. Utramque statuam, Christi scilicet Domini in ecclesia, et Apostatæ fuligine deformatam suo tempore perseverasse testatur idem Sozomenus, qui sub Theodosio juniore florebat, id est centum et paulo amplius annis, antequam Gregorius noster scriberet.

[c] Celebris erat apud Damascum Theodori martyris statua, quæ a Sarraceno quodam telo percussa sanguinem effuderat, ut testatur sanctus Joannes Damascenus orat. 3 de sanctis Imaginibus.

[d] Alii, *iconiam*, seu *iconam*. Bal., *iconem*. Retinen nostra lectio, quæ est vetustiorum Edit. et script rum. Sic enim illi auctores scribebant ad designa dam imaginem, ut supra in cap. titulo, et in Vit Patrum, cap. 12. Hinc manavit consuetudo sacra Christi imaginem *Veronicam*, quasi veram iconica appellandi, ut ex compluribus auctoribus probat n ster Mabillonius Itineris Italici pag. 88 et 89. Qua tamen vocem nonnulli mulieris esse nomen post existimantes, Veronicam finxerunt piam feminar quæ Christo ad Calvariæ montem ascendenti obvia occurrens, ejus sacræ faciei quam exterserat effigie in sudariolo impressam receperit. Unde nomen sa ctæ Veronicæ in aliquot Martyrologia invectum es Sed ne in Romanum admitteretur obstitit Baroniu cum aliis viris eruditis. Hinc mirari subit Bollandi nis crimini datum fuisse a Carmelitis, quod de Ver nica muliere quasi dubitanter locuti fuerint. Et quide Nicolaus, aliique complures pontifices Romani ipsa Christi Domini imaginem vulgo *Veronicam* appella testati sunt. Vide Papebrochii responsionem ad e hibitionem errorum per Sebastianum a Sancto Paulo.

vos obtecti estis variis indumentis, et me jugiter **746** nudum aspicitis. Vade quantocius, cooperi me vestimento. Et presbyter non intelligens visionem, data die nequaquam ex ea re memoratus est. Rursumque apparuit ei; sed et illud parvipendit. Post tertium autem diem secundæ visionis, gravibus excruciato eo verberibus, ait: Nonne dixeram tibi ut operires me vestimento, ne cernerer nudus: et nihil ex hoc a te actum est? Vade, inquit, et tege linteo picturam illam, in qua crucifixus appareo, ne tibi velox superveniat interitus. At ille commotus, et valde metuens, narravit ea episcopo, qui protinus jussit desuper velum expandi et sic obtecta nunc pictura suspicitur [a]. Nam et si parumper detegatur ad contemplandum, mox demisso velo contegitur, ne detecta cernatur.

CAPUT XXIV.

Insigne miraculum de fontibus Hispaniæ.

Est [b] et illud illustre miraculum de fontibus Hispaniæ, quos Lusitania provincia profert. Piscina namque est apud Osen [c] campum antiquitus sculpta et ex marmore vario in modum crucis, miro composita opere. Sed et ædes magnæ claritatis ac celsitudinis desuper a Christianis constructa est. Igitur cum dies sacer post circulum anni decedentis advenerit, quo Dominus confuso proditore mysticam discipulis præbuit cœnam, conveniunt in locum illum cum pontifice cives, jam odorem sacri præsentientes aromatis. Tunc data oratione a sacerdote, ostia templi jubent simul muniri signaculis, **747** adventum virtutis dominica præstolantes. Die autem tertia, quod est sabbati, convenientibus ad baptizandum populis, adveniens episcopus cum civibus suis, inspectis signaculis, ostia reserat clausa. Ac mirum dictu, piscinam quam reliquerant vacuam, reperiunt plenam, et ita cumulo altiore refertam, ut solet super ora modiorum triticum aggregari: videasque huc illucque latices fluctuare, nec partem in diversam defluere. Tunc cum exorcismo sanctificatum, conspersum desuper chrisma, omnis populus pro devotione haurit, et vas plenum domi pro salvatione reportat, agros vineasque aspersione saluberrima tutaturus [d]. Et cum exinde multitudo amphorarum sine collecto numero hauriatur, nunquam tamen vel cumulum minuit: licet ubi infans primus intinctus fuerit, mox aqua reducitur, et baptizatis omnibus, lymphis in se reversis, ut initio produntur nescio, ita et fine clauduntur ignaro.

CAPUT XXV.

De hæreticis qui non adhibuerunt illis fidem.

Quidam vero ex hæreticis Deum non metuens, neque venerationem præstans huic loco sancto, neque credens corde miraculum, quod in eo Dominus ad corroborandam suorum fidem præstare dignatus est, non silebo. Venit cum turba equorum, solutis quoque impedimentis jussit in basilicam poni, equitibusque [*Id est*, equis] in ea præsepia præparari, irridens miser quæ de hoc loco narrabantur ab incolis. Igitur media nocte prætereunte, a febre corripitur, ac pene exanimis, et tardius quam debuerat pœnitens, exclamat equites ab æde expelli; erat enim ei, sub rege licet, magna tamen in illa regione potestas. Expulsisque a basilica sancta equitibus, ad se conversus cœpit dentibus proprium lacerare corpusculum, nec prorsus retineri a suis ob nimiam poterat debacchationem. Tandemque **748** oppressus, inter suorum manus spiritum exhalavit.

Denique Theodegisilus [e] hujus rex regionis, cum vidisset hoc miraculum quod in his sacratis Deo fontibus gerebatur, cogitavit intra se dicens, quia ingenium est Romanorum (Romanos enim vocitant homines nostræ religionis) ut ita accidat, et non est Dei virtus. Veniens vero ad annum sequentem, ostium sigillis suis cum episcopi sigillo munivit, posuitque custodes in circuitu templi, si forte aliquem deprehendere posset fraudis alicujus conscium, per cujus ingenium in fontibus aqua succederet. Similiter et alio fecit anno. Tertio vero convocata virorum multitudine, fossas in circuitu basilicæ fieri jussit, ne forte togis [*Ed.*, locis] occultis lymphæ deducerentur in fontem. Fueruntque fossæ in profundo vicenum quinum pedum, in latitudine vero quindecenum. Sed nihil abditum potuit reperiri. Tamen vitæ finem faciens, et credo pro hujus inquisitionis temeritate, anni sequentis diem quo hoc mysterium celebrabatur videre non meruit, eo quod arcanum virtutis divinæ investigare præsumpsit. Habentur autem in ea reliquiæ sancti Stephani levitæ.

CAPUT XXVI.

De illo qui propter perpetratum furtum nequivit aquam haurire.

Ergo quia fons ille divino nutu, ut supra diximus,

[a] Exinde fortasse consuetudo manavit, ut Christus Dominus in cruce pendens vestitus depingeretur. Certe me non semel vidisse memini crucifixum Dominum veste talari indutum apud Rhemos in ecclesia collegiata sanctæ Balsamiæ, seu, ut vocant, sanctæ Nutricis. (Hæc enim beatum Remigium enutrivisse dicitur.) Alias ejusmodi imagines se vidisse testatur Mabillonius in præfatione ad Acta sanctorum ord. Bened., sæc. IV, part. I, num. 47, et in Itin. Italico, pag. 133.

[b] Hoc caput cum tribus sequentibus deest in Clarom. a.

[c] Non alius iste locus videtur esse ab *Osser*, seu *Oset*, prope Hispalim, de quo ipse Gregorius lib. VI Historiæ cap. 43. Hispalis vero ex Bætica provincia censebatur, hodie Andalusiæ regni caput. Similes fontes in Galliis habebantur, infra, lib. de Gloria Conf. cap. 69.

[d] Viget etiamnunc ea consuetudo, quam, ut ex hoc loco patet, a patribus nostris accepimus, aquam in vigilia Paschæ sacerdotum precibus sanctificatam in domos reportandi ad tutamen adversus diabolicos incursus, et ad aerearum potestatum insidias abigendas. Vide Vitam sancti Cæsarii episc., lib. II, num. 13.

[e] Cod. Bell. *Teodegisilis.* Teudisculus ab Isidoro appellatur æra 586. Sed ille post unius anni et aliquot mensium regnum apud Hispalim interfectus est. Hic fortasse designatur Theudix, seu Theudis, aut Theodas, qui ante Theudisclum annis fere 47 regnum tenuit.

ad officium baptizandi repletur ; et quia cum completus fuerit, avide ex hoc populus haurire festinat, quidam accepto vasculo, presbytero qui hanc aquam ministrabat porrexit ad complendum. Quod dum complet senior, hic inter comprimentes turbas manum alterius extendit ab balteum, cultrumque furatus est : quo vagina recondito, manus extendit ad accipiendam hydriam, quam tradiderat presbytero. Qua accepta, amotus in partem aliam, neque unam guttam aquæ in ea potuit reperire. Tunc confusus
749 valde, et sibi ob furti causam hoc evenisse cognoscens, homini cultrum, quem furatus fuerat, reddidit ; et sic iterum porrecta lagena, plenam aquæ recepit. Est enim populus ille hæreticus, qui videns hæc magnalia, non compungitur ad credendum, sed semper callide divinarum præceptionum sacramenta nequissimis interpretationum garrulationibus non desinit impugnare : sed virtus Domini diversam partem destruit et confundit.

CAPUT XXVII.

De martyrio Jacobi apostoli fratris Domini.

Jacobus [a] apostolus (*An.* 61 *vel* 62, 1 *Maii*), qui et frater Domini vocitatus est, ab ipso Domino nostro Jesu Christo episcopus dicitur ordinatus [b]. Post cujus gloriosam Ascensionem, dum viam justitiæ Judæis errantibus aperire conatur, de pinna templi præcipitatus, alliditur, effusoque fullonis fuste cerebro, spiritum reddidit [c], sepultusque est in monte Oliveti [d], in memoria, quam sibi ipse prius fabricaverat, et in qua Zachariam ac Simeonem [e] sepelierat. Hæc de Jacobo apostolo.

CAPUT XXVIII.

De sancto Petro apostolo.

750 Petrus [f] apostolus (*An.* 66, 29 *Jun.*), ob humilitatem docendam, caput desuper tonderi instituit [g], qui ab apostolis cæteris episcopus ordinatus, Romæ cathedram locavit. Cujus oratione et [h] Pauli, Simonis Magi calliditas vel detecta est, vel obruta [i]. Exstant hodieque apud urbem Romanam duæ in lapide fossulæ, super quem beati apostoli, deflexo poplite, orationem contra ipsum Simonem Magum ad Dominum effuderunt. In quibus cum de pluviis lymphæ collectæ fuerint, a morbidis expetuntur, haustæque mox sanitatem tribuunt. Sanctus vero Petrus apostolus, ut præfati sumus, cum post Neroniana ac Simoniaca bella ad crucem venisset, impleto jam felicis tropæi certamine, resupinis ad cœlum vestigiis se expetiit crucifigi, indignum se vociferans ut Dominum exaltari [j] : sicque dirigens spiritum vivacem in astra, sepultus est in templo, quod vocitabatur antiquitus Vaticanum [k], quatuor ordines columnarum valde admirabilium numero nonaginta sex habens. Habet etiam quatuor in altari, quæ sunt simul centum, præter illas quæ ciborium [l] sepulcri sustentant. **751** Hoc enim sepulcrum sub altari collocatum [m] valde rarum habetur. Sed qui orare desiderat, reseratis

[a] Deest hoc caput in utroque cod. Clarom.

[b] Eusebius lib. VII, Chrysostomus in I ad Corinth., Hieronymus in Epist. ad Galat., Proclus in orat. 22, et alii veteres Jacobum ab ipso Christo; alii, ut Clemens Alexand., imo et ipse Eusebius non semel, Hieronymus de Viris illustribus, etc., ab apostolis eumdem Jerosolymitanæ Ecclesiæ specialem curam suscepisse tradunt. Quod fortasse a Christo designatus, ab apostolis vero declaratus et inthronizatus fuerit. Hinc forte laminam auream, ut scribit Epiphanius hæres. 29, in capite gestabat, veterum pontificum more. Hic autem Gregorius Jacobum episcopum ab apostolo non distinguit, quæ videtur esse communior apud veteres et recentiores sententia ; alii tamen aliter sentiunt, qua de re videndi Bollandiani ad diem 1 Maii, Tillemontius in notis ad Hist. Eccles. tomum 1, etc.

[c] Ejus martyrium describit Hegesippus apud Eusebium, lib. II Hist. eccles. cap. 23. Vide et Joseph. lib. XX Antiquit. cap. 8. Lege Acta Martyrum sincera, pag. 1 et seqq.

[d] Communior tamen est sententia, eum juxta templum, ubi necatus fuerat, sepultum fuisse, cujus monumentum adhuc suo tempore perseverasse tradit Hieronymus testis oculatus.

[e] Zachariam sancti Joannis Baptistæ patrem multi interemptum esse volunt Herodis jussu intra templi ipsius septa. Simeonis vero senis, qui Christum in ulnis susceperat, sepulcrum in rupe montis Oliveti exstitisse testatur Adamnanus.

[f] Hoc caput et sequens desunt in cod. Colb. tut.

[g] Tonsuræ clericalis originem vulgo ad sanctum Petrum referunt medii ævi auctores, cujus instituendæ varii varias causas referunt. Vide Bedam, lib. V Hist. Angl. cap. 22. Infra, Vind. non habet *episcopus*. — Hunc locum de clericali corona minime esse intelligendum contendit Thomassinus parte I Discipl. ecclesiast., lib. II, cap. 37, sed de omnibus Christianis, qui præ modestia capillos breves deferre deberent; atque ea occasione profert egregium Amalarii locum testantis hanc sententiam, quæ tonsuram clericalem ad sanctum Petrum revocat, non adeo esse certam, ut ipsi adhærere necesse sit. Vide notas in Vitam sancti Nicetii, in lib. de Vitis Patrum cap. 17.

[h] Mss., *vel*, quod perinde est. Eodem sensu, infra, *vel detecta est vel obruta*, id est *et detecta et*, et sic passim.

[i] Victoria, quam in Simonem Magum retulerunt apostoli, tot sanctorum Patrum testimoniis approbata est, ut absque temeritate rejici non possit, quanquam historiæ veritatem nonnulli auctores apocryphis narrationibus in aliquot circumstantiis obscurarint.

[j] Eamdem rationem afferunt Ambrosius in psalm. CXVIII, Augustinus, Theodoritus, etc. Alii alias adjiciunt, quas fusius prosequi non vacat.

[k] Apostolorum *tropæa*, ut loquitur Caius apud Eusebium, lib. II Hist. cap. 25, jam sæculi III initio celebria erant Romæ, apud Vaticanum et via Ostiensi, id est in iis ipsis locis ubi hodieque eorum sacræ reliquiæ coluntur. Etenim utriusque media pars in ecclesia Vaticana, altera vero medietas in basilica sancti Pauli, quæ abbatia est ordinis Benedictini, asservantur, sacra vero eorum capita in basilica Lateranensi.

[l] Ciborium est ædicula turrita, ad modum umbraculi, aliquot columnis innixa, ad tegendum altare seu alicujus sancti sepulcrum. Vide Liturg. Gallic. Mabillon. lib. I, cap. 8, n. 8.

[m] Vind., *valde ratum*. Antiquus est mos in Ecclesia receptus sanctorum reliquias in cryptis subterraneis subtus altare collocandi, ubi sanctorum celebriorum sepulcra in antiquis basilicis etiam nunc visuntur. Hinc consuetudo manavit altaria erigendi super tumulos virorum piorum, quos episcopi pro sanctis haberi volebant, hicque erat olim sanctos canonizandi ritus. Reliquias sanctorum in baptisterio a se depositas memorat ipse Gregorius lib. X Hist. cap. ult.;

cancellis quibus locus ille ambitur, accedit super sepulcrum; et sic fenestella parvula patefacta, immisso introrsum capite, quæ necessitas promit efflagitat. Nec moratur effectus, si petitionis tantum justa proferatur oratio. Quod si beata auferre desiderat pignora, palliolum [a] aliquod momentana [*Id est*, statera] pensatum facit intrinsecus, deinde vigilans ac jejunans, devotissime deprecatur, ut devotioni suæ virtus apostolica suffragetur. Mirum dictu! si fides hominis prævaluerit, a tumulo palliolum elevatum ita imbuitur divina virtute, ut multo amplius quam prius pensaverat ponderet; et tunc scit qui levaverit, cum ejus gratia sumpsisse quod petiit. Multi enim et claves aureas ad reserandos cancellos beati sepulcri faciunt, qui ferentes pro benedictione priores accipiunt, quibus infirmitati tribulatorum medeantur. Omnia enim fides integra præstat. Sunt ibi et columnæ miræ elegantiæ candore niveo, quatuor numero, quæ ciborium sepulcri sustinere dicuntur.

CAPUT XXIX.

De Paulo apostolo.

Paulus [b] vero apostolus (*An.* 66, 29 *Jun.*), post revolutum anni circulum, ipsa die qua Petrus apostolus passus est, apud urbem Romam gladio percussus occubuit. E cujus sacro corpore lac [c] defluxit et aqua. Nec mirum si lac ejus manavit ex corpore, qui gentes incredulas **752** et parturivit et peperit, ac lacte spiritali nutritas, ad cibum solidum Scripturarum sanctarum, opaca reserando, perduxit. De cujus virtutibus multa quidem audivimus: sed de plurimis unum tantum miraculum studuimus declarare. Factum est autem in quodam loco, ut homo laqueum sibi ad extorquendam vitam, instigante diabolo, præpararet. Cumque secretum cellulæ in qua hæc ageret reperisset, funem trabi transmissum, laqueum cœpit innectere, nomen tamen semper Pauli apostoli invocabat, dicens: Adjuva me, sancte Paule. Et ecce umbra squalida atque funesta, quæ nihil minus [d] vultu quam diabolum similabat, apparuit ei, hortans ac dicens: Eia age, ne moreris, exple [*Al.*, expedi] celerius quæ cœpisti. At ille cum opus hoc, id est vitæ extorquendæ, pararet, semper aiebat: Beatissime Paule, esto adjutor meus. Denique expedito jam laqueo, cum vehementius urgeretur ab umbra, ut collum immitteret, subito adfuit alia umbra huic similis; dicens ei quæ cum homine erat: Fuge, miserrime, en Paulum apostolum huc venientem; invocatus enim ab hoc homine, ecce adest. Tunc evanescentibus umbris, hic ad sensum suum reversus, et crucem virtutis dominicæ pectori nutanti depingens, pœnitentiam genis lacrymarum imbre perfusis agebat [e] cur ista tentasset. Unde manifestum est hunc eumdemque hominem per virtutem beati apostoli ab hoc sævæ mortis præcipitio fuisse salvatum.

CAPUT XXX.

De Joanne apostolo et evangelista.

753 Joannes [f] vero apostolus et evangelista Dei (*An.* 100 *aut* 104, 27 *Dec.*), post peractum tam agonis legitimi quam prædicationis saluberrimæ cursum, vivus descendens in tumulo, operiri se humo præcepit. Cujus nunc sepulcrum manna [g] in modum farinæ hodieque eructat, ex qua beatæ reliquiæ, per universum delatæ mundum, salutem morbidis præstant. Hic est Joannes quem Dominus plus quam cæteros dilexit apostolos, qui tantæ charitatis amore prælatus est, ut super ipsum sacri corporis pectus accumbens, mysteriorum cœlestium hauriret arcana. Ipsi etiam Dominus noster gloriosam Genitricem, quasi peculiari quodam modo discipulo, in ipsa passionis hora, in cruce pro mundi salute positus, commendavit. De hoc enim et post resurrectionem dixit: *Sic eum volo manere donec veniam* (*Joan.* XXI, 22). In Epheso autem habetur locus in quo hic apostolus Evangelium quod ex ejus nomine in Ecclesia legitur scripsit. Sunt autem in summitate montis illius proximi quatuor sine tecto parietes. In his enim orationi insistens, Dominum assidue pro delictis populi deprecans, morabatur: obtinuitque ne in loco illo imber ullus descenderet, donec ille Evangelium adimpleret. Sed et usque hodie ita præstatur a Domino, ut nulla ibi descendat pluvia, neque imber violentus adveniat.

et lib. VII, cap. 31, narrat reliquias sancti Sergii *in sublimi parietis contra altarium* a quodam Syro recondilas fuisse. Nunquam autem, nisi forte brevissimo tempore, super altare locabantur, ut patet ex ipso Gregorio, lib. IX, cap. 6, quod tamen alii improbarunt. Vide Mabillon. lib. I Liturgiæ Gall. cap. 9. Quo autem ævo sanctorum corpora in Occidente levari transferrique cœperunt docet Mabillon. præf. in Acta sanctorum ordinis Benedictini, sæc. II numero 42.

[a] Hæc palliola Hormisdas in epistola ad Justinian. imp. appellat *sanctuaria beatorum Petri et Pauli*. Et ejusdem pontificis legati ipsum deprecati sunt, ut ejusmodi sanctuaria *usque ad secundam cataractam* propter devotionem imperatoris, cui destinabantur, deponeret. Brandea appellat Gregorius Magnus. Unum ex his, quod ad Brunichildem reginam transmissum dicitur, asservatur in sacrario monasterii nostri sancti Germani a Pratis, quod vulgo *corporale sancti Petri* appellatur.

[b] Deest hoc caput in Clarom. b. In Clar. a desunt hæc verba, *post revolutum anni circulum*; quæ lectio etiamsi veritati conformior videatur, incertum tamen est an reipsa sit sincerior. Tamen ex Fortunato et ex Liturgia Gallicana apud Mabillon., lib. II num. 63, patet hanc in Gallia communiorem sententiam fuisse, quod Petrus et Paulus eadem die eodemque anno passi fuerint.

[c] Hoc ex apocrypha sub Lini nomine, aut alia ejusmodi historia, hausit Gregorius, quod silent veteres. Vide Mabillon. Iter Italic. pag. 142.

[d] In Colb. a emendatum *nihil magis*.

[e] Vind.: *Pœnitentiam agens lacrymarum imbre perfusus, aiebat*.

[f] Deest hoc caput in Clarom. a.

[g] Hoc manna adhuc ex apostoli sepulcro scaturiebat sæculo VIII, ex secunda sancti Willibaldi Vita, num. 5, in II parte sæc. III Benedictini. De ejusdem morte non pauci, etiam inter veteres, dubitarunt. Qua de re pro suo more erudite disserentem adi Tillemontium tomo I Hist. Eccles., tit. Sancti Joan., art. 7. Vide sancti Augustini tractat. 124, in Joannem, et Photii Bibliothecam, cod. 229.

In ea urbe Maria Magdalene quiescit [a], nullum super se tegumen habens. In ea et septem Dormientes habentur, de quibus aliqua, Domino jubente, in posterum narraturi sumus. In hac et idolum Dianæ fuit, ab apostolo Paulo destructum. Sed ad cœpta redeamus.

CAPUT XXXI.

De Andrea apostolo.

754 Andreas [b] apostolus (*Ann.* 66 *aut* 70, *seu* 93, 30 *Nov.*) magnum miraculum in die solemnitatis suæ profert, hoc est manna in modum farinæ, vel oleum cum odore nectareo, quod te tumulo ejus exundat. Per id enim quæ sit fertilitas anni sequentis ostenditur. Si exiguum profluxerit, exiguum terra profert fructum; si vero fuerit copiosum, magnum arva proventum fructuum habere significat. Nam ferunt in aliquibus annis, in tantum e tumulo oleum exundare, ut usque ad medium basilicæ profluat rivus ille. Hæc autem aguntur apud provinciam Achaiam, in civitate Patras, in qua beatus apostolus sive martyr, pro Redemptoris nomine crucifixus, præsentem vitam gloriosa morte finivit [c]. Tamen cum oleum defluxerit, tantum odorem naribus præstat, ut putes ibi multorum aromatum sparsam esse congeriem, quod non sine miraculo ac beneficio habetur in populis. Nam ex hoc seu inunctiones factæ, sive potiones datæ, plerumque languentibus commodum præstant. Post cujus gloriosam assumptionem multæ virtutes vel ad hoc sepulcrum, vel per loca diversa in quibus ejus reliquiæ collocatæ sunt, feruntur ostensæ. De quibus pauca memorari non putavi absurdum, quia ædificatio est Ecclesiæ gloria martyrum virtusque sanctorum.

Tempore quo, interfecto [d] Chlodomere rege Francorum, se exercitus reparans Burgundiam devastabat, in quadam basilica reliquiæ jam dicti apostoli cum Saturnini martyris tenebantur. Accensaque basilica, cum jam tignorum moles dirueret, pauperes ac senes, quos barbaries reliquerat, flebant, **755** dicentes : Væ nobis qui tantorum pignorum hodie caremus auxilio; nec nobis ultra spes præsentis vitæ manebit, si hæc deperierint. His ita flentibus, nutu Dei adveniens Turonicus homo, condolens his lamentis, et discens virtutem martyrum, non minus fide quam parma protectus, per medias ingreditur flammas, apprehensasque ab altari sanctas reliquias, nihil ab igne nocitus, extulit foras; sed continuo ita constrictus est, ut gressum in antea agere non valeret. Tunc indignum se judicans qui eas ferret, unam puellam parvulam impollutamque elegit a præda, cui capsulam ad collum posuit, et sic in patriam prospere accessit. Tunc collocatis in altari Novivicensis [e] ecclesiæ, ubi nulla adhuc sanctorum pignora habebantur, annis singulis devotissime eorum solemnia celebrabat. Cujus filius, cum hæc post patris obitum non impleret, a febre quartana per annum integrum laborans, vovit ut novam basilicam in eorum honorem construeret; quo facto, amota febre sanatus est. Sed nec hoc sine Divinitatis providentia actum reor, quod eadem die qua beatæ reliquiæ in aliam sunt translatæ basilicam, errantes homines a via qui beati Vincentii reliquias deferebant, ad vicum ipsum delati sunt. Tunc rogante presbytero, diviserunt ei particulam pignorum, quam in sancto altari unde alias abstulerat collocavit.

Mummolus autem, cum Theodeberti regis tempore, ad Justinianum imperatorem pergens, Constantinopolitani itineris viam navali evectu sulcaret, ad urbem Patras, in qua idem habetur apostolus, est appulsus. Ac dum ibi cum satellitibus moraretur, infirmata vesica calculosus efficitur. Dehinc diversis doloribus arctatus febre consumitur : ablataque delectatione comedendi atque bibendi, adventum mortis solius præstolabatur. Igitur dum se ita fessum et sine spe vitæ decernit, **756** testamentum suum petit scribi, munitumque subscriptionibus ac sigillis, inquiri præcepit si forsitan aliquis reperiretur in civitate qui peritus in arte medicinæ posset perituro succurrere. Sed cum hoc episcopo qui tunc præerat suggeritur, ait : Quousque vos, dilectissimi, casso fatigatis labore, et inter homines requiritis medicinam, cum habeatur hic cœlestis medicus, qui sæpe infirmorum valetudines sine herbarum adminiculo, virtutis propriæ depellat effectu? Et quis, inquiunt, est ille? Andreas, ait, apostolus Christi. Hæc nuntiantes infirmo, rogat se portari ad beati sepulcrum [f]. Cumque, pavimento prostratus, quæ necessitas exigebat fideliter precaretur, medio fere noctis omnes qui aderant sopor obtinuit. Statimque infirmo conatus ejiciendæ urinæ imminet, tangensque unum puerorum, voce tenui vasculum postulat exhiberi, illatoque, dum urinam nititur ejicere, lapidem magnum emisit:

[a] Idem habet auctor Vitæ sancti Willibaldi in præcedenti nota laudatus, et sanctus Modestus episc. Jerosolymitanus, sæculi VII initio, apud Photium, Biblioth. cod. 275. Ejus reliquiæ sæculo IX labente Constantinopolim translatæ dicuntur sub Leone Sapiente. Aliæ sunt hodie in variis Galliæ locis traditiones circa B. Magdalenæ sepulcrum et reliquias, quas hic discutere non vacat. De septem quoque Dormientibus agitur in Vita sancti Willibaldi. Vide infra cap. 95.

[b] Deest hoc caput in Clarom. b.

[c] Hæc est veterum traditio a sanctis Paulino, Gaudentio, Petro Chrysologo, aliisque scriptoribus approbata. Celebria sunt ejusdem apostoli passionis Acta, quæ sub presbyterorum et diaconorum ecclesiæ Achaiæ nomine habentur, de quorum sinceritate non una est omnium sententia. Vide Tillemontii notas de sancto Andrea, tomo I Hist. eccles. — In Missali Gothico Gallicano quod ex Thomasio edidit noster Mabillonius lib. III Liturgiæ Gallicanæ num. 17, habetur Missa de sancto Andrea, cujus contestatio, seu, ut loquimur, præfatio ex vulgatorum hujus sancti apostoli Actorum verbis ut plurimum contexta est.

[d] Vide, supra, Histor. lib. III, cap. 6.

[e] Cod. Clar. a., *Noviacensis*. Colb. tut., *Novicensis*. Locus est apud Turones, vulgo *Neuvi* dictus, ubi hodieque visitur ecclesia antiqua B. Andreæ sacra.

[f] Ejus sacrum corpus Constantinopolim translatum est an. 357, sub Constantio imp., ut scribunt veteres auctores. Vide Philostorgium, lib. III num. 2, et Theodor. Lectorem, lib. II.

qui tam validus fuit, ut cadens sonum in ipsa quæ A parata fuerat concha proferret. Tunc ablata febre cum omni dolore, navi restauratur incolumis [a].

CAPUT XXXII.

De Thoma apostolo.

Thomas [b] apostolus (*Post an.* 66, 21 *Dec.*), secundum passionis ejus historiam, in India passus esse declaratur. Cujus beatum corpus post multum tempus assumptum in civitate, quam Syri [c] Edissam vocant, translatum est, ibique sepultum. Ergo in loco regionis Indiæ, quo prius quievit, monasterium habetur, et templum miræ magnitudinis, diligenterque exornatum atque compositum. In hac igitur æde magnum miraculum Deus ostendit. Lychnus etenim inibi positus, atque illuminatus, ante locum sepul- B turæ ipsius perpetualiter die noctuque divino nutu resplendet, a **757** nullo fomentum olei scirpique accipiens : neque vento exstinguitur, neque casu dilabitur, neque ardendo minuitur; habetque incrementum per apostoli virtutem, quod nescitur ab homine, cognitum tamen [d] habetur divinæ potentiæ. Hoc Theodorus qui ad ipsum locum accessit, nobis exposuit. In supradicta igitur urbe, in qua beatos artus diximus tumulatos, adveniente festivitate, magnus aggregatur populorum cœtus, ac de diversis regionibus cum votis negotiisque venientibus [e], vendendi comparandique per triginta dies sine ulla telonei exactione licentia datur. In his vero diebus qui in mense habentur quinto [f], magna et inusitata populis præbentur beneficia. Non scandalum surgit in plebe, non musca insidet mortificatæ carni, non latex deest C sitienti. Nam cum ibi reliquis diebus plusquam centenum pedum altitudine aqua hauriatur a puteis, tunc paululum si fodias, affatim lymphas exuberantes invenies, quod non ambigitur hæc virtute beati apostoli impertiri. Decursis igitur festivitatis diebus, teloneum publicum [g] redditur, musca quæ defuit adest, propinquitas aquæ dehiscit. Dehinc emissa divinitus pluvia ita omne atrium templi a sordibus et diversis squaloribus qui per ipsa solemnia facti sunt mundat, ut putes locum nec fuisse calcatum.

CAPUT XXXIII.

De Bartholomæo apostolo.

Bartholomæum apostolum apud Indiam [h] passum, agonis ipsius narrat historia (*Sæc.* I, 24 *Aug.*). Post multorum vero annorum spatia de passione ejus, cum **758** iterum Christianis persecutio advenisset, et viderent gentiles omnem populum ad ejus sepulcrum concurrere, eique deprecationes assidue et incensa deferre, invidia illecti, abstulerunt corpus ejus, et ponentes in sarcophagum plumbeum, projecerunt illud in mare, dicentes: Quia non seduces amplius populum nostrum. Sed providentia Dei cooperante per secretum operis ejus, sarophagum plumbeum a loco illo aquis subvehentibus sublevatum, delatum est ad insulam, vocabulo Liparis [i]. Revelatumque est Christianis, ut eum colligerent : collectumque ac sepultum, ædificaverunt super eum templum magnum. In quo nunc invocatus, prodesse populis multis virtutibus ac beneficiis manifestat.

CAPUT XXXIV [j].

De Stephano protomartyre.

Stephanus autem primus vel diaconus Ecclesiæ

[a] In Clarom. a huic capiti subjungitur caput de miraculis sancti Andreæ apostoli, quod est, infra, caput 79.

[b] Deest hoc caput in Colb. tut. et simul cum 2 seqq. in Clar. a. In aliis Mss. caput hoc in duo dividitur ; alterius titulus est : *De virtute basilicæ in qua postea translatus est.* Historiam passionis sancti Thomæ authenticam nullam novimus. Certum tamen videtur illum apud Indos Christi fidem disseminasse, id attestantibus Gregorio Nazianzeno, orat. 25, Hieronymo epist. 148, Ambrosio in psalm. XLV, Paulino aliisque sanctis Patribus, ex quibus Gaudentius et alii, cum vetustioribus Martyrologiis, aiunt eum ibidem vitam finiisse, et quidem martyrio, ex Nilo, Asterio, eodem Gaudentio, etc.

[c] Aliquot Mss. et Ed., *Syriæ Edessam*, ubi sæculo D IV sancti Thomæ corpus exstitisse constat ex Rufino, etc.

[d] Aliquot scripti et Editi, *cognitum tamtum.*

[e] Bal., *negotiatoribusque venientibus.* Aliquot scripti, *negotiisque venientes.* Negotium, pro mercede, aut re venali, quandoque assumi notat Bignonius in Vet. Formul. cap. 45.

[f] Hic mensis juxta Syrorum computum, qui annum a Novembri inchoabant, est Martius, quo Syri festum sancti Thomæ celebrabant, ut patet ex eorum Kalendario quod Genebrardus edidit Lugduni 1615, simul cum suo in Psalmos commentario : Latini tamen die 3 Julii, seu mensis quinti, festum sancti Thomæ, nimirum Translationis, celebrant.

[g] Alii, *publice*, seu *publico.*

[h] Sic Mart. et Clict. Cæteri Ed. et scripti, *apud Asiam.* Si passionis historia, quam hic laudat Gregorius, alia non sit ab ea quæ sub Abdiæ nomine vulgata est, nostra lectio erit præferenda. In Editis caput 33 est de sancto Stephano, et sequens de sancto Bartholomæo. Bartholomæum apud Indos fidem annuntiasse constare videtur ex Eusebio, lib. v, cap. 10, Rufino, lib. III, cap. 1, Hieronymo, seu Sophronio, de Viris illustrib., Socrate, etc. Sed non adeo certum est quam regionem illi auctores Indiæ nomine designare voluerint. Vide Tillemont, tomo I Hist. eccles.

[i] Lipara insula præcipua est Æoliarum in mari Tyrrheno, haud procul a Sicilia ; proprium olim habuit episcopum, sed ejus episcopatus postea Pactensi, *Patti*, in ora Siciliæ unitus est a Bonifacio VIII. Sancti Bartholomæi sepulcrum anno 808 a Sarracenis violatum est, ejusque sacræ reliquiæ anno sequenti Beneventum translatæ sunt, unde Romam allatæ fuerunt ab Ottone III, atque in insula Tiberina depositæ, ubi etiamnunc asservantur. Theodorus Lector lib. II scribit sancti Bartholomæi reliquias anno circ. 508 in urbem *Daras* Anastasii imp. jussu translatas fuisse.

[j] Hoc in capite Gregorius memorat ecclesiam sancti Stephani, quam apud *Turonicam urbem* exstitisse dicit; addit tamen paulo post se *post multos dies ad urbem regressum*, etc.; quæ verba, nisi de alio quopiam itinere intelligenda sint, indicant oratorium ipsum extra urbem in vico aliquo situm fuisse. Cæterum exstat hodieque apud Turonos haud procul a primario urbis templo ecclesia sancti Stephani, parochiali titulo gaudens, quæ urbis portæ et vicino suburbio nomen tribuit.

sanctæ vel [*Id est*, et] martyr (*An.* 33, 26 *Dec.*), apud A Jerosolymam, sicut sacra Apostolorum narrat historia (*Act.* VI, 7), pro nomine sancto Christi, quem a dextris virtutis spiritali contemplatione cernebat, lapidibus est obrutus, pro persecutoribus ipsam supplicans Majestatem. Denique erat oratorium apud urbem Turonicam, ab antiquis ejus nomini dedicatum, quod nos parumper jussimus prolongari. Quod cum factum fuisset, altare ut erat integrum in ante promovimus. Requirentes vero in loculo, nihil de pignoribus sanctis quod fama ferebat reperimus. Tunc misi unum ex abbatibus, ut ab oratorio domus ecclesiasticæ nobis ejus reliquias exhiberet, oblitus sum tamen clavem capsæ porrigere, quæ cingulo dependebat. **759** Veniens vero abbas, ablato ab armario sigillo, capsam reperit obseratam. Quid faceret? B quid ageret? in ambiguo dependebat. Si ad me rediret, longum erat venire et reverti; si ipsam capsam exhiberet, molestum mihi esse noverat, quia multorum ibi sanctorum pignora tenebantur; si non faceret, jussionem quam acceperat non implebat. Quid multa? dum capsam in manu dubitans retineret, resilientibus cum sonitu repagulis, capsam aspicit reseratam. Tunc cum gratiarum actione assumptas reliquias non sine grandi admiratione nobis exhibuit, quas nos, dictis missis, Domino jubente, plantavimus. Regressus autem post multos dies ad urbem, capsam reperi, reducto pessulo, sicut reliqueram, obseratam. Pars [a] enim beati sanguinis sacrosancti levitæ hujus, sicut celebre fertur, in altari Biturigæ ecclesiæ continetur. Quidam autem tempore Felicis episcopi [b], vicinos C suos quodam pro crimine impetebat: quos cum plerumque verbis procacibus lacesseret, ac judicio publico provocaret, decretum est sententia primorum urbis, ut se ab hac noxa qui impetebantur sacramento purgarent. Ingressique in hujus memoratæ ædis altare, cum elevatis manibus sacramenta proferrent, prosecutor causæ perjurasse eos clara voce testatur. Statimque elevatis in sublime pedibus, in aera excutitur, ac illiso capite in pavimento, pene exanimis a circumstanti turba conspicitur. Post duarum fere horarum spatium, cum ad liquidum putaretur spiritum exhalare, apertis oculis, crimen fatetur, se injuste fatigasse homines, vel proclamasse noxios, declaravit; sicque laxatis insontibus, manifestato nocente, virtus Beati perpatuit. Apud Burdegalensem D autem urbem, anus quædam gravata senio, sed fide mentis integræ sublevata, cui mos erat in sanctorum basilicis, **760** misso oleo lychnos accendere, ut hoc negotium ageret, nocte Dominica, beati Petri apostoli basilicam ingressa est. Hujus enim altare, positis in altum pulpitis [c], locatum habetur: cujus pars inferior in modum cryptæ ostio clauditur, habens nihilominus et ipsa cum sanctorum pignoribus [d] altare suum. In hanc venerabilis mulier ad accendendum ut diximus, lumen devota descendit, unam tantummodo habens puellulam in comitatu suo. Quod opus dum ageret, et nox adveniens mundum tenebris operuisset, accedentes clerici, dictis psalmorum capitulis, obserato cryptæ ostio, discesserunt, ignorantes introrsum esse mulierem. At illa accenso lumine, ad ostium properat, ut egrederetur. Quod cum clausum esse sensisset, voces emittit, qui ei aperire debeat ex nomine vocat. Sed cum non esset vox præ senio ita valida, quæ posset penetrare hæc claustra. At ubi se sensit a nullo audiri, prostrata in pavimento quievit, dicens: Deprecer [e] pro peccatis meis et populi Dominum omnium creatorem, quoadusque veniat qui reserare debeat hujus ædis ingressum. In qua oratione excubans, vidit circa medium fere noctis, patefactis ostiis, omnem basilicam immenso lumine effulgere. Et ecce chorus psallentium qui ingressus basilicam [f], postquam, dicta gloria Trinitati, psallentii modulatio conquievit, audivit viros conquerentes inter se, atque dicentes: Moram nobis sanctus facit levita Stephanus. Jam enim alias debebamus adire basilicas, et non possumus, nisi ille prius qui præstolatur adveniat. Hæc enim crebro repetentibus, advenit vir subito in veste alba; cujus personam omnis illa venerans multitudo salutavit humiliter, dicens: Benedic nobis, sacer ac sancte levita Stephane. At ille iterum salutans [g], data oratione, interrogatus ab eis cur a visitatione locorum **761** sanctorum paululum retardasset, respondit: Navis enim in mari periculum demersionis incurrerat, ibique invocatus astiti, erutaque ecce adsum. Et ut ipsi probetis esse vera quæ loquor, vestimentum quod indutus sum, adhuc guttis stillantibus marinis fluctibus cernitur humectatum. Hæc mulier cum tremore magno opprimens pavimentum intente suspiciebat. Quibus discedentibus rursum ostiis divinitus obseratis, hæc ad locum in quo sanctus steterat ac-

[a] Quæ sequuntur ad hæc verba, *Apud Burdegalensem*, etc., desunt in Clarom. b. Hodieque in cathedrali Biturigum ecclesia visitur ampulla sanguine beati Stephani plena, quæ, ut traditio est, ea ipsa est quam hic noster Gregorius commemorat. Eam aiunt a beato Ursino Biturigas allatam fuisse, cum primum ad fidem Christi nuntiandam illuc appulit. Cæterum fideles beati protomartyris sanguinem studiose collegisse patet ex lib. I de Miraculis sancti Stephani cap. 1, apud Augustinum, ubi mentio habetur ampullæ ejusdem martyris sanguine plenæ, quæ Uzali in Africa servabatur. Una ejusmodi ampulla vitrea Neapoli hodieque visitur, quam sanctus Gaudiosus ex Africa profugus in Italiam asportasse dicitur. Vide Historiam persec. Vandalicæ a nobis editam, parte II, cap. 9.

[b] De hoc sancto antistite vide lib. de Gloria Conf. cap. 102.

[c] Mss. fere omnes, *posita in altum pulpita*. Et inferius, *habens puellam*. Altaria edita fuisse olim, et ut plurimum subtus se cryptam habuisse, ubi fideles orare possent, multis exemplis probat Mabillonius in præf. sæculi III, parte I, num. 79, ad Acta sanctorum ord. Benedictini.

[d] Reliquias sanctorum subtus altare olim servatas fuisse jam diximus. Vide sancti Paulini Natale IX, de sancto Felice.

[e] Editi cum aliquot Mss., *deprecabor*.

[f] Ejusmodi visiones passim occurrunt in Actis sanctorum etiam probatissimis. Vide Vitam sancti Germani Antissiodor. a Constantio scriptam, cap. 15.

[g] Cod. Laud. *resalutans*.

cedens, sudario guttas quæ in pavimentum dilapsæ A fuerant diligenter collegit, et Bertchramno [a], qui tunc temporis in episcopatu urbem regebat, manifestavit. Quod ille cum gaudio et admiratione magna suscipiens, secum retinuit. De hoc enim sudario multi infirmi sanitatem experti sunt, ac plerumque et ipse pontifex de eo decerpens pignora, ubi ecclesias consecrabat, fideliter collocavit. Hæc autem ab ipsius episcopi relatu cognovimus.

CAPUT XXXV.

De Clemente episcopo et martyre.

Clemens [b] martyr, ut in passione ejus legitur, anchora collo ejus suspensa in mare præcipitatus est (*An.* 100, 23 *Nov.*). Nunc autem in die solemnitatis ejus, recedit mare per tria millia, siccumque ingredientibus iter præbens, usque dum ad sepulcrum B martyris pervenitur, ibique vota reddentes et orantes populi, regrediuntur ad littus [c].

CAPUT XXXVI.

De puero ad Clementis sepulcrum per anni curriculum, perinde atque unius tantum noctis spatium, dormiente.

Factum est autem ut in una solemnitatum mulier :um filio parvulo in locum accederet. Epulante au:em ea post acta solemnia, obdormivit infans. Dum iutem hæc agerentur **762**, ecce sonus subito factus ist accedentis pelagi. Dehinc oblita mulier sobolis uæ, cœpit velociter cum reliquo populo petere ri)am. Igitur insequenti maris accessu postquam ad ittus venerat, meminit se filium reliquisse. Tunc C um fletu magno dejecta terris, miseram se clamiians, littora vocibus replebat, atque discurrebat per ircuitum riparum, si forte enecatam prolem ejetamque littori aliquis conspicasset. Sed cum nihil nveniret indicii, tandem consolata a propinquis, d propria reducitur, totum annum in luctu ac imentatione deducens. Recurrente autem anni cirulo, venit iterum ad spectandam [d] martyris solmnitatem, fortassis de infantulo si aliqua invenire ossit indicia. Quid plura? Recedente mari, anticiat omnes ad ingrediendum, et ipsa prima præceit ad tumulum. Cumque prostrata solo orationem xplesset, erecta sursum, genis ubertim fletuum nbribus madefactis, dum divertit in parte altera ultum, aspicit filium in eodem loco, ubi eum ormientem reliquerat, in ipso adhuc sopore teneri. D Estimans autem eum esse defunctum, accedit ominus, quasi collectura cadaver exanime: sed cum eum dormire cognovisset, excitatum velociter, exspectantibus populis, incolumem levavit in ulnis; interrogansque inter oscula, ubi per anni fuisset spatium. Nescire se ait, si annus integer præteriisset, tantum dormiisse se suavi sopore in unius noctis spatio æstimabat.

CAPUT XXXVII.

De aqua fontis ejus virtute reducta.

Fons [e] erat irriguus ruri cuidam, infra territorium urbis Lemovicinæ, cujus unda tam hortorum sata quam agrorum culta vel fovebat accessu, vel impetu fecundabat. Deducebatur etiam factis decursibus per loca necessaria, ut ubi eum natura non **763** dabat, studium provocaret. Et erat tam dulcibus vena exuberante fluentis, ut gaudere cerneres olus sive virgultum, si fuisset ab eodem irrigatum. Opitulabatur etiam in eo gratia Majestatis divinæ, ut in quo fuisset fluentum emissum, velociter germina acciperent incrementum. Cumque eum incolæ loci, quasi ludum agentes, per singula quæque loca deducerent, insidiatoris, ut credo, invidia, sub terra dehiscens, ac velut in stadiis duodecim in medium paludis, ubi nullum prorsus posset opus efficere, fluctibus sparsis exoritur. Extemplo omnium mentes timor obsedit, et novum quemdam advenire regioni loci incolæ præstolantur interitum, simulque et beneficium quod habere consueverant, jugi fletu deplorant. Curriculum igitur unius atque alterius anni in hac ariditate pertransiit. Arescunt siti loci illius omnia, quæ irrigare consueverat. Tertio quoque anno accidit ut quidam iter agens beati Clementis martyris, cujus jam supra meminimus, reliquias exhiberet, quas Aridio [f] ipsius urbis presbytero, viro in omni sanctitate religioso, detulit. Ad quem cum die noctuque vicini mœsti tenderent [g], confisi de ejus oratione, quod si peteret Dominum, fontem posset suo restituere loco, ait: Eamus, inquit dilectissimi, et si vera sunt quæ portitor noster asseruit hæc esse Clementis martyris pignora, nunc apparebit cum ejus fuerit virtus manifestata. Tunc cum psallentio ad locum fontis accedit. Et dictis psalmis, in oratione prosternitur; positisque sanctis reliquiis in ipso fontis aditu, petiit ut qui quondam in deserto damnatis ad secanda marmora flumen irriguum patefecit, in hunc locum aquas, quas prius pia indulserat clementia, Clementis iterum intercessio revocaret. Illico vena re-

[a] De hoc plura in Historiæ libris passim.

[b] Hoc caput et duo seqq. desunt in Colb. tut. eest vero cum quinque seqq. in Clar. b. Porro artyris titulum Rufinus sancto Clementi tribuit, ac einceps omnes vulgo auctores. Ejus vero Acta, uæ hic Gregorius laudat, ante sæculum VI nota isse nullo antiquitatis monumento evinci potest. elebria tamen postmodum in Galliis fuisse non ex regorio solum, sed etiam ex Missali Gothico patet, bi eorum epitome refertur. Vide Tillemontii nom 12 in Vitam sancti Clementis, tomo II Hist. ccles.

[c] Hoc miraculum sæculo IX, apud Chersonesum ignotum fuisse narrat auctor Vitæ sancti Constantini seu Cyrilli, die IX Martii Bollandiani. Ejus tamen sancti Pontificis sacrum corpus tunc ibi repertum est, atque Romam allatum, ut fuse idem auctor describit, quem consule.

[d] Mss. plerique, *ad exspectandam*, ex modo pronuntiationis, ut inferius legitur, *exspectantibus*, pro *spectantibus*, et sic passim.

[e] Mss. duo: *Mons erat*.

[f] Is est sanctus Aridius de quo agit Gregorius passim, cujus Vitam infra dabimus.

[g] Mss., ut plurimum, *vicina mæsta penderent*.

currit ad aditum magnas evomens aquas, illumque, A quem prius tenuerat, alveum decurrendo replevit, admirantibus populis, immensæ gratiæ Domino referuntur, qui et **764** martyris virtutem prodidit, et fidelis sui orationem implere dignatus est.

CAPUT XXXVIII.

De Chrysantho martyre.

Chrysanthus [a] martyr, ut historia passionis declarat [b], post acceptam martyrii coronam cum Daria virgine, multa populis sanitatum beneficia tribuebat (*An.* 257, *vel* 283, 25 *Octob.*). Et ob hoc etiam crypta super eos miro opere fabricata est, quæ, in arcuum modo transvoluta, firmissima stabilitate subsistit. Denique cum ad ejus festa populorum frequentatio confluxisset, iniquissimus imperator erectum in il- B lius cryptæ introitu parietem, conclusa multitudine, jussit ædem arena ac lapidibus operiri, factusque est desuper mons magnus, idque gestum certissime ipsius manifestant scripta certaminis. Quæ crypta diu sub hoc velamento permansit operta, donec urbs Romana, relictis idolis, Christo Domino subderetur. Jam procedente tempore nulli erat cognitus locus ipsius sepulturæ, donec, Domino Jesu revelante, patefactus est : cujus parte in una loci, interposito pariete, sepulcra martyrum Chrysanthi et Dariæ segregata; parte in alia [c] sanctorum reliquorum cadavera in unum sunt congregata. Verumtamen pariete illo qui est in medio positus, fenestram structor patefactam reliquit, ut ad contemplanda sanctorum corpora aditus aspiciendi patesceret. Fe- C runt etiam quod eo tempore quo ad sancta solemnia accedentes inclusi sunt, urceos argenteos ex metallo formatos cum vino quod ad oblationem sacrificii divini offertur secum homines detulissent, argentumque ibi remansisse manifestum est, idque hodie a conspicientibus cerni. Sed quia jugiter mens humana turpibus erubescendisque cupiditatibus inhiat, subdiaconus quidam, viso per fenestram argento, cogitat intra se quod postero **765** die avaritia [d] impellente complevit. Nocte enim consurgens, ingressus est basilicam Sanctorum, deinde per fenestram ingrediens cellulam, ac per obscuritatem noctis palpans manibus, aliquos de urceis capit : deinde egredi cum præda cupiens, per totam noctem circumiens, nunquam potuit aditum unde ingressus fuerat reperire. Dato vero die, dum opera sua obtegi conscius sceleris voluit, juxta illud dominici oraculi dictum, quod *Omnis qui male agit odit lucem, ut non manifestentur opera ejus* (*Joan.* III, 30), occultavit se in angulo cellulæ tota die ne videretur. Sequenti vero nocte quæsivit iterum aditum, sed reperire non potuit. Sic per trium noctium curricula fecit. Tertia vero die cum jam fame cruciaretur, accessit coram populo ad fenestram, et relicto argento confessus est opus suum, egressusque est foras cum magna verecundia, nec latuit scelus quod gesserat populis qui aderant. Post multum vero temporis, cognoscens hoc factum Damasus antistes sanctæ sedis apostolicæ, jussit diligentius operiri fenestram, ubi et versibus decoravit locum [e]. Et ibi benedicitur Dominus noster Jesus Christus, ad laudem nominis sui usque in hodiernum diem.

CAPUT XXXIX.

De Pancratio martyre.

Est [f] etiam haud procul ab hujus urbis muro e Pancratius [g] martyr, valde in perjuris ultor (*An.* 304, 12 *Maii*). Ad cujus sepulcrum [h], si cujusquam mens insana juramentum inane proferre voluerit, prius quam sepulcrum ejus adeat, **766** hoc est antequam usque ad cancellos qui sub arcu habentur, ubi clericorum psallentium stare mos est, accedat, statim aut arripitur a dæmone, aut cadens in pavimento amittit [*Bal.* emittit] spiritum. Ex hoc enim quisque fidem cujuscunque rei ab alio voluerit elicere, ut verum cognoscat, non aliter nisi ad hujus basilicam destinat. Nam ferunt plerosque juxta basilicas apostolorum sive aliorum martyrum commanentes, non alibi pro hac necessitate nisi templu[m]

[a] In Clar. b. hoc caput deest cum duobus sequentibus. Deinceps vero in Clar. a pleraque desunt, quædam alio ordine quam in cæteris scriptis et Editis posita, intermixtis etiam quandoque aliquot capitulis ex libro de Gloria Confessorum.

[b] Acta sanctorum Chrysanthi et Dariæ, quæ hodie habentur, et videntur hic a Gregorio laudari, D nullius sunt ponderis. Et quidem sibi ipsis contradicunt quod hos martyres sub Numeriano passos volunt, id est an. 283, quorum tamen Acta jubente Stephano papa, qui obiit an. 257, conscripta fuisse referunt. Eorum memoria celebris est apud Græcos die 19 Martii, et apud Latinos variis diebus. Laudantur a sancto Adhelelmo in lib. de Laudibus Virginit., sancto Damaso, Missali Gelasiano, Floro, etc. Vide, infra, cap. 83. Coluntur die 25 Octobris.

[c] Editi, *segregata parte, in alia,* etc.; al., *segregate.*

[d] Mss. fere omnes, *quod postea avaritia.... implevit.*

[e] Hos versus, quod ipsos Baronius in Annalibus non retulerit, ex Sarazanii Romana editione dabimus in appendice hujus voluminis.

[f] Deest hoc caput in Colb. tut. Clar. a, *ab hujus muro.*

[g] Mss. 2, *Pancratus.* Colb. a, semel hic, et in capitum indiculo *Prancatius*, quæ scribendi hujus nominis varietas in aliis veteribus monumentis occurrit.

[h] Hac in basilica homiliam 27 in Joannem habu[it] Gregorius Magnus ad ipsius martyris *tumbam*. Eandem a presbyteris neglectam monachis attribui voluit idem sanctus pontifex lib. III epist. 18, ad Ma[...]rum abbatem, qui et de eodem sancto variis in ali[is] locis egit. Hanc ipsam vero basilicam ab Honor[io] papa restauratam fuisse observat Anastasius, s[...] inscriptionem hac occasione positam ex nostro M[a]billon. proferemus ad calcem hujus voluminis. [...] ejusdem sancti reliquiis infra, cap. 83, monasteriu[m] Solemniacense, apud Lemovices, in honorem be[ati] Pancratii et aliorum sanctorum constructum fuis[se] docet nos ipsius sancti Eligii Charta, quæ habet[ur] ad calcem Act. sanctorum ord. Benedictini, sæcu[li] II, pag. 1091. Alterius ecclesiæ eidem et aliis ma[r]tyribus dicatæ apud Santonas meminit Gregori[us] Magnus lib. V epist. 50. Sed plura de his vide ap[ud] Bollandianos, die 12 Maii.

expetere beati Pancratii, ut ejus severitatis censura publice discernente, aut veritatem audientes credant, aut pro fallacia judicium martyris beati experiantur.

CAPUT XL.

De Joanne episcopo et martyre.

Multi quidem sunt martyres apud urbem Romam, quorum historiæ passionum nobis integræ non sunt delatæ. De Joanne tamen episcopo, quoniam agon ejus ad nos usque non accessit scriptus [a], quæ a fidelibus comperi, tacere nequivi. Hic cum ad episcopatum venisset, summo studio hæreticos exsecrans, ecclesias eorum in catholicas dedicavit (*An.* 526, 27 *Maii*). Quod cum Theodericus rex comperisset, furore succensus, quia esset sectæ Arianæ deditus, jussit gladiatores per Italiam dirigi, qui universum quotquot invenisset catholicum populum jugularent. Hæc audiens beatus Joannes, ad regem ne hæc fierent deprecaturus accessit. A quo cum dolo susceptus alligavit eum, et posuit in carcerem, dicens: Ego te faciam, ne audeas contra **767** sectam nostram amplius mussitare. Positus vero sanctus Dei in carcere, tantis attritus est injuriis, ut non post multum tempus spiritum exhalaret; obiitque in carcere cum gloria apud urbem Ravennam. Domini autem misericordia statim ultionem super regem improbum irrogavit; nam subito a Deo percussus, plagis magnis exinanitus interiit [b], suscepitque protinus perpetuum gehennæ flammantis incendium.

CAPUT XLI.

De virtute fidei et nominis Christiani.

Magna [c] est enim dignitas nominis Christiani, si illa quæ confiteris fide, opere prosequaris. Nam sicut ait apostolus: *Fides sine operibus mortua est in semetipsa* (*Jac.* II, 17, 20 26). Sicut enim filios Abraham non carnalis nativitas, sed fides facit; ita et Christianos veros, non solum nominis gratia, sed opera præstant. Per hoc enim nomen illuminantur tenebræ, serpentes fugiunt, idola prosternuntur, cessat ariolus, tabescit sortilegus, cultores dæmonum propelluntur, sicut Prudentius noster in libro contra Judæos [d] meminit: quod procedens imperator (Diocletianus) ad immolationem fetidam dæmoniorum, adoratis diis, atque coram sigillis [*id est*, idolis] prostratus, exspectabat [*id est*, spectabat] sa-**A** cerdotes simulacrorum mactantes turbas pecudum, quarum frons revincta lauro securibus cædebatur. Cumque senex cruentis manibus internorum tractaret viscerum partes, jocinoris [e] fibras, atque inter præcordia et exta animalium investigare aliquid tentaret divinum, turbata omnia cernit, nec ea quæ cupiebat scire poterat certus agnoscere. Exclamavit turbatus, et ait: Heu! heu! nescio quid hic agitur, quod diis nostris contrarium esse putatur. Video enim deos nostros a longe discedere, nec de præparatis sacrificiis aliqua prælibare. Et hic, ut res ipsa docet, de officiis quorumpiam deorum, qui nobis adversari sunt soliti. **768** Et mirum, si ad hanc fugam non aliqui de cultoribus Dei Christi, quem crucifixum asserunt, deos nostros impellant. Thuri-**B** bula thymiamatis refrigescunt, aræ tepescit ignis [f], et ipsum quoque ferrum injectum victimis hebetari conspicitur. Require nunc, sacratissime Auguste, quis astet, qui ablutus balsamo unctus, et abscedat protinus, ut accedant dii quos invocamus. Et hæc dicens, ac si ipsum cerneret de his Christum ultorem, procidens ad terram exanimis, offensa proclamat numina. Tunc et ipse imperator, deposito diademate, ait: Quis est hic numinibus nostris contrarius, ac religionis Christianæ socius, qui frontem chrismatis inscriptione signatam ferat, lignumque crucis adoret? ne moretur edicere. Tunc unus de armigeris Augusti in medio positus, projecit arma solo, et ait: Ego sum, cujus Deus Christus est, et qui ejus baptismo ablutus, et cruce redemptus sum; **C** qui semper ejus nomen invocabam, dum sacerdotes vestri dæmonis hæc quæ sunt apposita consecrarent. Ejus nomen fugiunt dii vestri, nec possunt in loco illo stare, ubi tantæ majestatis nomen fuerit invocatum. Hæc dicente puero, obstupefactus imperator et tremens, reliquit templum dæmoniorum [g], tantusque omnes astantes Dei timor accendit, ut nullus Augustum ad palatium sequeretur, sed cuncti, erectis ad cœlum palmis et oculis, Dominum Christum uno ore unoque consensu laudabant, atque ut eisdem adjutor existeret, voce supplici invocabant. Quæ [h] relatio, ne cui fortassis videatur incredula, paucos ex his subjiciam versus:

D

Principibus tamen e cunctis non defuit unus,
Quem puero [i] memini, ductor fortissimus armis,
Conditor et legum celeberrimus, ore manuque
Consultor patriæ, sed non consultor habendæ

[a] Plura de sancto Joanne habent vulgati auctores. Cæteris præferendus est anonymus scriptor Historiæ Cæsareæ a Constantii Chlori principatu usque ad Theodorici Magni regis mortem, editus ab Henrico Valesio post Ammiani Marcellini libros. Ex hoc auctore patet Joannem post Justini imp. edictum de pellendis hæreticis, a Theodorico Ravennam accersitum, indeque Constantinopolim transmissum fuisse, ut imperatorem ab exsequendo edicto averteret; sed imperatore in suo proposito perseverante, pontificem ex itinere reversum in carcerem regis jussu detrusum fuisse, ibique ærumnis confectum animam egisse. Vide Bollandianos, ad diem 27 Maii.

[b] Eum fluxu ventris, quem triduo pertulit, obiisse tradit anonymus supra laudatus. Quidam eremita insulæ Liparitanæ testatus est eumdem in Vulcani ollam a Joanne papa et Symmacho patricio, quos occiderat, fuisse projectum, apud Gregorium Magnum lib. IV Dialog. cap. 30.

[c] Deest hoc caput in Clar. a. In aliis scriptis hunc habet titulum: *De Christiano qui coram pagano immotante stetit.*

[d] Dicitur vulgo Apotheosis, ex quo versus sequentes descripti sunt a 449 ad 502, aliquot omissis.

[e] Cod. Laud., *Lacinoris.* Colb. a, *viscerum fibras atque inter exta.*

[f] Cod. Laud., *ara tabescit.*

[g] Colb. a, *templum idolorum.*

[h] Quæ sequuntur ad finem capitis omittuntur in cod. Clar. b.

[i] In Colb. b. supra *puero* additur *me*, et quidem Prudentius habet: *Me puero ut memini.*

Relligionis, amans ter centum millia divum
769 Augustum caput ante pedes curvare Minervæ,
Fictilis et soleas Junonis lambere, plantis [a]
Herculis advolvi, genua incerare [b] Dianæ.
Forte litans Achaten [c] placabat sanguine multo,
Vittatus de more senex, manibusque cruentis
Tractabat trepidas letali frigore fibras,
Postremosque animi pulsus in corde tepenti,
Callidus interpres, numeris et fine notabat;
Cum subito exclamat media inter sacra sacerdos
Pallidus: En quid ago? majus, rex optime, majus
Numen nescio quod nostris intervenit aris:
Accitas [d] video longe dispergier umbras.
Nescio quis certe subrepsit Christicolarum
Hic juvenum: genus hoc hominum tremit infula et [omne
Pulvinar divum: lotus procul absit et unctus,
Pulchra reformatis redeat Proserpina sacris.
Dixit, et exsanguis collabitur, ac velut ipsum
Cerneret exserto minitantem fulmine Christum.
Ipse quoque exanimis, posito diademate, princeps
Pallet, et astantes circumspicit [e], ecquis alumnus
Chrismatis inscripto signaret tempora signo [f],
Qui Zoroastræos turbasset fronte susurros?
Armiger e cuneo puerorum flavicomantum [g],
Purpurei custos lateris deprenditur unus,
Nec negat, et gemino gemmata hastilia ferro
Projicit, ac signum Christi se ferre fatetur.
Prosiluit pavidus, dejecto antistite, princeps,
Marmoreum fugiens, nullo comitante, sacellum;
Dum [*Prud. ed.*, Tum] tremefacta cohors, dominique [oblita, supinas
770 Erigit ad cœlum facies, atque invocat Iesum.

Hos tantum versiculos ad hæc quæ narravi confirmanda [h], inserui lectioni, ostendens quid nomen Christianum, quid crucis vexillum prosit his qui fide credentes, opere perficiunt quæ crediderunt, sicut superius dictum est.

CAPUT XLII.

De templo beati Laurentii.

Templum [i] erat in quodam loco beati Laurentii, A et reliquiis et nomine consecratum, quod per incuriam longinqui temporis valde detectum erat (*An.* 358, 10 *Aug.*) Quod cum renovare loci incolæ vellent, silvas adeunt, incisa levigataque ligna, trabes efficiunt, impositasque plaustris ad locum exhibent. Quibus per humum ad ordiendum extensis, una brevior est reperta: statimque sacerdotis animum qui ad hæc insistebat dolor maximus attigit, et flens valde, quid ageret, quo se verteret, ignorabat. Tunc intuens roborem breviorem, ait: O Laurenti beatissime, appositus igni glorifica te, semper pauperes fovens ac reficiens: cogita paupertatem meam, quia non est exiguitati nostræ facultas, qualiter hic alia exhibeatur. Illico, cunctis attonitis, trabs crevit in tanto spatio longitudinis, ut necesse esset partem B magnam incidi. De qua, industria plebis, beneficia perdere nefas putans, credens eam manu Martyris tactam ac prolongatam, partem quæ superfuerat frustatim decerpens, diversas infirmitates sæpe submovit. Quod Fortunatus presbyter his versibus prosecutus est:

Laurenti merito flammis vitalibus uste,
771 Qui fervente fide victor ab igne redis,
Dum tibi templa novant breviori robore plebes,
Creveruntque trabes, crevit et alma fides.
Stipite contracto tua se mercede tetendit,
Quantum parva prius, postea cæsa fuit;
Crescere plus meruit succisa securibus arbor;
Et didicit sicca longior esse coma,
Unde recisa fuit. Populis fert inde salutem;
Si venit intrepidus, lumina cæcus habet.

Multo plures exinde scripsit versiculos [j], quos ego C prætermisi, hos tantum pro testimonio veri [*Al.* viri] scribens. Acta sunt autem hæc apud Brionas [k] Italiæ

[a] Colb. a, *plantas.* Quæ sequuntur ad finem capitis non habentur in cod. Bellov.; vox tamen *plantis* refertur ad versum sequentem. Soleæ sunt sandaliorum genus, de quibus in Actis sanctorum Fructuosi et aliorum, et in Vita sancti Fulgentii num. 18.

[b] Alii, *incurvare.* Nostra lectio melior est, ut monet Heinsius. Eadem voce utitur Prudentius in Hamartigeniis; et Juvenal. Satyra 10, *genua incerare deorum.*

[c] Lege *Hecaten.* Hæc est Diana, quæ in cœlis Luna, in infernis Proserpina dicebatur. Hecaten dictam putant, quod centum victimis placaretur, cui rei alludere videtur Prudentius. Infra dicitur *Persephone.*

[d] Aliquot Ed. Prudentii, *Ascitas video.* Melior lectio, ut monet Heinsius, esset *eccitas*, pro *excitas*, quæ vox apud veteres maxime erat in usu ad res magicas exprimendas. Ammian. Marcell., *infernis manibus excitis*, etc.

[e] Heinsius, *circum inspicit.*

[f] Mss. 3, cum Prudentio Heinsii, habent, *signarit... tigno.*

[g] Hinc Heinsius infert hunc armigerum e prætorianis militibus Germanis, aut aliis Septentrionalibus populis fuisse, quod illi solerent habere flavos capillos, et quidem promissos.

[h] Eadem ferme quæ hic Gregorius ex Prudentio narrat, habet Lactantius lib. IV Institutionum, et in aureo libello de Mortibus Persecutorum, cap. 10, ubi hæc Diocletiano imp. contigisse scribit. Quæ prima fuit persequendorum Christianorum occasio, cum antea Diocletianus optimo semper animo erga Christianos fuisset, ut fusius narrat Eusebius lib. VIII Hist. eccles. In Chronico autem persecutionem contra milites in Oriente a Veturio inchoatam anno 302 consignat. — Paulus Baudri Calvinianus, vir eruditus, qui Lactantii libellum de Mortibus persecutorum cum variorum notis edidit, suisque observationibus illustravit, occasione juvenis Christiani qui signo crucis edito sacrificia deorum perturbavit, fatetur consuevisse Christianos jam a primis Ecclesiæ sæculis Christi signaculo sese munire, profertque Tertulliani ea de re insignem locum ex lib. de Corona militis cap. 3, ubi legitur: *Ad omnem progressum atque promotum, ad omnem aditum et exitum, ad vestitum et calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacunque nos conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus*, etc. Paulo inferius laudat Theodoriti Hist. locum ex lib. III cap. 3, ubi Julianus Apostata dæmones crucis signo fugasse dicitur, aliaque ejusmodi exempla apud veteres passim haberi innuit. Sed cum exinde Catholicorum religionem in servandis primævæ Ecclesiæ moribus laudare debuisset, rem alio vertit, contenditque sectam suam, D quæ hunc morem abjecit, improbari non posse, quod iste signandi sese ritus nusquam in Scripturis compareat. Quasi vero liceat improbare quæ ab apostolis aut eorum discipulis accepta posteris Ecclesia commendavit.

[i] Deest hoc caput in Colb. tut. In Clar. b vero desideratur simul cum quatuor sequentibus.

[j] Est carmen 14 libri IX, quod viginti duos complectitur versus.

[k] *Regionem Brionum* in qua sanguis pluit memorat Paulus Diac. lib. IV Hist. Langob. cap. 4. De eadem lib. II cap. 13, sicut et Fortunatus in epistola ad nostrum Gregorium. *Breones* in comitatu Tirolensi nonnulli locant, de quibus auctor Vitæ sancti Corbiniani. *Brios prope Vercellas* habet Ortelius, ubi, ut ait, Carolus Calvus imp. interiit. At Carolus apud *Brios* quidem animam egit, sed jam Alpes ipsumque montem Cinisium, Roma in Gallias rediens, superaverat.

castrum. Nam vidi ego hominem, qui, graviter dentium dolore laborans, accepta de hoc ligno a sacerdote particula, statim ut dentem attigit, dolore protinus caruit. Sed nec illud silendum putavi, quod reliquiæ ejus ab incendio hostilitatis ereptæ, a quodam homine in Lemovicinum delatæ sunt. Qui cum sæpius admoneretur per visum, ut easdem Aredio abbati deferret, nec jussionem impleret, ipse cum conjuge et omni familia ægrotare cœpit. Tunc necessitate compulsus, ut eas viro sancto detulit, mox sanitati restitutus abscessit.

CAPUT XLIII.

De Cassiano martyre.

Cassianus [a] martyr Italiæ, puerorum magnificus doctor, adveniente persecutione, ipsi puerili ac tenero gregi persecutorum judicio traditur (*An.* ... 13 *Aug.*). At illi magistri sanguinem sitientes, ceratas in [b] caput illidunt tabellas, secantes latitudinibus stylorum, punctisque minutis transverberantes **772** membra magistri, dignum Deo martyrem effecerunt: in cujus honore hodieque tantus timor habetur, ut nullus penitus de ejus rebus aliquid sit ausus attingere. Quod si fecerit, aut arripitur dæmonio, aut morte repentina consumitur, non tamen immunis ab ultione recedit.

CAPUT XLIV.

De Agricola et Vitali martyribus.

Agricola [c] et Vitalis apud Bononiam Italiæ urbem pro Christi nomine crucifixi sunt (*An. circ.* 303, 4 *aut* 29 *Nov.*) : quorum sepulcra, ut per relationem fidelium cognovimus, quia nondum ad nos historia passionis advenit, super terram sunt collocata. Quæ cum a multis, ut fit, vel tangerentur manu, vel ore oscularentur, admonitus est ædituus templi ut immundi ab his arcerentur. Quidam audax atque facinorosus opertorium unius tumuli removit, ut scilicet aliquid de sacris auferret cineribus : missoque introrsum capite, oppressus ab eo, vix ab aliis liberatus, confusus abscessit : nec accipere meruit quod temerario ausu præsumpsit; sed cum majori deinceps reverentia sanctorum adivit sepulcra. Alius quoque tributa publica deferens, sacculum pecuniæ dum iter ageret, negligenter amisit. Appropinquans autem civitati, recognoscit se amisisse sacculum publicum A quod ferebat. Tunc prostratus coram sepulcris Beatorum, cum lacrymis deprecatur ut perditum eorum virtute reciperet, ne ipse conjuxque ac liberi, ob id captivitati subigerentur. Egressus autem foris in atrium, virum qui hanc pecuniam in via jacentem repererat nactus est : scrutatusque diligenter **773** illius horæ tempore hic sacculum invenisse se dixit quo iste martyrum auxilium flagitavit. Horum reliquias Namacius [d], Arvernorum episcopus, devote expetiit, ut scilicet eas in ecclesia quam ipse construxerat collocaret : direxitque unum illuc presbyterum, qui, abiens cum Dei gratia, quæ petierat detulit. Regressusque cum sociis, in quinto ab Arverna urbe milliario revertentes, metatum accipiunt, et ad episcopum missos dirigunt, ut eis quid agant jubeat B ordinare. Mane autem facto, sacerdos admonitis civibus, cum crucibus et cereis ad occursum sanctarum reliquiarum devotissimus properat. Cumque ei presbyter offerret ut beatas reliquias aspiceret, si juberet. Et ille : Mihi, inquit, magis est hæc credere quam videre; sic enim in Scripturis legimus sanctis, quia ipse Dominus beatos illos judicat, qui in eum cum non viderint credidissent (*Joan.* xx, 29). Hac itaque sacerdotis fide pollente, Dominus sanctos suos glorificat in virtute. Nam venientibus illis, subito contenebratum est cœlum : et ecce imber umbrosus atque teterrimus super eos descendit : et tanta pluvia ibidem est diffusa, ut flumina per vias illas currere cernerentur. Verumtamen circa sancta pignora per unum valde jugerum neque una gutta visa est cecidisse. Et C abeuntibus illis, pluvia eos a longe, quasi præbens obsequium, sequebatur, populum fovens, gestatores autem pignorum non attingens. Hæc videns pontifex, magnificavit Dominum, qui, fidei suæ sic favens, talia ad Sanctorum gloriam operari dignatus est. Congregatis vero civibus cum magno gaudio atque devotione, sanctam ecclesiam his illustratam pignoribus dedicavit.

CAPUT XLV.

De sancto Victore martyre.

774 Magnificatur etiam apud Mediolanensium urbem Victor [e] inclytus martyr, quod sæpius vinctos ab ergastulis dissolvat, captivosque liberos abire permittat (*An.* 303, 8 *Maii*). Igitur quodam tempore

D

[a] Ejus martyrium describit Prudentius in libro Περὶ στεφάνων, hymno 9. Passus est Imolæ, quæ urbs alias *Forum Cornelii* seu *Syllæ* appellatur, in Romandiola, sub ditione pontificia et Ravennate metropoli. Ejus sacrum corpus in ecclesia cathedrali, quæ ab eo sancti Cassiani dicitur, asservatur sub majore altari. Ipsius festum agitur die 13 Augusti, sed incertum est quo anno, vel sub qua persecutione passus fuerit. Ejus martyrii historiæ compendium exhibet Beda in Martyrologio sincero.

[b] In Colb. a et Clar. a deest *in*. Nam hic, sicut et alias sæpe, quartus casus pro sexto adhibetur. Unde Colb. tut. habet, *ceratis caput inlidunt tabellis.*

[c] Istud caput et duo sequentia desunt in Colb. tut. Horum martyrum passionem descripsit sanctus Ambrosius initio libri de Exhortatione virginitatis, quorum sacra corpora sub altari deposuerat, ut narrat Paulinus in ipsius Vita. Eosdem laudant sanctus Paulinus poemate 24, et alii. Jovinus præfectus militiæ in Galliis, tum consul, haud multo post eorum martyrium Remis basilicam insignem sub sancti Agricolæ nomine construxit, in qua et ipse sepultus est. Hodieque subsistit sancto Nicasio sacra, quam incolunt monachi Benedictini e cong. sancti Mauri.

[d] De sancto Namacio et ecclesia ab eo ædificata Gregorius lib. II Hist. cap. 16, quod vide. Hæc ecclesia, cathedralis scilicet, primo sanctorum Vitalis et Agricolæ dicta est, tum sancti Laurentii, ac denique sanctæ Mariæ, quod nomen hodieque retinet. Vide Cointium, ad an. 554, num. 4. Est tamen altera item apud Claromontem sancti Laurentii ecclesia. Adi Savaron., in lib. de Ecclesiis Clarom. cap. 1 et 3.

[e] Hunc martyrem laudat Ambrosius inter speciales Mediolani patronos, libro VII in Lucam. Narrat

Apollinaris cum Victorio duce [a] Italiam petiit, quem aiunt apud urbem Romam interfectum [b]. Apollinarem incolæ loci quasi captivum retinebant, dicentes : Non videbis patriam tuam, sed dignas ut satelles tuus pœnas exsolves. Hæc autem comminati, miserunt eum in exsilium apud urbem Mediolanensem. Factum est autem ut adveniente festivitate sancti Victoris, convenientibus populis, et hic vigiliis interesset, sub libera enim custodia absolutus attendebatur, prostratusque coram sacro sepulcro sancti Victoris, cum semper, tum impensius orare cœpit, ut eum virtus Martyris ab hoc exsilio liberaret. Circa medium vero noctis, egressus ab æde, audivit unum de egenis loquentem ad alium, atque dicentem : Quid putas, o compauper, quæ virtus sit hujus Martyris ? Verum dico, nec fallor, quia in hac nocte quisquis captivus domino per fugam dilabitur, absolutus in patriam accedit, nec prorsus ultra reperitur. Hæc Apollinaris verba, quasi auspicium ex Dei nutu missum accipiens, iterum atque iterum provolutus ad tumulum Martyris, orat ut, virtute ejus adjutus, absque impedimento possit abscedere. Moxque vocato puero, equum sterni præcepit dicens : Hodie absolvendi sumus a vinculo isto custodiæ. Et ascendentes ita Alpium juga congeriorum [c] oppleta multitudine pertransierunt, atque Arvernum perlati **775** sunt, virtute beati Martyris præeunte, ut a nullo interrogarentur quo tenderent, vel unde venirent : manifestumque est eos præsidio beati Martyris ab hac ærumna fuisse salvatos.

CAPUT XLVI.

De calice crystallino restaurato.

Est enim [d] apud eamdem urbem basilica sancti A Laurentii levitæ, cujus supra meminimus, ibique admirabili pulchritudine calix crystallinus [e] habebatur. Acta vero quadam solemnitate, dum per diaconum ad sanctum altare offerretur, elapsus manu in terram ruit, et in frusta comminutus est. At diaconus pallidus et exsanguis, collecta diligenter fragmenta vasculi super altare posuit, non diffisus quod eum possit virtus Martyris solidare. Denique in vigiliis, lacrymis, atque oratione deducta nocte, requisitum calicem reperit super altare solidatum. Quæ virtus cum populis nuntiata fuisset, tanta animos devotione succendit, ut a sacerdote peterent nova in honorem ejus Dei solemnia celebrari. Tunc pontifex loci, suspenso super altare calice, ex tunc agens, et in posterum per singulos annos devotissime festa instituit celebrari. B

CAPUT XLVII.

De sanctis Gervasio et Protasio, Nazario et Celso.

In hac enim [f] urbe beatorum martyrum Gervasii Protasiique victricia **776** corpora retinentur (*An. circ.* 66, 19 *Jun.*), quæ diu, sicut ipsa passionis narrat historia [g], sub fossa latuerunt, quæ beato Ambrosio revelata (*An.* 386), atque ab eodem reperta, in basilicam quam ipse proprio ædificavit studio ostensis miraculis sunt sepulta. De quorum reliquiis [h] quia maxime Turonica urbs seniores ecclesias continet illustratas, sed et per totum Galliarum ambitum, Deo propitio, dilatatæ sunt. Sermo quadam vice de his quibusdam religiosis est habitus, vel qua de causa antedictæ reliquiæ tam condense fuerint C per loca singula distributæ. Et quæ super his, quodam referente, audivi, absurdum non putavi inserere lectioni, quia non continentur in historia pas-

Ennodius, Ticinensis sæculo VI episcopus, epist. 24 lib. VIII, se ipsum in extremis agentem oleo B. Victoris perunctum sanitatem miraculo recuperasse, quod in Eucharistico repetit. Ejus martyrii Acta habentur, sed quæ nulla pollent auctoritate. Mediolani in ecclesia *sancti Victoris*, *Ad corpus* dicta, requiescit, in qua Benedictinis monachis Olivetani substituti sunt an. 1507. Anno autem 1576 ejusdem sancti corpus e veteri in novam ecclesiam transtulit sanctus Carolus Borromæus. Qua de re videsis Puricellum in Monumentis Ambrosianis, et Bolland. ad diem 8 Maii.

[a] Apollinaris sancti Apollinaris Sidonii filius fuit, de quo Gregorius lib. II Hist. cap. 37, et lib. III cap. 2. De Victorio autem lib. II, cap. 20 et 21.

[b] Editi et aliquot scripti, *quo, ut aiunt, . interfecto.*

[c] Sic Clar. a. At Mart. et Laud., *juga*, *neque aliorum congeriorum*, etc. Colb. a et Mor., *neque alium*. Rom., *neque alium congeriosum*. Clict., *atque alium congerium montem oppleta*. Bad., *juga oppleta*.

[d] Hoc caput et quatuor seqq. desunt in Clar. a; supra autem, cap. 42, actum est de basilica sancti Laurentii, sed apud Brionas. Unde conjicio verba *cujus supra*, etc., revocanda esse ad ipsum sanctum Laurentium.

[e] Sanctus Hieronymus in epist. ad Rusticum laudans sanctum Exsuperium, qui omnia pauperibus erogaverat, ait : *Nihil illo ditius, qui corpus Domini canistro vimineo, sanguinem portat in vitro.*

[f] Sic etiam incipit in Colb. ant., licet omissis capitibus tribus, in eo quod ibi præcedit non agatur de Mediolano. Ita etiam Clar. b, in quo tamen aliquis recentior detrita priori lectione reposuit, *In Mediolanensi*. Editi, *In hac etiam*.

[g] Historiam passionis sanctorum Gervasii et Protasii nullam novimus præter epistolam sub sancti Ambrosii nomine ad Italiæ episcopos, *Ambrosius servus servorum*, etc., sed quæ supposititia est, ideoque a nostris, cum antea, numero 53, recenseretur, in appendicem rejecta. Eorum vero inventionis a se factæ, et translationis historiam ipsemet sanctus Ambrosius narravit epist. 54 ad Marcellinam sororem suam, quæ in nova editione est 22. Videndi quoque ea de re Paulinus in Vita sancti Ambrosii, sanctus Augustinus, lib. XXII de Civitate Dei cap. 28, et lib. IX Confess. cap. 7. De eorumdem reliquiis per universum ferme orbem transmissis, et de diversis D miraculis quæ per eas contigere, præter eosdem auctores, scripsere sanctus Paulinus Nolæ episc. epist. 12, sanctus Gaudentius, et alii. Passi creduntur sub Neronis persecutione; at detecti sunt anno 386, cum Mediolani ferveret Justinæ Augustæ et Arianorum adversus sanctum Ambrosium persecutio, die 17 Junii : die vero 19 sub majore altari basilicæ Ambrosianæ depositi fuerunt.

[h] Videtur hic locus librariorum errore corruptus, quem tamen ope Mss. sanare non licuit. Indicare forsitan vult principales Turonensis urbis ecclesias sanctorum Gervasii et Protasii reliquiis fuisse illustratas, quo nomine designaret dubio procul ecclesiam cathedralem et sancti Martini basilicam. Nam vix usquam invenies *senioris ecclesiæ* nomine alias a cathedralibus apud Gregorium donatas fuisse. Paulo inferius Editi et omnes fere Scripti, excepto Colbertino tut., habent, *reliquiæ tam condensatæ fuerint*, *per loca*, etc.

sionis. Aiebat enim quod quando hæc gloriosa corpora translata in ecclesiam illam fuerunt, dum in honorem ipsorum martyrum missarum solemnia celebrarentur, cecidisse e camera [*Id est*, fornice] tabulam unam, quæ illisa capitibus Martyrum rivum sanguinis elicuerit. De quo infecta linteamina, vel pallulæ, sive vela ecclesiastica, beatus cruor collectus est : qui usque adeo confluxisse fertur, quoadusque linteamina, qui susciperent, sunt reperta. Ex hoc enim eorum reliquiæ affatim collectæ per universam Italiam vel Gallias sunt delatæ. Ex quibus et sanctus Martinus multa suscepit, sicut Paulini beatissimi narrat epistola [a].

De [b] sancti vero Nazarii ac Celsi pueri artubus, quos apud Ebreduuensem Galliarum urbem passos lectio certaminis narrat (*An... 12 Jun.*), ipsa corpora et ita clam, propter paganorum insecutionem, **777** sepulta sunt, ut in tempora secutura oblivioni darentur. Referre erat solitus vir ille, qui de supradictis sanctis quæ præfati fuimus enarravit, natam fuisse super hæc sepulcra pirum arborem, et fecisse quemdam pauperem hortulum in hoc loco, qui hanc arborem concludebat. Verum cum poma juxta morem tempore debito ferret, quicunque exinde infirmus, qualibet ægritudine detentus, pomum mordicus decerpsisset, mox, ablata infirmitate, convalescebat; unde magnum quæstum pauper ille habebat. Sed cum se revelantes Martyres, arborem incidi jussissent, pauper ille in magnis fletibus prorumpens, incidi arborem non sinebat. Quo remoto, succisa piro, basilica miro opere ædificata est, in cujus etiam altari beati Genesii Arelatensis martyris (*V. infra*, *cap.* 68) reliquiæ venerantur. Tantaque pauper ille fide prælatus est, ut sacerdotium in hac Ecclesia deinceps promereretur.

CAPUT XLVIII.

De sancto Saturnino.

Saturninus [c] vero martyr, ut fertur, ab apostolorum [d] discipulis ordinatus, in urbem Tolosatium est directus (*Post an.* 250, 29 *Nov.*). Qui impulsu paganorum, bovis petulci religatus vestigiis, per gradus Capitolii præcipitatus, præsentem finivit vitam, capitis compage dispersa. Cujus reliquiæ cum a quibusdam religiosis in regionem alteram transferrentur,

A itineris ordo contulit, ut Brivatensis pagi situm in Arverno territorio terminum præterirent. Sole quoque ruente, ad hospitium cujusdam pauperis divertunt, mansionis postulando necessitatem. Recepti quoque ab homine, quid exhibeant narrant. At ille humanitatis intuitu, et Dei timore commonitus, capsam cum reliquiis in cellam penariam ponit, ac super annonam, quæ erat in vase condita, locat. Mane quoque dato, viri, acceptis pignoribus, gratias agentes homini, iter **778** quod cœperant abierunt. Sequenti vero nocte admonetur vir ille, per visum dicente sibi quodam sene : Ne maneas in hoc loco; sanctificatus est enim a pignoribus martyris Saturnini. Ille quoque parvipendens visionem, nihil de his, ut habet rusticitas, quæ admonitus fuerat retractavit. Nec

B mora, irruit in tædium, ac parvitas facultatis ejus cœpit paulatim minui, uxor vero illius ab alio languore tabescere. Quid plura? infra unum annum in tantam redactus est exiguitatem, ut nihil ei unde ali aut tegi posset, sicut humana deposcit necessitas, remaneret. Tandem conversus ad se, dixit ad conjugem : Peccavi coram Deo et sanctis ejus, qui ab hoc hospitiolo, sicut sum admonitus, non recessi. Et scio quod ob hoc nobis mala quæ patimur accesserunt. Nunc autem pareamus visioni quam vidimus, et removeamus hoc hospitiolum a loco isto, ut salvemur. Tunc amoto tugurio, oratorium ex ligneis formatum tabulis collocavit; in quo quotidie orationem fundens, opem beati Martyris flagitabat. Tandem cessantibus plagis, aptanti manus ad operam tanta fru-

C ctuum consequentia fuit, ut in modico temporis spatio amplius quam perdiderat, repararet. Hæc infra nostrum territorium gesta sunt. Sed nec hoc silebo ad comprimendam malorum superbiam, quod Plato quidam, Chlotharii regis tempore, ad Pauliacense monasterium accedens, in cujus oratorio hujus sancti reliquiæ continentur; et pro eo quod munus aliquod ab abbate non accepisset, dixisse fertur : Ego faciam de hac ecclesia domum regis, in cujus uno angulo equites [*Al.* equi ejus] alantur. Et cum furore discedens, dum ad principem abire disponit, comprehensus a febre, die tertia spiritum exhalavit : descendensque velociter ad infernum, domum Dei reliquit ad cultum ejus cujus prius fuerat nomine consecrata.

[a] De hac epistola vide Hist. lib. x cap. 31, n. 5.

[b] Quæ sequuntur sub alio capitis titulo in mss. habentur, omnino vero desunt in Clar. b. Nazarius et Celsus, qui hic a Gregorio apud Ebrodunum passi dicuntur, alii non esse plerisque videntur ab iis qui Mediolani martyrium consummasse dicuntur sub Nerone. Eos tamen Ado aliique diversos esse sentiunt. Celebris priorum fuit sæculo v memoria, ob sacras eorum reliquias a sancto Ambrosio an. 395 aut sequenti inventas, ut scribit Paulinus in ipsius Vita. Aliquid vero de rebus eorum gestis narrant Ennodius episc. Ticinensis sæculo vi et antiquus auctor sub nomine sancti Ambrosii vulgo editus. In Actis eorum vulgatis Nazarius Ebroduni Christi fidem prædicasse memoratur. Cæterum utrique, sive diversi sint, sive iidem, die 12 Junii apud Adonem memorantur; quo die Martyrologium Romanum alium item

D Nazarium commemorat, Mediolanensem vero cum Celso 12 Julii.

[c] Deest hoc caput in Colb. tut., in Clar. b vero cum duobus seqq.

[d] Si eo nomine apostolos vere intelligit Gregorius, dissentit a se ipso in lib. i Hist. cap. 30, ubi, ex ipsiusmet Saturnini Actis, ejus Tolosani episcopatus initium *Decio et Grato coss.*, id est anno 250, consignat. Erat forte jam tunc, ut hodie superest, vulgi traditio sanctum Saturninum ab ipsis apostolis ordinatum fuisse episcopum, et in Gallias missum, quam hic secutus est Gregorius; quanquam ejus Acta, quæ sincera esse existimamus, aliud habeant. Vide Acta Mart. sincera, pag. 109, ubi plura de hoc sancto antistite observavimus. Ejus martyrium Apollinaris Sidonius, lib. ix epist. 16, et Fortunatus, lib. ii carm. 8, celebrarunt.

CAPUT XLIX.

Passio et nomina quadraginta octo martyrum.

779 Quadraginta vero octo martyrum [a] nomina, qui apud Lugdunum passi dicuntur (*An.* 177, 2 *Jun.*), hæc sunt : Vectius, Epagatus, Zacharias, Macarius, Alcibiades, Silvius, Primus, Ulpius [*Al.* Alpius], Vitalis, Comminius, October, Philominus, Geminus, Jūlia, Albina, Grata, Æmilia, Posthumiana, Pompeia, Rodone, Biblis, Quarta, Materna, Elpenipsa, Stamas. Hi autem bestiis traditi sunt, Sanctus et Maturus, Alexander, Ponticus, Blandina. Hi sunt qui in carcere spiritum reddiderunt : Arescius, Fotinus, Cornelius, Zotimus, Titus, Zoticus, Julius, Æmilia [b], Gamnite, Pompeia, Alumna, Mamilia, Justa, Trifime, Antonia, et beatus Fotinus [c] episcopus. Quorum sancta corpora judex iniquus igni tradi præcepit, exustisque, in Rhodanum pulveres jussit spargi. Sed postquam hæc gesta sunt, cum Christiani mœrorem maximum haberent, quasi deperissent beatæ reliquiæ, nocte apparuerunt viris fidelibus in eo loco, quo igni traditi sunt, stantes integri ac illæsi. Et conversi ad viros dixerunt eis : Reliquiæ nostræ ab hoc colligantur loco, quia nullus periit a nobis. Ex hoc enim translati sumus ad requiem, quam nobis promisit rex cœlorum Christus, pro cujus nomine passi sumus. Hæc renuntiantes viri illi reliquis Christianis, gratias egerunt Deo, et confortati sunt in fide, colligentesque 780 sacros cineres, ædificaverunt basilicam miræ magnitudinis in eorum honorem. Et sepelierunt beata pignora sub sancto altari, ubi se semper virtutibus manifestis cum Deo habitare declaraverunt. Locus autem ille in quo passi sunt, Athanaco [d] vocatur, ideoque et ipsi martyres a quibusdam vocantur Athanacenses.

CAPUT L.

De sancto Fotino, Lugdunensi episcopo.

Igitur [e] martyrio consummatus gloriosus Fotinus episcopus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est cœlo (*An.* 177, 2 *Jun.*). Cui et merito et sanctitate condignus Irenæus [f] successit episcopus, per martyrium et ipse finitus (*An.* 203, 28 *Jun.*). Hic in crypta basilicæ beati Joannis sub altari est sepultus. Et ab uno quidem latere Epipodius(*An.* 178, 22 *et* 24 *April.*), ab alio vero Alexander [g] martyr est tumulatus. De quorum monumentis si pulvis cum fide colligatur, extemplo medetur infirmis. Magna enim claritas in crypta illa continetur, quæ, ut credo, meritum Martyrum signat.

CAPUT LI.

De Benigno, martyre glorioso.

Benignus [h] autem dominici nominis testis, apud Divionense castrum martyrio consummatus est (*An.* 178, 1 *Nov.*). Et quia in magno sarcophago post martyrium conditus fuit, putabant nostri temporis homines, et præsertim beatus 781 Gregorius episcopus [i], ibi aliquem positum fuisse gentilem. Nam rustici vota inibi dissolvebant, et quæ petebant velociter impetrabant. Ad hoc ergo Beati sepulcrum quidam, dum exinde multa beneficia perciperet, cereum detulit; quo accenso, domum rediit. Puerulus enim parvulus hæc observans, illo abeunte, descendit ad tumulum, ut ardentem cereum exstingueret et auferret. Quo descendente, ecce serpens miræ magnitudinis de alia parte veniens, cereum circumcingit. Puer autem timens sursum rediit, et bis aut tertio cereum auferre tentans, obsistente angue non potuit. Talia et his similia beato pontifici nuntiata, nullo modo credebat, sed magis ne ibidem adorarent fortiter testabatur. Tandem aliquando Dei Martyr beato se confessori revelat, et dicit : Quid, inquit, agis? non solum quod tu

[a] Hi sancti fuere martyrum Gallicanorum primitiæ, si vera sit Eusebii, Sulpicii Severi et aliorum veterum sententia, qui occasione istorum martyrum Lugdunensium asserunt sub Marco Aurelio imp. primum visa esse in Galliis martyria. Egregia eorum certamina descripta sunt (a sancto Irenæo, ut putant viri eruditi) in epistola nomine ecclesiarum Viennensis et Lugdunensis scripta ad Phryges et Asianos, quam nobis fere integram servavit Eusebius lib. v Hist. eccles. cap. 1. Eorum nomina cum antiquis Martyrologiis contulimus in Actis Mart. sinceris, pag. 47.

[b] Colb. tut., *Æmilius*. Cæteri Mss., *Æmelia*, ut supra.

[c] Alii, *Photinus*, melius ex Græco scriberetur *Pothinus*. Porro horum 48 martyrum nomina pollicitus est Gregorius, et nonnisi 45 exhibet. Omittit *Attalum* in epistola Lugdunensis Ecclesiæ celeberrimum. In vet. Martyrologiis habentur *Rogata*, *Apollonius*, *Geminianus*, *Julianus*, *Ausonia*, *Domna*. Ex Vita sancti Bernardi episc. Viennensis, parte II, sæc. IV Benedictini, *Severinus*, *Exsuperius et Felicianus*. Passi sunt variis diebus sub M. Aurelio.

[d] Colb. a, *Athenaco*, et infra *Athenacenses*, quæ lectio nominis etymologiæ magis congrua videtur; sic enim dictus est locus ille ab Atheneis, quod ibi ara esset celebris apud veteres, ob certamina facundiæ Græcæ et Latinæ a Caio Caligula instituta. Celebrior postmodum fuit ob sanctos martyres, ibique basilica nobilis excitata est cum monasterio insigni ordinis Benedictini, quod nostris diebus ad canonicos sæculares transiit.

[e] Confer hoc caput cum 27 libri I Hist.

[f] Aliquot Mss., *Hereneus*. Ejus Acta jam sæculo VI perierant; passus esse videtur circa an. 203. Vide Acta Mart. sincera, pag. 59. De crypta in qua sanctus Irenæus cum aliis martyribus sepultus est, vide diem 6 Junii Bollandiani in Chiffletii Illustrationibus Claudianis, cap. 4, pag. 676 et seqq. Calviniani hæretici, quos vulgo Huguenotos appellant, an. 1562, capto Lugduno, sancti Irenæi sepulcrum violaverunt, ejusque sacrum corpus dissipaverunt; capitis cranium ex eorum manibus casu ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

[g] Horum passionem dedimus inter Acta martyrum sincera, pag. 61. Vide lib. de Gl. Conf., cap. 64.

[h] Hoc caput deest in Colb. tut., laudatur in Chronico sancti Benigni. Omnes fere Mss. habent, *Benignus autem ac dominici*, etc. Hujus sancti martyris Acta supersunt, sed quæ non carent nævis. De eo, ipsiusque inventione, basilica insigni, ac monasterio Divionensi fuse agitur in Chronico ejusdem loci, tomo I Spicilegii Acheriani edito. Eum sub Marco Aurelio passum fuisse censemus, quod sancti Polycarpi discipulus dicatur in antiquioribus monumentis. Vide Acta Mart. sincera, pag. 68 et 69.

[i] Is est Gregorius episc. Lingonensis, cujus Vitam habes infra inter Vitas Patrum, cap. 7.

despicis, verum etiam honorantes me spernis. Ne facias, quæso, sed tegmen super me velocius præpara. De qua ille visione concussus beatum sepulcrum adit, ibique diutissime pro ignorantia cum fletu veniam deprecatur. Et quia crypta illa quæ ab antiquis inibi transvoluta [a] fuerat diruta erat, rursum eam beatus pontifex reædificavit, eleganti transvolvens opere. Sed sanctum sepulcrum, nescio qua causa faciente, foris evenit. Quod ille intus transferre cupiens, convocavit ad hoc opus et obsequium abbates atque alios religiosos viros; in quo conventu grande miraculum beatus Martyr et populis et suo præstitit confessori. Erat quippe validum, ut supra diximus, illud sarcophagum, ut tale in isto tempore nec tria paria boum trahere possint. Cumque diutissime morarentur, nec invenirent qualiter ipsum intus inferrent, sanctus Gregorius illuminatis cereis cum grandi psallentio [b] apprehensum a capite Martyris sarcophagum, et duo presbyteri ad pedes, moventes illud, in cryptam habilissime detulerunt, et ubi ipsis fuit placitum composuerunt: quod **782** non minimum populis spectaculum fuit. Post paucos autem annos ab euntibus in Italiam passionis ejus historiam allatam beatus confessor accepit. Sed et deinceps sanctus Martyr multis se virtutibus manifestavit in populis. Nec moratus, super cryptam illam basilicam magnam jussit ædificari [c]. In proximo autem est et alia basilica, in qua Paschasia quædam religiosa veneratur. Nam visum est eo tempore structoribus quamdam anum egressam fuisse ab ipsa basilica, nigra veste, cigneo capite, vultuque decoro [*Al.* decora], quæ sic affata est structores: Eia, dilectissimi, perficite opus bonum: eleventur machinæ quibus erigitur hæc structura, et merito acceleretur quæ talem habet exsecutorem. Nam si permitteretur ut vestrorum oculorum acies contemplaretur, nempe videretis vobis operantibus sanctum præire Benignum. Hæc effata, basilicam de qua egressa fuerat ingrediens, nulli ultra comparuit. Autumabant enim ejus temporis homines, beatam ibi apparuisse Paschasiam [d]. Super lapidem vero illum in quo cum plumbo remisso pedes ejus confixi fuerunt, factis loculis, vinum aut siceram multi infundunt: unde si aut oculi lippitudine gravati, aut quælibet vulnera fuerint peruncta, protinus fugata infirmitate sanantur, quod ego evidenter expertus sum. Nam cum mihi nimia lippitudine oculi gravarentur, ex hoc sacrato unguine tactus, dolore protinus carui. Cum autem ad Arvernam regionem lues illa inguinaria adveniret, quæ sancti Galli episcopi oratione depulsa est [*V. Hist., l.* IV, *cap.* 5], et in subita contemplatione parietes domorum atque ecclesiarum signarentur, atque caraxarentur, matri meæ apparuit in visu noctis quasi vinum, quod in apothecis nostris habebatur, sanguis esset effectus. Cui lamentanti ac dicenti: Væ mihi, quia signata est plagæ domus mea, ait ei vir quidam: Nosti, inquit, quod post pridie, quod erit in Kalendis Novembris, passio Benigni martyris celebrabitur? **783** Novi, ait. Vade, inquit, et vigila totam noctem in honore, ac revoca [e] missas, et liberaberis a plaga. Expergefacta autem a somno, implevit quæ sibi fuerant imperata, signatisque vicinorum domibus domus nostra inviolata permansit.

CAPUT LII.

De sancto Symphoriano.

Symphorianus [f] martyr apud Augustodunensem urbem martyrium consummavit (*An.* 179, 22 *Aug.*). De loco autem illo ubi gladio percussus est, et sanguis ejus effluxit, quidam religiosus tres lapillos cum ipso sanguine levavit, et in capsa argentea reconditos in ecclesiam ligneis constructam tabulis, apud Tigernum (*V. infra, cap.* 67) castrum urbis Arvernæ in altari sancto locavit. Tempore autem (*V. lib.* III *Hist. cap.* 12) quo Theodoricus rex Francorum regionem illam evertit, hoc castrum ab hostibus incendio concrematur. Cumque ab aliarum domorum exustione domus Dei, quæ, ut diximus, ligneis erat tabulis fabricata, igni apprehensa consumeretur, populi plangentes dicebant: Utinam vel beatæ reliquiæ non periissent! Interea cum prunarum magnus esset de incendio acervus effectus, subito aquilone flante atque urente, vehementer favillæ ab incendio relictæ, per diversa jaciuntur, et ecce capsa illa argentea illæsa refulgens, tanquam sidus præclarum apparuit. Colligentes autem eam qui tunc aderant clerici, requirentes, nihil de beatis pignoribus diminutum reperientes, mirati sunt inter tam valida incendia speciem tam tenuem sic fuisse salvatam, in qua, ut ita dicam, non solum hæc, sed etiam mille libræ argenti aut ferri potuissent sine mora dissolvi. Vero magna ibidem virtus apparuit, quæ populum ad Dei cultum et honorem sui nominis roboravit, qui **784** facta deinceps alia in eodem loco basilica, sanctas reliquias in altari posuerunt.

CAPUT LIII.

De beato Marcello Cavillonensi.

De beati vero Marcelli Cavillonensis [g] martyris

[a] Sic ædificii fornicem exprimit passim Gregorius.

[b] Colb. a, *choro psallentium.* De sepulcro sancti Benigni ejusque basilica, etc., vide notas in cap. 41 libri de Gloria Confessorum.

[c] Ibi etiam monachos sub Eustadio abbate a beato antistite institutos fuisse narratur in Chronico sancti Benigni. De Paschasia infra agitur in lib. de Gloria Conf. cap. 43.

[d] Quæ sequuntur ex hoc capite desunt in Clar. b.

[e] Id est, celebrari curato. Vide Liturg. Gallic. lib. I, cap. 6, n. 4.

[f] Deest hoc caput in cod. Colb. tut. Idem vero cum sequentibus ad cap. 57 inclusive deest in Clar. b; in altero Clar. ad cap. 56. Acta sancti Symphoriani edidimus inter sincera Martyrum, pag. 69, ubi plura de illo observavimus.

[g] Colb. tut. semper *Cabillonensis.* Sancti Marcelli Acta quæ edita sunt, illum e Martyrum Lugdunensium numero fuisse memorant, qui, furente persecutione, e carcere elapsus prope Cabillonum Prisco præsidi occurrit, a quo interrogatus, et se Christianum esse confessus, cingulo tenus in terra defossus tertio post die exspiravit. Ad cujus sepulcrum Guntramnus celebre monasterium construxit, de quo diximus ad cap. 1 Fredegarii in Chronico.

virtutibus pauca ad nos mittenda memoriæ monimenta venerunt. Quæ quamlibet parva censeantur in dictis, ad eum tamen referenda sunt qui hæc operatur in singulis. Causa quædam exstiterat, ut Fedamius, Eunomii quondam Arverni presbyteri filius, Cavillonensem urbem adiret (*An.* 179, 4 *Sept.*), idemque apud basilicam sancti martyris Marcelli hospitalem habebat, ab abbate loci victus stipendia capiens; ipse enim quæ loquor exposuit. Inter duos, inquit, viros orta fuit intentio [*Al.*, contentio] : hisque litigantibus, in hoc lis ipsa subiit, ut eam sacramento dirimerent. Ingressique basilicam sancti Martyris, elevatis homo manibus ad perjurandum, cum nomen Sancti voluisset ore patulo nominare, hæsit vox in faucibus, nec lingua poterat ad officium reflecti. Sed ne hoc quidem parum videretur ad beati athletæ gloriam, ipse cum elevatis manibus quasi æneus totus irriguit. Tunc oratio facta pro eo, absolvi diaboli arte vinctum obtinuit : ipse quoque post absolutionem sermone proprio opus suum confessus, quæ negligenter egerat emendavit.

CAPUT LIV.

De sancto Valeriano.

(*An* 179, 15 *Sept.*) Huic martyri adjungitur, et sanguine et agone propinquus, beatus athleta Valerianus [a], qui apud castrum Trinorciense, quadragesimo a Cavillonensi urbe milliario, consummato **785** certamine tumulatus est. Igitur Gallus, hujus urbis comes, cœliaci [b] morbi dolore gravatus, qui totam alvum non modo tortura, verum etiam tumore ita conflaverat, ut hydropicus putaretur, nihil edere, nihilque potus capere posset, fiebatque juxta hoc contagium ut inediæ morbo deficeret, qui prope exanimis, cum se cerneret desperatum, rogat se deportari ad beati Martyris tumulum. Ubi cum projectus fuisset, accessit ad eum Epirechius [c] presbyter, qui tunc ipsam regebat ecclesiam, vir virtutum, et puræ mentis homo, sicut ipsi oculis nostris inspeximus, dixitque ei : Si vis sanus fieri, confide in virtute Martyris gloriosi, et vove ut unam trabem cum ligaturis suis ad hujus templi tecta recuperanda transmittas. Erit enim tibi præsidium, si ea devote impleveris quæ promittis. At ille attentius orans, vovit quæ presbyter indicavit; statimque sanus factus, trabem nullo commonente ad basilicam Sancti exhiberi præcepit. Ecce quid præstat Dominus Jesus Christus in terris martyribus sanctis, quos glorificatos ascivit in cœlestibus regnis. Nec immerito, quia sacrum nomen ejus corde credentes, in operibus invocantes, in tentationibus confitentes, non modo ut fideles servi Dominum sunt secuti, verum etiam et alios ut sequerentur suis exemplis incitaverunt.

CAPUT LV.

De Timotheo et Apollinari martyribus.

Timotheus et Apollinaris [d] apud Remensium urbem, consummato **786** martyrio, cœlestia regna meruerunt (*An*... 23 *Aug.*) : quorum reliquias quidam, ædificata in eorum honore basilica, devotus expetiit. Pontifex vero qui aderat, cum honore per presbyterum dirigit. Cumque iter ageret, mulier importuna, et credo indigna merito, in via procedit, salutatoque presbytero, deosculatur linteum quo sacræ tegebantur favillæ, rogans sibi de iis aliquid condonari. Tunc presbyter diu dubitans, et tribuere differens, victus tandem ab improbitate ejus, divisit [*Al.* dimisit] ei particulam. Ascendensque sonipedem [*id est*, equum], iter expedire cœpit injunctum : sed percutiens utraque equi latera, nequaquam poterat promoveri; ipse vero ita gravatus erat, ut vix caput valeret erigere. Intelligens autem Martyrum se virtute teneri, pœnitentia motus utiliter recepit quod negligentia intercedente largiri præsumpsit : restitutoque in capsa quod abstulerat, abire permissus est.

CAPUT LVI.

De sancto Eutropio.

Eutropius [e] quoque martyr Santonicæ urbis, a beato Clemente episcopo fertur directus in Gallias (*Sæc.* II *aut* III, 30 *April.*), ab eodem etiam pontifi-

[a] Valesianus, ut ejus Acta vulgata habent, simili modo ac Marcellus e Lugdunensi carcere elapsus, Trenorchii a Prisco præside tentus, post varia supplicia capite plexus est. Ecclesiæ ad ejus sepulcrum constructæ additum est percelebre monasterium ordinis Benedictini, quod tandem ad sæculares canonicos transiit. Castrum vero Trenorchium, seu *Tinurtium*, aut *Tornusium*, vulgo *Tournuz*, nonnisi 20 circiter milliaribus, id est leucis sex, ab urbe Cabillono dissitum est. De quo vide Valesii notitiam.

[b] Colb. a, *cœlaci*. Bell., al. manu, *ciliaci*, id est colici.

[c] Colb. tut., *Epiricius*.

[d] Mss. duo, *Apollonaris*. Horum martyrum Acta illos cum Mauro presbytero aliisque multis, Nerone imperante, sub Lampadio præside passos fuisse commemorant : quæ sententia non placet iis qui nullos martyres in Galliis ante M. Aurelii tempora admittunt. Videntur tamen Maximiani temporibus antiquiores; nusquam enim sub Rictio Varo præside passi, ut cæteri Belgicæ Galliæ istorum temporum martyres, dicuntur. De his Marlot. lib. I Metrop. Remensis cap. 21. Frodoardus Acta fere integra exhibet, sed passionis tempus non exprimit; Timotheum vero ex Oriente Remos advenisse scribit, atque hoc caput Gregorii laudat. Eusebius, *vir spectabilis*, eorum in honorem basilicam construxit in qua, teste Frodoardo, sanctus Remigius sepeliri petierat. Exstat etiam nunc canonicorum collegio et parochiali titulo insignis, sed nobilior, quod in ea complurium martyrum reliquiæ asserventur. Haud procul ab illa visitur antiquum cœmeterium quod *Martyrum* vulgo appellatur, in quo et in vicinis locis, terra effossa, inveniuntur corpora, clavis magnis in capite et in brachiis confixa, quæ martyrum esse putantur. Nullo tamen publico cultu donantur, quod et nullis miraculis coruscent, nec sint, ut loquitur Optatus, ab Ecclesia vindicati.

[e] Laud., Bell. et Colb. a, *Eutropis*, et in capitis titulo, *De Eutrope martyre*. Et hic Gregorius martyrem admittit ante Marci tempora ex vulgari traditione. Sancti Eutropii ecclesia apud Santonas vetustate fatiscens a Leontio episcopo restaurata est, ut canit Fortunatus lib. I carm. 3. Is est Leontius qui circa sæculi VI medium Burdigalensis erat episcopus. Palladius eodem sæculo labente ejusdem sancti corpus

calis ordinis gratia consecratus est [a], impletoque hujus officii ordine, peracta incredulis prædicatione, insurgentibus paganis, quos auctor invidiæ credere non permisit, illiso capite victor occubuit. Sed quia eo tempore instante persecutione, neque digno loco sepultus, neque a Christianis debito honore veneratus est, valde datum est oblivioni eum martyrem fore, quod hoc ordine traditur **787** revelatum. Post multa annorum spatia in ejus honore basilica ædificata est, expletoque opere Palladius [b], qui tunc sacerdotalis ordinis cathedram regebat, convocatis abbatibus, sacros cineres in locum quem præparaverat, transferri studuit. Quod cum factum fuisset, duo ex abbatibus reserato opertorio sanctum corpus aspiciunt, contemplanturque cicatricem capitis, qua in parte defixum fuerat securis acumen. Sed ne præ- B sens visio duceretur in irritum, etiam spiritualis hæc doctrina commonuit, scilicet cum sequenti nocte stravissent sacerdotes membra quieti, apparuit per visum his duobus, dicens : Cicatricem quam contemplati estis in capite, scitote me per eam martyrium consummasse : et ex hoc quod martyr esset innotuit populis, quia non aderat historia [c] passionis.

CAPUT LVII.

De sancto Amarando.

Amarandus [d] autem martyr apud Albigensem urbem, exacto agonis fidelis cursu, sepultus vivit in gloria (*An.* 250, 7 *Nov.*). Cujus, ut historia passionis declarat, sepulcrum diu vepribus sentibusque [*Ed.*, sepibusque] contectum latuit, sed, Domino jubente, C Christianis populis revelatum est, et crypta in qua quiescebat patefacta resplenduit. Sed cum hostilitate impellente locus ille ab habitatoribus fuisset evacuatus, a longinquo venientes incolæ, honorem beato Martyri quasi custodi proprio nitebantur impendere. Igitur cum cereos frequenter devotio Christiana deferret, quadam die contigit, ut quidam præ longinquitate itineris incrementum ignis, quo accenderetur **788** cereus, non exhiberet. Arreptumque silicem ferro verberat quasi ignem eliciturus : quod dum ageret, et crebris ictibus lapidem quatiens, nihil foci

A posset excutere, cœlesti lampade cereus, qui jam beato sepulcro affixus erat, illuminatur ; sicque factum est ut quæ humanæ non expleverant industriæ, peragerentur divini numinis majestate. Cessante humano studio cœlestia officia ministrantur, luminisque novi fulgore cereus clarificatur accensus. Quod cum populis manifestatum fuisset, incrementum loci ulterius ad accendendum lumen nullus exhibere præsumpsit. Postquam vero locus ille inhabitari ab hominibus assidue cœpit, atque ibi domus in quibus ignis accenderetur adessent, hoc miraculum non est ultra præstitum plebi, cum aliis miraculis frequentius illustretur.

CAPUT LVIII.

De sancto Eugenio.

Huic [e] cryptæ sociatur et ille Honorificianæ [f] persecutionis martyr Eugenius, sacerdotalis infulæ maximum decus, quem in hac urbe detrusum exsilio, vel ipsius vel sociorum ejus passio narrat (*An.* 505, 13 *Jul.*). Hic cum magnis in sæculo polleret virtutibus, et jam victor de tormentis martyrialibus exsiliisset, tempus vocationis suæ, quo arcersiretur ad gloriam, Domino revelante, cognovit, illud præcipue quod populis occulebatur, manifestum noscens, se martyri Amarando socium esse futurum, ad ejus sepulcrum dirigitur, prostratusque solo, diutissime orationem fudit ad Dominum : dehinc expansis per pavimentum brachiis, spiritum cœlo direxit, qui a Christianis **789** collectus, in ipsa qua diximus crypta sepulturæ mandatus est. Ad cujus festivitatem cum tempore quodam innumeri populi convenirent, negotia multa in atrio protulerunt. Puella vero una ex habitatoribus loci stationem adit, quasi aliquid coemptura, speciemque sibi aptam aspiciens, a negotiatore suscepit. Et statim dicto citius porrectam alteri negat se accepisse. Negotiator vero intente aiebat : Mea eam tibi manu protuli, tuque rimandam sollicite suscepisti. Illaque negante, ait negotiator : Si tibi tanta est pertinacia, avaritia stimulante, negandi, judicet illud beatus martyr Eugenius. Ad cujus sepulcrum, si cum sacramenti interpositione

translulit, ibique perseveravit in ecclesia sui nominis cum adjuncto monasterio ordinis Cluniacensis, usque ad sæculum proxime elapsum, quo a Calvinistis concrematum est. Acta ejus habentur, sed fabulosa, quæ ideo omisit Henschenius ad 30 Aprilis Bollandiani.

[a] Cod. Laud., *gratiam consecutus est.*

[b] Celebris est in Gregorii Hist. lib. VII et VIII ob ordinatum ab eo Faustianum episcopum Aquensem in Novempopulania. Interfuit concilio Paris. IV et Matisc. II. Litteras simul et sacras reliquias a Gregorio Magno accepit.

[c] Exstat hodie ejus passionis historia, imo potius fabularum consarcinatio, ut diximus, nulla fide digna. Sed non spernendus est liber de ejus Miraculis, sæculo XII scriptus, quem Bollandiani ad diem 30 Aprilis ediderunt.

[d] Amarandus, seu Amaranthus, Decii temporibus martyrium consummasse dicitur. Sepultus fuit apud Viancium vicum, haud procul ab urbe Albigensi, ibique corpus ejus sacrum remansit ad an. 1404, quo in ecclesiam sanctæ Cæciliæ urbis cathedralem

a Ludovico de Ambesia translatum est. De Viancii ecclesia et monasterio vide Hist. persec. Vandalicæ a nobis editam, cap. 8, num. 8. Sancti Amarandi pas- D sionis historiam, quam Gregorius laudat, aut aliam quamcunque nusquam vidimus.

[e] Sic et cod. Clar. h, quamvis ibi caput præcedens desit. In margine additum, *apud Albigensem urbem.* Mss. Eugenium in capitis titulo *martyrem* dicunt.

[f] Legendum *Hunericianæ*. Hic nempe celebratur sanctus Eugenius Carthaginensis antistes, qui tempore Hunerici Vandalorum in Africa regis fidem catholicam verbo, scriptis et miraculis, egregie adversus Arianos defendit. Sed tandem, jubente Trasamundo, in Gallias relegatus, Albigæ defunctus est, ac sepultus prope sanctum Amarandum, atque cum eo, ut ad cap. præced. diximus, in ecclesiam cathedralem translatus est. Colitur Albigæ die 6 Sept., in Martyrologiis vulgatis 13 Julii. Ejus epistolam Gregorius integram retulit Hist. lib. II cap. 3. De eo plura Victor Vitensis episcopus, quem vide, et Hist. persec. Vandalicæ, quam ei subjunximus, cap. 8.

edixeris te non accepisse, damni mihi nihil æstimo A quod amisi. At illa pollicita se posse ex hoc exui sacramento, vadit ocius ad sepulcrum; elevatisque manibus ut juraret, extemplo membris dissolutis irriguit, plantæque ejus affixæ sunt pavimento; vox hæsit in gutture, tantum os patulum a sermone nudum hiabat. Quod negotiator cum reliquo populo cernens, ait: Prosit tibi, inquit, virgo, hæc species quam tulisti mihi, sufficit ultio data per Martyrem. Et hæc dicens, a loco discessit. Illa vero in hoc tormento diutissime detenta, tandem Martyre jubente locuta, palam confessa est quod clam latere voluerat. Quid agis, o infelix avaritia? quid petendis rebus alienis [a] succumbis mens feminea, non virilis? Ut quid firmam loricam mentis modica transverberas sagitta cupiditatis? Quid congregas, o homo, auri rubiginosi B talenta, cum iis arsurus in gehenna? Quid tibi prosunt peritura lucra, quæ æternæ vitæ pariunt detrimenta? juxta illud Domini verbum: *Quid prodest homini si totum mundum lucretur, animæ autem suæ detrimentum patiatur? Aut, quam dabit homo commutationem pro anima sua* (*Matth.* XVI, 26)?

CAPUT LIX.

De ultione cujusdam furis.

790 Ecclesia [b] est vici Icidiorensis, sub termino Turonicæ urbis, quæ plerumque sacris miraculis illustratur, fenestras ex more habens, quæ vitro lignis incluso clauduntur, quo præclarius ædi sacratæ lumen quod mundus meruerit subministrent. Quam ecclesiam fur nocturnus importunusque aggreditur, in- C gressusque nocte, cum omnia cerneret custodum cura tueri, et nihil de sacris ministeriis quod auferret adverteret, ait intra se: Si aliud, inquit, invenire non possum, vel has ipsas quas cerno vitreas auferam, fusoque metallo aliquid auri conquiram mihi. Ablatis igitur dissipatisque vitreis, metallum abstulit, et in pagum Biturigi territorii contulit. Missumque vitrum in fornace per triduum decoquens, nullum exinde opus potuit expedire: victusque crimine, divinum super se judicium intuens, nequaquam motus perdurat in malis. Ablatum autem a cacabo vitrum, quod in pilulis nescio quibus conversum fuerat, advenientibus negotiatoribus venumdedit, ut scilicet accepta pecunia, novus Giezi, lepram perpetuam compararet. Nam adveniente die post anni curriculum, quod [*Al.*, quo] hoc furtum fecerat, caput ejus tumori datur: oculi quoque inflantur, ut erui a suis locis autumentur. Hæc autem ei singulis annis eveniunt in die illa qua furtum admisit. Plangitque miser vitrum, quod ex itinere quo [*Al.*, quod] transmisit non potuit revocare.

CAPUT LX.

De Rogatiano et Donatiano martyribus, et Similino confessore.

Apud urbem vero Namneticam duo sunt martyres pro Christi nomine jugulati (*An.* 290, 24 *Maii*). Quorum unus Rogatianus, alter Donatianus [c] est vocitatus. Habetur ibi etiam et Similinus [d] **791** magnus confessor (*An.* 310, 16 *Jun.*). Igitur cum supra dicta civitas tempore Chlodoveci regis barbarica vallaretur obsidione [e] (*An. circ.* 510), et jam sexaginta dies in hac ærumna fluxissent, media fere nocte apparuerunt populis viri cum albis vestibus, radiantibus cereis, a basilica [f] beatorum Martyrum egredi: et ecce alius chorus huic similis de basilica procedere antistitis Similini. Cumque conjungentes se, data salutatione, orationi incubuissent, recesserunt unusquisque ad locum unde progressus fuerat, ac protinus omnis phalanga hostilis immenso pavore exterrita, ita subito impetu a loco discessit, ut facta luce nullus ex his reperiri posset. Apparuit ante dicta virtus Chilloni [*Clar. a*, Chillino] cuidam, qui tunc huic exercitui præerat. Qui necdum erat ex aqua et Spiritu sancto renatus, qui statim compunctus corde, conversus ad Dominum, iterata nativitate progenitus, Christum esse Filium Dei vivi clara voce testatus est.

CAPUT LXI.

De reliquiis beati Nazarii.

In territorio quoque urbis Namneticæ [g], in vico quodam supra alveum Ligeris, beati Nazarii reliquiæ continentur (*An... 12 Jun.*). Igitur quodam tempore

[a] Mss. quatuor, *petendarum rerum alienarum*. In Colb. a emendatum, *appetentiæ rerum*, etc. Hæc vero ad finem cap. desunt in Clar. b.

[b] Hoc caput deest in Clar. a, et simul cum seq. in Clar. b. Colb. a, *Icioderensis*. De hoc loco egimus in notis ad cap. 12 lib. VI Hist.

[c] Sic Clar. a; cæteri Mss. et Editi vet., *Donatus*. Horum martyrum passionis historiam dedimus inter Acta Martyrum, pag. 295, et Henschenius die 24 Maii Bollandiani. Eorum martyrium ad annum usque 303 differt Baronius.

[d] Bell., *Similianus*, vulgo *saint Sambin*, tertius in Catalogis vulgatis episc. Namnetensium recensetur, sed nihil de ejus ætate compertum habemus.

[e] Hanc obsidionem ad extrema Chlodovei I tempora, id est an. 510 aut seq., revocat Cointius, sub cujus tamen potestate anno 511 exstabat urbs Namnetensium. Nam Epiphanius Namnetensis eo anno concilio Aurelianensi I subscripsit.

[f] Hæc basilica hodieque substitit, parochiali titulo ornata, sicut et basilica sancti Similiani, cujus titularis nominatur ab uno e canonicis ecclesiæ cathedralis, ideo sancti Similiani dicto. Diversa est ab illis abbatia sanctorum Rogatiani et Donatiani in pago Namnetensi, quæ memoratur in charta Odonis regis D an 893, lib. VI de Re diplomat. num. 121.

[g] Aliquot Mss., etiam Clar. b, in quo caput præcedens deest: *In territorio quoque ipsius urbis, in.* Et hic ultimus in margine, *apud urbem Nanneticam*. Locus ille infra Namnetas hodieque nomen retinet Sancti Nazarii, ubi præter parochialem ecclesiam prioratus exstat monasterio sancti Albini Andegavensis subjectus, cui tempore Gregorii, uti ex hoc loco conjicio, abbas præerat virorum conventui. Quis vero ille sit Nazarius, divinare non licet, cum eodem die 12 Junii Nazarii tres colantur, primus Mediolani cum Celso puero a sancto Ambrosio Mediolani inventus, item duo martyres illis cognomines, si tamen diversi sint, Ebroduni; et tertius Romæ, cujus corpus anno 765 Chrodegandus, Metensis episcopus, Roma in Gallias attulit, quæ occasio fuit condendæ celebris abbatiæ Laureshamensis in diœcesi Wormatiensi.

homo devotus balteum ex auro purissimo cum omni apparatu studiosissime fabricatum, super altare basilicæ illius posuit [a], orans ut in causis suis Martyris virtus dignaretur adesse. Quo recedente, Britto quidam ex satellitibus Warochi Britannorum comitis [b], et primus cum eo adfuit, ablatoque violenter apparatu baltei, ipsum quoque balteum repetiit (*An.* 590). Renitente presbytero ac dicente : Dei res hæc sunt, **792** et ad reficiendos pauperes sancto Martyri sunt collatæ, ne famem pessimam patiantur, qui huic templo fideli devotione deserviunt : unde tu potius huc aliqua inferre, non auferre debebas. Non mollivit hominis avari animum abbatis illius prædicatio; sed potius succensus, minari ei cœpit, ac dicere : Nisi sine mora refuderis balteum, manu mea interimeris. Tunc victus abbas, speciem super altare quo sancta teguntur pignora collocavit, dicens : En ipsam quam petis reticulam; si metus de virtute Martyris nullus est, aufer. Erit enim, ut confidimus, de vestigio judex, si ea auferre præsumpseris. At ille nihil metuens, abstulit, jubens sibi equum ante ipsam basilicæ porticum præparari. Cui ait sacerdos : Nullus unquam in hoc loco equum præsumpsit ascendere. Da, quæso, gloriam Deo, et honora Martyrem, ne mali aliquid patiaris. Ille vero mandata negligens sacerdotis, ascenso in atrio sancto equite, ubi egredi venit [c], percusso ad portæ limen superius capite, ad humum testa disrupta corruit, manibusque suorum deportatus, ut tugurium cujusdam pauperculi, quod erat proximum, est ingressus, protinus spiritum exhalavit. Quod Warochus audiens, et res quas hic abstulit restituit, et de suo proprio multa contulit pavore perterritus.

CAPUT LXII.

De quinquaginta martyribus Thebæis.

Est [d] apud Agrippinensem urbem basilica, in qua dicuntur quinquaginta viri ex illa legione sacra Thebæorum pro Christi nomine martyrium consummasse (*An.* 286, 10 *Oct.*). Et quia admirabili **793** opere ex musivo quodam modo deaurata resplendet, Sanctos Aureos ipsam basilicam incolæ vocitare voluerunt. Quodam autem tempore, Eberegisili episcopi [e], qui tunc hujus urbis erat antistes, capitis

A medietas validis doloribus quatiebatur, erat autem tunc temporis in villa oppido proxima quo dolore, ut diximus, valde attenuatus, misit diaconem suum ad Sanctorum basilicam. Et quia in ipsius templi medio puteus esse dicitur, in quo Sancti post martyrium pariter sunt conjecti, collectum exinde pulverem detulit sacerdoti. Verum ubi exinde caput attigit, extemplo dolor omnis exemptus est.

CAPUT LXIII.

De sancto Malloso.

Ab hoc etiam sacerdote sancti martyris Mallosi corpus repertum est hoc modo (*An.* 286, 10 *Oct.*). Cum fama ferret hunc apud Bertunense [f] oppidum martyrium consummasse, occultum erat hominibus

B illis quo in loco quiesceret : erat tamen oratorium inibi, in quo nomen ejus invocabatur. Supradictus vero pontifex in honorem ejus basilicam ædificavit, ut scilicet cum aliquid revelationis de Martyre acciperet, in ea beatos artus, Domino annuente, transferret. Denique in latere basilicæ, id est, in pariete qui a parte erat oratorii, in absida collegit [g], præstolans Domini misericordiam quid juberet de Martyre revelari. Post hæc diaconus quidam Metiensis, per visum ductus, ubi Martyr quiesceret est edoctus. Post paucum autem tempus, veniens ad episcopum, et quasi certa signa, quæ per visum viderat, relegens, cum prius ibidem non fuisset, ait episcopo: Hic effode, et invenies corpus Sancti, id est, in medio absidæ. **794** At ille, cum fodisset quasi in septem

C pedes, attigit nares ejus odor immensi aromatis, et ait : Credo in Christo, quod ostendit mihi Martyrem suum, quando me hæc suavitas circumdedit : et fodiens, reperit sanctum corpus illæsum; et emittens vocem magnam, *Gloria in excelsis Deo* secum omnem clerum pariter psallere fecit. Dicto quoque hymno, corpus sanctum in basilicam transtulit, et cum laude debita sepelivit. Ferunt ibidem et Victorem martyrem [h] esse sepultum, sed non enim adhuc cognovimus revelatum.

CAPUT LXIV.

De Patroclo martyre.

Patroclus [i] quoque martyr, qui apud urbem Tricassinorum sepultus habetur, sæpius se amicum Dei

[a] Mos erat tunc temporis res Deo oblatas super altare deponere. Vide Bignon., in lib. I Marculfi form. 1.

[b] Id contigisse putant tempore belli quod anno 590 commotum est, de quo Gregor. Hist. lib. X capite 9.

[c] Alii, *ascenso equo*, etc. Mss. *at ubi egredi*. Clar. a, Colb. a et Clar. b, alia manu, *egredi voluit*.

[d] Quæ sequuntur ad hæc verba capitis 69, *Ferunt etiam*, etc., desunt in Clar. b. Complures martyres ex Thebæorum legione apud Coloniam Agrippinam, ac in vicinis locis passos fuisse vetus est traditio, de quibus Helinandus, seu quivis alius, multa congerit in sermone apud Surium edito die 10 Octobris. *Sanctos Aureos*, qui hic laudantur, interpretatur sanctum Gereonem sociosque ejus, quanquam multo plures quam quinquaginta fuisse dicantur. Eorum basilicam ab Helena Constantini Magni matre exstructam fuisse censet, eique ministros deputatos, qui divinas laudes

D persolverent. Monasterium sancti Gereonis appellat, quod hodie insignis est collegiata.

[e] Deputatus fuit a Childeberto rege anno 590, ad compescendas turbas monasterii Pictavensis, ut scribit Gregorius lib. X Hist. cap. 15.

[f] Cod. Colb. a, *Bertinensem*. Colb. tut. *Bertuntensem*.

[g] Clar. b, *absidam collegit*.

[h] In Colb. a deest hæc vox, *martyrem*. Si verum sit, ut aliqui sentiunt, hunc martyrem ex legione Thebæa fuisse, qui loco ubi cum multis aliis passus est, *Sanctos* nomen dederit, ex quo vulgus *Xantum*, quod Cliviensis ditionis oppidum est, efformaverit, Bertuni oppidi situm invenimus. Nam Victor et Mallosus hic in eodem loco quievisse memorantur; et vetera quædam Martyrologia utrumque simul celebrant.

[i] Deest hoc caput in Colb. tut., cætera quoque ad 74 inclusive, in Clar. a.

virtutibus multis ostendit (*An.* 259 *aut* 273, 21 *Jan.*). Erat enim super eum parvulum oratorium, in quo unus tantum clericus serviebat. Loci enim homines parvum exhibebant Martyri famulatum, pro eo quod historia passionis ejus non haberetur in promptu. Mos namque erat hominum rusticorum, ut sanctos Dei, quorum agones relegunt, attentius venerentur. Quidam igitur de longinquo itinere veniens, libellum hujus certaminis detulit, lectori, quem in ipso loco servire diximus, prodidit ad legendum. Ille vero post decursam lectionem valde gavisus, nocturno sub tempore famulante lumine, velociter exemplavit. Hominibus quidem digressis, hic episcopo suo exhibet quæ repererat, putans se per hæc gratiam assequi sacerdotis. At ille non credens, nisi confictum æstimans, cæsum increpatum clericum abscedere jubet, dicens : Te hæc juxta votum tuum dictasse manifestum est; nam nunquam ea cum ullo homine reperisti. **795** Post multum vero tempus, ut virtus Martyris non esset occulta, abiit exercitus in Italiam, et detulit passionis hujus historiam [a], sicut a clerico tenebatur scripta. Tunc confusus valde episcopus, cognovit vera esse quæ a clerico dicebantur. Populus autem ex hoc magis honorare cœpit Martyrem, constructaque super eum basilica, festivitatem ejus per singulos annos devote concelebrat.

CAPUT LXV.

De basilica sancti Antoliani martyris.

Antolianus [b] autem martyr apud urbem Arvernam martyrium consummavit (*An.* 255, 6 *Feb.*). In cujus honore Alchima soror et Placidina conjux Apollinaris episcopi templum ædificare cupientes [c], multa sanctorum corpora, dum fundamenta jacerent, removerunt, nescientes cujus meriti essent quorum sepulcra repererant : quæ cum viritim sepelire propter aliorum sepulcrorum multitudinem quæ locum illum ab antiquo repleverant non haberent, congregatam ossium massam in unam projicientes fossam humo operuerunt : idque, quod Deo vel sancto Martyri acceptabile non fuisset [d], per visum cuidam apparuit; viditque homo ille conquerentem beatum Antolianum cum reliquis sanctis, atque dicentem : Væ mihi, quia propter me multi fratrum meorum injuriati sunt : verumtamen dico, quia qui hæc cœperunt, ad effectum perducere non possunt. Quod ita gestum est. Erectis tamen parietibus **796** super altare ædis illius, turrem ac columnis [e], pharis, heracliisque transvolutis arcubus erexerunt, miram cameræ fucorum diversitatibus imaginatam adhibentes picturam. Nam ita fuit hoc opus elegans et subtile, ut per longa tempora rimarum frequentatione divisum pene in ruinam pendere videretur. Quod periculum Avitus [f] pontifex cernens, anticipans futuram columnarum stragem, jussit tigna asseresque vel tegulas amoveri; quibus submotis nec adjutoriis columnis appositis, nutu Dei, discedentibus de machina structoribus ut cibum caperent, recedentibusque et reliquis a basilica, dato columnæ immenso pondere, cum magno sonitu super altare et circa altare diruerunt, completaque est ædes nebula de effracti calcis pulvere. At sacerdos exsanguis, duorum damnorum detrimenta suspirans, ne et marmora confregissent, et aliquis deperisset e populo, scire non poterat quid damni accessisset. Nullus enim propter nebulam pulveris illuc poterat accedere. Post duarum vero horarum spatium, recedente nebula, ingressi sunt vel defunctorum colligere corpora, vel columnarum fragmenta rimari. Nullum hominem periisse cognoscunt : altare quoque mirantur illæsum, in quod e tanta altitudine impactæ columnæ nihil læsionis intulerunt. Quid plura? invenerunt omnia integra, cuncta contemplantur esse salvata : glorificant Martyrem, conspiciunt Dei virtutem, qui sic altare columnasque servavit illæsas.

In hujus urbis territorio et Julianus martyr (*An.* 304, 28 *Aug.*) agonis palmam legitime decertando **797** promeruit. De cujus virtutibus quæ ad nos

[a] Frequentes istis temporibus fuere Francorum in Italiam expeditiones, quarum occasione quidam ex Italia Acta sancti Patrocli in Gallias afferre potuerunt. Incertum est autem an ea sint quæ ad nos usque pervenere, in quibus Patroclus Aureliani jussu cæsus memoratur. Aurelianus autem an. 273 et seq. in Gallias venit. Verisimilius tamen alii putant Aureliani nomine præsidem designari. Ejus sancti Martyris reliquias ab Ansegiso Trecensi episcopo obtinuit Bruno, Coloniensis episc., Ottonis Magni imp. frater, qui eas apud Susatum (*Soest*), Wesphaliæ oppidum, diœcesis Monasteriensis, deposuit, ubi hodieque servantur. Adi Bolland., die 21 Januarii. Translationis historiam ex Rotgero monacho descripsit Camuzatus Promptuarii fol. 434.

[b] De Antoliano egit Gregorius lib. I Hist. cap. 31, ubi inter alios martyres qui in Chroci Alemannorum regis in Gallias irruptione passi dicuntur, tempore Valeriani et Gallieni impp., Antolianum aliosque Arvernenses martyres recensere videtur. In libro de Ecclesiis Clarom. sanctus Antolianus in ecclesia sancti Galli quiescere dicitur; sed illa destructa, sacrum ejus corpus in ecclesiam sancti Illidii translatum est. Volunt tamen alii sancti Antoliani reliquias, destructa sæculo X sancti Galli ecclesia, in Cantogilense ordinis Benedictini cœnobium, hodiernæ sancti Flori diœcesis, translatas fuisse, ubi etiamnunc haberi dicuntur cum aliis multis sanctorum reliquiis, quæ hunc locum illustrant.

[c] Sic restituendum censet Sirmondus in notis ad Apollinaris Sidonii lib. III, epist. 13, idque exigit rerum veritas. Vide supra notas in lib. III Hist. capp. 2 et 12. Haud tamen diffiteor me nusquam hanc lectionem in Editis aut Scriptis invenisse. Sic quippe habent Editi Bad. et alii : *Alchima et soror Placidinæ conjux... cupientes.* Rom. et Colb. tut., *Alchima soror Placidinæ conjux... cupiens.* Laud., Bec., Colb. a, *cupientes.*

[d] Videant quale piaculum admittant, qui, posthabita omni religione, mortuorum cadavera adeo facile pro suo libitu effodere non verentur.

[e] Sic plerique Mss. alii cum Editis, *a columnis.* Et infra Mss. ut plurimum *eraclis*, seu *heraclis.* Hunc locum sic exponit Bolland. ad diem 6 Febr., ut arcus telamonibus, seu athlantibus, quos Gregorius *Heraclas*, quasi *Hercules* appellat, innixi fuerint. Pharos censet esse tigna quæ in modum phari assurgebant.

[f] Episcopus Arvernensis, de quo passim Gregorius.

usque venerunt, in libro quem de ejus miraculis proprie scribere præsumpsimus declaravimus [a].

CAPUT LXVI.

De furto patrato in æde sancti Saturnini.

In ipso quoque territorio, tempore quo Chramnus [b] Arvernum abiit (*Post an.* 250, 29 *Nov.*), cum diversa scelera ab ejus gererentur ministris, quinque viri sacrosanctum oratorium domus Iciacensis [c] furtim appetunt : habentur autem in eo sancti Saturnini reliquiæ, irruptoque, ablatis palliolis vel reliquis ministerii ornamentis, nocte tegente discedunt. Sed presbyter recognoscens furtum, ac inter vicinos scrutans, nullum potuit ex his quæ ablata fuerant indicium reperire. Protinus vero latrones qui hæc admiserunt in Aurelianense se territorium transtulerunt : divisisque rebus, accepit unusquisque partem suam. Sed mox insequente ultione divina, quatuor in seditionibus interfecti sunt. Quintus vero totam sibi furti hujus hæreditatem superstes remanens vindicavit. Sed ubi hæc in domum suam contulit, statim obtectis sanguine oculis, excæcatus est. Tunc compunctus tam doloribus quam inspiratione divina, vovit, dicens : Si respexerit Deus miseriam meam, et mihi visum reddiderit, referam loco illi sancto quæ abstuli. Et hæc cum lacrymis orans, visum recepit. Accedens vero ad oppidum Aurelianense, providente Deo, diaconem Arvernum invenit. Cui traditis rebus, suppliciter exoravit ut easdem oratorio restitueret, quod diaconus devotus implevit.

CAPUT LXVII.

De sancto Genesio Arverno.

Nuperrimo autem tempore (*An*...... 28 *Oct.*) in hujus urbis Arvernæ territorio, **798** quod adjacet Tigernensi castello, Genesius [d] ejusdem loci sanctus se hoc modo revelavit. Pauper quidam boves, quos ad exercendam culturam habebat, casu ab oculis dilapsos perdidit, eosdemque sollicita indagine quæsitos, reperire non potuit. Consequenti vero nocte apparuit ei vir quidam per visum, dicens : Vade per viam quæ ad silvam ducit, et invenies boves quos sollicite requiris, juxta lapidem marmoris herbarum copiam decerpentes : junctisque ad plaustrum, marmor exhibe, et super sepulturam quæ viæ est propinqua compone. Ego enim sum, qui tibi hæc loquor, Genesius, cujus est tumulus ille, qui in albis positus per martyrium ab hoc mundo migravi. Consurgens autem homo ille diluculo, reperit boves juxta lapidem, fecitque sicut ei præceptum fuerat per visum. Sed nec in hoc defuit miraculum ; cum immensus lapis, quem multa boum paria movere vix poterant, a duobus tantum delatus est bobus. Ex hoc enim multi infirmi ibidem venientes, votorum promissa solventes, sanitatem recipiunt. Audiens hæc Avitus episcopus urbis illius, basilicam super tumulum Sancti magnam ædificavit [e], dedicatamque, festivitatem in ea excoli præcepit, in qua nunc multa frequentia populorum cum votis, ut diximus, veniens, cum sanitate regreditur. Hanc etiam basilicam sancti Genesii Arelatensis reliquiis illustravit.

CAPUT LXVIII.

De Genesio Arelatense martyre, seu, De moro reviviscente.

Hic vero martyr Genesius [f], decisione cervicis agonem pro Christi nomine, apud eamdem Arelatensem scilicet urbem, pollente fervore fidei, consummavit (*An*..... 25 *Aug.*). Est autem ibi arbor, ubi dicitur decollatus fuisse, genere morus, ex qua infirmis multa **799** plerumque beneficia, impertiente Martyre, sunt concessa. Sed decursis temporibus, cum rami cortexque ejus pro salvatione a multis detraherentur, arefacta est. Verumtamen adhuc fideliter petentibus vivit, similia præbens medicamina quod superest de columna.

CAPUT LXIX.

De miraculis per beatum Genesium factis.

Sed et pons quondam super Rhodanum fluvium, ubi beatus Martyr natasse fertur, in die solemnitatis ejus, disruptis catenis, quia super naves locatus erat, nutare cœpit, ac præ nimio pondere populorum ipsæ naves dehiscentes, in alveo fluminis po-

[a] Ipse est liber secundus quem infra habes.

[b] Colb. a, *Condramnus*. De his Chramni sceleribus vide lib. IV Historiæ capp. 13 et 16.

[c] Idem cod., in marg., al. manu, sed antiqua, *De oratorio Iciodorensi*. Iciodorum autem oppidum (*Issoire*) notum est apud Arvernos, ubi abbatia olim ob scholas, ubi sanctus Præjectus litteras didicit, celebris, de qua infra. Favet titulus in indice in Bell. et Laud. : *De oratorio Iciodorensi in Arverno, ubi sanctus Saturninus requiescit*. Colb. a : *De... Iciodorensi.... ubi sanctus Symphorianus*, etc. Retinendam esse vocem *Iciacensis* verisimilius est. Hic quippe designari videtur vicus *Issac* vulgo dictus, unica a Ricomago leuca distans, ubi hodieque ecclesia parochialis sanctum Saturninum Tolosatem episcopum patronum agnoscit.

[d] In Colb. tot., hic et in indice, dicitur *episcopus*, mendose, ut ex contextu patet, nam *in albis*, id est intra primam sui baptismi hebdomadam, martyrium complevit. Alius est Genesius episcopus Arvernensis labente sæculo VII, qui die 3 Junii colitur. Hujus sancti Acta habentur, sed quæ parvam merentur fidem. Dicitur e Græcia cum matre Genesia persecutionem fugiens Arelatem appulisse, ubi a sancto Trophimo baptizatus fuerit. Inde Arvernos veniens Austremonium ibi invenit, a quo ad sanctum Serenatum missus, prope Thigernum a paganis tentus et occisus est, anno ætatis 18. Dicitur vulgo Genesius infans (*saint Genez l'enfant*), ut ab aliis ejusdem nominis sanctis facilius distinguatur.

[e] Monasterium basilicæ adjunctum fuit, cui post sæculi VIII medium præfuit Joseph abbas, qui Pippini regis apocrysiarius fuisse dicitur in Historia translationis sancti Austremonii, tunc temporis factæ. Ordini Cluniacensi postmodum, retento abbatiæ titulo, unitum fuit, quod hodieque perseverat, vulgo *Thiern*, seu *Thiers*, in inferiori Arvernia.

[f] Hujus passionem sancto Paulino tributam dedimus inter Acta Martyrum sincera, pag. 603. Incertum est quo tempore passus sit. Festum ejus celebratur die 25 Augusti. Laudatur a Prudentio, Eucherio Lugdunensi episcopo, seu Eusebio Gallicano, Fortunato, et aliis.

pulum submergebant. Tunc omnes simul in discrimine positi, una voce clamaverunt, dicentes : Genesi beatissime, eripe nos propriæ sanctitatis virtute, ne pereat plebs quæ fideliter advenit tua devote solemnia celebrare. Mox flante vento vulgus omne ad littus reductum, miratur se virtute Martyris esse salvatum [a]. Nam et cancelli beati sepulcri sæpius a Langobardis vel reliquis hostibus confracti sunt. Sed arrepti a dæmone homines, aut comprehensi rabie, debacchantes, aut propriis se dentibus lacerantes, nihil de iis quæ violenter ceperant abstulerunt. Ferunt etiam in hac urbe [b] fuisse mulierem, cui a viro crimen impactum, nec omnino probatum, a judice ut aquis immergeretur [c] dijudicata est. Cui cum ad collum lapis immensus funibus colligatus fuisset, in Rhodanum de navi præcipitata est. Illa vero beati Martyris auxilium precabatur, et nomen ejus invocans, aiebat : Sancte Genesi, gloriose Martyr, qui has aquas natandi pulsu sanctificasti [d], erue me juxta innocentiam meam : et statim super aquas ferri cœpit. Quod videntes populi, susceperunt eam in navi, et ad basilicam Sancti deduxerunt incolumem : nec ulterius a viro vel a judice est quæsita.

CAPUT LXX.

De quadam muliere injuste a marito adulterii accusata.

800 O quantum innocentia præstat, quantum mens pura meretur ! Nam simili sorte alia mulier a viro suo adulterii crimen accepit. Quod coram judice diutissime denegans, cum propria confessione superari non posset, dijudicatur immergi. Dehinc concurrente ad spectaculum populo, ad pontem ducitur amnis Ararici, connexoque cum fune lapide molari collo ejus, præcipitaverunt eam in flumen, increpante desuper viro, atque dicente : Ablue nunc aquis abundantibus fornicationes immunditiasque tuas, quibus sæpe maculasti stratum meum. Sed Domini pietas, quæ insontes perire non patitur, providit stylum sub aquis, quem videre homo non poterat ; qui suscipiens funem, sustinuit mulierem, ne ad fundum fluminis perveniret. Et erant utraque sub aquis, mulier scilicet, et petra styli illius lance librata. Cumque jam sol occubitum peteret, propinqui feminæ illius deposcunt a judice, ut liceret per alveum torrentis cadaver parentis inquirere. Accepta itaque indulgentia, descenderunt ad locum in quo præcipitata fuerat mulier. Videruntque eam pendere cum lapide, missoque unco, abstraxerunt illam : intelligentesque eam esse vivam, velociter ad basilicam, quæ erat flumini proxima, transtulerunt ; timebant enim ne iterum mergi juberetur a judice. Interrogabant autem mulierem qualiter sub pelago vivere potuisset. Respondit : Non mihi aliter quam somnium visum est, nec amplius aquas sensi, nisi cum in his projecta descendi, aut ab his iterum sum resumpta, surrexi. Et mirabantur omnes non potuisse eam mori in tali discrimine ; salvavit enim eam puræ [*Al.* propriæ] conscientiæ fides, et Dominus, quem jugiter imprecata est. Deinde parentibus indulta, nec a **801** judice, nec a viro est amplius inquisita : sed ad virtutes martyrum redeamus

CAPUT LXXI.

De Ferreolo et Ferrucione.

Vesonticorum [e] quoque civitas propriis illustrata martyribus, plerumque miraculis præsentibus gaudet. Huic in abdito cryptæ duo, ut passio [f] declarat, martyres, Ferreolus atque Ferrucio sunt sepulti (*An.* 211, 16 *Jun.*). Factum est autem quodam tempore ut vir sororis meæ invalescente febre graviter ægrotaret. Cumque jam quarti mensis spatio lectulo anhelus occumberet, ut nihil aliud conjux mœsta, nisi quæ sepulturæ erant necessaria cogitaret, Sanctorum basilicam flens ac tristis expetiit : provolutaque coram sepulcris, palmis ac facie rigente, opprimit pavimentum. Accidit autem fortuito ut, extensa dexteræ manus palma, folium herbæ salviæ, quod pro honore Martyrum in crypta conspersum fuerat, operiret. Postquam autem, fusa oratione, cum lacrymis surrexit a tumulis, putans aliquid de linteaminibus, quibus induta erat, manu prehendisse, ut assolet, volam continuit clausam ; egressaque basilicam, patefacta manu, folium herbæ miratur : obstupefacta vero quid hoc esset, munus cœleste indultum sibi divinitus recognoscit, ut scilicet per eum virtus Martyrum infirmo succurreret. Domum igitur jam lætior rediens, folium dilutum aqua viro porrexit ad bibendum. Qui ut hausit plenus fide, protinus sanitatem plenissimam meruit obtinere.

CAPUT LXXII.

De sancto Dionysio Parisiorum episcopo.

802 Dionysius vero episcopus, Parisiorum urbi datus est martyr [g] (*An.* 250, 9 *Oct.*) : tempore vero quo Sigibertus rex cum exercitu ad urbem illam venit, et maximam vicorum [h] ejus partem incendio

[a] De hoc miraculo vide homiliam sancti Hilarii Arelatensis episcopi apud Surium.

[b] Sic etiam Clar. b, omissis licet præcedentibus.

[c] Forte ad probationem sceleris, ut et cap. seq., quod examen judicium aquæ appellabatur, de quo passim auctores medii ævi. Vide Bignon., in tit. 55 Legis Salicæ.

[d] A ministris insecutus Rhodanum natando transiit, ut narrant ejus passionis auctor et Eusebius Gallicanus.

[e] Hoc caput et tria sequentia desunt in Clar. b.

[f] Edidit Surius istorum martyrum Acta. Eorum festivitas cum missa propria habetur in Missali Gothico apud Thomasum et Mabillon. Liturgiæ Gallicanæ lib. III, n. 53. Eorum martyrium sub initium Antonini Caracallæ contigisse censent viri eruditi. Vesontionem, ubi passi sunt, fidei prædicandæ causa a sancto Irenæo directi fuerant.

[g] Ex his quæ Gregorius in Hist. lib. I cap. 30, scripsit, Dionysius post an. 250 passus est. Si aliis monumentis fides sit, quæ eum a sancto Clemente in Gallias missum testantur, ejus passio sæculo II consignanda erit : quæ sententia fuit Patrum synodi Parisiensis pro sacris imaginibus an. 825. Vide Mabillon, tomo I Analect., pag. 63, et præceptum Theodorici IV regis, in appendice hujus operis.

[h] Ex hoc loco Launoius et ejus sequaces inferre voluerunt basilicam Dionysianam ac martyrum se-

concremavit (*An.* 574), quidam de primoribus ejus ad basilicam antedicti martyris properat, non orationis devotione, sed tantum ut aliquid fraudaret ab æde : qui scilicet ubi reserata ostia ac vacuum templum a custodibus reperisset, pallam holosericam, auroque exornatam et gemmis, quæ sanctum tegebat sepulcrum, temerario ausu diripuit, secumque sustulit. Veniens autem ad castra, fuit ei necessitas navigandi. Cumque puer ejus, quem tunc creditum habebat, suspensis ad collum ducentis aureis, navem cum eodem ascendisset, subito, a nullo tactus, de navi deruit, oppressusque aquis, nunquam potuit inveniri. Ille quoque judicium Dei in se cernens per pueri amissionem et auri, velociter littori de quo digressus fuerat, remeavit, pallamque sepulcri summa velocitate restituit. Et licet hoc fecerit, tamen diem in quo hæc admiserat, recurrente anni circulo, non attigit. Alius autem super sepulcrum sanctum calcare non metuens, dum columbam [a] auream lancea quærit elidere, elapsisque pedibus ab utraque parte, quia turritus [b] erat tumulus, compressis testiculis, lancea in latere defixa, exanimis est inventus. Id non fortuito contigisse, sed judicio Dei gestum, nullus ambigat.

CAPUT LXXIII.

De sancto Quintino Viromandensi.

803 Apud Viromandense vero oppidum Galliarum, Quintinus martyr [c] quiescit, cujus beatum corpus a quadam religiosa, quæ dudum fuerat cæcata [d], reperitur (*An.* 287, 31 *Oct.*). Sed mox ut a fluminis fundo relevatum est (*An.* 342), miraculum protulit, cum mulieris facie [e], ubi primum illuxit, lumina cæcata restituit. In hac etiam urbe unus ex latronibus equum presbyteri furtim abstulit : inventus a presbytero, judici manifestatur ; nec mora, apprehensus et in vincula compactus, supplicio subditur ; opus suum ore proprio indicans, patibulo dijudicatur. Sed presbyter metuens ne ob sui damni causam anima hominis auferretur, judicem deprecatur, ut concessa illi vita, hic culpa reus absolveretur a pœna, dicens sibi satis esse jam factum, quod per tot tormentorum genera latro quæ gesserat declarasset : sed severitas judicis, cum nullis precibus potuisset inflecti, reum patibulo condemnavit. Tunc presbyter cum lacrymis prostratus ad beati Martyris tumulum, suppliciter deprecatur, dicens : Quæso, gloriosissime athleta Christi, ut eruas hunc pauperem de manu mortis iniquæ, ne mihi fiat in opprobrium, si per meam accusationem moriatur hic homo. Ostende, deprecor, virtutem tuam, ut quem asperitas humana nequit absolvere [f] lenis pietatis moderamine tu dissolvas. Hæc sacerdote cum lacrymis deprecante, disruptis vinculis patibuli, reus ad terram ruit. Quod audiens judex, timore perterritus, et divinam admirans virtutem, nihil ultra illi nocere præsumpsit.

CAPUT LXXIV [g].

De Genesio Beorritano martyre [h].

804 Est alius martyr infra terminum urbis Beorritanæ [i], presbyterii honore præditus, cujus passionis historia apud loci incolas legitur. Hic dum esset in corpore (*An.*...), castaneum diu aridum suis orationibus obtinuit in viriditatem redire : in cujus basilica cum plerumque super infirmos mirabilia ostendantur, illud præ cæteris est admirabile, quod lilium dudum collectum, et siccum, in ejus solemnitate denuo revirescit, ita ut intueantur illa die populi flores novos, quos pridem viderant arefactos. Ad hujus enim sepulcrum plerumque sacramentum mendax prolatum a perfidis virtute Martyris confutatur, ut qui temeritate elatus advenerat, emendatus abscedat.

CAPUT LXXV.

De sancto Sigismundo rege.

Sæpe enim Dominus arrogantiam contumacis mentis virga correctionis enervat, ut eamdem cultus sui

pulcra tunc in ipsa Parisiorum urbe exstitisse. Sed si hic locus cum libro IV Hist., cap. 44, conferatur, ubi *vici qui circa urbem erant* dicuntur a Sigiberti exercitu incensi, evanescet illa difficultas, potissimum cum passim *vicorum urbis* nomine loca ab urbe ipsa valde dissita apud Gregorium aliosque ejus ævi auctores intelligantur, ut probant invicte Cointius ad an. 574, num. 6, et fuse Had. Valesius in parte II Defensionis suæ contra Launoium, ubi de situ, statu monastico, et aliis ad basilicam Dionysianam spectantibus, disserit. Vide supra, col. 651, in notis ad cap. 79 Chronici Fredegarii.

[a] De ejusmodi columbis ad sepulcra appensis vide Mabillon., de Liturgia Gallic. lib. I cap. 9, ubi et de columbis altarium et baptisteriorum disseritur.

[b] Id est in modum pyramidis acuminatus, non quod turris ingens unquam supra sepulcrum erecta fuerit. Vide Vales. in Defensione adversus Launoium, parte I, cap. ult.

[c] Sanctus Quintinus sub Rictio Varo passus in Actis vulgatis memoratur, proindeque sub Maximiani persecutione. Viromanduorum urbi nomen suum tribuit, hodieque celebri sub sancti Quintini nomine, ubi insignis collegiata, quæ olim episcoporum Viromandensium sedes fuit, priusquam cathedram episcopalem Noviomum transferret sanctus Medardus. Lis est tamen inter viros eruditos an Augusta Viromanduorum sita fuerit ubi nunc Quintinopolis visitur ad Summonam fluvium, aut eo loco ubi superest abbatia ordinis Præmonstratensis cum vico *Viromandus*, etiamnunc *Vermand* dicto. Vide Cointium, ad an. 531, Valesium in notitia, Samsonem, Hemeræum, Vassorium, et alios.

[d] Hæc in Actis vulgaris Eusebia nobilis matrona Romana appellatur. Alteram sancti Quintini inventionem a sancto Eligio factam describit sanctus Audoenus in ejusdem sancti Vita, lib. II cap. 6.

[e] Aliquot Mss., *faciem*. Legendum *faciei*.

[f] Mss. duo, *humanæ nequitiæ absolvere nequit*. Colb. a, *absolvere noluit*, *tu dissolvas*.

[g] Istud caput invenimus in codice Floriacensi ab annis circ. 600 scripto, in quo non solum titulus ut in cæteris scriptis habet, *de Genesio Beorritano martyre*, sed et ejusdem martyris nomen, quod in aliis non occurrit, in ipso capitis textu his verbis exprimitur : *Est alius martyr Genesius infra terminum urbis Beorritanæ*, etc.

[h] Sic Mss. Editi vero, *De alio quodam martyre*. Quis vero ille Genesius fuerit, non licuit reperire.

[i] Id est territorii Bigorritani, ubi urbs Turba (*Tarbes en Bigorre*). Vide notas in Hist. lib. IX cap. 6.

veneratione [a] restituat, sicut quondam de Sigismundo [b] rege manifesta fides gestum profert (*An.* 523, 1 *Maii*). Hic etenim post interemptum per iniquæ consilium conjugis filium, compunctus corde, Agaunum dirigit, ibique prostratus coram sepulcris beatissimorum martyrum legionis felicis [c] pœnitentiam egit [d], deprecans ut quæcunque deliquerat, in hoc ei sæculo ultio divina retribueret, ut scilicet habeatur in judicio absolutus, **805** si ei mala quæ gesserat, priusquam de mundo decedat, repensentur : ibique et psallentium [e] quotidianum instituit, locumque tam in territoriis quam in reliquis rebus affluentissime ditavit. Postea vero captus a Chlodomere rege cum filiis, interfectusque ejus jussu, ad eumdem locum delatus, sepulturæ mandatus est, quem in consortium Sanctorum ascitum ipsa res quæ geritur manifestat : nam si qui nunc frigoritici in ejus honore missas [f] devote celebrant, ejusque pro requie Deo offerunt oblationem, statim compressis tremoribus, restinctis febribus, sanitati pristinæ restaurantur.

CAPUT LXXVI.

De sanctis Agaunensibus, seu *De sancto Mauricio et sociis.*

Magna [g] est etiam virtus ad antedictorum martyrum sepulcra, de quibus relictis pluribus [h] pauca perstringere libuit. Mulier quædam filium suum unicum ad hoc monasterium adducens, abbati tradidit erudiendum, videlicet ut factus clericus, sanctis manciparetur officiis (*An.* 286, 22 *Sept.*). Verum cum jam spiritalibus eruditus esset in litteris, et cum reliquis clericis in choro canentium psalleret, modica pulsatus febre, spiritum exhalavit. Cucurrit mater orbata ad obsequium funeris plangens, sepelivitque filium. Verumtamen non suffecerunt hæ lacrymæ dolori, quæ in exsequiis sunt effusæ : sed per dies singulos veniebat, et super sepulcrum nati sui, emissis in altum vocibus, ejulabat. Cui tandem apparens per visum noctis beatus Mauricius, ait : Quid tu, o mulier, incessanter filii obitum plangens, A nunquam desistis a luctu? Cui illa : Dies, inquit, vitæ meæ hunc planctum non explent; sed dum advixero, semper deflebo unicum meum, nec unquam mitigabor a lacrymis, **806** donec oculos corporis hujus debita mors concludat. Cui ille : Noli ita, ait, quasi mortuum flere, sed æquanimiter age, nam scias eum nobiscum habitare, et sedentem [i] vitæ perennis consortio nostro perfrui. Et ut veraciter credas certa esse quæ loquor, surge crastina die ad matutinum, et audies vocem ejus inter choros psallentium monachorum [j]. Et non solum die crastina, sed etiam omnibus diebus vitæ tuæ, cum veneris audies in psallentio vocem ejus; ideoque ne fleveris, eo quod gaudere te oporteat potius quam lugere. Surgit mulier, longaque ducit suspiria, B nec obdormit in strato suo, donec signum ad consurgendum commoveatur a monachis : quo commoto, accedit ad ecclesiam, aliqua de visione quam viderat probatura. Nihil enim præteriit de pollicitatione sancta, sed quæ fuerant divinitus nuntiata, mox impleta noscuntur. Verum ubi cantator responsorium [*Al.*, cantato responso], antiphonam caterva suscepit monachorum, audit genitrix, parvuli vocem cognoscit, et gratias agit Deo. Sed et illud quod Martyris ore promissum habebatur, prorsus impletum est, ut omnibus diebus vitæ suæ cum accessisset mulier ad psallentium, vocem audiret hujus infantuli inter reliqua modulamina vocum. Cum autem Gunthramnus rex ita se spiritalibus actionibus mancipasset, ut relictis sæculi pompis C thesauros suos ecclesiis et pauperibus erogaret, accidit ut, misso presbytero, munera fratribus qui sanctis Agaunensibus deserviunt ex voto transmitteret, præcipiens presbytero ut ad eum rediens Sanctorum sibi reliquias exhiberet. Igitur dum, impleta regis præceptione, cum his regrederetur pignoribus, Lemanni laci, per quem Rhodanus influit, navigium petit. Extenditur autem lacus ille in longitudine quasi stadiis quadringentis, latitudine autem stadiis centum quinquaginta [k] **807**. Denique revertens presbyter, ut diximus, cum navigium hoc

[a] Sic Colb. a et Clar. a. Cæteri Mss., *veneratio.* Editi, *generatio.*

[b] Laud., Bell. et Colb. a, *Sigimundo.* De illo fusius agitur in Hist. lib. III capp. 5 et 6, ubi et de Agaunensi monasterio et de jugi psallentio in notis. D

[c] Id est Mauricii, et aliorum martyrum de quibus cap. seq. De hoc nomine diximus in observationibus ad eorum Acta, inter sincera Martyrum, cap. 286.

[d] Sigismundum tunc vestem monasticam induisse scripserat Valesius lib. VII Rerum Franc., quod sub finem præfationis tomi II anno 523 factum dicit, quo anno, *Maximo consule*, ex Marii Aventicensis Chronico, ille a suis traditus et *in Franciam in habitu monachali perductus* occisus est.

[e] Colb. a, *psallentium chorum*, et sic semper. Præferenda tamen altera lectio, ut jam monuimus.

[f] Habetur hæc missa in vet. Sacramentario Galllicano Bobiensis monasterii a Mabillone edito; hanc in appendice dabimus. Oblatio autem pro requie sancti Sigismundi hic dicitur, id est ad gratias Deo referendas pro ejus requie, seu in ejus honorem, ut hic loquitur Greg. Sic in Missali Mozarabum *pro spiritibus pausantium* seu confessorum offertur.

[g] Hoc et tria quæ sequuntur capita desunt in Clar. b.

[h] Eorum passionem, a sancto Eucherio Lugdunensi episc. descriptam dedimus inter Acta Mart. sincera, pag. 289, ubi plura de iisdem sanctis martyribus observavimus, et de legione Felici pag. 286. Vide et Brouver. in Fortunat. lib. II carm. 14.

[i] Colb. a, *sedis*, alii, *sede.*

[j] Supra clericos appellabat, unde observa monachos qui canendis in choro Dei laudibus vacare consueverant a Gregorio clericos appellatos fuisse. Quod non hic solummodo fecit Gregorius, sed et passim eosdem modo monachos, modo clericos appellat; cujus rei varia exempla in aliis quoque auctoribus frequenter occurrunt, ut fusius ostendit noster Mabillon. in præfat. sæculi II Bened. num. 27. Vide Had. Valesium in disceptatione de Basilicis, et in ejus defensione, et Thomassin. Disciplinæ eccles. p. I, lib. III.

[k] Hunc longum sexaginta millia, latum viginti scribit Marius Aventicensis in Chronico. Vulgo dicitur Lacus Genevensis, ob celebrem urbem ipsi impositam.

fuisset aggressus, subito tempestas exorta fluctus tollit : ad sidera surgunt undarum montes, et nunc puppis naviculæ, prora dehiscente, fertur in altum; nunc iterum, demersa puppe, prora tollitur in sublime. Turbantur nautæ, et nihil aliud nisi sola mors in hoc periculo præstolatur. Tunc presbyter cum videret se his fluctibus obrui, et spumis undarum ipsarum graviter operiri, extracta a collo capsula, quæ Sanctorum pignora continebat, undis tumentibus fidus objecit, ac Sanctorum præsidium clara invocat voce, dicens : Ne peream in his fluctibus, virtutem vestram deprecor, martyres gloriosi, sed potius qui jugiter pereuntibus præbetis auxilium, mihi, quæso, dextram salutis porrigere dignemini; fluctus opprimite, nosque ad littus optatum vestri adjutorii ope reducite. Et hæc dicens, cessante vento, decedentibus undis, ad littus evecti sunt. Hæc ab ipso cognovi presbytero. In hoc etiam stagno ferunt tructarum piscium magnitudinem usque ad centum librarum pondera trutinari.

CAPUT LXXVII.

De sancto Victore Massiliensi.

Est [a] et ad sepulcrum sancti Victoris Massiliensis martyris mira virtus (*An.* 290 *aut* 303, 21 *Jul.*). Nam cum sæpius ad eum accedentes infirmi sanentur reliqui, energumeni tamen multum se collidentes, et Martyrem declamantes, ejectis dæmonibus liberantur. Aureliani autem patricii servus a dæmonio correptus, dolendo exitu cruciabatur, ita ut plerumque propriis se morsibus laceraret : **808** sed adductus ad basilicam Sancti, cum se exuri ejus virtute fateretur, debacchans per totam ædem, die tertia mundatus abscessit. Qui in tantum fidei merito roboratus est, ut deinceps, humiliatis capillis, abbatis sortitus ordinem monasterio uni præponeretur.

CAPUT LXXVIII.

De Baudillio martyre glorioso.

Est apud Nemausensis urbis oppidum Baudillii [b] beati martyris gloriosum sepulcrum, de quo sæpius virtutes multæ manifestantur (*An*... 20 *Maii*). Ex quo sepulcro laurus orta et per parietem egressa, arborem foris fecit salubri coma vernantem. Quod A sæpe loci incolæ in multis infirmitatibus habere cœleste remedium sunt experti. Pro quibus virtutum beneficiis, cum plerumque nudaretur a foliis vel ipsa quodammodo cortice, arida est effecta. Unde quia morbos ab ea multarum infirmitatum diximus depelli, longum fuit singulos quosque memorari : ideo hæc sufficere putavi, quod ea medicamenta largiendo aridam effectam dixi. Etiam fertur celebre a negotiatore quodam in Oriente de his foliis deportatum pignus fuisse : sed priusquam portum negotiator attingeret, energumenus in ecclesia adire Baudillium martyrem Orientalem plagam, stupentib s populis, declamavit. Ostendit autem beatus Martyr et in aliis virtutem suam. Aram vero Theodorici regis Italici dux, dum in Arelatensi urbe resideret, exstitit ei B quidam archipresbyter parochiæ Nemausensis invisus. Tunc fervens felle, contra eum misit pueros, dicens : Ite quantocius, et ligatis pedibus ac manibus, adducite eum cum **809** vi, ut cognoscat quod sim dominus regionis hujus. At illi non intelligentes archipresbyterum, putaverunt quod archidiaconem jussisset adduci. Et ascensis equitibus venerunt ad urbem, interrogantesque de archidiacono, digito eis ostensus est. Erat enim hic Joannes nomine, valde religiosus, et in archidiaconatu suo studium docendi parvulos habens [c] : apprehensumque pueri ducis ligatis manibus ac pedibus sub alvo equi adduxerunt eum. Sed non desiit virtus Martyris alumno proprio subvenire. Pueri vero juxta ipsam portam cum eo mansionem habuerunt, quia jam obseratis pro nocte C portarum valvis, ingredi non potuerunt. In ipsa vero nocte, duce obdormiente, astitit ei archidiaconus per visum, dicens : Quid tibi, o homo, culpabilis exstiti, quod me in hanc humilitatem redactum cum tali jussisti injuria accersiri ? Vere dicam tibi, quia non effugies judicium Dei. At ille expergefactus, consternatusque metu, exclamat suis : Inquirite si pueri quos Nemausum direximus jam venerunt. Interrogantesque de muro urbis responderunt se adesse cum homine. Renuntiant nuntii quæ audierant. Confestimque dux ait : Exhibete ad me hominem quem adduxistis. Quod cum factum fuisset, aspiciens eum dux, timore perterritus, ait : Archipresbyterum ego adduci præceperam, non archidia-

[a] Hoc caput et duo sequentia non habet Colb. tot. in cod. vero Clar. a quæ sequuntur ad caput 88 inclusive desunt. Porro sanctus Victor passus est Massiliæ sub Diocletiani et Maximiani persecutione. Ejus Acta dedimus inter sincera Martyrum, pag. 292, cujus festum in Martyrologiis celebratur die 21 Julii, a Fortunato autem laudatur lib. VIII carm. 4. De basilica ipsius noster Gregorius lib. IX Hist. cap. 22, quæ etiamnunc celebris est cum insigni monasterio ordinis Benedictini, quod originem suam debet celebri Joanni Cassiano, qui sæculo V floruit. Hujus loci historiam sub titulo Cassiani illustrati edidit Guesnayus.

[b] Colb. a, *Baudelii*, et sic semper. Ejus Acta habentur die 20 Maii Bollandiani, sed non adeo antiqua ut integram mereantur fidem. Sedatis gentilium persecutionibus, Christiani supra ejusdem sancti sepulcrum ecclesiam construxerunt, quæ postea abbatiæ titulo decorata fuisse dicitur. Sæculo XI labente D in prioratum redacta fuit, et Seguino Casæ Dei abbati subjecta, qui ibi monachos restituit. Sed anno circiter 1561, a Calvinianis hæreticis simul cum regularibus locis in favillas redacta fuit; jacetque exinde sub ruinis beati Martyris sepulcrum, quod nondum detectum fuit. Imo cum nulla restaurandi veteris monasterii spes affulgeret, Casenses monachi vetus episcopale palatium pretio comparaverunt, ubi novum sub sancti Baudilii patrocinio monasterium excitatum est, in quod, favente ill. episcopo Nemausensi Spiritu Fléchier, monachi Benedictini co gr. sancti Mauri, e Casæ Dei monasterio introducti fuere die 23 Sept. an. 1689, qui ibidem perseverant. De ejus sancti reliquiis an Aurelianum translatæ fuerint vide Bollandianos.

[c] Archidiaconi munia et prærogativas egregie describit sanctus Isidorus epist. ad Leudefredum episc. Cordubensem. Vide et lib. I Decretal. cap. 2, apud Bolland., 18 Martii, in elogio sancti Braulionis.

conem. Et prostratus ad pedes ejus, ait : Indulge, quæso, injuriam delicti hujus, quia non est in conscientia mea, ut hæc passus fuisses. Et statim dignis honoratum muneribus remisit ad urbem, quem in tanto amore pro ipsa Martyris reverentia dilexit in posterum, ut decedente urbis illius sacerdote, ipsum sacerdotem mandaret institui [a]. Sed nec archipresbyterum amplius inquiri jussit. O magna virtus Martyris, quæ per innocentis injuriam noxium absolvit a pœna! impletumque est illud Apostoli, quia *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum* (*Rom.* VIII, 28), cum hæc injuria gradum **810** huic construxit, quem scanderet ad regendam ecclesiam Dei.

CAPUT LXXIX.

De miraculis beati Andreæ apostoli in ecclesia Agathensi.

Ecclesia quoque Agathensis urbis, quæ sancti Andreæ apostoli reliquiis plaudit [b], plerumque gloriosis illustratur miraculis, pervasores rerum suarum sæpius arguit. Denique cum Gomacharius [c] comes agrum ecclesiæ ipsius pervaderet, tunc Leo episcopus [d] hujus ecclesiæ valde mœstus concurrit ad eum, dicens : Relinque, o fili, res pauperum quas ordinationi nostræ Dominus commendavit, ne tibi sit noxium, et a lacrymis egentium, qui de fructibus ejus ali consueverant, eneceris. Ille vero quia erat hæreticus, parvipendens de his quæ ab episcopo dicebantur, rem in sua dominatione retinuit. Interim, procedente die, arripitur a febre, cumque non modo ardore corporeo, verum etiam animæ vexaretur incommodo, misit ad episcopum nuntios, dicens : Dignetur pro me sacerdos orationem ad Dominum fundere, et ego dimittam agrum ejus. Quo orante, hic a valetudine qua gravabatur convaluit, factusque sanus, ait suis : Quid putatis, quid isti nunc Romani dicant? Aiunt enim me ob hoc fuisse febre gravatum, quia tulerim agrum eorum, quod mihi juxta consuetudinem humani corporis accidit, verumtamen non habebunt eum me vivente. Et dicto citius misit qui eum iterum anferret. Quod cum episcopus comperisset, venit ad eum, dicens : Num pœnitet te prius fecisse bene, quod hoc iterum conaris evertere? ne facias, quæso, ne ultioni divinæ subjaceas. Qui ait ad episcopum : Sile, sile, decrepite, nam infrenatum te loris, circuire urbem super asinum faciam, ut sis in ridiculo omnibus qui te aspexerint. At ille silens ad nota recurrit præsidia : prosternitur in oratione, **811** celebrat vigilias, ac noctem totam in lacrymis et psallentio ducit. Mane autem facto, accedit ad lychnos qui de camera ecclesiæ dependebant, extendensque virgam quam tenebat in manu, effregit cunctos, dicens : Non hic accendatur lumen, donec ulciscatur Deus de inimicis, et restituat res domus suæ. Hæc eo dicente protinus hæreticus ille in redivivam febrem corruit. Cumque in extremis ageret, misit ad episcopum, dicens : Oret pro me sacerdos ad Dominum, ut vivam, et restituam agrum, ac similem ejus conferam dominationi. Quibus pontifex respondit : Jam oravi ad Dominum, et exaudivit me. Misit et alios ac tertios ad eum nuntios. Sed sacerdos in uno responso persistens, non movebatur ad hæc, ut pro eo orationem daret ad Dominum. Hæc ille hæreticus cernens, jussit se in plaustro componi, atque ad eumdem evehi, ac per se deprecari episcopum, dicens : Quia dupla satisfactione restituo agrum quem inique pervasi, tantum ut oret pro me sanctitas tua. Illo quoque recusante, compulit eum vi ut abiret ad ecclesiam, quo discedente, ut ecclesiam est ingressus, et hic spiritum exhalavit, recepitque confestim ecclesia rem suam.

CAPUT LXXX.

De approbatione fidei Christianæ per miraculum.

Semper enim catholicorum inimica est hæresis, et ubicunque potuerit tendere insidias, non obmittit : sicut illud est, quod quodam loco factum celebre fama profert. Mulier quædam erat catholica, habens virum hæreticum : ad quam cum venisset presbyter nostræ religionis valde catholicus, ait mulier ad virum suum : Peto charitati tuæ ut pro adventu hujus sacerdotis, qui me visitare dignatus est, lætitia habeatur in domo nostra, ac præparatum dignis impendiis prandium epulemur cum eo. Promittente autem viro ejus sic se, ut illa flagitabat, **812** facturum, advenit et alius hæreticorum presbyter, dixitque vir mulieri : Duplicata est lætitia hodie, eo quod sint sacerdotes utriusque religionis in domo nostra. Discumbentibus autem ad convivium, vir ille cum presbytero dextræ partis [e] cornu occupat, catholicum ad sinistram statuens, positaque ad lævam ejus sellula, in qua conjux ejus resideret. Dixitque vir ad presbyterum hæreticum : Si consenseris dictionibus

[a] Mirum est hunc Joannem in catalogis Nemausensium episc. desiderari. Locus ei dandus est inter Sedatum, qui an. 506 concilio Agathensi adfuit, et Pelagium, qui an. 589 interfuit concil. Narbon., anno vero præcedenti concilio Toletano.

[b] Juxta hanc ecclesiam monasterium construxit sanctus Severus, ubi trecentis fratribus præfuit, ex ejus Vita in appendice sæculi I Benedictini. Istud monasterium postea ad sæculares canonicos transiit. Ibi habita est synodus Agathensis an. 506, ex ejus præfatione.

[c] Cod. Laud., *Comacharius.*

[d] Leo Agathensem ecclesiam rexit inter Sophronium, qui an. 506 Agathensi concilio interfuit, et Tigridium, qui subscripsit concilio Narbon. an. 589.

[e] Multa exempla ex auctoribus sacris et profanis adducit in utramque partem Savaro in notis ad epist. 2 lib. I Apollinaris Sidonii, de nobiliori in mensa loco, an censeri debeat ad dexteram, an ad sinistram. Quæ forte opinionum diversitas ex eo procedit, quod alii alio modo dexteram aut sinistram partem acciperent. Dexteram hic Gregorius, nobiliorem appellat. Veteres icones sanctum Paulum a dextris sanctum Petrum a sinistris repræsentant. De modo accumbendi ad mensam plura habet Lambecius tomo IV Bibliothecæ Cæsareæ, additamento 8, ubi veteres ea de re picturæ repræsentantur. Vide Sirmondi notas in lib. I Apollinaris Sidonii epist. 2 et duas ejusdem ea de re epistolas tomo V novæ editionis.

meis, exerceamus hodie cachinnum de hoc Romanorum presbytero, ut scilicet apposito ferculo, tu celerius signare festines; cumque ille manum non posuerit, illo tristante nos cum lætitia comedemus cibum. Cui ille : Faciam, inquit, quod præcipis. Denique veniente disco cum oleribus, signavit hæreticus, posuitque primus manum suam. Quod cernens mulier, ait : Ne feceris, quia ingrate fero injuriam sacerdotis. Et exhibito alio cibo sumpsit catholicus. In secundo vero et tertio ferculo similiter fecit hæreticus. Quarto autem exhibito, cujus in medium sartago fervens advenerat, in qua compositus erat cibus ille, qui ex collisis ovis parumper mixta farina, dactylorum partibus olivarumque rotunditatibus assolet exornari, festinans hæreticus, priusquam ferculum illud vel mensam tangeret, elevata in obviam manu, signat, statimque positum cochlearium sumit, non intelligens an caleret, ferventemque cibum velociter inglutivit. Protinus, accenso pectore, æstuare cœpit, emissoque cum suspirio immenso ventris strepitu, nequam spiritum exhalavit : ablatusque de convivio, locatus in tumulo, terræ [*Al.*, terrenæ] molis congerie est opertus. Tunc exsultans presbyter nostræ religionis, ait : Vere ultus est Deus servos suos. Et conversus ad virum cujus erat convivium, dixit : Periit hujus memoria cum sonitu, et Dominus in æternum permanet (*Psal.* IX, 7). Tu vero appone quod comedam. Tunc homo ille perterritus, expleto convivio, provolutus est ad pedes presbyteri, conversusque ad fidem catholicam, credidit cum domo sua, qui in hac **813** perfidia tenebatur; et multiplicata est lætitia, sicut prius mulier flagitaverat.

CAPUT LXXXI.

De altercatione catholici diaconi cum presbytero hæretico.

Arianorum presbyter cum diacono nostræ religionis altercationem habebat, proferens contra Dei Filium ac Spiritum sanctum, ut mos est genti illi, venenosas assertiones. At ille cum diu multumque nonnulla de fidei nostræ ratione disseruisset, et hæreticus perfidiæ obcæcatus caligine, quæ erant vera respueret, juxta illud, quia *In malevolam animam non introibit Sapientia* (*Sap.* I, 4), adjecit, dicens : Quid longis sermocinationum intentionibus fatigamur? factis rei veritas approbetur : succendatur igni æneus, et in ferventi aqua annulus cujusdam projiciatur. Qui vero eum ex ferventi unda sustulerit, ille justitiam consequi comprobatur. Quo facto, pars diversa ad cognitionem hujus justitiæ convertatur. Intellige itaque, et tu hæretice, si hæc pars nostra Spiritu sancto adjuvante compleverit, nihil in sancta Trinitate dissonum, nihil esse dissimile fatearis. Consensit hæreticus huic diffinitioni, et inito usque mane placito, discesserunt; sed fidei fervor per quem hæc primum diaconus protulerat, cœpit ini-

A mico insidiante tepescere. Diluculo autem surgens, brachium infundit oleo, unguento conspergit. Sed tamen loca sancta circuit, et Dominum deprecatur. Quid plura? circa horam tertiam in foro conveniunt. Concurrit populus ad spectaculum. Accenditur ignis, æneus superponitur, fervet valde, annulus in unda ferventi projicitur. Invitat primum diaconus hæreticum, ut ipse eum a calore auferat. Sed statim recusavit, dicens : Qui hanc sententiam protulisti, debes auferre. Diaconus vero licet trepidus, tamen denudat brachium. Cumque ipsum vidisset unguentis hæreticus presbyter delibutum, exclamavit dicens : Magicis artibus te elitandum putasti, ut hæc unguenta diffunderes, nec valebunt ista quæ agis. His ita litigantibus, supervenit diaconus ab urbe Ravenna, Jacin-
B ctus **814** nomine, sciscitansque quæ esset hæc altercatio, ut veritatem cognovit, nec moratus, extracto a vestimentis brachio, in æneum dexteram mergit. Annulus enim qui ejectus fuerat, erat valde levis ac parvulus, nec minus ferebatur ab unda, quam vento possit ferri vel palea : quem diu multumque quæsitum, infra unius horæ spatium reperit. Accendebatur interea vehementer focus ille sub dolio, quo validius fervens non facile assequi possit annulus a manu quærentis, extractumque tandem, nihil diaconus sensit in carne sua : sed potius protestatur, in imo quidem frigidum esse æneum, in summitate vero calorem teporis modici continentem. Quod cernens hæreticus, valde confusus, injecit audax manum in æneo, dicens : Præstabit mihi hæc fides mea.
C Injecta manu, protinus usque ad ipsa ossium internodia omnis caro liquefacta defluxit, et sic altercatio finem fecit [a].

CAPUT LXXXII.

De clerico pro confessione Dominica cæso in Hispania.

Sed et nostro tempore, cum incredulitas ac iniqua Arianorum secta in locis Hispaniæ per malorum pessimas assertiones disseminata fuisset, quidam clericus apprehensus, Christianum se esse confessus est, asserens æqualem Patri Filium et Spiritum sanctum esse. Cui rex [b] qui præerat, oblatis muneribus, tanquam majorem se suppliciter deprecabatur, ut scilicet compressa confessione de sanctæ Trinitatis æqualitate, minorem Patre Filium cum sancto Spiritu
D fateretur. Quod si faceret, et facultatibus ditaretur, et magnus haberetur in populis. Quod ille consilium, tanquam morsum viperæ fugiens, ac iniqui virus mortiferum respuens anguis, adjecit rex : Video, inquit, duram intentionem mentis insanæ, sed novi temperamentum tuum, ut quem munera non delectant, facile tormenta subjiciant. At ille : Utinam dignus habear, ait, in hac jugulari confessione, nam munera tua tanquam stercus exhorreo. Tunc iratus rex, jussit eum ad trochleas extendi, et fortiter **815** cædi, interrogans : Quid credis? Respondit :

[a] Vide notas in cap. 14 lib. de Gloria Conf.
[b] Is fuit, ut reor, Leuvigildus, qui persecutionem in Catholicos movit.

Jam dixi tibi : Credo Deum Patrem omnipotentem, et Filium ejus Jesum Christum. Post hæc cæsus est valde, sed semper durabat in confessione, nec unquam eum a fidei linea potuit hæc tortura deflectere. Nam in primordio cum cæderetur, tres tantum verberum ictus sensit, qui, ut ipse postea referebat, ipsam animam penetrarunt. Reliqua vero flagella, tanquam si aliquod velamentum dorso superpositum fuisset, ita non sentiens, magis fidem quam cœperat inter tormenta positus prædicabat. Itaque cum regi satisfactum de ejus cæde fuisset, dimissus est, obtestante eo ne in terminis Hispaniæ unquam inveniretur. At ille lætus discedens, in Gallias est regressus [*Al.*, egressus]. Sed ut fides dictis adhibeatur, ego hominem vidi, qui hæc ab ipsius clerici ore audita narravit.

CAPUT LXXXIII.

De reliquiis plurium martyrum, Pauli scilicet, Laurentii, Pancratii, Chrysanthi, Dariæ virginis, Joannis et Pauli ejus fratris.

Per [a] hanc enim confessionem martyres gloriosi ineffabilia semper salutarium munerum beneficia meruerunt, ac petentibus se hoc præstiterunt virtute, quod eisdem a Domino impertitum est Creatore, sicut nobis nuper a diacono nostro relatum, ita gestum esse cognovimus. Hic autem diaconus [b] a papa urbis Romanæ Pelagio (*An.* 590), quorumdam martyrum confessorumque assumpta pignora, cum grandi psallentio vel clericorum officio, ac populi immensi obsequio, usque ad portum deductus est. Et ingressus navem, erectis velis, ac per illum antennæ quæ modulum crucis gestat apparatum extensis, flante vento, pelagus altum arripiunt. Qui dum navigant, ut Massiliensis urbis portum attingant, appropinquare cœperunt ad locum quemdam, de quo a littore maris lapideus mons exsurgens, ac paulatim decedens, summo tenus unda in mari distenditur. Cumque impellente vento carina magno **816** impetu ferretur in præceps, ut scilicet scopulo illisa quassaretur, ac nautæ discrimen intuentes, exitum vociferarent, diaconus, elevata cum sanctis pignoribus capsa, invocare nomina singulorum cum gemitu et voce maxima cœpit, deprecans ut eorum virtute ab hoc periculo perituri liberarentur. Jamjamque appropinquabat navis, ut præfati sumus, ad scopulum : et statim in sanctarum contemplatione reliquiarum, ab ipso loco commotus cum violentia majori ventus huic vento contrarius fluctum elisit, ventumque diversum repulit, ac nave in pelagus profundum revocata, cunctos a mortis periculo liberavit : sicque, gyrata mole periculi, portum quem desiderabant, cum Domini misericordia ac sanctorum patrocinio contigerunt. Erant enim reliquiæ sanctorum, quorum sacra vestigia Domini manibus sunt abluta [c], cum Pauli, Laurentiique, atque Pancratii, Chrysanthi, Dariæque virginis, Joannis, atque alterius Pauli fratris ejus [d], reliquiis, quorum certamina ac palmas victoriarum ipsa caput orbis urbs Roma devote concelebrat.

CAPUT LXXXIV.

De reliquiis quas pater meus habuit.

Quid vero et de his reliquiis quas quondam genitor meus secum habuit fuerit gestum, edicam? Tempore quo Theudebertus Arvernorum filios in obsidatum tolli præcepit, pater meus nuper junctus conjugio, voluit se sanctorum reliquiis communiri, petiitque a quodam sacerdote ut ei aliquid de eisdem indulgeret, quo scilicet in viam longinquam abiens, tali præsidio tutaretur. Tunc inclusos in lupino aureo sacros cineres circa eum posuit : sed ignarus vir nominum beatorum, referre erat solitus, se a multis tunc erutum periculis, nam et violentias latronum, et pericula fluminum, improbitates seditiosorum, et assultus sensuum [e], sæpius se evasisse horum virtutibus testabatur. Quid tamen ego de his viderim, non sileo. Post genitoris mei obitum, mater mea hæc **817** pignora super se habebat. Igitur segetum advenerat sectio, et congregati in areis frugum acervi fuerant magni. In illis autem diebus, cum jam semina triturarentur, et sicut Lemane [f] vestitum segetibus, nudum habetur a silvis, intercedente gelu, cum non esset unde ignis accenderetur, ab ipsis paleis focos sibi adhibuerant excussores. Interea recedunt omnes ad capiendum cibum. Et ecce inter incrementa sui, cœpit per paleas paulatim ignis spargi. Nec mora, flante Noto, acervi ab igne comprehenduntur : fit magnum incendium, insequitur clamor virorum, strepitusque mulierum, ululatus infantium. Hæc autem agebantur in agro nostro. Quod sentiens mater mea, quæ hæc pignora collo appensa gestabat, exsiliit de convivio, elevatisque sacris pignoribus contra ignium globos, ita omne cessit incendium de momento, ut vix inter moles exustarum palearum vel semina ignis invenirentur : nihil tamen frugibus quas apprehenderat nocens. Post multos vero annos has reliquias a genitrice suscepi : cumque iter de Burgundia ad Arvernum ageremus, oritur contra nos magna tempestas : cœpitque crebris ignibus micare cœlum, validisque tonitruorum fragoribus resonare. Tunc extractis a sinu beatis reliquiis, manum elevo contra nubem quæ protinus divisa in duas partes dextra lævaque præteriens, neque nobis, neque ulli deinceps nocuit. At ego, ut juvenilis fervor agere solet, vanæ gloriæ inflari supercilio cœpi, et tacitus cogitare, non hoc tantum sanctorum meritis, quam mihi proprie fuisse concessum, atque ad socios iti-

[a] Deest hoc caput cum duobus sequentibus in Clar. b.

[b] De eo lib. x Hist. cap. 1. Unde conjicimus hanc reliquiarum translationem ad an. circ. 590 esse revocandam.

[c] Id est apostolorum, quibus pedes Christus lavit.

[d] Ii sunt celebres fratres germani, Constantiæ eunuchi, qui sub Juliano Apostata Romæ passi dicuntur.

[e] Colb. 2, *assultus ensuum*, an legendum *ensium*?

[f] Alii codices, *Lemmane*, id est Limania Arvernica.

neris jactans, ac proferre quod innocentiæ meæ Deus præstiterit, ut hæc mererer. Nec mora, elapsus subito suo me equus, ad terram elisit; in quo casu tam graviter sum contractus, ut vix surgere possem. Intellexi enim mihi ista a vanitate evenisse, satisque fuit dehinc observare, ne me ultra vanæ gloriæ stimularet aculeus. Nam si evenit ut mererer deinceps aliqua de sanctorum virtutibus contemplari, **818** Dei illa munera [*Laud.*, munere] per sanctorum fidem præstita præconavi.

CAPUT LXXXV.

De eo qui pedes in patena lavit.

In nullo est enim temeritas utilis, ut illud quisque appetat quod exercere non licet. Sic et Britannorum comes cum graviter a doloribus pedum affligeretur, et per medicos expendens substantiam suam, nihil commodius habuisset, dixit ei quidam de suis : Si enim ab ecclesia tibi aliquod vas ministerii quod in altari ponitur deferatur, in quo pedes ablueres, poterat tibi hæc causa ferre medelam : stulti et inertes non cognoscentes quod sacrata Deo vasa non debeant ad usus humanos aptari. At ille celeriter ad ecclesiam mittit, et patenam argenteam sacrosancti altaris de sacrario suscepit; ibique pedes abluit [a] ; sed statim doloribus additis, ad plenum debilitatus, nunquam postea gressum facere potuit. Sed et Langobardorum ducem fecisse similiter comperi.

CAPUT LXXXVI.

De diacono cui turris inter manus effugivit.

Deflemus [b] enim scelera nostra et plangimus, cum nos mundos esse nescimus, et ad ipsum altare Domini accedentes, audenter sanctum corpus ejus et sanguinem, cum simus actu polluti, potius ad judicium sumimus quam ut veniam consequamur. Nam recolo quod in adolescentia mea gestum audivi. Dies passionis erat Polycarpi martyris magni, et in Ricomagensi vico civitatis Arvernæ ejus solemnia celebrabantur. Lecta igitur passione [c] cum reliquis lectionibus, quas canon sacerdotalis invexit, tempus ad sacrificium offerendum advenit, acceptaque turre diaconus in qua mysterium [d] dominici corporis habebatur, **819** ferre cœpit ad ostium, ingressusque templum ut eam altari superponeret, elapsa de manu ejus ferebatur in aera, et sic ad ipsam aram accedens, nunquam eam manus diaconi potuit assequi : quod non alia credimus actum de causa, nisi quia pollutus

A erat in conscientia. Sæpius enim ab eodem adulteria ferebantur admissa. Uni tantum presbytero et tribus mulieribus, ex quibus una mater mea erat, hæc videre licitum fuit, cæteri non viderunt. Aderam fateor et ego tunc temporis huic festivitati, sed hæc videre non merui.

CAPUT LXXXVII.

De Epachio, qui post sumptum jentaculum ausus est celebrare.

Sic et Epachius presbyter, dum temere, quæ indignus erat agere præsumpsisset, divino judicio solo projectus occubuit. Hic enim dum dominici Natalis vigilias celebrare ecclesiam expetisset, per singula horarum momenta egrediebatur de templo Dei, ac in domo sua pocula lasciva spumantibus pateris hau-

B riebat, ita ut affirmarent multi eum post galli cantum in ipsa nocte vidisse bibentem. Sed cum esset ex genere senatorio, et nullus in vico illo Ricomagensi, superius memorato, juxta sæculi dignitatem haberetur nobilior, celebrare solemnia missarum expetitur. Nec dubitat miser vino madefactus appetere quod jejunus quisque non sine metu potest terrente conscientia explicare. Verum ubi explicitis verbis sacris, confracto corporis dominici sacramento, et ipse sumpsit, et aliis distribuit ad edendum : mox equini hinnitus ad modum vocem emittens, ad terram ruit, ac spumas cum ipsa mysterii sacri particula, quam dentibus comminuere non valuit, ab ore projiciens, inter manus suorum ab ecclesia deportatur. Nec caruit ultra hac epilepsiæ infirmitate, sed per singulos **820**

C lunares cursus incrementis decrementisque hæc semper pertulit, quia ab haustu nimio vini minime infelix abstinuit. Quo ergo honore, quave reverentia hæc nox celebrari debeat, præsens exemplum docet. Quodam tempore, cum in hac solemnitate de vigilia egressus, paululum obdormissem, venit ad me vir quidam, dicens : Surge et revertere ad ecclesiam; et ego expergefactus, signo crucis opposito, iterum obdormivi. Nec destitit, sed iterat priora verba eadem quæ prius persona [e]. Sed cum nec secunda admonitus vice consurgerem, et iterum obdormissem, advenit tertio, et alapam imponens maxillæ, ait : En tu reliquos ad vigilias admonere debes, et adhuc sopore opprimeris? Tunc pavore perterritus, cum grandi velocitate ad ecclesiam sum regressus. Hæc de Nata-

D lis dominici vigilia dicta sufficiant. Sed ad temerarios revertamur.

[a] Ex hoc loco recte colligit Mabillon., lib. I Liturgiæ Gallic. cap. 7, patenas tunc capacissimas fuisse. Confer caput 8 libri de Virtutibus sancti Juliani.

[b] Hoc caput deest in Colb. tut. In Editis hunc habet titulum : *Non esse tractanda sacra animo polluto*. Vox autem *sacra* Eucharistiam passim designat.

[c] Martyrum Acta publice olim in ecclesia lecta fuisse probavimus in præfatione ad Acta martyrum sincera pag. 14. Etiam in missa recitabantur ex hoc loco, cui consentiunt Hilduinus in epistola ad Ludovicum Pium Areopagiticis præfixa, Braulio in Vita sancti Æmiliani, et alii.

[d] Sic omnes Mss. quos licuit videre, cum Cliet. Alii Editi posteriores, *ministerium*. Nostra lectio confirmatur ex sancto Odone qui hunc Gregorii locum referens lib. II Collationum capite 32, hæc verba interpretatur *capsam cum corpore Domini*. Et quidem Felix episc. Bituricensis laudatur a Fortunato, lib. III carm. 23, quod ejusmodi turrem fieri curavisset,

Quam bene juncta decent, sacrati ut corporis Agni
Margaritum ingens, aurea dona ferant.

Hinc egregie confirmatur sententia Mabillonii nostri, in Liturgia Gallicana et in Commentario in Ordinem Romanum, § 20, scribentis morem olim in ecclesia fuisse ut pontifici ad altare procedenti præferretur Eucharistia. Qui mos, uti ex hoc loco patet, non solum Romæ, sed etiam in Gallia receptus erat. Ejusmodi turris benedictionem vide infra in appendice.

[e] Editi et aliquot scripti, *eademque personat*.

CAPUT LXXXVIII.

De Jordane fugiente coram muliere facinorosa.

Mulier erat adultera ab Hierico civitate, cujus hæc erat consuetudo teterrima, ut quoties a scorto concipiens partum edidisset, statim suffocatum terræ reconderet, ut scilicet fieret occultum hominibus, quod Deum et ejus angelos non latebat. Scilicet cum dies sanctus Epiphaniorum advenisset, et omnes in Jordanem descenderent abluere tam vulnera corporis (*Vid. supra, cap.* 17) quam animæ cicatrices, hæc cum reliquo populo ad littus accessit. Cumque levatis usque ad geniculum vestimentis, ut amnem ingrederetur, mirum dictu! fugit aqua ante pedes ejus : illa quoque insequente, fluvius ad ripam aliam premebatur [a]. Hæc videntes populi, mirati sunt tale factum in B die celeberrimo contigisse : cognoscentesque mulierem esse facinorosam, interrogant **821** quid mali fecerit, ut hæc ei in tali frequentatione populi evenissent. At illa conversa ad populum crimen fatetur, dicens : Septem jam a me parvulos editos interfeci, quos de incestu concipiens, metui publicare, octavum adhuc die præterita suggillavi. Rogo ergo ut fundatis pro me orationem ad Dominum, quatenus remissa iniquitate, peccare jam desinam, ne me cœlestis ira consumat. Hæc ea loquente, omnis populus prostratus ad terram, precem fudit ad Dominum, ut ei misericorditer ignosceret, quod adminiculante ignavia deliquisset. Post orationem vero mulier, extensis per terram brachiis, spiritum exhalavit. Quod ob hoc contigisse reor, ne crimen indultum iteraretur ulte- C rius. Cognovit autem populus delictum, cur aquæ fluminis ante faciem mulieris recessissent. Impletumque est illud Salomonis proverbium, quia *Spiritus Domini fugit fictum* (*Sap.* I, 5). Miraculum hoc ab ore Joannis diaconi (*V. supra, cap* 19) factum ita cognovi ; asserebat enim se tunc temporis fuisse præsentem.

CAPUT LXXXIX.

Non potuisse cadaver Antonini scelerati in æde sancti Vincentii quiescere.

Apud [b] urbem enim Tolosatium ferunt fuisse quemdam, Antoninum [c] nomine, iniquum in Deum, et omnibus hominibus odibilem, eo quod multa perpetraret scelera. Factum est autem, ut, impletis diebus, migrans a sæculo, in basilica beati Vincentii sepeliretur, in qua ipse sibi vivens vas deposuerat. Ve- D

A rum ubi cunctos sub alta noctis silentia sopor arripuit, et omnes blandiente somno dedissent membra quieti, sarcophagus ille a sancta basilica per fenestram projicitur, et in medio deponitur atrii. Mane autem facto, ibi repertus est effractum **822** super se opertorium habens. Denique propinqui illius non intelligentes virtutem Dei, neque sentientes Sancti injuriam, in cujus templo indignum temere sepelierant, iterum deposito sarcophago in loco in quo prius fuerat, altius suffoderunt. Altera vero illucescente die invenerunt eum iterum foris ejectum in medio esse atrii, et sic intellexerunt magnalia Dei. Ex hoc enim a nullo tactus, usque hodie in loco quo ejectus est in testimonium reservatur [d]. Hæc de temerariis dicta sufficiant.

CAPUT XC.

De Vincentio martyre glorioso.

Vincentius [e] autem vel levita, vel martyr Hispanus [f] martyrium consummavit (*An.* 304, 22 *Jan.*). Apud terminum vero Pictavum vicus est in Arbatilico [g], nomine Becciaco, in quo ejus habentur reliquiæ. Cujus solemnitas duodecimo Kalendas mensis undecimi [h] celebratur. Sed incolæ loci, et præcipue archipresbyter errorem nescio quem passus, ante diem eam voluit celebrari. Dictis igitur missis, cum ad convivium residerent, ecce unus ex energumenis clamare cœpit, ac dicere : Currite, cives, egredimini a vico, exite obviam beato Vincentio : ecce ad vigilias venit, ecce festa ejus crastino habituri eritis die. Hæc eo dicente, renovant solemnia, et tota nocte in vigiliis excubant. Mane autem facto, dum missarum mysteria celebrarentur, et hic energumenus, qui adventum Sancti prædixit, et alii cum eodem duo mundati sunt : sed et duo paralytici ipsa die directi sunt, et sic a festivitate cum lætitia est discessum. Cum autem reliquiæ ejus a quibusdam peregrinis deferrentur, ad Ceratensem Turonicæ urbis vicum accesserunt, ibique ad tugurium cujusdam pauperi deferentes, suscepti sunt : **823** in crastino autem duo paralytici super hæc pignora acceperunt gressum, unusque cæcus lumen recepit. Haud procul autem ab illo vico est alius, quem Orbaniacum vocant, in cujus ecclesia hujus Sancti habentur reliquiæ : quæ cum a furibus ablatæ fuissent, et ipse qui easdem abstulerat in Biturigo cuidam abbati accept

[a] Simili fere modo Maria Ægyptiaca ingredi ecclesiam divinitus prohibebatur, donec pœnitentiam spopondisset. Vide ejus Vitam die 2 Aprilis apud Bollandianos.

[b] Hoc caput et duo seqq. desunt in Clar. b.

[c] Colb. tut. et Clar. a, *Antonium.*

[d] Simile miraculum contigit monacho, qui parentes suos invisens defunctus fuerat, apud Gregor. Magnum, lib. II Dialog. cap. 24. Vide et lib. IV cap. 53, ubi Valentinus in ecclesia sancti Syri sepultus Mediolani nocte sequenti turpiter ejectus est.

[e] Hoc caput deest in Colb. tut.

[f] Clar. a, Colb. a et Editi plerique, *Hispaniis*, alii *Hispanis*. De celeberrimo hoc martyre plura congerere superfluum esset. Videsis Acta martyrum sincera, pag. 387.

[g] Arbatilicus, seu Herbatilicus pagus, in Nannetum Pictonumque confinio situs, ab Herbadilla url sic dictus, quæ terræ hiatu absorpta fuisse dicitu circa annum 580. Diu tamen postea pagus priscum nomen retinuit cum comitatus titulo (*le Com d'Herbauge*). Lege Valesii notitiam, et Mabillonii notas in Vitam sancti Amandi, sæc. II Benedictino an. 679.

[h] Hic aperte Gregorius Januarium mensem undecimum appellat, contra Scaligeri opinionem. Vi et cap. sequens, lib. II cap. 29, et lib. IV de Mira sancti Martini cap. 4. Aliter tamen numerare vider infra, lib. II cap. 35.

[i] De hoc et Orbaniaco in notis ad cap. ult. lib. Historiæ actum est.

pretio reliquisset, revelatum est abbati, ut eas loco A unde diminutæ [*Al.*, demptæ] fuerant restauraret. Nihilominus et archipresbytero huic monasterio propinquo per visum manifestatum est, ne penitus moras innecteret ad restituendum. Quas acceptas cum psallendo deferret, homo quidam qui per annum integrum oppressus gravi ægritudine decubabat, inter suorum deportatus manus, ut velum quo sanctæ tegebantur favillæ [*Al.*, reliquiæ] adorans suppliciter osculatus est, mox compressa infirmitate sanatus, exsequiis martyrialibus [a] cum reliquis est secutus.

CAPUT XCI.

De sancta Eulalia.

Eulalia gloriosa apud Emeritam urbem passa [b] (*An.* 304, 10 *Dec.*), magnum miraculum in die immolationis suæ populis profert. Sunt igitur ante ejus altare, quo sancta membra teguntur, tres arbores, B sed ignarus ego cujus sint generis: cumque jam medio mense decimo, quando ejus passio celebratur, sint ab omni foliorum decore nudatæ, ea die illucescente cœlo, in modum columbæ alitis flores proferunt suavitatis, scilicet quod sanctus ejus spiritus in columbæ [c] specie penetraverit cœlos, et quod beatum ejus corpusculum, jam exanime vestibusque nudatum, nix cœlitus decidua molli vellere contexisset. Quod miraculum si solita arbores protulerint libertate, scit populus sibi annum vel pressuris vacuum, vel frugibus plenum. Quod si tardius flores ex more paruerint, cognoscit plebs sua hoc fieri noxa; nam priusquam erumpant, querula **824** ad sepul- C crum Martyris ac mœsta decumbit, deprecans ut solitam promereatur conspicere gratiam. Sed nec psallendo procedit, si hæc manifestata non fuerint. Si placatur Martyr a lacrymis plebis, emergunt protinus ex arboribus gemmei flores, qui odorem nectareum respirantes, animi mœstitiam et adventu lætificent, et reficiant suavitate. Dehinc diligenter collecti, et in basilicam sacerdoti delati, processio cum gaudio celebratur, nam et hos flores sæpius infirmis prodesse cognovimus.

CAPUT XCII.

De basilica sancti Felicis.

Quodam [d] tempore Felicis martyris basilica a furibus est effracta (*An.* 304, 1 *Aug.*). Hic vero martyr in Gerunda Hispaniæ passus est urbe. Fur vero apprehensis palliis sericis, textis auro, monilibusque exornatis, cum reliquis ornamentis abscessit. Quo eunte, conjungitur ei homo ignotus, interrogans quo pergeret. Cui ille respondit: Si sermo meus occuleretur tecum, ostenderem tibi thesaurum magnum. Et ille: Ostende, ait, quæ volueris, totis a me obtegetur viribus. At ille ostendit ei species illas, dicens: Si in aliis hæc regionibus venundantur, utrique nostrum lucrum inferent multum. Et ille: Ego sum, inquit, homo, cui in diversis regionibus multi habentur amici, et est mihi domus magna atque secreta: si hæc in ea posueris, deinceps cum libuerit, venundabis. Et præcedens, sequebatur homo cum sarcina, putans se ad aliam duci urbem; concluserat enim Deus oculos ejus, et non cognoscebat quia per viam qua venerat regrediebatur. Quid multa? Pervenitur ad basilicam Sancti, et ait ad eum vir: Ecce domum de qua locutus sum tibi; ingredere et depone sarcinam tuam. Ille quoque ingressus est. Verum ubi deposita sarcina cœpit aspicere, ad se reversus, cognovit basilicam Sancti, de **825** qua res illas abstulerat. Vir autem jam recesserat ab eo. Et sic cuncta quæ cum viro illo gesserat populis enarravit: unde indubitatum est ipsum ei Martyrem beatum apparuisse. Hujus [e] reliquiæ apud Narbonensem basilicam retinentur. Sed cum hujus ædis altitudo, ne Liguria [f], quod est locus amœnissimus, a palatio regis cerneretur arceret, contulit hæc cum Leone [g] consiliario rex Alaricus. Qui ait: Deponatur ex hoc ædificio una structura machinæ [h]; et rex quæ placuerit liberius contemplabitur. Et statim vocatis operariis, idem consiliarius humiliavit basilicam Sancti, ædificiis non meritis. Sed ille protinus lumine caruit oculorum.

CAPUT XCIII.

De Hemeterio et Chelidonio martyribus.

Calagurris [i] autem urbs Hispaniæ Hemeterium Chelidoniumque martyres gestat, et sæpe ab eorum virtute miracula cernendo, diversarum ægritudinum medicamina capit. Hi etenim martyres a persecutore comprehensi, et ad supplicium rapti (*An...* 3 *Mart.*), dum diversis pœnis afficerentur ob divini nominis

D [a] Clar. a et Colb. a emend. *exsequias martyriales.*

[b] Cum ipsius Acta vulgata non adeo certa sint, ejus martyrii historiam ex Prudentio retulimus inter Acta martyrum sincera, pag. 497, ubi plura observavimus. Vide missam in ejus Natali, lib. III de Liturgia Gallic., num. 18 Missalis Gothici. Emerita olim Lusitaniæ metropolis hodie in Extremadura excisa jacet, sede ejus Compostellam translata.

[c] Hoc miraculum, et sequens de nive, habet Prudentius hymno 3 Περὶ στεφάνων.

[d] Deest hoc caput in Colb. tut. Sancti Felicis Acta in Mss. Codd. passim occurrunt, et quidem non spernenda, in quibus sub Daciano præside passus dicitur. Eum laudant Prudentius, sanctus Eulogius, et alii. Gerunda autem, ubi passus est, vulgo *Gironne*, urbs est celebris in Catalaunia ad Sambrocam fluvium (*le Ter*), titulo ducatus et sede episcopali insignita.

[e] Quæ sequuntur non habentur in Clar. b.

[f] Aliquot Mss., *non cerneretur*. Mart., *altitudine Liguria... non cerneretur*. Locus ille postmodum appellatus est Livoria, vulgo *la plaine de Livière*, ut monet Valesius. — Situs locorum etiam hodiernus hujus historiæ veritatem firmat. Nam destructa licet sub Ludovico XII rege sancti Felicis basilica, ne urbis munitionibus noceret, superest sacellum ipsi substitutum, sub nomine sancti Felicis, cum prioratus titulo, quod inter Livoriam (*la plaine de Livière*) interjacet et locum ubi palatium olim situm erat. Capitolium olim nuncupabatur, hodieque vulgus *le Capdueil* appellat.

[g] Is est ipse Leo, cui, tunc Evarigis regis consiliario seu quæstori, scripsit Apollinaris Sidonius epist. 3 libri VIII et epist. 22 lib. IV. Eumdem laudat Ennodius in Epiphanii Vita.

[h] Alii Scripti et Editi, *structuræ machina.*

[i] Hoc caput et sequens desunt in Clar. a. Aliquot

confessionem, excepta ultimæ damnationis sententia, A deducuntur ad decollandum. Cumque eorum capita lictor incideret, miraculum populis magnum apparuit. Nam unius annulus, orariumque alterius nube susceptum est, et in cœlos evectum. Viderunt hæc omnes qui aderant, et usquequo acies oculorum intendere potuit, fulgorem auri candoremque lintei suspectu sequebantur attoniti [*Al.* attoniti]. Præbet hujus rei testimonium Aurelius Clemens [a] in libro Coronarum, his versibus, dicens :

Illa laus occulta non est,
Nec senescit tempore.
  Missa quod sursum per auras
Evolarunt munera,
826 Quæ viam patere cœli
Præmicando ostenderent.
  Illius fidem figurans
Nube fertur annulus;
Hic sui dat pignus oris
Ut ferunt orarium.
  Quæ superno rapta flatu
Lucis intrant intimum,
Per poli liquentis axem
Fulgor auri absconditur.
  Ac diu visum sequacem
Textilis candor fugit,
Subvehuntur usque in astra
Nec videntur amplius.

CAPUT XCIV.

De beatissimo Cypriano.

Cyprianus [b] beatissimus Carthaginensis et antistes et martyr (*An.* 258, 15 *Sept.*), salutem sæpius infirmis supplicantibus præstat, in cujus basilica analogium, in quo libro supra posito cantatur aut legitur, mirabiliter compositus esse refertur. Nam ex uno lapide marmoris totus sculptus asseritur : id est mensa C desuper, ad quam per quatuor gradus ascenditur; cancelli in circuitu, subter columnæ, quia et pulpitum habet sub quo octo personæ recipi possunt. Qui nunquam ibi ullo ingenio potuit exhiberi, nisi virtus Martyris præstitisset.

CAPUT XCV.

De septem Dormientibus apud Ephesum.

Septem vero germanorum, qui apud urbem Ephesum requiescunt (*An* 250, 27 *Jul.*), hæc est ratio. Tempore Decii imperatoris, cum persecutio in Christianos ageretur, septem viri comprehensi sunt, et ducti coram principe; horum nomina hæc sunt : Maximianus, Malchus, Martinianus, Constantinus, Dionysius, Joannes, Serapion [c]. Qui diversis verbis tentati D ut cederent, nequaquam **827** acquieverunt. Imperator vero pro elegantia eorum, ne in momento perirent, spatium tractandi indulget. At illi in unam se speluncam concludunt, ibique per multos dies habitaverunt. Egrediebatur tamen unus ex eis, et comparabat victus, et quæ necessaria erant exhibebat. Revertente autem imperatore in eamdem civitatem, isti petierunt ad Dominum ut eos ab hoc periculo dignaretur eruere, factaque oratione prostrati solo obdormierunt. Cumque imperator didicisset eos in hoc antro morari, nutu Dei jussit os speluncæ magnis lapidibus oppilari, dicens . Ibi intereant qui diis nostris immolare noluerunt. Quod dum ageretur, quidam Christianus in tabula plumbea nomina et martyrium eorum scribens, clam in aditu cavernæ priusquam oppilaretur inclusit. Post multorum vero annorum curricula, cum, data Ecclesiis pace, Theodosius [d] Christianus obtinuisset imperium (*An.* 447), surrexit B hæresis immunda Sadducæorum, qui negant resurrectionem futuram. Tunc quidam civis Ephesius, dum caulas ovibus secus montem ipsum facere destinat, ac lapides divolvit ad coaptanda earum septa, ignarus quæ agerentur introrsum, patefecit ingressum ejus; non tamen cognovit arcanum quod habebatur intrinsecus. Dominus autem immisit septem viris spiritum vitæ, et surrexerunt, putantesque quod una tantum nocte dormissent, miserunt puerum unum ex se qui cibos emeret. Cumque veniens super portam civitatis vidisset crucis gloriosæ signaculum, audissetque per Christi nomen jurare populum, obstupuit prolatisque nummis, quos a tempore Decii habebat, a mercatore comprehenditur, dicente sibi : Quia absconditos antiquitus thesauros reperisti. At ille negans C deducitur ad episcopum [e] ac judicem civitatis. Cumque ab his argueretur, **828** compellente necessitate, absconditum mysterium revelavit, et deduxit eos ad speluncam in qua viri erant. Cumque ingrederetur episcopus, invenit tabulam plumbeam, in qua omnia quæ pertulerant habebantur scripta, locutusque cum eis, nuntiaverunt hæc cursu rapido imperatori Theodosio. At ille veniens adoravit eos pronus in terra, qui tali colloquio cum eodem usi sunt principe : Surrexit, gloriose Auguste, hæresis, quæ populum Christianum a Dei promissionibus conatur evertere, ut dicant non fieri resurrectionem mortuorum. Ergo ut scias quia omnes, juxta apostolum Paulum, repræsentandi erimus ante tribunal Christi, idcirco jussit nos Dominus suscitari, et tibi ista loqui. Vide D ergo ne seducaris et excludaris a regno Dei. Hæc audiens Theodosius imperator glorificavit Dominum, qui non permisit perire populum suum. Viri autem iterum prostrati in terram, obdormierunt, quibus

Codd., *Emeterius et Celedonius.* Horum Acta jam tempore Prudentii perierant : passi sunt Calagurri, vulgo *Calahorra*, urbe episcopali Castellæ Veteris. Vide Bolland., ad diem 3 Martii.

[a] Prudentius, hymno 4 libri Περὶ στεφάνων.

[b] Hoc caput deest in Colb. tut., licet sit in indice. De sancto Cypriano nihil satius quam pauca dicere juvat. Ejus Acta et Vitam a Pontio scriptam, etc. dedimus in Actis mart. sinceris, ad an. 258.

[c] Paulo aliter a Græcis referuntur eorum nomina. Primus omnium, quos quidem novimus, hos martyres celebravit noster Gregorius. De his apud Photium, Cod. 253, Constantinum Manassem et alios. Vide Baronium, ad 27 Julii.

[d] Is est Theodosius junior, Arcadii filius, sub quo, ut aiunt, Theodorus episcopus Egarum seu Æginensium resurrectionem mortuorum futuram negabat De hac re consulendus Theophanes ad annum 25 Theodosii.

[e] Hunc Marum seu Marinum appellat Photius, Stephanum Metaphrastes apud Surium : prior ignotus est, alter vero Bassianum e sede sua exturbaverat an. 448, et ipse vicissim exauctoratus fuit in synodo Calcedonensi an. 451. In uno Cod. Marinus episc. et proconsul Antipatus appellantur.

cum Theodosius imperator sepulcra ex auro fabricare A vellet, per visum prohibitus est ne faceret. Viri autem usque hodie palliolis sericis aut carbasinis cooperti, in ipso loco requiescunt : quod passio [a] eorum, quam Syro quodam interpretante in Latinum transtulimus, plenius pandit.

CAPUT XCVI.

De quadraginta octo martyribus Armeniæ.

Ferunt [b] autem fuisse apud Armeniam quadraginta octo viros (*An.* 320, 9 *Mart.*), qui in ipsos montes Armeniæ, in quibus præ altitudine nimia, magno frigore aquæ et terra restringuntur, passi sunt. Quorum montium celsitudinem non parvam esse Legislator exponit, cum super eos arcam a Noe fabricatam requievisse ait (*Gen.* VIII, 4). Ibi effossa persecutor B **829** terra, cisternam magnam efficiens, aqua repleri jubet : nudatosque viros, ligatis post tergum manibus, in lacum gelu concatenatum [c] præcepit poni, succenso e regione balneo, dicens : Eligite e duobus unum. Aut in isto frigore Christum vestrum confessi deficite ; aut negantes, oblato diis sacrificio, ad balneum convolate, ut possitis vivere, et non male propter crucifixum hominem mori. Negantibus quoque cunctis sacrificare dæmoniis, videt custos eorum quadraginta octo coronas pretiosissimas e cœlo dilapsas descendere super capita virorum, et unam quoque earum revocari ; defecerat enim fides viri unius, et protinus relictis satellitibus velociter ad balneum convolavit ; immolatisque victimis, honoratus a præside, in balneo tepenti ablutus est, excepturus in posterum perpetui ignis supplicium. Hæc custos ille, ut diximus, cernens, voce magna proclamat se Christianum esse, dicens : Cum iisdem mori desidero. Nec mora, diversis pœnis affectus spoliatur veste, non fide : et in lacum ponitur, frigora cum reliquis perpessurus, sed adepturus coronam, quam miser ille perdiderat. Jam enim virorum emortua erant frigore corpuscula, et dentibus in se collisis, ipse quoque vocis sonitus claudebatur : unum tantum murmur orationis cœlo ab arcanis pectoris illabebatur notum soli Deo, qui novit occulta cordis. Tremebant fessi artus tam inedia quam pruina ; erat spes cœlo intenta, jam carne præmortua. Interea judex iniquus, amotis lymphis, balneum succendi septuplum jubet, ut scilicet quos algor non laxaverat, incendia sæva dissolve- D rent. Producuntur viri e lacu, confessi Christum, mittuntur inter æstuantes ignium vapores ; sed sustinent patienter illata supplicia, ut majorem accipiant palmam. Denique in his relinquentes corpora, animas Christo tradentes, martyrium consummaverunt in pace. Tunc præses victum se eorum constantia cernens, putans vel mortuos posse **830** vincere, qui viventes superare nequiverat, jussit ipsa deinceps exuri corpuscula, et in flumen propinquum jactari. Quod cum factum fuisset, miraculi novitas gentibus Christianis apparuit. Restitit igitur unda, nec ossa semiusta absorbuit, sed super se tanquam commendata sustinuit : et sic collecta a Christianis gaudentibus, cum honore dignissimo tumulata sunt.

CAPUT XCVII.

De glorioso martyre Sergio.

Sergius [d] quoque martyr (*An.* 303, 7 *Oct.*) multa signa in populis facit, curans infirmitates, sanansque languores fideliter deprecantium. Unde agitur ut ex hoc ingentia basilicæ vel promittantur vota, vel munera deferantur, ex quibus nihil omnino licet subtrahere aut auferre. Quod si quis fecerit, mox judicium aut noxæ [*Al. Mss.*, notæ) aut mortis incurrit. Ob hanc vero defensionem multi res suas Sancto devovent, scilicet ut ejus virtute munitæ non diripiantur a malis. Denique anus erat exigua, et credo evangelicæ illius pauperculæ similis, quæ quondam duo minuta, cum nihil aliud haberet, in gazophylacium devote jactavit (*Marc.* XII, 41 ; *Luc.* XXI, 1). Ergo C hæc pauculos gallinarum pullos habebat, quos ex voto basilicari ditioni subdiderat, datura in domo ipsius cum necessitas flagitasset. Igitur cum ad festivitatem Sancti multi populi advenissent, duo, conventione facta, qui hos pullos olim viderant, unum furto subtrahunt, incisoque capite, detractis plumis, truncatisque pedibus, positumque in vase cum aqua super ignem levant, instanterque succendunt. Fervet autem latex validissime, sed caro furtiva non coquitur : etiam fervendo aqua consumitur, nec prorsus pullus ille mollitur. Tentant crebro manibus, et unguem conantur infigere, sed duriorem sentiunt quam misissent. Interim adsunt convivæ evocati ad epulum, nullatenus sumpturi de apparatu. Exstat mensa **831** niveis velata mantilibus, opere plumario exornata. Conversis cibis in novam duritiem, catinus lymphis

[a] Habetur ex Simeone Metaphraste apud Surium die 27 Julii ; sed aliam esse ab ea quam Gregorius in Latinum transtulit, vel ex eo solo manifestum est, quod nomina ibi aliter quam apud Gregorium recenseantur. Aliam invenimus in Mss. in qua nomina sicut hic recenset Gregorius habentur ; sed cum incertum sit an ea sit ipsa quam Gregorius transtulit, nihilque novi habeat, eam edere superfluum fuisset.

[b] Deest hoc caput cum sequenti in Colb. tut. Hic, sicut et lib. X Hist. cap. 24, Martyres quadraginta octo dicuntur, quamvis certum videatur eos non plures quam quadraginta fuisse. Passi sunt apud Sebasten in Armenia sub Licinii persecutione, quorum martyrium sancti Patres pluribus celebrarunt. De his in Actis martyrum egimus pag. 580. Vide et Bollandianos, die 10 Martii.

[c] Lacum illum jam antea exstitisse verisimilius est ex sanctorum Patrum testimoniis, hodieque superstat. Cæterum Gregorius sanctos martyres in ipso lacu congelato frigore enectos cum aliis antiquis memorat, quos tamen Basilius non in lacu, sed in media urbe passos fuisse testatur ; at Vossius antiquissimum Cod. Ms. Græcum in Cryptæ ferratæ monasterio se vidisse testatur, ubi pro ἐν μέσῃ τῇ πόλει, legitur ἐν μέσῃ τῇ λίμνῃ. Vide Bollandianos.

[d] Hoc caput et duo seqq. desunt in Clar. b. Sergius cum Baccho sub Maximiano martyr occubuisse dicitur. Ejus Acta Surius refert 7 Octob., quo die ejus festivitas celebratur. De eo vide notas in cap. 31 lib. VII Historiæ. Celebris est et antiqua in suburbio Andegavensi abbatia ord. sancti Benedicti cong. sancti Mauri, sub sancti Sergii nomine.

sæpe diluitur, sed nihil coctum quod in eo exhibeant, invenitur; sicque novo miraculo epulis redactis in saxum, confusis invitatoribus, verecundantibus invitatis, a cœna cum pudore discessum est.

CAPUT XCVIII.

De Cosma et Damiano.

Duo vero gemini, Cosmas scilicet et Damianus [a], arte medici, postquam Christiani effecti sunt (*An.* 3 3, 27 *Sept.*), solo virtutum merito et orationum interventu, infirmitates languentium depellebant; qui diversis cruciatibus consummati, in cœlestibus sunt conjuncti, multa miracula incolis ostendentes. Nam si quis infirmus ad eorum sepulcrum fide plenus oraverit, statim adipiscitur medicinam. Referunt etiam plerique apparere eos per visum languentibus, et quid faciant indicare: quod cum fecerint, sani discedunt. Ex quibus multa audivi, quæ insequi longum putavi, hoc existimans posse sufficere quod dixi. Cuncti fideliter deprecantes sani discesserunt.

CAPUT XCIX.

De inclyto martyre Foca.

Focas [b] quoque martyr, et ipse his martyribus regione conjunctus, apud Syriam requiescit (*An....* 5 *Mart.*), qui post multas, quas pro nomine Redemptoris est passus injurias, qualiter de antiquo illo serpente triumphaverit, hodieque populis declaratur. Denique si in quempiam in his locis coluber morsum stringens venena diffuderit, extemplo qui percussus est, ut januam atrii quo Martyr quiescit, attigerit, compresso tumore, **832** evacuata virtute veneni, salvatur. Ex quibus nonnulli, ut celebre vulgatum est, jam tumidi malæ bestiæ ictu, jam toto corpore incrassante veneno in hoc perflati, ut spiritum exhalarent, inter manus delati, et in atrio positi, sunt sanati: nec unquam ob hoc virus obire hominem fas est, si sacrum limen fide plenus attigerit.

CAPUT C.

De egregio martyre Domitio.

Domitius equidem alius martyr in hac [c] habetur regione, qui cum multa beneficia incolis præstet, sciaticis tamen veloci virtute medetur (*An....* 5 *Jul.*). Nam fertur ab hoc Sanctus fuisse, dum in corpore esset positus, dolore detentus. Denique cum multis, ut diximus, in hac necessitate laborantibus mederetur, quidam Judæus ab ipsa infirmitate correptus Sancti basilicam, quanquam Christo non crederet, devotus tamen expetiit, seque ad januam atrii deponi præcipiens, indignum se esse vociferans qui sanctum limen ingrederetur. Aiebat enim: Scio me quidem, gloriose martyr, legis velamine obcæcatum, cui tu impartiri misericordiam dedigneris: sed nunc ad te confugio, et supplex tuam misericordiam posco, ut, aversa prius infirmitate corporea, languorem incredulitatis avellas. Hæc cum ante portam aulæ fateretur, adveniente nocte obdormivit: sed Martyr beatus non longi spatio temporis distulit misereri. Igitur ea nocte visitans ægrotum per somnium, jussit recedere sanum. At ille expergefactus sentit se redditum incolumitati, confessusque Christum Filium Dei esse Salvatorem mundi, sanus abscessit. Quod videntes Christiani, qui in ipsa tenebantur infirmitate, querimonias Sancto inferunt, dicentes: Ecce nos bene Deum confessi, **833** necdum meruimus liberari, et incredulus hic in Christum Regem, circumcisus carne non corde, sanus abscedit. Et hæc dicentes cum ira lychnos basilicæ, qui ex camera dependebant, comminuere cœperunt. Sed nec his defuit misericordia postulata: nam ipsa die sanati ad propria sunt regressi.

CAPUT CI.

De insigni et glorioso martyre Georgio.

Multa [d] de Georgio martyre miracula gesta cognovimus (*An.* 284, 23 *April.*), de quibus pauca locuturus sum. Hujus enim reliquiæ cum reliquorum sanctorum a quibusdam ferebantur: sed cum portitores ad locum quemdam Lemovicini termini advenissent, ubi jam pauci clerici, conserto ligneis tabulis oratorio, Dominum assidue precabantur, mansionem postulant. Susceptique benigne noctem cum cæteris fratribus psallendo deducunt. Mane autem facto, apprehensam capsulam levare penitus non valebant. Denique cum iter agere sine pignore sancto penitus nequirent, et eis maximus dolor animi insedisset, intelligunt, inspirante (*Al.* imperante) Deo, sibi aliquid ex his in loco relinquere oportere. Tunc inquisitis ligaturis divisisque particulis, seniori qui cellulæ præerat largiuntur, relinquentes partem patrocinii, sumentes facultatem quo voluerant abeundi.

[a] Varia horum martyrum Acta circumferuntur, sed dubia. Certiora sunt quæ de eorum cultu et miraculis veteres passim scribunt. De his in synodo generali VII, act. 4. Missa in eorum Natali habetur in Sacramentario Gregoriano. Sanctus Sabas paternam domum in ecclesiam eorum memoriæ sacram commutasse dicitur. Duas ecclesias ipsis ædificavit Justinianus, ex Procopio, et unam Romæ Felix IV, sancti Gregorii atavus. Vocantur a Græcis ἀνάργυροι, quod medicinam absque lucro exercuisse dicantur.

[b] Deest hoc caput in Colb. tut. Hujus Phocæ martyris Natale apud Antiochiam celebrant vulgata Martyrologia die 5 Martii. An idem sit qui hortolanus apud Synopem vixit, quique a sancto Asterio Amaseno laudatur, non adeo certum est. Vide Acta mart. sincera, pag. 627, et Bolland., ad 5 Martii.

[c] Sic et Clar. b, in quo præcedentia capita desunt, unde aliquis substituit *in Syria*. Domitium in Syria passum memorant Latinorum Martyrologia, quem Baronius, nescio qua de causa ab isto quem hic Gregorius laudat distinguit. Græci Dometium, seu Dometionem, in Phrygia martyrem sub Juliano Apostata, celebrant die 23 Martii.

[d] Hoc caput deest in Colb. tut. et cum sequente in Clar. b. Plura quidem de sancto Georgio vulgati auctores habent, sed ejus Acta plane sunt fictitia. Varios cruciatus quos pertulit narrat Fortunatus lib. II carm. 15. Celebrem ejus memoriam fuisse in Oriente et Occidente probant complures basilicæ in ejus honorem jam sæculo sexto constructæ, et plerique istius ævi auctores, de quibus fuse Bollandiani ad diem 23 Aprilis. Ejus martyrium anno 284 consignamus, quo *Carino* scilicet II *et Numeriano coss.* passus dicitur in Chronico Alexandrino seu Paschali. Alii eumdem sub Decio passum fuisse volunt.

Habentur etiam ejus reliquiæ in vico quodam Cenomanensi, ubi multa plerumque miracula ostenduntur. Nam cæci, claudi, frigoritici, vel reliqui infirmi, sæpius ibi sanitatum gratia munerantur.

CAPUT CII.

De Isidoro sanctissimo martyre.

834 Isidorus [a] martyr in insula Chio quiescit (*An.* 250, 15 *Maii*), sic enim nomen est insulæ, puteum in basilica Sancti habens, in quo et fertur injectus, de cujus aqua energumeni febricitantesque, vel reliqui infirmi, sæpius potati salvantur. Dicitur ibi etiam lumen, quasi cereus ardens, a fidelibus sæpe videri. Sed et ego vidi presbyterum qui se affirmabat hoc lumen de ore putei crebrius contemplatum esse. In hac enim insula et granum colligitur masticis ab arboribus celebre, quæ, ut ferunt, aliis non inveniuntur in regionibus.

CAPUT CIII.

De sancto Polioclo Martyre.

Apud Constantinopolim vero magno cultu Polioctus [b] martyr colitur (*An.* 250, *aut* 252, 13 *Feb.*), pro eo præcipue quod cum magnis virtutibus polleat, in perjuris tamen præsens ultor existit [c]. Nam quicunque, ut assolet, occultum scelus admiserit, et data suspicione ad hoc perductus fuerit templum, aut statim quod admisit virtute Martyris perterritus confitetur, aut si perjuraverit, protinus ultione divina percellitur. Hujus basilicæ cameram Juliana quædam urbis illius matrona [d] auro purissimo texit hoc modo. Cum ad imperatorem Justinianum fama facultatis ejus multis narrantibus pervenisset, ad occursum illius properare celerius non tardavit, dicens : Latere te **835** non puto, o venerabilis mater, qualiter a specie auri thesauri publici sint exhausti, dum vos quietos esse volumus, dum patrias defensare studemus, dum gentes nobis placamus, dum solatia diversorum dando conquirimus. Ergo quia tibi potentia Majestatis divinæ multum contulit auri, quæso ut nobis manum porrigas, atque aliquid pecuniæ commodes, ut scilicet cum tributorum publicorum fuerit summa delata, illico tibi quæ commodaveris reformentur, ac in posterum, laudis tuæ titulo præcurrente, canatur urbem Constantinopolitanam a Juliana matrona fuisse pecuniis sublevatam. At illa intelligens imperatoris ingenium, sapienter obtegit quæ Deo devoverat, dicens : Parvitas redituum meorum tam de tributis, quam quod de fructibus speratur, per ipsas adhuc residet domos ; si ergo gloria vestra recipiendi spatium tribuerit, cum collectum fuerit, conspectui vestro repræsentabitur. Cumque oculis propriis cuncta contemplati fueritis, quæ placuerint et relinquetis, et auferetis. Erit mihi ratum quod voluntas cordis vestri censuerit. His ita delusus imperator verbis, ad palatium gaudens rediit, putans se hanc pecuniam jam in thesauris publicis retinere. At illa vocatis artificibus, quantum reperire auri in promptuariis potuit, tradidit occulte, dicens : Ite, et factis juxta mensuram tignorum tabulis, beati ex hoc Polioeti martyris cameram exornate, ne hæc avari imperatoris manus attingat. Illi vero perfecta omnia quæ matrona præceperat, cameræ affixerunt, texeruntque ex auro mundissimo. Quo opere expleto, vocat mulier imperatorem, dicens : Parvitas pecuniolæ, quam conjungere potui, adest : veni ad contemplandum eam, et quod libuerit facito. Surrexit gavisus imperator de solio, nihil percepturus ex auro : pergit ad domum mulieris, putans se copiosos thesauros palatio deportare. Cui cum **836** mulier occursum humiliter reddidisset, invitat in templum Martyris ad orationem ; erat enim proximum domui ejus, et hæc quæ habere potuerat loco illi delegaverat sancto. Apprehensa autem imperator manu mulieris, eo quod esset senex, ingreditur ædem, prosternitur ad orationem. Qua expleta, ait mulier : Suspice, quæso, cameram hujus ædis, gloriosissime Auguste, et scito quia paupertas mea in hoc opere continetur. Tu vero quod volueris exinde facito, non adversor. Ille vero suspiciens atque admirans, erubuit, et ne pudor ejus manifestaretur, collaudans opus, et gratias agens, abscedere cœpit. Sed ne rediret vacuus a munere, extractum mulier annulum a digito, cujus gemmam vola concluserat, qui non amplius auri pondus quam unius semunciæ continebat, obtulit ei, dicens : Accipe, imperator sacratissime, hoc munusculum de manu mea, quod supra pretium hujus auri valere censetur. Erat enim in eo lapis Neronianus [e] miræ viriditatis

[a] Codd. Mart. et Colb. a, *Isidorus*. Celebris est martyr apud Græcos et Latinos, quamvis ejus Acta quæ habentur nævis scateant, etiam et Græca, quæ Bollandiani ediderunt ad diem 15 Maii. Martyrium consummasse dicitur sub Decio an. 252 ; sed jam tunc Decius defunctus erat : unde Bollandiani eorum martyrium ad an. 250 maluerunt revocare. Aliam vitam antiquiorem se reperisse monent in supplementis, quam se daturos pollicentur. Ibi et quædam habent de ejusdem sancti translatione per Venetos facta. Chio celebris est insula maris Ægæi, inter Samum ac Lesbum sita.

[b] Passus est Melitinæ in Armenia, cujus Acta habentur, sed non adeo sincera, ut absque nævis dici possint. Illum sub Decio et Valeriano passum asserunt , unde nascitur de ejus martyrii tempore difficultas , cum hi duo impp. simul non regnaverint. Vide Bolland. ad diem 13 Februarii, et Tillemontium tomo III Hist. eccles. Celebris erat Melitinæ sæculo v sancti Polieucti basilica, uti patet ex Vita Magni Euthymii, quem ipsius parentes a Deo ejusdem martyris precibus obtinuerant.

[c] Ob hoc etiam apud Francos erat celebris. Vide supra lib. VII Hist. cap. 6.

[d] Huc forte revocandus Codini in Originibus CP. locus, ubi narrat Julianam Valentiniani filiam, uxoris vero Theodosii Magni sororem, quatuor et amplius annos in exstruenda CP. sancti Polyeucti basilica insumpsisse, accersitis etiam ex urbe Roma artificibus. Vide Cangii descriptionem urbis CP. lib. IV

[e] Id est smaragdus gemma. *Smaragdus* nempe *Neronianus* ex Epiphanio lib. XII de gemmis cap. 5 , apud Bollandum, est *parva forma, viridis valde , pellucidus et splendens*. Sic dictum idem auctor asserit , quod Nero hunc lapidis colorem olei cujusdam ope vividiorem reddere consueverit : aut certe ab artifice quodam, Nerone appellato, qui ejus usum maxime commendaverit. Certe Neronem smaragdo de-

ac splendoris : qui cum fuisset ostensus, omne aurum quasi in viriditatem visum est convertisse a pulchritudine gemmæ. At ille accipiens, et iterum atque iterum gratias agens, et collaudans matronam, in palatium est regressus. Unde non est dubium, etiam in hac re Martyris hujus intercessisse virtutem, ne opes locis sanctis et pauperibus delegatæ, in illius transferrentur dominationem, cujus non fuerant studio congregatæ.

CAPUT CIV.

De Felice Nolano insigni martyre.

De [a] Felice Nolano martyre (*An.* 269, 14 *Jan.*), quia historia passionis non est in promptu, juxta id quod beatus Paulinus versu conscripsit, pauca huic lectioni oblectat inserere. Hic enim a Maximo [b], prædictæ urbis pontifice, **837** presbyterii honore præditus, quantæ fuerit sapientiæ eruditionisque, non modo Christianis, verum etiam ipsis quoque paganis occuli non potuit. Cum autem imperatorum decreta Christianos insequi præcepissent, Maximus pontifex jam senio prægravatus, putans se non posse ferre supplicia, silvarum saltus adivit. Quos dum turbidus de hac persecutione pererrat, affectus fame, gelu attritus solo corruit semivivus. At Felix presbyter captus, cum multa de deorum portentis, quod nihil fuerint, disputasset, percursis diversorum suppliciorum generibus, carceri dijudicatur, in quo non mediocribus vinculis tenebatur astrictus. Nocte autem media venit ad eum angelus Domini, et confractis catenis, scissaque trabe qua pedes ejus conclusi erant, ait : Surge, et sequere me. Qui surgens egressus est cum eo januam carceris ; dixitque ei angelus Domini : Conscende ad montana, et require sacerdotem tuum ; inventumque ac refocillatum reduc ad urbem, et in loco absconde secreto, ne inedia ac rigore depereat, donec desinat persecutio a Christianis. Accepto Felix mandato, pergit quo nesciebat : sed, providente Deo, reperit sacerdotem solo prostratum, clausis oculis, strictisque dentibus, in quo nihil aliud, quam tenuis anhelitus inspirabat : interpellatoque nullum sermonem potuit elicere, tactoque, sensit ejus membra hieme rigida, et absque ullo vitali tepore præmortua. Anxius autem cum nullum alimentum esset, quod periclitanti porrigeret, neque quo ignis accenderetur haberet, dum staret attonitus, quasi de æthereis sedibus dilapsum, quod ita erat, munus contemplatur angelicum. Ecce enim de sente quæ erat proxima, uvam pendere admiratur, de qua granis in os confessoris expressis, paululum senior refocillatus, crectus est : quem

A humeris impositum tanta velocitate detulit, ut putaretur magis ille ferri quam ferre. Sic tugurio cujusdam viduæ commendato alimentum præbuit, donec insecutio Christiana discessit. Quo sacerdote migrante, Felix electus a populo, ut cathedræ ecclesiasticæ superponeretur, noluit acquiescere : Quintus [c] **838** nomine, presbyter episcopus ordinatur. Orta igitur persecutione Catholicorum, cum Felix presbyter in platea populum moneret, ne a recto itinere deviaret, persecutor missus adfuit, et ignotus Felici presbytero, sollicitus ipse cœpit esse, quisnam esset Felix. Dextra ille innuens, ait : Hanc in partem abiit. Quo discedente, hic latebram petiit, seque inter parietes dirutos per modicum ingressus aditum occuli voluit. Nec mora, persecutor insequi-

B tur, sed Deus sollicitudinem quærentis elusit. Nam jussu Divinitatis araneæ per aditum quo Martyr ingressus fuerat telarum prætendunt stamina. At illi per vestigium persequentes, dum locum explorare nituntur, exordia telæ conspiciunt, dixeruntque ad semetipsos : Putasne per hæc fila homo pertransiit, quæ sæpius tenuitas muscarum erumpit? Et illusi providentia Dei discesserunt. Beatus quoque Felix data nocte, secessit ad alium locum, in quo per tres menses a muliere quadam ciborum alimenta suscipiens, data pace, ecclesiæ suæ ac populo restauratur : nunquam tamen mulieris ministrantis faciem vidit, aut ab ea suspectus est, dum in latibulo moraretur. Igitur in pace quiescens, sepultus est juxta urbem, multis se declarans virtutibus in populis, de

C quibus pauca perstringam [d]. Erat enim quidam pauper habens duos boves ad exercendam culturam suam, nec ei erat alia possessio, nisi quod ab his potuisset tellurem scindens vomere laborare. Accidit autem ut die quadam lassus de hoc opere veniens, his dimissis se hospitiolo reconderet. Nec mora, fur rapax adfuit, qui eos clam capiens secum abduxit : egressusque pauper in crastino, nihil invenit. Deinde quærit per devia, circuit silvas, scandit montium ardua, sed nec vestigium quidem deprehendere potest. Redit ad propria, dat voces in fletu, atque cum uxore ac liberis plangit, dicens : Væ mihi, quia juvencis defectis (*Rom.*, defraudatis) hoc anno fame moriemini. Quid plura? Accedit lamentans ad sepulcrum beati Felicis martyris, dat cum fletu gemi-

D tum, exorat ut ei virtus ejus quæ perdiderat redi obtineret a Domino. Egressus autem a templo, **839** ante ipsam atrii januam agnoscit boves suos, et ait : O magna virtus Martyris, quæ mihi perditum tam velociter restitui fecit! Ingressusque iterum, proster-

lectatum patet ex Plinio lib. XXXVII cap. 5, ubi dicitur *gladiatorum pugnas spectasse smaragdo*. Idem habet Marbodeus lib. de Lapid. pret. cap. 54.

[a] Deest hoc caput in Colb. tut. Sancti Felicis laudes celebravit B. Paulinus carminibus seu poematibus 15, quæ non semel edita sunt : sed in duobus potissimum, id est 4 et 5, res ejus gestas prosecutus est. Incertus est ejusdem mortis annus. Ecclesia ab eodem sancto Paulino Nolæ in sancti Felicis honorem structa hodieque superest. Vide Acta mart. sincera, pag. 255, et Bolland., die 14 Januarii.

[b] Laud., Rom. et Clar. b, *Maximiano*, quæ varietas occurrit quoque in Martyrologiis. Colitur Nolæ die 7 Februarii. Ad quem diem vide Bollandianos.

[c] Hunc *sancti* titulo donat Ughellus in catalogo episcoporum Nolanorum.

[d] Reliqua hujus capitis omittuntur in Clar. b, proindeque data opera, et interrupto sensu.

nitur ad pavimentum, et gratias agens, cum rebus regressus est suis, oculumque hominis hujus, quem cæcum habebat, Martyris virtus illuminavit. Ad hujus quoque cellulæ parietem, quo beatum corpus tumulo conditum requiescit, adhæret appendens porticus, in qua dependens fune lychnus lumen loco consueverat ministrare. Ille autem cui hoc erat officium contueri ad ejus compositionem, accedens, laxato fune discessit, quasi oleum petiturus. Cumque omnia tenebris nocturnalibus tenerentur operta, et funis cum uncinulis in medio porticus submissior dependeret, quidam de astantibus in vigilia Sancti, nebula cellulæ, quæ de exusta surrexerat papyro, fatigatus, foris egreditur. Cumque per porticum illam præteriret, unus de uncinulis funis faciem excepit hominis venientis, illato acumine transfigens oculum ejus. At ille dolorem sentiens, extensis celeriter palmis, vultum periclitantem cum ipsis obtegit oculis, clamans non mediocri ejulatu, ac dicens : Succurre, deprecor, sancte sacerdos, et proximum te facito pereunti, qui loco proximus astas. Emitte sacras per occulta medicamina manus, et extrahe malum quod adversatur lumini, ne lumine viduatus abscedam, qui lumen miraculorum tuorum cernere veni. Ad hujus lamentabilem vociferationem, exhibito qui aderant lumine, advertunt hominem transfixo oculo de fune pendere. Cumque, profluente sanguine, nullus manum ad eruendum auderet apponere, Martyris virtus adfuit immensa beati, quæ sic uncum abstraxit, ut nec oculum erueret, nec visum penetraret, et sanguinis decurrentis fluentum stringeret. Sic eruto ferro de oculo, dolore palpebrarum resedato, virtus Martyris sancti declaratur in populo. Energumenos autem ad hanc sacratam athletæ Christi ædem **840** probatos atque purgatos sæpius scripsit hic auctor. Sed ad Galliarum martyres recurramus.

CAPUT CV.

De Vincentio Agenensi.

Vincentius [a] autem Agenensis urbis, et ipse martyr (*An.* 257, 9 *Jun.*), cujus passionis historia [b] ab incolis retinetur, leviticæ stolæ candore in Ecclesia Christi micans, magnis sæpissime virtutibus fulget, in pervasoribus rerum suarum plerumque ultor severus existit. Tempore autem illo quo contra Gundovaldum commotus exercitus ad Convenienseum urbem directus est, ab hujus hostilitatis multitudine basilica ejus vallatur tota. Erat enim in ea plebs cum omnium rerum suarum præsidio [c], confidens de reverentia Martyris, quod nullus ea præsumptione temeraria auderet attingere, et obseratis ostiis, se ab intus cum rebus incluserat. Circumdantes autem hostes [*Mss.* 3, postes], cum aditum per quem ingrederentur invenire non possent, ignem ostiis ædis subjiciunt, quam diu multumque succendentes, non apprehendebantur valvæ, donec iis impulsu securium comminutis ingressi sunt, diripientes res, populumque inclusum in ore gladii trucidantes. Sed non diu hæc res remansit inulta. Nam alii a dæmone correpti, nonnulli in flumine Garumnæ necati, multi etiam a frigore [*Id est*, febri] occupati, diversis in partibus diversorum morborum genere vexabantur. Nam vidi ex eis multos in Turonico territorio, qui in hoc fuerant mixti scelere, graviter trucidari, et usque ad vitæ præsentis amissionem intolerabilium dolorum cruciatu torqueri; multi enim ex his confitebantur se judicio Dei ob injuriam Martyris fuisse morti pessimæ destinatos. Ecce quantum Deus præstat martyribus suis; ecce qualibus eosdem laudibus Christus Dominus bellorum fidelium inspector honorat; ecce quantum præstat ipsius nominis **841** dignitas Christiani, si non gentilium more, aut inhienius [*Al.*, inani] cupiditati, aut luxuriæ serviamus.

CAPUT CVI.

Stupendum miraculum in avaros.

Nam [d] audivi præteritis annis gestum in Galliis. Mulier quædam sub specie religionis vacabat jejuniis, orationibusque insistebat, vigilabat pertinaciter, ac loca sancta devotione simulata circuibat assidue. Cumque in hoc colore justæ vitæ duraret, immensas opes a multis suscipiebat; congregabat aurum quotidie, et quod devotio Christiana pro redimendis porrigebat captivis, loculis abdebatur occultis; et quæ dabantur inopum necessitatibus profutura, iniquis marsupiis condebantur. Nam effossa mulier humo in medio cellulæ ollam immensam imposuit, ibique cum aliquid datum fuisset, recondebat diligenter, et lapide superposito claudens, ut nulli pateret occultum. O terque quaterque et obiter exsecranda cupiditas, quæ luce fraudans homines demergis in tenebras! Quid plura? Cum olla impleta fuisset nummis, huic mulieri tempus resolutionis advenit : mortua vero Deo, migrans in inferno sepulta est. Post cujus exsequias sacerdotes qui aderant, puellam ejus familiarem interrogant, quid de tanta fecisset pecunia, aut si ad eam erogandam temporis sui permisit spatium. At illa respondit nunquam se vidisse quod ulli inopum manum misericordiæ porrexisset; aut quid pecunia data devenisset, ignorare

[a] Deest hoc caput in Clar. b.

[b] Hæc est, uti videtur, historia quam edidit Franc. Bosquetus Hist. eccles. Gallicanæ lib. v. Celebris fuit olim beati hujus martyris memoria, quam tamen alterius ipsi cognominis, Cæsaraugustani scilicet diaconi, fama paulo obscurasse videtur; ita ut, si viris aliquot eruditis credamus, pleræque basilicæ, quæ hodie Vincentium Cæsaraugustanum patronum colunt, primitus sub Vincentii Agennensis titulo fuerint consecratæ. Vide Tillemont., tomo IV Hist. eccles. pag. 546 et in notis, pag. 753, ubi et de ejusdem martyris loco sepulturæ, tumulo, etc., agit, et Broweri notas in Fortunati lib. I carm. 8 et 9, quæ sunt de ejusdem sancti basilicis a Leontio Burdegalæ episc. excultis.

[c] Sic. Colb. tut.; cæteri vero, *plebs omnia rerum suarum præsidia.* Eamdem historiam narrat Gregorius lib. VII Histor. cap. 35, ubi de sancto Vincentio et ejus basilica diximus.

[d] Ed., *Etiam.* Titulus hujus capitis sic in Mss. habetur : *De muliere quæ pecuniam abscondit.*

se confitetur. Unum tantum scio, ait, quod in cellula deportatum, regressum foris ultra non vidi. Hæc audientes clerici, stupent auditu, et quid ex hoc factum fuisset diligenter inquirunt; totumque crebris ictibus pavimentum tundentibus, locus in quo occulta [a] jacebat pecunia tinnitum dedit impulsus, cavoque resonans prodidit quæ latebant, et statim remoto lapide invenitur auri congeries. **842** Et clerici stupentes tantæ subtilitatis perversitatem, episcopo quid actum fuerat, indicant. Ille vero commotus, jussit reserato sepulcro pecuniam super corpus exanime projici, dicens : Sint tua tibi quæ congregasti [b], pauperibus vero Christi non deerit unde sustententur. Nec mora, cum prima quies nocturno tempore data fuisset, audiuntur voces a tumulo, fletus et ululatus immensus : inter quas voces hoc maxime resonabat, se miseram, se infelicem, quæ auri consumebatur incendio. Denique cum per triduum hæ voces adveniente nocte resonarent, populis non durantibus, ad sacerdotem venitur. At ille accedens, jubet tumuli opertorium amoveri, submotoque videt aurum quasi in fornace resolutum, in os mulieris ingredi cum flamma sulphurea [c]. Tunc sacerdos oravit ad Dominum, ut quia malitia ejus populis fuerat declarata, tandem Dominus pœnam cessare juberet a corpore, et operto tumulo discessit, vocesque mulieris amplius non sunt auditæ [d]. Vides ergo quantum distat inter conversationem cœlestem et opulentiam sæcularem, quantum distat inter martyrum divitias et sæculi pompas; vides qualia martyribus sint collata præmia ad vitæ religiosæ compendia. Et tu, o homo mortalis, non declinas a sceleribus, non cessas a vitiis, non agonizas cum concupiscentiis sævis! Te illicit oculus, dum contemplaris aliena, cum sanctum martyrem non deflexit divitiarum oblatio opulenta! Tu cogitationibus iniquis fluctuaris, et cedis, cum ille martyr non cessit flammis et ungulis! Te unum desiderii pessimi jaculum sauciat, cum Christi martyrem exturbare a justitiæ tramite, nec turbo verberum prævaluit, nec catasta! hæc martyr sustinuit, visibili, ut tu, usus corpore, et tu invisibiles non refrenas corporis commotiones! Et licet juxta Apostolum, caro concupiscat adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, et hæc invicem adversentur sibi, ut non quod volumus illud geramus (*Gal.* v, 17), tamen vide quid ait idem doctor : **843** *Video legem in membris meis repugnan-* A *tem legi mentis meæ, et captivum me ducentem in lege peccati* (*Rom.* vii, 23). Ergo si te senseris captivum abduci in lege peccati, tuta frontem tuam signo crucis insigni, quo propellas jaculum hujus insidiæ, quia juxta Prudentium [e],

Crux pellit omne crimen :
Fugiunt crucem tenebræ.
Tali dicata signo
Mens fluctuare nescit.

Nam qualis sit hujus vexilli sacratissimi fortitudo, quid contigerit nuper, evolvam.

CAPUT CVII.

De Pannichio presbytero [f].

Pannichius Pictaviensis termini presbyter, dum ad convivium cum amicis quos evocaverat resideret, B poculum poscit. Quo accepto, musca importuniter circumvolans inquinare poculum nitebatur. Quam cum sæpius manu presbyter abegisset, et illa paululum se elevans rursus reverti niteretur, sensit esse insidiam inimici, susceptoque læva poculo de dextera signum crucis facit : mox in quatuor divisus partes liquor qui inerat, elevata in excelso unda, terræ diffunditur [g]. **844-847** Patuit namque manifestissime hoc insidiam fuisse inimici. Ergo et tu, si viriliter et non tepide signum vel fronti, vel pectori salutare [*Laud.*, Salvatoris] superponas, tunc resistendo vitiis martyr habeberis, quia et ipsi martyres ea quæ vicerunt, non suis viribus, sed Dei hæc auxiliis, per signaculum crucis gloriosissime peregerunt, in quibus, ut sæpe diximus, ipse Dominus et C dimicat, et triumphat. Unde oportet et nos eorum patrocinia expetere, ut eorum mereamur suffragiis adjuvari, vel, quod nostris digni non sumus meritis obtinere, eorum possimus intercessionibus adipisci, ut adjutorio sacratæ Trinitatis usi, effici mereamur martyres Christi, carnalibus desideriis abdicatis, ut dicit ipse [h], qui pro se fideliter dimicantes lapidibus pretiosis coronat in cœlo, alumnos cultoresque amicorum suorum protegere dignetur in sæculo; ac præstet, ut assistant martyres invocati a suis, quos post victoriam paradisus beatitudinis retinet immortales; ut in illo examinationis tempore, cum illos gloria æterna circumdat, nos aut excuset mediatrix venia, aut levis pœna pertranseat [i]; nec damnet reos pro criminis actione in perpetuum, quos pre- D tiosi sanguinis commercio reparavit. Amen.

Explicit liber primus.

[a] Colb. a, *tunsoque crebris ictibus pavimento, locus in quo occulta.*

[b] Sic Gregorius Magnus lib. iv Dialog. cap. 55. Justi monachi proprietarii corpus cum ejus argento in sterquilinium projici mandavit.

[c] Sic de sepulcro curialis cujusdam facinorosi flamma per aliquot dies exire visa est, ut narrat Gregorius Magnus lib. iv Dial. cap. 32. Vide et cap. 51, et infra lib. de sancto Juliano cap. 15.

[d] Hic desinit caput, et liber primus, in Colb. tut., in quo deinde, omisso libro de Miraculis sancti Juliani, sequitur, ut ibi dicitur : *liber II de Miraculis sanctorum confessorum*, etc.

[e] Lib. Cathaemerinon, carm. 6, vers. 133.

[f] Bell. et alii : *De importunitate muscæ signo episcopi aversa.*

[g] Sic, uti narrat sanctus Greg. lib. ii Dialog. cap. 3, vas pestiferi potus signum crucis a B. P. Benedicto efformatum ferre non potuit.

[h] Colb. a, altera manu, *ut ipse dux, qui.*

[i] Igne scilicet purgatorio, aut quovis alio modo ad diluendas defunctorum leves maculas destinato

LIBER SECUNDUS.

DE PASSIONE, VIRTUTIBUS, ET GLORIA SANCTI JULIANI MARTYRIS [a].

INCIPIT PRÆFATIO GREGORII.

847-848 Magnum in nobis quodammodo igniculum ad justitiæ suæ adipiscendam semitam pietas divina succendit, cum dicit : *Oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces* [Bell., *in precem*] *eorum* (*Ps.* XXXIII, 16); ostendens quod qui justitiam ex toto corde dilexerit, cum deprecatus fuerit, audiatur a Domino. Utinam quisque nostrum cum hæc cantare [b] cœperit, statim spretis mundi scandalis, neglectis concupiscentiis vanis, derelictisque semitis pravis, justitiæ viam expeditus, et sine impedimento sæcularium actionum, conaretur irrepere. Per hanc enim viam Abel justus suscipitur, Enoch beatus assumitur, Noe reservatur, Abraham eligitur, Isaac benedicitur, Jacob dilatatur, Joseph custoditur, Moyses sanctificatur, David prædestinatur, Salomon ditatur, tres pueri inter incendia rorulenta vaticinantur, Daniel inter nocuas [c] bestias pascitur. Per hanc viam apostoli diriguntur, martyres beati glorificantur. Et qualiter, inquis? Scilicet dum infirma curant, mortuos [d] suscitant, præsentia contemnunt, futura desiderant, tortores despiciunt, pœnas non sentiunt, ad cœlestia regna contendunt [*Laud.*, conscendunt]. Quod proculdubio virtute propria non obtinerent, nisi per viam justitiæ rectissime incedentes a Domino audirentur.

CAPUT PRIMUM.

De passione sancti Juliani martyris.

Sic et inclytus martyr Julianus, qui Viennensi ortus urbe Arvernis datus est martyr, ab hoc igne succensus, hæc concupivit ac mente tota desideravit [e]. Quia cum esset apud beatissimum Ferreolum, jam tunc martyrii odore flagrabat. Qui relictis divitiis ac propinquis, tantum ob solius amorem **849** martyrii Arvernum advenit. Sed nec hoc sine divino mandato peregit, cum tunc persecutio in Viennensi urbe ferveret. Legerat enim Dominum prædixisse : *Si vos persecuti fuerint in ista civitate, fugite in aliam* (*Matth.* X, 23). Contulit ergo se hic in Arvernum territorium, non metu mortis, sed ut relinquens propria, facilius perveniret ad palmam : metuebat enim ne ei parentes essent obvii, si inter eos hoc certamen iniisset; et perderet miles Christi coronam gloriæ, si legitime non certasset. Igitur instante persecutione ad Brivatensem vicum, in quo fanatici erroris næniæ colebantur, advenit. Et cum insequi adversarios nutu

A Dei sensisset, a vidua quadam se occuli deprecabatur. Quem illa tegens, illico Martyre poscente, detexit, qui suis insecutoribus ita infit. Nolo, inquit, diutius commorari in hoc sæculo, quia sitio toti animi aviditate jam Christum. At illi eductam vibranti dextera frameam, deciso capite in tres, ut ita dicam, partes, gloriosus dividitur Martyr. Nam caput Viennam defertur, artus Brivate [f] reconduntur, felix anima a Christo conditore suscipitur. Senes quoque qui sacrosanctum corpus mancipaverant sepulturæ, ita redintegrati sunt, ut in senectute summa positi tanquam juvenes haberentur. Caput quoque ejus Ferreolus martyr [g] accepit, completoque certamine, tam illius membra quam istius caput in unius tumuli receptaculo collocantur. Quod ne cuiquam fortassis B videatur incredibilis esse narratio, quæ audivi gesta fideliter prodam [*Al.*, pandam].

CAPUT II.

De revelatione capitis ejus.

Quodam autem tempore dum ad occursum beati

[a] Passus est anno Christi 304, die 28 Aug.

[b] Editi, *tentare*. Colb. c, *tantare*.

[c] Sic Colb. a; cæteri cum Ed., *innocuas*.

[d] Sic duo Mai. m., Germ. et Gem.; alii, *mortua*.

[e] In Mss. duobus Mai. m., Colb. tot., Germ. et Gem. hic præmissa brevi præfatione, refertur integra B. Martyris passio, quam nonnulli existimabunt fortasse a Gregorio fuisse huic libro insertam. Et quidem favet capitis seu libri titulus, qui in omnibus Editis et Mss. habet : *De passione*, etc. Cum tamen in cæteris passio illa desideretur, visum est satis eam ad hujus voluminis calcem proferre.

[f] Julianum martyrem Brivate passum fuisse et sepultum nemo est qui inficiatur. Sed cum duplex ejus nominis vicus sit, vetus scilicet et nova Brivas, lis est quo in loco primitus sanctus Martyr fuerit depositus. Savaro, Sirmondus et alii censent illum in veteri Brivate sepultum fuisse, hodieque *Vieille-Brioude* appellata, de qua Gregorium, Fortunatum, Apollinarem Sidonium in Propemptico, seu carm. 24, aliosque veteres locutos fuisse volunt; alii vero hæc de C nova Brivate intelligunt, ubi etiamnunc sancti Juliani corpus asservatur in percelebri basilica, quæ nobili canonicorum, qui comites nuncupantur, collegio illustratur. Ibidem habentur reliquiæ sanctorum Ilpidii et Arcontii, qui ipsi senes duo fuisse dicuntur, de quibus infra agitur, et cap. 4.

[g] Sancti Ferreoli passionem dedimus in er Acta martyrum sincera, pag. 503.

Niceti antistitis **850** usque Lugdunum processissem, libuit animo, non aliter nisi orationis causa, Viennam adire, et præcipue sepulcrum visitare Ferreoli martyris gloriosi (*An.* 304, 18 *Sept.*); insederat enim menti propter antiquam dilectionem eorum, me sic esse ejus alumnum ut Juliani. Denique oratione facta, erigo oculorum aciem ad tribunal [a], conspicioque in eo versiculos hoc modo conscriptos :

Heroas Christi geminos hæc continet aula :
Julianum capite, corpore Ferreolum.

Cumque hæc legens, æditunm consulerem, cur hæc scripta sic fuerint, respondit : Basilica sancti martyris Ferreoli super ipsum Rhodani littus ab antiquis fuerat collocata; denique cum impulsante violentia amnis porticus, quæ ab ea parte erat locata, corrueret, providus [b] sacerdos, Mamertus nomine, qui tunc Viennensem regebat Ecclesiam, ruinam futuram præveniens, aliam basilicam eleganti opere, et in ipsa mensura sagaci intentione construxit, illuc sancti [*Al.*, sanctum] Martyris transferre cupiens corpus. Advenit autem ad hoc opus abbatum atque monachorum magnus numerus, vigilataque nocte, accepto sarculo fodere cœperunt. Cumque in profundum descenderent, tria sepulcra reperiunt, ac confestim stupor mentes spectantium invadit : nec quisquam erat certus quisnam esset beati Martyris tumulus. Igitur cum starent omnes in hebetitate [c] mentis attoniti, inspirante, ut credo, Divinitate, unus ex circumstantibus, exclamat, dicens : Antiquitus referri solitum erat, et celebri per populos sermone vulgatum, caput Juliani martyris [*Al.*, confessoris] in sepulcro retineri martyris Ferreoli. Si opertorio amoto unusquisque consideretur, potest quæ sint membra Ferreoli martyris protinus inveniri. Hæc audiens sacerdos, cunctos jubet in oratione prosterni : qua impleta, **851** procedit ad tumulos, detectosque duos, singulos in iis quiescentes invenit viros. Cumque aperuisset et tertium, invenit in eo virum jacentem illæso corpore, integro vestimento, qui deciso capite, caput amplexus aliud brachio retinebat. Erat enim ac si nuper sepultus, neque pallore faciei demutatus, neque capillorum decisione turpatus, neque ulla putredine resolutus, sed ita integer et illæsus, ut putares eum adhuc sopore cor-

A poreo detineri. Tunc antistes gaudio magno repletur, ait : Hoc esse cadaver Ferreoli, hoc esse caput Juliani martyris dubium non habetur. Tunc cum magno psallentio, plaudente populo, in loco ubi nunc adoratur, Domino annuente perducitur [d]. Hæc autem ut ad sepulcrum martyris ab ipso æditno cognovi, fideliter retuli. Præbet tamen huic operi testimonium Sollius [e] noster, ipsi Mamerto scribens his verbis, « Tibi soli concessa est in partibus orbis Occidui, martyris Ferreoli solida translatio, adjecto nostri capite Juliani : unde pro compensatione deposcimus, ut nobis inde veniat pars patrocinii, quia vobis hinc rediit pars patroni. »

CAPUT III.

De virtute fontis, ubi caput ejus ablutum est

B In [f] loco autem illo, quo beatus Martyr percussus est, fons habetur splendidus, lenis, dulcibus aquis uberrimus, in quo et a persecutoribus caput amputatum ablutum est, de quibus aquis multæ sanitates tribuuntur infirmis. Nam sæpe cæcorum oculi ab his tacti illuminati sunt; tertianarum quartanarumque febrium ardore accensi, ut potati qui patiuntur fuerint, **852** conquiescunt. Nam et si quis gravi laborans incommodo, inspirante Martyre, desiderium habuerit hauriendi, protinus ut hauserit convalescit; et ita velociter exstinguitur vis febrium, ceu si videas super immensum rogum projectis undis incendia universa restingui.

CAPUT IV.

C *De senibus et matrona, cujus vir carcere tenebatur.*

Post passionem vero beati Martyris, ac fama præeunte de senibus, qui dum sanctos artus sepulturæ mandarent, fortitudini pristinæ fuerint restituti, multa ibi beneficia expetentes, credentesque indulgente Martyre consequuntur. De quibus pauca perstringenti deprecor veniam condonari, quod me minus vel idoneum, vel peritum ad hæc narranda cognosco, nec imbutum grammaticis artibus, nec litteris liberalibus eruditum : sed quid facio, quod impellit me amor patroni ut nequeam hæc silere? Vinctus quidam ab Hispaniis, et carceri deditus apud imperatorem Trevericum [g], capitali dijudicatus sententia detinebatur. Quo conjux illius cognito, dum tumulare

[a] Sic appellat Cyprianus pulpitum in quo diaconus legebat evangelium in ecclesia. Hodie pulpitum appellamus.

[b] Colb. a, cum aliquot Mss. et Ed., *providens.*

[c] Mss. et Ed. plerique, *hebitate*, seu *hebitate.*

[d] Hujus translationis memoria Viennæ celebratur die 13 Decembris.

[e] Gem., mendose, *Solilius.* Is enim est Caius Sollius Apollinaris Sidonius, qui verba hic relata habet epist. 1 libri vii, ad ipsum Mamertum Viennensem episcopum scribens, ubi eum Ambrosio comparat, quod sicut ille Gervasii et Protasii martyrum corpora transtulerat, sic Mamerto Ferreoli *solida*, id est totius corporis, et Juliani capitis *translatio concessa* fuisset. Basilica sancti Ferreoli, quam Mamertus exstruxerat, a Saracenis incensa, Wilicarius episcopus, ut habet Ado in Chronico, eorumdem martyrum reliquias in urbem transtulit. Qua occasione Brivatenses dicunt se caput sancti Juliani cum B. Ferreoli D brachio recepisse. De Mamerto et Litaniis ab eo institutis, vide, supra, Hist. lib. ii, cap. 34, et Aviti homiliam de Rogationibus, etc. De eodem plura Bollandiani die 11 Maii.

[f] Codd. in quibus sancti Juliani passio integra refertur, non habent hoc caput, quod in iis in passionis historia interseratur. Locus autem in quo B. Martyr occubuit, olim *Vincella* dictus, ab utraque Brivate haud multum dissitus, nunc Sancti Ferreoli appellatur; ubi hodieque visitur fons ille miraculis clarus, in quo sancti Juliani caput lotum fuisse dicitur, priusquam deferretur Viennam.

[g] Quanquam ex eo tempore quo barbari ex septentrionalibus plagis exorti Gallias appetierunt, plerique imperatores Treviris sæpius morati fuerunt, imperatoris tamen Treverici nomine hic specialiter Maximum tyrannum intelligi puto, qui Treviris regiam habuit.

viri membra festinat, ad Brivatensem vicum pervenit, repertosque viros, dum diversa studio intento rimaretur, cognoscit quid in eo loco vel de Martyre, vel de senibus fuerit gestum; fidelique insinuationi credens, ad sepulcrum beati Martyris deliberat properare, ut causas suggerat, casus reseret, vel cunctum laborem sui doloris exponat. Asserentibus tum præterea hominibus: Absque dubio pollicemur, domina, tibi a Martyre reddi lætitiam, qui senum quondam decrepitæ ætatis membra rigentia antiquo vigori restituit. Impletaque hac oratione, promittit ut **853** si sospitem reciperet conjugem, Martyris sepulcrum, in quo posset spatio [a], cæmento contegeret. Fide plena, et de Martyris pietate secura Treveris est ingressa, inventumque virum gratia imperiali receptum, læta regreditur; inquisitumque tempus quo vir relaxatus esset e carcere, hæc fuit absolutionis hora, qua illa Martyris est auxilium imprecata: dehinc pollicitationem quam promiserat cum immensis muneribus adimplevit.

CAPUT V.

De eo qui alium in basilica occidere voluit.

Erat autem [*Al.* enim] haud procul a cellula quam supra sepulcrum Martyris hæc matrona construxerat grande delubrum, ubi in columnam altissimam simulacrum Martis Mercuriique colebatur. Cumque delubri illius festa a gentibus agerentur, ac mortui mortuis thura deferrent, medio e vulgo commoventur pueri duo in scandalum, nudatoque unus gladio, alterum appetit trucidandum. At ille cernens nihil veniæ reservari, cum a diis suis non defensaretur, nostræ religionis custodiam, nostræ confessionis veniam, nostræ contagionis medelam, cellulam expetiit Martyris gloriosi. Tunc ille qui sequebatur, cum in assultu gladii cum non potuisset attingere, et hic super se ostium reserasset, atque ille arreptum utrumque postem, ostium conaretur infringere, illico adhærentes manus tabulis dolore maximo quatiuntur, et tanta afflictione miser torquetur, ut ubertim fluentes lacrymæ qualis esset dolor intrinsecus extrinsecus nuntiarent. Interea stupente vulgo, inclusus qui fuerat progreditur liber: parentes quoque illius qui virtute Sancti retinebatur, cognoscentes Martyris sepulturam, devotis multis muneribus pro filio exorabant.

CAPUT VI.

De conversione incolarum.

Factum est autem dum hæc agerentur, ut presbyter quidam via **854** illa descenderet. Qui cum didicisset quæ acta fuerant, pollicetur parentibus ut si a gentilitate discederent, filium reciperent sanum. Ipse quoque sacerdos sequenti nocte videt per somnium simulacra illa quæ a gentilibus colebantur numine divino comminui, atque in pulverem redacta solo

A prosterni. Quarta autem die cum gentilitas vellet iterum diis exhibere libamina, mœstus presbyter ad sepulcrum Sancti prosternitur, et cum lacrymis exorat, ut tandem gentilitatem hanc quæ jacebat in tenebris splendor divinæ potentiæ visitaret, nec sineret ultra Martyr beatus alumnos proprios ista caligine detineri, cum ille perennis claritatis gaudia possideret. Confestim ad ejus orationem commoventur tonitrua, renident [*Al.* renitent] fulgura, descendit imber igne mixtus et grandine, turbantur omnia. Concurrit vulgus ad cellulam, prosternitur coram sacerdote omnis caterva gentilium, et mixto cum lacrymis ululatu, cuncti Domini misericordiam deprecantur, pollicenturque sacerdoti, si grando recederet, et Martyrem patronum expeterent, et ad Deum ejus
B relictis simulacrorum cultibus integro de corde transirent. Porro ille, fusa oratione, cuncta quæ petiit meruit obtinere. Recedente autem tempestate, puer cum parentibus credens ipsa die a doloribus liberatur: gentiles in Trinitatis nomine baptizati, statuas quas coluerant confringentes, in lacum vico amnique proximum projecerunt. Ab eo enim tempore in loco illo et fides catholica, et Martyris virtus est amplius declarata.

CAPUT VII.

Qualiter Hillidius populum ab hostilitate liberabat.

Post hæc venientes quidam de Burgundionibus ad Brivatensem vicum, eum cum armorum multitudine
C copiosa circumdant, captoque populo, direpto ministerio sacrosancto, ultra amnem transeunt, et viros gladio interficere, reliquum vulgus sorte dividere parant. Tunc Hillidius [b] quidam a Vellavo veniens, et, ut aiunt, **855** commonitione columbæ alitis incitatus, super eos irruit [c]. Hortatusque socios ita hostes ad internecionem cæcidit, ut, captivis laxatis, triumphans in laude Martyris, amne transmisso, ad beatam cellulam tanquam novus Moyses cum omni populo canendo revertitur: nec minor, ut arbitror, exsultatio fuit ereptis, quam quondam Israelitis demersis fuit Ægyptiis. Quod ne quis dubitet hanc beati Martyris fuisse victoriam, sed insinuatio columbæ aliquod ministerium [d] fuisse creditur virtutis divinæ. Nam veniente Hillidio, hæc in obviam venit: cum ille, ut
D assolet, aliquid demoraretur, hæc in circuitu illius volitabat; illoque progrediente, ista præcedebat, et revertebatur in obviam, quasi accelerare deprecans iter. Dum hæc agerentur, adveniens puer captivitatem annuntiat, et sic iste viam acceleravit. Sed et ipso pugnante, columba semper circa eum visa est decurrere. Quod ne quis invideat confictum de columba, et homini præstitum Christiano, cum Orosius (*Lib.* III, *cap.* 6) consulem Romanum [e], id est Marcum Valerium, a corvo alite scribat adjutum.

[a] Gem., *in quantum posset spatiato, cæmento fideque plena.*

[b] Alii, et sic infra, *Illidius... Velauno,* quo nomine Vellavorum regio intelligenda (*le Velay*).

[c] Hic desinit alter Cod. Mai. m., cæteris avulsis.

[d] Sic Germ. et Colb. c. At Colb. a, Mart. et alii, *aliquod mysterium.* Nonnulli, *alitis quod mysterium.*

[e] Alii, *Romanorum.* Hic, qui inde *Corvinus* appellatus est, pugnabat tunc contra Gallum unum e Senonibus. Celebris est apud Romanæ Hist. scriptores.

CAPUT VIII. A

De interitu eorum qui ministerium basilicæ exportaverunt.

Prostratis ergo ab Hillidio hostibus, quatuor ex his per fugam lapsi patenam et urceum, qui anax dicitur, in patriam deferunt, et divisam in tantis, ut erant, partibus patenam, urceum regi Gundobado ob gratiam exhibent conquirendam. Reliquum vero argentum reginæ [a] sagacitas reperit, cui additis multis muneribus, loco illi sancto restituit, fideliter insinuans regi non oportere eum ut gratiam Martyris sancti propter argenti parvitatem amitteret.

CAPUT IX.

De Fedamia paralytica.

856 Pro quibus ac talibus virtutum ornamentis B magna ibi basilica fabricata a fidelibus, virtutibus, ut præfati sumus, Martyris beati refulget, in qua paralyticorum, claudorum, cæcorum et aliorum quoque morborum sæpius petita remedia conquiruntur. Fedamia quædam mulier paralysis humore constricta, cui nullum corporis membrum sine dolore vigebat, exhibita est, deferentibus propinquis, ad beatam basilicam, ut vel stipem a largientibus mereretur. Quæ dum in porticu illa quæ sanctæ basilicæ conjungitur decubaret noctem dominicam, dum sacrosanctis vigiliis populi fides devota concelebrat [b], et illa quiescens lectulo paululum obdormisset, a viro quodam per visum correpta atque increpita est, dicente sibi, cur, reliquis excubias nocturnas Deo exhibentibus, illa deesset? Respondit se ab omni membrorum parte C debilem, nec penitus gressum agere posse. Tunc quasi sustentata a viro qui loquebatur ei, et ad sepulcrum usque deducta, dum in sopore fundit orationem, visum est ei quasi multitudo catenarum ab ejus membris solo decidere: a quo etiam sonitu expergefacta, sensit omnium artuum recepisse plenissimam sanitatem. Protinus surrexit a lectulo, et stupentibus cunctis, cum gratiarum actione vociferans, sanctam est ingressa basilicam. Ferunt etiam quidam, solitam fuisse eam referre habitum viri qui eam fuerat allocutus: dicebat eum statura esse procerum, veste nitidum, elegantia eximium, vultu hilarem, flava cæsarie inmixtis canis, incessu expeditum, voce liberum, allocutione blandissimum, candoremque cutis illius ultra lilii nitorem fulgere; ita ut de D multis millibus hominum quæ sæpe vidisset, nullum similem conspicasset. Unde multis non absurde videtur ei beatum Martyrem apparuisse. Quæ mulier **857** post decem et octo annos sanata est.

CAPUT X.

De eo qui percussorem suum de basilica conabatur extrahere.

Quidam dum in seditione quam commoverat oculum amisisset, hominem qui ictum intulerat de basilica conabatur extrahere: quod dum agit, non modo amissi oculi non recipit lumen, verumetiam sentit alium, quem sanum habuerat, obcæcari. Porro cum peccata sua confiteretur, dicens: Merito mihi evenit judicium sine misericordia, qui non feci misericordiam, prostratus coram sancto sepulcro cum populo, qui tunc ad festivitatem advenerat, indulgens lædenti, et visum recepit et gratiam. Sicque factum est, ut is qui Sancti auxilium expetierat tutaretur, ille vero qui non credebat argueretur, et sic uterque lætus emendatusque discessit.

CAPUT XI.

De contracto, qui die Dominica boves junxit.

Alius quoque ausu temerario die Dominica jungens boves agrum sulcare cœpit, apprehensaque securi, ut aliquid emendaret in vomere, protinus contractis digitis manubrium in dextera ejus adhæsit. Cumque præ dolore nimio cruciaretur, post duos annos veniens ad beati Martyris basilicam, vigilias fideliter celebravit: statim in ipsa die Dominica, reserata manus lignum, quod invitus tenebat, amisit; magnam inferens populo disciplinam, ut quod die Dominica fuerat perpetratum, ipsa quoque die Dominica purgaretur. At ille magnificans gloriam Martyris, recessit incolumis, nec ultra die resurrectionis dominicæ [c] quidquam ausus est operari.

CAPUT XII.

De Anagildo muto, surdo et cæco.

858 Sic et Anagildus [d] quidam mutus et surdus et cæcus, vel omnium membrorum compage debilitatus, ad limina sacrosancta projectus est, scilicet ut vel ab stipe pasceretur devotorum [e], qui victus alimoniam propriis manibus laborare non poterat. Igitur cum per annum integrum ante sanctam ædem decubasset, tandem visitatus a virtute beati Martyris, ab omni infirmitate sanatus est.

CAPUT XIII.

De his qui Theoderici regis tempore basilicam irruperunt.

Videtur mihi, ut sicut Sancti virtute curata morbida retexuntur, ita et infidelium pravitates oratione illius confutatæ, ad emendationem aliorum, ne similia appetant, declarentur: quia utraque Sancti

[a] Hæc fuit Caretenes, quæ anno 506 obiit, conditaque est Lugduni in basilica sancti Michaelis, quam exstruxerat. Adi Valesium, lib. vi Rerum Franc. Gundobaldus satis est aliunde notus.

[b] Colb. a, *sacrosanctas vigilias populi fide devota concelebrant.* Colb. c et Germ., *nocte dominica*, etc. Certe his temporibus non solum clerici, sed et laici omnes vigiliis nocturnis intererant, ut ex hoc aliisque passim locis facile probatur. Vide Thomassin., Disciplinæ eccles. parte i, lib. ii, cap. 79.

[c] Hic et passim manifeste dies quælibet Dominica resurrectionis dominicæ dies appellatur.

[d] Laud. cum Clict. et Sur., *Anagilus*. Gem., *Sed et*, etc.

[e] Hic Gregorius et alibi passim *devotorum* nomine intelligit personas pias, quæ, etiam in sæculo degentes, bonis operibus magis sollicite quam cæteri incumbebant. Qui loquendi modus hodieque viget. Eodem sensu *devotos* appellat Augustinus, serm. 52 n. 5, Cassiodorus passim, Hincmarus lib. de Prædest. cap. 2 et in epist. ad Nicolaum papam, Flodoardus, etc.

gloria præstat, ut et hos sanitati reddat ne amplius A crucientur, et illos arguat ne in futuro judicio condemnentur. Et quia nullum latere credo aliquid de hostilitate Theoderici regis [a] ac infirmitatibus Sigivaldi, quæ ei in Arverno posito contigerunt, propter virtutem tamen beati Martyris est diligentius exponendum, quo facilius fides dictis adhibeatur. Igitur cum ad direptionem Avernorum rex antedictus festinaret (*An.* 525), et ingrediens terminum vastationi cuncta subigeret, pars aliqua ab exercitu separata ad Brivatensem vicum infesta proripuit, fama vulgante quod in basilica essent incolæ cum multis thesauris adunati. Cumque pervenissent ad locum, inveniunt multitudinem promiscui sexus, obseratis ostiis, in templo ipso cum propriis facultatibus residere. Cumque intrare non possent, unus B effractam ceu fur in altario [b] sancto **859** fenestram vitream, ingreditur, quia qui non intrat per januam hic latro est: dehinc, reseratis ædis illius valvis, exercitum intromittit. At illi direptam cunctam pauperum supellectilem cum ministris [c] ipsius basilicæ, reliquum quoque populum qui infra erat eductum foris diviserunt haud procul a vico. Quæ cum ad regem delata fuissent, comprehensos ex his aliquos diversis mortibus condemnavit. Fugiens vero ille qui irrupta æde caput fuit hujus sceleris, igne de cœlo delapso consumptus interiit: super quem cum multi acervum lapidum congregassent, a tonitruis et coruscationibus detectus terrena caruit sepultura. Qui vero de consentaneis latentes regem in patria sunt regressi, correpti a dæmone diversis exitibus C hanc vitam crudeliter finierunt. Hæc audiens rex, omnia quæ exinde sunt ablata reddidit. Præceperat enim ne in septimo a basilica milliario quis vim inferret.

CAPUT XIV.

De Sigivaldo pervasore.

Tunc Sigivaldus cum rege præpotens cum omni familia sua in Arverna regione ex regis jussu migravit [d]: ubi dum multorum res injuste competeret, villam quamdam quam gloriosæ memoriæ Tetradius [e], episcopus Biturigensis, basilicæ sancti Juliani reliquerat, sub specie obumbratæ commutationis, avidus pervasit: sed mense tertio postquam aggressus est, correptus a febre, et sine sensu effectus, D declinavit caput ad lectulum. Cujus uxor dum de hoc exitu mœsta penderet, a quodam sacerdote commonita est, ut cum si videre vellet incolumem, auferret a villa. At illa hæc audiens, præparatis carrucis, compositoque plaustro, quo cum eveheret, mox ut prædium sunt egressi, protinus divina sunt pariter gratia munerati. Nam iste sospitate [*Leg.* sospitatem], illa meruit ex hujus incolumitate lætitiam. Ferunt etiam in oratorium prædii illius **860** sanctum Julianum martyrem cum Tetradio episcopo colloquentem cuidam religioso revelatum fuisse, promittentem se episcopo villam, quam pro animæ suæ remedio sibi reliquerat, recepturum. Sed et habitum beati Martyris in eodem modo esse, ut quondam paralytica exposuerat (*Supra cap.* 9), referebat.

CAPUT XV.

De Pastoris malitia.

Pastor vero quidam, non strenuitate, sed nomine Ingenuus, dum in multis rebus contra basilicam sancti Martyris injuste ageret, ad hoc levitas ejus inimico ingrassante convaluit, ut colonias [f] basilicæ concupiscens, quæ agro ejus erant proximæ, pervadere non timeret. Ad quem sacerdos loci, cum aliquos de clericis quasi legatos mitteret, ut, accepta ratione, quod male pervaserat relaxaret, ille quasi contra iniquum hostem telis correptis prosiluit, fugatisque sagittis clericis, res Sancti in sua dominatione retinuit. Factum est autem ut in proximo adveniret dies passionis Martyris gloriosi: ad quam ille immemor pervasionis suæ atque injuriæ, quam intulerat clericis, ante quinque dies solemnitatis ad vicum Brivatensem advenit. Qui cum in domo hospitalitatis suæ convivio cum lætitia et exsultatione fungeretur, subito, coruscatione facta, tonitruum sonuit; rursumque iterato, jaculo igneo de cœlis elapso, percussus est, nullo tamen de reliquis pereunte: deinde ad exemplum omnium, tanquam rogus flammeus ardens, paulatim consumebatur (*V. supra*, *lib.* I, *c.* 106). Ad quod miraculum populus qui ad Beati festa convenerat, hæc cernens cum admiratione, metuebat; satisque illi fuit, ne de rebus Sancti aliquid ultra contingeret. Quod ne fortuito actum quis putet, cernat inter multos innoxios unum interiisse sacrilegum.

CAPUT XVI.

De contumacia Becconis.

861 Quid etiam ad Becconis comitis confutandam superbiam beatus Martyr sit operatus, evolvam. Hic cum actiones [g] ageret publicas, et elatus jactantia

[a] Hoc caput laudatur in Vita sancti Stremonii, tomo II Bibliothecæ Labbeanæ, pag. 498. Theoderici autem regis in Arvernos expeditionem narrat ipse Gregorius lib. III Hist. cap. 12. — Hic idem auctor laudare ibidem videtur Gregorii nostri Historiam, aut certe nescio quod opus ex illa excerptum, quod appellat *Gesta Germanorum*, ex quo Theoderici regis Arvernicam expeditionem, sed parum accurate, narrat.

[b] Sic Germ., Gem. et Colb. c, id est in presbyterio, ut jam observavimus; cæteri habent *altari*.

[c] Legendum dubio procul *ministeriis*.

[d] Idem habet Gregorius lib. III Hist. cap. 13, ubi Sigivaldus dicitur ex *regis parentibus* fuisse. In cap. 16 ejusdem libri agitur de ejus administratione.

[e] Interfuit concilio Agathensi an. 507, et Aurelian. I an. 511. De eo Bollandus die 16 Februarii.

[f] Colonias pro colonicas scribebant plerique medii ævi auctores. Colonica autem est villa cum modo agri quantum unus colonus colere potest. Idem porro fere sonant hæ voces, colonica, mansus, villa, et apud Germanos, *hoba* et *hobunna*. Vide Bignonii notas in lib. I Marculfi form. 50.

[g] Actionis nomine officium designatur. Hinc apud Marculfum lib. I form. 8, *actiones comitatus*, *ducatus*, *patriciatus* dicuntur. Et Hunericus, apud Victorem Vitensem, lib. II, vetuit ne quis catholicus in palatio militaret, aut *actiones ageret publicas*. Vide Bignonii notas in lib. I Marculfi cap. 11.

multos contra justitiam aggravaret, casu contigit ut dimissum accipitrem diu per diversa vagantem perderet : similiter, ut unus de servientibus basilicæ sancti Juliani accipitrem alium, dum per viam ambularet, quasi vagum invenit. Erat enim puer ille pincerna in domo basilicæ. Quod cum ad Becconem pervenisset, quod scilicet puer repertum teneret accipitrem, calumniari cœpit ac dicere : Meus ille erat, inquit, et hic furto eum sustulit. Deinde, succedente avaritia, misit illum vinctum in carcere, deliberans eum in sequenti patibulo condemnare. Tunc sacerdos mœstus valde ad sepulcrum Sancti properat, reseratisque cum gemitu capsis, apprehensis decem aureis per fideles amicos Becconi obtulit. Quod ille pro nihilo respuens, cum juramento asseruit nunquam se puerum dimissurum, nisi exinde aureos triginta acciperet. Quod presbyter desuper sepulcro Sancti accipiens, Becconi transmisit, quos acceptos, satiata avari [a] cupiditate, puerum restauravit incolumem. Sed Deus omnipotens, qui permanet ante solem, secundum bonitatis suæ divitias humiliavit calumniatorem. Nam ipsius anni transacto curriculo, veniens ad Sancti festivitatem cum caterva satellitum, ingressus est limen sanctum. Procedente vero lectore, qui beatæ passionis recenseret historiam, ut revolvit librum, et in principio lectionis sancti Juliani protulit nomen, confestim Becco voce nescio qua teterrima ad terram corruit, cruenteque spumans dare voces diversas cœpit : inde inter suorum manus sublatus a basilica, domum reducitur. Nec fuit dubium pueris ejus hæc ob injuriam basilicaris **862** famuli evenisse : omnem quoque ornatum, quod super se tunc habuit, tam in auro quam in vestimentis, basilicæ contulit, et multa deinceps munera misit; sed usque ad diem obitus sui sine sensu duravit.

CAPUT XVII.

De diacono qui oves basilicæ abstulit.

Fuit etiam quidam diaconus qui, relictam ecclesiam [b], fisco se publico junxit, acceptaque a patronis potestate, tanta perpetrabat scelera, ut vix posset a vicinis circumpositis sustineri. Accidit autem quadam vice ut saltus montenses, ubi ad æstivandum oves abierant, circumiret, atque pascuaria [c] quæ fisco debebantur inquireret. Cumque diversos spoliaret injuste, conspicit eminus greges qui tunc sub nomine Martyris tuebantur, ad quos levi cursu evolans, tanquam lupus rapax diripit arietes. Conturbati atque exterriti pastores ovium, dicunt ei : Ne, quæsumus, contingas hos arietes, quia beati martyris Juliani dominio subjugati sunt. Quibus ille hæc irridens respondisse fertur : Putasne quia Julianus comedit arietes? Dehinc ipsis verberibus affectis, quæ voluit abstulit : ignorans miser quod qui de

A domibus sanctorum aliquid aufert, ipsis sanctis injuriam facit, ipso sic Domino protestante : *Qui vos spernit me spernit* (*Luc.* x, 16); et, *Qui recipit justum, mercedem justi accipiet* (*Matth.* x, 41). Contigit autem ut post dies multos, non religione, sed casu conferente, ad vicum Brivatensem properaret, projectusque humo ante sepulcrum, mox a febre corripitur, et tanta vi caloris opprimitur, ut neque consurgere, neque puerum evocare posset. Famuli vero cum vidissent eum extra solitum plus occumbere, accedentes : Quid tu, inquiunt, in tanta diuturnitate deprimeris ? non enim tibi tam longus mos erat orandi, aut devotio [d]. Ferebant autem de eo, quod quandoquidem in ecclesia fuisset ingressus, parumper immurmurans, nec [*Al.*, ac] capite inclinato,
B **863** regrediebatur. Tunc interpellantibus pueris, cum responsum reddere non valeret, ablatus manibus e loco, in cellam quæ erat proxima lectulo collocatur. Igitur invalescente febre, proclamat se miser incendi per Martyrem; et quod primo siluerat, admotis animæ judicii facibus, crimina confitetur, jactarique super se aquam, voce qua poterat, deprecabatur. Delatis quoque eum vasculo lymphis, et in eum sæpe dejectis, tanquam de fornace ita fumus egrediebatur e corpore. Interea miseri artus, ceu combusti, in nigredinem convertuntur, unde tantus procedebat fetor, ut vix de astantibus possent aliqui tolerare. Innuens enim dehinc manu, indicat se esse leviorem; mox illis recedentibus, hic spiritum exhalavit. De quo haud dubium est qualem illic teneat
C locum, qui hinc cum tali discessit judicio.

CAPUT XVIII.

De eo qui caballum in vigilia Sancti [e] furatus est.

Alius autem per vigiliam festivitatis equum alicujus, qui tunc forte ad eamdem solemnitatem venerat, furto comprehendit, ascensoque velociter properat : scilicet ut qui lumen perdiderat veritatis, non inveniretur a luce, et cujus pectus cupiditatis tenebræ obsederant, ejus et furtivam fraudulentiam nox celaret. De talibus enim Dominus dicebat in Evangelio : *Omnis qui male agit, odit lucem* (*Joan.* III, 20). Albescente igitur cœlo dicebat : Jam securus sum, nam triginta leucas a Sancti basilica elongatus sum, jam secus propriam domum esse me
D credo. Dum hæc tacitus revolveret infra se, demotis ex axe tenebris, cognoscit se ipsi vico propinquum inter populos divagari; timensque ne scelus suum patefieret publico, cum cautela grandi caballum in loco unde digressus fuerat reformavit. Sic miser virtute Martyris tota nocte detentus in circuitu vici, et, ut ego credo, ab auctore qui eum obsederat est delusus, ut viam quam apprehendere voluit non valeret. O scelerata cupiditas, quid agis! semper amatores tuos in confusionem præcipitas.

[a] Sic Germ. Alii, *auri.* Mart. et Gem., *auro.*

[b] Germ., *relicta ecclesia*, sed Gregorius accusandi casum passim loco sexti assumit.

[c] Pascuarium dicitur vectigal ex animalium pastione, ut agrarium illud quod agris imponitur. De his Bignon. in Marculfum, form. 35 lib. I.

[d] Plerique Mss., *tam longa mos erat orand. devotio.*

[e] Laud. cum Cliet., Bal. et Mor., *sancti Petri.*

CAPUT XIX.

De eo qui propter triantem pejeravit.

864 Quidam alteri triantem præstiterat, quem interpositis paucis diebus recepit. Post annum vero in atrio Sancti convento hominc, rem suam quasi non recepisset sibi reddi deposcebat. At ille detestans, asserebat se reddidisse susceptum. Cumque diutissime altercarentur, ille qui reddiderat ait ad socium : Usquequo uterque contendimus? sub judicio hoc omnipotentis Dei ponamus. Eamus ad tumulum Martyris, et quod sub sacramenti interpositione dixeris, discernat virtus sancta Patroni. At ille nec dubitans, ingressusque sepulcrum, dum audacter elevat manus ut pejeraret [*Al.*, perjuret], infeliciter miser irriguit. Hæret vox in gutture, lingua coarctatur in fauce, vibrat labia vacua a sermone : ipsa quoque brachia, quæ ad adjutorium frustrati sacramenti erexerat, prorsus retrahere non valebat. Ad hæc vulgo admirante, publicato scelere, multitudo cuncta populi, una voce prorumpens, Domini misericordiam ac beati Martyris auxilium deprecatur. Post quatuor vero aut eo amplius horas ad sensum regressus, quod injuste repetebat publica confessione patefecit, et sic sanus abscessit.

CAPUT XX.

De eo qui basilicam sanctam furto spoliavit.

Sæpe hæc ille audierat qui basilicæ sanctæ violentiam intulit, sed iniquam mentem semel obsessam vitio, bonitas mollire non potuit, Salomone obtestante : *In malevola anima non ingreditur sapientia* (*Sap.* I, 4). Advenerat festivitas Sancti, et ecce quidam e populo conspicatur ornamentis immensis beatam basilicam effulgere. Concupiscit iniqua mente quod adipiscens non poterat occultare. Igitur discedente populo a basilica post gratiam vespertinam, hic se in angulo basilicæ reprimens latitavit, ac dato cunctis nocturna quiete silentio, vel operiente umbrosa caligine mundum, consurgit ab angulo, **865** et nihil dubitans, utique quia satellite Satana impellebatur, super cancellum beati sepulcri cursu prosiliit rapido, detractamque a summo unam gemmis coruscantibus crucem [a], ad terram dejecit, collectisque velulis ac palliolis de circuitu parietum pendentibus, unum voluclum facit, impositque humeris, ac elevata cruce manu, locum unde discesserat repetit, ac posita capiti sarcina, peccati sopore compressus, obdormivit. Media vero nocte circumeuntes custodes sanctam basilicam aspiciunt in angulo unam gemmam crucis, tanquam jubar cœleste refulgere : obstupefacti accedunt cominus cum timore, admotoque cereo, inveniunt personam cum rebus furatis, quas auferre non potuerat, inibi decubare. Denique sub custodia cum illa nocte detentum, mane facto, cuncta quæ fecerat patefecit, asserens se

A lassum obdormisse, eo quod diutissime circumiens cum fasce [*Al.*, face] basilicam, ostium unde egrederetur reperire non potuit.

CAPUT XXI.

De eo qui caballum in festivitate perdidit.

Multa quidem et alia in prævaricatoribus ostendit : sed satis sint ista ad coercendam desidiam eorum. Nunc vero ad gaudia prosperitatum, quæ larga pietate præstat populis, revertamur. Sed prius illud non arbitror postponendum, quod expertum valde cognovimus, quid in rebus perditis apud hunc patronum fidelis deprecatio consequatur : ex quibus unum tantum commemorare studui. Ad festivitatem beati Martyris devotus pauper advenerat, laxatoque
B equite, sacram ingressus est ædem, ac vigiliis immobilis instans, noctem cum cæteris orando deduxit. Illucescente vero cœlo ad metatum regressus, caballum quem reliquerat non invenit : quæsitumque diutissime, nec signa quidem quam in partem discessisset agnovit. Transacto igitur biduo, recurrit iterum per saltus, perscrutans locorum **866** incolas, si forte aliquis aut teneret captum, aut capi vidisset ab aliquo. Nullum dehinc indicii genus reperiens, anxius atque mœstus ad sepulcrum Sancti regreditur, ibique causas doloris ac mœroris exponens, aiebat : Ad tua, Sancte, limina veni, nihil aliud quam parvitatis meæ vota deferre : nihil injuste abstuli, nihil gessi indignum tua solemnitate; cur, inquam, perdidi rem meam? Rogo ut restituas amis-
C sum, ut necessarium reddas. Hæc fletu addito aiens, ut egressus est templum, conspicit eminus a quodam viro suum equitem retineri. Ad quem accedens, dum discutit unde sit, aut unde venerit, aut ex quo tempore hunc habeat equum, didicit ipsa hora eum fuisse repertum, qua ille beati Martyris imploravit auxilium.

CAPUT XXII.

De cæco illuminato.

Cum autem quidam ab eo loco per incursum diabolicum oculum perdidisset, et ad hospitiolum suum viduatus lumine infeliciter resideret, ac manibus propriis nihil laborare prævalens, spem ullam alimonii non haberet; apparuit ei vir in visu noctis, commonens ut ad beati basilicam ambularet; ibique, si
D devote suggerat, promittit auxilium inveniri. At ille nihil moratus, arrepto baculo, adminiculante puero, sanctum ingressus est locum. Qui post completam orationem archipresbyterum [b], qui tunc locum ipsum regebat, nomine Publianum, adivit, supplicans ut oculis cæcis Christi crucem imponeret. Erat enim valde religiosus. Quod ille dum jactantiam evadere cupit evitans, tenetur a cæco, nec omnino dimittitur, nisi quæ petebat adimpleret. Tunc ille prostratus ante sepulcrum diutissime Martyris est suffragium

[a] In ciboriorum quæ supra altaria aut sanctorum tumulos construi solebant summitate crux imponebatur, qua de re plura habet Mabillon. lib. I Liturg. Gallic. cap. 8, n. 7.

[b] Jam itaque tunc erant in vicis archipresbyteri. De eorum officiis, etc., fuse disserit Thomassinus Disciplinæ eccles. parte I, lib. II, cap. 3 et seqq.

deprecatus : deinde, admotam oculis cæcis manum, protinus ut signum crucis imposuit, visum iste recepit. Admiramini, quæso, virtutem Martyris, cui cum parum sit per se exercere miracula, nunc etiam per manus discipulorum, astipulante virtutis **867** suæ favore, publice operatur. Sed nec meritum discipuli fuit exiguum, cui hæc præstita esse cernuntur.

CAPUT XXIII.

De pede Galli, postmodum episcopi, sanato.

Erat enim tunc temporis apud urbem Arvernam patruus meus, Gallus episcopus (*Vid. Vit. Patrum cap.* 6), de quo non videtur omitti qualiter in adolescentia sua fuerit a Sancti virtute juvatus. Et quia sæpius commemoravi quale excidium Arvernæ regioni rex Theodericus intulerit, cum neque majoribus, neque minoribus natu aliquid de rebus propriis est relictum, præter terram vacuam, quam secum barbari ferre non poterant; his ergo temporibus gloriosæ memoriæ patruus meus, qui postea, ut dixi, sacerdotali fasce Arvernam rexit Ecclesiam, pupillus erat, cujus facultates ita direptæ sunt ab exercitu, ut nihil prorsus remaneret in promptu. Ipse quoque cum uno tantum puerulo usque ad Brivatensem vicum plerumque itinere pedestri discurrebat. Accidit autem quodam tempore, dum hoc iter tereret, ut laxatis præ calore solis calceamentis, nuda incedens planta, sudem calcaret spineam, qui [a] tunc fortassis incisus adhuc terræ hærens, erecto acumine inter herbas virides latitabat. Qui defixus plantæ et supergressus, effractusque deorsum extrahi nequibat. Igitur defluente sanguinis rivo, cum gressum facere non valeret, beati Martyris implorat auxilium, paululumque dolore compresso, licet claudicando, iter quod cœperat expedivit. Tertia vero nocte, computrescente vulnere, dolor maximus incitatur. Ille vero ad experta dudum præsidia confugiens, sepulcro glorioso prosternitur; expletisque vigiliis regressus ad lectulum, dum virtutem Martyris præstolatur, somno incumbente deprimitur. Deinde consurgens, nullam doloris sentit injuriam, aspectaque planta, pars sudis quæ ingressa fuerat, non videtur, evulsam tamen sentiebat a pede. Quod lignum diligenter inquirens in stratu suo reperit, **868** admirans qualiter fuisset egressum. Solitus namque erat in episcopatu suo locum vulneris ostendere, in quo magna adhuc fossa conspiciebatur, obtestans in hoc beati Martyris fuisse virtutem.

CAPUT XXIV.

De febre Petri fratris mei.

Post multum vero tempus advenerat festivitas beati Martyris, et pater meus cum omni domo sua ad hujus solemnitatis gaudia properabat. Nobis vero iter

A agentibus, Petrus frater meus senior ab ardore febrium occupatur, et tam graviter agit [b], ut neque vigere, neque cibum sumere posset: totumque illud iter cum grandi agitur mœrore, et in discrimen res vertitur, utrum convalescat aut [*Al.*, an] pereat. Denique cum isto labore pervenitur ad locum: ingredimur basilicam, adoramus sacrosancti Martyris sepulturam; prosternitur et ægrotus in pavimento, deprecans medelam a Martyre glorioso. Post completam vero orationem, ad metatum regressus, febris paululum conquievit: veniente autem nocte, nobis ad vigilias properantibus, rogat se et ille deferri, incumbensque ante sepulcrum, tota nocte Martyris suffragium deprecatur. Exactis deinde nocturnis excubiis, rogat ut de pulvere qui circa beatum erat
B tumulum collecto vel potui darent, vel collo suspenderent. Quo facto, ita omnis ardor febrium conquievit, ut ipsa die et cibum caperet incolumis, et ubi delectatio vertisset animum ambularet.

CAPUT XXV.

De mei capitis dolore.

Sequenti vero festivitate, dum iterum cum magno gaudio ad sanctam properaremus basilicam, mihi caput a sole percussum graviter dolere cœpit: qui dolor accrescens, febrem intrinsecus generabat, ita ut nec cibum me capere, nec loqui permitteret. Cumque per duos dies ab hoc dolore consumerer, die tertia ad basilicam **869** sancti Ferreoli, cui fons ille
C de quo superius meminimus (*Cap.* 3) est contiguus, advenimus. Distat autem basilica a Brivatensi vico quasi stadiis decem. Cumque in loco illo venissemus, libuit animo ad fontem usque procedere, confidens de virtute Martyris, quod si me exinde levis unda perfunderet, mox sanarer. Adveniens vero orationem fundo, aquam haurio, os refrigero, caput infundo: statimque decidentibus lymphis, fugato dolore sanus abscedo, et usque ad sepulcrum Martyris gloriosi lætus ingredior, admirans et gratias agens Martyri, quod prius me virtute sua dignatus fuerit visitare, quam ipsius mererer cernere sepulcrum.

CAPUT XXVI.

De febricitante ad fontem sanato.

D Est enim ad hunc fontem [c], quia ibidem martyr percussus est, virtus eximia. Quidam a febre correptus, dum in extremis ageret, desiderium habuit de aqua fontis haurire, ad quam etiam se deportari fideliter exoravit: qui a suis inter manus apprehensus, et in loco depositus, protinus ut aquæ haustum accepit, et faciem caputque perfudit, recipere meruit sanitatem; et aliorum manibus illatus, propriis

[a] Sic omnes Scripti cum Cliet. et cæteris. Alii Editi, *quæ*, etc., femineo genere expressa.

[b] Colb. a, Germ. et cæteri, *agitur*. Aliquot Ed., *angitur, ut neque bibere*. Petri fratris sui, tunc diaconi, necem narrat Gregorius lib. v Hist., cap. 5. Is erat sancti Galli, de quo cap. præced., nepos, quod Mss. in hujus capitis titulo exprimunt.

[c] Sic Colb. a, cum Sur. et Cliet. At Colb. c, et Germ.: *Est enim fontis virtus eximia, quia*, etc. Mart. et plerique Ed., mendose: *Et enim ad Hunoronem*. Laud. et Bell., *Unoronem*. Germ.: *Est enim ad fontem, in quo beatissimi Juliani ablutum est caput, virtus eximia, quia ibidem Martyr percussus est. Quidam*, etc.

gressibus est regressus. Fuit autem incola hujus vici, A sed excidit nomen ejus.

CAPUT XXVII.

De tonitruo in basilica facto, et coruscatione.

Quadam autem die orta tempestas cum magno venti impetu super vicum Privatensem rapide descendebat; micabant enim de nubibus fulgura, ac tonitrua terribiliter voces dabant. Quatitur terra fragore, et exuri a coruscatione pene omnia putabantur: sola erat exspectatio in virtute Martyris gloriosi. Nec mora, dato cum fulgore gravi sono tonitrui, jaculum **870** igneum per aditum quo funis ille signi dependet ingreditur; percussisque duabus columnis, frusta excussit: inde repercutiens per fenestram quæ super sanctum habetur tumulum est egressum, nullum tamen per Beati custodiam de populo læsit. O quam magnus circa alumnos proprios beati Martyris amor! columnas sustinuit percuti, non sinit [a] phalangas; confringi passus est vitream, non catervam; permisit super sepulcrum proprium præterire coruscum, ne fieret multitudinis totius interitus. Igitur expulsum a basilica sancti Martyris jaculum acervos fœni combussit, interfecit pecora, jumenta delevit. Quod si hæc fortuita quis putat, admiretur magis et stupeat inclyti potentiam Martyris, quod præteriens ignis per medium populi, neminem nocuit, sed ibi tantum explevit vota, ubi se cognovit habere licentiam.

CAPUT XXVIII.

De eo qui præ multitudine populi ad sepulcrum non valebat accedere. C

Clericus autem quidam Aridii Lemovicini abbatis ad festivitatem veniens, præ multitudine populi non modo ad sanctum tumulum accedere, verum etiam nec in ipsam basilicam potuit introire. Cumque mœstus metatui se reddidisset, recubans in lectulo obdormivit. Protinus astitit ei vir in visu, dicens: Quid tu, inquit, sopore deprimeris? Vade celerius ad templum Martyris, et omnia invenies reserata. At ille metu territus exsurgens, credulus dictioni, properat velociter experiri si vera essent quæ sibi fuerant indicata. Cumque venisset ad ostium, reperit, remotis undique populis [b], usque ad sanctum altare vel ipsum tumulum viam factam nullo obsistente: et sic sine ulla impressione accedens, fusa oratione, D cum gaudio est regressus. Quod ne quis dubitet, testor omnipotentem Deum, quia ab **871** ipsius abbatis hæc ore cognovi, apud cujus monachum [c] gesta sunt.

CAPUT XXIX.

De festivitate ejus.

Hujus festivitatis tempus ignara plebs mœsta pendebat, nesciens diem in quo Martyr beatus deberet pro virtutis ac passionis gloria honorari, et hæc ignorantia usque ad beatum Germanum Autissiodorensem antistitem est protracta. Factum [d] est tantum ut antedictus pontifex Brivatem adveniret, sciscitatusque ab incolis quo tempore hujus sacra celebrarentur, se nescire respondent. Tunc ille: Oremus, inquit, et fortassis nobis hæc Domini potentia revelabit. Quod B cum fecissent, mane orto, convocatis senioribus loci, ait v Kalendarum mensis septimi [e] celebrandam esse festivitatem. Ex hoc nunc devotus adveniens populus, vota præsuli reddens, refert et animæ et corporis medicinam.

CAPUT XXX.

De energumenis.

Energumeni vero cum advenerint, plerumque evomunt in Sanctum Dei convicia, cur sanctos alios ad sua convocet festa, ipsosque nominatim confitentes, eorum fatentur virtutes et merita. Aiunt enim: Sufficiat tibi, Juliane, nos propria virtute torquere. Ut quid reliquos provocas? quid invitas extraneos? Ecce Martinum Pannonicum, inimicum jugiter nostrum, qui tres a nostris cavernis repulit mortuos. Adest Privatus ex Gabalis [f], qui oves suas barbaris, nostra instigatione commotis, tradere noluit. Advenit Ferreolus collega tuus ex Viennensibus, qui nobis in te supplicium, **872** incolis præsidium misit. Quid Symphorianum Æduum, quid Saturninum vocas Tolosanum? Aggregasti concilium, ut nobis ingeras infernale tormentum. Hæc et his similia dicentibus, ita sanctos Dei humanis mentibus repræsentant, ut nulli sit dubium eos inibi commorari: multi tamen ab his infirmi curantur, et sani recedunt.

CAPUT XXXI.

De mansuetudine pecorum.

Sed et illud est memoratu dignissimum, quæ sit mansuetudo pecorum in hac basilica votivorum [g]: D qualiter vituli petulantes, calcitrantes equi, grunnientes suillæ [*Al.*, sues], cum limen sanctum ingressi

[a] Sic Germ. et Gem. Colb. e, *sustulit*. Sur., *Martyris affectus*, etc. Colb. a, *magna... martyris virtus, columnas sustulit percuti, non phalangas.*

[b] Ed., *remotos populos*. Germ., *populos et usque... nullum obsistere.*

[c] Observa monachum hic a Gregorio dici quem prius clericum appellarat, quod et passim occurrit apud alios quoque ejus ævi auctores. Vide notas in lib. I de Gloria Mart. cap. 76, supra, col. 806.

[d] Id narrat Constantius in ipsius sancti Germani Vita, lib. I, cap. 25.

[e] Et hic Gregorius annum a Martio incipit, Septembrem appellans septimum mensem.

[f] In Chroci Alamannorum regis irruptione passus est, ut narrat Gregorius lib. I Hist. cap. 32, idque circa an. 265, si hæc clades Gallieno imperante contigit: malunt quippe alii eam sæculi V initio consignare. Vide Tillemontii Hist. eccles. tom. IV. Ejus acta habent Monbritius et Surius ad 21 Augusti, sed quæ post nostri Gregorii ætatem videntur scripta. De aliis sanctis hic memoratis fusius suis locis egimus.

[g] Votiva dicebantur animalia quæ Deo aut sanctis oblata fuerant; a nonnullis etiam appellabantur *sacriva*, quod ejusmodi apud ethnicos sacrificiis fuissent destinata. De his in lege Salica tit. 2, in quem locum vide Bignonii notas. Equos in trajiciendo flumine Rubicone a Julio Cæsare consecratos, ideoque sine custodibus dimissos, memorat Suetonius lib. I, num. 81.

fuerint, conquiescunt. Nam vidimus sæpe cothurnosos tauros, qui a quindecim aut eo amplius viris alligati, funibus ducebantur, talem in hominibus impetum dare, ut putares eos ipsos quoque dirumpere funes : sed cum ædem sanctam ingressi sunt, ita quieverunt, ut arbitreris eos tanquam agnos mansuetos haberi. Vidimus etiam [*Al.*, et nunc] per medias turmas multos ingredi, inclinato capite populos amoventes rostro, non cornibus; et tanquam tribunal adirent judicis, aliquem sensum habere timoris; non calcem mittere, non aliquem cornu petere, non oculis torvis aspicere, sed in omni mansuetudine usque ad sanctum properantes altare, osculantesque, rursus in ipsa qua ingressi fuerant patientia repedare. Sic et reliquorum jumentorum petulantia, cum illuc accesserit [*F. leg.* accesserint], deposito cuncto furore, mitescit, ut ea in mansuetudine columbarum cum grandi admiratione conspicias. De his vero quæ votiva sunt, nulli penitus quidpiam subtrahere licet; nullus priusquam ad basilicam veniat, aut commutare præsumit, aut emere. Nam qui fecerint, sæpius ultione divina graviter **873** quatiuntur. Nam aut febris imminet, aut malum aliquod obrepit, aut damnum grave succedit, aut hoc quod abstulit morbus aufert. Difficile tamen sine præsenti ultione res præterit.

CAPUT XXXII.

De reliquiis ejus in Campaniam translatis.

De illis [a] dixisse virtutibus sufficiat quæ circa sanctam basilicam aut gesta sunt, aut geruntur : nunc pauca de locis illis in quibus ejus habentur reliquiæ disserentes, finem hujus libelli facere placet, devotione commonente. Quidam apud Belgicæ secundæ provinciam, id est suburbano Rhemensis urbis, basilicam in honore beati Martyris studiose construxit, cujus reliquias post perfectam fabricam expetiit fideliter ac devote. Quas acceptas dum viatim psallendo regreditur, Rhemensem est ingressus Campaniam. Erat enim haud procul a via ager cujusdam divitis Campanensis, ad quem scindendum magna multitudo convenerat. Igitur appropinquante viatore cum his pignoribus, cœpit quidam de aratoribus male torqueri, et quasi in excessu mentis dicere : En, inquit, beatissimum Julianum appropinquantem, ecce virtutem ejus, ecce gloriam ejus. Currite, viri, relinquite boves, dimittite aratra, caterva omnis eat in obviam. Stupentes illi, et quid narraret ignoti [*Al.*, ignari], dum hebetati admirantur tam voces quam dicta personæ, protinus miser, relicto in arvis vomere, elidens se in terram, verberansque palmas, in parte qua vir ille beati Martyris veniebat, cursu celeri rapitur, clamans : Ut quid me, Sancte, sic crucias? ut quid me, gloriose Martyr, incendis? cur regionem tibi non debitam aggrederis? cur habitacula nostra perlustras? Talia eo dicente, ad locum ubi jam sacerdos tabernaculum erexerat, turbulentus advenit, prostratusque **874** coram Sancti reliquiis, diutissime humo [*Al.*, homo] incubuit. Tunc presbyter capsulam illam sanctam super eum ut posuit, illico erumpente ex ore ejus sanguine, ab incursione diabolici erroris mundatus est; ac deinceps virtutem Sancti prædicans, comes fuit hujus itineris.

CAPUT XXXIII.

De reliquiis ejus in Oriente exhibitis.

Quid [b] de ejus reliquiis in Oriente fidelium fratrum relatio signat, edicam. In quadam Orientis civitate, dum in ecclesia a dæmonio quidam torqueretur, in navi beati Martyris prædixit esse reliquias. Cumque navis portum fuisset adepta, hic ad eam saltuatim prosiliit, ac provolutus solo coram navi, erumpente ab ore et naribus tabe, persona purgata est. Quæ cum episcopo nuntiata fuissent, commovet [c] populum cum accensis cereis ad portum usque procedere. Igitur nauclerus audiens, flensque præ gaudio, in occursum episcopi properat, nihil se aliud asserens de Beati sustulisse basilica, nisi parumper pulveris qui circa sanctum jacebat tumulum : sed Deus omnipotens comprobans fidem viri, occuli virtutem Martyris non permisit. Dehinc episcopus sublatas reliquias usque ad sanctam ecclesiam cum magno honore deportat. Negotiator vero tanta cernens mirabilia, basilicam in honore Martyris ædificavit, in qua beatas reliquias collocans, multa deinceps ibi miracula vidit operari.

CAPUT XXXIV

Qualiter Turonis in basilica ejus reliquiæ sunt locatæ.

Hæc ego dudum expertus sum [d]. Contigit ut post ordinationem meam Arvernos accederem : profectusque beati basilicam adivi, expletaque festivitate, diruptis a palla quæ **875** sanctum tegit tumulum fimbriis, in his mihi præsidium ferre credens, impleta oratione discessi. Apud Turonicam vero urbem monachi in honore ipsius Martyris basilicam [e], qualem possibilitas eorum habuit, ædificaverunt, cupientes eam ejus virtutibus consecrari. Audientes autem hæc pignora a me fuisse delata, rogabant ut dedicata

[a] Hoc caput laudat Frodoardus lib. I Hist. Rhemensis cap. 23, ubi de basilica hic memorata agit, in qua Atolus *vir præclarus* ejus, ut creditur, conditor sepultus est. Cujus epitaphium, quod hic auctor *titulum* appellat, *summo templi pinnaculo* erat insculptum, in quo laudatur ob duodecim xenodochia in honorem sancti Remigii ab eo exstructa. Cæterum basilica sancti Juliani Rhemis etiamnunc superest arch monasterio Remigiano subjecta, cum parochiali titulo.

[b] Germ., Gem. et Colb. : *Simile huic gestum in... signat. Quod in quadam Orientis civitate dum in ecclesiam dæmoniacus adduceretur, in navi*, etc.

[c] Alii, *commonet*, seu *commonuit*.

[d] Mart. et Colb. a : *Hæc ego dudum experta*, pro *his.. expertis*, ut habet Pithœus. Germ., Gem. et Colb. e, *Hæc... habens experta.*

[e] Monasterium sancti Juliani Turon., olim de Scalariis dictum, a Nortmannis dirutum, restauratum fuit, anno circiter 938, a Tetolone archiepiscopo, qui ipsum sancto Odoni abbati Cluniacensi reformandum commisit. Quo in opere desudans vir sanctus ibidem obiit, ac sepultus est prope ipsum Tetolonem. Vide ejus elogium in sæc. v Act. sanctorum ord. Benedictini, numm. 25, 41 et seqq. Monasterium sancti Juliani hodieque subsistit regulæ Benedictinæ addictum sub congr. sancti Mauri.

ædes iisdem augeretur exuviis. At ego, apprehensam secretius capsam, ad basilicam beati Martini incipiente nocte propero. Referebat autem mihi vir fidelis, qui tunc eminus astabat, cum nos basilicam sumus ingressi, vidisse se pharum immensi luminis e cœlo delapsam super beatam basilicam descendisse, et deinceps quasi intro ingressa fuisset. Cum enim nobis hæc in crastinum a fidelibus relata fuissent, conjicimus eam a virtute beati Martyris processisse. Depositis ergo super altare [*Al.*, altarium] sacrosanctis reliquiis, vigilata nocte, cum grandi psallentio ad antedictam deferebantur basilicam. Et ecce unus ex energumenis, manibus in se collisis, ore patulo, cruenta projiciens sputa [a], aiebat : Ut quid te, Martine, Juliano junxisti? Quid eum in his provocas locis? Satis nobis erat præsentia tua supplicium, similem tui ad augenda tormenta vocasti. Cur hæc agis? quare nos cum Juliano sic crucias? Hæc et alia misero declamante, expletis missarum solemnitatibus, dum se ante sanctum altare diutissime collidit, profluente sanie ex ore ejus, ab infestatione furoris diabolici liberatus est.

CAPUT XXXV.

Quod vinum ea nocte creverit.

Sed nec hoc silere [b] puto quid in nocte illa, priusquam sanctæ reliquiæ ibidem collocarentur, sit gestum. Monachus ipsius loci, dum de adventu solemnitatis gauderet, et singulos **876** quosque ad cellariolum basilicæ promptissimus invitaret, hortans ut omnes in basilica fideliter vigilarent, extracto a vase vino, cœpit eis causa devotionis cum gaudio propinare, dicens : Magnum nobis patrocinium in beatum Martyrem pietas divina largitur. Idcirco rogo charitatem vestram, ut unanimiter vigiletis mecum; cras enim sanctæ ejus reliquiæ in hoc loco sunt collocandæ. Exacta quoque cum sacris hymnis modulisque cœlestibus nocte, celebratis etiam Missarum solemniis, festivitate ovans clericus [c] cœpit eos iterum, quos prius invitaverat, rogare ad refectionem, dicens : Gratias vobis ago quod sic ad vigilandum immobiles perstitistis. Sed nec Martyr diu distulit bonam voluntatem virtutis suæ gratia munerare. Nam ingressus promptuarium clericus, reperit cupellam, quam pene mediam reliquerat, per superiorem aditum redundare, in tantum ut copia defluentis vini rivum per terram ad ostium usque deduceret. Quod ille admirans, posito deorsum vase, sæpius extulit plenum : sed et de ipso cum satis abundeque fuisset expensum, nihil prorsus defuit, sed usque in crastinum mirantibus cunctis semper stetit plenum. Erat autem III Kalend. mensis quinti [d]. O admirabilis vir-

A tus Martyris! cum produxit de vase sine flore vindemiam, cum sit solitum ut collecta vina condantur in vascula, protulit dolium musta, in quo non uva [e], sed virtus sola defluxit : turgescit vasculum a liquore, fructus non illatus est, sed creatus. Agit hoc ille Dominus ad glorificandum Martyrem, qui implens uterum Virginis sine semine, permanere præstitit matrem in castitate : sed tamen hic novo magis [f] exuberat fructu, cum sine caudicibus falerna porrigit ad bibendum. In aliis vineis vix adhuc erumpunt gemmæ, in hoc vero vase vinum defluit. A virtute [g] æquatur Maius Octobri, cum nova **877** porrigit pocula, et plus habet quam ille, cum in promptu non ostenditur vinea, et in domo gignuntur falerna. Rudis etenim venit sine torculari vindemia, quæ non in

B palmitibus, sed in occultis mysteriis est reperta ; acervus acinorum non premitur ab arbore, et vini defluunt undæ; hauriuntur falerna, cum in torculari non cernuntur impressa; vitis ecce non aspicitur, et pocula large complentur. Sed quid inquam? non enim deest fidelibus virtus illa cœlestis. Nam qui quondam in nuptiis de aquis præstitit vina, nunc suis eadem large porrigit sine ullius elementi natura; et qui geminis piscibus quinque millia hominum satiavit, nunc bonæ voluntati multiplicata restituit. In ipsius enim ortus tempore angelica vox testata est, dicens : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* (*Luc.* II, 14). Sed jam ad sequentia virtutum opera veniamus.

CAPUT XXXVI.

De contracto in eodem loco sanato.

C Serviens [h] ejusdem monasterii diu contractus, infeliciter trahebatur. Adveniens autem ad ipsam Sancti basilicam, vigilias celebrat. Quibus expletis, mane dum ad stratum suum regreditur, inter portantium manus resolutis sanatus est nervis.

CAPUT XXXVII.

De puella lippa [i].

Puella quædam lippis erat oculis, et nimio imbre lacrymarum profluente pene cæcata : cujus pater, audita virtute Martyris gloriosi, cum ea ad basilicam sanctam properat, celebratisque vigiliis, mane pauperibus qui ad matriculam illam erant cibum potum-

D que protulit. Epulantibus vero illis, subito puella capitis dolore se torqueri proclamat, et ut modico sopori indulgeatur implorat. Qua quiescente, cum convivæ epulum explicarent [j], **878** illa surrexit, et ad sanctum se altare duci deposcit : antequam [k] solo prostrata fuisset, et attente Domini misericordiam deprecaretur, restrictis lacrymis, purga-

[a] Mart., Rom., Germ. et Colb. 2, *cruentos... sputos.*
[b] Alii, *sileri.* Editi, *silendum.*
[c] Gem., *monachus*, et sic infra, sed perinde est.
[d] Hic contra suum morem Gregorius mensem quintum videtur Maium appellare; proindeque inchoare annum a Januario. Vide supra notas ad cap. 90 lib. I de Gloria Mart.
[e] Aliquot Scripti cum Editis, *non vina;* et infra, *liquore quo fructus.* Germ., *in quo fructus.*
[f] Gem., *majus*, forte pro *Maius.*
[g] Legendum forte, *defluit a virtute. Æquatur.*
[h] Germ., *servus.* Editi, *serviens hujus*, etc.
[i] Mss. plerique, *De cæco illuminato.*
[j] Sic Germ. et Colb. c. Alii, *applicarent.*
[k] Germ., Gem. et Colb. c, cum Sur., *ante quod cum solo.*

tis lippitudine oculis, læta surrexit : tunc patre A gaudente domi redditur [a] sana.

CAPUT XXXVIII.

De alio contracto.

Alius quidam puerulus parvulus, cujus parentes haud procul ab ipsa basilica commanebant, in secundo ortus sui anno membris totis contractus, sine spe alicujus boni nutriebatur. Qui ita contractus erat, ut genua ab ejus ore penitus separari non possent. Cujus parentes, cum ad sanctam basilicam vigilassent, et projectum infantulum coram sacrosanctis reliquiis dimisissent, post paululum reperiunt eum sedentem, membris omnibus esse directum. Dehinc, fusa oratione, gaudentes ad domum suam regressi sunt.

CAPUT XXXIX.

De perjuris.

Est etiam in Turonico vicus, cui Gaudiaco [b] nomen est, in quo beati Martyris reliquiæ continentur, qui cum magnis virtutibus crebro illustretur, in perjuris tamen plerumque agitat ultionem. Nam cum ibidem quis, inimico humani generis suadente, perjuraverit, ita ultio divina prosequitur, ut protinus aut in successione damni, aut in amissione proximi, aut in consumptione morbi manifesta patescat : non tamen causam remanere inultam Martyr prorsus indulget; sed nec inibi tam [*Al.*, jam] ausu temerario perjurat barbarorum cruda rusticitas. De quo negotio ista sufficiant, quia longum est singula quæ de his acta sunt per ordinem memorare.

CAPUT XL.

De reliquiis ejus, quas Aridius presbyter sustulit.

879 Cum autem ad me Aridius presbyter ex Lemovicino venisset, vir valde religiosus, cujus etiam in secundo virtutum beati Martini libro (*Cap.* 39) memini, dum sollicite vitam ejus perscrutarer, et actionem inquirere cœpi quæ ibidem beatissimus Julianus in miraculis prodidisset. In honore enim beati Martyris basilicam ædificavit, quam et ejus reliquiis illustravit. Sicut ergo est verecundissimus, diu cunctatus, tandem hæc et valde invitus exposuit. Quando, inquit, primum beati Juliani adivi basilicam, parumper ceræ a sepulcro sustuli : inde veniens ad fontem in quo beati Martyris sanguis effusus est, D abluta aquis facie, parvam ab his pro benedictione complevi ampullam. Testor omnipotentem Deum, quia antequam ad domum accederem, colore, spissitudine atque odore in balsamum commutata est. Veniens vero sacerdos ad dedicandam ædem, cum hæc exposuissem, nihil aliud pro reliquiis in sanctum altare condere voluit, nisi vasculum cujus aqua in balsamum commutata fuerat, dicens : Hæ sunt certæ reliquiæ, quas Martyr paradisiacis virtutibus illustravit.

CAPUT XLI.

De paralytico sanato.

Multa quidem et alia sunt, de quibus plurima prætermittens, aliqua pando. Infirmus quidam, omnibus membris debilis, plaustro impositus ad ejus monasterium est adductus. Qui cum ante ipsam basilicam B in hoc vehiculo nocte [c] jaceret, videt eam subito magno splendore fulgentem ; vocesque in ea psallentium tanquam multorum hominum audiebat. Dum hæc agerentur, et ille orationem funderet, quasi stupens factus [*Al.* stupefactus] nec memor dolorum, eo appropinquante, splendor quem viderat præteriit ante **880** oculos ejus. At ille, fulgore demoto, in se reversus, sensit se pristinæ saluti recuperatum.

CAPUT XLII.

De cæco illuminato.

Cæcus quoque, adminiculo deducente, ad sacrosanctum altare ejus accedens, dum de opertorio sanctarum reliquiarum oculos attigit, lumen recepit. Sed et energumeni ab hac palla cooperti, sæpe mundati sunt : et potestas judicum, quotiescunque in eo C loco superflue egit, confusa discessit.

CAPUT XLIII.

De cruce altaris furata.

Pendebat autem super ipsum altare crux [d] holocrysa, eleganti opere facta : et erat tam præclara visu, ut eam putares ex auro esse mundissimo. Advenientibus vero barbaris, a quodam esse aurea æstimata direpta est et sinu recondita. At is qui eam sustulerat, tanto subito pondere prægravatur, ut eam penitus sustinere non posset, statimque compunctus virtute Martyris, ac pœnitentia motus, de itinere transmissam loco sancto restituit.

CAPUT XLIV.

Qualiter expetita sunt ejus pignora.

Quæ postquam gesta sunt, misit [e] clericum suum, dicens : Vade, inquit, ad beati Juliani basilicam, et

[a] Iidem, *reducitur*. Rom., *redit*.

[b] Habetur apud Turones ad Carim fluvium locus Joyacum dictus, vulgo *Joué* aut *Jouay*, qui forte hic designatur. In libro autem v Hist. cap. 14 memoratur *domus Jocundiacensis*, quam nonnulli putant esse hunc ipsum locum *Jouay*, alias Gaudiacum, aut Joyacum, nuncupatum. Ursinus in Vita sancti Leodegarii Gaudiacum memorat, cap. 22, sed *in parochia Carnotensi*.

[c] In Colb. a deest *nocte*.

[d] De cruce in summo altaris posita disserit Mabillon. lib. i Liturgiæ Gallic. cap. 8, num. 8, et cap. 9, num. 24, ubi insignem ea de re locum sancti Paulini episc. ad Severum scribentis laudat, quem subjicimus :

Divinum veneranda tegunt altaria fœdus,
Compositisque sacra cum cruce martyribus
Cuncta salutiferi coeunt insignia Christi,
Crux, corpus, sanguis, martyris ipse Deus.

Inde etiam lux aliqua afferri videtur canoni tertio concilii ii Turonensis, quo cavetur : *Ut corpus Domini in altari non in imaginario ordine, sed sub crucis titulo componatur*. Adi Mabillon., lib. i Liturg. Gallic. cap. 9.

[e] Germ., Gem. et Colb. c, *misit supra dictus Arcdius clericum*.

fundens orationem, supplica ut tibi aliquid ceræ vel pulveris de sepulcro jacentis largiri dignentur æditui, ut delatum a me eum benedictione suscipiatur. Ille vero veniens, quæ sibi fuerant imperata flagitat ac suscipit. Et eum suscepta ferre vellet, tanto gravatur pondere, ut vix cervicem posset erigere. Unde tremore magno concussus, pavimento prosternitur, et iterum eum lacrymis orationem fundens, surrexit incolumis, et acceptam sensit abeundi habere se libertatem. **881** Igitur arrepto itinere, incandescente nimium sole, siti corripitur. Veniens autem ad villam viæ proximam, unam casulam adit aquam deposcens : de qua egrediens juvenis dare responsum, ut eum vidit in terram corruit, factusque est sicut mortuus. Concurrentes autem parentes ejus calumniabantur hominibus, asserentes parentem suum eorum magicis artibus fuisse peremptum, et apprehensum puerum elevaverunt eum semivivum. At ille de manibus eorum elapsus, percussis palmis, cœpit debacchando clamare vel dicere quod martyris Juliani virtute exureretur. Clericus vero hæc audiens, posita super caput ejus capsula cum pignoribus sanctis, fide plenus orare cœpit attentius : ipse quoque cum vomitu sanguinem dæmoniumque projiciens, purgatus abscessit. Dehine firmatus in fide portitor, iter totum eum psalmis et gratiarum actionibus carpens ad locum præoptatum, Martyre ducente, pervenit. Jam exinde, tempore procedente, quanti ibi energumeni, frigoritici, vel diversis morbis oppressi, Martyris virtute sanati sunt, nec nomina retineri, nec numerus potuit colligi.

CAPUT XLV.

De puero ad ariolos ducto, et alio per virtutem Sancti sanato.

Inter reliqua vero insignia suscipiendorum miraculorum, ponimus et istud, quod insipientes corrigat et roboret sapientes. Igitur Cautini episcopi tempore, quo, ingruentibus peccatis populi, Arverna regio ab excidio luis quam inguinariam vocant devastabatur (*Vid. Hist. l.* IV, *c.* 31), ego Brivatensem vicum expetii, scilicet ut qui meritis tutari nequibam, beati martyris Juliani salvarer præsidio. In quo dum commorarer vico, unus puer ex nostris ab hoc morbo corripitur, reclinatoque ad lectulum capite, graviter ægrotare cœpit. Erat autem febris assidua cum stomachi pituita, ita ut si aliquid acciperet, confestim rejiceret; nec erat ei cibus confortatio, sed magis exitus putabatur. Denique mei cum viderent eum in extrema vexari, ariolum quemdam **882** invocant. Ille vero venire non differens accessit ad ægrotum, et artem suam exercere conatur. Incantationes immurmurat, sortes jactat, ligaturas collo suspendit, promittit vivere quem ipse mancipaverat morti. Hæc autem me nescio agebantur; quæ cum mihi delata fuissent, amarissimus reddor, et cum gravi suspirio

A illud commemoro, quod Dominus per Eliam prophetam Oziæ regi pronuntiat, dicens : *Quia dereliquisti Dominum Deum Israel, et consuluisti deum Acharon ; ideo de lectulo in quo ascendisti non consurges, sed morte morieris* (*IV Reg.* I, 16). Nam iste post adventum arioli validius febre succensus, spiritum exhalavit, cujus post obitum interpositis paucis diebus, puer alius simili laborare cœpit incommodo. Tunc ego cis inquio : Accedite ad Martyris tumulum; et aliquid exinde ad ægrotum deportate, et videbitis magnalia Dei, atque cognoscetis quid sit inter justum et injustum, et inter timentem Deum et non servientem illi. Accedentes autem, parumper pulveris circa sepulcrum jacentis sustulerunt. De quo ut hausit infirmus eum aqua, protinus assecutus est medicinam, recupera-
B tisque viribus ac restincta febre convaluit. Intelligite ergo nunc, o omnes qui insipientes estis in populo, et postquam ista discusseritis, scitote quia nihil sunt quæ ad seducendum humanum genus diabolus operatur. Ideo moneo ut si quis vexillo crucis signatus, si quis baptismi ablutione mundatus, si quis vetustate deposita in novo nunc homine viget, talia postponat ac negligat; quærat autem patrocinia martyrum, per quos sanitatum miracula celebrantur : postulet adjutoria confessorum, qui merito amici sunt dominici nuncupati; et quæ voluerit, obtinebit.

CAPUT XLVI.

De rosis ad sepulcrum ejus divinitus ostensis.

Eo tempore, cum post obitum Proserii martyrarii [a],
C Urbanus diaconus, hujus basilicæ ordinatur æditunus, mira res ad sepulcrum Sancti apparuit. Nam vigilante diacono in **883** lectulo suo auditus est sonitus, quasi ostium basilicæ panderetur. Post multarum vero horarum spatium, audivit ipsum iterum claudi. Post hæc surgens de strato, præcedente lumine accedit ad tumulum Sancti : mirum dictu, vidit pavimentum rosis rutilantibus esse respersum! Erant autem magnæ valde, cum fragrantia odoris immensi. In [b] ipsas quoque cancelli cælaturas, mirabatur rosas intus, nonus enim erat mensis; et hæ ita erant virides, ac si casdem ipsius putares horæ momento [c] ramis virentibus esse decerptas. Tunc cum grandi reverentia collectas secretius posuit, multis exinde infirmis medicamenta distribuens. Nam energumenus
D quidam ex Turonico veniens, ut exinde delibutum potum sumpsit, ejecto dæmone purgatus abscessit.

CAPUT XLVII.

De muliere illuminata.

Mulier erat a nativitate cæca, quæ se exhiberi a parentibus ad beati Martini tumulum deprecata est : ubi eum venisset, prostrata per triduum ad cancellos, qui ante sepulcrum sancti Antistitis habentur extrinsecus, responsum accepit per somnium, dicente sibi sancto viro : Si lumen recipere desideras, requiro

[a] De martyrario jam diximus, hic idem esse videtur ac basilicæ æditunus seu custos, sive etiam rector. Hinc quandoque abbates se martyrarios dixere, et æditnos.

[b] Hæc, usque ad *mensis*, desunt in Colb. 2, Germ., Gem., Laud. et Bell.

[c] Editi, *eadem... hora et momento.*

basilicam sancti Juliani, in qua dum præsidium Martyris expetes [*Al.*, expetieris], ille conjunctus Martino visum tibi necessarium, simul orationum suarum suffragiis, revocabunt. Exsurgens autem mulier, et ignorans quod in Turonico hujus martyris reliquiæ tenerentur, ad Santonicam urbem dirigit. Victorina [a] etenim materfamilias, ex nobili stirpe progenita, in villæ suæ territorio basilicam construxerat, reliquiasque beati Martyris condiderat. Ad hanc ergo ædem mulier accedens, orat per triduum. Die autem tertia advenit natalis Baptistæ dominici : stante autem populo, **884** et lectionum dogmata auscultante, subito murmur magnum oritur. Presbyter vero qui solemnia celebrabat, comprimere voces cupiens, interrogat quid hoc esset. Cui unus ex astantibus ait : Murmur mitescere non potest, quia virtus Domini miraculum prodidit. Ecce enim mulier illa quæ se cæcam testabatur ortam, erumpente ab oculis sanguine, visum recepit. Tunc omnes benedixerunt Deum, cognoscentes pariter quæ fuerant gesta.

CAPUT XLVIII.

De reliquiis quas Nanninus presbyter detulit.

Nanninus [b] igitur presbyter domus Vibriacensis, Martyris hujus gloriosi reliquias expetivit, quas ex jussu beati Aviti pontificis assumptas, cum psallentio tulit usque ad basilicam sancti Ferreoli, quæ [*Adde* non] procul ab ipso vico sita est : et cum ad eam pervenisset, unus ex energumenis est mundatus. Procedens autem psallendo, cum ad medianam pervenisset horam [c], hoste improbo virtute Sancti depulso, puella alia purgata discessit.

CAPUT XLIX.

Quod de ejusdem reliquiis multi infirmi sanati sunt.

Accedens autem ad locum ubi oratorium, quod in honorem Sancti construxerat, posuit hæc pignora in A altari sancto. Accedens [d] autem ad eum unus cum amissis oculis, alius manu debilis, impleta oratione, hic lucem recepit post tenebras, manus ille usum post otia diuturna. Mulier etiam, nomine Æterna [*Gem.* Acerna], cum filia ab hoste iniquo vexata, ad hoc altare curata, cum prole sospes abscessit. Frigoritici etiam in illo loco nonnulli salvati sunt.

CAPUT L.

De alio cæco illuminato.

885 Sed quoniam non est absurdum, si beatus Julianus cum Joanne aut Martino dona sanitatum impertiat, cum quibus victor sæculi in cœlo tripudiat, referam adhuc qualiter cum Nicetio Lugdunensi simili virtute floruerit. Igitur infra terminum territorii Turonici, Litomeris quidam in honore sancti B Martyris basilicam ædificavit, in qua nos ex more ad benedicendum evocati, sancti Juliani martyris, cum Nicetii Lugdunensis, reliquias collocavimus. Sed non multo post tempore cæcus adveniens, dum **886-890** fideliter orationem fudit, visum recipere meruit. Memini hujus cæci in libro Vitæ sancti Nicetii (*Vitæ Patrum cap.* 8), quia dignum est ut communis virtus utriusque sancti scripta [*Laud.*, scriptura] connectat. Ergo his miraculis lector intendens intelligat, non aliter nisi martyrum reliquorumque amicorum Dei adjutoriis se posse salvari. Ego autem Domini misericordiam per beati martyris Juliani patrocinia deprecor, ut advocatus in causis alumni proprii, coram Domino assistens obtineat ut absque impedimento maculæ ullius hujus vitæ cursum peragam, C atque illa quæ confessus sum in baptismo irreprehensibiliter teneam, fideliter exerceam, ac viriliter usque ad consummationem hujus vitæ custodiam. Amen.

Explicit liber secundus, de Gloria sancti martyris Juliani peculiaris patroni nostri.

[a] Colb. a, *Victuriana*. Laud., *Victurina*.

[b] Alii, *Manninus*, aut *Naninus*. Porro nomine Vibriaci Veterem Brivatem, vulgo *Vieille-Brioude*, hic designari censet Savaro in Originibus Clarom., et quidem basilica exstat in honore sancti Ferreoli haud procul a Veteri Brivate sita. Verum Nanninus reliquias sancti Juliani e nova ad Veterem Brivatem deferens, sancti Ferreoli ecclesiam habere obviam non potuit : si quidem Brivas Nova inter Veterem sita est et ecclesiam sancti Ferreoli. Forte *Vibriacensis domus* hic appellatur *Vibrac* seu *Vibrat*, vicus diœcesis Claromontensis, aut certe *Vebret* in eadem diœcesi.

[c] Sic Germ. et Colb. c. Gem., *ad meridianam pervenisset horam*. Cæteri cum Edit., *pervenisset, coram hoste*. Sur., *palam hostæ*.

[d] Gem. : *Veniensque ad eum unus amisso oculorum usu.*

SANCTI GEORGII FLORENTII GREGORII
EPISCOPI TURONENSIS
LIBER
DE GLORIA BEATORUM CONFESSORUM.

Præfatio.

891—892 Pudet insipienti [a], reprobo imperitoque atque inerti, illud aggredi quod non potest

[a] Laud., cum Edit. plerisque, *insipientem*, etc., in quarto casu. Ed., infra, *quod non possum*.

adimplere : sed quid faciam? quod occuli non patior, quæ de beatorum virtutibus vel ipse sæpius inspexi, vel per relationem bonorum virorum et certæ fidei evidenter gesta cognovi : sed timeo ne cum scribere cœpero, quia sum sine litteris rhetoricis et arte grammatica, dicat mihi aliquis [*Al.*, alter] : Ausu rustico et idiota, ut quid nomen tuum inter scriptores indi æstimas? Aut opus hoc a peritis accipi putas, cui ingenium artis non suppeditat, nec ulla litterarum scientia subministrat? qui nullum argumentum utile in litteris habes, qui nomina discernere nescis; sæpius pro masculinis feminea, pro femineis neutra, et pro neutris masculina commutas, qui ipsas quoque præpositiones, quas nobilium dictatorum observari sanxit autoritas, loco debito plerumque non locas. Nam pro ablativis accusativa, et rursum pro accusativis ablativa ponis [a]. Putasne videbitur ut bos piger palæstræ ludum exerceat, aut asinus segnis inter sphæristarum [b] ordinem celeri volatu discurrat? Aut certe numquid poterit corvus nigredinem suam albentium columbarum pennis obtegere, aut obscuritas picis, liquoris lactei colore mutari? Nempe ut ista fieri possibile non est, ita nec tu poteris inter scriptores alios haberi. Sed tamen respondebo illis, et dicam : Quia opus vestrum facio, et per meam rusticitatem vestram prudentiam exercebo. Nam, ut opinor, unum beneficium vobis hæc scripta præbebunt [c] : scilicet, ut quod nos inculte et breviter stylo nigrante describimus, vos poteritis lucide **893** ac splendide stante versu in paginis prolixioribus dilatare. Igitur in primo libello inseruimus aliqua de miraculis Domini ac sanctorum apostolorum, reliquorumque martyrum, quæ hactenus latuerunt, quæ Deus ad corroborandam fidelium fidem quotidie dignatur augere, quia valde molestum erat ut traderentur oblivioni. In secundo posuimus de virtutibus sancti Juliani martyris. Quatuor vero libellos de virtutibus sancti Martini. Septimum de quorumdam feliciosorum [d] vita. Octavum [e] hunc scribimus de miraculis confessorum, specialius legentem poscentes, ut quia nobis, ut sæpe testati sumus, nec artis ingenium suppeditat, nec sermonum facundia juvat, veniam temeritati libenter indulgeat : quem non jactantia mundialis erigit ut scribat, sed deprimit pudor ut sileat, amor timorque Christi impellit ut referat. Et quoniam primum libellum de Domini miraculis inchoavi, velim et huic libello de sanctorum angelorum virtutibus adhibere principium.

[a] Mss. plerique : *Nam ablativis..... rursum accusativis ablativa præponis.*

[b] Sic dicebantur qui sphæra seu pila ludebant. Vide Apollinarem Sidonium, lib. II epist. 9, et lib. V epist. 17. Hic porro ludus agilitatem exigit, qua asinus caret, unde manavit adagium quod hic laudat Gregorius.

[c] Clar, a. et Colb. a. cum Edit., *scriptura præbebit.*

[d] Laud. et Bell. cum Bal., *religiosorum.*

A

[e] Octavo hic loco recenset Gregorius librum de Gloria Conf., quia etsi ante librum quartum de sancto Martino, et nonnulla capita de Vitis Patrum conscriptus fuerit, eum tamen post cæteros recognovit : unde et in vetustioribus Mss. ultimum locum occupat. Certe ipse Gregorius in prologo ad Vitas Patrum librum de Confessoribus laudat. Quare satius visum est ordinem in Editis jam admissum sequi.

CAPUT PRIMUM.

De virtutibus angelorum.

Igitur dum in Arverno territorio commorarer, vir mihi fidelis retulit, et scio quia vera narravit, quia evidenter cognovi gesta fuisse quæ dixit. Jubet [a], inquit, fieri ex annonis aqua infusis atque decoctis, messoribus poculum præparari. Hanc autem coctionem Orosius a coquendo ceriam [b] vocari narravit : quod cum præparatum fuisset, et in vase reconditum, atque ille apud urbem moras innecteret, ut mos servorum est, maxima parte exhausta, exiguam dominicis usibus reliquerunt. Ille quoque fidus de missione invitare messores jubet, ut eo ab urbe redeunte hos segetem decidere reperiret. Quo facto jam operariis in **894** segete collocatis circiter septuaginta, advenit dominus fundi, perscrutansque qualitatem quantitatemque potus, perparum reperit. Tunc pudore confusus, et sibi factum ad verecundiam reputans, ne potus deficeret operariis, quod, B ut ipse arbitrabatur, super quinque modiorum mensuram non erat, quid ageret, quo se verteret, in ambiguo dependebat. Tandem inspirante Domino, conversus ad vasculum, nomina angelorum sanctorum, quæ sacræ docent lectiones, super aditum ejus devote invocat, orans ut virtus eorum parvitatem hanc in abundantiam convertere dignaretur, ne operariis deficeret quod haurirent. Mirum dictu! tota die ab hoc extractum nunquam defuit bibentibus; sed usquequo nox finem operandi fecit, omnibus fuit in abundantia ministratum.

CAPUT II.

De sancto Hilario episcopo Pictaviensi.

Hilarius [c] beatissimus quarto exsilii anno ad urbem propriam est regressus, impletoque C operis boni cursu, migravit ad Dominum (*An.* 368, 13 *Jan.*). Ad cujus beatum sepulcrum multæ quidem virtutes ostensæ narrantur, quas liber vitæ ejus continet. Sed tamen duo leprosi in eodem loco mundati sunt.

[a] Colb. tut., *Jubeo.* Clar. a, *Jubet, inquit, fieri quidam ex.*

[b] Sic Laud. Cæteri Mss. cum Bad., *cœliam.* Alii Editi, *coctiam.* Ceria autem genus est potus ex frugibus confectum, quo Hispani utuntur, ut ex Plinio observat Passeratius.

[c] Sanctum Hilarium laudat Gregorius lib. I Hist. cap. 36. Ejus Vita, quæ infra laudatur, a Fortunato scripta dicitur, qui et alterum librum edidit de ejusdem sancti Miraculis. Ejusdem sancti Vitam fusiorem ex ipsiusmet scriptis collectam præfixit noster Petrus Coutant novæ ipsius operum editioni, quæ anno 1693 in lucem prodiit, ubi et habentur pleraque sanctorum Patrum et aliorum scriptorum de ejusdem sancti scriptis et virtutibus testimonia.— Habentur in Missali Francorum, num. 14, orationes et preces de Natali sancti Hilarii, prout in Missa, et fortasse in aliis officiis, tunc temporis dicebantur.

Mons enim erat in Gabalitano territorio, cognomento Helanus [a], lacum habens magnum : ad quem certo tempore multitudo rusticorum, quasi libamina lacui illi exhibens, linteamina projiciebat, ac pannos qui ad usum vestimenti virilis præbentur; nonnulli lanæ vellera; plurimi etiam formas casei ac ceræ, vel panis, diversasque species, unusquisque juxta vires suas, quæ dinumerare perlongum puto. Veniebant autem cum plaustris potum cibumque deferentes, mactantes animalia, et per triduum epulantes. Quarta **895** autem die, cum discedere deberent, anticipabat eos tempestas cum tonitruo et coruscatione valida; et in tantum imber ingens cum lapidum violentia descendebat, ut vix se quisquam eorum putaret evadere. Sic fiebat per singulos annos, et involvebatur insipiens populus in errore. Post multa vero tempora, quidam sacerdos ex urbe [b] ipsa episcopatu assumpto accessit ad locum, prædicavitque turbis ut absisterent ab his, ne cœlesti ira consumerentur : sed nequaquam ejus prædicatio a cruda rusticitate recipiebatur. Tunc inspirante Divinitate, sacerdos Dei basilicam in honore beati Hilarii Pictaviensis [c] eminus ab ora stagni ædificavit, in qua reliquias ejus locavit, dicens populo : Nolite, filioli, nolite peccare ante Dominum ; nulla est enim religio in stagno. Nolite maculare animas vestras in his ritibus vanis, sed potius cognoscite Deum, et amicis ejus venerationem impendite : adorate autem sanctum Hilarium Dei antistitem, cujus hic reliquiæ sunt conditæ; ipse enim potest pro vobis apud Dei misericordiam intercessor assistere. Tunc homines compuncti corde, conversi sunt : et relinquentes lacum, omnia quæ ibidem projicere erant soliti, ad sanctam basilicam proferebant; et sic ab errore quo vincti fuerant relaxati sunt. Sed et tempestas deinceps a loco illo prohibita est; nec ultra in hac solemnitate, quæ Dei erat, nocuit, postquam beati Confessoris ibidem sunt reliquiæ collocatæ.

CAPUT III.

De sancto Eusebio Vercellensi episcopo.

Eusebius vero Vercellensis episcopus [d] (*An.* 370, 1 *Aug.*) magnum huic Hilario adjutorium **896** contra hæreses A fuit, qui vivere se post tumulos præsentibus virtutibus manifestat. Nam in die natalis sui cum multi infirmi salventur, energumeni tamen rotatu valido per totam ecclesiam debacchantes, et nimio confitentes se torqueri cruciatu, elevati in aera, lychnos qui ad officium luminis succenduntur, manu verberantes effringunt; de quo perfusi liquore, illico discedente dæmone, personæ purgantur; scitque tunc populus tot infirmos esse mundatos quot viderit lychnos effractos. Sed et omnia quæ sub ditione basilicæ ejus habentur ita pia protectione conservat, ne exinde quidquam auferatur ab aliquo. Nam videas inter hostes iniquos greges pecorum jumentorumque et ovium, nec penitus a quoquam attingi, cum vox sonuerit. Confessoris sunt hæc B Eusebii. Hujus sancti reliquias mater mea in oratorio domus suæ locavit. Factum est autem quadam die per hiemem dum collocutione hilari pro longinquitate noctis diutius ante focum, qui multa lignorum strue compositus fuerat, resideret, familia jam dormitante, surrexit, et se lectulo haud procul ab ipso igne locavit. Dormientibus autem cunctis, scintillæ flammarum ad trabes usque conscendunt, de quibus apprehensa una earum, valide cœpit flammas spargere : sed credo virtute Sancti illius, cujus reliquiæ propinquæ erant, flamma contra naturam desursum incurvata retorquetur. Nec ad tectum, ut mos est, extenditur, sed deorsum fluit; ut putares non flammam, sed vellera lanæ de trabe pendere : nec exurebat trabem, nisi tantum ardens per ipsam vaga- C batur, donec expergefacta materfamilias, vocatis servientibus, aqua superposita, restinxit incendium, **897** quo facile omnis domus cunctis dormientibus exuri potuisset, si virtus Beati defuisset.

CAPUT IV.

De sancto Martino Turonico episcopo, et sepulcro sancti Gatiani.

Gatianum [e] etiam episcopum a Romanis episcopis ad urbem Turonicam transmissum, primumque Turonicis pontificem datum, fama ferente cognovimus (*Post an.* 250, 18 *Dec.*). Ad cujus tumulum beatus Martinus cum ad orationem venisset, post effusas

[a] Colb. 2, *Hilarius*. Clar. a, *Elarum*. Bad., *Helarum*: quæ vox in Laud. detrita est.

[b] Id est episcopus Gabalitanus, hodie Mimatensis.

[c] Suspicantur nonnulli falsum fuisse in hac narratione Gregorium, qui Hilarum Gabalitanum cum Hilario Pictavensi confuderit : sed ejus rei nullam afferunt rationem, nisi quod re ipsa exstiterit episcopus Gabalitanus, nomine Hilarus, qui uti sanctus colitur ; verisimilisque sit ejus sancti reliquias apud Gabalitanos exstitisse, quam Pictaviensis. Verum si sancti Hilarii Pictaviensis aliquot reliquiæ apud Lemovices tunc habebantur, ut certum est ex sancti Aredii Vita, quidni et nonnihil ex iis potuerit obtinere episcopus Gabalorum, qui eas, ut pote acerrimi fidei defensoris, infidelium superstitiosis ritibus opposuerit. Reliquiæ autem tunc ut plurimum non ossa, sed vestes, pulvis e sepulcro erasus, oleum lampadis, aut quid simile, dicebantur.

[d] Inter eos, qui adversus Arianos sæculo IV dimicarunt, celebris fuit sanctus Eusebius ob animi constantiam, morum suavitatem, et immensos labores, quos pro fidei defensione sustinuit. Alii martyrem dicunt, D alii confessorem, utrumque titulum merito adeptus est, quanquam eum post longum martyrium in pace quievisse communior videatur esse veterum sententia. Ab Arianis tamen lapidibus obrutum et enectum tradit ejus Vitæ, quæ in vetustis Mss. occurrit, auctor, quem plerique secuti sunt, maxime e recentioribus; idem habent sermones aliquot sub sancti Ambrosii nomine vulgati, quod veteri Ecclesiæ Vercellensis traditione firmatur. De his vide Ferrerium episc. Vercell. fuse et erudite disserentem, qui multa de sancto Eusebio et ejus successoribus collegit. Sepultus fuit in ecclesia sancti Theonesti martyris, quæ exinde, ob miraculorum frequentiam, sancti Eusebii dicta fuit. Ejus festum Martyrologium Bedæ, et alia, commemorant die 1 Augusti.

[e] Colb. tut., Vict. et Clar. m., *Gratianum*. Colb. a, Clar. b. et Bad., *Catianum*. Clar. a, *Gazianum*. Laud., Bell. et Colb. a, in indice *Catiani*.

preces, dicto etiam capitello, ait : Benedic, inquit, mihi vir Dei. Hæc eo dicente, vox ad eum delapsa auditur, dicens : Te etiam deprecor benedicas mihi, serve Domini. Et data iterum oratione discessit. Admirabantur autem qui aderant eo tempore, et dicebant eum habitare tunc in Martino, qui quondam Lazarum vocavit ex monumento.

CAPUT V.

De eodem, et sepulcro Vitalinæ virginis.

Simile huic facto apud Arthonam [a] Arvernensem vicum referre sæpius senes viros audivi (*An.* 390, 25 *Maii*). Vitalina quædam religiosa in hoc loco quiescit, ad cujus beatus Martinus tumulum veniens, dedit salutationem. Et illa ut sibi dignaretur benedicere flagitavit. Postquam autem expleverunt orationem, conversus vir beatus : Dic, ait, sanctissima virgo, si jam Domini præsentiam meruisti? Quæ ait : Restitit mihi una causa, quæ facilis in sæculo videbatur. Sexta enim feria, qua Redemptorem mundi passum novimus, aquis ablui caput. Recedens autem beatus Confessor a tumulo Virginis, ait suis : Væ nobis qui in hoc mundo versamur! si hæc virgo Christo sacrata hinc offendiculum meruit, quod sexta feria abluit caput, quid nos faciemus quos quotidie **898** fallax sæculum peccare persuadet? Multa etiam in eo vico vir beatus operatus est, quæ insequi longum putavi. Egressus autem vir Dei ab Arthonensi vico, ad urbem Arvernam gressum direxit. Audientes autem senatores urbis, qui tunc in loco illo nobilitatis Romanæ stemmate refulgebant, quod scilicet vir sanctus appropinquaret urbi, egressi sunt in occursum ejus cum equitibus et carrucis, cum curribus atque rhedis : at ille asello impositus, super stratum vilissimum residens, cum advenisset in cacumen montis Belenatensis [b], de quo vici Ricomagensis positio contemplatur, vidit hos cum his pompis ad se accedere, dixitque : Quid sibi volunt hi, qui nobis cum hoc apparatu appropinquant? Respondit unus qui prior accesserat, quia senatores Arverni veniunt in occursum tui Cui ille : Non est meum, inquit, ut cum hac jactantia ingrediar in urbem eorum. Et confestim, retorto retrorsum aselli freno, viam qua venerat regredi cœpit. At illi consequentes, eum suppliciter deprecabantur, ut ad urbem accederet, dicentes : Audivimus famam sanctitatis tuæ, multi sunt enim infirmi quos te oporteat visitare. Cumque obtinere non possent, impositis manibus super infirmos qui advenerant, sanitati restituit, et ad vi-

A cum Arthonensem regressus est. Exstat nunc in hoc loco cancellus, in quo Sanctus dicitur stetisse. Post hæc accedens ad tumulum Virginis, ait : Gaude nunc, Vitalina soror beatissima; post triduum enim majestati dominicæ præsentaberis. Et discessit ab eo loco. Posthæc multis per visum Virgo ostensa est, et beneficia petita præbuit, et diem obitus sui in quo commemoratio ejus celebraretur edixit. Quod non aliter sentiendum est, nisi quia beati Antistitis obtentu, dominicæ majestatis præsentiam meruisset, ut hæc deinceps ageret. Quodam [c] autem tempore celebratis in ejus honorem vigiliis, cum archipresbyter loci Eulalius clericos convivio invitasset, Edatius vero alius presbyter **899** viduis ac pauperibus reliquis edulium præpararet, et uni pisces deessent, B alteri vinum bonum, commonitus piscator quidam per visum a Virgine est ut archipresbytero piscium copiam deferret. Surrexitque e lectulo, invenitque immanem esocem [d] in lapsum suum, quem ubi jussus fuit exhibuit. Edatio autem presbytero apparuit similiter per visum, dicens : Vade, et sub una arbore atrii invenies unum triantem; ipsum donans, vinum dignum epulis pauperum comparabis. At ille nulli quæ viderat narravit : abiit, inquisivit, reperit; coemptoque vino, pauperes Christi refecit. Sicque virtus Virginis utrique apparens, de speciebus quæ minus erant utrumque locupletavit.

CAPUT VI.

De lapide in quo Sanctus sedit.

C Plurima quidem fecit in hoc sæculo, de quibus scriptores ejus Vitæ multa prætererunt, dum fastidium arcere detrahentium adnisi sunt, ne non crederentur ab his qui bonorum sanctitatem linguis veneficis impugnare sæpius volunt. Sed nos qui quotidie, indigni quidem, ejus miracula cernimus ad sepulcrum, quia non est opus sanis medicus, sed qui male habent, absurdum duximus si ea quæ evidenter ab eo prius gesta cognovimus sileamus. Quod si quis est adhuc infidelis et æmulus, ut hæc non credat, accedat ad basilicam, et videbit quotidie et nova agi, et quæ facta dudum fuerant iterari. Et quia tertium de ejus operibus libellum [e] scripsimus, ne et hic liber ab ejus virtutibus sit immunis, scribere in eodem aliqua de his quæ nobis evidenter sunt D comperta tractavimus, quia multa sunt, sicut sæpe testati sumus, quæ hactenus latuerunt. Exstat nunc in ipsa superius memorata basilica, quam in ejus honore fideles ædificaverunt, lapis, super quem vir

[a] Alii, *Archtona*. Hodieque priscum nomen retinet, vulgo *Artonne*, ubi collegium canonicorum in honore sancti Martini, cujus fundationis litteras, an. 1048 datas, refert Labbeus tomo I Bibl. novæ. De hujus loci oratorio in honorem sancti Gabrielis agit Fortunatus lib. x carm. 1 et 15, quanquam ibi Editi habeant Artanensi, pro Artonensi. Vitalina, in aliquot Mss. *Vitaliana*, colitur 25 Maii. De ea Bolland. ad 5 Februarii.

[b] Hujus montis situs satis ex hoc Gregorii loco intelligitur, qui aliunde vix notus est, et hodie incolis plane ignotus. Sic dictus a Beleno deo, id est Apolline, quem potissimum cum Mercurio et Marte Galli venerabantur. De Ricomago, vulgo *Riom*, alibi diximus.

[c] Quæ sequuntur et cap. seq. desunt in Clar. a.

[d] Editi plerique, *piscem*. Eadem vox apud Severum Sulpicium occurrit, quæ salmonem piscem notissimum (*un saumon*) apud Britones nostros seu Armoricanos denotat. Vide Cangii Glossarium. Lapsus autem ex Alteserra est sinus amnis, in quem pisces veluti lapsi coire solent. Sic retia appellantur in auctoribus mediæ ætatis, ut jam observavimus. Vide Vitas Patrum infra, cap. 17.

[e] Bal. cum Vict. et Clar. m., *quatuor.... libellos*.

beatus dicitur resedisse. Post multum autem tempus, Leo quidam presbyter, 900 ut sibi sepulcrum deponeret, lapidem sanctum a loco demovit : nec mora, ad domum suam cum tremore rediens, correptus a febre, die tertia exspiravit, cognitumque est offensum Antistitem habuisse. Hoc igitur nostro tempore gestum recolimus.

CAPUT VII.

De arbore erecta.

Fuit et in Nobiliacensi [a] pago urbis Turonicæ arbor, quæ ab impulsu venti ruens, viam publicam impediebat, Quod iter cum vir beatus ageret, viantium motus misericordia, facto desuper signo crucis, erexit eam. Quæ usque nunc stare juxta viam erecta visa est, etiam præmortua : quia spoliata cortice, vivebat tamen honore viri Dei [b]; de quo cortice multi fideliter eradentes, ut dilutam aqua [*Ed.*, aquam] sumebant, mox medicamina capiebant. Vidimus etiam nos hanc arborem erectam.

CAPUT VIII.

De oratorio Martiniacensis prædii.

Igitur Turonico oppido oratorium erat propinquum, situm in villa Martiniacensi [c], in quo celebre ferebatur sæpius orasse Martinum. Denique Guntharius abbas [d] dum gregi monasteriali præesset, si viam quæ haud procul ab oratorio inceditur casu conferente tereret, oratione facta transibat. Post assumptum vero episcopatum, aggerem ipsum præteriens, venit ante oratorium, sed distulit ad orationem in loco descendere : illico equus conversum habens caput ad oratorium, in media restat via. Dehinc verberatur calcibus, loris agitur, urgetur stimulis : sed tanquam æneus non movetur. Tunc sacerdos sensit se virtute divina teneri; et descendens, facta oratione, equite ascenso præteriit. Velim, o sonipes, si tibi os Dominus, uti quondam fecit asinæ, reseraret, diceres quid 901 vidisti spectabile, ut non incederes; quid amabile, ut ostium cellulæ contemplareris; quid formidabile, ut ascensorem orare compelleres. Nempe altiore voce clamares quia claritatem Martini cernens movere non es ausus, nisi tuus occursum debitum præponeret dominus.

CAPUT IX.

De oleo sepulcri ejus.

Aredius [e] autem presbyter ex Lemovicino, vir summæ bonitatis ac sanctitatis, quadam vice dum mecum resideret in cellula, sollicitus esse cœpi, si aliqua in oratorio miracula ubi reliquias beati Antistitis collocaverat ostenderentur. Qui ita retulit, quod tempore quo beatus Eufronius erat episcopus, ad Turonicam urbem venit, in qua diu commoratus plenam ampullulam olei de sepulcro sancti Antistitis A abstulit. Regressusque ad domum, dum fatigatus ex itinere resideret, et viæ labores matri referret, subito ficta percutitur tam graviter, ut nec anhelitum resumere posset. Conversus vero ad oratorium in quo beati Antistitis reliquiæ tenebantur, deductaque in vigiliis nocte, mane de oleo quod attulerat, locum infirmitatis iunxit, sedatoque dolore convaluit. Post hæc quidam manum inflatam ab spina percussam detulit, quæ protinus ut de oleo delibuta est, incolumitati donatur. Mulier quæ sensum perdiderat, et quibusdam horis dæmonium putabatur habere, de hoc oleo tacta, sanata est. Nam et alius abbas [f], ejusdem cellulæ proximus, de hoc oleo cæci oculos attigit, qui protinus visum recepit. Sed et cum multos energumenos exinde restituisset sanitati, uni qui B atrociorem, ut credo, dæmonem habebat, super caput de oleo posuit : illico dæmonem per fluxum ventris egessit; et alteri in ungula pollicis dæmonium descendit. Quo viso presbyter super digitum oleum infudit, moxque disrupto corio, sanguine defluente, discessit. Hæc ille de oleo retulit.

CAPUT X.

De uva vitis, quam ipse plantavit, et de cera sepulcri.

902 De uva quoque ex vite quam Sanctus plantaverat adjecit, quod assumptam eam in ampullulam recondidit, quam aqua complevit. Non post multum vero tempus, venit ad eum homo, cujus os a pustula mala tumefactum, caputque et oculi inflati ob nimium venenum præcludebantur. Cui ille infusa C in os aqua de ampulla uvæ [*Bal.*, oris], omnis tumor ac dolor gutta decedente discessit. Asserebat etiam grana uvæ illius in ipsa aqua post quatuor annos adhuc viridia perdurare. De cera vero quam de sepulcro tulerat, adjecit. Surda et muta, quæ, ut credo, dæmonium habebat, ad eum accessit, in cujus aure de ipsa cera posuit: alia vero die veniens, gratias pro accepta sanitate retulit sacerdoti.

CAPUT XI.

De Virtutibus ejus Ternodorensibus ostensis.

Infra terminum autem Ternodorensis castri, quod ad Lingonicam civitatem pertinet, erat presbyter gressu debilis : cumque per viam pergeret, quæ ad Dei ecclesiam ducit, obvium habuit senem cum puero. Erat autem uterque clericus, datoque sibi D invicem salutationis occursu, dixit senex ad presbyterum : Vis sanus fieri ? Cui ille : Et quid humanum genus amplius concupiscit habere, nisi ut sospes vivat in corpore ? Et senex, facto beatæ crucis signaculo super poplitem, dixit presbytero : In nomine Domini nostri Jesu Christi, extende pedem tuum. Quem presbyter sine mora extendens, sanum ad se reduxit : et gratias agens, iter quo pergebat agere cœpit. Vocatoque eo, puer qui cum sene erat, ait :

[a] De Nobiliaco vide notas in lib. x Hist., cap. ult. num. 15.

[b] Laud., Bell. et cæteri, *viri : de quo.* Alii, *viridi, de quo.*

[c] Hodieque priscum nomen retinet, vulgo *Martigny*, tribus aut quatuor leucis ab urbe dissita.

[d] De eo Gregorius lib. iv Hist. capp. 4 et 11, et lib. x cap. ultimo.

[e] Hoc caput et seq. desunt in Clar. a.

[f] In Colb. a. deest vox *abbas*.

Et scis presbyter quis est qui te reddidit sanitati? Ignoro, ait. Cui ille: Sanctus Martinus Turonicæ urbis antistes, ipse te virtute sua sanitati restituit. Tu vero in loco in quo Sanctum stare vidisti, oratorium sine mora ædifica; erit enim populis salubre, si quæ loquor expleveris. Nec **903** moratus presbyter, oratorium in eodem situ construxit; in quo nunc nuper multi paralytici gressum, cæcique visum recipere meruerunt [a].

CAPUT XII.

De monasterio ejus in Hispania.

In Hispaniis autem nuper factum cognovi (*An.* 583). Cum Leuvieldus rex contra filium suum ambularet, atque exercitus ejus, ut assolet, graviter loca sancta conculcaret, monasterium erat sancti Martini inter Saguntum atque Carthaginem Spartariam [b]. Audientes autem monachi, quod hic exercitus ad locum illum deberet accedere, fugam ineunt, et se, relicto abbate sene, in insulam maris abscondunt. Advenientibus autem Gothis [c] ac diripientibus res monasterii, quæ sine custode remanserant, abbatem senio incurvatum, sed sanctitate erectum offendunt. Extractoque unus gladio, quasi amputaturus cervicem ejus, resupinus ruit, ac spiritum exhalavit. Reliqui vero hæc videntes timore perterriti fugerunt. Quod cum regi nuntiatum fuisset, cum testificatione præcepit omnia quæ ablata fuerant monasterio restaurari.

CAPUT XIII.

De hæretico qui hominem illuminare voluit, sed excæcavit.

Cernens autem præfatus rex tanta miracula per servos Dei qui nostræ religionis erant fieri, vocavit unum episcoporum suorum, dixitque secretius ad eum: Quamobrem vos, ut isti qui se Christianos dicunt, non ostenditis signa in populos secundum fidem vestram? Dicit ei episcopus: Sæpius ego cæcis lumen reddidi, et surdis auditum, nunc autem hæc possum facere quæ dicis. Et vocato ad se uno de hæreticis, clanculo ait ad eum: Accipe quadraginta aureos, et clausis oculis reside in loco unde nobis est transitus; et prætereunte me cum rege,
904 exclama in virtute ut perditum lumen mea tibi credulitate restituam. Cumque hic accepta pecunia fecisset quod sibi fuerat imperatum, procedit D novus Cirula [d] regis ad dexteram, constipatus hæreticorum caterva: exclamat et iste cæcatus pecunia, ut fide episcopi reciperet oculos suos. At iste cum non minima arrogantia imponens manus super oculos ejus, ait: Secundum fidem meam fiat tibi. Hæc eo A dicente, ita obserati sunt oculi hominis cum dolore, ut non solum visum perderet, verum etiam dolum, quem avaritia impellente finxerat, publicaret.

CAPUT XIV.

De altercatione hæretici cum catholico.

Retulit alius vir fidelis spectasse se Christianum cum hæretico pro fide nostra certantem. Altercantibusque diu de divinis Scripturis, cum flecti non posset hæreticus, ut agnosceret veritatem, ait: Si nostræ religionis, si Scripturarum sacrarum testimonia te ad credendum minime movent, vel virtutem individuæ Trinitatis miraculis experire. Est digito meo annulus aureus: ego eum in ignem jacio, tu candentem collige. Projectumque inter prunas annulum, ita igniri permisit, ut eis similis cerneretur. B Conversusque ad hæreticum ait: Si vera est prosecutio tua, sume eum ab igne. Illo autem resistente, ait vir: Immensa Trinitas Deus, si aliquid indignum te credo, ostende. Certe si recta est fides mea, nihil mihi prævaleant hæc incendia sæva. Et ablatum ab igne annulum diutissime palma sustinuit, et nihil est nocitus: sed magis confuso hæretico, catholicos reliquos fervore suæ fidei roboravit [d]. Hactenus hinc.

CAPUT XV.

De Venantio abbate.

Haud [e] procul vero a basilica beati Martini, Venantius abbas requiescit (*Sub fin. sæc.* v, 13 *Oct.*),
C **905** vir magnificæ sanctitatis, qui multis infirmis in corpore positus opem accommodavit: qui impleto tempore a sæculo migrans, jugiter se in æternum vivere virtutibus propriis manifestat. Nam si quis typos frigoriticos incurrens nocte una ad ejus tumulum deprecans vigilaverit, mox, compresso accessu, adipiscitur medicinam. Nam inter reliqua quæ ibidem gesta vel vidimus, vel audivimus, mulierem [f] quamdam a quartano typo correptam, sanatam aspeximus. Quæ diuturno tempore ab hoc detenta contagio, neque cibum, neque somnum capere poterat, sed ita omni corpore deciderat, ut vix in ea vel illud vitale spiraculum remaneret. Ad hujus sepulcrum in gemitibus et oratione pernoctans, usque ad lucis adventum perduravit immobilis; mane vero D sopori se collocans, cum expergefacta fuisset, nihil mali sentiens, sanata discessit. Hujus autem sancti vitam nos scripsimus (*Vit. Patrum cap.* 16).

CAPUT XVI.

De sancta Papula.

Fuit et beata Papula [g] valde religiosa (*An.* 500,

[a] Locum hoc in capite memoratum volunt esse Chableium, oppidum Burgundiæ, ubi hodieque habetur ecclesia collegiata sub jurisdictione sancti Martini Turonensis.

[b] Saguntum urbs Tarraconensis Hispaniæ, celebris ob excidium quod ab Annibale perpessa est. In eadem provincia est Carthago Nova seu Spartaria, vulgo *Carthagène*, hodieque ob portum amplissimum celebris.

[c] Alludit ad similem historiam, quæ Cyrolæ episc. Ariano in Africa contigit, quamque retulit lib. II Hist. cap. 3. Confer caput 15 libri IX.

[d] De ejusmodi judiciis plura observavit Bignonius in notis ad tit. 55 Legis Salicæ. Postmodum variis tam civilibus quam ecclesiasticis legibus proscripta fuere. Vide, supra, lib. I de Glor. Mart. cap. 81.

[e] Deest hoc caput in Clar. a. et Colb. tut.

[f] Laud., *gesta vidimus*, *mulierem*.

[g] Clar. a. cum Edit., *Pappula*. Alii, *Pappola*. Nihil certum de ejus Actis habetur. Porro celebris est

31 *Jan.*), quæ cum sæpius a parentibus flagitaret se in monasterio locari puellarum, eo quod in domo parentum, curis sæculi impedientibus, Deo servire non posset; et illi præ amore nollent eam a se separari, totondit comam capitis sui, indutaque virili habitu, Turonicam diœcesim adiens, in congregationem se contulit monachorum; ibique in jejuniis orationibusque degens, virtutibus deinceps multis emicuit. Erat enim tanquam vir inter viros, nec ulli erat cognitus sexus ejus. Parentes autem requirentes eam, nunquam reperire potuerunt. Interim abbate monasterii ad quod venerat defuncto, monachi propter virtutes assiduas hanc eligunt, ignorantes sexum, quod illa totis viribus rennit. Triginta autem annos in monasterio fuit a nullo agnita quid esset. **906** Ante tertium autem diem quam ab hoc mundo migraret, id monachis patefecit; et sic defuncta, ab aliis mulieribus abluta, sepulta est, multis se deinceps virtutibus manifestans esse ancillam Dei. Nam et frigoritici, et aliis morbis oppressi, sæpe ad ejus tumulum sanitati redduntur.

CAPUT XVII.

De opertorio cujusdam sepulcri.

In alio autem pago Turonico erat inter vepres et rubos sepulcrum positum (*An.... 28 Jun.*), in quo ferebatur episcopum quemdam fuisse sepultum: nomen ignorabant [a]. Contigit vero ut cujusdam pauperis filius moreretur. Quo sepulto, cum pater opertorium sarcophagi non inveniret, ad hunc locum accessit, ablatoque de hoc sepulcro coopercuIo, quod tam immane erat ut tribus duceretur paribus boum, texit corpusculum filii furto alterius sepulcri. Quod cum fecisset, surdus, mutus, cæcus ac debilis est effectus; mansitque in hoc supplicio integrum fere annum. Dehinc apparuit ei quidam sacerdos per visum, dicens: Quid, inquit, tibi tuisque vim intuli, o vir, quia detexisti me, auferendo opertorium tumuli mei? Vade nunc, si vis sanus fieri, jube ipsum velociter revocari; quod si nolueris, protinus morieris. Ego enim sum Benignus episcopus [b], qui in hanc urbem peregrinus adveni. At ille suis innuens, accessit ad monumentum filii sui, elevatumque lapidem plaustro imposuit, reportatumque ut sarcophago reddidit, illico sanus effectus est. Nam in redeundo [c] ita lapis levis erat, ut quem tria paria boum evexerant, boves deinceps duo revocarent.

CAPUT XVIII.

De duarum virginum tumulis.

Infra ipsum etiam terminum Turonicum erat mons A parvulus, sentibus, **907** rubis, vitibusque repletus agrestibus, et tanta densitate labruscæ contextus, ut vix aliquis intro posset irrumpere (*An.... 27 Jan.*). Ferebat enim fama duas Deo sacratas virgines in illo loco quiescere. Scilicet [d] cum in vigiliis dierum festorum lumen accensum divinitus a fidelibus sæpius cerneretur, unus audacior, et animi fretus auctoritate, ad locum accedere sub obscura nocte non metuit; atque cereum miri candoris immenso lumine fulgurantem aspiciens, admiratusque diu, discessit, aliisque quæ viderat nuntiavit. Tunc uni de incolis loci se Virgines per visum ostendunt; exponunt se ibidem esse sepultas, ac sine tecto imbrium injuriam diutius ferre non posse; hic vero si sibi vellet esse consultum, incisis vepribus, tegumen tumulis B adhiberet. Expergefactus vero, irruentibus aliis cogitationibus, tradidit oblivioni quæ viderat. Alia vero nocte apparuerunt ei iterum, vultu minaci terribiliter comminantes, nisi locum tegeret, anno præsenti ab hoc sæculo migraret. Territus igitur vir ille visu, accepta secure, stirpe succisa, tumulos detexit, invenitque validas de cereis guttas in modum libani odore nectareo effragrare. Tunc deputatis bobus et plaustro, lapides congregat, et data æstate oratorium superædificat: explicitoque opere beatum Eufronium, qui tunc Turonicam regebat ecclesiam (*An.* 572), ad benedicendum invitat. Sed ille jam defessus senio, excusat abire dicens: Vides, inquit, fili, quod senuerim, et hiems solito asperior ingruat: descendunt pluviæ, ac venti cuncta turbine perflant, in- C flantur flumina, et ipsæ quoque viæ a frequentatione imbrium effusæ, pene in lutum sunt dissolutæ; et nunc non convenit ætati meæ ista modo properare itinera. Hæc audiens vir ille, discessit a conspectu sacerdotis, abiens valde mœrens. Verum ubi sacerdos membra quieti laxavit, vidit duas Virgines astare sibi, quarum senior tristi vultu sic infit: Quid tibi ingratæ exstitimus, beatissime pontifex? quid molestiæ intulimus regioni tibi a Deo commissæ? Cur nos despicis? cur **908** ad consecrandum locum quem nobis vir fidelis ædificavit venire dissimulas? Veni nunc, obsecramus per nomen omnipotentis Dei, cujus nos sumus ancillæ. Hæc effata, genas lacrymis rigabat obortis. Expergefactus vero senex, vocat ecclesiasticæ domus rectorem, dicens: Peccavi, non D eundo cum homine. Ecce enim vidi duas virgines me ob id increpantes, et vereor Dei offensam incurrere, si illuc distulero ambulare. Acceleransque iter viam ingreditur. Igitur eunte illo quievit pluvia, austrorumque violentia sæva succubuit. Ipse quoque

Eugenia virgo et martyr, quæ pariter sub virili habitu in monasterio virorum habitasse dicitur. Vide ejus Vitam apud Rosweydum libro I de Vitis Patrum. Eamdem pluribus commendat Avitus lib. VI de Virginitate, vers. 503 ad 534.

[a] Colb. a, *nominis tamen ignari erant.* Sic et Colb. tut., et Clar. a, sed non habent *tamen.*

[b] Hunc esse putat Baronius Benignum episcopum, in Martyrologio Rom., die 28 Junii memoratum, cujus sacræ reliquiæ postmodum Trajectum ad Rhenum translatæ fuerunt. Eumdem nonnulli recentiores Carnotensem episcopum fuisse volunt, sed refragantur antiqui catalogi, qui nullam Benigni mentionem faciunt. Est alius Benignus apud Turones notus, filius sanctæ Mauræ, sed martyr, non episcopus.

[c] Colb. a. et Clar. a, *ad redeundum.*

[d] Colb. a, *hilicet.* Clar. a, *hilico.* Colb. tut., *qui cum in.... luminibus accensus.*

feliciter conficiens iter, benedicto loco cum pace regressus est. Nam referebat plerumque vultum incessumque virginum : et unam quidem dicebat prolixiorem, alteram minorem statu, non merito, utramque tamen nive candidiorem ; quarum unam Mauram, Brittam alteram vocitabat [a], dicens se ab earum ore hæc nomina cognovisse.

CAPUT XIX.

Quid sanctus Eufronius de Chariberto rege prædixit.

Ipse [b] quoque pontifex cum a multis crebrius urgeretur, ut ad occursum Chariberti regis deberet accedere, et innectens moras ire differret, tandem commotus a suis, ait : Ite, præparate iter, ut eamus ad occursum regis, quem visuri non sumus. Igitur imponens plaustris necessaria, et caballis ad iter præparatis, jamque in hoc stante ratione ut deberet viam incedere, ait : Revertantur plaustra, laxentur equi, non modo hoc iter incedimus. Dicentibus autem suis quæ esset hæc levitas, ut quæ tam instanter parari jusserat, tam facile deturbaret, ait secretius : Princeps, ad quem nos ire compellitis, obiit, nec viventem, si abierimus, inveniemus. Stupefacti audientes diem notant, et Sancti verba taciti servant. A Advenientibus autem ab urbe Parisiaca hominibus, ea hora regem transiisse nuntiant qua sacerdos plaustra de itinere jusserat revocari [c].

CAPUT XX.

De dedicatione oratorii nostri.

909 De oratorio autem nostro, in quo reliquiæ sancti Saturnini martyris ac Martini antistitis cum Illidio confessore vel reliquorum sanctorum collocatæ sunt, pro instructione credentium narrare aliqua non pigebit, qualiter se virtus beati Martini revelatione revelavit, ita ut appareret multis ignitus globus ille terribilis, qui quondam solemnia celebranti emerserat paucis visibilis, a capitis arce [d] prorumpens. Concepit enim inspirante divinæ pietatis in- B stinctu animus, ut cellulam valde elegantem, quam sanctus Eufronius ad usum promptuarii habuerat, ad opus orationis fideliter dedicarem. Qua diligenter composita, et altari ex more locato, ad basilicam sanctam vigiliis noctem unam ducentes [e], mane vero venientes ad cellulam, altare quod erexeramus sanctificavimus. Regressique ad basilicam, sanctas ejus reliquias cum Saturnini Julianique martyrum, vel etiam beati Illidii exinde solemniter radiantibus cereis crucibusque admovimus. Erat autem sacerdotum

[a] Hodieque sub his nominibus coluntur apud Turones, die 28 Januarii : in oppido autem quod ab illis nomen habet Sanctæ Mauræ, die præcedenti. An vero distinguendæ sint a sanctis Maura et Brigitta quæ in diœcesi Bellovacensi celebres sunt, verbis subsequentibus patet. — Celebres sunt in Bellovacensi territorio virgines duæ ac martyres, Maura et Brigitta, quæ, ut habet eorum Vita in cod. ms. ecclesiæ collegiatæ Cridoliensis, in Scotia natæ ex regibus, post patris et matris obitum, abjecto regno virginitatis servandæ studio, Romam abiere cum Hispadio earum fratre; atque post varias peregrinationes, associatis sibi Ursicino Romæ, et Joanne cum matre sua ex pago Andegavensi, tandem in Belgicam secundam appulere, ubi apud Baligniacum diœcesis Bellovacensis vicum a latronibus spoliatæ fuerunt, qui cum beatissimis virginibus vim inferre frustra diu tentassent, eas sociosque earum, excepto Ursicino, occiderunt. Harum virginum corpora Bathildis piissima regina in monasterium Calense transferre tentans miraculo impedita fuit. Quare deposita sunt apud Novigentum, *virginum* ab iis dictum; ubi etiamnunc quiescere dicuntur in ecclesia sub prioratus titulo Fiscannensi monasterio subjecta, haud procul a Cridolio oppido ad Isaram fluvium. Hanc vero Vitam cum compluribus nævis scatentem, erroribusque chronologicis, quos persequi non vacat, aspersam advertissent nonnulli viri pii et eruditi apud Bellovacum, in animum sibi induxerunt ambas istas virgines alias non esse a Maura et Britta, quas Gregorius noster in sua Turonensi diœcesi inventas commemorat. Quæ sententia Saussayo in Gallicano Martyrologio non displicuit, nec plane rejecta fuit a Bollando die 15 Januarii. Quare visum est rem paulo accuratius enucleare : quod ut præstarem, semel et iterum Turonos scripsi. Responsum mihi est Mauram et Brittam virgines in Turonensi diœcesi celebres haberi, quarum festivitas die 28 Januarii celebratur; exstare vero septem circiter leucis ab urbe dissitum oppidulum sub sanctarum Mauræ et Brittæ nomine, in colle positum, cujus situs ei loco congruit quem Gregorius descripsit; ibique in ecclesia oppidi parochiali religiose asservari thecam amplam et ornatam, in qua, cum anno 1656, permittente Victore Buticulario, archiepiscopo Turonensi, ab ejus vicario generali aperta fuisset, inventa sunt viginti quinque majora ossa cum pluribus aliis minoribus, linteis et serico panno decenter involuta, eisque superposita instrumenta varia in pergameno descripta et sigillis munita, quæ fidem faciebant ea C in theca beatarum Mauræ et Brittæ sacras reliquias contineri. Ex his instrumentis, ut ex viri venerabilis hujus loci parochi epistola ad nostrum D. Carolum *Lopin* scripta didici, unum est Vincentii, archiepiscopi Turonensis, quo testatur se anno 1267 post Dominicam *Reminiscere* thecam sanctarum Mauræ et Brittæ reserasse, indeque ad preces Guilelmi sanctæ Mauræ toparchæ capita earum extraxisse, cæteris ossibus in arca remanentibus. Ex alio constat earumdem sanctarum reliquias a Joanne archiepiscopo visitatas fuisse, præsentibus Ricardo Constantiensi episcopo, abbate Nucceriarum, Joanne loci toparcha, aliisque plurimis viris illustribus, die 30 Junii 1454. Quæ quidem omnia, ut mihi videtur, satis superque probant Mauram et Brigittam Bellovacenses virgines a Turonensibus, quas noster Gregorius laudat, esse distinguendas, sicut et aliam Mauram, quæ cum septem filiis suis tempore sancti Martini a Gotthis in territorio itidem Turonensi martyrium D pertulisse dicitur. Istorum Vitam, sed vitiatam, ex cod. ms. majoris monasterii accepimus.

[b] Deest hoc caput cum duobus seqq. in Clar. a.

[c] Ex hoc loco colligi potest Charibertum Parisiis defunctum, ibi quoque sepultum fuisse. Vereor quippe ne ii qui cum auctore Gestorum Franc. ipsum apud Blavium Aquitaniæ castrum sepultum fuisse volunt, eum cum alio Chariberto, Dagoberti fratre, confundant.

[d] Sic Bad. Alii Editi, *a capite arcæ*; Scripti *arce*. Miraculum narrat Sulpicius Severus, dialogo 2.

[e] Observa ritus jam tunc in ecclesiarum dedicatione adhibitos in Ecclesia Gallicana. Confer Sacramentarium Gregorianum Menardi, p. 155, 156, etc. Luminaria vero plurima in reliquiarum delationibus adhibita passim apud veteres occurrunt. Vide libros Evodii de miraculis sancti Stephani apud Augustinum.

ac levitarum in albis vestibus [a] non minimus chorus, A et civium honoratorum ordo præclarus, sed et populi sequentis ordinis magnus conventus. Cumque sacrosancta pignora palliis ac nafis [b] exornata in excelsum deferremus, pervenimus ad ostium oratorii. Ingredientibus autem nobis, subito replevit cellulam illam fulgor terribilis, ita ut præ timore et splendore nimio astantium oculi clauderentur. Discurrebat autem per totam cellulam tanquam fulgur, non parvum nobis ingerens **910** metum : nec quisquam scire poterat quid hoc esset, et omnes pavore prostrati solo jacebant. Tunc ego : Nolite, inquam, timere. Virtus est enim sanctorum quam cernitis ; et præsertim rememoramini librum Vitæ beati Martini, et recolite qualiter verba sacrata promenti de capite globus ignis egressus, usque ad cœlos visus B est conscendisse ; et ideo ne terreamini, sed ipsum nos cum sanctis reliquiis credite visitasse. Tunc timore postposito, magnificavimus Deum, dicentes : *Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus, et illuxit nobis* (*Psal.* CXVII, 26). Sed illud anterius miraculum visum est paucis, istud apparuit populis universis ; in illo fuit virtutis indicium, in isto gratiæ supplementum ; illud fuit tunc occultum propter jactantiam, istud manifestum est cunctis ad gloriam ; ibidem ore festiva [c] fideliter acta Domino nuntiantur, hic in novitate oratorii quod ad laudem Domini proficeret illustratione sanctorum pignorum consecratur. Ergo fideliter, ut oportet, a nobis quærendus est et orandus, ut ille visitet hunc populum, qui plerumque orationis vota per hunc sacrum ignem sustulit in excelsum. Hunc enim ignem vel cum de monacho orante narravi [d], vel cum Brachionem abbatem a pignoribus sanctorum vidisse egressum ignem exposui, mysticum esse puto, eo quod non exurat, sed illuminet ; sed nec sine divinæ majestatis gratia, quæ vel se prodere [e], vel apparere quibusdam potest.

CAPUT XXI.

De sepulcro sancti Solemnis.

Et licet de Turonica urbe aliqua jam scripserimus, tamen quoniam **911** nuper sancti Solemnis [f] sepulcrum aspeximus, silere nequivimus quod factum sit apud Malliacense monasterium, quod in cacumine montis est constructum [g], ab antiquis vallatum ædi-

[a] Vide lib. II Hist. cap. 23, Hieronymum lib. I adv. Pelagianos, et alios. Cæterum alba indutos fuisse ministros non majores solum, sed et minores, cum divinis intererant, probat can. 12 concil. Narbon. an. 589, quo cavetur ne presbyter aut diaconus de altario egrediantur, et ne subdiaconus ac lector albam exuant, ante missæ consummationem. Ex can. seq. subdiaconus, ostiarius, etc., senioribus vela ad ostia sublevabant.

C [b] Sic Colb. a., Colb. tut. et Bell. Ed. vero, *mappis*. Pithœus in Glossario ad legem Salicam, tit. 17, ad hæc verba *homo sepultus in naufa, aut in petra*, etc., naufi nomine intelligit sarcophagum ligneum. Hinc nata vulgaris vox *nau*, seu *noue*.

[c] Sic Laud. et Bell. Editi, *ibi de more festiva*. Colb. tut., *ibidem moræ festiva*. Pith., *festivo*.

[d] Id tamen habet solummodo cap. 38 hujusce libri, et cap. 39 de Brachione loquitur. An quod in libri revisione capitum ordinem mutaverit ? — De eodem igne loquitur Gregorius in Vita sancti Brachionis, cap. 12 Vitæ Patrum. Utrumque vero locum laudat sanctus Odo Cluniacensis abbas in sermone *Quod sanctus Martinus par apostolis dici* potuerit, ubi hæc habet : *Non dissimiliter Gregorio Turonensi ejus reliquias in novam basilicam inferenti apparuit. Brachio quoque oratorium ingrediens, globum igneum per ecclesiæ superiora discurrere sæpius videre consuevit.*

[e] Sic SB.; at Bell. et Colb. 2, *quam vel prodere*. D Laud., *qui*. Col. et alii Ed.: *Sed nec divinæ majestatis vacare putem gratia, quæ vel se prodere*. Bad., *qui vel se*, etc.

[f] Alii *Solennis*, vulgo dicitur *saint Soulein*. Laudatur a Sigiberto ad an. 6 Chlodovei his verbis : « Solemnis episc. Carnotensis claret, qui in prædicando Francis Christum non segniter instituit. »

[g] Sic Colb. a. Editi vero : *Nequivimus quod apud Malliacense monasterium comperimus, quod... constitutum*. Colb. duo non habent *comperimus quod*. Malliacum apud Turones duplex est : unum ad Vingennam fluvium, vulgo *Maillé-Lallier* dictum ; alterum vero tribus leucis infra Turonos supra Ligerim, quod hodie mutato nomine notum est sub Luini nomine (*Luines*), ducatus titulo insigne, et canonicorum collegio, quod paucis abhinc annis in monasterium canonissarum regularium sancti Sepulcri dictarum conversum est. Eo in loco vixit et defunctus est sanctus Solemnis in monasterio quod nunc in prioratum redactum Majori monasterio subjectum est. Ecclesiæ prioratus, quæ sancto Venantio sacra est, adjunctus est parochiæ titulus : inde corpus sancti Solemnis Blesas translatum est, atque in ecclesia sancti Petri depositum, quæ ab eo deinceps sancti Solemnis nomen tulit cum parochiæ titulo, donec hoc anno in cathedralem erecta, mutato nomine, C sancti Ludovici dici cœpit. Sacrum ejus corpus, paucis ossibus exceptis, Calviniani sæculo superiori combusserunt. Ejus Vitam, inventionis a Gregorio nostræ factæ et Translationis historiam ac miracula vidimus in Ms. Cod. bibliothecæ regiæ. — In hac Vita sanctus Solemnis Flavio Carnotensi episcopo successisse dicitur, tempore Chlodovei, quem adversus Gotthos proficiscentem catechumenum fecisse dicitur. Eumdem, uti narrat ille auctor, in altera expeditione contra Gotthos secutus est Turonos usque ; ubi cum in morbum incidisset, apud Malliacum castrum a rege relictus obiit, et sepultus est in vetusta basilica sanctæ Mariæ, in montis cacumine sita, qua postea a paganis destructa, corpus sancti antistitis remansit ignotum usque ad Gregorii nostri tempus, quo corpus ejus cum Carnotum deferretur, Blesis in ecclesia sancti Petri depositum fuit, unde sequenti die nunquam potuit efferri, ibique deinceps miraculis compluribus fuit illustratum, quæ idem auctor, sæculo XI labente, scripsit. Quæ vero de Gregorio nostro D habet, huc referre visum est : « Beatus etiam Gregorius, tunc temporis Turonorum episcopus, cognitis, quæ ad sepulcrum sancti gerebantur virtutibus, abiit ad locum, ea quæ jam a multis audierat per [se] visurus. Videns quoque mira et assidua per virum Dei fieri opera Domini insignia, collaudans Deum, quod hæc est omnibus sanctis gloria, lætabundus recessit ad sua. Unde et inter cætera, quæ de sanctorum confessorum laude scripsit miracula, de beato Solemni pontifice Carnotensi locutus est ita : Licet de Turonica urbe aliqua jam scripserimus, tamen quoniam nuper sancti Solemnis sepulcrum venerabile aspeximus, quid de eo cognovimus silere nequivimus. Castellum namque, cui antiquitus Malliacum nomen est, ab urbe Turonorum versus occidentalem plagam duodecim ferme milliariis distat, juxta quod ad solis ortum mons eodem vocitatus nomine, cujusdam vallis interposita concavitate, præeminet, in cujus ca-

ficiis jam erutis (*An.* 519, 25 *Sept.*). Nam ferunt A quod in eo loco cum crypta adhuc haberetur occulta, et nulli Christianorum locus ille esset revelatus, per singulas Dominicarum solemnitatum noctes ab habitatoribus lumen cernebatur accensum, sed nullus sciebat quid sibi hoc vellet mysterium: tantum suspicio retinebat homines aliquid ibidem retineri divinum. Interea advenerunt duo energumeni ex basilica sancti Martini, qui collisis in se palmis, clamare cœperunt, dicentes: Hic requiescit Solemnis beatissimus in crypta abdita. Reserate igitur sepulcrum amici Dei. Quod cum repereritis, velis tegite, lumen accendite, cultumque debitum ei exhibete: erit regioni huic salubre, si quæ loquimur adimpleveritis. Et hæc dicentes cum clamore magno, effodere tellurem ungulis nitebantur. Tunc videntes B incolæ quæ gerebantur, accepto sarculo, effodientes aperuerunt cryptam, in qua per seriem graduum descendentes, repererunt sepulcrum magnum, de quo testabantur illi adhuc mente infirmi hoc esse sepulcrum Solemnis beatissimi, qui mox sensu discessere recepto. Post hæc autem cœperunt ad eum diversorum morborum ægroti confluere, et accepta sanitate redire incolumes. Sed et Lithomeris urbis ipsius [a] indigena, cum ab quartani typi ægrotatione fatigaretur, **912** acceptis ex hospitiolo suo cereis, surrexit cum uno tantum puero, accessitque ad locum. Fusa vero oratione, accensis cereis, manuque propria per totam noctem detentis, vigilias celebravit. Dato igitur mane redivit ad propria, nec ultra ab hoc morbo frigoritionis [b] vel confractionis ullius C pertulit gravitatem.

CAPUT XXII.

De Maximo abbate.

Fuit [c] autem quidam religiosus (*An.* 460... 20 *Aug.*), et virtutibus et nomine Maximus, et, ut liber Vitæ [d] ejus docet, quam versu conscriptam legimus, nostri fuit Martini discipulus. Qui occulere quod erat cupiens, apud Insulam Barbaram [e] monasterii Lugdunensis peregrinari expetit: manifestatus autem et ibi, ad patriam redire disposuit. Denique dum Ararim fluvium transire cuperet, nave impleta demergitur, ac ipse sacerdos pelago operitur, habens ad collum cum Evangeliorum libro ministerium quotidianum [f], id est patenulam parvam cum calice. Sed pietas divina non perferens perire quod suum est, ita de hoc periculo Domino jubente restitutus est littori, ut nec vitæ damna perferret, nec rerum detrimenta lugeret. Impletumque est illud quod Psalmographus Spiritu sancto influente cantavit: *Cum ceciderit justus non collidetur, quia Dominus firmat manum ejus* (*Ps.* XXXVI, 24). Et iterum: *Non necabit Dominus animam justi* (*Prov.* x, 3). Deinde ad castrum **913** Cainonense urbis Turonicæ veniens, monasterium collocavit: quod castrum cum ab Ægidio obsideretur [g], et populus pagi illius ibidem esset inclusus, hostis adversus effossum a latere montis puteum, quem obsessi ad usum habebant bibendi, obturat. Quod cum antedictus Dei famulus, qui tunc cum reliquis infra castri munitionem conclusus erat, cerneret, videretque populum consumi sitis injuria, orationem nocte tota C fudit ad Dominum, ut respiciens populum hostes improbos effugaret, et non pateretur eos sitis ardore

culmine monasterium prisca Christianorum construxit religio. Ibi etenim Solemnis beatissimus, Clodoveo rege regi Alarico bellum ingerente, præsentis vitæ terminum clausit. Et quoniam pro suis meritis divina ad ejus tumulum pietas virtutes operabatur plurimas, ejusdem loci homines super venerabiles ipsius cineres mirificis ædificiis honorificum fabricaverunt sepulcrum, quod postea non parvo tempore evoluto ab impiissima paganorum gente ita desolatum fuerat, ut jam tunc nec signum cerni potuisset illic fuisse ædificii. Nam ferunt ejusdem castri indigenæ, quod dum crypta sepulturæ ipsius adhuc haberetur occulta, nemini Christianorum certum loci illius patebat mysterium: et tamen suspicabantur, atque ex veritate asserebant ibi aliquid teneri sacrosanctum, donec D per Dei misericordiam patuit revelatum. Sancti enim Solemnis episcopi Carnotensis ibi habebatur mausoleum, quod multis languidorum curationibus Domino propitiante fidelibus populis exstat notificatum. Hæc sanctus de sancto in testimonium. » Idem auctor sanctum Solemnem VIII Kalendas Octobris obiisse memorat, ejus tamen festivitas sequenti die in variis Martyrologiis celebratur.

[a] Sic Mss. cum Bad. Cæteri Editi et SB., *Litthomerus urbis Pictavensis.*

[b] Colb. tut., *frigoris.* Colb. a et Bell. *frigoræ.* Frigoritio autem est accessio febris, sic dicta, quod a frigore incipiat; confractio vero est intermissio ipsius quod sic frangi videatur febris.

[c] Hoc caput et seq. desunt in Colb. tut.

[d] Hanc Vitam nusquam vidimus; aliam vero habemus ex Cod. Ms. Majoris monasterii, a quodam monacho, seu clerico Cainonensi collectam: sed pauca habet præter ea quæ hic a Gregorio proferuntur. — V. C. Stephanus Baluzius Maximum hic memoratum eum esse putat *Maximinum*, quem Leidradus in epistola ad Carolum Magnum imperatorem recenset inter Insulæ Barbaræ abbates, quibus Lugdunenses episcopi vices suas commendaverunt. Et quidem Eucherius in epistola ad Philonem, quam idem Baluzius in appendice ad Agobardi opera edidit, hunc presbyterum rogat, ut sese *ad monasterium Insulæ Barbaræ* conferat, *videatque et adhortetur fratrem*, inquit, *nostrum Maximum abbatem, qui præest ipsi monasterio, quia pervenit ad nos quod velit ex eo discedere et fratres suos deserere, eo quod multi propter metum gentium oblationes suas subtraxerint, quas pro Dei intuitu dare consueverant... Domum pensilem, quam jussimus fieri, nobis præparet et membranas, quia, si Deus annuit, Quadragesimam in Insula cum eo tenere disponimus*, etc. Tum mandat pontifex ut trecenti annonæ modii aliaque victui necessaria ad monasterium devehantur, plura sese oblaturum spondens post reditum suum.

[e] Insula Barbara vetustissimum est agri Lugdunensis monasterium, in ipso Araris fluvii meditullio supra Lugdunum urbem situm, quod cum per complura sæcula Benedictino ordini fuisset addictum, ad sæculares canonicos transiit an. 1549. Ejus loci historiam Gallice scripsit *D. le Laboureur*, sub titulo Ruderum Insulæ Barbaræ.

[f] Clara est hic vocis hujus significatio, de qua passim jam diximus. Vide Menardi nostri notas in Sacramentarium Gregorianum, pag. 1[illegible]5.

[g] Hoc circa annum 463 contigisse putant, quo Ægidius seu Gillo Romanæ militiæ præfectus Cainonis obsidionem solvere coactus fuit.

consumi. Tunc, revelante sibi Spiritu sancto, ait ad plebem : Quisquis habet vasculum, ejiciat foras in plateam, et deprecetur Dominum. Dabit enim vobis hodie largitas ejus aquas in abundantia, ut non deficiatis vos et parvuli vestri. Hæc eo dicente, nubes subito texerunt cœlum, et descendit imber magnus de cœlo, cum tonitruis et coruscationibus, super castrum, duplum populis beneficium præbens, pluvia arcens sitim, fragoribus effugans hostem. Completaque sunt vasa omnium, et satiati sunt cuncti. Sicque obtentu sacerdotis, fugatis adversariis, populus salvatus a castro discessit. In monasterio [a] autem loci illius plenus dierum transiit, ibique sepultus est : ad cujus sepulcrum sæpius infirmi sanantur. Puerulus autem unus ex familia ecclesiæ Turonicæ in valetudinem corruit. Is cum anhelus occumberet, ac in extremis positus putaretur spiritum exhalare, ad ejus basilicam deportatus, protinus exstincta febre sanitati est redditus. Sed et puella de his mancipiis simili sorte febricitans, cum ante cancellos monumenti fuisset exposita, in ipsa die incolumitati est restituta. Ad nos vero cum horum notitia devenisset, puerum humiliatis capillis huic monasterio cessimus : puellam [b] vero mutata veste cœtui sanctimonialium conjungi præcepimus, ad serviendum Deo.

CAPUT XXIII.

De Joanne recluso.

914 Requiescit haud procul ab hac basilica Joannes quidam presbyter [c] (*An.* 400... 5 *Maii*), natione Britto, in summa religione degens, per cujus manus Dominus multa signa sanitatum dignatus est operari : qui ob amorem divinum ab aspectibus se hominum cohibens, parvulam oratorii cellulam habebat ante ipsam Cainonensis vici ecclesiam. Ibique in viridariolo, quod manu propria excolebat, lauros arbores plantaverat, quæ nunc vastis columnarum fomitibus jucundarum frondium amœnitate tenduntur; sub quarum umbraculo vir sanctus considens, aut legebat aliquid, aut scribebat. Cujus post obitum cum arbores illæ, ut diximus, patulis diffusæ ramis obumbrarent locum viridarii, una ex his vetustate senescens exaruit. Tunc custos loci effossa cum radicibus columna, incisis ipsis cum ramis suis scamnum adaptat, in quo interdum aut resideret lassus, aut aliquid secure decideret, cum necessitas exegisset. Quod cum per duos annos aut fere amplius scamnum in hoc usu habuisset, tactus, ut credo, inspiratione divina, dolore cordis, ait : Væ mihi quia peccavi, ut

A arborem quam talis sacerdos propria manu plantavit, ego ad diversas necessitatum utar sessiones [*Mss.*, incisiones]. Et hæc dicens, accepto sarculo, effossa humo, et incisis scamni pedibus, posuit ipsum sub terra, replevitque fossam humo. Mirum dictu ! adveniente verno tempore, sicut reliquæ arbores florescunt, ita et hæc columna, quæ viri manu, ut ita dixerim, sepulta fuerat, rediviva in sospitate virescens, novas frondes emisit. Exstant de ea hodie quoque virgulta in quinum senumque aut fere amplius pedum altitudine, quæ annis singulis incrementum sumentia, a Domino sublevantur.

CAPUT XXIV.

De Monegunde religiosa.

B **915** Apud [d] ipsam vero urbem Turonicam beata Monegundis [e] obiit (*An.* 570, 2 *Jul.*). Fuit autem ex Carnoteno territorio. Quæ relinquens tam patriam quam parentes, ad hoc tantum Turonis expetiit, ut orationi vacaret : per quam Deus crebro miracula ostendere est dignatus. Nam si quis pusulam [f] malam incurrisset, et ad eam veniens orationem precabatur; confestimque illa prosternebatur ad supplicandum Dominum, et colligens folia cujuslibet oleris aut pomi, saliva illiniebat, faciensque crucem super ulcus imponebat folium : confestimque ita omne venenum evanescebat, ut nihil dignum leti ægrotus ultra perferret. Quartanariis quoque et gulam dolentibus, data benedicta aqua sæpius medebatur. Ad cujus nunc sepulcrum assidue infirmi confluunt et sanan- C tur. Nam quanti frigoras passi, quanti a pusulis malis veneno incrassante præmortui, quanti a dysenteria ibi sunt sanati, viritim non potest explicari. Sed quoniam multa ex his in libro quem de ejus Vita conscripsimus (*Vitæ Patr. c.* 19) memoravimus, quæ deinceps gesta sunt tacere nequivimus. Probati archidiaconi nostri famula graviter a quartano typo quatiebatur, et jam prope annum in hac febre ægrotabat : quæ inter manus parentum deposita super tumulum sanctum, domum incolumis est relata.

CAPUT XXV.

De Senoch abbate.

Senoch abbatis Vita dudum a nobis scripta fuit [g] (*An.* 576, 24 *Nov.*). In quo libello multis ejusdem D virtutibus memoratis finem fecimus : sed quoniam ad ejus tumulum virtus apparuit, sileri a nobis absurdum fuit. Nantulfus autem puer nimia cæcitate detentus, et ipsam adhuc **916** adolescentiam ætatis

[a] Istud monasterium hodieque subsistit apud Cainonem (*Chinon*), sed in collegiatam ecclesiam jampridem conversum, ubi servatæ sunt sancti Maximi, vulgo *saint Meisme*, reliquiæ ad an. 1565, quo a Calvinianis hæreticis combustæ fuerunt. Aiunt tamen canonici sancti Maximi, *saint Maxe*, apud Barrum Ducis (*Bar-le-Duc*), in diœcesi Tullensi, corpus sancti Maximi, nescio quo modo ab hæreticorum furore Cainone ereptum, ad se delatum fuisse, eumdemque sanctum patronum agnoscunt.

[b] Hæc ad finem cap. desunt in Colb. a.

[c] Joannes *Reclausus* appellatur in Vita sanctæ Radegundis per Baudoniviam, num. 4, ubi B. reginam in suo proposito confirmasse dicitur. Exstat hodieque sub titulo sanctæ Radegundis oratorium hoc in capite memoratum, in quo visitur beati Joannis tumulus, sed reliquiis vacuus, quas nempe Calviniani eodem an. 1563 combusserunt.

[d] Hoc caput cum duobus seqq. deest in Clar. a.

[e] Colb. tut. et Bell., *Monagundis*; alii, *Monigundis*.

[f] Colb. et alii, *pustulam*. Et sic passim Scripti et Editi. Alii habent *pusulam*; alii *pustulam*.

[g] In libro de Vitis Patrum cap. 15. De eodem egit quoque in lib. v Hist. cap. 7.

primæ ab hoc contagio deturpatam jugiter deflens, hujus sancti expetiit tumulum, atque prostratus, et humili prece subnixus, flagitat sibi ejus suffragio lucem perditam revocari. Quatriduum in hoc precatu perdurans, reseratis oculis illuminatus abscessit. Sed et nunc multi frigoriticorum aliorumque morborum detenti incommodo, ut pallii ejus aut decerpserint fimbrias, aut contigerint, mox sanantur. Hactenus de Turonicis.

CAPUT XXVI.

De sancto Simeone a Columna.

Simeon [a] vero confessor, qui in columna pagi Antiochensis dicitur stetisse [b], frequenter incolis tribuit sanitates (*An.* 460, *aut* 463, 5 *Jan.*). Et quia, ut legitur in ejus Vitæ libro, nullam unquam mulierem post conversionem oculis attentis inspexit; postquam vero columnæ editiori se sanctitate fervens intexit, non modo extraneæ mulieri, verumetiam nec propriæ matri se videndum permisit, et nunc etiam locum ipsum ab hujus sexus defensat accessu. Nam ferunt quamdam mulierem indutam fuisse veste virili, et in basilicam ingredi voluisse columnæ. Tractans secum misera agere posse per indumentum quod latere posset Altissimum: ignorans illud Apostoli, quia *Deus non irridetur* (*Gal.* vi, 7). Illicet ibi [c] veniens ad templum, erexit pedem, ut sanctum incederetur limen: tamen protinus retrorsum ruens, cecidit, et mortua est; satisque fuit populis, ne hæc ultra mulier ulla præsumeret, cum in istam cerneret ultionem pessime irrogatam.

CAPUT XXVII.

De sepulcris presbyterorum in basilica sancti Martialis.

Igitur sanctus Martialis episcopus a Romanis missus episcopis (*An.* 250, 30 *Jun.*), in urbe **917** Lemovicina prædicare exorsus est; eversisque simulacrorum ritibus, repleta jam credulitate Dei urbe, migravit a sæculo. Erant [d] tunc temporis cum eo duo presbyteri, quos secum ab Oriente adduxit in Galliam: verum ubi completi sunt dies eorum, ut et ipsi vocarentur de hoc sæculo, conjunctis sarcophagis, in eadem crypta in qua sanctus episcopus sunt

A sepulti; et unus quidem parieti proximus, alter vero huic contiguus erat. Super terram tamen utrique stabant: sed non poterat alteri propter illum qui primus erat honor impendi, hoc est non ibi [e] palla expandi poterat, non lumen accendi. Quod cum incolæ loci moleste ferrent, quodam mane accedentes ad cryptam, invenerunt sepulcra diversis parietibus esse locata; et sic accessus liber ad utrumque sepulcrum patuit, et qualiter beatus antistes ut cultor Dei veneraretur enituit.

CAPUT XXVIII.

De miraculis ad sepulcrum ejus factis.

Puella [f] quædam cui, nescio quo existente peccato, manus una diriguit, ac digiti palmæ defixi erant, B ad ejus sepulcrum advenit, confisa de virtute Confessoris, quod posset ejus intercessio manum aridam absolvere, cujus prædicatio populum vanis superstitionum ritibus irretitum absolvit. Celebratis ergo vigiliis in ipsa nocte festivitatis, dum attente juxta sepulcrum orat, manum suam directis digitis populo teste sanatam miratur attonita.

CAPUT XXIX.

De [g] *eo qui loquelam a sacerdote recepit.*

Quidam eloquium emeruit hoc modo. Hic etenim, ut cruda **918** operatur rusticitas populorum, juramentum mendax in ecclesia protulit. Mox rigente lingua, mutus effectus est, ita ut non vocis humanæ, sed bidentis mugitum simulare videretur. Adveniens C autem ad hujus confessoris tumulum, prosternitur ad orationem, sensitque, ut postea asserebat, tanquam si aliquis guttur ejus tangeret: quod, ut credo, virtus erat dominici Confessoris Egressusque, presbyterum qui aderat nutu deprecabatur, ut signum crucis faucibus clausis imponeret. Quod cum presbyter fecisset, iterum prosternitur ad orationem; protinusque elevatus, vocis officio reddito, omnia quæ pertulerat proprio patefecit eloquio.

CAPUT XXX.

De sancto Stremonio episcopo Arverno.

Per sanctum enim Stremonium [h], qui et ipse a

Hoc caput cum duobus seqq. deest in Colb. tut. ...stris est apud Græcos et Latinos Simeonis Sty... memoria, quam Theodoritus, Evagrius, Theo...us Lector aliique celebrarunt. Vitam ejus habes ...d Rosweydum in Vitis Patrum, lib. i, et die 5 Ja...rii Bollandiani.

In Laud. add., alia sed antiqua manu, *in ecclesia ... vocatur Pœnitentiæ.*

Pith., *Ilico ubi.* Ed., *Et licet.* Infra, in Mss., ...t *tamen.*

Hæc verba, usque ad *verum*, desunt in Colb. a; ...supra, post *missus episcopis*, additum est, alia ...u, *cum duobus presbyteris.* Porro illi duo pres...ri, alia, sed fere æquali manu, in Bell. dicuntur ...*nianus et Stratoclianus*; et in Martyrol. Rom. ...30 Junii, *Albinianus et Austriclinianus.* Vide Ber...i Guidonis Sanctorale, apud Labb., tomo II ... novæ pag. 265. De sancti Martialis in Gallias ...ionis tempore fusius agere non vacat. Eum Gre...s Decii et Grati consulatu, id est an. 250 con-

tigisse scribit lib. i Hist. cap. 28. Eumdem vero a Romanis episcopis missum hic dicit, quem paulo D inferius innuit ex Oriente in Gallias adventasse. Vide Bosqueti historiam. Ipsius Acta, quæ circumferuntur, nullius videntur auctoritatis, nec majorem merentur epistolæ ipsi attributæ. De ejusdem apostolatu, discipulis et percelebri sub ejus nomine monasterio apud Lemovicas, quod sæculo xi Cluniacenses obtinuerunt, ac tandem ad canonicos sæculares transiit, plura habentur passim in tomo II Bibliothecæ novæ Labbeanæ. Parisiis vero jam sæculo vii habebat ecclesiam, quam sanctus Eligius dotavit.

[e] Clar. a, *non sibi*; Ed., *non nisi.*

[f] Hoc caput et duo seqq. non habet Clar. a.

[g] In Colb. tut. *De sancto Martiali Lemovicensi episcopo*, Bell. et Laud. nullum habent titulum.

[h] Colb. tut., *Austremonium.* Vulgo appellatur *saint Austremoine.* Ejus in Gallias adventum temporibus Decii consignat noster Gregorius lib. i Hist. cap. 28.

Romanis episcopis cum Gatiano [*Mss.*, Catiano] bea- A tissimo et reliquis, quos memoravimus, est directus, primum Arverna civitas verbum salutis accepit, eoque prædicante Salutare mundi Redemptoremque omnium Christum Dei Filium credere cœpit (*An.* 250, 1 *Nov.*). Hujus autem sepulcrum apud Iciodorensem vicum habetur : ad quod cruda rusticitas, licet sciens quod quiesceret, nullum tamen ibi exhibebat honoris cultum. Post longinqua vero annorum curricula, Cantinus qui ipsius Arvernæ urbis episcopus datus est, in diaconatu suo ecclesiam vici illius rexit. Igitur dum nocte quadam in lectulo cellulæ suæ, quæ huic basilicæ adhærebat, decumberet, audivit psallentium quasi parum resonantibus vocibus : et surgens vidit templum magno splendens lumine, et obstupefactus aspicit intrinsecus, erat enim cellula B illa in superiore contra fenestras templi; et vidit, **919** et ecce circa tumulum multitudo albatorum tenentium cereos, et psallentium. Quod diutissime cernens, cum discessissent, statim facto mane, jussit tumulum cancello vallari, ac palliolis nitentibus obvelari, præcepitque reverentiam loco illi impendi. Ex hoc enim oratio super tumulum funditur, et auxilia Antistitis impetrantur. Hæc ab ipsius episcopi ore audivi.

CAPUT XXXI.

De eo qui eulogias accepit a sacerdote.

Magna enim gratia est, si sacerdotium digne custodiatur in actu. Si enim homini iniquo ac persecutori justitiæ tantum contulit sacerdotium, ut prophetiam mereretur, id est Caiphæ, qui prophetavit unum oportere mori de populo, ne gens tota periret (*Joan.* XI, 50); quanto magis timentibus Deum, C et sancte ac pure sacerdotium custodientibus, tribui potest a majestate divina, ut etiam, juxta Jacobum, prosit infirmis cum oratione visitatio sacerdotis (*Jac.* V, 1), et plerumque conferat præsidium sola tantum eulogia uni porrectio ejus ex manu, secundum illud quod apud Arvernos gestum in adolescentia mea in veritate cognovi. Quidam presbyter solitarius iter carpens, ad hospitiolum cujusdam pauperis Limanici mansionem expetiit. Qua accepta, juxta morem sacerdotum [a], nocte a stratu suo consurgens, orationi astitit; sed et homo, quem necessitas compellebat lignum ex silvis evehere, valde mature sur- D rexit; et sicut mos rusticorum habet, nondum inchoante luce, postulat cibum a conjuge, quæ sine mora porrexit. Acceptum vero homo ille panem, non prius comedit quam a sacerdote benediceretur, aut ab eo eulogias acciperet. Quibus acceptis, sumpsit et abiit. Cumque ad amnem adhuc ante lucanum venisset, imposito plaustro cum bobus in ponte, qui super navem locatus erat, alterum transmeare cœpit in littus : verum **920** ubi in medium amnis devenit, audivit vocem dicentem : Merge, merge, ne moreris. Cui respondens vox alia ait : Sine tua enim admonitione quæ proclamas fecissem, si res sacra meis conatibus non obstaret. Nam scias eum eulogiis sacerdotis esse munitum, ideo ei nocere non possum. At ille voces audiens, et personam nullius cernens, ac de se verba jactari cognoscens, consignans se cruce dominica gratias Deo egit, quod ei pars adversa prævalere non potuit. Tunc in littus ulterius progrediens, cum optato onere domum regressus est salvus.

CAPUT XXXII.

De Duobus Amantibus.

Duos fuisse apud Arvernum, virum scilicet et puellam, refert antiquitas, qui conjuncti conjugio, non coitu, et in uno stratu quiescentes, non sunt ab alterutro polluti in voluptate carnali (*An.* 500,... 25 *Maii*). Post multos vero annos cum eis esset latenter vita castissima, ex consensu pari, vir tonsuratus ad clericatum, puella vero religiosum induit vestimentum. Factum est autem ut impletis diebus puella migraret a sæculo; denique vir ejus præparata sepultura, exhibuit corpusculum ad sepeliendum. Cumque eam sepulcro reconderet, arcanum quod inter eos convenerat, elevatis manibus ad cœlum pandit, dicens : Gratias tibi, rerum omnium artifex, ago, quod sicut mihi eam commendare dignatus es, ita tibi reddidi ab omni voluptatis contagio impollutam. At illa subridens, ait : Sile, sile, vir Dei, quia non est necesse ut fatearis nostrum nemine interrogante secretum. Post hæc obtecta opertorio recessit. Non post multum vero tempus et ipse migravit a sæculo, sepultusque est in loco suo. Erant autem in una quidem basilica, sed e diversis parietibus utrumque sepulcrum habebatur; et unum quidem ad meridiem, alterum ad aquilonem. Mane autem **921** facto, inventa sunt pariter esse sepulcra, quæ usque hodie sic perdurant. Idcirco nunc incolæ Duos Amantes vocitant, et summo venerantur honore [b].

CAPUT XXXIII.

De Amabili presbytero.

Fuit etiam in supradicta Arverna urbe admirabilis sanctitatis Amabilis quidam, vici Ricomagensis pres-

Quem alii unum e septuaginta discipulis Christi, aut certe a sancto Petro directum fuisse volunt. Urbico sibi in successorem ascito secessit Iciodorum, ubi sepultus est. Ejus Vitam, sed fabulis scatentem, edidit Labbeus tomo II Bibl. novæ pag. 482. Iciodorum, vulgo *Issoire*, ubi sanctus Præjectus, postea Arvernorum episc. et martyr, litteras et vitæ monasticæ præcepta didicerat, ex ejus Vita, hodieque celebre est ord. sancti Benedicti monasterium e cong. sancti Mauri, sancto Stremonio dicatum. Sed ejus reliquiæ inde Volovicum, tum Mauziacum, (*Volvic*, *Mozac*), in a... nasteria ord. Benedictini insignia, translatæ sunt, ut fusius apud Labb., loco laudato, pag. 500 et seqq., refertur.

[a] Notanda patrum nostrorum religio in persolvendo, etiam privatim, statis horis nocturno officio. Vide notas in lib. IX Hist. cap. 6.

[b] De his vide, supra, lib. I Historiæ cap. 42, quæ ibi observavimus. Tertullianus in libro de Ani... meminit cujusdam corporis in cœmeterio positi, qui alteri juxta ipsum collocando spatium dimisit. V... et Vitam sancti Joannis Eleemosynarii, cap. 50, ... libro I de Vitis Patrum.

fector, qui virtutibus magnis præcellens, sæpe serpentibus dicitur imperasse (*Sæc.* v, 19 *Oct.*). Nam ad hujus tumulum cum dux Victorius despexisset orare, affixo e regione equo, nequaquam poterat amovere. Quem cum flagris stimulisque urgeret, et ille quasi æneus staret immobilis, tandem aliquando dux a suis commonitus, qui, ut ita dicam, ipsi pecudi similis erat factus, ad orationem descendit; cumque fideliter orasset, quo voluit ivit. Ad hujus sepulcrum energumenum vidi mundatum; perjurantem diriA guisse ut ferrum, crimen confessum, illico absolutum [a]

CAPUT XXXIV [b].

De Georgia religiosa.

Fertur etiam fuisse in ea urbe puella quædam, religiosa atque devota Deo, quæ in rure commanens, quo ab urbica populatione submota liberius dignas Deo laudum hostias exhiberet, quotidie autem jejuniis et orationibus insistebat (*An.* 500, 15 *Feb.*). Factum est igitur, ut migrans ab hoc mundo, ad ba-

[a] Legitur in libro de Ecclesiis Claromn. a Savarone edito, cap. 12: « In ecclesia sancti Hilarii.... ubi sanctus Amabilis in corpore requiescit. » Visitur ejus sepulcrum in ecclesia sanctæ Mariæ Magdalenæ de Croso in suburbio Claromontensi, quæ, uti conjicere licet, eadem est quæ olim sancti Hilarii dicebatur, hodieque ecclesiæ sancti Amabilis Ricomagensis subjecta. Inde tamen a multis sæculis hujus sancti viri corpus Ricomagum translatum est, ubi ecclesiam abbatiali titulo insignem suo nomini dicatam habet, quæ anno 1548 ex canonicis regularibus ad sæculares transiit. In theca ipsa, ubi sacræ ejus exuviæ servantur, inventa est aliquot abhinc annis vetus hæc inscriptio, marmoreæ tabulæ insculpta: HIC. JACET. CORPUS. S. AMABILIS. CONFESS. QUI. OBIIT. REGNANTE... Ricomagi, uti præcipuus oppidi patronus colitur die 19 Octobris, quo ejus festum in variis Martyrologiis memoratur. Qua item de Surius ejusdem Vitam exhibet, sed quæ compluribus mendis respersa est.

[b] Cum in hoc capite et sequentibus de antiquis monumentis agat Gregorius, quæ suo tempore prope sancti Illidii basilicam habebantur, visum est de iisdem paulo fusius agere; quorum nonnulla hodieque supersunt in monasterio nostro Illidiano, prope Claromontensem urbem sito. Complures martyres apud Arvernum passos, atque juxta urbem sepultos fuisse testis est Gregorius lib. I Hist. cap. 31; unde non tantum episcopi urbis, sed et cæteri quoque Christiani in eodem loco sepeliri voluerunt. Certe jam tempore Apollinaris Sidonii, id est sæculo v, locum illum *sepulcrorum multitudo* repleverat, in quibus *multa sanctorum corpora* requiescebant, quæ cum Alcima et Placidina incaute a loco dimovissent ad ponenda ecclesiæ fundamenta, id magnopere sancto Antoliano, cui nova illa ecclesia parabatur, displicuit, ut narrat Gregorius lib. I Mirac. cap. 65. Ibidem, si veteri Arvernorum traditioni credamus, Austremonius primus eorum antistes, ecclesiam in honore Virginis Deiparæ construxit, quæ *sancta Maria inter sanctos* appellata est, quod in cœmeterii medio sita multis sanctorum sepulcris circumcingeretur. Novam in honorem sancti Clementis a sancto Illidio adjunctam fuisse volunt, cui ipse, postea in eadem sepultus, nomen suum dedit. Alii alias in vicinia adjunxere. Et quidem certum est tempore Gregorii tres ibi basilicas exstitisse, cum plurimis sanctorum sepulcris, quorum alia in illis basilicis, alia extra ipsas exstabant, ut narrat infra, cap. 36. Tres illæ basilicæ hodieque supersunt, et quidem duæ priores sub his nominibus, quæ Gregorius refert, nempe sancti Illidii, quæ monasterii principalis est, et sancti Venerandi, in hodiernis monasterii hortis; tertia vero, cujus nomen non exprimit Gregorius, sancti Cassii dicitur, haud procul ab aliis sita, quæ etiam parochiæ titulo insignitur. In iis visuntur antiqui sanctorum aut saltem Christianorum tumuli, quales eos describit Gregorius, sed potissimum in ecclesia sancti Venerandi, ubi plures habentur, in quibus Christi Domini prædicatio, panum piscimmque ab eodem facta multiplicatio, aliæque sacræ historiæ repræsentantur, juxta modum priscorum illorum temporum, uti videre est in Roma subterranea, aliisque antiquis ecclesiæ monumentis. At nulli extra ecclesias illas nunc exstant, sive quod in ecclesias fuerint translati, sive quod in antiquorum ædificiorum ruinis, quas sub Normannis passi sunt Arverni, obruti fuerint. In ecclesia sancti Cassii visitur hodieque ad latus Evangelii arca lapidea, quæ corpus sanctæ Georgiæ continebat cum his versibus lapidi marmoreo incisis, quos referimus eo modo quo in ipsa inscriptione habentur, nulla metri seu ver-B suum ratione habita:

HOC. IACET. IN. TVMVLO. SACRATA
GEORGIA. CHRISTI. ET. DIVOTA
BONIS. MENTE. FIDE. MERITO
OB. QVAM. MAGNA. PATREM
PREMERET. CVM. TVRBA
PROCORVM. ILLA. DEVM
LEGIT. FELICIORE. TORO

In ecclesia sancti Venerandi nulla inscriptio, præter unam infra martyrum sepulcra insculptam, apparet, quam alicujus esse conjicio, qui ut sibi sanctorum patrocinia conciliaret, prope eos sepeliri postulavit. Fugientibus ac semidetritis litteris hæc solummodo legi potuerunt:

.... ETVM NATVRE QVIDEM CO... P.. VE....... FRACELE VMEDA TERRA SVMIT NON TENIT AB... HIC ANTRA SEPVLCRI SED HACELOS QVEM JVSTA... FELICEM CONDETVM HOC TOMOLO LEVITA DNI... HEM INNOCENCIVS ILLI NOMEN AB AVO PROTRA... BEATVS IN MOREBVS VITAM BENICNA T... C ... .. VIX CESSERAT ANNVS CVM S............ CO..... NEPOTINS. CEDASPEC.....
..... R... X KL ABRILIS

In oratorio quod sanctæ Mariæ inter Sanctos nomen retinuit, altare habetur marmoreum, sub quo visitur crux in marmore albo sculpta, ad cujus pedes duæ sunt inscriptiones, quas hic referimus.

✠

† IN HAC. PARTE HVIVS. TVMVLI. REQVIESCVNT CORPORA SCORVM. QVORV NOMINA. DS. SCIT CVM QVIBVS. CORPVS CORVI. PATRV. I. SCI. ILIDII. REQVIESCIT.

† IN HAC. ALTERA. PARTE HVIVS. TVMVLI REQVIESCVNT. CORPORA. SCORVM. SEPTEM INNOCENTVM. QVORVM NOMINA SVNT. APVD DEVM

In sacello ecclesiæ Illidianæ, quod hodie S. P. Benedicto sacratum est, visuntur marmoreæ tabulæ, exhibentes miraculum Christi Domini panum multiplicantis, in quorum una hæc habetur inscriptio:

HIC. REQVIESCVNT. CORPORA. SANCTORVM
QVORVM. NOMINA. DEVS. SCIT.

D In sacello sancti Justi similis habetur tabula marmorea cum variis figuris et hac inscriptione.

HIC. REQVIESCIT. SANCTVS
JVSTVS. ARVERNICAE
VRBIS. EPISCOPVS

Hunc porro Justum alium esse a Justo sancti Illidii archidiacono, de quo Gregorius lib. I Hist. cap. 40, præter *episcopi* titulum, qui hic Justo attribuitur, suadet historia translationis sancti Illidii factæ anno 1311, ubi Arbertus episcopus dicitur post elevatas sanctorum Illidii et Venerandi reliquias, cæterorum sanctorum corpora, et potissimum B. Nepotiani episcopi, et Justi archidiaconi et discipuli sancti Illidii, dimisisse in suis locis *propter difficultatem quærendi*. Certe Justos duos habet libellus de Ecclesiis Claromontensibus. Unde Savaro et post eum Sirmondus, in lib. IV epist. 11 Apollinaris Sidonii, Justo inter episcopos Claromontenses locum dederunt inter Avolum et Cæsarium.

silicam oppidi [a] causa sepeliendi portaretur : verum A ubi levato feretro corpus per viam **922** ferri cœpisset, adveniens grex magnus columbarum super eam volare cœpit, atque illuc volitando sequi quo hæc a proximis ferebatur. Qua in basilicam delata, grex totus super tectum ædis ipsius visus est consedisse; illaque sepulta, ad cœlos evolavere columbæ. Unde non immerito Georgia nuncupata est, quæ sic exercuit mentem cultura spiritali, ut adepto virginitatis sexagesimi fructus proventu, egrediens de sæculo, cœlestibus honoraretur exsequiis.

CAPUT XXXV.

De sepulcro effracto in basilica sancti Venerandi.

In basilica autem sancti Venerandi [b], quæ sancti Illidii est proxima, transvoluta [*Id est*, fornice instructa] cellula a parte occidentis fuit in qua multa ex marmore Pario sepulcra sculpta sunt, in quibus nonnulli virorum sanctorum ac mulierum religiosarum quiescunt. Unde non ambigitur eos esse Christianos, quia ipsæ historiæ sepulcrorum de virtutibus Domini et apostolorum ejus expositæ sunt. Eo quoque tempore, quo Georgius Vellavorum civis Arvernæ urbis comitatu potiebatur (*Circ. an.* 569), pars transvolutionis illius, quæ per longinquæ incuriæ negligentiam pluviis erat infusa, super unum eorumdem sarcophagum ruit, opertoriumque ejus impulsum in frusta comminuit : in quo apparuit puella jacens, ita membris omnibus solidata, quasi nuper ab hoc sæculo fuisset assumpta. Nam facies manusque ejus cum reliquis artubus integræ erant, cum ingenti C cæsariei **923** longitudine, sed credo eam aromatibus fuisse conditam : vestimentum autem, quod artus tegebat exanimes, aguarum erat [c], illæsumque, nulla putredine resolutum, ac nigredine quacunque fuscatum. Quid plura? ita apparebat integra, ut dormiens potius quam mortua putaretur. Autumabant autem quidam nostrorum ob candorem vestimenti holoserici in albis eam transiisse. Aiebant enim annulos murenulasque aureas circa eam repertas, et clam ne episcopus sentiret, ablatas : nulla tamen ætas temporis nostri cujus meriti, generisque, aut nominis fuerit, aut opinione, aut lectione cognovit. Dum autem hoc corpusculum per anni unius spatium detectum jaceret, nec esset, qui respectu humanitatis huic adhiberet sepulcro tegumen, contigit ut D uxor antedicti comitis post obitum viri graviter ægrotaret, ac diuturna valetudine obtenta, oculorum lumine mulctaretur. Quæ laxata a febre, vocat medicos, diversa adhibet studia, largitur et præmia : sed nullis potuit modis ab eisdem elicere medelam ; donec tandem aliquando pietas Domini commota respiceret. Apparuit enim ei persona quædam per visum noctis, dicens : Si vis visioni pristinæ restaurari, perge quantocius, et require lapidem nudum, ac sarcophagum puellæ quiescentis, quod in basilica sancti Venerandi detectum habetur, citius tege : mox detectis visibus oculorum tuorum, clare cuncta prospicies. Quo facto, ut vas illud clausit opertorio, protinus apertis oculis lumen recepit ex integro. Unde non ambigitur esse eam nobilis meriti [d], quæ talia præstare potuit ægrotanti.

B

CAPUT XXXVI.

De aliis sepulcris sanctorum in eadem basilica.

Sunt [e] autem in hoc loco multa sepulcra quæ, ut diximus, fidelium **924** esse probantur. Habetur enim ibi tumulus huic a læva contiguus, longitudine, latitudine, altitudine, omnique positione consimilis. In hujus fronte superiore habetur scriptum : SANCTÆ. MEMORIÆ. GALLÆ (*An*......, 31 *Maii*). Est et illud nihilominus sepulcrum sculptum [f] meritis gloriosum, inter egressum basilicæ sancti Illidii et ingressum templi beati Venerandi in edito positum, in quo ferunt Alexandrum quemdam religiosum fuisse sepultum; de quo frequens infirmorum necessitas, eraso pulvere, hausta dilutione, extemplo consequitur sospitatem; unde tam frequens exigitur [*Al.*, exsequitur] medicamentum, ut pro assiduis beneficiorum commodis transforatum ab aspicientibus cernatur. E regione autem hujus sepulcri, si ingrediaris per ostium in basilicam sancti Venerandi, dextra de parte sepulcrum parvulum contemplaberis super terram situm, rusticiori formatum lapide, sed ignotum est omnibus quis quiescat in eo. Nam haberi in eo divinum aliquid res ipsa quam dicturus sum pandit. Mendicus quidam, ut ipsi oculis nostris inspeximus, super ipsum erat solitus considere, sed credo eum, ut fragilitas humana præbet, in aliquod indignum facinus obvolutum : quia virtute quiescentis cum sonitu magno excussus, longe projectus est sepulcrumque medium crepuit, quod usque nunc ita cernitur. Indignum quippe se hominem humatum existimavit [g], qui super hos artus deberet facere sessionem...

[a] Sepulta est in ecclesia sancti Cassii, ex libello de Ecclesiis Claromont. a Savarone edito, cap. 9, ubi sacrum ejus corpus quievit usque ad nostram ætatem in arca lapidea, cum inscriptione veteri quam supra, not. *, dedimus. Primo sacrum ejus caput exinde extractum an. 1531 a Guillelmo *du Prat* episcopo Illidianis monachis datum est; tum integrum corpus in eamdem sancti Illidii ecclesiam fuit illatum, an. 1653, a Ludovico *de Stein* episc. Clarom., ubi religiose asservatur.

[b] Basilica sancti Venerandi, 20 circiter passibus ab Illidiana, et paulo amplius ab ecclesia sancti Cassii dissita, etiamnunc superest in hortis monasterii Illidiani. De hac agitur in lib. de Eccles. Clarom. cap. 10, ubi complurium nullium sanctorum corpora in ea quiescere dicuntur. Vide superius. Venerandum ex Paulino laudat Gregorius lib. II Hist. cap. 13.

[c] Sic omnes Mss. At Editi, *aquarum vi erat illæsum*, *nullaque*, etc.

[d] Hodieque nomen ejus ignotum est.

[e] Hoc et sequens caput desunt in Clar. a.

[f] Sic SB. At Colb. a, Bad., Mor. et Chol., *Sculpti* alii, *sculptis*. Bal., *multis*. Cæterum nulla jam exstant inter has basilicas sepulcra. Vide cap. 34 not. ʹ Hanc porro Gallam confundit Baronius in notis ad 5 Octobris cum Galla sancti Eucherii uxore, cujus festum Ado 16 Novembris commemorat.

[g] Sic Editi. Laud. : *Indignum sibi, ut puto, hominem humatus existimans*. Colb. 2, *ut pote hominem.. his artubus.*

sionem. In hac enim basilica et beatus martyr Liminius [a] est sepultus (*Circ. an.* 258, 29 *Mart.*) : cujus agonis historia cum ab incolis teneatur, nullus tamen ei cultus venerationis impenditur. Sunt enim ibi, ut diximus, illustrium meritorum viri, quorum nomina ignota incolis, scripta tamen, ut credimus, retinentur in cœlis [b].

CAPUT XXXVII.

De sanctorum Venerandi Nepotianique episcoporum sepulcris.

925 Est ibi et sepulcrum ipsius sancti Venerandi episcopi (*An.* 400, 18 *Jan.*), a quo hæc ædes nomen accepit, sub analogio compositum, super quod caput per fenestellam quicunque vult, immittit, precans quæ necessitas cogit, obtinetque mox effectum, si juste petierit [c]. Ibi et sanctus Nepotianus episcopus requiescit (*An.* 388, 22 *Oct.*), qui fuit in sæculo summæ vir sanctitatis, obtinens nunc cum Domini potentia, quæ ab eo fuerint implorata. Sæpe enim super hæc sepulcra [d] frigoriticorum oratio fusa desideratam obtinet medicinam.

CAPUT XXXVIII.

De monacho, quem orantem abbas spectabat.

Magna quondam fuerunt mundi luminaria quæ, ut sol radiis, ita mundum virtutibus illustrabant. Aiunt ergo in quodam monasterio fuisse monachum, qui cum apud alios juxta regulas monasteriorum orationi et lectioni insisteret, secretius tamen atque peculiarius omnipotenti Deo sacrificia reddebat orationum. Nam post impletum in oratorio cursum, elabebatur clam a præsentia fratrum : et abiens inter condensas rubos, buxosque, et ilices, ubi jam spes erat quod a nullo nisi a solo inspiceretur Deo, prosternebat se in orationem. Verum postquam decumbens Dominum diutissime deprecatus fuisset, elevans se ab humo, erectis ad cœlum palmis atque luminibus, psalmorum tacite seriem recitabat : et in tanta compunctione cœlo erat intentus, ut rivi lacrymarum ab ejus oculis vehementer effluerent. Quod cum unus fratrum, cautius prosequens, prævidisset, abbati non siluit. Ille vero attentus quando ad hæc agendi properaret, **926** prosecutus est a longe, et prostratus solo spectabat [*Al.*, exspectabat] quid fidelis discipulus exerceret. At vero attentus a longe, vidit miraculum magnum. Nam ab utraque parte oris ejus flamma processerat, et in longo paulatim deducta, quasi funiculus [e] super eum ascendit, conjunctaque simul pharum magnam effecit, quæ usque ad cœlos videbatur scandere : et quanquam coma [f] in sublimi producta excrevit, non tamen erat noxia capiti. Stupens visu abbas, compressit se paululum : ille vero completa oratione ad monasterium rediit. Abbas autem per viam aliam est secutus, multis postmodum opprobriis monachum arguens ad vanam gloriam coercendam [g], non tamen indicans quæ vidisset.

CAPUT XXXIX.

De igne qui a reliquiis sanctorum sæpe prorupit.

Mysticum, ut opinor, hic ignis continet sacramentum, et tenebræ sensus mei eum intelligere non queunt, qualiter apparens lumen tantum præbet, nec quidquam adurit : unum tantum scio, quod justis aut super justos apparent ista. Nam Moysi in rubo reliquisque patribus apparebat in holocausto. Beati quoque Martini prorumpens e capitis vertice, cœlorum ardua penetravit [h]. Nam et Brachionem abbatem sæpius audivi referentem, sicut in libro (*Vit. Patrum cap.* 15) Vitæ ejus scripsimus, dum in antedicti pontificis basilica nocturnas excubias celebraret, et reliquiæ sanctorum a peregrinis delatæ super altare haberentur, subito globus ignis ab eisdem emergens usque ad cameram templi visus est conscendisse, sed non multis, ut ipse aiebat, ostensus est. Sic et in dedicatione oratorii nostri apparuit, sicut supra memoravimus (*Cap.* 20).

CAPUT XL.

De visionibus pro patris mei infirmitate habitis.

927 Sed [i] nec illud absurdum est credere, quod sæpius per visiones expertas Dominus revelare dignatur, qualiter aut honorentur sancti, aut infirmi medicamina consequantur. Nam recolo gestum in infantia, cum pater meus ab infirmitate humoris podagrici laboraret, et ardore febrium ac doloribus multis attenuatus, lectulo decubaret, vidisse me in visu noctis personam, dicentem mihi : Legisti, ait, librum Jesu Nave? Cui ego : Nihil aliud litterarum præter notas agnovi, in quarum nunc studio constrictus affligor. Nam hic liber prorsus an sit ignoro. Et ait : Vade, inquit, facitoque hastulam parvulam ex ligno, quod hoc nomen recipere possit, scriptumque ex atramento sub paterni capitis fulcrum colloca ; erit enim ei præsidium, si quod loquor impleveris. Mane autem facto, matri quæ videram indicavi ; jubet impleri visionis præcepta. Quod cum fecissem, statim genitor ab infirmitate convaluit. Decurso quoque alterius anni curriculo, iterum ab hoc incommodo

[a] De eo Gregorius lib. I Hist. cap. 31. Vide et Savaronis notas in cap. 10 libri de ecclesiis Clarom. Passus creditur in Chroci irruptione, quam Gregorius Valeriani et Gallieni temporibus, alii sæculi V initio consignarunt.

[b] Id indicat vetus inscriptio a Savarone laudata. Vid. cap. 34 not. *.

[c] De sancto Venerando egit Gregorius lib. II Hist. cap. 13. Ejus sacræ reliquiæ anno 1311 ab Arberto episcopo translatæ sunt in capsam simul cum sancti Illidii corpore, rogante Guidone Scoto abbate monast. Illidiani. Transl. festum recolitur 22 Decembris. De eodem sancto Bollandus die 18 Januarii.

[d] Corpus sancti Nepotiani ab Arberto episcopo diu frustra quæsitum inveniri non potuit : quare ejus sacri cineres, in ipso sepulturæ suæ loco remansisse creduntur. In vetustis tamen ecclesiæ Illidianæ reliquiarum catalogis habetur corpus sancti Nepotiani. Hic autem B. Illidio successerat ex Greg. Hist. lib. capp. 40 et 41.

[e] Colb. 2, Clar. a et Mor., *funiculus*. Confer eum cap. 20, supra.

[f] Colb. a, *comam... producta excresceret*.

[g] Confer. cap. 34 libri IV Historiæ.

[h] Id narrat Sulpicius Severus, dialogo 2.

[i] Deest hoc cap. cum seq. in Clar. a

capitur: accenditur febris, intumescunt pedes, dolore pessimo nervi intorquentur. Hæc illo perferente, dum eum magno gemitu in strata decumberet [*Al.*, decumberem], vidi iterum personam in visione interrogantem me, si librum Tobiæ cognitum nunc haberem. Respondi, quod non legerim. Qui ait: Noveris hunc fuisse cæcum, cujus filius, angelo comite dum iter ageret, in flumine piscem cepit, cujus, indice angelo, cor jecurque sustollens, patris sublumigat ocul s, qui statim fugatis tenebris lumen recepit. Vade igitur tu, et fac similiter, et accipiet refrigerium dolorum genitor **928** tuus. Hæc matri cum referrem, confestim pueros ad amnem dirigit: piscis capitur, subtracta sunt de extis [a] quæ jussa fuerant, et prunis imposita. At ubi primum fumus odoris patrem attigit, protinus tumor dolorque discessit.

CAPUT XLI.

De sancto Germano Autisiodorensi.

Germanus [b] autem gloriosus confessor in urbe Roma [c] obiit (*An.* 448, 31 *Jul.*): inde vero levatus post dies sexaginta, ad civitatem Autisiodorum delatus, sepulturæ mandatus est [d]. Tempore autem Tenechilde [e] reginæ, Nunninus [*Al.*, Numnius] quidam tribunus, ex Arverno de Francia post reddita reginæ tributa revertens, Autisiodorensem urbem adivit, causa tantum religionis: provolutusque ad beati sepulcrum, cum diutissime orasset, extracto de vagina tigre [f], lapidem qui super venerabile sepulcrum habebatur, nemine vidente percussit. De quo excussa particula modica, tanquam æneus diriguit, ita ut nullum membrum posset ullatenus judicare, aut vocem emittere. Videntes autem eum pueri sic jacere, nesciebant quid ei evenisset. Accedens vero unus eorum, cum eum interpellasset, nullum ab eodem responsum accepit [g]. Tunc ille, ut erat rigidus, in corde intelligens se damnatum, vovit dicens: Scio me præsumptuosum exstitisse, beatissime Confessor, sed devotio exegit ut præsumerem: et ideo si me dignaris absolvere, et ad propria cum tua gratia redire permiseris, in basilica has reliquias condens, festivitatem tuam devotissime annis singulis celebrare curabo. Cujus clausum murmur vir Sanctus intelligens, eum absolvit, et abire eum permisit incolumem. Qui veniens reliquias illas in ecclesia posuit, et Sancti festa per singulos **929** annos fideliter celebravit. Quodam autem tempore ad supradictam basilicam, in qua reliquiæ conditæ sunt, cum Avito episcopo accessimus. Quo cum sanctus pontifex jejunus ingressus fuisset hora quasi decima, omnes qui cum eo eramus, odorem liliorum et rosarum naribus hausimus, quod nobis beati pontificis præstitum merito non ambigimus. Erat enim mensis nonus. Actum in vico Musiacas [h].

CAPUT XLII.

De Hilario Divionensi senatore.

Apud castrum Divionense Hilarius [i] quidam ex se-

[a] Colb. a, *sublatisque de... imposuit.*

[b] Deest hoc caput in Colb. tui. Ipsum tamen et sequens sub nostri Gregorii nomine refert integrum Hericus de Mirac. sancti Germani, cap. 29 et 30.

[c] In Colb., a emendatum est antiqua manu *Ravenna.* Sic et habet Bad. cum Herico, et quidem sanctus Germanus Ravennæ obiit.

[d] In percelebri monasterio, quod sub ejus nomine hodieque subsistit Autisiodori. Ejus sacrum corpus a Calvinianis hæreticis sæculo superiori combustum est. Superest lapideum sepulcrum cum aliquot ossibus, sicut et sudarium aquilis imperialibus ornatum, in quo a Placidia Augusta beatus ille pontifex sepultus fuerat. Ejus Vitam scripsit Constantius presbyter ejus discipulus, quam habes apud Surium. Plerique ejus sedis successores juxta ipsius tumulum sepeliri voluerunt, quorum sepulcra hodieque in crypta subterranea visuntur, cum sacris eorum reliquiis. Missa de sancto Germano primo loco habetur in Missali Gallicano, apud Mabillon. lib. III Liturgiæ Gallicanæ.

[e] De hac vide notas in cap. 26 libri IV.

[f] Bad., *ense.* In Bell., al. manu, sed antiqua, sic emendatum est: *extracumque gladium de vagina tigrem*, etc. Quartum pro sexto casu adhibet.

[g] Laud. Bell. et Ed., *et nullum ab... accepisset.*

[h] Sic Hericus de Miraculis sancti Germani, cap. 30. At Laud et Bel. cum ipso Herico in cod. Vindocinensi, habent *Musciacas.* Videtur esse locus hodieque percelebris ob insignem abbatiam ord. sancti Bened. a Calminio senatore, ut scribit Savaro, conditam, et a Pippino rege restauratam. Hæc dicta vulgo *Mauzac* seu *Mozac*, in pago Ricomagensi sita, postea Cluniacensi ordini subjecta est, hodieque subsistit sancti Austremonii corpore illustrata.

[i] Laud, Bell. et Colb. a, *Helarius*, et sic passim, aut *Elarius.* Hoc caput laudat Chronicon sancti Benigni Divionensis ex Gregorii *libro de Viris illustribus* ubi Hilarii conjux appellatur *Quitta*; ibique dicuntur *sancti*, et parentes fuisse sancti Joannis abbatis Reomaensis, de quo infra, cap. 87. Quod diserte traditur in ejusdem sancti Vita, ab auctore subpare scripta, in sæc. I Benedictino ad an. 539. Inficiatur tamen Cointius, ad an. 534, Joannem ab his natum fuisse. Eorum translatio memoratur in Martyrologio ms. die 1 Julii. — In cap. 42 et duobus sequentibus memorantur quidam sancti apud Divionem celebres, in variis basilicis prope urbem sepulti. Ibi autem cœmeterium primitus exstitisse constat, ubi sanctus Benignus sepultus fuerat. Et licet crypta super ejus tumulum exædificata fuisset, ignotus tamen erat loci incolis, imo et ipsi episcopo sancto Gregorio, qui revelatione divina didicit inibi jacere beatum martyrem, quod, uti habet Gregorius libro de Gloria mart., cap. 51, occasionem præbuit *magnæ* super cryptam basilicæ exædificandæ, in qua beatus antistes monachos constituisse dicitur sub Eustadii abbatis regimine. Vicina erat huic basilicæ alia sub sanctæ Paschasiæ patrocinio, ubi ipsa jacebat. Nec procul aberat baptisterium sub utriusque sancti Joannis, Baptistæ scilicet et Evangelistæ, patrocinio, ab ipso Benigno, ut ferebant, consecratum, ubi et sanctimonialium congregationem exstitisse affirmat Chronici Benigniani auctor. Hac in ecclesia sepulti fuere sanctus Urbanus aliique complures Lingonum episcopi, ex quibus celebres exstitere ipsemet Gregorius, et Tetricus ejus filius et successor. Qua autem in ecclesia sepultus fuerit primitus Hilarius cum ejus conjuge Quitta, et sancta Florida, non exprimit Gregorius, qui has omnes ecclesias uno nomine *basilicas* appellavit lib. IV Hist., cap. 16, in quas admissus fuit a Tetrico episcopo Chramnus, qui, Chlotarii patris metu fugiens, *intra muros Divinonenses intrare permissus non fuerat.* Ex his hodieque duæ aut tres perseverant, sed intra urbis muros inclusæ. Quarum, et cæterarum urbis, princeps est basilica sancti Benigni cum adjuncto monasterio ordinis Benedictini ex cong. sancti Mauri. Altera sancto Joanni dicata est, paro-

natoribus habitavit, habens conjugem, ex qua et filios A dicitur suscepisse (*Sæc.* v, 28 *Nov.*). Sed omnem domum suam ita in castitate atque omni puritate tam animi quam corporis excolebat, ut nullus ibi adulterium exercere præsumeret, essetque impletum in hac domo, quod dudum sancto repletus Spiritu Apostolus prædicavit : *Honorabile connubium, et torus immaculatus* [a] (*Heb.* XIII, 4). Hic itaque tam inter dominos, quam inter famulos castitate pollente, obiit vir ille : qui qualis quantusque fuerit juxta sæculi dignitatem, sepulcrum ejus hodie patefacit, quod marmore Pario sculptum renitet. Quo defuncto, et juxta humanam consuetudinem sepulturæ mancipato, mulier deducto anni circulo ægrotavit, obiitque atque abluta est. Et quoniam sepulcrum illud tam immensum erat, ut ipsam juxta imperium viri susciperet, amoto operto- B rio, dum locaretur in tumulo, subito elevata viri [*Al.* vir] dextera conjugis cervicem amplectitur. Quod admirans populus, deposito secessit **930** opertorio cognovitque quæ eis castitas, qui timor in Deum, quæ etiam inter ipsos dilectio fuisset in sæculo, qui se ita amplexi sunt in sepulcro.

CAPUT XLIII.

De sancta Florida et Paschasia.

In hac autem basilica et sancta Florida [b] quiescit (*An....*, 10 *Jan.*), quæ, ut ferunt incolæ, veste mutata, religiosa valde fuit. Est haud procul et alia basilica, in qua Paschasia [c] sancta quiescit (*An.* 177, 9 *Jan.*). Hæc fertur apparuisse structoribus basilicæ sancti Benigni martyris, qui secus habetur, hortans C ut ad opus cœptum insisterent, scirentque se Martyris adjutorio adjuvari. Quæ in basilicam suam regressa nusquam comparuit.

CAPUT XLIV.

De sancto Tranquillo episcopo.

In [d] hoc loco et Tranquillus beatus confessor requiescit, super terram sepulcrum habens, de quo magnum beneficium præstatur petentibus (*Sæc.* VI, 15 *Mart.*). Nam de mussulis [e] supernatis medicamina populi promerentur, unde ego valde experimentum tuli. Namque cum manus meæ minutis efferbuissent pusulis, et dolores pessimos ob hoc graviter sustinerem, de hac mussula tactas, quiescente humore, protinus retuli sanas.

CAPUT XLV.

De Severino Burdegalensi episcopo.

Habet [f] et Burdegalensis urbs patronos venerabiles (*An.* 400, 23 *Octob.*), qui sæpius **931** se virtutibus manifestant, sanctum Severinum episcopum suburbano murorum summa excolens fide : et licet jam diximus in prologo libri hujus, ut ea tantum scriberemus quæ Deus post obitum sanctorum suorum eis obtinentibus est operari dignatus, tamen non puto absurdum duci, si de illorum vita memoremus aliqua, de quibus nulla cognovimus esse conscripta. Sanctus igitur Severinus, ut ipsorum Burdegalensium clericorum fidelis ratio profert, de partibus Orientis [g] ad camdem destinatur urbem. Dum autem iter ageret, et ecclesiam Burdegalensem Amandus [h] episcopus regeret (*An.* 409, 18 *Jun.*), apparuit ei Dominus in visu noctis, dicens : Surge, et egredere in occursum famulo meo Severino : et honora eum sicut honorari Scriptura sancta docet amicum Divinitatis; melior est enim te, meritisque sublimior. Exsurgens autem Amandus episcopus, accepto bacillo in manu sua, perrexit in occursum ejus, nihil de viro sancto

chiali titulo insignita, sicut et tertia, hodie sub sancti Philiberti nomine nota, Benignianæ proximior, sed cujus origo incerta est. Benigniana autem basilica restaurata fuit anno 1003 a Willelmo piissimo abbate, cujus descriptionem habes in sæpe laudato ejusdem loci Chronico. In illius parte orientali visitur crypta cum oratorio sancti Joannis Baptistæ terno columnarum ordine fulto, cui supereminet octogoni operis ædicula beatæ Mariæ nuncupata, sexaginta octo columnis subnixa. Quo autem ordine sæculo XI sanctorum corpora in ea basilica disposita fuerint, ex eodem Chronico discimus, ubi hæc leguntur : « Enstadius... meruit sepulturam juxta corpus sancti Benigni martyris. Cui successit Tranquillus, (qui) sepultus est ad D dexteram partem sepulcri sancti martyris Benigni, juxta sanctam Paschasiam, juxtaque eum posita fuit sancta Florida. Ex altera vero parte juxta sanctum Enstadium sepulcrum fuit sancti Hilarii senatoris conjugisque ejus sanctæ Quiltæ. » Hodie vero in ipsa inferiori crypta visitur sepulcrum lapideum sancti Benigni cum aliis tumulis circumpositis, sed ignotorum. Sancti vero Martyris corpus in theca ditissima inclusum a servatur; at cæterorum sanctorum reliquiæ, excepto sanctæ Paschasiæ capite, vel hactenus in terra sepultæ jacent, aut certe cum aliis ignotis permixtæ sunt in capsis duabus ligneis auro linitis, quæ in monasterii sacrario asservantur.

[a] Colb. a, *honorare... et toros immaculatos.*

[b] Ejus corpus prope sancti Benigni sepulcrum jacuisse testis est auctor Chronici sancti Benigni. Nullum fit de ea officium. Vide cap. 42, not. o.

[c] Idem habet Gregorius supra, lib. I de Gloria Mart., cap. 51. Hæc autem dicitur in Chronico sancti Benigni *virgo et martyr, per ignem martyrio consummata*, postquam a *sancto Benigno edocta ac baptizata* fuisset. Altare in ejus honorem construxit B. Guillelmus abbas sancti Benigni sæculo XI. Ejus translatio consignatur die 1 Julii in Martyrologio ms., ubi et ejus festum die 9 Januarii memoratur, qua die colitur in variis Burgundiæ ecclesiis.

[d] Hoc caput deest in Clar. a. Laudatur tamen in Chronico sancti Benigni, ubi Tranquillus Eustadio monasterii Benigniani primo abbati successisse dicitur. Festum ejus nusquam celebratur, nec fuit episcopus. De ejus sepultura vid. cap. 42 (in fine notæ *i*).

[e] Bel., *musulis.* Bad. et infra, *musco;* vulgo dicimus *de la mousse.*

[f] Hoc caput et quatuor seqq. desunt in Clar. a.

[g] Hunc tamen Severinum ipsum esse putant, qui Coloniensi ecclesiæ præerat tempore sancti Martini. Cujus obitum divinitus, licet absens, cognovisse dicitur lib. I de Mirac. sancti Martini, cap. 4. Quæ omnia fuse describuntur in sermone ab antiquo auctore edito apud Surium die 23 Octobris, ubi plura de ejus morte, sepulcro, et translationibus habentur. Quidam autem Severinum hic memoratum e Trevirensi episcopo ad sedem Burdigalensem transiisse volunt, quos refellit Cointius ad an. 397, n. 9. Vide Lopesii Historiam.

[h] Hunc ex Paulini epistola laudat Gregorius inter sanctissimos præsules lib. II Hist. cap. 13. Sed et ad eum scripsit aliquot epistolas idem Paulinus, quæ exstant. Ejus reliquiæ in ecclesia sancti Severini conquiescunt.

sciens, nisi quæ Dominus revelasset. Et ecce sanctus A Severinus veniebat quasi obviam ei. Tunc appropinquantes sibi, ac propriis se nominibus salutantes, ruunt pariter in amplexus, deosculatique, fusa oratione, ecclesiam cum magno psallentio sunt ingressi. Quem deinceps in tantum dilexit ac veneratus est Amandus episcopus, ut eum in locum suum substitueret, ac ipse quasi junior habebatur. Denique post paucos annos, obiit beatissimus Severinus: quo sepulto, Amandus episcopus recepit locum suum, quem ei non dubium est per obedientiam redditum, quam in Dei Sanctum exercuit. Ex hoc incolæ, cognita ejus sanctitate, patronum sibi asciscunt, certi quod si quandoque urbem aut morbus obrepat, aut hostilitas obsideat, aut aliqua querela percellat, protinus concurrentes populi ad basilicam [a] Sancti **932** indictis B jejuniis, vigilias celebrant, devotissime orationem fundentes, et mox ab imminenti calamitate salvantur. Vitam tamen hujus, postquam hæc scripsimus, a Fortunato presbytero conscriptam [b] cognovimus.

CAPUT XLVI.

De Romano ejusdem urbis presbytero.

Habetur in hoc territorio et sanctus Romanus presbyter, quem, ut scripta Vitæ ejus edocent, Martinus noster sepulturæ locavit (*An.* 382, 24 *Nov.*). Est autem sepulcrum ejus contiguum Blaviensi castello [c] super littus amnis Garonnæ, in quo sæpius naufragio perituros virtutis suæ salvat occursu, proclamantes inter fluctus torrentis undosi: Miserere nostri, sancte Romane confessor Dei. Sed mox sedata tempestate, C optato littore potiuntur. Nec fas est tamen ullum perire naufragio, qui ejus basilicam amnis de medio contemplari meruerit. Quod et nos valde in grandi necessitate experti sumus. Nam cum imber creberrimus per multos defluens dies, amnem Garonnam extra littora ejecisset, atque impellente vento validis fluctibus exundaret, elevarenturque fluctuum montes validi, qui non parvum intuentibus ingererent metum, exoratus beatus Confessor obtinuit, sicut credimus, virtutis suæ suffragio, ut compressis fragoribus, planum præberet fluminis alveum: et sic ingressi navem, ad ripam alteram sine periculo sumus devecti.

CAPUT XLVII.

De duobus presbyteris psallentibus.

Sunt etiam sub ejusdem territorii vico sepulti duo presbyteri (*An....*), ut res **933** ipsa declarat, egregiæ sanctitatis viri. Nam eos post sepulcra vivere, ipsius rei miraculum quæ geritur manifestissime docet. In una quidem sunt sepulti basilica, sed e diversis parietibus. Nam unius eorum sepulcrum a parte Austri, alterius habetur ad Aquilonem. Igitur cum ad implendum officium clerici psallentium cœperint exercere, et, choris a se factis, Domino turba canora concinere, miscetur publico [*Al.*, publica] vox utriusque psallentio: et unus quidem chorus unius vocis adjutorio adjuvatur, alius vero alterius vocis modulamine convalescit. Tantæque est suavitatis hujus concentus, ut audientium sæpe mulceat attentos auditus. Probantur et cum his pleraque indulgeri beneficia, si fidelis oratio præmittatur. Agitur autem hoc in vico Vo lollacensi [d]

CAPUT XLVIII.

De Ecclesia Reontiensi.

(*Sæc.* V.) Haud secus et Reontio [e] villa est in qua cum esset ecclesia Catholica, advenientibus Gothis, ad suam sectæ immunditiam eam transtulerunt. Est autem secus eam domus magna, cumque adveniret vigilia Paschæ, hic cum hæreticorum sacerdotibus parvulos in ecclesia nostra tingueban [*Mss.*, tingebat]; ut negato scilicet sacerdoti aditu baptizandi, facilius ad hanc sectam populus implicaretur. Sed ille sagaci intentione, dum ii in ecclesia nostra essent, hic præparato ministerio, in domo eorum baptizare cœpit, illis in ecclesia baptizantibus: sed præcurrente divina **934** ultione de infantulis quos ibi hæretici tinxerant, id est bis denos, nullus ad Clausum [f] pertingere potuit vivens. Quod videntes hæretici, et domum suam ecclesiam fieri timentes, presbytero suam ecclesiam reddiderunt. De his vero quos ille baptizavit, nullus eo tempore est defunctus, nisi quem Dominus post legitimam ætatem vocare dignatus est.

CAPUT XLIX.

De Justino et Misilino [Al., *Similino*] *presbyteris.*

Infra terminum autem Beorretanæ urbis, in vico Sexciacensi, sanctus Justinus [g] presbyter quiescit

[a] Exstat etiamnunc apud Burdegalam, abbatiæ titulo decorata, quam olim canonici regulares Augustiniani, hodie vero sæculares obtinent.

[b] Hanc deperditam esse dicit Brouverus in ejusdem Fortunati Vita cap. 5.

[c] Ibi etiamnunc visitur abbatia sancti Romani, quam Augustiniani canonici regulares possident. De castro Blavio, vulgo *Blaye*, infra confluentes Garumnæ et Duranii, in diœcesi Burdigalensi, vide Valesii notitiam Galliarum. Sigibertus ad annum 385, quem penultimum Gratiani imp. fuisse dicit, ac proinde annum 382, hæc habet: *In Gallia sanctus Romanus Blaviensis obiit...*

[d] An vicus *Bouliac*, seu, ut illi pronuntiant, *Vouliac*, vulgo dictus, qui est inter duo maria, id est Garumnam et Dordoniam?

[e] Castrum est hodieque notum, vulgo Riantium, *Rions*, dictum, ad Garumnam positum supra Burdigalam.

[f] Bal., *claustrum*, mendose. Nam Clausum Pascha, D id est Dominica in Albis, in Octava Paschæ hic designatur.

[g] Bel., *Justissimus*; alterum vero Laud., Col. a et Bell. Similinum in indice appellant. Sanctum Justinum episcopum cum sociis tribus *Begorra civitate* celebrant vetera Martyrologia die 1 Maii. Quin et Justini confessoris, cujus corpus apud vicum Partiniacum in partibus Wasconiæ servatur, vitam exhibet sed fabulosam, Labbeus tomo II Biblioth. novæ, pag. 579. Cujus festum ibi dicitur 3 Maii celebrari; eumque eumdem esse cum Bigorritano censet Papebrochius die 1 Maii Bollandiani. Justinum et Similinum laudat Ferrarius die 17 Septembris ex Molani additionibus, quos in agro Turonensi ex Gregorio nostro celebres esse scribit. Hunc secutus est Saussayus in supplemento Martyrol. Gallicani, ubi et commemorat die 24 Maii Missolinum, qui in Tarbiensi ecclesia colitur. — Hujus Misselini, vulgo *saint Mesclin*, sepulcrum marmoreum visitur pone majus altare ecclesiæ parochia-

(*An...* 1 *Maii*). Qui cum multis virtutibus polleat, sæpius ad sepulcrum ejus energumeni declamantes mundantur. Hujus meritis ac sanctitate propinquus est Misilinus, qui ejusdem ordinis officium in Ecclesia habuit : qui apud Taluam vicum hujus territorii quiescit, similibus florens virtutibus.

CAPUT L.

De sancto Severo presbytero.

His urbe et termino sociatus [a] sanctus Severus [b], et ipse presbyter ordinatus, nobili stirpe progenitus (*An.* 500, 1 *Aug.*). Nam in rure domus Sexciacensis, quod in ejus sessione subsistebat, ecclesiam ædificavit : exinde iterum in alia villa aliud ædificavit templum Dei, utrumque tamen sanctorum [c] reliquiis communivit. Cum autem dies [d] **935** Dominicus advenisset, celebratis missis uno in loco, ad alium pergebat. Erat autem inter utrasque ecclesias spatium, quasi millium viginti. Hoc ei erat opus per singulos Dominicos dies. Factum est autem quadam Dominica, dum hoc iter tereret, et velocius cornipedem calce verberans properaret, caput ejus ramus mespoli [e] arboris percuteret. At ille injuriam sentiens, ait : Arescere te jubeat Deus, cujus nutu de terra egressa es. Et confestim aruit arbor usque in ipsis virtutis suæ radicibus. Ille vero accedens quo ibat, celebratis solemniis, fuit in eodem loco tribus diebus. Quarta autem die regressus, eum vidisset arborem aridam, ait : Væ mihi qui in amaritudine cordis maledixi huic arbori. Et ecce enim qualiter aruit. Et descendens prostravit se ad radices ejus, et ait ad Dominum : Deus omnipotens, cujus nutu omnia gubernantur, cujus imperio non nata creantur, creata vivunt, mortua reformantur : cujus salubre præceptum tenentes, vivere nos post mortem corporis hujus credimus per futuram resurrectionem, tu præcipe ut revirescat hæc arbor, et sit sicut antea. Et statim quasi per aliquam venarum dispositionem humor a terra consurgens, per totos arboris patulæ ramos uberi irrigatione diffunditur, laxansque nodos arentes, prorumpentibus foliis, revixisse ab astantibus est mirata. Magna enim illi fuit virtus ac eleemosyna, ita ut, sicut superius dictum est, de domibus suis ecclesias faceret, ac facultates suas in cibos pauperum erogaret. In una vero earum sepulcrum suum deposuit, in quo et sepultus est. Solitus erat namque flores liliorum tempore quo nascuntur, colligere ac per parietes hujus ædis appendere [f].

CAPUT LI.

De lilio sepulcri ejus.

Unde qualis fuerit vita ejus in hoc sæculo, ita Domino cooperante **936** clarescit, ut evidentibus nunc prodigiis designetur. Igitur lilium, quod diximus ab eo collectum, atque in basilica sepulcri ejus positum, prætereunte tempore, laxatis deorsum florum foliis, arente coma emarcescit : et ita siccatum videtur, ut si contingatur manu, putetur in pulverem extemplo resolvi, totumque annum in hac ariditate perdurat. Adveniente vero die, quo Confessor migravit a corpore, in rediviva viriditate resurgit. Videasque foliis paulatim revirentibus ipsos flores attolli, et sine ullo aquæ ac telluris humore, in ea specie qua quondam fuerat, renovari. Et sic beatus Confessor profert novos flores e tumulo, qui eum sanctorum reliquis [*Al.* reliquiis] ut palma floret in cœlo.

CAPUT LII.

De sepulcris quæ elevantur.

Sub termino quoque Vici Juliensis sunt tres presbyteri consepulti, ut fertur per antiquam relationem (*An...*), nullius consanguinitatis propinqui vinculo nisi tantum in amore Dei socii, e cœlo fratres effecti, qui unius loci spatium, sepulcris juxta posi-

lis sancti Joannis apud Tarbam quod, cum a biennio a vicariis generalibus illust. episcopi fuisset apertum, vacuum omnino repertum est. Supplicatio generalis totius cleri ipsius die festo 24 Maii celebratur. De Justino autem et vico Sexciacensi hæc accepimus post edita quæ ad librum de Gloria Confessorum observavimus. Haud procul a parochiali ecclesia vici Serciaci seu Sexciacensis, ut appellat Gregorius, vulgo *Sers*, visitur in monte edito vetus oratorium pene destructum cum cellulis duabus, sub Justini nomine Deo sacrum ; ubi fortasse idem sanctus Gregorii temporibus quiescebat. Taluæ vicum nescio ; Sersiacum autem in valle Baregiensi situm est in comitatu Bigorritano, sex circiter leucis ab urbe Tarba dissitum.

[a] In Clar. a, detrita priori scriptura, id substitutum est æquali manu, *Infra terminum Beorritanæ urbis*. Quod scilicet, uti videtur, relictis his verbis : *His urbe*, etc. Nullus esset sensus omisso præcedente capite. Hinc tamen patet ipsum data opera fuisse omissum.

[b] Bal., *Severinus*. Hunc nonnulli post Rosweydum putant esse Severum Sulpicium beati Martini discipulum, qui præter Historiam sacram, et alia opuscula, etiam ejusdem sancti Vitam descripsit. Exstat in diœcesi Tarbensi, *Tarbes en Bigorre*, monasterium sancti Severi, de Rostagno dictum, ut putant, a sancto Severo hic memorato. Et quidem lilii revirescentis miraculum apud se patratum probant loci incolæ, non ex veteri solum traditione, sed etiam quod sculptum fuerit super veterem concham, in quo sacrum beati viri corpus, post primam ejus elevationem, ante annos 700 depositum est. Idem sancti Severi corpus cum aliis reliquiis combusserunt Calviniani an. 1573 ; monasterium vero hactenus subsistit ord. Benedictino sub congr. sancti Mauri addictum, ubi sancti Severi festum celebratur die 1 Augusti. — Unus e nostris monuit me miraculum arboris quæ sancti Severi precibus aruit, et postea ad pristinum statum eodem orante restituta est, repræsentatum videri in sepulcro sancti supra memorato.

[c] Sic Bell. et Colb. 2 ; cæteri vero, *duas ecclesias ædificavit, templum Dei sanctorum*, etc.

[d] Nota ab uno presbytero binas missas Dominicis singulis dictas fuisse.

[e] Bad., *mespuli*. Cæteri editi, *mespili*, quod re ipsa est hujus arboris nomen.

[f] Mos fuit etiam primis Ecclesiæ sæculis ædes sacras, ac martyrum sepulcra floribus adornare. Ea de re Nepotianum laudat Hieronymus in ejus epitaphio, et Radegundem Fortunatus lib. VIII epigram. 9. Ad id invitat fideles Paulinus poemate 14, et Augustinus miracula narrat, lib. XXII de Civ. Dei cap. 8, quæ per ejusmodi flores reliquiis sancti Stephani admotos facta fuerant.

tis, assiduitate miraculorum illustrant. Qui cum multorum annorum curricula in his ubi sepulti sunt localis quiescerent, scissum nuper pavimentum, quod calce atque comminuta testa quasi silex durissima fusum erat, unius sepulcri cacumen apparuit. Quo paululum elevato, tellus scissa apicem alterius patefecit. Illoque emicante, secutus est tertius tumulus, qui nunc juxta initium ostensionis suæ gradatim elevantur super terram [a]. Sed nunc jam primus liber a mole terrena, liberum se visibus præstat humanis; duo adhuc sequuntur, sed annis singulis proficiunt ad egressum. O admirabile mysterium Deitatis! quod artuum sepultorum puritatem manifestat sæculo, dum prodit e pavimento, et præparat ad 937 resurrectionem non vermi non morituro [b] dandos, sed luci solis claritati æquandos, ac dominici corporis conformatione clarificandos. Sunt autem hæc sepulcra infra terminum quem superius diximus, apud vicum Atroam [c].

CAPUT LIII.

De sepulcro Thaumasti episcopi.

Thaumastus [d] quoque, juxta expositionem nominis sui, admirabilis sanctitate, Momociacensis urbis fuisse fertur episcopus: de qua urbe nescio qua causa demotus, Pictavum oppidum petiit, ibique præsentem vitam, in bona perdurans confessione, finivit (*An...* 1 *Jan.*). Cui quæ sit merces in cœlo, ad ejus ostenditur tumulum; eumque inhabitare paradisum prodit virtus egrediens de sepulcro: illudque in eo veraciter ostenditur, quod Dominus Jesus Christus in Evangelio Marthæ dicit: *Qui credit in me, etiam si moriatur, vivit* [e] *: et omnis qui vivit et credit in me, non morietur in æternum* (*Joan.* XI, 25, 26). Hic ergo super terram sepulcrum habet ante ipsum atrium beati Hilarii. De quo tumulo erasus a multis pulvis, et haustus, ita dolori dentium febriumque medetur, ut qui hauserit, miretur effectum. Nam ita hæc benedictio assidue expetitur, ut jam in uno loco sarcophagus appareat transforatus.

CAPUT LIV.

De Lupiano confessore.

Infra ipsum Pictavorum terminum, qui adjacet civitati Namneticæ 938 id est, in vico Ratiatensi [f], Lupianus quidam in albis transiens requiescit (*Sæc.* IV, 11 *Oct.*). Hic fertur a beato Hilario antistite donum baptismatis suscepisse; sed mox, ut diximus, migravit a corpore. Cui a Deo bonorum omnium largitore tanta est gratia attributa, ut ad ejus sepulcrum cæcus visum, paralyticus gressum, mutus mereretur eloquium.

CAPUT LV.

De Melanio Rhedonensi episcopo.

Melanius [g] autem Rhedonicæ urbis episcopus, post innumerabilium signa virtutum, jugiter intentus cœlo emicuit sæculo: super cujus sepulcrum miram Christiani fabricam celsitudine levaverunt (*An.* 530, 6 *Nov.*). Sed instinctu maligni, qui semper bonis adversatur operibus, quodam tempore ab igne comprehenditur. Palla etenim erat linea [*Ed.* lignea], quæ sanctum Confessoris tegebat sepulcrum: ilicet, ubi tignorum congeries flamma dominante truncatur, ruunt tegulæ cum ligaturis, et reliquo tecti apparatu. Una tamen e trabibus flammato capite impetu ruinæ propulsa, super tumulum Sancti ruit. Quæ non modo succendere pallam, verum etiam conterere inter se et lapidem sepulcri potuerat. Ruit insuper et immensa multitudo carbonum. Alia quoque vela, quæ vel parietibus vel ostiis dependebant, ad primum flammæ flatum exusta sunt. Hæc vero palla non solum non usta, verum etiam nec summo tenus ab igne decolorata est [h]. Igitur expleto incendio, ingrediuntur populi cum ejulatu magno, et usque ad 939

[a] Canonizatio olim per elevationem corporis defuncti a terra fiebat, super quod altare erigebatur. Unde magnum sanctitatis indicium erat, si miraculo alicujus sepulcrum a terra absque hominum ministerio elevabatur. Quod sancto Droctoveo primo sancti Germani a Pratis abbati contigit, ex ejus Vita, num. 18, sæc. I Act. sanctorum ord. Bened., pag. 257: « Urna ejus tumuli per aliquot annos commota paulatim super terram exegit altare. Habitationem quippe in terra viventium adeptus fuerat, morari inter ambitum terræ morientium penitus non debebat. »

[b] Clar. a, cum Ed.: *Non vermi morituros dandos.*

[c] Forte legendum *Atora*, seu *Atura*, unde nomen Vicus Julii acceperit, quod hodieque retinet, vulgo *Aire*.

[d] Hoc caput et quinque seqq. non habet Clar. a. Mss. omnes cum Bad., *Theomastus*, præter Antuerpiensem, qui habet *Thomastus*. Nominis etymon quod Gregorius affert, nostram lectionem exigit. Mirum est hunc sanctum nequidem in ecclesia sancti Hilarii Pictavensis celebrari, nec in litaniis Pictonicis Ludovici Castanæi, ubi solummodo in addendis habetur ex hoc Gregorii loco. Sepulcrum tamen ejus visitur in oratorio sancti Bartholomæi prope sancti Hilarii basilicam, et quidem celebre ob colicos dolores, quos in pueris sedare dicitur. De urbe vero Momociacensi diximus ad lib. IX Hist. cap. 29, quam Mogontiacensem esse plerique volunt, Labbeus et Castanæus Mumatensem. In tabulis geographicis veteris Galliæ supra Mosam fluvium habetur in Rhemorum finibus, *Momo iacum*, eo loco, ubi situs est Mosomagus, oppidum jam tunc temporis celebre, vulgo *Mouson*. At nusquam legitur ibi episcopum sedisse.

[e] Ed., *mortuus fuerit vivet.*

[f] Celebris fuit locus ille, qui pago nomen dedit, indeque nonnulli Pictonum antistites *Ratiatensis episcopi* titulum tulere. Variæ autem sunt sententiæ de hujus loci situ. Vide notitiam Gall. Valesii. Lupiani festum aliquot Martyrologia die 1 Januarii celebrant et translationem apud Clarummontem die 1 Julii, quem ideo suspicantur nonnulli fuisse Arvernum, et alium a sancti Hilarii discipulo.

[g] Hoc caput deest in Colb. tut. Sanctus Melanius subscripsit concilio I Aurelian. an. 511. Obiit an. 530, die 6 Novembris, quo apud Rhedones colitur, aut certe an. sequenti, si verus obitus dies in Martyrologio Romano assignatur VIII Idus Januarii. Vide Cointium ad an. 530, num. 7 et seqq., et Bollandum ad diem 6 Januarii, ubi ejus Vita exhibetur. Sacrum ipsius corpus asservatur in monasterio ejus nomini dicato ord. sancti Benedicti et cong. sancti Mauri, cujus loci, uti videtur, abbas fuit Bertulfus, qui conc. Cabilonensi, an. 650, pro Durotero epis c. Redonensi subscripsit.

[h] Laud. cum Ed., *dedecorata est.*

sepulcrum Antistitis properant, inter fletus et lacrymas nova gaudia percepturi : removent desuper tumulum ligna cum flammis, apprehensumque tumuli velum, excussis prunis, mirantur omnes illæsum.

CAPUT LVI.

De Victorio Cenomanorum episcopo.

Victorius [a] Cenomanorum episcopus, magnis se virtutibus sæpius declaravit (*An.* 490, 1 *Sept.*). Nam ferunt quadam vice, dum civitas ipsa cremaretur incendio, et validis globis flammæ huc illucque impellente vento propellerentur, hic quasi pastor bonus non perferens ecclesiasticas aulas ab insidiis Satanæ devastari, obviam se turbini obtulit, elevataque manu, facto signo crucis e contra, illico omne cessavit incendium, liberataque civitas gratias Pastori retulit, eo quod non permiserit res suas ab imminenti igne vorari. Et ad hujus sepulcrum sæpius infirmi sanantur.

CAPUT LVII.

De Martino abbate Santonicorum.

Martinus Santonicæ urbis abbas, Martini, ut ferunt, nostri discipulus, apud vicum urbis ipsius, in monasterio [b] quod ipse post magistri dogmata ædificavit, in pace quiescit (*An.* 400, 7 *Dec.*) : ad cujus tumulum quidam [*Ed.*, quædam] e pagensibus manus contractas deferens, retulit sanas. Alius qui exustis humoris febre nervis, poplitibus intortis, gressu caruerat, ut ad sepulcrum sanctum prostratus est, novum robur sumens, ariditate sublata, incolumis relatus est, **940** multos ibi deinceps serviens annos. Hujus sepulcrum Palladius episcopus, cum non valuisset cum multis, opitulante adjutorio Confessoris, cum quinque abbatibus movit, composuitque quo voluit.

CAPUT LVIII.

De Bibiano ejusdem urbis episcopo.

Suburbano quoque urbis hujus Bibianus antistes quiescit [c] (*An...* 28 *Jul.*) : cujus virtutum moles liber qui jam de ejus Vita scriptus tenetur enarrat : nunc autem exoratus, crebro languentibus tribuit sospitatem. Unde videtur ut de tantis miraculis vel unum fari præsumam. Mulier enim cujus manus aruerant, unguibusque jam sauciatæ [*Colb.* 2, sauciata], contractis nervis, opus operandi perdiderant, ad Beati sepulcrum devota prosternitur, factaque oratione, manus redintegratas, laxatis digitorum filis, ad agendas Domino gratias meruit elevare.

CAPUT LIX.

De Trojano ipsius civitatis episcopo.

Trojanus item pontifex ipsius civitatis, huic conjunctus cœlo, vicinus est tumulo [d] (*An.* 532, 30 *Nov.*). Magnæ enim virtutis fuisse dicitur hic sacerdos. Quodam vero tempore, dum inter obscura noctium tempora loca sancta, quæ tunc in circuitu urbis habebantur, uno tantum subdiacono comite circuiret, apparuit ei globus magnus luminis, quasi de cœlo descendens. Cognita autem vir Dei re, ait comiti : Ne sequaris penitus, donec ego te vocem. At ille terræ devolutus, spectabat haud procul quidnam **941** miraculi ageret Dei servus; erat enim ager publicus in quo constiterat. Appropinquante vero lumine, cucurrit sacerdos ad occursum ejus, et usque ad terram se humilians, ait : Benedic, quæso, mihi, beate pontifex. Cui ille qui advenerat, ait : Tu mihi benedic, sacerdos Dei Trojane. Et dato sibi osculo, facta oratione, locuti sunt diutissime simul. Subdiaconus vero attonitus, spectans vidit lumen quod apparuerat, eadem qua venerat via reverti. Vocatoque ad se subdiacono, ait : Accede nunc, ut explicemus

[a] Victuro patri suo successit, a sancto Martino, cujus discipulus fuerat, ordinatus. Sedit annos unum et quadraginta, menses sex, dies decem, ante et post obitum miraculis clarus, ut testatur auctor Gestorum episc. Cenomanensium, cap. 6, tomo III vet. Analect. Mabillon. editus, qui vetus auctor Vitam ejusdem sancti viri a se scriptam laudat. Interfuit concilio Andegav. pro ordinatione Talasii an. 453, et Turon. I, an. 461. Scripsit epistolam cum Leone et Eustochio ad episcopos Lugdunensis Ecclesiæ quæ exstat. Obiit Kal. Septemb. Fausto juniore et Longino bis consulibus.— Pater vero ipsius obiit die 25 Augusti. Uterque sepultus est in ecclesia de Prato, quæ hodieque celebre est monasterium virginum Benedictinarum, ubi in crypta subterranea, quæ aliquot abhinc annis muro obstructa est, visebantur plerorumque priscorum Cenomanensium episcoporum sepulcra, qui ibi circa sancti Juliani tumulum quiescebant. Sanctum Victurium *peculiarem* suum *patronum* appellat sanctus Bertramnus episc. Cenomanensis, in Testamento suo, tomo III Analect. Mabillon. pag. 142, ubi et sancti Victurii basilicam memorat, eam ipsam, nisi fallor, quæ hodieque haud procul ab abbatia de Prato videtur, parochiali titulo donata.— Hoc caput a sancto Odone Cluniacensi abbate laudatur in sermone : Quod Martinus dici potuerit par apostolis, his verbis : *Hinc est quod sancto Trojano Santonensi episcopo in igne* sanctus Martinus *ostensus est.*

[b] Saliginense appellat Cointius ad an. 752.

[c] Sancti Bibiani, seu Viviani aut Vibiani festum colitur die 28 Julii. Fortunatus lib. I, carm. 12, Leontium Burdegalensem laudat ob consummatam ejusdem sancti basilicam, quæ ab Eusebio, tum ab Emerio Santonum episcopis incœpta fuerat. In ea erat sancti Bibiani sepulcrum, quod argento auroque tectum fuisse Leontii et Placidinæ sumptibus idem auctor attestatur. Ecclesia sancti Viviani cum suburbio cognomini hodieque subsistit. Exstat in vet. Ms. sancti Petri Carnutensis epistola sub nomine sancti Augustini ad Bibianum episc. Santonensem data, quæ edita est a nostro Mabillon. in append. ad Liturgiam Gallicanam; ubi respondet Augustinus litteris quas ei Bibianus per Trojanum diaconum suum transmiserat. Secundus est in vulgatis catalogis Santonum episcopus.

[d] Ed. : *ipsius Sanctonicæ civitatis sancto Bibiano huic.* Apud Colb. tut. dicitur *Trofianus*, et *Trophianus.* Ipse est, uti videtur, qui ad Eumerium Namnetensem episc. scripsit epistolam de puero, qui an baptizatus esset nesciebat. Unde colligit Cointius, ad an. 508, Trojanum Chlodoveo e prælio Vogladense revertenti non occurrisse, quod nonnulli dicunt, cum Petrus Trojani decessor conc. I Aurelian. subscripserit an. 511. Alius est a Trojano diacono sancti Bibiani in præced. nota laudato.

cœptum iter ad visitanda sanctorum loca. Tremens vero subdiaconus ait : Quæso, domine, ne despicias humilitatem meam, sed indica mihi quæ videris, animadverti enim nescio quid fuisse divinum. Cui ille : Dico tibi, sed tu nemini dixeris. Nam scito quod in quacunque die hæc publicaveris, ab hoc mundo migrabis. Sanctum, inquit, Martinum Turonicum vidi, et ipse locutus est mihi. Cave ergo ne cui vulgare audeas arcana Dei. Igitur sacerdos impleto vitæ hujus cursu obiit. Subdiaconus vero plenus dierum, ægre ferens quod virtus sancti Trojani occuleretur, convocato episcopo cum clericis, ac civibus [*Al.*, quibusdam] senioribus, omnia quæ a Sancto audierat, et qualiter mysterium luminis viderat, quod manifestissime fidem Trojani Martinique gloriam patefecit, ex ordine reseravit : nec quidquam ex his occuluit, B adjiciens hæc : Et ut probetis vera esse quæ loquor, finito sermone finem facio vitæ. Et his dictis, clausis oculis, obiit, non sine admiratione astantium [a]. Magnæ enim, ut diximus, virtutis fuit beatus Trojanus antistes, et honorabilis inter cunctos cives urbis suæ. Hic fertur dum esset in corpore, si novum, ut assolet, amphibolum [b] induisset, cum quo processurus diœcesim circuiret, fimbriæ hujus vestimenti a diversis diripiebantur, salubre omnis homo computans quidquid ab eo rapere potuisset. Qui sepultus in terris, cœlis se vivere multis virtutibus manifestat. Nam energumeni, frigoritici, cæterique infirmi, plerumque ad ejus tumulum exorantes accepta incolumitate recedunt.

CAPUT LX.

De sepulcro divinitus amoto in eadem urbe.

942 Haud [c] procul ab hujus confessoris æde, erat oratorium parvulum, et in angulo unde arcus oriebatur erat magnus sarcophagus, in quo ferebatur sepultos fuisse duos, sponsum scilicet et sponsam [d], qui post baptismum, in albis positi, a sæculo discesserant : hos etiam affirmabat antiquitas fuisse ex genere sancti Pictavensis Hilarii. Hoc ergo sepulcrum tali in loco situm, non modo pervium arcebat ingredientium, verum etiam qualiter paries, qui a stillicidio infusus fuerat, emendaretur, quia esset contiguus, inhibebat. Qua de causa Palladius pontifex civitatis, qui ex genere quondam divitis Palladii descenderat, removere ipsum a loco summo nitebatur studio (*An.* 580), ita ut, conjunctis amplius trecentis viris, cum funibus trahere et vectibus impellere conaretur, positis jam lapidibus, super quos hic sarcophagus lo- A caretur. Denique impenduntur totæ vires trahentium, sed non valent mutilare sepulcrum : frons cuncta sudore perfunditur, sed opus validum non impletur; voces dantur hortantium atque dicentium : Eia, age, trahe funem, sed non movetur omnino sepulcrum. Quid plura ? Lassantur omnes in opere, et intercedente nocte petunt cuncti dare quietem. Ilicet ubi, transactis nocturnis tenebris, novum illuxit mane, anxius cogitatione sacerdos, rogat iterum procedere suos ad oratorium, ipse anticipans cunctos, ingrediensque invenit ipsum super ipsos quos composuerat lapides, omni firmitate subsistere. Admiransque Dominum glorificat, qui potenti virtute perfecit quod manus humana nequiverat. Horum tamen nomina nulli sunt revelata.

CAPUT LXI.

De sancto Nicetio Lugdunensi episcopo.

943 Nicetius [e] quoque confessor in urbe Lugdunensi, vir totius sanctitatis, conversationis castissimæ, charitatis eximiæ, vita perfunctus est (*An.* 573, 2 *April.*) Cujus eleemosynæ atque humanitates [*Ed.* humilitas] nec investigari tantum, nec enarrari a nobis possunt. Qui postquam beatum spiritum præmisit ad cœlos, positus in feretro, ad basilicam in qua sepultus est ferebatur. Et ecce unus puerulus diuturna cæcitate gravatus, cum reliquis, plangens, adminiculo sustentante, sequebatur. Factum est autem cum graderetur, perlata est vox in aure ejus, secretius dicens : Appropinquare feretro, et cum subter ingressus fueris, protinus recipies visum. C Ille vero interrogabat hominem qui eum trahebat quis esset qui hæc verba auribus suis inferret. Negat ille quemquam videre qui ei loquatur. Cumque bis et tertio hæc vox aures illius verberasset, cognovit aliquid novi gerendum, et se ad feretrum postulat duci. Accedensque, et inter albentium diaconorum turbam perlapsus, quo jussus fuit ingreditur. Denique ut nomen Sancti invocare cœpit, illico, reseratis oculis, lumen recepit. Post hæc puer erat assiduus in basilica ad sepulcrum Sancti deserviens, et lumen accendens : sed a quibusdam civitatis majoribus opprimebatur atque fatigabatur, ut nec victus alimoniam posset habere. Cumque sæpius hæc ad beatum imploraret sepulcrum, apparuit ei Sanctus per visum, dicens : Vade D ad Guntchramnum regem, et ei quid patiaris diligenter enarra. Ipse enim tibi præbebit vestitum et alimentum, eripietque te de manu inimicorum. Denique hac admonitione firmatus puer, ad regem accedens,

[a] Simili modo referente Joanne Diacono in libro IV Vitæ sancti Gregorii Magni cap. 69. Petrus diaconus cum videret invidos homines sancti pontificis memoriam obscurare velle, et jam iis instigantibus quosdam ex ejus libris combustos fuisse, reliquos vero simili sorte brevi damnandos, contestatus est publice in ecclesia se Spiritum sanctum sæpius vidisse beati viri libros suos scribentis capiti in modum columbæ insidentem. Quod ut verum probaret, ait sese in hujus rei testimonium mox animam efflaturum, quod re ipsa contigit. Vix enim verba compleverat, cum in ipso ambone absque ullo dolore defunctus est.

[b] Amphibalus, seu birrus, vestis erat villosa quæ assutum habebat capitium. Vide Cangii Glossarium. Et quidem sanctus Martinus tunicam suam amphibalo suo, id est veste superiori, retento, pauperi dedit, apud Sever. Sulpic. dialogo 1.

[c] Deest hoc cap. in Clar. a.

[d] Nulla est horum apud Santonas memoria, ignoratur quoque oratorii situs, sicut et ecclesiæ sancti Trojani, cujus nullum superest vestigium.

[e] Deest hoc caput cum seq. in Colb. utr. Sancti Niceti Vitam infra habes inter Vitas Patrum, cap. 8.

quæ suggessit obtinuit. Sed et nunc ad sepulcrum beati Confessoris multa miracula Christo auspice tribuuntur. Nam et miserorum **944** ibi catenæ rumpuntur, cæci illuminantur, dæmones effugantur, sanitati redduntur paralytici, perferentes accessus febrium liberantur. In quo loco tam frequenter ostenduntur miracula, ut ex ordine scribi longum sit. Tamen retulit mihi vir fidelis quatuor ibi cæcos ante paucos dies fuisse illuminatos, et quod hominem quem claudum olim noverat, incolumem nuper aspexit.

CAPUT LXII.

De sepulcro Helii ejusdem urbis episcopi.

Dum quadam vice ad occursum supradicti pontificis ambulassem, et loca sancta Lugdunensis oppidi circuirem, vir ille qui nos præcedebat, ad cryptam beati Helii [a] invitat ad orationem, dicens, quia magnus sacerdos in hoc loco quiescit (*An.* 248). Cumque oratione facta Sancti tumulum admirarer, et tacitus de meritis ejus aliquid interrogare cogitarem, aspicio in ostio esse scriptum qualiter sepulcri violator cadaver spoliarit exanime. Inquirens vero causam, si hæc vera essent quæ in ostio picto cernebantur, vir mihi talia retulit : Sanctus Helius tempore paganorum in hac urbe fuit episcopus, qui defunctus sepultus est a fidelibus. Nocte autem sequenti veniens quidam paganus, lapidem qui sarcophagum tegebat revolvit, erectumque contra se corpus Sancti conatur spoliare. At ille, extensis lacertis, constrictum ad se hominem fortiter amplexatur, et usque mane, populis spectantibus [b], tanquam constipatum loris, ita miserum brachiis detinebat. Igitur judex loci violatorem sepulcri jubet abstrahi, ac legali [c] pœnæ sententia condemnari; sed non laxabatur a Sancto. Tunc intelligens voluntatem defuncti, facta judex de vita promissione, laxatur, et sic incolumis redditur. O vere sanctam ultionem pietate permistam! Retinuit hominem ut argueret, sed tradi non permisit supplicio, **945** quem jam reddiderat emendatum.

CAPUT LXIII.

De filia Leonis imperatoris.

Leonis [d] autem Romani imperatoris filia, cum a spiritu vexaretur immundo, et per loca sancta duceretur, assidue clamabat nequam spiritus : Non hinc egrediar, nisi archidiaconus Lugdunensis adveniat; et nisi ipse me de hoc vasculo, quod acquisivi, eji-

A ciat, nullatenus hinc sum egressurus. Audiens hæc imperator, dirigit suos in Gallias. Quem illi repertum suppliciter exorant, ut cum eis ad visitandam puellam Romam dignaretur accedere. Ille vero contradicens, et se indignum per quem Christus miracula ostenderet esse vociferans, admonitus episcopi sui consilio, cum eisdem missis iter dirigit [e] et ad imperatorem veniens cum honore suscipitur. Audiens autem de infirmitate puellæ, se ad basilicam beati Petri apostoli confert : ibique, continuato cum vigiliis et orationibus triduano jejunio, quarta die per invocationem Domini nostri Jesu Christi, et crucis vexillum, immundum spiritum a corpore puellæ depellit. Qua sanata, tria ei centenaria auri imperator offert : sed ille vir altioris spiritus caducas divitias pro nihilo respuit, dicens : Si
B me tuis muneribus locupletare desideras, illud quod cunctæ proficiet civitati largire. Tributum, ait, in tertio circa muros milliario populis cede, hoc utrisque animabus salubre beneficium erit. Aurum vero tuum necessarium non habeo, pauperibus illud pro tua tuorumque felicitate dispensa. Quod ille non abnuens, aurum pauperibus erogat, et tributum petitum civitati concedit. Unde usque hodie circa muros urbis illius in tertio milliario tributa non redduntur in publico. Post discessum vero beati archidiaconi, ait imperator suis : Si iste, inquit, Deum plusquam pecuniam diligit, digne ecclesia illa, cui talis minister obsequitur, nostris muneribus illustratur. **946** Tunc capsam ad sancta Evangelia recludenda, patenamque et calicem ex auro puro pretiosisque lapidibus præce-
C pit fabricari. Quod, miro perfectum opere, per hominem creditum dirigit ecclesiæ. Sed nuntius ille inter Alpes positus, qui hæc exhibebat, ad aurificis cujusdam domum divertit; cumque ab eo artifex sciscitaretur quid negotii gereret, rem secretius ac simpliciter pandit. Et ille : Si, inquit, meo consilio conniventiam præbueris, multa nobis hæc ratio poterit lucra deferre. Ad hæc ille, diabolo instigante, seductus, et, ut fertur inter rusticos sermo vulgatus, quod inhianti auro ac circumventionis fallacias inferenti sæpius animi conjunguntur, statim hujus consilii effectus est consentaneus. Tunc ille deceptor fecit similes de argento species, ut nihil aliud quam aurum purissimum putaretur, et sic opera quæ cum gemmis filisque aureis fuerant superposita studiosis-
D sime cum clavis affixit. Veruntamen calicem non comminuit, quia cataclyza [f] in ipso fuerant solidata.

[a] Laud. et Clar. a, *Heliæ*. Colb., *Elii;* et infra, *Helias*. In vulgatis catalogis locum habet ante Faustinum quem sanctus Cyprianus laudat in epist. 67, novæ edit. 68, an. 254 scripta, ad Stephanum papam contra Marcianum Arelatensem, qui sese Novatiano conjunxerat. Heliam et Faustinum in unum conflat Severus in Chronologia episc. Lugdunensium.

[b] Ed. plerique, *exspectantibus*. Simile miraculum narrat Joannes Moschus Prati Spirit. cap. 78, ubi fur a virgine mortua quam spoliaverat dimissus non est, quin se monasticam vitam amplexurum spopondisset. Ibidem, cap. 77, alius sepulcri violator cæcitatem incurrit. Vide et Gregorii Magni Dialog. lib. III cap. 22.

[c] Colb. a, et Clar. b, *legalis*. Sepulcri violatores capite plectendos passim leges civiles pronuntiant. Complures ea de re videsis in Cod. Theodosiano.

[d] Inter imperatores qui Romæ regnarunt, nullus Leo est appellatus. An hic Leo fuerit qui post sæculi v medium CP. imperavit, an quivis alius, divinare non licet.

[e] Colb. a, *missis dirigit*. Clar. et Colb. tut., *dirigitur*.

[f] Clar. b, *Cataclipha*. Hic locus sic exponendus est, *quia lapilli pretiosi solidius vasi inserti erant*. Sic et vestes ex *cataclysis*, seu potius *catacl stis* dicebantur, in quibus gemmæ et lapides erant intexti, aut quæ opere phrygio adornatæ erant. Vide Cangii Glossarium.

Denique portitor cum hac fraude Lugdunum advenit, oblatisque muneribus, ab episcopo muneratur : regressusque ad socium, aurum de speciebus figuratum recipere flagitat. Artifex vero adhuc non esse totum paratum pronuntiat, sed sub ipsa expliciturum se nocte pollicetur. Exacta igitur cœna, cum in cellula qua hæc operabatur, pariter residerent, concussa subito a terræ motu super eos diruit, disruptaque terra sub pedibus eorum, ipsos pariter cum pecunia deglutivit, descenderuntque viventes ac vociferantes in tartarum, ultusque est Deus velociter de fraude Ecclesiæ suæ. Ego vero has species in ecclesia Lugdunensi sæpissime vidi. Sit hoc populis documentum, ut nullus res ecclesiæ aut appetere, aut fraudare nitatur. Nam aliter, videbit Dei judicium super se velociter imminere.

CAPUT LXIV.

De muliere quæ Epipodii martyris calceamentum collegit.

947 Requiescit in suburbano murorum urbis ipsius mulier (*An.* 178), quæ dicitur collegisse calceamentum beati martyris Epipodii[a], quod de pede ejus cecidit, cum ad martyrium duceretur : ad cujus tumulum sæpius frigoritici cæterique infirmi sanantur. Erasum de tumulo ipso pulverem hauriunt incolumesque discedunt.

CAPUT LXV.

De alia muliere, cui vir pro oblatione apparuit.

Duos in hac urbe fuisse ferunt, virum scilicet et conjugem ejus, senatoria ex gente pollentes, qui absque liberis functi, hæredem Ecclesiam dereliquerunt; sed vir prius obiens, in basilica sanctæ Mariæ sepultus est. Mulier vero per annum integrum ad hoc templum degens, assidue orationi vacabat, celebrans[b] quotidie missarum solemnia, et offerens oblationem pro memoria viri : non diffisa de Domini misericordia, quod haberet defunctus requiem in die qua Domino oblationem pro ejus anima delibasset, semper sextarium Gazeti vini præbens in sacrificium basilicæ sanctæ. Sed subdiaconus nequam, reservatum gulæ Gazetum[c], acetum vehementissimum offerebat in A calice, muliere non semper ad communicandi gratiam accedente. Igitur cum fraudem hanc Deo placuit revelare, apparuit vir mulieri, dicens : Heu, heu, dulcissima conjux, in quid[d] **948** defluxit labor meus in sæculo, ut nunc acetum in oblatione delibem! Cui illa : Vere, inquit, quia charitatis tuæ non immemor, semper Gazetum potentissimum obtuli pro requie tua in sacrario Dei mei. Expergefacta autem admirans visionem, eamdemque oblivioni non tradens ad matutinum secundum consuetudinem surrexit. Quibus expletis, celebratisque missis, accedit ad poculum salutare : quæ tam fervens acetum hausit ex calice, ut putaret sibi dentes excuti, si haustum segnius deglutisset. Tunc increpans subdiaconem, emendata sunt quæ nequiter fuerant[e] defraudata. Sed nec hoc B miraculum sine operis boni merito gestum puto.

CAPUT LXVI.

De Memmio Catalaunensi episcopo.

Catalaunensis[f] vero urbis proprius exstat patronus Memmius antistes, qui cum adhuc maneret in corpore mortali, mortuum dicitur suscitasse (*Sæc.* II, *vel* III, 5 *Aug.*). Ad cujus nunc sepulcrum sæpius confractas miserorum catenas atque compedes vidimus, sed et nos proprie virtutem ejus experti sumus. Quodam enim tempore, dum in urbe illa commoraremur, puer unus ex nostris a febre corripitur, fatigatur vomitu, ac cibum potumque simul exhorret : nobis vero magna consumptio generatur, quod hujus pueri infirmitas itineri nostro moras innecteret. Nec mora, basilicam C Sancti adeo, sepulcro prosternor pro puero, effusis lacrymis deprecor, ut qui laborantibus vinctis, disruptis compedibus, respectu pietatis plerumque consolationem exhibuit, huic febricitanti medelæ refrigeria ministraret. **949** Mirum dictu : in ipsa nocte a Sancti virtute visitatus infirmus mane facto incolumis surrexit a lectulo.

CAPUT LXVII.

De Lupo Tricassinorum episcopo.

Lupum[g] antistitem apud Tricassinorum Campaniæ urbem sepultum (*An.* 479, 29 *Jul.*), nulli ha-

[a] De Epipodio egit Gregorius lib. I de Glor. mart. cap. 50. Ejus vero Acta dedimus inter sincera martyrum ad an. circ. 178. In his mulier hic memorata dicitur Lucia.

[b] Nota loquendi modum, quo missa etiam a muliere *celebrata* dicitur. Observa etiam locum insignem ad probandum sacrificium pro requie defuncti procuranda. Denique ex hoc loco patet, non omnes qui offerebant, aut sacrificiis intererant, semper Eucharistiam sacram in ea missa percepisse. Hinc merito Mabillonius, lib. I Liturg. Gallic. cap. 6, observationem in tractatum sancti Cypriani de oratione Dom. editoris Oxoniensis reprehendit, asserentis ignotam olim fuisse solitarii sacerdotis communionem ex his sancti Cypriani verbis : « Quando in unum cum fratribus convenimus, et sacrificia divina cum Dei sacerdote celebramus, etc. » Celebrare enim missam dici potest etiam laicus, si solummodo missæ intersit, ut ex hoc et aliis Gregorii nostri locis patet.

[c] Id est, *reservato... Gazeto.* De hoc vino vide notas in lib. VII Hist. cap. 29.

[d] Colb. a et Clar. b, *inquit*, Colb. tut. *in quo.* In Ed. et aliquot Scriptis absolute, *defluxit.*

D [e] Clar. a, cum Ed., *excuti, quæ nequiter fuerat.*

[f] Hoc caput deest in Clar. a. Auctor est Frodoardus, Memmium simul cum sancto Sixto Rhemorum primo episcopo a sancto Petro in Gallias missum fuisse. Hanc missionem sancto Petro tribuit quoque vetus auctor ejus Vitæ, qui sæculo VII floruisse dicitur; Almanno tamen monacho Altivillaris in diœcesi Rhemensi, qui sæculo IX floruit, visum est satis eam ad sanctum Clementem revocare. Vide Mabillon. Analect. tom. II pag. 86 et seq., ubi et de ejus inventione sub Carolo Calvo an. 868 agitur. Abbatia sancti Memmii, vulgo *saint Menge*, hodieque persistat prope Catalauni muros, primum a monachis, nunc a canonicis regularibus inhabitata.

[g] Lupus e monacho Lirinensi factus episcopus Trecarum cum sancto Germano Antissiodorensi in Britanniam transmisit contra Pelagianos decertaturus, ubi Verolamii synodo interfuit. Suam urbem, cui Attila Hunnorum rex excidium minabatur, libe-

betur incognitum : ad cujus basilicam Mauri [a] cujusdam servus, negligentia admissa, confugit; frendens vero dominus ejus, de vestigio prosecutus, ingressus basilicam, nec oratione prostratus, blasphemias [*Al.* blasphemans] in Sanctum evomere cœpit, ac dicere : En tu, Lupe, servum meum auferes, et propter te non licebit mihi in eum ultionem debitam exercere? Et injecta manu servum trahere cœpit, dicens : Non mittet hodie hic Lupus manum suam de sepulcro, ut eruat te de manibus meis. Hæc dicente misero, extemplo lingua quæ in Sanctum blasphemias effudit, divinitus obligatur : atque mutatus [*Al.*, mutus] homo debacchare cœpit per totam ædem, dans mugitum ut pecus, sermonem ut homo non proferens. Cumque hæc suis nuntiata fuissent, apprehensum duxerunt ad domum suam. Uxor vero ejus multa munera in basilicam posuit; sed hic tertia die cum gravi cruciatu vitam finivit. Quo defuncto, mulier quæ dederat recepit, servus tamen permansit ingenuus.

CAPUT LXVIII.

De Aventino ministro ejus.

Huic antistiti famulabatur Aventinus [b] quidam religiosus (*An.* 537, *4 Feb.*), ad quem post hujus obitum captivi fecere **950** confugium, quorum domino Aventinus pretium obtulit. Sed ille obligans se sacramento ait : Nunquam hæc nisi in pago meo sum accepturus. Deditque dexteram suam, quod si illuc pecuniam transmitteret, iste confestim captivos a vinculo servitutis absolveret. Transmisso itaque pretio, oblitus dominus fidei suæ, dum captivos absolvere dissimulat, ipse ligatur. Nam statim summitas digiti de manu quæ fidem fecerat dolere graviter cœpit : deinde paulatim dolor accrescens, per manum brachiumque totum extenditur. Quid plura? Truncatum ad ipsam juncturam cubiti brachium cum (*sic*) cecidit, et hic spiritum exhalavit. Uxor vero ejus post hæc voluit eos iterum ad servitium revocare; sed capitis dolore percussa, virum secuta est. Et sic hi in ingenuitate perpetua absque ullius scripturæ munitione manserunt.

CAPUT LXIX.

De Marcellino episcopo.

Habet [c] et Ebredunensis urbs patronum proprium, Marcellinum antistitem, per quem dum adhuc in B corpore moraretur, multa Christus miracula operatus est (*Sæc.* IV, 20 *April.*). Hic enim fecisse dicitur lavacrum ad baptizandum, in quo Natale Domini dominicæ [d] cœnæ aqua dicitur divinitus exoriri. De quo etiam ad aliud lavacrum, in quo consuetudo prisca baptizari instituit, aqua defertur. Non tamen cumulatur, ut de illis fontibus Hispaniæ supra retulimus (*Cap.* 24 *de Glor. mart.*). Ad hujus ergo sancti sepulcrum lychnus assidue lumen præbet : sed accensus semel multis noctibus sine ullo additamento perdurat; et plerumque contingit ut exstinctus a vento, **951** divinitus iterum accendatur. Ex quo oleo plerumque infirmi medicamenta suscipiunt.

CAPUT LXX.

De Marcello episcopo Decnsi.

C Fuit etiam et Marcellus Deensis [e] urbis episcopus

ravit. Complures ei epistolas Sidonius scripsit, a quo *episcopus episcoporum, Galliæ pontificum facile princeps, vir sanctus*, etc., non semel dicitur. Eumque laudat epist. 1 libri VI, *ob novem quinquennia in apostolatu decursa*. Ejus Vitam habet Surius die 29 Julii. Sepultus est in suburbana ecclesia sanctæ Mariæ, postmodum sancti Lupi dicta, ob crebra miracula quæ ad ejus sepulcrum fiebant. — Hac ecclesia, sæculo IX labente, a Normannis destructa, nova intra urbem sub ejusdem sancti Lupi nomine paulo post exstructa est, in qua beati pontificis reliquiæ depositæ fuerunt. Sacello vero sancti Martini, quod e prima ecclesia supererat, clerici aliquot præfecti fuerunt, qui anno 1104 canonicorum regularium institutum suscepere, quos anno 1135 imitati sunt canonici novæ ecclesiæ sancti Lupi in urbe, jam quippe ibi monachi defecerant. Et hæc fuit utriusque abbatiæ canonicorum regularium origo in urbe Trecensi. Videsis Camuzati Promptuarium. Porro non liquet quis fuerit extremus beati Lupi annus.

D [a] Sic Mss. et Bad. ; cæteri Ed., *Maurus*.

[b] Hujus Vitam edidit Camuzatus in Promptuario Tricassino, et Bollandus die 4 Febr. ; ubi sub sancto Cameliano beati Lupi successore floruisse dicitur, et ab eo ecclesiæ promptuariis præpositus. Hic vero extra urbem secessit, ut sibi paulo liberius vacaret; dein ad locum, Insulam dictum, quod Oza fluvio (*l'Oze*) circumdaretur, ibique abbatis munere functus, tandem sancto Fidolo (*saint Fale*) sibi substituto, circa an. 534, in solitudinem prope Verrerias secessit, ubi anno 537 defunctus est. — Monasterii Insulæ situs adeo incertus est, ut neque Camuzato, neque aliis viris eruditis, qui loca lustraverunt, probe notus sit. Celebre tamen olim fuit, ut patet ex Vita sancti Leonis abbatis Mentuniaci, ibique sepultus fuit sanctus Melanius episc. Trecensis. Præferenda videtur eorum sententia qui putant esse oppidulum duobus circiter leucis dissitum ab urbe, hodieque Insula (*l'Ile*) dictum, ubi visitur prioratus monasterii Molismensis. Cæterum sancti Aventini corpus beatus Vincentius, tunc Trecarum episcopus, in ecclesia suburbana a se constructa in loco ubi vir sanctus aliquandiu vixerat, deposuit, ubi et ipse postea sepultus est. Hodie parochiæ titulo sub sancti Aventini nomine gaudet, ejusque reliquias possidet, quas tamen in cathedrali ecclesia alii asservari contendunt. Vide Cointium ad ann. 4?6 et 537.

[c] Deest hoc caput in Colb. tut. Sancti Marcellini Acta post Mombritium edidere Bollandiani 20 Maii, ubi dicitur a sancto Eusebio Vercellensi consecratus episcopus, Ebredunensem ecclesiam, quæ Alpium Maritimarum metropolitana est, instituisse. Socios habuit Domninum et Vincentium, qui apud Diniam quiescunt. Eos Wandelbertus simul jungit in Martyrologio, in aliis tamen variis diebus celebrantur.

[d] Editi, *Domini et dominicæ*. Pith., *Natale dominicæ cœnæ*, id est, in solemnitate Cœnæ dominicæ. Codex tamen ad quem editum suum contulit, ut cæteri, habet *Domini, dominicæ*. Unde suspicor id solummodo ex conjectura emendatum a Pithœo fuisse.

[e] Colb. 2, Clar. a et Bad., *Diensis*. Utraque lectio bona, dicitur hodieque *Die* in Delfinatu sub metropoli Viennensi, cujus sedes diu Valentinæ unita, paucis abhinc annis divisæ sunt, et utrique urbi suus datus est episcopus. Marcellus vero circa sæculi VI initium floruit. Ejus basilica cum monasterio sibi adjuncto Cluniacensis ord. extra urbem sita, sæculo proxime elapso a Calvinianis hæreticis destructa est. Inde monachi in urbem translati ibi hodieque perseverant. Sancti Marcelli Vitam sanctus Ulfinus, qui sæculi VIII initio Diensem ecclesiam rexit, soluta oratione scripsisse dicitur. De eo Martyrolog. Romanum et Bollandiani ad diem 9 Aprilis.

magnificæ sanctitatis, ad cujus nihilominus tumulum lychnus accensus diuturno spatio lucere solet : præstat ex eo oleo virtus Domini medicinam infirmis (*An.* 500, 9 *April.*).

CAPUT LXXI.

De Metria Aquensium confessore.

Aquensibus (vulgo *Aix*) etiam est concessus inclytus athleta Metrias [a], vir in corpore, juxta historiam actionis (13 *Nov.*) magnificæ sanctitatis, et licet conditione servus, liber tamen justitia : qui, ut ferunt legentes certaminis ejus textum, peracto cursu boni operis a sæculo victor abscessit, sæpius se in cœlis degere virtutibus manifestis ostendens. Tempore igitur quodam cum Franco episcopus hujus municipii ecclesiam gubernaret (*An.* 566), Childericus, qui tunc primus apud Sigibertum regem habebatur, villam ejus competit [b], dicens, quia injuste ab Aquensi ecclesia retineretur. Et dicto citius convenitur episcopus : datisque fidejussoribus, in præsentia regis adsistit, clamans et obsecrans ut rex ab hujus causæ audientia præsentiam suam averteret [c], ne cœlesti judicio condemnetur, addens : Scio enim virtutem Metriæ viri beati, quod velociter in pervasorem suum irrogat ultionem. Denique conjuncti auditores [d] causam discutiunt. Insurgit Childericus, atque improperans criminibus exacervatum [e] episcopum, quod res fisci ditionibus debitas iniquo ordine retineret, extrahi eum vi a **952** judicio jubet; et tentum, ablata per judicium præsentium villa, trecentis aureis condemnavit. Favebant ei omnes, nec quisquam contra voluntatem ejus audebat decernere, nisi quod eidem libuisset. Denique condemnatus spoliatusque sacerdos ad urbem rediit, atque prostratus in orationem coram sepulcro Sancti, dicto psalmi capitello, ait : Non hic accendetur lumen [f], neque psalmorum modulatio canetur, gloriosissime Sancte, nisi prius ulciscaris servos tuos de inimicis suis, resque tibi violenter ablatas Ecclesiæ sanctæ restituas. Hæc cum lacrymis effatus, sentes cum acutis aculeis super tumulum projecit; egressusque clausis ostiis similiter in ingressu alias collocavit. Nec mora, corripitur pervasor a febre, decumbit lectulo, exhorret cibum, fastidit et potum, profert æstuans juge suspirium. Cui etiam si ab ardore febris interdum sitis accederet, aquam tantum, nihil aliud hauriebat. Quid plura? In hac ægrotatione integrum ducit annum; sed mens prava non flectitur. Interea labitur cæsaries cuncta cum barba, et ita omne caput remansit nudum, ut putares eum olim sepultum, nuper ejectum fuisse post funera de sepulcro. His et talibus miser afflictus malis sero recogitat, dicens : Peccavi, eo quod exspoliaverim Ecclesiam Dei, atque episcopo sancto intulerim injuriam. Nunc autem ite quantocius, et reddita villa, sexcentos aureos super tumulum Sancti deponite; est enim mihi spes quod res reddita tribuat ægrotanti medelam. Quod audientes homines ejus, accepta pecunia, fecerunt sicut eis fuerat imperatum. Reddiderunt agrum, solidosque super sepulcrum servi Dei posuerunt. Sed cum hoc fecissent, statim ille in loco quo erat spiritum exhalavit; lucratusque est detrimentum animæ per ademptionem acquisitionis iniquæ. Episcopus autem obtinuit ultionem de inimico **953** Ecclesiæ, quam promiserat futuram per Athletæ Dei virtutem.

CAPUT LXXII.

De sancto Arvatio Trajectensi episcopo.

Arvatius [g] vero Trajectensis episcopus, tempore Chunorum, cum ad irrumpendas prorumperent Gallias fuisse memoratur (*An.* 450, 13 *Maii*); qui et sepultus refertur juxta ipsum pontem aggeris publici [h] : circa cujus sepulcrum quamvis nix delluxisset, nunquam tamen marmor quod super erat positum humectabat; et cum loca illa nimii frigoris gelu ligentur, et nix usque in trium et quatuor pedum crassitudinem terram operiat, tumulum ullatenus non attingit. Datur enim intelligi verum Israelitam hunc esse. Nam illis [*Forsan*, illi] inter muros aquarum aquæ non sunt pernicici, sed saluti; et circa hujus justi tumulum nix decidens, non humoris causa est, sed honoris. Videasque in circuitu montes niveos elevari, nec tamen attingere terminum monumenti; et non miramur si terra operiatur nive, sed admiramur quod attingere ausa non est locum beati sepulcri. Nam plerumque devotio studiumque fidelium oratorium construebant de tabulis ligneis levigatisque : se protinus aut rapiebantur a vento, aut sponte rue

[a] Alii, *Mitrias*. Clar. b, *Menas*; et infra, *Metriæ*.

[b] Competere est rem alienam occupare. Unde Gregor., lib. IV, cap. ult., *rerum alienarum competitor* dicitur qui eas invadebat.

[c] Colb. tut. et aliquot Ed., *ad.. audientiam... averteret*. Bal., *adverteret*.

[d] Sic Colb. 2 et Clar. b; cæteri, *adjutores*.

[e] Colb. a, et Clar. a, *exacerbatum*. Bell., *criminibusque exacerbatum*.

[f] Idem fecit sanctus Eligius ex ejus Vita a sancto Audoeno, lib. I, cap 30. Cereos ante sancti Stephani reliquias accensos memorat Evodius in libris de Miraculis sancti Stephani apud Augustinum.

[g] Sic habent Mss. et Editi, quos vidi, excepto unico Clar. a, qui habet *Servatius*, cui consentit Codex sancti Laurentii Leodiensis, qui huic ecclesiæ oblatus est in ejus dedicatione a Reginardo Leodiensi episcopo, facta an. 1034, ut observat Henschenius in Exegesi de episcopatu Trajectensi, ubi *Servatii* nomen esse retinendum pluribus contendit. Codex tame sancti Dionysii sæculo VIII scriptus, quem penes s habebat, *Aravatius* exhibet, ut monuit me vir Cl. Da niel Papebrochius. Sic et habet Codex Floriacensis in capitum indice : *De Aravatio Trajectensium epi scopo*. Vide quæ observavimus ad caput 5 libri Hist. et ad cap. 1 Fredegarii Epitom. Porro hac prim occasione Tungrorum episcopum Trajectensem nur cupatum fuisse observat Valesius; Bad. tamen, Clar. a, alt. manu, hic habent *Tungrensis*.

[h] Aggeris publici nomine designari viam publicam seu militarem lapide vel silice stratam probat Alte serra in cap. 5 lib. II Hist. ex l. 4 et 5 Cod. Theodo Sulpicius Sever., dial. 2, cap. 4, sic loquitur : « P aggerem publicum plena militantibus viris fiscal rheda veniebat. » Agger dicitur quoque sepis gen viis publicis aut fluviis impositum ad continendas r pas. Servio est media pars viæ paulo elevata, et la pide strata. Unde et viæ militares stratæ dictæ sun

bant. Et credo idcirco ista fieri, donec veniret, qui dignam ædificaret fabricam in honorem Antistitis gloriosi. Procedente vero tempore adveniens in hanc urbem Monulfus [a] episcopus (*An.* 550), templum magnum in ejus honorem construxit, composuit, ornavitque, in quod multo studio et veneratione translatum corpus magnis nunc virtutibus pollet.

CAPUT LXXIII.

De cœmeterio Augustodunensis urbis.

954 Cœmeterium apud Augustodunensem urbem Gallica lingua vocitavit [b], eo quod ibi fuerint multorum hominum cadavera funerata : inter quæ quod sint quorumdam fidelium dignarumque Deo animarum sepulcra, frequens occulti psallentii mysterium docet; cum plerumque multis appareant, in ipso vocum præconio reddentes omnipotenti Deo gratiarum debitam actionem. Nam audivi quod duo ex incolis loci, dum loca sancta orandi gratia circumire disponerent, audiunt in basilica sancti Stephani, quæ huic conjungitur cœmeterio, psallentium sonum : admirantesque dulcedinem moduli, appropinquant ad ostium templi, autumantes a quibusdam religiosis vigilias celebrari. Ingredientes autem, et orationi diutissime incumbentes, consurgunt, psallentii chorum conspiciunt; nihilque lucere per templum, nisi propria claritate cuncta prospiciunt splendere : de personis vero nullam prorsus agnoscunt. Denique cum essent attoniti et stupore perculsi, unus de psallentibus accedit ad eos, dicens : Exsecrabilem rem fecistis, ut nobis arcana orationum Deo reddentibus adesse præsumeretis. Discedite ergo, et a domibus vostris [c] abscedite, alioquin ab hoc mundo migratis. Ex quibus unus discedens abiit; alter vero qui in loco remansit, post non multos dies a sæculo commigravit.

CAPUT LXXIV.

De sepulcro Cassiani episcopi.

955 In hoc cœmeterio vidi beati Cassiani sacerdotis magni sepulcrum [d] a multis infirmis erasum, quod pene transforatum eo tempore putabatur (*Sæc.* 5 *Aug.*). Abluuntur enim ex hoc pulvere ægroti, et protinus virtutis magnitudinem sentiunt. Ibi et Simplicius (*Vid. cap.* 76) ipsius, ut aiunt, urbis episcopus est sepultus, cui crimen adulterii sæva populorum objecit insania.

CAPUT LXXV.

De Riticio episcopo.

Sed quia de his aliquid proloqui juvat, prius de sancto Riticio [e], quia prior obiit, sermo habendus est. Fuit autem nobilissimis parentibus et litterarum acumine clarus (*An.* 314, 19 *Jul.*), qui, transacta adolescentia, uxorem simili morum honestate præclaram sortitus est cum qua spiritalis dilectionis conhibentia, non luxuria copulatur. Concurrunt eleemosynæ, vigiliæ celebrantur, et opus Dei per eos incessabiliter exercetur. Igitur longa post tempora mulier declinans caput ad lectulum, beati viri auribus extrema profert verba, dicens : Deprecor, piissime frater, ut post discessum meum, percurso ævi tempore, in illo quo ego collocor sepulcro ponaris, ut quos unius castitatis dilectio uno conservavit in toro, unius retineat sepulcri consortium. Hæc effata, lacrymans spiritum emisit ad cœlos. At Riticius episcopatum Augustodunensis urbis populo eligente 956 sortitur : qui talem se præbuit in religione, ut morum bonitas pontificatus gratiæ æquaretur, et ad diem obitus per diversos gratiarum spiritualium gradus plena perfectione consummationeque veniret. Quo abluto et super feretrum posito, movere ipsum non queunt officia famulantium. Tunc in stupore mentis defixi, audiunt a quodam sene, virum dominam conjurasse ut eos unius sepulcri amplitudo susciperet : sermone vero percurso, confestim sustollitur feretrum, allatoque eo prope sepulcrum, resumit sacerdos spiritum. Alloquitur sociam dicens : Recordare, dulcissima conjux, quæ nobis fueras deprecata. Nunc suscipe exspectatum diu fratrem, et conjungere artubus impollutis, quos non luxuria polluit, sed castitas vera mundavit. Hæc eo dicente, mirum in modum commotum sepulcrum, uno in loco ossa virginis conglobantur : beatus vero Sacerdos, receptus in pacis somno hujus sepulcri tectus est opertorio [f]. Huic Cassianus, cujus supra meminimus, successit. Post hunc Egemonius cathedram pontificatus assumpsit [g].

[a] Sedit inter sanctos Domitianum et Gundulfum, de quo plura Herigerus, Ægidius Aureævallis, etc. Vide Henschenium in præmissis ad tom. VII Maii Bollandi, et Cointium ad an. 550.

[b] Est tamen vox e Græco derivata κοιμητήριον, quasi dormitorium. Mss., *cimiterium*. Porro hodieque haud procul ab Ædua urbe visitur cœmeterium, ubi ingens lapideorum sepulcrorum numerus superest, cum ecclesia, aut potius ecclesiæ sancti Stephani muris, absque tecto. Ibi Petrus Ladoneus sanctorum Rheticii, Cassiani, Simplicii aliorumque Augustoduni episcoporum tumulos exstare scribit. Vide notas in cap. seqq.

[c] Sic Colb. tut. At Colb. a et Clar. a, *vestris*. Cæteri Mss. et Ed., *ad domos vestras*.

[d] Vidit et illud sanctus Germanus episc. Antissiodori, cum sanctus Cassianus gloriam suam revelasset, se sese ac plebem precibus commendavit beatus Antistes, ut narrat Constantius Vitæ lib. II, cap. 6. In hoc autem cœmeterio hodieque sancti Cassiani sepulcrum habetur in oratorio ipsius nomini sacrato. At nulla ibi sancti Simplicii memoria, cujus forte sepulcrum eum cæteris commistum est.

[e] Colb. tut., *Aricio*, et infra *Aricius*. Celebris est Rheticius in Historia ecclesiastica, qui a Constantino Magno in causa Donatistarum judex datus fuit. Subscripsit conc. Arelatensi I, anno 314. Eum ejusque opera passim laudant Hieronymus, Augustinus, Optatus, etc.

[f] Juxta cœmeterium capp. præced. laudatum habetur ecclesia parochialis sancti Petri de Strada (*de l'Etrier*) dicta, in qua visitur sepulcrum beati Antistitis sub fornice parvo in muro ecclesiæ eavatum, cum hac recenti inscriptione : SCS RHETITIUS EPS ÆDUENSIS CCCXIV.

[g] Habemus in vetustis Mss. Codd. Vitam sancti Cassiani, soluta et stricta oratione descriptam, in qua Rheticio Egemonius, et huic Simplicius successisse

CAPUT LXXVI.

De Simplicio episcopo.

Quo decedente, beatus Simplicius ecclesiæ ipsi præponitur [a] (*An.* 361, 24 *Jun.*). Fuit autem de stirpe nobili, valde dives in opibus sæculi, nobilissimæ conjugi sociatus : his fuit castissima, obtegente sæculo, vita, soli Deo cognita, mortalibus tamen ignota. Erant enim ambo justi et in eleemosynarum semina ac vigiliarum tolerantiam valde promptissimi. Interea propter illam, ut diximus, **957** sæculi dignitatem, Simplicius, decedente Egemonio, a populis eligitur, sed a Deo pro castitatis et sanctitatis gloria destinatur. Accepto quoque pontificatus ordine, beata soror, quæ prius fuerat non libidine, sed castitate viro conjuncta, non passa est a stratu pontificis submoveri; sed in illa puritatis castitate, qua prius, viri castissimi torum adibat, secura de conscientia mentis sanctæ, sciens se uri non posse ab incentivi ignis ardore. Sed sæva dæmonis invidia contra sanctos Dei probrosa excitat bella, et quæ instinctu suo destruere non potuit, nititur verbis subdolis infamare. Quid plura ? In illo dominici Natalis die commoventur cives in scandalum, et ad beatam Virginem rapido cursu concurrunt, dicentes : Incredibile est mulierem viro junctam pollui non posse, sed nec vir poterit artubus mulieris junctus a coitu abstinere. Sic etenim Solomonis proverbia proferunt: *Nemo*, ait, *tangens picem mundus poterit esse* (*Eccli.* XIII, 1). Neque enim in sinu ignem quis gestiens non cremabitur. Ergo videmus vos uno in toro recumbere, et suspicari aliud non possumus, nisi misceamini simul. His commota Virgo sanctissima, aggreditur Pontificem simili castitate pollentem, replicatisque coram omni populo sermonibus quos audierat, puellam, quæ tunc plenam, ut assolet, pro injuria hiemis arulam cum carbonibus retinebat, vocat [b]; expansoque pallio prunas ardentes suscipit, et fere horæ unius spatio tenens, sacerdotem evocat, dicens: Accipe mitiorem solito ignem, nequaquam tuis velaminibus nociturum, ut ostendant in nobis hæ flammæ exstinctas flammas esse luxuriæ. Suscipiente vero Pontifice, nihil nocitum est velamen ejus ab igne. Hoc miraculo populus, qui erat tunc incredulus, credidit Deo, et inter septem dies amplius quam mille homines sacri innovatione lavacri sunt renati. Quos D

A suscipiens Ecclesia, gaudens cœlesti regno per h[illegible] milites copulavit.

CAPUT LXXVII.

De simulacro Berecynthiæ.

958 Ferunt etiam in hac urbe simulacrum fuis[se] Berecynthiæ, sicut sancti martyris Symphoriani pa[s]sionis declarat historia [c]. Hanc cum in carpento p[ro] salvatione agrorum ac vinearum suarum mise[ri] gentilitatis more deferrent, adfuit supradictus Sim[plicius] episcopus, haud procul aspiciens cantante[s] atque saltantes [d] ante hoc simulacrum : gemitumqu[e] pro stultitia plebis ad Deum emittens, ait : Illumina[,] quæso, Domine, oculos hujus populi, ut cognosca[t] quia simulacrum Berecynthiæ nihil est. Et fact[o] B signo crucis contra, protinus simulacrum in terra[m] ruit : ac defixa solo animalia quæ plaustrum quo ho[c] vehebatur trahebant, moveri non poterant. Stupe[t] vulgus innumerum, et deam læsam omnis caterv[a] conclamat : immolantur victimæ ; animalia verberan[tur], sed moveri non possunt. Tunc quadringenti d[e] illa stulta multitudine viri conjuncti simul aiunt a[d] invicem : Si virtus est ulla deitatis, erigatur sponte[,] jubeatque boves qui telluri sunt stabiliti procedere[.] Certe si moveri nequit, manifestum est nihil ess[e] divinitatis in ea. Tunc accedentes, et immolante[s] unum de pecoribus, cum viderent deam suam nulla[-] tenus posse moveri, relicto gentilitatis errore, inqui[-] sitoque antistite loci, conversi ad unitatem Ecclesiæ cognoscentes viri [*Leg.* veri] Dei magnitudinem C sancto sunt baptismate consecrati.

CAPUT LXXVIII.

De episcopo super cujus pectus agnus apparuit.

Sed quoniam superiore capitulo exposuimus qua[-] liter castitas diligentes Deum ornaverit, venit i[n] memoriam quæ Felicem [e] Namneticum referente[m] dum de his confabularemur, audivi. Aiebat eni[m] fuisse antistitem **959** in civitate sua cum conjuge[,] sed cum ad honorem sacerdotii accessisset, lectulum juxta ordinem institutionis catholicæ sequestravit [f] quod mulier valde molestum tulit. Cumque diebu[s] singulis cum eo ageret, ut in uno stratu quiescerent nec acquiesceret pontifex rem tam improbam, quam canonum decreta non admittebant, quadam die ac[-] D censa furore, ait intra se : Non puto esse absque

dicuntur. Cassianus vero in Ægypto natus, ibique Ortensis episcopus factus tempore Joviani imp. relicta sede in Gallias venit, ubi a Simplicio Æduensi episcopo susceptus est, eique successit. Obiit sæc. IV labente. Unde emendandus videtur hic Gregorius, qui Cassianum Egemonio et Simplicio præponit. Et quidem Simplicius inter episcopos recensetur, qui anno 346 concilio Coloniensi contra Euphratam ejusdem urbis episcopum dicuntur interfuisse; proindeque ante Cassiani adventum sedebat, qui Joviani tempore, id est an. 363, factus est episcopus. Si tamen quis maluerit Cassiani Vitam ex Gregorio reformare, non refragabor.

[a] *Vir summæ simplicitatis atque charitatis* appellatur a Constantio in Vita sancti Germani Antissiod., lib. I, cap. 3.

[b] Sic Colb. 2 et Bell. Ed. vero, *audierat, arculam puella tunc... hiemis cum... vocat puellam.*

[c] Hanc dedimus inter Acta mart. sincera, ad an. circ. 180, ubi locus hic laudatus habetur num. 2. Gallorum veterum morem fuisse observat Sulpicius Severus in Vita sancti Martini deorum simulacra per agros circumferendi. Sed et passim ejus rei occurrunt exempla in Hist. Romanæ scriptoribus.

[d] Sic Clar. a., SB. et Pith. At Bell. et Colb. 2, *psaltantes*. Ed., *psallentes*.

[e] De Felice Namnetico episc. passim egit Gregorius in Historia. Vide lib. V, cap. 5.

[f] Hoc nempe canonibus compluribus sancitum erat. Vide lib. I Historiæ cap. 39, et Greg. Magni lib. IV Dialog. cap. 29. Hinc natæ voces, episcopa, presbytera, diacona.

aliqua conscientia viri mei quod ab amplexu ejus taliter sum repulsa; sed ibo et videbo, ne forte alia mulier cum eo decumbat, pro cujus me amore despiciat. Et statim adfuit in cubiculo episcopi, invenitque eum post meridiem dormientem. Accedensque ante lectulum ejus, vidit agnum immensæ claritatis super pectus ejus quiescentem. Tunc timore perterrita, velociter se a lectulo sancti removit, nec adjecit ultra quærere quid vir Deo plenus ageret in occultis; sed cognovit manifestissime illud cum servis Dei impleri, quod ipse Dominus suis fidelibus est polliceri dignatus, dicens: *Ecce ego* [a] *vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi* (*Matth.* xxviii, 20).

CAPUT LXXIX.

De Remigio Rhemensium episcopo.

Remigius vero Rhemensis urbis episcopus [b] (*An.* 533, 13 *Jan.*), qui, ut ferunt, septuaginta aut eo amplius in episcopatu annos explevit, et oratione sua defunctæ cadaver puellæ obtinuit suscitari, plerumque infirmis sanitatum gratiam porrigit, et in pervasores sæpissime ultor exsistit. Erat autem haud procul a basilica [c] campus telluris fecundus, tales enim incolæ olcas [d] vocant, et hic datus basilicæ sanctæ fuerat: quem unus ex civibus pervadit, despiciens hominem qui eum loco sancto contulerat. Qui cum ab episcopo ac loci **960** abbate crebro conventus fuisset, ut quæ injuste pervaserat, redderet; parvipendens verba quæ audiebat, pertinaci direpta defensabat intentione. Denique causa exstitit et non devotio, ut Rhemensem urbem adiret: properat ad Sancti basilicam. Arguitur iterum ab abbate pro invasione campi, sed nihil dignum ratione respondet. Explicitisque negotiis, ascenso equo, ad domum redire disponit: sed obstat nisui ejus sacerdotis injuria. Nam sauciatus a sanguine [e], diruit in terram: obligatur lingua quæ locuta fuerat campum tolli; clauduntur oculi qui concupierant, manus con-
A trahuntur quæ apprehenderant. Tunc balbutiens, et vix sermonem explicare potens, ait: Deferte me ad basilicam Sancti, et quantumcunque super me auri est, ad sepulcrum ejus projicite. Peccavi enim auferendo res ejus. Aspiciens autem dator campi hunc cum muneribus venientem, ait: Ne accipias, quæso, Sancte Dei, munera ejus quæ nunquam accipere consuevisti; ne sis, deprecor, adjutor ejus qui, inflammante concupiscentia, rerum tuarum nequam possessor exsistit. Nec distulit Sanctus audire vocem pauperis sui. Nam homo ille, licet dedisset munera, rediens tamen domum, emisit [f] spiritum, recepitque Ecclesia res suas. Sed nec illud sileri placuit quod illo gestum est tempore cum lues inguinaria populum primæ Germaniæ [g] devastaret (*An.* 546). Cum
B autem omnes terrerentur hujus cladis auditu, concurrit Rhemensium populus ad Sancti sepulcrum, congruum hujus causæ flagitare remedium. Accensis cereis lychnisque non paucis, hymnis psalmisque cœlestibus per totam excubat noctem. Mane autem facto quid adhuc precatui desit in tractatu rimatur; reperiunt etenim, revelante Deo [h], qualiter oratione præmissa, **961** adhuc majori propugnaculo urbis propugnacula munirentur. Assumpta igitur palla [i] de Beati sepulcro, componunt in modum feretri; accensisque super cruces cereis, atque ceroferalibus [j], dant voces in canticis, circumeunt urbem cum vicis. Nec prætereunt ullum hospitium, quod non hac circuitione concludant. Quid plura? non post multos dies fines hujus civitatis lues aggreditur memorata.
C Verumtamen usque ad eum locum accedens, quo Beati pignus accessit, ac si constitutum cerneret terminum, intro ingredi non modo non est ausa, sed etiam quæ in principio pervaserat, hujus virtutis repulsu reliquit.

CAPUT LXXX.

De sancto Ursino Biturigum episcopo.

Bituriga vero urbs primum a sancto Ursino [k], qui

[a] Alii cum Ed.: *Ecce enim vobiscum*, etc.

[b] Hoc caput ferme integrum Historiæ suæ inseruit Frodoardus libro i, cap. 19 et 20. De sancto Remigio plura habet Greg. in Hist., potissimum libro ii, cap. 31. Ejus Vitam scripsit Hincmarus ejus sedis sæculo ix successor, quam apud Surium habes. Obiit Idibus Januarii, quem tamen pleraque Martyrologia die 1 Octobris commemorant. Ejus festivitatem sub apostoli Francorum titulo celebrari decreto sancivit sanctus Leo IX, summus pontifex, quod decretum Clerus Gallicanus in generali conventu anno 1657 renovavit.

[c] Basilica Remigiana etiamnunc superest, sed intra urbis muros ab aliquot sæculis inclusa, archimonasterii titulo aliisque prærogativis donata, ob beati Pontificis corpus, quod ibi in magnificentissimo mausoleo incorruptum asservatur. Hanc incolunt monachi Benedictini e cong. sancti Mauri.

[d] Vulgo *une ousche*, vel *osche*, certa terræ portio. Vide Cangii Glossarium.

[e] Id est apoplexi correptus; vide lib. v Hist. c. 5.

[f] Clar. a, Colb. tut. et Frodoardus, *amisit*.

[g] Sic appellabant provinciam sub Moguntia metropoli constitutam.

[h] Cod. Remigianus addit: *Qui sanctum suum mirificari apud homines voluit, quem apud se mirificatum habebat.*

[i] Non solum superest illa palla quæ in basilica Remigiana religiose asservatur, vulgo sancti Remigii sudarium dicta; sed et perseverat illa pia consuetudo, eam *in modum feretri* compositam, cum ingruit aliqua necessitas, per urbis compita deferendi. Quam quidem consuetudinem a Gregorii nostri ævo
D interruptam non fuisse probant vetera aliquot monumenta. Ex his est Codex ms. ab Hincmaro bibliothecæ Remigianæ datus, ubi ejusmodi supplicatio in icone repræsentatur; alia ejusdem rei descriptio habetur in veteribus aulæis quæ similem supplicationem repræsentant.

[j] Bell., *crucem... atque cerofērariis*. Rem., *atque super cerofērariis*. Ex hoc autem loco Menardus in notis ad Sacrament. sancti Gregorii, pag. 202, infert olim in publicis processionibus cereos accensos ipsis crucibus affixos fuisse, idque a sancto Joanne Chrysostomo institutum fuisse probat ex Socrate lib. vi et Sozomeno lib. viii.

[k] Sancti Ursini missionem varii variis temporibus assignant. Eum Gregorius hic ab apostolorum discipulis missum dicit, quod de sancto Clemente nonnulli intelligunt. Quo pacto discipulus ille septem episcoporum, qui Decii temporibus apud Bituriguas ecclesiam instituit, uti narrat Gregor. lib. i Hist.

a discipulis apostolorum episcopus ordinatus in Gal- A lias destinatus est, verbum salutis accepit, atque ecclesiam Biturigensem primum instituit rexitque, qui migrans a sæculo, in campo [a] inter reliqua sepulcra populorum sepulturæ locatus est (*Sæc.* II, 9 *Nov. aut* 29 *Dec.*). Non enim adhuc populus ille intelligebat sacerdotes Domini venerari, eisque reverentiam debitam exhibere. Unde factum est ut, increscente terra, plantata desuper vinea, omnem memoriam de primo urbis sacerdote convelleret, et usque ad tempus illud **962** quo Probianus [b] episcopus urbis ejus est subrogatus, nullus de eo sermo haberetur. Fuit autem quidam, Augustus nomine, de domo Desiderati [c] quondam episcopi, cujus manus ac pedes ita contraxerant, ut non aliter nisi de geniculis atque cubitis sustentaretur, si alicubi proces- B surus vellet incedere. Is, inspirante Deo, de eleemosynis devotorum apud Brivas [d] vicum in honore sancti ac beatissimi Martini antistitis oratorium ædificavit: cujus cum in ipsum reliquias detulisset, statim directis membris sanus effectus est. Deinde collectis secum paucis monachis, sub regula monasterii degens, semper orationi vacabat. Unde factum est ut in sequenti accersitus ab episcopo, abbas ordinaretur in basilica sancti Symphoriani, quam memoratus pontifex fabricaverat ante conspectum muri Biturigi. Nec tamen monachos quos prius congregaverat relinquens, sed instituens eis præpositum, ipse utrasque cellulas gubernabat. Denique cum apud hanc basilicam moraretur, apparuit ei sanctus Ursinus per visum noctis, dicens: Defossa humo, C inquire corpusculum meum (*An.* 560). Ego enim sum Ursinus hujus urbis primus episcopus. Qui ait: Quo ibo, aut ubi quæram sepulcrum tuum, cum ignorem locum ubi sis positus? At ille, apprehensam ejus manum, duxit ad locum, et ait: Sub harum vitium radicibus corpus meum habetur. Expergefactus abbas narravit hæc sacerdoti suo; sed ille parvipendens quæ **963** a presbytero dicebantur, nullum inquirendi studium posuit. Interea beatus Germanus Parisiacæ urbis episcopus adfuit, susceptusque ab episcopo, post cœnam domus ecclesiasticæ cum se sopori dedisset, apparuit utrique per visum, episcopo simul scilicet et abbati, duxitque eos ad locum sepulcri, deprecans ut auferrent eum a loco illo. Expergefacti simul ad vigilias conveniunt in ipsam sancti Symphoriani basilicam; explicitisque officiis matutinis, refert episcopus abbati quæ viderat, confessusque est et ipse vidisse similiter. Igitur insequenti nocte accedentes illuc cum uno tantum clerico, qui cereum ferret, venerunt ad indicatum locum, eumque fodientes usque in profundum, sepulcrum reperiunt: quo detecto, amotoque operB torio, viderunt sanctum corpus tanquam dormientis hominis, nulla putredine resolutum. Quod admirantes, et iterum opertorium componentes, indicarunt episcopo, data die, quæ viderant. Tunc ille convocatis abbatibus et clero, cum honore atque psallentio levaverunt beatum sepulcrum: et quia vectes illi quibus ferebatur valde longi erant, cum venissent ad porticum, non poterant deflecti in ingressu ejus, ut ad ostium ædis sine labore accederent. Tunc beatus Germanus, elevata voce, ait: Sancte Dei sacerdos, si voluntas tua est in hanc basilicam ingredi, sentiamus levamen adjutorii tui. Et statim, amisso pondere, ita in summa levitate factus est sarcophagus, ut, relictis vectibus, pauci manibus ferrent quem usque ad locum illum multi C detulerant. Et sic, celebratis missis, gaudente populo, juxta altare sepelitur [e], multis se deinceps virtutibus manifestans.

CAPUT LXXXI.

De Mariano recluso.

964 Fuit autem in ipso termino [f] Marianus quidam eremita (*An.* 515, 19 *Aug.*), cui non erat alter

cap. 29, alius esset a beato Ursino, Senicianus fortasse, qui secundus Biturigum episcopus fuisse dicitur.

[a] Extra urbes in campis et agris sepeliendi consuetudo antiquissima est, quæ legum auctoritate sæpius firmata et renovata fuit etiam ab imperatoribus Christianis. Hanc præ cæteris religiose coluerunt Galli, ut patet ex can. 36 Conc. I Bracarensis, etc. Vide Savaronis notas in epist. 12, lib. III D Apollinaris Sidonii.

[b] Laudatur a Fortunato in Vita sancti Germani Paris. ubi hæc ipsa translationis historia habetur. Puer sancti Hilarii meritis a gravi morbo liberatus fuit, ex lib. II Mirac. Sancti Hilarii; presbyter factus conc. IV. Aurelian. nomine Arcadii episc. Bituric. subscripsit an. 541. Cujus successor post Desideratum factus, interfuit conc. Paris. II an. 555, et III an. 557. Romam profectus ibi obiit ac sepultus est.

[c] Probiani decessor, cujus Vitam ab abbate Boviensi scriptam ferunt. Sed ipsa est sancti Audoeni Vita per Fridegodum scripta, quam aliquis nebulo in patriarchio Bituric., mutato Audoeni in Desideratum nomine, ipsi attribuit, ut ex utriusque collatione probat Cointius ad an. 549 n. 70 et seqq. Subscripsit conc. Aurelian. V et Arvern. II an. 549. Obiit an. 5[illegible]0, die 8 maii, quo ejus festum celebratur. Augustus vero, qui postmodum abbas fuit, in Molani additionibus ad Usuard., 7 octob., uti sanctus laudatur.

[d] Laud. cum Ed., *Brias*. Habetur in archipresbyteratu Exoldunensi locus *de Brivis* (*Brives*) dictus, ubi cum ecclesia parochiali exstat prioratus, Dolensi olim monasterio subjectus, qui fortasse hic designatur.

[e] Ibi hodieque asservatur. Vide Patriarchium Bituric. Hæc vero ecclesia nunc intra urbis muros, mutato nomine, sancti Ursini appellatur, collegio canonicorum et parochiæ titulo insignis.

[f] Colb. a, *ipso tempore*. Colitur in Martyrologio Rom. die 19 Augusti. Ejus tamen festum celebratur die 19 Septembris in ecclesia Bituricensi, cujus vitam ex vetustissimo Breviario edidit Labbeus tomo II Bibl. novæ, pag. 432, ubi dicitur annis sex in monasterio Princiaco, sub sancto Faterio abbate vixisse, tum secessisse apud Spinolaium vicum, ibique 44 annis eremiticam vitam transegisse. Nihil habet de ejus morte. Tetradius episc. Bituric. qui ecclesiam ejus dedicasse dicitur, interfuit concilio Agathensi an. 506, et Aurelian. I an. 511. Unde colligimus Marianum regnante Clodoveo I floruisse. Nepotem habuit beatum Animium, et Terentia abbatissa ejus barbam pro reliquiis diu servavit.

cibus nisi poma agrestia : et si ei aliquoties a quibusdam mel delatum fuisset, aut si ipse reperire potuisset in silvis, hoc ei erat cibus. Qui cum plerumque visitaretur a plurimis, quodam tempore a quærentibus non poterat inveniri. Investigantes denique cum viri qui venerant, deprehenso vestigio, invenerunt locum in quo flexo genu aquam hausit a fluvio; et exinde progressi reperiunt eum sub una arbore malo jacentem mortuum. Unde celebre ferebatur in populo eum elisum ex arbore spiritum exhalasse; sed evidenter non est cognitum, quoniam a nullo refertur visum. Tunc viri qui advenerant, elevantes, attulerunt ad vicum Evaunensem [a]: quem ablutum dignisque indutum vestibus sepelierunt in ecclesia, festa obitus ejus per singulos celebrantes annos : ad quæ [b] convenientes populi, B crebro ab infirmitatibus sanabantur. Quidam autem de vicinis annonas diu infectas aqua ac germine producto conflatas, facto igne, super vimina contexta torrere parat ad pocula facienda. Accedens autem unus vicinorum ejus, ait : Quid tu, o homo, hoc detineris in opere ? An ignoras quod solemnitas est beati Mariani ? Qui cum furore respondit : Putasne, o tu qui hæc loqueris, quod homo elisus ex arbore propter compendia gulæ, angelorum sit relatus consortio, ut sanctus debeat adorari ? Melius est enim opus necessarium in domo exercere, quam talem sanctum excolere. Quod ille audiens discessit, et cum reliquis ad basilicam sancti abiit, relicto domi vicino in opere laborante. Nec **965** mora, flante vento, apprehenditur domus, incendio exuritur omnis, nec C quidquam de substantia restat hominis. Exinde elevati globi flammarum super hospitiola aliorum quæ circumlocata erant, transilientes [c], hujus hominis aream, sepes, tuguriola vel porcorum vel animalium, reliquaque quæ ad eum pertinebant, flamma perussit; nec quidquam remansit huic misero, quod non fuisset igni succensum. Quod si evenisse quis fortuito putat, admiretur quod nulli vicinorum circummanentium nocuit. Quid nunc agis, o cruda rusticitas, quæ semper in Deum et ejus amicos murmuras, ut tibi exinde damnum acquiras? Alterius igitur hominis malitia furis boves abstulerat, qui, apprehenso vestigio, et inter infusos aqua viarum tramites ac profundas luti voragines perdito, ad Sancti recurrit sepulcrum, fusaque oratione, D dum de basilica fuisset egressus, advertit hominem per aggerem publicum venientem, qui boves illos

A ante se cum caballo ex itinere lasso prosequens adducebat. Turbatus enim fuerat a via, et quasi amens factus in illam partem de qua egressus fuerat, mente turbata, redibat. Cognoscitque vir ille boves quos perdiderat : hos recipiens, hominem absque calumnia redire permisit, quia cognovit hoc sibi per virtutem sancti Mariani præstitum, cum in illa hora reperit perditum, qua ejus adivit plenus fide sepulcrum : quæ postquam gesta sunt, diligentiore cura Confessorem Dei plebs cœpit excolere Bituriga.

CAPUT LXXXII.

De Eusitio recluso.

Fuit in hoc territorio et Eusitius [d] vir virtutum (*An.* 532, 27 *Nov.*), qui, tanquam eremita, inter spinarum condensitatem ab hominum se familiaritate removerat, qui aurum vel divitias mundi hujus tanquam stercora exhorrebat. Ad hunc cum diversi propter diversas infirmitates irruerent, plerumque ei infantes **966** quibus fauces intumuerant deferebantur : quos ille tactu blandissimo pertractans, aiebat, quasi spiritali joco delectans : Merito, inquit, hæc gula doloribus quatitur, quæ inglutire non sinit [e]. Sed in Trinitatis nomine signum crucis imponens, infirmas fauces a doloribus et tumoribus liberabat. Quartanariis vero tam præsens beneficium erat, ut aquam tantum benedictam ad bibendum tribuens, continuo eos redderet sanitati. Habebant clerici ejus duo vasa apum : cumque unus ex vicinis ejus quartani typi vexaretur ardore, ad eum veniens solitam ab eodem accipiens medicinam, sanus est redditus; et redire domum cupiens, vasa illa eminus cernit in arbore. Inflammante protinus cupiditate, quæ radix omnium malorum esse describitur, cogitat ea furtim auferre. Inventoque simili sibi satellite, nocte arborem illam petit. Cumque in eam ascendisset, ut socio porrigens vasa deponeret, ecce ab alia parte senex advenit. Quo viso ille qui ad terram erat, fugam petiit, nec socio quid caveret exposuit. Senex vero sub arbore stetit, et vas unum quod fur porrexit, mutuo accepit : cumque et alterum vellet auferre, ait Sacerdos : Sufficiat nunc, fili, istud; alterum vero ei qui ipsum laboravit reserva. Qua ille voce perterritus, se deorsum jactat. At ille apprehensum eum ad cellulam deducens, ait : Cur, inquit, fili, diabolo præcedente tu sequeris? Nonne hesterno die ad me veniens, benedictionem Domini accepisti? Si, inquit, ex melle delectabaris,

[a] Vicus est diœcesis Lemovicensis, vulgo dictus *Evaux*, ubi sepultus fuit Marianus, qui in vicina silva (*la forêt d'Antraigues en Combrailles*) mortuus repertus fuerat. Sacrum ejus corpus in ipso pariete ecclesiæ, quam hodie incolunt canonici regulares sancti Augustini, depositum fuerat, sed exinde translatum fuit in capsam argenteam a Reginaldo *de la Porte*, episc. Lemovicensi, an. 1300, ut refert Bernardus Guido apud Labbeum, tomo I Bibl. novæ, pag. 635.

[b] Sic Colb. a, alt. manu; cæteri, *atque*.

[c] Hæc vox *transilientes* est in solo Colb. a, al. manu, ubi et infra *aream incenderent*.

[d] Alii, *Eusicius*. Bell., in titulo, *Usichius*. Ed., *Eutichius multarum vir*. Primum in monasterio Patriciaco vixit, tum in eremum secedens initium dedit monasterio celebri, quod hodie ex ejus nomine Cella sancti Eusicii (*Selles en Berry*) appellatur. Eusitii Vitam et observationes edidit Labbeus tomo II Biblioth. novæ, pag. 371; miracula autem pag. 463. Alterius vero Vitæ fragmenta Chesnius tomo I Hist. Franc. exhibet. Quo autem pacto cum Gregorii textu, et inter se ipsas componi debeant, exponit Cointius ad an. 531. Ejus mortis annus incertus est. Senex erat an. 531, quo Childebertus bellum in Wisigothos movit.

[e] Bell., *quæ in gutture non sinet.*

a me petiisses, et ego sine ullo improperio et tuo A impedimento, ut tibi fuerat copia, tribuissem. Tunc et aliis multis verbis arguens eum, favum ei mellis largitus est, et illæsum abire permisit, dicens : Cave ne ultra repetas, quia furtum Satanæ pecunia est. Ad hunc ergo senem Childebertus in Hispaniam abiens, venit (*An.* 531); cumque ei quinquaginta aureos obtulisset, ait senex : Quid mihi ista profers? illis qui ea pauperibus largiantur attribue,
967 mihi autem hæc necessaria non sunt. Sufficit mihi, ut pro meis peccatis Dominum merear deprecari. Et adjecit : Vade et victoriam obtinebis, et quod volueris ages. Tunc rex aurum pauperibus erogans, vovit ut si eum Dominus cum sua gratia de itinere illo reduceret, in honore Dei basilicam in eo loco ædificaret, in qua senis membra quiescerent. Quod B postea adimplevit.

CAPUT LXXXIII.

De Maximo Regiensi episcopo.

Maximus Regiensis episcopus atque confessor [a] (*An.* 460, 27 *Nov.*) sæpius se incolis in multis virtutibus manifestat; ad cujus sepulcrum non solum cæci illuminantur, sed etiam et alia morborum genera ejus virtutibus depelluntur. Nuper autem quæ gesta cognovi referam. Puerulus erat quasi annorum trium, adhuc ad matris dependens ubera. Hic a febre correptus, dum genitricis manibus bajulatur, taliter est addictus, ut nec papillam, nec alium cibum sumere posset. Interea dum per triduum graviter agens, amatorum bajularetur in ulnis, ait quidam C ex famulis : Utinam ad sepulcrum beati Maximi hic parvulus deferretur. Confidimus enim de ejus meritis, quod possit eum sanitati pristinæ restaurare. Qui dum defertur inter amatorum manus, spiritum anhelus emisit : quod cernentes parentes ejus, flentes ac clamantes, projecerunt eum ante sepulcrum beati Maximi confessoris, clausisque ostiis reliquerunt corpus exanime. Nocte vero in lamentatione deducta, cum redditus terræ dies alius illuxisset, reseratis ædis sacratæ ostiis, infantulum erectum per cancellos sepulcri trahentem se, atque ambulare conantem aspiciunt. Nondum enim ei erat ætas perfecta, ut recte posset incedere. Quod admirantes
968 parentes gavisi sunt : suscepitque eum mater mœsta cum gaudio, ac domui restituit sanum. Ipsum D autem puerum jam adultum vidi, qui nobis hæc retulit.

CAPUT LXXXIV.

De Valerio episcopo.

Valerius beatus confessor, Consoranensium primus episcopus [b] (*An*..... 5 *Jul.*), hoc se revelavit modo. Nam oratorium super se constructum prius habuit; sed per incuriam ruens, oblivioni datum est quo in loco quiesceret : hoc tantum ab incolis ferebatur, quod fuisset ante sanctum altare sepultus. Adveniens autem Theodorus episcopus [c] (*An.* 550), oratorio ipso in majori spatio ampliato, magnam effecit basilicam : deinde sanctum venerabilis viri corpus inquirens, reperit duo sepulcra, sed nesciebat quis esset sacerdotis illius e duobus. Tunc, convocato clero, vigilias tota celebrat nocte, deprecans ut sibi beatus Confessor quo in loco jaceret exponeret, implevitque duas ampullas vino, et posuit super unumquemque tumulum, dicens : In quo falerna fuerint ampliata, ipsam manifestum sit esse Valerii antistitis sepulturam. Data vero luce egressus de basilica, et ostiis sigillis munitis, dedit membra sopori. Surgens autem ad horam tertiam, venit ad sanctam basilicam, reseratis ostiis, cum clero et populo : reperit ampullam unam parumper vini habentem; alteram vero in tantum ore patulo exundare, ut totum beati Pontificis ablueret monumentum. Per hoc itaque cognovit sacerdos quis esset Valerii episcopi tumulus. Sed evidentius adhuc scire cupiens, detegit monumentum, amotoque operiorio, reperit venerabile corpus valde integrum, de quo non cæsaries decidua, non barba fuerat diminuta, neque aliquid in cute corruptum aspiciebatur
969 aut tetrum : sed erant omnia illæsa, ac si nuper fuissent recondita, tantusque odor suavitatis fragrabat e tumulo, ut non dubitaretur ibi quiescere Dei amicum. Lauri etiam folia sub se habebat strata, de quibus assumens Episcopus, multis infirmis præbuit medicinam. De vestimentis igitur ejus reliquias sumpsit : rursumque operto tumulo venerandum deinceps Antistitem honoravit, multaque miracula de his pignoribus cernens in posterum.

CAPUT LXXXV.

De Silvestro Cabillonensi episcopo.

Beatissimus [d] vero Silvester Cabillonensem

[a] Factus est ex abbate Lirinensi episcopus Regiensis (*Riez en Provence*) sub Aquensi metropoli, anno 433. Interfuit concilio Regiensi an. 439, Arausicano I an. 441, et Arelatensi III occasione jurisdictionis monasterii Lirinensis an. circiter 455. Faustus ei primum in abbatiæ Lirinensis regimine, tum in episcopatu successit, ut canit Sidonius in Eucharistico. Miraculis ante et post mortem claruit. Ejus laudes istorum temporum scriptores plurimum commendaverunt. Vitam vero ipsius scripsit Dynamius Patricius, quæ omnia Vincentius Barralis in Chronologia sanctorum Lirinensium refert. Vitam quoque Surius habet die 27 Novembris, quo ad superos abiit. Sepultus est in ecclesia sancti Petri a se constructa. Aliquot homilias scripsit, quæ inter eas quæ sub Eusebii Emisseni, seu Gallicani, sive Eucherii Lugdunensis nomine editæ sunt, habentur.

[b] Quo tempore vixerit sanctus Valerius, incertum est. Glicerius ejus, in catalogis vulgatis, successor subscripsit concilio Agathensi an. 506. Conseranensium urbs a Licerio quinto ejus episcopo nomen habet *Saint-Lizier de Conserans*, in Wasconia sub Auxitana metropoli.

[c] Eleutherius archidiaconus a Theodoro episc. Consorannicæ ecclesiæ missus subscripsit concilio V Aurelian. an. 549.

[d] Hoc caput cum sex seqq. deest in Clar. a. Refertur tamen integrum cum sequenti in historia elevationis sanctorum Silvestri, etc., quam e veteri Ms. post Perrium et Cussetum edidere Bollandiani ad diem 17 Martii. Ex hac historia discimus sanctorum Silvestri, Agricolæ et Desiderati Vitas jamdudum, si unquam scriptæ fuerunt, deperditas fuisse. Sed hanc jacturam resarcire conatur ille auctor ex

[a] rexit Ecclesiam (*An.* 514, 20 *Nov.*), qui, quadraginta duobus annis sacerdotio ministrato, plenus dierum atque virtutum migravit ad Dominum. Habuit autem lectulum funibus subtilibus innexum : sub quo cum semel atque iterum infirmi, sive quartanarii, sive variis febribus oppressi subderentur, statim, virtute divinitus indita, sanabantur. Idcirco hic lectulus in ecclesiæ sacrarium deportatus, simili virtute nitescit. Multi enim, sicut oculis propriis inspexi, abscissis de funibus illis particulis, in longinquum deferebant, ipsisque super infirmos locatis, sanitatis adesse beneficium contuebantur. Nam mater mea ab hoc decisa particula, ut puellæ a frigoribus febricitanti collo dependi fecit, morbo extemplo depresso, puellam sanam aspexit.

CAPUT LXXXVI.

De Desiderato ejusdem territorii recluso.

970 In hac urbe fuit et Desideratus presbyter, quem ego apud monasterium Gurthonense [b] vidi (*An.* 570, 30 *April.*), virum sanctitate magnificum, qui sæpius frigoriticis, dolore dentium laborantibus aliisque morbis, orando finem imposuit. Nam [c] usque quoque reclusus erat, hoc est non egrediebatur e cellula : sed qui voluisset videbat eum in cellula. Hic, ut diximus, eximiis illustratus virtutibus emicuit sæculo. Quod audiens benedictus Agricola [d] episcopus, misit archidiaconum suum, ut beatum urbis cœmeterio deferret : sed resistentibus monachis, quod jussus fuerat non implevit. Posthæc, ædificato xenodochio leprosorum sacerdos suburbano, in ejus basilicam collectis abbatibus et omni clero, beatum corpus transtulit, et in basilica superius memorata summo studio sepelivit [e] : qui se nunc vivere cum Christo magnis virtutibus manifestat.

CAPUT LXXXVII.

De Joanne abbate.

Fuit [f] in Tornodorensi pago in parochia Lingonicensi vir sanctitate præcipuus Joannes abbas, juxta sui nominis etymologiam divina gratia præventus (*An.* 539, 28 *Jan.*). Denique fertur quia cum monasterium ædificare vellet, quod Reomatis nuncupatur, et fratres nimiam aquæ penuriam paterentur, reperit 971 puteum immani profunditate altum, ubi pessimus serpens basiliscus habitabat. Hic itaque divina invocatione perempto serpente, ac mundato puteo, puteum potabilem fratribus reddidit : de qua aqua et nos cum Lugdunum pergeremus a fratribus illius monasterii benigne suscepti, causa miraculi hausimus, cujus etiam haustu plurimi frigoritici curantur. Fertur et de præfato viro tale miraculum. Quidam fratricida, pro enormitate criminis ferreis circulis alligatus [g], præceptum habuit ut septem annis loca sanctorum peragrando circuiret. Hic cum Romam venisset, revelatione divina comperit non aliter se posse absolvi, nisi ad sancti corporis reliquias Joannis Reomaensis abbatis perveniret. Hic ergo passim lustrando loca, tandem devenit ad basilicam, ubi haud longe a monasterio [h] sacratissimum corpus ejus locatum est : ibique orationibus ac vigiliis incubans, vinculis omnibus absolutus est. Vixit vir hic justus et vir religiosus, sicut legislator Moyses, centum viginti annis, cujus nec oculus caligavit, nec dens motus est : fuit autem institutor viri memorabilis (*Forsan*, sancti Sequani, *cap. seq.*), de quo in suo loco narrabimus.

CAPUT LXXXVIII.

De Sequano abbate.

Magnæ autem virtutis fuit et ille Sequanus [i] Lin-

laudatis Gregorii nostri capitibus, et historia inventionis eorum reliquiarum, quam suo tempore factam describit. Hanc procuravit Girbaldus seu Girboldus, labente sæculo IX, Cabillonensis episcopus, qui post elevatum e terra an. 877 sancti Lupi episc. Cabillonensis corpus in sancti Petri basilica suburbana, de sanctis Silvestro, Agricola et Desiderato, qui apud sanctum Marcellum jacebant, transferendis in animum induxit. Quod anno 878 aut sequenti exsecutus est pridie Nonas Maii. Joannes vero VIII papa paulo post Cabilonem veniens annuam solemnitatem in eorumdem sanctorum honorem celebrandam instituit.

[a] Laud., Colb. tut. et Bell., al. manu, *Cabillonensem* ; et infra Scripti omnes, *quadragesimo secundo anno*. Subscripsit Silvester conc. Epaonensi an. 509, et Lugdun. I an. 517. Festum ejus recolitur die 20 Novembris.

[b] In historia inventionis supra laudata, *Guerdonensi*. Hodie dicitur *Gourdon*, vicus in pago Cadrellensi (*le Charolais*).

[c] Plerique Mss. : *Non enim usquequaque*.

[d] De sancto Agricola Cabillonensi episcopo Gregorius agit lib. V Historiæ cap. 46, ubi plura de eo diximus. Scripsit ad sanctum Germanum. episc. Paris. pro obtinenda cubicularii sui sanitate ex Vita sancti Germani cap. 1. De voce *benedictus* vide notas ad cap. 16 lib. III Hist.

[e] Hist. inventionis supra laudata, quæsitum quidem corpus sancti Desiderati in sancti Marcelli basilica memorat ; sed nusquam dicit ipsum fuisse repertum.

[f] Hoc caput deest in Mss. Sancti Joannis vitam scripsit monachus anonymus Reomaensis ipsius suppar, quam Jonas interpolavit, eique librum de ejus Miraculis adjunxit. De his vide Mabillon. Acta sanctorum ord. sancti Bened., sæc. I, ad an. 539 ; Bollandum die 28 Januarii ; et Cointium ad an. 539, num. 18. Monasterium Reomaense quod condidit, ex ejus nomine vulgo *Moutier-saint-Jean*, hactenus perseverat sub ordine sancti Benedict. et cong. sancti Mauri in agro Tornodorensi, cujus historiam edidit Petrus Roverius.

[g] Id pœnitentiæ genus passim in libris de sanctorum miraculis occurrit, quod ab episcopis ac presbyteris pœnitentiariis ob crimina graviora imponi solebat. Vetitum est in lib. I Capitul. Caroli Magni. Ejus tamen non pauca exempla sæculis sequentibus occurrunt, ut observat Mabillonius. Vide Roverii notam 75, aut Bolland. tomo II Januarii, pag. 866.

[h] Hæc basilica hodie parochialis est vici, cui exinde nomen inditum est Corporis sancti, haud procul ab ipso monasterio. Varias ejusdem sancti translationes memorant laudati auctores, quos si lubet consule. Lapideum ejus sepulcrum hodieque ibi visitur.

[i] Sancti Sequani Vitam habes sæc. I Act. sanctorum ord. Benedictini. Monasterium Segestrense, quod ab eo conditum, nunc vulgo Sancti Sequani (*Saint-Seine*), cum adjuncto oppido, quinque leucis infra Divionem, appellatur, hactenus perseverat sub ordine sancti Benedicti et cong. sancti Mauri, ubi ejus sacræ reliquiæ asservantur.

gonici abbas territorii, qui vivens sæpe homines a A vinculo diabolici nexus absolvit, et post obitum ad sepulcrum suum ergastulari catena revinctos liberos meritis suis abire permisit (*An.* 580, 19 *Sept.*). Denique Guntchramnus rex cornu [a], cujus voce vel molossos colligere, vel illa corneorum **972** arboreorum armenta effugare consueverat, furto ablatum perdidit; quæ res multos in vincula conjecit, nonnullos facultate privavit. Ex quibus tres viri memorati Confessoris monumentum petierunt: quo rex comperto, jussit eos catenis atque compedibus necti. Factumque est ita. Media nocte vero lux in basilica humana luce clarior oritur: dissiliunt ferrearum pedestrium repagula, catenarumque disruptis baccis [b] vincti laxantur. Quo audito, rex exterritus velocius eos liberi arbitrii potestate donavit.

CAPUT LXXXIX.

De Marcello Parisiorum episcopo.

Marcellus vero Parisiacæ urbis episcopus, qui quondam, ut in ejus Vita [c] legitur, serpentem immensum hoc depulit ab oppido, et nunc in ipsius civitatis vico quiescit (*Sæc.* IV, 1 *Nov.*). Ad cujus tumulum cum Ragnimodus presbyter, qui nunc ejus municipii habetur sacerdos [d], quartano typo veniens decubasset, totaque die jejunio et orationi vacasset, facto jam vespere obdormivit. Expergefactus vero post paululum a somno, incolumis surrexit a tumulo.

CAPUT XC.

De Germano ejusdem urbis episcopo.

Ingrediente autem Chilperico rege in urbem Parisiacam, sequenti die quam rex ingressus est civitatem (*An.* 576, 28 *Maii*), paralyticus, qui in porticu basilicæ sancti Vincentii, in qua beatus Germanus [e] requiescit in corpore, residebat, dirigitur: mane autem facto, exspectante populo, gratias beato Antistiti referebat. **973** Nam sæpe ibi et gressus paralyticorum et cæcorum visus virtute Sancti restituuntur, et raro advenit ejus solemnitas quin ibi ejus virtus ostendatur.

CAPUT XCI.

De Genovefa virgine sanctissima [f].

Est ibi et sancta Genovefa [g] in basilica sanctorum B sepulta apostolorum (*An.* 509, 3 *Jan.*), quæ in corpore posita tantum in virtute prævaluit, ut mortuum suscitaret. Ad cujus tumulum sæpius petitiones datæ suffragium obtinent; sed et frigoriticorum febres ejus virtute sæpissime restinguuntur.

CAPUT XCII.

De sepulcro beati Lusoris.

In Dolensi autem Biturigi termini vico beatus Lusor, Leucadii quondam senatoris filius, requiescit (*An.* 255, 4 *Nov.*), qui fertur in albis migrasse a sæculo: in crypta vero positus super pavimentum, sepulcrum habens ex marmore Pario mirabiliter exsculptum [h]. Factum est autem ut quadam vice

[a] Reges cornibus in venationibus, in præliis vero tubis semper usos fuisse observat Valesius in defensione sua contra Launoium, parte I. Vide Rigordum in Gestis Philippi Augusti.

[b] Omnes Scripti, *bacis*. Hanc vocem eodem sensu usurpat Fortunatus in Vita sancti Germani, cap. 30.

[c] Sancti Marcelli Vitam a Fortunato presbytero scriptam refert Surius die I Novembris. Sepultus est in ecclesia suburbana, quam Launoius tunc temporis cathedralem fuisse contendit, Valesio et aliis reclamantibus. Eam sub prima regum nostrorum stirpe jam celebrem fuisse nemo inficiabitur. Illustri collegio canonicorum a compluribus sæculis gaudet: sancti tamen Antistitis corpus inde majorem ecclesiam translatum est, ubi in ditissima theca asservatur.

[d] Id est, episcopus Parisiensis. De eo passim in Historia Gregorii.

[e] Sanctum Germanum passim laudat noster Gregorius in Hist. libris. Ex abbate Augustodunensi factus episcopus subscripsit concil. Paris. III an. 557, Turon. II anno 567, et Paris. IV an. 573. Ejus epistolam ad Brunichildem in appendice dabimus. Ante et post mortem miraculis clarissimus fuit, ita ut vulgo ab antiquis auctoribus *Sanctissimi* ac *Beatissimi* titulo designaretur. Ejus nomini paulo post obitum ecclesiam cum monasterio Bertramnus exstruxit; sepulcrum vero ipsius auro, argentoque et gemmis exornavit sanctus Eligius, ut refert sanctus Audoenus lib. I, cap. 32. Beda in sincero Martyrol. de eo ait: « Tantæ virtutis fuit, ut cau as infirmitatum hoc esset curare quod tangere. » Sepultus est in oratorio sancti Symphoriani, majori basilicæ monasterii, quod ipso hortante Childebertus rex construxerat, adhærente, ubi etiamnunc visitur ejus tumulus. Sacrum corpus sæculo VIII translatum est in majorem ecclesiam. Servatur in theca auro argentoque fabricata ac gemmis exornata. Ejus Vitam a Fortunato scriptam edidere Surius, Mabillon. sæc. I Bened., ac Bollandiani ad diem 28 Maii, ubi et sæc. III Benedictino C habentur plura de ejusdem sancti translatione, miraculis, ac monasterio, quod hodieque, cum toto suburbio maximis urbibus æquali, ab eo Sancti Germani a Pratis dicitur. Epitaphium quod a rege Chilperico factum dicitur, iidem auctores exhibent ex Aimoino.

[f] Laud., Bell. et Colb. a: *De Genovefa religiosa.*

[g] Eam Gregorius *Beatissimam* appellat lib. IV cap. 1, cujus Vitam Surius et Bollandus die 3 Januarii referunt. Interpolata est ea quam Chiffletius edidit. Ejus virtutes laudat Constantius in Vita sancti Germani Antissiodor. episcopi, a quo Virgo beatissima Deo sacrata fuit; cujus memoriam jam celebrem paulo post ipsius obitum fuisse non vetera solum Martyrologia probant, sed et missa propria, quam in Liturgia veteri Gallicana habes apud Mabillon., lib. II, num. 16. Sigibertus, in Chronico, ad an. 512, Theodosii junioris 20, quem 28 Clodovei appellat (qui fuit 509) cuique concilium I Aurelian. anno 511 habitum illigat, hæc habet: « Genovefa virgo Pari- D siensis octogenaria transit ad Dominum. » Basilicam in ipso loco, ubi sepulta fuit, exstruxit Clodoveus, quæ post varias fortunas canonicis regularibus sancti Augustini concessa est, sæculo XII agente, Sugerio abbate Sancti Dionysii, qui ibi etiamnunc perseverant sub abbate regulari, totius Gallicanæ congregationis strictioris observantiæ præside generali. De variis sanctæ Genovefæ translationibus, quarum Acta refert Bollandus, fuse disserit R. P. Gerardus Dubois in Hist. Paris. lib. I, cap. 9. Ejus sacrum corpus, quod in publicis calamitatibus solemniter per urbem deferri solet, in eodem monasterio religiose asservatur in theca ditissima, quam idem auctor describit.

[h] Visuntur etiamnunc in crypta subterranea ecclesiæ sanctorum Stephani et Saturnini Dolensis, vulgo *Bourg-Déols*, apud Bituriges, duo sepulcra vetustissima variis figuris decorata, in quorum uno

sanctus Germanus, **974** Parisiacæ urbis episcopus, ad hunc tumulum vigilias celebraret, haud procul formulam habens, in qua genua, cum necessitas cogeret, deflectebat. Factum est autem in una vigiliarum nocte, dum psalmos lectionis Davidicæ decantarent, stationis labore lassi clerici, quasi pro aliquo relevamine, se super sepulcrum Sancti defixis ulnarum compagibus sustentarent. Contremuit illico beati tumulus Confessoris, et sibi injuriam irrogari præsenti vibratione fatetur. At Germanus pontifex, pavore perterritus, amoveri desuper præcepit somnolentos, dicens : Absistite, o segnes, procul a tumulo, ne sancto Dei molestia inferatur. Quibus amotis, tremorem illum deinceps non senserunt. Sed nec illud placuit præteriri, quod cuidam pauperi idem Lusor beatus per visum apparuit, præcepitque cellulam emundari, in qua, ut ferunt, infantiæ vagitus exegerat : sed cum pauper ille bis commonitus agere jussa differret, apparuit ei tertio, dicens : Si feceris quæ præcipio, unum triantem pro obedientiæ famulatu recipies. Ille vero consurgens, cellula scopis mundata, abluta aqua, herbisque respersa, stabat attonitus, pollicitam promissionem opperiens, donec nutu Dei advertit **975** triantem in pavimento lucere, quem colligens lætus abscessit.

CAPUT XCIII.

De Maximino Treverorum episcopo.

Est et apud urbem Trevericam suburbano sanctus Maximinus [a], magnus cum Domino populi illius advocatus, ad cujus tumulum sæpe cernuntur miracula gloriosa (*An.* 349, 29 *Maii*). Tempore enim Theodoberti regis Arboastes [b] quidam presbyter cum Franco quodam intendebat, rege præsente. At dum hæc agerentur, rex loca sancta urbis, quæ sub urbis illius vicis habentur, causa visitabat orationis. Cum autem videret rex prosecutionem presbyteri esse callidam, conversus ad eum : Si vera sunt, inquit, quæ prosequeris, hoc super tumulum Maximini antistitis sacramento confirma. Audeo, ait, hæc, presbyter, quæ præcipis adimplere. Et statim ponens

A manus super sanctum sepulcrum, dixit : Hujus sancti virtute opprimar, si aliquid falsi loquor de his quæ prosecutione mea contra hunc Francum insisto. Fremente autem barbaro, et quasi contra Sanctum Dei furibundo, egressi sunt de basilica : cumque per viam pariter pergerent, subito delapsus presbyter solo pessumdedit, et mortuus est. Laudavitque deinceps barbarus virtutem Sancti, cui prius detraxerat. Sicque archidiaconus urbis ipsius, cum a Nicetio episcopo pro adulterii crimine pulsaretur, sacramento se ad hujus sancti sepulcrum purificari expetiit : ingressusque primum cryptæ limen, restitit quasi stupens; dehinc descendens per gradus ad aliud ostium venit ; cumque ad tertium accedere vellet, protinus febre correptus, gressum amplius figere

B non audens, crimen quo imputabatur, in discrimine **976** mortis positus, est confessus, deprecans populum ut pro se vel sancti Antistitis, vel episcopi sui suffragia flagitaret. Sed statim ut confessus fuit, ab impulsu febris erutus, sui antistitis est in charitate receptus.

CAPUT XCIV.

De Nicetio ipsius urbis episcopo.

Nicetius [c] autem, ut supra diximus, ipsius urbis episcopus, eleemosynæ, charitatis sanctitatisque totius refulsit merito, dum in corpore commoratus est (*Circ. an.* 566, 5 *Dec.*). Hic a sæculo migrans, ad basilicam sancti Maximini prædecessoris sui sepultus est. Ad cujus nunc tumulum vinctorum catenæ franguntur, energiam incursionis diabolicæ patientes ex-

C trusis dæmonibus liberantur, cæcorum oculi plerumque remotis tenebris lumine infunduntur. Jam de perjuris [d] quid dicam? Si quis enim ibi falsum juramentum proferre ausus fuerit, illico divina ultione corrigitur : nec quisquam hæc vel loqui audet, si, conscientia torquente, reum se esse cognoverit, quod ibi sacramentum præsumat exsolvere.

CAPUT XCV.

De Medardo Noviomensi [*Al.*, *Suessionensi*] *episcopo.*

Medardus vero gloriosus confessor juxta urbem Suessionis [e] quiescit (*Circ. an.* 560, 8 *Jun.*). Ad cu-

marmoreo sanctus Lusor sepultus fuisse dicitur, et in altero lapideo Leocadius ejus pater, quem ex Vettii Epagati martyris Lugdunensis stirpe prodiisse scribit Gregorius lib. I Hist. cap. 29. Lusoris, vulgo *saint Ludre*, qui in *albis*, id est intra primam sui baptismi hebdomadam, defunctus est, festum non recentiora solummodo, sed et Flori Martyrologium recolit die 4 Novembris. Hinc mirum est ipsius nomen ab aliquot annis e breviario Bituricensi fuisse resecatum. Vide Labbei Biblioth. novam, tomo II, pag. 426 et 427. Quo tempore sanctus Lusor vixerit non liquet. Gregorius loco laudato ait Leocadium primis Biturigum Christianis domum suam in ecclesiam convertendam concessisse. Eos autem Christianos a septem episcoporum, quos sub Decio advenisse censet, discipulis fide imbutos scribit. Unde Leocadium ac Lusorem labente sæculo III vixisse conjicimus.

[a] Celebris est sanctus Maximinus, qui Athanasium Treviros exsulem suscepit, a quo et ipsius fides laudatur in apologia ad Constantium, et in libro I adv. Arianos. Hieronymum in Chronico, Gregorium no-

D strum lib. I, cap. 35, et alios omitto. Ejus Vitam a Lupo episcopo sæc. IX scriptam edidit Surius ; aliam vero, ut putant, ducentis annis vetustiorem Bollandiani edidere ad diem 29 Maii. Recensetur inter eos qui concilio Sardicensi interfuerunt, an. 347, et conc. Colon. anno præcedenti contra Euphratam, seu ejus decessorem, uti contendit Henschenius. Obiit die 12 Septembris in Aquitania, relatusque Treviros 29 Maii sepultus est in monasterio suburbano sancti Joannis, quod exinde sancti Maximini appellatum est, hodieque perstat sub hoc nomine celeberrimum ord. Benedictini, ubi in crypta subterranea sub altari majori requiescit cum sanctis Agrœtio, et Nicetio, ejusdem urbis episcopis.

[b] Plerique, *Arboastis*. Colb. tut., *Arbogastis*.

[c] Ejus Vitam habes infra inter Vitas Patrum, cap. 17.

[d] Aliquot Scripti et Ed., *perjuriis*.

[e] Alii, *Sessionis*, *Sessionas*. Ed., *Suessionicam*. Fuit sanctus Medardus episc. Viromandensis, sedemque Noviomum transtulit (*Noyon*), ubi hactenus perseverat, comitatus urbis, et pariatus Franciæ titulo

jus sepulcrum sæpe compedes miserorum coofractos aspeximus. Post scriptum de mirabilibus ejus librum, mulier manu debilis devote expetiit beati præsidia Sacerdotis : denique cum reliquis vigilias fide integra celebrat, confisa ab ejus virtute manus humore ligatas posse dissolvi, qui infelicium catenas potentia virtutis **977** eximeret. Factum est autem dum missæ celebrarentur, resolutis nervorum arentibus ligaturis, gratias Confessori referens, atque ad sanctum altare accedens, gratiam benedictionis accepit incolumis. Et quia priusquam templum ædificaretur, erat super sepulcrum Sancti cellula minutis contexta virgultis, et dedicato templo hæc fuit amota, dignum est ut de ipsius ligni tenuitate magnum aliquid proferamus. Nam sæpius de eo hastulæ factæ parumper acutæ dolori dentium remedia contulerunt. Hæc audiens Charimeris [a], qui nunc referendarius Childeberti regis habetur, dum de hoc dolore laborarct, basilicam Sancti expetiit, ut sumpturus ex ligno a virtute Sancti medicinam mereretur accipere ; sed veniens ostium reperit obseratum. Confisus ergo quia virtus Beati ubique sit præsens, extracto cultro hastulam excutit ab ostio. Statimque ut dentes attigit, noxius dolor abscessit. Habetur apud nos et baculus ejus, de quo plerumque infirmi medicamina sunt experti.

CAPUT XCVI.

De Albino Andecavorum episcopo.

Albinus autem confessor (*An.* 550, 1 *Mart.*), cujus nuper Vitæ liber [b] a Fortunato est conscriptus presbytero, obtinet et ipse impertiente merito suum ostendi miracula ad sepulcrum. Aderat igitur dies solemnitatis, in quo paralyticus membris omnibus debilis, evectus plaustro, ante vitream absidæ qua sancta concluduntur membra sedebat, datusque sopori vidit virum ad se venientem, et dicentem sibi : Quousque dormitas, et sanus fieri non desideras ? Qui **978** ait : Utinam merear sanus fieri ! Dixitque ei vir : Cum signum ad cursum horæ tertiæ audieris insonare, surge continuo, et ingredere basilicam ad quam venisti. Futurum est enim ut ipsa hora beatus Martinus cum Albino contribule ingrediatur basilicam, ut, oratione facta, ad ejus solemnitatem Turonis accedere debeat. Si enim eo momento adpræsens fueris, sanus efficieris. Nec moratus ille, commoto signo, accedit ad tumulum Sancti. Cumque Davidici carminis laudationem clerici canere cœpissent, odor suavitatis in basilica Sancti advenit, et hic directis pedibus incolumis est erectus. Quod non a paucis, sed a plerisque visum regio testatur alumna. Sic et apud Croviensem [c] vicum mulier a nativitate cæca, invocans nomen Sancti, ipsa die illuminata est.

CAPUT XCVII.

De Hospitio confessore.

Fuit in regione Nicensi Hospitius [d] magnus Dei famulus (*An.* 581, 21 *Maii*), qui multis virtutibus præditus, ab hoc mundo migravit. Cumque sepeliretur, quidam juxta ipsum sepulcrum manum ponens parumper pulveris elevavit, quod in linteo involvens rudi secum sustulit. Progressusque postridie [e] navem quæ Massiliam ire parabat, offendit in littore : sed hic Lirinense monasterium expetere cupiebat. Viri igitur quorum erat navis, Judaica erant a stirpe progeniti. Qua existente causa, noluit vir indicare naucleris quæ ferebat. Denique postquam progressi contra Lirinense monasterium devenerunt, navis in medio pelagi restitit, flantibusque ventis nulla movetur in parte. **979** Stupentibus vero Judæis quid hoc esset, homo ille veritatem aperuit, dicens : Reliquias beati Hospitii mecum habeo, et nunc Lirinum adire desidero, quod vobis indicare metui. Nunc autem scio quia ejus virtute retinetur navis vestra : nec hinc moveri prorsus poterit, nisi consensum illuc præbeatis quo ego ire disposui. Quod audientes viri, stupore permoti, mutatis velis flante vento secundo, viro in insula Lirinensi deposito, quo voluerunt libere abierunt.

CAPUT XCVIII.

De eremita, cui caldaria lignea fuit.

Ecce quales quantasque suis congregat divitias mundi paupertas, ut eis non solum quæ voluerint Redemptor, qui cuncta ex nihilo condidit tribuat, verum etiam ipsa eis elementa jubeat famulari. Nam

decorata. De sancti Medardi obitu et monasterio diximus in cap. 19 libri IV Historiæ. Dicitur *Suessionensis* in capitis titulo ob ejus sepulcrum et ecclesiam prope Suessionas. Hoc caput integrum suæ Historiæ inseruit auctor Vitæ secundæ sancti Medardi tomo VIII Spicilegii.

[a] Is sancto Agerico in episcopatu Virodunensi successit, de quo supra lib. IX Historiæ cap. 23. Cæterum auctor Vitæ sancti Medardi supra laudatus habet : « Qui tunc referendarius Childeberti regis habebatur. » Ex voce tamen *nunc* Cointius intulit hunc librum scriptum fuisse antequam Gregorius Historiam scriberet. Sed forte hic auctor Gregorii textum suo tempori adaptavit.

[b] Hic liber editus est sæc. I Act. sanctorum ord. Benedictini, sicut et apud Surium et Bollandianos, die 1 Martii. Albinus ex abbate Trincillacensi, seu Cincillacensi, factus episc. Andegavensis subscripsit concilio Aurelian. III an. 538, et per Sapaudum abbatem Aurelian. IV an. 549. Ad ejus celebrandam festivitatem Fortunatus, invitante Domitiano episcopo, Andegavum perrexit, quod iter expressit versibus, carm. 24 lib. II. Quiescit in abbatia nomini suo dicata, quæ etiamnunc sub ord. sancti Benedicti et cong. sancti Mauri celebris est. Non desunt tamen aliæ Ecclesiæ quæ hujus sancti viri reliquias se habere glorientur. Vide Gaufridi Vosiensis Chronicum, cap. 15, et Bollandianos ad diem 1 Martii.

[c] Sic Mss. omnes, ut et infra non semel in mirac. sancti Martini, quamvis Editi habeant ut plurimum *Croniensis* vicus, quem putant esse Credonem Andegavorum oppidum, vulgo *Craon*, ubi prioratus conventualis Benedictinorum cong. sancti Mauri. In charta Adalbergæ cujusdam pro monasterio sancti Sergii Andegav., tomo IV Galliæ Christ., memoratur villa *Nubiliacus* in pago Andegavensi, in vicaria Croniacensi.

[d] Vide ad cap. 6 lib. VI Historiæ, et Bollandianos ad diem 21 Maii.

[e] Clar. a, *post triduum*. De Lirinensi monasterio

recolo me audisse ante hos annos exstitisse quemdam in eremo regionis cujusdam, ad quem requirendum cum frater e proximo prompta devotione venisset, exceptus est ab eo plena animi charitate. Tunc ingressi parvulum quodammodo tugurium, oratione facta, resederunt. Conferentesque plurima de verbo Dei, surgit senex a sellula [*Ed.*, cellula] : ingreditur hortulum, olera decerpit ad cibum. Accensoque foco, ponit caldariam [a] ligneam super ignem impletam [b] aqua cum oleribus, urgensque ignem ita vehementer fervere coegit, ut putaretur ænea esse. Hoc autem videns vir qui advenerat, stupore commotus, interrogat quid hoc esset. Respondit senex : Multis jam in hac eremo annis inhabito, sed semper in hac caldaria cibos, Domino jubente, ad reficiendum fragile corpusculum præparavi. Coctisque cibis, redditis Deo debitis hymnis, ambo ex hujus vasculi ministerio sunt refecti. Hæc olim audivi. Nam nuper vidi abbatem, **980** qui eum Ingenuum [*Colb. a*, Ingenium] nominabat, asserens eum intra Augustodunensem terminum commoratum fuisse, et sæpius in hoc vasculo vel olus vel crumelum coctum cum illo sumpsisse. Confirmabat autem cum juramento vidisse se caldariam flammis superpositam validissime fervere, et ita semper fundum ejus humidum exstitisse, ut putaretur jugiter ab aliquo humectari.

CAPUT XCIX.

De Avito confessore Aurelianensi.

Avitus abbas [c] Carnoteni pagi, quem Pertensem vocant, sæpius imminere dissolutionem sui corporis Spiritu sancto revelante prædixit (*An.* 530, 17 *Jun.*). Qui recedens a corpore, honorifice apud Aurelianensem urbem humatus est : super quem fideles Christiani ecclesiam [d] construxerunt. Post cujus obitum, cum anniversarius assumptionis ejus dies cum summo coleretur honore, unus e civibus, aliis ad missarum spectanda solemnia euntibus, accepto rastro, vineam pastinare direxit ; increpatusque a multis, cur huic festivitati deesset, redire noluit, dicens : Et hic quem colitis operarius fuit. Verum ubi ingressus vineam primo ictu terram aperuit, protinus, retorta cervice, facies ejus ad tergum conversa est [e]. Tunc tremens, spectantibus populis, cum fletu magno basilicam Sancti ingreditur. Post paucos vero dies, orans in eodem loco assidue, directa cervice, convaluit.

CAPUT C.

De Cypriano Petragorico abbate.

Cyprianus abbas Petrocorici oppidi magnificæ sanctitatis vir fuit [f], per quem Deus multa miracula in hoc mundo operari dignatus est (*An.* 580, 9 *Dec.*). Nam manus **981** debiles frequenter redintegravit, paralyticis gressum, cæcis restituit visum ; tresque leprosos inunctos oleo pristinæ reddidit sanitati. Sed et nunc crebro super infirmos sanitates ostendit si fideliter ejus tumulum expetant, aut exorent.

CAPUT CI.

De Eparcho Equolesinensi recluso.

Sed et ad Eparchi Equolesinensis [g] urbis reclusi sepulcrum sæpius infirmi sanantur (*Anno* 581, 1 *Jul.*). Nam et frigoriticorum febres et alia incommoda ejus meritis restinguuntur. Cæcus vero de Petrocorico territorio, ut se sepulturæ illius projecit, fusa oratione, lumen recipere meruit. Comes autem antedictæ urbis Equolesinensis, fure invento ac suppliciis dedito, patibulo condemnari præcepit. At ille cum duceretur ad mortem, invocare hujus sancti nomen cœpit ; et adductus ad stipitem, fusa oratione super terra, patibulo appensus relictus est. Quod cum monachi præsensissent, simul projecti ad tumulum Sancti, orare cœperunt, dicentes : O sancte Confessor, si tibi vita superstes esset in sæculo, eruere potueras hunc pauperem de manu mortis, sicut plerumque tali supplicio addictos liberasti ; sed nunc non diffidimus de tua oratione, ut quod vivens fecisti in sæculo, possis renovare sublimatus in cœlo. Et data nocte misit abbas usque ad furcam. Accedente autem monacho, statim disruptis ligaminibus terræ delapsus est ; et sic sustentatus a monacho, vivens adducitur ad monasterium, haustoque parumper vino convaluit, vitaque a judice obtenta, liber abscessit.

CAPUT CII.

De Felice Biturigum episcopo.

982 Post transitum autem Felicis [h] Biturigi epi-

dicere superfluum esset. Etiamnunc subsistit, quod Benedictini cong. Casinensis possident. Insula vulgo dicitur sancti Honorati, quæ hodie cum vicinis insulis ad diœcesim Grassensem pertinet.

[a] Colb. 2 et Bad., *lebetem ligneam... fervere cœpit.*

[b] Hic desinit Cod. Clar. a, cæteris avulsis.

[c] Hunc Avitum Cointius eumdem esse cum sancto Avito abbate Miciacensi, qui Chlodomeris interitum prædixit, putat : sed eos distinguendos esse censet Baronius, quod plusquam probabile videtur Mabillonio in Actis sanctorum ord. Benedictini, sæc. I pag. 613. Distinguuntur in Adonis Martyrologio, ubi abbas Miciacensis XIV Kal. Januarii, alter XV Kal. Julii memoratur. In titulo hujus cap. Colb. tut., *Carnotensi.*

[d] De hac Ecclesia diximus in notis ad lib. VIII Hist. cap. 2.

[e] Colb. tut. : *Facies ejus ad terram ruit.*

[f] Vitam monasticam egisse dicitur in monasterio Genoliaco, diœcesis Petragoricensis, sub abbate Savalo, tempore Clotarii regis : inde secessit in locum Dordoniæ fluvio (*la Dordogne*) vicinum, ubi hodieque vicus sub sancti Cypriani nomine exstat. Floruit tempore Charterii episc. Petragoricensis, qui an. 585 conc. II Matisc. interfuit. Labbeus, tomo II Bibl. novæ edidit Vitam sancti Sori, et fragmentum Vitæ sancti Amandi, qui fuerunt sancti Cypriani sodales.

[g] Al., *Equolenensis, Engolismensis*, etc. De sancto Eparchio vide lib. VI Hist. cap 8 et notas.

[h] Ordinatus fuit a sancto Germano episc. Parisiensi an. 568, et interfuit concilio Parisiensi IV, an. 573. Eum laudat Fortunatus lib. III, carm. 25, ob turrim ab eo fabricatam ad servandam Eucharistiam, quod his verbis exprimit :

Quam bene cuncta decent sacrati ut corporis Agni
Margaritum ingens, aurea dona ferant.
Cedant chrysolithis Salomonia vasa metallis,
Ista placere magis ars facit atque fides.

Quiescere dicitur in ecclesia collegiata sancti Austregisili de Castro, in suburbio Bituricensi, sed nullo cultu publico celebratur.

scopi (*An.* 575, 1 *Jan.*), cum ad ejus tumulum, quod marmore exsculptum Pario super terram erat positum, cæcus quidam lumen oculorum, fugatis tenebris, recepisset: cognovissetque plebs amicum Dei, quem in corpore positum, obsistentibus mundanis caliginibus, cognoscere ad plenum non meruit, cœpit in orationum assiduitate ejus limina penetrare. Sed quoniam, ut diximus, sarcophagus marmoreus viliori lapide obtectus erat, sagacitas civium, et præsertim episcopi [a], meliori sarcophagum opertorio texit, id est ex marmore Heracleo. Amoto ergo viliore lapide, post annum fere duodecimum, invenerunt corpus beati Confessoris ita illæsum, ut nulla dissolutio in corpore, nulla putredo reperiretur in veste: sed ita erant cuncta integra, ac si, ut ita dixerim, ea hora tumulo putarentur ingesta. Sed nec ibi quidem misericordia Domini defuit, ut lapis repulsus non remaneret inglorius. Ferunt enim quod multi, eraso potoque ex eo pulveris modico, tam a quartanis quam tertianis sive quotidianis febribus celeriter liberantur.

CAPUT CIII.

De Juniano Lemovicorum recluso.

Fuit et Junianus [b] reclusus infra Lemovicinæ urbis territorium (*An.* 530, 16 *Nov.*), qui vivens multa populis ostendit miracula; sed et nunc ad sepulcrum ejus sæpe morbi curantur. Nam vidi multos, quos dinumerare putavi longum, qui cæcis **983** oculis ibidem evecti [c] lumen receperunt, paralyticique directi sunt. Testisque est ipse populus hodieque, qui cum sanitatem recipiunt, statim se tributarios loco illi faciunt, ac, recurrente circulo anni, pro redditæ sanitatis gratia tributa dissolvunt. Ex quibus plurimi sunt qui ad basilicam sancti Martini nostri antistitis pertinere videntur.

CAPUT CIV.

De Pelagia Lemovicina.

Pelagia vero genitrix beati Aredii abbatis [d] (*An.* 570, 26 *Aug.*), cujus supra meminimus, valde religiosa. cum urgeretur febribus et esset in transitu, petiit filium, dicens: Quæso, fili dulcissime, ne me ante diem quartum sepeliatis, ut venientes famuli famulæve omnes videant corpusculum meum, nec ullus frustretur ab exsequiis meis de his quos studiosissime enutrivi. Et hæc dicens, emisit spiritum. Abluta juxta morem, collocatur in feretro, atque in ecclesiam deportatur. Quarto vero die, priusquam sepeliretur, tantus odor suavitatis effragravit a corpore, ut omnes admirarentur. De nocte vero globus ignis magnus apparuit, qui ab Oriente consurgens, ac per cœli circulum currens, super ecclesiam stetit, in qua corpus defunctæ jacebat. Ex hoc enim ita cunctam ædem subitus splendor obtexit, ut putarent se diem medium contemplari. Et statim energumeni multi exclamaverunt, dicentes quod Martinus venit ad transitum Pelagiæ. Succedente vero Dominica die postquam sepulta est, posuerunt cereum ad caput ejus, dicentes: Parum nobis est ceræ, et jam nox prolixior habetur, cum ad matutinum consurgimus tunc accendatur cereus iste. Et, clauso ostio, abierunt. Expleto autem somno, ingressi basilicam, invenerunt cereum ardentem, quem exstinctum reliquerant. Sed et sanitates infirmorum sæpius aguntur **984** ad hujus religiosæ sepulcrum.

CAPUT CV.

De sepulcro Crescentiæ Parisiorum.

Tumulus erat in vico Parisiorum haud procul a loco in quo senior, ut aiunt, ecclesia nuncupatur, nullo opertus tegmine; ibique in lapide habebatur scriptum: HIC REQUIESCIT CRESCENTIA SACRATA DEO PUELLA. Sed nulla ætas recolere poterat quale ei fuerat meritum, vel quid egisset in sæculo [e]. Nuper autem a quodam clerico hoc epitaphium legitur. Instigante vero fide, suspecti sunt habiti homines [f], quod aliquid cum divina majestate Virgo potuerit obtinere. Dum vero in hac suspicione penderent, quidam, quem ardor tertianæ febris cum gravi tremore vexabat, erasi a tumulo parum pulveris haurit, moxque, sedato tremore, convaluit. Vulgatumque

[a] Is fuit Sulpicius Severus post Remigium Felicis successor, jam quippe sedebat anno 585, quo concil. Matisc. II subscripsit, duodecimo anno post conc. Paris. IV, cui Felix interfuerat.

[b] Ejus Vitam refert Gononus lib. IV Vitarum Patrum Occid.; sed eum a Juniano abbate Mariacensi non distinxit, qui floruit apud Pictones, ubi hodieque colitur in monast. Nobiliacensi, quo translatus est an. 830, ex Chronico sancti Maxentii: alter vero, quem hic Gregorius laudat, in diœcesi Lemovic. floruit. Locum discimus ex Chronico Gaufridi prioris Vosiensis, cap. 15, de sanctis apud Lemovices præclarioribus, ubi habet: « Comodoliacenses Juniano jubilant cum Amando præceptore suo; quod videlicet monasterium cum ecclesia sancti Petri de Quadrivio Josfredus quondam thesaurarius a jure sancti Martialis fraude abstulit. » Idem repetit cap. 59. Ecclesiam in qua sepultus fuit construxerat Ruricius junior episc. Lemovic., quem Vir sanctus a dæmone liberaverat. Floruit cum sancto Amando eremita sub Clodoveo I et ejus filiis. Vide Bernardum Guidonem, tomo II Bibl. Labb. p. 277, in opusculis hist., ubi ejus festum XVII Kal. Novemb. consignat. Monasterium Comodoliacense in canonicorum sæcularium collegium conversum est, quod simul cum oppido circum posito, vulgo *Saint-Junien* appellatur.

[c] Ed., *eo perducti*.

[d] De sancto Aredio passim agit Gregorius, cujus Vitam habes infra post Vitas Patrum. In Chronico Gaufridi Vosiensis, cap. 15, quod est de sanctis illustribus Lemovic., legitur: « Apud sanctum Aredium sancta Pelagia mater ejus. » Unde patet eam in monast. Atanensi fuisse sepultam, quod diserte tradit Bernardus Guido in opusculis histor., apud Labb., tomo I Biblioth. novæ, p. 631. — Hoc caput laudat sanctus Odo Cluniacensis abbas in sermone: Quod sanctus Martinus par sit apostolis, ubi habet: « Ad exsequias Pelagiæ, matris beati Aredii abbatis, globus igneus totam illustrans ecclesiam de cœlo venit, clamantibus energumenis ad defunctæ exsequias venisse Martinum. »

[e] Ita oblitterata est hujus Crescentiæ memoria, ut nihil de ea prorsus sciatur, nec notum sit ubi fuerit ejus sepulcrum.

[f] Colb. a, *sunt illi homines*. Bell., Laud et Colb. tut. *hebetes homines*.

verbum plerumque profuit multis in hac infirmitate A detentis. Succedente deinde tempore, monetarius urbis graviter ægrotare cœpit, cui in visione puella apparuit, dicens : Vade, ait, quantocius, et tumulum Crescentiæ virginis tege. Erit tibi hoc adjutorium, ne a morbo quo captus es diutius fatigeris. At ille confisus calces inquirit, oratorium desuper construit, protinusque ab infirmitate laxatur. Sed ut virtus [*Pith.*, tumulus] Virginis in majoribus efferretur honoribus, cuidam ex urbe dens indoluerat, ita ut, intumescente maxilla, vix vel tenuis cibi parumper capere posset. Pergit fide plenus ad tumulum, factaque hastula [a] una de parte acuta, ut in humanis usibus ad purgandos dentes fieri solet, super sepulcrum puellæ ponit. Statimque ut exinde dentem qui dolebat attigit, omnis dolor obstupuit. Ex hoc autem accepto experimento, quos hic dolor vexat, hujus Virginis, ut expetunt præsidia, mox sanantur.

CAPUT CVI.

De beata Radegunde Pictaviensi.

985 Beata vero Radegundis [b], cujus in initio libri (*An.* 587, 13 *Aug.*) Martyrum meminimus, post emeritos vitæ labores ab hoc mundo migravit (*Cap.*5) : de cujus transitu accipientes nuntium, ad monasterium Pictavensis urbis accessimus, quod ipsa instituerat. Reperimus autem eam jacentem in feretro, cujus sancta facies ita fulgebat, ut liliorum rosarumque sperneret pulchritudinem. Stabat enim circa feretrum multitudo immensa sanctimonialium, ad numerum circiter ducentarum, quæ per illius prædicationem conversæ vitam sanctam agebant, quæ, secundum sæculi dignitatem, non modo de senatoribus, verum etiam nonnullæ de ipsa regali stirpe hac religionis forma florebant. Stabant autem plangentes atque dicentes : Cui nos orphanas mater relinquis? cui nos desolatas commendas? Reliquimus parentes, facultatesque, ac patriam, et te secutæ sumus. Cui nos relinquis, nisi perpetuis lacrymis, et nunquam finiendo dolori? Ecce usque nunc majus nobis erat hoc monasterium, quam villarum aut civitatum spatia. Quæ quocunque loco accedebamus, contemplantes gloriosam faciem tuam, ibi inveniebamus aurum, ibi argentum; ibi suspiciebamus florentes vineas, segetesque comantes; ibi prata diversorum florum varietate vernantia. A te carpebamus violas; tu nobis eras rosa rutilans et lilium candens : tua nobis verba quasi sol resplendebant, et quasi luna tenebris conscientiæ nostræ lucidam veritatis lampadem accendebant. Nunc autem contenebrata est nobis omnis terra, angustatum est spatium hujus loci, dum tuam faciem non meremur aspicere. Heu nos derelictas a sancta matre! felicesque illas quæ te superstite ab hoc sæculo migraverunt! Et scimus quidem te choris sanctarum virginum et Dei paradiso esse conjunctam : sed cum ex hoc consolamur, 986 illud nobis est lamentabile, quod te corporeis oculis intueri non possumus. Hæc et alia inter lamenta dicentibus, cum a lacrymis temperare non valeremus, conversus ad abbatissam [c], aio : Sinite parumper ab his fletibus, et ea potius quæ sunt necessaria pertractate. Ecce frater noster Marovcus hujus urbis episcopus non est coram, eo quod illum causa visendarum parœciarum elongaverit. Nunc autem habete consilium, ne sanctum corpusculum injuriam patiatur et gratia quam Deus beatis artubus præstitit auferatur, dum tempus sepulturæ differtur : accelerate debitas exse- B quias, ut sepulcro cum honore reddatur. Ad hæc abbatissa respondit : Et quid faciemus, si episcopus urbis non advenerit, quia locus ille quo sepeliri debet, non est sacerdotali benedictione sacratus? Tunc cives et reliqui viri honorati, qui ad exsequias beatæ reginæ convenerant, imperant parvitati meæ, dicentes : Præsume de charitate fratris tui, et benedic altare [d] illud. Confidimus enim de ejus benevolentia, quod molestum non ferat si feceris, sed magis gratiam referat. Præsume, precamur, ut caro sancta sepulturæ reddatur. Et sic ab illis injunctus altare in cellula ipsa sacravi. Verum ubi sanctum corpus moventes, psallendo deducere cœpimus, mox energumeni declamantes, et sanctam Dei confitentes, torqueri se ab ea fatebantur. Transeuntibus autem nobis C sub muro, iterum caterva virginum per fenestras [e] turrium et ipsa quoque muri propugnacula, voces proferre ac lamentari desuper cœpit, ita ut inter sonos fletuum atque collisiones palmarum, nullus posset a lacrymis temperare ; sed et ipsi quoque clerici, quorum erat psallendi officium, vix inter singultus et lacrymas antiphonam poterant explicare. Dehinc accedimus ad sepulcrum. Nam providentia abbatissæ capsam ligneam fecerat, in qua corpus aromatibus conditum incluserat, et ob hoc fossa sepulturæ spatiosior erat : ita ut, ablatis duorum sepulcrorum singulis spondis, ac de latere juncta capsa cum 987 sanctis artubus locaretur. Tunc facta oratione discessimus, reservantes episcopo loci ut ab eo celebrata missa, tegeretur operculo. Redeuntes D vero ad monasterium, ducebat nos abbatissa cum virginibus per loca singula, in qua Sancta aut legere consueverat, aut orare, lugens ac dicens : Ecce ingredimur in cellulam, et matrem amissam non reperimus. Ecce spatium in quo flectens genua cum lacrymis Dei omnipotentis misericordiam precabatur, et a nobis non videtur. Ecce librum in quo legebat,

[a] Frequens est hujusmodi hastularum mentio apud Gregor. Vide supra, cap. 97, et Vitam sancti Theodulfi abbatis Rhemensis, num. 7, tomo I Act. sanctorum ord. S. Bened.

[b] Hoc cap. deest in Colb. tut. Sanctam Radegundem passim laudat Gregorius. Vide notas in lib. III Hist. cap. 7, et lib. IX cap. 2.

[c] Adhuc supererat Agnes prima abbatissa, de qua passim Gregorius. Ejus festum die XIII Maii colitur.

[d] Hinc colligimus cœmeteria antiquitus, non solum sacerdotali benedictione sacrari debuisse, sed etiam nunquam fuisse absque altari, ubi pro defunctis sacrum fieret. Radegundis in Vitæ lib. II num. 27 sepulta dicitur in ecclesia sanctæ Mariæ, quam hodie, ut jam observavimus, canonici sæculares possident, sed sub beatæ Radegundis titulo.

[e] Moniales ex sancti Cæsarii regula egredi non poterant.

et vox spiritali sale condita non verberat aures nostras. Ecce fusa, in queis per longa jejunia et profluas lacrymas nectere solita, et almi sanctitate digiti non cernuntur. Hæc illis dicentibus, renovantur lacrymæ, suspiria proferuntur, et ipsa quoque viscera ab affectu plorantium resolvuntur in fletum. Tantusque mœror pectus meum obsederat, ut a lacrymis non desisterem, nisi scirem beatam Radegundem ablatam monasterio corpore, non virtute; et assumptam a mundo, collocatam in cœlo.

CAPUT CVII.

De Tetrico episcopo.

Licet Mss. omnes hæc tria capita in indice habeant, nullum tamen invenire licuit qui præter nudos titulos quidquam de illis repræsentet. Ut tamen eorum sanctorum quos indicant aliqua habeatur notitia, pauca quæ de iis observavimus huc proferre visum est.

[*Sanctus Tetricus episcopus Lingonensis sancto Gregorio patri suo successit* (*An.* 572, 18 *Mart.*). *De quo passim Gregorius loquitur. Plura de eo observavimus ad lib.* IV *cap.* 16, *quæ hic repetere non vacat.*]

CAPUT CVIII.

De sancto Orientio episcopo.

Sancti Orientii Vitas duas habes apud Bolland., die 1 *Maii. Ex priori, quæ vetustior est, colligimus eum circa sæculi* V *medium Auxitanam ecclesiam rexisse* (*An.* 450, 1 *Maii*), *eo scilicet tempore quo Littorius dux Romanus a Gothis captus atque occisus est. In posteriori Vita dicitur sancto Ursiniano successisse. Ejus corpus in ecclesia suo nomini consecrata* **988** *cum adjuncto celebri monasterio ordinis Cluniacensis in ipsa urbe Ausciensi* (Auch) *asservatur.*

CAPUT CIX.

De Quiteria virgine.

Quiteriæ Acta habentur, sed omnino fabulosa. Colitur potissimum Aduræ in Wasconia (*An...* 22 *Maii*), *cujus ecclesia in Manso sanctæ Quiteriæ juxta urbem sita concathedralis privilegio et abbatiæ titulo gaudet, ejusque abbas idem est ac episcopus. Ejus ossa, quæ in monasterio sancti Severi, in capite Wasconiæ, ord. sancti Bened. et cong. sancti Mauri, servabantur, a Calvinianis in rogum conjecta, Catholici semiusta, ut potuere, ab incendio eripuerunt. Colitur die* 22 *Maii, ad quem diem vide Bollandianos, et Gononum lib.* III. *Tamayus vero de ea multas habet fabulas.*

CAPUT CX [*Al.* CVII].

De sancto Paulino episcopo Nolano.

Fuit vitæ venerabilis Paulinus Nolanæ urbis episcopus [a] (*An.* 431, 22 *Jun.*), ex nobili stirpe ortus, Tarasiam similem sibi sortitus est conjugem, habens divitias multas, et tam in fundorum possessione quam in præsidio domorum valde dives erat ac lo- A cuples. Sed cum primum aures ejus Evangeliorum lectio illa penetravit, in qua Dominus adolescentem propter divitias arguit, dicens: *Vade, vende omnia quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo; et veni, sequere me* (*Matth.* XIX, 21); et illud: *Facilius est camelum per foramen acus transire quam divitem introire in regnum Dei* (*Ibid.*, 24); statim, venditis omnibus quæ habebat, pauperibus erogavit. Exoneratus a cunctis cupiditatibus, Magistrum liber sequitur, per hæc se putans paradisi divitiis locupletari, si videretur nihil de transitoriis possidere. Cui Majestas divina tribuit, ut quod impossibile dixerat per Evangelium, hic possibiliter adimplere mereretur per actum. Quadam vero die venit ad eum qui stipem peteret, et ait conjugi: Vade, et da ei B quod habet necessarium. Quæ respondit: Non est nobis amplius quam **989** unus panis. Cui ille: Vade, inquit, porrige eum. Dominus enim dabit nobis victum. Sed illa quasi strenua reservari cupiens, ne aliquid deesset, porrigere noluit. Interea advenerunt quidam dicentes, missos se a dominis suis, ut illi annonæ ac vini deferrent speciem: sed per hoc se moratos, quod orta tempestas unam eis eum tritico abstulerit navem. Tunc vir Dei conversus ad mulierem, ait: Intellige te nunc pauperi unum panem fuisse furatam, et ideo hanc navem esse mersam. Perrexit ergo cum conjuge quasi pergrinaturus in aliam regionem, nihil habens præter statum proprium. Post multum vero tempus, cum ab incolis regionis suæ requireretur, nec posset penitus reperiri, negotiator de civitate illa C ad hanc urbem advenit, in qua vir beatus cœlesti Domino serviebat. Cumque vidisset eum, statim projiciens se solo, et pedes sancti amplectens, ait: Hic est beatus Paulinus toto vulgatus orbe, qui multum a suis civibus quæsitus, prorsus non potuit inveniri. Et narrans omnes actiones ejus, obstupuerunt hæc audientes. Nec mora decedente sacerdote apud Nolanam urbem, ipse in locum episcopi subrogatur. Habebat autem ecclesia illa multas divitias, impletque in eum Dominus quæ per Evangelium promittere est dignatus; quia: *Qui reliquerit omnia propter me, centuplum in hoc sæculo accipiet; in futuro autem vitam æternam possidebit* (*Matth.* XIX, 29). Verum assumpto episcopatu semper se humilem proferebat, quia sciebat se apud Deum excelsum fu- D turum, si humilitatem sectatus fuisset. Pecunia vero de reditibus ecclesiæ, quæ manus ejus attingebat, confestim pauperibus erogabatur. Castissima enim conjux ejus non discedebat ab eo. Erat autem vir sanctus miræ prudentiæ, rhetoricis litteris eruditus. Quod opus ejus quando ad nos pervenit, valde patefecit. Nam cum ad diversos tam versu quam prosa scriberet, de virtutibus beati Martini sex versu conscripsit libros [b]: scripsit et alios versiculos in illustratum. Sepultus est Nolæ in ecclesia sancti Felicis quam construxerat. Inde translatus Romam dicitur, ubi ostenditur in ecclesia sancti Bartholomæi.

[a] Hæc vox *episcopus* est in solo Colb. a, et quidem alia manu. Paulini laudes celebrarunt Hieronymus, Ambrosius, Augustinus, Gregorius Magnus et plerique Patrum, quorum testimonia, simul cum B. viri scriptis, Vita, etc., summa cum diligentia edidit Parisiis an. 1685, vir cl. *Le Brun.* Vide et Chiffletii Paulinum

[b] Hæc omnia non Paulinus Nolanus, sed alter, qui in Mss. nonnullis Petricordiensis appellatur, composuit, cujus opuscula non semel edita sunt.

laudem ejus. Viditque eum in corpore positum, et oculum suum ab eo illuminatum recepit. Qui tantum in virtute **990** multiplicata gratiarum spiritalium charismata [a] resplenduit, ut ante obitum suum ipsum Martinum, Januariumque [b] Italicum, priusquam spiritum redderet, corporeis oculis contemplaretur. Prius enim ab eo de hoc mundo migraverant: et quia de hujus Beati vita nihil legeramus, idcirco ea quæ per relationem fidelium cognovimus, dum de eleemosynis proloqui voluimus, memoravimus. De transitu autem ejus est apud nos magna lectio [c], ideo eum ex ordine prosecuti non sumus. Ecce quid tribuit eleemosyna, ecce quales thesauros sanctis suis qui se in pauperibus diligunt, Deus indulget. E contrario avaritiæ malo inhiantibus quæ nequiter concupiscunt aufert, juxta illud Evangelii sancti oraculum, quia: *Qui habet, dabitur ei, et abundabit; qui autem non habet, quod videtur habere auferetur ab eo* (*Matth.* XIII, 12; XXV, 29).

CAPUT CXI [*Al.*, CVIII].

De negotiatore qui eleemosynam non fecit.

Sic et quodam loco in portu maris gestum fuisse multorum confirmat relatio. Quidam pauper et senex, marsupiis oneratus, venit ad littus maris; et accedens ad portum petere eleemosynam a nauclerís cœpit, atque illi qui primus carinæ erat, importunior assistebat, dicens: Da mihi aliquid. Tunc ille commotus ait: Absiste, quæso, decrepite, et noli a nobis quærere quidquam. Nihil enim hic aliud præter lapides habemus. At ille ait: Si lapides dicis esse quæ in tuis ditionibus navis hæc continet, omnia vertantur in lapides. Et statim cunctum navis onus, quod mandi potuit, in saxum conversum est. Ego enim ex his et dactylos vidi, et olivas aspexi marmore duriores. Nam cum in lapidis duritiam conversa fuissent, nunquam tamen colorem quem habuerant perdiderunt: illis eadem forma eademque species erat. Dominus autem navis pœnitentia motus, inquisitum senem nusquam potuit reperire: et, sicut ferunt, per multas civitates de iis quæ in saxum mutata fuerant ad videndum direxit, ut scilicet exemplum **991** esset omnibus, ne similia perpetrarent. Ecce quid agis, impudens avaritia: fecisti hominem pauperem, qui non porrigendo pauperi putavit se posse fieri ditiorem.

CAPUT CXII [*Al.*, CIX].

De alio qui vinum adulteravit.

Quid etiam et alii contigerit, qui per adulteria multiplicare terrena studuit lucra, non sileam. Quidam apud Lugdunensem urbem vix ita laborans, ut unum triantem posset habere, accensus auri exsecrabilis sacra fame, voluit per eum sacculi ora replere, juxta illum Prudentii nostri versiculum:

Auri namque fames parto conquiritur auro.

Igitur de hoc [d] triante vinum comparat, admixtisque aquis, iterum per argenteos venumdans, duplat pecuniam. Hoc iterum atque iterum agit, et tam diu turpis lucri sectator est factus, usquequo centum solidos de hoc triante lucraretur. Sed judicium Dei confutavit lucra diaboli. Congerens enim avarus negotiator aurum in sacculum, possessurus pecuniam unius horæ momento, alterius negotiatoris nundinas adit. Extractoque triante quasi aliquid negotiaturus, colloqui cum socio cœpit; erat autem sacculus ex pelle Phœnicia [e], sicut his manu gestare mos est. Et ecce subito adveniens milvus rapit eum pedibus, atque decerpere tentat, putans a colore partem aliquam carnis esse. Sed cum nihil pinguedinis **992** sentiret in eo, evolans super alveum Araris, de quo hic aquas hauriens vino miscuerat, laxatum sacculum dejecit in flumen. At ille apprehensis capillis, elidens se ad terram, spargensque pulverem super caput suum, aiebat: Væ mihi qui judicio Dei oppressus perdidi pecuniam quæ inique fuerat aggregata, nam ex uno triante centum erexi solidos: Nunc perditis centum solidis, unus mihi tantum remansit trians. Væ mihi! sicut feci sic recepi: et qui e nihilo eos habui, ad nihilum rediisse conspicio. Talis pecunia, diabole, tua est, per tale lucrum deducis tibi obedientes [f] in tartarum. Tale enim commercium et in præsenti damni notam ingerit, et in futuro diversarum pœnarum genera parit. Absistite ab his, quæso, qui hæc legitis, absistite et nolite talibus participes esse. Sint lucra vestra divinæ majestatis gratia: sint exercitia vestra, Scripturæ sanctæ doctrina. Fiat congregatio vestra in marsupiis pauperum, quæ æternæ gehennæ flagrans restinguat incendium; et hoc ipsum a Domini est misericordia poscendum, non propria virtute quærendum, qui nobis præstare dignetur illorum intercessione sancta, quorum hic liber sacra prodit miracula, ut non solum de terrenis divitiis, sed etiam de talentis verbi sui bonam facientes rationem, multiplicationis mercede recepta, audire mereamur ab ipso: *Euge! serve bone, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui* (*Matth.* XXV, 21). Amen.

[a] Quartum casum pro sexto adhibet.

[b] Mss., *Genuarium*. Hæc Florus in Martyrologio exscripsit, ad diem 22 Junii. Hic porro celebris Januarius indicatur episcopus Beneventanus, qui cum aliis martyribus apud Puteolos passus est in Diocletiani persecutione die 19 Septembris. Corpus ejus Neapolim translatum est. Hanc vero visionem narrat Uranius presbyter in epistola quam de beati Paulini obitu scripsit ad Pacatum.

[c] Habetur Uranii epistola de transitu sancti Paulini, quæ non semel edita fuit.

[d] Hic desinit Colb. a, cæteris avulsis.

[e] Pelles Babylonicas ad libros ornandos memorat Hieronymus in epistola ad Lætam.

[f] Ed., *deduxisti Deo inobedientes.*

Explicit liber de Gloria Confessorum.

In Codice membraneo, qui olim fuit monasterii Dionysiani prope Parisios, nunc autem est Antuerpiæ penes RR. PP. Bollandianos, in fine libri Gregorii Turonensis de Gloria Confessorum clausula habetur de Pippini, cujus temporibus Codex scriptus est, in Francorum regem consecratione, facta post abdicationem Childerici, ultimi Merovearum fam-

liæ regis. Quam clausulam, ex ipso codice descriptam, et ab illis editam hic exhibere visum est, ad confirmanda ea quæ superius, col. 685, in notis ad Fredegarii tertium continuatorem ea de re observavimus.

Si nosse vis, lector, quibus hic libellus temporibus videatur esse conscriptus, et ad sacrorum martyrum pretiosam editus laudem, invenies anno ab Incarnatione Domini septingentesimo sexagesimo septimo, temporibus felicissimi atque tranquillissimi et catholici Pippini, regis Francorum et patricii Romanorum, filii beatæ memoriæ quondam Caroli principis: anno felicissimi regni ejus in Dei nomine sexto decimo, indictione quinta, et filiorum ejus, eorumdemque regum Francorum Caroli et Carlomanni (qui per manus sanctæ recordationis viri beatissimi domni Stephani papæ, una cum prædicto patre, domno viro gloriosissimo Pippino rege, sacro chrismate, divina providentia, et sanctorum Petri et Pauli intercessionibus consecrati sunt) anno tertio decimo. Nam ipse prædictus dominus florentissimus Pippinus, rex pius, per auctoritatem et imperium sanctæ recordationis domni Zachariæ papæ, et unctionem sancti chrismatis, per manus beatorum sacerdotum Galliarum, et electionem omnium Francorum, tribus annis antea in regni solio sublimatus est. Postea per manus ejusdem Stephani pontificis, die uno in beatorum prædictorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii ecclesia (ubi et venerabilis vir Folradus archipresbyter et abbas esse cognoscitur) in regem et patricium, una cum prædictis filiis Carolo et Carolomanno in nomine sanctæ Trinitatis unctus et benedictus est. In ipsa namque beatorum martyrum ecclesia, uno eodemque die nobilissimam atque devotissimam, et sanctis martyribus devotissime adhærentem Bertradam, jam dicti florentissimi regis conjugem prædictus venerabilis pontifex regalibus indutam cycladibus, gratia septiformis Spiritus benedixit: simulque Francorum principes benedictione et Spiritus sancti gratia confirmavit; et tali omnes interdictu et excommunicationis lege constrinxit, ut nunquam de alterius lumbis regem in ævo præsumant eligere; sed ex ipsorum, quos et divina pietas exaltare dignata est, et sanctorum apostolorum intercessionibus per manus vicarii ipsorum beatissimi pontificis confirmare et consecrare disposuit. Hæc ideo charitati vestræ breviter in novissima paginula libelli inseruimus hujus, ut per succedentium temporum et vulgi relatione propago in ævo valeat cognoscere posterorum.

SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS
EPISTOLA IN QUATUOR LIBROS
DE VIRTUTIBUS SANCTI MARTINI EPISCOPI.

993-994 Dominis sanctis, et in Christi amore dulcissimis [a] fratribus ac filiis Ecclesiæ Turonicæ mihi a Deo commissæ, Gregorius peccator.

Miracula illa [b] quæ Dominus Deus noster per beatum Martinum antistitem suum in corpore positum operari dignatus est, quotidie ad corroborandam fidem credentium confirmare dignatur. Ille nunc exornans [*Al.*, exornat] virtutibus ejus tumulum, qui in eo operatus est cum esset in mundo; et ille præbet per eum beneficia Christianis, qui misit tunc præsulem gentibus perituris. Nemo ergo de anteactis virtutibus dubitet, cum præsentium signorum cernit munera dispensari, cum videt claudos erigi, cæcos illuminari, dæmones effugari, et alia quæque morborum genera ipso medicante [c] curari. Ego vero fidem ingerens libri illius [d] qui de ejus Vita ab anterioribus est scriptus, præsentes virtutes, quantum [*Al.*, de quanto] ad memoriam recolo, memoriæ in posterum, Domino jubente, mandabo. Quod non præsumerem, nisi bis et tertio admonitus fuissem per visum. Tamen omnipotentem Deum testem invoco, quia vidi quadam vice per somnium [e] media die in
995-996 basilica domni Martini debiles multos, ac diversis morbis oppressos sanari, et videbam eos, spectante matre mea [f], quæ ait mihi: Quare segnis es ad hæc scribenda quæ prospicis? Cui aio: Non te latet [g], quod sim inscius litterarum, et tam admirandas virtutes stultus et idiota non audeam promulgare? Utinam Severus, aut Paulinus viverent, aut certe Fortunatus adesset, qui ista describerent! Nam ego ad hæc iners notam incurro, si hæc adnotare tentavero. Et ait mihi: Et nescis quia nobiscum propter intelligentiam populorum si quis loquitur, sicut tu loqui potens es, eo habetur magis præclarum? Itaque ne dubites, et hæc agere non desistas: quia crimen tibi erit si ea tacueris. Ego autem hæc agere cupiens, duplicis tædii affligor cruciatione, mœroris pariter et terroris. Mœroris, cur tantæ virtutes, quæ sub antecessoribus nostris factæ sunt, non sunt scriptæ; terroris, ut aggrediar opus egregium rusticanus. Sed spe divinæ pietatis illectus, aggrediar quod monetur. Potest enim, ut credo, per meæ linguæ sterilitatem [*Al.*, officium] proferre ista qui ex arida cote [*Al.*, petra] in eremo producens aquas, populi sitientis exstinxit ardorem; aut certe constabit eum rursum os asinæ reserare, si labia mea aperiens, per me indoctum [*Ed.*, indignum] ista dignetur expandere. Sed quid timeo rusticitatem meam, cum Dominus Redemptor et Deus noster, ad destruendam mundanæ sapientiæ vanitatem, non oratores, sed piscatores; nec philosophos, sed rusticos præelegit? Confido ergo orantibus vobis [h], quia etsi non potest paginam sermo incultus ornare, faciet eam tamen gloriosus Antistes præclaris virtutibus elucere.

[a] Germ. cum Editis, *dilectissimis*.
[b] Plerique Mss., *miracula quæ*. Hic incipit Cod. Beccensis.
[c] Editi cum aliquot Scriptis, *mediante*. Bell., *medificante*.
[d] Sic Codd. Mart. Colb. a, Germ., Rom., Laud., Bell., alii plerique, *fidem gerens*. Colb. b, *ingeminans*. A Editi, *fidem gerens libro huic*.
[e] Aliquot Mss., *per somnum*. Et infra, *a diversis... et vidi hæc*.
[f] Bec., *vidi exspectantem matrem meam*.
[g] Clar. et alii Mss.: *Num te latet... inops litteris*.
[h] Editi, *orationibus vestris*. Bec., *credamus ergo*, etc.

SANCTI GEORGII FLORENTII GREGORII

EPISCOPI TURONENSIS

DE MIRACULIS

SANCTI MARTINI EPISCOPI

LIBRI QUATUOR.

LIBER PRIMUS.

CAPUT PRIMUM.

Quod Severus Vitam sancti Martini conscripsit.

999 Multi sunt, qui virtutes sancti Martini, vel stante versu, vel stylo prosaico conscripserunt. De quibus primus ille Severus Sulpicius [a], cui tantus fervor amoris fuit in Sanctum Dei, ut eo adhuc degente in sæculo, unum librum de Mirabilibus vitæ ejus scriberet, exinde post transitum beati viri duos libros scripsit, quos Dialogos [b] voluit vocitari. In quibus nonnulla de virtutibus eremitarum, anachoretarumve, referente Posthumiano, inseruit. Sed in nullo inferiorem nostrum **1000** potuit reperire Martinum, quem apostolis [c] sanctisque prioribus exæquavit, ita ut etiam diceret, « felicem quidem Græciam, quæ meruit audire Apostolum prædicantem; sed nec Gallias a Christo derelictas, quibus donavit Dominus habere Martinum. »

A

CAPUT II.

Quod eamdem vitam beatus Paulinus versu composuit.

Paulinus quoque beatus, Nolanæ urbis episcopus [d], post scriptos **1001** versus [*Al.*, versu] de virtutibus ejus, quas Severus prosa complexus est, quinque libros, illa comprehendit miracula quæ post ejus gesta sunt transitum, id est, in sexto operis sui libro. Ait enim: Cum energumeni per cancellos basilicæ veherentur volatu aereo, et sæpe in puteum qui in ipsa habetur basilica, impulsu dæmonis jactarentur abstracti, exinde illæsi, populis spectantibus, sunt resumpti. Idque in eodem puteo, et nostris temporibus vidimus gestum. Alius quoque dæmon acquisitum vasculum præcipitem duxit ad amnem, quasi prædam, quam ceperat, demersurus [*Ed.*, dimissurus]. B Sed non defuit perituro beati Confessoris auxilium. Nam ingressus in flumen, et ulteriorem ripam petens, nihil nocumenti accepit, sed siccis [e] est etiam

[a] Sic et Gennadius in Catalogo, cap. 29: *Severus cognomento Sulpicius.* Alii tamen malunt scribere *Sulpicius Severus.* Et quidem in Mss. Sulpicii nomen quandoque alteri præmittitur, alias postponitur, ut in uno Cod. sancti Germani a Pratis, num. 652, ab annis 800 scripto, observavimus.—Hunc nonnulli putant eumdem esse ac Sulpicium Severum Bituricensem episcopum; et e contrario alii volunt Sulpicii Bituricensis nomen in Martyrologium Romanum loco nostri Sulpicii fuisse invectum. Vide Bolland. ad 29 Januarii, et supra notas ad cap. 50 de Gloria confessorum.

[b] Tres scripsit dialogos Severus, sed duobus solummodo posterioribus præfigitur titulus *De sancti Martini virtutibus*, quanquam et in primo quoque de eo agat.

[c] Editi habent, *apostolis ac sanctis martyribus, sanctisque*, etc. Et infra, *apostolum Paulum.* Quam vocem *Paulum* nec Severus habet in fine dialogi 3, unde hic locus descriptus est.

[d] Sic omnes Mss. et Editi hic et in lib. de Gloria conf., cap. 110. Et tamen Paulinus ille a Nolano episcopo distinguendus est. Nolanus quippe sancto Martino æqualis fuit; at is cujus hic laudantur opera, miraculorum indiculum, ut ipse Gregorius paulo inferius scribit, a Perpetuo Turonensi episcopo receperat, et initio et in fine libri sexti Perpetuum laudat, quod sibi certa et indubitata miracula narrasset. Qui quidem Perpetuus post Martini obitum ecclesiæ Turonensi sextus præfuit episcopus. Deinde idem auctor Paulinum Nolæ episcopum sæpius laudat. Dicitur in Codd. mss. *Paulinus Petricordiæ*, quo nomine Vesunna Petrocoriensium urbs, vulgo *Périgueux*, nonnunquam designatur. Cæterum Gregorio fortasse fucum fecit Severi locus ex Dialogo 3, ubi Posthumianus monetur ut Paulinum Nolanum adeat, eique C narrata communicet, ut sicut jam de priore libello fecerat, et alios etiam per Italiam et Illyricum divulgaret. Fortunatus, lib. I de Vita sancti Martini, videtur quoque in eumdem errorem cum Gregorio impegisse: sed tamen eum sanctus Paulinus plura passim de sancti Martini laudibus scripserit, huc Fortunati verba revocari possunt. Porro Paulini libri quos Gregorius laudat, sæpius recusi fuerunt; sed ut plurimum sub Paulini Nolensis nomine.

[e] Mss. fere omnes, *nihil nocitus, siccis.*

vestimentis egressus: cumque ad cellulam Majoris monasterii pervenisset, mundatus apparuit. Hunc etiam testatur [a] multas voces emittere solitum, ac lingua gentium incognitarum sæpissime loqui, venturaque fateri, et crimina confiteri. Sed, ut diximus, postquam limen Sancti [b] attigit, sanus abscessit. Egidius [c] quoque cum obsideretur ab hostibus, et excluso a se solatio, turbatus impugnaretur, per invocationem beati Viri, fugatis hostibus liberatus est. Idque dæmoniacus in medio basilicæ, ipsa hora qua gestum fuerat, est professus sancti Martini obtentu hoc fuisse concessum. Puella quædam paralysis humore gravata, et, quod pejus est, errore cultus fanatici involuta, Beati sepulcrum expetiit, vigiliisque celebratis, sanitati est reddita. **1002** Rursum autem ad idololatriæ vomitum revocata, languorem, quo obtentu beati Pontificis caruerat, iterato incurrit. Chunus [d] quidam rabidus, instinctu dæmonis actus, coronam sepulcri quæ Sancti meritum declarabat, violenter arripuit. Mox lumine privatus, prædam, cogente dolore, restituit, lumenque quod perdiderat recepit. Quidam [e] vero a tentatore commotus, prolato gladio, cum quemdam ferire conaretur in atrio Confessoris, protinus ira in se retorta, veloci judicio Dei prosequente, ipso se mucrone perfodit. Denique cum populus ad Beati templi ornatum columnas deferre cuperet gaudens, quidam vir, qui operi huic invidus et contrarius fuit, in alveum exclusum [f] multa minabatur, pro eo quod solatium aliquod ad plaustra petentibus non præberet [g]. Cumque superbus equum feriret, in parvo fluviolo præcipitatus, in sinu aquarum gurgitis, ictibus suis suffocatus interiit. Tunc juvene [h] præcedente, columnæ usque ad beatum templum delatæ sunt. Quoties etiam ad beatum sepulcrum oleum fuisset positum, referunt illud vidisse adauctum. Sanctus vero Perpetuus episcopus, merito Beati discipulus præconandus, ampullam cum oleo ad sanctum tumulum detulit, ut eum [*Id est*, id; *Ed.*, eam] virtus justi infusa sanctificaret. Et eraso a marmore, quo sancta membra teguntur, pulvere, ac liquori permixto, ex quo in tantum oleum redundavit, ut vestimentum sacerdotis nectareo effragrans odore, oleagina unda perfunderetur. Multique **1003**

A ex hoc infirmi experiere salutem. Sed et procellæ ab agris hoc liquore purificatis [i] sæpe prohibitæ sunt. Cum autem ad templum sanctum quidam devotus fide plenus accessisset, et gratiam Sancti sitiens, cogitaret quid de beata æde raperet ad salutem, prope sepulcrum accedens, ædituum supplicat, ut sibi parumper benedictæ ceræ largiretur e tumulo. Quam accipiens lætus abscessit; et agro, cui frugem severat, confisus imposuit. Adveniens autem tempestas sævissima, quæ viciniam [j] in annis præcedentibus sæpe vastaverat, ab hac est prohibita benedictione, nec ibidem ultra, uti consueverat, nocuit. Magnifica vero atque desiderabili paschali festivitate adveniente, populus ad Beati cellulam, in qua commoratus sæpe frequentaverat cum angelis, devotus advenit. Et
B singula loca allambens osculis, vel irrigans lacrymis, in qua vir beatus ante sederat, aut oraverat, sive ubi cibum sumpserat, vel corpori quietem post multos labores indulserat, classe navium præparata, amnem transire parat, ut beatum sepulcrum adeat, et cum fletu veniam deprecans, coram Confessore se prosternat. Navigantibus autem illis, tentatoris impulsu commoto vento, classis [k] in profundo demergitur, et sexus uterque ab amne diripitur. Cumque inter procellas fluctuum rotarentur, et spes omnis evadendi deperisset, una omnium vox in clamore profertur, dicens: Miserator Martine, eripe a præsenti interitu famulos famulasque tuas! His dictis, ecce afflatus auræ placidus artus submersorum subvehens ab undis illæsos, omnes littori, quod deside-
C rabant, unda famulante, restituit: nec ullus deperiit; sed cuncti salvati, paschalia festa summa cum exsultatione perfuncti sunt. Non enim defuit illa virtus, quæ Jordanem scindens, populum sub aquarum molibus margine arente traduxit, cum de fundo fluvii duodecim lapides ablatos signa apostolica gestientes Josue littori cui advenerat consecravit; vel illa quæ Petrum pereuntem pia **1004** amplectens dextera, ne periret, eripuit; vel quæ nautam submersurum, Martini Dominum invocantem [l], de profundo pelagi ad littus quod optabat elicuit. Quidam pro benedictione aliquid de sancta æde assumere flagitans, aliquid [*Ed.*, parum] ceræ de sepulcro Sancti accepit,

[a] Aliquot Mss. cum Edit., *testantur*. Sed loquitur Gregorius de Paulino, qui id ipsum versibus expresserat.

[b] Mss. plerique, *ut limen sanctum*.

[c] Is est magister militiæ in Galliis, qui postea dicitur Childerico Francorum regi substitutus. Arelate tunc inclusus erat, cum invocato sancti Martini auxilio ex urbe erumpens Wisigothos fugavit. Quæ victoria Majoriano imperatori securitatem et Galliæ pacem præstitit. Id contigisse anno 459 testatur Valesius, lib. IV Rerum Francicarum.

[d] Sic legendum esse ex Paulino certum est, cui omnes fere Mss. consentiunt. Aliqui, mendose, *scimus*, et Editi, *Thimus*. Aliquot etiam Mss. pro *rabidus*, habent *rapidus*.

[e] Ex eadem Chunorum seu Hunnorum gente, qui tunc in Gallias eruperant, ut dicit Paulinus.

[f] Alii, *in alterum exclusum*. Nonnulli, *contrarius erat, multa*.

[g] Hic locus in Mss. et Editis est corruptus, plerique habent *petentibus præberet*. Ex Paulini textu sic
D restituendum puto: *Contrarius fuit, multa in uxorem minabatur, pro eo quod solatium*, id est opem, *ad plaustra* vehenda *petentibus præberet*. Et infra, *ictibus suis suffocatus*, quod vix aqua in rivulo exsistente ipse arenam premens fuisset suffocatus, ut habet Paulinus. Totus vero hic numerus deest in Cod. Gat.

[h] Sic plerique Mss. Alii habent *populo*. Editi, *juventute*.

[i] Edit., *potiti sunt salute... sanctificatis*.

[j] Sic Gat., Vinc. et Bec. Plerique alii Mss., *vicinia*. Nonnulli, *vicina*. Editi, *omnia*.

[k] Rom., *navis*. Et infra Ed., *et populus undique ab amne*.

[l] Pith., *Martino Dominum invocante*. At refragatur cum cæteris Mss. Paulinus, qui memorat nautam in periculo constitutum, invocato Deo, quem Martinus colebat, incolumem evasisse.

et infra penetralia domus tanquam thesaurum cœlestem reposuit. Factum est autem, ut invidia tentatoris immissum incendium domus voraci flamma circumcurreretur, et sparsum per aridas tabulas cuncta vastaret. Interea clamor ad cœlum tollitur, et beati Martini auxilium imploratur. Meminit [a] ille etiam ceræ particulæ a Sancti templo delatæ. Quæ reperta, et igni injecta, protinus cunctum restinxit incendium, novoque miraculo cera, quæ ignem alere erat solita, violentiam ignis vi sanctitatis oppressit. Hæc Paulinus in sexto operis sui libro versu conscripsit, accepto a sancto Perpetuo episcopo de his indiculo. Verum cum ad eum hujus indiculi charta venisset, nepos ejus gravi tenebatur incommodo. At ille confisus in virtute Sancti : Si tibi, inquit, placet, beate Martine, ut aliquid in tua laude conscribam, appareat super hunc infirmum. Impositaque charta pectori ejus, extemplo recedente febre sanatus est, qui erat ægrotus [b]. Sed et Fortunatus presbyter omne opus Vitæ ejus in quatuor libris versu conscripsit. His nos exemplis illecti, etsi imperiti, tentabimus tamen aliqua de virtutibus sancti et beatissimi Martini, quæ post ejus obitum actæ sunt, quantum invenire possumus, memoriæ replicare : quia hoc erit scribendi studium, quod in illo Severi aut Paulini opere non invenitur insertum.

CAPUT III.

De ordinatione et transitu beati Martini.

Lucidus, et toto orbe renitens gloriosus domnus Martinus, decedente jam mundo, sol [c] novus exoriens, sicut anterior narrat Historia, **1005** apud Sabariam Pannoniæ ortus, ad salvationem Galliarum, opitulante Deo, dirigitur. Quas virtutibus ac signis illustrans, in urbe Turonica episcopatus honorem invitus, populo cogente, suscepit : in quo gloriosam, et pene inimitabilem agens vitam, per quinquennia quinque bis insuper geminis mensibus cum decem diebus, octogesimo primo ætatis suæ anno, Cæsario et Attico consulibus, nocte media quievit in pace. Gloriosum ergo, et toti mundo laudabilem ejus transitum in die Dominica fuisse manifestissimum est, idque in sequenti certis testimoniis comprobabimus. Quod non parvi meriti fuisse censetur, ut illa die eum Dominus in paradiso susciperet, qua idem Dominus et Redemptor, victor ab inferis surrexisset; et, ut qui Dominica solemnia semper celebraverat impolluta, post mundi pressuras Dominica die locaretur in requie.

A

CAPUT IV.

Qualiter sancto Severino episcopo psallentium de ejus transitu revelatum est.

Beatus [d] autem Severinus Coloniensis civitatis episcopus, vir honestæ vitæ, et per cuncta laudabilis, dum die Dominica loca sancta ex consuetudine post matutinos hymnos [e] cum suis clericis circumiret, illa hora qua Beatus obiit, audivit chorum canentium in sublimi. Vocatumque archidiaconum interrogavit si aures ejus perculerent voces quas ille attentus audiret. Respondit : Nequaquam. Tunc ille : Diligentius, inquit, ausculta. Archidiaconus autem cœpit sursum collum extendere, aures erigere, et super summos articulos, baculo sustentante, stare. Sed credo eum non fuisse æqualis meriti, a quo hæc
B non merebantur audiri. Tunc prostrati terræ, ipse pariter et beatus episcopus, Dominum **1006** deprecantur, ut hoc ei divina pietas audire permitteret. Erectis autem, rursum interrogat senex : Quid audis? Qui ait : Voces psallentium tanquam in cœlo audio, sed quid sit prorsus ignoro. Cui ille : Ego tibi quid sit narrabo. Dominus meus Martinus episcopus migravit ex hoc mundo; et nunc Angeli canendo eum deferunt in excelsum. Et ut parumper moræ esset, ut hæc audirentur, diabolus eum cum iniquis angelis retinere tentavit, nihilque suum in eodem reperiens, confusus abscessit. Quid ergo de nobis peccatoribus erit, si tanto sacerdoti voluit pars inimica [*Al.*, iniqua] nocere? Hæc sacerdote loquente notavit tempus archidiaconus, et Turonos misit velociter, qui hæc
C diligenter inquireret. Qui veniens, eo die et hora manifestissime cognovit transisse beatum Martinum, quo sanctus Severinus audivit psallentium chorum. Sed et si ad Severi [f] recurramus Historiam, ipsa hora eum sibi scripsit in [*Al.*, cum] libro vitæ suæ fuisse revelatum.

CAPUT V.

Qualiter beato Ambrosio idem transitus est ostensus.

Eo namque tempore beatus Ambrosius, cujus hodie flores eloquii per totam Ecclesiam redolent, Mediolanensi civitati præerat episcopus. Cui celebrandi festa Dominicæ diei ista erat consuetudo, ut veniens lector cum libro suo non antea legere præsumeret quam Sanctus nutu jussisset. Factum est autem ut
D illa die Dominica, prophetica lectione recitata, jam lectore ante altare [g] stante, qui lectionem beati Pauli proferret, beatissimus antistes Ambrosius super sanctum altare obdormiret. Quod videntes multi, cum

[a] Plerique Mss., *meminiturque ceræ*. Alii, *ceram*.

[b] Et id miraculum refert idem Paulinus, in versibus quos in gratiarum actionem ea de re edidit.

[c] Alii, *decidente jam sole mundo*.

[d] Hoc caput et sequens desunt in Colb. b, Vinc., Bec. et Germ. In Codd. vero Clarom. et Colb. tot. habentur solummodo eorum initia, lectorem monendo alio esse requirenda in ipso Codice ubi extra ordinem descripta sunt sub nomine sermonum, aut lectionum, sive epistolæ, quod in officiis divinis sub eo titulo legerentur. Et sane sic etiam descripta sunt in Bec., Vinc. et Colb. b, et in altero Germ. annor. circiter 700. In Cod. autem Corbeiensi ab annis 900 descripto sub hoc titulo exstant, *Versiculus de transitu sancti Martini*, et ibi sanctus Severinus dicitur *Colossensis* episcopus. Tota porro hæc visionis historia refertur quoque in Vita sancti Severini Coloniensis episcopi, quæ die 23 Octobris habetur apud Surium.

[e] In Codd. Laud., Bell., Gat., Mart. et Colb. a, desunt hæc verba *post matutinos hymnos*. Alii habent *post matutinos*, seu *matutinas*.

[f] Cod. Mart., *Severini*. Loquitur, ni fallor, Gregorius de visione quam se habuisse scribit Sulpicius Severus in epistola ad Aurelium diaconum.

[g] Sic Corb.; alii, *lectione jam lecta, ante altare*, al., *altarium*. Si vera sit hæc Gregorii narratio, vel

nullus eum penitus excitare præsumeret, transactis fere duarum aut trium horarum spatiis, excitaverunt eum, **1007** dicentes: Jam hora præterit. Jubeat dominus lectori lectionem legere; exspectat enim populus valde jam lassus. Respondens autem beatus Ambrosius: Nolite, inquit, turbari. Multum enim mihi valet sic obdormisse, cui tale miraculum Dominus ostendere dignatus est. Nam noveritis fratrem meum Martinum sacerdotem egressum fuisse de corpore, me autem ejus funeri obsequium præbuisse, peractoque ex more servitio, capitellum tantum, vobis excitantibus, non explevi. Tunc illi stupefacti, pariterque admirantes, diem et tempus notant, sollicite requirentes. Qui ipsam diem tempusque transitus Sancti repererunt, quod beatus Confessor dixerat se ejus exsequiis deservisse. O beatum virum, in cujus transitu sanctorum canit numerus, angelorum exsultat chorus, omniumque cœlestium virtutum occurrit exercitus: diabolus præsumptione confunditur, Ecclesia virtute roboratur, sacerdotes revelatione glorificantur; quem Michael assumpsit cum angelis, Maria suscepit cum virginum choris, paradisus retinet lætum cum sanctis! Sed quid nos in laudem ejus tentamus, quod non sufficimus adimplere? Ipse est enim laus illius, cujus laus ab ejus ore nunquam recessit. Nam nos utinam vel simplicem possimus historiam explicare [a].

CAPUT VI.

De translatione beati corporis sancti Martini.

Operæ pretium [b] est enim etiam illud inserere lectioni, qualiter sanctum ejus corpusculum in locum ubi nunc adoratur [c] fuerit, angelo annuente, translatum. Anno sexagesimo quarto post transitum gloriosi domni Martini, beatus Perpetuus Turonicæ sedis cathedram sortitus est dignitatis. Adeptusque hunc apicem, cum magno **1008** devotorum [d] consensu, fundamenta templi, ampliora quam fuerant, super beata membra locare disposuit; quod sagaci insistens studio, mirifice mancipavit effectui. De qua fabrica multum quod loqueremur erat; sed quia præsens est, conticere exinde melius putavimus [e]. Adveniente ergo optato tempore Sacerdoti ut templum dedicaretur, et sanctum corpusculum a loco ubi se- A pultum fuerat transferretur, convocavit beatus Perpetuus ad diem festum vicinos pontifices, sed et abbatum ac diversorum clericorum non minimam multitudinem. Et quia hoc in Kalendis Julii agere volebat, vigilata una nocte, facto mane, accepto sarculo, terram quæ super sanctum erat tumulum cœperunt effodere. Quo detecto, manus, ut eum commoverent, injiciunt, ibique multitudo tota laborans, nihil prorsus per totam diem profecit. Vigilata denique alia nocte, mane tentantes, nihil omnino agere potuerunt. Tunc conturbati atque exterriti, quid facerent nesciebant. Dicit eis unus ex clericis: Sciatis [*Al.*, scitis] quia post hoc triduum natalis episcopatus [f] ejus esse consueverat: et forsitan in hac die se transferri debere vos admonet. Tunc jejuniis, ac orationibus, et jugi psallentio [*Ed.*, silentio] die noctu- B que insistentes, triduum illud continuatim duxerunt. Quarta autem die accedentes, ponentesque manus, non valebant penitus movere sepulcrum. Pavore autem omnes exterriti, jam in hoc stantes, ut terra vasculum quod detexerant operirent, apparuit eis veneranda canitie senex, ad instar nivis candorem efferens, dicens se esse abbatem, et ait eis: Usquequo conturbamini, et tardatis? Non videtis domnum Martinum stantem vos juvare paratum, si manus apponitis? Tunc jactans pallium, quo utebatur, posuit manum ad sarcophagum cum reliquis sacerdotibus, crucibus paratis, ac cereis, impositaque antiphona, dederunt cuncti **1009** voces psallentium [g] in excelso. Tum ad senis conatum protinus sarcophagum C cum summa levitate commotum, in loco, ubi nunc adoratur, Domino annuente, perducitur. Quo ad voluntatem [*Al.*, votum] sacerdotis composito, dictis etiam missis, ut ventum est ad convivium [h], requirentes sollicite senem, nequaquam reperiunt. Sed nec homo quidem exstitit, qui cum de basilica exire vidisset. Credo aliquam fuisse virtutem angelicam, quæ et beatum virum se vidisse pronuntiavit, et deinceps nulli comparuit. In quo loco ex illa die multæ virtutes factæ sunt, quæ per negligentiam non sunt scriptæ. Nos vero quantum tempore nostro aut fieri vidimus, aut factum certe cognovimus, silere nequivimus.

Ambrosii obitus ultra an. 397 differendus est, excessit nempe mense Aprili; aut verum non est Martinum hoc ipso anno mense Novembri obiisse. Hæc porro historia opere musivo depicta ab annis fere 900 habetur in altari basilicæ Ambrosianæ Mediolani, cujus icon habetur apud Puricellum, vol. I, pag. 155.

[a] In Corb. hæc clausula subjungitur: *Finit versiculus sancti Ambrosii de transitu sancti Martini episcopi et confessoris.* Bec.: *Recessit Dominus noster Jesus Christus, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit*, etc.

[b] Deest hoc caput in Colb. b. In Vinc. autem et Bec. habetur extra ordinem, et quidem in Vinc. sub titulo sermonis de translatione, etc. In Clar. et Corb. tut. solummodo adsunt prima verba.

[c] Sic plerique Mss., sicut et infra. Alii vero cum Editis, *veneratur*. Perinde est. Hanc nempe vocem *adorare* Gregorius ad reverentiam illam exprimendam qua res sacras pertractamus, aut cultum quo viros D sanctos prosequimur, sæpius adhibuit.

[d] Mss. aliquot cum Editis, *cum magno votorum.*

[e] De hac vide lib. II Hist. cap. 14, et lib. X cap. 31. In Chronico Malleacensi cremata fuisse dicitur anno 903, et ab Herveo thesaurario restaurata. — Videsis notam *e* col. 211. Edit.

[f] Id est anniversarium ejus ordinationis in episcopum. Quod etiamnunc in Martyrologiis simul cum ejus translationis festivitate recolitur die 4 Julii. Vide Mabillonii Liturgiam Gallic., lib. II, num. 72. Beda in Martyrologio sincero tria hæc festa simul commemorat.

[g] Editi, *psallentes*. Gat., *cuncti psallentium.*

[h] De ejusmodi conviviis in sanctorum natalitiis celebratis, quæ postea ob abusus prohibita fuerunt, multa congerit Savaro in epist. 15 Apoll. Sidonii lib. IV, quem consule. Vide Augustini epist. 22 et 29.

CAPUT VII.

De Theodemundo muto.

Adveniens juvenis quidam, Theodemundus [a] nomine, audiendi loquendique obstructo aditu, quotidianis diebus ad sanctam basilicam recurrebat, et inclinans se ad orationem, labia tantum movebat. Nam nullam poterat vocem emittere sensu integro, sed erat multatus vocis officio. Qui tam prompte videbatur orare, ut flere cerneretur inter ipsa tacita verba plerumque. Cui si quis pro mercedis respectu aliquid eleemosynæ contulisset, continuo hoc similibus pauperibus erogabat, et stipem ab aliis nutu postulans, stipendia indigentibus porrigebat. Cumque in loco illo sancto in hac devotione per trium annorum spatia commoratus fuisset [*Bel.*, horarum], quadam die a divina pietate commonitus, venit ante sanctum altare; et stans oculis ad cœlum elevatis et manibus, erupit ab ore illius rivus sanguinis cum putredine. Et conspuens in terram, cœpit graviter gemere, et excreare partes nescio quas cum sanguine, ita ut putaretur quod **1010** aliquis ferramento guttur ejus incideret. Sed et tabes ex ore illius tanquam fila sanguinea dependebat. Tunc disruptis aurium ac faucium ligaturis, elevans se, et erigens iterum [*Gat.*, interim] oculos et manus ad cœlum, ore adhuc cruento in hanc primum vocem prorupit : Gratias tibi magnas refero, beatissime domne Martine, quod aperiens os meum, fecisti me post longum tempus in tuas laudes verba laxare. Admirante autem omni populo, et stupente de tali miraculo, interrogant si et auditum pariter recepisset. Qui libere omnia audire, populo testante respondit [b]. Sanitati ergo sic redditus, a Chrodechilde regina pro virtute reverentiaque sancti Martini collectus est, et ad scholam positus, omnem psalmorum seriem memoriæ commendavit. Quem Deus perfectum efficiens clericum, per multos in posterum annos in servitio Ecclesiæ commorari permisit.

CAPUT VIII.

De Chainemunda muliere cæca.

Mulier quædam, nomine Chainemunda [c], oculorum luce privata, nesciens visu tenere viam, nisi alio ducente, devota valde et fide plena, venit ad vene- A rabile templum beati Martini antistitis. Erat autem non solum, ut diximus, cæca, sed etiam toto corpore ulceribus [*Al.*, vulneribus] plena. Obsederat enim omnia membra ejus putredo cum pustulis, et erat miserabili facie, et horribilis ad videndum, ut tamquam leprosa putaretur a populo. Cumque palpando diebus singulis ad ædem gloriosi Præsulis cursitaret [d], post tres fere annos, stante ea ante sepulcrum, aperti sunt oculi ejus, ita ut cuncta clare prospiceret. Amotoque omni languore membrorum, atque siccato humore qui fluebat a corpore, nova cute superveniente, taliter est **1011** pristinæ reddita sanitati, ut nec indicium quidem infirmitatis in ejus corpore resedisset. Quæ multos in posterum vivens annos, gratias omnipotenti Deo referebat assi- B due, quod eam per beatum Confessorem suum sic instaurasset incolumem.

CAPUT IX.

De beato Baudino episcopo.

Quam [e] præsens invocatio nominis ejus mare procellosum compescuerit, non omittam. Cum beatus Baudinus [f] episcopus Turonicæ civitatis in villam [g] navigio subvehente transiret, subito adveniente cum violentia venti nimbo teterrimo, mare placidum commovetur impulsu flaminis, navisque undarum mole turbatur. Tollitur caput primum in fluctus, secundum declinatur inter undarum hiatus. Hi in scena [h] montis aquosi dependent, hi apertis undis in ima dehiscunt : sed nec antenna residet, quæ beatæ cru- C cis [i] signaculum præferebat. Tunc resolutis timore membris, et omnibus sine spe vitæ jam mori paratis, prosternitur senior in oratione cum lacrymis, et geminas tendens palmas ad astra, beati Martini auxilium precabatur, et ut sibi dignaretur adesse velociter proclamat. Unus autem ex perfidis dixit : Martinus ille, quem invocas, jam te dereliquit, nec tibi in hac necessitate succurrit [*Al.*, succurret]. Vere credo hanc vocem ab insidiatore fuisse prolatam, ut beatum sacerdotem ab oratione turbaret. Sed ille hoc jaculum fidei lorica repellens, magis ac magis sancti viri præsidium flagitabat, simulque cohortabatur, ut omnes orarent. Cumque hæc agerentur, subito supervenit odor suavissimus quasi balsamum in navi, et tanquam si cum thuribulo aliquis circuiret, odor

[a] Laud., Vinc., Rom., Bec. et Colb. duo : *Adveniens quidam Theodomundus*. Gat., *Theodmundus*.

[b] Sic Bec., Gat. et Rom. Alii vero, *populo teste*. Editi, *populo testatus est*. Et quæ sequuntur sic sunt in Editis : *Post sanitatem ergo rediit ad Chrodechildem reginam*, etc. Bal., *Throdechildem*. Chrodechildis erat Clodovei Magni relicta, quæ post viri obitum Turonos secessit, ubi et obiit, uti narrat Gregorius in Historiæ libro IV, cap. 1. Schola vero in unaquaque ecclesia erat, in qua clerici canendi arte aliisque disciplinis erudiebantur. Hinc in libris Pontificalibus et Ritualibus *scholæ* nomine designatur quidquid a clericis in commune cantari debet. Vide Menardi notas in Sacrament. Gregorianum.

[c] Colb. tut. et Gat. cum Editis, *Chamemunda*. Clar., *Chanemunda*. Colb. et Bec., *Camemunda*.

[d] Sic Mss. fere omnes At Edit. : *Ante ædem gloriosi Præsulis cum fide staret*, Mart., *constaret*.

D [e] Editi, *quod*. Clar., *quantum*,

[f] Sic et appellatur lib. X. Hist. cap. ult., ubi num. 16 recensetur. Hic tamen Gat. habet *Baudoenus*, Colb. b, *Bladenus*. Bec., *Blandenus*; Editi, *Baudenus*.

[g] Sic omnes Mss., præter Mart., qui habet, *de villa in villam*. Editi, *de urbe in urbem*. Infra, Rom., *commoveretur*. Bec., *fluminis*. Ed., *fluctuum*.

[h] Gat., *hi uncenam*. Colb. tut., *hi in inscena*. Colb. a, *hi in tesceuam*. Bec., *hi in cena*. Sed retinenda est vox *scena*, quæ faciem exteriorem alicujus rei designat, similitudine ducta a scena theatri, atque eo modo sumitur a Tertulliano in libro de Anima; Apollinari Sidonio lib. VII epist. 1 ; Apuleio lib. IV et V ; Eumenio, etc.

[i] Codd. Laud. et Colb. a, *quæ beati regis*. In velo antennæ appenso pictum erat haud dubie sacræ crucis signum, aut ipsa antenna crucem referebat.

thimiamatis efflagravit. Quo odore **1012** advenientes cessit violentia sæva ventorum, elisisque aquarum astantium molibus, redditur mare tranquillum. Mirantur omnes morti jam dediti fluctuum pacem, et protinus data serenitate redduntur in littore. Quod nullus ambigat, beati viri adventu hanc tempestatem fuisse sedatam. Tunc omnes in commune Domino gratias referunt, quod eos per invocationem Antistitis sui dignatus sit de hoc periculo liberare.

CAPUT X.

De eo, qui Sancti reliquias Camaracum detulit.

Hujus tempore quidam de Camaracense ecclesia reliquias beati Martini expetiit. Quibus jam vespere acceptis, cum psallendo proficisceretur, et dum Ligerim fluvium transisset [a], sero factum est, et subito B contenebratum est cœlum; et ecce fulgura magna ac tonitrua magna descendebant. Dum hæc agerentur, duæ puerorum lanceæ, emissas flammeas pharos, lumen [b] euntibus præbuerunt. Ibantque fulgurantes hastæ, non minus miraculi quam beneficii viatoribus præferentes [c], virtutemque beati Antistitis ostendentes.

CAPUT XI.

De rege Galliciæ populoque conversis, sive, *De Suevis.*

Deficit lingua sterilis tantas cupiens enarrare virtutes. Charrarici [d] cujusdam regis Galliciensis filius graviter ægrotabat, qui tale tædium incurrerat, ut solo spiritu palpitaret. Pater autem ejus fœtidæ se illi Arianæ sectæ una cum incolis loci illius subdiderat. Sed et regio illa plus **1013** solito quam aliæ C provinciæ lepra [e] sordebat. Cumque rex videret urgeri filium in extremis, dicit suis : Martinus ille, quem in Galliis dicunt multis virtutibus effulgere, cujus, quæso, religionis vir fuerit, enarrate? Cui aiunt : Catholicæ fidei populum pastorali cura in corpore positus gubernavit, asserens Filium cum Patre et Spiritu sancto æquali substantia vel omnipotentia venerari debere : sed et nunc cœli sede locatus, assiduis beneficiis non cessat plebi propriæ providere. Qui ait : Si hæc vera sunt quæ profertis, A discurrant usque ad ejus templum fideles amici mei, multa munera deportantes; et si obtineant mei infantuli medicinam, inquisita fide catholica, quæ ille credidit credam. Pensato ergo auro argentoque ad filii sui pondus [f], transmisit ad venerabilem locum sepulcri. Quo perlati [g], oblatis muneribus exorant ad Beati tumulum pro ægroto. Sed insidente adhuc in patris ejus pectore secta, non continuo integram recipere meruit medicinam. Reversi autem nuntii narraverunt regi se multas virtutes ad Beati tumulum vidisse, dicentes : Cur non sanatus fuerit filius tuus, ignoramus. At ille intelligens, non ante sanari posse filium suum, nisi æqualem cum Patre crederet Christum, in honorem beati Martini fabricavit ecclesiam; miroque opere ea expedita, proclamat : Si suscipere merear [h] viri justi reliquias, quodcunque sacerdotes prædicaverint, credam. Et sic iterum suos dirigit majore cum munere : qui venientes ad beatum locum, reliquias postulabant. Cumque eis offerrentur ex consuetudine [i], dixerunt : Non ita faciemus, sed nobis quæsumus licentia tribuatur ponendi, quæ exinde iterum assumamus. Tunc partem pallii serici pensatam super beatum sepulcrum posuerunt, dicentes : Si invenimus gratiam coram expetito patrono, quæ posuimus **1014** plus insequenti pensabunt, eruntque nobis in benedictionem posita, quæsita [j] per fidem. Vigilata ergo una nocte, facto mane, quæ posuerant pensitabant. In quibus tanta beati viri infusa est gratia, ut tandiu elevarent in sublime æream libram, quantum habere poterat quo ascenderet momentana. Cumque elevatæ fuissent reliquiæ cum magno triumpho, audierunt voces psallentium qui erant in civitate detrusi in carcerem, et admirantes suavitatem sonorum, interrogant custodes quid hoc esset? Qui dixerunt : Reliquiæ domni Martini in Galliciam transmittuntur, et ideo sic psallitur. Tunc illi flentes invocabant sanctum Martinum, ut eos sua visitatione de ergastulo carceris liberaret. Exterritisque custodibus, et in fugam versis, disruptis obicibus retinaculorum, liber populus surgit a vinculo, et sic usque ad sancta pi-

[a] Ed., *transit.* Aliquot Mss., *transiret, et sero factum esset, subito*, etc.

[b] Alii Mss., *emissis flammis lumen.*

[c] Mart., *præviantibus ferentes.*

[d] Plerique Mss. habent *Chararici.* Nullus fuit eo nomine rex in Gallæcia. Sed is ipse est, uti ex historia certum est, quem alii *Theodemirum*, seu *Ariamirum* appellant, sub quo Suevi, qui Gallæciam ab initio sæculi v occupabant, ejurata hæresi Ariana, catholicæ Ecclesiæ adjuncti sunt. Filius vero regis qui hic memoratur, fuit, uti patet ex libro IV, infra, cap. 7, Miro, qui patri in regno anno 570 successit.

[e] Colb. a, *a lepra sordebat.* Quod ansam præbuit Pithœo Codici suo apponendi *hac lepra*, ita ut *lepræ* nomine hæresis Ariana designaretur. At de lepra corporis loqui Gregorium ex fine hujus capitis patet.

[f] Qui minoris erant conditionis, cereum qui pondere ægrum coæquaret, aut ad staturam ipsius mensuratum, offerre ad sanctorum opem implorandam ut plurimum consueverant.

[g] Bec., *quo perlato.* Ed., *qui profecti.*

[h] Bec., *Suscipere merear*, etc.

D [i] Lintea scilicet seu panni, qui aliquandiu super beati viri tumulo impositi fuerant; quomodo Romæ fiebat ad Apostolorum sepulcra, ut ex Gregorii Magni epistolis notum est, qui ejusmodi lintea *brandea* appellabat. — Fallitur, ut vel ex sola Gregorii narratione patet, Mariana libro v de rebus Hispaniæ cap. 9, ubi scribit Theodemiri legatos a Turonensibus *Pallii, quo Martinus superstes utebatur, partem* obtinuisse. Nec aliud quam ejusmodi pallium aut linteum fuisse puto celebrem sancti Martini cappam, quam reges nostri e tumulo sancti antistitis allatam secum in itineribus, potissimum in bellicis expeditionibus deferri curabant a clericis, qui exinde capellani dicti fuerunt. Porro ecclesiam sancti Martini, quam hic Gregorius in Gallæcia exstructam commemorat, nonnulli, ut loco laudato Mariana observat, ad Aquas calidas, hodie Auriam, seu Orensem, constitutam fuisse volunt, sed nullo firmiori argumento, quam ejus urbis templi maximi, quod a sancto Martino nomen habet.

[j] Plerique Mss., *eruntque nobis in benedictione quæsita.* Confer cum cap. 28 lib. I de Gloria mart.

gnora, plebe inspectante [a], venerunt, osculantes flendo beatas reliquias, simulque et gratias beato Martino pro sui absolutione reddentes, quod eos dignatus fuerit sua pietate salvare. Tunc obtentis per sacerdotem [b] a judice culpis, incolumes dimissi sunt. Quod videntes gestatores reliquiarum, gavisi sunt valde, dicentes : Nunc cognovimus quod dignatur beatus Antistes nobis peccatoribus propitium se præbere. Et sic gratias agentes, navigio prospero, prosequente patroni præsidio, undis lenibus, temperatis flatibus, velo pendulo, mari tranquillo, velociter ad portum Galliciæ pervenerunt. Tunc commonitus a Deo quidam, nomine Martinus [c], de regione longinqua, qui ibidem nunc sacerdos habetur, advenit. Sed nec hoc credo sine divina fuisse providentia, quod eo die se commoveret de patria quo beatæ reliquiæ de loco levatæ sunt, et sic simul cum ipsis pignoribus Galliciæ portum ingressus sit. Quæ pignora cum summa veneratione suscipientes, fidem
1015 miraculis firmant. Nam filius regis, dimissa omni ægritudine, sanus properat ad occursum. Beatus autem Martinus sacerdotalis gratiæ accepit principatum [d], Rex unitatem Patris et Filii, et Spiritus sancti confessus, cum omni domo sua chrismatus est. Squalor lepræ a populo pellitur, et omnes infirmi salvantur, nec unquam ibi postea usque nunc super aliquem lepræ morbus apparuit. Talemque gratiam ibi in adventu pignorum beati patroni Dominus tribuit, ut virtutes, quæ ibidem illa die factæ sunt, enarrare perlongum sit. Nam tantum in Christi amore nunc populus ille promptus est, ut omnes martyrium libentissime susciperent, si tempus persecutionis adesset.

CAPUT XII.

De Ultrogotha Regina.

Nam et Ultrogotha [e] regina, auditis miraculis quæ ad locum fiunt quo sancta membra quiescunt, tanquam si sapientiam Salomonis veniret audire [f], ex-
A petiit ea corde devoto prospicere. Abstinens ergo se a cibis et somno, præcurrentibus etiam largissimis eleemosynis, pervenit ad locum sanctum, ingressaque basilicam, timens et tremens, nequaquam audebat beatum adire sepulcrum, indignam se esse proclamans, nec ibidem posse, obsistentibus culpis, accedere. Tamen deducta in vigiliis et orationibus ac profluis lacrymis una nocte, mane oblatis muneribus multis, in honorem beati Confessoris missas expetiit revocari [g]. Quæ dum celebrarentur, subito tres cæci, qui ad pedes beati Antistitis longo tempore privati lumine residebant, 1016
fulgore nimio circumdati, lumen, quod olim perdiderant, receperunt. Quo facto, clamor in cœlum attollitur magnificantium Deum. Ad istud miraculum
B currit regina, concurrit et populus, mirantur omnes fidem mulieris, mirantur gloriam Confessoris : sed super omnia collaudatur Deus noster, qui tantam virtutem præstat sanctis suis, ut per eos talia operari dignetur, tale inter reliqua luminaria huic mundo beatum Martinum immensum sidus attribuens, per quem ejus tenebræ refulgerent [*Al.* refulgeant] : qui vere sicut oliva fructifera, per singulos dies fructus exhibet Domino de conversionibus miserorum [h].

CAPUT XIII.

De eo qui a pustula in extremis [i] positus laborabat.

Sed nec prætereundum e t i, quod venerabilem conservum meum Fortunatum presbyterum retulisse commemoro. Quidam in Italia, dum veneno pustulæ [k]
C pervasus in discrimine sic ageretur, ut vivere desperaret, aliquos interrogat ad templum beati Martini quis fuerit [l]. Tunc quidam ex astantibus asserit se fuisse. Requirit ægrotus quid inde pro benedictione detulerit. Qui negat se aliquid præsumpsisse. Quem iterum interrogat qua tunc veste indutus sit, cum ad templum Sancti occurrerit. Respondit, quod ea qua super se ipso tempore utebatur. Tunc abscissam fideliter indumenti particulam imposuit super pustulam.

[a] Mss., *populo exspectante;* alii, *spectante.*

[b] Id est, episcopum, scilicet Turonensem, ubi hæc agebantur.

[c] Mss. : *Tunc commonitus a Deo beatus Martinus.* Confer quæ in Historiæ libro v cap. 38 de eo dicuntur, et notas ibidem appositas. Cæterum hæc Suevorum conversio anno circiter 560 contigit, sub initio Theodemiri regis. Martini Elogium vide apud Isidorum in libro de Viris illustribus, cap. 35.

[d] Primo quidem Dumiensis monasterii, quod sub regula Benedictina condiderat, episcopus fuit, postea ad metropolim Braccarensem evectus est. Utrique Martino Suevorum conversionem tribuit Fortunatus in epistola ad lib. v. Carm. præmissa, quæ est ad eumdem Martinum cum Carm. 1 seq. illumque non semel alias laudat.

[e] Mss. fere omnes, *Ultrogotho.* Sic quoque dicitur apud Fortunat., et in can. 15 concilii v Aurelian. Bec., *Ultrogodis.* Hæc fuit Childeberti I uxor, de qua et duabus ejus filiabus Greg. l. iv Hist. cap. 20, et Fortunatus lib. vi carm. 8. Sepulta est in sancti Germani a Pratis monasterii basilica. Eam inter sanctas reginas laudat auctor Vitæ sanctæ Balthildis, his verbis : « De Ultrogotha fertur regina, Childeberti videlicet christianissimi regis conjuge, quod nutrix esset orphanorum, consolatrix pupillorum, sustentatrix pauperum et Dei servorum, atque adjutrix fidelium monachorum. »

[f] Mss. fere omnes, *tanquam si sapientiam Salomonis audiret.* Alludit Gregorius ad reginam Saba, quæ Jerosolymam accessit audiendi Salomonis gratia.

D [g] Editi cum Clarom., *celebrari.* Retinenda cæterorum omnium Codicum lectio: ea enim loquendi forma alias usus est Gregorius. Vide lib. i de Gloria mart. cap. 51. Hanc etiam adhibuit non semel Fortunatus, uti a nostro Mabillonio observatum est lib. i Liturgiæ Gallic. cap. 6, ubi ea retractat vir eruditus, quæ de *missa revocata* alias scripserat, nihil aliud hac voce significari monens quam *missa celebrata.* Quod et ex hoc loco confirmari potest.

[h] Sic omnes Mss., præter Clar., qui habet, *de conversatione miserorum.* Editi vero, *dies factis exhibet gloriam Domino, et conversionibus justorum.*

[i] Mss. plerique, *in exercitu positus.*

i Mss., *sed nec hoc prætererito.*

[k] Mss. plerique, et quidem antiquiores, *pusulæ,* et sic fere semper quoties ista vox recurrit.

[l] Id est, *accesserit.* Quo sensu verbum *esse* frequenter apud Gregorium occurrit.

Mox ut ægri membra tetigit, vulnus pustulæ veneni A vim perdidit : quæ tali medicamine et virtutem
1017 Sancti protulit, et infirmum refert incolumem. Hanc apud Italos asserens specialem vigere medelam, ut si quis pustulæ percutiatur vulnere, ad propinquum quod fuerit beati Martini oratorium habeatur [*Al.*, abeatur] perfugium, et aut ex velo [a] januæ, aut palliolis, quæ pendent de parietibus, quidquid primum raptum fuerit, si ægro superpositum adhæserit, fit salubre. Hæc medela genitorem suum carnalem ab interitu pustulæ, ut ipse patris sui testis asserit, liberavit.

CAPUT XIV.

De castello Italiæ, Tertio nomine.

Idem his verbis retulit, in cacumine castelli regionis Italiæ, quod dicitur Tertium, oratorium beati B Martini fundatum est ; ibique turri vicinæ, quoties incursione barbarorum per fraudem [b] hostis accederet nocturnis insidiis, quisquis de vigilantibus habuisset in turre lanceam, aut spatam, vel cultellum, seu grafium protulisset ex theca, fere per [c] horæ spatium tale lumen reddebatur ex universo gladio, tanquam si illud ferrum verteretur in cereum. Et mox ex ipso signo custodes admoniti, magis intenti vigiliis, hostes latebrantes lapidibus exturbabant. Quod ope sancti Martini recto judicio reputatur, qui vicinitate sua sibi devotis populis sedulam exhibuit præsentemque custodiam. Et hanc virtutem a supra dicto cognovimus Fortunato.

CAPUT XV.

De oleo cicendilis super pictura Beati.

C
1018 Sibi quoque in Ravenna [d] atque in rhetorica socio suo Felici, ex oleo, quod sub imagine picturæ beati Martini in cicendili ardebat, dum tetigerunt oculos, lumen rediisse [*Forsan*, reddidisse] confessus est.

CAPUT XVI.

De Placido procuratore.

Similiter in prædicta urbe dum Placidus procurator, desperatus a medicis, ad aliud [e] puellarum oratorium sibi vicinum confugeret, et in atrio recubaret, venit noctu ad abbatissam beatus Martinus per somnium, quam requirens quid faceret, ait, se requiescere. Dicit Sanctus ad illam : In Gallias habui jam redire, sed propter istum, qui foris jacet in atrio, me remoratum profiteor. Tunc surgens abbatissa, et referens visionem, fidem fecit homini quia de periculo liberaretur, quod certe meruit obtinere. Sed ut [*Forsan*, et] prædictus presbyter asserit, multum desiderabilius in locis Italicis Martini gloriam venerari quam, si licet dici, quo [f] propria membra recubant tumulata : in tantum ut frequentia miracula nec sparsa colligantur in verbis, nec tam infinita recondantur in paginis.

CAPUT XVII.

De his quæ Ambianis gesta sunt.

1019 In porta Ambianensi, in qua quondam vir beatus pauperem algentem chlamyde decisa contexit [g], oratorium a fidelibus est ædificatum, in quo nunc puellæ religiosæ deserviunt ob honorem sancti Antistitis, parumper habentes facultatis, nisi quod eas devotorum alit sæpe devotio. Erant tamen eis quodam tempore pauca apium alvearia, quæ eis fuerant data, quæ cum quidam invidus conspexisset, ait intra se : Utinam aliquid de his vasis possem auferre ! Secuta autem nocte instigatus a dæmone, ablatis tribus vasis, navim onerat, ut scilicet transito amne sibi facilius quæ abstulerat vindicaret. Sed, credo, ei impedimentum fuisse hoc furtum, sicut postea manifeste probatum est. Igitur cum sole oriente ad portum fluminis causa transmeandi homines properarent, navim ad littus aspiciunt, apesque ex alveariis

[a] Laudat Nepotianum Hieronymus ob studium in ecclesias impensum, et inter alia recenset vela quæ in ostiis erant. *Velum sacrarii* memorat Gregorius noster libro IV Histor. cap. 31. De quo et concilium Narbon. can. 13. De his quoque passim Anastasius in Vitis pontificum. In majoribus ecclesiis etiamnunc in Gallia certis diebus velum extensum chorum a sacrario seu loco in quo est altare majus separat; et vela circa altare, cortinas vulgo appellamus, pendent. Sic et parietes velis etiam tegebantur, quæ hic Gregorius *palliola* appellat; et in his ut plurimum sacræ D aliquot historiæ depictæ erant, ad rudium eruditionem.

[b] Cod. Colb. a, *pro fraude.*

[c] Mss. quinque, *super horæ spatium.*

[d] Hoc caput deest in Colb. b et Bec. Lectionem Gat., Clar. et Vinc., retinuimus. Alii Mss. habent : *Sibi in Ravenna... socii sui Felicis.* Editi, *et Felici et Rhetorico sociis suis.* Sed locus iste facile illustrari potest ex Paulo Diacono, qui capite 13 libri II de Gestis Langob. idem miraculum narrat, quod contigisse ait Ravennæ cum ibi Fortunatus cum Felice, postea episcopo Tarvisiano, ut cap. præcedenti dixerat, rhetoricæ studiis incumberet : « Hic, inquit, cum oculorum dolorem vehementissimum pateretur, et nihilominus Felix iste ipsius socius pari modo oculos doleret, uterque ad basilicam beatorum Pauli atque Joannis, quæ intra eamdem urbem sita est, perrexerunt, in qua etiam altarium in honorem beati Martini confessoris constructum propinquam habet fenestram, in qua lucerna ad exhibendum lumen est constituta; de cujus oleo mox sibi isti, Fortunatus scilicet et Felix, dolentia lumina tetigerunt. Illico dolore fugato, sanitatem quam optabant, adepti sunt. » Atque occasio hæc fuit Fortunato, ut Paulus prosequitur, qui in loco dicto *Duplavillis*, haud procul a *Cenitensi castro*, seu *Tarvisiana civitate*, ortus, et Ravennæ educatus fuerat, in Gallias accedendi ad sancti Martini tumulum. Dehinc Pictavum profectus primum presbyter, tum episcopus ejusdem urbis creatus est.

[e] Plerique Mss., *alium.* Mart., *arium.* Ed., *ad illud.* Vetus erat monasterium Ravennæ sub titulo sancti Martini, quod a Theodorico rege constructum fuisse dicebatur, postea sancti Apollinaris Novi dictum. Ibi fortasse Gregorii tempore habitabant sanctimoniales, quibus monachi ordinis nostri, qui hunc locum diu possesserunt, successerint. Tandem anno 1514 locus Franciscanis cessit, reditus vero abbatiæ sancti Pauli Romæ attributi fuerunt.

[f] Editi : *Italicis veneratur quam ubi propria membra recubant; in tantum.*

[g] Facinus istud tantopere in Ecclesia celebre narrat Severus Sulpicius in Vita beati Martini; locus vero ille ubi id contigit, nunc a RR. PP. Cœlestinis habitatur, in quorum ecclesiæ chori medio erecta est columna, cum inscriptione quæ rem gestam exponit. Ambianum urbs est notissima, vulgo *Amiens*, Picardiæ caput, sub metropoli Rhemensi.

intervallo emergere, hominemque seorsum jacere prostratum. Sed putantes eum a somno occupatum, sicut didicerant jam a puellis furtum factum, quantocius properant ad alligandum eum, sed accedentes mortuum reperiunt. Statimque puellis notum faciunt factum, et quod furto raptum [*Al.*, furatum] fuerat cellulæ restituunt, admirantes tam velociter in homine divinæ ultionis accessisse sententiam.

CAPUT XVIII.

De Siroialense oratorio.

Sic et apud Siroialense [a] oratorium, cujus altarium sancti Confessoris manus alma sacravit, dum plerique beneficia expetita mererentur, quidam paralyticus adveniens, et cereum **1020** in status sui altitudinem nocte tota vigilans retinuisset, mane facto, ut lux reddita est mundo, ipse absolutis gressibus, populo teste, incolumis exsilivit.

CAPUT XIX.

De Bella cæca.

Nec hoc silebo, quid cæcitati contulerit, cum beati sepulcrum devota mulier expetisset. Quædam de Turonico territorio femina, Bella nomine, amisso oculorum lumine graviter laborabat. Et cum die noctuque incessabilibus doloribus urgeretur, dicit suis: Si ad basilicam domni Martini ducta fuissem, continuo sanitatem recepissem. Confido etenim, quod possit oculis meis lumen infundere, qui potuit pauperis lepram osculo libante sanare [b]. Deinde, adminiculo deducente, venit ad sanctum locum, ibique jejuniis et orationibus crebris insistens, visum quem amiserat recipere meruit. Et ita sanata est, ut quæ cæca venerat alio perducente, cæcis affatim dux futura regressa sit. Quæ postea virum accipiens, et filios generans, recuperatori gratias rependit incolumis.

CAPUT XX.

De Ammonio præcipitato.

Et quia bis aut tertio de sola gloriosi nominis invocatione, et virtutes factas, et pericula sedata narravimus, qualiter cuidam pereunti in ipso mortis præcipitio beatus Pontifex invocatus sustentaculum præbuisset, evolvam. Ammonius quidam agens [c] sanctæ basilicæ, dum de cœna madefactus vino veniret, de rupe excelsa, quæ viæ conjungitur, inimico impingente, præcipitatur. Erat autem profundum loci illius fere ducentorum pedum. Cumque per profunditatem **1021** præcipitii illius rotaretur, et deorsum sine alarum remigio volitaret, sancti Martini auxilium per singula descensionis suæ momenta cla-

A mabat. Tunc quasi manibus aliorum de jumento suo excussus, super arbores, quæ valli inerant, dejicitur. Et sic paulatim per singulos ramos descendens, sine mortis periculo ad terram usque pervenit. Tamen ut opus insidiatoris non usquequaque videretur cassatum, quod fuerat inchoatum, unum pedem ejus leviter lædit. Sed veniens ad gloriosi domni Martini templum, orationi incumbens, omnem vim doloris amisit.

CAPUT XXI.

De alio appenso.

Non credo haberi superfluum, si inseratur lectioni qualiter invocatio nominis ejus vitam præstiterit morituro. Quodam loco unus propter furti scelera comprehensus, atque gravibus verberibus actus, ductus

B est ad patibulum, ut condemnaretur suspendio. Cumque in hunc exitum, morte jam appropinquante, venisset, orandi spatium petiit. Tunc sicut erat ligatis post tergum manibus, jactavit se pronus in terram, et cœpit cum lacrymis invocare nomen beati Martini, ut etsi in hac necessitate ei non succurreret, vel a culpis eum in posterum excusaret. Cumque completa oratione suspensus fuisset, recesserunt milites [*Gat.* ministri] a loco illo: ipse autem ore semiaperto parumper labia movens, sancti Martini semper nitebatur auxilium implorare. Discedentibus tamen illis, statim solutæ sunt manus et pedes ejus. Et sic per biduum pendente eo, revelatum est cuidam religiosæ [d] ut eum tolleret. Quæ veniens invenit cum

C adhuc viventem. Tunc adjutorio beati Martini de patibulo depositum, incolumem adduxit ad ecclesiam: ibique eum videntes stupescebant, et admirabantur, dicentes: Quomodo vivit? Et interrogabant eum qualiter liberatus esset. Ille autem dicebat: Beatus Martinus me de præsenti morte liberavit, et hucusque perduxit. Vere hanc ego virtutem **1022** in hoc homine ostensam, juxta sensus mei intelligentiam, non inferiorem censeo, quam mortuum suscitatum: quem sic beatus Confessor, confracto, ut ita dicam, mortis hiatu, et ejus ab ore retractum vitæ restituit. Qui usque hodie ad testimonium virtutis beati viri vivus habetur in sæculo.

CAPUT XXII.

De Leomere contracto.

D Quid etiam in Condatensi diœcesi [e] actum sit, non prætaribo. Locus autem ille crebris virtutibus illustratur. Ab hoc enim vir beatus, sarcina carnis abjecta, migravit ad Dominum. Leomeris ergo quidam nomine, servus cujusdam hominis Andecavini a san-

[a] Sic Mss., præter Colb., qui habet *Sirmalense*. Bec., *Sirmalensim*; et Victor., *Sirogalense*, quam lectionem etiam Bell., Colb. a et Colb. tut. habent in indice capitum libro præfixo, ubi Gat. *Sirolialensi*; Mart. *Sirojarensi*. Editi vero hic *Sirojabense*. Hunc locum Marollius putat esse *Siran la Late*, haud procul a Severiaco et Bellismo apud Turones; aliis tamen videtur esse *Saint-Ciran du Sambot*, vicus ad Angerem inter Castellionem et Luccas.

[b] Id in Parisiacæ urbis porta contigisse testatur Severus Sulpicius in beati viri Vita. Quod miraculum postea occasionem præbuit oratorii in ejus honorem construendi, de quo alibi dictum est.

[c] Editi, *vices agens*. Sed melior est Mss. lectio. Agentes quippe sæpius memorat Gregorius, eos scilicet qui sic et hodie appellantur, gerendis ecclesiæ aut virorum illustrium negotiis deputati.

[d] Mss. aliquot cum Editis, *cuidam religioso....qui*.

[e] Id est vico. Hanc vocem sæpius usurpat Gregorius ad designandum pagum seu parvam regionem.

guine [a] percussus, contracta manu, ligataque lingua A rigebat; multoque tempore in hac debilitate detentus, neque sibi, neque domino aliquid operis exercebat. Hic fide commonitus, cum ad beati basilicam vigilasset, directa manu, deliberataque ab omni impedimento lingua, beati Martini miraculum populis testabatur, dicens : Ecce quid in hac nocte sanctus Dei operatus est, me teste, probate. Reversus autem ad dominum suum narravit ei omnia quæ acta fuerant. Sed ille minime virtutem gloriosi Pontificis credens, ad solitum eum adaptat servitium. Qui cum operari cœpisset, rursum in debilitatem redigitur. Intelligens autem dominus ejus Dei hoc esse mysterium, transmisit eum iterum ad locum sanctum, ad quem prius abierat, in quo ille cum maxima devotione pernoctans, dato die, sanitati quam prius me- B ruerat instauratur.

CAPUT XXIII.

De Wiliachario soluto a catenis.

Dignum existimavi et illud non omittere in relatu, quid Wiliacharium presbyterum referentem audivi Tempore quo idem Wiliacharius per perfidiam Chramni Chlotarium **1023** regem iratum incurrerat [b], ad basilicam sancti Martini confugit, atque ibidem in catenis positus custodiebatur, sed virtute beati Præsulis comminutæ catenæ stare non potuerunt. Nescio autem qua imminente negligentia foris atrium comprehensus est. Quem oneratum ferro, vinctisque post tergum manibus, ducebant ad regem. At ille voce magna clamare cœpit, et ut sibi beatus Martinus C misereretur orare, nec eum sineret abire captivum, cujus devotus expetierat templum. Statimque in ejus vocibus, orante beato Euphronio episcopo de muro civitatis contra basilicam, dissolutæ sunt manus ejus, et omnes baccæ catenarum confractæ ceciderunt. Perductus autem usque ad regem, ibi iterum in compedibus et catenis constrictus retinebatur. Sed invocato nomine sæpe dicti patroni, ita omne ferrum super eum comminutum est, ut putares illud fuisse quasi lutum figuli. Hoc tantum erat in spatiis, ut non solveretur a vinculo, quoadusque nomen illud sacratissimum invocasset; invocato autem, omnia solvebantur. Tunc rex altioris ingenii, videns virtutem sancti Martini ibidem operari, et ab onere vinculorum absolvit eum, et pristinæ restituit libertati. Hæc D ab ipsius Wiliacharii presbyteri ore coram multis testibus factum esse cognovi. Utinam se mihi in tali virtute dignaretur manifestare beatus Confessor, ut sic absolveret meorum ligamina peccaminum, sicut super eum contrivit vasta pondera catenarum.

CAPUT XXIV.

De Alpino comite debili.

Alpinus quoque comes Turonicæ civitatis cum per totum annum graviter ab unius pedis dolore consumeretur, et die noctuque requiem non haberet, atque inter ipsas torturæ **1024** suæ voces beati Martini jugiter auxilium imploraret, apparuit ei beatus Confessor in visu nocte, hilari vultu arridens, et consueta deferens arma; ut beatum signaculum sanctæ crucis super pedem infirmum imposuit, mox omni dolore fugato, sanus surrexit de lectulo.

CAPUT XXV.

De Charigisilo contracto.

His expertis Charigisilus [c] referendarius regis Clotarii, cui manus et pedes ab humore contracti erant [d], venit ad sanctam basilicam, et orationi incumbens per duos aut tres menses, a beato Antistite visitatus, membris debilibus sanitatem obtinere promeruit : qui postea antedicti regis domesticus [e] fuit, multaque beneficia populo Turonico vel servientibus beatæ basilicæ ministravit.

CAPUT XXVI.

De Aquilino amente.

Narrabo et illud, qualiter diabolicæ artis insaniæ ad ejus basilicam denudentur. Quidam, Aquilinus nomine, dum venationem cum patre suo in silvis Franciæ exerceret, pavorem pessimum, inimico insidiante, incurrit. Erat enim ei tremor cordis, et interea videbatur exsensus [f]. Parentes vero ejus intelligentes eum diaboli immissione turbari, ut mos rusticorum habet, a sortilegis et ariolis ligamenta ei et potiones deferebant. Sed cum nihil valerent ex more [g], illi sancti Martini auxilia prompti, dolore cogente, requirunt, dicentes : Potest hic insidiarum nudare malitiam, qui detexit umbram multam, ut audivimus, falso religionis nomine adoratam [h]. Quem de regione commotum miserunt ad **1025** sanctam basilicam, ibique in oratione cum summa parcitate se continens, opem Sancti poscebat assidue. Cumque in hac fide diutius commoratus ibi fuisset, omni pavore dempto, sensum ut habuerat ante, recepit, oblitisque parentibus in eo loco usque hodie pro beneficio accepto deservit.

[a] Sic Mss. omnes, id est apoplexi correptus. Editi tamen, *ab angue.*

[b] Hunc locum sic ex Gat., Mart., Bec., Colb. tut. et aliis restituimus. Editi, cum Clar. et aliquot aliis : *Tempore quo propter perfidiam Chramnus*, seu *Chranius iram Clotarii regis incurrerat*, et in capitis titulo, *de Chramno*, seu *Chranio*, etc. Wiliacharium, aliquot Codices *Wilicharium*, seu *Viliatharium*, nonnulli *Miliatharium* appellant.

[c] Bec., *Charigilius*; Editi, *Charigisitus.*

[d] Mss. aliquot, *contraxerant.* Quæ vox in sequioris ævi auctoribus passim occurrit pro, contracti erant.

[e] Ex hoc loco probat Labbeus in Miscellaneis historicis domestici et referendarii dignitates omnino diversas fuisse.

[f] Id est amens, quasi extra sensum, quod qui priores editiones curarunt non attendentes, hic et alias sæpe ubi hæc vox repetitur, posuere *extensus.*

[g] Alii Mss. cum Ed., *valeret mos ille.*

[h] Alludit ad historiam quam Sulpicius Severus narrat in beati viri Vita, ubi detexisse dicitur falsi martyris larvam, qui cum fuisset latro et ob scelera supplicio affectus vitam finisset, pro martyre tamen a populo habebatur. Sed beati viri oratione pressus sub *umbræ sordidæ et trucis* specie apparens imposturam fateri coactus est. In plerisque Mss. deest vox *multum.*

CAPUT XXVII.

De Charivaldo debili.

Sed et Charivaldus quidam per venationem similes incurrens insidias, latus unum, debilitata manu ac pede, perdiderat. Qui ad gloriosum templum famulorum manibus deportatus, jejuniis et orationibus se subdens assiduis, per totum ferre annum. Quod cum fecisset, omnium membrorum sanitate recepta, gaudens remeavit ad propria. Et ideo monemus ut nullus sollicitetur ab ariolis, quia nihil unquam proderunt infirmis. Plus enim valet parumper de pulvere basilicæ, quam illi [*Al.*, mille] cum medicamentis insaniæ.

CAPUT XXVIII.

De fune absciso.

De pulvere, aut cera loci illius, vel quidquid rapere quis potuit de sepulcro, quantæ virtutes aut assidue fiant, aut factæ sint, quis unquam poterit investigare aut scire? Unum tamen manifestum miraculum, quod a fidelibus comperi, putavi crimen ducere taceri. Unus fide plenus expetiit ut aliquid pignoris de Sancti basilica secretius deportaret; et multis conatus vicibus, nunquam potuit, dum publice non præsumpsit. Reverti autem cupiens, nocte ad funem illum de quo signum commovetur advenit; ex quo fune decisam cultro particulam, secum detulit. Regressusque ad domum, multis exinde infirmis sanitatem accommodavit, ita ut non dubium esset ægrotum evadere, qui pignus illud meruisset fideliter osculari. Ecce quod, Sancte, præstas fidelibus qui tua mœnia expetunt [a] pie. Per te salvantur, qui pignora votive detulerint, et **1026** subsequente tuo auxilio, liberantur. Sed hæc omnia fides strenua operatur, dicente Domino : *Fides tua te salvum fecit* (*Luc.* XVIII, 42).

CAPUT XXIX.

De Chariberto rege, qui res ecclesiasticas pervasit.

Videtur nec illud sileri, qualiter vir beatus præsidia famulis ad res suas defendendas quaqua jubet accommodet. Charibertus rex, cum, exosis clericis, ecclesias Dei negligeret, despectisque sacerdotibus, magis in luxuriam declinasset, ingestum est ejus auribus locum quemdam, quem basilica sancti Martini diuturno tempore retinebat, fisci sui juribus redhiberi. Loco autem illi Navicellis [b] nomen prisca vetustas indiderat. Qui accepto iniquo consilio, pueros velociter misit, qui reiculam illam in suo dominio subjugarent. Cumque hæc recte non possidens, videretur habere, jussit in locum illum stabularios cum equitibus [*Idest*, equis] dirigi, ibique sine æquitatis ordine præcepit equos ali. Accedentes ergo pueri fenum quod coacervatum fuerat accipiunt in equorum expensas. Cumque injunctum studiose ageretur servitium, atque equites appositum fenum cœpissent expendere, corripiuntur a rabie. Et frementes ad invicem, disruptis loris, per plana prosiliunt, et in fugam vertuntur; et sic male dispersi, alii excæcantur [*Bec.*, exnecantur], alii rupibus præcipitantur, alii se sepibus ingerentes, palorum acuminibus ultro transfodiuntur. Tandem stabularii iram Dei intelligentes, paucos extra terminum loci, quos assequi potuerunt, expellunt, sanosque recipiunt, nuntiantes regi rem illam injustissime retineri. Et ideo hæc cum fuissent perpessi, dixerunt : Dimitte eam, et erit pax tibi. Qui furore repletus sic dixisse fertur : Sive juste, sive injuste reddi debeat [c], regnante me, hanc basilica non habebit. Qui protinus divina jussione transitum accipiens requievit. Adveniente autem gloriosissimo Sigiberto rege in ejus regnum, ad suggestionem beati Eufronii episcopi hoc in dominio **1027** sancti Martini restituit, quod usque hodie ab ejus basilica possidetur. Audite hæc omnes potestatem habentes. Sic vestite alios, ut alios non spolietis : hoc adjungite vestris divitiis, unde damnum [*Al.*, ut damna] non inferatis ecclesiis. Vindex est enim Deus velociter servorum suorum. Et ideo monemus ut qui de Potestatibus hæc legerit, non irascatur. Nam si irascitur, de se confitebitur dictum.

CAPUT XXX.

De Eustochio Pictavensi.

Simili conditione beatus Confessor in rebus sibi injuste ablatis apparuit. Eustochius quidam cum plerumque contra injustitiam sanctum Eufronium episcopum de hæreditate Baudulfi cognati sui pulsaret, qui hæredem basilicam sancti Martini instituerat, commotus ab eo per assiduas injurias beatus pontifex aliquid ei de rebus illis reddidit. Portante autem illo hoc ad domum suam, protinus filius ejus unicus in febrem corruit, unaque die et nocte graviter exæstuans, exspiravit. Cui tam præsens fuit mortis occursus, quam velociter pater ejus de rebus sibi non debitis effectus est dominus. Qui in exemplum Giezi possedit aurum, et argentum, sed, quod illi erat pretiosius, acquisita animæ lepra, amisit et filium : nec unquam meruit deinceps alium adipisci.

CAPUT XXXI.

De eo qui in sancta porticu perjuravit.

Quam præsens et super alium ultio divina processerit, qui in sancta porticu perjuraverat, ad comprimendam perfidorum audaciam non silebo. Cum ad matraculam illam quam Sanctus suo beneficio de devotorum eleemosynis pascit quotidie a fidelibus necessaria tribuantur, consuetudinem benedicti pauperes habent, ut cum multi ex his per loca discesserint, custodem inibi derelinquant, qui quod fuerit oblatum accipiat. Quidam ergo **1028** devotus unum triantem mercedis intuitu detulit, quem custos loci collectum fratribus occultare non metuit.

[a] Mss. fere omnes, *proprie*.
[b] Locus est ad Siceram (*la Cisse*) fluvium, vulgo dictus *Nazelles*.

[c] Bell., Clar. et Laud., *redhibeatur*. Bec., Colb. tres, Victor. et cæteri, *retineatur*.

Convenientes autem pauperes ad sextam, sciscitati sunt antedictum custodem quid sibi beatus pastor solita pietate respiciens transmisisset, audierant enim ibidem aliquid fuisse largitum. Qui ait cum sacramento : Per hunc sanctum locum, et virtutes domni Martini, quia hic amplius non venit, quam unus argenteus. Necdum enim verba compleverat, sed adhuc in ore sermo pendebat, cum statim tremens corruit in terram, suoque lectulo aliorum manibus redditus, cœpit graviter singultire. Interrogatus autem a circumstantibus quid sibi esset, respondit : Triantem illum quem pauperes requirebant, perjuravi, et ideo me præsens vindicta flagellat : sed rogo ut eum accipientes reddatis matriculæ. Quo reddito, statim emisit spiritum. O infelix [a], qui sic ab iniqua cupiditate præventus periit, ut et lucrum vitæ perderet, nec damna adeptæ pecuniæ possideret. Sed ad quid non mortalia pectora cogit exsecranda cupiditas? Quæ invida quondam viduæ duobus minutis cœleste regnum mercanti fueras [b], modo hunc per unum triantem ad ima præcipitas. Et quæ Judam appendisti laqueo in Magistri pretio, hunc per parvum numisma demergis in tartara. Satis ergo hæc ad comprimendam malorum temeritatem dicta sufficiant.

CAPUT XXXII.

Qualiter me virtus ejus ab infirmitate restauravit incolumem.

Ergo his exactis, quæ circa alios gesta sunt, aggrediar quæ circa me indignum virtus præsentis est operata patroni. Anno 163 post assumptionem sancti ac prædicabilis viri beati Martini antistitis, regente ecclesiam Turonicam sancto Eufronio episcopo anno 7, anno 2 Sigiberti gloriosissimi regis [c], irrui in valetudinem cum pustulis **1029** malis et febre, negatoque usu potus atque cibi, ita angebar, ut amissa omni spe vitæ præsentis, de solis sepulturæ necessariis cogitarem. Obsidebat enim membra febris assidua [d] cum ardore, animam cupiens expugnare de corpore. Tunc jam valde exanimis, invocato nomine beati Martini antistitis, parumper convalui, et lento adhuc conamine iter incipio præparare; insederat enim animis ut locum venerabilis sepulcri visitare deberem. Unde tanto desiderio affectus sum, ut nec vivere me optarem [e], si tardius direxissem. Et qui vix evaseram ex ardore incommodi, cœpi iterum desiderii febre succendi. Nec mora, adhuc parum fortis iter cum meis arripio,

A actisque vel duabus vel tribus mansionibus ingressus silvas, corrui rursus in febrem, et tam graviter agere cœpi, ut omnes me autumarent vitam amittere. Tunc accedentes amici, et videntes me valde lassum, dicebant : Revertamur ad propria; et si te Deus vocare voluerit, in domo tua morere; si autem evaseris, votivum iter facilius explicabis. Satius est enim reverti ad domum quam mori in eremo. Ego vero hæc audiens, vehementer lacrymabar; et plangens infelicitatem meam, locutus sum cum eis, dicens : Adjuro vos per omnipotentem Deum, et reis omnibus metuendum judicii diem, ut ad ea quæ rogo consentiatis. De cœpto itinere non desistite; et si mereor sancti Martini videre basilicam, gratias ago Deo meo; sin aliud, vel exanime corpus deferentes ibidem sepelite, quia deliberatio mea est,

B non reverti domum, si non ejus sepulcro meruero præsentari. Tunc una pariter flentes, iter quod cœperamus aggredimur. Præcedente ergo præsidio gloriosi domni, ad basilicam ejus advenimus.

CAPUT XXXIII

De clerico nostro amente.

Eo tempore unus ex clericis meis, Armentarius nomine, bene eruditus **1030** in spiritualibus Scripturis, cui tam facile erat sonorum modulationes apprehendere, ut eum non putares hoc meditari, sed scribere, in servitio valde strenuus, et in commisso fidelis. Hic vero, inficiente veneno, a pustulis malis omnem sensum perdiderat, et ita redactus fuerat, ut nihil penitus aut intelligere posset, aut agere.

C Tertia autem nocte postquam advenimus ad sanctam basilicam, vigilare disposuimus, quod et implevimus. Mane autem facto, signo ad matutinas commoto [f], reversi sumus ad metatum [*Ed.*, dormitum] : qui lectulis quiescentes, usque ad horam prope secundam dormivimus. Expergefactus ergo, amota omni languoris et cordis amaritudine, sentio me pristinam recepisse sanitatem, et, gaudens, puerum familiarem, qui mihi serviret, evoco. Exsurgens autem Armentarius velociter coram me stetit, et ait : Domine ego parabo [g] quod jusseris. At ego existimans adhuc esse eum exsensum [h] : Vade, aio, si potes, voca puerum. Et ait : Ego quæcunque præceperis adimplebo. Obstupefactus interrogo quid hoc esset. Qui ait : Intelligo me valde sanum, sed unus error est

D animo, quod nescio de qua parte huc advenerim. Et incipiens ita mihi impendit servitium, sicut erat solitus ante tædium [i]. Tunc ego exsultans et flens præ

[a] Quæ sequuntur ad finem capitis desunt in Colb. b.

[b] Editi cum aliquot Mss., *mercandi causa fueras, hunc per*, etc.

[c] Annus Sigiberti regis secundus est æræ vulgaris 563 et juxta hunc calculum annus 400 fuit beati Martini extremus. Nulla quippe est in Editis aut scriptis hoc loco lectionis varietas : unde Cointius legendum censet supra *an.* 166 *post assumptionem*, etc.

[d] Sic Germ. Alii vero : *Obsidebat enim me mors assidua.* Pith., ex Colb., sed recent. manu : *Obsidebat enim me vis assidua.*

[e] Cod. Laud., *oporteret.* Pith., ut supra, manu rec., *putarem.*

[f] Codd. Gath. et Colb. tut. : *Signo matutinis horis commoto.* Laud., Bel. et Colb. a, *commonito.* Bec., *commorato.* Nota hic Matutinas a Vigiliis nocturnis distingui. Vigilias hodie Matutinas appellamus, Matutinas vero Laudes dicimus. Easdem, ut hic Gregorius, distinguit S. P. Benedictus in Regula sua.

[g] Cod. Laud., Clar. et Bec., *parebo ad quod jusseris.*

[h] Aliquot mss., *exsensim*, et sic cum ista vox repetitur.

[i] Editi, *triduum.* Cod. Clar., *sicut erat solitus ante. Tunc.*

gaudio, gratias omnipotenti Deo tam pro me, quam pro ipso refero, quod intercedente patrono incolumem me corpore, illum mente reddiderit, et unus occursus ex fide etiam alteri amenti, qui nec petere noverat, salutem præstitisset. Sed nec hoc præteribo, quod post dies quadraginta eodem die primo vinum delectatus sum bibere, cum illud, faciente incommodo, usque tunc exosum habuerim.

CAPUT XXXIV.

Quod virtus ejus ab agro nostro tempestatem prohibuit.

Nos vero revertentes tres cereolos pro benedictione beati sepulcri **1031** portavimus : de qua cera quam multæ virtutes factæ sunt super frigoriticis et aliis infirmis, longum est enarrare. Sed unum e multis miraculum proferam. Agrum quemdam possessionis nostræ grando annis singulis vastare consueverat, et tam graviter sæviebat, ut nihil ibidem cum venisset relinqueret. Tunc ego in vineis illis arborem unam, quæ erat excelsior cæteris, eligens, de sanc a cera super eam posui. Post illam autem diem usque in præsens tempus nunquam ibidem tempestas cecidit, sed veniens, locum illum tanquam timens præteriit.

CAPUT XXXV.

De ligno beati cancelli ad nos delato.

Fide commonente, quidam [a] ex nostris lignum venerabile de cancello lectuli, quod est ad monasterium sancti Domni, me nesciente, detulerat, quod in hospitiolo suo pro salvatione retinebat. Sed, credo, quia non sic honorabatur, aut diligebatur, ut sibi decuerat [b], cœpit familia ejus graviter ægrotare. Et cum penitus nesciretur quid hoc esset, nec emendaretur aliquid, sed quotidie ageretur deterius [c], vidit in visu noctis personam terribilem, dicentem sibi : Cur sic tecum agitur? Qui ait : Ignoro prorsus unde hoc evenerit. Dicit ei persona . Lignum, quod de lectulo domni Martini tulisti, negligenter tecum hic retines, ideo hæc incurristi. Sed vade nunc, et defer illud Gregorio diacono, et ipse illud secum retineat. At ille nihil moratus mihi exhibuit. Quod ego cum summa veneratione collectum loco digno reposui. Et sic omnis familia in domo ejus sanata est, ita ut nemo ibidem deinceps aliquid mali perferret.

CAPUT XXXVI.

Quod virtus ejus nobis inimicos inhibuit.

Factum est autem quodam tempore, ut visitationis studio ad venerabilem **1032** matrem meam in Burgundiam ambularem. Cum autem silvas illas quæ
A trans Berberem [d] fluvium sitæ sunt præterirem, latrones incurrimus. Qui circumdantes nos, volebant spoliare et interficere. Tunc ego ad auxilia consueta confugiens, sancti Martini præsidium flagitabam. Quod mihi protinus dignanter assistens, ita eos conterruit, ut nihil contra nos agere possent. Sed versa vice qui venerant ut timerentur, timere cœperunt, et cursu velocissimo fugere. Sed ego non immemor Apostoli dicentis, inimicos nostros potu ciboque debere satiari (*Rom.* XII, 20), potum eis offerri præcipio. Qui nequaquam exspectantes, quantum poterant, fugiebant. Crederes eos fustibus agi, aut invitos contra possibilitatem caballorum suorum currere cogi; et sic, tribuente Domino, et juvante patrono, quo dirigebamus [e] advenimus. De quantis me tribulationibus
B et ærumnis eripuit, in quantis mihi necessitatibus sua pietas astitit, vel quantas in me amaritudines sua virtute compescuit, non dicam ad scribendum, sed etiam ad referendum perlongum est.

CAPUT XXXVII.

De dysentericis.

Quid de dysentericis dicam, ubi tam velociter invenitur medela, quam fideliter fuerit inquisita ? Nam vidi mulierem a dysenteria per quinque menses graviter laborantem, ita ut cum necessitas commoveret, inter manus ad loca necessaria transferretur, quæ simul et confortationem cibi, et virtutem corpusculi superflue digerendo perdiderat; me indice novi hanc ad basilicam vigilasse. Reddito autem post nocturnas tenebras die, abraso beati tumuli pulvere [f], et reme-
C dium hausisse simul et poculum; eamque domi propriis gressibus fuisse redditam, quæ veniens ab aliis fuerat sustentata.

CAPUT XXXVIII.

De energumenis et frigoriticis.

1033 Vel quid ego de energumenis vel frigoriticis referam, quibus si vere fuerint parcitas et fides conjunctæ, mox adminiculante patrono, cunctæ [*Ed.*, mente] submoventur insidiæ ? Sic multi ex frigoriticis, dum vi febris pessime quatiuntur, tota die inter altarium et sanctum tumulum decubantes [*Al.* debacchantes], ad vesperum autem hausto ex beati sepulcri pulvere, continuo promerentur accipere sanitatem. Nam Paulus energumenus, qui legionem dæmo-
D niorum dicebatur habere, insistente inimico, machinam, quæ sanctæ cameræ erat propinqua, conscendens, dixisse fertur : Pereat vasculum, quod exustus [g] inhabito. Et exæstuans, et præcipitans se deorsum, ita beati virtute leviter in pavimentum depositus est, ut nullum membrorum damnati corpusculi collideret.

[a] Germ. : *Inde quidam ex nostris.* Voce *lectuli* hic tumulum designari observat Mabillon. lib. I Liturg. Gall. c. 8, n. 11. Nonnunquam altare significat, ibid., num. 3.

[b] Editi, *decorabatur, ut decuerat.*

[c] Codd. aliquot cum Editis, *nec emendaretur aliquid, sed quotidie augeretur deterius.*

[d] Aliquot Mss., *Verberem*; alii *Berberim.* Dicitur a nonnullis *Barberus*, vulgo *le Barberon*, qui in dolonem egeritur, et hic in sinistram Rhodani ripam infra Viennam, ut ex Chorerio in descriptione fluminum Delphinatus observat Cointius ad annum 574. Vide notas in cap. ultimum libri III, infra.

[e] Sic plerique Mss. Et quidem sæpius occurrit in medii ævi scriptoribus hoc verbum sic expressum. Alii habent, *ubi dirigebamur.* Mart., *diligebamur.*

[f] Plerique Mss., *Abrasum pulverem.* Addit Colb. b *ferunt et remedium*, etc.

[g] Sic plerique mss. Editi : *Parcatur vasculo quod exutus inhabito.* Codd. Colb. a, Laud., et cæteri, simpliciter, *fertur. Vasculum quod exustus inhabito. Et præcipitans.*

CAPUT XXXIX.

De Leomeria cæca.

Leomeria [*Bec.*, Deomena] quædam cæca atque contracta, longo tempore miserabiliter vivens, dum iter illud per manus aliorum crebris occursibus utitur, quo ad Beati basilicam itur, tandem ab ejus pietate respecta, jacens ad sanctum ostium, lumen pariter gressumque recepit. O si totum proderetur in publicum, quod singuli quique, dum fideliter poscunt, latenter accipiunt, et retinet occultum multorum conscientia, quod fideliter poscendo clam quæsita sanitas est adepta! Quod si hæc, ut diximus, cuncta publicarentur, non solum **1034** libros, sed nec ipsum mundum, ut ait evangelista de Domino, arbitror potuisse recipere (*Joan.* XXI, 25).

CAPUT XL.

De Securo contracto.

Et quoniam sermo clausulam petit, unum vobis adhuc præclarum miraculum priusquam liber finem accipiat, enarrabo. Adolescens quidam, nomine Securus, ex utero matris egrediens, manum aridam pedemque protulerat, et ita omnium membrorum sic- A cata compage diriguerat, ut monstrum aliquod simularet: erat autem et jugo servitutis innexus. Quem cum viderent domini sui jam per septem annos nihil omnino posse proficere, manibus deportantes posuerunt eum ante beatum sepulcrum, ut vel a prætereuntibus pasceretur, qui labore proprio ali non poterat. Jacente autem eo in loco illo per multos dies, directus est pes ejus qui fuerat debilis, manusque ejus sicca, infectis sanguine venis, sanata est: et ita omni corpore, accepta beati Confessoris ope, formatus est [*Ed.*, sanatus], ut putares eum denuo fuisse renatum. Qui puerulus a Justino comite redemptus, et ingenuus dimissus est: et postea baptismum consecutus, usque hodie sub patrocinio sanctæ ecclesiæ persistit incolumis. Quis unquam ista sic ex ordine B inquirere, aut referre poterit, ut ex æquo laudare sufficiat? Tamen nos, quantum investigare potuimus, scribere fideliter studuimus, hanc sperantes retributionem mercedis accipere, ut dum hæc leguntur in laudem sanctissimi Sacerdotis, nobis fortasse tribuatur refrigerium pro delictis [a], dicente poeta:

Forsan et hæc olim meminisse juvabit.

[a] Cod. Germ.: *Pro delictis, eo præstante, qui judicaturus est vivos et mortuos in sede supernæ majestatis. Amen.* Et hic desinit codex.

Explicit liber primus.

LIBER SECUNDUS.

DE VIRTUTIBUS QUÆ FACTÆ SUNT POSTQUAM VENIMUS NOS.

Prologus.

1037 Quoniam perscriptis virtutibus sancti Martini, quas vidimus, vel a fidelibus viris de anteacto tempore reperire potuimus, ardentes valde in hac siti, ut non traderetur oblivioni quod Dominus exercere dignatus est in laudem Antistitis sui [a], libellum primum explicuimus; narrare etiam ea cupimus quæ nostro tempore agi miramur, relinquentes non parvam materiam eloquentioribus, sumentes autem magnalia virtutum in nostris operibus, ut quod peritia non dilatat in paginis, numerositas virtutum extendat in cumulis.

CAPUT PRIMUM.

Qualiter a febre et dysenteria erutus sum.

Anno 572 post transitum beati Martini **1038** antistitis, Sigiberto gloriosissimo rege duodecimo anno [b] regnante, post excessum sancti Eufronii episcopi, non meo merito, cum sim conscientia teterrimus, et peccatis obvolutus, sed tribuente fideli Deo, qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, onus episco- C patus indignus accepi. Mense autem secundo ordinationis meæ, cum essem in villa [c], incurri dysenteriam cum febre valida, et taliter agi cœpi, ut imminente morte vivere omnimodis desperarem. Emittebam autem assidue digestionum officia, quæ accipere non poteram inexpensa, et erat horror cibi; cumque ab inedia deficeret virtus stomachi, febris tantum erat victus corpori [d]. Nam nullatenus accedebat confortatio

[a] Colb. b, *superest ea narrare quæ nostro*. Plerique alii mss., *Antistitis sui, narrare*, etc., ut Editi.

[b] Si hos omnes numeros referunt omnes Mss. et Editi. Porro Sigiberti annus 12, vulgaris æræ fuit 575. Et hos calculos secuti sunt clerici Turonenses, seu potius Odo abbas in Vita beati Gregorii. Cointius tamen Sigiberti annum 12 vult cum anno 176 post sancti Martini transitum debere illigari.

[c] Sic omnes omnino Mss. Editi tamen, *cum issem in urbem*. Et quidem ex hujus capitis fine patet n ipsam eodem in loco a presbytero rusticano fuisse celebratam.

[d] Aliquot Scripti cum Editis, *virtus corporis*.

sumptuosa : erat autem et dolor gravis totam alvum A penetrans, et descendens ad ilia, non me minus consumens tortura sua quam febris exegerat. Cumque sic ageretur mecum, ut non remansisset spes vitæ, **1039** sed cuncta deputarentur in funere, nec valeret penitus medici antidotum, quem mors mancipaverat ad perdendum, ego ipse de me desperans, vocavi Armentarium archiatrum, et dico ei : Omne ingenium artificii tui impendisti, pigmentorum omnium vim jam probasti, sed nihil proficit perituro res sæculi. Unum restat quod faciam, magnam tibi theriacam ostendam. Pulverem de sacratissimo domni Martini sepulcro exhibe, et exinde mihi facito potionem. Quod si hoc non valuerit, amissa sunt omnia evadendi perfugia. Tunc misso diacono ad antedictum beati Præsulis tumulum, de sacrosancto pulvere exhibuit, B dilutumque mihi porrigunt ad bibendum. Quo hausto, mox omni dolore sedato, sanitatem recepi de tumulo. In quo tam præsens fuit beneficium, ut cum id actum fuerit hora tertia, incolumis procederem ad convivium ipsa die hora sexta [a].

Visum est et hoc insererelectioni, qualiter me Deus arguerit, ne ante me permitterem stultos et faciles de beatis [b] solemnibus obtrectare. In crastino autem postquam convalui, die Dominico ad missam veniens, nolensque me fatigare, uni presbyterorum gloriosa solemnia celebrare præcepi. Sed cum presbyter ille nescio quæ rustice festiva verba depromeret [c], mul i eum de nostris irridere [Ed., increpare] cœperunt, dicentes : Melius fuisset tacere, quam sic inculte loqui. Nocte autem insecuta, vidi virum dicentem mihi : C De mysteriis Dei nequaquam disputandum. Testor enim Deum, quia hoc a me non est compositum, sed ipsa verba quæ audivi, vobis exposui. Unde, dilectissimi, nullus de hoc mysterio [*Mart.*, ministerio], etiam si rustice videatur dici, disputare præsumat, quia apud Dei majestatem magis simplicitas pura quam philosophorum valet argutia.

CAPUT II.

De infirmitate Justini.

Gratum arbitratus sum et illud non omittere, quod mihi in libro anteriore excidit. Nam cum retulerim **1040** de cereolis illis quos de sepulcro beati Antistitis sustuli [d], a quibus et tempestates sedatas, et alias infirmitates prohibitas dixi, hos cum mecum detinerem, Justinus vir sororis meæ in valetudinem D irruit. Nam, invalescente febre, cum doloribus membrorum omnium, valde ad extremum agi [e] cœpit. Nuntius hæc ad me delatus retulit, efflagitans ut si quid medicamenti reperire possem, morituro transmitterem, ne obiret. At ego in virtute beati Antistitis confisus, unum ex cereolis transmitto per puerum, dicens : Accendite illum coram eo, et in contemplatione luminis orationem fundat ad Dominum, et deprecetur omnipotentiam [*Rom.*, potentiam] Antistitis, ut ei succurrat. Missus autem puer quod dederam deportavit. Quo accenso ante lectum ægroti, favillam scirpi, quem jam ignis consumpserat, cultro cradunt, dilutumque aqua ægroto porrigunt ad bibendum. At ille ut hausit, sanitatem protinus recepit, incolumisque redditus est. Nobis postea qualiter sibi virtus beati Antistitis subvenit, exposuit. Nam referre erat solitus, quod ubi primum oculis ejus jubar luminis progressum a cereo pepulit tenebras noctis, protinus in contemplatione flammæ febris recessit a corpore, ac stomachus qui diu langueral inedia, cibum consolationis efflagitat, et qui tantum aquam puram ad restinguendum febris ardorem haurire consueverat, nunc vinum desiderat. Facit hæc virtus Antistitis, quæ sæpe miseris opem proflua miseratione tribuit, et infirmis medicamenta largitur.

CAPUT III.

De Maurusa chiragrica.

Vereor ne nimium progredi præsumens, obsoleat paginam sermo rusticior. Maurusam quamdam graviter chiragrici humoris dolor affecerat, ita ut retortis ad crura pedibus, nullatenus se erigere posset. Erat enim et oculorum luce mulctata ; quæ longo tempore graviter agens, tanquam mortua putabatur superstes, nec erat ei **1041** spes alimoniæ, nisi aliquis ei manum misericordiæ porrexisset. Quotidie autem respectum intuens devotorum, victus necessaria deposcebat. Factum est autem ut quodam tempore extra solitum gravius ageret, nec poterat quemquam judicare membrorum, nisi tantum in pectore flatus spiraminis discurrebat [f]. Quæ jam valde exanimis rogavit ut eam ad pedes sancti Martini deferrent. Ad quem locum cum manibus fidelium fuisset illata, dolore cogente, vociferans beati Viri auxilium, ut sibi misereretur orabat. Tandem pietas illa respiciens, quæ pauperes dimittere nunquam consuevit inanes, in festivitate sua laxata sunt fila nervorum arentium, et sic de dextera, quam per sex annos non judicaverat [g], signum beatæ crucis ad os faciens, in pedibus restituta est, ita ut ad hospitiolum suum nullius usa adjutorio remearet, oculorum lumine non recepto. Post annos autem duos iterum veniens ad beati patroni tumulum, cœpit attentius, sicut erat opportunum, orare : mox apertis oculis, in rediviva luce surrexit. Hanc virtutem ideo hic scripsimus, quia postquam huc advenimus, illuminata est. Nam antea a debilitate sanata fuerat.

CAPUT IV.

De servo Simonis presbyteri.

Simonis fidelissimi compresbyteri nostri servus,

[a] Mss. fere omnes, *ipsa die ad sextam*. Hora tertia, secundum nostrum computandi morem in æquinoctio, horæ, ut vocamus, nonæ matutinæ respondet, sexta vero meridiei.

[b] In Ed. deest, *de*. Bec., *de Beati*.

[c] Bec., *nescio quid rustice depromeret festiva verba*.

[d] In libro præced., cap. 34.

[e] Aliquot Mss., *valetudo ad extrema agere*; alii : *vergere* cœpit.

[f] Sic omnes omnino Scripti. Editi vero habent : *Quoquam modo juvari membrorum officio, nisi quod.. decurrebat*. Judicare paulo inferius item sumitur pro movere, seu levare, et sic alibi.

[g] Id est, *levaverat*, ut Editi. Colb. b, *erexerat*. Pith. *moverat*. Bec., *dicaverat*.

Veranus nomine, qui erat ei in commissis promptuariis probatus [a], dum ad custodiam sibi dispositam [b] resideret, superveniente humore podagrico, pedum gressu muletatur. Qui cum per totum annum talibus doloribus vexaretur, ut etiam viciniam in proximo positam commoveret, contractis subito nervis, ad plenum debilitatur. Quod videns dominus ejus, dolens exitum fidelis vernaculi, jussit eum ad pedes beati Antistitis deportari, promittens votum, et dicens : Si eum reddideris sanitati, piissime **1042** domne Martine, in illa die absolutus a mei servitii vinculo, humiliatis [*Ed.*, incisis] capillis tuo servitio delegetur. Positus ergo ad pedes pretiosissimi Domni, cum per quinque dies ibidem jaceret immobilis, sexta die sopore comprimitur; et obdormienti visum est ei, tanquam si in lectulo solitus sit homo pedem extendere [c]. Expergefactus autem sanus ab omni debilitate surrexit. Qui tonsurato capite, et accepta libertate, ibidem beati Domni usibus nunc deservit. O admirabilem beati viri redemptionem! Quis unquam de mille talentis sic redemit, sicut præsens nostrorum criminum suffragator? qui uno ictu, unoque momento, sine numismate auri, et corpus a debilitate, et conditionem absolvit ab onere.

CAPUT V.

De paralytico Autisiodorensi.

Quidam ex Autisiodorensi oppido, Manlulfus [d] nomine, deferentium manibus ad beati Martini sepulcrum jactatus est. Qui jugi oratione et jejunio incumbens, pedes quos intortos exhibuerat, reddita subito sanitate retulit in usum consuetum directos; C et ita Sancti virtute, quodammodo reformatus est, ut qui aliorum manibus deportabatur, propriis firmatus vestigiis, præsentibus nobis, consurgeret sospes.

CAPUT VI.

De paralytico Aurelianensi.

Alius autem paralyticus ex Aurelianensi territorio carruca devectus, venit ad sanctam basilicam : qui diebus multis jacens ad ostium illud, quod secus baptisterium ad medium diem [*Al.*, meridiem] pandit egressum, beati Antistitis implorabat auxilium. Factum est autem, ut una die jacens gravius extra solitum torqueretur, ita ut vicini de proximo ad ejus voces concurrerent [e]. **1043** Dissolvebantur autem ligaturæ nervorum ejus, et dirigebantur, propterea D erat dolor intolerabilis; et sic, tribuente patrono, A erectus super plantas, flens præ gaudio, populo teste surrexit. Qui continuo clericus factus, et in sospitate firmatus, ad domum regressus est.

CAPUT VII.

De paralytico ex Biturigo.

Sed et alius gressu debilis, nomine Leuboveus, jam clericus adveniens, super terram se trahens, quia paupertate faciente non habebat qui eum ferret, de die in diem beati Martini limina requirebat. Qui dum quadam die a foris ad Sancti pedes fleret, directis genibus atque pedibus, spectante populo sanitatem recepit. Tres virtutes istas ipsa die factas fuisse constat quo Sigibertus gloriosissimus rex, Sequanam transiens, sine collisione [f] exercitus pacem B cum fratribus fecit (*An.* 574). Quod nullus ambigat hanc etiam [*Ed.*, tertiam] beati Antistitis fuisse victoriam.

CAPUT VIII.

De cæco illuminato.

Eo quoque tempore cæcus quidam ab eleemosynariis postulans stipem, cui non erat aliud in victu, nisi aliquis ei manum porrexisset pietatis intuitu, nec erat domi præsidium, nisi miseratio devotorum, die una, dum ante sanctum sepulcrum fixis staret vestigiis, subito corripuit eum dolor in oculis; et cum graviter ab hoc dolore consumeretur, cœperunt ejus oculi spumam emittere. Et sic erumpente a palpebris ejus sanguine, in redivivam lucem renascens, lumen, quod olim perdiderat, videre promeruit.

CAPUT IX.

De aliâ cæca.

1044 Gunthedrudis [g] quædam, de Viromandense [h] territorio, oculorum lumen perdiderat : quæ relinquens domum et patriam, fide commonente, venit ad sanctam basilicam, ibique diebus multis deserviens, unius oculi meruit recipere visum. Quæ mox oblita virum et filios, vesteque mutata, ad religionem ecclesiasticam, Domino inspirante, transivit.

CAPUT X.

De muliere a profluvio sanguinis liberata.

Sed nec hoc silebo, qualiter velut ex veste Re- D demptoris nostri, ad beatum sepulcrum fluxus sanguinis sit siccatus [i]. Mulier quædam ex Arverno

[a] Editi cum aliquot Mss., *prælibatus*. Bec., *promptuarii*. Observa hic Simonem presbyterum a Gregorio episcopo compresbyterum appellari. Vide conc Turon. II can. 7.

[b] Plerique Mss. cum Edit., *depositam*. Bec. et Colb. b, *commissam*.

[c] Sic Mss. omnes, excepto Colb. b, qui habet : *Ei tanquam si in lectulo solitus erat pedem extenderet*. Editi : *Visum est sibi quasi in lectulo suo solito pedes extendere*.

[d] Laud. et Bell., *Malulfus*; alii, *Mallulfus*.

[e] Aliquot Codices, *vicinia... concurreret*.

[f] Bec., *sine consilio*, utraque lectio vera est. Hanc historiam narrat ipse Gregorius lib. IV Historiæ cap. 50, ubi etiam et ista tria miracula commemorat, et pacem hanc beati Martini patrocinio tribuit.

[g] Alii, *Gundetrudis*, vel *Gunthetrudis*.

[h] Veromandui, olim populi celebres Belgicæ, hodiernæ Picardiæ partem occupant, vulgo *le Vermandois*, quorum caput est Augusta Viromanduorum, vulgo dicta *Saint-Quentin*. Vide lib. de Gloria mart. cap. 73. Cæterum Mart. cum Clict. habet *in vico Mandense*, et Chol. *Vico Madense*. Bign., *Vicomadensi*. Sed librariorum est error.

[i] Alludit ad mulierem hæmorrhoissam, quæ ad tactum vestimenti Domini nostri curata est, uti narrant Matthæus cap. IX, et alii evangelistæ.

veniens cum viro suo, de pago Transaliensi [a], profluvio sanguinis ægrotabat, secus autem atrium basilicæ mansionem habebat. Quæ diebus singulis ad sancti Confessoris limina jacens, prostrata opem sanitatis poscebat. Factum est autem ut quadam die accedens ad sanctum sepulcrum, orans, et osculans, de palla quæ super est posita, aures et oculos sibi tangeret. Protinus siccato rivo sanguinis, ita sanata est, ut putaret se Redemptoris fimbriam contigisse. Cujus vir in valetudinem irruens, ad ostium basilicæ manibus depositus aliorum, fideliter exorans, restincta febre, convaluit. Et sic pariter hic ab incommodo, hæc a profluvio sanata, magnificantes Deum ad propriam domum regressi sunt.

CAPUT XI.

De muliere clauda.

Conjux Animi [b] tribuni, nomine Mummola [c], nocte conterrita a **1045** pavore, usum unius pedis perdiderat; et ita in debilitatem corruerat, ut aliorum manibus sustentaretur erecta, sicubi disponeret progressura [d]. Quæ ad beati Martini pedes deposita, nocte tota cereum manu pro voto detinuit, nobis in basilica vigilantibus. Mane autem facto, moto ad matutinos signo, super pedem debilem constitit, ita ut omni debilitate sedata, ad metatum suum propriis gressibus, nullo sustentante, libera remearet.

CAPUT XII.

De dysenterico sanato.

Quodam autem tempore cum beatus Germanus, Parisiacæ urbis pontifex, ad festivitatem Antistitis gloriosi accederet, Ragnimodus [e] tunc diaconus, nunc episcopus, in servitium ejus accessit, graviter a dysenteria laborans. Sed beatus Germanus prius ad villam ecclesiæ suæ [f], quæ in hoc territorio sita est, venit. Igitur cum ante noctem vigiliarum solemnitatis ejus Turonis advenire cœpisset, diaconem in villa residere jubet, dicens : Ne forte fatigeris eundo, et aliquid tibi deterius contingat. At ille : Potestas, inquit, Dei est, quæ nos jubeat juxta meritum pati : nam ego non exeo aliter, nisi ad basilicam beati Antistitis eam ; confido enim quod si tumulum ejus attigero, salvus ero. Et statim, ascenso equite [*id est*, equo], ad basilicam venit. Mane autem accepta potione de pulvere sepulcri, sedata protinus infirmitate, convaluit.

CAPUT XIII.

De cæco illuminato.

Ursulfus [g] autem quidam ex Turonica civitate, de pago trans Ligerim, cæcus, beati Martini suffragia devotus expetiit. Qui duobus assidue mensibus ad ejus templum deserviens, in jejuniis orationibusque perdurabat. Factum est autem in una **1046** die resurrectionis dominicæ [h] dum esset ad pedes Domini, et cum reliquo populo missarum solemnia spectaret [i], subito apertis oculis cuncta clare cernere cœpit, ita ut ad sanctum altare communicandi gratia, nemine ducente, veniret. Quæ autem fuerit causa cæcitatis, edicam. Primo die Paschæ jussus est a domino suo ut agrum circuiret, inventumque aditum unde pecora introibant obseraret. Dum eum claudere conatur, excæcatus est. Tunc, ut diximus, ad sepulcrum veniens, flens et ejulans, visum, quem perdiderat, flagitabat. Die autem illa dum populo gratia dominici corporis traderetur, et ei beatus Antistes lumen reddere dignatus est, ac elucente sole luminum suorum refulserunt stellæ. Quis unquam, rogo, talis medicus poterit inveniri, qui in una infirmitate duas contulerit medicinas? Ecce in uno cæco duæ virtutes ostensæ, cui corporales oculos ad contemplanda terrena prius aperuit, et nunc cordis oculos ut ea non concupiscat illuminavit; et ad suum dignatus est dicare servitium, quem, ut ita dicam, renasci denuo fecit in mundum.

CAPUT XIV.

De puella paralytica.

Sed neque hoc reticebo quid in sua festivitate operatus sit hic patronus. Palatina quædam puella, paralysis humore percussa, usum gressuum male redacta perdiderat, ita ut contractis in poplitibus nervis, calcaneos ad crura conjungeret. Quam pater Turonis deferens, ante pedes beati Martini devotus exposuit, ibique tribus mensibus jacens, stipem a prætereuntibus postulabat. Factum est autem in die insignis solemnitatis beati Viri, ut illa, nobis missam dicentibus, in loco quem superius nominavimus fideliter exoraret. Cumque nos rite sacrosancta solemnia celebrantes, **1047** contestationem [j] de sancti domni virtutibus narraremus, subito illa vociferari cœpit, et flere, indicans se torqueri. At ubi, expedita contesta-

[a] Sic vetustiores Codices scripti. Aliquot, *Trasaliensi*. Editi cum Clar., *Transiliensi*. Victor., *Trasalerensi*.

[b] Sic Mss. omnes præter Bell. et Clar., qui habent *Animii*. Editi tamen *Aniani*.

[c] Sic plerique Mss. Bec. et Colb. b, *Nummela*; Vinc., *Nummola*; et Clar., *Nummula*. Editi vero *Unimola*.

[d] Editi duo, *si quo propo nis et accedere*.

[e] Editi, *Ragnimundus*, vel *Ragiamundus*. Is ipse est qui beato Germano in Parisiensi sede successit.

[f] Hæc est, ut quidem mihi videtur, *Severiacum*, vulgo *Sevray* in Turonibus, de qua Fortunatus in Vita sancti Germani, cap. 63, ubi pro *villam sanctæ Ecclesiæ*, etc., sic legendum puto : *Cum de basilica sancti Martini ad villam suæ Ecclesiæ Severiaco recurreret*. Bal., *ad urbem suæ*, etc., *urbe residere*.

[g] Clar., *Orsulfus*. Vinc., Bec. et Colb. b, *Arnulfus*.

[h] Sic omnes dies, ut vocamus, Dominicas ejus ævi auctores frequenter nuncupabant, quod sic a præcipua Dominica, qua resurrectionis solemnitas in Ecclesia celebratur, appellatæ fuerint.

[i] Aliquot Mss., *exspectaret*. Sed hoc ex modo pronuntiandi *s* quasi *es*. Nam alias frequenter Gregorius missas spectare pro iis interesse scripsit. Unde nihil refert quod ille cæcus fuerit.

[j] Alias illatio seu immolatio dicebatur, hodie præfationem appellamus. Olim cuique festo sua erat propria, in qua sancti cujus erat festivitas præclare gesta recensebantur. Vestigium hujus rei superest etiam nunc in majorum festivitatum præfationibus, in quibus mysteria quæ celebrantur paucis verbis exponuntur. Contestationem quam hic laudat Gregorius dabimus in appendice.

tione, omnis populus *Sanctus* [a] in laudem Domini A proclamavit, statim dissoluti sunt nervi qui ligati erant, et stetit super pedes suos, cuncto populo spectante, et sic, propitiante Domino, usque ad altare sanctum ad communicandum propriis gressibus nullo sustentante, pervenit : quæ usque hodie incolumis perseverat.

CAPUT XV.

De cæco illuminato.

Merobaudus [b] quidam ex pago Pictavensi, dum esset laborans in opere, cæcitate pessima, insidiatore immittente, percussus est. Qui cum per sex annos male agens in hac infirmitate duraret, advenit ad sanctum templum beati Martini, ibique assiduc orationi incumbens, in crastina die de sancta festivitate, dum ad pedes beati Martini staret, subito visum est ei, circa se tanquam coruscatio resplenderet; et statim, apertis oculis, cuncta prospexit. Qui continuo clericus factus in eodem loco, sanus abscessit.

CAPUT XVI.

De his quæ nauta retulit.

Fuit et illud insigne miraculum, cum Dominus in die Epiphaniorum obtentu beati Antistitis ex aquis Falerna produxit, ac de alvei fundo vinum elicuit pauperi, qui quondam latices in vina mutavit. Igitur cum quodam tempore iter ageremus [c] in pago Balbiacensi [d] ad Ligerim usque fluvium pervenimus. Cumque a nauta, qui nos ripæ alteri transponere debebat, sollicite requireremus loca in quæ piscaturi procederemus, locum indicat, **1048** dicens : Sit C vobis beatus Martinus in adjutorium. At nostri ingrate hæc susceperunt, dicentes quod in ejus nomine nunquam visa est evenisse captura. Ille autem : Haud dubium sit, quia præstat hoc virtus ejus. Nam referam, inquit, vobis quæ mihi hoc anno contigerunt, vel qualiter per invocationem nominis ejus, opitulante Domino, quod optavi promerui. Denique dies erat Epiphaniorum, et ingressus in promptuario, nihil potus quod haurirem inveni, egressusque oravi, dicens : Sanctissime Martine, transmitte mihi in hac sacra solemnitate aliquid vini, ne epulantibus aliis, ego jejunus remaneam. Dum autem hæc tacitus orarem, vocem in ulteriori ripa audivi me vocantem, ut navim homini qui iter agebat adducerem. Verum ubi, acceptis contis, eo versus impetum [e] fluminis D sulcare cœpi, et ut in medio amne perveni, subito excussus magnus ex gurgite piscis in navim cecidit : quo confestim oppresso, transpositis hominibus, domum regressus sum, venditoque pisce uno vini modio, cum cæteris sum refectus. Ergo noveritis quam velociter in illud quod invocatus fuerit, si petatur fideliter, apparebit. Testor autem Deum quia hæc ab ipsius nautæ ore cognovi.

CAPUT XVII.

De Gunthramno duce.

Quodam die dum Gunthramnus Boso contra vicum Ambasiacensem [f] Ligerim fluvium transmearet, ac irruentibus jam tenebris mundum nox horribilis retineret, subito adversante vento nautæ turbantur in pelago, separatisque navibus quæ pontem illum sustinebant, et aqua usque ad summum repletis, descendunt cuncti usque ad cingulum cum ipsis navibus in profundum, nequaquam tamen navibus subductis **1049** a pedibus. Exterritis autem omnibus, Boso B non rauce vociferans beati Martini auxilium proclamabat, et ut eis ad liberandum festinus occurreret, precabatur, dicens fidenter suis : Nolite timere, scio enim quod dextera sancti Viri ad auxilium porrigendum maxime in necessitatibus sit parata. Hæc eo dicente, directis a Deo navibus, mutatoque vento contrario in secundum, nullo pereunte, pervenerunt in littus, ubi tam præsens occurrit beati Confessoris suffragium, ut etiam argentum quod rapiente fluvio perdiderant, ipso denique fluvio in littus restituente, reciperent.

CAPUT XVIII.

De Landulfo lunatico.

Quidam ex Viennensi [g] territorio Landulfus nomine, graviter a lunatici dæmonii infestatione vexabatur, ita ut plerumque ab hoste se vallari putans in terram corrueret, cruentasque ex ore spumas emittens, tanquam mortuus habebatur. Quod genus morbi epilepticum [h] peritorum medicorum vocitavit auctoritas; rustici vero cadivum [i] dixere, pro eo quod caderet. Cumque se antedictus in hoc exitu videret affligi, audita beati Præsulis fama, sanctam ejus adiit basilicam, ut sibi præsentia cunctis suffragia subvenirent. Sed cum eodem in loco plenus fide venisset, ardentius cum sævi dæmonis pulsat audacia : nec ei licebat atrium egredi propter publicam dæmonum infestationem : in atrio tamen nihil nocebatur. Nam visibiliter cum magno armorum strepitu venientes, conabantur eum cassis telorum acuminibus perfodere. Quod si se subderet terræ, ranarum super eum multitudo horribilis desilire videbatur. Sed et voces publice ab eo audiebantur exprobrantium, et dicentium : Martinus, quem expetisti, nihil poterit tibi subvenire, quia nostris es ditionibus mancipatus. Sed ille ad hæc fidenter et immobilis **1050** signum

[a] Id statuerat an. 529 conc. Valense II can. 3.

[b] Mss. aliquot, *Merobaudis*. Colb. II, *Geroblandus*. Clar., *Gerobaudus*. Bec., *Meroblandus*.

[c] Hæc et quæ sequuntur in singulari persona plerique Mss. efferunt.

[d] Sic omnes Mss., editi autem *Belvacensi*. Est forte locus *Beauvau* dictus haud procul a Cainone et Ligeri. Savaro, in Sidon. lib II, ep. 14, ex pancharta nigra sancti Martini : *Beluacus ad calciamenta fratrum*, etc., *pro qua subdole decepit Martiacum villam in pago Arvernensi in concambium fratres dederunt.*

[e] Plerique Mss., *contis*, *tunsorum etiam impetu fluctus secare.*

[f] Plerique Mss., *Ambiacensem*, vulgo *Amboise*. De Guntramno Bosone plura habet Gregorius in Historia, ubi etiam de Ambaciacensi oppido diximus.

[g] Editi, *Vianensi territorio Laudulphus*. Bec., *Laudulfus*.

[h] Plerique Mss., *ephilenticum*.

[i] Sic Mss. At Editi, ut hodie loquimur, *caducum*.

crucis opponens, terribiliter eos per aerem tenuem [a] effugabat. Post has autem vacuas et inanes immissiones, cum videret inimicus cum sibi vindicare non posse, dolis eum tentavit illudere. Componens namque se in specie veterani [b] venit ad eum, dicens: Ego sum Martinus, quem invocas; surge, et adora coram me, si vis recipere sanitatem. Cui ait ille: Si tu es domnus Martinus, fac super me signum crucis, et credam. At ille audito nomine signi sibi semper contrarii, tanquam fumus evanuit. Post hæc autem stans ad pedes gloriosi Domni factus est in stupore mentis, et vidit beatam basilicam novo lumine effulgere; ex qua egrediens Sanctus dixit ad eum: Exaudita est oratio tua, et ecce eris sanus ab infirmitate quam pateris. Et sic beatæ crucis signaculum super caput ejus faciens abscessit. Ille vero in se reversus, amotis omnibus insidiis, salutem se sensit integram recepisse. Tamen post receptam sanitatem, cum cœpisset vino uti superflue, corpusque ejus diu abstentum imbre maduisset [c] latus ei cum uno pede manuque contrahitur. Sed parcimoniæ se iterum deputans, caputque tonsurans, rursum Beati virtute redditur sanitati.

CAPUT XIX.

De Theudomere diacono cæco.

Dum [d] singula quæque miracula beati Viri succincte scribimus, nec ea in ampliorem sermonem expandimus, verendo valde, atque timendo iter carpimus inchoatum, ne forte dicatur a prudentioribus: Multum hæc poterat peritus extendere [e]. Sed nobis in ecclesiastico dogmate versantibus videtur ut historia quæ ad ædificationem Ecclesiæ pertinet, postposita verbositate, brevi atque simplici sermone texatur, ut et virtutem beati Antistitis prodat, et sapientibus fastidium non imponat. Quo facto et lector provocetur in lectione, et Sanctus prodatur **1051** in opere. Theudomeris [f] diaconus cum præ humore capitis, decidentibus [*Al.*, claudentibus] cataractis, oculorum aditus haberet per quatuor annos graviter obseratos, venit ad cellulam Condatensem, in qua vir beatus transiit. Prostratusque ad ejus lectulum, nocte tota lacrymis et orationibus deducta, immobilis madefecit terram fletibus, tepuitque suspiriis ejus venerabile lignum cancelli; lucescente autem die, reseratis cataractis luminum, lumen videre promeruit. Quid unquam tale fecere cum ferramentis medici, cum plus doloris negotium exerant quam medelæ, cum distento transfixoque spiculis oculo, prius mortis tormenta figurent quam lumen aperiant? In quo si

A cautela fefellerit, æternam misero præparat cæcitatem. Hujc autem beato Confessori voluntas ferramentum est, et sola virtus unguentum.

CAPUT XX.

De Desiderio energumeno.

In qua cellula cum Desiderius energumenus ex Arverno veniens, nocte integra debacchasset, mane facto, cœpit declamare quod eum beatus Martinus incenderet. In his vocibus evomens purulentum nescio quid cum sanguine, dæmone ejecto, purgatus est; infectumque sanie pulverem derelinquens, cellulam egressus est sanus.

CAPUT XXI.

De homine manum contractam habente.

B Quidam in eodem loco manum debilem contractis digitis detulit, ita ut ungues in palma ejus affixi, decurrente interdum sanguine, dolorem ei nimium generarent. Hic projiciens se ad antedictum gloriosi domni lectulum, flens et deprecans, tam dolore instigante quam fide, postera die directis digitis, manum recepit incolumem.

CAPUT XXII.

De Remigia matrona.

1052 Similem infirmitatem Remigia matrona incurrens, ad beatam cellulam valde devota pervenit. Quæ vigiliis et orationibus insistens, cum matriculam, quæ ibidem congregata est, pasceret, aridum bracnium cum contractis digitis sanum extulit ad miscendum [g].
C Et sic tota die benedictis pauperibus deserviens, sospes remeavit ad propria. Hæc in posterum annis singulis antedictis fratribus alimentum sufficiens exhibebat. Factum est autem, ut quadam vice una puellarum suarum male a quartani typi febre quateretur. Dum autem secundum consuetudinem veniens, pauperibus illis exhibebat victum, sancti Viri implorat auxilium. Et per quatuor dies ad beatam cellulam continuatione orationis atque jejuniis [h] decubans, ab omni febre sanata puella, cum familia [i] magnificans Deum domum regressa est.

CAPUT XXIII.

De Vinaste cæco.

Talia exercens quidam, [j] Vinastis nomine, lumen
D recepit, dum scilicet pauperibus illis victus necessaria ministravit. Hic autem cæcitate maxima per annos plurimos aggravatus, habebat in consuetudine, ut veniens de regione sua ad antedictam Sancti cellulam,

[a] Sic Colb. a; alii *per aera tenerum.*

[b] Militis, scilicet: quod jam forte tunc temporis beatus vir, ut nunc fit, in militis chlamydem suam cum paupere dividentis speciem depingeretur, ob præclari facinoris celebritatem.

[c] Sic Codd. Gat., Rom., Colb. tut. et Vinc. At Mart. et Clar., *diu absente imbre maduisset.* Bell., Laud., Colb. a, *abstento imbre maduisset.* Vict., *abstentum maduisset.* Colb. b, *diu attenuatum imbre maduisset.* Editi Chol., Chet. et Col., *diu absente imbre abluisset.* Bales l., *abluisset.*

[d] Hæc usque ad verba *Theudomeris diaconus*, etc. Desunt in Bec. et Colb. b.

[e] Editi, *multum hoc poterat peritius extendi.*

[f] Alias, *Theodomeris*, seu *Theudomerus.*

[g] Hoc est ad præbendos vini haustus, id quippe significat vox *miscere*, ut fusius probatur in præf. ad partem primam Sæc. IV Act. sanctorum Benedictinorum.

[h] Editi cum aliquot Mss., *continuæ orationi atque jejuniis.* Colb. b et Bec., *continua oratione in jejuniis.*

[i] Plerique Mss., *sanata, cum famula magnificans.*

[j] Sic vetustiores Mss. alii, *Vivastus*, aut *Vinastus.*

pauperibus illis amplissimum alimentum exhiberet, vigiliisque devotissime celebratis, eos in satietate reficeret : quibus ipse, juxta possibilitatem, tanquam famulus serviebat. Dum igitur hæc p r multos, ut diximus, annos impenderet, quadam vice impleto voto, servitioque simul, prosternitur ad cancellum sancti lectuli, et orans ac valedicens, regredi cupiebat. Post completam autem orationem exsurgens, apertis parumper oculis, intuetur cortinam sericam de cancello pendere ; et ait : Video tanquam pallium sericum hic appensum. **1053** Cui aiunt sui : Veritatem te videre cognoscimus. Ipse autem cœpit iterum flere atque orare, ut beatus Confessor opus cœptum dignanter expleret. Qui dum orat attentius, obdormivit ; apparuitque ei vir per visum, dicens : Vade ad basilicam domni Martini, et ibi plenam obtinebis sanitatem. Qui nihil moratus, famulorum manibus deductus, ut limina beati Confessoris attigit, lumen integrum, opitulante fide, recepit.

CAPUT XXIV.

De homine omnibus membris contracto.

In Biturigo quoque fuit quædam mulier, quæ concipiens peperit filium, cujus poplites ad stomachum, calcanei ad crura contraxerant [a] : manus vero ejus erant adhærentes pectori, sed et oculi clausi erant. Qui magis monstrum aliquod quam hominis speciem similabat. Qui cum non sine derisione multorum aspiceretur, et mater argueretur cur talis ex illa processerit filius, confitebatur cum lacrymis, nocte illum Dominica generatum. Quem interimere non audens, ut mos matrum est [b], tanquam sanum puerum nutriebat. Adultum vero tradidit mendicis, qui eum accipientes posuerunt in carrucam, et trahentes ostendebant populis, multum per eum stipendii accipientes. Dum hæc per longa tempora gererentur, anno ætatis suæ undecimo [*Bec.*, quadragesimo] advenit ad festivitatem beati Martini, projectusque a foris ante sepulcrum miserabiliter decubabat. Transacta autem festivitate, visum auditumque recepit. Inde reductus ad solitam consuetudinem, postulabat stipem. Post annum fere aut eo amplius venit iterum ad solemnitatem, positusque est in loco in quo prius jacuerat, decursisque solemnitatis festis, directis omnibus membris, plenissimam obtinuit sanitatem. Quæ ne incredibilia fortasse videantur, ego eum sospitem vidi : nec audita ab aliquo, sed ab ejus ore narrata cognovi [c]. **1054** Sed quia dixi, parentibus ejus hoc ob peccatum evenisse per violationem noctis Dominicæ ; cavete, o viri, quibus sunt conjuncta conjugia. Satis est aliis diebus vo-

A luptati operam dare ; hanc autem diem in laudibus Dei impolluti deducite. Quia [d] qui in ea conjuges simul convenerint, exinde aut contracti, aut epileptici, aut leprosi filii nascuntur. Sitque hoc quod diximus, documentum, ne malum quod una nocte committitur, per multorum spatia annorum perferatur [e].

CAPUT XXV.

De Paralytico sanato.

Illud præ cæteris admirandum miraculum, vobis orantibus [f], explicabo, quod post immensum mœroris cumulum magnum nobis gaudium patefecit, dum ei virtutem Beati protulit, et quod titubabat erexit [g], cordaque nutantia populorum larga stabilitatis firmitate munivit. Nam cum in venerabili B dominicæ Nativitatis nocte sacrosanctis deducta excubiis, procedentes de ecclesia [h], ad basilicam Sancti ire disponeremus, quidam ex energumenis, atrocior cæteris, cœpit nimium debacchari, et discerpens se, atque collidens, clamabat : Frustra appetitis limina Martini, casso ejusdem ædem aditis, quia vos propter multa crimina dereliquit, et ecce vos abhorrens, Romæ mirabilia facit. Ibi cæcorum oculis lumen infundit, ibi paralyticorum gressus dirigit ; sed et aliis quoque morbis sua virtute finem imponit. Ad hanc diaboli vocem omnis populus exturbatur, et non solum obruta membrorum [i] minorum corda, sed etiam nosipsi pavore concutimur. Ingredientibus autem nobis cum fletu magno basilicam, omnes pavimento prosternimur orantes, ut sancti Viri præ- C sentiam mereamur. Et ecce unus, Bonulfus nomine, cui ante tres annos præ nimia multitudine febris [j], manus ambæ cum **1055** uno pede contraxerant, et ad festivitatem beati Viri manibus directis, pede adhuc debili claudicabat, ante sanctum altare sternitur, orans ut qui sibi manus aridas restituerat, pedem quoque contractum simili virtute dirigeret. In hac autem oratione a febre nimia circumdatur, et tanquam extensus in eculeum nervorum dolore torquetur. Interea de supplice dolor excitat contumacem, et qui venerat inquirere medicinam, cœpit inferre calumniam. Aiebat enim : O domne Martine, sanitatem a te, non tormenta quæsivi. Quam si non mereor, vel doloribus non affligar. Cumque nos cum D fletibus circumstantes beati præstolaremur adventum, et inter hæc dum sancta solemnia agerentur, oblatis super altare sacris muneribus, mysterioque corporis et sanguinis Christi palla ex more cooperto, molliuntur contracturæ nervorum, et disrupto post infirmi poplitis corio, defluente sanguinis rivo, pe-

[a] Editi, *contracti erant*.

[b] Bal., *ut monstrum, tanquam*.

[c] Hic Colb. b habet *Explicit liber* II *Miraculorum sancti Martini* ; nec habet sequente, sed sequitur Vita Pelagiæ pœnitentis.

[d] Vict., Colb. tut. et alii, *quia plerumque evenit, ut exinde aut*, etc.

[e] Hic desinit Bec., sicut et Vinc., cum hac clausula, *Explicit de Miraculis sancti Martini episcopi et Confessoris.*

[f] Ed., *nobis*, etc. Rom., *vobis orationibus.*

[g] Gat., *et quod timebatur avertit.*

[h] Id est de majori ecclesia seu cathedrali, ubi ex Perpetui instituto, ut dicitur lib. x Historiæ cap. ult., vigiliæ celebrabantur, ad basilicam sancti Martini.

[i] Plerique Codices non habent *membrorum*. Aliquot, *Non solum bruta minorum corda*, etc.

[j] Rom., *per nimiam valetudinem febris.*

dem extendit incolumem. Quod videns ego, Deo omnipotenti gratias agens, liminaque fletibus madefaciens [a], in hac ad populum voce prorupi : Timor a cordibus vestris omnis abscedat, quia beatus Confessor nobiscum inhabitat, nec omnino credite diabolo, qui nihil unquam protulit verum. Ille ab initio mendax est, et in veritate non stetit (*Joan.* VIII, 44). Me autem ita dicente, omnium luctus laxatur in gaudium. Ipse etiam infirmus coram nobis assurgens, in pedes constitit absolutus. Videns autem hæc omnis populus, in cœlum clamore prolato, plaudebat dicens : Gloria in excelsis Deo, qui sicut quondam pastores angelico lumine, ita nos hodie præsentia Confessoris beati clarificavit, et eum nobis adesse præsenti virtute monstravit. Et sic a timore inimici omnes erepti, Christi præsidio roborati sunt.

CAPUT XXVI.

De Piolo muto.

Nec dissimili in virtute per sanctum Epiphaniorum diem vir beatus apparuit, cum os muti cujusdam obstrusum coram populo reseravit. Piolus [b] quidam Condatensis clericus, a **1056** nativitate procedens manus clausas laborioso mundo protulit, in usu laboris inertes. Et hoc cur acciderit, utrum hic, aut parentes ejus peccaverint (*Joan.* IX, 2), ut sic mancus nasceretur, non est nostræ discretionis exsolvere. Unum tantum scimus, quod in eo, sicut et in reliquis infirmis, est ostensa gratia Sacerdotis. Nam cum factus esset decem annorum, accrescentibusque unguibus graves dolores manuum pateretur, eosdemque ferre non toleraret, limina beati Confessoris adivit. Ibique diebus multis cum summa parcimonia demoratus, digitos directos, manusque retulit sanas. Post annos autem fere quinque pessimum incurrit incommodum, et dum vi nimiæ febris atteritur, vocis elocutione mulctatur, ereptusque a febre sine loquelæ officio permanebat : sed taliter fuerat aditus oris ejus obstructus, ut nec qualemcunque mugitum posset emittere; sed annectens cum corrigia tres tabulas manu ferebat, easdem inter se collidens, sonumque, quem ab ore non dabat, tabulis proferebat. Hoc opus vinitoribus utile est, cum vineta ab infestantium avium catervis defensare conantur. Cum autem venisset antedictus ad Sancti basilicam in ea nocte in qua Dominus noster Jesus Christus fluenta laticum hauriens Falerna porrexit, ad Beati pedes vigilare disposuit. Transacto autem tempore mediæ noctis, obdormivit. Qui cum nescio quid per visum periculi cerneret, pavore conterritus, in hanc vocem primum obseratum aperuit os : Domine Martine, libera me. Et sic erumpens ab ore et faucibus ejus sanguis, auditum pariter et eloquium recepit.

CAPUT XXVII.

De muliere paralytica.

Cum vero interempto Sigiberto rege (*An.* 575), A Chilpericus regnum, exemptus ab imminenti morte, cepisset, Ruccolenus cum Cenomannicis graviter civitatem Turonensem opprimebat [c], ita ut cuncta devastans, nullam spem alimoniæ in domibus ecclesiæ, vel pauperum hospitiolis relinqueret. Postera autem die legatos ad civitatem mittit, **1057** ut homines qui propter culpam minime nobis incognitam ad Sancti basilicam residebant extraherentur a clericis : quod si differretur fieri, universa promittit incendio concremare. Et nos hæc audientes, mœsti valde basilicam sanctam adimus, et Beati auxilia flagitamus. Statimque paralytica, quæ per duodecim annos fuerat contracta, dirigitur. Ipse vero Ruccolenus ulteriorem ripam aggressus, morbo confestim regio sauciatur, atque ab infirmitatibus Herodianis, B quas enarrare longum videtur, allisus, et sicut cera a facie ignis guttatim defluens, quinquagesima die ab hydrope inflatus interiit. Sed nec hoc silebo, quod illo tempore alveus fluvii nutu Dei, vel [*Id est,* et] virtute beati Viri, absque pluviarum inundationibus repletus, hostem, ne civitatem læderet, transire prohibuit.

CAPUT XXVIII.

De muliere cæca.

In die autem illa recurrentis solemnitatis, qua Dominus pro salute mundi mox passurus [d], confuso proditore discipulo, epulum apostolis ministravit, cum omnes ad ecclesiam properarent desiderabilia Domino vota dissolvere, quædam mulier diuturna cæcitate gravata, cum esset in villa, flere cœpit, et C dicere : Væ mihi, quia cæcata pro peccatis non mereor hanc festivitatem cum reliquo populo spectare. Tunc cum fletu magno solo prostrata, nomen beati invocat Confessoris : completa autem oratione luci pristinæ restituitur. Porro recepto lumine, ob reddendas Deo gratias ad beatam basilicam cum admirabili oculorum claritate pervenit. Sed et unus ex energumenis die illa Sancti virtute curatus est.

CAPUT XXIX.

De duobus cæcis.

Duo cæci ex Biturigo venientes, arefactis palpebris, et glutino conjunctis, ad pedes beati Domni orantes decubabant. Factum est autem in die festivitatis suæ astante populo, **1058** dum virtutes de vita illius D legerentur (*Vid. infra, cap.* 40), factus est super illos splendor corusco similis, et confractis ligaturis quæ palpebras obseraverant, defluente ex oculis sanguine, lateque visu patente, cuncta cernere meruerunt.

CAPUT XXX.

De muliere muta.

Mulier quædam, cujus os patulum humor [*Ed.*, dolor] nimius cum febre ligaverat, ut nec linguam regere posset, sed tantum mugitum ut animal, non vocem ut homo poterat emittere, fide instigante,

[a] Aliquot Mss., *luminaque... madefacta*, pro, *luminibus* vel *liminibus... madefactis*.

[b] Sic omnes Mss., præter Clar., qui habet *Piolius*. Editi vero, *Paulus*, et sic in titulo.

[c] Vide quæ habet Gregorius lib. V Historiæ cap. 2 et 4, ubi hæc fusius enarrantur.

[d] Sic Mss. Colb. tut. et Vict. Alii, *perpessus*. Editi, *propensius*.

cum magna animi confidentia, atria beati Confessoris aggreditur; ibique multis diebus residens, et stipem simul atque oris apertionem postulans, tandem a Sancti virtute respicitur. Nam quadam die Dominica dum missarum solemnia celebrarentur, hæc in sancta basilica cum reliquo populo stabat. Factum est autem cum Dominica oratio diceretur, et hæc aperto ore cœpit sanctam orationem cum reliquis decantare [a]. Ipsa autem cum jugo servitutis haberetur vincta, de rebus beati Confessoris redempta est : et nunc cum vocis officio ingenua perseverat.

CAPUT XXXI.

De alia muliere debili.

Nec minori miraculo se beatus Vir adesse invocatum ostendit. Apra [*Al.*, Abra] quædam religiosa, vi febrium oppressa, omnem usum membrorum, sola tantum lingua famulante, perdiderat. Nam cum manibus simul ac pedibus contractis jaceret, et die noctuque Beati flagitaret auxilium, visum est ei quadam nocte venisse ad se senem, qui molli tactu membra ejus cuncta attractaret. Expergefacta mane sentit pedes cum una manu redditos sanitati, et stupens ignorabat qui casus hæc fecerit. Alia vero die admonita per soporem, ad beatam basilicam nihil retardans proficiscitur. Nox autem illa erat vigilia de transitu Confessoris. Mediæ autem noctis tempore jam transacto, **1059** vigilans nescio quo terrore concutitur, et subito manus ejus contracta dirigitur. Stupente autem populo, cuncta quæ prius pertulerat enarrabat: cognoscens ipsius eamdem fuisse virtutem prius in illa erectione pedum, quæ nunc in manus suæ directione clarebat.

CAPUT XXXII.

De oleo ad sepulcrum Sancti crescente.

Cum talia miracula, quæ scripsimus, quotidie cernamus, quid illi miseri sunt dicturi qui Severum in Vita sancti Antistitis mentitum esse pronuntiant? Nam audivi quemdam, nequam, ut credo, spiritu repletum, proloquentem non potuisse fieri ut oleum sub Martini benedictione crevisset. Sed nec hoc, quod elapsa ampulla super stratum marmoris corruens, perstitisset illæsa [b]. Quod ergo nuper actum est, multos in testimonium exhibens, declarabo. Quidam de diaconibus nostris male a quartani typi febre cruciabatur, quem cum plerumque arguerem, cur segnis ad basilicam Sancti non proficisceretur, nec ex corde oraret, ut ei virtus Pontificis subveniret; tandem a nobis compunctus, ad beatum tumulum provolvitur tremens. Dehinc cum paulisper ignis febrium quievisset, rogat sibi exhiberi ampullam cum rosaceo oleo semiplenam. Jam enim ad ipsam febrem, exinde licet parum profecisset, multum tamen expenderat, et erat valde media. Perungensque ab hoc liquore frontem et tempora, postulat ut et vasculum A secus Beati tumulum poneretur. Quarta vero die cum eum febris urgeret, basilicam petit, provolutusque diutissime oravit. Apprehensam autem ampullam, quam reliquerat mediam, invenit plenam, admiransque virtutem beati Antistitis, eam domum cum timore et veneratione reportat. Ex qua rursus cum esset perunctus, protinus omnis ardor quievit incommodi, nec ab eodem ultra confractus est. Quid etiam de eadem ampulla post hæc actum sit, non sine gravi suspirio atque miraculo memoramus. Nam cum in antedicti diaconis hospitiolo de pariete penderet, incursantibus insidiis inimici, percussa est, atque **1060** in frusta decidit comminuta, effusumque oleum velociter terra absorbuit. Tamen puer qui aderat, cum vidisset factum, accepto vasculo, ipsam B terram exprimens parumper olei elicuit, rosamque quæ effusa fuerat, cum effracto vitro colligens, nobis exhibuit. Quod ego accipiens, diligenter in vasculum alterum transmutavi. Erat enim mensura olei quasi dimidii calicis parvuli : et tamen in vasculo duorum digitorum tantum altitudinem fecit. In crastino autem prospiciens, erat altitudo olei quasi quatuor digitorum. Obstupefactus ego ob virtutem sancti liquoris, hoc signaculo meo munitum atque coopertum reliqui. Post dies autem septem iterum prospiciens, plus ibi quam unum sextarium reperi. Advocans autem diaconem, et hoc ei ostendens admirabar. Ille vero affirmabat cum juramento, tantum tunc in effracta periisse ampulla, quantum tunc in ista cerneretur. Quæ usque hodie in Dei nomine beneficium C petentibus præstat. Ipse quoque postea ab hoc unguento similem infirmum perungens, oleo crescente, sanavit, et multos deinceps per illud sanitati restituit.

CAPUT XXXIII.

De Allomere contracto.

Proferat et Andegava regio miraculum suum, de qua Allomeris [c] quidam procedens cum contractis pedibus ac manibus, lingua etiam debilis, beati Confessoris templum expetiit. Ubi cum tota Quadragesima resedisset, assidue orans ac deprecans, ut eum virtus sancti Antistitis visitaret, advenit dies illa Dominica ante sanctum Pascha, in qua Dominus noster Jesus stratas ab arborum spoliis [*Ed.*, foliis] vias D incedens, Hierosolymis venit, turba prosequente, ac clamante : Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini (*Matth.* XXI, 9). Illa ergo die cum sero jam factum esset, et ipse solus a foris ante tumulum decubaret, subito factus est in ecstasi, et pavore perterritus jacebat ut mortuus. Qui cum, ut ipse refert, per duarum horarum spatium aut amplius fuisset oppressus, tanquam de somno evigilans, subito ad sensum suum revertitur : **1061** elevatusque sursum, sanum se esse miratur; ibique tota nocte vigilans, mane nobis quæ acta sunt ore proprio rese-

[a] Etiam apud Græcos omnes simul orationem Dominicam cantabant, qui ritus a Romano discrepabat, testante Gregorio Magno lib. VII, ind. 2, epist. 64. Vide Liturg. Gallic. lib. I, cap. 5, num. 22.

[b] Hæc duo miracula simul refert Severus Sulpicius initio dialogi 3, de virtutibus beati Martini.

[c] Aliqui Codd. cum Editis, *Alomeris*, vel *Elomeris*, seu *Leomeris*, et sic in indice capitum.

ꞏit: clericusque factus, incolumis ad hospitiolum
ım rediit.

CAPUT XXXIV.

De clerico cæco.

Denique eodem anno, cum festivitas, quæ in æstivo ebratur [a], desiderabilis populis advenisset, cleris quidam, cujus oculum nubes tetra contexerat, ac lumen videre posset arcebat, ædem beati Confesris adivit. Vigilata cum reliquis nocte, illucente cœlo, dum de basilica procedit, visum, quem m perdiderat, recipere meruit. In eadem vero stivitate tres energumeni multum se collidentes, beatum Antistitem declamantes, fatentes crimina, ut sibi Sanctus pacem redderet [b] deprecantes, idem purulentum nescio quid ex ore projiciunt, sic virtute Sancti mundati sunt.

CAPUT XXXV.

De carcerariis dimissis.

In proximo autem, id est post tertium de festivie diem, erant quatuor vincti in carcere. Cumque s sævitia judicis ita constringeret, ut nec victus cessaria ulli præbere liceret, Antistitis beati prælia corde puro precantur. Dum hæc igitur devote erent, medio die subito scinditur trabs, qua pedes rum conclusi coarctabantur, confractisque catenis peratos se sentiunt. Nec mora ostium petunt, quo erto, ecclesiam Sancti nemine prohibente, ingressi nt. Custodes autem in tantum obstupefacti fuent, ut nec verbis eos quidem increpare præsumeent: qui etiam sequentes eos, cum eisdem in ecesia se abdiderunt. Illi autem admirantes maximas atias Deo referunt, quod eos **1062** obtentu Ponicis dignatus fuerit liberare.

CAPUT XXXVI.

De pignoribus, quæ Leodovaldus episcopus detulit.

Multi etiam fide pleni reliquias beati Viri portes, virtutes multas experiuntur. Nam Leodovalıs Abrincatinæ civitatis episcopus [c], sancti Domni liquias per presbyterum suum devotus expetiit. ibus acceptis, cum terminum antedictæ civitatis gressus fuisset, occurrit ei adhuc inter deserta poto paralyticus deferentium illatus manibus; osculas autem fideliter velum quo capsa sanctorum pigrum cooperta erat, mox in pedes constitit, ac proriis gressibus domum regressus est. Hæc enim agis, eatissime Confessor, nec tibi sat est propriam dem exornare prodigiis, nisi etiam diversos saltus

A quos pedibus non adiisti virtutibus tremendis illustres. Sed et deinceps cæcus quidam, adminiculo deducente, in occursum earum velociter properat. Adveniens autem quando Beati pignora in sanctum locabantur altare, expedita solemnitate, visum recipere meruit oculorum. Sed et alia nihilominus mulier, quæ diu muta fuerat, sermonis usum recepit.

CAPUT XXXVII.

De energumeno sanato.

Ilis etenim diebus ad beati Viri basilicam quidam ex energumenis, cum multos se cruciatus dæmonum [d] perferre declamaret, et vi se ejici de acquisito vasculo per beatum Antistitem fateretur, dejectus in terram [e] sanguinem fetidum per os cœpit ejiB cere. Qui duarum fere horarum spatio jacens, expulso dæmone, purgatus ac erectus est.

CAPUT XXXVIII.

De puella muta.

1063 Puella quædam parvula, indigena Turonicæ civitatis, ab utero matris suæ muta processit. Cujus os in tantum obseratum fuit, ut nec illas, quæ cunabulorum tempore eduntur [f] voces posset emittere. Mater vero de tam tristi fetu anxia, cum lugeret assidue, commonetur per visum, ut beati Præsulis sepulcrum adiret. Quæ excitata ad templum sancti cum puellula pergit [g] intrepida; expositaque ante sepulcrum Sancti, cum diutissime orasset, iterum eam secum assumit. Accenso vero thymiamate, cum eam desuper retineret, interrogat eam, si bonum ei C odorem faceret? Illa respondit: Bonum. Hanc primam vocem filiæ mater mœsta cognovit. Imposita vero ori ejus aqua, quam quondam de fontibus acceperat benedictis, interrogat iterum qualem ei saporem præberet. Illa respondit: Bonum. Tunc mater cum gaudio sospitem domum filiam refert, quam tristis ad Beati tumulum fide fida detulerat (*Vid. lib.* II *de Gloria Mart. c.* 26).

CAPUT XXXIX.

De eo quod Aredius presbyter pro benedictione portavit.

Aredius [h] vir religiosus ex Lemovicino causa tantum devotionis Turonis advenit, et beatum sepulcrum orando deosculans, ad monasterium sanctum [i] amne D transito pervenit. Qui dum singula loca visitat, quæ Vir beatus aut orando depresserat, aut psallendo sanctificaverat, ac ubi vel fesso corpori somnum, vel inedia deficienti cibum præbuerat; dumque

[a] Die 4 Julii, quo ejus ordinatio et translatio celebrantur simul cum basilicæ dedicatione.
[b] Sic Colb. a, cæteri cum editis, parceret.
[c] Ecclesiam Abrincensem, *Avranches*, in Lugdunensi secunda, quam hodie Normanniam appellamus, rexit inter Sinerium, seu Senatorem et Chilpaldum, ex Cointio.
[d] Aliqui Codd., *cum multis se cruciatibus dæmonum*, etc.
[e] Omnes ferme Scripti, *devolutus terræ*.
[f] Plerique Mss., *quas cunabulorum tempus exigit*.
[g] Mss., *quæ exhibita secum puella, pergit intrepida*.

[h] Aliquot Mss., *Aridius*. Editi, *Aridus*. Sed hic est sanctus Aredius de quo passim agit Gregorius. Ejus Vitam ex Gregorio dabimus, aliam ab ea quæ in sæculo I Benedictino edita est.
[i] Hodie dicitur Majus monasterium, vulgo *Marmoutiers*, de quo alias egimus. — Præter cellulam in rupe incisam, quæ hodieque intra basilicæ majoris muros inclusa visitur, ubi sanctus Martinus dicitur quievisse, haud procul exstat in rupis concavo fons, quem ex traditione a sancto viro effossum fuisse aiunt. Et quidem facile crediderim hunc ipsum esse qui hic a Gregorio memoratur.

cuncta circuit, cuncta peragrat, venit ad puteum, quem Sanctus Dei proprio labore patefecit, fusaque oratione aquam haurit, impositamque in ampullula, domum regrediens deportavit. Cumque exinde **1064** infirmis multis tribueret sanitates, quadam vice Renosindus frater [a] ejus vi febrium impulsus, decubuit lectulo. Octava vero die cum jam oculis clausis in hoc jaceret, ut spiritum exhalaret, atque omnis familia perstreperet mortem condolens patroni, vel funeri necessaria præpararet, venit in mentem presbytero, ut de aqua beati putei in ore defuncturo guttam inferret. Qua illata, ubi primum os ejus attigit, mox oculos ægrotus aperuit, absolutaque etiam lingua, rogat sibi adhuc exinde ministrari: acceptoque calice, ut bibit, statim omnis febris effugit; et sic, admirante familia, sanus a lectulo in quo jacebat erectus est.

CAPUT XL.

De Sisulfo manco.

Quid autem de istis miraculis mea parvitas poterit [b] enarrare, cum assumptus Sanctus Dei de mundo adhuc prædicator habeatur in mundo? Et cum se palam populis ostentare nequeat, jugiter se patefactis virtutibus manifestat, dum cæcos illuminat, dum paralyticos sanat, dumque et reliquos ægrotos pristinæ sospitati reformat. Sed ego, ut sæpe testatus sum, indignum me censeo tanti viri signa depromere. Tamen quia audax audeo, veniam peto a legente. Quia enim me impellit amor patroni, et quia esse adhuc eum denuntiavi prædicatorem, dicam quid contigerit nuper. Sisulfus ex Cenomanicis paupereulus, dum in hortulo suo meridie obdormisset, nescio quid nequitiæ perpessus est. E somno autem exsiliens, contractis in volam digitis, cum magno dolore manus debiles elevavit, ipso quoque dolore premente, rursum solvitur in soporem: et vidit per visum, et ecce vir stabat ante eum nigris vestibus, cano autem capite. Qui conversus: Quid sic, inquit, tu fletibus commoveris? Et ille: Ecce, venerabilis domine, dum parumper obdormivi, cum dolore expergefactus opus manuum **1065** mearum perdidi, et nescio quid sceleris commisissem. Tunc vir ille, tanquam discipulis Dominus de cæco nato, quia neque ille peccaverat, neque parentes ejus, sed ut manifestaretur opus Dei in illo (*Joan.* IX, 3), ait: Debilitas tua tormentum indicat populi delinquentis. Vade ergo nunc per vicos et castella, et ad civitatem usque pertende; et prædica, ut se omnis homo a rapinis, perjuriis et usuris abstineat, et in die Dominico nullum opus, absque solemnitatibus mysticis, agat. Ecce enim coram Domino in lacrymis decumbemus veniam pro

A populo deprecantes, et adhuc spes est obtinendi, [si] emendatio subsequatur in plebe. Nam hostilitates, [et] infirmitates, et alia multa mala, quæ perfert populus, indignatio Domini commovet [c]. Et ideo annunti[a] velociter, ut se emendare studeant, ne crudeliter i[n] scelere suo depereant. Tu vero his peractis qu[æ] imperavi, Turonis ad basilicam meam propera; ib[i]que te visitans, obtinebo apud Dominum ut saneri[s]. Cui ille: Dic, quæso, domine, quis es, vel quod e[st] nomen tuum? Cui vir: Ego sum, inquit, Martinu[s] Turonorum sacerdos. In his Sancti verbis paupe[r] surrexit a somno, apprehensoque bacello, iter impe[]ratum aggreditur, et quæ sibi fuerant imperata po[]pulis nuntiavit. Mense autem septimo postquam hæ[c] acta sunt, beatam basilicam adiit, ibique prostratu[s] B per triduum, quarta die a Sancti virtute visitatu[s] est. Jam enim computruerat in eo caro palmaru[m] ejus, quæ clausa [d] detinebatur. Et cum digiti eju[s] directi fuissent, sanguis ab eisdem erupit. Sed e[t] omnibus medicatis, ore proprio quæ retulimus enar[]ravit.

CAPUT XLI.

De cæco illuminato.

Facis ergo, beatissime Confessor, tuo more propitiaris iniquitatibus populi, et sanas languore[s] omnium, cunctosque te fideliter invocantes tuis me[]dicamentis illustras; nec fraudas extraneos, quo[s] propriis libenter indulges. Homo ergo incola terri[]torii Turonici, annorum quasi viginti quinque [e] **1066** cum a febre lippitudinis gravaretur, dec[i]C dentibus cataractis, obstrictisque palpebris vald[e] cæcatus est. Super quod malum adjiciebatur et il[]lud, quod a fuste percussus, disrupto visu, unus [e]crepuit oculus. Jam enim per viginti quinque ann[os] in hac cæcitate degebat. Admonitus ergo per visu[m] ad Beati tumulum venit, ubi orationi incumbens die tertia unius oculi lumen recepit. Dehinc ani[]matus hoc medicamine, attentius cœpit orar[e]. Quarto autem die oculus qui crepuerat, reformat[o] visu, aperitur. Qui licet non tam clarus cernatu[r] [*Al.* clare cernat] quam alter, luminis tamen bene[]ficium præbet.

CAPUT XLII.

De manu hominis contracta.

D Debilis quidam, cujus manus contracta diriguera[t], dum in atrio, quod ante Beati sepulcrum habetu[r], oraret attente, in sancta ejus vigilia visitatus es[t], directisque digitis, manus ejus ad usum pristinu[m] restituta convaluit.

CAPUT XLIII.

De puerulo suscitato.

O quoties hic prophetarum, et sublimium virtut[um]

[a] Sic Colb. duo, Laud., Bell., Vict. SB. et Clar. Editi vero, *Renoscindus pater ejus*, mendose, nam in utraque Vita sancti Aredii pater Jocundus appellatur, sicut et in Chronico Gaufredi Vosiensis cap. 15.

[b] Editi duo sic caput istud inchoant: *Verum istud miraculum quod nuper apparuit quis poterit enarrare, cum assumptus sanctus Dei adhuc prædicator habeatur in mundo. Qui si se palam*, etc.

[c] Aliquot Scripti et Editi, *indignationem ... com[]movent.*

[d] Editi, *caro vel nervi palmarum, qua de cau[sa] detinebatur.*

[e] Rom., *quasi quinque.* Et infra Bell. et Colb. a[] *per quinque.*

rorum, quas olim gestas legimus, renovari mira- A
ur? Sed quid inquam? Quod hi multi fecerunt vi-
entes in sæculo, hic solus renovat quotidie, etiam
ost sepulcrum. Quid ergo agimus? quid silemus?
uid occultamus pauci quod populi declamant multi?
on diutius in hac statione moremur. Proferamus
ovum Elisæum sæculo nostro, qui cadaver defuncti
vum remisit a monumento (IV *Reg.* XIII, 21):
quoque beatus Confessor nobis præsentibus ope-
tus est. Quæ enim causa fuerit, adjutorium indi-
duæ Trinitatis efflagitans, explicabo. Puer genitus,
ete materno deficiente, nutrici ad alendum datur.
uæ hoc liquore sterilis dum non copiose, ut illi
tatulæ opportunum est, lactis alimentum ministrat,
œpit qui proficere debuerat, die prætereunte, de-
rescere, et ita minui, **1067** ut nihil in eo amplius B
nam pellis tenuis, quæ ejus ossula sola contegeret,
emaneret. Qui, matre mortua, unum prope in hoc
xitu duxerat annum. Erat enim unicus patri, et de
xoria dilectione [a] quoddam memoriale. Cui, victu,
t diximus, minuente, jam deficienti ex inedia fe-
ris accessit. Ut autem hic eum fervor attigit, con-
urrit pater ad ecclesiam, ne proles absque baptismi
egeneratione moreretur. Qui baptizatus, nec con-
ortatus corpore præter illud spiritale remedium,
am suffossis oculis, palpebrisque laxatis atque de-
nissis, nullum jam flatum spiraminis habens, super
beatum sepulcrum, patre ejulante deponitur. Nec
defuit virtus illa cœlestis, quæ quondam parvulum
nter manus Confessoris beati vivificavit [b]. At ubi
primum ejus vestimentum coopertorium tumuli atti- C
git, illico parvulus respiravit. Mirum miraculum! vi-
deres pallentes genas gradatim, virtute divina insi-
dente, rubescere, et sopitos oculos in lumine redi-
vivo laxari. Tunc a Sancto vivificatus, et a patre
receptus, sospes usque hodie in testimonium vir-
tutis habetur.

CAPUT XLIV.

De alio cæco illuminato.

Sed et de Pictavo quidam cæcus, per sex annos lumine viduatus, triduana prostratione ad beatum tumulum orans, lumen quo diu caruerat, operante solita virtute, recepit. Actum est autem hoc per festivitatem sancti patroni, in qua Maroveus [c] Pictavis antistes aderat, non immerito Hilarii beatissimi di- D scipulus præconandus. Qui, solemnitate explicita, cum illuminato concive gaudens remeavit ad propriam urbem.

CAPUT XLV.

De duobus puerulis sanatis.

Apud Vultaconnum [d] quoque vicum Pictavensem, A dum duo pueruli **1068** nocte Dominica in uno stratu quiescerent, visum est eis quasi signum quod matutinis commoveri solet sonantem audissent; et surgentes de cubili suo, direxerunt ad ecclesiam. Cumque in atrium ecclesiæ pervenissent, invenerunt ibidem choros mulierum canentium. Exterritique valde, cognoscentes catervam esse dæmoniorum, dum ad terram corruunt, nec se, ut est ætatis infirmitas, signo salutari præmuniunt, unus lumine, alius et lumine et gressu mulctatur. Cumque per multorum annorum curricula in his infirmitatibus gravarentur; unus, qui tantum lumine caruerat, ad beati Martini basilicam devote veniens, ut orationem explevit, statim visum recepit. Alius, in eodem sancto loco lumine recepto, ad propria rediens, B adhuc debilis claudicabat. Veniensque ad ecclesiam Condatensem, in qua lectum beati Viri habetur, dum ibidem nocte Dominica vigiliæ celebrarentur, subito, orante populo, sensit divinam virtutem adesse. Et spectante plebe se per terram trahens, contra parietem se erexit, in quo fenestra retinetur, quæ fuit quondam Beati corporis porta. Et orans, atque præ gaudio lacrymans, integræ sanitati restituitur, nec ulterius pertulit de malis infirmitatibus gravitatem.

CAPUT XLVI.

De claudo directo.

Puerulus quidam, Leodulfus nomine, pede sinistro debilis, dum cum reliquis petentibus stipendia C quærendo circuiret, Turonis advenit. Et cum parumper moratus [e], iter quod agere cœperat conatur explere. Et progressus claudicando cum satellitibus, decimo ab urbe milliario vi doloris opprimitur. Relictus vero a sociis, solus super ripam alvei ejulabat, multis ad festivitatem concurrentibus proclamans, et dicens: Væ mihi quia solemnitatem gloriosi Viri spectare nolui, ideo me virtus ejus allidit. Qua de re **1069** rogo vos, fidelissimi Christiani, qui Deum timetis, subvenite ignorantiæ meæ, subvenite oppresso et debili; et, si timor Dei manet [*Al.*, movet], me usque ad sanctum locum deportate. Igitur cum hæc a multis prætereuntibus imploraret, quidam plaustro suo superpositum usque ad sanctam basilicam duxit. Ubi triduanam orationem conti- D nuans, redintegratis pedibus, incolumis abscessit.

CAPUT XLVII.

De contracto, quem bos trahebat.

Erat quidam contractus, qui in similitudinem eremitæ, cui bos quondam solatium fuit, bovem unum habebat. Quo bove plaustro conjuncto per domos

[a] Aliquot Scripti, *unicum patri de uxoris dilectione*, etc.

[b] Narrat hoc miraculum Severus Sulpicius initio dialogi 2, qui est de sancti Martini virtutibus. Hoc contigit in itinere, quod Carnotum vir beatus confecit.

[c] Editi, *Meroveus*, seu *Meroneus;* notus est quod tunc sederet cum turbæ in monasterio Pictaviensi sanctæ Radegundis excitatæ sunt, de quibus Gregorius in Historiæ lib. IX et X disserit.

[d] Gat., *Multaconnum;* Vict., *Multaconium.* Laudat Valesius in notitia nummum Teudomeris, in cujus aversa parte legitur *Wultaconno.*

[e] Mss. plerique, *et parumper moratus.* Editi, *et parum remoratus.*

trahebatur, stipem postulans devotorum. Igitur cum imminente festivitate Pontificis Turonis advenisset, prostratus coram sepulcro, et orationi incumbens, devotissime beati Antistitis auxilium flagitavit, deportatusque iterum a suis ante sanctam absidam tumuli ponitur. Cumque expletis missis, populus cœpisset sacrosanctum corpus Redemptoris accipere [a], illico dissolutis nodis qui genua nexa tenebant, in pedes erigitur. Admirantibus cunctis, gratias agens, proprio gressu usque ad beatum altare, nemine sustentante, processit, sanus deinceps degens.

CAPUT XLVIII.

De eo qui manus ac pedes contractos habebat.

Ex pago autem Carnonensi [b], qui in Andegavo territorio habetur insitus, vir quidam, nomine Floridus, manibus pedibusque contractis, ad sanctam cellulam Condatensem, de qua beatus Confessor ad Christum migravit, allatus est. Ubi dum in vigiliis et oratione paucis diebus vacare studuit, omnis ægritudo a corpore ejus fugata discessit. Sicque directis membris, incolumis ad propria remeavit.

CAPUT XLIX.

De eo qui contractum brachium detulit.

1070 Venerat dies festus solemnitatis, in qua catervæ populorum multæ convenerant, et ecce debilis quidam contracto brachio adfuit. Dumque beatum sepulcrum labiis osculatur, lacrymis rigat, voce beati Confessoris auxilium implorat, fide non diffisus solitum præstolabatur auxilium. Denique sacerdotibus qui advenerant, ad agenda solemnia procedentibus, eum lector, cui legendi erat officium, advenisset, et arrepto libro, vitam sancti cœpisset legere Confessoris (*Vid. supra, cap.* 29), protinus hic directo brachio sanus erigitur, et spectantibus cunctis, præsidia quæ fideliter petiit impetravit.

CAPUT L.

De cæco illuminato.

Sic et cæcus in eadem festivitate supplex implorans receptionem visionis, ut pallulam attigit, quæ a foris ad pedes Sancti de pariete dependet, mox erumpente a palpebris sanguine, testo populo, visum recepit.

CAPUT LI.

De dysentericis.

Cum autem morbus ille dysentericus cum occultis pustulis multas attereret civitates, ac inter reliqua loca urbs Turonica gravius laboraret, multi abraso a beato tumulo pulvere et hausto, sanabantur. Plerique, de oleo quod inibi habetur delibuti, liberabantur; fuitque nonnullis remedium aqua illa unde A sepulcrum ablutum est ante Pascha [c]. Igitur, cu[m] multis multa tribuerentur beneficia, vidi unum [...] desperatione a dysenteria jacentem, huncque ad ba[...]silicam ductum, aliis vigilias celebrantibus, nocte[m] inquietam **1071** duxisset; diluculo vero acceden[s] ad tumulum, potato cum vino pulvere, sanus redi[it] e sepulcro.

CAPUT LII.

De alio ab humore gravi sanato.

Alter quoque arreptus a febre valida, dejicien[s] ore venenum, et per inferiorem partem extra mo[...]dum solutus, lectulo decubabat. Igitur grassante ve[...]neno, laboranti oritur vulnus in inguine, et incredi[...]bili modo movet se visibiliter usque ad plantam. Erat enim in magnitudine ovi anserini. Deinde sursu[m] B repetens, cum nimio dolore discurrit per latera per brachia, et usque ad cervicem progreditur: dein[...]de per aliud latus ad plantam usque deducitur exinde retrorsum revertens, ad eum locum und[e] primo ortum fuerat venit. Cumque taliter per membra vagaretur ægroti, quo miser tenderet, quid agere nesciebat, nisi tantum voces cum fletibus dabat. Exigebat enim dolor gemitum, cum in uno corpusculo tanti dolores irruerent. Tandem cum hæc nobis nuntiata fuissent, indico solitam theriacam a vero requiri medico, ex quo vitam moriturus haberet: suadeo fideliter pulverem assumi de tumulo. At satellites cum magna festinatione currentes, elevatum pulverem monumenti deferunt ad ægrotum, delibutumque cum vino bibendum porrigunt. Quo C hausto, ita omnis dolor fugatus est, ut ipsa hora redderetur incolumis.

CAPUT LIII.

De exsense redintegrato.

Sine numero populi talia audientes, de longinquis regionibus beati expetunt præsidia Confessoris. In quo illud est præ cæteris admirandum, qualiter sensus hominum diaboli arte fraudati restituantur. Quidam ergo Bajocassensis civis, dum vino nimium hausto **1072** turbatus per viam incederet, subito diversis flantibus ventis pulvis campi commovetur, et mixtus, ut solet, cum stipulis in sublime levatur, fitque totus aer una nubes pulveris, de qua hic opertus, amisso sensu, equo dejicitur. Igitur post paulu- D lum a suis inventus domum turbulentus adducitur. Hinc effrenis factus conabatur fugere, nemine persequente. Quid plura? Arctatur vinculis, constipatur catenis, et in custodia detinetur. Qui dentibus frendens ob negatam sibi fugæ libertatem, propriis se morsibus lacerabat. Dum autem hæc agerentur, admoniti parentes ad Beati eum basilicam perduxerunt: ibique oratione per longum tempus facta sanus

[a] Missa censebatur finita, priusquam communio astantibus porrigeretur. Vide notas ad cap. 5 libri IX Historiæ.

[b] Sic habent Bell., Laud., Colb. et Ed. Clict. At Gat., Mart., Colb. tut. et Clar., cum Balesd., habent *Carnotensi*; Chol. et Col., *Carnoensi*; ac denique SB., *Croviensi*, ut in libro IV, infra, capp. 17 et 25, ubi Editi habent *Croniensi*. Qui locus putatur esse *Credo*, vulgo *Craon*. Vide quæ diximus in notis ad lib. de Gloria confessorum, cap. 96.

[c] Die scilicet cœnæ Domini, quo, uti mos est etiamnunc in aliquot ecclesiis Gallicanis, solemniter post majus sacrum altaria cum aqua et vino a sacerdotibus lavabantur. Vide Menardi notas in Sacramentarium Gregor., pag. 88; et infra, lib. III, cap 34

abscessit, vovens ut singulis annis veniens, vota sancto redderet Confessori. Deinde ad monasterium sibi proximum, humiliatis capillis [a], ac presbyter ordinatus, cœpit Deo strenue deservire, non tamen reddens quæ promiserat beato Pontifici. Quarto igitur anno data, ut credo, iterum inimico in eum potestate, rursum ruit in redivivam amentiam, et constrictus, ut fuerat prius, catenis, ad sanctam reducitur ædem: ubi per sex dies [b], et eo amplius, degens in vigiliis et orationibus, et reddens quæ prius ignave fraudaverat, sanus domum regreditur. Sed peccatis facientibus, iterum vino sæpius madefactus, in eadem tribulatione obiit.

CAPUT LIV.

De puella Lexoviensi cæca.

Si singula quæque vel quæ aguntur, vel quæ acta sunt prosequamur, magnum cumulum congeremus de mirabilibus Confessoris. Puella [c] vero ex Lexoensi jam adulta, lumen amiserat oculorum: quæ Sancti limina devote adiens, per omne tempus festivitatis orabat humo prostrata. Tertia autem die post sanctam festivitatem, cum sui eam redire urgerent, rogat se ad sepulcrum Beati deduci. Ibique iterum

1073 atque iterum prostrata, de palla, quæ sanctum tegit tumulum, oculos abstergens, et valedicens discessit. Cumque jam in navi ascenderet, ait: Gratias tibi ago, beate Confessor, quod etsi videre non merui tua sancta limina, vel tactu præsensi. Cum igitur hæc cum lacrymis edidisset, dum detergit oculos, lumen recepit, et conversa ait: Forsitan hæc est Beati basilica? Cui, qui propinqui erant, ita esse aiunt. Tunc illa: Non revertar, inquit, nisi gratias pro accepta sanitate referam patrono. Redeuntem autem, et in laudem Antistitis declamantem multi viderunt. Quæ completa oratione gaudens discessit.

CAPUT LV.

De puerulo manum contractam habente.

In eadem vero festivitate alius de Senonico puer manum aridam detulit. Post quartam autem diem solemnitatis beatæ, dum stans ad pedes oraret, spectante populo directi sunt digiti ejus; viditque omnis conventus plebis magnalia Dei, qualiter inficiebatur manus a sanguine, ascendebatque gradatim per arentes venas, et ita erat manus bibula, ut putares spongiam diu aridam lymphis injectam, sitienter haurire liquorem. Repletis ergo venis, roboratisque nervis, ac rubescente cute pallidam manum extulit sanatam.

CAPUT LVI.

De muliere quæ contractis in palma digitis venit.

Pari quodammodo ordine Pictavensis mulier meruit obtinere medelam. Nam hæc contractis in volam digitis, unguibusque defixis in ipsis, ut ita dicam, ossibus, tota jam manu putrefacta, venit ad Sancti festivitatem devota, optabilem expetens medicinam. Igitur, spectatis ex more solemnibus [d], dicit suis: Integro quidem corde ad deposcendum Beati præsidium venimus, sed obsistentibus peccatis, non meruimus quod petebamus accipere. Consummata ergo nunc oratione, revertamur ad patriam, fidentes de bonitate **1074** Præsulis, quod corpore imbecillo prosit animæ fidelis oratio. Hæc et his similia aiens, et quasi Sancto valedicens, discessit. Vergente quoque in vesperam die, prope amnis Caris [e] ripam accepit mansionem. Ad medium autem fere noctis expergefacta, gratias Deo refert, quod esset, quod viveret, quod vigeret, vel quod beati Pontificis tumulum attigisset: quæ cum maximo fletu proferret, iterum obdormivit. Et ecce vir crine cycneo, indumento purpureo, crucem gestans manu, stans ante eam ait: Nunc sana eris in nomine Christi Redemptoris nostri. Et apprehensa manu ejus, misit digitum suum inter digitos illius, qui clauserant palmam, et paulumper movens, direxit eos. Dum hæc in visu videret evigilans, defluente adhuc sanguine, sanam elevavit manum in Dei laudibus. Diluculo autem regressa ad basilicam, et impleta gratiarum actione, læta redivit.

CAPUT LVII.

De ea quæ dum in festivitate sancti Joannis operabatur, debilitata est.

In festivitate vero beati Joannis cum populus ad missarum solemnia conveniret, mulier quædam accepto sarculo, agrum adiit, ut scilicet evulsa mali seminis zizania, messem sola purgaret; nec enim poterat esse vallata divino [f] solatio ob reverentiam dominici Præcursoris. Cumque operari cœpisset, protinus manus ejus divino igne sunt apprehensæ. facies quoque ejus quasi emittens flammas, tota vesicis ac pusulis ebullivit. Urebatur misera non minus pudoris dolore, quam corporis, quando ea quæ clam gesserat, invita prodebat. Dehinc vociferando atque ejulando, beati Martini basilicam velociter expetivit; ante cujus sepulcrum in hoc tormento per quatuor mensium spatia prostrata, restincto omni vapore, in integritatem corporis solidata est. Erat enim ancilla

[a] Sic Editi cum Mss., præter Colb. tut. et Victor., qui habent, *humilitatis causa capillos abscidit; ac presbyter*. Nostra lectio Gregorio familiaris est, et quidem non inde inferendum censemus hunc hominem veste monastica donatum fuisse. Id enim ut dicamus non patiuntur quæ de eo referuntur infra, ex quibus patet eum sui juris remansisse. In monasterium itaque secessit, ut clericali officio erudiretur, exercitiisque spiritualibus aliquandiu vacaret, ut de Meroveo habet Gregorius lib. V Historiæ, cap. 14.

[b] Codd. Colb. tut. et Clar. Vict., *per sex menses, aut eo*. Laud., Bell. et Colb a, *per sex menses aut dies*.

[c] Laud., Gat. et Colb. a, *Paula vero*, etc. Inferius vero Laud., *Lesoensi*; unde Editi, *Lesuensi*; Vict., *Luxoviensi*, quæ omnia eamdem urbem designant episcopalem in secunda Lugdunensi seu Normannia, vulgo *Lisieux*.

[d] Quidam Mss. cum Edit., *solemnibus sancti diebus, dicit suis*.

[e] Aliqui Mss. cum Edit. Bal., *Cari*. Fluvius est in Ligerim influens paulo infra Turones, vulgo *le Cher* dictus.

[f] Sic Cod. Victor.; at SB., *humano solatio*; cæteri Scripti, *vallata solatio*.

cujusdam civis Turonici, qui medietate pretii concessa, aliam requisivit.

CAPUT LVIII.

De cæco et contracto.

1075 Puer Parisiacus, cujus artis erat vestimenta componere, increscente melancholia, id est decocti sanguinis fece, quartanarius efficitur, atque effervescente humore, ita omne corpus ejus minutis pustulis coarctabatur, ut a quibusdam leprosus putaretur. Sed et per omnia membra dolores pessimos sustinebat, amborum oculorum luce multatus. Igitur auditam beati Antistitis famam, et virtutes ubique vulgatas [a], Turonicam expetivit civitatem; accedensque ad basilicam Sancti, per dies multos jejunans et orans, recepto lumine, pristinæ restituitur sospitati. Erat enim ingenuus genere. Audiens autem Leodastis [b], qui tum Turonicum gerebat comitatum, quod talis esset artifex, calumniari cœpit, dicens: Refuga es tu dominorum, nec tibi licebit ultra per diversa vagari. Et vinctum in domum suam custodiendum dirigit. Sed nec ibidem defuit virtus angelici Confessoris. Nam cum apprehensus fuisset, statim ab infirmitate qua caruerat coarctatur; et cum pessime ageret, videns comes nihil se in eum prævalere posse, relaxatum a vinculis liberum abscedere jubet. Ille vero ad basilicam regressus, sanatus est denuo.

CAPUT LIX.

De alia muliere, quæ post ingenuitatem est vendita.

Simile est huic et illud, quod mulier post emeritam libertatem rursum a patroni filiis barbaris venundatur. Sed virtute Sancti, quo facilius defensaretur, contractis ad plenum debilitatur **1076** membris. Nam et poplitum nervi ita retorsi sunt, ut suræ [*Al.*, subtus] crura contingerent. Tunc relicta a dominis, quibus fuerat inique distracta, patrocinia beati expetiit Confessoris. Ad cujus ædem non multo tempore commorata, libertati simul ac sospitati donatur.

CAPUT LX.

De oculorum et capitis mei dolore.

Et quia prior libellus ab eo tempore initiatus est quo Paulinus reliquit [c], et sub quadraginta capitulis constabat impletus, destinavi hunc incœptum sub sexaginta complere. Scilicet ut beatus Martinus [d], qui viduatus ab hoc mundo virginitatis custodivit in-

A tegrum decus, martyrium quoque vel in occultis insidiis, vel in publicis injuriis triumphaliter adimplevit, cui etiam aderat corona trigesimi et sexagesimi, vel centesimi fructus in his centum virtutibus augeretur [e]. Spes autem mihi erat me non frustrari a voto, quod in octo annis Domino jubente complevi, ipso scilicet libro a virtute super me facta cœpto, ad me iterum sum regressus [f]. Quod non sine providentia Divinitatis esse arbitror factum, ut ad eum finiretur, a quo legitur cœptus. In quo cum quinquaginta novem virtutes descripsissem, et sexagesimam adhuc attentius præstolarer, subito mihi sinistrum capitis tempus arctatur doloribus, et pulsantibus venis, defluentibusque lacrymis, tantus imminebat cruciatus, ut oculum vi comprimerem ne creparet.
B Quod dum per unam diem ac noctem graviter ferrem, mane adveniens ad basilicam Sancti, orationi prosternor. Qua expleta, doloris locum velo, quod ante beatum dependebat sepulcrum, attigi. Quo tacto, **1077** protinus et pulsus venarum, et lacrymarum fluxus stetit. Post triduum vero dextram capitis partem similis attigit dolor. Pulsabant venæ, atque ubertim lacrymæ defluebant. Iterum mane consurgens, pari ut prius modo contacto velo, capite sanus abscessi. Transactis vero decem diebus, visum est mihi minuere sanguinem: tertia autem die post sanguinis diminutionem, subiit mihi cogitatio, et, ut credo, per insidiatorem injecta, quod hæc quæ pertuleram a sanguine evenissent, et si vena protinus fuisset incisa, confestim ista cessassent.
C Dum hæc cogito, ac revolvo, amborum temporum venæ prosiluere, renovatur dolor qui prius fuerat, et jam non unam partem capitis, sed totum arripuit caput [g]. Commotus ergo doloribus, ad basilicam propero, ac pro cogitatione prava deprecans veniam, pallaque, quæ beatum operit sepulcrum, caput tetigi; mox, dolore sedato, sanus recessi de tumulo.

Multa quidem sunt et alia quæ vir beatus quotidie operatur, quæ insequi longum est. Tamen si adhuc meremur videre miracula, placet ea alteri conjungi libello. Nam, ut diximus, hi duo libelli in hoc numero teneantur. Ego quoque pietati dominicæ maximas refero **1078** gratias, quod mihi per suffragium Antistitis gloriosi concessum est, ut quod in initio tractavi, potuerim usque ad finem perducere [h]; de-
D

[a] Accusandi casum pro sexto, ut sæpe alias adhibet.

[b] Is est Leudastes qui Gregorium apud Chilpericum accusaverat, de quo plura in libro v Historiæ, capp. 48 et seqq. Ejus vero mors funesta refertur libro seq., cap. 32.

[c] Primum quidem caput de Severo agit, sed nullum ibi miraculum narratur; ideoque secundum, ubi de Miraculis a Paulino descriptis, initium libri de Miraculis dici potest.

[d] Per tres fructuum gradus ex semine parabolæ evangelicæ Matthæi xiii, 23, procreatos sanctus Augustinus viduarum, virginum, et martyrum coronas designari voluit, quas omnes in Martino inveniri persuasus Gregorius, illas capitum operis sui numero significare conatus est. Etenim in priore libello quadraginta sunt capita, quæ exæquant viduarum coronam; secundi vero libri sexaginta capita fructum virginum exprimunt, quæ simul conjuncta centum, id est martyrii coronam, complent. *Viduatus ab hoc mundo Martinus*, ut loquitur Gregorius, viduarum merita adeptus est, *Virginitatis decus* continentia meruit, ac *martyrii* palmam *injuriis publicis* affectus, et *insidiis occultis* appetitus, obtinuit.

[e] Editi, *sexagesimi; centesimo fructum in his... auctus est.*

[f] Editi, *ipsum scilicet librum... cœptum in me iterum finire.* Quæ igitur toto hoc libro ii narrantur, octo prioribus episcopatus Gregorii annis peracta sunt, id est ad annum 581.

[g] Laud., *totum arripit corpus.*

[h] Editi, *est, quæ in initio promisi, usque ad finem perducere posse.*

recans, ut quod sæpe Confessor tribuit populis, mihi peccatori largius indulgeat, purgetque me ab erroibus [a], quos sæpe conspicit et intendit, restituatue mihi lumen veritatis, eruat me ab infidelitatis ıpsu, mundet cor et mentem a lurida lepra luxuriæ, urget cogitationes a concupiscentiis pravis, atque mnem a me facinorum molem diluat, atque prosterat; ut cum in judicio in sinistra parte fuero locatus, lle me de medio hædorum sacrosancta dextra dignear abstrahere, reservatumque me tenens post terA gum, sententiam Judicis præstoletur. Cumque eo judicante fuero flammis infernalibus deputatus, sacrosancto pallio, quo ille tegitur in gloria, me contectum excuset a pœna, dicentibus Regi angelis, quod quondam de monacho resuscitato dixerunt : *Iste est pro quo Martinus rogat* [b]. Fiatque. ut quia non mereor illa claritate vestiri, vel ab irruentibus tartarorum ministris merear liberari : nec tantum mihi noxa prævaleat, ut separer ab ejus regno quem fideliter sum confessus in sæculo.

[a] Mss. plerique, *me a morbis*. Editi, *a me morbos*.

[b] Hunc adhuc catechumenum suscitavit beatus vir n monasterio prope Pictavos positus, priusquam ad episcopatum assumeretur. Quam historiam narrat Sulpicius Severus in libro de beati Martini Vita.

Explicit liber secundus.

LIBER TERTIUS.

Prologus.

1081 Tertium, ordinante Christo, libellum de virtutibus beati Martini scribere incipientes, gratias agimus omnipotenti Deo, qui nobis talem medicum tribuere dignatus est, qui infirmitates nostras purgaret, vulnera dilueret, ac salubria medicamenta conferret. Nam si ad ejus beatum tumulum humilietur animus, et oratio sublimetur, si defluant lacrymæ, et compunctio vera succedat; si ab imo corde emittantur suspiria, et pectora facinorosa tundantur ; invenit ploratus lætitiam, culpa veniam, dolor pectoris pervenit ad medelam. Nam sæpius tactus beati sepulcri profluviis imperavit sistere, cæcis videre, paralyticis surgere, et ipsam quoque pectoris amaritudinem longe discedere. Quod ego plerumque expertus indignum me judico, ut inter tantorum miraculorum moles etiam illa hic inseram, quæ super me operari dignatus est. Sed iterum timeo ne noxialis apparearn, si ea tanquam fraudulentus abscondam. Testor enim Deum, et spem illam, quam in ejus virtute posui, credens me ab illius misericordia non frustrari : quia quotiescunque aut dolor capitis irruit, aut tempora pulsus impulit, aut aures auditus gravavit, **1082** aut oculorum aciem caligo suffudit, aut aliis membris dolor insedit, statim ut locum dolentem, vel tumulo vel velo pendente attigi, protinus sanitatem recepi, mirans tacitus in ipso tactu dolorem recessisse cum cursu.

CAPUT PRIMUM.

De dolore faucium mearum.

Quid autem nuper pertulerim, primum inseram huic libello miraculum. Dum ad convivium residentes post jejunium ederemus, piscis infertur in ferculo : quem dominica cruce signatum dum edimus, una mihi ex aristis ipsius piscis injuriosissime adhæsit in gutture. Quæ dolores commovens graves, incidebat fauces acumine, et ipsam gulam longitudine obserabat : impediebat vocis sonitum, et neque ipsum salivæ liquorem, qui sæpe a palato defluit, transire sinebat. Tertia autem die cum neque tussiens, neque excreans eam valerem projicere, recurri ad nota præsidia. Accedo ad tumulum, provolvor in pavimento, profusisque cum gemitu lacrymis, auxilium deprecor Confessoris. Dehinc erectus, velo, quod dependebat, gulam, faucesque et reliquum capitis attigi. Nec mora, sanitatem recepi ; et priusquam **1083** limina sancta egrederer, nullam fatigationem sensi. Quid tamen aculeus malus devenerit, ignoro. Non B eum rejeci per vomitum, non discessisse sensi in alvum. Unum tantum scio, quod ita me in velocitate sensi sanatum, ut putarem quod injecta aliquis manu, illa quæ injuriam faucibus intulerant abstulisset.

CAPUT II.

De puella debili sanata.

Puella vero annorum duodecim, omnibus membris debilis, per sex annos tanquam mortua in domo parentum lectulo decubabat, non gressum faciens, non opus manuum implens, non lucem cernens, non sermonem eloquens, non audiens elocutum. Ad Beati tumulum fundunt parentes pro filia preces, offerunt munera, et adhuc vota promittunt. Convenit autem populus ad solemnia, celebratur cum gaudio sacra C festivitas. Tertia vero de festivitate die, vocat patrem puella, dicens : Sitio. Qui gaudens quod filiæ vocem, quam nunquam audierat, meruisset audire, cucurrit velocius, et assumptum paululum aquæ puellæ detulit ad bibendum. Qua hausta, ait : Porrige mihi manum. Apprehensa quoque pater ejus dextera,

levavit eam. Quæ stans super pedes suos, elevatis A ad cœlum manibus oculisque : Gratias, inquit, tibi ago, omnipotens Deus, qui respiciens humilitatem meam, me per sanctum Antistitem tuum salvare dignatus es. Et sic redintegratis membris, visum auditumque recepit, ac domum læta regressa est.

CAPUT III.

De homine in cujus manu fustis adhæsit.

Ante duos autem annos quam hæc agerentur, quidam non metuens, neque honorans diem sanctum dominicæ resurrectionis, accepta annona, ad molam vadit, impositoque tritico, molam manu vertere cœpit. Expleto autem opere non poterat volam aperire, sed cum gravi dolore fustem quem apprehenderat tenebat invitus. Posthæc videns se non laxari, inciso B ab utraque parte fuste, ad Sancti basilicam **1084** venit, factaque oratione, et vigiliis celebratis, laxatis digitis, manus ejus ad opus pristinum restituta est. Alio vero anno, in hac die sancta, operam propter quam prius increpitus a Deo fuerat, apprehendit, rursumque ei lignum in manu ejus adhæsit. Ille autem cum dolore plorans ad basilicam sancti Confessoris repetiit, sed non protinus meruit exaudiri. Post duos vero annos ad eamdem festivitatem, qua puellam sanatam retulimus, et iste liberatus est ab onere ligni.

CAPUT IV.

De contracto sanato.

Ex Lemovicino autem adveniens contractus, qui nec gressum facere poterat, nec lumen oculorum C habebat, deportatus manibus devotorum ante sanctum sepulcrum deponitur ; deprecatusque misericordiam beati Antistitis, directis membris debilibus, sanitati donatur.

CAPUT V.

De cæco illuminato.

Quidam cæcus, qui longo tempore lumine caruerat oculorum, ad eamdem festivitatem venit. Et facta oratione, dum ante sanctum sepulcrum staret, subito apertis oculis, recepto lumine jucundatur.

CAPUT VI.

De debili sanato.

Puer autem incola civitatis Turonicæ, dum valetudine nimia ac diuturna consumitur, omnibus mem- D bris debilitatur, et sine spe gressuum a febre relinquitur, cui tibiæ, ceu funes, intortæ, separari non poterant. Post discessum vero febris, expetiit a parentibus, ut eum ad sanctam basilicam deportarent. Quem exhibitum deponentes ad pedes Sancti, orationem faciunt, ut ei virtus solita subveniret. Tertia vero die cum ille vel parentes ejus in oratione ac jejunio perdurarent, exorto misericordiæ lumine, distortis tibiis, a parentibus incolumis est receptus.

[a] Sic omnes Mss., præter Colb. a, qui habet *Cratonno*. Editi 2. *Cracotonno*. Clict., *Cratotonno*.
[b] De hac legatione lib. VI Hist. cap. 18.

CAPUT VII.

De eo qui clavem die Dominico faciebat.

1085 Sic et alius, Senator nomine, de Craca tonno [a] Andegavensi vico, dum die Dominico clavem fecit, digiti ambarum manuum ejus contraxerunt, unguibus in palman defixis. Sic qui ostium pandere voluit, manus reserare non poterat. Dehinc quatuor mensibus exactis, jam unguibus in carne defixis, computrescente palma, auxilia expetiit Confessoris, et per quatuor dies orationi ac jejunio vacans, manus sanas elevans, incolumis est regressus, collaudans virtutem Antistitis, et ut nullus aggrederetur quod ipse præsumpserat prædicabat.

CAPUT VIII.

De mortuo suscitato.

Eo tempore quo talia apud urbem Turonicam gerebantur, legati de Hispaniis, id est Florentius et Exsuperius, ad Chilpericum regem veniebant [b]. Quos cum ad convivium ecclesiæ recepissem, epulantibus nobis, eo quod se assererent esse catholicos, Florentius, qui erat ætate senior, sollicite flagitat aliquid de beati Viri virtute cognoscere. At ego Deo gratias agens, interrogo si vel nomen ejus in illis regionibus audiretur, vel Vita illius legeretur ab aliquo. Hæc me interrogante, ait in illis locis magnifice honorari nomen ejus ; sed et se peculiarem alumnum Antistitis narrat, dicens super se magnan ejus virtutem ostensam fuisse. Avus, inquit, meus ante multorum curricula annorum basilicam construxit in honore beati Martini antistitis : perfectaque, ac eleganti opere exornata, Turonis [c] clericos religiosos destinavit, expetens Pontificis reliquias, ut scilicet locum, quem in ejus nomine ædificaverat, ejus reliquiis consecraret. Quod cum fecisset, per singulos dies veniebat, et prostratus solo cum conjuge, sancti Pontificis auxilium implorabat. Post multum vero **1086** tempus infans his nascitur. Cum autem trium mensium esset a febre pulsatus, in tantum exinanitur, ut neque papillam sugere, neque ullum alimentum valeret accipere. Interea perdurante morbo, cibo abnegato palpitaute tantum spiritu, solus transitus præstolabatur. Nec mora, ipse quoque exhalatur spiritus. Tum mater mœsta, vel avia, de unicæ ac primogenitæ sobolis morte, apprehensum inter brachia ante altare beati Martini jam exanime corpusculum spe non incerta deposuerunt : et tanquam si Sanctum visibilibus cernerent oculis, anus [*Al.*, avus] alloquitur, dicens : Spes nobis erat maxima, beatissime Confessor, tua huc pignora deportasse, per quæ morbi depellerentur, febres exstinguerentur, fugarentur cæcitatis tenebræ, et aliæ quoque infirmitates emundarentur, pro eo quod de te legantur plurima, quæ vel vivens feceris, vel post transitum operaris. Nam audivimus te oratione mortuos suscitasse, lepram osculo depulisse, energumenos curasse verbo,

[c] Huc usque Cod. Martinianus, cæteris quæ sequuntur scabie et putredine exesis.

venenum digito compressisse, et alia multa fecisse: A hic apparebit virtus tua, si et nunc juxta fidem nostram hunc resuscitaveris parvulun. Quod si non faeceris, non hic ultra colla curvabimus, luminaria accendemus, aut alicujus honoris gratiam exhibebimus. Et hæc dicens, relicto ante altare infantulo, ipsa, et qui cum ea erant [a], abierunt. Mane autem facto venientes, invenerunt eum ad altare conversum, et dum admirarentur, suscipit eum mater in ulnis, et cognoscens eum resumpsisse flatum, applicat ad papillam, qui protinus, hausto lacte, confortatus est. Tunc mater cum patre et omni domo, elevata in cœlum voce, benedixerunt Deum, dicentes: Nunc cognovimus quia magnus Deus es, et facis mirabilia solus, qui nobis parvulum Confessoris tui oratione restituisti. Loco autem illi majorem deinceps B quam prius fecerant, reverentiam exhibebant. Hæc ab ipsius Florentii ore ita gesta cognovi.

CAPUT IX.

De eo qui pedem debilem habuit.

1087 Clericus erat ab urbe Pictava in agro illius regionis, qui ad sanctam basilicam pertinebat, unius usu pedis debilis, quem, ut ipse asserebat, per incursum dæmonii meridiani (*Vid. infra, lib.* IV, *c.* 36) perdiderat. Qui inciso fuste ad mensuram geniculi, et pelle superposita ad ipsum geniculum, extenso retrorsum vestigio, gressum, quem pede nitebatur agere, fuste adminiculante perficiebat. Ad antedictam basilicam novem post annos advenit, fusaque oratione per triduum, ante tertium festivitatis diem C poplite directo surrexit. Adveniente autem ad Sancti solemnia populo, qualiter per virtutem ejus sanatus esset, edocuit.

CAPUT X.

De tibia matris meæ.

Matri vero meæ hoc ordine virtus Sancti subvenit. Tempore quo transactis parturitionis doloribus me edidit, dolorem in uno tibiæ musculo incurrit. Erat autem subttaneus, tanquam si clavus affigens, atque ita fictam [b] gravissimam dabat, ut plerumque eclipsim generaret, nec erat quod eum mitigare posset. nisi cum diutissime contra ignem tentus a vapore foci obstupesceret: sed et si unguentum aliquod parumper fuisset infusum, quiescebat. Quid plura? D Post ordinationem meam advenit Turonis vel ad occursum Antistitis sancti, vel causa desiderii mei. Cum hic igitur per duos aut tres menses commorata fuisset, et assidue beati Pontificis auxilium precaretur; tandem respiciente miseratione consueta, discessit dolor a tibia, qui per triginta quatuor annos [c] feminam fatigaverat.

CAPUT XI.

De mulieris manu sanata.

Sed et alia mulier de Andegavo territorio, digitis in palma defixis, **1088** ut ad locum sanctum preces effudit, digitis directis, sanata manu discessit.

CAPUT XII.

De puero a valetudine sanato.

Puer familiaris noster correptus a febre graviter urebatur. Ardebant enim extrinsecus membra, intrinsecus vero sitis valida erat; et si potum aliquem recipiebat, mox rejiciebat a stomacho, nihil tamen capiens cibi. Cumque in hoc labore quarto aut quinto die [*Al.*, anno] fatigaretur, petiit ut ei parumper exhiberent pulveris de sepulcro ad bibendum. Quo exhibito, vinoque diluto, ut hausit fideliter, recepta sanitate convaluit.

CAPUT XIII.

De Theodanæ pede sanato.

Theoda vero, Wiliacharii quondam presbyteri filia, dum ab humore pedum frequentius laboraret, unius pedis usum, qui in debilitatem redactus fuerat, perdidit. Post hæc ad beatam advenit basilicam, in qua dum crebras effunderet preces, amota debilitate, incolumitati donatur.

CAPUT XIV.

De homine inclinato.

Erat tunc temporis in villa [*Ed.*, urbe], quæ sub tuitione sanctæ matris ecclesiæ [d] habebatur, homo quidam, qui, tanquam effractis renibus, inclinatus ambulabat Hic juxta illam Evangelicæ seriei mulierem (*Luc.* XIII, 11) deorsum proclinus nequaquam sursum poterat erigi, sed duobus in ascellis fustibus additis, incurvus agebat gressum. Ad festivitatem autem adveniens, tertia die post acta solemnia erectus, ab omni incursione diabolica mundatus, sanus abscessit.

CAPUT XV.

De Gundulfo debili.

Gundulfus vero quidam ipsius urbis civis, ab infantia sua cum **1089** Gunthario, Clotarii [e] regis filio, habitavit. In cujus dum haberetur servitio, et, ordinante rege, ascenderet in arborem, ut matura decerperet poma, effracto ramo corruit; collisoque ad lapidem pede, debilitatus est. Post multos vero annos dum in hac debilitate persisteret, et ascenso equite [*id est*, equo] velociter eum impelleret ad eundum, lapsante gressu, præcipitatur, compressumque pedem alium, qui sanus erat, graviter læsit. Dehinc portari se ad sanctam basilicam postulat, projectusque ad pavimentum, orationem fideliter fundit. Nec morata est pietas [f], quæ semper tribulantibus subvenire consue-

[a] In aliquot Mss. desunt hæc verba, *ipsa, et qui cum ea erant.*

[b] Vide notas in lib. 5 Hist. cap. V col. 209.

[c] Exinde colligi potest Gregorium anno saltem 34 suæ ætatis fuisse ordinatum. Hunc quippe dolorem, ex capitis initio, mater ejus incurrerat in partu quo ipse fuerat editus.

[d] Sic Cod. Gat. Editi non habent *sanctæ.* Bell., Laud., Colb. duo et Clar., *sanctæ matriculæ.* Mater ecclesia appellatur ecclesia cathedralis, quam hic potius designari puto quam matriculam.

[e] Is erat ex Ingunde regina Clotarii Magni filius primogenitus, qui vivente adhuc patre defunctus est, ut testatur Gregorius ipse lib. IV Historiæ cap. 3.

[f] Rom., *nec moratus est effectus, qui.*

vit, sed protinus, ablato omni dolore, incolumis a pavimento surrexit. Igitur per triginta circiter annos, de alio pede, sicut superius diximus, jugiter claudicabat. Tandem inspectis propriæ conscientiæ noxis, converti decrevit, scilicet, ut humiliatis capillis ipsi sancto deserviret Antistiti. Sed prius a rege præceptum elicuit, ut res suas omnes basilicæ traderet vivens. Quo facto, capite tonsurato, impletoque bonæ deliberationis voto, pes ejus, qui effractis ossibus fuerat breviatus, est elongatus. Et qui ante a duobus pueris sustentatus ibat, nunc sine ullius hominis adminiculo, quo voluerit, absque aliquo debilitatis impedimento discurrit.

CAPUT XVI.

De cæco illuminato.

Post hæc puerulus quidam ex Lemovicino cæcus adveniens, lumen recepit oculorum hoc modo. Anno tertio nativitatis suæ cum jam gressum incipiens figere, erumpenteque lingua in verbis labra laxaret, dum matri alludit blande, dum oscula libat, dum collo ejus appenditur, dum in ulnis defertur, commota per immissionem diabolicam vi venti, pulvis a terra cum paleis elevatur, et super puerum ac matrem ejus cum magno turbine fertur : sed rustica mulier et incauta, **1090** non tractat se filiumque Salvatoris [a] vexillo munire, ideoque prævalentibus insidiis oculi adolescentis repleti pulvere obserantur. Qui diu vociferans, tandem mitigatus a matre permansit cæcus. Adultus autem datus est mendicis, ut vel cum eisdem ambulans stipendii quiddam acciperet. Erant autem parentes ejus valde pauperes. Igitur duodecimo cæcitatis [b] suæ anno advenit Turonis ante diem solemnitatis, qua Deus Pater Verbum carni glutinans, mundo salutem invexit. Decursa autem festivitatis vigilia [*Laud.*, die], dum recedentibus aliis hic ad pedes Sancti decubaret immobilis, tunc sensit quasi pupugisset aliquis oculos ejus a spiculo, et statim sanguis ab his erumpens cœpit defluere per genas ejus, aversaque sursum facie, vidit super se cereum elucere, et exclamans voce magna, ait : Gratias tibi ago, sancte Confessor Dei, quia virtute tua lumen recipere merui. O admirabilis gratia ! o virtus immensa ! multimodis enim affectibus [c] dona tua spargis in populis Nam qui stipem petierat, lumen recepit, et diu extera luce, virtutis tuæ lumine vultus ornatur. O si te multorum criminum tenebræ a nostris visibus non arcerent, nempe venires visibiliter, et infirmis voce Petri clamares : Aurum et argentum non habeo, sed quod habeo do vobis : in nomine Christi Jesu abite incolumes (*Act.*, III, 6).

CAPUT XVII.

De Siggonis Referendarii aure.

Fuerat causa quædam ut Remense oppidum pete-A remus ; cumque ab Ægidio episcopo, qui tunc Ecclesiam regebat, benigne fuissemus excepti, illucescente in crastinum Dominica die, ad ecclesiam accessimus. residentesque in sacrario adventum præstolabamur Antistitis. Eo tempore sancti Martini reliquias, licet temerario ordine, super me tamen habebam. Igitur Siggo [d] referendarius quondam Sigiberti, ad occursum nostrum accedit, osculatumque juxta me sedere deposco. **1091** Sed [e] ille unam habens obturatam aurem, vix de alia poterat quæ loquebamur advertere. Verum ubi sufficienter colloquio usi sumus, ille in domum vocatur ecclesiæ. Protinus igitur ut a me discessit, disrupta auris surdæ claustra, et quasi magnum exinde ventum exire sentiens, auditum recepit : reversusque continuo mihi gratias B agere cœpit, dicens : Tertia jam dies erat, quod de hac aure auditum amiseram, sed cum tecum loquerer, sensi velociter reseratam. Tunc ego confessus [*Al.*, confusus], ne mihi hæc ascriberentur, aio : Noli, dulcissime fili, mihi aliquid gratiarum referre, sed ei cujus tibi virtus auditum restituit. Nam scias beati Martini mecum haberi pignora, cujus tibi potentia auditus gravitas est depulsa.

CAPUT XVIII.

De infirmitate pecorum.

Quodam vero tempore dum sæva lues taliter desæviret in pecora, ut nec ad recuperandum genus putaretur aliquod remanere, quidam de nostris basilicam sanctam adiit, oleumque lychnorum, qui cameræ dependebant, suscepit cum ipsis aquis in C vasculo, deportatumque in domum, pecora quæ adhuc hic morbus non attigerat *, intinctoque digito in liquore, per frontes et dorsa cruce dominica signat, ipsisque animalibus terræ dejectis, ac resupinatis, ex hoc unguine fide plenus infudit in ore. Mox dicto citius, clandestina peste propulsa, pecora liberata sunt.

CAPUT XIX.

De cæco illuminato.

Abrincatinus [f] quoque incola, cui per sex annos videndi usus fuerat denegatus, beati Confessoris expetiit salvari præsidio. Ad cujus basilicam accedens, multoque tempore jejuniis et orationibus vacans, auxilium beati implorabat Antistitis. Denique adveniente sacrosancta festivitate, populis missarum so-D lemnia spectantibus, huic visus est redditus ; rediitque in patriam **1092** videns, qui ad sanctam basilicam alio deducente pervenerat. Ipse autem pro tantæ pietatis gaudio vovit se ibidem tonsurari. Quod postea devotus rediens implevit.

CAPUT XX.

De alio cæco illuminato.

Nam et quidam de transmarinis partibus veniens,

[a] Plerique Mss., *salutari*. Id est signo crucis, quo a primis Ecclesiæ sæculis utebantur fideles ad arcendas dæmonum insidias cap. 3. Hunc Gregorii locum laudat Frodoardus lib. II Hist. Rhemensis cap. 2, et lib. IV cap. 50.

[b] Clar., *nativitatis*. Editi, *ætatis*.

[c] Editi, *multis enim effectibus*.

[d] Aliquibus, *Sigo*. De hoc vide supra lib. V Hist.

[e] Hæc usque ad *Verum*, desunt in Rom.

[f] Clar., *Cebrincatinus*. Is erat ex urbe Abrincensi, *Avranches*, in Normannia.

* Idem videtur esse ac si legeretur... *deportatoque* (oleo) *in domum, pecora... attigerat, intincto digito... signat*. EDIT.

dum operam exerceret in agro, subito orta super se violentia venti cum pulvere, lumine caruit oculorum. Et qui diu cæcis via fuerat, ipse domum alio regente deducitur. In hac enim cæcitate per trium annorum curriculum detinetur. Post hæc basilicam beati Confessoris expetiit, atque [*Al.*, ad quam] per quatuor annos orationi incumbens, visitatus virtute divina, patefactis luminibus lucem videre promeruit.

CAPUT XXI.

De Juliano contracto.

Sed et hæc fama, ut sæpe diximus, non solum ad propriam urbem, verum etiam in aliis urbibus, et pene in toto mundo vulgata perpatuit. Julianus quidam ab Hispaniis veniens, manus et pedes habens debiles, ad hunc medicum devotus ingressus est, dicens : Credo enim indubitanter, [a] sanctissime Præsul, quod poteris mihi ea medelæ adjumenta præbere, quæ cæteris in te sperantibus non es solitus denegare. In hac credulitate orationi assidue insistens, et de Domini miseratione non dubitans, directis pedibus manibusque, incolumis est redditus.

CAPUT XXII.

De muliere ad sancti lectulum illuminata.

Verum quia in superioribus libellis sæpius diximus et in loco illo de quo migravit ad cœlos plerumque miracula celebrari, quid nuper gestum sit pandam. Mulier indigena urbis Turonicæ visus claritate multata, **1093** cellulam Condatensem, in qua lectulus beati Antistitis habetur, expetiit, putans sibi præsidium fore, si cancellos ipsius lectuli tetigisset. Lectulus autem non aliud dicitur, nisi quod in pavimentum illud substrato cinere, et apposito capiti lapide, Israël nostri temporis flexa cervice recubuit [b]. Ergo ad hoc oraculum mulier viro adminiculante deducitur, in quo per multos dies orationem compuncta fundebat. Tandem pietas ad miserandum sæpe profusa eam respiciens, visum muliera amissum restituit. Tantaque deinceps feminam fides ascendit, ut usque ad diem sui obitus nunquam a loco illo discederet.

CAPUT XXIII.

De muto cui fratres abstulerant facultatem.

Incola autem Andegavensis urbis, turbatis membris morbo, caput convertit ad lectulum : dehinc per singulos dies invalescente febre, cunctis artubus destitutus, auditu et locutione pariter privatur. Post paucos vero dies cum de febre convaluisset, et sine voce maneret, ablata sibi a fratribus facultatis parte, de domo paterna projicitur, dicentibus fratribus : Hic amens effectus est. Non patiatur Deus, quod aut facultati nostræ inhæreat, aut partem hæreditatis acquirat. Erant autem ingenui et possessionem propriam incolentes : sed nihil [c] cogitantes de his quæ

A Dei erant, ejecerunt mutum et surdum, quem potius fovere debuerant. Ille vero quanquam sine his usibus esset, sensum tamen in corde retinebat. Porro autem apprehensis manu tabulis, et inter se collisis, vocem quærentis imitabatur. Cum hoc enim artificio ad supradictum vicum advenit, ibique aliis stipem flagitantibus adjungitur. Sextus igitur jam effluxerat annus, quod pauper iste a divitiis sanctæ cellulæ vescebatur. Factum est autem ut in una Dominicarum nocte, dum in domo hospitis sui decumberet, subito locus ille immenso repleretur lumine, et ecce hic pavore perterritus solo prosternitur. **1094** Et statim visus est ei vir quidam sacerdotali habitu comptus, qui tangens eum, et crucem Christi fronti ejus imponens, ait : Dominus te sanum fecit. Surge,
B et propera ad ecclesiam, et age gratias Deo tuo. Ipse autem elevata cum gratiarum actione voce, clamoribus viciniam complet. Illico concurrunt omnes ad spectaculum, et mirantur loquentem, quem pridie viderant mutum. Interea signum movetur horis matutinis : aggregatur et populus, vigiliisque celebratis, virtus Sancti clarificata perpatuit. His diebus duo energumeni in hoc loco, ejecto dæmone, sunt mundati.

CAPUT XXIV.

De oleo crescente.

Sed revertamur ad Aredium [d] nostrum, imo etiam peculiarem, ut ita dicam, beati Confessoris alumnum, cui sæpius de suis pignoribus cernere miracula præstat. Hic ad festivitatem Sancti cum illa qua soli-
C tus est, benignitate, humilitate et charitate pervenit. Regrediens vero ampullam parvulam de oleo sancti sepulcri completam secum detulit, dicens : Forsitan infirmus aliquis in via adest, qui a beati Martini æde benedictionem, corde compunctus, accipere desideret. Denique in quodam loco devota mulier accessit ad eum, exhibens ampullam aliam cum oleo, dicens : Rogo te, serve Christi, ut tua hoc oleum benedictione sanctifices. At ille, ne vanitati subjectus videretur, ait : Parva est virtus mea ; sed, si placet, oleum de sepulcro beati Martini habeo, ex quo hoc oleum perfundatur. Tu vero, si credis ejus virtutem magnam, ex hoc salutem hauries. At illa gaudens, petiit expleri quæ presbyter loquebatur. Vas etenim illud medium erat. Cumque de hoc liquore, qui a
D basilica Sancti assumptus fuerat, perfunderetur, protinus ebulliens oleam ampullam usque ad summitatem implevit. Quod matrona cernens, admirans virtutem Confessoris beati, domum regressa est gaudens.

1095 CAPUT XXV.

De digitis cujusdam mulieris directis.

Alia vero mulier, cujus digiti in ipsam palmam contracti defixi erant, basilicam beati Martini anti-

[a] Plerque Scripti, *manu et pede debitis... ingessit, dicens : Credo enim, sanctissime*, etc.

[b] Vict. cum Edit. Bal. et Chol. : *Lectulum autem non aliud dicunt, nisi in pavimento illo substratus cinis, et appositus capiti lapis, in quo nocturno tempore flexa cervice recumberet.*

[c] Editi tres : *Erant autem inquilini, et possessioni propriæ incumbentes, sed inique cogitantes*, etc.

[d] Et hic Editi *Aridus*. Vide libri præced. caput 30.

stitis expetiit. Paucis quoque interpositis diebus orationem fundens, et Sancti auxilium implorans, directis digitis, manum recepit incolumen.

CAPUT XXVI.

De muliere contracta.

Ante hos annos puella in infirmitatem pessimam ruens, membris omnibus debilitata contrahitur. Hæc auditis miraculis quæ Antistes gloriosus in singulis operabatur, nomen ejus invocabat devote. Post dies autem paucos rogat se ad ejus basilicam deportari, in cujus atrio diebus multis jacens, fusa sæpius oratione cum lacrymis, a virtute Pontificis visitatur; sicque subveniente divina misericordia, sanata discessit.

CAPUT XXVII.

De puero contracto.

Puer vero ex Andegavo territorio, dum in domo parentum resideret, per immissionem, ut ipse asserebat, artis diabolicæ, manuum pedumque perdidit usum, ita ut contractis intrinsecus digitis, ungulæ in palmam defigerentur, nexusque [*Al.*, nervique] poplitum arefacti calcaneos ad crura diverterent: sicque per sex annos a parentibus male bajulatus, ad templum sancti Antistitis deportatur. Sed in oratione perdurans, restitutis membris, juxta nominis sui proprietatem quasi novus effloruit Floridus.

CAPUT XXVIII.

De cæco illuminato.

Clericus ex nativitate servus ipsius sanctæ basilicæ, per incursum insidiatoris lumine multatus, in hospitiolo proprio, nihil ibi laborare potens, residebat ægrotus. Tribus fere **1096** annis hanc sustinuit cæcitatem, ædem beati sacerdotis expetiit; ibique deprecatus consuetam misericordiam, illuminatus rediit ad propria.

CAPUT XXIX.

De homine, cui fustis in manu adhæsit.

Ex Turonico vero territorio servus cujusdam, dum die Dominico sepem componeret, manus ejus ad lignum ipsum hærere cœperunt. At ille velociter extracta dextera, dum factum admiratur attonitus, manus ipsa cum dolore magno contrahitur, defixæ sunt quoque ungulæ in palmam: contractisque totis digitis dexteræ, ad diversorium regreditur cum mœrore. Post quatuor vero annos ad basilicam Sancti advenit, orationeque facta sanatus est, prædicans populis ne factum ejus quis imitaretur, ne tanti diei solemnia avarus agricola macularet, ne resurrectionem sacræ ac redemptionis nostræ [a] cœleste mysterium humanitas infirma, terrena exercens opera, dissolveret.

CAPUT XXX.

De puero, cui stomachus infirmabatur.

Puerulus quidam ex Albigensi, tabescente diversis
A morbis stomacho, cibum potumque exhorrebat; ipsum quoque quod accipere videbatur cum gravi rejiciebat amaritudine. Cumque per multos dies in hoc labore [*Ed.*, languore] cruciaretur, fide plenus desiderium habuit veniendi ad basilicam beati Confessoris. In qua per triduum jejunans et orans, die quarta accipiendi cibi desiderium capit, vinumque ore delibans confortatus est: dehinc gratias agens, sanus discessit.

CAPUT XXXI.

De dextera mulieris arida.

Mulier quædam, et ipsa, ut aiunt, ex Andegavo veniens, quæ omnibus quidem membris arida erat, sed præcipue dexteram cum digitis aridiorem cæteris artubus deferebat, ad sepulcrum Sancti prosternitur.
B Exinde **1097** egressa, per paucum tempus in atrio commorata est. Succurrente vero interventu Antistitis gloriosi, vena sanguinem, cutis ruborem, corpus reliquum fortitudinem recipiens, solidatum est. Cui hæc fuit causa ut ista perferret, quia die sabbati post solis occasum, qui nocti Dominicæ adjacebat, panem voluit conformare [b].

CAPUT XXXII.

De muliere cujus manus in se adhæserunt.

Simile huic alia mulier fecit, cujus manus introrsum contractæ et ad se invicem conjunctæ adhæserunt. Cumque doloribus maximis vexaretur, viam ingreditur, dicens: Si ad basilicam sancti Martini abiero, protinus hæc abscedet infirmitas. Confido
C enim quod et mihi subveniet, qui sæpe talia perferentibus est misertus. Hæc cum ita aieret, et incœptum, ut poterat, carperet iter, manus ejus illico separatæ sunt, non tamen directis digitis. At vero ubi ad locum sanctum accessit, et orationem fudit, protinus ablato omni dolore, solidatis digitis, manus liberas cum gratiarum retulit actione.

CAPUT XXXIII.

De morbo caballorum.

In Burdegalensi autem regione hoc anno gravis caballorum exstitit morbus. Apud villam [*Ed.*, urbem] vero Marciacensem, quæ in hoc termino continetur, subdita ditionibus beati Martini, oratorium est ipsius et nomine et virtutibus consecratum. Denique adveniente supradicta clade, accedebant ad
D oratorium, vota facientes pro equis, ut scilicet, si evaderent, ex ipsis decimas loco conferrent. Cumque his hæc causa commodum exhiberet, addiderunt ut de clave ferrea, quæ ostium oratorii recludebat, characteres caballis imponerent. Quo facto, ita virtus Sancti prævaluit, ut et sanarentur qui ægrotaverant, et qui non incurrerant, nihil ultra perferrent.

CAPUT XXXIV.

De lue quæ cum vesicis fuit.

1098 Superiore quoque anno gravissime populus

[a] Rom., *macularet redemptionis sacræ, resumptionis nostræ.*

[b] Perseverabat adhuc sæculo IX pia hæc consuetudo, qua fideles a vesperis Sabbati labori manuum parcebant ob reverentiam subsequentis Dominicæ, ut patet ex Miraculis sancti Theoderici abbatis Remensis in sæc. I Benedictino, pag. 621.

Turonorum a lue valetudinaria vastabatur. Erat enim talis languor, ut apprehensus homo a febre valida, totus vesicis ac minutis pustulis scateret. Erant autem vesicæ albæ cum duritia, nullam habentes mollitiem, nisi tantum dolorem nimium inferentes. Jam si data maturitate crepitantes cœpissent defluere, tunc adhærentibus corpori vestimentis, dolor validius augebatur : in qua ægritudine nihil medicorum poterat ars valere, nisi cum dominicum adfuisset auxilium. Multi enim de basilica sancta benedictionem petentes, opem merebantur. Sed quid de plurimis memorare necesse est, cum id meruerint cæteri, quod unam vidimus meruisse ? Uxor ergo Eborini comitis, cum ab hac lue detineretur, ita his operta vesicis est, ut neque manus, neque plantæ, neque ulla pars corporis ejus remaneret vacua, sed et ipsi quoque oculi ab his continebantur obtecti. Cumque jam in discrimine mortis haberetur, sancti sepulcri benedictionem expetiit. Tunc transmissum est ei de aqua, qua beati tumulus est in Pascha Domini ablutus (*Vid. supra, lib.* II, *c.* 51). Denique delibutis ex ea vulneribus, ipsa exinde potum sumpsit ; mox igitur restincta febre, sine dolore decurrentibus vesicis, sanata est.

CAPUT XXXV.

De duobus paralyticis, et uno cæco sanato.

Sed quoniam multæ virtutes sunt, quas orbis totus experitur, de quibus ad nos nec minima, ut opinor, pars attingit, vel illa quæ vicinitas experitur indicemus. Invitatus itaque Badegisilus [a] Cenomanorum episcopus, ad quemdam locum diœcesis suæ venit, ad basilicam beati Viri et nomine et reliquiis consecrandam. Celebrata solemnia [b], invocantes sancti Martini **1099** nomen, duo paralytici gressum, cæcusque unus visum recepit.

CAPUT XXXVI.

De Augusto contracto.

Augustus [c] autem quidam civis urbis Turonicæ, dum nimio renum dolore laborat, contractis pedibus et prope ad ipsos renes redactis, pessime debilitatur: in qua infirmitate per duorum annorum curricula laboravit. Deinde a suis commonitus basilicam Sancti expetiit, ibique per septem dies jejunans et orans, dempto dolore, directisque pedibus, sanus abscessit.

CAPUT XXXVII.

De puella muta.

Hoc tempore et mulier quædam, dum discedentibus paribus, solo tantum remansit ad telam, apparuit ei sedenti umbra teterrima, quæ arripiens illam [*Al.*, puellulam] trahere cœpit. At illa vociferans et plangens, cum nullum aspiceret auxilium, viriliter tamen resistere conabatur. Post decursa vero duarum aut trium horarum spatia, regressæ mulieres reliquæ, invenerunt eam semivivam humo jacentem, nihil penitus loqui posse. Innuebat quidem illa manu : sed nihil eis intelligentibus, hæc muta permansit. Umbra vero, quæ ei apparuerat, in tantum hominibus domi illius insidiata est, ut relinquentes locum, alio commigrarent. Postea vero, duorum aut trium mensium diebus decursis, ad basilicam puella veniens, eloquium meruit recipere. Sicque cuncta quæ pertulerat ore proprio enarravit.

CAPUT XXXVIII.

De diacono Catalaunensi.

Interea Catalaunensis diaconus, ut mos illi genti est, aliis matutinales gratias celebrantibus, cum potum hauriret, oculorum amissione multatur ; recognoscensque reatum suum, et se non dignam proposito suo rem gessisse, suspenditur a cibo potuque, pernoctans in vigiliis, orationibusque insistens. **1100** Interea dum hæc ageret, fama, quæ totum late compleverat orbem, ad ejus aures usque pervenit, esse scilicet apud Turonis Martinum antistitem, ad cujus sepulcrum sæpe talium infirmitatum clades depulsa quiesceret. Nec moratur diaconus, sed illico iter institui jubens, ad basilicam sanctam non dubius de virtute beati Viri pervenit, ibique prostratus solo, orationi subnixus, die tertia apertis oculis lumen recepit. Ego vero dum cautius nitor extorquere veritatem, cur ei hæc evenissent, hæc ab eo didici. Ante hos, inquit, septem menses, dum, commoto matutinis signo, ecclesiam peterem, obviam habui unum amicorum meorum ; in cujus amplexus et oscula ruens, sciscitari cœpi, si cuncta domi prospera reliquisset. Tunc revocatus a via, potum cum eodem haurire cœpi. Postquam autem charitatem per pocula explevisse visum est, vale dicto abscessit. Quo abeunte, tanto oculi mei glutino conjunctis palpebris adhæserunt, ut eos nullatenus aperire possem. Denique cum in hac infirmitate tristis abirem, desiderium habui sepulcrum beati Antistitis visitare : die autem tertio postquam veni, cum ejus sepulcro assisterem, subito febris magna oculos meos arripuit. At ego ingemere vehementer cœpi, et Sancti auxilium fortiter deprecari : illico autem erumpens ex oculis meis sanguis noctem pepulit, diemque reduxit. Hæc nobis diaconus effatus, incolumis remeavit ad propria.

CAPUT XXXIX.

De muliere contracta et cæca.

Erat etiam mulier quædam cæca, quæ contractis retrorsum manibus ac pedibus, cum parentum solatio celebrare beatam festivitatem gloriosi Antistitis expetivit. Quæ cum die tertia post decursam festivitatem ad domum redire cuperet, prostrata in sancta basilica orare cœpit, ut ei Dominus solitam misericordiæ suæ opem dignaretur ostendere. Quod dum cum lacrymis peteret, illico directis manibus,

[a] De ejus electione vide lib. VI Historiæ cap. 9.

[b] Sic Mss., casuum mutatione Gregorio familiari. Clar. habet, *post celebrata*, etc. Colb. tut., *celebratis*, etc. Editi, *ubi autem celebrat solemnia*.

[c] Mss., pro more scribendi eorum temporum, *Agustus*.

ac pedibus stabilitis, ad sanctum adducta sepulcrum, gratias pro accepta sospitate peregit. Post hæc rogat se deduci ad ostium, ubi prostrata iterum dicit
1101 suis: Non hinc consurgam, nisi prius mihi oculorum lumen reddat, qui pedum manuumque restituit usum. Hæc ea dicente, subito energumeni torqueri se proclamant, et Martini adesse præsentiam confitentur. Sed cum diabolus, qui ab initio mendax est (*Joan.* VII, 44), ad credendum minime admittatur, rebus tamen ipsis beati Viri præsentia declaratur Nam femina hæc, quæ paulo ante directa fuerat, nunc illuminata, adesse beatum Antistitem approbavit.

CAPUT XL.

De paralytico sanato.

Modico autem succedente spatio, jacebat paralyticus unus in grabato, qui ex Biturico plaustro devectus advenerat. Ipse etiam pari modo virtute beati Antistitis visitatus surrexit incolumis, suisque redditus gressibus, parentum [a] spectante caterva, sanus excipitur.

CAPUT XLI.

De catenis super puellam confractis.

His diebus puella quædam, jam ex libertis [b] parentibus procreata, a filiis patroni, confracta libertate, ad jugum servitutis addicitur : unde factum est ut illa non acquiescente injustis dominis quidquam operis exercere, catenis et compedibus vinciretur. In qua custodia dum aliis beatam festivitatem expetentibus resideret, flens et ejulans, cur non interesset beatæ festivitati, subito trabs in qua pedes ejus arctati erant scinditur; et hæc quasi jam libera, nexa quidem catenis, elapsa beatam basilicam expetivit. Verum ubi primum pedes ejus sacra limina contigerunt, statim confractæ catenæ ceciderunt a collo ejus ; et sic incolumitate pariter libertateque donata est.

CAPUT XLII.

De libro Vitæ ejus inter flammas salvato.

1102 Quid si ad ipsa beatæ Vitæ scripta recurram? Nunquid non erit admirabile, quod sacer ille hujus historiæ liber circumdatus flammis, nec adustus est, nec consumptus? Monachus igitur Majoris monasterii ex jussu abbatis ad cellulam [c] aliam, quasi aliquid operaturus, accessit, ac, pro salute animæ ac vitæ correctione, librum vitæ beati Antistitis detulit secum. Adveniente vero nocte, in lectulo se diuturno oppleto stramine collocat, librum ad caput locans. Cui dormienti apparuit vir per somnum, dicens : Noli dormire in his paleis, sanguine enim aspersæ sunt. Credo ego, ut mortalitas habet, aliquod in his facinus perpetratum, et ob hoc non pateretur Vir beatus verba laudis suæ inibi volutari. Facilis [d] autem prima visio viro fuit, nec secunda commonitio valuit : tertia autem terribiliter monachum quatit. At ille surgens, et ad operam diluculo progrediens, puero jubet ut paleas a lectulo detractas igne consumeret, nihil de libro commemorans. Puer vero ignarus inter paleas apprehensum librum foras ejecit, et ignem accendit. Quibus in favillam redactis, cum nihil aliud nisi cineres remansissent, apparuit liber illæsus, de quo non littera [*Colb. tut.*, latera], non unum, ut veritas habet, folium est consumptum. Ita virtus divina custodire dignata est alumni quodammodo proprii laudes, ut librum ejus flamma non ureret, quem aculeus concupiscentiæ in hoc sæculo non adussit. Sed ne cui incredibile videatur, Codex ipse apud nos [e] usque hodie retinetur.

CAPUT XLIII.

De duobus pueris sanatis.

Denique cum quadam vice iter ageremus, duo pueri de custodibus
1103 equorum ægrotare cœperunt : et unus quidem eorum valetudine alter dysenteria laborabat. Utrumque tamen febris valida retinebat, lassatique taliter erant, ut nec super dorsa caballorum possent impositi sustineri Extractum autem pulverem, quem de sepulcro Sancti abstuleram super capsellam, delutumque aqua ipsis haurire præcipio. Mox compressa febre, restinctoque dolore, uterque convaluit.

CAPUT XLIV.

De Malulfo contracto.

Inclyta sunt enim miracula quæ quotidie Dominus ad laudem Antistitis sui operari dignatur, et, ut sæpe testatus sum, hæc a me imperito narrari non possunt : tamen, ut ipsa imperitia præstat, elucubrabuntur, ne occuli [f] videantur. Malulfus [g] quidam, Turonici territorii civis, ægritudine sæva compressus, lectulo in suo anhelus occubuit; ex quo tabescens incommodo, manibus pedibusque contrahitur, Quinque vero annorum curricula in hac debilitate sustinuit. Sexto denique anno ad Sancti basilicam se efferri deposcit : in qua orationi decumbens, perdita debilitate, sospitatem meruit adipisci.

CAPUT XLV.

De alterius manibus directis.

Et ne ob hoc cuiquam quæ referuntur videantur incredibilia, quia singulorum nomina non sunt in paginis prænotata, facit hoc hæc causa, quia cum a Sancto Dei incolumitati fuerint redditi statim

[a] Editi 2, *consanguineorum.*

[b] Quidam Codices scripti cum Editis, *ex liberis.* Sed melior est nostra lectio, quæ est vetustiorum codicum Et quidem istius puellæ parentes non erant liberi, scilicet taliter nati, sed servi, qui libertate fuerant donati, atque ejusmodi homines *liberti,* quasi *liberati* dicebantur. Id patet quod filii *patroni,* id est ejus qui eos libertate donaverat, puellam iterum in servitutem redigere conabantur.

[c] Id est villam, seu, ut hodie dicimus, prioratum aut præposituram.

[d] Id est, *futilis,* seu *vana,* ut ex compluribus aliis Gregorii locis patet.

[e] Rom., *nobiscum.* Ed., *index ipse nobiscum.*

[f] Sic Mss. Editi vero, *ne contemni vel oblivioni tradi videantur.*

[g] Gat. *Palulfus.* Ed., *Madulphus.*

edunt: et aliquoties ita clam redeunt, ut, si dici est, a nemine videantur. Cumque rumor surrexit ti Antistitis apparuisse virtutem, vocatis ad nos todibus ædis, quæ sunt acta cognoscimus: no-ia tamen non semper ab his discimus. Illos vero umque nominatim scribimus, quos videre potue-us, aut quos ipsi discutimus. Venit ad festivita-vir quidam ex Biturigo manibus debilis, cujus ti in palma erant defixi in tantum, ut putaretur
04 vermibus scatere. Sed celebrata solemnitate, ectis ambarum manuum digitis, incolumitati do-us est; viditque eum omnis populus sospitem euntem. Cui causa debilitatis ex hoc contigit, d sepem segetis die Dominico componere vo-sset.

CAPUT XLVI.

De muliere cujus brachium contraxerat.

Iulier ex Pictavo territorio erat, cujus brachium tractis nervis emarcuerat. Ad sepulcrum autem ti Viri veniens, ac in oratione vigiliisque perno-is, brachium suum sanum retulit: sed illico a iinis in servitio mancipata, eadem incurrit. Re-titur iterum, et sanatur. Tunc venientes domini s, et eam abducere nitentes, accepto de rebus cti pretio, quieverunt, et ita hæc libertati dona-.

CAPUT XLVII.

De eo qui pro debito tenebatur.

lisce diebus cum quidam pro dissolvendo debito, d in necessitatibus suis contraxerat, interpella-ir, nec esset virtus atque facultas ad reddendum e mutuaverat, in carcere coarctatur. Denique n videret creditor quod ei nihil extorquere posset, a nihil habebat, nec esset qui ei manum miseri-diæ porrigeret, arctius eum in vincula constringit, gatoque cibo ac potu dicebat: Ego te faciam ad nium documentum fame tabescere, donec omnia das. Hæc autem cum agerentur, sancti Antistitis quiæ, quæ in Suessionicum pagum ferebantur, plateam præteribant. Auditis itaque vinctus llentium vocibus, oravit ut eum virtus Antistitis cti visitaret: statimque dissolutis ligaminibus, lo retinente, basilicam sanctam ingreditur. De-c a devotis redemptus, a nexu debiti absolutus .

CAPUT XLVIII.

De cæca illuminata.

1105 Factum est etiam in una festivitatum mulier quæ, perdito lumine, in cæcitate durabat, litis Sancti viri miraculis, alacri devotione basili-n ejus expeteret. Prostrata autem super aridam mum ante sepulcrum, mox ut orationem fudit, lu-n recipere meruit.

CAPUT XLIX.

De paralytico omni corpore debile.

n hac solemnitate advenit puerulus oculorum ob-ibus clausis, aurium aditibus oppilatis; oris offi-A ciis obstructis, manuum usibus perditis, pedum gressibus condemnatis. Quid plura? ita erat omnium membrorum usu præmortuus, ut solo spiritu palpitaret. Ut autem locum sanctum attigit, omni prorsus debilitate submota, cum gratiarum actione sanus abscessit.

CAPUT L.

De presbytero a frigoribus sanato.

Lupus Burdegalensis urbis presbyter quodam tempore graviter a quartano typo vexabatur, ita ut accedente febre, neque cibum, neque potum sumere posset. Interea advenit festivitas sancti Martini antistitis. At ille celebratis cum reliquo clero [*Ed.*, populo] vigiliis, mane præcedit omnes, et ad basili-B cam Sancti festinat. Dum autem properat, obvium habuit Judæum, et eo inquirente quo pergeret, respondit: Typum quartanum incurri, et nunc ad basilicam Sancti propero, ut me virtus ejus ab infirmitate hac discutiat. Qui ait: Martinus tibi nihil proderit, quem terra opprimens terreum fecit, et tu incassum ejus ædem expetis. Non enim poterit mortuus viventibus tribuere medicinam. At ille despiciens verba serpentis antiqui, abiit quo cœperat, et prostratus coram sanctis pignoribus orationem fudit, reperitque ibi duas candelulas ex cera et papyro formatas. Quibus assumptis, **1106** ad domum exhibet, illuminatisque eis, favillam papyri cum aqua munda hausit, moxque sanitatem recepit. Judæus vero ab hac infirmitate correptus, per anni spatium ventilatus est; sed mens iniqua neque tormentis mutari potuit C unquam.

CAPUT LI.

De infantulo Cardegisili filio sanato.

Cardegisilus [a] vero Santonicæ urbis civis, cognomento Gyso, susceptis nobis ad domum suam, invitat ad oratorium quod mater ejus ædificatum beati Martini reliquiis consecravit. Denique cum expleta oratione solliciti essemus si ibidem virtus sancti Antistitis ostensa fuisset, respondit: Ante annum tertium puerulus iste filius meus, quem coram cernitis, cum adhuc penderet ad matris papillam, incommode agere cœpit, ac per triginta dies aut eo amplius, inter manus non sine labore deportabatur, donec ita addictus est, ut nec mamillam valeret sugere, D nedum alium capere cibum. Deficiente autem eo, jam die sexto postquam gravius agere cœpit, deposuimus eum ante altare flentes, atque ejus obitum præstolantes. Ego autem dolorem non ferens, discessi a domo, mandans mulieri ut cum obiisset, statim sepulturæ eum locaret. Flente autem genitrice, jacuit infans usque ad vesperum; cadente autem sole elevat vocem suam, dicens: Dulcissima soror, ubi es? Sic enim genitricem, ut blanditia infantium habet, vocitare solitus erat. At illa accurrit, dicens: Adsum, fili dulcissime. Susceptoque eo in ulnis, et mox porrecta papilla, hausto lacte protinus convaluit.

[a] Laud., *Chadegisilus*; alii, *Chardegysilus*.

CAPUT LII.

De clerico dysenterico.

His diebus quando nobis hæc relata sunt, unus clericorum nostrorum ventris fluxum incurrit cum febre, ac nimiam defectionem stomachi ; et quæ projiciebat per inferiorem partem, pars maxima cruor erat. Et ea causa eum magis affecerat, quia cibum quem accipiebat, invalescente **1107** nausea, statim rejiciebat : sed protinus, ut de sepulcri pulvere bibit, omni infirmitate dempta, firmatus est.

CAPUT LIII.

De appenso absoluto. Item de alio.

Sed nec hoc silendum putavi, quod sæpius in mortem præcipites, extensa pietatis dextera, sublevavit. Denique Genitoris civis nostri [*Ed.*, denique B noster] servus a judice pro furti scelere comprehensus, patibulo adjudicatur. Qui dum duceretur, nomen beati Antistitis invocabat, dicens : Libera me, sancte confessor Martine, ab imminenti periculo. Appensus igitur ac solus relictus, commoto subito vento, audivit vocem dicentem : Liberemus eum. Et ecce a quatuor partibus cœli concussus stipes qui hominem sustentabat, cum immenso cespite in modum arboris eradicatæ a terra divellitur, et sic homo morti deditus redivivus erigitur. Alius quoque [a] qui multa fecerat scelera, et, compunctus a Deo, pœnitentiam pro malis quæ gesserat agebat, apprehensus sine causa, simili nece damnatur, invocans semper sancti Confessoris auxilium. Qui cum appensus fuisset, disruptis vinculis illæsus ad terram ruit. Sed mala C mens hominum iterum appendit quem Deus eripuit. Quod audiens abbas monasterii a loco proximi, currit ad comitem, rogaturus pro eo ; erat enim longe exinde quasi tribus millibus, obtentaque cum eo rei hujus vita, rediit, vivumque reperiit. Quo a suspendio deposito, adduxit ad monasterium profitentem atque dicentem : Quia sensi virtutem sancti Martini qui me eripuit.

CAPUT LIV.

De muto sanato.

Erat enim homo infra terminum ipsius Turonicæ urbis, ex vico montis Laudiacensis [b], et homo ille erat natura simplex, nexus vinculo conjugali. Cui cum conjuge quiescenti nocte media pavor exoritur, exterritusque ac de lectulo exsiliens, dum per **1108** D hospitiolum suum vagatur trepidus, vocis perdidit famulatum. Nec moratus, indicat nutu conjugi ut eum ad Sancti basilicam exhiberet. Qui adveniens, dum ante beatum sepulcrum per sex assidue decubat menses in oratione, absoluta lingua, eloquium sicut antea habuerat, recipere meruit virtute beati Antistitis.

CAPUT LV.

De muliere cujus manus contraxerat.

Mulier Transligeritana in die Dominico cum ope- A ram exerceret, quam in die illo fieri Patrum inh auctoritas, manus ejus contracta diriguit, digit in palmam defixi sunt. Quæ dum doloribus cru retur, ad sanctam ædem Confessoris accessit ; vo que, ut si ab hac sanaretur infirmitate, nullum deinceps in hac dominicæ resurrectionis ageret quod illi diei esset incongruum : statimque an digitis a palma, manu directa discessit.

CAPUT LVI.

De muliere contracta et cæca.

Magna est enim pietas Confessoris, quæ sic ar insipientes, ut ponens vitium ante oculos, redda posterum emendatos. Pro hac causa mulier alia bilitatur. Nam cum die Sabbati post solis occas quod adjacet resurrectionis dominicæ nocti, pa furno collocaret, brachium ejus dolore quat Post injectum alium et tertium panem, manus in lignum quod tenebat cœpit astringere : intelligen mulier divinæ se virtutis judicio condemnari, ve ter palam quam tenebat abjecit : nihilominus effugere potuit pœnam. Nam ita manus ejus gravi dolore contractæ sunt, ut ungulæ in ipsa gerentur palma. Ex hoc nullius medici se cre posse fomento sanari, Beati basilicam expet ibique fideliter orans, directis manibus, sa discessit ; vovitque ut per singulos menses, una domada ad **1109** sanctum templum veniens, beat [c] Deo et beato Antistiti deservire. Quod unum annum eam observasse manifestissime co tum est. Post annum vero intermissa unius me hebdomada, non accessit ad sanctam basilicam. denti vero in hospitiolo suo oculus ei a dolore tra gitur : illum autem comprimens perdidit, et quoque dolere cœpit extemplo. Ita in unius l momento cæca ab oculis ambobus efficitur. mora, confessa culpam ad præsidia nota confu ibique orationem suppliciter fundens, ac pœniten pro negligentia compuncte agens, die octava, guine ab oculis profluente, illuminata est.

CAPUT LVII.

De cæco illuminato.

Hominis cujusdam oculi crassa caliginis nube tecti, quodam glutino conjunctis palpebris fu obserati, et quod supererat viro, magnis dolo tenebatur. Quid plura ? Festivitatem Sancti cun liquis devotus expetiit, attente exorans ut a vi beati Antistitis visitari mereretur in die solemni Sed sacra solemnia prævenit potentia Confes ostendens se adesse populis, cum tenebras pe lumenque refudit. Igitur ante diem tertium fe tatis, hoc in atrio quod absidam corporis amb orante, subito aperti sunt oculi ejus, et aspicien cem videre meruit. Quod cum his qui aderant gratiarum actione narraret, dictum est ei ut s

[a] Gat. hic caput dividit, proindeque deinceps capitum numeri non concordant, licet eadem narrentur.

[b] Ibi Perpetuus ecclesiam in honorem sancti Laurentii construxit. Vide notas in cap. ult. lil Historiæ.

[c] Laud., Colb. tut., etc., *debeat deservire.*

orationem funderet, ut cœptam virtutem beatistes celerius adimpleret. Tunc prostratus cum in lacrymas prorupisset, firmatis oculis, incolumis surrexit.

CAPUT LVIII.

lytico et duobus cæcis sanatis, et duobus energumenis emundatis.

diem vero tertium hujus solemnitatis, erat paralyticus hoc in loco exorans, cui debilitas causa, ut ipse enarravit, evenerat, quia dum ner parvulus, et **1110** cum reliquis pastoecorum in campo custodiam gereret, super quemdam obdormivit; aliis quoque ad merecedentibus, hic solus remansit. Tandemque a somno, dum consurgere nititur, doloribus ur. Mox membris omnibus contractus, ac rextrorsum brachiis, contractis in poplite nerraneis ad crura deductis, cum nulla esset virdi, immensæ ab eo lacrymæ cum magnis voIluebant. Reversis autem sociis ad visenda hic ejulans invenitur. Dehinc parentum ulnis domui restituitur. Post dies vero paucos cum er a doloribus laxaretur, mendicis quibusdam is est, cum quibus per decem aut eo amplius egiones urbesque circumiens, ad hanc quotivitatem adveniens, membris omnibus solist. Duo eadem die illuminati cæci, duo enerad sepulcrum Antistitis emundati sunt.

CAPUT LIX.

De puero febricitante.

scens quidam ex nostris, nocturnis febribus ur in tantum, ut ab hora diei octava usque inum secunda diei hora, nullam æstuandi posset accipere. Erat enim ei et horribilis ibus, nec quidquam unde confortaretur, ac-. Dolor etiam sævus membra omnia quatieet pallor genas obsederat. Dumque sic inter erretur parentum ut æger, ægre obtinere poad sepulcrum beati Antistitis deferretur. allatus, ut de sacrosancto tumuli pulvere otum sumpsit, mox ab hac benedictione, fuverso dolore, febris exstincta est. Nec mora, digestionum loca puer expetit, deducitur in ventris purgandi gratia. Verum ubi voluntaflatu impellente profudit, statim duo vereo in modum serpentum processerunt: qui eri oculis hominum videbantur, ut vivere pu-: His ergo ab eo digestis, illico ad plenum

A sanatus est, et cibum, ut solitus erat, hausit et potum, ruborque genis, fugato pallore, **1111** redditur, membrisque omnibus solidatur.

CAPUT LX.

De his quæ in meo itinere gesta sunt.

Opportunitatis causa nuper exstiterat ut ad visitandam genitricem meam in territorium Cavillonensis [b] urbis adirem. Sed metuens superventuras infirmitates, de hoc pulvere, id est sepulcri beati Antistitis auferre, et mecum deferre præsumpsi, scilicet ut cum quempiam nostrorum morbus aliquis invasisset, virtus Sancti ope consuetudinaria subveniret. Ubi igitur ad matrem accessi, protinus unum puerum
B febris cum dysenteria arripit, atterit et consumit, ita ut negato usu vescendi, de solis febribus aleretur. Die tertia cum hæc agerentur, et ad me perlatum fuisset, delibutum [c] pulverem ad bibendum porrigo moribundo, statimque, fugata febre sedatoque dolore, convaluit. His diebus a Verano antistite [d] audivi, quod quodam tempore dum typi quartani æstu ureretur, expetita beati Martini basilica, quæ in loco illo erat, celebrata vigilia sanatus fuit. Nos vero ex hoc itinere Arvernum venientes, reperimus Avitum episcopum a tertiano typo ita graviter concuti, ut etiam si aliquid cibi sumeret, statim rejiceret: sed de hoc pignore potu sumpto, calcata febre roboratus est. Duos ex pueris nostris valetudinaria **1112** febris invaserat, omnesque membrorum juncturas, ut
C ex hoc contagio plerumque assolet, dolor sævus obsederat: sed ab hac benedictione potati, sanati sunt. Ego ipse in hoc itinere cum dolorem dentium graviter sustinerem [*Rom.*, sentirem], et jam non solum ipsi dentes, sed omne caput venarum pulsibus, ac dolorum spiculis figeretur, ac tempora valide prosilirent, hoc præsidium expetii, et mox dolore compresso convalui. O theriacam inenarrabilem! o pigmentum ineffabile! o antidotum laudabile! o purgatorium, ut ita dicam, cœleste, quod medicorum vincit argutias, aromatum suavitates superat, unguentorumque omnium robora supercrescit! quod mundat ventrem ut agridium, pulmonem ut hyssopus, ipsumque caput purgat, ut peretrum. Etiam non solum membra debilia solidat, sed, quod his
D omnibus majus est, ipsas illas conscientiarum maculas abstergit ac levigat. Sufficiant ergo hæc huic libello quæ indita sunt. Tamen si adhuc miracula cernere meremur, placet ea alteri libello inseri, ut ea quæ ostenduntur, non occuli, sed magis voci-

ss. omnes, excepto Clar., qui cum Edit. habet *potuit.*

habent omnes Mss., præter unicum Clarom. et cum Editis, *Cabilonensis,* unde visum est hic designari Cabillonum Burgundiæ urbem, *hâlons-sur-Saône,* cum certissimum sit Grehic de Cavellionensi, seu Cavellicensi, aut nsi urbe, vulgo *Cavaillon,* loqui, quæ urbs elatensi, nunc Avenionensi metropolitano Et quidem Veranus episcopus, quem infra Gregorius laudat, Cabellicensis, non Cabilonensis episcopus fuit, atque tunc temporis duæ istæ urbes Burgundiæ regno attributæ erant. Legesis Cointium ea de re disserentem, et confer ea quæ observavimus ad cap. 31 lib. VIII, et ad cap. 4 lib. IX Historiæ, ubi viri eruditi rationes auctoritate Codicum mss. confirmavimus.

[c] Sic Rom.; alii, *cum hæc audissem, delutum.* Bal., *delibutum.*

[d] Episcopus fuit Cabellicensis, ut mox dicebamus.

bus debeant propalari. De cætero vero virtutem ejus A deposcimus, ut qui talia præstat ex tumulo, nos jam a peccatis Deo mortuos suscitare dignetur mortis istius de sepulcro, ut in illo resurrection nostræ tempore nobis obtineat indulgentiam provehetur ad coronam.

Explicit liber tertius.

LIBER QUARTUS.

Prologus.

1115 Saluberrimo nos hortatu Propheta admonet, dicens: *Honorandi sunt amici tui, D* CXXXVIII, 17). Nihilominus et in alio psalmo : *Qui timentes Dominum magnificant* (*Psal.* XIV, 4), b copulantur domus æternæ. Ergo perspicue patet intellectui humano quod admoneantur quique n immunes crimine, verumetiam noxialis criminis malo dediti, cultum reverenter reddere amicis res non solum in præsenti sæculo tribuit beneficium, verumetiam præstat et refrigerium in fut cum sæpe videamus virtutum insignia prodire de tumulis beatorum, non immerito commonemur eis honoris reverentiam impendere, a quibus non desistimus infirmitatum remedia flagitare. Quo cibus et ipsam peccaminum remissionem non dubitamus adipisci : et non modo hanc mereri, infernalibus suppliciis eorum interventu salvari. Confidimus enim quod sicut hic morborum gen cant, ita illic sævas tormentorum pœnas avertant; et sicut hic mitigant febres corporeas, ita il guant æternas; et quomodo **1116** hic lurida lepræ ulcera sordentia mundant, ita illic delictorum mundari suo interventu obtineant; ac sicut hic mortuorum cadavera ad vitam resuscitant, ita ill sepultos, ex Acheronticis stagnis manu injecta erutos vitæ æternæ restituant. Quocirca dum un lætificatur in gaudio proprio sub patrono, tunc impensius honorem reddit debitum, cum se se infirmitate qua detinebatur ejus virtute mundatum : sicut nunc de beato ac toto orbi peculiar Martino antistite et nos et innumeri populi sunt experti : et utinam ignavia mentis nostræ p eum [a] sic venerari, sicut decet amicum Dei, qui tantis nos morborum oppressos generibus p restituit sanitati.

[a] Hic desinit Ms. Colb. Tutelensis, cæteris a Codice avulsis. Habetur tamen in eo hujus libri capitum in

CAPUT PRIMUM.

De dolore ventris mei.

Nuperrimo autem tempore ventris dolorem incurri. Et licet non usquequaque dabat solutionem, tamen doloris malum in illis intraneorum flexuosis recessibus vagabatur. Adhibui, fateor, sæpius balneas atque res calidas **1117** super ipsas alvi torturas ligari faciebam, sed nihil mederi poterant infirmitati. Sexta etenim dies illuxerat, quod magis ac magis dolor invalescebat, cum mihi venit in memoriam, ante paucos annos, sicut in libro secundo hujus operis continetur scriptum (*Cap.* 1), me ab hoc dolore C Sancti virtute fuisse sanatum. Accessi temerarius [a] ad locum sepulcri, projectusque solo orationem fudi, atque secretius a pendentibus velis unum sub vestimento injectum filum, crucis ab hoc signaculum in alvo depinxi : protinus dolore sedato, sanus abscessi.

CAPUT II.

De lingua et labiis meis.

Quodam vero tempore lingua mihi graviter irri- B guerat, ita ut plerumque dum loqui velle tire me faceret, quod non mihi sine impro Accessi autem ad tumulum Sancti, ac p cancelli linguam impeditam traxi: protin compresso convalui. Intumuerat enim val tum palati impleverat antrum. Deinde pos tium labium mihi exsilire graviter cœpi iterum quærere sospitatem ad tumulum labio [b] a dependentibus velis, protinus stetit sus. Et credo mihi hæc ex abundantia evenisse : non tamen sanguinem minu propter Sancti virtutem. Nullam tamen molestiam fecit hæc causa.

CAPUT III.

De puero a febre sanato.

Denique puerulus parvulus gravabatur exesis membris, cum nullum acciperet cib erat ut spiritum exhalaret. Cucurrit ad cum lacrymis: cui ego indicavi ut, delatu licam, super eum nocte tota vigilaret. Qu cisset, statim puerum sanum per virtu Antistitis recepit.

[a] Editi duo : *Accessi haud temerarius.*

[b] Sic Clar. Alii vero, *tactusque*, aut *tactam*

CAPUT IV.

contracto, et cæca, et tribus energumenis.

3 Ad festivitatem vero quæ mense quinto ur, adveniens quidam, cujus digiti in pal- ontraxerant, oratione facta digitis directis t. Mulier vero cæca post octo annos, pro- olo coram Sancti sepulcro, illuminatis oculis, it in locum suum. Tres tunc energumeni virtute mundati sunt.

CAPUT V.

De servo Theodulfi.

nno (*An.* 588), id est Childeberti regis 13, ad item quæ de beato ejus transitu celebratur, ervus Theodulfi civis Turonici, custos suillæ [a], n nocte circa gregem creditum excubaret, ne am ex eo aut bestia raperet, aut fraus furis t, oculis subita caligine interfusis, lumen Qui per sex annos in cæcitate durans ad stivitatem advenit ; post tertium vero diem, virtute illuminatus, a domino est dimissus. is.

CAPUT VI.

De multis infirmitatibus sanatis.

o quoque 14 regis supradicti (*An.* 589), adve- solemnitate Sancti, duodecim paralytici di- tres cæci illuminati, quinque energumeni ati sunt. Adfuit huic festivitati et Aredius, icinæ urbis abba, cujus in superioribus libellis imus [b], per quem Dominus paralyticam unam, er octo annos carrucæ superposita in atrio Confessoris decubuerat, directis vestigiis, re- vit Nam asserebat ipse vir Dei sensisse se beati Martini manum, cum infirmæ membra, to signo crucis, tactu salutari palparet. Adve- tiam in hac festivitate et Florentianus **1119** cum Romulfo [c] palatii comite. Quibus non admiratio fuit de gloria Confessoris, per quem us talia nunc miracula dignatus est operari.

CAPUT VII.

De uva apud Galliciam.

uia Florentiani majoris memoriam fecimus, b eo didicerim nefas puto taceri. Tempore m causa legationis Galliciam adiit, atque ad is regis præsentiam accedens, negotia patefe- uncta. Erat enim eo tempore Miro rex in civi- la, in qua decessor ejus basilicam sancti Mar- dificaverat, sicut in libro primo hujus operis uimus [d]. Ante hujus ædis porticum, vitium ca- extensa per traduces, dependentibus uvis, picta vernabat. Sub hac enim erat semita, quæ A ad sacræ ædis valvas peditem deducebat. Cumque rex sub hac præteriens orationis gratia hoc templum adiret, dixit suis : Cavete ne contingatis unum ex his botrionibus, ne forsitan offensam sancti Antistitis incurratis. Omnia enim quæ in hoc habentur atrio ipsi sacrata sunt. Hoc audiens unus puerorum, ait intra se : Utrum sint hæc huic Sancto sacrata an non, ignoro. Unum scio quod, deliberatio animi mei est ab his vesci. Et statim, injecta manu, caudam botrionis cœpit incidere, protinusque dextera ejus adhærens cameræ, arente lacerto, diriguit. Erat enim mimus regis, qui ei per verba jocularia lætitiam erat solitus excitare. Sed non eum adjuvit cachinnus aliquis, neque prætigium artis suæ ; sed cogente dolore, voces dare cœpit ac dicere : Succurrite viri B misero, subvenite oppresso, ferte levamen appenso [e], et sancti antistitis Martini virtutem pro me deprecamini, qui tali exitu crucior, tali plaga affligor, tali incisione disjungor. Egressus quoque rex, cum rem quæ acta fuerat didicisset, tanto furore contra puerum est accensus, ut ejus manus vellet abscidere, si a suis **1120** prohibitus non fuisset. Dicentibus tamen præterea famulis : Noli, o rex, judicio Dei tuam adjungere ultionem, ne forte injuriam quam minaris puero, in te retorqueas. Tunc ille compunctus corde, ingressus basilicam, prostratus coram sancto altari, cum lacrymis preces fudit ad Dominum : nec ante a pavimento surrexit, quam flumen oculorum hujus paginam delicti deleret. Quo a vinculo quo nexus fuerat absoluto, ac in basilicam ingresso, rex ele- C vatur a solo, et sic recipiens incolumem famulum palatium repetivit. Testabatur autem major præfatus hæc se ab ipsius regis relatione, sicut actum narravimus, cognovisse. Sic enim gloriosus Pontifex suam illustrat urbem miraculis, ut deesse non sentiatur alienis.

CAPUT VIII.

De basilica Sancti apud urbem Santonicam.

Præsenti vero anno, Palladius Santonicæ urbis episcopus, hujus sancti Confessoris reliquias petiit. Construxerat enim in ejus honorem basilicam, quam his pignoribus consecravit, meruitque ibi suscipere miracula quæ sæpius urbs propria habet experta. Nam post duorum aut trium mensium curricula, litteras ejus accepti, in quibus indicavit tres paralyticos D contractis pedibus advenisse ; qui statim ut in basilicam ingressi orationem fuderunt, directis vestigiis, sanitati sunt redditi. Duo cæci in eo loco lumen recipere facta oratione meruerunt, et amplius quam duodecim a febre frigoritica detenti, depulso tremore convaluerunt.

c Gat., Rom., Laud., Colb. et Clar., id est porcorum; alii Mss. duo, *villæ*. Editi vero,

b. II, cap. 39, et lib. III, cap. 24.

c omnes Mss., et quidem recte, ut patet ex x Historiæ cap. 3, ubi illi duo viri Turonos hoc anno accessisse dicuntur ad census exigendos. mendosa est editorum plerorumque lectio, ubi legitur *Temulpho palatii comite*. Cæterum Florentianus erat major domus regiæ, ut in Historiæ loco laudato habetur.

[d] In cap. scilicet 11, ubi Mironis pater, qui Suevis in Gallecia tunc imperabat, Charraricus appellatur

[e] Codd. duo, *relevamini appenso*. Clar. cum Editis *relevate appensum*.

CAPUT IX.

De duobus dysentericis.

Duo de pueris nostris, clericus scilicet Dagobaldus, et laicus Theodorus, dysenteriam cum febre patiebantur; in tantumque lassati [*Gat.*, laxati] morbo erant, ut non aliter nisi manibus **1121** aliorum, cum digestionis necessitas advenisset, estrato sublevarentur. Sed de sepulcri pulvere hausto, statim convaluerunt.

CAPUT X.

De patenis quas Sanctus exhibuit.

Est apud nos patena colore sapphirino, quam dicitur Sanctus de Maximi imperatoris [a] thesauro detulisse, de qua super frigoriticos virtus sæpe procedit. Nam in accessu febrium quis positus, qui cum B tremore fieri solet, si advenerit [b], et de ea aquam hauserit, mox sanatur. Est et apud Condatensem vicum, alia quoque patena a Sancto exhibita metallocrystallina [c], simile infirmis beneficium præbens, si fideliter expetatur. Bodillo unus de notariis nostris, cum stomachi lassitudine animo turbatus erat, ita ut nec scribere juxta consuetudinem [d] valeret nec excipere, et quæ ei dictabantur vix poterat recensere, tunc cum sæpius verbis increparetur, super hanc beati Viri patenam, quam nobiscum esse diximus, aquam fudit, ipsamque ore transponit. Mox sensui suo redditus, opus officii sagacius quam consueverat, expediebat.

CAPUT XI.

De Bliderico, cui filii non erant dati.

Sed quid mirum, si sensum adversitate turbatum reddat hominibus, qui sæpius sterilitatem in fecunditatem convertit? Bliderieus [e] quidam, Carnoteni territorii civis, accepta uxore, ut dono Dei procreationis suæ prole ditaretur orabat; sed nihil [f] ex ea germinis merebatur accipere. Tricesimus etenim annus curriculum expedierat, uxore sterili permanente, **1122** cum vir saluberrime pro animæ commodo tractans, ait uxori: Ecce sæculum quo utimur prætcriens est, et nulla inter nos soboles gignitur, quæ, nobis deficientibus, congestum laboris nostri debeat possidere. Accedam, inquit, ad basilicam A sancti Martini, et eam faciam hæredem mi liberis abnegatis, vel cum eodem quæ habere possideam in futuro. Consensit mulier sapie prudentis consilio. Nec mora, proceditur ad ba Sancti, fusaque oratione invitat abbatem do cum accedere. Quo accedente, tradidit ei possessionem suam, dicens: Sint hæc omnia sancti Martini ditionem quæ habere videor, tantum exinde utar, ut de his dum vixero ala signatisque rebus cogit abbatem manere ibi. dictu! post triginta, ut diximus, annorum cur in ipsa qua res suas basilicæ tradidit nocte vit uxorem suam, quæ concipiens peperit filiu et deinceps alios habuit. Quod non ambigit virtute Sancti præstitum huic viro fuisse. V tamen non refragavit acceptis filiis promiss homo ille, sed eis alia loca tribuens, quæ p Sancto largitus fuerat confirmavit.

CAPUT XII.

De cæca apud Turnacensem villam.

Apud Turnacensem [g] vero Cenomanici te villam, quæ nunc in ipsius sanctæ basilicæ diti retinetur, mulier quædam diuturna cæcitate d et senio prægravata, ad oratorium villæ ipsiu dens, dum stipem quæreret, ac assidue sancti tini nomen invocaret, quadam nocte Dominic perunt oculi ejus a dolore compungi. Tunc ill strata coram sancto altari, erumpente **1123** guine, lumen recepit. Verumtamen reliquiæ i C loco beatissimorum apostolorum, id est P Pauli, habentur: sed hæc asserebat virtute Antistitis se fuisse sanatam. Verumtamen fid stra retinet in multorum sanctorum virtutibus Dominum operari; et nec illos disjunctos virt quos cœlo pares, miraculis Dominus æquales in terris.

CAPUT XIII.

De manu arida restituta.

Ad festivitatem vero illam, cui Aunacharius tissiodorensis urbis pontifex adfuit, quidam n aridam contractamque detulit, sed post dien tium festivitatis, redintegratam domi reportavi

[a] Is scilicet, qui contra Valentinianum II, Juniorem dictum, rebellavit, quem sanctus Martinus Trevirim D ubi regiam habebat, convenit. De qua re plura apud Severum Sulpicium.

[b] Sic Clar. At Vict., *positus, si cum tremore, ut fieri solet, advenerit*. Cæteri cum Edit., *qui cum... solet, advenerit*, etc.

[c] Editi, *holocrystallina*.

[d] Alii cum Edit., *consuetudinem, nec excipere quæ ei dictabantur poterat*.

[e] Editi cum Clar., *Bledericus*. Vict., *Betidericus*.

[f] Edit., *scilicet quia nihil*.

[g] Editi tres cum Clar., *Torancensem*. Clict., *Turonicensem*. Colb. tut., in indice capitum, *Tornacesim*. Omnes omnino Mss. habent *villam*. Sed hic, et sæpius alias, apud Gregorium, ubi Mss. habent *villam*, Editi *urbem* apposuerunt. Porro hic locus, uti conjicit Valesius in notitia Galliarum, vicus est, vulgo dictus *Tornes*, inter Lavarzinum et Carcerem castrum, situs trans flumen Lidericum aut Lidum, in extremis Ceno rum finibus. Jure reprehendit Chiffl tius in tasi Childerici, cap. 21, Joannem Cognatu putavit Gregorium hic loqui de donatione a Chil facta ecclesiæ Tornacensi in Belgi a secund non minus ipse erravit substituendo *Toron* quo enim pacto Turones in cenomanico te locaret?

[h] Alii, *Annacharius*. Colb. et Vict., *Aunarius*, legitur in Gestis episcoporum Antissiodor., apu beum, tomo I Biblioth. Is laboravit ad tumultu nialium Pictaviensium sedandum, ut refert Gr lib. IX Histor. cap. 41. Compluribus synodis in unamque cum suis presbyteris habuit Antissiodori canones exstant. Obiit anno 605, ut observat Co et sepultus est apud Sanctum Germanum cu prædecessoribus. Inter sanctos relatus, colitur Kal. Octobris.

CAPUT XIV.

De Baudegisilo debili.

udegisilus quidam ex Andegavensis urbis ter-
io, Baudulfi filius, vici Geinensis [a] incola, dum
oris sævi jaculo sauciatur, debilitatus occubuit.
e cum a patre paupere sine operis beneficio pa-
tur, ut basilicæ sancti Martini limina osculare-
patrem lacrymis obortis efflagitat. Qui nec
in navi positum, quia vehi altera evectione non
at, ante pedes Sancti, id est, foris sepulcrum,
a devotus exposuit. Qui per dies aliquot ora-
vacans, et Sancti auxilium poscens, amota de-
te sanitati restituitur, sicque cum genitore
incolumis restitutus est.

CAPUT XV.

De homine qui ceram transmisit.

Ausiensi [c] quoque territorio erat homo, Cœle-
omine, cui multa **1124** erant apum alvearia :
ibus cum examen egressum alta conscendens
competeret, et ille sequens, nullum prorsus
piendi obtineret effectum, prostratus solo sancti
ni invocat nomen dicens : Si virtus tua, bea-
ie Confessor, hoc examen retinere voluerit,
ue ditioni meæ reddiderit, quæ in posterum ex
ocreata fuerint, mel usibus meis sumam, ceram
ad luminaria basilicæ tuæ cum omni soliditate
am. Hæc effatus, cum adhuc terræ decumberet,
a examen apum super unam arbusculam, quæ
erat proxima, decidit et insedit, collectumque
alveare reconditum domi detulit : de quo infra
aut tres annos multa congregavit. Ex quibus
jam amplius quam ducentas ceræ libras aggre-
haberet, rumor hostilitatis obortus est At ille
otum suum perire cerneret, ceram fossa humo
iit. Pace quoque reddita, diaconum nostrum,
m peteret, accersivit. Erat tunc cum eo puer,
enum gravissimum perferebat dolorem. Qui
ens ad virum, et cognoscens ab ore ejus quæ
fuerant, ceram quæ in terra latebat detegi ju-
Puer vero qui dolorem, quem diximus, patie-
, accepto sarculo ut terram foderet, ait : Si tu
ius es, sancte Martine, ad hoc munus hominis
aspiciendum, contingat virtus tua renes meos,
mihi salus cum hanc detexero ceram. Cumque
ssisset sarculo terram, sonuit ossiculum renum
et statim omnis dolor ablatus est ; sicque in-
is cum hac cera beatæ basilicæ præsentatus est.

CAPUT XVI.

De absolutione vincti.

no quidam urbis Turonicæ judici culpabilis
A exstitit, quem in vincula compactum custodiri præcepit. **1125** Advenientibus autem diebus sanctis dominicæ resurrectionis, jussit eum judex in ulterius Ligeris fluvii littus in alia retrudi custodia. Ducebatur ergo non solum catenis colla revinctus, verum etiam post tergum manibus colligatis : cumque ad ripam nominati amnis advenissent, et navigium quo transire deberent præstolarentur, atque ille sancti Martini auxilium incessabiliter flagitaret, visum est repente custodibus, quasi ab aliquo capite verberati fuissent. Protinusque in terram ruunt, ac catenæ quæ vinctum tenebant hominem confractæ sunt, laxatæ vero corrigiæ de manibus solvuntur. Ipse autem liberum se sentiens, decumbentibus adhuc solo hominibus, secessit ab eis, et sanctæ ecclesiæ limen
B ingressus est, sicque a judice relaxatur. Ferebant enim nonnulli his diebus et apud Pictavensem urbem vinctos ab ergastulo carcerali fuisse resolutos. Quod ambigi non potest, quia unius Confessoris [d] virtus utramque urbem sacris potuit illustrare miraculis.

CAPUT XVII.

De puero cæco.

Puerulus parvulus, nomine Leudovaldus [e], servus cujusdam Baudeleifi, de vico Andegavensi, cui Crovio [f] antiquitas nomen indidit ; postquam renatus ex aqua et Spiritu sancto cum reliquis infantibus ludum in platea exercens, ut ætas illa patitur, huc illucque discurreret, subito commotus cum impetu ventus, et pulverem elevans, oculos infantis implevit. Qui cum a cæcitate percussus doloribus cruciaretur, ap-
C paruit aviæ ejus vir quidam per somnium, taliter eam instruens : Vade, inquit, ad basilicam sancti Martini, et recipiet visum puer iste. Nec morata mulier, fide plena venit ad festivitatem beati Viri, recepitque illuminatum virtute Pontificis nepotem suum.

CAPUT XVIII.

De puella cæca.

1126 Hujus etenim urbis territorii puella, Viliogundis [g] vocabulo, simili conditione cæcatur. Dum enim cum reliquis puellulis per stratas villæ ludum exercendo discurreret, venti violentia pulvis elevatus opplevit oculos ejus. Quæ statim doloribus vexata, petiit parentes suos, ut eam ad basilicam sancti Martini deducerent. Quo facto, protinus ut orationem
D pro ea fuderunt, illuminata est. Nobis quoque egredientibus de sanctis missarum solemniis occurrerunt simul præfatus puer atque puella, dicentes se ipsa hora lumen virtute beati Antistitis recepisse. Quod nobis magnum præstitit gaudium credentibus, quod nos virtus beati Confessoris visitare dignata sit.

---

c Colb. et Laud. At Bell. et Clar. habent *Geniensis* *Gennensis*.

emplorum limina osculandi mos est a primis iæ sæculis receptus in Oriente et Occidente. Vide ostomum, homil. 30 in II ad Corinth. ; Prudentium mno de sancto Laurentio ; sanctum Paulin. in 6 sancti Felicis ; Fortunat. lib. IV de Vita sancti i, etc.

c Clar. Alii autem, *Ausciensi*. Bign., *Ansciensi*. Hic procul Asiacum designatur, vulgo *Asay*, cujus nominis complures sunt vici in Turonibus, uti observat Valesius in notitia Galliarum.

[d] Sic Gat. Plerique alii Mss., *quia utriusque Confessoris*. Cæteri cum Editis, *quia Confessoris*.

[e] Colb. tut. et Clar., *Leodowaldus*. Editi, *Lendonaldus*.

[f] Sic omnes Mss. Editi vero, *Cronio*. Vide infra, cap. 23, et, supra, notas in lib. II cap. 43.

[g] Gat., *Juliogundis*. Edit., *Vigiogundis*; et infra, *stratas urbis*.

CAPUT XIX.

De contracto et cæco.

Litoveus [a] autem quidam, ex infantia sua membris debilis, accedente febre cæcatus est: sed ad superiorem veniens festivitatem, directis membris, lumine tamen adhuc dempto discessit Sed cum ad hanc iterum regressus fuisset solemnitatem, exemptis tenebris, lumen ei clarum exoritur [b].

CAPUT XX.

Item de alio cæco.

In hac etiam festivitate et Leudardus [c], servus Emnerii Namneticæ urbis diaconi, cum per sex annos cæcitatis fuisset catena constrictus, ad basilicam accedens, virtute beati Confessoris illuminatus est. Per visionem enim somnii admonitus fuerat ut hujus sancti auxilia flagitaret Antistitis.

CAPUT XXI.

De eulogiis quas Motharius civis Turonicus sustulit.

1127 Quidam de civibus Turonicis, dum ad regis properaret occursum, vas cum vino, unumque panem ad sepulcrum una mansurum nocte deposuit, ut scilicet in itinere positus hoc haberet salutis præsidium. Quibus exinde assumptis, iter carpere cœpit. Factum est autem ut metatum requirens, hominis cujusdam ingrederetur hospitium, depositisque sarcinis, mulier quæ habebat spiritum immundum, beati Martini adventum vocibus immensis annuntiare cœpit, et dicere : Quid nos persequeris, Sancte? quid nos crucias, serve Dei? Tunc hospes ille qui venerat, accepto calice, paululumque vini de illo vase auferens, frustum benedicti panis [d] effractum posuit in eo. Quod ubi mulier illa quæ debacchabatur accepit, mox, cum sanguine ejecto dæmonio, salvata est. Alia in eodem loco mulier quæ diu a frigore [*Al.*, a frigoribus] febrium ægrotabat, accepto ab hac benedictione modico, mox ut sumpsit, sanata est.

CAPUT XXII.

De contracto directo.

Silluvius [e] incola Bajocassinus cum in rure positus operaretur quiddam, commoto vento, pavore perculsus, tremere cœpit, ac membris omnibus destitui, vociferari etiam, et sibi mortem imminere testabatur. Interea concurrentibus vicinis ad spectaculum tale [f], ipse inter voces et ululatus, contractis nervis, debilitatur ad integrum ; et non solum ei usus aurium denegatur, verumetiam et ipso lumine caruit occulorum. Post quindecim vero annos dum in hac infelicitate degeret, ad festivitatem sancti Martini adveniens, solidatis membris, oculisque receptis, abscessit.

CAPUT XXIII.

De cæca ac debili sanatis.

1128 Nec dissimili virtute mulier Ermegund Andecavensis civis, vici incola Croviensis [g], co tracta ac cæca, in hàc festivitate directa, illumi taque discessit. Sed et Charimundus, ex Briciloun debilis veniens, virtute beati Antistitis redintegra est.

CAPUT XXIV.

De plurimis cæcis energumenisque sanatis.

In hujus etiam solemnitatis die virtutem nonn cooperante Christi gratia, persenserunt. Nam L demundus cæcus post septem annos ad basilic præfati Antistitis veniens, visum recepit. Et tres super alii cæci [i] in hac festivitate visum per o beati Antistitis receperunt, et energumeni pleri mundati sunt.

CAPUT XXV.

De puella a febre sanata.

Leonis presbyteri nostri vernacula, cum ad vi lam urbi proximam parentalibus ulnis deportata cessisset, vi febris opprimitur, et die ac nocte v commota in mortis discrimine cernitur. Quam dens presbyter exanimari violentia morbi, n ascenso equite [*Ed.*, equo], ad basilicam s Confessoris accessit, pulsansque ostium cellulæ qua æditus quiescebat, virum suscitare nequ Cumque basilicam sanctam ingredi non valeret ram absida sepulcri fudit orationem collegi parumper de pulvere terreno, quod secum fide nus evexit, eumque dilutum, ut puellulæ ad bi dum protulit, protinus febris abscessit.

CAPUT XXVI.

De carcerariis absolutis.

1129 Fuerat nobis causa quædam Childe regis adire præsentiam. Pergentibus quoque n iter per pagum Rhemensem aggressi sumus, re musque hominem quemdam qui nobis relatu su tefactum carcerem hujus urbis, in quo inter rel vinctos hujus famulus tenebatur, Martini v fuisse dicebat; vinctosque ab ergastulo absolut berosque abscessisse narravit. Erat enim huju carcer ita tectus, ut super struem tignorum ax lidi superpositi pulpitarentur [j], ac desuper, qu dem opprimerent, insignes fuerant lapides col Nihilominus et ostium carceris sera ferro muni ducto clave pessulo obserabatur : sed virtus A tis, ut ipse relator asseruit lapides dimovit, d pulpita, catenas confregit, et trabem quæ vinc coarctabat pedes, aperuit, ac nec reserato ostio

[a] Editi cum Clar., *Litoneus.*

[b] Mss. aliquot, *lumini datus exoritur.*

[c] Editi, *Lendaidus servus Emneri.* Colb. et Clar., *Eumerii.*

[d] Vict., *crustam... effractam*; alii, *frusta... effracta...*

[e] Gat., *Sillimius.* Clar., *Hicluvius.* Editi, *Similtimius.*

[f] Ed., *spectaculum, per iter ipse.*

[g] Bign., *Eroniensis.* Alii, *Croniensis.* Vide supra cap. 17.

[h] Varie in variis Codd. scribitur. Sic Laud. et at Bell. et Clar., *Bricillonno.* Vict., *Briciolonn Bricilomno.* S. B., *Brisciconno.* Denique Editi, *Br mo*, vel *Briscillami.*

[i] Laud., Bell., Clar. et Colb. habent: *Leoden cæcus post septem annos, Domnulla post tres, insuper alii cæci in hac*, etc.

[j] Alii, *asseres validi... palpitarent.* Nostra melior; pulpitum quippe est tecti fastigium.

nos per aera sublevatos, foris tecto patente pro- A duxit, dicens: Ego sum Martinus miles Christi, absolutor vester. Abscedite cum pace, et abite securi. Sed cum nos ad regem accedentes, virtutis hujus diffamaremus miraculum, affirmavit rex quosdam ex his qui absoluti fuerant ad se venisse, atque compositionem fisco debitam, quam illi fredum [a] vocant, a se fuisse reis indultam. Hoc autem factum est ante quatuor festivitatis dies (*An.* 591), in memorati regis anno 16.

CAPUT XXVII.

De servo Nonnichii episcopi a debilitate sanato.

Adveniente autem festo beati Martini, Nonnichius [b] Namneticorum **1130** pontifex ad basilicam Sancti advenit, exhibens secum puerum membris dissolutum, nomine Baudegisillum. Celebratis igitur solem- B niis Sancti, hunc artubus restitutis, secum reduxit incolumem.

CAPUT XXVIII.

De Claudii regalis cancellarii febre.

Nobis quoque cum rege morantibus, Claudius quidam ex cancellariis regalibus [c] a febre corripitur. Cumque cibum potumque nimia oppressus febre exhorruisset, nobis quæ patiebatur questus est, dilutumque pulverem, quem de Sancti ac Beati sepulcro pro salvatione levavimus, ut hausit, mox, compressa febre, sanatus est.

CAPUT XXIX.

De eo quod Agnes Pictaviensis abbatissa de nauta quodam retulit.

Venerabilis vero Agnes, Pictavarum sanctimonialium abbatissa [d], relatam sibi ab ipso cui contigit, C Treverico scilicet negotiatore, rem miraculi provenisse, sic retulit: Dum, inquit, Mettis accessissem, interrogavit me quidam negotiator unde venirem. Dixi: De Pictavis. Dixit mihi si aliquando ad basilicam beati Martini Turonis occurrissem. Dixi quod quomodo in Austria [e] ambularem, sic ibi me præsentassem. Dixit mihi quale beneficium domni Martini senserat. Dum enim Mettis salem negotiasset, et ad pontem Mettis [f] applicuisset, dixit: Domne Martine, me et puericellos quos habeo, et naviculam meam tibi commendo. Inter hæc recubantes in navi, omnes obdormivimus. **1131** Mane excitans me cum puericellis, quos mecum habebam, invenimus nos ante portam Trevericam, nescientes quomodo venissemus, qui nos adhuc Mettis credebamus consistere; qua ratione aut navigatum est, aut volatum; sola commendatione beati Martini, nec fluvium sensissemus, et Mosellæ tunc sævientis [*Al.*, tumescentis] undas naufragas evitassemus: et, quod satis est mirabile, quomodo inter saxa nocturno tempore præteriissemus incolumes, non nauta vigilante, non vento flante, non remo ducente.

CAPUT XXX.

De virtutibus Locodiacensis monasterii.

Tempore post habito, cum usque Pictavam accessissemus urbem, libuit gratia tantum orationis monasterium Locociagense [g] adire, quo congregatam monachorum catervam locaverat Vir beatus. Ibi enim mortuum primum suscitasse legitur [h], et ex illo ad episcopatum ductus scribitur. Ergo desideratum ego expetens locum, prosternor ad cancellos anguli, in quo dicitur defuncti spiritum reduxisse. Post effusas vero cum oratione lacrymas, ac celebratas solemniter missas, percunctor abbatem, si aliquod ibi Dominus miraculum ostendisset. Asseruitque ille coram qui aderant fratribus, plerumque ibi illuminari cæcos, ac debiles redintegrari. Quid tamen nuper sit gestum, inquit, tibi, domne, quia sollicite inquiris, evolvam. Mulier quædam vicina loci hujus, paralysis humore perculsa, officium membrorum omnium usquequaque perdiderat. Quæ carrucæ imposita, a bobus trahentibus ferebatur, circuiens domos divitum, ut inopiæ [i] suæ expleret necessitatem. Ergo dum delata ad hunc locum pavimento prosternitur, lento conamine accedens, velum quod sanctum tegebat cancellum devote osculatur, dicens: Hic te, beate Confessor, adesse credo, hic te mortuum suscitasse testificor. Confido enim quod si volueris, poteris me salvare, ac sanitati restituere, sicut quondam, disruptis inferni **1132** faucibus, defuncti animam reduxisti. Hæc effata, genas lacrymis rigabat ubertim: ac statim, impleta oratione, quidquid aridum, quidquid contractum, quidquid dissolutum fuit, redintegratum est mulieri in corpore a beati Antistitis virtute. Simili sorte et alius paralyticus ad hoc accedens monasterium, ut velum ipsius cancelli attigit, amota omni debilitate, sanus abscessit. Distat autem ab urbe Pictava quasi stadiis quadraginta.

[a] Mss. plerique, *fretum*. Hujus autem vocis significatio satis hic exponitur, quam a voce Germanica *frid*, quæ pacem sonat, derivatam volunt. Vide Bignonium, in lib. I Marculfi form. 3. Freda autem, ex veteri Glossario, *est operculum ligneum quod retro altare fit super corpora sanctorum*. De utraque voce vide Cangii Glossarium.

[b] Editi, *Mounichius*. Vide lib. VIII Hist. cap. 43.

[c] In Bell., *cancellariis nostris regalibus*, et in titulo capitis deest vox *regalis*. Porro cancellarii minoris momenti diplomata scribebant subsignabantque: de quorum nomine et officiis vide Gotofredum in Cod. Theodos. lib. I tit. 12, et Mabillon. de Re diplomat. lib. II, cap. 11. Certe vel ex hoc Gregorii loco patet tunc complures fuisse cancellarios, unde postea invectum est archicancellarii nomen, quam dignitatem Remorum archiepiscopus diu obtinuit in Francia, ut postea in imperio tres archiepiscopi electores.

D [d] Prima fuit monasterii sanctæ Crucis abbatissa, ipsa sancta Radegunde procurante instituta, quam Fortunatus lib. XI pluribus celebravit, de qua et agit lib. VIII carm. 4.

[e] Cod. Colb.: *Dixi quod cum in Neustria ambularem, sic ibi me præsentassem*. Editi: *Quod dum in Austria... urbi me*, etc. Infra, *et puerulos meos... cum puerulis*.

[f] Rom., *pontem Mortis*. Et quidem apud Mettas hodieque pons *Mortis* dictus habetur.

[g] Mss. plerique, in capitum indice, *Locodiacense*, hic *Locogiagense*, vulgo *Ligugé*, de quo in notis ad lib. I Histor. cap. ultimo.

[h] Nempe in Vita ejus per Severum Sulpicium, ubi et ejus electio, seu potius raptus ad episcopatum describitur. Quæ omnia Fortunatus libro I de ejusdem sancti Viri vita versibus expressit.

[i] Bal., *domos diurna stipe, inopiæ*.

CAPUT XXXI.

De fonte quem oratione Sanctus ut oriretur obtinuit.

Exinde egressi, Santonicum territorium ingressi sumus. Cumque in quodam convivio de beati Martini virtutibus fabularemur, hæc mihi unus ex civibus, affirmantibus aliis vera esse, fideliter retulit. Najogialo villa est in hoc territorio sita, ad quam cum sanctus Martinus adhuc superstes in corpore adiret, obvium habuit virum exhibentem aquam cum vasculo. Erat enim puteus ille, de quo hanc exhibebat, situs in valle quasi mille passus a villa, et ex eo incolæ haustam deferebant aquam. Tunc ait Vir Dei homini aquam ferenti : Quæso, dilectissime, contine manum tuam, et huic asello cui sedeo, paululum aquæ ad bibendum indulge. Qui ait : Si necessarium ducis animal tuum adaquare, accede ad puteum, et hauriens dabis ei. Nam ego quod cum labore detuli non præbebo; et hæc dicens præteriit. Quo discedente venit protinus mulier, et ipsa deferens aquam in urnam [*Mss.*, in ulna]; dixitque ei similiter Vir Dei. Quæ illico ei, ac si Rebecca quondam audiens nuntium Dei (*Gen.* xxiv) : Et tibi præbeo, ait, et asino tuo potum; nec mihi labor est ut iterum hauriam. Tantum voluntas tua fiat, qui iter pergens necessitatem pateris. Et deposito de ulnis vasculo dedit asino illius bibere. Quo facto, iterum hausta aqua, impletoque vasculo revertebatur ad villam. Quam prosequens Sanctus ait : Reddam tibi pro mercede beneficium, quia adaquasti asinum meum. Et positis genibus **1133** in terra oravit ad Dominum, ut in loco illo fontis ostenderet venam. Ac statim consummata oratione, disrupta terra fontem immensum populis admirantibus patefecit. Qui usque hodie beneficium præbet hominibus commanentibus in agro illo. In illius enim fontis ore est lapis in testimonium, qui vestigium retinet aselli hujus super quem sanctus sedit Antistes.

CAPUT XXXII.

De incendio urbis Pictavæ.

Nec illud silendum puto, quod illo tempore cum Plato [a] episcopatum Pictavæ urbis adeptus est, virtus Sancti fuit ostensa. Domus adjuncta ecclesiasticæ domui incendio maximo cremabatur, ac scintillæ cum carbonibus super domum ecclesiæ, impellente vento, cadebant. Sed ille de pulvere beati sepulcri secum habens, elevato chrismario [b] contra ignem, D exortus subito ventus vento illi contrarius, flammas a tecto ecclesiastico defendens, aliam pepulit in A partem, et sic domus ecclesiæ liberata est.

CAPUT XXXIII.

De puero a febre sanato.

Cum autem puer ejus in valetudine acerbissima febre exustus jaceret in lectulo, et jam quasi exanimis haberetur; ut de hoc pulvere diluto porrexit infirmo, protinus fugata febre puer convaluit de labore. Sed ad basilicam Sancti redeamus.

CAPUT XXXIV.

De Leodulfo amente et debili.

Cum autem ante hos annos terræ motus magnus terram concuteret, cunctaque valde moverentur, quasi **1134** in uno momento casura, Leodulfus [c] quidam ab eo vehementer excussus, non solum sensu mulctatur, sed etiam omnibus membris debilis est B effectus. Qui veniens ad basilicam Sancti Turonis, et orationi paucis diebus incumbens, et voci redditur et sensui, et membris omnibus quasi redivivus sospes est redditus.

CAPUT XXXV.

De homine innocente per calumniam accusato, et liberato.

Nec illud prætermittendum puto, quod innocenter homo accusatus per calumnias malorum, adducebatur ad urbem vinctus loro, ut truderetur ergastulo. Cumque ante basilicam sancti Petri apostoli in publicum adductus aggerem devenisset, solutæ sunt manus ejus, dixitque custodibus : In hoc apparet me a culpa quam dicitis esse immunem, eum meæ manus divinitus sunt solutæ. Tunc illi indignantes arctius C cum revinxerunt, et insuper adhuc alio loro ligamini adjecto, ut ita dicam, vincula ipsa vinxerunt. Contigit autem eo tempore, ut nos de basilica sancti Martini per plateam veniremus. Hi autem cum nobis in obviam venientes appropinquarent, ut primum basilicam Sancti homo vinctus aspexit, statim solutæ sunt manus ejus : exsiliensque de caballo in quo sedebat, pedes nostros arripuit, exponens se injuste damnari. Sicque nobis cum judice colloquentibus, absque fatigatione discessit.

CAPUT XXXVI.

De muliere obmutescente sanata.

Conjux Serenati hominis nostri, cum de cultura, viro præmisso rediret, subito inter manus dilapsa comitantium terræ corruit, ligataque **1135** lingua, D nullum verbum ex ore potens proferre, obmutuit. Interea accedentibus ariolis, ac dicentibus eam meridiani dæmonii [d] incursum pati, ligamina herbarum

[a] Sic Mss. omnes. Factus est episcopus anno 592 ex Gregorii nostri discipulo, qui illi ecclesiam suam ingredienti adfuit, ut versibus canit Fortunatus libro x, c. 20. Huic anno 599 defuncto successit ipse Fortunatus. Placidum tamen Platoni quidam substituunt, sed male, ut observat Cointius. Imo Placidum a Platone alium non fuisse ex hoc ipso quem tractamus Gregorii loco probatur, cum hic Editi pro *Plato* habeant *Placidus*, nec aliunde ut fatentur Sammarthani Placidus ille notus sit. Platonem archidiaconum suum laudat Gregorius lib. v Hist. cap. 50, ab isto, ut reor, non distinguendum.

[b] Chrismarium vas erat ad sanctum chrisma recipiendum, quo tamen nomine etiam vasa ad sanctas reliquias includendas medii ævi auctores donaverunt, ut Fortunatus in Vita sancti Germani Paris. episc.; Eddius in Vita sancti Wilfridi, etc. Chrismale autem vas erat in quo corpus Christi asservabatur, et quidem Glaber Rodulfus *chrismale* idem esse ac *corporale* dicit.

[c] In Mss. nonnullis, *Leudulfus;* unde Editi, *Lendulfus.*

[d] De hoc in passione sancti Symphoriani inter Acta martyrum sincera, pag. 72, ubi dicitur : « Dianam dæmonium esse meridianum, sanctorum investigavit industria. » Vide Vitam sancti Rusticulæ, sæc. 2 Act. sanctorum ord. sancti Benedicti, ubi ad num. 27, ex hoc Gregorii loco et aliis sanctorum vitis Mabillonius observat, dæmonium meridianum, seu ejus incursum,

atque incantationum verba proferebant; sed nil medicaminis juxta morem conferre poterant perituræ. Cumque familia mixto ululatu perstreperet, filius ejus ad neptem nostram Eusteniam [a] anhelus accurrit, nuntians matrem suam extremæ vitæ terminum attigisse. Quæ adveniens ad ægrotam, eamque visitans, amotisque ligaminibus quæ stulti indiderant, oleum beati sepulcri ori ejus infudit, ceraque soffivit [b]. Mox sermone reddito, nequitiæ dolo diremto, ægra convaluit.

CAPUT XXXVII.

De frigoriticis sanatis.

Tempore autem quo post obitum gloriosissimi regis Guntchramni Childebertus rex Aurelianensium urbem adivit (*An.* 593), puerorum unus aulicorum graviter a typo tertiano, accedentibus discedentibusque febribus, tremore superveniente quatiebatur. Id cum nobis fuisset questus, de pulvere sancti sepulcri potum ei porreximus: quem hauriens, compresso tremore convaluit. In sequenti vero nocte cum dies ille, quo frangi [c] consueverat, advenisset, vidit per visum advenientem personam teterrimam, dicentemque sibi: Ecce jam tempus tui tremoris advenit, quid dissimulas? Age quod consuevisti. Hæc eo dicente, advenit vir quidam vultu splendidus, cæsarie niveus, aspectu decorus, dicens ei: Ne tremueris, sed facito super frontem tuam signum venerandæ crucis, statimque sanaberis. In hac visione expergefactus, munitusque hoc signaculo quo fuerat jussus, nunquam ulterius quæ pati soleret passus est. Ab hoc typo reginæ puella fatigata, potu hujus sancti medicaminis **1136** sumpto, sanata est.

CAPUT XXXVIII.

De cæcis, energumenis et paralyticis.

Non post multos dies, cum solemnitatis sanctæ dies annuus recurrisset, nos a rege regressi, festivitati ejus adfuimus, in qua quatuor cæci lumine recepto regressi sunt, duo energumeni mundati, duo paralytici contracti, restitutis gressibus, incolumes redierunt.

CAPUT XXXIX.

De carceratis laxatis.

Post paucos vero dies cum culpabiles quosdam urbis Turonicæ, judicis sententia carcerali ergastulo conclusisset, lamentantibus vinctis, virtus beati Confessoris apparuit, quæ diruptis vinculis compeditorum, liberos in basilicam abire permisit. Sicque et hi a judice relaxati, ad propria recesserunt.

CAPUT XL.

De Maurano muto.

Quidam [d] in regione Cantabriæ, Mauranus nomine, mane a lectulo consurgens, dum de domo egreditur, visum est ei quasi ab aliquo percussus fuerit in cervicem. Qui protinus ruens in terram, factus est tanquam mortuus, ac per triduum solo spiritu vivens, tanquam mortuus putabatur. Quarta autem die apertis oculis nihil poterat loqui. Ablata enim ei fuerat fandi facultas. Auditis autem beati Martini miraculis, unum triantem nautis porrexit, innuens eum supplicatione ut eum ad beati Antistitis templum deferrent. Quibus abeuntibus, ille ad domum suam reversus, vidit **1137** ante pedes suos aureum in similitudinem triantis. Quo assumpto, pensatoque, unius solidi appensus est pondere. Quod ille cernens, dixit intra se: Reddidit mihi virtus beati Martini meritum pro fenore quod ejus templo direxi. Et accensus desiderio voluit in unam atque aliam navim conscendere, sed a parentibus est retentus. Reperta autem tertia navi, retineri penitus non potuit. Qua ascensa, cum impellente vento altum mare ingressi fuissent, os ejus virtus sancti Antistitis reseravit. Qui extensis ad cœlum manibus locutus est, dicens: Gratias tibi ago, omnipotens Deus, qui me hoc iter sulcare jussisti. Jam enim priusquam templum Sancti tui videam, ejus refertus sum beneficiis. Quibus navigantibus Burdegalæ urbi appulsi sunt: egressus hinc de navi, ad basilicam sancti Dei accedens, ac votum suum exsolvens, quæ scripsimus, ab ipsius ore relata cognovimus.

CAPUT XLI [*Al.*, XL].

De contracto et vinculatis liberatis.

Alia vero festivitate adveniente, quæ in hieme celebratur, Maurellus quidam ex domo Ponticonensi (*Pontion*), servus Agini ducis, qui mense Martio per incursionem nescio quam unius poplitis perdiderat usum, et gressum figere non valens, adhibito sibi ad geniculum fuste, ut mos est claudorum, adfuit. Is cum per triduum orationem fudisset ad Dominum, quarta die quæ est in crastinum de festivitate, genu directo sanus abscessit. Post paucos autem dies homines, qui carceris vinculis tenebantur, divinitus absoluti, Sancti basilicam sunt ingressi, et per judicem immunes a damno laxati sunt.

CAPUT XLII [*Al.*, XLI].

De alio contracto.

Puer quidam pedibus manibusque contractus, de villa Themello in pago Turonicæ urbis, vici Ambiacensis [e], adveniens ad basilicam Sancti, dum inter reliquos petentes postularet victus stipem, visitatus a Sancti virtute directus abscessit.

CAPUT XLIII [*Al.*, XLII].

De pueris febricitantibus sanatis.

1138 Alius quoque puerulus Euthymi [*Gat.*, Euchenii] presbyteri nostri, cum in valetudinem febris

apud veteres appellari subitam et apertam morbi violenti incursionem, qua quis repente sensuum aut mentis facultate privatus videbatur. Sic autem appellabatur, quod crederetur a dæmone imprimi, et quod summo die contingere soleret. De hoc et cardinalis Bona de divina Psalmodia, cap. 3, § 3.

[a] Cod. Gat., *Exteniam*. Clar., *Eustenam*.

[b] Id est, *suffivit*, ut habet Cod. Clar.

[c] Id est dies quo febris intermittitur. Vide lib. de Gloria confess. cap. 21.

[d] Hic omnes Mss. caput quadragesimum incipiunt, quos secuti fuimus, licet in Editis quæ sequuntur ad caput sequens habeantur sub capite trigesimo nono. Cantabriam hodie appellamus *la Biscaye*, quæ Hispaniæ provincia est inter Navarram, Castellam veterem et mare sita.

[e] SB., *Ambaciensis* (*Amboise*), de quo jam non semel diximus.

nimiæ incidisset, ac exanimari ab eadem putaretur, de pulvere sancti sepulcri presbyter levans, ac fimbrias pallæ superpositæ disrumpens secum detulit, pulveremque puero hauriendum dedit, fimbrias vero collo ejus alligavit. Mox febre restincta sanatus est. Non dispari modo et Ulfaricus presbyter alteri puero febricitanti studium adhibens subvenit, et ille protinus per virtutem Sancti febre carens convaluit.

CAPUT XLIV [*Al.*, XLIII].

De Principio amente.

Principius [a] quidam vir bonus, Petrocoricæ [b] urbis civis, amentiam nescio quam incurrisse putabatur, et tam graviter agebatur interdum, ut de sensu videretur excidere. Quod cum multis mensibus perferret, beati Antistitis basilicam expetivit; ibique, ut arbitror, quatuor residens menses, abstinens se a cibo carnium ac vino, adjutus Confessoris beati præsidio, incolumis domui suæ restitutus est.

CAPUT XLV [*Al.*, XLIV].

De Leodulfo cæco sanato.

Et quia rusticitas hominum, dum parum prædicationem sacerdotalem sequitur, ipsa se præparat ad Dei offensam, quod nuper gestum fuit edicam. Leodulfus quidam, Biturigæ urbis homo, cum fenum secuisset, metuens ne adventu pluviæ venientis infunderetur et laborem suum perderet, die Dominico mane junctis bobus ad pratum direxit, ac super plaustrum fenum agglomerare cœpit : statimque pes ejus unus quasi ardens ei visus est , regressusque ad hospitium suum , quievit ab opere. Post missarum vero solemnia celebrata, **1139** iterum junctis bobus opus cœptum pergit explere : completumque cum esset plaustrum feno, statim oculi ejus quasi a quibusdam aculeis puncti, dolorem maximum intulerunt. Quibus conclusis nunquam deinceps eos aperire potuit. Sicque per annum integrum in cæcitate permanens, ad festivitatem sancti Antistitis devotus advenit : cujus post diem tertiam, beneficio lucis quam perdiderat restauratus est.

CAPUT XLVI [*Al.*, XLV].

De duobus aliis contractis.

Eo [c] tempore, et alius contractus adveniens, virtute Sancti directus, propriis gressibus ad urbem suam regressus est. Advenerat quidam ex Britannia, nomine Paternianus, qui cæcus, mutus, ac surdus, et manibus contractus per quoddam contagium fuerat, et confectis omnibus membris a morbo, soli tantum pedes præbebant homini sustentaculum. Patroni præpotentis hic expetiit basilicam, orationem fudit, apertis oculis lucem perditam aspexit, manus ad usum pristinum recepit, et se salvatum beati Antistitis virtute demirans, sospitatis **1140** suæ gratiam populis declaravit. Ob hujus miraculi gratiam a multis munera capit, de quibus jam nonnullos a jugo captivitatis exemit.

CAPUT XLVII [*Al.*, XLVI].

De incendio ope ejus extincto.

Præsenti quoque tempore, apud Burdegalensem urbem domus una ignibus comprehensa vehementer cœpit exuri. Cumque flammis hinc et inde spatiantibus aliæ domus huic discrimini subjacerent, nec esset dubium easdem hujus fomitis calore depasci, congregatus in circuitu populus nomen beati Martini cœpit attentius invocare, et ne vicinas domos virtus ejus exuri permitteret, cum lacrymis deprecari : sicque ad elevatam vocem deflentium cœpit crepitus flammæ decidere. Atque illis clamantibus ad cœlum, advenit subito, Antistite impartiente, præsidium; collisumque supplici oratione incendium, restinxit plebs per lacrymas quod nequiverat superare per undas. Eo tempore puer noster Laudovaldus [d] cum graviter a dysenteria fatigaretur, ut de pulvere sepulcri accepit, protinus morbo caruit.

[a] Editi cum Gat., *Præcipuus.*

[b] Petrocorii, vulgo *Périgueux*, urbs Galliæ Aquitanicæ, ad Illam (*Lille*) fluvium.

[c] Capitula duo sequentia in veteribus Mss. non occurrunt in indice libris præfixo, et tamen habentur integra in Codice suo loco

[d] Colb., Clar., Rom. et Bell., *Launovaldus.*

Explicit liber quartus de virtutibus et miraculis sancti Martini confessoris.

In Codice ms. sancti Victoris Parisiensis, qui Gregorii libros de Miraculis sancti Martini complectitur et aliquot capitula libri de Gloria confessorum, habentur prosa *uti illic appellatur et oratio in sancti Martini honorem, quæ opuscula contestationem et collectionem potius esse crediderim, ex vetustis Missalibus excerpta. Ea vero huc referre visum est, quod nonnullis fortasse videbuntur talia quæ possint inter Gregorii nostri opera locum habere.*

PROSA DE SANCTO MARTINO.

Sacerdotem Christi Martinum cuncta per orbem canat Ecclesia pacis catholica, atque illius nomen omnis hæreticus fugiat pavidus. Pannonia lætetur genitrix talis filii, Italia exsultet altrix tanti juvenis, et Galliæ trina divisio sacro certet litigio cujus esse debeat præsul; sed pariter habere se patrem omnes gaudeant, Turonici soli ejus corpus foveant. Hinc Francorum atque Germaniæ plebs omnis plaudat, * quibus videndum inspexit Dominum in sua veste. Hic celebris est Ægypti partibus , Græciæ **1141** quoque cunctis

* Hic aliquid deesse videtur. Edit.

sapientibus, qui impares se Martini meritis sentiunt, A atque ejus medicamini. Nam febres sedat, dæmonesque fugat, paralytica membra glutinat, et mortuorum sua prece trium reddit corpora vitæ pristinæ. Hic ritus sacrilegos destruit, et ad Christi gloriam dat ignibus idola. Hic nudis mysteria brachiis conficiens, præditus est cœlesti lumine, hic oculis ac manibus in cœlum est totis viribus suspensus, terrena cuncta respuit. Ejus ori nunquam Christus abfuit, sive justitia, vel quidquid ad veram vitam pertinet. Igitur te cuncti poscimus, o Martine, ut qui multa mira hic ostendisti, etiam de cœlo gratiam Christi nobis supplicatu tuo semper infundas, etc.

Omnipotens sempiterne Deus, fons et origo totius boni, qui in beato Martino antistite glorificaris, laus virtutis ejus, et robur fortitudinis illius; gloria sanctitatis ejus, et decor formæ ipsius, amor cordis ejus suspensioque animæ ipsius, lumen mentis **1142** ejus et dux itineris illius; qui in eo imaginis tuæ similitudinem mirabili expressione reformasti, et per eum puritatis tuæ formam quodammodo palpabilem nobis exhibuisti; quem, cum diligeret, te inspirante, justitiam, odiretque iniquitatem, unxisti oleo exsultationis non præ participibus tuis, sed inter maximos Unigeniti tui participes; exaudi, ipso intercedente, deprecationes nostras gravi peccatorum pondere pressas, et præsta ut preces ejus apud misericordiam tuam scelerum meorum maculas deleant, exempla me ad altiora piæ operationis provocent, miracula a malis terreant, charismatumque ejus flagrantia ad currendum post te in odore unguentorum tuorum me pertrahat, imber doctrinæ ejus mei cordis duritiam B infundat, omnisque gratia, quam abs te boni auctore accepit, ad meæ proficiat devotionis atque salutis augmentum. Per eumdem.

SANCTI GEORGII FLORENTII GREGORII

EPISCOPI TURONENSIS

VITÆ PATRUM,

SEU

LIBER DE VITA QUORUMDAM FELICIOSORUM *.

Prologus.

1143 Statueram quidem illa tantum scribere, quæ ad sepulcra beatissimorum martyrum confessorumque divinitus gesta sunt: sed quoniam quædam de iis nuper reperi quos beatæ conversationis meritum evexit ad cœlum, quorumque vitæ tramitem certis relationibus cognitum Ecclesiam ædificare putavi, dicere aliqua ex illis opportunitate cogente non differo, quia sanctorum Vita non modo eorum pandit propositum, verum etiam auditorum animos incitat ad profectum: et quæritur a quibusdam utrum Vitam sanctorum, an Vitas [a] dicere debeamus. Agellius [b] autem et **1144** complures alii philosophorum Vitas dicere voluerunt. Nam Plinius [c] auctor in tertio Artis grammaticæ libro, ait: Vitas antiqui cujuscunque nostrum dixerunt; sed grammatici pluralem non putant habere vitam. Unde manifestum est melius dici Vitam Patrum quam Vitas: quia cum sit diversitas meritorum virtutumque, una tamen omnes vita corporis alit in mundo. Et scripsi fateor in inferiore [d] Confessorum libro aliqua de quorumdam vita, quæ in corpore operati sunt breviora: idcirco quia eum de Dei virtute ingentia censeantur, parva tamen redduntur in scriptis: prolixiora quoque in hoc, quod Vita [e] Sanctorum vocitare voluimus, libro imperiti idiotæque **1145** præsumimus propalare,

* Al., *religiosorum.*

[a] Laud. et Ed. *Vita..... Vitæ.*

[b] Sic Mss. At Editi habent *Aulus Gellius*, quæ varietas etiam apud alios auctores occurrit. Vide August. lib. IX de Civ. Dei cap. 4, edit. novæ. Is est Atticarum Noctium auctor, qui sæculo II floruit circa tempora M. Aurelii imp.

[c] Is est Plinius senior, qui Neronis tempore vixit, et scripsit Historiam naturalem, in cujus prologo laudat Artis grammaticæ libros. Avunculus fuit Plinii junioris.

[d] Editi, *superiore.* Et quidem supra laudat librum C de Gloria confessorum; sed, ut jam monuimus, libros de Gloria confess. scripsit post plerasque Vitas Patrum, licet Vitas Patrum post librum de Glor. conf. recognoverit. Unde hic utraque lectio bona est. Librum de Vitis Patrum post libros septem Miraculorum recenset ipse Gregorius in fine Historiæ: illum autem alias præmittit libro de Gloria confessorum, ut ex ejus prologo patet.

[e] Bad., *quem Vita.* Alii Ed., *quem de Vita.* Dicitur in prologo libri de Gloria conf.: *De quorumdam feliciosorum*, seu, ut alii Codd. habent, *religiosorum Vita.*

orantes Dominum, ut dignetur dare verbum in ore nostro, qui ora mutorum ad usus pristinos sæpius reseravit, ut [a] auditoribus lectoribusque salutaria, et sanctis Patribus digna, labia mea referant; et quæ in sanctis præcipit scribi, reputet ea suis in laudibus declamari.

[a] Hæc usque ad *referant*, desunt in Mss.

CAPUT PRIMUM.

De Lupicino atque Romano abbatibus.

Series evangelicæ admonet disciplinæ (*Matth.* xxv, 27), ut dominicæ largitionis pecunia nummulariis fenerata, cum digno multiplicationis fructu dispensante Domino restauretur, nec altis defossa foveis recondatur ad detrimentum, sed rationabili dispensatione porrecta, æternæ vitæ crescat ad lucrum; ut incipiens retributionis Dominus quæ commodavit inquirere, cum usuris receptis fenerationis suæ duplici satisfactione talentis, dicat: *Euge, serve bone, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui* (*Matth.* xxv, 21). Prædestinatorum est enim ista cum Dei ope perficere, qui ab ipsis cunabulorum vagitibus, ut sæpe de multis legitur, Dominum scire meruerunt, cognitoque eo, nunquam ab ejus præceptionibus recesserunt, neque post baptismi sacramentum niveam illam pollentemque regenerationis stolam impudicis actibus polluerunt. Qui merito sequuntur Agnum quocunque ierit, quos ipsius Agni candor egregius liliis decoris nullo tentationis æstu marcentibus coronavit. His denique sertis, dextera inclytæ dominationis extenta, inchoantes provocat, vincentes adjuvat, victores adornat, quos nominis sui titulo præsignatos de terrenis gemitibus elevans, in cœlorum evehit gaudia gloriosos. De quorum niveo electionis numero et illos esse non ambigo, qui Jurensis eremi opaca lustrantes, non modo se Dei templum efficere meruerunt, verum etiam in multis mentibus Spiritus sancti gratiæ **1146** tabernacula paraverunt: id est, Lupicinus, Romanusque [a] germanus ejus.

I. Igitur Lupicinus (*Christ. an.* 480, 21 *Mart.*) ab exordio ætatis suæ Deum toto requirens corde, litteris institutus, cum ad legitimam transiisset ætatem, genitore cogente, cum animi non præberet consensum, sponsali vinculo nectitur. Romanus vero adhuc adolescentior (*An.* 460, 28 *Feb.*), et ipse ad Dei opus animum extendere cupiens, nuptias refutavit. Parentibus vero relinquentibus sæculum, hi communi consensu eremum petunt, et accedentes simul inter illa Jurensis [b] deserti secreta, quæ inter Burgundiam Alemanniamque [c] sita, Aventicæ adjacent civitati, tabernacula figunt, prostratique solo Dominum diebus singulis cum psallentii modulamine deprecantur, victum de radicibus quærentes herbarum. Sed quoniam livor illius qui de cœlo delapsus est, semper insidias humano generi consuevit intendere, contra hos Dei servos armatur, hosque per ministros suos a cœpto itinere nititur revocare. Nam lapidibus urgere eos dæmones per dies singulos non desinebant, et quotiescunque genua ad orandum Dominum deflexissent, statim imber lapidum super eosdem jacientibus dæmoniis deruebat, ita ut sæpe vulnerati immensis dolorum cruciatibus torquerentur. Interea ætas adhuc immatura cœpit injurias quotidiani hostis metuere, nec passa diutius sufferre dolores, relinquens eremum, ad propria redire deliberat. Sed quid inv dia non cogat inimici? Verum ubi relinquentes hoc habitaculum quod expetierant, ad villas manentium sunt regressi, domum cujusdam pauperis ingrediuntur. Percunctatur autem mulier de quo itinere milites Christi venirent. Respondent non sine confusione se reliquisse eremum, et quæ eos causa a cœpto distulerit opere, per ordinem pandunt. At illa ait: Oportuerat vos, o viri Dei, contra insidias diaboli viriliter dimicare, nec formidare ejus inimicitias, qui sæpius ab amicis Dei superatus occubuit. Æmulus **1147** est enim sanctitati, dum metuit ne unde ille perfidiabilis [d] corruit genus humanum fide nobilitatum ascendat. At illi compuncti corde, et scorsum discreti a muliere, dixerunt: Væ nobis, quia peccavimus in Deum dimittendo propositum nostrum. Ecce nunc a muliere arguimur pro ignavia. Et qualis nobis in posterum erit vita, si ea unde æstu inimici expulsi fuimus non repetamus?

II. Tunc armati vexillo crucis, sumptis in manu bacillis, regressi sunt ad eremum. Quibus venientibus iterum eos insidiæ dæmonis lapidibus cœperunt urgere: sed persistentes in oratione, obtinuerunt a Domini misericordia ut, remota tentatione, liberi ad illum divini cultus famulatum expeditique perseverarent. His denique in oratione vacantibus [*Ed.*, persistentibus], cœperunt ad eos turbæ fratrum hinc et inde confluere, et audire verbum prædicationis ab eis. Cumque jam beati eremitæ populis, ut diximus, publicati fuissent, fecerunt sibi monasterium, quod Condatiscone [e] vocitari voluerunt, in quo, succisis

[a] Utrinsque, et sancti Eugendi, Vitas scripsit anonymus auctor ejusdem sancti Eugendi discipulus, qui sæculi VI initio vixit. Quas videsis apud Bollandianos et sæc. I Act. sanctorum Bened.

[b] Sic appellatur a Jura monte, hodieque sub hoc vel sancti Claudii nomine celebre, inter Helvetos et Sequanos situm. De Aventica civitate, cujus sedes episcopalis Lausannam translata est, jam diximus. Fallitur, ut quidem existimo, qui Aventicæ urbis rudera se invenisse nuper putavit haud procul a monasterio Jurensi.

[c] Alemannorum sedes in Suevia trans Rhenum fuere, sed postea, trajecto Rheno, regionem quæ tunc ad Maximam Sequanorum pertinebat, ab illo fluvio ad Juram montem occuparunt. Cui et Alemanniæ nomen fecerunt, de qua hic Gregorius. Vide Sirmond in carm. 7 Apollinaris Sidonii.

[d] Edit., *perfidia vilis*.

[e] Vulgo Condatescense appellatur, postea sancti Eugendi (*Saint-Oyan*), qui fuit ejusdem loci abbas,

silvis et in plana redactis, de laboribus manuum propriarum victum quærebant; tantusque fervor de Dei amore proximos locorum accenderat, ut congregata ad officium Dei multitudo simul habitare non posset : feceruntque iterum aliud monasterium, in quo felicis alvearis examen instituerunt. Sed et his deinceps cum Dei adjutorio ampliatis, tertium intra Alemanniæ terminum monasterium locaverunt. Ibantque vicissim hi duo patres requirentes filios, quos divinis imbuerent disciplinis, prædicantes in singulis monasteriis ea quæ ad institutionem animæ pertinebant. Lupicinus tamen abbas [*Ed.*, abbatis] super eos obtinuit monarchiam. Erat autem valde sobrius, et a cibo potuque abstinens, ita ut plerumque tertia die reficeretur. Cum autem eum, sicut corporis humani deposcit necessitas, sitis arriperet, vas cum aqua exhiberi faciebat, in qua manus immersas diutius retinebat. Mirum dictu! ita **1148** absorbebat caro ejus aquam appositam, ut putares eam per os ejus assumi, et sic ardor sitis exstinguebatur. Erat enim severus valde in districtione fratrum, nec quemquam non modo perverse agere, verum etiam nec loqui sinebat : mulierum quoque vel colloquia, vel occursus valde vitabat. Romanus ita erat simplex, ut nihil de his penitus ad animum duceret, sed omnibus tam viris quam mulieribus æqualiter flagitatam benedictionem Divinitatis nomine invocato tribueret.

III. Lupicinus igitur abbas cum minus haberet unde tantam sustineret congregationem, revelavit ei Deus locum in eremo, in quo antiquitus thesauri reconditi fuerant : ad quem locum accedens solus, aurum argentumque, quantum levare poterat, monasterio inferebat, et exinde, coempto cibo, reficiebat fratrum multitudines quos ad Dei officium congregaverat. Sicque faciebat per singulos annos. Nulli tamen fratrum patefecit locum quem ei Dominus dignatus est revelare. Factum est autem ut quodam tempore visitaret fratres quos in illis Alemanniæ regionibus diximus congregatos; et accedens meridie, cum adhuc fratres in agro essent, ingressus est domum, in qua cibi coquebantur ad reficiendum : viditque diversorum ferculorum apparatum magnum, pisciumque multitudinem aggregatam, dixitque in corde suo : Non est dignum ut monachi, quorum vita solitaria est, tam ineptis utantur sumptibus. Et statim jussit præparari æneum magnum. Cumque locatus super ignem fervere cœpisset, posuit in eo cunctos simul, quos paraverant cibos, tam pisces quam olera sive legumina, vel quidquid ad comedendum monachis destinatum fuerat, dixitque : De his pultibus nunc reficiantur fratres. Nam non deliciis vacent, quæ eos a

A divino impediant opere. Quod illi cognoscentes, valde moleste tulerunt. Tunc duodecim viri, habito consilio, iracundia inflammati, reliquerunt locum, et abierunt per **1149** deserta vagantes, et ea quæ erant sæculi delectabilia inquirentes. Revelatumque est statim per visum Romano, nec ei voluit divina miseratio rem actam occultare. Regresso quoque abbate ad monasterium dicit : Si sic futurum erat, ut ad dispersionem fratrum abires, utinam nec accessisses ad eos. Cui ille : Noli, inquit, moleste ferre, frater dilectissime, quæ acta sunt. Nam scias purgatam esse aream Domini, et triticum tantum reconditum in horreo, paleas autem ejectas esse foras. Et ille : Utinam nullus abscessisset ex his! sed nunc indica, quæso, mihi quanti exinde abierunt. Qui re-

B spondit : Duodecim viri cothurnosi atque elati, in quibus Deus non habitat. Tunc Romanus cum lacrymis ait : Credo in illo divinæ miserationis respectu, quia nec illos separabit a thesauro suo, sed congregabit eos, et lucri eos faciet pro quibus pati dignatus est. Et facta pro his oratione, obtinuit ut reverterentur ad gratiam omnipotentis Dei. Dominus enim compungi fecit corda eorum; et agentes pœnitentiam pro excessu suo, congregaverunt singuli congregationes suas, et fecerunt sibi monasteria, quæ usque hodie in Dei laudibus perseverant. Romanus autem persistebat in simplicitate et operibus bonis, visitans infirmos, et salvans eos oratione sua.

IV. Factum est autem quodam tempore, dum iter ageret ad visitandos fratres, ut, occupante crepu-

C sculo, ad hospitiolum diverteret leprosorum. Erant autem novem viri. Susceptusque ab eis, statim plenus charitate Dei jussit aquam calidam fieri, atque omnium pedes manu propria lavit, lectulumque spatiosum fieri præcepit, ut omnes in uno strato requiescerent, non abhorrens luridæ maculam lepræ. Quod cum factum fuisset, obdormientibus leprosis, hic inter decantationes psalmorum vigilans, extendit manum suam, et tetigit latus infirmi unius, statimque mundatus est : tactuque salubri iterum tangens alium, et ipse protinus est mundatus. Cumque se sensissent redditos sanitati, tetigit unusquisque proximum suum, ut scilicet expergefacti rogarent **1150** Sanctum pro emundatione sua. Sed cum tacti ab invicem fuissent, et ipsi mundati sunt. Mane autem

D facto aspiciens omnes nitente cute effulgere, gratias agens Deo, et vale dicens, ac singulorum oscula libans, abscessit; mandans eis ut semper ea quæ Dei erant et retinerent pectore, et operibus exercerent.

V. Lupicinus autem jam senex factus accessit ad Chilpericum [a] regem, qui tunc Burgundiæ præerat,

ac demum sancti Claudii; quod ille, dimisso Vesontionensi episcopatu, huc secesserit, dictum est. Quod nomen hodieque retinet, ac perseverat celebre sub S. P. Benedicti ordine. Alterum monasterium Lauconnense dictum, jampridem destructum est. Superest ecclesia, quæ parochialis est titulus. Denique tertium situm in comitatu Waldensi diœcesis Lausannensis seu Aventicensis, sæculo IX labente, sancti Odonis Cluniacensis abbatis regimini commissum fuit, ut ex litteris Adelaydis patet, quæ sæculo V Act. sanctorum Ord. Bened. editæ sunt, pag. 135. Dicitur *Romanum monasterium* in Bibliotheca Cluniac. sub quo nomine hodieque notum est, vulgo *Romain-Moutier*, in pago Bernensi (*le canton de Berne*), in Helvetia, prope Novum Castrum (*Neufchâtel*).

[a] Is est Chilpericus Gundiochi Burgundionum regis filius, Clotildis, Clodovei Magni Franc. regis uxoris, pater : quem ejus frater Gundobadus cum uxore occidit, ut narrant Gregorius lib. II Hist. cap. 28 et Fredegarius epitom. cap. 17. Hic regiam habuit apud

Audierat enim eum habitare apud urbem Janubam. Cujus cum ingressus est portam, tremuit cathedra regis, qui ea hora ad convivium residebat, exterritusque ait suis: Terræmotus factus est. Responderunt qui aderant, nihil se sensisse commotionis. Et ille: Occurrite quantocius ad portam, ne forte aliquis adversari cupiens regno nostro adsit, quasi nociturus nobis; non enim sine causa hæc sella contremuit. Qui protinus concurrentes, offenderunt senem in veste pellicia, et dixerunt regi de eo, qui ait: Ite, adducite eum in conspectu meo, ut intelligam cujus ordinis homo sit. Et statim adductus stetit coram rege, sicut quondam Jacob coram Pharaone. Cui ille ait: Quis es, vel unde venisti? aut quod est opus tuum? vel quid necessitatis eges [*Ed.*, habes] ut venias ad nos, edicito? Cui ille: Pater sum, inquit, dominicarum ovium, quas cum Dominus spiritalibus cibis jugi administratione reficiat, corporalia eis interdum alimenta deficiunt. Ideo petimus potentiam vestram ut ad victus vestitusque necessaria aliquid tribuatis. Rex vero hæc audiens ait: Accipite agros vineasque, de quibus possitis vivere, ac necessitates vestras explere. Qui respondit: Agros et vineas non accipiemus, sed si placet potestati vestræ, aliquid de fructibus delegate, quia non decet monachos facultatibus mundanis extolli, sed in humilitate cordis Dei regnum justitiamque ejus exquirere. At rex, cum audisset hæc verba, dedit eis præceptionem ut annis singulis trecentos modios tritici ejusdemque mensuræ numero vinum accipiant, et centum aureos ad comparanda fratrum indumenta. Quod usque nunc a fisci ditionibus **1151** capere referuntur.

VI. Post hæc autem cum jam senes perfectæque essent [a] ætatis, Lupicinus abbas scilicet, et Romanus frater ejus, ait Lupicinus germano suo: Dic, inquit, mihi in quali monasterio vis tibi parari sepulcrum, ut simul quiescamus? Qui ait: Non potest fieri ut ego in monasterio sepulcrum habeam, a quo mulierum accessus arcetur [b]. Nosti enim quod mihi indigno et non merenti Dominus Deus meus gratiam tribuit curationum, multique per impositionem manus meæ ac virtutem crucis dominicæ, a diversis languoribus sunt erepti. Erit autem concursus ad tumulum meum, si ab hac luce migravero. Ideoque rogo, ut eminus a monasterio requiescam. Pro hac vero causa cum obiisset, in decem millibus a monasterio in monte parvulo sepultus est: super cujus deinceps sepulcrum magnum templum ædificatum est [c], in quod ingens frequentia populi diebus singulis accurrit. Multæ enim virtutes ibi in Dei nomine nunc ostenduntur; nam et cæci ibi lumen, et surdi auditum, et paralytici gressum plerumque recipiunt. Lupicinus autem abbas obiens, intra monasterii basilicam est sepultus: reliquitque Domino pecuniæ creditæ multiplicata talenta, id est, beatas monachorum congregationes in ejus laude devotas.

CAPUT II.

De sancto Illidio episcopo.

Inter reliqua vitæ perpetuæ semina, quæ cœlestis Sator ex illo divinitatis fonte mentis incultæ arvum vel irrigavit institutione, vel dogmate fecundavit, ait: *Omnis qui non accipit crucem suam et sequitur me, non est me dignus* (*Matth.* x, 38). Et [d] alibi: *Nisi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet; si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam suam, perdet eam; et qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam* (*Joan.* XII, 24, 25). **1152** Sed ille nihilominus vas electionis beatus Paulus apostolus, dicit: *Semper mortificationem Christi in corpore vestro circumferentes, ut et vita Jesu manifestetur in corde* [Mss. duo, *corpore*] *vestro mortali* (*II Cor.* IV, 10). Ergo Confessores Christi, quos tempus persecutionis ad martyrium non lacessivit, ipsi sibi persecutores effecti, modo [e] ut digni Deo haberentur, diversas abstinentiæ cruces adhibuerunt; et ut mortificatis membris soli illi [f] viverent, de quo idem Apostolus dixit: *Jam non vivo ego, vivit autem in me Christus* [g] (*Gal.* II, 20); et alibi, allegans illud psalmi quadragesimi tertii: *Propter te mortificamur tota die, æstimati sumus, sicut oves occisionis* (*Rom.* VIII, 36). Aspiciebant enim per illos mentis internæ oculos Dominum cœlorum descendisse ad terras, non abjectum ad humilitatem, sed humiliatum misericorditer ad mundi redemptionem: aspiciebant pendentem in patibulo, non deitatis gloriam, sed assumpti corporis hostiam mundam, de qua Joannes paulo ante prædixerat: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata hujus mundi* (*Joan.* I, 29). Habebant in se et clavorum affixionem, cum a timore ejus confixi, atque a judiciis divinis exterriti, nihil indignum ejus omnipotentiæ in corporis sui habitatione gerebant, juxta illud quod psalmo centesimo decimo octavo scriptum est: *Confige timore tuo carnes meas; a judiciis enim tuis timui* (*Psal.* CXVIII, 120). Fulgebat in his et illud resurrectionis lumen insigne, quo angelus refulsit, dum revolvit lapidem monumenti, de quo Marci decimo sexto: *Et introeuntes in monumentum, viderunt juvenem sedentem in dextris, coopertum stola candida*,

Genevam, quam Gregorius hic Janubam, Bal., mendose, *Lanubam* appellat. De hoc Apollinaris Sidon. lib. v epist. 6 et 7. Vide Sirmondi et Sirmondi notas. saxa et rupes sita. Aliud enim est monasterium virginum ejusdem nominis, quod etiamnunc sub regula Benedictina perseverat inter Vesontionem et Montem Beliardi, sicut et tertium Cluniacensis ord. in eadem diœcesi Vesuntionensi.

[a] Ed., *cum senex provectæque esset ætatis.*

[b] Ne quidem in ecclesiam monachorum admittebantur mulieres in plerisque locis, ut probat noster Mabillonius Præf. in sæc. I Act. sanctorum Bened., quam consuetudinem Cistercienses initio renovaverunt.

[c] Iste locus in anonymo in Vita sancti Romani Balmense monasterium dicitur, cujus hodie sub prisco nomine *Balmæ* sola superest ecclesia, inter

[d] Hæc desunt in Mss. tribus usque ad, *sed ille.*

[e] Colb., *sibi persecutoris modo, ut.* Laud. in Ed., sed deest *modo.*

[f] Ed., *Christo.*

[g] Hæc in Mss. tribus desunt usque ad *occisionis.* Desunt et textus psalmi CXVIII et Marci XVI, infra laudati.

et obstupuerunt (*Marc.* XVI, 5). Quo et Jesus splenduit sub illa ostiorum obseratorum inclusione, cum improvisus in medio apostolici senatus astitit comitatu: quos idem Dominus eosdem verbis vitæ imbuens cœlesti est evectus in arce. Inter quos et beatus confessor Illidius ita hæc omnia in cordis sui tabernaculo collocavit, ut et ipse quoque templum sancti Spiritus effici mereretur: de cujus vita aliqua scripturus, veniam peto a legentibus. Non enim **1153** me artis grammaticæ studium imbuit, neque auctorum sæcularium polita lectio erudivit, sed tantum beati patris Aviti Arverni pontificis studium ad ecclesiastica sollicitavit scripta [a]. Si mihi non ad judicium contingerent quæ ipso prædicante audivi, vel cogente relegi, quia ea nequeo observare: qui me post Davidici carminis cannas [*Mols.*, cantiones], ad illa evangelicæ prædicationis dicta, atque apostolicæ virtutis historias epistolasque perduxit; de quo ea tantum capere potui, ut cognoscerem Jesum Christum Filium Dei ad salutem mundi venisse, atque amicos ejus qui accepta cruce austeræ observantiæ Sponsum secuti sunt, dignis obsequiis honorare. Qua de re crudæ rusticitatis temeritatem ostendens, quæ de beato cognovi Illidio, illo quo possum proferam stylo.

I. Sanctus igitur Illidius cum perfectæ vitæ sanctitate polleret (*An.* 385, 5 *Jun.*), ac diversarum in se gratiarum charismata largiente Domino congessisset, illud quod adhuc sanctitatis culmini deerat, Deo inspirante ac populo eligente promuerit, ut sacerdos Arvernæ ecclesiæ, et dominicarum ovium pastor eligeretur. Cujus sanctitatis fama dum per diversos gratiarum evehitur ascensus, non solum ipsos Arverni territorii terminos, verum etiam vicinarum urbium fines adivit. Unde factum est ut hæc gloria Treverici imperatoris aures attingeret, cujus filia [b] cum a spiritu immundo correpta graviter vexaretur, et non inveniretur a quo posset erui, beatum Illidium fama detexit: et dicto citius ab imperatore directi pueri, sanctum senem in antedicta repertum urbe potestati regiæ celeriter repræsentant. At ille venerabiliter exceptum de exitu infelicis conqueritur filiæ. Ille

A vero confisus in Domino in oratione prosternitur, nocteque cum sacris hymnis canticisque spiritalibus ducta, immissis in os puellæ digitis, nequam **1154** spiritum a corpore abegit obsessæ. Quod miraculum imperator cernens, immensos auri argentique cumulos sancto offert sacerdoti. Quod ille exsecrans ac refutans, hoc obtinuit ut Arverna civitas, quæ tributa in specie triticea ac vinaria dependebat, in auro dissolveret, quia cum gravi labore penui inferebantur imperiali. Sanctus vero, ut aiunt, impleto vitæ præsentis tempore, in ipso itineris curriculo migravit ad Christum, a suisque delatus, in urbe sua sepultus est [c].

II. Et forsitan, ut plerumque homines murmurare soliti sunt, quispiam garrulatur [d], dicens: Non po-

B test hic haberi inter sanctos pro unius tantum operatione miraculi. Nam si perpenditur illud quod Dominus ait in Evangelio: *Multi mihi dicent in illa die: Domine, Domine, nonne in nomine tuo dæmonia ejecimus, virtutesque multas fecimus? et* [Bell., *et non*] *respondebo eis dicens, Quia non novi vos* (*Matth.* VII, 22, 23), profecto intelliget quod magis proficit ad laudem virtus egressa de tumulo, quam ea quæ quisquam vivens gessit in mundo: quia illa labem habere potuerunt per assidua mundanæ occupationis impedimenta, hæc vero omni labe ad liquidum caruerunt. Ergo quia illa, ut credimus, quæ sanctus Illidius ante hoc tempus operatus est, oblivioni data sunt, nec ad nostram notitiam pervenerunt, ea quæ propriis inspeximus oculis, expertique sumus, vel quæ a fideli-

C bus agnita cognovimus, declaramus. Tempore quo Gallus episcopus Arvernam regebat ecclesiam (*Vid. infra, cap.* 6), horum scriptor in adolescentia degens graviter ægrotabat, et ab eo plerumque dilectione unica visitabatur, eo quod patruus ejus esset; erat enim valetudo cum nimia stomachi pituita ac febre valida. Interea advenit parvulo desiderium, et, credo, inspirante Deo, ut ad beati Illidii basilicam deportaretur; illatusque manibus puerorum ad ejus tumulum, fusa oratione cum lacrymis, **1155** leviorem se sensit esse quam cum venerat;

[a] Bol., *studium ecclesiastica sollicitavit scriptura*, quibus verbis Henschenius putat epistolam sancti Aviti laudari, quæ contineret loca Scripturæ superius memorata. At nihil aliud vult Gregorius quam sese a beato Avito educatum, et in litteris ecclesiasticis eruditum fuisse, et sic hic locus exponitur in ejusdem Gregorii Vita huic tomo præfixa. Vide et Fortunati lib. v, carm. 4.

[b] Idem habet Gregorius lib. I Hist., cap. 40, ubi Illidius quartus Arvernorum episcopus recensetur. Imperator, qui utrobique *Trevericus* appellatur, alius non est a Maximo tyranno, qui diu Treviris commoratus est. Ejus filiam, quæ a dæmone liberata fuisse dicitur, apud Arvernos sepultam volunt ex veteri inscriptione.—Narrat hic Gregorius et in lib. I Historiæ cap. 40, *Treverici imperatoris* filiam a sancto Illidio liberatam fuisse a dæmone. Sed nihil habet de ejus apud Arvernos adventu, imo nec secundæ Vitæ auctor. In ecclesia tamen Illidiana hodieque sepulcrum ejus visitur. Et quidem anno 1311, ut in historia translationis sancti Illidii legitur, apud Bollandianos, die 5 Junii, Arbertus episcopus Claromontensis post aliorum sanctorum corporum factam translationem ape-

ruit *vas plumbeum*, muro ecclesiæ monasterii Illidiani prope altare B. Mariæ affixum, in quo reperta sunt ossa filiæ imperatoris, quam sanctus Illidius a dæmonio liberaverat. *Prout*, inquit, ille auctor, *infra idem*

D *vas in memoriali quodam plumbeo visum est contineri*. Memoriale istud, quod tunc æri incisum est, hanc exhibet inscriptionem, uti Savaro refert:

A. IMPERATORIS
ALEMANNICI. FILIA
QUAM. SCS. ILLIDIUS
LIBERAVIT. SEPULTA
XVI. K. APRILIS

[c] Sepultus est in ecclesia quam ipse construxerat, hodieque sub ejus nomine celebri (*Saint-Allire*) cum adjuncto monasterio ord. sancti Bened. et cong. sancti Mauri, quod abbate regulari gaudet. Alteram sancti Illidii vitam habent Bollandiani ad diem 5 Junii, sed fabulis scatet. Sincerior est appendix ibi relata de ejusdem sancti corporis translatione an. 1311, ab Arberto episcopo facta. Ejus festum die 5 Julii memorat Martyrolog. Rom., at die 5 Junii celebratur apud Arvernos.

[d] Colb., *gratulatur*. Ed., *garrulabit*.

reversusque ad domum, iterum a febre corripitur. Quadam vero die cum gravius agere cœpisset, cumque febris asperior solito aggravaret, et utrum evaderet dubia sub sorte jaceret, accedens genitrix ejus ait ad eum : Mœstum hodie, dulcis nate, sum habitura diem, cum te talis attinet febris. Et ille : Nihil, inquit, prorsus, obsecro, contristeris, sed ad sepulcrum me remitte beati Illidii pontificis. Credo enim, et fides mea est, quod virtus ejus, et tibi lætitiam, et mihi tribuet sospitatem. Tunc Sancti deportatus ad tumulum, orationem ad Dominum fudit [a], spondens prostratus sponte, si eum obtentu Antistitis sui Dominus ab hoc contagio liberaret, clericum se futurum; nec prorsus moraretur, si deprecatio obtineret effectum. Hæc effatus sensit protinus discedere febrem, vocatoque puero, domum se reportari deposcit. Cumque in recubitu ubi tunc epulabantur fuisset illatus, erumpente a naribus sanguinis copia, febris simul cruorque defluxit. Quod meritis beati Confessoris præstitum habetur probatum. Sed et nuper Venerandi comitis servus, cum in diuturna cæcitate resideret, celebratis vigiliis, sanus abscessit.

III. De reliquiis vero ejus hæc ipse præfatus scriptor, ut actum est, propria contemplatione prospexit. Dedicaverat igitur oratorium (*Vid. lib. de Gloria conf.*, *cap.* 20) infra domum ecclesiasticam urbis Turonicæ in primo sacerdotii sui anno, in quo cum reliquorum sanctorum pignoribus hujus antistitis reliquias collocavit. Post multos vero dedicationis dies admonitus est ab abbate ut reliquias quas in altari ipso locaverat visitaret, ne ab humore novi ædificii humectatæ, aliquid in his putredinis insideret. Quas cum requirens reperisset infectas, ablatas ex altari contra ignem siccare cœpit. Verum ubi ligaturas illas sigillatim composuit, ventum est ad reliquias beati Illidii episcopi. Denique tenens easdem co tra ignem, filum quo ligatæ erant, quia erat valde prolixum, super ardentes decidit prunas, et tanquam æneum aut ferreum ab ardore ignis incanduit. Illo quoque parvi pendente quid **1156** filum fieret quo sanctæ reliquiæ ligarentur, æstimans ipsum [b] jam in favillam fuisse resolutum, comperit adhuc integrum et incorruptum, quippe quod vinculum et ligamen paulo ante fuisset hujus gloriosi pontificis.

IV. [Puer [c] erat parvulus quasi mensium decem, qui, ut res veritatis edocuit, ipsius Beati abnepos habebatur; gravissimi incommodi accessu afficiebatur. Flebat autem illius genitrix non minus obitum parvuli, quam quod non fuerat adhuc divino delibutus sacramento. Denique consilio habito, beati Confessoris adiit tumulum, exponit in pavimento ægrotum, qui nihil aliter quam solo spiritu palpitabat; atque in vigiliis obsecrationibusque coram sepulcro Antistitis excubat. Cumque plausum ales ille lucis nuntius [*Id est*, gallus], repercussis alis, altius protulisset, puer, qui valde exanimis projectus fuerat, convaluit; et gaudia cordis, risu præcedente, patefaciens, aperto divinitus ore, evocat matrem, dicens : Accede huc. At illa cum tremore et gaudio accedens, quæ nunquam adhuc filii vocem audierat, stupens : Quid vis, inquit, dulcissime nate? Qui ait : Curre quantocius, atque aquarum mihi pocula defer. At illa persistens immobilis usque ad adventum lucis in oratione, gratias agens sancto Antistiti, sobolemque devovens, abscessit ad domum; porrectaque aqua, hausit infans; atque omni infirmitatis nexu absolutus, ad plenum convaluit. Deinde ad pristinos infantiæ vagitus rediens, loqui ultra non potuit, nisi cum ad illam ætatis seriem, in qua infantium lingua ad loquendum laxari solet, educatus accessit. Sed nec illud silere arbitror, quod quodam tempore, quo clibanus ad coquendas calces basilicæ ipsius succenderetur, actum est. Jugum igitur quod os fornacis validissime confirmabat, dormientibus cum ipso loci abbate qui aderant, est effractum. Quo facto astitit presbytero repente per visum quasi sacerdos dicens : Festina velociter, et excita dormientes, ne eos futuræ ruinæ casus anticipet. Jam enim paratum est jugum, quod totam molem lapidum sustinet, **1157** cum ipso igne corruere. Ille vero expergefactus, amotis ab ore fornacis omnibus, cecidit ab utraque parte acervus lapidum aggregatus, nullum de astantibus lædens. Quod non sine Antistitis intercessione præstitum reor. Tunc presbyter memoratus, oratione facta ad sepulcrum Sancti, reparatis jugis, lapidibusque relatis, in clibano opus cœptum, Antistite opitulante, peregit. Hujus confessoris beatum corpus ab antiquis in crypta sepultum fuit : sed quia arctum erat ædificium, ac difficilem habebat ingressum, sanctus Avitus pontifex urbis, constructa in circuitu miri operis absida, beatos inquisivit artus, repertosque in capsa tabulis formata ligneis, et juxta morem sarcophago clausit. In hoc loco et meritis et nomine Justus [d] requiescit, qui fuisse hujus gloriosi pontificis fertur archidiaconus.]

V. Multa quidem et alia de hoc sancto miracula sunt relata, quæ scribere longum putavi, hæc æstimans fidei perfectæ sufficere quæ dicta sunt, quia cui pauca non sufficiunt, plura non proderunt. Nam ad hujus tumulum cæci illuminantur, dæmones effugantur, surdi auditum et claudi recipiunt gressum, præstante Domino nostro Jesu Christo, qui credentibus repromisit a se petita sine ambiguitate largiri.

CAPUT III.

De sancto Abraham abbate.

Nulli Catholicorum esse occultum reor quod Dom-

[a] Ed., *orationem fudit... si eum antistitis sui virtus.*

[b] Sic Laud., Bell. et B.1 At. Colb. et cæteri Ed. : *Fieret, tantum sanctæ reliquiæ siccarentur. Æstimans autem ipsum.* Boll. : *Quid de filo fieret, tantum ne sanctæ reliquiæ læderentur, dehinc sequitur et filum illæsum.*

[c] Quæ sequuntur ad clausulam *Multa quidem*, etc., habentur in solo codice Molsheimensi, apud Bollandianos, die 5 Junii, qui codex ab annis supra nongentis in monasterio sancti Dionysii prope Parisios scriptus fuit.

[d] De hoc supra, lib. I Hist. cap. 40. *Vide ad cap.* 34 *et seqq. de Gloria confess. not.* *, *supra, col.* 853. EDIT.

nus ait in Evangelio : *Amen dico vobis, si habueritis* A *fidem integram, et non hæsitaveritis, si dixeritis huic monti: Transfer te; et transferet se, et omnia quæcumque petieritis in nomine meo, credite quia accipietis, et venient vobis* (*Matth.* XXI, 21; *Marc.* XI, 23). Ergo non erit dubium quin sancti obtinere possint a Domino quod petierint, quia in eo fidei fundamine positi [a], nullis hæsitationum fluctibus vacillantur : pro qua fide non solum infra patriæ terminum propriæ, dum cœlestem vitam agere cupiunt, exsules facti **1158** sunt, sed etiam transmarina ac peregrina petierunt loca, ut ei cui se devoverant plus placerent. Sicut nunc beatus Abraham abbas, qui post multas tentationes sæculi, fines est territorii ingressus Arverni. Qui non immerito Abrahæ illi comparatur seni pro magnitudine fidei, cui quondam dixerat Deus : *Exi de* B *terra tua et de cognatione tua, et vade in terram quam monstravero tibi* (*Gen.* XII, 1). Reliquit autem hic non solum terram propriam, sed etiam illam veteris hominis actionem, et induit novum hominem, qui secundum Deum formatus est in justitia, sanctitate et veritate. Ideoque cum se perfectum in Dei opere cerneret, non fuit dubius in fide petere quod per vitam sanctam confisus est obtinere : per quem opifex cœli, maris ac terræ, parva quidem numero, sed admiranda miracula operari dignatus est.

1. Igitur Abraham iste super Euphratis fluvii littus exortus est (*An.* 480, 15 *Jun.*), ubi in Dei opere proficiens ad visitandos eremitas, adire Ægypti solitudines concupivit. Quod iter dum tereret, a paganis [b] comprehensus, et multis pro Christi nomine affectus C verberibus, in vincula conjicitur ; in quibus per quinque annos exsultans, angelo solvente, laxatur. Occidentalem quoque plagam visitare cupiens, Arvernis advenit, ibique ad basilicam sancti Cyrici monasterium [c] collocavit. Erat enim miræ virtutis, fugator dæmonum, illuminatorque cæcorum, aliorum quoque morborum potentissimus medicator. Igitur cum festivitas supradictæ basilicæ advenisset, præpositum vocat, ut vasa vino plena ad reficiendum populum qui solemnitati aderat, in atrio ex more componeret. Causatur monachus dicens : Ecce episcopum cum duce et civibus invitatum habes, et vix nobis supersunt quatuor vini amphoræ ; unde omnia ista complebis? Et ille : Aperite mihi, inquit, penum. Quo aperto, ingressus est : et dans orationem, quasi D novus Elias, elevatis ad cœlum manibus, infusis fletu luminibus, ait : Ne deficiat, quæso, Domine, de hoc vasculo vinum, **1159** donec cunctis ministretur in abundantia. Et irruente in se Spiritu sancto, ait : Hæc dicit Dominus (*III Reg.* XVII, 14) : Non deficiet vinum de vase, sed omnibus petentibus affatim tribuetur, et abundabit. Veruntamen ad verbum et hilaritatem dispensationis illius cuncto populo in abundantia ministratum est, et superfuit. Sed quia strenuitas præpositi prius mensuraverat vasculum quinquagenarium, et repererat quatuor palmorum mensuram, cernens quæ acta fuerant, in crastino iterum mensurans, tantum reperit in vase, quantum in eo præcedente reliquerat die. Ex hoc Sancti virtus in populis declarata est, in quo monasterio plenus dierum obiit, ibique cum honore sepultus est. Erat enim eo tempore sanctus Sidonius episcopus, et Victorius dux, qui super septem civitates principatum, Euricho Gothorum rege indulgente, susceperat. Hujus vero sancti epitaphium [d] beatus Sidonius scripsit, in quo aliqua de his quæ locutus sum est præfatus. Ad hujus enim beati Abrahæ sepulcrum plerumque frigoritici decubantes medicinæ cœlestis præsidio sublevantur.

CAPUT IV.

De sancto Quintiano episcopo.

Omnis qui se terrenæ materiæ corpus ferre cognoscit, cogitare debet, ne in his devolvatur quæ terrena et carnis hujus amica esse noscuntur; quia juxta apostolum Paulum : *Manifesta sunt opera carnis* (*Gal.* V, 19), plena immunditia et iniquitate, pollutumque et fetidum hominem qui ea sectatus fuerit reddunt, atque ad extremum fletibus deputant sempiternis. Fructus autem Spiritus est omne quod in Deo pollet ac nitet, quod in hoc sæculo, mortificata carne, animam exsultare facit, in futuro autem gaudiis donat æternis. Unde nos qui nunc sumus in corpore positi, aspicere debemus quæ **1160** operatus est Deus in sanctis suis, in quibus, tanquam in [*Ed.*, intra] splendidum candidumque ac levigatum meritis tabernaculum, diversisque virtutum floribus adornatum, residens, extensa dexteræ majestate, dignatus est per eos miseratione propria perficere quæ petiissent, sicut nunc per beatum Quintianum, de quo sermo futurus est, mentis nobilis generositate fulgidum, justitiæ opus plerumque complevit. Ergo non nos more pecorum carnis sectatio ad terrena submergat ac deprimat, sed potius sanctorum exemplis illecti, prudenter intelligentes quæ Dei sunt, spiritalis nos opera ad cœlestia ac sempiterna sustollat; neque in nobis mens ab impudicis actionibus victa luxuriet, sed, æternitatis pro meritis vindicans solium, victrix sapientia regnet.

1. Igitur beatissimus Quintianus, Afer natione (*An.* 527, 13 *Nov.*), et ut quidam volunt, nepos Fausti episcopi [e], qui genitricem suam suscitasse perhibetur,

[a] Laud. et Colb., *in eo fides... posito*. Ed. et Bell., *in eis fides fundamine posito... vacillat.*

[b] Id est a Persis, ut ex ejus epitaphio patet, ubi rex eorum *rex Susidis oræ* dicitur, a Susa celebri Persarum urbe.

[c] Idem habet lib. II Hist. cap. 21, ubi Vitam Abrahæ a se scriptam laudat. Ecclesiam sancti Cyrici ubi sanctus Abraham et alii requiescunt, recenset auctor libri de Ecclesiis Claromon. cap. 14. Hodieque subsistit, vulgo *Saint-Cirgues* dicta, quæ, monasterio jam pridem destructo, parochiæ titulo illustratur, juxta quam fons fluit sancto Abrahæ nuncupatus.

[d] Ipsum in appendice dabimus. De Apollinari Sidonio et Victorio duce passim Gregorius loquitur.

[e] Celebris fuit tunc temporis Faustus episc. Præsidiensis, qui pro fide exsul tempore Honerici, in exsilii loco monasterium ædificaverat, ut patet ex Vita sancti Fulgentii. B. Faustum Buronitanum episcopum laudat Victor Vitensis lib. I, num. 11. Alterutrius forte nepos fuit sanctus Quintianus.

sanctitate præditus, virtutum dote fulgidus, charitatis igniculo fervidus, castitatis flore præcipuus, ad episcopatum Rutenæ ecclesiæ eligitur, expetitur, ordinatur [a]. In quo episcopatu ampliatis adhuc virtutibus, cum in Dei semper operibus cresceret, auctam beati Amantii antistitis basilicam [b], sanctum corpus in antea transtulit; sed non fuit Sancto acceptabile hoc opus. Unde factum est ut per visum apparens diceret ei : Quia ausu temerario artus in pace quiescentes visus es amovisse, ecce ego removebo te ab hac urbe, et eris exsul in regione altera ; verumtamen non privaberis ab honore quo frueris. Non post multum vero tempus, orto inter cives et episcopum scandalo, Gothos qui tunc in antedicta urbe morabantur suspicio attigit, quod se vellet episcopus Francorum ditionibus subdere, consilioque accepto, cogitaverunt eum perfodere gladio [c]. Quod cum viro sancto nuntiatum fuisset, de nocte consurgens, cum fidelissimis ministris suis **1161** ab urbe illa egrediens, Arvernis advenit; ibique a sancto Eufrasio episcopo, qui Aprunculo quondam antistiti successerat, receptus est, largitisque ei tam domibus quam agris et vineis, vel ille, vel qui [d] Lugdunensi urbi præerat, summa eum diligentia excolebant. Erat enim jam senex, et vetus Dei cultor. Decedente autem ab hoc mundo sancto Eufrasio, Apollinaris, tribus mensibus sacerdotio subministrato, migravit [e]. Cum autem hæc Theoderico regi nuntiata fuissent, jussit inibi sanctum Quintianum constitui, et omnem ei potestatem tradi ecclesiæ, dicens : Hic ob nostri amoris zelum ab urbe sua ejectus est. Denique cum sanctus Quintianus in antedicta urbe potiretur episcopatu, Proculus quidam, ex ærario presbyter ordinatus, multas ei injurias intulit, omnemque potestatem illi de rebus ecclesiæ auferens, vix ei quotidianum satis tenuem victum ministrari præcepit : sed per ejus orationem a civibus correptus prudentioribus, restituta omni potestate, se ab ejus removit insidiis. Antedictus tamen sacerdos non immemor injuriæ, sicut quondam Paulus apostolus de Alexandro (*II Tim.* IV, 14), ita et hic de Proculo decantabat, dicens : Proculus ærarius multa mala mihi fecit, reddet illi Dominus secundum opera sua. Quod in posterum ei evenisse manifestum est.

II. Erat enim Vir beatus in oratione assiduus, et in tantum amator populi sui, ut adveniente Theoderico, ac vallante cum exercitu urbem, Sanctus Dei muros ejus per noctem psallendo circuiret, et ut regioni vel populo Dominus velociter succurrere di- A gnaretur, afflictus in jejuniis atque vigiliis instanter orabat. Porro Theodericus rex cum cogitaret etiam muros urbis evertere (*An.* 525), mollivit eum misericordia Domini, et oratio sacerdotis sui [f], quem in exsilium retrudere cogitabat. Nam nocte pavore perterritus de stratu suo exsilit, ac solus per viam publicam fugere nititur. Perdiderat enim sensum nesciens quid ageret. Quod animadvertentes sui eumque retinere conantes, vix potuerunt, cohortantes ut se signo salutari muniret. Tunc Hilpingus **1162** dux ejus accedens propius ad regem, ait : Audi, gloriosissime rex, consilium parvitatis meæ. Ecce muri civitatis istius fortissimi sunt, eamque propugnacula ingentia vallant. Quod ut plenius magnificentia vestra cognoscat, de sanctis quorum basi- B licæ muros urbis ambiunt hæc loquor, sed antistes loci illius magnus apud Deum habetur. Noli facere quod cogitas; noli episcopo injuriam inferre, aut urbem evertere. Cujus consilium rex clementer accipiens, præceptum posuit ne ullus ab octavo urbis milliario læderetur. Quod obtentu Sacerdotis præstitum nullus ambigat. Tunc et Proculus ille presbyter, irruptis Lovolautrensis [g] castri muris, ab ingredientibus hostibus ante ipsum ecclesiæ altare gladiorum ictibus in frusta discerptus est, reddiditque illi Dominus, sicut Sacerdos cantare consueverat, secundum opera sua.

III. Post peractam igitur stragem cladis Arvernæ, Hortensius, unus ex senatoribus, comitatum urbis illius agens, quemdam de parentibus Sancti, id est C Honoratum nomine, in urbis platea nequiter retineri jussit. Quod celeriter beato Viro nuntiatum est. At ille per amicos suos cœpit rogare, ut eum data audientia absolvi juberet. Quod ille nullatenus præstitit. Tunc beatus senex deferri se in plateam qua ille tenebatur jubet : allatus autem rogabat milites ut eum dimitterent. Illi vero timentes, obedire ausi non sunt Pontifici. Et Sacerdos : Ad domum, inquit, Hortensii me velociter deportate. Erat enim senex valde, et propriis pedibus abire non poterat. Deferentes autem eum in domum Hortensii ministri ejus, excutiens in eam pulverem calciamenti sui, ait : Maledicta sit domus hæc, et maledicti habitatores ejus in sempiternum, fiatque deserta, et non sit qui inhabitet in ea. Et dixit omnis populus : Amen. Et D adjecit : Quæso, Domine, nunquam de hac generatione provehatur quisquam ad episcopale sacerdotium [h], qui episcopum non obaudit. Egresso autem ex ea Sacerdote, protinus omnes familiæ, quæ in

[a] Eo nomine subscripsit concilio Agathensi an. 506, et Aurelian. I an. 511.

[b] Alii, *aucta... basilica*. Sancti Amantii Vitam habet Labbeus tomo II Bibl. novæ, in qua de ejus translatione. Abbatiam sancti Amantii Ruthenensis, quæ monasterio sancti Vitoni Virdunensis subjecta erat, comiti Rutheuensi oppigneravit pius abbas Richardus, pauperibus subveniendi causa in publica calamitate, ut refert Hugo Flaviniacensis in Chronico. In Actis visitationis diœcesis Ruthenensis factæ a Simone archiep. Bituricensi an. 1286, mentio fit prioris sancti Amantii burgi Ruthenensis.

[c] Confer lib. II Hist. cap. 36.

[d] Ed., *et ille et qui*, eodem sensu.

[e] Confer cum lib. III Hist. cap. 2.

[f] Ed., *mollitus est... oratione sacerdotis ejus.*

[g] Sic Mss., ut et in Hist. lib. III cap. 13, ubi eadem historia narratur. Editi tamen hic habent *Utrense*.

[h] Sic et Saturninus Tolosatium primus episcopus imprecatus fuisse dicitur, supra, Hist. lib. I, cap. 28, ne ullus unquam ex Tolosæ urbis civibus ibi in episcopum assumeretur.

duo illa erant, a febre corripiuntur, et **1163** paulumper ingemiscentes spiritum exhalabant. Quod cum jam die tertia ageretur, videns Hortensius sibi nihil de suis servientibus reservari, timens ne etiam et ipse pariter interiret, ad sanctum Virum mœstus ingreditur, projectusque ad pedes ejus cum lacrymis veniam rogat. Quam ille benignissime indulgens, benedictam aquam domui transmisit, illaque per parietes respersa, omnis ægritudo protinus est depulsa, magnaque ibi virtus apparuit; nam et qui incurrerant sanati sunt, et qui sani [*Al.*, sanati] erant ultra non incurrerunt.

IV. In ecclesiasticis vero scripturis eruditus est habitus hic sacerdos; sed et in eleemosynis magnificus fuit. Nam cum pauperem quempiam clamare cerneret, aiebat : Succurrite, quæso, succurrite, et pauperi victus necessaria ministrate. Ignari enim estis, o desides, et forsitan ipse est qui se per evangelicæ lectionis seriem reficiendum in pauperibus minimis esse mandavit (*Matth.* xxv, 40). Ejiciebat autem et dæmonia se confitentia. In monasterium autem Candidobrinse [a] veniens, cum energumenum quemdam reperisset atrocius debacchantem, misit presbyteros ut ei manus imponerent : sed cum eorum exorcizatione larva non fuisset expulsa, Sanctus Dei cominus appropinquans, et immissis in os ejus digitis, personam reddidit absolutam. Multa et alia miracula Vir beatus operatus est, et oratione facta, sæpius quæ petisset ad Dominum obtinebat. Porro in Arverno quodam tempore cum magna siccitas consumeret arva, et arentibus herbis nulla penitus jumentis pabula remanerent, et Sanctus Dei rogationes illas, quæ ante ascensionem dominicam aguntur devotissime celebraret; die tertia cum jam portæ civitatis appropinquarent, suggerunt ei ut ipse antiphonam dignaretur imponere, dicentes : Si tu, beate Pontifex, devote antiphonam imposueris, confidimus de sanctitate tua, quod protinus nobis Dominus pluviam dignabitur benigna pietate largiri. At ille prostratus super cilicium suum, in ipsa platea diutissime **1164** cum fletu oravit. Exsurgens autem antiphonam quam petebant, ut virtus fuit, imposuit : verba autem ejus ex illa Salomonicæ orationis edita hæc erant : *Si clauso cœlo pluviæ non fuerint propter peccata populi, et conversi deprecati fuerint faciem tuam ; exaudi, Domine, et dimitte peccata populi tui, et da pluviam terræ, quam dedisti populo tuo ad possidendum* (*II Paral.* vi, 26, 27). Cumque psallere devotissime cœpissent, penetravit excelsæ potentiæ aures humilis oratio Confessoris ; et ecce contenebratum est cœlum, ac nubibus obtectum ; et priusquam portam urbis attingerent, descendit pluvia vehemens super universam terram illam, ita ut omnes mirarentur, ac dicerent ad preces hoc beati Viri fuisse largitum.

V. Senuit autem Sacerdos Dei, et in tantum ætate provectus est, ut sputum oris in terram projicere non valeret : sed adhibito labiis truchione [b] in eum salivas oris exponeret. Non caligavit oculus ejus, nec immutatum est cor a viis Dei : non seposuit vultum pauperis, nec metuit personam potentis ; sed una eademque ei fuit in omnibus sancta libertas, ut ita susciperet penulam pauperis, ac si veneraretur togam inclyti senatoris. Obiit autem perfectus in sanctitate, et sepultus est in basilica sancti Stephani [c] ad lævam altaris, ad cujus nunc tumulum plerumque quartanorum febris, melancholia compressa, restinguitur.

CAPUT V.

De sancto Portiano abbate.

Quanta omnipotens Deus suo dicatis nomine indulgeat, quantaque eisdem pro fideli servitio benignitatis ope [d] compenset ! Magna quidem se pollicetur redditurum in cœlo, sed quæ accepturi sunt plerumque hoc declarat in sæculo. Nam sæpius de servis liberos, de liberis efficit gloriosos, juxta illud Psalmographi dictum : *Suscitans a terra inopem, et de stercore erigens pauperem : ut collocet eum cum principibus* **1165** *populi sui* (*Ps.* cxii, 7, 8). De hoc et Anna Helcanæ ait : *Saturati prius pro pane se locaverunt, et famelici saturati sunt* (*I Reg.* ii, 5). Ex hoc et ipsa Redemptoris nostri genitrix virgo Maria dicebat : *Deposuit potentes de sede, et exaltavit humiles* (*Luc.* i, 52). Sic et ipse Dominus in Evangelio ait : *Erunt primi novissimi, et novissimi primi* (*Matth.* xx, 16). Micet [e] ergo amore suo divina misericordia super inopes, ut de parvis magnos statuat, ac de infirmis Unigeniti sui faciat cohæredes. Præfecit enim de hac mundana egestate in cœlo, quo scandere non potuit terrenum imperium ; ut accedat illuc rusticus, quo accedere non meruit purpuratus. Sic nunc de beato Portiano abbate, quem non modo de onere mundani servitii eruit, verum etiam magnis virtutibus sublimavit, atque post mundum [*Ed.*, motum] et pressuras sæculi in requie æterna constituit, locavitque eum inter angelorum choros, de quibus expulsus est dominus ille terrenus.

I. Beatissimus igitur Portianus (*An.* 527, 24 *Nov.*) ab ineunte ætate Deum quærere cœli semper, etiam inter terrena servitia, conabatur. Sic enim servus fertur fuisse cujusdam barbari [f], iisque cum plerum-

[a] Sic Colb., Laud. et plerique Editi. Bell., cum Bal., *Candidobrinse*. Hodie vulgo appellatur *Combronde*, prioratus Menatensi monasterio ordinis sancti Benedicti subjectus, in oppidulo cognomini.

[b] Laud., cum Ed., *trudione*.

[c] Hanc ecclesiam construxisse dicitur sancti Namatii uxor, supra, lib. ii Hist cap. 17, ubi de ea diximus. Sancti Quintiani in ea quiescentis meminit libellus de Ecclesiis Clarom. cap. 13, ibique etiamnunc visitur ejus sepulcrum. Sed sacrum corpus inde translatum est in ecclesiam sanctorum Symphoriani et Genesii in urbem, ubi hodieque quiescit.

[d] Ed., cum Laud., *quantamque... opem*.

[e] SB., *Illucet*. Colb., *licet... misericordia inopum*. Bell. et Laud., *inlicet*. Bad. et Ed., præter Bal., *illicet*.

[f] Id est, Franci. Eum *Malfangum* vocant nonnulli, quod effictum nomen videtur.

que ad monasterium confugeret, ut eum domino suo abbas redderet excusatum : ad extremum fugiens, dominus ejus [a] de vestigio sequitur, et abbatem calumniari cœpit, reputans quod ipse eum seduceret ne sibi suus famulus deserviret. Cumque de consuetudine ut eum redderet calumniando abbatem insisteret, dicit abbas Portiano : Quid vis ut faciam? Et ille : Redde, inquit, me excusatum. Cumque excusatus redditus fuisset, et dominus ejus reducere eum domum vellet, ita cæcatus est, ut nihil penitus posset agnoscere. Cernens autem se gravibus doloribus affici, abbatem vocat, dicens : Supplica, quæso, pro me Dominum, et accipe hunc servum ad ejus cultum; forsitan promerebor recipere lumen amissum. Tunc abbas vocatum Beatum [b] ait : Impone, quæso, manus **1166** tuas super oculos ejus. Cumque ille refutaret, tandem abbatis devictus precibus, super oculos domini sui signum beatæ crucis imposuit : statimque, disrupta caligine, et sedato dolore, pristinæ redditus est sanitati. At vero exin beatus Portianus clericus factus tanto virtutis cumulo est prælatus, ut decedente abbate ipse succederet [c]. Qui fertur æstivo tempore, cum ardor solis vi caloris sui cuncta consumeret, et etiam corpora, quæ robustiora potu ciboque erant, ab æstu defatigaret; hic jejuniis post [d] perditum omnem ab ore humorem, salem æstuans ruminabat, ex quo iterum assumpto liquore arentes gengivas paromper inliceret. Quæ res, quanquam palatum aridum humectaret, tamen majus tormentum addita corporis siti præstabat. Sal enim, ut nulli occulitur, magis ardorem sitis concitat quam exstinguat, sed hic, tribuente Domino, arcebatur ab eo.

II. His diebus Theodericus ingressus Arvernum terminum (*An.* 525), omnia exterminabat, cuncta devastabat. Cumque in Arthonensis [e] vici pratis castra metasset, antedictus senex ad occursum ejus properat, quasi pro populo rogaturus : ingressusque castra mane, rege adhuc in tentoriis dormiente, Sigivaldi papilionem, qui tunc primus cum eo habebatur aggressus est : et dum de hac captivitate conqueritur, Sigivaldus ut, ablutis aqua manibus, merum dignaretur accipere deprecatur, dicens : Magnum mihi hodie gaudium commodumque divina pietas præstat, si infra tentorii mei septa, facta oratione, potum digneris accipere. Audierat enim famam sanctitatis ejus, idcireo et honorem ei pro Dei reverentia impendebat. Quod ille diversis modis excusans, asserebat hoc non posse fieri : Quia, inquit, nec hora debita esset, nec regi dignum præbuisset occursum, et, quod his omnibus potius erat, nec dum adhuc Domino psalmorum decantationem debitam exsolvisset. Sed his sepositis **1167** vi eum compulit, allatumque vasculum quo potio tenebatur, rogat ut eum Sanctus imposita prius manu sanctificaret. Qui elevata dextera cum signum crucis imposuisset, vasculum scinditur medium, ac vinum quod infra tenebatur, cum immenso serpente terræ diffunditur. Quod cernentes qui aderant, metu exterriti ad pedes beati Viri decidunt, lambunt vestigia, osculantur et plantas : mirantur omnes virtutem senis, mirantur et se ab iniqui anguis viru divinitus fuisse salvatos. Ad istud miraculum concurrit omnis exercitus, valla multitudo omnis beatum Virum, cupiens ejus fimbrias manu tangere, etsi osculo honorare non potuit : et rex exsilit de stratu suo, accurritque ad beati Confessoris adventum, illoque tacente, cunctos quos repetebat captivos absolvit, et reliquos deinceps ut voluit, sic recepit. Duplex [f] ibi beneficium Domino cooperante largitus, et illos a morte eruit, et hos a jugo captivitatis exemit. Vere, ut ego credo, et fides mea est, quia constat ab hoc periculo salvatos quasi suscitatos a mortuis.

III. Nec hoc præterire volui quod eum diabolus diversis machinis conatus illudere, cum videret se nihil ei posse nocere, visibilibus illum præliis est aggressus. Nam nocte quadam dum se sopori dedisset, subito expergefactus vidit cellulam suam quasi incendio concremari; exsurgensque perterritus ostium petiit. Quod cum reserare nequiret, in oratione prosternitur, ac signum salutare coram se et circum se faciens, protinus phantasia flammarum quæ apparuerat evanuit, cognovitque hoc diaboli fuisse fallaciam. Idque statim revelatum est beato Protasio, qui tunc apud Canbidobrense monasterium [g] habebatur reclusus, qui cum summa festinatione monachum ex cellula sua ad fratrem dirigens, hortatus est, dicens : Oportet te, dilectissime frater, insidiis diaboli resistere viriliter, et nihil de illius dolositate pavescere, sed omnia quæ intulerit oratione assidua, ac signo crucis e contra **1168** opposito evincere, quia talibus semper tentationibus servos Dei nititur expugnare. Senuit autem Vir beatus, et, impleto boni operis cursu, migravit ad Dominum, cujus nunc tumulus [h] sæpius divinis glorificatur virtutibus. Hæc

[a] Ed. cum Laud., *fugientem... eum de.*

[b] Accusandi casum pro ablativo hic, ut alias, usurpat noster Gregorius.

[c] Hoc monasterium, quod oppido circumjacenti nomen dedit, in Arvernorum finibus versus Burbonenses etiamnunc subsistit, amisso ab annis octingentis abbatiæ titulo, in prioratum redactum, et monasterio Trenorchiensi subjectum. Trenorchiensibus monachis an. 1627 sæculari toga donatis, monasterium sancti Porciani sub regulari ordine permansit, quod an. 1645 cong. sancti Mauri monachis Benedictinis reformandum commissum est.

[d] In Colb. deest *post*, quæ lectio sincera videtur, Gregorio accusativum pro sexto casu, ut solet, ponente.

[e] Plerique Ed. cum Laud., *Archonensi*. Sed hic Artona vicus memoratur apud Arvernos notissimus. Hæc Theodorici expeditio narratur in lib. III Hist. cap. 12 et seqq., ubi et de Sigivaldo agitur. Vide cap. præcedens de sancto Quintiano.

[f] Ed., *et sic recepit duplex*, et deest *largitus*. Colb., *recepit ; sic duplex.*

[g] De hoc monasterio dictum est cap. præced. Protasium recenset Saussaius in appendice Martyrol. Gallic. inter eos quorum natalis dies est incertus. Branchus in Vitis sanctorum Arvernensium 24 Novembris consignat. Ex hoc solo Gregorii loco notus est.

[h] In proprio monasterio sepultus est. Ejus sacrum corpus sæculo X labente e terra levatum est : exinde

tantum de sancto Viro cognovimus, non dijudicantes alios qui majora de eo cognoverunt, si voluerint aliqua in ejus laudem conscribere.

CAPUT VI.

De sancto Gallo episcopo.

Nobilitatis mundanæ fastigium semper inhiat cupiditatibus, gaudet honoribus, inflatur occursibus, litibus forum pulsat, rapinis pascitur, calumniis delectatur, rubiginosi auri talenta desiderat; et dum parva possidere videtur, ut agglomeret plurima magis accenditur, ingeritque ei congeries auri sitim arduam possidendi, sicut Prudentius ait:

Auri namque fames procedit [a] major ab auro.

Unde fit ut dum gaudet pompis sæculi et vanis honoribus oblectari [b], nihil ei de mansuris dignitatibus in memoriam revocetur: nec respicit ad ea quæ non videntur, dummodo illa quibus satiari animum putat, importune possideat. Sed sunt qui se de his nexibus, tanquam aves de muscipulis evolantes, et ad altiora tendentes, mentis alacrioris ingenio absolverunt, ac relictis exosisque terrenis facultatibus, totis se viribus ad illa quæ sunt cœlestia aptaverunt. Sicut sanctus Gallus incola Arvernæ urbis, quem a Dei cultu abstrahere non potuit, nec splendor generis, nec celsitudo senatorii ordinis, nec opulentia facultatis; quem separare a Dei amore non potuit, nec dilectio patris, non matris blanditiæ, non amor nutricum, non obsecundatio bajulorum: sed his omnibus pro nihilo ductis, et tanquam stercora exosis, Dei se dilectioni, Dei se officio vovens, monasteriali se districtioni subegit. Sciebat enim juvenilis fervoris flammas **1169** non aliter posse devincere, nisi censuræ canonicæ et disciplinæ severissimæ subderetur. Sciebat enim se ab humilitate sæculi ad altiora sublevaturum, et per patientiam tolerationis ad illam excelsi apicis gloriam evecturum, quod postea probavit eventus.

I. Sanctus denique Gallus (*An.* 554, 1 *Jul.*) ab adolescentia sua devotus Deo esse cœpit, diligensque ex tota anima Dominum, et ea quæ Deo dilecta esse noverat diligebat. Pater ejus nomine Georgius [c], mater vero Leocadia a stirpe Vectii Epagati descendens, quem Lugduni passum Eusebii testatur Historia, qui ita de primoribus senatoribus fuerunt, ut in Galliis nihil inveniatur esse generosius atque nobilius. Cumque ei pater cujusdam senatoris filiam quærere vellet, ille assumpto secum uno puerulo monasterium Cromonense [d] expetiit, sexto situm ab Arverna urbe milliario, suppliciter abbatem exorans ut sibi comam capitis tondere dignaretur. At ille videns prudentiam atque elegantiam pueri, nomen inquirit, interrogat genus et patriam. Ille vero Gallum se vocitari pronuntiat, civem Arvernum, Georgii filium senatoris. Quem abbas ut cognovit de prima progenie esse progenitum, ait: Bene desideras, fili, sed primum oportet hæc in patris tui deferri notitiam; et si hoc ille voluerit, faciam quæ deposcis. Denique abbas pro hac causa nuntios mittit ad patrem, interrogantes quid de puero observari juberet. At ille parumper contristatus, ait: Primogenitus, inquit, erat mihi, et ideo eum volui conjugio copulare; sed si eum Dominus ad suum dignatur asciscere servitium, illius magis quam nostra voluntas fiat. Et adjecit: Quidquid vobis infans, Deo inspirante, suggesserit, adimplete.

II. Tunc abbas ista nuntiis referentibus discens, puerum clericum [e] fecit: erat autem egregiæ castitatis, et tanquam senior, nihil perverse appetens, a jocis se etiam juvenilibus cohibebat, **1170** habens miræ dulcedinis vocem cum modulatione suavi, lectioni incumbens assidue, delectans jejuniis, et abstinens se multum a cibis. Quem cum beatus Quintianus episcopus ad idem monasterium veniens cantantem audisset, non eum permisit ultra illuc retineri, sed secum ad civitatem adduxit, et ut cœlestis pater in dulcedine spiritali nutrivit. Cumque defuncto patre vox ejus magis ac magis die adveniente componeretur [*Mss. duo*, componeret], atque idem in populis maximum haberet amorem, nuntiaverunt hæc Theoderico regi, quem dicto citius arcessitum tanta dilectione excoluit, ut eum proprio filio plus amaret: a regina autem ejus simili amore diligebatur, non solum pro honestate vocis, sed etiam pro castimonia corporis. Nam tunc Theodericus rex ex civibus Arvernis clericos multos abduxit, quos Trevericæ ecclesiæ ad reddendum famulatum Domino jussit assistere; beatum vero Gallum a se nequaquam passus

caput et aliquot ossa a Normannis quibusdam furata, delata sunt in castrum Normanniæ, Aquilam (*l'Aigle*) vulgo dictum. Reliquiæ ejus sacri corporis exuviæ etiamnunc in monasterio sancti Portiani requiescunt. — Sacrum caput beati Portiani Normanni quidam sæculo x labente furtim ablatum in suam patriam detulerunt, ubi hodieque in ecclesia sancti Martini apud oppidum Aquilam dictum visitur. Anno 1675, die 26 Novembris, permittente Henrico de Maupas Ebroicensium episcopo, loci diœcesano, aperta est capsa sancti Portiani appellata, in qua beati viri caput in varia frusta conscissum repertum est cum hac inscriptione: *Caput D. Portiani, quod fractum fuit ab hæreticis in ecclesia sancti Martini de Aquila anno millesimo quingentesimo sexagesimo septimo, die vero Martii decima octava.* In altera capsa inventum est ejusdem sancti viri brachium.

[a] Al., *parturit.*

[b] Bal., *oblectatur.*

[c] Is est Gregorii nostri avus, pater nempe sancti Galli et Florentii senatoris. Vectius Epagatus unus fuit e martyribus Lugdunensibus, cujus elogium habetur in celebri epistola quam Eusebius Historiæ suæ libro v, cap. 1, inseruit.

[d] Sic Ed. Colb., *Crononense.* Laud., *Crononinsim.* Bell., *Cronosensim*, vulgo *Cournon.* Vide lib. IV Hist. cap. 40.

[e] Ex hoc aliisque passim Gregorii locis infert Lud. Thomassinus abbates olim tonsuram clericalem conferre consuevisse, eamdemque olim fuisse monachorum ac clericorum tonsuram, monachos denique sæpius clericorum nomine fuisse designatos. Quod passim nos quoque observavimus. Lege ea de re ejusdem Thomassini Disciplinam eccles. Latine editam parte I, lib. II, cap. 39. Cui consentit Cointius ad an. 518. Vide et Mabillonii notas in Vitam sancti Sequani, sæc. I Bened., pag. 264.

est separari : unde factum est ut eunte rege in Agrip- A pinam [a] urbem, et ipse abiret simul. Erat autem ibi fanum quoddam diversis ornamentis refertum, in quo barbaries proxima [*Ed.*, opima] libamina exhibens, usque ad vomitum cibo potuque replebatur : ibi et simulacra ut deum adorans, membra secundum quod unumquemque dolor attigisset, sculpebat in ligno. Quod ubi sanctus Gallus audivit, statim illuc cum uno tantum clerico properat, accensoque igne, cum nullus ex stultis paganis adesset, ad fanum applicat ac succendit. At illi videntes fumum delubri ad cœlum usque conscendere, auctorem incendii quærunt, inventumque evaginatis gladiis prosequuntur. Ille vero in fugam versus, aulæ se regiæ condidit. Verum postquam rex quæ acta fuerant, paganis minantibus, recognovit, blandis eos sermonibus lenivit, et sic eo- B rum furorem improbum mitigavit. Referre enim sæpe erat solitus Vir beatus hæc cum lacrymis, et dicebat : Væ mihi **1171** qui non perstiti ut in hac causa finirer! Fungebatur eo tempore diaconatus officio.

III. Denique cum beatus Quintianus episcopus ab hoc sæculo, jubente Domino, transisset, sanctus Gallus apud urbem Arvernam eo tempore morabatur. Cives autem Arverni ad domum Impetrati presbyteri ejusdem avunculi convenerunt, conquerentes de obitu sacerdotis, et qui in ejus locum deberet substitui requirentes. Quod diutissime pertractantes, regressus est unusquisque ad semetipsum. Post quorum discessum sanctus Gallus vocavit unum ex clericis, et irruente in se Spiritu sancto, ait : Quid hi mussitant? C quid cursitant? quid retractant? Vacuum est, inquit, opus eorum, ego ero episcopus, mihi Dominus hunc honorem largiri dignabitur : tu vero cum me redire de præsentia regis audieris, accipe equum decessoris mei stratum, et egrediens te in obviam exhibe mihi. Quod si audire despexeris, cave ne te in posterum pœniteat. Cumque hæc loqueretur, super lectulum decumbebat. Tunc iratus contra eum clericus, cum multa exprobraret, elisum super spondam [b] lecti latus ejus læsit, turbidusque discessit. Quo discedente, ait Impetratus presbyter ad beatum Gallum : Audi, fili, consilium meum. Noli penitus retardare, sed vade ad regem, et nuntia ei quæ hic contigerint ; et si ei inspirat Dominus ut tibi hoc sacerdotium largiatur, magnas Deo referemus gratias; sin aliud, vel D ei qui ordinatus fuerit commendaberis. Ille vero abiens, quæ de beato Quintiano contigerant regi nuntiavit. Tunc etiam et Aprunculus Treverorum episcopus transiit [c] ; congregatique clerici civitatis illius ad Theodericum regem, sanctum Gallum petebant episcopum. Quibus ille ait : Abscedite, et alium requirite, Gallum enim diaconem alibi habeo destinatum. Tunc eligentes sanctum Nicetium episcopum acceperunt : Arverni vero clerici cum consensu [d] insipientium facto, et multis muneribus, ad regem venerunt. Jam tunc germen illud iniquum cœperat fructificare [*Ed.*, pullulare], ut sacerdotium aut venderetur a regibus, aut compararetur a clericis. Tunc ii audiunt a **1172** rege, quod sanctum Gallum habituri essent episcopum. Quem presbyterum ordinatum jussit rex ut, datis de publico expensis, cives invitarentur ad epulum, et lætarentur ob honorem Galli futuri episcopi. Quod ita factum est. Nam referre erat solitus non amplius donasse se pro episcopatu quam unum triantem coquo qui servivit ad prandium. Post hæc rex, datis ad solatium ejus duobus episcopis, Arvernis eum direxit : clericus vero ille qui super spondam lecti latus ejus illiserat, Viventius nomine, ad occursum Pontificis secundum verbum illius properat, non sine magno pudore, et se, simulque equum quem jusserat repræsentat. Ingressisque utrisque in balneum, dolorem lateris, quem ab impulsu superbiæ ejus clerici incurrerat, clementer improperat, magnam ex hoc ei ingerens verecundiam, non cum ira, sed tantum joco spiritali delectatus. Igitur exinde cum multo psallentio in civitatem suscipitur, et in sua ecclesia episcopus ordinatur.

IV. Jam vero assumpto episcopatu, tanta humilitate tantaque charitate cum omnibus usus est, ut ab omnibus diligeretur. Patientiam vero ultra hominum morem habens, ita ut, si dici fas est, Moysi compararetur ad diversas injurias sustinendas. Unde factum est ut a presbytero suo in convivio percussus in capite, ita se quietum reddiderit, ut nec sermonem quidem asperum respondisset ; sed omnia quæ ei accidebant patienter ferens, in Dei hoc arbitrio, a quo se petebat enutriri, jactabat. Nam et Evodius [e] quidam ex senatoribus presbyter, cum in convivio ecclesiæ cum multis calumniis atque conviciis lacessisset, consurgens Sacerdos loca basilicarum sanctarum circuibat : tamen cum hoc Evodio fuisset perlatum, post eum cursu veloci dirigens, et se ante pedes ejus in ipsa platea prosternens, veniam petiit, deprecans ut eum oratio ejus cum omnipotente Judice non fuscaret. At ille benigne eum colligens, cuncta quæ locutus fuerat clementer indulsit, eum arguens ne hæc ultra contra sacerdotes Domini auderet appetere, quia ipse episcopatum nunquam promereretur **1173** accipere. Quod postea probavit eventus. Nam cum in Gabalitano ad episcopatum jam electus [f], jam in cathedra positus, jam cuncta parata essent ut benediceretur episcopus, ita subito contra eum omnis populus consurrexit, ut vix vivus posset evadere ; qui postea presbyter transiit.

V. Apud Aurelianensem autem urbem, incriminatus ab iniquis episcopo Marco, et in exsilium trus-

[a] Ea est Colonia (*Cologne*), urbs vel suo nomine celebris.

[b] Id est latus lecti, a voce σπονδή, fœdus.

[c] Obiit circa an. 527. Festum ejus celebratur die 22 Aprilis.

[d] Id est instrumento electionis.

[e] Ed., sicut et infra, *Ennodius.*

[f] Post mortem sancti Hilarii, cui substitutus est Evanthius, qui conc. Aurel. IV subscripsit.

magnus episcoporum conventus est aggregatus, Childeberto rege jubente, in qua synodo [a] cognoscentes beati episcopi, hoc esse vacuum quod contra eum fuerat mussitatum, eum civitati et cathedræ suæ restituunt. Denique tunc in servitio sancti Galli Valentinianus [b] diaconus, qui nunc presbyter habetur atque vocalis, abiit; cumque episcopo alio missas dicente, diaconus ille propter jactantiam potius quam pro Dei timore cantare vellet, a sancto Gallo prohibebatur, dicente sibi: Sine, inquit, fili, quando [*Ed.*, quod non] Domino jubente nos celebraverimus solemnia, tunc et tu canere debes. Nunc ejus clerici concinant qui consecrat [*Ed.*, consecrant] missas. At ille et tunc se posse pronuntiat. Cui Sacerdos: Fac ut libet, nam quod volueris non explebis. Ille quoque negligens mandatum Pontificis abiit, et tam deformiter cecinit, ut ab omnibus irrideretur. Adveniente autem alia Dominica, dicente sæpedicto Pontifice missas, jussit eum abire: Nunc, inquit, in nomine Domini quod volueris explicabis. Quod cum fecisset, in tantum vox ejus præclara facta est, ut ab omnibus laudaretur. O beatum virum! cui talis gratia concessa est, ut sicut animæ, ita et cum eo voces hominum sub ejus potestate consisterent, quas et cum voluit cantu prohibuit, et cantare permisit.

VI. Præstitit autem Deus et alia miracula magna per illum. Nam cum Julianus Defensor [c], presbyter deinceps, dulcissimæ voluntatis homo, a quartano typo correptus graviter cruciaretur, **1174** lectulum sancti Sacerdotis expetiit; in quo decubans, a lectuaria ipse coopertus, paululum obdormiens, ita sanatus est, ut nec contactus quidem postea ab hac infirmitate fuisset. Cum autem Arverna civitas maximo incendio cremaretur, et hoc Sanctus comperisset, ingressus ecclesiam diutissime Dominum ante sanctum altare cum lacrymis exoravit, surgensque, Evangelia comprehensa, apertaque in obviam se igni obtulit. Qua contra parata [d], protinus ad aspectum ejus ita omne incendium est exstinctum, ut nec favillæ quidem in ligo igneæ remansissent. Sub ejus autem tempore magno terræ motu Arverna civitas est concussa, sed cur hoc acciderit ignoramus. Hoc tamen scimus quod nullum ex populo læsit. Cum autem lues illa [e], quam inguinariam vocant, per diversas regiones desæviret,

A et maxime tunc Arelatensem provinciam depopularet, sanctus Gallus non tantum pro se quantum pro populo suo trepidus erat: cumque die noctuque Dominum deprecaretur, ut vivens plebem suam vastari non cerneret, per visum noctis apparuit ei angelus Domini, qui tam cæsariem quam vestem in similitudinem nivis candidam efferebat, et ait ad eum: Bene enim te, o Sacerdos, prospectat divina pietas pro populo tuo supplicantem; ideoque ne timeas, exaudita est enim oratio tua, et ecce eris cum populo tuo ab hac infirmitate liberatus: nullusque te vivente in regione ista ab hac strage deperibit. Nunc autem noli metuere, post octo vero annos expletos migrabis a sæculo. Quod postea manifestum fuit. Expergefactus autem, et Deo gratias pro hac consolatione agens,
B quod per cœlestem nuntium confortari dignatus est, rogationes illas instituit, ut media Quadragesima psallendo ad basilicam beati Juliani martyris itinere pedestri venirent. Sunt autem in hoc itinere quasi stadia trecenta sexaginta. Cum autem regiones illas, ut diximus, **1175** lues illa consumeret, ad civitatem Arvernam, sancti Galli intercedente oratione, non attigit. Unde ego non parvam censeo gratiam ejus qui hoc meruit, ut pastor positus oves suas devorari, defendente Domino, non videret.

VII. Sed veniamus ad illud tempus cum eum Dominus de hoc mundo jussit assumi. Cum gravatus incommodo decubaret, ita febris interna omnia membra ejus depavit [*Al.* depilavit], ut capillos et barbam simul amitteret. Sciens autem se, revelante Domino,
C post triduum migraturum, convocat populum, et omnibus confracto pane, communionem [f] sancta ac pia voluntate largitur. Adveniente autem die tertia, quæ erat Dominica dies, quæ civibus Arvernis immanem intulit luctum, albescente jam cœlo, interrogat quid in ecclesia psallerent. Dixerunt benedictionem eos psallere. At ille psalmo L et benedictione decantata, et alleluiatico cum capitello expleto, consummavit matutinos [g]. Quo perfunctus officio ait: Vale dicimus vobis, fratres. Et hæc dicens, extensis membris, spiritum cœlo intentum præmisit ad Dominum. Transiit autem ætatis suæ anno 65, episcopatus vero sui anno 27 [h]. Exin ablutus atque vestitus in ecclesiam defertur, donec comprovinciales [i] ad eum sepelien-

[a] Ea est synodus Aurelianensis V quæ in præfatione jubente Childeberto coacta dicitur. Marcus autem Aurelianensi IV interfuerat an. 547.

[b] Sic Colb. Alii cum Ed., *Valentianus*. At infra omnes habent, *Valentinianus*. Vocalis dicitur, id est, *cantor*, ex Glossario Cangii. Et quidem infra diserte *cantor* appellatur.

[c] Defensores ii erant quibus rerum et negotiorum ecclesiæ cura et defensio commendata erat. Vide Thomassin. Disciplinæ eccles. parte I, lib. II cap. 3, etc.

[d] Ed., *Evangeliis comprehensis apertisque..... quo obtemperante*. At nostra lectio sincerior, licet obscurior, quod Gregorius pro more suo quartum pro sexto casu adhibeat.

[e] De eadem lue agit Gregorius lib. IV Hist. cap. 5, et lib. I de Gloria Mart. cap. 51. Contigit an. 545 aut sequenti.

[f] An eulogias, an communionem sub una specie?

[g] Sic Scripti. Id est officium, quod Laudes appella-
D mus, absolvit. In quibus eosdem psalmos hodieque, ut hic designantur, canimus, scilicet L, *Benedicite*, et CXLVIII, cum duobus seqq. qui *alleluiatici* ex suo titulo appellantur. Editi vero hic habent: *Consummavit officium totum temporis matutini. Quo jam extremo perfunctus*, etc. Porro ex hoc loco patet *decantare* idem esse ac recitare.

[h] Paulo minus habet Fortunatus in ejus epitaphio, quod est carmen 4 libri IV, forte metri legibus coarctatus. Obiit circa an. 554, non quidem 1 Julii, licet ea die festum illius celebretur. Adi Cointium et Mabillon., sæc. I Bened. pag. 119. Gallus autem subscripsit conc. Arvernensi an. 535, Aurelianensi IV an. 541, et V an. 549. Per Laurentium vero presbyterum adfuit Aurelian. II an. 533, et III per Optardenum an. 538.

[i] Vicini scilicet episcopi, qui ad episcoporum defunctorum exsequias, sicut ad novorum ordinationes convenire solebant.

dum convenirent. Magnum enim ibi miraculum osten- A sum populis fuit, quod Sanctus Dei, attraclo dextro pede in feretro, se in aliud latus, quod erat versus altare, contulit. Dum autem hæc agerentur, rogationes illæ, quæ quotannnis ubique in Paschate fiunt [a], celebrantur. Jacuit autem in ecclesia triduo, **1176** assiduo instante psallentio [b] cum magna frequentia populi. Episcopis autem quarta die advenientibus, eum de ecclesia levaverunt, et portantes in sancti Laurentii [c] basilicam, ibi sepeliunt. Jam vero in exsequiis ejus quantus planctus, quanti populi adfuere, enarrari vix potest: mulieres cum lugubribus indumentis, tanquam si viros perdidissent; similiter et viri, obtecto capite [d], ut in exsequiis uxorum facere mos est; ipsi quoque Judæi accensis lampadibus plangendo prosequebantur. Omnes præterea populi B una voce dicebant: Væ nobis qui post hanc diem nunquam similem merebimur habere pontificem. Et quia, ut diximus, provinciales longe distabant, nec celerius venire potuerant, ut mos rusticorum habetur, glebam super beatum corpus posuere fideles, quo ab æstu non intumesceret. Quem cespitem post ejus exsequias mulier quædam, et vere, ut ego diligenter inquisivi, virgo purissima et devota Deo, Meratina [Bal., Meretina] nomine, ab aliis ejectum collegit, in horto suo posuit, et infusa sæpius aqua, Domino incrementum dante, vivere fecit. De quo cespite infirmi non solum auferentes atque bibentes herbam, sanabantur, verum etiam fidelis super eum oratio suffragium merebatur. Qui postea per incuriam, virgine migrante, deperiit. Denique ad sepul- C crum ejus multæ virtutes ostensæ sunt. Nam quartanarii et diversis febribus ægroti, ut ad beatum tumulum fideliter attingunt, protinus hauriunt sanitatem. Valentinianus igitur cantor, cujus supra meminimus, qui nunc presbyter habetur [e], cum diaconatus fungeretur officio, a typo quartano corripitur, ac per multos dies magna defectione laboravit. **1177** Factum est autem, ut in die accessus hujus febris, loca sancta circuire disponeret orans, veniensque ad hujus sancti sepulcrum, prostratus ait: Memor esto mei, beatissime ac sancte sacerdos. A te enim educatus, doctus ac provocatus sum; memor esto alumni proprii quem amore unico dilexisti, et erue me ab hac qua detineor febre. Hæc effatus, herbulas quæ ad honorem Sacerdotis tumulo respersæ fuerant a devotis colligit; et, quia virides erant, ori applicat, dentibus decerpit, D succumque earum deglutit. Præteriit enim dies illa, nec ab hoc est pulsatus incommodo, et deinceps ita sospitati est restitutus, ut nec illas quas vulgo fractiones [f] vocant ultra perferret. Hoc ab ipsius presbyteri ore ita gestum cognovi. Non enim ambigitur per illius potentiam prodire virtutes de tumulis servorum suorum, qui Lazarum vocavit ex monumento.

CAPUT VII.

De sancto Gregorio episcopo Lingonensi.

Egregiæ sanctitatis viri, quos palma perfectæ beatitudinis e terris editos evexit ad cœlos, hi sunt quos aut non fictæ charitatis vinculum ligat, aut eleemosynarum fructus ditat, aut flos castitatis adornat, aut martyrii agonizatio certa coronat: in quibus B ad inchoandum perfectæ justitiæ opus illud fuit studium, ut in primis corpus sine macula præparatum habitaculum Spiritui sancto præberent, et sic ad reliquarum virtutum excelsa contenderent; atque ipsi sibi persecutores facti, dum in se sua perimebant vitia, tanquam martyres probati, peracto cursu agonis legitimi triumpharent. Quod nullus sine Dei ope valebit efficere, nisi dominici adjutorii protegatur vel parma vel galea; et quod egerit non sui, sed ad divini nominis gloriam deputet, juxta illud Apostoli: *Qui gloriatur, in Domino glorietur* (*I Cor.* I, 31). In hoc enim et beatus Gregorius omnem **1178** gloriam contulit, qui de excelsa senatorii ordinis potentia ad illam se humilitatem subdidit, ut, omnibus sæculi curis abjectis, soli se Deo dicaret opere, C quem in pectore retinebat.

I. Igitur sanctus Gregorius ex senatoribus primis, bene litteris institutus Augustidunensis civitatis comitatum ambivit (*An.* 539, 4 *Jan.*); in comitatu autem positus regionem illam per quadraginta annos justitia comitante correxit [*Al.*, rexit]: et tam severus atque districtus fuit in malefactoribus, ut vix e ullus reorum posset evadere: Conjugem de genere senatorio habens, Armentariam nomine, quam ad propagandam generationem tantum dicitur cognovisse, de qua et filios, Domino largiente, suscepit aliam vero mulierem, ut juvenilis assolet fervor, inardescere non contigit.

II. Post mortem autem uxoris ad Dominum convertitur, et electus a populo Lingonicæ [g] urbi episcopus ordinatur. Cui magna fuit abstinentia; sed n D jactantia putaretur, occulte sub triticeos panes sistere.

[a] Colb. et Laud., *quæ post Pascha fiunt*; et Colb., *celebrabantur*. Quæ lectio Mabillonii nostri sententiam firmat, locum hunc in Liturgia Gall., lib. II, n. 57, exponentis de illo toto tempore quod a Resurrectione ad Ascensionem, imo et ad Pentecosten excurrit.

[b] Observa preces continuas circa corpus defuncti.

[c] Idem habet libellus de Ecclesiis Clarom. cap. 3. Alius est Gallus, qui ibi in sui nominis ecclesia quiescere dicitur cap. 8, sic et cap. 11. Alius item Gallus in ecclesia sancti Illidii dicitur sepultus, sed ignotus est. Porro basilica sancti Laurentii a Victorio duce constructa fuit ex Greg. Hist. lib. II cap. 20, quam a cathedrali distinguendam esse monent Savaro et Cointius.

[d] Observat Mabillonius hodieque in exsequiis regum, viros defuncti officiarios capitibus tectis funeri as-

[e] Sic Mss. et Ed., præter Bal., qui habet, *qui tun presbyter habebatur*. Inde tamen Thomassinus lib. II parte I, cap. 31, intulit cantores sæculo VI non fuisse ut antea, pueros, aut minores clericos, sed presbyteros, etc.

[f] Aliquot Mss. et Editi, *frictiones*. Fractio febri est intermissio, qua illa veluti frangi videtur.

[g] Urbs notissima, vulgo *Langres*, cujus episcopu dux est et par Franciæ.

[h] Sic Mss. pro *sub triticeis panibus*. Cui casuum mutationi non attendentes, hunc locum corruperunt qui Gregorii opera edidere, sic substituentes: *subci nericios panes ex hordeo aliis tenuioribus supponeba triticum.*

alios tenues ex hordeo supponebat : triticeum frangens aliis erogabat, ipse vero clam hordeum, nemine intelligente, præsumens. Similiter de vino faciens, dum aquam ei pincerna porrigeret, ad dissimulandum aquam desuper effundi jubebat, tale vitrum eligens quod claritatem aquæ obtegeret. Jam in jejuniis, eleemosynis, orationibus atque vigiliis tam efficax tamque devotus erat, ut in medio mundi positus novus effulgeret eremita [a]. Nam cum apud Divionense castrum moraretur assidue, et domus ejus baptisterio [b] adhæreret in quo multorum sanctorum reliquiæ tenebantur ; nocte de stratu suo, nullo sentiente, consurgens, ad orationem, Deo tantum teste, pergebat, ostio divinitus reserato, attente psallebat in baptisterio. Sed cum hoc multi temporis spatio ageret, tandem ab uno diacono res cognita atque manifestata est : idem cum cognovisset hæc agi, a longe, ne eum Vir beatus sentire posset, prosequebatur, et quid ageret spectabat. Aiebat enim **1179** diaconus, quod veniens Sanctus Dei ad ostium baptisterii, pulsans manu propria, ostium nemine comparente aperiebatur, illoque ingrediente diutissime silentium erat : postea psallentium tanquam multarum vocum per trium horarum et fere amplius spatium audiebatur. Credo ego quod cum magnorum sanctorum in eodem loco haberentur reliquiæ, ipsi se beato Viro revelantes psallentium Domino in commune reddebant. Nam, impleto cursu [c], revertens ad lectulum, ita se caute super stratum deponebat, ut prorsus nemo sentiret : observatores vero ostium baptisterii obseratum invenientes, clave sua solite aperiebant, commotoque signo, sanctus Dei, sicut reliqui, novus ad officium dominicum consurgebat. Nam cum energumeni eum primo die [d] episcopatus sui confiterentur, rogabant eum presbyteri ut eos benedicere dignaretur. Quod ille viriliter ne vanam incurreret gloriam refugiebat, clamans indignum se ad manifestandas virtutes dominicas esse ministrum : sed tamen quia diutius hoc dissimulare non potuit, adduci eos ad se jubens, sine ullo tactu, facto tantum signo crucis e contra, verbo dæmonia

A discedere imperabat. Quod illa protinus audientia, corpora quæ sua nequitia devinxerant [e] absolvebant. Nam illo absente, multi de virga quam in manu ferre solitus erat suspensos atque signatos energumenos expellebant. Nam et de stratu ejus si quis ægrotus quidpiam abstulisset, erat præsens medicamentum. Armentaria [f] autem neptis ejus cum graviter quodam tempore in adolescentia sua a quartano fatigaretur incommodo, ac medicorum studio plerumque fota, nullum posset sentire levamen, et ab ipso Confessore beato sæpius ut orationi insisteret **1180** hortaretur, quadam die lectum ejus expetiit, in quo posita ita febris cuncta restincta est, ut nunquam hac deinceps ægrotaret [g].

III. Sanctus vero Gregorius cum per [h] diem sanctam Epiphaniorum ad civitatem Lingonas ambulasset, a modica febre pulsatus, relicto sæculo migravit ad Christum : cujus beata facies ita erat glorificata post transitum, ut rosis similis cerneretur. Hæc enim apparebat rubea, reliquum vero corpus tanquam candens lilium refulgebat, ut æstimares eum jam tunc ad futuræ resurrectionis gloriam præparatum. Quod deferentes ad castrum Divionense, ubi se jusserat tumulari [i], in campania illa quæ a parte Aquilonis habetur haud procul a castro aggravat [j], gestatores non sustinentes feretrum solo deposuerunt, ibique parumper resumentes vires, et post paululum elevantes, ad intramuraneam ecclesiam [k] eum detulerunt. Advenientibus autem quinto die episcopi, ab ecclesia ad basilicam [l] beati Joannis deferebatur ; et ecce vincti carceris ad beatum corpus clamare cœperunt, dicentes : Miserere nostri, piissime domne, ut quos vivens in sæculo non absolvisti, vel defunctus cœleste regnum possidens digneris absolvere; visita nos quæsumus, et miserere nostri. Hæc et alia illis clamantibus, aggravatum est corpus ita, ut ipsum penitus sustinere non possent. Tunc ponentes feretrum super terram, virtutem beati Antistitis præstolabantur. His ergo exspectantibus, subito reseratis carceris ostiis, trabes illa qua vinctorum pedes coarctabantur, repulsis obici-

[a] Quæ infra de energumenis, etc., ad beati viri obitum referuntur, hic habentur in editione Bollandi.

[b] Hoc baptisterium auctor Vitæ Garnerii secundi abbatis sæculo XII scriptæ putat fuisse oratorium sancti Vincentii, quod hodieque superest basilicæ sancti Stephani vicinum et subjectum, absque aliquo titulo. Ecclesia tamen sancti Joannis in Chronico Benigniano baptisterium fuisse dicitur ; ibique complures erant sanctæ reliquiæ.

[c] Quam religiosi essent olim clerici in persolvendis officiis divinis, jam non semel observavimus. *Canonicum cursum* appellat sanctus Audoenus in Vita sancti Eligii, lib. I, num. 11, ubi laudat sanctum virum ejusque clericos, qui « diu noctuque in ejus camera cum omni studio solemniter canonicum adimplere studebant cursum. » Et infra *cursus* vocem explicat : « Cum, inquit, visitaret diœcesin suam, ut solent episcopi, quadam ex causa interdixit, ne cursus, id est preces canonicæ et sacrificium celebrarentur in basilica quadam, donec ipse juberet. »

[d] Boll., *in primordio*. Ed., *in primo*.

[e] Aliquot ed., *divexarant*. Al., *devexerant*.

[f] Ea fuit Gregorii nostri mater. Sic enim appellabatur, et erat sancti Gregorii ex filia neptis.

[g] Hic in editione Bolland. interseritur brevis narratio de translatione sancti Benigni per sanctum Gregorium (de qua in lib. de Glor. mart. cap. 51), tum de basilica Benigniana ab eodem exstructa, et monachis ibidem institutis, quæ fuse in Chronico Benigniano narrantur tom. I Spicilegii Acheriani.

[h] Passim apud Gregorium vox *per* occurrit pro *propter*, quæ sic est hic accipienda, alias die 4 Januarii obiisse dici non posset.

[i] Interpolator Bolland., *ubi ob devotionem sancti Benigni se petierat tumulari.*

[j] Sic Laud., Bell. et Colb., pro *aggravatur*. Ed. habent, *aggravati gestatores*. Max., *fatigati*.

[k] Ea est ecclesia sancti Stephani, postea a canonicis regularibus possessa, qui anno 1613 facti sunt sæculares. Hujus historiam nuper edidit vir cl. Claudius Fiot ejusdem loci abbas et restaurator.

[l] Interpolator : *Ad antiquitus constructam et sepulturis Lingonensium pontificum insignitam.*

bus, scinditur media, confractisque catenis omnes A pariter dissolvuntur, et ad beatum corpus, nemine retinente, perveniunt: dehinc elevantes feretrum gestatores, ii inter **1181** reliquos obsequuntur, qui et a judice postea sine damno aliquo sunt dimissi.

IV. Post hæc beatus Confessor multis se virtutibus declaravit. Aiebat enim quidam religiosus, cœlos se apertos in die ejus sepulturæ vidisse; nec enim ambigitur quin post actus angelicos sidereis sit cœtibus aggregatus. Vinctus quidam per viam illam qua beatum corpus Lingonis est exhibitum ad antedictum castrum adducebatur. Cumque milites cum equitibus præcedentes post terga traherent vinctum, ad locum ubi beati Confessoris artus quieverant pervenerunt. Quem prætereuntes, vinctus, invocato nomine beati B Antistitis, petiit ut eum sua misericordia liberaret. Quo orante, laxati sunt laquei de manibus ejus, et sentiens se solutum, quietum reddidit; coopertisque manibus, putabatur adhuc esse ligatus. Ingressi autem portam castri, cum ante atrium ecclesiæ pervenissent, hic exsiliens, et corrigiam ligaminis trahentium in manu tenens, cum auxilio omnipotentis Dei et obtentu beati Pontificis liberatus est. Admirabile autem est et illud miraculum, qualiter beatum corpus ejus cum post multa tempora transferretur, apparuit gloriosum. Cum beatus Pontifex in angulo basilicæ fuisset sepultus, et parvus esset locus ille, nec ibi populi sic possent accedere ut devotio postulabat, sanctus Tetricus [a] filius et successor ejus hæc cernens, et virtutes ibidem assidue operari prospiciens, C ante altare basilicæ fundamenta jecit, erectaque absida, miro opere construxit et transvolvit: qua transvoluta, disruptoque pariete, arcum ædificavit. Quod opus [b] perfectum atque exornatum, in medio absidæ loculum fodit: quo corpus beati patris transferre volens, convocat presbyteros et abbates ad illud officium, qui vigilantes orabant, ut se beatus Confessor ad hanc præparatam habitationem transferri permitteret. Mane autem facto, cum choris psallentium, apprehensum sarcophagum ante altare in absidam quam beatus episcopus ædificaverat, **1182** transtulerunt [c]. Quod sepulcrum dum diligenter componunt, subito, et, ut credo, ad Dei jussum, opertorium sarcophagi motum est in una parte: et ecce apparuit beata facies ejus ita integra et illæsa, ut D putares eum non mortuum esse, sed dormientem; sed nec de ipso vestimento quod cum eo positum fuit aliquid ostensum est diminutum [*Bal.*, offensum]: unde non immerito apparuit gloriosus post transitum, cujus caro non fuit corrupta ludibrio. Magna est enim corporis et cordis integritas, quæ et in præsenti sæculo præstat gratiam, et in futuro vitam largitur æternam, de qua Paulus apostolus ait: *Pacem sequimini et sanctificationem* [d], *sine qua nemo videbit regnum Dei* (*Heb.* XII, 14).

V. Puella quædam, die Dominico cum suum caput componeret, pectine apprehenso, credo ob injuriam diei sancti, in manibus ejus adhæsit, ita ut affixi dentes tam in digitis quam in palmis magnum ei dolorem inferrent. Quæ cum basilicas sanctorum flens atque obsecrans circuiret, ad sepulcrum beati Gregorii antistitis, in ejus virtute confisa prosternitur: cumque diutissime beati Confessoris præsidium flagitasset, directa manus ejus ad opus pristinum pectine decidente reducitur. Sed et energumeni eum confitentes ad ejus sepulcrum sæpe purgantur. Nam plerumque vidimus post ejus transitum, virgula, cujus supra meminimus, quam manu gerebat, per parietes ita eos affixos, ut putares illos validis atque acutissimis sudibus retineri.

VI. Multa quidem et alia de eodem gesta cognovimus; sed ne fastidium incitarent, de pluribus pauca perstrinximus. Obiit autem episcopatus sui anno 33, ætate nonagenarius, qui se virtutibus manifestis sæpius declaravit [e].

CAPUT VIII.

De sancto Nicetio Lugdunensi episcopo.

Præsentiæ [f] divinæ bonum, quod plerumque regno suo provideat **1183** quos asciscat, ipsa sæpius sacræ lectionis testantur oracula, sicut ad Jeremiam eximium vatem cœlestis oris mystica deferuntur eloquia, dicentis: *Priusquam te formarem in utero novi te, et antequam exires de vulva sanctificavi te* (*Jerem.* I, 5). Et ipse Dominus utriusque conditor Testamenti, cum illos quos largitio hilaris agneo decoratos vellere suis locat a dextris, quid ait? *Venite benedicti Patris mei* [g], *percipite præparatum vobis regnum a constitutione mundi* (*Matth.* XXV, 34). Sed et illud vas electionis beatus Apostolus: *Quos*, inquit, *præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui* (*Rom.* VIII, 29). Nam et de Isaac (*Gen.* XVII), Joanneque (*Luc.* I), qualiter nascerentur, vel quid agerent, et nomen, et opus prædixit, et meritum. Sic nunc et de beato Nicetio ipsa illa prisca miseratio pietatis quæ immerita ditat, non nata sanctificat, et omnia priusquam gignantur et disponit et ordinat, qualibus sacerdotalis gratiæ infulis floreret in terris, prius genitrici voluit revelare: de cujus Vita retine-

[a] De hoc Sancto diximus ad lib. IV Hist. cap. 16. Sepultus est juxta patrem suum in ecclesia sancti Joannis, ubi et jacebat sanctus Urbanus, ex Chronico Benigniano. Eorum corpora in basilicam Benignianam translata sunt, ubi integrum superest sancti Urbani corpus; sancti Gregorii vero reliquiarum partem mediam possidet Lingonensis ecclesia. At sancti Tetrici corpus cum aliis ignotis sanctis reliquiis permixtum est.

[b] Id est, *quo opere perfecto*, etc. Laud., *locum fodit*.

[c] Hujus Translationis festum die 6 Novembris celebratur in Martyrol. Gallicano.

[d] Colb., *sanctimoniam*.

[e] Subjicit Interp. Boll. epitaphium a Fortunato editum, quod est libri IV carm. 2. Sanctus Gregorius interfuit an. 517 conciliis Epaonensi et Lugdun. I an. 535, Arvern. I et per Evantium presb. Aurelian. III an. 538. Eumdem Gregorius laudat lib. III Hist. cap. 15 et 19.

[f] Laud. *præscientiæ*.

[g] In Colb. et Bell. deest *Patris mei*.

tur quidem exinde libellus [a] nobiscum, nescio a quo compositus, qui multas quidem virtutes ejus pandit, non tamen vel exordium nativitatis conversionisque ejus, vel seriem virtutum declarat ad liquidum ; et licet nec nos omnes ejus virtutes investigavimus, quas per eum Dominus vel occulte operari est dignatus, vel publice, tamen quæ ad priorem auctorem non pervenerunt, etsi rusticiori stylo pandere procuravimus.

I. Igitur Florentius [*Al.*, Florentinus] quidam ex senatoribus accepta Artemia conjuge, cum duos jam haberet liberos, ad episcopatum Janubensis (*Genève*) urbis expetebatur (*An.* 583, 2 *April.*), et re jam obtenta cum principe [*id est*, a rege], ad domum revertitur, conjugique quæ egerat nuntiavit. Quod illa audiens respondit viro : Desine, quæso, dulcissime conjux, ab hac causa, et ne quæsieris episcopatum urbis, quia ego ex conceptu a te sumpto episcopum gero in utero. Requievit Vir sapiens audita uxore, rememorans illud quod vox divina quondam principio [*Colb.*, principi] fidei nostræ Abrahæ beato præceperat : *Omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem* **1184** *ejus* (*Gen.* XXI, 12). Denique impletis pariendi diebus mulier enixa est puerum, quem quasi victorem [b] futurum mundi, Nicetium in baptismo vocitavit, eumdemque summa nutritum diligentia litteris ecclesiasticis mandavit institui. Defuncto autem patre, hic cum genitrice jam clericus in domo paterna residens, cum reliquis famulis manu propria laborabat, intelligens commotiones corporeas non aliter nisi laboribus et ærumnis opprimi posse. Quodam vero tempore, cum adhuc in domo ipsa degeret, orta est ei pusula mala in facie : quod virus invalescens ac excoquens fecit puerum desperatum. Sed mater ejus jugiter inter multa sanctorum nomina, beati Martini nomen pro ejus salute peculiarius invocabat. Cumque per biduum puer jacuisset in lectulo clausis oculis, et nullum verbum consolationis matri lamentanti proferret ; sed potius ipsa genitrix inter spem metumque titubans, juxta ritum exsequiarum necessaria funeris præpararet, secunda die ad vesperum aperiens oculos, ait : Quo ivit mater mea ? quæ statim adveniens ait : Ecce adsum, quid vis, fili ? Et ille : Ne timeas, inquit, mater, beatus enim Martinus super me crucem Christi faciens, surgere me jussit incolumem. Hæc effatus statim surrexit a lectulo, geminavitque virtus divina miraculi hujus gratiam, ut et Martini panderetur meritum, et hic, quia futurus erat pontifex, a contagio salvaretur. Testis enim fuit hujus causæ visa cicatrix ejus in facie.

II. Ætate quoque jam tricenaria presbyterii [c] honore præditus (*An.* 543), nequaquam se a labore operis quod prius gessit abstinebat, sed semper manibus propriis operabatur cum famulis, ut Apostoli præcepta compleret, dicentis : *Laborate manibus, ut habeatis unde tribuere possitis necessitatem patientibus* (*Ephes.* IV, 28). Illud omnino studebat, ut omnes pueros qui in domo ejus nascebantur, ut primum vagitum infantiæ relinquentes loqui cœpissent, statim litteras doceret ac psalmis imbueret : scilicet ut ingressui [d] tale jungeretur psallentium, ut tam antiphonis quam meditationibus **1185** diversis, ut devotio flagitabat animi, posset implere [e]. Castitatem autem non modo hic diligenter erat custodiens, verum etiam custodiendi gratiam aliis jugiter prædicabat, et a polluto tactu et verbis obscenis ut desisterent edocebat. Nam recolo in adolescentia mea cum primum litterarum elementa cœpissem agnoscere, et essem quasi octavi anni ævo, et ille indignum me lectulo locari juberet, ac paternæ dilectionis dulcedine ulna susciperet, oram indumenti sui articulis arripiens, ita se colobio concludebat, ut nunquam artus mei beata ejus membra contingerent. Intuemini, quæso, et advertite cautelam viri Dei ! Quod si ab infantuli artubus, in quo nulli adhuc esse poterant stimuli concupiscentiæ, nulla incitamenta luxuriæ, ita se, ne ab ejus artubus tangeretur, abstinuit ; qualiter de loco, ubi suspicio luxuriæ esse potuit, ille refugit ? Erat enim, ut diximus, castus corpore, mundus corde, non in scurrilitate verba proferens, sed semper quæ Dei sunt loquens. Et licet omnes homines in illo cœlestis charitatis vinculo diligeret, matri tamen ita erat subditus, ut quasi unus ex famulis obaudiret.

III. Denique ægrotante Sacerdote [f] Lugdunensi antistite in urbe Parisiaca, cum a Childeberto seniore magno amore diligeretur, voluit rex usque ad ejus lectulum proficisci, ac visitare infirmum. Quo veniente ait episcopus : Optime nosti, o rex piissime, quod tibi in omnibus necessitatibus tuis fideliter servierim, ac quæcunque injunxisti devote impleverim ; nunc precor, ut, quia tempus resolutionis meæ adest, ne dimittas me ab hoc mundo cum dolore discedere ; sed unam petitionem quam supplico libenter indulge. Et ille : Pete, inquit, quod volueris, et obtinebis. Rogo, ait, ut Nicetius presbyter, nepos meus, Ecclesiæ Lugdunensi substituatur episcopus. Est enim, ut mei testimonii verba proferunt, amator castimoniæ, dilectorque ecclesiarum, et in eleemosynis valde devotus, et quæcunque servos Dei decent, et operibus gerit et moribus. Respondit rex : Fiat voluntas Dei. **1186** Et [g] sic

[a] Hunc libellum ex ms. Cod. monasterii Jurensis edidit Chiffletius in Paulino illustrato, et ex eo Bollandiani die 2 Aprilis. Scriptus fuit jussu Ætherii episcopi, ut auctor ipse testatur.

[b] Victor Græce νικητής dicitur.

[c] Ordinatus est, ut in altera Vita dicitur, a sancto Agricola episc. Cabilonensi, de quo in Hist. lib. V, cap 46.

[d] Mss., *scilicet ingressus*. Boll. et Sur., *primo ingressui.*

[e] Sic Colb., Bad. et alii ed. At Laud., Bell. et Bal., *flagitabat, animum*. Bol. et Sur., *animi, Deo servire possent.*

[f] Ejus festum celebratur 12 Septembris. Interfuit conc. V Aurel. an. 549. Obiit vero an. 551.

[g] Hæc verba usque ad *ac pacis*, desunt in Colb. et in Laud. ; in isto autem spatium est vacuum eorum loco, in quo nihil unquam scriptum fuit.

pleno regis et populi suffragio episcopus Lugdunensis ordinatus fuit. Erat enim præcipuus [a] concordiæ ac pacis amator: et si læsus fuisset ab aliquo, statim aut remittebat per se, aut per alium insinuabat veniam deprecari. Nam vidi ego quodam tempore Basilium presbyterum missum ab eo ad Armentarium [b] comitem, qui Lugdunensem urbem his diebus potestate judiciaria gubernabat; dixitque ad eum: Pontifex noster causæ huic, quæ denuo impetitur, dato judicio, terminum fecit, ideoque commonet ne eam iterare præsumas. Qui furore succensus respondit presbytero: Vade et dic ei quia multæ sunt causæ in ejus conspectu positæ, quæ alterius judicio finiendæ erunt. Regressus presbyter quæ audivit simpliciter exposuit. Sanctus vero Nicetius commotus contra eum, ait: Vere, inquam, quia eulogias de manu mea non accipies, pro eo quod verba quæ furor exegit meis auribus intulisti. Erat autem convivio recumbens, ad cujus et ego lævam cum adhuc diaconatus fungerer officio propinquus accubueram, dixitque mihi secretius: Loquere presbyteris, ut deprecentur pro eo. Cumque locutus fuissem, non intelligentes voluntatem Sancti silebant. Quod ille cernens: Tu, inquit, surge et deprecare pro eo. At ego cum trepidatione consurgens osculatus sum sancta ejus genua, orans pro presbytero. Quo indulgente, atque eulogias porrigente, ait: Rogo, dilectissimi fratres, ut verba inutilia quæ ignave mussitantur, aures meas non verberent, quia non est dignum ut homines rationabiles irrationabilium hominum procacia verba suscipiant. Hoc tantum vos studere oportet, ut illi qui contra Ecclesiæ utilitatem quædam machinare cupiunt, vestris propositionibus confundantur: irrationabilia enim non solum non admirari, sed nec audire desidero. O beatum virum qui omni intentione vitare cupiebat scandalum! Audiant autem hæc illi, qui si offensi fuerint, ignoscere nolunt, sed totam in sua ultione convocantes urbem, etiam testes adhibere non metuunt, qui vocibus nefariis dicant: Hæc **1187** et hæc audivimus de te hunc loquentem. Et ita fit, ut pauperes Christi talibus accusationibus misericordia postposita opprimantur.

IV. Quodam autem mane cum surrexisset ad matutinas [c] sanctus Nicetius, exspectatis duabus antiphonis, ingressus est in sacrarium, ubi dum resideret, diaconus responsorium psalmum [d] canere cœpit. Et ille commotus, ait: Sileat, sileat, nec præsumat canere justitiæ inimicus, et dicto citius oppilato ore siluit. Jussitque eum vocari ad se Sanctus, et ait: Nonne præceperam tibi ne ingredereris ecclesiam Dei? et cur ausu temerario ingredi præsumpsisti? aut cur vocem in canticis dominicis es ausus emittere? Stupentibus autem omnibus qui aderant, et nihil mali de diacono noverant, exclamavit dæmonium in eo, et se torqueri a Sancto immensis cruciatibus confitetur. Ipse enim præsumpserat in ecclesia canere, cujus vocem ignorantibus populis Sanctus agnovit; et ipsum verbis acerrimis, non diaconum [e], exsecravit. Tunc impositis Sanctus diacono manibus, ejecto dæmone, personam restituit integræ menti.

V. His et aliis signis declaratus in populis, episcopatus sui anno 22, ætate sexagenaria migravit ad Christum. Qui dum ferretur ad sepeliendum, cæcus quidam se sub feretro flagitavit adduci, statimque ingressus, vultus diu lumine viduatus, reseratis oculis, adornatur [f]: nec distulit divina pietas beatos artus glorificare signis, cujus beatam animam cum choris angelicis suscipiebat in astris. Post dies autem quos lex Romana sancivit, ut defuncti cujuspiam voluntas **1188** publice relegatur, hujus antistitis testamentum in foro delatum, turbis circumstantibus, a judice reseratum recitatumque est. Presbyter quoque basilicæ tumens felle, quod nihil loco illi in quo sepultus fuerat reliquisset, ait: Aiebant semper plerique stolidum fuisse Nicetium: nunc ad liquidum verum esse patet, cum nihil basilicæ in qua tumulatus est delegavit. Sequenti autem nocte apparuit presbytero cum duobus episcopis, id est Justo atque Eucherio [g], in veste fulgenti, dicens ad eos: Hic presbyter, sanctissimi fratres, blasphemiis me obruit dicens, quia nihil facultatis scripserim templo huic quo requiesco; et nescit quia quidquid pretiosius habui ibidem reliqui, id est glebam corporis mei. At illi dixerunt: Injuste fecit ut detraheret servo Dei. Conversusque Sanctus ad presbyterum, pugnis palmisque guttur ejus illisit, dicens: Peccator conterende, desine stulte loqui. Expergefactus autem presbyter, tumefactis faucibus ita doloribus coarctatur, ut ipsas quoque salivas oris vix cum labore posset maximo deglutire. Unde

[a] Editi, *ordinatus fuit præcipuus.*

[b] Bell., *Ermentarium.*

[c] Ejus ad *matutinos* persolvendos studium laudat libelli supra laudati auctor. Quo autem id cordis et oris devotione persolveret sic exponit: « Nocturni vel diurni temporis cursus, quos in divinis officiis institutio vetusta sacræ religionis fixis terminis certa lege constituit, ita jugi semper psallendi studio geminavit, ut nunquam de ore vel de corde suo meditatio divinæ legis abesset. »

[d] Psalmi responsorii in missa cantati meminit Gregorius lib. VIII, cap. 3, ubi hunc sic dictum fuisse notavimus, quod uno versum quemque psalmi dicente, cæteri antiphonam seu responsum subjungerent, uti innuere videtur Augustinus lib. IX Confess. cap. 12. At J. Carus, sive Thomasus, vir eruditiss., in præf. ad Psalterium ait versus omnes integros, prout a cantante dicebantur, ab omni cœtu repetitos fuisse in psalmis responsoriis.

[e] Ed., *non dicam*, quæ verba Sur. et Boll. omisere.

[f] Vide lib. de Glor. conf. cap. 61, quod est de ejus miraculis.

[g] Uterque Lugdunensis episc. fuit. Sanctus Justus colitur die 2 Septemb., Eucherius vero 16 Nov. Sepultus est autem Nicetius in ecclesia apostolorum, quæ exinde sancti Nicetii dicta, hodieque subsistit collegio canonicorum et parochiæ titulo decorata, ubi sacræ ejus reliquiæ asservantur. Ejus epitaphium refert Stevertius. Eum patriarcham appellat Gregorius lib. V Hist. cap. 29. Subscripsit concil. II Lugdun. an. 567.

factum est ut per dies quadraginta lectulo decubans graviter cruciaretur : sed, invocato Confessoris nomine, sanitati redditus, nunquam ausus est ea verba quæ prius præsumpserat garrulare. Et quia novimus Priscum episcopum [a] huic Sancto semper fuisse adversum, diacono cuidam hujus casulam [b] tribuit. Erat autem valida, eo quod et ipse vir Dei robusto fuisset corpore. Cappa [c] autem hujus indumenti ita dilatata erat atque consuta, ut solent in illis candidis [d] fieri quæ per Paschalia festa sacerdotum humeris imponuntur ; ibatque diaconus **1189** cum hoc vestimento discurrens, ac parvipendens de cujus usibus remansisset, hoc habens in lectulo, hoc utens in foro, de cujus fimbriis, si credulitas certa fuisset, reddi potuit salus infirmis. Cui ait quidam : O diacone, si scires virtutem Dei, et quis fuit cujus vestimento uteris, cautius te cum eo vivere oportebat. Cui ille : Vere, inquit, dico tibi, quia et hac casula tergo utor, et de capsa ejus parte prolixiore decisa tegumen pedum aptabo. Fecit illico miser quod pollicitus est, suscepturus protinus divini judicii ultionem. Verum ubi deciso cucullo aptatis pedulis pedes operuit, extemplo arreptus a dæmone ruit in pavimento. Erat enim solus in domo, nec erat qui succurreret misero. Cumque spumas cruentas ore projiceret, extensis ad focum pedibus, pedes cum pedulibus ignis pariter devoravit. Hactenus de ultionibus.

VI. Agiulfus [*Ed.*, Aigulfus] quoque diaconus noster a Roma veniens, beata nobis sanctorum pignora deferebat. Hic causa orationis tantum locum quo Sanctus quiescit adivit, ingressusque ædem, dum diversorum miraculorum opus illustre perpendit, vidit immensum catervatim populum ad ejus sepulcrum, ac velut felicium examina apum ad consuetum alveare confluere ; et alios, presbytero qui aderat ministrante, particulas ceræ pro benedictione sumere, alios parumper pulveris, nonnullos disruptas ab opertorio ejus fimbrias capere, et abire ferentes in disparibus causis unam gratiam sanitatis. Hæc ille cernens, fide compunctus, lacrymans, ait : Si marinorum me moles fluctuum sulcare tonsis actum [e] mei Sacerdotis devotio fecit, ut lustrata [f] Orientalium martyrum sepulcra, aliquid de eisdem pignoris deferrem ; cur non Gallicani mei Confessoris pignora capiam, per quæ mihi meisque salus integra reparetur ? Et statim accedens, quasdam de herbulis [g], quas devotio populi sacrum jecit in tumulum, manu linteo operta, sacerdote porrigente suscepit, repositasque diligenter domum detulit : sed statim fidem hominis miraculorum **1190** actio comprobavit. Nam discerptis de his foliis, frigoriticis cum aquæ potu porrectis, protinus cum haustu salutem invexit, sed et multis deinceps. Quando autem nobis hæc retulit, jam quatuor exinde sanos factos ab hac infirmitate narravit. Joannes autem presbyter noster, dum ab urbe Massiliensi cum commercio negotiationis suæ rediret, ad hujus Sancti sepulcrum in oratione prosternitur, de qua consurgens, aspicit confractas compedes, disruptasque maculas catenarum, quæ culpabilium vel astrinxerant colla, vel suras attriverant, et admiratus est : sed hæc contemplatio non fuit vacua miraculis. Nam rediens ad nos presbyter, asserebat cum sacramento tres coram se ibi cæcos fuisse lumini redditos, ac domum rediisse salvatos. Nam apud Genabensem [h] Galliarum urbem dum ejus reliquiæ cum honore psallentii portarentur, tantam ibi Dominus gratiam præstare dignatus est, ut suppliciter adorantes, et cæci visum, et claudi reciperent gressum : nec dubitare poterat quispiam præsentem esse Confessorem, cum videbant talia infirmis remediorum munera ministrari.

VII. Seditio etenim in quodam loco exorta, cum vulgo sæviente volantibus saxis ac facibus, furor arma non mediocriter ministraret, unus elevato ensis acumine cum assultu gravi virum perculit. Post dies autem paucos nactus ab interempti germano, simili exitu trucidatur. Quod cum judex loci illius compperisset, vinctum virum in carcerem retrudi præcepit, dicens : Dignus est letho hic scelestus occumbere, qui voluntatis propriæ arbitrio, nec exspectato judice, ausus est temere mortem fratris ulcisci. In qua dum teneretur custodia, et multorum sanctorum nominibus invocatis misericordiam precaretur, quasi ad Sanctum Dei proprie conversus, ait : Audivi de te, sancte Niceti, quod sis potens in opere misericordiæ, ac pius in compeditorum flentium absolutione. Deprecor nunc, ut me illa supereminenti pietate visitare digneris, qua in reliquorum absolutione **1191** vinctorum sæpius claruisti. Et post paululum obdormiens, apparuit ei vir beatus, dicens : Quis es tu, qui nomen Nicetii invocas ? aut unde nosti quis fuerit, quod eum obsecrare non desinis ? At ille causam delicti ex ordine reserans, adjecit : Miserere, quæso, mihi, si tu es vir Dei quem invoco. Cui Sanctus ait :

[a] Qui scilicet beato Nicetio successit. De eo supra, in lib. IV Hist. cap. 36. Compluribus conciliis interfuit et subscripsit ab an. 573 ad an. 585, quo habita est synodus II Matiscon.

[b] Colb., infra, *casubulam*. Bell., *casublam*. Laud., *cabsulam*.

[c] Laud et plerique Ed., *capsa*. Cucullum habebat id vestimentum, ut patet infra ; et quiddem cappæ olim cucullam habebant. Vide Mabillon. lib. I Liturg. Gallic. cap. 7, n. 2.

[d] Cæsarius Arelatensis libro I Vitæ suæ *casulam processoriam* et *Albam paschalem* pauperibus dedisse dicitur. Sanctus Remigius Rhemorum antistes in suo Testamento *amphibalum album paschalem* suo successori legavit.

[e] Sic Mss. omnes et Ed., præter Sur. et Boll., qui duo hæc verba *tonsis actum* omittunt.

[f] Id est, *lustratis... sepulcris*.

[g] Vide lib. VII Hist. cap. 12, et de Gloria conf. cap. 50. Nepotianus apud Hieronymum in epistola ad Heliodorum laudatur, quod basilicas ecclesiæ et martyrum conciliabula diversis floribus et arborum comis, vitiumque pampinis adumbraret.

[h] Bal , *Genebensem*. Genabum, id est, Aurelianensem civitatem hic designari dubium non est, nam Gregorius Genevam passim *Janubam* nominat.

Surge in nomine Christi, et ambula liber ; a nullo enim comprehenderis. At ille in hac expergefactus voce se absolutum, catenis comminutis confractaque trabe, miratur. Nec moratus, nemine retinente, usque ad ejus sepulcrum perrexit intrepidus. Tunc a judice noxialis culpæ damnatione concessa, laxatus abscessit ad propria.

VIII. Gratum est illud addi miraculis, quid accensus [a] ad lectum ejus fecerit cicindilis, quia ingentia sunt quæ hic Sanctus in cœlis habitans operatur in terris. Igitur lectulus, in quo Sanctus quiescere erat solitus, sæpius miraculis adornatur illustribus, quique grandi studio ab Ætherio [b] nunc episcopo fabricatus devotissime adoratur non immerito, cum frigoritici sæpius sub eo siti, compresso vapore ac frigore, salvantur, cæterique infirmi ibidem projecti protinus sublevantur. Palla etenim speciosa tegitur, lychni in ea jugiter accenduntur. Unus igitur ex his per quadraginta dies totidemque noctes, ut ipse æditus asseruit, absque ullius fomenti adjutorio perduravit splendens, in quo nec papyrus [c] addita, nec gutta olei stillantis adjecta, sed in ipsa qua primum statutus [d] est compositione, permansit in luce præclara. Hujus Sancti reliquias Gallomagnus Tricassinorum pontifex [e] devotus expetiit, quæ cum psallentio [*Al.*, psallendo] deducerentur, et cæcorum oculi illuminati sunt earum virtute, et aliorum morborum genera meruerunt recipere medicinam. Ad nos quoque facietergium, dependentibus villis [f] intextum, **1192** quod Sanctus super caput in die obitus sui habuit, est perlatum : quod nos tanquam munus cœleste suscepimus. Factum est autem, ut post dies plurimos ad benedicendam ecclesiam in parochia Paternacensi [g] urbis Turonicæ invitaremur. Accessi, fateor, sacravi altare, decerpsi fila de linteo, locavi in templo : dictis missis, facta oratione, discessi. Paucis deinde diebus interpositis, advenit ad nos ille qui invitaverat, dicens : Gaude in nomine Domini, sacerdos Dei, de virtute beati Nicetii antistitis, nam noveris quia ostendit magnum miraculum in ecclesia quam sacrasti. Cæcus enim erat in pago nostro diuturna cæcitatis et caliginis oculorum nocte detentus, cui apparuit vir quidam per visum noctis, dicens : Si vis sanus fieri, prosternere in orationem coram basilicæ sancti Nicetii altari, et recipies visum. Quod cum fecisset, disruptis tenebris, lumen ei virtus divina patefecit. Posui, fateor, de his pignoribus et in aliis basilicarum altaribus, in quibus et ener gumeni Sanctum confitentur, et fidelis oratio sæpiu promeretur effectum. Phronimii [h] igitur Agathensi episcopi famulus epileptici morbi a ccessu fatigabatur ita ut plerumque cadens ac spumans linguam suam propriis dentibus laceraret : et cum ei a medicis plu rima fierent, accidebat ut, paucis mensibus interpo sitis, non tangeretur a morbo ; sed iterum in recidi vum cruciatum [i] ruens, pejus quam prius egera perferebat. Dominus vero ejus cum vidisset tanta virtutes ad sepulcrum beati Nicetii fieri, dixit a eum : Vade et prosternere coram sepulcro Sancti orans ut te adjuvare dignetur. Qui cum jussa exples set, sanus regressus est, nec ultra eum hic attigi morbus. Septimus enim erat annus ab incolumitat pueri, quando eum nobis episcopus præsentavit.

1193 IX. Quidam vero pauper vivente Sancto, litteras ab eo elicuit manu ejus subscriptas qualiter sibi per devotorum domos eleemosynam fla gitaret : post cujus obitum, adhuc cum ipsa cir cuiens epistola, non pauca ab eleemosynariis pr Sancti memoria capiebat. Desiderium enim erat omnibus, ut quisque vidisset subscriptionem Sancti aliquid præberet egenti. Quod videns quidam Burgundio, non honorans, neque venerans Sanctum observare pauperem cœpit a longe : vidensque eum silvas ingressum, irruit, et asbtulit ei sex aureos cum epistola, collisumque calcibus reliquit exanimem. At ille inter calces, et reliqua verbera, han vocem emisit : Adjuro te per Deum vivum et virtutem sancti Nicetii, ut vel epistolam ejus mihi redd facias, quia mihi ultra non erit vita, si eam perdidero. Ille vero ea projecta in terram abiit, quam pauper colligens venit ad civitatem, erat enim ib eodem tempore Phronimius episcopus, cujus supra meminimus. Ad quem accedens pauper ille, ait : Ecce homo qui me graviter cæsum exspoliavit, abstulitque sex aureos, quos pro intuitu epistolæ sanct Nicetii acceperam. Episcopus autem narravit hæc comiti : judex vero vocatum Burgundionem, percunctari cœpit ab eo quid exinde diceret. Negavi autem coram omnibus, dicens : Quia nunquam vid hominem istum, neque res ejus abstuli. Episcopus autem aspiciens epistolam, vidit subscriptionem Sancti, et conversus ad Burgundionem, ait : Ecce in hac epistola subscriptio sancti Nicetii tenetur. Si es innocens, accede propius, et jura tangens manu

[a] Sic Mss. et recte, nam *cicindelis* nomine lampadem intelligit, de qua infra sub nomine *lychni*, qui quadraginta dies absque fomento perduravit. Ed., *accensis*.

[b] Prisco successit. Subscripsit episcoporum rescripto pro monasterio Pictavensi, apud Gregor., lib. IX Hist. cap 41. Vide et lib. X cap. 28. Non semel ad eumdem Gregorius Magnus litteras scripsit.

[c] Papyrum vice eltychnii sæpius adhibitam ex veteribus passim auctoribus constat. Unde in Glossariis nonnullis *papyrus, quasi parans pyr*, id est, ignem. Vide Gregor. Magni lib. I Dialog. cap. 5.

[d] Colb. et Laud., *quod primum statutum est.*

[e] Gallomagnus, episc. Trecensis, subscripsit concil. Paris. IV an. 573, et Matiscon. I an. 581. Porro reliquiæ sancti Nicetii hic memoratæ servantur etiamnunc, ut observat Camusatus in Catalogo episc. Trecens. in ecclesia eidem sacra, quæ parochialis titulus est in urbe Tricassina.

[f] Linteum villis onustum memorat Apollinaris Sidon. epist. 17 lib. V, in quem locum Savaro plura habet de villosis mantilibus.

[g] Hodieque superest, vulgo *Perrenay*, seu *Pernay*, dictus.

[h] Sic Boll., et quidem recte, non *Phronimius*, ut habent cæteri Ed. et Mss., nam infra ipse episcopus Phronimius dicitur. Varias ejus fortunas descripsit Gregor. lib. IX Hist. cap. 24.

[i] Laud. et Colb., *in redivivo cruciatu.*

ipturam quam ipse depinxit. Credimus enim de tute illius quia aut te hodie reddet ab hoc scelere nprobatum, aut certe abire permittet innoxium. ille nihil moratus, accedit ad manus episcopi, hanc epistolam extentam tenebat; elevansque nus suas ut sacramentum daret, cecidit retror- ı supinus, et clausis oculis, spumas ab ore proji- ıs, quasi mortuus putabatur. Transeunte autem ısi duarum horarum spatio, **1194** aperuit ocu- suos, dicens : Væ mihi quia peccavi auferendo res ıperis hujus ! Et statim retulit per ordinem qua- r injuriam intulerat homini illi. Tunc episcopus ı judice [a] obtenta culpa, ea tantum quæ abstu- ıt inopi reddidit, et pro cæde duos insuper soli- addidit, et sic uterque a judicis conspectu dis- sit.

[. Quanti per hunc Sanctum carcerali ergastulo incti absoluti sint, quantorum compeditorum ca- æ sive compedes sint confractæ, testis est hodie les illa ferri, quæ in basilica ejus aspicitur, de su- dictis suppliciis aggregata. Nuper autem in con- ctu Guntchramni principis Syagrium Augustodu- ısem episcopum regi referentem audivi, in una cte in septem civitatibus carcerariis apparuisse ıtum Virum, eosque absolvisse ab ergastulo, et re liberos permisisse ; sed nec judices contra eos dquam agere deinceps ausi sunt. De cujus sepul- si febricitans, si frigoras habens, ac diversis rbis laborans quid pulveris sumpserit, ac dilutum eperit, mox recipit sanitatem. Quod non est du- m præstare eum qui ait sanctis suis : *Omnia ecunque petieritis in nomine meo, credite quia acci- tis, et venient vobis* (*Marc.* XI, 24).

XI. Igitur apud vicum Prisciniacensem [b] urbis ronicæ ecclesia dudum constructa absque sancto- n pignoribus habebatur. Cumque incolæ loci ple- nque peterent ut eam quorumpiam sanctorum eribus sacraremus, de supradictis reliquiis sancto ıri collocavimus [c] : in qua ecclesia sæpius virtus mini per beatum manifestatur antistitem. Nuper- ıo autem tempore, mulieres quædam vexatæ a monio, ex termino Biturigo venientes, tres nu- ro, dum ad basilicam sancti Martini deducerentur, ıc ecclesiam sunt ingressæ : illico collisis in se mis, dum sancti Nicetii faterentur se virtutibus ıciari, projicientes ab ore nescio quid purulentum ı sanguine, ab obsessis [*Al.*, immundis] spiritibus tinus sunt mundatæ. Dado unus ex his pagensi- , cum in hostilitate illa quæ apud Convenas ı [d] est **1195** accessisset, et plerumque in peri- is mortis irrueret, vovit ut si domum reverteretur A incolumis, ad memoratam ecclesiam exornandam in honore beati Nicetii aliqua ex his quæ acquisierit [*Al.*, acquisierat] largiretur. Rediens igitur duos calices argenteos detulit, vovitque iterum in itinere, ut hos ecclesiæ conferret, si ad propria sospes accederet. Ad domum igitur accedens, unum tantummodo dedit, alium fraudare procuravit, dans coopertorium Sarmaticum, quo altare dominicum, cum oblationibus tegeretur. Apparuit autem viro Vir beatus per somnium, dicens : Quousque dubitas, et votum implere dissimulas ? Vade, inquit, et calicem alterum quem vovisti redde ecclesiæ, ne pereas tu et domus tua : coopertorium vero, quia rarum [e] est, non ponatur super munera altaris, quia non exinde ad plene tegitur mysterium corporis sanguinisque B dominici. At ille exterritus, nihil moratus, votum quod voverat velociter adimplevit. Hujus hominis frater ad vigilias dominici Natalis advenit, monuitque presbyterum, dicens : Vigilemus unanimiter ad ecclesiam Dei, atque exoremus devote beati Nicetii potentiam, ut, eo obtinente, hujus anni curriculum cum pace ducamus. Quod presbyter audiens, gavisus jussit signum ad vigilias commoveri. Quo commoto, adveniente presbytero cum clericis et reliquo populo, hic gulæ inhians moras veniendi innectebat; misitque sæpius presbyter ad eum arcessendum. Quibus respondebat : Paulisper sustinete, et venio. Quid plura ? transactis vigiliis, data luce, hic qui prius commonuerat, ad vigilias non accessit. Presbyter vero, impleto officio, commotus contra homi- C nem, ad metatum ejus properat, quasi eum a communione suspenderet : at ille correptus febre, sicut vino, ita divino exurebatur incendio : nec mora, viso presbytero, datis vocibus cum lacrymis, supplicabat sibi pœnitentiam tradi. Cumque eum presbyter increparet, dicens : Merito a sancti Nicetii virtute exureris, ad cujus **1196** ecclesiam venire ad vigilias neglexisti, inter sermocinantium colloquia spiritum exhalavit. Facta quoque hora tertia, cum populus ad missarum solemnia [f] conveniret, hic mortuus in ecclesiam est delatus. Quod virtute sancti Antistitis actum nemo ambigere potest. Hæc enim nobis ipse exposuit presbyter. Plurima etenim de his vel proprie experti sumus, vel per fidelium relationem cognovimus, quæ indicare longum putavimus.

D XII. Sed quoniam placuit libello clausulam dare, unum adhuc admirandum de libro Vitæ ejus, quem supra a quodam scriptum præfati sumus, memorabo miraculum : de quo virtus divina procedens non reliquit inglorium, sed ad comprobandam virtutem dictorum patefecit esse plurimis gloriosum. Diaconus

[a] Id est, a judice, seu comite.

[b] Duplex est hodieque hujus nominis vicus in pago onensi, alter alteri proximus, et uterque sub præ- ura Luccensi. Primus Prisciniacus major dicitur *Grand-Précigni*), ad Clasiam fluvium (*la Claise*) ; r minor Prisciniacus (*le Petit-Précigni*), ad Bre- nem amniculum (*Brignon*).

[c] Colb., *consecravimus*.

[d] Id est in expeditione adversus Gundobaldum lomerem, in qua Convenarum urbs destructa fuit, ex lib. VII Hist. cap. 38.

[e] Scilicet ob tenuitatem transparens.

[f] Unicæ missæ mentio hic fit in Natali Domini, qui mos erat Ecclesiæ Gallicanæ. Tres in Ordine Gelasiano et in Gregoriano assignantur, quod triplex Romæ erat hac ipsa die statio, ubi missa celebrabatur, sed a tribus diversis sacerdotibus. Hinc tamen manavit consuetudo tres missas illa die celebrandi. Vide Mabillon. lib. II Liturg. Gallic. num. 7.

enim Augustodunensis gravi oculorum cæcitate turbatus, audivit hæc quæ glorificator sanctorum suorum Deus ad Sancti tumulum exercebat, dixitque suis : Si ejus adirem sepulcrum, aut aliquid de sanctis pignoribus sumerem, aut certe si pallium, quo sancti artus teguntur mererer attingere, fierem sanus. Cumque hæc et hujuscemodi cum suis verba conferret, astitit repente clericus quidam, dicens : Bene, inquit, credis, sed si de iisdem firmare mentem cupis virtutibus, en volumen chartaceum, quod de his habetur scriptum, ut facilius credas ea quæ ad auditum tuarum aurium pervenerunt. At ille priusquam legere appeteret, inspirante divinæ pietatis respectu, ait : Credo quia potens est Deus egregia operari per famulos suos. Et statim posuit volumen super oculos suos. Extemplo autem, fugato dolore disruptaque caligine, usum videndi recipere meruit voluminis a virtute, et in tantum claritate potitus est [a], ut ipse propriis oculis legens virtutum gesta cognosceret. Operatur hæc autem unus atque idem Dominus, qui gloriatur in sanctis suis, atque ipsos [b] illustribus miraculis editos efficit gloriosos : ipsi gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT IX.

De sancto Patroclo abbate.

1197 Cum egregia Moysis vatis prudentia, ad conformandum divinæ descensionis tabernaculum, juxta ipsum oris dominici præceptum, fabricare disponeret, atque ad hoc eumdemque [c] apparatum multa congerere jussus, non haberet cuncta in regestu promptuarii, quæ ab ipso Domino ostensa fuerant in montis ardui summitate, jussit commoneri populum, ut offerret unusquisque pro viribus quiddam muneris Deo, et hoc non ex necessitate, sed sponte (*Exod.* XXV). Offerebant ergo donaria auri, argentique, æris ac ferri metalla ; gemmarum etiam micantium pulchritudines, ac fila byssi duplicati coccique bis torti; nonnulli pelles arietum rubricatas, pilosque caprarum. Sed cum hæc omnia doctores Ecclesiarum esse allegorica tradidissent, et in reliquis donariis gratiarum genera demonstrassent [*Bal.*, declarassent], in illis caprarum pilis laudationum verba comparaverunt ; ita nunc et nos steriles sensu, imperiti studio, squalentes in actu, et si aurum, argentum, vel gemmas, filaque duplicata ac torta non offerimus, saltem vel pilos caprarum, id est verba quæ sanctorum atque amicorum Dei prodant miracula, in Ecclesia sancta porrigimus, ut legentes eo incitentur studio quo sancti meruerunt scandere polum. Ergo quia nobis de beati Patrocli Vita nuper data relatio quædam prodidit, non omittenda sed manifestanda curavi; et licet sermone rustico, non tamen occuli

A arbitratus sum quæ Deus gessit per famulum suu

I. Igitur beatissimus Patroclus Biturigi territo incola, Ætherio patre progenitus (*An.* 576, 19 *No* cum decem esset annorum pastor ovium destinat fratre Antonio tradito ad studia litterarum. Er enim non quidem nobilitate sublimes, ingenui men [d]; cumque quodam meridie hic a scholis, a grege commisso ad capiendum cibum paterno hospitio convenissent, dixit Antonius fratri su Discede longius, **1198** o rustice ; tuum est en opus oves pacere, meum litteris exerceri : qua re nobiliorem me ipsius officii cura facit, cum hujus custodiæ servitus vilem reddat. Quod ille diens, et hanc increpationem quasi a Deo sibi tra missam putans, reliquit oves in campi planitie, B scholas puerorum nisu animi agili atque cursu ve cissimo expetivit, traditisque elementis, ac deinc quæ studio puerili necessaria erant, ita celeri memoria opitulante, imbutus est, ut fratrem vel scientia præcederet, vel alacritate sensus, adjuva divini Numinis auxilio, anteiret. Dehinc Nunni [*Ed.* Mumioni], qui quondam cum Childeberto Pa siorum rege magnus habebatur, ad exercend commendatus est. A quo cum summa amoris dilig tia nutriretur, ita se humilem atque subjectum o nibus præbebat, ut omnes eum tanquam propri parentem in summa bonitate diligerent. Regressus ad domum, patre defuncto, reperit matrem su adhuc superstitem. Cui illa ait : Ecce genitor tu o dulcissime nate, obiit ; ego vero absque sola C dego. Requiram puellam pulchram ingenuamque, copulatus solatium præbeas maternæ viduitati. ille respondit : Non conjungor mundanæ conjugi, quæ concepit animus cum Domini voluntate pe ciam. Cui cum genitrix non intelligens quæreret q hoc esset, prodere noluit, sed abiit ad Arcadiu Bituricæ urbis episcopum, petiitque sibi com capitis tonderi, ascirique se in ordinem clericoru Quod episcopus, Domino volente, sine mora comp vit. Nec multo post diaconatus officium sumens, va bat jejuniis, delectabatur vigiliis, exercebatur l tione, atque in oratione assidua promptus effunde tur, ut nec ad convivium mensæ canonicæ cum re quis accederet clericis. Quod audiens archidiaconu frendens contra eum, ait: Aut cum reliquis frat D bus cibum sume, aut certe discede a nobis ; n enim rectum videtur ut dissimules cum his hab victum, cum quibus ecclesiasticum implere puta officium.

II. Non est autem de his servus Dei commotus a mo, qui jam eremi sitiebat **1199** adire secretu sed ab urbe egressus memorata, venit ad vicum N reensem [g], ibique ædificato oratorio, sancti Marti

[a] Sic Colb. Cæteri. *in tanta... positus.*

[b] Editi, *ut qui ipsos... effecit.*

[c] Bad. et Sur. , *ejusdemque.* Bal. et Laud. , *ad hunc eumdem.* Infra, *ei ostensa.*

[d] Ingenui erant inter nobiles et servos medii, liberi scilicet nati.

[e] Subscripsit conc. Aurelian. III an. 538 et per Probianum presbyterum Aurelian. IV an. 541.

[f] Archidiaconi erant veluti cæterorum clericoru præfecti. De eorum officiis et prærogativis agit Th massinus Discipl næ eccles. part. I, lib. II, cap. 1 Nota clericos tunc in communi mensa vixisse.

[g] Bal., *Mereensem*, et sic infra. Habetur apud I turiges Meriacum supra Carem fluvium (*Mery su*

iis consecrato, pueros erudire cœpit in studiis
ırum. Veniebant autem ad eum infirmi et sana-
r, atque energumeni nomen ejus confitentes
labantur: nec ei erat solitudo ut voluerat, sed
cta virtus publicum usquequaque reddebat.
pro auspicio quiddam [a] brevibus conscriptis
super altare, vigilans et orans tribus nocti-
ıt quid ei Dominus agere juberet, dignaretur
'estissime declarare. Sed pietatis divinæ inclyta
atio, quæ eum præsciens eremitam esse decre-
brevem illum accipere jubet, ut ad eremum
raret. Ille autem in cellula in qua degebat,
ɜgatis virginibus, monasterium instituit puella-
nihil de omni labore suo quod ibidem aggrega-
cum abscederet sumens, nisi rastrum unum,
que bipennem: ingressusque altas silvarum so-
ies, venit ad locum qui dicitur Mediocantus;
constructa cellula, in opere, quod supra dixi-
Deo vacabat; atque inibi cum multos energu-
, manu imposita, per signum crucis effugatis
ıibus, mente integra reddidisset, unus ad eum
ıs est rabidus, qui rictibus patulis dentibusque
is, quod attingere poterat dentibus propriis
ıt. Pro quo per triduum in oratione prostratus,
it ad illam divinæ miserationis potentiam, ut,
to furore, letho obnoxius mundaretur, im-
que in os ejus digitis, fugato feralis atrocitatis
, personam restituit incolumitati. Nullas enim
um vires habere poterat persuasionis iniquæ
gium. Nam sicut hos qui vexabantur emun-
ita et quæ immitebat occulte atrocia auctor
is, repellebat per crucis sacratissimæ virtu-
Nam Leubellæ cuidam feminæ, cum per luem
inguinariam diabolus, Martinum mentitus,
nes quibus quasi populus salvaretur **1200**
er obtulisset, hæ ad Sanctum delatæ, non so-
ɜvelante Spiritu sancto evanuerunt, verum-
ipse incentor malorum Sancto teterrimus appa-
quæ nequiter gesserat est professus. Transfi-
enim se sæpe diabolus in angelum lucis (*II*
, 14), ut hac fraude decipiat innocentes. Sed
multas intentaret insidias, ne hic ascenderet,
lle corruerat, immisit ei cogitationem, ut,
missa eremo, ad sæculum reverti deberet.
Sanctus cum virus grassari sensisset in pec-
n oratione prostratus petebat ut nihil aliud
od Deo esset placitum exerceret. Tunc appa-
angelus Domini per visum, dicens: Si vis
m videre, ecce columna, in quam ascendens
plare omnia quæ geruntur in eo. Erat enim
ım per ipsam visionem columna miræ celsi-
collocata, in quam ascendens vidit homicidia,

A furta, cædes, adulteria, fornicationes, et omnia prava quæ geruntur in mundo. Et descendens ait: Ne, quæso, Domine, revertar ad has pravitates, quas dudum te confessus oblitus sum. Tunc ait illi angelus qui cum eo loquebatur: Desine ergo quærere mundum, ne pereas cum eo; sed potius vade in oratorium in quo Dominum depreceris; et quod ibi inveneris, hoc tibi erit consolatio in peregrinatione tua. Ingressusque cellulam oratorii, invenit tegulam fictilem, in qua signum crucis dominicæ erat expressum; agnoscensque munus divinum, intellexit sibi ad omnia mundanæ persuasionis incitamenta hoc esse inexpugnabile munimentum.

III. Post hæc ædificavit sanctus Patroclus monasterium Columbariense [b] in milliaribus quinque a B cellula eremi in qua habitabat, et congregatis monachis, ut in solitudine libero potius fungeretur arbitrio, abbatem instituit, qui gregi monasteriali præesset. Octavum enim et decimum in hoc eremi loco expleverat annum. Tum, congregatis fratribus, transitum suum annuntians, obiit in senectute bona [c], sanctitate **1201** præcipua; qui aquis ablutus, feretroque impositus ferebatur ad monasterium suum, ubi se vivens sepeliri mandaverat. Tunc archipresbyter Nerensis vici, collecta clericorum cohorte, voluit vi auferre glebam sancti corpusculi, videlicet ut ad vicum suum unde egressus fuerat sepeliretur; sed cum furibundus veniens vidisset a longe pallam quæ tegebat artus sanctos eximio albere nitore, ita nutu Dei est metu perterritus, ut C omni velocitate revocaret ab animo quod male conceperat levitatis arbitrio, conjunctusque psallentio in exsequiis Sancti progressus, tumulavit eum cum reliquis qui aderant fratribus, in ipso Columbariensi monasterio: ad cujus sanctum sepulcrum Prudentia cæca cum alia Lemovicina puella, similiter lumine viduata, ut sepulcrum sanctum in oratione osculatæ sunt, lumen recipere meruerunt. Maxonidius autem post quintum cæcitatis suæ annum, hunc tumulum sanctum adiit, lumenque recepit. Energumeni vero Lupus, Theodulfus, Rucco, Scopilia, Nectariola et Tacihildis ad hunc Sancti tumulum sunt mundati: sed et puellæ duæ de Lemovicino venientes, oleo quod ipse Sanctus benedixit perunctæ, a nequitia qua obsidebantur mundatæ sunt. Et quotidie ibidem ad corroborandam fidem gentium D operatur Dominus, qui perpetualiter glorificat sanctos suos.

CAPUT X.

De sancto Friardo reclauso.

Multi variique [d] sunt gradus per quos ad cœlorum

Sed nostra lectio, quæ est aliorum Edit. et
ræferenda. Hic quippe designatur locus olim
, *Aquæ Neri* dictus in tabulis Peutingerianis,
dieque priscum nomen retinet in agro Burbo-
vulgo *Neris* nuncupatus, oppidum non inele-
t prioratus visitur, sed monasterii virginum
em rudera supersunt.
tunc pro hospitio quoddam. Unde Sur., *tunc*
pitio eligendo quædam conscripta brevia, etc.

[b] Vulgo, *Columbiers*, in archipresbyteratu montis Lucii (*Mont-Luçon)*, apud Bituriges, ubi prioratus ord. Cluniacensis monasterio Silviniacensi subjectus. Aliud est monasterium Columbariense, quod memoratur in libro I de Ecclesiis Claromontensibus, cap 30.

[c] Obiit octogenarius, ut dicetur lib. v Hist. cap. 10.

[d] Scripti duo, *Multi enim sunt*.

regna conscenditur, de quibus, ut opinor, et David A dicit, quia *ascensus in corde deposuit* (*Psal.* LXXXIII, 6). Accipiuntur ergo hi gradus diversorum operum ad cultum divinum profectus, et nullus in his gressum figere potest, nisi fuerit, sicut sæpe testati sumus, Dei adjutorio provocatus. Sic enim Psalmographus in illo mediæ profectionis gradu loquitur, dicens : *Nisi Dominus ædificaverit domum, in vanum laborant qui ædificant eam* (*Ps.* CXXVI, 1). Quod adjutorium, non modo martyres, verum etiam et illi quos sacræ vitæ roboravit auctoritas [*Ed.*, celebravit], **1202** jugiter inquirentes, ad hoc quod sitis desiderii spiritalis promebat alacres pervenerunt. Nam si ad martyrium mens accensa est, hujus adjutorii opem poposcit martyr ut vinceret ; si jejunii observantiam adhibere studuit, ut ab eo confortare- B tur afflictus est ; si castitati artus reservare voluit impollutos, ut ab illo muniretur oravit ; si post ignorantiam pœnitendo converti desideravit, ut ab eo nihilominus sublevaretur cum lacrymis flagitavit ; et si quid operis boni exercere eorum quispiam meditatus est, ut ab hoc adjutorio juvaretur expetiit. Per hos ergo scalæ hujus ascensus tam difficiles, tamque excelsos, tam arduos, cum sint diversi, ad unum tamen Dominum per hujus adjutorii opem conscenditur. Idcirco semper ille poscendus, ille quærendus, ille invocandus erit, ut quod de bono mens concipit, adjutorio suo ipse perficiat, de quo et nobis sine fine oportet dicere : *Adjutorium nostrum in nomine Domini, qui fecit cœlum et terram* (*Ps.* CXXIII, 8). Sicut et ille beatissimus, de quo nunc C nobis futurus est sermo, qui inter diversas vel tentationes, vel cruces sæculi, semper hujus adjutorii munimen expetiit.

I. Fuit igitur apud insulam Vindunittam [a] urbis Namneticæ vir egregiæ sanctitatis, Friardus nomine, reclusus (*An.* 576, *vel* 577, 1 *Aug.*), de cujus vita parumper ad ædificationem Ecclesiæ dicere delectat animum, quia ignoro si ab aliquo sit scripta. Hic ab infantia sua semper Deo devotus fuit atque pudicus : factus autem vir, semper in Dei laudibus, semper in oratione, semper in vigiliis degebat : victus necessaria propriis manibus exigebat a terra ; et si in opera inter reliquos properaret, nunquam ab oratione cessabat. Quod vicinis aut extraneis, ut mos rusticorum habet, ridiculum erat. Quodam ve- D ro die, dum cum reliquis, in segetem culmis incisis, manipulos colligaret, examen miserabilium atque sævarum muscarum, quas vulgo vespas vocant, reperiunt ; cumque acerrime messores, emissis aculeis, lacerarent, undique circumeuntes messem, locum illum in quo hæ adunatæ erant transiliunt, atque irridendo beatum Friardum alloquuntur dolose, dicentes : Veniat benedictus, veniat religiosus, qui orare non **1203** desinit, qui crucem auribus et oculis semper imponit, qui viis itineris sui salutaria

vexilla præmittit : ipse metat super exame eum sua oratione mitescat. Tunc quasi ad c nem dominicæ virtutis hæc verba suscipiens, lutus terræ orationem fudit ad Dominum ; dens, facto desuper signo crucis, ait : *Adj nostrum in nomine Domini, qui fecit cœlum et* Ad hanc ejus orationem confestim omnes v infra antrum unde egressæ fuerant abdider vero ad spectaculum omnium messem desup sus expetiit. Quod non sine miraculo irrid fuit, eo quod Dominus in se sperantem ad c nem eorum sic dignatus fuerit roborare. post hæc, cum in arborem pro quadam ne ascendisset, subito colliso sub pedibus ram cœpit, cadensque deorsum, per singulos q cutiebat ramos, Christi beatissimum nomen bat, dicens : Christe omnipotens, salva me. pervenisset ad terram, nihil est nocitus, sed semper : *Adjutorium nostrum in nomine Dom fecit cœlum et terram.*

II. His et aliis virtutibus animatus, cœp secreta cordis tacitus cogitare dicens : Si cru sti, et invocatio nominis ejus, atque adjutori stulatum ab eo tantam potentiam habet, ut quæque mundi devincat, periculosa obruat, tionum atra depellat, et omnia quæ sunt sæc jus oblectamenta pro nihilo reputata fastidia mihi et mundo, nisi ut relictis omnibus q sunt, illius vacare solius debeam obsequiis nominis invocatione a periculis sum salvatus i Et egressus ab hospitiolo suo, oblitus pare patriam, eremum petiit, ne in sæculo habita pedimentum aliquod de oratione mundi soll conferret. Ipse quoque et abbas Sabaudus Baudus], qui quondam regis Clotarii minister pœnitentiam accipientes, Vindunitensem Na territorii insulam sunt agressi : habebant secum et Secundellum diaconum. Abbas vero ta de aratro Domini manu, ab insula disced monasterium rediit [b], nec multo post, occu causis, **1204** gladio est peremptus. Sanctu Friardus cun Secundello diacono in supradi sula stetit immobilis. Habebat tamen uterque propriam cellulam, sed procul a se positam. C strenue in oratione persisterent, nocte Sec diacono apparuit tentator in specie Domini, Ego sum Christus, quem quotidie deprecari enim sanctus effectus es, et nomen tuum libr cum reliquis sanctis meis ascripsi : egreder ab hac insula et vade, fac sanitates in popul et ille illectus deceptionibus discessit ab insu socio [c] nuntiavit : tamen cum infirmis in n Christi manus inponeret, sanabantur. Re autem post multum tempus ad insulam, venit cium cum vana gloria, dicens : Abii enim ext sulam, et virtutes multas in populis feci. C

[a] Plerique Ed., *Vindimittam.* Colb. et Bell. infra habent *Vindonitensem.*
[b] Bal., *monasterium reliquit*

[c] Scripti duo, *satelliti*, quæ vox Gregorio f ris est.

·itus ille interrogaret quid hoc sibi vellet, cun-A
e gesserat simpliciter pandit. At senior obstu-
s, suspiransque et lacrymans, ait : Væ nobis,
ntum audio a tentatore delusus es ! Vade, age
ntiam, ne ultra tibi prævaleant ejus doli.
lle intelligens, et periisse se timens, cum fletu
les ejus prosternitur, rogans ut pro se Do-
ı deprecaretur. Vade, inquit, et pariter ejus
ɔtentiam pro salute animæ tuæ poscamus. Non
m difficilis Dominus se confitentibus misereri,
se per prophetam dicat : *Nolo mortem pecca-*
ed ut convertatur et vivat (*Ezech.* XXXIII, 11).
bus autem illis, advenit iterum tentator in
specie ad Secundellum diaconum, dicens :
præceperam tibi, eo quod oves meæ morbidæ
, et pastore indigerent, ut egredereris et visi-B
atque opem sanitatis eis tribueres ? Et ille :
itate enim comperi quod seductor sis, neque
im credo, cujus te speciem mentiris habere.
ı si Christus es, crucem tuam quam reliquisti
ostende, et credam tibi. Cumque non osten-
diaconus crucem Domini in os ejus faciens,
ıus evanuit. Rursumque ad eum veniens cum
udine dæmonum, tanta eum cæde mactavit,
x putaretur evadere, et discedens, nusquam
ruit. Idem postea diaconus in **1205** summa
tate perdurans, die debito defunctus est [a].

Beatus vero Friardus, cum magnis virtutibus
eret, quadam vice effractum e vento ab arbore
n, quem, ut ferunt, ipse inseruerat collegit,
ɔsitumque baculum sibi exinde, quem manu C
t, fecit. Post multum vero tempus jam are-
ı virgam in terra plantavit, infusaque aqua
s, baculus ille frondens emisit et poma, atque
duos aut tres annos in magnam arboris proce-
n distentus excrevit. Quod cum grande mira-
ı populis cernentibus haberetur, et quotidie ad
visendam immanis turba confluerel, ut etiam
remotionem insulæ virtus prodita publicaret,
us Dei, ne vanæ gloriæ labe subrueret, arbo-
rrepta securi succidit. Rursusque Sanctus alte-
rboris ruinam cernens, quæ acta venti violen-
oribus plena corruerat, misericordia motus
, dicens : Ne pereat, quæso, Domine, hujus
æ fructus, quæ te jubente florum ornamenta
xit : sed potius a te incrementum [b] reparationis D
um, fructuum adipisci mereatur effectum. Et
icens, accepta securc, amputata arboris co-
ı, super radices quæ adhuc hærebant, co-
ım ipsam in modum sudis fecit acutam, eam-
que terræ defixit. Mox ligatis sine radice ramis, ad pristinum restituta statum, flores qui aruerant viruerunt, ipso quoque anno hæc arbor fructus cultori suo restituit. Credo ego de misericordia Dei, quod miraculum præsens exegit loqui, quia obtinere potuit hic oratione sua vitam mortuis a Domino impertiri, qui obtinuit arbores aridas in rediviva viriditate frondescere.

IV. Idem cum plerumque transitum suum fratribus prædiceret, quadam die tactus a febre, dicit suis : Ite ad Felicem episcopum, et nuntiate ei discessum meum, dicentes : Frater tuus Friardus dixit : Ecce, consummato cursu vitæ hujus, de hoc mundo absolvor, et ut sis **1206** certior de hoc verbo, die Dominica transitum accipio, et vado ad requiem quam mihi promisit Rex æternus Deus. Veni, obsecro, et videam te prius quam obeam. Cumque ille occasione nescio qua detineretur, mandatum misit, dicens: Rogo si fieri potest ut me modicum sustineas, donec, moris actionum [c] dissolutis, ad te usque perveniam. Revertentibus vero nuntiis et ista dicentibus, cum jam lectulo decubaret, ait : Surgamus ergo, et sustineamus fratrem [d] nostrum. O virum sanctitate ineffabilem ! qui quanquam festinaret dissolvi, et cum Christo esse, non tamen oblitus charitatem, obtinuit apud Dominum adhuc esse in mundo, ut fratrem cerneret spiritali intuitu. Sed nec illum infimi reor fuisse meriti, cujus adventu Dominus hujus sancti dilatare dignatus est dies. De qua tarditate accepto nuntio, protinus quiescente febre, sanus surrexit a lectulo. Post multum vero tempus, adveniente episcopo, a febre corripitur, ingressumque ad se salutat et osculatur, dicens : Grandes mihi moras de itinere debito facis, o sancte sacerdos ! Quibus vigilantibus nocte, quæ erat Dominica, mane facto, tradidit spiritum. Quo emisso, mox omnis cellula ab odore suavitatis repleta tota contremuit ; unde indubitatum est angelicam ibidem adfuisse virtutem, quæ Sancti meritum signans, cellulam divinis faceret aromatibus effragare : cujus gloriosum corpus sacerdos ablutum recondit in tumulo [e], Christus animam suscepit in cœlo, relinquens terrigenis exempla virtutum.

CAPUT XI.

De sancto Caluppane reclauso.

Semper paupertas sæculi regiam [f] reserat cœli, atque utentes se non modo præparat polo, verum etiam glorificatos miraculis illustres esse declarat in mundo, quo fit ut dum illa ergastularis contritionis [g] revinctio **1207** paradisi januam patefacit, anima an-

ıul cum sancto Friardo colitur apud Namnetes
Augusti, quod prima dies, quæ est natalis
Friardi, festo sancti Petri ad Vincula impe-
it. Albertus de Monte Relaxo sanctum Secun-
ı dicit obiisse III Kalend. Maias.
est, *incremento .. indutto.*
est, placitorum (*les plaids*) : Bal., *membris*
n.
ronius sancti Benedicti epistolam ad sanctum
ium rejicit, quod in ea sanctus Pater beatum
iem *fratrem* nuncupet.

[e] Ibi nunc exstat parœcialis ecclesia sub titulo sanctorum Friardi et Secundelli, ut ex Breviario Namnetensi observat Cointius. De Felice episcopo passim agit Gregorius, de quo suis locis nonnulla observavimus. Friardum laudavit idem Gregorius lib. IV Hist. cap. 37 novo. De ejus mortis anno vide Cointium ad an. 577, n. 49, et confer cum loco Gregorii mox laudato.

[f] Id est, *januam*. Ed., *Regna* ; et infra Bal., *atque viventes ac non modo*, etc.

[g] Aliquot Ed., *constrictionis.*

gelicis choris inserta in requie sempiterna persultet : sicut nunc de beato Caluppane reclauso, quod verum cognovimus, prorsus silere nequimus.

I. Hic autem ab ineunte ætate (*An.* 578, 3 *Mart.*) semper religionis ecclesiasticæ bonum quæsivit et reperit, et apud monasterium Meletense termini Arverni conversus [a], in magna humilitate se fratribus præbuit. Erat enim summæ abstinentiæ, ita ut ab inedia nimium attritus, quotidianam cum reliquis fratribus operam explere nequiret. Unde, ut mos est monachorum, magnum ei improperium inferebant, dicente sibi præsertim Præposito : Qui non deliberat laborare, indigne postulat manducare. Dum autem hic assidue ureretur [*Al.*, uteretur] his exprobrationum verbis, vallem haud procul a monasterio conspicatur, de cujus medio lapis natura præbente consurgens, provehitur in excelsum quasi in quingentis aut eo amplius pedibus, nullam penitus habens cum reliquis montibus circumpositis conjunctionem : cujus vallis medium fluvius alluit, qui hunc montem placide contingens dilabitur. In hujus ergo lapidis scissuram, quod priscis temporibus quondam propter transitum hostium receptaculum fuit, eremita sanctus ingreditur, et, exciso lapide, habitacula statuit, in quæ nunc per scalam valde difficilem scanditur : locus etenim ille tam difficilis est ad incedendum, ut etiam feris bestiis illuc accedere sit laboris. In hoc loco oratoriolum parvulum quodam modo fecit, cui oranti, ut ipse nobis cum lacrymis referre erat solitus, serpentes super caput ejus sæpius decidebant, et involventes se circa collum ejus, non minimum ei inferebant horrorem. Sed quia diabolus ad speciem callidi serpentis habetur, non ambigitur ejus hanc fuisse immissionis insidiam. Nam cum ille ad hæc perstaret immobilis, nec moveretur minorum anguium ictibus, quadam die duo dracones immensæ magnitudinis ad eum ingressi, astiterunt procul : quorum unus, ut arbitror, ipse dux tentationis, validior altero erat, qui erecto pectore os suum
1208 contra os Beati quasi aliquid mussitaturus erexit. At ille timore perterritus, tanquam æneus [b] valde diriguit, nullumque penitus membrum movere potens, neque manum elevare ut signum beatæ crucis opponeret. Cumque ambo diutissime in silentio constitissent, venit in mentem Sancto per spiritum, ut orationem Dominicam, et si labia movere non poterat, vel corde clamaret. Quam dum tacitus loquitur, cœperunt paulatim membra ejus, quæ inimici fuerant arte revincta, dissolvi, et sentiens se manum dexteram habere jam liberam, ori signum beatæ crucis imponit, rursumque conversus ad hydrum, pingit iterum crucem Christi adversus eum, dicens : Tune es ille, qui protoplastum de paradisi habitaculo projecisti, qui germani dexteram parricidio cruentasti, qui Pharaonem ut populum Dei

A persequeretur armasti ? qui ad extremum Hebræum populum, ut invidia succendente queretur Dominum, excitasti ? Discede a servi a quibus sæpius superatus discessisti confus es [c] enim in Cain projectus, in Esau supplar in Goliath prostratus, in Juda traditore suspe et in ipsa illa Dominicæ virtutis cruce cum p tibus et dominationibus tuis triumphatus atqu tritus es. Abde nunc, Dei inimice, caput, et l liare sub signaculo crucis divinæ, quia non e portio cum servis Dei, quorum est hæreditas re Christi. Hæc et hujuscemodi Sancto dicent cemque per singula faciente, draco hujus virtute confusus, vicissim se humilians terræ tur. Sed dum hæc agerentur, ille alius circa p

B tibias Sancti in insidiis volvebatur. Cumque ad pedes suos confusum sanctus eremita vi orationem faciens, eum abire jussit, di Vado retro Satana, nihil mihil in nomine mei poteris ultra nocere. At ille usque ad lime lulæ egressus, sonum validum per inferiorem tem emisit, et tanto cellulam fetore replevit, u aliud quam diabolus crederetur ; nec ultra Sancto aut serpens, aut draco comparuit.

1209 II. Erat enim assiduus in opere Dei vacabat ad aliud, nisi aut legeret aliquid, aut o etiam cum parumper cibi caperet, semper o Sumebat interdum piscem de flumine, raro qu sed cum voluisset, opitulante Domino; con aderat. Cibum panis non aliunde sumebat, nis

C de monasterio mittebatur : si quis vero devot panes detulisset aut vinum, id in cibos deputa egentium, in illorum duntaxat qui ab eo aut si salutare suscipere, aut infirmitatum remedia su flagitabant ; scilicet ut quos per orationem salu bat, etiam cibi refectione foveret, illud Domin colens, quod in Evangelio de turbis quas a div rum morborum contagio sanaverat dixit : *Dim eos jejunos nolo, ne deficiant in via* (*Matth.* XV, Sed nec illud beneficium occuli arbitror, quod loco illo divina pietas est largita. Nam cum a fundo vallis illius, quasi per stadia decem aqua ferretur, oravit ad Dominum, ut ei in ipso ce suæ habitaculo fontis venam ostenderet. Sed no fuit virtus illa cœlestis, quæ quondam sitientibu

D pulis aquas produxit a silice. Statim igitur ad h orationem gutta laticis a caute prorumpens, solum stillis frequentibus irrigare : at ille munu leste congaudens, concavum in lapide parvulu modum cisternæ faciens, tenentem quasi congia [condia] duo, lymphas divinitus sibi indultas su piebat, de quibus tantum ei ministrabatur per singulos, quantum ipsi pueroque sufficeret, qu minister fuerat datus.

III. Accessimus autem et nos ad locum cum b

[a] Alii, *conversatus*. Bal., *territorii... conversatus.* Porro Meletense monasterium ignotum est. Occurrit in hodierna sancti Flori diœcesi vicus *Melet* dictus, et alter in Claromontana, nomine *Mialet*, sed nulla ibi superest aut sancti Caluppanis, aut ejus mo terii memoria.

[b] Aliquot Ed., *aheneus* ; et infra, *movere poterat.*

[c] Colb. et Bell., *Tune es... contritus. Abde.*

ito [a] episcopo, et omnia quæ narravimus, quædam ipso relata cognovimus, quædam oculis propriis peximus. A memorato autem pontifice diaconatus presbyterii sortitus est gradum; multa populo ersis vexato morbis remedia contulit. Nulli ta-n cellulam egressus se præbuit contemplandum, i tantum per fenestellam extendens manum salu-e signaculum imponebat, et si a quoquam visita-fuisset, ad hanc accedens speculam orationem loquiumque præbebat. Denique in **1210** hac gione cursum vitæ consummans, ævi anno 50, ut nor, migravit [b] ad Dominum.

CAPUT XII.

e sancto Æmiliano eremita, et Brachione abbate [c].

Quantum disciplina cœlestis se custodientibus præ-t, quantumque non custodita negligentibus irro-e debeat, per os Psalmographi Spiritus sanctus dit: *Apprehendite*, inquit, *disciplinam, nequando scatur Dominus, et pereatis a via justa* (*Psal.* II, De bonis autem Salomon ait: *Disciplina pacis* [d] *super eum* (*Isai.* LIII, 5). Disciplina ergo hæc timo-Domini facit, timor autem Domini initium sapien-præbet, sapientia vero diligere Deum docet: dilectio em [*Al.*, enim] Dei hominem a terrenis sub-it, ad cœlos evocat, paradiso locat, in quo cium animæ ex illius vitis vitalis sumpto vini i liquore epulantur in regno Dei. Desiderare ergo rtebat homines hujus vitis haurire mysterium, ut edere valerent ad illum tam jucundæ habitationis enissimum locum. Quod si istæ quas nunc cerni-vites, quæ, per traduces extensæ, emissis palmi-s pampino intextæ, dependentibus uvis, amœna contemplatione lætificant, dum non solum pro-unt copiam fructuum, verum etiam opportuno nos raculo protegunt igniti solis ab æstu, quas sci-s post assumptum fructum temporis legitimi deci-s foliis quasi aridas reddi; quanto magis illa de-rare debemus, quæ nullo fine deficiunt; neque tentationis æstu marcescunt: ubi, spe præterita, ipsa quæ sperabatur et tenetur, et fruitur. c multi desiderantes non modo facultates pro-s reliquerunt, verum etiam deserta quæque et lta aggressi sunt, ut sitim hujus desiderii soli-æ ac remotioris orationis patrocinio [*Al.*, sola-lacrymarumque fluento restinguerent: sicut nunc tus Æmilianus, novus nostris temporibus eremita, sse probatur.

I. Hic igitur, relictis parentibus ac facultate **1211** propria, eremi deserta petivit, et se intra secreta silvarum Ponticiacensium [e] Arverni territorii abdidit, in qua decisa silva modicum deplanans campum, rastro ipsam effodiens humum, vitæ eliciebat alimentum. Habebat et hortum parvulum, quem aqua superveniente rigabat, de quo olus ad refectionem nullo impinguatum adipe præsumebat: solatium vero absque Dei adjutorio nullum habens, cohabitatores enim bestiæ avesque illi [*Ed.*, illic] erant, quæ ad eum quotidie tanquam ad Dei famulum confluebant. Vacabat autem jejuniis et orationi, nec eum ab hac causa ulla mundanæ sollicitudinis occasio impedire poterat, quia præter Deum aliud nihil habebat.

II. Erat autem tunc temporis apud Arvernam urbem Sigivaldus [f] magna potentia præditus, in cujus servitio erat adolescens quidam, nomine Bracchio [g], quod in eorum lingua interpretatur Ursi catulus. Hunc antedictus vir ad capessendam porcorum silvestrium venationem delegerat, ibatque cum ingenti molossorum turba, circuiens silvas, et si quid cepisset domino deferebat. Quadam vero die dum suem immensi corporis cum hac latrantium [h] turba prosequeretur, sus intra septa, quæ circa cellulam erant Sancti, ingreditur: prosequens vero canum turba cum latratu, usque ad aditum accessit vestibuli, moxque in suis hæsit vestigiis, nec ingredi est permissa post suem. Quod cernens Bracchio, et cœlitus hæc evenisse admirans, ad cellulam Sancti se confert, viditque suem ante ostium stantem nihil penitus formidantem. Consalutatus autem ac osculatus a sene, invitatur ad residendum. Quibus consedentibus, ait senex: Video te, fili dilectissime, in grandi elegantia compositum, et sequi ea quæ magis detrimentum animæ præparant quam salutem. Relinque, quæso, terrenum dominum, et sequere Deum verum, cœli terræque factorem, cujus nutu omnia **1212** gubernantur, cujus imperio cuncta subduntur, cujus majestate ipsa quam cernis bestia astat intrepida. Non te tumidum faciat, aut extollat potentia domini tui, quæ nihil est. Sic enim ait Paulus apostolus: *Qui gloriatur, in Domino glorietur* (*I Cor.* I, 31). Et alibi: *Si hominibus placerem, Christi servus non essem* (*Gal.* I, 10). Subde te ejus servitio, qui ait: *Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos* (*Matth.* XI, 28). Ipse enim est Dominus, cujus onus leve est, cujus jugum suave est

Aviti electionem narrat Gregorius lib. IV, cap. 35, ræ editionis, quod integrum exscripsit ante an-sexcentos auctor anonymus in ejusdem Aviti , quam Savaro passim laudat. De quo vide notas radicti cap. 35, lib IV.

Colitur in variis Martyrologiis die 3 Martii. An-mortis ex libro V Hist. discimus, cap. 9.

Laud. et Colb., *Æmiliano et Brachione abbatibus*. Sic Colb. Alii, *patris*.

Bal., *Pontivacensium*. Vertit Branchus in Vitis torum Arverniæ *la forêt de Pont-Gibaud*. Pons Givotdi oppidum est inferioris Arverniæ ad Ci-am fluvium (*la Sioule*). Ibi visuntur rudera eccle-veteris, cui olim adjunctum fuisse ordinis Benedi-ni monasterium vulgus putat. At nulla ibi est sancti Brachionis aut Æmiliani memoria. Non displicet unius e nostris conjectura, qui Ponticiacum interpretatur vicum *Punsat*, in Combralia, cujus loci patronus est *saint Bravy*, abbas Menatensis, idem ut putat ac sanctus Brachio. Iste tamen die Februarii, prior 15 Septembris colitur, sed forte alterutrum festum translationis est. Haud procul exstat prioratus sancti Saturnini *de Vensat*, quem idem putat esse locum, qui inferius *domus Vindiciacensis* appellatur.

[f] Colb. et Laud., *Sigiuvaldus*. De eo Gregorius lib. III Hist. cap. 13, etc.

[g] Iidem Codd. qui habent hic et alias *Bracchio*, quandoque *Brachio* exhibent. Fuit genere Thoringus, ex libro V Hist. cap. 12.

[h] Bal., *canum allatrantium*; alii, *cum allatrantium*.

(*Ibid.*, 30), cujus cultus et tribuit præsentia, et vitam largitur æternam. Sic enim ait : *Si quis renuntiaverit omnibus quæ possidet, centuplum accipiet, et insuper vitam æternam possidebit* (*Matth.* XIX, 29). Hæc et his similia sene viriliter disserente, sus illæsus silvas petiit, puerque discessit ab eo non sine grandi admiratione, quod aprum quem inchoaverat sequi ferum, in conspectu senis mansuetum astare videbat ut agnum. Plurima igitur animo tractans, ac multa secum revolvens, quid ageret, quidve faceret ; utrum sæculum relinqueret, an sæculo deserviret ; tandem compunctus a divina pietate, et credo sancti Æmiliani oratione, aditum quærere cœpit occulte, qualiter clericus esse posset, quia publice propter terrenum dominum non audebat. Tamen cum esset adhuc laicus, in nocte bis aut ter de stratu suo consurgens, terræ prostratus orationem fundebat ad Dominum. Nesciebat tamen quid caneret, quia litteras ignorabat : Videns autem sæpius in oratorio litteras super iconicas [a] apostolorum reliquorumque sanctorum esse conscriptas, exemplavit eas in codice. Cumque ad occursum domini sui clerici vel abbates assidue convenirent, hic ex junioribus quem primum potuisset accersire, secretius interrogabat nomina litterarum, et ob [*Bal.*, ab] hoc eas intelligere cœpit : antea autem, inspirante Domino, et legit et scripsit, quam litterarum seriem cognovisset. Exin, mortuo Sigivaldo, ad antedictum **1213** senem properat, et cum eodem duos vel tres annos faciens, Psalterium memoriæ commendavit. Quem ejus germanus plerumque interficere voluit, quod nollet matrimonio copulari. Dehinc monachi ad eos additi sunt.

III. Impletis autem beatus Æmilianus diebus vitæ suæ et circiter nonagenaria ætate egrediens a corpore, Bracchionem reliquit hæredem (*An.* 538). Hic stabilito monasterio, obtinuit a Ranichilde [b], Sigivaldi memorati filia, multa terrarum spatia, quæ ad hoc monasterium dereliquit ; erat enim saltus ex domo Vindiacensi [c]. Hic vero de hoc egressus monasterio, Turonis venit, ibique ædificatis oratoriis, duo monasteria congregavit. Quodam autem tempore advenientes homines peregrini reliquias sanctorum detulerunt secum, quas super altare basilicæ sancti Martini Turonis locaverunt, quasi in crastinum profecturi. Adfuit ei [*Bal.*, eis] Bracchio abba,

A qui vigilans in basilica, circa medium fere noctis
dit quasi globum ignis immensi de sanctis pignori
emicare [d], et usque ad templi cameram cum lum
magno conscendere. Quod non est dubium aliq
fuisse divinum : nulli tamen de astantibus aliis,
illi tantum fuit ostensum. Post hæc autem regres
est Arvernum ad prius monasterium, in quo
quinque annos inhabitans, venit Turonis, stabili
que abbatibus in monasteriis supradictis, Arvern
regressus est. Cumque ad priorem cellulam resi
ret, in monasterium Manatense [e], quod per incuri
abbatis intepuerat, ordinatur, ut scilicet ejus stu
congregatio ipsa canonice regeretur. Erat enim
stissimæ conversationis, sed et alios strenue distr
gebat castam agere vitam. Qui erat suavis colloqu
B et blandus affectu [f] ; in transgressoribus [g] vero
gulæ ita severus habebatur, ut aliquoties putare
esse crudelis : in jejuniis vigiliisque **1214** et cl
ritate perfectum reddiderat virum. Cumque temp
migrationis appropinquaret, vidit in visu, sicut i
beato Avito episcopo retulit [h], ductum se ad æth
in præsentiam Domini, ibique cherubin ac serapl
obumbrare majestatem Domini, et Esaiam propl
tam, extenso volumine, verba quæ vaticinatur
erat intimare, tubam circumstantem angelorum
laudem Dei sedentis super æthera clamare. Dumq
hoc attonitus spectaret , expergefactus, somniumq
suum attente discutiens, ut finem vitæ suæ, Domi
revelante, cognosceret, dicit abbati quem in prior
statuerat in monasterio : Locus ille secus fluviu
C in quo oratorium facere computabam, jucundus
valde. Ideo rogo ut quod ego volui tu explcas, atq
illuc ossa mea transferre non abnuas. Quo migrar
(*An.* 576, 9 *Feb.*), et in oratorio prioris cellulæ s
pulto, cum abbas injunctum cuperet opus exple
nutu Dei et calces coctos antiquitus, et fundame
tum in ea mensura quam ipse ponere cogitab
nactus est, perfectoque ædificio, detexit abba
sepulcrum. Quo patefacto, reperit corpusculum ill
sum, ut putaretur ante diem alterum fuisse defu
ctum ; et sic cum gaudio, prosequente caterva m
nachorum quam ipse edocuerat, in locum illum pc
duos annos translatus est.

CAPUT XIII.

De sancto Lupicino.

D Athletæ Christi atque triumphatores mundi vit

[a] Sic appellabant imagines quæ ad vivum repræsentabant. Hinc imago Salvatoris vera iconica dicta est, ut diximus. in notis ad lib. I de Gloria mart. cap. 22.

[b] Sic Colb., Bad., Gon., et cæteri. Bell. vero habet *Ranihilde,* quod perinde est Bal., *Rachinilde* ; et Laud., *Rahinilde*. Ragnahildæ reginæ meminit Sidonius lib. IV epist. 8, quam Sirmondus Eurici regis putat fuisse uxorem. Eam tamen Theoderico Eurici fratri et decessori nupsisse scribit Savaro, sed Sigivaldi filia multo ista junior fuit.

[c] Colb.. *Vindiciacense.*

[d] Confer cum cap. 20 de Gloria confess.

[e] Monasterium Menatense, vulgo *Menat*, hodieque subsistit apud Arvernos, Ordini Benedictino addictum. Ibi vixere sancti Carilefus, Avitus et alii, qui postea celebres fuerunt, et aliorum monasteriorum Patres.

[f] Bell., *effectu.* Ed., *effa u.*

[g] Id est, *transgressores* ; alii, *transgressionibus.*

[h] Bell., *beato episcopo retulit.* Quæ sequuntur Ed. et Mss. videntur corrupta. Sic Colb. : *Domini cherubin ac serafin obumbrare majestatem. Isaya prophetam extenso volumine verba quæ vaticinatur erat clamare. Et dum attonitus.* Bell : *Domini æthreos et in hac serafin obumbraret.... clamare turb dum attonitus.* Editi : *Ibique serafin obumbrare majestatem Domini et Isayæ prophetæ verba, quæ vaticinaturus erat, intimare, turba circumstante angelorum, in laudem Dei voce sedentes ætheras et in h* [Bal. : *Dei sedentis super æthera et ibi*] *seraphi obumbrare majestatem. Esayam prophetam exten volumine verba quæ vaticinaturus erat clama dum,* etc.

istius fugitivæ jacturam facere cupientes, pertendere ad illam vitam voluerunt, quæ in exsultatione perpetua manet, quæ nullo gemitu obstrepit, nec quoquam fine concluditur; cujus lumen nunquam exstinguetur, cujus serenitas nulla obscuritate **1215** nubis obtegitur. Ideoque semper præsentium dolorum contumelias pro nihilo habuerunt, scientes se in paucis vexatos, in multis bene disponendos. Et ob hoc quisquis ille est, qui in isto agone contendit, metu non terretur, pœna non solvitur, dolore non frangitur, ut tantum illa æternæ jucunditatis amœnitate cum electis Dei perfrui mereatur: sicut multos fecisse novimus de sanctis viris, quorum nunc vita tractatur aut legitur.

I. Igitur Lupicinus quidam magnæ sanctitatis, fortissimusque in operibus Dei (*An.* 500, ... 24 *Jun.*), qui primum eleemosynam per domos devotorum deposcens, quæ acquirere potuisset sibi similibus erogabat: ad extremum jam mediam habens ætatem, ad vicum Berberensem, qui nunc Lipidiaco dicitur [a], veniens, parietes antiquos reperit, ibique reclusus, ab omnium se hominum aspectibus inhibebat: ac per modicam fenestellam parumper panis vel aquæ accipiens, quod ei aliquoties, cum esset valde exiguum, usque ad diem tertium perdurabat. Aqua enim per canalem parvulum inferebatur, fenestella vero velo operiebatur; utriusque tamen rei aditus ita obtectus erat, ut nullus beatum ejus vultum posset advertere. Et dum ibidem die noctuque in Dei laude psalmorum modulis delectatur, tormentum sibi quod corpusculum plus gravaret adhibuit, non immemor illius Apostoli dicti, quia *non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* (*Rom.* VIII, 18). Lapidem namque grandem, quem duo homines vix levare poterant, cervici impositum tota die, dum Deo caneret, per cellulam deportabat: nocte autem ad additamentum injuriæ, in virga quam manu gerebat, duas defixerat sudes, desuper acumina parans, quæ ad mentum suum ne somnum caperet supponebat. Denique ad extremum vitæ tempus, corrupto pectore a pondere saxi, sanguinem per os ejicere cœpit: quem per parietes præsentes projiciens spuebat. Sed et plerumque fidelibus viris nocte ad cellulam clam appropinquantibus, quasi vox multi psallentii [b] resonabat: sed et multos infirmos, et præsertim ab accessionibus **1216** frigoriticis vel pusulis malis oppressos, tactu tantum, vel signo salutari imposito, sanitati restituebat.

II. Cum autem jam senio inclinatus esset, vocavit ministrum suum, dicens: Præterito tempore occulendi, manifestandi tempus advenit. Scito ergo me post triduum ab hoc sæculo liberandum. Voca nunc fideles quosque fratres et filios, quibus sum vale dicturus, ut veniant ad nos visitandum. Illucescente autem die tertia, confluentibus fratribus, ostium quod clausum erat aperuit, atque ingredientibus, cunctis qui aderant consalutatis, deosculatisque, orationem fudit ad Dominum, dicens: Gratias tibi ago, Domine Jesu Christe, qui me salvari jussisti ab hujus mundi impedimentis, et ita me fovere dignatus es in hoc sæculo, ut nihil suum in me auctor criminis inveniret. Et conversus ad plebem, ait: *Magnificate*, quæso, dilectissimi, *Dominum mecum, et exaltemus nomen ejus in commune* (*Psal.* XXXIII, 3), qui me erectum de stercore, erutum de tenebrarum opere, amicorum suorum fecit esse consortem; qui misit angelum suum ad me accersendum ab hac mundana statione, et pollicitus est me in requiem sempiternam perducere, ut collega amicis ejus effectus, mererer regno ejus ascribi. O beatum virum qui ita consolari meruit in hoc corpore, ut prius cognosceret quod erat fruiturus in cœlo, quam migraret a sæculo, meruitque hic obtinere apud divinam potentiam quod David sæpius decantabat: *Notum fac mihi, Domine, finem meum, et numerum dierum meorum, ut sciam quid desit mihi* (*Psal.* XXXVIII, 5, 6). Dehinc humo incumbens, spiritum cœlo intentum præmisit ad Dominum. Tunc omnes in fletu prostrati, alii plantas osculantur, alii fimbrias vestimenti diripiunt, alii de pariete beatum sanguinem qui ab ejus fuerat ore projectus, inter se certantes excudunt: miserum se quisque dicebat, si immunis ab ejus pignoribus discessisset. Testis est hodieque et ipse paries, qui tot fossulis patet, quot ab ore beati Confessoris sputos emeruit: testis est ipse canalis de quo vir beatus aquam sumpsit ad usus, de quo fideliter osculantes hauriunt sanitatem. Nam vidi ego multos, qui evulsos a pariete sacrati **1217** oris sputos, in diversis infirmitatibus positi meruerunt accipere medicinam.

III. Denique hoc, ut diximus, defuncto, adfuit quædam matrona, quæ ablutum dignis induit vestimentis, et cum eum ad vicum Transaliecensem [c] inferre vellet, restitit ei populus pagi Lipidiacensis, dicens: Nostrum hunc solum fovit, nobis corporis ejus gleba debetur. Matrona autem respondebat ad hæc: Si aliqua de victus ejus exprobratis necessitate, sæpius ei ego et triticum misi, et hordeum, quod vel ille sumeret, vel aliis ministraret. At illi dicebant: Nostri generis homo effectus est, nostri fluminis aquas hausit, nostra eum terra cœlo trans-

[a] Ignotus nobis est sub utroque nomine hic locus.

[b] Ed., *multorum psallentium*.

[c] Colb. hic *Transiliensem*, et infra bis *Transaliacensem*. Laud. et Bad., *Transaliensem*, et infra *Transaliecensem*. Bell., *Transsaliensem*. Sur. semper *Transaliacensem*, et Gon. *Transiliensem*. Supra, lib. II de Mirac. sancti Martini memoratur vicus Transaliensis in pago Arverneco situs, ubi erat, si bene conjicimus, ecclesia Treselliaei (*de Trézay*, seu *Trésel*), in veteri Claromontensis diœcesis beneficiorum catalogo laudata. Hanc ecclesiam Trenorchiensi monasterio subjecit Fulco de Jaligniaco an. 1056, ubi Guillelmus ejusdem Fulconis frater Trenorchii abbas monachos instituit. Hinc Henricus I, anno 1059, inter alia quæ eidem monasterio confirmat, occurrit *monasterium Tresal in comitatu Arvernensi*. Habetur quoque apud Bituriges locus *Transault* dictus. An alteruter, aut neuter ex istis hic memoretur, incertum.

misit. Æquumne ergo est ut tu de terra aliena veniens rapias eum de manu nostra? Noveris enim quia non hoc sustinebit quisquam nostrum, sed hic sepelietur. Matrona respondit : Si germen stirpis ejus inquiritis, ex aliis hic regionibus adventavit, si aquas fluminis ingeritis, parum sitim ejus mollierunt, quam potius e cœlo manans fons ille restinxit. Cumque hæc et hujuscemodi inter se verba proferrent, et Lipidiacenses effossa humo, et deposito sarcophago eum sepelire niterentur, convocatis matrona solatiis [*Ed.*, auxiliis], fugatis pagensibus, rapuit sanctum corpus, ac ferre cœpit in feretro ad vicum Transaliacensem, dispositis in itinere psallentium turmis cum crucibus, cereisque, atque odore fragrantis thymiamatis. Quod illi cernentes, pœnitentia moti, miserunt post matronam, dicentes : Peccavimus resistendo tibi, profecto enim cognoscimus in hoc esse Domini voluntatem; nunc autem petimus ut non abjiciamur ab hujus funeris obsequiis, sed admittamur officiis ejus. Illa quoque permittente ut sequerentur, conjunctus est uterque populus; et sic pariter usque ad Transaliacensem vicum venientes, celebratis missis, beatum corpus cum summo honore gaudioque sepelierunt. In quo vico sæpius se beatissimus in virtutibus declaravit. Sed et Lipidiaco, ut **1218** supra præfati sumus, plerumque opus ejus sanctum ostenditur, uterque enim locus unius Sancti præsidiis communitur. Et fortassis quorumdam incredibilium latratus de his conatur obstrepere, noverint a me visum Deodatum presbyterum, summam octogenarii ævi ferentem, qui mihi hæc ut scripta sunt contulit, confirmans sacramento nihil se de his admixto mendacio enarrasse.

CAPUT XIV.

De sancto Martio abbate.

Magnum nobis divina pietas largitur augmentum, cum delictis nostris fieri præcepit de remissione refugium, si ignoscamus negligentibus, si indulgeamus lædentibus, si odientibus nos e contrario commodum benedictionis impertiamur, dicente Domino Jesu Christo : *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui oderunt vos, et orate pro calumniantibus et persequentibus vos, ut sitis filii Patris vestri qui in cœlis est* (*Matth.* v, 44, 45). Ecce quam magnum thesaurum congregat contemptus iræ, reconciliatio damnati, remissio judicati : filium te Dei Patris facit, cohæredem Christi ascribit, cœlestibus te regnis habitatorem statuit. Unde manifestum est oblitterari delicta ejus in cœlo qui delinquenti beneficium veniæ impertitur in sæculo. Sic enim Dominici oris sententia prolata testatur : *Si*, inquit, *dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet et Pater vester cœlestis peccata vestra* (*Matth.* vi, 14). Cum vero supplices famulos docet orare, ait : *Sic enim dicetis ad Patrem : Dimitte nobis debita nostra, quemadmodum et nos dimittimus debitoribus nostris* (*Ibid.*, 12). Hic igitur sanctus Martius beatus abbas, sanctitate præclarus, divinis eruditus studiis, hujus sententiæ bonum retinuit corde, ut libenter dimitteret delinquenti; et non solum ignovit noxam, verum etiam munere [a] præbuit gratiam, ne in aliquo vilem redderet culpati personam. Sed ante **1219** de conversatione ejus pauca locuturi sumus, priusquam ad hujus gratiæ beneficium accedamus.

I. Igitur beatissimus Martius, Arvernæ urbis abbas (*An.* 525, 13 *April.*), ejusdem territorii fuisse incola fertur, et a pueritia sua religiosam agens vitam, totum se Dei operibus dedicavit. Erat enim parcus in cibis, largus in eleemosynis, promptus in vigiliis, in orationibus valde devotus : totis viribus luxuriam abstinentiæ freno, ac parcitatis agone coercens, ne sibi aliquid subrepere posset. Non immerito Martius vocitatus, qui marte triumphali pullulantes actionum mortalium cogitationes gladio Spiritus sancti in ipso emicationis [*Ed.*, dimicationis] exordio succidebat, non surdus auditor Apostolicæ exhortationis dicta commemorans : *Accingite vos armatura Dei et gladio Spiritus sancti, ut possitis ignita diaboli tela contemnere* (*Eph.* vi, 11, 16). Cumque ad illam ætatis legitimæ perfectionem venisset, et tanquam sidus egregium in hac urbe fulgeret, adhuc aliquid sibi deesse putans, haud procul ab ea secessit, acceptoque sarculo, montem lapideum cædere cœpit, in quo cellulas sculpens, habitacula sibi parvula fecit : scilicet ut arctius sobrietatis catena constrictus, facilius Deo omnipotenti precum thura laudationumque holocaustomata super cordis mundi altare proferret, recolens Dominum dixisse per Evangelium : *Intra in cubiculum, et clauso ostio ora Patrem tuum, et Pater tuus qui videt in absconso reddet tibi* (*Matth.* vi, 6). Sciebat enim et angelicæ sibi visitationis consolationem adfore si se ab humanis aspectibus longius amovisset. In hac ergo rupe cavati montis, habitationis ut diximus necessaria præparabat, formans in antris ex ipso lapide scamnum, et sellulam [b], sive lectulum, in quo post laborem multum fessi corpusculi requiem indulgeret. Sed erant hæc immobilia, quia ex ipso lapide incisa massæ ipsi petreæ [c] inhærebant : nihil autem super eam cum quiesceret sternebat, nisi tantum cum vestimento quo indutus erat decumbebat, nec alios habens tapetes, plumellas aut stragula, quibus hæc operirentur, nisi cum ipse desuper consedisset. Nihil enim habebat proprium **1220** nisi Dei cultum, in quo indeficiens permanebat. Victum ei interdum devotorum largitio ministrabat.

II. Denique et æternus Dominus, qui jugiter glorificat sanctos suos, cœpit cœleste famuli meritum terrigenis declarare, vel qualis esset cultor suæ divinitatis ostendere, dum ei curationum gratiam dignatus est impertiri. Nam dæmones de obsessis cor-

[a] Colb. *munera... grata.* Bal., *pro munere... nec aliquis vilem velit reddere.*
[b] Ed., *cellulam.* Infra Boll., *fesso corpusculo.*

[c] Sic. Colb.; at Boll. et plerique Ed., *incisæ massæ ipsi petræ.* Bal., *incisa malleo*, etc.

poribus in nomine Jesu Christi verbo fugabat, venenum malæ pusulæ crucis signaculo opprimebat, quartanis, tertianisve febribus infuso benedicti olei liquore pellebat [*Ed.*, medebatur], et multa alia beneficia populis, annuente Domino largitore bonorum omnium, tribuebat. Ad tanti viri famam cœperunt quidam ad eum confluere, gaudentes ejus instrui disciplinis. Quid plura? colligit viros, format monachos, efficit ad opus Dei perfectos. Erat enim ei magna patientia, tantamque adversus sustinendarum injuriarum tela sumpserat bonitatem, ut putares eum lorica dulcedinis esse vallatum. Erat autem monachis hortus, diversorum olerum copia ingenti refertus, arborumque fructuum, et amœnus visibus, et fertilitate jucundus: sub quarum arborum umbraculo susurrantibus auræ sibilo foliis, beatus senex plerumque sedebat. Quidam autem impudens et sine timore Dei, gulæ circumscriptus desiderio, eff a ta sepe horti, furtivo est ingressus accessu [a], sicut Dominus exprobrat in Evangelio, quia *qui non intrat per januam, hic fur est et latro* (*Joan.* x, 1). Porro autem erat noctis tempus, nec enim poterant hæc nisi in nocte perpetrari, quia *omnis qui male agit, odit lucem* (*Joan.* III, 20). Hic vero collectis oleribus, cepisque, et alliis, sive pomis, oneratus fasce fraudis iniquæ, ad aditum quo ingressus fuerat pergit; sed nequaquam reperit ut egrederetur. Gravatur onere, conscientia [b] terretur, et inter labores ponderum alta suspiria ducit: sustentatur interdum super columnas arborum. Circuit iterum iterumque omnem ambitionem horti; et non modo ostium non reperit, verum etiam nec ipsum, quem inter nocturnas tenebras patefecit, advertit ingressum. Torquetur enim duplici cruciatus dolore, ne aut **1221** teneatur a monachis, aut a judice capiatur. Inter has cogitationum faces nox ei elongatur, jubar lucis non desideratæ redditur: abbas vero in psallentio noctem ducit, et, ut credo, revelante Deo, quæ gerebantur agnoscit. Etenim albescente jam polo vocat præpositum, dicens: Accurre velocius ad hortum, bos enim petulcus ingressus est in eum, sed nihil læsit ex eo, accede nunc, et impositis necessariis dimitte eum. Sic enim legitur: *Bovi trituranti os non colligabis* (*I Cor.* IX, 9). Præpositus quoque non intelligens quæ narraret, abiit implere jussionem. Quem cum vidisset homo appropinquantem, projectis in terram quæ sumpserat, fugere cœpit, ac inter spinas et rubos caput immergit, et in modum porcorum aditum unde egrederetur, ictu facili conatur aperire. Quem monachus apprehendens, ait: Ne timeas, fili, quia senior noster misit me ut educam te ab hoc loco. Tunc collectis monachus quæ ille projecerat, tam pomis quam oleribus, imposuit humeris ejus, et aperto ostio dimisit eum, dicens: Vade in pace, et ne ultra repetas quæ ignavia comitante gessisti.

III. Ipse quoque Sacerdos, velut jubar veri luminis in orbe resplendens, infirmitatum morbida virtutum efficacia pellebat assidue. Nivardus quidam diuturna febre detentus, dum aquas æstuans ab ardore haurit assidue, ab hydrope intumuit, ita ut tam venter quam stomachus in modum vesicæ cerneretur extensus. In desperatione ergo pro tali infirmitate positus, deferri se ad Sanctum beneficio plaustri deposcit. Denique a lectulo elevatur, imponitur super vehiculum, atque ad cellulam sancti Martii perducitur, deprecans humiliter ut sibi Sacerdos Dei manus imponeret. At ille prostratus in orationem coram Domino, conversus est ad infirmum, tactuque blandissimo ejus membra contrectans, eum in contemplatione astantium reddidit sanum. Nam ita fertur tumor omnis ante digitos ejus aufugisse de corpore obsesso, ut nullum in eo ulterius ægritudinis hujus remaneret indicium. Hæc **1222** autem a mei genitoris relatione cognovi, eo quod ei fuerit hic Nivardus in amicitiæ conjunctione devinctus. Asserebat autem idem vidisse se Sanctum, his verbis: Cum esset adhuc puer, quasi annorum undecim, ab illo tertianarum accessu febrium occupatur. Tunc amici apprehensum puerum, duxerunt eum ad Virum Dei. Erat enim jam senex et proximus resolutionis diei, caligabantque oculi ejus. Posita vero manu super puerum, ait: Quis est hic, vel cujus est filius? Responderunt: Famulus tuus est puer Florentius Georgii quondam filius senatoris. Et ille: Benedicat, inquit, tibi Dominus Deus, fili mi, et sanare dignetur languores tuos. At ille osculans manus ejus, et gratias agens abscessit sanus. Asserebat autem nunquam deinceps se in omni vita sua ab hoc contagio fuisse pulsatum.

IV. Ipse vero jam ætate nonagenarius, bono desudans certamine, consummato cursu vitæ, servans in Deo fidem, ad illam coronam justitiæ quam in illa retributionis die redditurus est ei Dominus, commigravit. Dehinc cum summo honore ablutus, dignisque vestimentis indutus, intra oratorium monasterii [c] est sepultus. Quod autem beatus ejus tumulus divinis virtutibus illustretur, ipsa quæ astitit caterva poterit contestari, quæ cum infirmos mittit ad tumulum, extemplo incolumes remittit ad domum. Nam cum de diversis partibus confluentes, deferentesque morborum genera, inibi capiunt medicinam, frigoriticorum tamen vibrantia tremore membra sæpius ad soliditatem integram restaurantur, tribuente hoc Domino nostro Jesu Christo, qui glorificat illustribus miraculis sanctorum nunc tumulos, quondam mor-

[a] Plerique, *ascensu*. Bal., *furtivum... ascensum*.

[b] Bol., *gravata onere*. Alii, *gravatus.... conscientiæ*.

[c] Destructo jam pridem sancti Martii monasterio, superest exiguum oratorium abbatiæ sancti Illidii sub prioratus titulo subjectum, in quo sancti Martii corpus jacere creditur, sed ignotus est ejus tumuli locus. Ea ipsa est *sancti Martii ecclesia* in libro II de ecclesiis Clarom. memorata cap. 16, ubi idem sanctus *requiescere* in ea dicitur. Sita est haud procul ab urbe, ad radices *Waiferi castri*, inquit Savaro, *inter monasterium Rubiacense et ecclesiam sancti Victoris*. Sancti Martii festum colitur apud Arvernos die 13 Aprilis. Laudatur a Trithemio et in variis sanctorum indiculis.

tuos reducens e tumulis. Ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen.

CAPUT XV.

De sancto Senoch abbate.

Vanitas vanitantium [a], dicit Ecclesiastes, *et omnia vanitas* (*Eccle.* I, 2). Verumne **1223** est ergo quod omnia quæ geruntur in mundo cuncta sint vanitas? unde fit ut sancti Dei, quos nullus libidinum æstus exussit, nullus concupiscentiæ exagitavit stimulus, quos nullum luxuriæ cœnum nec in ipsa, ut ita dicam, cogitatione tentavit, astu tentatoris elati, visi sunt sibi esse justissimi, et ob hoc jactantiæ cothurnosæ perflati supercilio, sæpius corruerunt: factumque est ita, ut quos non valuit majorum criminum gladius trucidare, levis vanitatis fumus addictos facile pessumdaret. Sicut et ipse ille, de quo nunc nobis sermo futurus est, cum multis virtutibus floruisset, pene in illo arrogantiæ barathro obrutus occumberet, si eum non exhortatio fratrum fidelium attenta recuperasset.

I. Igitur beatus Senoch, gente Theiphalus, Pictavi pagi, quem Theiphaliam [b] vocant, oriundus fuit (*An.* 576, 24 *Oct.*), et conversus ad Dominum, clericusque factus, monasterium sibi instituit. Reperit enim infra territorii Turonici terminum parietes antiquos, quos eruderans a ruinis, habitationes aptavit dignas; reperitque ibi oratorium, in quo ferebatur celebre nostrum orasse Martinum. Quod diligenti cura compositum, erecto altari, loculumque in eo ad recipiendas sanctorum reliquias præparatum, ad benedicendum invitat episcopum. Adfuit tunc Euphronius beatus episcopus, qui, consecrato altari, diaconatus eum honore donavit. Celebratis igitur missis, cum capsulam reliquiarum in loculo cuperent collocare, exstitit capsa prolixior, nec recipi in loculum poterat. Tunc prostratus diaconus cum ipso Sacerdote pronus ad orationem, lacrymas precibus mixtas effudit, obtinuitque petita. Mirum dictu! ita enim loculus divinitus amplificatus, capsulaque constricta est, ut in eum spatiosissime non sine admiratione reciperetur. In hoc loco [c] collectis tribus monachis, Domino assidue serviebat, et in primis arcto vitæ tramite incedebat, exiguosque cibos et tenues potiones sumens: diebus autem Quadragesimæ sanctæ addebatur augmentum abstinentiæ ciborum diminutione. Nam esus illi panis tantum hordeaceus **1224** erat, et aqua, de utrisque elementis libras singulas per dies singulos sumens: rigorem vero hiemis sine ullo pedum tegmine [d] contentus, manibusque ac pedibus, sive et collo, ferrea catena revinctus. Dehinc a fratrum contemplatione demotus solitarie se reclusit in cellula, orans assidue, atque in vigiliis et orationibus die noctuque sine ambiguitate perdurans. Conferebat ei devotio fidelium plerumque pecuniam, sed non eam in abditis loculis, sed in pauperum marsupiis condebat, illud Dominici eloquii oraculum sæpe commemorans: *Nolite thesaurizare vobis thesaurum super terram* (*Matth.*, VI, 19), quia *Ubi fuerit thesaurus tuus, illic et cor tuum* (*Ibid.*, 21). Dabat enim hic quæ accipiebat pro Dei intuitu, in diversis necessitatibus indigentium. Unde factum est ut in vita sua de his amplius quam ducentos a nexu servitutis debitique onere sublevaret.

II. Cum autem nos in Turonicum venissemus, egressus est de cellula, venitque ad inquirendos nos, salutatisque ac deosculatis regressus est iterum. Erat enim, ut diximus, valde abstinens, sanans infirmantium languores: sed ut de abstinentia sanctitas, ita de sanctitate vanitas cœpit obrepere. Nam egressus de cellula, jactantia cothurnosa ad requirendos visitandosque parentes in pago Pictavensi, cujus supra meminimus, abiit. Regressusque, tumidus arrogantia sibi soli placere nitebatur; sed objurgatus a nobis, et accepta ratione quod superbi longe fiant a regno Dei, ita se purgatus jactantia humilem reddidit, ut nulla in eo penitus radix superbiæ remansisset; ita ut profiteretur, dicens: Vera nunc es e cognovi, quod beatus Apostolus sacri oris contestatur eloquio: *Qui gloriatur, in Domino glorietur* (*I Cor.* I, 31). Sed cum per eum Dominus super infirmos multas faceret virtutes, et ille ita se duxit includere, ut nunquam humanis aspectibus appareret, consilium suasimus, ut non se perpetuo in hac conclusione constringeret, nisi in illis duntaxat diebus, qui inter depositionem sancti Martini, ac dominici Natalis solemnitatem habentur, vel in illis similiter quadragima **1225** diebus quos ante Paschalia festa in summa duci abstinentia patrum sanxit auctoritas; reliquis vero diebus infirmorum gratia populis se præberet. Audito autem consilio nostro, libenter quæ dicta sunt accepit, implevitque sine ambiguitate.

III. Denique, quia de conversatione ejus pauca prolocuti sumus, ad virtutes quas per illum medicabilis divinæ potentiæ dextera operari dignata est accedamus. Cæcus quidam, Popusitus nomine, ad eum venit; erat enim tunc beatus Senoch jam presbyter ordinatus. Qui dum aliquid alimenti postulat, tactis a sancti Sacerdotis manu oculis, ut signum salutare meruit, protinus visum recepit. Alius quoque Pictavensis puer hujuscemodi morbo laborans, audita confessoris hujus opera, pro luminis perditi receptione precatur. Nec moratur ille, sed invocato Christi nomine, crucem oculis cæci imponit, statimque defluente rivo sanguinis, lux intravit, ac post viginti annorum curricula, orbatæ fronti geminorum siderum jubar inclaruit. Duo pueri membris omnibus debiles, et in modum sphæræ in rotunditate contracti, ejus conspectibus sunt delati: quibus impositis

[a] Sic Mss. duo et ita legit Augustinus. Alii, *vanitatum*.
[b] Vide notas in lib. IV Hist. cap. 18, et cap. 25 libri de Gloria confess.
[c] Hodieque exstat vicus haud procul ab oppido Luccensi, nomini ejus sacer, vulgo *Saint-Senou*, ubi vixisse creditur, sed nulla ibi visuntur monasterii rudera, quod jampridem destructum fuerit.
[d] Ed. addunt *pati..... simul et collo*. Sor. et Gou., *pati contentus erat*. Idem infra, *semotus*.

manibus, reintegratis artubus, unius horæ momento utrumque reddidit absolutum; geminavitque deinde geminæ virtutis beneficium. Puer enim puella coram eo contractis manibus astiterunt, erat autem tunc medium paschalis festum solemnitatis; cumque pro suæ directionis medela Dei famulo supplicarent, et ille pro ea quæ ad ecclesiam convenerat populi frequentia hæc agenda differret, indignum se clamitans, per quem Deus infirmis præbere beneficia dignaretur, supplicantibus cunctis, manus eorum suis suscepit in manibus, quibus attrectatis, directis digitis, sanos abscedere jubet. Sic et Benaia, hoc enim erat nomen mulieris, oculos deficiens clausos, tactu salutaris dextræ benedicta, illuminata discessit. Sed nec illud occuli puto, quod sæpius ejus oratio virus serpentium exinanire obtinuit. Duo enim tumidi morsu hydri ejus pedibus prosternuntur, deprecantes ut virus quod deus malæ bestiæ artubus moribundis injecit, sua virtute discuteret. At ille orationem fudit ad Dominum, **1226** dicens: Domine Jesu Christe, qui in principio cuncta mundi elementa creasti, et serpentem illum humanis dignitatibus æmulum sub maledicto esse sanxisti (*Gen.* III, 14), tu depelle ab his famulis tuis veneni hujus malum, ut non anguis de his, sed hi de angue valeant triumphare. Hæc autem cum dixisset, palpavit omnem compagem corporis eorum, statimque compresso tumore, virus mortiferum nocendi perdidit vires. Dies dominicæ resurrectionis adve erat, et homo quidam dum ad ecclesiam pergeret, vidit pecorum multitudinem suam segetem depascentem, ingemuitque, et ait: Væ mihi, quia annualis mei laboris opera ita deperit, ut nihil prorsus ex ea remaneat. Et accepta secure, amputatis ramis, aditum sepis claudere cœpit: confestimque contracta manus invita retinuit, quod voluntarie comprehendit. Dolore etiam instigante ad sanctum Confessorem mœstus accessit, trahens post se ramum quem manu constrinxerat, narravitque omnia sicut gesta erant. Tunc ille oleo benedictione sanctificato manum manu perungens, abstracto ramo, sanitati restituit. Sed et deinceps multos a serpentium morsu, et a pustulæ malignæ veneno, signo crucis edito desuper, reddidit sospitati. Nonnullos autem obsessos [a] dæmonis sævi livore, ut manus imposuit, extemplo fugatis dæmonibus, mentem energia turbatam ad integritatem intelligentiæ reparavit. Omnes enim quoscunque per eum a diversis infirmitatibus dextera divina salvavit, si inopes fuissent, ipse cibum vestitumque dispensatione hilari porrigebat; tantaque ei cura de egentibus fuit, ut etiam pontes per alveos amnium diligenter instrueret, ne quis inundantibus aquis naufragia sæva lugeret.

IV. In his ergo virtutibus clarus in populis declaratus, cum esset annorum circiter quadraginta, modica pulsatus febre, per triduum lectulo decubavit, nuntiatumque est mihi cum transitus esset propinquus. At ego velocius illuc properans, ad lectulum A ejus accessi, sed nihil ab eo collocutionis elicere potui, erat enim valde defessus: dehinc, interposito quasi unius horæ spatio, spiritum exhalavit. Congregataque est ad ejus exsequias multitudo illa **1227** redemptorum, quos supra diximus, ab eo vel a jugo servitutis, vel a diversis debitis absolutos, quos vel alebat cibo, vel vestitu tegebat. Plangebant enim dicentes: Cui nos, Pater sancte, relinquis? Post hæc sepulturæ locatus, sæpius se manifestis virtutibus declaravit. Nam trigesimo ab ejus obitu die, cum ad ejus tumulum missa celebraretur, Chaidulfus [*Ed.*, Caidulphus] quidam contractus dum stipem postulat, ad ejus sepulturam accedit: qui dum pallam superpositam osculis veneratur, dissolutis membrorum ligaturis directus est. Sed et multa alia ibi gesta B comperi, de quibus hæc tantum memoriæ habenda mandavi.

CAPUT XVI.

De sancto Venantio Abbate

Solitarium atque multiplex donum ecclesiis populisque terrigenis cœlestis [b] potentia præstat, cum largitur jugiter sæculo non modo peccatorum suffragatores, verum etiam vitæ doctores æternæ; quod unicum cernitur, dum a majestate divina tribuitur multiplex; quia cunctis qui expetere voluerint, affluenter indulgetur, juxta illud: *Petite et accipietis* (*Joan.* XVI, 24), et reliqua. Unde vigilanter incessanterque debet investigare mens humana Sanctorum vitam, ut hoc provocata studio, accensa exemplo, ad ea semper extendatur quæ Deo novit esse acceptabi- C lia, ut ab ipso vel mereatur erui, vel possit audiri. Hæc autem ab ejus majestate quærebant sancti percipere, poscentes jugiter ut ipse insinuaret cordi, ipse perficeret in opere, ipse loqueretur in ore; quo facilius purgata mens cogitatione, eloquio, actione, cogitaret sancta, loqueretur justa, operaretur honesta. Unde factum est ut dum in his quæ Divinitati sunt placita famulabantur, obtinerent sibi remitti peccati debitum, eruerentur a cœni sordentis contagio, cœleste pro meritis invitarentur ad regnum. Ponebant **1228** etiam et præcessorum exempla ante oculos suos, et omnipotentem Dominum pro eorum affectibus collaudabant, quorum, ut diximus, exempla sequi meditabantur. Unde et nos in præconio devoti Deo famuli Venantii abbatis effari nitentes, D Divinitati potius dona sua referimus, quæ dexteram ejus manifestum est effecisse quod sanctos constituit operasse [c], deprecantes ut aperiat os muti ad publicanda opera Antistitis sui: quia sicut esse nos recognoscimus scientia tenues, ita novimus in conscientia peccatores.

I. Igitur sanctus Venantius Biturigi territorii incola fuit, parentibus secundum sæculi dignitatem ingenuis atque catholicis (*An.* 400... 13 *Oct.*). Qui dum esset juvenili ætate florens, a parentibus sponsali vinculo obligatur. Cumque, ut ætati huic convenit, amori se puellari præstaret affabilem, et cum poculis frequen-

[a] Ed. est, *nonnullis... obsessis.*
[b] Prologus deest in Mss. m. b.

[c] Ed., *operatos esse.* Scripti duo *sanctis.. operasse.*

tibus etiam calciamenta deferret [a], contigit ut urbem Turonicam, Domino inspirante, veniret. Erat enim tunc temporis monasterium [b] basilicæ sancti Martini propinquum, in quo Silvinus abbas gregem Deo devotum regulari sceptro regebat. Ad hoc vir iste devotus accedens, virtutesque cernens beati Martini, ait intra se : Ut conjicio, melius est servire impollutum Christo, quam per copulam nuptialem contagio involvi mundano. Relinquam sponsam territorii Biturigi, et annectar catholicæ per fidem Ecclesiæ, ut qui [*Al.* quæ] credo corde, etiam opere merear effectui condonare. Hæc intra se volvens, advenit ad antedictum abbatem, provolutusque ad pedes ejus, quid intimo corde gereret cum lacrymis patefecit. At ille gratias agens Deo pro fide pueri, et addita etiam prædicatione sacerdotali, juvenem totondit, et gregi monasteriali ascivit. Ex hoc se in humilitate fratribus exhibens, charitatem cum omnibus diligens, in tanto sanctitatis apice evectus asseritur, ut ab omnibus tanquam parens proximus summo studio coleretur. Unde factum est, ut, decedente abbate, jam **1229** dicti monasterii, ipse in loco abbatis eligentibus fratribus substitueretur.

II. Denique quadam die Dominica ad missarum celebranda solemnia invitatur, dixitque fratribus : Jam enim oculi mei caligine obteguntur, nec possum libellum aspicere. Presbytero igitur hæc alteri agenda mandate. Dicente igitur presbytero, ipse proximus astitit, ventumque est ut sanctum munus, juxta morem catholicum [c], signo crucis superposito, benediceretur. At ille intuitus, vidit quasi ad fenestram absidæ scalam positam, et quasi descendentem per eam virum senem, clericatus honore venerabilem, atque oblatum altario sacrificium dextera extensa benedicentem. Hæc enim agebantur in basilica sancti Martini, quod nullus videre meruit nisi ipse tantum, reliqui vero cur non viderint ignoramus. Ipse tamen deinceps fratribus retulit, nec enim est dubium hæc fideli famulo Dominum demonstrasse, cui etiam dignatus est arcanorum secreta cœlestium revelare. Nam idem dum de basilicis sanctorum die Dominica expleta oratione reverteretur super bacillum sustentatus, in medio beati Confessoris atrio, erectis auribus, oculisque ad cœlum diutissime attentis, stetit immobilis : deinde motus a loco, cœpit dare gemitus ac suspiria longa producere. Interrogatusque a suis quid hoc esset, aut si aliquid divinum fuisset intuitus enarraret, respondit : Væ nobis inertibus et pigris. Ecce jam in cœlo missarum solemnia
A expediuntur, et nos segnes nec inchoare cœpimus hujus mysterii sacramentum. Vere, inquit, dico vobis, quod ego audivi voces angelorum in cœlis, Sanctus, Sanctus in laude Domini proclamantes. Et dicto citius in monasterio missarum solemnia jussit expleri. Sed nec illud præteribo, quod quadam vice dum juxta consuetudinem, ut supra diximus, de basilicis quas orationis gratia adierat repedaret, et in basilica ad missas Dominicæ orationis verba decantarentur, cum illi dixerunt, Libera nos a malo, audivit e tumulo cujusdam vocem dicentem similiter Libera nos a malo. Quod non sine perfectionis **1230** merito censetur, ut hæc meruisset audire. Sed et ad Passivi [d] presbyteri tumulum veniens, et qualitatem ejus meriti, et quantitatem refrigerii, ipso
B docente cognovit.

III. Et licet hæc magna sint, ad illam tamen sanitatum gratiam, quam per eum Dominus infirmis protulit, libet accedere. Non enim ambigitur quod per eum, sicut supra diximus, operata sit dextera Dei, cui ista quæ memoravimus tanta voluit revelare [e]. Puerulus enim quidam, Paulus nomine, crurum poplitumque gravi dolore vexatus, Sanctum adiit, prostratusque genibus ejus, exorare cœpit, ut ei medicinam oratione sua a Domini misericordia obtineat impertiri. Qui protinus oratione facta, cum oleo benedicto palpata [f] membra infirmi, eum super lectulum suum requiescere fecit. Quo paululum quiescente, post unius horæ curriculum surgere jubet. Qui consurgens, sanus matri suæ Sancti est manibus
C restitutus. Faretri [g] cujusdam servus, infensus domino suo, hujus Sacerdotis oratorium expetivit : sed ille elatus superbia, absente beato Viro, servum abstrahit, ceciditque. Sed mox a febre correptus spiritum exhalavit. Quartanarum, tertianarumve, vel reliquarum accessus [h] febrium oratione facta sæpius mitigavit. Venenum malæ pusulæ, imposito salutari signo, restinxit, obsessos dæmonibus, invocato Trinitatis nomine, emundavit. Nam et ab ipsis dæmonibus sæpius impulsatus est, sed victor in certamine perstitit. Nam surgente eo quadam nocte de strato suo ad reddendum officium, vidit duos arietes magnos suis foribus assistentes, quasi præstolantes adventum ejus : quo viso furibundi ad eum cum impetu valido diriguntur. At ille signum crucis opponens, illis
D evanescentibus absque metu oratorium est ingressus. Alia nocte, regressus ab oratorio, invenit cellulam suam plenam dæmoniis, dixitque eis : Unde venitis? A Roma, aiunt, hesterna die egressi, ad hunc locum

[a] Gononus, *et præter pocula frequentia etiam luxuriose indueretur.* Sed nostram laudans lectionem in notis, ait olim sponsum et sponsam sibi invicem in signum mutui amoris et fidei dedisse calceos, ita ut sponsus se ipsum discalceans, calceamenta sponsæ traderet, quod et hæc vicissim sponso faciebat. Pocula vero hic memorata quasdam fuisse catenulas aureas vel argenteas in modum poculorum fabrefactas putat. Vide infra, cap. 20, de sancto Leobardo, et Alteserram in cap. 42 lib. I Hist. Gregorii nostri.

[b] Hodieque subsistit sub jurisdictione capituli sancti Martini, jam dudum in collegium canonicorum conversum sub sancti Venantii titulo.

[c] Nota morem *catholicum*, id est in Ecclesia universa receptum, sacra munera crucis signo benedicendi.

[d] Editi et Mai m. duo, *Passini*. Sur. et Gon., *Bassini*.

[e] Mai m. duo, *tanti habuit revelare*.

[f] Sic Mss., pro *palpatis membris*. Ed., *palpans*.

[g] Ed., *Pharetri*. Germ., *Baretri*.

[h] Mss. plerique, *accentus*. Bad., ut passim habent Scripti, *accensus*.

accessimus. Quibus ille : Abscedite, inquit, detestabiles, et nolite accedere ad locum in quo nomen Domini invocatur. Hæc eo dicente **1231** sicut fumus evanuerunt.

IV. His et talibus virtutum magnarum gratia pollens [a], impleto vitæ præsentis curriculo, vitam percepturus æternam emicuit [b] sæculo, cujus beatum sepulcrum miraculorum illustrium effectu plerumque redditur gloriosum. Mascarpionis servi ipsius monasterii mentem iniquus dæmon obsederat, qui per trium annorum curricula energumenus factus, ad sepulcrum beati viri debacchans, tandem ejus est, ut credimus, oratione ejecto dæmone expurgatus, multos deinceps mente integra vivens annos. Juliani conjux quartanæ febris accensu laborans, ut sepulcrum beati viri attigit, compresso ardore ac tremore corporali, sanata discessit. Simili sorte et Baudimundi uxor ab hac febre laborabat : sed ubi ad lectulum sancti viri prostrata fudit orationem, mox incolumitati restituta convaluit. Multa quidem et alia de eo audivimus, sed sufficere hæc ad credulitatem Catholicorum quæ scripta sunt arbitramur [c].

CAPUT XVII.

De sancto Nicetio Treverorum episcopo.

Si fides dictis adhibetur, relatoribus sacrorum operum pro fidei merito fideliter arbitror esse credendum, quia non omnia quæ in scripturis leguntur, obtutibus propriis cerni potuerunt : sed quædam ipsius scripturæ relatione firmata, quædam aliorum auctorum testimonio comprobata, quædam vero proprii intuitus auctoritate creduntur. Sed sunt, quod pejus est, qui perverso sensu ut scripta non credunt, ita testificata reprehendunt, visa vero tanquam conficta fastidiunt; non habentes illud in sua credulitate, quod Thomas apostolus gestabat in corde, dicens: *Nisi videro non credam* (*Joan.* xx, 25). *Beati* quidem *qui non viderunt, et crediderunt* (*Ibid.* 29) **1232**. Sed iste ut vidit, statim credidit. Nam, ut diximus, multi videntes non modo non credunt, sed et derident [d]. Unde et ego aliqua de sancti Nicetii Treverici sacerdotis virtutibus, virilitate, magnanimitate, sanctitate, scripturus, reprehendi ab aliquibus vereor, dicentibus mihi : Tu cum sis junior, quomodo seniorum gesta poteris scire? qualiter ad te eorum facta venerunt? Nempe non aliud nisi conficta a te hæc quæ scripta sunt decernuntur. Qua de causa relatorem hujus operis in medio ponere necesse est, ut hi qui veritati derogant confundantur. Noverint igitur a beato Aredio [e] abbate urbis Lemovicinæ, qui ab ipso Nicetio antistite enutritus, et clericatus ordinem sortitus est, hæc quæ subjecta sunt me audisse : quem in hoc non credo fefellisse, cum per eum Deus eo tempore, quando mihi ista retulit, et cæcorum oculos illuminavit, et paralyticis gressum præstitit, et energumenos ejectis dæmonibus sanæ menti restituit. Nec credendum est eum mendacii nube obumbrari posse, quem Deus sæpius ab imbrium nube obtectum ita protexit, ut imbutis sociis, ipse nulla stillarum cadentium infusione madesceret. Denique si de tali relatore dubitatur, de beneficiis Dei diffiditur. Aiebat ergo memoratus sacerdos de antedicto antistite : Multa quidem, dulcissime frater, de sancto Nicetio bonorum virorum testimonio divulgata cognovi, sed plura meis oculis propriis inspexi, vel etiam ab eo vix elicita cognovi. Et cum mihi quæpiam de his quæ per illum Deus operatus est explanaret, non cothurno jactantiæ tumescebat, sed compunctus corde cum lacrymis aiebat : Ideo tibi hæc, fili charissime, pandere videor [*Ed.*, volo], ut et tu cum summa conversans innocentia cordis similia mediteris. Non enim ad excelsa virtutum Dei contendere quis **1233** poterit, nisi fuerit *innocens manibus et mundo corde* (*Ps.* XXIII, 4), sicut canna [f] Davidici carminis canit. Hæc ergo de eo præfatus relator exorsus est.

I. Igitur sanctus Nicetius episcopus ab ipso ortus sui tempore clericus designatus est (*An.* 566, 5 *Dec.*). Nam cum partu fuisset effusus, omne caput ejus, ut est consuetudo nascentium infantum, a capillis nudum cernebatur : in circuitu vero modicorum pilorum ordo apparuit, ut putares ab eisdem coronam clerici fuisse signatam [g]. Exinde a studiosissimis enutritus parentibus, litteris institutus, abbati cuidam in monasterio commendatur : in quo loco ita se devotum Deo exhibuit, ut migrante abbate ipse

[a] Uterque Mai m., *privilegiis pollens*.

[b] Germ., *emigravit*, et terminatur Vita his verbis : *redditur gloriosum*. De ejus sancti sepulcro vide lib. de Gloria conf. cap. 15. Hodieque in ecclesia sancti Venantii in claustro sancti Martini sita, visitur crypta choro ecclesiæ subjacens, in qua tria habentur sepulcra lapidea e terra levata, unum scilicet in medio, cui altare superpositum est, et creditur esse sancti Venantii; alia vero duo hinc et inde sita sunt. At sacræ ejus reliquiæ, tempore, ut conjicimus, quo Normanni omnia devastabant, inde translata sunt, et depositæ apud Cuvinium vicum in pago Lomacensi prope Namurcum, ubi monachi sancti Germani a Pratis initio sæculi x, teste auctore Vitæ sancti Gerardi Broniensis, *in excubiis sancti abba is Venantii* erant. At eodem sæculo exeunte, Cuvinio excedere coacti monachi Germanenses Parisios redierunt, secum deferentes ejusdem beati abbatis reliquias, quæ hodieque in sancti Germani basilica asservantur.

[c] In Mai m. a subjungitur caput 15 libri de Gloria confess., quod est de eodem sancto Venantio, et in fine hæc addit : *Hæc Gregorius Turonensis sedis episcopus de se loquitur.*

[d] Colb. et Laud., *videntes modo non credunt. Unde.* Ed., *unum et ego.*

[e] Hic a sancto Nicetio educatus fuit, ut testis est ipse Gregorius lib. x Hist. cap. 29. Vide et ejus Vitam, infra.

[f] Canna fistulam hoc loco designat.

[g] Hoc est omnium antiquius testimonium, si Thomassino credamus, quo evinci possit tonsuram clericorum in modum coronæ prioribus sæculis factam fuisse. Nam antea, ut ipse fusius disserit, tondebantur quidem clerici, sicut et monachi, ut ex compluribus conciliorum canonibus et Patrum dictis patet, sed absque ulla coronæ configuratione. Illum consule in parte I Disciplinæ eccles. lib. II cap. 39, et vide in Roma subterranea Bosii aut Aringhi, Ciampini musivis, ac in aliis antiquis monumentis veteres sacerdotum icones.

succederet. Jam vero assumpto abbatis officio, tantum se, talemque ad instructionem atque districtionem fratrum exhibuit, ut non modo agere, verum etiam nulli liceret aliquid vel loqui perverse, dicens : Cavenda est scurrilitas, dilectissimi, et omne verbum otiosum, ut sicut corpus omne purum exhibere debemus Deo, ita etiam et os non ad aliud aperire, nisi ad laudem Dei. Quia tria sunt in quibus genus dilabitur humanum : aut enim cogitat, aut loquitur, aut agit. Ergo vos, dilectissimi, oportet vitare scurrilitatem, malitiam, et omne opus pessimum. Multa et alia exhortabatur fratres, ut eos dignos Domino exhiberet ac mundos. Venerabatur autem eum et rex Theodericus magno honore, eo quod sæpius vitia ejus nudaret ac crimina, castigatus emendatior redderetur : et ob hanc gratiam, decedente Trevericæ B urbis sacerdote, eum ad episcopatum jussit accersiri [a] : cumque dato consensu populi ac decreto regis ad ordinandum a viris summo cum rege [*Id est*, apud Regem] honore præditis adducebatur. Verumtamen cum propinqui ad urbem cadente sole fixis tentoriis mansionem pararent, illi confestim, laxatis equitibus [b], per segetes pauperum dimiserunt. Quod cernens beatus Nicetius misericordia motus, ait : Expellite quantocius **1234** equos vestros a segete pauperis, alioquin removebo vos a communione mea. At illi indignantes dixerunt : Quænam est hæc causa quam loqueris? adhuc enim episcopalem apicem non es adeptus, et jam excommunicationem minaris? Et ille : Vere, inquit, dico vobis, quia destinavit rex, ut me avulsum a monasterio huic oneri C consecrari juberet. Fiet quidem voluntas Dei, nam regis [*Sur.*, ullius] voluntas in omnibus malis me obsistente non adimplebitur. Tunc cursu rapido abiens, ejecit equos a segete, et sic cum admiratione hominum illorum ad urbem deductus est. Non enim honorabat personam potentis, sed Deum tantum et in corde, et in operibus metuebat. Impositus itaque in cathedra, dum lectionum seriem auscultaret, sensit nescio quid grave super cervicem suam. Cumque bis aut ter manum clam ad tentandum injecisset, nullius rei causam invenire potuit, quæ hoc pondus inferret; divertensque caput ad dexteram et lævam, odoratus est odorem suavitatis : intellexit quoque hoc onus esse sacerdotii ipsius dignitatem.

II. Assumpto vero episcopatu (*An.* 527) tam terD ribilem se præbuit omnibus, si Dei mandata non servarent, ut imminere mortem proximam voce præconis [*Al.*, præconia] testaretur. Quibus de causis pauca loqui placet ad roborandam sacerdotum censuram, vel ad instructionem populi, sive etiam ad A ipsorum regum præsentium emendationem. Nam cum Theoderico decedente Theodebertus filius ejus regnum ambiisset, ac multa inique exerceret, et ab eodem plerumque corriperetur, quod vel ipse perpetraret [c], vel perpetrantes non argueret : advenit dies Dominicus; et ecce rex cum his qui ab hoc sacerdote communioni abesse jussi fuerant, ecclesiam est ingressus. Lectis igitur lectionibus, quas canon sanxit antiquus [d], oblatis muneribus super altare Dei, ait Sacerdos : Non hic **1235** hodie missarum solemnia consummabuntur, nisi communione privati prius abscedant. Hæc rege renitente, subito exclamat unus de populo arreptus a dæmone, puer juvenis, cœpitque voce valida inter supplicia torturæ suæ et Sancti virtutes, et regis crimina confiteri. Dicebatque Episcopum castum, regem adulterum; hunc timore Christi humilem, illum gloria regni superbum; istum sacerdotio impollutum a Deo in posterum præferendum, hunc ab auctore sceleris sui velociter elidendum. Cumque rex timore concussus peteret ut hic energumenus ab ecclesia ejiceretur, dixit Episcopus : Prius illi qui te secuti sunt, id est incesti, homicidæ, adulteri, ab hac ecclesia extrudantur, et hunc Deus silere jubebit. Et statim rex jussit omnes hos, qui sacerdotis sententia damnati fuerant, egredi ab ecclesia. Quibus expulsis, jussit Sacerdos dæmoniacum foris extrahi. Sed cum apprehensa columna evelli a decem viris non posset, Sanctus Dei, sub vestimento suo propter jactantiam, faciens crucem Christi e contra, dæmonem relaxari præcepit. Qui protinus corruens cum his qui eum trahere nitebantur, post paululum sanus erectus est. Deinde post acta solemnia requisitus nunquam reperiri potuit, nec ullus scivit unde venerit, vel quo abierit. Conjiciebatur tamen a plurimis eum a Deo missum, qui regis Sacerdotisque opera non taceret. Unde factum est ut Sacerdote orante rex mitior fieret, pastor a Domino remunerandus digne propheticum illud audiret, quia *qui reddiderit pretiosum de vili, tanquam os meum erit* (*Jerem.* XV, 19). Quotidie autem prædicabat Sacerdos populis, denudans crimina singulorum, et pro remissione deprecans assidue confitentium. Unde adversus eum sæpius odii virus exarsit, quod tam veraciter multorum facinora publicaret. Nam plerumque se persecutoribus ultro obtulit, et gladio exserto cervicem præbuit, sed nocere eum Dominus non permisit; voluit enim pro justitia mori, si persecutor fuisset infestior. Aiebat enim : Libenter moriar pro justitia. Sed et Clotarium regem pro injustis **1236** operibus sæpius excommunicavit [e], exsiliumque eo minitante, nunquam est territus.

[a] Mss. duo Bad. et cæteri, *arceri*. Sur., al. *acciri*. Exempla consensus civium et regii decreti habes in appendice.

[b] Id est, *equis*. Ed., *laxatos equos*.

[c] Multum tamen a Gregorio laudatur lib. III Hist. cap 25.

[d] Ex hoc loco confutatur eorum sententia qui asserunt Ordinem Gallicanum a Mozarabico Hispanorum prodiisse. Cum hic dicatur canon antiquus priusquam Mozarabicus, a sancto Isidoro editus, in lucem prodiisset.

[e] Id est, non permisit ad sacram communionem accedere, aut ei eulogias denegavit, uti conjicio. Nec enim majori excommunicatione a fidelium societate segregatum fuisse a Nicetio Clotarium existimo. Quam duplicem excommunicationem apprime distinguit Mapinius episc. Rhemorum in epistola ad ipsum Nicetium, quam in appendice dabimus.

III. Quodam vero tempore, cum jam ad exsilium ductus, ab episcopis reliquis, qui adulatores regis effecti fuerant, removeretur, atque a suis omnibus derelictus, uni diacono, qui adhuc perstabat in fide, ait: Quid tu nunc agis? quare non sequeris fratres tuos, ut eas quo volueris sicut ille fecerunt? Qui ait: Vivit Dominus Deus meus, quia usquequo spiritus meus infra hos artus contentus fuerit, nunquam derelinquam te. Et ille: Quia, inquit, hæc dixisti, dicam tibi quæ Domino revelante cognovi. Cras enim in hac hora, et honorem recipiam, et ecclesiæ meæ restituar; hi autem qui me reliquerunt cum magno pudore ad me confugient. Præstolabatur itaque diaconus rem promissam attonitus, quod postea est expertus. Illucescente autem die crastina, subito advenit legatus Sigiberti regis cum litteris, nuntians B regem Clotarium esse defunctum, seque regnum debitum cum episcopi charitate decernere percipere. Hæc ille audiens ad ecclesiam regressus, potestati restituitur, confusisque his a quibus derelictus fuerat, omnes in charitate recepit. Jam vero quam fortis fuerit ad prædicandum, quam terribilis ad arguendum, quam constans ad sustinendum, quam prudens ad docendum, quis evolvere queat? Unus enim ei semper erat rigor in prosperis et adversis; nec minitantem timuit, nec a blandiente delusus est. Nam vere, ut aiebat relator ille (sanctus Aredius) memoratus, parum fuit quin juxta Paulum apostolum (*II Cor.* xi, 26) non fuisset injuriatus periculis fluminum, periculis latronum, periculis in civitate, periculis in falsis fratribus, et reliqua. Nam quadam die dum Mo- C sellam fluvium navigio transnataret, inter pilas pontis fluctuum actus impulsu, palmis tantum pilæ adhæsit, pede continens navem, et sic ab intuentibus jam ad demersionem paratus erutus est, quod non sine tentatoris insidiis se pertulisse ferebat. Sed et ipse auctor criminis plerumque se obtutibus ejus quasi nociturus ostendit. Denique dum quadam **1237** die iter ageret, descendens ab equo, inter vepres condensas ventris purgandi gratia est ingressus: et ecce assistit ei umbra teterrima, statu procera, crassitudine valida, colore tetra, oculorum scintillantium immensitatem in modum tauri petulantis habebat, ore patulo quasi ad deglutiendum Virum Dei parata. At illo faciente [*Al.*, facto] signum crucis e contra, in modum fumi ascendentis evanuit: D quod non ambigitur ipsum ei sceleris principem fuisse monstratum.

IV. In jejuniis autem valde, ut diximus, fortis erat. Nam cæteris reficientibus, sæpe ipse, contecto capite a cucullo, ne agnosceretur in publico, cum uno tantum puero sanctorum basilicas circuibat. Sed et curationum gratia data est ei a Deo. Dum autem hæc in illo, ut supra diximus, habitu sanctorum habitacula circuiret, ad templum sancti

A Maximini antistitis accessit, in cujus atrio post multas debacchationes tres energumeni pressi sopore quiescebant, cernensque eos somno deditos, fecit signum crucis e contra: statimque expergefacti, elevantes in sublime voces, dato impetu ad vomitum, emundati sunt. Cum autem lues inguinaria Trevericum populum in circuitu civitatis valde vastaret, et Sacerdos Dei pro ovibus commissis Domini misericordiam imploraret assidue, factus est sonus de nocte magnus, tanquam tonitrum validum, super pontem amnis, ita ut putaretur urbs ipsa dehiscere. Cumque omnis populus exterritus in lectulis resedisset, lethiferum sibi interitum opperiens, audita est in medio rumoris vox una cæteris clarior, dicens: Et quid hic, o socii, faciemus? Ad unam enim portam Eucharius [a] sacerdos observat, ad aliam Maximinus excubat, in medio versatur Nicetius; nihil hic ultra prævalere possumus, nisi sinamus hanc urbem eorum tuitioni. Hac voce audita, statim morbus quievit, nullusque ab eo ultra defunctus est. Unde non ambigitur virtute memorati Antistitis fuisse defensam. Invitatus autem quodam tempore Sacerdos a rege, dicit suis: Quærite nobis piscium multitudinem in abundantiam, **1238** ut euntes ad occursum regis, et nostrum expleatur opus, et amicis ministretur affatim. Dixeruntque ei: Labsus [b] noster, in quem pisces decidere soliti sunt, prorsus desertus habetur: sed et maceriæ ipsæ de locis suis amnis impetu evulsæ noscuntur. Non est qualiter jussio vestra adimpleatur, dum non est in promptu qualiter capiantur quæ præcipis. Et ille hæc audiens, ingressus in cellulam suam vocavit puerum, et ait: Vade, et dic coquorum præposito ut exhibeat pisces ab amne. Qui jussa referens, derisus est ab homine. Reversoque ait Sacerdos: Scio quia locutus es ea quæ præcepi, sed audire noluerunt. Vade, et dic eis ut eant. Cumque bis aut tertio hanc ordinationem dure susciperent, commoti tandem abierunt ad labsum, et aspicientes invenerunt eum ita refertum piscibus, ut decem viri quæ repererant vix exhibere potuissent. Ostendebat enim ei virtus divina sæpius quæ ei opportuna erant.

V. Sed nec hoc silendum putavi, quod eidem de regibus Francorum a Domino fuit ostensum. Vidit enim in visu noctis turrem magnam, tanta celsitudine præditam, ut polo propinqua suspiceretur, habentem fenestras multas, Dominumque stantem super cacumen ejus, et angelos Dei per speculas illas positos. Unus autem ex eis tenebat librum magnum in manu, dicens: Tantum temporis rex ille et ille victurus est in sæculo. Nominavitque omnes viritim, vel qui eo tempore erant, vel deinceps nati sunt; dixitque et qualitatem regni, et quantitatem vitæ eorum. Sed post uniuscujusque nomen semper Amen cæteri angeli respondebant. Sicque de his in poste-

[a] Is primus fuisse dicitur Trevirorum episcopus. Colitur die 8 Decembris.

[b] Colb. et Ed., *lapsus*. Infra Mss. duo *maceriæ*. Porro licet lapsus nomine rete ut plurimum designari soleat, hic tamen videtur locus exprimi in quem pisces confluentes facilius capiuntur, seu receptaculum, in quo jam capti nutriuntur.

rum impletum est, sicut Sanctus per præfatam revelationem annuntiavit. Regressus autem a rege evectu navali, obdormivit. Et ecce commotus vento fluvius cœpit fluctus in excelsa porrigere, ita ut putaretur navis ipsa demergi. Sacerdos autem, ut præfati sumus, dormiens somno nescio quo, ut plerumque dormientibus evenit, quasi ab aliquo oppressus est. Excitatus quoque a suis fecit signum crucis super aqua, et cessavit **1239** procella. Deinde suspirans crebrius, interrogatus a suis est quid vidisset. Qui ait : Silere quidem decreveram, sed tamen dicam. Vide enim me quasi per universum orbem retia ad capiendum extendere, et nullus erat adjutor meus, nisi tantum hic puer Aredius. Et merito eum Dominus retificem ostendere voluit, qui quotidie populos ad divinum officium capiebat. Venit autem ad eum homo quidam, cæsariem barbamque prolixam efferens, prostratusque ad pedes ejus, ait : Ego sum, domine, qui in maris periculo positus, tuo adjutorio sum salvatus. At ille objurgans hominem, cur de eo laudationis hujus proferret gloriam, ait : Dic qualiter te Deus ab hac necessitate eripuit, nam virtus mea nullum juvare potest. Qui ait : Nuperrimo tempore cum navem ascendens Italiam peterem, multitudo paganorum mecum ingressa est, inter quos et ego tantum solus eram inter illam rusticorum multitudinem Christianus. Orta autem tempestate cœpi invocare nomen Domini, atque ut me intercessio tua eriperet flagitare; pagani vero invocabant deos suos, et ille Jovem, iste Mercurium proclamabat, alius Minervæ, alius Veneris auxilium flagitabat. Cumque jam in discrimine mortis essemus, aio ad eos : O viri, nolite hos deos invocare, non enim sunt dii isti, sed dæmones. Nam si vultis de præsenti interitu erui, invocate sanctum Nicetium, ut ipse obtineat cum Domini misericordia vos salvari. Cumque una voce elevata in hujuscemodi clamore dixissent : Deus Nicetii, eripe nos, protinus mare mitigatum est, ceciditque ventus, ac sole reducto, eo quo voluntas nostra fuit navis accessit. Ego autem vovi ne prius comam capitis tonderem quam tuis obtutibus præsentarer. Tunc jussu Episcopi tonsuratus homo Arvernum adiit, unde se esse confessus est. Innumera sunt etiam quæ de hoc viro relata a **1240** memorato abbate cognovimus, sed finiendum libellum puto.

VI. Cum autem propinquum transitus tempus migrationis suæ cognovisset, fratribus retulit, dicens: Vidi Paulum apostolum cum Joanne Baptista invitantem me ad requiem sempiternam, atque exhibentem mihi coronam cœlestibus margaritis ornatam, ac dicentibus mihi viris : Talibus enim speciebus perfrueris in regno Dei. Hæc quibusdam fidelibus referens, post paucos dies modica febre pulsatus spiritum præmisit ad Dominum, sepultusque est in basilica sancti Maximini antistitis, cujus nunc tumulus plerumque divinis virtutibus illustratur[a].

CAPUT XVIII.

De Urso et Leobatio abbatibus.

Legiferi vatis oraculum cum de principio principium fandi sumpsisset, et Dominum extendisse cœlos dextera majestatis fuisset effatus, ait : *Et fecit Deus duo luminaria magna et stellas, et posuit ea in firmamento cœli, ut præessent diei ac nocti, et lucerent in firmamento cœli* (*Gen.* I, 16, 17) ; sic nunc et in illo mentis humanæ cœlo, sicut priorum sanxit auctoritas, luminaria magna dedit, Christum scilicet et Ecclesiam ejus, quæ luceant in tenebris ignorantiæ, et illuminent sensus humilitatis nostræ, sicut Joannes evangelista de ipso Domino ait, quia hic est lux mundi, qui *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* (*Joan.* I, 9). Posuit etiam in eo et stellas, patriarchas videlicet, prophetas apostolosque, qui vel doctrinis nos erudiant, vel mirabilibus suis illuminent, sicut in Evangelio ait, quia *vos estis lux hujus mundi* (*Matth.* V, 14). Et : *Sic luceat lux vestra coram hominibus ut videant opera vestra bona et glorificent Patrem vestrum qui est in cœlis* (*Ibid.*, 16). Hi enim Apostoli merito pro tota accipiuntur Ecclesia, quæ non habens rugam aut maculam **1241** impolluta subsistit, sicut Apostolus ait, quia *ipse sibi exhibuit Ecclesiam mundam, non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujuscemodi* (*Eph.* V, 27). Ex horum ergo doctrina et usque[b] ad nostra fuerunt tempora, qui in hoc sæculo quasi astrorum jubar, non solum meritorum radiantes luce, verum etiam dogmatum magnitudine coruscantes, orbem totum radio suæ prædicationis illustraverunt, euntes per loca singula prædicando, ac monasteria ad divinum cultum locando, docendo homines a curis sæcularibus abstinere, et relictis tenebris concupiscentiæ Deum verum sequi, per quem facta sunt omnia, sicut de Urso Leobatioque abbatibus fidelium fratrum relatio signat.

I. Igitur Ursus abba Cadurcinæ urbis incola fuit

[a] De his in lib. de Gloria conf. cap. 94. De ecclesia vero et monasterio sancti Maximini, ubi etiam nunc servatur sancti Nicetii corpus, diximus in notis ad caput 93 ejusdem libri. Nicetius adfuit conc. Arvern. I an. 535, Aurelian. V an. 549, et eodem anno Arvern. II. Anno vero 555 Paris. II. Tullense ejus occasione convocatum est an. 550, cui interesse renuit Mapinius Rhemorum antistes, quod eo inconsulto coactum fuisset, ut ex ejus epistola ad ipsum Nicetium patet. Laudatur a Fortunato lib. III carm. 9, et ejus castellum supra Mosellam carm. seq. Carmine vero 11 Magnericus ejus successor et *discipulus* appellatur. Scripsit ad Justinianum imp. ut eum ab hæresi revocaret, et ad Clothsindam ad conversionem Langobardorum procurandam. Nicetium episcopum auctorem hymni *Te Deum laudamus* fuisse ex ms. Cod. scripserunt nonnulli viri eruditi, sed incertum eis erat Nicetii Lugdunensis an Trevirensis fetus esset. *Trevirensi* diserte tribuitur in Martyrologio ab annis sexcentis scripto, quod in monasterio Vallis Gregorianæ in Alsatia vidimus. Verum hic hymnus utroque Nicetio antiquior est, qui laudatur in sancti Patris Benedicti regula cap. 11.

[b] Labb. ex Cod. sancti Albini, *usque in nostris fuerunt fratribus, qui in hoc.*

(*An.* 500.... 28 *Jul.*), ab ineunte ætate religiosus et in Dei amore devotus. De quo egressus loco, Bituricum terminum est ingressus, fundatisque monasteriis apud Tausiriacum, Oniam atque Pontiniacum [a], stabilitisque præpositis sanctitate honorificis [*Lab.*, honoris ejus], dispensatione libratis, Turonicum territorium est ingressus, et ad locum quem Senapariam [b] vocitari priscus instituit auctor accessit. Ædificatoque oratorio, monasterium stabilivit; commissaque Leobatio præposito summa regulæ, monasterium aliud statuit, quod nunc Loecis [c] vocant, situm scilicet super fluvium Angerem in recessu montis, cui nunc castrum supereminet, ipso nomine ut monasterium vocitatum. Ubi adjuncta congregatione, statuit apud animum suum, ne ultra alium proficisceretur in locum, sed in eo cum omni congregatione manibus propriis operari, et victum a terra in sudore vultus exigere, **1242** illud fratribus inter reliqua prædicationum dona commendans, quod Paulus apostolus ait : *Labora manibus, ut habeas unde possis* [d] *retribuere necessitatem patientibus* (*Eph.* IV, 28). Et illud : *Quia qui non laborat, nec manducet* (*II Thes.* III, 10). Dedit autem ei Dominus et gratiam curationis, ita ut insufflatis energumenis, protinus dæmonia ejicerentur a corporibus obsessis. Sed et alias per eum Dominus dignatus est operari virtutes. Erat enim abstinens a cibis et potu, interdicens [e] monachis sine cessatione avertere oculum et cogitationem ab omni luxuria.

II. Dum autem hæc ageret, ac fratres molam manu vertentes triticum ad victus necessaria comminuerent, pro labore fratrum visum est ei molendinum in ipso Angeris fluvii alveo stabilire; defixisque per flumen palis, aggregatis lapidum magnorum acervis, exclusas fecit, atque aquam canale collegit, cujus impetu fabricæ rotam in magna volubilitate vertere fecit : hoc opere laborem monachorum relevans, atque uni fratrum delegans, opus necessarium implebatur. Hanc autem fabricam Sichlarius [f] quidam Gothus, qui magno cum Alarico rege amore diligebatur, æmulus monasterio concupivit, dixitque Abbati : Dona mihi hoc molendinum [g], ut sit sub ditione mea, et quod volueris repensabo. Cui ille : Cum grandi, inquit, hoc labore paupertas nostra statuit, et nunc non possumus ipsum donare, ne fratres mei fame pereant. Et ille : Si vis, inquit, ipsum bona voluntate tribuere, gratias ago; sin aliud, vi ipsum auferam : aut certe faciam aliud, cujus exclusis aqua retrorsum conversa, rotam tuam vertere amplius non permittam. Abbas **1243** respondit : Non facies autem quod Deus non voluerit, nam a nobis ipsum penitus non accipies. Tunc Sichlarius fervens felle, similem sub hoc fabricam adaptavit. Cumque aqua retrorsum conversa sub hujus operis rotam inundans gurgitem fecisset, restitit prorsus, nec omnino verti potuit ut consueverat; venitque custos ejus ad abbatem media, ut ferunt, nocte, illo in oratorio cum fratribus vigilante, et ait : Surge, abba, deprecare attentius Dominum. Restitit enim rota molendini ab inundatione canalis alieni, quem Sichlarius fecit. At ille hæc audiens misit confestim fratres singulos ad monasteria illa quæ statuerat, dicens : Prosternite vos in oratione, et non sit vobis opus aliud, donec iterum ad vos dirigam. Sed et ipse non est egressus ab oratorio deprecans Dominum attente, ac præstolans adventum ejus misericordiæ. Sic fecit per integros duos dies totidemque noctes. Tertia jam illucescente die, accessit iterum monachus ille qui custos fuerat, nuntians rotam fabricæ suæ juxta consuetudinem priorem in summa verti velocitate. Egressusque abbas cum fratribus de oratorio accedit ad littus, conspiciensque molendinum quod Sichlarius fecerat, non reperit : accedensque ad littus, et fundum alvei intuens, indicium nullum de eo accepit. De quo non quidquam ligni, non lapidis, non ferri, vel ullius unquam genus indicii potuit ostendi, nisi quod conjici potuit, ipso quo fabricatum fuerat loco, virtute divina dehiscens ab oculis hominum est ablatum. Tunc misit nuntios ad fratres, dicens : Requiescite jam a labore, quia ultus est Deus injuriam fratrum nostrorum.

III. His et talibus virtutibus præditus, consummato cursu vitæ, migravit ad Dominum : ad cujus tumulum [h] postea et energumeni sanati, et cæci illu-

[a] Colb., *id est Tausiriaco, Onia, atque Pontiniaco.* Et habent *Pontiviacum*. Labb., *Sausiriacum, Onia*, etc. Tausiriacum est forte locus *Tausiliacum*, vulgo *Toiselay* dictus, ubi hodieque perstat prioratus juxta oppidi muros sub titulo sancti Theobaldi, Burgidolensi abbatiæ subjectus. Onia silva est cum vico cognomine apud Bituriges, vulgo *la forêt d'Heugne*, ubi forte exstabat Oniæ monasterium. De Pontiniaco nihil expiscari licuit. Habetur in diœcesi Bituricensi locus *Montiniacum* dictus, a Sancergiensi (*Sancierge*) capitulo pendens.

[b] Vicus est Turonum inter Andriam seu Angerim, et Andresium amnes situs, vulgo *Sénevière*, qui hodieque sanctum Leubatium patronum agnoscit, ubi vulgo *Saint-Leubasse* vel *Saint-Libesse* appellatur. Hunc locum sic a sinapi nomen habuisse vult Valesius in notitia Galliarum, quem ideo *Sinapariam* primo dictum fuisse censet.

[c] Land. et plerique Ed., *Locis*. Bal., *Locias... fluvium Ligerim*, et sic infra. Labb., *Lucas*; sed iste locus notus est, vulgo *Loches* : Monasterium vero jampridem excidit, cujus nihil superest præter ecclesiam, quæ hodie parochialis est, simul cum prioratus titulo, a vicino monasterio Belliloci ord. Benedictini, cong. sancti Mauri subjectam.

[d] Colb. et Bell. *laborate.. habeatis... possitis.*

[e] Editi, *indicens*. et infra Bal., *sine necessitate*.

[f] Colb. et Bel., *Silarius*. Et quidem sic appellatur in libro de castro Ambasia et ejus dominorum gestis, cap. 3 tom. X Spicilegii Acheriani pag. 522, ubi Alarici proximus et amicus appellatur. Ibique monasterium in secessu montis prope castrum Luccas super fluvium Angerem situm fuisse memoratur, *ubi multi religiosi sub Urso abbate degebant.* Illud vero *cœnobium Angeris* nuncupat, describitque historiam molendinorum quam infra narrat Gregorius.

[g] Colb. et Land., *hunc molinum*, et sic infra. Porro hodieque ibi visitur molendinum, cujus molam eamdem esse quam B. Ursus fabricari curavit, vulgus existimat.

[h] Visitur etiamnunc in ecclesia Locciensi superius memorata, juxta majus altare. B vero Ursi reliquias

minati sunt; post cujus obitum præpositi, qui per monasteria erant, abbatum officium, episcopis largientibus, susceperunt. Sed et Leopatius [a] apud Senapariam monasterium, quod infra **1244** territorium Turonicum erat, abbas instituitur, in summa sanctitate ac senectute perdurans, ibique et obiit ac sepultus est.

CAPUT XIX.

De Monegunde [b] religiosa.

Insignia divinorum beneficiorum charismata, quæ humano generi cœlitus sunt indulta, nec sensu concipi, nec verbis effari, nec scripturis poterunt comprehendi; cum ipse Salvator mundi ab illo rudis sæculi exordio patriarchis se præstat videri, prophetis annuntiari, ad extremum semper virginis intactæque Mariæ dignatur utero suscipi, et præpotens immortalisque Creator mortalis carnis patitur amictu vestiri, mortem pro hominis peccato mortui reparatione adire, victorque resurgere; qui nos gravium facinorum spiculis sauciatos, ac latronum insidiantium vulneribus affectos, infuso meri oleique liquore, ad stabulum medicinæ cœlestis, id est Ecclesiæ sanctæ, dogma perduxit; qui nos exemplis sanctorum vivere incessabili præceptionis suæ munere cohortatur, nobisque non modo viros, sed etiam ipsum inferiorem sexum, non segniter, sed viriliter agonizantem præbet exemplum; qui non solum viris legitime decertantibus, verum etiam feminis in his præliis favorabiliter desudantibus, siderea regni participat: sicut nunc beata Monegundis, quæ relicto genitali solo, tanquam regina prudens quæ audire sapientiam Salomonis adivit (*III Reg.* x, 1), ita hæc beati Martini basilicam, ut ejus miracula quotidianis indulta momentis miraretur, expetiit, hauriretque de fonte sacerdotali quod posset aditum nemoris paradisiaci recludere.

I. Igitur beatissima Monegundis, Carnotenæ urbis indigena (*An.* 530, 2 *Jul.*), parentum ad votum copulata conjugio, duas filias habuit, super quibus valde gavisa lætabatur, dicens: Quia propagavit Deus generationem meam, ut mihi duæ filiæ nascerentur. Sed hoc mundiale gaudium prævenit sæculi hujus amaritudo, **1245** dum puellæ modica febre pulsatæ metam naturæ debitam concluserunt. Ex hoc genitrix mœsta deplorans, orbatamque se lugens, non diebus, non noctibus a fletu cessabat, quam non vir, non amicus, non ullus propinquorum poterat [c] consolari. Tandemque in se conversa, ait: Si nullam consolationem de obitu filiarum capio, vereor ne ob hoc lædam Dominum meum Jesum Christum. Sed nunc hæc lamenta relinquens, cum beato Job consolata de-

A cantem: *Dominus dedit, Dominus abstulit, quomodo Domino placuit ita factum est. sit nomen Domini benedictum* (*Job* I, 21). Et hæc dicens, exuta veste lugubri, jussit sibi cellulam parvulam præparari, in qua unam tantummodo fenestellulam, per quam modicum lumen posset cernere, præcepit aptari: ibique contempto mundi ambitu, spreto viri consortio, soli Deo, in quo erat confisa, vacabat, fundens orationem pro suis populique delictis, habens puellulam unam, cujus ei famulatu ministrabantur ea quæ necessitas exigebat. Accipiebat etiam et farinam hordeaceam, infusosque lymphis cineres, ac diligenter colans, ex ea aqua mixturam massæ conficiebat, formatosque propriis manibus panes et ipsam coquens [d], post longa jejunia reficiebatur: reliquum domus suæ cibum pauperibus dispensabat. Factum est autem quadam

B die ut memorata puella, quæ ei consueverat famulari, et credo inimici astu seducta, cui semper bonis injurias irrogare mos est, se ab ejus famulatu subtraheret, dicens: Non potero ego cum hac domina permanere, quæ in tali abstinentia commoratur, sed potius utar sæculo, ac cibum potumque in abundantia sumam. Quintus autem jam fluxerat abcessionis ejus dies, quo hæc religiosa neque farinam consuetam, neque aquam acceperat: sed perstabat immobilis, et fixa manens in Christo, in quo quisquam locatus [e] nec venti turbine, nec fluctuum impulsione dilabitur; nec sibi illa de mortali cibo vitam, sed de verbo Dei, sicut scriptum est (*Deut.* VIII, 3; *Matth.* IV, 4), putabat inferri, commemo-

C rans illud Sapientiæ Salomoniacæ proverbium, quia *non necabit Dominus fame animam justi* (*Prov.* x, 3). Et **1246** illud, quia *justus ex fide vivit* (*Rom.* I, 17). Sed quoniam corpus humanum absque esu terreno sustentari nequit, prostrata in oratione, petiit ut qui manna populo esurienti de cœlo (*Exod.* XVI), lymphasque sitienti produxit e saxo (*Num.* XX, 11), ipse quoque alimentum quo parumper corpusculum fessum confortaretur, dignaretur indulgere. Protinusque ad ejus orationem nix de cœlo decidua humum operuit. Quod illa cum gratiarum actione cernens, educta manu per fenestram quod [*al.*, quæ] circa parietem erat ex ipsa nive collegit, de qua aquam exprimens panem solito [f] formavit, quousque ad alios quinque dies victum corporeum ministravit.

D Habebat enim contiguum cellulæ parvulum viridarium: in illud autem pro quadam revelatione [g] prodire erat solita, in quod ingressa intuens herbas loci ac deambulans, mulier quæ triticum supra tectum suum siccandum posuerat, quasi de eminentiori loco, curis oppleta mundanis, importune prospexit, mox-

elevavit aliquot ab hinc annis illustriss. Victor Buticularius Turonum antistes. Hujus obitum anno circ. 50) consignavimus, quod sub Alarico Visigothorum rege vixisse dicatur.

[a] Hic omnes Mss. *Leopatius*. Ed., *Leubatius*.

[b] Colb. et Bell., *Monigunde*, ct infra, *Monagundis* et *Monegundis*.

[c] Mai m., *amici... potuit... in se reversa*.

[d] Bal., *et ipsa*. Mai m. et al. Edit., *ac ipsa coquens*.

[e] Ed. addunt *vel fundatus*. Mai m. habet, *quisquam fundatus*.

[f] Mai m., *colligit... expressit panem solite formavit, qui*.

[g] Bal., *recreatione*. Infra, Mai m.: *In quo ingressa dum... loci, deambularet, mulier cumque triticum.. siccare... cu is oblita... lumen caruit*.

que oculis clausis lumine caruit. Cognoscens autem fratrem suum, ad eam accedit, remque, ut gesta fuerat, pandens. At illa dejiciens se in orationem, ait : Væ mihi, quia pro parvitatis meæ pœnæ sona peccato ricce aliorum clausi sunt oculi. Et consummata oratione imposuit manum mulieri : confestim a item ut signum crucis expressit, mulier visum recepit. Homo quidam ex pago illo, qui olim auditum perdiderat, ad ejus [*Al.*, hanc] cellulam devotus advenit, pro quo deprecati sunt parentes ejus, ut ei manum hæc benedicta dignaretur imponere. Sed illa indignam se esse proclamans, per quam Christus hæc operari dignaretur; solo prostrata, et quasi ipsa dominicorum pedum vestigia lambens, humiliter pro eo divinam clementiam supplicavit; illaque adhuc solo decumbente, aures surdi apertæ sunt, redilitque ad domum propriam, mœrore ablato, cum gaudio.

II. His signis glorificata inter parentes, ne vanæ gloriæ lapsum incurreret, sancti Martini antistitis basilicam, relicto conjuge cum familia vel omni domo sua, fideliter expetivit. Cumque iter cœptum carperet, venit ad vicum **1247** urbis Turonicæ, cui nomen est Evena [a], in quo beati Medardi Suessionenci confessoris reliquiæ continentur, cujus et vigiliæ ea nocte celebrabantur; in quibus illa attente excubans in oratione, hora debita cum reliquo populo ad missarum accessit solemnia. Quæ dum a sacerdotibus Dei celebrantur, advenit quædam puella, pusulæ malæ veneno conflata, proceditque ad pedes ejus, dicens : Subveni mihi, quia mors iniqua vitam conatur eripere. At illa, more solito in oratione prostrata, suggessit [*Ed.*, supplicavit] pro ea Deo omnium creatori, erectaque signum crucis imposuit. Sicque in quatuor partes vulnere excrepante, puellam, pure decurrente [b], mors importuna reliquit. Post hæc ad basilicam sancti Martini Monegundis beata pervenit, ibique prostrata coram sepulcro, gratias agens, quod tumulum sanctum oculis propriis contemplari meruerat, in cellula parva consistens, quotidie orationi ac jejuniis vigiliisque vacabat. Sed nec ille locus ab ejus virtute fuit inglorius. Nam viduæ cujusdam filia manus contractas detulit, quæ ut exorata signum salutis imposuit, manibus suis digitos puellæ contrectare cœpit, extensis digitis, nervisque directis, volas laxavit incolumes. Dum autem hæc agerentur, audita vir ejus [*Al.*, vir ille] fama beatæ, convocans amicos vicinosque suos, perrexit post eam, ac reduxit ad propria, et eam in cellulam in qua prius habitaverat intromisit. At illa non cessabat ab opere quod consueverat, sed exercebatur in jejuniis, obsecrationibusque, ut tandem locum in quo habitare desidera-

A bat posset acquirere. Inchoat iterum iter desideratum, implorans beati Martini auxilium, ut qui dederat desiderium, tribueret et effectum perveniendi [c] ad basilicam. Revertitur ad cellulam illam in qua prius fuerat commorata, in eo perstitit inconcussa, nec est amplius a viro suo quæsita; ibique paucas colligens monachas [d], cum fide integra et oratione degebat; non sumens panem nisi **1248** hordeaceum, non vinum nisi parumper in diebus festis, et hoc ipsum nimio latice [e] temperatum; nullum habens stratum feni, paleæque mollimen, nisi tantum illud quod intextis junci virgulis fieri solet, quas vulgo mattas vocant; hoc superponens formulæ [f], hoc solo supersternens : hoc erat quotidianum scamnum, hoc culcitra, hoc plumella, hoc erat stragulum, hoc om-

B nis lectuli necessitudo, sic docens easdem facere quas secum ascivit. Ibique in Dei laudibus degens, multis infirmis oratione facta salutaria impertiebat medicamenta.

III. Mulier quædam filiam suam exhibuit vulneribus plenam, et, ut quidam vocant, potæ hæc causa genuerat [g]. Tunc illa, facta oratione, salivam ex ore suscipiens, vulnera sæva perunxit, puellamque reddidit sanam, opitulante ejus virtute qui cæci nati oculos sputo formavit [h]. Puer vero incola loci maleficium in potione hausit, de quo medificatus, ut asserunt, serpentes generati in intraneis pueri magnum dolorem suis morsibus excitabant, ita ut nulla quiescendi mora vel in modicum momentum indulgeretur. Sed neque cibum aut potum capere poterat; et

C si post diu aliquid accipiebat, protinus rejiciebat. Qui adductus ad beatam feminam, petiit se ejus virtute mundari. Cumque illa reclamaret indignam se esse quæ hæc agere posset, implicita precatu [i] parentum, ventrem pueri palpat, et palma demulcet; sensitque ibi anguium venenatorum nequitiam latitare. Tunc accepto pampini viridis folio, saliva linivit, fixitque super eum crucis beatæ signaculum, quod ponens super alvum juvenculi, dolore paululum sedato, obdormivit in scamno, qui olim doloribus insistentibus caruerat somno. Post unius vero horæ momentum consurgens, ad purgandum ventrem egressus, pestiferæ generationis germen effudit, gratiasque referens ancillæ Dei, sanus abscessit. Alius vero

D puer paralysi ægritudine contractus, **1249** ante eam inter manus delatus est aliorum, deprecans a beata sanari. At illa in oratione prostrata, precem pro eo fudit ad Dominum; consummata vero oratione consurgens, apprehensa manu pueri erexit eum, sospitemque abire permisit. Mulier erat cæca, quæ adducta ad eam, deprecata est ut ei manus impone-

[a] Ibi Perpetuus ædificavit ecclesiam, ex lib. x Historiæ cap. 31.

[b] Mai m. : *In quatuor partibus excrepans pustula, puellam putredine decurrente.*

[c] Mai m., *effectum. Pervenit... ex hoc perstitit.*

[d] Hoc cœnobium dictum est sancti Petri Puellaris, quod etiamnunc nomen retinet, quamvis in Collegium canonicorum sæcularium conversum, sub jurisdictione capituli sancti Martini.

[e] Bal., *modice.* Mai m., *et hoc nimis aceto.*

[f] Mai m., *superponens Christi famula, hoc.* Mattam lectum monachis assignat sancti Patris Bened. et cæteri vitæ monasticæ Patres. Formula hic pro sedili, seu scamno.

[g] Sic Scripti omnes. Ed., *pus eadem genuerat*; alii, *genuerant.*

[h] Bal., *reformavit.* Mai m., *aperuit... libavit, de quo medicatus.*

[i] Mai m., *impleta tamen prece parentum.*

A ret. At illa respondit : Quid vobis et mihi, homines Dei? nonne sanctus Martinus hic habitat, qui quotidie illustrium virtutum opere refulget? Illuc accedite, ibi obsecramini, ut ipse vos visitare dignetur. Nam ego peccatrix quid faciam? Illa vero in sua petitione perdurans, aiebat : Deus per omnes timentes nomen suum quotidie opus exercet egregium ; ideoque supplex ad te confugio, cui præstita est divinitus gratia curationum. Tunc commota Dei famula, luminibus sepultis manus imposuit, statimque, reseratis cataractis, mundum late [a] patentem quæ fuerat cæca prospexit. Multis etiam energumenis ad eam ingressis, ut manus imposuit, fugato hoste nequam, sospitatem restituit; nec morabantur ex his curari, quos ad se Sancta permisisset accedere.

IV. Jam autem tempus vocationis ejus appropinquabat, et defessa corpore solvebatur. B Quod cum viderent sanctimoniales quas secum habebat, flebant valde, dicentes : Et cui nos, mater sancta, relinquis? vel cui commendas filias, quas in locum hunc pro Dei intuitu congregasti? At illa parumper lacrymans, ait : Si pacem sanctimoniamque sequamini, Deus erit protectio vestra; habebitisque sanctum Martinum antistitem pastorem magnum. Nam et ego non discedam a vobis, sed invocata adero in medio charitatis vestræ. At illæ rogabant dicentes : Venturi sunt multi infirmi ad nos, flagitantes benedictionem a te accipere; et quid faciemus cum te non viderint esse superstitem? confusæ enim eos foris emittemus, cum tuam faciem non contemplabimur. Rogamus autem **1250** C ut, quia hæc ab oculis nostris absconditur [b], saltem digneris oleum salemque benedicere, de quo possimus ægrotis benedictionem flagitantibus ministrare. Tunc illa benedicto oleo ac sale tradidit eis, quæ suscipientes diligentissime servaverunt. Sicque beatissima obiit in pace, et sepulta est in ipsa cellula [c], multis se in posterum virtutibus repræsentans. Nam de memorata benedictione multi post ejus transitum ægroti incolumitatis beneficia sunt experti. Bosonis denique diaconi [d] pes unus a pusula mala conflaverat, ita ut gressum facere non valeret, deportatusque ad ejus tumulum, orationem fudit; puellæ vero accipientes ex oleo memorato, quod Sancta reliquerat, posuerunt super pedem ejus, et exemplo erumpente vulnere, defluente veneno sanatus est. Cæcus quidam adductus ad ejus tumulum in oratione D prosternitur; irruente autem in eum sopore obdormivit, apparuitque ei beata dicens : Indignam quidem me judico exæquari [e] sanctis, sed tamen unius hic oculi recipies lumen; deinceps autem propera quantocius ad beati pedes Martini, et prosternere in compunctione animi coram eo. Ipse enim tibi restituet alterius oculi visionem [f]. Expergefactus homo, unius oculi recepto lumine, abiit quo jussio impulit imperantis; ibique iterum obsecrans beati Confessoris virtutem, depulsa cæci oculi nocte, videns abscessit. Mutus etiam ad hunc Beatæ tumulum prostratus accubuit, qui in tantum [g] fide compunctus est, ut rivis lacrymarum cellulæ inficeret pavimentum. Qui consurgens absoluta lingua virtute divina regressus est. Alius denique mutus veniens, et in oratione decumbens, corde tantum implorabat, et non voce solubili, beatæ feminæ auxilium [h] : in cujus ore de memorata benedictione parte infusa, erumpente sanguine mixto cum pure, vocis officium meruit adipisci. Frigoriticus [i] quoque accedens ad hoc monumentum, ut pallam **1251** tegentem attigit, restincta contagionis febre, convaluit. Contractus vero, Marcus nomine, manibus deportatus aliorum ad sepulcrum Beatæ, orationem diutissime fudit. Hora autem nona pedibus propriis stetit, domumque regressus est. Leodinus puer cum in valetudinem gravem irruens quarto ægrotaret mense, et non solum gressum, verum etiam ciborum usum, insistente febre, nimia perdidisset, ad ejus deportatus sepulcrum præmortuus, accepta salute surrexit e tumulo redivivus. Quid de frigoriticis reliquis loquar, cum plerisque hoc fuit beneficium remedii, cum pallam tumuli ejus sunt fideliter osculati? Quid etiam de energumenis, qui adducti ad cellulam Beatæ, cum limen sanctum fuerint ingressi, integræ menti restituuntur? Nec moratur larva egredi e corpore, cum Sanctæ hujus senserit adesse virtutem, operante hoc Domino nostro Jesu Christo, qui timentibus nomen suum præmia largitur æterna.

CAPUT XX.

De sancto Leobardo reclauso in Majori monasterio prope Turonum.

Ecclesia fidelis ædificatur, quotiescunque sanctorum gesta devotissime replicantur : et licet de his teneat maximum gaudium, quod hi qui ab initio ætatis religiosam vitam ducentes pervenire meruerunt perfectionis ad portum, tamen et de his Domino jubente lætatur, qui conversi a sæculo opus inchoatum valuerunt perducere, divina opitulante misericordia, ad effectum.

I. Igitur beatissimus Leobardus Arvernici territorii

[a] Mai m., *mundi lucem patentem.*

[b] Mai m., *quia ab oculis nostris absconderis.*

[c] Sepulta est in ecclesia sancti Petri Puellaris superius laudata, ubi ejus sacræ exuviæ in theca pretiosa servatæ sunt ad an. 1562, quo Calviniani furentes eam diripuerunt. Pleraque tamen ejus ossa incendium evasere, quæ semiusta cum ejusdem Sanctæ capillis in terra absconsa sunt; ibique latuere ad annum 1657, quo die nona Julii levata fuerunt e terra, et fidelium venerationi exposita. Ejus festum die 2 Julii in variis Martyrologiis celebratur. Quidam Usuardi Codices *Virginem* appellant; at *Deo sacrata* dicitur in nostro exemplari, quod videtur esse autographum.

[d] Mai m., *Basenus denique diaconus.*

[e] Mai m., *quidem esse judico exæquare.*

[f] Editi, *visum.* Mai m., *alterum oculum. A visione expergefactus.*

[g] Mai m., *incubuit, qui in tanta.* Ed., *occubuit.*

[h] Mai m., *et non voce solo sibi beatæ feminæ auxilio implorabat.*

[i] Idem, *Febriticus*, et sic infra, *quidam ad hoc tumulum.*

indigena fuit (*An.* 593, 18 *Jan.*), genere quidem non A senatorio, ingenuo tamen, qui ab initio Deum in pectore tenens, cum non floreret natalibus, gloriosis meritis præfulgebat. Qui tempore debito cum reliquis pueris ad scholam missus, quæpiam [*Al.*, quempiam] de Psalmis memoriæ commendavit, et nesciens se clericum esse futurum, jam ad Dominicum parabatur innocens ministerium. Sed cum ad legitimam pervenisset ætatem, cogentibus juxta consuetudinem **1252** humanam parentibus, ut arrham puellæ, quasi uxorem accepturus, daret impellitur. Illo quoque respuente, ait pater: Cur, dulcissime fili, voluntatem paternam respuis, nec te jungere vis connubio, ut semen excites nostro de genere sæculis sequentibus profuturum? Casso enim labore exercemur ad operandum, si possessor deerit ad fruendum. B Quare [*Al.*, vel cur] implemus domum opibus, si de genere nostro non processerit qui utatur? Quid mancipia dato pretio nostris ditionibus subjugamus, si rursum alienis debent dominationibus subjacere? Obedire debere filios voci parentum Scripturæ testantur divinæ (*Ephes.* VI, 1); et tu cum inobediens esse parentibus probaris, vide ne te cœlestibus eruere nequeas ab offensis. Hæc patre loquente, licet haberet alium filium [a], facile tamen tali ætatulæ persuasit voluntati propriæ contraire. Denique dato sponsæ annulo porrigit osculum, præbet calciamentum [b], celebrat sponsaliæ [*Ed.*, sponsalium] diem festum. Interea genitor et genitrix mortis somno sopiti migraverunt a sæculo, vitæ præsentis curriculo jam peracto. Hic vero cum germano [c] tempore luctus C expleto, oneratus donis nuptialibus, fratris pergit ad domum; quem in tantum reperit vino madidum, ut nec cognosceret, nec reciperet propria in domo germanum. Ille vero suspirans et lacrymans secessit in partem, venitque ad tugurium in quo fenum fuerat aggregatum, ibique colligato præbens equiti [*Ed.*, equo] pabulum, decubuit super fenum ad quiescendum. Expergefactus autem media nocte, surgit de stratu suo, erectisque ad cœlum manibus, gratias agere cœpit omnipotenti Deo, quod esset, quod viveret, quod aleretur donis ejus; et alia hujuscemodi prosecutus. Cum suspiria longa protraheret, atque lacrymis crebris genas ubertim rigaret, Deus omnipotens, qui illos quos præscivit et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui (*Rom.* VIII, 29), D compunxit cor ejus, ut relicto sæculo manciparetur ad cultum divinum.

II. Tunc ille, quasi jam sacerdos custosque animæ suæ, prædicare sibi ipsi exorsus est, dicens: Quid agis, anima? **1253** quid in ambiguo suspensa teneris? Vanum est enim sæculum, vanæ sunt concupiscentiæ ejus, vana gloria mundi, et ea quæ in illo sunt omnia vanitas. Melius est igitur relinquere eum, et sequi Dominum, quam ad ejus opera [*Al.*, appetitum] præbere consensum. Hæc effatus cum diem terris reddere lux diurna cœpisset, ascenso equite [*Ed.*, equo] cœpit ad hospitium suum reverti. Cumque per viam jam alacris pergeret, volvere intra se cœpit quid ageret, quo abiret. Dixitque: Expetam Martini beati tumulum, unde procedit virtus alma super infirmos. Credo enim quod et mihi ejus oratio iter reserabit ad Deum, qui deprecatus Dominum mortuos reduxit a tartaro. Et sic viam carpens, oratione comite, sancti Martini basilicam est ingressus; circa quam paucis diebus demoratus, transito amne, ad cellulam Majori monasterio propinquam, de qua Alaricus quidam recesserat, devotus accessit; ibique se, propriis manibus membranas faciens, ad scribendum aptavit [d]; ibi se, ut Scripturas sanctas intelligeret, ac [*Al.*, ad] Davidici carminis Psalmos, qui dudum excesserant memoriæ, retineret, exercuit: sicque divinarum Scripturarum lectionibus eruditus, cognovit verum esse quod ei Dominus prius inspiravit in corde. Sed ne hæc cuiquam fabulosa videantur quæ retulimus, testor Deum quia ab ipsius benedicti Leobardi hæc ore cognovi [e]. At vero interposito pauci temporis spatio, humilem se tantumque præbuit, ut honoraretur ab omnibus; acceptoque sarculo, cellulam, in quam ingressus fuerat, incidens lapidem, ampliavit. In qua cellula delectabatur jejuniis, oratione, psallentio [f], lectione, nec unquam a divinis officiis et oratione cessabat; scribebat interdum, ut se a cogitationibus noxiis discuteret.

III. Interea ut se tentator manifestaret Dei servis semper inimicum esse ac invidum, cum aliquis de illius monaculis [g] litem quemdam cum vicinis habuisset, immisit ei cogitationem, ut, **1254** relicta cellula illa, ad aliam transmigraret: cumque ibi ad orationem solite [h] devenissemus, dolum nobis veneni grassantis aperuit. Ego vero suspirans non minimo dolore, increpare hominem cœpi, asserens diaboli esse calliditatem; librosque ei et Vitas Patrum ac Institutionem monachorum, vel quales qui recluduntur esse debeant, vel cum quali cautela monachos vivere oporteat, abscedens ab eo, direxi. Quibus relictis, non solum cogitationem pravam a se discussit, verum etiam tanto sensum acumine erudivit, ut mirare-

[a] Comp., *alios filios*. Vide infra.

[b] Confer supra notas in cap. 16. Annulus et calcei sponsæ porrigebantur, inquit Marollius, in possessionis ineundæ signum. Sic enim quodammodo sponsæ pedes et manus vinciebantur in viri subjectionem.

[c] Comp., *cum uno germano... alterius fratris.*

[d] Hæc sola ars a Majoris monasterii monachis exercebatur, ut testatur Severus Sulpicius in Vita sancti Martini. Ejus laudes vide apud Cassiodorum libro II Institut., cap. 7; Petrum Venerab., lib. I, epist. 29.

[e] Hic desinit iste liber in cod. Bellov. Vox *Leobardi* in solo Comp. habetur. Idem: *Ipse vero interposito.*

[f] Comp., Sur., Gon. et Rip., *silentio.*

[g] Sic Laud. Ed. vero, *cum quidam*, etc. Colb. habet, *cum aliquid de illius monacholi.* Comp., *cum aliquid de illius monachili habitu litem*, etc. Sur. et Boll., *quidam de sanctis monachis.*

[h] Confer cum Vita ipsius Gregorii. Porro hi libri erant Vitæ patrum et Cassiani opera, quæ iisdem ferme verbis sanctus pater Benedictus monachis commendavit.

A mur facundiam locutionis ejus. Erat enim dulcis alloquio, blandus hortatu, eratque ei sollicitudo pro populis, inquisitio pro regibus, oratio assidua pro omnibus ecclesiasticis Deum timentibus. Verumtamen non ille, ut quidam, dimissis capillorum flagellis, aut barbarum [a] demissione plaudebat, sed certo tempore capillum tondebat et barbam. In qua cellula viginti et duos annos in hoc opere degens, tanta Domini gratia confortatus est, ut pusulis malis saliva oris sui perunctis, vim veneni sævientis opprimeret [*Al.* reprimeret]; frigoriticis vero per poculum vini charactere crucis beatæ sanctificatum, frigorem accedentem æstumque restinxit: non immerito discutiens incommodas febres ab aliis, qui in se exstinxerat incentiva criminis noxialis. Quodam autem tempore B cæcus ad eum veniens, ærumnam doloris sui humiliter deplorabat [b], ac deposcebat ut tactu dexteræ suæ Sanctus lumina clausa palparet. Quod ille diutissime renuens, tandem fletibus hominis victus, misericordia motus, cum per triduum pro eo orationem fudisset ad Dominum, quarta die imponens manum super oculos ejus, ait: Domine omnipotens, Fili unigenite Dei Patris, qui cum eo ac Spiritu sancto regnas in sæcula, qui homini a nativitate cæco reddidisti lucem (*Joan.* IX, 6), beati oris sputo, tu redde huic famulo tuo luminis visum, ut cognoscat quia tu es Dominus omnipotens. Et hæc dicens, ut crucem **1255** super oculos cæci depinxit, mox pulsis tenebris lucem de præsenti restituit. Hujus virtutis testimonio Eustachius [c] abba astipulator astitit.

C IV. Denique hic de labore lapidis submontani, quam assidue cædebat, confractus, jejunii austeritate confectus, oratione indeficienti corroboratus cœpit paulatim corporis infirmitate [d] destitui. Quadam autem die dum nimium fessus haberetur, nos ad se vocari præcepit. Ad quem accedentes, postquam funeris sui necessitatem deflevit, eulogias a nobis peccatoribus flagitavit. Quibus acceptis, hausto mero, ait: Tempus meum jam impletur, jubente Domino, ut me ab hujus corporis vinculis jubeat relaxari, sed adhuc paucis diebus erit spatium. Verumtamen ante diem sanctum [*Al.*, secundum] Paschæ vocandus ero. O beatum virum, qui sic servivit Creatori omnium, ut suum obitum revelatione divina cognosceret! Erat enim mensis decimus quando hæc est effatus: duodecimo autem mense [e] cœpit iterum graviter **1256** ægrotare. Advenit dies Dominica, vocat ministrum suum, et ait: Præpara quiddam cibi quod accipiam, quia valde defessum me sentio. Illo quoque respondente: Præsto est, domine, ait ad eum: Egredere foras, et aspice si jam, celebratis solemnibus, populus de missis egreditur. Hoc autem dicebat, non quod cibum capere vellet, sed ut transitus sui nullus testis adesset. Quo egrediente, et revertente, cum ingressus fuisset cellulam, invenit virum Dei extensum corpore, clausis oculis spiritum exhalasse. Unde factum manifestum est eum ab angelis susceptum, qui hominem adesse noluit suum sacer heros ad transitum. Hæc cernens minister ille, elevavit vocem in fletu. Sicque concurrentibus reliquis fratribus ablutus, ac vestimentis dignis indutus, in sepulcro, quod ipse sibi in antedicta cellula sculpserat, reconditus est, quem in consortio sanctorum ascitum [f], nulli fidelium haberi reor incertum.

[a] Sur. et Boll., *verum tamen nec ille... aut barbæ demissione.*

[b] Comp., *complangens, implorabat ac.*

[c] Aliquot Ed., *Eustathius.* Erat abbas Majoris monasterii, ut putant. Dicitur Eustochius in anonymo Bochelli de Gestis episc. Turon., etc. Non exstat in Gallia Christiana. Majus monasterium rupi quæ hodieque ipsi vicina est adhærebat, in qua complures erant cavernæ, uti habet Severus Sulpicius, sanctorum virorum habitacula, quæ excisa rupe, aut ea sponte cadente, ut plurimum destructa sunt. Servata tamen studiose fuit cella quam sanctus Martinus inhabitasse dicitur, cum alia inferiori in qua fertur Briccius ejus successor pœnitentiam egisse. Utraque D ob illorum sanctorum reverentiam intra basilicæ majoris muros inclusa, in oratorium mutata est, ædificatis ibidem altaribus. Haud procul in caveis in ipsa rupe excisis visitur fons sancti Martini, de quo dictum est supra, sicut et de oratorio septem Dormientium. Haud procul a monasterio superest antiqua ecclesia hodierni vici parochialis, sanctæ Radegundi dicata, quod ibi mansisse et in oratoriis in rupe cavatis quibus basilica ipsa adhæret orationi sæpius vacasse dicatur. Vicinum est huic aliud sacellum sancto Claro nuncupatum, cujus martyrium in fenestræ vitris ab annis amplius 400 depictum cernitur, quæ omnia sanctorum monachorum et eremitarum qui ibi, testante Severo Sulpicio, sub beati Martini disciplina vixere, et eorum qui eis successere, habitaculorum vestigia esse non dubitamus. Leobardus vero oratorium habet suo nomini sacratum ad urbis muros, juxta castellum ibi positum, quod frequentare solent ii qui febribus laborant.

[d] Editi, *oratione indesinenti debilitatus... firmitate destitui.*

[e] Si vere ipsa die 18 Januarii obiit Leobardus, ut innuunt Martyrologia, hic Gregorius annum a Januario incipiens Decembrem appellat mensem duodecimum.

[f] Sic habet Comp.: *Adscitum, miraculis crebris prodentibus nulli fidelium haberi remur incertum, præstante Domino nostro Jesu Christo, qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et gloriatur Deus per infinita sæculorum sæcula. Amen.*

Explicit liber de Vitis Patrum.

SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS

FRAGMENTA COMMENTARII IN PSALMOS.

Incipit explicatio Florentii Georgii Gregorii de Titulis psalmorum

(*Ex ms. Cod. Vaticano eruta a viro cl. Josepho Thomaso.*)

1257 Denique psalmi qui fugam persecutionemque David explicant, ostendunt persecutionem passionemque dominicam. Illi autem qui *In finem* inscribuntur, perfectionem bonorum operum ostendunt, quia hic finis dissimilis est aliis finibus; cum illi habent terminum, hic replementum. *Finis enim Legis Christus ad justitiam omni credenti* (*Rom.* x, 4). *Pro torcularibus*, pro æternorum munerum fructibus hymnus est. *Pro his qui hæreditabuntur*, retributionem sanctorum sive Ecclesiæ, quæ est corpus Christi, ut hæreditatem capiant et regna cœlorum, docent. *Pro Octava.* Quidam hunc numerum Evangeliis deputant, eo quod continentur in his octo beatitudines per quas venitur in regnum Dei; sive illius arcæ octo animæ. *In consummatione*, vel *dedicatione tabernaculi*, perfectio Ecclesiæ intelligitur. *Pro his qui commutabuntur.* B Populi Judaici de gentili, vel de Synagoga Ecclesiæ commutationem prædicit. *Pro occultis.* De adventu Filii Dei pronuntiat, qui Judæis occultus fuit. *Canticum resurrectionis*, id est, ipsius dominicæ resurrectionis veritatis. *Oratio Moysi hominis Dei.* Ad Legem revertitur, eo quod ipsa nos Redemptoris **1258** resurrectioni sociari pronuntiat. *Psalmus in Salomone.* Hoc est, pacifico in Christo, qui *est pax nostra*, cantatus intelligitur. *In confessione* vero docet ut jugiter homo Deum et voce fateatur et corde. Illi sane qui res gestas secundum litteræ narrant veritatem, spiritualem intelligentiam cognoscuntur habere. *Psalmus filiis Chore*, per passionem Christi redimendum populum præfiguravit, quia Chore interpretatur calvitium, sicut Dominus noster Jesus Christus in loco C Calvariæ crucifixus est. *Pro verbis Chusi filii Jemini.* Hoc est quod Chusi, relicto David, ad Absalon transiit, qui erat hostis patris sui, sicut Judas Christi. *In assumptione matutina*, quia Dominus resurgens mane assumptam reduxit captivitatem ab inferis. *In prima* A *Sabbati*, in ipsa resurrectione. *Priusquam finiretur*, antequam resurrectione clarificaretur. *In rememoratione delictorum*, utique suorum. *Canticum graduum*, namque cœlestem designat ascensum. Psalmus ergo ille qui in medio canticorum graduum est, tanquam turris pulcherrima ponitur.

Sed nec hoc sine mysterio arbitror esse, quod hic liber in tribus quinquagenariis constat scriptus, quorum hoc, ut opinor, ratio est. Primus enim remissionem **1259** criminum præstat; secundus ad spem regni cœlestis invitat; tertius nos ad regnum æternæ beatitudinis in civitatem mittit.

Diapsalmæ vero quæ *semper* interpretantur, docent ut animæ semper in his exerceatur fidelis intentio.

FRAGMENTA DUO EX COMMENTARIO IN PSALMOS.

(*Eruta a D. J. Mabillon ex vetustissima collectione de virtutibus et vitiis in Cod. ms. sancti Martini Tornacensis.*)

I. In capitulo *de compunctione.* Greg. Turonensis in Comm. in **1260** Psalm. Si enim disrupta fuerint vincula delictorum nostrorum, et delectata fuerit in Christo mens nostra, tunc nosmetipsos offerimus Deo hostiam vivam et sanctam, permanentes cum eo in cœlesti Jerusalem.

II. In ultimo capitulo *de retributione Justorum.* Greg. in Expositione Psalmorum. Et nos igitur si in præceptis Dei aures non obduramus, si sanctorum monita cum innocentia exsequamur, si nostrorum spinis facinorum non affligamur, si manus ab omni sanguine immunes cum innocentibus abluamus; honorabit nos Dominus Deus noster dignis præmiis, quibus sancti cum ipso perpetualiter collætantur. Ipsi gloria cum æterno Patre et Spiritu sancto in æternum. Amen.

OPERA
SANCTO GREGORIO EPISCOPO TURONENSI
ATTRIBUTA.

SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS
PRÆFATIO IN LIBRUM MIRACULORUM
BEATI ANDREÆ APOSTOLI.

(*Ex Cod. ms. Sancti Germani a Pratis.*)

1261 Inclyta sanctorum apostolorum tropæa nulli A credo latere fidelium, quia quædam exinde evangelica dogmata docent, quædam apostolici actus narrant. De quibusdam vero exstant libri, in quibus propriæ actiones eorum denotantur; de plerisque enim nihil aliud nisi passionum scripta suscepimus. Nam reperi librum de virtutibus sancti Andreæ apostoli, qui propter nimiam verbositatem a nonnullis apocryphus dicebatur. De quo placuit ut retractatis enucleatisque tantum virtutibus, prætermissis his quæ fastidium generabant, uno tantum parvo volumine admiranda miracula clauderentur, quod et legentibus præstaret gratiam, et detrahentium auferret invidiam. Quia inviolatam fidem non exigit multitudo verbositatis, sed integritas rationis et puritas mentis.

INCIPIT TEXTUS IPSORUM MIRACULORUM.

Igitur post illum dominicæ Ascensionis nobilem gloriosumque triumphum, cum beati apostoli prædicare verbum Dei per diversas regiones dispersi fuissent, Andreas apostolus apud Achaiam provinciam annuntiare Dominum Jesum Christum exorsus est. Matthæus autem apostolus qui et evangelista Mirmidonæ urbi verbum salutis annuntiavit, etc., *fere ut in vulgato Abdia libro* III *apostolicæ Historiæ. Quem ideo librum huc integrum referre visum non est. Satis fuerit capitulorum indicem, prout in ms. Codice habetur, hic exhibere cum duobus extremis capitibus integris; in quorum priori Apostoli mortem, quæ paulo fusius apud Abdiam narratur, paucis exhibet, in altero vero de oleo ex ejusdem sancti tumulo manante loquitur, quod Abdias non habet. Quæ omnia brevi epilogo Gregorii concluduntur.*

INCIPIUNT CAPITULA LIBRI DE MIRACULIS BEATI ANDREÆ APOSTOLI.

CAPUT PRIMUM. *De Matthæo apostolo, et quæ in* **1262** *Mirmidonia acta sunt.* Igitur post illum, etc., *ut supra.*

CAP. II. *De cæco illuminato.* Andreas autem recedens ab eo loco venit in regionem suam, cumque deambularet, etc.

CAP. III. *De puero suscitato.* Demetrio autem primo civitatis Amasceorum, etc.

CAP. IV. *De Sustrato puero cui mater crimen impegerat.* Puer quidam, Sustratus nomine [*Cod. Colbertinus et Edit.*, Sostratus nomine], etc.

CAP. V. *De Gratiano ac filio et uxore ejus.* Gratiani quoque Sinopensis filius [*Colb.*, Gratini; *Edit.*, Cratini... filius], etc.

CAP. VI. *De septem dæmonibus a Nicæa expulsis.* Posthæc ad Nicæam proficiscitur, ubi erant, etc. B [*Ed.*, Nicæam proficiscitur in Asiam ubi erant, etc.] Instituit ibi episcopum nomine Cœlestem. [*Colb. et Edit.*, Calistum.]

CAP. VII. *De mortuo suscitato.* Denique appropinquans ad portam Nicomediæ.

CAP. VIII. *De commotione maris sedata.* Egressus inde Apostolus, ingressusque Hellesponticum fretum navigabat ut veniret Bizancium, etc.

CAP. IX. *De latronibus obstupefactis.* Inde progressi ut venirent Thracias, etc.

CAP. X. *De his qui in navi crediderunt.* Sanctus vero Apostolus pervenit ad Berintum, civitatem Thraciæ, et invenit ibi navem quæ in Macedoniam properaret, etc. [*Colb.*, Berintum; *Editi*, ad Perinthum civitatem Thraciæ maritimam, ut nave in Macedoniam trajiceret, etc.] C

CAP. XI. *De nuptiis puerorum.* Fuerunt duo viri in Philippis fratres.

CAP. XII. *De Exiio* (sic) *et parentibus ejus.* Erat quidam juvenis in Thessalonica, Exohus nomine [*Colb.*, Exuus; *Ed.* Exoos nomine, etc.

CAP. XIII. *De filio Carpiani debile.* Rogabat autem

adolescens beatum Apostolum, ut proficiscerentur simul in Thessalonicam, etc. [*Edit.*, Igitur cum multo tempore 1263 apud Thessalonicam.... moraretur, etc.]

Cap. XIV. *De mortuo suscitato.* Unus autem e civibus, etc. [*Ed.*, Accessit et alius a civibus, etc.]

Cap. XV. *De filio Mediæ, et pueris ejus, aliisque infirmis sanatis.* Venit ad eum quidam vir de Philippis Medias, etc.

Cap. XVI. *De debili filia cujusdam sanata.* Denique Nicolaus quidam, etc.

Cap. XVII. *De dæmone expulso.* Sequenti vero die, etc.

Cap. XVIII. *De Virino proconsule, et filio ejus, ac muliere suscitata.* Dum hæc autem agerentur, etc. [*Proconsul in Colb. dicitur* Virinus *sicut in nostro Germ.; in Edit.*, Quirinus.]

Cap. XIX. *De serpente interfecto, et mortuo suscitato.* His ita gestis, etc.

Cap. XX. *De revelatione passionis beati Apostoli.* Sequenti vero nocte, etc.

Cap. XXI. *De eo qui in mare cecidit.* Multi autem ex Macedonia, etc., Patras Achaiæ civitatem appulsi sunt, etc.

Cap. XXII. *De Lisbio proconsule et fide ejus.* Denique cum eum multi rogarent, etc.

Cap. XXIII. *De Trofima et uxore proconsulis.* Igitur Trofima quæ, etc.

Cap. XXIV. *De multis mortuis suscitatis.* Post deambulationem vero, etc.

Cap. XXV. *De difficultate partus cujusdam mulieris.* Erat autem mulier, Caliopa nomine, quæ homicidæ conjuncta conceptum susceperat illicitum... et partum proferre non poterat, etc.

Cap. XXVI. *De Sustrato et servo ejus.* [In Colb. et Ed. dicitur *Sostratus*.] Cum autem multa signa... faceret in Corintho, etc.

Cap. XXVII. *De dæmoniacis sanatis ad balneum.* Post dies autem paucos.

Cap. XXVIII. *De Nicolao sene.* Cum hæc agerentur, ecce quidam, etc.

Cap. XXIX. *De Antiphane et uxore ac servis ejus.* In quo loco dum commoraretur venit ad eum Antiphanus civis Merarensis. [*Colb.*, Antiphanis.... Megarensis. *Ed.*, Dum hæc apud Corinthum... Antiphanes civis Megarensis.]

Cap. XXX. *De Maximilla uxore proconsulis Egeæ.* Venit autem beatus Apostolus in Patras, etc.

Cap. XXXI. *De debili sanato.* Inde descendens, etc. [*Colb.*, Inde discedens. *Ed.*, Egressusque domum, etc.

Cap. XXXII. *De tribus cæcis illuminatis.* Digressus vero in alium locum, etc.

Cap. XXXIII. *De arido sanitati restaurato.* Videns autem hæc signa quidam, etc. [*Ed.*, Hæc dum apud Patras.]

Cap. XXXIV. *De pucro Stratoclei fratris proconsulis.* Cumque talia apud Patras per beatum Apostolum agerentur, venit Stratocleus, etc. [*Colb.*, Stratocles. *Ed.*, ex Italia Stratocles, etc.]

1264 Cap. XXXV. *De proconsule ab itinere regresso.* Omni enim die, etc.

Caput XXXVI.

De passione sancti Apostoli.

Posthæc comprehensus [a] beatus Apostolus ab Egea proconsule, positus est in carcere, ad quem omnes conveniebant ut audirent verbum salutis. At ille non cessabat prædicare nocte et die verbum Dei. Paucis B vero diebus interpositis, eductus de carcere, et gravissime cæsus cruce suspensus est. In qua eum per triduum vivens penderet, non cessabat prædicare Dominum Salvatorem, donec tertia die, populis fluentibus, spiritum exhalavit. Quod lectio passionis etiam ejus plenissime declarat. Cujus beatum corpus Maximilla accipiens, conditum aromatibus recondidit in sepulcro, assidue autem super illum deprecans Dominum, ut ejus beatus Apostolus memor esset exorabat.

CAPUT XXXVII.

De virtute sepulcri ejus.

De quo sepulcro manna in modum farinæ, et oleum cum odore suavissimo defluit: a quo quæ sit anni præsentis fertilitas incolis regionis illius osten- C ditur. Si exiguum profluit, exiguum terra exhibet fructum; si vero copiose processerit, magna fructuum opulentia ministratur. Nam ferunt hoc oleum usque ad medium basilicæ sanctæ decurrere, sicut in primo Miraculorum scripsimus libro (*Cap.* 31). Passionis quoque ejus ordinem prosecuti non sumus, quia hanc valde utiliter et eleganter a quodam reperimus fuisse conscriptam.

CAPUT XXXVIII.

Epilogus scriptoris finem facientis.

Hæc sunt tamen quæ de virtutibus beati Apostoli præsumpsi, indignus ore, sermone rusticus, pravus conscientia propalare. Deprecor autem ejus misericordiam, ut sicut in illius natali processi ex matris D utero, ita ipsius obtentu eruar ab inferno; et sicut in die passionis ejus sumpsi vitæ hujus exordium, ita me sibi proprium ascire dignetur alumnum. Et quia de majoribus meritis revocat nos pars magna facinoris, hoc tantum temerarius præsumo petere, ut cum idem post judicium dominico corpori conformatus refulserit in gloria, saltem obtineat de immensis criminibus mihi vel veniam non negandam.

[a] ...dias vulgatus narrat passionem sancti Andreæ ex Actis vulgatis, eaque librum suum concludit.

Finit Gregorii Turonensis episcopi liber de Virtutibus et Miraculis beati Andreæ apostoli.

SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS

LIBER DE PASSIONE, VIRTUTIBUS ET GLORIA

SANCTI JULIANI MARTYRIS.

(*Ex Codicibus mss.*)

Incipit præfatio Gregorii episcopi Turonici in passione sancti Juliani martyris.

1265. Magnum in nobis, etc., *ut supra.* col. 847, A audirentur. Sic et inclytus martyr Julianus, qui Viennensi ortus urbe Arvernis datus est martyr, ab hoc igne succensus, hæc concupivit ac mente tota desideravit. De cujus gestis et miraculis pauca juvat historico explicare stylo. Sed dum copiosum egregii certaminis opus sermo succinctus aggreditur, pauca, ut dixi, perstringenti deprecor veniam condonari, quod me minus vel idoneum, vel peritum ad hæc narranda cognosco, nec imbutum grammaticis artibus, nec litteris liberalibus eruditum. Sed quid? facio quod [a] impellit me amor patroni, ut nequeam hæc silere? Aggrediar ergo ut possum, quia apud Deum non reor de sanctorum agonibus requiri amplius quam vicisse; nec cucurrisse plurimum, sed cursum consummasse propositum. Ipse enim licet perseve- B rantium pugnas et victorias ad suam recognoscat pertinere laudem, similes tamen sive brevi sive longo prælio vincentibus parat coronas. Quare nihil differt quibus monimentis fortia triumphatorum facta pandantur, vel venerabilium rerum ordo memoriæ mandetur, dummodo constet ut sicut prædicandum cœlestis athletæ conflictum sub divini remuneratoris obtutu perpetuis litteris superna depingit historia, ita posteritati imitationis causa ad sequendam Christianæ religionis fidem, sermo fidelis eumdem conflictum percurrat [b].

INCIPIT PASSIO SANCTI JULIANI MARTYRIS.

1266. Sanctus igitur Julianus Viennensi ortus urbe, Arvernis datus est martyr: prosapia quidem C illustris, ac morum probitate non mediocriter ornatus, sed, quod majus est, igne superni amoris vehementer succensus. Beatus vero Ferreolus tempore Crispini consularis jam Christi miles, ut necdum proditus, officio tribunitiæ potestatis, habitu non corde, specie non affectu, apud præfatam urbem fungebatur. Cui videlicet sanctus Julianus, ætate jam adultus, collega mox futurus in cœlo, providentia divina solatium præbebat in sæculo. Se enim invicem in contubernio militiæ temporalis constituti, plus fidei studio quam militari diligebant amplexu, et inter labores publicos Sanctorum societatem fidelibus vinculis sacra dilectio nexuerat. Cum præterea assiduis persecutionibus se immitis gentilium furor contra Christianorum genus Deo charum armasset, et immortali agricolæ renitens pullulantem novellæ plantationis vineam radicitus evellere manu inimica contenderet; sicut impiorum rabies per diversas mundi partes callido inexsaturabilis sævitiæ gladio discurrebat, urbi nihilominus Viennensi proximare, fama vulgante, nuntiatur.

Itaque cum dubium non haberetur quin eximius Christicola Julianus, martyrii amore flagrans, nul latenus occultari se pateretur; cœpit sanctus Ferreo lus omnimodis [c] agere, quatenus antequam rabie persecutorum illo **1267** pertenderet, prædictus vi Dei occulte discederet, et ad superstitum Christiano rum solamen ipse superstes, vesani furoris impetur paulisper evitaret. Hoc ergo consiliis suadet, ho precibus exorat. Ille vero, quia virtute temperantia præditus erat, quamvis certamen martyrii toto cord affectu jam dudum sitiret, tamen amicabilibus mon tis parere non distulit. Videbat enim quia nec ho sine divino mandato peregisset, quandoquidem tu persecutio in Viennensi urbe ferveret. Legerat nan que Dominum præcepisse: *Si vos persecuti fueri in ista civitate, fugite in aliam* (*Matth.* x, 23). Metu bat enim ne ei parentes essent obvii, si inter c hoc certamen inisset; et perderet miles Christi cor nam gloriæ, si legitime non certasset. His vero o nibus apud se collatis, propria quæque relinquen et carnales affectus solius Christi succensus amo parvipendens, juxta beati Ferreoli consilium cl discessit, et in Arvernæ urbis territorio diverte non alicubi nisi ad Brivatensem vicum, in quo fan tici erroris neniæ colebantur, latitare disposuit. Un manifestum est quia non metu mortis ab urbe Vi nensi subterfugerat, sed ob hoc potius, ut Chri præceptum de civitate in civitatem fugiendo co plesset, et suis nihilominus vel rebus vel parenti spretis, optati stadium certaminis liberius cuc risset.

Porro Crispinus consularis comperto quod sanctus, clandestino discessu fugiens, in Arver urbis territorio latitaret, ad hoc statim exitiale de præceptum, ut ubi [d] reperiretur, insequens c persecutor exstingueret. Et quidem ille, juxta

[a] Maj. m. duo, *quo impellit me.*

[b] In Gem. hic habetur, *explicit præfatio*, tum capitulorum index, post quem: *Incipit passio sancti Juliani egregii martyris. Cap* I: *Sanctus, etc.*

[c] Aliquot Scripti, *omni instantia.*

[d] Maj. m. duo, Gem. et Germ. u, *ubi ubi*, id *ubicunque*, ut habet Germ. e. Vide reg. sancti Be dicti cap. 46. Aliquot Codd., *reperiret.*

furoris insaniam, qua totus in sanctorum sanguinem præceps invehebatur, de beati Juliani nece dictabat. Sed occulta Dei dispensatione agebatur, quod et ille damnationis cumulum sibi exaggeraret, et gloriosus martyr ad Christum, sicut jam dudum desiderabat, celeriter perveniret. Festinus itaque, lictor, cum in loco qui Vinicella vocatur sanctum Julianum consequenti aspectu imprimens contemplaretur, ille quorumdam senium quasi occultandus ingreditur tugurium. Sed quia nutu Dei adversarios insequi se sentiebat, nec jam evocante Deo, qui ad cœlum paratum habebat ascensum, immorari per divortium amplius [a] licebat, illico se detegi poposcit, cum videlicet eum senes certatim occulere vellent. Quibus nutantibus ac remorantibus, cum quidem ille minaci irrumpentium terrore peteretur, ne quid periculi excusantibus immineret, continuo foris exsiliens, inquit : Quem poscitis? quem quæritis? En coram adsum; in me convertite ferrum, optatas pœnas jam mihi date, imperata supplicia de me sumite : reatum apostasiæ vestræ nullatenus ascribi patientiæ innocentis sanguinis sinat effusio. At illi cum ad tantam constantiam beati Martyris **1268** obstupescentes hæsissent, ille constantior subinde adjecit : Nolo ultra commorari in hoc sæculo, quia Christum tota animi aviditate sitio. Ecce occurro obvius, caput subdo intrepidus : habetis quod tota mente petistis; ictus tantum exerite, et vestram devotionem [b] meumque desiderium implete. Et cum hujusmodi confessione beatissimus vir animam studeret consecrare martyrio, subjuncta nihilominus religiosa oratione, commendavit Christo. Barbaram vero immanitatem, cruentosque insanientium animos non constantia pii propositi, non tam mira in sui oblatione fiducia, ab effusione innocui sanguinis reflexit; sed eductam vibranti dextera frameam in cervicem ejus vibrant. Sanctum vero caput, desecto gutture, abscissum in fontem, qui forte propter locum effusi sanguinis emanat, carnifices abluunt : et quia nec patrata nece persecutorum animus, ut pote insatiabiliter æstuans, parcere novit, corpus truncum relinquentes, ad sanctum Ferreolum illud, quod parricidales manus abluerant, caput deferunt; quatenus non dubitaret cæsum, quem ense, veritate attestante, videbat desectum, et agnosceret hoc excepturum se in morte, quod per passionem ejus cernebat in corpore.

Quod totum juxta divinam voluntatem carnifices A nesciendo fecerunt, ut videlicet fons sacro sanguine irroratus, futura salus multis fieret, et pretiosius sanctos Dei, quos conjunxerat militare collegium, pariter etiam ibi retineret sepulturæ consortium. Nam sicut ei nulla discretione minor est in cœlo, ita maxima et præcipua corporis parte sociatur in tumulo. O quam feliciter beatissimus vir, quamque concito gradu ad summum meruit pervenire fastigium! quam subito profectu pro Christo alacriter dimicans tyro rudis factus est emeritæ militiæ veteranus! quod strenui commilitones vix longo tempore multoque labore percipiunt propositum victoribus præmium, brevi conflictu fortis bellator obtinuit, immortalitatis stipendia percepturus, inexercitata principia victrici auctoritate inclytis sanctorum finibus exæquavit.

B Quibus itaque sicut prædicanda martyris patientia consecratis, ita profana persecutorum atrocitate peractis, in tribus, ut ita dicam, partibus gloriosus dividitur miles. Nam caput Viennæ defertur, corpus a loco in quo percussus est Brivatim delatum est, felix anima a Christo conditore suscipitur.

Beatissimi vero senes qui, succensi spiritali gratia, sacrosanctum corpus sepulturæ mancipaverant, ita redintegrati sunt, ut in summa senectute positi, juvenilis ætatis vigore firmati, tanquam juvenes haberentur. Hic igitur Christi martyr et testis ibidem studiose reconditus, læta quotidie fidelium devotione veneratur : ubi tanta beneficia virtutesque patrantur assidue, ut eas humana lingua **1269** nullatenus sufficiat enarrare. In loco [c] autem illo, quo beatus

C martyr percussus est, fons habetur splendidus, lenis, et dulcibus aquis uberrimus, in quo a persecutoribus caput amputatum ablutum est, de quibus aquis multæ sanitates tribuuntur infirmis Nam sæpe cæcorum oculi ab his tacti illuminati sunt; tertianarum, quartanarumve febrium accensi, ut potati qui patiuntur fuerint, conquiescunt. Nam et si quis gravi laborans incommodo, inspirante martyre, desiderium **1270** habuerit hauriendi, protinus ut hauserit convalescit, et ita velociter exstinguitur vis febrium, ceu si videas super immensum rogum projectis undis incendia universa restingui. Semper enim de tanti patroni gratia, indulto supplicationis affectu [*Nonne leg.* effectu?], populus gaudet; et quos locus ille mœrentes excipit, lætos remittit, regnante Domino nostro

D Jesu Christo, cui cum Patre et Spiritu sancto est honor, virtus et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

[a] In plerisque deest *amplius*.
[b] Maj III. duo et Gem., *devotationem*.
[c] Hæc usque ad *semper enim* desunt in Germ. b et Germ. II; in aliis vero Mss. et Edit. est caput. 5.

HISTORIA SEPTEM DORMIENTIUM.

EPISTOLA SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS AD BEATUM SULPICIUM BITURICENSEM ARCHIEPISCOPUM IN VITAM SANCTORUM SEPTEM DORMIENTIUM.

Beatissimo [a] patri Sulpicio, Dei gratia Bituricensi archiepiscopo, Gregorius Turonorum indignus sacerdos, in Deo salutari nostro salutem perpetuam.

Apud poetam sub figura apum sanctorum virtus et prudentia laudatur, cum dicit:

[a] Hæc epistola deest in Cod. Clarom. Laudatur in Patriarchio Bituricensi.

Quo magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbunt generis lapsi sarcire ruinas (*Virgil.* IV *Georgic.*).

Hoc, Pater beatissime, in fronte epistolæ præmisisse licuerit, consideranti quanta prudentia, quanta sollicitudine titubantis Ecclesiæ statum firmare, et ejus ruinas resarcire contenditis. Hoc in te proprie exemplis lucentibus, hoc mellifluis exhortantium [a] sermonum verbis, hoc denique gestis præcedentium sanctorum in medium prolatis, agere non cessatis. Hinc est enim quod inter cætera, quæ parvitati meæ vestra sublimitas imperavit, urgens scilicet imperium est amici admonitio, quatenus Septem Dormientes, qui apud Majus monasterium dicuntur quiescere, quorumque fama percelebris longe lateque diffunditur, actus, vitam vel finem, si uspiam possem reperire, scripto mandarem. Tunc ego juxta poeticum illud, pro more meo, pro vestra reverentia respondi,

..... Tuus est, pater alme, quid optes
Exposuisse labor, mihi jussa capessere fas est (*Virgil.* I *Æneid.*).

Statimque vicino, ut dicitur, obedientiæ pede, vestram prosequens jussionem, perscrutatus ecclesiarum scrinia, et bibliothecas revolvens, tandem apud præfatum Majus monasterium reperi quod quærebam. Servato igitur tenore **1271-1272** Ecclesiæ, Paternitati vestræ, ut petieratis, transcriptum destinavi. De cætero vestrum est et promere, vestrum est et ob Christi gratiam quærere, ædificare ecclesias, et amico, imo servo obedienti, Christi Domini gratiam impetrare.

INCIPIT VITA, VEL CONVERSATIO, SIVE ET MORS SANCTORUM SEPTEM DORMIENTIUM [b], QUORUM CORPORA IN MAJORI MONASTERIO CONTINENTUR, ET NOMINA HIC INSCRIBUNTUR, CLEMENS, PRIMUS, LÆTUS, THEODORUS, GAUDENS, QUIRIACUS, INNOCENTIUS.

I. Temporibus Diocletiani et Maximiani, crudelitate eorum exigente, deficere cœpit et discedere pene universus orbis a Romanorum potestate : inter multos autem Hunnorum [c] regnum discessit, præsidente eis Floro rege strenuissimo. Qui Florus, patre suo Amnaro [d] nomine noviter viam universæ carnis ingresso, regnum adeptus est, cum viginti esset annorum. Habebat autem idem Florus duos fratres minores se, Martinum et Amnarum. Duxit autem prædictus Florus uxorem puellam pulcherrimam, Brichildem nomine, filiam Chut regis Saxonum, ex qua genuit tres filios : primogenitum Florum, beati Martini Turonensis genitorem; secundum Hilgrinum; tertium Amnarum. Secundus siquidem Hilgrinus quatuor filios genuit, Clementem, Primum, Lætum, et Theodorum. Tertius autem Amnarus tres genuit, Gaudentem, Quiriacum et Innocentium. Florus igitur cum regno suo fere per decem annos feliciter potiretur, a Maximiano aggreditur. Qui fere per tres annos laborans, vix, et cum maxima difficultate, primas partes regni ejus ingressus est, nec sine morte et sanguine suorum pugnatorum. Siquidem Florus cum eo bis terque confligens eum turpiter devictum fugaverat. Sed proditione suorum saisivit quoddam castrum, et munivit contra eum, et ejus regnum; et sic secundum et tertium. Tandem obsedit eum in quodam castro munitissimo cum omni fere nobilitate Hunnorum. Obsessus autem per dimidium annum ad deditionem compulsus est venire, vita sibi cum membris suis atque suorum concessa. A Captosque duxit secum Romam, inter quos fuerunt duo fratres Flori regis, Martinus et Amnarus. Filios autem nondum genuerat, nisi primogenitum suum, Florum videlicet trium annorum : alios autem duos post reversionem captivitatis genuit. Cum autem præsentati essent Diocletiano, misit eos in carcerem. Post annum fere dimidium, recordatus Diocletianus probitatum Flori, jussit eum sibi præsentari. Videns autem pulchritudinem ejus ob fæcem et laborem carceris emarcuisse, misericordia motus est, absolutumque remisit ad propria, permisso et regno suo in vita sua cum redditibus, sublatis vel saisitis [*Ed.*, fractis] munitionibus. Tali etiam pacto permisit eum regnare, ut post mortem ipsius, filius ejus non sublimaretur in regno, nec in consulatu, sed tantum B tribunus exsisteret. Quod cum ex utraque parte firmatum fuisset, recessit cum omnibus suis.

II. Reversus autem, eodem anno genuit duos filios geminos, Hilgrinum et Amnarum. [Deus vero [e], qui non accipit personam principum, et reprobat consilia eorum ; qui quos vult indurat, et tradit in reprobum sensum, et adducit in stuporem; et imperatores ipsos, qui Ecclesiam persecutionibus gravissimis diu vexaverant, in tantam amentiæ et vanitatis devenire permisit mutationem, ut Diocletianus Nicomediæ, Maximianus Mediolani, uno die depositis insignibus imperii, post imperium privati viverent, quasi plebeii. Verum Maximianus haud multo post facti pœnitens, cum dispositis insidiis genero suo Constantino, jam regnum tenenti, mortem molire- C

[a] Cod. Vict., *exhortationum.*
[b] Clar. addit *consanguineorum beati Martini.*
[c] Clar., *Hungrorum*, sed infra eos, ut cæteri, appellat Hunnos.
[d] Idem Cod., *Aumarus*, et sic infra. Victorin., ut plurimum, *Ainarus.* Albericus, qui sæculo XIII Chronicam scripsit, ex hac Septem Dormientium Vita, quam Gregorio nostro attribuit, descripsit sancti Martini genealogiam.
[e] Loco eorum quæ hic ansulis includuntur, cod. Vict. cum Editis habet : « Diocletianus autem non multum post, privatam eligens vitam, apud Mediolanum diem clausit extremum. Maximianus vero cum dispositis insidiis, genero suo Constantino tunc regnum tenenti mortem moliretur, deprehenso dolo illius, apud Massiliam captus, nec post multum in carcere a dæmonibus strangulatus, impiam vitam digna morte finivit. »

tur, deprehenso dolo illius, apud Massiliam captus, nec post multum in carcere, fractis laqueo cervicibus, est strangulatus : vel, ut quidam asserunt, a dæmonibus suffocatus impiam vitam digna morte finivit. Diocletianus vero et ipse eadem de causa, eidem Constantino factum se intelligens suspectum, hausto veneno sui ipsius effectus est punitor impius, et in villa sua secus Salonas oppidum diem vitæ clausit extremum. His ita et temporali et æterna morte multatis, cum post tetram et horridam bellorum et persecutionum caliginem, diu desideratæ pacis tranquillitas divino nutu late per mundum splendescere inciperet,] Florus primogenitum suum Florum Constantino, qui eisdem imperatoribus, Diocletiano et Maximiano, brevissimo tempore Constantio patre suo et Galerio Maximiano insimul tantum mediis [a], successerat, **1273** educandum tradidit, quem semper charum et dilectum Constantinus idem habuit. Adultoque, et militi facto, uxorem dedit neptem suam, filiam sororis suæ, tribunumque constitutum remisit ad patrem suum. Qui ex eadem uxore sua filium, vivente patre suo, genuit, quem Florum vocari præcepit. Qui [natus est quidem Constantini anno 17, sed] postmodum tempore [filii ejus] Constantii a beato Paulo Constantinopolitano episcopo, Deo disponente, catechumenus factus, et baptizatus, Martinus est vocatus [b]. [Venerabilis autem baptizator ejus, idem patriarcha Paulus, ab eodem Constantio, qui patri in imperium succedens, in Arianam hæresim declinaverat, apud civitatulam quamdam Cappadociæ, Cucusam nomine, ob Catholicam fidem pulsus exsilio, Arianorum insidiis crudeliter strangulatus, ad cœlestia regna victor migravit [c].] Florus autem antiquus senio confectus diem clausit extremum, terram suam primogenito suo dimisit, et duos fratres juvenes in manu ejus reliquit. Qui mortuo patre terram viriliter rexit, et fratres suos cum filiabus nobilissimorum pagi Hunnorum copulavit, ex quibus primogenitus suus, Hilgrinus videlicet, ut prædictum est, quatuor filios generavit; secundus autem Amnarus, tres.

III. Florus igitur tribunus, filius Flori regis, mortuo Constantino, et regnante Constantio, Constanti- A nopolim venit cum filio suo Floro [d] parvulo, quem imperatori commendavit, qui eum secum retinuit, et militem fecit [e]. [Quem etiam adhuc adolescentulum Julianus Cæsar, ab eodem Constantio patruele suo in Gallias adversus Barbaros, qui Romanorum terras infestabant, ignarus quid de eo disponeret, secum ad ferenda præsidia adduxit, et exercitandum militia, quandiu prævaluit, in comitatu suo detinuit.] Sed vir sanctus magis elegit Deo servire cœlesti, quam sub imperatore terreno militare. [Quia [f] ad hoc specialiter effectus est, ut triumphale sanctæ crucis vexillum in occiduis mundi partibus erigendum et adorandum deveheretur, et militiæ sacramenta evangelicis mutaret edictis. Qui clarus avis, sed clarior meritis, sanctus ab infantia, devotus **1274** a pueritia, B perfectus in adolescentia, perenniter de die in diem, de virtute in virtutem proficiens, magnis in mundo claruit miraculis, et doctrinis catholicis longe lateque resplenduit. Qui enim a tanta virtute, et miraculo tam grandi et stupendo, in initio viarum Dei inchoaverat, quid mirum si et prosperos in eis semper excursus et beatos exitus haberet? Imo mirum, si post tam mirabilem, qua ad se Deus illum traxit, conversionem, et virtutum sublimitate arduam, et miraculorum claritate gloriosam, et religionis decore splendidam, jugiter usque ad vitæ terminum non ageret conversationem. Quis enim non omni fere virtute et miraculo mirabilius ducat, infantulum vix decennem ab uberibus, ut sic dicam, cum lacte materno imbibitam erroris fanatici exhorruisse super- C stitionem, parentibus, tutoribusque, atque actoribus, nunc minis, nunc verberibus, nunc blanditiis insistendo dehortantibus, ad Christi fidem, et ad Ecclesiæ, cujus sacramenta necdum perceperat, confugisse societatem? Quis non summis attollat præconiis puerum duodennem, instar cordati et fortis viri, ætatis teneritudinem non respiciendo, eremi squalorem, et quidquid ibi tolerare posset, ac si delicias concupiisse; et quod interim pro corporis imbecillitate non valebat, sed postea impleturus erat, meditando saltem et desiderando in conspectu Dei, qui velle nonnunquam pro facto reputat, jam facere? Quis non insigni laude prædicandum censeat adole-

[a] Editi, cum Vict., *brevi tempore Auxentio mediante successerat.*

[b] Editi cum Vict., *vocatus. Natus est autem Constantini undecimo anno. Florus*, etc.

[c] Quæ de sancto Paulo hic habet Codex Clarom. cæteri referunt in num. sequenti. Idem habet de ejus martyrio sanctus Athanasius. Ipsius vero festum celebratur die 7 Junii.

[d] Id est, Martino. Sic quippe eum tunc appellatum volunt.

[e] S c Clar. At alii, *fecit : juvenem etiam secum habuit post mortem Constantii, sed vir sanctus*, etc.

[f] Quæ habet Cod. Clarom. inter ansulas inclusa protulimus, quæ vero editi cum Cod. Vict. habent, hic in notis apponere visum est. « Quia specialiter electum est, ut vexillum sanctæ crucis occiduas oris portaret in partes, et militiæ sacramenta evangelicis mutaret edictis. Qui, ut diximus, a beato Paulo Constantinopolitano episcopo tempore Constantii, eo educante, primo catechumenus factus, et post non multum baptizatus est. Qui beatus episcopus a Constantino imperatore apud civitatem quamdam D Cappadociæ, Cuthusam nomine, ob catholicam fidem pulsus exsilio, Arianorum insidiis crudeliter strangulatus ad cœlestia regna migravit. Beatus autem Martinus post sacri baptismatis mysterium magnis in mundo claruit miraculis, et doctrinis catholicis longe lateque resplenduit in orbe. Hic vir primo florem adolescentiæ suæ Mediolana transegit in urbe, sed exinde Arianorum sævitia principum expulsus, Gallicanas secessit in partes, venerabilique Pictavensi antistiti Hilario est conjunctus, hujus se disciplinis sanctus Martinus post relictum militiæ cingulum sociavit. Inde quoque sanctus vir divino admonitus oraculo parentes suos, errore relicto, ad sanctæ fidei professionem convertit; et matrem quæ illum mundo genuit, ipse in Christo generavit, et exemplo avorum suorum Martini et Amnari, qui Christianissimi erant, et civitatibus, etc. »

scentem in summis enutritum deliciis, juribus patris A sæculari implicitum militiæ, quasi solitarium vel monachum se exhibendo, non solum ab operibus malis, sed et ab omni concupiscentia nefaria continuisse, et in medio fornacis Babylonicæ sulphure et pice ferventis se illibatum custodisse; inter alios aliena diripientes, et eum irridentes, sua non modo superflua, sed etiam necessaria pauperibus erogasse, et quidem præcepta quoque transcendat [transcendisse *syntaxis postulat*], ut in divisa chlamyde patet fecisse? De altera quippe duarum vestium pro Christo danda, non de una dividenda præceptum habemus, quod fecit iste, cujus cor et sua et se ipsum Christo et pro Christo fratribus impendere paratum erat. In quo et illud quis **1275** non cum stupore accipiat, quod inter parentes ditissimos, et inclytos, utpote regibus atavis editos, B constitutus, quod et regis Constantii, et Juliani Cæsaris, nunc hujus, nunc illius, in diversis terrarum partibus comitatum sequi; et eis, ut pote maternorum avunculorum filiis, in adolescentia adhærere et obsequi coactus, quorum alter Arianus, alter apostata, uterque persecutor orthodoxorum erat, in tanta rerum sibi oppositarum contrarietate, et fidem incorruptam servavit, et paupertatem terrenam semper amplexatus est, et humilitatem perfectam tenuit! Quis et illud in eo inconsideratum prætereat, quod ea qua pauperem contexerat parte chlamydis, Christum videns circumdatum, et illam quasi ostentando apud angelos inde gloriantem, de visione tam grandi, tamque gloriosa, de qua alius gloriaretur, ipse gloriatus non est: sed magis humiliatus, anhelanti de- C siderio instar cervi sitientis ad fontes aquarum, reversus Constantinopolim, percepto a beato Paulo urbis ejusdem patriarcha, ut prædiximus, baptismi sacramento, quod sedulo volvebat pectore, et longo æstu parturiverat, et jam quasi in partum maturitate naturali ad fructum vitæ erumpere gestiebat, ipse libens ad effectum perducere instituit? Quid hoc, videlicet, ut calcatis omnibus sæculi lenocinantis oblectamentis, libere vacaret Deo, et absque interpellatione curæ exterioris cœlestem erigens conversationem, gustaret crebrius, et videret quam suavis est Dominus? Quod unum cum juxta sententiam Domini maxime duceret necessarium, et ad hoc solum adipiscendum vehementer ferveret, quis non contemplari delectetur, quis non imitari conetur, quam D simplici et germana charitate pro salute fratris distulerit? O vere mirabilem sancti adolescentis benignitatem! qui cum hanc partem optimam, quæ nulli consequenti eam aufertur, nonnisi in foramine petræ et caverna maceriæ, obtinere se posse cognosceret, ubi unica protectio, et singulare refrigerium confugientibus in umbraculum diei ab æstu, et in securitatem et in absconsionem a turbine et a pluvia, voto tamen salvandi socium, contra votum biennio mala mundi toleravit, stans foris quasi sine tecto inter procellas, nimbos et grandines in limo profundi, in lubrico sæculi, ubi non inveniret requiem pes ejus; ubi non solum injuriis affligeretur, sed et periculis urgeretur innumeris. Quid faceret, vel potius quid non faceret pro salute multorum, qui pro unius devotione tantum tædii sustinuit, tam diuturnum quietis suæ dispendium pertulit? Quas cruces, quæ supplicia, quas injurias, si inferrentur pro Salvatore, non epulis omnibus quamvis delicatis anteferret, qui pro amore hominis mortalis singularis gaudii sui unicum æque desiderium, pro cujus dilatione acriter cruciabatur, tamdiu adimplere distulit? Sed profecto sancti juvenis exercebatur patientia, probabatur fortitudo, experientia formabatur, et prædiscebat in seipso **1276** spontanea charitate quod postea tempore opportuno, episcopus animarum positus, debita sollicitudine faciendum sibi esset de multis. Ita doctus a juventute, fecit hoc ipsum in senecta, ultra fere omnes homines, et plus quam exigi deberet ab eo. In diebus Maximi imperatoris, quando secundum charitatem quæ sua non quærit ambulans, non solum juxta Paulum fieri optavit, sed etiam anathema pene se fecit a Christo pro fratribus noxiæ communionis : non voluntate, sed necessitate conventum iniens, ut his quorum cervicibus sævi regis gladius imminebat, Hispaniarum ecclesiis consuleret. Sed sciens procul dubio ad implendam legem aliorum onera ab aliis esse portanda, sciens dilectionem esse legis plenitudinem, sciens charitatem esse vinculum perfectionis, et principium fructuum spiritualium; sciens per ipsam serviendum invicem, ipsam vero nunquam excidere, et ambulantem in ea non errare nec deficere, tantæ virtutis fretus suffragiis, secure præsumebat, quoniam quidquid aliquando detrimenti pro ejus conservatione incurreret, per ipsam quæ operit multitudinem peccatorum facillime restaurari vel impleri posset. Nec obsecro cuiquam vel onerosa sit, vel otiosa judicetur ista ob admirationem, et contemplanda Martini in ætate adhuc juvenili merita facta digressio, cum totius opusculi hujus summa in ipsum respiciat, nec minus propter ostendendam et charitatis ejus abundantiam, qua semper totus affluxit, et originis nobilitatem a Severo, primo Vitæ ipsius scriptore, prætermissam, quam propter prædictorum consanguineorum ejus venerabilem conversationem, vel obitum posteris insinuandum, inertem licet stylum moverimus.

IV. Sed ut ab his jam ad susceptæ narrationis seriem recurramus, Martinus veteri exutus, et novo per baptismum indutus homine, tribuni sui, quem tantopere lucrari Christo satagebat, qui evoluto tribunatus sui tempore, mutatum vita et habitu, serviturum se Deo pollicebatur, revictus supplicatione, et dilectione quasi ligatus, per biennium non rapinis, sed sanctis, ut cœperat, insistens operibus in comitatu moratus est. Qua exspectatione, quam gravissime ferebat, exacta, continuo non acquievit, sed renuntiavit carni et sanguini; et licet repugnante et indignante Cæsare, abjurata sæculari militia, abdicatis parentibus, prædiis et patria in qua natus et notus, dives et inclytus, et ob hoc reverendus et magnificus haberi poterat, Deo nobis illum in patronum destinante, in exteras has re-

giones diffugiens, ubi incognitus et inglorius reputaretur, exsul et pauper laudabilis, in argumentum suæ magnæ humilitatis, doctrina et exemplis præstantissimi et spectabilis viri Hilarii, qui in diebus illis Ecclesiæ Gallicanæ singularis et lucerna et columna apparebat, erudiendum se subdidit, discipulis, ne in vacuum vel periculose curreret, si suo ferretur judicio, et se sibi magistrum constitueret; et ne incideret in eorum **1277** numerum, quibus dicitur: *Væ vobis qui sapientes estis in oculis vestris, et coram vobis ipsis prudentes* (*Isai.* v, 21)! Cui cum in schola virtutum desudanti juberetur a magistro celsiorem Levitici ordinis gradum ascendere, ipse in augmentum profectus sui, in infimo exorcistæ officio, eo securius quo humilius, eodem tandem magistro suo concedente et mirante, subsedit. Quid igitur jam de hoc viro tanta humilitate fundato fieret? Non ut, secundum Scripturas, humilem spiritu susciperet gloria, et qui se humiliaverat, a summo humilitatis doctore, quem pene sequebatur, exaltaretur; quasque in silentio subditus investigaverat, potens opere et sermone, et apostolico dignus ministerio, aliis notas faceret vias vitæ? Sed quomodo ad ministerium accederet, nisi assumeretur? et quomodo prædicaret nisi mitteretur? Propterea cum apud magistrum in summa degens subjectione, et quiete instrueretur; nihil de se magni æstimans, nihil alti disponens, a Domino, qui cor parvuli sui intuebatur et magnipendebat, opus evangelistæ per revelationem jubetur exercere, et parentes, quos adhuc gentilitatis error obligabat, ad insinuandam illis fidem Christi, monetur visitare. Oraculo itaque fretus divino, ex licentia beati Hilarii, nam necdum ab Augusto Constantio pro fidei defensione in exsilium missus fuerat, quorsum jussus fuerat devotus proficiscitur: et circumquaque verbum Dei spargens, multam ex conversione infidelium messem horreo Christi inferre contendit, parentesque suos, cooperante gratia superna, ad Christianæ fidei professionem convertit, solo patre, inscrutabili Dei judicio, in imagine et errore terreni hominis permanente, et ex sola veteris usus auctoritate male ab infantia imbibiti superstitionem fanatici cultus defendente. Matrem quoque, quæ eum mundo genuerat, ipse in Christo regeneravit; factus ejus spiritualis pater cujus carnalis erat filius; et præstans ei ut esset initium aliquid novæ mundo creaturæ, a qua ipse homo ut exsisteret, post Deum, initium acceperat. Effecit autem ut et ista et cæteri, quos saluti conquisierat in Christo renascerentur per manus patruorum patris sui, suorum scilicet propatruorum Martini et Aumari, qui Christianissimi erant, et civitatibus sibi deputatis episcopatus officio fungebantur, inter quos baptizati sunt etiam Hilgrinus et Amnarus patrui ejus, cum septem filiis suis, Clemente videlicet, Primo, Læto, et Theodoro, Gaudente, Quiriaco et Innocentio. Quorum patres, Hilgrinus scilicet et Amnarus, non sicut alii fratres paternam hæreditatem dividentes, sed sicut uno ortu gemini nati sunt, sic una domo, uno fundo, una re communi cum uxoribus et filiis contenti sunt. Eodem autem anno quo baptizati sunt, viam universæ carnis ingressi sunt. Horum itaque prænominati septem filii **1278** omnia prædia sua venundantes, pretium pauperibus distribuerunt, servosque suos ingenuos fecerunt. Ipsi vero in quodam loco se incluserunt, lectioni, orationi, et psalmodiæ vacantes, duobus tantum servulis contenti, qui eis officium consolationis impenderent. Vivebant in cœnaculo constituti sine querela, tam Deo quam hominibus placentes, uxorum et liberorum grato consortio carentes, cœlibemque vitam actitare satagentes. De reliquiis autem ciborum suorum, ad quascunque partes deferrentur, vel a quibuscunque infirmis sumerentur, qualicunque infirmitate tenerentur, protinus sanabantur. Quamobrem primo ex adjacenti provincia, postmodum ex omni regione illa pene universi venientes, illos sicut prophetas Dei venerabantur. Ex quibus multi prædicatione eorum fidem ipsorum imitantes, Christianitati subjiciebantur, et veterem hominem exuentes, novum, qui secundum Deum creatus est, induebantur. Denique omnes eos et obsequiis et multis donativis venerabantur [a]. Cæterum principes, tribuni et milites Christiani, Judæi et gentiles eos visitabant, reverebantur et excolebant. Qua de re servi Dei permoti, inani gloriæ et ambitioni hujus sæculi subjici timentes, fugæ latibulum expetentes, patriam relinquere disposuerunt: quippe cum in hoc exemplo eis esset Abraham, et recentius multi alii justi, et recentissime eorum patruelis [b] beatissimus Martinus. [Qui sicut obtemperanter, et præcepta Christi audiens et consilia, nihil ejus amori præposuerat, sed, omnibus relictis, assumpta cruce, et se sibi abnegato, ipsum ducem sequens, arbitrioque ejus se committens, damnosam cunctis propriæ voluntatis facultatem abjecerat, ita Christus quoque pollicitationis suæ sententiam in eo liberaliter complens, et miraculorum gloria et honore pontificatus, et divitiarum copia, illum quamvis ista fugientem illustraverat, et promissum sequacibus suis centuplum ei jam et hic reddiderat, in futuro servans illi plenitudinem interminæ retributionis. Cumque de terra et de cognatione sua solus propter Christum exisset, magnificante eum eodem Christo duce suo, in terra peregrinationis suæ, et ad verbum oris ejus faciente prodigia, mirum dictu! de lapidibus suscitavit filios Abrahæ, et mutabat corda hominum, erroneosque et incredulos conducebat ad semitas justitiæ, et ad prudentiam justorum. Evertebat delubra, fundabat monasteria, ædificabat ecclesias; et ita paulatim succrescens, factus erat in gentem magnam].

V. Audientes igitur prædicti famam sanctitatis et celebritatem nominis ejus, et quod in episcopatu Turonicæ civitatis esset subrogatus, consilio inito, brevi expensa, et exiguis sarcinis collectis, usque

[a] Clar., *donariis honorabant.*

[b] Editi cum Vict.: *Et multi alii justi, et maxime eorum consobrinus beatus Martinus. Cæterum audientes famam sanctitatis*, etc.

ad ipsum venire et consilio ejus vivere stabiliverunt : **1279** quod et factum est. Venientes autem usque ad Turonensem civitatem invenerunt beatum Martinum in episcopatu more suo Dominico die missarum solemnia celebrantem, petieruntque more peregrinorum benedictionem. Post consummata divina [*Al.*, acta autem] missarum solemnia, cognovit eos beatissimus Martinus consanguineos et consobrinos suos; flevitque super singulos, et osculatus est eos : ducensque eos trans fluvium secum, ubi multitudo commanebat fratrum, invitavit ad prandium in commune cum fratribus. Sequenti autem die, omnem peregrinationis suæ seriem retexuerunt, voluntatemque suam in hoc esse dicentes, ut limina apostolorum Petri et Pauli visitarent, ut et in Hierosolymis pergerent, sepulcrum Domini visitaturi, et crucem Domini adoraturi, et per beati Jacobi sepulcrum venturi, et sic ad ipsum reversuri. Quam viam, cum benedictione beati Martini aggredientes nudis pedibus, laneis utendo vestibus, pane et aqua, et crudis herbis contenti quinquennio peregerunt. Revertentes autem sani et incolumes, beato Martino se præsentaverunt cum multis reliquiis, videlicet de sepulcro Domini et ejus sanctissima cruce, de sepulcro etiam sanctæ Mariæ matris Domini et ipsius vestimentis, de reliquiis apostolorum Petri et Pauli et sancti Jacobi fratris Domini, et ex multis aliis, quas beatus Martinus reverenter accipiens in apsida majoris ecclesiæ cum reverentia posuit. Ipsi vero septem fratres beato Martino, et fratribus ibidem manentibus, tam in anima quam in corpore se dedentes, voverunt se de loco illo non recessuros. Statim autem beatus Martinus eos gratanter excepit, et mon chico habitu eos induit, et benedictione propria confirmavit, posuitque eos in latere cavati montis in quodam specu, fecit quoque eis oratorium [a] in ipsa rupe, benedixitque altare, ubi et reliquias proprias manu condidit, quas ipsi apportaverant. Ordinavit autem Clementem et Primum presbyteros, Lætum et Theodorum diaconos, Gaudentem, Quiriacum et Innocentium subdiaconos. Permanserunt autem in eadem cella sive oratorio, ubi et delectabantur jejuniis, oratione, silentio, lectione, quandiu beatus Martinus superfuit. Ipse quidem per revelationem obitum suum longe ante prænoscens, ad Condatensem vicum ire disposuit, ut pacem inter clericos ecclesiæ illius dissidentes reformaret : cognoscens etiam per spiritum non se reversurum, convocatisque omnibus monasterii fratribus, singulos osculatus est, atque benedixit, et præfecit eis unum ex fratribus loco suo, nomine Gualbertum, abbatemque constituit, et benedictione sua confirmavit, cui et commendavit septem supradictos **1280** fratres et patrueles suos, qui eos suscipiens in commune cum fratribus aliis singulariter eos diligebat, et spiritualiter revisebat et confortabat.

VI. Beatus autem Martinus post obitum suum usque ad diem migrationis eorum sæpissime eis apparebat in visione, consolans eos et corroborans [b]. Vixerunt autem cum eo in sancto proposito annis sexdecim, post transitum ejus viginti quinque : videlicet sub Gualberto abbate primo annis viginti tribus; sub Aicardo secundo abbate annis duobus. Hujus scilicet Aicardi secundi abbatis tempore, contigit festivitatem beati Martini de transitu Sabbato evenire ; sequenti vero die, qua Dominicam celebramus, post peracta matutinorum solemnia, media nocte apparuit eis beatus Martinus, nuntians eis diem obitus sui, dicens : Crastina die summo mane vocate huc Aicardum abbatem ad vos : qui dum astiterit, intimate ei singuli omnem vitæ vestræ seriem, et actus vestros, confitentes omnia peccata vestra. Dicite quoque illi ex me, ut in honore sanctæ Trinitatis missam celebret, commemorationem mei faciens, et sanctorum quorum reliquiæ in præsenti altario a me consecrato continentur, ponatque singulas hostias pro vobis singulis immolandas [*Al.*, oblaturas], quibus consecratis singuli communicabitis. Peracta communione, viaticoque percepto corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, missaque finita, prosternetis vos ad orationem, viam universæ carnis ingrediemini, tam a dolore mortis extranei, quam a corruptione carnis estis alieni; sicque ab Angelis suscipiemini, et a meipso sursum conducemini, donec assignemus vos ante tribunal Christi : quod totum factum est ut beatus Martinus imperavit. Cum autem communionem [*Al.*, viaticum] accepissent de manu Aicardi abbatis, finita missa, genibus flexis, sani atque incolumes, in oratione prostrati viam universæ carnis ingressi sunt, ut beatus prædixerat Martinus, tam a dolore mortis extranei quam a corruptione carnis fuerant alieni. Repleta est autem illico cella illa tanto odore, ac si multorum aromatum congeries ibi sparsa putaretur. Suscipiens autem eos non de morte, sed quasi de oratione abbas Aicardus una cum fratribus, non mortuos putabat sed dormientes, cum facies eorum ut rosa ruberet, caro ut nix splendesceret. Quam ob rem per sedilia illos disposuit, sicuti soliti erant sedere in cella sua, posuitque eos ita ut ab omnibus inspici possent, solis necessariis, quibus ab injuria irruentium defenderentur, inter eos et intrantes mediis repagulorum obicibus. Patebant [c] etiam limina ut omnes advenientes viderent sanctorum facies, non sicut mortuorum, sed sicut dormientium : quia licet hominibus mortui essent, **1281** Deo tamen cui omnia vivunt, dormiebant. Per septem autem dies, quibus super terram fuerunt, non defuit odor ille

[a] Hoc ipsum esse aiunt quod hodieque prope Majoris monasterii basilicam visitur, in rupe imminenti cavatum, ubi eorum sepulcra, seu potius sepulcrorum repræsentatio in lapide excisa habetur.

[b] Sic Clar., quo solvitur Marolli scrupulus, qui in editis legebat : *Vixerunt autem post obitum beati Martini viginti quinque annis, tempore beati Martini sexdecim annis, tempore autem Galberti post beatum Martinum primi abbatis tricenis annis, tempore vero Aichardi secundi abbatis duobus annis. Tempore siquidem Aichardi*, etc.

[c] Sic Clar. ; alii vero, *posuit eos med ante januarum repagulo. Patebant*, etc.

suavissimus. Tanta autem fuit advenientium multitudo, quantum aut locus admisit, aut viæ vel semitæ capere potuerunt. Omnes febricitantes vel frigoritici, qui adveniebant, sani revertebantur; leprosi autem, surdi, muti et claudi multi curabantur. Afferebanturque qui venire non poterant in lectis et grabatis, et ex odoris fragrantia sospites revertebantur. Septimo demum die a transitu ipsorum abbas Aicardus, congregatis fratribus sancti monasterii, ad funus adfuit. Misit quoque et accersivit sanctissimum senem, Turonicæ **1282** sedis civitatis præsulem [a], beatum A Brictium una cum clero et populo : initoque consilio, sicut erant vestiti, sepelierunt eos in ipsa cella vel oratorio, ante altare ipsius oratorii, a beato Martino cum pignoribus sanctorum consecrati. Transierunt autem pridie Idus Novembris, secundo die a festo quo celebratur transitus sancti Martini, et depositi sunt [b] XIII Kalendas Decembris. Qui sepulti terris, in Christo se vivere manifestant virtutibus et miraculis, præstante eodem Jesu Christo Domino nostro, qui vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus, per omnia sæcula sæculorum. Amen.

[a] Sic Clar.; alii, *archiepiscopum*. Quo nomine Gregorii ævo Metropolitani in Occidente non donabantur. Nec eo alias usquam usus est Gregorius.

[b] Sic Clar.; alii autem, *sepultique sunt*. Ex his collige non semper *depositionis diei* nomine intelligi eum qui fuit obitus. Sacra eorum corpora in capsis servantur retro majus altare principalis basilicæ Majoris B monasterii. Porro præter hos Septem Dormientes, sunt alii item celebres apud Ephesum, de quibus agit Gregorius cap. 95 libri I de Gloria martyr. Septem item *in Germania* Dormientes laudat Paulus Diac. in lib. I de Gestis Langob. cap. 4, qui ab istis post Baronium Marollio alii esse non videntur.

Explicit vita et mors Septem Dormientium.

INCIPIT PROLOGUS BEATI GREGORII TURONORUM ARCHIEPISCOPI IN VITAM * BEATI MAURILII EPISCOPI ET CONFESSORIS.

(*Ex compluribus Codd. mss.*).

Sanctissimo sanctæ Parisiorum matris Ecclesiæ præsulum domino Germano, Gregorius Turonicæ metropolis humilis episcopus, salutem. Petisti sane uti Vitas et miracula quæ Dominus per beatum Maurilium atque Albinum Andecavorum antistites operari dignatus est, quas Fortunatus presbyter luculento sermone descripserat, scriptorum vitiis jam pene depravatas, nostræ auctoritatis peritia corrigeremus, vestræque Devotioni, qui priorum exemplis proficere cupitis, misissemus. Sed nos recolentes, si id egerimus, perfidorum nos latratibus atque morsibus, qui doctrinam quærere nesciunt sed invidere, dilaniari; duplicis tædii mœrore concutimur, dum et vestris non parere jussionibus, ipsisque displicere metuimus. Fisi tamen Omnipotentis promissionibus, qui per prophetam suum loquens innotuit, quia *qui seminant in lacrymis metent in gaudiis* (*Ps.* CXXV, 6), vestræ satisfaciam voluntati. Scimus namque quia si quæ digna sunt imitari, et alteri possunt sæculo prodesse, sanctissimorum Christi confessorum Vitas atque virtutes stylo quis digesserit, correxeritque vel rustico, et sibi mercedem, et imitari volentibus conferet adusque salutem. Permaximas igitur pretiosissimorum Christi confessorum Maurilii atque Albini virtutes non loqui, sive corrigere, quia memoria dignæ sunt, crimen ducentes, plebeio, ut postulastis, utentes calamo, quo potius vulgaribus prosim, de plurimis pauca, sed tamen, Deo teste, verissima corrigemus, omittentes plurima a Fortunato edita, quæ fortassis infidelibus incredibilia viderentur. Quæ vero a nobis correcta sunt vestræ Sanctitudinis petitioni dignius offerenda putavimus, ut qui illos imitari gaudetis, illorum proficiatis virtutibus informati.

INCIPIT VITA SANCTI MAURILII.

Igitur Maurilius Mediolanensis oppidi indigena exstitit parentibus splendidissimis, etc. (*In Codice Patriciacensi*, de Percy, *in Burgundia, ab annis circiter octingentis scripto, post Vitam sancti Albini, quæ For-* C *tunato tribui solet, habetur hæc clausula :* Explicit Vita beati Albini composita a beato Gregorio Turonicæ urbis episcopo.)

* Melius diceretur *in vitas beatorum Maurilii et Albini.* Has vitas quæ sub Fortunati nomine alibi recudentur, si scire velis qua de causa hic exscribere noluerit Ruinartius, consule præfationem num. 80, col. 65. EDIT.

SANCTI GREGORII EPISCOPI TURONENSIS ANTIPHONA DE SANCTIS MEDARDO ET GILDARDO, EPISCOPIS ET FRATRIBUS.

(*Ex ms. Codice apud Surium die 8 Junii.*)

Avete, magni toto orbe præsules, ortu gemelli, sanitate compares, sacrati simul, coronati pariter, juncti dicastis diem festum : meritis sancte Medarde cum Gildardo inclyto, opem poscenti semper ferte populo.

VITA SANCTI ARIDII ABBATIS.

(Ex vetusto ms. Cod. sancti Galli a D. J. Mabillonio eruta.)

1283 IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, INCIPIT PROLOGUS SANCTI GREGORII TURONICI EPISCOPI, DE VITA BEATI ARIDII LEMODICINI ABBATIS. A

I. Quoties sanctorum gesta narramus, et in eorum actibus et exemplis mentem figimus, vel imitatores esse desideramus, ne in hujus exsilii ærumna laqueo capti teneamur. Tantum igitur a superna gratia illustramur, quantum humiliato corde ad alta Dei contemplatione conscendere valemus. Ideoque libere non audemus cum possimus, sermone vel tenui ædificationis pandere historiam plebi : præsertim cum apostolica admonemur auctoritate de sanctorum vita seu virtutibus nonnulla commemorare, ut scriptum est : *Laudemus viros gloriosos, qui vicerunt regna mundi, ut sit memoria eorum in benedictione, et nomen illorum permaneat in æternum* (*Eccli.* XLIV, 1); et illud : B *Memoria sanctorum cum laudibus* (*Prov.* X, 7). Cum ergo anniversario curriculo sanctorum solemnia celebramus, aliqua ex eorum gestis ad ædificationem, convenientibus Christianis in laudibus Christi, recitare debemus. Quomodo igitur omnium pene miracula confessorum, et multiplices martyrum victoriæ jam monimentis litterarum habentur inditæ; nos modo, juxta qualitatem ingenii, vel exiguum aptare tentavimus hunc libellum, in quo de ortu, vel vita, seu et de glorioso sancti ac beatissimi Aridii confessoris obitu, adjuvante gratia Christi, explicare curamus, ut cujus est vita **1284** cum Christo, memoria ejus cum gloria celebretur in mundo. Sancti scilicet patres nostri studuerunt in sæculo nihil amare, ut legaliter ac perfecte proximos diligerent, ut in una charitate conglo- C bati, cohæredes Christi efficerentur et participes. Plerique vero a primæva ætate, nonnulli in adolescentia, vel in juventute, multi in senectute militantes, Domino adhærere conati sunt : ut qui dudum tentamenta mundi toleraverunt, quandoque ad Christum sine macula remearent. Plus namque ædificat exemplum boni operis cum simplicitate vigoris, quam multa prædicatio cum tumore vanæ gloriæ. Prædicator vero egregius, Doctor gentium, perhibet dicens : *Stulta mundi elegit Deus, ut confundat fortia* (*I Cor.* I, 27); et illud : *Sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum* (*I Cor.* III, 19). Electi vero in prosperis mundi non elevantur, ut apprehendere valeant post triumphum coronam. Quia si consideremus, quæ et quanta nobis promittuntur in cœlis, vilescunt animo D quæ cernuntur in terris.

II. Igitur beatissimus [a] Aridius Aquitaniæ provinciæ in ulteriore Gallia, quæ ad plagam respicit occidentalem, parentela nobili generatus, Lemodiæ civitatis oriundus fuit, ut esset lucerna cunctis fidelibus, Domino condonante militibus suis. Pater vero ejus, cognomento Jucundus [b], genitrix vero beata Pelagia vocitata est. Quibus vita testatur esse religiosa, ut imitantes exemplum Zachariæ et Elizabeth (*Luc.* I, 6), nisi quod Joannes in medio non erat, incedentes in mandatis Dei, ut essent sine querela. Natus ergo Aridius atque **1285** nutritus est in fide recta, denique a parentibus christianis catholica religione imbutus, jam pueritiæ annos excedens, ævum adolescentiæ cum magna industria gerebat. Cum autem cernerent parentes ejus in adolescentia filium salubrem viam adeptum, studio religionis ornatum, tradunt litteris erudiendum. Qui mox in tantum divina gratia illustratus est, ut multi mirarentur ejus eloquentiam in ejus verbis, cujus sermo dulcis ore mellifluo flagrabat cunctis. Cor senile gerens, nulli animum voluptati dedit, ne captus ærumna sæculi teneretur obnoxius.

III. Interea regi præcellentissimo Theodeberto commendatur, ut eum instrueret eruditione palatina. Invenit ergo Aridius gratiam coram Domino et coram rege, et ferebatur ejus testimonium ab omnibus, in tantum ut cancellarius prior ante conspectum regis assisteret; crescebatque honor cum magno favore de die in diem ; omni ex parte probatus vernabat in aula ; a quo tanta familiaritate habitus est, ut pluribus felicitas ejus ingens gigneret odium. Oderat quippe superbiam, diligebat veritatem : sed plane illum boni admirabantur. Sectabatur itaque indeficienter charitatem, mansuetudinem, et humilitatem. Diligebat enim Dominum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente sua. Erat quoque serenus conspectu, tranquillus moribus : semper opera bona factis amplius quam verbis ostendebat, spem suam semper Christo committens, orationi frequenter incumbens, nihilque amori Christi præponens, semperque mens ejus præcepta cœlestia meditabatur.

IV. His ita gestis, non post multum temporis, cum jam virilem ageret ætatem, cupiens se vas Domino exhibere sanctificatum, ac metuens futura tremendaque judicia, ut ne aliqua suum pectus delicta fuscarent, omnia acta adolescentiæ suæ coram conspectu viri beatissimi Nicetii episcopi confessus est. Denique commonitus interea divinitus per præfatum Ni-

* Opusculum omnino mendosum ut legenti patebit, phrasibusque scatens imperfectis. EDIT.

[a] Vitam hujus sancti breviorem, quæ istius videtur Epitome, habetur inter Acta sanctorum ord. Benedictini, sæc. I, pag. 349, sed et cap. 29 libri X Historiæ nostri Gregorii Turon. omnia fere quæ hic fusius narrantur paucis verbis exhibet.

[b] Rosciodus dicitur in vulgatis Editis apud Gregorium, lib. II de Mirac. sancti Martini, sed mendum illud sustulimus ex Codd. mss. Pelagiam laudat idem Gregorius, potissimum in lib. de Gloria conf. cap. 104. Cæsarium Arelatensem episcopum, et Aredium * abbatem ex eadem stirpe prodiisse, qua postmodum exortus est sanctus Geraldus, comes Aureliacensis, scribit sanctus Odo Cluniaci abbas in ejusdem Geraldi Vita.

* Sic etiam nomen ejus scribitur. EDIT.

cetium, Trevirorum civitatis episcopum, sæculi pompam fugiens, mundi oblectamenta, ac regalis palatii vanas superstitiones, et indisciplinatas sociorum fabulas declinando, se sub regulæ censura, ad contemplandam cœlestis patriæ palmam contulit; sicque sibi austeram imponens pœnitentiam cœpit viriliter colluctationi carnis spiritus fervore resistere. Proponebat namque sibi adversus præsentes carnis ardores futuri supplicii ignes : *In laboribus* scilicet, secundum Apostolum, *in vigiliis, in jejuniis, in castitate, in suavitate, in patientia multa, atque in charitate non ficta* (*II Cor.* VI, 5, 6). Precabatur igitur Dominum pro donis cœlestibus, orabat Christum diebus ac noctibus : adimebat sibi saturitatem panis, ut posset cœlestem sibi promereri panem. Ora quidem ejus jejuniis pallebant, corpusque ejus valde aridum marcescebat; sed mens ejus æternorum æstuabat desiderio. Semper autem præsentis vitæ terminum intuens, ac futuram Domini sententiam, seu metuenda judicia formidabat, sciens quod scriptum est : *Beatus homo*
1286 *qui est semper pavidus* (*Prov.* XXVIII, 14); nec non et illud, quod a Job dictum est : *Semper enim quasi tumentes super me fluctus timui Dominum* (*Job.* XXXI, 23); et illud Apostoli : *Cum timore et tremore vestram salutem operamini* (*Philip.* II, 12). Ante Dei namque conspectum noctibus jacebat, manibus pectus tundens, genas lacrymis rigans, oculis ad cœlum elevatis, illum semper respiciebat, quem fortasse vel in minimis delinquendo se offendisse timebat, ac cum lacrymis Davidica voce hæc verba enixius deprecabatur : *Tibi soli peccavi, miserere mei, Domine, secundum magnam misericordiam tuam* (*Psal.* L, 6, 7). Et semper ad illud tendens, quod Apostolus dixit : *Nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quod præparavit Dominus diligentibus se* (*I Cor.* II, 9).

Hæc igitur meditando, quanto plus proficiebat, tanto amplius humiliabatur, juxta quod Veritas in Evangelio dicit : *Qui se humiliat exaltabitur, et qui se exaltat humiliabitur* (*Luc.* XVIII, 14). Quanto plus humiliatus fuisset, tanto amplius proficeret; et ut etiam quanta fuit ei mœstitia, tanta fieret venia. O profunda benignitas Domini! o simplex pœnitentia! frequentique jejunio misericordiam quam poscebat a Domino impetrarat. De talibus quippe per prophetam Dominus dicit : *Dedi ei timorem et timuit me, et a facie nominis mei pavebat* (*Malac.* II, 5). Hinc iterum scriptum est : *Qui timet Dominum nihil trepidabit, et non pavebit, quoniam ipse est* (*Eccli.* XXXIV, 16). Et rursus : *Timor Domini expellit delictum* (*Eccli.* I, 27). Inter hæc autem Dominum pleno vigore deprecatus est, ut ejus pœnitentia ante Christi conspectum esset accepta. Deinde his initiatus armis, in Christi militia se arctius stringens, ad normam irradiabat Ecclesiæ.

V. Quadam die dum cursum tenens purissimæ conscientiæ, veniens columba delapsa de camera, consideus super ejus caput, pergebat cum eodem comitata per plateam, quam removere a se vir Dei Aridius non poterat, donec sui pontificis ingrederetur cellulam. Cum vero declinaret dies ad vesperam, redibat ipsa qua venerat. Mane autem facto, revertente jam clero ad ecclesiam, ipsa super caput ejus, sicut prius fecerat, descendebat. Qua per dies triginta, sicut ipse secrete locutus est, non cessante columba, hanc verecundiam vir Dei pertulit, datam supernam gratiam præsagiebat, ut aperte daretur intelligi, jam tunc divina largitione semel super eum Spiritum descensurum. Unde et Veritas discipulis testatur, dicens : *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum; et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus* (*Joan.* XIV, 23); quia dignum erat ut innocentiam mentis custodisset, ei visitatio Spiritus sancti adesset.

B VI. Tum deinde audita vir beatissimus morte patris, pro matris suæ consolatione Lemovicum regressus est. Igitur beata Pelagia, mutato sæculari habitu, induitur sanctimoniali vestimento, efficitur in Dei amore religiosa, filium bene conversum Dei hortatur ad præmium. Qui mox vir beatus eremum 1287
petiit, et in concavum saxum se retrudens, ibique diebus ac noctibus sine cessatione Domino supplicabat, et hostem invisibilem orationibus et precibus repellere jugiter contendebat, pugnans ore, non gladio; precibus, non ferro; orationibus, non telo. Cunctis horis cunctisque momentis Dei flagitabat præsidium, ut dignus post mundi laborem posset pervenire ad bravium. Cum per aliquot dies inibi esset cum magna abstinentia, auditis his ejus genitrix, ad
C pedes filii provolvitur, rogavitque eum exinde egredi, ut monasterii cellulam, ubi prospere aspiceret, in villis amœnis ædificaret.

Tunc et locum amœnum vir Dei Aridius reperit, de eodem saxo, in quo erat reversus, fere trium millium, ibique monasterii cellulam ædificare cum magna industria cœpit, quod cœnobium nuncupatum Atano [a]. Ibique orationi intentus, et incumbens lectioni, quo vacabat, venerabilis mater ejus laborans per agros, alimoniam corpori quærebat : quæ vero post conversionem vita acta sit... Deinde pollebat vir beatus magis magisque in vigiliis, et jejuniis, vel in orationibus, atque in charitate. Cœpitque ejus fama divulgari, confluebantque ad eum undique viri religiosi, advenæ vel monachi. Multitudo etiam pau-
D perum, sicut apes ad alvearium, ita conveniebant ad eum, in tantum, ut quanticunque pauperes confluebant ad eum, nullus vacuus ab eo recederet. Quid plura? quidquid ex possessione parentum nobilium habuit totum in pauperibus, vel in cœnobiis, præcipue ad beati Martini Turonensis, vel ad sancti Hilarii Pictaviensis ecclesiam, seu per diversas ecclesias vel etiam monasterio suo omnem possessionem distribuit; auri vero argentique metalla in pauperibus dispersit, sciens Apostoli præceptum : *Habentes autem victum et vestitum his contenti sumus* (*I Tim.* VI, 8); et : *Qui volunt divites fieri in hoc mundo, incidunt in*

[a] Hodieque subsistit apud Lemovices, sed in collegium canonicorum conversum, sub jurisdictione capituli sancti Martini Turonensis. Oppido nomen dedit quod vulgo *Saint-Irier* appellatur.

tentationem et laqueum diaboli (*I Tim.* VI, 9); et : *Desideria multa inutilia et nociva, quæ mergunt hominem in interitum et perditionem* (*Ibid.*). Considerans quippe quod scriptum est, *Date eleemosynam, et omnia munda sunt vobis* (*Luc.* XI, 41). Et Veritas ait : *Centuplum accipiet et vitam æternam possidebit* (*Matth.* XIX, 29). Et alibi scriptum est : *Eleemosyna a morte liberat; et qui eam fecerit, non ibit in tenebras* (*Tobiæ* XII, 9). Hæc autem quotidie adimplebat; semper ad eleemosynam largus, in vigiliis sedulus, in oratione devotus in humilitate profusus, in charitate perfectus. Nunquam otio indulsit, quo non aut lectioni vacaret, aut opus Christi perficeret, aut certe manibus opus aliquod ageret, aut denique sacros Codices scriberet. Maxime autem decreverat, ut in vicinas diœceses sacros Codices, quos ipse manibus suis scripserat, distribueret; memorans illud quod Apostolus dixit, quia *Otiositas inimica est animæ*. Ad ista igitur omni tempore non cessabat. Cum autem jam monasterii cellulam ædificasset, **1288** quo opus cœptum peregisset, necesse est ut de ipsius miraculis aliquid Christo auxiliante explicare valeamus. Qualiter eleemosynis, vigiliis et orationibus se Dei servus indulserit, prædicanda miracula publicaverimus alacriter: de quibus multis brevissime credimus pauca narrare.

VII. Accidit homini Dei Arvernis iter ut ageret, eo irruente nocte, aquam non inveniret, ut ad manendum se conderet. Cumque quærerent ministri ejus huc et illuc, et non invenissent, tum Aridius defixit in arena baculum. Quo retracto, de terræ foramine fons abundans exsilivit, ut fluenta aquæ undantis sufficerent, et in tantum postea irrigarent, ut illic pecora biberent. Sic vir iste magnus fuit in miraculis, et Moysi typum gerens, qui percutiens petram aquam populis in solitudine præbuit.

Dedit deinde operam, comitesque sui itineris, quos religio claros reddebat, elegit. Collecto sane cœtu, omnium orationum suffragia postulat, ut venturo itineri solamen largitor pietatis tribuat; et sic cum eisdem, Christo duce, ad locum ubi sancti Dei martyris Juliani membra sancta fuerant sepulta, accedit, agnitis qui secum clementis judicis voluntate adessent. Cumque ad eum locum pervenissent, postulat ut reliquias sancti martyris votiva mente sua ipse mereretur. Sed custos basilicæ beatissimi martyris petenti denegavit. Moratus ibi paululum, et quærens, nec prorsus inveniens, progressus exin, accedit ad locum ubi venerabilis martyr a persecutoribus, transactis jam longævis temporibus, decollatus fuerat, et cum plenissima devotione de eodem loco parvissima saxorum, quod vulgo sabulum dicitur, in chrismarium quod collo suo gestabat læto animo pro sacratis sancti martyris reliquiis condidit. Cumque de eadem provincia remeare cœpisset, tanta horum multitudo, qui a malignis spiritibus vexabantur, ejus vestigia cum magnis clamoribus prosequebantur, ut tantorum vix scribantur tot nomina. Pervenit ergo fama beati Viri ad aures pontificis civitatis illius [a], qui illico cum suis sancti Viri vestigia prosecutus, et mox ejus pedibus provolutus, cœpit ab eo petere ut tandem ad tumulum sancti martyris remearet, et sacras ejus reliquias deportaret. Tunc ille ait : Hoc quod mihi omnipotens Deus largitus est munus, cum eodem iturus, ipso comitante pergam. Nam Creator omnium Dominus duo virtutum miracula in eodem loco ostendere dignatus est. Cumque Vir Dei suum chrismarium aperuisset, reperit diversos pretiosos lapides de saxis quæ de fonte abstulerat, ut mira virtus sancti martyris per diversa terrarum loca declararetur, et Viri Dei fides probaretur, et multis ostenderetur. Cumque ad locum hunc, ubi Vir Dei oratorium condiderat, sacrum munus cum magno gaudio condidit, ibi quoque omnipotens Deus multa **1289** signa et mirabilia declarare dignatus est.

VIII. Nec non prætermittendum est quod Christi famulo collatum est. Quadam die viator dum iter arreptum incederet, flante ventorum turbine, cum pluvia talis circa Aridium sic fremeret, ut rivis imber efflueret, et ipsum agmen ac suos ministros gutta nec una perfunderet : quo, divisa tempestate, alicubi turbo se verteret, et ipsa nubila aerem fugarent, dum pavescunt viatorem. Si igitur conditori omnium mare et venti obedierunt in fluctibus, et facta est tranquillitas magna, imo et fideli suo jussit hanc virtutem cunctis videntibus ostendendam. Quodam tempore cum ad maturitatem segetes aristas armassent, et jam se aggravatæ meti poscerent a cultore; enormitas erupit pluviæ, ne quisquam fruges colligeret, ut in suis spicis grana latentia germinarent. Interea suggeritur ipsi a populo, facit vigilias intercessor. Sequenti igitur die reliquiis sanctorum apprehensis, opportune et venerabiliter coopertis de palliolo serico; diacones in albis exeunt ad processum : plebs clamat pro nimborum incursu. Quibus Vir sanctus respondit : Qui jussit aquam creari, potens est hunc imbrem sedare. Tunc mox de templo progressi sunt, subito nubes excisæ sunt, sol in claritate reducitur, serenitas cœli mundo redditur, ad opera cultor trahitur, et ad manipulos colligendos messor frugibus invitatur. Nec illud prætereundum est in simili causa quod gestum est. Dum Noniaco colonica sua in honore beati Juliani martyris oratorium conderet [b], et imber gravis irrueret ipso vero orationem Dominicam memorante, nimbus impetum detorsit, tempestas repulit turbinem, pluvia abscessit, locum vel sanctum virum Aridium cadens gutta non tetigit.

IX. Addatur hoc in pagina, quo rerum crescunt miracula. Quadam die, eodem sancto viro in oratorio orante, Arctardus quidam, Nivardi filius adolescens, exanimatus deportatur, et ante sacrum altare in oratorio beati Juliani martyris deponitur a parentibus. Rogatur ut vivus reformaretur a Domino. Tunc vir reverentissimus, pietate scilicet motus, lacrymis vim ingerens, aspiciens ad cœlum Dominum deprecatur.

[a] Id est ad episcopum Arvernensem, in cujus diœcesi tunc exstabat Brivatensis ecclesia.

[b] Confer librum de Mirac. sancti Juliani cap. 40.

Dehinc appellat infantulum, sed corpus jacet exanime. Hora fere transacta, exsuscitatur puerulus, clausos aperit oculos, et loqui posse incœpit redivivus. Sic fidelis miles tantis virtutibus pollens, et gratia divina accinctus, ut sicut Creator omnium rerum filium viduæ adolescentem resuscitavit de grabato, et reddidit matri suæ illæsum, ita vir Dei Aridius valuit obtinere orationibus suis apud Dominum adolescentem esse vivificatum.

Quædam mulier grande vulnus habens in facie occurrit sancto Aridio sanari exorans. Tum illa vexillo crucis signata, illico circumstante populo, tumor vulneris aperitur, **1290** et in similitudine nucis minoris velut petra de ipso progreditur. Quæ sine dilatione sana domi revertitur.

X. Adjiciatur operi res adjecta mysteriis. Filius B Dulcissimi quidam, Ingratius nomine, in grabato jacens, funeri exhibitus a patre, tantum distentus tumore, ut intra se sua lumina ablata fuissent. Tum vir Domini Aridius, oratione pro eo data, de oleo benedicto perungit oculos ejus: quos eum illiniret ex fide, mox quidquid morbi fuerat, tacto fugit ab unguine.

XI. Dum ad profectum sancti viri, atque ad altam Dei contemplationem se sublevant quantum possunt, divinitus eos [agi] credendum est. Quodam tempore affectu pietatis Lemovicum civitatem veniens, audit complures nuper mortis sententia damnatos teneri in carcere vinctos. Aridius ergo memor verbi Domini dicentis: *In carcere eram et venistis ad me* (*Matth.* xxv, 36); et: *Quandiu fecistis uni ex minimis meis, mihi fecistis* (*Ibid.*, 40), cogitavit si quo modo possit C liberare eos. Cumque ad requirendos reos appropinquasset carceri, confestim divino nutu, velut magno ferientis impulsu confractæ seræ, dissipati cardines, ostia carceris patefacta, et omnia vincula compeditorum resoluta sunt. Eadem nocte quasi solis claritas intus apparuit, et lux in tenebris emicabat, custodes pressi a somno, et ad tumulum sacratissimum sancti Martialis antistitis [a] cuncti fugerunt de ergastulo. Sicque orationibus beati Viri de carcere vel de morte liberati sunt.

XII. Prosit auribus populi Dei quæ profuit lumini. Nivardi præfati filia, nomine Actefledis, lumen oculorum perdiderat, ut nullatenus videre potuisset. Quadam die deducta ad virum Dei Aridium a paren- D tibus suis, ut illuminaretur, exoratur. Cumque prosternerent se ad sacerdotis vestigia, tunc Vir sanctus, signatis ejus oculis, atque intra se Dominum rogans, mox incolumis reddita, quæ fuerat duce pertracta, ductrix redit ad patriam.

XIII. Exempla quoque justorum avidius instruunt sequaces, quam sermo prædicationis multorum. Cum quadam vice properaret vir Dei Burgundiam ad regem, pietatis pro causa, invitatur sedulo a duce Antestio [b], ut diverteret ad ejus domum, cui semiviva filia decubabat in lectulo. Quæ cum ad extremum A exhalaret spiritum, ingressus vir Dei Aridius domum, data oratione pro ea, lætificata domum adipiscendo remedium puella redit de transitu. Ille etenim qui jussit filiam archisynagogi infra cubiculum resuscitari, mortuam petenti se tribuit, ut hæc de morte reverteretur ad vitam. Quædam mulier, nomine Bessa, pro infirmitate debilitatis membris, digitis attractis, incurvatis articulis, suis gressibus imbecilla, prona precatur se sanari. devota supplex attenuata: mox Aridius cruce a sancta manu tacta crurum tendit **1291** in pagina, nervi laxantur in organa, et diutius præstolata tandem sese membra recognoscere meruerunt. Sicque orationibus sancti Viri sana facta est.

Ascribantur præconia quæ juste referuntur ad palmam. Quædam mulier prope jam morti credita vulnus in collo gestabat: occurrit sancto Viro obsecrans ut super hoc sanctæ crucis armaret vexillum, mori timens. Cumque super vulnus Christi signum depromeret, repente mortui sunt vermes, femina rediit incolumis.

XIV. Dum majora miracula sanctorum conspicimus, et amplius in amore Dei enixius convertimur. Puella namque de urbe Petrocoria [*Périgueux*] ad Dei hominem veniens, taliter contracta, ut de suis calcaneis adhæsa sibi tangeret crura, longo jam tempore gressibus condemnata: quam Vir sacratissimus non prius dimisit quam languor eam dimitteret, et pedibus incederet, quæ prius manibus ambulabat. Igitur sciscitans studiose an haberet in Christo spem, si se crederet sanandam quandoque. Illa autem in omnibus fidem dante, fixit genua Aridius in terra, et prolixe oravit: deinde oculos pariter et manus ad cœlum tendens, Dominum Jesum Christum fide plenissima promissionis suæ admonuit, quæ dicit: *Quidquid credentes petieritis, fiet vobis* (*Marc.* xi, 23); et: *Si habueritis fidem, non solum hæc signa facietis, sed majora horum facietis* (*Joan.* xiv, 12). Cumque hæc pleno vigore ac devotione deposceret, conversus ad puellam dixit: Si fideliter credis, in nomine Domini Jesu Christi surge, et sta super pedes tuos. Et mox surrexit, et solidati sunt pedes et membra ejus, et sana facta est ex illa hora.

Item de eadem urbe altera ad eum venit femina, simili infirmitate condemnata: cumque sancti viri manu attrectata fuisset, directa rediit ad propria; et senior cucurrit viam, quam non transcendit juvencula.

XV. Quoties ad alta Dei omnipotentis animum elevamus, vilescunt animo quæ in terris conspicimus, ut accepta gratia divinitus supernam patriam penetremus, ut puta vir iste qui tantis virtutibus adornatur, terreno contagio non offuscatur.

Quidam vir cognomento Addo, filius cujusdam Proculi, ad beatissimi Viri venit præsentiam sic debilis, ut de vestigiis calcaneum faceret, nec potuisset separari res infeliciter glutinata, tunc quærens a sancto Aridio remedia. At ille signo crucis superim-

[a] Vide Gregorium in lib. de Gloria conf. cap. 28.

[b] Is est fortasse Antestius qui a Guntramno Andegavum directus dicitur in Gregorii Historia, lib. VIII cap. 43.

posito, qui claudus genibus venerat, directus pedibus A ambulans, basium suarum reductus est vestigiis.

XVI. Adjiciantur virtutes operum quibus vera esse creduntur. Vir aliquis de territorio Betorico, contractis nervis, vestigio debilitatus occurrit, ad monasterium concitus venit, et ut sibi vir sanctus succurreret deprecabatur suffragia. Suscepit vir Dei Aridius causam mercedis, oratione pro eo fusa cum benedictione, **1292** rediit incolumis sancta manus quod tetigit.

XVII. Acquiratur pagina, quod præstet gratia. Leonaeter quidam insania corporis ita demens effectus, ut aliud non esse crederetur quam rabies, cujus furor horribilis nimis non ferebatur, etsi nimis vinctus manibus ac pedibus alligaretur in vinculis, et violentia oppressus adhuc catenis constringere- B tur, hoc superadditus dolor pœnæ collideret, et sic crudeliter fremens tandem ad sanctum Dei Aridium perductus est. Nec mora aliqua, facto signo crucis fronte armatus, in momento ab hoste antiquo liberatur simul vinculo, qui postea clericus effectus est, et ad meliora opera cum cantico Christo dependit servitium. Sed mira dispositione omnipotentis Dei agitur, ut quos præmia divina ad meliora non invitant, temporalia flagella erudiant.

XVIII. Eodem vero tempore quo miles Christi degebat in terris, Ferreolus pastor ad gubernandam plebem sibi commissam Lemovicum civitate præsul venerandus aderat; sed quoties ipse pontifex febribus urgebatur, aut aliqua ægritudine in gravi dolore atterebatur, ad virum Dei Aridium dirigebat nuntios, C ut pro eo plenius ad Dominum intercederet. Qui celebratis pro eo vigiliis, obtinebat pro pastore, venerabilis abba pro antistite, et abjectus et humilis pro sublimi. Et quia crescens pagina majora tegit miracula, proferatur in medium de quodam cæco claro mysterium. Vir aliquis lumine deceptus longo jam tempore tenebris pressus, crassa caligine nubilus, ad beati viri cellulam pede tendente deducitur, quem vir sanctus miseratus ut vidit, ei visum orando restituit, et remeat ad regionem claro jam lumine illustratus.

XIX. Jucundum est proferre quid gloriosum fuit memoriæ. Quidam vir, nomine Witrimundus [a], cognomento Atto, tam crudeliter dolorem dentium incurrerat, ut nulla intercedente venia dolor eum im- D minens non relaxaret. Tunc ad sanctum virum, cum beato Martino occursum devote redderet, veniens, et interrogatus cur ejus una maxilla videretur inflatior, et ille se torqueri dolore dentium gravissimo responderet; tum Vir Dei faciem turgidam palpavit tactu mollissimo, dicens: Sanaberis a Domino, obtinente Martino famulo Dei fidelissimo. Itaque mox ut a Justo inchoatus sermo compleretur, salus denti refunditur, dolor cum tumore curatur.

XX. Quædam mulier, Ricovera nomine, conjux Turonici monetarii, cum sancto viro mediam ampullam cum oleo benedicendi causa fideliter obtulisset, tunc Aridius, facto ei crucis signaculo, et alteram ampullam, in qua de oleo beati Martini continebatur [b], proferens de chrismario, superjecta gutta ampullæ mediæ, tanta inundatione olei virtus **1293** exsilivit, ut repletæ ampullæ alibi oleum tolleret, nec aliquid de redundanti benedictione periret. Quæ utrisque benedictio æquanimiter profecit, et ille qui petenti dedit, et petens quæ meruit.

XXI. Hoc quoque paucis conceditur, ut tantis miraculis miles Christi ametur. Decreverat quippe Vir reverentissimus, ut pro lucranda cœlestis patriæ palma, Turonos ad beati Antistitis festivitatem occurreret. Denique quodam tempore accidit ut ad præfatam urbem Vir sanctus properaret. Igitur cum pontifex civitatis illius cum clero in ecclesia psallendi officium nocturno tempore enixius ageret, diaconus ejus dum in ecclesia caneret, somno gravatus est; cumque eum episcopus cerneret dormientem, ait ad eum: Quare obdormis, frater? Qui de somno evigilans, ait: Videbam te, domne mi, egredientem foras ecclesiam, et in obviam beati viri Aridii properantem. Cumque diaconus vix sermonem complesset, statim nequam spiritus in quodam homine exclamavit se sancti Aridii præsentiam ferre non posse. Quo audito, episcopus cognovit quod vir Domini Aridius adveniret: mox que in obviam Abbatis episcopus cum cereis accensis præ foribus ecclesiæ occurrit, ac cum magno gaudio et exsultatione in ecclesiam ingressi sunt, et pene tota nocte in divinis officiis perduraruut. Nam multi ægri, vel diversis infirmitatibus astricti, sano vigore, orationibus vel intercessionibus ejus, ad propria regressi sunt. Alio rursus tempore cum ad eamdem festivitatem Turonos occurrisset, et alicujus paralytici [c] crura blanda adhibitione contrectaret vir Dei Aridius, testabatur quod sancti Martini manum vidisset, qualiter debilia membra dirigeret, et sic paralyticus Sancti dextera tangente se suis vestigiis protinus direxisset. Tanta vero curationum virtus divina gratia illi collata præmicuit, ut quisquis infirmus advenisset, pleno vigore sanatus incolumis recederet. Energumenis vero tam celeris salus est reddita, ut ingentis multitudinis non præscriberentur tot nomina.

XXII. Si per singula recenseantur miracula, valde incongruum non est ut credantur tantæ virtutis alloquia. Quodam tempore Vir Dei egressus de basilica, peractis nocturnis vigiliis, vidit globum luminis de cœlo descendisse super ejusdem cellulam, credensque splendorem ipsum ab homine fieri, interrogat Vir Dei a suo discipulo, quis est ille qui cum facula per hortum hora tali ambularet. Interea cum admiraretur, protinus globus ipse qui apparuerat desuper cella, re-

[a] *Wistrimundum, cognomento Tattonem*, civem Turonicum appellat Gregorius libro x cap. 29; *Guiestremondum* alterius Vitæ auctor.

[b] Confer caput 39 libri II de Mirac. sancti Martini: cap. 24 libri III; et cap. 9 libri de Gloria confessorum.

[c] Id ipsum miraculum de paralytico narrat Gregorius lib. IV de Mirac. sancti Martini, cap. 6.

volvitur ad sidera, ipse vero cum metu et tremore expansis manibus divinæ potestati luminis gratiam deferebat. Scilicet interrogatur a monacho, qui hoc cum eodem videbat, quid esset hoc miraculum tantæ claritatis visio, ut taliter revelarentur beatissimi Sacerdotis mysteria. Cui respondit vir sanctus: Sile, sile, insipiens, cognosce quia beatissimus **1294** Martinus visitat hanc cellulam dignatione præcipua, et ad cœlos remeat cum lucis fulgidæ gloria. Sed quem divina gratia protegebat, dignum erat ut illustrante Spiritu sancto acciperet visitationem: sed amicus Dei cavens jactantiæ vitium, præcepit discipulo ut nulli hanc visionem diceret quousque migraret ad Dominum. Sic fidelis miles regulam magistri Mediatoris Dei tenuit, qui transfiguratus in monte discipulis præcepit ut nemini visionem quam viderant dicerent, donec Filius hominis a mortuis resurgeret. Perpende igitur quanto igne amoris Dei et proximi vir iste accensus erat, qui tale revelante Spiritu divinitus meruit accipere donum. Quia *Deus ignis consumens est* (*Deut.* IV, 24; *Heb.* XII, 29), Jacobo attestante, qui ait: *Omne datum optimum et donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* (*Jac.* I, 17).

XXIII. His ita gestis, vir sanctus jugiter intentus manebat divinis officiis. Non enim poterat in eo invenire humani generis inimicus, nec quod fraude deciperet, nec quod simulatione fuscaret. Erat quippe in eleemosynis largus, in oratione devotus, in vigiliis sedulus, in humilitate profusus, in doctrina præcipuus, in sermone pacatus, in locutione cautus, in conversatione sanctissimus, in duris passionibus fortis, in bonis operibus hilaris, in tentatione tutissimus, in hospitalitate latissimus, inter odia beneficus, in prosperis etiam et adversis semper in cœlum intentus, in charitate, *quod est vinculum perfectionis Christi* (*Col.* III, 14), perfectus: sinceritatem quidem mentis vultus serenitate monstrabat, et pietatem cordis ostendebat in lenitate sermonis. Nihil ejus risu gravius, nihil prorsus tristitia suavius, nihil quippe ejus animo clementius, nihil erga humiles blandius fuit. Si pauperem vidisset, sustentabat; si divitem, ad bene agendum cohortabatur, Deum invocans testem pro ipsius nomine cuncta hæc agere, illud jugiter memorans, quod Veritas in Evangelio dicit: *Beati misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur* (*Matth.* V, 7); necnon et illud: *Verumtamen date eleemosynam, et ecce omnia munda sunt vobis* (*Luc.* XI, 41); et alibi: *Sicut aqua exstinguit ignem, ita eleemosyna exstinguit peccatum* (*Eccli.* III, 33). Hæc præcepta jugiter memorans enixius adimplebat, eratque pes claudorum, et oculus cæcorum, orphanorum pater, viduarum consolator. Quem autem cæcum non suum vocavit hæredem, aut quem debilem non ejus sustentavit manus? Hoc jugiter comitatus incedebat exercitu, in his etiam Christum conspiciens se amplectere gestiebat, atque his indumenta tribuens, Christi sub inopis veste se tegere membra credebat: et ob hoc enim Domino suo pecuniam dividens, substantiam suam gaudebat cum Christo sociare, ut A Christus faceret eum cœlestium sibi regnorum cohæredem, sciens namque scriptum quod illa bona hæreditas, quæ Domino custode servatur. Ejus namque monita apud suos nihil **1295** fuerunt aliud, quam divina magisteria, et fundamenta sacrarum Scripturarum. Dignum est enim ut eum boni diligant et imitentur, noxii timeant, quem divina virtus illustravit, ut donum a Deo perceptum cum doctrina melliflua, et sancto Spiritu condita, de Christi desiderio salsa, et de æterna beatitudine semper sollicita.

XXIV. Si consideremus quæ et quanta omnipotens Deus per Sacerdotem suum operatus est, prolixior pagina styli promulgatur. Solent plerumque pessimi male blandientes consiliis regibus terrenis corda subvertere, juxta Salomonis vocem: *Colloquia* B *mala corrumpunt bonos mores* (*I Cor.* XV, 33). Quodam tempore accidit ut populis tributa vel census a regibus fuissent descripta. Quæ conditio universis urbibus per Gallias constitutis summopere est adhibita. Scilicet pro hac re vir reverentissimus, pietate motus, ad regis præsentiam properavit, ut suggestionem daret pro civibus qui gravi censu publico fuerant edicto ascripti. Sed cum scriptum sit: *Cor regis in manu Domini* (*Prov.* XXI, 1), quidquid petiit, sanctus vir a rege devotus obtinuit. Accidit igitur ut revertente eo de itinere, quodam vico Catuliaco veniens, eodem scilicet die quo resurrectionis dominicæ celebrarentur sancta mysteria, invitatus a populo cœpit sanctis vacare officiis. Celebrante autem eo divina solemnia, puella quædam, quæ a dæmonibus graviter C urgebatur, exclamavit se sancti viri non posse sufferre præsentiam, quæ tamen nomen ipsius incognita invocabat. Qui videlicet juxta morem solitum exercens opera pietatis, peractis divinis mysteriis, ad orationis portum profugiens, ut ne diutius ab antiquo hoste puella vexaretur, intercessor assistit. Erant enim in ea septem nequissimi spiritus, qui dum orationi incumberet, statim quinque dæmonia expulit deprecando. Residentibus adhuc duobus, præcepit vir beatissimus parentibus puellæ ut ab ecclesia non discederet, donec quod residuum fuerat maligni adversitatis expelleretur e corpore. Igitur veniens vir sanctus ad ecclesiam, ubi eam stare præceperat, adhibitis secum monachis suis, prostratus orationi, a Domino valuit obtinere ut duo dæmonia quæ reside- D rant expulsa fuissent, qualiter mente sincera, sensuque firmato, remearet ad propria.

XXV. Alio quoque tempore cum vir Dei pro hujuscemodi conditione quasi occulto adventu regis expeteret præsentiam, properavit itinere. Cumque Parisiorum civitatis claustra fuisset ingressus, populus urbis hujus gravi febre, dysenteria et morbo pessimo laborabat, ita ut nec numerus corporum præ multitudine morientium diebus singulis, præcipue infantium turba, æstimari potuisset. Quadam vero die dum a pontifice civitatis illius non immerito venerabatur affectu, petiit ut eum secum paucis diebus charitatis officio retineret, ut intercessor pro populo **1296** existeret ad Dominum. Igitur dum petitionibus ejus

vir Dei Aridius obtemperare voluisset, contigit aliquibus e suis in eodem tædio pessimo graviter incidisse. Scilicet vir beatissimus confidentiæ tenore in Domino securus, solita prece pro plebe civitatis illius exorabat, quos blanda exhortatione suis scilicet sermonibus consolare non desiit, ut nullus de pietatis Dominicæ misericordia desperaret. Qui videlicet jussit sibi oleum benedictum exhiberi, et singulorum cum crucis signaculo manu propria ora naresque perfudit, dicens ad eos : Consolamini in Domino, et vicissim vos adhortamini, fratres, omnes vos incolumes restituit dextera Christi, et ad suos ita locutus, dicens: Nolite, quæso vos, fratres mei, nolite contristari, sed potius vos viriliter confortamini, et de misericordia Domini enixius confidite, quia omnes vos divina potentia restituit incolumes regioni propriæ; interea revolvens in animo suo ubi regis sciret esse præsentiam, ut scrutatus deberet expetere. Relictis igitur fratribus in eadem civitate, cum paucis comitantibus properans, tenus [locum] cognomento Brinnaco [a] carpebat iter. Dum procul dubio viator assisteret, sequentibus se dixit : Regem cognoscite gravi febre perurgeri, et pene vitæ ipsius hactenus finem imminere, sed clementia Domini pro respectu pauperum nobis cum salubriter visitantibus liberabit. Hoc quoque secretius retinete. Post hos vero paucos dies proles ipsius quæ adhuc sospites esse videntur migrant a sæculo. Per Spiritum scilicet prophetiæ cognovit vir Dei Aridius quod postea probavit eventus. Cum vero ad locum memoratum sanctus Dei famulus pervenisset, cognito rex ejus adventu, cubiculum suum eum introducı præcepit, credens se ejus orationibus in Domino adjuvandum. Quapropter cum ingressus fuisset, reddito salutationis officio, cœpit eum manibus suis palpare, qui intra se Dominum precibus postulabat, ut petitionibus suis rex præberet assensum. Qui dum commodius de anxietate suæ infirmitatis inter sacras manus beatissimi viri cœpisset habere, suæ causam conditionis exposuit : sed favente Deo, qui cuncta regit et omnia disponit suaviter, quidquid Dei Sacerdos apud regem poposcit, facili obtentu potuit promereri. Adjiciensque rex ut libros ipsos, quibus inscriptus pro gravi censu populus regni ejus tenebatur afflictus, sancti etiam viri pro respectu, vel stabilitate sua, manibus ejus tradidit, ut ipsos sui auctoritate incendio concremaret. Tunc Aridius, receptis libris, jussit prunas parari. Quo facto apprehensos manibus suis ipsos libros, multis etiam circumstantibus in incendio concremavit. Obtenta ergo petitionis suæ causa, post diem tertium principi valedixit.

XXVI. Quodam vero die priusquam Parisios **1297** perveniret, hoc quod suis comitibus non longe ante dixerat, illic comprobavit eventus. Referente proculdubio nuntio cognovit vir Dei regis obiisse filios, A quos jam ante ipse prædixerat, et eum magna funeris turba Parisios deportandos. Qui dum aliquatenus ad præfatam urbem rediens pervenisset, reperit populum civitatis illius jam a dysenteriæ morbo divino auxilio liberatum. Invenit etiam quemdam de suis collegis, nomine Constantinum, gravi mortis periculo subjacentem. Nonnullos vero quos mortuos fuisse comperit, orationibus suis incolumes reddidit. Tum de inde hortatur a suis, ut ille qui pessimo succubuerat tædio, in loco aliquo commendaretur tali personæ, ut cum de hac luce transiret, cespitis humi tumulo clauderetur : ita duntaxat jam fuerat vicinæ morti propinquus. Sed vir beatissimus miseratione motus, solita pietate promptus, allevans eum supra vehiculum quod sedere consueverat, regimine ducitur alieno. B Qui cum videlicet jam in tertia die itineri insisteret, afflictus tædio, mortis ictu percussus, corruit exanimatus in terram : quod dum cerneret beatissimus vir, compuncto corde, cum gemitu et lacrymis enixius orationi vacare cœpit. Qui cum ab oratione surgeret, conversus ad corpus, dum manibus suis eum palparet, cœpit oculus suos aperire; et non post longum horarum spatium, præda mortis evicta, redditur luci jam pristinæ incolumis; qui fuerat desperatus de vita, restituitur sanitate continua : qui igitur lento sermone aquam sibi poposcit expendi, cum vagantes cuncti hue atque illuc anxie quærerent, minime invenirent, quia ille locus aquæ erat proculdubio sterilis, sed sanctus Dei Sacerdos paulisper se declinans, percutiensque ictu baculi terram, aqua prosiliit C abunde. Qui mox petenti in vasculo detulit. Sic sitis ardor deprimitur, pallor a facie fugatur, vultus in rubore mutatur, erigitur pedibus; et qui fuerat mortis occasu damnatus, sospes patriæ præsentatur. Qui postea multorum annorum duxit curriculum.

XXVII. Annectendum est virtutum miraculis, quod corda audientium illustrentur exemplo. Cum jam e vicino patriæ jungeretur vico quodam Argentomao [b], ibidem Artemius quidam, unus de monachis, opportune suggessit, ut alimonia fratribus parari deberet. Cui ille ait : *Quærite primum regnum Dei, et hæc omnia adjicientur vobis* (*Luc.* XII, 31); et illam Psalmistæ vocem : *Inquirentes autem Dominum non deficient omni bono* (*Ps.* XXXIII, 10). Sed hæc a me accipe, frater charissime, cum fluminis hujus alveum D pertransieris, leva oculos in partem dexteram, opportunum invenies locum, ubi possumus nos vel vehiculi nostri famis inopiam temperare. Cumque ad locum eumdem sibi præceptum venisset, reperit ibidem duos miræ magnitudinis pisces, adhuc maxime vivos. Quibus assatis, vir Dei Aridius ex ipsis in refectionem **1298** partem accepit, et plerique ex ipsis usque ad satietatem visi sunt comedisse. Sed ille in cujus nomine retia laxaverunt apostoli in fluctibus, et illa trahere non valebant præ multitu-

[a] Vide Gregorium, lib. v Historiæ cap. 35, ubi de hac dysenteria, regis ejusque liberorum morbis, censualium librorum combustione, etc., agit. Nihil tamen illic habet de sancto Aredio.

[b] Videtur esse vicus apud Bituriges, hodieque *Argenton* dictus, haud procul a monasterio Salensi (*Saint-Benoît du Sault*) situs, ubi Marcellus et Anastasius pro Christo passi dicuntur, apud Usuardum III Kal. Julii.

dine piscium, et his distribuit esurientibus cibum.

XXVIII. Dum iterantur virtutes sanctorum, fidelium mentes velut sitientes profunda Dei mysteriorum satiari desiderant. Quodam tempore, dum positus in itinere carperet viam, appropinquans cuidam vico Argentomao, concionatus est se sequentibus, dicens : Tacite transeamus, ne nobis indicatur mora itineris. Scilicet erat hic locus profanus, superstitionis antiquæ dæmonum cultibus consecratus, quo in loco populus Christianus inhabitans non potuit ferre miseriam, quia infirmitatibus variis subjacent, vel etiam ab ipsis dæmoniis assidue agitantur. Cumque voluisset vir Dei Aridius latenter fugere a populo, et ille secrete oraret, commota est infirmantium multitudo populi, proprium nomen ipsius invocantes, quia procax dæmonum turba se a sancti viri adventu celare non poterat. Igitur dum eum sequeretur populi multitudo languentium, respiciens post tergum stetit, et protinus ad orationis studium se in terram prostravit, rogans pro illis Dominum, ut juxta fidem illorum essent salvati. Cumque ab oratione fuisset erectus, crucis vexillum illico super singulos impressisset, tum hi qui languoribus variis detinebantur, vel illi qui a spiritibus immundis vexabantur, adjiciens oleum cum benedictione, Domino gratias referentes, sanitati pristinæ ab infirmitatibus vel a dæmonibus liberati sunt.

XXIX. Quos elegit Deus ante constitutionem mundi, hos despicit sublimitas reproborum. Hic vir sanctus abjectus fuit inter homines, et minimus a sæculi conspectibus, sed maximus inter sanctorum agmina prælatus. Quodam tempore in itinere positus, die quadam declinante ad vesperam, nec procul a vico, cui vocabulum est Mœno, jussit ut itineri terminus poneretur, et sarcinas quæ jumenta vehebant loco congruo relaxarent; cumque lucum amœnum, aspectuque delectabile manendi spatium vidissent, cognoscens vir beatissimus per spiritum prophetiæ quæ essent illi postmodum ventura, hortatur paterno alloquio collegas suos, quibus sciebat maximam injuriam imminere, et allocutus est dicens : Viri fratres et filii, multam credite nos hac nocte injuriam perpessuros, sed confortamini, et confidite nos cœlesti auxilio liberari. Nec aliqua mora, cum cœlum sidereo splendore serenissimum cerneretur, subito in tonitruo commovetur terra, quasi a stabilitate sua præ sonitu gravi in tremorem convertitur, denique conturbantur nubes in aere, apparent tetro colore per sidera ; et quæ fuerant candore perlucidæ, vertuntur in pluviam concitæ, crebrius micat **1299** coruscus e cœlo quod fuerat offuscatum : videlicet non longe ab ipsis erant tria idola cultu gentili dicata, cum aera fulgoribus urgerentur, in impetu tonitrui ita eversa sunt cœlitus, ut nulla exinde in crastinum fundamenta idolorum reperirent. Eodem ictu fulguris igne micante, silvam, quæ ab ipsis eminus cernebatur, ingens ignis ex parte exustam

A concremavit, et arbusta eruta ventorum impulsio prostravit. Sed tali timore qui cum Dei homine erant perterriti sunt, ut nullus se posse evadere crediderit, metuentes ut plaga Dei super eos descenderet. Inde frequenter hortabatur suos orationi insistere, et tota nocte in psallendi officio perdurare. Locus enim ille ubi vir Dei Aridius ad manendum diverterat, humiliori loco aliis videbatur, quo cæteri sua tentoria fixerant. Ita enormitate aquæ cuncti sunt madefacti, ut nihil remansisset in vestibus ubi aquæ impetus non percurrisset : sed sanctus Dei Sacerdos capsulam quam cum sacris reliquiis collo suo appensam portabat, circumspiciens comites, superposito palliolo et stratorio ubi requiescere debuerat, tanquam si solis ardore attactus, ut nullum sensisset
B locus ille humorem.

XXX. Neque silendum est illud, quod virtuti congruit. Accidit quodam tempore, orto inter duos principes bello, Lemovicum populus regionis civitatis ipsius formidantes mœnia rumpere, et in desolatione redigere et destruere : quibus directis nuntius a rege missus, quorum ditioni populus subderetur, et jam depopulata urbs esset in obsidione. Igitur quidam ex ipsis, Domaricus nomine, qui cum aliis ad occupandam civitatem venerat, sanctum Dei virum aggreditur, solerti cura sciscitans eum, ut quidquid per revelationis spiritum cognoverat, futura prædiceret. Quibus silentio ita locutus est : Quanquam sciam vos regem metuere Theodebertum [a], hoc scitote quod regnum ipsius nuper aufertur, sed hactenus
C citius interimitur. Rex autem vester multarum scilicet gentium augmenta adversus illum commovebit, super quem victoria ei donabitur : obtenta videlicet pugna victoriæ fraudulenter decipitur, sed a filiis nepotibusque suis, regnum ipsius traditur gubernandum. Cæteri vero reges, quibus stabilitate regnum stare videtur, interveniente articulo mortis pressi in ignobilitate rapiuntur a sæculo, sed præfatus Domaricus ad bellatores regressus est. Nam quod vir Dei Aridius prædixit, ita postea rei probavit eventus. Sed inter hæc cætera bona, sermo quoque ei sapientiæ atque scientiæ affluenter collatus erat, charitatem et humilitatem super omnia possidebat, famulos quoque non ut servos affligebat, sed benigna charitate diligebat. Quid pluribus immorer ? In omni
D conversatione sua quasi lucifer intra astra cœli refulgens instar **1300** magni lampadis micabat. Semper enim perfectos æmulabatur ad bonum, semperque aliorum virtutes sibi proponebat exemplum. Tardus erat ad loquendum, et velox ad audiendum, eratque eleemosynis dives, charitate longanimis, humilitate sublimis, sermone subtilis, vigil ingenio, promptus eloquio, flagrans studio, utile nempe vas in Christi domo.

XXXI. Plerisque sanctorum convenit esse credendum, ut futura prophetantes per Spiritum prophetiæ aperta consideratione divinitus gesta narren-

[a] Is est Theodebertus Chilperici filius, qui, Gundobaldo duce devicto, Lemovices et vicinas provincias diripuit, ut narrat Gregorius libro v Hist. cap. 48, et tandem occisus est a Sigiberti exercitu, cap. 51.

tur. Ita et hic vir Dei, illustrante superna gratia, A per revelationem sancti Spiritus annuntiabat quæ hominibus essent ventura. Quidam vir ex civibus Lemovicum civitatis, cognomento Nectarius [a], non inops rebus, sed locuples divitiis, unicum habens filium, intelligente beato Dei famulo subito illi mortis imminere incursum. Quapropter vir reverentissimus nuntium direxit parentibus suis, ut antea quam morti puer occumberet, suo præsentaretur aspectui. Tum audito genitrix nuntio prorupit in lacrymis pro sobolis internecione. Interea cum paucis sibi famulantibus beati viri obtemperat jussioni: cumque proficisceretur viam, ut prædictoris veritas probaretur, vi febrium ingenti attacta pueri membra solvuntur, et demisso capite, clausisque oculis, pene mortuus esse videbatur. Et cum vir B sanctus hujus rei exspectaret eventum, cernentes adolescentem esse exanimem, illico erumpentes in fletum vociferantes famuli, qui cum summa festinatione venientes ad Dei hominem properant. Scilicet pietate motus suscipiens puerum exanimem ad reliquias sacratas beati Hilarii antistitis credidit exponendum. Qui pro eo magnis orationibus et precibus Domino commendavit, ut qui quatriduanum Lazarum reddidit vivum de sepulcro, huic quoque puero subveniret propitius. Consummata igitur oratione, qui exanimis esse cernebatur, statim restituitur matri incolumis: et quem crediderat mortuum tradere sepulturæ, cum eodem magno gaudio exsultantes domum revertuntur alacres.

XXXII. Hæc igitur, sed et alia quamplurima his C similia quæ per singula prosequi longum est, plerumque vir Domini Aridius prophetiæ gratia ornatus prænuntiavit. Multa etenim sunt quæ per beatissimum virum omnipotens Deus virtutum opera declaravit, quæ dum sæpius revolvuntur, semper accrescunt quæ miraculis intueantur. Sed hæc, videlicet quæ superius, pauca de pluribus comprehensa sunt. In terris degens ut incola, postquam cœlestem acquisivit palmam, ad Christum remeans a sæculi laqueo eductus, non minimum referendum nobis reliquit exemplum, quam vivens potuisset operari in mundo. 1301 Sed nunc longum est per singula virtutum ejus miracula verbis enarrare, præsertim cum liber jam supra modum refertus postulans finem sermonem rejiciat, et ariditas sermonis nostri D attenuata, vel longo tramite pene defessa succumbat: non quod omnia quæ de eo narranda erant explicavimus, qui nec ad centesimum quidem ejus virtutum operum attingere potest, quanta in Virum beatum operum bonorum ornamenta, quæ sunt maxima et pretiosa supernæ remunerationis contulerit prærogativa. Hoc igitur restat, ut ad finem termini valeamus pervenire. O vere imitabilem virum! o quam præferendum omnibus ejus exemplum! o semen secundum Abraham benedictum! Nempe Abrahæ benedictio meruit filium, Aridius vero benedictus transfertur in cœleste regnum; Abraham tradit hæredem, hic nihilominus hæreditatem; postremo Abraham quod habuit pignus exhibuit, Aridius vero totum quod potuit habere in mundo, Domini scilicet arbitrio jurique commisit. Sufficiat ergo hæc dixisse. Jam vero, ut spero, etsi rustico sensu sermonem prolixum duximus, quanquam ejus meritis digna præconia nullatenus narrare sufficeremus. Nunc vero tam ad audientium ædificationem dignum esse puto quam et legentium, si quomodo ex hac vita ad Dominum migravit, paucis verbis explicare curavero, adjuvante Domino nostro Jesu Christo, qui vivit et regnat in unitate Spiritus sancti per omnia sæcula sæculorum, amen.

INCIPIT DE TRANSITU SANCTI AC BEATISSIMI ARIDII ABBATIS ET CONFESSORIS.

XXXIII. Igitur cum jam vir Domini senilem ageret ætatem, cum jam mundi adversa cunctosque labores æquanimiter tolerasset, postquam fidelissimæ dispensationis creditæ sibi undique merita cumulavit, post multiplicia misericordiæ opera, post monachorum cœnobiorumque mancipatum, post dulcia vitæ exempla, post bonorum omnium et virtutum miracula declarata; vergente jam ætate, cum autem esset annorum amplius octoginta, sciens jam dissolutionem sui corporis imminere, dixit ad suos monachos: Scitote, charissimi fratres, quia me Dominus de laqueo hujus sæculi in proximo liberare dignabitur. Cum hæc audissent, ex eo sermone cuncti labefacti atque in angorem conversi, cœperunt mœrentes dicere: Non contingat, domine, hoc famulis tuis videre, sed magis annis multis ad ornatum Ecclesiæ Beatitudinem tuam Christus hic vernare permittat. At ille cum lacrymis vel longis suspiriis dixit ad eos: Non nostra, sed potius Domini ex hoc fiat voluntas. Porro ad hæc verba cunctis mœrentibus ait: Nolite, quæso, fratres mei, nolite contristari, sed magis gaudete et exsultate, quia olim hoc tempus desiderabam, hanc remissionem percipere cupiebam. Illis itaque in angorem conversis, 1302 atque suspirantibus, nihilominus et rei ambiguitate detentis, a colloquio cessatum est. Igitur nec mora aliqua, post hæc levissima febri infusa corpori tædiari cœpit. Deinde vocato quodam puero præcepit, dicens: Festina, fili mi, perge cito ad virum illustrem Astidium, dicesque ad eum ut celeri cursu veniat, quia hujus cœnobii regiminis curam post dies obitus mei ipse recipiet. Et rursus ait: Quoniam si moram aliquam fecerit, faciem meam in hac vita jam non videbit. Nuntius quippe jussa complevit, sed præfatus Astidius veniendi causa tarde occurrit. Cum autem adfuisset, virum Dei jam superstitem in hoc sæculo non invenit. Itaque ut vir Dei prædixit, ita postea rei probavit eventus. Interea, ut dicere cœperam, cum vir beatus ultimam decumberet ægritudinem, nec quidem a Dei opere cessabat, bonam hanc consummationem virtutum suarum existimans, si ad finem usque perduceret. Pernox enim in orationibus et vigiliis, membris fatiscentibus, Deo spi-

[a] Is est, uti videtur, qui beati viri testamento subscripsit.

ritum et mentem servire cogebat, et nimium lætus cupitum iter exspectabat. Igitur cum jam propinquum diem sentiret, congregatis IX Kalendas Septembris discipulis suis, quos jam corpore non spiritu incipiebat relinquere, dixit ad eos : Utinam, dilectissimi fratres, parvitatis meæ audire sententiam [velitis]! Si vere mei amatores estis, Christi monita amate, Dei tremenda judicia jugiter formidate. Quales eritis in die judicii præsentandi sollicita consideratione cavete. Ego enim jam gradior viam meam, sed et ego cupio dissolvi, et, si Dominus permiserit, esse in requie. His ita dictis, cum omnes flerent et ejularent, ait ad eos : Ecce hodie in manus vestras commendo salutem animarum vestrarum : mementote ergo admonitionem meam, et cogitate omnes de vobismetipsis. Hæc quæ dico assidue agite, hæc sapite et retexite, et memoriam meam semper vobiscum retinete. Jam ultra Aridius non erit in hoc sæculo vobiscum. Cum hæc audissent omnes qui circumstabant, ingenti gemitu et fletu levatis, consona voce omnes flebant, dicentes : Cur nos, pater, deseris, vel, cur tam cito a nobis recedere cupis? Scimus quidem te desiderare Christum, sed salva tibi sunt tua præmia, nostri quoque miserere quos deseris. Absentiam tuam ferre non possumus, quia similem tui nunquam postea habebimus. Doleat tibi, pater, ne tam cito relinquas nos orphanos. Talia quippe eis deflentibus, piissimus ille pastor faciem ubertim lacrymis rigabat : et cum esset pius, nec hos deserere, nec a Christo valebat diutius separari; tandem ergo inter amaras lacrymas resumens verbum, dixit : Nolite ex hoc contristari, et ne, quæso, nolite amplius fletu vexari de abscessu meo; gaudere vos magis oportet quam mœrere, quia etsi corpore absens fuero, spiritu præsens ero. Ego vero si quid agere potui, profectibus vestris militavi; et quanquam ego infelix sim, Dominus autem semper est. Illi vos commendo, ipsique curam vestram **1303** committo. Scio quidem quia inutilis servus non gessi quod debui, Dominus autem scit quomodo volui. Post hæc quoque verba, vergente jam die, subito procidit in pavimento, et elevatis ad cœlum oculis orabat suppliciter gemens atque suspirans : Commendo tibi, Domine Jesu, oves quas mihi credidisti. Commendans igitur Domino cum fenore quod ab ipso acceperat talenti munere, jam vero in extremis positus, vocatis ad se discipulis, amplexusque per singulos, flens, valedicensque omnibus, ait : Jam ultra non loquar ad vos, faciem meam amplius non videbitis, ideoque valete in pace, et jam me sentite quiescere. Illi itaque qui circumstabant audientes, nullo quiverant genere temperare a fletu. Vix tamen inter amaras lacrymas hæc verba solummodo resonabant : Dolemus quidem nostri causa, quod nos solatio abscessus tui destituis; sed tui causa, Pater optime, consolamur; quia post mundi hujus laborem ad requiem vadis æternam. Tunc ille oculis ad cœlum elevatis tacitam precem fudit, deinde cum lacrymis ait : Memento mei, Domine, qui solus sine peccato A es, Redemptor mundi, et educ me corpore mortis, et salvum me fac in tuum regnum cœleste : tu es protector meus, Domine, in manibus tuis commendo spiritum meum. Suscipe ergo me secundum magnam misericordiam tuam, et non confundas me ab exspectatione mea; sed adjuva me, et auxiliare exitum animæ meæ. Aperi mihi, Domine, properanti januam regni tui, et principes tenebrarum non occurrant mihi, sed clementia tua protegat et defendat, ac manus tua perducat me in locum refrigerii et consolationis, et vel in ultimo tabernaculo quod præparasti timentibus nomen sanctum tuum. Inter hæc etiam addidit, dicens : Nunc dimitte servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace (*Luc.* II, 29). Et his dictis inter verba orationis emisit spiritum.

B XXXIV. Cum sancta illa anima carnis sarcina fuisset abjecta, statimque cum esset hora secunda noctis, visus est globus nimia claritate resplendens super ejusdem cellulam de cœlo descendisse, et subito ad sidera desuper penetrare. Hoc igitur ordine sancta ejus anima terrenis contagiis liberata, deducentibus angelis sanctis, ad suum auctorem revolavit læta. Vir quidem spiritum emiserat, luctus et fletus ad cœlum resonabat. Compositum quidem ex more corpus, feretroque impositum, ibidem in psalmis et hymnis totam noctem pervigilem ducunt. Cum autem lux diei fuisset exorta, convenit populi multitudo; etiam cum et ad notitiam pontificis urbis Lemovicinæ pervenisset, quo audito, cum magno fletu celerique cursu occurrens, super corpus sancti viri C diutissime flevit, quod eum vivum minime in sæculo invenisset; et mox cum ad ecclesiam sancti Juliani martyris, quam vir sanctus ædificaverat, ubi corpus sacrum jacebat, deportare voluisset, nullomodo feretrum vel paucum levare potuerunt. Decreverat autem vir Domini **1304** Aridius in ecclesia sancti Hilarii antistitis, quam et ipse suo opere ædificaverat, corpus suum sepulturæ tradere. Tunc tristis valde Ferreolus pontifex effectus, indixit jejunium triduanum celebrare cum psallentio. Quod cum ita fieret, ipse cum suis indesinenter per illud triduum celebravit jejunium. Interea cum peractum est jejunium, ait : Si Domini est voluntas, aut sancti hujus, ut illic eat quo ego vel plebs hæc cupimus, sine ulla dilatione elevetur. Erat autem locus in secretiori D parte. Cumque accessissent ad feretrum, ut eum levare conarentur, tanta mox celeritate levatum est, ut facile a duobus portaretur, quod antea nec a plurimis movebatur. Quod omnes qui aderant cum eodem pontifice cernentes, cum magna exsultatione Christi gloriam magnificabant, dicentes : Magna et mirabilia sunt opera tua, Domine Deus omnipotens. Cumque jam deportatum fuisset corpus ad sepulcrum, omnes qui aderant nullo genere temperabant a fletu; patrem se perdere clamabant, et inter fletus et singultus vix hæc verba promebant : Cur nos, Pater, deseris, et cui alumnos tuos tradis regendos? Igitur corpore ex more tradito sepulturæ, præfatus episcopus reversus est ad propria. Comparetur ita-

que, si placet, exsequiis hujus sancti viri, non dicam funeris, sed potius triumphi, inanis gloria sæculi : conferatur, si potest, etiam virorum divitum pompa huic sacerdoti defuncto æquanda. Illos confusis plausibus turbarum honorat insania, Aridium mundi ærumna exutum angeli cum cœlestibus laudibus perferunt ad regna perpetua. Illi post sæculi pompas in tartara truduntur, hic post mundi adversa sinu Abrahæ lætus excipitur. Illi divitiarum opibus oppressi et defuncti præcipitantur in gehennam, Aridius vero eleemosynis sublimatus cum sanctis resurget in gloria. Illi postremum lugent in inferno damnati, Aridius laureatus exsultat Ecclesiæ cum cunctis a sæculo sanctis. Gratias tibi Deus noster, qui reddidisti ei magna pro parvis, et quiescere eum fecisti in gloria sempiterna, et illa evangelica promissione, ubi ait : *Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fidelis fuisti, supra multa te constituam* (*Matth.* xxv, 21), hic meruit audire : *Intra in gaudium Domini tui.* Et sicut de talibus per Salomonem scriptum est : *Justus de angustia liberatus est* (*Prov.* xi, 8). Et per Jeremiam scriptum est : *Benedictus vir qui confidit in Domino, et erit Dominus fiducia ejus* (*Jerem.* xvii, 7). Hinc et David dicit : *In lege Domini voluntas ejus, et erit quasi lignum quod plantatum est secus decursus aquarum* (*Ps.* i, 2, 3). Hinc etiam per Isaiam prophetam Dominus dicit : *Ego vocavi eum et benedixi ei, et directa est via ejus* (*Isai.* xlviii, 15). Hinc quoque in libro Ecclesiastico dicitur : *Timenti Dominum bene erit in extremis, in die defunctionis ejus benedicetur* (*Eccli.* i, 13). Hinc et alibi scriptum est : *Bonorum laborum ejus gloriosus erit fructus* (*Sap.* iii, 15), et : *in perpetuum corona ejus triumphat* (*Sap.* iv, 2). Hæc nos de obitu sancti viri sufficiat narrasse, ut ne legentibus fastidium ingeram. Verum et ejus **1305** vita terminetur, noster quoque terminetur et sermo.

INCIPIT DE MIRACULIS SANCTI ARIDII ABBATIS.

XXXV. Nunc de multis miraculis quæ ad sacratissimum ipsius corpus Dominus assidue ejus meritis operatur, vel pauca de pluribus, quæ in calce ejus obitus ibi Jesus Christus declaravit, pro legentium opportunitate aggrediar, ideoque non valet mens humana in verbis erumpere, quantis mysteriis milites suos superna gratia illustrat. Quidam monachorum de viri sacratissimi cellula, nomine Baudenus, cum instrumentis chartarum, quibus monasterii possessio firmabatur, regionem Burgundiæ adire non distulit. Qui igitur expetens venerabilem et egregium antistitem, Syagrium Æduæ civitatis episcopum, eumque suis precibus imploravit, eo quod honore dignissimus præ omnibus in regis palatio habebatur, ut ejus patrocinio a diversorum æmulorum insidiis cellula tueretur. Qui scilicet petitionibus præfati monachi annuens, quæ petivit vir reverentissimus non negavit : sed etiam auctoritate regali instrumenta munivit, et ad regionem remeandi tribuit libertatem. Cumque transissent dies plurimi, et obtenta petitione A festinaret, oppidum Lemovicæ regionis ingressus est. Quodam die in vico quodam, nomine Ricomago, virum magnificum Nectarium ibidem reperit ; et quidquid petitionibus suis eventus præstiterat, omnia patefecit. Qui dum interea percunctaretur ab ipso, cœpit sermonibus suis vacillare, menteque lapsa, ac furibundo vultu, statimque prorumpens in vocem, causam sui operis silere non potuit, quod adulterii vitio fuerat ludibriose inquinatus. Qui dum frenderet dentibus, et se suis morsibus laniaret, chrismarium quod vir beatissimus Aridius gestare consueverat, et reliquias habere sanctorum, a se concitus excutiens, projecit in terram. Et dum furor ingens illius sedari nullatenus poterat, vinctus custodiæ mancipatur. Interea unus e famulis præfati viri, ap- B prehenso chrismario quod a se projecerat, nesciens inter vestimenta reposuit. Qui dum hoc ageretur, constipatis in unum rebus, onerare jumentum cœperunt. Nam cum super ipsum onus elevatum fuisset, sacro pondere constipatus, in terra corruens gressum ultra movere non potuit. Quid plura ? supponitur in alio, qui scilicet suscepto pondere, pari conditione idemque similiter in terra procubuit. Qui dum multis stimulis cruentatus urgeretur, nullatenus reddidit animos erigendi, quousque daretur causa intellecti culpa facinoris patefieri. Igitur dum arctius furoris impetu suæ vesaniæ ageretur, exclamavit quod chrismario, quod se indigne deportasse dicebat, cum suis vestimentis esset astrictus ; et ideo vehiculum non movetur nisi hactenus tollatur, ubi C potius est negligentiæ culpa. Quod videlicet scrutato marsupio **1306** illico repererunt, et pro veneranda devotione ac religione vir sublimis Nectarius puero innocenti cum reverentia honoris superimponit ; statim horarum solvuntur spatia. Præfatus namque Baudenus, cum antequam spiritu perturbaretur, utpote nec alio potest æstimari qui suo sensu non regebatur, coram omnibus extensis gressibus fugam iniit. Qui dum in unius spatio horæ pene duodecim millia suis pedibus velociter curreret, fatigato corpore, semianimis corruit in terram : cumque a custodibus assecutus fuisset, apponitur mansioni. Exacta namque nocte diluculo consurgens, ad sacratissimum tumulum sancti Martialis cogente immundo spiritu se obtulit præsentandum ; ibique ut professionem sui D operis patefecit, expulso maligno spiritu, medelam meruit recipere sanitatis.

XXXVI. Sunt multa et alia, quæ post transitum sancti viri omnipotens Deus operatus est. Hujuscemodi causa populis exspectantibus, unus e familiaribus ad virum magnificum antedictum velocissimo cursu perveniens, nuntiavit conjugem suam gravi mortis periculo detineri, quem vero admonuit ut festinus adesset, si vellet eam reperire vivam. Qui interea confidens de Domini miseratione, puerum qui chrismarium sancti viri secum detulerat jussit concitus inantea properare. Cumque domum fuisset ingressus, omnis familia in luctu et lamentatione vacabant, eo quod tam repentinæ mortis articulo

subjaceret. Quæ scilicet oculis clausis judicium morituræ ostentu gutturis apparebat, ubi gravissimus exortus fuerat nodus. Quæ etiam jam vocis officio obserato, ac caligantibus oculis, nec virum suum agnoscere poterat. At ubi chrismarium sancti viri collo morientis suspenditur, mors illico fugatur, statim oculi solvuntur in lumine, spiritus halitus saluti pristinæ reformatur. Quæ eructans fortiter, ablato gutturis nodo, quod esu non acceperat revomuit, et restituitur vitæ cui mors imminebat in januis. Ipsum vero chrismarium vocatis sacerdotibus veneraliliter ad monasterium sancti viri deportatum est.

XXXVII. Sed quis singillatim omnia mirabilia quæ ad sanctum ejus sepulcrum Dominus Jesus Christus operatur assidue, verbis valeat enarrare? Quadam die decreverat mulier se sancti viri præsentia esse videndam, ut referret gratias. Nocturnas vigilias celebrantibus monachis, Babolenus quidam habens filium, nomine Babolenum, qui gravi fuerat membrorum vulnere addictus, deportatus a parentibus, ad tumulum sancti viri exponitur, qui dum in pavimento jaceret, nocte fere media puer prorumpens in voce, sensit membrorum compages locis quibus fuerant dissolutæ adjungi, qui videlicet se erigens e pavimento, solidatis membris stetit super pedibus suis: et qui fuerat manibus exhibitus ad sepulcrum, gressu proprio cum ipso suo parente gavisi, gratias Christo referentes, revertuntur ad propria.

XXXVIII. Intuendum summopere est quanta omnipotens Deus sanctis suis in hac **1307** vita gratiæ suæ contulit dona, ut ad majorem gloriæ cumulum ad supernam patriam remunerentur post triumphum. Itaque quidam ex monachis, nomine Gaudomeres, de monasterio Ambiacini, quod non longe ab urbe situm est, ipse vero a maligno spiritu detentus, ita ut visu quem cerneret morsu vellet decerpere, et in duabus vinctus catenis deducitur ligaminibus quasi reus ad judicem. Quadam namque die ad tumulum sancti viri deductus est, ibique redditus sanitati pristinæ, ab adversario hoste a quo vexabatur ereptus est, in servitio omnipotentis Dei plerosque convertit. Nam catenæ quibus miser astringebatur, sponte solutæ sunt, ut miraculo duplici patefaceret quod in uno momento catenæ constipatæ confringerentur, atque a dæmonio obsessum divina gratia absolveret, ut liber Deo serviret, cui creatura omnis ingemiscit. Nam si quis exigente causa quamcunque fuerit ob culpam vinctus, vel catenis astrictus, si contigerit ut per agrum publicum, qui basilicæ ipsius proximus est, ducatur ligatus, mox ut contra eamdem ecclesiam ventum fuerit, confestim disruptis omnibus vinculis solvitur reus, nec patitur ulterius teneri astrictus.

XXXIX. Mirandis rebus plus adhuc miranda succedunt. Quadam vero die duo muti venientes ad tumulum sancti viri, licet lingua rogare non valebant, sed fide. Peruncti igitur oleo, mox solvitur imperante Domino lingua mutorum, et loqui cœperunt adorantes, et qui effecti fuerant elingues, protinus A sermocinantur ad plebem. Electi quippe hoc in munere acceperunt, ut quanto magis virtutibus polleant, tanto etiam indignos se judicent, ne ad inanem gloriam rapiantur, ut dono non priventur superno. Igitur quatuor viri de diversis provinciis venientes, una cæcitate damnati, tunc prostrati in oratorio exspectabant lumen, eventu quærentes sancti viri remedium. Interea dum preces ad sacratum tumulum offerunt, unanimiter postulantes, illico cæcorum oculos aperit, qui longo jam tempore fuerant clausi, claro lumine adepti, poscentes limina templi.

XL. Multa quidem et alia ibidem jubente superna gratia ejus meritis operantur signa atque virtutes: inter quæ etiam et cicindelus exundante ubertim oleo superfunditur. Ex quo etiam sancto liquore B multi illic peruncti a diversis sanantur infirmitatibus, et benedicitur ibi jugiter nomen Domini Dei æterni. Sed et ad ejus nihilominus lectum, qui situs est in monasterii sui prædio, multæ virtutes similiter declarantur. Sed et per diversa loca ubicunque sacræ ejus reliquiæ deportantur, vel quo etiam delatæ fuerint plurima signa virtutum, ejus merita revelante gloria Christi, enixius efficiuntur. Quæ omnia et ordine onerosum duximus verbis prosequi, et idcirco ea his paucissimis syllabis complexi sumus, quia jam cessare a collocutione festinamus. Quæ vero si per singula, ut gesta constant, nunc **1308** enodare curaverimus, et modum paucissimi voluminis excedimus, et pro ipsa forsitan prolixitate fastidium legentibus ingerimus. Quæ vero nos minus enarravi- C mus, palam omnibus fidem præstant, conspicientibus illa multimoda vincula compeditorum, quæ ad ejus sepulcrum in argumento rerum cernuntur appensa. Ex quibus etiam nos aut certe pauca, aut pene nulla commemoravimus, per id duntaxat quod in conspectu omnium apposita, velut nos locum, ita et omnes nos ambigimus nosse. Hæc quidem quamplura infra pauco tempore constant acta. Illa scilicet quæ deinceps per prolixa spatia temporum agenda sunt, qualia vel quanta fiant, quis modo æstimatione comprehendere valet, cum nunquam a Præsulis tumba hodieque restent fieri miracula. Sed quotidie ægri ad tumulum sancti viri veniunt, et ibi excubantes sani efficiuntur; cæci veniunt, et illuminantur; dæmoniaci veniunt, et liberantur; perjuri veniunt, D et aut moriuntur, aut etiam a diabolo vexantur; ferro vincti confugiunt, et solvuntur; claudi carrucis advecti, consolidatis gressibus, ad propria incolumes revertuntur. Multæ quidem sanitates ex eo, qui illic crescit, olei liquore perficiuntur. Quanti rursus a frigoribus vel diversis infirmitatibus detenti liberati sunt post transitum beatissimi viri, qui fuerant ab hoste captivi. Nam libelli pagina singillatim non potest adnecti, ut ne infirmioribus fide fastidium præparet, et dubitantibus sermo prolixior promulgetur. Hæc igitur pauca de pluribus dixisse sufficiat, ut quasi de diversis floribus in sanctæ Ecclesiæ sinu redolentes repleta multorum corda credentes, ut carpere perfectos fructus valeant, quos mundialis

delectatio non inquinat. Non potest enim et hic gaudere cum sæculo et illic regnare cum Christo; nec duobus dominis servire, Deo scilicet et mammonæ. Deponentes igitur opera tenebrarum induamus arma lucis, quia Creator omnium est lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum per Dominum nostrum Jesum Christum Filium suum, qui in Trinitate perfecta vivit et regnat Deus in unitate Spiritus sancti per omnia sæcula sæculorum. Amen.

Testamentum sancti Aredii, licet in ms. Codice sancti Galli non habeatur, hic tamen referre visum est potius quam in appendice, ut polliciti sumus in notis ad caput 29 libri x Historiæ, ubi a Gregorio laudatur. Datur autem nunc primum integrum ex archivio sancti Martini Turonensis.

TESTAMENTUM SANCTI AREDII ABBATIS ATTANENSIS.

In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sub die pridie Kal. Novembr., anno 11 [a] **1309** regni domini nostri Sigiberti regis, Ego Aredius presbyter, et Pelagia, sana mente integroque consilio, judices et arbitros rerum nostrarum, metuentes casus fragilitatis humanæ, ne nos subito repentina mortis præveniret occasio, residentes, testamentum nostrum condidimus, quem ego ipse Aredius manu propria scripsi, et testibus numero competenti tradidimus subscribendum. Quod testamentum nostrum, si casu, jure civili aut prætorio, aut cujuslibet legis novellæ conscriptione, vel veteris valere non potuerit, ad vicem codicillorum et omnium scripturarum, quæ firmitati consistunt valere jubentur [b]. Ut id fiat, detur, præstetur, illibatum in omnibus teneatur, secundum tenorem infra scriptum, quem Christo Domino adjuvante constituimus.

Itaque te, sancte Martine Turonensis, judicantes constituimus [c] ita ut per præpositum sanctæ ordinationis tuæ basilicæ. Quod vero tibi, vel quidquid unicuique donavimus, aut quod fieri rogavimus, hæc omnia potestate et sancta dominatione tua post obitum nostrum ut fiat et permaneat supplicamus. Ideoque donamus tibi, sancte Martine, per hujus testamenti paginam medietatem Griciensis [d], aliam vero medietatem cum ædificiis, vel cum omni jure suo, Attano consistentes monachi nostri in perpetuum te, sancte Martine, defensante possideant: ea videlicet ratione, ut ad monasterium, quem Domino inspirante D et adjuvante nos fecimus, et monachos quos ibi Deus

A per nos peccatores esse ordinavit, aut inantea Deus ordinare jusserit, id est tam de ingenuis quam de servis nostris, tibi, domne Martine, fecimus, ordinandos commendamus; ita ut si exinde, quod absit, quisquam abstrahere de potestate vestra voluerit, quæ tibi, sancte Martine, ad loca sancta amore Christi et in tuo honore vel sanctorum ædificata sunt, aliquo malo atque iniquo ingenio, quod Deus avertat, quem regendum gubernandumque dignus haberetur, absque procuratione sanctæ vestræ basilicæ ordinare aut subdere neglexerit [e], sit per virtutes tuas anathema.

Portionem nostram de agro Sisciacensi [f], hoc est domus et oratorium cum reliquis ædificiis, agris, silvis, pratis, pascuis et accolis [*Ed.*, arcolis], cum B omni jure suo, sicut a nobis præsenti tempore possidetur, tua sancta basilica, domne Martine, sed et commendati monachi **1310** Attanenses, quos sub tuo patrocinio vivere sancimus, et qualiter Deum propitium habeatis, et mancipiola vobis ex ipso fundo Sisciacum tibi, domne Martine, atque tuis monachis condonavimus, quod est ad partem basilicæ tuæ, aratores tres, Parminium, Talasium et Claudium, seu et reliqua mancipia nostra, vel quæcunque nobis debita servitute debentur, exceptis illis qui jam liberi sunt, Clara scilicet et Marcia: Ursacium cum uxore et filiis similiter tibi ad servitutem donamus, ea vero conditione, ut quaternos aripennos vineæ colant.

Cellam [g] quoque nostram in honore sancti Medardi C dedicatam, quæ sub Gaudomaro [*Al.* Gandomoro] sita esse videtur, et vulgo Exidolium appellatur, cum omnibus suis pertinentiis monachi Attanenses, te, domne Martine, defensante, possideant. Nonniacum [h] domum nostram cum ædificiis, vineis, silvis, pratis et pascuis, vel cum omni jure suo, similiter et Luciaco, Mareomonte, cum vineis, vel omni jure suo, secundum quod a nobis est Deo propitio possessum, monachi nostri Attanenses ut per te, sancte Martine, habeant volumus, et, te defensante, ut possideant rogamus, cum mancipiis, his nominibus, Parminio cum uxore et filiis, Leomere cum uxore et filiis, Armedio cum uxore et filiis, Rustico cum uxore et filiis, Claudio, Silvio cum uxore et filiis. Hi enim similiter quaternos aripennos vineæ monachis colant, D uxores vero eorum decenos argentos singulis annis monachis suprascriptis nostris Attanensibus desol-

[a] Alii XVII, sed mendose; non enim tot annis regnavit Sigibertus. Ad ejus autem regnum, id est Austrasiam, Lemovices pertinuisse, non ex hoc solum loco probatur, sed etiam ex utraque hujus sancti Vita, et ex ipso Gregorio, lib. X Hist. cap. 29, ubi in aula Theodeberti regis educatus fuisse Aredius dicitur. Quin et idem patet ex pactione quæ lib. IX cap. 20, integra refertur.

[b] Mab., *firmiter consistunt, valere jubemus*. Mart. b, *ad invicem quod cancellorum et firmitate jubentur*.

[c] Mos., *indicantes hæredem instituimus*. Infra Mab., *sanctæ ordinetur tuæ basilicæ... quod vero*, etc. Porro ex hoc loco et sequentibus patet origo subjectionis monasterii Attanensis (quod hodie collegium est canonicorum sæcularium) basilicæ sancti Martini.

[d] Mart. b., *Griciensis cum omni jure suo; aliam in Attano consistentes*. In Mart. a deest *in Attano*.

[e] Mss., *dignare haberetur, et tuæ piæ sanctæ procurationis, vestræ præpositus sanctæ basilicæ ordinare aut studere neglexerit*.

[f] Mos. semper *Fisciacensi*.

[g] Hic articulus deest in Mart. a. Exidolium, vulgo *Exideuil*, castrum est vicinum Attanensi monasterio, quod passim memorat Gaufridus, prior Vosiensis, in Chronico.

[h] Sic mss.; at Mos., *Homacum*, Mab., *Memacum*. *Memac* locus est monasterio ordinis Benedictini illustratus.

vant, et nihil amplius ab eis ullus ullo tempore exigere præsumat. Peculiaria vero eorum, campellos et vineolas, nullo inquietante possideant, ea vero conditione, ut nec vendere, nec alienare præsumant. Scauriniacum [a] vero domum nostram, quæ portio nostra dicitur [*Al.*, debetur], præter id quod dedimus, vel id quod vendidimus, cum vineis, pratis, silvis et pascuis, medietatem basilica tua, domne Martine, hæres instituta recolat [b], et medietatem monachi nostri Attanenses per te ut habeant, humili supplicatione deposcimus. Eufrasium et Meroalidum vinitores vineæ [*Al.*, basilicæ] tuæ deputavimus, domne Martine, ea vero conditione, ut quaternos arpennos vineæ colant et deligant [*Al.*, dirigant].

Valentinianum pariter monachis supra scriptis deputamus, ut et ipse quatuor arpennos vineæ colat monachis, et nihil amplius. Uxor **1311** sua Subfronia, et filios, si habuerint, in libertate permaneant. Basilica sancti domni Martini dedimus portionem nostram ex fundo Rofiaco [c], domum nomine Juliaco [d], cum omni jure suo. Similiter et dono Genuliacum cum ædificiis, pratis, silvis et pascuis, vel omni jure suo, sancto Martiali volumus esse donatum. Et de Scauriniaco, vineæ cultæ arpennos quinque, quos Provincianus vinitor coluit, et in Negiaco vineæ cultæ arpennos quos pro oblata nostra donamus, ut servientes sancto Martiali vel matriculæ suæ per sanctum hæredem nostrum accipiant. Area cum domo nostra intramuranea Lemovicinæ civitatis cum ingressu et regressu ejus, basilica tua, sancte Martine, et monachi nostri Attanenses æquali successione possideant. Similiter in Issandone castro [e] aream intramuraneam cum domo nostra simili æquitate possideant [*Al.*, possidete].

Eustriaco portionem nostram Floreniæ et filiis suis volumus esse donatam, et liberi nostri, quorum nomina sunt inferius comprehensa, sub defensione tua, sancte domne Martine, consistant; id est Castorio cum uxore sua Limphasia, Octardo cum uxore sua Exsuperia, Aquilino et Pascentio cum uxoribus eorum et filiis, Malloste cum uxore sua, Antedia cum filio suo, Leotchardo cum uxore sua Gaudiosa, Gariabaudo cum uxore sua, Faustino cum uxore sua Ermentaria, Joanne cum uxore sua et filiis, Marometo cum uxore sua Sanctonidia, Frontnino cum uxore sua et filiis, Antonia [f], Nimasio cum uxore sua Maria, Majoriano cum uxore sua Gerontia, Leoneto cum uxore sua Bajola, Basulo cum uxore sua Avencia, Maurício cum uxore sua Margaridia, Sanicldo cum uxore sua Marcella, Leontio cum uxore sua Euminia, Urretia, Eulia [g], quam redemimus captivam, Romana cum filiis, filios Burgoneri, Frontasio cum filiis. Hildemodum cum uxore et filiis liberos esse jubemus, cum campellis et vineolis eorum, vel quantumcunque peculiaria habent, aut habere potuerint inantea volumus esse concessum, ea tamen conditione, ut de campellis vel vineis vendere nec donare habeant potestatem. Proculam et Macedoniam similiter ibidem deservire jubemus, necnon et mancipiola hæc, et agnitio [h] eorum inferius comprehensa, decernere servi nostri jubemus, Solemio cum uxore sua et filiis, Maurenciano cum uxore sua Valeriana, Aligilio cum uxore sua Basilia, Aliasonio cum uxore sua Florentina, Specia cum uxore sua Eugeria [*Al.*, Eugenia], Lupicino cum uxore sua Hoctorecia cum filiis, Francardo cum uxore **1312** sua Orogia cum filiis, Amareto cum uxore sua Savina, Frangomere cum uxore sua Leoboda, Partenio cum uxore sua Mariosa, Sonulfo [*Al.*, Ronulfum] cum uxore sua Animia et filiis. Agnitionem eorum diximus, sed et aliquos ex ipsis liberos fecimus: hi vero cum campellis eorum, et vineolis, vel quidquid habere [i] videntur, aut adhuc venire potuerint habere decernimus, ita ut singulis annis terna pondo carræ inferant nostro, et singulis mensibus eulogias vicissim ad missas nostras revocent, et inferant in altario quinos argenteos, et donent exenio [j] secundum quod paupertas eorum parare potuerit: nihil amplius ab eis aut a basilica sancti Martini, aut a monachis nostris requiratur, quam quod scriptum est implere debeant.

Et istos liberos nostros et liberas nostras, quos nobis bonæ memoriæ genitor noster Jucundus [k] per testamentum suum commendavit, similiter et illos quos pro remedio [animæ] bonæ memoriæ fratris [*Al.*, filii] nostri Eustadii liberos fecimus, tibi, sancte Martine, defensandos commendamus. Et si quis eis amplius præter hoc quod eis injunctum est, in quolibet inquietare aut dominare voluerit, tu, sancte Martine, defendas. Nam et mulieres istas, quas inferius ascripsimus, id est Baudonidia [l] cum filiis suis, Habenda, Allovera, Fraterna, Amasonia, Artemia, Susanna, Proba, Probatia, Frotania, ut singulis annis singulos trientes monachis nostris dissolvant, et nullus eis magis requirere præsumat, ne incurrat quod supra comprehensum est. Caballos et jumenti-

[a] Mab., *Cauriniacum*. Mos., *sanctum Caurimacum.*

[b] Mab., *Martine, habeat* [*sicut*] *instituto hoc recolitur.*

[c] Mos., *Rosiaco*. Et quidem hic videtur designari *Moutier-Rouseil*, ubi monasterium exstitit jurisdictioni sancti Martini omnino subjectum, uti hodieque subsistit, licet in collegium canonicorum conversum, et Albussonium nuper translatum.

[d] Sic Mart. et Mos.; alii *Viliaco*. Mos., infra, *Gemiliacum.*

[e] Castrum est ad Visceram situm, vulgo *Issandon.*

[f] Alii, *et filiis Antoniæ.*

[g] Alii, *cum uxoribus suis Cumina, Urseccia, Lucia.*

[h] Sic quoque pro *Agnatio* scribitur in legibus Visigothorum.

[i] Alii, *aut adhuc habere potuerint, et possidere decernimus.*

[j] Alii, *terna pondo terræ inferant, afferant nostra, et in singulis mensibus singulos condomas vicissim missas nostras revocent.* Mabillonius legendum suspicatur, *terna pondo ceræ inferant monasterio*, seu *cameræ inferant monasterii.*

[k] Sepultus est in ecclesia sancti Michaelis Pistoriensis in suburbio Lemovicensi, quæ ecclesia hodieque sancti Martini jurisdictioni subjecta est.

[l] Al., *Lindonidia... Abenda.*

cula nostra, seu vaccas, oves et boves, et porcos, lectuaria, mensilia per domos, vel quidquid per cellaria aut areas nostras post obitum nostrum invenerit ordinator sancti Martini, medietatem pauperibus eroget, et aliam medietatem monachi nostri supra scripti percipiant.

Addimus etiam mancipia, quæ colonaria appellantur, et nobis tributaria esse perhibentur [*Al.*, debentur] medietas ad basilicam tuam, domne Martine, et alia medietas monachis nostris proficiat, et reddant omnes singulis annis trientes. Hoc est Eulodio cum filiis qui nobis esse debentur, Renchardo cum filiis, Friardo cum filiis, Amanda cum filiis, Gundemero sine [*Ed.*, cum] filiis, Dominica cum filia. Idcirco præfata mancipia his sanctis locis donavimus, ut ipsorum merces nos peccatores [liberet].

Quod unusquisque locus sanctus constitutus ibi habeat ministerium [a] declaratum, **1313** rectum duximus inserendum : id est turres quatuor, coopertoriolos holosericos tres, calices argenteos quatuor. Duo sunt ansati, comparati solidis tricenis. Nam ille medianus præ auro fabricatus valet solidos tricenos, et ille quartus valet solidos tredecim. Patenam argenteam valentem solidos septuagenos duos. Coopertoria holoserica quatuor, unus valet solidos tricenos, alius solidis sexdecim, tertius solidis quindecim, quartus solidis quadragenis quinis. Duo ex ipsis auro sunt fabricati. Item coopertorium lineum ornatum valens solidis quatuor, pallas corporales quatuor, coopertorios holosericos tres, minores quinque, et pallas, tribunalia [*Al.*, tribunæ] in basilica valentia solidis duodecim, et alia quotidiana valentia solidis sex, et alia quotidiana quæ sunt ante altare valentia solidis quinque. Vela ornata de ostio majore valentia solidos tres. Alia vela de ipso ostio valentia solidos tres. Item velum ad ostium minus valens solidos duo. Item velum pictum valens solidos quinque. Similiter in oratorio sancti Hilarii coronam cum cruce argentea deaurata cum gemmis pretiosis, plena reliquiis sanctorum domnorum, et suo ornatu, valentem ad æstimationem solidos centum, habens corona illa in se pendentia folia ex auro et gemmis facta numero octo; et in illa cruce similes factæ duæ, et mimitatæ gemma grande circumcirca auro, et subtus cruciculа ex auro, et gemmulenas octo. Pallam holosericam cum suo ornatu valentem solidos duodecim. Item pallam super altariolo sancti Hilarii linitam auro, et margaritis fabricatam, valentem solidos triginta. Velola per ipsius oratorii parietes tria holoserico ornata, valentia solidos octo. Item pallam super altario domno Hilario quotidianam, valentem solidos duo. Item velum in domo Hilarii dramioserico, valens

A solidos quadraginta. Item in domno Maximino velola tria. Ante altare unum vermiculum, valentem solidos duo, et illa alia duo, valentia solidos tres. Et item pallam vermiculam in domno Juliano, valentem solidum unum. Pallam quotidianam in domno Maximino holoserico ornatam, pallas corporales in domno Hilario vel velola ad ostia quotidiana. Item ad pallas super sepulcro sancto [b] holoserica duo, valentia solidos sexaginta. Item pallas super sepulcra quinque Achaica exornatas, valentes solidos quindecim. Item pallam profedatam [*Al.*, prosericam], valentem solidos duo. Item aliam profedatam, valentem solidum unum. Vela ante ipsa sepulcra duo, valentia solidos quinque. Hæc omnia et ornata sanctorum, vel quidquid super sepulcra nostra martyrii Attanensis sanctorum, id est

B Scipionem diaconem et Aventiolum, quos instituimus ipsis custodiendum et studendum ante sanctos, et domno nobis Nicetio diacono sancti Martini consignavimus, simul et de Sisciaco oratorio tribunalia duo valentia solidos quatuor, vela ad ostia tres, valentia solidos sex; turres, calices, pallas et **1314** coopertoria prædictis martyrariis ad custodiendum tradidimus.

Nam et adhuc adjuramus præpositum sancti Martini et monachos nostros Attanenses per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi et merita omnium sanctorum, ut in oratorio sancti Hilarii [c], in cella mea, quinta feria, omni tempore, maturius matutina et missa sanctorum domnorum a monachis ibidem revocetur. Et tectos sanctorum reparari, cum

C necesse fuerit, jubeatis, hoc est Attano et Sisciaco, admonentes et monachos, et liberos et servos et accolas nostros, ut ipsa loca sancta omni tempore sint munita, sicut mos est, hoc videlicet compositum sicut reliquerimus, sic etiam conservetur ut oportet in Domino Jesu Christo. Illi vero qui nobis vel monasterio atque congregationi nostræ deservire noluerint, a rebus omnibus nostris, tam nobis superstitibus, quam post obitum nostrum habeantur extranei.

Attanenses [d] si nobis vivis, monachis Vosidensibus solatia, sicut placuerit, præbuerint, Fexitoialo portionem nostram et centum arpennos terræ in Sisciaco prona voluntate donamus; sin vero renuerint solatia præbere, quod eis a nobis donatum est, basilicæ tuæ, sancte Martine, et monachi Attanenses tibi

D commendata omnia revoces in perpetuum possidendum.

Quidquid vero in hoc Testamento nostro fortasse non comprehensum est, aut ut poni debuit, excessit : si terrula, aut aliqua res mobilis inventa fuerit, ab hærede nostro domno Martino omnia sibi vindicanda revocet. Si mancipiola remanserint, et inventa fue-

[a] Id est, supellectilem sacram.

[b] Sic Mos.; at Ms., *nostro;* et infra Mos., *quinque auro exornatas.* Sanctum Maximinum Aredius suis patronis accensebat, quod diu Treviris fuisset moratus.

[c] Petierat Aredius corpus suum in oratorio sancti Hilarii sepeliri, ex ejus Vita, cap. 34

[d] Mss. : *Attanenses nobis vivis monachi Vosidensi solatia sicut placuerunt præbuerint.* Locus est omnino corruptus. In exemplari Vosidensi plura interseruntur ab Aredio et Pelagia Vosidensi monasterio data, quæ videsis tomo II Analect. Mabillon., pag. 66. Vosidense monasterium, vulgo *Vigeois*, ad Vigennam apud Lemovices olim abbatia, tum prioratus sancti Martialis Lemovicensis, cui præfuit Gaufridus Chronici Vosidensis auctor.

rint foris testamentum, tam qui chartulas libertatis extenderint, quam qui non habuerint, defensante sancto Martino, in libertate permaneant. Et quicunque per chartulas manus nostræ subscriptione firmatas dedimus, omnino valere præcepimus. Si quis autem contra hoc testamentum nostrum venire voluerit, aut aliud quam quod deliberatione nostra ista geritur, ire tentaverit, et hic et in æternum per virtutes sancti et beati domni Martini sit excommunicatus et anathematizatus, et veniat ei illa maledictio, quam psalmus CVIII continet in Judam Scariotis. Si quæ litteraturæ aut caraxaturæ inventæ fuerint, nos eas fecimus, dum testamentum nostrum sæpius relegimus, idque emendare decrevimus.

A AREDIUS, in Christi nomine peccator presbyter, testamentum nostrum scripsi, relegi, et subnotavi, die et anno quo supra. PELAGIA testamentum nostrum relegi et subscripsi die et anno quo supra. ALSTIDIUS, rogante domno meo Aredio, et Pelagia, testamentum nostrum ab ipsis factum subscripsi. **1315** CALPURNUS, rogante domno meo Aredio et Pelagia Testamentum hoc subscripsi, die et anno quo supra. LEO rogatus a domno Aredio et Pelagia Testamentum hoc confirmavi, die et anno quo supra. NECTARIUS **1316** hoc Testamentum confirmavi, rogante domno Aredio et Pelagia.

Sign. † Aidelfi subdiacono.

B Sign. † Nectari testis.

APPENDIX AD OPERA SANCTI GREGORII TURONENSIS,

COMPLECTENS ANTIQUA MONUMENTA QUÆ AB EO LAUDANTUR, AUT EJUS OPERA ILLUSTRANT *.

CARMEN SANCTI DAMASI PAPÆ DE SANCTIS MARTYRIBUS CHRYSANTHO ET DARIA [a].

(Ex Sarazanio.)

Hic votis paribus tumulum duo nomina servant,
 Chrysanthi, Dariæ, nunc venerandus honor.
Effera quem rabies, neglecto jure sepulcri,
 Sanctorum tumulos præda furentis erat.
Pauperis ex censu melius nunc ista resurgunt,
 Divite sed voto plus placitura Deo.
Plange tuum gens sæva nefas, periere furores,
 Crevit in his templis per tua damna decus.

—

INSCRIPTIO IN ABSIDA SANCTI PANCRATII [b].

(Ex Anal. Mabillon, tom. IV.)

OB. INSIGNE. MERITUM. ET SINGVLARE. BEATI. PANCRATII MARTYRIS. BENEFICIUM. BASILICAM. VETUSTATE. CONFECTAM. EXTRA. CORPUS. MARTYRIS. ENGLECTI. ANTIQUITATIS [c] EXSTRUCTAM. HONORIUS. EPISCOPUS. DEI. FAMULUS. ABRASA. VETUSTATIS. MOLE. RUINAQUE. MINANTE. A FUNDAMENTIS. NOVITER. PLEBI. DEI. CONSTRUXIT. ET. CORPUS. MARTYRIS. QUOD. EX. OBLIQUO. AULÆ. JACEBAT. ALTARI. INSIGNIBUS. ORNATO. METALLIS. LOCO. PROPRIO. COLLOCAVIT.

TESTAMENTUM PERPETUI TURONENSIS EPISCOPI [d].

(Ex Spicil. Acheri. t. V.)

1317 In nomine Jesu Christi, Amen. Ego Perpetuus peccator, Turonicæ Ecclesiæ sacerdos, abire nolui sine testamento, ne fraudentur pauperes iis quæ superna gratia mihi non merito liberaliter et amanter contulit; et ne, quod absit, transeant ad alios quam ad Ecclesiam sacerdotis bona.

Presbyteris, diaconibus et clericis Ecclesiæ meæ pacem Domini Jesu Christi do, lego. Amen. Confirma hoc, Domine, quod operatus es in nobis; nesciant schismata; stabiles in fide permaneant; quicunque regulam Evangelii fuerit secutus, sit bene-
C dictus omni benedictione spiritali in supernis per Christum Jesum, amen. Et Dominus Jesus occidat impium vento oris sui, amen, amen. Pax Ecclesiæ, pax populo, in urbe, in agro, a Deo et Patre Domini Jesu Christi, amen. Veni, Domine, et noli sustinere, amen. Vobis itaque presbyteris, diaconibus et clericis Ecclesiæ meæ, cum consilio Agilonis comitis, sepeliendum cadaver mortis hujus ubicunque elegeritis, permitto; scio quod Redemptor meus non moritur, et in carne videbo Liberatorem meum, amen. Tamen si indigno mihi feceritis misericordiam, quam supplex postulo, optarem ad domni Martini pedes in diem quiescere judicii: videritis, judicabitis, eligetis; volo, statuo. Ratum jubeo quod vobis dominis et fratribus meis placuerit.

In primis itaque ego Perpetuus, volo liberos esse liberasque homines et feminas quotquot habeo in villa Saponaria, quos emi de mea pecunia, ut et pueros quos in die discessus mei non manumisero in Ecclesia; ita tamen ut libere serviant, quandiu
D vixerint **1318** Ecclesiæ meæ, sed absque servitute ad hæredes transmissibili et glebatica. Do etiam Ecclesiæ meæ agrum, quem Aligarius mihi vendidit in dicta villa Saponaria, cum stagno. Item molendina supra Carum prope dictam villam, nec non pecuaria, et prata ipsi Ecclesiæ meæ do, lego. Villam de Bertiniaco cum silva et omni reditu, ea conditione, qua mihi a Daniele diacono vendita est, Ecclesiæ meæ pariter do, lego; ita tamen ut de eorum proventibus oleum paretur pro domni Martini sepulcro indeficienter illustrando: quod si fuerit neglectum, et voluntas mea, quod non spero,

[a] Vid. lib. I de Gloria martyrum c. 38, in fine. EDIT.

[b] Vide lib. I de Gloria martyrum, cap. 39, not. *h* col. 74. ED.

[c] Forsan, *Antiquitus*.

[d] Vide lib. X Hist. Franc. cap. 31, in fine num. 6, col. 567. ED.

* Hanc appendicem ex integro recudere non sumus veriti, etsi nonnulla in aliis Patrologiæ locis edi a jam vel edenda contineat. Lectori enim gratissimum fore duximus, si uno tenore sub oculos haberet Gregorii opera necessariumque eorum supplementum. EDIT.

cassa, dicta villa de Bertiniaco cum adjunctis, hæredibus meis mox nominandis cedat, volo, statuo, jubeo. Quidquid et quoquo in loco, et a quacunque persona fuerit mihi debitum, quo die abscessero, debitoribus ipsis do, lego. Exigere quod dimitto nullus præsumat, volo, statuo. Tibi fratri et consacerdoti dilectissimo Eufronio thecam ex argento de reliquiis sanctorum do, lego. Illam intelligo quam deferre solebam. Nam deauratam aliam, quæ in capsario meo cum duobus calicibus aureis, et cruce similiter aurea, quam Mabuinus fecit, Ecclesiæ meæ do, lego. Simul et omnes libros meos, præter Evangeliorum librum, quem scripsit Hilarius quondam Pictaviensis sacerdos [a] quem tibi Eufronio fratri et consacerdoti dilectissimo cum præfata theca do, lego, volo, statuo. Memor esto mei, amen.

Ecclesiæ sancti Dionysii de Ambasciaco [b] calicem argenteum, et crucem similiter argenteam, in cujus manubrio est reliquia de eodem sancto Dionysio, do, lego.

Ecclesiæ de Proillio similiter calicem argenteum et urceos [*Forsan*, urceos] argenteos do, lego. Similiter et Amalario ibidem presbytero capsulam
1319 unam communem de serico, item peristerium, et columbam argenteam ad repositorium, nisi maluerit Ecclesia mea illam qua utitur eidem Amalario transmittere, meam retinere: tibi Ecclesiæ meæ eligendum permitto, volo, statuo.

Sorori meæ Juliæ Perpetuæ crucem parvam auream ex emblasmate, in qua sunt de reliquiis Domini, do, lego. Quam tamen obnixe rogatam velim, ut si forte, jubente Domino, eam contingat migrare ante Dadolenam virginem, Ecclesiæ meæ ei possidendam relinquat. Te etiam rogo, soror Dadolena, ut moriens eam Ecclesiæ quæ libuerit addicas, ne veniat ad indignos. Quod si transeat Dadolena ante te, sit tibi liberum, charissima soror Fidia Julia Perpetua, prædictam crucem cui volueris Ecclesiæ relinquere, volo, statuo. Memor esto mei, dilectissima, amen. C

Tibi Agiloni comiti ob egregia tua in Ecclesiam meam, et pauperes filios meos merita, et ut pergas eorum defensionem robuste suscipere sicut cœpisti, equum meum parabilem, et mulum quem elegeris do, lego. Memor esto mei, fili dilectissime, amen.

Ecclesiæ sancti Petri peristromata, quæ ei ad utendum in natali ejusdem sæpe concessi, omnino et absolute do, lego. Tibi fratri et consacerdoti charissimo, de quo Dominus providebit regendæ post discessum meum Ecclesiæ, nunc meæ, tunc tuæ; aut potius nec meæ nec tuæ, sed Christi, do quidquid ad usum episcopalem de rebus meis volueris eligere in camera et sacrario vicino. Quod nolueris, hæredum meorum nominandorum esto. Presbyterum de Malleio, eumque de Orbona ad gradus, unde merito dejecti sunt, nunquam restitue. Sportulam tamen habeant quandiu vixerint super parte redituum meorum de Preslaio. Quod supererit, cum parte illa quam utendam fruendam illis concessi, postquam obierint, et D tibi utendum fruendumque relinquo, post discessum tuum

A Ecclesiæ meæ do, lego. At tu, frater et consacerdos charissime, presbyteros, diaconos, clericos, virgines, meos, tuos, ama, exemplo juva, benevolentia præveni. Fac ut sciant se tibi filios, non servos: te illis patrem, non dominatorem, rogo, volo, statuo.

At vos, viscera mea, fratres dilectissimi, corona mea, gaudium meum, domini mei, filii mei, pauperes Christi, egeni, mendici, ægri, viduæ, orphani. Vos, inquam, hæredes meos scribo, dico, statuo. His quæ supra detractis, quidquid in bonis habeo, sive in agris, pascuis, pratis, nemoribus, vineis, mansis, hortis, aquis, molendinis; sive in auro, argento, et vestibus, cæterisque rebus de quibus me disposuisse non constabit, hæredes esse vos jubeo. Et ut omnia per discretionem administrentur, volo ut distrahantur quamprimum obiero, et fieri poterit, et in pecuniam redigantur, cujus tres partes fiant. Hominibus egenis duæ distribuantur, ut placuerit Agrario presbytero et comiti Agi- B loni; tertia viduis et pauperibus feminis, uti 1320 placuerit virgini Dadolenæ, distribuatur, volo, rogo, statuo.

Testamentum hoc manu propria scriptum relegi et subscripsi ego PERPETUUS Kalend. Maias post consulatum Leonis minoris A. Illud tu, Delmati fili, apud te depositum serva, et cum alio simili mea pariter manu scriptum et subscriptum, quod apud Dadolenam deposui, Agiloni comiti coram fratribus meis presbyteris, diaconibus et clericis aperiendum et legendum trades, in nomine Domini volo, rogo, statuo, fixum ratumque sit. Benedic, Domine; veni, Christe Jesu. Ego PERPETUUS in nomine tuo. Amen.

Epitaphium ejusdem.

Culmina sublimi tollunt quæ vertice cristas
 Eximius meritis Perpetuus dederat
Domno Martino, cujus sub marmore pausant
 Ossa, veneratur quæ pia plebs precibus.
Hæredem scripsit Christum, atque aurea multa
 Sacrando Domini vasa cruore dedit.
Transmisit cœlo quæ plurima cessit egenis,
 Fecit et ante suas scandere divitias.
Clarus avis, atavisque potens, fuit atque senator,
 Clarior at sua dum pauperibus tribuit.
Sed neque Martino soli tam grande sepulcrum
 Construxit, tumulum fecit et esse suum.
Et licet ante pedes Martini contumuletur,
 In cœlo simili gaudet uterque loco.
Respice de superis super hoc, bone pastor, ovili,
 Perpetuusque tuam perpetua patriam.

EPITAPHIUM SANCTI ABRAHÆ [c].

(Ex Apoll. Sidonio, lib. VII, epist. 17.)

Abraham sanctis merito sociande patronis,
 Quos tibi collegas dicere non trepidem.
Nam sic præcedunt, ut mox tamen ipse sequare,
 Dat partem regni portio martyrii.
Natus ad Euphratem, pro Christo ergastula passus,
 Et quinquennali vincula laxa fame,

[a] Vidimus nuper in bibliotheca cathedralis ecclesiæ Turonensis codicem litteris Saxonicis ante annos mille scriptum, quem occasione, ut conjicere licet, hujus loci aiunt manu sancti Hilarii exaratum fuisse. At tantæ antiquitatis non esse præter characteris formam probat inscriptio codici præfixa, quæ codicis tempus videtur designare. In ea quippe laudatur sancti Innocentii ex Thebæorum legione martyris inventio, quæ, ut ex Surio ad diem 22 Septembris patet, contigit tempore Protasii Octodurensis seu Sedunensis episcopi, qui concilio Cabilonensi anno circiter 650 interfuit. Quin et in Codicis fine scriptor nomen suum prodit. Sic habet prima inscriptio litteris majusculis exarata: *Deus, innocentiæ verus amator, longe post passionem sacratissimæ legionis Innosensii, undas Rodani fluminis famulante, revelavit martyris Innosentii inclyta membra.* In fine autem: *Ego Holaindus, mihi Trinitas misereatur, amen. Precor vos omnes Christiani, ut pro me communionem Domini diprecemini peccatur*, etc. Ex hoc autem Codice patet Protasium Sedunensem, Domitianum Genavensem et Gratum Augustanum, qui sancti Innocenti inventioni interfuisse memorantur, in vulgatis harum sedium catalogis extra suum ordinem locatos esse.

[b] Hodieque superest hæc ecclesia Ambaciensis (*Amboise*) sancto Dionysio sacra, cum parochiali titulo et prioratu, monasterio sancti Juliani Turonensis subjecta.

[c] Vide Greg. Vit. Patr. cap. 3, in fine. ED.

Elapsus regi truculento Susidis oræ [a],
 Occiduum properas solus adusque solum.
Sed confessorem virtutum signa sequuntur,
 Spiritibusque malis fers, fugitive, fugam.
Quaque venis, lemurum se clamat cedere turba,
 Dæmonas ire jubes exsul in exsilium.
Expeteris cunctis, nec te capit ambitus ullus,
 Est tibi delatus plus onerosus honor.
Romuleos refugis Byzantinosque fragores,
 Atque sagittifero mœnia fracta Tito.
Murus Alexandri te non tenet, Antiochique,
 Spernis Elisseæ Byrsa tecta domus.
Rura paludicolæ temnis populosa Ravennæ,
 Et quæ lanigero [b] de sue nomen habent.
Angulus iste placet, paupertinusque recessus,
 Et casa cui culmo culmina pressa forent.
Ædificas hic ipse Deo venerabile templum,
 Ipse Dei templum corpore facte prius.
1321 Finiti cursus isthic vitæque viæque,
 Sudori superest dupla corona tuo.
Jam te circumstant paradisi millia sacri :
 Abraham jam te comperegrinus habet.
Jam patriam ingrederis, sed de qua decidit Adam,
 Jam potes ad fontem fluminis [c] ire tui.

EPISTOLA THEODERICI REGIS AD CLODOVEUM. GRATULATUR OB REPORTATAM IN ALEMANNOS VICTORIAM [d].

(Cassiod. l. II, epist. 41.)

Luduin regi Francorum Theodoricus rex Italiæ. Gloriosa quidem vestræ virtutis affinitate gratulamur, quod gentem Francorum prisca ætate residem, feliciter in nova prælia concitastis : et Alamannicos populos, causis fortioribus inclinatos, victrici dextera subdidistis. Sed quoniam semper in auctoribus perfidiæ resecabilis videtur excessus; quia et primariorum plectibilis culpa omnium debet esse vindicta, motus vestros in fessas reliquias temperate : quia jure gratiæ merentur evadere, quos ad parentum vestrorum defensionem respicitis confugisse. Estote illis remissi, qui nostris finibus celantur exterriti. Memorabilis triumphus est Alamannum acerrimum sic expavisse, ut tibi eum cogas de vitæ munere supplicare. Sufficiat illum regem cum gentis suæ superbia cecidisse; sufficiat innumerabilem nationem partim ferro, partim servitio subjugatam. Nam si cum reliquis confligis, adhuc cunctos superasse non crederis. In talibus causis accipe frequenter expertum. Illa mihi feliciter bella provenerunt, quæ moderato fine peracta sunt. Is enim vincit assidue, qui novit omnia temperare, dum jucunda prosperitas illis potius blanditur qui austeritate nimia non rigescunt. Cede itaque suaviter genio nostro quod sibi gentilitas communi remittere consuevit exemplo. Sic enim fit ut et meis petitionibus satisfecisse videamini, ne sitis solliciti ex illa parte quam ad nos cognoscitis pertinere. Quocirca salutantes gratia, honore et affectione, qua dignum est, illum et illum legatos nostros ad excellentiam vestram consueta charitate direximus, per quos et sospitatis vestræ indicium, et speratæ petitionis consequamur effectum. Quædam vero quæ ad nos pro vestris utilitatibus pervenerunt, per harum portitores verbo insinuanda commisimus; ut cautiores effecti optata possitis victoria constanter expleri. Vestra siquidem salus nostra gloria est : et toties regnum Italiæ proficere judicamus, quoties de vobis læta cognoscimus. Citharœdum etiam, arte sua doctum, pariter destinavimus expetitum, qui ore manibusque consona voce cantando, gloriam vestræ potestatis oblectet : quem ideo fore credimus gratum, quia ad vos eum judicastis magnopere dirigendum.

A EXCERPTA EX EPISTOLA AVITI VIENNENSIS EPISCOPI AD CLODOVEUM REGEM [e].

(Ex Sirmondo.)

1322 Vestræ subtilitatis acrimoniam quorumcunque, etc. Siquidem et occiduis partibus in rege non novo novi jubaris lumen effulgurat, cujus splendorem congrue Redemptoris nostri nativitas inchoavit : ut consequenter eo die ad salutem regenerari ex unda vos pareat, quo natum redemptioni suæ cœli Dominum mundus accepit. Igitur qui celeber est natalis Domini, sit et vestri. Quo vos scilicet Christo, quo Christus ortus est mundo; in quo vos animam Deo, vitam præsentibus, famam posteris consecrastis. Quid jam de ipsa gloriosissima regenerationis vestræ solemnitate dicatur? cujus ministeriis etsi corporaliter non accessi, gaudiorum tamen communione non defui. Quando quidem hoc quoque regionibus nostris divina pietas gratulationis adjecit, ut ante baptismum vestrum ad nos sublimissimæ humilitatis nuntius perveniret. Unde
B nos post hanc exspectationem jam securos vestri sacra nox reperit. Conferebamus namque, nobiscumque tractabamus quale esset illud, cum adunatorum numerus pontificum, manus sancti ambitione servitii membra regia undis vitalibus confoveret, cum se Dei servis inflecteret timendum gentibus caput, cum sub casside crines nutritos salutaris galea sacræ unctionis induceret, cum intermisso tegmine loricarum immaculati artus simili vestium candore fulgerent, etc. Quapropter radiante perpetuum præsentibus diademate, absentibus majestate, successus felicium triumphorum, quos per vos regio illa gerit, cuncta concelebrant. Tangit etiam nos felicitas. Quotiescunque illic pugnatis, vincimus. Inter hæc tamen catholicæ religionis affectum servat in vobis cura miserendi, et in apice rerum omnium gubernacula continente non minus eminet sanctitas quam potestas. Ex qua utique factum est ut dirigi ad vos servi vestri viri illustris Laurentii filium principali oraculo juberetis; quod apud domnum meum, suæ quidem gentis regem, sed
C militem vestrum, obtinuisse me suggero. Nihil quippe est in quo servire non potest. Commendat directum. Congaudi misso, invidi vos visuro. Cui minus computandum est ad utilitatem parenti proprio restitui, quam patri omnium præsentari.

Gratulatus est etiam hac occasione regi Chlodoveo Anastasius pontifex Romanus, cujus epistola edita est. Qui tunc quoque, ut quidem existimant viri eruditi, beatum Remigium suum in Francorum regno vicarium instituit, quamvis epistola ea de re data, quam Hincmarus retulit, Hormisdæ nomen præferat.

EXCERPTA EX COLLATIONE EPISCOPORUM CORAM REGE GUNDEBALDO [f].

(Ex Spicil. t. V.)

Providente Domino Ecclesiæ suæ, et inspirante pro salute totius gentis cor domni **1323** Remigii, qui ubique altaria destruebat idolorum, et veram fidem potenter cum multitudine signorum amplificabat, fa-
D ctum est ut episcopi plures non contradicente rege congregarentur, si fieri posset, ut Ariani, qui religionem Christianam scindebant, ad unitatem possent reverti. Quod ut melius fieret, videreturque id non consilio accidisse sed occasione, domnus Stephanus scripsit ad episcopos multos, et invitavit illos ad festivitatem sancti Justi quæ instabat, in qua ob frequentiam miraculorum fiebat concursus plurimus populorum. Venerunt itaque de Vienna Avitus, de Arelate Æonius, de Valentia......... de Massilia........ jus, et plures alii, omnes catholicæ professionis et laudabilis vitæ in Domino. Qui omnes ad salutationem regis cum domno Stephano ad Sarbiniacum, ubi tunc erat,

[a] Id est, *Persiæ*.
[b] Mediolanum.
[c] Euphrates ex Eden paradiso fluit.
[d] Vide sancti Gregorii Historiam Francorum lib. II, cap. 30. Ed.
[e] Vide ibid., cap. 31. Ed.
[f] Vide ibid., cap. 34, col. 230, not. *h*. Ed.

profecti sunt. Erant quidam inibi de potentioribus A Arianis cum eo, qui si potuissent, prohibuissent nostrorum accessum ad regem, sed, Domino cooperante, nihil profecerunt.

Post salutationem factam domnus Avitus, cui, licet non esset senior nec dignitate, nec ætate, tamen plurimum deferebatur, dixit ad regem : Si Excellentia vestra vellet procurare pacem Ecclesiæ, parati sumus fidem nostram tam clare demonstrare esse secundum Evangelium et apostolos, quod nulli dubium erit illam, quam retinetis, non esse secundum Deum et Ecclesiam. Habetis hic de vestris qui sunt instructi in omnibus scientiis, jubeatis ut nobiscum colloquantur, et videant si possint respondere rationibus nostris, ut parati sumus respondere rationibus eorum. Ad quæ rex respondit : Si vestra fides est vera, quare episcopi vestri non impediunt regem Francorum, qui mihi bellum indixit, et se cum inimicis meis sociavit, ut me destruerent? nam non est fides ubi est appetentia alieni, et sitis sanguinis populorum; ostendat fidem per opera sua. Tunc humiliter respondit domnus Avitus, faciem habens angelicam ut et sermonem : Ignoramus, o rex, quo consilio et qua de causa rex Francorum facit quod dicitis; sed Scriptura nos docet quod propter derelictionem legis Dei sæpe subvertuntur regna, et suscitantur inimici omni ex parte, illis qui se inimicos adversus Deum constituunt. Sed redite cum populo vestro ad legem Dei, et ipse dabit pacem in finibus vestris. Nam si habetis pacem cum illo, habebitis et cum cæteris, et non prævalebunt inimici vestri. Cui rex : Nonne legem Dei profiteor? sed quia nolo tres deos, dicitis quia non profiteor legem Dei. In Scriptura sancta non legi plures esse deos, sed unum, etc. [a].

Crastina die factum est. Nam rex per Sagonam rediens ad urbem, misit ad domnos Stephanum et Avitum, ut venirent apud illum : qui cum venissent, rex dixit ad illos : Habetis quod postulatis. Nam sacerdotes mei parati sunt vobis ostendere quod nullus potest esse coæternus et consubstantialis Deo. Sed nolo ut id fiat coram omni populo, ne **1324** turbæ excitentur; sed tantum coram senatoribus meis, et aliis quos eligam, sicut vos eligetis ex vestris quos volueritis, sed non in magno numero, et id fiet die crastina in hoc loco. Quo dicto, episcopi, salutato rege, discesserunt et reversi sunt, ut omnia intimarent aliis episcopis. Erat autem vigilia solemnitatis sancti Justi, et licet optavissent quod hoc fieret die solemnitatem sequenti, noluerunt tamen propter tantum bonum amplius procrastinare. Sed unanimiter decreverunt apud sancti Justi sepulcrum pernoctare, ut illo intercedente obtinerent a Domino petitiones cordis sui. Evenit autem ut ea nocte cum lector secundum morem inciperet lectionem a Moyse, incidit in illa verba Domini : *Sed ego indurabo cor ejus, et multiplicabo signa et ostenta mea in terra Ægypti, et non audiet vos* (*Exod.* VII). Deinde cum post psalmos decantatos recitaret ex prophetis, occurrerunt verba Domini ad Isaiam dicentis : *Vade et dices populo huic : Audite audientes, et nolite intelligere; et videte visionem, et nolite cognoscere. Excæca cor populi ejus, et aures ejus aggrava, et oculos ejus claude, ne forte videat oculis suis, et auribus audiat, et intelligat suo corde et convertatur et sanem eum* (*Isai.* VI). Cumque adhuc psalmi fuissent decantati et legeret ex Evangelio, incidit in verba quibus Salvator exprobrat Judæis incredulitatem : *Væ tibi, Corozain, væ tibi, Bethsaida, quia si in Tyro et in Sidone virtutes factæ fuissent, quæ sunt factæ in vobis, jam dudum in cilicio et cinere pœnitentiam egissent* (*Matth.* XI). Denique cum lectio fieret ex Apostolo, pronuntiata sunt verba illa : *An divitias bonitatis ejus et patientiæ et longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam sustinentia Dei ad pœnitentiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in tempore iræ* (*Rom.* II). Quod cum ab omnibus episcopis observatum fuisset, cognoverunt lectiones illas sic occurrisse volente Domino, ut scirent induratum esse cor regis, Deumque illum in sua impœnitentia relinquere, ad ostendendum divitias justitiæ suæ; unde valde tristes effecti, noctem in lacrymis transegerunt. Non destiterunt tamen veritatem nostræ religionis contra Arianos asserere. Igitur tempore quo rex jusserat conveniunt omnes episcopi, et simul ad regem vadunt cum multis sacerdotibus et diaconibus, et quibusdam de catholicis, inter quos erant Placidus et Lucanus, qui erant de præcipuis militiæ regis. Venerunt etiam Ariani cum suis. Cum ergo sedissent coram rege domnus Avitus pro Catholicis, Bonifacius pro Arianis, sermonem habuerunt. Sed postquam domnus Avitus proposuit fidem nostram cum testimoniis sacræ Scripturæ, ut erat alter Tullius, et Dominus inspirabat gratiam omnibus quod dicebat; tanta consternatio cecidit super Arianos, ut qui satis amicabiliter audientiam præbue-
B rat Bonifacius, nihil omnino respondere posset ad rationes domni Aviti, sed tantum quæstiones difficiles proponeret, quibus videbatur velle regem fatigare. Sed cum ab Avito urgeretur, **1325** ut responderet ad antedicta, promittens se etiam responsurum ad ea quæ proposuerat, non potuit respondere ad unam de rationibus quæ fuerant a domno Avito propositæ, neque ullam pro defensione suæ partis allegare; sed tantum os suum in conviciis aperiebat, et dicebat Catholicos esse præstigiatores, et colere multitudinem deorum. Quod solum cum diceret, videretque rex confusionem suæ sectæ, surrexit de sua sede, dicens quod in crastinum responderet Bonifacius. Discesserunt ergo omnes episcopi : et quia adhuc dies non erat inclinata, iverunt simul cum cæteris catholicis ad basilicam domni Justi, confitentes Domino quoniam bonus, et laudantes eum, qui dederat illis talem victoriam de inimicis suis.

Sequenti vero die iterum ad regiam profecti cum his qui in præcedenti aderant. Cumque ingrederentur,
C invenerunt Aredium, qui eis persuadere volebat ut regrederentur, etc.

Cum itaque sedissent, domnus Avitus tam lucide probavit quod Catholici non plures deos adorabant, ut sapientiam ejus tam Catholici quam adversarii cum stupore mirarentur. Id autem fecit, ut responderet conviciis quæ Bonifacius in nostram fidem jecerat. Postquam ergo conticuit, ut locum daret responsionibus Bonifacii, nihil aliud potuit ille dicere, quam quod præcedenti die fecerat : et conviciis addens convicia, tanto impetu clamabat, ut præ raucitate non posset amplius loqui, et quasi suffocaretur. Quod cum rex vidisset, et satis diu exspectasset, tandem surrexit vultu indignationem prætendens contra Bonifacium. Tunc domnus Avitus dixit ad regem : Si sublimitas vestra vellet jubere ut hi responderent propositionibus nostris, ut posses judicare quænam fides esset retinenda. Sed nihil rex respondit, neque cæteri Ariani, qui erant cum illo : adeo stupefacti
D erant de doctrina et sapientia domni Aviti. Qui cum videret eorum silentium, subjunxit : Si vestri non possunt respondere rationibus nostris, quid obstat cur non omnes simul conveniamus in eadem fide? Tunc murmurantibus illis, de sua fide securus in Domino, addidit : Si rationes nostræ non possunt illos convincere, non dubito quin Deus fidem nostram miraculo confirmet; jubeat sublimitas vestra ut tam illi quam nos eamus ad sepulcrum hominis Dei Justi, et interrogemus illum de nostra fide, similiter et Bonifacius de sua, et Dominus pronuntiabit per os servi sui in quibus complaceat. Rex attonitus annuere videbatur, sed inclamare cœperunt Ariani, et dicere se pro fide sua manifestanda facere nolle ut fecerat Saul, et ideo maledictus fuerat; aut recurrere ad incantationes et illicita, sufficere sibi se habere Scripturam, quæ sit fortior omnibus præsti-

[a] Vide sancti Gregorii Historiam Francorum, lib. II, cap. 32. Ed.

giis. Et hæc semper repetentes, et boantes potius quam vociferantes, rex qui jam surrexerat, accipiens per manus dominum Stephanum et dominum Avitum, duxit eos usque ad cubiculum suum, et cum intraret amplexus est eos, dicens ut **1326** orarent pro eo. Cognoverunt quidem illi perplexitatem et angustias cordis ejus, sed quia Pater eum non traxerat, non potuit venire ad Filium, ut veritas impleretur : *Non est volentis, neque festinantis, sed miserentis Dei* (*Rom.* IX). Et ex ea die plurimi Ariani ad pœnitentiam venerunt, et post aliquot dies baptizati fuerunt. Et magnificavit Dominus fidem nostram per intercessionem domni Justi in conspectu omnium.

EPISTOLA SANCTI REMIGII AD CLODOVEUM REGEM [a].

Domino illustri meritis Clodoveo regi, Remigius episcopus. Angit me, et satis me angit, vestræ causa tristitiæ, quod gloriosæ memoriæ germana vestra transiit Albochledis; sed consolari possumus quia talis de hac luce discessit, ut recordatione magis suscipi debeat quam lugeri. Illius enim vitæ fuit, quod assumpta credatur a Domino, quæ a Deo electa migravit ad cœlos. Vivit vestræ fidei, etsi est conspectus desiderio recepta. Christus implevit ut benedictionem virginitatis acciperet : quæ sacrata non est lugenda, quæ fragrat in conspectu Domini flore virgineo, quo scilicet et corona tecta, quam pro virginitate suscepit. Absit ut a fidelibus lugeatur, quæ bonus Christi odor esse promeruit, ut per eum cui placet auxilium possit conferre poscentibus. Dominus meus, repelle de corde tuo tristitiam, animo rite composito regnum sagacius gubernante, erectiora sumente studio serenitatis consilia : læto corde membra conforta, mœroris torpore discusso, acrius invigilabis ad salutem. Manet vobis regnum administrandum, et Deo auspice procurandum. Populorum caput estis, et regimen sustinetis. Acerbitate ne te videant in luctu affligi, qui per te felicia videre consueverunt. Esto ipse tuæ animæ consolator, vigorem illius providentiæ continens ingenitæ, ne tristitia candorem tuæ menti subducat. De ejus præsente transitu, quæ choris est juncta virgineis, ut credo, rex gaudet in cœlo. Salutans gloriam vestram, commendo familiarem meum presbyterum Maccolum, quem direxi. Quæso ut tanti habeatis ignoscere, quod qui occursum debui, exhortatoria destinare verba præsumpsi. Tamen per harum bajulum, si jubetis ut vadam, contempta hiemis asperitate, frigore neglecto, itineris labore calcato, ad vos, auxiliante Domino, pervenire contendam.

ITEM ALIA AD EUMDEM [b].

Domino insigni et meritis magnifico Clodoveo regi, Remigius episcopus. Rumor ad nos magnus pervenit administrationem vos secundam rei bellicæ suscepisse. Non est novum ut cœperis esse sicut parentes tui semper fuerunt. Hoc in primis agendum, ut Domini judicium a te non vacillet, ubi tui meriti, qui per industriam **1327** humilitatis tuæ ad summum culminis pervenit : quia, quod vulgus dicitur, ex fine actus hominis probatur. Consiliarios tibi adhibere debes, qui famam tuam possint ornare; et beneficium tuum castum et honestum esse debet, et sacerdotibus tuis honorem debebis deferre, et ad eorum consilia semper recurrere. Quod si tibi bene cum illis convenerit, provincia tua melius potest constare. Cives tuos erige, afflictos releva, viduas fove, orphanos nutri, si potius est quam erudies, ut omnes te ament et timeant. Justitia ex ore vestro procedat, nihil sit sperandum de pauperibus vel peregrinis, ne magis dona, aut aliquid accipere velis. Prætorium tuum omnibus pateat, ut nullus exinde tristis abscedat. Paternas quascunque opes possides, captivos exinde liberabis, et a jugo servitutis absolves. Si quis in conspectu vestro venerit, peregrinum se esse

A non sentiat. Cum juvenibus joca, cum senibus tracta, si vis regnare, nobilis judicari.

CLODOVEI REGIS EPISTOLA AD EPISCOPOS [c].

(Ex Ed. et Ms. Corb.)

Dominis sanctis et apostolica sede dignissimis episcopis, Clodoveus rex. Enuntiante fama, quid actum fuerit vel præceptum omni exercitui nostro, priusquam in patria Gothorum ingrederemur, Beatitudini vestræ præterire non potui. In primo quoque de ministerio Ecclesiarum omnium præcipimus, ut nullus ad subripiendum in aliquo conaretur; neque de sanctimonialibus, neque de viduis, qui se in religione Domini devotas esse probarentur. Simili conditione et de clericis, vel filiis supradictorum tam clericorum quam viduarum, qui cum illis in domo ipsorum consistere videantur. Id vel de servis ecclesiarum, quos de ecclesiis tractos per episcoporum sacramenta constiterit, præceptum est observare, ut nullus ex ipsis aliqua violentia vel
B damnum pateretur. Sic ita ad integrum est agnoscendum, ut ex his supra dictis, si aliquis vim captivitatis pertulisset, sive in ecclesiis, sive extra ecclesias, omnino sine aliqua dilatione reddendos esse præcipimus. De cæteris quidem captivis laicis, qui extra pace sunt captivati, et fuerint approbati, apostolia cui volueritis arbitrii vestri est non negandum. Nam de his qui in pace nostra, tam clerici quam laici, subrepti fuissent, si veraciter agnoscitis vestras epistolas de annulo vestro infra signatas, sic ad nos omnimodis dirigantur, et a parte nostra præceptionem latam noveritis esse firmandam. Sic tamen populus noster petit ut cuicunque epistolas vestras præstare fueritis dignati, cum sacramento per Deum, et benedictione vestra dicere non tardetis, remittam quæ poscitur veram esse : quia multorum varietates vel falsitates inventæ sunt, ut comprehendatur, sicut scriptum est : Perit justus cum impio. Orate pro me, domini sancti, et apostolica sede dignissimi papæ.

C

DIPLOMA CLODOVEI MAGNI DE CONDITIONE CŒNOBII MITIACENSIS APUD AURELIANOS.

(Ex Spicil. tom. V.)

Clodoveus Francorum rex vir illuster. Tibi, venerabilis senex Euspici, tuoque Maximino, ut possitis, et hi qui vobis in sancto proposito succedent, pro nostra dilectæque conjugis et filiorum sospitate divinam misericordiam precibus vestris impetrare, Miciacum concedimus, et quidquid est fisci nostri intra fluminum alveos per sanctam confarreationem et annulum inexceptionaliter tradimus, et corporaliter possidendum præbemus absque tributis, naulo et exactione, sive infra sive extra Ligerim et Ligerinum, cum Querceto et Salicto et utroque molendino. Tu vero, Eusebi sancte, religionis catholicæ episcope, Euspicii senectam fove, Maximino fave; et tam eos quam possessiones eorum in tua parochia ab omni calumnia et injuria præsta liberos. Neque enim nocendi sunt, quos regalis affectus prosequitur.
D Idem agite, o vos omnes sanctæ catholicæ religionis episcopi. Vos ergo, Euspici et Maximine, desinite inter Francos esse peregrini; et sint vobis loco patriæ in perpetuum possessiones, quas donamus in nomine sanctæ, individuæ, æqualis et consubstantialis Trinitatis. Ita fiat ut ego Clodoveus volui. Eusebius episcopus confirmavi.

EPISTOLA LEONIS EPISCOPI SENONENSIS AD CHILDEBERTUM REGEM, NE MELEDUNI IN DIŒCESIS SUÆ PAROCHIA, UBI NUNQUAM FUIT, NOVUS FIAT EPISCOPATUS [d].

(Ex Ed. et Ms. Corb.)

Domino illustri, gloriosissimo domno, et in Christo filio CHILDEBERTO regi Leo episcopus. Litteras celsitudinis vestræ honore quo dignum est me indico suscepisse, ubi sperare dignamini, ut ad ordinandum

[a] Vide sancti Gregorii Historiam Francorum, lib. II, cap. 31, in fine. ED.
[b] Ibid., cap. 37. ED.
[c] Ibid., ED.
[d] Ibid., lib. VI, cap. 31, not. *c* col. 397. ED.

Mecledonensem episcopum aut præsentia nostra A adesse debeat, aut consensus. Quam rem valde admiratos nos gloria vestra cognoscat, quod primum sine jussu gloriosissimi domni principis nostri, filii vestri Theudoberti regis, cujus sumus regni ordinatione subjecti, injungitis, ut ea quæ anteacto tempore facta non sunt, nunc præsentia nostra aut consensu debeant inchoari. Præcipue nunquam nec suspicari, nec credere potuimus, quod hanc aut ordini nostro, aut etiam temporibus vestris velletis injuriam generari, ut diœcesim nostram a Deo nobis commissam, et usque nunc pontificali ordine Deo propitio custoditam, tanquam negligentes ac desides ad alterius permittamus potestatem transire, aut sollicitudinem irrationabili deliberatione transferri. Unde salutantes digno ac debito in Deo charitatis affectu, rogamus et contestamur, ne ullus pontificum contra statuta Patrum audeat facere, unde possit, synodali examinatione convictus, de illicita præsumptione culpari. Illa **1329** tamen vestris debent fieri, Deo inspirante, temporibus, unde et pax inter B sacerdotes esse possit, et plebs non permittatur a pastoris proprii custodia per novam et illicitam ordinationem divelli. Custodite, quæso, statuta Patrum, et canonum severitate constricti, non patiamini, sicut scribitis, ad petitionem ejus plebis, superstite proprio sacerdote, alterum episcopum ordinari. Quia si hoc petunt, quod nefas est credi, desertores potius judicandi sunt quam fideles. Et non eorum preces facile audiri debent a principe, quorum petitionibus potius generentur scandala, quam pax Deo amata servetur. Quia sicut beati sunt pedes pacem portantes, ita væ his dictum est, per quos venit scandalum. Qui si fortasse ob hoc alterum episcopum sibi fieri rogant, quia nos, interclusis itineribus, ad eos nec visitatorem mittere possumus, nec venire, ista culpa nos non respicit; quia si iter a vestra parte, sicut optime nostis, interclusum tanto tempore non fuisset, quamvis senes aut infirmi, populum nobis ecclesiastica disciplina commissum requirere potueramus, aut certe visitato- C rem, sicut canones statuunt, destinare. Nam Gloria vestra optime debet et credere et scire quia si contra statuta canonum quicunque episcoporum sine consensu nostro Mecledone episcopum voluerit ordinare, usque ad papæ notitiam vel synodalem audientiam, tam hi qui ordinaverint, quam qui ordinatus fuerit, a nostra erunt communione disjuncti. Leo Christi servus suscripsi.

—

INCIPIT EPISTOLA CLEMENTISSIMI ET BEATI REGIS NOSTRI CHILDEBERTI, DATA PER ECCLESIAS SACERDOTUM, VEL OMNI POPULO [a].

(Ex ed. Et Ms. Corb.)

Credimus hoc Deo propitio ut ad nostram mercedem, et ad salutem populi pertinere, si populus Christianus, relictam idolorum culturam, Dei, cui integram promisimus fidem, in quantum inspirare dignatus fuerit pure deservire debeamus. Et quia necesse D est ut plebs, quæ sacerdotis præceptum non ita ut oportet custodit, nostro etiam corrigatur imperio, hanc chartam generaliter per omnia loca decrevimus emittendam, præcipientes, ut quicunque admoniti de agro suo, ubicunque fuerint simulacra constructa, vel idola dæmoni dedicata ab hominibus facta, non statim abjecerint, vel sacerdotibus hoc destruentibus prohibuerint, datis fidejussoribus non aliter discedant nisi in nostris obtutibus præsententur. Qualiter in sacrilegos Dei injuria vindicetur nostrum est pertractandum, et quia fides nostra ut verbo de altario sacerdote faciente quæcunque de Evangelio, prophetis vel Apostolo fuerit annuntiatum, in quantum Deus dat intellectum, ad nos querimonia processit multa sacrilegia in populo fieri, unde Deus læditur, et populus per peccatum declinet ad mortem, noctes pervigiles cum ebrietate, scurrilitate vel canticis, etiam in ipsis sacris diebus, Pascha, Natale **1330** Domini, et reliquis festivitatibus, vel adveniente die Dominico bansatrices per villas ambulare. Hæc omnia unde Deus agnoscitur lædi nullatenus fieri permittimus. Quicunque post commonitionem sacerdotum, vel nostro præcepto sacrilegia ista perpetrare præsumpserit, si servilis persona est, centum ictus flagellorum ut suscipiat jubemus. Si vero ingenuus aut honoratior fortasse persona est districta inclusione digna, sunt hi autem in pœnitentiam redigendi, ut qui salubria et a mortis periculo revocantia audire verba contemnunt, cruciatus saltem corporis eos ad desiderandam mentis valeat reducere sanitatem.

Constitutiones a subsequentibus regibus factas habes tomo I Capitularium regum viri clarissimi Stephani Baluzii.

—

FORMULÆ ANTIQUÆ.

(Ex tom. IV Anal. Mabillon.)

Formula solemnis de dote. — Hic est testamentum, quarto regnum domni nostri Childeberto reges, quod fecit missus ille Chestantus. Cum juxta consuetudinem Andicavis civetate, curia puplica resederet in foro, ibique vir magnificus ill. prosecutor dixit: Rogo te vir laudabilis ill. defensor, ill. curator, ill. magister militum, vel reliquum curia puplica utique obticis [codices] puplicis patere jobeatis, quia habeo quid apud acta prosevere debiam. Defensor principalis simul et omnis curia puplica dixerunt: Patent tibi cotecis puplici, prosequere quæ optas. Obedire illa per mandato suo pagina mihi injunxit, ut prosecutor exsistere deberit, qual ter mandatum, quam in dulcissimo jocali meo ill. fici pro omnis causationis suas, tam in paco, quam et in palacio, seu in qualibet loca accidere faciat illa porciones meas, quem ex alote parentum meorum ei legibus obvenit, vel obveniro debit, aut justissime ei est reddebetum. Econtra parentis suis vel contra cujuslibet hominem accidere vel admallare seu et liticare facias inspecto illo mandato, quem in dulcissemo jocali meo ill. fici, gestis municipalibus adlegare debeam. Curia vero dixerunt: Mandato quem tibi habere dicis, accipiat vir venerabilis ill. diaconus et amanuensis. Ill. prosecutor dixit: Rogo domno meis omnibus puplicis, ut sicut mandatum istum legebus cognovistis esse factum, ut dotem, quem præ manibus tenio, vobis præsentibus in foro puplico jobeatis recitari. Curia vero dixerunt: Dotem quem te dicis præ manibus retenire, ill. diaconus et amanuensis Andecavis civitate nobis præsentibus accipiat relegendum, quo accepto dixit.

Mandatus. — Domno mihi jocali meo ill. rogo adque supplico dulcissima gratia vestra, ut ad vicem meam omnis causationis nostris, tam in pago quam et in palacio, seo in qualibet loca accidere faciatis, et illas portiones nostras, quem ex alote parentum meorum mihi legibus obvenisse vel obvenire debit, aut, justissime nobis est redebitum, hæc contra **1331** parentis meus, vel contra cujuslibet hominum, accidere vel admallare, seu adliticare faciatis, et quidquid exinde ad vicem nostram egeris, feceris, gesserisve, etenim me habiturum esse cognoscas rectum. Juratum mandatum Andecavis civitate, curia puplica.

Cessio. — Dulcissima et cum integro amore diligenda sponsa mea, filia ill. nomen ill. ego ill. Et quia propitio Domino juxta consuetudinem una cum voluntate parentum tuorum sponsavi, proinde cido tibi de rem paupertatis meæ, tam pro sponsalitia, quam pro largitate tuæ, hoc est casa cum curte circumcincta, mobile et immobile, silvas, pratus, pascuas, aquas, aquarumve decursibus, junc is et subjunctis, et in omnia superius nominata, tu dulcissima sponsa mea ad die filicissimo nupciarum tibi per hanc ces-

[a] Vide sancti Gregorii Historiam Francorum, lib. IV, cap. 20. Ed.

A sicne dileeo adque transfundo, ut in tuæ jure hoc recepere dibeas. Cido tibi bracile valente solidus tantus, toneneas tantas, lectario ad lecto vestito valente solidus tantus, inaures aureas valente solidus tantus, annolus valentes solidus tantus. Cido tibi caballus cum sambuca et omnia stratura sua, boves tantus, vaccas cum sequentes tantus, ovis tantus, solidis tantus. Hæc omnia subscripta rem in tuæ jure et domenacione hoc recipere debias, vel posteris tuis, si inter nus procreati fuerunt derelinquentes, salvo jure sancti ill. cujus terræ esse videtur. Et si fuerit ullo umquam tempore, qui contra hanc cessione ista, quem ego in te bona voluntate conscribere rogavi, aut ego ipsi, aut ullus de heredibus meis vel propinquis meis, aut qualibet homo vel extranea, aut emissa persona venire voluerit, aut agere vel repetire præsumpserit, ante lite ingressus duplet tibi tantum, et alio tantum, quantum cessio ista contenet, aut eo tempore meliorata voluerit, et repetitione sua non obteniat effectum : et hæc cessio B ista atque voluntas nostra omni tempore firma permaneat. Post hæc curia ait : Se adhuc aliquid abis ex hac causa, aut agere debias, dic ut in præsente. Ill. prosecutor dixit : Gratias agemus magnitudine vestræ, quod dotem sua scripta, quem prosequio, gestis municipalibus ut habuit caretas vestra allegasse...... fecisse vobis ex more conscripsi.

Alia cessio. — 2. Quod bonum faustum sit, lex felicitatis ad satis adsentit, et lex Romana edocit, et consuetudo pagi consentit, et Principalis potestas non prohibet, ut tam pro se intercidentem, quam ad die filicissimo nuptiarum obtabile evenientem. Id circo ego in Dei nomine, ill. nomen, ante proscribo ad sponsam meam, nomen illa, fi ia illius, transcribo ad ipsa per hanc epistola atque cessione, hoc est casa cum curte etc.

Item cessio. — 3. Dulcissima etc. Ego ill. filius ill. dum non habetur incognitum qualiter te secundum lege Romana sponsatam visus sum habere etc. Ha-C beas concessum dum advixeris perpetualiter ad usum fructuario ad possedendum etc.

Judicius. — 4. Veniens homo nomen ill. ante venerabile **1332** vir ill. abbate, vel reliquis viris venerabilibus adque magnificis, quorum nomina subtus tenuntur inserti, interpellabat aliquo homine nomine ill. quasi servicium ei redeberit; et illi taliter de præsente aderat, et hoc fortiter denegabat quod servitium umquam redebebit. Interrogatum fuit ipsius ill. de sua agnatione alius homines in suum servicium habebat an non : et ipsi ill. taliter locutus fuit ut hoc non redebebat, nam ipsi ill. servitium ei non redebebat, at de agnatione aut de comparato ut hoc inter se intenderent ut dum ipsi ill. alius homines de sua agnacione non redebebat. Sic visum fuit ipsius abbati vel quibus in eus aderant, ut ipsi homo aput homines XII. manu sua XIII. in basil'eca domne illius in noctis tantis conjurare deberet, quod de annus XXX. seu amplius, servicium ei numquam rede-D bebat. se hoc facere potebat, ipsi ill. de hac causa contra ipso ill. conpaseere deberit : sin autem non potuerit hoc immendare studiat.

Sacramentum. — Notitia sacramenti, qualiter vel quibus præsentibus ingressus est ill. apud homines tantus ingenuos super altare ill. Andecavis civetate, pro eo quod homine nomen ill. ipso pro servicium interpellabat ad vicem genetore suo, seu et genetrice sua. Juratus dixit, juxta quod judicius ex hoc loquitur, per hanc loco sancto et divina omnia quod hic aguntur de annis XXX. seu amplius sub ingenuetate nomen resedi. nam et ipsi superius nomenatus servitium non rededi, nec redebio pro reverentia loci. Id sunt quorum præsentia.

5. *Aliud.* — Item notitia sacramenti.... Juratus dixit : Per hunc loco sancto et divina omnia sanctorum patrocinia, qui hic requiescunt,etc.

6. *Aliud.* — Breve sacramenti... in basileca domne ill. Juratus dixit : Per hunc loco sancto et divina omnia quæ hic aguntur, quæ hic Deo plenius offeruntur, unde mihi homo, nomen ill. interpellabat, eo quod caballo suo furassit etc.

7. *Solsadia.* — Notitia solsadii qualiter vel quibus præsentibus ill. homo placetum suum aitendit Andecavis civetate Kalendas ill. per judicio inlustri ill. comite, vel auditores suis ac contra homines his nominibus ill. et ill. vel genitrici eorum nomen ill. una cum abunculo eorum ill. dum dicerit quasi aliqua femena nomen ill. genetore eorum nomen ill. pro maleficio eum interfecis et. Qui ipsi jam superius (*a*) numenati placetum eorum legebus a mane usque ad vesperum visi fuerunt custodisse. Nam ipsa femena nec ad placetum advenit, nec misso ad persona addirexit, qui sonia redebuissit. propter ea necesse fuerit prædictis hominibus ut hanc notitiam bonorum hominum manibus roboratas prosequere deberent, qualiter et visi sunt fecisse.

8. *Appennis.* — Quicunque ad latruncolus sceleratoribus, seditiosis seu incendiariis in qua provincia vim aut damnum pertulerit, oportet hoc eidem rectores civium seu Curiales provinciæ, **1333** in qua perpetratum fuisse perhibetur, palam ostendere, et publica denuntiatione manifestare. Igitur cum pro utilitate Ecclesiæ vel Principale negotio apostolicus vir, illi episcopus, necnon et inluster vir illi comes, in civetate Andecave cum reliquis venerabil bus atque magnificis reipuplicæ viris resedissit, ibique veniens homo, nomen ill. palam suggereret ceu casa sua in loco nuncupante illo. homines advenissent, et ostia sua frigissent, vel res suas, aurum, argentum, species, vestimentum, fabricaturas suas, vasa ærea, vel reliquas res quamplures, cum strumenta cartarum vinditionis, cautionis, cessionis, donationis, dotis, conposcionalis, contulationis, conmutationis, pactis, convenentiis, securitatis, vacuaturiis, judicius et notitias, oblecationis vel reliquas res quamplures, quam longum est per singula minustire, ad furtis causis deportassent. Unde per ipsas cartas pluras terras post se dicere venditum, et in crastenum locale accessione una cum bonas extraneas personas vicinis circa manentis in ipso loco manibus eorum roboratus aecessisse : et ob hoc cognita relatione ante suprascriptus senioris præsentabant ad relegendum, per quem ipsum seniores cognoverunt, quod ipsa causa taliter acta, vel perpetrata fuisset, dum taliter diligentia inquirere videtur sub lectum fuit ad ipsas bonas straneas personas vicinis circa manentes, qui bene optime ex hoc comperti aderant, quid exinde cognuscibant, veraciter enarrare deberent, se ipsi homo taliter præbuerunt testimonium : ut inspecta illa epistola quem illi præsentabat, sua denuntiatione veraciter concordabant. Dum sic in omnibus devolgata claruit si suprascriptus pontifex et ipsi comis, vel qui cum eo aderant, denuntiaverunt ipsius illi, ut quicquid per annorum spatia de eo tempore usque nunc recte et legaliter possederat, in antea obsolve princ pale negotio, recto tramite, testata lege servit, res suas ipsi aut heredis sui tenire et possedire faciant. Et pro præsente et futura tempora convenit, ut hanc cartola, qui vocatur appennis, præfatorum seniorum, vel reliquorum civium eorum manebus roboratas acciperet, adfirmare deberet. quod ita et fecit : itaut duo appennis coæquatis ex hoc adfirmatus accipiat. unum, quem ipsi apud se retineat ; et alium quem in foro puplico suspenditur. Facto appenni.

9. Incipit epistola quem pater et mater facit in filio. Licet unicuique de rebus suis, quas in præsenti sæculo habere videtur, tam ad sancta loca seu parentum meliorare, et lex manet, et consuetudo longinqua percurrit facere quod voluerit. Ideirco ego in Dei nomen illi, et cogive mea illa dulcissima, et à nobiscum integra amore diligendo filio illo. Dum in

(*a*) Ibid., lib. VII, cap. 25.

omnibus et per omnia, et super totum nobis fideliter servire videris multas penurias et injurias per diversa loca pro nostra necessitate suscepisti; et in utilitate Dominorum partibus Britanici seu Wasconici hostiliter ordine ad specie mea fuisti: proinde convenit nobis ut aliquid de facultatis **1334** nostræ te emeliorare debererit. quod ita et fecerunt. Ergo transcrivimus tibi etc.

10. Notitia [de Matrimonio servorum].Notitia qualiter ill. et ill. Non habitur incognitum qualiter servus nomen ill. ancilla ad ill. nomen ill. extra voluntatem ad conjugium se conjunxerunt, sed modo nos una pacis concordia convenit, ut de agnatione, qui de ipsis procreati fuerint, ill. ad ancilla sua duas partes recipiat, ego et ill. ad servo suo ill. tertia, et quod ipsi aliquid stante conjugio convenerunt ill. servo suo de ipso peculiare duas partes recipiat: similiter et illa ad ancilla sua illa tertia. Proinde ut in postmodum nulla altercatio inter nos non debeat esse, ut manus nostra exinde per duas epistolas uno tenore conscriptas facere deberimus, quod ita et fecimus, et pro rei totius firmitate modo adfirmavimus, ut nec nos ipsi nec ullus de heredibus vel de propinquis nostris, aut militans stranea persona, qui contra istas epistolas venire voluerit, ad dupla pecunia teneatur obnoxius, et illa petitio non obteniat effectum, et has conventias inconcusso et inconvulso teniat firmitate.

DE LEGIBUS FRANCORUM.

(Ex Capitul. Baluz.)

Theodoricus rex Francorum, cum esset Catalaunis, elegit viros sapientes, qui in regno suo legibus antiquis eruditi erant. Ipso autem dictante jussit conscribere legem Francorum et Alamannorum et Bajuvariorum, unicuique genti, quæ in ejus potestate erat, secundum consuetudinem suam. Addidit quæ addenda erant, et improvisa et incomposita resecavit; et quæ erant secundum consuetudinem paganorum, mutavit secundum legem Christianorum. Et quidquid Theodoricus rex propter vetustissimam paganorum consuetudinem emendare non potuit, post hæc Childebertus rex inchoavit, sed Clotarius rex perfecit. Hæc omnia Dagobertus rex gloriosissimus per viros illustres Claudium, Chaudum, Indomagnum, et Agilulfum renovavit, et omnia vetera legum in melius transtulit, et unicuique genti scripta tradidit, quæ usque hodie perseverant. Hoc decretum est apud regem et principes ejus et apud cunctum populum Christianum, qui infra regnum Merwungorum consistunt.

EPISTOLA SYNODI ARVERNICÆ AD THEODEBERTUM REGEM.

Ut clerici aliive qui regum aliorum dominio subjacent, possessionibus quas in ejus regno jure obtinent non fraudentur.

Domino illustri atque præcellentissimo domno et filio Theodeberto regi, Honoratus, etc., episcopi. Dum in Arverna urbe ad replicanda canonum instituta, vel studio elucidandæ legis ecclesiasticæ, his **1335** qui dubitatione regendæ vitæ propriæ forsitan premebantur, cultores vestri, ecclesiarum vestrarum episcopi pariter sederent, plurimorum ad nos suæ desperationis remedium flagitantium turba confluxit, sperantes, ut non minus pro regni vestri felicitate quam pro sua consolatione pietatem vestram nostra humilitas exoraret, et per suggestionem nostram justitiæ et pietatis vestræ auribus intimaretur, ut nullum de rebus vel possessiunculis propriis alienum pietas vestra permitteret, et dum unius regis quisque potestati ac dominio subjacet, in alterius sorte positam, cujuscunque, ut assolet, impetitione non amitteret facultatem. Quod nos de vestri culminis justitia et pietate fidentes, non credimus denegandum: ut dum plurimorum necessitatibus justa, ut credimus, et Deo placente suggestione consulimus, prosperitatem regno vestro et repræsentationem cœlestis Domini per indultam pietatis gratiam augeatis. Unde reverentissime, ut dignum est, supplicantes quæsumus, ut hoc nostræ petitioni divino intuitu pietas vestra non deneget, ut tam rectores ecclesiarum quam universi clerici, atque etiam sæculares, sub regni vestri conditione manentes, nec non ad domnorum regum patrum vestrorum dominium pertinentes, de quod in sorte vestra est extraneos, de quod habere proprium semper visi sunt, non permittatis existere, ut securus quicunque proprietatem suam possidens, debita tributa dissolvat domino, in cujus sortem possessio sua pervenit. Quod et thesauris vestris omnino utilius esse censemus, si per pietatem vestram salvata possessio consuetudinariam intulerit functionem; et nos peculiarius vestra clementia consolatur, si obtentu hujuscemodi petitionis nos quoque Celsitudo vestra fecerit gratulari.

EXCERPTA EX EPISTOLA AURELIANI EPISCOPI ARELATENSIS AD THEODEBERTUM REGEM [a].

(Ex Freh. et Chesn.)

Domino inclyto et ubique gloriosissimo atque in Christo piissimo domino et Filio, Theodeberto regi Aurelianus episcopus. Licet tam sera scriptorum officia justissime trepidatio comitetur, tamen nequaquam reor sermo evasa offensione judicabitur, si apud aures clementiæ sola tantum devotione animi perpendatur. Hinc præcipue quod ambientibus cunctis Celsitudinem vestram, nec metum trahunt ex privilegio culminis, nec repulsam metuunt de præjudicio tarditatis. Vestra enim erectio ita solemnis est, ut etiam humilium amore tangatur, ac dignitatum cumulum onerata fastigia vernularum adhuc rudium primitivis cultibus præsumantur. Novis namque nunc studiis in obsequia religiosi principis informamur, et cum testimonio perfectæ dilectionis ad præsentiam sacratæ mentis admittimur. Hac ergo ex parte amoris nostri fiduciam, princeps optime, metieris, cum ministeriis tuis, nec territi pro tarditate subtrahimur, nec verecundia pauperis ingenii refraudamur. **1336** Suscipe igitur benigne devotionis studio tirocinia famulantum et gremia veniæ largioris expande supplicibus. Quia cum omnes generaliter bono cordis inclyti perfruantur, nos tamen etsi exigua portio obsequii vestri, plenitudinem nobis principalis indulgentiæ ad integrum vindicamus. Etenim cum de te loquimur, adest gratia etsi eloquentia deest, et solo ornatui nostro materia sufficit, quanquam doctrina non adsit. Quæ cum ita sint, præclaram indolem laudis vestræ votis potius celebrabo quam litteris. Quoniam semper quæ sunt maxima, conscientiam potius requirunt quam linguam, digniusque committuntur pectoris judicio quam sermonis. Ac perinde non mihi in votis hoc commemorandum est, quod tempora celebrant, sed quod æternitas probat, etc.

EPISTOLA THEODEBERTI REGIS AD JUSTINIANUM IMPERATOREM.

(Ex Freh. et Chesn.)

Domino illustri et præcellentissimo domno et patri Justiniano imperatori Theodebertus rex. Theodorus vir exspectabilis cum Solonem veniens pariter litteras, quas imperii vestri clementia destinavit, integra animi charitate et devotione suscepimus, quia cum de nobis curam geritis, sic latius per diversas gentes atque provincias Dei amatam amicitiam propagamus. Id vero quod dignamini esse solliciti in quibus provinciis habitemus, aut quæ gentes nostræ sint, Deo adjutore, ditioni subjectæ, Dei nostri misericordia feliciter subactis Thuringis, et eorum provinciis acquisitis, extinctis ipsorum tunc temporis regibus, Norsavorum gentis nobis placata majestas colla subdidit, Deoque propitio Visi-

[a] Vide sancti Gregorii Historiam Francorum, lib. III, cap. 25, notamque f col. 261. Ed.

gothis, qui incolebant Franciæ septentrionalem plagam, Pannoniam cum Saxonibus Euciis, qui se nobis voluntate propria tradiderunt per Danubium et limitem Pannoniæ, usque in Oceani littoribus, custodiente Deo, dominatio nostra porrigitur. Et quia scimus augustam Celsitudinem vestram de profectu Catholicorum, sicut etiam litteræ vestræ testantur, plena animi jucunditate gaudere, ideo est quod secundum voluntatem vestram, quæ Deus nobis concesserit simplici relatione mandamus: desiderantibus animis exoptantes, ut felicibus profectibus gloria vestra ita valeat, ut antiquam retroactorum principum amicitiam conservetis, et gratia, quam sæpius promittitis, in communi utilitate jungamur.

EPISTOLA THEODEBALDI REGIS AD EUMDEM.

(Ex Freh. et Chesn.)

Domino illustri, inclyto, triumphatori ac semper Augusto Justiniano imperatori Theodebaldus rex. Accedentibus ad nos legatis vestris, Joanne et Missario, non mediocriter lætificati suscepimus, dum eorum relatione felicitatem imperii vestri divinitate fundatam crescere, et permanere **1337** cognovimus inconcussam. Salutantes igitur serenitatem vestram debito, indicamus munera vestra præfatis deportantibus, eo a nobis excepta animo, quo a vobis affectu constat esse transmissa. Ideoque tam pro largitate muneris, quam pro delectatione animorum, quam indicastis vobis præstitam, pro eo quod vos in solium genitoris vestri, ut dignum erat, superna potentia residere præcepit, inexsolubilem gratiarum actionem impendimus. Illud namque inter omnia valde animis nostris molestiam generavit, quod tantum ac talem principem, ac diversarum gentium domitorem, post mortem pagina decurrente videmini lacerare, qui vivens imperatoribus ac regibus, vel gentibus universis fidem immaculatam, promissasque semel amicitias firmis conditionibus conservavit, et Christianæ religionis intuitu, non, ut scribitis, loca sacrosancta destituit, sed magis paganorum consumpta excidio, suis, Christo auctore, temporibus in meliori culmine revocavit. Nam qualem præfatus princeps, in cujus vos opprobrio tanta dixistis, cunctis gentibus fidem servavit, innumerabilium triumphorum, Deo volente, victoriis declaratur. Amicitias nostras, quas delectabiliter requiritis, stabiliter rogamus habere studeatis, et quo melius fœdere inviolabili permaneant, ab animis vestris, nullis intercedentibus causis obsistant.

EPISTOLA MAPINII EPISCOPI RHEMENSIS AD NICETIUM TREVIRENSEM [a].

(Ex iisdem.)

Domino sancto et in Christo beatissimo fratri Nicetio papæ Mapinius episcopus. Evangelicæ lectionis doctrina testatur *Regnum in se divisum stare non posse.* Si hoc de mundi amatoribus et in terrena cupiditate manentibus recte et non immerito credatur, indubitanter rectius de sacerdotum personis sentitur, si discordantibus votis ac studiis inter se dividi comprobentur. Aut qua fiducia Conditori nostro, qui nos in unitate compagis, quod est corpus suæ Deitatis, vivere præcepit, preces oblaturi sumus, si nos vicissim mutua charitate seponimus? ut quodam loco Deilicus sermo docet: *Studere nos convenit, ut frater fratri adjuvans, sicut civitas munita et fortis, inconcusso fundamine stare possit.* Scilicet ut unius fratris mœstitiæ omnes æquanimiter compatiendo participemus, mutuisque nos laboribus sublevemus. Pro qua re, piissime ac multum diligende Domine et frater, indicamus nos litteras filii nostri domini regis Theodebaldi excepisse, ut in Tullensium urbe die Kalendarum Juniarum adesse deberemus; et nullam causam evocationis declarantes, reciprocante pagina indicavimus nos illuc
A accedere non debere, quia causam conditionemque nos constabat ignorare, iteratis scriptis edocuit Beatitudinem vestram, dum aliquos Francorum pro zelo divini timoris corripit, ac pro incestis conditionibus a communione ecclesiastica removit, scandala seu anxietates multimodas **1338** sustinere. De qua re non mediocriter ingemiscimus, quod nos relatione vestra scire non feceritis utrum ex canonica lectione damnentur, an pro pastorali diligentia de mediocribus reatibus corrigantur. Licet nihil novi vos de his rebus invenire posse cognoscimus, quod prisca Patrum solertia non potuit reperire; tamen absurdum esse videtur, ut a nobis recipiantur, qui a vobis secundum seriem canonum ecclesiastica severitate abdicantur. Novimus enim, si scienter hoc gerimus, quod criminibus aliorum misceamur; si ignoranter, reatui non subdamur. Quapropter salutantes charitate debita indicamus, simulque suademus, ut nos in omnibus participes tam tribulationum vestrarum incommodis, quam prosperitatum commodis fieri studeatis.
B Nam nos, mediante capite nostro, quod est Christus, nullis adversitatibus a vestra anxietate divellimur, nullisque asperitatibus a vestra charitate dividimur. De qua re si tam præsumptuosi non exsistimus, indicare præsumimus. Decuerat ut vestra consolatio pro hujusmodi conditionibus potius quam regiæ vocationis nos conserere debuisset: quia pari modo, si nobis aliquid simile, quod in posterum arbitramur posse fieri, contigisset, statim ad vestram fraternitatem scripta direxissemus, ut nos congruo tempore vel loco coram positi videremus. Quanquam parcere nos regiis præceptis in bonis rebus et conveniat et libeat, tamen non vestris minus scriptis studio charitatis, non supplicio [*Forsan*, supercilio] dirigantur despectionis: quia amaritudo vestra dulcedo nostra esse non poterit, nec abjectio vestra absque nostra dejectione constabit, et veneratio vobis debita impensa a nobis non dignoscitur procul posita. Atque utinam, ut præfati sumus, charitate suadente, ac pagina de-
C currente, vestra nobis patefierent. Decrevistis animorum molestiam, cognoveramus utrum compatimur molestiis vestris, an delectamur? Nam tacente, ut ipsi scitis, divina, sola loquente viro humanitas intelligere potest. Hoc tamen plenius noverit vestra perfectio, si ad nos iterata scripta domini regis ante quinque vel sex dies Kalendarum Juniarum pervenisset, in die præfata præsentiam humilitatis nostræ in locum habueratis constitutum.

EXCERPTA EX EPISTOLA NICETII EPISCOPI TREVIRENSIS AD CHLODOSINDAM [b].

(Ex iisdem.)

Dominæ clementissimæ in Christo filiæ Chlodosindæ reginæ Nicetius peccator. Cum legatos per Francorum reges germanos tuos ire conspicimus, de prosperitate vestra solliciti sumus. Sed illa inde audimus quod quam semper sonare etiam et sonare confitemur, quam magna, quam alta, quam laudabilis, quam utilis, quam humana, vel munifica; quo-
D modo de pauperibus sollicita, quomodo de religione astuta, quomodo in cuncto populo pia conversatione splendida. Ille hoc concedat, qui tibi **1339** spiritum sapientiæ et intellectus jam dedit. Gaudemus ex hoc, gaudere nos Christus faciat de Alboino rege quem habes, et de felicitate sua triumphare. Stupentes sumus, cum gentes illum tremunt, cum reges venerationem impendunt, cum potestates sine cessatione laudant, cum etiam ipse imperiis [c] ipsum præponit, quod animæ remedium non festinus requirit. Scriptum legimus: *Quærite primum regnum Dei, et omnia bona apponentur.* Quis sic, quemadmodum ille, fulget fama, miror quod de regno Dei et animæ suæ salute nihil investigare studet; sed illos recipit, illis acquiescit, qui potius animam in gehennam perdunt,

[a] Vide sancti Gregorii lib. de Vitis Patrum, cap. 17, in fine, notamque *e* col. 1039. Ed.

[b] Vide sancti Gregorii lib. IV Hist. Franc., c. 3. Ed.

[c] Galland., *ipse imperator suis.* Ed.

quam ad viam salutis adducant. Duos deos esse prædicant, alium in Deitate Patrem, alterum in Deitate, sed pro creatura, Filium; cum Scriptura dicat. *Ego sum Salvator, et non est alius præter me*. Te, domina Chlodosinda, per tremendum diem judicii conjuro, ut hanc epistolam et bene legas, et bene illi et frequenter exponere studeas, et ut ipsum interroges, Quis est Salvator? Patrem dicunt esse Salvatorem, an Filium? quoniam [a] duos esse, cum unus est, et alius non est, denuntiant. Si dicent, Filium, ergo Pater Salvator non est, etc. Quid nos ire per singula necesse est? ad duodecim discipulos quos habuit veniamus, quia ipsi Gothi hodie ipsis venerationem impendunt, et reliquiis eorum... furtim tollent [b], sed nihil ibi habent, quia fidem eorum adnullare præsumunt. Quid est quod in basilicis eorum corpora ipsorum hodie venerantur, non ingrediuntur? Quid est quod nihil ibidem præsumere audent, nisi furtive, ut canes a foris, animas decipiunt? cum illos suos fideles rex Alboinus sibi demittat, et ad domini Petri, Pauli et Joannis, vel reliquorum sanctorum limina perducatur, [c] ibidem missas facere, si audent, deliberent: sed non audent, quia domini Petri discipuli non apparent, et contrarii Christi esse probantur; quia quod per crucem ipse redemit, destruere infelices inveniuntur. Qua causa venena eorum talis rex, et talis ætas percipit? Hic si jubet [lubet] ad domnum Martinum per festivitatem suam, quam undecima die facit November, ipsos mittat; et ibi, si audent, aliquid præsumant, ubi cæcos hodie illuminare [d] conspicimus, ubi surdos auditum et mutos sanitatem recipere. Nam quid dicam de leprosis, aut de aliis quamplurimis, qui quantacunque debilitate percussi sunt, ibidem per singulos annos alii et alii sanantur? Fortasse dicunt, Contingunt vel* cæcos qui cæci a nativitate esse videntur. Quid dicam cum inde illuminatos conspicimus, et ad propria, Deo miserante, sanos reverti videmus? Nam quid dicam adhuc de domno Germano, Hilario vel Lupo episcopis: ubi tanta mirabilia hodie apparent, quantum nec dicere verbis valeo: ubi tribulantes, id est dæmonia habentes in aera suspensi torquentur, et domnos quos dixi esse confitentur? Numquid in ecclesiis eorum **1340** sic faciunt? Non faciunt, quia Deum et domnos sanctos ibi habitare non sentiunt: dæmon dæmonem non exorcisat. Nam ubi sancti habitant, dæmon vagari non dimittitur; ideo fit ut locus ubi Deus est ostendatur. Quid de domino Remigio, et domino Medardo episcopis, quos tu, credo, vidisti? Non possumus tanta exponere, quanta mirabilia per illos Deum videmus facere. Audisti ab avia tua domina bonæ memoriæ Rodhilde (Clothilde) qualiter in Franciam venerit, quomodo dominum Clodoveum ad legem catholicam adduxerit, et cum esset homo astutissimus, noluit acquiescere antequam vera agnosceret. Cum ista quæ supra dixi probata cognovit, humilis ad domini Martini limina cecidit, et baptizari se sine mora permisit. Qui baptizatus quanta in hæreticos Alaricum vel Gundobaldum reges fecerit, audisti; qualia bona ipse, vel filii ejus in sæculo possederunt, non ignoratis. Talis ornatus, talis vir, qualis Alboinus rex esse dicitur, talis fama, quem mundus sic præponit, quare non convertitur, aut quare tardus ad requirendum viam salutis apparet? Deus bone, qui es Sanctorum gloria, et omnium salus, tu te in illum mitte. Et tu, domina Chlodosinda, cum verbum facis, solatium tribue, ut omnes de tali stella, de tali gemma sic gaudeamus, qualiter Deo placere possimus. Saluto tantum quantum valeo, deprecor ut otiosa non sis. Incessanter clama, incessanter canta. Audisti dictum, *Sanabitur vir infidelis per mulierem fidelem*. Nam

A scias, prima salus prima remissio est, qui converti fecerit peccatorem ab errore suo. Vigila, vigila, quia Deum propitium habes. Rogo ut sic agas, ut et gentem Langobardorum fortem super inimicos facias, et nos de salute tua vel viri tui gaudere concedas.

DE EPISCOPATU DUNENSI [e].

(Ex Ba. et Mss. Corb.)

Tenor suggestionis libelli synodo oblati a Pappolo episcopo. Domnis semper suis atque apostolica dignitate colendis, omnibus episcopis, qui in sancta synodo nunc Parisios convenerunt, Pappolus Carnotinæ civitatis episcopus humilis vester. Ita nos canonica institutio admonet, ut quoties aliquæ exortæ fuerint in Ecclesia causæ, synodali hoc conventu debeat publicari. Ideo, piissimi domni, in vestræ pietatis notitia hæc quæ contra nos gesta sunt per præsentis libelli nostri tenorem studuimus deferendum. Ergo cum me ante aliquod temporis, clericorum vel B civium Carnotinæ civitatis voluntas per consensum, cum conniventia etiam metropolitani mei, fieri episcopum elegisset, quod annuente Domino factum est, post aliquot dies, quidam ex ipsius Carnotinæ civitatis territorio presbyter, nomine Promotus, qui reliquerat sine litteris antecessoris mei cellolam suam, illicita præsumptione parœciam meam, cui vocabulum est Duno, quasi sub nomine episcopatus visus est pervasisse. Etiam et facultaticulam ecclesiæ, cui præesse **1341** videor, quantum in ipso pago esse constat, nescio per cujus ordinationem, simili conditione pervasit. Pro qua re supplex vester Sanctitati vestræ suggero, et per Spiritum sanctum, qui in vobis habitat, et diem judicii futuri, et per remissionem peccatorum vobis, domnis meis, conjuro, ut hoc ita qualiter vobis fieri non valitis, emendari jubeatis: quatenus nec per callidam præsumptionem quis audeat in postmodum per tumorem superbiæ similia perpetrare, et simultas ecclesiæ, vestro studio et ordinatione jam, Christo propitio, conquiescat. C Cujus suggessione synodus sancta spiritali favore et canonico ritu respondens, hæc contra temerarios scripsit oblatis.

(Epist. Synodica ad Egidium.)

Domno suo atque beatissimo, et meritis apostolico fratri, Egidio episcopo Philippus, etc., episcopi. Dum pro causis publicis, privatorumque querelis Parisios moraremur, vir apostolicus frater noster domnus Pappolus episcopus mediocritati nostræ detulit in querelam, in castro Dunensi, parœcia denique Carnotina, quod castrum nec ad territorium civitatis vestræ, nec ad vestram provinciam manifestum est pertinere, a vobis contra omnem rationem, et contra canonicam disciplinam episcopum consecratum. Et licet secundum prisca beatissimorum Patrum decreta potuit hujusmodi excessus in vestra injuria acerbius coerceri: sed nos charitatis jura servantes, Beatitudini vestræ indicamus, ut presbyterum ipsum, nomine Promotum, qui omissa D severitate canonica a vobis dicitur tam temere consecratus, ut juste debeat de gradus ipsius dignitate deponi, sicut canonum constituta sanxerunt, ad vos evocetis, vel vobiscum retineatis, ut injuriam nec Ecclesiæ, nec sacerdoti suo ulterius debeat irrogare. Et quia a fratre vestro domno Germano episcopo, ad petitionem domni Constituti metropolitani, ut ad synodum venire deberet, est præsentanea invitatione commonitus, quod quoque domnum Constitutum, et domnum Germanum constat in synodum retulisse, et ad synodum venire distulit, idcirco noverit Beatitudo vestra hoc apud universum præsenti tempore concilium constitutum, ut si memoratus

[a] Gallandus legit interrogative: *Quomodo.... denuntiant?* Ed.

[b] Gallandus uno tenore legit, *reliquias eorum furtim tollunt*. Ed.

[c] Galland., *perducat, ut ibidem*. Ed.

[d] Galland., *illuminari*. Ed.

[e] Vide S. Gregorii Hist. Franc. lib. VII, cap. 17. Ed.

A presbyter aut propria contumacia, aut cujuscunque potestatis assentatione in prædicta Dunensi ecclesia præsumpserit sub hujus subrepti honoris argumentatione ulterius residere, vel res ecclesiæ ipsius usurpare, aut altaria benedicere, infantes confirmare, vel ordinationes per quascunque parœcias facere, aut episcopo suo, fratri vestro domno Pappolo resistere prava intentione præsumpserit, ab omni cœtu episcoporum, vel a communionis consortio, perpetuo anathemate feriatur: et frater noster domnus Pappolus episcopus, vel ecclesia Carnotina parœcias, quas hoc usque habuit, sub sua ordinatione debeat auxiliante Domino gubernare. Statuentes etiam ut quicunque de populo illo benedictionem memorati Promoti presbyteri post **1342** hunc edictum manifestatum vel publicatum, aut expetierit, aut accipere consentus fuerit, a communionis consortio vel ab ecclesiæ liminibus arceatur. Data constitutio die tertio Idum Septembrium anno 12 regum dominorum nostrorum, indictione 6, Parisiis. PHILIPPUS in Christi nomine Viennensis Ecclesiæ episcopus hanc constitutionem nostram subscripsi, etc. Subscripta constitutio in basilica domni Petri indictione suprascripta, Parisiis.

(Altera ad Sigibertum regem.)

Domino gloriosissimo atque sanctæ Ecclesiæ catholicæ filio Sigiberto regi Sapaudus, etc., episcopi. Quantum ineffabili gaudio synodali concilio nuntiatur, quandoquidem a catholico principe res nova pro dilectione Christi concipitur; tantum lamentabile exsecrandumque censetur, cum in Ecclesia sancta contra Deum et contra canonum disciplinam dissensio generatur. Nuper etenim non absque conniventia gloriæ vestræ, sicut credimus, evocati Parisios venientes, novam inauditamque ordinationem in castro Dunensi, parœciam denique Carnotinam, factam fuisse cognovimus. Quam rem licet vix credere possumus cum consensu Gloriæ vestræ fieri potuisse; tamen si cujuscunque prava suggestione præventi in hac tam obscena et Ecclesiæ universæ contraria consensistis, ab hujusmodi scandali defensione sinceritatis vestræ conscientiam expietis, quia satius est ut ille qui ambitionis instinctu rem tam nefariam dolosa ambitione competiit, per satisfactionem pœnitentiæ reatum suum abluere compellatur, quam vestra puritas, quod avertat Divinitas, hujus facinoris contagione maculetur. Et quia nobis necesse fuit, ut juxta canonum constituta personæ temerariæ deberet præsumptio coerceri; ideo salutis obsequium digno in Christo officiositatis et reverentiæ cultu præbentes, poscimus ut vos, quos Deus et culmine præcipuos et sinceritate præclaros esse præcepit, non quocunque aut quorumcunque temerario consilio ad defensanda hujusmodi scandala misceatis, quia Deum sufficit nosse nos nequaquam penitus velle contra vos divinam iracundiam promoveri. Annis multis gloriam regni vestri potentia divina cum omni felicitate conservet, domne gloriosissime, et præcellentissime domne, venerator vester Sapaudus episcopus salutare præsumo, etc. Data epistola sub die III Idum Septembrium anno 12 regum dominorum nostrorum, Parisiis.

AUCTORITAS QUOD EX ANTIQUO MORINENSIS [*Maurienne*] ECCLESIA VIENNENSI METROPOLI SUBDITA FUIT [a].

(Ex Edit.)

In diebus præcellentissimi regis Guntramni, mulier quædam Tygris nomine, ex territorio Maurigiense orta, oppido quod nominatur Volacis, nobiliter nata, et sacris litteris educata, quæ curam sacerdotum et peregrinorum advenientium non parvipendebat: sed eo, ut facultas ministrabat, hospitalitatem **1343-1344** et indigentibus victui necessaria impendere curabat. Habebat autem sibi sociam sororem, Pimeniam nomine, quæ conjugi sociata fuerat: sed in viduitate devota permanebat, jam dictæ sorori in omnibus obsequiis divinis, quorum erant opera in jejuniis, vigiliis et orationibus, et loca sanctorum visitare nocte ac die indesinenter et sollicite studioseque curabant. Accidit bonorum virorum monachorum religiosa facultas ex Hierosolymæ partibus Scotiam pergere. Hi nutu Dei ad has famulas Dei hospitalitatis gratia persistentes, ibique tribus diebus remorantes, et de servitio Dei inter se gratulantes in vigiliis seu jejuniis perseverabant; a quibus illa audivit venerabilis Tygris de beato Joanne Baptista cujus reliquias anxia quærebat, quod membra illius fuissent humata in civitate Samaria, quæ nunc Sebaste vocatur; ac tempore præcedente Alexandriam missa, caputque ejus Phœnice perlatum. His instructa Dei famula dedit operam usque ad inventionem venerabilium pignorum, et secundum quod desiderium habebat in veneratione beati Joan-
B nis Baptistæ in Morienna ecclesiam ædificare disposuit. Audiens autem gloriosus Guntramnus rex de reliquiis beati Joannis, et de miraculis quæ ibi Dominus ostenderat, legatos suos Moriennam direxit, qui ecclesiam inibi fabricarent, cum circumjacentibus episcopis et comitibus, ubi reliquias beati Joannis Baptistæ reponeret, eamque perfectam episcopo Viennensi, ad cujus diœcesim pertinebat locus, sancto Isychio sacrare præcepit. Synodum vero postmodum in civitate Cabillonis congregare sanctorum episcoporum fecit, et ibidem sanctum Felmasium episcopum Morigennæ ab episcopo Viennensi ordinatum primum constituit, et civitati Viennensi ipsam Moriennam ecclesiam cum consensu episcoporum subjectam fecit. Ad quam ecclesiam Morigennensem, ubi beati Joannis Baptistæ reliquias posuerat, Seusiam civitatem jamdudum ab Italis acceptam cum omnibus pagensibus ipsius loci subjectam fecit, et consensu etiam Romani pontificis Viennensi ecclesiæ jure perenni, episcopum civitatis et vici Maurigennæ
C subditum esse decrevit.

EPISTOLA SANCTI GERMANI EPISCOPI PARIS. AD BRUNICHILDEM REGINAM.

Dominæ clementissimæ atque præcellentissimæ, et nobis semper piissimæ, etc.

(Vide tom. seq. inter Opera S. Germani.)

CHILDEBERTI REGIS II DE REBUS ITALICIS, ETC., AD IMP. ET ALIOS EPISTOLÆ [b].

(Ex Freh. et Chesn.)

1345-1346 1. Domino glorioso, pio, perpetuo, inclyto, triumphatori, ac semper augusto, patri Mauricio imperatori, Childebertus rex. Clementissimæ Serenitati vestræ elegimus adunari per fœdera, et illum, qui placet Domino, impendere vobis affectum, pacatæ gentis ex vinculo, quod proficiet communiter utrisque partibus, expeditum pacis compendium. Quapropter clementissimæ Tranquillitati vestræ, honore summi culminis vestri debito, salutis officia fiducia-
D liter porrigentes, sicut legatariis vestris prædiximus, ut nostras dirigeremus, Divinitate propitia, implere deliberavimus. Adeo illustri viro Sennodio optimate, Griponem spatarium, Radanem cubicularium et Eusebio notario, quibus pro certis articulis aliqua vestro principatui verbo commisimus intimanda, quos integre reserantes ad nos prospere remeantibus illud reddatis eloquiis, quod inspirante Domino proficiat res communis.

2. Domino glorioso [c], atque ineffabili desiderio nominando, dulcissimo nepoti Athanagildo regi Brunichildis regina. Accessit mihi, nepos charissime, votiva magnæ felicitatis occasio, per quam cujus aspectum ferventer desidero, vel pro parte relevor, cum directis epistolis, amabilibus illis oculis repræsentor, in quo mihi, quam peccata subduxerunt,

[a] Vide lib. de Gloria martyr. cap. 14, notamque d col. 719. ED.

[b] Vide lib. x Hist. Franc. cap. 2, not. a col. 531. ED.

[c] Vide ibid. ED.

dulcissima filia revocatur, nec perdonatam ex integro [*Forsan*, perditam existimo], si, præstante Domino, mihi proles edita conservatur. Quapropter dulcissimam Celsitudinem vestram salutantes, officia devinctissime persolvimus, et ut me divina Clementia de tua præcipiat innocentia gratulari ac refici instanter exoramus. Significo piissimo imperatori per nostros legatarios, de quibusdam conditionibus aliqua verbo intimanda mandasse. Per quos de his quæ disponenda sunt poteritis agnoscere, si Christus propitius præceperit dignanter implere.

3. Domino gloriosissimo et ubique præcelso, dulcissimo nepoti Athanagildo regi Hildebertus rex. Præsentis opportunitatis relevamur compendio, per quam quod parentillæ redhibemus ex affectu, saltem epistolarum repræsentemus eloquio. Quapropter præcelsæ Gloriæ vestræ salutis officia jure propinquitatis desiderabiliter exsolventes, et confidenter optantes, ut de vestra nos lætificare incolumitate præcipiat, qui singulorum desideria, et secretorum novit arcana, significandum curavimus ad serenissimum principem Romanæ reipublicæ præsentium latorem nos, Christo propitiante, pro communi utilitate legatarium direxisse, quibus prædicto Augusto, vel feliciter vos gubernante Domino præsentatis, poteritis sollicite requirentes agnoscere quid pro vestris conditionibus deliberare nos certum est et optare. Superest ut effectum pacificatis partibus [*Al.*, pacificatus] tribuat, **1347** humana consilia et rerum condita qui gubernat.

Exstant et aliæ epistolæ Childeberti et Brunichildis de eadem re, quas videsis apud Freherum aut Chesnium tomo I.

4. De domini, *id est Childeberti*, nomine ad Patriarcham Laurentium. Beatæ opinionis ubique rursum meritis extendentes, certantes beatum martyrem æquiparare, sicut nomine sic mercede, ut per vos totus hic ille redeat, cujus adepti estis vocabulum, qui sacrosanctæ Ecclesiæ sic dispersit numismata, ut census effusione per pauperes augmentaret talenta, ad nos usque bonum tanti operis divulgante, gratias referimus supernæ clementiæ, quæ vobis illud contulit, quod multis hic est in munere, et vobis singulariter futuræ gloriæ tempore proficiat ad mercedem. Quapropter sancto Apostolatui vestro salutationis officia dependentes, commendatione prælata, et ut nostri in sacris intercessionibus vestris memores esse dignemini, fiducialiter obsecrantes, speramus ut quia divina Clementia ea nos ætate corroborat, ut catholicæ parti nostræ non desint solatia [*Id est*, auxilia], juxta votum Romanæ reipublicæ vel sacratissimi patris nostri imperatoris, in Italiam direximus adversum gentem Langobardorum religioni ac fidei iniquissimæ perfidam. Vestra sollicitudine ad virum præcelsum Smaragdum Ravenna jubete celeriter nuntiare, ut et pars reipublicæ in quo per ipsum valet, solatium armatorum inferre super hostes festinet, et quantum Dominus præceperit, quod potest fieri in præsenti non moretur. Quod fuerit vero residuum, si Christo placuerit, adveniente anni futuri tempore optamus exercitum in causa dirigere, quatenus manus Domini gentem execrabilem vobis exorantibus dignetur elidere, quæ injuria sanctorum, et morte suorum fidelium, sanguinis effusione crudelitatis manus armavit. Hoc etiam sperantes, ut ipsi præcelso Smaragdo de nostris legatariis jubeatis pariter nuntiare, ut tam vestra quam ejus ordinatione, quam celeriter ad locum destinatum imperialis urbis festinent accedere, et ad nos, Christo præsule, quæ opportuna mandata sunt, renuntiantes velociter, si qua restant, pacis studio, divinitate propitia, communiter explicentur.

5. Domino excellentissimo atque præcellentissimo Childeberto regi Francorum Romanus. Quantum Christianitas regni vestri exquirit quotidie quid ad placandum Deum debeat exhiberi, tantum de Christianorum liberatione cogitare et facere Excellenti- A am vestram confidimus, gratumque vobis esse, quod pro ipsorum remedio prosperitatem divino favore constat esse concessam, ut talia tantaque Deo auctore promissa, tam manifesta Dei misericordia invitet Præcellentiam vestram ad participandam mercedem, et laudem maximam acquirendam. Olim autem vos audisse credimus de **1348** Montena, Altino, atque Mantua civitatibus, quia sanctæ sunt reipublicæ reformatæ. Præcedentibus autem scriptis nostris designasse vobis meminimus, quod dum ad obsidendum Parmam, vel Rhegium, atque Placentiam civitates proficisceremur, duces Langobardorum ibidem constituti, in Mantuana civitate nobis cum omni festinatione ab subdendum se sanctæ reipublicæ occurrerunt. Quos postea quam in servitio sanctæ reipublicæ suscepimus, filios eorum in obsides accipientes, Ravennam remeantes in Istriam provinciam contra hostem Grasoulfum deliberavimus ambulare. Quam provinciam venientes, Gisoulfus vir magnificus, dux filius Grasoulfi in juvenili ætate meliorem se patre B cupiens demonstrare, occurrit nobis, ut cum omni devotione sanctæ reipublicæ se cum suis prioribus et integro suo exercitu, sicut fuit subderet. Nam se et gloriosus Nordoulfus patricius cum dominorum nostrorum gratia in talia [*Forsan*, Italiam] veniens omnes suos homines ad serviendum serenissimis nostris dominis recollegit, diversasque civitates cum Ossone viro glorioso et Romano suo exercitu, nostro cum consilio reparavit. Et quia Excellentiam vestram in eamdem promissionem et devotionem, quam semel piissimis patribus vestris, dominis nostris, promisistis, permanere non ambigimus, maxime dum displicuisse vobis constat, jussionibus vestris non impletis, duces fuisse reversos, eoque in vestra iracundia constitutos. Præcipiat Excellentia vestra omni cum celeritate implere ea quæ patribus vestris, piissimis nostris dominis, promisistis, ut de effectu promissionis digna gratia augeatur, eoque tempore dirigantur, ut fruges cunctas inimicorum foris inve- C niant. Nobisque designare jubete, quibus itineribus, vel quo tempore exspectentur a nobis: sperantes præ omnibus, ut dum feliciter Francorum exercitus descenderit, Romani, pro quibus auxilia vestra poscimus, in deprædationem et captivitatem non perducantur; sed et eos, quos transacto tempore abstulerunt, relaxari et provinciæ restitui jubeatis, ut præterita emendantes, quid in futuro custodire debeant, demonstretis. Sed nec fabricas incendi præcipite, ut agnoscatur quia pro defensione Italiæ auxilium Christianæ gentis habuimus.

6. In nomine Domini Dei nostri Jesu Christi imperator Cæsar, Flavius Mauricius Tiberius, Fidelis in Christo, Mansuetus, Maximus, Beneficus, Pacificus, Alamannicus, Gothicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Herulicus, Gepidicus, Africus, Pius, Felix, Inclytus, Victor ac triumphator, semper Augustus Childeberto viro glorioso, regi Francorum. Litteræ vestræ gloriæ per Jucundum episcopum et Cothroneam cubicularium nobis directæ, amicalem D quidem voluntatem et paternum affectum circa nos atque sacratissimam rempublicam nostram conservare vos indicant, hocque et per alios legatarios multiplicibus verbis ad nostram pietatem **1349** conscriptum invenitur. Et mirum nobis videtur, si rectam habere mentem atque priscam gentis Francorum et ditioni Romanæ unitatem esse comprobatam affirmans, nihil operis usque adhuc amicitiæ congruum Eminentia tua ostendere visa est, dum in scriptis pollicita, atque per sacerdotes firmata, et terribilibus juramentis roborata, tanto tempore excesso nullum effectum perceperunt. Et si hoc ita est, quid per tanta spatia terræ atque maris inaniter sine responso necessario vestros legatarios fatigatis, juvenili sermone, qui nihil utilitatis induxerunt jactantes? Nos tamen imperialem benevolentiam sequentes, et prælatos legatarios vestros suscepimus, etiamsi cognovimus eos cum veritate a te non transmissos esse;

atque his quæ nuntiata ab eis sunt, placidis auribus intendentes, competens eis dedimus responsum, quod et per alios legatarios vestros manifestum tuæ gloriæ jam factum est. Et optamus vos, si amicitiam nostram appetere desideratis, valide atque incunctanter omnia disceptare, et non solum dictionibus enarrare, sed enarrata viriliter, quomodo regem oportet, peragere, atque similiter nostram piam benevolentiam exspectare. Decet igitur gloriam tuam, ea quoque quæ scriptis inter nos placita sunt, vel etiam nunc ad effectum perducere, ut per hanc occasionem magis magisque vestræ gentis unitas atque felicissimæ nostræ reipublicæ conficiatur, et nulla inter nos controversia oriatur. Non enim pro inimicitia memoratæ conventiones a nobis factæ sunt, sed ut amicitia firma et illibata permaneat. Divinitas te servet per multos annos, parens Christianissime atque amantissime. Data Kal. Septembris Constantinopoli imperatore divo Mauricio Tiberio, perpetuo Augusto, et post consulatum ejusdem annis....

7. Litteræ de imperatore directæ ad domnum Childebertum regem. Cum bona omnia dignis operibus conferantur, quantum tibi pro amore orthodoxæ fidei, tantum pro ereptione quam geris eripiendi Christiani sanguinis, merit s tuis jure collatum est, ut de solio unde alii summum decus percipiunt, vestra Gloria ipsi regno ornamenta, non solum de ineffabilibus dispositionibus vestris, sed de filiis et nepotibus ministravit. Scientes enim quia Divinitas Celsitudinem vestram summis ad se colendum beneficiis provocavit, augere nos credimus studium, per quod regni vestri stabilitas majora fundamenta suscipiat, ut filiorum et nepotum vita servetur, et gloria regni, quæ tibi duplicata videtur per filium, triplicata regnando nepotes, muniatur Dei mandata complendo. Veniente itaque Andrea viro magnifico, illa quæ nobis de Christianitate vestra opinio detulerat vera, ejus relatione cognoscendo majora, velut præsentes et videntes quæ narrabat, amplius quam pridem venerando cœpimus exsultare. Ex hoc ergo quæ ad mercedem animæ vestræ pertineat, posci minime exspectatis, sed magis vos credimus **1350** voluntatem petentium prævenire. Exposuit ergo nobis quam promptissimo animo vel devotione integra florentissimum Francorum exercitum ad liberationem Italiæ gloria vestra direxerat. Quæ omnia de devotione et christianissima voluntate vestra, vel instantia, qua desideratis Italiam liberari, clementissimo principi meo domino, et sorori vestræ serenissimæ Augustæ specialiter, sicut Andreas suprascriptus vir magnificus nobis retulit, nuntiavi. Ante vero quam fines Italiæ vestri duces ingrederentur, Deus pro sua pietate, vestrisque orationibus, et Mutinensem civitatem nos pugnando ingredi fecit, pariter et Altinonam et Mantuanam civitatem pugnando, et rumpendo muros, ut Francorum videret exercitus, Deo adjutore sumus ingressi: festinantes ne genti nefandissimæ Langobardorum se contra Francorum exercitum adunare liceret, et uno viro magnifico viginti millibus prope Veronensem civitatem residente, ad quem necessarium duximus sine mora dirigere, sperantes ab eo ut nos videremus in comminus, et quæ essent utilia ad delendam gentem perfidam disponeremus communi consilio. Sed, ut cognovimus, jam ad Autharit Chenus suam legationem transmiserat, et de pace aliqua cum eo fuerat jam depactus, antequam ad me duces vestri venirent. Leufredum tamen, Olfigandum et Randingum, viros magnificos duces ad nos direxerunt, quos, sicut decuit, propter gratiam Gloriæ vestræ, cum omni honore suscepi, quibus etiam et munifici fuimus. Et hoc habuimus in tractu, quia Autharit se in Ticino incluserat, aliique duces, omnesque ejus exercitus per diversa se castella recluserant, ut nos cum Romano exercitu et Dromonibus et Cheno ab alia parte in vicino, sicut diximus, in viginti millibus residente, ad obsidendum Autharit veniremus, eoque capto, maxima pars fuerat acquisita victoriæ; et tunc demum, si forte aliqua cum eis loquenda vel facienda essent, omnia prius ad vestram notitiam deferrentur. Quam rem et Francorum florentissimus credemus quia facere volebat exercitus. Quibus autem modis eos rogabamus et hortabamur, epistolarum exemplaribus vestra gloriosa Christianitas poterit informari, dum nos contra inimicos Dei et communes sine ducum vestrorum consilio aliquid loqui vel agere non pertulimus: illi, sicut diximus, ab initio enm ipsis locutionem habentes, in omnibus, nobis omissis, pacem cum ipsis decem mensium facientes, habentes revera et prædæ copiam, et salus dum comitaretur exercitum pro suo ducis arbitrium sequente jam exercitum subito discesserunt. Et hæc res qualem vobis et laudem et mercedem abstulit, considerare vos credimus et dolere. Quia si adhuc modicum tempus sustinere voluissent vel audire, hodie Italia a gente Langobardorum nefandissima libera habuit reperiri, et universa nefandissimi Autharit regis ad vestram Excellentiam habuerunt deferri; vestraque, et si tardius fuerat, completa est **1351** promissio re vera, dum neque intra muros Langobardi tutos se esse putabant, nec Francis præsumebant obsistere. Unde salutationis officia cum honore dignissimo persolventes, speramus, ut vel nunc, sicut regni vestri Christianitas habet cogitare, jubeatis de ereptione Christiani sanguinis, et de ecclesiarum reseratione, pro eripiendis sacerdotibus, qui de corum immolatione evadere potuerunt, convenienti tempore dignos duces, qui præcepta vestra impleant, et exercitum dirigere: ut quam patri vestro fecistis, impleatur promissio, antequam gens ipsa nefandissima possit fruges colligere, maxime dum non solas, quas superius diximus, civitates, sed et alias, id est Parma, Rhegio, atque Placentia cum suis ducibus atque plurimis Langobardis Deus sanctæ Romanæ reipublicæ reparavit, ut in tanta talique mercede, maximam partem, sicut cœpit, regni vestri gloria consequatur. Præter ea quod ex se Gloria vestra facere consuevit, impendenda deposcimus, ut Romanos, quos prædavit Francorum exercitus, pro mercede vestra, et filiorum ac nepotum vestrorum, relaxare præcipiatis. Quia et alia sunt in pactis posita sacramenta, ut captivi debeant relaxari, et patris vestri Christianissimi principis hæc est intentio; ut quotidie de animarum liberatione vobiscum mercedem acquirat.

APPENDIX AD CHRONICUM MARII DE MORTE BRUNICHILDIS [a].

(Ex Chesn.)

Hujus imperatoris [Heraclii] temporibus ad decimum quartum usque imperii sui annum, et Chlothacharii gloriosissimi Francorum principis, quadragesimum regni sui annum, multa reipublicæ partibus, ubique pene a diversis gentibus dispendia illata fuerunt. Hujus tempore Persi Calcidoniam usque pervenerunt: Huni murum longum interrumpentes; et ad mœnia Constantinopolis peraccedentes, cum prædicto imperatore, mutuo in muro stantes colloquuntur; qui acceptum ab eo pacis pretium, ad tempus recedunt.

Per idem tempus divisa in tribus olim regnis Francia in unum a præfato rege Francorum regnum conjungitur: atque persequente Theuderico rege germanum suum Austrasiorum regem Theudebertum, vincentes Franci in Burgundiam moventes Austrasios, ad extremum ipsum occiderunt. Nec mora victor Theudericus Mettis cum obiisset, Sigoberto filio parvulo cum avia sua Brunihilde, regnum male usurpatum reliquit: qui vivente adhuc germano suo, nepotem proprium ad petram in albis elidi jussit. Per idem tempus victi filii sui a rege præfato Chlothachario capiuntur: ac præfata regina prædictorum avia, ab eo capta, diversoque pœnarum genere afflicta, deinde

[a] Vide Fredegarii Chronicum, cap. 42, notamque f col. 653. Ed.

camelo imposita, multis suis spectaculum præbuit: postremo ferocissimo colligata pedibus equi tergo, extremum spiritum exhalavit: cujusque deinceps corpusculum incendentes populi, sepulcrum ignis fuit. ac judicium paternum sine misericordia **1352** in germano, et nepote quondam datum, in filiis redundavit, eosque a quibusdam, ut aiunt, interemptos, monarchiam prænuncupatus rex in tribus regnis obtinuit, quam feliciter religioseque gubernans, quadragesimo nunc cum prioribus regni sui anno vitam ducit. Fiunt igitur ab exordio mundi usque in æram præsentem, id est XIV Heraclii et XL Chlothacharii regis, anni MMMMMDCCCXXII.

EPISTOLA SIGIBERTI III AD DESIDERIUM EPISC. CADURCENSEM.

(Ex Edit.)

Domno sancto et apostolico in Christo patri Desiderio Syggibertus rex. Dum fabula currente a pluribus et fidelibus nostris cognovimus quasi vocari vos ab Wlfoledo episcopo, eodemque patre nostro, synodali concilio Kal. Septemb. in regno nostro, ignoramus in quo loco una et reliquos fratres comprovinciales vestros debeatis conjungere. Licet nos statuta canonum, et ecclesiasticas regulas, sicut parentes nostri in Dei nomen conservarunt, ita et nos conservare optamus; tamen dum ad nostram antea notitiam non fuit perlatum, sic nobis cum nostris proceribus convenit, ut sine nostra scientia synodale concilium in regno nostro non agatur. Nec ad dictas Kalendas Septembris nulla conjunctio sacerdotum ex his qui ad nostram ditionem pertinere noscuntur non fiatur: postea vero, opportuno tempore, si nobis antea denuntiatur utrum pro statu ecclesiastico, an pro regni utilitate, sive etiam pro qualibet rationabili conditione conventio esse decreverit, non abnuimus; sic tamen, ut diximus, ut in nostri prius deferatur cognitionem. Proinde præsentia scripta Sanctitati vestræ destinare curavimus, per quæ petimus ut pro nobis orare dignetis, et ad istam conjunctionem, priusquam nostram cognoscatis voluntatem, penitus accedere non debeatis: et ut certius credatis, hunc indiculum manu propria subterscripsimus. SYGGIBERTUS rex subscripsi.

ERCHAMBERTI BREVIARIUM REGUM FRANCORUM ET MAJORUM DOMUS.

(Ex Freh. et Ches.)

Chlodharius rex de Austris, postquam Theodericus et Theodebertus reges et germani mortui sunt, recepit regnum eorum, consilio et adjutorio Pippini senioris, qui tunc temporis major domus erat: et sortitus est præfatus rex trium regnorum monarchiam sexdecim annis, sicut illi sanctus Columbanus abbas in prophetico spiritu antea prædixit; quia ille Theotericus rex, instigante Brunihilta avia sua, de suo monasterio illum expulerunt. Quam etiam statim ut comprehendit Chlodharius, vitam ignominiose finire fecit. Major domus tunc Gundolandus, vir egregius, erat. Post non multum rex præfatum Pippinum in Austris cum filio suo jam adulto Dagoberto misit, ibidem eum regem constituendum, ipsumque ei in majorem domus ac pædagogum constituens. Dagobertus rex post mortem patris regnavit annis sexdecim. Hic magnificus ecclesiis **1353** Dei largitor ac distributor fuit. Major domus ejus Erchanoldus [*Al.*, Erchanbaldus] vir illuster, Pippino interim in Auster duce, ac non post multum mortuo. Post mortem Dagoberti regis Chlodoveus rex filius Dagoberti regnavit sexdecim annis, qui omni spurcitiæ deditus fuit. Major domus qui supra. Chlodharius rex filius Chlodovei, adhuc in puerili ætate suæ juventutis mortuus est, regnavitque annis quatuor. Major domus Ebroinus. Theodoricus rex filius Chlodovei, frater Chlodharii, regnavit annis novemdecim. Major domus Bertharius. Quo occiso, Pippinus junior filius Ansegisili [*Al.*, Ansgili] veniens de Austrasiis successit in principatum majorum domus.

Ex hinc reges nomen, non honorem habere cœperunt. Quibus tamen, ubi constitutum fuerat, victus fuerat exuberans, custodiaque jugis erga illos habebatur, ne aliquid jure potestatis agere possint. Illis namque temporibus ac deinceps Gotefredus dux Alamannorum, cæterique circumquaque duces noluerunt obtemperare ducibus Francorum, eo quod non potuerunt regibus Meroveis servire, sicut antea soliti fuerant. Ideo se unusquisque secum tenuit, donec tandem aliquando post mortem Gotefridi ducis, Carlus, cæterique principes Francorum paulatim ad se revocare illos arte qua poterant studuere. Chlodoveum adhuc puerum filium Theodorici constituunt regem, qui tantum regnavit annos duos. Major domus Pippinus, qui supra.

Childebertum filium Theodorici, fratrem Chlodovei statuunt in regnum, qui regnavit annos septendecim. Major domus constituitur Grimoaldus filius Pippini, quia ipse Pippinus ægrotare cœperat, qua infirmitate et moritur, et interim Grimoaldus occiditur.

Dagobertum filium Childeberti regem statuunt, qui regnavit annos quinque. Major domus Theodoldus filius Grimoaldi, post quem Regnifredus [*Al.*, Raginfredus]. Illis temporibus Carlus filius Pippini ex concubina in custodia a Plectrude matrona ejusdem Pippini tenebatur: auxiliante Domino vix evasit. Dan helem quemdam clericum, cæsarie capitis crescente, regem Franci constituunt, quem Chilpericum nuncupant: quia deficiente prosapia regum, illum, quem propinquiorem Meroveis invenire poterant, statuere, quia Merovei, ut aiunt, sicut antiquitus Nazarei, nullo capitis crine inciso erant, regnavitque annis sex. Interim prædictus Carlus princeps ad Austrasios paternarum sedium aufugiens, ibique principatum arripiens, regemque sibi, nomine Chlodharium, constituens, multa bella cum Chilperico rege, et suo majore domus, nomine Reganfredo commisit, eosque ut voluit superavit, et thesaurum patris sui a Plectruda recepit, suusque rex Chlodharius post non multum obiit. Theodericum filium Tagoberti junioris Franci in regem sibi statuunt, qui nutritus in Cala monasterio erat, regnavitque annis sex. Major domus ac princeps Carolus, qui jam utraque regna viriliter gubernans, circumquaque cum regibus ac **1354** ducibus bella semper superando committens, donec eum omnes vincendo, qui ei contrarii fore videbantur, vincere constabat.

INSTRUMENTA ELECTIONUM.

Consensio civium pro episcopatu.

(Marculf. lib. I, n. 7.)

1. Suggerendo piissimo ac præcellentissimo domino, illi regi, vel seniori, commune illius a servis vestris, quorum subscriptiones vel signacula subtus tenentur insertæ. Principalitatis vestræ, etc. Quoniam sanctæ memoriæ vir apostolicus ille, illius urbis episcopus, fine appropinquante ab hac luce migravit, tempore naturæ complenti, ne destitutæ sint, quod absit, oves decedente pastore, in loco ejusdem, suppliciter postulamus ut instruere dignemini illustrem virum illum, aut venerabilem illum, cathedræ illius successorem, in quo est præspicuitas sublimis, ingenuitas nationis, elegantia refulgens, diligentia castitatis, charitatis locuples, voluntatis irrefragabiliter. Manu nostra hunc consensum decrevimus roborare.

Præceptio regis pro episcopatu.

(Ex Ed. et Mss.)

2. Dagobertus rex Francorum episcopis et ducibus, cunctoque populo Galliarum finibus constituto. Condecet clementiam principatus sagaci indagatione prosequere, et pervigili cura tractare ut electio vel dispositio nostra Dei et hominum voluntati debeat concordare; et dum nobis regiones et regna in potestate ad regendum largiente Domino noscuntur esse collata, illis committantur privilegia dignitatum, quos

vita laudabilis et morum probitas, vel generositatis A nobilitas attulit. Et quoniam virum illustrem Desiderium, thesaurarium nostrum, cognovimus religionis observantiam ab ipso pueritiæ suæ tempore in omnibus custodire, et sub habitu sæculari Christi militem gerere, ac mores angelicos et sacerdotalem conversationem habere; ut non solum in contiguis, sed etiam in longinquis regionibus fama bonitatis ejus evulgata crebrescat: ideo credimus eum merito ad sacerdotium debere provehi, quem, sicut diximus, ornatis moribus videmus jugiter ad cœlestem patriam anhelare. Et dum civium abbatumque Caturcorum consensus hoc omnimodis exposcit, ut eum episcopum habeant, et nostra devotio similiter consentit, absque dubio credimus nutu Dei id fieri, ut dum satis nobis est in palatio nostro necessarius, ipsi nobis quodammodo violentiam inferamus, et eum ab ædibus nostris profectu vestro procuremus. Sed dum nobis, ut diximus, eum et ab ædibus nostris auferimus, quibus regiones et regna a Deo sunt commissa, B quamvis nobis inferamus dispendium, tales debemus procurare pastores, qui secundum Deum et apostolica dicta plebes sibi a nobis commissas debeant regere, unde nobis merces amplior possit accrescere. Quamobrem juxta civium petitionem **1355**, nostram quoque concordantem in omnibus voluntatem, decernimus ac jubemus, ut adjuvante, ac clamante laudes ipsius clero vel populo, vir illustris et verus Dei cultor Desiderius, pontifex in urbe Caturci debeat consecrari, et nostra civiumque voluntas quod decrevit in omnibus in Dei nomine perficiatur; et pontificali benedictione sublimatus, dum Christo propitio vere ac religiose profitemur, quod vita et conversatio ejus digna et probata ab universis habetur, pro nobis et pro universis ordinibus Ecclesiæ debeat exorare, et acceptabiles Deo hostias studeat offerre: quia ex hoc vitam nobis longiori ævo, auctore Domino, credimus propagandam, si ille in sacerdotio eligitur et sublimatur, qui pro nobis et pro vobis sibi commissis securus ante tribunal Christi preces offerat, et in C futuro judicio, ut culpas excuset peccatorum, assistat. Qua de re præsenti auctoritate decernimus ut sæpedictus Desiderius episcopatum in Caturcensi urbe præsentialiter suscipiat, et Christo propitio ejus temporibus teneat. Et ut hæc deliberatio voluntatis nostræ firmior habeatur, manus nostræ subscriptione subter eam decrevimus roborare. Chrodobertus obtulit. Dagobertus rex subscripsit. Dato sub die Idus Aprilis, anno 8 Dagoberti regis.

Indiculus ad metropolitanum.

3. Domino sancto et apostolico domno patri Sulpicio Dagobertus rex. Deo et vestræ Sanctitati credimus esse compertum qualiter fidelis noster vere illustris Desiderius thesaurarius nobis adolescentiæ tempore fideliter deservivit, nos devotissimam ac monasticam conversationem ejus habemus bene compertam; ideo nos cognoscite taliter decrevisse, ut in civitate Caturca, ubi germanus ejus domnus Rusticus D præivit, in locum ipsius honorem episcopatus in Dei nomine debeat accipere: quia divina inspirante potentia, talis nostra devotio manet, ut eos quos moribus ornatos et sanctis operibus deditos perspicimus, sicut est iste fidelissimus Dei et noster Desiderius, hos ad episcopale culmen provehere debeamus. Quia sic decet regiam celsitudinem, ut quos cognoscit in Dei timore conversari, et fidem catholicam integre custodire, vel evangelica præcepta, omnimodis ad pontificale officium studeat promovere. Proinde dum vos arcem metropolitani [*Al.*, vos archimetropolitani] scimus tenere, præsentes apices cum debito salutationis officio, Almitati vestræ studuimus destinare, petentes, ut ad eum benedicendum properare debeatis, et litteras ad comprovinciales fratres vestros dirigatis, ut et illi adesse debeant, ut canonice et juxta apostolicam institutionem sub vestri præsentia in sancta Paschali solemnitate pontificali benedictione debeat esse consecratus. Illud etiam ante omnia supplicamus, ut nos in sanctis ac Deo placitis orationibus vestris Domino commendetis, et ad explendum hoc negotium nullam moram faciatis **1356**. Quod vero indicimus manus nostræ subscriptione, ut mos est, decrevimus roborare. Dagobertus rex subscripsit.

Electio; quomodo a clero et a populo eligitur episcopus in propria sede, cum consensu regis, archipræsulisque, omnique populo.

(Ex Morin. et Cod. Corb.)

4. Domino Francorumque meritis coæquando Patri patrum domno N. præsuli summo, cunctus clerus, omnisque populus sanctæ ill. ecclesiæ, multimodam in Domino optamus salutem. Igitur quoties aliqua plebs vestræ ditioni subdita a proprio fuerit viduata pastore, non aliunde nisi a vobis est implorandum auxilium, quem ad hoc divina præordinavit Majestas, ut non solum vestros specialiter pascatis filios, sed etiam rectores non habentibus, et spiritali pabulo indigentibus pastores tribuatis. Quapropter ad vestræ sanctitatis paternitatem fiducialiter nostras fundimus preces, poscentes videlicet, ut hunc ill. summæ honestatis, humilem vestrum famulum, nobis pontificem ordinare dignemini. Cujus conversationem et mores in quantum cognovimus laudamus, et ad tam dignum opus idoneum testificamus. Et quamdiu ad benedictionem episcopali immunes sumus, ejus doctrina et exemplo roborati ad viam salutis, Domino miserante, quasi perdita onus [*Leg.* ovis] et inventa, redituros nos credimus. Quod decretum nostris manibus roboratum ill. ecclesiæ vestræ vobis dirigere statuimus. Anno Incarnationis Domini et episcopatus vestri, et regis ill. ann. illorum, indictione tale, datarum tale.

Statuta Ecclesiæ antiqua, qui Episcopus ordinandus est.

(Ex cod. Colb.)

Ante examinetur si natura prudens est, si docibilis, si moribus temperatus, si vita castus, si sobrius, si semper suis negotiis, si humilis, affabilis, si misericors, si litteratus, si in lege Domini instauratus, si in Scripturarum sensibus cautus, si in dogmatibus ecclesiasticis exercitatus; et ante omnia si fidei documenta verbis simplicibus asserat, id est Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum Deum esse confirmans, totamque in Trinitate deitatem coessentialem et consubstantialem et coæternalem, et coomnipotentem prædicans; si singulam quamque in Trinitate personam plenum Deum, et totas tres personas unum Deum. Si incarnationem divinam non in Patre neque in Spiritu sancto factam, sed in Filio tantum, ut qui erat in divinitate Dei Patris Filius, ipse fieret in homine hominis matris filius: Deus verus ex Patre, et homo verus ex matre, carnem ex matrem [*Leg.* matris] visceribus habens, et animam humanam rationabilem. Simul in eo ambæ naturæ, idem homo et Deus, unus Filius, unus Christus, unus Dominus, creator omnium quæ sunt et auctor, et Dominus et creator **1357** cum Patre et Spiritu sancto omnium creaturarum; qui passus sit vera carnis passione, mortuos [*Id est*, mortuus] vera corporis sui morte, resurrexit vera carnis suæ resurrectione et vere animæ suæ resurrectione, in qua veniet judicare vivos et mortuos. Quærendum ab eo si novi et veteris Testamenti, id est legis et prophetarum et apostolorum, unum eumdemque credat auctorem esse Deum. Si diabolus non per conditionem, sed per arbitrium factus sit malus. Quærendum etiam ab eo, si credat hujus quam gestamus et non alterius carnis resurrectionem, si credat judicium futurum, et recepturos singulos pro his quæ in hac carne gesserunt vel pœnas vel glorias. Si nuptias non improbet, si secunda matrimonia non damnet, si carnium perceptionem non culpet, si pœnitentibus reconciliatis communicet, si in baptismo omnia peccata, id est tam illud originale contractum, quam illa quæ voluntarie admissa sunt

dimittatur, si extra Ecclesiam catholicam nullus salvetur. Cum his omnibus examinatus, inventus fuerit plene instructus, tunc consensu clericorum et laicorum, et conventu totius populi, provinciæ episcoporum maximeque metropolitani vel auctoritate vel præsentia, ordinetur episcopus. Suscepto in nomine Christi episcopatu non sui delectatione, nec suis moribus, sed his Patrum definitionibus acquiescat. *Explicit sententia.*

SPECIMEN LITURGIÆ GALLICANÆ EX ANTIQUIS MONUMENTIS.

Liturgiæ Gallicanæ ordinem fuse Mabillonius noster exposuit in tractatu ea de re singulari, quem occasione Lectionarii Gallicani a se in Luxoviensi monasterio reperti edidit anno 1685, ubi et tria Sacramentaria exhibet, quæ sub prima regum nostrorum stirpe in usu erant. Quartum habes e Codice Bobiensi ab eodem erutum in appendice ad tomum I Musei Italici. Ex his loca illustriora seligimus ad concinnandum istud Gallicanæ missæ specimen; nonnulla ex Gregorio aliisque ejus ævi monumentis supplebimus.

Antiphona seu introitus.

Ab antiphona incipit missa in omnibus Liturgiis. Quod de Gallicana innuit concilium Agathense, canone 30. Quænam vero illa fuerit ignoratur, quod nondum ullum inveniri potuerit antiphonarium Gallicanum. Eam ex Mozarabico supplemus.

Alleluia. Benedictus qui venit alleluia, in nomine Domini alleluia, alleluia.

Deus Dominus et illuxit nobis. In nomine Domini alleluia, alleluia.

Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto, *ex Gregorii libro* VI, *capite* 40. Sicut erat in principio et nunc et semper et in sæcula sæculorum amen. *Ex concilio Vasensi* II, *can.* 5. In nomine Domini alleluia, alleluia.

Kyrie eleison. *Frequenter repeti debet ex conc. Vasensi* II, *can.* 3.

Lectio Isaiæ prophetæ.

(*Lit. Gall. Mabillon. p.* 107.)

1358 Tempore illo locutus est Dominus ad Achaz dicens: Pete tibi signum, etc. *Ex capite* VII, 10, *ad versum 8 capitis sequentis, sed omissis passim multis versibus. In sanctorum natalitiis legebatur loco prophetiæ, uti diximus in nostra præfatione, sancti passio, aut Vita, cujus festum celebrabatur.*

Collectio post prophetia.

(*Lit.* 190.)

Ortus es nobis verus Sol justitiæ, Jesu Christe. Venisti de cœlo humani generis Redemptor. Erexisti nobis cornu salutis: et celsi Genitoris Proles perpetua, genitus in domo David propter priscorum oracula vatum, propriam volens absolvere plebem, et vetusti criminis delere chirographum, ut æternæ vitæ panderes triumphum. Ideoque nunc te quæsumus, ut in misericordiæ tuæ viscera nostris appareas mentibus, salus æterna; et nos eripiendo ab iniquo hoste, justitiæ cultores efficias; omnique mortis errore spreto, pacis viam recto itinere gradientes, tibi recte servire possimus Salvator mundi. Qui cum Patre et Spiritu sancto vivis, dominaris et regnas Deus in sæcula sæculorum.

Daniel cum benedictione.

(*Lit.* 107, 139.)

Benedicite omnia opera Domini Domino. Hymnum dicite et superexaltate eum in sæcula.

Benedicite angeli Domini Domino. Hymnum dicite et superexaltate eum in sæcula, etc.

Benedicamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum Dominum. Hymnum dicamus et superexaltemus eum in sæcula.

Collectio post precem.

(*Lit. p.* 190.)

Exaudi, Domine, familiam tibi dicatam, et in tuæ Ecclesiæ gremio in hac hodierna solemnitate nativitatis tuæ congregatam, ut laudes tuas exponat. Tribue captivis redemptionem, cæcis visum, peccantibus remissionem; quia tu venisti, ut salvos facias nos. Aspice de cœlo sancto tuo, et illumina populum tuum, quorum animus in te plena devotione confidit: salvator mundi, qui vivis.

Epistola Pauli apostoli ad Hebræos.

(*Lit. p.* 107.)

Fratres, Multifarie et multis modis, etc. *Heb.* I, 1-15. *Hic, uti conjicimus, canebatur psalmus responsorius, de quo Gregorius libro* VIII *cap.* 3, *ac inter m diaconus procedebat ad locum ubi Evangelium legi solebat.*

Lectio sancti Evangelii secundum Lucam.

℟. Gloria Deo omnipotenti. *Ab omni populo respondebatur ex lib.* VIII *Hist. cap.* 4.

(*Lit. p.* 108.)

1359 Factum est autem in diebus illis exiit edictum a Cæsare Augusto, etc. *Ex Luc.* II, 1-19. *Si homilia ad populum habenda esset, tunc fiebat ex Vita sancti Eligii per sanctum Audoenum, libro* II, *cap.* 22.

Apologia sacerdotis.

(*Lit. p.* 251.)

Ante tuæ immensitatis conspectum, et ante tuæ ineffabilitatis oculos, o Majestas mirabilis, scilicet ante tuos sanctos vultus, magne Deus, et maximæ pietatis et potestatis omnipotens Pater, quamlibet non sine debita reverentia, attamen nulla officii dignitate, vilis admodum precator accedo, et reus conscientiæ testis assisto. Quidue rogabo quod non mereor? atue pie (non sine Dei pace dictum sit) quod peccati magis est accusator, qui pro peccatis debuit esse interventor? Accuso ergo me tibi, et non excuso: et coram testibus confiteor injustitiam meam tibi Domino Deo meo. Confiteor, inquam, confiteor sub testibus injustitiam impietatis meæ, ut remittas impietatem peccati mei. Confiteor, quod nisi remittas, recte me punias. Habes me confitentem reum, sed (scio) nisi verbis non emendantem. Verbis enim placo, operibus offendo. Culpam sentio, emendationem differo. Subveni ergo, subveni pietas ineffabilis. Ignosce, ignosce, mihi, Trinitas mirabilis. Parce, parce, parce, supplico, Deitas placabilis. Exaudi, exaudi, exaudi me rogo, his verbis illius Filii tui clamantem: Pater æterne Deus, peccavi in cœlo et coram te, jam non sum dignus vocari filius tuus, fac me ut unum de mercenariis tuis. Et nunc, Pater misericors, unicam misericordiæ tuæ portum, Christo favente, peto, ut quod per me vilescit, per illum acceptum ferre digneris, qui in æternum tecum vivit et regnat.

Diaconus silentium indicebat, ut missæ auscultarentur. Ex Gregorio libro VII *Hist. cap.* 8.

Præfatio missæ.

(*Lit. p.* 190.)

Sacrosanctum beatæ Nativitatis diem, in quo nascente Domino virginalis uteri arcana laxata sunt, incorruptorumque genitalium pondus sæculi levamen effusum est, sicut exoptavimus votis, ita veneremur et gaudiis. Hic namque ortus die splendidior, luce coruscantior est. In hoc omnipotentem Deum, qui terrenam fragilemque materiam causa nostræ redemptionis assumpsit, fratres dilectissimi, supplices deprecemur: uti nos, quos ortu corporis visitavit, societate conversationis edocuit, præcepto prædicationis instituit, degustatione mortis redemit, participatione mortis amplexus est, divini Spiritus infusione ditavit; sub perpetua devotione custodiat, et in his beati famulatus studiis permanere concedat. Qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus in sæcula sæculorum.

Collectio, *seu* missa, *seu* ante nomina.

(*Lit.* 191, 323.)

1360 Deus qui dives es in misericordia, qua mortuos nos peccatis convivificasti Christo filio tuo, ut formam servi acciperet, qui omnia formavit: ut qui erat in deitate, generaretur in carne; ut involveretur in pannis, qui adorabatur in stellis; ut jaceret in præsepio, qui regnabat in cœlo: invocantibus nobis aurem majestatis tuæ propitiatus accommoda, donans hoc per ineffabilem tuæ misericordiæ charitatem, ut qui exsultamus de nativitate Filii tui, qui vel ex Virgine natus, vel ex Spiritu sancto regeneratus est, pareamus præceptis ejus, quibus nos edocuit ad salutem. Præsta per Dominum nostrum Jesum Christum filium tuum, qui tecum.

Post hanc collectionem, ejectis ex ecclesia excommunicatis, omnibus diebus Dominicis, *ut habet concilium* II *Matisconense canone* 4, altaris oblatio panis et vini ab omnibus viris et mulieribus offerebatur tam panis quam vini, *quod fidelium voluntati aliis diebus permittebatur, ut ex Gregorio colligimus. Interim dum* turrim *afferebat* diaconus *ex sacrario*, in qua Dominici corporis mysterium *habebatur, cantabantur psalmi, uti licet conjicere, quorum hodieque antiphonam sub offertorii nomine retinemus. Facta oblatione, munera altari imposita velo seu palla, ut passim appellat Gregorius, tegebantur: recitabatur* nomen domni papæ, qui tunc apostolicæ sedi præerat, *ex canone* 4 *concilii* II *Vasensis; ac deinde offerentium nomina, tum defunctorum, quorum nomina in scheda descripta, ut ex litteris societatis inter canonicos Laudunenses et monachos Remigianos patet, in sacro altari tempore sacrificii deposita remanebant, saltem in aliquot ecclesiis. Diptycha sacra legebantur, id est catalogus episcoporum qui in communione catholica decesserant, qualem ex Arelatensi ecclesia edidit noster Mabillonius tomo* III *Analect. Id in Remensi ecclesia a subdiacono præstabatur, ex Folcuino in Chronico Laubiensi. Diptycha ejusdem ecclesiæ in duobus Codd. mss. invenimus, uno scilicet metropolitanæ bibliothecæ, et altero archimonasterii Remigiani, quibus hi præmittuntur versus*:

Nomina pontificis cujusque hic cerne Rhemensis,
Quos intra est medius sol quasi Remigius.
Sanctificantur enim dum sacræ oblatio mensæ
Horum ita dicuntur nomina pontificum.

Sixti, Sinicii Amansii, etc.

Sed et aliorum quoque memoria fiebat, benefactorum scilicet et amicorum, ut patet ex formula quæ habetur in fine regulæ sancti Aureliani in codice Regularum, a nostro Mabillonio edita. Simulque precantes (*Lit.* 43), oramus etiam, Domine, pro animabus famulorum tuorum patrum atque institutorum quorundam nostrorum, Aureliani, Petri, etc., Childeberti, Ultrogothæ, vel omnium fratrum nostrorum, quos de hoc loco ad te vocare dignatus es. Cunctorumque etiam hujus loci memores fidelium pariterque parentum nostrorum, 1361 atque servientium hujus loci; et pro animabus omnium fidelium .... in pace Ecclesiæ defunctorum: ut eis tu, Domine Deus noster, peccatorum tribuas veniam, et requiem largiaris æternam, meritis et intercessionibus sanctorum tuorum, Mariæ genitricis Domini nostri Jesu Christi, Joannis Baptistæ et præcursoris Domini nostri Jesu Christi, Stephani, Petri, Pauli, etc., Mathiæ, Genesii.... Hilarii, episcopi et confessoris.... Cæsarii episcopi hæc propitius præstare et exaudire digneris, qui vivis et regnas in unitate Spiritus sancti Deus in sæcula sæculorum amen.

Collectio post nomina, *seu* super oblata.

(*Lit.* 299.)

Offerentium nominibus recensitis, fratres charissimi, Dominum deprecemur, ut cornu oblationem inter sanctorum dona suscipiat, quorum a nobis facienda commemoratio est, ut et nostri memores esse dignentur. Petamus et oro his qui nos in Dominica pace præcesserunt, ut tartareo horrore segregatos, in sinu Abrahæ collocatos resuscitare Omnipotens dignetur in prima sua resurrectione quam facturus est. Per.

Tum Fideles pacis osculum sibi invicem dabant, et sequebatur,

Collectio ad pacem.

(*Lit.* 255.)

Deus, per cujus os prolatum est, quod pacem omnibus dares, et pacis statuta relinqueres, infunde in cordibus nostris pacis studium, et piæ voluntatis affectum, ut vitiorum omnium labe purgati, pacem, quam labiis ore prosequimur, immaculatis cordibus teneamus. Per.

Contestatio, *seu* immolatio missæ.

Hanc selegimus, quod a Gregorio laudetur capite 14 *libri* II *Mirac. sancti Martini, finem supplevimus ex ea quæ est sanctorum Jacobi et Joannis.*

(*Lit.* 205.)

Vere dignum et justum est, omnipotens Deus, te in Martini tui laudibus honorare, qui sancti Spiritus tui dono succensus, ita in ipso tyrocinio fidei perfectus inventus est, ut Christum texisset in paupere, et vestem quam egenus acceperat, mundi Dominus induisset. O felix largitas, qua Divinitas operitur! o chlamydis gloriosa divisio, quæ militem texit et Regem! Inæstimabile donum est, quod vestire Deum meruit Deitatis. Digne huic confessionis tuæ præmium commisisti, digne Arianorum non subjacuit feritati, digne tanto amore Martinus persecutoris tormenta non timuit securus, quia tanta erat [*Cod. Bob.*, est] glorificatio passionis, ut per quantitatem vestis exiguæ, et vestire Christum meruit et videre. O animi imitanda benignitas! o virtutum veneranda potentia! Sic egit suscepti pontificatus officium, ut per formam probabilis vitæ observantiam exegerit 1362 disciplinæ. Sic apostolica virtute sperantibus contulit medicinam, ut alios supplicationibus, alios visu salvaret. Hæc tua est, Domine, veneranda potentia, cui cum lingua non supplet meritis exorare, operibus sancti Martini, te opitulante, mereamur imitari per Christum Dominum nostrum [Filium tuum (*Lit.* 198), qui est sanctorum omnium virtus et gloria, victoria martyrum et corona, pastor ovium et hostia sacerdotum, redemptio gentium et propitiatio peccatorum: ante cujus sacratissimam sedem stant angeli atque archangeli, et sine cessatione proclamant, dicentes: Sanctus, sanctus, sanctus.] *Sic et præscribit concilium Vasense* II, *can.* 3.

Collectio post Sanctus

(*Lit.* 193.)

Hosanna in excelsis. Vere sanctus, vere benedictus Dominus noster Jesus Christus Filius tuus, qui sanctus in sanctis, pro morte vitam, pro pœna gloriam, pro confessione victoriam præstare dignatus est. Ipse enim pridie quam pateretur, etc.

In Missali Francorum, quod a Thomasio et Mabillonio editum est, habetur ad calcem: Incipit canon actionis. Sursum corda, etc. Vere dignum et justum est, etc. Te igitur, etc., *ut in Liturgia Romana, quæ omnia initio habentur in Sacramentario Gallicano, quod e Bobiensi Codice eruit idem Mabillonius, sed cum hoc titulo*: Missa Romensis cotidiana. *Unde in singulis missis nihil post contestationem habetur, quod forte jam tunc canon missæ more Romano diceretur, saltem in quibusdam ecclesiis. Cæterum in Missalibus Gothico, Gallicano, et veteri Gallicano, apud Mabillonium, quæ purum Gallicanæ Ecclesiæ ritum exhibent, varius est canon pro solemnitatum diversitate, sed ubique brevis, qualem hic repræsentavimus. Verba sacra appellat Gregorius cap.* 87 *libri* I *de Gloria Mart.*; *ex quo item auctore in Vitis Patrum cap.* 16 *discimus* sanctum munus juxta morem catholicum, *quod nempe id in Ecclesia universali observaretur*, signo crucis superposito benedictum *fuisse. Hæc autem omnia secreto et*

submissa voce facta et dicta fuisse colligimus ex oratione sequenti, quæ ubique post secreta, seu post mysterium appellatur; et quidem in ritu Mozarabico præscribitur ut consecratio dicatur in silentio. In Gothico vero præcipitur ut in Rogationibus ad tres missas post Sanctus *dicatur* Hanc igitur oblationem, *etc.*

Post secreta.

(*Lit.* 192.)

Credimus, Domine, adventum tuum, recolimus passionem tuam. Corpus tuum in peccatorum nostrorum remissione confractum; sanguis sanctus tuus in pretium nostræ redemptionis effusus est, qui cum Patre et Spiritu sancto vivis et regnas.

Eadem oratio aliis dicitur,

Post mysterium.

(*Lit.* 195.)

1363 Hoc ergo facimus, Domine, hæc præcepta servamus, hanc sacri corporis passionem sacris solemnibus prædicamus. Quæsumus, omnipotens Deus, ut sicut veritatem nunc sacramenti cœlestis exsequimur, ipsi veritati Dominici corporis ac sanguinis hæreamus. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum.

Ante orationem Dominicam.

(*Lit.* 192.)

Non nostro præsumentes, Pater sancte, merito, sed Domini nostri Jesu Christi filii tui obedientes imperio, audemus dicere: Pater noster qui es in cœlis, etc.

Post orationem Dominicam.

(*Ibid.*)

Libera nos, omnipotens Deus, ab omni malo, ab omni periculo, et custodi nos in omni opere bono, perfecta veritas, et vera libertas, Deus, qui regnas in sæcula sæculorum.

Benedictio populi.

(*Lit.* 200.)

Deus, qui tibi consecrasti primitias martyrum ab innocentia parvulorum. Amen.

Et prius tibi coaptasti in confessione infantiam, quam lingua solveretur in verba. Amen.

Concede plebem tuam innocentem per gratiam, et si non sint tempore sanguine fuso martyria. Amen.

Servetur hic populus purgatus baptismate, qui tibi placitam fecisti innocentiam per cruorem. Amen.

Ut illic suo interventu grex accedat per lavacrum, ubi felices parvuli perfusi rore sanguinis gloriantur. Amen.

Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit et regnat.

Collectio ad panis fractionem.

(*Lit.* 251.)

Respice ad hanc oblationem, omnipotens Deus, quam tibi offerimus in honorem nominis tui pro salute regum et exercitu eorum, et omnium circumastantium, et præsta, ut qui ex ea sumpserint, accipiant sanitatem mentis, integritatem corporis, tutelam salutis, intellectum sensus Christi, securitatem spei, corroborationem fidei, æternitatem Spiritus sancti. Præsta per eum qui tecum vivit et regnat.

Tunc communicaturi accedebant ad altare, cæteris vero qui remanserant dabantur eulogiæ, ut ex Gregorio in præfatione nostra diximus. Psalmos vero tunc temporis cantatos fuisse suadet Aurelianus, qui præcepit in regula, ut omnes psallendo communicent. Et quidem antiphonam ejusmodi psalmis præmissam hodieque sub communionis *nomine cantamus.*

Post communionem, *aliis* post Eucharistiam, *seu* præfatio post Eucharistiam.

(*Lit.* 196.)

1364 Cœlesti cibo potuque roborati omnipotenti Deo laudes et gratias, fratres charissimi, referamus, poscentes ut nos quos dignos habuit participatione corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi unigeniti sui, dignos etiam cœlesti remuneratione percenseat. Per ipsum Dominum nostrum Jesum Christum Filium suum.

Collectio sequitur, *aliis* consummatio missæ.

(*Ibid.*)

Quod ore sumpsimus, Domine, mentibus capiamus, et de munere temporali fiat nobis remedium sempiternum.

Hæc oratio in Missali Francorum titulum habet Ad plebem, *et sæpius in ea postulat sacerdos ut populus a Deo benedicatur. In missa quam Gothicum Missale habet pro initio Quadragesimæ, et in Missali Gallicano in secunda missa de Adventu, benedictio populi datur post collectionem, seu consummationem missæ.*

MISSA DE SANCTO SIGISMUNDO PRO FEBRICITICIS [a].

Ex Sacramentario Gallicano in Cod. ms. Bobiensi.

Epistola Joannis apostoli ad gentes.

Fratres, nolite diligere mundum, nec ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo, quoniam omne quod est in mundo concupiscentia carnis et concupiscentia oculorum et superbia vitæ. (*Ex Museo Italico Mabillon.*)

Lectio sancti Evangelii secundum Matthæum.

Diebus illis circuibat Dominus Jesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, et prædicans Evangelium regni, et sanans omnem languorem, et omnem infirmitatem in populo. Et abiit opinio ejus in totam Syriam, et obtulerunt ei omnes male habentes variis languoribus et tormentis comprehensos, et curavit eos.

Missa sancti Sigismundi regis.

Omnipotentem Dominum, qui per apostolos et martyres suos diversa sanitatum dona largitur, fratres dilectissimi, deprecemur, ut huic servo suo ill. qui typi quartani vexatione fatigatur, fidelis famuli sui Sigismundi precibus clementer occurrat, et dum nobis illius facit merita, isti conferat medicinam.

Secreta.

1365 Inclina Domine pias preces [*Forsan*, aures] ad desideria supplicantium, et quæ devoto corde poscimus, benignus admitte, ut servo tuo ill. qui typi quartani vexatione fatigatur, fidelis famuli tui Sigismundi precibus clementer occurras: nobis illius patefacias merita, præsenti ægroto conferas medicinam.

Contestatio.

Vere dignum et justum est, omnipotens Deus, nomen tuum laudare, cujus majestatem tuam tanto magis obnoxii sumus, quantum illi pro suscepta nostri corporis humilitate debemus, exemplum nobis relinquens, ut sequamini vestigia ejus, qui peccatum non fecit, nec dolus inventus est in ore ejus. Quis in hoc mundo ita poterit sequi, ut nec dolus in ore, nec peccatum ejus inveniatur in opere? sed in patientia quæ Deus amat, majestas divina commendat. Nunc ergo dono majestatis tuæ agnoscimus reliquias esse homini pacifico. Tu ergo, Domine Deus noster, qui inter bellorum tumultus, non examinatione persecutoris, electo tuo Sigismundo triumphum martyrii contulisti, tu dispensando pauperibus pulsanti aperire dignatus es, secutus gratiam, consecutus misericordiam, ut post mortem ostendas in virtute, quem ante mortem firmasti in fide. Tua enim dona sunt, Domine, ut in nomine electi tui Sigismundi per communionem corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi Filii tui, a famulo tuo ill. tempestatis frigora, febrium ardorem repellas, et ad sanitatem pristinam revocare digneris, præsta quem in Trinitate laudant omnes angeli, etc.

[a] Vide lib. de Gloria martyr., cap. 75, notamque *f* col. 771. Ed.

Ex eodem Sacramentario.

Benedictio calicis, et patenæ, et turris [a].

Deus omnipotens, qui cum Moyse famulo tuo in Chore montem servanda populo tuo præcepta disponeres, templum sanctum tuum qualiter ædificaret instituisti. Precamur te, Domine, tuam majestatem, ut hunc calicem, patenam et turrem, in quo celebraturi sumus sacrosancta mysteria, cœlesti benedictione sanctifices atque benedicas, ut sanctis vasculis tuis acceptabilem deferat famulatum. Per.

Ex Missali Francorum.

Præfatio Chrismalis [b].

(*Lit.* 316.)

Oremus, fratres charissimi, ut Deus omnipotens hoc ministerium corporis Filii sui Domini nostri Jesu Christi gerulum, benedictione, sanctificationis tuitamine, defensionis dominatione impl'ere dignetur omnibus nobis. Per.

Omnipotens Deus Trinitas, manibus nostris opem tuæ benedictionis infunde, ut per **1366** nostram benedictionem hoc vasculum sanctificetur, et corporis Christi novum sepulcrum Spiritus sancti gratia perficiatur. Per Dominum nostrum Jesum Christum Filium tuum, qui tecum vivit. *Habentur ibidem aliæ orationes ad consecrandam patenam, calicem, etc.*

Oratio super vas in loco antiquo repertum.

Omnipotens sempiterne Deus, insere te officiis nostris, et hæc vascula arte fabricata gentilium sublimitatis tuæ potentia ita emundare digneris, ut omni immunditia depulsa, sint tuis fidelibus tempore pacis atque tranquillitatis utenda. Per.

Oratio ad probandas reliquias.

(*Ex ms. Cod. sancti Remigii Rhemensis.*)

Domine, labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. *Ter.*

Deus, in adjutorium meum intende; Domine, ad adjuvandum me festina, *cum* Gloria Patri, *et cum* alleluia, *tribus vicibus.*

C *Psal.* Exsurgat Deus, *usque* Cantate Deo psalmum dicite, *tribus vicibus cum* Gloria Patri.

Hymnus. Veni, Creator, *etc. Or.* Deus qui corda fidelium.

Antiph. Justus Dominus. *Psal.* In Domino confido.

Antiph. Sanctis qui in terra sunt. *Psal.* Conserva me, Domine.

Antiph. Igne me examinasti. *Psal.* Exaudi, Deus.

Antiph. Hæc est generatio. *Psal.* Domini est terra.

Antiph. Deus, exaudi orationem. *Psal.* Deus, in nomine tuo.

Antiph. Beati quos elegisti, Domine. *Psal.* Te decet.

Antiph. Veritas de terra. *Psal.* Benedixisti, Domine.

Antiph. Credidi propter. *Psal. id ipsum.*

D *Antiph.* Laudate Dominum de cœlis. *Psal.* Laudate Dominum in sanctis ejus.

Antiph. Trium puerorum. *Psal.* Benedicite.

Antiph. Te gloriosus. *Psal.* Quicunque vult salvus esse. Dominus vobiscum. Initium sancti Evangelii secundum Joannem. In principio erat verbum. *Tunc litania, usque :* Omnes sancti, orate pro nobis. Kyrie eleison, *ter*, Christe eleison, *ter*, Kyrie eleison, *ter*. Pater noster. Et ne nos inducas. Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam. Et salutare tuum.

Oratio.

Domine Deus Jesu Christe, qui es Rex regum et Dominus dominantium, et amator omnium in te credentium, qui es justus judex, fortis et potens; qui sacerdotibus tuis tua sancta mysteria revelasti,

A et qui tribus pueris flammas ignium mitigasti: concede nobis indignis famulis tuis, et exaudi preces nostras, ut pannus iste, vel filum istud, quibus involuta sunt ista corpora sanctorum, si vera non sint, crementur ab hoc igne; et si vera sint, evadere valeant, ut justitiæ non **1367** dominetur iniquitas, subdatur falsitas veritati. Quatenus veritas tua tibi declaretur, et nobis omnium in te credentibus manifestetur, ut cognoscamus quia tu es Deus benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

Pater noster. *Tunc antiphona.* Igne me examinasti. *Et dum incipitur, in ignem reliquiæ ponantur, tandiu donec ter finiatur ipsa antiphona cum psalmo* Probasti, Domine, cor meum, *et cum* Gloria Patri. *Sicque faciens, reliquiæ utrum veræ sint an falsæ reperies.*

Ex concilio Cæsaraugustano II, æra 630 [id est an 592,] anno 7 Reccaredi regis, sub Gregorio Magno.

Canon 2.

B Statuit sancta synodus ut reliquiæ in quibuscunque locis de Ariana hæresi inventæ fuerint, prolatæ a sacerdotibus, in quorum ecclesiis reperiuntur, pontificibus præsentatæ igne probentur. Quod si a quibuslibet occultatæ fuerint, et detegantur, a sacrosanctæ catholicæ cœtu segregentur

QUA PROPRIE LINGUA PRISCI FRANCORUM REGES USI.

Ex viro cl. Marquardo Frehero.

(Chesn. t. II, p. 585.)

Cum notatum sit [occasione fœderis inter Ludovici Pii filios] utrumque sermonem, [Romana lingua et Theudisca] utrique fratrum peræque notum et familiarem fuisse, [utraque tamen lingua prolatum ob utriusque regis populos] non abs re subit quærere quis igitur Francorum regum Galliam potientium proprius et naturalis sermo fuerit. Nam præter Latinum, quem et ipsos non minus quam nos hodie C ærumnabili labore addiscere conveniebat, peculiare patrium et nativum idioma eos habuisse dubitare nos non sinit vel unus Fortunati de Chariberto rege locus.

> Cum sis progenitus clara de gente Sicamber
> Floret in eloquio lingua latina tuo.
> Qualis es in propria docto sermone loquela
> Qui nos Romanos vincis in eloquio.

Et Theganus de Ludovico Pio scribens, *lingua Græca et Latina valde eruditus, sed Græcam magis intelligere poterat quam loqui; Latinam vero sicut naturalem æqualiter loqui poterat.* Jam vero præter veram illam puram putamque Ausoniam linguam, tunc temporis una cum imperio inclinatam, suborta etiam erat provincialis quædam, multo inquinatior Latina, vel potius Gallo Latina lingua, quam jam tunc Sidonius *squamam Latini sermonis*, et alibi *rubiginem trivialium barbarismorum* jocabundus appellat. Franci ipsi nonnisi *rusticam Latinam* dixere, ea fere quam Nithardus D hoc loco *Romanæ* nomine dignatur, quia nimirum in Romanis provinciis vulgo utcunque terebatur, quas *Romaniam* Franci vocabant, eodem Fortunato teste ad Chilpericum:

> **1368** Hinc tibi barbaries, illinc Romania plaudit,

et a provincialibus, qui Francis victoribus intermisti, *Romani* in veteribus legibus subinde dicuntur, usurpabatur. Reges vero ipsos, origine nimirum Sicambros, ut ut in subacta Gallia sermonis Latini illæ reliquiæ essent, patria et originaria sua lingua e Sicambria sive Francia a majoribus allata, potius quam populari illa et rusticana semilatina; denique victrice sua, ut credibile est, potius quam captiva subditorum lingua usos, eamque diu constanter retinuisse, dum genus Merovingiorum et Carolingorum vigebat, cum infinitis argumentis possem, juvat illu-

[a] Vide lib. I de Gloria martyr. cap. 86, notamque a col. 781. Ed.

[b] Vide lib. de Miraculis sancti Martini, lib. IV, cap. 32. Ed.

strioribus tantum quibusdam ipsorum utriusque prosapiæ regum effatis confirmare.

De Clodoveo igitur, qui primus per baptismi gratiam a beato Remigio accepit fidem salutarem, in ejus Testamento locus exstat: « Cum duabus villis quas mihi dominus illustrisque memoriæ Ludovicus rex, piissimusque princeps, a me sacro baptismatis fonte susceptus, amore nominis mei, Piscofesheim sua lingua vocatas, mihi tradidit. » Quo nomine per mediam Germaniam complures villæ occurrunt *Bischofsheim* dictæ: eadem forma qua beati Nicetii castellum supra Mosellam exstructum et Fortunati versibus nobilitatum, *Bischofstein* hodieque vocatur. Porro apud Turonensem quatuor locis legimus Gundobaldum quemdam e Græcia profectum, Clotarii regis se filium mentientem, a Guntramno rege per indignationem an contemptum *Ballomerem* vocatum, convicio sine dubio acerbo et gravi, sed hic modo fusius non explicando. Sufficiat scire pseudoregem significare, ut *Balmond*, falsum et improbum tutorem.

Ad Carolos venio, de quorum primo Continuator Turonensis cap. 103: « Igitur præfatus Pippinus aliam duxit uxorem, nobilem et elegantem, nomine Alpheidam, ex qua genuit filium, vocavitque nomen ejus lingua propria Carolum. » Quod equidem nomen nihil omnino cum Caro aut Carino commune habere, sed merissime Germanum esse, certo certius probarem in continenti, nisi Onomatotheam meum (id nomen singulari *de Germanis nominibus propriis* libro indidimus) vel leviter delibare mihi cautio esset. Quis etiam nescit quæ mensibus ventisque nomina ipse Magnus imposuerit? Filius ejus et successor Ludovicus Pius cum in agone mortis obversantes malignos spiritus virtute fidei repelleret, *Huz, huz* ingeminasse, quod nobis significet, Foras, foras, scriptor Vitæ ejus testatur. Claudam insigni loco Frodoardi de synodo apud Ingelheim an. 949 habita: « Post quarum litterarum recitationem, et earum propter reges juxta Theotiscam linguam interpretationem, » etc. Quo quis quid clarius requirat? Quapropter recte faciunt cordatiores Gallorum, qui linguam Teutonicam, quam vulgus insulsum ceu barbaram et inconditam, contumeliose *baragouin*, voce plusquam barbara vocat, cum suis majoribus, ipsisque adeo primis et laudatissimis, regibus gentilem et vernaculam fuisse agnoscant, si **1369** non ipsi addiscunt, et libenter usurpant, certe ob antiquitatem, copiam et majestatem admirantur; ipsamque Germaniam in ea, qua olim Romani illum veneratione habent.

Ex canone 17 concilii III Turonensis.

Visum est unanimitati nostræ, ut quilibet episcopus habeat homilias.... Et ut easdem quisque aperte transferre studeat in rusticam Romanam linguam, aut Theotiscam, quo facilius cuncti possint intelligere quæ dicuntur.

DE REGALI ABBATIA SANCTI GERMANI A PRATIS PROPE PARISIOS.

Mihi antiqua quæque monumenta ad illustrandam Gregorii Historiam colligenti omittere non licuit ea quæ coram sunt in percelebri sancti Germani a Pratis abbatia, quæ a Childeberto rege Clodovei Magni filio condita, et a subsequentibus regibus culta, eorumque tumulis honorata, a Gregorio nostro passim laudatur ac memoratur. Fecere quidem temporum vetustas ac rerum humanarum vicissitudo, ut pauca ex compluribus supersint tam antiquorum temporum monumenta: sed tamen cum ibi plures quam in quocunque alio Galliarum loco conspiciantur primæ regum nostrorum stirpis reliquiæ, iis illustrandis paulo immorandum esse visum est. Basilicam insignem fuisse persuadent loci celebritas, et majestas conditorum. Post annum 542 incœpta, anno 559 perfecta fuit, atque ab ipso beato Germano Parisiorum antistite consecrata. Ejus condendæ occasio fuit

A Childeberti de Visigothis victoria, ut nempe ministeria sacra, ac potissimum beati Vincentii stolam, quam ex Hispania detulerat, loco decenti deponeret. Ecclesiam in modum crucis sancto Germano curante constructam fuisse, ac quintuplici altari consecratam, variisque sanctorum reliquiis refertam docet vetus auctor Vitæ sancti Droctovei. Hinc sanctæ crucis simul cum beati Vincentii nomine insignitam fuisse verisimile est. Utrumque enim nomen ab initio eam habuisse ex Venantio Fortunato, Ermentrudis testamento, etc., constat. Sancti Germani basilicam inter *seniores* regni recenset auctor Vitæ sanctæ Bathildis; rogat vero *illustris illius loci abbatem* sanctus Bertramnus Cenomannorum antistes in suo Testamento, ut suum ipsius nomen *in Vitæ libro*, id est inter monasterii benefactores, recitetur, data ea de re *Bobane villa*. Quantæ autem magnificentiæ fuerit, discimus ex laudato Vitæ sancti Droctovei auctore, qui scribebat sæculo IX labente, cum scilicet, jam quidem semel et iterum hæc basilica Normannorum
B furore violata fuisset, sed nondum destructa. Quare eam, sicuti primitus exstructa fuerat, ab eo descriptam fuisse non immerito quis affirmaret. « Cujus, inquit, basilicæ opus mirificum describere **1370** nobis videtur superfluum, qualiter scilicet distincta fenestris, quibus pretiosissimis marmorum fulta columnis, quove modo crispante camera, compta auratis laqueariis, necnon parietes, ut Christi decebat aulam, quo decore nitebant pictura aurei coloris, strato inferius pulchro emblemate pavimenti. Tectum vero ipsius basilicæ coopertum apprime deaurato cupro [*Id est*, Cyprio] ære, repercussum solis jubare sic flammigero rutilabat fulgore, quatenus intuentium aciem reverberaret nimia claritudine. Unde præ nimio decore non immerito olim ipsa domus per metaphoram INAURATI GERMANI AULA vocabatur vulgi ore. »

Hujus basilicæ parti inferiori duplex erat adjunctum oratorium, atque in eorum altero versus septentrionem, quod jam pridem violatum est, sepultus
C fuit beatus Droctoveus, primus loci abbas ab ipso Germano institutus. Qui postea crebrescentibus miraculis inde levatus, in majorem basilicam translatus fuit, ubi hactenus in theca asservatur. In opposito autem oratorio, quod scilicet ad austrum respicit, depositus fuit ipse beatissimus antistes, cujus sepulcrum jam Chilperici regis tempore, ut narrat Gregorius, miraculis illustre, ab eo rege, si Aimoino vulgato credimus, carmine honoratum est, et paulo post a sancto Eligio, ut testis est beatus Audoenus ejus Vitæ scriptor, auro argentoque ac pretiosissimis gemmis fuit exornatum. Ibi hodieque tanti pontificis sepulturæ locus a fidelibus frequentatur, quamvis sacrum ejus corpus a nongentis et amplius annis inde translatum in majorem basilicam fuerit sub Lantfrido abbate, relicto solummodo in primæ sepulturæ memoriam lapide, cui post aliquot sæcula hæc insculpta fuit inscriptio:

HIC FUIT PRIMO TUMULATUS BEATUS GERMANUS

D Visitur et ibi alius lapis quadratus, in quo crucis figura depingitur, cum veteri in circuitu inscriptione sæculo octavo sculpta, quæ Pippini regis, cum sacri corporis translationi interesset, liberalitatem indicat, his verbis, litteris quidem ut plurimum Romanis et quadratis, sed inter se intextis, et majoribus simul cum minoribus permixtis, ut aliæ in aliis inclusæ minus spatium occuparent; quas cum typi formæ non paterentur, litteris vulgaribus repræsentamus.

HIC PAUZANTE SCO GERMANO DIE TRANSLATIONIZ DEDIT EI REX PIPINUS FISCUM PALATIOLI CV APPENDITIIS ZUIS OMNIBUS.

Oratorium istud sæpius exinde violatum, sed totidem vicibus reconciliatum fuit. Cujus altare hujus sæculi initio reparatum sanctus Franciscus Salesius Gebennensium episcopus anno 1619 consecravit. Sed cum totum ædificium vetustate fatiscens brevi ruitu-

rum crederetur, totum pene a fundamentis restauratum reparatumque est paucis abhinc annis, tumulusque sancti antistitis exornatus uti hodie visitur, insculpta marmori inscriptione, **1371** quæ diem et annum obitus beati pontificis indicat.

Porro inter utrumque oratorium exstat turris, tantam intuentibus præ se ferens vetustatem, ut nonnulli existimaverint eam esse ipso monasterio antiquiorem. Haud longe aberat idolum vetus, quod Isidis fuisse vulgati auctores scribunt, sæculo proxime elapso comminutum a monachis, quod mulierculis aliquot coram eo orantibus, idololatriæ occasionem præbuisse videretur. Sub ea turre patent majores basilicæ fores cum porticu, in qua visuntur aliquot regum reginarumque statuæ lapideæ ad januæ postes locatæ, quas in prima basilicæ conditione, aut certe paulo post ibi positas fuisse censent viri eruditi, qui eas diligentissime inspexerunt. Et certe res ipsa loquitur. Exstat supra ipsum januæ superius limen cœnæ dominicæ specimen, in qua Dominus cum apostolis suis more solito mensæ assidet. Statuæ vero, quas hinc et inde ad valvas exstare diximus, numero sunt omnino octo, ad humanam ferme mensuram et formam, qualis barbaro illo ævo repræsentari potuit. Illis præter episcopum, Clodoveum regem cum Clotilde et quatuor filiis, ac Ultrogotta Childeberti fundatoris uxore exhiberi vel ex ipso conspectu diu suspicati fuimus, quod ex diligentiori observatione nobis omnino compertum est. Etenim rotulos, quos eorum nonnulli præ manibus habent, diligentius rimati, deprehendimus in duobus ex illis quasdam litterarum reliquias, quarum unæ Clodomerem, alteræ Clotarium esse demonstrarunt. Quas quidem litteras, etsi forte primariis substitutæ videantur, antiquissimas tamen esse ipsa characterum forma, et viridis color fere penitus detritus probant. Certe in ipsa ecclesiæ instauratione depictas colligimus ex Childeberti tumulo, tunc, ut infra dicemus, exsculpto; nam simili colore depictus fuerat, ut indicant aliquot ejus picturæ vestigia quæ supersunt.

Prima statua quæ ingredientibus ad lævam occurrit, episcopum repræsentat pontificalibus vestimentis indutum, baculum pastoralem manu sinistra tenentem, cujus pars superior confracta, qua forma recurvus fuerit, indicare non potest. Manipulum brachio sinistro defert, eo modo eaque forma, quibus etiamnunc illum sacerdotes episcopi gestare solent. Mitram habet in capite, non adeo, ut hodie fit, acuminatam, sed humilem, quales olim deferri consueverant. Casula vestitus est, cujus partes extremas brachia paulum elevata sustollunt satis, ut subtus eam dalmaticæ pars extrema videatur, sub qua inferiores stolæ partes hinc et inde fere ad pedes usque pendentes visuntur super albam, cujus ora inferior variis figuris ornata eam magnificam fuisse indicat. Hunc esse sanctum Germanum, alterum loci fundatorem, nonnulli existimant, at potius crediderim esse sanctum Remigium, cui hic honor datus sit, quod Clodoveum regem ac totam gentem Francorum ad Christi fidem adduxerit. Id mihi persuadet diaboli frementis figura, quam pedibus **1372** premit. Quo symbolo idololatria ab eodem sancto viro extirpata designetur. Proxima huic statua regem repræsentat vestibus amplis et magnificis indutum, coronam in capite habentem, qui tenet sinistra manu rotulum, cujus scriptura, si qua fuit, penitus detrita est : dextera vero manu pro sceptro baculum habet hypaticum cum aquila superimposita, quo Romani consules uti solebant. Hinc dubitare non licet, Clodoveum hic Augustorum patrem exhiberi, chlamyde et tunica blattea seu purpurea redimitum, uti eum describit Gregorius noster, cum post acceptos ab Anastasio imperatore de consulatu codicillos, diademate sibi in basilica sancti Martini imposito, tanquam Augustus et consul triumphans in Turonum urbem ingressus est. Hoc vero monumentum eo pretiosius censeri de-

A bet, quod insignem Gregorii nostri locum plurimum illustret. Juxta Clodoveum regina visitur quam ejus conjugem esse non dubito. Hæc coronam in capite gestat, et capillorum cincinnos habet ad genua fere protensos. Quid vero in manu dextra gesserit, nobis non licuit divinare. Hujus porro vestimentorum forma, rudis licet, perquam magnifica erat, ut satis indicat potissimum pallii fibula, quæ pretiosis lapillis constabat. Cingulum etiam habet prisco illo more effictum. Certe ex sancti Eligii Vita discimus, tunc reginas *insignia auri gemmarumque ornamenta* deferre solitas fuisse, quod in Bathilde regina vidua reprehendit, etiam mortuus, sanctus antistes. Ultima denique ex ea parte statua regis est, quem Clodomerem Clodovei ex Clotilde, mortuo in cunis Ingomere, primogenitum filium esse indicant aliquot litteræ superstites, in rotulo quem manu gestat, depictæ : CLODOMIRUS.

In altera valvarum parte totidem exstant statuæ, B ex quibus ea quæ januæ proximior est, Theodoricum, uti nobis videtur, repræsentat, quem ei locum, quod Clodovei primogenitus esset, Childebertus loci conditor honoris causa cessit. Rotulum, ut cæteri, in manu habet, sed in eo litteræ nullæ comparent. Vicinam ei esse Childeberti fundatoris statuam inde colligimus, quod præ manibus pugillares tenet, in quibus conditi ab se monasterii tabulæ continerentur. Is non solum est corona, ut cæteri fratres, redimitus, verum etiam sceptrum manu dextera gestat, quod fortasse Parisiis regnans, solus hic virga regia uti deberet. Huic adhæret Ultrogotha ejus conjux, regio itidem ornatu insignis, sed absque cingulo et fibula, quæ in Clotildis statua haberi observavimus. Hujus ad latus sinistrum, Clotarius fratrum junior locum octavum occupat, ut ex residuis litteris in ejus rotulo descriptis expiscati sumus, CHLO.....VS. Cirros habet in humeros fluitantes, quales regum nostrorum filios habere solitos fuisse tum a Gregorio, tum ab aliis auctoribus passim observatum fuit. Cæterum licet omnes illi reges et reginæ coronas habeant, et C quidem floribus quatuor ornatas, non uno **1373** tamen modo flores illi in omnibus coronis efformati sunt. Alii enim fere similes liliis hodiernis Francicis videntur, alii omnino dissimiles; quæ omnia tabula æri incisa plenius demonstrabit.

In ipsa autem basilica complures viros nobiles olim sepultos fuisse, silentibus nobis, lapides qui passim effodiuntur satis clamarent. Immo hanc regum et principum initio primæ stirpis commune conditorium olim fuisse non immerito quis diceret. Ibi enim Childebertum et Chilpericum sepultos fuisse memorat ipse Gregorius, alios ibidem humatos testantur subsequentes auctores. Quin et cum Chlodoveus et Meroveus, Chilperici ex Audovera filii, in aliis locis sepulti fuissent, curavit Guntramnus rex post aliquot annorum curricula, ut ad regalem sancti Vincentii basilicam eorum cadavera deferrentur. Deinde si qui regum violenta morte oppressi fuerunt, D quique proinde de sepulturæ loco nihil statuissent, in Vincentiana basilica condebantur : quales fuere Chilpericus et Childericus, ut nemini incompertum est.

Ex his porro tot regum et principum tumulis sex solummodo ante nostram ætatem elati e terra noti erant. Childebertus nempe et Ultrogotha ejus uxor, loci conditores, qui inter matutinum altare et locum ubi sancti Germani corpus servabatur, jacebant in chori absida, diversis tumulis compositi. Alii quatuor in totidem arcubus muro turrium, quæ choro adjunctæ sunt, cavatis depositi erant, in inferiori, uti tunc erat dispositus, chori parte. Chilpericus scilicet cum Fredegunde ad septentrionem, ex altera vero parte Chlotarius II eorum filius, cum uxore sua Bertrude. Singulis vero tumulis sua erat appensa tabella, quæ sepulti nomen et dignitatem indicabat. Soli Chilperici tumulo inerat inscriptio, litteris majusculis et antiquis in gyrum insculpta, his verbis :

† REX CHILPERICUS
HOC TEGITUR LAPIDE.

Tumuli autem illi erant lapidei, humiles, simplices omnino et absque ullo ornatu, exceptis tribus, in quibus exsculpta etiam nunc superest defuncti effigies. Primus repræsentat Childebertum una manu sceptrum, altera ecclesiam, quam scilicet condiderat, gestantem: qui vulgatus est loci conditoris repræsentandi modus. Chilpericus in altero lapide repræsentatur cum sceptro in dextera manu, sinistra barbæ suæ apposita, idque hominis occisi qui jugulo manum admoveat, indicium esse nonnulli crediderunt. At scribit Jacobus Brolius hujus cœnobii sancti Germani monachus eruditus, se vidisse præ manibus Philippi Lanteri, rei monetariæ apud Parisios tunc præfecti, sigillum Chilperici regis, in quo ipse eodem modo, ac in tumulo suo, repræsentabatur. At parum refert, cum illas Childeberti et Chilperici effigies multis post eorum mortem sæculis insculptas fuisse consentiant eruditi, qui eas sexcentis aut aliquanto B
1374 amplius annis haud antiquiores putant. Quare conjicimus, istos regum tumulos ita compositos fuisse, cum post sedatas Nortmannorum incursiones, qui bis terve hoc monasterium incendio violaverunt, basilicam reparavit Morardus abbas, tempore et ope Roberti regis; aut certe sæculo sequenti, cum Hugonis tertii abbatis cura eadem basilica in meliorem formam reparata est, et ab Alexandro III, summo pontifice, magno cardinalium et episcoporum numero stipante, consecrata. At multo majoris est momenti lapis sepulcro Fredegundis reginæ impositus, ob magnificentiam ejus simul et vetustatem. Is enim ipse est, qui reginæ tumulo primum positus ad nos usque pervenit, in quo Fredegundis repræsentatur coronam liliatam habens in capite, sceptrum regale manu gestans, vestibus omnino amplis et magnificis induta, quæ, sicut et cingulum singularis formæ, infinitis propemodum circulis, qui gemmas repræsentant, ornatæ sunt. Nulla tamen efficta cernitur ejus vultus effigies, cujus et manuum ac pedum C
loco planus lapis relictus est: sed tota tumuli area marmoris, jaspidis, similiumque pretiosorum lapidum segmentis, musivo opere colligatis, et filis æreis tenuioribus respersa est. Quæ omnia rem magna cum cura et artificio pro illo tempore non ignobili, elaboratam indicant.

Hunc vero tumulum Fredegundis esse præter tabellam, ut diximus, antiquitus ipsi superpositam, et continuatam patrum nostrorum traditionem ad nos usque derivatam, probant aliæ rationes. Nam reginam esse ipse tumuli conspectus evincit, nec potius alteri reginarum quæ in basilica Vincentiana jacent, quam Fredegundi tribui potest. Non Ultrogothæ Childeberti uxori, cum ejus tumulus, ab isto diversus, semper in ecclesia Germanensi ostensus fuerit; nec quisquam sibi facile in animum inducet loci monachos fundatricis suæ monumentum alterius feminæ, omnibus exosæ tumulo imposuisse; multo minus Beretrudi, quæ et suum, ut vidimus, tumulum distinctum a cæteris habebat. Deinde tumuli hujus D
magnificentia Fredegundi potius quam cuivis alteri reginæ congruit. Ultrogotha, post mariti mortem in exsilium acta, licet postmodum revocata, piis operibus se totam dedisse memoratur, nullum post se relinquens, qui ei tam magnificum sepulcrum exstruere voluisset. At Fredegundis obiit eo tempore quo Chlotarius rex ejus filius maxime florebat, qui paulo antea, devictis aliis regibus, Parisios aliasque civitates multas occuparat ipsius Fredegundis consilio et opera. Deinde Fredegundi matri suæ nihil non debebat. Ipse enim quatuor circiter mensibus natus, patre amisso, ab omnibus relictus, ab ea inter pericula, opprobria variasque fortunas nunquam est postpositus. Natales ei regios, quos nonnulli in dubium revocare conabantur, asseruit, Guntramni patrui amicitiam conciliavit, atque ab eo partem regni, quo fuerat exclusus, illi obtinuit, denique eidem in

A solio regni locato urbes amissas restitui curavit, alias vi et 1377 artificio acquisivit, eumque de aliis regibus triumphantem gloria et divitiis cumulatum moriens reliquit: unde mirum nemini videri debet, si eo mausoleo a filio donata est. Quare ipsum æri incisum hic exhiberi visum est.

Tumulus Fredegundis Reginæ.

Hæc erat tumulorum regiorum dispositio in basilica Germanensi ad hujus sæculi usque medium; at anno 1656, choro in aliam formam commutato, tumulos illos e locis movere necessarium fuit. Sancti Germani corpus quod in theca ex auro argentoque fabricata diu in ipsa chori absida supra columnas quatuor servatum fuerat, in sacrarium delatum est, ubi novum mausoleum exspectat : loculus vero lapideus, in quo primum sepultus fuerat beatus antistes, sub majori altari depositus, simul cum ipso altari in locum ubi nunc visitur translatus est. Corpora Eleutherii et Eusebiæ beati pontificis parentum, quæ ex oratio sancti Symphoriani in sancti translatione in chorum allata fuisse dicuntur, in fossis suis relicta sunt. Regum vero et reginarum tumuli, quos in turrium arcubus depositos diximus, in presbyterium translati fuere, ubi lapideis sepulcris more recenti fabricatis et ornatis inclusi, hinc et inde, sicuti antea erant, dispositi sunt. Lapides vero quibus prius tegebantur, singuli fuere singulis tumulis impositi, addita cuique inscriptione, ne alter cum altero futuris temporibus confunderetur. Imo et illis in quibus nulla exstabat figura, cultro efformatæ sunt simplici tractu regum, aut reginarum effigies, quos tegunt, ad majorem distinctionem. Sed ut Childeberto, quod loci conditor esset, major quam cæteris honos impenderetur, tumulus in medio chori, prout hodieque visitur, exstructus est, satis amplus ut eum, ejusque uxorem caperet. Amborum itaque corpora e loco, ubi jacuisse diximus, levata, loculo plumbeo duas in partes distincto inclusa fuere. Childeberti ossibus superposita est lamina ærea cum hac inscriptione : *Hic Childeberti Christianissimi Francorum regis ossibus et cineribus quies reparata an. Dom.* 1656, *die Decembris* 23, *excessus ejusdem regis anniversaria.* Reginæ vero exuviis altera : *Hic Ultrogotha regina Childeberti regis conjux quiescit, reposita an. Dom.* 1656, *die Decembris* 23. Communis utrique plumbea tabula, liliis innumeris referta, totum loculum contegit, cui regis ac reginæ nomina inscripta sunt; iisque omnibus in communi tumulo dimissis, superpositus est vetus lapis Childebertum, ut supra diximus, exhibens, qui antea solum regis tumulum contegebat. Tumuli lateribus addita sunt marmora, quæ inscriptiones caperent. Quod est versus septentrionem exhibet epitaphium Childeberti regis veteri sepulcro inscriptum, ut refert vulgatus Aimoinus, quod litteris aureis exaratum est.

REGI SÆCULORUM.

Francorum rector præclarus in agmine ductor,
Cujus et Allobroges metuebant solvere leges,
1378 *Dacus et Arvernus, Britonum rex, Gothus, Iberus,*
Hic situs est dictus rex CHILDEBERTUS *honestus.*
Condidit hanc aulam Vincenti nomine claram,
Vir pietate cluens, probitatis munere pollens,
Templa Dei ditans, gandebat dona repensans,
Millia mendicis solidorum dat et egenis,
Gazarum cumulos satagebat condere cœlo.

Ex altera parte Ultrogothæ elogium legitur, ex Vita sanctæ Bathildis excerptum, hoc modo.

ÆTERNITATI.

Ultrogotha, Childeberti Christianissimi regis conjux, nutrix orphanorum, consolatrix afflictorum, pauperum et Dei servorum sustentatrix, atque fidelium adjutrix monachorum. Addita hac epigraphe :

Hic cum carissimo conjuge diem illum expectat, quo laudabunt eos in portis opera eorum. Ambobus optimis fundatoribus ex humili situ cum lap. sepulcr. translatis fideliss. alumni hujus Regal. abbatiæ Ascetæ Benedictini post restitut. in melior. formam basilicam et chorum, ornatius monum. posuer. an. D. 1656. 10. KL. *Jan. quiet. ipsorum anniversaria.*

Absunt a sepulcro paterno Crodesindis et Croberga regiæ virgines, quæ in eadem basilica sed ignotis quiescunt loculis. Ne tamen sepeliat oblivio quibus immor-

A *talitatem peperit incorruptio, vivat hic quoque cum piiss. parentibus dulciss. sobolis augustum nomen et perennis memoria.*

Porro cum in ornando choro desudarent operarii, pavimentis susdeque versis, inventa sunt innumera pretiosorum et variegatorum lapidum minutiorum fragmenta, in varias formas secta, quæ suadent ecclesiæ nostræ pavimentum tessellato opere, quale etiamnunc in nonnullis majoribus basilicis visitur, stratum fuisse. Quod diserte habet auctor Vitæ sancti Droctovei, cujus locum integrum supra laudavimus. Sed et hac occasione detecti sunt complures tumuli lapidei, quorum nonnulli in ipsis ecclesiæ fundamentis inserti erant, cæteri in ipsa area ecclesiæ circa altare dispositi. Quibusdam casu effractis, visa sunt corpora serico, aliisque pannis pretiosis involuta; inventæ etiam ocrearum, cingulorum seu balteorum, aliorumque ornamentorum reliquiæ, quæ indicabant viros principes ibi tumulatos. Sed relicti sunt in suis locis præter Childericum re-
B gem ejusque uxorem Bilihildem, qui e terra levati hinc et inde in presbyterio cum aliis regibus fuerunt in tumulis locati, addita utrique sua inscriptione.

Cum vero celebris hæc fuerit inventio, nonnulli quippe ante id tempus Childericum eum sua uxore Rothomagi sepultum fuisse autumabant, eam paulo accuratius describere visum est, ut contigisse ex iis qui tunc aderant, et ex relictis aliorum schedis accepimus. Detecti itaque primum fuerunt anno 1646 duo grandes sarcophagi seu arcæ lapideæ, in quibus regis ac reginæ corpora jacebant sepulta 1379
integra omnino, vestimentis regiis, nondum plane corruptis induta. Sed absentibus monachis, multa ab operariis ornamenta subducta creduntur, qui tamen furtum negantes, nunquam adduci potuerunt, ut ea restituerent, præter partem diadematis ex auro textili, quo regium caput cinctum fuisse affirmarunt. Reseratis autem anno 1656 altera vice illis tumulis, vestimenta fere omnino violata reperta sunt, ossa-
C que e suis mota locis. Tantum in regis sepulcro supererat ampulla vitrea, quæ siccum odoramentum, nec plane hebetatum, continebat. Erant et gladii ac pugionis rubigine fere exesorum particulæ aliquot, cum cinguli seu baltei regii reliquiis, nempe fibula ex auro purissimo, octo et amplius uncias pendente, et bullis nonnullis argenteis, quæ amphisbenas seu serpentes bicipites effingebant, et aliis ornamentis. Inventæ sunt et baculi reliquiæ, quas sceptri ejus esse nonnulli opinati sunt. Fibulæ forma fere omnino semilis est ei, quæ a Chiffletio repræsentatur in Anastasis Childerici I capite 16, in infimo angulo versus marginem exteriorem figuræ, quæ habetur pag. 236. Extremi vero baltei ornatus similes erant ei, qui ibidem describitur cap. 14, p. 204, cujusmodi duo in Childerici nostri tumulo inventi sunt, unus altero paulo amplior. In reginæ autem sepulcro nihil inventum est præter ossa et vestimenta, quæ aperto tumulo statim in pulverem evanuerunt. Re-
D ginæ sepulcro superposita erat parvula arca lapidea cum infantuli ossibus, quem parvulum Dagobertum ejus filium esse non dubitamus. Hærebat tamen animo quorumnam essent isti tumuli, donec egesta humo, ut ossa decentius componerentur, in ima parte regii sepulcri hæc inscriptio apparuit litteris uncialibus, quæ totam latitudinem occupabant, exarata : CHILD. REX. Unde statim omnes in eam iere sententiam, Childerici II ejusque uxoris hæc esse sepulera, quibus proinde locus in presbyterio inter alios reges et reginas merito concessus est.

Hæc de tumulis regiis dicta satis fuissent, nisi aliorum tumulorum inventio an. 1643 facta ut et aliquid de his scriberemus exigeret. Ea casu contigit, quippe cum die parasceves arena e claustro egereretur juxta portam, qua inde ad dormitorium et ecclesiam aditus patet, inventi sunt tumuli duo lapidei, quorum unus hominis corpus, alter feminæ, ut putatur, continebat : isti nulla inscriptio, priori vero hæc

inerat lapidi superposito extrinsecus insculpta litteris Romanis, sed inæqualibus compendii causa, et aliis ex aliis enascentibus, ipsisque conjunctis, quales hic effingere non sinunt typi, sed hæc verba efformabant :

TEMPORE NVLLO VOLO HINC
TOLLANTVR OZZA HILPERICI

Intus vero in aversa lapidis parte, eadem precabatur sepultus, ne quis scilicet urnam ejus removeret, aut saltem ossa alio transferret, similibus litteris, sed minio solummodo depictis :

PRECOR EGO ILPERICVS NON
AVFERANTVR HINC OZZA MEA

1380 Lapides sepulcrorum vulgares erant, formaque eorum communis. Pedes erant Orienti obversi, sicut et in cæteris omnibus tumulis, qui passim effodiuntur. Capita multo plus quam pedes elevata erant. In Hilperici tumulo simul cum ossibus, quibusque suo loco rite dispositis, inventa est lampas ænea parvula, nuci magnitudine æqualis; tum crux medii circiter palmi item ærea, in qua Christi pendentis imago affixa erat. Illa duo sepulcra Chilperici regis ac Fredegundis ejus uxoris esse putavit Valesius libro XI Rerum Francicarum, ob Hilperici nomen eorum alteri insculptum. At falsum fuisse virum eruditum facile demonstrari potest, non solum ex his quæ supra de Chilperici et Fredegundis tumulis retulimus, verum etiam ex ipsa istorum sepulcrorum inventione, quam idem Valesius Historiæ suæ inseruit. Nam primo certum est nulla ibi uxoris Hilperici indicia reperta fuisse. Suturæ quidem capitis feminam indicare possent, quanquam et id periti medici penitus infitiantur, at nihil eam Fredegundem potius esse quam aliam quampiam mulierem determinat, præter Hilperici viciniam. Hilpericum vero illum, virum principem facile crediderim, ut vel ex solo nomine conjicere licet, non vero regem. Abest enim regis titulus, qui in inscriptione minime omissus fuisset. Nec cum Valesio dicere juvat, post mortem majores minoribus æquantem principes Christianos his nominibus gloriari non decere, aut certe Chilpericum interemptum tumultuarie sepultum fuisse. Utrumque enim Childerici regis exemplo refutatur. Nam ille nobilium conjuratione, quos violatis Francorum juribus exacerbaverat, occisus, cum uxore et parvulo filio, regio tamen cultu, ut diximus, sepultus est, nec omissus est regis titulus. Deinde Chilpericus in Vincentiana basilica sepultus fuit, iste autem extra fores. Ecclesiam enim nostram eo loco reparatam fuisse post sedatas Normannorum excursiones, quo primum exstructa fuerat, probant veteres statuæ majori portæ affixæ, pavimentorum reliquiæ effossæ, ac Childerici aliorumque virorum illustrium monumenta, quæ in presbyterio inventa fuisse memoravimus. His adde utramque tumulo exterius et intus positam inscriptionem hominem indicare de tumulo suo sollicite ac provide cogitantem, quem hoc in loco imponi præ humilitate voluit, ut scilicet ecclesiam ingredientium pedibus calcaretur; aut certe in memoriam monachorum, qui frequenter hac transeuntes, ad Deum pro eo exorandum facilius inducerentur. Eamdem viri pietatem indicat Crucifixi imago cum ipso in tumulo inclusa. Quæ sane omnia Chilperici regis nec genio, nec mortis generi satis conveniunt. His et addenda inscriptio ab annis circiter 600 Chilperici regis tumulo insculpta, quam absque gravissima ratione rejicere non licet. Nec enim facile quis sibi **1381** in animum inducat hanc sicut et tabellas, quæ aliis sepulcris ante chori mutationem appositæ fuerant temere hic a quopiam fuisse inscriptas. Has enim ex vetustioribus monumentis mutuatas fuisse colligimus ex Petri de Corpalayo abbatis Germanensis libello de Gestis regum, qui in basilica sancti Germani quiescunt, aut ei beneficia quædam contulerunt, in quo quidem libro, A anno 1330 edito, inter alia refert epitaphia, quæ regum sepulcris affixa erant. Nec mirum Germanenses monachos de ornando Chilperici tumulo cogitasse, cum ipse, ut ex testamento sancti Bertramni patet, ecclesiam novam ædificaverit, sancti Germani miracula publicaverit, et prædia nonnulla monasterio contulerit.

Antiquis regum monumentis quæ in sancti Germani basilica visuntur addere liceat insignem Codicem Psalmorum, quem vulgo sancti Germani Psalterium appellant. Hunc a Childeberto sancto antistiti donatum fuisse nonnulli scripserunt, quem volunt ex Hispania ab eo rege in Gallias fuisse allatum cum aliis ecclesiarum spoliis, quæ apud Gregorium libro III Historiæ, cap. 10 memorantur. Ut ut sit, certum est huic codici locum inter pretiosa cimelia deberi, nec sancti Germani ætate esse recentiorem. Similis omnino est iis codicibus quos Hieronymus in præfatione ad librum Job describit, in membranis purpureis B auro argentoque uncialibus litteris descriptos. Diu asservatus fuit in basilicæ sacrario inter alias sanctorum reliquias, at postea in bibliothecæ armario depositus est, ubi etiamnunc visitur. Characteris formam ex Mabilloniano libro de Re diplomatica inspicere quivis potest, pag. 357, ubi ejus specimen æri incisum habetur. Variantes autem ejus a vulgata editione lectiones referuntur tomo V operum sancti Augustini, novæ editionis a nostris adornatæ. Paulo recentior est alius codex Græcolatinus epistolarum sancti Pauli, cujus specimen eodem in libro de Re diplomatica habetur pag. 347. Non minoris antiquitatis est linteus amplus, corporalia sancti Petri vulgo appellant, quem tradunt a Gregorio Magno Romano pontifice ad Brunichildem reginam transmissum fuisse, atque nostræ ecclesiæ concessum. De ejusmodi linteis, quos brandea appellat, non semel agit Gregorius, potissimum libro III, epist. 30, ubi Constantinæ Augustæ, quæ ab eo beati Pauli reliquias efflagitaverat, respondet, Romanis non esse consuetudinem, C quando sanctorum reliquias dant, ut quidquam tangere præsumant de corpore, sed tantummodo brandeum in pyxide immittunt, quod ad sacratissima corpora sanctorum aliquandiu depositum pro reliquiis habetur. Habemus et sancti Georgii brachium et Innocentium reliquias, quæ a sancto Germano huic basilicæ collatæ creduntur, hodieque asservantur in sacrario cum aliis cimeliis. Omitto sancti Vincentii stolam, quæ condendo monasterio occasionem præbuerat, et crucem illam *operis ac ponderis incomparabilis*, **1382** *gemmis exquisitissimis venustatam*, ex *Hispaniis allatam*, quam Vincentianæ basilicæ collatam fuisse post anonymum auctorem Vitæ sancti Droctovei testatur vetus instrumentum monasterii nostri, ubi et laudantur *thesauri ecclesiæ, quos ibi Childebertus rex ad decorem domus Dei multos congregaverat.* Hæc enim omnia temporum vetustas consumpsit. At nulla, Deo favente, unquam ætas tot beneficiorum memoriam a nostris animis oblitterabit. Quam enim D a patribus suis acceperant patres nostri et ad nos transmiserunt, nos quoque et iis qui sequentur commendabimus, ut et ipsi posteris in ævum futuris commendent. Certe mos erat antiquus hoc in monasterio servatus, ut in schedulis defunctorum, rotulos appellabant, quæ per singulos annos ad alia loca solebant transmitti ad defunctorum commendationem, Childeberti fundatoris nostri cæterorumque regum mentio fieret. Ejusmodi autographum vidimus nuper in bibliotheca sancti Albini Andegavensis ab annis amplius quingentis descriptum, qui sic habet : *Titulus sancti Germani Parisiensis. Anima Roberti abbatis*, etc. *Orate pro nostris, domno Childeberto rege cæterisque regibus et reginis, omnibusque benefactoribus nostræ ecclesiæ.* Et quidem solliciti semper fuere patres nostri, ut memoria potissimum Childeberti fundatoris nostri solemnis in hac regali basilica haberetur. Depositionem ejus in Martyrologio inscripsit Usuardus, celebris hujus loci monachus sæculo IX. Inter præ-

cipuas vero anni solemnitates recensetur *anniversarium Childeberti regis* in præcepto Caroli Calvi pro divisione bonorum monasterii sancti Germani, quibus abbas *irrefragabiliter* monachis refectiones debebat. In libro Benefactorum hujus monasterii anno 1270 compilato inter alia hæc leguntur : « In die anniversarii domni Childeberti regis procuratio fieri debet ab abbate.... tanto largior, quanto ille pro quo fit munificentior fuit in distributione possessionum et rerum sustentationi ecclesiæ assignatarum. » In veteribus libris abbati injunctum erat hac die solemniter celebrare, aut vicario ejus, si ipse non posset, committere vices suas. Quanta autem solemnitate anniversarium istud, die scilicet 23 Decembris, fieret, ex antiquis monasterii constitutionibus discimus, quas piissimus abbas Guillelmus in unum corpus collegit. Pridie omnes omnino monachi in capitulum convenire tenebantur, ibique, annuntiata ex Martyrologio piissimi fundatoris anniversaria commemoratione, preces in communi fundebantur pro requie ipsi concilianda, atque tunc omnes omnium turrium campanæ *pro tanto patronô solemniter* pulsabantur. Deinde regis sepulcrum ornabatur pannis, multisque cereis circumdabatur, ex quibus unus cæteris multo major, ab hac hora usque ad completorium subsequentis diei persolutum jugiter ardebat. Vesperæ defunctorum, tum vigiliæ, ac postridie majus sacrum, præter missas privatas, quas omnes a singulis pro fundatore celebrari injunctum 1383
erat, ut in festis solemnioribus ab abbate celebrabantur, in quibus incensabantur altaria, tum ipse regis tumulus, atque in eo officio ornamenta tam celebrantis et sacrorum ministrorum, quam et cæterorum officialium pretiosiora erant, et purpurei coloris. Completo officio, *ad dasium*, quod in refectorio erat, panis et vinum cæteraque obsonia ministrabantur. Quæ omnia triginta pauperibus eleemosyna distributa concludebat. Quam anniversarii solemnitatem, etsi in nonnullis mutatam, hodieque celebramus.

REGUM DIPLOMATA (*a*).

De situ, jugi psallentio, etc., regalis basilicæ sancti Dionysii prope Parisios.

CHARTA CHLOTARII II.

(*Ex autographo.*)

...... Viris inlustribus Chrodegario...... iente per basilecabus de suis propriis facoltatibus per testamenti pagenam volucrit legaliter delegari, per nostris authoretatibus testamentum..... noster Dodo Abba de basilecas domni Dioniusii martheris peculiares patroni nostri testamenti pagenam a Johanne quondam negutiaute...... aliquid de suis facultatebus ad basilecca ipsius sancti Dionensio vel reliqua loca sancta infra oppidum Parisiorum civetatis, etiam et ad alicus de suis propinquis, per ipso generaliter confirmari deberimus. Quod nos magnetudo vestra, sicut unicuique justa petentes, vel pro nostræ mercedes compendium hunc beneficium non nenegasse........ sæpe dictus Johannis ad antedicta basileca sancti domni Dioninsio vel reliquas sancta loca aut suis propinquis juste nuscetur deligasse, hoc est in terris domebus, mancepiis.... entis vel reliquo beneficio, hujus auctoretate nostræ..... generale beneficium confirmatum ad ipsas basilecas, vel suis propinquis proficiat in perpetuum..... mentum, similiter per hanc præceptione firmati valeant permanere securi, et ut hæc auctoretas ampliatis titolis nostris et futuris temporebus inconvulso jure..... Chlotacharius in Christi nomene Rex hanc præceptionem subscripsi, Ursinus optulit.... nostri Stirpiniaco fel. in Domino.

Ex Chlodovei II diplomate.

(*De Re diplomat. p.* 466.)

Chlodovius.... pro cujus [Christi] amore et desiderio inter citeros gloriosos triumphos marterum beatus Dionisius, Leutherius et Rustecus meruerunt palmam victuriæ, et coronam percipere gloriosam ubi per multa tempora in eorum basileca, in qua requiescere videntur, non minema miracola Christus per ipsos videtur operare, in quo etiam loco genetores nostri domnus Dagoberthus et domna Nanthechildis videntur requiescere..... et quia ab ipsis principebus vel a citeris priscis regebus vel æciam a Deo timentebus Christianis hominebus ipse 1384
sanctus locus... videtur esse ditatus etc. eo scilecl ordene, ut sicut tempore domni genetoris nostri ibidem psallencius per turmas fuit instetutus, vel sicut ad monasthirium sancti Mauricii Agaunis die noctoque tenetur, ita in loco ipso celebretur, etc. Datum sub dii x. Kal. Julias an. xvi [*Id est*, an. 633] regni nostri.

Ex Childeberti III placito, pro mercato sancti Dionysii.

(*Ibid., p.* 482.)

B Childebertus rex, etc. Venientes agentes venerabeli viro Dalfino abbate de baselica peculiaris patronis nostri sancti Dionisii, ubi pretiosus domnus in corpore requiescit, adserebant... quod a longo tempore Chlodovius quondam avus noster, seu et posthia ævuncolus noster Childericus, vel domnus et genetur noster Theudericus, etiam et germanus noster Chlodocharius, per eorum præceptionis illo teleneu quicquid de omnes neguciantes aut Saxonis, vel quascumque libet nationis, ad ipsa sancta festivitate domni Dionisii ad illo marcado advenientes, ab ipsa baselica sancti Dionisii in integretate concessissent, etc. Et quatenus antehactis temporebus clade intercedente, de ipso vigo sancti Dionisii ipse marcadus fuit emutatus, et ad Parisius civetate inter sancti Martini et sancti Laurentii baselicis ipse marcadus fuit factus, et inde præceptionis prædictorum principum accepernnt, ut in ipso loco... pars prædictæ baselicæ domni Dionisii in integretate reciperit, etc. Datum quod ficit minsis December dies XIII. anno XVI. [*Id est*,
C an. 710] rigni nostri Mamaccas feliciter.

Ex diplomate Theoderici Calensis.

(*Ibid., p.* 488.)

Theudericus rex Francorum vir inluster. Oportet etc. Pro cujus amore et desiderium inter citerus gloriosus triumfus martyrum beatus Dionisius cum sociis suis Rustico et Eleothcrio, qui primi post apostolos sub ordinatione beati Climenti, Petri apostoli successoris, in hanc Galliarum provinciam advenerunt; ibique prædicantes baptismum pœnitentiæ et remissionem peccatorum, dum in hunc modo concertabant; ibique meruerunt palmam marthyriæ, et coronas percipere gloriosas, ubi per multa tempora, et usque nunc in eorum basilicam, in qua pretiosa eorum corpora requiescire vedentur, non minima miracola virtute Christi per ipsus dignabatur operari, in quo etiam loco gloriosi parentis nostri, vel bonæ memoriæ proatavus noster Dagoberthus, quondam
D rex videntur requiescire : utinam ut et nus per intercessionem sanctorum ipsorum in cælestiæ rigna cum omnibus sanctis miriamur participare et vitam æternam percipere. Igitur venerabilis vir fidelis noster, Deo propitio, Berthoaldus abba de ipsa basilica peculiaris patronis nostri domni Dionysii, missa petitione per illustri viro Carlo majorem domus nostro clementiæ regni nostri reddedirunt, soggerentes eo quod a longo tempore a pontefeicibus 1385
Parisiorum urbis integrus priviiegius ad ipsa baselica domni Dionisii fuissent concessus, et ad anterioris Regis parentis nostrus de eu tempure usque nunc confirmatus, qui et ipso privilegio seu e' ipsas præceptiones vel confirmationes se præ ma nibus abire adfirmant : sed pro integra firmetate petiit ipsi vir Carlus, vel ipsi abba celsitudinem

ª Vide Fredegarii Scholastici Chronicum, cap. 79, notamque *f*, col. 656; item lib. de Gloria martyr, cap. 72, notamque *h*, col. 768. EDIT.

nostra, ut et nus iteratis per nostra præceptione hoc debcrimus adfirmarc, quorum tam religiosa petitione libentissimi suscepisse, et in omnibus confirmasse vestra comperiat magnitudo Sed etc. Et illut viro in hunc privilegio nostræ serenitatis placu't inserendi, ut cum abbas de ipsa casa Dei de hunc sæculo nuto divino fuerit evogatus, liceeat ipsius sancti congregationi de ipso monastirio ex semetipsis elegire; et quem bonum et condignum invenirent, qui honnus abbatis secundum urdine sancto possit regere vel gobernare, et unanimiter consenserint; data auctoritate a nobis vel a successoribus nostris ibidem in ipsa casa Dei instituatur abba: et pro estabilitate rigni nostri vel pro cunctis leodis nostris seu saluti patriæ Domini misericordiam valeant exorare. Qua optematum inlustrium virorum nostrorum procerum gratissemo animo et integra devotione visi fuemus prestitesse vel concessisse, eo ex scilicet urdene, ut sicut temporebus anteriorum Regum, parentum nostrorum, ibidem in ipsa sancta baselica psallentius per turmas fuit institutus, sicut ordo sanctus edocit, die noctuque perenniter in ipso loco sancto celebretur. Quam urdenationis etc. Data ipsa die Kal. Martias anno III. rigni nostri, Valencianis in Dei nomine feliciter amen.

Ex placito sub Pippino rege.

Pippinus rex, etc. Anno octavo regni nostri [*Id est*, an. 759] ..... venientes Agentes sancti Dionisio, et Follerado abbate... intendebant et ostendebant præceptum Dagoberti regis, qualiter ipsum mercatum stabilisset, in ipso pago, et postea ipsum cum omnes teloneos ad partem sancti Dionysii delegasset ac firmasset. Et ipse domnus rex Pippinus adfirmabat quod semper a sua infantia ipsos teloneos partibus sancti Dionisii habere et colligere vidisset, etc.

INDEX GENERALIS
OPERUM SANCTI GREGORII
EPISCOPI TURONENSIS.

Litterulæ pr. *denotant præfationem, cujus paragraphos arithmetica nota designat,* n. *vero notas. Numeri signo* pr. *carentes iis respondent qui crassiori charactere in textu sunt expressi.*

A

Aaron signat Trinitatem, 103. Ejus logius, 255.
Abacivum villa, est Bacivus, 666, n.
Abari Chum, 645. *Vide* Avares.
Abbas presbyter et sacerdos dicitur, 791, 792. Sacerdos, 109, 225, 1232. Antistes, 1228. Clericos facit, 805, 1169. Signum ad officium divinum pulsat, 734. Duorum monasteriorum simul, 962. Judiciis præest, 1332. Legati regum nostrorum, 535, *et seqq.* Eligebant episcopum, 1354. A Chilperico torti, 239.
Abbas urbis Cadurcinæ, 555.
Abbatis severitas ad vitandam vanitatem, 175. — Abbatissarum et monialium processio Romæ, 482. — Abbatissa Pictav. a sancta Radegunde instituta, 472.
Abbelinus comes, 617.
Abdirama Sarracenorum rex, 674. Occiditur, 675.
Abel justus, 847. A Cain occisus, 8.
Abia rex Juda, 16.
Abiud, 16.
Ablutio defunctorum, 115. *Vide* Defuncti.
Abominatio desolationis, quid? 7.
Abra religiosa, 1058.
Abraham, 14, 196, 576, 847. Ejus posteri, 14. Ætas, 676. Pater; nativitas; promissiones ipsi factæ, etc., 10. Reges qui ejus ætate regnabant, 17. Circumcisionis signum recipit; litterula additur ejus nomini, ut dicatur pater gentium, 11. Trinitatem signat, 103. Ejus fides, 255, 1158. Sinus, 499. Ejus filios fides facit, 767.
Abraham abbas, 72. Ejus Vita, 1157, *et seqq.* Epitaphium, 1320.
Abrincatæ urbs, 449. Ejus incola sanatus, 1091.
Abrincenses episc. Leudovaldus, 273, n. 1062.
Absalon Judæ figura, 1258. Ei Chramnus comparatur, 161.
Absynthium vino et melle mixtum potio Francis jucunda, 404. Et Romanis, 403, n.
Abundantius, 616.
Accusatio temeraria excommunicatione punitur, 265.
Achaia ibi prædicat sanctus Andreas, 1261, 1265. In ea urbs Patras, 754.
Achaica, ornatæ pallæ, 1313.
Acharon deus falsus, 882.
Achate dea, 769.
Achaz rex Juda, 16.
Acherontica stagna, 1116.
Achilles, 715.
Achim, 16, seu Joachim, *ibid.* n.
Actardus resuscitatus, 1289.
Acteflcdis, cæca, 1290.
Actio, quid? 182, n., 260; id est administratio urbis, 383. Actio causarum, 391. Actiones, 205, 1206. Actiones publicæ, 861.
Actores dominici, 322, n. Ecclesiæ, 318. Villæ, 460.
Adalardus comes Cavallonensis, 697.
Adalegiselus dux, 647, 648, 657.
Adaloaldus rex Langobardorum, 627, 628.
Adalsinda abbatissa Donatiaci, 635. n.
Adalulfus Langobardus calumniator, 628. Punitur, 629.
Adam, id est homo terrenus, 393. Ejus creatio, 8. Christi typus, 8. Sepultura, 9. Ætas, 675.
Addo contractus, 1291.
Adex fluvius, 679.
Adjutorii divini necessitas, 1201.
Adoaldus Agonis regis filius, 611.
Adoloaldus rex Langobardorum, 625, n.
Adorare, id est venerari, 730, 851, *et passim.*
Adoratio crucis, 725. Tunicæ Domini, 730. Confessorum et martyrum, 525. Sepulcri sancti Martini, 528.
Adouacrius, 70, 71.
Adouarius. *Vide* Audouarius.
Adrianus imp., 21.
Adriaticum mare clavo Dominico sedatur, 727.
Aduaca urbs, 52, n.
Adulfus, 615, n.
Adura urbs, 440. *Vide* Vicus Julii.
Æconius episcopus Mauriennensis, 604.
Ædicii liberalitas tempore famis, 555. Fortitudo adversus Gothos, 555.
Ædificationis verba proferenda, 714.
Æditiuus sancti Martini basilicæ, 1128. Sancti Juliani, Urbanus, 882.
Ædua urbs, 70. *Vide* Augustodunum.
Æga, 637, 651, 658. Regit palatium Chlodovei II, 652. Ejus elogium, 652, et n. Obit, 654. Major domus 655.
Ægidius, *Vide* Egidius.
Ægila dux, 402. Patricius, 603.
Ægilbertus episcopus, 667.
Ægrotus oleo sancto perunctus, 31 *et seqq.*
Ægyna optimas, 632, 633, 652.
Ægyptii dicti Nilicolæ, 12. Eorum demersio, 855. Dynastiæ, 17. Mercatores, 277, n. Reges, Cenchris, 17. Thephei seu Thebæi, *ibid.* et n. Vafres, *ibid.* Reges Pharaones dicti, tum Ptolomæi, 169, n.
Ægyptus, 12, 13, 576. Superior et inferior a Sarracenis vastatæ, 652. Plagæ, 276. Ibi celebris est Martinus, 1149. Ejus solitudines et eremitæ, 1158. Urbs Antiochia, 180. Papyrus 277, n. Herbæ, 277.
Ælia seu Jerosolyma urbs, 21.

Ælius Adrianus Imp. 21.
Ælosanus episcopus Sidocus, 652.
Æltiarnitæ, 639.
Æmiliæ duæ martyres Lugduni, 779.
Æmiliani Vita, 1210 *et seqq.*
Æmilius martyr Lugduni, 779, n.
Æmulus. *Vide* Emerius, 166.
Æneadum bella, 715.
Ænovalaus comes Sogiontensis, 657.
Ænulfus comes, 654.
Ænus fluvius. *Vide* OEnus.
Æoli sceptra, 715.
Æonius episcopus Arelatensis, 1325.
Æonius episcopus Maurienuæ, 604, n.
Æpporinus comes stabuli, 608.
Ærarius proculus, 1161.
Æterna mulier, 884.
Ætherius episcopus Lugdunensis, 470, 471, 521, 1191. Obit, 604.
Ætherius Luxoviensis episc., 311 *et seqq.* Dejicitur et restituitur, 313, 514.
Ætherius pater sancti Patrocli, 1197.
Æthiopum reges Candaces, 169, n. Presbyter Johannes, 170, n.
Ætia urbs ficta, 59, n.
Ætius archidiaconus Parisiensis, 323.
Ætius Romanorum dux, 54, 55, 56. Patricius, 645. Genus et fortuna, 56. Dotes, 57, 547. Calliditas, 707, 708. Gallias a barbaris liberat, 709. Pugnat cum Chunis, 548. Mors, 57.
Afer episcopus, Faustus, 1160.
Africa, 637. A Wandalis occupata, 45. A Sarracenis, 652. Ejus portus, 483. Ibi martyria, 50. Ibi Ingundis, 593. Moritur, 597.
Agareni qui et Sarraceni, 639.
Agalastus rex Atheniensium, 17.
Agathensis urbs, 449, 810. Famosissima, 680. Gotthorum, 272. Ejus comes Gomacharius, 810.
Agathensis episcopus Leo, 810. Fronimius, 448, 1192.
Agathias Francos laudat, 134, n. Locus præclarus de Francis, 123, n. Arguitur erroris, 110, n.
Agatudis rex Assyriorum, 17.
Agaunum, 804. — Agaunenses sancti, 108, 109. Martyres, 107, n., 805, 806. Eorum reliquiæ in ecclesia Turonensi, 536. — Agaunense monasterium, 564, 574. A Sigismundo construitur, 107 et n. Confirmatio ab episcopis, 596. Ejus basilicæ innovatio, 595, n. Psallentium ibi quotidianum 108, 805. Abbas Venerandus, 110, n.
Agecius, Agetius. *Vide* Ætius.
Agellius, 1143.
Agennus, 581.
Agentes, qui? 295 et n. Agens domus, 368. Villæ, 459. Basilicæ sancti Martini, 1020.
Agericus episcopus Virdunensis, 135, 368, 429, 431. Agericus episcopus pater Childeberti ex lavacro, 426. A quo mœrens lenitur, 432. Obit, 448. Ejus monasterium, 447, n.
Agger publicus, 30, n., seu via publica, 321. Via militaris, 953, n.
Aghyno dux, 649, n.
Agila legatus Gotthorum arianus, 253.
Agila patricius, 603, n.
Agila rex Hispaniæ, 131, 147, 566. Obit, 567.
Agilbertus, Parisiensis episcopus, 668, n.
Agilo comes Turonensis, 1317, 1319, 1320.
Agilolfinga gens, 629.
Agilulfus rex Langobardorum, 488, 609, n. *Vide* Ago.
Agilulfus vir illustris, 1334.
Aginnum urbs, 39, 699. Chilperico subditur, 289. — Aginnenses, 454. Aginnensis martyr Vincentius, 840. Pagus, 634. Terminus, 561
Agino dux, 649, n.
Aginus, 492. Dux, 1157.
Aginlfus diaconus Turonensis, 1189.
Agiulfus Langobardorum legatus, 626.
Agnes abbatissa Pictavensis, 161, n. 472, 474, 475, 1130. A sancto Germano benedicta, 475.
Agnitio, pro Agnatio, 1311.
Ago filius Autharii, 611. Rex Langobardorum, 488, 626, 627. Ex duce, 601. Theodelindam ducit uxorem, 610. Ejus filii, 611. Dicitur rex Italiæ, 609.
Agrarius presbyter, 1319.
Agrecius episc. Tricassinus, 404, 405, n.
Agricola episcopus Cabilonensis, 258, 380, 970.
Agricola episcopus Nivernensis, 258, n. 470.
Agricola martyr Bononiæ, 772. Ejus ecclesia Rhemis, 772, n. Arvernis, 772. Reliquiæ, 69.
Agricola patricius, 163, 569.
Agridium purgat ventrem, 1112.
Agrippæ mors, 20, n.
Agrippina urbs, 60, 792, 1170. Dicitur Colonia, 57, 297, 582.
Agrippinensis episcopus Ebregisilus, 504; Charentinus, 505, n.
Agrœcius primicerius notariorum, 62.
Agrœcula. *Vide* Agricola.
Aicardus abbas majoris monasterii, 1280, 1281.
Aidelfus subdiaconus, 1316.
Aighyna dux, 652.
Aigilulfus Valentiæ episcopus, 660.
Aigulfus abbas sancti Dionysii, 651. An fuerit episcopus Valentiæ? 652, n.
Aigyna e Saxonum genere, 649.
Ailulfus episcopus Valentiæ, 660, n.
Ainandus dux, 650, n.
Aistulfus rex Langobardorum, 688, 689. A Francis fugatus pacem obtinet, 690. Fidem fallit, iterum fugatur, 691. Pacem obtinet, 692. Obit, 692.
Ajecius. *Vide* Ætius.
Alamannia, 1146, 1147, 1148. Antea Suavia, 681. Cedit Carlomanno, 703. — Alamanni, 56, n., 61, 62, 94, 563, n., 674. Cum Wandalis dimicant, 712. A Chlodoveo victi ipsi subjiciuntur, 82, 560. Eorum rex interemptus, 560. Gallias vastant, 25, 26. Et Italiam, 707. In Italia stabiliti Francis subjiciuntur, 133, n. Transjuranos fugant, 617. Pippino et Carolomanno subjecti, 683. A Carlomanno puniti, 684. Dicuntur Suevi, 44, 45. — Alamannorum reges, 60. Chrocus, 25. Respendial, 61. Duces Leutharius, 658. Leudefridus, 598. Uncilenus, *ibid.* Chrodobertus, 642. Theudebaldus, 683, n. Godfridus, *ibid.*, seu Gotefredus, 1353. Leges, 1334. — Alamanni in Italia, 71. An Alani? et Gallia pro Italia, *ibid.*, n.
Alani, 62, 563, n. Sub Chroco rege, 711. Sub Trasemundo in Hispanias transeunt, 712. Vandalis auxiliantur, 61. A Gotthis fugati, 56, n.
Alanorum rex Respendial, 61.
Alaricus rex Gotthorum, 56, 462, 463.
Alaricus rex Wisigotthorum, 556, 709, 710, 711, 825, 1242. Ejus et Chlodovei colloquium, 90. Sedes Pictavi, 92. Chlodovei adversus eum expeditio, 92. Vincitur et occiditur, 94, 562. Ob hæresim, 104. Ejus thesauros diripit Chlodoveus, 95. Ejus filius Amalaricus, 105. Uxor ejus, Arevagni, 1392.
Alaricus, 1253.
Alba Helviorum urbs, 516, n.
Alba paschalis, 1188, n.
Alba indutus archidiaconus, 185. Et diaconi, 1289.
Albæ vestes sacerdotum, 75, 909. Et Levitarum, 909, 943. Et recens baptizatorum, 212, 213, 560, 923, 975. In albis defunctus, 798. Miraculis claret, 938, 942. Tales sunt beati, 81.
Albigensis urbs, 59, 95, 333, 440. Fit metropolis, *ibid.*, n. Lue vexatur, 308. Childeberto redditur, 415. Ibidem martyr Amarandus, 787. — Albigenses episcopi Diogenianus, 67; Salvius, 258, 329, 395; Theofridus, 330, n., 395, n.; Desideratus, 395. — Albigense, 1096.
Albina martyr Lugduni, 779.
Albinganum urbs, 645.
Albini episc. Andecavensis miracula et monasterium, 977. Vita, *ibid.*, 1281. Basilica, 292.
Albinianus presbyter, 917, n.
Albinus episcopus Uceticensis, 281.
Albinus rector Provinciæ, 185. Ejus in archidiaconum severitas, 185, 186.
Albiodicum vicus, 654.
Alboenus, 620, 621.
Albofledis Chlodovei soror baptizatur et obit, 84. Virginitatem vovit, 84, n., 1326.
Alboinus rex Langobardorum, 143, 182, 1339, 1340. Chlodesindam uxorem ducit, 573. Italiam invadit, 219, 573.
Alcibiades martyr Lugduni, 779.
Alcima Apollinaris soror, 105, 106, n., 795. Amita Arcadii, 115.
Aldeberga Ethelberti regis uxor, 165, et n.
Aldetrudis Chlotarii II uxor, 629, n.
Alesaciones, 616.
Aletheus Patricius, 622. E regio Burgundionum genere, occiditur, 624.
Alexander martyr Lugduni, 779. Alter, *ibid.*, 780.
Alexander sancti Pauli æmulus, 1161.
Alexander Magnus, 640. Rex Macedonum, 705.
Alexandri religiosi sepultura, 924.
Alexandri Historia, 57. *Vide* Sulpicius.
Alexandria a Sarracenis capta, 652.
Aligarius, 1318.
Alingaviensis vicus, 740. Ejus ecclesia, 528.
Althius episcopus Cadurcensis, 67.
Alleluiaticum, 1175.
Allomeris sanatur, 1060.
Almagarius dux, 649, n.
Almansor rex Sarracenorum, 702.
Alocium vicus, 192, n.
Alpes, 684, 946. Alpium juga, 774.
Alpheida Pippini uxor, 671.
Alpinianus presbyter, 917, n.
Alpinus comes Turonensis, 1023.
Alpius martyr Lugduni, 779.
Alsacii, 616, 617.
Alsatia, 616, n., 624. Cedit Carlomanno, 703.
Alstidius testamento sancti Aredii subscribit, 1314.
Altaris cum reliquiis sanctorum dedicatio, 758, 759. Consecratum, 1192. Cum reliquiis, 414, n., 879. Ab episcopo consecratum, 1223. Simul cum muneribus coopertorio tegitur, 1195. Altari impositæ reliquiæ, 875, 1062. Altari oblata pecora, 872. Altaris palla, 348, 502, 507. Fidejussor, 218. Altare in cœmeterio, 986.
Altarium, 338, 547, 858. Altarium ecclesiæ, quid ? 68, 72. Ibi communicant laici, 491. Populus instruitur, 1329. Fiunt juramenta, 189.
Altiœus Bulgarus, 643.
Altinona civitas, 1350.
Altinum urbs, 1348.
Alumna martyr Lugduni, 779.

Amabilis presbyteri miracula, 921. Sepulcrum, *ibid.*, n.
Amalaberga regina Thoringorum, 107, 563. Uxor Hermenefridi, 1392.
Amalafrida soror Theodorici regis Italiæ, 170, n.
Amalaricus rex Gotthorum, 94. Sororem Franciæ regum uxorem ducit, 105. In eam sævit, 113. Occiditur, 114, 131, 563. Narbone, 113. Barcinone, 566.
Amalarius presbyter Proillii, 1318, 1319.
Amalasuntha Theodorici filia, 131, n. Ejus mors, etc., 132, n. Causa, 566, n.
Amalberga regina Thoringorum, 563.
Amalbertus, 665. Flaocati germanus, 659.
Amalgarius dux, 646, 649, 659, 660. Besuæ et Donatiaci fundator, 635, n.
Amalo dux, 450. Misere perit, 451.
Amandini ecclesia Arvernis, 74, n.
Amandus episcopus Sigibertum baptizat, 637, n.
Amandus episcopus Burdigalæ, 67. Locum cedit Severino, 931.
Amandus dux, 630, n.
Amantes duo Arverni, 33, 920.
Amantii episcopus Rutenensis translatio, 1160. Basilica, 1160. Monasterium, *ibid.*, n.
Amanugus comes Pictavensis, 697.
Amarandus martyr Albigensis, 787, 788. Ejus passionis historia, 787.
Amaseorum civitas, 1262.
Amatissa fluvius, 91, n.
Amatores bajuli infantum, 967.
Amatus patricius, 183, 573.
Amazones, 705.
Ambaciensis vicus, 91. Ibi pons ex navibus, 1048. Ecclesia, 528. Sacra sancto Dionysio, 1318.
Ambiacensis vicus, 1137.
Ambiacinum monasterium, 1307.
Ambianensis episcopus Bertefridus, 145, n. Beatus, Honoratus, 252, n. 1394, n.
Ambiani celebre sancti Martini miraculum, 1019. Ibi et cœnobium, 1019.
Ambitio episcopatus detestanda, 176.
Amblava, 673.
Ambrosius Mediolani episcopus morti sancti Martini interest, 1006. Ei revelantur sancti Gervasius et Protasius, 776.
Ambrosius misere perit, 289, 290, 334.
Amelius episcopus, 397. Bigorritanus, 398, n. 425.
Ametegis vallis, 625.
Aminadab filius Aram, 15.
Amiramomeni rex Sarracenorum, 702.
Ammonius agens basilicæ sancti Martini, 1020.
Amnarus Hunnorum rex, 1271.
Amnarus junior sancti Martini patruus, 1271, 1272, 1273, 1277. Episcopus Hunnorum, 1277.
Amo Langobardorum dux, 186. Fugit, 187.
Amon rex Juda, 16, 17.
Amor rex Sarracenorum occiditur 679.
Amormuni rex Sarracenorum, 701, 702.
Amos episcopus Jerosolymitanus, 599, n., 600, n.
Amphibalum album paschale, 1188, n.
Amphibolum, 94..
Amphytrion, 715.
Ampsuarii seu Ampsivarii populi, 60.
Ampulla sanguinis sancti Stephani, 759, n. Oleo sancti Martini plena, 388, etc. Oleo miraculose repleta ad sancti Martini sepulcrum, 1059. Servata ad ægrorum medelam, 1060.
Ampulla Rhemensis, 83, n.
Anafledis Theodorici Magni uxor, 131, n.
Anagildus a sancto Juliano sanatus, 858.
Analogium in ecclesia sancti Cypriani, 826.
Ananiæ punitio, 472.
Anargyri martyres, 831, n.
Anastasius papa Chlodoveo Christiano gratulatur, 1322.
Anastasius imperator Chlodoveum consulem creat, 95.
Anastasius episcopus Antiochiæ, 599, n.
Anastasius abbas, 287. Sancti Victoris Massiliæ, 288, n.
Anastasius presbyter Arvernensis, 150.
Anathemata ad sanctorum sepulcra, 1190.
Anatolius reclusus Burdegalensis, 408.
Anaulfus Persarum imperator, 598 Fit Christianus, 599.
Anchises, 715.
Ancilla Dei, 125. Id est sanctimonialis, 126, n.
Andarchius, 188. Fallit Ursum, 189 Comburitur ab eo, 1, 190.
. Andecavinus homo, 1022. Æger sanatur, 279.
Andecavis urbs, 252, 295, 494, 1093, 1330, 1332.
Andegavum, 70, 214, 239, 339, 413, 501, 554, 674, 1096. A Childerico obtinetur, 555. Andegavum territorium, 437, 1087, 1095, 1125. In eo pagus Carnonensis, 1069. Vicus Croviam, 1125, 1128. Vicus Cracatonnum, 1085. Regio, 1060. — Andegavense monast. A Licinio conditum, 533. — Andegavi, 190, 304, 578. In Britannos ducti, 237. Fame vexati, 518. — Andegavenses episcopi Maurilius, 1281; sanctus Albinus, 977, 1281; Audoveus, 501. — Andegavi dux Beppolenus, 412. Comes Theodulfus, 391. — Andegavus civis Licinius episcopus Turonensis, 533.
Andelaus, 598, 618 Colloquium, 440.
Anderitum urbs, 26, n., 518, n.
Andreas passus apud Patras, ejus basilica, et manna et oleum e sepulcro, 754, 1264. Sepulcrum miraculis illustre, 756. Reliquiæ in Burgundia, 754. Apud Turones, 754. Agathæ, 810. Monasterium Agathense, 810, n. Aliud Romæ a sancto Gregorio conditum, 479, n. Basilica Arvernis, 172. A Præmonstratensibus possidetur, 172, n. Apud Novum vicum Turonum, 755, n. Ejus passio apocrypha, 1261, n. Liber de ejus miraculis, *ibid.* Acta in Liturgia Gallicana, 1397.
Andreas legatus Constantinopolitanus, 1349, 1350.
Angelorum miracula, 895. Ii nesciunt diem judicii, 7.
Angeris fluvius, 1241, 1242.
Angeris monasterium, 1242.
Anglorum conversio, 165, n. Rex Ethelbertus, 165, n.
Anianus episcopus Aurelianensis, 53, 707, 708. Ejus basilica, 437, 632.
Anicium a Vellava urbe distinctum, 519.
Animæ immortalitas et natura, 7, vivit post mortem, 497.
Animodus vicarius, 489.
Animus tribunus, 1044.
Aninsula monasterium, 214
Anna Helcanæ uxor, 1165.
Annorum computationes, 10, 14, 15, 16, 19, 36, 538, 576, 675, 676.
Annulus in sponsalibus, 1252.
Annulus regis, 204.
Annus a quo mense incipit, 876. Apud Gregorium, 1255, n. A Martio, 871.
Anni ecclesiastici initium olim in Gallia, 731, n.
Anonymi sancti apud Santonas, 942.
Ansegiselus Francus nobilis, pater Pippini, 353, 667.
Ansfledis uxor Waradonis, 669, 670.
Ansoaldus, 204. Chilperico regi fidelis, 575. Legatus in Hispaniam, 582. Erat genere Francus, 629.
Ansovaldus, 260, 323, 403. Ex regi prioribus, 336. Fugit, 383. Chilperici legatus, 293, 294.
Anstrutiones qui, 98, n.
Antenna crucis signum refert, 1011.
Antestius, 396, 413, 414, 434. Dux, 1290.
Anthemius imperator, 63, n.
Anthemius episcopus Senonensis, 404.
Antichristus, 519. Quid faciet, 7.
Antidius episcopus, 378. Aginnensis, 377, n.
Antiochia, 599. Ejus eversio, 516, 517. Ejus pagus, 916.
Antiochiæ episcopus Ignatius martyr, 21. Episcopus Babylas martyr, 22. Gregorius, 599, 600.
Antiochia Ægypti a Persis capta, 180.
Antiphanes Megarensis, 1263.
Antiphonæ, 1182. In matutinis, 1187. Eas episcopus incipit, 403. Et cantat, 1163.
Antistes dicitur abbas, 1228.
Antolianus martyr, 25. Arvernus, 795. Ejus ecclesia, 796. Reliquiæ, 1398.
Antonia martyr Lugduni, 779.
Antoninus imperator, 21.
Antoninus defunctus ex ecclesia dejicitur, 821.
Antonius frater sancti Patrocli, 1197.
Antonius Magnus, monachus, 28.
Antonnacum, 620.
Apamea urbs Syriæ, 180.
Apollinaris martyr Rhemis, 785. Ejus basilica, 786.
Apollinaris Arvernus in pugna Vogladensi, 94. Sancti Sidonii filius, *ibid.*, n. Periculum evadit, 774. Episcopus Arvernensis, 105, 795, 1161. Obit, 106.
Apollonius martyr Lugduni, 779.
Apoplexia, sanguinis percussio, 297.
Apostata, qui e monasterio fugerat, 215.
Apostoli a Christo edocti, 723. Per duodecim lapides Jordanis signati, 1003. Totam repræsentant Ecclesiam, 1240. Sanctum Petrum episcopum ordinant, 750. Nihil habent proprium, 724. Dispersi per orbem, ad Mariæ obitum congregantur, 724. Eam sepeliunt, *ibid.* Eorum gesta ignota, 1261. Reliquiæ, 734, 816. Sepulcra Romæ, 279. Basilica Parisiis, 100. Lugduni, 1187, n. Eorum discipuli in Gallias missi, 777.
Apostolica sedes, 686, 691. Romana, 43, 765. Tum et aliæ, 166, et n. Id est episcopalis, 470.
Apostolica traditio, 497.
Apostolici, id est episcopi, 556, 1333. Potissimum Romani, 166, n.
Apostolici canones, 228, 227, n.
Appellatio ad papam, 232. Et ad Synodum, 1329.
Appellinus comes, 618, n.
Appennis formula, 1332, 1333.
Apta religiosa, 1058.
Apri (sancti) ecclesia, 631.
Aprunculus Arvernensis episcopus, 74, 1161. Ex Lingonensi, 76. Obit, 105.
Aprunculus episcopus Treverorum obit, 1171.
Aptacharius rex Langobardorum, 449, n Ejus legatio ad Guntramnum,

487. Tum ad Childebertum, 188. Obit, 48.
Aqua abluitur sancti Martini sepulcrum ante Pascha, 1070, 1098. Inde aqua benedicta e sepulcro sancti Martini, 234.
Aqua benedicta, 747, 963, 1163. Ejus virtus, 1063.
Aqua calida fides recta approbatur, 813, 904.
Aquæ judicium, 799, 800.
Aquæ Tarbellicæ. Ejus episcopi Faustianus, 357, 377, 392; Nicetius, 392, 393, n., antea comes, 357.
Aquæ Sextiæ in Provincia, 228, 413, n. Ejus patronus Metrias, 951.
Aquenses, 186.
Aquenses episcopi Pientius, 288; Franco, 951.
Aquila rex. *Vide* Agila.
Aquileia, 57. Diruitur, 56.
Aquilinensis episcopus, id est Ecolismensis, 469.
Aquitania, 634, 682, 693, 699, 1284. An dicta Germania? 77, n., 1391. Ejus caput, 698. A Francis acquisita, 127, n., Pippino subjicitur, 699, 702. Ab eo vastata, 695. Inter ejus filios divisa, 703.
Aquitaniæ dux an jus regium habuit? 673, n. Duces Wilicharius, 158, n.; Eudo, 672, etc.; Chunoaldus, 682. Princeps Waifarius, 693, etc., 702.
Arabicus sinus, 13.
Aram filius Esrom, 15.
Aram dux Theoderici regis Italici, 808.
Araris fluvius, 85, 242, 399, 800, 912, 992. Cognominatus Saoconna, 662.
Aravatius episcopus Tungrorum, 51. An Servatius? *ibid.*, n.; Trajectensis, 1403.
Arbatilicus pagus, 822.
Arboastes presbyter perjurus punitur, 975.
Arbogastes comes, 59, 60. Genere Francus, 59, n., 549, n. Victus a Francis, 549. In eos conjurat, 550.
Arboris fluvius, 688.
Arca Noe typus Ecclesiæ, 9.
Arca fluvius, 687, n.
Arcadius imperator, 54, 528.
Arcadius Bituricensis episcopus, 1198.
Arcadius Apollinaris filius, 106, n. Senator Arvernus urbem prodit, 113. Biturigas fugit, 115. Procurat necem filiorum Chlodomeris, 124.
Archangelorum basilica, 730.
Archiater Marileifus, 216. Theodorici, Petrus, 607.
Archicancellarius, 1130, n.
Archidiaconus alba vestitus episcoporum invitabat ad altare, 185. Cæteris clericis præfectus, 1198. Parvulos erudit, 809. An plures in una ecclesia? 63, n.
Archinbaldus episcopus Niceæ, 281, .
Archipresbyter Arthonæ, Eulalius, 98. Becciaci vici, 822. Ecclesiæ sancti Juliani Publianus, 866. Nemausensis parochiæ, 808. Ncreensis, 1201.
Archipresbyteri, 206, 207, 823. Officium episcopi gerit, 206.
Archisynagogi filia resuscitata, 725.
Arciaca, 575.
Arciacensis campania, 602.
Arcontius, 850, n.
Ardoinna, Diana, 1395.
Arduenna silva, 393, 619, 626, 647, 8. Ibi colitur Diana, 388, n., 1395.
Aredius Gundobadi regis consiliarius, 558. Chlotildis nuptias impedire conatur, 559. Et Collationem pro fide, 25. Gundobadum a ruina eripit, 86, , 561, 562.
Aredius cancellarius Theodeberti, 35.
Aredius abbas, 386, 396, 771, 870, 1232, 139. Lemovicinus, 1118. Lemovix presbyter, 763, 879, 880. Gesta sancti Nicetii Trevirensis narrat, 1240. Turones venit, 1065. Ejus devotio erga sanctum Martinum, 901, 1094. Cui sua omnia legat 1314. Moribundus suos adhortatur, 1302. Obit, 523, 1301. Ejus vitæ compendium, 523, 524, 525. Monasterium instituit, 523. Miracula, 1303. Vita, 1283 *et seqq.* Testamentum, 1308. Ejus pater Jocundus, frater Eustadius, 1312. Alter frater Renosindus, 1064. Mater Pelagia, 983.
Arcgisilus, 117. Occiditur, 118.
Aregius episcopus Vapincensis, 238, n.
Aregundis Chlotarii I uxor, 142, 143, 567.
Arelao villa, 605
Arelas urbs, 26, 54, 467, 677, 808. A Gotthis capta, 128. Ab Arvernis, 572. A Sigiberti exercitu capta, tum a Guntramno recipitur, 170. Ejus obsidio a Francis soluta, 127, n. Ibi Chrocus captus, 711.
Arelatenses episcopi Trophimus, 23; Leontius, 168, n.; Sabaudus, 170, 410; Licerius, 410, n.; 411, 418; Virgilius, 418. Paschasius, 447, 448, n.; sanctus Cæsarius, 472; Æonius, 1325. — Arelatensis martyr Genesius, 777, 798. Arelatensis Dynamius, 484. — Arelatenses diptychæ, 418, n. — Arelatense monasterium, 167. Liliola, Cæsaria, item Cæsaria, abbatissæ, 168, n. — Arelatensis provincia, 144, 186, 402, 518, 1174. A Gotthis vastata, 423. Sub Guntramno, 413, n. — Arelatense castrum Ugernum, 402.
Arelaunum silva, 130, n. Villa regia, 905, n.
Arembertus dux occisus, 619.
Aremirus rex Galliciæ, 1012, n.
Aremoricam Britanni invaserunt, 143, n.
Arena urbis Trevericæ, 711.
Arescius martyr Lugduni, 779.
Arevagni Alarici regis uxor, 1392.
Argentei urcei in ecclesia, 764.
Argenteus minoris est pretii quam trians, 1028.
Argenti donum ad pondus ægroti, 1013.
Argentolil beatæ Mariæ monasterium, 730, n. Ibi Tunica Domini, 729, n.
Argentomagus, 697, n.
Argentomaus vicus, 1297, 1298.
Argentonus castrum, 697.
Argentoratensis urbs, 514. Dicitur Strataburgum, 460, n.
Argeus rex Macedoniorum, 17.
Argivorum rex Tropas, seu Trophas, 17.
Arialdus dux, 649, n.
Ariana hæresis, 45, 218, 1273. Baptismi iterationem docet, 45, 46. Refutatur, 253. Divinitus confutatur, 737. Eam tuetur Theodoricus rex, 766.
Ariani impugnantur, 6, 7, 516. Eorum libri cremati, 598. Spiritum sanctum impugnant, 255, 813, 814. Docent tolerantiam religionum, 256. Eorum infelicitas, 103. Impostura detegitur, 904, 88, n. Collatio cum illis coram Gundobado, 88, n., 1322. Vincuntur, 1324. Miracula non patrant, 433, 434. Miraculo confusi, 813. Eorum mos in communicandis regibus, 132. Hispaniam inficiunt, 814. Et Suevos, 1012. Chlodoveo sunt exosi, 92. Nihil a sancto Martino obtinent, facti catholici postulata accipiunt, 1013. Apostolorum basilicam venerantur, sed non audent ingredi, 1339. Ad ecclesiam venientes baptizantur, 598. Chrismantur, 83, n. 88, 168, 248, 434. Dicuntur fieri Christiani, 580.
Arianorum concilium Toletanum, 248, n.
Arianorum episcopi, Cyrola, 46, etc. Athalocus in provincia Narbonensi, 434, 435, n. Sunna, Uldila, 436, n. Burgundionum Bonifacius, 1324.
Aribertus, 629.
Aribertus rex, 567, 568. *Vide* Charibertus.
Aridius episcopus Lugduni, 605, 608. Sancti Desiderii mortem procurat, 609.
Aridius episcopus Vapincensis, 238, n.
Arii mors, 74, 256, 435. Nefanda, 103.
Arimbertus dux, 649.
Arioaldus rex Longobard., 628, n.
Arioli non consulendi, 1024, 1025. Detestandi, 881, 882. Eorum fallaciæ, 217.
Aripennis terræ, 238. Mensura, 10.
Arisitensis episcopus Mundericus, 207. Ejus sedes ubi fuerit, *ibid.*, n., 315, n.
Arithmetica de numeris agit, 538.
Arma vetantur tempore sacrificii, 380, n. Armorum concrepatio signum applausus apud Francos, etc., 97, n.
Armatus Pericius, 183, n.
Armenia a Persis vastata, 516. Ejus montes, 228. Frigora, *ibid.* Ibi quadraginta octo martyres, 828.
Armenia major dicitur Persarmenia, 189, n.
Armentaria sancti Gregorii Lingonensis uxor, 1178.
Armentaria sancti Gregorii Lingonensis neptis, 1179. Gregorii Turonensis mater, *ibid.*, n.
Armentarius archiater, 1039.
Armentarius clericus, 1029.
Armentarius comes Lugdunensis, 1186.
Armentarius Judæus, 518.
Armentius episcopus Turonensis, 43, 44, 529.
Arnebertus dux, 631, 632, 633.
Arnegisilus, 396.
Arnulfus Austrasius, 620. Episcopus Mettensis, 630, 631, 635, 636. Secundæ stirpis radix, 630, n. Ejus monasterium Mettis, 636, n. Basilica, 671.
Arnulfus episcopus Turonensis ex Rhemorum comite, sancti Remigii discipulus, 533, n. Ejus mors, reliquiæ, etc., 534, n.
Arnulfus Persarum Imperator, 598, n.
Arnulfus Theodebertum sepelit, 194.
Aroanna fluvius, 603, 604, n.
Arola fluvius, 602, n.
Arphaxad filius Sem, 10
Arrabo fluvius Hungariæ, 27, n.
Arrabo in sponsalibus, 31.
Arsacidæ reges Persarum, 169, n.
Artemia mater sancti Nicetii episcopi Lugdunensis, 1183.
Artemius episcopus Arvernensis, 31, 66.
Artemius monachus, 1297.
Artes septem liberales, 537.
Arthona Arvernensis vicus, 897, 1166. Ibi archipresbyter Eulalius, 898.
Arula flumen, 602.
Arula carbonibus plena, 957.
Arundo qua Christus est percussus 729.
Aruspicia ethnicorum, 767, 769.
Arutisiodorensis pagus, 693, n.
Arvatius episcopus Tungrensis, 547. Seu Trajecti, 953. Miracula ad ejus sepulcrum et ecclesia, *ibid.*
Arverna urbs, 72, 173, 693, 774, 495, 867, 921, 1168, 1169, 1171, 1174, 1175, 1212, 1219, 1267. Pacem habet sub Nicetio, 391. Eam Childebertus invadit, 113. A Theodorico obsidetur, 115. Basilicis sanctorum tutata, 1102.

Ibi Deuteria relicta, 128. Antiqua monumenta, 1400. — Arvernensis ecclesia, etc., a tributis exemta, 490. Ejus patroni, 773. Eorum sepulcra, 1400. Ecclesia senior, 69. Schisma inter Catonem et Cautitinum, 147.—Arvernum, 161, 188, 189, 214, 299, 304, 492, 693, 817, 849, 920, 928, 1044, 1259. Siccitate vexatur, 1163. Ipsum invadit Childebertus, 1564. Diripit Theodoricus, 564. — Arverni delubrum Vasso, 25. — Arvernæ urbis territorium, 797. Castrum Tigernum, 783. Vicus Ricomagum, 818. — Arvernum territorium, 731, 777, 893, 1158, 1211, 1219, 1251. Ipsum Saxones non devastarunt, 184, n. Ejus vicus Arthona, 897. — Arvernus terminus, 490, 1207. — Arverna regio, 400, 859. Pluvia inundatur, 241. Lue affligitur, 782. Valles, 491. — Arverni, 95, 267, 299, 300, 919, 1175, 1288. Nobilitate Romana nitent, 898. Senatores, 533. Nobiles occisi, 550. Arverni cives, 533. Occiduntur in prælio Vogladensi, 94. A Theodorico rege devastati, 115, 783, 858, 867, 1161, 1166. Theodeberto obsides dant, 816. Huc Chramnus directus, 148, 155. Ab ejus ministris vexantur, 797. A Saxonibus decepti, 183. Arelatem capiunt, 169. Vincuntur, 170. Ibi interfecti, 572. Vexati, 156. Prodigiis terrentur, 172. Lue vexati, 172, 881. Per sanctum Gallum servati, 145. Vincti, miraculo liberati, 489. Clade afflicti, 253. — Arvernus homo, 1239. Energumenus, 1051. Civis Ursus, 188. Presbyter Eunomius, 784. Clerici Treviros translati, 1170. — Arvernenses martyres, Liminius, Antolianus, Cassius et Victorinus, 25. Julianus, 848, 1265, etc. Apostolus Stremonius, 918. — Arvernenses episcopi, Stremonius, 25, etc.; Urbicus, 29; Legonus, 30; Illidius, 30, etc.; Nepotianus, 31, etc. An Justus? 31, n., 1401. Artemius, 31, etc.; Venerandus, 66, etc.; Rusticus, 67; Namatius, 69; Eparchius, 71; Apollinaris Sidonius, 72, etc.; Aprunculus, 74, etc.; Eufrasius, 91, etc.: Apollinaris, 795, etc.; Quintianus, 105, etc.; sanctus Gallus, 867, etc.; Cautinus, 146, etc.; Avitus, 176, etc; Avitus II, 490, n.; Bonitus, *ibid.* — Arvernenses comites, Firminus, 152, etc.; Salustius, 152; Nicetius, tum dux, 391; Eulalius, 416, etc.; Blandinus, 694; Chilpingus, 697; Becco, 861; Georgius, 922; Hortensius, 1162. — Arvernorum duces, Victorius, 71, etc.; Nicetius, 400, etc.; Bobo, 657. Arverniæ præfectus Sigivaldus, 116, etc.—Arvernense concilium, 315. Ejus epistola ad Theodebertum, 1334. — Arvernensis episcopatus ambitur, 175. — Arvernæ Lemauis amœnitas, 113.

Asa rex Juda, 16.

Asavatius episcopus Tungrensis, 51, n.

Ascalonum vinum, 126.

Ascensio Christi, 19, 1163. Festum, 89, 90, 212, 423, 531.

Aschila, alia ab Anthemii imperatoris filia, 63, n. Mater regis Theodomiri, 62.

Asciburgum castrum, 63, n.

Asclepius, 295.

Ascovindus civis Arvernus, 155.

Aser filius Jacob, 11.

Asia ibi persecutio, 22. Passus sanctus Bartholomæus, 757, n. Eam Franci vastant, 705, 706. Frigii pervagantur, 549.

Asiacum vicus Turonum, 1124, n.

Aso dux, 627, n., 643, n.

Asphalti mare, 741.

Assumptio sancti Andreæ, 754. Sancti Martini, 1028.

Asteriolus Theodeberti I amicus, 134.

Asterius fit patricius, 62.

Astidius vir illustris abbas Atanensis, 1302.

Astrebundius martyr, 25, n.

Astrologia, 538.

Asyriorum reges, Ninus, Agaradis, Eutropes, 17.

Asylum ecclesiæ, 462. Servatum et assertum, 621.

Atanum monasterium, 387, n., 523, n., 1309. Ejus fundatio. 1287. Abbas Astidius, 1302. Monachi, 1313, 1314.

Atax fluvius, 679, n.

Athalocus episcopus Arianus, 434, 435, n.

Athanacum locus Lugduni et Athanacenses martyres, 780. Monasterium, *Ibid.*

Athanagildus rex Hispaniæ, 179, 247, 567, 570, 580. Imperatoris exercitum vincit, etc., 147. Obit, 572. Ejus successor Leuva, 448. Filia Brunichildis, 167.

Athanagildus Theodorici Magni nepos Italiæ rex, 151, n.

Athanagildus sancti Hermenigildi filius, 249, n, 485, n., 488. Constautinopoli moratur, 1346.

Athanaricus Gotthorum rex, 80. Persecutor, 51, 557.

Atheniensium rex Agasastus, 17.

Atheniensium reges Cecropidæ, 169, n.

Athima rex Sarracenorum, 679.

Atolus vir præclarus, 873, n.

Atrebates a Chlodione pervasi, 64, n.

Atreverici imp. filia, 1404.

Atroa vicus, 937.

Attalus martyr Lugduni, 779, n.

Attalus nepos sancti Gregorii Lingonensis captivus, 119. Liberatur, 122. Fuit comes Æduensis, *Ibid.*, n.

Atticæ rex Cecrops, 17.

Atticus consul, 34, 1005.

Attila rex Hunnorum, 51, n., 53, 60, n., 707. Fugatur, 54, 55. Decipitur ab Ætio, 708. Italiam vastat, 56.

Atto Witrinundus, 1292.

Aubedo legatus Francorum, 644. Seu Audebedo et Audebellus, 643, n. Patrem a morte tuetur, 661.

Auctoritas, 454, 470. Quid sit, 453, n.

Audefloda uxor Theodorici Magni, 1392.

Auderamnus Francus, 669.

Audica regnum Galliciæ invadit, 320. Pellitur, *ibidem*. Dicitur Andega, 580.

Audientia, 334, 370, 400, 443, 476, 508. Audientialis formula. 370, n.

Audinus, 370, 454.

Auditores, 951.

Audo judex, 343.

Audobaldus palatii comes, 643, n.

Audoenus episcopus Andegavensis, 501, n.

Audoenus episcopus Rotomagensis, 550, n. Obit, 669. Ejus monasterium, 626, n., 665, n., 669, n.

Audoleni filius Boso, 632.

Audouarius dux exercitus Sigiberti I, 170.

Audovaldus dux Italicæ expeditionis, 485.

Audovera Chilperici uxor, 169, 251, n., 571. Ejus filia Deo sacrata, 309.

Audoveus episcopus Andegavensis, 501.

Audulfus, 615, n.

Augiolfinga gens, 629, n.

Angoflada uxor Theodorici Magni, 1392.

Augusta Salassorum Guntramno cedit, 625.

Augustanus episcopus Gratus, 1318, n.

Augustinus Anglos convertit, 165, n.

Augustis fluvius, 493, n.

Augustodunum, 615, 659, 660, 661. Obsidetur, 114. Ibi Berecynthia celebris, 958. Patitur sanctus Symphorianus, 783, 872. — Augustodunensis comes sanctus Gregorius, 1178.—Augustoduni episcopi, Eufronius, 69; Cassianus; Simplicius; Riticius, 955; Egemonius, 955, 956; Syagrius, 470, etc.; sanctus Leodegarius, 666. — Augustoduuensis archidiaconus Pappolus, 298. Diaconi, Desiderius, 470; Eustasius, 520. Alius sanatus, 1, 96. — Augustodunense cœmeterium, 954, 955. — Augustodunense concilium, 469, n. —Augustodunense monasterium, 468. —Augustodunensis pagus, 699. Regio, 694.

Augustus abbas Bituricensis, 962.

Augustus civis Turonicus, 1099.

Augustus imperator Romanus, 17. Inde nomen imperatorum, 170, n. Mensis Augustus, 17.

Aulæ instrumentum, 61.

Aulus Gellius, 1143, n.

Aumarus episcopus Hunnorum, 1277.

Aunacharius episcopus Antisiodorensis, 437, n., 470, 1123.

Aunon, 370.

Aunulfus Persarum imperator, 598, n.

Aunulfus Theodebertum sepelit, 193, n.

Aurelianum urbs, 53, 242, 369, 375, 457, 564, 580, 605, 637, 673, 682, 699, 701, 797. Genabum dicta, 1190, n. Ibi prælium sub Childerico I, 534. Aliud contra Attilam, 708. Urbs ipsa liberatur, 54, 708. Huc adit Childebertus II, 1133. Ibi sepultus Avitus abbas, 980. Ecclesia sancti Aniani, 632. Sedes regum Burgundiæ, 602. Chlodomeris, 565, 569. Guntramni, 162, n., 569. Hujus solemnis receptio, 375. Ibi Burgundiæ regni conventus, 658. — Aurelianensis comes Willacharius, 340.—Aurelianenses episcopi, Anianus, 53, etc.; Prosper, *Ibid.*, n.; Namatius, 436; Austrinus, 437, etc.; Marcus, 1173; Eusebius, 1328.—Aurelianenses, 345, 346, 349. Dunenses proterunt, 333. Ipsi devastantur, 334. — Aurelianense v concilium, 1173.—Aurelianensis urbis vicus, Columna, 109. — Aurelianensis terminus, 421. Territorium, 558, 797, 1042 — Aureliani episcopi Arelatensis epistola ad Theodebertum, 129, n., 1335.

Aurelianus Chlodovei legatus ad Chlotildem, 557, 558.

Aurelianus patricius, 807.

Aurelius episcopus Vellavensis, 519.

Aureorum sanctorum basilica, 793.

Auri donum ad pondus ægroti, 1013.

Aurolegia villa, 623, n.

Ausanius injuste occisus, 136.

Auscium urbs, 77, n., 515. Territorium, 1124, n. — Auscenses episcopi, Faustus, Fabius, 395.

Ausiense territorium, 1123.

Ausonia martyr Lugduni, 779, n.

Ausonius poeta, 292, n.

Auspicia, 1199. Ea consulebant Franci, 352.

Austadius Nicææ episcopus, 281.

Austasius abbas Luxovii, 624.

Auster, 654, 655, 665, 667. Regnum, 681. Childerici II, 664.

Auster, Austria, Austrasia, 570, n.

Austrachia insula Frisionum, 676.

Australdus comes, 696, 697.

Austrapius dux, 158, 568. Fit episcopus Sellensis, 159. Interficitur, 160.

Austrasia, Franciæ regnum, 154, 636. Ejus caput Rhemi, 163, n. Felix sub Dagoberto I, 635. Eam occupat Theodoricus II, 619. Tum Chlotarius II, 620, 621.

Austrasiæ reges Childebertus II. A

595, etc. Theodebertus II, 601, etc. Dagobertus I, 626. Rex Sigibertus III, etc. 647, 648.
Austrasiæ majores domus, Warnacharius, 620; Rado, 623; Pippinus, 630; Grimoaldus, 658.
Austrasii, 228, 570, 611, 617, 637, 655. Fugiantur, 618. Meroveum non recipiunt, 219. Chilpericum aggrediuntur, 575. Childebertum II regem faciunt, 576. In Sigibertum II conjurant, 621, 622. A Sclavis victi, 642. Theodoricum III fugant, 670. Eorum regnum, 631, 658, Carolus accipit, 703.
Austrasius abbas, 624, n.
Austrechildis Guntramni regis uxor, 164, 220, n., 221, 569, 577. Morti proximæ sævitia, 244. Obit, 580.
Austregesilus pagensis, 370.
Austremonius. *Vide* Stremonius.
Austria, 1130. *Vide* Austrasia.
Austriclinianus presbyter, 917, n.
Autrigildis mater sancti Lupi, 437, n.
Austrinus episcopus Aurelianensis, 437, 605.
Austrovaldus comes fit dux, 416, 425, 454.
Autharius dux imperio se subjicit, 625.
Autharius ex duce Langobardorum rex, 319, 449, 487, 611, 625, 1350.
Autisiodorum, 577, 635, 659, 693, 694, 698, 700, 1042. — Autisiodori comites, Peonius, 182. Eunius Mummolus, 183.—Autisiodori episcopi Germanus, 871, etc. Aunacharius, 470, 1123. Desiderius, 602, 603. — Autisiodorensis pagus, 695. Territorium, 219
Avallocium vicus, 192.
Avares, 169, n., 636. Forum rex Gaganus, 627. Dicti Avares Chuni, 627.
Avaritiæ vitium, 188. Fames, 1168. Ejus detestatio, 789, 990, 991, 1028. Punitur divinitus, *ibid.*, 171, 765, 841, 992.
Avencio, 581, n.
Avenio urbs, 86, 271, 298, 299, 338, 365, 367, 378, 561, 562, 571, 680. In Provincia, 413, n. Amne circumdata, 300. Obsidetur, *ibid.* A Gumtramno capta, 170. Sigiberto restituta, 171. A Sarracenis capta, 678. A Carolo Martello recuperata, 678. Huc Gundovaldus accedit, 363. Sophistas et philosophos nutrit, 285. Ejus episcopatum recusat sanctus Domnolus, 284, 285.
Avennicum territorium, 184, 186, 574.
Avennio castrum, 581.
Aventica urbs, 617, n., 1146. Ab Alamannis vastata, 707. Ejus pagus, 617.
Aventini miraculum, 949. Ecclesia, 140.
Aventiolus, 1313.
Avitus abbas Miciaci, 109, 223, 564, 1392.
Avitus Aurelianensis confessor, ejus basilica, etc., 980. Dicitur abbas Pertensis pagi, *ibid.* An distinguendus a Miciacensi? 979, n. Ejus basilica Aureliani, 376, 377, n.
Avitus ex archidiacono episcopus Arvernensis, 176. Ejus laudes, 175, n., 176, 212, 490, 796, 798, 884, 929, 1112, 1209, 1214. Judæos baptizat, 213, 1393. Transfert corpus sancti Illidii, 1157. Gregorium Turonensem erudit, 1153. Ejus Vita, 1392.
Avitus II episcopus Arvernus, 490, n.
Avitus episcopus Viennæ, 88, 596. Ejus epistola ad Chlodoveum, 1322. Gundobadum instruit, 88. Titubantem arguit, 89. Collatio cum Arianis, 1322 *et seqq.* Ejus eloquentia, 1323. Homilia de Agaunensi monasterio, 107, n., 605, n. Contra hæreses scribit epistolas, etc., 89. Ejus opera, vita, etc., *ibid.*, n.
Avitus Arvernus fit imperator, 63. Ejus luxuria, 550. Fit episcopus Placenciæ, obit, 63, 551. Sepelitur 65. Ejus filia nubit Sidonio, 72.
Avo Vedastes, 334.
Axona fluvius, 314, 621.
Ayglolfinga gens nobilis, 630.
Azor, 16.

B

Babel, seu Confusio, urbs, 10.
Baboleni duo, pater et filius, 1306.
Babylas episcopus et martyr, 22.
Babylonia, 13. Ejus descriptio, 10, 1387. Rex Nabuchodonosor, 17. Transmigratio, 576. Captivitas, 15.
Babylonia urbs Ægypti, 12. Hodie Cairum, *ibid.*, n.
Baccæ, quid, 972, 1023.
Bacchinon, 451.
Baccis villa, 574.
Bacivum villa, 666
Bactrianorum rex Zoroaster, 9, n.
Baddo Fredegundis legatus, 415, 437.
Baddo Reccaredi regis uxor, 368, n., 449.
Badegisilus episcopus Cenomannorum, 285, 1098. Obit, 410. Ejus uxor et filia, 489. Uxoris ejus nequitia, 410.
Badericus rex Thoringorum, 106. Fratrem occidit, 563. Et ipse occiditur, *ibid.*, 107.
Bagasini, 578.
Baigassini Saxones, 579.
Bajoarii, 610, n., 674. Pippino subditi, 685, 686. Bulgaros occidunt, 645. Eorum leges, 1334. Duces Odi'o, 682; Tassilo, 691. Dux, sive rex, Garibaldus, 449.
Bajocassensis civis, 1071. Incola, 1127.
Bajocassini, 578, n. In Bri annos ducti, 237.
Bajocassini Saxones, 493.
Bajocensis episcopus Leudovaldus, 404, etc.
Bajuli, 1168. Regis, qui, 655, n.
Bajulus Sigiberti III, 656.
Balatedo vicus, 532.
Balbiacen is pagus, 1047.
Ballomer, 362, 366, 452, 1368. Gundovaldus, 341.
Balmense monasterium triplex, 1150, n.
Balneorum usus in monasterio, 506.
Balsamo uncti Christiani, 768.
Balteus super altare oblatus, 791.
Balteus episcopi, 502.
Baltia, 572, n.
Baltild s regina, 250, n. 359, 663.
Bannire, 116, n., 646, 656.— Banni exacti, 237.
Bansatrices, 1330.
Baptismi figura, 14. In eo nomen datum, 395, 1181. Mutatum, 27. Quo tempore conferebatur, 381, 382. Fontes miraculosi Ebroduni, et in Hispania, 950. *Vide* Fontes. Baptismus Christi, 18, 317. Baptismi Chlodovei descriptio, 83. Quo die, 460, et n. Iterabant Ariani, 45, 46, 48, et n. Arianis ad ecclesiam venientibus collatus, 598.
Baptisterii descriptio, 83.
Baptisterium Divionense, 1178. Turonense, 531, 537, 1042.
Baptizatum e fonte suscipere nemo renuere potest, 522.
Baramus Persarum tyrannus, 598, n.
Barbæ tactu patrini fiebant, 709.
Barbarum vanitas, 1254.
Barbarus ritus bellandi, 602, 616.
Barbari dicuntur a Gregorio Franci, 119, et n., 362, 404, 975, 1165
Barbatoriæ, 506.
Barberus fluvius, 1031, n.
Barcino urbs, 113. 563, 566.
Barones, qui, 98, n., 125, 621, n.
Baronius dux, 611, 619.
Barrum castrum, 553.—Barrenses a redditibus publicis exempti, 553.
Bartholomæi apostoli passionis historia, 757. In India passus est, *ibid.* An in Asia? *ibid.*, n. Sepulcrum, translatio in Liparim insulam, reliquiæ, 758.
Basileus presbyter Narbone, 745.
Basilicæ festivitas, 73. Descriptio, 68. Basilica beata, 1024. Basilica in baptisterio Turonum, 531. *Vide* Ecclesia.
Basilius episcopus, 77. — Basilii regula, 524.
Basilius presbyter Lugdunensis, 1186.
Basilius e Pictavis civibus, 188.
Basina Thoringiæ regina, tum Francorum, 66, 552. Childerici uxor, 553, 554.
Basina Chilperici filia, 251, n., 309, n. Turbas excitat, 463. A Chrodielde dissidet, 476, 503, 504. In concilio Pictaviensi interrogatur, 506, 508.
Basinus. *Vide* Bisinus.
Basterna, 558, 559.
Bastonacum oppidum, 393, n.
Batavodurum castrum, 671, n.
Baudastes dux obit, 581.
Baudegesilus, episcopus Cenomanensis, 342.
Baudegilus diaconus, 218.
Baudegisilus sanatus, 1130.
Baudegisilus Andegavensis, 1123.
Baudeleifus, 1125.
Baudenus monachus, 1305, 1306.
Baudilius martyr, monasterium, etc., 808.
Baudimundi uxor, 1231.
Baudinus diaconus, 217, n.
Baudinus episcopus Turonensis, 145. 1011. Canonicorum mensam instituit, 535. Obit, 144.
Baudonivia monialis, 112, n.
Baudulfus, 615.
Baudulfus Andegavensis, 1123
Beatitudo æterna ob oculos ponenda, 1284, 1286. Ejus desiderium, 1295, 1303.
Beatus episcopus Ambianensis, 232, n., 1394.
Becciacus vicus, 822.
Becco comes Arvernorum, 861. Punitur, 862.
Beelphegor, 64.
Beelsephon, 14.
Belulci Winidi, 627.
Begorra civitas, 442.
Belenatensis mons, 898.
Belenus deus, id est Apollo, 898, n.
Belgica secunda provincia, 873.
Beliceusis episcopus Felix, 470.
Belieldis Theodeberti II uxor, 618, n.
Belincio Italiæ castrum, 486, n.
Belisarius dux, 50, n. Patricius, 712. Victus a Buccelino obit, 133, 134, n., 567, 712.
Bella cæca sanatur, 1020.
Bellum civile, 192, 243. Ejus mala, 199, 200, etc. Inter Chilpericum et Sigibertum, 163. Turonibus, 370. Exstinguere conatur Gregorius argento ecclesiæ, 371.
Bellum Quadrum, 401, n.
Bellusmons monasterium apud Turonos, 456, n.
Belsa, 110, n.
Belsonancum villa, 393, n.
Belvacensis pagus, 1048, n.
Benaia cæca, 1225.
Benarnum civitas, 442. Ejus principatus, 425.

Benedictio in matutinorum officio, 1175. A peregrinis peti solita, 1279. Benedictio episcopalis, 256, 264, 277. Eam rex flagitat, 376, 378. A sacerdote data quantum prosit, 919.
Benedictus, honoris epithetum, 122, n.
Beneventanus episcopus sanctus Januarius, 1403.
Benjamin filius Jacob, 12.
Beorritana urbs, 405, 804, 934.
Beorritanus episcopus Amelius, 405.
Benignus episcopus peregrinus apud Turones, 906.
Benignus martyr Divione, 780 Ejus passionis historia, festum, 537. Reliquiæ, 782. Basilica, 158, n., 662, 930. Monasterium, 782, 1402.
Beppolenus dux, 259, 403, 412, 413, 600. Occiditur, 493, 496. Ejus filius adulter, 433.
Berberensis vicus, dein Lipidiacus, 1215.
Berberis fluvius, 1032.
Bercharius major domus Palatii, 669. Occiditur, 670.
Berchildis Dagoberti uxor, 637.
Berecynthiæ simulacrum Augustoduni, 958.
Beregisilus cognatus Eufrasii, 176.
Beretrudis ecclesiis benefica, 459. Launebaudi ducis uxor, *ibid.*, n.
Beringarius, 701.
Berinthus in Thracia, 1262.
Berinzona Italiæ castrum, 486.
Bernaco villa, 689.
Bero domesticus, 655, n.
Berrao vicus, 532.
Berravensis Turonicæ urbis pagus, 289.
Bersabee mater Salomon, 15.
Berta Ethelberti regis uxor, 165, n.
Berta Godini uxor, 63.
Bertefredus, 275, 581. Conjurat in Childebertum, 426, 511. Delegitur, 427. In Vabrensi castro se munit, 428. Obsessus, fugit, 431. Occiditur, 432, 448, 598.
Bertefridus episcopus Ambianensis, 145, n.
Bertegisilus Cenomanensis episcopus, 409, n.
Bertellanus episcopus Bituricus, 694.
Bertetrudis, seu Bertrudis Chlotarii II uxor, 624.
Bertharius rex Thoringorum a fratre occiditur, 106, 563. Pater sanctæ Radegundis, 106, 112.
Bertharius comes, 615, 616. Theoderici II cubicularius, 619.
Bertharius comes Palatii, 660, 661. Major domus, 1353.
Bertharius Scarponensis, 630. *Vide* Bercharius.
Berthefledis filia Chariberti, monialis, 456, 457.
Berthegundis Ingetrudis filiæ levitas, 456, 457, 458. Guntramni parens, 457. Cum matre litigat, 458. Monasterium Turonense diripit, 496.
Berthoaldus major domus Burgundiæ, 605. Interficitur, 606.
Bertiniacum villa, 1318.
Bertoaldus abbas sancti Dionysii, 1384.
Bertrada Pippini uxor, 700, 701, 702.
Bertramnus episcopus Burdigalæ, 224, 228, 260, 377, 381, 392, 761. Gundovaldi amicus, 355, 377. Syrum invitum tondit, 356. Erat metropolis, 357. Filius Ingeltrudis, 457. Guntramni ex matre agnatus, 377. Adulterii suspectus, 264, 457. Obit, 395, 457.
Bertramnus episcopus Cenomanensis, 326, n., 410, 436, 470, 471, 450, n.
Bertramnus seu Waldo diaconus, 595.
Bertraudus episcopus Convenarum, 360, n.
Bertrudis reginæ obitus et sepultura, 626.
Bertunense oppidum, 793, 794, n.
Berulfus dux, 289, 504. Comes, 264, n. Dux Turonum 265, 267. Simul et Pictavorum dux, 396.
Bessa mulier, 1290.
Besuense monasterium, 635, n.
Bethleem, 715, 721. Oppidum David, 17.
Betericus rex Spaniæ, 608. A Theodorico II despicitur, 609. Moritur, 610.
Bibiani episcopus, Santonum sepulcrum, Vitæ liber, epistola et ecclesia, 940.
Bibliothecæ, 1269.
Biblis martyr Lugduni, 779.
Bigerrones, 425, n. Bigorra castrum, 425, n. Territorium, 804, n.
Bigorræ episcopus Amelius 3 7, 398, n.
Bilichildis Childerici II uxor, 665. Tumulus, 1378.
Bilihildis Theudeberti II uxor, 611. Occiditur, 617.
Bilitio castrum Italiæ, 485.
Bilitrudis matrona, 674.
Birra fluvius, 679.
Biscaia provincia, 610, n.
Bisinus rex Thoringiæ, 66, 552, 555.
Biterris urbs, 127, 680.
Bituriga civitas, 24, 242, 448, 682, 700, 1138. Caput Aquitaniæ, 698, 699. Obsidetur, 395. Sub Childeberto, 115. Concrematur, 315. Devastatur, 513. Lue vexatur, 173. Capta a Pipino, 695. Qui ibi residet, 701. Ejus ecclesia sancti Stephani sanguine ditatur, 759. — Bituricense monasterium sancti Symphoriani, 962.— Bituricensis archidiaconus Leonastes, 210. — Biturigum abbas, 823.— Biturigum comites, 568; Ollo, 365; Unibertus, 694, 701; Ghiselarius, 701.— Bituricensis episcopus dictus patriarcha, 232, n. Episcopi Ursinus, 24, 961; Simplicius, 24, etc.; Remigius, 315; Sulpicius Severus, 315, etc.; Eustasius, 520; Sulpicius Pius, 520, etc.; Bertellanus, 694; Felix, 759, 982; Tetradius, 859; Probianus, Desideratus, 962; Arcadius, 1198. — Biturici, 24, 289, 305, 349, 964. Sub Guntramno, 399. — Bituricum, 251, 266, 267, 268, 518, 1101, 1103. Territorium, 414, 438, 965, 1197, 2228, 1291. Ejus pagus, 693, 695, 697, 700, 790. Regio, 70, 554, 1053, 1057. Vicus Dolensis, 973. Terminus, 304, 964, 1194, 1241. Devastatur, 305.
Bladastes, 303, 305, 1396. Dux, 289. 397. Gundovaldo adhæret, 352, 359. Eum deserit, 364. Guntramno reconciliatur, 380.
Blandina martyr Lugduni, 779.
Blandinus comes Arvernicus, 694, 695 Occiditur, 699.
Blasphemare (*Blâmer*), 259, et passim Blasphemium, *vituperium*, 402, 629, 949. Blasphemia, 177, et passim.
Blata, Blattea, purpura, 95, 1392.
Blaudastes, 581, n.
Blaudenus comes Arvernicus, 694, n.
Blavia castrum, 675, 932.
Bleda Hunnorum rex, 60, n.
Blesenses, 345, *ibid.* Sanctus Sollemnis, 1309. Dunensium agros vastant, 333. Vicem recipiunt, 334. Episcopatus erectio, 333, n.
Bliderieus civis Carnotensis, 1121.
Boantus occiditur, 383.
Boatium civitas, 440, n
Bobane villa, 410, n.
Bobila Guntramni uxor, 164, 570.
Bobio monasterium, 616.
Bobo dux, 250. Arvernus, 657. Filius Mummoleni, 323.
Bobo dux Frisionum, 676, n.
Bobolenus Fredegundis referendarius, 405, 413, n.
Bochonia, 562.
Bodecus comes Britannorum, 577.
Bodegisilus dux, 595. Legatus ad Mauricium, 484. Occiditur, 484.
Bodicus Britanniæ comes, 220.
Bodillo notarius Gregorii, 1221.
Bodilo nobilis Francus, 665.
Bodo dux, 657.
Bonifacius episcopus Arianus Burgundiensis, 1324.
Bonifacius episcopus Moguntinus martyr, 96, n.
Bonitus episcopus Arvernus, 490, n.
Bonna castrum, 687.
Bonogelo villa, 624. Concilium, 624, n.
Bononia Italiæ civitas, 69, *ibid.* Passi Vitalis et Agricola, 772.
Bonulfus sanatur, 1054.
Bonum amico et inimico faciendum, 507.
Booz filius Salmon, 15.
Boso, 454.
Boso diaconus, 1250.
Boso dux exercitus, 365, 600. Gundovaldum occidit, 366, 582, 597. Boso-Guntramnus interficitur, 578, 598. *Vide* Guntramnus Boso.
Boso filius Andoleni, 632.
Bracarensis episcopus sanctus Martinus, 247.
Bracchio, id est Ursi Catulus, 1211. Abbas Manatensis, 213, 910, 1399. Multa exstruit monasteria, 1213. Ejus Vitæ libellus, 926. Datur, 1210.
Bracile, 571.
Brandea e sancti Petri sepulcro, 752, n.
Brennacum, 236, 244, 249, 569, 1296. Oppidum, 162. Villa, 189, 690, n. Domus, 268. Brennacense concilium, 264, 268.
Brias monasterium, 962, n.
Briccæ vici ecclesia, 529.
Briccius, seu Briccio, episcopus Turonensis, 40 *et seqq.*, n., 528 1282, 1388. Accusatus ad papam confugit, absolvitur, 529. Ejus natale, 531 Cella, 1404.
Brichildis regina Hunnorum, 1271.
Bricillonum vicus, 1128
Bricteri populi, 60.
Brigitta virgo Bellovacensis, 1399.
Briona Italiæ castrum, 771.
Brioteridis vici ecclesia, 529.
Briscillamo vicus, 1128, n.
Britannia, 160, 234, 261, 496, 568, 578, 1139. Vastata, 259. In eam Chlotarii I expeditio contra Chramnum, 161. Aggreditur Chilpericus, 237. Regnum, 650. Sub comitibus, 220. Qui promissos crines habebant, 144. Unus ob patenam violatam punitus, 818. An sub regibus vel comitibus fuit? 143, n. Non reges sed comites post Chlodoveum I habuit, 144. [Dux] Warochus, 493. Comites Chanao, 143; Macliavus 143, etc.; Chonomoris, 144; Conober, Coonober, Chonoo, 160, Chonoo, Chanao, Choonober, 1392. Interficitur, 563. Macliavus, Bodicus, Theodoricus, Jacob, Varochus, 220, etc. Reges Conobertus, 568, n. Judacail, 650. Legatus Eunius, 232. — Britanni a Maximo oppressi, 29. Eorum rebellio, 259, 240. Biturica pulsi, 70. Cum Francis bellum, 600, 601. Cum Chramno profligantur, 161. Chlotarii filiis subjecti, 437. Eorum irruptio, 449, 493. Incursio, 436. Guntramno satisfaciunt, 437. Prostrati, 493, 494. Francis subjecti, 650. Eorum regnum, 577, 650. Limes, 603. Tonsura, 493.
Britannica expeditio, 1333.
Brittæ virginis inventio, 907, 908.

Alia a Brigitta Bellovacensi, 1599.
Brittianus comes, 181.
Brittones a Gothis cæsi, 554, 555. Cujusdam impietas punita, 791, 792. Alter nomine Johannes, 914. Alius reclusus, 407.
Briva Curretia vicus, 338. Seu Hilaris, 337, n.
Brivas duplex, 849, n. Vicus Arverniæ, 65, 849, 852, 858, 862, 867, 869, 881. Quantum Claromonte dissita, 145, et n. Sancti Juliani martyrio illustris, 1267, 1268. Qui est patronus, 525. Ejus ecclesia, 71, n., 555. Huc venit sanctus Germanus Autisiodori, 871. Ejus incolæ Christianismum suscipiunt, 851. Diœcesis, 152. Pagus, 777.
Brivense monasterium, 962.
Brixiæ territorium, 643.
Brixis ecclesia, 529,
Brocariaca vicus, 612, n.
Brodulfus avunculus Chariberti, II, 633. Ei regnum asserere nititur, 633. Occiditur, 635.
Brucariacum villa, 612.
Bructeri populi, 59, n.
Bruna seu Brunichildis Sigiberti uxor, 570, 571, 215, 219, 226, 252, 314, 315, 435, 438, 439, 444. Filia Goesvintæ, 247, n., 419. Seu Gunthsuentæ, 179. Seu Gadsuendæ, 572. Dicitur Brana, 570. Seu Bruma, 1596. A Gogone in Gallias adducta, 271, n. Sigiberti uxor, 570. Cui nubit, 167, 168, n. Fit catholica, 168. Regina, 461. Ad eam fugit Waddo, 368. Ei mortem machinatur Fredegundis, 397, 345. Scribit sanctus Germanus, 192, n., 1343. Parisios venit, 194, 201. Sub custodia, 575, 576. Exulat, 201. Meroveo nubit, *ibid.*, 576. Res suas Prætextato commendat, 222. Mater Childeberti et Chlodosvindæ, 441. Soror Gailesvindæ, 442. Filii sui regni curam habet, 395. Pro Ingunde loquitur, 393. Bertefredo favet, 428. Interest colloquio Andelaensi, 429, 440. Ejus cum Bilichilde rixæ, 611. Munera regi Hispaniæ mittit, 451, 452. Litteræ ad Mauricium imperatorum, etc., 485, n. Ad nepotem Athanagildum, 1546. Guntramno infensa, 359, 360. Suspecta, 455. Ei mortem minatur, 379. Sacramento purgatur, 456. Contra eam conjuratio, 426, 621. Ejus opera Chilpericus occisus, 584. Theodelinda a Childeberto respuitur, 610. Sanctum Columbanum vexat, 612, 613, 614, 615. Bella civilia commovet, 607, 616. In Clotarium movet, 620. Lupum ducem salvat, 581. Ei adversabatur Egidius episcopus Rhemensis, 512. Wintrionem occidi curat, 602. Desiderium episcopum deponi, 605, 609. Et Uncilenum puniri, 608. Ejecta ab Austrasiis, 602. In Burgundia recipitur, 603. Protadium promovet, 605, 607. Filiorum nuptias legitimas impediebat, 609, 610, 612. Chlotario præsentatur, 622, Mors decem regum ei imputatur, *ibid.*, 623. Ejus mors, 571, 629, 1331, 1332. Sepulcrum, 1399. Malitia, 571, 605, 608, 609. Avaritia, 605. Excusatur, 623, n., 1396. Ejus fortitudo, 273, 274.
Brunulfus. *Vide* Brodulfus.
Bubalus, 495.
Buccelinus dux Theodeberti, 566. Alamannus, 133, n. Francus, 712. Ejus in Italia præclare gesta, 133, 134, 147, n. Quam pervadit, 712, Vincit, et vincitur, 567. Occiditur, 148, 567.
Buccellarius, officium, 57.
Buecus Validus abbas, 448.
Buciovaldus abbas Viriduni episcopatum nequit obtinere, 448.
Bucouia silva, 96, 97, 566
Bulgari interfecti, 645.
Bulgiatensis villa, 122.
Bundiacensis silva, 665, n.
Burbo oppidum duplex, 695.
Burconia silva, 96, n., 562, n.
Burdegala urbs, 77, n., 190, 242, 285, 295, 310, 442, 457, 574, 580, 674, 675, 759, 930, 1103, 1137, 1140. Ibi hiemat Chlodoveus I, 93. Degit Gundovaldus, 355.— Burdegalensis comes Garacharius, 380. — Burdigalenses, 454. — Burdigalæ episcopi, Amandus, 67, 931; Leontius, 165, 362, n.; Bertramnus, 264, etc.; Gundegisilus Dodo, 393; Gundegilus metropolitanus Pictavorum, 469; Severinus, 930.—Burdegalensis civis seductor, 423. Monachus, 174, n. Presbyter Heraclius, 243. Reclusus, 408. — Burdegalensis regio, 1097. Ejus pagi presbyteri duo sancti, 932. Vici, 242, 580. Terminus, 421.
Burdo fluvius, 676.
Burgoleni relicta Domnola, 405. Filia Constantina, 468.
Burgundefarones, 621, 624, 633.
Burgundia, 108, 109, 123, 157, 214, 533, 564, 557, 559, 620, 621, 626, 649, 691, 700, 701, 647, 651, 652, 665, 687, 817, 1146, 1290. Ibi fames, 76, 555. Inundatio, 597. A Francis vastata, 754. Subjugata, 114. Eam invisit Dagobertus, 634. Adit Gregorius, 1032. Burgundiæ regio, 1305.
Burgundia Transjurana, 600, n.
Burgundia sub Burgundionibus, 223, 224. Regnum in Gallia, 88.— Burgundiones, 61, 93, 599. Eorum nomen et origo, sedes accipiunt in Gallis, 707. Sedes in Gallia, 65. Brivatem obsident, 854. Chlodomeris in eos expeditio, 109. Vincuntur, 110. A Francis victi ipsis subjiciuntur, 564. Langobardos vincunt, 573. A Langobardis victi, 183. — Burgundionum reges, Godegisilus seu Gunthegesilus, Godemarus, 557; Gundeuchus, 79, 80, 556; Gundobadus, 79, 80, 557, 855. Burgundiæ rex Chilpericus, 557, 1156. Sigismundus, 107, 563. Regina Caretenes, 855, n. — Burgundionum rex dictus miles Chlodovei, 1322. Reges patricii, 164, n., 1596, n. — Burgundionum genus, 649. Genus regium, 624. Erant Ariani, 85, 551. Eorum sedes, 551. Episcopos catholicos habent suspectos, 76. Eorum episcopus Bonifacius, 1324. Leges a Gondobado latæ, 88, et n. — Burgundiæ regnum, 570, n., 607, 631, 646, 658, 659, 660, 681. Ad ipsum attinet Lugdunensis pagus, 697. Ejus felicitas sub Guntramno, 595. Ipsum obtinet Dagobertus, 633. Sibi asserit Carolus Martellus, 675, 677. Cedit Carlomanno, 702. Patricii dicuntur ejus præfecti, 164, n. Proceres in Brunichildem conjurant, 622. Exercitus, 649, 650. Leudes, 632. — Burgundiæ rex Guntramnus, 569. A 595 ad 601. Childebertus II, 601. Theodoricus II, 601. Chlodoveus II designatur, 648.— Burgundiæ majores domus Warnacharius, 602, 623. Berthoaldus, 605; Protadius, 607; Claudius, 608; Rado, 627; Flaocatus, 658.
Burgundio perjurus punitur, 1195.
Burgundio in episcopum expetitus, 291.
Buronia silva, 96, n.
Bursolenus Severi filius, 236.
Butilinus. *Vide* Buccelinus.
Byrrum vestis genus, 45, et n.
Byzancium, 1262.

C

Cabellio Provinciæ urbs, 173, n.
Cabilo urbs, 420, 432, 451, 495, 495, 609, 619, 635, 693, n., 694, n., 1111, n. Incenditur, 661. Lue vexatur, 173. A Chramno capitur, 157. Ibi residet Guntramnus, 345, 385, 522.
Cabilonensis comes Gallus, 785. Martyr sanctus Marcellus, 784, etc.— Cabilonenses episcopi, Agrœcula, Flavius, 258, etc.; Veranus, 404, n., etc.; Silvester, Girbaldus, 969. — Cabilonense concilium, 238, 579, 596, n., 605, 1396. Placitum, 588, 659. Suburbanum ad Sequanos pertinet, 595. Vinum, 126. Xenodochium Leprosorum, 970.
Cadivum, id est epilepsis, 1049.
Caduceus legatorum insigne, 257, n.
Cadurcum urbs, 113, 442, 1241. Ejus abbas, 355. Pagus, 634. Vastatur, 191.— Cadurcenses episcopi, Alithius, 67; Maurilio, 253; Ursicinus, 313, etc.; Rusticus et Desiderius, 1355.
Cæsar Tiberius, 179, 578.
Cæsara regina Persarum fit Christiana, 599.
Cæsaraugusta, 61, 566, 646. A Childeberto obsessa liberatur, 130.
Cæsarea Philippi urbs, 741.
Cæsaria Brittiani comitis uxor, 181.
Cæsaria socrus Firmini comitis, 153.
Cæsariæ Regula, 467, 472. Cæsariæ duæ abbatissæ Arelatenses, 168, n.
Cæsaries regium signum, 98, 123, 124, 382. Regiæ familiæ signum, 123, 124, 1372.
Cæsaries monialium, 502. Reginarum, 1372.
Cæsarius consul, 34, 1005.—Cæsarii Arelatensis episcopi constituta, 466. Regula, 467, 472.
Caganus rex Hunnorum, 169, n.
Cain projectus, 1208. Occidit Abel, 8, 497.
Cainan filius Enos, 9.
Caino Turonicus vicus, 221, 914. Ecclesia, 529. Castrum, 290. Et monasterium, 913.
Cairum urbs Ægypti, 12, n
Cala fluvius, 410, n.
Cala monasterium, 250, n., 663, n, 664, n. Villa, 334, 513, 584. Parisiensis civitatis, 249.
Calagurris urbs Hispaniæ, 825
Calamitates publicæ ob populorum peccata eveniunt, 1065.
Calatonni vici ecclesia, 529
Calceamenti traditio in sponsalibus, 1228, 1252.
Calchedon, 1331. A Persis comburitur, 638.
Caldaria lignea igni imposita non comburitur, 979.
Calicis benedictio, 1365. Calix cristallinus, 775. Effractus a militibus redintegratus, 350. Calices ansati, 1313.
Caliopa meretrix, 1263.
Calpurnius, 1315.
Calumnia, seu lis, 965.
Calumniosus Ægila dux, 402.
Caluppa reclusus obit, 211. Ejus Vitæ liber, *ibid.*, 1206.
Calvariæ locus, 1258. Ibi victima pro Isaac immolata, et Christus crucifixus est, 11, et n.
Calvusmons vicus Turonum, 529, n.
Cambidobrense monasterium, 1163, 1167.
Camellum castrum, 629, n.
Camera, id est fornix, 737. Vitium, 1119.
Cameracum urbs, 63, 318. A Chlodione capta, 551. Regia sedes Ragnacharii, 98, 563. Ibi sancti Martini reliquiæ, 1012. Ejus pagus, 673.
Camerarii, 117. Eorum officia, 323, n.
Camerarii Rignuthis, 323.
Camerarius Wandalmarus, 597.
Campanenses, 219, 576, 617.
Campania, 121, 202, 561, n. Regnum, 126. Ducatus, 153, 670.— Campaniæ duces, Lupus, 188, etc.; Johan-

nes. 513; Lupus, 513; Quintrio, 601; Drocus, seu Drogo, 670. — Campania Arciacensis, 602. Catalaunensis, 621. Rhemensis, 158, 228, 568, 577, 873. Tullensis, 618. Italica a Buccelino vexata, 567, n.—Campaniæ urbs Trecæ, 385, 949. Populus, 485, 521.
Campanus presbyter Turonensis, 535, n.
Campi Canini, 486.
Campiones, seu pugiles, 496, n.
Campus, id est certamen singulare, 495. — Campo exponuntur rei morte affecti, 430.
Campus ad bellum, 156, 222. Pugnæ, 78.
Campus Madius, 694. Seu Maius, 79, n. Ejus celebrandi mos, 700. Placitum, 698. Habitum mense Augusto, 698, n. Aureliani, 699.
Campus Martius, 78, et n. Romanis, 57.
Cana Galilææ, 715.
Canao filius Warochi, 494.
Cancellarius, 204, n., 1285. Complures, 1130, n. Regales, ex iis Claudius, 1130.
Cancelli ubi clerici psallentes stant, 766.
Candaces reges Æthiopum, 169, n.
Candidis sacerdotes utuntur in paschate, 1188.
Canini campi, 436.
Canna Davidici carminis, 1233, 1153.
Canonum observantia, 510. Instituta, 531. Sanctiones lectæ, 514. In concilio, 509. Canonibus contrarium Gregorio imperatur, 265. Ii sunt a regibus custodiendi, 225, 1329, 1342.— Canones apostolici, 227, n. Gallicani Codicis, 1394. — Canon sacerdotalis, 818. Missæ Gallicæ, 1362. — Canonica causa, 215. — Canonica institutio graduum clericatus, 146. — Canonica mensa, 1198. Apud Turones instituta, 535. — Canonice monasterium regitur, 1213. — Canonizandi ritus antiquus, 935, n.
Cantabriæ regio, 1136. Gotthis subjecta, 610.
Cantabriæ dux Francio, 610.
Cantharedarum cataplasma, 1394.
Cantia in Anglia, 165. Ejus rex Ethelbertus Chariberti filiam uxorem ducit, 450. Bertam seu Adelbergam, 165, n.
Cantobennensis crypta et monasterium, 30, n., 1391. Abbas Robertus, 30. Ibi mons, 72.
Cantogilense monasterium, 1398.
Cantus psalmorum in exsequiis, 986. Cantus alternis choris, 933.
Capilli humiliati ad humiliationem, 1042. Ad conversionem, 1089. In monasterio, 1072. Ad clericatum, 913. Promissi apud Britannos, 144. Eorum flagellis quidam gloriantur, 1254.
Capillitii regalis jus, 123, n. *Vide* Cæsaries, 933.
Capitolium Tolosæ, 23, 777.
Capitularium tributorum, 453.
Cappa casulæ assuta, 1088.
Cappadocia, 1273.
Capraria castrum, 127. Vallis, 361, n.
Caprasii basilica Aginni, 289, 1394.
Capsa ad Evangelia recludenda, 946.
Capsa vestimenti pars, 1188, 1189.
Capsarium, 1318.
Capsula reliquiarum ad collum suspensa, 386.
Capsum ecclesiæ, 68.
Captivitas Babylonica sub Nabuchodonosor, 15, 16. Jerosolymitana, 19.
Captonacum, 619, n.
Caput Arietis, 402.
Caput, seu auctor, 247, passim. Seu dux belli, 859.
Caraciacum, 607.
Caraxare, caraxaturæ, 362. Caraxata vasa apparent, 421.
Carbonaria silva, 58, 549.
Carcassona urbs, 399, 416. Guntramno subditur, 454.
Carcerariorum crura trabe inclusa, 1061.
Cardegisilus, cognomento Gyso, 1106
Carellus vindicat reginam, 629, n.
Caretenes Burgundionum regina, 855, n.
Carietto episcopus Genevensis, 582.
Carietto, militiæ magister, 59.
Carileli monasterium, 214.
Carie fluvius, 697, n., 1074. Torrens, 252.
Carisiacum villa regia, 607, n. Villa Palatii, 682.
Carlomannus Caroli filius regna a patre accipit, 681. Princeps, 682. Ejus regnum ante Childerici depositionem, Saxones fugat, 683. Alamannos punit, fit monachus, 684.
Carlomannus Pippini filius, 701, 702. Fit rex, 793. Consecratur, 704.
Carlus. *Vide* Carolus.
Carnotena urbs, 1244. Suburbanum, 632. Diœcesis, 343. Territorium, 421, 945, 1121. Pagus, 440. Vicus Avallocium, 192. Terminus, 242, 580. Populi, 354.
Carnotenses episcopi, sanctus Solemnis, 911, etc.; Pappolus, 344, etc.; Aventinus, 343; Promotus, 1340.
Carnotensis seu Carnoensis vicus, 1069, n.
Carnonensis pagus apud Andecavos, 1069.
Carnutum pagus Pertensis, 980.
Caro metu supplicii æterni subjicienda, 1285.
Carolus princeps, 674, 675, 676, 680, 681, 682. Et dux, 671, 672, 1353. Major domus, 1385. Martellus, 671, n. Sarracenos prosternit, 675. Frisiones, 676, 679. Redit in sedem principatus sui, 677, 680. Chilpericum fugat, 673. Et Saxones, 674. Quos tributarios facit, 677. Legatos, claves, etc., a papa recipit, 680. Legatos Romam mittit, regna filiis suis dividit, 681. Ægrotat, 680. Obit, 682.
Carolus Pippini filius, 701, 702. It obviam Stephano papæ, 688. Fit rex Austrasiorum, 703. Consecratur, 704.
Carpianus, 1262.
Carpilio, 56.
Carpitania a locustis devastatur, 508, 320.
Carruca, currus, 1042.
Carterius episcopus Petrogoricus, 350.
Carthago magna, 483. Discordia perit, 200. Sub Wandalis, 46. Ibi legati Childeberti occisi, 484, 485. Cui imperator satisfacit, 485, 488. — Carthaginenses episcopi sanctus Cyprianus, 25, 826, sanctus Eugenius, 46 *et seqq.*
Carthago Spartaria urbs, 903.
Carus fluvius, 697, 1318.
Caspiæ portæ, 640
Caspium mare, 639, 640.
Cassiani episcopi Augustoduni sepulcrum, 955. Vita, etc., 956, et n.
Cassiani martyrium, 771.
Cassiani regula, 524. Ejus opera monachis utilia, 1254, n.
Cassius martyr, 23. Ejus socii, 150. ecclesia Arvernis, 150, 1401.
Casteretensis comitatus, 428, n.
Castinus comes domesticorum, 62. Francos proterit, 550.
Castitatis amor, 1185. Laus et præmium, 33. Ab episcopis servata, 957, 959.
Castrum Novum Arii, 401, n.
Castri Ferrensis comitatus, 27, n.
Casula domus, 881. Vestimentum, 1188.
Casula processoria, *ibid.*, n.
Casuum mutatio Gregorio familiaris, 26, n., etc.
Catabennensis crypta, 30, n.
Cataclisa quid? 946.
Catalaunenses episcopi, Elafius, 251; et Leudomirus, 1394; Felix, 470; sanctus Memmius, 948.
Catalaunensis diaconus cæcus sanatur, 1099. Ecclesia fulmine icta, 313, n. Catalaunensium mos potandi, 1099. Territorium, 621. Campi, 54, n.
Catalauni campi, 54, n.
Cataplus Massiliensum, 185.
Catellinus papa Johannes III, 232, n.
Cathedra episcopalis, 72. Regni, 221.
Cathedræ sancti Petri festum, 530, n.
Catholica religio, 316. Per Francos in cæteras nationes propagata, pr., 18. Comprobata, 904. Miraculis asserta, 904, 1013.
Catholici, 316. Catholici dicti ad hæreticorum distinctionem, 811, 933. Christiani dicuntur præ hæreticis, 113. Miraculis coruscant, 48, 433, 434.
Catholicus mos in benedicendis sacris muneribus, 1229.
Cato presbyter Arvernensis, 145. Vana gloria laborat, episcopatu exclusus, 146. Schisma excitat, 147. Petitur in episcopum a Turonensibus, 148. Id respuit, 149, 155. Fuit Cbramni amicus, 149. Obit, 173.
Catollonum vicus, 529, n.
Catti populi, 59, n.
Catulliacus vicus, 1295.
Caucasus mons, 639, 640.
Cauciacum, 671.
Caucus uvas producit, 567.
Caumellum castrum, 629.
Cauria urbs Lusitaniæ, 45, n.
Cauriniacum, 1510, n.
Causarum actio, 391.
Cautinus dux Theudeberti II, 603.
Cautinus episcopus Arvernus, 190, 881, 918. Ex Archidiacono, 146. Ejus in urbem receptio, 147. Catonem adversarium patitur, 147. Cui Turonicum episcopatum procurare nititur, 148. Ab eo accusatur, 149. Ejus vita, 149 152. Crudelitas erga presbyterum, 150. Coram Chlotario confunditur, 152. Judæis charus fuit, *ibid.* A Chramno vexatur, 152, 153, 155. Moritur, 173, 175.
Cautiones subscriptæ, 437. Exactæ, 348.
Cavallonensis comes Adalardus, 697
Cavallonum urbs, 691.
Cavellione manet sancti Gregorii mater, 1111.
Cavellionis seu Cavellicensis episcopus Veranus, 404, etc.
Cavillonum urbs. *Vide* Cabilo.
Cayphas sacerdos prophetat, 919.
Cecrops rex Atticæ, 17. Inde Cecropidæ reges Atheniensium, 169, n.
Cedinus, 486, n. Dux Francorum in Italia, 487.
Cella sancti Eusitii monasterium, 965, n.
Cellula monasterium, 1305. Sancti Maxentii apud Pictones, 93.
Celsitudo titulus regi datus, 1335.
Celsus Martyr Ebreduni, 776. Historia passionis et ecclesia, 777.
Celsus Patricius, 183, 169, 572. Arelatem recipit, 170. Fit Patricius, 163. Ejus mores, 164. Mater, mors, etc, *ibid.*, n.
Cenchris seu Pharao in mari suffocatus, 17.
Cenomanica urbs, 311. Sedes regia Rignomeris, 99. Cremata, 934. Ejus ecclesia, 450. Episcoporum sepulturæ, 1402. — Cenom n. episcopi, Victorius, 959; Victurus, *ibid.*, n., Domnolus, 284; Innocentius, Theodulfus, 283, Badegisilus, *ibid.*, etc.; Bertramnus,

436, etc., 410, Berlegisilus invasor, 40 , n. — Cenomanici, 201, 205, 578. Fame vexati, 518. In Britannos duci, 237. Turones opprimunt, 1056. Eorum territorium, 456, 726, 1122. Vicus, 833. Monasterium Aninsula, 214. Cenomanicus Sisulfus, 1064.

Censura legalis, 370. Ecclesiastica, pr., 58.

Census a Childeberto II exactus, 453.

Centenaria auri, 945.

Centumcellæ urbs, 25, n.

Centuriatorum Magdeburgensium de ampulla Rhemensi, 83, n.

Cera ex sepulcro sancti Martini, 901, et passim, sicut et aliæ pro reliquiis, 879, etc.

Ceratæ tabellæ, 621, 771.

Cerate vicus Turonum, 536, 822.

Cerberi caput triforme, 715.

Cerei ad sanctorum sepulcra, 911, 912, 95, 951, 952, n., 983. Ad sancti Nicetii lectulum, 1191. Ad occursum reliquiarum, 874. In supplicationibus, 909, 961. Cereus, aut aurum ad pondus ægri oblata ad sanctorum sepulcra, 1013, 1020. Altitudine offerentis, 740. Ejus tenendi mos, 203.

Ceria, potio, 893.

Certamen singulare, 605, 629. Qui fiebat, 341, 496. Inter Alamannum et Wandalum, pro utraque gente, 712. Inter Chosdroem et Heraclium, 638. Vetatur, 341, n.

Cessionis formula, 1331.

Ch exprimitur sola H. 50, n.

Chableium oppidum, 1395.

Chadoindus legatus Brunichildis, 620. Caput exercitus, 619.

Chaidulfus contractus, 1227.

Chainemonda cæca a sancto Martino curata, 1010.

Chairaardus dux, 619.

Chalda uxor Chramni, 158, n.

Chalibonium vinum, 1392.

Cham filius Noe, 9. Pater Nembroth, 10.

Chamani populi, 60. Eos Arbogastes vexat, 550.

Chamarus Radulfi ducis pater, 648.

Chamingus dux, 271, n.

Chamo Langobardorum dux, 574.

Chanaam terra, 12.

Chanao Britanniæ comes, 143, 1392. Obit, 144.

Chararicus rex tondetur, 97. Occiditur, 98, 562. An Morinorum rex fuit? 97, n.

Charegisilus Sigiberti cubicularius, 195.

Charentinus episcopus Agrippinensis, 503, n.

Charibertus rex, 142, 156, 157, 159, 163, ad 167, 187, 260, 261, 568, n., 629, n. Sedem habet Parisios, 162, 169. Gundovaldum suscipit, 297. In ecclesiam et clericos male affectus, 1026. Ordinationem absque metropolitano factam tuetur, 163, 166. Religiosam in uxorem sumit, a sancto Germano excommunicatur, *ibid*. Ejus eruditio, 1367. Monasterio Pictavensi favet, 473. Turones a tributis eximit, 453. Ejus uxores et liberi, 165. Uxor et filia, 450. Uxor Ingoberga, 570. Tum Merofledis et Theudechildis, 570. Filia Bertheflèdis, 456. Chrodieldis, 463. Obitus, 167, 168, n., 216, 908. An sepultus Blavii, 909, n. Ei succedit Sigibertus, 1026. Ejus laudes et vitia, 167, n. Regnum, 335, 336, 339. Regni divisio, 440.

Charibertus Chlotarii II filius, 632, 637, ad 641. Primus natu minor a regno exclusus, 634, n. Nititur illud obtinere, 633. Exiguum obtinet, 634. Regnum, 649. Obit, 641.

Charibertus Gundoaldi filius, 611.

Charigisilus referendarius, tum domesticus Chlotarii, 1024.

C arimeris referendarius Childeberti II, 977. Tum episcopus Viriduni, 448.

Charitas expleta in bibendo, 1100.

Charimundus sanatus, 1128.

Chariulfus Gundovaldo adhæret, 364. Eum deserit, 365. Fugit in basilicam sancti Martini, 368.

Charivaldus occiditur, 521.

Charivaldus ad sepulcrum sancti Martini curatus, 1025.

Charoaldus rex Langobardorum, 628, 629, 643. Obit, *ibid.*

Charraricus Galliciæ rex, 1012. Fit catholicus, 1015.

Chartæ, 206. Earum variæ species, 1333. Regum, 509. Reginæ Chlotildis, 150, 151. Donationis factæ a monialibus in ingressu ad monasterium, 472. — Chartaceum volumen, 1196. — Charta Ægyptiaca, 277, n.

Chartherius Petrogoricus episcopus, 296.

Chati seu Chatti, et Catti populi, 59, n., 60.

Chaubedo, 661, n.

Chau lus vir illustris, 1334.

Chedinus Francici exercitus dux, 487, n.

Chelidonius martyr, 825.

Chenus dux Francorum, 486, 1350.

Chestantus missus, 1330.

Chidebertus I rex, 162, 284, 577, 582. Sedet Parisiis, 563, 569. Nepotum necem machinatur, 123. Quæ sit, 124, 565. Serius pœnitet, *ibid.*, 125. Regnum Chlodomeris dividit, 125. Ejus expeditio in Hispaniam, 113, 566, 966. Unde spolia reportat, 114. Expeditio in Burgundiam, 114. Quam sibi subjicit, 564. Altera in Hispaniam, 130. Theodatum regem Italiæ minatur excidii, 133. Ab eo pecuniam recipit, 566. Bituriges possidet, 115. Ejus cum Theodorico fœdus, 118. Et pax, 565. Contra Chlotarium armant, 565. Arvernos invadit, 113, 564. Theodebertum a regno tentat excludere, 128. Tum muneribus donat, *ibid.* Contra Chlotarium arma movet, 129. Cui insidiatur, 568. Et Chramno jungitur, qui in Chlotarium conjurat, 15 . Saxones in Chlotarium movet, Rhemensem Campaniam devastat, 158. Gundovaldum suscipit, 297. Meloduni episcopatum instituere tentat, 304, n., 1328. Monasterium sancti Vincentii, seu sancti Germani Parisiis condit, 131, n. Et ecclesiam sancti Eusitii, 967. Cogit concilium v Aurelianense, 1173. Sacerdotem episcopum ægrotantem invisit, 1183. Leges Francorum a paganismo expurgavit, 1334. Ea de re constitutio, 1329. Formulæ sub eo scriptæ, 1330. Sepelit sanctam Chlotildem, 141. Obit, 568. Sepelitur in ecclesia sancti Vincentii, 160. Ubi ejus tumulus, statua, memoria celebris, etc., 1372, ad 1382. Ejus laudes, 160, n., 379. Filiæ, 160, n. Aulicus Nunnio. 1198. Regnum adquirit Sigibertus, 194.

Childebertus II Austrasiæ rex, a 595 ad 681. Et Burgundiæ, 601, 226, 259, 260, 268, 274, 299, 300, 323, 423, n., 425, 442, 444, 521, 573, 578, 1118. Patri succedit, 196. Mettas perducitur, 576. Ereptus rex instituitur, 201, 209. Fausta præsagia, 379. Ei jungitur Guntramnus Boso, 233. Et alii multi, 204. Ejus legatio ad Chilpericum, 322. Cui jungitur, 271, 581. Fœdere, 273, 304. Pace, 286. Massiliam recipit, 288, 308. Missiliæ partem recipit, etc. 583. Albigensem urbem, 415. Sigiberti Thesauros recipit, 396. Thesauri Gundovaldi partem, 367. Civitates amittit, 539. Major renuntiatur, 359. Ejus regestum, 513. Guntramno jungitur, 318. Cujus dicitur nepos et filius, 385. Impense ab eo dilectus, 446. Et regno donatus, 358. Instructus, 359. Adoptatus, 221, 378, 577. Parisios venit, legatos mittit ad Guntramnum, 335, 336, 340, 341, 439. Eorum pactionis exemplar, *ibid.*, 440. Legationem Guntramni suscipit, 384. Pax inter illos, 598 Rumpitur, 289. Ejus primates Gundovaldum expetunt, 358, 360, 363. Ejus exercitus, 300, n. In eum conjuratio, 426, 511. Detegitur, 427. Cui resistere parant Ursio, etc., 428. Colloquium cum Guntramno, 429, 430. Ursionem, etc., insequitur, 431. Immerito Guntramno suspectus, 455. Theodobertum Suessionas vult dirigere, 455. Queritur, quod Chlotarium e sacro fonte Guntramnus susceperit, 522. Fit rex Burgundiæ, 601. Ejus regnum ultra Garumnam, 391. Aurelianum adit, 1135. Meldis moratur, 334. Mettis, 409. Strataburgi, 460. In Bolsonanci villa, 393. Ibi habet placitum, 394. Aliud, 349. Ejus epistolæ ad Mauricium, etc., 485, n., 1346 *et seqq.* Ad Athanagildum, *ibid.* Carthaginenses legatorum occisores ab imperatore missos recipit, 488. Contra Langobardos parat, 452, 1347. Frustra auxilium a Guntramno petit, 445. Italica expeditio, 319, 390, 485, 583. Aurum a Mauricio imperatore recipit, 584. Pax cum Langobardis, 319. Langobardos fallit, 449. Ab eis vincitur, 450. Ejus patrocinium ambiunt, 449, 625. Et legationem suscipit, 488. Italiæ partem possidet, 487. Warnos prosternit, 601. Obit, 601. Ejus Hispanica expeditio, 319, 397. Eum timet Leuvigildus, 313. Legationem recipit, 294, 409. Alteram a Reccaredo, 420, 435. Gregorius in ejus aula, 1129. Turonum immunitatem confirmat, 451. Arvernos clericos, etc., a tributis eximit, 490. Agericum solatur, 432. Egidio Rhemensi episcopo parcit, 433. Theodorum episcopum Massiliæ vexat, 384. Tum tuetur, 385, 447. Berthegundi præceptionem concedit, 496. Committit in causa monasterii Pictavensis, 474. Ea de re indicit synodum, 504. Et auctoritatem dirigit, 470. Ejus præceptio ad subjiciendum episcopo monasterium, 468. Fredegundem repetit, 356, 397. Quæ ei insidiatur, 397, 398, 510, 511. Mater et avia, 419. Ei desponsata fuit Theodelinda, 610. Ejus filii, 411. A Chlotario II fugantur, 602. Ejus filius Theodebertus, 409, 597. Quod negat Brunichildis, 607. Alter filius Theodoricus, 421, 598. Cui Alesatiam attribuerat, 616. Ejus majores, 298. Nutritor Wandelinus, 395. Referendarii Otto, 512. Charimeris, 977. Soror Hermenigildi uxor, 316.

Childebertus Theuderici II filius, 604, 620. Fugit, 622, et n.

Childebertus III rex, 670. Obit, 671. Ejus regni anni emendantur, 672, n. Ætas, 337, 1353. Ejus epocha, 1397. Diploma, 1384.

Childebertus in regnum intrusus, 657, n.

Childebrandus comes Chronicum describi curat, pr., 142, 677, 686. Caroli Martelli germanus, dux, 678, 680. Pippini patruus, 681.

Childemeris rex Wandalorum, 712.

Childeradus, 701.

Childericus rex Francorum, 63, ad 78. Dejicitur, 66, 551. Agit in Thoringia, 552. Constantinopoli, 553. Restituitur, 66, 553. Adversus Ægidium et Romanos pugnat, 553. Basinam uxorem accipit, 554. Ejus prælia, 555. Odoacrum regem Saxonum fugat, 554, 555.

Obit, 78, 555.
Childericus II, filius Chlodovei II, 663. Rex, 664. Fit monarcha, 665. Occiditur, 665. Ejus tumuli inventio, 1378. Ejus epocha, 675, n.
Childericus III, 683.
Childericus rex Wandalorum, 50, 712.
Childericus filius Chlotarii I, 142, 145, 567.
Childericus Amalricum interficit, 563.
Childericus aulæ Sigiberti primas, 951.
Childericus Saxo, 354. Confugit ad sancti Martini basilicam, 391. Fit dux, etc., 391. Obit, 515.
Chillo dux exercitus, 791.
Chilpericus Gundeuchi regis filius, 80. Rex Burgundionum, 1150. A fratre occisus, 557, 559. Chlotildis nuptiis consentit, 558. Tum frustra resilit, 559.
Chilpericus rex Francorum, 142, 236 ad 326, 357, 392, 423, 442, 567, 726. Parisiorum regnum invadit, et pellitur, 162, 569. Fit rex Suessione, 162, 165, 569. Turones, etc., pervadit, 187, 261. Et amittit, 188, 574. Campanenses fugat, 576. Rhemos invadit, 165, 569. In Sigibertum parat, 192, 194. Bellum cum Sigiberto, 190. Bellum renovat, 193. Cameracum fugit, 318, 585. Nascitur ei filius, 319. Obsidetur Tornaci, 235. Ubi a Francis deseritur, 194. Rebus perditis, restituitur, 575. Sigiberto occiso ejus regnum capit, 1056 Fratrem sepelit, 195. Parisiis residet, 277. In Guntramnum movet, 214, 289. Conjurat, 355. Ejus urbes invadit, 295. Pictavum occupat, 235, 252. Custodes Ponti Urbiensi ponit, 294. Fugantur, 295. Ejus exercitus fugatus, 303. Cum fratribus pacem jurat, 575. Cum Guntramno, 305. Ei Childebertus II jungitur, 271. Pacem inиunt, 286. Et fœdus, 273, 304. Legati ejus ad Tiberium imperatorem 272, 581. A quo numismata recipit, 273. Prisci Judæi conversionem frustra tentat, 274. Legatio ejus in Hispanias, 293, 308. Unde et legationem suscipit, 253, 294, 315, 318, 321. Ejus filiam Hispaniæ regis filius petit uxorem, 309. Cui desponsatur, 179, 484. Parisios venit, 201, 300, 301, 583, 972. Merovei nuptias dissolvit, 202. Et eum insequitur, 215, 219, 228, 229. Britanniam aggreditur, 237. Ejus morbus, filiorum mors, censuum libri combusti, etc., 1296. Et convalescit, 243. Pœnitet et Ecclesiis benefacit, 244. Ejus uxores, 169, 571. Plures habens, Galsuintam ducit, 168. Quam occidit, et e regno pellitur, 169. Ejus filii, *ibid.* Chlodoveus, 573. Quem persequitur, 250. Ejus mortem non luget, 451. Alter filius Samson, 235. Quem mortuum luget, 578. Item Theodobertus, 569. Theodoricus, 301. Alter filius natus, 297, 582. Obit, 309. Duo simul obeunt, 243, 245. Tres, 580. Item filii ejus moriuntur, 268, 362, 1297. Ejus filius Chlotarius, 401, 412, 413. Solus relictus, 381, 382. Fit rex, 336. Chilperici filia Basina, 463, 514, etc. Altera Rigunthis, 358, etc. Cujus celebrat nuptias, 322. Leudastem removet, 259. Rejicit eumdem qui Gregorium accusabat, 260, 262. Et recipit, 307. Ad supplicium reservari jubet, qui occiditur, 308. Ejus regnum multi deserunt, 204. Ejus amicus Egidius episcopus Rhemensis, 512. Congregat concilium Brennacense, 264. Eum adit Gregorius, 272. Ob quem temere accusatum episcopi excommunicationem minantur. 265. Prætextato infensus, 577. Quem accusat, 222, 223, 226. Prætextatum seducit et fallit, 227. Sed frustra Gregorium tentat, 224. Circos ædificat, 222. Dogmatizat, 256. A Gregorio impugnatur, 257. Litteras novas invenit, 258. Scribit sancto Martino frustra, 218. Clericorum et Ecclesiarum immunitates violat, 287. Populum descriptionibus vexat, 258, 259, 579. Ecclesiam sancti Germani reparat, laudatur a sancto Bertranno, 326, n. Judæos ad baptismum compellit, 292. Ejus in episcopum bona voluntas, 315. Res Ecclesiæ episcopo remittit, 241. Erga archidiaconum, etc., accusatos moderatio, 263. Chilperici visio de eo, 217, 379, 380. Ejus mors, 324, 333, 337, 339, 584, 587, 597. A quo, 585, n. Brunichildi imputatur, 623. Accusatur Sunnigisilus. 511. An hic legendum Childeberti, *ibid.*, n. Ob violatum juramentum, 335. Ejus thesauros Childebertus habet, 334. Et regestum, 513. Ejus vitia exaggerat Gregorius, 324. Versus, etc., condit, 324. Sepelitur, 326. Ejus sepulcrum, 1373. A Fortunato laudatur, 257, n. Fuit magis uxorius quam sævus, pr., 115. Mendax, 571. Ejus prudentia. 265. Bonitas, 296. Vitia, etc., 216. Scelera, 512. Mala opera emendat Guntramnus, 336, 337, 344. Ejus mortem ulcisci vult Guntramnus, 379. Ejus comes stabuli cuppa, 489. Medicus Marileifus, 350.
Chilpericus filius Chariberti II, 641.
Chilpericus, antea Daniel fit rex, 672, 1353. A Carlo victus, 673. Obit, 674.
Chilpingus comes Arvernorum, 697.
Chiltrudis filia Caroli Martelli Odiloni duci nubit, 682.
Chintasindus rex Hispaniæ, 653. Reprimit Gotthos, qui reges occidebant, 654.
Chio insula, 834.
Chlodericus Sigiberti Claudi filius, 95. Patrem occidit, 96. Ipse occiditur, 97, 562.
Chlodio rex Francorum, 60, n. Seu Chlogio, 62, 63, 64. n., 550. In Thoringorum finibus residet, Cameracum capit, ad Somonam accedit, Romanos fugat, 551.
Chlodoaldus filius Chlodomeris, 110, 564. Mortem evadit, fit presbyter, 125. Monachus, 125, n. Ejus monasterium et ecclesia, *ibid.*, 1392. Miraculis claret, 565.
Chlodobergis Guntramni filia, 222, n., 441, n.
Chlodobertus Chilperici filius ægrotat, 243. Obit, 244.
Chlodomeris rex Francorum, 754. Nascitur, 81, 561. Ejus regnum, 162. Sedes Aureliani, 563, 569. Ejus jussu Ommatius fit episcopus Turonensis, 123. A matre adversus Burgundiones incitatur, 108. Sigismundum interficit, 803. Burgundiones vincit, 109, 464. Occiditur, 110, 223, 464. Ejus uxor et filii, *ibid.* Thesauros Chlotarius invadit, 133. Ejus filii a Chlotilde educati, 123. Occiduntur, 124, 565. Sepeliuntur, 125. Ejus regnum dividitur, 125.
Chlodomeris Guntramni regis filius, 161, 221, 570.
Chlodosinda regina Langobardorum, 182. Chlotarii I filia, 142, 567. Alboino regi nupsit, 143, 573. Ei scribit sanctus Nicetius Trevirensis, 1338
Chlodosvinda Sigiberti filia, 368, 441. A Reccaredo in sponsam petita, 436, 444, 445. In ipsi nupserit, 449, n., 452.
Chlodoveus I rex, 62, 78, ad 102, 555. Præsagia de eo, 554. Nativitas, 66. Syagrium fugat et occidit, 78, 556. Regnat in Gallia, 532. Militis insolentiam puniit, 78, 79. Vas ecclesiæ sancto Remigio reddit, 78, n., 79. Thoringos subigit, 79. Chlotildem petit in uxorem, 557, 558. Eam recipit, 559. Cujus Chlodoveus monita spernit, 80, 81. Christum invocat. Alamannos vincit et subjugat, 82, 560. A sancto Remigio eruditur ad fidem, 83. Francos ipse ad fidem hortatur, *ibid.* Baptizatur, 1340. Rhemis, 560. In natali Domini, 1522. Constantino in baptismo comparatus, 83. Confirmatur, 84. An ampulla tunc e cælo allata? 83, n. Episcopos ad suum baptismum invitat, 83, n. Ei gratulatur Avitus Viennensis, 1322. Et Theodoricus Italiæ ob devictos Alamannos, 1321. Godegiselo contra Gundobadum jungitur, 85, 561. Gundobadum Avenione obsidet, 86. Tributarium facit, 87, 561. Redit in Franciam, 562. Ejus cum Alarico colloquium, 90. In eum expeditio, 92, 709, 710, 1327. In Arianos odium, 91. Sancti Martini basilicam reveretur et muneribus donat, 92, 95. Sancti Hilarii, 93. Litteras a sancto Remigio recipit, 1326. Vingennæ vadum miraculo detegit, 93. Alaricum interficit et Gotthos vincit, 94, 533. Regnum dilatat, 711. Ejus thesauros diripit, 95, 562. Miraculo Ecolismam capit, 95. Burdigalæ biemat, 95. Turonos redit, 95, 96. Ejus ob Trinitatis confessionem felicitas, 104. Religio in expeditione adversus Gotthos, 95, n. Chlodovei epistola ad episcopos, pro tuitione Ecclesiarum, 95, n., 1327. Diploma de monasterio Miciacensi, 95, 1328. Britannos subjugat, 144. Interfici jubet Chlodericum, et ejus regnum acquirit, 562. Chararicum regem, 97, 98, 562. Et alios, 562. Ragnacharium fugat, et capit, 98. Et ejus regnum, 563. Regnomerem et alios reges et suos parentes interficit, et totas Gallias subjugat, 99. Consul et Augustus dicitur, 95. Ejus statua, 1372. Parisiis sedem fixit, 95, 96. Sigiberti Claudi morti occasionem præbet, 96. Ejus regnum occupat, 97. Ejus severitas, 556. Ecclesiis jus asyli servavit, 422. Regni amplitudo, 562, 563. Regno initium dedit, 199. Rhemos regni caput constituit Theodorico, 163, n. Ejus mors, 138, 196, 576. Parisiis, 100. Et sepultura, 100, 563. Juxta eum sepulta Chlotildis, 141. Chlotildis eorum filia, 114. Eo defuncto Franciæ regnum divisum, 105, 563. Gotthi prius amissa invadunt, 127. An ejus filia Theodechildis, 168, n. Soror, Theodorico Magno nupta, 131.
Chlodoveus, seu Chlodio, 550, n.
Chlodoveus II rex, 1353. Dagoberti filius, 648. Rex Neustriæ designatur, 649. In Burgundiam vadit, 658. Augustoduni placitum habet, 659, 660. Ejus diploma, 1383. Uxor, filii, amentia, obitus, 663. Epocha, 675, n. Ejus Palatii major domus Erchinoaldus, 654.
Chlodoveus Chlotarius rex Francorum, 644, n.
Chlodoveus III rex 1353. Obit, 670.
Chlodoveus rex fictus ab Ebroino, 665, n.
Chlodoveus filius Sigiberti regis Coloniæ, 562.
Chlodoveus Chilperici filius, 169, 188, 190. 202, 214, 249, 571, 574, 577. Mortem patris non machinatus est, 266, et n. Ejus mors, 250, 251, 581. Corpus detectum, 382. Sepelitur in ecclesia sancti Vincentii Parisiis. 383.
Chlotarius I rex, 244, 284, 362, 443, 778. Rex Suessionum, 563. Contra eum fratres armant, 129, 565. Divinitus liberatur, 130. Frustratur pecunia

Theodati, 566. Ejus expeditio in Hispaniam, 130, 566. Minæ in regem Italiæ, 133. Expeditio in Thoringiam, 110, 111. Theoderici insidias detegit, 112. Theodebertum tentata regno excludere, 128. Chlotarius Theodebaldo succedit, 148, 567. Saxones vincit et Thoringiam punit, 567. Expeditio in Burgundiam, 114. Quam subjugat, 564. Fratris uxorem ducit, 110, 564. Expeditio in Saxones, 153, 154, 157, 158. Magna fit strages, 155. Quos rebelles reprimit, 148. Thoringiam devastat, *ibid.* Aliqua possidet in Italia, 148, n. In regnum redit, 159. A Saxonibus victus, 568. Ab iis tributa recipit, 647, 684. Suavis regiones concedit, 219. Parisios venit, 123. Filios Chlodomeris occidit, eorum regnum dividit, 124, 125, 565. Et thesauros invadit, 133. Sepelit sanctam Chlotildem, 141. Guntharium filium in Gotthos mittit, 127. Ecclesiis tributum imponit, 567. A sancto Injurioso arguitur, 141. Pœnitet, 142. Fit monarcha, 160, 340, 568, 623. Adversus Chramnum mittit, 156. Eum insequitur, 1022. In Britanniam, 161. Sub eo Provincia in duas divisa, 413, n. Leges a paganismo expurgavit, 1334. Ejus tempore monasterium Pictavi conditur, 467. Cui favet, 472, 473. Jusserat episcopum sine metropolitano ordinari, 165. Quod Charibertus tuetur, 166. A sancto Nicetio excommunicatur, 1256. Cautinum episcopum condemnat, 151, 152. Sanctum Medardum sepelit, et ecclesiam ædificat, 160. Ecclesiæ sancti Martini opitulatur, 536. Eam reparat, et stanno cooperit, 161. Turones eximit a censu, 455. Sancti Martini sepulcrum visitat, 162, 285. Pœnitens obit Compendii, 162, 569. Ejus mortem signa præcedunt, 194. Sepelitur Suessione, 195. Eo defuncto Chuni in Gallias irrumpunt, 163. Ejus filiis Britanni subjecti, 437. Habuit uxorem Radegundem, 112. Ejus filii et uxores, 567. Ejus uxores et liberi, 142, 143. Incontinentia, *ibid.* Filia Chlotosinda, 182. Filius Guntharius, 1089. Ejus se filium dicit Rauchingus, 427. Et Gundovaldus, 297, 357, 358, 582. Ejus minister, tum abbas Sabaudus, 1203. Referendarius Baudinus, 535. Referendarius, tum domesticus Charigisilus, 1024.

Chlotarius I et II monarchæ fuere, 522, n.

Chlotarius II rex, a 336 ad 538, 401. Filius Chilperici, 413, 426. Ejus regnum administrat Guntramnus, 591. Ejus nativitas, 319. Infantulus, 335, 337, 362. A Guntramno non agnitus, 359, n. Ejus natalia in dubium revocat Guntramnus, 446. Legitima probantur, 382. Ejus baptismus dilatus, 381, 382. Baptizatur, 375, 522, 597. Fit rex, 336, 597, 651. Neustrasiæ, 597. Ejus civitates, 412. Langobardis tributa remittit, 626. Vindicat parentem suam reginam Langobardorum, 629. Permitit proceribus majoris domus electionem, 632. Meroveum e sacro Fonte suscipit, 608. Quintrionem fugat, 601. Et Childeberti II filios, 602. Cum illis pacem init, 603. Eam violat, 605. Vincitur, pacem init cum Theodeberto, 606. A Theodeberto et Theodorico vincitur, 603. Aliis regibus jungitur contra Theodoricum II, 609. Ducatum Dentelini recipit, 619. Ejus bellum cum Theoderico II, 620. Cui jungitur contra Theodebertum, 617, 618. Austrasiam nititur occupare, 620. In Sigibertum II movet, 621. Theodorici filios occidi jubet, 622; Et Brunichildem, 623. Fit monarcha, 623, 1351, 1353. Cum Dagoberto filio dissidet, 630, 631. Ægrotat, 493. Obit et sepelitur, 633. Ejus uxor Sichilda, 630, n. Filius Meroveus, 605. Diploma, 1383.

Chlotarius qui et Chlodoveus rex Francorum, 644.

Chlotarius III, filius Chlodovei II, rex, 663, 1383. Obit, 664. Major renuntiatus, 359, n. Obit, 664.

Chlotarius IV fit rex, 673. Obit, 674, 675, n.

Chlotarius an rex Langobardorum, 625, n.

Chlotarius Guntramni regis filius, 164, 222, 570.

Chlotarius filius Theodeberti II, 623

Chlotildis regina, 105, n., 533, 1009, A.

Chlodoveo in uxorem petitur, 557, 558. Obtinetur, 80. Ejus conversioni laborat, *ibid.*, 81, 82, 550. Equo insidens in Franciam venit, Chlodoveo nubit, 559. Filios ad parentum ultionem incitat, 564. Contra Burgundiones, 108. Chlodomeris filios enutrit, 110. 123. Ejusdem virtutes, 125. Parisiis residet, 565. Ejus precibus bellum civile sedatur, 129, 565. Theodoro et Proculo episcopatum Turonensem procurat, 123. Construxit basilicam apostolorum Parisiis, 141. Pia exercitia apud Turones, 563. Ejus chartæ, 150, 151. Obit, 141, 534, 567.

Chlotildis Chlodovei filia ab Amalarico male habita, ejus constantia in fide, 113. Obit, 114.

Chlotildis Guntramni filia, 222, n. Ejus hæreditas, 441.

Chochilaicus Danorum rex Gallias vexat, occiditur, 106.

Chonober Britannorum comes, 160. Perit in prælio, 161.

Chonoo comes Britannorum, 160, n., 1392.

Chore filii in psalmis, 1258.

Chorepiscopi, 207, n.

Choris divisis psalmodia persoluta, 933.

Chosroes Persarum rex, 355, n Heraclium fallit, 638. Victus, a suis occiditur, 639.

Chosroes junior Persarum rex, 598, n.

Chramnelus dux, 649, 659, 660.

Chramnisindus, 371, 372.

Chramnisindus civis Turonicus, 437. Brunichildi exosus, 438.

Chramnulfus, 632.

Chramnus, 536. Filius Chlotarii I, 142, 143, 567. Dicitur rex, 153. Ejus mores pravi, 152, 155 Arvernos a patre missus, 148. Catonis parti favet, 149. Cautinum episcopum vexat, 153. Ejus ministrorum scelera apud Arvernos, 797. Ægrotat, 155. In patrem conjurat, 156. Fratres suos fallit, 157. Patri infensus, 1022. Wiliacharii filiam accipit, 158. Parisios venit, *ibid.* Patri repræsentatur, 160 Futurum sorte Scripturæ sacræ inquirit, 157. Divione non admittitur, 158. In patrem rebellat, et in Britanniam fugit, 568. Contra patrem pugnat, capitur, 161. Comburitur cum uxore, etc., 162, 568.

Chrasmarus episcopus Tornacensis, 235, n.

Chrismale quid? 1131, n. Ejus benedictio, 1365.

Chrismarium, 1133, 1288, 1292, 1305, 1306.

Chrismatio adhibita in recipiendis Arianis, 85, n., 88, 168, 248, 454.

Chrismatis benedictio ab episcopo, 392. In fontium benedictione, 747. Chrismatis unctio, 46. Unctio post baptismum, 84. Chrismatis inscriptione signatam frontem Christiani habent, 768, 769.

Chrispus Constantini filius, 27.

Christiani quando primum Romæ, 20. Prima inter eos schismata et hæreses, 21. Pascha alio die a Judæis celebrant, 516. Abluti, uncti balsamo, et chrismatis inscriptione signati, 768, 769.

Christiani nominis dignitas, 841. Bonis operibus ornanda, 767. Nomen Catholicis datum præ hæreticis, 113, 215, 903. Christiani dicuntur fieri Ariani conversi, 598. Cur senatui odiosi, 20.

Christianorum vicus, 25.

Christophorus negotiator, 369.

Christus est noster finis, 7. Pax nostra, 1258. Ejus nativitas, 16, 17, 721. Adoratio a Magis, *ibid.* Baptismus, 517. Transfiguratio, 318. Baptismi locus, 741. Prædicatio, miracula, mors, etc., 18. Ejus miracula, 722, 723. Passio, resurrectio, ascensio, *ibid.*, 19. Ab inferis patres liberavit, 498. Sanctum Jacobum episcopum ordinavit, 749. Ejus adventus, resurrectio, passio, etc., in psalmis, 1257, 1258. Beatæ Mariæ animam accipit et eam cum corpore in paradisum perducit, 724, 730. In Calvariæ monte crucifixus, ubi victima pro Isaac commutata, 11, et n. Ejus crux, 725 *et seqq.* Clavi, 727. Lancea, arundo, spongia, corona spinea, et columna, monumentum, 729. Tunica inconsuta, 730. Ejus tunica invenitur, 600. Deus, 17, 18, 19. Ejus divinitas, 28, 49, 316, 317. Missio, 316. Æqualitas cum Patre, 253, 254. Filius Dei, quid de eo credendum, 6, 7. In eo Deus omnia creavit, 8. Filius hominis, an ignoravit diem judicii, 7, et n. Ut eum videret mulier e Gallia Jerosolymam vadit, 735. Ejus ætas, 676. Ejus corporis tactu res sacrantur, 730. Signum deferunt Christiani, 769. Ejus nomine juramenta, 827. Quo invocato sacra ethnicorum turbata et fugati dii, 767 *et seqq.* Ipsum Chlodoveus invocat, et Alamannos vincit, 82. Jesus infans depictus in ulnis Mariæ in ecclesia, 733. Cruci affixi imago, 745. Statua, 743. Imagines, 744. Typus in Adamo, 8. In Noe, 9. In Joseph, 12. In Zorobabel, 16.

Chrocus rex Alamannorum Gallias vastat, 25. Quando, *ibid.*, n. Ejus mors, 26. Dicitur rex Wandalorum, 711. Capitur a Mario, 711. Occiditur, 712.

Chrodegildis sanctimonialis, 726.

Chrodieldis, 515. Res monasterii ordinat, 470. Turbas excitat, 463. Ad regem accedit, 468. Redit, 469. Ejus pervicacia, 466. Interrogatur in concilio, 506, 508. Excommunicatur, 509, 510. Abbatissam suam calumniatur, 505, 506, 507. Ad audientiam venire recusat, 476, 508. Iniqua facinora, 502, 503. Ab ea Basina desciscit, 503, 504. Indigne defert sanctam crucem ut se tutaret, 504, 509. In concilio Mettensi communioni restituitur, manet extra monasterium, 514.

Chrodinus dux, 581, n. Renuit esse major domus, 570, 571. Vir pius obit, 295.

Chrodoaldus interficitur, 630.

Chrodoaldus Fari pater, 656.

Chrodobertus dux Alamannorum, 642.

Chrodobertus Dagoberti notarius, 1355.

Chrona Gundenchi regis filia, 80. Soror sanctæ Chlotildis, 557, n.

Chronensium monasterium, 181, n.

Chronica, 587. Eusebii, 7. Hieronymi, 8. Eorumdem et Severi, 11 40. Eusebiana a sancto Hieronymo continuata, 27, 29.

Chronologia episcoporum Turonensium, 538.
Chrononense monasterium, 182.
Chrotarius ex duce, 643. Langobardorum rex, 628, n., 644. Imperii civitates diruit, 645.
Chrotberga Childeberti I filia, 160, n., 1378.
Chrotesinda Childeberti I filia, 160, n., 1378.
Chrysanti martyris laus ex sancto Damaso, 1315. Historia passionis, 764. Reliquiæ, 815, 816.
Chucus major domus, 626, et n.
Chundo cubicularius Guntramni, 495.
Chuni Avares, 170, n., 627, 645.
Cujusd m sacrilegi punitio, 1002. *Vide* Hunni.
Chunibertus, 664, n.
Chunibertus comes, 701, n.
Chunibertus episcopus Coloniæ, 636, 647, 655, 656.
Chunoaldus dux Aquitaniæ, 682.
Chunsena uxor Chlotarii I, 142.
Chuppa. *Vide* Cuppa.
Chus magiæ et idololatriæ inventor, 9. Zoroaster dictus, et a Persis ut deus habitus, 10.
Chusi in titulis psalmorum, 1258.
Chut rex Saxonum, 1271.
Cinoi signo benedicti, 277, n., 812, 1082.
Ciborium sepulcri sancti Petri, 750, 751. Sancti Marcelli, 1396
Cicendelis, 1018, 1191.
Cicendelus, id est cereus, 172, 177.
Ciceronis argutiæ, 715.
Cinisius mons, 691.
Cinthila rex, 653, n.
Circuli ferrei in pœnitentiam, 971.
Circumcisio quid significat, 11. Ab Antichristo servabitur, 7.
Circus Constantinopolitanus, 239, 304. Chilpericus ædificat, 222.
Cisalpini, 531.
Cisomagensis vici ecclesia, 528.
Citharœdus a Theodorico ad Chlodoveum missus, 1321.
Civilia bella, 580, et passim. Chlotildis precibus sedata, 565.
Clades decimarum solutione et pœnitentia avertendæ, 278, et n.
Clara conjux Francilionis episcopi Turonensis, 534.
Claremons castrum, 695, 698.
Clari sacellum prope Turonum, 1404.
Clasæ, 690, n.
Claudiacum vicus, 44, n.
Claudii (S.) monasterium, 1147, n.
Claudius imperator viginti annos natus Lugduni, 18, n. Litteras auget, 258.
Claudius e cancellariis regalibus, 1130
Claudius dux Lusitaniæ, 455, n.
Claudius vir illustris, 1534.
Claudius fit major domus Burgundiæ, 608.
Claudius, 352. Perjurus, 353. Occiditur, 354. Sepelitur, 355.
Clausum Pascha, 476. Clausum, post baptisma, 934. Quid, *ibid.*, n.
Claves sancti Petri, 751. Carolo Martello transmissæ, 608.
Clavi dominici ab Helena inventi, 727. Quatuor fuere. Quid de eis factum est, 727.
Clavis cingulo dependens, 758. Clavis ecclesiæ caballis impressus, 1097.
Cleb rex Langobardorum, 185, n.
Clemens episcopus Romanus martyr, 21. Ejus passio, 761. Sepulcrum in mare, *ibid.*, 762. Reliquiæ, 763. Ecclesia Romæ, 483. Eutropium misit in Gallias, 786. Sanctum Dionysium, etc., 1384.
Clemens e septem Dormientibus, 1271 *et seqq.*
Clennus fluvius, 93, n., 470.
Cleophas pater Simeonis, 21.
Clep Langobardorum princeps, 625. Rex, 573, 574.
Clericalis tonsura, 920.
Clericalis coronæ prima mentio, 1233. Gradunm institutio canonica, 146, pr., 31, 32.
Clerici in ecclesia officium persolvunt, 933. Eorum immunitates violat Chilpericus, 237. Communis mensa, pr., 30, 1198. Schola, 1010. Vestes et corona, pr., 34, 214. Cœlibatus, 73, n. Iis mulieres interdictæ, 592. Ordinantur principes, ut regno renuntient, 97. In monasteriis eruditi, 214. Ab abbate facti, 805, 1169. Clerici nomen monachis datum, 804, 805, 869, 870, 875, 876, 1170, n. Clerici simul et monachi, pr., 35, 875, 876, 1170, n.
Clippiacum, 630, 650. Villa, 654. Ibi placitum, 652.
Clonomor comes Britanniæ, 143 n.
Clusæ, 689, 691.
Clysma urbs, 13.
Coatia silva, 672.
Coctia potio, 893, n.
Codicilli, 1309.
Cœlestia desiderare debemus, 1210. Variis gradibus adipiscuntur, 1201. Cœlestibus medicaminibus terrea non miscenda, 209.
Cœlestis Ausiensis civis, 1123.
Cœlestis episcopus Nicææ, 1262.
Cœliacus morbus, 785.
Cœlibatus clericorum, 73, n.
Cœmeterium ab episcopo sacrandum ubi altare, cellula, 986. Augustodunense, 954, 955. Turonense, 527.
Cœnæ dominicæ festum, 72, 414, 746, 1057. Hac die altaria et sancti Martini sepulcrum lavata, 1070, n.
Cointii sententia de interpolato Gregorio refutatur, pr., 86, etc.,
Colenus fit patricius, 602.
Colerensis pagus, 611.
Colice regio, 639, n.
Collatio cum Arianis coram Gundobaldo rege, 87, n., 1322.
Colloquium apud Pontem Petreum, 221. Guntramni et Childeberti, 338. Apud Andelaum, 429, 430, 440, 598.
Colobium, 423. Vestis, 1185.
Colonia urbs, 618, 619, 673. Ibi rex Sigibertus Claudus, 93, 96. Dicitur Colonia Agrippinensis, 57, 582, 297. Idque primum a Francis, 297, n. Eam terrent Franci, 519.
Coloniæ episcopi, Chunibertus, 636, 647, 655; Eberegesilus, 795; sanctus Severinus, 1005.
Coloniæ, seu Colonicæ, 860, n.
Colonica, 1289.
Colosinensis urbs, 194, n.
Columba regit Illidium contra Burgundiones, 855.
Columba ad repositorium, 1319. Aurea supra sancti Dionysii sepulcrum, 802.
Columbani fama, 611. Theodorico carus, Brunichildi infensus, 612. Causa rixarum quæ, *ibid.*, n. Minatur excommunicationem, 613. Ejus regula, 613. Vexatur a rege et Brunichilde, 614. Prophetat de regibus, 1352. In exsilium pulsus, redit, 615. In Italiam vadit, ubi obit, 616.
Columbariense monasterium, 1200, 1201.
Columella, seu Columna vicus Aurelianensis, 109.
Columna cui alligatus est Christus, 729.
Columna, ibi vivit sanctus Simeon, 388. Wlfilaicus, 387. Id prohibent episcopi, 388.
Columna Israelitarum, typus Spiritus sancti, 14
Coma in ignominiam incisa, 250.
Combri, id est arborum concædes, 130, n.
Comes dictus judex, 282, n. Custos episcopi detenti, 298 Uni urbi præerant, 425. Ducibus inferiores, 392. Ex iis qui duces supra se non habebant, 649. In regali servitio, 461. Debitum servitium fisco inferebant, 515. An tributa? *ibid.*, n. Habent suos pares, 696, 697.
Comes domesticorum, 56, 237, n. Castinus, 62.
Comes palatii, ejus officium, 229, n. Gucilio, 229. Bertharius, 660. Trudulfus, 431.
Comes Romanorum Paulus, 70.
Comes stabuli, 462; Belisarius, 133; Cuppa, 251; Leudegiselus, 597; Rocco, 608. An Æpporinus, seu Eborinus? 608, n. Herpo, 622. Chilperici Cuppa, 489.
Comes stabulorum Leudastes, 260. Quæ dignitas sit, 260, n.
Cometes, 172, 290, 581, 601.
Comites militiæ in Galliis, 66, n.
Comminius martyr Lugduni, 779.
Commotus an viri nomen? 348, n.
Communicare, 420. Id est Eucharistiam sumere, 214, n., 491, 732, 947, 1046, 1047. Communicare sacrificiis, 316.
Communio sancta pane confracto 175. Sub unica specie, 733, n. Calicis, 132. Fiebat post missam, 420, n., 1069. Ejus ritus, pr., 47, 1395. Etiam mulierum fit ad altare, 1047. Viaticum, 1280. Per eulogias, 214, 215.
Communio ecclesiastica, 241. Ejus privatio, 490, 491. Suspensio, 240, 411, 471, 1195. Suspensæ ad audientiam venire recusant, 476.
Comodoliacense monasterium, 982, n.
Compendium villa, 310, 606, 655. Ibi moritur Chlotarius, 162, 569.
Competere, rem alienam invadere, 952, n.
Componere, satisfacere pro re malo acta, 436, et passim. Compositio mortis, 334. Pro homicidiis, 372
Comprovinciales episcopi, 267, 445, 476.
Compulsorum officium, 116, n.
Computationes annorum, 10, 14, 15, 16, 19, 36, 196, 576, 675, 676.
Conbanes civitas, Convenæ, 597.
Concædes in silvis, 58, 183.
Concellanei episcoporum, 312, n.
Concilii nationis, aut provinciæ cogendi causa, 445, pr., 26. Quis indicebat pr., 25. Necessarius regis consensus, 1352. Ad ipsum appellatio, 1329. Concilii ad papam, 232.
Concilium Arvernense, 315, 1334. Augustodunense, 469, n. Ejus rescriptum pro monialibus Pictaviensibus, 470. Aurelianense v, 1173. Bonegisili, 624, n. Brennacense, 264. Cabilonense i, 238, 579. ii, 596, n., 605, 1396. Langesii, 528, n. Lugdunense ii, 252. iii, 271. Matisconense ii, 383, 592, 593, 596. Mettis, 512, 514. Parisiense iv, 190, 222, 544. v, 343. Pictavense pro monasterio sanctæ Crucis, 504. Ejus judicii exemplar, 506. Santonense, 165, 246. Sauriciaci, 461. Toletanum iii, 398, n. Arianorum Toleti, 248, n. Valentinum ii, 596, n. Viriduni, 511. In Arvernorum, Gabalitanorum et Rutenorum termino, 490, 492. In Hispania sub Reccaredo, 433, 434. Tullensis indictio, 1337. Aliud indictum, 381. Item aliud sed non fit, 456.
Concordiæ bonum, 209.
Concubina uxor infimi generis, 607, n.
Concupiscentia signo crucis frenan-

da, 843.
Condatensis vicus Turonum, 34, 411, 528, 1421, 1279. Ejus ecclesia, 528. Cellula, 1068, 1069. Lectulus, 1051, 1093. Matricula, 1052. Diœcesis, 1022. Clericus Piolus, 1055.
Condatiscone monasterium, 1147.
Confessio fidei exterius facienda, 88.
Confessio peccatorum, 1280, 1285.
Confessionis sancti Petri claves, 680, n., 681, n.
Confessores amici Dei, 882. Mortificatione sanctificati, 1151, 1152. Adorantur, 525. Sepulcra miraculis honorata, 1143. Liber de Confessoribus laudatus, 1144. Miracula a 885 ad 992.
Confirmatio, 84, 85, n., pr., 57. Infantum ab episcopis, 1341.
Confluens castrum, 384.
Confractio corporis Domini in missa, 819.
Confractio febris, 912.
Congium mensura, 1209.
Conjecturæ, 323. Quid, *ibid.*, n.
Conjugati nisi ex consensu, a pœnitentia exclusi, 458, n.
Conjugium vituperantes damnantur, 456.
Conjuratio in Childebertum II et Brunichildem, 426. Detegitur a Guntramno, 427.
Conober Britannorum comes, 568.
Conscientiæ puritas ad Eucharistiam percipiendam, 818.
Consecratio cum signo crucis, 1229. Ecclesiæ, 907, 908, 1106. Episcoporum extra provinciam vetita, 176, n.
Consensus pro electione, 155, et n. Papæ, 481. Pro episcopatu, 165, 166, 176, 291. Ejus formula, 1354. Consensus populi ad episcopi electionem, 1233.
Consiliarius Alarici regis Leo, 825.
Consoranenses episcopi Valerius primus, Theodorus, 968. Glicerius seu Licerius, 440, n.
Consoranum civitas, 440.
Constans imperator Romanus, 27, et n., 527.
Constans seu Constantius Constantini tyranni filius, 61.
Constans imperator, 652. Tributum Sarracenis solvit, 653.
Constantia civitas, 228.
Constantiæ episcopus Romacharius, 403.
Constantina monialis, 468.
Constantinopolis urbs, 29, 179, 180, 240, 505, 558, 582, 597, 599, 572, 692, 730, 755, 835. A Sarracenis illæsa, 652. A Persis tentata, 658. Ab Hunnis, 1351. Ibi hæreses Eutychetis, etc., 89. Guntramnus dux, 299. Gundovaldus, 297, 298, 362. Childericus rex, 553. Basilica sancti Poliocti, 834. Ejus episcopus papa dictus, 239. Constantinopolitanus episcopus Johannes, 598, 599, n., 600. Eutychius, 598, n. Episcopus Paulus, 1273, 1275. Constantinopolitani imperatores Anastasius, 95; Justinus, Justinianus, 179, etc.; Tiberius, 581; Mauricius Focas, 604, etc.; Heraclius, 637, etc.
Constantinus Magnus imperator, 27, 1272, 1273. Ecclesiam beatæ Mariæ condit, 730. Ei Chlodoveus comparatus in baptismo, 83. Statua clavo dominico ornata, 728. Imperator obit, 652.
Constantinus junior imperator, 27, n.
Constantinus imperator Heraclii filius, 641. Obit, 652.
Constantinus tyrannus, 61. Occiditur, 62, 550.
Constantinus (Copronymus) imperator, 692, 693.
Constantinus e septem Dormientibus Ephesi, 826.
Constantinus sancti Aredii discipulus, 1297.
Constantius Chlorus, 27, n., 1272.
Constantius junior imperator Romanus, 28, 27, n., 1273, 1275, 1277.
Constitutus Senonum episcopus, 1341.
Consularia, 62, n.
Consularis Viennæ, Crispinus, 1266.
Consulatus Rom. Carolo Martello oblatus, 681.
Consules Marcus Valerius, 855; Pompeius, 706; Decius, Gratus, 25; Atticus et Cæsarius, 34; Chlodoveus, 95.
Consules Constantinopolitani, 239.
Contestatio in missa, 1047.
Convenæ urbs, 77, n., 582, 597, 840, 1194. Ejus situs, 359. Cives Gundovaldus fallit, 360. Obsidio, 361, 362, 363, 364. Excidium, 366. Restituitur, 360, n.
Convenarum episcopi, Bertrandus, Rufinus, 360, n.
Conversio humiliatis capillis, 1089 etc.
Convivia in festis, 234, n., 1009.
Coonober comes Britannorum, 160, n.
Corales pusulæ, 243.
Corbaria vallis, 679.
Corbeiensis abbas Grimo, 681.
Corbus Theodorici II filius, 605, 620. occiditur, 822.
Coresium lacus, 486.
Corinthiorum rex Oxion, 17.
Corinthum, 1265.
Cornelius papa, 25.
Cornelius martyr Lugduni, 779.
Cornelius Tacitus de matrimonio Germanorum, 1394.
Cornu ad venationem, 971.
Cornutius vicus, 239.
Corona Chlotildis soror, 80, n.
Corona spinea Christi, 729.
Corona in oratorio, 1313. Super sancti Martini sepulcrum, 1002.
Corona clericalis, 1233. An a sancto Petro, 1397.
Coronavicus, 552, n.
Corporalia sancti Petri, 1381.
Corpus malorum post resurrectionem punietur, 499.
Correctio peccatoris Deum placat, 482. Errantium qualis sit, 471.
Cortinis ecclesia adornata, 81, 83. Ad cancellos sancti Martini, 1052
Corvi ope M. Valerius hostes fugat, 855.
Corvus patruus sancti Illidii, 1401.
Corydalus avis, 172.
Cosmas et Damianus martyres, 831. Ecclesia Romæ, 482. Reliquiæ Turonibus, 537.
Cothro cubicularius legatus Constantinopolitanus, 1348.
Cotia silva, 162, 249, 672, n.
Cottisaovia vox corrupta, 645, n.
Coxonia fluvius, 621, n.
Cracatonnum Andegavensis vicus, 108.
Cracina insula Pictavensis, 260.
Creatio mundi, hominis, etc., 8.
Creciacum oppidum, 666, n.
Crediti qui, 429.
Credonense monasterium, 978, n. Vicus, 26, n.
Crescentia virgo Parisina, 984. Ejus oratorium, *ibid.*
Crines regia nota, 297, etc.
Criscecum oppidum, 666.
Crispini et Crispiniani (sanctorum) basilica, 244, 428. Eorum sepulcrum sanctus Eligius ornat, 427, n.
Crispinus consularis Viennæ, 1266.
Cromonense monasterium, 1169.
Cronium seu Crovium vicus Andegavensis, 1125, 1128, 978, 1069, n.
Crucifixi nudi imago tegi jubetur, 745.
Crux Domini, 600. In Calvariæ monte, 11. Jerosolymis, 600. Adoratur, 725, 728. Inventio, 7, 725, 727. Miracula in monasterio Pictavensi, 726. Ea se tutat Chrodieldis, 504, 509. Ejus arca, 502, 503. Reliquiæ apud Turones, 740. — Crucis signaculum in confirmatione, 84. In Chrismatione, 434. Ejus vexillo signati fideles, 882. Virtus, 770. Crucis signum, 49, et passim. Antiqua traditio, 1397. Munera sacra benedicuntur, 1229. Cibi, 1082. Adversus omnia adversa munimentum, 1200. Ea dæmon ab angelo distinguendus, 1204. Refrenanda concupiscentia, 843. Cruci reverentia debita, 250, n. Occasionem inveniendi Thesauri Tiberio præbet, 250, 251. — Crux in processione, 205, 909. Cum cereis, 961. Et in exsequiis, 1217. Obviam sanctis reliquiis, 773. Duci, 493, 494. — Crucis titulus in altari, 1398. Ibi et crux holocrysa, 880. Supra tumulum sancti Juliani, 865. — Crux pectoralis ornamentum pontificale, 735, n. In qua sanctorum reliquiæ, a Gregorio defertur, 755. — Crucem repræsentat antenna, 815. — Crucis judicium incurrere, 474. — Crucis (sanctæ) monasterium Pictavis construitur, 159, n. Episcopo tum regi subjectum, 467, 468. Sub speciali regum cura, 468, n. Ejus turbæ, 502 *et seqq.* — Crucis (sanctæ) oratorium Turonibus, 467, n.
Crypta subtus majus altare, 760. Sancti Chrysanti, 764.
Cubicularii, 323, n. Dignitas, 345, n.
Cubicularii, Charegisilus, 195. Regis, Faraulfus, 344. Eberulfus, 345. Childeberti Ebero, 340. Guntramni Chundo, 495. Theoderici II Berthabarius, 619.
Cucullus cappæ, 1189. Episcopi, 367. Sancti Nicetii episcopi, 1237.
Cucusa urbs Cappadociæ, 1273.
Culter ad balteum etiam in ecclesia delatus, 748.
Cunimundus rex Gepidarum, 182, n.
Cunobertus rex Britannorum, 568, n.
Cupiditas amatores suos confundit, 863. Ejus detestatio, 842
Cupido, 715.
Cuppa comes stabuli, 251. Ejus facinora, 489. Rigunthem reducit, 367.
Curator, 1330.
Curia publica, 1330.
Curiales provinciæ, 1332. Publicæ securitati invigilare debent, 1333
Curretia fluvius, 337, n.
Cursus divinus, 388, 634, 1179. In monasterio, 925. Recitatio, 234. Sollicitudo et religio, 1179, 1187. Eum explet Gregorius media nocte, 424. De iis Gregorius scripsit, 537. Gallicani partes, etc., pr. 38 *et seqq.* Horæ tertiæ, 978.
Custodia libera, 363, 774. Et delicata, 202.
Cyclus Victoris, 516, 676.
Cyprianus abbas Petrocoricus, 980.
Cyprianus episcopus Carthaginis, 826. Ejus mors, 25.
Cyriacus monachus, 455, n.
Cyrici (S.) monasterium Arvernis, 1158. Abbas sanctus Abraham, 72.
Cyrola episcopus Arianus, 904. Wandalorum, 46, 712. Miraculum tentat, 434. Ejus impostura detegitur, 47.

D

Dacco Dagarici filius, 236.
Dactylis vivit Hospitius, 581.
Dado pagensis, 1194.
Dado referendarius, 650.
Dadolena virgo, 1319, 1320.
Dæmon crucis signo fugatus, 945, 1050. Ejus insidiæ, 72. Præstigiæ detectæ, 1199, lapidibus Lupicinum et

Romanum impeti, 1146. In viris iniquis victus, 1208.
Dæmoniaci per aera volant, 1339, etc.
Dæmonium meridianum, 406, 1135.
Dagaricus Dacconis pater, 236.
Dagobaldus clericus, 1120.
Dagobertus I rex Austrasiæ, 626. Gomatrudem uxorem ducit, 630. Dimittit, 635. Chrodoaldum interfici mandat, 630. Cum patre dissidet, 630, 631. Judæos ad baptismum cogit, 639. Legatio ad Heraclium, 637. Rhemis rex salutatur, 1396. Monarchiam ambit, 633. Regnum fratri dimittit, 634. In Neustria corrumpitur, 636, 637. Monarcha, 641. Cum Samone rege rixæ, 641. Bellum, 642. In Wiuidos, 646, 647. Bulgaros occidi imperat, 645. Sisenando regnum procurat, 646. Wascones ei obediunt, 649, 650. Et Britanni, 650. Leges Francorum emendat, 1334. Plures habet uxores, 636, 637. Vivens regnum inter filios dividit, 648. Obit, 650, n., 651. Sancti Dionysii ecclesiam ditat, 651. Ubi sepultus est, *ibid.*, n. Ejus elogium, 634, 635, 636. Regni anni, 1352. Præcepta pro sancto Desiderio, 1354 Thesaurorum divisio, 654, 655. Filius Chlodoveus, 663. Consanguineus Erchinoaldus, 654.
Dagobertus II rex Austrasiæ, 665, n. Sanctus et martyr. 666, n. Bellum cum Theodorico III, 667, n. Fortuna, 657, n.
Dagobertus III rex, 671, 1353. Obit, 672.
Dagob rtus Chilperici filius obit, 243 n.
Dagulfi abbatis scelera, 392.
Dalfinus abbas sancti Dionysii, 1384.
Dalmatius episcopus Rutenensis, 207. Obit, 259.
Damasus papa, 765. Carmen de sanctis Chrysanto et Daria, 1315.
Damianus episcopus Ecolismæ, 67, n.
Damianus et Cosmas martyres, 831. Reliquiæ, 537. Ecclesia Romæ, 482.
Dan filius Jacob, 11.
Dan fons, 741.
Dani in Gallias irruentes fugantur, 563. Eorum rex Cochilaicus, 106.
Daniel diaconus, 1318.
Daniel propheta, 15. A bestiis servatus, 847.
Daniel Chilpericus rex, 672, 1353.
Danubius fluvius, 572, 674, 706, 683. Ejus littora incolunt Francorum proavi, 549.
Daretis Frigii Historia, 705, n., pr., 138.
Daria virgo et martyr, 764. Reliquiæ, 815, 816. Laus ex sancto Damaso, 1315.
Darii Persarum regis ætas, 676.
David rex, 14, 15, 16, 847. Fortis manu, 39. Christi figura in Psalmis, 1258. Trinitatem signat, 103. Resurrectionem prædicit, 497. Goliam occidit, 275. Ei comparatus Chlotarius I, 161. Ejus tympanum, 255. Carminis canna, 1233. Oppidum Bethleem, 17. Psalmo Gregorius animam reficit, 263.
Deas castrum, 127.
Decimarum solutio, 278.
Decimus, seu Decimius Rusticus, 61, 62.
Decius imperator Romanus, 22. Consul, 25, 527. Ephesi, 827. Persecutio, 826.
Decretum regis, 165. Pro electione episcopi, 1336.
Dedicatio ecclesiæ, 879. Ab episcopo, 885. Festum 68, 288. Ecclesiæ Arvernensis, 773. Oratorii, 909.
Deensis episcopus Marcellus, 951.
Defensor, 1330. Defensores, 1173, et n.
Defuncti non statim post mortem ad visionem Dei admissi, 897. Requies perfecta et imperfecta, 475. Etiam in corpore puniti, 842.
Defuncti abluti, 145, 983, 1201, 1206, 1217. Et vestiti, 179, 301, 331, 1175, 1222, 1256, 194. De hoc more plura, *ibid.*, n. Circa eos juge psallentium, 1176. Defuncti, missa, etc. Pro eis, 182, 1217, 1389, pr., 56. Dies luctus, 1252. Oblatio et missæ celebratæ, 947, 948. Et nomina recitata, 1360. Eorum sepulcra e loco non movenda, 795, 1160.
Dei unitas, 63. Ejus auxilii necessitas, 1145, 1177. Ei fidendum, non viribus propriis, 844. Pauperes exaudit, 1041. Non irridetur, 89, 916. Quomodo irascitur, 9. Ejus ira per pœnitentiam placanda, 482. Conversionem peccatoris non ejus mortem vult, *ibid.*
Dei judicium, 341, 629.
Delatores non audiendi, 1186.
Demetrius Amasenus, 1262.
Denegontium vicus, 699.
Dentelini ducatus, 618, 619, 620, 648. Situs, 603, n.
Dentium morbos sanctus Thaumastus curat, 937.
Deotheria. *Vide* Theotheria.
Depositi a presbyteratu, 1319.
Depositionis dies alius ab obitu, 1281, n.
Dervanus dux Urbiorum, 642.
Descriptores censuum, 453, 579. Incensæ, 244.
Desertum Ægypti, 13.
Desideratus episcopus Albigensis, 395.
Desideratus episcopus Bituricensis, 962.
Desideratus episcopus Virdunensis, 135, 567.
Desideratus reclusus, 970.
Des derius diaconus, 470.
Desiderius dux, 250, 289, 304, 305, 351, 415. Chilperici, 577, 581, 415. A Mummolo fugatur, 214. Tetradiam Eulalii uxorem rapit, 490, 491, 492. Gundovaldo adhæret, 352, 596. Eum deserit, 359, 368, 396. Thesauros Riguntbis diripit, 338. Occiditur, 416, 435, n.
Desiderius energumenus, 1051.
Desiderius e monacho et regis thesaurario episcopus Cadurcensis, 1354.
Desiderius episcopus Autisiodori, 602, n.
Desiderius ex laico episcopus Elusanus, 394.
Desiderius episcopus Viennæ exsulat, 605. Occisus miraculis claret, 609.
Desiderius Langobardorum rex, 692.
Desiderius seductor, 422.
Desperatio vitanda, 482.
Deuso in regione Francorum, 707.
Deuteria Theodeberti conjux, 127, 128. Filiam suam occidit, 129.
Deuterius episcopus Vinciensis. 448
Devoti, id est viri pii, 1, 1041, 1069, 1104, 1193, 1209, 1215, 1220, etc.
Dextera an si istra nobilior, 812, n.
Diablintis oppidum, 604, n.
Diabolus mendax est, 217, 1055. Ab initio, 1101. *Vide* Dæmon.
Diaconatus tempus, 146.
Diaconus silentium in missa indicit, 337. Calicem offert ad altare, 775. Ecclesiam regit, 918. Malus punitur divinitus, 177. Ob relictam suam ecclesiam excommunicatur, 501. Alius fisco adhæret, 862. Diaconi albentes, 943. Septem Romæ, 480, n
Diadema assumit Chlodoveus I, 95.
Dialectica, 538.
Diana, 769. Ejus simulacrum, 387. Ephesi a sancto Paulo destructum, 753.
Diana Arduinn, 388, n, 1395.
Diapsalmæ, 1259.
Didimia, 507.
Didonis fortuna, 715.
Diensis urbs, 186.
Diesta castrum, 63, n.
Dii gentium Christi invocatione fugati, 767 *et seqq.*
Dilectio Dei terrenum regnum non metuit, 89. Effectus, 1210
Diluvia in Arvernis, 241.
Diluvium, 9, 538, 576. Ejus ætas, 676.
Dinifius episcopus Turonensis, 105, 533. Obit, 123.
Diocletianus imperator, 26, 27. Diis sacrificans Christiani præsentia turbatur, 767 *et seqq.* Ejus armigeri factum egregium, 769. Persecutio, 1271. Ea pejor clades Turonum, etc. 191. Abdicat et obit, 1272.
Diœcesis, 941. Eam visitandi mos, 209, n. Variæ hujus vocis significationes, 152, n., 159, 160. Parochia, 209, 315. Vicus, 207, 1022.
Dionigeuianus episcopus Albigensis, 67.
Dionysius episcopus Turonensis. *Vid.* Dinifius.
Dionysius, episcopus Parisiensis martyr, 23. Parisiorum patronus, 525. A sancto Clemente cum sociis missus, 1384. Ejus basilica, 300, 681, 682, 802. A Dagoberto ditata, ubi jacet, 651. Ejus situs, *ibid.*, n., 1383. Parisiis, 244, 632, 650. Jugis psalmodia, etc., 1383. Ad ejus tumulum juramenta præstita, 241. Monasterium, 651, n., 682, n., 689, n., 800, 702, 704. Ibi Stephanus papa biemat, 689. Abbates Aigulfus, 651, 1383; Dalfinus, 1384; Singibertus, 681, n.; Dodo, 1383; Dalfinus, Berthoaldus, 1384; Foleradus, 1385. Ejus ecclesia Ambasciaci, 1318.
Dionysius e septem Dormientibus Ephesinis, 826.
Diovio, 707, n.
Diptycha Arelatensis Ecclesiæ, 448, n. Rhemensis, in missa leguntur, 1360.
Directum verbum 111. *Vide* Verbum.
Dironensium monasterium, 181, n.
Disciolæ obitus, 301.
Disciplinæ cœlestis laus, 1210.
Discordiæ malum, 200.
Dispargum castrum, 63, et n.
Dispersio hominum, 10.
Dives malus evangelicus, 499.— Divitum pericula, 1287.
Divinationes prohibitæ, 218.
Divio, 157, 577, 634. Castrum, 76, 85, 208, 780, 929, 1178, 1180. Descriptio et laus, 126. Basilicæ, 158, 1402. Suburbanum, 662. Territorii villa Floriacum, 136. Campania, 562. Inde fuit episcopus Apruncutus, 91.
Divisiones maris Rubri mirabiles, 13. Quid designent, 14.
Divitia civitas, 158, 568.
Divitiarum contemptus, 988, 989. Sapientiæ postponit Salomon, 15.
Doctores Ecclesiæ quomodo figurati, 1197.
Doctrigisilus episcopus Suessionensis, 461.
Docudius major domus, 607, n.
Dodo abbas sancti Dionysii, 1383
Dodo, seu Gundegisilus episcopus Burdigalæ, 395.
Dodo Severi filius, 236.
Dolensis vicus, 70, 555. Apud Bituriges, 973. Ejus ecclesia, 529. Monasterium, 70, n.
Dolorum initia, quæ, 199.
Domaricus, 1299.
Domegiselus, 323, 391, 412. Legatus

in Hispaniam, 582. A Chilperico, 295.
Domesticatus officium, 56.
Domestici, qui, 287, n. In regali servitio, 461. In Placito, 521. Eorum dignitas, 346, n. Domnolus, 597. Ermenricus, 660. Gundulfus, 286. Flavianus, 439, 48?, 505. Frodulfus, 637. Uro, 656. Waldebertus, 632. Regis, 322, n. Chlotarii Baudinus, 143. Charigisilus, 1024.
Domesticorum comes, 56, 287, n. Castinus, 62.
Dominica dies unde dicta, 1?. Dicta dies Resurrectionis, 857. Solis, 119. Non licebat ante missam comedere, 121, n. Populus ad vigilias accedit, 856. Omnes Matutinis vigiliis intersunt, 1094. Ejus diei laudes, 1005. Hac fiebant episcoporum consecrationes, 176. Sanctificanda, 1065, 1529. Eam violans a Deo punitur, 526, 857, 1096, 1104, 1108, 1226, 1083, 1085. Aut operans, 1138, 1182. Ea a conjugio abstinendum, 1054. Ea generatus puer monstruosus nascitur, 1053.
Dominica Palmarum, 1060.
Dominica in Albis, clausum Pascha, 476, n.
Dominica oratio ab omnibus in missa canitur, 1058.
Dominicæ cœnæ natale, 950, n.
Dominicæ resurrectionis dies, 402, 1226, 1046.
Dominicus sanatur, 280.
Dominorum proditores exsecrandi, 99.
Domitiani persecutio, 21
Domitiani Genevensis episcopi ætas, 1318, n.
Domitianus episcopus Militenæ, 598, n.
Domitius martyr, 832.
Domna martyr Lugduni, 779, n.
Domnigisilus. *Vide* Sunnigisilus.
Domnitta a sancto Martino sanata, 1128, n.
Domnola relicta Burgoleni, 405. Uxor Nectarii, 413.
Domnolus domesticus, 597.
Domnolus episcopus Cenomanensis, 284, 464. Abbas Parisiis. Ejus vita, etc., 283, n. Avenionis episcopatum recusat, 285. Elevatio et reliquiæ, 1394.
Domnolus episcopus Lugduni, 605.
Domus ecclesiæ, id est episcopalis, 50, 70, 75, n., 205, 263, 266, 286, 364, 414, 1091. Apud Turones, ibi oratorium, 1153. Abbas, *ibid.*
Domus ecclesiastica, 431, 432, 1153. Ejus rector, 908.
Donatiacum monasterium, 635, n.
Donatianus martyr Namnete, 790. Ejus basilica, 791.
Donativum, 323.
Donatus medicus, 245, n.
Dorestate castrum, 671.
Dormientes septem Ephesi, 753, 826. Alii a Paulo Diacono laudati, 1282, n. Alii in Majori monasterio, eorum historia, 1269 *et seqq.*
Doromellum vicus, 603.
Doronoma fluvius, 352, 358, 361, n.
Dotis formulæ, 1330, 1331. De hac re mos Germanorum, etc., 294, n.
Dova flumen, 614.
Draco Romæ visus, 479.
Dracolenus, 578. Dux, 236. Obit, 236.
Dramiosyricum, 1313.
Droctoveus abbas Sancti Germani, 1370.
Droctulfus, 462. Multatur, 463.
Drocus seu Drogo, filius Pippini, Campaniæ dux, 670. Obit, 671.
Drogo Carlomanni filius, 684.
Dromones, 1350.
Dubis fluvius, 615, n.
Duces compluribus urbibus præfecti, 425. Comitibus superiores, quot sub se comites habeant, 392, n.
Ducis Palatii institutio, 648, n.
Dulcissimus, 1290.
Dumien i monasterii episcopus sanctus Martinus, 247.
Dunenses, 193. Proteruntur, 333. Vicinos pagos devastant, 334.
Dunensis lacus, 602.
Dunum castrum, 440. Ejus comes, 352. Episcopatus, 333, n., 343, 1340. Episcopi, Promotus, 343; Aventinus, 343, n.
Duodecim pontes, 575.
Dura, 694.
Duranium fluvius, 352, n.
Durostadium castrum, 671, n.
Dynamius episcopus Ecolismæ, 67.
Dynamius Arelatensis, 484. Provinciæ rector, 281, 282, n. Insidiatur Theodoro episcopo, 286 *et seqq.*, 297. Childeberto redditur, 430.
Dynastiæ Ægyptiorum, 17.
Dysentericos sanat sanctus Martinus, 1032, 1070.

E

Ebba Theodorici Magni dux, 127, n.
Ebero cubicularius Childeberti, 340.
Eberulfus, 370. Seu Berulfus, 396, n.
Eberulfus cubicularius, 343, 352, 353. Punitur, 346. Ejus nequitiæ, 347, 348. Occiditur, 354. An reus Chilperici necis? 584, n.
Eborinus comes, 1098.
Eborinus comestabuli, 608, n.
Ebracharius dux, 452. Pacem init cum Britannis, 493. A Warocho pecunia corruptus, 495.
Ebrardus abbas Sancti Pontii, 281, n.
Ebredunense castrum, 602. Via, 185.
Ebredunensis episcopi, Marcellinus, 950; Salonius, 231, etc.; Emeritus, 238, n.
Ebredunum urbs, 183, 184, 187, 776.
Ebregisilus episcopus Coloniensis, 504, 795. Invenit sanctum Mallosum, 794.
Ebregisilus Brunichildis legatus, 451. A Guntramno capitur, tum liberatur, 452.
Ebron, postea Enachim, 9.
Ebruinus major domus palatii, 1353. Pellitur, 664. Principatum resumit, 666. Victor, 667. Occiditur, 668.
Ecclesia luminare minus, 1240. Est sine ruga, etc., 1241. Ejus typus in Eva, 8. In Arca, 9. Hæresibus vexata, 51. Nunquam duella approbavit, 342, n. Ipsi retributio danda, et perfectio in psalmis exponitur, 1237. Primum schismatibus et hæresibus afflicta, 21. Pax ei data, 27. Eam vexantis stirps episcopatu exclusa, 176. Ædificatur ex gloria martyrum et sanctorum virtutibus, 554. — Ecclesiæ jus asyli, 421, 462, 949. Immunitas, 202, 203, 205, pr., 54. Ab hæreticis non violata, 215. Violat Chilpericus, 237. Chlotarius tributa imponit, 567. — Ecclesiæ benedictio, 907, 908. Ab episcopo, 1223. Dedicatio, 1192. Ornamenta, pr., 55. Parietes velis ornati, 1313. Ac palliolis, 1017. Liliis, 935. Parietes et ostia velis ornantur, 938. Ecclesiæ tribunal, 505. Forma et partes, pr., 51. Ex ligno compacta, 783. — Ecclesia sanguinis effusione violata, 432, 508. Interdicta, 241, 951, pr., 58. Violatores pereunt misere, 192. Divinitus puniti, 361, 747, 840. Ibi sepultus sceleratus, dejicitur, 821. — Ecclesia, seu major ecclesia, 172. Cathedralis, 203, 334, n., 5?0, n., 1054. Quæ et Ecclesia senior, 69. Mater, 1088. Ecclesia, cui noi us clericus serviebat 794. — Ecclesiis oblata munera, 830. Ecclesiæ argentum, 371. Ecclesiæ vastator misere perit, 246. Direptores puniti, 855, 790, 797, 802, 862, 863, 864, 1026, 1027. Etiam pœnitens, 952, 960. Fraudatores vivi in infernum detrusi, 946. — Ecclesiæ rebus pauperes enutriendi, 810. — Ecclesiæ actores, 548. Juniores, 257, n. Turonicæ familia, 913. Seniores, 776. Ecclesiæ domus. *Vide* Domus.
Ecclesiastica ditio, 350.
Ecdicii eleemosynæ tempore famis divinitus approbatæ, 76. Ex senatore patricius, 76, n. Ejus fortitudo, 77.
Echinus, 411.
Eclipsis defectio, 1087. Lunæ, 295, 600. Solis, 50, 516, 601, 605.
Ecolisma urbs Aquitaniæ, 232, 698, 699, 981. A Chlodoveo capta, 95. Erat sub Guntramno, 399. Ibi sepelitur Theodebertus, 194. Gundovaldus suscipitur, 350. Ejus comites Nantinus, Maracharius, 245.
Ecolismæ episcopus Dynamius sive Damianus, 67. Maracharius, Frontonius, Heraclius, 245. Nicasius, 350, n., 469.
Edatius presbyter Arthouæ, 898, 89?.
Edessa urbs Syriæ, 756.
Edobeccus, 61.
Edobola silva, 701.
Edom, seu Esau, 11.
Egeas proconsul Achaiæ, 1263, 1264.
Egemonius episcopus Æduensis, 956, 957.
Egidii (S.) oppidum, 1397.
Egidius magister militum, 65. Comes utriusque militiæ, 66, n. Præfectus obsidet Cainonem, 913. Obsessus Arelate sancti Martini virtute liberatur, 1001, 1002, n. Fit Francorum rex, 66, 552. Mauricio imperatori tributum solvit, 553. E regno pellitur, 553. Moritur, 554.
Egidius episcopus Rhemensis, 229, 252, n., 273. Gregorium consecrat, 176, n. Promotum Dunensem ordinavit, 1341. Ad eum epistola synodi Parisiensis, *ibid.* Fuit amicus Chilperici, 512. Legatus Childeberti, 304, 340. A Guntramno objurgatur, 341. Cui erat infensus, 359. Fugit, 306. Accusatur conjurationis in regem, 511. In concilio Viridunensi et Mettensi, 512, 513. Convincitur, 513, Deponitur, etc., 514. Veniam obtinet, 433.
Egressus Israelitarum ex Ægypto, 15.
Elacris fluvius, 212.
Elafius episcopus Catalauni, 251. Vitæ fragmentum, 1394.
Elaver fluvius, 242, n.
Eleazar, 16.
Electi, si fieri posset, in errorem adducendi, 425.
Electiones. *Vide* Episcopus.
Eleemosynæ laus, 990, 1287, 1291. Commendatio, 1163, 1224. Efficacia, 47. Meritum, 988, 989, 991, 992. Fructus, 230.
Eleemosynarii, 1043.
Elephanti supra Persas capti, 240.
Eleutherius socius sancti Dionysii, 1383, 1384.
Eliachim, 16.
Elias vates, 39, 318.
Eligius ornat memoriam sanctorum Crispini et Crispiniani, 427, n. Sancti Germani, 1370.
Elisatia. *Vide* Alsacia.
Elisæus mortuos suscitat, 40, 497, 1066.
Eliud, 16.
Elpenipsa martyr Lugduni, 779.
Elusa, 77, n. Olim metropolis, ex-

cisa, 394, n. Ejus episcopatus, 632, n.
Elusani episcopi Senocus, 631, n. Laban, Desiderius, 394.
Emerita urbs, 294, 823.
Emeritus episcopus Ebrodunensis, 238, n.
Emerius episcopus Santonensis, 165, 166, et n.
Emerius occiditur, 492.
Eminentia titulus regi datus, 166. Ab imperatore, 1349.
Ennerius Namneticus diaconus, 1126.
Enachin antea Ebron, 9.
Energia, 149. Obsessio a dæmone, 1226. Demoniacorum, 361, 408. Larvarum, 447.
Energumenus a legione possessus, 1033. Per aera volant, 1001. Abscondita deteguut, linguas incognitas loquuntur, 1001. Sancti Martiui præsentiam sentiunt, 1101, et passim.
Ennodius, 233. Turonum et Pictavorum dux, 396. Vici Julii, etc., 425.
Ennodius presbyter, 1172.
Ennodius senator Arvernensis, 176.
Enoch filius Jared, 9. Beatus, 847. A Deo assumptus, 9.
Enos filius Seth, 9.
Eonius. *Vide* Eunius.
Eorichus Gotthorum rex, 71, 555, 1159. Dicitur Evarix, Catholicos persequitur, 77. Euva rex, 77, n.
Epachius celebrans non jejunus punitur, 819.
Eparchius Arvernensis episcopus, 71.
Eparchius reclusus Egolismensis, 282. Obit, 284, 981. Monasterium, 282, 283, n. Abbas et monachi, 981.
Ephesi Johannes Evangelium scripsit, quiescit Maria Magdalene. Dianæ idolum, etc., 753. Septem Dormientes, 826.
Ephesi episcopi, Polycarpus, 22; Polycrates, 21, n.
Ephrata Bethleem, 715.
Epiphania Domini, 700. Festum, 205, 530. Dies, 1047, 1048. Sanctus, 1055, 1180. Hac die concursus ad Jordanem, 820.
Epiphanius abbas Sancti Remigii Rhemensis, 513. Deponitur, 514.
Epiphanius episcopus, 298. An Forojuliensis, aut Gradensis, 299, n.
Epipodius martyr Lugduni, 780. Ejus calceus, et sepulcrum, 947.
Epirechius presbyter Sancti Marcelli Cabilone, 785.
Episcopalis benedictio, 256, 264. A rege efflagitatur, 376, 378. Petitur, 277. Domus. *Vide* Domus ecclesiæ. Inde exclusæ mulieres, 177. Episcopalis vigor, 1253 *et seqq.* Vestes, 1371. Episcopalis sedes apostolica, 470.
Episcopatus præcepto regio datus, 281. Pondus, 1234. Presbyteri ambientis punitio, 75, 76. Est hæresis, 74. Eo exclusa stirps vexantium ecclesiam, 176.
Episcopatus sancti Petri natale, 530. sancti Martini natale, 1008. Proprium cujusque episcopi, 231.
Episcoporum electio, 145, 146, 155, et n. Modus, pr., 20, 21. Ex consensu civium et auctoritate regis, 448, 1233. Per abbates, etc., 1354. Instrumentum, 175, n. Formulæ, 1354. Consecrandorum examen, 1356. Consecratio pleno regis et populi suffragio, 1186. Ubi fieri debeat, 176, n. Ejus festum celebrant, 231, n. Unus alteri non superordinandus, 1329. Successor viventi designatus, 1185. Duo simul, 125, 533. Translati, etc., 448, 533, pr., 22, 23. Provinciales, et comprovinciales, 445, 476, 1176. Ecclesiæ patres, 475. Viri apostolici, 476. Omnes, potissimum Romani, apostolici et papæ, 166, n. Sancti, 811. Unus a monacho frater dicitur, 1205, 1206. Episcopi monachos caros habent, 35. Eorum manus osculandi mos, 42, et n. Cibus voluntas Dei, 225. In defendendo Prætextato molles, 223 Mala quæ non impediunt eis attributa, *ibid.* Regi male agenti resistere debent, *ibid.* Mediatores inter reges, 440. Ad Chlodovei baptismum invitati, 83, n., 1322. In legationem missi, 465, etc. A rege ad mensam invitati, 376, 378. Honorati, pr., 17. Sedent in judicio, 400. Judicabant causas, 1186. Judiciis præsunt, 1333. Placitum coram illis, 208. Eorum auctoritas, pr., 16. Causæ ubi actæ, pr., 26. Ecclesias benedicunt, consecrant altaria, 1223. Diœcesim visitant, 209, n., 986, pr., 29. Eorum munia, pr., 29. Sese invicem adjuvent, 1337. Unus in alterius diœcesi nihil exercet, 986, 987. Monasteria cis subjecta et exemta, 467, 468. Eis castitas præcepta, 957, 959, pr., 33. Ab uxoribus separati, 29. Habent lectum clericorum lectis circumdatum, 312. Habeant semper vitæ suæ testes, *ibid.*, n. Quadragesimæ tempore causa orationis secedunt, 414. In monasterium, 1400. Reclusio, 72. Eorum in horis recitandis obligatio, 233, n. Orant pro errantibus, 471. Ad altare invitabantur a diacono, 186. Salutationes excipiebant prope ecclesiam et negotiorum commendationes ante missæ celebrationem, 72, n. Celebrantis clerici missas canebant, 1173. Ejus virga, 209. Cucullus, 367, 1237. Ei res ecclesiæ commendatæ ad alendos pauperes, 810. Res propriæ et res ecclesiæ distinctæ, 351. Proprium, 135. Litteræ ad recipiendas eleemosynas, 1193. Reverendi, 1172. Eis non obedire, hæresis, 74. Crimen, 388. Non obaudientis generatio ab episcopatu interdicta, 1162 Contra eos testes inferioris ordinis non admittendi, 265. Eo ligare est contra legem Dei, 288. Irrisor divinitus punitur, 116. Eorum injurias Deus ulciscitur, 181, 182, 383, 384. Episcopus pœnitentiæ subjectus, suspensus ab officiis, 392. Pœnitens in monasterium trusus, 233. Defuncti bona clerici diripiunt, 289. Ad ejus funus alii episcopi conveniunt, 145, 1176, 1180.
Epolonus puer martyr, 22.
Eposium castrum, 386, 432.
Equolesinensis urbs. *Vide* Ecolisina.
Equus parabilis, 1319.
Eracina insula, 260, n.
Erbo legatus, 20, n.
Erchamberti Breviarium regum et majorum domus, 1352.
Erchanwaldus major domus palatii, 663. Obit, 664. Seu Erchinoaldus major domus, 654, 658, 659, 660, 1353.
Erebrecum villa, 667, 668.
Ercolia, 639.
Eremita cui bos ministrabat, 1069.
Eremitarum cibi, 277.
Eremus in quo vixere Israelitæ, 14.
Ermenberga filia Hispaniæ regis, 608. Theoderico II nubit, tum dimittitur, 609.
Ermenfredus gener Æganis, 654.
Ermenfridus rex Thoringorum a fratre occiditur, 563.
Ermenfridus Francus, 668.
Ermengundis Andegavensis, 1128.
Ermenharius palatii gubernator, 632.
Ermenricus domesticus, 660.
Ermenus seu Ermenricus dux, 649.
Erpinus comes, 618, n.
Erpo dux Guntramni, 219.
Erirenus vicus, 667, n.
Esau posteri, 11. Supplantatus, 1208.
Esbargis castrum, 551.
Esdras propheta, 15.
Esox piscis, 899, 1398.
Esrom filius Phares, 15.
Ethelbertus Chariberti filiam in uxorem ducit, 450.
Euboricus rex fit monachus, 320, 1
Eucharistia, 1195. Dicitur sancta, 152, n. Servatur, 1366. Defertur e sacrario ad altare, 818, 819. Realitas, *ibid.*, 752, 1046, 1055, 1069, 1280, 1364, 1365, 1398, pr., 59. Dispositio ad eam suscipiendam, 818, 819. A laicis in manu recepta, 491. Eucharistia dicitur unica species, 733.
Eucharius episcopus Trevirensis, 1237.
Eucherius episcopus Lugdunensis, 1188.
Eucherius senator Arvernus, 71.
Eudela dux, 622, 623.
Eudo dux Chilperico III jungitur, 673. Tum Carlo, 674. Sarracenos in Gallias invitat, 674. Ab his desciscit, 675, n. Moritur, 675. Ejus filius Chunoaldus, 682. Remistanus, 700.
Eudouarius. *Vide* Andouarius.
Eufemiæ ecclesia Romæ, 482.
Eufrasius episcopus Arvernensis, 105, 1161.
Eufrasius presbyter Arvernensis, 176.
Eufrates fluvius, 1158.
Eufronius episcopus Turonensis, 165, 266, 464, 533, 901, 909, 1022, 1026, 1027, 1028, 1223, 1318. Sancti Gregorii nepos, 153. Committitur ad ferendas in monasterium Pictavense reliquias, 467. Turonum exemptionem tuetur, 453. Invenit sanctas Brittam et Mauram, 907. Absens cognoscit mortem Chariberti, 908. Obit, 536.
Eufronius presbyter, tum episcopus Æduensis, 69.
Eufronius Syrus mercator, 356, 357.
Eugenii (S.) monasterium, 1147, n.
Eugenius episcopus Carthaginensis, 46, 712. Ejus epistola, 46. Miraculum, 49. Exsilium, obitus et sepultura, 50. Ejus et sociorum passionis historia, 788, 789.
Eugenius tyrannus, 60. Ejus mors, *ibid.*, n.
Eulalia martyr Emeritæ, 823. Ejus ecclesia, etc. 824.
Eulalius archipresbyter Arthonæ, 898.
Eulalius comes Arvernensis, 489, 490, 491. Relicta Tetradia uxore aliam ducit, 492. Ab uxore relictus, 396, 416.
Eulalius Nicetii inimicus, 391.
Eulogiæ, 214, 245, 307, 330, 392. In convivio datæ, 1186. A moribundo petitæ, 1255. Sancti Martini, 377. Episcoporum, 176. A sacerdotibus datæ prosunt, 919, 620. In monasteriis datæ, 507.
Eumenides, 715.
Eunius episcopus Venetensis, 237, 239, 252.
Eunius Mummolus. *Vide* Mummolus.
Eunomius comes Turonensis, 260, 263. Ex comite, 548.
Eunomius presbyter Arvernus, 784.
Eunuchi imperatricibus ministrabant, 505, n.
Euricus Galliciæ rex, 580. Dejicitur, et fit presbyter, 520. *Vide* Eorichus.
Europam Franci ingrediuntur, 705, 706. Et Francio rex Francorum, 549.
Europs rex Sicyoniorum, 17.
Eusebii episcopi Cæsariensis Chronicon, 7, 27, 40. Historia 435, 1169. Ex ea locus refertur, 743.
Eusebius episcopus Aurelianensis, 1328.
Eusebius episcopus Vercellensis,

237. Ejus miracula, 893. An martyr? 896, n.
Eusebius Mauricii imperatoris legatus, incantator, 628.
Eusebius negotiator Syrus fit episcopus Parisiensis, 520.
Eusebius notarius legatus Constantinopolitanus, 1316.
Eusebius presbyter Tricastinus, 231, n.
Eusitii eremitæ miracula, 965. Munera regis temnit, 966. Ejus monasterium, 965, n. Ei ecclesiam condit Childebertus I, 967.
Euspicius Miciacensis abbas, 1328.
Eustachius abbas an Majoris monasterii? 1255. Seu Sancti Martini, 353, n.
Eustachius episcopus Bituricensis, 520, n.
Eustadius frater sancti Aredii, 1312.
Eustadius abbas sancti Benigni, 1402.
Eustasius abbas Luxoviensis, 624, n.
Eustenia Gregorii neptis, 1135.
Eustochius episcopus Turonensis, 44, 45. Ordinatur, 529. Ejus epistola, 530, n. Mors, 68.
Eustochius invasor ecclesiæ, 1027.
Eustriacum, 1311.
Eutharicus Theodorici Magni gener, 131, n.
Euthimus presbyter Turonensis, 1138.
Eutropes rex Assyriorum, 17.
Eutropius episcopus Santonensis martyr, 786. Ejus translatio et ecclesia, 787, 786, n. Passionis historia, 787. Ejus ecclesia Arvernis, 69.
Eutyches hæresiarcha, 89.
Eutychiana hæresis, 640.
Eutychius episcopus Constantinopolitanus, 598, n. Resurrectionem negat, 697, n.
Euva rex, 77, n. *Vide* Eorichus.
Evæ creatio, 8. Ecclesiæ typus, 8.
Evangelium in ecclesia cantatum a diacono, 379. Eo incendium restinctum, 1174. In capsa servatur, 114, 936. Codex a sancto Hilario scriptus, 1318.—Evangelia versibus reddita, 27. —Evangelium Hebræorum, 19, n. Nicodemi, 18, n.
Evantii (S) monasterium, 535, n.
Evantius episcopus Viennæ, 411.
Evantius legatus, 483. Occiditur, 484.
Evarix rex Gotthorum persecutor in Galliis, 535. *Vide* Eorichus.
Evaunensis vicus, 964. Monasterium, 964, n.
Evectio publica, 427.
Evena vicus Turonum, 532, 1247.
Evodius senator presbyter, 1172. Gabalitanus episcopus electus, 1173.
Evodius senator, 175, n.
Evodius Salustii comitis pater, 152.
Exando oppidum, 698.
Exarchatus Romano pontifici datus, 1397.
Excommunicati missæ tempore pulsi ab ecclesia, 1234.
Excommunicatio, 241, 246, 469, 471, 501, 1234, 1337. Major et minor, 1235, n. In regem, 1338. Minatur sanctus Columbanus, 613. Patres concilii Brennacensis ob accusationem temerariam, 265. Non parens Marcovefa moritur, 166.
Exempla erudiunt, 1290. Præcedentium efficacia, 1228. Et bonorum, 1284. Sanctorum, 1244.
Exidolium vicus, 1310.
Exolius puer, 1262.
Exorcismus cum olei unctione, 369. Adhibitus in fontium benedictione, 747.
Exorcista Martinus, 1277.
Exorcizatus dæmoniacus, 1165.
Exsequiæ sancti Lupicini, 1217. Earum ritus, pr., 56.
Exsequium, 245.
Exsilio presbyter damnatus in plaustro spinis pleno ducitur, 166.
Exsuperius Tolosæ episcopus, 76.
Exsuperius martyr Lugduni, 779, n.
Exsuperius legatus Hispaniæ, 294, 1085.
Extrema unctio, pr., 57, 31.
Ezechias rex Juda, 16, 40.
Ezechiel, 15. Resurrectionem prophetat, 497.

F

Faberniacum monasterium, 608, n.
Fabius episcopus Auscensis, 395.
Facietergium villis dependentibus, 1191.
Facilis, levis, seu vanus, 463, et passim Facilitas, 429.
Faida, quid, 372.
Faileuba Childeberti II uxor, 441, 461, 607.
Falarica telum, 459, n.
Falco Tungrensis episcopus, 92, n.
Falco Chilpericum occidit, 584.
Faldeon, 611.
Falec filius Heber, 10, n.
Falerna, vinum, 1056.
Fameroflédis, 166, n.
Fames Ægypti, 12. In Burgundia, 76, 77, 555. In Galliis, 569, 518.
Familia dominica, 321.
Familiaris, seu domesticus, 578. Servus, 229.
Fanaticum, 255. Fanaticus, seu paganus, 556, 573. Fanaticus cultus, 24. Error, idololatria, 849, 1267, 1274.
Fara, generatio, 621, n.
Faramodus presbyter, 520. Episcopus Parisiensis, 519, n.
Faramundus rex Francorum, 60, n.
Faraulfus cubicularius regis, 344.
Fareter sancto resistens punitur, 1230.
Fariniacum, 608, n.
Farones, 624, n. Qui, 621, n
Farro consiliarus Ragnacharii regis, 98.
Farus Chrodoaldi filius, 656.
Fauriniacum villa, 608. Monasterium, *ibid.*, n.
Fausta Constantini Magni uxor, 27.
Faustianus episcopus Aquensis, 337, 377. Exauctoratus, 392. Subscribit tamen synodo, 393, n.
Faustus episcopus Afer, 1160.
Faustus Auscensis episcopus, 395.
Febres nocturnæ, 1110.
Fedamia a sancto Juliano sanata, 856.
Fedamius Arvernus, 784.
Felicianus martyr Lugduni, 779, n.
Feliciosorum vitæ a Gregorio scriptæ, 892. Seu Patrum, 1143.
Felicis martyris Gerundæ ecclesia, etc., 824, 1398. Reliquiæ, 423.
Felix Bellicensis episcopus, 405, n., 470, 471.
Felix episcopus Biturigum, 759. Inventio, 981. Turris ab eo fabricata, 981, n.
Felix episcopus Catalauni, 470, 471.
Felix episcopus Namnetensis, 143, 179, 237, n., 240, 267, 277, n., 291, 464, 958, 1205. Cum Gregorio dissidet, 206. Obit, 292.
Felix episcopus homicida, 224, n.
Felix legatus Guntramni, 385.
Felix legatus Childeberti, 444, 445.
Felix Nolanus martyr, 836, *et seqq.*
Felix senator, 188, 281.
Felix socius Fortunati, 1018. Tum episcopus Tarvisianus, 1017, n.
Felmasius episcopus Mauriennæ, 1343.
Fenestra ad sanctorum sepulcra, 751, 764.
Feriæ vindemiales, 240, n.
Feriæ sextæ religio, 897.
Ferreoli episcopi Ucecensis epistolæ, etc., 281. Regula, festum, etc. 282.
Ferreoli et Ferrucionis basilica, etc., 801.
Ferreolus episcopus Lemovicensis, 338, 1292, 1304.
Ferreolus martyr Viennæ, 871, 1266, 1268, 848, 849. Ejus basilica et reliquiæ, 850. Inventio et elevatio, 851. Basilica prope Brivatem, 869, 884.
Ferrucio martyr Vesontione, 801.
Festivis diebus convivia, 234, n.
Festivitatum violatores puniendi, 1329.
Festivitates Turonum, 530, 531.
Festus rex Lacedæmoniorum, 17.
Fexitoialum, 1314, 209.
Ficta morbus, 209, 901, 1087.
Fidelitas promissorum Deo servanda, 465.
Fides peccatorum veniam obtinet, 5. Abrahæ filios facit, 767. Etiam exterius profitenda ad salutem, 88. Eam propugnat Gregorius, pr., 59. Elogium, 256. Efficacia, 1026, 1157, 1291. Opera adjungenda, 767.
Fidia Julia Perpetua sancti Perpetui soror, 1319.
Fiducia in Deum habenda, 482.
Filioque particula in symbolo, 6, et n.
Filius patris vitia taceat, 216.
Firminorum familia nobilis, 151, n.
Firminus Arvernorum comes, 152, 170, 176, 181. Vi extrahitur de ecclesia, 153. Legatus Sigiberti Constantinopoli, 180, 572.
Fiscales agri, 441, 442. Jumenta, 441. Domus, 321. Villa, 308. Vinitor, 260. Servi, 321. Fiscalium prædia, 512.
Fisciacense prædium, 1310.
Fiscus publicus, 862. Fisco servitia debita seu tributa comites inferebant, 515.
Fiscus rex Lacedæmoniorum, 17, n.
Fixa morbus, 209.
Flagella Dei quomodo recipienda, 481.
Flaocatus major domus Burgundiæ, 658, 659, 660, 661. Obit, 662.
Flavaris fluvius, 242.
Flavianus domesticus, 439, 489, 503.
Flavicomantes pueri, 769.
Flavii Langobardorum reges, 170, n., 319, n.
Flavius episcopus Cabilonensis, 258, 404, n., 521, 582.
Florentianus major domus Childeberti, 453. In Gallicia legatus, 1119.
Florentius legatus Hispaniæ, 294. A sancto Martino cum infans esset resuscitatus, 1086.
Florentius senator, episcopus Genevensis electus, 1183. Pater sancti Nicetii Lugdunensis, 1184.
Florentius Gregorii pater, 1222.
Floriacum in territorio Divionensi, 156.
Floribus adornantur sanctorum sepulcra, 935, n.
Florida religiosa Divione, 930 1402.
Floridus contractus sanatur, 1069.
Floridus Andegavus civis, 1095.
Florus rex Hunnorum, 1271.
Florus junior sancti Martini pater, 1271, 1272. Tribunus, 1273.
Focæ martyris virtus in serpentes, 831.
Focas imperium invadit, 604. Mauricii occisor, 637. Occiditur, 638
Folles, id est, sacci, 205.
Fons sancti Juliani miraculosus, 851, 869. Brivate, 1268, 1269. Sancti Martini, 1404.

Fontium baptismalium benedictio, 747, 1063. Divinitus completi, 520. In Hispania, 516, 746 *et seqq.* Et Ebroduni, 950.
Formula, sedile, 1248. Ad flectenda genua, 974.
Formulæ antiquæ, 1330. Electionum, 1354.
Forojuliensis episcopus Epiphanius, 198, n.
Fortis manu David, 59.
Fortunatus presbyter a Gregorio laudatus, 993, 1016, 1017. Chilpericum laudat, 257, n. Charibertum, Theodechildem, etc., 167, n. Sigiberti nuptias et Galsvindæ, 168. Quatuor libros de sancto Martino scribit, 1004. Vitam sancti Maurilii, item sancti Albini, 1281. Vitam sancti Albini, 977. Sancti Germani Parisiensis, 211. Sancti Severini episcopi Burdigalæ, 932. Ejus locus de sancto Laurentio, 770.
Fotinus episcopus Lugduni martyr, 22, 779, 780.
Fractiones febris, 1177.
Franci a Gregorio dicti barbari, 119 et n., 404 et passim. Dicti a Francione. Fabulosa origo et sedes, 705. Ex Frigiis, etc. Et ex iis Turci, 549. E Pannonia egressi in Thoringiam veniunt, 62. E Danubii littoribus ad ripam Rheni, ubi urbem struunt, 549. Germanis permixti, 707. Germani dicuntur, 548, n. Laus ex Agathia, 123, n. Cur a Procopio vituperati, 134, n. Ingenui tributis non subjiciebantur, 343. Externæ dominationi nunquam subjecti, 549. Nulli unquam, 706. Eorum dominii præsagium, 709. Fortitudo, pr., 7. Sub ducibus cum Pompeio dimicant, 706. Militiam Romanam curant, 59, 549. Officia civilia obtinent, 550. Romanas dignitates, fœdera cum illis, pr., 7. A Stilicone prostrati, 62. A Castino, 550. Apud Carbonariam prostrati Romanos proterunt, et Arbogastem, 549. Romanos cædunt, 58, 63, 64, n. Treviris hiemant, 549. Eam incendunt, 550. Wandalos proterunt, 61. Aetio juncti, 709. Attilanem fugant, 55. In Germaniam irruunt, 549. Eam devastant, 59. Pelluntur, 549. Eorum terror in Galliis. Desiderantur a populis, 76, 91. Eorum gesta, varii populi, qui Franci dicebantur, reges, etc., ex veteribus auctoribus collecta. *habentur in Annalibus Gregorii Hist. præmissis.* Vestium forma, etc., *ibid.*, *an.* 445. Sorte prædas dividebant, 79, 556. — Franci Gallias occupant, 532, 711. Ibi sedes eorum, pr., 8. Mores, regimen, religio, pr., 9. Officia, dignitates, etc., pr., 10. Qua lingua loquebantur, 1367. Idololatræ, 63, 64, 65. Convertuntur a sancto Remigio, 83. Baptizantur, 84. Rhemis, 560. Iis subditi Alemanni, 560. Male habiti a Thoringis, eos fugant, 111. Et eorum regnum sibi subjiciunt, 563. Burgundiones fugant, 109, 110, 564. Viennæ capti, 88. A Gundobado interfecti, 562. Burgundiam vastant, 754. Gothis suspecti, 1160. Eos impugnant, 555. Fugant, 562, 711. Amalricum occidunt, 563. Hispaniæ partem acquirunt, 131, et n. A Gothis cæsi, 455. A Reccaredo victi, 435, n. Amittunt Cantabriam, 610. Eorum cum Britannis bellum, 600. Prælium, 601. Iis Britanni subjecti, 650. Quam iis exosa imperialis subjectio, 298. Bella in Italia, etc., 147, 148, n., 485, 486. Aer Italiæ nocivus, 487. Eam subjugant, 133, 134. Siciliam, 134. Iis subdita pars Italiæ, 487. A Langobardis prostrantur, 430. Langobardos fugant, 690. Iterum, 691. Langobardi tributarii, 487, 625, 626. Iisdem se committunt, *ibid.* Qui tributa redimunt, 626. Saxonum insulas capiunt, 555. Fugant Saxones, 71. Vincunt, tum ab iis victi, 567, 568. Quibus pacem negant, 154. Ab iis vincuntur, 155. Eorum in regem ferocia, 154. Saxones tributa solvunt, 684. Absolvuntur, 647. A Sclavis Winidis male habiti, 641. Cum Wasconibus rixæ, 697. Quos superant, 649, 698, 699. Et Sarracenos, 679. Bellis civilibus attriti, 672. Eorum status sub Theodeberto I, 1336. Chilpericum deserunt, 194. Cum Chilperico pactum, 583. Ebruinum pellunt, 664. — Francus natione Samo rex Sclavorum, 626. Franci genere, 602, 605, 625. Inde duces, 649, etc. Flaocatus, 658. Franci nobiles, 665, 667. Meliores, 322. Familiarum distinctio, pr., 12. Franci Tornacenses, 520. Francorum legati occisi Carthagine, 484. Eorum dux Beppolenus, 691. — Francorum erga sanctam sedem reverentia, 689. Muneribus a papa donati, 688. Antea pietas, tum pravi mores, 401. Violant basilicam sancti Vincentii Agennensis, 361. Erga sanctum Martinum devoti, 1140. Ab Hispanis disciscunt in Paschæ celebratione, 221. — Francorum leges a Theodorico I expurgatæ a paganismo, tum a Childeberto, Chlotario et Dagoberto, 1334. Mos in sponsando, 558. De dote uxorum, 294, n. Insignia in legationibus, 357. Reginas in aliis regnis e gente sua ortas vindicant, 644. Potio suavis absynthium cum vino et melle, 404. Eorum conventus Kal. Martii, 556, pr., 10, 689. Campus Martius, aut Maius, dicti, 79, n. Francorum judicium, 617, 620, 692. Ferocia in regem, 154. In prosequendis hostibus vigor, 360, 361. — Francorum regio, 707. Regnum, 676, 677, 680, 693. Ad mulieres non transit, 222, n. Exteris non subjicitur, 351. Divisum, 105, 163, 187, 515. Inter Pippini regis filios, 703. — Franci veteres an duces, reges, etc., habuerint? pr., 6. Sub ducibus, 549. Marcomero, Sunnone, 57, 549, 550. Genebaudo, 57, 549. Sub regalibus, sub regulis, etc., 59, 60, et n. Sub regibus, 60, 550. Crinitis, 62. Quis primus? 57. Ex Priamo, Friga, 548. Regem eligunt Theudemerem, 62, 550. Reges Genobaudis, Marcomir, Priamus, Faramundus, Chlodio, 60, n., etc.; Meroveus, 63; Egidius, 66, etc., 552; Ragnacharius, 78, 98. Chararicus, 97; Richarius, 98, 99; Rignomeris, 99; Sigibertus Claudus Coloniæ, 94, et n.; Childericus I, a 63 ad 78, 551; Chlodoveus I, a 78 ad 102. Theodoricus I a 103 ad 128; Chlodomeris, a 103 ad 111; Childebertus I, a 103 ad 160; Chlotarius I, a 103 ad 162; Theodebertus, a 129 ad 138; Theodobaldus, a 138 ad 148; Charibertus, a 162 ad 167; Guntramnus, a 162 ad 538; Sigibertus, a 162 ad 195, Chilpericus, a 162 ad 326; Gundovaldus Ballomer intrusus, 338; Childebertus II, a 196 ad 538; Theodebertus II, 601 *et seqq.*; Theodoricus II, 601 *et seqq.*, Chlotarius II, 597 ad 635; Sigibertus II, 620; Dagobertus, a 626 ad 851; Charibertus II, 634; Sigibertus III, a 647 ad 657; Chlodoveus II, a 651 ad 663; Chlotarius III, 663, 664; Childericus II, 664; Theodoricus III, 664 ad 670; Chlodoveus intrusus, et Dagobertus II, 665, n.; Chlodoveus III, Childebertus III, 670; Dagobertus III, 671; Daniel qui et Chilpericus III, 672; Chlotarius IV, 673; Theodoricus IV, 674; Childericus III, Pippinus, 686; Carolus et Carlomannus, 704; princeps et dux Carolus, 1333. — Francorum reges ex sancto Hieronymo, 548. De illis visio, 1238. Eorum auctoritas, et liberi, pr., 14. In eos amor, pr., 16. Quando majores, 359, n. Eorum figuræ antiquæ, 1371. Hastam pro sceptro habebant, 358, n. Desides, 1353. Imperatori scribentes patrem appellabant, 1346, 1347. Francorum principum mos comam nutriendi, 123, n. Cirri crinium depicti, 1372. Principes in sancti Germani a Pratis basilica sepulti, 326, n., 1378.— Francorum reginæ capillos ad genua protensos habebant et vestes magnificas, 1372. Chlotildis, Suavegotha, 108, n.; Gundeucha, 110; Radegundis, 112; Ultrogotta, 160; Wisigardis, 127; Waldetrudis, 147; Theotheria, 565, seu Deuteria, 128: Theodechildis, 167, n., 570; Audovera, 169; Veneranda, Marchatrudis, 569: Austrechildis Bobila, 164; Ingoberga, Merofledis, Theudechildis, 570; Unsina, 567; Marcovefa, 165; Brunichildis, 167; Galsvinta, 168; Ingundis, Aregundis, Chunsena, 142; Fredegundis, 571; Sichilda, Gomatrudis, 630: Nantechildis, Ulfegundis, Berchildis, 637; Faileuba, 441; Gunthiuca, 564; Bertetrudis, seu Bertrudis, 624; Aldetrudis, 626, n.; Bilichildis, 611, etc., Bertrada, 686.
Francia, 64, n., 568, 686, 695, 928, 1340. Veteris situs et varii populi, pr., 6. *Vide annales Gregorio præmissos.* Ultra Rhenum, 58, 60, 158, et n. Ex sancto Hieronymo a quo dicitur Germania, 548, n. Silvæ, 1024. Regnum Austrasia, 154. Id est Neustria, 666. Occidentalis et Orientalis, 570, n. Status sub Theodeberto, 1336. Franciæ regum divitiæ, 244, 322. Primorum paupertas, 199, n., 200. Familiæ, divitiæ, etc., 522, n. Regnorum divisio, 570, n. Post obitum Chlodovei, 105. In tria regna, 681, n. Quot regiones majores complectebatur, 682, n.
Francilio episcopus Turonensis, 123, 534.
Francio rex ex quo Franci, 549, 550, 705, 706.
Francio dux Cantabrorum, 610.
Franco episcopus Aquensis, 951.
Frangi febris quid sit, 1136, n.
Frater episcopus dicitur a monacho, 1205, 1206.
Fratri insidiandum non est, 194. Fratrem vincere inhonesta victoria, 1343.
Freda quid, 1129, n.
Fredegarius quis fuerit? 541. Ætas, 583. Nomen, patria, scripta, etc., pr., 134, ad 146. Gregorii hist. integritati non officit, pr, 98. Ejus calculus differt a Gregoriano, 595, n. Lapsus, 549, n. 550, n., 552, 555, n., 565, n., 1396. Emendatur, 609, n. Historiam Longobardorum perturbat, 628, n. Ejus Chronicum, 583. 585. Desinit an. DCXLI, 661, 662, n. Ejus continuationes, 665 *et seqq.* Varia ab eo collecta, pr., 141. Fragmenta, 705.
Fredegundis Regina, 202, 268, 367, 382, 414, 432, 520, 583, 584, 597. Chilperici uxor, 571. Nubit Chilperico, 169. Sigibertum interficit, 195, 575. Ægrotat, 235. Pœnitet, 243. Ejus filii moriuntur, 581. Filii sui defuncti res incendit, 311. Meroveum insequitur, 215. Ei insidiatur, 217. Chlodoveum insequitur, 249, 250, 251. Exosum habet Prætextatum, 402. Ejus furor, 205, 227, 229. Gregorium frustra tentat, 225, 226. Prætextati restitutioni frustra opponitur, 343. Quem occidi facit, 405, 412. Ea de re accusatur, 404. Beppoleno invisa, 495. Eum vexat, 412. Ejus opera occiditur, 496. Leudasti infensa, 305, 307. Ejus jussu occiditur, 308. Eberulfo infensa, 352.

Mummolo præfecto, 309, 310. Cujus mortem procurat, 297, n. Cum Rigunthe rixæ, 458, 459. Ei adulterii crimen impegisse accusatur Gregorius, 260, 262, 263, 264. Qua de causa, 266. Ipsa ad necem quæritur, 521. An Chilperici necis rea? 583, n. In ecclesiam fugit, 326, 334, 392. Guntramni opem implorat, 333. Quem occidere tentat, 415. Ad Rhotojalensem villam mittitur, 344. Brunechildi insidias molitur, 315. Mortem Chilperici in Eberulfum rejicit, 315. Childeberti et Brunichildis necem machinatur, 397, 398. Repetit eam Childebertus, tuetur Guntramnus, 336. Childeberti inimica, 510. Eum occidi mandat, 510, 511. Ejus legati in Hispanias, 413. Expeditio, 602. Obit, *ibid.* Sepelitur Parisiis, 601, n. Ejus tumulus, 1374. Æri incisus, 1375. Ejus divitiæ, 322, nequitia, 412. Crudelitas, 521. Crimina, 216, 336, 341, 342, 343. Inimica Dei et hominum, 444. Ejus referendarius Bobolenus, 405.

Fredericus comes Ultrajuranus, 688.

Fredulfus domesticus, 657.

Fredum quid, 1129.

Friardus obit, 179. Ejus vita, 1201. Ecclesia Nannetensis, 1206.

Fridericus Wisigotthus, 56, n.

Friga rex ex quo Franci, 548, 550, 705.

Frigeridi historia, 56.

Frigia, 705.

Frigii Francorum parentes, 549.

Frigora id est febris, 1105, et passim.

Frigoritici, febre vexati, 212, et passim. Missa de sancto S gismundo pro illis, 805, 1364.

Frigoritionis morbus, 912.

Frigus febris, 840, 1127.

Frisones a Pippino fugati, 671. Contra Carolum pugnant, 672. A Carolo Martello devicti, 676. Eorum insulæ, 676. Reges, 684. Duces, Ratbodus, 671. Popo, seu Bobo 676.

Fronimius, episcopus Agathensis, tum Vinciensis, 448. Quare translatus, 449.

Frontonius episcopus Ecolismensis, 245.

Frontunius diaconus, 296.

Frumentarii, 295, n.

Fuga in persecutione, 1267.

Fuldæ monasterium, 96, n.

Funera virorum qualiter a mulieribus celebrata, 130. Funeris solemnis processio, 67. *Vide* Defuncti.

Fur a sancto Martino benigne habitus, 1221.

Furtum; pro eo episcopus deponatur, 226.

Futen abba, Orientis quasi præfectus, 728.

Fuxensium patronus sanctus Volusianus, 532, n.

G

Gabalitana urbs, 79, n., 314. Gabalitanorum superstitiosi ritus, 894. Episcopatus, 1173. Translatus Mimmates, 26. Gabalitana regio, 518. Terminus, 490. Ibi mons Helanus, 894. Comites, Palladius, 180, etc.; Romanus, 180; Innocentius, 314, 315. Martyr Privatus, 871.

Gabalitani episcopi, Privatus, 26; Parthenius, 181.

Gachilosoinda Chilperici uxor occiditur, 571.

Gad filius Jacob, 11.

Gadsuinda Brunichildis mater, 572.

Gaganus rex Avarum Chunorum, 627. Sic omnes dicuntur, 169.

Gaileuus, 214. Merovei familiaris, 229, 578.

Gailesvinda soror Brunichildis, 442. Chilperici uxor, 441, n. A Fredegunde occisa, 333, n., 571, 572, n.

Gaiso comes, 453.

Galatæ, id est, Galli, 25.

Galatheæ civitatis situs, 730.

Galemanius comes, 696.

Galerius Maximianus, 1272.

Galilææ urbs Cana, 715.

Gallæ sepultura, 924.

Galli cantus initio noctis, 252.

Galli dicti Romani, 70, n. Invitant Burgundiones ut sedes accipiant, 707. Francos dominari sibi cupiebant, 91.

Gallia a Romanis habitata, 63. Ejus incolæ Romani dicti, 119, n. Eam Castinus pervagatur, 550. Ibi magister militum Ægidius, 65. Senatores Galliarum, 72, 315, etc. Galliæ turbatæ, 59. Variis cladibus vexatæ, 321. A Chroco devastatæ, 25, 711. A Wandalis, 44. Ab Hunnis, 51 *et seqq.*, 569; seu Chunis, 707, 708. Ab Ætio salvantur, 709. Ab Alamannis vexatæ, 707. A Danis, 106, 563. A Langobardis et Saxonibus, 183, 184, 186. A Langobardis, 277 *et seqq.*, 573. A Reccaredo, 410. Ex Wandalis liberatæ, et ex Chunis, 547. Pars Alamannis aut Alanis subjecta, 71, n. Gotthis, 399. Chlodoveo I, 532. Tum totæ, 99. Ab Ægyptiis mercatoribus frequentatæ, 278, n. Fame laborant, 369. Fame et lue, 518. Dysenteria, 243, 580. — Galliæ Evangelii prædicatione illustrantur, 23. Fidei initia, 464. Episcopi a discipulis apostolorum missi, 961. Martyres, 22. Ex his sanctus Eutropius sancti Clementis discipulus, 786. Ditantur reliquiis sanctorum Gervasii et Protasii, 776. Felices donatæ Martino, 1000. Qui huc venit, 528. Præd cat, miracula edit, etc., 28. Ab eo salvantur, 1005. Earum trina divisio Martinum habet patronum, 1139. Ibi claret sanctus Columbanus, 611, 315. Litterarum studia tepescunt, 1.

Gallia Comata, Domata et Cisalpina, 707, 708, n. Ulterior, 1284. Narbonensis, 679. Galliæ pars Septimania, 397. Ei vicinia, 399. Galliæ urbs Genabum, 1190.

Gallica lingua, 954.

Gallicana urbs, 181, n.

Gallicanæ Ecclesiæ disciplina ex Gregorio, pr., 20. Consuetudines, pr., 56. Canonum Codex, 1394. Officium, seu cursus ex Gregorio, pr., 39. Liturgiæ ritus, partes, etc., pr., 42. Ejus specimen, 1357. Vetustior est Mozarabica, 1234, n., pr., 41.

Gallicia, 409. A Suevis occupata, 44. Gotthis subjicitur, 580. Ditatur sancti Martini reliquiis, 1014. Regnum, 320. Episcopus sanctus Martinus, 245. Reges Charraricus, 1012; Theodemirus, seu Aremirus, 1012, n.; Mirus, 252, 319, 1119, 580; Eurichus, Audica, seu Audega, 319, 580.

Gallienus imperator Romanus, 25, 707.

Gallienus amicus Gregorii, 262, 263. An archidiaconus? 263, n.

Gallimagni filia, 432, n.

Gallomagnus episcopus Tricassinus, 1191.

Gallomagnus referendarius, 462, 463.

Gallus Cabilonensis comes, 785.

Gallus episcopus Arvernensis, 144, 1154. Patruus Gregorii, 867. Oratione luem sedat, 782. Rogationes in Quadragesima instituit, 145, 152. Arvernos a lue præservat, 145. Ejus mors, *ibid.*, 146. Vita, 1168 *et seqq.*

Galsonta regina, 572, n., seu Galsuintha Chilperici uxor, 168. Occiditur, miraculis claret, 169.

Gamnite martyr Lugduni, 779.

Gangrensis canon, 455, n.

Gantia. *Vide* Cantia.

Garacharius comes Burdigalæ, 380.

Gararicus dux, 339, 340, 350.

Garivaldus dux, 148. Bajoariorum, 449, n.

Garonna fluvius, 360, 361, 674, 675, 698, 701, 932, 840. Regionis ultra eam dux Childericus Saxo, 391.

Gastinus. *Vide* Castinus.

Gatianus episcopus Turonensis, 23, 36, 526. A Romanis episcopus missus, 527, 897, 918. Ejus sepultura, 897. Et ecclesia, 1395. Corpus sancti Martini transtulit, 528.

Gaudens e septem Dormientibus, 1271 *et seqq.*

Gaudentius pater Aetii, 56.

Gaudiacum Turonum vicus, 878.

Gaudomarus cellæ sancti Medardi præpositus, 1310.

Gaudomeres monachus, 1307.

Gaulenus, 578.

Gausericus Chunorum rex, 737.

Gauto Longobardorum legatus, 626.

Gazetina vina, 126, 353, 947.

Geinensis vicus Andegavorum, 1123.

Gelisimer rex Wandalorum, 50.

Geminianus martyr Lugduni, 779, n.

Geminus martyr Lugduni, 779.

Gemmæ Hispanicæ, 515.

Genabensis urbs Galliarum, 1190.

Genava urbs, 557, n., 563, 604, 691, n., 1150. Inundata, 171. Suburbanum, 604.

Genava maritima, 615.

Genebaudus Francorum dux, 549.

Generationum numerus, 9. Series Vet. Testamenti memoriter recenset Maurilio, 253.

Genesius (S.) martyr, 745. Sancti Genesii Ecclesia Arvernis, 74, n. Genesius martyr Arelatensis, 777, 798. Ejus miracula, festum et basilica, 799.

Genesius (S.) Arvernus, 797. Martyr revelatur; ejus festum et ecclesia, 798, 74, n. Acta, dicitur infans, 1398.

Genesius martyr Beorritanus, 804, 1398.

Genevenses episcopi Cariatto, 582; Rusticus, aut Patricius, 604, n., Domitianus, 1318, n.

Genialis dux Wasconum, 604.

Genitor civis, 1107.

Gennensis vicus, 1124, n.

Genobaudis, seu Genobaldus dux Francorum, 57. An rex? 60, n.

Genoliacum monasterium, 980, n.

Genovefa beatissima, 141. Miraculis clara, 97, n. Ejus basilica, 125, n., 141, 142, n. Virgo Parisina, 973. Ejus monasterium, *ibid.*, n.

Gensericus rex Wandalorum, 44, n., 45, n.

Genuliacum, 1311.

Geometria de mensuris agit, 538.

Georgia virgo sacrata, 921. Ejus sepulcrum, etc., 922. Epitaphium, et reliquiæ, 1401.

Georgii martyris reliquiæ, 833.

Georgius comes Arvernus, 922.

Georgius sancti Galli pater, 1169. Gregorii avus, 1222.

Gepidarum rex Cunimundus, 182, n.

Gereon et alii martyres Thebei 793, n.

Gerinus sancti Leodegarii frater occiditur, 666. Martyr, 1397.

Germania, in eam irrumpunt Franci, 57, 59. Inde pulsi, 549. Vastat Chrocus, 711. Ejus urbibus parcit Attila, 708. Germaniæ plebs 1140. Gentes, 61. Populi cum Pompeio dimicant, 706. Ibi claret sanctus Columbanus, 611. Germania duplex in Gallia, 77, et n., 1391. Germania prima, 960.

Germanus episcopus Antisiodori,

871, 955, n. Ejus basilica et monasterium, 219, 928, n. Miracula, 559, 928.
Germanus episcopus Parisiensis, 161, n., 214, 284, 464, 1281, 1341. Charibertum ob incestum excommunicat, 166. Ejus prophetia in Sigibertum, 194, 575. Epistola ad Brunichildem, 192, n., 1343. Festo sancti Martini interest, 1045. Translationi sancti Ursini, 965. Abbatissam Agnetem benedicit, 475. In itineribus cursum explet, 424, n. Noctem in oratione transigit, 974. Obit, 211, 577. Translatio, 1370. Miraculis claret, 211, 972 Ejus gesta, 973. Vitæ liber, 211. Psalterium, 1381. In basilica sancti Vincentii sepultus, 406. Quæ inde dicta est sancti Germani a Pratis basilica, 211, 526, n., 382, n. In qua sepulti Childebertus, reges, reginæ, principes, etc., 1378, 1379. Regum veterum statuæ, 1371. Monasterium, 131, n., 626, n. Quod dicitur locus illustris, 410, n. Ejus Historia, 1369. *Vide* sanctus Vincentius. — Sancti Germani ecclesia Turonibus, 534. Licaniacensis ecclesia, 71. — Germanus præfectus Romæ, 481. — Germani torques gestabant, 128, n. Ravennam veniunt, 707. Hispanias obtinent, et Syriam incursant, 707. Erant milites prætoriani, 770, n. Mos de dote uxorum, 294, n. Sic Franci dicuntur, 548, n. Germanicorum populorum caput Rhemi, 163, n.
Gerontius tyrannum creat, 61.
Gerunda urbs, 824.
Gervasii corpus Mediolani, 775. Basilica; reliquiæ in Gallia, passionis historia, 776. Ecclesia Romæ, 482. Turonibus, 1396. Ubi reliquiæ, 529, 534.
Gesta Francorum, liber Gregorio ascriptus, 83, n.
Gezalicus Gotthorum rex, 94, n.
Ghiselarius comes Betorieus, 701.
Giezi lepra, 790.
Gildardus episcopus; de eo Gregorii antiphona, 1283.
Gisciadus filius sancti Sigismundi, 110, n.
Gislemarus patre supplantato fit major domus, obit, 669.
Giso civis Santonicus, 1106.
Gisoulfusse imperatori subdit, 1348.
Givaldus Sigivaldi filius, 127. Mortem evadit, 128. Redit ad Theodebertum, 129.
Glandolaria clades, 602.
Glicerius episcopus Consoranensis, 440, n.
Glires quando primum Parisiis visi, 407.
Glodesindis pater, 601, n. Parentes, monasterium, etc., 390, n.
Gloria in excelsis, etc., 794, 1055.
Gloria Patri, etc., quomodo dicendum, 316, 317. Gloria Trinitati dicta terminatur psallentium, 760. Glorificatio Filii a Patre, 318.
Goaesinda Leuvigildi uxor, 580.
Goar, 61.
Godegiselus rex Burgundionum, 80, 557. Fratris proditor, 85, 561. Viennæ triumphat, 86, 561. Ubi obsidetur, 87. Interficitur, 88, 562. Ob hæresim infelix, 104.
Godegisilus rex Wandalorum, 61.
Godegiselus Sigiberti dux, 195.
Godegisilus Lupi ducis gener quasi dux, 431, 432. An alius a duce, 432, n.
Godemarus rex Burgundionum, 557, 564. Fugatus a Chlodomere resumit vires, 109. Iterum vincitur et restituitur, 110. Fugatus, 114. Ob hæresim infelix, 104.
Godfridus dux, 684.
Godinus, 202. Moritur, 203.
Godinus Warnacharii filius, 631. Interficitur, 632.
Gogo regis nutritius, 239, moritur, 271.
Gogo legatus Sigiberti in Hispaniam, 570. Fit major domus, 571. Interficitur, 571.
Goisvintha regina, 247. Leuvichildi uxor, mater Brunichildis, cum Reccaredo init fœdus, 419. Tum ei insidiatur, 419, n., 436. Ejus in Ingundem crudelitas, 218.
Goliat prostratus, 1208. Allophylus, 39. A Davide occisus, 275.
Gomacharius comes Agatensis, 810. Obit, 811.
Gomatrudis Dagoberto nubit, 650. Dimittitur, 655.
Gordinis castrum, 700.
Gosvinta in Reccaredum insidiæ, 436, n.
Gotefredus dux Alamannorum, 1353.
Gothesilus. *Vide* Godegiselus.
Gotthia, 195. Gotthica regio, 679. — Gotthi 537, 454. Eorum regnum, 272. Fines, 679. Romanos proterunt, 29. Romam capiunt, 60. Eorum sedes in Gallia, 63. Ubi regnant, 399. In Hispania, 903. Turones obtinebant, 1242. Pugnant in Attilam, 708, 709. Fugant Britannos, 70. Et eos cædunt, 555. Suspectos habent episcopos catholicos, 532. Sanctum Quintianum, 1160. Gallos ob Francorum viciniam, 91. Complura amittunt, 95. A Chlodoveo victi, 93, 533. Post ejus mortem quæ amiserant invadunt, 127. Arelatem ceperunt, 128. Ab Ecdicio fugati, 77, seu Ædicio 555. Item a Desiderio, 416. Arisitensem episcopatum tenent, 207. Galliciam et Suevos subjugant, 580. A Francis victi, 562, 711. Francos proterunt, 455, n., 600. Subjugant Cantabriam et urbes complures, 610. Irruptio in Provinciam, 425. Gotthos a Waifario occisos Pippinus rex repetit, 693. Legationes, 321, etc. — Gotthi Ariani, 935. Fiunt Catholici, 450, 598. Mos reges occidendi, 131, 553, 653. Reprimitur, 654. In conciliis, 131, n. Mos de dote uxorum, 294, n. Mendaces, 709, 710. Fugæ assueti, 94. Mos pavendi, 78, 556. Eorum regni in Italia finis, 566. *Vide* Ostrogotthi, Wisigotthi, 556. Gotthorum reges Athanaricus, 51. Alaricus, Magnus 56, etc. Theudorus, 707, etc. Thoresmodus, seu Thursemodus, 646, 708, etc. Eorichus, 71, etc. Dicitur Evarix, 77, etc. Alaricus, 556, etc. Amalaricus, 94, etc. Gezalicus, 94, n. Reccaredus, 598, etc. *Vide* Hispania.
Gracina insula, 260, n.
Gradensis episcopus Epiphanius, 298, n.
Graduale in missa, 578, n.
Gradnum psalmi, 1258.
Græcas litteras Chilpericus adoptat, 258.
Græcia felix quæ audivit Paulum, 1000. Ejus Sapientes, 1140. — Græci Pannoniam occupant, 707. Hispaniæ partem recuperant, tum vincuntur, 147, n. Hermenegildum fallunt, 249. Ejus uxorem Ingundem detinent, 316, 320, 582. Ex eorum genere primus imperator Mauricius, 305, n.
Grafio Ingobodus, 622.
Grafioues, 647. Qui, 622, n.
Grammatica docet legere, 538.
Gradiswintha. *Vide* Guntsventha.
Grasoulfus imperatori rebellis, 1248.
Grata martyr Lugduni, 779.
Gratiæ necessitas, 16, 992. Effectus, 465, 1393.
Gratianopolis urbs, 186.
Gratianopolis episcopus Hesychius, 470.
Gratianus imperator, 29.
Gratianus episcopus Turouensis. *Vide* Gatianus.
Gratianus Sinopensis, 1262
Gratus consul, 23. — Grati episcopi Augustani ætas, 1318, n.
Gredonense castrum, 26, et n.
Gregorii Magni papæ ætas, 538. Monasteria condit, *ibid.* Vita monastica, 479, n. Eutychium episcopum Constantinopolitanum convincit, 497, n. Mauricii imperatoris filium e fonte susceperat, 481. Virtutes et electio, 480. Oratio ad plebem, 481. Processiones instituit, 482. In ecclesia sancti Petri consecratus, 483. Reliquias diacono sancti Gregorii Turonensis dat, 483. Ejus staturam miratur. *Vitæ* n. 42. Vetat ne Judæi cogantur ad fidem, 213, n. Anglorum conversioni laborat, 165, n. Vult ut Angli in monasteriis Galliæ erudiantur, 214, n. Ejus scripta mire tuetur Petrus diaconus, 1403.
Gregorii III legatio ad Carolum Martellum, 680.
Gregorius episcopus Antiochiæ, 599, 600.
Gregorius episcopus Lingonensis, 122, 126, 155, 156, n., 208, 780. Antea comes Augustoduni, 1178. Transfert corpus sancti Benigni, 781. Ecclesiam exstruit, 782. Ejus Vita, 1177. Translatio, 1181. Nepos Attalus, 119. Captivus, 565.
Gregorius Turonensis episcopus natus die festo sancti Andreæ, 1264. Ejus ætas, etc., 538. Sancti Juliani proprius alumnus, 850, 886. A sancto Avito episcopo eruditus, 1153. Ejus frater Petrus, 206, etc. Nicetius episcopus matris suæ avunculus, 208. Item Gundulfus, dux, 287. Patruus Gallus episcopus, 867. Neptis Eusthenia, 1135. Sororis vir, Justinus, 1040. Ejus cognati episcopi fere omnes Turonici, 267. Vovet se clericum fore, 1155. Adhuc diaconi meritum, 1031. Fit episcopus Turonensis, 536. Ordinationis tempus, 1037. Anno ætatis xxxiv, 1087, Rhemis consecratur, 176, n. Lugdunum, tum Viennam adit, 850. Lugdunum, 944, 971. Parisios advenit, 424. Catalauni moratur, 948. Matrem suam invisit in Burgundia, 1032. Cavilloue, 1111. Arvernum vadit, 1111. Jam episcopus Arvernos, et Brivatem adit, 874 Invisit sepulcrum sancti Solemnis, 1100. Sancti Hilarii, 725. Et crucem veneratur in monasterio sanctæ Radegundis, 726. Cujus exsequias celebrat, 985. Committitur a rege in negotio Ingeltrudis, 458. Ad compescendas turbas monasterii Pictavensis, 504. Adit aulam Childeberti, 1129. Ibi moratur, 1130. Rhemis transit, 432. A Childeberto convivio excipitur, 385. Cum eo Aureliani exsistit 1155. Turones redit, 1156. In aula Guntramni 376. Ab eo visitatur, et ad convivium invitatur, 378 *et seqq.* Legatus ad Childebertum, 444, 445. Ad Guntramnum, 439. Adit Chilpericum, 272, 274. Apud quem accusatur, 260, 262. Purgat se ad tria altaria, 265. Leudasti communionem negat, 306. Ejus cum Felice Namnetensi episcopo dissidium, 206. Visio de Chilperico, etc., 217, 379. Ad pacem Turonicos adhortatur, 371. — Gregorii Turonensis fidei professio, 6. Confessio sanctissimæ Trinitatis, 104. Arianos refutat, 253, 316. Resurrectionem probat adversus presbyterum, 497. Chilpericum dogmatizantem arguit, 257. Contra Judæos disputat, 275 *et seqq.* Canonum observator, 291 Fortitudo in tuendo Prætextato, 223. Contra regem, 224, 225. Respuit argentum, 225. Turonum exemptionem a censu tuetur, 453. Primus omnium

beatæ Mariæ corporis assumptionem in cœlum litteris commendavit, 723, n. Ejus erga monachos cura, 1254. Friardum invisit, 1209. Latronibus potum offert, 1052. Cursum implet in Ecclesia media nocte, 424. Ibi psallit, 547. Ejus visiones, *ibid.*, 927. Basilicas restaurat, baptisterium construit, 537. Ecclesiam reædificat, etc. Reliquias sanctorum visitat, 336, 1396. Condit oratorium sanctæ Crucis, 467, n. Oratorium suum solemniter dedicat, 909. Reliquias Roma recipit, 479, 483, 1189. A sancto Illidio sanatur, 1154, 1155. Item ad fontem sancti Juliani, 868. Sancti Martini meritis, 1029. Etiam morti proximus 1058. Hausto pulvere e sepulcro sancti Martini, 1039. Vel tacto velo, 1117. Tactu cancelli, *ibid.*, 1076, 1082. Sicut ejus mater, 1087. Secum sancti Martini reliquias deferebat, 1091. Pulverem e sepulcro, 1135. Crucem in qua sanctorum reliquiæ, 735. Habet sancti Medardi baculum, 977. Ob vanitatem punitur, 817. Ejus reliquiæ, 1591. Vita et elogia ejus operibus præmittuntur. —Gregorii Turonensis operum commendatio, pr., 4. Stylum suum excusat, 1197. Se illiteratum fatetur, 5. Ineruditum, 852. Rudem sermone et imperitum, 891. Idiotam et rudem, 995. In se styli rusticitatem, 1153. Ejus stylus, etc., pr., 62. Credulitas, pr., 64. Sinceritas, pr., 67. Simplicitas, pr., 68. Cautela, pr., 69. An sibi contrarius, pr., 101. Ea voluit solum scribere quæ post sanctorum mortem facta sunt, 1143. Et alias ignota, pr., 71. Opera sua recenset, 537, 893. Obtestatur ne mutentur, 537. Gregorii opera recensentur et discutiuntur, pr., 72 *et seqq.* Quo ordine scripta, pr., 83. Qui eorum tituli, pr., 85. Eorum integritas propugnatur adversus Cointium, pr., 86 *et seqq.* Novæ edit. necessitas, pr., 2. Utilitas, pr., 5. Ad quos Mss. et Ed. collata, pr., 122 *et seqq.* Cur in quibusdam breviora, pr., 90. Addit præfationem libro Sidonii de missis, 73. Miracula sancti Martini per visum monitus scribit, 993. Epistola ad suos Turonenses, 993. Ad sanctum Sulpicium, 1269. Ad sanctum Germanum, 1281. Commentarii in Psalmos fragmenta, 1257. Liber de miraculis sancti Andreæ, 1261. De passione sancti Juliani, etc., 1265. In Latinum transtulit septem Dormientium Ephesi passionem, 829. Vita sancti Maurilii et sancti Albini episcoporum, 1281. Antiphona de sanctis Medardo et Gildardo, 1283. Vita sancti Aredii, 1283. Chronicæ, 585. Opera ei attributa, 1261. Historiæ epitome per Fredegarium, 541. A Fredegario laudatus, 587. Ejus calculus alius a Fredegariano, 595, n. Quo mense annum incipiat, 731, n.

Gregorius patricius, 652.

Griciense prædium, 1309.

Grifo turbas excitat, 685, n., 687. Interficitur, 688.

Grimo abbas Corbeiensis, 681.

Grimoaldus, 656. Dux, 657. Major domus Austrasiæ, 658. Filium suum regem facit, et perit misere, 657, n.

Grimoaldus filius Pippini fit major domus, 670, 1353. Occiditur, 671. Ejus filius Theodoaldus, uxor filia Ratbodi, *ibid.*

Grimoaldus Theodelindæ frater, 610.

Grindio rotæ affixus, 229.

Grippo legatus ad Mauricium imperatorem, 483, 484. Genere Francus, 484. Spatarius, 1346. Carthagine mortem evadit, 484, 485, 488.

Guaifarius. *Vide* Waifarius.

Gualbertus abbas Majoris monasterii, 1279, 1280.

Guarinus frater sancti Leodegarii, 666, n.

Guasconia. *Vide* Wasconia.

Gubernator palatii Chariberti II, 632.

Gucilio comes palatii, 229.

Gudila uxor Wintriouis ducis, 390, n.

Guernica insula, 401, n.

Guerpinus comes Meldensis, 391.

Guiestremondus, 1291, n.

Gundeberga Charoaldi uxor, 628. Ab injuria vindicatur, 629, 630.

Gundeberga Chrotario nubit, 643. Dimittitur, 644. Parens Francorum, *ibid.*

Gundebertus Gundoaldi filius, 611.

Gundegisilus episcopus Burdegalæ, 476, 479, 504, 508. Metropolitanus, 469. Dicitur ex comite Santonensi, 395. Dicitur Gundegisilus Dodo, *ibid.*

Gundelandus major domus, 626, 1352.

Gundericus rex Wandalorum, 44.

Gundeuchus rex Burgundionum, 80, 556.

Gundoaldus frater Theodelindæ reginæ, 610. Ejus filii, 611. Occiditur, *ibid.*

Gundoaldus dux, 575, 576.

Gundobadus Burgundionum rex, 855. Gundeuchi filius, 80. Consentit nuptiis Chlotildis, 557, 558. A fratre proditus, fugatur, 85, 561, 557, 559. Obsidetur Avenione. 86. Liberatur et fratrem Viennæ obsidet, 87. Eum interficit, 88. Francos proterit, 562. Leges condit, 88. Clam arianismum ejurare volens a sancto Avito arguitur, 88. Sanctum Avitum rogat ut contra hæreses scribat, 89. Collatio coram eo, 1322. Vacillat, 88, 1323, 1325. Indurescit, 1324. Perit metu populi, 89. Ob hæresim infelix, 104. Obit 107. Ei sanctus Sigismundus succedit, 563.

Gundobadus filius Guntramni, 164, 220, n., 569. Interficitur, 570.

Gundobaldus dux exercitus Sigiberti fugatur, 591. Childebertum II eripit et regem instituit, 201.

Gundobaldus comes Meldensis, 391.

Gundobaudus filius sancti Sigismundi 110, n.

Gundoberga Agonis regis filia, 611.

Gundovaldus Ballomer, 452, 840. Ejus varia fortuna, 298, 299, 582. Filius Chlotarii dicebatur, 297. Fratribus exosus Narseti junctus, 362. Uxore ducta duos habuit filios, 362, 451, 455. Cum filiis Constantinopoli abit 362. Ibi agit, 363. A Guntramno Bosone in Gallias invitatus : 358, 362, 363, 365. Rigunthis thesauros rapit, 360. A Childeberti proceribus expetitus, 358, 365. Et agnitus, 360, 363. Massiliam venit, 297, 298, 299. Ab episcopo suscipitur, 365. A Guntramno deseritur, 365. Ei Mummolus jungitur, 298, 338. In regem levatur, 338, 341. Ejus interitus præsagia, 339. Ballomer dictus, 341. Civitates lustrat, 350 Principatum Galliarum habere se dicebat, 377. Regnum Guntramni invadere conatur, 596. Vi Tolosæ recipitur, 352. Se Chlotarii filium jactat, 351, 362, 363, 582. Et regem, 359, 363. Ejus legati, 355, 357. Amicus Bertramni episcopi, 355. Sancti Sergii reliquias sumit, 356. Episcopos nominat, 357, 377. Cum Brunichilde agit, 359. Se recipit Convenas, 359, 361. Ejus cives fallit, 360. Obsidetur, 361. Injuriis afficitur, 362, 363. A suis deseritur, 364. Et proditur, 365. Occiditur, 366, 582, 597. Ejus res direptæ, 299. Et thesauri, 361. Quos thesauros habet Waddo, 515. Pauperibus erogat Guntramnus, 367, 378. Qui ei juncti fuerint, 352, 359, 364, 384. Fautores episcopi puniti in concilio Matisconensi, 392.

Gundulfus domesticus fit dux, 286, 300. Gregorii avunculus, 287. Massiliam recipit, 288.

Gundulfus missus sancti Germani, 1345.

Gundulfus civis Turonicus, 1088.

Guntabundus rex Wandalorum, 45, n., 50, n.

Guntharius filius Chlodomeris, 110, 564. Occiditur, 565.

Guntharius Chlotarii I filius, 142, 145, 567, 1089. Senior, 127.

Guntharius ex abbate episcopus Turonensis, 144, 535, 900. Obiit, 148.

Gunthegiselus, 557. *Vide* Godegiselus.

Guntheuca Chlodomeris uxor, tum Chlotarii ejus fratris, 110, 564.

Gunthsuentha Hispaniæ regina, 179.

Guntio Magnacharii filius occiditur, 220, n. 570.

Guntramnus rex, 263, 286, 298, 413, 441, 442, a 162 ad 538, 572, 574, 578, 585, a 595 ad 601, 943. Filius Chlotarii I, 142, 156, 157, 567, 568. Ejus regnum, 293. Sedes Aureliani, 162, 569. Ibi solemniter recipitur, 375. Versatur, 457. In Burgundia regnat, 569. Ejus uxores, et filii, 164, 569, 570. Filii, etc., 577. Orbatur filiis 221. Cum fratribus pacem jurat, 575. Chilperico relicto ad Sigiberti partes transit, 192. Item, 193, 194. Pactum cum Sigiberto, 440. Victor, pacem cum Chilperico facit, 305. Complures urbes amittit, 289. Chariberti regnum invadit, 339. Ejus perniciem conjurant Chilpericus et Childebertus, 273. Ei Chilpericus urbes eripit, 296. Ejus visio de Chilperici morte, 380. Quo occiso Parisios venit, 335. Legatos Childeberti suscipit, 335. Fredegundem tuetur, 336. Childeberto junctus, 318. Quem laudat, etc., 379. Et adoptat, 221. Impense diligit, 446, 577. Ejus patruus et pater, 385. Ei regnum suum tradit, 358. Instruit, ac ei Sigiberti civitates reddit, 359. Albigensem urbem, 415. Massiliæ partem reddit, etc. 583. Detegit conjurationem in illum, 427. Cum eo colloquium, 429, 430, 598. Ejus exemplar, 439, 440. Ejus legationem suscipit, 340. Et mittit, 384. Item ob natum filium Childeberto, 409. A quo deseritur, 581. Pacem cum eo rumpit, 289. Suspectam habet Brunichildem, 451. Simul et Childebertum, 455, 456. Ejus expeditio, 349. Pictavenses ei se dedunt, 350. Massiliam retinet, 304. Reddit, 308. Britannos reprimit, 436, 437, 493, 494. Qui ei satisfaciunt, 437. Sibi timet, 337, 344. Damna a Chilperico illata emendat, 344. Parisios veniens regreditur, 496. Parisios ire disponit, 521. Huc accedit, 381, 522. Conqueritur de baptismo Chlotarii dilato, 381, 382. De ejus natalibus dubitat, 446. Eum e sacro fonte suscipit, et Cabilonem redit, 522. Ejus regnum vult regere, 391. In regno firmat, 597. Pater adoptivus regum, 340. Celsum patricium creat, 163. Et Mummolum, 182. Quem bello præficit, 188. Qui ejus regnum tuetur, 184. Eum Mummolus fugit, 581. Guntramni legatus in Hispaniam, 338. Inde legationem suscipit, 408. Legatos Hispaniarum rejicit, 415. Reccaredi regis, 419, 435. Ingundis mortem vult ulcisci, 435, 445. Dare renuit Chlodosindam Reccaredo, 444. Expeditio in Septimaniam, 451. Infelix, 455. In Hispaniam

mittit pro ultione sancti Hermenegildi, 397, 399. Expeditio in Hispaniam, 597. Infelix, 600. Ejus exercitus cuncta diripit, 399. Perit omnino, 399, 400. Duces punit Guntramnus, 400, 401. Ejus exercitus Arelatem recipit, 170. Habet Provinciam Arelatensem, 413, n. Ire renuit contra Langobardos, 452. Et opem ferre, 445. Ejus duces Langobardos proterunt, 574. Aptacharii legationem recipit, 487. Urbes a Langobardo recipit, 625. In Gundovaldum expeditio, 351, 359, 360, 361, 362, 596, 597. Ejus exercitus Septimaniam devastat, 425. Gundovaldum insequitur, 299. Ejus legatos punit, 355. Item et alios, 357, 358. Et amicos insequitur, 377, 378. Baddoni parcit, 452 Beppolenum ducem suscipit, 412. Ad eum Lupus dux fugit, 274. Ejus dux Erpo, 219. Patricius Mummolus, 214. Referendarius Licerius, 411. Ejus exercitus, 300. Cornu, 971. Timet ne occidatur, 337. Fredegundis insidias detegit, 415. In eum conjuratio, 582. Egidii episcopi Rhemensis, 513. Ulcisci vult Chilperici mortem, 379. Nepotum sepulturam curat, 382. Redit Cabilonem, 383. Juramentum impium implet, 244, 245. Medicos uxore petente occidit, 580. Theudechildem retrudit, 167. Relegat Mundericum episcopum 207. Theodorum episcopum Massiliæ persequitur, 383, 384. Jubet episcopum ligari, 288. Ejus judicio reservat Childebertus Guntramnum Bosonem, 426. In quem sævit et in Magnericum episcopum, 429, 430. Magnacharii filios occidit, 220. Et Chundonem cubicularium levi de causa, 435. Egidio episcopo Rhemensi infensus, 433. Et Childerico Saxoni, 391.

Guntramnus synodum congregat, 470. Parisiis, 190. Lugduni, 232. Cabilone, 238. Matiscone, 392. Regum interfectores inquirit, 345. Pia opera, 336, 337, 805. Bonitas, 295, 376, 446, 595. Legatos convivio excipit, etc., 446, 376. Visitat ecclesias, *ibid.* Sancti Marcelli basilicam condit, 595. Ditat; monachos ibi statuit et per episcopos confirmari curat, 596. Ejus visio, ornat sancti Marcelli sepulcrum, 447, n. Ciborio miro, etc., 1396. Interest ejus festo, 420. Ubi nex ei parata, 421. Mauriennensem Ecclesiam fundat, 1342, 1343. Favet monasterio Pictavensi, 473. Chrodieldem monialem recipit, 468, 469. Sacerdotia non venundabat, 315. Preces publicas indicat, 446. Febricitantem sanat, etc., 447. Ejus bonitas in episcopos, 313. Et reverentia, 233. Prætextatum episcopum recipit, 343. De ejus nece inquiri mandat, 404. Hanc causam vult examinari in synodo, 415. Religio in servando asili ecclesiarum jure, 352. A Sagittario episcopo injurias patitur, 233. Gundovaldi thesauros pauperibus dat, 367. Graviter ægrotat, 393. Obit, 601, 1135. Colitur ut sanctus, 601, n.

Guntramnus dux, 298, 377. Gundovaldum in Gallias invitavit, 299. Avinionem obsidet, 300.

Guntramnus Sigiberti dux, 193.

Guntramnus dux, 215. In ecclesiam sancti Martini confugit, 214. A Pythonissa fallitur, 216. Impetitur de Theodeberti morte, 217, 218, 229. Fugit cum Meroveo, 219.

Guntramnus Boso dux, 214, 340, 578, 1048. A sancto Martino liberatur e naufragio, 1049. Legatus Constantinopoli, 341. Childeberto jungi ur, 235. Ejus filiæ, *ibid.*, 236. Meroveo insidiatur, 217, 229. Accusatus fugit, 394. Gundovaldum invitarat, 358, 362, 363. Ejus thesauros diripit, 363, 365. Brunichildi exosus, 425. Morte damnatur, 429. Occiditur, 430, 448, 598. Ejus vitia, 430.

Gurthonense monasterium, 970.

Guto Langobardus, 625, n.

Gyges rex Lydorum, 17.

Gyso comes, 660.

H

H æquivalet ch. 50, n.

Habendense monasterium, 636, n.

Habens, 143, n., id est, dives.

Habilissime, *facillime*, 781.

Habundantius, 646, n.

Hæmorrhoissæ evangelicæ statua, 743.

Hæreseos detestatio, 811. Primum in Ecclesia ortæ, 21. Ecclesiam vexant, 51. Marcionitana et Valentiniana, 22. Eutychiana, 640. Ariana, 45, etc. Pelagiana, 179. Sabelliana, 89. Sa lucæorum, 497. Priscillianistarum, 528.

Hæresis est episcopis non obedire, 74.

Hæreticorum infelicitas, 103. Gladio non puniendi, 528. Servant Ecclesiarum immunitatem, 215. Miraculis non coruscant, 903. Eorum Ecclesiæ in catholicas mutatæ, 766. Reliquiæ igne probandæ, 1367.

Hamingus dux Francorum, 147, n.

Hariardus dux, 649, n.

Haribertus, 629, n.

Haribertus dux, 649, n.

Haribertus rex. *Vide* Charibertus.

Harmastis urbs, 640, n.

Harmonia ars liberalis, 358.

Hastæ traditione regnum i itur, 358.

Hastulæ e sanctorum tumulis, 984 etc.

Heber filius Sale, 10.

Hebracharius dux, 600.

Hebræi, 13. A diabolo concitati, 1208.

Hebron Babyloniæ conditor, 10 n.

Hecate dea, 769, n.

Hecdicius. *Vide* Ecdicius.

Helanus mons, 894.

Helcana vir Annæ, 1165.

Helena Constantini mater, 27. Crucem Domini invenit, 725. Et clavos, 726.

Helenæ raptus, 705.

Helias, Helisæus. *Vide* Elias.

Helii episcopi Lugdun. sepulcrum, etc., 944.

Hellesponticum fretum, 1262.

Helmigisus adulter, 182, n.

Helosensis episcopus. *Vide* Elusani.

Helviorum Alba urbs, 516.

Hemeterius martyr, 825.

Heracleum marmor, 982.

Heraclius episcopus Ecolismensis, 245. Comitem ab ecclesia arcet ob crimen, 246.

Heraclius e patricio imperator, 637. Persas debellat, etc., 638, 639. Eutychianus, etc., 640. Obit, 641.

Heraclius in episcopum Santonensem petitur, 165.

Heraclius Jovinianorum tribunus, 58. Romanorum dux, 549.

Heraclii in Ecclesia, 796

Herbaria, id est, malefica, 569, n.

Herbatilicus pagus, 821, n.

Herbulæ altario sancti Martini impositæ, 339. Sepulcro sancti Nicetii, 1189. Reliquiæ, 1177.

Hercolei regio, 639, n.

Hercules, 769.

Heribannum quid, 656, n.

Hermegiselus Warnorum rex, 167, n.

Hermenaldus, 701.

Hermenefridus rex Thoringorum, 106. Fratris mortem procurat, 107. Perjurii reus, 110. Vincitur a Theodorico, etc. 111. Occiditur, 112. Ejus uxor, 1392.

Hermenegildus, 294. Ejus conversio, 580. Mors, 582, 584. Ejus uxor, rex fuit, 179, 248. Johannes dicitur, in patrem bellum, etc., 248, 249, 308, 319. Capitur, 320. Incarceratur, 316, 320. Occiditur, 249, n., 397, 435.

Herodes rex, 17, 721. Ei Chilpericus comparatus, 324. Austrichildis, 244. Pejor Cautinus, 152. Ascalonitæ crudelitas, 244, n. Ejus mors Agrippæ tributa, 20, et n.

Herodes occidit Johannem Baptistam, 735.

Herodianæ infirmitates, 1057.

Herodias fratris Herodis uxor, 735.

Herpinus comes, 617, seu Herpo, 623. Occiditur, 624.

Herpo comes, 624

Herpo comestabulus, 622. Herpo legatus, 620.

Herus, Herio, insula, 260, n.

Herveus Thesaurarius sancti Martini, 456, n.

Hesychius episcopus Gratianopolis, 470, 471.

Hibernia insula, 616.

Hiconius episcopus Mauriennæ, 604, n.

Hiericho. *Vide* Jericho.

Hieroboam rex, 15.

Hieronymus punitur ob lectos profanos, 715. Ejus Chronicon, 8, 27, 29, 40, 585. Locus de Francis, 548, n.

Hierosolyma urbs. *Vide* Jerosolyma.

Hilarius episcopus Pictavensis, 257, 1067. Confessor, 353. Sanctissimæ Trinitatis defensor, 103. Exsilium, libri, mors, 28, et n. Orationes, etc., 1398. Miracula, 28, 1339. Vitæ liber, etc., 894. Scripsit Evangelii librum, 1318. Defensor monasterii sanctæ Radegundis, 474. Chlodovei protector, 93. Ejus sepulcrum, 725. Basilica, 235, 267, 503, 508, 578, 895, 1287. Chlodovei in eam reverentia, 93. Ab eo ditatur, 562. A Sarracenis incensa, 675. Ibi moniales rebelles, 498, 469. Sacerdotes cæsi, 515. Injuria illata, 469, 471. Ejus atrium, 937. Abbates, Pascentius, 159. Porcarius, 476. Oratorium Attanense, 1304, 1313, 1314. Ejus natale, 530. Turonibus, 531. Ejus discipuli, sanctus Martinus, 1275, n., 1276, 1277. Lupianus, 937. Consanguinei, 942. An a Gregorio cum Hilario Gabalitano confusus, 895, n.

Hilarii sepulcrum Divione, 929, 1402.

Hildebrandus. *Vide* Childebrandus.

Hildericus. *Vide* Childericus.

Hilgrinus sancti Martini patruus, 1271, 1272, 1273, 1277.

Hillidius. *Vide* Illidius.

Hilperici tumulus detectus, 323, n., 1379. *Vide* Chilpericus.

Hilpingus dux sub Theoderico rege, 1161.

Hiltrudis Caroli Martelli filia, 682, n.

Hippolytus martyr, 23.

Hisacius patricius, 643.

Hisando oppidum, 698.

Hispalis urbs, 248, n., 319.

Hispania, 31, 94, 168, 293, 338, 425, 433, 447, 451, 455, 571, 580, 582, 581. Urbes, Gerunda, 824. Calaguris, 825; Limes, 555, 654; Gemmæ, 515 Hujus nomen Septimaniæ datum, 117, 454. Ibi moritur Pompeius consul, 706. A Wandalis et Suevis vastata, 44. Sub Wandalis, Alanis, Suevis, 712. Terræ motu concutitur, 242. A locustis vexatur, 308. Turbatur ob Leuvigildi dissidium cum filio, 301. A Germanis occu-

pata, 707. A Sarracenis, 679. Eam aggreditur imperator, 249. Partem recuperat, 147. — Hispaniarum Ecclesia, 1276. A Priscillianistis agitata, 528. Fontes baptismales miraculosi, 221, 516, 746 *et seqq.* Monasterium sancti Martini, 905. Ab Arianis infecta, 814. Ibi persecutio, 247, 248, 580, 712, 815. Religionis status sub Leuvigildo, 294.
Hispania a Francis vastatur, 566. In eam Childeberti I expeditio, 113, 966. Childeberti et Chlotarii, 130, 131. Guntramni, 397, 399, 597. Infelix, 600. Childeberti II, 319. Spolia inde relata, 114. Huc multi abire coacti cum Riguntbe, 321, 322. Inde legatio, 294, 309, 408, 409. Ad Chilpericum, 1085. Ad Guntramnum, 415, 419. Ad Childebertum II, 420. Legatus Hispaniæ Oppila, 315, 318. Legati a Fredegunde missi, 413. — Hispaniæ reges Athanagildus, Leuva, Leuvieldus, 179, etc.; Amalaricus, 105, etc.; Liuba, 449, n.; Hermenegildus, 248, etc.; Richaredus, 402, etc.; Theoda seu Theudo, Theudegisilus, Agila, 131, etc.; Bettericus, 608; Sisebodus, Sintela, 645; Sintela, Sisenandus, Tulga, Chintasindus, 653; Richysindus, 654. — Hispaniæ reginæ Cblotildis, 113; Gunthsuenta, 179; Gaisvintha, 247; Gadsuinda, 572; Goaesinda, 580; Ingundis, 248; Baddo, an Chlodosvinda? 449, n.
Hispanus Julianus, 1092. Cujusdam mira liberatio, 852. Hispanus martyr sanctus Vincentius, 822. Hispani alio die ac Galli Pascha celebrant, 221.
Historia ecclesiastica simplici sermone texenda 1050. Eam scribere difficile est, 153.
Historia Renati Frigeridi, 56. Sulpicii Alexandri, 57.
Historiæ in ecclesiis depictæ, 70
Histria, 1318.
Hlotharius. *Vide* Clotharius.
Hludovichus. *Vide* Chlodoveus.
Holaindus scripsit librum Evangeliorum, 1318, n.
Holocrystallina patena, 1121, n.
Holofernes, 451.
Holoserica palla, 506, 802. Pallula, 728. Vestimentum, 923. Mafors, 507.
Homacum terra, 1310, n.
Hominis creatio, 8. Innocens, cadit, 276. Bellum in se exercens, 201. Homo proceri status, 367. Masculus et femina dicitur homo, 593.
Honoratus episcopus Ambianensis, 252, n.
Honoratus sancti Quintiani propinquus, 1162. — Hono. titulus, 188, 413, 986.
Honoricus. *Vide* Hunericus.
Honorificiana persecutio, 788.
Honorius imperator, 34, 56, 528. Ejus duces Arvernis, 550.
Honorius papa restaurat ecclesiam sancti Pancratii, etc., 1317.
Horarum canonicarum recitatio, 233, n. *Vide* cursus.
Horrea Josephi in Ægypto, 12.
Hortensius Arvernensis comes, 1162. Ejus stirps ab episcopatu arcetur, 176.
Hospicius reclusus, 581. Niceæ, 978. Pœnitentia, etc., 277 *et seqq.* Obitus, 280. Festum, reliquiæ, etc., 281, n. Monasterium, 278, 280, 281, n.
Hospitalitas laudatur, 517. In monasteriis, 614.
Hostilis apparatus, exercitus, 678. Plebs, id est milites, 673.
Hostis exercitus, 87, n., 89, etc.
Hradulfus Chariberti II avunculus, 633, n.
Hrodolaicus rex Danorum, 106, n.
Humanitas, id est, statura, 258.
Humiliati capilli, incisi, 1042.
Humilitas, 1277, 1286. Ejus vis, 1169. Laus, 989. Miraculis præferenda, 174, 175.
Hunericus rex Wandalorum Mauritaniam occupat, catholicos persequitur, 45 *et seqq.*, 712, 788. Ejus mors, 50, 712.
Hunibertus episcopus Coloniæ, 636, n. *Vide* Chunibertus.
Hunni, 551, 571, 572. Ex Pannonia digressi, 52. In Gallias irrumpunt, 51, 163, 169, 547, 548, 707, 953. Vallant Vasates, 736. Fugantur, 708, 709. A Langobardis, 573. Magia Francos fugant, 169. Pacem cum Sigiberto ineunt, 572. A quo fugantur, 569. Constantinopolim obsident, 1351.
Hunnorum reges Bleda, 60, n.; Attila, 53, 707, 708; Gaucherichus, 736, 737; Gaganus, 627, a quo omnes Gagani dicuntur, 169; Florus, Amnarus, 1271. *Vide* Chuni.
Hunoldus Aquitaniæ dux, 682.
Hunus seu Chucus, 625, n.
Hymnos condit Chilpericus, 324.
Hypocritæ mulieris punitio terribilis, 841.
Hyssopus pulmonem purgat, 1112.

I

Ibba Theodorici regis dux, 127, n.
Iciacensis domus, 797, 1398.
Iciodorensis vicus, 918. Monasterium, 797, n., 919, n.
Iciodori Turonum ecclesia, 529. Vicus, 790. Pagus, 289.
Iconica, seu sanctorum imago, 744, 745, 1212.
Ida ii Chronicum, 548 585.
Idololatriæ inventor, 9. A sancto Remigio exstirpata, 1323. A Childeberto I, 1329.
Idolum signo crucis eversum, 958.
Idolorum condemnatio, 63. Vanitas, 64, 65, 80.
Idoneum, idoneare quid, 233, 241, 491.
Idumæi filii Esau, 11.
Ignatius episcopus Antiochiæ martyr, 21.
Igne probantur reliquiæ dubiæ, 1366. Exit ex reliquiis, 909, 910, 1399. Sub ea specie sanctus Martinus apparet, 1403.
Ignem adorant Persæ, 180. Cur, 10.
Ignis sancti Antonii, morbus, 212, n.
Ignis fluvius, 683, 685
Ignomeris. *Vide* Ingomeris
Ignorantia in Christo non fuit, 8.
Illidius episcopus Arvernensis, 30, 31, et n. Vita, 1151. Filiam imperatoris Treverici liberat, 1153, 1404. Brivatenses a Burgundionibus, 854, 855. Ejus basilica, 922, 924, 1154. Vetera ibi monumenta, 1400, 1404. Ejus sepulcrum, reliquiæ, 1155. Apud Turones, 909. Ejus monasterii abbas, 1156.
Illustris, titulus, 1302, etc.
Ilpidius, 850, n.
Imago beatæ Mariæ in ecclesia, 753. Sanctorum, 1212, pr., 59. Sancti Martini in Italia, 1018. Christi a Judæo icta sanguinem fundit, sanctorum Petri et Pauli, 744. Crucifixi nudi, tegi jubetur, 745.
Imnacharius e primis regis, 153.
Imperator Italiam recuperat, 148. Id petit Childebertus II, 443. Hispaniæ partem, 147. Hermenegildo jungitur, 248. Ad eum Childeberti legatio, 449. Ejus vindemiales feriæ, 240. Legati, 590, 486. Equi freno insertus clavus Christi, 727.
Imperator Trevericus, Maximus, 852, n., 1153. Alemannicus, 1404.
Imperatrices Helena, 728; Sophia, 229, etc.
Imperialis ordo, 505.
Imperii initium, 17. Ei non subjectum Galliæ regnum, 298. Imperium, id est Græcia, 558. Senatus concilio datum, 652. Vastatur a Sarracenis, 639, 640, 641, 652, 653. A Persis, 638. A Langobardis in Italia, 645. Quibus solvit tributum, 643. Ipsum Franci vindicant, 690. Ejus urbes in Hispania, 610. Exercitus inde pulsus, 567.
Impetratus presbyter, 1171.
Impii an resurgent, 499.
Incantationum inutilitas, 1133
Incarnationis mysterium, 257. Propugnatum, 275.
Incendium in mari, 395.
Incerare genua quid, 769.
Incerti filii, 492.
Inculisma. *Vide* Ecolisma.
Indiæ, 13. Ibi sanctus Bartholomæus, 758; Sanctus Thomas, insigne monasterium, 756.
Indiculus quid, 155, n., 620, 621, n. Ejus formula, 354. Indiculus Chilperici de fide, 256.
Indimaclis Britannus, 436, n.
Indomagnus vir illustris, 1334.
Infantes participant corpori et sanguini Domini, 732. Processio Remæ, 482. Infantulus loquitur, 43, 1388.
Inferendales vaccæ, 647.
Inferni pœnæ, 499.
Infidelis quomodo jam judicatus, 499.
Ingenia, artificium, 168, etc.
Ingenuus eremita, 980.
Ingenuus Pastor, 860.
Ingenuus qui propriam terram colit, 1095. Sartor, 1075. Ingenui, non senatorii, 1251.
Ingetrudis, 234, 363. Monasterium condit, etc., 436, 457, 458. Neptem suam facit abbatissam, obit, 496.
Ingoberga Chariberti uxor, 165, 570. Pie obit, 450.
Ingobodus graffio, 622.
Ingolbertus, 665.
Ingomeris Chlodovei filius, 81.
Ingratius, 1290.
Inguinaria lues. *Vide* Lues.
Ingundis uxor Chlotarii, 142, 143, 567.
Ingundis Hermenegildi uxor, 179, 396, n., 449. Eum convertit, etc., 580 Fugit, 582. Pro fide patitur, 248. Constantinopolitana esse creditur, 390. In Africa, 393, obit et sepelitur, 397, 399. Ejus mortem ulcisci vult Guntramnus, 435, 445.
Inimicitias armis persequendi mos, 371.
Inimicorum amor, 307, 1032, 1218.
Injuriosus episcopus Turonensis, 123, 534, 535. Chlotario resistit, 141, 567. Obit, 143.
Injuriosus ex duobus Amantibus, 31, 33, n.
Injuriosus ex vicario, 348, 549.
Innocentes septem Arvernis, 1401.
Innocentis vitæ præmia, 1260.
Innocentium cædes, 17.
Innocentius comes Gabalitanus, 314. Fit episcopus Rutenensis, 315, 492.
Innocentius episcopus Cenomanensis, 285.
Innocentius e septem Dormientibus, 1271. — Innocentii martyris ex legione Thebæa inventio, 1318, n.
Innocentius Arvernus, 1401.
Innovalaus comes, 657, n.
Inscriptio de Diana Arduinna, 1395. De sancto Pancratio, 1317. De urbe Vellava, 1395. De filia imperatoris Treverici, 1404. De regno Theodori regis Gothi, 1389. Leuvigildi, 1393. Childeberti III, 1397. De exarchatu Ravennæ, 1397. Arvernicæ, 1404.

Institutiones Patrum, 472, 1234.
Instrumentum aulæ, 61.
Insula prope Constantiam, 228. Prope Venetos, 396. Prope Ambacium, 94, 1391. Saxonum ad Ligerim, 71. Divinitus incensæ, 395.
Insulæ monasterium, 930, n., 1403.
Insulæ Barbaræ monasterium, 912, 1400.
Interdictum Ecclesiæ, 241, 242, 404, 503, 951, 1179, n.
Interempti defuncti non lavantur, 193, n.
Interpres, 278
Invocantibus se Deus miseretur, 482.
Ira Dei, 9. Pœnitentia placanda, 481.
Ireneus episcopus Lugduni, 22. Martyr, 780.
Irregularitas defectu lenitatis, 803. n.
Isaac, 11, 14, 25, 847, 1183.
Isacius patricius, 643, n.
Isara fluvius, 603, 665, n., 680, 682.
Isayas resurrectionem probat, 497.
Iscariothicæ maledictiones, 228.
Isera fluvius, 187.
Isidori Chronicæ, 583.
Isidorus martyr in Chio, 834.
Isiodorensis Turonum pagus, 289.
Ismaelitæ, 12. Sarraceni, 677.
Isra fluvius, 666.
Israel, Israelitæ, 11, 12, 715. Eorum transitus maris, etc., 13, 14, 576, 855. Puniti, 63. Reges, Saul, David, 14; Salomon, 15. Divisi a Juda rex Hieroboam, 15.
Israeli comparatus sanctus Martinus, 1093.
Issa fluvius, 665, n.
Issachar filius Jacob, 11.
Issando castrum, 698, 1311.
Isychius Viennæ episcopus, 1343.
Itachus, 715.
Italia, 529, 550, 774, 776, 782, 1239. major et minor, 133. Solitudines, 742. Altrix sancti Martini, 1139. Ibi celebris, 1016, 1017, 1018. Martyr sanctus Cassianus, 771. Ibi obit sanctus Columbanus, 616 Eam Attila devastat, 56. Saxones inhabitant, 183, 184, 573. Inde egrediuntur, 574. Huc veniunt Alamanni, 707. An Alani, 71. Et forte Gallia pro Italia, *ibid.*, n. Ibi persecutio a Theodorico rege, 766. — Italiæ regnum, 1321. Reges Gotthi Theodoricus, Theodatus, Totila, 566, etc. Athanagildus, 131, n. Vitiges, 133, n. Regni finis, 566.
Italia Francis exitiosa, 133. Ab iis capta, 134. Vastata, 690, 691. Theodeberto subjecta, 566, 567. A Sigiberto possessa, 443. Pars Sigiberto paret, tum Childeberto, 487. Italica Childeberti expeditio, 449. Infelix, 450. Irruptio, 483, 486, 487. Huc dirigit exercitum, 390. Et subjugat, 319. Ei subjecta, 583, 584. De his epistolæ, 1346. Amittitur, 148. Aer iis nocivus, 487.
Italiam imperator recuperat, 148. Dux, Narses, 230. Præfectus, 362. Patricius, 1397. Hisacius, 643. Langobardi invadunt, 182, 187, 601. Sub Alboino, 219, 573. Italiæ rex Ago, 609. *Vide* Langobardi. — Italiæ urbes Bononia, 772. Mediolanum, 527; Papia, 644; Castellum Tertium, 1017; Castrum Briona, 771.
Iter agentes reliquias deferunt, 816.
Ivodium oppidum, 386.

J

Jacintus diaconus, 814.
Jacob, 847. Fides, 233. Coram Pharaone, 1180. Benedictiones Trinitatem significant, 103. Filii, etc., 11, 14. Mors, 12.
Jacob pater Simonis, 600.
Jacob pater sancti Joseph, 16.
Jacob filius Machavi, 220, 577.
Jacobi apostoli sepulcrum, 1279.
Jacobus frater Domini, 749, 1279. Sancti Josephi filius, 19, et n. Ejus martyrium, 21.
Jacobus episcopus Nisibenus, 27.
Jactantia vitanda, 1294.
Jafa urbs Palæstinæ, 599, n.
Jafeth filius Noe, 9.
Janua civitas, 537, 691.
Januba urbs, 1150. *Vide* Geneva
Januarius episcopus Beneventi martyr, 900, 1403.
Januarius xi mensis, 822. Rosæ natæ, 321.
Janus, 715
Jared filius Malaleel, 9.
Jechonias seu Joachim, 16, et n.
Jejunii conditiones, 90, et n. Efficacia, 47. Requisitum ad celebrandum, 819. A Guntramno indictum, 446. A Perpetuo, 530.
Jemini pater Chusi, 1258.
Jenuba. *Vide* Geneva.
Jeremias sanctus ab utero, 1183.
Jericho, 678, 741, 820.
Jerosolyma, 11, 28, 96, 600, 721, 728, 729, 758. Calamitas sub Ezechia, 40 Restaurata, dicitur Ælia, 21. A Sarracenis capta, 652. Ibi Christi triumphus, 1060. Joannes Baptista occisus, 735. Crux Domini inventa, 725. Sanctæ Mariæ reliquiæ, 742. Monasterium, 733, 734. Peregrinatio, 234.
Jerosolymitanus episcopus Simeon, 21; Thomas, 600, 1396; Amos, 599, n.; Neamus, 600, n.
Jerusalem cœlestis, 1260,
Jesse filius Obeth, 15.
Jesu Nave, 9, 14, 741.
Jesus. *Vide* Christus.
Jezabel secunda Brunichildis, 612.
Joachim seu Achim, 16, et n.
Joachim, seu Jechonias duplex, 16, n.
Joannes Baptista, 741. Nativitas prædicta, 1183. Ejus sanguis Vasatibus, 735, 1397. Sepulcrum, 738. Ecclesia et reliquiæ apud Turones, 739, 743. Alingavii, 740. Maurienmæ, 1343. Miracula, 885. Invitat sanctum Nicetium ad cælos, 1240. Ejus passionis festum, 531. Natale, 530, 883, 1074. In eo baptismus collatus, 382. — Sancti Joannis ecclesia Divione, 157, n., 158, n., 208, 1180. Lugduni, 780. In majori monasterio, 532. Ecclesia et monasterium prope Nicæam, 281, n. Reliquiæ, 537. — Joannes evangelista, 47. Supra pectus Domini rimatur divina, 498. Ei Maria commendata, 475. An mortuus, etc., 21. Manna ex ejus sepulcro, 753. Discipulus Polycarpus, 22.—Joannis et Pauli ecclesia Romæ, 482. Reliquiæ, 815, 816.
Joathan rex Juda, 16.
Job, seu Jobab, ætas, etc., 11. Resurrectio futura, 497.
Jobii villa super Mosam, 671.
Jocundiacensis domus, 217.
Jocundus sancti Aredii pater, 1284, 1312.
Jocondus episcopus legatus Constantinopolitanus, 1348.
Johannes abbas Sancti Flodoaldi, 1392.
Johannes Reomaensis abbas, 134, n., 970. Ejus parentes, 929, n. Monasterii abbates Mummolus, Silvester, 209, n.; Leupardinus, 210. — Johannis papæ martyrium, 766, 767.
Johannes Papa III, 232.
Johannes Jejunator episcopus Constantinopolitanus, 598, n., 599, 600.
Johannes reclusus Cainone, 914.
Johannes e septem Dormientibus Ephesi, 826.
Johannes Nemausi archidiaconus, tum episcopus, 809.
Johannes presbyter negotiatur, 1190.
Johannes diaconus, 821
Johannes rex. *Vide* Hermenegildus, 248.
Johannes tyrannus, 56.
Johannes Campaniæ dux, 513, n.
Johannes Justiniani legatus, 1336.
Johannes leprosus, 742.
Johannes Eulalii filius, 492.
Johannes Turonicus, 370.
Jonas propheta, 10.
Jophila villa, 672, n.
Joppe urbs Palæstinæ, 599, n.
Jor fons, 741.
Joram rex Juda, 16.
Jordanis fluvius, 14. Origo, 741, 743. Divisio, 276. xii lapides, 1003. Leprosi ibi mundantur, 741, 742. Frequentatur in Epiphania, 820.
Josaphat rex Juda, 16.
Joseph, 11, 847. Christi typus, etc., 12.
Joseph vir Mariæ, 16. An pater sancti Jacobi, 19, et n.
Joseph, qui Christum sepelivit Acta, 18.
Josias rex Juda, 16.
Josue Jordanem transit, 1003.
Jovianus, seu Jovinianus, Romanorum dux a Francis victus, 549. Imperium assumit, 550. — Joviani, seu Joviniani, milites, 58, 59, n.
Jovinus rector Provinciæ, 183. Episcopus Ucecensis eligitur, 281. Expræfectus, 286.
Jovinus tyrannus, 61, 549.
Jovius ab uxore necatus, 462.
Joyacum vicus, 878, n.
Judacail rex Britannorum, 650.
Judæ urbs Bethlehem, 713. Ab Israel separati reges Roboam, 15; Ezechias, 40; Abia, et alii ad Josiam, 16; Herodes, 721.
Judæi in Christum invidi, 723. Sunt ejus oves, 213. Sanctum Jacobum occidunt, 749. Calamitas sub Vespasiano, 21. Pro eis oratur in die parasceves, 212. Baptizantur Arvernis, invitus Massiliæ, 213. Dicuntur hæretici, 376. Cum eis non celebrandum Pascha, 516. Recens baptizato insultant, 212. Laudes Guntramno acclamant, 373. Sanctum Gallum defunctum plangunt, 1176. Conversi in Oriente, 733. Ad baptismum Chilpericus compellit, 292, 294. In Francia et in imperio, 639. Unus a Gregorio confutatus, 273. Alterius pervicacia, 1105. Facinus in filium qui Eucharistiam receperat, 732. Alius imaginem Christi confodit, 745. Fides in martyrem, 832.
Judas filius Jacob, 11, 14.
Judas Hebræus Quiriacus, 27.
Judas proditor, 1028, 1208. Ab Absalone figuratus, 1258. Ejus maledictio, 1314.
Judex comes, 282, 1193, 1194.
Judicael Britanniæ rex, 649, n.
Judices loci, 267, 370.
Judicio comes adest cum clericis et laicis, 261. Judicii formula, 1332. In Chrodieldem, etc. Exemplar, 506
Judicium aquæ, 799, 800.
Judicium civium, 370.
Judicium Dei, 341, 606, 629.
Judicium extremum, 47. Universale, 499. Diem Christus novit, 7.
Judicium Francorum, 617, 620, 692.
Judicium Salomonis, 15.
Judith, 451.
Julia martyr Lugduni, 779.

Julii Constantia urbs, 320.
Julia Perpetua sancti Perpetui soror, 1319.
Julia Traducta urbs, 1388.
Juliacum, 1311.
Juliana, 834. Justinianum imperatorem fallit, 835.
Juliani conjux, 1231.
Julianus apostata, 1273, 1275.
Julianus defensor presbyter, 1173.
Julianus Hispanus sanatur, 1092. — Juliani martyris Antiocheni basilica, 180.
Julianus martyr, 525, 796, 848. Ejus miraculorum liber laudatur, 797, 848. Reliquiæ et martyrium, 849, 850. Ejus alumnus Gregorius, 850. Sepulcrum, 853, 856. Basilica Arvernis, 71, 173, 555, n. Atanensis, 1313. Brivatensis, 65, 122, 145, 152, 153, 524, 551, 555, 880, 1174. Reveretur Theodoricus rex, 859. Diripitur, 115. Apud Lemovices, 879. Ab Aredio structa, 1303. Apud Noniacum, 1289. Parisiis, 293, 424. In territorio Turonico, 885. Rhemis, 873. In Oriente, 874. Turonibus, 874, 909. Monasterium, 875, 877. Gaudiaci, 878. Reliquiæ, 1288. Et fons, 851. Passionis historia, 861. Ex Gregorio, 1265. Miracula, 525, 847, ad 886. Liber laudatur, 115, 122. Natalitius dies, 871. Festivitas, 491. Ad ejus tumulum juramenta, 864. Basilicæ sacerdos et clerici, 860. Presbyter, 861. Archipresbyter, 866. Martyrarius Proserius, Æditius Urbanus, 882.
Julianus martyr Lugduni, 779, n. — Juliani presbyteri mors 173.
Julius Cæsar imperator Romanus, 17.
Julius martyr Lugduni, 779. — Julii Africani historia, pr., 140, 142. — Julii Hilarionis liber, pr., 140.
Julianus reclusus Lemovix, 982.
Juniores Ecclesiæ, 237.
Junonis ira, 713. Soleæ, 769.
Jupiter, 80, 1259. Stupra, 713. Mons, 688.
Juramentum super altare, 118. Ad tria altaria, 265. Per nomen Christi, 827. Ad sepulcra sanctorum, 784, 789. Sancti Dionysii, 241. Sancti Martini, 261. Sancti Maximini, 975. In ecclesiis, 632, 743, 804, 834, 864. Sancti Juliani, 878. Eposii, 389. Ejus formulæ, 189, 1332. Religio, 335, 336. Populi regibus astricti, 453. Reges populis privilegia firmant, 453, 454. Bona monasterii Pictaviensis, 473. Præstandi apud Saxones modus, 647. Falsi punitiones, 389, 390, 411, 412.
Jurensis eremi, 1145. Situs, 1146.
Jus civile et prætorium, 1309.
Jus prælii, 695.
Juscellum regium, 225.
Justa martyr Lugduni, 779.
Justina præposita monasterii Pictaviensis, 502. Gregorii neptis, 1395.
Justinianus imperator, 755, 834. Justini nepos, 239, 240, 579. Bellum contra Gothos, 132, n. Ne Francicum se dicat, obstat Theodebertus, 129, n. Querelæ in Francos, 133, n. Ad eum litteræ regum Francorum, 1336. Recuperat Hispaniæ partem, 147, n. Obit, 179, 572.
Justinianus episcopus Turonensis, 45, 529.
Justinus imperator, 573, 728. Pacem facit cum Sigiberto, 572. Ejus opem Persæ Armeni implorant, 180. Amens, 229, 578. Obit, 239, 579. Vitia, 179, 180.
Justinus comes, 1034.
Justinus martyr, 22.
Justinus presbyter sanctus, 934.
Justinus vir sororis Gregorii, 1040.
Justissimus sanctus, 934, n.
Justitiæ dilectores Deus exaudit, 847. Ejus via et effectus, 848.
Justitium celebratum, 304.
Justus archidiaconus Arvernensis, 51, 1157.
Justus episcopus Arvernensis, 31, n., 1401. — Justi episcopi Lugdunensis, 1188. Festum, 1323.
Juvencus presbyter poeta, 27.

K

Kalendarii reformatio, 516, n.
Karlus. *Vide* Carolus.
Kirkeim villa regia, 462, n.

L

Laban episcopus Helosensis, 394.
Labor manuum, 1287. Necessitas, 1184. Monachis, 1202, 1207, 1241.
Lapsus ad pisces continendos, 1238.
Lacedæmonum rex Festus seu Sistus, 17.
Lætus e septem Dormientibus, 1271 *et seqq.*
Laicus, 1212. Laici vigiliis intersunt die Dominica, 856, n. Eucharistiam in manu recipiebant, ad altare, 491. Episcopos non poterant accusare, 265, n. Processio Romæ, 482. Laicalibus vinculis absoluta Radegundis, 472. Ex laico Meroveus fit presbyter, 577.
Lamberti basilica, 671.
Lambros vicus, 195.
Lamec filius Matusalam, 9.
Lampadius diaconus, 206, ad 209.
Lana ex arboribus producta, 741, 742.
Lancea qua Christus perforatus, 729.
Landericus amasius Fredegundis, 58, n.
Landericus major domus Neustrasiæ, 605. Fugatur, 606.
Landis unde Pippinus Laudinensis, 655, n.
Landrarius episcopus Bituricensis, 694, n.
Landulfus dæmoniacus, 1049.
Langesium vicus Turonum, 528, n.
Langobardi 799. Unde orti, et sic dicti, 572. Eorum Deus Wodanus, 573. Italiam invadunt, 182, 573, 445 *et seqq.* Irruunt in Gallias, fugantur, 183, 186, 187, 573, 574. Satisfaciunt, 625. Francos proterunt, 450, 486. Cum Mummolo dimicant, 232. Adversus eos movet Childebertus, 485. De iis litteræ, 1345, etc. Eum placant, 452. Ei subjecti, 519, 583, 584. Francorum tributarii, 148, n., 487, 625, 692. Se redimunt, 626. Iis juncti in Sclavos, 642. Imperatoris protectionem, tum Francorum quærunt, 625. Iis tributa solvit imperator, 645. Ecclesiam sancti Petri incendunt, 691. Romanos affligunt, 689. A Francis fugati, 690, 691. Eos fugit Epiphanius episcopus, 298.
Langobardi sine rege, 625. Eorum duces, Amo seu Chamo, Zaban, Rhodanus, 186, etc.; Taloardus, Nuccio, 574. Sacrilegus punitur, 818. Reges Flavii dicti, 170, n.; 519, n.; Wacco, 127, etc.; Alboinus, 143, etc.; Clep, Autharius, 625, etc.; Ago, Adaloaldus, 627, etc.; Aptacharius, 487; Paulus, Ago seu Agilulfus, 488, etc.; Charoaldus, Adaloaldus, Rodoaldus, Arioaldus, 628, etc.; Chrotarius seu Rotharis, 643, etc.; Aistulfus, Desiderius, 692, etc. Reginæ Chlotsindis, Rosemunda, 182, etc.; Theodelinda, 610, etc.; Gundeberga, 628.
Langobardia, 688, 689.
Langobardus Wilfilaicus, 586.
Lanthechildis Chlodovei soror, 85.
Lauuba urbs, 1150 n.
Laocoon, 715.
Lapideus campus, 186.
Lapis Neronianus, 836.
Lapurdum civitas, 440.
Larva, dæmonium, 1251. Energia, 447.
Lascura urbs, 425, n.
Latere missi regis, 239.
Laticina vina. 353.
Latine laudes Guntramno dictæ, 375.
Latiniacense monasterium, 654, n.
Latinorum rex Silvius, 17.
Latinorum antiquus canon, 221, n.
Latium, 128.
Latofao, 602.
Latona urbs, 634, 635, 662
Latronis pœnitentia in cruce, 482.
Latta monasterium, 191.
Lauchonia silva, 665.
Lauconense monasterium, 1147.
Laudiacus mons, 531. Vicus Turonum, 44.
Landovaldus Gregorii puer, 1140.
Laudunum urbs, 274, n., 667, n.
Laumellum vicus Insubriæ, 629, n.
Launebodus dux, 459, n.
Lauracensis ager, 401, n.
Laurentius martyr, 25, 280. Reliquiæ, 815, 816. Ecclesia, 770, 775. Arvernis, 71, 1176. De Landiaco, 531. Parisiis, 299, 300, 1384. Monasterium, 284. Nunc parochia, 285, n.
Laurentius illustris vir, 1322.
Laurentius patriarcha Mediolani, 1347.
Laus perennis, Agauni, 108, n. Apud sanctum Dionysium, 1384. — Laudes, id est, acclamationes, 145, 239, 287, 288, 304, 375, 393. — Laudum officium, 1175, n.
Lazari suscitatio, 254, 273, 499, 1175.
Lazarus episcopus, 42, n.
Lazarus pauper Evangelii, 499
Lazorum rex Zatus, 95, n.
Leander episcopus, 249, n., 319, n
Lecan arensis vicus, 71, n.
Lech fluvius. 683.
Lectio commendatur, 1287. Tentationem superat, 1254. In regulis monachorum præscripta, 925.
Lectionum series, ab antiquo canone, 1234. A canone sacerdotali invectæ, 818. Lectiones in missa, 1234. Unde, 1006. In vigiliis nocturnis, 1324. Populis factæ in festis, 884.
Lector, 1070. In ecclesia, 1006. Officium, 146. Deservit uni ecclesiæ, 794.
Lector in ecclesia Brivatensi, 861.
Lectulus sancti Martini Turonensis, 1031. Condati, 1051. Quid, 1093. Sancti Nicetii Lugdunensis pro reliquiis habetur, et tegitur palla, cereis accensis, 1191.
Legati Francorum occisi, 484, 488. Contumeliæ in legatos, 342. Eorum insignia apud Francos et Græcos, 257. Virgæ consecratæ, 357. E latere directi, 153, n.
Legatio Chilperici Tiberio, 581. In Hispaniam, 582. Ex Hispania, 309, 408, 409, 415, 419, 420, 435. Guntramni Constantinopolitani, 597. Childeberto, 384. Imperatoris ad eumdem, 59[illegible]. Dagoberti ad Heraclium, 637. Sarracenorum ad Pippinum, 7[illegible]2.
Legationes abbatibus commissæ, 535.
Legio beata, martyres, 536. Felix, 804. Sacra Thebæorum, 792.
Legonus episcopus Arvernensis, 50.
Lemane Arverni æ pars, 113, 817.
Lemannus lacus, 805.
Lemovicum urbs, 77, n., 539, 540, 442, 525, 698, 761, 982, 983, 1118, 1232, 1284, 1290, 1311. A Martiale erudita, 916, 917. Ob violatam Domini-

eam punita, 526.—Lemovicinum, 214, 338, 771, 901, 1063, 1084, 1089, 1201, 1286. Ibi Chramnus residet, 156. Vastatur, 191.—Lemovicini, 579. Austrasiis subditi, 1309, n. — Lemovicensis sancti Juliani basilica, 879.— Lemovicinus abbas Aridius, 870. — Lemovicina puella sanatur, 1201.
Lemovicum comites, Nonnichius, 296. Terentiolus, 399.
Lemovicum episcopus, 1304. Apostolus Martialis, 526. Epi copi Martialis, 23; Ferreolus, 338.
Lemovicum populi, 1299, 1300. Seditio, 238. Punitur, 239. Pagus, 161, 700. Regio, 1305. Terminus, 387, 833, Vicus Evaunensis, 964.
Lendaidus servus, 1126, n.
Lendonaldus, 1125, n.
Lendulfus, 1134, n.
Lenitas sancti Romani Deo accepta, 1149.
Leo imperator, 552, n. Romæ, 945. Consulatus, 1320.
Leo ex abbate episcopus Turonensis faber lignarius, 123, 554.
Leo episcopus Agathensis, 810.
Leo episcopus [Senonensis] impedit episcopatum Meloduni, 304, n. 1328.
Leo presbyter, 899.
Leo presbyter Turonensis, 1128.
Leo diaconus Turonensis, 100.
Leo Alarici consiliarius, 825.
Leo, 155. Contra sanctos loquens a Deo punitur, 156.
Leo Gregorii Lingonensis episcopi coquus, 119. Attalum a servitute liberat, 122, 565.
Leo in Testamentum sancti Aredii, 1315.
Leobardi vita, 1240, 1251. Oratorium, 1404.
Leobovera abbatissa Pictavi, 514.
Leocadia sancti Galli mater, 1169.
Leocadius Galliarum senator, 24. Ejus sepulcrum, 974, n.
Leocadius Leudastis pater, 260.
Leodastes comes Turonum, 1075.
Leodegarius episcopus, 665. Occiditur, 93, n., 666.
Leodemundus cæcus curatur, 1128.
Leodium urbs, 52, n., 672, n.
Leodovaldus episcopus Abrincensis, 1062.
Leodovaldus Francus occiditur, 521.
Leodulfus Biturix, 1138.
Leodulfus sanatur, 1134.
Leodulfus claudus curatur, 1068.
Leogontius Arvernensis, 30, n.
Leomeria cæca sanatur, 1053.
Leomeris contractus sanatur, 1022.
Leonacter furiosus, 1292.
Leonardus domesticus, 342.
Leonastes archidiaconus Bituricensis, 210.
Leonisius episcopus Magancensis, 618.
Leontius episcopus Arelatensis, 166, n.
Leontius episcopus Burdigalæ, 106, n., 165, 166, 3 2, n.
Lepra Constantini mundata, 83, n., 84. Apud Arianos frequens, cessat suscepta fide, 1015.
Leprosi mundati, 894, 1149. In Jordane, 742. Ex publico nutriti, 741. Xenodochium, 970.
Leriacum vicus, 368, 1395.
Lesio episcopus, 618, n.
Lesuensis puella, 1072, n.
Letaldus episcopus Silvanectensis, 165, n.
Leuba socrus Bladastis ducis, 397.
Leubastes martyrarius et abbas, 149.
Leubella, 1199.
Leubovera abbatissa Pictavi, 465. 468 *et seq.*, 472, 514. Pene occisa, etc., 502, ad 510.
Leuboveus paralyticus, 1043.
Leucadius senator, 973.
Leudardus curatur, 1126.
Leudastes comes Turonum, 215. Gregorio infensus, mores, etc., 259, ad 267, 306, 307, 308, 1075.
Leudebertus dux. 649.
Leudefridus Alamannorum dux, 598.
Leudegiselus comes stabuli, 597.
Leudegisilus obsidet Convenas, 363, 364. Et capit, 366. Dux, 367, 393, 402.
Leudemundus episcopus Seduni, 624.
Leudes, 607. Qui, 98, n., 634, n.
Leudesius major domus, 665, 666.
Leudisclus patricius Provinciæ, 597.
Leudomirus diaconus, 251, n., Episcopus Catalauni, 1394.
Leudovaldus episcopus Bajocensis, 404, 432, 273. Aut Abrincensis, *ibid.*, n.
Leudovaldus puerulus, 1125.
Leufredus dux Francus, 1350
Leutharius dux Alamannorum, 658. Buccelini frater, 147, n.
Leuva rex Hispaniæ, 179, 448, 572.
Leuvigildus rex Hispaniæ, 247, 409, 448, 572, 580. Ejus filii, 248, 509. Nomen sincerum et epocha, 1393. Occisores regum exterminat, 179. Legatio ad Chilpericum, 253. Cujus filiam in uxorem petit filio suo, 309. Rixæ cum filio, 249, 301, 308, 316. Eum insequitur, 294. Expeditio, 903, 582. Dolus, 320. Occidit, 397, 584. Suevos sibi subjicit, 320, 589. Conqueritur quod Miracula ab Arianis non fierent, 903. Ejus pœnitentia et mors, 416, 598. An catholicus obiit, 41, n.
Levi filius Jacob, 11.
Levida civitas, 741, 743.
Lex, Vetus Testamentum, 14, 255.
Lex Romana, 1331, etc. Theodosiana, 188. Novella, 1309. Burgundionum, 88, et n. Francorum, Alamannorum et Bajoariorum, 1334.
Lexoviensis puella cæca, 1072.
Libera custodia, 263.
Liberiacensis silva, 665, n.
Liberius patricius dux Justiniani in Hispania, 147, n.
Libertis parentibus procreati, 1101.
Licaniacensis vicus, 71.
Licerius episcopus Arelatensis, 411, 448.
Licerius episcopus Consoranensis, 440.
Liciniacensis vicus, 71, n.
Licinius episcopus Turonensis, 100, 105. Loca sacra invisit, 95. Monasterium condit, 533.
Licus fluvius, 684.
Lidorius episcopus Turonensis, 36. Ejus basilica, 527, 528, 531.
Liger fluvius, 36, 63, 190, 204, 205, 216, 252, 391, 562, 577, 603, 605, 631, 633, 666, 674, 675, 682, 684, 693, 694, 697, ad 701, 708, 711, 791, 1012, 1045, 1047, 1048, 1108, 1125. Insula, 91, 758. Saxonum, 71.
Ligerinus fluvius, 1328.
Ligni vox in psalmo xcv, 276.
Liguria Italia minor, 134, n.
Liguria locus amœnus Narbone, 825.
Lilia a regibus Francorum adhibita, 1373 *et seq.*
Liliola abbatissa Arelatensis, 168, n.
Limania Arvernica, 817, n. Unde, 241. Limanicus pauper, 919.
Limana ecclesiarum osculandi mos, 1124, n. Sancti Petri, 547. Et sancti Pauli, 548, 681, 684. Sancti Juliani, 866. Sancti Martini, 569, et passim.
Liminius martyr Arvernensis, 25, 30, n. Sepultura et passionis liber, 924.
Lindegasius episcopus Moguntiæ, 618, n.
Lingones, 209, 618 1181. Urbs, 634, 902, 1180. Parochia, 970. Territorium, 971.—
Lingonum episcopi sepulti Divione, 1402. Gregorius, 126, etc.; Aprunculus, 76; Tetricus, 157, etc.; Silvester electus, 207; Mummolus Bonus, 209.
Lingua Saxonica, 237, n. Romana, Theudisca, Francica, Rustica, Græca, Provincialis, 1367 *et seqq.* Latina Francis ignota, 1212.
Linguarum confusio, 10.
Linguinus Arvernensis, 30, n.
Lipidiacensis pagus et vicus, 1213, 1217.
Lippia fluvius, 677.
Lirinum monasterium, 978. Insula, 979.
Lisbius proconsul, 1263.
Lismus urbs, 13.
Litania septiformis Gregorii Magni, 482.
Litaniæ, 482. *Vide* Rogationes.
Litigius monitor, 116.
Litomeris, 885, 911.
Litoveus cæcus curatur, 1126.
Litterarum studia in Galliis tepescunt, 1. Litteræ sensus in Psalmis, 1258. Novæ a Chilperico excogitatæ, 253.
Liturgia. *Vide* Missa.
Liuba Hispaniæ rex, 449, n.
Livias urbs, 742, n.
Livoria Narbone, 825, 1398.
Loa fluvius, 606.
Loca sancta visitat sanctus Martinus Dumiensis, 247. Licinius episcopus Turonensis, 533.
Loccense monasterium, 1241. Apud Turones dictum Angeris, 1242, n.
Lociæ oppidum, 529, n.
Locociacum monasterium, 34, 1131.
Locofao vicus, 667.
Locoficus villa, 667, n.
Locustæ Carpitaniam vexant, 308, 320. In aliam provinciam vadunt, 321.
Locustarum acies et prælium, 161.
Logius Aaronis, 255.
Longinus episcopus Afer, 47, 49, 712.
Longobardi. *Vide* Langobardi.
Loth, 517, 518.
Lovolautrum castrum, 115, 1162.
Lucacense castrum, 535, n.
Lucanus miles Gundobaldi, 1324.
Lucca castrum, 683. Ecclesia, 529.
Lucerius presbyter monachus, pr., 143.
Luciacum, 1310.
Luciliacus vicus Turonum. 535.
Lucius senator Trevirini prodit, 550.
Luctus dies pro defuncto, 1252.
Ludegastus episcopus Moguntinus, 618, n.
Lues, 70, 243, 249, 221, 253, 291. 526, 579, 580. In Hispania, 308. In Provincia, 411, 516. Arvernis, 172. Turones vexat, 1098. Inguinaria, 144, et n., 291, 333, 446, 447, 782, 960, 1174, 1237. Arvernis, 881. Treviros vexat, 1237. Romæ litania sedatur, 479, 482, 483. Lues pecorum sancti Martini oleo sedata, 1091.
Lufao, Lucofao, Lucofago, 667, n.
Lugdunum, 63, 108, 207, 208, 212, 850, 971, 991. Galliæ, 675, 677, 689. Urbs nobilissima, 17. A tributo immunis, 945, 946. Ibi ex gente senatoria, 947. Basilica sanctæ Mariæ, 147. Lue vexata, 173. Ibi concilium n, 252. m, 271. Collatio contra Arianos, 87, n., 1323.— Lugdunensis comes Armenta-

tius, 186. — Lugduni episcopi Pothinus, Irenæus, 22, etc.; Sanctus Patiens, 77; Justus, Eucherius, 1188; Sacerdos, Nicetius, Priscus, 177, etc.; Helius, 944; Ætherius, 521, etc.; Secundinus, 604. Arigius seu Aridius, 605, etc.; Stephanus, 1523. — Lugdunensis episcopus dicitur patriarcha, 232. Sancto Quintiano subvenit, 91. — Lugdunensis abbas, 178. Archidiaconus liberat filiam Leonis imperatoris, 945. Martyres innumeri, ex iis Vettius-Epagatus, 22, 1169, XLVIII, *ibid.*, 779. Eorum ecclesia, dicti Athanacenses, 780. Epipodius martyr, 947. — Lugdunense monasterium virginum, 492. Insula Barbara, 912. Ejus pagus in Burgundia, 497. Provincia Lugdunensis, 707. Dicta Germania, 77, n. Vicus, Octavum, 446.

Lugdunum Clavatum, 274, 667, 668.

Lugdunum Convenarum, 359, n. *Vide* Convenas.

Lumina ad sanctorum sepulcra, 943.

Luna urbs Italiæ, 645.

Lunæ signa, 148, 681.

Lunaticus dæmoniacus, 1049.

Lupentius abbas sancti Privati, 314.

Lupia fluvius, 677, n.

Lupiani miracula, 937.

Lupicini monarchia in monasteria, 1147. Ejus et Romani vita, 1145.

Lupicini vita, 1214 *et seqq.*

Lupus civis Turonicus, 289, 290.

Lupus dux Campaniæ, 188, 273, 274, 430, 431, 433, 514, 581.

Lupus episcopus Senonum, 437, n. — Lupi episcopi Trecensis miracula, 949, 1339. Monasterium, etc., 1403.

Lupus Burdegalensis presbyter, 1105.

Lupus energumenus, 1201.

Lupus occiditur, 334.

Lusitania, 746. Dux Claudius, 455, n.

Lusor in albis obit, sanctus, 973.

Lussovium monasterium, 611, 614, 624, 665, 666.

Luxoviensis episcopus Ætherius, 311.

Lydorum rex Gyges, 17.

M

Mabuinus aurifex, 1318.

Macarius martyr Lugduni, 779.

Macco comes, 470, 504. Pictavensis, 515.

Macco, 507.

Macedones nulli subjecti, 706. Origo, reges, Philippus, Alexander, 705. Argeus, 17.

Macedonia, 705, 1262, 1263. A Francorum parentibus possessa, 549.

Machovilla, 186.

Macliavus comes Britanniæ, 143, 237. Fit episcopus Venetensis, tum apostata, 144, 220.

Magdalena Ephesi quiescit, 753.

Magdalum, 14.

Magdunum castrum, 305, n. Triplex, 306, n.

Magdunum Biturigum, 513, n.

Magi Christum adorant, 17, 721.

Magica ars, 9.

Magister militum, 1330. Imperii, Sisinnius, 187. In Galliis Nanninus, Quintinus, 549. Ægidius, 65.

Magister officiorum, 61.

Magisterium equitum, 56.

Magliavus comes Britanniæ, 577.

Magnacharius, 233. Guntramni socer, 569, 570. Filia, Marcatrudis, 164. Filii occiduntur, 220, 577.

Magnatrudis uxor Badegesili episcopi Cenomannensis, 409, n., 489.

Magnericus Trevirorum episcopus, 409, 429. Charitas in episcopum vexatum, 384.

Magnificentia titulus regi datus, 226.

Magnifici viri, 155, 436, 492, 1305, 1330.

Magnitudo, titulus, 1331.

Magnovaldus dux, 428. Occiditur, 409.

Magnulfus Tolosæ episcopus, 350, 358. A Gundovaldo pulsus, 351.

Maius an mensis quintus, 876

Major domus regiæ, 285, 322, n. Prima hujus mentio apud Gregorium, 285. Breviarium et catalogus, 1352. Electio proceribus permissa, 652, 658, 664, 665, 670.

Major domus Warado, 668. Gislemarus, 669. Palatii, Theudoaldus, 671. Raganfridus, 672. Bercharius, 669. Grimoaldus, 670. Ebruinus, 664. Leudesius, 665. Austrasiæ, 570. Gogo, 570, 571. Warnacharius, 620, etc. Pippinus, 630. Grimoaldus, 658, Childeberti II, Florentianus. 453. Burgundiæ, Flaocatus, 658. Warnacharius, 602. Bertoaldus, 605. Protadius, 607. Claudius, 608. Seu Docudius, 607, n. Rado, 623. Neustrasiæ, Landericus, 605. Chlodovei II, Erchinoaldus, 654. Riguntis, 323. Waddo, 351, etc.

Majores, ex regali servitio, 461. Childeberti regis, 298. Florentianus, 1119.

Majores natu, 241, 322, n., 400. Langobardorum, 690.

Majorianus imperator, 64, n., 552, n.

Majus monasterium, 353, 528, 532, 1001, 1101, 1251, 1253, 1269, 1271. Ibi loca quæ sanctus Martinus coluit, 1063, 1404. Abbates, Gualbertus, 1279; Aicardus, 1280. An Eustadius? 1255, n.

Malafors holosericus, 507.

Malahora, 323.

Malaleel filius Cainan, 9.

Malchus e septem Dormientibus Ephesi, 826.

Maledictiones in pactionibus, 336. Iscarioticæ, 228.

Maleficæ Parisiis puniuntur, 310.

Maleficia deteguntur, 424.

Malfangus Francus, 1165, n.

Malleii presbyter depositus, 1319.

Malliacum castrum Turonum, 1399. Monasterium, 911, 1400.

Mallosus martyr, 793

Malulfus civis Turonicus, 1103.

Malulfus episcopus Silvanecti, 326.

Mallum, 654.

Mamertus episcopus Viennæ, 90, 850, 851. Rogationes instituit, 89.

Mamilia martyr Lugduni, 779.

Manasses rex Juda, 16.

Manatense monasterium. *Vide* Menatense.

Manaulfus Burgundio, 660, 661.

Mancio comes, 696.

Mancipia apud Francos, 238.

Mandati formula, 1330, 1331.

Manichæus Pilatus fuit, 20.

Manicis teneri, 250, 261, 426.

Manlulfus paralyticus, 1042.

Manna Israelitarum, 14. E tumulo sancti Johannis evangelistæ, 753. Sancti Andreæ, 754.

Manninus presbyter, 883, n.

Mannonis codex Fredegarii, 686.

Mantolomaus vicus, 532.

Mantua, 1348, 1350.

Manucum castrum, 669, n.

Manus ante cibum ablutæ, 277. Elevatio in juramentis, 390. Episcopi osculandi mos, 42, et n.

Manus publica imperium, 610, 636, 643.

Mapinii Rhemorum episcopi epistola, 1337.

Maracharius e comite episcopus Ecolismæ, 245.

Maratis rex Sicyoniorum, 17.

Marcatrudis Guntramni uxor, 164, 220, n, 569. Repudiatur, 570.

Marcellinus episcopus Ebreduni, 950.

Marcellini et Petri ecclesia, 482.

Marcellus episcopus Deensis, 951. Monasterium, *ibid.*, n.— Marcelli episcopi Parisiensis Vita, etc, 972.

Marcellus episcopus Uceticensis, 281. — Marcelli festum Cabilone, 420. Basilica, 451, 495. Sepulcrum a Guntramno ornatum, 447, n. Ciborium insigne, 1396. Monasterium, 595, 597, 601, 784, n. Ejus abbas, 784. Presbyter Epirechius, 785.

Marcha Winidorum, 645.

Marciacensis domus, 731, 1097.

Marcianus imperator, 65, 552, n.

Marcianus Capella, 537.

Marcionitana hæresis, 22.

Marcomagus, 693, n.

Marcomer Francorum dux, 57, 549, 550, 551, n. Regalis, 59. An rex, 59. Subregulus, 59, 60, n.

Marcovefa religiosa, 165. A Chariberto in uxorem ascita, excommunicata obit, 166. Regina, 260.

Marcoveus, 166, n.

Marcus Evangelista martyr, 21.

Marcus episcopus Aurelianensis, 1173.

Marcus contractus sanatur, 1251.

Marcus referendarius, 238, 244, 301, 579.

Marcus Valerius consul Romanus, 855.

Marcus mons, 1310.

Mare e termino egreditur, 235. Sanctificatum, 727. Rubrum, 12, 276, 538. Situs, 13.

Maria virgo, 16, 17, 721, 722, 723. Virgo perpetua, 7, 730, 734, 876. Dei genitrix, 1165, 1244. Joanni commendata, 475. Ad ejus mortem apostoli congregantur, Christus corpore in paradiso locat, etc., 724, 730. Sanctum Martinum morientem suscipit, 1007. Ejus gestantis Jesum imago in ecclesia, 733. Festivitas mense Januario, 731. Reliquiæ, 734, 742. Basilica a Constantino, 730. De portu Arvernis, 490, n. Inter Sanctos, 1400, 1401. Lugduni, 947. Pictavi, 420, 475. Romæ, 483. Tolosæ, 338, 1394. Trecis, 949, n. Turoni, 412, 534, 743. Dives, 1396. De Furno calido Biturigum, 732, n. Monasterium Jerosolymis, 733, 734. De Scriniolo Turonum, 456, n. Ejus judicium incurrere, 474.

Maria falsa prophetissa, 519, 520.

Maria Magdalena Ephesi quiescit, 753.

Marianus, 964, 965.

Marii Vita, 282, n.

Marilegium villa, 462, 510, 624

Marileifus archiater, 216, 350.

Marius Chrocum punit, 711.

Marmor Parium, 150. Et Heracleum, 982.

Marojalensis ecclesia, 339, 1395. Villa, 489.

Maroveus episcopus Pictavensis, 349, 453, 463, 469, 476, 505, 986, 1067. Curam monasterii sanctæ Crucis rejicit, 467. Tum suscipit, 468. Calicem frangit ut se et populum liberet, 350. Committitur in negotio Ingeltrudis, 458.

Mars, 26, 80. Simulacrum, 853. Mons, 633, n.

Martha resurrectionem credit, 499.

Martialis episcopus Lemovicensis, 23, 525, 526, n. A Romanis episcopis missus, 916. Ex Oriente venit, 915. Contemptor divinitus punitur, 156. Tu-

mulus, 1290, 1306. Ecclesia et matricula, 1311. Monasterium, 918.
Martii vita, 1213. Monasterium, 1221.
Martii Kalendis Francorum conventus, 556.
Martiniacensis villa, 900.
Martinianus e septem Dormientibus, 826.
Martinus episcopus Turonensis, 95, 536, 1225. Nativitas, 27. Patria, 465. Sabaria, 1 05. Pannonicus, 871. Genealogia, 1271. Florus dictus, 1273. Gesta præclara, 1274 *et seqq.* In Gallias venit, 525. Fit episcopus, 527. Cæditur ob confessionem sanctissimæ Trinitatis, 528. Monachus et abbas, 34. Miracula in monasterio, 1131. Monachum resuscitat, 1078. Prædicatio, miracula, etc, 28. Fides de sanctissima Trinitate, 255. Honorifice excipi in urbem refugit, 898. Detegit falsum martyrem, 1024. Cum sancto Gatiano loquitur et cum sancta Vitalina, 8 7. Ex ejus capite flamma, 926. Recipit reliquias sanctorum Gervasii et Protasii, 529, 776. Iter agens asello utitur, 898, 1132. Iter ad Maximum, 29. A quo patenam recipit, 1121. Communicat homicidæ, 224. Mors, 100, 196, 538, 563, 576. Ei interest sanctus Severinus, 1005. Sanctus Ambrosius, 1006. Ætas, 1005. Et Sepultura, 34. Mortis annus, 1028, 1037, 1386, pr., 125. Fuit apostolis non inferior, 999. Confessor, 335. Martyribus æqualis, 1076. Ejus contemptor a Deo punitur, 156, 346. Sancto Paulino cognitus, 989, 990. Qui ejus laudes canit, 989. Juliano Magno junctus, 875. Sancti Albini contribulis, 978. Briccius ei succedit, 41. Ejus depositio, 530, 1224. Translatio, 530, 1007, 1391. Natale duplex, 531. Festum, 260, 375, 525, 606. In æstate, 1061. Varia, 68. Conviviis celebratur, 234, n. Elogium, 464. Vitæ liber, 910, 993, 1102. Vita a Severo scripta, 1059. Lecta in Ecclesia, 1058. Præfatio in missa, 1361. Prosa, 1139. De eo plures scripsere, Severus Sulpicius, 999. Paulinus, 1000. Ejus imago in Italia, ubi est celebris, 1018. Eulogiæ, 377. Fons et cella in Mai monasterio, 1063, 1404. Cella et lectum Condati, 1003, 1068. Quid fuerit, comparatur Israel, 1093. Ejus absida, ciborium, etc., 1385. Tumulus, 883. Sepulcrum, 993, 1317. Corona ornatum, 1002. Adit Chlotildis, 129, 130. Inde pulvis, oleum, pallæ fimbria, tactus, cancelli, etc., 1140. Aqua collecta, 234. Ibi oleum jugiter ardens, 1318. Juramenta, 261, 262, 263. Cappa, 1403. Reliquiæ, 339, 385, 386, 735, 901, 909. Abrincatum translatæ, 1062. In Gallæciam, 247, 1114. Suessiones, 1104. Intercessio, 885. Invocatio, 1184. Incendium extinguit, 1140 Virtus, 201, 353, 578, 1292, etc. Bellum cessat et paralytici curantur, 193. Innocenti opem fert, 264. Vinum pauperi procurat, 1048. Miracula, 209, 368, 408, 525, 993, ad 1142, 1249 *et seqq.*, 1339. Innumera, 899, 1034. De his libri tres, 890. Miracula Treviris, 389. In nigris vestibus apparet, 1064, beato Trojano, 941, exsequiis sanctæ Pelagiæ, 983. Sub ignis specie, 1403. Eum reges reverentur, 142. Et Turones a tributis eximunt, 453, 454. Et epistolam scribit Chilpericus, 218. Opem Pippinus implorat, 702. Defensor monasterii Pictaviensis, 474. Ejus legatus Gregorius, 380. Domus, 675. Limina, 563, 565, 632. Invisit Chlotarius, 569. Baptizatus Chlodoveus, 1540. Atrium, 496. Ibi oratorium, 7 9. Ejus ecclesia Turonum, 156, 205, et passim. Basilica simpliciter dicta, 1054. A sancto Briccio constructa, 529. Novæ ædificatio, 68. A sancto Perpetuo, 530, 1008. A Chlodovæo 1 ditata, 562. Ejus in eam reverentia, 92, 93. Effracta, 285. Combusta per Wiliacharium, 160, 536. A Chlotario cooperitur stanno, 161, 536, 568. Qui eam invisit, 162. Vigiliæ in ea, 530, 531. Sepultura plerorumque episcoporum Turonensium, 529, ad 536. Confugium, 5 8. Violatur, 354, 355. Judex violator punitur, 159. Abbas, 354, 1122; Eustachius, 353. n.; Wilfardus, 697. Præpositus, 1309, 1314. Primicerius, 92. Basilica Cavillone, 1111. Condatensis, 411. Prope Eposium, 432. In Gallæcia, 1013, 1119, 1404. In Hispaniis, 1085. Lecaniacensis, 71, n. In villa Marcianensi, 1097. In vico Nereensi, 1199. Parisiis, 300. 406, 1384. Sancti Martini a Campis, 283. Rothomagi, 202. Apud Santones, 1106, 1120. Apud Tertium in Italia, 1017. In pago Vabrensi, 431. Tornoderi, 902. Monasterium Ambiani, 1019. Apud Brivas, 962. Prope Eposium, 386, 389, 390. In Hispania, 903. De Latta, 191. Apud Lemovices, 387. Postea sancti Aredii dictum, *ibid.*, n. Monasterium Mettense, 658, n. Parisiis, 406, n. Ravennæ, 1018, n. Treviris, 384, n., 409, n. Turonum, 702, 1031. Discipuli, sanctus Martinus Brivæ, 338; Santonicus abbas, 939; sanctus Maximus, 912. — Martini Santonense monasterium, 939.
Martinus Martini Magni discipulus, 338. — Martini Brivensis basilica, 338.
Martinus episcopus Dumiensis, tum Bracarensis, 247, 1014, 1015, n.
Martinus Flori frater, 1271. Episcopus Hunnorum, 1275, n., 1277.
Martinus dux fugatur, 667. Occiditur, 668.
Martinus presbyter Lugdunensis, 178.
Martyrarius, 149, 1314. Sancti Juliani, Proserius, 882.
Martyres XLVIII. Armeni, 828. Eorum reliquiæ, 830. Complures Arvernis, 67, n. Lugduni, 17. Innumeri, 22. Ecclesiæ XLVII, 779. Eorum ecclesia, dicti Athanacenses, 780. Innumeri sub Decio, 22. In Africa, 50. Sub Wandalis 45 *et seqq.* In Gallia, 22. Sub Gothis, 51.
Martyres Christi gratia roborati, 1201. Eorum gloria ædificatio Ecclesiæ, 754. Adorantur, 525. Sepulcra, 294. Honorantur, 1143. Salviæ foliis, 801. Inde pulvis collectus, 882, etc. Virtus, 785. Patrocinia, 882. Encomia, 842. In festis baptismus collatus, 381, n. Passio lecta in ecclesia, 818, etc. — Martyrem falsum detegit Martinus, 1024.
Martyriales exsequiæ, 823.
Marziacum parthenon, 731, n.
Massava vicus, 693, n.
Massilia urbs, 186, 18, 206, 287, 304, 559, 677, 701, 702, 815, 978, 1190, 1272. Lue vexatur, 446, 447, 602. Ibi Judæi fidem suscipere coacti, 213. Gundovaldus suscipitur, 363. A Childeberto recepta, 308. Restituta, 288, 383. Ibi dux Ratharius. *ibid.*
Massiliensis episcopus Theodorus, 286, etc. Martyr sanctus Victor, 807. Cataplus, 185.
Massiliensis Provincia, 85. Lue vexatur, 318. Sub Sigiberto, 413, n. Rector Nicetius, 413.
Massolacum villa, 624, 651.
Massua vicus, 693.
Masticæ arbores, 834.
Materna martyr Lugduni, 779.
Mathan, 16.
Matisco urbs, 419. Ibi consilium, 383, 392, 3 3.
Matricula quid sit, 354, n. Pauperum, 877. Condatensis, 1052. Sancti Martini, 1027.
Matricularii, 354.
Matrimonia, pr., 57. In iis Germanorum consuetudo, 1394. Vituperantes damnantur, 456. Servorum, 203, 204, 1334.
Matrona fluvius, 251, 299, 382.
Matthæus prædicat Mirmidonæ, 1261.
Maturus martyr Lugduni, 779.
Matusalam filius Enoch, 9.
Matutinæ, 73, 734, 1175, 1187, 1314. Vigiliæ, 172. Earum signum, 121, 1030, 1040. Iis adest omnis populus, 301.
Matutini hymni, 55
Mauræ virginis inventio, 907, 908. Alia est a Maura Bellovacensi, 1399.
Mauranus Cantaber, 1136.
Maurellus servus, 1137.
Mauriacensis campania, 708.
Mauriacus campus, 54. Vicus, 54, n.
Mauricius imperator, 219, n., 304, 483, 552, 553, 582, 625, 628, 303, 304. Primus ex Græcorum genere, 303, n. Favet electioni Gregorii Magni, 481. Ejus tempore Persæ fiunt Christiani, 599, 600. Francis aurum dat contra Langobardos, 319, 384. Carthaginenses qui legatos occiderant Childeberto transmittit, 488. Ei Childebertus scribit, 1346. Et ipse Childeberto, 1348. Occiditur, 604. A Foca, 637.
Mauricius, etc., Martyr, 536, n., 805.
Maurienna urbs, 688, 689, 691, 738. E diœcesi olim Taurinensi, 739. Episcopatus erectio, 1342. Episcopi, Æconius, 604. Felmasius, 1343.
Maurilii episcopus Andegavensis Vita, 1282.
Maurilio Cadurci episcopus, 233.
Mauriopes vicus, 438.
Mauripensis pagus, 438, n.
Mauritania a Wandalis occupata, 45, 712.
Maurontus Sarracenis jungitur, 678, 680.
Maurus punitus ob san ti Lupi contemptum, 949.
Maursa Chiragrica curatur, 1040.
Maxentiæ (S.) oppidum, 666.
Maxentius abbas, 93 Vita, etc., 94.
Maximianus e Dormientibus Ephesi, 826. — Maximiani persecutio, 1272. Ejus expeditio in Hunnos, abdicat, occisus, 1272.
Maximilla uxor Egeæ, 1263, 1264.
Maximinus abbas Insulæ Barbaræ, 1400.
Maximinus abbas Miciaci, 109, n., 1328.
Maximinus episcopus Trevirensis, 28, 1237. Monasterium et ecclesia, 384, 975, 1237, 1240. Oratorium Atanense, 1313.
Maximus abbas Insulæ Barbaræ, 1400. Vitæ liber, 912. Miracula, monasterium, etc., 913.
Maximus episcopus Nolæ, 836, 837.
Maximus episcopus Regiensis, 967.
Maximus tyrannus, 29. Imperator, 528, 852, n., 1276. Dat patenam sancto Martino, 1121. Morte punitus, 224. Ejus filius, 57, 59.
Maximus tyrannus in Hispania, 61
Maxonidius cæcus sanatur, 1201.
Meclodunense castrum, 304, n., 303, n.
Medardus episcopus Noviomi obit, 160, 264. De eo Gregorii antiphona, 1283. Ejus sepulcrum, 160, 976. Reliquiæ, 1247. Baculus, 977. Miracula, 1340. De iis liber, 976. Basilica Suessione sancti Medardi, 244, 264, 428,

632. Ibi sepelitur Chlotarius, 165. Sigibertus, 195, 576. Monasterium, 151, n., 160, 162, 977. Cella Exidolii, 1310.
Medardus trilinnus, 519.
Medias vir, 1263.
Mediconum vicus, 532.
Mediocantus, 1099.
Mediolanum urbs, 485, 774, 1272. Ibi corpora sanctorum Gervasii et Protasii, 775. Monasterium a sancto Martino institutum, 35, 527. Episcopus sanctus Ambrosius, 1006. — Mediolanense oppidum, 1281. — Mediolanense castrum, 305, 515. Biturigum, 305, n.
Meditationes, 1182.
Mednana torrens, 494.
Megara, seu Merara urbs, 1263.
Melaniæ viduæ Romanæ, 28. Laudes, n.
Melanii episcopi Rhedonensis sepulcrum et miracula, 938. Monasterium, n.
Melantius Prætextato Rothomagensi subrogatus, 405, et n., 412. Dejicitur, 544.
Melciacum villa publica, 694.
Meldæ urbs, 201, 410, 460. Moratur Childebertus II, 334. Comites, Gundobaldus, Guerpinus, 391. Territorium, 352.
Meliores loci, 24. Franci, 322. Meliores natu, 322, 544.
Melitense monasterium, 211, 1207.
Melliacum villa, 694, n.
Melodunum castrum, 515, n. Episcopatus erectio impeditur, 1328.
Memacum monasterium, 1310, n.
Membranæ ad scribendum, 1255.
Memmatensis mons, 26.
Memmii episcopi Catalauni sepulcrum, etc., 948.
Memnon, 705.
Menatense monasterium, 215, 1213.
Mensæ benedictio, 277, et n. Quis nobilior locus, 812, et n. Inter prandendum psalmos cantari jubet Guntramnus, 578. — Mensa canonica, 1198. Canonicorum Turonibus, 535.
Mensis undecimus, 731. Menses numerandi ordo, 822, n., 823.
Mentius fluvius, 550.
Meratina virgo, 1176.
Mercori seu Mercurii mons, 633, n.
Mercurius, 80, 1239. Simulacrum, 853. Templum Arvernis, 1387.
Mereensis vicus, 1099, n.
Merobaudus cæcus sanatur, 1047.
Merofledis Chariberti uxor, 165, 570.
Meroliacense castrum, 116, 1392.
Merovechus rex Francorum, 63, 64, n. Ortus, 551. Occiditur, 578. Hinc Merovei reges, 551. Criniti, 1353. Et Merungorum regnum, 1334.
Meroveus Chilperici filius, 169, 201, 202, 222, 223, 571. Filius spiritualis Prætextati, 227. Ei Guntramnus Boso insidias parat, 217. Leudastem spoliat, 261, 262. Fit presbyter, 214, 577. Confugit ad sanctum Martinum, 215, 216. Apud sanctum Germanum Autisiodori, 219. Ad Brunichildem vadit, 219. Quam uxorem ducit, 576. Deum per sacram Scripturam consulit, 218. Capitur, 219. Fugit, 228. Occiditur, 229. Eum luget Guntramnus, 382. Sepeliri curat in ecclesia sancti Vincentii, 383.
Meroveus filius Chlotarii II, 605, 606, 623.
Meroveus filius Theodorici II, 608, 620. Salvatur, 622.
Meroveus filius Theudeberti II. Occiditur, 619, 625.
Mesopotamia, 27, n.
Metæ, acervus frugum, 189, n.
Metallocrystallina patena, 1121.
Metriæ Aquensis miracula, Vita, 951.
Metropolitani præsentia in ordinatione, 165.
Metiæ urbs, 146, 485, 511, 512, 576, 620, 647, 655, 671, 701, 702. A Chroco capta, 711. Ab Hunnis incensa, 52. Ibi palatium, 909. Basilica et monachi, 594. Pons, 1150. Mortis dictus, 1130, n. Dysenteria vexatur, 432. Sedes regia, 563. Regni, 569. Austrasiæ, 601. An Sigiberti? 163, n. Ibi consecratur Avitus episcopus Arvernensis, 176.
Mettense concilium, 512, 514.
Mettense territorium, 618.
Mettensis episcopus Arnulfus, 631, 635. Diaconus, 795.
Metulum vicus, 159, n.
Mevennii monasterium, 649, n.
Michael suscipit animam beatæ Mariæ, 724. Disciolæ monialis, 501. Sanctum Martinum, 1007.
Miciaci monasterium Chlodoveus fundat, 95, n., 1328. Abbas sanctus Avitus, 109.
Miglidunense castrum, 304. Pagus, 307.
Miliodunense castrum, 515, n.
Militia, 514. Ei addicti monachi a Valente, 28, 29, n.
Militiæ Magistri Nannenus, Quintinus, 57. Carietto, Syrus, 59.
Mimates urbs, 518. Episcopatus, 181, n. Ex urbe Anderito translatus, 26, n. Patronus Privatus, 525.
Mimus regis Galliciæ, 1119.
Minæ, quid, 668, n.
Minæ adversus sanctum ad aliquid obtinendum, 1086.
Mincius flumen, 62, 549, n.
Minerva, 769, 1239.
Minister Chlotarii tum abbas Sabaudus, 1203.
Ministeriales regii, 321, n.
Ministerium Ecclesiæ, 114, 286, 855, 1312. Ecclesiasticum, 78, et n. Sacrosanctum, 854. Quotidianum, 912. Dominici corporis, 819, n. Ministeria sacra, 361.
Minor populus in exercitu, 361.
Minores natu, 322, n. In Francia a paterno regno exclusus primus Charibertus II, 634, n.
Minotorus ex quo Meroveus, 551.
Miraculis catholici coruscant, non Ariani, 48, 433, 434, 903, 904, 1339, 1340. Iis asserta fides catholica, 1013. Quod offerunt Catholici, 1325. Miraculi hæreticorum falsitas detecta, 904. Miraculis Catholici a cæteris distincti, pr., 66. Miracula humilitati postponenda, 174, 175. Delusus a dæmone miracula patrat, 1203. Miraculorum libri, 525. Eorum narratio Gregorii auctoritatem non elevat, pr., 64 *et seqq.*
Mirmidona urbs, 1261.
Miro seu Mirus rex Galliciæ, seu Suevorum, 252, 253, 319, 320, 580. Suscipit legationem ex Francia, 1119.
Miscere, potum, parare, 1051, n.
Misericordia a domino jejunio et eleemosyna obtinetur, 47.
Misilinus presbyter sanctus, 934.
Missa quid, pr., 43, 1359, 1360. Missarum solemnitates, 875, 876. Solemnia, 819. Missæ dictæ, 759, 822. Hora tertia, 1196. Absque libro, 73. In iis sacra verba, a jejunis celebranda, 819. In ea tres lectiones, 157, 158, n. Canon., 1362. Ante communionem finita, 1069, 420, n. Non omnes communicabant, 947. Missæ tres ad sacramentum canonibus contrarium, 265. In nocte vigilia Paschæ, 90. In honorem martyrum, 776. Sancti Sigismundi, pro requie sanctorum, 805. Ad tumulum Senoch nuper defuncti, 227. Tempore luis, 173. Pro liberata urbe, 737. Pro offerentibus, pr., 50. In exsequiis, 1217. Pro defunctis, 182, 947. Duæ ab uno presbytero una die, 935. Rustice dicta, 1039. Missarum solemnia tenere, 316. Spectare, 380, 428, 491, 1092. Etiam cæcus, 1046. Revocare, 783, 1015, 1016, n., 1312. Missa revocata, 1314. Laici celebrant, 805. Mulier, 947. Missas in silentio auscultari indicit diaconus, 357. Condit Chilpericus, 524. De iis Sidonii liber, 73. Missæ Gallicanæ specimen, 1357.
Misselini sepulcrum, 1402.
Missi regii prima mentio, 259. Dominici, 259, n.
Missiones Gallicanæ, 22, 23, 961, pr., 61.
Missolinus sanctus, 933, n.
Missorium, pelvis, 709, n. Ab Ætio Gotthis datum, 646. A Chilperico fabricatum, 272. Aureum Chilperici, 334.
Missorius Justiniani legatus, 1336.
Moabitides, 64.
Modestus faber lignarius, 264.
Mœnus fluvius, 62, n. Vicus, 1298.
Mogontia, 58, 647. A Chroco excisa, 711. Maganeenses regi infideles, 657.
Moguntini episcopus Leonisius, seu Lesio, 618. An Sigimundus seu Sigibertus? Wilibertus, Sidonius, 452, n. Sanctus Bonifacius martyr, 96, n.
Molendini constructio, 1242.
Momociacensis quæ urbs, 451. Ejus sacerdos, Sigibertus sive Sigismundus, 451, n., 452. Episcopus Thaumastus, 937.
Monachæ Pictavienses, 506, 507, 508.
Monachorum erga episcopos reverentia, pr., 36. Decet humilitas, 1150. Quam miraculis præferunt, 174, 175. Bona terrena non appetunt, 1150. Opus manuum, 1207, 1241. In agro, 1118. A Valente militare coacti, 28, 29, n. Appellantur clerici, 869, 870, 875, 876, 1170, n. Choro deputati, 805. Sunt clerici, pr., 35. Canonice reguntur, 1213. Monachus catechumenus, 1078, n. Eorum delectus, 1207. Garrula congregatio, 733. Avaritia punita, 171. Monachi ad succurrendum, 361, n.
Monachulus, 1253.
Monasterium dicitur cellula, 1305. Ibi clerici erudiebantur, 214. Episcopi ad pœnitentiam retrusi, 233. Presbyter malus, 267. Inde arcendi sæculares, 612, 614. In ecclesiam mulieres ingredi non poterant, 1151. An olim exempta ab episcopis, pr., 36. Monasterium Regi subjectum, 467, 468. Puellarum, 905. Monasteria diruta, 191. Monasteria vii a Gregorio instituta; 480. Ædificata a discipulis sancti Romani, 1149. Ad ripam Nili in Ægypto, 12. — Monasteria, Agaunense, 564, etc. Sancti Agerici Viriduni, 447, n. Sancti Albini Andegavi, 977, n. Sancti Amantii Rutenense, 1160. Ambiacini, 1307. Andegaven e a Licinio conditum, 533. Agathense Sancti Andreæ, 810, n. Sancti Andreæ Arvernæ, 172, n. Sancti Andreæ Romæ, 479. Angeris seu Locense, 1242, n. Sancti Apri, 631, n. Sancti Aredii Attanense, 524, etc. Arelatense virginum, 167, 168, n. Beatæ Mariæ Argentolii, 730, n. Sancti Arnulfi Mettis, 636, n. Athanacense Lugduni, 780, n. Augustodunense, 468. Sancti Audoeni Rothomagi, 626, n., etc. Balmense, triplex, 1150, n. Belli Montis, Turonum 456, n. Sancti Benigni Divione, 782, n. Besuæ, 635, n. Bobii in Italia, 616. Apud Brivas seu Brias, 962. Cainonense, 913. Cavæ, 250, n. Cambidobrense, 1165. Cantulogense, 1398. Cantobennense, 30, n, etc. Sancti Carilefi Aninsula, 214. Sancti Chlodoaldi, 1392. Chrononense, 182. Codiacense, 671, n. Columbariense, 1200. Comodoliacense, 982, n. Monasterium

Condatiscone, 1147. Corbeiense, 681. Credonense, 978, n. Sancti Crispini Suessione, 244, n. Cromonense, 1169. Sanctæ Crucis Pictavi, 112, etc. Sancti Cyrici Arvernis, 72. Sancti Dionysii Parisiorum, 651, etc. Dolense, 70, n. Donatiacum, 635, n. Dumiense, 217, n. Sancti Eparchii, 282. Evannense, 964, n. Cellæ sancti Eusitii, 965, n. Faverniacum, 608, n. Sancti Ferreoli, 282, n. Fuldense, 96, n. Sancti Genesii Tigernense, 798, n. Genoliacum, 980, n. Sanctæ Genovefæ Parisiorum, 99, n. Sancti Germani Autisiodori, 219, n. Sancti Germani a Pratis, 410, n., etc. Sanctæ Glodesindis Mettis, 390, n. Gurthonense, 970. Habendense, seu Romaricl Montis, 6_6, n. Sancti Hospitii, 278. Iciodorense, 797, n. Monasterium præclarum in India, 756. Insula Trecis, 1403. Insula Barbara, 912. Sancti Joannis de Gaelo, seu Sancti Mevennii, 649, n. Sancti Joannis prope Niceam, 281. Sancti Joannis Reomaus, 970. Sancti Juliani Turonensis, 875. Latiniacense, 654, n. Lauconnense. 1147. Lirinense, 978. Loccense, 1241, Locociacum, 34. Lugdunense virginum, 492. Lusovium, 611, etc. Monasterium Majus, 528, etc. Malliacense, 911. Manatense, 1213. Sancti Marcelli Cabilone, 506, etc. Sancti Marcelli Deensis, 951, n. Sanctæ Mariæ, Deauratæ, 338, n. Jerosolymis, 733. De scrinielo, 456, n. Sancti Martialis, 918, n. Sancti Martini, Ambiani, 1019. Prope Eposium, 386. In Hispania, 903. De Latta, 191. Mettis, 658, n. A Campis Parisiis, 406, n. Ravennæ, 1018, n. Santonensis, 939. An Saligineuse? n. Trevirensis, 583, n. Turonensis 702, etc. Sancti Martini Arvernæ, 1221. Marziacum in Arvernia, 731, n. Mauriacum, 1392. Sancti Maxentii, 93. Sancti Maximini Miciaci, 109, n. Sancti Maximini Trevirensis, 584. Sancti Medardi, 977. Mediolanense, 35. Sancti Melanii Rhedonense, 938, n. Melitense, 211. Sancti Memmii Catalauni, 948, n. Memacum, 1310. Menatense, 213. Miciacense, 95, n. Montis Sancti, 636, n. Nereense virginum, 1199. Sancti Nicasii Rhemis, 773, n. xii ad Nili ripam sita, 12. Nivigellæ, 655, n. Novienti, seu Sancti Clodoaldi, 125. Oniæ Bituricensis, 1241. Orbacense, 668, n. Sancti Orientii Auxitanum, 988. Pauliacense, 778. Sancti Petri, Catalauni, 252, n. Parisiis, 142, n., etc. Vivi apud Senonas, 167, n. Puellaris Turonum, 1247, n. Pontiniaci Bituricensis, 1241. Sancti Pontii, 281, n. Sancti Portiani, 1165. De Prato Cenomani, 1402. Princiacum, 963, n. Adurense mansi Sanctæ Quiteriæ, 988. Randanense, 173. Sancti Remigii Rhemensis, 513. Romanum in Alamannia, 1147. Sancti Romani Blavii, 932. Romarici Montis, 636, n. Rosiacum, 1311, n. Sancti Saviai in Levitania, 1397. Senaparia, 1241. Sancti Senoch. Turonum, 211. Segestrense Sancti Sequani, 971, n. Sancti Severini Burdigalæ, 932, n. Sancti Severi de Rustagno, 934, n. Sancti Stephani Divione, 1180, n. Solemniacense, 766, n. Sancti Symphoriani Bituricensis, 962. Tansiriaci Bituricensis, 1241. Trenorchiense, 784, n. Tresselliacense, 1217, n. Turonense a Sancta Radegunde, 468, n. In atrio Sancti Martini, 456, 496. Vasatense, 292. Sancti Vedasti Attrebati, 670, n. Sancti Venantii Turonum, 533. Sancti Victoris Massiliæ, 288, n. Sancti Victoris Mediolani, 774, n. Sancti Vincentii Cenomani, 1594. Sancti Vincentii Parisiorum, 131, n. Vindiacense in Arvernis, 1213. Sancti Volusiani, 552. Vosidense, 1314.

Monaulfus Persarum imperator, 598, n.

Monegundis vitæ liber, etc., 915. Vita, 1244 *et seqq.*

Monetarius urbis Parisinæ, 984. Turonicus, 1292.

Monialibus claustri egressus interdictus, 466. Proprium, 473. Cum cæsarie, 501. Processio Romæ, 482.

Monitoris officium, 116. Regis, 656, n.

Monnichius episcopus Namnetensis, 1129, n.

Monothelitis addictus Heraclius, 640, n.

Mons hiatu ruit, 171.

Mons Cinisius, 691. Belenatensis, 898. Helanus, 894. Jovis, 688. Laudiacus, 43, n., 531, 1107. Martis seu Martyrum seu Mercori seu Mercurii, 653. Niger apud Lemovices, 156. Oliveti, 749. Phanius, 741. Sanctus, monasterium, 636, n. Syna, 13.

Montalomagensis vicus, 370.

Montena urbs, 1348.

Monulfus episcopus Trajectensis, 953.

Monumentum beatæ Mariæ, 724. Christi Domini, 729.

Morbi insoliti descriptio, 243.

Morbus regius, 1057.

Morganegiba, 442.

Moribundus pœnitens tondetur, 301. n.

Morinorum rex Chararicus, 97, n.

Moriones, id est fatui, 469, n.

Mors sanctorum præclara, 1304.

Mortificatio Christianis necessaria, 1151.

Mortuorum resurrectio miraculo probatur, 828. Mortui. *Vide* Defuncti.

Mortuum mare, 741.

Mosa fluvius, 120, n., 671, 672.

Mosella fluvius, 120, 688, 1131, 1236; et Rheni confluentes, 584.

Mosolus arbor, 935.

Mosomagensis ecclesia, 92, n.

Motharius civis Turonensis, 1127.

Moyses, 12, 13, 14, 255, 318, 847, 855. Mitissimus, 1172. Trinitatem signat, 103. Qui ejus ævo reges, 17. Ætas, 676. Prudentia, 1197. Visio in rubo, 926.

Mucuruna Chlotildis soror, 80, n.

Mulier homo dici potest, 393. Communicatura accedit ad altare, 1047. A regno Francorum exclusæ, 222, n. Ab episcopali domo, 177. A basilica Simeonis Stylitæ, 916. A monasteriorum ecclesiis, 1151. Eas fugit sanctus Lupicinus non sanctus Romanus, 1148.

Mumio aulicus Childeberti, 1198.

Mummola conjux Tribuni, 1044.

Mummolenus, 323. Suessionicus, 484.

Mummolus Bonus episcopus Lingonensis, 209. Ex abbate Reomaensi, 209, n.

Mummolus Eunius, 182. Patrem supplantat, comes Autisiodori, 183. Ejus gesta, 187, 188. Saxones fugat et Langobardos, 183, 184, 232, 573, 574. Chilperici ducem, 1214. Patricius, 333, 363, 577, 581. Regem fugit, 271. Guntramnum ducem fallit, 300. Suscipit Gundovaldum, 582. Cui jungitur, 298, 299, 339, 352, 359, 363, 596. Sancti Sergii reliquias frangit. 356, 357. Convenis, 364. Gundovaldum deserit, 365. Ejus uxor et Thesauri, 367, 378. Villa, 186. Occiditur, 366, 367, 597.

Mummolus legatus Constantinopolitanus, 753.

Mummolus præfectus, 343. Fredegundi invisus, 309. Torquetur, etc., 310. Obit, 311, 583.

Mundana potentia, vana, 1212.

Mundericus episcopus Tornodori 206. Tum Arisitensis, 207.

Mundericus rebellat, 117.

Mundi creatio, 8. Ætates, 196, 676, 538. Ejus finis Christo notus, non angelis, 7.

Mundi vanitas, 351, 1214, 1235. Contemptus. 1284. Nequitia, 1200.

Munera sacra benedicta more catholico, 1229. Pallio altaris contecta, 347.

Municipalia gesta, 1330, 1331.

Municipium Autisiodorum, 182.

Muscarum examen præstigiosum, 518.

Musiacas vicus, 929.

Musivum opus, 25, 793. Quid, 258, n.

Mussulæ, 930.

Mustias Calmis, 183.

Mutina civitas, 1350.

Mysteria, de iis non disputandum, 1039.

N

Naason filius Aminadab, 15.

Nabuchodonosor rex, 15, 17.

Nafæ quid, 909.

Naiogialum villa Santonum, 1132.

Namatius episcopus Arvernensis, 69, 773. Ejus uxor, 70. Mors, 71.

Namatius episcopus Aurelian., 436, 437.

Namnetes urbs, 240, 291, 413, 437, 493, 616, 1126. Pictavis vicina, 937. Obsidetur, 791.

Namnetenses episcopi Similinus, 790, 791; Felix, 143, etc. Nonnichius, 292, etc.

Namneticæ urbis insula Vindunitta, 1202, 1203. Vicus, 791. Terminus, 436. Territorium, 449.

Namnetici, 304. Fame vexati, 518. Lue, 526. Vineæ, 437. Martyres Donatianus et Rogatianus, 790.

Namugo (Namurcum) castrum, 669.

Nanceii ecclesia primatialis, 658, n.

Nanuenus seu Nannius, militiæ magister, 57, 58, 549.

Nanninus presbyter, 884.

Nantechildis regina, 648, 651, 654, 655, 1383. Dagoberti uxor, 635. Non e monasterio assumpta, 637, 659.

Nantinus comes Ecolismæ, 245. Excommunicatus misere perit, 246.

Nantulfus puer cæcus, 915.

Narbonensis urbs, 291, 410, 679, 696, 745. Lue desolatur, 308. Basilica, 825.

Narbonensis episcopus Paulus, 25.

Narbonensis provincia, 434. Ibi Athalocus episcopus Arianus misere perit, 435.

Narbonensis Gallia, 679.

Narses, 582. Patricius, 566. Italiæ præfectus, 297, 362. Belisario substitutus, 133. A Francis victus, 134. Buccelinum interficit, 148, 567. Dux Italiæ, 230. Ejus thesauri, 231. An ab Augusta male habitus? 230, n. Langobardos in Italiam advocat, 573. Thesauri inventi, 578.

Nasium castrum, 618.

Natale Domini, 379, 530, 606, 700, 1090, 1224. Nox solemnis, 1054. Vigiliæ devote celebrandæ, 819, 820. Unica missa, 1195, n.

Natale episcopatus, 530, 1008.

Natalitii episcopi festum, 231.

Natham propheta, 15.

Nathanael, 715.

Nato regi filio gaudia publica, 297.

Nauvalaus comes, 657, n.

Navicellis vicus Turonum, 1026.

Nazarii et Celsi Ebreduni martyrum Historia passionis, 776. Ecclesia, 777.

Nazarii reliquiæ apud Namnetes, 791.

Neamus episcopus Jerosolymitanus,

600, n.
Necromantici ingenii error, 422.
Nectariola energumena, 1281.
Nectarius, 342, 405. Uxor Domnola, 413.
Nectarius vir magnificus, 1305. Sublimis, 1306. Lemovix, 1300. Testamento sancti Aredii subscribit, 1315. Item Nectarius, 1316.
Negiacum, 1311.
Negotium, merces venalis, 757, n.
Negotiationem exercet presbyter, 1190.
Nemausum urbs, 399, 400, 402, 809. Famosissima, 680. Parochiæ archipresbyter, 808. — Nemausenses episcopi Joannes, Sedatus, et Pelagius, 809.
Nembroth gigas filius Chus, 10.
Nemptodori baptiz. Chlotarius, 522.
Neophitus episcopus, 392, 394.
Nepotianus episcopus Arvernensis, 31. Sepulcrum, 925.
Neptalim filius Jacob, 11.
Neptria, Neptricum. *Vide* Neustria.
Neptuni bestia, 551. Injuria, 713. Focas dat ei munera, 657.
Nereensis vicus, Parthenon, 1199. Archipresbyter, 1201.
Neronis vitia, persecutio, etc., 20. Mors, 21. Ei Chilpericus comparatus, 524. Pejor Cautinus episcopus, 152. Neroniana bella, 750. Neronianus lapis, 836.
Nestorii hæresis, 90.
Neuster, Neustria, Neustrasia, Neptricum, 575, 622, 626, 633, 636, 647, 648, 681. Reges Chilpericus, 597. Chlotarius II, 597, etc. Chlodoveus II, 648. Major domus Landericus, 605. Erchinoaldus, 658. Seu Erchanwaldus, 663. Proceres, 632.
Neustrasii, 575, n., 637, 660. Dagoberto subjiciuntur, 633. Primates, 639.
Nibelungus comes Historiam scribi curat, 686, 687.
Nicææ concilium, 7. Canon laudatur, 456. Episcopus Cœlestis, 1262.
Nicasius episcopus Inculismæ, 350, n., 378, 377, n., 469, 470.—Sancti Nicasii Rhemensis monasterium, 773, n.
Niceæ episcopus, 280. Austadius, 281. Archinbaldus, n.
Nicensis urbs, 184, 581, Regio, 978.
Nicetius comes Aquensis, 357. Ex laico episcopus Aquensis, 392.
Nicetius ex comite dux Arvernorum, 391, 400, 402. Rector Provinciæ, 413.
Nicetius diaconus sancti Martini, 1313.
Nicetius episcopus Lugduni, 207, 231, 380, 849, 885. Patriarcha, 232. Avunculus matris Gregorii, 208. Ejus virtutes, etc., 177, 178, 179. Miracula, 943. Ecclesia Lugduni, 1187. Ecclesia Trecis, 1192, n. Vitæ liber, 1196. Vita, 1182. Altera vita laudatur, 1183.
Nicetius episcopus Trevirensis, 523, 975, 1171, 1285. Epistola ad Chlotsindam, 143, n., 1338. Mapinii Rhemensis episcopi ad eum, 1337. Vita laudatur, 886. Vita, 1231. Sepulcrum, reliquiæ, opera, etc., 1239, n. Miracula, 976.
Nicetius patricius, 447.
Nicetius vir neptis Gregorii, 215.
Nicodemi Evangelium, 18, n.
Nicolaus medicus, 245, n. —Nicolai alii duo, 1263.
Nicomedia, 1262, 1272.
Nieba. *Vide* Nisiba.
Niger mons apud Lemovices, 156
Nilicolæ Ægyptii, 12.
Nili ad ripam monasteria, 12.
Ninive urbs, 10. Ninivitarum jejunium, 150. Pœnitentia, 482.
Ninus rex, 10. Assyriorum, 17.
Nisibæ episcopus Jacobus, 27
Nivardus, 1289.
Nivardus hydropicus sanatur, 1221, 1222.
Nivardus præfectus, 1290.
Nivernum urbs, 375, 794, 698.—Nivernensis episcopus Dalmatius, 258, n. Agricola, 470.
Nivigellæ monasterium, 655, n.
Nivisium castellum, 58.
Nobiles viri, 669. Ab ingenuis distincti, 1197. Nobili stirpe nata Victorina, 883. Nobiles Franci, 665, 667.
Nobiliacensis pagus Turonum, 900. Vicus, 535, n.
Nobilitas Romana Arvernis, 898.
Nobilitatis mundanæ vitia, 1168.
Nocetum villa, 251, n.
Noe, 9, 10, 847. Typus Christi, 9. Arca, 828.
Nolæ ecclesia dives, 989. Episcopi, Maximus, 836; Quintus, 838; Paulinus, 661, n., etc. Martyr Felix, 836.
Nomina in baptismo mutata, 27.
Noniacum, 1310. Colonica, 1289.
Nonnichius comes Lemovicum, 296. Obit, 297.
Nonnichius episcopus Namnetensis, 292, 413, 414, 1129.
Nordoulfus patricius, 1348.
Norsavorum gens Francis subjecta, 1336.
Notariorum primicerius, 62. Notarii primitivi, 62.
Notarius ad testamentum faciendum, 450.
Notarius Gregorii, 1121.
Notus ventus, 817.
Novatianus hæreticus, 23.
Novempopulania, 77.
Novesium oppidum, 58, n.
Novientum monasterium sancti Clodoaldi, 125, n.
Novigentum villa, 272, 274.
Novihacus, 534. Multiplex hujus nominis vicus, 535, n.
Noviomum urbs, 674. An Momociacum? 451, n. Ibi Carolus Magnus consecratur, 704. Episcopus sanctus Medardus, 160, 976.
Novoburgensis lacus, 602, n.
Novolautrum, 115, n.
Novus vicus, 622. Ecclesia Turonum, 755.
Nuccio dux Langobardorum, 574.
Nucetum villa, 251.
Nuncio dux, 574, n.
Nuncupatus presbyter, 165.
Nundinæ liberæ in sanctorum festis, 757.
Nunninus tribunus, 928.
Nunnio aulicus Childeberti I, 1193.
Nutia oppidum, 153, n. Monasterium. *Vide* Miciacense.
Nutritores, nutritii filiorum regis, 124, 125. Ex regali servitio, 461. Regis Gogo, 259. Childeberti Wandelinus, 271, n., 595. Chlotarii II, 581.

O

Obeth filius Booz, 15.
Oblatæ in sacrificio, 214, n. Super altare, 1055.
Oblationes ecclesiis factæ, 862.
Obsides fracta fide occisi, 565, n.
Occiduus orbis, 851.
Occylla buccellarius, 57.
Oceanum mare, 562, 572, 603, 605, 703, 711. Littora incolunt Francorum proavi, 549.
Octava in psalmorum titulis, 1257.
Octavianus imperator Romanus, 17.
Octavianus martyr, 50.
Octavum vicus Lugduni, 446.
October martyr Lugdunensis, 779.
Octodurensis episcopus Rusticus, aut Patricius, 604, n.
Oddo dux Bagoariæ, 682. Rebellans vincitur, 683.
Odoaldus filius Agonis regis, 611.
Odonacer rex Saxonorum, 554. Superatur a Childerico, 555.
Odouacrius. *Vide* Audoacrius.
OEnus fluvius, 685, n., 684, n.
Officia civilia, 60.
Officium Dei, 456. Dominicum, 1179. Divinum, 1195, 1253. Partes, pr., 38. Recitandi obligatio, pr., 40. In ecclesia celebratum, 935. Nocturnum, in eo solvendo observantia, 72. Sedulitas, 225. Noctu persolutum, 388. Recitat solus sanctus Senoch, 1230. Sanctus Gallus in extremo vitæ articulo, 1175. Serotinum in ecclesia, 760. Nondum recitato potum recusat sanctus Porcianus, 1166. Signa pulsat abbas, 734.
Officium ecclesiæ perditum, 241.
Oleæ, quid, 959.
Olei unctione æger sanatur, 31, 279, 280, etc.
Oleum pro reliquiis, 177. In ampulla, 388, 901. E sepulcro sancti Martini, 1002, et passim. A sancta Monegunde benedictum, 1250.
Olfigandus dux Francus, 1350.
Oliveti mons, 749.
Olixus, id est, Ulysses, 705.
Ollo Biturigum comes, 365, 366, 368, 597, n.
Olo dux in Italia, 485.
Olympias prima, 707.
Ommatiorum familiæ nobilitas, 534 n.
Ommatius episcopus Turonensis, 123, 553. Obit, 554.
Onestrudis fluvius, 111.
Onia monasterium, 1241.
Onomastica, adorare, *venerari*. Agnitio, *agnatio*, 1311. Anax, *urceus*, 855. Barbari, *Franci*. Blasphemia, *vituperium*. Calumnia, *lis*. Campus, *certamen singulare*. Caput, *auctor* seu *dux*. Cicindelus, *cereus*. Componere, *satisfacere*, 436, et passim. Crediti, *fidi*. Cum, *apud*. Decantare, *recitare*, 1175. Desuperius, *infra*. Dictare, *scribere*, 296. Dirigo, *vado*. Dolus, *dolor*. Equites, *equi*. Exsensus, *amens*, facilis, *fatuus*, *levis*, aut *vanus*, 556. Faciles res, *futiles*. Familiaris, *domesticus*. Fanaticus, *paganus*. Frigus, *febris*, 840. Fuit, *ivit*. Hostis, *exercitus*. Hostilis plebs, *milites*. Iconica, *imago*, Inantea, *ulterius*. Ingenium, *artificium*. Intentio, *contentio*. Judicare, *movere*. Lapsus, *rete*. Laudes, *acclamationes*. Negotium, *res venalis*. Parens, *consanguineus*. Per, *propter*, 563, 1180. Populus, *exercitus*, 599. Præsidium, *pecunia reservata*. Provoco, *promoveo*. Sanguinis sauciatio, sanguinis ictus, *apoplexis*. Satelles, *conjux*, *socius*. Solatium, *auxilium*. Sonipes, *equus*. Sors, *regni pars*. Species, *res*. Suggillare, *Strangulare*. Cætera suis locis.
Operum bonorum necessitas, 7.7 perfectio in Psalmis, 1257.
Opilio pastor ovium, 165.
Opitergium urbs, 645, n.
Oppidum, pro urbs, 937, passim. Etiam metropolis, 295.
Oppila Hispaniæ legatus, 315.
Orarium, id est fascia, 108, et n., 162. Præcinctus Judæus, 293. Martyris, 825.
Oratio importuna Deo placet, 482. In secessu facienda, 1219. In delinquentes ab episcopis, 471. Refectionibus præmittenda, 277. Oranti lumen divinum apparet, 941. Ejus causa episcopi secedunt in Quadragesima, 414. Et alii viri pii, 415, n.
Orationes a Prætextato episcopo

factæ in concilio Matisconensi lectæ, 395.
Orationis Dominicæ efficacia, 1208.
Orba vicus, 622, n.
Orbacense monasterium, 668, n.
Orbaniacum, Orbigniacum, 536, 823.
Orbitæ viarum, 111, 1392.
Orbonæ presbyter depositus, 1319.
Orca vasa, 185.
Ordea amnis, 295, n.
Ordinatio absque metropolitano, 165. Extra provinciam, 146.
Ordinatores Ecclesiæ, 145. Monasterii, 470.
Ordinatus Ecclesiam non mutet, 501.
Ordo clericorum, 1198. Interstitia, 146. Gradus varii, pr., 24.
Orestes episcopus, 392. Vasatensis, 357.
Organa in Gallia, 693, n.
Orgia amnis, 295, n.
Oriens, 752, 808. Inde magi, 17, 721. Sanctus Martialis, 917. Severinus episcopus Burdegalensis, 931. Reliquias recipit sanctæ Radegundis, 467, 725. Ibi loca sancta, 247. Invisit Licinius episcopus Turonensis, 96, 535, Ibi basilica et reliquiæ sancti Juliani, 874
Orientis rex, 355. Quasi præfectus Futen abba, 728.
Orientius episcopus Auxitanus, 987. Ejus monasterium, 988.
Originale peccatum, 248, 255, 1557.
Orosius, 200, 843. Historia, 8, 10, 40, 62. Libri, 29, 630, 855.
Orphanula neptis Leuboveræ, 507.
Ortensis episcopus Cassianus, 956, n.
Oscara fluvius, 85, 126.
Osculatum sancti Martini sepulcrum, 529, 1070. Pallæ sepulcri, 1227. Manus episcopi, 42, et n.
Osen fontes miraculosi, 746.
Oso dux, 597, n.
Osser, 319. Fontes miraculosi, 746, n.
Osso vir gloriosus, 1348.
Ostergoa insula, 676, n.
Ostiarii Ecclesiæ, 172, 287. Regis, 383, 427.
Ostrogotha uxor Sigismundi regis, 107, n. Alarici, 1392.
Ostrogotthi in Italia deleti, 230, n. Reges. *Vide* Italiæ reges.
Otii fuga, 1287. Et otiosorum verborum, 1233.
Otto bajulus Sigiberti, 656, 658.
Otto referendarius Childeberti II, 512.
Oves in montibus æstivant, 862.
Oxion Corinthiorum rex, 17.
Osias, rex, 16. Punitur, 882.

P

Pacifici beati, 371.
Pactionis inter Guntramnum et Childebertum exemplar, 439. Pactiones maledictionibus firmatæ, 336.
Pagani, 1239. Vasa eorum sanctificantur, 1366. Ritus superstitiosi, 894. Prohibentur a Childeberto, 1329.
Pagenses, 370, 1194.
Palatina puella, 1046.
Palatini aulici, 523.
Palatii regalis comes, Romulfus, 455 1119. Temulfus mendose, n. *Vide* Comes Palatii. Major domus.
Palatii Sigiberti dux, Adalgiselus, 648, n.
Palatii cura, dignitas, 56.
Palatii villa Carisiacum, 682.
Palatii episcopus Petrus, 1397.
Palatium, 679. Gotthorum, Athanaldi, Æmiliani, etc. 1397.
Palenopes epitaphium, 1389.
Palladius exsulat, 632.
Palladius comes Gabalitanus, 180. Punitur ob injuriatum episcopum, 181, 182.
Palladius dives, 942.
Palladius episcopus Santonensis, 357, 377, 380, 381, 392, 395, 413, 414, 940, 942, 1120. Tranfert reliquias sancti Eutropii, 787.
Pallæ altaris, 348, 502, 507, 880. Fidejussor, 218. Corpori et sanguini Domini superposita, 1055. Palla super sanctorum sepulcra, 917. Sancti Dionysii, 802. Sancti Martini, 1044, 1073, 1077. Fimbriæ sanant ægros, 1138. Fidejussor sacramenti, 262. Sancti Remigii servat a lue, 961. Lectuli sancti Niceti, 1191. Palla linea sancti Melanii, 938. Holoserica, 506, 728.
Pallæ corporales, 1313.
Palliola ad parietes ecclesiæ, 865.
Pallio serico sacra munera teguntur, 347.
Pallula holoserica, 728. Parieti ecclesiæ appensa, 1070.
Palmarum plausus, 97, n.
Pancratius martyr Romæ, 765. Reliquiæ, 815, 816. Basilica, 766, 1317.
Panis benedictus, 1127.
Pannichius presbyter, 843.
Pannonia, 27, 645, 708. Sancti Martini patria, 527, 871, 1139. Et Martini Dumiensis, 247. Inde Hunni, 52. Græcis occupata, 707. Partem Langobardi invadunt, 573.
Pannus sepulcro sancti Martini impositus plus ponderat, 1013.
Papa Romanus, 43. Papa, id est pontifex Romanus, 479, 480. Papa urbis, 529. Ad ipsum appellatio, 232, 1329. Briccium absolvit, 529.
Papa nomen episcopo datum, 79. Omnibus sed potissimum et sine adjuncto Romanis datum, 166, n. Papa Constantinopolitanus, 239.
Papia cognomine Ticinum, 644.
Papianilla Sidonii episcopi uxor, 73, n. Aviti imperatoris filia, 106, n.
Papianilla Parthenii uxor, 136.
Pappolenus, 292.
Pappolus episcopus Carnotensis, 344, 383. Dunensem episcopatum impedit, 1340.
Pappolus episcopus Lingonensis, 208, 209.
Pappula inter monachos ignota, 905.
Papyrus vice ellychnii, 1191. Ad cereos formandos, 1103. Papyrus Ægyptiaca, 277, n.
Paraclitus a Christo promissus, 723.
Paradiso pulsi homines, 8.
Paranymphus Rigunthis, 323.
Paresceve passionis Domini, 173. Oratur pro Judæis, 212.
Parentibus obediendum, 1252. Amor, etc., impedit perfectionem, 1267. Parens, consanguineus, 457, etc.
Pares comitum, 696, 697. Franciæ, 649, n.
Parisii urbs, 159, 228, 252, 294, 323, 432, 433, 452, 455, 496, 501, 520, 575, 583, 584, 630, 635, 636, 651, 673, 974, 1185. Patronus sanctus Dionysius, 525. Incendium, 405, 406. Planctus magnus, 321, 322. Non hic incendia, serpentes aut glires, 407. Ibi mulieres maleficæ, 310. Mulier adultera, 240, 241. Naufragia in Sequana, 299. Dysenteria, 1295, 1297. Senior ecclesia, 984. Ubi sita, 334, n. In eam fugit Fredegundis, 334, 342. Ecclesia sancti Dionysii, 244, etc. Sancti Petri, 100, 263. Seu sanctæ Genovefæ, 97. Sancti Laurentii monasterium, 284. Cathedra regalis, 522. Divisa inter reges, 440. Sedes Chlodovei, 95, 96, 562. Ibi sepelitur, 100. Residet Chlotildis, 123, 563. Chlodomeris filii occiduntur, 124. Ibi rex Childebertus, 563, 1198. Obit, 160, 568. Charibertus, 908. Guntramnus venire parat, 375. Venit, 597, et Childebertus II, 335. Qui non recipitur, 335. Chilpericus, 162, 201 274, 277, 972. Contra pactum, 301. Pulsus 569. Redit, 305, 307. Egreditur et regreditur, 309. Residet, 304. Circumstruit, 222. Venit Sigibertus, 193. Et Brunichildis, 194, 201. Gundovaldus ire parat, 331. Theodoricus II victor ingreditur, 606. Placitum, 521. — Parisiense concilium II, 177; IV, 190. In causa Prætextati, 222, 313. In causa Pappoli, 344. Ejus litteræ de episcopatu Dunensi, 1341. — Parisiacus, 581. Archidiaconi, Ætius, 223; Bertchramnus, 410. Virgo Crescentia, 984. Genovefa, 973. Urbis monetarius, 984. Sartor, 1075. Seductor detegitur, 423, 424. — Parisiacum, 659. Suburbanum, 633. Terminus, 291. Villa Calensis, 513. Vici, concremantur, 193. — Parisienses episcopi Dionysius, 23, etc.; sanctus Marcellus, 972; Saffaracus, 177; sanctus Germanus, 212, etc.; Ragnemodus, 214, etc.; Eusebius, 520; Faramodus, 519, n.; Agilbertus, 668.
Parium marmor, 929, 973, 982.
Parma urbs, 1348, 1351.
Parmarum plausus, 97.
Parochia diœcesis, vicus, 1341, etc.
Pars publica, imperium, 641.
Parthenius, 136. Interficitur, 137, 138.
Parthenius episcopus Gabalitanus, 181.
Pascentius ex abbate episcopus Pictaviensis, 159.
Paschæ festum, 291, 301, 316, 509, 581, 1070, 1098. Sanctum, 723, 1253. Paschalis solemnitas, 1223. Festivitas magnifica et desiderabilis, 1003. Missa in ipsa noctis vigilia, 90. Rogationes, 1175. Vestimenta, 1188. In eo Chlodoveus baptizatur, 560. Non eodem die ac Judæi celebrandum, 516. Primo die corpus Domini distribuitur, 1046. Aliud a Dominica resurrectione, 531. Dies sexta, et sabbatum in ipso Paschate, 263 — Pascha, de hoc Victorius scripsit, 8. Ordo perturbatus, 681. Dubietas, 221, 516. — Pascha clausum, 476.
Paschasia martyr, 782, 930, 1402.
Paschasius episcopus Arelatensis, 447, n.
Pascuaria fisco debita, 862.
Passio Domini in psalmis, 1257. Parasceve, 173.
Passionis historia sancti Thomæ, 756. Sancti Bartholomæi, 757. Sancti Clementis, 761. Sancti Chrysanti, 764. Sanctorum Gervasii et Protasii, Celsi et Nazarii, 776. Sancti Benigni, 782. Sanctorum Ferreoli et Ferrutionis, 801. Sancti Genesii Biterritani, 804. Sancti Felicis, 836. Sancti Vincentii Aginnensis, 840. Sancti Amarandi, 787. Sancti Eugenii et sociorum, 788. Sancti Patrocli, 794, 795. Septem Dormientium, 829. Sancti Juliani legitur in ecclesia, 861. Sancti Polycarpi, 818, Vitalis et Agricolæ ignota Gregorio, 772.
Passivus presbyter, 1230.
Pastor Ausrini episcopi pater, 437.
Pastor ingenuus, 860.
Patenæ, 114, 855. Argentea, 737. Sancti Martini colore sapphyrino, altera metallo crystallina, 1121. Violatio punitur, 818. Benedictio, 1365.
Pater sine Filio esse non potuit, 7. Filio major, 254. — Patrum auctoritas, 497. — Patrum vitæ et instituta, 1254. Vitæ, 1143. — Patris convitiator argui-

tur, 216. Etsi hæreticus honori habendus, 319.
Paternacensis parochia, 1192.
Paternianus Britannus, 1159.
Paternus legatus ad Alaricum, 462, 709, 710.
Paternus legatus ad Heraclium, 637.
Pathmos insula, 21.
Patiens episcopus Lugduni, 77.
Patientia, 1172.
Patras 754, 755, 1263, 1264.
Patriarcha episcopus Lugdunensis, 232. Constantinopolitanus Paulus, 1273, 1275. Metropolitæ, pr., 106.
Patricius episcopus, 604.
Patricius Romanus Syagrius, 555. Ætius, 645, etc. Italiæ Narses, 566. Constantinopolitanus Syagrius, 597. Ab imperatore facti, 1396. Persarum, 638, 639. — Patricii dignitas, quæ, et unde apud Burgundiones et Francos, 164, n. Chlodovæo datur, 96. In Italia, 1397.—Patricii Burgundienses, Asterius, 62; Agrœcula, Celsus, 163, etc.; Amatus, Mummolus, 573, etc.; Quolenus seu Colenus, 602; Ægila, 603; Protadius, 605; Wl'us, 608; Rigomeris, 608; Aletheus, 622; Willibadus, 635, etc.
Patrini faciendi modus, 709, et n.
Patroclus reclusus, 211. Vita, 212, 1197.
Patroclus martyr Tricassinus, 794, 795.
Patronus, qui liberat, 1075, 1101.
Paulellus presbyter Rhemensis, 121.
Pauliacense monasterium, 778.
Paulinus, 995. Nolæ episcopi laudes, etc., 988. Liber de ejus morte, 990. Versus de sancto Felice, 856. De altari, 1398. Epistola, 66. Alia, 529, 776. Recipit a Perpetuo indiculum miraculorum sancti Martini, 1004. Et de his scribit, 988, 1000, 1004, 1076. Sed Petrocordium cum Nolano confundit Gregorius, 988, n., 1000, n.
Paulinus presbyter Arvernensis, 105, n.
Paulus Apostolus, 280. Reverendus, 689. In eo Christus loquebatur, 500. In Græcia prædicat, 1000. Ephesi Dianæ idolum destruit, 755. Alexandri mala prædicit, 11 1. Prudentia, 316. Victoria in Simonem magum, 750. Romæ moritur, 20. Lac effudit, 751. Dæmones fugat, 752. Invitat sanctum Nicetium ad cœlos, 1240. Ejus et Petri natale, 531. Limina, 548, 681, 684. Ejus imagines, 744. Reliquiæ apud Cenomanos, 1123.—Pauli martyris Reliquiæ, 815, 816. — Pauli et Joannis ecclesia Romæ, 482. Reliquiæ, 815, 816.
Paulus episcopus Constantinopolitanus, 1273.
Paulus episcopus Narbonensis, 23.
Paulus clericus, 1056, n.
Paulus comes Romanorum, 70. Francis junctus in Gotthos pugnat. occiditur a Francis, 555. — Pauli Diaconi locus emendatus, 219, n.
Paulus energumenus, 1033, 1040.
Paulus Langobardorum rex, 488.
Paulus puerulus, 1230.
Paulus Orosius. *Vide* Orosius.
Pauperes medici non spernendi, 990. Exaudit Deus, 1041. Eis thesauros Guntramnus largitur, 367, 378. Perpetuus hæredes suos scribit, 1319. Eos pascere Christus sibi tribuit, 76. Cura, 1224, 1226 Misericordia, 1163, 1164. Iis servit vir pius statis diebus, 1052. Amor, 1294. Amor quam proficuus, 517 Amator Tiberius ditatur, 236. Matricularii dicuntur, 334. Benedicti, 1027, 1052. Reficiendi ex oblatis Deo, 792. Ex rebus ecclesiæ nutriti, 810
Paupertatis amor, 1219. Laus, 1287. Cœli januam reserat, 1206. Monastica, 472.
Pax non negligenda, 220. Bonum, 200.
Pax Ecclesiæ reddita, 27.
Pax in missa, 316. Osculo, 1361.
Peccatoris conversionem vult Deus, 482.
Peccatum primi hominis, 8. Originale, 248, 255. Peccata fidei professione diluuntur, 5.
Pecora in ecclesiis oblata, 872. Mortalitas, 306.
Pecunia in avaræ tumulum projecta in exsecrationem, 842.
Pedibulum, 121.
Pegasius episcopus Petrocorensis, 67.
Pelagia sancti Aredii mater, 523, 524, 983, 1284, 1314. Fit sanctimonialis, 1286. Ejus exsequiis adest sanctus Martinus, 1403. Testamentum, 1309.
Pelagianus Justinus imperator, 179.
Pelagius papa, 815. Obit, 479.
Pelagius custos jumentorum fisci, 411.
Pensilarii, 573.
Pensilis domus, 392, n.
Pentecostes vigilia noctis, 213. Festum, 379, 507, 531.
Peonius comes Autisiodori, 182.
Percurrere, accurate legere, 471.
Peregrinatio Romana, Jerosolymitana, ad sanctum Jacobum, 1279. Ad sanctum Sergium, 356, n. Pœnitentium ad loca sacra, 971.
Peretrum caput purgat, 1112.
Peristerium, 1319.
Perjuria punita, 804. 834, 878, 1028, 389, 390. In ecclesiis facta, 743, 759, 765, 784, 789, 864, 950, 1193. Ad sanctorum tumulos, 975, 976. Unus ut bidens mugit, 918. Sepulcrum detegitur et frangitur, 412.
Peronæ sancti Fursei ecclesia, 654, n.
Perpetua sancti Perpetui soror, 1319.
Perpetuus episcopus Turonensis, 68, 531. Transfert corpus sancti Martini, 1007. Ejus ecclesiam construit, 530, 1008. Alias, Vigilias, etc., instituit, 531. Obit, 77. Testamentum, 1317. Epitaphium et sepulcrum, 1320.
Persæ pagani, 1157, n. Eorum Deus, 10. Quare ignis, n. Innumeri fiunt Christiani, 599. Imperium vexant, 638. Fugantur, 639. A Tiberio, 240, 579. A Foca, 604. Armeniam vastant, 516. Calcedonem accedunt, 1351. Antiochiam, etc., invadunt, 180.—Persarum reges Arsacidæ, 169, n. Darius, 676. Sapor, 27, n., seu imperatores Chosroes duo, 355, etc.; Anaulfus, 598. Reginæ, Syra, 598, n.; Cæsara, 599.
Persæ Armeni ad Justinum confugiunt, eorum episcopus, 180.
Persecutionum in Christianos origo, 20. Romæ sub Nerone, 20. Sub Domitiano, sub Trajano, 21. In Galliis Lugduni, 22. Sub Valeriano et Gallieno, 25. Sub Diocletiano, 26. Valentis, 28. in Africa, 50. Trasamundi, Hunerici, 712. Wandalorum in Africa, 45 *et seqq.* In Hispania, 44, 45. Sub Gotthis, 51, 247, 580, 814. Ab Evarice, 77, 555.
Persis, 516. Fit Christiana, 600. Heraclio subjecta, 639.
Personarum distinctio in Deo, 7. Personæ vocem a Trinitate excludit Chilpericus, 256.
Pertensis pagus Carnutum, 980.
Pessile domus, 391. 392, n.
Petragorici, 454. Sub Guntramno, 399.
Petreus Pons, 221.
Petrocorii urbs, 77, n, 282, 581, 980, 1138, 1291. Aquitaniæ, 698, 699. Ibi Gundovaldus suscipitur, 359. Pagus, 634, 701. Territorium, 981. Chilperico subjicitur, 289.
Petrocorenses episcopi Pegasius, 67; Charterius, 296, 350; Saffarius, 469.
Petrosa vicus, 532, n.
Petrus apostolus, 280. Ab apostolis ordinatus Romæ passus est, caput tonderi instituit, Simon m Magum vicit, crucifixus, sepultus est in Vaticano. Ejus ecclesiæ descriptio, et reliquiæ, pallia, etc., 750, 751. Romæ moritur, 20. Salvatur a naufragio, 1004. Testimonium de Christi resurrectione, 723. An coronam clericalem instituit, 1397. Reverendus, 689. A Francis invocatus, 690. Ejus nomine Stephanus papa scripsit, 691, n. Sedes Roma, vincula, claves, 6 0. Imagines, 744. Limina, 547. Et Pauli, 681, 984. Reliquiæ apud Cenomanos, 1123. Natale, 531. Ejus episcopatus natale, 530. Basilica Romæ, 53, 945. I i consecratus Gregorius Magnus. 483. A Langobardis incensa, 691. Basilica Arvernis, 172. Burdigalæ, 760. Parisiis, 125, 265, 563, 567, 1342, 141. Ibi sanctæ Genovefe monasterium, 142. Et concilium, 222, ad 226. Turonibus, 68, 531, 1154, 1319. *Ibid.* Parthenon, 1247. In Majori monasterio, 528. Catalauni, 252, n. Sanc i Petri Vivi, 167, n.—Petri et Marcellini ecclesia, 482.
Petrus episcopus de Palatio, 1397.
Petrus presbyter Vasatensis, 737.
Petrus Diaconus frater Gregorii Turonensis, 206, 207, 868. Occiditur, 208.
Petrus archiater Theodorici, 607.
Petrus abbas sancti Germani, 1381.
Phala, turris lignea, 460, n.
Phalarica telum, 459, n.
Phalec filius Heber, 10.
Phanias urbs, 741, 743.
Phanius mons, 741.
Pharamundus rex Francorum, 60, 551, n.
Pharao rex Ægypti, 12, 13, 1150. Diaboli minister, 1208. Nomen regum Ægypti, 169, n.
Phares filius Judæ, 14.
Phareter homo, 1229, n.
Phari in ecclesia, 796.
Phatir Judæus conversus, 293.
Phiahiroth regio, 14.
Philipporum urbs, 1262, 1263.
Philippus episcopus Viennæ, 1342.
Philippus rex Macedonum, 705.
Philominus martyr Lugduni, 779.
Philosophorum argutia Deo displicet, 1039.
Phinees sacerdos, 64.
Phinees sacrilegus, 59.
Phocas. *Vide* Focas.
Phœni ia pellis, 991.
Photinus. *Vide* Fotinus.
Phronimius episcopus Agathensis, 1192.
Pictavum urbs, 252, 397, 433, 465, 474, 476, 505, 506, 562, 578, 675, 711, 985, 1125, 1130, 1131, 1132. Aquitaniæ, 698. Ibi possessio sancti Martini, 1087. Sedes Alarici, 92. Degit Chramnus, 156.
Pictavum, 236. 323, 349, 371, 438, 457, 467, 468, 4 7, 508, 514, 515, 574, 576, 702. Invadit Chilpericus, 190, 235, 187. Sigibertus recuperat, 188. — Pictavi, 205, 304, 339, 340, 351, 428, 440, 578. Contendunt pro corpore sancti Martini, 54. Vastantur, 201. Census solvunt, 453. Adversus Britannos ducti, 237.— Pictaviensis ecclesia sancti Hilarii, 267. Monasterium, 369, 725. Sanctæ Radegundis, 112. Variis turbis afflictum, 463, 467. Ejus regula, 466, 472. Sanctimoniales, 1150. cc, 985.

Campus Vogladensis, 94. Insula Cracina, 260, et n. Regio illæsa a Chlodoveo I, 93. Terminus, 334, 459, 822, 937. Sub Chilperico, 252. Territorium, 1104. Pagus, 1047. Theiphalia, 159, 1223, 1224. Vicus Vultaconnum, 1067. Cives, Franci io episcopus Turonensis, 534. Eustochius, 1027. Mulier sanatur, 1073 Puer, 1225.—Pictaviensis comes Ennodius, 235. Macco, 515. Amanugus, 697. Duces, Ennodius, Berulfus, 396, etc. — Pictavienses episcopi Hilarius, 28, etc.; Maroveus, 319, etc.; Plato, 1133. An Placidus? n. Pientius, Pascentius, Austrapius apud Sellus, 159.

Picturæ in ecclesia, 70, 347, 796, 944.

Pientius episcopus Aquensis, 288.

Pientius episcopus Pictaviensis, 159.

Pietas ad omnia utilis, 471.

Pilati gesta ad Tiberium, 18, 19. Mors, 20.

Pilitrudis, 674, n.

Pimenia vidua, 1343.

Piolus clericus Condati, 1055.

Piolus presbyter Lingonensis, 157, n.

Pippinus I, Austrasius, 620. Major domus, 635, 636, 1352. Austrasiæ, 650. Ejus elogium, 637. Secundæ stirpis regiæ radix, 630 n. Dux, 1353. Obit, 655. Laudis sepelitur, etc., n.

Pippinus II, major domus, 1353. Filius Ansegiseli, ab Ebruino fugatur, 667. Dux in Auster, 668, 669. Ejus filii, 670. Frisones fugat, 671. Et Theodoricum III, 670. Moritur, rexit populum Francorum, 672. Ejus filius Carolus, 671. Leudes, 672.

Pippinus III, Caroli Martelli filius, 681. Princeps, 682, 685. Secessu fratris in regno roboratur, Theudebaldum fugat, Wascones comprimit, 684. Habet regnum ante Childerici depositionem, 685. Fit rex, 686. Ejus unctio, etc., 991, n. Saxones reprimit, 687. Suscipit Stephanum papam, 688. Expeditio in Aistulfum, 689. Romanos a Langobardis liberat, 690, 691, 692. Exarchatum papæ donat, 1397. Burbonem capit, tum Bituricas, 695. Rixæ cum Waifario, 696. Ejus avunculum recipit, 697. Expeditiones in Aquitaniam, 693, ad 702. Wascones fugat 698, 699. Aquitaniam subjugat, 698, ad 702. Sarracenorum legationem suscipit, 702. Vivens dividit regnum inter filios, obit, 703. Sepelitur apud sanctum Dionysium, 704.

Pir sanatur, 279, n.

Pitto Gundebergæ reginæ vindex, 629.

Placentia, 1348, 1351. Episcopus Avitus imperator, 65, 551.

Placidina Apollinaris uxor, 105, 106, n., 795. Arcadii mater, 115.

Placidina Leontii episcopi uxor, 106, n.

Placidus Gundobaldi miles, 1324.

Placidus procurator Ravennæ, 1018.

Placidus an episcopus Pictaviensis? 1133, n.

Placitum, 370. Quid, 309, n. Coram episcopis, 208. Sole Occidente finitum, 319, n., 1332. Cabillonense, 538, 659. Clippiaci, 632. Colerense, 611. Trecis, 632. Saloissæ, 617.

Plagæ Ægypti, 12, 276.

Plato, 778.

Plato archidiaconus Turonensis, 262, 263. Episcopus Pictaviensis, n., 1133.

Plechtrudis uxor Pippini, 670, 672, 673, 1353.

Plinii liber de arte grammatica, 1144.

Plumarium opus, 831.

Pluto, 715.

Pluviæ immensæ, 211, 395, 436.

Pocula in sponsalibus, 1228.

Podium urbs Vellavensis, 510, n.

Pœnitentes catena vincti, 971, 1307. Moribundi, 301, n.

Pœnitentia vestis mutatione, 457. In veste religiosa, *ibid.* Conjugatis vetita, 458. Petita ad incolentiam cremum, 1203. Episcopo indicta, 592. Per circulos ferreos, 971. Satisfactio, 471. Fructus, 482. Ea prævenienda est Dei ira, 481. Clades avertendæ, 278.

Pœnitentiam moribundus a presbytero efflagitat, 1195. Reus morte damnatus, 236. Data moribundo, 301. — Pœnitentiæ ecclesia Antiochiæ, 916.

Poleptici libri, 579.

Polioctus martyr, 335. Contra perjuros celebris, n. Ejus basilica Constantinopoli. Camera deaurata, 834, 835.

Polluta sanguine ecclesia, 432.

Polycarpus martyr, 22. Festum, 818. Discipulus, sanctus Irenæus, 22.

Pompegius Langobardorum legatus, 626.

Pompeiacum prope Aginnum, 361, n.

Pompeiæ duæ martyres Lugduni, 779.

Pompeius consul, 706.

Pondus panni tumulo sancti Petri impositi augescit, 751. Tumulo sancti Martini, 1013.

Pons ex navibus, 1048.

Pons Icauni, 163, n.

Pons Euxinus Francis datus, 62, n.

Pons sanctæ Maxentiæ oppidum, 665, n.

Pons Petreus, 221.

Pons Ugonis villa, 688.

Pons Urbiensis, 294. Ejus pagus devastatur, 295.

Ponticiacenses silvæ, 1211.

Pontico villa, 163. Domus, 1137.

Ponticus martyr Lugduni, 314, 779.

Pontificium, *facultas*, 616.

Pontii monasterium, 281, n.

Pontiniacum monasterium, 1241.

Pontium, Pontivus pagus, 666.

Popo dux Frisonum, 676.

Populus ad vigilias convenit die festo, 1195. Dominico, 856.

Populus minor, 306.

Popusitus cæcus, 1223.

Porcarius abbas Pictaviensis, 476.

Portæ caspiæ, 610.

Portenta. *Vide* Prodigia.

Portianus abbas potum recusat quod nondum regi occurrisset, nec divinum persolvisset officium, 1166. Vita, 1164 *et seqq.* Reliquiæ in Normannia, 1404.

Portus prope Romam, 483.

Posthumiana martyr Lugduni, 779.

Posthumianus Severi socius, 999.

Pothinus. *Vide* Fotinus.

Præceptiones regum, 325, 451. Pro ordinatione, 155, et n. Formula, 1354. Imperatorum in electione papæ, 481.

Præceptor pueros erudit, 512.

Præcipuus Petrocorius, 1137, n.

Prædas qui dividunt Franci, 536.

Prædestinatio, 1252, 1298.

Prædestinatorum opera, 1145.

Præfulci Vinidi, 627, n.

Prælii jus, 695.

Præposita monasterii Pictaviensis, 502.

Præpositus monasterii, 1221.

Præsidium, quid sit, 441, etc.

Præsul custos, 871. Abbas, 1308.

Prætextatus episcopus Rothomagi, 464. A Chilperico accusatur, 222, 223, 226. A Gregorio defenditur, 225. Seducitur, pater spiritalis Merovei, 227. In exsilium truditur, 228. Exsulat, 577. Orationes edidit, 393. Restituitur, 343. Fredegundem arguit, 402. Occiditur, 403. Jussu Fredegundis, 412. Mortem ulcisci vult Guntramnus, 445.

Prætoriani, 56. Germani erant, 770, n. Christiani factum egregium, 769.

Prætorium jus, 1309.

Pratense monasterium Cenomani, 1403.

Preces refectioni præmissæ, 979. Publicæ, 483. A Guntramno imperatæ, 446. Romæ tempore cladis, 482.

Presbyteri episcopis obedire debent, 74. Presbyterum Gregorius episcopus compresbyterum nuncupat, 1041. Ordinatur Nicetius xxx anno, 1184. Crudeliter a comite occisus, 246. Iniquus in monasterium detrusus, 267. Depositi, 1319. A Chilperico torti, 239. Tres Vici Julienses sancti, 936. Duo sancti in pago Burdegalensi, 933. — Presbyter basilicæ, 1188. Curio, 370.

Preslaium, 1319.

Priamus rex Trojæ, ex quo Franci, 548, 550, 705.

Priamus rex Franciæ, 60, n., 551, n.

Prilidanus puer martyr, 22.

Primates rege infante regunt, 405, n.

Primicerii dignitas et munia, 92, n.

Primicerius notariorum, Agroecius, 62.

Primitivi notarii, 62.

Primus martyr Lugduni, 779.

Primus e septem Dormientibus, 1271.

Princeps, id est, rex, 778.

Princiacum monasterium, 963, n.

Principatus Caroli sedes, 677. Solium, 680.

Principes Franciæ, 667.

Principius civis petrocoricus, 1138.

Priores, seu primores et primates, 630. Regni, 336. Exercitus, seu duces, 401. Egolismæ, 350.

Priscillianistæ hæretici, 527, n.

Prisciniacensis vicus, 1194.

Priscus episcopus Lugduni, 177, 393, 1188. Patriarcha, 252, n. Punitur, 178.

Priscus Judæus, 293, 274, 277.

Privatus Gabalitanus, 871. Episcopus Martyr, 26. Mimatensis patronus, 525. Ejus ecclesiæ abbas, Lupentius, 314. Martyr, n.

Probatio fidei aqua calida, 904. Reliquiarum dubiarum igne, 1366

Probatus archidiaconus Turonensis, 915.

Probianus episcopus Bituricensis, 962.

Probus imperator, 62, n.

Processiones publicæ, 961. Solemnis, 824, 909. Die Epiphaniæ, 205. Ascensionis, 212. Ab abigendam pluviam, 1289. Romæ a sancto Gregorio mandatæ, 482. Solemnis in funere, 67.

Procopius Francis parum æquus, 134, n. Parcus in iis laudandis, 124, n. Dissimulatio, 566, n.

Proculus, 1291.

Proculus episcopus Turonensis, 105, n., 123, 533.

Proculus presbyter Massiliæ, 287.

Proculus ex ærario presbyter, 1161. Sancti Quintiani æmulus ad altare occiditur, 115, 1162.

Procurator Ravennæ placidus, 1018

Prodigia, 171, 172, 228, 235, 242, 252, 290, 295, 299, 308, 339, 381, 390, 395, 396, 413, 421, 476, 516, 567, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 598, 601, 602, 603, 194, 321.

Proditores puniendi, 99.

Produlfus. *Vide* Brodulfus.

Profanorum auctorum lectio, 713.

Professio religiosa Deo teste fit, 465.

Profuturus Renatus Frigeridus, 60.

Prodlii ecclesia, 1318.

Promotus episcopus Dunensis rejicitur, 343, 344, 1340.

Prophetæ falsi imposturæ, 518, 519.

Prophetia in missa legitur, 381.

Proprietarii punitio a sancto Gregorio, 811, n. Proprium e monasteriis

pellendum, 172.
Proprium episcopi, 135.
Proserius martyrarius sancti Juliani, 882.
Proserpina, 769. Raptus, 715.
Protadius Patricius, major domus Burgundiæ, 605, ad 608.
Protasii corpus Mediolani, 775. Basilica, reliquiæ, 776. Ecclesia Romæ, 482. Turonum, 1396. Reliquiæ Turonibus, 534, 1396. A sancto Martino receptæ, 529. Passionis historia, 776.
Protasius Seduni episcopus, 1318, n.
Protasius reclusus, 1167.
Provincia, 279, 304, 651, 677, 680, 681. Eam Francis Gothi dimittunt, 133, n. Lue alligitur, 411, 602. Rectores, Dynamius, Jovinus, Marcellus, 281. Sub Sigiberto, Jovinus, Albinus, 185. Patricius Lendisclus, 597. Cedit Carolo nanno, 703. In duas partes divisa, 413, n. Arelatensis, 144, 186, 402, 518, 1174. A Gotthis vastata, 425. Sub Guntramno, 413, n. Massiliensis, 85. Lue vexatur, 518. Sub Sigiberto I. Rector Nicetius, 413.
Provincia metropolitani, 1341.
Provinciales episcopi, 445, 504, 508, 1176.
Prudentia cæca sanatur, 1201.
Prudentii locus laudatur, 843. Liber Coronarum, 823. Contra Judæos, 767.
Prunum, pomi genus, 121.
Psallendi ritus, 24.
Psallentium, 34, 615, n. Quotidianum Agauni, 805. Continuum, 108. In basilica sancti Dionysii, 651. Juge fuit, 652, n., 1384.
Psalmi in tres quinquagenas divisi, 1258. Titulos exponit Gregorius, 1257. Sensus spiritualis, 1258. Psalmi cum maledictiones, 1314.
Psalmus responsorius, 578, 1187.
Psalterium memoriæ commendatum, 1213. In illud scripsit Gregorius, 537. Vetustissimus Codex, 1381.
Pseudochristus, 519, 520.
Pseudoprophetæ, 425.
Publianus, 30, n.
Publianus archipresbyter Brivatensis, 866.
Puella curat lychnos ecclesiæ, 759.
Defunctæ mira inventio, 922, 923.
Pueri in igne illæsi, 847.
Pugna Aurelianensis, 70.
Pulpitum ædificii culmen, 412, 1129.
Pulpita in ecclesia, 760.
Pulvis e sanctorum sepulcris erasus, 947, 386, et passim. Secum defert Gregorius, 1133.
Purgatorium, 844, 897.
Pusulæ et pustulæ, 242, et passim.
Puteus sancti Sigismundi, virus, 109.
Puteus prope Bethleem miraculosus, 721, 722. In basilica sancti Isidori, 834. Sancti Martini, 1001.
Pylæ Iberiæ, 659, n.
Pyramides Ægypti, horrea Josephi, 12.
Pyrenæi montes, 62, 242, 550, 562, 580, 634, 649, 711.
Pythonis fallaciæ, 216.
Pythonissa, 568. Exorcizatur, 369. Ei Meroveus non credit, 218

Q

Quadragesima, 145, 152, 277, 360, 507, 581, 673, 1060, 1174. Sancta, 1223. Abstinentia, 205. Summa, ex Patrum auctoritate, 1225. Eo tempore episcopus se recludit, 72. Eam alius transigit in insula, 413, 414. Alii in monasterio, 1400.
Quadraginta octo martyrum basilica, 516.
Quarta martyr Lugduni, 779.
Quartarium, vas mensuræ, 726.
Quintruvium villa, 563.
Quillacharius. *Vide* Willacharius.
Quinidius episcopus Vasionensis, 163, n.
Quinquagesima quid, 530, n.
Quinquagesimi, *Pentecostes* festum, 551.
Quintianus episcopus Ruthenorum, 91. Jubente Theodorico rege, 106. Fit episcopus Arvernorum, 105, 144, 1170, 1171, 115. Injuriam ei illatam Deus punit, 116. Prophetia impleta, 176. Ejus vita, 1159 *et seqq.*
Quintinus martyr, etc., 803.
Quintinus militiæ magister, 57, 549.
Quintrio, 601. *Vide* Wintrio.
Quintus episcopus Nolæ, 838. — Quinti Julii Hilarionis liber, pr., 158.
Quiriacus Hebræus, 27.
Quiriacus e septem Dormientibus, 1271.
Quirinus episcopus Sisciæ M, 26, 27.
Quirinus proconsul, 1265.
Quiteria virgo, monasterium, etc., 988.
Quitta, 929, n. Sepulcrum, 1404.
Quolenus fit Patricius, 602.

R

Rachanarius. *Vide* Ragnacharius.
Rachel uxor Jacob, 11, 12.
Rada cubicularius legatus Constantinopolitanus, 1346.
Radegundis regina, 161, n., 303, 309, 469, 505, 507, 726. Ejus patria, 465. Pater, 106. Frater injuste occisus, Chlotarii uxor, 112, 567, n. Monasterium Turonibus instituit, 463, n. Sanctæ Crucis Pictavi, 112, 301, 506. Epistola de illo, 472. Dicitur Pictava, 563. Abbatissam instituit, cui ipsa obedit, 472. In Orientem mittit, inde obtinet de sancta Cruce, 725. Et reliquias, 467. Obit, 420, 468. Inter virgines, ejus exsequias, 985. Curat Gregorius, 986. Ejus exercitia, 987. Humilitas, 465. Jejunia et orationes, episcoporum ad eam epistolæ exemplar, 464. Bonæ memoriæ, 470. Sepulcrum cæde violatur, 503, 509. Ejus ecclesia Turonibus, 1404.
Radiger Warnorum rex, 167, n., 601, n.
Radina insula, 260, n.
Rado major domus Austrasiæ, 623.
Radulfus dux Thuringiæ rebellat, 648, 656. Sigibertum III profligat, 657. Quasi rex tumescit, 658.
Ragamundus, 615, n.
Raganfridus major domus, 672, 673, 674.
Ragan filius Phleg, 10, n.
Raginfredus major domus, 1355.
Ragnacharius rex Francus, 78. Alias Raghenarius, Ragnarius, Racanarius, 78, n. Rex Camaraci, 93. Chlodoveo junctus, 555. Ab eo interfectus, 562.
Ragnemodus diaconus, 1045. Presbyter, tum episcopus Parisiensis, 972, 214, 224, 241, 301, 334, 343, 423, 501, 520.
Ragnetrudis Dagoberti concubina, 636.
Ragnoberta Flaocati uxor, 658.
Ragnovaldus dux, 289, 581. Legatus ex Hispania redit, ejus uxor, 538.
Raguel filius Esau, 11.
Ragumundus, 616.
Rainarius claudus, 283.
Ramnelenus dux, 649, n., 659, n.
Randanense monasterium, 173. Abbas Sunniulfus, 174.
Ranichildis Sigivaldi filia, 1213.
Raulenus dux, 649, n.
Rautgarius Grimoaldum occidit, 671.
Ratbodus dux Frisonum, 671, 672, 673.
Ratharius dux ob vexatum episcopum divinitus punitur, 383, 384.
Ratiatensis victus Pictaviensis, 938.
Rationale pontificis, 255.
Rauchingus dux, 596, 598. Sævitia, 203. Se filium Chlotarii I jactat. Ejus uxor, 427. Thesauri, 428. Conjuratio in Childebertum II, 426, 511. Detegitur, et ipse occiditur, 427, 598.
Raudingus dux Francus, 1350.
Ravenna, 575, 643, 707, 813, 1347, 1348. Procurator Placidus, 1018. Ibi obit Joannes papa, 767. Exarchatus papæ datur, 1397.
Rebecca, 1132. Uxor Isaac, 11.
Rebellare quid sit, 676, n.
Reccaredus rex, 247, n., 309, n. Patri succedit, 416, 598. Cum Goisvintha fœdus init, ad Francos legationem mittit, 419, 455. Convocat episcopos, 433. Veritatem agnoscit, et chrismatur, 434, 598. Insidias evadit, 436, n. Chlodosindam in sponsam petit, 436, 444. Expeditio in Gallias, 402, 409. Victoria, 455, n. Ei desponsatur Riguntliis, 179, n., 321. Uxor, 449, n. Ei Brunichildis mittit munera, 452.
Receswinthus rex, 653, n.
Reclusa Pictaviensis, 363, 469.
Reclusi energumeni, 407, 408.
Refectorium in monasterio, 614.
Referendarii, Dado, 650; Marcus, 238, 579. Chlotarii I, Baudinus, 535; Charigisilus, 1024. Guntramni, 258, 411. Sigiberti I, Siggo, 204, 1090; Theutharius, 458. Childeberti II, Gallomagnus, 462. Charimeris, 977, 418. Otto, 512. Reginæ Ultrogotthæ Ursicinus, 253. Fredegundis Bobolenus, 405.
Regales Francorum an reges fuere? 59, 60, n.
Regales pueri, *officiales regis*, 262, 266. Servi, 321, n. Servitio regali qui deputati, 461.
Regalis episcopus Venetensis, 493, 494.
Regense territorium, 183.
Reges Israelitæ a Deo petunt, 14. Apud Arianos de alio calice communicabant, 132. Sese mutuo fratres appellant, 90, 710. Populorum metu fidem non dissimulent, 88, 89. Caput sunt populi, 89. Eorum proditores puniendi, 99. Occisores in Hispania exterminati, 179, 654. — Regum Francorum familia et divitiæ, 321. Instituendi modus, 97, 221, 553. Inaugurandi, 194. Unctio, 991, n. Sepulcra, statuæ, vestes, lilia, etc., 1371 *et seqq.* Jus in electionibus episcoporum, 145, 146, 1354, pr., 20. Licentia pro appellatione ad papam, 232. Canones et leges debent sequi, 225, 1342. Custodire, et scandala secare, 1329. Ad eos recurrendum contra invasores ecclesiæ, 474. Preces pro eis in missa, 337. Episcopos ad mensam invitant, 376, 578. Episcoporum manus osculabantur, 42, n. Benedictionem petunt, 376. Male agentibus resistant episcopi, 223. Argui possunt, sed non condemnari, Dei judicio reservati, 224, 225. Iniqui a Deo puniti, 223, 224. Firmant sacramento bona monasterii Pictaviensis, 473. Privilegia populorum, sic et ipsi populi astricti, 453, 454. Regis officium docet sanctus Remigius Chlodoveum, 1326, 1327. Guntramni receptio Aureliani, 375. — Regum filii reges appellati, 153, etc. Filiæ reginæ, 265, etc.
Regestum, 458.
Regia, palatium regis, 1324.
Regia, *porta*, 1206. Ædis sacræ, 153.
Regiæ stirpis nota cæsaries, 382.
Regienses episcopi, Urbicus, 470. Maximus, 967.

Regii ministeriales, 321, n.
Regina rei familiaris curam habebat, 322, 324, n. Regni regimis, 652, 663.
Reginæ dicuntur filiæ regis, 265, 338, 351, 352, 504. Etiam moniales, 469.
Regintruda regina, 636, n.
Regionarii diaconi Romæ, 480, n.
Regiones vii Romæ et presb, 482.
Regnifredus major domus, 1353.
Regnomeris rex interfectus, 99.
Regnovaldus, Reginovaldus dux, 289, n.
Regnum Dei quærendum, 1297. Terreni metus a cœlesti excludit, 89. — Regna subvertuntur ob neglectam Dei legem, 1323.
Regulæ monasteriorum, 925, 962. Cassiani, et aliorum abbatum in monasterio sancti Aredii, 524. Sancti Cæsarii Arelatensis, 466, 467, 472. Sancti Columbani, 613. Sancti Ferreoli, 282, n.
Regulus episcopus Rhemensis, 668, n.
Reis pœnitentia negata, 236.
Reji in Provincia, 413, n.
Religio, 256. Catholica, 294.
Religio, societas unius professionis, 903, 904, 433, 434, 811, 813. Tolerantiam admittunt Ariani, 256.
Religio ecclesiastica, mutata veste, 1044.
Religio, monastica professio, 472. Eam profitentes vestem mutant, 42.
Religio, pietas, 30, 841.
Religiosa, 782, 983, 984, 1058. Pia, 803. Sanctimonialis, 1286. Veste mutata, 930. Virgo, 921. Vestis, 165, 457, 920. Vita, 1251.
Religiosi viri, 166, 776, 777, 860, 954, 1181. Id est pii, 60, 518, 728, 783, 866.
Reliquiæ sacrosanctæ, 878. Earum virtus, 816. Cavendum ne ad indignos veniant, 13 9. Pretio comparatæ, 823. Velo tectæ, 823. Manu linteo operta receptæ, 1189. In theca delatæ ab episcopo, 1318. Ad collum suspensæ, 386. Ante regem delatæ, 301. Ab iter agentibus, 816. Ex Oriente a latæ, 467. Roma, 1189. Inde Gregorius recipit, 479, 483. E sancti Petri sepulcro, 751. Eis obviam itur cum cereis accensis, 874. Et crucibus, 773. Ad altaria consecranda, 414, n., 879. In basilicæ dedicatione, 883. Ubi olim locatæ, 751, n. Servatæ, pr., 52. Super altare depositæ, 423, 875. Ibi miraculis illustratæ, 926. In altari locatæ, 758, 759, 783, 784, 1062. Sub altari, 823. Ibi in crypta, 780. In loculo altaris inclusæ, 1223, In altum locatæ, 356.
Reliquiæ, panni sepulcris sanctorum impositi, 1013. Pallæ, 961, etc. Vestes, 895, n. Pulvis, 874, et passim. Oleum, 388. Lauri folia, funes lecti, 969. Cereoli, 1040. Herbulæ, 1177. Hastulæ ex sepulcro seu ex ostio basilicæ, 977. Fimbriæ, 1189. Cera, funis, etc., 1023. Folium salviæ in ecclesia, 801. Aqua ex sancti fonte, etc., 879. Sabulum, 1288, etc. *Vide* pr., 70.
Reliquiæ dubiæ igne probatæ, 1366.
Remedius. *Vide* Remigius.
Remigia matrona, 1052.
Remigius Bituricensis episcopus, 315.
Remigius Rhemorum episcopus, 78, n., 82. Papa. 79. Pontifex, 536. Chlodoveum instruit, 83. Sancto Si vestro comparatus, eum baptizat et Francos, etc., 84. Idola ubique destruit, miraculis claret, 84, 959, 1323, 1340. Scripta, epistolæ, 84, n., 92. n., 95, n. 1326. Vita, 84. Vicarius sedis apostolicæ, 1322. Soli comparatur, 1360. Festum mense octobri, 594. Statua antiqua, 1371. Basilicæ celebritas et prerogativæ, archimonasterium, etc., 514, 634, 435, 960. Palla, 961. Abbas Epiphanius, 513.
Remistanus avunculus Waifarii, 697, 700. Suspendio punitur, 761.
Renati Frigeridi Historia, 56, 60
Renosindus Aridii frater, 1064.
Reomaus monasterium, 209, n., 970.
Reontiensis villa, 933.
Reovalis archiater, 503
Repromissionis terra, 14.
Repudii libelli usus, 655, n.
Rescriptum in moniales Pictavienses, 470.
Respendial rex Alamannorum seu Alanorum, 61.
Responsorius psalmus. *Vide* Psalmus.
Responsum, seu sponsio quid, 135.
Respublica, Imperium, 50, 689, 690, Dux et patricius Focas, 604.
Ressontum longum vicus, 442, n.
Resurrectio mortuorum, 935, 1317. Probatur a Gregorio, 497. Miraculo firmatur, 828.
Resurrectionis Domini epocha, 538. Contigit prima die hebdomadæ, 19. Festum, 221, 446, 531. Resurrectionis dies Dominica quælibet, 402, 837.
Retributio sanctorum in Psalmis, 1257.
Reu filius Phalec, 10.
Reulus episcopus Rhemensis, 668.
Reulus Francus, 669.
Revocare missas. *Vide* Missa.
Revocatus episcopus apostata, 51.
Rhedonica urbs 493. Regio, 239, 240. Rhedonici, 412, 413. Episcopi sanctus Melanius, 238; Victorius, 405.
Rhegium urbs, 1348, 1351.
Rhemi urbs, 121, 158, 306, 432, 653, 654, 959, 1090. Invadit Chilpericus, 163, 569. Devastat, 193. Palla sancti Remigii a lue liberat, 961. Sedes regia Sigiberti, 163. Et aliorum, regni caput Theodorici, et Germanicorum populorum, n. Ibi passi Timotheus et Apollinaris, 785. Sanctus Martinus vinctos liberat, 1129. Clodoveus baptizatur, 560. Gregorius Turonensis consecratur, 176, n. Basilica et reliquiæ santi Juliani, 873. Dagobertus rex salutatur, 1396. — Rhemorum episcopi, sanctus Remedius, 536, seu Remigius, 82, etc.; Egidius, 273, etc.; Romulfus, 514. Reulus, 668. — Rhemensis ampulla, 83, n. Diptycha, 1360. — Rhemensis Campania, 158, 228, 568, 577, 873. Pagus, 1129.
Rhemiciana Ecclesia, 536.
Rhenus fluvius, 96. 193, 619, 620, 647, 656, 673, 674, 677, 682, 683, 687, 703, 706, 707, 711. Ejus littora Franci incolunt, 62, 549. Transeunt, 57. Et Castinus, 550. Ejus et Mosellæ confluentes, 584.
Rhetorica, 538.
Rhodanus Langobardorum dux, 183, 187, 574.
Rhodanus fluvius, 63 85, 170, 184, 207, 242, 299, 399, 561, 574, 779, 677, 678, 799, 805, 850. Montis casu fluere non potest, 171.
Rhotoialensis villa, 344.
Riaco villa, 459, n.
Richaridus. *Vide* Reccaredus.
Richarius, 98. Rex, 99. A Chlodoveo interfectus, 562.
Richimer Francorum regis pater, 62, 63, n., 550.
Richisyndus rex Gotthorum, 654.
Ricomagum, 818, 819. Vicus, 898, 921, 1305.
Ricovera mulier, 1292.
Riculfus clericus, subdiaconus Turonensis, 214, 262, 263, 264 Misere torquetur, 266.
Riculfus presbyter Turonensis, 262, 263, 266. In monasterium detruditur, 267.
Rigolaiensis villa, 433.
Rigomeris patricius, 608.
Rigueriusis pagus, 694.
Rigunthis Chilperici filia, 247, n. Regina, 265. Reccaredo promissa, 309, n. Desponsata, 179, n. Nuptiæ, 322. In Hispaniam dirigitur, 323. Tolosæ degit, 338. Mortuo patre male habetur, 338, 342. Thesauri direpti, 358, 360. Revertitur humiliata, 367. Cum matre rixatur, 458. Fere necatur, 459 Ejus major domus Waddo, 351, 352, 368.
Riogilum, Rioilo villa, 597.
Rionava vicus, 622.
Riontium castrum, 934, n.
Ripuarensis pagus, 693, n.
Riticius episcopus Æduæ, 953. Mortuus uxorem virginem alloquitur, 956.
Robertus abbas Cantinobensis, 30, n.
Roboam rex Juda, 15, 16.
Rocco legatus, 608. Dux, 622, 577.
Roccolenus, 201. Gregorium vexat, 204, 205, 1056, 1057. Obit, 206. Dux, 577.
Rodieldis, 1340. *Vide* Chlotildis.
Rodinus, 572. *Vide* Chrodinus.
Rodoaldus Agilolfingus, 629, n.
Rodoaldus rex Langobardorum, 628, n.
Rodone martyr Lugduni, 779.
Rofiacum fundus, 1311.
Rogata martyr Lugduni, 779, n.
Rogatianus martyr Namnetensis, 790. Ejus basilica, 791.
Rogationum institutio, 89, 90. Ritus, etc., n. In Quadragesima, 145, 152, 1174. Ante Ascensionem, 423, 1163. Ubique in Paschate, 1175. Tempore luis, 526. Fieri mandat Guntramnus, 446.
Rogo, 608, n.
Roma, 681, 684, 688, 689, 691, 742, 764, 774, 928, 1230. A Gotthis capta 60. Casus ex bello civili, 199. Ibi Leo imperator, 945. Præfectus Germanus, 481. Obit Victorius dux, 71. Captivus sancti Martini avus, 1271. Eam serpentes vexant, 479. Clades inguinaria, 479, 481. Quæ Litania et precibus sedatur, 482. Ibi sanctus Petrus prædicat, etc., 20. Septem solummodo diaconi, 480, n. Ejus patroni, 280. Martyr Pancratius, 765 Sanctus Joannes papa, 766. Celebris sanctus Quinidius, 163, n. Sanctus Martinus, 1054. Gregorius inde reliquias recepit, 1189. Monasterium a Gregorio Magno institutum, 480.
Roma sedes sancti Petri, 680. Cathedra 750. Potissimum sedes apostolica, 43, 166, 689. In eam Francorum reverentia, pr., 19. Ab iis ex Langobardis vindicata, 690, 692.
Romacharius episcopus Constantiæ, 403.
Romana peregrinatio, 971. Ad sepulcra apostolorum, 279. Arvatii, 517. Gregorii Turonensis Vitæ, n., 24.
Romana religio, 248, n. Romani Catholici, 748, 810, 812.
Romana lex, 1331. In testamentis, 1180. Romana provincia, 652. Mulier Theotheria, 565.
Romani, 557, 578. Qui sic dicti, 70, 607, n. Obsides fracta fide occidunt, 565, n. Et Richemerem Francum, 550 Urbes in Hispania amittunt, 610. A Francis prostrati, 58, 63. In Francia, 683. A Chlodione, 551. Burgundiones invitant ut sedes accipiant, 707. Con-

tra Saxones pugnant, 70, 555. Ex Langobardis a Francis liberati, 189 *et seqq.* Romanæ ditioni Germania subjecta, 706.
Romani in Gallia, 63, 88, 119, n. Genere, 605, 607, 608. Inde duces, 649. Nobilitas Arvernis, 898. — Romanorum rex Servius Tullius, 17. Imperii initium, Julius Cæsar *et seqq.* Impp. 17, ad 29, etc. *Vide eos suis locis.* Tyranni, Joannes, 56; Maximus, 57, Victor, 59; Eugenius, 60; Constantinus, Constans ejus filius, Jovinus, 61. In Gallia rex Syagrius, 78. Patricii, Hisacius, 645; Syagrius, 555. Duces, Belisarius, 50, n.; Ætius, 54; Romanus, 1547. Rei militari præfecti Franci, 549. Et civilibus officiis, 550. Consulatus Carolo Martello oblatus, 681. Romani imperatores Græcis subjecti, 1546 *et seqq.*
Romani Pontifices, Clemens, 21, etc.; Cornelius, 23; Sixtus martyr, 22; Honorius, 1317; Damasus, 765; Sanctus Joannes, 766; Pelagius, 479, etc.; Sanctus Gregorius, 480, etc.; Joannes III, 232; Stephanus III, 688; Gregorius III, 680.
Romani Pontifices in Gallias mittunt sanctum Martialem, 916. Sanctos Stremonium, Gatianum, etc., 918. Episcopi pulsi ad eos confugientes restituti, 43, 44, 232.
Romani et Lupicini Vita, 1145.
Romania provincia, 653, n.
Romatiacus campus, 161.
Romanum monasterium, 1147, 1148.
Romanus imperii dux, 486, 1547.
Romanus presbyter Blavii, 952.
Romarici montis monasterium, 636, n.
Romensis papa Stephanus III, 688.
Romiliacum, 630, n., 635.
Romulfus episcopus Rhemensis, 514.
Romulfus Palatii comes, 453, 1119.
Rosæ natæ hieme, 885.
Rosemunda Alboini uxor, 182, n.
Rosiacum monasterium, 1311, n.
Rossontense, 442.
Rotæ supplicium, 229.
Rotharis. *Vide* Chlotarius.
Rothomagum, 201, 194, 226, 576. Cives, 403. Ecclesiæ interdictæ, 404. Terminus, 344. Comes, 505. — Rothomagensis episcopi, Prætextatus, 222, etc.; Melantius, 405, etc.; Sanctus Audoenus, 669.
Rothomagus vicus Turonensis, 529.
Rotoialum, 434, n., 522.
Ruben filius Jacob, 11.
Rubrum mare, 12. *Vide* Mare.
Rucco energumenus, 1201.
Rucolenus. *Vide* Roccolenus.
Rudulfus. *Vide* Bradulfus.
Rufini seu Eusebii Historia, 435.
Rufinus episcopus Convenarum, 360
Rufus episcopus Taurinensis, 739.
Ruolium villa, 434, n.
Rupes Corbonis vicus, 531, n.
Ruriciorum familia nobilis, 534, n.
Rustici episcopi Arvernensis mira electio, 67. Mors, 69.
Rusticius episcopus, 604.
Rusticus episcopus Caturcensis, 1353.
Rusticus episcopus Narbonensis, 1389.
Rusticus Vici Julii episcopus, 357.
Rusticus Magnus Parisiensis, 1383, 1384.
Rusticus Decimius, 62.
Rutheni, 77, n, 95, 127. Terminus, 490. Ejus ecclesiæ parochiæ restituuntur, 315. Ruthenensis, etc. Dux, Nicetius, 391.
Ruthenorum episcopi, Quintianus, 91, 105, etc.; sanctus Amantius, 1160; Dalmatius, Theodosius, 259, etc.; Innocentius, 315, etc.

S

Sabaria fluvius Hungariæ, 27, n.
Sabaria urbs Pannoniæ, 27. Patria sancti Martini, 527, 1005.
Sabaudus abbas ex Chlotharii ministro, 1203.
Sabaudus episcopus Arelatensis, 170.
Sabbati vespere ab opere cessandum, 1097, 1108.
Sabellii hæresis, 89. Renovat Chilpericus, 257.
Sacerdos Lugduni episcopus, 177, 1185. — Sacerdotes nocte ad orationem consurgunt, 919. Ex altario concionantur, 1329. A regibus in consiliarios adhibendi, 1327. Eis non obaudire crimen, 388. Eorum insecutor misere perit, 216, 247. Ab iis visitari, eulogias recipere, etc., utile, 919. Vestes albæ, 75. Vestes communes aliæ a laicalibus, 214. Eorum bona ecclesiis dimittenda, 1317.
Sacerdos, id est, episcopus, passim. Abbas, 223, 1232. Seu presbyter, 913, 914. — Sacerdotes ethnici fronte cincti lauro, 767. Vitta, 769.
Sacerdotales vestes, 1094.
Sacerdotii sanctitas et prærogativæ, 919.
Sacra munera in altario, 347.
Sacra verba in missa, 819.
Sacramenta, pr., 57.
Sacramentum. *Vide* Juramentum.
Sacrarium basilicæ, 141, 381, 567, 1090, 1187. Ejus velum, 172.
Sacrificium oblatum, 1229. Deo, 516. Ab initio mundi, 8. Divinum, 764. Ejus oblatio, 818. Sacrificiis communicare, 316. — Sacrificia ethnicorum Christiani præsentia turbata, 767 *et seqq.*
Sacriva animalia, 872, n.
Sadducceorum hæresis, 827. Renovatur, 497. Miraculo confutatur, 828.
Sadoc, 16.
Sæculares a monasteriis arcendi, 612, 614. Exclusi, pr., 37.
Sæculares vestes, 214.
Sæculum mari comparatur, 14.
Saedeleuba soror Chlotildis, 557.
Saffaracus episcopus Parisiensis depositus, 177.
Saffarius episcopus Petragoricus, 469, 470.
Sagittarius episcopus Vapincensis, 183. Facinora, 231, 232. Depositus, a papa restituitur, 232. Degradatur, 579. In Guntramnum invehit, 232. In monasterium truditur, 233. Gundovaldo junctus, 352, 359. Convenis, 364, 565, 366. Occiditur, 367.
Sagonna fluvius, 662.
Saguntum urbs Hispaniæ, 903.
Saisire, capere, 1271.
Sal sancta Monegundis benedicit, 1250.
Salathiel, 16.
Sale filius Arphaxad, 10.
Salica lex mulieres excludit, 222, n.
Saliginense monasterium, 939, n.
Salinæ oppidum, 605, n.
Salmon filius Naason, 15
Salodorum urbs, 604.
Saloissa castrum, 617.
Salomon, 847. Ætas, 676. Filius, 253. Sapientia, 15, 16, 1015. Plures uxores, 636. Qui ejus ævo regnabant, 17. *Vide* Templum.
Salonæ oppidum, 1272.
Salonius episcopus Ebredunensis, 183. Facinora, 231. Depositus restituitur, 232. In monasterium retruditur, 233. Degradatur, 579.
Saltus fluvius, 163, n
Salustius comos Arvernensis, 152.
Salustii Historia laudatur, 153, 332
Salutatorium ecclesiæ, 72, 287, 546, 347.
Salvius Albigensis episcopus, 258, 268. Fit abbas, etc., 329, ad 333. Historia asserta Gregorio, pr., 118. Obit, 395. Ejus neptis Disciola, 301.
Sambuca uvas producit, 148.
Samo, 647. Francus, 626. Rex Winidorum, 627. Sclavinorum, 641. Francos vincit, 642.
Samson Chilperici filius, 235, 578.
Samuel propheta, 14. Justus, 39.
Sancta, sanctum, id est, Eucharistia, 132, 752.
Sancta Maxentia oppidum, 666.
Sanctimoniales, 1249, pr., 37. Mutata veste, 913. Vestes, 1286. Pictavienses, 725, 985, 1130. E monasterio non exeunt, 986.
Sanctitate perfecti, qui, 1177.
Sanctitatis titulus episcopo datus, 811.
Sanctus ter in missa cantatus, 1229. Post contestationem, 1047.
Sanctus martyr Lugduni, 779. — Sancti adhuc viventes, multa apud Deum possunt, 1157. Eorum virtutes Ecclesiam ædificant, 754. Sunt stellæ, 1240. Honorandi, 1115. Eis detrectans divinitus punitur, 156. Sanctorum invocatio, 844. In missa, 1361. Intercessio, 992. Victoria, bonus finis, 1265. — Sanctorum vitas et gesta scribere utilissimum, 1281, 1283. Gesta replicare ædificat Ecclesiam, 1251. In festis lecta, 1283. Corpora translata sepeliuntur juxta altare, 963.
Sanguine sauciatus, 960. Seu percussus, id est, apoplexia, 1022.
Sanguineæ nubes, 390. Pluvia, 291, 295, 581, 709. Sanguineum stagnum, 396.
Sanguinis effusione ecclesia polluta, 241.
Sanguis ex imagine Christi icta, 745. Sancti Stephani in ampulla collectus, 759, n.
Sanguis e pane fluit, 242, 580
Sanso dux Francorum, 58, n.
Santonum urbs, 214, 413, 556, n., 702, 885, 1106. Aquitaniæ, 698. Ibi sancti Hilarii consanguinei quiescunt, 942. Ejus abbas Martinus, 939. Concilium, 165, 246. Comites, Waddo, 325. Gundegisilus Dodo, 395.
Santonum episcopi Eutropius martyr, 786. Palladius, 787, etc.; Bibianus, Trojanus, 950; Emerius, 165. — Santonici, 454. Sub Guntramno, 399. Pagus, 634. Territorium visitat sanctus Martinus, 1132.
Saogonna fluvius, 622, 662.
Saona urbs, 645.
Sapaudus episcopus Arelatensis, 410.
Sapientiam petit Salomon, 15.
Saponaria villa, 1317. Ad Carum, 1318.
Sapor rex Persarum, 27, n.
Sapphiræ punitio, 472.
Sarbiniacum villa, 1323.
Sarcophagus plumbeus, 758.
Sarmaticum coopertorium, 1135.
Sarraceni, 696. Vox corrupta, 677. Imperium vastant, 659, 640, 641, 652. Exigunt tributa, 653. In Hispaniis morantur, 679. A Francis prostrati, 679. Legatio ad Pippinum, 701, 702. Ab Eudone in Gallias invitati, 674. Omnia devastant, vincuntur, 675. Avenionem capiunt, 678. Reges, Abdirama, 674. Athima, Amor, 679. Amormuni 701.
Sarsurium opus, 69, 1391.
Saruch filius Reu, 10.
Satelles, id est conjux, 8. Promotor, 513. Socius, 74, et passim.
Saturninus episcopus Tolosæ, ejus Acta, martyrium, 23. Ætas, 24. Mar-

tyr, 872. Tolosæ patronus, 525. Ab apostolorum discipulis ordinatus, 777. Ejus ecclesia, 289, 778. Et reliquiæ Arvernis, 74, n., 797. In Burgundia, 754. Apud Turones, 755. 909.
Saturnus, 80. Fugit, 713.
Saul rex Israelitarum, 14.
Sauriciacum villa, ibi synodus, 461.
Savini monasterium in Levitania, 1397.
Savona urbs Italia, 645, n.
Saxo Childericus, 334, 515.
Saxonas. *Vide* Suessio.
Saxones Baigassini, 579. Bajocassini, 237, 493.
Saxones Eucii Francis subjecti, 1336.
Saxones populi, 619. Paganissimi, 677. In Romanos bellum, 70, 555. Victi a Francis, 71. In Italia, 219. Inde in Franciam irruunt et superantur, 183, 184, 573. Arvernos fallunt, 185. In patriam reversi a Suavis vincuntur, 220, 577. In Franciam irrumpunt, 158. A Francis victi, eos vincunt, 567, 568. Rebelles a Chlotario I, reprimuntur, 148. Rebellant, 153, 157. Tributarii Francorum, 154. Pacem precantur, magna utrorumque strages, 155. Iterum rebelles vincuntur, 687. Tributa ut olim solvunt, 684. Baptizantur, 685. 687, n. A tributo absolvuntur; eorum modus sacramentum præstandi, 647. A Carolo Martello fugati, 674. Ei fiunt tributarii, 677. A Carlomanno victi, baptizantur, 683. Francis juncti, 706 Cæduntur, 707. — Saxonum reges, Odouacer, 554. Chut, 1271. Servi, 369. Gens e quo Ægyna, 632. Iusulæ ad Ligerim, 71, n. A Francis captæ, 555.
Saxoniam Pippinus bis vastat, 687.
Saxonica lingua, 237, n.
Scaldis fluvius, 96, n., 97, 562.
Scaliger emendatur, 561. Ejus sententia de anni initio apud Gregorium, 731, n.
Scalonum vinum, 126, n.
Scammum mensa. 224.
Scandala reges debent secare, 1329.
Scandalizari, id est, vexari, 559.
Scaptarius e primis regni, 153.
Scara, 647. Cuneus militum, 617, n. Scaritæ, 617, 702.
Scariberga sancti Arnulfi uxor, 534, n.
Scarpona villa, 630, n.
Scarponensis comitatus, 428, n. Homo, 630.
Scauriniacum, 1310, 1311.
Scena montis, quid, 1011.
Schandinavia, Schantanavia, 572, et n.
Schiaticis medetur sanctus Domitius, 632.
Schismata primum in Ecclesia, 21.
Schola, cœtus, 504. Clericorum, 1009, 1010. Ecclesiæ Parisiensis, 520.
Scholastica altera duorum Amantium, 33, n.
Scipio diaconus, 1313.
Sclavi, 636.
Sclavi Winidi, 627. Francis servitium debent, 641. Bellum inter ipsos, 642.
Sclavinorum rex Samo, 641
Scopilia energumena, 1201.
Scotia, 1343.
Scotingorum pagus, 605.
Scramasaxi, cultri, 195.
Scriptoria ars, 1287. In Majori monasterio, 1253.
Scripturæ sacræ studium, 1253. Doctrina commendatur, 992. Usus ad futurum explorandum, 92, et n., 157.
Scripturæ spirituales, musica, 1030.
Scurrilitas vitanda, 1253.
Scutingorum pagus, 605, n.
Scythia provincia, 56.
Secalaunici campi, 54, n.
Secretarium ecclesiæ, 72, n. Basilicæ sancti Petri ubi concilium, 223.
Secundellus diaconus, 1203. Delusus resipiscit, 1204. Ejus ecclesia Namnetibus, 1206.
Secundinus episcopus Lugduni, 604.
Secundinus, 134, et n. Ejus mors, 135.
Securitatis formula, 372.
Securus a sancto Martino sanatur, 1034.
Sedegundis Sigiberti filia, 580. Ea est Ingundis, n.
Sedeleuba regina, 604. Chlotildis soror, 80, n.
Seducius episcopus Tolosæ, 631, n.
Sedulius poeta, 258. Chilpericus imitatur, 324.
Sedunum urbs, 574, n. 624. Episcopi, Rusticus, aut Patricius, 604, n.; Leudemundus, 624; Protasius, 1318, n.
Segona. *Vide* Sequana.
Segusium urbs, 187, 625, n., 1343. Vallis, 689, 690.
Sellus castrum Pictaviense, 701, 702. Ubi episcopus Austrapius, 159.
Sem filius Noe, 9, 10.
Senaparia monasterium, 1241. Apud Turones, 1243.
Senatores Galliarum, 72, 315. Peregrini, 288, n. Arverni, 533, 808. Eorum filii obsides servitio deputantur, 118, 565.
Senatoria gens Lugduni, 947.
Senatorii ingenuis superiores, 1251.
Senatorium genus, 287, n., 529, 530, 532, 535. Ordo apud Arvernos, 1168.
Senatus Romani in Christianos odium, unde? 20. Ejus consilio Constanti imperium datur, 652. Focam ex imperio dejicit, et Heraclium elevat, 658.
Seneca, Seniea, 578, n.
Senes sepulto Juliano readolescunt, 849, 852.
Senior, nobilis, 402, 403, 404. Episcopus, 1011. Senior urbis, 484. Senior ecclesia, 69. Parisiis, 984. Ecclesiæ Turonum, 776.
Sennaar campus, 10.
Sennodius optimas legatus Constantinopoli, 1346.
Sennonagus pagus, 626.
Senoch (S.) obit, 210, 211. Miracula, Vitæ liber, 915. Vita, 1222. Monasterium, 1223.
Senocus episcopus Elosanus, 631, n.
Senones, 635, 659. Urbs, 496. Puer, 1073. Episcopus Anthemius, 404.
Senuvia, 597.
Septimania, 420, 448. In Galliis, 397, 399. Dicitur Hispania, 115, n., 454. et n., 599, n. Debellata, 409. A Guntramno devastata, 425.
Septimina nutrix, 461.
Sepulcra sanctorum honoranda, 1143. Ornata, pr., 53. Vix tangere audet Gregorius, 285. E terra sponte elevantur, 936. Palla et cereis honorata, 917. Corona, 1092. Columba, turri, 802. Ciborio, 1396. Floribus adornata, 935, n. Lauri foliis strata, 969. Ea fideles osculantur, 525, etc. Iis appensa vota, 1308. Catenæ, etc. Insignia miraculorum, 160, 1194. Ante pascha abluta, 1070, 1098. Inde eera, pulvis, herbulæ, etc. In præsidium sublata, 1004, etc. Panis et vinum ibi deposita ab itinerantibus, 1127. Ibi fenestella ad orandum, 925. Sepulcri sancti Petri descriptio, 751. Sepulcrum Domini ornare cupit Guntramnus, 1396.
Sepulcrorum Christianorum notæ Historiæ sacræ, etc., 922, 924. Vetera, apud Arvernos, 1101. Regum in monasterio sancti Germani, 1378, etc. Violator divinitus punitur, 944.
Sepulturæ ubi fiebant, 961. In ecclesia, 475. Inde sceleratus dejicitur, 821. Reis negata, 430.
Sequana fluvius, 192, 290, 399, 603, n., 605, 673, 1043.
Sequani miracula, monasterium, 971.
Sequanum territorium, 595.
Serapion e septem Dormientibus, 826.
Serenati vitia, 150
Serenatus homo Gregorii, 1134.
Sergiopolis, 555, n.
Sergius martyr, 555, 598. n., 830. Reliquiæ, 556, 357, 537.
Sermones mali vitandi, 714.
Serpentes ex nube delapsi, 421. In ventre parvuli, 1110. Primum Parisiis visi, 407.
Servatius Tungrorum episcopus, 547, n. Trajectensis, 953, n. An Arvatius? 51, n.
Servatus legatus ad Heraclium, 637.
Servius Tullus rex Romanorum, 17.
Servorum matrimonia, 203, 1354.
Sessonas. *Vide* Suessio.
Sestertiæ auri, 742.
Seth filius Adam, 9.
Seusium Seusana. *Vide* Segusium.
Severianus dux Carthaginensis, 247, n.
Severinus abbas, 125, n.
Severinus episcopus Burdegalensis, 930, 931. An idem ac Coloniensis, n. Vita a Fortunato, 932.
Severinus Coloniæ episcopus morti sancti Martini interest, 1005.
Severus, 236. Obit, 237.
Severus presbyter, 934. Bis missam die Dominica celebrat, 935. Ejus monasterium, etc., 1402. n.
Severus Sulpicius laudatur, 995. Vindicatur, 1059. Liber, etc., de sancto Martino, 528, 999, 1001, 1004, 1006. Tacuit ejus genus, 1276. Ejus Chronicon, 11, 40.
Sexciacensis vicus, 934 1402.
Sexenius an episcopus? 259, n.
Sexsionas. *Vide* Suessio.
Sexta Turoni instituta, 535.
Sextarium, vas mensuræ, 726.
Sexum dissimulat Papula in monasterio, 905.
Siagrius cæcus, 227, 285.
Siagrius civis Pictavus, 188.
Siagrius comes, patricius Constantinopolitanus, 597.
Siagrius episcopus Æduensis, 208, 448, 470, 521, 582, 1305.
Siagrius magister militiæ, 70. Romanorum rex, 78, 97, 554. Suessione residet, occiditur, 556.
Siagrius filius Desiderati episcopi, 135.
Sicambri, 84.
Sicharius Turonicus, 370, 437. Occiditur, 371, 372, 438.
Sicharius legatus Dagoberti, 641, 642.
Sichilda regina, 630.
Sichlarius Gotthus, 1242.
Siciliam Franci occupant, 134. Theodeberto subjecta, 566. Ibi sanctus Gregorius Magnus monasteria condit, 480.
Sicyoniorum reges Europs, Maratis, 17.
Sidocus episcopus Ælosani, 632.
Sidonense territorium. *Vide* Sedunum.
Sidonia Mummoli uxor, 597.
Sidonius episcopus Arvernensis, 75, 76, 77, 150, 1158, 1159. Ex præfecto, 72. Ejus uxor, laudes, liber de missis, 73. Sancti Abrahæ epitaphium, 1320. Epistolæ, 281, 851. Mors, 74.
Siggo referendarius, 204, 1000.

Sigharius Pictavus eivis, 188.
Sighil is regina, 632.
Sigibertus Claudus rex Coloniæ, 94. A filio interficitur, 95, 562. Ejus regnum occupat Chlodoveus, 97.
Sigibertus rex, 162, ad 196, 273, 379, 443, 582, 951, 1028, 1236, 13.9. Gloriosissimus dicitur a Gregorio, 1043, etc., 1038. Filius Chlotarii I, 142, 567. Ejus ætas, etc., 196. Annus xii, 1038. Infantia, 570. Sedes Rhemis, 163. Regnat Mettis, 569. Brunichildem accipit uxorem, 167, 168, 570. Gogonem interficit, 571. Legatos Constantinopoli mittit, 180, 572. Pacem cum Chunis init. Et eum imperatore Justino, 572. Ad eum Saxones redeunt, 184, 185. Quos patriæ restituit, recipit Turones, etc., 574. Per magiam ab Hunnis victus pacem facit, 169. Eos fugat, Chilpericum reprimit, Suessiones capit, 163, 569. Suavis terras dat, 219. Italiæ partem possedit, 445, 487. Gundovaldum pellit, 297, 339. Chariberto succedit, 339, 1026. Pacem cum fratribus init, Sequanam transit, 1403. Prope Parisios, 802. Fugatur, 191. In Chilpericum movet, 190. Gentes externas, 192, 193. Ejus regno potitur, 194. Arelatem capit, 169. Amittit cum exercitu, 170. Turonum possidet et amittit, 261. Pictavos ac Turones, 187. Recuperat, 188. Habet Provinciam Massiliensem, 413, n. Regiones amissas recipit. Ejus fortitudo, 193. Pax cum fratribus, 575. Cum Guntramno, 410. Qui ei civitates reddit, 359. Ei favebat Mundericus, 207. Sancti Medardi ecclesiam perficit, 160. Ei subjectum monasterium Pictaviense, 467. Cui favet, 472. Et Turonum exemptioni, 454. Dunensi episcopatui, 343. Ea de re epistola synodi Parisiensis, 1342. In archidiaconum severitas, 186. Conatur sanctus Germanus avertere a Chilperico prosequendo, 1344. Occiditur, 193, 209, 575, 576, 1056. Ob violatum juramentum, 336. Sepelitur Suessione, 195, 576. Ejus mortem in Guntramnum Chilpericus rejicit, 304. Gloriosæ memoriæ, 416. Bonæ, 442. Ejus filius Childebertus, 260, 577. Filia Ingundis, 248, 449. Desponsata filio Hispaniæ regis, 179. Dicitur Sedegundis, 580. Thesauri, 396. Comes palatii Gucilio, 229. Referendarii, Siggo, 204, 1090. Theutharius, 458.
Sigibertus II, 620, 1351. Filius Theodorici II, 603. In Chlotarium movet, 621. A suis desertus, occiditur, 622.
Sigibertus III nascitur ex Dagoberto, 636. Baptizatur, 637. Miraculum, n. Fit rex Austrasiæ, 647, 648, 655. In Thuringiam expeditio, 656. Infausta sepultura et sanctitas, 657, 658, n. Ejus epistola, 1352. Bajulus, 656.
Sigibertus sacerdos Momociaci, 452.
Sigibertus reclusus sancti Dionysii, 681.
Sigilæ Gothi mors et vitia, 195.
Sigilla, simulacra, 387, 767.
Sigillorum munitio, 338, 383.
Sigimundus sacerdos Momociaei, 451, n.
Sigiricus Sigismundi regis filius, 107, 564. Convertitur, n. Occiditur, 108.
Sigismundus rex, 596. Burgundionum, 563. Monasteria construit, 564. Agaunense, 107. Uxores, 107, 564, 1392. Sigiricum filium occidit, 108. Filia nubit Theodorico regi Francorum, 108. Occiditur, 109, 223, 564, 803. Monachus fuit, 109, 804, n. Petit puniri in hoc mundo, 801. Martyr, 109, n. Missa in ejus honorem pro frigoriticis, 805, 1364.
Sigivaldus, 340
Sigivaldus dux, 213. Primus in aula Theoderici, 129. 1166. Arvernis præfectus, 116, 1211. Ecclesiæ Bona invadens, efficitur amens, 122. Villam sancti Juliani invadit, 859. Erat regis parens, occiditur, 127. Ejus hostilitas, 858. Filia Ranichildis, 1213.
Signa in processione delata, 205. In receptione regis, 375.
Signum sonans matutinum, 1068. Horam tertiam, 978.
Sigoaldus dux, 622.
Sigona. *Vide* Sequana.
Sigulfus, 190. Regnum affectabat, 351. Dux, 591, 574.
Silentium a diacono in missa indicium, 337, 1394.
Silluvius Bajocassinus, 1127.
Silvanectum urbs divisa inter reges, 439, 440. Sub Childeberto II, 442. Territorium, 291. Episcopi Letaldus, 165, n.; Malulfus, 326.
Silvester episcopus Cabilonensis, 969,
Silvester electus episcopus Lingonensis moritur, 207.
Silvestro papæ sanctus Remigius comparatus, 84. Ejus Acta, 84, n.
Silvia Celsi patricii mater, 164, n.
Silvinus abbas, 1228.
Silvius rex Latinorum, 17.
Silvius martyr Lugduni, 779.
Simeon filius Jacob, 11.
Simeon episcopus Jerosolymitanus, 21.
Simeon stylites Antiochenus, 388, 517. Miracula, vitæ liber, basilica, etc., 916.
Simeonis vaticinium, 713. Sepulcrum, 749.
Similinus episcopus Namnetensis, 790, 791.
Similimius Bajocassinus, 1127, n.
Simois fluvius, 170.
Simon episcopus peregrinus, 516.
Simon presbyter Turonensis, 1041.
Simon tunicam Domini prodit, 600.
Simon magus, 20, 76, 263, 315. A sanctis Petro et Paulo victus, 750.
Simoniæ labes in Galliis, 1171.
Simplicitatem Deus argutiæ præfert, 1039.
Simplicius Æduæ episcopus, 956, 958. Ejus cum uxore mira castitas, 957. Sepulcrum, 955.
Simplicius episcopus Bituricensis, 24, n., 532, n.
Simplicius Viennæ episcopus, 67.
Sina mons, 13.
Singibertus abbas Sancti Dionysii, 681, n.
Sinistra an dextera nobilior, 812, n.
Sinodia uxor Mummoli, 597, n.
Sinonis fallaciæ, 715.
Sintela rex Hispaniæ, 645. Dejicitur e solio, 646.
Sintela II, rex Hispaniæ, 633.
Sirivaldus interficitur, 135, 136.
Sirojalense oratorium, 1019.
Sisbertus Hermenegildum occidit, 249, n.
Sisciacensis ager, 1309. Oratorium, 1313, 1314.
Sisciæ episcopus, Quirinus, 26.
Sisebodus seu Sisebutus rex Hispaniæ Romanos pellit, 610. Obit, 615.
Siseguntia regina Suevorum, 320, n.
Sisenandus Hispaniæ rex, 646, 633.
Sisinnius magister militum, 187.
Sistus rex Lacedæmoniorum, 17, n.
Sisulfus Cenomanicus, 1064.
Sixtus papa martyr, 22.
Smaragdus lapis Neronianus, 835, n.
Smaragdus Ravennæ præfectus, 1347.
Socratius occiditur, 492.
Sodoma, 276, 518, 741.
Sogiontensis comes Ænovalaus, 637.
Sol, in eo signa, 172. Solis dies, Dominica, 119.
Sola, seu Seula vallis, 649, n.
Solaria, 32, 501.
Soleæ, sandalia, 769.
Solemniacense monasterium, 766, n.
Solemnis episcopis Carnoteni inventio, 911. Vita, translatio, etc., 1399.
Solitudo ad orandum, etc, apta, 1219.
Sollius, 150. Apollinaris Sidonius 831.
Solodurum urbs, 604, n.
Solon, 1336.
Solonacensis vicus, 528.
Solsadiorum formula, 1332.
Somni oppressio, 1238.
Sonia, 1332.
Sonichildis Caroli Martelli uxor, 674.
Sonipes, equus, 786, 900.
Sonnon Francorum dux, 549, 550.
Sophia augusta, 303, 578, 579, 728. Justini uxor, 229, 573. Tiberio insidiatur, recluditur, 240.
Sorabi, seu Sorbi populi, 642, n.
Sors, regni pars, 192, etc.
Sortes per sacram Scripturam, 92, et n., 157. Sanctorum damnatæ, 218.
Sortilegia damnanda, 882. Inutilia, 1024. Ligaturæ, 882
Sostratus, 1262, 1263.
Spania. *Vide* Hispania.
Spatarius regis Cariatto, 582
Spectare missas. *Vide* Missa. Solemnia, 1073. Divina, 404. Solemnitatem 761, et passim.
Spes in Deum habenda, 482.
Sphæristæ, 892.
Spinogelus villa, 651.
Spinsia villa publica, 613.
Spiritus sanctus principalis dictus, quare? 103. Æqualitas propugnatur, 255. Divinitas, 46, 49, 294. Ab Arianis impugnata, 813, 814. Processio, 6 et n. Fructus qui, 1159. Ejus typus in columna Israelitarum, 14.
Spissia villa, 613, n.
Spolium, 453.
Sponda lecti, 1171, 1172
Spongia Christi, 729.
Sponsalia, 506, 507. Ritus, 1252. Francorum, 558.
Sponsio, 135, n.
Sportula victui presbyteri, 1319.
Stablonis villa, 183.
Stadii mensura, 10, 1387.
Stamas martyr Lugduni, 779.
Stampæ, 606. Pagus, 440, 632. Devastatus, 513.
Stanno ecclesia cooperta, 536.
Staticola, 9.
Statio officiis divinis, 143
Statura humanitas dicta, 258. Status, 163.
Statuuncula, statunculus, 9, 1387
Stavera urbs, 676, n.
Stella magorum in puteo, 721.
Stellæ, in iis signa, 681.
Stephanus protomartyr, 21. Jerosolymis passus, 758. Apparet in veste alba, 760. Ecclesia Romæ, 482. Arvernis, 70, 75, n. 1164. Æduæ, 954. Cancaci, 671. Massiliæ, 287. Mettis, 53. Turoni, 758, 1397. Monasterium Divione, 1180, n. Reliquiæ, 748. Biturigibus, 24.
Stephanus III papa venit in Franciam, 688. Hiemat apud sanctum Dionysium, 689. A Francis restitutus, 691.
Stephanus episcopus Lugduni, 1323.
Stilico Francos proterit, 62. Ejus gesta Castino Fredegarius tribuit, 350, n.
Stipholo, 574, n.
Stratalburgum urbs, 460, 514.
Stratocles frater Egeæ, 1265.

Stratoclianus presbyter, 912, n.
Stremonius episcopus Arvernensis, 23, 29. A Romanis episcopis missus. Iciodori sepultus, 918.
Studia in Galliis tepescunt, 1.
Stuplo, 573.
Stylus ad scribendum, 771.
Suavegottha, 167, n. Uxor Theodorici I regis Francorum, 108, n.
Suavi, 674. *Vide* Suevi.
Suavia postmodum dicta Alamannia, 681.
Subdiaconatus officium, 146.
Subdiaconus vinum consecrandum altari offerebat, 947.
Subola vallis, 649.
Subreguli Francorum qui, 60, n.
Sudarium, 517. Episcopi, 502.
Suessio, 79, 254, n., 291, 295, 398, 427, 455, 460, 510, 556, 576, 581, 655. Capta a Sigiberto, 569. Sedes Syagrii regis, 78, 555 Chlotarii, 563. Et Chilperici, 569, 202. Qui circos ædificat, 222. Ibi Carlomannus consecratur, 704. Sancti Medardi basilica, 244, 632. Et sepulcrum, 160, 162. Sepelitur Sigibertus, 195. Episcopus Doctrigisilus, 461. Confessor sanctus Medardus, 1247. Suessionicus Mummolenus, 484. Pagus, 309, 1104. Territorium, 203, 204.
Suetensis pagus, 611.
Suevi Saxones proterunt, 220, 577. Terras accipiunt, 219. Sub Chroco rege, 711. Sub Trasemundo in Hispanias transeunt, 712. Id est Alamanni, Galliciam occupant, 44. Ariani, 1012. Fiunt catholici, 1015. Eorum legati, 253. Wisigotthis subjecti, 320, 580. Reges. *Vide* Gallicia. Regina Siseguntia, 320, n.
Suevi Transalbenses, 219, n.
Suggestio, 473 Pro episcopatu, 285.
Sugintenses, 617. Pagus, 612.
Suilla porcorum grex, 1118
Suillina tergora, 516.
Suintilla. *Vide* Sintela.
Sulpicii Alexandri historia, 57.
Sulpicii Severi, episcopi Biturigum laudes, 1269. Sancti Felicis corpus invenit, 981. Concilium Arvernis cogit, 515. Obit, 520.
Sulpicius Pius, 1355. Episcopus Bituricensis dicitur patriarcha, 232, n.
Sulpicius Severus. *Vide* Severus.
Summa fluvius, 63, 551.
Sunna episcopus Arianus, 436, n.
Sunnegisilus comes stabuli, 462, 463. Tortus, reus Chilperici mortis, 511.
Sunniulfus abbas Randanensis, 174.
Sunno dux Francorum, 57. Regalis, Rex, 59. Subregulus, 60.
Superiorum facilitas arguitur, 174.
Superventa quid, 411.
Supplicatio cum sanctorum reliquiis, 961, etc.
Suppliciorum æternorum metu caro superanda, 1285.
Supplicius episcopus Viennæ. 67, n.
Susanna uxor Prisci Lugdunensis episcopi, 177. Punitur, 178.
Susio fluvius, 126, n.
Suspensio, pr., 58. A Communione, 1195. Ab ordine, 592.
Sybillæ locus de Bruna, 571, 1396.
Symbolum fidei, 6.
Symmulfus abbas, 174, n.
Symphorianus Æduus martyr, 872. Acta, 958. Natale, 531. Ecclesia, 69, 490. In Arvernia, 783, 784. Parisiis, 1370. Monasterium Bituricense conditur, 962, 963.
Syncelli episcoporum, 312, n.
Syra Persarum regina, 598, n.
Syria, 831. Incursant Germani, 707. Urbs Apamea, 180. — Syri, 756. In ecclesia Parisiensi schola, 520. Eorum lingua laudes dictæ Guntramno, 375.
Syrus Eufronius, 356. Syrus interpres Gregorii, 829.
Syrus militiæ magister, 59.

T

Tabellæ ceratæ, 621, 771.
Tabulæ ludus, 506, 507, 607.
Tacihildis energumena, 1201.
Taifali populi, 159, n.
Talenta Domini ad fœnus danda, 1145.
Taloardus dux Langobardorum, 574.
Talua vicus in Becrri ano, 934.
Tarabennenses, 229, 578.
Tarasia sancti Paulini uxor, 988.
Taro dux, 627, n.
Tarraco urbs, 248, n., 249, n.
Taso dux Langobardorum, 628, 629.
Taso dux Tuscanæ, 645.
Tassilo dux Bajoariorum, 691.
Tattonis Wistrimundus, 524.
Taureduaum hiatu absorbetur, 171.
Tauriacus vicus Turonum, 536.
Taurini dux Charoaldus, 628. Episcopus Rufus, 739.
Tausiriacum monasterium, 1241.
Templum Salomonis a Nabuchodonosor spoliatum, 15. Desolatum, 19. Templi incendium sub Romanis, 21. Reædificati epocha, 576, 676.
Temporalia flagella erudiunt, 1292.
Temporius, 258, n.
Temulfus Palatii comes, 1119, n.
Terentiolus comes Lemovicensis, 399.
Tergium vox corrupta, 645, n.
Teromani, 578, n.
Terra repromissionis, 14.
Terræ motus 71, 221, 242, 295, 359, 516, 555, 580, 1153. Arvernis, 1174.
Terrenum mare, 711.
Tertiæ horæ cursus, 978. Apud Turones, 535.
Tertium castellum Italiæ, 1017.
Testamentum scriptum, 246. Sigillatur, etc., 756. Publice ex Romanorum lege relegendum 1187. Sancti Aridii, 1308. Sancti Perpetui, 532, 1317.
Testes qui contra episcopos, 265.
Tetradia uxor Eulalii nupsit Desiderio, 416, 490, 491. In concilio damnatur, 492.
Tetradius episcopus Bituricensis, 122, 859, 860.
Tetradius Cautini consobrinus, 173.
Tetricus episcopus Lingonum, 157, et n., 206, 380, 987, 1181. Pappolum cædit, 209. Obit, 207. Sepulcrum, 1402.
Teutharius presbyter committitur in causa Chrodieldis, 476, 508.
Textricius vicus, 670.
Thare filius Saruch, 10.
Thau inscriptio, 145.
Thaumastus episcopus Moguntiaci, 937.
Thebæi martyres Coloniæ, et eorum basilica, 792. Aureorum sanctorum dicta, 793.
Thebei seu Theophei rex Ægyptiorum, 17, n.
Thecla dicitur Melania, 28.
Thedoaldus major domus, 1353.
Theifali apud Pictones, 159, n.
Theiphalia Pictonum pagus, 1223.
Themellum villa, 1137.
Theoda rex Hispaniæ, 131.
Theoda Wilicharii filia, 1088.
Theodatus rex, 107, n. Tusciæ tum Italiæ, 132. Francis pecuniam solvit, 133, 566.
Theodebaldus rex Francorum, 138, 146, 155. Parvulus, 145. Uxor Waldetrada, 567. Mores, etc., 147. Scribit Justiniano imperatori, 1356. Patris sui honorem vindicat, 1357. Obit, 148, 567.
Thodebaldus filius Chlodomeris, 110, 564. Occiditur, 565.
Theodebaldus filius Godfredi, 684.
Theodebertus rex, 105, 196, 523 576, 755. An mater seu soror Theodechildis? 167, n. It cum patre adversus Thoringos, 111, 112. In Gotthos missus, 127. Succedit patri, 128, 565. Deutheriam et Wisiga dem uxores habet, et dimittit, 127, 129, 565. Magnus, Francici nominis vindex, Constantinopolim obsidere parat, 129, n. Ejus epistola ad Justinianum imperatorem, 1356. Minæ in Theodatum regem Italiæ, 133. A quo recipit pecuniam, 566. Expeditio in Italiam, 133. Quæ ei subjicitur, 134. Et Sicilia, 566. Saxones in Italia stabilit, 573. In Chlotarium movet, 129. Obsides ex Arvernis capit, 816. Danos pellit, 565. Et regem eorum interficit, 106. Ermentridum occidit, 563. Givalduin a nece præservat, 128. Ejus virtutes, 129. Visitat loca sacra, 975. Juvat Virdunenses, 135. Vitia, 1234. Ei scribit Aurelianus episcopus, 1335. Patres Arverniciæ synodi, 1334. Obit, 136, 138, 567, 576. Rhemos rediens, 165, n. Ejus Cancellarius, 1285.
Theodebertus II, filius Childeberti II, 425, 441, 455, 460, 597, 1352. Nativitas, 409. Morbus, 452. Suessionensibus, etc. Dimittitur, 461. Suessionas mittitur regnaturus, 461. Austrasiæ rex, 601. Chlotarium fugat, 603. Pacem cum eo init, 606. Aliis regibus junctus in Theodoricum movet, 609. A fratre impetitur, 606. Fit pax, 607. Alsatiam invadit, 616. Alsaciam recipit, uxore occisa aliam ducit, 617. Iterum a fratre vincitur, et capitur, 619. Ejus mors Brunichildi imputata, 623. Uxor Bilichildis, 611. Filii, 623.
Theodebertus Chilperici filius, 169, 190, 569, 571, 1299. Turones invadit, 261. Capitur, 163. Regiones devastat, 191. Sigiberto restituuntur, 193. Occisus sepelitur Encolismæ, 194, 196, 205. Ejus necis auctor Guntramnus dux, 217, 218.
Theodechilda regina, 928.
Theodechildis Chariberti uxor, 165 570. Guntramno nubere cupit, retruditur, etc., 167.
Theodechildis Theodorici uxor, an filia? 167, n. An Chlodovei filia? 168, n. Nubit Hermegisclo, et Radigeri Warnorum regibus, *ibid.*
Theodechildis uxor Theudeberti II, 617.
Theodefredus dux, 574. Ultrajuranus obit, 600.
Theodegisclus rex Hispaniæ, 131, 566. Obit, 748.
Theodegottha uxor Sigismundi, 1392.
Theodelinda, seu Theudelane, Childeberti II soror, 609, 622.
Theodelinda regina Langobardorum, 449, n. Ejus genus, 629, n. Agonis uxor ex Francorum genere, 610. Fuerat Childeberto II desponsata, 610. Agilulfum regni et tori socium admittit, 488. Ejus filii, 611.
Theodemeris Diaconus, 1050, 1051.
Theodemeris Francorum rex, 62, 550.
Theodemirus rex Galliciæ, 1012, n. Legatio Turones, etc., 1014, 1403.
Theodemundus mutus, 1009.
Theodisclus dux Gotthus, 131, n.
Theodo comes Viennæ, 688.
Theodogottha Alarici uxor, 94, n.
Theodonis villa, 688.
Theodoricus Magnus Italiæ rex, 564, 710. Italicus, 808. Ejus uxor soror Chlodovei, 131, 566. Augoflada Franca,

1392. Filia Amalasuntha, 131. Chlodoveo gratulatur ob victos Alamannos, 1521. Alamannis dat sedes in Italia, 153, n. Pacem inter Chlodoveum et Alaricum procurare cupit, 91, n. Alarici regnum regit, 94, n. Filia uxor Sigismundi, 107. Persecutionem in Italia movet, 766. Ejus mors, 131, n., 767.
Theodoricus, Theodoris Wisigotthorum rex, 53, n. *Vide* Theodorus.
Theodoricus, Teddricus, seu Eorichus rex Gotthorum, 71 n.
Theodoricus frater Thoresmodi regis, 708.
Theodoricus filius Sigiberti regis Coloniæ, 562.
Theodoricus rex Chlodovei filius, 80, 105, 559, 562. Expeditio, ad patrem redit, 95. Ejus regnum, 569. Regnum et sedes Rhemis, 163. Ibi regni caput, et sedet Mettis, 563. Cum Childeberto fœdus init, 118. Pacem contra Chlotarium meuit, 565. Theodeberto filio Wisigardem destinat, 127. Eum in Gotthos mittit, 127. In Danos, 106. Ejus expeditio in Thoringiam, 107, 110. Eos vincit, 111. Regem interfecisse putatur, 112. Redit, 113. Ejus uxor Sigismundi filia, 108, 564. Theodechildis an uxor aut filia? 167, n. Chlodomeri in Burgundiones ire promittit, 109. Ire renuit, 114, 564. Parat in Arvernos, quos devastat, 115, 564, 783, 858, 867, 1166. Urbem obsidet, 1161. Sigivaldum ibi præficit, 116. Eum occidit, 127. Chlotarium fratrem occidere tentat, 112. Mundericum rebellem obsidet, 117. Desideratum episcopum Virdunensem vexat, 133. Incusante Sirivaldo, qui occiditur, 136. Leges Christianæ religioni accommodavit, 1334. Sanctum Nicetium colit, 1233, 1234. Sanctum Portianum, 1167. Sanctum Quintianum Arverneusem episcopum institui jubet, 106, 1161. Obit, 128, 565. Ejus statua antiqua, 1371.
Theodoricus II, rex, filius Childeberti II, 426, 441, 598, 1352. Nascitur, 421, 602. Burgundiæ rex, a 601 ad 623, 649. Sanctum Gallum amat, 1170, 1171. Veneratur sanctum Columbanum, 611. Cum eo colloquia et rixæ, 611 ad 616. Desiderium episcopum occidi jubet, 609. Witterici regis filiam in uxorem petit, 608. Quam dimittit. Regum in eum vana conjuratio, 609. An concubinas habuerit? 612, n. Chlotarium fugat, 605, 606. Alsatia ei attributa, 616. Quam, etc. Dimittere cogitur, 617. In Theodebertum movet. Fit pax, 607. Utrinsque placitum, 611. Insidias parat fratri suo, 617. Junctus Chlotario fratrem fugat, 618. Bis vincit, 619. Capit, Austrasiam occupat, 619. In Chlotarium II movet, moritur, 620, 1351. Ejus filii, 620. Ejus et filiorum mors in Brunichildem rejecta, 623. Filii, Sigibertus, 603. Childebertus, 604. Corbus, 605. Meroveus, 608. In eos conjuratio, 621, 622. Occiduntur, 622, 623.
Theodoricus III filius Chlodovei II, 663. Rex, 664, 1353. E throno dejicitur, 665. Restituitur, 666. Bellum cum Dagoberto II, 667, et n. A Pippino fugatur, obit. Ejus filii, 670.
Theodoricus IV. [Calæ] rex, 674, 675. 1353. n. Diploma, 1384.
Theodoricus Chilperici filius, 301, 309. n.
Theodoricus Britanniæ comes, 220, 577.
Theodorus, 757.
Theodorus Gotthorum rex, 54, 56, 707. Obit, 55. Verum nomen et ætas, 1389.
Theodorus episcopus Consoranensis, 968.
Theodorus episcopus Massiliæ, 286, 287, 297. Gundovaldum suscipit, 298, 363. Eum Guntramnus insequitur, 383, 384. Item et Childebertus II, 384. Ligatur, absolvitur, 288. In synodo, 393. Ejus luis tempore sollicitudo, 447. Dæmon enim insequitur, laudes, 384.
Theodorus episcopus Turonensis, 96, n., 103, n., 123, 533.
Theodorus e septem Dormientibus, 1271.
Theodorus laicus, 1120.
Theodorus vir spectabilis, 1336.
Theodosia uxor Leuvigildi, 247, n.
Theodosiana lex, 188.
Theodosius imperator, 29, 56, 549, 827, 828.
Theodosius episcopus Rutenensis, 259, 314.
Theodulfus abbas electus episcopus Cenomanensis, 285.
Theodulfus civis Turonicus, 1118.
Theodulfus comes Andegavi, 391.
Theodulfus diaconus Parisiensis, 501.
Theodulfus energumenus, 1201.
Theofridus episcopus Albigensis, 330, n.
Theotheria Theodeberti I uxor, 565.
Theotolo episcopus Turonensis, 877, n.
Thephei rex Ægypti, 17, et n.
Thesaurarii, 641. Regii, 334. Chlodovei principis, 251.
Thesauri mira inventio, 582. A Tiberio, 230, 578. Narsetis, 231.
Thesauri publici, 522.
Thesaurizandum in cœlis, 1224. Thesaurus verus pauperum recreatio, 230.
Thessalonica, 1262, 1263.
Tetfalia, 211.
Theud... *Vide* Theod....
Theudela dux Ultrajurani pagi, 623, n.
Theuderedus, Theudo Wisigotthorum rex, 53, n., 566.
Theudichusa Alarici uxor, 94, n.
Theudicodo uxor Sigismundi, 1392.
Theudix rex Hispaniæ, 748, n.
Theudoaldus major domus, 671. A Francis impugnatur, 672.
Theudoenus comes Viennæ, 688.
Theutharius referendarius conversus fit presbyter, 458.
Thisina, 165.
Thomas apostolus 1231. Passus in India, ubi monasterium, 756. Translatus Edessam. Passionis Historia, 756.
Thomas Jerosolymitanus episcopus, 600, 1396.
Thoresmodus Gotthorum rex, 54, 646, 708. Ab Ætio decipitur, 709. Interficitur, 56.
Thoringi, 619. Eorum in termino Chlodio habitat, 551. In Francos sævitia. Dolus, ab eis vincuntur, 111. Thoringus Brachio abbas, 213. Reges, Bisinus, 66, 552; Badericus, Hermenefridus, Bertharius, 106, 563. Reginæ, Bisina, 66, 552, 553; Amalaberga, 107, 563.
Thoringia, 66, 113, 620, 681, 709. Ibi Childericus rex latet, 551. A Winidis vastata, 642, 646. A Chlotario I, 148. A Francis occupata, 62, 63, n., 79, 111, 113, n, 563, 1336 Fere libera, 658. Excidium, 111, n. Dux Radulfus, 648, 656.
Thornua, 575.
Thoromaci episcopi Græci Historia, pr., 139, 541.
Thracia, 706, 1262. Bellis agitata, 59. A Gotthis, 28. A Sarracenis illæsa, 652, 653.
Thursemodus. *Vide* Thoresmodus.
Tiberis fluvii inundatio, 479.
Tiberius imperator Romanus, 18, 19.
Tiberius fit Cæsar, 179, 229. Ejus virtutes, 180, 230, 240. In pauperes liberalitas, 230. Thesauros invenit, 230, 231. Sub cruce, 578. Imperator, 239, 249, n., 271. 581. Justiniani insidias evadit, 239. Tum Sophiæ augustæ, 240. Expeditio in Persas, 240, 579. Auxilium ei petit Hermenegildus, 319, n. Ejus duces in Hispania, 294. Numismata ad Chilpericum missa, 273. Elogia et obitus, 303, 304.
Ticinum Italiæ urbs, 133, 487, 614 690, 691, 692, 1330.
Tifaugia apud Pictones, 159, n.
Tigernum, 115, n. Castrum, 783. Et monasterium, 798.
Timor Domini, 1285, 1286.
Timor humanus Gundobadum perdit, 88.
Timotheus martyr Rhemis, 785. Ejus basilica, 786.
Titus martyr Lugduni, 779.
Toarcius castrum, 696.
Tolbiacum urbs, 94, 112. Pugna sub Chlodoveo, 82, n., 133, n. Sub Childeberti filiis, 619.
Toletum urbs, 249, 320. Concilium in, 598, n. Arianorum, 248, n.
Tolosa, 78, 88, 289, 312, 532, 556, 562, 821. Patronus Saturninus, 525. Et martyr, 872. Ibi sanguis pluit, 709. Capitolium, 23. Thesauri Alarici regis, 95. Ejus sedes, 709 Chariberti II, 634. Suscipitur Gundovaldus, 350. Degit Rigunthis, 337, In basilica sanctæ Mariæ 338. Ejus pagus, 402, 634. Terminus, 416. Episcopatus Sagittario promissus, 332. Nemo ex civibus eum habet, 23, n. Exercitus, 646. Tolosanum, 367. Tolosani, 389, 454.
Tolosæ episcopus Saturninus, 23, 777. Exsuperius, 67. Magnulfus, 350. Seducius, 631, n.
Tonitrua, etc. Dæmon excitat, 893.
Tonsura clericalis, 920. A sancto Petro instituta, 750. Tonsuræ votum, 1092. Humiliatis capillis, ad conversionem, 1089. Pœnitentis moribundi, 301.
Torchot. *Vide* Turchot.
Tornaci Chilpericus inclusus, 194, 235. Exit, 195. Tornacensis pagus, 265. Villa, 1122, n. Tornacenses Franci, 520. Episcopus Chrasmarus, 235, n.
Tornodorum castrum, 206, 902. Pagus. 970. Episcopus Mundericus, 236.
Tornomagensis vicus, 528.
Torques Germani gestabant. 128, n.
Totila rex Italiæ occisus, 566.
Traditione apostolica fides approbata, 497.
Traducta inter Hispaniam et Africam, 45.
Traguila, 131. Occiditur, 132.
Trajani pers cutio, 21.
Trajectum Mosæ, seu inferius, 52, n. Urbs, 52. Ejus episcopi prima mentio, 953, n. Arvatius, an Servatius? 51, n., 953. Monulfus, 953. *Vide* Tungri.
Tranquilla, 132, n.
Tranquillus episcopus Divione, 930. Abbas, n.
Transalicensis vicus, 1217.
Transfiguratio Christi, 318.
Transihensis pagus, 1044.
Transjurana Burgundia, 600, n.
Transjurani ab Alamannis victi, 617.
Transligerim pagus Turonensis, 1045.
Transmigratio Israelitarum, 16.
Transobadus presbyter Rutenensis, 259.
Transobadus presbyter Gabalitanus, 315.

Transvolutum opus, fornix, 408, etc.
Trasamundus Wandalorum rex in Galliis, Hispania, Mauritania. Catholicos persequitur, 44, 50, 712. Gesta Genserici ipsi tribuuntur, 44, n. Obit, 45.
Trauvilla, 566, n.
Trecæ urbs, 575, 694, 698. Campaniæ, ubi concilium indictum, sed non habitum, 385. *Vide* Tricassini.
Trenorchium castrum, monasterium, 784.
Treselliacense monasterium, 1218, n.
Treveri, 57, 59, 136, 525, 565, 650, 855, 1233. Lue afflicti, 1237. Chroci furorem non sentiunt, 711. A Francis incensi, 62, 550. Qui ibi hiemant, 549. Sedes Maximi tyranni, 29. Qui dicitur Trevericus imperator, 852, 1153. Urbis patroni, 1237. Territorium, 387. Terminus, 119. Ejus ecclesiæ Arverni clerici addicti, 1170. Trevericus negotiator, 1150.
Trevirenses episcopi, Maximinus, 28, etc.; Eucharius, 1237; Magnericus, 584, etc. Sanctus Nicetius, 523, etc. Aprunculus, 1171.
Trians plus argenteo valet, 1028.
Tribunal ecclesiæ, 505, 850, 1313.
Tribuni officium, 349, n.
Tribunitiæ potestatis vir, 515.
Tribunus Jovinianorum Heraclius, 58.
Tribunus Animus, 1044.
Tributa publica, 772, 348. Exempti Turones, 453. Arverni clerici, etc., 490. Franci ingenui vi subjecti, 343.
Tributaria functio, 453.
Tributarii locorum sacrorum sponte facti, 983.
Tricassinorum urbs, 794. Campaniæ, 919. Placitum, 632. Pagus, 693, 700. Territorium, 559. Trecasses, 708.—Tricassini episcopi, Lupus, 949. Camelianus, 959, n. Agrecius, 404. Gallomagnus, 1191. An Victor, 231, n. *Vide* Trecæ.
Tricastinorum episcopus Victor, 231.
Trifime martyr Lugduni, 779.
Trinitatis fides, 6, 7, 132. Miraculo comprobatur, 737. Defensor sanctus Martinus, 527. Impugnat Chilpericus, 256. Æqualitas, 49, 316, 434. Propugnatur, 283 *et seqq.* Unitas essentiæ miraculo comprobatur, 813, 814. Ejus cultores bonis abundant. Ejus figuræ, 103. Invocatio dæmones fugat, 1250. Confessio, 248. In baptismo, 84. Adjutorium invocat Gregorius, 1066. Missa in ejus honorem, 1280.
Triquilla, 566, n.
Tristega quid, 412.
Tristitia nimia Deo displicet, 1245.
Triuva præpositus cubiculi, 566, n.
Trofima, 1263.
Trojam Franci construunt, 549. Rex Priamus, inde Francorum reges, 548. Bellum, 705. Excidium, 170. Captivitas, 707.
Trojanus episcopus Santonensis, 940, 1403.
Tropas, Trophas rex Argivorum, 17.
Trophimus episcopus Arelatensis, 23.
Truchio, 1164.
Tructæ ingentes in lacu Lemanno, 806.
Trudulfus palatii regalis comes, 451.
Tuitium oppidum, 158, n.
Tulbiacum. *Vide* Tolbiacum.
Tulca, Tulga rex Hispaniæ, 653.
Tullum civitas, 618. Campania, 618. Concilium indictum, 1337.
Tungria, et Tungri, 62, n., 63. Ejus sedes Trajectum translata, 953, n. Episcopi, Aravatius, 51, 547. An Servatius? 51, n., 953, n. Falco, 92, n.
Tunica Domini invenitur, 600. Adoratur, 730. Argentolii servatur, 729, n.
Turba urbs, 425, n. Bigerronum, 804, n.
Turchot rex, a quo Turci, 706. Francorum affines, 549. Barbari, 123, n.
Turenses, 617.
Turnacensis villa Cenomanensis, 1122.
Turonis, Turonica urbs, etc., 165, 234, 235, 253, 260, ad 267, 287, 318, 352, 408, 411, 440, 450, ad 458, 489, 516, 574, 577, 702, 739, 745, 758, 901, 910, 978, 1006, 1045, 1063, ad 1069, 1084, 1085, 1090, 1092, 1099, 1107, 1123, 1130, ad 1136. 1155, 1228, 1278, 1293. A censu exempta, 453, 454. A Cenomanis oppressa, 1056. Cum ecclesiis succenditur, 161, 535. Ecclesias devastat Leudastes, 259. Dysenteria vexatur, 1070. Ibi victor Chlodovens consul et augustus dicitur, etc., 95, 533. Ibi Chlotarius, 162. Chlodoveus filius Chilperici, 214. Sanctus Germanus episcopus Parisiensis, 1045. Roccolenus, 204. Legatus Hispaniæ, 316. Degit Chlotildis, 563. Et obit, 141. Sub Chariberto, Sigiberto, Chilperico, 261. Eam Chilpericus invadit, 187, 190, 201. Reddit, 193. Sigibertus recuperat, 188. Ibi seductor, 422. Alter, 423.
Turonum primus fidei præco, 526. Prima basilica, 527. Patronus sanctus Martinus, 525. Ejus basilica. *Vide* Martinus Sancti Juliani. *Vide* Julianus. *Vide* Radegundis. Seniores ecclesiæ, 776. Cœmiterium, 527. Jejunia, vigiliæ et festa, 530, 531, 536. Ecclesia, 532, 534, 450. A Gregorio reædificata, 536, 1396. Ejus familia, 913. Cathedra, 217. Sedes, apostolica dicta, 166, n. Canonis Turonensis, expositio, 1398.—Turonici, 304, 339, 340, 351, 428. Lue vexati, 526. Contendunt pro corpore sancti Martini, 34. Quod possident, 1140. In Britannos moti, 237. Expetunt Catonem in episcopum, 148, 149. Eufronium, 155. Bellum civile, 370, 437. Populus, 224, 1024, 1098. Cives, 1074, 1127. Theodulfus, 1118. Wistrimundus, 524. Sanctus Litorius, 527. Sanctus Briccius, 528. Injuriosus, 534. Homo martyrum reliquias e flammis eripit, 755. Monetarius, 1292. Archidiaconus Probatus, 915. Monasterium Sancti Brachionis, 1213. Majus monasterium, 1251, etc. Regio, 215. Vastatur, 191, 219. Diœcesis, 905. Pagus, 289, 1157. Ibi Benignus episcopus, 906. Nobiliacensis, 900. Parochia Paternacensis, 1192. — Turonicum, 267, 242, 306, 349, 371. Devastatur, 305. Territorium, 295, 810, 885, 1020, 1065, 1096, 1103, 1223, 1241, 1243. Ob sancti Martini reverentiam servatum, 92. Terminus, 289, 537. Vici, 528, ad 536. Alingavium, 740. Ambacium, 91. Caino, 221. Ceratensis, 822. Evena, 1247. Gaudiacum, 878. Icidiorensis, 790. Orbaniacum, 823. Prisciniacum, 1194. Villa Martiniacensis, 900. Turonensis comites, Agilo, 1317, etc; Alpinus, 1023; Leudastes, 215, etc.; Eunomius, 260, 262, etc. Dux Ennodius, 396, etc. Berulfus, *ibid.*— Turon. episcopi, fere omnes e Gregorii cognatione, 267. Eorum catalogus ad Gregorium, 526 *et seqq. Vide eos suis locis.* Chronologia, 538. A Gregorio ad Landrannum, 1386.
Turquotus rex, inde Turci, 706.
Turis ex vasis sacris, 1313. Benedictio, 1365. Ad mysterium corporis dominici reponendum, 818. Ad Eucharistiam servandam, 1366, pr., 57. A Felice episcopo facta, 981, n., 1365, 1366. Holocryso tecta, 534. Supra sancti Dionysii sepulcrum, 802.
Tuscana provincia, 628. Dux Taso, 645.
Tusciæ rex Theodadus, 132.
Tygris Mauricanæ ecclesiam construit, 1342, 1343.
Typus tertianus, 1135, 1111. Quartanus, 1105.
Tyrrhenum mare, 562, 711, n.

U

Ubitergium urbs, 645.
Uceticæ urbis, etc. Dux, Nicetius, 591. Episcopi, Ferreolus, Albinus, Jovinus, Marcellus, 281.
Ugernum prope Arelatem, 402. A Gothis captum, 425.
Ulciscendæ injuriæ forma, 372.
Ulda fluvius, 493.
Uldila episcopus Arianus, 419, n. Reccaredo insidiatur, 436, n.
Ulfaricus presbyter, 1138.
Ulpius martyr Lugduni, 779.
Ultrajurana regio, 600, n. Pagus, 605, 617, 622, 623, 660. Comes Fredericus, 688. Duces, Theudefredus, 574. Herpo, Eudelanus, 623.
Ultrogottha Childeberti uxor, 160, 568, n. Virtutes, 1015. Tumulus, 1377.
Referendarius, 253.
Ulysses, 705.
Umbræ apparitio, 1099.
Uncilenus Alamannorum dux, 598.
Uncilenus, 607. Brunichildi infensus, 608.
Unctio cum exorcismo, 369
Unestrudis fluvius, 656.
Unibertus comes Biturinus, 694, 695, 701.
Uncina Chlotarii I uxor, 567.
Urba villa, 622
Urbana vicus, 622, n.
Urbanus diaconus æedituus sancti Juliani, 882.
Urbanus episcopus Lingonensis, 1402.
Urbanus filius Melaniæ, 28, 1387.
Urbanus martyr Antiochiæ, 22.
Urbia fluvius, 294.
Urbicus episcopus Arvernensis, 29.
Urbicus episcopus Regiensis, 470, 471.
Urbiensis pons, 294.
Urbii ex Sclavinorum genere, 642. Dux Dervanus, 642.
Urbs, Roma, 529.—Urbis vici longe dissiti, 1247. Arvernæ castrum longe dissitum, 783.
Urceus dictus Anax, 835.
Uro domesticus, 656.
Ursicinus episcopus Cadurci, 253, 315. Excommunicatus pœnitentiam accipit, 592. Subscripsit tamen synodo, 393, n.
Ursini episcopi Bituricensis ætas, 24, 961, 962. Ejus inventio et translatio, 963. Ecclesia, n.
Ursio martyr, 604, n.
Ursio, 273, 581. Conjuratio, 426, 511. Detegitur, 427. In Vabrensi castro se munit, 428. Obsessus, 431. Occiditur, 431, 598.
Ursionis villa, 428.
Ursulfus cæcus a sancto Martino sanatur, 1045.
Ursus martyr, 604. — Ursi abbatis vita, 1240.
Ursus civis Arvernus, 188. Fallitur ab Andarchio, 189. Eum comburit, 190. Ursus alius, 189.
Usquequo locus, 683.
Utiliores, 162.
Utrense castrum, 1161, n.
Uvæ in cauconatæ, 657. In sambuca, 148.
Uxus, ensis, 639, 710.

V

Vabrense castrum, 428. Pagus, 131.
Vabrensis episcopatus, 428, n.
Vaccæ in ei endales, 647.

Vaceli populi, 698.
Vafres rex Ægyptiorum, 17.
Valderada uxor Theodebaldi, 567, n.
Valens imperator, 527 Monachos ad militiam cogit, 28. Obit, 29.
Valentia urbs, 186, 187. Episcopus Aigilulfus, 660.
Valentiniana hæresis, 22.
Valentinianus hæreticus, 23.
Valentinianus imperator, 28, 527, 707.
Valentinianus II, imperator, 59, 519.
Valentinianus III, imperator. Ejus mors, 57.
Valentinianus vocalis, 1173. Cantor, 1176.
Valentinum п concilium, 596, n.
Valerianus imperator Romanus, 25.
Valerianus martyr Trinorcii, 784.
Valerius episcopus Conseranensis, 968.
Vallense territorium, 171, n.
Vallis Corbaria, 679. Sensana, 689. Segusiana, 690, n. Subola, 649, n.
Vanæ gloriæ fuga, 174, 926, 1205. Pericula, 1223. Sanctis cavendа, 1224. In Gregorio punitur, 817.
Vanitas omnium, 1222. Mundi, 1253.
Vapincenses episcopi Sagittarius, 231, etc. Aridius, seu Aregius, 238.
Varicottis urbs, 645.
Vasa delubrum Arvernorum, 26, n.
Vasatium urbs, 77, n., 295. Miraculis illustratur, 736, 737.
Ecclesia sancti Joannis, 738, 1397. Monasterium, 292. Episcopus Orestes, 557.
Vasionensis episcopus sanctus Quinidius, 163, n.
Vassi et Vassalli, 98, n.
Vasso delubrum in Arvernia, 25.
Vaticani ecclesiæ descriptio, 750.
Vectius-Epagathus martyr, Lugduni, 22, 24, 779, 1169.
Vedastes Avo, 290, n., 534.
Vedasti Attrebati monasterium, 670, n.
Vellava urbs, 519, 1395. Civis Georgius comes, 922. Vellavi, 299. Vellavum, 854. Territorium, 189. Episcopus Aurelius, 519.
Velum sacrarii, 172.—Velis ecclesia adornata, 81, 83, 1131. Ad parietes, 865. Et ad ostia 938, 1313. Habentur pro reliquiis, 1017, etc. Ad sancti Martini sepulcrum, 1076, 1077, 1084, 1117. Capsa sanctorum cooperta, 1062.
Venantii abbatis vita, 905, 1227, etc. Ejus reliquiæ, sepulcrum, etc., 1231, n. Miracula, 904. Monasterium, 1228. Abbates, Licinius, 533. Guntharius, 535.
Veneranda Guntramni uxor, 220, n. Concubina, 164, 569.
Venerandus dux exercitus, 646.
Venerandus abbas Agauni, 110, n.
Venerandus comes Arvernensis, 1155.
Venerandus episcopus Arvernensis, 66, 67. Ejus basilica, 67, n., 922, 923, 924, 1401. Sepulcrum, 923.
Venetenses episcopi, Eunius, 237, 239. Macliavus, 144. Regalis, 493.
Veneti urbs. 237, 396, 493. Veneticum, 437.
Venetia Italia minor, 134, n.
Vennocus reclusus, 234, 406. Vino indulgens male perit, 408.
Ventosæ, 210, 346.
Ventus prodigiosus, 252.
Venus, 1259.
Ver, silva, 702.
Veranus sanatur, 1041.
Veranus episcopus Cavellicensis, 294, 421, 470, 471, 1111. Editi male Cabilonenses, *ibid.*, n.
Verbi nativitas æterna et temporalis, 715. Incarnatio propugnata, 275.
Verbum, *tutela*, 451.
Verbum directum, 154, 1302.
Vercellæ urbs, 45, 529. Episcopus Eusebius, 257, etc.
Veriacum villa, 575.
Verimbrea villa, 680.
Vermeriæ villa, 680, n.
Verniclæ, Verniolæ vestes, 606.
Vernado vicus, 532.
Verodunum urbs, 129, 451. Theodebertus a paupertate eam relevat, 135, 567. Comitatus, 428, n. Ecclesia, 426. Concilium, 511. — Verodunenses episcopi Desideratus, 135, 567; Agericus, Vitonus, 135, etc.; Charimeris, 448.
Verona, 487, 573, 1350.
Veronica Christi imago, non mulier, 745, n.
Verus episcopus Turonensis, 77, 532.
Veseroncia, Vesontia, 564.
Vesontio urbs, 614, 801.
Vespas fugat Friardus, 1202.
Vespasianus imperator Romanus, 21.
Vespertina gratia, 864.
Vestis sæcularis, 214. Lugubres, 244. Sacerdotales, 1094, pr., 49. Albæ, 75.
Vestis mutatio ad pœnitentiam, 457. In monasterii ingressu, 292. Ad religionis ingressum, 1044. In religionem profitentibus, 42. In religiosis, 930. Monialibus, 112. Vestis religiosa, 457. Vestes, etc., ecclesiæ oblata, 895. Veste Christi ægri sanati, 1044. Nigræ sancti Martini in visu, 1064.
Veltius Epagatus. *Vide* Vectius.
Vexilla in receptione regis, 375 Episcopi, 287.
Viacus vicus, ubi pugna, 673.
Vianense territorium, 1049, n.
Viaticum corporis et sanguinis Christi, 1280.
Vibriacensis domus, 884.
Vicarii, 489. Qui fuerint, n. Judices vicani, 480.
Vicecomites, 489.
Vicinonia fluvius 237, 493, 494, 600.
Victor martyr Mediolani, etc., 774. Monasterium, 774, n.
Victor martyr Massiliæ, 807, 447. Basilica, 808. Monasterium, 807, n., 88, n.
Victor martyr Bertuni, 794. — Victoris inventio, 604.
Victor Tricastinus episcopus, 231, 232.
Victor filius Maximi tyranni, 59.
Victoria moderate utendum, 1321. In fratrem inhonesta, 1345.
Victoriacum villa in Flandria, 194, 201, 319, 575.
Victoriacum in Campania, 127. Aliud in Arvernia, n.
Victorina matrona, 883.
Victorinus martyr, 23.
Victorius dux, 71, 72, 921. Arvernicæ, 1158, 1159. Sub Eorico, 555, n. Romæ interfectus, 774. — Victorii Cenomanensis episcopi sepulcrum, et miracula, 959.
Victorius episcopus Rhedonensis, 405, 464.
Victorius de Paschate scripsit, 8. Cyclus, 516, 676, 1397. Eum Franci sequuntur, 221, n.
Victurus episcopus Cenomanensis, 939, n., 1402.
Vicus Christianorum Arvernis, 23.
Vicus Julii, 440. Principatus, 425. Termini, 936. Episcopus Rusticus, 557.
Vidimaclus Britanniæ comes, 436.
Vienna urbs, 59, 86, 561, 562, 848, 849, 850, 689, 1263, ad 1268. Obsidetur, 87. Capitur, 88. Quatitur terroribus, 90. Ibi persecutio, 849. Martyr Ferreolus, 871. Metropoli Maurienna subjecta, 1342. Locus, Virontia, 110. Territorium, 1049. Comes Theodo seu Theudoenus, 688.
Viennæ episcopi Simplicius, 67; Sanctus Avitus, 88; sanctus Mamertus, 89, 850; Evantius, Virus, 411; Desiderius, Domnolus, 605.
Vigilantius Convenis natus, 559, n.
Vigilia nativitatis Domini, 1090. Paschæ, missa in ipsius nocte, 90. Sancti Martini, 235. Sanctorum Agaunensium, 536. In sanctorum festivitatibus, 868. A Perpetuo institutæ, 550.
Vigiliæ nocturnæ in ecclesia, 347. In festis ab omnibus, 876, 976, 1094. Matutinæ, 172.
Vigilius archidiaconus Massiliensis, 185, 186.
Viliacum, 1311, n.
Viliogundis puella, 1126.
Villa libera prope Niciam, 281.
Villæ pendent e facietergio, 1191.
Villariacum, 559.
Vinastes cæcus sanatur, 1052.
Vincella sancti Ferreoli vicus, 852, n.
Vincenna fluvius, 622.
Vincentia martyr, 45, n.
Vincentiis martyr Aginni, 840. Basilica violata, 361. Situs, locus martyrii, etc., n.
Vincentius martyris Hispaniæ reliquiæ, 423, 755. Pictavi, 822. Tunica, 130, 131. Basilica Parisiis, 131, n., 160, 211, 326, 382, 383, 406, 410, n, 633, 972. A Childeberto structa, 568. *Vide* Sanctus Germanus. Tolosæ, 821. Turonum, 536, 1396. Monasterium Cenomanense, 1396.
Vinciensis episcopus Deutherius, Fronimius, 448.
Vindemiales feriæ imperatorum, 240.
Vindemialis episcopus, 47, 49. Martyr, 50, 712.
Vindiacensis domus, 1213. Monasterium apud Arvernos, 1213.
Vindictæ desiderium abdicandum, 1186.
Vindocinum castrum, 410.
Vindunitta insula, 1202, 1203.
Vineæ Dominicæ in parabola expositio, 14.
Vingenna fluvius, 36, 35, n., 93.
Vinicella vicus Arvernæ, 1267.
Vinum devotionis causa propinatum, 876. In festis populo in atrio ecclesiæ distributum, 1158. Cuidam sanctus Martinus obtinet, 1048. Non abutendum, 1050. Ei deditus reclusus male perit, 408. Divionense generosum, 126. Alia celebria, *ibid.*, et n. Chalibonium, 1392. Laticina, Gazitina, Falerna, 353.
Virdunum fluvius,' et locus in Provincia, 186, n.
Virga episcopi, 209. Sancti Gregorii Lingonensis, 1179, 1182.
Virgæ consecratæ legatorum, 357.
Virgilii opera, 188. Fallaciæ, 713. Historia, 548. Locus laudatur, 170.
Virgilius episcopus Arelatensis ex abbate Augustoduni, 448. An Lirinensis ? n.
Virginitatis encomium, 33.
Virgo sacra Alboftedis soror Chlodovei, 1326.
Viri fortes, 14, 169, 338. Qui, 125, n. Fortiores, 460. Robustiores exercitus, 361.
Viri uxorum exsequiis assistunt tecto capite, 1176.
Virinus proconsul, 1263.
Virisiacum, ubi monasterium, 167. n.
Viromandeuse oppidum, 670, 803. Situs, 669, n. Territorium, 1044
Virontia locus Viennæ, 110.
Virtuti propriæ non fidendum, 848

Virus episcopus Viennæ, 411.
Virus episcopus Turonensis, 78, 532, 533.
Virus Eulalii nepos, 491, 492.
Visiones, 174. De regibus Francorum, 554. Terribilis, 156. De sancto Martino, 1074. Sanctimonialium, 501. 502. Gregorii Turonensis, 927. Mira sancti Salvii, 551.
Visitant diœcesim episcopi, 209, n., 986.
Visitatores ab episcopis missi, 1529.
Visorontia vicus, 110, n.
Vita præsens et æterna, 14. Sempiterna, pro justitia mori, 50.
Vitæ sanctorum jugiter scrutandæ, 1227. Scribere utilissimum est, 1281, 1283. Lectionis utilitas, 1143. Sancti Martini lecta in ecclesia, 1058, 1070.
Vitæ Patrum, 1254. Vita an Vitæ dici debeat, 1143.
Vitalina virgo a Dei visione retardata, 897. Ejus festum, etc., 898.
Vitalis martyr Bononiæ, 772. Reliquiæ, 69.
Vitalis martyr Lugduni, 779.
Vitiges Italiæ rex, 133, n.
Vitis a sancto Martino plantata, 902.
Vitrarius Judæus, 732.
Vitrea absidæ, 977.
Vitrum lignis inclusum in fenestris, 790.
Vivariensis urbs, 516.
Viventius presbyter, 1172.
Vivianus episcopus. *Vide* Bibianus.
Vocalis, id est cantur, 1175.
Vodollacensis vicus, 933.
Voglavensis campania, 462. Pugna apud Pictones, 94. 100, 563, 711.
Volacis prope Mauriennam, 1542.
Volsiniensis lacus, 132, n.
Volucla, 120, 167, 226, 865.
Volusianus episcopus Turonensis, 77. Ejus mors, reliquiæ, ecclesia, 532.
Vosagensis pagus, 438. Silva, 438, n., 495, 618. 626.
Vosidenses monachi, 1314.
Votiva pecora, 872.
Voto infidelis divinitus punitur, 1109.
Vultaconnum, vicus Pictav., 1067.
Wacco rex Langobardorum, 127, n., 147, n.
Waddo, 459, 514. Major domus Rigunthis, 351, 368. Antea comes Santonum, 323. Gundovaldo jungitur. 351, 352, 359, 364. Eum deserit, 365, 366. Ad Brunichildem transit, 368. Interficitur, 460. Ejus filiorum scelera, Gundovaldi Thesauros habuerat. 515
Waifarius Aquitanicus princeps, 693, ad 702. Fugatur, 698, 699. Pippino resistit, 700. Vagatur incertus, 701. Interficitur, 702.
Waldalenus abbas Besuæ, 635, n.
Waldebertus domesticus, 652.
Waldericus dux, 649.
Waldetrada Theodebaldi uxor, 567. Tum Chlotarii, 568.
Waldetrudis Theodebaldi uxor, 147. A Chlotario accipitur, dimissa nubit Garivaldo duci, 148.
Waldinus Francus occiditur, 521.
Waldo Bertramnus diaconus, 395.
Wallucus dux Winidorum, 615.
Wandali sub Chroco Gallias vastant, 711. Sub Trasamundo in Mauritaniam transeunt, 44, 45. In Gallias irruunt, 547. A Francis devicti, 61. Ariani Catholicos persequuntur in Hispania, 41. In Africa, 45, ad 50. Eorum regni finis, 712. Episcopus Cyrola, 46, etc. Reges Chroeus, 711, 712; Godegisilus, 61; Gundericus, 44; Trasamundus, 44, 712; Gensericus 44, n., Hunericus, 45, 712; Guntabundus, 45, n. Childericus, Gelisimer, 50, seu Childemeris, 712.
Wandalmarus Camerarius, 597.
Wandalmarus dux Ultrajuranus, 600, 605.
Wandalmarus dux, 649.
Wandebertus dux, 660.
Wandelinus nutritor Childeberti II, 271, 395.
Wangæ, 617.
Warado major domus, 668. A filio supplantatur, obit, 669.
Warinarius Francus, 180.
Warnacharius Sigiberti legatus Constantinopoli, 572.
Warmeia, 620.
Warnacharius major domus obit, 602, 604.
Warnacharius major domus, 624, 626. Austrasiæ, 620. In Brunichildem conjurat, 621, 622. Fit major domus Burgundiæ, 623. Obit, 631, 632.
Warnacharius alter, 631, n.
Warni a Childeberto II victi, 601. Reges Hemisclus, Radiger, 167, n.; Radiger, 601, n.
Warochus filius Macliavi, 220. Comes Britanniæ, 237, 436, 577, 578, 579, 791, 792. Fidem rumpit, 437. Dux in Galliam irrumpit, 493. Pacem cum Ebrachario facit, eam frangit, 494. Corrupisse dicitur duces regis, 495. Cum Fredegunde in Beppolenum conjurat, 496.
Wascones, 360, n., 425, 603, 666, 673. Dicti Vaceti, 698. Irruptio, 425. Iis sedes concessa, n. A Francis subjugati, 604. Rebellant, 632, 648, 682. Interfecti, 695. Capti, 696. Fugati, 697. Dagoberto obedientiam spondent, 649, 650. Pippino subjiciuntur, 699, 701. Cothurnus, 684. Mos terga vertendi, 649, 698. Eorum dux, Genialis, 604.
Wasconia, 289, 581, 634, 687. Situs, 290, n. Francis subjicitur, 649, 650. Dagoberto subjecta, 641. Wasconica expeditio, 1333.
Werini populi, 601, n.
Werpinus comes Meldensis, 391.
Westergoa insula, 676, n.
Wiaticus, 570.
Wiliacharius presbyter Turonensis, 1022. Filia Theoda, 1088.
Wiliulfus Pictavus, 432, 433.
Willibadus patricius, 635, 649, 659. Occiditur, 660, 661, 662.
Willacharius comes, 495. Aurelianensis, 340.
Willacharius dux Aquitaniæ. Ejus filia Chramno nupsit, 158, n. In sancti Martini ecclesiam fugit, 160. Eam incendit, 536, 568
Winidi, 658. Thoringiam vastant, 646, 647. Reprimuntur, 648. Winidorum marcha, 645. Dux Wallucus, 645. Reges, 684.
Winidi Sclavi, 627, 611. Francos proterunt, 642.
Winidorum Befulcorum rex Samo, 627.
Winnocus, 234. *Vide* Vennocus.
Winthrio, 485. Dux a suis pulsus restituitur, 590. Ejus uxor et filia Glodesindis, n. Occiditur, 602. An alius a Quintrione, 601, n.
Wiolicus Magnacharii filius, 220, n. Dux, 574.
Wiomadus Childerici regis amicus, 551. Egidium fallit, 552. Childericum restituit, 553.
Wisigardis regina, 134. Theodeberto desponsata, 127, 129. Uxor, 147, n, 565. Moritur, 129.
Wisigotthi, 1336. Francis inimici, 127, n. Ad fidem conversi, 248, n. Reges, Theodorus, seu Theodoricus, Thursimundus, seu Thorismodus, 53, 54, n.; Theodoricus II, 56, n. *Vide* Gotthi, Hispania.
Wistrachia insula Frisionum, 676
Wistrimundus Tattonis, 524. Witrimundus Atto, 1292.
Wittericus rex Gotthorum, 608, n. *Vide* Bettericus.
Wldotrada uxor Theodebaldi, 567, n.
Wlfardus abbas Sancti Martini, 697.
Wlfegundis Dagoberti uxor, 637.
Wlfilaicus, 432. Gesta, 386. Populos ad fidem convertit, 387.
Wlfoaldus dux, 664, 665, 667
Wlfoledus episcodus [Bituricensis], 1352.
Wlfus patricius occiditur, 608
Wodanus deus Langobardorum, 573.
Wogastisburc castrum, 642

X

Xantum oppidum, 794, n.
Xenodochium leprosorum, 741, 970.

Z

Zaban Langobardorum dux, 186, 574. Fugatur, 187.
Zabulfus legatus Gundovaldi, 337.
Zabulon filius Jacob, 11.
Zacharæ sepulcrum, 749.
Zachariæ vaticinium de clavis dominicæ crucis, 727.
Zacharias martyr Lugduni, 779.
Zacharias papa Pippini regis in regem electioni concurrit, 991, n.
Zafad civitas, 600.
Zara pater Job, 11.
Zathus Lazorum rex, 95, n.
Zelotypiæ punitio, 136.
Zoroaster Persarum deus, 10. Zoroastrei susurri, 769.
Zorobabel typus Christi, 16.
Zotanus legatus Gundovaldi, 337.
Zoticus martyr Lugduni, 779.
Zotimus martyr Lugduni, 779.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Epistola nuncupatoria. 9
Præfatio Ruinartii in suam S. Gregorii Turonensis editionem. 13
Vita S. Gregorii Turonensis per Odonem abbatem. 115
Testimonia de S. Gregorio Turonensi. 129
Annales Franciei ab anno CCLV ad Carolum Magnum. 169
HISTORIÆ FRANCORUM LIBRI DECEM. 161

LIBER PRIMUS. *Ibid.*
CAPUT PRIMUM. — De creatione Adæ et Evæ, et de Adæ typo. 163
CAP. II. — Ut Cain occidit Abel fratrem suum. 164
CAP. III. — Enoch justus, quomodo a Deo translatus est. *Ibid.*
CAP. IV. — De diluvio, de Noe, de arca, de ira Dei et supputatione generationum. *Ibid.*
CAP. V. — De generatione Noe et filiorum ejus, præcipue de Chus filio Cham magiæ et idololatriæ incœptore et inventore staticuli. *Ibid.*
CAP. VI. — De turre Babylonica et linguarum confusione. 165
CAP. VII. — De ortu, nativitate et interpretatione Abrahæ, de Nino. *Ibid.*
CAP. VIII. — De Isaac, Esau et filiis ejus, et Job. 166
CAP. IX. — De Jacob et filiis ejus, et Joseph in Ægypto. *Ibid.*
CAP. X. — De Nili natura, et maris Rubri transitu. 167
CAP. XI. — De filiis Israel in eremo, et de ingressu eorum in terram promissionis, et Josue. 168
CAP. XII. — De regibus Judæorum. *Ibid.*
CAP. XIII. — De Salomone et templi ædificatione. 169
CAP. XIV. — Quomodo regnum Israel sit divisum propter duritiam Roboæ, et de captivitate Babylonica, et de prophetis illius temporis *Ibid.*
CAP. XV. — De reditu Judæorum e Babylone usque ad Christi nativitatem. 170
CAP. XVI. — De reliquarum gentium regibus et regnis. *Ibid.*
CAP. XVII. — De imperatoribus Romanis. Quo tempore Lugdunus sit condita. *Ibid.*
CAP. XVIII. — De nativitate Salvatoris nostri. De muneribus magorum et nece infantum. 171
CAP. XIX. — De Christi prædicatione, miraculis et passione. *Ibid.*
CAP. XX. — De Joseph ab Arimathia, qui eum sepelivit. *Ibid.*
CAP. XXI — De Jacobi apostoli voto. 172
CAP. XXII. — De die resurrectionis Dominicæ. *Ibid.*
CAP. XXIII. — De ascensione Domini, et de interitu Pilati et Herodis. *Ibid.*
CAP. XXIV. — De Petro qui Romam venit, et martyrium Christo perhibuit, et de Nerone; de Jacobo, Marco, et Joanne evangelista. 173
CAP. XXV. — De persecutione sub Trajano principe. 174
CAP. XXVI. — De hæresum et schismatum ortu. *Ibid.*
CAP. XXVII. De Photino et Irenæo martyribus. *Ibid.*
CAP. XXVIII. — De persecutione sub Decio, de septem viris in Gallias ad prædicandum missis. 175
CAP. XXIX. — De Bituricensium conversione. 176
CAP. XXX. — De persecutione sub Valeriano et Gallieno. De Chroco et de delubro Arverno. 177
CAP. XXXI. — De aliis martyribus. *Ibid.*
CAP. XXXII. — De privato martyre et Chroco tyranno. 178
CAP. XXXIII. — De persecutione sub Diocletiano. *Ibid.*
CAP. XXXIV. — De Constantino Magno, beato Martino, et Crucis Dominicæ inventione. 179
CAP. XXXV. — De Constantis imperio. *Ibid.*
CAP. XXXVI. — De adventu sancti Martini. De Melania matrona. *Ibid.*
CAP. XXXVII. — De interitu Valentis imperatoris. 180
CAP. XXXVIII — De Theodosio et ejus imperio. De interitu Maximi tyranni. *Ibid.*
CAP. XXXIX. — De Urbico et episcopo Arverno. 181
CAP. XL. — De sancto Hillidio, et ejus in episcopatu successore 182
CAP. XLI. — De sancto Nepotiano etiam Arvernorum episcopo. *Ibid.*
CAP. XLII. — De Duorum Amantium castitate et sepultura. 183
CAP. XLIII. — De beati Martini transitu. 184
LIBER SECUNDUS. 187
CAPUT PRIMUM — De episcopatu Briccii. 188
CAP. II. — De Vandalis et persecutione Christianorum ab ipsis. 191
CAP. III. — De Cyrola hæreticorum episcopo, et de sanctis martyribus. 192
CAP. IV. — De persecutione sub Athanarico agitata. 196
CAP. V. — De Aravatio episcopo et Chunis. 197
CAP. VI. — De basilica sancti Stephani apud Mettensem urbem. 198
CAP. VII. — De uxore Aetii. De Attila. *Ibid.*
CAP. VIII. — Quid de Aetio historiographi scripserunt. 201
CAP. IX. — Quid de Francis iidem dicant. 202
CAP. X. — Quid de simulacris gentium prophetæ Domini scribant. 207
CAP. XI. — De Avito imperatore. 209
CAP. XII. — De Childerico rege et Ægidio. *Ibid.*
CAP. XIII. — De episcopatu Veneraudi ac Rustici Arvernis. 210
CAP. XIV. — De episcopatu Eustochii Turonici atque Perpetui; et de basilica sancti Martini 212
CAP. XV. — De basilica sancti Symphoriani. 214
CAP XVI. — De Namatio episcopo, et ecclesia Arverna. *Ibid.*
CAP. XVII. — De conjuge ejus, et basilica sancti Stephani. 215
CAP. XVIII. — Quod Childericus Aurelianis, et Andegavis venit Adouacrius *Ibid.*
CAP. XIX. — Bellum inter Saxones ac Romanos. 216
CAP. XX. — De Victorio duce. *Ibid.*
CAP. XXI. — De Eparchio episcopo. *Ibid.*
CAP. XXII. — De Sidonio episcopo. 217
CAP. XXIII. — De sanctitate Sidonii episcopi, et de injuriis ultione divina moderatis. 218
CAP. XXIV. — De fame Burgundiæ, et Ecditio. 220
CAP. XXV. — De Euvarege persecutore. 221
CAP. XXVI. — De obitu sancti Perpetui, et episcopatu Volusiani ac Veri. *Ibid.*
CAP XXVII. — Quod Chlodovechus regnum accepit. 222
CAP XXVIII. — Quod Chlodovechus Chrothechildem accepit 223
CAP. XXIX. — De primo eorum filio baptizato et in albis defuncto. 224
CAP. XXX. — Bellum contra Alamannos. 225
CAP. XXXI. — De baptismo Chlodovechi. 226
CAP. XXXII. — Bellum contra Gundebadum. 227
CAP. XXXIII. — De interitu Godegiseli. 229
CAP. XXXIV. — Quod Gundebadus converti voluerit. 230
CAP. XXXV. — Quod Chlodovechus et Alaricus se viderunt. 232
CAP XXXVI. — De Quintiano episcopo. *Ibid.*
CAP XXXVII. — Bellum contra Alaricum. 233
CAP. XXXVIII. — De Patriciatu Chlodovechi regis. 236
CAP. XXXIX. — De Licinio episcopo. 237
CAP. XL. — De interitu Sigiberti senioris et filii ejus. *Ibid.*
CAP. XLI. — De interitu Chararici et filii ejus. 238
CAP. XLII. — De interitu Ragnacharii et fratrum ejus. *Ibid.*
CAP. XLIII. — De obitu Chlodovechi. 240
LIBER TERTIUS. 241
CAPUT PRIMUM. — De filiis Chlodovechi. 242
CAP. II. — De episcopatu Dinidi, Apollinaris, atque Quintiani. *Ibid.*
CAP. III. — Quod Dani Gallias appetierunt. 243
CAP. IV. — De Thoringorum regibus. 244
CAP. V. — Quod Sigismundus filium suum interimit. *Ibid.*
CAP. VI. — De interitu Chlodomeris. 245
CAP. VII. — De bello contra Thuringos, et eorum strage. 247
CAP. VIII. — De interitu Hermenefridi. 249
CAP. IX. — Quod Childebertus Arvernis abiit. *Ibid.*
CAP. X. — De interitu Amalarici. *Ibid.*
CAP. XI. — Quod Childebertus et Chlothacharius in Burgundias, Theudericus Arvernis abiit. 250
CAP. XII. — De excidio regionis Arvernæ. *Ibid.*
CAP. XIII. — De Lovolautro et Meroliacensi castro. 251
CAP. XIV. — De interitu Munderici. 252
CAP. XV — De captivitate Attali. 253
CAP. XVI. — De Sigivaldo. 256
CAP. XVII — De episcopis Turonicis. *Ibid.*
CAP. XVIII. — De interitu filiorum Chlodomeris. 257
CAP. XIX. — De sancto Gregorio Lingonensi, et situ Divionensis castri. 259
CAP. XX. — Quod Theudebertus Wisigardem desponsavit. 260
CAP. XXI. — Quod Theudebertus in Provinciam abiit *Ibid.*
CAP. XXII. — Quod postea Deotheriam accepit. *Ibid.*
CAP. XXIII. — De interitu Sigivaldi, et fuga Givaldi. 261
CAP. XXIV. — Quod Childebertus Theudebertum muneravit. *Ibid.*
CAP. XXV. — De bonitate Theudeberti. *Ibid.*
CAP. XXVI. — De interitu filiæ Deotheriæ. 262
CAP. XXVII. — Quod Theudebertus Wisigardem accepit. *Ibid.*
CAP. XXVIII. — Quod Childebertus cum Theudeberto

contra Chlothacharium abiit. 262
Cap. XXIX. — Quod Childebertus et Chlothacharius in Hispanias abierunt. 263
Cap. XXX. — De regibus Hispanorum. *Ibid.*
Cap. XXXI. — De filia Theoiorici regis Italici. 264
Cap. XXXII. — Quod Theudebertus in Italiam abiit. 265
Cap. XXXIII. — De Asteriolo et Secundino. 266
Cap. XXXIV. — De munere Theudeberti circa Viridunenses cives *Ibid.*
Cap. XXXV. — De interitu Sirivaldi. 267
Cap. XXXVI. — De obitu Theudeberti, et de interitu Parthenii. *Ibid.*
Cap. XXXVII. — De hieme gravi. 268
LIBER QUARTUS 269
Caput primum. — De obitu Chrothechildis reginæ. *Ibid.*
Cap. II. — Quod Chlothacharius rex tertiam partem fructuum ecclesiis auferre voluit. *Ibid.*
Cap. III. — De uxoribus et filiis ejus. 271
Cap. IV. — De Britannorum comitibus. 272
Cap. V. — De sancto Gallo episcopo. *Ibid.*
Cap. VI. — De Catone presbytero. 273
Cap. VII. — De episcopatu Cautini. 274
Cap. VIII. — De Hispanorum regibus. *Ibid.*
Cap. IX. — De obitu Theodobaldi regis. *Ibid.*
Cap. X. — De rebellione Saxonum. 275
Cap. XI. — Quod Catonem ex jussu regis ad episcopatum Turonici petierint. *Ibid.*
Cap. XII. — De Anastasio presbytero. 276
Cap. XIII. — De levitate et malitia Chramni ; et de Cautino ac Firmino. 278
Cap. XIV. — Quod Chlothacharius contra Saxones ivit altera vice. 279
Cap. XV. — De episcopatu sancti Eufronii. 280
Cap. XVI. — De Chramno et satellitibus ejus, et malis quæ gessit; vel qualiter Divionem advenit. 281
Cap. XVII. — Quod Chramnus ad Childebertum transiit. 283
Cap. XVIII. — De Austrapio duce. *Ibid.*
Cap. XIX. — De obitu sancti Medardi episcopi, et ejus sepultura. 284
Cap. XX. — De obitu Childeberti, et interitu Chramni. 285
Cap. XXI. — De obitu Chlothacharii regis. 286
Cap. XXII. — Divisio regni inter filios ejus. *Ibid.*
Cap. XXIII. — Quod Sigibertus contra Chunos abiit : et Chilpericus civitates ejus pervasit. 287
Cap. XXIV. — De patriciatu Celsi. 288
Cap. XXV. — De uxoribus Guntchramni. *Ibid.*
Cap. XXVI. — De uxoribus Chariberti. 289
Cap. XXVII. — Quod Sigibertus Brunichildem accepit. 291
Cap. XXVIII. — De uxoribus Chilperici. *Ibid.*
Cap. XXIX. — De secundo Sigiberti contra Chunos bello. 292
Cap. XXX. — Quod Arverni ad capiendam Arelatensem urbem jussu Sigiberti regis abierunt. 293
Cap. XXXI. — De Taureduno castro, et aliis signis. *Ibid.*
Cap. XXXII [Novum *]. — De Juliano monacho. 295
Cap. XXXIII [Novum *]. — De Sunniulfo abbate. 296
Cap. XXXIV [Novum *]. — De Burdigalensi monacho. *Ibid.*
Cap. XXXV [Novum *]. — De episcopatu Aviti Arverni. 297
Cap. XXXVI [Novum *]. — De sancto Nicetio Lugdunensi. 298
Cap. XXXVII [Novum *]. — De sancto Friardo recluso 300.
Cap. XXXVIII [Al. xxxii]. — De regibus Hispanorum. *Ibid.*
Cap. XXXIX [Al. xxxiii]. — De imperio Justini. 301
Cap. XL [Al. xxxiv]. — De interitu Palladii Arverni. 302
Cap. XLI [Al. xxxv]. — Quod Alboinus cum Langobardis Italiam occupavit. 303
Cap. XLII [Al. xxxvi]. — De Eunii cognomento Mummoli origine. 304
Cap. XLIII [Al. xxxvii]. — De bellis Mummoli cum Langobardis. *Ibid.*
Cap. XLIV [Al. xxxviii]. — De Archidiacono Massiliensi. 306
Cap. XLV [Al. xxxix]. — De Langobardis et Mummolo. *Ibid.*
Cap. XLVI [Al. xl]. — Quod Mummolus Turonis venit. 307
Cap. XLVII [Al. xli]. — De interitu Andarchii. 308
Cap. XLVIII [Al. xlii]. — Quod Theodobertus civitates pervasit. 310
Cap. XLIX [Al. xliii]. — De Latta monasterio. *Ibid.*

Cap. L [Al. xliv]. — De Sigiberti reliquis gestis; quod Parisios venit. 3
Cap. LI [Al. xlv]. — Quod Chilpericus cum Guntchramno fœdus iniit ; et de obitu Theodoberti filii ejus. 3
Cap. LII [Al. xlvi]. — De obitu Sigiberti regis. 3
LIBER QUINTUS. 3
Caput primum. — De Childeberti junioris regno, et matre ejus. 3
Cap. II. — Quod Merovechus Brunichildem accepit uxrem. 3
Cap. III. — Bellum contra Chilpericum, et de mali Rauchingi. *Ib*
Cap. IV. — Quod Roccolenus Turonis venit. 3
Cap. V. — De episcopis Lingonicis, et Namnetico. 3
Cap. VI. — De Leonaste archidiacono Biturigo. 3
Cap. VII. De Senoc reclauso. 3
Cap. VIII. — De sancto Germano Parisiorum episco *Ib*
Cap. IX. — De Calupanne reclauso. *Ib*
Cap. X. — De Patroclo reclauso.
Cap. XI. — De Judæis conversis per Avitum episcopum. *Ib*
Cap. XII. — De Brachione abbate.
Cap. XIII. — Quod Mummolus Lemovicas vastavit. *Ib*
Cap. XIV. — Quod Merovechus tonsoratus ad basilica sancti Martini confugit.
Cap. XV. — Bellum inter Saxones et Suevos.
Cap. XVI. — De interitu Macliavi.
Cap. XVII. — Quod Guntchramnus rex filios Magnacrii interfecit, suosque perdidit; et de dubietate Pasc *Ib*
Cap. XVIII. — De ecclesia Cainonensi; et quod Guntchramnus rex cum Childeberto conjunctus est. *Ib*
Cap. XIX. — De Prætextato episcopo ; et interitu Merovechi.
Cap. XX. — De eleemosynis Tiberii.
Cap. XXI. — De Salonio et Sagittario episcopis.
Cap. XXII. — De Winnoco Brittone.
Cap. XXIII. — De obitu Samsonis filii Chilperici.
Cap. XXIV. — De prodigiis ostensis. *Il*
Cap. XXV. — Quod Guntchramnus Boso filias suas basilica sancti Martini abstulit, et Chilpericus Picta invasit. *Il*
Cap. XXVI. — De interitu Daconis et Drocoleni (*Corb.*, Dacoleni et Dratgleni ducis).
Cap. XXVII. — Quod exercitus in Britannias abiit.
Cap. XXVIII. — De ejectione Salonii et Sagittarii. *Il*
Cap. XXIX. — De descriptionibus a Chilperico impo tis.
Cap. XXX. — De vastatione Britannorum. *Il*
Cap. XXXI. — De imperio Tiberii.
Cap. XXXII. — De insidiis Britannorum, *Il*
Cap. XXXIII. — De basilica sancti Dionysii injuriata mulierem.
Cap. XXXIV. — De prodigiis. *Il*
Cap. XXXV. — De dysenteriæ morbo et filiis Chilpe mortuis.
Cap. XXXVI. — De Austrechilde regina.
Cap. XXXVII. — De Heraclio episcopo, et Nantino mite. *Il*
Cap. XXXVIII. — De Martino Galliciensi episcopo
Cap. XXXIX. — De persecutione Christianorum in panis.
Cap. XL. — De interitu Chlodovechi.
Cap. XLI — De Elafio et Eunio episcopis
Cap. XLII. — De legatis Galliciensibus ac prodigiis.
Cap. XLIII. — De Maurilione Cadurcorum episcopo. *Il*
Cap. XLIV. — De altercatione cum hæretico.
Cap. XLV. — De his quæ Chilpericus scripsit.
Cap. XLVI. — De obitu Agrœculæ episcopi.
Cap. XLVII — De obitu Dalmatii episcopi. *Il*
Cap. XLVIII — De comitatu Eunomii.
Cap. XLIX — De malitia Leudastis. *Il*
Cap. L. — De insidiis quas nobis fecit, et qualiter humiliatus est.
Cap. LI. — Quæ beatus Salvius de Chilperico prædixit.
LIBER SEXTUS.
Caput primum. — Quod Childebertus ad Chilperic transiit; et de fuga Mummoli. *Il*
Cap. II. — De legatis Chilperici ab Oriente rever *I*
Cap. III. — De legatis Childeberti ad Chilpericum.
Cap. IV. — Qualiter Lupus a regno Childeberti fuga est. *Il*
Cap. V. — Altercatio cum Judæo.
Cap. VI. — De sancto Hospitio reclauso, et abstine vel miraculis ejus.
Cap. VII. — De transitu Ferreoli Ucecensis episcopi.

Cap. VIII. — De Eparchio reclauso Egolismensis urbis. *Ibid.*
Cap. IX. — De Domnolo Cenomanorum episcopo. 380
Cap. X. — De basilica sancti Martini effracta. 382
Cap. XI. — De Theodoro episcopo, et Dynamio. 383
Cap. XII. — De exercitu contra Bituricas commoto. 385
Cap. XIII. — De Lupo et Ambrosio Turonicis civibus interfectis. 386
Cap. XIV. — De portentis quæ apparuerunt. *Ibid.*
Cap. XV. — De obitu Felicis episcopi. 387
Cap. XVI. — Quod Pappolenus uxorem suam recepit. 388
Cap. XVII. — De Judæis per Chilpericum regem conversis. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De legatis Chilperici ab Hispania reversis. 389
Cap. XIX. — De hominibus Chilperici apud Urbiam fluvium. 390
Cap. XX. — De obitu Chrodini ducis. *Ibid.*
Cap. XXI. — De signis ostensis. *Ibid.*
Cap. XXII. — De Cartherio episcopo. 391
Cap. XXIII. — Quod Chilperico regi filius natus est. 392
Cap. XXIV. — De insidiis Theodori episcopi, et de Gundovaldo. *Ibid.*
Cap. XXV. — De signis et prodigiis circa ea tempora visis. 393
Cap. XXVI. — De Guntramno duce, et Mummolo. *Ibid.*
Cap. XXVII. — Quod Chilpericus rex est Parisios ingressus. 395
Cap. XXVIII. — De Marco referendario. *Ibid.*
Cap. XXIX. — De puellis monasterii Pictaviensis, *seu*, De virtutibus quæ in monasterio domnæ Radegundis factæ sunt. *Ibid.*
Cap. XXX. — De obitu Tiberii imperatoris. 396
Cap. XXXI. — De multis malis, quæ Chilpericus rex in civitatibus fratris sui fieri jussit, vel ipse fecit. 397
Cap. XXXII. — De interitu Leudastis. 399
Cap. XXXIII. — De locustis, morbis, prodigiisque. 400
Cap. XXXIV. — De obitu filii Chilperici, quem Theodoricum vocavit. 401
Cap. XXXV. — De interitu Mummoli præfecti, et mulieribus interfectis. *Ibid.*
Cap. XXXVI. — De Ætherio episcopo, et de clerici cujusdam libidine. 402
Cap. XXXVII. — De nece Lupentii abbatis Gaballitani. 405
Cap. XXXVIII. — De obitu Theodosii episcopi, et successore ejus. *Ibid.*
Cap. XXXIX. — De obitu Remigii Biturigum episcopi; et de incendio urbis, et successione Sulpicii. 406
Cap. XL. — De altercatione nostra cum hæretico. *Ibid.*
Cap. XLI. — Quod Chilpericus rex cum thesauris suis in Camaracensem abiit. 408
Cap. XLII. — Quod Childebertus in Italiam abiit. *Ibid.*
Cap. XLIII. — De Galliciensibus regibus. 409
Cap. XLIV. — De diversis signis. 410
Cap. XLV. — De nuptiis Riguntliæ filiæ Chilperici. *Ibid.*
Cap. XLVI. — De interitu Chilperici regis. 412
LIBER SEPTIMUS. 415
Caput primum. — De obitu sancti Salvii episcopi. *Ibid.*
Cap. II. — De collisione Carnotenorum et Aurelianensium. 418
Cap. III. — De interitu Vedasti cognomento Avi. 419
Cap. IV. — Quod Fredegundis in ecclesiam confugit: et de thesauris ad Childebertum ductis. *Ibid.*
Cap. V. — Quod Guntchramnus rex Parisios venit. *Ibid.*
Cap. VI. — Quod idem rex ea, quæ de regno Chariberti erant, sibi subegit. *Ibid.*
Cap. VII. — Quod legati Childeberti Fredegundem requirunt. 420
Cap. VIII. — Quod rex populum petiit, ne, ut fratres ejus, interimatur. 421
Cap. IX. — Quod Rignathis a Desiderio thesauris ablatis retenta est. *Ibid.*
Cap. X. — Quod Gundovaldus in regno elevatus est; et de Rigunthe filia regis Chilperici. 422
Cap. XI. — De signis quæ apparuerunt. *Ibid.*
Cap. XII. — De incendio regionis Turonicæ, et virtute sancti Martini. *Ibid.*
Cap. XIII. — De incendio et prædis Pictavæ urbis. 423
Cap. XIV. — De legatis Childeberti regis ad Guntchramnum regem missis. 424
Cap. XV. — De malitia Fredegundis. 425
Cap. XVI. — De regressu Prætextati episcopi. 426
Cap. XVII. — De Promoto episcopo. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De eo quod regi dictum est, ut se cautum redderet, ne occideretur. *Ibid.*
Cap. XIX. — Quod regina in villam abire jussa est. 427
Cap. XX. — Quod eadem emisit qui Brunichildem necaret. *Ibid.*
Cap. XXI. — De fuga et custodia Eberulfi. *Ibid.*
Cap. XXII. — De malitia ejus. 428
Cap. XXIII. — De Judæo interfecto cum suis. 430
Cap. XXIV. — De præda urbis Pictavæ. *Ibid.*
Cap. XXV. — De spoliis Marileifi. 431
Cap. XXVI. — Quod Gundovaldus civitates circumit. *Ibid.*
Cap. XXVII. — De injuria Magnulfi episcopi. *Ibid.*
Cap. XXVIII. — Quod exercitus inante accessit. 432
Cap. XXIX. — De interitu Eberulfi. *Ibid.*
Cap. XXX. — De legatis Gundovaldi. 435
Cap. XXXI. — De reliquiis sancti Sergii martyris. *Ibid.*
Cap. XXXII. — De aliis Gundovaldi legatis. 437
Cap. XXXIII. — Quod Childebertus ad Guntchramnum patruum suum venit. *Ibid.*
Cap. XXXIV. — Quod Gundovaldus Convenas abiit. 438
Cap. XXXV. — De basilica sancti Vincentii martyris Agennensis vastata. 439
Cap. XXXVI. — De collocutione Gundovaldi cum exercitu. 440
Cap. XXXVII. — De bello contra urbem. 441
Cap. XXXVIII. — De interitu Gundovaldi. 442
Cap. XXXIX. — De interitu Sagittarii episcopi et Mummoli. 443
Cap. XL. — De thesauris Mummoli. 444
Cap. XLI. — De gigante. *Ibid.*
Cap. XLII. — De virtute sancti Martini. *Ibid.*
Cap. XLIII. — De Desiderio et de Wadone. 445
Cap. XLIV. — De muliere pythonissa. *Ibid.*
Cap. XLV. — De fame anni præsentis. *Ibid.*
Cap. XLVI. — De interitu Christophori. 446
Cap. XLVII. — De bello civili inter cives Turonicos. *Ibid.*
LIBER OCTAVUS. 449
Caput primum. — De eo quod rex Aurelianis venit. *Ibid.*
Cap. II. — Qualiter ei episcopi præsentati, et qualiter ipse convivium præparavit. *Ibid.*
Cap. III. — De cantoribus, et argento Mummoli. 451
Cap. IV. — Laus Childeberti regis. *Ibid.*
Cap. V. — De visionibus quas rex, vel nos de Chilperico vidimus. 452
Cap. VI. — De iis quos præsentavimus. *Ibid.*
Cap. VII. — De Palladio episcopo, qualiter Missas dixit. 453
Cap. VIII. — De signis ostensis *Ibid.*
Cap. IX. — De sacramento pro filio Chilperici dato. *Ibid.*
Cap. X. — De corporibus Merovechi et Chlodovechi. 454
Cap. XI. — De ostiariis et interitu Boanti. *Ibid.*
Cap. XII. — De Theodoro episcopo, et plaga super Ratharium. 455
Cap. XIII. — De legatione Guntchramni ad Childebertum directa. 456
Cap. XIV. — De periculo in flumine. *Ibid.*
Cap. XV. — De conversione Ulfilaici diaconi. 457
Cap. XVI. — Quæ de virtutibus sancti Martini retulit. 459
Cap. XVII. — De signis quæ apparuerunt. 460
Cap. XVIII. — Quod Childebertus in Italiam direxit exercitum, et qui duces vel comites aut instituti sunt, aut remoti. *Ibid.*
Cap. XIX. — De interitu Dagulfi abbatis. 461
Cap. XX. — Quæ in synodo Matiscensi acta sunt. 462
Cap. XXI. — De placito in Belsonnaco; et de sepulcro violato. 463
Cap. XXII. — De obitu episcoporum, et Wandelini. 464
Cap. XXIII. — De diluviis. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De insulis maris. *Ibid.*
Cap. XXV. — De insula in qua sanguis apparuit. 465
Cap. XXVI. — De Eberulfo qui dux fuit. *Ibid.*
Cap. XXVII. — Quod Desiderius ad regem abiit. *Ibid.*
Cap. XXVIII. — De Hermenigildo et de Ingunde, vel de legatis Hispanorum clam ad Fredegundem missis. *Ibid.*
Cap. XXIX. — Quod Fredegundis misit, qui Childebertum interficeret. 466
Cap. XXX. — Quod exercitus in Septimaniam abiit. 467
Cap. XXXI. — De interfectione Prætextati episcopi. 469
Cap. XXXII. — De interitu Domnolæ uxoris Nectarii. 472
Cap. XXXIII. — De incendio urbis Parisiacæ. *Ibid.*
Cap. XXXIV. — De reclausis tentatis. 473
Cap. XXXV. — De legatis Hispanorum. 474
Cap. XXXVI. — De interitu Magnovaldi. 475
Cap. XXXVII. — Quod Childeberto filius natus est. *Ibid.*
Cap. XXXVIII. — Quod Hispani in Gallias proruperunt. *Ibid.*
Cap. XXXIX. — De obitu episcoporum. *Ibid.*
Cap. XL. — De Pelagio Turonico. 476
Cap. XLI. — De iis qui Prætextatum episcopum interfecerunt. 477

Cap. XLII. — Quod Bippolenus dux datus est. 477
Cap. XLIII. — Quod Nicetus rector Provinciæ ordinatur, et de iis quæ Antistitus gessit. 478
Cap. XLIV. — De eo qui regem Guntchramnum interficere voluit. 479
Cap. XLV. — De interitu Desiderii ducis. 480
Cap. XLVI. — De obitu Leuvichildi regis. *Ibid.*
LIBER NONUS. 481
Caput primum — De Richaredo et legatis ejus. *Ibid.*
Cap. II — De obitu beatæ Radegundis. 482
Cap. III. — De eo qui cum cultro ad Guntchramnum regem venit. 483
Cap. IV. — Quod Childeberto alius natus est filius. *Ibid.*
Cap. V. — De prodigiis. *Ibid.*
Cap. VI. — De seductoribus et ariolis. *Ibid.*
Cap. VII. — De remotione Ennodii ducis; et de Wasconibus. 486
Cap. VIII. — De præsentia Guntchramni Bosonis. 487
Cap. IX. — De interitu Rauchingi. *Ibid.*
Cap. X. — De interitu Guntchramni Bosonis. 489
Cap. XI. — Quod se reges viderunt. 490
Cap. XII. — De interitu Ursionis ac Berthefredi. *Ibid.*
Cap. XIII. — De Baddone, qui in legationem abiens, detentus, et postmodum [*Ed.* post diu] dimissus est; et de morbo dysenterico. 492
Cap. XIV. — De pace Egidii episcopi et Lupi ducis. *Ibid.*
Cap. XV. — De conversione Richaredi. 493
Cap. XVI. — De legatione ipsius ad reges nostros. 494
Cap. XVII. — De exiguitate anni hujus, *seu* De sterilitate anni et charitate annonæ. *Ibid.*
Cap. XVIII. — De Britannis, et obitu Namatii episcopi. 495
Cap. XIX. — De interitu Sicharii, civis Turonici. *Ibid.*
Cap. XX. — De eo quod ad Guntchramnum regem in legationem pro custodienda pace directi sumus. — Exemplar Pactionis apud Andelaum. 497
Cap. XXI. — De eleemosynis et bonitate ipsius regis. 502
Cap. XXII. — De lue Massiliensis urbis. 503
Cap XXIII. — De obitu Agerici episcopi, et de successore ejus. 504
Cap. XXIV. — De episcopatu Fronimi. *Ibid.*
Cap. XXV. — Quod exercitus Childeberti in Italiam abiit. 505
Cap. XXVI. — De obitu Ingobergæ reginæ. *Ibid.*
Cap. XXVII. — De obitu Amalonis. 506
Cap. XXVIII. — De speciebus quas Brunichildis regina transmisit. *Ibid.*
Cap. XXIX. — Quod Langobardi pacem ad Childebertum regem petierunt. 507
Cap. XXX. — De descriptoribus urbis Pictavæ atque Turonicæ. *Ibid.*
Cap. XXXI. — Quod Guntchramnus rex exercitum in Septimaniam direxit. 509
Cap. XXXII. — De inimicitiis inter Childebertum et Guntchramnum. *Ibid.*
Cap. XXXIII. — Quod Ingeltrudis religiosa ad Childebertum abiit, contra filiam suggestura. 510
Cap. XXXIV. — De inimicitiis Fredegundis cum filia sua. 512
Cap. XXXV. — De interitu Waddonis. *Ibid.*
Cap. XXXVI. — Quod Childebertus rex Theodobertum filium suum Suessionas direxit. 513
Cap. XXXVII. — De Droctigisilo episcopo. 514
Cap. XXXVIII. — De eo quod aliqui contra Brunichildem reginam agere voluerunt. *Ibid.*
Cap. XXXIX. — De scandalo in monasterio Pictaviensi orto per Chrodieldem et Basinam. — Epistola episcoporum ad S Radegundem. 515
Cap. XL. — De fomite primo scandali. 518
Cap. XLI. — De cæde in basilica sancti Hilarii. — Rescriptum episcoporum. 520
Cap. XLII. — Exemplaria epistolæ quam sancta Radegundis episcopis direxit. 522
Cap. XLIII. — Quod Theutarius presbyter ad hoc scandalum mitigandum advenit. 525
Cap. XLIV. — De intemperie anni. 526
LIBER DECIMUS. *Ibid.*
Caput primum. — De Gregorio papa Romano. Oratio S. Gregorii ad plebem. *Ibid.*
Cap. II. — De reditu Gripponis legati ab imperatore Mauricio. 529
Cap. III. — Quod exercitus Childeberti regis in Italiam abiit. 531
Cap. IV. — Quod Mauricius imperator legatorum interfectores in Gallias direxit. 533
Cap. V. — Quod Cuppa [*Al.* Chuppa] limitem Turonicum irrupit. 534
Cap. VI. — De carcerariis Arvernis. *Ibid.*
Cap. VII. — Quod in ipsa urbe rex Childebertus clericis, ne tributum redderent, præstitit. *Ibid.*
Cap. VIII. — De Eulalio et Tetradia, quæ uxor ejus fuit. 535
Cap. IX. — De exercitu Guntchramni regis, qui in Britanniam abiit. 537
Cap. X. — De interitu Chundonis cubicularii ejus. 538
Cap XI. — De infirmitate Chlotharii junioris. 539
Cap. XII. — De malitia Berthegundis. *Ibid.*
Cap. XIII. — Altercatio de resurrectione. 540
Cap. XIV. — De interitu Theodulphi diaconi. 543
Cap XV. — De scandalo monasterii Pictaviensis. 544
Cap. XVI — De judicio contra Chrodieldem et Basinam lato. Exemplar judicii. 547
Cap. XVII. — De excommunicatione earum. 550
Cap. XVIII. — De percussoribus ad Childebertum regem missis. *Ibid.*
Cap. XIX. — De expulsione Egidii Rhemensis episcopi. 551
Cap. XX. — De puellis supra memoratis in hac reconciliat s synodo. 553
Cap. XXI. — De interitu filiorum Waddonis. *Ibid.*
Cap. XXII. — De interitu Childerici Saxonis. 554
Cap. XXIII. — De signis, et dubietate Paschæ. *Ibid.*
Cap. XXIV. — De destructione urbis Antiochenæ. 555
Cap. XXV. — De interitu ejus qui se Christum dicebat. 556
Cap. XXVI. — De obitu Ragnemodi ac Sulpicii episcoporum. 558
Cap. XXVII — De his quos Fredegundis interfici jussit. *Ibid.*
Cap. XXVIII. — De baptismo Chlotharii filii ejus. 559
Cap. XXIX. — De conversione ac miraculis, vel obitu Aredii abbatis Lemovicini. 560
Cap. XXX. — De temperie anni præsentis, et de diei Dominicæ celebratione. 562
Cap. XXXI. — Recapitulatio de episcopis Turonicis. 563
HISTORIA FRANCORUM EPITOMATA per Fredegarium scholasticum. 573-604
CHRONICUM FREDEGARII. 605 6[illegible]
IDEM CHRONICUM CONTINUATUM. 66[illegible]
Pars prima, auctore anonymo. *Ibid*
Pars secunda, auctore anonymo Austrasio. 66[illegible]
Pars tertia, auctore anonymo Austrasio, qui jussu Childebrandi comitis scripsit. 671
Pars quarta, auctore anonymo qui jussu Nibelungi scripsit. 685
FREDEGARII FRAGMENTA de Historia Francorum. 697
S. GREGORII MIRACULORUM LIBER PRIMUS. — De Gloria martyrum. 705
Caput primum. — De nativitate Domini nostri Jesu Christi in Bethleem. *Ibid.*
Cap. II. — De miraculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi. 707
Cap. III. — De passione, resurrectione et ascensione ejus. *Ibid.*
Cap. IV. — De apostolis et beata Maria. 708
Cap. V. — De cruce et mirabilibus ejus apud Pictavum. 709
Cap. VI. — De inventione clavorum. 710
Cap. VII. — De lancea, corona spinea, et columna. 712
Cap. VIII. — De tunica Christi inconsuta. *Ibid.*
Cap. IX. — De mirabilibus basilicæ beatæ virginis Mariæ, ab imperatore Constantino exstructæ. 713
Cap. X. — De puero Judæo valde memorandum miraculum. 714
Cap. XI. — De monasterio Hierosolymitano, et miraculis per virtutem sanctæ Mariæ reliquiarum. 715
Cap. XII. — De sancto Joanne Baptista. 717
Cap. XIII. — De gemma Vasatensi nata divinitus. *Ibid.*
Cap. XIV. — De muliere quæ obtinuit pollicem Joannis Baptistæ 719
Cap. XV. — De reliquiis beati Joannis infra monasterium sancti Martini positis. 720
Cap XVI. — De ardore manus cujusdam mulieris exstincto. *Ibid.*
Cap. XVII. — De fluvio Jordane. 721
Cap XVIII. — De aquis Levidæ urbis. *Ibid.*
Cap. XIX. — De leproso mundato in loco ubi Dominus est b pt zatus, et reliquiis B. Mariæ. 722
Cap. XX. — De ecclesia B. Mariæ, et ultione pejerantium, apud Turones. *Ibid.*
Cap. XXI. — De forma Domini apud Phaniadam. 723
Cap. XXII. — De Judæo qui iconicam Christi furavit, et transfodit. 724
Cap. XXIII. — De crucifixo apud Narbonam. *Ibid.*

Cap. XXIV. — Insigne miraculum de fontibus Hispaniæ. 725
Cap. XXV. — De hæreticis qui non adhibuerunt illis em. 726
Cap. XXVI. — De illo qui propter perpetratum furtum uivit aquam haurire. Ibid.
Cap. XXVII. — De martyrio Jacobi apostoli fratris Doni. 727
Cap. XXVIII. — De sancto Petro apostolo. 728
Cap. XXIX. — De Paulo apostolo. 729
Cap. XXX. — De Joanne apostolo et evangelista. 730
Cap. XXXI. — De Andrea apostolo. 731
Cap. XXXII. — De Thoma apostolo. 733
Cap. XXXIII. — De Bartholomæo apostolo. 734
Cap. XXXIV. — De Stephano protomartyre. Ibid.
Cap. XXXV. — De Clemente episcopo et martyre. 737
Cap. XXXVI. — De puero ad Clementis sepulcrum per ni curriculum, perinde atque unius tantum noctis spam, dormiente. Ibid.
Cap. XXXVII. — De aqua fontis ejus virtute reducta. 738
Cap. XXXVIII. — De Chrysantho martyre. 739
Cap. XXXIX. — De Pancratio martyre. 740
Cap. XL. — De Joanne episcopo et martyre. 741
Cap. XLI. — De virtute fidei et nominis Christiani. Ibid.
Cap. XLII. — De templo beati Laurentii. 743
Cap. XLIII. — De Cassiano martyre. 745
Cap. XLIV. — De Agricola et Vitali martyribus. Ibid.
Cap. XLV. — De sancto Victore martyre. 746
Cap. XLVI. — De calice crystallino restaurato. 747
Cap. XLVII. — De sanctis Gervasio et Protasio, Nazario Celso. 748
Cap. XLVIII. — De sancto Saturnino. 749
Cap. XLIX. — Passio et nomina quadraginta octo marrum. 751
Cap. L — De sancto Fotino, Lugdunensi episcopo. 752
Cap. LI. — De Benigno, martyre glorioso. Ibid.
Cap. LII. — De sancto Symphoriano. 754
Cap. LIII. — De beato Marcello Cavillonensi. Ibid.
Cap. LIV. — De sancto Valeriano. 755
Cap. LV. — De Timotheo et Apollinari martyribus. 756
Cap. LVI. — De sancto Eutropio. Ibid.
Cap. LVII. — De sancto Amarando. 757
Cap. LVIII. — De sancto Eugenio. 758
Cap. LIX. — De ultione cujusdam furis. 759
Cap. LX. — De Rogatiano et Donatiano martyribus, et milino confessore. 760
Cap. LXI. — De reliquiis beati Nazarii. Ibid.
Cap. LXII. — De quinquaginta martyribus Thebæis. 761
Cap. LXIII. — De sancto Malloso. 762
Cap. LXIV. — De Patroclo martyre. Ibid.
Cap. LXV. — De basilica sancti Antoliani martyris 763
Cap. LXVI. — De furto patrato in æde sancti Saturni. 765
Cap. LXVII. — De sancto Genesio Arverno. Ibid.
Cap. LXVIII. — De Genesio Arelatense martyre, seu, mortuo reviviscente. 766
Cap. LXIX. — De miraculis per beatum Genesium factis. Ibid.
Cap. LXX — De quadam muliere injuste a marito adulii accusata. 767
Cap. LXXI. — De Ferreolo et Ferrucione. 768
Cap. LXXII. — De sancto Dionysio Parisiorum episcopo. Ibid.
Cap. LXXIII. — De sancto Quintino Viromandensi. 769
Cap. LXXIV. — De Genesio Beorritano martyre. 770
Cap. LXXV. — De sancto Sigismundo rege. Ibid.
Cap. LXXVI. — De sanctis Agaunensibus, seu, De sancto Mauritio et sociis. 771
Cap. LXXVII. — De sancto Victore Massiliensi. 773
Cap. LXXVIII. — De Baudilio martyre glorioso. Ibid.
Cap. LXXIX. — De miraculis beati Andreæ apostoli in clesia Agathensi. 775
Cap. LXXX. — De approbatione fidei Christianæ per miculum 776
Cap. LXXXI. — De altercatione catholici diaconi cum esbytero hæretico. 777
Cap. LXXXII. — De clerico pro confessione Dominica so in Hispania. 778
Cap. LXXXIII. — De reliquiis plurium martyrum, Pauli licet, Laurentii, Pancratii, Chrysanthi, Dariæ virginis, anis et Pauli ejus fratris. 779
Cap. LXXXIV. — De reliquiis quas pater meus habuit. 780
Cap. LXXXV. — De eo qui pedes in patena lavit. 781
Cap. LXXXVI. — De diacono cui turris inter manus ugivit. Ibid.
Cap. LXXXVII. — De Epachio, qui post sumptum jenulum ausus est celebrare. 782
Cap. LXXXVIII. — De Jordane fugiente coram muliere facinorosa. 783
Cap. LXXXIX. — Non potuisse cadaver Antonini scelerati in æde sancti Vincentii quiescere. Ibid.
Cap. XC. — De Vincentio martyre glorioso. 784
Cap. XCI — De sancta Eulalia. 785
Cap. XCII. — De basilica sancti Felicis. Ibid.
Cap. XCIII. — De Hemeterio et Chelidonio martyribus. 786
Cap. XCIV. — De beatissimo Cypriano. 787
Cap. XCV. — De septem Dormientibus apud Ephesum. Ibid.
Cap. XCVI. — De quadraginta octo martyribus Armeniæ. 789
Cap. XCVII. — De glorioso martyre Sergio. 790
Cap. XCVIII. — De Cosma et Damiano. 791
Cap. XCIX. — De inclyto martyre Foca. Ibid.
Cap. C. — De egregio martyre Domitio. Ibid.
Cap. CI. — De insigni et glorioso martyre Georgio. 792
Cap. CII. — De Isidoro sanctissimo martyre. 793
Cap. CIII. — De sancto Polioctо martyre. Ibid.
Cap. CIV. — De Felice Nolano insigni martyre. 795
Cap. CV. — De Vincentio Agenensi. 797
Cap. CVI. — Stupendum miraculum in avaros. 798
Cap. CVII. — De Pannichio presbytero. 800
S. GREGORII MIRACULORUM LIBER II. De Passione, virtutibus et gloria S. Juliani martyris. 801
Caput primum. — De passione sancti Juliani martyr. Ibid.
Cap. II. — De revelatione capitis ejus. 802
Cap. III. — De virtute fontis, ubi caput ejus ablutum est. 804
Cap. IV. — De senibus et matrona, cujus vir carcere tenebatur. Ibid.
Cap. V. — De eo qui alium in basilica occidere voluit. 805
Cap. VI. — De conversione incolarum. Ibid.
Cap. VII. — Qualiter Hillidius populum ab hostilitate liberabat. 806
Cap. VIII. — De interitu eorum qui ministerium basilicæ exportaverunt. 807
Cap. IX. — De Fedamia paralytica. Ibid.
Cap. X. — De eo qui percussorem suum de basilica conabatur extrahere. 808
Cap. XI. — De contracto, qui die Dominica boves junxit. Ibid.
Cap. XII. — De Anagildo muto, surdo et cæco. Ibid.
Cap. XIII. — De his qui Theoderici regis tempore basilicam irruperunt. Ibid.
Cap. XIV. — De Sigivaldo pervasore. 809
Cap. XV. — De Pastoris militia. 810
Cap. XVI. — De contumacia Becconis. Ibid.
Cap. XVII. — De diacono qui oves basilicæ abstulit. 811
Cap. XVIII. — De eo qui caballum in vigilia Sancti furatus est. 812
Cap. XIX. — De eo qui propter triantem pejeravit. 813
Cap. XX. — De eo qui basilicam sanctam furto spoliavit. Ibid.
Cap. XXI. — De eo qui caballum in festivitate perdidit. 814
Cap. XXII. — De cœco illuminato. Ibid.
Cap. XXIII. — De pede Galli, postmodum episcopi, sanato. 815
Cap. XXIV. — De febre Petri fratris mei. Ibid.
Cap. XXV. — De mei capitis dolore. 816
Cap. XXVI. — De febricitante ad fontem sanato. Ibid.
Cap. XXVII. — De tonitruo in basilica facto, et coruscatione. 817
Cap. XXVIII. — De eo qui præ multitudine populi ad sepulcrum non valebat accedere. Ibid.
Cap. XXIX. — De festivitate ejus. 818
Cap. XXX. — De energumenis. Ibid.
Cap. XXXI. — De mansuetudine pecorum. Ibid.
Cap. XXXII. — De reliquiis ejus in Campaniam translatis. 819
Cap. XXXIII. — De reliquiis ejus in Oriente exhibitis. 820
Cap. XXXIV. — Qualiter Turonis in basilica ejus reliquiæ sunt locatæ. Ibid.
Cap. XXXV. — Quod vinum ea nocte creverit. 821
Cap. XXXVI. — De contracto in eodem loco sanato. 822
Cap. XXXVII. — De puella lippa. Ibid.
Cap. XXXVIII. — De alio contracto. 823
Cap. XXXIX. — De perjuris. Ibid.
Cap. XL. — De reliquiis ejus, quas Aridius presbyter sustulit. Ibid.
Cap. XLI. — De paralytico sanato. 824
Cap. XLII. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. XLIII. — De cruce altaris furata. Ibid.

Cap. XLIV. — Qualiter expetita sunt ejus pignora. 824
Cap. XLV. — De puero ad ariolos ducto, et alio per virtutem Sancti sanato. 825
Cap. XLVI. — De rosis ad sepulcrum ejus divinitus ostensis. 826
Cap. XLVII. — De muliere illuminata. Ibid.
Cap. XLVIII. — De reliquiis quas Nanninus presbyter detulit. 827
Cap. XLIX. — Quod de ejusdem reliquiis multi infirmi sanati sunt. Ibid.
Cap. L. — De alio cœco illuminato. 828

S. GREGORII LIBER DE GLORIA CONFESSORUM. Ibid.

Caput primum. — De virtutibus angelorum. 829
Cap. II. — De sancto Hilario episcopo Pictaviensi. 830
Cap. III. — De sancto Eusebio Vercellensi episcopo. 831
Cap. IV. — De sancto Martino Turonico episcopo, et sepulcro sancti Gatiani. 832
Cap. V. — De eodem, et sepulcro Vitalinæ virginis. 833
Cap. VI. — De lapide in quo Sanctus sedit. 834
Cap. VII. — De arbore erecta 835
Cap. VIII. — De oratorio Martiniacensis prædii. Ibid.
Cap. IX. — De oleo sepulcri ejus. Ibid.
Cap. X. — De uva vitis, quam ipse plantavit, et de cera sepulcri. 836
Cap. XI. — De Virtutibus ejus Ternodorensibus ostensis. Ibid.
Cap. XII. — De monasterio ejus in Hispania. 837
Cap. XIII. — De hæretico qui hominem illuminare voluit, sed excæcavit. Ibid.
Cap. XIV. — De altercatione hæretici cum catholico. 838
Cap. XV. — De Venantio abbate. Ibid.
Cap. XVI. — De sancta Papula. Ibid.
Cap. XVII. — De opertorio cujusdam sepulcri. 839
Cap. XVIII. — De duarum virginum tumulis. Ibid.
Cap. XIX. — Quid sanctus Eufronius de Chariberto rege prædixit. 841
Cap. XX. — De dedicatione oratorii nostri. 842
Cap. XXI. — De sepulcro sancti Solemnis. 844
Cap. XXII. — De Maximo abbate. 846
Cap. XXIII. — De Joanne recluso. 847
Cap. XXIV. — De M negunde religiosa. 848
Cap. XXV. — De Senoch abbate. Ibid.
Cap. XXVI. — De sancto Simeone a Columna. 849
Cap. XXVII. — De sepulcris presbyterorum in basilica sancti Martialis. Ibid.
Cap. XXVIII. — De miraculis ad sepulcrum ejus factis. 850
Cap. XXIX. — De eo qui loquelam a sacerdote recepit. Ibid.
Cap. XXX. — De sancto Stremonio episcopo Arverno. Ibid.
Cap. XXXI. — De eo qui eulogias accepit a sacerdote. 851
Cap. XXXII. — De Duobus Amantibus. 852
Cap. XXXIII. — De Amabili presbytero. Ibid.
Cap. XXXIV. — De Georgia religiosa. 854
Cap. XXXV. — De sepulcro effracto in basilica sancti Venerani. 855
Cap. XXXVI. — De aliis sepulcris sanctorum in eadem basilica 856
Cap. XXXVII. — De sanctorum Venerandi Nepotianique episcoporum sepulcris. 857
Cap. XXXVIII. — De monacho, quem orantem abbas speciabat Ibid.
Cap. XXXIX. — De igne qui a reliquiis sanctorum sæpe prorupit. 858
Cap. XL. — De visionibus pro patris mei infirmitate habitis. Ibid.
Cap. XLI. — De sancto Germano Autisiodorensi. 859
Cap. XLII. — De Hilario Divionensi senatore. 860
Cap. XLIII. — De sancta Florida et Paschasia 861
Cap. XLIV. — De sancto Tranquillo episcopo. 862
Cap. XLV. — De Severino Burdegalensi episcopo. Ibid.
Cap. XLVI. — D Romano ejusdem urbis presbytero. 863
Cap. XLVII. — De duobus presbyteris psallentibus. 864
Cap. XLVIII. — De Ecclesia Reontiensi. Ibid.
Cap. XLIX. — De Justino et Misilino [Al., Similino] presbyteris. Ibid.
Cap. L — De sancto Severo presbytero. 865
Cap. LI. — De lilio sepulcri ejus. 866
Cap. LII. — De sepulcris quæ elevantur. Ibid.
Cap. LIII. — De sepulcro Thaumasti episcopi. 867
Cap. LIV. — De Lupiano confessore. 868
Cap. LV. — De Melanio Rhedonensi episcopo. Ibid.
Cap. LVI. — De Victorio Cenomanorum episcopo. 869
Cap. LVII. — De Martino abbate Santonicorum. Ib
Cap. LVIII. — De Bibiano ejusdem urbis episcopo. 8
Cap. LIX. — De Trojano ipsius civitatis episcopo. Ib
Cap. LX. — De sepulcro divinitus amoto in eadem ur 8
Cap. LXI. — De sancto Nicetio Lugdunensi episco 8
Cap. LXII. — De sepulcro Helii ejusdem urbis episco 8
Cap. LXIII. — De filia Leonis imperatoris. Ibi
Cap. LXIV. — De muliere quæ Epipodii martyris ca ceamentum collegit. 8
Cap. LXV. — De alia muliere, cui vir pro oblatione a paruit. Ibi
Cap. LXVI. — De Memmio Catalaunensi episcopo. 8
Cap. LXVII. — De Lupo Tricassinorum episcopo. Ibi
Cap. LXVIII. — De Aventino ministro ejus. 8
Cap. LXIX. — De Marcellino episcopo. 8
Cap. LXX. — De Marcello episcopo Deensi. Ibi
Cap. LXXI. — De Metria Aquensium confessore. 8
Cap. LXXII. — De sancto Arvatio Trajectensi episcop 8
Cap. LXXIII. — De cœmeterio Augustodunensis urbi 8
Cap. LXXIV. — De sepulcro Cassiani episcopi. Ibi
Cap. LXXV. — De Riticio episcopo. 8
Cap. LXXVI. — De Simpticio episcopo. 8
Cap. LXXVII. — De simulacro Berecynthiæ. 8
Cap. LXXVIII. — De episcopo super cujus pectus agnu apparuit. Ibi
Cap. LXXIX. — De Remigio Rhemensium episcopo. 88
Cap. LXXX. — De sancto Ursino Biturigum episcop 8
Cap. LXXXI. — De Mariano recluso. 88
Cap. LXXXII. — De Eusitio recluso. 89
Cap. LXXXIII. — De Maximo Regiensi episcopo. 89
Cap. LXXXIV. — De Valerio episcopo. 89
Cap. LXXXV. — De Silvestro Cabillonensi episcop Ibi
Cap. LXXXVI. — De Desiderato ejusdem territorii re cluso. 89
Cap. LXXXVII. — De Joanne abbate. 89
Cap. LXXXVIII. — De Sequano abbate. Ibi
Cap. LXXXIX. — De Marcello Parisiorum episcopo. 89
Cap. XC. — De Germano ejusdem urbis episcopo. 89
Cap. XCI. — De Genovefa virgine sanctissima. Ibi
Cap. XCII. — De sepulcro beati Lusoris. Ibi
Cap. XCIII. — De Maximino Trevirorum episcopo. 89
Cap. XCIV. — De Nicetio ipsius urbis episcopo. 89
Cap. XCV. — De Medardo Noviomensi [Al., Suessionensi] episcopo. Ibid
Cap. XCVI — De Albino Andegavorum episcopo. 89
Cap. XCVII. — De Hospitio confessore. 90
Cap. XCVIII. — De eremita, cui caldaria lignea fuit Ibi
Cap. XCIX. — De Avito confessore Aurelianensi. 90
Cap. C. — De Cypriano Petragorico abbate. 90
Cap. CI. — De Eparcho Equolesinensi recluso. Ibid
Cap. CII. — De Felice Biturigum episcopo. Ibid
Cap. CIII. — De Juniano Lemovicorum recluso. 90
Cap. CIV. — De Pelagia Lemovicina. Ibid
Cap. CV. — De sepulcro Crescentiæ Parisiorum. Ibid
Cap. CVI. — De beata Radegunde Pictaviensi. 90
Cap. CVII. — De Tetrico episcopo. 90
Cap. CVIII. — De sancto Orientio episcopo. Ibid
Cap. CIX. — De Quiteria virgine. Ibid
Cap. CX [Al., cvii]. — De sancto Paulino episcopo Nolano. Ibid
Cap. CXI [Al., cviii]. — De negotiatore qui eleemosynam non fecit. 90
Cap. CXII [Al., cix]. — De alio qui vinum adulteravit. Ibid
Epistola sancti Gregorii in libros de virtutibus sancti Martini episcopi. 91

S. GREGORII EPISC. TURON. DE MIRACULIS S. MARTINI LIBER PRIMUS. 91

Caput primum. — Quod Severus sancti Martini conscripsit. Ibid
Cap. II. — Quod eamdem vitam beatus Paulinus versu composuit. 91
Cap. III. — De ordinatione et transitu beati Martini 91
Cap. IV. — Qualiter sancto Severino episcopo psallentium de ejus transitu revelatum est. 91
Cap. V. — Qualiter beato Ambrosio idem transitus est ostensus. Ibid
Cap. VI. — De translatione beati corporis sancti Martini. 91

Cap. VII. — De Theodemundo muto. 921
Cap. VIII. — De Chainemunda muliere cæca. Ibid.
Cap. IX. — De beato Baudino episcopo. 922
Cap. X. — De eo qui Sancti reliquias Camaracum detulit. 923
Cap. XI. — De rege Galliciæ populoque conversis, sive, De Suevis. Ibid.
Cap. XII. — De Ultrogotha regina. 925
Cap. XIII. — De eo qui a pustula in extremis positus laborabat. 926
Cap. XIV. — De castello Italiæ, Tertio nomine. 927
Cap. XV. — De oleo cicendilis super pictura Beati. Ibid.
Cap. XVI. — De Placido procuratore. 928
Cap. XVII. — De his quæ Ambianis gesta sunt. Ibid.
Cap. XVIII. — De Siroialense oratorio. 929
Cap. XIX. — De Bella cæca. Ibid.
Cap. XX. — De Ammonio præcipitato. Ibid.
Cap. XXI. — De alio appenso. 930
Cap. XXII. — De Leomere contracto. Ibid.
Cap. XXIII. — De Wiliachario soluto a catenis. 931
Cap. XXIV. — De Alpino comite debili. 932
Cap. XXV. — De Charigisilo contracto. Ibid.
Cap. XXVI. — De Aquilino amente. Ibid.
Cap. XXVII. — De Charivaldo debili. 933
Cap. XXVIII. — De fune abscisso. Ibid.
Cap. XXIX. — De Chariberto rege, qui res ecclesiasticas pervasit. Ibid.
Cap. XXX. — De Eustochio Pictaviensi. 934
Cap. XXXI. — De eo qui in sancta porticu perjuravit. Ibid.
Cap. XXXII. — Qualiter me virtus ejus ab infirmitate restauravit incolumem. 935
Cap. XXXIII. — De clerico nostro amente. 936
Cap. XXXIV. — Quod virtus ejus ab agro nostro tempestatem prohibuit. 937
Cap. XXXV. — De ligno beati cancelli ad nos delato. Ibid.
Cap. XXXVI. — Quod virtus ejus nobis inimicos inhibuit. Ibid.
Cap. XXXVII. — De dysentericis. 938
Cap. XXXVIII. — De energumenis et frigoriticis. Ibid.
Cap. XXXIX. — De Leomeria cæca. 939
Cap. XL. — De Securo contracto. Ibid.
DE MIRACULIS S. MARTINI LIBER II. Ibid.
Caput primum. — Qualiter a febre et dysenteria erutus sum (*Gregorius loquitur*). Ibid.
Cap. II. — De infirmitate Justini. 941
Cap. III. — De Maurusa chiragrica. 942
Cap. IV. — De servo Simonis presbyteri. Ibid.
Cap. V. — De paralytico Autisiodorensi. 943
Cap. VI. — De paralytico Aurelianensi. Ibid.
Cap. VII. — De paralytico Biturigo. 944
Cap. VIII. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. IX. — De alia cæca. Ibid.
Cap. X. — De muliere a profluvio sanguinis liberata. Ibid.
Cap. XI. — De muliere clauda. 945
Cap. XII. — De dysenterico sanato. Ibid.
Cap. XIII. — De cæco illuminato. 946
Cap. XIV. — De puella paralytica. Ibid.
Cap. XV. — De cæco illuminato. 947
Cap. XVI. — De his quæ nauta retulit. Ibid.
Cap. XVII. — De Gunthramno duce. 948
Cap. XVIII. — De Landulfo lunatico. Ibid.
Cap. XIX. — De Theudomere diacono cæco. 949
Cap. XX. — De Desiderio energumeno. 950
Cap. XXI. — De homine manum contractam habente. Ibid.
Cap. XXII. — De Remigia matrona. Ibid.
Cap. XXIII. — De Vinaste cæco. Ibid.
Cap. XXIV. — De homine omnibus membris contracto. 951
Cap. XXV. — De paralytico sanato. 952
Cap. XXVI. — De Piolo muto. 953
Cap. XXVII. — De muliere paralytica. Ibid.
Cap. XXVIII. — De muliere cæca. 954
Cap. XXIX. — De duobus cæcis. Ibid.
Cap. XXX. — De muliere muta. Ibid.
Cap. XXXI. — De alia muliere debili. 955
Cap. XXXII. — De oleo ad sepulcrum Sancti crescente. Ibid.
Cap. XXXIII. — De Allomere contracto. 956
Cap. XXXIV. — De clerico cæco. 957
Cap. XXXV. — De carcerariis dimissis. Ibid.
Cap. XXXVI. — De pignoribus quæ Leodovaldus episcopus detulit. Ibid.
Cap. XXXVII. — De energumeno sanato. 958
Cap. XXXVIII. — De puella muta. Ibid.
Cap. XXXIX. — De id quod Aredius presbyter pro benedictione portavit. Ibid.
Cap. XL. — De Sisulfo manco. 959
Cap. XLI. — De cæco illuminato. 960
Cap. XLII. — De manu hominis contracta. Ibid.
Cap. XLIII. — De puerulo suscitato. Ibid.
Cap. XLIV. — De alio cæco illuminato. 961
Cap. XLV. — De duobus puerulis sanatis. Ibid.
Cap. XLVI. — De claudo directo. 962
Cap. XLVII. — De contracto, quem bos trahebat. Ibid.
Cap. XLVIII. — De eo qui manus ac pedes contractos habebat. 963
Cap. XLIX. — De eo qui contractum brachium detulit. Ibid.
Cap. L. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. LI. — De dysentericis. Ibid.
Cap. LII. — De alio ab humore gravi sanato. 964
Cap. LIII. — De exsense redintegrato. Ibid.
Cap. LIV. — De puella Lixoviensi cæca. 965
Cap. LV. — De puerulo manum contractam habente. Ibid.
Cap. LVI. — De muliere quæ contractis in palma digitis venit. 966
Cap. LVII. — De ea quæ dum in festivitate sancti Joannis operabatur debilitata est. Ibid.
Cap. LVIII. — De cæco et contracto. 967
Cap. LIX. — De alia muliere quæ post ingenuitatem est vendita. Ibid.
Cap. LX. — De oculorum et capitis mei dolore. Ibid.
DE MIRACULIS S. MARTINI LIBER III. 969
Caput primum. — De dolore faucium mearum. Ibid.
Cap. II. — De puella debili sanata. 970
Cap. III. — De homine in cujus manu fustis adhæsit. 971
Cap. IV. — De contracto sanato. Ibid.
Cap. V. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. VI. — De debili sanato. Ibid.
Cap. VII. — De eo qui clavem die Dominico faciebat. 972
Cap. VIII. — De mortuo suscitato. Ibid.
Cap. IX. — De eo qui pedem debilem habuit. 973
Cap. X. — De tibia matris meæ. Ibid.
Cap. XI. — De mulieris manu sanata. 974
Cap. XII. — De puero a valetudine sanato. Ibid.
Cap. XIII. — De Theodanæ pede sanato. Ibid.
Cap. XIV. — De homine inclinato. Ibid.
Cap. XV. — De Gundulfo debili. Ibid.
Cap. XVI. — De cæco illuminato. 975
Cap. XVII. — De Siggonis referendarii aure. Ibid.
Cap. XVIII. — De infirmitate pecorum. 976
Cap. XIX. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. XX. — De alio cæco illuminato. Ibid.
Cap. XXI. — De Juliano contracto. 977
Cap. XXII. — De muliere ad sancti lectulum illuminata. Ibid.
Cap. XXIII. — De muto cui fratres abstulerant facultatem. Ibid.
Cap. XXIV. — De oleo crescente. 978
Cap. XXV. — De digitis cujusdam mulieris directis. Ibid.
Cap. XXVI. — De muliere contracta. 979
Cap. XXVII. — De puero contracto. Ibid.
Cap. XXVIII. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. XXIX. — De homine cui fustis in manu adhæsit. Ibid.
Cap. XXX. — De puero cui stomachus infirmabatur. Ibid.
Cap. XXXI. — De dextera mulieris arida. 980
Cap. XXXII. — De muliere cujus manus in se adhæserunt. Ibid.
Cap. XXXIII. — De morbo caballorum. Ibid.
Cap. XXXIV. — De lue quæ cum vesicis fuit. Ibid.
Cap. XXXV. — De duobus paralyticis, et uno cæco sanato. 981
Cap. XXXVI. — De Augusto contracto. Ibid.
Cap. XXXVII. — De puella muta Ibid.
Cap. XXXVIII. — De diacono Catalaunensi. 982
Cap. XXXIX. — De muliere contracta et cæca. Ibid.
Cap. XL. — De paralytico sanato. 983
Cap. XLI. — De catenis super puellam confractis. Ibid.
Cap. XLII. — De libro Vitæ ejus inter flammas salvato. Ibid.
Cap. XLIII. — De duobus pueris sanatis. 984
Cap. XLIV. — De Malulfo contracto. Ibid.
Cap. XLV. — De alterius manibus directis. Ibid.
Cap. XLVI. — De muliere cujus brachium contraxerat. 985
Cap. XLVII. — De eo qui pro debito tenebatur. Ibid.
Cap. XLVIII. — De cæca illuminata. Ibid.

Cap. XLIX. — De paralytico omni corpore debile 985
Cap. L. — De presbytero a frigoribus sanato. 986
Cap. LI. — De infantulo Cardegisili filio sanato. Ibid.
Cap. LII. — De clerico dysenterico. 987
Cap. LIII. — De appenso absoluto. Item de alio. Ibid.
Cap. LIV. — De muto sanato. Ibid.
Cap. LV. — De muliere cujus manus contraxerat. Ibid.
Cap. LVI. — De muliere contracta et cæca. 988
Cap. LVII. — De cæco illuminato. Ibid.
Cap. LVIII. — De paralytico et duobus cæcis sanatis et duobus energumenis emundatis. 989
Cap. LIX. — De puero febricitante. Ibid.
Cap. LX. — De his quæ in meo itinere gesta sunt. 990
DE MIRACULIS S. MARTINI LIBER IV. 991
Caput primum. — De dolore ventris mei. Ibid.
Cap. II. — De lingua et labiis meis. Ibid.
Cap. III. — De puero a febre sanato. 992
Cap. IV. — De contracto, et cæca, et tribus energumenis. 993
Cap. V. — De servo Theodulfi. Ibid.
Cap. VI. — De multis infirmitatibus sanatis. Ibid.
Cap. VII. — De uva apud Galliciam. Ibid.
Cap. VIII. — De basilica Sancti apud urbem Santonicam. 994
Cap. IX. — De duobus dysentericis. 995
Cap. X. — De patenis quas Sanctus exhibuit. Ibid.
Cap. XI. — De Bliderico, cui filii non erant dati. Ibid.
Cap. XII. — De cæca apud Turnacensem villam. 996
Cap. XIII. — De manu arida restituta. Ibid.
Cap. XIV. — De Baudegisilo debili 997
Cap. XV. — De homine qui ceram transmisit. Ibid.
Cap. XVI. — De absolutione vincti. Ibid.
Cap. XVII. — De puero cæco. 998
Cap. XVIII. — De puella cæca. Ibid.
Cap. XIX. — De contracto et cæco. 999
Cap. XX. — Item de alia cæco. Ibid.
Cap. XXI. — De eulogiis quas Motharius civis Turonicus sustulit. Ibid.
Cap. XXII. — De contracto directo. Ibid.
Cap. XXIII. — De cæca ac debili sanatis. 1000
Cap. XXIV. — De plurimis cæcis energumenisque sanatis. Ibid.
Cap. XXV. — De puella a febre sanata. Ibid.
Cap. XXVI. — De carcerariis absolutis. Ibid.
Cap. XXVII. — De servo Nonnichii episcopi a debilitate sanato. 1001
Cap. XXVIII. — De Claudii regalis cancellarii febre. Ibid.
Cap. XXIX. — De eo quod Agnes Pictaviensis abbatissa de nauta quodam retulit. Ibid.
Cap. XXX. — De virtutibus Locodiacensis monasterii. 1002
Cap. XXXI. — De fonte quem oratione Sanctus ut oriretur obtinuit. 1003
Cap. XXXII. — De incendio urbis Pictavæ. Ibid.
Cap. XXXIII. — De puero a febre sanato. 1004
Cap. XXXIV. — De Leodulfo amente et debili. Ibid.
Cap. XXXV. — De homine innocente per calumniam accusato, et liberato. Ibid.
Cap. XXXVI. — De muliere obmutescente sanata. Ibi[d.]
Cap. XXXVII. — De frigoriticis sanatis. 100[5]
Cap. XXXVIII. — De cæcis, energumenis et paralytici[s]. Ibi[d.]
Cap. XXXIX. — De carceratis laxatis. Ibi[d.]
Cap. XL. — De Maurano muto Ibi[d.]
Cap. XLI [Al., xl]. — De contracto et vinculatis liberatis. 100[6]
Cap. XLII [Al., xli]. — De alio contracto. Ibid.
Cap. XLIII [Al., xlii]. — De pueris febricitantibus sanatis. Ibid.
Cap. XLIV [Al., xliii]. — De Principio amente. 1007
Cap. XLV [Al., xliv]. — De Leodulfo cæco sanato. Ibid.
Cap. XLVI [Al., xlv]. — De duobus aliis contractis. 1008
Cap. XLVII [Al., xlvi]. — De incendio ope ejus extincto. Ibid.
Prosa de sancto Martino. 1009
S. GREGORII VITÆ PATRUM. 1010
Caput primum. — De Lupicino atque Romano abbatibus. 1011
Cap. II. — De sancto Illidio episcopo. 1016
Cap. III. — De sancto Abraham abbate. 1020
Cap. IV. — De sancto Quintiano episcopo. 1022
Cap. V. — De sancto Portiano abbate. 1026
Cap. VI. — De sancto Gallo episcopo. 1029
Cap. VII. — De sancto Gregorio episcopo Lingonensi. 1036
Cap. VIII. — De sancto Nicetio Lugdunensi episcopo. 1040
Cap. IX. — De sancto Patroclo abbate. 1051
Cap. X. — De sancto Friardo reclauso. 1054
Cap. XI. — De sancto Caluppane reclauso. 1058
Cap. XII. — De sancto Æmiliano eremita, et Brachione abbate. 1061
Cap. XIII. — De sancto Lupicino. 1064
Cap. XIV. — De sancto Martio abbate. 1067
Cap. XV. — De sancto Senoch abbate. 1071
Cap. XVI. — De sancto Venantio abbate. 1074
Cap. XVII. — De sancto Nicetio Treverorum episcopo. 1077
Cap. XVIII. — De Urso et Leobatio abbatibus. 1084
Cap. XIX. — De Monegunde religiosa. 1087
Cap. XX. — De sancto Leobardo reclauso in Majori monasterio prope Turonum. 1092
S. GREGORII FRAGMENTA COMMENTARII IN PSALMOS. 1097
OPERA S. GREGORIO ATTRIBUTA.
De miraculis sancti Andreæ. 1099
Liber de passione, virtutibus et gloria sancti Juliani. 1103
Historia septem Dormientium. 1105
Vitæ sanctorum Maurilii et Albini (hic tantum memoratæ). 1117
Antiphona de sanctis Medardo et Gildardo. Ibid.
Vita sancti Aridii abbatis. 1119
APPENDIX *ad opera sancti Gregorii complectens antiqua monumenta quæ ab eo laudantur, aut ejus opera illustrant.* 1149

CODICES MSS. ET EDITI AD QUOS RECENSITA SUNT OPERA SANCTI GREGORII TURONENSIS, ET NOTÆ QUIBUS DESIGNANTUR.

In Historia adornanda usi fuimus: Codd. Jolianis duobus, uno olim Corbeiensi (*Corb.*), altero S. Petri Bellovacensis (*Bell.*); uno Regiæ bibliothecæ (*Reg.*); Colbertinæ Bibliothecæ duobus, uno e monasterio Mettensi (*Colb. a*), altero S. Michaelis (*Colb. m.*); uno Beccensis monasterii (*Bec.*); uno Regiimontis (*Regm*).; uno Vindocinensis abbatiæ (*Vind.*); uno Casinensis monasterii (*Casin.*); duobus Vaticanis (*Vat Alex.*); uno cardinalis Ottoboni (*Ott.*; Palatino apud Freherum (*Pal.*); fragmentis e codd. Reg. Colbertinis, S. Germani a Pratis (*Germ.*), Collegii Claromontani (*Clar.*), S. Vincentii Cenomanensis (*Vinc.*); Majorismonasterii (*Majm.*), etc.; editis Badii (*Bad.*), Morelii (*Mor.*) et variis ejus lectionibus (*Mor. s.*), Mathiæ Illyrici (*Illyr*), Historiæ Christianæ vet. Pat. (*Bar.*), Marq. Freheri (*Freh.*). Biblioth. PP. Bignii (*Big.*), Coloniensis (*Col.*), Bochelli (*Boch*), variis ejus lectionibus (*Boch. s.*), Chenii (*Chesn.*). — Fredegarii Epitomen recensuimus ad codd. Sirmondianum (*Clar.*) et unum illustr. Boherii (*Boh.*); ad editos Freheri et Chesnii. — Chronicum vero, ad mss. eosdem et Colbertinum unum Vaticanum e bibliotheca Palatina (*Vat.*); ad editos ut supra ad Gregorii Historiam, et ad duos codices Canisianos. — Libros octo Miraculorum ad mss.: Laudunensem unum (*Laud.*), Bellovacensem unum, Colbertinum unum (*Colb. a.*); Pithæi (*Pith.*), Sanbovii (*S B.*), Regios, Colbertinum Tuteta advectum (*Colb. Tut*), Colbertinum alium (*Colb. c.*), item alium, Claromontanos duos (*Clar. a, Clar. b*), Reginæ Sueciæ, nunc card. Ottoboni (*Rom*), Vindocinensem unum S. Martini Turonensis (*Mart.*), Majorismonasterii duos (*Majm a, Majm. b*), S. Germani a Pratis quinque, Gemeticensem unum (*Gem*), S. Victoris Paris. (*Vict*), Vaticanæ bibliothecæ (*Vat.*), S. Cornelii Compendiensis (*Comp*). S. Vincentii Cenomanensis, Floriacensem, S. Gatiani Turon. (*Gat.*), Beccensem. et alios plures qui suis locis notantur. Editos vero adhibuimus, præter recensitos, Chliciovei (*Chlict*), Materni Cholinii (*Chol*), Balesdens. (*Bal.*), Bollandi (*Bol.*), Surii (*Sur.*) Gononi (*Gon*), etc. — Historiam septem dormientium recensuimus ad mss. Victorinum unum et Claromontanum unum, cum editis. — Testamentum S. Aridii nunc primum datur integrum ex duobus exemplaribus mss. S. Martini Turonensis et schedis D. Mosnerii. Pro appendice inter alios codd. habuimus unum Corbeiensem Gregorii nostri ævo conscriptum. — Vitam S. Gregorii recensuimus ad codd. tres: S. Germani a Pratis unum, S. Pauli Cormaricensis unum, et S. Sergii Andegavensis unum.

FINIS TOMI SEPTUAGESIMI PRIMI.

ique et sp
s similit

Trinitas, una
ate cognoscitur.
io in-
ia ge-
quo
ne
re

præ-
gehen-
secundum Scriptu-
, hominem factum
bi red-
arnem

sum-
fuerit;
tate divini-
onvenit. Neque
ipsemsi factum est caro, hoc
Nam cum, ut Deus, nulli
mutationi, manens
factus est Fi

æ natur

qu
ma
perind
stri c
mortem
rio,

stimulus tu
sumus, ita
VII. Quod
nuel, quomodo
tulisset? Eni
tarum mor
ham, Isaac
dei
tamen
cor
siquide
mortis
nes

neces
uant. N
andum ca
ho

ÉTAT DE QUELQUES PUBLICATIONS DES ATELIERS CATHOLIQUES.

PATROLOGIE GRÉCO-LATINE.

Tome XXXIX.

S. Amphilogue, évêque d'Iconium, en 373.
Didyme d'Alexandrie, dit *l'Aveugle*, mort en 396.
Nectaire, archevêque de Constantinople, en 381.
1 vol.

Tome XL.

Philon, évêque de Carpasie, dans l'île de Chypre, vers 400.
S. Astérius, évêque d'Amasée, métropole du Pont, vers 400.
Némésius, évêque d'Emisène, en Phénicie, vers l'an 400.
Le **B. Jérome,** théologien grec, vers l'an 400.
S. Orsiésius, abbé de Tabennite, en 345.
S. Sérapion, évêque de Themnite, en 347.
S. Pachome, abbé de Tabenne, en 348.
S. Antoine le Grand, abbé en 356.
S. Théodore, abbé, en 367.
Sérapion et Paphnuce, abbés, au IVe siècle.
S. Isaïe, abbé, en 372.
Evagrius, du Pont, moine de Scété, en 399.
1 vol.

Tomes XLI — XLIII.

S. Épiphane, évêque de Constance, dans l'île de Chypre, en 367.
Nonnus de Panopolis, en Égypte, au ve siècle.
3 vol.

Tomes XLIV — XLVI.

S. Grégoire de Nysse, né vers 330, évêque de Nysse, en Cappadoce, en 372, mort vers 394.
3 vol.

Tomes XLVII — LXIV.

S. Jean Chrysostome, né vers 344, évêque de Constantinople en 398, mort en 407.
Mélétius, moine et médecin, vers 407.
18 vol.

Tome LXV.

Sévérianus, évêque de Gabala, en 408.
Théophile, évêque d'Alexandrie, en 412.
Pallade, évêque d'Hélénopolis, en 420.
Philostorge, historien ecclésiastique, en 425.
S. Atticus, évêque de Constantinople, en 425.
S. Proclus, évêque de Constantinople, en 446.
S. Flavien, évêque de Constantinople, en 449.
S. Marc, moine et ermite, fin du ve siècle.
Marc Diadochus, évêque de Photices, en Épire, fin du ve siècle.
Marc le Diacre, au commencement du VIe siècle.
1 vol.

Tome LXVI.

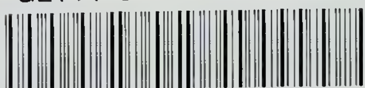
Théodore de Mopsueste, né vers 350, mort en 428.
Synésius, évêque de Ptolémaïde, dans la Pentapole, en 410.
S. Arsenius, ermite, né en 354, mort en 449.
1 vol.

Tome LXVII.

Socrate, dit *le Scolastique*, né à Constantinople vers 380.
Hermias Sozomène, de Salamine, avocat à Constantinople, vers 390.
1 vol.

Tomes LXVIII — LXXVII.

S. Cyrille d'Alexandrie, archevêque d'Alexandrie, né vers 395, archevêque en 412, mort en 444.
Théodote d'Ancyre, évêque d'Ancyre, en 431.
Paul, évêque d'Émèse, en 432.
Acacius, évêque de Bérée, en 437.
Jean, évêque d'Antioche, en 441.
Memno, évêque d'Éphèse, en 435.
Acacius, évêque de Mélita, en 438.
Rabbulas, évêque d'Édesse, en 436.
Firmus, évêque de Césarée, en 440.
Amphilochius, évêque de Sidé, vers 450.
10 vol.

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00968 1459